Saddabindu pakaraṇaṃ

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

1. Yassañeyyesu dhammesu, nāṇumattampaveditaṃ,
Natvāsaddhammasaṅghaṃtaṃ, saddabinduṃsamārabhe;

2. Kādiritā navasaṅkhyā, kamenaṭā di yādica,
Pādayopañca saṅkhyātā, suññanāmā saraññanā;

3. Sarehevasarāpubbe luttāvāvīpareramā,
Byañjanācāgamāvāvī dīgharassādisambhavā;

4. Kākāsenāgatosisa keniddhimaccadassayi,
Arājakhvaggimesīnaṃ sotukammeghayitthiyo;

Iti sandhikappo samatto.

5. Buddhapumayuvasanta rājabrahmasakhācasā,
Yatādidehījantuca satthupitābhibhūvidū;

6. Kaññāmmārattithipo, kkharaṇīnadirumātubhū,
Napuṃsaketiyantāca, padakammadadhāyuno;

7. Gahitāgahaṇenettha suddhosyādyantakāpume,
Vimalāhontijāntehi thyaṃpañcantehidādhikā;

8. Napuṃsakepayogātu janakāhontityantato,
Padhānānugatāsabba nāmasamāsataddhitā;

9. Attiliṅgānipātādi tatoluttāvasyādayo,
Suttānurūpatosiddhā hontivattāmanādayo;

Iti nāmakappo samatto.

10. Chakārakesasāmismiṃ samāsohotisambhavā,
Taddhītākattukammasa, mpadānokāsasāmisu;

11. Sādhattayamhiākhyāto kitakosattasādhane,
Sabbatthapaṭhamāvutte avuttedutiyādayo;

12. Manasāmuninovutyā vanebuddhenavaṇṇite,
Vaṭṭāhitovivaṭṭatthaṃ bhikkhubhāvetibhāvanaṃ;

Iti kārakakappo samatto.

13. Rāsīdvipadikādvandā liṅgenavacanenaca,
Luttātulyādhikaraṇā bahubbīhītukhemarū;

14. Tappurisācakhemorā dayācakammadhārayā,
Digavocāvyayāhārā etesabbepihāritā;

Iti samāsakappo samatto.

15. Kaccāditopiekamhā saddatoniyamaṃvinā,
Nekatthesatibhonteva sabbetaddhitapaccayā;

Iti taddhitakappo samatto.

16. Kattarināññathākamme tathābhāvetumerayā,
Sabbetepacadhātumhi saṅkhepenamarūmayā;

17. Gamīmhātiguṇāphatto sambhavāaññadhātusu,
Anantāvapayogāte ādesapaccayādihi;

Iti ākhyātakappo samatto.

18. Kitādipaccayāsabbe, ekamhāapidhātuto,
Siyuṃnurūpatosatta, sādhanesatipāyato;

Iti kitakappo samatto.

19. Iminākiñcilesena, sakkāñātuṃjināgame,
Payogāñāṇināsindhu, rasovekenabindunā;

20. Rammaṃsīghappavesāya, puraṃpiṭakasaññitaṃ,
Maggojumaggataṃmaggaṃ, saddāraññevisodhito;

21. Teneva kiñci jalito jalito padīpo
Kaccāyanuttiratano citagabbhakoṇe,
Dhammādirājagurunā garumāmakena
Dhammena yobbipatinā sagaruttanīto;

Iti saddabindu pakaraṇaṃ parisamattaṃ.

Yosaññamo guṇadhano nayanaṃ nijaṃva
Sikkhāpayī mama mavaṃ sugatāgamādo,
Salloka puñja suhado padumādi rāma
Nāmo mahā yativarā cariyo samayhaṃ;

Saddhādhanena vasatā viditamhi pupphā
Rāmedhunā ariyavaṃsa dhajavhayena,
Santena ñāṇatilako tyaparākhyakena
Bālānametamavidhīyi mayāhitāya;

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Nītimañjarī

1. Kulakkhaye vinassanti,
Kuladhammā sanantanā;
Dhamme naṭṭhe kulaṃ sabbaṃ,
Adhammo abhibhū khalaṃ.

2. Adhammābhibhavā dantā,
Padussanti kulitthiyo;
Thīsu duṭṭhā sva dhammena,
Jāyate vaṇṇasaṅkaro.

3. Piyaṃ bhāse guṇaggāho,
Sūro siyā vikantano;
Dātā candasamā nārī,
Diṭṭhaṃ diṭṭhaṃ nahāsaye.

4. Kutotthi kumitte saccaṃ,
Kudāre rativaḍḍhanaṃ;
Kudesamhi mano rammaṃ,
Kurāje bhogasampadaṃ.

Saṅketeva amittasmiṃ,
Mittasmiṃ pi navissase;
Abhayā bhaya muppannaṃ,
Api mūlāni kantati.

Adiṭṭhova paro seyyo,
Dummitto no vissāsiko.

Aggihomaphalaṃ vedo,
Satthaṃsīlaphalaṃ mataṃ;
Ratiputtaphalaṃ nārī,
Dānabhuttiphalaṃ dhanaṃ.

Asaccaṃ sāhasaṃ māyā,
Mūḷhatta ma tilobhatā;
Asocaṃ niddayattañca,
Thīnaṃ dosā sabhāvajā.

Jāyāya bhattuno bhāro,
Sissena guruno kato;
Amaccakehi rājassa,
Pitarānaṃ nijenaca.

5. Uyyamena hi sijjhanti,
Kammāni na manorathā;
Na hi suttassa sīhassa,
Pavīsanti mukhe migā.

Atisītaṃ atiuṇhaṃ,
Atisāyamidaṃ ahu;

Iti visaṭṭhakammante,
Khaṇā accenti māṇave.

Ādānassa padānassa,
Kattabbassa ca kammuno;
Khippaṃ akayyamānassa,
Kāle pivati sampadaṃ.

Nādabbe nihitā kāci,
Kriyā phalavatī bhave;
Nabyāpārasatenāpi,
Sukova pāṭhate bako.

Yo dandhakāle tarati,
Taraṇīye ca dandhaye;
Sukkhapaṇṇaṃ va akkamma,
Atthaṃ bhañjati attano.

6. Yaṃ dadāti yaṃ bhuñjati,
Tadeva dhanino dhanaṃ;
Aññe matassa kīḷanti,
Dārehipi dhanehipi.

Dānopabhogahīnena,
Dhanena dhanino sukhaṃ;
Ko viseso daliddassa,
Adhikaṃ dhanarakkhaṇaṃ.

Nijasokhyaṃ nirundhanto,
Nīcabhogo mitampaco;
Dhanaṃ sañcayate yo so,
Parabhāravaho pasu.

Yaṃ ussukā saṅkharonti,
Alakkhikā bahuṃ dhanaṃ;
Sippavanto asippāvā,
Lakkhi vā tāni bhuñjati.

7. Sampatyaṃ mahataṃ cittaṃ,
Bhave uppale komalaṃ;
Vipatyaṃca mahāsela,
Silāsaṅghātakakkasaṃ.

8. Asambhabyaguṇaṃ thutvā,
Khedo mudhāva jāyate;
Avhāyaṃ canda mu llokya,
Nacandota mu pāgamī.

9. Saccaṃ mukhamhi dhāreyya,
Kaṇṇe sutaṃ bhuje jayaṃ;
Hadayamhi khamaṃ vīraṃ,
Lokādāsaṃca locane.

Saddamattaṃ naphandeyya,
Aññatvā saddakāraṇaṃ;

Saddahetuṃ pariññāya,
Pamodo vā bhayo tathā.

Sabbasuta ma dhīyeyya,
Hīnamukkaṭṭhamajjhimaṃ.

10. Dunnāriyā kulaṃ suddhaṃ,
Putto nassati lālanā;
Samiddhi anayā bandhu,
Pavāsā madanā hirī.

Lālaye pañcavassāni,
Dasavassāni tālaye;
Pattetu soḷasevasse,
Puttaṃ mittaṃva ācare.

Lālane bahavo dosā,
Lālane bahavo guṇā.

Pāpā nivārayati yojayate hitāya,
Guyhāni gūhati guṇaṃ pakaṭīkaroti;
Āpattikañca najahāti dadāti kāle,
Sammitta lakkhaṇamidaṃ pavadanti santo.

11. Dujjano jīyate yutyā,
Niggahena nadhīmatā;
Nipātyate mahārukkho,
Tassamīpa khatikkhayā.

Vane migāca luddhānaṃ,
Dujjanānañca sajjanā;
Akāraṇaverī honti,
Tiṇabhakkhā supesalā.

Pādalaggaṃ karaṭṭhena,
Kaṇḍakeneva kaṇḍakaṃ.

Bālaṃ napasse nasuṇe,
Nacabālena saṃvase;
Bālenāllāpasallāpaṃ,
Nakare nacarocaye.

12. Upa kattuṃ yathā khuddo,
Samattho natathāmahā;
Kūpo hi hanti pipāsaṃ,
Natu pāyo mahambudhi.

13. Ādānassa padānassa,
Kattabbassaca kammuno;
Khippaṃ akaramānassa,
Kālo bhakkhati taṃ rasaṃ.

Nakkhattaṃ paṭimānentaṃ,
Attho bālaṃ upajjhagā;
Attho atthassa nakkhattaṃ,

Kiṃ karissanti tārakā.

Ajarāmarova pañño,
Vijjamatthañca cintaye;
Gahitoviya kesesu,
Maccunā dhammamācare.

14. Vajjā gurūca mantīca,
Tayo raṭṭhābhisaṅkhatā;
Jīvīta dakkha kosānaṃ,
Vaḍḍhanā nāsanāca te.

15. Thirena kammaṃ vaḍḍhati,
Athirena turena no;
Phalanti samaye rukkhā,
Sittāpi bahuvārinā.

Vāyāmetheva puriso,
Nanibbindeyya paṇḍito.

Payatano tādiso neva,
Kayyo yena phalaṃ nahi;
Selagge kūpakhaṇanā,
Kathaṃ toyasamāgamo.

Ñāṇaṅkusena sammaggaṃ,
Niyyatyussāhakuñjaro.

Asamekkhitakammantaṃ,
Turitābhi nipātinaṃ;
Tānikammāni tappenti,
Uṇhaṃ va jjhohitaṃ mukhe.

16. Chaddosā puriseneha,
Hātabbā bhūtimicchantā;
Niddā majjaṃ bhayaṃ kodho,
Ālasyaṃ dīghasuttatā.

Na divā suppasīlena,
Rattimuṭṭhānadessinā;
Niccasoṇḍena mattena,
Sakkā āvasituṃ gharaṃ.

Abhetabbamhi bhāyanti,
Bhāyitabbe nabhāyare;
Bhayābhaya vimuḷhā te,
Jimhānugā ujuñjahā.

Yassa manussabhūtassa,
Natthi bhogāca sippakaṃ;
Kiṃ phalaṃ tassa mānussaṃ,
Dvipādaṭṭho hi so migo.

17. Nānopāyova kattabbo,
Sace bhaveyya attano;

Atthasiddhi yathākāmaṃ,
Upāyo hi hitañjaso.

Lañjadānabālisena,
Kūṭaḍḍakāradhīvarā;
Vinicchayamahāmacchaṃ,
Oṭṭenti lobhasāgare.

Yassete caturo dhammā,
Vānarinda yathātava;
Saccaṃ dhammo dhīti cāgo,
Diṭṭhaṃ so ativattati.

18. Vidvāca ratanaṃ nārī,
Vīṇā sātthaṃ giraṃmahī;
Guṇavisesa māgamma,
Guṇāni aguṇānica.

Dhanavā balavā loke,
Dhanā bhavati paṇḍito.

Sumane nissito kīṭo,
Nigguṇo hīnako sayaṃ;
Taṃ pupphehi maṇḍentānaṃ,
Raññaṃ siropi rohati.

Alakkhikehi sañcītā,
Dhanabhogāca cintitā;
Lakkhikassa bhavantete,
Lakkhivā suṭṭhubhuñjati.

Khattiyo seṭṭho jane tasmiṃ,
Yo gottapaṭisārino;
Vijjācaraṇasampanno,
So seṭṭho devamānuse.

Visāpi amataṃ gaṇhe,
Gūthato maṇimuttamaṃ;
Kaṇṭakapādapā pupphaṃ,
Thirataṃ dukkulā varaṃ.

Dhanissarādiguṇommi -
Vegena vāhitā pajā.

19. Yassa tthi satataṃ mettā,
Sabbalokasuvallabhā;
Kūpāyate samuddopi,
Aggi tassa jalāyate.

20. Sakkharāyati merūpi,
Visabhakkho sudhāyate;
Sasāyate migarāja,
Byālo mālāguṇāyate;
Dolāyate chamācālo,
Nānāvudhā tiṇāyare.

21. Sameva sati ussāhe,
Sukhavāho hitaṅkaro;
Ūne-dhike tathā nohi,
Majjhago sādhu sabbadā.

Sādhu kho paṇḍitonāma,
Natveva atipaṇḍito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Suttantanīti

1. Parā bhavantaṃ purisaṃ,
Mayaṃ pucchāma gotamaṃ;
Bhavantaṃ puṭṭhu māgamma,
Kiṃ parābhavato mukhaṃ.

2. Suvijāno bhavaṃhoti,
Duvijāno parābhavo;
Dhammakāmo bhavaṃ hoti,
Dhammadessī parābhavo.

3. Itihe taṃ vijānāma,
Pathamo so parābhavo;
Dutīyaṃ bhagavā brūhi,
Kiṃ parābhavato mukhaṃ.

4. Asantassa piyo hoti,
Sante na kurute piyaṃ;
Asataṃ dhammaṃ roceti,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

Kammāparādhasattānaṃ,
Vināse paccupaṭṭhite;
Anayo nayarūpena,
Buddhimākamya tiṭṭhati.

5. Niddāsīlī sabhāsīlī,
Anuṭṭhātā ca yo naro;
Alaso kodhapaññāṇo,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

6. Yo mātaraṃ pitaraṃ vā,
Jiṇṇakaṃ gatayobbanaṃ;
Pahusanto na bharati,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

7. Yo brāhmaṇaṃ samaṇaṃ vā,
Aññaṃ vāpi vaṇibbakaṃ;
Musāvādena vañceti,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

8. Pahutavitto puriso,
Sahirañño sabhojano;
Eko bhuñjati sādūni,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

9. Jātithaddho dhanathaddho,
Gottathaddho ca yo naro;
Sañātiṃ atimaññeti,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

10. Itthidhutto surādhutto,

Akkhadhutto ca yo naro;
Laddhaṃladdhaṃ vināseti,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

Na bāḷhaṃ itthiṃ gaccheyya,
Sampassaṃ tejasaṅkhayaṃ;
Kāsaṃ sāsaṃ daraṃ bālyaṃ,
Khīṇamedo nigacchati.

(Ka)

Māyācetā marīcī ca,
Soko rogo upaddavo;
Kharā ca bandhanācetā,
Maccupāso guhāsayo.

(Kha)

Balavanto dubbalā honti,
Thāmavantopi hāyare;
Cakkhumā andhakā honti,
Mātugāmavasaṃgatā.

(Ga)

Guṇavanto nigguṇā honti,
Paññavantopi hāyare;
Pamuttā bandhanā senti,
Mātugāmavasaṃgatā.

(Gha)

Yasaṃ kittiṃ dhitiṃ sūraṃ;
Bāhussaccaṃ pajānanaṃ;
Hāpayanti pamattassa;
Kaṭṭhapuñcaṃva pāvako.

11. Sehi dārehi santuṭṭho,
Vesiyāsu padussati;
Dussati paradāresu,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

(Ka)

Mayañca bhariyaṃ nātikkamāma,
Amheca bhariyā nātikkamanti;
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na miyyare.

(Kha)

Etāsu jāyare suttamāsu,
Medhāvino honti pahutapaññā;
Bahussutā theraguṇā ca honti,

Tasmā hi amhaṃ daharā na miyyare.

12. Atītayobbano poso,
Āneti timbarutthaniṃ;
Tassa issā na supati,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

(Ka)

Na dukkhaṃ ahinā daṭṭhaṃ,
Na dukkhaṃ sattiyā hataṃ;
Tañca dukkhañca tibbañca,
Yaṃ passe jiṇṇakaṃ patiṃ.

(Kha)

Natthi khiṭṭā natthi rati,
Jiṇṇena patinā saha;
Natthi allāpasallāpo,
Jagghituṃpi na sobhati.

(Ga)

Yadā ca daharo daharī,
Mantayiṃsu rahogatā;
Sabbe sokā vinassanti,
Yekeci hadayassitā.

13. Itthiṃ soṇḍiṃ vikiraṇiṃ,
Purisaṃ vāpi tādisaṃ;
Issariyasmiṃ thapeti,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

14. Appabhogo mahātaṇho,
Khattiye jāyate kule;
So ca rajjaṃ patthayati,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

‘‘Suvijāno bhavaṃhoti,
Duvijāno parābhavo’’;
Appabhogo mahātaṇho.

15. Ete parābhave loke,
Paṇḍito samavekkhiya;
Ariyo dassanasampanno,
Sa lokaṃ bhajate sivaṃ.

Vasalasutta

1. Kodhano upanāhīca,
Pāpamakkhī ca yo naro;
Vipannadiṭṭhī māyāvī,
Taṃ jaññā vasalo iti.

2. Ekajaṃ vā dvijaṃ vāpi,
Yodha pāṇaṃ vihiṃsati;
Yassa pāṇe dayā natthi,
Taṃ jaññā vasalo iti.

3. Yo hanti uparundhati,
Gāmāni nigamāni ca;
Niggāhako samaññāto,
Taṃ jaññā vasalo iti.

4. Gāme vā yadi vā raññe,
Yaṃ paresaṃ mamāyitaṃ;
Theyyā adinnaṃ ādeti,
Taṃ jaññā vasalo iti.

5. Yo have iṇamādāya,
Vuccamāno palāyati;
Na hi te iṇamatthīti,
Taṃ jaññā vasalo iti.

6. Yodha kiñcikkhakamyatā,
Pathasmiṃ vajataṃ janaṃ;
Hantvā kiñcikkha mādeti;
Taṃ jaññā vasalo iti.

7. Yo attahetu parahetu,
Dhanahetu ca yo naro;
Sakkhipuṭṭho musābrūti,
Taṃ jaññā vasalo iti.

8. Yo ñātīnaṃ sakhīnaṃ vā,
Dāresu paṭidissati;
Sahasā sampiyena vā,
Taṃ jaññā vasalo iti.

9. Yo 4 mātaraṃ pitaraṃ vā,
Jiṇṇakaṃ gatayobbanaṃ;
Pahusanto na bharati,
Taṃ jaññā vasalo iti.

10. Yo mātaraṃ pitaraṃ vā,
Bhātaraṃ bhaginiṃ sassuṃ;
Hanti roseti vācāya,
Taṃ jaññā vasalo iti.

11. Yo atthaṃ pucchito santo,
Anattha manusāsati;
Paṭicchannena manteti,
Taṃ jaññā vasalo iti.

12. Yo katvā pāpakaṃ kammaṃ,
Māmaṃ jaññāti icchati;
Yo paṭicchannakammanto,
Taṃ jaññā vasalo iti.

13. Yo ve parakulaṃ gantvā,
Bhutvāna sucibhojanaṃ;
Āgataṃ nappaṭipūjeti,
Taṃ jaññā vasalo iti.

14. Yo samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ,
Aññaṃ vāpi vaṇibbakaṃ;
Musāvādena vañceti,
Taṃ jaññā vasalo iti.

15. Yo samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ,
Bhattakāle upaṭṭhitaṃ;
Roseti vā na ca deti,
Taṃ jaññā vasalo iti.

16. Asantaṃ yodha pabrūti,
Mohena paliguṇṭhito;
Kiñcanaṃ nijigīsāno,
Taṃ jaññā vasalo iti.

17. Yocattānaṃ samukkaṃse,
Pareca mavajānāti;
Nihīno sena mānena,
Taṃ jaññā vasalo iti.

18. Rosako kadarīyo ca,
Pāpiccho maccharī saṭho;
Ahirīko anottappī,
Taṃ jaññā vasalo iti.

19. Yo buddhaṃ paribhāsati,
Athavā tassa sāvakaṃ;
Paribbajaṃ gahaṭṭhaṃ vā,
Taṃ jaññā vasalo iti.

Aṭṭhahi bhikkhave aṅgehi sampannāgatassa upāsakassa patto nikujjitabbo. Bhikkhūnaṃ alābhāya parisakkati, bhikkhūnaṃ anatthāya parisakkati, bhikkhūnaṃ anāvāsāya parisakkati, bhikkhūnaṃ akkosati paribhāsati, bhikkhūbhikkhūhi bhedeti, buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati, anujānāmi bhikkhave imehi aṭṭhahi aṅgehi sampannāgatassa upāsakassa pattaṃ nikujjituṃ.

20. Yo anarahaṃ santo,
Arahāti paṭijānāti;
Coro sabrahmake loke,
Taṃ jaññā vasalo iti.

21. Ete kho vasalā vuttā,
Mayā ye te pakāsitā;
Na jaccā vasalo hoti,
Na jaccā hoti brāhmaṇo.

22. Kammunā vasalo hoti,
Kammunā hoti brāhmaṇo.

23. Tadamināpi jānātha,

Yathāhetaṃ nidassanaṃ;
Caṇḍālaputto sopāko,
Mātaṅgo iti vissuto.

24. So yasaṃ paramaṃ patto,
Mātaṅgo yaṃ sudullabhaṃ;
Āgacchuṃ tassupaṭṭhānaṃ,
Khattiyā brāhmaṇā bahū.

25. So devayānaṃ abhiruyha,
Virajaṃ so mahāpathaṃ;
Kāmarāgaṃ virājetvā,
Brahmalokūpago ahu.

Giriṃ nakhena khaṇasi,
Ayo dantebhi khādasi;
Jātavedaṃ padahasi,
Yo isiṃ paribhāsati.
Āvelitaṃ piṭṭhito uttamaṅgaṃ,
Bāhuṃ pasāreti akampaṇeyyaṃ;
Setāni akkhīni yathā matassa,
Ko me imaṃ puttamakāsi evaṃ.

Telakaṭāhagāthā

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

1. Laṃkissaro jayatu vāraṇarājagāmī
Bhogindabhoga rucirāyata pīṇa bāhu,
Sādhupacāranirato guṇasannivāso
Dhamme ṭhito vīgatakodhamadāvalepo;

2. Yo sabbalokamahito karuṇādhivāso
Mokkhākaro ravikulambara puṇṇa cando,
Ñeyyodadhiṃ suvipulaṃ sakalaṃ vibuddho
Lokuttamaṃ namatha taṃ sirasā munindaṃ;

3. Sopānamālamamalaṃ tidasālayassa
Saṃsāra sāgarasamuttaraṇāya setuṃ,
Sabbāgatībhaya vivajjita khema maggaṃ
Dhammaṃ namassatha sadā muninā paṇītaṃ;

4. Deyyaṃ tadappamapi yattha pasanna cittā
Datvā narā phalamuḷārataraṃ labhante,
Taṃ sabbadā dasabalenapi suppasatthaṃ
Saṅghaṃ namassatha sadāmitapuññakhettaṃ;

5. Tejo balena mahatā ratanattayassa
Lokattayaṃ samadhigacchati yena mokkhaṃ,
Rakkhā na catthi ca samā ratanattayassa
Tasmā sadā bhajatha taṃ ratanattayaṃ bho;

6. Laṃkissaro parahitekarato nirāso
Rattimpi jāgararato karuṇādhivāso,
Lokaṃ vibodhayati lokahitāya kāmaṃ
Dhammaṃ samācaratha jāgariyānuyuttā;

7. Sattopakāra niratā kusale sahāyā
Bho dullabhā bhuvi narā vihatappamādā,
Laṃkādhipaṃ guṇadhanaṃ kusale sahāyaṃ
Āgamma saṃcaratha dhammamalaṃ pamādaṃ;

8. Dhammo tiloka saraṇo paramo rasānaṃ
Dhammo mahaggharatano ratanesu loke,
Dhammo bhave tibhavadukkha vināsahetu
Dhammaṃ samācaratha jāgariyānuyuttā;

9. Niddaṃ vinodayatha bhāvayathappameyyaṃ
Dukkhaṃ aniccampi ceha anattatañca,
Dehe ratiṃ jahatha ja jajjarabhājanābho
Dhammaṃ samācaratha jāgariyānuyuttā;

10. Okāsa majja mama natthi suve karissaṃ
Dhammaṃ itīhalasatā kusalappayoge,
Nā’laṃ tiyaddhasu tathā bhuvanattaye ca
Kāmaṃ na catthi manujo maraṇā pamutto;

11. Khitto yathā nabhasi kenacideva leḍḍu

Bhūmiṃ samāpatti bhāratayā khaṇena,
Jātattameva khalu kāraṇamekamatra
Lokaṃ sadā nanu dhuvaṃ maraṇāya gantuṃ;

12. Kāmaṃ narassa patato girimuddhanāto
Majjhe na kiñci bhayanissaraṇāya hetu,
Kāmaṃ vajanti maraṇaṃ tibhavesu sattā
Bhoge ratiṃ pajahathāpi ca jīvite ca;

13. Kāmaṃ patanti mahiyā khalu vassadhārā
Vijjullatā vitatamegha mukhā pamuttā,
Evaṃ narā maraṇabhīma papātamajjhe
Kāmaṃ patanti nahi koci bhavesu nicco;

14. Velātaṭe paṭutaroru taraṃgamālā
Nāsaṃ vajanti satataṃ salilālayassa,
Nāsaṃ tathā samupayanti narāmarānaṃ
Pāṇāni dāruṇatare maraṇodadhimhi;

15. Ruddhopi so rathavarassagajādhipehi
Yodhehi cāpi sabalehi ca sāyudhehi,
Lokaṃ vivaṃciya sadā maraṇūsabho so
Kāmaṃ nihanti bhuvanattaya sāli daṇḍaṃ;

16. Bho mārutena mahatā vihato padīpo
Khippaṃ vināsa mukhameti mahappabhopi,
Loke tathā maraṇacaṇḍa samīraṇena
Khippaṃ vinassati narāyumahā padīpo;

17 Rāmajjunappabhūti bhūpati puṃgavā ca
Sūrā pure raṇamukhe vijitāri saṅghā,
Tepīha caṇḍa maraṇogha nimuggadehā
Nāsaṃ gatā jagati ke maraṇā pamuttā?

18. Lakkhī ca sāgarapaṭā sadharādharā ca
Sampattiyo ca vividhā api rūpasobhā,
Sabbā ca tā api ca mittasutā ca dārā
Ke cāpi kaṃ anugatā maraṇaṃ vajantaṃ?

19. Brahmāsurāsuragaṇā ca mahānubhāvā
Gandhabbakinnaramahoragarakkhasā ca,
Te cā pare ca maraṇaggisikhāya sabbe
Ante patanti salabhā iva khīṇapuññā;

20. Ye sāriputtapamukhā munisāvakā ca
Suddhā sadāsavanudā paramiddhipattā,
Te cāpi maccuvaḷabhā mukha sannimuggā
Dīpānivānalahatā khayataṃ upetā;

21. Buddhāpi buddhakamalāmalacārunettā
Battiṃsalakkhaṇa virājita rūpasobhā,
Sabbāsacakkhayakarāpi ca lokanāthā
Sammadditā maraṇamattamahāgajena;

22. Rogāturesu karuṇā na jarāturesu

Khiḍḍāparesu sukumārakumārakesu,
Lokaṃ sadā hanati maccu mahāgajindo
Davānalo vanamivāvarataṃ asesaṃ;

23. Āpuṇṇatā na salile na jalāsayassa
Kaṭṭhassa cāpi bahutā na hutāsanassa,
Bhutvāna so tibhūvanampi tathā asesaṃ
Bho niddayo na khalu pītimupeti maccu;

24. Bho moha mohitatayā vivaso adhañño
Loko patatyapipi maccumukhe subhīme,
Bhoge ratiṃ samupayāti nihīnapañño
Dolā taraṅgacapale supinopameyye;

25. Ekopi maccurabhihantumalaṃ tilokaṃ
Kiṃ niddayā api jarāmaraṇānuyāyī,
Ko vā kareyya vibhasuvesu ca jīvitāsaṃ
Jāto naro supina saṃgama sannibhesu;

26. Niccāturaṃ jagadidaṃ sabhayaṃ sasokaṃ
Disvā ca kodhamadamohajarābhibhūtaṃ,
Ubbegamattamapi yassa na vijjatī ce
So dāruṇona maraṇaṃ vata taṃ dhiratthu!
Bho bho na passatha jarāsidharañhi maccu
Māhaññamānamakhilaṃ satataṃ tilokaṃ,
Kiṃ niddayā nayatha vītabhayā tiyāmaṃ
Dhammaṃ sadā'savanudaṃ caratha'ppamattā;

28. Bhāvetha bho maraṇamāravivajjanāya
Loke sadā maraṇa saññamimaṃ yatattā,
Evañhi bhāvanaratassa narassa tassa
Taṇhā pahīyati sarīragatā asesā;

29. Rūpaṃ jarā piyataraṃ malinīkaroti
Sabbaṃ balaṃ harati attani ghorarogo,
Nānūpabhoga parirakkhita mattabhāvaṃ
Bho maccu saṃharati kiṃ phalamattabhāve?

30. Kammānilāpahatarogataraṃgabhaṃge
Saṃsāra sāgara mukhe vitate vipannā,
Mā māpamādamakarittha karotha mokkhaṃ
Dukkhodayo nanu pamādamayaṃ narānaṃ;

31. Bhogā ca mittasutaporisa bandhavā ca
Nārī ca jīvitasamā api khettavatthu,
Sabbāni tāni paralokamito vajantaṃ
Nānubbajanti kusalākusalaṃva loke;

32. Bho vijjucaṃcalatare bhavasāgaramhi
Khittā purā katamahāpavanena tena,
Kāmaṃ vibhijjati khaṇena sarīranāvā
Hatthe karotha paramaṃ guṇahatthasāraṃ;

33. Niccaṃ vibhijjatiha āmaka bhājanaṃva
Saṃrakkhitopi bahudhā iha attabhāvo,

Dhammaṃ samācaratha saggapatippatiṭṭhaṃ
Dhammo suciṇṇamihameva phalaṃ dadāti;

34. Rantvā sadā piyatare divi devarajje
Namhā cavanti vibudhā api khīṇapuññā,
Sabbaṃ sukhaṃ divi bhuvīha viyoganiṭṭhaṃ
Ko paññavā bhavasukhesu ratiṃ kareyya?

35. Buddho sasāvakagaṇo jagadekanātho
Tārāvalīparivutopi ca puṇṇacando,
Indopi devamakuṭaṃkita pādakañjo
Ko pheṇapiṇḍa-na-samo tibhavesu jāto?

36. Līlāvataṃsamapi yobbana rūpasobhaṃ
Attūpamaṃ piyajanena ca sampayogaṃ,
Disvāpi vijjucapalaṃ kurute pamādaṃ
Bho mohamohitajano bhavarāgaratto;

37. Putto pitā bhavati mātu patīha putto
Nārī kadāci jananī ca pitā ca putto,
Evaṃ sadā viparivattati jīvaloko
Citte sadāticapale khalu jātiraṅge;

38. Rantvā pure vividhaphullalatākulehi
Devāpi nandanavane surasundarīhi,
Te ve'kadā vitatakaṇṭakasaṃkaṭesu
Bho koṭisimbalivanesu phusanti dukkhaṃ;

39. Bhutvā sudhannamapi kañcanabhājanesu
Sagge pure suravarā paramiddhipattā,
Te cāpi pajjalitalohagulaṃ gilanti
Kāmaṃ kadāci narakālaya vāsabhūtā;

40. Bhutvā narissaravarā ca mahiṃ asesaṃ
Devādhipā ca divi dibbasukhaṃ surammaṃ,
Vāsaṃ kadāci khurasañcitabhūtalesu
Te vā mahārathagaṇānugatā divīha;

41. Devaṅganā lalitabhinnataraṅgamāle
Raṅge mahissarajaṭāmakuṭānuyāte,
Rantvā pure suravarā pamadāsahāyā
Te cāpi ghorataravetaraṇiṃ patanti;

42. Phullāni pallavalatāphalasaṃkulāni
Rammāni nandanavanāni manoramāni,
Dibbaccharālalitapuṇṇadarīmukhāni
Kelāsamerusikharāni ca yanti nāsaṃ;

43. Dolā'nilā'nalataraṃgasamā hi bhogā
Vijjuppabhāticapalāni ca jīvitāni,
Māyāmarīcijalasomasamaṃ sarīraṃ
Ko jīvite ca vibhave ca kareyya rāgaṃ?

44. Kiṃ dukkhamatthi na bhavesu ca dāruṇesu
Sattopi tassa vividhassa na bhājano ko,

Jāto yathā maraṇarogajarābhibhūto
Ko sajjano bhavaratiṃ pihayeyya'bālo?

45. Ke vāpi pajjalitalohagulaṃ gilanti
Sakkā kathañcidapi pāṇitalena bhīmaṃ,
Dukkhodayaṃ asucinissavanaṃ anantaṃ
Ko kāmayetha khalu dehamimaṃ abālo?

46. Loke na maccusamamatthi bhayaṃ narānaṃ
Na vyādhidukkhasamamatthi ca kiṃci dukkhaṃ,
Evaṃ virūpakaraṇaṃ na jarāsamānaṃ
Mohena bho ratimupeti tathāpi dehe;

47. Nissārato nalakalīkadalīsamānaṃ
Attānameva parihaññati attahetu,
Sampositopi kusahāya ivākataññū
Kāyo na yassa anugacchati kālakerā;

48. Taṃ pheṇapiṇḍasadisaṃ visasūlakappaṃ
Toyā'nilā'nalamahīuragādhivāsaṃ,
Jiṇṇālayaṃva paridubbalamattabhāvaṃ
Disvā naro kathamupeti ratiṃ sapañño?

49. Āyukkhayaṃ samupayāti khaṇe khaṇepi
Anveti maccu hananāya jarāsipāṇī,
Kālaṃ tathā na parivattati taṃ atītaṃ
Dukkhaṃ idaṃ nanu bhavesu acintanīyaṃ?

50. Appāyukassa maraṇaṃ sulabhaṃ bhavesu
Dīghāyukassa ca jarā vyasanaṃ ca'nekaṃ,
Evaṃ bhave ubhayatopi ca dukkhameva
Dhammaṃ samācaratha dukkhavināsanāya;

51. Dukkhagginā sumahatā paripīḷitesu
Lokattayassa vasato bhavavārakesu,
Sabbattatā sucaritassa pamādakālo
Bho bho na hoti paramaṃ kusalaṃ ciṇātha;

52. Appaṃ sukhaṃ jalalavaṃ viya bho tiṇagge
Dukkhantu sāgarajalaṃ viya sabbaloke,
Saṃkappanā tadapi hoti sabhāvato hi
Sabbaṃ tilokamapi kevaladukkhameva;

53. Kāyo na yassa anugacchati kāyahetu
Bālo anekavidhamācaratīha dukkhaṃ,
Kāyo sadā kali malākalilañhi loke
Kāye rato'navarataṃ vyasanaṃ pareti

54. Mīḷhākaraṃ kalimalākaramāmagandhaṃ
Sūḷāsisallavisapannagarogabhūtaṃ,
Dehaṃ vipassatha jarāmaraṇādhivāsaṃ
Tucchaṃ sadā vigatasāramimaṃ vinindyaṃ;

55. Dukkhaṃ aniccamasubhaṃ vata attabhāvaṃ
Mā saṃkilesaya na vijjati jātu nicco,

Ambho na vijjati hi appamapīha sāraṃ
Sāraṃ samācaratha dhammamalaṃ pamādaṃ;

56. Māyāmarīcikadalīnalapheṇapuñja-
Gaṃgātaraṅgajalabubbulasannibhesu,
Khandhesu pañcasu chaḷāyatanesu tesu
Attā na vijjati hi ko na vadeyya'bālo?

57. Vañjhāsuto sasavisāṇamaye rathe tu,
Dhāveyya ce cirataraṃ sadhuraṃ gahetvā,
Dīpaccimālamiva taṃ khaṇabhaṅgabhūtaṃ
Attāti dubbalatarantu vadeyya dehaṃ;

58. Bālo yathā salilabubbulabhājanena
Ākaṇṭhato vata pibeyya marīcitoyaṃ,
Attāni sārarahitaṃ kadalīsamānaṃ
Mohā bhaṇeyya khalu dehamimaṃ anattaṃ;

59. Yo'dumbarassa kusumena marīcitoyaṃ
Vāsaṃ yadicchati sa khedamupeti bālo,
Attānameva parihaññati attahetu
Attā na vijjati kadācidapīha dehe;

60. Poso yathā hi kadalī suvinibbhujanto
Sāraṃ tadappampi nopalabheyya kāmaṃ,
Khandhesu paṃcasu chaḷāyatanesu tesu
Suññesu kiñcidapi nopalabheyya sāraṃ;

61. Suttaṃ vinā na paṭabhāvamihatthi kiṃci
Dehaṃ vinā na khalu koci mihatthi satto,
Deho sabhāvarahito khaṇabhaṃgayutto,
Ko attahetu aparo bhuvi vijjatīha?

62. Disvā marīcisalilañhi sudūrato bho
Bālo migo samupadhāvati toyasaññī,
Evaṃ sabhāvarahite viparītasiddhe
Dehe pareti parikappanayā hi rāgaṃ;

63. Dehe sabhāvarahite parikappasiddhe
Attā na vijjati hi vijjumivantalikkhe,
Bhāvetha bhāvanaratā vigatappamādā
Sabbāsavappahananāya anattasaññaṃ;

64. Lālākarīsarudhirassuvasānulittaṃ
Dehaṃ imaṃ kalimalākalilaṃ asāraṃ,
Sattā sadā pariharanti jigucchanīyaṃ
Nānāsucīhi paripuṇṇaghaṭaṃ yatheva;

65. Ṇahātvā jalañhi sakalaṃ catusāgarassa
Meruppamāṇamapi gandhamanuttarañca,
Pappoti neva manujo hi suciṃ kadāci
Kiṃ bho vipassatha guṇaṃ kimu attabhāve?

66. Deho sa eva vividhāsucisannidhāno
Deho sa eva vadhabandhanarogabhūto,

Deho sa eva navadhā paribhinnagaṇḍo
Dehaṃ vinā bhayakaraṃ na susānamatthi;

67. Antogataṃ yadiva muttakarīsabhāgo
Dehā bahiṃ aticareyya vinikkhamitvā,
Mātā pitā vikaruṇā ca vinaṭṭhapemā
Kāmaṃ bhaveyyu kimu bandhusutā ca dārā?

68. Dehaṃ yathā navamukhaṃ kimisaṅghagehaṃ
Maṃsaṭṭhisedarudhirākalilaṃ vigandhaṃ,
Posenti ye vividhapāpamihācaritvā
Te mohitā maraṇadhammamaho vatevaṃ!

69. Gaṇḍūpame vividharoga nivāsabhūte
Kāye sadā rudhiramuttakarīsapuṇṇe,
Yo ettha nandati naro sasigālabhakkhe
Kāmañhi socati parattha sa bālabuddhi;

70. Bho pheṇapiṇḍasadiso viya sārahīno
Mīḷhālayo viya sadā paṭikūlagandho,
Āsīvisālayanibho sabhayo sadukkho
Deho sadā savati loṇaghaṭova bhinno;

71. Jātaṃ yathā na kamalaṃ bhuvi nindanīyaṃ
Paṅkesu bho asucitoya samākulesu,
Jātaṃ tathā parahitampi ca dehabhūtaṃ
Taṃ nindanīyamiha jātu na hoti loke;

72. Dvattiṃsabhāgaparipūrataro viseso
Kāyo yathā hi naranāri gaṇassa loke,
Kāyesu kiṃ phalamihatthi ca paṇḍitānaṃ
Kāmaṃ tadeva nanu hoti paropakāraṃ;

73. Posona paṇḍitatarena tathāpi deho
Sabbattanā cirataraṃ paripālanīyo,
Dhammaṃ careyya suciraṃ khalu jīvamāno
Dhamme have maṇivaro iva kāmado bho

74. Khīre yathā suparibhāvitamosadhamhi
Snehena osadhabalaṃ paribhāsateva,
Dhammo tathā iha samācarito hi loke
Chāyāva yāti paraloka mito vajantaṃ;

75. Kāyassa bho viracitassa yathānukūlaṃ
Chāyā vibhāti rucirāmaladappaṇe tu,
Katvā tatheva paramaṃ kusalaṃ parattha
Sambhūsitā iva bhavanti phalena tena;

76. Dehe tathā vividhadukkha nivāsabhūte
Mohā pamādavasagā sukhasaññamūḷhā,
Tikkhe yathā khuramukhe madhulehamāno
Bāḷhañca dukkhamanugacchati hīnapañño;

77. Saṃkapparāgavigate niratattabhāve
Dukkhaṃ sadā samadhigacchati appapañño,

Mūḷhassa ceva sukhasaññamihatthiloke
Kiṃpakkameva nanu hoti vicāramāne;

78. Sabbopabhoga dhanadhaññavisesalābhī
Rūpena bho sa makaraddhajasannibhopi,
Yo yobbanepi maraṇaṃ labhate akāmaṃ
Kāmaṃ paratthaparapāṇaharo naro hi;

79. So yācako bhavati bhinnakapālahattho
Muṇḍo dhigakkharasatehi ca tajjayanto,
Bhikkhaṃ sadāribhavane sakucelavāso
Dehe paratthi paracittaharo naro yo;

80. Itthī namuñcati sadā puna itthibhāvā
Nārī sadā bhavati so puriso parattha,
Yo ācareyya paradāramalaṅghanīyaṃ
Ghorañca vindati sadā vyasanañca nekaṃ;

81. Dīno vigandhavadano ca jaḷo apañño
Mūgo sadā bhavati appiyadassano ca,
Pappoti dukkhamatulañca manussabhūto
Vācaṃ musā bhaṇati yo hi apaññasatto;

82. Ummattakā vigatalajjaguṇā bhavanti
Dīnā sadā vyasanasokaparāyaṇā ca,
Jātā bhavesu vividhesu virūpadehā
Pītvā halāhalavisaṃva suraṃ vipaññā;

83. Pāpāni yena iha ācaritāni yāni
Yo vassakoṭinahutāni anappakāni,
Laddhāna ghoramatulaṃ narakesu dukkhaṃ
Pappoti cettha vividhavyasanañca nekaṃ;

84. Lokattayesu sakalesu samaṃ na kiṃci
Lokassa santikaraṇaṃ ratanattayena,
Taṃtejasā sumahatā jitasabbapāpo
Sohaṃ sadādhigatasabbasukho bhaveyyaṃ;

85. Lokattayesu sakalesu ca sabbasattā
Mittā ca majjharipubandhujanā ca sabbe,
Te sabbadā vigatarogabhayā visokā
Sabbaṃ sukhaṃ adhigatā muditā bhavantu;

86. Kāyo karīsabharito viya bhinnakumbho
Kāyo sadā kalimalavyasanādhivāso,
Kāye vihaññati ca sabbasukhanti loko
Kāyo sadā maraṇarogajarādhivāso;

87. So yobbanoti thaviroti ca bālakoti
Satte na pekkhati vihaññatireva maccu,
Sohaṃ ṭhitopi sayitopi ca pakkamanto
Gacchāmi maccuvadanaṃ niyataṃ tathā hi;

88. Evaṃ yathā vihitadosamidaṃ sarīraṃ
Niccaṃva taggatamanā hadaye karotha,

Mettaṃ parittamasubhaṃ maraṇassatiñca
Bhāvetha bhāvanaratā satataṃ yatattā;

89. Dānādi puññakiriyāni sukhudrayāni
Katvā ca tamphalamasesa mihappameyyaṃ,
Deyyaṃ sadā parahitāya sukhāya ceva
Kimbho tadeva nanu hatthagatañhi sāraṃ?

90. Hetuṃ vinā na bhavatī hi ca kiṃci loke
Saddova pāṇitalaghaṭṭanahetujāto,
Evañca hetuphala bhāvavibhāgabhinno
Loko udeti ca vinassati tiṭṭhatī ca;

91. Kammassa kāraṇāmayañhi yathā avijjā
Bho kammanā samadhigacchati jātibhedaṃ,
Jātiṃ paṭicca ca jarāmaraṇādidukkhaṃ
Sattā sadā paṭilabhanti anādikāle;

92. Kammaṃ yathā na bhavatīha ca mohanāsā
Kammakkhayāpi ca na hoti bhavesu jāti,
Jātikkhayā iha jarāmaraṇādidukkhaṃ
Sabbakkhayo bhavati dīpevānilena;

93. Yo passatīha satataṃ munidhammakāyaṃ
Buddhaṃ sa passati naro iti so avoca,
Buddhañca dhammamamalañca tilokanāthaṃ
Sampassituṃ vicinathā’pi ca dhammataṃ bho;

94. Sallaṃva bho sunisitaṃ hadaye nimuggaṃ
Dosattayaṃ vividhapāpamalena littaṃ,
Nānāvidhabyasanabhājanamappasannaṃ
Paññāmayena balisena nirākarotha;

95. Nākampayanti sakalāpi ca lokadhammā
Cittaṃ sadāpagatapāpakilesasallaṃ,
Rūpādayo ca vividhā visayā samaggā
Phuṭṭhaṃva merusikharaṃ mahatānilena;

96. Saṃsāradukkhamagaṇeyya yathā munindo
Gambhirapāramita sāgaramuttaritvā,
Ñeyyaṃ abodhi nipuṇaṃ hatamohajālo
Tasmā sadā parahitaṃ paramaṃ ciṇātha;

97. Ohāya so’dhigatamokkhasukhaṃ paresaṃ
Atthāya saṃcari bhavesu mahabbhayesu,
Evaṃ sadā parahitaṃ purato karitvā
Dhammo mayānucarito jagadatthameva;

98. Laddhāna dullabhatarañca manussayoniṃ
Sabbaṃ papañcarahitaṃ khaṇasampadañca,
Ñatvāna āsavanudekahitañca dhammaṃ
Ko paññavā anavaraṃ na bhajeyya dhammaṃ?

99. Laddhāna buddhasamayaṃ atidullabhaṃca
Saddhamma maggamasamaṃ sivadaṃ tatheva,

Kalyāṇamittapavare matisampadañca
Ko buddhimā anavaraṃ na bhajeyya dhammaṃ?

100. Evampi dullabhataraṃ vibhave suladdhā
Maccheradosa viratā ubhayatthakāmā,
Saddhādidhammasahitā satatappamattā
Bho! Bho! Karotha amatādhigamāya puññaṃ;

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Pajjamadhu

Ānanda rañña ratanādi mahā yatinda,
Niccappabuddha padumappiya sevinaṅgī;
Buddhappiyena ghana buddha guṇappiyena,
Therālinā racita pajjamadhuṃ pibantu.

1. Uṇṇāpapuṇṇasasimaṇḍalato galitvā,
Pādambujaṅguli dalaṭṭha sudhā lavānaṃ;
Pantīva satthu nakhapanti pajāvisesaṃ,
Pīṇetu suddha sukhitammaṇa tuṇḍapītā.

2. Khittāya māraripunā parivatya satthu,
Pādassayā jita disāya sitattalāya;
Yā jeti kañcana sarāvaliyā siriṃ sā,
Detanginaṃ raṇajayaṅgulipantikantā.

3. Sovaṇṇa vaṇṇa sukhumacchavi somma kumma,
Piṭṭhīva piṭṭhi kamatunnati bhāti yesaṃ;
Tesuppatiṭṭhitasukomaladīghapaṇhi,
Pādā jinassa padadantu padaṃ janassa.

4. Acchera paṅkajasiraṃ siriyā sakāya,
Ye maddino viya caranti saroja sīse;
Sañcumbitā viya ca tāni parāga rāgā,
Te nīrajā munipadā padadantu lakkhiṃ.

5. Agāmi kāla jana maṅgala bhattu bhāvaṃ,
Vyākattumatra kusaleniva nimmitāni;
Yātrāsumaṭṭhasatamaṅgalakkhaṇāni,
Sādhetu naṃ padayugaṃ jayamaṅgalāni.

6. Sassevijantuvarasantipurappavese,
Niccaṃ susajja ṭhapitāniva maṅgalāya;
Ye te dadhanti kalamaṅgalalakkhaṇāni,
Vattantu te jinapadā jayamaṅgalāya.

7. Sabbebhibhūya sapadesu nipātanassa,
Saññāṇakaṃ viya yadassitasabbaloko;
Pādātyadhokatatilokasirovarā pi,
Lokaṃ puṇantu jayamaṅgalakāraṇāni.

8. Lokattayekasaraṇattavibhāvanāya,
Sajjo va tiṭṭhati yahiṃ suvibhattaloko;
Taṃ sabbalokapaṭibimbitadappaṇābhaṃ,
Pādadvayaṃ janasusajjanahetu hotu.

9. Lokuttarāya siriyādhigamāya suṭṭhu,
Rajanti yattha diguṇāniva pātu bhūtā;
Cakkāsanābhisahanemisahassarāni,
Tyaṅghī disantu sakalissariyaṃ janassa.

10. Yatrullasanti duvidhāniva pātū bhūtā,

Dhammassasabbabhuvanassa ca issaratte;
Cakkāni cakkasadisāni sudassanassa,
Tānajja jantu saraṇā caraṇāni hontu.

11. Sattesu vacchatu sirī sirivacchakena,
Sovatthi sotthimanutiṭṭhatu puggalesu;
Nandiṃ janānamanuvattatu nandivattī,
Sīsānalaṃkurutu pādavataṃsako pi.

12. Bhaddāya pīṭhamupagacchatu bhaddapīṭhaṃ,
Vuddhiṃ janānamanuvattatu vaddhamānaṃ;
Puṇṇattamaṅgimanukubbatu puṇṇakumbho,
Pāti ca pātu satataṃ janataṃ apāyā.

13. Setātapattamapanetamaghātape taṃ,
Khaggo vichindatu sadā duritārivagge;
Saṃklesadāhamapanetu satālavanṭa,
Saṃvījanī kumatimakkhikamorahattho.

14. Ākaḍḍhano janavilocanamattaninnaṃ,
Vāretu sabbagativāranamaṅkuso so;
Pādambujassirivilāsaniketanaṃ va,
Pāsādalakhaṇamupetu manopasādaṃ.

15. Pāṇīnamattabhajataṃ varapuṇṇapattaṃ,
Sammā dadātu padanissitapuṇṇapatto;
Pādesu jantu manabandhanadāmabhūtaṃ,
Dāmaṃ dametu vimalaṃ janatammanāni.

16. Uṇhīsakuppalamaṇīpadumehi pādā,
Sassevijantukaraṇāni vibhūsayantu;
Sannettanāvupagatānamanagghakāni,
Bojjhaṅgasattaratanāni dade samuddo.

17. Uttuṅga niccalaguṅā jitatāya niccaṃ,
Sevīva pādasiri nicca samubbahaṃ va;
Atrāpi sakkabhavanubbahaṇe niyutto,
Pādaṭṭhameru bhavataṃ bhavataṃ vibhūtyā.

18. So cakkavāḷasikharī pyavataṃ samantā,
Sabbūpasaggavisarājanataṃ samaggaṃ;
Dīpā puthūpi caturo dvisahassa khuddā,
Dhārentvapāyapatamānamadatva jantuṃ.

19. Sūro pabodhayatu jantu saroruhāni,
Cando pasāda kumudāni manodahesu;
Nakkhattajātamakhilaṃ subhatāya hotu,
Cakkaṃ dhajaṃ ripujayāya jayaddhajāya.

20. Jetuṃ sasaṃsada-sudassana-cakkavatti,
Cakkānugantalalitaṃ yahimāvaheyya;
Cakkāṇuvatti parisāvata-cakkavatti,
Naṃvattataṃ padayugaṃ janatā hitāya.

21. Pujetumāgata vatā vajirāsanaṭṭha,

Mindena chaḍḍita mahāvijayuttarākhyaṃ;
Saṃkhaṃ paviṭṭhamiva mārabhayā padādho,
Pādaṭṭhasaṃkhamiha vattatu santiyā vo.

22. Sovaṇṇamacchayugalaṃ sivabhatta bhoge,
Icchā bahūpakaraṇaṃ bhavataṃ janānaṃ;
Kumbhīladhiggahitato va padutthacittā,
Pādambujākara vigāhi tu nopahontu.

23. Sattāpagā janamanoja male jahantu,
Saṃklesadāhamapanentu dahā ca satta;
Selā ca satta vidadhantu janassa tānaṃ,
Lokappasiddhijanane bhavataṃ patākā.

24. Pāṭaṅki santi gamane bhavatūpakārā,
Dāhettanesu jahataṃ padacāmaraṃ taṃ;
Sallokalocanamahussava-ussitaṃ va,
Vatteyya toraṇamanuttaramaṅgalāya.

25. Yasmiṃ miginda gata bhīti balāva daḍḍha,
Dānā natā siravidāraṇa pīḷitāva;
Nālāgirī karivaro girimekhalo ca,
Taṃ sīhavikkamapadaṃ hanatā ghadantiṃ.

26. Pāpāhino hanatu pādasuvaṇṇarājā,
Vyagghādhipo kalijane adataṃ asesaṃ;
Vālāha-assapati sampatituṃ adatvā,
Pāyesu pāpayatu santipurampajāyo.

27. Chaddanta danti lalitaṃ galitaṃ rusamhā,
Luddetta dubbhini dise acalaṃ dadhāno;
Pādaṭṭhahatthipati sampati jantutāse,
Tāsetu hāsamaparandisataṃ satānaṃ.

28. Sabbaṅgino caraṇuposatha hatthirājā,
Pāpetu sabbacatudīpikarajjalakkhiṃ;
Kittīva pādaparicārikatā niyuttā,
Kelasaselapaṭimā hitamācareyya.

29. Sāmissa haṃsasamaye dahapāsabaddha,
Māsīna vesagamako viya pādahaṃso;
Nigghosa gantijitato viya mūgapakkho,
Yāretu sabba janatā bhavagantukattaṃ.

30. Ohāya dibbasarasiṃ khilaloka sabba,
Rammaṅghivāpimavagāhitavāva pāde;
Erāvaṇo karivaro manasābhiruḷhe,
Jantuṃ purindadapuraṃ nayataṃ va sīghaṃ.

31. Hitvā sakambhavanamaṅghinisevanattha,
Māgamma ramma taratāyiha nissito va;
Pāletva mūni padavāpitaraṅgabhaṅgi,
Mangī karontatanuvāsuki nāgarājā.

32. Nāthassa kañcanasikhāvalajātilīla,

Māvikaraṃ va padanissitamorarājā;
Taṃ dhammadesanaraveniva luddakassa,
Lokassa pāpaphaṇino hanataṃ asesaṃ.

33. Saṃsārasāgaragate sadhane jane te,
Netampade kalacatummukhahemanāvā;
Nibbāṇapaṭṭanavaraṃ bharukacchakantaṃ,
Suppārapaṇḍita gatā viya āsunāvā.

34. Sambodhi ñāṇa paripācayato munissa,
Bhatto yathā himavataddi samādhihetu;
Evammanena bhajataṃ himavaddipāde,
Sambodhiñāṇa paripācanahetu hotu.

35. Daḷhaṃ parājitatayā muninā sarena,
Suññassaropagata pañjara bandhanova;
So pādapañjaragato karavīkapakkhī,
Sabbesamappīyāvacañjahatā bhavantaṃ.

36. Te cakkavāka makarā api koñca jīvaṃ,
Jīvādi pakkhivisarā sarasīva bhuttaṃ;
Vessantarena caraṇambuji nibbhajantā,
Jantu tahiṃ viya pade suramentu niccaṃ.

37. Taṃ candakinnaragatiṃva gatassa bodhi,
Sattassa tassa sapajāpatikassa bhāvaṃ;
Saṃsūcayanta pada kinnara kinnarī ve,
Sāmaggimagga paṭi pattisu pāpayantu.

38. Saṃrājadhānimusabho vahatagga bhāraṃ,
Pītippayo pajanayeyya savacchadhenu;
Sassevino abhiramentu chakāmasaggā,
Dhārentu jhāyimiha soḷasa dhātudhāmā.

39. Sutvā jinassa karavīka sarammanuññaṃ,
Aññoñña bhītirahitā api paccanīkā;
Hitvā gatiṃ viya ṭhitā padasattarūpā,
Sabbaṃ bhavassita janānagatiṃ hanantu.

40. Sovaṇṇa kāhaḷa yugo pamamindirāya,
Sannīrapuppha mukulopamamussavāya;
Niccaṃ susajja ṭhapitaṃ muni tiṭṭhatante,
Jaṅghādvayaṃ janavilocana maṅgalāya.

41. Lakhyā vilāsa mukuradvaya sannikāsaṃ,
Tāḍaṅka maṇḍana viḍambakamaṃsu saṇḍaṃ;
Jānudvayaṃ laḷita sāgara bubbalābhaṃ,
Hotaṃ jagattaya nijatta vibhūsitunte.

42. Chaddanti dinna varadanta yugopamānā,
Taṃ hatthi soṇḍa kama puṇṇa guṇā tavorū;
Līla payodhi siri keḷi suvaṇṇarambhā,
Khandhāva dentu paripuṇṇa gune janānāṃ.

43. Jaṅghakkha kadvya samappita cittapāda,

Cakkadvayī manamanojahayo mune te;
Sonī ratho sirivaho manasā bhiruḷhaṃ,
Lokattayaṃ sivapuraṃ lahu pāpayātu.

44. Rammora pākaṭa taṭāka taṭā savanta,
Romāvalī jala panālika koṭikaṭṭhā;
Nābhī gabhīra sarasī siri keḷitā te,
Sassevinaṃ vyasana ghammamalaṃ sametu.

45. Kanticchaṭā luḷita rūpa payodhi nābhi,
Āvaṭṭa vaṭṭita nimujjita sabbaloko;
Sobhagga toya nivahaṃ visaso pivitvā,
Lokuttarādi sukha mucchitataṃ payātu.

46. Gambhīra cittarahadaṃ paripūrayitvā,
Taṃ sandamāna karuṇambu pavāha tulyā;
Romālivallihari nābhi subhālavālā,
Detaṃ lahuṃ sivaphalaṃ bhajataṃ mune te.

47. Cārūra sāriphalako kuṭilagga loma,
Pantī vibhatti sahito siri keḷi sajjo;
Saggāpavagga sukha jūtaka keḷi hetu,
Hotaṃ tiloka sukha jūtaka soṇḍakānaṃ.

48. Gambhīra citta rahado dara gāhamāna,
Mettādayā kari vadhū kara sanni kāsā;
Sabbaṅginaṃ sivaphalaṃ tanu deva rukkhe,
Sākhā sakhā tava bhujā bhajataṃ dadantu.

49. Nihāra bindu sahitaggadalopa sobhi,
Byālamba ratta padumadvaya bhaṅgi bhājā;
Pāpārisīsalunateniva ratta rattā,
Rattā karā tava bhavumbhuvi maṅgalāya.

50. Rupassirī carita caṅkama vibbhamā te,
Piṭṭhī yathā kalala muddhani setu bhūtā;
Evaṃ bhavaṇṇava samuttaraṇāya setu,
Hotammahākanaka saṃkama sannikāsā.

51. Saddhamma desana manohara bherināda,
Saṃcāraṇe sivapuraṃ visituṃ janānaṃ;
Gīvā suvaṇṇamaya cāru mutiṅga bheri,
Bhāvambhajā bhavatu bhūta vibhūtiyā te.

52. Lakhī nivāsa vadanambuja matta ninna,
Mākaḍḍhayaṃ jana vilocana cañcarīke;
Sorabbha dhamma makaranda nisandamānaṃ,
Piṇetu tena sarasena sabhā jane te.

53. Lakhī samāruhita vattarathe rathaṅga,
Dvandānu kāri miga rāja kapola līlaṃ;
Tādaṅka maṇḍalayugaṃ viya kaṇṇabhājaṃ,
Gaṇḍatthaladvyamalaṃkurutaṃ janatte.

54. Lāvaṇṇa maṇṇava pavāḷa latā dvayābhaṃ,

Tandeha deva taru pallava kante mantaṃ;
Vattāravinda makaranda parājisobhaṃ,
Rattādharadvayamadho kurutaṃ janāghaṃ.

55. Uṇṇā sakuntigata matthaka natthu kūpa,
Subbhū lakāra sahitoṭṭha pavāḷa nāvā;
Gattuttararaṇṇava gatā tava jantukānaṃ,
Hotaṃ bhavaṇṇava samuttaranaya nātha.

56. Isaṃ vikāsa padumodara kesarāli,
Līlā vinaddha rucirā tava danta panti;
Vānī vadhū dharita mālati mālya tulyā,
Tassaṃ jānassa manarañjana mācareyya.

57. Saddhamma nijjhara suratta silātalābhā,
Jivhā vacī naṭa vadhū kala raṅga bhūtā;
Saddhamma seṭṭha taraṇī nihitappiyā te,
Saṃsāra sāgara samuttaraṇāya hotu.

58. Dantaṃsu kañcukīta rattadharo padhāne,
Jivhā suratta sayane mukha mandiraṭṭhe;
Āmokkha mutti vadhuyā sayitāya tuyhaṃ,
Kubbantu saṃgama malaṃ jana sotu kāmi.

59. Uṇṇā tathābhinava patta varābhi rāmā,
Līlollasanta bhamukadvaya nīla pattā;
Ghānoru cāru kadalī vadanā lavālā,
Tuyhaṃ pavattatu ciraṃ jana maṅgalāya.

60. Bālatthalī hari silātala piṭṭhikaṭṭha,
Bhūvallaridvaya mayūra yugassa tuyhaṃ;
Pañcappabhā rucira piccha yugassirīkaṃ,
Nettadvayaṃ manasi puñchatu pāpadhūliṃ.

61. Indīvarāntagata bhiṅgika panti bhaṅgi,
Pañambujassaratate viya gacchapantī;
Nettambujassiri tirokaraṇīva tuyhaṃ,
Pamhāvalī sirigateha tiro karontu.

62. Vattullasambuja vilocana haṃsa tuṇḍa,
Kañjaṃsu piñjara mulāla latā dvyābhaṃ;
Dolādvayaṃva savaṇadvyamatta lakkhyā,
Hotaṃ tavajja janatā maticārahetu.
63. Vammīka matthaka sayānaka bhūridatta,
Bhoginda bhogavali vibbhamamā vahanti;
Ghānopariṭṭhitamune tava tuṇṇamuṇṇā,
Taggāhino viya janassa dadātu vittaṃ.

64. Rūpindirāya vijaye khila loka rūpaṃ,
Ghāṇoru cāru parighopari baddha siddhā;
Nīlābha vāta viluthanta vayaddhajābhā,
Tiṭṭhantu sajja duritāri jayāya te bhū.

65. Uṇṇassitopala nivesita bunda sandhi,
Ghāṇoru piṇḍakamaghā tapa rundhitunte;
Hotammukhambuja sirī sirasussitābhaṃ,

Bhū nīla paṭṭika lalāta suvaṇṇa chattaṃ.

66. Rupaṅka vedana vilocana bāna diṭṭhī,
Dhārā nisāna maṇivaṭṭa sirī siro te;
Siddhā matosadha katañjana puñja lakkhī,
Hotaṃ janassa nayanāmaya nāsanāya.

67. Sakkhandha bāhuyuga torana majjha gīvā,
Dharappitassirighato pari mussavāya;
Nīluppalāva ṭhapitā savibhatti kante,
Kesā bhavantu bhuvanattaya maṅgalāya.

68. Hemagghiye ṭhapita nīla silā kapāle,
Pajjota jāla lalitaṃ muni sārayantī;
Rūpassirī sirasi bhūsita hema mālā,
Kārā karotu subhagaṃ tava ketu mālā.

69. Bhyāmappabhāli tava kañcana mora kāle,
Surodaye vitata candaka cakkalakkhī;
Meghāvanaddha sikharunnata hema selā,
Yantindacāpa vikatīva dadātu sobhaṃ.

70. Paṭṭhāya te paṇidhito suci dāna sīla,
Nekkhamma pañña viriyakkhama saccadhiṭṭhā;
Mettā upekkhiti ime dasa pūratova,
Pūrentu pārami guṇā janatānamatte.

71. Pattuttaruttaradasā paṇidhāna bījā,
Cetoradharāya karuṇā jala sekha vuddhā;
Sabbaññu ñāṇa phaladā sati vāṭa guttā,
Taṃ samphalandisatu pāramitā latā te.

72. Ābodhi puṇṇami padiṭṭha dinādito te,
Sambhāra kāla sita pakkha kamābhi vuddho;
Sampuṇṇa pārami guṇāmataraṃsi taṃva,
Sabbaṅgi kunda kumudāni pabodhayeyya.

73. Āpacchimabbhava sivapphala lābha dānā,
Dānappabandhamapidāna phalappabhandaṃ;
Saṃvaḍḍhayi tvaṃ abhipatthanato yathevaṃ,
Jantuttaruttara phalaṃ khalu sambhunantu.

74. Ārambhatoppabhuti yāva tavaggamaggā,
Vikkhālita ghakalusaṃ suci sīla toyaṃ;
Mettā dayā madhura sītalatāyupetaṃ,
Sodhetu tvaṃva bhava nissita jantu metaṃ.

75. Āpaccimattamabhinikkhamanābhiyogā,
Paṭṭhāya tampabhavato paripuṇṇa gehā;
Tvaṃ sabba jāti gahato api nikkhamittho,
Evaṃ janā bhava dukhā khalu nikkhamantu.

76. Ekaggato pala tale nisitā cirandhi,
Dhārā sucittu sutale sati daṇḍa baddhe;
Nibbijjhi lakkhaṇa dhanuṭṭhiti santi lakkhaṃ,

Khittā tayonamanu vijjhatu jantu khittā.

77. Tvaṃ pāramī jala nidhiṃ caturiha bāhu,
Sattīhi suttari ciraṃ janakova sindhuṃ;
Sampanna vikkama phalosi yathā casova,
Evaṃ janā viriyatapphalame dhayantu.

78. Satta paradha dahanesu ciraṃ sudhantaṃ,
Khantī suvaṇṇa kata rūpa samantimattā;
Sabbā parādhamasahi tvaṃasayhamevaṃ,
Sabbe janāpi khamanena bhajantu santiṃ.

79. Lakkhādhikaṃ catura saṃkhiya kappa kālaṃ,
Saccena suṭṭhu paribhāvita vācino te;
Vācāya sacca phusitāya samenti jantu,
Evaṃ visuddha vacanā janatā bhavantu.

80.

Ādinna dhamma mahiyatthira suppatiṭṭhā,
Dhiṭṭhāna pārami mahā vajiraddi tuyhaṃ;
Sattena kena pi yathāhi abhejja nejjo,
Evaṃ janāpi kusalesu adhiṭṭha hantu.

81. Tvaṃ sabba satta cirabhāvita metta citta,
Toyehi saṃsamita kodha mahā hutāso;
Lokuttaraṃ taditaraṃ hitamāvahittho,
Evaṃ janesu janatā hitamāvahantū.

82. Mittopakāra paṭipakkha janāpakāre,
Tvaṃ nibbikāra manaso cirabhāvanāya;
Pattosilābha pabhutaṭṭusu nibbikāraṃ,
Evaṃ janānunaya kopa nudā bhavantu.

83. Sampanna hetu vibhavo tusite vimānaṃ,
Yuttaṃ guṇehi navabhippadavī vimānaṃ;
Tvaṃ vādhiparamidhirohiniyā tiloko,
Ārohatu bhaya sukhaṃ padavī vimānaṃ.

84. Tvaṃverahaṃsi samabujjhi yathāca sammā,
Sampanna vijja caraṇo sugatosi hontu;
Lokaṃ vido purisadammasusārathī si,
Satthāsi bujjhi bhagavā si tatheva jantu.

85. Saccitta bhū nidahitaṃ janatāya tuyhaṃ,
Kalyāṇavaṇṇaratanaṇṇavajātibhinnaṃ;
Dukkhaggi cora jalupaddutajāti gehe,
Tassā sukhaṃ bhavatu jīvitumāpadāya.

86. Vācā vicitta vara tantu gataṅgi kaṇṭhe,
Svā mutta sagguṇa mahā ratanā valī te;
Vevaṇṇi yattani bhavaṃ sakalampahāya,
Hotañjanassa siri saṅgama maṅgalāya.

87. Taṃ sagguṇatthava dahaṭṭha sutippanāli,

Nissandamāna guṇanīra nipāna tinte;
Khettetta saññini janā kata loma haṃsa,
Bījankurī kusala sassa phalaṃ labhantu.

88. Āpāyikappabhuti dukkha nidāgha kāla,
Santāpitā nikhila loka mano kadambā;
Taṃ vaṅṇa megha phusanā hasanaṅkurehi,
Iddhā bhavantu mati vallari vellītā te.

89. Hetuddasā phaladasā samavaṭṭhitaṃ taṃ,
Sabbattha satta hitamāvahaṇena siddhaṃ;
Cintāpathātiganubhāva vibhāvanante,
Bhūtānamatthu caritabbhutamattha sidhyā.

90. Aṅgārakāsumabhilaṅghiya dāna kāle,
Bhattattano pada paṭicchaka paṅkajā ca;
Yātakkhaṇe tava pade dhaṭamuṭṭhahitvā,
Paṅkeruhāṃ siva madhuṃ sarataṃ dadantu.

91. Saccena maccha pati vassita vassadhārā,
Satte dayāya tava vassita vassadhārā;
Gimhe janassa samayiṃsu yathā tathātā,
Dhamambuvuṭṭhiva samentu kilesa dāhe.

92. Chaddanta nāga patinā khamatā parādhaṃ,
Chetvā kare ṭhapita dantavarāva luddaṃ;
Loke hitāya ṭhapitā tava danta dhātu,
Seṭṭhā janaṃ siva puraṃ lahu pāpayantu.

93. Taṃ temiyākhya yatinossama mālakamhi,
Okiṇṇa mutta kanakā vuja vippakiṇṇā;
Kāruñña vārida cuto daka bindu bandhū,
Dhātu samentu tava jantusu dukkhadāhe.

94. Raṭṭhassa attha caraṇāya asammukhassa,
Rāmena dinna tiṇa saṃkhata pādukāva;
Bhuttā tayā ciramasammukha nāgatassa,
Lokassa atthamanu tiṭṭhatu patta dhātu.

95. Vutto janānamupadissa varāha raññā,
Satthiṃ sahassa saradaṃ viya ñāya dhammo;
Ādeyya heyyamupadissa tayā pavutto,
Dhammo pavattatu ciraṃ janatā hitāya.

96. Mārāri maddana hitādhigamaṃ karotā,
Bhatto tayā vara mahā jaya bodhi rājā;
Saggā pavavagga hitahetu janassa hantvā,
Sabbantarāyamiha tiṭṭhatu suṭṭhu sajjo.

97. Sāmoda vaṇṇa bhajanī guṇa mañjarīyaṃ,
Cariyā latā vikasitā tava sapphalaṅgaṃ;
Okiṇṇa citta madhupe rasa pīṇayanti,
Sambhāvitā bhuvi pavattatu matthakehi.

98. Sambuddha selavalayantara jānanavhā,

Nottattato tipathagā yati sāgaraṭṭhā;
Dhammā pagā suti vase tarite puṇanti,
Sambhāra sassamiha vattatu pacayanti.

99. Paññāṇa kūpa sita paggaha vāyu gāhī,
Saddhā lakāra sahitā sati pota vāhā;
Sampāpayātu bhava sāgara pāra tīra,
Sappattanaṃ varadhane pati patti nāvā.

100. Bojjhaṅga satta ratanākara dhamma khandha,
Gambhīra nīra caya sāsana sāgaro saṃ;
So sīlyananta tanu veṭitha ñāṇa mantha,
Selena manthitavataṃ disatā mataṃ ve.

101. Vuttena tena vidhinā vidhinā tato taṃ,
Laddhā nubhūtamamataṃ khila dosa nāsaṃ;
Accanta roga jaratā maraṇā bhi bhūtaṃ,
Bhūtaṃ karotu amaraṃ ajaraṃ arogaṃ.

102. Saddhamma rāja raviniggata dhammaraṃsi,
Phullo dhutaṅgadala saṃvara kesarāli;
Saṅghāravinda nikaro samadhuṃ samādhi,
Sakkiṇṇiko disatu sāsana vāpi jato.

103. Ānanda rañña ratanādi mahā yatinda,
Niccappabuddha padumappiya sevinaṅgī;
Buddhappiyena ghana buddha guṇappiyena,
Therālinā racita pajjamadhuṃ pibantu.

104. Itthaṃ rūpa guṇānukittanavasā taṃ taṃ hitā siṃ sato,
Vatthānussati vattita iha yathā sattesu mettā ca me;
Evaṃ tābhi bhavanta ruttara tarā vattantu tā bodhi me,
Saṃyogoca dhanehi santihi bhave kalyāna mittehi ca.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Suttavandanā

1. Dhammattha desanā vedha,
Catugambhīra duddasaṃ;
Dhammaṃ lokassa desentaṃ,
Dhammarājaṃ namāmahaṃ;

2. Buddho paccekabuddho ca,
Arahā cakkavattīti;
Thūpāthūpārahaṃ vande,
Catuthūpārahesu taṃ;

3. Petaseyyo kāmabhogī,
Sīhaseyyo tathāgato;
Sayantaṃ catuseyyesu,
Catutthena name jinaṃ;

4. Aṇḍajā jalābujā ca;
Saṃsedajo papātikā;
Catuyoni pariccheda,
Ñāṇavantaṃ name jinaṃ;

5. Sutabuddhonubuddho ca,
Pacceko jinabuddhoti;
Catutthaṃ catubuddhesu,
Vandāmi lokanāyakaṃ;

6. Rāhuggaṃ attabhāgīnaṃ,
Mandhātā kāmabhogīnaṃ;
Māro adhipateyyānaṃ,
Buddho loke sadevake;
Catuagga paññattīnaṃ,
Aggapattaṃ name jinaṃ.

7. Dānaṃ piyakathā attha,
Cariyā sadisattatā;
Catusaṅgaha vatthūhi,
Asaṅkhiyesu jātisu;
Lokassa saṅgahetāraṃ,
Vandāmi lokanāyakaṃ;

8. Lobho doso ca mohoti,
Anto paccatthike tayo;
Dujjaye sabbaverīhi,
Sañjitaṃpi sudhiṃ name;

9. Jāti puñña mahattāni,
Guṇamahattamuttamaṃ;
Timahatthehi sampannaṃ,
Vandāmi lokanāyakaṃ;

10. Hetu phala sampadāyo,
Sattupakārasampadā;

Tisampadāhi sampannaṃ,
Vandāmi lokanāyakaṃ.

11. Ñāṇappahānānubhāva,
Surūpakārasampadā;
Catuphala sampadāhi,
Taṃ sampannaṃ name jinaṃ.

12. Āsayo ca payogoti,
Sattupakāra sampadā;
Duvidhā yassa sampannā,
Sammā maṃ pātu so jino.

13. Mahosadhe vessantare,
Pacchimabhavike tathā;
Tijātīsu name vācaṃ,
Bhāsentaṃ jāyanakkhaṇe.

14. Nemimhi sādhine ceva,
Mandhātari ca guttile;
Catūsu manujattena,
Devalokaṃ gataṃ name.

15. Saṅkhāro rūpavikāro,
Lakkhaṇaṃ vānanissaṭaṃ;
Nibbānaṃ paññatticeti,
Pañca ñeyyantaguṃ name.

16. Putta dāra pariccāgā,
Rajjaṅgaṃ jīva cāgīti;
Pañca mahāpariccāge,
Karaṃ sudukkare name.

17. Rūpañca vedanā saññā,
Saṅkhārā viññāṇantime;
Pañcakkhandhe parijānaṃ,
Tipariññāhi taṃ name.

18. Manussa deva gatiyo,
Peto ca nirayo tathā;
Tiracchānoti pañcetā,
Chindantaṃ gatiyo name;

19. Devaputto kileso ca,
Abhisaṅkhāra mārako;
Khandho maccūti pañcete,
Māre vijitavaṃ name.

20. Purebhattaṃ pacchābhattaṃ,
Purimañceva majjhimaṃ;
Pacchimanti sadā pañca,
Buddhakiccaṃ karaṃ name.

21. Rūpā saddā gandhā rasā,
Phoṭṭhabbā ca manoramā;

Pañca kāmaguṇe hitvā,
Kheḷaṃva niggataṃ name.

22. Rāgasallaṃ dosasallaṃ,
Mohā māno ca diṭṭhīti;
Vande vajjātivajjantaṃ,
Pañcasallapanūdanaṃ.

23. Dīgho majjhima saṃyuttā,
Aṅguttaro ca khuddako;
Iti pañca nikāyehi,
Suvinentaṃ pajaṃ name.

24. Issariyaṃ yaso dhammo,
Kāmo sirī payattīti;
Bhagyehi chahi sampannaṃ,
Vandāmi lokanāyakaṃ.

25. Piyāpiyaṃ bhūtābhūtaṃ,
Atthānatthaṃ yathārahaṃ;
Missā chasu suvācaṃva,
Bhāsantaṃ atthakaṃ name.

26. Alaso ca pamādo ca,
Anuṭṭhānaṃ asaṃyamo;
Niddā tantīti chiddehi,
Chahi muttaṃ sadā name.

27. Mahākaruṇāsamāpatti,
Yamakappāṭihāriyaṃ;
Āsayānusaye ñāṇaṃ,
Indriyāna paropare;
Sabbaññutā nāvaraṇaṃ,
Chā sādhāraṇikaṃ name.

28. Kāmacchando ca byāpādo,
Thinamiddhañca saṃsayo;
Avijjuddhacca kukkuccaṃ,
Chavinīvaraṇaṃ name.

29. Iddhividhaṃ dibbasotaṃ,
Paracitta vijānanā;
Pubbenivāsānussati,
Dibbacakkhāsavakkhayo;
Chaḷabhiññāhi sampannaṃ,
Vandāmi purisuttamaṃ.

30. Nīla pītā ca odātā,
Mañjiṭṭhā ca pabhassarā;
Lohitāti cha raṃsīhī,
Vijjotantaṃ sadā name.

31. Assādādīnavo ceva,
Nissaraṇaphalaṃ tathā;
Upāyāṇattīti chadhā,

Saddhammadesakaṃ name.

32. Rāgo doso ca moho ca,
Vitakkacariyā tathā;
Saddhā buddhīti bhājentaṃ,
Tā chaḷecariyā name.

33. Rajataṃ kanakaṃ muttā,
Maṇi veḷuriyāni ca;
Vajirañca pavāḷanti,
Seṭṭhi sattadhano viya.

34. Saddhāsīlaṃ sutaṃcāgo,
Hirī ottappiyaṃ dhanaṃ,
Paññādhananti sambuddhaṃ,
Vande sattamahādhanaṃ.

35. Cakkaṃ hatthi asso maṇi,
Gahapatitthiyo tathā;
Supariṇāyakocāti,
Sattaratano cakkavattīva.

36. Sati dhammavicayo ca,
Tatheva vīriyaṃ pīti;
Passaddhi samādhupekkhā,
Saddhamma cakkavattikaṃ;
Satta bojjhaṅgaratanaṃ,
Namāmi purisuttamaṃ.

37. Yugandharo īsadharo,
Karavīko sudassano;
Nemindharo vinatako,
Assakaṇṇo mahānage;
Sattete hattharūpaṃva,
Sampassantaṃ jinaṃ name.

38. Kaṇṇamuṇḍo anotatto,
Kuṇālo rathakārako;
Sīhappapāta chaddantā,
Mandākinī mahāsare;
Sattete sabbathā passaṃ,
Diṭṭheva pātikaṃ name.

39. Manussattaṃ liṅgasampatti,
Hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti,
Adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhamma samodhānā,
Bhinīhārantaguṃ name.

40. Visaṭṭhaṃ mañju viññeyyaṃ,
Savanīyāvisāriṇā;
Gambhīro binduninnādo,
Aṭṭhaṅgikasaraṃ name.

41. Cattāri rūpajhānāni,
Tathevārūpajhānāni;
Tā samāpattiyo aṭṭha,
Sevantaṃ ruciyā name.

42. Aṇimā laṅghimā kammaṃ,
Mahimā pattimā tathā;
Īsitā vasitā ceva,
Yatthakāmāvasāyitā;
Aṭṭhissariya puṇṇattā,
Issarātissaraṃ name.

43. Manomayiddhiñāṇañca,
Chaḷabhiññā vipassanā;
Aṭṭhavijjāhi sampannaṃ,
Vande tilokaketukaṃ.

44. Jāti jarā rujā kālo,
Caturāpāyadukkhāti;
Aṭṭha saṃvegavatthūni,
Bhāsantaṃ vividhaṃ name.

45. Suttaṅgaṃ veyyākaraṇaṃ,
Geyyaṃ gāthā ca jātakaṃ;
Abbhūtadhamma vedallā,
Udānamiti vuttakaṃ;
Navaṅgaṃ sabbalokassa,
Dadantaṃ sāsanaṃ name.

46. Yā samāpattiyo aṭṭha,
Nirodho cāti te nava,
Anupubbavihāre taṃ,
Sevantaṃ ruciyā name.

47. Ekattañceva nānattaṃ,
Kāyasaññīhi yogato,
Cattāro tathāruppā ca,
Asaññīcāti te nava,
Sattavāse vibhajitvā,
Pakāsentaṃ name jinaṃ.

48. Seyyassa sadiso seyyo,
Hīnoti tividho vidho,
Tathā sadisahīnānaṃ,
Navavidhe nudaṃ name.

49. Anatthaṃ me carati ca,
Tathā cari carissati,
Mittassa arinotvatthaṃ,
Navāghāte jahaṃ name.

50. Dānaṃ sīlañca nikkhamaṃ,
Paññā vīriyapañcamaṃ,
Khantī saccamadhiṭṭhānaṃ,
Mettupekkhāti tādasa,
Pūretvā pāramī vande,

Sammāsambodhimajjhavaṃ;

51. Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ,
Paṇḍaraṃ tamba piṅgalaṃ,
Gandha maṅgala hemañca,
Uposatha chaddantime.

52. Dhāreti dasaposānaṃ,
Nāgo kāḷāvako balaṃ;
Sahassakoṭiposānaṃ;
Chaddantovāranuttamo.

53. Dasa sahassakoṭīnaṃ,
Posānaṃ baladhāraṇaṃ;
Chaddantānaṃ dasannañca,
Dasakāyabalaṃ name.

54. Ṭhānāṭhāne vipāke ca,
Magge sabbatthagāminaṃ;
Nānādhātūsu lokesu,
Adhimuttimhi pāṇinaṃ;

55. Paropariyatte ñāṇaṃ,
Indriyānañca pāṇinaṃ;
Jhānādīsu ñāṇaṃ pubbe,
Nivāse dibbacakkhu ca;
Āsavakkhayañāṇanti,
Dasabalañāṇaṃ name.

56. Mūlagandho sāro pheggu,
Taco papaṭiko raso;
Pattaṃ pupphaṃ phalañceva,
Gandhagandhoti saṃvaraṃ;
Sugandhaṃ dasagandhehi,
Vilimpantaṃ sadā name.

57. Samādhi ñāṇavipphārā,
Adhiṭṭhānaṃ vikubbanā;
Manomayāriyā iddhi,
Tathā kammavipākajā.

58. Vijjāmayā puññavato;
Payoga paccayiddhiti;
Aggapatta dasiddhīnaṃ,
Pāṭiheraṃ karaṃ name.

59. Muttā maṇi veḷuriyaṃ,
Saṅkho sallo pavāḷakaṃ;
Suvaṇṇaṃ rajataṃ lohi,
Taṅko masāragallanti;
Dasadhā ratanehiggaṃ,
Bhogiṃ paññāmaṇiṃ name.

60. Sithilaṃ dhanitaṃ dīghaṃ,
Rassañca garukaṃ lahu;

Niggahitaṃ vimuttañca,
Sambandhañca vavatthitaṃ;
Vivarantaṃ name dhammaṃ,
Dasabyañjanabheditaṃ.

61. Pasādojo madhuratā,
Samatā sukhumālatā;
Silesodāratā kanti,
Atthabyatti samādhayo;
Dasa saddaguṇopetaṃ,
Dhammaṃ pātu karaṃ name.

62. Lobho doso moho māno,
Uddhaccaṃ diṭṭhi saṃsayo;
Ahirikamanottappaṃ,
Thinanti sabba dāhake;
Kilese dasa te saddhiṃ,
Vāsanāya jahaṃ name.

63. Saterā daṇḍamaṇikā,
Macchavilolagaggarā;
Sukkhāsani kapisisā,
Vicakkā sañña kukkuṭā;
Navāsanīhi phālentaṃ,
Tibbaṃ paññāsaniṃ name.

64. Rodanā kodhāvudho ca,
Ujjhantissariyaṃ tathā;
Paṭisaṅkhānaṃ,
Khanti aṭṭhabalesu taṃ;
Pathavīsadisaṃ vande,
Aṭṭhamena vināyakaṃ.

65. Kāmarogo ca paṭigho,
Māno diṭṭhi ca saṃsayo;
Bhavarāgo avijjāti,
Sattānusayinaṃ name.

66. Titthiyāpakatimahāsāvakā,
Aggasāvakā paccekabuddhasambuddhā;
Visiṭṭhaṃ sabbathā chasu,
Pubbe nivāsa viññūsu;
Tilokamakuṭaṃ name.

67. Buddhacakkhu samantā ca,
Ñāṇaṃ yaṃ dibbacakkhu ca;
Dhammoti pañca cakkhūhi,
Dassāviṃ mārajiṃ name.

68. Khuddakā khaṇikā okkantikā ca,
Pharaṇā tathā ubbegā;
Pañca pītīhi pinentaṃ,
Ruciyā ca namāmahaṃ.

69. Dukkhaṃ samudayasaccaṃ,

Nirodho maggasaccakaṃ;
Catusaccamabhijānaṃ,
Catukiccehi taṃ name.

70. Pīḷanā saṅkhatattho ca,
Tapo vipariṇāmanā;
Dukkhasaccaṃ catukkehi,
Vibhattāviṃ muniṃ name.

71. Āyūhanaṃ nidānañca,
Saṃyogo palibodhanaṃ;
Catukkehi samudayaṃ,
Vibhattāviṃ muniṃ name.

72. Nissaraṇañca viveko,
Asaṅkhatāmataṃ tathā;
Nirodhañca catukkehi,
Vibhattāviṃ muniṃ name.

73. Niyyāniko ca hetvattho,
Dassanādhipateyyakaṃ;
Maggasaccaṃ catukkehi,
Vibhattāviṃ muniṃ name.

74. Satthako ca asammoho,
Sappāyo ceva gocaro;
Catusampajaññā vinā,
Bhāviṃ name tathāgataṃ.

75. Pahinākhila dukkhāhaṃ,
Bhavasāgara pāraguṃ;
Vande sāraguṇopetaṃ,
Tenamhi bhavapārago.

76. Rūpārūpavilāsagga,
Rūpācinteyya saṃyuttaṃ;
Vande sāraguṇopetaṃ,
Tenamhātularūpavā.

77. Iddhi iddhi vilāsagga,
Iddhi cinteyya saṃyuttaṃ;
Vande sāraguṇepetaṃ,
Tenamhā tulaiddhimā.

78. Vācā vācā vilāsagga,
Vācā cinteyya saṃyuttaṃ;
Vande sāraguṇopetaṃ,
Tenamhā tulavācako.

79. Ñāṇa ñāṇa vilāsagga,
Ñāṇācinteyya saṃyuttaṃ;
Vande sāraguṇopetaṃ,
Tenamhā tulañāṇavā.

80. Sajjhaṃ hemañca ratanaṃ,

Gehaṃ vatthañca bhojanaṃ;
Tadaññepi yathācittaṃ,
Māpeyyāhaṃ name jinaṃ.

81. Sajjhaṃ hemañca ratanaṃ,
Gehaṃ vatthañca bhojanaṃ;
Tadaññepi yathācittaṃ,
Māpeyyaṃ kammajiddhiyā.

82. Sattabojjhaṅga ratano,
Saddhādiratano muni;
Satippabhutiratano,
Vande taṃ purisuttamaṃ.

83. Cakkādisattaratanaṃ,
Muttādiratanaṃ subhaṃ;
Vatthappabhutiratanaṃ,
Chandakkhaṇe labhāmahaṃ.

84. Sampuṇṇacittasaṅkappo,
Yathākaṅkhitamāpako,
Kenacinabhibhūto yo,
Sabbābhibhū name jinaṃ.

85. Sampuṇṇacittasaṅkappo,
Yathākaṅkhitamāpako,
Kenacinabhibhūtamhi,
Sabbābhibhū bhave bhave.

86. Dasa chaddantarājāva,
Dasa kāyabalo muni;
Dasa ñāṇabbalotulyo,
Vande taṃ samaṇuttamaṃ.

87. Atikāyajavo buddho,
Raññājavanahaṃsato;
Kā kathā ñāṇavegassa,
Vande taṃ samaṇuttamaṃ.

88. Chaddantanāgarājāva,
Bhave bhave mahabbalo;
Rājājavanahaṃsova,
Paramaggajavo bhave.

89. Udakā kāsacārī ca,
Mahinimujjako jino;
Māpako ca yathā cittaṃ,
Vande taṃ ñeyyapāraguṃ.

90. Udakā kāsacārī ca,
Mahinimujjako bhave;
Māpako ca yathācittaṃ,
Bhavaso kammajiddhiyā.

91. Gāme vane ca sabbattha,

Devehi manussehi ca;
Ābhatānantalābhassa,
Sadā yassa mahesino;
Pattalābhaggataṃ lokaṃ,
Taṃ vande munipuṅgavaṃ.

92. Gāme vane ca sabbattha,
Devehi manussehi ca;
Ābhatā nantalābho me,
Sadā hotu bhavābhave.

93. Puññassimassa tejena,
Yathā cittaṃ samijjhatu;
Sabbicchā sabbacintā ca,
Khippaṃ me jātijātiyaṃ.

94. Natthīti vacanaṃ dukkhaṃ,
Dehīti vacanaṃ tathā;
Tasmā natthīti dehīti,
Mā me hotu bhavābhave.

95. Sabbaṃ paravasaṃ dukkhaṃ,
Sabbamissariyaṃ sukhaṃ;
Sabbaṃ paravasamatthu,
Sabbamissariyaṃ bhave.

96. Vitakkento bhajjakāyo,
Sabbāvudha vāraṇo ca;
Chaddanta vāraṇabalo,
Bhaveyyaṃ jātijā tiyaṃ.

97. Subhalakkhaṇasampanno,
Suvaṇṇavaṇṇavā bhave;
Brahmassaro karavika,
Bhāṇī ca jātijātiyaṃ.

98. Bhūrimapañño sippānaṃ,
Sabbesaṃ kusalo bhave;
Visajjetuṃ samatthova,
Sabbapucchānaṃ ṭhānaso.

99. Verādhaṃsīya bhogā ca,
Anantākhīṇa bhogavā;
Anantābhajja pariso,
Bhavaso pāpuṇe sivaṃ.

100. Mā nasseyyaṃ pasayheyyaṃ,
Ussukkehi pyahaṃ saha;
Pañcaverehi koṭīhi,
Bhaṇḍaṃ vā akātukāmitaṃ.

101. Meghaṃ vātañca ratanaṃ,
Dhaññaṃ vatthañca bhojanaṃ;
Sabbicchitaṃ tadaññampi,
Māpeyyaṃ kammajiddhiyā.

102. Puññenetena nibbānaṃ,
Santaṃ pappomi tāvatā;
Bhaveyyaṃ sabbajātīsu,
Catusampattiyā sadā;
Catucakkena sampanno,
Saddhammehi ca sattahi.

103. Sammādiṭṭhi vasupete,
Kulamhi seṭṭhasammate,
Sabbasakkata saṃsuddhe;
Bhave tihetusandhiko.

104. Ghāsacchādanaṃ bhogañca,
Neva hatthena kātuna,
Bhuñjeyyamiddhiyātveva,
Māpetvā yāvadatthakaṃ.

105. Manussānaṃ atikkamma,
Devānaṃ viya bhojanaṃ,
Vatthaṃ bhogo ca me hontu,
Parivārātisundarā.

106. Dasāsuttaṃpi me bhogaṃ,
Pañcaverā bhave bhave;
Māgaṇheyyuñca nasseyyuṃ,
Asoko bhogahetume.

107. Sabbaṅgasubha sampanno,
Siṅgīnikkha savaṇṇa vā;
Bāttiṃsa lakkhaṇūpeto,
Atappana rūpa vā bhave.

108. Kāyo candanagandho ca,
Mukhaṃ uppalagandhikaṃ;
Aṭṭhaṅgiko karavika,
Mañjūghoso ca me hotu.

109. Tikkha gambhīra pañño ca,
Hāsātijavapaññavā,
Bhūri nibbedha pañño ca;
Sabbapañhavisajjano.

111. Anto soḷasavassassa,
Tipeṭakadharo bhave;
Sabbakammesu sippesu,
Vijjāṭhānesu pāragū.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vuttodayaṃ

1. Saññāparibhāsāniddesa-paṭhamapariccheda

Ratanattayappaṇāma

1. Nama’tthu jana santāna, tama santāna bhedino;
Dhammu’jjalanta rucino, munindo’dāta rocino.

Nimitta

2. Piṅgalā’cariyādīhi, chandaṃ ya muditaṃ purā;
Suddhamāgadhikānaṃ taṃ, na sādheti yathicchitaṃ [ya’dicchitaṃ yati’cchitaṃ (ka.)].

Ganthaparimāṇa

3. Tato māgadhabhāsāya, mattā,vaṇṇa,vibhedanaṃ;
Lakkhya lakkhaṇa saṃyuttaṃ, pasanna’ttha,pada,kkamaṃ.

Abhidhānādi

4. Idaṃ **vuttodayaṃ** nāma, lokiya’cchandanissitaṃ;
Ārabhissa’mahaṃ dāni, tesaṃ sukhavibuddhiyā.

Gaṇasaṅketasaññā

5. Sabbaglā mnā,’digalahū, **bhyā’**,majjha’nta garū **jasā;**
Majjha’ntalā **ra,te’**te’ṭṭha, gaṇā go garu,lo lahu.

Gaṇaniyama

6. Bha,ja,sā sabbaga,lahū, pañci’me saṇṭhitā gaṇā;
Ariyādimhi viññeyyā, gaṇo idha catu’kkalo.

Garu,lahusarūpa

7. Saṃyogā’di ca, dīgho ca, niggahītaparo ca, yo;
Garu, vaṅko, pādanto,vā, rasso’ñño mattiko **lu’**ju.

8. Pare pādādisaṃyoge, yo pubbo garuka’kkharo;
Lahu sa kvaci viññeyyo, tadudāharaṇaṃ yathā.

9. Dassanarasā’nubhāvane, nibaddhagedhā jinassa’yaṃ janatā;
Vimhayajananī saññ**ata, kri**yā nu kaṃ nā’nurañjayati.

10. Viññeyyā lokato saññā, **samuddo,su,rasā**dinaṃ;
Pādoñeyyo catutthaṃ’so, padacchedo **yatī** bhave.

11. **Sama,maḍḍhasamaṃ,** vuttaṃ, **visamaṃ** cā’paraṃ tidhā;
Samā lakkhaṇato pādā, cattāro yassa taṃ **samaṃ.**

12. Yassa’ntimena dutiyo, tatiyenā’dimo samo;
Ta’**daḍḍhasama, maññaṃ** tu, bhinna lakkhaṇa pādikaṃ.

13. Pāda’mekakkharā’rabbha, yāva chabbīsata’kkharā;
Bhave pādehi taṃ chandaṃ, nānānāmo’ditaṃ tato.

14. **Daṇḍakā** caṇḍavuṭṭhyā’di, pādehi chahi, tīhi tu;
‘Gāthā’ti ca paratthe’vaṃ, chando saññā pakāsitā.

15. Anantaro’ditaṃ ca’ñña, metaṃ sāmañña nāmato;
‘Gāthā’icceva niddiṭṭhaṃ, munindavacane pana.

16. Visesanāmato kiñci, gahetvā sabbatho’citaṃ;
Dassayissāma’haṃ te’ttha, nāmānā’vi bhavissare.

Iti vuttodaye chandasi saññāparibhāsā niddeso nāma

Paṭhamo paricchedo.

2. Mattāvuttiniddesa-dutiyaparicchecheda

Gaṇaniyama

17. Chaṭṭho’khilalahu,jo vā,
Gayutā’ññe,cha’ggaṇā,na jo visame,;
Ariyāya’ntaḍḍhe lo, chaṭṭho,’nte go,gaṇā cha’ññe.

Yatiniyama

18. Paṭhamaḍḍhe chaṭṭho ce,
Sabbalahe,’tthā’dilahuni bhavatiyati;
Tapparako,ntepi, sace, carimepi, bhavati catuttho’nte.

19. **Ariyāsāmaññaṃ** ce, pubbo’dita lakkhaṇaṃ bhave yassā.

20. Ādima’matha pādayugaṃ, yassā tyaṃ’sehi sā **pathyā.**

21. Yattha gaṇattaya mullaṅghi,
Yo’bhayatthā’dimo bhave **vipulā.**

22. Garumajjhago jakāro, catutthako dutiyako **capalā.**

23. Capalā’gatā’khilaṃ ce, dalā’dimaṃ lakkhaṇaṃ bhajati yassā;
Pathyālakkhaṇa’maññaṃ, **mukhacapalā** nāma sā bhavati.

24. Pathyāya lakkhaṇaṃ ce, paṭhamaḍḍhe lakkhaṇaṃ tu capalāya;
Dutiye dale’tha yassā, pakittitā sā **jaghanacapalā.**

Ariyājātiyo.

25. Sabbaṃpaṭhamadale yadi, lakkhaṇa’mariyāya vutta’mubhayesu;
Yassā dalesu yuttaṃ,
Vuttā sā **gīti** vutta yati lalitā.

26. Ariyāyaṃ dutiya'ḍḍhe, gaditā'khilalakkhaṇaṃ yaṃ taṃ;
Bhavati dalesu'bhayesupi,
Yadi yassā sā'ya **mupagīti.**

27. Ariyāya'ḍḍhadvitayaṃ, pubbodita lakkhaṇo'petaṃ;
Vipariyayenā'bhihitaṃ,
Yassā sambhavati ce'ha so'**ggīti.**

28. Ariyāpubba'ḍḍhaṃ yadi, garune'kenā'dhikena nidhane yuttaṃ;
Yadi pubba'ḍḍhasamānaṃ, dala mitaraṃ co'ditā'ya'**mariyāgīti.**

Gītijātiyo.

29. Visame cha siyuṃ kalā mukhe,
Same tva'ṭṭha, ra,la,gā, tato'pari;
Vetālīyaṃ ta muccate, lahu chakkaṃ na nirantaraṃ same.

30. Vetālīyopamaṃ mukhe taṃ,
Opacchandasakaṃ ra,yā ya'dante.

31. **Āpātalikā** kathitā'yaṃ, bhagagā'nte yadi pubbamiva'ññaṃ.

32. Yadā'dito **dakkhiṇantikā,**
Ṭhite'ttha pādesvā'khilesu jo.

33. **'Udiccavuttī'**ti vuccate,
Jo cā'do visamesu saṇṭhito.

34. Pubbattha, samesu ce ga, jā, **'paccavutti'** ruditā'ti saṇṭhitā.

35. Samāsamā'trā'dinaṃ samā,
Saṃyutā bhavati taṃ **pavattakaṃ.**

36. Assa sā sama katā' **parantikā.**

37. Tada'ññajā **cāruhāsinī.**

Vetālīyajātiyo.

38. Dvika vihata vasu lahu **acaladhiti** ri'ha.

39. **Mattāsamakaṃ** navamo lga'nte.

40. Jo nlā' thavā'ṇṇavā **visiloko.**

41. Tadvayato **vānavāsikā'**khyā.

42. Pañca,ṭṭha,navasu yadi lo **citrā.**

43. Ga,lyā'ṭṭhahi ce'sā vu'**pacitrā.**

44. Ya'matīta lakkhaṇa visesa yutaṃ, (citrā)
Mattā samā'di pādā'bhihitaṃ; (Visiloka)
Aniyata vutta parimāṇa sahitaṃ, (vānavāsikā)

Pathitaṃ janesu **pādākulakaṃ.** (visiloka)

Mattāsamaka jātiyo.

45. Vinā vaṇṇehi mattā gā, vinā vaṇṇā garūhi tu;
Vinā lahūhi garavo, dale pathyādino matā.

Iti vuttodaye chandasi mattāvuttiniddeso nāma

Dutiyo paricchedo.

3. Samavuttiniddesa-tatiyapariccheda

46. Tyā' ce **tanumajjhā.**

Gāyattī.

47. **Kumāra lalitā** jsgā.

Uṇhikā.

48. **Citrapadā** yadi bhā gā.

49. Mo mo go go **vijjummālā.**

50. Bhā ta, la, gā **māṇavakaṃ.**

51. Glā **samānikā** ra,jā ca.

52. **Pamāṇikā** ja, rā la, gā.

Anuṭṭhubhā.

53. Rā na,sā yadi **halamukhī.**

54. **Bhujaga susu saṭā** nā mo.

Brahatī.

55. Msājgā **suddhavirājitaṃ** mataṃ.

56. Mnā yo go yadi **paṇavo** khyāto.

57. Mbhā sa,gayuttā **rummavatī** sā.

58. Ñeyyā **mattā** ma, bha, sa, gayuttā.

59. **Campakamālā** ce bha, ma, sā go [idaṃ nāmantarañāpanatthameva puna vuttaṃ (ṭī.)].

60. Na, ra, ja, gehi sā **manoramā.**

61. **Ubbhāsakaṃ** taṃ ce to ma, rā lca.

62. To jā garunā'ya'**mupaṭṭhitā.**

Panti.

63. **Indā**dikā tā **vajirā** ja, gā go.

64. **Upādi**kā sā'va ja,tā ja,gā go.

65. Anantaro'dīrita lakkhaṇā ce, (upendavajira)
Pādā vimissā **upajātiyo** tā; (Indavajira)
Evaṃ kila'ññāsupi missitāsu, (indavajira)
Vadanti jātisvida' meva nāmaṃ. (upendavajira)

66. Na, ja, ja, la, gā gaditā **sumukhī.**

67. **Dodhaka** micchati ce bha,bha,bhā gā.

68. Veda,ssehi,dhtā tgagā,**sālinī** sā.

69. **Vātommī** sā, yati sā mbhā ta, gā go.

70. Bhā ta, na, gā go'su, rasa **sirī** sā.

71. Ro na, rā iha **rathoddhatā** la, gā.

72. **Svāgate'**ti ra, na, bhā garukā dve.

73. Na,na,ra,lahu,garūhi **bhaddikā.**

Tiṭṭhubhā.

74. Vadanti **vaṃsaṭṭhami'**daṃ ja, tā ja, rā.

75. Sā **indavaṃsā** khalu yattha tā ja,rā.

76. Idha **toṭaka** mambudhi,sehi mitaṃ.

77. **Dutavilambita** māha na, bhā bha,rā.

78. Vasu yuga viratī nā,myā' **puṭo'**yaṃ.

79. Na, ya, sahitā nyā' **kusumavicittā.**

80. **Bhujaṅga'ppayātaṃ** bhave veda, yehi.

81. Na, bha, ja, rehi bhavati'**ppiyaṃvadā.**

82. Vuttā sudhīhi **lalitā** ta, bhā ja, rā.

83. **Pamitakkharā** sa, ja, sa,sehu'ditā.

84. Na,na,bha,ra,sahitā'bhihitu'**jjalā.**

85. Pañca’ssa’cchinnā, **vessadevī** ma,mā yā.

86. Bhavati hi **tāmarasaṃ** na, ja, jā yo.

87. **‘Kamalā’**ti ñeyyā sa,ya,sehi yo ce.

Jagatī.

88. Mnā jrā go, tidasayati’**ppahassiṇī** sā.

89. Catu,ggahe,hi’ha **rucirā,** ja,bhā sja,gā.

Atijagatī.

90. Na,na,ra,sa,lahu,gā,sarehi’**parājitā.**

91. Na,na,bha,na,la,gi’ti,**ppaharaṇakalikā.**

92. Vuttā **vasantatilakā** ta,bha,jā ja,gā go.

Sakkarī.

93. Dvihata haya lahu ra’tha gi’ti **sasikalā.**

94. Vasu,haya,yati ri’ha,**maṇiguṇanikaro.**

95. Na,na,ma,ya,ya,yutā’yaṃ,**mālinī** bhogi’sīhi.

96. Bhavati na,jā,bha,jā rasahitā **pabhaddakaṃ.**

Atisakkarī.

97. Na,ja,bha,ja,rā sadā bhavati **vāṇinī** ga, yuttā.

Aṭṭhi.

98. Ya, mā no so bhalgā, rasa, haravirāmā **sikharaṇī.**

99. Rasa, yugi, sito, no so mrā slā, gya’dā **hariṇī** tadā.

100. **Mandakkantā,** ma,bha,na,ta,ta,gā, go yugu,tva,ssakehi.

Accaṭṭhi.

101. Mo to no yo yā, **kusumitalatā, vellitā’** kkhu,tvi,sīhi.

Dhuti.

102. Rasu,tva,ssehi ymā, na,sa,ra,ra,garū, **meghavipphujjitā** sā.

103. Akkassehi yati msa,jāsa,ta,ta,gā, **saddūlavikkīḷitaṃ.**

Atidhuti.

104. **Vutta** mīdisaṃ tu nāmato ra,jā ra,jā ra,jā garū,lahū ca.

Kati.

105. Mrā bhnā yo yo'tra yena,tti,muni, yatiyutā, **sandharā** kittitā'yaṃ.

Pakati.

106. O na,ra,nā ra,nā ca tha garū dasa,kka,viramañhi **bhaddaka'**midaṃ.

Ākati.

Iti vuttodaye chandasi samavuttiniddeso nāma

Tatiyo paricchedo.

4. Aḍḍhasamavuttiniddesa-catutthaparicche da

107. Visame yadi sā sa,la,gā same,
Bha,ttayato garukā vu'**pacittaṃ.**

108. Bha,ttayato yadi gā **dutamajjhā;**
Yadi punare'va bhavanti na, jā **jyā.**

109. Yadi sa,ttitayaṃ garuyuttaṃ,
Vegavatī yadi bha,ttitayā gā.

110. To jo visame rato garū ce;
Smā jgā **bhaddavirāja** mettha go ce.

111. Visame sa, jā sa,garu,yuttā;
Ketumatī same bha,ra,na,gā go.

112. **Ākhyānakī** tā visame ja, gā go; (Indavajira)
Ja,tā ja,gā go tu same'tha pāde. (upendavajira)

113. Ja,tā ja,gā go visame same tu; (Upendavajira)
Tā jo ga,gā ce **viparītapubbā.** (indavajira)

114. Sa,sa,to sa,la,gā visame same;
Na,bha,bha,rā bhavate **hariṇaplutā.**

115. Yadi na,na,ra,la,gā na,jā ja,rā,
Yadi ca tadā'**paravatta** micchati.

116. Visama mupagatā na,nā ra,yā ce;
Na,ja,ja,ra,gā samake ca **pupphitaggā.**

Dvayaṃ midaṃ **vetālīya'**ppabhedo.

117. Sā **yavā**dikā **matī** ra,jā ra,jā tva,
Same same ja,rā ja,rā garū bhaveyyuṃ.

Iti vuttodaye chandasi aḍḍhasamavuttiniddeso nāma

Catuttho paricchedo.

5. Visamavuttiniddesa-pañcamaparicchedа

118. Na’ṭṭhakkharesu pādesu, snā’dimhā yo’ṇṇavā **vattaṃ.**

119. Samesu sindhuto jena, **pathyāvattaṃ** pakittitaṃ.

120. Ojesu jena sindhuto, ta’meva **vīparītā’di.**

121. Na,kāro ce jaladhito, **capalāvatta’**micce’taṃ.

122. Same lo sattamo yassā, **vipulā** piṅgalassa sā.

123. **Setava**ssā’khilesupi.

124. Bhena’ṇṇavā **bha’bbipulā.**

125. Eva’**maññā ro** catutthā.

126. No’ṇṇavā ce **navipulā.**

127. To’ṇṇavā tathā’**ññā** siyā.

Vatta’ppabhedo.

128. Nadissate’ttha yaṃ chandaṃ, payoge dissate yadi;
Visama’kkharapādaṃ taṃ, **gāthā** sāmaññanāmato.

Iti vuttodaye chandasi visamavutti niddeso nāma

Pañcamo paricchedo.

6. Chappaccayavibhāga-chaṭṭhaparicchedа

Patthāranaya

129. Patthāre sabbage pāde, pubbagā’dho lpa’re samā;
Pubbe garu te ca mime, kattabbā yāva sabbalā.

Naṭṭhanaya

130. Naṭṭhassa yo bhaveyya’ṅko, tasmiṃ lo’ddhikate same;
Visame tve’kasahite, bhaveyya’ddhikate garu.

Uddiṭṭhanaya

131. Ekā’dinukkamena’ṅke, pubbādho dviguṇe likhe;
Missakehi lahuṭṭhehi, se’kehu’ddiṭṭhakaṃ bhave.

Sabbagalakriyanaya

132. Vutta’kkhara samā saṅkhyā, likkhya seko’parū’pari;

Ekekahīna mekādi, nu’ṭṭhāne sabbagādikaṃ.

Vuttasaṅkhyānaya

133. Garukriyā’ṅka sandohe, bhave saṅkhyā vimissite;
Uddiṭṭha’ṅka samāhāro, se’ko ve’maṃ samā’naye.

Vuttaaddhānaya

134. Saṅkhyeva dviguṇe’kūnā, vitthārā’yāmasambhavā;
Vuttassa’ddha’ntarānañca, garulānañca aṅgulaṃ.

Iti vuttodaye chandasi chappaccayavibhāgo nāma

Chaṭṭho paricchedo.

Nigamana

135. Sela’ntarā’yatana vāsika **sīla’**tthera,
Pādo garu gguṇagaru jjayataṃ mame’so;
Yassa ppabhāva’mavalamba maye’disopi,
Sampādito’bhimata siddhikaro parattho.

136. Parattha sampādanato, puññenā’dhigatena’haṃ;
Parattha sampādanako, bhaveyyaṃ jāti jātiyaṃ.

137. Avalokita mattena, yathā chappaccayā mayā;
Sādhitā sādhayante’va, micchitatthampi pāṇinoti.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmittherena viracitaṃ

Vuttodayappakaraṇaṃ pariniṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Sūrassatīnīti

Paṭhamo bhāgo

Paṇāmagāthā

1. Mukhamhā bhagavantassa,
Sugandhakamalā subhā;
Sañjātaṃ uttamaṃ vāṇiṃ,
Vandāmi vittamānasā.

2. Samajjhiṭṭho racissāmi,
Dakkhena rājamantinā;
Nāmena santena,
Nītiṃ lokahitāvahaṃ;
Sālaṅkāraṃ sopadesaṃ,
Nāmenāhaṃ svarassatiṃ.

3. Pekkhantvimaṃ nītiṃ santā,
Mañjūsarukkhasannibhaṃ;
Nānopadesasaṃpuṇṇaṃ,
Sadatthakusalā sadā.

Sūrassatīnīti

1. Kataññutā ca saccañca,
Lokasārā hi te duve;
Lokāpi tehi tiṭṭhanti,
Raṭṭhaṃ akaṃsu issaraṃ.

2. Kākāca dujjanā loke,
Malībhūtāva sabbadā;
Iṭṭhaṃ guṇaṃ nāsayanti,
Te ve lokassa verino.

Migānaṃ siṅgālo anto,
Pakkhīnaṃ pana vāyaso.

Akāraṇaverī honti,
Macchānaṃ dhīvarā yathā;
Guṇīnaṃ sajjanānañca,
Dujjanā niccaverino.

3. Siriṃ bhonto suposetha,
Siri mūlā hi sampadā;
Siriya idha jotanti,
Sirī sā sabbasiddhikā.

4. Musā tamokarā loke,
Saccaṃ mīditikārakaṃ;
Musātamena dukkhanti,

Saccābhāya sukhantive.

Suvijānaṃ siṅgālānaṃ,
Sakuṇānañca vassitaṃ;
Manussavassitaṃ rāja,
Dubbijānataraṃ tato.

5. Kappaggisadisā issā,
Jhāpeti sabbasampadaṃ;
Muditā kappameghova,
Ropeti sabbasampadaṃ.

6. Yathā asanthirā thambhā,
Thusarāsimhi ussitā;
Tatheva kapicittānaṃ,
Kammantā cañcalaṅgatā.

Haliddirāgaṃ kapicittaṃ;
Purisaṃ rāgavirāginaṃ,
Edisaṃ tāta māsevi;
Nimmanussampi ce siyā.

7. [Ka] Pupphacumbi cittapattī,
Sakavaṇṇena majjito;
Vikkamī pupphato pupphaṃ,
Nassāgāraṃ na saṅgamo.

[Kha]

Kippilikā dubbaṇṇāpi,
Samaggāca parakkamā;
Mā hotha pupphacumbīva,
Hotha vo pacikā yathā.

1. Ye maranti kīḷantā te,
Svānā aññoññamoditā;
Disvāna chaṭṭitaṃ bhattaṃ,
Sīghaverī vihiṃsare.

2. Tathekepi janā dāni,
Samaggā ññoññamoditā;
Dhanahetu vihiṃsanti,
Dhīratthu sīghaverikā.

9. Vasante hemante gimhe;
Neva tālā visesino;
Thiracittā janā santā;
Sukhadukkhesu niccalā.

10. Yathā pavaṭṭamānamhi,
Suṭṭhu tiṭṭhati geṇṭhuke;
Appavaṭṭe bhūmyaṃ seti,
Tatheva geṇṭhuko jano.

11. Agghāpetuṃ nasakkonti,

Kālañhi kālikā janā;
Vajirādiñca sakkonti,
Tena kālo anagghiko.

12. [Ka] Asano hi dīghaddhāno,
Sārasāro sugandhiko;
Niggandho tveva nissāro,
Dīghaddhānopi simbalī.

[Kha]

Tatheveke janā loke,
Dīghaddhānā susārakā;
Nissārā keci pheggūva,
Dīghaddhānāpi goyathā.

13. Upakāro cāpakāro,
Yasmiṃ gacchati naṭṭhataṃ;
Pāsāṇahadayassassa,
Jīvatītyā bhidhāmudhā.

Pasādo nipphalo yassa,
Kopocāpi niratthako;
Na taṃ saṅgantu miccheyya,
Thīpumāva napuṃsakaṃ.

14. Upacāro hi kātabbo,
Na yāva sohadaṃ bhave;
Upacāro sumittamhi,
Māyā ca hoti koṭilaṃ.

15. Kamena aggato ucchu,
Raso sādutaro yathā;
Tatheva sumitto loke,
Dummitto pana nediso.

16. Sokārāti parittāṇaṃ,
Vissāsapītibhājanaṃ;
Ratanābhiratanaṃ icche,
Sumittaṃ akkharattayaṃ.

17. Dampatīnaṃ sumittānaṃ,
Mukhaṃ aññoññadappaṇaṃ,
Sukhe sukhaṃ dukkhe dukkhaṃ,
Paṭicchāyeva dappaṇe.

Kathaṃ nu tāsaṃ hadayaṃ,
Sukharāvata itthiyo;
Yāsāmike dukkhitamhi,
Sukhamicchanti attano.

18. Nivātañca pure katvā,
Mānaṃ katvāna pacchato;
Sakatthaṃ dhāraye dhīro,
Atthabhañjo hi muḷhatā.

19. Purecāraṃ satiṃ katvā,
Saddhaṃ kareyya pacchato;
Turaṃ na saddahe dhīro,
Sīghasaddho hi mandako.

20. Vane 0.0099 bahūni kaṭṭhāni;
Dullabhaṃ rattacandanaṃ;
Tathā janā bahū loke;
Pumā jañño sudullabho.

21. Tiṇakaṭṭhapalāsehi;
Sukkhehi dayhate vanaṃ;
Etādīhi asārehi;
Loko janehi dayhate.

22. Antovasse timāsamhi,
Puññakammena moditā;
Sukhaṃ vasiṃsu porāṇā,
Buddhasāsanamāmakā.

23. Migamadena ekena,
Taṃ vanaṃ surabhigandhikaṃ;
Tathā janena taṃ raṭṭhaṃ,
Guṇinā hi sirīmatā.

Sarīraṃ khaṇaviddhaṃsī,
Kappantaṭṭhāyino guṇā.

24. Kharānaṃ sīhabyagghānaṃ,
Saṅgamo no hisabbadā;
Tatheva byagghacittānaṃ,
Sajātikā khayonatā.

25. Saka sādhupi no sādhū,
Yo ceñña duṭṭhakārako;
Bahūnaṃ sādhū pāyena,
Sa ve sādhūti vuccate.

26. Bahūdake samuddepi,
Jalaṃ nattheva pātave;
Khuddake khatakūpamhi,
Sāduṃ atthi bahuṃ dakaṃ.

27. Mā sīghaṃ vivareyyātha,
Nindituñca pasaṃsituṃ;
Mukhañhi vo kathādvāraṃ,
Nirundheyyātha sabbadā.

28. Mā sīghaṃ vivareyyātha,
Cakkhuṃ vo dassituṃ piyaṃ;
Saṇikañhi piyalābhaṃ,
Dhanalābhaṃ turaṃ kare.

29. Anārambho hi kammānaṃ,
Paṭhamaṃ buddhilakkhaṇaṃ;

Niṭṭhaṅgataṃ āraddhassa,
Dutiyaṃ buddhilakkhaṇaṃ.

Asamekkhitakammantaṃ,
Turitābhinipātinaṃ;
Sāni kammāni tappenti,
Uṇhaṃ vajjhohaṭaṃ mukhe.

30. Aphalāni durantāni,
Janatā ninditāni ca;
Asakyāni ca kammāni,
Nārabhetha vicakkhaṇo.

31. Ativirodhabhītānaṃ,
Saṅkitānaṃ pade pade;
Parappavādatāsānaṃ,
Dūrato yanti sampadā.

Saddamattaṃ na bhetabbaṃ,
Loko saddassa gocaro;
Yo ca saddaparittāso,
Vane bhantamigo hi so.

32. Dvinnaṃ taṇḍulathūsānaṃ,
Viseso suṭṭhu khāyati;
Randhitopi siniddho no,
Thuso virasaphāruso;
Taṇḍulaṃ siniddhaṃ rasaṃ,
Evaṃ lokepi ñāyate.

33. Eraṇḍaṃ nissitā valli,
Ruhate kiṃ yathābalaṃ;
Mahāsālaṃ sunissāya,
Ruhate brahataṃ gatā.

34. Mettā hi sīmasambhedā,
Pakkhapāta vighātikā;
Pakkhapātena dukkhanti,
Nippakkho vasate sukhaṃ.

35. Narā paññā ca laṅkārā,
Yathāṭhāne niyujjare;
No hi cūḷāmaṇi pāde,
Pādukā ca siropari.

Ukkuṭṭhe sūra micchanti;
Mantīsu akutūhalaṃ;
Viyañca annapānamhi;
Atthe jāte ca paṇḍitaṃ.

36. Pamādo hi tamo loke,
Kālo coro bhayānako;
Kāyagehaṃ bahuchiddaṃ,
Kālacorassa coritaṃ.

37. Cañcalo kāladāso hi,
Dhītimā kālaissaro;
Kālissaro raṭṭhissaraṃ,
Ativattati sabbaso.

38. Viluppanti 8 dhanaṃ eke,
Kālameke anekkhakā;
Tesu kālavilopāva,
Bhayānakā tikakkhaḷā.

39. Raññā raṭṭhahitaṃ kattā,
Rañño hitaṃ janehi ve;
Desso attahitaṃ dassī,
Gārayho kinnu kārako.

Attadatthaṃ paratthena;
Bahunāpi na hāpaye.

40. Yassa upakāro dinno,
Upakāraṃ dade puna;
Tato pakāraṃ niccheyya,
Kataññū dullabho idha.

Saccaṃ kireva māhaṃsu,
Narā ekacciyā idha;
Kaṭṭhaṃ niplavitaṃ seyyo,
Natveve kacciyo naro.

41. Kāruko sakapaññāya,
Mahagghaṃ dārukaṃ kare;
Tathā janopi attānaṃ,
Mahaggho lokamānito.

42. Appaggho hi ayo hemaṃ,
Mahagghaṃ chindate yathā;
Nigguṇo saguṇaṃ loke,
Alakkhīca siriṃ tathā.

Sūrassatīnīti

Dutiyo bhāgo

1. Dhanassa dubbidhaṃ kiccaṃ,
Pāpeti uṇṇataṃ dhaniṃ;
Adhaniṃ oṇataṃ loke,
Sañcine tena taṃ dhanaṃ.

2. Vaṭṭate satataṃ sīghaṃ,
Kālacakkaṃ avāritaṃ;
Tena ghaṭī dinaṃ māso,
Vasso bhavatya cīrato.

3. Sattunā na hi sandheyya,
Ekadā so bhayaṃ karo;
Sutattamapi pānīyaṃ,

Samayate nu pāvakaṃ.

4. Vijahaṃ pakatiṃ yo hi,
Vikatiṃ puna gacchati;
Sabhāvena ākārena,
Vippallāsaṃ sa gacchati;
Saṃsumāra gatā godhā,
Yathā thī pumavesikā.

5. Pakkhaṃ laddhāna uḍḍenti,
Upacikā hi vammikā;
Nikkhantā maraṇaṃ yanti,
Uppatā nippataṃ gatā.
6. Sabbaṃpiyassa dajjeyya,
Nissesaṃ piyamānasaṃ;
Saddhācittaṃ tu no viññū,
Saddhāyiko pakkhalito.

7. Sakkoti laṅghituṃ byāmaṃ,
Mahussāhena yo hi so;
Tadaḍḍhaṃ anussāhena,
Nossāho tesu thomito;
Mahussāho dukkho loke,
Anussāho sadā sukho.

8. Dukkhamaṃ akkhamanto yo,
Piṭṭhikārīca dukkaraṃ,
Kadā labheyya so loke,
Sukhamaṃ sukaraṃ mudhā;
Paccakkhañhi so kareyya,
Dukkhamañcāpi dukkaraṃ.

9. Anaggho manusso loke,
Tosanāposanādinā;
Tena so mahagghaṃ kammaṃ,
Kare lokahitāyutaṃ.

10. Vātena nappabhijjanti,
Ninnā veḷū kasā naḷā;
Yathāvātaṃ nagacchanti,
Tathā care jane kadā.

11. Purato ca pacchato ce,
Nissayo natthi passato;
Adhikaṃ vīriyaṃ hoti,
Attanātho tadā bhave.

12. Khaṇaṃ ākhubilaṃ sīho,
Pāsāṇasakalākulaṃ;
Pappoti nakhabhaṅgaṃvā,
Phalaṃvā mūsiko bhave.

13. Maggamuḷhā janā andhā,
Amaggā maggasaññino;
Tatheva duppaññā muḷhā,
Tathatthaṃ nāva bujjhare.

14. Piyarūpaṃ vīrarūpaṃ,
Duvidhā rūpasampadā,
Nāriṃ icche piyarūpiṃ,
Purisaṃ vīrarūpakaṃ.

15. Pajjalanti hi khajjotā,
Pakkhacālanakammunā;
Kusitā supitā nete,
Tathā janāpi kammikā.

16. Kummasaṅkocamopamya,
Niggahamapi saṃkhame;
Pattakāle tu nītiñño,
Kaṇhasappova uṭṭhahe.

17. Bhakkhasesaṃ nakhādanti,
Sīhā unnatacetasā;
Paraṃpi napaṇāmenti,
Vuddhikāmā tathā care.

18. Na va vasso samuppanno,
Khīṇo purāṇahāyano;
Navavasse navā mettā,
Bhāvitabbā hitesinā.

19. Santāpayanti kamayāpyabhujaṃ na rogā,
Dummantinaṃ kamupayanti na nītidosā;
Kaṃ srī na mānayati kaṃ na ca hanti maccu,
Kaṃ thīkatā na visayā paripīḷayanti.
(Vasantatilakāgāthā.)

20. (Ka) byāmamattena daṇḍena,
Yolumbya udakaṃ mine;
Agambhīraṃ gambhīraṃvā,
Agādhe maññi gambhīraṃ.

(Kha)

Tathā mando saññāṇena,
Agādhe maññi paṇḍitaṃ;
Samāsamaṃ na jānāti,
Bahvappaṃ tikkhamandataṃ.

21. Duṭṭhakamme saṅgamanti,
Chekakamme ca no idha;
Maccuṃ vahanti sīsena,
Te muḷhā muḷhasaṅgamā.

22. Duvidho saṅgamo loke,
Ujuko kuṭilo bhave;
Ujukova pasaṃseyyo,
Nohyañño sājasaṅgamo.

Te iminā upāyena samaggā sammodamānā mahā bhittipiṭṭhikāya vasanti. (Mahosadhajātaka aṭṭhakathā)

23. Yūthikā pupphate nohi,
Siñcitāpi punappunaṃ;
Pupphate sampatte kāle,
Evaṃ dhāretha vīriyaṃ.

24. Dhanuccayo dhanakkhepo,
Duvidhā hi dhanākati;
Dhanuccaye nayo atthi,
Dhanakkhepamhi no idha.

25. Amātā pitarasaṃ vaḍḍhaṃ,
Jūtakārañca cañcalaṃ;
Nālapeyya visesaññū,
Yadicche siddhi mattano.

Haliddirāgaṃ kapicittaṃ,
Purisaṃ rāgavirāginaṃ;
Edisaṃ tāta māsevi,
Nimmanussaṃpi ce siyā.

26. Guṇā guṇaññūsu guṇā bhavanti,
Te nigguṇaṃ patvā bhavanti dosā;
Āsādyatoyā pabhavanti najjo,
Samudramāsajja bhavantyapeyyā.

(Upajātigāthā)

27. Silārūpaṃ nimminanti,
Koṭṭetvāna punappunaṃ;
Koṭṭakova tathā bālā,
Sādhuṃ ovajja nimmitā.

Cāṇakyanītilā gāthā

Lālane bahavo dosā,
Tāḷane bahavo guṇā;
Tasmā puttañca sissañca,
Tāḷaye na ca lālaye.

28. Atītassa hi mittassa,
Yo ce dosaṃ pakāsaye;
So have paccuppannassa,
Dosaṃ bhāseti ñāyati.

29. Latāviya sevakā te,
Ye nissayaṃ palambare;
Nissayassa vināsena,
Bhūmyaṃ senti anāthakā.

30. Dosasiṅgehi vijjhanto,
Mānakhūrehi akkamaṃ;
Bhayaṃ karoti lokamhi,
Gova bālo vihiṃsako.

31. Ādo upari lokoyaṃ,

Ujulekhāya tiṭṭhati;
Musāvātehi taṃlokaṃ,
Nipātesi anajjavaṃ.

32. Sughaṭaṃ kumbhakārena,
Nāraho paribhuñjituṃ;
Tathūpamāya vekkheyya,
Sakammaparakammani.

33. Anantaraṃsī sūropi,
Nasakkoti ghanaṃ tamaṃ;
Vijjhituṃ raṃsiyā loke,
Tathā madanamohitā;
Nasakkonti madaṃ bhetvā,
Paññābhāya pabhāsituṃ.

34. Khedaveraṃ daliddamhi,
Bhogimhi rogupaddavaṃ;
Dessaverañca āṇimhi,
Passe lokassa veritaṃ.

35. Saṃladdhena subhogena,
Jīvaṃ suddhaṃ kare nijaṃ;
Seṭṭho so tena jīvena,
Jeguccho malajīviko.

36. Vajira puppharāgānaṃ,
Visesaṃ yo nabujjhati;
Kathañhi so vikkīṇeyya,
Kīṇeyya vā yathātathaṃ.

37. Kippīli kopi cintetvā,
Pabbataṃ bhettu mussahaṃ;
Abalā tanumajjhattā,
Cintā hasyāva sā mudhā.

38. Jātamattaṃ na yo sattuṃ,
Rogañcūpasamaṃ naye;
Mahābalopi teneva,
Vuddhiṃpatvā sa haññate.

39. Sajīvamaṃsabhakkhehi,
Sadāṭhīhi mukhehi bho;
Biḷārabyagghasīhānaṃ,
Nihīnāni anekadhā;
Tikkhāni kharavādāni,
Manussānaṃ mukhāni ve.

40. Viluppantā vidhāvanti,
Sajīvavuttikammunā;
Janā tena vihaññanti,
Caranti dhammavemukhā.

41. Sulabhaṃ lokiyaṃ loke,
Sāsanīyaṃva dullabhaṃ;

Dullabhaṃ taṃ vamaññanto,
Eso bālatamo bhave.

42. Yo patittha agyāvāṭaṃ,
Mohā taṃ upakārituṃ;
Aññorohi tadā vāṭaṃ,
Dutīyo muḷhamuḷhako.

43. Byaggho āvudhaviddho hi,
Akā duṭṭhāni ninnadaṃ;
Tatheva sādhusatthena,
Viddho bālo pakuppito.

44. Pivanti lohitaṃ ḍaṃsā,
Anto tuṇḍena makkhikā;
Bahiddhā parivārenti,
Jano tena ḍaṃsāyaye.

45. Adhanassa khaṇo appo,
Saddhammo appakālino;
Appako tena yuñjeyyuṃ,
Khaṇaṃ bahuṃ labhetave.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Paṭṭhānuddesa dīpanīpāṭha

1. Hetupaccayo

Katamo hetupaccayo. Lobho hetupaccayo. Doso, moho, alobho, adoso, amoho hetu paccayo.

Katame dhammā hetupaccayassa paccayuppannā. Lobha sahajātā cittacetasikā dhammā ca rūpakalāpādhammā ca dosasaha jātā mohasahajātā alobhasahajātā adosasaha jātā amohasahajātā cittacetasikā dhammā ca rūpakalāpā dhammā ca hetupaccayato uppannā hetupaccayuppannā dhammā.

Sahajātarūpakalāpā nāma sahetukapaṭisandhikkhaṇe kammajarūpāni ca pavattikāle sahetukacittajarūpāni ca. Tattha paṭisandhikkhaṇo nāma paṭisandhicittassa uppādakkhaṇo. Pavattikālo nāma paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇato paṭṭhāya yāva cutikālaṃ vuccati.

Kenaṭṭhena hetu, kenaṭṭhena paccayoti. Mūlaṭṭhena hetu, upakārakaṭṭhena paccayoti. Tattha mūlayamake vuttānaṃ lobhādīnaṃ mūladhammānaṃ mūlabhāvo mūlaṭṭho nāma. So mūlaṭṭho mūlayamakadīpaniyaṃ amhehi rukkhopamāya dīpitoyeva.

Api ca eko puriso ekissaṃ itthiyaṃ paṭibaddha citto hoti. So yāva taṃ cittaṃ na jahati, tāva taṃ itthiṃ ārabbha tassa purisassa lobhasahajātāni kāyavacīmanokammāni ca lobhasamuṭṭhitāni cittajarūpāni ca cirakālampi pavattanti. Sabbāni ca tāni cittacetasikarūpāni tassaṃ itthiyaṃ rajjanalobhamūlakāni honti. So lobho tesaṃ mūlaṭṭhena hetu ca, upakārakaṭṭhena paccayo ca. Tasmā hetupaccayo. Esa nayo sesāni rajjanīyavatthūni ārabbharajjanavasena uppannesu lobhesu, dussanīyavatthūni ārabbha dussanavasena uppannesu dosesu, muyhanīyavatthūni ārabbha muyhanavasena uppannesu mohesu ca.

Tattha yathā rukkhassa mūlāni sayaṃ antopathaviyaṃ suṭṭhu patiṭṭhahitvā pathavirasañca āporasañca gahetvā taṃ rukkhaṃ yāva aggā abhiharanti, tena rukkho cirakālaṃ vaḍḍhamāno tiṭṭhati. Tathā lobho ca tasmiṃ tasmiṃ vatthumhi rajjanavasena suṭṭhu patiṭṭhahitvā tassa tassa vatthussa piyarūparasañca sātarūparasañca gahetvā sampayuttadhamme yāva kāyavacīvītikkamā abhiharati, kāya vītikkamaṃ vā vacīvītikkamaṃ vā pāpeti. Tathā doso ca dussana vasena appiyarūparasañca asātarūparasañca gahetvā, moho ca muyhanavasena nānārammaṇesu niratthakacittācārarasaṃ vaḍḍhetvāti vattabbaṃ. Evaṃ abhiharantā tayo dhammā rajjanīyādīsu vatthūsu sampayuttadhamme modamāne pamodamāne karonto viya cira kālaṃ pavattenti. Sampayuttadhammā ca tathā pavattanti. Sampayutta dhammesu ca tathā pavattamānesu sahajātarūpakalāpāpi tathā pavattantiyeva. Tattha sampayuttadhamme abhiharatīti dve piyarūpa sātarūparase sampayuttadhammānaṃ santikaṃ pāpetīti attho.

Sukkapakkhe so puriso yadākāmesu ādīnavaṃ passati, tadā so taṃ cittaṃjahati, taṃ itthiṃ ārabbha alobho sañjā yati. Pubbe yasmiṃ kāle taṃ itthiṃ ārabbha lobhamūlakāni asuddhāni kāyavacīmanokammāni vattanti. Idāni tasmiṃ kālepi alobhamūlakāni suddhāni kāyavacīmanokammāni vattanti. Pabbajita sīlasaṃvarāni vā jhānaparikammāni vā appanājhānāni vā vattanti. So alobho tesaṃ mūlaṭṭhena hetu ca hoti, upakārakaṭṭhena paccayoca. Tasmā hetupaccayo. Esa nayo sesesu lobha paṭipakkhesu alobhesu, dosapaṭipakkhesu adosesu, moha paṭipakkhesu amohesu ca.

Tattha rukkhamūlāni viya alobho lobhaneyyavatthūsu lobhaṃ pahāya lobhavivekasukharasaṃ vaḍḍhetvā tena sukhena sampayuttadhamme modamāne pamodamāne karonto viya yāva jhānasamāpattisukhā vā yāva maggaphalasukhā vā vaḍḍhāpeti. Tathā adoso ca dosaneyyavatthūsu dosavivekasukharasaṃ vaḍḍhetvā, amoho ca mohaneyyavatthūsu mohavivekasukharasaṃ vaḍḍhetvāti vattabbaṃ. Evaṃ vaḍḍhāpentā tayo dhammā kusalesu dhammesu sampayuttadhamme modamāne pamodamāne karonto viya cira kālaṃpi pavattenti. Sampayuttadhammā ca tathā pavattanti. Sampayutta dhammesu ca tathā pavattamānesu sahajātarūpakalāpāpi tathā pavattantiyeva.

Tattha lobhavivekasukharasanti viviccanaṃ vigamanaṃ viveko. Lobhassa viveko lobhaviveko. Lobhaviveke sukhaṃ lobhavivekasukhaṃ. Lobhavivekaṃ paṭicca uppannasukhanti vuttaṃ hoti. Tadeva raso lobhavivekasukharasoti samāso. Ayaṃ abhidhamme paṭṭhānanayo.

Hattantanayo pana avijjāsaṅkhāto moho ca taṇhāsaṅkhāto lobho cāti dve dhammā sabbesaṃpi vaṭṭadukkhadhammānaṃ mūlāni honti. Doso pana lobhassa nissandabhūtaṃ pāpamūlaṃ hoti. Vijjāsaṅkhāto amoho ca nikkhamadhātusaṅkhāto alobho cāti dve dhammā vivaṭṭadhammānaṃ mūlāni honti. Adoso pana alobhassa nissandabhūtaṃ kalyāṇamūlaṃ hoti. Evaṃ chabbidhāni mūlāni sahajātānaṃpi asahajātānaṃpi nāmarūpadhammānaṃ paccayā hontīti. Ayaṃ suttantesu nayo. Hetupaccayadīpanā niṭṭhitā.

2. Ārammaṇapaccayo

Katamo ārammaṇapaccayo. Sabbepi cittacetasikā dhammā sabbepi rūpadhammā sabbaṃpi nibbānaṃ sabbāpi paññattiyo ārammaṇa paccayo. Na hi so nāma ekopi dhammo atthi, yo citta cetasikānaṃ ārammaṇaṃ na hoti. Saṅkhepato pana ārammaṇaṃ chabbidhaṃ hoti rūpārammaṇaṃ saddārammaṇaṃ gandhārammaṇaṃ rasārammaṇaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ dhammārammaṇanti.

Katame dhammā ārammaṇapaccayassa paccayuppannā. Sabbepi citta cetasikādhammā ārammaṇapaccayassa paccayuppannā. Na hi kiñci cittaṃ nāma atthi, yaṃ cittaṃ bhūtena vā abhūtena vā ārammaṇena vinā pavattati.

Tattha paccuppannaṃ rūpārammaṇaṃ duvidhassa cakkhuviññāṇacittassa ārammaṇapaccayo. Paccuppannaṃ saddārammaṇaṃ duvidhassa sotaviññāṇa cittassa. Paccuppannaṃ gandhārammaṇaṃ duvidhassa ghānaviññāṇacittassa. Paccuppannaṃ rasārammaṇaṃ duvidhassa jithaviññāṇacittassa. Paccuppannaṃ tividhaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ duvidhassa kāyaviññāṇacittassa. Paccuppannāni tāni pañcārammaṇāni tividhassa manodhātucittassa ārammaṇapaccayo. Sabbāni tāni atītānāgatapaccuppannāni pañcārammaṇāni vā sabbāni tekālikāni kālavimuttāni dhammārammaṇāni vā cha sattatividhānaṃ manoviññāṇacittānaṃ yathārahaṃ ārammaṇapaccayo.

Kenaṭṭhena ārammaṇaṃ, kenaṭṭhena paccayoti. Citta cetasikehi ālambitabbaṭṭhena ārammaṇaṃ, upakārakaṭṭhena paccayoti.

Ālambitabbaṭṭhenāti cettha ālambaṇakiriyā nāma citta cetasikānaṃ ārammaṇaggahaṇakiriyā, ārammaṇupādāna kiriyā.

Yathā hi loke ayodhātuṃ kāmeti icchatīti atthena ayokantako nāma lohadhātuviseso atthi. So ayokhandhasamīpaṃ sampatto taṃ ayokhandhaṃ kāmento viya icchanto viya ayokhandhābhimukho cañcalati. Sayaṃ vā taṃ ayokhandhaṃ upagacchati. Ayokhandhaṃ vā attābhimukhaṃ ākaḍḍhati, ayokhandho tadabhimukho cañcalati, taṃ vā upagacchati. Ayaṃ ayokantakassa ālambaṇakiriyā nāma. Evameva cittacetasikānaṃ ārammaṇesu ālambaṇakiriyā daṭṭhabbā. Na kevalaṃ ārammaṇesu ālambaṇa mattaṃ hoti. Atha kho cittacetasikā dhammā sattasantāne uppajjamānā chasu dvāresu ārammaṇānaṃ āpātāgamane eva khaṇe khaṇe uppajjanti. Uppajjitvā ca khaṇe khaṇe nirujjhanti.

Yathā taṃ bheritale bherisaddā uppajjamānā tattha tattha hatthena paharaṇakāle eva khaṇe khaṇe uppajjanti, uppajjitvā ca khaṇe khaṇe nirujjhanti. Vīṇāsaddā uppajjamānā vīṇātantīsu tattha tattha vīṇādantakena paharaṇakāle eva khaṇe khaṇe uppajjanti, uppajjitvā ca khaṇe khaṇe nirujjhantīti. Niddāyantassa bhavaṅgacittappavatti kālepi pubbabhave maraṇāsannakāle chasu dvāresu āpāta māgatāni kamma kammanimitta gatinimittāni eva bhavaṅgacittānaṃ ārammaṇapaccayoti. Ārammaṇapaccayadīpanā niṭṭhitā.

3. Adhipatipaccayo

Duvidho adhipatipaccayo ārammaṇādhipatipaccayo saha jātādhipatipaccayo ca. Tattha katamo ārammaṇādhipatipaccayo. Ārammaṇapaccaye vuttesu ārammaṇesu yāni ārammaṇāni atiiṭṭhāni honti atikantāni atimanāpāni garukatāni. Tāni ārammaṇāni ārammaṇādhipatipaccayo. Tattha atiiṭṭhānīti sabhāvato iṭṭhāni vā hontu aniṭṭhāni vā, tena tena puggalena atiicchitāni ārammaṇāni idha atiiṭṭhāni nāma.

Tāni pana dhammato dve dosamūlacittuppāde ca dve momūha cittuppāde ca dukkhasahagatakāyaviññāṇacittuppāde ca ṭhapetvā avasesāni sabbāni kāmāvacaracittacetasikāni ca rūpārūpa lokuttaracittacetasikāni ca sabbāni atiiṭṭharūpāni ca honti.

Tesupi kāmārammaṇāni garuṃ karontasseva ārammaṇā dhipatipaccayo. Garuṃ akarontassa ārammaṇādhipatipaccayo na hoti. Jhānalābhino pana attanā paṭiladdhāni mahaggatajhānāni ariyasāvakā ca attanā paṭiladdhe lokuttaradhamme garuṃ akarontā nāma natthi.

Katame dhammā tassa paccayassa paccayuppannā. Aṭṭha lobha mūlacittāni aṭṭha kāmāvacarakusalacittāni cattāri kāmāvacara ñāṇasampayuttakiriyacittāni aṭṭha lokuttaracittāni tassa paccayassa paccayuppannā.

Tattha lokiyāni chaḷārammaṇāni lobhamūlacittānaṃ paccayo. Sattarasa lokiyakusalāni catunnaṃ ñāṇavippayutta kusalānaṃ. Tāni kusalāniceva heṭṭhimamaggaphalāni ca nibbānañca catunnaṃ ñāṇasampayuttakusalānaṃ. Arahattamaggaphalāni ca nibbānañca catunnaṃ ñāṇasampayuttakiriyānaṃ. Nibbānaṃ aṭṭhannaṃ lokuttara cittānanti.

Kenaṭṭhena ārammaṇaṃ, kenaṭṭhena adhipati. Ālambi tabbaṭṭhena ārammaṇaṃ, ādhipaccaṭṭhena adhipati. Ko ādhipaccaṭṭho. Attānaṃ garuṃ katvā pavattesu cittacetasikesu issarabhāvo ādhipaccaṭṭho. Loke sāmikā viya ārammaṇādhipatipaccaya dhammā daṭṭhabbā, dāsā viya paccayuppannadhammā daṭṭhabbā.

Sutasomajātake rājā porisādo manussamaṃsaṃ garuṃ karonto manussamaṃsahetu rajjaṃ pahāya araññe vicarati. Tattha manussamaṃse gandharasa dhammā ārammaṇādhipatipaccayo. Rañño porisādassa lobhamūlacittaṃ paccayuppannadhammo. Rājā suta somo saccadhammaṃ garuṃ katvā saccadhammahetu rajjasampattiñca ñāti saṅghañca attano jīvitañca chaṭṭetvā puna rañño porisādassa hatthaṃ upagato. Tattha saccadhammo ārammaṇādhipatipaccayo. Rañño sutasomassa kusalacittaṃ paccayuppannadhammo. Esanayo sabbesu garukatesu ārammaṇesu.

Katamo sahajātādhipatipaccayo. Adhipatibhāvaṃ pattā cattāro dhammā adhipatipaccayo, chando cittaṃ vīriyaṃ vīmaṃsā.

Katame dhammā tassa paccayassa paccayuppannā. Adhipati sampayuttā cittacetasikā ca adhipatisamuṭṭhitā cittajarūpadhammā ca tassa paccayassa paccayuppannā.

Kenaṭṭhena sahajāto, kenaṭṭhena adhipati.

Sahuppādanaṭṭhena sahajāto, sahajātānaṃ dhammānaṃ abhibhavanaṭṭhena adhipati. Tattha sahuppādanaṭṭhenāti yo dhammo sayaṃ uppajjamāno attanā sahajātadhamme ca attanā saheva uppādeti, tassa attanā sahajātadhammānaṃ sahuppādanaṭṭhena.

Abhibhavanaṭṭhenāti ajjhottharaṇaṭṭhena. Yathā rājā cakkavatti attano puññiddhiyā sakaladīpavāsino abhibhavanto ajjhottharanto attano vase vattāpeti, sakaladīpavāsino ca tassa vase vattanti. Tathā adhipatiṭṭhānapattā ime cattāro dhammā attano attano visaye sahajātadhamme abhibhavantā ajjhottharantā attano vase vattāpenti, sahajātadhammā ca tesaṃ vase vattanti. Yathā vā silāthambhe pathavidhātu udakakkhandhe āpodhātu aggikkhandhe tejodhātu vātakkhandhe vāyodhātu attanā sahajātā tisso dhātuyo abhibhavantā ajjhottharantā attano gatiṃ gamāpenti, sahajātadhātuyo ca tāsaṃ gatiṃ gacchanti, evameva adhipatiṭṭhānapattā ime cattāro dhammā attano balena sahajātadhamme attano gatiṃ gamāpenti, sahajātadhammā ca tesaṃ gatiṃ gacchanti, evaṃ sahajātadhammānaṃ abhibhavanaṭṭhena.

Ettha vadeyyuṃ, yadi sahajātadhammānaṃ abhibhavanaṭṭhena adhipatināma siyā. Evaṃ sati tiṭṭhatu chando, lobho eva adhipatināma siyā, so hi chandatopi balavataro hutvā saha jātadhamme abhibhavanto pavattatīti. Vuccate, bālaputhujjanesu eva lobho chandato balavataro hoti, paṇḍitesu pana chando eva lobhato balavataro hutvā sahajātadhamme abhi bhavanto pavattati. Sace hi lobho eva chandato balavataro siyā, kathaṃ ime sattā lobhassa hatthagatā bhavasampatti bhogasammattiyo chaṭṭetvā nekkhammadhamme pūretvā vaṭṭadukkhato nissareyyuṃ. Yasmā pana chando eva lobhato balavataro hoti, tasmā ime sattā lobhassa hatthagatā bhavasampatti bhogasampattiyo chaṭṭetvā nekkhammadhamme pūretvā vaṭṭadukkhato nissaranti. Tasmā chando eva lobhato balavataro hoti, chando eva adhipati, na lobhoti. Esa nayo dosādīsupīti.

Tattha loke mahantesu sudukkaresu purisakammesu paccupaṭṭhitesu ime cattāro dhammā kammasiddhiyā saṃvattanti. Kathaṃ.

Hīnacchandā bahujjanā mahantāni sudukkarāni purisakammāni disvā nivattacchandā honti. Kātuṃ na icchanti, amhākaṃ avisayoti nirapekkhā ṭhapenti. Chandādhiko pana tādisāni purisakammāni disvā uggatacchando hoti, ativiya kātuṃ icchati, mama visayo esoti adhiṭṭhānaṃ gacchati. So chandena abhikaḍḍhito yāva taṃ kammaṃ na sijjhati, tāva antarā taṃ kammaṃ chaṭṭetuṃ na sakkoti. Evañca sati atimahantaṃpi taṃ kammaṃ ekasmiṃ kāle siddhaṃ bhavissati.

Hīnavīriyā ca bahujjanā tādisāni kammāni disvā nivatta vīriyā honti, idaṃ me kammaṃ karontassa bahuṃ kāyadukkhaṃ vā cetodukkhaṃ vā bhavissatīti nivattanti. Vīriyādhiko pana tādisāni purisakammāni disvā uggatavīriyo hoti, idāneva uṭṭhahitvā kātuṃ icchati. So cirakālaṃpi taṃ kammaṃ karonto bahuṃ kāyadukkhaṃ vā cetodukkhaṃ vā anubhavantopi tasmiṃ vīriya kamme nanibbindati, mahantena kammavīriyena vinā bhavituṃ na sakkoti, tādisena vīriyena rattidivaṃ khepento cittasukhaṃ vindati. Evañca sati atimahantaṃpi taṃ kammaṃ ekasmiṃ kāle siddhaṃ bhavissati.

Hīnacittā ca bahujjanā tādisāni kammāni disvā nivattacittā honti. Puna ārammaṇaṃpi na karonti. Cittādhiko pana tādisāni kammāni disvā uggatacitto hoti, cittaṃ vinodetuṃpi na sakkoti, niccakālaṃ tattha nibandhacitto hoti. So cittavasiko hutvā cirakālaṃpi taṃ kammaṃ karonto bahuṃ kāyadukkhaṃvāpītiādinā chandādhipatinayena vattabbaṃ.

Mandapaññā ca bahujjanā tādisāni kammāni disvā nivattapaññā honti, kammānaṃ ādimpi na passanti, antapi na passanti, andhakāre pavisantā viya honti, tāni kammāni kātuṃ cittaṃpi na namati. Paññādhiko pana tādisāni kammāni disvā uggatapañño hoti, kammānaṃ ādiṃpi passati, antaṃpi passati, phalaṃpi passati, ānisaṃsaṃpi passati. Sukhena kammasiddhiyā nānāupāyaṃpi passati. So cirakālaṃpi taṃ kammaṃ karontotiādinā vīriyādhipatinayena vattabbaṃ. Idha pana mahatiyā kammavīmaṃsāyāti ca tādisiyā kamma vīmaṃsāyāti ca vattabbaṃ.

Evaṃ loke mahantesu sudukkaresu purisakammesu paccupaṭṭhitesu ime cattāro dhammā kammasiddhiyā saṃvattanti. Imesañca catunnaṃ adhipatīnaṃ vijjamānattā loke purisavisesā nāma dissanti, sabbaññubuddhā nāma dissanti, sabbaññubodhisattā nāma dissanti, paccekabuddhā nāma dissanti, paccekabodhisattānāma dissanti, aggasāvakānāma mahāsāvakā nāma sāvakabodhisattā nāma dissanti. Lokepi evarūpānaṃ purisavisesānaṃ vasena satta lokassa atthāya hitāya sukhāya paññāsippavisesā ca paribhogavatthuvisesā ca dissantīti. Adhipatipaccayadīpanā niṭṭhitā.

4. Anantarapaccayo

Katamo anantarapaccayo. Anantare khaṇe niruddho citta cetasikadhammasamūho anantarapaccayo.

Katamo dhammo anantarapaccayassa paccayuppanno. Pacchime anantare eva khaṇe uppanno cittacetasikadhammasamūho tassa paccayassa paccayuppanno.

Ekasmiṃ bhave paṭisandhicittaṃ paṭhamabhavaṅgacittassa anantara paccayo, paṭhama bhavaṅgacittaṃ dutiyabhavaṅgacittassa anantarapaccayotiādinā vattabbo.

Yadā pana dhammayamake suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāneti vuttanayena tassa sattassa attano abhinavaṃ attabhāvaṃ ārabbha etaṃ mama esohamasmi eso me attāti pavattaṃ bhavanikantika taṇhāsahagatacittaṃ uppajjati. Tadā paṭhamaṃ dvikkhattuṃ bhavaṅgaṃ calati. Tato manodvārāvajjanacittaṃ uppajjati. Tato satta bhavanikantikajavanāni uppajjanti. Tato paraṃ bhavaṅgavāro.

Api ca so satto tadā paccuppannabhave kiñci na jānāti, pubbabhave attanā anubhūtaṃ ārammaṇaṃ anussaramāno acchati. Vatthussa pana atidubbalattā tañca ārammaṇaṃ aparibyattameva hoti. Taṃ ārabbha uddhaccasahagatacittameva bahulaṃ pavattati.

Yadā gabbho thokaṃ vaḍḍhamāno hoti atirekadvemāsaṃ gato, tadā cakkhādīni indriyāni paripuṇṇāni honti. Evaṃ santepi mātugabbhe ālokādīnaṃ paccayānaṃ abhāvato cakkhuviññāṇādīni cattāri viññāṇāni nuppajjanti, kāyaviññāṇamanoviññāṇāni eva uppajjanti. So satto mātuyā iriyāpathaparivattanādīsu bahūni dukkhadomanassāni paccanubhoti. Vijāyanakāle pana bhusaṃ dukkhaṃ nigacchatiyeva. Vijāyitvāpi yāva vatthurūpāni mudūni honti, paripākaṃ na gacchanti, tāva so atimandarūpo uttānaseyyako hutvā acchati. Na kiñci paccuppannaṃ ārammaṇaṃ sallakkheti. Yebhuyyena purima bhavānusārī eva tassa viññāṇaṃ hoti. Sace so niraya bhavato āgato hoti, so virūpamukhabahulo hoti. Purimāni nirayārammaṇāni ārabbha khaṇe khaṇe virūpamukhamassa paññāyati. Atha devalokato āgato hoti, dibbāni ārammaṇāni ārabbha vippasannamukhabahulo hoti, khaṇe khaṇe mihitamukhamassa paññāyati.

Yadā pana vatthurūpāni tikkhāni honti, paripākaṃ gacchanti. Viññāṇāni cassa suvisadāni pavattanti. Tadā amandarūpo hutvā kīḷanto līḷanto modanto pamodanto acchati. Paccuppanne ārammaṇāni sallakkheti. Mātubhāsaṃ sallakkheti. Idha lokānusārī viññāṇamassa bahulaṃ pavattati. Purimajātiṃ pamussati.

Kiṃ pana sabbopi satto imasmiṃ ṭhāne eva purimaṃ jātiṃ pamussatīti ce. Na sabbopi satto imasmiṃ ṭhāne eva pamussati. Koci atirekataraṃ gambhavāsadukkhena paripīḷito gabbhe eva pamussati. Koci vijāyanakāle, koci imasmiṃ ṭhāne pamussati. Koci itoparampi daharakāle na pamussati. Vuḍḍhakāle eva pamussati. Koci yāvajīvampi na pamussati. Dve tayo bhave anussarantopi atthiyeva. Ime jātissarasattā nāma honti.

Tattha vijāyanakālato paṭṭhāya chadvārikavīthicittāni pavattanti. Paccuppannārammaṇaṃ sallakkhaṇato paṭṭhāya chadvārikavīthi cittāni paripuṇṇāni pavattanti. Sabbatthapi purimaṃ purimaṃ anantare niruddhaṃ cittaṃ pacchimassa pacchimassa anantare uppannassa cittassa anantara paccayo hoti. Ayañca anantarapaccayo nāma anamatagge saṃsāre ekassa sattassa ekappabandho eva hoti. Yadā satto arahatta maggaṃ labhitvā khandhaparinibbānaṃ pāpuṇāti, tadā eva so pabandho chijjati.

Kenaṭṭhena anantaro, kenaṭṭhena paccayoti. Attano anantare attasadisassa dhammantarassa uppādanaṭṭhena anantaro, upakārakaṭṭhena paccayo. Tattha attasadisassāti sārammaṇa bhāvena attanā sadisassa. Sārammaṇabhāvenāti ca yo dhammo ārammaṇena vinā na pavattati, so sārammaṇo nāma, evaṃ sārammaṇabhāvena. Dhammantarassa uppādanaṭṭhenāti purimasmiṃ citte niruddhepi tassa cintanakiriyāvego na vūpasammati, pacchimaṃ cittaṃ uppādetvā eva vūpasammati, evaṃ pacchimassa dhammantarassa uppādanaṭṭhena.

Tattha purimā purimā mātuparamparā viya anantarapaccayaparamparā daṭṭhabbā. Pacchimā

pacchimā dhītuparamparā viya tassa paccayuppannaparamparā daṭṭhabbā. Evaṃ sante arahantānaṃ sabbapacchimaṃ parinibbānacittampi puna paṭisandhicittasaṅkhātaṃ dhammantaraṃ uppādeyyāti. Na uppādeyya. Kasmā, tadā kammakilesavegānaṃ sabbaso paṭippassaddhibhāvena accantasantatarattā tassa cittassāti. Anantarapaccaya dīpanā niṭṭhitā.

5. Samanantarapaccayo

Paccayadhammavibhāgo ca paccayuppannadhammavibhāgo ca anantapaccaya sadiso.

Kenaṭṭhena samanantaroti. Suṭṭhu anantaraṭṭhena samanantaro. Yathā silāthambhādīsu rūpakalāpā ekābaddhā samānāpi rūpa dhammabhāvena saṇṭhāna jātikattā majjhe paricchedarūpasahitā eva honti. Dvinnaṃ rūpakalāpānaṃ majjhe antaraṃ nāma vivaraṃ nāma atthiyeva. Na tathā purimapacchimānaṃ dvinnaṃ cittacetasika kalāpānaṃ majjhe. Te pana arūpadhammabhāvena asaṇṭhāna jātikattā majjhe paricchedadhammassa nāma kassaci ākāsavivarassa abhāvato sabbaso antara rahitā eva honti. Lokassapi dvinnaṃ kalāpānaṃ antaraṃ nāma na dissati. Tato ime sattā cittaṃ nāma niccaṃ dhuvaṃ thāvaraṃ avipariṇāmadhammanti evaṃ citte niccasaññino honti. Evaṃ suṭṭhu anantaraṭṭhena samanantaro. Anantaraṭṭhenāti ca attano anantare attasadisassa dhammantarassa uppādanaṭṭhenāti pubbe vuttameva.

Evaṃ sante nirodhasamāpattikāle purimacittaṃ nāma neva saññānāsaññāyatanacittaṃ, pacchimacittaṃ nāma ariyaphalacittaṃ, dvinnaṃ cittānaṃ antare ekarattidivampi dverattidivānipi.La. Sattarattidivānipi acittako hoti. Asaññasattabhūmiyaṃpi purime kāmabhave cuticittaṃ purimacittaṃ nāma. Pacchime kāmabhave paṭisandhicittaṃ pacchimacittaṃ nāma, dvinnaṃ cittānaṃ antare asaññasattabhave pañcakappasatāni puggalo acittako tiṭṭhati. Tattha dve purimacittāni attano anantare attasadisassa dhammantarassa uppādanapaccayasattirahitāni hontīti. Na honti. Mahantehi pana bhāvanāpaṇidhibalehi paṭibāhitattā purimacittāni ca nirujjhamānāni anantare dhammantarassa uppādana sattisahitāni eva nirujjhanti. Pacchimacittāni ca uppajjamānāni tasmiṃ khaṇe ekābaddhabhāvena anuppajjitvā cirakāle eva uppajjanti. Na ca ettakamattena purimacittānaṃ anantare dhammantarassa uppādana sattināma natthīti ca, te anantarapaccayadhammā nāma na hontīti ca sakkā vattuṃ. Yathā taṃ rañño yodhā nāma atthi, kadāci rājā kālaṃ ñatvā tumhe idāni māyujjhatha, yuddhakālo na hoti, asukasmiṃ kāle eva yujjhathāti vadeyya. Te ca tadā ayujjhamānā vicareyyuṃ. Evaṃ santepi tesaṃ yujjhanasatti nāma natthīti ca, te yodhā nāma na hontīti ca na sakkā vattunti.

Ettha vadeyyuṃ, imasmiṃ paccaye te pana arūpadhammabhāvena asaṇṭhāna jātikattā majjheparicchedadhammassa nāma kassaci abhāvato sabbaso antararahitā eva hontīti vuttaṃ. Evaṃ sante pubbe ārammaṇa paccaye bherisaddavīṇāsaddopamāhi yo cittānaṃ khaṇe khaṇe uppādo ca nirodho ca vutto, so amhehi kathaṃ paccetabboti. Aññamaññaviruddhānaṃ nānācittānaṃ khaṇamattepi pubbāpara parivattanassa loke paññāyanato. Ayamattho pubbe citta yamakadīpaniyaṃ vitthārato vuttoyevāti. Samanantarapaccaya dīpanā niṭṭhitā.

6. Sahajātapaccayo

Paccayadhammavibhāgo ca paccayuppannadhammavibhāgoca vuccati. Ekato uppannā sabbepi cittacetasikā dhammā aññamaññaṃ sahajāta paccayā ca honti sahajātapaccayuppannā ca. Paṭisandhināmakkhandhā ca paṭisandhisahajātaṃ hadayavatthu ca aññamaññaṃ sahajātapaccayā ca honti sahajātapaccayuppannā ca. Sabbāni mahābhūtānipi aññamaññaṃ sahajātapaccayā ca honti paccayuppannadhammā ca. Paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe sabbāni kammajarūpāni ca pavattikāle tassa tassa cittassa uppādakkhaṇe tena tena cittena jātāni sabbāni cittajarūpāni ca sahajātacittassa paccayuppannāni nāma. Sabbāni upādārūpāni sahajātamahābhūtānaṃ paccayuppannāni nāma.

Kenaṭṭhena sahajāto, kenaṭṭhena paccayo. Saha jānanaṭṭhena sahajāto, upakārakaṭṭhena paccayo. Tattha sahajānanaṭṭhenāti yo dhammo jāyamāno attano paccayuppannehi dhammehi saheva sayañca jāyati uppajjati, attano paccayuppanne ca dhamme attanā saheva janeti uppādeti, tassa so attho sahajānanaṭṭho nāma.

Yathā sūriyo nāma udayanto sūriyātape ca sūriyā loke ca attanā saheva janayanto udeti. Yathā ca padīpo nāma jalanto padīpātape ca padīpāloke ca attanā saheva janayanto jalati. Evamevaṃ ayaṃ paccayadhammo uppajjamāno attano paccayuppannadhamme attanā saheva uppādeti. Tattha sūriyo viya ekameko nāma dhammo, sūriyātapā viya taṃsampayuttadhammā, sūriyālokā viya sahajātarūpadhammā. Tathā sūriyo viya ekameko mahābhūtarūpadhammo, sūriyātapā viya sahajātamahābhūtadhammā, sūriyālokā viya sahajātaupādārūpadhammā, esa nayo padīpupamāyapīti. Sahajātapaccayadīpanā niṭṭhitā.

7. Aññamaññapaccayo

Sahajātapaccaye vibhattesu dhammesu yo yo paccaya dhammoti vutto, so so eva idha paccayadhammo ceva paccayuppanna dhammo ca hoti. Sabbepi cittacetasikā dhammā aññamaññassa paccayadhammā ca honti aññamaññassa paccayuppannadhammā. Sahajātā cattāro mahābhūtā aññamaññassa paccayadhammā ca honti aññamaññassa paccayuppannadhammā ca. Paṭisandhināmakkhandhā ca paṭisandhi sahajātaṃ hadayavatthurūpañca aññamaññassa paccayadhammā ca honti aññamaññassa paccayuppannadhammā ca. Attho suviññeyyoyeva.

Yathā aññamaññaṃ nissāya ussāpitā tayo daṇḍā aññamaññassa nissayā ca honti, aññamaññaṃ nissitā ca. Tesu ekamekasmiṃ ussite sabbe ussitā honti, ekamekasmiṃ patante sabbe patanti. Evaṃ aññamaññadhammā ca daṭṭhabbā.

Ettha vadeyyuṃ, sabbe cetasikā dhammā cittapaccayaṃ alabha mānā uppajjituṃ na sakkontīti yuttaṃ. Kasmā. Phusanādīnaṃ cetasika kiccānaṃ vijānanakiccapubbaṅgamattā, manopubbaṅgamāti hi vuttaṃ. Cittaṃ pana cetasikapaccayaṃ alabhamānaṃ uppajjituṃ na sakkotīti na yujjeyyāti. Vuccate, cetasikadhammā nāma cittassa sahāyaṅgāni honti. Tasmā tehi vinā cittampi uppajjituṃ na sakkotiyeva. Eseva nayo catūsu mahābhūtesupīti. Upādārūpāni pana mahābhūtānaṃ nissandamattattā sahāyaṅgāni na hontīti. Nanu āhārarūpañca jīvitarūpañca paccayavisesattā sahāyaṅgaṃ hotīti. Vuccate, ṭhitiyā eva sahāyaṅgaṃ hoti. Na uppāde. Idha pana uppāde sahāyaṅgaṃ adhippetanti. Aññamaññapaccayadīpanā niṭṭhitā.

8. Nissayapaccayo

Tividho nissayapaccayo, sahajātanissayo vatthu purejātanissayo vatthārammaṇapurejātanissayo.

Tattha katamo sahajātanissayo. Sabbo sahajāta paccayo sahajātanissayo. Tasmā tattha paccayavibhāgo ca paccayuppannavibhāgo ca sahajātapaccaye vuttanayena veditabbo.

Katamo pana vatthupurejātanissayo. Cha vatthūni cakkhu vatthu sotavatthu ghānavatthu jithavatthu kāyavatthu hadayavatthu. Imāni chavatthūni pavattikāle sattānaṃ viññāṇadhātūnaṃ vatthupure jātanissayo.

Vatthurūpameva purejātaṃ hutvā nissayo vatthupurejāta nissayo. Tattha cittacetasikānaṃ nissayaṭṭhānaṭṭhena vatthu nāma. Purejātanti attano attano paccayuppannassa dhammassa uppattikkhaṇato purime khaṇe jātaṃ.

Tattha paṭisandhicittaṃ tadā purejātassa vatthurūpassa abhāvato attanā sahuppannameva hadayavatthurūpaṃ nissāya uppajjati. Paṭhama bhavaṅgacittaṃ pana paṭisandhicittena sahuppannahadaya vatthurūpaṃ nissāya uppajjati. Dutiyabhavaṅgacittaṃ paṭhamabhavaṅgacittena sahuppannaṃ nissāya uppajjati. Evaṃ tatiyabhavaṅgacittaṃ dutiya bhavaṅgacittena sahuppannantiādinā yāvamaraṇāsannakālā dvinnaṃ manodhātumanoviññāṇadhātūnaṃ vatthupurejātanissayo veditabbo.

Yathā vīṇāsaddā nāma vīṇātantīsu vīṇādaṇḍakehi paharaṇavegena eva jāyanti, no aññathā. Tathā pañcaviññāṇāni nāma pañcavatthusaṅkhātesu pañcadvāresu pañcannaṃ ārammaṇānaṃ āpātā gamanavegena eva jāyanti, no aññathā.

Āpātāgamanañca tesaṃ dvārārammaṇānaṃ ṭhitipattakāle eva hoti. Āpātāgamanapaccayā ca dvikkhattuṃ bhavaṅgaṃ calati. Bhavaṅgacalana paccayā ca āvajjanaṃ uppajjati. Āvajjanapaccayā ca tāni pañcaviññāṇāni uppajjanti. Tasmā cakkhādīni pañcavatthūni pure atītabhavaṅgacittassa uppādakkhaṇe uppannāni eva pañcaviññāṇadhātūnaṃ vatthupurejātapaccayā honti.

Maraṇāsannakāle pana sabbāni cha vatthūni cuticittato pure sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇe eva uppajjanti, tato paraṃ na uppajjanti. Tasmā maraṇāsannakāle bhavaṅgacittāni ca sabbāni chadvārikavīthicittāni ca cuticittañca puretaraṃ uppannāni tāniyeva attano attano vatthūni nissāya uppajjanti. Ayaṃ vatthupurejāta nissayo.

Katamo pana vatthārammaṇapurejātanissayo. Yadā attano ajjhattaṃ vatthurūpaṃ ārabbha yaṃ rūpaṃ nissāya mama manoviññāṇaṃ vattati, etaṃ mama eso hamasmi eso me attāti evaṃ taṇhāmāna diṭṭhīhi gahaṇavasena vā etaṃ aniccaṃ etaṃ dukkhaṃ etaṃ anattāti evaṃ sammasanavasena vā āvajjanādīni manodvārikavīthi cittāni pavattanti. Tadā taṃ taṃ vatthurūpaṃ paccekaṃ tesaṃ nissayavatthu ca hoti tesaṃ ārammaṇañca. Tasmā taṃ taṃ hadayarūpaṃ tassa tassa cittuppādassa vatthārammaṇapurejātapaccayo hoti. Ayaṃ vatthārammaṇa purejātanissayo. Evaṃ nissayapaccayo tividho hoti.

Idha suttantanissayopi vattabbo. Ime manussā vā tiracchānagatā vā rukkhādayo vā mahāpathaviyaṃ patiṭṭhitā, mahā pathavī ca heṭṭhā mahāudakakkhandhe, mahāudakakkhandho ca heṭṭhā mahāvātakkhandhe, mahāvātakkhandho ca heṭṭhā ajaṭākāse, manussā gehesu, bhikkhū vihāresu, devā dibbavimānesūtiādinā sabbaṃ lokappavattiṃ ñatvā nissayapaccayo veditabbo. Nissayapaccayadīpanā niṭṭhitā.

9. Upanissayapaccayo

Tividho upanissayapaccayo, ārammaṇūpanissayo anantarūpanissayo pakatūpanissayo. Tattha ārammaṇūpa nissayo ārammaṇādhipatipaccayasadiso, anantarūpanissayo anantarapaccayasadiso.

Katamo pakatūpanissayo. Sabbepi atītānāgata paccuppannā ajjhattabahiddhābhūtā cittacetasikarūpadhammā ca nibbānañca paññatti ca sabbesaṃ paccuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ yathārahaṃ pakatūpanissayo.

Tattha atīto parinibbuto amhākaṃ buddho ca dhammo ca ariyasāvakasaṅgho ca sammutisaṅghaparamparā ca amhākaṃ pacchima janānaṃ kusaluppattiyā pakatūpanissayapaccayo. Tathā loke atītā kālaṅkatā mātāpitaro ca ācariyā ca paṇḍitasamaṇabrāhmaṇā ca pākaṭā nānātitthācariyā ca mahiddhikā mahānubhāvā porāṇakarājāno ca pacchimakānaṃ janānaṃ kusaluppattiyā vā akusaluppattiyā vā sukhadukkhuppattiyā vā pakatūpanissayo. Tathā hi te pacchimakānaṃ janānaṃ atthāya nānāsaddhammapaññattiyo vā nānāasaddhammapaññattiyo vā nānālokūpakaraṇāni vā pure paṭṭhapesuṃ. Pacchimajanā ca tehi paṭṭhapitesu dānasīlādidhammesu vā lokacāritta kulagottacāritta dhammesu vā nānādiṭṭhivādesu vā nānākammāyatanasippāyatana vijjāṭhānesu vā yathāpaṭṭhapitesu gāmanigamanagarakhettavatthu taḷākapokkharaṇiāvāṭādīsu vā geharathasakaṭanāvā sampotasambandhādīsu vā jātarūparajatamaṇimuttādīsu vā dāyajjaṃ paṭipajjantā loke vaḍḍhanti.

Anāgatopi metteyyo nāma buddho ca tassa dhammo ca tassa saṅgho ca etarahi bahujjanānaṃ pāramipuññappavattiyā pakatūpanissayapaccayo. Tathā imasmiṃ bhave ca pacchime kāle paṭilabhissamānā issariyaṭṭhānadhanadhaññasampattiyo purime kāle ṭhitānaṃ mahājanānaṃ nānābhisaṅkhāruppattiyā pakatūpanissaya paccayo. Anāgatabhave ca anubhavissamānā bhavasampatti bhoga sampattiyo maggaphalanibbānasampattiyo ca etarahi paccuppannabhave ṭhitānaṃ dānasīlādipuññakiriyuppattiyā pakatūpanissayapaccayo. Yathā hi loke hemante kāle dhaññapphalāni labhissāmāti vassike kāle kassanavappanakammāni ārabhanti, kamme siddhe taṃ taṃ dhanaṃ labhissāmāti pubbabhāge taṃ taṃ vīriyakammaṃ vā taṃ taṃ paññākammaṃ vā ārabhanti. Tattha dhaññapphalappaṭilābho ca taṃ taṃ dhanappaṭi lābhoca taṃ taṃ kammārambhassa anāgatapakatūpanissayapaccayo taṃ taṃ kammārambho ca dhaññapphalappaṭilābhassa ca taṃ taṃ dhanappaṭi lābhassa ca atītapakatūpanissayapaccayo. Evameva pacchime anāgate kāle nānākammapphalāni sampassantā patthayantā mahājanā purime paccuppanne kāle nānāpuññakammāni ārabhanti. Tattha puññapphalāni puññakammānaṃ anāgatapakatūpanissayapaccayo. Puññakammāni puññapphalānaṃ atītapakatūpanissayapaccayo. Tasmā anāgatapakatūpanissayopi atītapakatūpanissayo viya atimahanto paccayo hoti.

Paccuppannā buddhāyo paccayā paccuppannānaṃ manussadevabrahmānaṃ paccuppannā mātāpitaro paccuppannānaṃ puttadhītādīnaṃ paccuppannapakatūpa nissayo nāma. So supākaṭoyeva.

Ajjhattabhūtā pakatūpanissayadhammā nāma buddhādīsu saviññāṇakasantānesu uppannā paccayadhammā. Bahiddhābhūtā pakatūpanissayadhammā nāma sattānaṃ patiṭṭhānabhūtā pathavipabbatanadī samuddādayo tesaṃ tesaṃ sattānaṃ bahūpakārā araññavanarukkha tiṇapubbaṇṇāparaṇṇādayo candasūriyagahanakkhattādayo vassodakaaggivātasītauṇhādayo ca sabbepi te sattānaṃ kusaluppattiyā vā akusaluppattiyā vā sukhuppattiyā vā dukkhuppattiyā vā balavapaccayā honti.

Ime janā diṭṭheva dhamme parinibbāyissāmāti bodhipakkhiya dhamme vā bhāventi, anāgate buddhakāle parinibbāyissāmāti pāramīdhamme vā paripūrenti. Tattha nibbānaṃ tesaṃ dhammānaṃ uppattiyā balavapaccayo hoti.

Loke nānāvohārabhūtā nāmapaññattiyo ca buddha sāsane tipiṭakapariyattidhammabhūtā nāmapaññattiyo ca tesaṃ tesaṃ atthānaṃ jānanatthāya balavapaccayo.

Tattha saṅkhatadhammā nāma paccaye sati uppajjanti, asati nuppajjanti. Uppajjitvāpi paccaye sati tiṭṭhanti, asati na tiṭṭhanti. Tasmā tesaṃ uppattiyā vā ṭhitiyā vā paccayo nāma icchitabbo. Nibbānaṃ pana paññatti ca asaṅkhatadhammā honti ajātidhammā anuppādadhammā nicca dhammā dhuvadhammā. Tasmā tesaṃ uppādāya vā ṭhitiyā vā paccayo nāma natthīti.

Kusalo kusalassa upanissayo. Saddhaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyatītiādinā supākaṭo. Tathā rāgaṃ upanissāya pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyatītiādinā sappāyaṃ utuṃ sappāyaṃ bhojanaṃ upanissāya kāyikaṃ sukhaṃ paccanubhotītiādinā ca akusalo akusalassa, abyākato abyākatassa upanissayopi supākaṭo.

Kusalo pana akusalassapi balavūpanissayo. Dānaṃ datvā tena dānena attānaṃ ukkaṃseti, paraṃ vambheti. Tathā sīla sampanno hutvā samādhisampanno hutvā paññāsampanno hutvā attānaṃ ukkaṃseti, paraṃ vambheti.

Kusalo abyākatassapi balavūpanissayo. Sabbāni catubhūmikakusalakammāni vā kammaparivārāni kusalāni vā kālantare catubhūmikānaṃ vipākābyākatānaṃ balavūpanissayo. Dānapāramiṃ pūrentā pūraṇakāle bahuṃ kāyikadukkhaṃ paccanubhavanti. Tathā sīlapāramiṃ nikkhamapāramiṃ paññāpāramiṃ vīriyapāramiṃ khantipāramiṃ saccapāramiṃ adhiṭṭhānapāramiṃ mettāpāramiṃ upekkhā pāramiṃ. Eseva nayo jhānabhāvanā maggabhāvanāsupi.

Akusalo kusalassapi balavūpanissayo. Idhekacco pāpaṃ katvā pacchā vippaṭisārī hutvā tassa pāpassa pahānāya dānasīlajhānamaggakusalāni sampādeti. Taṃ pāpaṃ tesaṃ kusalānaṃ balavūpanissayo.

Akusalo abyākatassapi balavūpanissayo. Idha bahū janā duccaritāni katvā catūsu apāyesu patitvā apāyadukkhaṃ paccanubhavanti. Diṭṭhadhammepi keci attano vā parassa vā duccaritakamma paccayā bahuṃ dukkhaṃ paccanubhavanti. Keci duccaritakammena dhanaṃ labhitvā sukhaṃ paccanubhavanti. Bahujjanā rāgamūlakaṃ bahuṃ dukkhaṃ paccanubhavanti, dosamūlakaṃ diṭṭhimūlakaṃ mānamūlakanti.

Abyākato kusalassapi balavūpanissayo. Dhana sampattiyā dānaṃ deti, sīlaṃ pūreti, paññaṃ pūreti, bhāvanāsappāyaṃ āvāsaṃ vā leṇaṃ vā guhaṃvā rukkhaṃ vā araññaṃ vā pabbataṃ vā gocaragāmaṃ vā utusappāyaṃ vā āhārasappāyaṃ vā labhitvā taṃ taṃ bhāvanaṃ bhāveti.

Abyākato akusalassapi balavūpanissayo. Loke cakkhusampadaṃ nissāya bahūni dassanamūlāni akusalāni uppajjanti. Esa nayo sotasampadādīsu. Tathā hatthasampadaṃ pādasampadaṃ satthasampadaṃ āvudhasampadantiādināpi vattabbo. Evaṃ upanissayo tividho hoti.

Idha suttantūpanissayopi vattabbo. Kalyāṇamittaṃ upa nissāya pāpamittaṃ upanissāya gāmaṃ upanissāya araññaṃ upanissāyātiādinā bahūsu ṭhānesu āgato. Api ca pañcaniyāmadhammā sattaloka saṅkhāraloka okāsaloka saṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ avicchinnappavattiyā balavapaccayā honti. Ayañca attho niyāmadīpaniyaṃ amhehi vitthārato dīpitoti.

Kenaṭṭhena ārammaṇūpanissayoti. Adhipatibhūtaṃ ārammaṇameva ārammaṇikadhammānaṃ balavanissayaṭṭhena ārammaṇūpa nissayo.

Kenaṭṭhena anantarūpanissayoti. Purimaṃ anantaracittameva pacchimassa anantaracittassa uppajjanatthāya balavanissayaṭṭhena anantarūpanissayo. Mātā viya purimacittaṃ, putto viya pacchimacittaṃ. Yathā mātā attano anantare puttassa uppajjanatthāya balavūpa nissayo hoti, tathā purimacittaṃ pacchimacittassa uppajjanatthāyāti.

Kenaṭṭhena pakatūpanissayoti. Pakatiyāva loke paṇḍitānaṃ pākaṭo upanissayo pakatūpanissayo.

Ettha ca anantarūpanissayānubhāvo anantaracitte eva pharati. Pakatūpanissayānubhāvo pana dūrepi pharatiyeva. Tathā hi imasmiṃ bhave purimesu divasesu vā māsesu vā saṃvaccharesu vā diṭṭhasutaghāyitasāyitaphusitaviññātāni ārammaṇāni pacchātathārūpe paccaye sati vassasatepi manodvāre āpātaṃ āgacchanti. Idaṃ nāma pubbe mayā diṭṭhaṃ sutantiādinā sattā anussaranti. Opapātikasattā pana purimabhavaṃpi anussaranti. Tathā manussesupi appekacce jātissarasaññālābhino. Tathā pubbe anekasatasahassesu diṭṭhādīsu vatthūsu pacchā ekasmiṃ khaṇe ekaṃ vatthuṃ disvā vā sutvā vā tasmiṃ eva khaṇe bahūsupi tesu manoviññāṇasantānaṃ pharamānaṃ pavattatīti. Upanissayapaccaya dīpanā niṭṭhitā.

10. Purejātapaccayo

Tividho purejātapaccayo. Vatthupurejātapaccayo ca ārammaṇapurejātapaccayo ca vatthārammaṇapurejātapaccayo ca.

Tattha vatthupurejāto ca vatthārammaṇapurejāto ca pubbe nissayapaccaye nissayanāmena vuttā eva.

Ārammaṇapurejāto nāma paccuppannāni aṭṭhārasanipphannarūpāni eva. Tesupi paccuppannāni rūpasaddādīni pañcārammaṇāni pañcannaṃ pañcaviññāṇa vīthicittānaṃ niyamato ārammaṇapurejātapaccayā honti. Yathā hi vīṇāsaddā nāma vīṇātantīsu vīṇādaṇḍakena paharaṇa paccayā eva uppajjanti. Evañca sati te saddā purejātāhi vīṇātanti vīṇādaṇḍakehi vinā uppajjituṃ na sakkonti. Evamevaṃ pañca viññāṇa vīthicittānipi pañcasu vatthudvāresu pañcannaṃ ārammaṇānaṃ āpātāgamana paccayā eva uppajjanti. Āpātāgamanañca tesaṃ dvinnaṃ ṭhitipattakāle eva hoti. Na kevalañca tasmiṃ kāle tāni pañcārammaṇāni tesu pañcavatthūsu eva āpātamāgacchanti. Atha kho bhavaṅgamanodvārepi āpātaṃ āgacchantiyeva. Tasmiṃ āpātagamanattā eva taṃ bhavaṅgampi dvikkhattuṃ calitvā upacchijjati, bhavaṅgupacchede eva tāni vīthicittāni uppajjanti. Evañca sati tāni vīthicittāni purejātehi vatthu dvārārammaṇehi vinā uppajjituṃ na sakkontīti. Tāni pana sabbānipi aṭṭhārasanipphannarūpāni niruddhāni hutvā atītānipi honti, anuppannāni hutvā anāgatānipi honti.

Uppannāni hutvā paccuppannānipi honti. Sabbānipi manoviññāṇavīthicittānaṃ ārammaṇāni honti. Tesu paccuppannāni eva tesaṃ ārammaṇapurejātapaccayā honti. Yadā dūre vā paṭicchanne vā ṭhitaṃ taṃ taṃ ārammaṇavatthuṃ manasā eva ārammaṇaṃ karoti, tadā taṃ taṃ vatthu sace tattha tattha vijjamānaṃ hoti, paccuppannaṃ nāma hoti. Purejātapaccayadīpanā niṭṭhitā.

11. Pacchājātapaccayo

Pacchimaṃ pacchimaṃ paccuppannaṃ cittaṃ purejātassa paccuppannassa catu samuṭṭhānikassa rūpakāyassa vuḍḍhiviruḷhiyā pacchājātapaccayo. Yathā taṃ pacchimavassesu anuvassaṃ vassamānāni vassodakāni purimavassesu jātānaṃ rukkhapotakānaṃ vuḍḍhiviruḷhiyā pacchājāta paccayā hontīti.

Tattha pacchimaṃ pacchimaṃ cittanti paṭhamabhavaṅgato paṭṭhāya yāva cuti cittā sabbaṃ cittaṃ vuccati. Purejātassāti paṭisandhicittena sahuppannaṃ kammajarūpakāyaṃ ādiṃ katvā ajjhattasantānapariyāpanno sabbo catusamuṭṭhānikarūpakāyo vuccati.

Paṭisandhicittena sahuppannassa kammajarūpakāyassa paṭhama bhavaṅgādīni pannarasabhavaṅgacittāni pacchājātapaccayā honti. Paṭisandhi cittaṃ pana tena kāyena sahuppannattā pacchajātaṃ na hoti. Soḷasamabhavaṅgacittañca tassa kāyassa bhijjanakkhette uppannattā paccayo na hoti. Tasmā pannarasabhavaṅgacittānīti vuttaṃ.

Paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe pana dve rūpakāyā uppajjanti kammajarūpakāyo ca utujarūpakāyoca. Tathā bhaṅgakkhaṇepi. Paṭhamabhavaṅgassa uppādakkhaṇe pana tayo rūpakāyā uppajjanti kammajarūpakāyo ca utujarūpakāyo ca cittajarūpakāyo ca. Yadā bahiddhāhārappharaṇaṃ labhitvā ajjhattāhāro āhārajarūpakāyaṃ janeti, tato paṭṭhāya catusamuṭṭhānikā cattāro rūpakāyā dīpa jālā viya pavattanti. Te uppādakkhaṇaṃ atikkamma yāva ṭhitibhāvena dharanti, tāva pannarasacittāni tesaṃ kāyānaṃ pacchājātapaccayā hontiyeva.

Vuḍḍhiviruḷhiyāti catusamuṭṭhānikarūpasantatiyā uparūpari vuḍḍhiyā ca viruḷhiyā ca. Tathāhi purimā purimā cattāro rūpakāyā sace pacchājāta paccayaṃ punappunaṃ labhanti, evaṃ sati te nirujjhantāpi pacchārūpasantatiparamparānaṃ vuḍḍhiyā ca viruḷhiyā ca vepullāya ca balava paccayā hutvā nirujjhantīti. Pacchājātapaccayadīpanā niṭṭhitā.

12. Āsevanapaccayo

Dvādasa akusalacittāni sattarasa lokiyakusala cittāni āvajjanadvayavajjitāni aṭṭhārasakiriyacittānīti satta cattālīsaṃ lokiyajavanacittāni āsevanapaccayo. Tesu nirantarappavattaṃ javanasantatiṃ patvā purimaṃ purimaṃ javanacittaṃ āsevana paccayo. Catūhi maggacittehi pacchimaṃ pacchimaṃ cittaṃ āsevanapaccayuppannaṃ.

Kenaṭṭhena āsevananti. Uparūparipaguṇabhāvavaḍḍhanatthaṃthāma balavaḍḍhanatthañca parivāsaggāhāpanaṭṭhena.

Tattha paguṇabhāvoti punappunaṃ sajjhāyitassa pāḷipāṭhassa sukhena pavattanaṃ viya javanaṭṭhānajavanakiccasaṅkhāte ṭhānakiccavisese pacchima pacchimacittassa sukhena pavattanaṃ. Parivāso nāma koseyyavatthaṃ punappunaṃ sugandhena parivāsanaṃ viya cittasantāne punappunnaṃ rajjanadussanādinā vā arajjana adussanādinā vā parivāsanaṃ. Purimasmiṃ javanacitte niruddhepi tassa javanavego na nirujjhati, pacchimaṃ cittasantānaṃ pharamāno pavattatiyeva. Tasmā pacchimaṃ pacchimaṃ javanacittaṃ uppajjamānaṃ tena vegena paggahitaṃ balavataraṃ hutvā uppajjati. Evaṃ purimacittaṃ attano parivāsaṃ pacchimacittaṃ gaṇhāpeti. Pacchimañca cittaṃ purimassa cittassa parivāsaṃ gahetvā pavattati. Evaṃ santepi so āsevanavego pakatiyā sattahi cittavārehi parikkhayaṃ gacchati, tato paraṃ tadārammaṇavipāka cittaṃ vā uppajjati, bhavaṅga cittavāro vā pavattati.

Idha suttantāsevanapaccayopi vattabbo. Satipaṭṭhānaṃ bhāveti, sammappadhānaṃ bhāveti, satisambojjhaṅgaṃ bhāveti, dhamma vicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti, sammādiṭṭhiṃ bhāveti, sammāsaṅkappaṃ bhāvetītiādinā bahūsu ṭhānesu vutto. Tattha bhāvetīti ekampi divasaṃ bhāveti, sattapi divasāni bhāveti, ekampi māsaṃ bhāveti, sattapi māsāni bhāveti, ekampi saṃvaccharaṃ bhāveti, sattapi saṃvaccharāni bhāvetīti attho.

Purimapurimesu bhavesu āsevitāni bhāvitāni bahulī katāni kusalāni vā akusalāni vā pacchimapacchimesu bhavesu balavatarānaṃ kusalānaṃ vā akusalānaṃ vā uppattiyā āsevana paccayo.

Kālantare vā bhavantare vā tādisānaṃ kusalākusalānaṃ uppattiyā paccayo upanissayapaccayo nāma. Tesaṃyeva balavataratthāya paccayo āsevanapaccayo nāma.

Lokepi mahantesu cittabhāvanākammesu vācā bhāvanākammesu kāyabhāvanākammesu aṅgapaccaṅgabhāvanākammesu kammāyatanasippāyatanavijjāṭhānesu ca āsevanā bhāvanā bahulīkammānaṃ nissandaguṇā nāma sandissantiyeva.

Sabbesaṃ khaṇikadhammānaṃ majjhe evarūpassa āsevana paccayassa vijjamānattā purisabalapurisathāmānaṃ uparūpari vaḍḍhana vasena cirakālaṃ pavattitāni purisakammāni nipphattiṃ pāpuṇanti, sabbaññubuddhabhāvampi gacchanti. Āsevanapaccayadīpanā niṭṭhitā.

13. Kammapaccayo

Duvidho kammapaccayo sahajātakammapaccayo nānākkhaṇika kammapaccayo.

Tattha khaṇattayasamaṅgi bhūtā sabbāpi kusalākusalā byākatacetanā sahajātakamma paccayo. Cetanāsampayuttā sabbepi cittacetasikā dhammāca paṭisandhicittena sahuppannā kammajarūpadhammā ca pavattikāle sabbepi cittajarūpadhammā ca tassa paccayassa paccayuppannā.

Atītā kusalākusalacetanā nānākkhaṇikakamma paccayo. Bāttiṃsavidhā lokiyavipāka cittacetasikā dhammā ca sabbe kammajarūpadhammā ca tassa paccayassa paccayuppannā.

Kenaṭṭhena kammanti. Kiriyāvisesaṭṭhena kammaṃ. Cetanā hi kiriyā viseso hoti sabbakammesu jeṭṭhakattā. Tā hi sabbesu kāyavacīmanokammesu paccupaṭṭhitesu tassa tassa kammassa nipphattatthāya sampayuttadhamme ceteti kappeti saṃvidahati, ekato uṭṭhāpeti, tasmā sabbakammesu jeṭṭhakā hoti. Iti kiriyāvisesaṭṭhena kammaṃ nāma. Karonti etenāti vā kammaṃ. Kiṃ karonti. Kāyikakiriyampi karonti, vācasikakiriyampi karonti, mānasikakiriyampi karonti. Tattha kāyikakiriyā nāma gamanaṭhāna nisajjādayo abhikkamanapaṭikkamanādayo antamaso akkhidalānaṃ ukkhipananikkhipanānipi. Vācasikakiriyā nāma vācāpavattanakiriyā. Mānasikakiriyā nāma sucintita ducintitakiriyā, antamaso pañca viññāṇānaṃ dassanakiccasavanakiccādīnipi. Sabbāpi imā kiriyāyo etāya cetanāya sattā karonti, saṃvidahanti, tasmā sā cetanā kammaṃ nāma.

Attano paccayuppannena saha jāyatīti sahajātaṃ. Sahajātañca taṃ kammañcāti sahajātakammaṃ. Sahajātakammaṃ hutvā paccayo sahajātakamma paccayo. Sahajātakammabhāvena paccayoti vuttaṃ hoti.

Añño kammassa uppattikkhaṇo añño vipākassa uppattikkhaṇoti evaṃ visuṃ visuṃ uppattikkhaṇo etassāti nānākkhaṇikaṃ. Nānākkhaṇikañca taṃ kammañcāti nānākkhaṇikakammaṃ. Nānākkhaṇikakammaṃ hutvā paccayo nānākkhaṇikakammapaccayo. Nānākkhaṇikakammapaccayabhāvena paccayoti vuttaṃ hoti. Ariyamaggasampayuttā cetanā attano niruddhānantare eva ariyaphalavipākaṃ janeti, sāpi nānākkhaṇikā eva hoti.

Ettha ca ekā dānakusalacetanā attanā sahajātānaṃ cittacetasikānañca kāyikavācasikakiriyābhūtānaṃ cittajarūpānañca sahajātakammapaccayo. Tāya cetanāya āyatiṃ kālantare uppajjamānassa vipākakkhandhassa ca kammajarūpakkhandhassa ca nānākkhaṇika kammapaccayo. Evaṃ ekā kammapathapattā sucaritaduccaritacetanā dvīsu kālesudvinnaṃ paccayuppannānaṃ dvīhi paccayasattīhi paccayo hotīti.

Ettha ca nānākkhaṇikakammapaccaye kammanti kiriyāviseso. So pana cetanāya niruddhāyapi anirujjhitvā taṃ cittasantānaṃ anugacchatiyeva. Yadā vipaccituṃ okāsaṃ labhati, tadā so kiriyā viseso cutinantare eko attabhāvo hutvā vipaccati pātubhavati. Okāsaṃ pana alabhamānā bhavasataṃpi bhavasahassaṃpi bhavasatasahassaṃpi taṃ santānaṃ anugacchatiyeva. Mahaggatakammaṃ pana laddhokāse sati dutiyabhave brahmaloke eko brahmattabhāvo hutvā vipaccati pātubhavati. Suparipakkakammattā pana dutiyabhaveyeva khīyati, tato paraṃ nānugacchatīti. Kammapaccayadīpanā niṭṭhitā.

14. Vipākapaccayo

Chattiṃsavidhā vipākabhūtā sahajātacittacetasikā dhammā vipāka paccayo. Teyeva aññamaññañca paṭisandhikkhaṇe kammajarūpāni ca pavattikkhaṇe vipāka cittajātāni cittajarūpāni ca vipākapaccayuppannā.

Kenaṭṭhena vipākoti. Vipaccanaṭṭhena vipāko. Vipaccanaṃ nāma mudutaruṇabhāvaṃ atikkamma vipakkabhāvaṃ āpajjanaṃ. Kassa pana dhammassa mudutaruṇabhāvo, kassa vipakkabhāvoti. Nānākkhaṇikakammapaccaya saṅkhātassa atītakammassa mudutaruṇabhāvo, tasseva kammassa vipakkabhāvo.

Tattha ekassa kammassa catasso avatthāyo honti cetanā vatthā kammāvatthā nimittāvatthā vipākāvatthāti.

Tattha tāya cetanāya niruddhāyapi tassā kiriyā viseso na nirujjhati, taṃ cittasantānaṃ anugacchatiyeva. Ayaṃ kammāvatthā nāma.

Nimittāvatthāti taṃ kammaṃ yadā vipaccituṃ okāsaṃ labhati, tadā maraṇāsannakāle tassa puggalassa tameva kammaṃ vā paccupaṭṭhāti, so puggalo tadā dānaṃ dento viya sīlaṃ rakkhanto viya pāṇaghātaṃ vā karonto viya hoti. Kammanimittaṃ vā paccupaṭṭhāti, dāna vatthuādikaṃ vā satthādikaṃ vā aññaṃ vāpi pubbe tassa kammassa upakaraṇabhūtaṃ ārammaṇaṃ tadā tassa puggalassa hatthagataṃ viya hoti. Gatinimittaṃ vā paccupaṭṭhāti, dibbavimānādikaṃ vā nirayaggijālādikaṃ vā uppajjamānabhave upalabhitabbaṃ vā anubhavitabbaṃ vā ārammaṇaṃ tadā dissamānaṃ hoti. Ayaṃ nimittā vatthā nāma.

Vipākāvatthāti sace so puggalo tathā paccupaṭṭhitaṃ taṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā gatinimittaṃ vā ekaṃ ārammaṇaṃ amuñcamāno marati, tadā taṃ kammaṃ tasmiṃbhave vipaccati, taṃ kammaṃ tasmiṃbhave eko attabhāvo hutvā pātubhavati. Tattha purimāsu tīsu avatthāsu taṃ kammaṃ mudutaruṇabhūtaṃ hoti, pacchimaṃ pana vipākāvatthaṃ patvā vipakkabhūtaṃ hoti. Tena vuttaṃ vipaccanaṃ nāma mudutaruṇabhāvaṃ atikkamma vipakkabhāvaṃ āpajjananti. Evaṃ vipakkabhāvaṃ āpanno citta cetasikadhammasamūho vipāko nāma.

Tattha yathā ambapphalāni nāma yadā vipakkabhāvaṃ āpajjanti, tadā sabbaso siniddharūpāni honti. Evamevaṃ vipākadhammā nāma nirussāhā nibyāpārā hutvā sabbaso santarūpā honti. Tesaṃ santarūpattāyeva bhavaṅgacittānaṃ ārammaṇaṃ avibhūtaṃ hoti, bhavaṅgato vuṭṭhānakāle taṃ ārammaṇaṃ na jānāti. Tathāhi rattiyaṃ niddāyantassa purimabhave maraṇāsannakāle yathāgahitaṃ kammādikaṃ ārammaṇaṃ ārabbha bhavaṅgasotaṃ pavattamānaṃpi tassa bhavaṅgasotassa taṃ ārammaṇaṃ ārabbha idaṃ nāma me purimabhave ārammaṇaṃ diṭṭhanti kassaci jānanavīthicittassa uppattiyā paccayo na hoti. So puggalo niddāyanakālepi uṭṭhānakālepi purimabhavasiddhaṃ taṃ nimittaṃ na jānāti. Evaṃ nirussāhanibyāpārasantarūpa bhāvena upakārakatā vipākapaccayatā nāmāti. Vipāka paccayadīpanā niṭṭhitā.

15. Āhārapaccayo

Duvidho āhārapaccayo rūpāhārapaccayo arūpāhāra paccayo.

Tattha rūpāhārapaccayo nāma kabaḷīkārāhārasaṅkhātaṃ oja rūpaṃ vuccati. So ca ajjhattāhāro bahiddhāhāroti duvidho. Kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ sabbepi catusamuṭṭhānikarūpadhammā tassa duvidhassa rūpāhārassa paccayuppannā.

Arūpāhāro pana tividho phassāhāro manosañcetanā hāro viññāṇāhāro ca. Tayopete dhammā sahajātānaṃ nāmarūpadhammānaṃ āhārapaccayo honti. Sahajātā ca nāmarūpa dhammā tesaṃ paccayuppannā.

Kenaṭṭhena āhāroti. Bhusaṃ haraṇaṭṭhena āhāro. Bhusaṃ haraṇaṭṭhenātica daḷhaṃ pavattāpanaṭṭhena, cirakālaṃ ṭhitiyā vuḍḍhiyā viruḷhiyā vepullāya upatthambhanaṭṭhenāti vuttaṃ hoti. Jananakiccayuttopi āhāro upatthambhanakiccappadhāno hotīti.

Tattha duvidho rūpāhāro ajjhattasantāne catusamuṭṭhānikaṃ rūpakāyaṃ upabrūhayanto bhusaṃ harati, daḷhaṃ pavatteti, ciraṃ addhānaṃ gameti, taṃ taṃ āyukappapariyosānaṃ pāpetīti āhāro.

Phassāhāro ārammaṇesu iṭṭhāniṭṭharasaṃ nīharanto sampayuttadhamme bhusaṃ harati. Manosañcetanāhāro kāyavacī manokammesu ussāhaṃ janento sampayuttadhamme bhusaṃ harati. Viññāṇāhāro ārammaṇavijānanaṭṭhena pubbaṅgamakiccaṃ vahanto sampayuttadhamme bhusaṃ harati, daḷhaṃ pavatteti, ciraṃ addhānaṃ gametīti āhāro. Sampayuttadhamme bhusaṃ haranto sahajātarūpadhammepi bhusaṃ haratiyeva.

Idha suttantanayopi vattabbo. Yathā sakuṇā nāma cakkhūhi disāvidisaṃ vibhāvetvā pattehi rukkhato rukkhaṃ vanato vanaṃ ākāsena pakkhanditvā tuṇḍakehi phalāphalāni tuditvā yāvajīvaṃ attānaṃ yāpenti. Tathā ime sattā chahi viññāṇehi ārammaṇāni vibhāvetvā chahi manosañcetanāhārehi ārammaṇavatthuppaṭilābhatthāya ussukkanaṃ katvā chahi phassāhārehi ārammaṇesu rasaṃ pātubhavantaṃ katvā sukhadukkhaṃ anubhavanti. Viññāṇehi vā ārammaṇāni vibhāvetvā nāmarūpa sampattiṃ sādhenti. Phassehi ārammaṇesu rasaṃ pātubhavantaṃ katvā ārammaṇarasānubhavanaṃ vedanaṃ sampādetvā taṇhāvepullaṃ āpajjanti. Cetanāhi taṇhāmūlakāni nānākammāni pasavetvā bhavato bhavaṃ saṃsaranti. Evaṃ āhāradhammānaṃ mahantaṃ āhārakiccaṃ veditabbanti. Āhārapaccayadīpanā niṭṭhitā.

16. Indriyapaccayo

Tividho indriyapaccayo sahajātindriyapaccayo pure jātindriyapaccayo rūpajīvitindriyapaccayo.

Tattha pannarasindriyadhammā sahajātindriyapaccayo nāma, jīvitindriyaṃ manindriyaṃ sukhindriyaṃ dukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ domanassindriyaṃ upekkhindriyaṃ saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyanti. Tehi sahajātā cittacetasikadhammā ca rūpadhammā ca tassa paccayuppannā.

Pañcindriyarūpāni purejātindriyapaccayo, cakkhundriyaṃ sotindriyaṃ ghānindriyaṃ jivhindriyaṃ kāyindriyaṃ. Pañcaviññāṇacitta cetasika dhammā tassa paccayuppannā.

Ekaṃ rūpajīvitindriyaṃ rūpajīvitindriyapaccayo. Sabbāni kammaja rūpāni jīvitarūpavajjitāni tassa paccayuppannāni.

Kenaṭṭhena indriyanti. Issariyaṭṭhena indriyaṃ. Tattha kattha issariyanti. Attano attano paccayuppannesu dhammesu issariyaṃ. Kasmiṃ kasmiṃ kicce issariyanti. Attano attano kicce issariyaṃ. Nāmajīvitaṃ sampayuttadhammānaṃ jīvanakicce issariyaṃ. Jīvanakicceti āyuvaḍḍhanakicce, santatiṭhitiyā cirakālaṭhitikicceti attho. Manindriyaṃ ārammaṇaggahaṇakicce sampayuttadhammānaṃ issariyaṃ. Avaseso indriyaṭṭho pubbe indriyayamakadīpaniyaṃ vuttoyeva.

Ettha vadeyya, dve itthindriyapurisindriyadhammā indriyabhūtā samānāpi kasmā indriyapaccaye visuṃ na gahitāti. Paccayakiccassa abhāvato. Tividhañhi paccayakiccaṃ jananakiccañca upatthambhanakiccañca anupālanakiccañca. Tattha yo paccayo paccayuppannadhammassa uppādāya paccayo hoti, yasmiṃ asati paccayuppanno dhammo na uppajjati, tassa paccayakiccaṃ jananakiccaṃ nāma. Yathā anantarapaccayo. Yo paccayo paccayuppannadhammassa ṭhitiyā ca vuḍḍhiyā ca viruḷhiyā ca paccayo hoti, yasmiṃ asati paccayuppanno dhammo na tiṭṭhati na vaḍḍhati na virūhati, tassa paccayakiccaṃ upatthambhanakiccaṃ nāma. Yathā pacchājātapaccayo. Yo paccayo paccayuppannassa dhammassa pavattiyā paccayo hoti, yena vinā paccayuppanno dhammo cirakālaṃ na pavattati, santati gamanaṃ chijjati, tassa paccaya kiccaṃ anupālanakiccaṃ nāma. Yathā rūpa jīvitindriyapaccayo. Ete pana dve indriyadhammā tesu tīsu paccaya kiccesu ekakiccaṃpi nasādhenti, tasmā ete dve dhammā indriya paccaye visuṃ na gahitāti.

Etaṃ sante ete dve dhammā indriyātipi na vattabbāti. No na vattabbā. Kasmā. Indriyakiccasabbhāvatoti. Kiṃ pana etesaṃ indriyakiccanti. Liṅganimittakuttaākappesu issaratā indriya kiccaṃ. Tathā hi yassa puggalassa paṭisandhikkhaṇe itthindriyarūpaṃ uppajjati, tassa santāne catūhi kammādīhi paccayehi uppannā pañcakkhandha dhammā itthibhāvāya pariṇamanti, so attabhāvo ekantena itthiliṅga itthinimitta itthikutta itthākappayutto hoti, no aññathā. Na ca itthindriyarūpaṃ te pañcakkhandhadhamme janeti, na ca upatthambhati, nāpi anupāleti, atha kho te dhammā attano attano paccayehi uppajjamānā evañcevañca uppajjantūti āṇaṃ ṭhapentaṃ viya tesu attano anubhāvaṃ pavatteti. Te ca dhammā tatheva uppajjanti, no aññathāti. Ayaṃ itthindriyarūpassa itthiliṅgādīsu issaratā. Esa nayo purisindriyarūpassa purisaliṅgādīsu issaratāyaṃ. Evaṃ ete dve dhammā liṅgādīsu indriyakicca sabbhāvato indriyā nāma hontīti.

Hadayavatthurūpaṃ pana dvinnaṃ viññāṇadhātūnaṃ nissayavatthukiccaṃ sādhayamānaṃpi tāsu indriyakiccaṃ na sādheti. Na hi bhāvita cittassa puggalassa hadayarūpe pasannevā appasanne vā jātepi manoviññāṇadhātuyo tadanuvattikā hontīti. Indriya paccayadīpanā niṭṭhitā.

17. Jhānapaccayo

Satta jhānaṅgāni jhānapaccayo, vitakko vicāro pīti somanassaṃ domanassaṃ upekkhā ekaggatā. Tehi sahajātā pañcaviññāṇavajjitā cittacetasikadhammā ca rūpadhammā ca tassa paccayuppannā.

Kenaṭṭhena jhānanti. Upanijjhāyanaṭṭhena jhānaṃ. Upanijjhāya naṭṭhenāti ca manasā ārammaṇaṃ upagantvā nijjhāyanaṭṭhena pekkhanaṭṭhena. Yathā hi issāso dūre ṭhatvā khuddake lakkhamaṇḍale saraṃ pavesento hatthehi saraṃ ujukañca niccalañca katvā maṇḍalañca vibhūtaṃ katvā cakkhunā nijjhāyanto paveseti. Evameva imehi aṅgehi cittaṃ ujukañca niccalañca katvā ārammaṇañca vibhūtaṃ katvā nijjhāyanto puggalo upanijjhāyatīti vuccati. Evaṃ upanijjhāyitvā yaṃkiñci kāyakammaṃ vā vacīkammaṃ vā manokammaṃ vā karonto avirajjhamāno karoti.

Tattha kāyakammaṃ nāma abhikkamappaṭikkamādikaṃ vuccati. Vacīkammaṃ nāma akkharavaṇṇaparipuṇṇaṃ vacībhedakaraṇaṃ vuccati. Manokammaṃ nāma yaṃkiñci manasā ārammaṇavibhāvanaṃ vuccati. Dānakammaṃ vā pāṇātipāta kammaṃ vā anurūpehi jhānaṅgehi vinā dubbalena cittena kātuṃ na sakkā hoti. Esa nayo sesesu kusalākusala kammesūti.

Ayañca attho vitakkādīnaṃ jhānaṅgadhammānaṃ visuṃ visuṃ sabhāva lakkhaṇehi dīpetabbo. Sampayuttadhamme ārammaṇābhiniropana lakkhaṇo vitakko, so cittaṃ ārammaṇe daḷhaṃ niyojeti. Ārammaṇānumajjanalakkhaṇo vicāro, so cittaṃ ārammaṇe daḷhaṃ saṃyojeti. Ārammaṇasampiyāyanalakkhaṇāpīti, sā cittaṃ ārammaṇe parituṭṭhaṃ karoti. Tissopi vedanā ārammaṇarasānu bhavanalakkhaṇā, tāpi cittaṃ ārammaṇe iṭṭhāniṭṭhamajjhattarasānubhavana kiccena daḷhappaṭibaddhaṃ karonti. Samādhānalakkhaṇā ekaggatā, sāpi cittaṃ ārammaṇe niccalaṃ katvā ṭhapetīti. Jhānapaccayadīpanā niṭṭhitā.

18. Maggapaccayo

Dvādasa maggaṅgāni maggapaccayo sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammā vācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvāyāmo micchāsamādhi. Sesā micchāvācā micchākammanto micchāājīvoti tayo dhammā visuṃ cetasikadhammā na honti. Musāvādādivasena pavattānaṃ catunnaṃ akusalakhandhānaṃ nāmaṃ. Tasmā te maggapaccaye visuṃ na gahitāti. Sabbe sahetukā citta cetasikadhammā ca sahetukacittasaha jātā rūpadhammā ca tassa paccayuppannā.

Kenaṭṭhena maggoti. Sugatiduggatinibbāna disādesasampā panaṭṭhena maggo. Sammādiṭṭhiādikāni hi aṭṭha sammāmaggaṅgāni sugati disādesañca nibbānadisādesañca sampāpanatthāya saṃvattanti. Cattāri micchāmaggaṅgāni duggatidisādesaṃ sampāpanatthāya saṃvattantīti.

Tattha jhānapaccayo ārammaṇe cittaṃ ujuṃ karoti, thiraṃ karoti, appanāpattaṃ karoti. Appanāpattaṃ nāma gambhīre udake pakkhitto macchoviya kasiṇanimittādike nimittārammaṇe anupaviṭṭhaṃ cittaṃ pavuccati. Maggapaccayo vaṭṭapathe cetanākammaṃ vivaṭṭapathe bhāvanākammaṃ ujuṃ karoti, thiraṃ karoti, kammapathapattaṃ karoti, vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ karoti, bhūmantarapattaṃ karoti. Aya metesaṃ dvinnaṃ paccayānaṃ viseso.

Tattha kammapathapattaṃ nāma pāṇātipātādīnaṃ kusalākusala kammānaṃ aṅgapāripūriyā paṭisandhijanane samatthabhāvasaṅkhātaṃ kammagatiṃ pattaṃ cetanākammaṃ. Bhūmantarapattaṃ nāma bhāvanānukkamena kāma bhūmito paṭṭhāya yāva lokuttarabhūmiyā ekasmiṃiriyāpathepi uparūparibhūmiṃ pattaṃ bhāvanākammaṃ. Ayañca attho jhānapaccaye vuttanayena sammādiṭṭhiādikānaṃ maggaṅgadhammānaṃ visuṃ visuṃ sabhāva lakkhaṇehi dīpetabboti. Maggapaccayadīpanā niṭṭhitā.

19. Sampayuttapaccayo

Sampayuttapaccayo vippayuttapaccayoti ekaṃ dukkaṃ. Atthi paccayo natthi paccayoti ekaṃ dukkaṃ. Vigatapaccayo avigata paccayoti ekaṃ dukkaṃ. Imāni tīṇi paccayadukkāni visuṃ paccaya visesāni na honti. Pubbe āgatesu paccayesu keci paccayā attano paccayuppannehi sampayuttā hutvā paccayattaṃ gacchanti, keci vippayuttā hutvā, keci vijjamānā hutvā, keci avijjamānā hutvā, keci vigatā hutvā, keci avigatā hutvā paccayattaṃ gacchantīti dassanatthaṃ imāni tīṇi paccayadukkāni vuttāni.

Ettha ca atthīti kho kaccāna ayameko anto, natthīti kho dutiyo antoti evarūpesu ṭhānesu atthinatthisaddā sassatucchedesupavattanti, tasmā evarūpānaṃ atthānaṃ nivattanatthaṃ puna vigatadukkaṃ vuttaṃ.

Sabbepi sahajātā cittacetasikā dhammā aññamaññassa paccayā ceva honti paccayuppannā ca.

Kenaṭṭhena sampayutto. Ekuppādatā ekanirodhatā ekavatthukatā ekārammaṇatāti imehi catūhi sampayogaṅgehi samannāgato hutvā saṃyutto ekībhāvaṃ gatoti sampayutto.

Tattha ekībhāvaṃ gatoti cakkhuviññāṇaṃ phassādīhi sattahi cetasikehi saha ekībhāvaṃ gataṃ hoti, dassananti ekaṃ vohāraṃ gacchati. Aṭṭha dhammā visuṃ visuṃ vohāraṃ na gacchanti, vinibbhujjitvā viññātuṃ na sakkoti. Esa nayo sesesu sabbacittuppādesūti. Sampayuttapaccayadīpanā niṭṭhitā.

20. Vippayuttapaccayo

Catubbidho vippayuttapaccayo, sahajāto vatthupure jāto vatthārammaṇapurejāto pacchājātoti.

Tattha sahajātavippayutto nāma dvisu sahajātapaccaya paccayuppannesu nāmarūpesu nāmaṃ vā rūpassa rūpaṃ vā nāmassa vippayuttaṃ hutvā paccayo. Tattha nāmanti pavattikāle catukkhandhanāmaṃ, rūpassāti cittajarūpassa, rūpanti paṭisandhikkhaṇe hadayavatthurūpaṃ, nāmassāti paṭisandhicatukkhandhanāmassa. Sesā tayopi vippayuttapaccayā pubbe vibhattā evāti. Vippayuttapaccayadīpanā niṭṭhitā.

21. Atthipaccayo

Sattavidho atthipaccayo, sahajātatthipaccayo vatthupure jātatthi paccayo ārammaṇapurejātatthipaccayo vatthārammaṇapure jātatthipaccayo pacchājātatthipaccayo rūpāhāratthipaccayo rūpa jīvitindriyatthipaccayoti.

Tattha sahajātapaccayo eva sahajātatthipaccayo nāma. Esa nayo sesesu chasu. Paccayapaccayuppannavibhāgopi heṭṭhā tattha tattha vuttoyeva.

Kenaṭṭhena atthipaccayo. Sayaṃ khaṇikapaccuppannatā saṅkhātena atthibhāvena paccuppannassa dhammassa paccayo atthipaccayo. Atthipaccayadīpanā niṭṭhitā.

22. Natthipaccayo

23. Vigatapaccayo

24. Avigatapaccayo

Sabbo anantarapaccayo natthi paccayo nāma. Tathā vigata paccayo. Avigatapaccayopi atthipaccayena sabbasadiso. Atthītica avigatoti ca atthato ekameva. Tathā natthīti ca vigatotica. Natthivigataavigatapaccayadīpanā niṭṭhitā.

Paccayatthadīpanā niṭṭhitā.

Paccayasabhāgo

Paccayasabhāgo vuccate. Pañcadasa sahajātajātikā honti, cattāro mahāsahajātā cattāro majjhimasahajātā satta khuddakasahajātā. Tattha cattāro mahāsahajātā nāma sahajāto sahajātanissayo sahajātatthi sahajāta avigato. Cattāro majjhimasahajātā nāma aññamañño vipāko sampayutto sahajātavippayutto. Satta khuddakasaha jātā nāma hetu sahajātādhipati sahajātakammaṃ saha jātāhāro sahajātindriyaṃ jhānaṃ maggo.

Tayo rūpāhārā, rūpāhāro rūpāhāratthi rūpāhārā vigato.

Tīṇi rūpajīvitindriyāni, rūpajīvitindriyaṃ rūpajīvitindriyatthi rūpajīvitindriyāvigataṃ.

Sattarasa purejātajātikā honti, cha vatthupurejātā cha ārammaṇapurejātā pañca vatthārammaṇapurejātā. Tattha cha vatthupurejātā nāma vatthupurejāto vatthupurejātanissayo vatthupurejātindriyaṃ vatthupurejātavippayuttaṃ vatthupurejātatthi vatthu purejātaavigato. Cha ārammaṇapurejātā nāma ārammaṇa purejāto kiñciārammaṇaṃ koci ārammaṇādhipati koci ārammaṇūpanissaso ārammaṇapurejātatthi ārammaṇapurejāta avigato. Kiñci ārammaṇantiādīsu kiñcikocivacanehi paccuppannaṃ nipphannarūpaṃ gayhati. Pañca vatthārammaṇapurejātā nāma vatthārammaṇa purejāto vatthārammaṇapurejātanissayo vatthārammaṇapure jāta vippayutto vatthārammaṇapurejātatthi vatthārammaṇapurejāta avigato.

Cattāro pacchājātajātikā honti, pacchājāto pacchājātavippayutto pacchājātatthi pacchājātaavigato.

Satta anantarā honti, anantaro samanantaro anantarūpa nissayo āsevanaṃ anantarakammaṃ natthi vigato. Ettha ca anantara kammaṃ nāma ariyamaggacetanā, sā attano anantare ariyaphalaṃ janeti.

Pañca visuṃ paccayā honti, avasesaṃ ārammaṇaṃ avaseso ārammaṇādhipati avaseso ārammaṇūpa nissayo sabbo pakatūpanissayo avasesaṃ nānākkhaṇika kammaṃ. Iti vitthārato paṭṭhānapaccayā catupaññāsappabhedā hontīti.

Tattha sabbe sahajātajātikā ca sabbe purejāta jātikā sabbe pacchājātajātikā rūpāhāro rūpajīvitindriyanti ime paccuppannapaccayā nāma. Sabbe anantarajātikā sabbaṃ nānākkhaṇika kammanti ime atītapaccayā nāma. Ārammaṇaṃ pakatūpanissayoti ime tekālikā ca nibbānapaññattīnaṃ vasena kālavimuttā ca honti.

Nibbānañca paññatti cāti ime dve dhammā appaccayā nāma asaṅkhatā nāma. Kasmā. Ajātikattā. Yesañhi jāti nāma atthi, uppādo nāma atthi. Te sappaccayānāma saṅkhatā nāma paṭiccasamuppannā nāma. Ime dve dhammā ajātikattā anuppādattā ajātipaccayattāca appaccayā nāma asaṅkhatā nāmāti.

Sappaccayesu ca dhammesu saṅkhatesu ekopi dhammo nicco dhuvo sassato aviparītadhammo nāma natthi. Atha kho sabbe te khayaṭṭhena aniccā eva honti. Kasmā. Sayañca paccayāyattavutti kattā paccayānañca aniccadhammattā. Nanu nibbānañca paññatti ca paccayā honti. Te ca niccā dhuvāti. Saccaṃ. Kevalena pana nibbānapaccayena vā paññattipaccayena vā uppanno nāma natthi, bahūhi paccayehi eva uppanno, te pana paccayā aniccā eva adhuvāti.

Ye ca dhammā aniccā honti, te niccakālaṃ satte tividhehi dukkhadaṇḍehi paṭippīḷenti bādhenti, tasmā te dhammā bhayaṭṭhena dukkhā eva honti. Tattha tividhā dukkhadaṇḍā nāma dukkhadukkhatā saṅkhāra dukkhatā vipariṇāmadukkhatā.

Ye keci aniccā eva honti, ekasmiṃ iriyāpathepi punappunaṃ bhijjanti, te kathaṃ yāvajīvaṃ niccasaññitānaṃ sattapuggalānaṃ attā nāma bhaveyyuṃ, sārā nāma bhaveyyuṃ. Ye ca dukkhā eva honti, te kathaṃ dukkhappaṭikulānaṃ sukhakāmānaṃ sattānaṃ attā nāma bhaveyyuṃ, sārā nāma bhaveyyuṃ. Tasmā te dhammā asārakaṭṭhena anattā eva honti.

Api ca yasmā imāya catuvīsatiyā paccayadesanāya imamatthaṃ dasseti. Sabbepi saṅkhatadhammā nāma paccayāyattavuttikā eva honti, sattānaṃ vasāyattavuttikā na honti. Paccayāyatta vuttikesu ca tesu na ekopi dhammo appakena paccayena uppajjati. Atha kho bahūhi eva paccayehi uppajjatīti, tasmā ayaṃ desanā dhammānaṃ anattalakkhaṇadīpane matthakapattā hotīti.

Paccayasabhāgasaṅgaho niṭṭhito.

Paccayaghaṭanānayo

Pañcaviññāṇesu paccayaghaṭanānayo

Paccayaghaṭanānayo vuccate. Ekekasmiṃ paccayuppanne bahunnaṃ paccayānaṃ samodhānaṃ paccayaghaṭanā nāma. Yena pana dhammā sappaccayā saṅkhatā paṭiccasamuppannāti vuccanti, sabbe te dhammā uppāde ca ṭhitiyañca imehi catuvīsatiyā paccayehi sahitattā sappaccayā nāma, sappaccayattā saṅkhatā nāma, saṅkhatattā paṭiccasamuppannā nāma. Katame pana te dhammāti. Ekavīsasatacittāni ca dvipaññāsacetasikāni ca aṭṭhavīsati rūpāni ca.

Tattha ekavīsasatacittāni dhātuvasena sattavidhāni bhavanti, cakkhu viññāṇadhātu sotaviññāṇadhātu ghānaviññāṇadhātu jitha viññāṇadhātu kāyaviññāṇadhātu manodhātu manoviññāṇa dhātūti. Tattha cakkhuviññāṇadvayaṃ cakkhuviññāṇadhātu nāma. Sotaviññāṇadvayaṃ sotaviññāṇadhātu nāma. Ghānaviññāṇadvayaṃ ghānaviññāṇadhātu nāma. Jithaviññāṇadvayaṃ jithaviññāṇadhātu nāma. Kāyaviññāṇadvayaṃ kāyaviññāṇadhātu nāma. Pañcadvārāvajjana cittañca sampaṭicchanacittadvayañca manodhātu nāma. Sesāni aṭṭhasataṃ cittāni manoviññāṇadhātu nāma.

Dvipaññāsacetasikāni ca rāsivasena catubbidhāni bhavanti, satta sabbacittikāni ca cha pakiṇṇakāni ca cuddasa pāpānica pañcavīsati kalyāṇāni ca.

Catuvīsatipaccayesu ca pannarasapaccayā sabbacittuppāda sādhāraṇā honti, ārammaṇañca anantarañca samanantarañca saha jāto ca aññamaññañca nissayo ca upanissayo ca kammañca āhāro ca indriyañca sampayutto ca atthi ca natthi ca vigato ca avigato ca. Na hi kiñci cittaṃ vā cetasikaṃ vā ārammaṇena vinā uppannaṃ nāma atthi. Tathā anantarādīhi ca. Aṭṭhapaccayā kesañci cittuppādānaṃ paccayā sādhāraṇā honti, hetu ca adhipati ca pure jāto ca āsevanañca vipāko ca jhānañca maggo ca vippayutto ca. Tattha hetu sahetukacittuppādānaṃ eva sādhāraṇā, adhipati ca sādhipatijavanānaṃ eva, purejāto ca kesañci cittuppādānaṃ eva, āsevanañca kusalākusalakiriyajavanānaṃ eva, vipāko ca vipākacittuppādānaṃ eva, jhānañca manodhātu manoviññāṇadhātu cittuppādānaṃ eva, maggo ca sahetukacittuppādānaṃ eva, vippayutto ca arūpaloke cittuppādānaṃ natthi, eko pacchājāto rūpadhammānaṃ eva visuṃbhūto hoti.

Tatrāyaṃ dīpanā. Satta sabbacittikāni cetasikāni nāma, phasso vedanā saññā cetanā ekaggatā jīvitaṃ manasikāro. Tattha cittaṃ adhipatijātikañca āhārapaccayo ca indriyapaccayo ca. Phasso āhārapaccayo. Vedanā indriyapaccayo ca jhāna paccayo ca. Cetanā kammapaccayo ca āhārapaccayo ca. Ekaggatā indriyapaccayo ca jhāna paccayo ca maggapaccayo ca. Jīvitaṃ indriyapaccayo. Sesā dve dhammā visesapaccayā na honti.

Cakkhuviññāṇe satta sabbacittikāni cetasikāni labbhanti, viññāṇena saddhiṃ aṭṭha nāmadhammā honti. Sabbe te dhammā sattahi paccayehi aññamaññassa paccayā honti catūhi mahāsahajātehi ca vippayuttavajjitehi tīhi majjhimasahajātehi ca. Tesveva aṭṭhasu dhammesu viññāṇaṃ sesānaṃ sattannaṃ dhammānaṃ āhārapaccayena ca indriyapaccayena ca paccayo hoti. Phasso āhārapaccayena, vedanā indriyapaccayamattena, cetanā kammapaccayena ca āhāra paccayena ca, ekaggatā indriyapaccayamattena, jīvitaṃ sesānaṃ sattannaṃ dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo hoti. Cakkhuvatthurūpaṃ pana tesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ chahi vatthupurejātehi tasmiṃ cakkhuvatthumhi āpātamāgatāni paccuppannāni rūpārammaṇāni tesaṃ catūhi ārammaṇa purejātehi, anantaraniruddhaṃ pañcadvārāvajjanacittañca pañcahi anantarehi, pubbe kataṃ kusalakammaṃ vā akusalakammaṃ vā kusalavipākānaṃ vā akusalavipākānaṃ vā tesaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena, kamma sahāyabhūtāni purimabhave avijjātaṇhūpādānāni ca imasmiṃ bhave āvāsapuggalautubhojanādayo ca tesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ pakatūpanissayapaccayena paccayā honti. Imasmiṃ citte hetu ca adhipati ca pacchājāto ca āsevanañca jhānañca maggocāti chapaccayā na labbhanti, aṭṭhārasapaccayā labbhanti. Yathā ca imasmiṃ citte, tathā sotaviññāṇādīsupi cha paccayā na labbhanti, aṭṭhārasapaccayā labbhantīti.

Pañcaviññāṇesu paccayaghaṭanānayo niṭṭhito.

Ahetuka cittuppādesu paccayaghaṭanānayo

Cha pakiṇṇakāni cetasikāni nāma, vitakko vicāro adhimokkho vīriyaṃ pīti chando. Tattha vitakko jhānapaccayo ca maggapaccayo ca. Vicāro jhānapaccayo. Vīriyaṃ adhipatijātikañca indriyapaccayo ca maggapaccayo ca. Pīti jhānapaccayo. Chando adhipatijātiko. Adhimokkho pana visesapaccayo na hoti.

Pañcadvārāvajjanacittañca sampaṭicchanacittadvayañca upekkhāsantīraṇa dvayañcāti pañcasu cittesu dasa cetasikāni labbhanti, satta sabba cittikāni ca pakiṇṇakesu vitakko ca vicāro ca adhimokkho ca. Viññāṇena saddhiṃ paccekaṃ ekādasa nāmadhammā honti. Imesu cittesu jhānakiccaṃ labbhati. Vedanā ca ekaggatā ca vitakko ca vicāro ca jhānapaccayaṃ sādhenti. Pañcadvārāvajjanacittaṃ pana kiriyacittaṃ hoti, vipākapaccayo natthi. Nānākkhaṇikakammañca upanissayaṭṭhāne tiṭṭhati. Vipākapaccayena saddhiṃ cha paccayā na labbhanti. Jhānapaccayena saddhiṃ aṭṭhārasapaccayā labbhanti. Sesesu catūsu vipākacittesu pañca paccayā na labbhanti. Vipākapaccayena ca jhānapaccayena ca saddhiṃ ekūnavīsati paccayā labbhanti.

Somanassasantīraṇe pītiyā saddhiṃ ekādasacetasikā yujjanti, manodvārāvajjanacitte ca vīriyena saddhiṃ ekādasāti viññāṇena saddhiṃ dvādasa nāmadhammā honti. Hasituppādacitte pana pītiyā ca vīriyena ca saddhiṃ dvādasa cetasikāni yujjanti. Viññāṇena saddhiṃ terasa nāmadhammā honti. Tattha somanassasantīraṇe jhānaṅgesu pītimattaṃ adhikaṃ hoti, pubbe upekkhāsantīraṇadvaye viya pañcapaccayā na labbhanti. Ekūnavīsatipaccayā labbhanti. Manodvārā vajjanacitte ca vīriyamattaṃ adhikaṃ hoti, tañca indriyakicca jhāna kiccānisādheti. Adhipatikiccañca maggakiccañca na sādheti. Kiriya cittattāvipākapaccayo ca natthi. Pubbe pañcadvārāvajjanacitte viya vipāka paccayena saddhiṃ cha paccayā na labbhanti. Jhānapaccayena saddhiṃ aṭṭharasa paccayā labbhanti. Hasituppādacittepi kiriyacittattā vipākapaccayo natthi, javanacittattā pana āsevanaṃ atthi, vipākapaccayena saddhiṃ pañca paccayā na labbhanti. Āsevanapaccayena saddhiṃ ekūnavīsati paccayā labbhanti.

Ahetukacittuppādesu paccayaghaṭanānayo niṭṭhito.

Akusalacittuppādesu paccayaghaṭanānayo

Dvādasa akusalacittāni, dve mohamūlikāni aṭṭha lobha mūlikāni dve dosamūlikāni. Cuddasa pāpacetasikāni nāma moho ahirikaṃ anottappaṃ uddhaccanti idaṃ mohacatukkaṃ nāma. Lobho diṭṭhi mānoti idaṃ lobhatikkaṃ nāma. Doso issā macchariyaṃ kukkuccanti idaṃ dosacatukkaṃ nāma. Thinaṃ middhaṃ vicikicchāti idaṃ visuṃ tikkaṃ nāma.

Tattha lobho doso mohoti tayo mūladhammā hetupaccayā, diṭṭhi maggapaccayo, sesā dasadhammā visesapaccayā na honti.

Tattha dve mohamūlikāni nāma vicikicchāsampayuttacittaṃ uddhacca sampayuttacittaṃ. Tattha vicikicchāsampayuttacitte pannarasa cetasikāni uppajjanti satta sabbacittikāni ca vitakko vicāro vīriyanti tīṇi pakiṇṇakāni ca pāpacetasikesu mohacatukkañca vicikicchā cāti, cittena saddhiṃ soḷasa nāmadhammā honti. Imasmiṃ citte hetu paccayopi maggapaccayopi labbhanti. Tattha moho hetupaccayo, vitakko ca vīriyañca maggapaccayo, ekaggatā pana vicikicchāya duṭṭhattā imasmiṃ citte indriyakiccañca maggakiccañca na sādheti, jhānakiccamattaṃ sādheti. Adhipati ca pacchājāto vipāko cāti tayo paccayāna labbhanti, sesā ekavīsatipaccayā labbhanti. Uddhaccasampayuttacittepi vicikicchaṃ pahāya adhimokkhena saddhiṃ pannaraseva cetasikāni, soḷaseva nāmadhammā honti. Imasmiṃ citte ekaggatā indriya kiccañca jhānakiccañca maggakiccañca sādheti, tayo paccayā na labbhanti, ekavīsati paccayā labbhanti.

Aṭṭhasu lobhamūlikacittesu pana satta sabbacittikāni ca cha pakiṇṇakāni ca pāpesu mohacatukkañca lobhatikkañca thinamiddhañcāti dvāvīsati cetasikāni uppajjanti. Tesu lobho ca mohocāti dve mūlāni hetupaccayo. Chando ca cittañca vīriyañcāti tayo adhipatijātikā kadāci adhipatikiccaṃ sādhenti, ārammaṇādhipatipi ettha labbhati. Cetanā kammapaccayo. Tayo āhārā āhārapaccayo. Cittañca vedanā ca ekaggatā ca jīvitañca vīriyañcāti pañca indriyadhammā indriyapaccayo. Vitakko ca vicāro ca pīti ca vedanā ca ekaggatācāti pañca jhānaṅgāni jhānapaccayo. Vitakko ca ekaggatā ca diṭṭhi ca vīriyañcāti cattāri maggaṅgāni maggapaccayo. Pacchājāto ca vipāko cāti dve paccayā na labbhanti. Sesā dvāvīsati paccayā labbhanti.

Dvīsu dosamūlikacittesu pītiñca lobhatikkañca pahāya dosacatukkena saddhiṃ dvāvīsati eva cetasikāni, doso ca moho ca dve mūlāni, tayo adhipati jātikā, tayo āhārā, pañca indriyāni, cattāri jhānaṅgāni, tīṇi maggaṅgāni. Etthāpi dve paccayā na labbhanti, dvāvīsati paccayā labbhanti.

Akusalacittuppādesu paccayaghaṭanānayo niṭṭhito.

Cittuppādesu paccayaghaṭanānayo

Ekanavuti sobhaṇacittāni nāma, catuvīsati kāma sobhaṇacittāni pannarasa rūpacittāni dvādasa arūpacittāni cattālīsa lokuttaracittāni. Tattha catuvīsati kāmasobhaṇa cittāni nāma aṭṭha kāmakusalacittāni aṭṭha kāmasobhaṇavipāka cittāni aṭṭha kāmasobhaṇakiriyacittāni.

Pañca vīsati kalyāṇacetasikāni nāma, alobho adoso amohoceti tīṇi kalyāṇamūlikāni ca saddhā ca sati ca hirī ca ottappañca tatramajjhattatā ca kāyapassaddhi ca citta passaddhi ca kāyalahutā ca cittalahutā ca kāyamudutā ca citta mudutā ca kāyakammaññatā ca citta kammaññatā ca kāyapāguññatā ca cittapāguññatā ca kāyujukatā ca cittujukatā ca sammāvācā sammākammanto sammāājīvoti tisso viratiyo ca karuṇā muditāti dve appamaññāyo ca.

Tattha tīṇi kalyāṇamūlāni hetupaccayo, amoho pana adhipatipaccaye vīmaṃsādhipatināma, indriyapaccaye paññindriyaṃ nāma, maggapaccaye sammādiṭṭhi nāma. Saddhā indriyapaccaye saddhindriyaṃ nāma. Sati indriyapaccaye satindriyaṃ nāma, maggapaccaye sammāsati nāma. Tisso viratiyo maggapaccayo, sesā sattarasa dhammā visesapaccayā na honti.

Aṭṭhasu kāmakusalacittesu aṭṭhatiṃsa cetasikāni saṅgayhanti, satta sabbacittikāni cha pakiṇṇakāni pañcavīsati kalyāṇāni. Tesu ca pīti catūsu somanassikesu eva, amoho catūsu ñāṇasampayuttesu eva, tisso viratiyo sikkhāpadasīlapūraṇa kāle eva, dve appamaññāyo sattesu kāruññamodanākāresu evāti. Imesupi aṭṭhasu cittesu dve vā tīṇi vā kalyāṇamūlāni hetupaccayo, chando ca cittañca vīriyañca vīmaṃsācāti catūsu adhipatijātikesu ekamekova kadāci adhipatipaccayo. Cetanā kammapaccayo. Tayo āhārā āhārapaccayo. Cittañca vedanā ca ekaggatā ca jīvitañca saddhā ca sati ca vīriyañca paññācāti aṭṭha indriyāni indriyapaccayo. Vitakko ca vicāro ca pīti ca vedanā ca ekaggatācāti pañcajhānaṅgāni jhānapaccayo. Paññā ca vitakko ca tisso viratiyo ca sati ca vīriyañca ekaggatācāti aṭṭha maggaṅgāni maggapaccayo. Imesupi aṭṭhasu cittesu pacchājāto ca vipākocāti dve paccayā na labbhanti, sesā dvāvīsatipaccayā labbhanti.

Aṭṭhasu kāmasobhaṇakiriyacittesu tisso viratiyo na labbhanti, kusalesu viya dve paccayā na labbhanti, dvāvīsati paccayā labbhanti.

Aṭṭhasu kāmasobhaṇavipākesu tisso viratiyo ca dve appamaññāyo ca na labbhanti. Adhipatipaccayo ca pacchājāto ca āsevanañcāti tayo paccayā na labbhanti, ekavīsati paccayā labbhanti.

Upari rūpārūpalokuttaracittesupi dvāvīsatipaccayato atirekaṃ natthi. Tasmā catūsu ñāṇasampayuttakāmakusala cittesu viya imesu paccayaghaṭanā veditabbā.

Evaṃ sante kasmā tāni cittāni kāmacittato mahanta tarāni ca paṇītatarāni ca hontīti. Āsevanamahantattā. Tāni hi cittāni bhāvanākammavisesehi siddhāni honti, tasmā tesu āsevanapaccayo mahanto hoti. Āsevana mahantattā ca indriyapaccayopi jhānapaccayopi maggapaccayopi aññepi vā tesaṃ paccayā mahantā honti. Paccayānaṃ uparūpari mahantattā tāni cittāni uparūpari ca kāmacittato mahantatarāni ca paṇītatarāni ca hontīti.

Cittuppādesu paccayaghaṭanānayo niṭṭhito.

Rūpakalāpesu paccayaghaṭanānayo

Rūpakalāpesu paccayaghaṭanānayo vuccate. Aṭṭhavīsati rūpāni nāma, cattāri mahābhūtāni pathavī āpo tejo vāyo. Pañca pasādarūpāni cakkhu sotaṃ ghānaṃ jitha kāyo. Pañca gocararūpāni rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbaṃ. Tattha phoṭṭhabbaṃ tividhaṃ pathavīphoṭṭhabbaṃ tejophoṭṭhabbaṃ vāyophoṭṭhabbaṃ. Dve bhāvarūpāni itthibhāvarūpaṃ pumbhāvarūpaṃ. Ekaṃ jīvitarūpaṃ, ekaṃ hadayarūpaṃ. Ekaṃ āhārarūpaṃ. Ekaṃ ākāsadhāturūpaṃ. Dve viññattirūpāni kāyaviññattirūpaṃ vacīviññatti rūpaṃ. Tīṇi vikārarūpāni lahutā mudutā kammaññatā. Cattāri lakkhaṇarūpāni upacayo santati jaratā aniccatā.

Tattha cha rūpadhammā rūpadhammānaṃ paccayā honti cattāri mahābhūtāni ca jīvitarūpañca āhārarūpañca. Tattha cattāri mahā bhūtāni aññamaññassa pañcahi paccayehi paccayā honti sahajātena ca aññamaññena ca nissayena ca atthiyā ca avigatenaca. Sahajātānaṃ upādārūpānaṃ aññamaññavajjitehi catūhi paccayehi paccayā honti. Jīvitarūpaṃ sahajātānaṃ kammajarūpānaṃ indriyapaccayena paccayo. Āhārarūpaṃ sahajātānañca asahajātānañca sabbesaṃ ajjhattarūpadhammānaṃ āhārapaccayena paccayo.

Tattheva terasa rūpadhammā nāmadhammānaṃ visesapaccayā honti, pañcapasādarūpāni ca satta gocararūpāni ca hadayavatthurūpañca. Tattha pañca pasādarūpāni pañcannaṃ viññāṇadhātūnaṃ mātaro viya puttakānaṃ vatthupurejātena ca vatthupurejātindriyena ca vatthu purejātavippayuttena ca paccayā honti. Satta gocararūpāni pañcannaṃ viññāṇadhātūnaṃ tissannaṃ manodhātūnañca pitaro viya puttakānaṃ ārammaṇapurejātena paccayā honti. Hadayavatthurūpaṃ dvinnaṃ manodhātu manoviññāṇadhātūnaṃ rukkho viya rukkhadevatānaṃ yathārahaṃ paṭisandhikkhaṇe sahajātanissayena pavattikāle vatthupurejātena ca vatthupurejātavippayuttena ca paccayo hoti.

Tevīsati rūpakalāpā. Tattha ekāya rajjuyā bandhitānaṃ kesānaṃ kesakalāpo viya tiṇānaṃ tiṇakalāpo viya ekena jātirūpena bandhitānaṃ rūpadhammānaṃ kalāpo paripiṇḍirūpa kalāpo nāma.

Tattha cattāri mahābhūtāni vaṇṇo gandho raso ojāti ime aṭṭha dhammā eko sabbamūlakalāpo nāma, sabbamūlaṭṭhakanti ca vuccati.

Nava kammajarūpakalāpā, – jīvitanavakaṃ vatthudasakaṃ kāya dasakaṃ itthibhāvadasakaṃ pumbhāvadasakaṃ cakkhudasakaṃ sotadasakaṃ ghānadasakaṃ jithadasakaṃ. Tattha sabbamūlaṭṭhakamevajīvitarūpena saha jīvitanavakaṃ nāma. Etadeva kammajakalāpesu mūlanavakaṃ hoti. Mūlanavakameva yathākkamaṃ hadayavatthurūpādīhi aṭṭharūpehi saha vatthudasakādīni aṭṭhadasakāni bhavati. Tattha jīvitanavakañca kāyadasakañca bhāvadasakānicāti cattāro kalāpā sakala kāye pavattanti. Tattha jīvitanavakanti pācakaggi ca kāyaggi ca vuccati. Pācakaggi nāma pācakatejo koṭṭhāso, so āmāsaye pavattitvā asitapītakhāyitasāyitāni paripāceti. Kāyaggi nāma sakalakāyabyāpako usmātejo koṭṭhāso, so sakala kāye pavattitvā pittasemhalohitāni apūtīni vippasannāni karoti. Tesaṃ dvinnaṃ visamavuttiyā sati sattā bahvābādhā honti, samavuttiyā sati appābādhā. Tadubhayaṃ jīvitanavakaṃ sattānaṃ āyuṃ sampādeti. Vaṇṇaṃ sampādeti. Kāyadasakaṃ sakalakāye sukhasamphassa dukkhasamphassāni sampādeti. Bhāva dasakāni itthīnaṃ sabbe itthākāre sampādeti. Purisānaṃ sabbe purisākāre sampādehi. Sesāni vatthudasakādīni pañcadasakāni padesadasakāni nāma. Tattha vatthudasakaṃ hadayakosabbhantare pavattitvā sattānaṃ nānāpakārāni sucintitaducintitāni sampādeti. Cakkhudasakādīni cattāri dasakāni cakkhuguḷa kaṇṇabila nāsabila jithatalesu pavattitvā dassana savana ghāyana sāyanāni sampādeti.

Aṭṭha cittajarūpakalāpā, sabbamūlaṭṭhakaṃ saddanavakaṃ kāya viññattinavakaṃ saddavacīviññattidasakanti cattāro mūlakalāpā ca teyeva lahutā mudutā kammaññatāsaṅkhātehi tīhi vikāra rūpehi saha cattāro savikārakalāpā ca.

Tattha sarīradhātūnaṃ visamappavattikāle gilānassa mūla kalāpāni eva pavattanti. Tadā hi tassa sarīrarūpāni garūni vā thaddhāni vā akammaññāni vā honti, yathāruci iriyapathampi pavattetuṃ aṅga paccaṅgānipi cāletuṃ vacanampi kathetuṃ dukkho hoti. Sarīradhātūnaṃ samappavattikāle pana agilānassa garuthaddhādīnaṃ sarīradosānaṃ abhāvato savikārā pavattanti. Tesu ca cittaṅgavasena kāyaṅga calane dve kāyaviññattikalāpā pavattanti. Cittavaseneva mukhato vacanasaddappavattikāle dve vacīviññattikalāpā, cittavaseneva akkharavaṇṇarahitānaṃ hasanarodanādīnaṃ avacanasaddānaṃ mukhato pavattikāle dve saddakalāpā, sesakālesu dve ādi kalāpā pavattanti.

Cattāro utujarūpakalāpā, sabbamūlaṭṭhakaṃ saddanavakanti dve mūlakalāpā ca dve savikārakalāpā ca. Tattha ayaṃ kāyo yāvajīvaṃ iriyāpathasotaṃ anugacchanto yāpeti, tasmā iriyāpathanānattaṃ paṭicca imasmiṃ kāye khaṇe khaṇe dhātūnaṃ samappavattivisamappavattiyo paññāyanti. Tathā utunānattaṃ paṭicca āhāranānattaṃ paṭicca vātātapasapphassanānattaṃ paṭicca kāyaṅga parihāranānattaṃ paṭicca attūpakkamaparūpakkamanānattaṃ paṭicca. Tattha visamappavattikāle dve mūlakalāpā eva pavattanti, samappavattikāle dve savikārā. Tesu ca dve saddakalāpā cittajasaddato paramparasaddesu ca aññesu loke nānappakārasaddesu ca pavattanti.

Dve āhārajarūpakalāpā, – sabbamūlaṭṭhakaṃ savikāranti. Ime dve kalāpā sappāyena vā asappāyena vā āhārena jātānaṃ samarūpavisamarūpānaṃ vasena veditabbā.

Ākāsadhātu ca lakkhaṇarūpānicāti pañcarūpāni kalāpa muttāni honti. Tesu ākāsadhātu kalāpānaṃ antarā pariccheda mattattā kalāpamuttā hoti. Lakkhaṇarūpāni saṅkhatabhūtānaṃ rūpa kalāpānaṃ saṅkhatabhāvajānanatthāya lakkhaṇamattattā kalāpa muttāni.

Ime tevīsati kalāpā ajjhattasantāne labbhanti. Bahiddhā santāne pana dve utujamūlakalāpā eva labbhanti. Tattha dve rūpa santānāni ajjhattasantānañca bahiddhāsantānañca. Tattha ajjhattasantānaṃ nāma sattasantānaṃ vuccati. Bahiddhāsantānaṃ nāma pathavīpabbatanadīsamudda rukkhatiṇādīni vuccati. Tattha ajjhattasantāne aṭṭhavīsati rūpāni tevīsati rūpakalāpāni labbhanti.

Tattha paṭisandhināmadhammā paṭisandhikkhaṇe kammajarūpakalāpānaṃ chadhā paccayā honti catūhi mahāsahajātehi ca vipākena ca vippayuttena ca. Hadayavatthurūpassa pana aññamaññena saha sattadhā paccayā honti. Tesveva nāmadhammesu hetudhammā hetubhāvena, cetanā kammabhāvena, āhāradhammā āhārabhāvena, indriya dhammā indriyabhāvena, jhānadhammā jhāna bhāvena, maggadhammā magga bhāvenāti yathārahaṃ chadhā paccayā honti. Atītāni pana kusalākusalakammāni ekadhāva paccayā honti kammapaccayena, paṭhamabhavaṅgādikā pacchājātā pavattanāmadhammā purejātānaṃ kammajarūpa kalāpānaṃ ekadhā paccayā honti pacchājātena. Ettha ca pacchājāta vacanena cattāro pacchājātajātikā paccayā gahitā honti. Atītāni ca kammāni ekadhāva paccayā honti. Evaṃ nāmadhammā kammajarūpakalāpānaṃ yathārahaṃ cuddasahi paccayehi paccayā honti. Idha dasapaccayā na labbhanti ārammaṇañca adhipati ca anantarañca samanantarañca upanissayo ca purejāto ca āsevanañca sampayutto ca natthi ca vigato ca.

Pavattikāle rūpajanakā nāmadhammā attanā sahajātānaṃ cittajarūpakalāpānaṃ pañcadhā paccayā honti catūhi mahāsaha jātehi ca vippayuttena ca. Tesveva nāmadhammesu hetudhammā hetubhāvena, adhipatidhammā adhipatibhāvena, cetanā kammabhāvena, vipākadhammā vipākabhāvena, āhāradhammā āhāra bhāvena, indriyadhammā indriyabhāvena, jhānadhammā jhānabhāvena, maggadhammā maggabhāvenāti yathārahaṃ aṭṭhadhā paccayā honti. Pacchājātā sabbe nāmadhammā purejātānaṃ cittajarūpakalāpānaṃ ekadhā paccayā honti pacchājātena. Evaṃ nāmadhammā cittajarūpa kalāpānaṃ yathārahaṃ cuddasahi paccayehi paccayā honti. Idhapi dasa paccayā na labbhanti ārammaṇañca anantarañca samanantarañca aññamaññañca upanissayo ca purejāto ca āsevanañca sampayutto ca natthi ca vigato ca.

Paṭisandhicittassa ṭhitikālato paṭṭhāya pavattikāle sabbepi nāmadhammā sabbesaṃ utujarūpakalāpānañca āhārajarūpa kalāpānañca ekadhā paccayā honti pacchājātavasena. Etthapi pacchājātavacanena cattāro pacchājātajātikā gahitā honti, sesā vīsati paccayā na labbhanti.

Sabbesu pana tevīsatiyā rūpakalāpesucattāromahā bhūtā aññamaññassa pañcadhā paccayā honti catūhi mahāsaha jātehi ca aññamaññena ca, sahajātānaṃ upādārūpānaṃ catudhā paccayā honti catūhi mahāsahajātehi. Āhārarūpaṃ sahajātānañca asahajātānañca sabbesaṃ ajjhattarūpakalāpānaṃ āhāra paccayena paccayo hoti. Navasu kammajarūpakalāpesu jīvitarūpaṃ sahajātānameva rūpānaṃ indriyapaccayena paccayo hoti. Evaṃ ajjhattarūpadhammā ajjhattarūpadhammānaṃ sattadhā paccayā honti. Bahiddhā rūpadhammā pana bahiddhābhūtānaṃ dvinnaṃ utujarūpakalāpānaṃ pañcadhā paccayā hontīti.

Rūpakalāpesu paccayaghaṭanānayo niṭṭhito.

Ettha ca paṭṭhānasaddassa attho vattabbo. Padhānaṃ ṭhānanti paṭṭhānaṃ. Tattha padhānanti pamukhaṃ, ṭhānanti paccayo, pamukhapaccayo mukhyapaccayo ekantapaccayoti vuttaṃ hoti. So ca ekanta paccayo ekantapaccayuppannaṃ paṭicca vattabbo.

Duvidhañhi paccayuppannaṃ mukhyapaccayuppannaṃ nissandapaccayuppannanti. Tattha mukhyapaccayuppannaṃ nāma mūlapaccayuppannaṃ, nissandapaccayuppannaṃ nāma parampara paccayuppannaṃ. Tattha mūlapaccayuppannameva ekantapaccayuppannaṃ nāma. Tañhi attano paccaye sati ekantena uppajjatiyeva, no nuppajjati. Paramparapaccayuppannaṃ pana anekantapaccayuppannaṃnāma, tañhi tasmiṃ paccaye satipi uppajjati vā, na vā uppajjati. Tattha ekantapaccayuppannaṃ paṭicca so paccayo ekantapaccayo nāma. So eva imasmiṃ mahāpakaraṇe vutto. Tato eva ayaṃ catuvīsatipaccayagaṇo ca imaṃ mahā pakaraṇañca paṭṭhānanti vuccati.

Tattha ekassa purisassa dhanadhaññatthāya lobho uppajjati. So lobhavasena uṭṭhāya araññaṃ gantvā ekasmiṃ padese khettāni karoti, vatthūni karoti, uyyānāni karoti. Tesu sampajjamānesu so puriso bahūni dhanadhaññāni labhitvā attanā ca paribhuñjati, puttadāre ca poseti, puññāni ca karoti, puññaphalāni ca āyatiṃ paccanubhavissati. Tattha lobhasaha jātāni nāmarūpāni mukhyapaccayuppannāni nāma. Tato paraṃ yāva āyatiṃ bhavesu puññaphalāni paccanubhoti, tāva uppannāni paramparaphalāni tassa lobhassa nissandapaccayuppannāni nāma. Tesu dvīsu paccayuppannesu mukhyapaccayuppannameva paṭṭhāne vuttaṃ. Nissandapaccayuppannaṃ pana suttantanayena kathetabbaṃ. Tattha suttantanayo nāma imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassa uppādā idaṃ uppajjatīti evarūpo paccayanayo. Api ca lobho doso mohoti tayo dhammā sakalassa sattalokassapi saṅkhāralokassapi okāsa lokassapi vipattiyā mūlaṭṭhena hetū nāma. Alobho adoso amohoti tayo dhammā sampattiyā mūlaṭṭhena hetūnāmāti kathetabbaṃ. Esa nayo sabbesu paṭṭhānapaccayesu yathārahaṃ veditabbo. Evañca sati loke sabbā lokappavattiyo imesaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ mukhya paccayuppannena saddhiṃ nissandapaccayuppannā eva hontīti veditabboti.

Ettāvatā paccayānaṃ atthadīpanā paccayānaṃ sabhāgasaṅgaho paccayānaṃ ghaṭanānayoti tīhi kaṇḍehi paricchinnā paṭṭhānuddesa dīpanī niṭṭhitā hoti.

Mrammaraṭṭhe mauṃjvānagare leḍītīaraññavihāravāsinā mahā therena katāyaṃ paccayuddesadīpanī.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Naradakkhadīpanī

Pālito yeva saddhammo,
Pālitena varena ca;
Pālite suṭṭhu yaṃ sīlaṃ,
Pālitaṃ dhamma-sundaraṃ.

Sammā āraddhaṃ sabba-sampattīnaṃ,
Mūlaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Vīriyārabbho bhikkhave,
Mahato atthāya saṃvattatīti.

Tasmā vīriyameva kattabbaṃ,
Vīriyavato hi acintitaṃpi hoti.

Yathā hi tacchakānaṃ suttaṃ,
Pamāṇaṃ hoti;
Eva metampi viññūnaṃ.

Suvijāno bhavaṃ hoti,
Dubbijāno parābhavo;
Dhammakāmo bhavaṃ hoti,
Dhammadessī parābhavo.

Ayaṃ dhammatāti ayaṃ sabhāvo,
Ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hoti.

Ye dhammā hetupabhavā,
Tesaṃ hetuṃ tathāgato.

Ratanattayaṃ, santataṃ, ahaṃ vandāmi;
Ācariyaṃ, so ahaṃ, niccaṃ namāmi;
‘‘Hotu sabbaṃ, maṅgalaṃ, mamaṃ sabbadhi’’.

Naradakkhadīpanī

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Paṇāma

Naradakkhadīpakassa,

Namo samantacakkhuno;
Saṃsārā vippamuttassa,
Saṃsārā vippamuttassa,
Sa-saddhammassa saṅghino.

Matthanā

2. Pālitehi varuttamaṃ,
Pālitaṃ sīla-pāramiṃ;
Pāletu varasambuddho,
Pālitaṃ gantha-kāraṇaṃ.

Āsīsa

3. Bahussuto ca medhāvī,
Sīlesuca samāhito;
Cetosamathānuyutto,
Api muddhani tiṭṭhatu.

Abhiyācaka

4. Dhamma-saṅghaṃ vanditvāna,
Sabba-lokassa nāyakaṃ;
Yācito tikakrapa-therena,
Māṇavena ca dhīmatā.

5. Uttānameva saṅkhepaṃ,
Nānā-sattha-sudhāritaṃ;
Nara-dakkhaṃ likhissami,
Passantu dhīra-māmakā.

6. Kosajjaṃ bhayato disvā,
Vīriyañjāpi khemato;
Āraddhavīriyā hotha;
Esā buddhānusāsanī.

7. Vīriyavā kho bhikkhave ariyasāvako,
Akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti;
Sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti,
Suddhamattānaṃ pariharatīti.

Vīriyavato kiṃ nāma kammaṃ na sijjhati;
Purisakāro nāma na nassati,
Sukhe patiṭṭhāpetīti jānāmi.

8. Yathā khittaṃ nabhe leḍḍu,
Dhuvaṃ patati bhūmiyaṃ;
Tatheva buddha-seṭṭhānaṃ,
Vacanaṃ dhuva-sassataṃ.

9. A-dvejjhavacanā buddhā,
A-moghavacanā jinā.

10. Sussusā labhate paññaṃ,
Uṭṭhātā vindate dhanaṃ;
Tasmā pāḷiṃ guruṃ katvā,
Imaṃ passāhi sobhaṇaṃ.

11. Sussusā suta-buddhinī,
Sutaṃ paññāya vaḍḍhanaṃ;
Paññāya atthaṃ jānāti,

Ñāto attho sukhāvaho.

12. Satataṃjjhāyanaṃ vāda,
Para-tantavalokanaṃ;
Sabbijjācera-sevāca,
Buddhi-mati-karo guṇo.

13. Ati-dīghova nīgho hi,
Kusīto hīna-vīriyo;
Tasmā vīriyaṃ katvāna,
Vijjaṃ esantu sādhavo.

14. Suporiso tāva sippaṃ,
Ugganheyya paraṃ dhanaṃ;
Gaveseyya tato mantaṃ,
Katheyya sacca-bhāsitaṃ.

15. Pathamaṃ na parājaye sippaṃ,
Dutīyaṃ na parājaye dhanaṃ;
Tatīyaṃ na parājaye dhanaṃ,
Catutthamatthaṃ kiṃ karissati.

16. Sobhanti a-milātāni,
Pupphāniva pilandhituṃ;
Tathā sobhanti dārakā,
Yobbaneyeva sikkhituṃ.

17. Tasmā have guṇādhāraṃ,
Paññā-vaḍḍhanamuttamaṃ;
Sikkheyya matimā poso,
Patthento hitamattano.

18. Alaṃ vāyamituṃ sippe,
Attha-kāmena jantunā;
Kataṃ vijaññā vijjādi,
Vayo te mā upajjhagā.

19. Vijjaṃ sikkhe, care sīlaṃ,
Dhīrena saha saṃvase;
Dhanācaye, kare kammaṃ,
Piyaṃ vācañca saṃvade.

20. Na tveva supituṃ hoti,
Ratti nakkhatta-mālinī;
Paṭijaggitumevesā,
Ratti hoti vijānataṃ.

21. Uṭṭhāhatha nisīdatha,
Ko attho supitena vo;
Sādhu kho sippa-vijjāhvā,
Vijjaṃ sikkhatha santataṃ.

22. Ārabbhatha sadā puttā,
Bahussutaṃ gavesituṃ;
Yasmā loke sippavantā,

Sabbā-disāsu pākaṭā.

23. Sakyarūpaṃ pure santaṃ,
Mayā sippaṃ na sikkhitaṃ;
Kicchā vutti a-sippassa,
Iti pacchā nutappati.

24. Lokatthaṃ loka-kammantaṃ,
Icchanto pariyesituṃ;
Niccameva vīriyañca,
Atthaṃ mantañja cintaye.

25. Dhanavā guṇavā loke,
Sabbā-disāya pākaṭo;
Sīlavā paññavā macco,
Sabba-lokehi pūjito.

26. Sajīvati yaso yassa,
Kitti yassa sajīvati;
Yasa-kitti vihīnassa,
Jīvantopi matopamā.

27. Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ,
Dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
Saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ,
Paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭhanti.

28. Satimato sadā bhaddaṃ,
Satimā sukhamedhati;
Satimato suve seyyo,
Verā ca parimuccati.

29. Mā vo khaṇaṃ virādhetha,
Khaṇātītā hi socare;
Sadatthe vāyameyyātha,
Khaṇo vo paṭipādito.

30. Yathicchitaṃ na pappoti,
A-phiyo nāvikoṇṇave;
Tathevāvīriyopettha,
Tasmārabheyya sāsanaṃ.

31. Vāyametheva puriso,
Yāva atthassa nipphadā;
Nipphannasobhaṇo attho,
Khantā bhiyyo na vijjati.

32. Sameva ñāṇa-vāyāme,
Sukhāvaho su-maṅgalo;
Ñunedhike tathā no hi,
Dvayena sādhu sampadā.

33. Kāya-kammāni sijjhanti,
Vacī-kammāni vīriyaṃ;
Na hi kiccāni cintāhi,

Kareyyāthīdha vāyamaṃ.

34. Paṭikacceva kareyya,
Taṃ jaññā hitamattano;
Na sākaṭikacintāya,
Mandā dhīro parakkame.

35. Thirena saka-kammena,
Vaḍḍhatiyeva saṃ phalaṃ;
A-thirena alasena,
Kara-kammaṃ phalañca no.

36. Āsīsetheva puriso,
Na nibbindeyya paṇḍito;
Passāmi vohaṃ attānaṃ,
Yathā icchiṃ tathā ahu.

37. Aṇaṇo ñātīnaṃ hoti,
Devānaṃ pitunañca so;
Karaṃ purisa-kiccāni,
Na ca pacchānutappati.

38. Hiyyoti hiyyati poso,
Karissāmi pareti yo;
Ajja kattabba kammaṃ sve,
So tato parihāyati.

39. So a-ppamatto a-kuddho,
Tāta kiccāni kāraya;
Vāyāmassu sa-kiccesu,
Nālaso vindate sukhaṃ.

40. Hīna-jaccopi ce hoti,
Uṭṭhātā dhitimā naro;
Ācāra-sīla-sampanno,
Nise aggīva bhāsati.

41. Yo pubbe karaṇīyāni,
Pacchā so kātumicchati;
Varuṇakaṭṭhabhañjova,
Sa pacchā anutappati.

42. Uṭṭhānakālamhi anuṭṭhahāno,
Yuvā balī ālasiyaṃ upeto;
A-puṇṇasaṅkappamano kusīto,
Paññāya maggaṃ alaso na vindati.

43. Dummedho puriso loke,
Kusīto hīna-vīriyo;
Appassuto anācāro,
Parihāyati vuḍḍhiyā.

44. Appassutāyaṃ puriso,
Balībaddova jīrati;
Maṃsāni tassa vaḍḍhanti,

Paññā tassa na vaḍḍhati.

45. Yassa manussa-bhūtassa,
Natthi bhogā ca sippakaṃ;
Kiṃphalaṃ tassa mānussaṃ,
Dvipādaṭṭho hi so migo.

46. Yo ca vassasataṃ jīve,
Kusīto hīna-vīriyo;
Ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo,
Vīriyārabbhato daḷaṃ.

47. Yo ca dhamma-vibhaṅgaññū,
Kāluṭṭhāyī a-tandito;
Anuṭṭhahati kālena,
Phalaṃ tassa samijjhati.

48. A-caritvā brahmacariyaṃ,
A-laddhā yobbane dhanaṃ;
Jiṇṇakoñcāva jhāyanti,
Khīṇamaccheva pallale.

49. A-caritvā brahmacariyaṃ,
A-laddhā yobbane dhanaṃ;
Sentti cāpātikhīṇāva,
Purāṇāni anutthunaṃ.

50. Appakenāpi medhāvī,
Pābhatena vicakkhaṇo;
Samuṭṭhāpeti attānaṃ,
Aṇuṃ aggiṃva sandhamaṃ.

51. Vāyāmetheva puriso,
Na nibbindeyya paṇḍito;
Vāyāmassa phalaṃ passa,
Bhuttā ambā anītihaṃ.

52. Anuṭṭhahaṃ a-vāyāmaṃ,
Sukhaṃ yatrādhi gacchati;
Suvira tattha gacchāhi,
Mañca tattheva pāpaya.

53. Yatthālaso anuṭṭhātā,
Accantaṃ sukhamedhati;
Suvira tattha gacchāhi,
Mañca ttattheva pāpaya.

54. Adhippāya-phalaṃ loke,
Dhītimanttassa sijjhati;
Vīriyameva kattabbaṃ,
Etaṃ buddhehi vaṇṇitaṃ.

Paññā-niddesa

55. Paññaṃ pathamamesehi,

Paññā-balaṃ bahuttamaṃ;
Kula-putta balaṃ paññā,
Kiṃhināma na sādhyati.

56. Aneka-saṃsayucchedi,
Parokkhatthassa dassakaṃ;
Sabbassa locanaṃ satthaṃ,
Yassa natthyandhameva so.

57. Paññā sutaṃ vinicchindi,
Kitti-siloka-vaḍḍhanī;
Paññāsahito naro idha,
Api sukhānivindati.

58. Sabbaññubuddha-pacceka,
Catusacca-sutā iti;
Catu-buddhesu ekova,
Bahussuto naro bhave.

59. Lekhacheko vācacheko,
Ganthacheko suvācako;
Vidhāyakacheko sūro,
Niddukkhova sakammani.

60. Paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti,
Nakkhatta-rājāriva tārakānaṃ;
Sīlaṃ sirīcāpi satañca dhammo,
Anvāyikā paññāvato bhavanti.

61. Sevetha buddhe nipuṇe bahussutte,
Uggāhako ca paripucchako;
Suṇeyya sakkaccaṃ subhāsitāni,
Evaṃ karo paññavā hoti macco.

62. Vayena yasa-pucchāhi,
Tiṭṭha-vāsena yoniso;
Sākacchā snehasaṃsevā,
Patirūpa-vāsenaca.

63. Etāni aṭṭhaṭhānāni,
Buddhi-visada-kāraṇā;
Yesaṃ etāni sambhonti,
Tesaṃ buddhi pabhijjati.

64. Cattārome bhikkhave dhammā paññāvuddhiyā saṃvattanti. Katame cattāro. Sappurisasaṃsevo saddhammasavanaṃ yoniso manasikāro dhammānudhamma-paṭipatti. Ime kho bhikkhave cattāro dhammā paññā-vuddhiyā saṃvattantītti.

65. Cakkhupasāda-sampanno,
Acchimantañca passati;
Andhaṃ kāṇaṃ su-passantaṃ,
Andho sabbaṃ na passati.

66. Passatti passo passantaṃ,
A-passantañca passati;

A-passanto a-passantaṃ,
Passantañca na passati.

67. Pākaṭaṃ a-paṭicchannaṃ,
Rūpaṃ pasāda-cakkhunā;
Nāññaṃ passatti sabbaṃpi,
Tathato ñāṇa-cakkhunā.

68. Sujanāsujanā sabbe,
Guṇenāpi vivekino;
Vivekaṃ na samāyanti,
A-vivekījanantike.

69. Yo ca uppatitaṃ atthaṃ,
Na khippamanubujjhati;
A-mittavasamanveti,
Pacchā ca anutappati.

70. Evaṃ mahiddhikā paññā,
Nipuṇā sādhucintinī;
Diṭṭhadhamma-hitatthāya,
Samparāya-sukhāya vā.

71. Taṃ balānaṃ balaṃ seṭṭha,
Agga paññābalaṃ balaṃ;
Paññābalenupatthaddho,
Etthaṃ vindati paṇḍitto.

72. Yena ñāṇena bujjhanti,
Ariyā kata-kiccataṃ;
Taṃ ñāṇa-ratanaṃ laddhaṃ,
Vāyāmetha jinorasā.

73. Paññāratanamālassa,
Na ciraṃ vattate bhavo;
Khippaṃ dasseti amataṃ,
Na ca so rocate bhave.

74. Pamādamanuyuñjanti,
Bālā dummedhino janā;
Appamādañca medhāvī,
Dhanaṃ seṭṭhaṃva rakkhati.

75. Dhana-puñña-dhī-lābhena,
Kālaṃ khiyyati paṇḍito;
Kīḷanena ca dummedho,
Niddāya kalahena vā.

76. Pamādaṃ appamādena,
Yadā nūdati paṇḍito;
Paññāpāsāda-māruyha,
A-soko sokiniṃ pajaṃ,
Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe,
Dhīro bāle avekkhati.

77. Natti attasamaṃ pemaṃ,
Natthi dhaññasamaṃ dhanaṃ;
Natthi paññāsamā ābhā,
Vuṭṭhi ve paramā sarā.

78. Diṭṭhe dhamme ca yo attho,
Yo cattho samparāyiko;
Atthābhisamayā dhīro,
Paṇḍitoti pavuccati.

79. Na tena paṇḍito hoti,
Yāvatā bahu bhāsati;
Khemī a-verī a-bhayo,
Paṇḍitotti pavuccati.

80. Yamhi saccañca dhammo ca,
A-hiṃsā saṃyamo damo;
Sa ve vantamalo dhīro,
Thero iti pavuccatti.

81. Saka-guṇaṃ saka-dosaṃ,
Yo jānāti sapaṇḍito;
Para-guṇaṃ para-dosaṃ,
Yo jānāti sapaṇḍito.

82. Sati-vīriya-paññāya,
Yo karoti iriyāpathe;
So paṇḍito have bhave,
Ubhayattha-pariggaho.

83. Kataññū vijjā-sampanno,
Jātimā dhanavā have;
So vicāraṇa-sīlo ca,
Niddukkho paṇḍito bhave.

Sabbe kammassakā sattā,
Kammaṃ satte vibhajjati.

84. Yo passati paccakkhatthaṃ,
Yo ca saṃsāratthaṃ tesu;
Pacchimova pūjanīyo,
Ubhayattha-sudiṭṭhattā.

85. Appena anavajjena,
Santuṭṭho sulabhena ca;
Mattaññū subharo hutvā,
Careyya paṇḍito naro.

86. Attānameva pathamaṃ,
Patirūpe nivesaye;
Athaññamanusāseyya,
Na kilisseyya paṇḍito.

87. Uttama-parisāya ve,
Utttamaṃ vācamuttamo;

Bhaṇeyyākhepa-vitthāraṃ,
Sā anagghyā lokattaye.

88. Paṇḍitassa subhāsittaṃ,
Paṇḍitova sujāniyā;
Dummedho taṃ na jānāti,
Dhīro dhīraṃ mamāyati.

89. Yena kenaci vaṇṇena,
Paro labhati rūppanaṃ;
Attho vācāya ce hoti,
Taṃ na bhāseyya paṇḍito.

90. Bhuñjanatthaṃ kathanatthaṃ,
Mukhaṃ hotītti no vade;
Yaṃvā taṃvā mukhāruḷhaṃ,
Vacanaṃ paṇḍito naro.

91. Para-sattitto sa-sattiṃ,
Dujjāno hi naro mite;
Ce jāne saka-sattiṃca,
Kā kathā para-sattiyā.

92. Katta-guṇaṃ paresaṃ yo,
Paṭikaroti paṇḍito;
Jānāti so ācikkhati,
Na bālo guṇa-māmako.

93. Pabhūtaṃ neva kātabbaṃ,
Bhavissaṃ neva cintaye;
Vattamānena kālena,
Vicaranti vicakkhaṇā.

94. Dhammesu sati icchitā,
Rasesu loṇamicchitaṃ;
Rāja-kiccesu amaccaṃ,
Sabba-ṭhānesu paṇḍitaṃ.

95. Khattiyo seṭṭho jane tasmiṃ,
Ye gottapaṭisārino;
Vijjā-caraṇa-sampanno,
So seṭṭho deva-mānuse.

96. Sambuddho dvipadaṃ seṭṭho,
Ājānīyo catuppadaṃ;
Sussusā seṭṭhā bhariyānaṃ,
Yo ca puttānamassavo.

97. Sātthako ca a-sammoho,
Sappāyo gocaro tathā;
Cattārimāni sikkheyyuṃ,
Sampajaññābhivaḍḍhakā.

98. Paññañca kho a-sussusaṃ,
Na koci adhigacchati;

Bahussutaṃ anāgamma,
Dhammaṭṭhaṃ a-vinibbhajaṃ.

99. Adhippāyo sudubbodho,
Yasmā vijjati pāḷiyaṃ;
Tasmā upaṭṭhahaṃ gaṇhe,
Garuṃ garumataṃ vidū.

Cāritta-niddesa

100. Attā hi attano nātho,
Ko hi nātho paro siyā;
Attanā hi sudantena,
Nāthaṃ labhati dullabhaṃ.

101. Attānañce piyaṃ jaññā,
Rakkheyya naṃ surakkhitaṃ;
Tiṇṇamaññataraṃ yāmaṃ,
Paṭijaggeyya paṇḍito.

102. Attanā kurute lakkhiṃ,
A-lakkhiṃ kurutettanā;
Na hi lakkhiṃ a-lakkhiṃ vā,
Añño aññassa kārako.

103. Na pīḷitā atta-dukkhena dhīrā,
Sukhapphalaṃ kammaṃ pariccajanti;
Sammohitāvāpi sukhena mattā,
Na pāpa-kammañca samācaranti.

104. Yo neva nindaṃ nappasaṃsaṃ,
Ādiyati garahaṃ nopi pūjaṃ;
Sirīca lakkhīca apeti tamhā,
Āpo suvuṭṭhīva yathā thalamhā.

105. Sādhu dhammaruci rājā,
Sādhu paññāṇavā naro;
Sādhu mittānama-ddubbho,
Pāpassa a-karaṃ sukhaṃ.

106. Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ,
Pāpakārī ca pāpakaṃ;
Yādisaṃ vapatte bījaṃ,
Tādisaṃ vahate phalaṃ.

107. Jīvaṃ paññāya rakkheyya,
Dhanaṃ kammena rakkhaye;
Evaṃ hyarogo sukhito,
Porāṇaka-vaco idaṃ.

108. Anupubbena medhāvī,
Thokaṃ thokaṃ khaṇe khaṇe;
Kammāro rajatasseva,
Niddame malamattano.

109. Vācānurakkhī manasā susaṃvuto,
Kāyena ca nākusalaṃ kayirā;
Etetayo kammapathevisodhaye,
Ārādhaye maggamisi-ppaveditaṃ.

110. A-sante nopaseveyya,
Sante seveyya paṇḍito;
A-santo nirayaṃ yanti,
Santo pāpenti suggatiṃ.

111. A-karontopi ce pāpaṃ,
Karontaṃ mupasevati;
Saṅkiyo hoti pāpasmiṃ,
A-vaṇṇo cassa rūhati.

112. Saṅghāgato aniṭṭhehi,
Ambopi madhurapphalo;
Tittapubbova pā eva,
Manusso tu sa-jīvako.

113. Nihīna-sevito poso,
Nihīyati ca sabbadā;
Kadāci na ca hāyetha,
Tulyasevīpi attanā.

114. Vaṇṇa-gandha-rasopeto,
Amboyaṃ ahuvā pure;
Tameva pūjaṃ labhamāno;
Kenambo kaṭukapphalo.

115. Pucimanda-parivāro,
Ambo te dadhivāhana;
Mūlaṃ mūlena saṃsaṭṭhaṃ,
Sākhā sākhaṃ nisevare;
Asātta-sannivāsena,
Tenambo kaṭukapphalo.

116. Pāmokkha-bhajanaṃ khippaṃ,
Attha-kāmo su-vuḍḍhiyaṃ;
Bhaje uttari attanā,
Tasmā udeti paṇḍito.

117. Kāco kañcana-saṃsaggā,
Dhatte māra-katiṃ jutiṃ;
Tathā saṃsannidhānena,
Mūḷho yāti pavīṇataṃ.

118. Kīṭopi sumano-saṅgā,
Ārohati sataṃ siro;
Asmāpi yāti devatvaṃ,
Mahabbhi suppatiṭṭhito.

119. Sabbhireva samāsetha,
Sabbhi kubbetha sandhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya,
Paññaṃ labhati nāññato.

120. Sabbhireva samāsetha,
Sabbhi kubbetha sandhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya,
Sabba-dukkhā pamuccatti.

121. Sakiṃdeva kulaputta,
Sabbhi hoti samāgamo;
Sā naṃ saṅgati pāleti,
Nāsabbhi bahu saṅgamo.

122. Seyyo a-mitto medhāvī,
Yañce bālānukampako.

123. Sīlavantaṃ paññavantaṃ,
Divā nissaya-dāyakaṃ;
Bahussutaṃ gavesanto,
Bhajeyya attha-māmako.

124. Pāpa-mitte vivajjetvā,
Bhajeyyuttama-puggalaṃ;
Ovāde cassa tiṭṭheyya,
Patthento a-calaṃ sukhaṃ.

125. Na bhaje pāpake mitte,
Na bhaje purisādhame;
Bhajetha mittte kalyāṇe,
Bhajetha purisuttame.

126. Anavajjaṃ mukhamboja,
Manavajjā ca bhāratī;
Alaṅkatāva sobhante,
Kiṃsu te niralaṅkatā.

127. Na hi vaṇṇena sampannā,
Mañjukā piya-dassinā;
Kharā vācā piyā hoti,
Asmiṃ loke paramhi ca.

128. Nanu passasimaṃ kāḷiṃ,
Dubbaṇṇaṃ tilakāhataṃ;
Kolilaṃ saṇha-vācena,
Bahūnaṃ pāṇinaṃ piyaṃ.

129. Tasmā sakhila-vācāya,
Manta-bhāṇī anuddhato;
Atthaṃ dhammañca dīpeti,
Madhuraṃ tassa bhāsitaṃ.

130. Tameva vācaṃ bhāseyya,
Yā sattānaṃ na tāpaye;
Pare ca na vihiṃseyya,
Sā ve vācā subhāsitā.

131. Piyaṃ vācaṃva bhāseyya,
Yā vācā paṭinanditā;
Yaṃ anādāya pāpāni;

Paresaṃ bhāsate piyaṃ.

132. Saccaṃ ve amatā vācā,
Esa dhammo sanantano;
Sacce atthe ca dhamme ca,
Āhu santo patiṭṭhitā.

133. Subhāsitañca dhammañca,
Piyañca saccameva ca;
Catu-aṅgehi sampannaṃ,
Vācaṃ bhāseyya paṇḍito.

134. Manāpameva bhāseyya,
Nāmanāpaṃ kudācanaṃ;
Manāpaṃ bhāsamānassa,
Siddhaṃ piyosadhaṃ bhave.

135. Yaṃ vadeyya taṃ kareyya,
Yaṃ na vade na taṃ kare;
A-karontaṃ bhāsamānaṃ,
Parijānanti paṇḍitā.

136. Rahovādaṃ na bhāseyya,
Na sammukhā khiṇaṃ bhaṇe;
A-taramānova bhaṇeyya,
Taramānova no bhaṇe.

137. Māvoca pharusaṃ kiñci,
Vuttā paṭivadeyyuṃ taṃ;
Dukkhā hi sārambhakathā,
Paṭidaṇḍā phuseyyuṃ taṃ.

138. Saka-yuttaṃ kare kammaṃ,
Saka-yuttaṃ vaciṃ bhaṇe;
A-yuttake dhanaṃ naṭṭhaṃ,
A-yutte jīvitaṃ khaye.

139. Ye vuḍḍhamapacāyanti,
Narā dhammassa dhakāvidā;
Diṭṭhe dhammeva pāsaṃsā,
Samparāye ca suggatiṃ.

140. Porī-kathaṃ-va bhāseyya,
Yuttā kathā hi pūrino;
Bhāti-mattañca bhātāti,
Pitu-mattaṃ pitā iti.

141. Dānañca piya-vajjañca,
Attha-cariyā ca yā idha;
Samānattatā dhammesa,
Tattha tattha yathārahaṃ.

142. Sakiṃ vadanti rājāno,
Sakiṃṃ samaṇa-brāhmaṇā;
Sakiṃva purisā loke,

Esadhammo sanantano.

143. Eka-vācaṃva dvevācaṃ,
Bhaṇeyya anukampako;
Taduttari na bhāseyya,
Dāsovayyassa santike.

144. Tasseva tena pāpiyo,
Yo kuddhaṃ paṭikujjhatti;
Kuddhaṃ a-paṭikujjhanto,
Saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

145. Ubhinnamatthaṃ carati,
Attano ca parassa ca;
Paraṃ saṃkupitaṃ ñatvā,
Yo sato upasammati.

Attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati,
Paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati.

146. Sīla-samādhi-paññānaṃ,
Khantī padhāna-kāraṇaṃ;
Sabbepi kusalā dhammā,
Khantyāyattāva vaḍḍhare.

147. Khamā-khagga-karetassa,
Dujjano kiṃ karissati;
A-tiṇe patito vahni,
Sayamevūpasammati.

148. Sussusā savaṇañceva,
Gahaṇaṃ dhāraṇaṃ tathā;
Uhāpohatthaviññāṇaṃ,
Tatva-ññāṇañcadhīguṇaṃ.

149. Yassete caturo dhammā,
Atthi posesu paṇḍita;
Saccaṃ dhammo dhīti cāgo,
Diṭṭhaṃ so ativattati.

150. Vejjo purohito mantī,
Vedaññotra catutthako;
Pabhāta-kāle daṭṭhabbā,
Niccaṃ sva-sīrimicchatā.

151. Mittānaṃ santikaṃ gacche,
Kāle na rattiyaṃ kisaṃ;
Ce bahuṃ bhijje cinitvā,
Taṃ mittesu samākare.

152. Na paresaṃ vilomāni,
Na paresaṃ katākataṃ;
Attanova avekkheyya,
Katāni a-katāni ca.

153. Desa-jāti-pubbe-carā,
Anu-carā jano kare;
Paresaṃ vedhakaṃ māyaṃ,
Taṃ jānitvā sakhaṃ kare.

154. Parittaṃ dārumāruyha,
Yathā sīde mahaṇṇave;
Evaṃ kusītamāgamma,
Sādhu-jīvīpi sīdati;
Tasmā taṃ parivajjeyya,
Kusītaṃ hīna-vīriyaṃ.

155. Alasañca pamādo ca,
Anuṭṭhānaṃ a-saṃyamo;
Niddā tandi ca te chidde,
Sabbaso taṃ vivajjaye.

156. Cajeyya dummittaṃ bālaṃ,
Āsīvisaṃva māṇavo;
Bhañjeyya pāpakaṃ kammaṃ,
Naḷāgāraṃva kuñjaro.

157. Na hi aññañña-cittānaṃ,
Itthīnaṃ purisāna vā;
Nānāvīkatvā saṃsaggaṃ,
Tādisaṃ pica nāsmase.

158. Nāsmase kata-pāpamhi,
Nāsmase alika-vādine;
Nāsmate attatthapaññamhi,
Atta-santepi nāsmate.

159. Ghatāsanaṃ kuñjaraṃ kaṇha-sappaṃ,
Muddhā-bhisittaṃ pamadā ca sabbā;
Ete naro niccasato bhajetha,
Tesaṃ have dubbidū sabba-bhāvo.

160. Itthīnaṃ dujjanāna-ñca,
Vissāso no-pa pajjate;
Vise siṅgimhi nadiyaṃ,
Roge rāja-kulamhi ca.

161. Itthi-dhutto surā-dhutto,
Akkha-dhutto ca yo naro;
Laddhaṃ laddhaṃ vināseti,
Taṃ parābhavato mukhaṃ.

162. Pāpa-mitto pāpa-sakho,
Pāpa-ācāra gocaro;
Asmā lokā paramhā ca,
Ubhayā dhaṃsate naro.

163. Maccherena yasaṃ hataṃ,
Kuppanena guṇo hato;
Kūṭena nassate saccaṃ,
Khuddena dhamma-rakkhanaṃ.

164. Akkha-devī dhanāni ca,
Vināso hoti āpadā;
Ṭhiti hatā pamādo ca,
Dvijaṃ bhikkhuñca nassati.

165. Pesuññena kulaṃ hataṃ,
Mānena hitamattano;
Duccaritena mānuso,
Daliddāyādaro hato.

166. A-mānanā yattha siyā,
Santānaṃpi vimānanā;
Hīna-sammānanāvāpi,
Na tattha vasatiṃ vase.

167. Yatthālaso ca dakkho ca,
Sūro bhīru ca pūjiyā;
Na tattha santo vasanti,
A-visesa-kare nare.

168. No ce assa sakā-buddhi,
Vinayo vā su-sikkhito;
Vane andha-mahiṃsova,
Careyya bahuko jano.

169. Phalaṃ ve kadaliṃ hanti,
Phalaṃ veḷuṃ phalaṃ naḷaṃ;
Sakkāro kā-purisaṃ hanti,
Gabbho assatariṃ yathā.

170. Vajjañca vajjato ñatvā,
A-vajjañca a-vajjato;
Sammādiṭṭhi-samādānā,
Sattā gacchantti suggatiṃ.

Gharāvāsa-niddesa

171. Dukkhaṃ gahabbataṃ sādhu,
Saṃvibhajjañca bhojanaṃ;
A-hāso attha-lobhesu,
Attha-byāpatti abyatho.

172. Yodha sītañca uṇhañca,
Tiṇā bhiyyo na maññati;
Karaṃ purisa-kiccāni,
So sukhā na vihāyati.

173. Paṇḍito sīla-sampanno,
Saṇhā ca paṭibhānavā;
Nivāta-vutti atthaddho,
Tādiso labhate yasaṃ.

174. Uṭṭhānako analaso,
Āpadāsu na vedhati;
Acchinnavutti medhāvī,

Tādiso labhate yasaṃ.

175. Saṅgāhako mitta-karo,
Vadaññū vītta-maccharo;
Netā vi-netā anu-netā,
Tādiso labhate yasaṃ.

176. Uṭṭhānavako satīmato,
Suci-kammassa nisammakārino;
Saññatassa dhamma-jīvino,
A-ppamattassa yasobhi-vaḍḍhati.

177. Dveva tāta padākāni,
Yattha sabbaṃ patiṭṭhitaṃ;
A-laddhassa ca yo lābho,
Laddhassa anurakkhaṇā.

178. Catudhā vibhaje bhoge,
Paṇḍito gharamāvasaṃ;
Ekena bhogaṃ bhuñjeyya,
Dvīhi kammaṃ payojaye;
Catutthañca nidhāpeyya,
Āpadāsu bhavissati.

179. Añjanānaṃ khayaṃ disvā,
Upacikānañca ācayaṃ;
Madhūnañca samāhāraṃ,
Paṇḍitto gharamāvase.

180. Vibhavaṃ rakkhato laddhaṃ,
Parihāni na vijjati;
Ārakkhamhi a-santamhi,
Laddhaṃ laddhaṃ vinassati.

181. Paññā natthi dhanaṃ natthi,
Yassa loke na vindati;
Putta-dārā na pīyanti,
Tassa mittaṃ sukhāvahaṃ.

182. Cattāro ca veditabbā,
Mittā ceva suhadā ca;
Upakāro suhadopi,
Samāna-sukha-dukkho ca;
Atthakkhāyīnukampako,
Tathā mitto veditabbo.

183. Bhogā naṭṭhena jiṇṇena,
A-mitena ca bhojane;
Na tiṭṭhanti ciraṃ disvā,
Taṃ paṇḍito ghare vase.

184. Ati-sītaṃ ati-uṇhaṃ,
Ati-sāyamidaṃ ahu;
Iti vissaṭṭha-kammantte,
Atthā accenti māṇave.

185. Na divā suppa-sīlena,
Rattinaṭṭhānadessinā;
Niccaṃ mattena soṇḍena,
Sakkā āvasituṃ gharaṃ.

186. Hananti bhogā dummedhaṃ,
No ce pāra-gavesino;
Bhoga-taṇhāya dummedho,
Hanti aññeva attanaṃ.

187. Dujjīvitamajīvimhā,
Yesaṃ no na dadāmase;
Vijjamānesu bhogesu,
Dīpaṃ nā kamha mattano.

188. Saṭṭhi-vassa-sahassāni,
Paripuṇṇāni sabbaso;
Niraye paccamānānaṃ,
Kadā anto bhavissati.

189. Natthi anto kuto anto,
Na anto patidissati;
Tadā hi pakataṃ pāpaṃ,
Mama tuyhañce mārisā;

190. Sohaṃ nūna ito gantā,
Yoni laddhāna mānusaṃ;
Vadaññū sīla-sampanno,
Kāhāmi kusalaṃ bahuṃ.

191. Mā gijjhe paccaye macco,
Bahu-dosā hi paccayā;
Caranto paccaye ñāyā,
Ubhayatthāpi vaḍḍhati.

192. A-laddhā vittaṃ tappati,
Pubbe a-samudānitaṃ;
Na pubbe dhanamesissaṃ,
Iti pacchānutappati.

193. Kūṭavedī pure āsiṃ,
Pisuṇo piṭṭhi-maṃsiko;
Caṇḍo ca pharuso cāpi,
Iti pacchānutappati.

194. Pāṇātipātī pure āsiṃ,
Luddo cāpi anariyo;
Bhūtānaṃ nānukampiyaṃ,
Iti pacchānutappati.

195. Bahūsu vata santīsu,
Anāpādāsu itthisu;
Para-dāraṃ asevissaṃ,
Iti pacchānutappati.

196. Bahumhi tava santamhi,
Anna-pāne upaṭṭhite;
Na pubbe adadaṃ dānaṃ,
Iti pacchānutappati.

197. Mātaraṃ pitarañcāpi,
Jiṇṇakaṃ gata-yobbanaṃ;
Pahu santo na posissaṃ,
Iti pacchānukappati.

198. Ācariyamanusatthāraṃ,
Sabba-kāma-rasāharaṃ;
Pitaraṃ atimaññissaṃ,
Iti pacchānutappati.

199. Samaṇe brāhmaṇe cāpi,
Sīlavante bahussute;
Na pubbe payirupāsissaṃ,
Iti pacchānutappati.

200. Sādhu hoti tapo ciṇṇo,
Santo ca payirupāsito;
Na pubbeva tapociṇṇo,
Iti pacchānutappati.

201. Yo ca etāni ṭhānāni,
Yoniso paṭipajjati;
Karaṃ purisa-kiccāni,
Sa pacchā nānutappati.

202. Na sādhāraṇa-dārassa,
Na bhuñje sādhumekako;
Na seve lokāyatikaṃ,
Netaṃ paññāya vaḍḍhanaṃ.

203. Sīlavā vatta-sampanno,
A-ppamatto vicakkhaṇo;
Nivātta-vutti atthaddho,
Surato sakhito mudu.

204. Saṅgahetā ca mittānaṃ,
Saṃvibhāgī vīdhānavā;
Tappeyya anna-pānena,
Sadā samaṇa-brāhmaṇe.

205. Dhamma-kāmo sutā-dhāro,
Bhaveyya paripucchako;
Sakkaccaṃ payirupāseyya,
Sīlavante bahussutte.

206. Gharamāvasamānassa,
Gahaṭṭhassa sakaṃ gharaṃ;
Khemā vutti siyā evaṃ,
Evaṃ nu assa saṅgaho.

207. A-byapajjo siyā evaṃ,
Sacca-vādī ca māṇavo;
Asmā lokā paraṃ lokaṃ,
Evaṃ pecca na socati.

208. Sukhā matteyyatā loke,
Atho petteyyatā sukhā;
Sukhā sāmaññatā loke,
Atho brahmaññatā sukhā.

209. Pathavī veḷukaṃ pattaṃ,
Cakkavāḷaṃ sucipphalaṃ;
Sineru vammiko khuddo,
Samuddo pātiko yathā.

210. Brahmāti mātā-pitaro,
Pubbācariyāti vuccare;
Āhuneyyā ca puttānaṃ,
Pajānamanukampakā.

211. Tasmā hi ne namaseyya,
Sakkareyya ca paṇḍito;
Annena atho pānena,
Vatthena sayanena ca.

Sādhujana-niddesa

212. Kāya-kammaṃ suci tesaṃ,
Vācā-kammaṃ anāvilaṃ;
Mano-kammaṃ suci-suddhaṃ,
Tādisā sujanā narā.

213. Seṭṭha-vittaṃ sutaṃ paññā,
Saddhanaṃ sattadhā hotti;
Saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo,
Paññā ceva hirottappaṃ.

214. Saddhammāpi ca satteva,
Saddhā hirī ca ottappaṃ;
Bāhussaccaṃ dhiro ceva,
Sati paññā ca iccevaṃ.

215. Hirī-ottappa-sampannā,
Suktka-dhamma-samāhitā;
Santo sappurisā loke,
Deva-dhammāti vuccare.

216. Saddho hirimā ottappī,
Vīro pañño sa-gāravo;
Bhabbo āpajjituṃ buddhiṃ,
Virūḷhiñca vipullataṃ.

217. Yo ve kataññū kata-vedi dhīro,
Kalyāṇa-mitto daḷhaa-bhatto ca hoti;
Dukkhittassa sakkaccaṃ karoti kiccaṃ,

Tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadanti.

218. Mātā-petti-bharaṃ jantuṃ,
Kule jeṭṭhāpacāyinaṃ;
Saṇhaṃ sakhila-sambhāsaṃ,
Pesuṇeyappahāyinaṃ.

219. Macchera-vinaye yuttaṃ,
Saccaṃ kodhābhituṃ naraṃ;
Taṃ ve devā tāvatiṃsā,
Āhu sappuriso iti.

220. A-ppamādena maghavā,
Devānaṃ seṭṭhataṃ gato;
A-ppamādaṃ pasaṃsanti,
Pamādo garahito sadā.

221. Dānaṃ sīlaṃ pariccāgaṃ,
Ājjavaṃ maddavaṃ tapaṃ;
A-kodhaṃ a-vihiṃsañca,
Khantīca a-virodhanaṃ.

222. Iccete kusale dhamme,
Ṭhite passāmi attani;
Tato me jāyate pīti,
Somanassañcanappakaṃ.

223. Nanu teyeva santā no,
Sāgarā na kulācalā;
Manaṃpi mariyādaṃ ye,
Saṃvaṭṭepi jahanti no.

224. Na puppha-gandho paṭivātameti,
Na candanaṃ taggara mallikā vā;
Satañca gandho paṭivātameti,
Sabbā disā sappuriso pavāyati.

225. Tepi loka-hitā sattā,
Sūriyo candimā api;
Atthaṃ passa gamissanti,
Niyamo kena laṅghate.

226. Satthā deva-manussānaṃ,
Vasī sopi munissaro;
Gatova nibbutiṃ sabbe,
Saṅkhārā na hi sassatā.

227. Kareyya kusalaṃ sabbaṃ,
Sivaṃ nibbānamāvahaṃ;
Sareyyaa a-niccaṃ khandhaṃ,
Nibbidā-ñāṇa-gocaraṃ.

228. Yātānuyāyī ca bhavāhi māṇava,
Allañca pāṇiṃ parivajjayassu;
Mā cassu mittesu kadāci dubbhi,

Mā ca vasaṃ a-satīnaṃ gaccha.

229. A-sandhavaṃ nāpi ca diṭṭha-pubbaṃ,
Yo āsanenāpi nimantayeyya;
Tasseva atthaṃ puriso kareyya,
Yātānuyāyītitamāhupaṇḍitā.

230. Yassekarattipi ghare vaseyya,
Yatthanna-pānaṃ puriso labheyya;
Na tassa pāpaṃ manasāpi cinteyya,
A-dubbha-pāṇi dahate mitta-dubbho.

Tatīya sādhunara

231. Yassa rukkhassa chāyāya,
Nisīdeyya sayeyya vā;
Na tassa sākhaṃ bhañjeyya,
Mitta-dubbho hi pāpako.

Catuttha sādhunara

232. Puṇṇampi ce maṃ pathaviṃ dhanena,
Dajjitthiyā puriso sammatāya;
Saddhā khaṇaṃ atimaññeyya taṃpi,
Tāsaṃ vasaṃ a-satīnaṃ na gacche.

233. Evaṃ kho yātaṃ anuyāyī hoti,
Allañca pāṇiṃ dahate punevaṃ;
A-satī ca sā so pana mittaṃ-dubbho,
So dhammiko hohi jahassu a-dhammaṃ.

Kāyakhamanīya-niddesa

234. Abhivādana-sīlissa,
Niccaṃ vuḍḍhāpacāyino;
Cattāro dhammā vaḍḍhanti,
Āyu vaṇṇo sukhaṃ balaṃ.

235. Pañcime bhikkhave dhammā āyussā, katame pañca. Sappāya-kārī hoti. Sappāyeca mattaṃ jānāti. Pariṇattabhojī ca hoti. Kāla-cārī ca, brahma-cārīca. Ime kho bhikkhave pañca dhammā āyussāti.

236. Pañcime bhikkhave dhammā āyussā, katame pañca. Sappāya-kārī hoti. Sappāyeca mattaṃ jānāti. Pariṇatabhojīcahoti. Sīlavāca, kalyāṇa mittoca. Ime kho bhikkhave pañca dhammā āyussāti.

237. Pañca-sīlaṃ samādāya,
Samaṃ katvā dine dine;
Satimā paññavā hutvā,
Care sabbiriyāpathe.

238. Pañcime bhikkhave caṅkame ānisaṃsā, katame pañca, addhānakkhamo hoti. Padhānakkhamo hoti. Appābādho hoti. Asitaṃpītaṃkhāyitaṃsāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati. Caṅkamādhigato samādhi ciraṭṭhitiko hoti. Imekho bhikkhave pañca caṅkame āni saṃsāti.

239. Parissāvana-dānañca,
Āvāsa-dānameva ca;
Gilāna-vatthu-dānañca,
Dātabbaṃ manujādhipa.

240. Kātabbaṃ jiṇṇakāvāsaṃ,
Paṭisaṅkharaṇaṃ tathā;
Pañca-sīla-samādānaṃ,
Katvā taṃ sādhu-rakkhitaṃ;
Uposathopavāso ca,
Kātabboposathe iti.

241. Ati-bhottā roga-mūlaṃ,
Āyukkhayaṃ karoti ve;
Tasmā taṃ ati-bhuttiṃva,
Parihareyya paṇḍito.

242. A-jiṇṇe bhojanaṃ visaṃ,
Dulladdhe a-vicārake;
Jiṇṇe su-laddhe vicāre,
Na vajjaṃ sabba-bhojanaṃ.

243. Cattāro pañca ālope,
Ābhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsu-vihārāya;
Pahitattassa bhikkhuno.

244. Manujassa sadā satimato,
Mattaṃ jānato laddha-bhojanaṃ;
Tanukassa bhavanti vedanā,
Sanikaṃ jīrati āyu pālayaṃ.

245. Garūnaṃ aḍḍha-sohiccaṃ,
Lahūnaṃ nāti-kittiyā;
Mattā-pamāṇaṃ niddiṭṭhaṃ,
Sukhaṃ jīrati tāvatā.

246. Toyābhāve pipāsattā,
Khaṇā pāṇehi muccate;
Tasmā sabbāsuvatthāsu,
Deyyaṃ vāriṃ pipāsaye.

247. Sītodakaṃ payo khuddaṃ,
Ghatamekekaso dviso;
Tisso samaggamatha vā,
Page pitaṃ yuvattadaṃ.

248. Annaṃ brahmā rase viṇhu,
Bhutte ceva mahesaro;
Evaṃ ñatvātu yo bhuñje,
Anna-dosaṃ na limpate.

249. Kattikassantimo bhāgo,
Yaṃ cādo miga-māsajo;
Tāvubho yama-dāṭhākhyo,
Laghvāhārova jīvati.

250. Satthānukula-cariyā,
Cittaññāvasavattinā;
Buddhi-rakkhilitatthena,
Paripuṇṇaṃ rasāyanaṃ.

250. A-jātiyā a-jātānaṃ,
Jātānaṃ vinivattiyā;
Rogānaṃ yo vidhi diṭṭho,
Taṃ sukhatthī samācare.

252. Ārogyaṃ paramā lābhā,
Santuṭṭhi paramaṃ dhanaṃ;
Vissāsā paramā ñāti,
Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ.

Pakiṇṇaka-niddesa

253. Kumudaṃ ko pabodhayi,
Nātho ravindu paṇḍito;
Kamalaṃ ko kumudaṃ ko,
Narapaṃ ko pabodhayi.

254. Cittena niyyati loko,
Cittena parikassati;
Cittassa eka-dhammassa,
Sabbeva vasamanvagū.

255. Samaṇo rājānurājā,
Senāpati mahā-matto;
Dhammaṭṭho paṇḍito disvā,
Paccakkhatthaṃ na kāriyā.

256. Dīpo nava-disaṃ tejo,
Na heṭṭhā ca tathā sakaṃ;
Para-vajjaṃ vidū passe,
Saka-vajjaṃpi passatu.

257. Sa-phalaṃ paṇḍito loke,
Sa-kāraṇaṃ vacaṃ bhaṇe;
A-kāraṇaṃphalaṃ bālo,
Idaṃ ubhaya-lakkhaṇaṃ.

258. Tassa vācāya jāneyya,
Kuṭilaṃ bāla-paṇḍitaṃ;
Vācā-rūpaṃ mittaṃ kare,
Vācā-rūpaṃ dhuvaṃ jahe.

259. Duccintitassa cintā ca,
Dubbhāsitassa bhāsanā;
Dukkammassa katañcāti,
Etaṃ bālassa lakkhaṇaṃ.

260. Su-cintitassa cintā ca,
Su-bhāsitassa bhāsanā;
Su-kammassa katañcāti,

Etaṃ dhīrassa lakkhaṇaṃ.

261. A-nayaṃ nayati dummedho,
A-dhurāyaṃ ni-yuñjati;
Dunnayo seyyaso hoti,
Sammā vutto pakuppati;
Vinayaṃ so na jānāti,
Sādhu tassa a-dassanaṃ.

262. Nayaṃ nayati medhāvī,
A-dhurāyaṃ na yuñjati;
Su-nayo seyyaso hoti,
Sammā vutto na kuppati;
Vinayaṃ so pajānāti,
Sādhu tena samāgamo.

263. A-nāyakā vinassanti,
Nassanti bahu-nāyakā;
Thī-nāyakā vinassanti,
Nassanti susu-nāyakā.

264. Jeṭṭho kammesu nīcānaṃ,
Jānaṃjānaṃva ācare;
A-jānevaṃ kare jānaṃ,
Nīco eti bhayaṃ piyaṃ.

265. Kammaṃ dujjana-sāruppaṃ,
Dudhā sujana-sāruppaṃ;
Dujjanaṃ tesu dukkamme,
Su-kamme sujanaṃ icche.

266. Paṇḍito verī bālo ca,
Dujjayo bāla-verito;
Paṇḍitaṃ-verī pamādena,
Na taṃ jayo hi sabbadā.

267. Guyhassa hi guyhameva sādhu,
Na hi guyhassa pasatthamāvi-kammaṃ;
A-nipphannatāya saheyya dhīro,
Nipphannatthova yathā-sukhaṃ bhaṇeyya.

268. Guyhamatthaṃ na vivareyya,
Rakkheyya naṃ yathā nidhiṃ;
Na hī pātukato sādhu,
Guyho attho pajānatā.

269. Thiyā guyhaṃ na saṃseyya,
A-mittassa ca paṇḍito;
Yo cāmisena saṃhīro,
Hadaya-ttheno ca yo naro.

270. Vivicca bhāseyya divā rahassaṃ,
Rattiṃ giraṃ nāti-velaṃ pamuñce;
Upassutikā hi suṇanti mantaṃ,
Tasmā hi manto khippamupeti bhedaṃ.

271. Na pakāsati guyhaṃ yo,
So guyhaṃ paṭiguyhati;
Bhayesu na jahe kicce,
Su-mittonucaro bhave.

272. Karoti dukkaraṃ sādhuṃ,
Ujuṃ khamati dukkhamaṃ;
Duddadaṃ sāmaṃ dadāti,
Yo su-mitto have bhave.

273. Piya-vācā sadā mitto,
Piya-vatthuṃ na yācanā;
Icchāgatena dānena,
Su-daḷho su-ppiyo have;
Tadaṅgato ca hīnena,
A-ppiyo bhijjano bhave.

274. Dehīti yācane hirī,
Sirī ca kāya-devatā;
Palāyanti siricchito,
Na yāce para-santakaṃ.

275. Svāno laddhāna nimmaṃsaṃ,
Aṭṭhiṃ tuṭṭho pamodati;
Sakantikaṃ migaṃ sīho,
Hitvā hatthiṃnudhāvati.

276. Evaṃ chandānurūpena,
Jano āsīsate phalaṃ;
Mahā chandā mahantaṃva,
Hīnaṃva hīna-chandakā.

277. Nānā-chandā mahārāja,
Ekāgāre vasāmase;
Ahaṃ gāma-varaṃ icche,
Brāhmaṇī ca gavaṃ sataṃ.

278. Putto ca ājañña-rathaṃ,
Kaññā ca maṇi-kuṇḍalaṃ;
Yā cesā puṇṇakā jammī,
Ujukkhalaṃbhi-kaṅkhati.

279. Ṭhānaṃ mitte dhane kamme,
Satussāhe su-labbhitaṃ;
Taṃ daḷhaṃ dukkaraṃ kare,
Paññā-sati-samādhinā.

280. Bhesajje vihite suddha,
Buddhādi-ratanattaye;
Pasādamācare niccaṃ,
Sajjane sa-guṇepi ca.

281. Rājā raṭṭhena dhātuso,
Bālo pāpehi dummano,
Alaṅkārena itthīpi,
Kāmehi ca na tappati.

282. Appiccho ca dhutaṅgena,
Āraddho vīriyena hi;
Visārado parisāya,
Pariccāgena dāyako;
Savanena su-dhammaṃpi,
Na tappativa paṇḍito.

283. Jeṭṭhassa sitaṃ hasitaṃ,
Majjhassa madhurassaraṃ;
Loke aṃsa-siro-kampaṃ,
Jammassa apa-hassitaṃ;
Etesaṃ ati-hassitaṃ,
Hāso hoti yathākkamaṃ.

284. Natthi duṭṭhe nayo atthi,
Na dhammo na su-bhāsitaṃ;
Nikkamaṃ duṭṭhe yuñjeyya,
So hi sabbhiṃ na rañjati.

285. Dullabhaṃ pakatiṃ vācaṃ,
Dullabho khemako suto;
Dullabhā sadisī jāyā,
Dullabho sa-jano piyo.

286. Dhajo rathassa paññāṇaṃ,
Dhūmo paññāṇamaggino;
Rājā raṭṭhassa paññāṇaṃ,
Bhattā paññāṇamitthiyā.

287. Dunnāriyā kulaṃ suddhaṃ,
Putto nassati lālanā;
Samiddhi a-nayā bandhu,
Pavāsā madanā hirī.

288. Mātā pitā ca puttānaṃ,
Novāde bahu-sāsannaṃ;
Paṇḍitā mātaro appaṃ,
Vadeyyuṃ vajja-dīpanaṃ.

289. Lāḷaye pañcha-vassāni,
Dasa-vassāni tāḷaye;
Patte tu soḷase vasse,
Puttaṃ mittaṃvadācare.

290. Lālane dhītaraṃ dosā,
Pālane bahavo guṇā;
Dhītuyā kiriyaṃ niccaṃ,
Passantu suṭṭhu mātaro.

Iti pakiṇṇaka-niddeso nāma

Sattamā paricchedo.

Sīla-niddesa

291. Pamādaṃ bhayato disvā,
A-ppamādañca khemato;
Bhāvetha aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ,
Esā buddhānusāsanī.

292. Hīnena brahma-cariyena,
Khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ,
Uttamena vi-sujjhati.

Ka. Nagare bandhumatiyā,
Bandhumā nāma khattiyo;
Divase puṇṇamāya so,
Upagacchi uposathaṃ.

Kha. Ahaṃ tena samayena,
Gumbha-dāsī ahaṃ tahiṃ;
Disvā sa-rājakaṃ senaṃ,
Evāhaṃ cintayiṃ tadā.

Ga. Rājāpi rajjaṃ chaṭṭetvā,
Upagacchi uposathaṃ;
Sa-phalaṃ nūna taṃ kammaṃ,
Jana-kāyo pamodito.

Gha. Yoniso paccavekkhitvā,
Duggaccañca daliddataṃ;
Mānasaṃ sampahaṃsitvā,
Upagacchimu posathaṃ.

Ṅa. Ahaṃ uposathaṃ katvā,
Sammā-sambuddhasāsane;
Tena kammena su-katena,
Tāvatiṃsaṃ agacchahaṃ.

Ca. Tattha me su-kataṃ byamhaṃ,
Ubbha-yojanamuggataṃ;
Kūṭāgāra-varūpetaṃ,
Mahāsanasu-bhūsitaṃ.

Cha. Accharā sata-sahassā,
Upatiṭṭhanti maṃ sadā;
Aññe deve atikkamma,
Atirocāmi sabbadā.

Ja. Catusaṭṭhi-deva-rājūnaṃ,
Mahesittamakārayiṃ;
Tesaṭṭhi-cakkavattinaṃ,
Mahesittamakārayiṃ.

Jha. Suvaṇṇa-vaṇā hutvāna,
Bhavesu saṃsarāmahaṃ;
Sabbattha pavarā homi,
Uposathassidaṃ phalaṃ.

Ña. Hatthi-yānaṃ assa-yānaṃ,

Ratha-yānañca sivikaṃ;
Labhāmi sabbametampi,
Uposathassidaṃ phalaṃ.

Ṭa. Soṇṇa-mayaṃ rūpi-mayaṃ,
Athopi phalikā-mayaṃ;
Lohitaṅga-mayañceva,
Sabbaṃ paṭilabhāmahaṃ.

Ṭha. Koseyya-kambaliyāni,
Khoma-kappāsikāni ca;
Mahagghāni ca vatthāni,
Sabbaṃ paṭilabhāmahaṃ.

Ḍa. Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ,
Vatthaṃ senāsanāni ca;
Sabbametaṃ paṭilabhe,
Uposathassidaṃ phalaṃ.

Ḍha. Vara-gandhañca mālañca,
Cuṇṇakañcha vilepanaṃ;
Sabbametaṃ paṭilabhe,
Uposathassidaṃ phalaṃ.

Ṇa. Kūṭāgārañca pāsādaṃ,
Maṇḍapaṃ hammiyaṃ guhaṃ;
Sabbametaṃ paṭilabhe,
Uposathassidaṃ phalaṃ.

Ta. Jātiyā satta-vassāhaṃ,
Pabbajiṃ ana-gāriyaṃ;
Aḍḍha-māse a-sappatte,
Ara hattaṃ apāpuṇiṃ.

Tha. Kilesā jhāpitā mayhaṃ,
Bhavā sabbe samūhatā;
Sabbāsava-parikkhīṇā,
Natthi dāni puna-bbhavo.

Da. Eka-navutito kappe,
Yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi,
Uposathassidaṃ phalaṃ.

Dha. Svāgataṃ vata me āsi,
Mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anu-pattā,
Kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

Na. Paṭisambhidā catasso,
Vimokāpi ca aṭṭhime;
Chaḷābhiññā sacchikatā,
Kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

293. Ñātīnañca piyo hoti,
Mittesu ca virocati;

Kāyassa bhedā su-gatiṃ,
Upapajjati sīlavā.

294. Nibbānaṃ patthayantena samādinnaṃ,
Pañca-sīlampi adhi-sīlaṃ;
Dasa-sīlampi adhi-sīlameva.

Ka. Nagare candavatiyā,
Bhaṭako āsahaṃ tadā;
Para-kammāyane yutto,
Pabbajjaṃ na labhāmahaṃ.

Kha. Mahandhakāra-pihitā,
Tividhaggīhi ḍayhare;
Kena nukho upāyena,
Vi-saṃyutto bhave ahaṃ.

Ga. Deyyadhammo ca me natthi,
Bhaṭako dukkhito ahaṃ;
Yaṃ nūnāhaṃ pañca-sīlaṃ,
Rakkheyyaṃ paripūrayaṃ.

Gha. Anomadassissa munino,
Nisabho nāma sāvako;
Tamahaṃ upasaṅkamma,
Pañca-sikkhāpadaggahiṃ.

Ṅa. Vassa-sata-sahassāni,
Āyu vijjati tāvade;
Tāvatā pañca-sīlāni,
Paripuṇṇāni gopayiṃ.

Ca. Maccu-kālamhi sampatte,
Devā assāsayanti maṃ;
Ratho sahassa-yutto te,
Mārisassa upaṭṭhito.

Cha. Vattante carime citte,
Mama sīlaṃ anussariṃ;
Tena kammena su-katena,
Tāvatiṃsaṃ agacchahaṃ.

Ja. Tiṃsakhattuñca devindo,
Deva-rajjamakārayiṃ;
Dibba-sukhaṃ anubhaviṃ,
Accharāhi purakkhatto.

Jha. Pañca-sattatikhatttu-ñca,
Cakkavattī ahosahaṃ;
Padesa-rajjaṃ vipulaṃ,
Gaṇanāto a-saṅkhayaṃ.

Ña. Deva-lokā cavitvāna,
Sukka-mūlena codito;
Pure vesāliyaṃ jāto,
Mahā-kule su-aḍḍhake.

Ṭa. Vassūpanāyike kāle,
Dibbante jina-sāsane;
Mātā ca me pitā ceva,
Pañca-sikkhāpadaggahuṃ.

Ṭha. Saha sutvānahaṃ sīlaṃ,
Mama sīlaṃ anussariṃ;
Ekāsane nisīditvā,
Arahattamapāpuṇiṃ.

Ḍa. Jātiyā pañca-vassena,
Arahattamapāpuṇiṃ;
Upasampādayi buddho,
Guṇamaññāya cakkhumā.

Ḍha. Paripuṇṇāni gopetvā,
Pañca-sikkhāpadānahaṃ;
A-parimeyyito kappe,
Vinipātaṃ na gacchahaṃ.

Ṇa. Svāhaṃ yasamanubhaviṃ,
Tesaṃ sīlāna vāhasā;
Kappa-koṭipi kittento,
Kittaye eka-desakaṃ.

Ta. Pañca-sīlāni gopetvā,
Tayo hetū labhāmahaṃ;
Dīghāyuko mahā-bhogo,
Tikkha-pañño bhavāmahaṃ.

Tha. Saṃkittento ca sabbesaṃ,
Adhi-mattañca porisaṃ;
Bhavābhave saṃsaritvā,
Ete ṭhāne labhamahaṃ.

Da. A-parimeyya-sīlesu,
Vattantā jina-sāvakā;
Bhavesu yadi rajjeyyuṃ,
Vipāko kīdiso bhave.

Dha. Su-ciṇṇaṃ me pañca-sīlaṃ,
Bhaṭakena tapassinā;
Tena sīlenahaṃ ajja,
Mocayiṃ sabba-bandhanā.

Na. A-parimeyyito kappe,
Pañca-sīlāni gopayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi,
Pañca-sīlānidaṃ phalaṃ.

Pa. Paṭisambhidā catasso,
Vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷābhiññā sacchikatā,
Kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

Ka. Taṃ namassanti te vijjā,

Sabbe bhūmā ca khattiyā;
Cattāro ca mahā-rājā,
Tidasā ca yasassino;
Atha ko nāma so yakkho,
Yaṃ tvaṃ sakka namassasi.

Kha. Maṃ namassanti te-vijjā,
Sabbe bhūmā ca khattiyā;
Cattāro ca mahā-rājā,
Tidasā ca yasassino.

Ga. Ahañca sīla-sampanne,
Cираratta-samāhite;
Sammā pabbajite vande,
Brahma-cariya parāyane.

Gha. Ye gahaṭṭhā puñña-karā,
Sīlavanto upāsakā;
Dhammena dāraṃ posenti,
Te namassāmi mātali.

Ṅa. Seṭṭhā hi kira lokasmiṃ,
Ye tvaṃ sakka namassasi;
Ahampi te namassāmi,
Ye namassasi vāsava.

1. Pālitattheranāgena,
Visuddhārāmavāsinā;
Suticchitānamatthāya,
Katā naradakkhadīpanī.

2. Pubbācariya-sīhānaṃ,
Ālambitvāna nissayaṃ;
Pālito nāma yo thero,
Imaṃ gantha su-lekhanī;
Sundarameva passituṃ,
Yuñjeyyāthīdha sādhave.

‘‘Chappadikā’’.

3. Imaṃ ganthaṃ vācuggato,
Sace bhavasi māṇava;
Puṇnamāyaṃ yathā cando,
Ati-suddho virocati;
Tatheva tvaṃ puṇṇa-mano,
Viroca siriyā dhuvaṃ.

4. Su-niṭṭhito ayaṃ gantho,
Sakkarāje dajhamphiye;
Poṭṭhapādamhi sūramhi,
Kālapakkhe catuddasiṃ.

5. Sañcitetaṃ mayā puññaṃ,
Taṃ-kammena varena ca;
Ciraṃ tiṭṭhatu saddhammo,

A-verā hontu pāṇino.

6. Imaṃ ganthaṃ passitvāna,
Hontu sabbepi jantuno;
Sukhitā dhammikā ñāṇī,
Dhammaṃ pāletu patthivo.

7. Nibbānaṃ patthayantena,
Sīlaṃ rakkhantu sajjanā;
Ñatvā dhammaṃ sukhāvahaṃ,
Pāpuṇantu anāsavaṃ.

8. Aṭṭha-kaṇḍa-maṇḍitāya,
Dakkhaya attha-dīpako;
Nara-sāro ayaṃ gantho,
Cira-kālaṃ patiṭṭhatu.

9. Yāvatā canda-sūriyā,
Nāgaccheyyuṃ mahī-tale;
Pamoditā imaṃ ganthaṃ,
Dissantu naya-kovidā.

10. Sammā chandenimaṃ gantha,
Vācentā pariyāpuṇā;
Pasannenānāyāsena,
Patvā sukhena kovidaṃ.

11. Candādiccāva ākāse,
Bahussutehi sampadā;
Visesa-puggalā hutvā,
Pappontu amataṃ padaṃ.

12. Ukkaṭṭha-dhamma-dānena,
Pāpuṇeyyamanuttaraṃ;
Liṅga-sampatti-medhāvī,
Takkī-paññā su-pesalī.

Naradakkha thomanā āsīsa

3. Gāthā

1. Pālito pāḷiyā cheko,
Tvaṃsi gambhīra-ñāṇavā;
Pāliyāva pālitassa,
Dadāmidāni bho ahaṃ.

2. Dakkhāvādesu kusalo,
Pālito sāsanandharī;
Piṭakesu ajjhogāyha,
Naradakkhaṃbhisaṅkharī.

3. Suta-dharena racitaṃ,
Etaṃ sāra-gavesino;
Atandikā su-dakkhantu,
Aggagga-sāsane ratā.

Naradakkha thomanā āsīsa

2. Gāthā

1. Ñuṃ pālitodha jāto yo,
Thero so abbhutova ñuṃ;
Ñuṃ mahā-pālito santo,
Nikāya-pālito ca ñuṃ.

2. Ñuṃ nara-dakkha-ganthaṃ yaṃ,
Sovakā nara-dakkha-daṃ;
Narā dakkhantu sammā ca,
Dakkhattaṃ pāpuṇantu ñuṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Subodhālaṅkāro

1. Dosāvabodha-paṭhamapariccheda

Ratanattayappaṇāma

1. Munindavadanambhoja, gabbhasambhavasundarī;
Saraṇaṃ pāṇinaṃ vāṇī, mayhaṃ pīṇayataṃ manaṃ.

Nimitta

2. **Rāma, sammā’**dya’laṅkārā, santi santo purātanā;
Tathāpi tu vaḷañjenti, suddhamāgadhikā na te.

Abhidhānādikaṃ

3. Tenā’pi nāma toseyya, mete laṅkāravajjite;
Anurūpenā’laṅkāre, ne’sa meso parissamo.

4. Yesaṃ na sañcitā paññā, nekasatthantaro’citā;
Sammoha’bbhāhatā ve’te, nāvabujjhanti kiñcipi.

5. Kiṃ tehi pādasussūsā, yesaṃ natthi garūni’ha;
Ye tappādarajokiṇṇā, te’va sādhū vivekino.

6. **Kabba, nāṭaka**nikkhitta, nettacittā kavijjanā;
Yaṃkiñci racayante’taṃ, na vimhayakaraṃ paraṃ.

7. Teye’va paṭibhāvento, so’va bandho savimhayo;
Yena tosenti viññū ye, tattha pya’vihitā’darā.

8. **Bandho** ca nāma sadda,tthā, sahitā dosavajjitā;
Pajja gajja vimissānaṃ, bhedenā’yaṃ tidhā bhave.

9. **Nibandho** cā’**nibandho** ca, puna dvidhā niruppate;
Taṃ tu pāpentya’laṅkārā, vindanīyatarattanaṃ.

10. Anavajjaṃ mukhambhoja [‘‘ambhoja’’nti padaṃ pāḷiyaṃ natthi, vārijavācakaṃ, sakkaṭaganthato anītaṃ], manavajjā ca bhāratī;
Alaṅkatā’va sobhante, kiṃ nu te nira’laṅkatā?

11. Vinā garūpadesaṃ taṃ, bālo’laṅkattu micchati;
Sampāpuṇe na viññūhi, hassabhāvaṃ kathaṃ nu so?

12. Ganthopi kavivācāna, malaṅkāra’ppakāsako;
Yāti tabbacanīyattaṃ, ta’bbohārū’pacārato.

13. Dvippakārā alaṅkārā, tattha **sadda, ttha**bhedato;
Saddatthā **bandha**nāmā’va, taṃsajjita tadāvali.

14. Guṇālaṅkārasaṃyuttā, api dosalava’ṅkitā;
Pasaṃsiyā na viññūhi, sā kaññā viya tādisī.

15. Tena dosanirāso'va, mahussāhena sādhiyo;
Niddosā sabbathā sā'yaṃ, saguṇā na bhaveyya kiṃ?

16. Sā'laṅkāraviyuttā'pi, guṇayuttā manoharā;
Niddosā dosarahitā, guṇayuttā vadhū viya.

17. **Pade vākye tadatthe** ca, dosā ye vividhā matā;
So'dāharaṇa metesaṃ, lakkhaṇaṃ kathayāmya'haṃ.

Padadosa uddesa

18. Viruddhatthantarā, jhattha, kiliṭṭhāni, virodhi ca;
Neyyaṃ, visesanāpekkhaṃ, hīnatthaka manatthakaṃ.

Vākyadosa uddesa

19. Dosā padāna vākyāna, mekatthaṃ bhaggarītikaṃ;
Tathā byākiṇṇa gāmmāni, yatihīnaṃ kamaccutaṃ;
Ativutta mapetatthaṃ, sabandhapharusaṃ tathā.

Vākyatthadosauddesa

20. Apakkamo', cityahīnaṃ, bhaggarīti, sasaṃsayaṃ;
Gāmmaṃ duṭṭhālaṅkatīti, dosā vākyatthanissitā.

Padadosaniddesa

21. **Viruddhatthantaraṃ** tañhi, yassa'ññattho virujjhati;
Adhippete yathā megho, **visado** sukhaye janaṃ.

22. Visesya madhikaṃ yenā, **jhattha** metaṃ bhave yathā;
Obhāsitā'sesadiso, khajjoto'yaṃ virājate.

23. Yassa'tthā'vagamo dukkho, pakatyā'divibhāgato;
Kiliṭṭhaṃ taṃ yathā tāya, so'ya māliṅgyate **piyā.**

24. Yaṃ kiliṭṭhapadaṃ mandā, bhidheyyaṃ **yamakā**dikaṃ;
Kiliṭṭhapadadose'va, tampi anto karīyati.

25. Patītasaddaracitaṃ, siliṭṭhapadasandhikaṃ;
Pasādaguṇasaṃyuttaṃ, **yamakaṃ** mata medisaṃ.

26. **Abyapetaṃ byapeta'ñña,** māvuttā'nekavaṇṇajaṃ;
Yamakaṃ tañca pādāna, mādi, majjha, nta, gocaraṃ.

Abyapeta paṭhamapādādi yamakaṃ

27. Sujanā'sujanā sabbe, guṇenāpi vivekino;
Vivekaṃ na samāyanti, avivekijanantike.

Abyapeta paṭhama dutiya pādādi yamakaṃ

28. Kusalā'kusalā sabbe, pabalā'pabalā thavā;
No yātā yāva'hosittaṃ, sukhadukkhappadā siyuṃ;
Abyapeta paṭhama dutiya tatiyapādādi yamakaṃ.

29. Sādaraṃ sā daraṃ hantu, vihitā vihitā mayā;
Vandanā vandanāmāna, bhājane ratanattaye.

Abyapeta catukkapādādi yamakaṃ

30. Kamalaṃ ka’malaṃ kattuṃ, vanado vanado’mbaraṃ;
Sugato sugato lokaṃ, sahitaṃ sa hitaṃ karaṃ.

31. Abyapetādiyamaka, sseso leso nidassito;
Ñeyyāni’māyeva disā, ya’ññāni yamakānipi.

32. Accantabahavo tesaṃ, bhedā sambhedayoniyo;
Tathāpi keci sukarā, keci accantadukkarā.

33. **Yamakaṃ** taṃ **pahelī** [paheḷi (ka.)] ca, nekantamadhurāni’ti;
Upekkhiyanti sabbāni, sissakhedabhayā mayā.

34. Desakālakalāloka, ñāyāgamavirodhi yaṃ;
Taṃ **virodhipadaṃ** ce’ta, mudāharaṇato phuṭaṃ.

35. Ya dappatīta mānīya, vattabbaṃ **neyya** māhu taṃ;
Yathā sabbāpi **dhavalā,** disā rocanti rattiyaṃ.

36. Nedisaṃ bahu maññanti, sabbe sabbattha viññuno;
Dullabhā’vagatī sadda, sāmatthiyavilaṅghinī.

37. Siyā **visesanāpekkhaṃ,** yaṃ taṃ patvā visesanaṃ;
Sātthakaṃ taṃ yathā taṃ so, bhiyyo passati **cakkhunā.**

38. Hīnaṃ kare visesyaṃ yaṃ, taṃ **hīnatthaṃ** bhave yathā;
Nippabhī kata khajjoto, samudeti divākaro.

39. Pādapūraṇamattaṃ yaṃ, **anattha**miti taṃ mataṃ;
Yathā **hi** vande buddhassa, pādapaṅkeruhaṃ **pi ca.**

Vākyadosa niddesa

40. Saddato atthato vuttaṃ, yattha bhiyyopi vuccati;
Ta **mekatthaṃ** yathā’**bhāti, vārido vārido ayaṃ.**

Yathā ca

41. Titthiyaṅkurabījāni, jahaṃ diṭṭhigatāni’ha;
Pasādeti pasanne’so, mahāmuni mahājane.

42. Āraddhakkamavicchedā, **bhaggarīti** bhave yathā;
Kāpi paññā, kopi paguṇo, pakatīpi aho tava.

43. Padānaṃ dubbinikkhepā, byāmoho yattha jāyati;
Taṃ **byākiṇṇa**nti viññeyyaṃ, tadudāharaṇaṃ yathā.

44. **Bahuguṇe paṇamati, dujjanānaṃ pyayaṃ jano;**
Hitaṃ pamudito niccaṃ, sugataṃ samanussaraṃ.

45. Visiṭṭhavacanā’petaṃ, **gāmmaṃ’**tya’bhimataṃ yathā;

Kaññe kāmayamānaṃ maṃ, na kāmayasi kiṃnvi'daṃ?

46. Padasandhānato kiñci, duppatītikaraṃ bhave;
Tampi **gāmmaṃ** tya'bhimataṃ, yathā **yābhavato piyā.**

47. Vuttesu sūcite ṭṭhāne, padacchedo bhave yati;
Yaṃ tāya hīnaṃ taṃ vuttaṃ, **yatihīna**nti sā pana.

48. Yati **sabbatthapādante, vuttaḍḍhe** ca visesato;
Pubbāparānekavaṇṇa, **padamajjhe**pi katthaci.

Tatthodāharaṇapaccudāharaṇāni yathā

49. Taṃ name sirasā **cāmi, karavaṇṇaṃ** tathāgataṃ;
Sakalāpi disā **siñca, tiva** soṇṇarasehi yo.

50. Saro sandhimhi pubbanto, viya lope vibhattiyā;
Aññathā tva'ññathā tattha, yā'desādi parā'di'va.

51. **Cā**dī pubbapadantā'va, niccaṃ pubbapadassitā;
Pādayo niccasambandhā, parādīva parena tu.

Sabbatthodāharaṇāni yathā

52. Name taṃ sirasā **sabbo, pamā'tītaṃ** tathāgataṃ;
Yassa lokaggataṃ **patta, sso'pamā** na hi yujjati.

53. Munindaṃ taṃ sadā **vandā, mya'nantamati** muttamaṃ;
Yassa **paññā ca mettā ca, nissīmā**ti vijambhati.

Cādipādīsu paccudāharaṇāni yathā

54. Mahāmettā **mahāpaññā, ca** yattha paramodayā;
Paṇamāmi jinaṃ taṃ **pa, varaṃ** varaguṇā'layaṃ.

55. Padatthakkamato muttaṃ, **kamaccuta** midaṃ yathā;
Khettaṃ vā dehi gāmaṃ vā, desaṃ vā mama sobhanaṃ.

56. Lokiyattha matikkantaṃ, **ativuttaṃ** mataṃ yathā;
Atisambādha mākāsa, metissā thanajambhane.

57. Samudāyatthato'petaṃ, taṃ **apetatthakaṃ** yathā;
Gāviputto balibaddho, tiṇaṃ khādī pivī jalaṃ.

58. Bandhe pharusatā yattha, taṃ **bandhapharusaṃ** yathā;
Kharā khilā parikkhīṇā, khette khittaṃ phalatya'laṃ.

Vākyatthadosa niddesa

59. Ñeyyaṃ lakkhaṇa manvattha, vasenā'**pakkamādinaṃ;**
Udāharaṇa metesaṃ, dāni sandassayāmya'haṃ.

Tatthā'pakkamaṃ yathā

60. **Bhāvanā, dāna, sīlāni,** sammā sampāditāni'ha;

Bhoga, saggādi, nibbāna, sādhanāni na saṃsayo.

Ocityahīnaṃ yathā

61. **Pūjanīyataro loke, aha meko nirantaraṃ;**
Mayekasmiṃ guṇā sabbe, yato samuditā ahuṃ.

Yathā ca

62. **Yācito'haṃ kathaṃ nāma, na dajjāmya'pi jīvitaṃ;**
Tathāpi puttadānena, vedhate hadayaṃ mama.

Bhaggarīti yathā

63. **Itthīnaṃ dujjanāna**ñca, vissāso nopapajjate;
Vise siṅgimhi nadiyaṃ, roge rājakulamhi ca.

Sasaṃsayaṃ yathā

64. Munindacandimā loka, saralolavilocano;
Jano' vakkantapantho'va, **go**padassanapīṇito.

65. Vākyatthato duppatīti, karaṃ **gāmmaṃ** mataṃ yathā;
Poso **vīriyavā** so'yaṃ, **paraṃ hantvā** na vissamī.

66. **Duṭṭhālaṅkaraṇaṃ** tetaṃ [tvethaṃ (?)], yatthā'laṅkāradūsanaṃ;
Tassā'laṅkāraniddese, rūpa māvi bhavissati.

67. Kato'tra saṅkhepanayā mayā'yaṃ,
Dosāna mesaṃ pavaro vibhāgo;
Eso'va'laṃ bodhayituṃ kavīnaṃ,
Tamatthi ce khedakaraṃ parampi.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmiviracite subodhālaṅkāre

Dosāvabodho nāma

Paṭhamo paricchedo.

2. Dosaparihārāvabodha-dutiyapariccheda

68. Kadāci kavikosallā, virodho sakalo pya'yaṃ;
Dosasaṅkhya matikkamma, guṇavīthiṃ vigāhate.

69. Tena vuttavirodhāna, mavirodho yathā siyā;
Tathā dosaparihārā, vabodho dāni nīyate.

Tattha viruddhatthantarassa parihāro yathā

70. Vindantaṃ pākasālīnaṃ, sālīnaṃ dassanā sukhaṃ;
Taṃ kathaṃ nāma megho'yaṃ, **visado** sukhaye janaṃ?

Yathā vā

71. **Vināyako**pi nāgo si, **gotamo**pi mahāmati;
Paṇītopi rasā’peto, cittā me sāmi te gati.

Ajha’tthassa yathā

72. Kathaṃ tādiguṇābhāve, lokaṃ toseti dujjano?
Obhāsitāsesadiso, khajjoto nāma kiṃ bhave?

73. Pahelikāya [paheḷikāya (ka.)] māruḷhā, na hi duṭṭhā kiliṭṭhatā;
Piyā sukhā’liṅgitaṃ ka, māliṅgati nu no iti.

74. Yamake no payojeyya, kiliṭṭhapada micchite;
Tato yamaka maññaṃ tu, sabba metaṃmayaṃ viya.

Desavirodhino yathā

75. Bodhisattappabhāvena, **thalepi jalajānya’huṃ;**
Nudantāni’va sucirā, vāsaklesaṃ tahiṃ jale.

Kālavirodhino yathā

76. Mahānubhāva pisuno, munino manda māruto;
Sabbotukamayaṃ vāyi, dhunanto **kusumaṃ** samaṃ.

Kalāvirodhino yathā

77. Nimuggamānaso buddha, guṇe pañcasikhassapi;
Tantissara virodho so, na sampīṇeti kaṃ janaṃ?

Lokavirodhino yathā

78. Gaṇaye cakkavāḷaṃ so, candanāyapi sītalaṃ;
Sambodhi satta hadayo, **paditta’ṅgārapūritaṃ.**

Ñāyavirodhino yathā

79. **Pariccattabhavo**pi tva, mupanītabhavo asi;
Acintyaguṇasārāya, namo te munipuṅgava.

Āgamavirodhino yathā

80. Nevā’lapati kenā’pi, **vacīviññattito** yati;
Sampajānamusāvādā, phuseyyā’pattidukkaṭaṃ.

Neyyassa yathā

81. Marīcicandanā’lepa, lābhā sītamarīcino;
Imā sabbāpi **dhavalā,** disā rocanti nibbharaṃ.

Yathā vā

82. Manonurañjano māra, ṅganāsiṅgāravibbhamo;
Jinenā’samanuññāto, mārassa **hadayā’nalo.**

Visesanāpekkhassa yathā

83. Apayātā’parādhampi, ayaṃ verī janaṃ jano;
Kodhapāṭalabhūtena, bhiyyo passati **cakkhunā.**

Hīnatthassa yathā

84. **Appakānampi** pāpānaṃ, pabhāvaṃ nāsaye budho;
Api **nippabhātā’nīta, khajjoto** hoti bhāṇumā.

Anatthassa yathā

85. Na pādapūraṇatthāya, padaṃ yojeyya katthaci,
Yathā vande munindassa, pādapaṅkeruhaṃ **varaṃ.**

86. Bhayakodhapasaṃsādi, viseso tādiso yadi;
Vattuṃ kāmīyate doso, na tatthe’katthatākato.

Yathā

87. **Sappo sappo**! Ayaṃ handa, nivattatu bhavaṃ tato,
Yadi jīvitukāmo’si, kathaṃ ta mupasappasi?

Bhaggarītino yathā

88. Yokoci rūpā’tisayo, kanti **kāpi** manoharā;
Vilāsā’tisayo **kopi,**
Aho! Buddhamaho’dayo.

89. Abyāmohakaraṃ bandhaṃ, abyākiṇṇaṃ manoharaṃ;
Adūrapada vinyāsaṃ, pasaṃsanti kavissarā.

Yathā

90. **Nīluppalā’bhaṃ nayanaṃ, bandhukaruciro’dharo;**
Nāsā hema’ṅkuso tena, jino’yaṃ piyadassano.

91. Samatikkanta gāmmattaṃ, kanta vācā’bhisaṅkhataṃ;
Bandhanaṃ rasahetuttā, **gāmmattaṃ** ativattati.

Yathā

92. **Dunoti kāmacaṇḍālo,** so maṃ sadaya niddayo;
Īdisaṃ byasanā’pannaṃ, sukhīpi ki mupekkhase?

93. **Yatihīnaparihāro,** na pune’dāni nīyate;
Yato na savanu’bbegaṃ, heṭṭhā yesaṃ vicāritaṃ.

Kamaccutassa yathā

94. Udāracarito’si tvaṃ, tene’vā’rādhanā tvayi;
Desaṃ vā dehi **gāmaṃ** vā, **khettaṃ** vā mama sobhanaṃ.

Ativuttassa yathā

95. Munindacandasambhūta, yasorāsimarīcinaṃ;
Sakalopya’ya mākāso, nā’vakāso vijambhane.

96. Vākyaṃ byāpannacittānaṃ, **apetatthaṃ** aninditaṃ;
Tenu'mmattādikānaṃ taṃ, vacanā'ññatra dussati.

Yathā

97. **Samuddo pīyate so'ya, maha'majja jarāturo;**
Ime gajjanti jīmūtā, sakkasse'rāvaṇo piyo.

98. Sukhumālā'virodhitta, dittabhāvappabhāvitaṃ;
Bandhanaṃ **bandhapharusa, dosaṃ** saṃdūsayeyya taṃ.

Yathā

99. **Passantā rūpavibhavaṃ, suṇantā madhuraṃ giraṃ;**
Caranti sādhū sambuddha, kāle keḷiparammukhā.

Apakkamassa yathā

100. **Bhāvanā, dāna, sīlāni,** sammā sampāditāni'ha;
Nibbāna, bhoga, saggādi, sādhanāni na saṃsayo.

101. Uddiṭṭhavisayo koci, viseso tādiso yadi;
Anu'ddiṭṭhesu neva'tthi, doso kamavilaṅghane.

Yathā

102. **Kusalā'kusalaṃ abyā, kata'miccesu pacchimaṃ;**
Abyākataṃ pākadaṃ na, pākadaṃ paṭhamadvayaṃ.

103. Saguṇānā'vikaraṇe, kāraṇe sati tādise;
Ocityahīnatā'patti, natthi bhūtatthasaṃsino.

104. Ocityaṃ nāma viññeyyaṃ, loke vikhyāta mādarā;
Tattho'padesapabhavā, sujanā kavipuṅgavā.

105. Viññātocityavibhavo, cityahīnaṃ parihare;
Tato'cityassa sampose,
Rasaposo siyā kate.

Yathā

106. **Yo mārasena māsanna, māsannavijayu'ssavo;**
Tiṇāyapi na maññittha, so vo detu jayaṃ jino.

107. Āraddhakattukammādi, kamā'tikkamalaṅghane;
Bhaggarītivirodho'yaṃ, gatiṃ na kvā'pi vindati.

Yathā

108. **Sujana'ññāna mitthīnaṃ,** vissāso no'papajjate;
Visassa siṅgino roga, nadīrājakulassa ca.

Yathā

109. **Bhesajje vihite suddha, buddhādiratanattaye;**

Pasāda mācare niccaṃ, **sajjane saguṇe**pi ca.

Sasaṃsayassa yathā

110. Munindacandimā’loka, rasa lola vilocano;
Jano’vakkantapantho’va, **raṃsi**dassanapīṇito.

111. Saṃsayāye’va yaṃkiñci, yadi kīḷādihetunā;
Payujjate na doso’va, sasaṃsayasamappito.

Yathā

112. **Yāte dutiyaṃ nilayaṃ, garumhi sakagehato;**
Pāpuṇeyyāma niyataṃ, sukha’majjhayanā’dinā.

113. **Subhagā** bhaginī sā’yaṃ, etassi’ccevamādikaṃ;
Na ‘gāmma’miti niddiṭṭhaṃ, kavīhi sakalehipi.

114. Duṭṭhā’laṅkāravigame, sobhanā’laṅkatikkamo;
Alaṅkāraparicchede, āvibhāvaṃ gamissati.

115. Dose parīharitu mesa varo’padeso,
Satthantarānusaraṇena kato mayevaṃ;
Viññāyi’maṃ garuvarāna’dhika’ppasādā,
Dose paraṃ parihareyya yasobhilāsī.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmiviracite subodhālaṅkāre

Dosaparihārāvabodho nāma

Dutiyo paricchedo.

3. Guṇāvabodha-tatiyapariccheda

Anusandhi

116. Sambhavanti guṇā yasmā, dosāne’va’matikkame;
Dassessaṃ te tato dāni, sadde sambhūsayanti ye.

Saddālaṅkāra uddesa

117. Pasādo’jo, madhuratā, samatā, sukhumālatā;
Sileso’daratā, kanti, atthabyatti, samādhayo.

Saddālaṅkāra payojana

118. Guṇehe’tehi sampanno, bandho kavimanoharo;
Sampādiyati kattūnaṃ, kitti maccantanimmalaṃ.

Saddālaṅkāra niddesa

119. Adūrāhitasambandha, subhagā yā padā’vali;
Supasiddhā’bhidheyyā’yaṃ, **pasādaṃ** janaye yathā.

120. Alaṅkarontā **vadanaṃ, munino’dhararaṃsiyo;**
Sobhante’ruṇaraṃsī’va, sampatantā’mbujo’dare.

121. **Ojo** samāsabāhulya, meso gajjassa jīvitaṃ;
Pajjepya’nā’kulo so’yaṃ,
Kanto kāmīyate yathā.

122. **Muninda manda sañjāta, hāsa candana limpitā;**
Pallavā dhavalā tasse, veko nā’dharapallavo.

123. Padā’bhidheyyavisayaṃ, samāsa byāsa sambhavaṃ;
Yaṃ pāriṇatyaṃ hotī’ha, sopi **ojo’**va taṃ yathā.

124. **Jotayitvāna saddhammaṃ, santāretvā sadevake;**
Jalitvā aggikhandho’va, nibbuto so sasāvako.

125. **Matthakaṭṭhī matassā’pi, rajobhāvaṃ vajantu me;**
Yato puññena te sentu, jina pāda’mbujadvaye.

126. Iccatra niccappaṇati, gedho sādhu padissati;
Jāyate’yaṃ guṇo tikkha, paññānamabhiyogato.

127. **Madhurattaṃ** padāsatti, ra’nuppāsavasā dvidhā;
Siyā samasuti pubbā, vaṇṇā’vutti paro yathā.

128. **Yadā eso’bhisambodhiṃ, sampatto munipuṅgavo;**
Tadā pabhuti dhammassa, loke jāto mahu’ssavo.

129. Muni**nda**ma**nda**hāsā te, ku**nda** sa**ndo**havibbhamā;
Disa**nta** manudhāva**nti,** hasa**ntā** ca**nda**ka**nti**yo.

130. Sabbakomalavaṇṇehi, nā’**nuppāso** pasaṃsiyo;
Yathā’**yaṃ mālatīmālā, lina lolā’limālinī.**

131. Mudūhi vā kevalehi, kevalehi phuṭehi vā,
Missehi vā **tidhā** hoti, vaṇṇehi **samatā** yathā.

Kevalamudusamatā

132. **Kokilā’lāpasaṃvādī, munindā’lāpavibbhamo;**
Hadayaṅgamataṃ yāti, sataṃ deti ca nibbutiṃ.

Kevalaphuṭasamatā

133. **Sambhāvanīyasambhāvaṃ, bhagavantaṃ bhavantaguṃ;**
Bhavantasādhanā’kaṅkhī, ko na sambhāvaye vibhuṃ.

Missakasamatā

134. **Laddhacandanasaṃsagga, sugandhi malayā’nilo;**
Manda māyāti bhīto’va, munindamukhamārutā.

135. Aniṭṭhura’kkhara’ppāyā, sabbakomala nissaṭā;
Kicchamuccāraṇā’peta, byañjanā **sukhumālatā.**

136. **Passantā rūpavibhavaṃ, suṇantā madhuraṃ giraṃ;**
Caranti sādhū [sādhu (sī-chandhānurakkhaṇatthaṃ)] **sambuddha, kāle keḷiparammukhā.**

137. Alaṅkāravihīnā’pi, sataṃ sammukhate’disī;
Ārohati visesena, ramaṇīyā ta’dujjalā.

138. **Romañca piñcha racanā, sādhu vādāhitaddhanī;**
Laḷanti’me munimeghu, mmadā sādhu sikhāvalā.

139. Sukhumālatta matthe’va, padatthavisayampi ca;
Yathā matādisaddesu, **kittisesā**dikittanaṃ.

140. Siliṭṭha pada saṃsagga, ramaṇīya guṇā’layo;
Sabandhagāravo so’yaṃ, **sileso** nāma taṃ yathā.

141. **Bāli’nduvibbhama’cchedi, nakharā’vali kantibhi;**
Sā munindapada’mbhoja, kanti vo valitā’vataṃ.

142. Ukkaṃsavanto yokoci, guṇo yadi patīyate;
Udāro’yaṃ bhave tena, sanāthā bandhapaddhati.

143. **Pādambhoja rajo litta, gattā ye tava gotama;**
Aho! Te jantavo yanti, sabbathā nirajattanaṃ.

144. Evaṃ jinā’nubhāvassa, samukkaṃso’tra dissati;
Paññavā vidhinā’nena, cintaye para mīdisaṃ.

145. **Udāro** sopi viññeyyo, yaṃ pasattha visesanaṃ;
Yathā **kīḷāsaro līlā, hāso hemaṅgadā’**dayo.

146. Lokiya’tthā’na’tikkantā, kantā sabbajanānapi;
Kanti nāmā’tivuttassa, vuttā sā parihārato.

Yathā **muninda** iccādi.

147. **Atthabyattā’**bhidheyyassā,
Neyyatā saddato’tthato;
Sā’yaṃ tadubhayā neyya, parihāre padassitā;
Yathā **marīciccādi** ca, **manonurañjano**ccādi.

Puna atthena yathā

148. **Sabhāvā’malatā dhīra, mudhā pādanakhesu te;**
Yato te’vanatā’nanta, moḷicchāyā jahanti no.

149. ‘Bandhasāro’ti maññanti, yaṃ samaggāpi viññuno;
Dassanā’vasaraṃ patto, **samādhi** nāma’yaṃ guṇo.

150. Aññadhammo tato’ññattha, lokasīmā’nurodhato;
Sammā ādhīyate’cce’so, **‘samādhī’**ti niruccati.

Samādhi uddesa

151. Apāṇe pāṇīnaṃ dhammo, sammā ādhīyate kvaci,;

Nirūpe rūpayuttassa, nirase sarasassa, ca.

152. Adrave dravayuttassa, akattaripi kattutā,;
Kaṭhinassā’sarīre,pi, rūpaṃ tesaṃ kamā siyā.

Samādhiniddesa

Apāṇe pāṇīnaṃ dhammo

153. Uṇṇā puṇṇi’ndunā nātha! Divāpi saha **saṅgamā;**
Viniddā sampamodanti, maññe kumudinī tava.

Nirupe rūpayuttassa

154. **Dayārasesu** mujjantā, janā’**matarasesvi’**va;
Sukhitā hatadosā te, nātha! Pāda’mbujā’natā.

Nirase sarasassa

155. **Madhure**pi **guṇe** dhīra, na’ppasīdanti ye tava;
Kīdisī manasovutti, tesaṃ **khāraguṇāna** bho’.

Adrave dravayuttassa

156. Sabbatthasiddha! **Cūḷaka, puṭapeyyā mahāguṇā;**
Disā samantā dhāvanti, kundasobhā sa lakkhaṇā.

Akattaripi kattutā

157. **Mārā’ribala**vissaṭṭhā, kuṇṭhā **nānāvidhā’yudhā;**
Lajjamānā’ññavesena, jina! **Pādā’natā** tava.

Kaṭhinassā sarīre

158. Munindabhāṇumā kālo,
Dito **bodho’dayā’cale;**
Saddhammaraṃsinā bhāti, bhinda mandatamaṃ paraṃ.

159. **Vamanu’ggiranādye’**taṃ, guṇavutya’pariccutaṃ;
Atisundara maññaṃ tu, kāmaṃ vindati **gāmmataṃ.**

160. Kantīnaṃ **vamanabyājā,** munipādanakhā’valī;
Candakantī pivantī’va, nippabhaṃ taṃ karontiyo.

161. Acittakattukaṃ rucya [rucca (sī.)], miccevaṃ guṇakammataṃ;
Sacittakattukaṃ pe’taṃ, guṇakammaṃ yadu’ttamaṃ.

162. **Uggiranto’**va **sasneha, rasaṃ** jinavaro jane;
Bhāsanto madhuraṃ dhammaṃ, kaṃ na sappīṇaye janaṃ.

163. Yo saddasatthakusalo kusalo nighaṇḍu,
Chandoalaṅkatisu niccakatā’bhiyogo;
So’yaṃ kavittavikalopi kavīsu saṅkhya,
Moggayha vindati hi kitti’ mamandarūpaṃ.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmiviracite subodhālaṅkāre

Guṇāvabodho nāma

Tatiyo paricchedo.

4. Atthālaṅkārāvabodha-catutthaparicchedа

164. Atthālaṅkārasahitā, saguṇā bandhapaddhati;
Accantakantā kantā [yato accantakantā (ka.)] va vuccante te tato'dhunā.

165. **Sabhāva, vaṅkavuttīnaṃ,** bhedā **dvidhā** alaṃkriyā;
Paṭhamā tattha vatthūnaṃ, nānāvatthā'vibhāvinī.

Yathā

166. **Līlā vikanti subhago, disā thira vilokano;**
Bodhisattaṅkuro bhāsaṃ, viroci vāca māsabhiṃ.

167. Vutti vatthusabhāvassa, yā'ññathā sā'**parā** bhave;
Tassā'nantavikappattā, hoti bījo'padassanaṃ.

Vaṅkavutti atthālaṅkāra

Uddesa

168. Tatthā'tisaya, upamā, rūpakā, vutti, dīpakaṃ,;
Akkhepo, tthantaranyāso, byatireko, vibhāvanā.

169. Hetu, kkamo, piyataraṃ, samāsa, parikappanā;
Samāhitaṃ, pariyāya, vutti, byājopavaṇṇanaṃ.

170. Visesa, ruḷhāhaṅkārā, sileso, tulyayogitā;
Nidassanaṃ, mahantattaṃ, vañcanā, ppakatatthuti,.

171. Ekāvali, aññamaññaṃ, sahavutti, virodhitā;
Parivutti, bbhamo, bhāvo, missa, māsī, rasī, iti.

172. Ete bhedā samuddiṭṭhā, **bhāvo jīvita** muccate;
Vaṅkavuttīsu posesi, **sileso** tu **siriṃ** paraṃ.

Niddesa

173. Pakāsakā visesassa, siyā'**tisayavutti** yā;
Lokā'tikkantavisayā, lokiyā,ti ca sā **dvidhā.**

174. **Lokiyātisayasse'**te,
Bhedā ye jātiādayo;
Paṭipādīyate tva'jja, **lokātikkantagocarā.**

175. **Pivanti dehakantī ye, nettañjalipuṭena te;**
Nā'laṃ hantuṃ jine'saṃ tvaṃ, taṇhaṃ taṇhāharopi kiṃ?

176. Upamāno'pameyyānaṃ, sadhammattaṃ siyo'**pamā;**

Sadda, tthagammā, vākyattha, visayā,ti ca sā **bhidhā.**

177. Samāsa, paccaye, vā'dī, **saddā** tesaṃ vasā **tidhā;**
Saddagammā samāsena, **munindo candimā'nano.**

178. Āyādī **paccayā** tehi, **vadanaṃ paṅkajāyate;**
Munindanayana dvandaṃ, nīluppaladalīyati.

179. **Ivādī** iva, vā, tulya, samāna, nibha, sannibhā;
Yathā, saṅkāsa, tulita, ppakāsa, patirūpakā.

180. Sarī, sarikkha, saṃvādī, virodhi, sadisā, viya;
Paṭipakkha, paccanīkā, sapakkho, pamito, pamā.

181. Paṭibimba, paṭicchanna, sarūpa, sama, samitā;
Savaṇṇā, bhā, paṭinidhi, sadhammā, di salakkhaṇā.

182. Jayatya, kkosati, hasati, patigajjati, dūbhati;
Usūyatya, vajānāti, nindati, ssati, rundhati.

183. Tassa coreti sobhaggaṃ, tassa kantiṃ vilumpati;
Tena saddhiṃ vivadati, tulyaṃ tenā'dhirohati.

184. Kacchaṃ vigāhate, tassa, ta manvetya, nubandhati;
Taṃsīlaṃ, taṃnisedheti, tassa cā'nukaroti, me.

185. Upamāno'pameyyānaṃ, sadhammattaṃ vibhāvibhi;
Imehi upamābhedā, keci niyyanti sampati.

186. **Vikāsipadumaṃ'vā'ti, sundaraṃ sugatā'nanaṃ;**
Iti **dhammopamā** nāma, tulyadhammanidassanā.

187. **Dhammahīnā** ''mukha'mbhoja, sadisaṃ munino''iti;
Viparīto'pamā ''tulya, mānanena'mbujaṃ tava''.

188. **Tavā'nana'miva'mbhojaṃ, ambhoja'miva te mukhaṃ;**
Aññamaññopamā sā'yaṃ, aññamaññopamānato.

189. ''Yadi kiñci bhave'mbhojaṃ, locana'bbhamuvibbhamaṃ;
Dhāretuṃ mukhasobhaṃ taṃ, tave''ti **abbhutopamā.**

190. ''Sugandhi sobhā sambandhī, sisiraṃ'su virodhi ca;
Mukhaṃ tava'mbujaṃve'ti'', sā **silesopamā** matā.

191. Sarūpasaddavāccattā, sā **santānopamā** yathā;
Bālā'vu'yyānamālā'yaṃ, sā'lakā'nanasobhinī.

192. **Khayī cando, bahurajaṃ, padumaṃ, tehi te mukhaṃ;**
Samānampi samukkaṃsi, tya'yaṃ **nindopamā** matā.

193. **Asamattho mukheni'ndu, jina! Te paṭigajjituṃ;**
Jaḷo kalaṅkī'ti ayaṃ, **paṭisedhopamā** siyā.

194. ''Kacchaṃ candāravindānaṃ, atikkamma mukhaṃ tava;
Attanā'va samaṃ jāta'', mitya'**sādhāraṇopamā.**

195. ‘‘Sabba’mbhoja’ppabhāsāro, rāsibhūto’va katthaci;
Tavā’nanaṃ vibhātī’’ti, hotā’**bhūtopamā** ayaṃ.

196. Patīyate’**tthagammā** tu, saddasāmatthiyā kvaci;
Samāsa, ppaccaye, vādi, saddayogaṃ vinā api.

197. **Bhiṅgāne’māni cakkhūni, nā’mbujaṃ mukha’mevi’daṃ;**
Subyattasadisattena, sā **sarūpopamā** matā.

198. ‘‘Maye’va mukhasobhā’sse, tyala’mindu! Vikatthanā;
Yato’mbujepi sā’tthīti’’, **parikappopamā** ayaṃ.

199. ‘‘Kiṃ vā’mbuja’ntobhantāli, kiṃ lolanayanaṃ mukhaṃ;
Mama dolāyate citta’’, micca’yaṃ **saṃsayopamā.**

200. Kiñci vatthuṃ padassetvā, sadhammassā’bhidhānato;
Sāmyappatītisabbhāvā, **pativatthupamā** yathā.

201. **Janesu jāyamānesu, ne’kopi jinasādiso;**
Dutiyo nanu natthe’va, pārijātassa pādapo.

202. Vākyatthene’va vākyattho, yadi kocū’pamīyate;
Ivayuttā, viyuttattā, sā **vākyatthopamā dvidhā.**

Ivayuttā

203. **Jino saṃklesatattānaṃ, āvibhūto janāna’yaṃ;**
Ghammasantāpatattānaṃ, ghammakāle’mbudo viya.

Ivaviyuttā

204. **Munindānana mābhāti, vilāsekamanoharaṃ;**
Uddhaṃ samuggatassā’pi, kiṃ te canda vijambhanā.

205. Samubbejeti dhīmantaṃ, bhinnaliṅgādikaṃ tu yaṃ;
Upamādūsanāyā’la, metaṃ katthaci taṃ yathā.

206. Haṃsī’vā’yaṃ sasī **bhinna, liṅgā,** kāsaṃ sarāni’va;
Vijāti vacanā, hīnā, sā’va bhatto bhaṭo’dhipe.

207. ‘‘Khajjoto bhāṇumālī’va, vibhāti’’tya**dhikopamā;**
Aphuṭṭhatthā ‘‘balambodhi, sāgaro viya saṃkhubhi.’’

208. ‘‘Cande kalaṅko bhiṅgo’ve’, tyu’**pamāpekkhinī** ayaṃ;
Khaṇḍitā keravā’kāro, sakalaṅko nisākaro.

209. Iccevamādirūpesu, bhavanti vigatā’darā;
Karonti cā’daraṃ dhīrā, payoge kvaci de’va tu.

210. **Itthīyaṃ’vā’jano yāti, vadatye’sā pumā viya;**
Piyo pāṇā ivā’yaṃ me, vijjā dhana’miva’ccitā.

211. **Bhavaṃ viya mahīpāla, devarājā virocate;**
Ala’maṃsumato kacchaṃ, tejasā rohituṃ ayaṃ.

212. Upamāno’pameyyānaṃ, abhedassa nirūpanā;
Upamā’va tirobhūta, bhedā **rūpaka** muccate.

213. **Asesa vatthu visayaṃ, ekadesa vivutti** [vivatti (ṭīkā)], ca;
Taṃ **dvidhā** puna paccekaṃ, samāsādivasā **tidhā.**

Asesavatthuvisayasamāsa

214. Aṅgulidala saṃsobhiṃ, nakhadīdhiti kesaraṃ;
Sirasā na pilandhanti, ke muninda pada’mbujaṃ.

Asesavatthuvisayaasamāsa

215. Ratanāni guṇā bhūrī, karuṇā sītalaṃ jalaṃ;
Gambhīratta magādhattaṃ, paccakkho’yaṃ jino’mbudhi.

Asesavatthuvisayamissaka

216. Candikā mandahāsā te, muninda! Vadani’nduno;
Pabodhayatya’yaṃ sādhu, mano kumuda kānanaṃ.

217. **Asesavatthuvisaye,** pabhedo rūpake ayaṃ;
Ekadesavivuttimhi, bhedo dāni pavuccati.

Ekadesavivuttisamāsa

218. Vilāsa hāsa kusumaṃ, rucirā’dhara pallavaṃ;
Sukhaṃ ke vā na vindanti, passantā munino mukhaṃ.

Ekadesavivuttiasamāsa

219. Pādadvandaṃ munindassa, dadātu vijayaṃ tava;
Nakharaṃsī paraṃ kantā, yassa pāpajayaddhajā.

Ekadesavivuttimissaka

220. Sunimmalakapolassa, muninda vadani’nduno;
Sādhu’ppabuddha hadayaṃ, jātaṃ kerava kānanaṃ.

221. Rūpakāni bahūnye’va [ṭīkāyaṃ uddhaṭaṃ yuttarūpakaṃ sitapupphujalaṃ lola, nettabhiṅga tavā’nanaṃ; kassa nāma mano dhīra, nākaḍḍhati manoharaṃ;], **yuttā, yuttādi**bhedato;
Visuṃ na tāni vuttāni, etthe’va’ntogadhāni’ti.

222. ‘‘Candimā’kāsapaduma’’, miccetaṃ **khaṇḍarūpakaṃ;**
Duṭṭha, ‘‘mamboruhavanaṃ, nettāni’ccā’’di sundaraṃ.

223. Pariyanto vikappānaṃ, rūpakasso’pamāya ca;
Natthi yaṃ tena viññeyyaṃ, avutta manumānato.

224. Punappuna muccāraṇaṃ [punappunuccāraṇaṃ yaṃ (sī. ka.)], yamatthassa, padassa ca;
Ubhayesañca viññeyyā, sā’ya’**māvutti** nāmato.

Atthāvutti

225. Mano **harati** sabbesaṃ, **ādadāti** disā dasa;

Gaṇhāti nimmalattañca, yasorāsi jinassa’yaṃ.

Padāvutti

226. **Vibhāsenti** disā sabbā, munino dehakantiyo;
Vibhā senti ca sabbāpi, candādīnaṃ hatā viya.

Ubhayāvutti

227. Jitvā **viharati** klesa, ripuṃ loke jino ayaṃ;
Viharatya’rivaggo’yaṃ, rāsibhūto’va dujjane.

228. Ekattha vattamānampi, sabbavākyo’pakārakaṃ;
Dīpakaṃ nāma taṃ cādi, majjha, ntavisayaṃ **tidhā.**

Ādi dīpaka

229. **Akāsi** buddho veneyya, bandhūna mamito’dayaṃ;
Sabbapāpehi ca samaṃ, nekatitthiyamaddanaṃ.

Majjhe dīpaka

230. Dassanaṃ munino sādhu, janānaṃ **jāyate’**mataṃ;
Tada’ññesaṃ tu jantūnaṃ, visaṃ nicco’patāpanaṃ.

Antadīpaka

231. Accanta kanta lāvaṇya, candā’tapa manoharo;
Jinā’nani’ndu indu ca, kassa nā’nandako **bhave.**

Mālādīpaka

232. Hotā’vippaṭisārāya, sīlaṃ, pāmojjahetu so;
Taṃ pītihetu, sā cā’yaṃ, passaddhyā’di pasiddhiyā.

233. Iccā’didīpakattepi, pubbaṃ pubba mapekkhinī;
Vākyamālā pavattāti, taṃ **mālādīpakaṃ** mataṃ.

234. Anene’va’ppakārena, sesāna mapi dīpake;
Vikappānaṃ vidhātabbā, nugati suddhabuddhibhi.

235. Visesa vacani’cchāyaṃ, nisedhavacanaṃ tu yaṃ;
Akkhepo nāma soyañca, **tidhā** kālappabhedato.

236. Ekākī’ nekasenaṃ taṃ, māraṃ sa vijayī jino;
Kathaṃ ta mathavā tassa, pāramībala mīdisaṃ.

Atītakkhepo.

237. Kiṃ citte’jāsamugghātaṃ, apatto’smīti khijjase;
Paṇāmo nanu so ye’va, sakimpi sugate gato.

Vattamānakkhepo.

238. Saccaṃ na te gamissanti, sivaṃ sujanagocaraṃ;

Micchādiṭṭhi parikkanta [parikanta (ka.)], mānasā ye sudujjanā.

Anāgatakkhepo.

239. Ñeyyo **atthantaranyāso,** yo, ññavākyatthasādhano;
Sabbabyāpī visesaṭṭho, hivisiṭṭha'ssa bhedato.

Hi rahita sabbabyāpī

240. Tepi lokahitā sattā, sūriyo candimā api;
Atthaṃ passa gamissanti, niyamo kena laṅghyate.

Hi sahita sabbabyāpī

241. Satthā devamanussānaṃ, vasī sopi munissaro;
Gato'va nibbutiṃ sabbe, saṅkhārā na **hi** sassatā.

Hi rahita visesaṭṭha

242. Jino saṃsārakantārā, janaṃ pāpeti [pāpesi (ka.)] nibbutiṃ;
Nanu yuttā gati sā'yaṃ, vesārajja samaṅginaṃ.

Hi sahita visesaṭṭha

243. Surattaṃ te'dharaphuṭaṃ, jina! Rañjeti mānasaṃ;
Sayaṃ rāgaparītā hi, pare rañjenti saṅgate.

244. Vācce gamme tha vatthūnaṃ, sadisatte pabhedanaṃ;
Byatireko'ya'mapye'ko, bhayabhedā **catubbidho.**

Vāccaekabyatireka

245. Gambhīratta mahattādi, guṇā jaladhinā jina!;
Tulyo tva masi bhedo tu, sarīrene'disena te.

Vācca ubhayabyatireka

246. Mahāsattā'tigambhīrā, sāgaro sugatopi ca;
Sāgaro'ñjanasaṅkāso, jino cāmīkarajjuti.

Gamma ekabyatireka

247. Na santāpāpahaṃ nevi, cchitadaṃ migalocanaṃ;
Muninda! Nayanadvandaṃ, tava tagguṇa bhūsitaṃ.

Gammaubhayabyatireka

248. Munindānana mambhoja, mesaṃ nānatta mīdisaṃ;
Suvuttā'matasandāyī, vadanaṃ ne'disa'mbujaṃ.

249. Pasiddhaṃ kāraṇaṃ yattha, nivattetvā' ñākāraṇaṃ;
Sābhāvikatta mathavā, vibhābyaṃ sā **vibhāvanā.**

Kāraṇantaravibhāvanā

250. **Anañjitā'sitaṃ nettaṃ, adharo rañjitā'ruṇo;**
Samānatā bhamu cā'yaṃ, jinā'nāvañcitā tava.

Sābhāvika vibhāvanā

251. Na hoti khalu dujjanya, mapi dujjanasaṅgame;
Sabhāvanimmalatare, sādhujantūna cetasi.

252. Janako, ñāpako ceti, duvidhā **hetavo** siyuṃ;
Paṭisaṅkharaṇaṃ tesaṃ, alaṅkāratāyo'ditaṃ.

253. Bhāvā'bhāva kiccavasā, cittahetuvasāpi ca;
Bhedā'nantā idaṃ tesaṃ, mukhamatta nidassanaṃ.

254. Paramatthapakāse'ka, rasā sabbamanoharā;
Munino desanā'yaṃ me, kāmaṃ toseti mānasaṃ.

Bhāvakicco kārakahetu.

255. Dhīrehi saha saṃvāsā, saddhammassā'bhiyogato;
Niggaheni'ndriyānañca, dukkhassu'pasamo siyā.

Abhāvakicco kārakahetu.

256. Muninda'canda saṃvādi, kantabhāvo'pasobhinā;
Mukhene'va subodhaṃ te, manaṃ pāpā'bhinissaṭaṃ.

Bhāvakicco ñāpakahetu.

257. Sādhuhatthā'ravindāni, saṅkocayati te kathaṃ;
Muninda! Caraṇadvanda, rāgabālā'tapo phusaṃ?

Ayuttakārī cittahetu.

258. Saṅkocayanti jantūnaṃ, pāṇipaṅkeruhāni'ha;
Muninda! Caraṇadvanda, nakha candāna' maṃsavo.

Yuttakārī cittahetu.

259. Uddiṭṭhānaṃ padatthānaṃ, anuddeso yathākkamaṃ;
'Saṅkhyāna'miti niddiṭṭhaṃ, **yathāsaṅkhyaṃ kamo**pi ca.

260. **Ālāpa hāsa līḷāhi, muninda! Vijayā tava;**
Kokilā kumudāni co, pasevante vanaṃ jalaṃ.

261. Siyā **piyataraṃ** nāma, attharūpassa kassaci;
Piyassā'tisayene'taṃ, yaṃ hoti paṭipādanaṃ.

262. **Pītiyā me samuppannā, santa! Sandassanā tava;**
Kālenā'yaṃ bhave pīti, tave'va puna dassanā.

263. Vaṇṇiteno'pamānena, vutyā'dhippeta vatthuno;
Samāsavutti nāmā'yaṃ, attha saṅkhepa rūpato.

264. Sā'yaṃ visesyamattena, **bhinnā'bhinnavisesanā;**

Atthe’va aparā pya’tthi, **bhinnā’bhinnavisesanā.**

Abhinnavisesana

265. Visuddhā’matasandāyī, pasattharatanā’layo;
Gambhīro cā’ya’ mambodhi, puññenā’pādito mayā.

Bhinnābhinnavisesana

266. Icchita’tthapado sāro, phalapuppho’pasobhito;
Sacchāyo’ya’mapubbova kapparukkho samuṭṭhito.

267. Sāgarattena saddhammo, rukkhatteno’dito jino;
Sabbe sādhāraṇā dhammā, pubbatrā’ññatra tu’ttayaṃ.

268. Vatthuno’ññappakārena, ṭhitā vutti tada’ññathā;
Parikappīyate yattha, sā hoti **parikappanā.**

269. Upamā’bbhantarattena, kiriyādivasena ca;
Kameno’dāharissāmi, vividhā parikappanā.

Upamābbhantaraparikappanā

270. Icchābhaṅgā’turā’sīnā, tā’tiniccala maccharā;
Vasaṃ nenti’va dhīraṃ taṃ, tadā yogā’bhiyogato.

Kriyāparikappanā

271. Gajaṃ māro samāruḷho, yuddhāya’ccanta’munnataṃ;
Magga manvesatī nūna, jinabhīto palāyituṃ.

Guṇaparikappanā

272. Muninda! Pādadvande te, cāru rājiva sundare;
Maññe pāpā’bhi’sammadda, jātasoṇena soṇimā.

273. Maññe, saṅke, dhuvaṃ, nūna, miva, micceva mādihi;
Sā’yaṃ byañjīyate kvā’pi, kvā’pi vākyena gamyate.

Gammaparikappanā

274. Dayā sañjāta sarasā, dehā nikkhantakantiyo;
Pīṇentā jina! Te sādhu, janaṃ sarasataṃ nayuṃ.

275. Ārabbhantassa yaṃkiñci, kattuṃ puññavasā puna;
Sādhana’ntaralābho yo, taṃ vadanti **samāhitaṃ.**

276. **Mārā’ribhaṅgā’bhimukha, mānaso tassa satthuno;**
Mahāmahī mahāravaṃ, ravī’ya’mupakārikā.

277. Avatvā’bhimataṃ tassa, siddhiyā dassana’ññathā;
Vadanti taṃ **‘pariyāya, vuttī’**ti sucibuddhayo.

278. **Vivaṭa’ṅgaṇanikkhittaṃ, dhana’mārakkha vajjitaṃ;**
Dhanakāma! Yathākāmaṃ, tuvaṃ gaccha yadicchasi.

279. Thutiṃ karoti nindanto, viya taṃ **byājavaṇṇanaṃ;**
Dosā’bhāsā guṇā eva, yanti sannidhi matra hi.

280. **Sañcāletu malaṃ tvaṃ’si, bhusaṃ kuvalayā’khilaṃ;**
Visesaṃ tāvatā nātha!, Guṇānaṃ te vadāma kiṃ?

281. Visesi’cchāyaṃ dabbassa, kriyā, jāti, guṇassa ca;
Vekalladassanaṃ yatra, **viseso** nāma yaṃ bhave.

282. Na rathā, na ca mātaṅgā, na hayā, na padātayo;
Jito mārāri muninā, sambhārāvajjanena hi.

Dabbavisesavutti.

283. Na baddhā bhūkuṭi, neva, phurito dasanacchado;
Mārāribhaṅgaṃ cā’kāsi, muni vīro varo sayaṃ.

Kriyāvisesavutti.

284. Na disāsu byāttā [tatā (ka.)] raṃsi,
Nā’loko lokapatthaṭo;
Tathāpya’ndhatamaharaṃ, paraṃ sādhusubhāsitaṃ.

Jātivisesavutti.

285. Na kharaṃ, na hi vā thaddhaṃ, muninda! Vacanaṃ tava;
Tathāpi gāḷhaṃ khaṇati, nimmūlaṃ janatāmadaṃ.

Guṇavisesavutti

286. Dassīyate’tirittaṃ tu, sūravīrattanaṃ yahiṃ;
Vadanti viññūvacanaṃ, **ruḷhāhaṅkāra** mīdisaṃ.

287. **Dame nandopanandassa, kiṃ me byāpāradassanā?**
Puttā me pādasambhattā, sajjā sante’va tādise.

288. **Sileso** vacanā’nekā, bhidheyye’kapadāyutaṃ;
Abhinnapadavākyādi, vasā **tedhā’**ya mīrito.

289. Andhatamaharo hārī, samāruḷho mahodayaṃ;
Rājate raṃsimālī’yaṃ, bhagavā bodhayaṃ jane.

Abhinnapadavākyasileso.

290. Sāradā’malakā’bhāso, samānīta parikkhayo;
Kumudā’karasambodho, pīṇeti janataṃ sudhī.

Bhinnapadavākyasileso.

291. Samāhita’ttavinayo, ahīna mada maddano;
Sugato visadaṃ pātu, pāṇinaṃ so vināyako.

Bhinnābhinnapadavākyasileso.

292. Viruddhā, viruddhā, bhinna, kammā, niyamavā, paro;

Niyama’kkhepavacano, avirodhi, virodhya’pi.

293. Ocitya samposakādi, sileso, padajā’di [padajāti (ka.)] pi;
Esaṃ nidassanesve’va, rūpa māvi bhavissati.

Viruddhakammasilesa

294. Savase vattayaṃ lokaṃ, akhilaṃ kallaviggaho;
Parābhavati mārāri, dhammarājā vijambhate.

Aviruddhakammasilesa

295. Sabhāvamadhuraṃ puñña viseso’daya sambhavaṃ;
Suṇanti vācaṃ munino, janā passanti cā’mataṃ.

Abhinnakammasilesa

296. Andhakārā’pahārāya, sabhāva madhurāya ca;
Mano pīṇeti jantūnaṃ, jino vācāya bhāya ca.

Niyamavantasilesa

297. Kesa’kkhīnaṃ’va kaṇhattaṃ, bhamūnaṃyeva vaṅkatā;
Pāṇipādā’dharānaṃ’va, munindassā’bhirattatā.

Niyamakkhepasilesa

298. Pāṇipādā’dharesve’va, sārāgo tava dissati;
Dissate so’ya mathavā, nātha! Sādhuguṇesva’pi.

Avirodhisilesa

299. Salakkhaṇo’tisubhago, tejassī niyato’dayo;
Lokeso jitasaṃkleso,
Vibhāti samaṇissaro.

Virodhisilesa

300. Asamopi samo loke,
Lokesopi naruttamo;
Sadayo pya’dayo pāpe, cittā’yaṃ munino gati.

Ocityasamposakapadasilesa

301. Saṃsāradukkho’pahatā, vanatā janatā tvayi;
Sukha micchita maccantaṃ, amatandada! Vindati.

302. Guṇayuttehi vatthūhi, samaṃ katvāna kassaci;
Saṃkittanaṃ bhavati yaṃ, sā matā **tulyayogitā.**

303. **Sampattasammado loko, sampattā’lokasampado;**
Ubhohi raṃsimālī ca, bhagavā ca tamonudo.

304. Atthantaraṃ sādhayatā, kiñci taṃ sadisaṃ phalaṃ;
Dassīyate asantaṃ vā, santaṃ vā taṃ **nidassanaṃ.**

Asantaphalanidassana

305. Udayā samaṇindassa, yanti pāpā parābhavaṃ;
Dhammarājaviruddhānaṃ, sūcayantā dura'ntataṃ.

Santaphalanidassana

306. Siro nikkhitta caraṇo, cchariyāna'mbujāna'yaṃ;
Parama'bbhutataṃ loke, viññāpeta'ttano jino.

307. Vibhūtiyā mahantattaṃ, adhippāyassa vā siyā;
Paramukkaṃsataṃ yātaṃ, taṃ **mahantatta** mīritaṃ.

Vibhūtimahantatta

308. Kirīṭa ratana'cchāyā, nuviddhā'tapa vāraṇo;
Purā paraṃ siriṃ vindi, bodhisatto' bhinikkhamā.

Adhippāyamahantatta

309. Satto sambodhiyaṃ bodhi, satto sattahitāya so;
Hitvā sneharasābandha, mapi rāhulamātaraṃ.

310. Gopetvā vaṇṇanīyaṃ yaṃ, kiñci dassīyate paraṃ;
Asamaṃ vā samaṃ tassa, yadi sā **vañcanā** matā.

Asamavañcanā

311. Purato na sahassesu, na pañcesu ca tādino;
Māro paresu tasse'saṃ, sahassaṃ dasavaḍḍhitaṃ.

Samavañcanā

312. Vivāda manuyuñjanto, munindavadani'ndunā;
Sampuṇṇo candimā nā'yaṃ, chatta metaṃ manobhuno.

313. Parānuvattanādīhi, nibbindeni'ha yā katā;
Thuti ra'ppakate sā'yaṃ, siyā **appakatatthuti.**

314. Sukhaṃ jīvanti hariṇā, vanesva'parasevino;
Anāyāso palābhehi, jaladabbhaṅkurādibhi.

315. Uttaraṃ uttaraṃ yattha, pubbapubbavisesanaṃ;
Siyā **ekāvali** sā'yaṃ, dvidhā vidhi, nisedhato.

Vidhiekāvali

316. Pādā nakhāli rucirā, nakhāli raṃsi bhāsurā;
Raṃsītamopahāne'ka, rasā sobhanti satthuno.

Nisedhaekāvali

317. Asantuṭṭho yati neva,
Santoso nā'layāhato;
Nā'layo yo sa jantūnaṃ, nā'nanta byasanā vaho.

318. Yahiṃ bhūsiya bhūsattaṃ, aññamaññaṃ tu vatthunaṃ;
Vinā’va sadisattaṃ taṃ, **aññamaññavibhūsanaṃ.**

319. **Byāmaṃ’su maṇḍalaṃ tena, muninā lokabandhunā;**
Mahantiṃ vindatī kantiṃ, sopi teneva tādisiṃ.

320. Kathanaṃ sahabhāvassa, kriyāya ca, guṇassa ca;
‘Sahavuttī’ti viññeyyaṃ, ta’dudāharaṇaṃ yathā.

Kriyāsahavutti

321. Jalanti candaraṃsīhi, samaṃ satthu nakhaṃ savo;
Vijambhati ca candena, samaṃ tammukhacandimā.

Guṇasahavutti

322. Jino’dayena malīnaṃ, saha dujjana cetasā;
Pāpaṃ disā suvimalā, saha sajjana cetasā.

323. Virodhīnaṃ pada’tthānaṃ, yattha saṃsaggadassanaṃ;
Samukkaṃsā’bhidhānatthaṃ, matā sā’yaṃ **virodhitā.**

324. **Guṇā sabhāva madhurā, api loke’ka bandhuno;**
Sevitā pāpa sevīnaṃ, sampadūsenti mānasaṃ.

325. Yassa kassa ci dānena, yassa kassa ci vatthuno;
Visiṭṭhassa ya mādānaṃ, **‘parivuttī’**ti sā matā.

326. **Purā paresaṃ datvāna, manuññaṃ nayanādikaṃ;**
Muninā samanuppattā, dāni sabbaññutāsirī [muninda! samanuppatto, dāni sabbaññutāsiriṃ (ka.)].

327. Kiñci disvāna viññātā, paṭipajjati taṃsamaṃ;
Saṃsayā’pagataṃ vatthuṃ, yattha so’yaṃ **bhamo** mato.

328. **Samaṃ disāsu’jjalāsu, jina pāda nakhaṃ’sunā;**
Passantā abhinandanti, candā’tapa manā janā.

329. Pavuccate yaṃ nāmādi, kavīnaṃ bhāvabodhanaṃ;
Yena kenaci vaṇṇena, **bhāvo** nāmā’ya mīrito.

330. **Nanu teye’va santāno, sāgarā na kulācalā;**
Manampi mariyādaṃ ye, saṃvaṭṭepi jahanti no.

331. Aṅgaṅgi bhāvā sadisa, balabhāvā ca bandhane;
Saṃsaggo’laṅkatīnaṃ yo, taṃ **‘missa’**nti pavuccati.

Aṅgaṅgībhāvamissa

332. Pasatthā munino pāda, nakha raṃsi mahānadī;
Aho! Gāḷhaṃ nimuggepi, sukhayatye’va te jane.

Sadisa bala bhāva missa

333. Veso sabhāva madhuro, rūpaṃ netta rasāyanaṃ;

Madhū’va munino vācā, na sampīṇeti kaṃ janaṃ.

334. **Āsī** nāma siyā’tthassa, iṭṭhassā’sīsanaṃ yathā;
Tiloke’kagati nātho,
Pātu loka mapāyato.

335. Rasa’ppatīti janakaṃ, jāyate yaṃ vibhūsanaṃ;
‘Rasavanta’nti taṃ ñeyyaṃ, rasavanta vidhānato.

336. **Rāgā’nata’bbhuta saroja mukhaṃ dharāya,**
Pādā tilokagaruno’dhika bandharāgā;
Ādāya niccasarasena karena gāḷhaṃ,
Sañcumbayanti satatā’hita sambhamena.

337. Iccā’nugamma purimācariyā’nubhāvaṃ,
Saṅkhepato nigadito’ya malaṅkatīnaṃ;
Bhedo’parūpari kavīhi vikappiyānaṃ,
Ko nāma passitu malaṃ khalu tāsa mantaṃ.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmi viracite subodhālaṅkāre

Atthālaṅkārāvabodho nāma

Catuttho paricchedo.

5. Bhāvāvabodha-pañcamaparicched

338. Paṭibhānavatā loka, vohāra’manusārinā;
Tato’citya samullāsa, vedinā kavinā paraṃ.

339. Ṭhāyisambandhino bhāva, vibhāvā sā’nubhāvakā;
Sambajjhanti nibandhā te, rasa’ssādāya sādhunaṃ.

Bhāvaadhippāya

340. Citta vutti visesā tu, bhāvayanti rase yato;
Ratyādayo tato bhāva, saddena parikittitā.

Ṭhāyībhāvaadhippāya

341. Virodhinā’ññabhāvena, yo bhāvo na tirohito;
Sīlena tiṭṭhati’cceso, **‘ṭhāyībhāvo’**ti saddito.

Ṭhāyībhāvappabhedauddesa

342. Rati, hasso, ca soko, ca,
Kodhu, ssāhā, bhayaṃ,pi ca;
Jigucchā, vimhayo, ceva, samo ca nava **ṭhāyino.**

Byabhicārībhāvaadhippāya

343. Tirobhāvā, vibhāvā’di, visesanā’bhimukhyato;
Ye te caranti sīlena, te honti **byabhicārino.**

Byabhicāribhāvapabheda

344. Nibbedo, takka, saṅkā, sama,
Dhiti, jaḷatā, dīnatu, ggā, lasattaṃ,
Suttaṃ, tāso, gilānu, ssuka, harisa,
Sati, ssā, visādā, bahitthā [bahiddhā (ka.)];
Cintā, gabbā, pamāro, marisa, mada,
Matu, mmāda, mohā, vibodho,
Niddā, vegā, sabilaṃ, maraṇa,
Capalatā [sacapalā (ka.)], byādhi, **tettiṃsa** mete.

Sattikabhāvaadhippāya

345. Samāhita'tta'ppabhavaṃ, **sattaṃ** [satvaṃ (ka.)] teno'papāditā;
Sattikā [sātvikā (ka.)] pya'nubhāvatte, visuṃ **bhāvā** bhavanti te.

Sattikabhāvappabheda

346. Thambho, paḷaya, romañcā, tathā seda, ssu, vepathu;
Vevaṇṇiyaṃ, visaratā, bhāvā'ṭṭhe'te tu sattikā.

347. Yadā ratyādayo bhāvā, ṭhitisīlā na honti ce;
Tadā sabbepi te bhāvā, bhavanti byabhicārino.

348. **Vibhāvo** kāraṇaṃ tesu, ppattiyu'ddīpane tathā;
Yo siyā bodhako tesaṃ,
Anubhāvo'ya mīrito.

349. Nekahetuṃ manovutti, visesañca vibhāvituṃ;
Bhāvaṃ vibhāvā'nubhāvā, vaṇṇiyā bandhane phuṭaṃ.

350. Savibhāvā'nubhāvehi, bhāvā te te yathārahaṃ;
Vaṇṇanīyā yatho'cityaṃ, lokarūpā'nugāminā.

351. Citta vutti visesattā, mānasā sattikā'ṅgato;
Bahi nissaṭa sedādi, anubhāvehi vaṇṇiyā.

Rasaadhippāya

352. Sāmājikāna mānando, yo bandhatthā'nusārinaṃ;
Rasīyatīti taññūhi, **raso** nāmā'ya'mīrito.

Rasappabheda

353. Savibhāvā, nubhāvehi, sattika,byabhicāribhi;
Assādiyatta mānīya, māno ṭhāye'va so raso.

354. Siṅgāra,hassa,karuṇā, rudda,vīra,bhayānakā;
Bībhaccha,bbhuta,santā, ca, rasā ṭhāyīna nukkamā.

355. Dukkharūpe'ya' mānando, kathaṃ nu karuṇādike?
Siyā sotūnamānando,
Soko vessantarassa hi.

Ṭhāyībhāva niddesa ratiṭṭhāyībhāva

356. Ramma,desa, kalā, kāla, vesādi, paṭisevanā;
Yuvāna’ññoññarattānaṃ, pamodo **rati** ruccate.

357. Yutyā bhāvānubhāvā te, nibandhā posayanti naṃ;
Sopya’yoga, vippayoga, sambhogānaṃ vasā **tidhā.**

Hassaṭṭhāyībhāva

358. Vikārā’katiādīhi, attano tha parassa vā;
Hasso niddā, samā’lasya, mucchādi,byabhicāribhi;
Paripose siyā hasso, bhiyyo’tthipabhutīnaṃ so.

Hassappabheda

359. Sita miha vikāsi nayanaṃ,
Kiñcā’lakkhiya dijaṃ tu taṃ **hasitaṃ;**
Madhurassaraṃ **vihasitaṃ,** aṃsasirokampa**mupahasitaṃ.**

360. **Apahasitaṃ** sajala’kkhi, vikkhittaṅgaṃ bhavatya’**tihasitaṃ;**
Dve dve kathitā ce’saṃ,
Jeṭṭhe [majjhe’dhameti ettha majjhe adhameti padacchedo] majjhe’dhame ca kamaso.

Karuṇaṭṭhāyībhāva

361. Sokarūpo tu **karuṇo,** niṭṭhappatti’ṭṭha nāsato;
Tatthā’**nubhāvā** rudita, paḷaya,tthambhakādayo;
Visādā,lasya,maraṇa, cintā’dī **byabhicārino.**

Ruddaṭṭhāyībhāva

362. Kodho macchariyā’dīhi, pose tāsa, madādibhi;
Nayanā’ruṇatādīhi, **ruddo** nāma raso bhave.

Vīraṭṭhāyībhāva

363. Patāpa, vikkamā’dīhu, ssāho **‘vīro’**ti saññito;
Raṇa,dāna,dayāyogā, vīro’yaṃ **tividho** bhave;
Tevā’**nubhāvā** dhiti,ma, tyā’dayo **byabhicārino.**

Bhayaṭṭhāyībhāva

364. Vikārā,sani,sattā’di, bhayu’kkaṃso **bhayānako;**
Sedā’dayo **nubhāve’**ttha, tāsā’dī **byabhicārino.**

Jigucchāṭṭhāyībhāva

365. Jigucchā rudhirā’dīhi, pūtyā’dīhi virāgato;
Bībhaccho khobhanu’bbegī, kamena karuṇāyuto;
Nāsā vikūṇanādīhi, saṅkādīhi’ssa posanaṃ.

Vimhayaṭṭhāyībhāva

366. Ati loka padatthehi, vimhayo’yaṃ raso’**bbhuto;**
Tassā’**nubhāvā** seda,ssu, sādhuvādā’dayo siyuṃ;
Tāsā,vega,dhiti,ppaññā, honte’ttha **byabhicārino.**

Samaṭṭhāyībhāva

367. Ṭhāyībhāvo samo mettā, dayā,modā'di sambhavo;
Bhāvādīhi ta'dukkaṃso, **santo** santa nisevito.

Iti saṅgharakkhita mahāsāmiviracite subodhālaṅkāre

Rasabhāvā'vabodho nāma

Pañcamo paricchedo.

Subodhālaṅkāro samatto.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

Vessantarāgīti

[Ka]

Bāttiṃsalakkhaṇūpeta,
Dātabbaṃ dadataṃ vara;
Vessantaratta māpādi,
Sañcaraṃ bhavasāgare.

[Kha]

Dvandaṃdvandaṃ sañcarantī,
Janānande yasodhīre;
Maddittaṃ samupāgañchi,
Tvaṃpitena bhavaṇṇave.

[Ga]

Tumhaṃdāni pavakkhāmi,
Upattiṃ nandiniṃ tahiṃ;
Dajjahvovo mamokāsaṃ,
Kavayo pyābhinandatha.

1. Ekanavutehito kappe,
Vipassīnāma nāyako;
Vineyye tārayaṃkhemaṃ,
Loke uppajjicakkhumā.

2. Khemārāmamhi sambuddho,
Migadāye manorame;
Nissāya bandhumatiṃso,
Vihāsi nagaraṃtadā.

3. Rajjaṃdhammena kāresi,
Nagaretamhi bandhumā;
Rājātassa duvedhītā,
Āsuṃ sabbaṅgasobhaṇā.

4. Ekohi ekadārājā,
Bandhumassa supesayi;
Sahassagghanikaṃ soṇṇa-
Mālañcā naggha candanaṃ.

5. Adāsi bandhumārājā,
Pitājeṭṭhāya candanaṃ;
Soṇṇamālaṃ kaniṭṭhāya,
Tahiṃ viyāya dhītuyā.

6. Ubhotāpīti cintesuṃ,
Natthatthovata tehino;
Bhagyavantassa pūjema,
Saṃpasādena cetasā.

7. Tatosācandanaṃ cuṇṇaṃ-
Kārāpetvāna jeṭṭhakā;
Gantvāna vihāraṃ soṇṇa,
Vaṇṇampūjesi nāyakaṃ.

8. Vikiritvā tu sāgandha,
Kuṭiyaṃ sesacandanaṃ;
Evañhi patthanaṃ kāsi,
Buddhamātā bhavāmahaṃ.

9. Kāretvā soṇṇamālaṃtu,
Uracchada pasādanaṃ;
Pūjesi hemavaṇṇaṃsā,
Bhagavantaṃ kaniṭṭhakā.

10. Evampi patthanaṃkāsi,
Idaṃmama pasādanaṃ;
Sarīre niccalā ṭhātu,
Carantiyā bhavābhavaṃ.

11. Ubhopi rājakaññātā,
Ṭhatvāna yāvatā yukaṃ;
Upapajjiṃsu sovaggaṃ,
Cutāsukha pamodanaṃ.

12. Manussadeva lokesu,
Saṃsariṃsu sukhaṃduve;
Ekanavuti kappāni,
Muccitvā pāyadukkhato.

13. Kassapassa kāletāsu,
Kaniṭṭhā kikirājino;
Dhītā uracchadānāma,
Hutvāna parinibbutā.

14. Jeṭṭhakā pana dhītāsi,
Kikissa rājino tahiṃ;
Dhammānāma damitā sā,
Komāra brahmacārinī.

15. Tatoca vitvāna sā deva,
Manussesu punappunaṃ;
Saṃsarantī mahesīsi,
Pūrindadassa ekadā.

16. Rattacandana lepena,
Limpita dehinī hisā;
Katapuñña visesena,
Nāmena phussatīhvitā.

17. Devindo aññadādisvā,
Parikkhīṇāyukaṃ viyaṃ;
Deviṃ taṃ parivārena,
Mahatā nesinandanaṃ.

18. Sirīsayana piṭṭhamhi,
Taṃsayāviya māghavā;
Ṭhito sayanapassamhi,
Phussatiṃ etadabravī.

19. Varetedasadassāmi,
Phussatevaravaṇṇike;
Tvaṃñhiicchasiyeladdhuṃ,
Labhāpessāmitevare.

20. Sutvātaṃ phussatīdevī,
Lomahaṃ sanarūpinī;
Khīṇāyutamajānantī,
Attano etadabravī.

21. Pāpaṃnu tvayi deviṃnda,
Kataṃme appiyāthate;
Rammāme cavanaṃ icchaṃ,
Maññebhaṇaṃti īdisaṃ.

22. Natebhadde kataṃpāpaṃ,
Nacame appiyātuvaṃ;
Puññaṃtute parikkhīṇaṃ,
Tasmā te vaṃvadāmahaṃ.

23. Santike maraṇaṃ tuyhaṃ,
Vinābhāvo bhavissati;
Paṭigganhāhi me ete,
Varedasa pavacchato.

24. Sakkassavacanaṃ sutvā,
Ñātvāmaraṇa mattano;
Varesā laddhumicchantī,
Devindameta dabravī.

25. Ito cutāsahassakkhi,
Sīvirājanivesane;
Mahesī phussatīnāma,
Nīlanettā yathāmigī.

26. Assaṃ nīlabhamukāhaṃ,
Labheyyaṃ puttamuttamaṃ;
Dhārenti yācamegabbhaṃ,
Majjhimaṅgaṃ anunnataṃ.

27. Palitāna virūhantu,
Alambāca payoro;
Kāyerajo nalimpetha,
Vajjhañcāpi pamocaye.

28. Yeyācitā varābhadde,
Tayādasa mayātava;
Dinnāte tuṭṭhacittena,
Sabbelacchasi mānuse.

29. Tatocavitvāna sādeva-
Lokā nibbatti icchiyaṃ;
Mahesiyā paṭisandhi-
Vasena maddarājino.

30. Dasamā saccayenesā,
Dhītaraṃ maddarājinī;
Heṭṭhāsusetacchattassa,
Vijāyi seṭṭharūpiniṃ.

31. Rattacandana lepena,
Esālimpi tadehinī;
Tenassā brāhmaṇānāmaṃ,
Akaṃsu phussatīiti.

32. Saññākāra doḷāruḷa-
Maṅgalādīni kātuna;
Mahatā parihārena,
Posiṃsu khattiyāniyo.

33. Madhūrakhīra sampannā,
Siniddhapīṇa yobbanā;
Dhātiyo khattiyānītaṃ,
Khīraṃpāyiṃsu yāpanaṃ.

34. Saṅkamantīva vuddhāsā,
Aṅkāaṅkaṃ karākaraṃ;
Rājakaññāca tosiṃsu,
Naccagītehi nāṭakī.

35. Devaccharāvarūpena,
Subhāsoḷasa vassikā;
Harantī nettarasaṃsā,
Passantānaṃsukhedhitā.

36. Siviraṭṭhe tadārajjaṃ,
Sivirājā jetuttare;
Kāresisiñcayonāma,
Puttotassa mahāyaso.

37. Vayappatto bhirūposi,
Devaputtova siñcayo;
Aroha pariṇāhena,
Nānāsibbesu kovido.

38. Siñcayassa niyyādesi,
Rajjaṃputtassa attano;
Jīvanto passituṃrāja-
Siriṃicchaṃ mahārahaṃ.

39. Ānetvā maddarājassa,
Dhītaraṃ phussatiṃtahiṃ;
Soḷasitthi sahassānaṃ,
Mahesiṃkāsi jeṭṭhikaṃ.

40. Phussatīsiñcayoññoñña-
Mukhaṃdvepiyacakkhunā;
Passamānāvaacchiṃsu,
Aññamaññapiyaṃvadā.

41. Athacinti yadevindo,
Dinnāphussatiyāmayā;
Varādasa tesuputta-
Varonahisamijjhati.

42. Samijjhā pesāmietaṃti,
Ajeyyebhidasālaye;
Upadhāritthatissāya,
Puttabhāvārahaṃmaruṃ.

43. Cavitvāhuuddhaṃgāmī,
Bodhidevotatotahiṃ;
Brahmaṃgantvāsahassakkhī,
Tassataṃetadabravī.

44. Ito bho sugatiṃgaccha,
Anukampāhimarisa;
Siñcayaṃdeviyaṃtassa,
Sandhiṃ gaṇhajutindhara.

45. Aññepi saṭṭhisahassa-
Deve cavana dhammine;
Upasaṅkamma soyāci,
Gacchahvo sugatiṃiti.

46. Bodhisattoca aññeca,
Sādhūti sampaṭicchisuṃ;
Tatocutā catedevā,
Āguṃ mānusakaṃimaṃ.

47. Phussatyaṃhi mahāsatto,
Nibbatti paṭisandhiyā;
Kulesvaññeca maccānaṃ,
Nibbattiṃsu visuṃvisuṃ.

48. Kucchiṅgate mahāsatte,
Devī do haḷinīahu;
Dātukāmā mahādānaṃ,
Visajjiya buhuṃdhanaṃ.

49. Rājamandiradvāramhi,
Vemajjhenagarassaca;
Catudvāresuchaddāna-
Sālāyo deyyapūritā.

50. Kārāpetvāna chassata-
Sahassāni dinedine;
Visajjitvāna sabbesaṃ,
Icchantī āsidātave.

51. Utvātaṃ kāraṇaṃrājā,
Pakkosāviya brāhmaṇe;
Nimitta pāṭhakepucchi,
Kiṃ bhavissatītiñātave.

52. Jānāma no mahārāja,
Gatokucchimhi deviyā;
Hehitya bhiratodāne,
Evaṃvadiṃsu brāhmaṇā.

53. Brāhmaṇānaṃ vacosutvā,
Narindo tuṭṭhamānaso;
Dānaṃadāsi chaddāna-
Sālāyo suṭṭhumāviya.

54. Paṭisandhiggahaṇamhā,
Bodhisattassa viññuno;
Paṭṭhāyaṇṇava vegova,
Lābhoḷāro anappako.

55. Paṇṇākāraṃ pahiṇiṃsu,
Rājino jambumaṇḍale;
Bodhisattā nubhāvena,
Nānāraṭṭhindakhattiyā.

56. Parihāraṃ pavacchesi,
Mahesiṃ paṭisandhiniṃ;
Rājāsukhaṃ vasāpesi,
Kāresiicchiticchitaṃ.

57. Buddhaṅkurānubhāvena,
Janāsuṃ modamānasā;
Kālevassatimeghopi,
Subhikkhosamayoahu.

58. Saddhiṃputtena juṇhāya,
Kiḷantiyāvamātuyā;
Mahantīratisabbesaṃ,
Janānaṃvipulātahiṃ.

59. Gabbhaṃhi dhārentīdevī,
Dasamāsamhipūrite;
Nagaraṃdaṭṭhu kāmāsi,
Tadārocesirājino.

60. Sādhubhaddeti vatvāna,
Puraṃdeva puraṃviya;
Rājā alaṅkarāpesi,
Deviyā pitivaḍḍhanaṃ.

61. Āropiya tatodeviṃ,
Vicittaṃ lakkhikaṃrathaṃ;
Padakkhiṇaṃ kārāpesi,
Nagaraṃ sabbalaṅkataṃ.

62. Vessānaṃ vīthiyāmajjhe,
Ṭhānāṭhānaṃ pathāpathaṃ;
Caliṃsu kammajāvātā,
Carantiyāva deviyā.

63. Utvāmaccāpavattiṃtaṃ,
Raññorociṃsusīghaso;
Sutigehaṃkārāpesi,
Taṃvīthiyaṃvasiñcayo.

64. Tatthasāvasamānāva,
Vijāyiakutobhayā;
Nimmalaṃsusuddhaṃputtaṃ,
Suvaṇṇakkhandhasannibhaṃ.

65. Akkhīniummilitvāna,
Nikkhantomātu kucchito;
Pasannappiyākārena,
Passittamātuyāmukhaṃ.

66. Amma dānaṃ dadissāmi,
Atthinu kiñci tedhanaṃ;
Hattaṃso pasāretvāna,
Itibravitahiṃ muhuṃ.

67. Sutvāmodiya taṃmātā,
Dehidānaṃ yathicchitaṃ;
Tātāti tassapādāsi,
Sahassatthavikaṃtahiṃ.

68. Mahosadha vessantara-
Mahāsiddhattha jātisu;
Kathesi mātarābodhi-
Sasatto jātakkhaṇetisu.

69. Acchera mabbhutaṃdisvā,
Janāmodiṃ sutāvade;
Apphoṭento hasantāca,
Jayanādaṃ panādayuṃ.

70. Vessantaroti hvāyiṃsu,
Nāmaggahaṇa maṅgalaṃ;
Saṅkhatā brāhmaṇātassa,
Jātattā vessavīthiyaṃ.

71. Vijāta divasetassa,
Ekāākāsacārinī;
Hatthinīhi sabbasetaṃ,
Ekaṃ kuñjaraposakaṃ.

72. Bodhisattā nubhāvena,
Ānetvā maṅgalasammataṃ;
Thapetvāna pakkāmi,
Hatthisālāya sādhukaṃ.

73. Uppannattāmahāsattaṃ,
Tassakatvānapaccayaṃ;
Akaṃsunāgarānāmaṃ,
Samaggāpaccayoiti.

74. Taddinevavijāyiṃsu,
Amaccānaṃkumārakā;
Gehesusaṭhisahassā,
Mahāsattasajātakā.

75. Atidīghādayodose,
Vivajjetvānasiñcayo;
Kumāraṃcatussaṭhikā,
Upaṭṭhāpesidhātiyo.

76. Alambatthaniyocetā,
Bhirūpāyobbaneṭhitā;
Āsuṃmadhurathaññāyo,
Saṃsuddhāseṭṭhakoliyo.

77. Sususaṭṭhisahassānaṃ,
Ekekādhātiyotathā;
Buddhaṅkurasajātānaṃ,
Upaṭṭhāpesisuṃndarā.

78. Saddhiṃ saṭṭhisahassehi,
Kumārehimahāyaso;
Mahatāparivārena,
Saṃvaḍḍhibodhisattavo.

76. Rājāsatasahassaggha-
Nikaṃ susupiḷandhanaṃ;
Kārāpetvāvibhūsesi,
Attajaṃdānanandanaṃ.

80. Omuñcitvānadhātīnaṃ,
Taṃcatuppañcavassiko;
Adāsisomahāsatto,
Bodhiṃ apekkhamānaso.

81. Punataṃtāhidhātīhi,
Diyyamānaṃpisādaraṃ;
Nasogaṇhitthakumāro,
Dinnesuanapekhavā.

82. Ārociṃsupavattiṃtaṃ,
Raññotādhātiyotadā;
Sutvāmuditacittena,
Taṃsothomitthaattajaṃ.

83. Puttenamamadinnaṃtaṃ,
Brahmadeyyaṃpiḷandhanaṃ;
Tumhākaṃsantakaṃhotu,
Iccāpibravisiñcayo.

84. Punāparaṃpikāretvā,
Pādāsiputtanandano;
Puttassadātukāmassa,
Suvicittapiḷandhanaṃ.

85. Omuñcitvānaetaṃpi,
Dhātīnaṃdāsidāyako;
Dārakotuṭṭhacittena,
Sabbaññutappiyāyano.

86. Evaṃvutta nayeneva,
Nava vāre piḷandhanaṃ;
Daharodāsi dhātīnaṃ,
Nāthānātha parāyano.

87. Aṭṭhavassi kakāletu,
Evaṃcintesi buddhimā;
Nisinno sirisayano,
Pāsādo parimaṇḍale.

88. Demibāhira dānaṃva,
Natāva mama mānasaṃ;
Parito setievañhi,
Ajjhattikaṃdadāmahaṃ.

89. Sacemaṃ kociyāceyya,
Sīsaṃsa moḷimuttadhaṃ;
Chijja taṃ tassadajjeyyaṃ,
Naheyyaṃ līnacetaso.

90. Hadayaṃmama yāceyya,
Bhinditvā asināuraṃ;
Nīharitvānataṃtassa,
Dajjeyyaṃ tuṭṭhamānasā.

91. Akkhīni mamayāceyya,
Uppāṭetvāna tāvade;
Satthena tassadajjeyyaṃ,
Salohitāni tānime.

92. Hatthepādecakaṇṇeca,
Yāceyyamamasādhukaṃ;
Chinditvā tānidajjeyyaṃ,
Tassapūre manorathaṃ.

93. Maṃsaṃmekociyāceyya,
Sīghaṃsabbasarīrato;
Khaṇḍākhaṇḍaṃ chinditvāna,
Dajje maṃsaṃ salohitaṃ.

94. Hohitvaṃmamadāsoti,
Vadeyyakocicetahiṃ;
Sayaṃāmātisāvetvā,
Attānaṃpi dadāmahaṃ.

95. Tassevaṃ cintayantassa,
Kampittha pathavīmahā;
Samantāgajjamānāyaṃ,
Mattova kuñjarovane.

96. Merurājo namitvāna-
Bhimukhova jetuttaraṃ;
Nagaraṃ ṭhāsi serita-
Vettaṅkurova tāvade.

97. Mahīsaddasantāsena,
Meghopāvassi tāvade;
Ghanavassaṃmahādhāraṃ,
Gajjamāno disodisaṃ.

98. Niccharimsu bahūvijju-
Latāyoca samantato;
Indacāpā uṭṭhahiṃsu,
Ukkāpāto tadā ahu.

99. Apphoṭesi tahiṃdeva-
Rājātuṭṭho sujampati;
Sādhusādhūti sāvesi,
Mahābrahmā katañcalī.

100. Brahmalokā tadāyāva,
Itopathavi maṇḍalā;
Accheraṃ abbhutaṃ āsi,
Ekakolāhalaṃ mahā.

101. Evaṃñhi nekabbhūtāni,
Janetvāna mahājanaṃ;
Hāsayaṃ susukhaṃvaḍḍha-
Mānosoḷasa vassiko.

102. Kumāro sabbasibbesu,
Kovidoca pāraṅgato;
Phullasālova sobhanto,
Vaṇṇena vayasā tadā.

103. Athassa dātukāmova,
Rajjaṃmantiya deviyā;
Pitāsi siñcirājatte,
Puttaṃsoḷasa vassikaṃ.

104. Maddaraṭṭhe tadāmadda-
Rājakulā bhivaṇṇiniṃ;
Netvāmahe sittemaddiṃ-
Bhisiñci dhammacāriniṃ.

105. Maddīmātuladhītāsā,
Bhaginī mandahāsinī;
Vessantarakumārassa,
Seṭṭhalakkhaṇadhārinī.

106. Pubbauṭṭhāyinī maddī,
Niccaṃ pacchānipātinī;
Manāpacārinī devī,
Kiṃkāra paṭisāvinī.

107. Soḷasitthi sahassātaṃ,
Maddiṃsabbaṅga sobhaṇaṃ;
Naccavādita gītehi,
Paricāriṃsu sabbadā.

108. Vessantaro mahārājā,
Rajjebhi sittakālato;
Paṭhāya dānasālāyo,
Chaddānaṃ dāsikāriya.

109. Mahādānaṃ pavattesi,
Vissajjanto dinedine;
Sammodamāno chassata-
Sahassāni dhanāniso.

110. Evaṃdāne ramantassa,
Mahesītassarājino;
Puttaṃvijāyiapara-
Bhāgemaddī sudassanaṃ.

111. Sampaṭicchiṃsu vijāta-
Kāletaṃ soṇṇasannitaṃ;
Soṇṇa jālenatenassa,
Nāmaṃjālīti voharuṃ.

112. Padasā gamane kāle,
Puttassa tassajālino;
Vijāyi dhītaraṃekaṃ,
Nārīnaṃ seṭṭhaṃsammataṃ.

113. Kaṇhājinena dhītaṃtaṃ,
Sampaṭicchiṃsu sādaraṃ;
Tenassā dhituyānāmaṃ,
Kaṇhājināti voharuṃ.

114. Mahatā parivārena,
Vuddhiṃnvāyiṃsu teduve;
Sayantā naccagītena,
Naccagīta pabodhanā.

115. Mahāsattohi māsassa,
Chakkhattuṃ dānamaṇḍape;
Olokesi alaṅkata-
Hatthikkhandha vareṭhito.

116. Tahiṃ kaliṅkaraṭṭhamhi,
Dubbuṭṭhikā bhayānakā;
Sassāni nasampajjiṃsu,
Dubbhikkho samayoahu.

117. Corakammaṃ akariṃsu,
Asakkontāva jīvituṃ;
Janā nigamagāmesu,
Vilumpanti dāmarikā.

118. Kaliṅkaraṭṭhaṃ sakalaṃ,
Dubbhikkhabhayapīḷitaṃ;
Ghaṭe vilolapārīva,
Saṅkhumbhittha anāthakaṃ.

119. Negamā jānapadāsabbe,
Nāgarāca samaggatā;
Rājaṅgaṇe ukkosiṃsu,
Dubbhikkhabhaya coditā.

120. Tadāsutvāna taṃrājā,
Sīghaṃubbigga mānasā;
Koyaṃsaddoti pucchittha,
Mahāmacce sakantike.

121. Ārocayiṃsu rājānaṃ,
Pavattiṃ taṃasesato;
Rājāpi paṭijānāsi,
Meghaṃ vassāpaye-iti.

122. Tatoso patthanaṃkāsi,
Samādiya uposathaṃ;
Devaṃ vassāpanatthāya,
Sattāhaṃsattakāruṇo.

123. Nahievaṃpisosakkhi,
Vassāpetuṃ narissaro;
Meghaṃkaliṅka raṭṭhamhi,
Dubbuṭṭhikāva jāyahi.

124. Tatoso sannipātetvā,
Nāgare etadabravī;
Vasāpetuṃ nasakkomi,
Devaṃ kiṃ nukare-iti.

125. Tadāevamavociṃsu,
Narākaliṅkarājino;
Devaṃ vassāpanatthāya,
Subhikkhakālakāmino.

126. Siviraṭṭhemahārāja,
Rajjedhammenayoṭhito;
Jetuttaremahāvessa-
Ntaro siñcayaoraso.

127. Dānesubhiratohesa,
Kiramaṅgalakuñjaro;
Tassatthipaccayonāma,
Pavarosabbapaṇḍaro.

128. Gataṭhānekuñjarassa,
Tassekantenakhattiya;
Pāvassikiragajjanto,
Mahāmeghosavijjuko.

129. Pesetvābrāhmāṇerāja,
Yācāpetuṃsupaṇḍaraṃ;
Hatthiṃvaṭṭatitaṃtena,
Sīghaṃpesehibrāhmaṇe.

130. Sampaṭicchiyasādhūti,
Sutvātaṃtuṭṭhamānaso;
Rājaṅgaṇamhirājāso,
Sannipātesibrāhmaṇe.

131. Guṇavaṇṇehisampanne,
Vicinitvānabrahmaṇe;
Aṭṭhatesurājātesaṃ,
Nekaṃdāsiparibbayaṃ.

132. Ānethakuñjaraṃbhonto,
Vessantarassasantikaṃ;
Gantvāyāciya-evaṃte,
Rājāvatvānapesayiṃ.

133. Brāhmāṇā aṭṭharājānaṃ,
Tekatvāna padakkhiṇaṃ;
Gañchiṃsu jetuttaraṃ nāgaṃ,
Nethuṃ sabbaṅgasundaraṃ.

134. Anupubbena gantvāna,
Tepāpuṇiṃsu brāhmaṇā;
Jetuttaraṃ bhuñjamānā,
Dānasālāsu acchayuṃ.

135. Tatopuṇṇa madinamhi,
Katvāsarīramattano;
Tepaṃsumakkhitaṃāguṃ,
Pācīnadvāramaṇḍalaṃ.

136. Saṃyācissāmanāganti,
Cintamānāvarājino;
Āgamentāāgamanaṃ,
Tatthaacchiṃ subrāhmāṇā.

137. Dānaggaṃ olekeyyanti,
Tadāsura sabhojano;
Pātonūtvā mahāsatto,
Alaṅkārena laṅkari.

138. Alaṅkata hatthikkhandhaṃ,
Aruyha agamātato;
Rājā puratthimaṃ dvāraṃ,
Parisāya mahantiyā.

139. Mahantiṃ parisaṃdisvā,
Bhitā ubbigga mānasā;
Tatthokāsaṃ nalabhiṃsu,
Yācituṃ brāhmaṇā tahiṃ.

140. Tamhā dakkhiṇadvāraṃ te,
Saṅkamitvāna unnate;
Padese seṭṭharājānaṃ,
Āgamesuṃ ṭhitā tato.

141. Oloketvāna pācīna-
Dāramhi dānamaṇḍape;
Hatthikkhandhagato rājā,
Dvāramā gañcidakkhiṇaṃ.

142. Rājānaṃ āgataṃ disvā,
Pasāretvāna brāhmaṇā;
Hatthe ‘‘vessantarojetu’’
Tikkhattuṃ itibhāsiṃsu.

143. Jayasaddaṃ panādante,
Rājādisvāna brāhmaṇe;
Hatthiṃ tesaṃ ṭhitaṭhānaṃ,
Pājesi dānamānasā.

144. Hatthikkhandhe nisinnova,
Pasannena mukhenaso;
Mhitapubbaṃ tatovoca,
Girevaṃ hadayaṅgamaṃ.

145. Dakkhiṇāvaṭṭasaṅkhena,
Bāhuṃpaggayha dakkhiṇa;
Purato mama tiṭṭhantā,
Kiṃ maṃyācanti brāhmaṇā.

146. Evaṃsīghama vociṃsu,
Pahaṭṭhā brāhmaṇā tahiṃ;
Ratanaṃrāja yācāma,
Kuñjaraṃ sabbapaṇḍaraṃ.

147. Idaṃsutvānasocinti,
Ajjhattikaṃ pidātave;
Ahamicchāmitedāni,
Mamaṃ yācanti bāhiraṃ.

148. Idāni pūrayissāmi,
Yācantānaṃ manorathaṃ;
Evaṃcintiyasobhāsi,
Hatthikkhandhaṭhito iti.

149. Demitaṃ navikampāmi,
Yaṃmaṃyācanti brāhmaṇā;
Kelāsa sadisaṃ setaṃ,
Alaṅkataṃ gajuttamaṃ.

150. Hatthikkhandhā tato ruyha,
Rājā cāgādhimānaso;
Olokesitikkhattuṃtaṃ,
Katvā nāgaṃ padakkhiṇaṃ.

151. Gahetvā soṇṇabhiṅgāraṃ,
Sugandhodaka pūritaṃ;
Ahvāyi etha bhontoti,
Kuñjaraṃesa dātave.

152. Gahetvā rajatadāma-
Sadisaṃ seta hattino;
Soṇḍaṃṭṭhapiya hatthesu,
Brāhmaṇānaṃ gajissaro.

153. Sālaṅkataṃ mahānāgaṃ,
Pātetvā dakkhiṇodakaṃ;
Adāsi seṭṭhadantiṃtaṃ,
Asallinena cetasā.

154. Saddhiṃ vīsatilakkhena,
Catulakkhāni agghati;
Alaṅkārohi nāgassa,
Nānāratanacittito.

155. Athāpianagghā honti,
Chaḷeva aṅkusādisu;
Maṇayo vāraṇocāpi,
Anaṅgho sattanagghikā.

156. Yatāvutta ratanehi,
Saddhiṃ adāsi kuñjaraṃ;
Nāgopiyopi teneva,
Tato sabbaññutaṃ piyaṃ.

156. Athāpi pañcasatāni,
Paricārāni hatthino;
Kulāni hatthigopehi,
Saddhiṃ adāsi sādaraṃ.

158. Vessantarena dinnamhi,
Seta maṅgala kuñjare;
Acetanāpinādentī,
Medanī sampa kampatha.

159. Tahiṃ bhīsanakaṃ āsi,
Nānaṃ lomahaṃsanaṃ;
Mahanto vipulo ghoso,
Khumbhittha sakalaṃ puraṃ.

160. Mahīsaddasantāsena,
Megho pāvassi tāvade;
Ghanavassaṃ mahādhāraṃ,
Gajjamāno diso disaṃ.

161. Niccharimṃsu bahūvijju-
Latā yoca samantato;
Indacāpā uṭṭhahīṃsu,
Ukkāpāto tadā ahu.

162. Hatthiṃ laddhānate tuṭṭhā,
Brāhmaṇā kiradakkhiṇā-
Dvārā nagara majjhena,
Gajakkhandha gatānayuṃ.

163. Mahājanaparivāre,
Gajāruḷheṭṭha brāhmaṇe;
Passiṃ sunāgarā sabbe,
Tadāte etadabravuṃ.

164. Amhākaṃ kuñjaraṃ hambho,
Āruḷhā vo idhāgatā;
Dinnoyaṃ kena tumhākaṃ,
Kadā laddho kuto-iti.

165. Vessantarena dinno no,
Kathaṃtumhe vadissatha;
Nakatheyyāma vitthāraṃ,
Gacchema nagaraṃ mayaṃ.

166. Evaṃvatvā nikkhamiṃsu,
Dvārena uttarenate;
Cittaṃvilola mānāva,
Nāgarānaṃ kaliṅkajā.

167. Tadāhi nāgarā sabbe,
Bodhisattassa kujjhitā;
Rājadvāre sannipacca,
Upakkosamakaṃsu te.

168. Adhammenevabhonttono,
Nāgaṃ raṭṭhassa pūjitaṃ;
Adāvessantaroduṭṭha-
Brāhmaṇānamalaṅkataṃ.

169. Saṅkhumbhitacittā sabbe,
Tatonagaravāsino;
Gantvā siñcayarājassa,
Santikaṃ evamabravuṃ.

170. Vidhamaṃdevateraṭṭhaṃ,
Puttovessantarotava;
Kataṃsokuñjaraṃdāsi,
Siviraṭṭhassapūjitaṃ.

171. Kathaṃso vāraṇaṃdāsi,
Setaṃ kelāsasannibhaṃ;
Paṇḍukampalasañchannaṃ,
Jaya bhūmi vijanānaṃ.

172. Sace so dātumiccheyya,
Annaṃpāṇañcabhojanaṃ;
Vatthaṃ senāsanaṃ soṇṇaṃ,
Yuttaṃdātuṃ yathicchitaṃ.

173. Sacetvaṃ nakarissasi,
Sivīnaṃ vacanaṃidaṃ;
Maññetaṃ sahaputtena,
Sivīhatthe karissare.

174. Tajjamānāhi evañhi,
Sutvā sivīhi bhāsitaṃ;
Maññittha siñcayo puttaṃ,
Māretuṃ icchareiti.

175. Evaṃbyākāsi teneva,
Sīghaṃvibbhanta mānaso;
Puttapema codito so,
Sokasalla samappito.

176. Kāmaṃ janapado sabbaṃ,
Raṭṭhañcāpi vinassatu;
Nāhaṃ sivīnaṃvacanā,
Pabbājeyyaṃ mamatrajaṃ.

177. Kathaṃ haṃ tamhi dubbheyyaṃ,
Santoso suddhacetaso;
Puttaṃkathañca niddosaṃ,
Satthena ghātaye mama.

178. Sivayo tassa sutvāna,
Bhāsitaṃ puttagiddhino;
Avocuṃ visaṭṭhā vīta-
Bhahāevaṃ yathātathaṃ.

179. Mānaṃ daṇḍena satthena,
Nāpi so bandhanāraho;
Pabbājehi vanaṃ raṭṭhā,
Vaṅke vasatu pabbate.

180. Tadācintayi sorājā,
Nayuttaṃ panūdetave;
Chandaṃ hi sivinaṃ dāni,
Tato voca subhāsitaṃ.

181. Yathāchandaṃ kareyyāmi,
Raṭṭha pabbājayetha taṃ;
Ekokāsañca yācāma,
Rattiṃ so vasataṃ imaṃ.

182. Amantetu yathākāmaṃ,
Kaṇhājināya jālinā;
Tathāca maddiyā saddhiṃ,
Kāmeca paribhuñjatu.

183. Tato ratyā vivasāne,
Sūriyuggamanesati;
Samaggā sivayo hutvā,
Raṭṭhā pabbajayantu taṃ.

184. Paccāgañchuṃ tadā sabbe,
Sivayo tuṭṭhamānasā;
Sampaṭicchitvāna sādhūti,
Vacanaṃ sivirājino.

185. Tatoso siñcayoekaṃ,
Kattāraṃ puttasantikaṃ;
Sāsanaṃ pesanatthāya,
Turitaṃ evamabravī.

186. Uṭṭhehi katte taramāno,
Gantvā vassantaraṃ vada;
Sivayo deva tekuddhā,
Negamāca samāgatā.

187. Asmā ratyā vivasāne,
Sūriyuggamane sati;
Samaggā sivayo hutvā,
Raṭṭhā pabbājayantitaṃ.

188. Sakattā taramānova,
Sivirājena pesito;
Upāgami puraṃrammaṃ,
Vessantara nivesanaṃ.

189. Tatthaddasa kuraṃso,
Ramamānaṃ sake pure;
Parikiṇṇaṃ amaccehi,
Tidasānaṃva vāsavaṃ.

190. Vanditvā rodamānoso,
Kattā vessantaraṃ bravī;
Dukkhaṃ te vedayissāmi,
Māmekujjha rathesabha.

191. Asmāratyā vivasāne,
Sūriyuggamane sati;
Sivayo deva tekuddhā,
Raṭṭhā pabbājayantitaṃ.

192. Sutvāna bhāsitaṃ etaṃ,
Hasamāno pamodayaṃ;
Evaṃpucchittha kattāraṃ,
Vessantaro sudhītimā.

193. Kismiṃ me sivayo kuddhā,
Yaṃ napassāmi dukkaṭaṃ;
Taṃme katte viyācikkha,
Kasmā pabbājayanti maṃ.

194. Tahiṃ kattā idaṃvoca,
Hatthidānena kujjhare;
Khīyanti sivayo rāja,
Tasmā pabbājayanti taṃ.

195. Taṃsutvāna mahāsatto,
Dānesu thīramānaso;
Vacanaṃ mhitapubbaṃ so,
Kattāraṃ etadabravī.

196. Hadayaṃ cakkhumahaṃ dajjaṃ,
Bāhuṃpi dakkhiṇaṃ mama;
Hirañña maṇisoṇṇādiṃ,
Nakiṃ bāhirakaṃ dhanaṃ.

197. Kāmaṃmaṃsi vayosabbe,
Pabbājentu hanantuvā;
Nevadānā viramissaṃ,
Kāmaṃchindantu sattadhā.

198 Tatoso devatāviṭṭho,
Kattāmaggama desayi;
Pabbājitānaṃ sabbesaṃ,
Gatapubbaṃ purāṇakaṃ.

199. Kontīmārāya tīrena,
Gīrimā rañcaraṃ pati;
Yenapabbājitāyanti,
Tenagacchatu subbato.

200. Taṃsutvāna bodhisatto,
Sādhūti sampaṭicchiya;
Ekokāsaṃ nāgarānaṃ,
Yācetuṃ evamabravī.

201. Dānaṃsattasatakaṃhaṃ,
Kattedajjaṃ suvetato;
Parasve nikkhamissāmi,
Rattiṃdivaṃ khamantume.

202. Sādhudevapavakkhāmi,
Khamāpetuṃnisādivaṃ;
Nāgarānaṃtivatvāna,
Tadākattāpipakkami.

203. Mahāsattomahāyena-
Kuttaṃsakalakammikaṃ;
Pakkosāviyasvedānaṃ,
Evaṃbyākāsidātave.

204. Hatthīasserateitthī,
Dāsīdāsecadhenuyo;
Paṭiyādehitvaṃsatta-
Satecāgāyamārisa.

205. Athonānappakārāni,
Annapānānisabbaso;
Surampi paṭiyādehi,
Sabbaṃdātabbayuttakaṃ.

206. Evaṃsobyākaritvāna,
Pemacittenacodito;
Ekovamaddiyārammaṃ,
Pāsādamabhirūhatha.

207. Rattacandana gandhehi,
Gandhodakehivāsitaṃ;
Sopāvekkhisirīgabbhaṃ,
Maddīdevīnivāsanaṃ.

208. Maddīdisvānaāyantaṃ,
Mhitānanenasāmikaṃ;
Uṭṭhāsiāsanāsīghaṃ,
Reṇumattāvakinnarī.

209. Uṭṭhāhitvānasāmaddī,
Vāmahatthesu rājino;
Dakkhiṇe nasahatthena,
Gaṇhitthamandahāsinī.

210. Tatosirisayanamhi,
Nasinnaṃsakasāmikaṃ;
Bījayantīvasāṭṭhāsi,
Maddīsaññatavāsinī.

211. Maddiṃaṅkeṭṭhapetvātha,
Gaṇhaṃhattesudeviyā;
Mukhaṃmukhenakatvāna,
Rājāmandamabhāsatha.

212. Yaṃtesacemayādinnaṃ,
Yañcatepettikaṃdhanaṃ;
Sabbaṃtaṃnidaheyyāsi,
Bhaddekomārapemike.

213. Tahiṃnavuttapubbaṃme,
Sāmikenamamīdisaṃ;
Kadāciетthakaṃkālaṃ,
Maddīevañhicintayi.

214. Tato ubbiggacittena,
Maddīeva mabhāsatha;
Kuhiṃ deva nidahāmi,
Taṃme akkhāhi pucchito.

215. Sīlavantesu dujjāsi,
Dānaṃ maddī yathārahaṃ;
Nahidānā paraṃatthi,
Patiṭṭhā sabbapāṇinaṃ.

216. Nidhānaṃ nāma etaṃva,
Dhanānaṃ nandivaḍḍhane;
Dānaṃhi nidhi sattānaṃ,
Evaṃbyākāsi khattiyo.

217. Maddīvatvāna sādhūti,
Onamitvā siruttamaṃ;
Sampaṭicchi tato rājā,
Punāpi evamabravī.

218. Jālimhimaddidayesi,
Sādhukaṇhājināyaca;
Gāravaṃnivātaṃkāsi,
Sassuyāsassuramhica.

219. Yohitaṃ pema cittena,
Mayāvippavasena te;
Icche cebhavituṃ attā,
Sakkaccaṃ taṃupaṭṭhahe.

220. Sace evaṃ nabhaveyya,
Bhattāraṃ mādisaṃ viyaṃ;
Parire sehi aññaṃ tvaṃ,
Māki ssittho mayāvinā.

221. Tadāhi dummukhī maddī,
Rājāna meva mabravī;
Dussutaṃ vata suṇomi,
Īdisaṃ kinnubhāsasi.

222. Viyācikkhāmi mebha dde,
Sakalaṃ dāni kāriṇaṃ;
Hatthidānenakujjhanti,
Samaggā sivayo mama.

223. Pabbājenti mamaṃ tena,
Sivayo siviraṭṭhato;
Mahādānaṃ dadissāmi,
Suve komārasaṅgame.

224. Parasve nikkhamissāmi,
Raṭṭhā ekova sobhaṇe;
Nānābhayehi saṃkiṇṇaṃ
Vaṅkaṃ gacchāmi pabbata.

225. Pāṇīkatapiye jāliṃ,
Kaṇhājinañca attajaṃ;
Tañcaohāya gaccheyyaṃ,
Vaseyyaṃ ekakovane.

226. Rañño sutvāna saṅkampi,
Vacanaṃsokavaḍḍhanaṃ;
Māluteritapattaṃva,
Maddīyā hadayaṃ tadā.

227. Māmamevamavacuttha,
Kampesi hadayaṃ mama;
Tattatelenasittaṃva,
Sariraṃ rāja dayhate.

228. Nesadhammo mahārāja,
Yaṃ tvaṃ gaccheyya ekako;
Ahaṃpi tena gacchāmi,
Yenagacchasi khattiya.

229. Maraṇaṃvā tayā saddhiṃ,
Jīvitaṃvā tayā vinā;
Tadeva maraṇaṃ seyyo,
Yañcejīve tayāpinā.

230. Aggiṃ ujjālayitvāna,
Ekajāla samāhitaṃ;
Tatthe vamaraṇaṃ seyyo,
Yañce jīve tayā vinā.

231. Carantā raññanāgaṃva,
Duggesvanvetti hatthinī;
Evaṃtaṃ anugacchāmi,
Putteādāyapacchato.

232. Vimaṃsetuṃ tadā rājā,
Mānasaṃ maddideviyā;
Nānābhayaṃ pakāsento,
Evaṃbravi bhayāpayaṃ.

233. Viyācikkhāmi tesaccaṃ,
Vanamhi mudumānase;
Nānābhayaṃ kharaṃ ghoraṃ,
Hesmaṃ hadayakampanaṃ.

234. Kesarīnāma yebhadde,
Migarājā kharassarā;
Hiṃ santiṃ te sasaddena,
Migetikkhagga dāṭhino.

235. Dīpībyagghākaṇhācchāca,
Tikkhagga nakha dhārino;
Khaggā vanamahiṃsāca,
Tikkhaggasiṅgadhārino.

236. Tikkhagga nakha siṅgehi,
Ete posaṃpi chindiya;
Khaṇḍākhaṇḍaṃ karitvāna,
Mūlālaṃviya bhakkhare.

237. Yācayakkhiniyoyakkhā,
Bahūmanussakhādakā;
Naraṃnāriṃ gavesanti,
Dummukhā khaggapāṇino.

238. Atho ajagarāsappā,
Ghoravīsāca vijjare;
Viṃsācā rakkhasāvāḷā,
Sajjulohitabhojanā.

139. Aññepi bahavosanti,
Bhayābhesmakārakā;
Kiṃnabhāyasi etesaṃ,
Bhayānaṃ bhayamānase.

240. Mā mamaṃ tvaṃ nugacchāhi,
Gacchantaṃ bhayasaṃyutaṃ;
Vanaṃ idheva acchāhi,
Vuttehisahabhīruke.

141. Tvekadāsirigabbhamhi,
Vasantī sahame subhe;
Sutvāgavesitāṇaṅke,
Kiṃme mañjāragajjitaṃ.

242. Tvekadākiṃvibodhesi,
Bhemibhemīti bhāsiya;
Rattiyaṃ hi sayantaṃ maṃ,
Sutvā nuluṅkavassitaṃ.

243. Tvekadā meghasaddaṃhi,
Sutvādivā mamantikaṃ;
Dhāvitvāmaṃ parissajja,
Kiṃ mucchilomahaṃsīnī.

144. Evaṃbhaya cañcalāya,
Sukhumālāya deviyā;
Nālaṃhi vasituṃraññe,
Bhesme avanavāsike.

245. Maddīsutvāna rājassa,
Bhāsittaṃ thīramānasā;
Visāradena cittena,
Sāmikaṃ evamabravī.

246. Tayime pema cittañca,
Araññe bhayamānasaṃ;
Tayitesumahārāja,
Sutikkhaṃ pema cetasaṃ.

247. Sandate sīghasotaṃme,
Tayisāgara sannibhe;
Niccaṃpemodakaṃrāja,
Gaṅgodakaṃva sāgare.

248. Maraṇaṃpemacittena,
Jīvitaṃ bhaya cetasā;
Tadeva maraṇaṃseyyo,
Yañcetaṃ jīvitaṃciraṃ.

249. Pākāraṃ mamūraṃrāja,
Katvāna puratovanaṃ;
Nānābhayaṃ nivārentī,
Gacchaṃ haṃverahiṃsinī.

250. Tayihaṃ pemacittāsiṃ,
Gahettvā vaṅkapabbate;
Phalāphalaṃgavesantī,
Vaseyyāmi tayāsaha.

251. Evaṃñhi sūrabhāvaṃ sā,
Dassayitvāna attano;
Himavanta vāsinīva-
Rājānaṃ vītitosayi.

252. Yadādakkhasinaccante,
Kumāre māladhārine;
Kīḷante assameramme,
Narajjassa sarissasi.

253. Yadādakkhasigāyante,
Aññoññamukhadassine;
Kumārevanagumbamhi,
Narajjassa sarissasi.

254. Yadādakkhasimātaṅgaṃ,
Sāyaṃpātaṃbrahāvane;
Asahāyaṃvicarantaṃ,
Narajjassa sarissasi.

255. Nādaṃkareṇusaṅghassa,
Nadamānassapūrato;
Nāgassavajatosutvā,
Narajjassasarissasi.

256. Migaṃdisvānasāyanhaṃ,
Pañcamālinamāgataṃ;
Kiṃ pūrisecanaccante,
Narajjhassasarissasi.

257. Yadāsussasinigghosaṃ,
Sandamānāyasindhuyā;
Gītaṃkiṃpurisānañca,
Narajjassasarissasi.

258. Saratassacasīhassa,
Byagghassacchassadivino;
Saddaṃ sutvānakhaggassa,
Narajjassasarissasi.

259. Yadāmorīhiparikiṇṇaṃ,
Vicitrapucchapakkhinaṃ;
Moraṃdakkhasinaccantaṃ,
Narajjassa sarissasi.

260. Yadādakkhasi hemante,
Pupphitedharaṇīruhe;
Surabbhisampavāyante,
Narajjassa sarissasi.

261. Yadā hemanti kemāse,
Haritaṃ dakkhasi medaniṃ;
Indagopaka sañchannaṃ,
Narajjassa sarissasi.

162. Tadāhiphussatīdevī,
Ṭhitāsi puttasokinī;
Sīrīpagabbhassadvāramhi,
Vimaṃsantīkathākathaṃ.

263. Kalunaṃparidevittha,
Aññoññābhāsitaṃgiraṃ;
Sutvānaphussatīdevī,
Vuttassasuṇisāyaca.

264. Visaṃmekhāditaṃseyyo,
Pabbatāca papātanaṃ;
Matañcarajjuyābajjha,
Natthatthojīvitename.

265. Ajjhāyakaṃ dāna patiṃ,
Yasassinaṃ amaccharimṃ;
Kasmā vessaraṃ puttaṃ,
Pabbājanti adūsakaṃ.

266. Pūjitaṃ patirā jūhi,
Sabbalokahi tesinaṃ;
Kasmā vessanttaraṃ vuttaṃ,
Pabbājentiadūsakaṃ.

267. Kalunaṃ pari devitvā,
Assā setvāna phussatī;
Vuttañca suṇisaṃ sīghaṃ,
Agā siñcaya santikaṃ.

268. Tatotaṃ siñcayaṃdevī,
Visaṭṭhā etadabravī;
Nānūpāyaṃ pakāsentī,
Vicitta vāda viññunī.

269. Madhūniva palā tāni,
Ambāvapati tāchamā;
Evaṃhe ssatite raṭṭhaṃ,
Pabbājiteadūsake.

270. Haṃso nikhīṇa pattova,
Pallasmiṃ anūdake;
Apaviṭṭho amaccehi,
Ekorājāvihiyyasi.

270. Tantaṃbrūmi mahārāja,
Atthotemā upaccagā;
Mānaṃsivīnaṃvacanā,
Pabbājesiadūsakaṃ.

172. Deviyāvacanaṃsutvā,
Dhammarājādhammañcaro;
Dhammenadhammikaṃbrūsi,
Mahesiṃ puttasokiniṃ.

273. Esovessantarobhadde,
Pāṇāpiyatarohime;
Tathāpinaṃ pabbājemi,
Dhammasatthavasānugo.

274. Sīviraṭṭhamhiporāṇa-
Rājūnaṃdhammatantiyā;
Ahañhipacitiṃkummi,
Vinayantomamorasaṃ.

275. Raññotaṃ vacanaṃsutvā,
Khinnāhadayakampinī;
Punasāparidevantī,
Evaṃvilaviphussatī.

276. Yassapubbedhajaggāni,
Kaṇikārāvapupphitā;
Yāyantamanuyāyanti,
Svajjekovagamissati.

277. Indagopakavaṇṇābhā,
Gandhārā paṇḍukampalā;
Yāyantamanuyāyanti,
Svajjekovagamissasi.

278. Yopubbehatthināyāti,
Sivikāyarathenaca;
Svajjavessarorājā,
Kathaṃgacchatipatthikā.

279. Kathaṃcandanalittaṅgo,
Naccagītapabodhano;
Khurājinaṃ pharusañca,
Khārikājañcahāhiti.

280. Pavīsanto brahāraññaṃ,
Kāsāvaṃ ajinā nivā;
Kharaṃ kusa mayaṃ cīraṃ,
Kathaṃ pari dahissati.

281. Kāsiyānica dharetvā,
Khomako ṭumparānica;
Kusacīrāni dhārentī,
Kathaṃmaddīkarissati.

282. Vayhāhi pariyāyitvā,
Sivikāya rathenaca,
Sākathajja anujjhaṅgī,
Pathaṃ gacchati patthikā.

283. Sukhedhitāhihirañña-
Pādukāruḷhagāminī,
Sākathajjasukhānandī,
Pathaṃgacchatipatthikā.

284. Gantvāitthisahassānaṃ,
Pūratoyāhimālinī;
Sākathajjayasānandī,
Vanaṃgacchatiekikā.

285. Saddaṃsivāyasutvāyā,
Muhuṃuttassatepure;
Vasantīsābrahārañño,
Kathaṃ vacchatibhīrukā.

289. Saddaṃsutvānuluṅkassa,
Muhuṃuttasatepure;
Vasantīsābrahārañño,
Kathaṃvacchatibhīrukā.

287. Sakuṇīhata puttāva,
Suññaṃdisvā kulāvakaṃ;
Cīraṃdukkhena jhāyissaṃ,
Suññaṃāgammimaṃpuraṃ.

288. Kururī hatachāpāva,
Suññaṃdisvā kulāvakaṃ;
Tenatena padhāvissaṃ,
Piyeputteapassatī.

289. Evaṃmevila pantiyā,
Rājaputtaṃ adūsakaṃ;
Pabbājesi vanaṃraṭṭhā,
Maññehissāmijīvitaṃ.

290. Phussatyā lavitaṃsutvā,
Sabbā siñcayarā jino;
Bāhāpaggayha pakkanduṃ,
Sivikaññā samāgatā.

291. Pakkanditaravaṃtāsaṃ,
Sutvā sokapamadditā;
Sivikaññāca pakkanduṃ,
Vessantaranivesane.

292. Orodhāca kumārāca,
Vesiyānā brahmaṇā;
Bāhāpaggayhapakkanduṃ,
Vessanttaranivesane.

293. Hatthārohāanīkaṭṭhā,
Rathikā patthikārakā;
Bāhāpaggayha pakkanduṃ,
Vessantara nivesane.

294. Tassāratyā accayena,
Sūriye uggatesati;
Ārocayiṃsu rājānaṃ,
Dānaggaṃ upagantave.

295. Athapātova sorājā,
Nhatvābhūsana bhūsito;
Dānasāla mupāgañchi,
Mahājana purakkhato.

296. Dānasālāsu dātabbaṃ,
Disvāna paṭiyāditaṃ;
Amacceva māṇāpesi,
Rājābhi tuṭṭhamānato.

297. Vattānivatthakāmānaṃ,
Soṇḍānaṃ dethavāruṇiṃ;
Bhojanaṃ bhojanatthinaṃ,
Sammadeva pavacchatha.

298. Yeyaṃyaṃ laddhumicchanti,
Taṃtaṃtassapavacchatha;
Māyācake nivāretha,
Dānasālāsu āgate.

299. Tadāsiyaṃ bhīsanakaṃ,
Tadāsi lomahaṃsanaṃ;
Mahādāne padinnamhi
Medinī sampakampatha.

300. Parideviṃsu vessantta-
Rarājaṃ patitāvade;
Pakittetvāna nānappa-
Kāraṃ evaṃ vaṇibbakā.

301. Amhehitvāna vessanta-
Rarājā dānadāyako;
Acire neva raṭṭhamhā,
Nikkhamissatikānanaṃ.

302. Sattahatthisatedatvā,
Sabbālaṅkāra bhūsite;
Esavessantaro samhā,
Raṭṭhamhā nikkhamissati.

303. Sattaassa sate datvā,
Sindhave sīgha vāhane;
Esa vessantarosamhā,
Raṭṭhamhā nikkhamissati.

304. Rathesattasatedatvā,
Sannandhe ussitaddhaje;
Esa vessantarosamhā,
Raṭṭhamhā nikkhamissati.

305. Sattakaññā satedatvā,
Surūpinī vibhūsitā;
Esa vessantarosamhā,
Raṭṭhamhā nikkhamissati.

306. Sattadhenu sate datvā,
Sabbākaṃsu padhāraṇā;
Esavessantarorājā,
Samhāraṭṭhāniracchati.

307. Sattadāsi sate datvā,
Sattadāsa satānica;
Esavessantarorājā,
Samhāraṭṭhāniracchati.

308. Athetthavattatesaddo,
Tumulobhe ravomahā;
Samākulaṃ puraṃāsi,
Ahosi lomahaṃsanaṃ.

309. Sodatvāna mahādānaṃ,
Vessantaro amaccharī;
Purakkhato amaccehi,
Agāsakanivesanaṃ.

310. Tatohi maddiyāsaddhiṃ,
Mātāpitūna santikaṃ;
Vandanatthāya agañchi,
Alaṅkata rathenaso.

311. Vanditvā pitaraṃbodhi-
Sattobravikatañjalī;
Evaṃāvīkarontova,
Gamissamānaañjasaṃ.

312. Mamaṃtāta pabbājesi,
Yamhāraṭṭhā adūsakaṃ;
Sivīnaṃ vacanatthena,
Tenaṃ-gacchāmi kānanaṃ.

313. Suveahaṃ mahārāja,
Sūriyugga mane sati,
Nikkhamissāmi raṭṭhamhā,
Vaṅkaṃ gacchāmi pabbataṃ.

314. Vanevāḷa migākiṇṇe,
Khaggadīpiniise vite;
Ahaṃpuññāni karomi,
Tumhe paṅkamhī sīdatha.

315. Tatosotaramānova,
Gantvānamākusantikaṃ;
Vandamānoārocitta,
Evaṃñhisakamātuyā.

316. Anujānāhimaṃammā,
Gacchāmivaṅkapabbataṃ;
Vanepuññānikāhāmi,
Pabbajjāmamaruccati.

317. Taṃsuttvāruṇṇamukhena,
Jananīevamabravī;
Anujānāmitaṃvuttaṃ,
Pabbajjātesamijjhabhu.

318. Ayañhivutta memaddī,
Suṇhā sukhumavaddhinī;
Acchataṃ saha vuttehi,
Kiṃ araññekarissati.

319. Mātuyāvacanaṃsutvā,
Vessantaro katañjalī;
Mhitapubbamabhā sitta,
Ñāpentoattanomatiṃ.

320. Nāhaṃakā mādāsaṃvi,
Araññaṃnetu mussahe;
Saceiccha tianvetu,
Sacenicchati acchatu.

321. Tatosuṇhaṃmahārājā,
Yācituṃpaṭipajjatha;
Mācandanasamācāre,
Rajojallaṃmadhārayi.

322. Kāsiyānicadhāretvā,
Kusacīramadhārayi;
Dukkhovāsoaraññasmiṃ,
Māhitvaṃlakkhaṇegami.

323. Tato patibbatā suṇhā,
Sassuraṃ evamabravī;
Nāhaṃ taṃsukhamicchayyaṃ,
Yaṃme vessantaraṃ vinā.

324. Tato suṇhaṃ mahārājā,
Dussahāni brahāvane;
Nānābhayāni ñāpento,
Vanaṃ yāci agantave.

325. Yāna santi mahārāja,
Bhayānitāni kānane;
Sabbāni haṃ sahissami,
Anugacchāmi mepatiṃ.

326. Pūratohaṃ gamissāmi,
Dadantī bhatthuno pathaṃ;
Urasā panudahitvāna,
Kusa naḷa vanādayo.

327. Bahūhi vatavariyāhi,
Kumārī vindate patiṃ;
Vedhabyaṃ kaṭukaṃ loke,
Gacchaññeva rathesabha.

328. Nānākārehi pīḷenti,
Anāthaṃvidhavaṃ janā;
Ativākyena bhāsanti,
Mittācāpi salohitā.

329. Naggā nadī anūdakā,
Naggaṃ raṭṭhaṃ arājakaṃ;
Itthīpi vidhavā naggā,
Yassāsuṃdasa bhātaro.

330. Dhajo rathassa paññānaṃ,
Dhumo paññā namaggino;
Rājā raṭṭhassa paññānaṃ,
Bhattā paññānamitthiyā.

331. Yā daliddassa posassa,
Daliddī bhariyā siyā;
Aḍḍhā aḍḍhassa rājinda,
Taṃ ve devā pasaṃsare.

332. Kathaṃ nutāsaṃ hadayaṃ,
Sukharāvata itthiyo;
Yā sāmike dukkhitamhi,
Sukhamicchanti attano.

333. Apisāgarapariyantaṃ,
Bahuvittadharaṃmahiṃ;
Nānāratanaparipūraṃ,
Nicchevessantaraṃvinā.

334. Sāmikaṃ anugacchissaṃ,
Ahaṃ kāsāyavāsinī;
Dhīratthutaṃ nissīrikaṃ,
Vedhabyaṃyañca nāriyā.

335. Suṇhāya bhāsitaṃ sutvā,
Sassuro nikkhipetave;
Duve idheva nattāro,
Suṇhaṃso eva mabravī.

336. Imete daharāputtā,
Jālīkaṇhājinā cubho;
Nikkhippa lakkhaṇe gaccha,
Mayaṃte posisāmase.

337. Piyāme puttakā deva,
Jālī kaṇhājinā cubho;
Tyamhaṃ tattha ramessanti,
Araññe jīviso kinaṃ.

338. Puttenetvāna gacchāma,
Dvemayaṃ vaṅkapabbataṃ,
Dakkhamānā vasissāma,
Ete pamodamānasā.

339. Suṇamānā vasissāma,
Gītañca viyabhāṇinaṃ;
Etesaṃ naccamānānaṃ,
Araññe māladhārinaṃ.

340. Suṇhāya bhāsitaṃsutvā,
Sassurokhinna mānaso;
Evañhiso vilavittha,
Paṭiccadārake duve.

341. Sālinaṃ odanaṃ bhutvā,
Suciṃ maṃsupasecanaṃ;
Rukkhaphalāni bhuñjantā,
Kathaṃkāhanti dārakā.

342. Bhutvā satapale kaṃse,
Sovaṇṇe satarājite;
Rukkhapattesu bhuñjantā,
Kathaṃkāhanti dārakā.

343. Kāsiyānica dhāretvā,
Khoma koṭumparānica;
Kusacīrāni dhārentā,
Kathaṃ kāhanti dārakā.

344. Vayhāhipariyāyitvā,
Sivikāya rathenaca;
Patthikā paridhāvantā,
Kathaṃ kāhanti dārakā.

345. Kuṭāgāre sayitvāna,
Nivāte phusitaggale;
Sayantā rukkhamūlasmiṃ,
Kathaṃkāhanti dārakā.

346. Pallaṅkesu sayitvāna,
Gonake cittasanthate;
Sayantā tiṇasanthāre,
Kathaṃkāhanti dārakā.

347. Gandhakena vilimpetvā,
Agalucandanenaca;
Rajojallāni dhārentā,
Kathaṃkāhanti dārakā.

348. Cāmarī mora hatthehi,
Bījitaṅgā sukhedhitā;
Phuṭṭhā ḍaṃsehi makasehi,
Kathaṃkāhanti dārakā.

349. Tahiṃvaṃbravi rājānaṃ,
Vilapantaṃ sokaṭṭitaṃ;
Paṭicca dārake suṇhā,
Vessantarapiyañjanā.

350. Mā deva paridevesi,
Māca tvaṃ vimanoahu;
Yathāmayaṃ bhavissāma,
Tathā hessanti dārakā.

351. Evañhi sallapantānaṃ,
Tesaṃ khattiyajātinaṃ;
Aññoññaṃ vibhātā ratti,
Samuggañchittha sūriyo.

352. Tadānetvā ṭhapayiṃsu,
Catusindhavayuñjitaṃ;
Alaṅkata rathaṃrāja-
Dvāre maṅgalasammataṃ.

353. Vanditvā sassure maddī,
Ādāya puttake duve;
Bhattuno purato gantvā,
Pathamaṃ rathamāruhi.

354. Tatovessantaromātā-
Pitaro ativandiya;
Padakkhiṇañca katvāna,
Sīghaso rathamāruhi.

355. Tato maṅgaladvārena,
Rathaṃ pesesi laṅkataṃ;
Tosāpayaṃ mahāsatto,
Maddiṃ jālissa mātaraṃ.

356. Pathantesu bhivandanti,
Sakkaccaṃ bahavo janā;
Vessantarañca maddiñca,
Passamānā katañcalī.

357. Āpucchantoca pakkāmi,
Gacchissāmīhi patthayaṃ;
Nidukkhā sukhitāhotha,
Itiso vandake jane.

358. Rathe ṭhitova sorājā,
Ovadanto apakkami;
Dānaādīni puññāni,
Karothāti mahājanaṃ.

359. Gacchante bodhisattamhi,
Mātā evañhi cintayi;
Dātukāmosi mevutto,
Paṭṭhāya jātakālato.

360. Tatodānaṃ dadopetuṃ,
Puttaṃratana pūrite;
Puttassubhosu passesu,
Pesesi sakaṭebahū.

361. Vessantarohi samparohi sampatta-
Yācakānaṃ asesakaṃ;
Aṭṭhārasavāre dāsi,
Kāyāruḷhaṃpiattano.

362. Nagarā nikkhamantamhi,
Vessantaresa pettikaṃ;
Nagaraṃ daṭṭhukāmosi,
Tadā saṅkampi medanī.

363. Tahiṃ rathappamāṇamhi,
Ṭhāne bhijjiya medanī,
Parivattittha kulāla-
Cakkaṃvanagarāmukhī.

364. Nagaraṃ oloketvāna,
Nagarābhimukhe rathe,
Ṭhitomaddiṃpi dakkhetuṃ,
Evaṃsobravi hāsayaṃ.

365. Iṅgha maddi nisāmehi,
Rammarūpaṃva dissati;
Āvāso siviseṭṭhassa,
Pettikaṃ bhavanaṃ mama.

366. Sahajātaamacceca,
Nivattetvā mahājanaṃ;
Rathaṃ pājesi so sīghaṃ,
Modantomaddiyātato.

367. Anvāgamiṃsu pājentaṃ,
Cattāro brahmaṇā tahiṃ;
Yācituṃ sindhave ete,
Maddī passittha tāvade.

368. Maddīpi mandasaddena,
Yācakā viya āgatā;
Ityārocesi bhattāraṃ,
Gaṇhantī tassa piṭṭhiyaṃ.

369. Sādhu bhaddeti vatvāna,
Rathassāgamanaṃ akā;
Brahmaṇā upagantvāna,
Yāciṃsu sindhave tahiṃ.

370. Modamānova sodāsi,
Brahmaṇānaṃ susindhave;
Brahmaṇādāya gañchiṃsu,
Assesaka nivesanaṃ.

371. Assesu pana dinnesu,
Cattāro devaputtakā;
Rohiccamigavaṇṇena,
Rathaṃ vahiya gañchisuṃ.

372. Devā rohiccavaṇṇena,
Vahantīti subuddhimā;
Vijānitvāna maddiṃpi,
Ñāpento evamabravī.

373. Iṅghapmaddi nisāmehi,
Cittarūpaṃva dissati;
Migaro hiccavaṇṇena,
Dakkhiṇassāvahantimaṃ.

374. Maddīcevaṃ nicchāresi,
Giraṃ accherarūpinī;
Vessantarassatejena,
Rathaṃvahantidevatā.

375. Āgantvāna rathaṃ yāci,
Aparo brāhmaṇo tato;
Bodhisattopisodāsi,
Rathaṃ tassa anigghiyaṃ.

376. Sakappiye dadantamhi,
Maddī pahaṭṭhamānasā;
Sādhukāraṃ pavattesi,
Sadā maccherahiṃsinī.

377. Dinne rathamhi antara-
Dhāriyiṃsu devaputtakā;
Sabbe te patthikā āsuṃ,
Rājāmaddiṃ tadābravī.

378. Tvaṃ maddi kaṇhaṃgaṇhāhi,
Lahuesā kaniṭṭhakā;
Ahaṃ jāliṃ gahessāmi,
Garuko bhātikohiso.

379. Rājā kumāramādāya,
Rājaputtīca dārikaṃ;
Sammodamānā pakkāmuṃ,
Aññamañña piyaṃ vadā.

380. Āgacchante paṭipathaṃ,
Disvāna addhikejane;
Evaṃ pucchiyagañchiṃsu,
Kuhiṃ vaṅkatapabbato.

381. Kaluṇaṃ paridevitvā,
Pucchitā addhikājanā;
Evaṃ te paṭivedesuṃ,
Dūrevaṅkatapabbato.

382. Maggāsannesu passantā,
Dārakā phaline dume;
Tesaṃphalānaṃ hetumhi,
Pitaro uparodare.

383. Rodante dārake disvā,
Ubbiggā vipulā dumā;
Yasamevonamitvāna,
Upagacchanti dārake.

384. Idaṃ accherakaṃ disvā,
Maddī sasaṅkasannibhā;
Pitipuṇṇena kāyena,
Evaṃgāyittha nandanā.

385. Accheraṃ vata lokasmiṃ,
Abbhūtaṃ lomahaṃsanaṃ,
Vessantarassa tejena;
Sayame vonatā dumā.

386. Saṃkhipiṃsu pathaṃ yakkhā,
Anukampāya dārake;
Nikkhantadivaseneva,
Jetaraṭṭhamupāgamuṃ.

387. Ekāhenevate tiṃsa-
Yojanāni atikkamuṃ;
Sāyanhe mātulaṃnāma,
Sampattā nagaraṃ subhaṃ.

388. Nagarassassa dvāramhi,
Sālāyaṃ nisidiṃ sute;
Khedaṃ vinodamānāva,
Tosentā dārake duve.

389. Maddīpi bodhisattassa,
Rajaṃ pādesu puñchiya;
Sambahitvāna pādeca,
Vijayantī ṭhitā tadā.

390. Sālāya nikkhamitvāna,
Bhattucakkhupathe ṭhitā;
Disodisaṃ olokesi,
Maddī kantārakhedinī.

391. Jetiyo parivāriṃsu,
Disvāna asahāyikaṃ
Maddiṃ evaṃugghosiṃsu,
Itthī iccherarūvinī.

392. Vayhāhi pariyāyitvā,
Sivikāya rathenaca;
Sājja maddīaraññasmi,
Patthikā paridhāvati.

393. Anāthāgamanaṃ maddiṃ,
Bhattārā puttakehica,
Disvāgantvānā cikkhaṃsu,
Jetindānaṃ khaṇena tā.

394. Taṃ sutvā jetapāmokkhā,
Rodamānā upāgamuṃ;
Vessantarassa pādesa,
Nipacca iti pucchisuṃ.

395. Kiccinu deva kusalaṃ,
Kicci deva anāmayaṃ;
Kiccipitā arogote,
Sivīnañca anāmayaṃ;
Ko te balaṃ mahārāja,
Konu te rathamaṇḍalaṃ.

396. Anassako arathako,
Dīghamaddhāna māgato;
Kiccāmittehi pakato,
Anuppatto simaṃdisaṃ.

397. Atha vessantarorājā,
Āgatahetumattano;
Ñāpetuṃ jetarājūnaṃ,
Imāgāthā abhāsatha.

398. Kusalañceva mesamma,
Atho samma anāmayaṃ;
Atho vibhā arogome,
Sivīnañca ānāmayaṃ.

399. Ahañhikuñjaraṃ dajjaṃ,
Sabbasetaṃ gajuttamaṃ;
Brāhmaṇānaṃ sālaṅkāraṃ,
Khettaññuṃ raṭhapūjitaṃ.

400. Tasmiṃ me sivayokuddhā,
Vibhā upahatomano;
Avaruddhasi maṃ rājā,
Vaṅkaṃgacchāmipabbataṃ.

401. Tadā te jetarājāno,
Balānuppadamānasā;
Evaṃ tosiṃsu rājānaṃ,
Nikkhantaṃ sakaraṭhato.

402. Svāgatante mahārāja,
Athoteadurāgataṃ;
Issaro sianuppatto,
Yaṃidhatthipavedaya.

403. Idheva tāva acchassu,
Jetaraṭṭhe rathesabha;
Yāva jetā gamissanti,
Rañño santika yācituṃ.

404. Tadā vessantaro āha,
Māvogamittha santikaṃ;
Yācituṃ mama pitussa,
Rājāpi tattha nissaro.

405. Accuggatāhi sivayo,
Balaggāne gamācaye,
Tepaadhaṃsi tumicchanti,
Rājānaṃ mama kāraṇā.

406. Saceevaṃ mahārāja,
Siyā jetuttare pure;
Idhevarajjaṃ kārehi,
Jetehi parivārito.

407. Iddhaṃ phitañcidaṃraṭṭhaṃ,
Iddho janapado mahā;
Matiṃ karohi tvaṃ deva,
Rajjassa manussatituṃ.

408. Alaṃ me rajjasukhena,
Pabbājitassa raṭṭhato;
Atuṭṭhā sivayocāsuṃ,
Mañcerajjebhisecayyūṃ.

409. Asammodanī yampivoassa,
Accantaṃ mamakāraṇā;
Sivīhi bhaṇḍanañcāvi,
Viggaho me naruccati.

410. Paṭiggahitaṃ yaṃ dinnaṃ,
Sabbassa agghiyaṃ kataṃ;
Avaruddhasi maṃ rājā,
Vaṅka gacchāmipabbataṃ.

411. Aneka pariyāyena,
Jetarājūhi yācito;
Anicchanto paṭikkhīpi,
Rajjaṃ so jetaraṭṭhake.

412. Nagaraṃ apavīsitvā,
Sālaṃ sāṇiparikkhipaṃ;
Kāretvā ekarattiṃso,
Sayī saputtadārako.

413. Pubbaṇhasamaye bhutvā,
Nānaggaṃ rasabhojanaṃ;
Nūtvā so jetarājūhi,
Parivutova nikkhami.

414. Jetarājā pannarasa-
Yojanaṃ jetaraṭṭhato;
Gantvāna vanadvāramhi
Ṭhitāmagga mabhāsisuṃ.

415. Esaselomahārāja,
Pabbato gandhamādano;
Yatta tvaṃ saha puttehi,
Sahabhariyāya vacchasi.

416. Taṃ jetā anusāsiṃsu,
Assunettā rudammukhā;
Ito gacchaṃmahārāja,
Ujuṃ yenuttarābhimukho.

417. Atha dakkhasi bhaddante,
Vepullaṃnāma pabbataṃ;
Nānādumagaṇākiṇṇaṃ,
Sītacchāyaṃ manoramaṃ.

418. Tamatikkamabhaddante,
Athadakkhasiāpagaṃ;
Nadiṃketumadiṃnāma,
Gambhīraṃgirigabbharaṃ.

419. Puthulomacchaākiṇṇaṃ,
Suppatitthaṃmahodakaṃ;
Thattanūtvāpivitvāca,
Assāsetvāsaputtake.

420. Athadakkhasibhaddante,
Nagrodhaṃmadhuvipphalaṃ;
Rammake sikharejātaṃ,
Sītacchāyaṃmanoramaṃ.

421. Atha dakkhasi bhaddante,
Nāḷikaṃnāma pabbataṃ;
Nānādija gaṇākiṇṇaṃ,
Selaṃ kiṃ purisāyutaṃ.

422. Tassauttarapubbena,
Mucalindonāmasosaro;
Puṇḍarikehisañchanno,
Setasogandhikehica.

423. Sovanaṃ meghasaṅkāsaṃ,
Dhuvaṃ haritasaddalaṃ;
Sīhovā misapekkhīva,
Vanasaṇḍaṃ vigāhaya.

424. Tattha bindussarā vaggū,
Nānāvaṇṇā bahūdijā;
Kūjanti mupakūjanti,
Utusaṃpupphite dume.

425. Gantvā girividuggānaṃ,
Nadīnaṃ pabhavānica;
So addasa pokkharaṇiṃ,
Karañca-ka kudhāyutaṃ.

426. Puthulo macchaākiṇṇaṃ,
Suppatitthaṃ mahodakaṃ;
Samañca caturaṃ sañca,
Sāduṃ appatigandhiyaṃ.

427. Tassā uttarapubbena,
Paṇṇasālaṃ amāpaya;
Paṇṇasālaṃ amāpetvā,
Uñchācariyāya īhatha.

428. Evañhi jetarājāno,
Ācikkhitvāna añjasaṃ;
Ekaṃ jetaputtaṃ byattaṃ,
Āmantesuṃ susikkhitaṃ.

429. Gacchantecā gacchanteca,
Pariggaṇhassu luddhaka;
Iccevaṃ saññāpetvāna,
Vanadvāre ṭhapiṃ sutaṃ.

430. Nānābhaya vinodāya,
Vessantarassa rājino;
Ārakkhaṃ te ṭhapetvāna,
Āgamiṃsu sakaṃpuraṃ.

431. Vessantaroca gacchanto,
Gandha mādanapabbataṃ;
Saputta dārako patto;
Vissamī divasaṃ tahiṃ.

432. Tatottarāhi mukhoso,
Gaccha vepulla pabbataṃ;
Patvā tappāda maggena,
Patto ketumatiṃ nadiṃ.

433. Tissā tīre nisīditvā,
Maṃsaṃkhādiya sundaraṃ;
Dinnamekena luddhena,
Nūtvā pitvāca vissamī.

434. Soṇṇasūciṃ luddhakassa,
Datvāna so tatoparaṃ;
Gacchanto dakkhinigrodhaṃ,
Pabbatasikhare ṭhitaṃ.

435. Tassamūle nisīditvā,
Thokaṃphalāni bhuñjiya;
Tatoparaṃ sa gacchanto,
Patto nāḷikapabbataṃ.

436. Nāḷikaṃ pariharitvā,
Gacchanto so mahāsaraṃ;
Mucalindaṃ upāgañchi,
Nānākamala bhūsitaṃ.

437. Tassa pubbauttarena,
Khuddamaggena gacchatā;
Diṭṭhaṃ brahāvanaṃ rammaṃ,
Phala pupphāna pūritaṃ.

438. Tamatikkamma gacchanto,
Anupubbena khatthiyo;
Caturaṃsa pokkharaṇiṃ,
Sampatto, si mahodakaṃ.

439. Vessantaroca maddīca,
Jālīkaṇhājinā cubho;
Tattheva te vissamiṃsu,
Aññamaññapiyaṃvadā.

440. Āvajjanto tadā sakko,
Passittha devakuñjaro;
Himavantaṃ mahāsattaṃ,
Paviṭṭhaṃbhayabheravaṃ.

441. Vissukammaṃ devaputtaṃ,
Pakkosāpiya so tato;
Assamaṃ māpanatthāya,
Pesesi vaṅkapabbataṃ.

442. Vissukammopi so sīghaṃ,
Otaritvā devalokato;
Vaṅkapabbata kucchimhi,
Māpesi assame duve.

443. Duveca caṅkameratti-
Divā ṭhānānimāpayi;
Paṭirūpesu ṭhānesu,
Pupphite phalite dume.

444. Paṭiyādiyitvā samaṇa-
Parikkhāre asesato;
Akkharānipi sokāsi,
Evaṃassama bhittiyaṃ.

445. Pabbajjaṃ icchamānāce,
Yote ime gaṇhantuve;
Pabbajitvāna acchantu,
Imamhiassame sukhaṃ.

446. Evaṃlikhitvāna sodevo,
Amanusseca bherave;
Mige khage palāpetvā,
Sakaṭhāna gato ahu.

447. So ekapadikaṃ maggaṃ,
Disvā vessantaro tato;
Pabbajitāna māvāso,
Ayaṃ hehīti cintiya.

448. Maddiṃ assama dvāramhi,
Ṭhapetvā puttakepica;
Assamaṃ pavisitvāna,
Passittha akkharāniso.

449. Idaṃsakkena dinnaṃti,
Utvā so tuṭṭhamānaso;
Paṇṇasālaṃ pavisittha,
Ekako pabbajetave.

450. Tahiṃ dhanuñca khaggañca,
Apanetvā sasāṭake;
Omuñcitvāna soratta-
Vākacīraṃ nivāsayi.

451. Aṃse katvāna ajina-
Cammañca sakkadattiyaṃ;
Gaṇhittha isivesaṃso,
Bandhitvā jaṭamaṇḍalaṃ.

452. Daṇḍamādāya nikkhamma,
Paṇṇasālāya caṅkamaṃ;
Āruyha uda, netvānaṃ,
Caṅkamī aparāparaṃ.

453. Tatoso puttadārānaṃ,
Santikaṃ saṃvutindriyo;
Āgañchi saṭṭhi vassova,
Thero oruyha caṅkamā.

454. Maddīdisvā mahāsattaṃ,
Kalunaṃ paridevayi;
Nipacca tassa pādesu,
Purāṇāni anutthunaṃ.

455. Tato sā bodhisattena,
Saddhiṃ pavisi assamaṃ;
Gantvā sakapaṇṇasālaṃ,
Isivesaggahā ahu.

456. Pacchāputtepi tāpasa-
Kumārake kariṃsute;
Vasiṃsu vaṅkakucchimhi,
Cattāro khattiyājanā.

457. Athamaddī varaṃyāci,
Mahāsattaṃ mahāisiṃ;
Mātumhe devagañchittha,
Phalāphala gavesanaṃ.

458. Idhaputte gahetvāna,
Vaseyyātha yathāsukhaṃ;
Ahamevā harissāmi,
Mūlāleca phalāphale.

459. Evaṃvaraṃ yācitvāna,
Araññato phalāphalaṃ;
Āharitvāna posesi,
Jaṭinīsā tayojane.

460. Bodhisattopi yācitta,
Varaṃmaddiṃ sucāriniṃ;
Māgaccha ākālebhadde,
Paṭṭhāyito mamantikaṃ.

461. Itthīca brahmacariya-
Malaṃnāma sumedhase;
Brahmacāriṃhi nāsenti,
Tasmā yācāmi maṃvaraṃ.

462. Sampaṭicchittha sādhūti,
Sāmaddī brahmacārinī;
Sakaṭṭhāne te vasiṃsu,
Bhāventā piya bhāvanaṃ.

464. Mettāya ānubhāvena,
Mahesissa tiyojane;
Aññamaññaṃ mettāyiṃsu,
Samantā sabbapāṇino.

464. Pātovuṭṭhāya maddīpi,
Upaṭṭhāpiya pāniyaṃ;
Paribhojaniyañceva,
Mukhodakañca āhari.

465. Dantakaṭṭhañca pādāsi,
Tato assamamaṇḍalaṃ;
Sammajitvāna dveputte,
Ṭhapetvā pitusantike.

466. Khaṇittiṃ pacchi mādāya,
Aṅkusañcāpi gaṇhiya;
Vanamūlaphalatthāya,
Pāvekkhi ekikāvanaṃ.

497. Sāyanhasamaye pacchiṃ,
Mūlālehi phalehica;
Pūrāpetvāna sāgañchi,
Paṇṇasālaṃ araññato.

468. Phalapacchiṃ nikkhipetvā,
Sayaṃ nhātvāna puttake;
Nhāpetvāca bhuñjiṃsu,
Modentā caturojanā.

469. Bhutvā nallāpa sallāpaṃ,
Katvāna puttake duve;
Maddīādāya pāvīsi,
Sāpaṇṇasālamattano.

470. Evaṃvuttaniyāmena,
Cattārokhattiyājanā;
Vaṅkapabbatakucchimhi,
Sattamāsevasiṃsute.

471. Tadākaliṅgaraṭṭhamhi,
Gāmamhidunniviṭṭhake;
Brahmaṇojūcakonāma,
Bhikkhācāro alakkhiko.

472. Kahāpaṇasataṃladdhā,
Bhikkhācārenabrāhmaṇo;
Ekabrāhmaṇakulamhi,
Thapetvāpunasogato.

473. Anāgantvācirāyante,
Jūcakamhigahāpaṇaṃ,
Khīṇaṃbrāhmaṇagehamhi,
Valañjetvāasesato.

474. Codesigahāpaṇaṃso,
Pacchāgantvānajūcako;
Kahāpaṇassakhīṇattā,
Dātuṃnāsakkhibrāhmaṇo.

475. Dhītā tassa brāhmaṇassa,
Nāmenāmittatāpanā;
Yuvatīrūpavantīca,
Jūcakassaadaṃsutaṃ.

476. Vasitthadunniviṭṭhamhi,
Ādāyāmittatāpanaṃ;
Dahariṃjiṇṇakopāpo,
Jūcakoyācajīvako.

477. Amittatāpanāsammā,
Garuṃkatvānabrāhmaṇaṃ;
Paṭijaggatiindaṃva,
Sūjāuṭṭhānasīlinī.

478. Yuvānobrāhmaṇāaññe,
Disvānāmittatāpanaṃ;
Jāyāvattenasampannaṃ,
Sadāreititajjare.

479. Ayaṃmahallakaṃsammā,
Paṭijaggatijūcakaṃ;
Kiṃ pamajjatha amhākaṃ,
Yuvānānaṃtu vo sataṃ.

480. Paṭijaggathanobālā,
Passitvā mittatāpanaṃ;
Nocepaṭijaggeyyātha,
Daṇḍessāmakharaṃbhusaṃ.

481. Tajjitā bhariyāsabbā,
Patīhi bhayamānasā;
Sannisinnā mantaliṃsu;
Ārabbhāmittatāpanaṃ.

482. Palāpessāma ayyāyo,
Imamhādunni viṭṭhato;
Evaṃsukhaṃ vihissāma,
Jūcakassa pajāpatiṃ.

483. Mantayitvānatā evaṃ,
Nadiṃ udakahāriyā;
Samāgantā ujjhāyiṃsu,
Titthe amittatāpanaṃ.

484. Amittānunatemātā,
Amittonunatepitā;
Yesaṃjiṇṇassapādaṃsu,
Evaṃ dahariyaṃ satiṃ.

485. Ahitaṃvatateññātī,
Mantayiṃsu rahogatā;
Yetaṃjiṇṇassa pādaṃsu,
Evaṃ dahariyaṃsatiṃ.

486. Amanāpavāsaṃvasati,
Jiṇṇenapatināsaha;
Yātvaṃvasasijiṇṇassa,
Matantejīvitāvaraṃ.

487. Nahinunatevindiṃsu,
Mātāpitācasobhaṇe;
Tuyhatthāyajūcakamhā,
Patiṃaññaṃsuyobbanaṃ.

488. Duyiṭṭhaṃtenavamiyā,
Akataṃaggihutakaṃ;
Yetaṃjiṇṇassapādaṃsu,
Evaṃdahariyaṃsatiṃ.

489. Samaṇe brāhmaṇe suddhe,
Akkosi brāhmacārine;
Yenatenadaharītvaṃ,
Maññejiṇṇenasaṅgamī.

490. Nadukkhaṃahinādaṭṭhaṃ,
Nadukkhaṃsattiyāhataṃ;
Tañcadukkhañcatibbañca,
Yaṃpassejiṇṇakaṃpatiṃ.

491. Natthikhiṭṭānatthirati,
Jiṇṇenapatināsaha;
Natthiallāpasallāpo,
Jagghituṃvinasobhati.

492. Yadādaharodaharī,
Mantayiṃsurahogatā;
Sabbasokāvinassanti,
Yekecihadayassitā.

493. Daharītvaṃrūpātī,
Purisātvamabhipatthitā;
Gaccha ñātikule accha,
Kiṃ jiṇṇo ramayissati.

494. Rodamānāvaāgañchi,
Sāgharaṃparibhāsitā;
Brāhmaṇīhi hirāyantī,
Ghaṭamādāyasīghaso.

495. Rodantiṃ āgataṃjāyaṃ,
Disvākiṃ bhotirodiya;
Āgaccha sītipucchittha,
Paccuggacchaṃ vajūcako.

496. Natebrāhmaṇa gacchāmi,
Nadiṃ udakahāriyā;
Thiyomaṃparibhāsiṃsu,
Tayājiṇṇenabrāhmaṇa.

497. Brāhmaṇyābhāsamānāya,
Kathaṃsutvānabrāhmaṇo;
Tosentobhariyaṃruṇṇaṃ,
Jiṇṇosoetadabravī.

498. Māmetvaṃakarākammaṃ,
Mameudakamāhari;
Ahaṃudakamāhissaṃ,
Mābhotikupitāahu.

499. Nāhaṃtamhikulejātā,
Yaṃtvaṃudakamāhari;
Evaṃbrāhmaṇajānāhi,
Natevacchāmihaṃghare.

500. Sacemedāsaṃdāsiṃ vā,
Nānayissasibrāhmaṇa;
Evaṃbrāhmaṇajānāhi,
Natevacchāmasantike.

501. Natthime sibbaṭṭhānaṃvā,
Dhanadhaññañca brahmaṇi;
Kutotaṃ dāsaṃdāsiṃ vā,
Ānayissāmi bhotiyā,
Ahaṃbhotiṃ upaṭṭhissaṃ,
Mābhotiku pitāahu.

502. Ehite aha makkhissaṃ,
Yathāmevacanaṃsutaṃ;
Esavessantaro rājā,
Vaṅkevasati pabbate.

503. Taṃtvaṃgantvāna yācassu,
Dāsaṃdāsiñca brahmaṇa;
Sotedassati yācito,
Dāsaṃdāsiñca khatthiyo.

504. Jiṇṇohasmi dubbalo,
Dīghocaddhāsu duggamo;
Kathaṃgantuṃ sakkhissami,
Upaṭhissāmi taṃ ahaṃ.

505. Yathāagantvā saṅgāmaṃ,
Ayuddhova parājito,
Evameva tuvaṃbrahme,
Agantvāva parājito.

506. Saceme dāsaṃdāsiṃ vā,
Nānayissasi brahmaṇa;
Evaṃ brahmaṇa jānāhi,
Natevacchā mahaṃghare;
Amanāpaṃ tekarissāmi,
Taṃtedukkhaṃ bhavissati.

507. Nakkhatte utupupphesu,
Yadāmaṃdakkhasi laṅkataṃ;
Aññehi saddhiṃ ramamānaṃ,
Tantedukkhaṃ bhavissati.

508. Adassanena mayhaṃte,
Jiṇṇassa paridevato;
Bhiyyovaṅkā palitāca,
Bahūhessanti brahmaṇa.

509. Tato so brahmaṇo bhīto,
Brahmaṇiyāva sānugo;
Aṭṭito kāmarāgena,
Brahmaṇiṃ etadabravī.

510. Pātheyyaṃmekarohitvaṃ,
Saṃkulyāsakalānica;
Madhupiṇḍikācasukatāyo,
Satthu bhattañcabrahmaṇi.

511. Ānayissaṃ methunake,
Ubhodāsakumārake;
Tetaṃparicarissanti,
Rattiṃdivamatanditā.

512. Sākhippaṃpaṭiyādesi,
Pātheyyaṃmittatāpanā;
Paṭiyāditanti ācikkhi,
Brahmaṇassaalakkhino.

513. Gehedubbalaṭhānaṃso,
Thiraṃkatvānabrahmaṇo;
Bhariyāyagopanatthaṃ,
Guttadvārañcasaṅkhari.

514. Dārūniāharitvāna,
Ghaṭepūresivārinā;
Jāyāyasukhavāsatthaṃ,
Anikkhantuṃcagehato.

515. Paccakkheyeva jāyāya,
Isivesaṃsamādiya;
Passitvābhariyaṃevaṃ,
Ovadesisajūcako.

516. Itopaṭhāyatvaṃbhadde,
Vikālemāssunikkhami;
Mamaāgamanāyāva,
Vasesiappamattakā.

517. Idaṃvatvānalaggitvā,
Sopātheyyapasibbahaṃ;
Upāhanañcaāruyha,
Gaṇhīkattaradaṇḍakaṃ.

518. Tatosoruṇṇamukhena,
Bhariyaṃkatvāpadakkhiṇaṃ;
Socamāno vapakkāmi,
Dāsake pariyesituṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Suttantapiṭaka

Majjhimanikāya

Mūlapaṇṇāsapāḷi

Saṃgāyanassa pucchā vissajjanā

Pucchā – paṭhamamahāsaṃgītikāle āvuso dhammasaṃgāhakā mahākassapādayo mahātheravarā dīghanikāyaṃ saṃgāyitvā tadanantaraṃ kiṃ nāma pāvacanaṃ saṃgāyiṃsu.

Vissajjanā – paṭhamamahāsaṃgītikāle bhante dhammasaṃgāhakā mahākassapādayo mahātheravarā dīghanikāyaṃ saṃgāyitvā tadanantaraṃ majjhimaṃ nāma nikāyaṃ saṃgāyiṃsu.

Pucchā – majjhimanikāyo nāma āvuso mūlapaṇṇāsako majjhima paṇṇāsako uparipaṇṇāsakoti paṇṇāsakavasena tividho, tattha kataraṃ paṇṇāsakaṃ paṭhamaṃ saṃgāyiṃsu.

Vissajjanā – tīsu bhante paṇṇāsakesu mūlapaṇṇāsakaṃ nāma pāvacanaṃ dhammasaṃgāhakā mahātheravarā paṭhamaṃ saṃgāyiṃsu.

Pucchā – mūlapaṇṇāsakepi āvuso pañcavaggā paṇṇāsa ca suttāni, tesu kataraṃ vaggaṃ katarañca suttaṃ paṭhamaṃ saṃgāyiṃsu.

Vissajjanā – mūlapaṇṇāsake bhante pañcasu vaggesu paṭhamaṃ mūlapariyāyavaggaṃ paṇṇāsakesu ca suttesu paṭhamaṃ mūlapariyāyasuttaṃ saṃgāyiṃsu.

Sādhu āvuso mayampi dāni tatoyeva paṭṭhāya saṃgītipubbaṅgamāni pucchāvissajjanakiccāni kātuṃ samārabhāma.

Mūlapariyāyasutta

Pucchā – tena āvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena mūlapariyāyasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – ukkaṭṭhāyaṃ bhante pañcasate brāhmaṇakulā pabbajite ārabbha bhāsitaṃ, pañcasatā bhante brāhmaṇakulā pabbajitā bhikkhū pariyattiṃ nissāya mānaṃ uppādesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – taṃ panāvuso suttaṃ bhagavatā katihi vārehi katihi ca antogadhapadehi vibhajitvā bhāsitaṃ.

Vissajjanā – taṃ pana bhante mūlapariyāyasuttaṃ bhagavatā aṭṭhahi ca vārehi catuvīsatiyā ca antogadhapadehi vibhajitvā desitaṃ.

Sabbāsavasutta

Pucchā – dutiyaṃ panāvuso sabbāsavasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sabbāsavasuttaṃ pana bhante bhagavatā sāvatthiyaṃ sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Pucchā – tatthāvuso bhagavatā āsavā katihi pakārehi vibhajitvā dassitā.

Vissajjanā – sattahi bhante pakārehi vibhajitvā āsavā bhagavatā pakāsitā.

Dhammadāyādasutta

Pucchā – dhammadāyādasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ, bhagavato ca bhante bhikkhusaṅghassa ca tadā mahālābhasakkāro udapādi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – tatthāvuso dve anusandhayo, tesu paṭhame anusandhimhi kathaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ ovādo dinno.

Vissajjanā – paṭhame bhante anusandhimhi dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha mā āmisadāyādā, atthi me tumhesu anukampā, kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ no āmisadāyādāti evamādinā bhagavatā bhikkhūnaṃ ovādo dinno.

Dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha mā āmisadāyādā, atthi me tumhesu anukampā kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā.

Pucchā – dutiye panāvuso anusandhimhi āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā kīdisī dhammadesanā vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – dutiye pana bhante anusandhimhi āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā satthu pavivittassa viharato sāvakānaṃ vivekaṃ ananusikkhataṃ tīhi ṭhānehi gārayutaṃ, anusikkhantānañca tīhi ṭhānehi pāsaṃsataṃ, soḷasa ca pāpake dhamme tesañca pahānāya majjhimā paṭipadā vibhajitvā pakāsitā.

Bhayabheravasutta

Pucchā – bhayabheravasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante jāṇussoṇiṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ, jāṇussoṇi bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘ye me bho gotama kulaputtā bhavantaṃ gotamaṃ uddissa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, bhavaṃ tesaṃ gotamo pubbaṅgamo, bhavaṃ

Tesaṃ gotamo bahukāro, bhavaṃ tesaṃ gotamo samādapetā, bhoto ca pana gotamassa sā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjatī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Anaṅgaṇasutta

Pucchā – anaṅgaṇasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Ākaṅkheyyasutta

Pucchā – ākaṅkheyyasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Vatthasutta

Pucchā – vatthasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Sallekhasutta

Pucchā – sallekhasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ mahācundaṃ ārabbha bhāsitaṃ, āyasmā mahācundo bhante bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘yā imā bhante anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti, attavādapaṭisaṃyuttā vā lokavādapaṭisaṃyuttā vā, ādimeva nu kho bhante bhikkhuno manasikaroto evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hoti, evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ paṭinissaggo hotī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – tattha ca āvuso kati pariyāyā kati ca antogadhapadāni bhagavatā vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – tattha bhante pañca pariyāyā catucattālīsa ca antogadhapadāni bhagavatā vitthārena bhāsitāni.

Sammāṭṭhisutta

Pucchā – sammādiṭṭhisuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Mahāsatipaṭṭhānasutta

Pucchā – mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ panāvuso yogāvacarānaṃ bahupakārattā dīghanikāye ca idha cāti dvīsu nikāyesu porāṇakehi saṃgītikārehi dvikkhattuṃ saṃgāyitvā vitthārena patiṭṭhāpitaṃ, taṃ amhehi dīghanikāye yathānuppattavasena pucchitañca vissajjitañca. Tathāpi yogāvacarānaṃ bahupakārattāyeva taṃ idānipi yathānuppattavasena puna pucchissāmi, taṃ panetaṃ āvuso mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kurūsu bhante kammāsadhamme nāma kurūnaṃ nigame sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha ānāpānassati kāyānupassanā bhagavatā vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – idha bhikkhave bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā so satova assasati, satova passasati, dīghaṃ vā assasanto 'dīghaṃ assasāmī'ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto 'dīghaṃ passasāmī'ti pajānāti, evamādinā bhante tattha ānāpānassati kāyānupassanā bhagavatā vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha iriyāpathakāyānupassanā bhagavatā vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā ṭhitomhīti pajānāti, nisinno vā nisinnomhīti pajānāti, sayāno vā sayānomhīti pajānāti, evamādinā bhante bhagavatā iriyāpathakāyānupassanā bhāvanā vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha sampajaññakāyānupassanā bhagavatā vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti, evamādinā bhante bhagavatā tattha sampajaññakāyānupassanā vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha paṭikūlamanasikārakāyānupassanā bhagavatā vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati atthi imasmiṃ kāye kesālomā nakhā dantā taco evamādinā bhante tattha bhagavatā paṭikūlamanasikārakāyānupassanā vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha dhātumanasikārakāyānupassanā bhagavatā vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu evamādinā bhante bhagavatā dhātumanasikārakāyānupassanā vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha nava sivathikakāyānupassanā bhagavatā vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – puna caparaṃ bhikkhave bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ ekāhamataṃ vā dvīhamataṃ vā tīhamataṃ vā uddhumātakaṃ vinīlakaṃ vipubbakajātaṃ so imameva kāyaṃ upasaṃharati ''ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto''ti evamādinā bhante tattha bhagavatā nava sivathikakāyānupassanā bhāvanā vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha vedanānupassanā bhagavatā vibhajitvā desitā.

Vissajjanā – idha bhikkhave bhikkhu sukhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ''sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’’ti pajānāti, dukkhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘‘dukkha vedanaṃ vedayāmī’’ti pajānāti, adukkhamasukhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘‘adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’’ti pajānāti, evamādinā bhante tattha bhagavatā vedanānupassanā vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha cittānupassanā bhagavatā vibhajitvā desitā.

Vissajjanā – idha bhikkhave bhikkhu sarāgaṃ vā cittaṃ ‘‘sarāgaṃ citta’’nti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘‘vītarāgaṃ citta’’nti pajānāti, sadosaṃ vā vītadosaṃ vā samohaṃ vā vītamohaṃ vā saṃkhittaṃ vā cittaṃ ‘‘saṃkhittaṃ citta’’nti pajānāti, vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘‘vikkhittaṃ citta’’nti pajānāti, evamādinā tattha bhagavatā cittānupassanā vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha dhammānupassanā bhagavatā vibhajitvā desitā, taṃ saṅkhepamatteneva vissajjehi.

Vissajjanā – idha bhikkhave bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati, pañcasu nīvaraṇesu evamādinā bhante tattha bhagavatā pañcahi pabbehi dhammānupassanā vibhajitvā pakāsitā.

Cūḷasīhanādasutta

Pucchā – cūḷanasīhanādasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante parihīnalābhasakkāre nānātitthiye ārabbha bhāsitaṃ, nānātitthiyā bhante parihīnalābhasakkārā tesu tesu ṭhānesu parideviṃsu, catasso ca bhannte parisā bhagavato ekamatthaṃ ārocesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Mahāsīhanādasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena mahāsīhanādasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ, sanukkhatto bhante licchaviputto acirapakkanto hoti imasmā dhammavinayā, so vesāliyaṃ parisati evaṃ vācaṃ bhāsati ‘‘natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso, takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃ paṭibhānaṃ. Yassa ca khvāssa atthāya dhammo desito, so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’’ti, etamatthaṃ bhante āyasmā sāriputto bhagavato ārocesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kati panāvuso tattha bhagavatā tathāgatassa tathāgatabalāni vibhajitvā pakāsitāni, yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

Vissajjanā – dasa bhante tathāgatassa tathāgatabalāni bhagavatā vibhajitvā pakāsitāni, yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā catuverajjañāṇāni vibhajitvā pakāsitāni, yehi vesārajjehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

Vissajjanā – khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇāti tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ sāriputta na samanupassāmi, etamahaṃ sāriputta nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. Evamādinā bhante tattha catuvesārajjañāṇāni bhagavatā vitthārena vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā pañcagatiparicchedañāṇaṃ vibhajitvā pakāsitaṃ.

Vissajjanā – pañca kho imā sāriputta gatiyo, katamā pañca, nirayo tiracchānayoni pettivisayo manussā devā, evamādinā bhante bhagavatā tattha pañcagatiparicchedakañāṇaṃ vibhajitvā pakāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha tathāgato attano paññāveyyattiyā aparihāniṃ pakāsesi.

Vissajjanā – santi kho pana sāriputta eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino yāvadevāyaṃ bhavaṃ puriso daharo hoti, evamādinā bhante tattha tathāgato attano paññāveyyattiyā aparihāniṃ pakāsesi.

Mahādukkhakkhandhasutta

Pucchā – mahādukkhakkhandhasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññatitthiye ārabbha bhāsitaṃ, sambahulā bhante aññatitthiyā bhikkhū etadavocuṃ ‘‘samaṇo āvuso gotamo kāmānaṃ pariññaṃ paññapeti, mayampi kāmānaṃ pariññaṃ paññapema, samaṇo āvuso gotamo rūpānaṃ vedanānaṃ pariññaṃ paññapeti, mayampi rūpānaṃ vedanānaṃ pariññaṃ paññapema, idha no āvuso ko viseso, ko adhippayāso, kiṃ nānākaraṇaṃ samaṇassa vā gotamassa amhākaṃ vā yadidaṃ dhammadesanāya vā dhammadesanaṃ anusāsaniyā vā anusāsani’’nti, etamatthaṃ bhikkhū bhagavato ārocesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Cūḷadukkhakkhandhasutta

Pucchā – cūḷadukkhakkhandhasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ mahānāmaṃ sakkaṃ ārabbha bhāsitaṃ, mahānāmo bhante sakko bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘dīgharattāhaṃ bhante bhagavatā evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāmi ‘lobho cittassa upakkileso, doso cittassa upakkileso, moho cittassa upakkileso’ti, evañcāhaṃ bhante bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi ‘lobho cittassa upakkileso, doso cittassa upakkileso, moho cittassa upakkileso’ti. Atha ca pana me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, dosadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, mohadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, tassa mayhaṃ bhante evaṃ hoti ‘ko su nāma me dhammo ajjhattaṃ appahino, yena me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, dosadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, mohadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantī’ti’’, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Anumānasutta

Pucchā – anumānasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – bhaggesu bhante susumāragire bhesakaḷāvane āyasmatā mahāmoggallānattherena sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Cetokhilasutta

Pucchā – cetokhilasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Vanapatthasutta

Pucchā – vanapatthasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Madhupiṇḍikasutta

Pucchā – madhupiṇḍikasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante daṇḍapāṇiṃ sakkaṃ ārabbha bhāsitaṃ, daṇḍapāṇi bhante sakko bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘kiṃ vādī samaṇo kimakkhāyī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Dvedhāvitakkasutta

Pucchā – dvedhāvitakkasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Vitakkasaṇṭhānasutta

Pucchā – vitakkasaṇṭhānasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Kakacūpamasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena kakacūpamasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ moḷiyaphaggunaṃ ārabbha bhāsitaṃ, āyasmā bhante moḷiyaphagguno bhikkhunīhi saddhiṃ ativelaṃ saṃsaṭṭho viharati, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – atha kho āvuso āyasmato moḷiyaphaggunassa taṃ bhagavato ovādaṃ sutvā kathaṃ cittaṃ uppannaṃ, kathañja bhagavā uttari bhikkhūna ovādamadāsi.

Vissajjanā – atha kho bhante moḷiyaphaggunassa bhagavato imaṃ ovādaṃ sutvā bhikkhunisaṃsaggato oramissāmi viramissāmītipi cittaṃ na uppannaṃ, asaṃvarameva bhante cittaṃ uppannaṃ, bhagavā ca bhante ārādhayiṃsu vata me bhikkhave bhikkhū ekaṃ samayaṃ cittaṃ, evamādinā uttari bhikkhūnaṃ ovādamadāsi.

Ubhato daṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyuṃ.

Alagaddūpamasutta

Pucchā – alagaddūpamasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ ārabbha bhāsitaṃ, ariṭṭhassa bhante bhikkhuno gaddhabādhipubbassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājādāmi, yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – atha kho āvuso āyasmato ariṭṭhassa gaddhabādhipubbassa kathaṃ cetaso parivitakko udapādi, kathañca bhagavā uttari bhikkhunaṃ dhammadesanaṃ pavattesi.

Vissajjanā – atha kho bhante ariṭṭhassa bhikkhuno gaddhabādhipubbassa ‘‘kiñcāpi maṃ bhagavā moghapurisavādena vadesi, na kho pana me maggaphalānaṃ upanissayo na hoti, svāhaṃ ārabhitvā ghaṭṭetvā maggaphalāni nibbattessāmī’’ti, evaṃ kho bhante cetaso parivitakko udapādi, bhagavā ca bhante duppaññassa alagaddūpamaṃ dassetvā alagaddūpamaṃ pariyattiñca dassetvā paññavato alagaddūpamāya ca kullūpamāya ca paññavato nissaraṇapariyattiṃ dassetvā cha ca diṭṭhiṭṭhānāni, tesañca channaṃ diṭṭhiṭṭhānānaṃ viniveṭhanākāraṃ dassetvā pariyosāne ca khandhakammaṭṭhānaṃ arahattanikūṭena dassetvā uttari bhikkhūnaṃ dhammakathaṃ pavattesi.

Vammikasutta

Pucchā – dhammikasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ kumārakassapaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante kumārakassapo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vammikapañhaṃ pucchi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Rathavinītasutta

Pucchā – rathavinītasuttaṃ panāvuso kattha kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmatā ca sāriputtattherena dhammasenāpatinā āyasmatā ca puṇṇena mantāṇiputtena aññamaññaṃ pucchāvissajjanavasena bhāsitaṃ.

Nivāpasutta

Pucchā – nivāpasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Pucchā – imasmiṃ āvuso sutte ko nivāpo ko nevāpiko kā nevāpikaparisā kā migajātā kathañcetissā upamāya attho daṭṭhabbo.

Vissajjanā – imasmiṃ bhante sutte nivāpoti kho bhante pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ, nevāpikoti kho bhante mārassetaṃ pāpimato adhivacanaṃ, nevāpikaparisāti kho bhante māraparisāyetaṃ adhivacanaṃ, migajātāti kho bhante samaṇabrāhmaṇānametaṃ adhivacanaṃ, imasmiṃ bhante sutte etassa attho evaṃ daṭṭhabbo.

Pāsarāsisutta

Pucchā – kenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena pāsarāsisuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ, sambahulā bhante bhikkhū rammakassa brāhmaṇassa assame bhagavantaṃ ārabbha dhammiyā kathāya sannisīdiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – atha kho āvuso tesaṃ sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sannisinnānaṃ kīdisaṃ dhammakathaṃ kathesi.

Vissajjanā – sādhu bhikkhave etaṃ kho bhikkhave tumhākaṃ patirūpaṃ kulaputtānaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānaṃ, yaṃ tumhe dhammiyā kathāya sannisīdeyyātha, sannipatitānaṃ vo bhikkhave dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo. Dvemā bhikkhave pariyesanā ariyā ca pariyesanā anariyā ca pariyesanā. Evamādinā bhante bhagavā sannipatitānaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ ariyapariyesanañca anariyapariyesanañca vibhajitvā desesi.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavā attanāpi anariyapariyesanaṃ pahāya ariyapariyesanāya pariyesitabhāvaṃ pakāsesi.

Vissajjanā – ahampi sudaṃ bhikkhave pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesāmi, attanā jarādhammo byādhidhammo maraṇadhammo sokadhammo saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesāmi. Evamādinā bhante bhagavā attanāpi anariyapariyesanaṃ pahāya ariyapariyesanāya pariyesitabhāvaṃ pakāsesi.

Pucchā – evaṃ paṭhamābhisambuddhassa āvuso bhagavato ajapālanigrodharukkhamūle nisinnassa dhammadesanāya katasanniṭṭhānassa kīdiso

Cetaso parivitakko udapādi, kathañca dhammadesanāya cārikā ahosi, kathañca paṭhamā dhammadesanā ahosi.

Vissajjanā – ‘‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ, ko imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’’ti evaṃ kho bhante bhagavato paṭhamābhisambuddhassa ajapālanigrodhamūle dhammadesanāya katasanniṭṭhānassa parivitakko udapādi, atha bhante bhagavā uruvelāyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena bārāṇasī, tena padasāyeva cārikaṃ pakkāmi dhammadesanāya, dveme bhikkhave antā pabbajitena na sevitabbā, katame dve, yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogo hīno gāmmo pothujjaniko anariyo anattasaṃhito, evamādinā bhante bhagavato paṭhamā dhammadesanā ahosi.

Sabbābhibhū sabbavidūhamasmi,
Sabbadhammesu anūpalitto;
Sabbañjaho taṇhākkhaye vimutto,
Sayaṃ abhiññāya kamuddiseyyaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavā pāsarāsiupamāya taṃ desanaṃ pariniṭṭhāpesi.

Vissajjanā – pañcime bhikkhave kāmaguṇā, katame pañca, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Sotaviññeyyā saddā. Ghānaviññeyyā gandhā. Jivhāviññeyyā rasā. Kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho bhikkhave pañca kāmaguṇā. Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā ime kāmaguṇe gathitā mucchitā ajjhopannā anādīnavadassāvino anissaraṇapaññā paribhuñjanti, te evamassu veditabbā ‘‘anayamāpannā byāsanamāpannā yathākāmakaraṇīyā pāpimato’’, evamādinā bhante bhagavā pāsarāsiupamāya dhammadesanaṃ pariniṭṭhāpesi.

Cūḷahatthipadopamasutta

Pucchā – tenāvuso jānatā…pe… sammāsambuddhena cūḷahatthipadopamasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante jāṇussoṇiṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Jāṇussoṇi bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā yāvatako ahosi pilotikena paribbājakena saddhiṃ kathāsallāpo, taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavā hatthipadopamaṃ vitthārena paripūretvā desesi.

Vissajjanā – ‘‘na kho brāhmaṇa ettāvatā hatthipadopamo vitthārena paripūro hoti, api ca brāhmaṇa yathā hatthipadopamo vitthārena paripūro hoti, taṃ suṇāhi sādhukaṃ manasikarohi bhāsissāmī’’ti, evamādinā bhante bhagavā hatthipadopamaṃ paripūretvā brāhmaṇassa jāṇussoṇissa desesi.

Mahāhatthipadopamasutta

Pucchā – mahāhatthipadopamasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Mahāsāropamasutta

Pucchā – mahāsāropamasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante devadattaṃ ārabbha bhāsitaṃ, devadatto bhante saṅghaṃ bhinditvā ruhiruppādakammaṃ katvā acirapakkanto hoti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Cūḷasāropamasutta

Pucchā – cūḷasāropamasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante piṅgalakocchaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ, piṅgalakoccho bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Cūḷagosiṅgasutta

Pucchā – cūḷagosiṅgasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – nābhike bhante gosiṅgasālavanadāye āyasmatā anuruddhattherena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Mahāgosiṅgasutta

Pucchā – mahāgosiṅgasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – gosiṅgasālavanadāye bhante āyasmatā ca sāriputtattherena dhammasenāpatinā āyasmatā ca mahāmoggallānattherena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Mahāgopālakasutta

Pucchā – mahāgopālakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Cūḷagopālakasutta

Pucchā – cūḷagopālakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vajjīsu bhante ukkacelāyaṃ gaṅgāya nadiyā tīre sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Cūḷasaccakasutta

Pucchā – tenāvuso jānatā…pe… sammāsambuddhena cūḷasaccakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ, saccako nigaṇṭhaputto mahatiyā licchaviparisāya saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kathaṃ pana bhavaṃ gotamo sāvake vineti, kathaṃ bhāgā ca pana bhoto gotamassa sāvakesu anusāsanī bahulā pavattatī’’ti, atha bhante bhagavatā aniccavāde ca anattavāde ca pakāsite saccako nigaṇṭhaputto pathavīupamaṃ dassetvā attano attavādaṃ pakāsesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – evaṃ āvuso saccakena nigaṇṭhaputtena mahāpathavīupamaṃ dassetvā attavāde pakāsite kathaṃ bhagavā taṃ attavādaṃ puna patiṭṭhāpetvā samanuyuñji samanugāhi samanubhāsi.

Vissajjanā – ‘‘nanu tvaṃ aggivessana evaṃ vadesi, rūpaṃ me attā, vedanā me attā, saññā me attā, saṅkhārā me attā, viññāṇaṃ me attā’’ti, evaṃ kho bhante bhagavā saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ taṃ attavādaṃ patiṭṭhāpesi. Patiṭṭhāpetvā ca pana bhante bhagavā ‘‘tena hi aggivessana taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya, tathā taṃ byākareyyāsī’’ti evamādinā bhante bhagavā saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ samanuyuñji samanugāhi samanubhāsi.

Pucchā – evaṃ kho āvuso saccake nigaṇṭhaputte tuṇhībhūte adhomukhe pajjhāyante appaṭibhāne nisinne dummukho nāma licchaviputto bhagavantaṃ kiṃ vacanaṃ avoca.

Vissajjanā – evaṃ bhante saccake nigaṇṭhaputte tuṇhībhūte maṅkubhūte pattakkhandhe adhomukhe pajjhāyante appaṭibhāne dummukho licchaviputto bhagavantaṃ etadavoca ‘‘upamā maṃ bhagavā paṭibhātī’’ti.

Pucchā – atha kho āvuso saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ kīdisaṃ pañhaṃ pucchi, kathañca taṃ bhagavā byākāsi.

Vissajjanā – atha kho bhante saccako nigaṇṭhaputto dummukhaṃ licchaviṃ apasādetvā bhagavantaṃ sekhañca asekhañca pañhaṃ pucchi, bhagavā ca bhante ‘‘idha aggivessana mama sāvako yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā’’ evamādinā sekhañca asekhañca puggalaṃ vibhajitvā byākāsi.

Buddho so bhagavā bodhāya dhammaṃ deseti.

Danto so bhagavā damathāya dhammaṃ deseti.

Santo so bhagavā samathāya dhammaṃ deseti.

Tiṇṇo so bhagavā taraṇāya dhammaṃ deseti.

Parinibbuto so bhagavā parinibbānāya dhammaṃ deseti.

Mahāsaccakasutta

Pucchā – mahāsaccakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante saccakaṃyeva nigaṇṭhaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Saccako bhante nigaṇṭhaputto aparadivase bhagavantaṃ upasaṅkamitvā bhagavato sāvake āsajja bhāvanādvayapaṭisaṃyuttaṃ vācaṃ bhāsati, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavā saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ paṭipucchitvā bhāvanādvayaṃ vibhajja kathesi.

Vissajjanā – atha kho bhante bhagavā ‘‘kinti pana te aggivessana kāyabhāvanā sutā’’ti evamādinā saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ paṭipucchitvā, kathañca aggivessana abhāvitakāyo ca hoti abhāvitacitto ca evamādinā bhāvanādvayaṃ vibhajitvā byākāsi.

Pucchā – atha kho āvuso saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ kiṃ vacanaṃ avoca, kathañca bhagavā padhānakāle attanāanubhūtapubbā paramukkaṃsagatā sukhadukkhavedanāyo pakāsesi, yāpi bhagavato cittaṃ na pariyādāya aṭṭhaṃsu.

Vissajjanā – atha kho bhante saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ etadavoca ‘‘na hi nūna bhoto gotamassa uppajjati, tathā rūpā sukhāvedanā, yathārūpā uppannā sukhāvedanā cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyya, na hi nūna bhoto gotamassa uppajjati tathārūpā dukkhā vedanā, yathārūpā uppannā dukkhā vedanā cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyyā’’ti atha kho bhagavā ‘‘kiñhi no siyā aggivessana, idha me aggivessena pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi, evamādinā bhante bhagavā padhānakāle attanānubhūtapubbā paramukkaṃsagatā sukhadukkhavedanāyo vitthārena, yāpi bhagavato cittaṃ na pariyādāya aṭṭhaṃsu.

Cūḷataṇhāsaṅkhayasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā jānatā…pe… sammāsambuddhena cūḷataṇhāsaṅkhayasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sakkaṃ devānamindaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Sakko bhante devānamindo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘kittāvatānukho bhante bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemi accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Kittāvatā nu kho bhante bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyāsāno seṭṭho devamanussānaṃ –

Mahātaṇhāsaṅkhayasutta

Pucchā – mahātaṇhāsaṅkhayasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Sātissa bhante bhikkhuno kevaṭṭaputtassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati anañña’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – atha kho āvuso bhagavā kathaṃ bhikkhū āmantetvā ca paṭipucchitvā ca anattabhāvadīpikaṃ dhammakathaṃ kathesi.

Vissajjanā – atha bhante bhagavā bhikkhū ‘‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, apināyaṃ sāti bhikkhu kevaṭṭaputto usmīkatopi ismiṃ dhammavinaye’’ti āmantetvā, tumhepi me bhikkhave evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāthatyādinā bhikkhū paṭipucchitvā ca yaṃ yadeva bhikkhave paccayaṃ paṭicca uppajjati viññāṇaṃ, tena teneva viññāṇaṃ tveva saṅkhyaṃ gacchati, cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ tveva saṅkhyaṃ gacchati, evamādinā bhante anattatādīpikaṃ dhammiṃ kathaṃ kathesi.

Mahāassapurasutta

Pucchā – mahāassapurasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – aṅgesu bhante assapure nāma aṅgānaṃ nigame bahū manusse saddhe pasanne ārabbbha bhāsitaṃ. Bahū bhante manussā saddhā pasannā bhikkhusaṅghaṃ sakkaccaṃ upaṭṭhahiṃsu, sabbakālañca ratanattayapaṭisaṃyuttaṃ vaṇṇakathaṃyeva kathayiṃsu. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – katame āvuso tattha bhagavatā dhammā samaṇakaraṇā ca brāhmaṇakaraṇā ca uttaruttari paṇītapaṇītā desitā.

Vissajjanā – hirottappā parisuddhakāyasamācāro parisuddhavacīsamācāro parisuddhamanosamācāro parisuddhājīvo indriyesu guttadvāratā bhojanemattaññutā jāgariyānuyogo satisampajaññaṃ nīvaraṇappahānaṃ cattāri ca jhānāni tisso ca vijjā ime kho bhante tattha bhagavatā samaṇakaraṇā ca brāhmaṇakaraṇā ca uttaruttari paṇītapaṇītā dhammā desitā.

Cūḷaassapurasutta

Pucchā – cūḷaassapurasuttaṃ panāvuso bhagavatā katta kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – tasmiṃyeva bhante assapure nigame teyeva manusse saddhe pasanne ārabbha bhāsitaṃ, tasmiṃyeva bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā samaṇasāmīcippaṭipadā ca assamaṇasāmīcippaṭipadā ca vibhajitvā desitā.

Vissajjanā – ‘‘kathañca bhikkhave bhikkhu na samaṇasāmīcippaṭipadaṃ paṭipanno hoti, yassa kassaci bhikkhave bhikkhuno abhijjhālussa abhijjhā appahīnā hoti, byāpannacittassa byāpādo appahīno hotī’’ti evamādinā ca. Kathañca bhikkhave bhikkhu samaṇasāmīcippaṭipadaṃ paṭipanno hoti, yassa kassaci bhikkhave bhikkhuno abhijjhālussa abhijjhā pahīnā hoti, byāpannacittassa byāpādo pahīno hoti evamādinā ca bhante bhagavatā tattha samaṇasāmīcippaṭipadā ca assamaṇasāmīcippaṭipadā ca vitthārena vibhajitvā desitā.

Sāleyyakasutta

Pucchā – sāleyyakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante sālāyaṃ nāma brāhmaṇagāme sāleyyake brāhmaṇagahapatike ārabbha bhāsitaṃ. Sāleyyakā bhante brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavocuṃ ‘‘ko nu kho bho gotama hetu ko paccayo, yena midhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti, ko pana bho gotama hetu ko paccayo, yena midhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Verañjakasutta

Pucchā – verañjakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante verañjake brāhmaṇagahapatike ārabbha bhāsitaṃ. Verañjakā bhante brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavocuṃ ‘‘ko nu kho bho gotama hetu ko paccayo, yena midhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti, ko pana bho gotama hetu ko paccayo, yena midhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Mahāvedallasutta

Pucchā – mahāvedallasuttaṃ panāvuso kattha kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmatā mahākoṭṭhikena puṭṭhena āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Cūḷavedallasutta

Pucchā – cūḷavedallasuttaṃ panāvuso kattha kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante visākhena upāsakena puṭṭhāya dhammadinnāya theriyā bhāsitaṃ.

Cūḷadhammasamādānasutta

Pucchā – cūḷadhammasamādānasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Mahādhammasamādānasutta

Pucchā – mahādhammasamādānasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Vīmaṃsakasutta

Pucchā – vīmaṃsakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Kosambiyasutta

Pucchā – kosambiyasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante kosambike bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ. Kosambikā bhante bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Brahmanimantanikasutta

Pucchā – brahmanimantanikasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Māratajjaniyasutta

Pucchā – māratajjanīyasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante susumāragire bhesakaḷāvane migadāye āyasmatā mahāmoggallānena māraṃ pāpimantaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā āyasmato mahāmoggallānassa kucchigato hoti koṭṭhamanupaviṭṭho. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Majjhimapaṇṇāsapāḷi

Kandarakasutta

Pucchā – tenāvuso jānatā…pe… sammāsambuddhena kandarakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – campāyaṃ bhante gaggarāya pokkharaṇiyā tīre pessañca hatthārohaputtaṃ kandarakañca paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ, kandarako bhante paribbājako bhagavato ca bhikkhusaṅghassa ca vaṇṇaṃ abhāsi, pesso ca bhante hatthārohaputto bhagavato ca dhammadesanāya ca vaṇṇaṃ abhāsi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – evaṃ kho āvuso kandarakena paribbājakena bhagavato ca bhikkhusaṅghassa ca abhippasannena vaṇṇe bhāsite kathaṃ bhagavā taṃ samanujānitvā dhammadesanārambhaṃ ārabhi, kathañca pesso hatthārohaputto bhagavato ca dhammadesanāya ca vaṇṇaṃ abhāsi, kathañca pessassa hatthārohaputtassa ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ desesi.

Vissajjanā – evaṃ kho bhante kandarakena paribbājakena bhagavato ca bhikkhusaṅghassa ca abhippasannena vaṇṇe bhāsite ‘‘evametaṃ kandaraka evametaṃ kandaraka’’ evamādinā bhagavā taṃ samanujānitvā ‘‘santi hi kandaraka bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā’’ti evamādinā dhammadesanaṃ samārabhi. Atha kho bhante pesso hatthārohaputto ‘‘acchariyaṃ bhante abbhutaṃ bhante yāva supaññattā cime bhante bhagavatā cattāro satipaṭṭhānā sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti evamādinā bhagavato ca dhammadesanāya vaṇṇaṃ abhāsi, bhagavāpi bhante ‘‘gahanañhetaṃ pessa yadidaṃ manussā, uttānakañhetaṃ pessa yadidaṃ pasavo’’tiādinā pessassa hatthārohaputtassa ajjhāsayānurūpaṃ dhammakathaṃ desesi.

Pucchā – taṃ panāvuso dhammadesanaṃ sutvā pessassa hatthārohaputtassa kīdiso ānisaṃso adhigato, kathañca bhagavā taṃ puggalacatukkadesanaṃ saṃkhittena bhāsitaṃ, bhikkhūnaṃ vitthārena vibhajitvā desesi.

Vissajjanā – taṃ kho pana bhante dhammaṃ sutvā pessassa hatthārohaputtassa dve ānisaṃsā adhigatā saṅghe ca pasādo satipaṭṭhānapariggahaṇūpāyo ca abhinavo. Bhagavā ca bhante taṃ puggalacatukkadesanaṃ bhikkhūhi yācito ‘‘katamo ca bhikkhave puggalo attaparitāpanānuyogamanuyutto’’tiādinā saṃkhittena bhāsitaṃ, vitthārena atthaṃ avibhattaṃ. Vitthārena vibhajitvā desesi.

Aṭṭhakanāgarasutta

Pucchā – aṭṭhakanāgarasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante veḷuvagāmake gahapatiṃ aṭṭhakanāgaraṃ ārabbha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ. Dasamo bhante gahapati aṭṭhakanāgaro āyasmantaṃ ānandaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘atthi nu kho bhante ānanda tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto, yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttañceva cittaṃ vimuccati, aparikkhiṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇātī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Sekhasutta

Pucchā – sekhasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ santhāgāre āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena kāpilavatthave sakye ārabbha bhāsitaṃ. Bhagavā bhante kāpilavatthave sakye bahudevarattiṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi ‘‘paṭibhātu taṃ ānanda kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ sekho pāṭipado, piṭṭhi me āgilāyati, tamahaṃ āyamissāmī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Potaliyasutta

Pucchā – potaliyasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – aṅguttarāpesu bhante āpaṇe nāma aṅguttarāpānaṃ nigame potaliyaṃ gahapatiṃ paṭikkhittasabbakammantaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Potaliyo bhante gahapati paṭikkhittasabbakammanto yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamanto bhagavatā gahapativādena samudācariyamāno kupito anattamano bhagavantaṃ etadavoca ‘‘tayidaṃ bho gotama nacchannaṃ tayidaṃ nappatirūpaṃ, yaṃ maṃ tvaṃ gahapativādena samudācarasī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavā kāmānaṃ ādīnavaṃ vitthārena pakāsetvā ariyassa vinaye vohārasamucchedaṃ dassesi.

Vissajjanā – atha bhante bhagavā ariyassa vinaye vohārasamucchedāya aṭṭha dhamme vibhajitvā ‘‘seyyathāpi gahapati kukkuro jighacchādubbalyapareto goghātakasūnaṃ paccupaṭṭhito assa’’ evamādinā kāmesu ādīnavaṃ dassetvā pariyosāne tīhi vijjāhi ariyassa vinaye vohārasamucchedaṃ sabbenasabbaṃ sabbathāsabbaṃ vohārasamucchedaṃ vitthārena vibhajitvā desesi.

Jīvakasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena jīvakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante jīvakaṃ komārabhaccaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Jīvako bhante komārabhacco bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘sutaṃ metaṃ bhante samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhanti, taṃ samaṇo gotamo jānaṃ uddissa kataṃ maṃsaṃ paribhuñjati paṭicca kammanti. Ye te bhante evamāhaṃsu ‘samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhanti, taṃ samaṇo gotamo jānaṃ uddissa kataṃ maṃsaṃ paribhuñjati paṭicca kamma’nti, kacci te bhante bhagavato vuttavādino na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Upālisutta

Pucchā – upālisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – nāḷandāyaṃ bhante upāliṃ gahapatiṃ ārabbha bhāsitaṃ. Upāli bhante gahapati bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘āgamā nukhvidha bhante dīghatapassī nigaṇṭho’’ti, evamādinā ca bhante upāli gahapati bhagavato paṭisandhāraṃ katvā attano ācariyassa nigaṇṭhassa nāṭaputtassa vādaṃ pakāsesi, vādaṃ vaṇṇesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – atha kho āvuso bhagavā upāliṃ gahapatiṃ tasmiṃ vāde kathaṃ samanuyuñjī samanugāhī samanubhāsī, kathañcassa upāyaṃ dassetvā yathābhūtaṃ atthaṃ ñāpesi.

Vissajjanā – atha kho bhante bhagavā upāliṃ gahapatiṃ ‘‘sace kho tvaṃ gahapati sacce patiṭṭhāya manteyyāsi, siyā no ettha kathāsallāpo’’ti upāliṃ gahapatiṃ kathaṃ samuṭṭhāpetvā ‘‘taṃ kiṃmaññasi gahapati, idhassa nigaṇṭho ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno sītodakaparikkhitto uṇhodakapaṭisevī, so sītodakaṃ alabhamāno kālaṅkareyyā’’ti evamādinā bhante bhagavā cattāro upāye dassetvā upāliṃ gahapatiṃ yathābhūtamatthaṃ ñāpesi.

Pucchā – evaṃ kho āvuso upāli gahapati bhagavatā saññāpito imasmiṃ dhammavinaye pasanno kīdisaṃ pasannākāraṃ akāsi, kathañca bhagavā taṃ puna anusāsitvā uttari vinesi.

Vissajjanā – ‘‘purimenevāhaṃ bhante opammena bhagavato attamano abhiraddho, apicāhaṃ imāni bhagavato vicitrāni pañhapaṭibhānāni sotukāmo, evāhaṃ bhagavantaṃ paccanīkaṃ kātabbaṃ amaññissa’’nti, evamādinā bhante upāli gahapati bhagavatā viññāpito imasmiṃ dhammavinaye pasanno pasannākāraṃ akāsi. Tattha bhagavā ca bhante ‘‘anuviccakāraṃ kho gahapati karohi, anuviccakāro tumhādisānaṃ ñātamanussānaṃ sādhu hotī’’ti evamādinā puna anusāsitvā uttari yāva dhammacakkhupaṭilābhā vinesi.

Pucchā – kathañcāvuso nigaṇṭhassa nāṭaputtassa upālissa gahapatissa nivesanaṃ gantvā āvīmaṃsanā ca upālissa gahapatissa paccuttarā kathā ca ahosi.

Vissajjanā – ‘‘ummattosi tvaṃ gahapati dattosi tvaṃ gahapatī’’ti evamādinā bhante nigaṇṭhassa nāṭaputtassa upālissa gahapatissa nivesanaṃ gantvā vīmaṃsā ca ‘‘bhaddikā bhante āvaṭṭanīmāyā kalyāṇī bhante āvaṭṭanīmāyāti’’ evamādinā upālissa gahapatissa paccuttarakathā ca ahosi.

Dhīrassa vigatamohassa,
Pabhinnakhīlassa vijitavijayassa;
Anīghassa susamacittassa,
Vuddhasīlassa sādhupaññassa;
Vesamantarassa vimalassa,
Bhagavato tassa sāvakohamasmiṃ.

Akathaṃ kathissa tusitassa,
Vantalokāmisassa muditassa;
Katasamaṇassa manujassa,
Antimasārīrassa narassa.

Anopamassa virajassa,
Bhagavato tassa sāvako hamasmi –

Taṇhacchidassa buddhassa,
Vītadhūmassa anupalittassa.
Āhuneyyassa yakkhassa,
Uttamapuggalassa atulassa;
Mahato yasaggapattassa,
Bhagavato tassa sāvako hamasmi –

Kukkuravatikasutta

Pucchā – kukkuravatikasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – koliyesu bhante haliddavasane nāma koliyānaṃ nigame puṇṇañca koliyaputtaṃ govatikaṃ acelañca seniyaṃ kukkuravatikaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Puṇṇo bhante koliya putto govatiko bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ayaṃ bhante acelo seniyo kukkuravatiko dukkarakārako chamānikkhittaṃ bhojanaṃ bhuñjati, tassa taṃ kukkuravataṃ dīgharattaṃ samattaṃ samādinnaṃ, tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Abhayarājakumārasutta

Pucchā – tenāvuso jānatā…pe… sammāsambuddhena abhayarājakumārasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe me bhante abhayaṃ rājakumāraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Abhayo bhante rājakumāro bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘bhāseyya nu kho bhante tathāgato taṃ vācaṃ, yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Bahuvedanīyasutta

Pucchā – bahuvedanīyasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantañca udāyiṃ pañcakaṅgañca thapatiṃ ārabbha bhāsitaṃ, pañcakaṅgo bhante thapati āyasmantaṃ udāyiṃ upasaṅkamitvā vedanaṃ pucchi, āyasmā bhante udāyī pañcakaṅgaṃ thapatiṃ etadavoca ‘‘tisso kho thapati vedanā vuttā bhagavatā sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā’’ti. Evaṃ vutte bhante pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca ‘‘na kho bhante udāyi tisso vedanā vuttā bhagavatā, dve vedanā vuttā bhagavatā sukhā vedanā dukkhā vedanā, yāyaṃ bhante adukkhamasukhā vedanā, santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā’’ti. Neva asakkhi kho bhante āyasmā udāyī pañcakaṅgaṃ thapatiṃ saññāpetuṃ, na pana asakkhi pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ saññāpetuṃ. Assosi kho āyasmā ānando āyasmato udāyissa pañcakaṅgena thapatinā saddhiṃ imaṃ kathāsallāpaṃ, atha kho bhante āyasmā ānando yāvatako ahosi āyasmato udāyissa pañcakaṅgena thapatinā saddhiṃ kathāsallāpo, taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Apaṇṇakasutta

Pucchā – apaṇṇakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante sālāyaṃ nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāme sāleyyake brāhmaṇagahapatike ārabbha bhāsitaṃ. Sambahulā bhante aññatitthiyā sāleyyakānaṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ attano attano micchādiṭṭhiyo paṭiggaṇhāpesuṃ uggaṇhāpesuṃ. Te pana bhante sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā ekadiṭṭhiyampi patiṭṭhātuṃ na sakkhiṃsu. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – tatra āvuso bhagavatā paṭhamaṃ micchāvādo ca sammāvādo ca kathaṃ vibhajitvā pakāsito.

Vissajjanā – tatra bhante bhagavatā ‘‘santi gahapatayo eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino natthi dinnaṃ natthi yiṭṭhaṃ natthi hutaṃ natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti evamādinā paṭhamaṃ micchāvādo ca sammāvādo ca vibhajitvā pakāsito.

Pucchā – tattha āvuso bhagavatā micchāvādīnañca doso sammāvādīnañca guṇo kathaṃ vicāretvā pakāsito.

Vissajjanā – tattha bhante bhagavatā ‘‘tatra gahapatayo yete samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino natthi dinnaṃ natthi yiṭṭhaṃ natthi hutaṃ natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti evamādinā bhante micchāvādīnañca doso sammāvādīnañca guṇo bhagavatā vicāretvā pakāsito.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā viññuno purisapuggalassa paṭisañcikkhaṇā pakāsitā.

Vissajjanā – tatra gahapatayo viññū puriso iti paṭisañcikkhatīti evamādinā bhante tattha bhagavatā viññuno purisapuggalassa paṭisañcikkhaṇā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavatā aññesupi micchāvādasammāvādesu apaṇṇakapaṭipadā vicāretvā pakāsitā, taṃ saṅkhepato kathesi.

Vissajjanā – yatheva bhante paṭhame vāde, evameva kho bhante akiriyavādādīsu catūsu ca micchāvādesu dosaṃ kiriyavādādīsu ca catūsu sammāvādesu guṇaṃ, tattha ca viññuno purisassa paṭisañcikkhaṇākāraṃ dassetvā bhagavatā apaṇṇakapaṭipadā pakāsitā.

Ambalaṭṭhikarāhulovādasutta

Pucchā – ambalaṭṭhikarāhulovādasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ rāhulaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Mahārāhulovādasutta

Pucchā – mahārāhulovādasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ rāhulaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante rāhulo bhagavato ceva attano ca attabhāvasampattiṃ nissāya gehassitaṃ chandarāgaṃ uppādesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Cūḷamālukyasutta

Pucchā – cūḷamālukyasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ mālukyaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante mālukyaputto attano pavivittassa rahogatassa paṭisallīnassa cetaso parivitakkaṃ bhagavato ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Mahāmālukyasutta

Pucchā – mahāmālukyasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – tasmiṃyeva bhante sāvatthiyaṃ āyasmantaṃ mahāmālukyaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Bhaddālisutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena bhaddālisuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ bhaddāliṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante bhaddāli bhagavatā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Accayo maṃ bhante accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yohaṃ bhagavatā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesiṃ, tassa me bhante bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāya –

Pucchā – atha kho āvuso āyasmā bhaddāli bhagavantaṃ kīdisaṃ pañhaṃ pucchi, kathañcassa bhagavā taṃ vibhajitvā byākāsi.

Vissajjanā – atha kho bhante āyasmā bhaddāli ‘‘ko nu kho bhante hetu, ko paccayo, yena midhekaccaṃ bhikkhuṃ pasayu pasayu kāraṇaṃ karontī’’ti evamādinā bhagavantaṃ pañhaṃ apucchi. Bhagavā ca bhante ‘‘idha bhaddāli ekacco bhikkhu abhiṇhāpattiko hoti, āpattibahulo’’ evamādinā āyasmato bhaddālissa vibhajitvā byākāsi.

Pucchā – tadāpi kho āvuso āyasmā bhaddāli punapi bhagavantaṃ kīdisaṃ pañhaṃ pucchi, kathañcassa bhagavā tampi vibhajitvā byākāsi.

Vissajjanā – tadāpi bhante āyasmā bhaddāli ‘‘ko nu kho bhante hetu, ko paccayo, yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṃ, bahutarā ca bhikkhū aññāya saṇḍahiṃsu. Ko pana bhante hetu, ko paccayo yena etarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti appatarā ca bhikkhū aññāya saṇḍahantī’’ti bhagavantaṃ punapi pañhaṃ apucchi. Bhagavā ca bhante ‘‘evametaṃ bhaddāli hoti, sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne bahutarāni honti appatarā ca bhikkhū aññāya saṇḍahantī’’ti, evamādinā āyasmato bhaddālissa vibhajitvā vibhajitvā byākatā.

Laṭukikopamasutta

Pucchā – laṭukikopamasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – aṅguttarāpesu bhante āpaṇe nāma aṅguttarāpānaṃ nigame āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante udāyī bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘idha mayhaṃ bhante rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘‘bahūnaṃ vata no bhagavā dukkhadhammānaṃ apahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā sukhadhammānaṃ upahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā akusalānaṃ dhammānaṃ apahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā kusalānaṃ dhammānaṃ upahattā’ti’’. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – atha kho āvuso bhagavā kīdisī upamāyo dassetvā bhikkhūnaṃ ovādaṃ adāsi.

Vissajjanā – atha kho bhante bhagavā laṭukikopamaṃ hatthināgopamaṃ daliddapurisopamaṃ gahapatikopamanti catasso upamāyo dassetvā bhikkhūnaṃ ovādamadāsi.

Pucchā – evañcāvuso bhagavā catūhi upamāhi bhikkhūnaṃ ovādaṃ datvā kathaṃ uttari dhammadesanaṃ pavaḍḍhesi.

Vissajjanā – evaṃ kho bhante bhagavā catūhi upamāhi bhikkhūnaṃ ovādaṃ datvā ‘‘cattāro me udāyi puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ’’nti evamādinā uttari bhikkhūnaṃ dhammakathaṃ pavaḍḍhesi.

Cātumasutta

Pucchā – cātumasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – cātumāyaṃ bhante āyasmantānaṃ sāriputtamoggalānattherānaṃ saddhivihārike adhunā pabbajite sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ. Sāriputtamoggallānappamukhāni bhante pañcamattāni bhikkhusatāni cātumaṃ anuppattāni honti bhagavantaṃ dassanāya, te ca āgantukā bhikkhū nevāsikehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodamānā senāsanāni paññāpayamānā pattacīvarāni paṭisāmayamānā uccāsaddā mahāsaddā ahesuṃ. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavā bhikkhūnaṃ ovādaṃ adāsi.

Vissajjanā – cattārimāni bhikkhave bhayāni udakorohante pātikaṅkhitabbānīti evamādinā bhante bhagavā tattha bhikkhūnaṃ ovādaṃ adāsi.

Naḷakapānasutta

Pucchā – naḷakapānasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – naḷakapāne bhante anuruddhattherappamukhe sambahule abhiññāte abhiññāte kulaputte ārabbha bhāsitaṃ.

Goliyānisutta

Pucchā – goliyānisuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ goliyāniṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ. Āyasmā bhante goliyāni āraññiko padasamācāro saṅghamajjhe osaṭo hoti kenacideva karaṇīyena, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Kīṭāgirisutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena kīṭāgirisuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kāsīsu bhante kīṭāgirismiṃ kāsīnaṃ nigame assajipunabbasuke bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ. Assajipunabbasukā bhante bhikkhū bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamānā evamāhaṃsu ‘‘mayaṃ kho āvuso sāyañceva bhuñjāma pāto ca divā ca vikāle, te mayaṃ sāyañceva bhuñjamānā pāto ca divā ca vikāle appābādhatañca sañjānāma appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca, te mayaṃ kiṃ sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvissāma, sāyañceva mayaṃ bhuñjissāma pāto ca divā ca vikāle’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Tevijjavacchasutta

Pucchā – tevijjavacchasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante vacchagottaṃ paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Vacchagotto bhante paribbājako bhagavantaṃ etadavoca ‘‘sutaṃ me bhante samaṇo gotamo sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti, carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’’nti. Ye te bhante evamāhaṃsu ‘‘samaṇo gotamo sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti, carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’’nti. Kacci te bhante bhagavato vuttavādino, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Aggivacchasutta

Pucchā – aggivacchasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante vacchagottaṃ paribbājakaṃ bhāsitaṃ. Vacchagotto bhante paribbājako bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘kiṃ nu kho bho gotama ‘sassato loko idameva saccaṃ moghamañña’nti evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti evamādikaṃ pañhaṃ apucchi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Mahāvacchasutta

Pucchā – mahāvacchasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante vacchagottaṃyeva paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Vacchagotto bhante paribbājako bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘dīgharattāhaṃ bhotā gotamena sahakathī, sādhu me bhavaṃ gotamo saṃkhittena kusalākusalaṃ desetū’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – evaṃ vutte kho āvuso vacchagotto paribbājako imasmiṃ dhammavinaye pasanno hutvā kīdisaṃ pasannākāraṃ akāsi, kathañcassa dhammābhisamayo ahosi.

Vissajjanā – evaṃ vutte bhante vacchagotto paribbājako ‘‘sace hi bho gotama imaṃ dhammaṃ bhavaṃyeva gotamo ārādhako abhavissa, no ca kho bhikkhū ārādhakā abhavissaṃsu, evamidaṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ abhavissa tenaṅgenā’’ti evamādinā imasmiṃ dhammavinaye pasanno pasannākāramakāsi. Yāva arahattañcassa dhammābhisamayo ahosi.

Dīghanakhasutta

Pucchā – dīghanakhasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante dīghanakhaṃ paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Dīghanakho bhante paribbājako bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘ahañhi bho gotama evaṃvādī evaṃdiṭṭhi sabbaṃ me nakkhamatī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – imasmiṃ ca panāvuso veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne kesaṃ puggalānaṃ visesādhigamo ahosi.

Vissajjanā – imasmiñca pana bhante veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne āyasmato sāriputtassa anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci, dīghanakhassa pana paribbājakassa tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti.

Māgaṇḍiyasutta

Pucchā – māgaṇḍiyasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kurūsu bhante kammāsadhamme nāma kurūnaṃ nigame bhāradvāja gottassa brāhmaṇassa agyāgāre tiṇasanthārake māgaṇḍiyaṃ paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Māgaṇḍiyo bhante paribbājako bhagavantaṃ ‘‘bhūnahu samaṇo gotamo’’ti vadesi, tasmiṃ bhante vaṭṭhusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavā tattha māgaṇḍiyassa paribbājakassa samanuyuñjitvā samanuyuñjitvā dhammaṃ desesi.

Vissajjanā – ‘‘cakkhuṃ kho māgaṇḍiya rūpārataṃ rūpasammuditaṃ, taṃ tathāgatassa dantaṃ guttaṃ rakkhitaṃ saṃvutaṃ, tassa ca saṃvarāya dhammaṃ desetī’’ti evamādinā bhante tattha bhagavā māgaṇḍiyassa paribbājakassa samanuyuñjitvā samanuyuñjitvā dhammaṃ desesi.

Pucchā – evaṃ kho āvuso māgaṇḍiyena paribbājakena ‘‘nakiñci bho gotamā’’ti yathābhūtaṃ paṭissute kathaṃ bhagavā attanopi na kiñci kenacipi vattabbataṃ pakāsesi.

Vissajjanā – evaṃ kho bhante māgaṇḍiyena paribbājakena nakiñci bhogotamāti yathābhūtaṃ paṭissute ‘‘ahaṃ kho pana māgaṇḍiya pubbe agāriyabhūto samāno pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāresiṃ cakkhuviññeyyahi rūpehi iṭṭhehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehī’’ti evamādinā bhagavā attanopi na kiñci kenacipi vattabbataṃ pakāsesi.

Pucchā – imasmiṃ sutte pariyosānapucchaṃ pucchissāmi imañca panāvuso dhammadesanaṃ sutvā māgaṇḍiyo paribbājako imasmiṃ dhammavinaye pasanno hutvā kīdisaṃ pasannākāramakāsi.

Vissajjanā – imaṃ ca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā māgaṇḍiyo paribbājako ‘abhikkantaṃ bho gotama abhikkantaṃ bho gotamā’’ti evamādinā imasmiṃ dhammavinaye pasanno pasannākāramakāsi.

Sandakasutta

Pucchā – sandakasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante sandakaṃ paribbājakaṃ ārabbha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ. Sandako bhante paribbājako āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca ‘‘sādhuvata bhavantaṃyeva ānandaṃ paṭibhātu sake ācariya ke dhammikathā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha cattāro abrahmacariyavāsā āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena vicāretvā pakāsitā.

Vissajjanā – idha sandaka ekacco satthā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃvipāko, natthi ayaṃloko, natthi paroloko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikāti

Evamādinā bhante tattha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena cattāro abrahmacariyavāsā vicāretvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha cattāri anassāsikāni brahmacariyāni āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena vicāretvā pakāsitāni.

Vissajjanā – idha sandaka ekacco satthā sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti ‘‘carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’’nti evamādinā bhante tattha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena cattāri anassāsikāni brahmacariyāni vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – atha

Kho āvuso sandako paribbājako āyasmantaṃ ānandattheraṃ kathaṃ pucchi, tathañcassāyasmānandatthero byākāsi.

Vissajjanā – atha kho bhante sandako paribbājako ‘‘so pana bho ānanda satthā kiṃvādī kiṃ akkhāyī’’ti evamādinā āyasmantaṃ ānandattheraṃ pucchi, āyasmā ca bhante ānandatthero ‘‘idha sandaka tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno’’ti evamādinā sandakassa paribbājakassa vibhajitvā vibhajitvā byākāsi.

Pucchā – imañca panāvuso dhammadesanaṃ sutvā sandako paribbājako imasmiṃ dhammavinaye pasanno kīdisaṃ pasannākāramakāsi.

Vissajjanā – imañca bhante dhammadesanaṃ sutvā sandako paribbājako ‘‘acchariyaṃ bho ānanda, abbhutaṃ bho ānanda, na ca nāma sadhammokkaṃsanā bhavissati, na paradhammavambhanā, āyatane ca dhammadesanā, tāva bahukā ca niyyātāro paññāyissantī’’ti evamādinā imasmiṃ dhammavinaye pasanno pasannākāramakāsi.

Mahāsakuludāyīsutta

Pucchā – mahāsakuludāyisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sakuludāyiṃ paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Sakuludāyī bhante paribbājako purimāni divasāni purimatarāni kotūhalasālāyaṃ nānātitthiyānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ yāvatako ahosi bhagavantañca cha ca satthāro ārabbha kathāsallāpo, taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Samaṇamuṇḍikasutta

Pucchā – samaṇamuṇḍikasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante uggāhamāna paribbājakaṃ samaṇamuṇḍikāputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Uggāhamāno bhante paribbājako samaṇamuṇḍikāputto pañcakaṅgaṃ tapatiṃ etadavoca ‘‘catūhi kho ahaṃ gahapati dhammehi samannāgataṃ purisapuggalaṃ paññapemi sampannakusalaṃ paramakusalaṃ uttamapattipattaṃ samaṇaṃ ayojjha’’nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Cūḷasakuludāyīsutta

Pucchā – cūḷasakuludāyīsuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sakuludāyiṃ paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ, sakuludāyī bhante paribbājako bhagavantaṃ etadavoca ‘‘yadāhaṃ bhante imaṃ parisaṃ anupasaṅkanto homi, athāyaṃ parisā anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathenti nisinnā hoti. Yadā ca kho ahaṃ bhante imaṃ parisaṃ upasaṅkamanto homi, athāyaṃ parisā mamaññeva mukhaṃ ullokentī nisinnā hoti ‘yaṃ no samaṇo udāyī dhammaṃ bhāsissati, taṃ sossāmā’ti, yadā pana bhante bhagavā imaṃ parisaṃ upasaṅkanto hoti, athāhañceva ayañca parisā bhagavato mukhaṃ ullokentā nisinnā homa yaṃ no bhagavā dhammaṃ bhāsissati, taṃ sossāmā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vekhanasasutta

Pucchā – vekhanasasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante vekhanasaṃ paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ, vekhanaso bhante paribbājako bhagavato santike udānaṃ udānesi ‘‘ayaṃ paramo vaṇṇo ayaṃ paramo vaṇṇo’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Ghaṭikārasutta

Pucchā – ghaṭikārasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante ghaṭikārassa kumbhakārassa gharavatthupadese āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Bhagavā bhante tasmiṃ bhūmipadese sitaṃ pātvākāsi, āyasmā ca ānando bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ko nu kho bhante hetu ko paccayo bhagavato sitassa pātukammāya, na akāraṇena tathāgatā sitaṃ pātukarontī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Raṭṭhapālasutta

Pucchā – raṭṭhapālasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kurūsu bhante rājānaṃ korabyaṃ ārabbha āyasmatā raṭṭhapālattherena bhāsitaṃ. Rājā bhante korabyo āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ etadavoca ‘‘cattārimāni bho raṭṭhapāla pārijuññāni, yehi pārijuññehi samannāgatā idhekacce kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anāgāriyaṃ pabbajantī’’ti evamādikaṃ vacanaṃ avoca, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – atha kho āvuso āyasmā raṭṭhapālatthero rañño korabyassa kathaṃ paṭhamaṃ dhammuddesaṃ vitthāretvā pakāsesi.

Vissajjanā – atha kho bhante āyasmā raṭṭhapālatthero ‘‘taṃ kiṃ maññasi mahārāja tvaṃ vīsativassuddesikopi paṇṇavīsativassuddesikopi hatthismimpi katāvī assasmimpi katāvī rathasmimpi katāvī dhanusmimpi katāvī tharusmimpi katāvī ūrubalī bāhubalī alamatto saṅgāmāvacaro’’ti evamādinā paṭhamaṃ dhammuddesaṃ vitthāretvā pakāsesi.

Pucchā – kathaṃ panāvuso āyasmā raṭṭhapālatthero rañño korabyassa dutiyampi dhammuddesaṃ vitthāretvā pakāsesi.

Vissajjanā – ‘‘taṃ kiṃ maññasi mahārāja, atthi te koci anusāyiko ābādho’’ti evamādinā bhante āyasmā raṭṭhapālo rañño korabyassa dutiyaṃ dhammuddesaṃ vitthāretvā pakāsesi.

Pucchā – kathaṃ panāvuso āyasmā raṭṭhapālatthero rañño korabyassa tatiyampi dhammuddesaṃ vitthāretvā pakāsesi.

Vissajjanā – ‘‘taṃ kiṃ maññasi mahārāja, yathā tvaṃ etarahi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāresi, lacchasi tvaṃ paratthāpi evamevāhaṃ imeheva pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāremī’’ti evamādinā bhante āyasmā raṭṭhapālo rañño korabyassa tatiyaṃ dhammuddesaṃ vitthāretvā pakāsesi.

Pucchā – catutthampi kho āvuso dhammuddesaṃ āyasmā raṭṭhapālatthero rañño korabyassa kathaṃ vitthāretvā pakāsesi.

Vissajjanā – ‘‘taṃ kiṃ maññasi mahārāja, phītaṃ kuruṃ ajjhāvasasī’’ti evamādinā bhante āyasmā raṭṭhapālatthero rañño korabyassa catutthaṃ dhammuddesaṃ vitthāretvā pakāsesi.

Maghadevasutta

Pucchā – maghadevasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – mithilāyaṃ bhante maghadevaambavane āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Bhagavā bhante aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ko nu kho bhante ko paccayo bhagavato sitassa pātukammāya, na akāraṇena tathāgatā sitaṃ pātukarontī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Madhurasutta

Pucchā – madhurasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – madhurāyaṃ bhante rājānaṃ mādhuraṃ avantiputtaṃ ārabbha āyasmatā mahākaccānattherena bhāsitaṃ, rājā bhante mādhuro avantiputto āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavoca ‘‘brahmaṇā bho kaccāna evamāhaṃsu brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo. Brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo. Brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā. Brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādāti. Idha bhavaṃ kaccāno kimakkhāyī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Bodhirājakumārasutta

Pucchā – bodhirājakumārasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – bhaggesu bhante susumāragire bodhiṃ rājakumāraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Bodhi bhante rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca ‘‘mayaṃ kho bhante evaṃ hoti. Na kho sukhena sukhaṃ adhigantabbaṃ, dukkhena kho sukhaṃ adhigantabba’’nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – evaṃ vutte kho āvuso bodhi rājakumāro bhagavantaṃ kathaṃ pucchi, kathañcassa bhagavā byākāsi.

Vissajjanā – evaṃ vutte bhante bodhirājakumāro bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kīva cirena nu kho bhante bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ labhamāno yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’’ti, bhagavā ca bhante ‘‘tena hi rājakumāra taṃyevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsī’’ti, evamādinā vibhajitvā byākāsi.

Pucchā – imañca panāvuso dhammadesanaṃ sutvā bodhirājakumāro imissaṃ dhammadesanāyaṃ pasanno kīdisaṃ pasannākāramakāsi.

Vissajjanā – imañca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā bodhirājakumāro ‘‘aho buddho aho dhammo aho dhammassa svākkhātatā, yatra hi nāma sāyamanusiṭṭho, pāto visesaṃ adhigamissati, pātamanusiṭṭho sāyaṃ visesaṃ adhigamissatī’’ti evamādinā imissaṃ dhammadesanāyaṃ pasanno pasannākāramakāsi.

Aṅgulimālasutta

Pucchā – aṅgulimālasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ aṅgulimālattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante aṅgulimālatthero bhagavantaṃ etadavoca ‘‘idhāhaṃ bhante pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃ, addasaṃ kho ahaṃ bhante sāvatthiyaṃ sapadānaṃ piṇḍāya caramāno aññataraṃ itthiṃ mūḷhagabbhaṃ vighātagabbhaṃ disvāna mayhaṃ etadahosi ‘‘kilissanti vata bho sattā, kilissanti vata bho sattā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Piyajātikasutta

Pucchā – piyajātikasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ gahapatiṃ ārabbha bhāsitaṃ, sāvatthiyaṃ bhante aññatarassa gahapatissa ekaputtako piyo manāpo kālaṅkato hoti, tassa kālaṃ kiriyāya neva kammantā paṭibhanti, na bhattaṃ paṭibhāti, so āḷāhanaṃ gantvā kandati ‘‘kahaṃ ekaputtaka kahaṃ ekaputtakā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Bāhitikasutta

Pucchā – bāhitika suttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca ‘‘kiṃ nu kho bhante ānanda sobhagavā tathārūpaṃ kāyasamācāraṃ samācareyya, yvassa kāyasamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Dhammacetiyasutta

Pucchā – dhammacetiyasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante medāḷupe nāma sakyānaṃ nigame raññā pasenadinā kosalena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Kaṇṇakatthalasutta

Pucchā – kaṇṇakatthalasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – uruññāyaṃ bhante kaṇṇakatthale migadāye raññā pasenadinā kosalena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Brahmāyusutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena brahmāyusuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – videhesu bhante mithilāyaṃ maghadevaambavane brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Brahmāyu bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā aṭṭhapañhāni pucchi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – tattha āvuso uttaro māṇavo kathaṃ bhagavato dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatataṃ attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Vissajjanā – tattha bhante uttaro māṇavo ‘‘suppatiṭṭhitapādo kho pana so bhavaṃ gotamo, idampi tassa bhoto gotamassa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavatī’’ti evamādinā bhagavato dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatataṃ attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Pucchā – aparampi āvuso uttaro māṇavo bhagavato gamanakāle kīdisaṃ pāsādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Vissajjanā – aparampi bhante uttaro māṇavo bhagavato gamanakāle paṭhamaṃ dakkhiṇaṃ pāduddharaṇādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Pucchā – aparampi āvuso uttaro māṇavo bhagavato antaragharaṃ pavisanakāle kīdisaṃ pāsādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Vissajjanā – aparampi bhante uttaro māṇavo bhagavato antaragharaṃ pavisanakāle na kāyassa unnamanādikaṃ pāsādikaṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Pucchā – aparampi āvuso uttaro māṇavo bhagavato bhojanakāle kīdisaṃ pāsādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Vissajjanā – aparampi bhante uttaro māṇavo bhagavato bhojanakāle pattodakādikaṃ paṭiggahaṇādikāle na pattassa unnamanādikaṃ bhagavato pāsādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Pucchā – aparampi āvuso uttaro māṇavo bhagavato bhuttāvikāle kīdisaṃ pāsādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Vissajjanā – aparampi bhante uttaro māṇavo bhagavato bhuttāvikāle pattodanādikaṃ paṭiggaṇhādikāle na pattassa unnamanādikaṃ pāsādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Pucchā – aparampi āvuso uttaro māṇavo bhagavato cīvaradhāraṇe ca ārāmagatakāle ca dhammadesanākāle ca sabbairiyāpathesu ca kīdisaṃ pāsādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Vissajjanā – aparampi bhante uttaro māṇavo bhagavato cīvaradhāraṇakāle ca ārāmagatakāle ca sabbesu ca iriyāpathesu na accukkaṭṭhādikaṃ pāsādikaṃ ākāraṃ disvā ca sallakkhetvā ca attano ācariyassa brahmāyussa brāhmaṇassa sampaṭivedesi.

Pucchā – kathañcāvuso brahmāyu brahmaṇo bhagavantaṃ pucchi, kathañcassa bhagavā byākāsi.

Vissajjanā – ‘‘kathaṃ kho brāhmaṇo hoti, kathaṃ bhavati vedagū. Tevijjo bho kathaṃ hoti, sottiyo kinti vuccati. Arahaṃ bho kathaṃ hoti, kathaṃ bhavati kevalī. Muni ca bho kathaṃ hoti, buddho kinti pavuccatī’’ti – evaṃ kho bhante brahmāyu brāhmaṇo bhagavantaṃ pañhaṃ apucchi. Bhagavā bhante–

‘‘Pubbenivāsaṃ yo vedi, saggāpāyañca passati;
Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni;
Cittaṃ visuddhaṃ jānāti, muttaṃ rāgehi sabbaso;
Pahīnajātimaraṇo, brahmacariyassa kevalī;
Pāragū sabbadhammānaṃ, buddho tādī pavuccatī’’ti –

Evaṃ kho bhante bhagavā brahmāyussa brāhmaṇassa vibhajitvā byākāsi.

Pucchā – imañca panāvuso bhagavato byākaraṇaṃ sutvā brahmāyu brāhmaṇo bhagavati kīdisaṃ nipaccakāraṃ akāsi, kathañcassa bhagavā punapi anupubbiṃ dhammakathaṃ kathesi.

Vissajjanā – imañca pana bhante bhagavato byākaraṇaṃ sutvā brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhbhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti ‘‘brahmāyu ahaṃ bho gotama brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ bho gotama brāhmaṇo’’ti, evaṃ paramanipaccakāraṃ akāsi, bhagavā ca bhante dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi, evaṃ kho bhante brahmāyussa brāhmaṇassa bhagavā anupubbiṃ kathaṃ kathesi.

Pucchā – imañca panāvuso dammadesanaṃ sutvā brahmāyussa brāhmaṇassa kīdiso dhammābhisamayo ahosi.

Vissajjanā – imañca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā brahmāyussa brāhmaṇassa tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi ‘‘yaṃkiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti.

Selasutta

Pucchā – selasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – aṅguttarāpesu bhante āpaṇe nāma aṅguttarāpānaṃ nigameselaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Selo bhante brāhmaṇo sapariso bhagavantaṃ upasaṅkamitvā bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Paripuṇṇakāyo suruci, sujāto cārudassano;
Suvaṇṇavaṇṇosi bhagavā, susukkadāṭhosi vīriyavā;
Narassa hi sujātassa, ye bhavanti viyañcanā;
Sabbe te tava kāyasmiṃ, mahāpurisalakkhaṇā.

Assalāyanasutta

Pucchā – assalāyanasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante assalāyanaṃ māṇavaṃ ārabbha bhāsitaṃ, assalāyano bhante māṇavo mahatā brāhmaṇagaṇena saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘brāhmaṇā bho gotama evamāhaṃsu ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo. Brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo. Brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā. Brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’ti, idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Ghoṭamukhasutta

Pucchā – ghoṭamukhasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbhbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante khemiyambavane ghoṭamukhaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha āyasmatā udenena bhāsitaṃ. Ghoṭamukho bhante brāhmaṇo āyasmantaṃ udenaṃ caṅkamantaṃ anucaṅkamamāno evamāha ‘‘ambho samaṇa natthi dhammiko paribbajo, evaṃ me ettha hoti, tañca kho bhavantarūpānaṃ vā adassanā, yo vā panettha dhammā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Caṅkīsutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena caṅkīsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante opāsāde nāma kosalānaṃ nigame kāpaṭikaṃ māṇavaṃ ārabbha bhāsitaṃ, kāpaṭiko bhante māṇavo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘yadidaṃ bho gotama brāhmaṇānaṃ porāṇaṃ mantapadaṃ itihitihaparamparāya piṭakasampadāya, tattha ca brāhmaṇā ekaṃsena niṭṭhaṃ gacchanti ‘idameva saccaṃ moghamañña’nti, idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Esukārīsutta

Pucchā – esukārīsuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante esukāriṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ, esukārī bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘brāhmaṇā bho gotama catasso pāricariyā paññapenti, brāhmaṇassa pāricariyaṃ paññapenti, khattiyassa pāricariyaṃ paññapenti, vessassa pāricariyaṃ paññapenti, suddassa pāricariyaṃ paññapentī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Dhanañjānisutta

Pucchā – dhanañjānisuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ, dhanañjāni bhante brāhmaṇo pamādavihāraṃ vihāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – atha kho āvuso āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati kathaṃ dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ pucchi, kathañca so āyasmato sāriputtattherassa dhammasenāpatissa ārocesi.

Vissajjanā – ‘‘kaccāsi dhanañjāni appamatto’’ti, evaṃ kho bhante āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ pucchi, dhanañjāni ca bhante brāhmaṇo ‘‘kuto bho sāriputta amhākaṃ appamādo, yesaṃ no mātāpitaro posetabbā’’ti, evamādinā āyasmato sāriputtassa dhammasenāpatissa ārocesi.

Pucchā – evaṃ vutte kho āvuso āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati dhanañjānissa brāhmaṇassa kīdisaṃ dhammakathaṃ kathesi.

Vissajjanā – evaṃ vutte bhante āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati ‘‘taṃ kiṃ maññasi dhanañjāni, idhekacco mātāpitūnaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyā visamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyu’’nti, evamādinā dhanañjānissa brāhmaṇassa dhammakathaṃ kathesi.

Pucchā – puna pi āvuso āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati kathaṃ dhanañjānissa brāhmaṇassa aparenapi pariyāyena anusāsaniṃ adāsi.

Vissajjanā – punapi bhante āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati ‘‘taṃ kiṃ maññasi dhanañjāni, yo vā mātāpitūnaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā mātāpitūnaṃ hetu dhammacārī samacārī assa, katamaṃ seyyo’’ti, evamādinā dhanañjānissa brāhmaṇassa aparenapi pariyāyena ovādamadāsi.

Pucchā – aparabhāge pi āvuso āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati kathaṃ dhanañjānissa brāhmaṇassa maraṇasamaye dhammakathaṃ kathesi, kathañcassa abhisamparāyo ahosi.

Vissajjanā – aparabhāge pi bhante āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati dhanañjānissa brāhmaṇassa maraṇasamayepi cattāro brahmavihāre desesi, dhanañjāni ca bhbhante brāhmaṇo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmalokūpago ahosi.

Vāseṭṭhasutta

Pucchā – vāseṭṭhasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – icchānaṅgale bhante vāseṭṭhaṃ māṇavaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Vāseṭṭho bhante māṇavo bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Anuññātapaṭiññātā, tevijjā mayamasmubho;
Ahaṃ pokkharasātissa, tārukkhassāyaṃ māṇavo.

Tevijjānaṃ yadakkhātaṃ, tatra kevalinesmase;
Padakasmā veyyākaraṇā, jappe ācariyasādisā;
Tesaṃ no jātivādasmiṃ, vivādo atthi gotama.

Jātiyā brāhmaṇo hoti, bhāradvājo iti bhāsati;
Ahañca kammunā brūmi, evaṃ jānāhi cakkhuma.

Tena sakkoma ñāpetuṃ, aññaṃmaññaṃ mayaṃ ubho;
Bhavantaṃ puṭṭhumāgamā, sambuddhaṃ iti vissutaṃ.

Candaṃ yathā khayātītaṃ, pecca pañjalikā janā;
Vandanā namassanti, evaṃ lokasmiṃ gotamaṃ.

Cakkhuṃ loke samuppannaṃ, mayaṃ pucchāma gotamaṃ;
Jātiyā brāhmaṇo hoti, udāhu bhavati kammunā;
Ajānataṃ no pabrūhi, yathā jānemu brāhmaṇanti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Subhasutta

Pucchā – subhasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante subhaṃ māṇavaṃ todeyyaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Subho bhbhante māṇavo todeyyaputto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘brāhmaṇā bho gotama evamāhaṃsu’ gahaṭṭho ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ, na pabbajito ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalanti, idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – puna pi āvuso subho māṇavo todeyyaputto kathaṃ bhagavantaṃ pucchi, kathañca bhagavā vibhajja byākāsi.

Vissajjanā – ‘‘brāhmaṇā bho gotama evamāhaṃsu ‘mahaṭṭhamidaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ, gharāvāsakammaṭṭhānaṃ mahapphalaṃ hoti. Appaṭṭhamidaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ, pabbajjā kammaṭṭhānaṃ appaphalaṃ hotī’ti. Idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti. Evaṃ kho bhante subho māṇavo todeyyaputto punapi bhagavantaṃ pucchi. Bhagavā ca bhante ‘‘etthāpi kho ahaṃ māṇava vibhajjavādā, nāhamettha ekaṃsavādoti’’ evamādinā vibhajja byākāsi.

Saṅgāravasutta

Pucchā – saṅgāravasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante cañcalikappe nāma gāme saṅgāravaṃ māṇavaṃ ārabbha bhāsitaṃ, saṅgāravo bhante māṇavo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘santi kho bho gotama eke samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti. Tatra bho gotama ye te samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti, tesaṃ bhavaṃ gotamo katamo’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Devadahasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena devadahasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante devadahe nāma sakyānaṃ nigame samma hule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Pañcattayasutta

Pucchā – pañcattayasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Kintisutta

Pucchā – kintisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – pisinārāyaṃ bhante baliharaṇe nāma vanasaṇḍe sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Pucchā – tattha āvuso bhagavā kathaṃ paṭhamaṃ bhikkhū paṭipucchitvā ovādamadāsi, yo bahujanassa atthāya hitāya sukhāya saṃvattati.

Vissajjanā – tattha bhante bhagavā ‘‘kinti vo bhikkhave mayi hoti, cīvarahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ deseti, piṇḍapātahetu vā, senāsanahetu vā, itibhavābhavahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ desetī’’ti bhikkhū pucchitvā ‘‘tasmātiha bhikkhave ye vo mayā dhammā abhiññā desitā. Seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Tattha sabbeheva samaggehi sammodamānehi avivadamānehi sikkhitabbaṃ’’ evamādinā bhante bhikkhūnaṃ ovādamadāsi.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavā tattha dutiyampi bhikkhūnaṃ ovādaṃ adāsi. Yo bahujanassa atthāya hitāya sukhāya saṃvattati.

Vissajjanā – tattha bhante bhagavā ‘‘tesañca vo bhikkhave samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ siyā aññatarassa bhikkhuno āpatti, siyā vītikkamo. Tatra bhikkhave na codanāya taritabbaṃ puggalo upaparikkhitabbo’’ti evamādinā bhikkhūnaṃ dutiyampi ovādamadāsi.

Pucchā – kathañcāvuso bhagavā tattha tatiyampi bhikkhūnaṃ ovādaṃ adāsi, yo bahujanassa atthāya hitāya sukhāya saṃvattati.

Vissajjanā – ‘‘tesañca vo bhikkhave samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ aññamaññassa vacīsaṃhāro uppajjeyya diṭṭhipaḷāso cetaso āghāto appaccayo anabhiraddhī’’ti evamādinā bhante bhagavā tattha tatiyampi bhikkhūnaṃ ovādamadāsi.

Pucchā – tenāvuso bhikkhunā evaṃ satthu ovādānusāsanikārinā āyasmā nu te bhikkhu akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetīti parehi puṭṭhena kathaṃ sammā byākaramānena byākātabbaṃ.

Vissajjanā – ‘‘idhāhaṃ āvuso yena bhagavā tenupasaṅkamiṃ, tassa me bhagavā dhammaṃ desesi, tāhaṃ dhammaṃ sutvā tesaṃ bhikkhūnaṃ abhāsiṃ, taṃ te bhikkhū dhammaṃ sutvā akusalā vuṭṭhahiṃsu kusale patiṭṭhahiṃsū’’ti. Evaṃ kho bhante tena bhikkhunā evaṃ satthu ovādānusāsanikārinā parehi puṭṭhena sammā byākaramānena byākātabbaṃ.

Sāmagāmasutta

Pucchā – sāmagāmasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante sāmagāme nāma sakyānaṃ nigame āyasmantañca ānandaṃ āyasmantañca cundaṃ ārabbha bhāsitaṃ, āyasmā ca bhante ānando āyasmā ca cundo yena bhagavā tenupasaṅkamisu, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ayaṃ bhante cundo samaṇuddeso evamāha ‘nigaṇṭho bhante nāṭaputto pāvāyaṃ adhunā kālaṅkato, tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā dvedhikajātā bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti…pe… bhinnathūpe appaṭisaraṇe’ti. Tassa mayhaṃ bhante evaṃ hoti ‘māheva bhagavato accayena saṅghe vivādo uppajji, svāssa vivādo bahujanaahitāya bahujanaasukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussāna’nti’’. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Sunakkhattasutta

Pucchā – sunakkhattasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ, sunakkhatto bhante licchaviputto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘sutaṃ metaṃ bhante sambahulehi kira bhikkhūhi bhagavato santike aññā byākatā khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmāti. Kacci te bhante bhikkhū sammadeva aññaṃ byākaṃsu, udāhu santetthekacce bhikkhū adhimānena aññaṃ byākaṃsū’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Āneñjasappāyasutta

Pucchā – āneñjasappāyasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kurūsu bhante kammāsadhamme nāma kurūnaṃ nigame sambahule bhikkhū ārabbha

bhāsitaṃ.

Gaṇakammoggallānasutta

Pucchā – gaṇakamoggallānasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante gaṇakamoggallānaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ, gaṇakamoggallāno bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘seyyāthāpi bho gotama imassa migāramātupāsādassa dissati anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā yadidaṃ yāva pacchimasopānakaḷevarā…pe… sakkā nukho bho gotama imasmimpi dhammavinaye evameva anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā paññapetu’’nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – evaṃ vutte kho āvuso gaṇakamoggallāno brāhmaṇo bhagavantaṃ kiṃ avoca, kathañcassa bhagavā byākāsi.

Vissajjanā – evaṃ vutte bhante gaṇakamoggallāno brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kiṃ nu kho bhoto gotamassa sāvakā bhotā gotamena evaṃ ovadīyamānā evaṃ anusāsīyamānā sabbe accantaṃ niṭṭhaṃ nibbānaṃ ārodhenti, udāhu ekacce nārādhentī’’ti, bhagavā ca bhante ‘‘appekacce kho brāhmaṇa mama sāvakā mayā evaṃ ovadīyamānā evaṃ anusāsīyamānā accantaṃ niṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti, ekacce nārādhentī’’ti evamādinā gaṇakamoggallānassa brāhmaṇassa byākāsi.

Pucchā – imañca panāvuso dhammadesanaṃ sutvā gaṇako moggallāno imasmiṃ dhammavinaye pasanno kīdisaṃ pasannākāramakāsi.

Vissajjanā – imañca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā gaṇakamoggallāno brāhmaṇo ‘‘ye me bho gotama puggalā asaddhā jīvikatthā na saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā’’ti evamādinā imasmiṃ dhammavinaye pasanno pasannākāramakāsi.

Gopakamoggallānasutta

Pucchā – gopakamoggallānasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante gopakamoggallānaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ, gopakamoggallāno bhante brāhmaṇo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca ‘‘atthi nu kho bho ānanda ekabhikkhupi tehi dhammehi sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ samannāgato, yehi dhammehi samannāgato so bhavaṃ gotamo ahosi arahaṃ sammāsambuddho’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhikkhuno pasādanīyā dhammā pakāsitā, ye tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena akkhātā. Yehi ca samannāgataṃ bhikkhuṃ aññe bhikkhū sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ.

Vissajjanā – idha brāhmaṇa bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu, bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, yeme dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpassa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhāti evamādinā bhante tattha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena dasa pasādanīyā dhammā pakāsitā. Ye tena bhagatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena akkhātā, yehi samannāgataṃ bhikkhuṃ etarahi bhikkhū sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ.

Pucchā – evaṃ vutte kho āvuso vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto kīdisaṃ pasaṃsāvacanaṃ kathesi, kathañcassa āyasmā ānandatthero dhammabhaṇḍāgāriko taṃ vacanaṃ paṭisodhetvā pakāsesi.

Vissajjanā – evaṃ vutte vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto upanandaṃ senāpatiṃ āmantesi ‘‘taṃ kiṃ maññasi bhavaṃ senāpati, yadi me bhonto sakkātabbaṃ sakkaronti, garuṃ kātabbaṃ garuṃ karonti, mānetabbaṃ mānenti, pūjetabbaṃ pūjentī’’ti evamādikaṃ pasaṃsāvacanaṃ kathesi, āyasmā ca bhante ānando ‘‘na ca kho brāhmaṇa so bhagavā sabbaṃ jhānaṃ vaṇṇesi, napi so bhagavā sabbaṃ jhānaṃ na vaṇṇesī’’ti evamādinā taṃ vacanaṃ paṭisodhetvā pakāsesi.

Mahāpuṇṇamasutta

Pucchā – mahāpuṇṇamasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ saṭṭhimattānaṃ padhānīyabhikkhūnaṃ saṅghattheraṃ bhikkhuṃ ārabbha bhāsitaṃ, aññataro bhante

Saṭṭhimattānaṃ padhānīyabhikkhūnaṃ saṅghatthero bhikkhu uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca ‘‘puccheyyāhaṃ bhante bhagavantaṃ kiñcideva desaṃ, sace me bhagavā okāsaṃ karoti pañhassa veyyākaraṇāyā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Cūḷapuṇṇamasutta

Pucchā – cūḷapuṇṇamasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā asappurisaaṅgāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – asappuriso bhikkhave assaddhammasamannāgato hoti, asappurisabhatti hoti, asappurisacintī hoti, asappurisamantī hoti, asappurisavāco hoti, asappurisakammanto hoti, asappurisadiṭṭhi hoti, asappurisadānaṃ detīti evamādinā bhante tattha bhagavatā aṭṭha asappurisaaṅgāni vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – kathaṃ panāvuso bhagavatā tattha sappurisaaṅgāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – sappuriso bhikkhave saddhammasamannāgato hoti, sappurisabhatti hoti, sappurisacintī hoti, sappurisamantī hoti, sappurisavāco hoti, sappurisakammanto hoti, sappurisadiṭṭhi hoti, sappurisadānaṃ detīti evamādinā bhante bhagavatā tattha aṭṭhavidhāni sappurisaṅgāni vibhajitvā pakāsitāni.

Anupadasutta

Pucchā – anupadasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ, sambahulā bhante bhikkhū āyasmato sāriputtassa dhammasenāpatissa sabhāgā tasmiṃ samaye sannipatiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā āyasmato sāriputtassa dhammasenāpatissa anupadadhammavipassanā vitthārena vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – paṇḍito bhikkhave sāriputto mahāpañño bhikkhave sāriputto puthupañño bhikkhave sāriputto hāsapañño bhikkhave sāriputto tikkhapañño bhikkhave sāriputto javanapañño bhikkhave sāriputto nibbedhikapañño bhikkhave sāriputto sāriputto bhikkhave aḍḍhamāsaṃ anupadadhammavipassanaṃ vipassatīti evamādinā bhante tattha bhagavatā āyasmato sāriputtassa dhammasenāpatissa anupadadhammavipassanā vitthārena pakāsitā.

Chabbisodhanasutta

Pucchā – tenāvuso…pe… sammāsambuddhena chabbisodhanasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Sappurisasutta

Pucchā – sappurisasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Sevitabbāsevitabbasutta

Pucchā – sevitabbāsevitabbasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā saddhiṃ bhāsitaṃ.

Bahudhātukasutta

Pucchā – bahudhātukasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Isigilisutta

Pucchā – isigilisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante isigilismiṃ pabbate sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Mahācattārīsakasutta

Pucchā – mahācattārīsakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Ānāpānassatisutta

Pucchā – ānāpānassatisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ, therā bhante bhikkhū nave bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū dasapi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū vīsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū tiṃsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū cattārīsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti, te ca bhante navā bhikkhū therehi bhikkhūhi ovadiyamānā anusāsiyamānā uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ jānanti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Kāyagatāsatisutta

Pucchā – kāyagatāsatisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ, sambahulānaṃ bhante bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ upaṭṭhānasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarakathā udapādi ‘‘acchariyaṃ āvuso, abbhutaṃ āvuso, yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā mahapphalā vuttā mahānisaṃsā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Saṅkhārūpapattisutta

Pucchā – saṅkhārūpapattisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā saṅkhārūpapattiyo vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – idha bhikkhave bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena samannāgato hoti, sutena samannāgato hoti, cāgena samannāgato hoti, paññāya samannāgato hoti, tassa evaṃ hoti ‘‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’’nti evamādinā bhante tattha bhagavatā saṅkhārūpapattiyo vibhajitvā pakāsitā.

Cūḷasuññatasutta

Pucchā – cūḷasuññatasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha bhāsitaṃ, āyasmā bhante ānando sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ekamidaṃ bhante samayaṃ bhagavā sakkesu viharati nagarakaṃ nāma sakyānaṃ nigamo, tattha me bhante bhagavato sammukhā sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ, suññatāvihārenāhaṃ ānanda etarahi bahulaṃ viharāmīti kacci metaṃ bhante sussutaṃ suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhārita’’nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Mahāsuññatasutta

Pucchā – mahāsuññatasuttaṃ panāvuto bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha bhāsitaṃ, āyasmā bhante ānando sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ ghaṭāya sakkassa vihāre cīvarakammaṃ karoti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Acchariyaabbhutasutta

Pucchā – acchariyaabbhutasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena saddhiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena saddhiṃ bhāsitaṃ. Sambahulānaṃ bhante bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ upaṭṭhānasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarakathā udapādi ‘‘acchariyaṃ āvuso, abbhutaṃ āvuso tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā. Yatra hi nāma tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jānissati. Evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃgottā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃsīlā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃdhammā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃpaññā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃvihārī te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Bākulasutta

Pucchā – bākulasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante acelaṃ kassapaṃ ārabbha āyasmatā bākulattherena bhāsitaṃ.

Dantabhūmisutta

Pucchā – dantabhūmisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante jayasenaṃ rājakumāraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Jayaseno bhante rājakumāro aciravataṃ samaṇuddesaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘sutaṃ metaṃ bho aggivessana idha bhikkhu appamatto ātāpī pahitatto viharanto phuseyya cittassa ekaggata’’nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā aciravatassa samaṇuddesassa samassāsetvā dhammadesanānayo pakāsito.

Vissajjanā – taṃ kutettha aggivessana labbhā, yaṃ taṃ nekkhammena ñātabbaṃ nekkhammena daṭṭhabbaṃ nekkhammena pattabbaṃ nekkhammena sacchikātabbaṃ, taṃ vata jayaseno rājakumāro kāmamajjhe vasanto kāme paribhuñjanto kāmavitakkehi khajjamāno kāmapariḷāhena pariḍayhamāno kāmapariyosanāya ussuko ussati vā dakkhati vā sacchi vā karissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti evaṃ kho bhante bhagavato aciravatassa samaṇuddesassa samassāsetvā, seyyathāpissu aggivessana dve hatthidammā vā assadammāvā godammā vā sudantā suvinītāti evamādinā bhante bhagavatā aciravatassa samaṇuddesassa desanānayo pakāsito.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavā dve upamāyo dassetvā tatuttari dhammadesanaṃ pavaḍḍheti.

Vissajjanā – seyyathāpi aggivessana rājākhattiyo muddhāvasitto nāgavanikaṃ āmantetīti evamādinā bhante bhagavā uttaripi dhammadesanaṃ pavaḍḍhesi.

Bhūmijasutta

Pucchā – tenāvuso…pe… sammāsambuddhena bhūmijasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante jayasenaṃ rājakumāraṃ ārabbha bhāsitaṃ, jayaseno bhante rājakumāro āyasmantaṃ bhūmijaṃ etadavoca ‘‘santi bho bhūmija eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino ‘āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Āsañca anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, ābhabbā phalassa adhigamāyā’ti. Idha bhoto bhūmijassa satthā kiṃvādī kimakkhāyī’’ti tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā āyasmato bhūmijattherassa taṃ byākaraṇaṃ samanujānitvā tatuttari dhammadesanānayo paripūretvā pakāsito.

Vissajjanā – taggha tvaṃ bhūmija evaṃ puṭṭho evaṃ byākaramāno vuttavādī ceva me hosi, na ca maṃ abhūtena abbhācikkhasi, evamādinā bhante bhagavatā āyasmato bhūmijassa taṃ vacanaṃ samanujānitvā ‘‘yehi kehici bhūmija samaṇā vā brāhmaṇā vā micchādiṭṭhino micchāsaṅkappā micchāvācā micchākammantā micchāājīvā micchāvāyāmā micchāsatī micchāsamādhino, te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāyā’’ti evamādinā bhante bhagavatā āyasmato bhūmijassa uttari desanānayo paripūretvā pakāsito.

Anuruddhasutta

Pucchā – anuruddhasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante pañcakaṅgaṃ thapatiṃ ārabbha āyasmatā anuruddhattherena bhāsitaṃ, pañcakaṅgo bhante thapati āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca ‘‘idha maṃ bhante therā bhikkhū upasaṅkamitvā evamāhaṃsu ‘appamāṇaṃ gahapati cetovimuttiṃ bhāvehī’ti, ekacce therā evamāhaṃsu ‘mahaggataṃ gahapati cetovimuttiṃ bhāvehī’’ti, yā cāyaṃ bhante appamāṇā cetovimutti yā ca mahaggatā cetovimutti, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā byañjanameva nānanti’’ tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Upakkilesasutta

Pucchā – upakkilesasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – pācīnavaṃsadāye bhante āyasmantaṃ anuruddhattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Bālapaṇḍitasutta

Pucchā – bālapaṇḍitasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā bālassa bālalakkhaṇāni ca bālassa diṭṭheva dhamme dukkhadomanassappaṭisaṃvedanā ca pakāsitā.

Vissajjanā – tīṇimāni bhikkhave bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni. Katamāni tīṇi. Idha bhikkhave bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsitabhāsī ca dukkaṭakammakārī cāti evamādinā bhante tattha bhagavatā bālassa bālalakkhaṇāni ca bālassa diṭṭheva dhamme dukkhadomanassappaṭisaṃvedanā ca pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā bālassa samparāyo ca tattha niraye bālassa dukkhadomanassapaṭisaṃvedanā ca pakāsitā.

Vissajjanā – sa kho so bhikkhave bālo kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedāparaṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatīti evamādinā bhante tattha bhagavatā bālassa samparāyo ca tattha ca bālassa niraye dukkhadomanassappaṭisaṃvedanā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā bālassa tiracchānayoniyaṃ dukkhadomanassapaṭisaṃvedanā pakāsitā.

Vissajjanā – santi bhikkhave tiracchānagatā pāṇā tiṇabhakkhā te allānipi tiṇāni sukkhānipi tiṇāni dantullehakaṃ khādantīti evamādinā bhante tattha bhagavatā bālassa tiracchānayoniyaṃ dukkhadomanassappaṭisaṃvedanā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā bālena sakiṃ vinipātagatena puna manussattadullabhatā pakāsitā.

Vissajjanā – seyyathāpi bhikkhave puriso ekacchiggalaṃ yugaṃ mahāsamudde pakkhipeyya, tamenaṃ puratthimo vāto pacchimena saṃhareyyāti evamādinā bhante tattha bhagavatā bālena sakiṃ vinipātagatena puna manussattassa dullabhatā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā bālassa kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena manussattaṃ āgatassapi dukkhabahulatā pakāsitā.

Vissajjanā – sa kho so bhikkhave bālo sace kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena manussattaṃ āgacchatīti evamādinā bhante tattha bhagavatā bālassa kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena manussattaṃ āgatassapi dukkhabahulatā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni ca paṇḍitassa diṭṭheva dhamme sukhasomanassappaṭisaṃvedanā ca pakāsitā.

Vissajjanā – tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni. Katamāni tīṇi. Idha bhikkhave paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsī ca sukatakammakārī cāti evamādinā bhante tattha bhagavatā

Paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni ca diṭṭheva dhamme paṇḍitassa sukhasomanassapaṭisaṃvedanā ca pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā paṇḍitassa samparāyo ca tattha sagge sukhasomanassappaṭisaṃvedanā ca pakāsitā.

Vissajjanā – sa kho so bhikkhave paṇḍito kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya manasā sucaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatīti evamādinā bhante tattha bhagavatā paṇḍitassa samparāyo ca sagge ca paṇḍitassa sukhasomanassappanisaṃvedanā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā paṇḍitassa kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena manussattaṃ āgatassapi sukhabahulatā pakāsitā.

Vissajjanā – sa kho so bhikkhave paṇḍito sace kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena manussattaṃ āgacchati, yāni tāni uccākulāni khattiyamahāsālakulaṃ vā brāhmaṇamahāsālakulaṃ vā gahapatimahāsālakulaṃ vā tathārūpe kule paccājāyatīti evamādinā bhante tattha bhagavatā paṇḍitassa kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena manussattaṃ āgatassapi sukhabahulatā pakāsitā.

Cūḷakammavibhaṅgasutta

Pucchā – tenāvuso jānatā passatā…pe… sammāsambuddhena cūḷakammavibhaṅgasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante subhaṃ māṇavaṃ todeyyaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Subho bhante māṇavo todeyyaputto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘ko nu kho bho gotama hetu ko paccayo, yena manussānaṃyeva sataṃ manussabhūtānaṃ dissanti hīnappaṇītatā. Dissanti hi bho gotama manussā appāyukā, dissanti dīghāyukā. Dissanti bavhābādhā, dissanti appābādhā. Dissanti dubbaṇṇā, dissanti vaṇṇavanto. Dissanti appesakkhā, dissanti mahesakkhā. Dissanti appabhogā, dissanti mahābhogā. Dissanti nīcakulīnā, dissanti uccākulīnā. Dissanti duppaññā, dissanti paññavanto. Ko nu kho bho gotama hetu ko paccayo, yena manussānaṃyeva sataṃ manussabhūtānaṃ dissanti hīnappaṇītatā’’ti tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā sattānaṃ dīghāyukaappāyukasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – idha māṇava ekacco itthī vā puriso vā pāṇātipātī hoti, luddo lohitapāṇi hatapahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesūti evamādinā bhante tattha bhagavatā appāyukadīghāyukasaṃvattanakāni kammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā sattānaṃ appābādhabavhābādhasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – idha māṇava ekacco itthī vā puriso vā sattānaṃ viheṭṭhakajātiko hoti pāṇinā vā leḍḍunāvā daṇḍenavā satthena vāti evamādinā bhante tattha bhagavatā sattānaṃ appābādhabavhābādhasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā sattānaṃ suvaṇṇadubbaṇṇasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – idha māṇava ekacco itthī vā puriso vā kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patiṭṭhiyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukarotīti evamādinā bhante tattha bhagavatā sattānaṃ suvaṇṇadubbaṇṇasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā sattānaṃ mahesakkha appesakkhasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – idha māṇava ekacco itthī vā puriso vā issāmanako hoti, paralābhasakkāra garukāra mānanavandana pūjāsu issati upadussati issaṃ bandhatīti evamādinā bhante tattha bhagavatā sattānaṃ appesakkhamahesakkhasaṃvattanakāni kammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā mahābhogaappabhogasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – idha māṇava ekacco itthī vā puriso vā na dātā hoti, samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vattaṃ yānaṃ mālāgandha vilepanaṃ seyyavasathapadīpeyyanti evamādinā bhante tattha bhagavatā mahābhogaappabhogasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā sattānaṃ uccākulīna nīcakulīnasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – idha māṇava ekacco itthī vā puriso vā thaddho hoti atimāni abhivādetabbaṃ na abhivādeti, paccuṭṭhātabbaṃ na paccuṭṭheti, āsanārahassa na āsanaṃ deti, maggārahassa na maggaṃ deti, sakkātabbaṃ na sakkaroti, garukātabbaṃ na garukaroti, mānetabbaṃ māneti, pūjetabbaṃ na pūjetīti evamādinā bhante tattha bhagavatā sattānaṃ uccākulīna nīcakulīnasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā sattānaṃ mahāpaññaduppaññasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Vissajjanā – idha māṇava ekacco itthī vā puriso vā samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā na paripucchitā hoti ‘‘kiṃ bhante kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ. Kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajjaṃ. Kiṃ sevitabbaṃ, kiṃ na sevitabbaṃ. Kiṃ me karīyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti, kiṃ vā pana me karīyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotī’’ti evamādinā bhante tattha bhagavatā sattānaṃ mahāpaññaduppaññasaṃvattanakakammāni vibhajitvā pakāsitāni.

Indriyabhāvanāsu

Pucchā – indriyabhāvanāsuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Vissajjanā – gajaṅgalāyaṃ bhante uttaraṃ nāma māṇavaṃ pārāsiviyantevāsiṃ ārabbha bhāsitaṃ, uttaro bhante māṇavo pārāsiviyantevāsī bhagavatā puṭṭho bhagavantaṃ etadavoca ‘‘idha bho gotama cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇāti. Evaṃ kho bho gotama deseti pārāsiviyo brāhmaṇo sāvakānaṃ indriyabhāvana’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ bhāsitaṃ.

Padasādhanaṃ

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Buddhambujaṃ namassitvā saddhammamadhu bhājanaṃ,
Guṇamopadapadaṃ saṅghamadhubbatanisevitaṃ;

Moggallāyanācariya carañca yena dhīmatā,
Kataṃ laghumayandiddhamanunaṃ saddalakkhaṇaṃ;

Ārabhissaṃ samāsena bālatthaṃ padasādhanaṃ,
Moggallāyanasaddattharatanākarapaddhatiṃ;

Saññāpariggaheneva lakkhaṇesu sarādayo,
Ñāyantiti tamevādo dassayissaṃ vibhāgato;

Aādayo titāḷīsa vaṇaṇā.

Jinavacanānurūpā akāradeyo niggahitantā tecattāḷī sakkharā paccekaṃ vaṇṇā nāma honti yathā - a ā i ī u ū e o ka kha ga gha ṅa ca cha ja jha ña ṭa ṭha ṇa ta tha da dha na pa pha ba bha ma ya ra la va sa ha ḷa aṃ iti-kakārādisvakāro uccāraṇattho = vaṇaṇīyati attho etehīti vaṇṇā-aādi mariyādā bhūto yesanto aādayo.

Aādayoti vattate yāva ‘‘binduniggahīta’’nti-tañcakhoattha vasā vibhatticīparināmoti sattamyantamabhisambandhīyate.

Dasādo sarā

Aādisvādimhi niddiṭṭhā odantā dasavaṇṇā sarā nāma honti-yathā-a ā i ī u ū e o = saranti pavattantīti sarā-dasā doti vattate tīsu cakkamānesu.

Dve dve savaṇṇā.

Aāsvādimesu dassu dve dve savaṇṇā nāma honti. Yathākkamaṃ-yathā-aā iti, uū iti, e iti, o iti = samānā sādisā vaṇṇā savaṇṇā-samānattañca ṭhānato.

Cha vaṇṇānaṃhi uppattiṭṭhānāni kaṇṭhātālumuddhadantaoṭṭhānā sikāvasena-tesu avaṇṇakavaggahānaṃ kaṇṭhoṭhānaṃ-ivaṇṇa cavaggayānaṃ tālu-ṭavaggaraḷānaṃ muddhā-tavaggalasānaṃ dantā-u vaṇṇapavaggānaṃ oṭṭhā-evaṇṇassa kaṇṭhatālu-ovaṇṇassa kaṇṭhoṭṭhaṃ-vakārassa dantoṭṭhaṃ-niggahitassa nāsikā-ṅañaṇanamānaṃ sakaṭṭhānaṃ nāsikā ca-dvedveti vattate.

Pubbo rasso

Tesceva dasasu ye dve dve savaṇṇā tesu yo yo pubbo so so rassasañño hoti-yathā-a i u e o-tesu saṃyoga pubbāca dissanti dve panantimā dīpetuṃ tattha sādhuttaṃ tesampi idha saṅgaho = rassakālayogā tabbantatāya vā rassā-tathā dīghā-idhāpidvedveti vattate.

Paro dīgho.

Aādisvādibhutesu dasasu ye dve dve savaṇṇā tesu yo yo paro so so dīghasañño hoti-yathā-ā ī ū.

Kādayo byañjanā.

Aādisu kādayo niggahītapariyantā tettiṃsa byañjanānāma honti-yathā-ka kha ga gha ṅa ca cha ja jha ña ṭa ṭha ḍa ṇa ta tha da dha na pa pha ba bha ma ya ra lava sa ha ḷa aṃ = byañjīyati attho etehīti byañjanā-kādayoti vattate.

Pañca pañcakā vaggā.

Aādasu kakārādayo makārantā pañca pañcakā vaggā nāma honti-yathā-kakhagagghaṅa, cachajajhaña, ṭaṭhaḍaḍhaṇa, tathadadhana, paphababhama. = Vajjenti yakārādayoti vaggā.

Bindu niggahitaṃ

Akārādīsuyavāyaṃ vaṇṇo bindumatto so niggahitasaññohoti = rassasaraṃ nissāya gahitamuccāritaṃ niggahītaṃ.

Saññā vidhānaṃ.

Sandhi vuccate-purisa uttamo, paññā indriyaṃ. Satiārakkho,bhogi indo, cakkhu āyatanaṃ, abhibhu āyatanaṃ, dhanamme atthi, kuto etthā’ tidha-saro lopo sare.

Saro saro lopanīyo hoti-saretopasilesikādhārasattamī tato vaṇṇakālavyavadhāne kāriyaṃ na hoti-tvamasi, katamā cānanda aniccasaññā’ti-aññatthāpi saṃhatāyamopasilesakādhā reyeva sattamīvidhīti vattamāne.

Sattamiyaṃ pubbassa.

Sattamīniddese pubbasseva vidhiti pubbasaralopo-purisuttamo,paññindriyaṃ, satārakkho, bhogindo, cakkhāyatanaṃ. Abhibhāyatanaṃ, dhanammatthi, kutettha. Pubbassa kāriyavidhānā sattamīniddiṭṭhassa paratāva gamyateti paretuparivacanampi ghaṭate-so ahaṃ, cattāro ime, yato udakaṃ, pāto evaṃ’tīdha-‘‘saro lopo sare’’ti vattate.

Paro kvaci.

Saramhā paro saro kvaci lopanīyo hoti-sohaṃ, cattārome, yatodakaṃ. Pātoca-kvacitikiṃ?-Paññindriyaṃ-assādhikāro sabbasandhisu-tassa idaṃ, tassa idaṃ, vāta īritaṃ, vāta īritaṃ, sīta udakaṃ, sīta udakaṃ, vāma ūru,vāma ūru, itidha-pubbasara lope-sare veti ca vattate.

Yuvaṇaṇānamño luttā.

Luttā sarāparesaṃ ivaṇṇavaṇṇānaṃ ño honti vāyathākkamaṃ.

Vaṇṇaparena savaṇṇepi.

Vaṇṇasaddo paro yasmā tena savaṇṇopi gayhati sayaṃ ceti ī ū nampi e o-tassedaṃ, tassidaṃ-vāteritaṃ. Vātiritaṃ-sītodakaṃ, ‘‘byañjane dīgarassā’’ti dīghe-sītudakaṃ-vāmoru,vāmūru-luttetikiṃ-dasa ime.

Atippasaṅgabādhakassa kvacisaddassānuvattanato na vikappavidhī niyatā-tena upeto’ti evamādīsu vikakeppā nārakitādisu vidhi ca na hoti-ci akāsi, ci akāsi. Su āgataṃ, su āgataṃ’tidhayuvaṇṇānaṃ ve’ti ca vattate.

Yavā sare.

Sare pare iva ṇṇuvaṇṇānaṃ yakāravakārā honti vā yathākkamaṃ-akārassa dīghe-vyākāsi, ‘‘vanataragāvā gāmā’’ti yāgame-viyākāsi-svāgataṃ. Sāgataṃ-kvacitveva-yānīdha.

Te ajja, te ajja, so ayaṃ, so ayaṃ, itīdha-‘‘yavāsare’’ ‘ve’ti ca vattate.

Ñonaṃ

Ñonaṃ yakāravakārā honti vā sare pare yathākkamaṃ.

Tyajja, tejja-‘‘byañjane dīgharassā’’tidīghe-svāyaṃ, soyaṃ.

Kvacītveva-dhanammatthī-go eḷakamitidha-sare’ti vattate.

Gossāvaṅa.

Sare pare gossa avaṅa ādeso hoti-saca‘‘ṭanubandhāneka vaṇṇāsabbassā’’ti sabbassappasaṅge-antasse’ti vattamāne.

Ṅanu bandho.

Ṅakāronubandho yassa so nekavaṇṇopi antassa hotiti aukārasseva hoti,-‘‘saṅketonavayavonu bandho’’tivacanā ṅakārassāppayogo-payojanaṃ‘‘ṅanubandho’’ti saṅketo-gaveḷakaṃ.

Iti eva, iti evā ‘‘tīdha-

Vitisseve vā

Evasadde pare itissa vo hoti vā-saca.

Chaṭṭhiyantassa.

Chaṭṭhinaddiṭṭhassa yaṃ kāriyaṃ tadantassa viññeyyanti ikārassādeso hoti = ṭhānīnamāmaddiyadissati uccāriyati’ti ādeso-itveva, aññatra yādese-‘‘tavaggavaraṇanaṃ ye cavaggabayañā’’ti takārassa vo-‘‘vaggalayehi te’’ti yassa ca cakāro, icceva-du aṅgikaṃ, ci itvā, ajja agge, pātu ahesuṃ, pā eva, idha ijjhati, pari antaṃ, atta atthamitidha-‘‘mayadāsare’’ti vattate.

Vatataragā cāgamā.

Ete mayadā vāgamā honti vā sare kvaci,-āgamino aniyamepi saroyevāgamī hoti vanādinantu ñāpakā-aññathāhi padādīnaṃ yukvīdhāna manatthakaṃ-duvaṅgikaṃ, cinitvā, ajjatagge, pāturahesuṃ, -‘‘byañjanedīgharassā’’ti rasse-pageva, idhamijjhati, pariyantaṃ, attadatthaṃ-vātveva-attatthaṃ.

Cha abhiññā, cha abhiññā,’tīdha-vā sare āgamo’ti ca vattate.

Chā ḷo.

Cha saddā parassa sarassa ḷakāro āgamo hoti vā-chaḷabhiññā, chaabhiññā.

Sarasandhi.

Kaññā iva-kaññā ivā tīdha-pubbaparasarānaṃ lope sampatte-saro paroti ca vattate.

Nadvevā.

Pubbaparasarā dvepi vā kvaci na lupyante-kaññāiva, kaññeva, kaññāva.

Sarasandhi nisedho.

Tatra abhirati, khanti paramaṃ, sammā akkhāto’tīdha-

Byañchane dīgharassā.

Rassadīghānaṃ kvaci dīgharassā honti byañjane-tatrābhirati, khantīparamaṃ,’ sammadakkhāto’ tidāgame rasso-kvacītveca-tyajja-kathaṃ yāniva antalikkhe’ti -dīgharassāti yogavibhāgā.

Ci gaho, tatiya jhānaṃ. Vi khopo, itidha-byañjane’ti vattate.

Saramhā dve.

Saramhā parassa byañjanassa kvaci dverūpāni honti-viggaho.

Catuttha dutiyesvesaṃ tatiya paṭhamā.

Catutthadutiyesu paresvesaṃ catutthadutiyānaṃ tabbagge tatiya paṭhamā honti paccāsatyāti pubbajhakārakhakārānaṃ jakārakakarā-tatiyajjhānaṃ, vikkhepo-saramhā’tikiṃ?-Taṃ vanaṃ. Akarambhasete, akarambhasete, eso attho, eso attho, itidha-ce’tivattate.

E o na ma vaṇṇe.

E o naṃ vaṇṇe kvaci a hoti vā-akarambhasane, akaramha sete-esaattho, esoattho-vaṇṇetikiṃ?-So.

Sarabyañjanasandhi.

Ata yantaṃ. Tatha yaṃ. Mada yaṃ, budhi yati, dhana yaṃ. Seva yo, payesanā, pokkharaṇa yo, itidha-

Tavaggavaraṇanaṃye cavaggakhayañā.

Tavaggavaraṇanaṃ cavaggabayañā honti yathākkamaṃ yakāre, ‘‘vaggalasehi te’’ti vaggā parassa yassa pubbarūpaṃ-accantaṃ. Tacchaṃ, majjaṃ, bujjhati, dhaññaṃ, sebbo, payyesanā, pokkharañño-kvacītveca, matyā-yeti vattate vakkhamānesu tīsu. Saka yate, ruca yate, paṭyate, lupyate, salyate, disyate’tīdha.

Vaggalasehi te

Vaggalasehi parassa yakārassa kvaci te vaggalasā honti.

Sakkate, ruccate,paṭṭate, luppate, sallate, dissate. Kvacitveva-kyāhaṃ-muha = yatī’tīdha-

Hassa vipallāso

Hassa vipallāso hoti yakāro-muyhati,

Bahuābādho, bahu ābādho’tīdha-ussavakāre ‘‘hassa vipallāso’’ti vattate.

Vevā.

Hassa vipallāso hotivā vakāre-bavhābādho, bahvābādho.

Byañjana sandhi.

Akkhirujati. Akkhirujatī'tīdha-veti vattate yāva''mayadāsare''ti.

Niggahitaṃ.

Niggahītamāgamo hotivā kvaci = ṭhānīnamāliṅgiya gacchati pavattatī'ti āgamo-akkhiṃ rujati,akkhi rujati-''yāvadvidhā''ti ādo niccaṃ vavatthita vibhāsattā vādhikārassa-vāsaddo hi atthavaye vattate katthaci vikappe katthaci yathāvavatthitarūpa pariggaheti-yadā pacchime tadā naccamaniccamasantañca vidhiṃ dīpeti-ettha pana kva cisaddassānu vattanato tenevāsantavidhi siddho'ti vāsadde nitaradvayaṃ-saṃ ramho, saṃramho, puṃ liṅgaṃ,puṃ liṅgamitīdha-niggahītādhikāro ā ''mayadā sareti''.

Lopo.

Niggahītassa lopo hoti vā kvaci-dīghadittāni, sāramho, sāramho-pulliṅgaṃ, puṃliṅgaṃ-paṭisallāṇe pātukāmo'tiādisu niccaṃ-pupphaṃ assā, pupphaṃ assā, kiṃ iti, kiṃ itī'tīdha-

Parasarassa.

Niggahītamhā parassa sarassa lopo hoti vā kvaci.

Saṃyogādi lopo.

Anantarā byañjanā saṃyogo-atra yo ādabhutāvayavo tassa vā kvaci lopo hotī'ti sassādissa lopo-pupphaṃsā, ''mayadā sare''ti niggahītassa makāro-pupphamassā, ''vagge vagga'nto''ti no naggahītassa-kinti, kimiti.

Taṃ kha ṇaṃ, taṃ khaṇaṃ, dhammaṃ care, dhammaṃ care, taṃ ḍahati, taṃ ḍahati, taṃ dānaṃ, taṃ dānaṃ, taṃ phalaṃ, taṃ elamitīdha-

Vagge vagganto.

Naggahītassa kho vagge vagganto vā hoti paccāsatyā-taṅkaṇaṃ,taṃkhaṇaṃ-dhammañcare, dhammaṃcare-taṇḍahati, taṃḍahati-tandānaṃ, taṃdānaṃ-tamphalaṃ, taṃphalaṃ-gantvā sammatoti'ādisu niccaṃ-ānantarikaṃ yamāhu, ānantarikaṃ yamāhu, paccattaṃ eva, paccattaṃ eva, tañhi. Tañhi, itidha-

Yevahisuñño.

Yaevahisaddesu niggahītassaño vā hoti-''vaggalasehi te'ti yassa ñakāre-ānantarikañña māhu. Ānantarikaṃ yamāhu, ñassa dvitte-paccattaññeva, paccattaṃeva-tañhi, taṃhī-eva saddasahacariyāyeti yasaddasseva gahaṇaṃ-saṃyato, saṃyato'tīdha

Ye saṃssa

Saṃsaddassa yaṃ niggahītaṃ tassa vā ño hoti yakāre-

Saññato, saṃyato-idhayakāramattova gayhate punabbacanā.

Taṃ eva, taṃ eva, taṃ idaṃ, taṃ idaṃ, taṃ iminā, taṃ iminātīdha-

Mayadāsare.

Niggahītassa mayadā honti vā sare kvaci-tameva, taṃeva-tayidaṃ' taṃidaṃ-tadaminā, taṃ iminā ettha-''tadaminādīnī''tinipātanā ikārassa akāro-lakkhaṇantarenāvihitādesalopāgamavipallāsā sabbattha imināva daṭṭhabbā-tena nijako. Niyako,'tiādi siddhaṃ-buddhama saraṇamiccādisu yogavibhāgā.

Niggahita sandhi.

Atha nāmāni vuccante.

Tāni vividhāni saligāligavasena-tattha saligeyu tāva akārantato pulliṅgā buddhasaddā sattavibhattiyo parā yojīyanto-buddha iti ṭhite.

Dve dve kānekesu nāmasmā siyo aṃyo nāhi yanaṃ smāsanaṃ smiṃsu

Etesaṃ dvedve honti ekānekatthesu vattamānato nāma smāti yathākkamaṃ ekamhi cattabbo ekavacanānaṃ bahumhi vattabbe bahuvacanānaṃ cātiyamenappayaṅge-nāmasmā'tiadhikāro.

Paṭhamātthamatte

Sakatthadabbaliṅgāni saṅkhyākammādipañcakaṃ

Nāmattho tassa sāmaññamattamattaṃ pavuccate.

Nāmassābhidheyya matte paṭhamāvibhatti hoti'ti vatticchāvasā paṭhamāyekavacanabahuvacanāni.

Siyoiti paṭhamā, sissikārassānubandhattappeyogo-payojanaṃ''ki maṃ sīsū''ti saṅketo-tathā aṃ vacanassakārassa-si-ato'ti vattate-tassa nāmavisesanattā ''vidhibbisesanantassā''ti tadantato vidhi.

Sisso.

Akārantato nāmasmā parassa sissa ohoti-pubbasaralopo buddho tiṭṭhati-yo.

Ato yonaṃ ṭāṭe.

Akārantato nāmasmā paresaṃ paṭhamādutiyāyonaṃ ṭāṭe honti yathākkamaṃ-ṭakārānubandhattā''ṭanubandhānekavaṇṇā sabbassā''ti sabbādeso-buddhā tiṭṭhanti. 'Paṭhamātthamatte''tivattate.

Āmantaṇe.

Saddenābhimukhī kāro vijjamānassa vatthuno
Āmantaṇaṃ vidhātabbe natthi rājā bhaveti taṃ;

Āmantaṇadhike atthamatte paṭhamā vibhatti hotī'ti ekasmiṃ ekavacanaṃ si.

Gosyālapaṇe.

Ālapaṇe si gasañño hoti-lopo'ti vattate

Gasīnaṃ.

Nāmasmāgasīnaṃlopohoti-bhobuddhamaṃpālaya-ge'tivattate.

Ayunaṃ vā dīgho.

Aiu iccesaṃ vā dīgho hoti gepare tiliṅge'tidīgho-buddhā, keci dīghaṃ dūrālapaṇe yevicchanti samīpālapaṇepi dassato taṃ na gahetabbaṃ-yomhi,-buddhā maṃ pāletha.

Kamme dutiyā

Kattukriyābhisambandhaṃ kārakaṃ kammamuccate;
Nibbatti vikatippatti bhedā taṃ tividhaṃ bhave.

Asmiṃ dutiyā vibhattihoti-aṃyo iti dutiyā-aṃ-buddhaṃpaṇamāmi, yossaṭe-buddhe.

Kattukaraṇesu tatiyā.

Kriyaṃ yo kurute mukhyo sa kattā yojito na vā karaṇaṃ taṃ visesena yaṃ kriyāsiddhihetukaṃ.

Tesu kārakesu tatiyā vibhatti hoti-nābhi iti tatiyā-nā-nāssā'ti vattate.

Atena

Akārantato nāmasmā parassa nāvacanassa enādeso hoti-buddhena desito dhammo-hi-

Suhisvasesa.

Akārantassa suhīsvehoti-buddhehi-ve'ti vattate.

Smāhisminnaṃ mhābhīmhi.

Nāmasmā paresaṃ smāhisminnaṃ mhābhīmhi vā honti yathākkamaṃ-hissa bhiyādeso-buddhebhī, karaṇe-buddhena loko sucarati, buddhehi, buddhehi, vā.

Catutthī sampadāne.

Anumantvanirākattujjhesakānaṃ vasā tadhā;
Dadāti kammanā yuttaṃ sampadānamuditaṃ.

Tasmiṃ sampadānakārake catutthi siyā-sanaṃ iti catutthī-sa.

Suñsassa.

Nāmasmā parassa sassa suñhoti-saca-chaṭṭhiyā'tivattamāne

Ñakānubandhādyantā.

Chaṭṭhīniddiṭāṭhassa ñānubandhakānubandhādyantā hontī'tiādibhuto hoti-ukāro uccāraṇattho-ñākāro ettheva saṅketattho-buddhassa pupphaṃ dehi.-Ato vā bahulamitica vattate.

Sassāya catutthiyā

Akārantato parassa sassa catutthiyā āyo hoti vā bahulaṃ-buddhāya, yebhuyyena tādatthe yevāyamāyo dissatī'ti itoparaṃ nodāharīyate-naṃ-dīgho'tivattate.

Sunaṃhisu

Esu nāmassa dīgho hoti-buddhānaṃ.

Pañcamyavadhismā.

Sīmābhuto padatthānaṃ yo calo niccalo’tha vā;
Accuto pubbakā rūpā namāhuravadhimbudhā.

Etasmā kārakā pañcamīvibhatti hoti-smā hī iti pañcamī-smā-ato yonaṃ ṭāṭe veti dva vatta te.

Smāsmintaṃ.

Akārantato nāmasmā paresaṃ smāsminnaṃ ṭāṭe vā honti yathākkamaṃ.

Buddhā pahā niccharati. Buddhamhā, buddhasmāvā-hi-buddhehi, buddhebhi.

Chaṭṭhi sambandhe

Kriyākārakasañjāto assedamhāvahetuko;
Sambandho’ti pavutto so sambandhidvayanissito.

Sambandhittāvisesepi chaṭṭhī hedakato siyā;
Tato hi jātā sambandhaṃ vadeyya na panaññato.

Sambandhe chaṭṭhi vibhatti hoti-sa naṃ iti chaṭṭhi-sa-buddhassa vihāro-naṃ-buddhānaṃ.

Sattamyādhāre.

Kiriyā kattukammaṭṭhā ādhārīyati yena so;
Ādhāro catudhā vutto vyāpakādippabhedato.

Ādhārakārake sattamī vibhatti hoti-

Smiṃ su iti sattamī-smiṃ-buddhe pasanno-buddhamhi, buddhasmiṃ, vā-su buddhesu.

Buddho sabbatthadāyī bhavati hi bhajataṃ buddha buddhaṃ na taṃ kiṃ dinnaṃ buddhena loke sivapadamapi te yanti buddhena yasmā asmā buddhassa pītiṃ parahitavidhayaṃdeti buddhānapeto mañño buddhassa niccaṃ ghaṭayati matimā konu bhattiṃ na buddhe.

Evamaññeyampi ghaṭapaṭādīnamakārantānaṃ pulliṅgānaṃ rūpanayo kriyābhisambandho ca-visesanampana vakkhāma-ito paraṃ chaṭṭhiyā catutthīsamattā pañcamībahuvacanassa ca tatiyāsamattā na tā dassīyante-gumbasi-ato sissāti ca vattate.

Kvace vā.

Akārantato nāmasmā parassa sissa e hoti vā kvacī-gumbe, gumbo-sesaṃ buddhasamaṃ-evaṃ vattabbe, vattabbo iccādi.

Yossa ṭe’ti ca vattate.

Ekaccādīhato.

Akārantehi ekaccādīhi yonaṃ ṭe hoti-ekacce,(bho)ekacce, ekacce-evaṃ paṭhamasaddassa-nāssa sā ve’ti ca vattate.

Kodhādīhi.

Ehi nāssa sā hoti vā-kodhasā, kodhena, atthasā, attheneccādi-veti vattate.

Manādīhi smiṃsannāsmānaṃ sisoosāsā.

Manādīhi smamādinaṃ sisomasāsā honti vā yathākkamaṃ-mano, manaṃ-manasā, manena-manaso, manassa-manasā, manā, manamhā, manasmā-manasi, mane, manamhi, manasmiṃ.

Tama tapa teja ura sirappabhutayo manādayo.

Gacchantasi-sissa ve’ti ca vattate-parato bhiyyo nānu vattayissāma vuttiyāyevānuvuttassagamyamānattā.

Ntassaṃ.

Simhi ntappaccayassa aṃ hoti vā-‘‘gasīna’’nti silope-gacchaṃ-aññatra-gacchanto.

Ntantunaṃ nto yomhi paṭhame.

Paṭhame yomhi ntantunaṃ savibhattīnaṃ nto iccādeso vā hoti-bahulādhikārā pumeyeva-gacchanto, gacchantā.

Ṭaṭāaṃ ge.

Ge pare ntantunaṃ savibhattīnaṃ ṭaṭāaṃ iccādesā honti bahulaṃ-(bho)gaccha, gacchā, gacchaṃ, gacchanto, gacchantā.

Ntassa ca ṭa vaṃse.

Aṃsesu ntappaccayassa ṭa hoti vā ntussa ca-vavatthitavibhāsāyāyaṃ-gacchaṃ, gacchantaṃ.

Totātitā sasmāsmiṃnāsu.

Sādisu ntantunaṃ savibhattīnaṃ totātitā honti vā yathākkamaṃ-gacchatā, gaccantena-gacchato, gacchassa, gacchantassa.

Naṃ namhi.

Namhi ntantunaṃ savibhattīnaṃ taṃ vā hoti-gaccataṃ. Gacchantānaṃ-gacchatā, gacchantā, gacchantamhā,gacchantasmā-gacchati,gacchante, gacchantamhi, gaccantasmiṃ-evaṃ tapanta japantādayo-bhavantasi.

Bhuto.

Bhudhātuto ntassa aṃ hoti simhi niccampunabbidhānā-bhavaṃ.

Bhavato vā bhonto gayonāse.

Bhavantasaddassa bhontādeso vā hoti gayonāse-bhonto, bhontā, bhavanto, bhavantā-evamālapanepi-ge pana-(bho) bhonta, bhontā, bhava, bhavā, bhavaṃ-bhavaṃ, bhavantaṃ, bhonte, bhavante-bhotā, bhontena, bhavatā, bhavantena-bhoto, bhontassa, bhavato, bhavassa, bhavantassa.

Satosabbhe.

Santasaddassa sabbhavati bhakāre-sabbhi.

Mahantārahantānaṃ vā ṭā

Simhi mahantārahantānaṃ natassa ṭā vā hoti-mahā, mahaṃ, mahanto-arahā, arahaṃ, arahanto-bhavantādīnaṃ sesaṃ gacchantasamaṃ-asmasi.

Rājādiyuvāditvā.

Rājādihi yuvādīhi ca parassa sissa ā hoti-asmā.

Yonamāno.

Rājādīhi yuvādīhi ca yonamāno vā hoti-asmāno, asmā-(bho)asma, asmā, asmāno, asmā.

Vāmhā naṅa.

Rājādinaṃ yuvādanaṃ cānaṅhoti vāmhi-asmānaṃ, asmiṃ, asmāno, asme.

Nāsseno

Kammādito nāvacanassa eno vā hoti-asmena, asmanā.

Kammādito.

Kammādito smino ni hoti vā-asmani, asme, asmamhi, asmasmiṃ-sesaṃ buddhasaddasamaṃ-muddha gāṇḍīvadhatva anima laghimādayo asmāsamā-evaṃ rājā kāladdhānavācī addhāca paṭhamādutiyāsu attātu māno tatiyāsattamyekavacanesuca.

Rājassi nāmhi.

Rājassi vā hoti nāmhi-rājinā-aññatra-

Nāsmāsuraññā.

Nāsmāsu rājassa savibhattissa raññā hoti-raññā.

Sunaṃ hisū.

Rājassa ū hoti vā sunaṃhisu-rājūbhi, rājehi, rājūbhi, rājebhi.

Rañño raññassa rājino se.

Se rājassa savibhattissa ete ādesā honti-rañño raññassa, rājino, rājūnaṃ.

Rājassa raññaṃ.

Namhi rājasaddassa savibhattissa raññaṃ hoti vā-raññaṃ, rājānaṃ-raññā.

Smimhi raññerājini.

Smimhi rājassa savibhattissa raññerājinī honti-raññe, rājini, rājusu, rājesu ‘‘samāse vā’’ti rājassa nāsasmāsmiṃsu yaṃ vuttaṃ taṃ vā hoti-yathā-kāsiraññā, kāsirājena = kāsirañño, kāsiraññassa, kāsirājino, kāsirājassa-kāsiraññā, kāsirājā, kāsirājamhā, kāsirājasmā-kāsiraññe, kāsirājini, kāsirāje, kāsirājamhi, kāsirājasmiṃ-addhato nāmhi.

Pumakammathāmaddhānaṃ vā sasmāsuca pumādinamuhoti vā sasamāsunāmhi ceti utte-addhunā-aññatra kammādittā vā ene-addhena-addhanā-se ukāre ca.

Iyuvaṇṇājjhalā nāmassaneka.

Nāmassante vattamānā ivaṇṇuvaṇṇājhalasaññā honti yathākkamaṃ.

Jhalā sassa no.

Jhalato sassa no vā hoti-addhuno, addhussa, addhassa.

Nā smāssa

Jhalato smāssa nā hoti vā-addhunā, addhumhā, addusmā, addhā, addhamhā, addhasmā-addhani, addhe, addhamhi, addhasmiṃ-attasaddanohamhi

Suhīsu naka.

Attaātumānaṃ suhīsu vā naka hoti-kakāro antāvayavattho. Attanehi, attanebhi, attehi, attehi.

Notatātumā.

Attaātumehi sassa no hoti vā-attano, attassa.

Smāssa nā bra mā ca.

Brahmā attaātumehi ca parassa smāssa nā hoti-attanā-attanesu, attesu-ātumā attāva-brahma ge.

Ghabrahmādite

Ghasaññato brahma kattu isi sakhādīhi ca gasse vā hoti-brahme, brahma, brahmā.

Nāmhī.

Brahmassu hoti nāmhi-brahmunā.

Brahmasasu vā.

Brahmassu vā hoti sanaṃsu-brahmuno, brahamussa, brahmassa, brahmūnaṃ,brahmānaṃ-brahamunā-‘‘ambādihī’’ti smino nihoti vā-brahmani. Brahme, brahmamhi, brahmasmiṃ-sesaṃ asmasamaṃ.

Sakhā-rājādittā sissa ā.

Āyono ca sakhā.

Sakhato yonamāyo no honti vā āno ca-sakhāyo, sakhāno.

Nonāsesmi.

Sakhassa i hoti nonāsesu-sakhino-aññatra-

Yosvaṃhisu cāraṅa.

Sakhassa vā āraṅa hoti yosvaṃhisu smānaṃsu ca.

Āraṅsmā

Āraṅādesato paresaṃ yonaṃ ṭo hoti-sakhāro-āraddhādo.

Sabhāve-sakhā-evamālapane-getu-sakho, sakha, sakhā-amhi-sakhānaṃ, sakhāraṃ, sakhaṃ, sakhāyo, sakhā no, sakhino.

Ṭoṭe vā.

Āraṅādesamhā yonaṃ ṭoṭe vā honti yathākkamanti ṭe-pakkhe-‘‘āraṅismā’’ tiṭo-sakhāre, sakhāro, sakhe-sakhīnā, sakhārehi, sakhehi, sakhārehi, sakhehi-sakhino, sakhissa, sakhārānaṃ.

Samānaṃsu vā.

Sakhassa vā i hoti smānaṃsu-sakhīnaṃ, sakhānaṃ.

Ṭā nāsmānaṃ.

Āraṅādesamhā nāsmānaṃ ṭā hoti-sakhārā-bahulādhikārā sakhārasmā-sakhīnā, sakhīmhā,sakhismā, sakhā, sakhamhā, sakhasmā.

Ṭe smino.

Sakhato smino ṭe hoti niccaṃ-sakhe, sakhāresu, sakhesu-‘‘dhammovāññatthe’ti rājādīyu pāṭhā daḷhadhammādayo vā asmasamā.

Yonaṃ none vā.

Yuvādihi yonaṃ none vā honti yathākkamaṃ.

Nonānesmā.

Esu yuvādinamā hoti-yuvāno, yuvā-yuvānaṃ, yuvaṃ, yuvāne, yuve-yuvānā.

Yuvādinaṃ suhisvānaṅi.

Suhisu yuvādinamānaṅihoti-yuvānehi, yuvānebhi.

Yuvā sassino.

Yuvā sassa vā ino hoti-yuvano, yuvassa.

Samāsaminnaṃ nāne.

Yuvādihi smāsminnaṃ nāne honti yathākkamaṃ-yuvānaṃ-yuvāne,yuvānesu-rūpasiddhiyaṃ panassa aññathā rūpanayo dassito neso gahetabbo-amūlattā-nahi tatthāgamādimūlamatthi-evamidī samaññampi-maghavapumavattahasaddā yuvasaddasamā-ayantu viseso.

Gassaṃ.

Pumasaddato gassa aṃ vā hoti-pumaṃ, puma, pumā.

Nāmhi.

Nāmhi pumassa vā ā hoti-pumānā-aññatra-vā utte = pumunā, pumena-pumuno, pumussa, pumassa-pumunā, pumānā-‘‘pumā’’ti smino ne vā hoti-pumāne, pume, pumamhi, pumasmiṃ.

Sumhā ca.

Pumassa sumhi yaṃ vuttaṃ taṃ ā ca vā hotīti ānaṅi ā ca hoti-pumānesu pumāsu pumesu.

Vattahā sanannaṃ nonānaṃ.

Vattahā sanannaṃ nonānaṃ honti yathākkamaṃ-vattahāno vattahānānaṃ.

Akārantaṃ.

Sāsi

Ekavacanayosvaghonaṃ.

Ekavacane yosu ca ghaokārantavajjitānaṃ nāmānaṃ rasso hoti tiliṅge’ti rasse sampatte-‘‘sisminnānapuṃsakassā‘‘ti anapuṃsakassa simhi tuna hoti-sā-yuvādittā sissa ā-sāno, nottābhāvapakkhe-‘‘yonamāno‘‘ti vādhikārassa vavatthita vibhā sattāniccamāno-sāno-tathā nottābhāva pakkhe.

Sāssaṃse cānaṅi.

Sāsaddassa ānaṅi hoti aṃse ge ca-(bho)sāna, sānā, sāno, sānaṃ, sāne, sāno-sesaṃ yuvasaddasamaṃ-setu-sānassa-suvāyuvāva-‘‘ekavacanayosvaghonaṃ’’tira- ssattaṃva viseso-getu.

Ge vā.

Aghonaṃ ge vā rasso hoti tiliṅge-(ho)suva, suvā.

Ākārantaṃ.

Muni.

Yosujjhissa pume.

Jhasaññassa issa yosu vā ṭa hoti pulliṅge-munayo-ato’ti sāmaññaniddesā ato yonaṃ ṭāṭe sampattāpi avidhāna sāmatthiyā na honti-aññatra-

Lopo.

Jhalato yonaṃ lopo hotī’ti yo lope.

Yolopanisu dīgho.

Yonaṃ lopo nisu ca dīgho hoti-munī-(bho)munī, munayo, munī-muniṃ munayo munī = muninā munīhi munībhi-yolopa nīsu vī mantuvantunamiccādi ñāpakā ikārā kārānaṃ ‘‘sunaṃhisūti’’dīgha ssāniccattā munihaccādīpi hoti-munino, munissa munīnaṃ, muninā munimhāmunismā, munimhi munismiṃ munīsu-evaṃ kavikapigiri ādayo-aggiisīnaṃ ayaṃ vaseso.

Sassāggi to ni.

Aggismā sissa ni hoti vā-aggini. Aggi, aggayo, aggī.

Ṭe sissisismā.

Isismā sissa ṭe vā hoti-ise, isi-brahmādittā gasse vā-(bho)ise isi isī.

Dutiyassa yossa.

Isasmā parassa dutiyā yossa ṭe vā hoti-ise, isayo, isi, sesaṃmunisaddasamaṃ-ādisaddano smimhi-ratyādihi ṭo smino.

Ratyādīhi smino ṭo hoti vā-ādo, ādimhi, ādismiṃ. Samāse ikārantato yosmiṃsu viseso.

Itoññatthe pume.

Aññapadatthe vattamānā ikārantato nāmasmā yonaṃ no ne vā honti yathākkamaṃ pulliṅge-ariyavuttino, ariyavuttayo, ariyavutti-evamālapane-ariyavuttine, ariyavuttayo ariyavuttī.

Ne smino kvaci.

Aññapadatthe vattamānā ikārantato nāmasmā smino ne hoti vā kvaci-ariyavuttine, ariyavuttimhi, ariyavuttismiṃ, ‘‘kvacī‘‘ti vuttattā yathādassanaṃ na sabbatta ne ādeso.

Ikārantaṃ.

Daddhī, silopo, anapuṃsakattā na rasso.

Yonaṃ none pume.

Jhasaññito yonaṃ nonevāhonti yathākkamaṃ pulliṅge. Daddhino.

Jantuhetvīghapehi vā.

Jantuhetuhi īkārantehi ghapasaññehi ca paresaṃ yonaṃ vā lopo hoti-daddhī, daddhiyo-evamālapane-getu-daddhi, daddhī.

Na jhīko.

Jhasaññito aṃvacanassa naṃ vā hoti-daṇḍinaṃ, daṇḍiṃ, daṇḍine.

No.

Jhito yonaṃ no vā hoti pulliṅgehi dutiyā yossa no daṇḍino, daṇḍi, daṇḍinā, daṇḍīhi, daṇḍībhi-daṇḍino, daṇḍissa, daṇḍinaṃ-daṇḍinā, daṇḍimhā, daṇḍismā.

Smino ni.

Jhito smiṃvacanassa ni hoti vā-daṇḍini. Daṇḍimhi, daṇḍismiṃ, daṇḍīsuevaṃ saṅghi gaṇi gāmaṇippabhutayo.

Īkārantaṃ.

Bhikkhu.

Lā yonaṃ vo pume.

Lato yonaṃ vo hoti vā pulliṅge.

Vevosu lussa

Lasaññassa ussa vevosu ṭa hoti-bhikkhavo-aññatra-yo lope dīgho-bhikkhu (bho)bhikkhu.

Pumālapane vevo.

Lasaññato uto yossālapane vevo honti vā pulliṅge-bhikkhave, bhikkhavo, bhikkhu-bhikkhuṃ, bhikkhavo, bhikkhu-bhikkhunā, bhikkhuhi,bhikkhūbhi-bhikkhuno, bhikkhussa, bhikkhūnaṃ-bhikkhunā, bhikkhumhā. Bhikkhusmā-bhikkhumhi. Bhikkhusmiṃ, bhikkhūsu-evaṃ setu ketu bhānu ādayo-jantuhetūnaṃ yosvayamhedo-jantvādinā vā yossa lope-jantu.

Cantvādito no ca.

Jantvādito yonaṃ no hoti vo ca vā pulliṅge-jantuno, jantavo, jantuyo-evaṃ dutiyāyomhi-(bho) jantu, jantu, jantuno jantavo-‘‘pumālapane vevo’’tivā ve vo ca jantave, jantavo, jantuyo-hetu, hetavo, hetu. Hetuyo-‘‘yomhivā kvacī‘‘tī yosulasaññassa ussa vā ṭā deso hetayo, hetuyo-(bho)hetu, hetu, hetave, hetavo, hetayo, hetuyo-hetuṃ, hetu, hetavo, hetayo, hetuyo bahusaddā namhi.

Bahukatinnaṃ

Namhī bahuno katissa ca nuka hoti tiliṅge-bahunnaṃsesaṃ bhikkhusamaṃ-bahu. Bahavo, bahū-(bho) bahu, bahu, bahave, bahavo, bahu bahuṃ, bahavo, bahu-bahunā. Bahuhi,bahūbhi-bahuno, bahussa, bahunnaṃ-bahunā, bahumhā. Bahusmā-bahumhi, bahusmiṃ, bahusu-vattusi.

Latupitādinamā simhi.

Latuppaccayantānaṃ pitu mātu bhātu dhītu duhitu jāmātu nattu hotu potunañcā hoti simhi-vattā.

Latupitādinamase.

Latuppaccayantānaṃ pitādinaṃ cāraṅi hoti satoññatra-‘‘āraṅismā’’ti ṭo-vattāro.

Ge ā ca.

Latupitādīnaṃ a hoti ge ā ca-(bho) vatta, vattā. Vattāro, vattāraṃ. Vattāre, vattāro-nāvacanassa ‘‘ṭānāsmāna’’nti ṭā-vattārā.

Suhisvāraṅi

Subhisu tupitādīnamāraṅi vā hoti-vattārehi, vattārebhi, vattūhi, vattūbhi.

Salopo.

Latupitādīhisassa lopo vā hoti-vattu, navattuno, vattussa.

Namhi vā.

Namhi latupatādinamāraṅi vā hoti-vattārānaṃaññatra.

Ā

Namhi latupitādīnamāvā hoti-vattānaṃ. Vattunaṃ-smāssa vā-vattārā.

Ṭismino.

Āraṅādesamhāsmano ṭi hoti.

Rassāra ṅi.

Smimhi āro rasso hoti-vattari, vattāresu, vattusu-evaṃ bhattu hottu ādayo-satthusaddassa pana namhi bahulādhikārā vā āraṅādese-satthārā, satthunā-pitā.

Pitādinamanatvādinaṃ

Natvādivajjitānaṃ pitādinamāro rasso hoti sabbāsu vibhattisu-pitaro iccādi cattusamaṃ-rassova viseso-natvādi nantu rassābhāvā nattāro iccādi guṇavantusi.

Ntussa.

Simhi ntussa ṭā hoti-guṇavā-ntuva vantvādi sambandhiyeva gayhate ntuvantumantvāvantutavantusambandhi'ti vacanato na jantutanatvādinaṃ-yo-ntantunamādināvānto-guṇavanto aññatra.

Yvādo ntussa.

Yavādisu ntussa a hoti-akārantattā ṭā-guṇavantā-na ce ha avidhānasāmatthiyā aptti avidhānassa caritatthatāya guṇavantassāti-(bho) guṇava,guṇavā, guṇavaṃ, guṇavanto, guṇavantā-guṇavaṃ, guṇavantaṃ, guṇavante-guṇavatā, guṇavantena, guṇavantehi, guṇavantebhi-guṇavato, guṇavassa, guṇavantassa, guṇavataṃ. Guṇavantānaṃ-guṇavatā, guṇavantā, guṇavantamhā, guṇavantasmā-guṇavati, guṇavante, guṇavantamhi. Guṇavantasmiṃ, guṇavantesu-evaṃ maghavantu bhagavantuppabhutayo.

Himavato vā o.

Himavato simhi ntussa o vā hoti-himavanto, himavā-sesaṃ guṇavāva.

Ukārantaṃ.

Vessabhu. Vessabhuvo, vessabhu-(bho) vessabhu, vessabhuve, vessabhuvo, vessabhu-sesaṃ bhikkhusaddasamaṃ-evaṃ sayambhu parābhibhu abhibhuādayo-gotrabhu sahabhu saddehipanayonaṃ''jantvādito no ve''ti no vo vā-gotrabhuno, gotrabhuvo, gotrabhu-sabhabhuno, sahabhuvo. Sahabhu-sabbaññusaddassayosveva viseso.

Kuto.

Kuppaccayantato yonaṃ no vā hoti pulliṅge-sabbaññuno-aññatra lopo ca-''lā yonaṃ vo pume''ti na vo ''kuto''ti jantvādīhi puthakkaraṇa-sabbaññu-evaṃ viññuvidu vedagu pāragu ādayo kuppaccayantā.

Ūkārantaṃ.

Go.

Gossāgayihinaṃsu gāvagavā.

Gasihinaṃvajjitāsu vibhattisu gosaddassa gāvagavā honti.

Abhagohi ṭo

Ubhagohi yonaṃ ṭo hoti-gāvo, gavo-(bho) go, gāvo, gavo.

Gāvumhi.

Aṃvacanegossa gāvuvāhoti-gāvuṃ, gāvaṃ, gavaṃ, gāvo, gavo.

Nāssā.

Goto nāssa ā hoti vā-gāvā, gāvena, gavā, gavena gohi, gobhi.

Gavaṃ sena

Gossa se vā gavaṃ hoti saha sena-gavaṃ, gāvassa, gavassa.

Gunnañca nantā.

Naṃvacanena saha gossa gunnaṃ hoti gavañca vā-gunnaṃ gamaṃ, gonaṃ-gāvā, gāvamhā, gāvasmā, gavā, gavamhā, gavasmā-gāve, gāvamhi, gāvasmiṃ, gave, gavamhi, gavasmiṃ.

Sumhi vā.

Gossa sumhi gāvagavā honti vā-gāvesu, gavesu, gosu.

Okārantaṃ-pulliṅgaṃ.

Kaññā.

Sā.

Itthiyaṃ vattamānassa nāmassante vattamāno ākāro ghasañño hoti-jantvādinā vāyolopo-kaññā, kaññāyo-‘‘ghabrahmādite’’ti gassevā-kaññe, kaññā-yomhi-kaññā, kaññāyo.

Gho ssaṃsasāsasāyaṃtiṃsu

Ssamādisu gho rasso hoti-kaññaṃ, kaññā, kaññāyo-

Ghapatekasmiṃ nadīnaṃ yayā.

Ghapato nadīnamekasmiṃ yayā honti yathākkamaṃ-kaññāya, kaññāhi, kaññābhi-kaññāya, kaññānaṃ, -smimhi-

Yaṃ.

Ghapato smino yaṃ vā hoti-kaññāyaṃ. Kaññāya, kaññāsu. Evaṃ saddhā sudhā sukhāādayo-‘‘nāmmādīhī’’ti ammā annā ambāhi gassa ekārābhāve.

Rasso vā.

Ammādinaṃ ge rasso vā hoti-amma, ammā iccādi-sesaṃkaññāva-sahāparisāhi smino''ti sabhāparisāyā''ti tiṃ vā hoti ''ghossa'' miccādinā rasse-sahatiṃ-aññatra-sahāyaṃ, sahāya-parisatiṃ, parisāyaṃ, parisāya.

Ākārantaṃ.

Mati-yomhi-

Pitthiyaṃ.

Itthiyaṃ vattamānassa nāmassante vattamānā ivaṇṇuvaṇṇā pasaññā honti.

Yepassavaṇṇassa.

Pasaññassa ivaṇṇassa lopo vā hoti yakāre-vacatthitavi bhāsāyaṃ-matyo-aññatra-jantvādinā vā yolope-matī, matiyo-(bho)mati, matyo, mati, matiyo-matiṃ, matyo, matī, matiyo ''ghapa''iccādinā yādese-matyā, matiyā, matīhi, matihi-matyā, matiyā, matīnaṃ-smimhi-matyaṃ, matiyaṃ, matyā, matiyā, matīsu-evaṃ kitti kanti tantippabhutayo-rattiyā smino ''ratyādīhivo smino''ratyādīhivo smino''ti ṭo vā-ratte-aññatra-ratyaṃ, rattiyaṃ, ratyā, rattiyā-sesaṃ matiyā samaṃ.

Ikārantaṃ.

Dāsī, dāsyo, dāsī, dāsiyo-(bho)dāsi, dāsī, dāsyo, dāsī, dāsiyo.

Yaṃ pīto.

Pasaññito aṃvacanassa yaṃ vā hoti-dāsyaṃ, dāsiyaṃ, dāsiṃ, dāsyo, dāsī, dāsiyo-dāsyā, dāsiyā, dāsīhi, dāsībhi-dāsyā, dāsiyā, dāsīnaṃ-dāsyaṃ, dāsiyaṃ, dāsyā, dāsiyā, dāsīsu-evamosadhī pokkharaṇī ādayo-nadisaddā yosu-

Najjā yosvāma.

Yosu nadisaddassa āma vā hoti-saca.

Manubandho sarānamantā paro.

Makāronubandho yassa so sarānamantā sarā paro hotī'ti īkārā paro-''yavā sare''ti yakāre dassa cavaggo yassa pubba rūpaṃ-najjāyo-aññatra-vā palopayolopesu-najjo, nadī, nadiyo iccādi.

Īkārantaṃ.

Yāgu, yāgu, yāguyo-(bho)yāgu, yāgu, yāguyo-yāguṃ, yāgu, yāguyo-yāguyā, yāguhi, yāgubhi-yāguyā, yāgunaṃ-yāguyaṃ, yāguyā, yāgusu-evaṃ dhenu sassu piyaṅguppabhutayo-mātu dhītu duhitu saddā pitusaddasamā-salopābhāvapakkhe yādese mātusaddassa pana ''ye passā''ti yogavibhāgā vā palopo-matyā, mātuyā.

Ukārantaṃ.

Vadhū, vadhū, vadhuyo-(bho)vadhu, vadhu, vadhuyo-vadhuṃ, vadhū, vadhuyo-vadhuyā, vadhūhi, vadhūbhi-vadhuyā, vadhūnaṃ-vadhuyaṃ, vadhuyā, vadhūsu-evaṃ jambu vāmorū sarabhu ādayo.

Ūkārantaṃ.

Go iccādi pumena samaṃ.

Itthiliṅgaṃ.

Cittasi.

Aṃ napuṃsake.

Akārantato nāmasmā sissa aṃ hoti napuṃsakaliṅge-mittaṃ-yomhi.

Yonanti.

Akārantato nāmasmā yonaṃ nī hoti napuṃsake’ti ni ādeso.

Nīnaṃ vā.

Akārantato nāmasmā nīnaṃ ṭāṭe vā honti yathākkamaṃ-cittā, aññatra-‘‘yolopanīsu dīgho’’tidīghe-cittāni-(bho) citta, cittā, cittā, cittāni-cittaṃ, citte, cittāni-citteneccādi buddhasaddasamaṃ-evaṃ pānadānappabhutayo-ekaccādinaṃ tu paṭhamānimhi viseso.

Na nissa ṭā.

Ekaccādīhi parassa nissa ṭā na hoti-ekaccāni, paṭhamāni-padādīhi nāsmiṃsu.

Nāssa sā.

Padādihi nāssa sā hoti vā-padasā, padesa-bilasā, bilena.

Padādihi si.

Ehi smino si hoti vā-padasi, pade, padamhi, padasmiṃ-kamma saddato nāssa‘‘nāsseno’’ti eno vā-kammena-aññatra pumādinā vā utte-kammunā, kammanā-imināva sasmāsu uttaṃ-tassa lasaññāyaṃ-sasmānaṃ yathāyogaṃ nonā niccaṃ-vavatthitavibhāsāyaṃ-kammuno, kammassa-kammunā, kammā, kammamhā, kammasmā-‘‘kammādito’’ti smino vā nimhi-kammani, kamme, kammamhi, kammasmiṃ-sesaṃ cittasamaṃ-camma vesma bhasmādayo kammasmā uttatoññatra-gacchantasi-‘‘ntassaṃ’’ti vā amhisilopo-gacchaṃ-aññatra sissa aṃ-gacchantaṃ, gacchantā gacchantāni-(bho)gaccha, gacchā, gacchaṃ, gacchantā, gacchantāni-gacchaṃ, gacchantaṃ, gacchante, gacchantāni-nādisu pulliṅgasmaṃ-evaṃ yajanta vajantādayo.

Akārantaṃ.

Aṭṭhi

Jhalā vā.

Jhalato yonaṃ ni hoti vā napuṃsakaliṅge-aṭṭhini-yo lopadighesu-aṭṭhi-(bho)aṭṭhi, aṭṭhīni, aṭṭhī-aṭṭhiṃ, aṭṭhini, aṭṭhi = tatiyādisu munisaddasamaṃ-evamacchi akkhi dadhi satthi ādayo.

Ikārantaṃ.

Daṇḍī-‘‘ekavacane’’ccādinā rasso-silopo-daṇḍīni, daddhī-(bho)daṇḍi, daṇḍī, daṇḍīni, daddhī-daṇḍinaṃ,daṇḍiṃ, daṇḍīni, daṇḍī-sesaṃ pulliṅgasmaṃ-evaṃ sukhakārī sīghayāyī ādayo.

Īkārantaṃ.

Cakkhu, cakkhuni, cakkhu-aṭṭhisaddasama-evamāyu madhu matthu dhanu cittaguppabhutayo-āyusāti kodhādittā nāssa sā vā-ambusaddā smino''ambavādīhī''ti vā ni ādesā-ambuni, ambumhi, ambusmiṃ.

Guṇavantusi.

Addhaṃnapuṃsake.

Ntussa addhaṃ hoti simhi napuṃsake-guṇavaṃ, guṇavantaṃ-yomhi-''yavādontussā''ti akāre''yonaṃ nī''ti ni tassa vā ṭādese-guṇavanatāniccādi-gacchantasamaṃ-evaṃ yasavantu dhanavantu gomantvādayo.

Ukārantaṃ.

Gotrabhu, gotrabhuti, gotrabhu-(bho)gotrabhu, gotrabhuni, gotrabhu-gotrabhuṃ, gotrabhuti, gotrabhu-gotrabhunā iccādi pulliṅge vessabhusaddasamaṃ-evaṃ abhibhu sayamabhu dhammañña ādayo.

Ūkārantaṃ-napuṃsakaliṅgaṃ.

Atha sabbādīnaṃ rūpanayo niddisīyate-sabba katara katama ubhaya itara añña aññatara aññatama pubba parāpara dakkhiṇuttarādha rānivavatthāyamasaññāyaṃ-ya tya ta eta ima amu kiṃ eka tumhaamha iccete sabbādayo-sabbo.

Yonameṭa.

Akārantehi sabbādihi yonameṭa hoti-sabbe-evamālapana dutiyāyosu.

Sabbādīnaṃ namhi ca.

Akārantānaṃ sabbādīnaṃ e hoti namhi suhisu ca.

Saṃsānaṃ.

Sabbādito naṃvacanassa saṃsānaṃ honti-sabbesaṃ, sabbesānaṃ-sesaṃ buddhasamaṃ-itthiyaṃ ''itthiyamatvā''ti āppaccaye saralope ca kate ākārassa ghasaññāyaṃ kaññāsaddasseva rūpanayo, ayantu viseso.

Ghapā sassa ssā vā.

Sabbādīnaṃ ghapato sassa ssā vā hoti-''ghossa''miccādanā rasse-sabbassā. Sabbāya-namhi-sabbāsaṃ. Sabbāsānaṃ.

Smino ssaṃ.

Sabbādinaṃ ghapato smino ssaṃ vā hoti-sabbassaṃ, sabbāyaṃ, sabbāya-napuṃsake-sabbaṃ-yossa nimhi-

Sabbādīhi.

Sabbādihi parassa nissa ṭā na hoti-sabbāni-(bho)sabba, sabbā, sabbāni-sabbaṃ, sabbe, sabbāni-nādisu pumeva-katarādayo tayo tīsu liṅgesu sabbasamā-evaṃ itara aññasaddā-ssāssaṃsu viseso.

Ssaṃssāsyāyesvitarekaññetimānami.

Ssamādisu itaraekaaññaeta imaiññesaṃ i hoti-itarissā, itarissaṃ-aññissā, aññissaṃ-aññataraaññatamasaddā liṅgattaye sabbasamā-pubbo-yo.

Pubbādīhi chahi.

Etehi chahi savisaye eṭa vā hoti'ti yosseṭa-pubbe, pubbā-(bho)pubba, pubbā, pubbe, pubbā-pubbaṃ, pubbe, pubbā-sesaṃ sabbaliṅge sabbasamaṃ-evaṃ parādayo pañca-yo, yā, yamiccādi sabbasamaṃ-yādinamālapane rūpaṃ na sambhavati-tyasi.

Tyatetānaṃ tassa so.

Tyatetānamanapuṃsakānaṃ tassa so hoti simhi-syo, syātyamiccādi-so.

Ta tassa no sabbāsu.

Tasaddassa tassa no vā hoti sabbāsu vibhattisu-ne, te-naṃ taṃ, ne, te-nena, tena, nehi, tehi, nebhi, tebhi-

Ṭa sasmāsmiṃssāyassaṃssāsaṃmhāmhismimimassa ca.

Sādasvimassa tasaddatakārassa ca ṭo vā hoti-pubbasara lope-assa, nassa, tassa-nesaṃ, nesānaṃ, tesaṃ, tesānaṃ-amhā, asmā, namhā, nasmā, tamhā, tasmā-amhi, asmiṃ, namhi, nasmiṃ, tambhi, tasmiṃ, nesu. Tesu-itthiyaṃ-sā, nā, nāyo, tā, tāyo-naṃ, taṃ, nā, nāyo, tā, tāyo-nāmhi kate-

Ssā vā tetimāmūhi.

Ghapasaññehi tā etā imā amūhi nādanamekasmiṃ ssā vā hoti-vā ṭā dese-assā, nassā, nāya.

Tāya vā.

Ssaṃssāssāyesu tassa vā i hoti-tissā, tassā, tāya-nāhi, nābhi, tāhi, tābhi-sassa vā ssāmhi-assā, nassā, tissā, tassā, ssādesābhāvapakkhe.

Tetimāto sassa ssāya.

Tā etā imāto sassa ssāyo hoti vā-assāya, nassāya,

Tissāya, tassāya-dvihi muttapakkhe-tāya tāya-naṃvacanassa samādese takārassa ca vā ṭādese ''sunaṃhisu''ti dīghe ca kate-āsaṃ, nāsaṃ, nāsānaṃ, tāsaṃ, tāsānaṃ-sattamiyaṃ-assaṃ, assā, nassaṃ, nassā, nāyaṃ, nāya, tissaṃ, tissā, tassaṃ, tassā, tāyaṃ, tāya, nāsu, tāsu-napuṃsake-naṃ, taṃ, nāti, tāti, naṃ, taṃ,ne, nā, ni, te, tāni-nādisu pumeva-evametasaddassa tīsu liṅgesu-ṭanādesābhāvo'va viseso-imasi.

Simhi napuṃsakassāyaṃ.

Imasaddassānapuṃsakassāyaṃ hotisimhi-ayaṃ, ime, imaṃ, imenā.

Nāmhinimi.

Imasaddassānitthiyaṃ nāmhi anaimiccādesā honti-anena, iminā-hi-

Imassā nitthiyaṃ ṭe.

Imasaddassānitthiyaṃ ṭe hotivā sunaṃhisu-ehi, ehi, imehi, imehi-sa-ṭasasmāsmi miccādinā sabbassimassa vā ṭādese-assa, imassa, esaṃ, esānaṃ. Imesaṃ, imesānaṃ-amhā, asmā, imamhā, imasmā-amhi, asmiṃ, imamhi, imasmiṃ, esu, imesu-itthiyaṃ-ayaṃ, imā, imāyo-imaṃ, imā, imāyonā-‘‘ssā vā tetimāmūhī’’ti ssā vā, ṭādese ssamiccādinā i ā dese ca-assā, imissā-aññatra = imāya, imāhi, imāhi-sa-assā, imissā, assāya, imissāya, imāya, naṃvacanassa samādese imassa ca ṭādese ‘‘sunaṃhasū’’ti dīghe ca kane-āsaṃ, imāyaṃ-sānamādese-imāsānaṃ-sattamiyaṃ-assaṃ, imissaṃ. Assāya, imissāya, imāyaṃ, imāya, imāsu-napuṃsake.

Imassidaṃ vā.

Aṃsisu saha tehi imassidaṃ vā hoti napuṃsake-idaṃ, imaṃ, imā, imāni-idaṃ, imaṃ, ime, imāni-tatiyādisu pulliṅgasmaṃ-amusi.

Massāmussa.

Anapuṃsakassāmussa makārassa so bhoti simhi-asu-yo-

Lopo musmā.

Amusaddato yonaṃ lopo vā hoti pulliṅge’ti niccaṃyo lope digho-amu-amuṃ, amū-amunā, amūhi, amūbhi-

Na no sassa.

Amusmā sassa no na hoti-amussa, amusaṃ, amusānaṃ-amunā, amumhā, amusmā-amumhi,amusmiṃ, amusu-itthiyaṃ-asu, amu, amuyo-

Amuṃ, amū, amuyo-nā-‘‘ssāvā, tetimāmūhī’’ti ssā vā-amussā, amuyā, amūhi, amūbhi-amussā, amuyā, amusaṃ, amūsānaṃ-sattamiyaṃamussā. Amussaṃ. Amuyaṃ, amuyā, amusu-napuṃsake-

Amussāduṃ.

Aṃsisu saha tehi amussa aduṃ hoti vā napuṃsake-aduṃ-añña

Tra silope-amu, amuna, amū, aduṃ, amuṃ, amuni, amū-sesaṃ pumeva-kiṃsi.

Kissa ko sabbāsu.

Sabbāsu vibhattīsu kissa ko hoti-sisso-ko, ke, kaṃ, ke, kena, kahi, kehi.

Ki sasmiṃsu vā nitthiyaṃ.

Anitthiyaṃ kissa ki vā hoti sasmiṃsu-kissa, kassa, kesaṃ, kesānaṃ, kamhā, kasmā, kimhi, kismiṃ, kamhi, kasmiṃ, kesu-itthiyaṃ-kaādese akārantattā āppaccayo-kā, kā, kāyo iccādi sabbāvanapuṃsake.

Kimaṃsisu saha napuṃsake.

Aṃsisu saha tehi kiṃsaddassa kiṃ hoti napuṃsake-kiṃ, kāni, kiṃ, ke, kāni-keneccādi pumevaekasaddo saṅkhyātulyaññā sahāyavacano-atra saṅkhyāsaddo saṃkheyyavāci-yadā saṅkheyya vācī tadekavacananto aññatra bahuvacanantopi-eko ekā ekamiccādi-sabbasamaṃ tiliṅgesu-ssāssaṃsu pana-ssamādinā imhi ekissā ekissaṃ-tumha ambhasaddā aliṅgā-tathā ubha katiñci saddā pañcādayo aṭṭhārasantā ca-tumhasi amhasi.

Tumhassa tuvaṃ tvamamhi ca.

Amhisimhi ca tumhassa savihattissa tuvaṃ tvaṃ honti-tuvaṃ tvaṃ.

Simhi haṃ.

Simhi amhassa savibhattissa ahaṃ hoti-ahaṃ-yo-tumhe.

Mayamasamāmhassa.

Yosvamhassa savibhattissa mayamasmā vā honti yathākkamaṃ-mayaṃ, asmā, amhe-aṃ-tuvaṃ. Tvaṃ.

Amhi taṃ maṃ tavaṃ mamaṃ.

Amhi tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ taṃ maṃ tavaṃ mamaṃ honti yathākkamaṃ-taṃ, tavaṃ, maṃ, mamaṃ.

Dutiye yomhi vā.

Tumhaamhasaddānaṃ savihattīnaṃ paccekaṃ ṅaṃ ṅākaṃ vā honti dutiye yomhi-tumhākaṃ tumhe, amhaṃ, amhākaṃ, asmā, amhe.

Nāsmāsu tayā mayā.

Nāsmāsu tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ tayā mayā honti yathākkamaṃ.

Tayātayinaṃ tva vā tassa.

Tumhassa tayātayīnaṃ takārassa tva hoti vā-tvayā, tayā, mayā, tumhehi, tumhebhi. Amhehi, amhebhi.

Tava mama tuyhaṃ mayhaṃ se.

Se tumhaamhasaddānaṃ svibhattīnaṃ tava mama tuyhaṃ mayhaṃ honti yathākkamaṃ-tava tuyhaṃ mama mayhaṃ.

Naṃsesva samākaṃ mamaṃ.

Naṃsesvamhassa savibhattissa asmākaṃ mamaṃ honti yathākkamaṃ-mamaṃ.

Ṅaṃ ṅākaṃ namhi.

Namhi tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ ṅaṃ ṅākaṃ honti paccekaṃ-tumhaṃ tumhākaṃ amhaṃ amhākaṃ asmākaṃ.

Smāmhi tvamhā.

Smāmhi tumhassa savibhattissa tvamhā hoti vā-tvamhā tvayātayā mayā.

Smimhi tumhāmhānaṃ tayi mayi.

Smimhi tumha amhasaddānaṃ savibhattīnaṃ tayi mayi honti yathākkamaṃ-tvayi tayi mayi, tumhesu.

Sumhāmhasayāsmā.

Amhassa asmā hoti vā sumhi-asmāsu amhesu.

‘‘Apādādo padatekavākye’’ti adhikāro.

Yonaṃ hisvapañcamyā vo no.

Apañcamiyā yonaṃ hisvapādādo vattamānānaṃ padasmā paresa mekavākye ṭhitānaṃ tumhaambhasaddānaṃ savibhattīnaṃ vo no honti vā yathākkamaṃ-tiṭṭhatha vo, tiṭṭhatha tumhe, tiṭṭhāma no, tiṭṭhāma mayaṃ-passati vo, passati tumhe, passati no, passati amhe-diyate vo, diyate tumhaṃ, diyate no, diyate amhaṃ-dhanaṃ vo, dhanaṃ tumhaṃ,dhanaṃ no, dhanaṃ amhaṃ-kataṃ vo, kataṃ tumhehi, kataṃ no, kataṃ amhehi.

Te me nā se.

Nāmhi se ca apādādo vattamānānaṃ padasmā paresaṃ ekavākye ṭhitānaṃ tumhaamhasaddānaṃ savihattīnaṃ te me vā honti yathākkamaṃ-kataṃ te, kataṃ tayā, kataṃ me, kataṃ mayā-diyate te, dīyate tava, dīyate me, diyate mama-dhanaṃ te, dhanaṃ tava, dhanaṃ me, dhanaṃ mama.

Nacavāhāhevayoge.

Cavāhaahaevehiyoge tumhaamhasaddānamādesāna honti. Gacchāma tumhe ca, mayañca-passati tumhe ca, amhe ca-kataṃ tumhehi ca, amhehi ca-diyate tumhañca, amhañca-dhanaṃ tumhañca, amhañca-kataṃ tayā ca, mayā ca-dīyate tava ca, mama ca-dhanaṃ tava ca mama ca-vādiyogepyevaṃ ñeyyaṃ-ubha kati saddā bahuvacanattā-‘‘ubhagohi ṭo‘‘ti yonaṃ ṭo-ubho, ubho-suhisubhasso.

Ubhassa suhisvo hoti-ubhohi ubhohi-

Ubhinnaṃ.

Ubhā naṃvacanassa innaṃ hoti-ubhinnaṃ, ubhosu.

Ṭi katimhā

Katimhāyonaṃṭi hoti-kati,kati,katīhi,katībhi, katinnaṃ katīsu.

Atha saṅkhyāsaddā vuccante.

Ekādayo aṭṭhārasantā saṅkheyyavacanā-vīsatiādayo pana saṅkhyānavacanāca-ekasaddo sabbādisu vuttova-dvādinamaṭṭhārasantānaṃ bahuvacanantattā ekavacanābhāvo-dvisaddā yomhi.

Yomhi dvinnaṃ duve dve.

Yomhi dvissa savibhattissa duve dve honti paccekaṃ-duve dve, dvīhi dvībhi.

Duvinnaṃ namhi vā.

Namhi dvissa savibhattissa duvinnaṃ hoti vā-duvinnaṃ-aññatra.

Namhi nuka dvādīnaṃ sattarasantaṃ.

Dvādīnaṃ sattarasannaṃ saṅkhyānaṃ nukhoti namhi vibhattimhi. Ukārouccāraṇattho-kakāro antāvayavattho-tena nambhīna dīgho-dvinnaṃ,dvīsu-tisaddā yomhi.

Pume tayo cattāro.

Yomhi savibhattīnaṃ tivatunnaṃ tayo cattāro honti yathākkamaṃ pulliṅge-tayo, tayo, tīhi, tībhi.

Ṇṇaṃ ṇṇannaṃ titojjhā.

Jhasaññato tito naṃvacanassa ṇṇaṃ ṇṇannaṃ honti-tiṇṇaṃ tinṇannaṃ,tīsu-itthīyaṃ.

Tisso catasso yomhi savibhattīnaṃ.

Vibhattisahitānaṃ tivatunnaṃ yomhi tisso catasso hontitthiyaṃ yathākkamaṃ-tisso, tisso, tīhi tībhi.

Namhi ticatunnamitthiyaṃ tissacatassā.

Namhi ticatunnaṃ tissa catassā hontitthiyaṃ yathākkamaṃ-tissannaṃ, tīsu-napuṃsake.

Tīṇi cattāri napuṃsake.

Yomhi savibhattīnaṃ ticatunnaṃ yathākkamaṃ tīṇi cattāri honti napuṃsake-tīṇi tīṇi-sesaṃ pulliṅgasamaṃ-catu yo.

Caturo vā catussa.

Catusaddassa savibhattissa yomhi caturo vā hoti pulliṅge-caturo, caturo-aññatra-cattāro, cattāro-catūhi catūbhi.

Ṭa pañcādīhi cuddasahi.

Pañcādīhi cuddasahi saṅkhyāhi yonaṃ ṭo hoti-pañca, pañca.

Pañcādīnaṃ cuddasannama.

Pañcādīnaṃ cuddasannaṃ sunaṃhisva hoti-ettāpavādoyaṃ-pañcahi pañcabhi, pañcantaṃ pañcasu-evaṃ chādayo aṭṭhārasantā-eko ca da sa cāti catthasamāse ekena adhikā dasāti tatiyāsamāse vā kate ‘‘ekatthatāya’’nti vibhattilopo-evamupari ca.

Ekaṭṭhānamā.

Ekaaṭṭhānaṃ ā hoti dase pare.

Ra saṅdhyāto vā.

Saṅkhyāto parassa dasassa ra hoti vibhāsā-saca‘‘pañcamiyaṃ parasse’’ti anuvattamāne ‘‘ādissā‘‘ti dakārasseva hoti-ekā rasa, ekādasa.

Ā saṅkhyāyāsatādo’naññatthe.

Saṅkhyāyamuttarapade dvissa ā hotasatādo’naññatthe-dvādasa.

Khā cattāḷīsādo.

Dvissa khā vā hotacattāḷīsādo’naññatthe-bārasa.

Tisse.

Saṅkhyāyamuttarapade tissa e hotasatādo’naññatthe.

Chatīhi ḷo ca.

Chatihi parassa dasassa ḷo hoti ro ca-teḷasa-terasa.

Catussa cuco honti vā dasasadde pare-dvitte-cuddasa coddasa catuddasa.

Vīsatidasesu pañcassa paṇṇupaṇṇā.

Vīsatidasesu paresu pañcassa paṇṇupaṇṇā honti vā yathākkamaṃ-paṇṇarasa pañcadasa.

Chasasa so.

Chassa so iccayamādeso hoti dasasadde pare-soḷasa sorasa, sattarasa sattadasa, aṭṭhārasa aṭṭhādasa-ekena ūnā vīsatīti visesanasamāsagabbhe tatiyāsamāse.

Itthiyamhāsitapumitthi pumevekatthe.

Itthiyaṃ vattamāne ekatthe samānādhikaraṇe uttarapade pare bhāsitapumitthi pumeva hotīti pumbhāvā āppaccayo nivattate-ekūnavīsati-itthiliṅgekavacananto-vīsatiādayo hi ānavutiyā ekavacanantā itthiliṅgā-(bho) ekūnavīsati ekūnavīsatimiccādi-evaṃ vīsati ekavīsati dvāvīsati bāvīsati tevīsatippabhutayo.

Vīsatayaṃ pañcassa vā paṇṇaādese-paṇṇuvīsati, pañcavīsati-ekena ūnā tiṃsati tiṃsā vā ekunatiṃsati ekunatiṃsā-matikaññā samā-evaṃ tiṃsati tiṃsāppabhutayo-tiṃsāsaddassa pana silope-dīgharassāti yogavibhāgā rasse-tiṃsa-niggahītāgame ca tiṃsantipi hoti-evamupari ca yathāsambhavaṃ-dvattiṃsatiādinaṃ rassañcattāni-cattāḷīsāya samhi-cattāḷīsā cattāḷīsa cattāḷīsaṃ vā,evaṃ cattārīsā cattārisa cattārīsaṃ.

Dvissā ca.

Asatādo’naññatthe cattāḷīsādo dvissa e hoti vā ā ca-dve cattāḷīsa dvācattāḷīsa dvīcattāḷīsa-evaṃ dvevattārisa dvācattārīsa dvicattārīsa, dvecattāḷīsati dvācattāḷīsati dvicattāḷīsati.

Cattāḷīsādo vā.

Asatādo’naññatthe cattāḷīsādo tisse vā hoti-tecattāḷīsa tivattāḷīsa tecattāḷīsati ticattāḷīsati-tecattārīsa ticattārīsa-dvepaññāsa dvāpaññāsa dvipaññāsa dvepaṇṇāsati paṇṇāsa, dvesaṭṭhi dvāsaṭṭhi dvisaṭṭhi, tesaṭṭhi tisaṭṭhi, dvesattati dvā sattati dvīsattati dvesattari dvāsattari dvisattari, tesattati tisattati tesattari tisattari, dvñasīti dvāasīti dvīyāsīti-yāgamo-tñasīti tiyāsīti, dvenavuti dvānavuti dvinavuti, tenavuti tinavuti-sataṃ, napuṃsaka mekavacanantaṃ-evaṃ sahassadayo-koṭi pakoṭi koṭippakoṭi akkhohiṇiyo itthiliṅgekavacanantā-vaggabhede tu sabbāsampi saṅkhyānaṃ bahuvacanañca hoteva-yathā-dve visatiyo, tisso vīsatiyo iccādi-dasa asakaṃ sataṃ nāma,dasasataṃ sahassaṃ, dasasahassaṃ nahutaṃ, dasanahutaṃ lakkhaṃ, satasahassantipi vuccati-lakkhasataṃ koṭi, koṭilakkhasataṃ pakoṭi, pakoṭilakkhasataṃ koṭippakoṭi-evaṃ nahutaṃ ninnahutaṃ akkhohiṇī bindu abbudaṃ nirabbudaṃ ahakahaṃ ababaṃ aṭaṭaṃ sogandhikaṃ uppalaṃ kumudaṃ puṇḍarikaṃ padumaṃ kathānaṃ mahākathānaṃ asaṅkheyyanti yathākkamaṃ satalakkhaguṇaṃ veditabbaṃ.

Athāsaṅkhyamuccate.

Taṃ duvidhaṃ pādicādibhedena-tattha-pa parā apa saṃ anu ava o ni du vi adhi api ati su u abhi pati pari upa ā-ime vīsati pādayo-cādayo pana-ca vā ha aha eva evamiccādayo-ime dvepi liṅgasaṅkhyārahitā-etehi pana yathāsambhavaṃ vihitānaṃ vibhattinaṃ.

Asaṅkhyehi sabbāsaṃ.

Avijjamānasaṅkhyohi parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo hotīti lopo ca.

Vibhattiyā tato bhedo saliṅgānaṃ bhave tathā tumhādinaṃ tvaliṅgesu nevatthi pādivādinaṃ.

Vutatāni syādyantāni.

Athekatthamuccate-upasaddā paṭhamekavacanaṃ si-tassa ‘‘asaṅkhyehi sabbāsaṃ’’ti lopo-kumbhasaddā chaṭṭhayekavacanaṃ sa-upa kuma asa iti ṭhite ‘‘aviggabho niccasamāso padantaraviggaho ve’’ti samīpaṃ kumbhasseti padantaraciggahe-‘‘syādi syādinekattha’’nti sabbatthekatthe vattate.

Asaṅkhyaṃ vibhatti sampatti samipa sākalyāhāva yathāpacchā yugapadatthe.

Asaṅkhyaṃ syādyantaṃ vibhattyādinamatthevattamānaṃ syādyantena sahekatthambhavati.

Ekatthatāyaṃ.

Īyādiṇadisamāsehi ekatthibhāvo ekatthatā-tasmiṃ syādi lopo hoti-‘‘taṃ napuṃsaka’’mitinapuṃsakaliṅgaṃ-tato syādi-‘‘pubbasmāmādito’’ti lope sampatte.

Nāto mapañcamiyā.

Amādekatthā pubbaṃ yadekatthamakārantaṃ tato parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo na hoti aṃtu bhavatyapañcamiyā-upakumbhaṃ tiṭṭhati-kumbhassa samīpaṃ tiṭṭhatīti attho-upakumbhaṃ pakassa.

Vā tatiyāsattamīnaṃ.

Amādekatthā pubbaṃ yadekatthamakārantaṃ tato parāsaṃ tatiyā sattamīnaṃ aṃ hoti vā-upakumbhaṃ kataṃ, upakumbhena vā, upa kumbhaṃ dehi-pañcamiyaṃ amabhāvā-upakumbhā apehi-upakumbhamāyattaṃ-upakumbhaṃ nīdhehi, upakumbhe vā-evamupanagaramiccādi-samīpaṃ agginoupaggi-etthapana-‘‘pubbasmāmādito’’ti sabbasyādi lopova-evamupaguru-veti sabbattha vattate.

Amādi.

Amādi syādyantaṃ syādyantena saha bahulamekatthaṃ hoti-gāmaṃ gato gāmagato, muhuttaṃ sukhaṃ muhuttasukhaṃ-vuttiyevopapadasa māse-kumbhakāro, ettha bahulādhikārā asyādyantenāpi samāso. Ntamānaktavantūhi vākya-dhammaṃ suṇanto, dhammaṃ suṇamāno, odanaṃ bhuttavā, raññā bhato rājahato, asinā jinno asicchinno, pitarāsadisopitusadiso, dadhinā upasittaṃ bhojanaṃ dadhibhojanaṃ, guḷena misso odano guḷodano-iha pana vutti padenevopasittādi kriyāyākhyāpanato na tatthāyuttatthatā-kvacivuttiyeva-urago-kvaci vākyameva-erasunā chinnavā, dassanena pahātabbā, brāhmaṇassa deyyaṃbrāhmaṇadeyyaṃyupāya dāru yupadāru, idha nahoti saṅghassa dātabbaṃ-gāmā niggato gāma niggato, kvacivutti yeva-kammajaṃ-idha na hoti rukkhā patito-rañño puriso rājapuriso-bahulādhikārā ntamānaniddhāriyapuraṇa bhāvati bhāvati ttatthehi nahoti-mamānukubbaṃ, mamānukurukamāno, gunnaṃkaṇhā sampannakhīratamā, sissānaṃ pañcamo, paṭassa sukkatā-kvaci hoteva-vattamānasāmīpyaṃ, phalānaṃ titto, phalānaṃ suhito, brāhmaṇassa kaṇhā dantā iccatra dantāpekkhā chaṭṭhiti kaṇhenasambandhābhāvā na samāso-aññamaññasambandhānaṃhi samāsoyadā tu kaṇhā ca te dantā ceti visesanasmāso tadā chaṭṭhi kaṇhadantāpekkāti brāhmaṇakaṇhadantāti hoteva-rañño māgadhassa dhanamiccatra raññoti chaṭṭhi dhanamapekkhate na māgadhaṃ rājā eva māgadhasadadena vuccateti bhedābhāvā sambandhābhāvoti tulyādhikaraṇena māgadhena saha rājā na samasyate-rañño asso ca puriso cāti ettha rañño asso purisoti ca paccekaṃ sambandhato sāpekkatāya na samāso-asso ca puriso cāti catthasamāse kate tu rājassapurisāti hotevaññānapekkhattā-rañño garuputtoti ettha pana rājāpekkhinopi garuno puttena saha samāso gamakattā-gamakattampihi samāsassa nibandhanaṃ-dāne soṇḍo dānasoṇḍo-kvaci vuttiyeva-pabbataṭṭho-kvacī samāsepi vibhatyalopo-jane suto.

Visesanamekatthena.

Visesanaṃ syādyantaṃ vasessena syādyantena samānādhikāraṇena sahekatthaṃ hoti-nīlañca taṃ uppalaṃ ceti niluppalaṃ-vākye tulyādhikaraṇabhāvappakāsanatthaṃ catasaddappayogo-vuttiyantu samāseneva tappakāsanato na tappayogo-eva maññatrāpi vuttaṭṭhānamappayogo-bahulādhikārā kvaci upamānabhutaṃ visesanamparaṃ bhavati-sīho'ca sīho-muni ca so sīho cāti munisīho-munisaddoyeva vā visesanaṃ-tathāhi-sīhoti vutte upacaritānupacaritasīhānaṃ sāmaññappatītiyaṃ munisaddo viseseti-sīlameva dhanaṃ sīladhanaṃ-dhammoti sammato dhammasammato-mahanti ca sā saddhā cāti samāse kate-''itthiyambhāsitapumitthi pumevekattha''ta pumbhāvā ṅīppaccayābhāvo-''ṭantantunanti''ntassa ṭe-''byañjane dīgharassā''ti dighe-mahāsaddhā.

Naña.

Naññiccetaṃ syādyantaṃ syādyantena sahekatthaṃ hoti-ñakāro''ṭanaññassā''ti visesanattho-pāmanaputtādīsu mā hotūti.

Ṭanaññassa.

Uttarapade nañsaddassa ṭa hoti-na brāhmaṇo abrāhmaṇo, nañayaṃ pariyudāsavutti pasajjappaṭisedhavutti ca-paṭhamapakkhe-brāhmaṇa añño brāhmaṇantānajjhāsino khattiyādi brāhmaṇa sadisoyeva abrāhmaṇeti vutte patiyate-itarasmiṃ pana pakkhe kenaci saṃsayanimittena khattiyādo brāhmaṇeti pavantassa micchāñāṇanivutti karīyati-brāhmaṇe yaṃ'na bhavati brāhmaṇeti brāhmaṇantajjhāsito na bhavatīti attho-tattha vinā sadisattaṃ micchāñāṇasambhavā payogasāmatthiyā ca sadisapaṭippatti taggatāca liṅgasaṅkhyā bhavanti-atoyevoccate nañivayutta maññasadisādhikaraṇe tathā hi atthasampaccayoti-tadevaṃ pakkhañcayeva pubbapadatthappadhānattaṃ-evamanasso-ihatu.

Ana sare.

Sarādo uttarapade nañsaddassa ana hotīti nassa ana.

Kupādayo niccamasyādividhimhi.

Kusaddo pādayo ca syādyantena sahekatthā honti niccaṃ syādividhivisayato'ññattha-kucchito brāhmaṇo kubrāhmaṇo-evaṃkupuriso-''purise vā''ti pakkhe kādese-kāpuriso-īsakaṃ uṇhaṃ kaduṇhaṃ-''sare kada kussuttaratthe''ti kussa kadādeso-appakaṃ lavaṇaṃ kālavaṇaṃ-''kāppatthe''ti kādeso.

Pādayo gatādyatthe paṭhamāya.

Pagato ācariyo pācariyo-evaṃ pantevāsī-suṭṭhukataṃ sukataṃ-kicchena kataṃ dukkataṃ.

Accādayo kantādyatthe dutiyāya.

Atikkanto mālamatimālo.

Ghapassāntasyāppakānassa.

Antabhutassāppadhānassa ghapassa syādisu rasso hotīti rasso.

Avavādayo kuṭṭhādyatthe tatiyāya.

Avakuṭṭhaṃ kokilāya vanamavakokilaṃ-avakuṭṭhanti pariccattaṃ.

Pariyādayo gilānādyatthe catutthiyā.

Parigilāno’jjhenāya pariyajjheno.

Nyādayo kantādyatthe pañcamiyā.

Nikkanto kosambiyā nikkosambi-ghapādinā rasso.

Vā nekaññatthe.

Anekaṃ syādyanta maññassa padassatthe ekatthaṃ vā hoti-o tiṇṇo haṃso yaṃ so otiṇṇahaṃso-(jalāsayo).

Jito māro yena so jitamāro-(bhagavā)-jinnotaru yena so chinnataru(pharasu)dinno suṅko yassaso dinnasuṅko(rājā)-apagataṃ kālakaṃ yasmā so apagatakālako (paṭo)pahutaṃ dhanaṃ yassa so pahutadhano-(puriso)-natthi samo yassa so asamo-nassa ṭādeso-cittā gāvo yassāti samāse kate.

Gossu

Antabhutassāppadhānassa gossa syādīsu u hoti-cittagu-(gomā)-mattāneke gajā yasmiṃ taṃ mattānekagajaṃ-(vanaṃ) saha puttena vattamāno saputto saha putto vā-‘‘sahassa so’ññatthe‘‘ti pakkhe sahassa so-dhavā ca badirā ca palāsā ceti viggahe.

Catthe.

Anekaṃ syādyantaṃ catthe ekatthaṃ vā bhavati-samuccayo’nvāvayo itarītarayogo samāhāro ceti catatāro catthā-tattha itarītarayoge samāhāre ca ekatthībhāvo sambhavati padānaṃ aññamaññasambandhato-na samuccaye nāpyanvācaye tadabhāvato, casaddanivutti.

Samāhāre napuṃsakaṃ.

Catthe samāhāre yadekatthaṃ taṃ napuṃsakaliṅgaṃ bhavati-samāhārassekattā ekavacanameva-dhavakhadirapalāsaṃ-kattha ci na hoti’sabhāparisāyā’ti ñāpakā-ādhipaccaparivāro-itarītarayoge avayavappadhānattā bahuvacanaṃ-dhavakhadirapalāsā-samāse yaṃ pubbaṃ vūttaṃ tadeva pubbaṃ nipatati-kamātikkame payojanābhāvā-kvaci vipallāsopi hoti bahulādhikārato-dantānaṃ rājā rājadanto-pāpā bhumi yasmiṃ pāpā ca sābhumi ceti vā viggayha samāse samāsantveccādhikāro.

Pāpādīhi bhumiyā.

Pāpādīhi parā yā bhumi tassā samāsanto a hoti-pāpabhumaṃ, (ṭhānaṃ)-itthiyamiccādināāppaccayo nivattane-jātiyā upa lakkhitā bhumi jātibhumaṃ.

Saṅkhyāhi

Saṅkhyāhi parā yā bhumi tassā samāsanto ahoti-dve bhumiyo assāti dvībhumaṃ-evaṃ tibhumaṃ, catubhumaṃ-bahulādhikārā kvaci na hekāti-catubhumi.

Dīghāhovassekadesehi ca ratyā.

Dīghādīhi asaṅkhyehi saṅkhyāhi ca parasmā rattisaddā anaññāsaṅkhyatthesu samasitā samāsanto a hoti-dīghā ca sā ratti cāti dīgharattaṃ-aho ca ratti ca ahorattaṃ-ahassa apādittā ‘‘manādyapādīnamo maye cā’’ti o-vassāsu ratti vassārattaṃ-pubbā ca sā ratti cātī pubbarattaṃ-evaṃ apararattaṃ, aḍḍharattaṃ-atikkanto rattiṃ atiratto-dvinnaṃ rattīnaṃ samāhāro dvirattaṃ-anaññāsaṅkhyatthesutveva-digharatti-(hemanto)-upa ratti-kvaci hoteva bahulaṃ vidhānā-yathārattaṃ.

Gotva catthe cālope.

Gosaddā alopacisayā samāsanto a hoti na ce catthe

Samāso aññapadatthe asaṅkhyatte ca-rañño go rājagavo-avaṅa-pañca gāvo dhanamassa pañcagavadhano-visesanasamāsagabbho aññapadatthasamāso-dasannaṃ gunnaṃ samāhārodasagavaṃ-alopeti kiṃ?-Pañcahigobhi kīto pañcagu-visesanasamāse-‘‘tena kataṃ kīta’’miccādinā ṇike ‘‘lopo’’ti tassa lope ca kane ‘‘gossuti ukāro-avattheti kiṃ?-Ajassagāvo-anaññāsaṅkhyattheyutveva-cittagu, upagu-visālāni akkhīni assāti aññapadatthasamāse‘‘akkhismāññatthe’’ti akāre-visālakkho-padhānatthatāvasena catubbidhamekattaṃ tividhanti keci-vuttahi.

Pubbuttarobhayaññatthamiccekatthaṃ catubbidhaṃ visessaññobhayatthatā tidhā vakkhanti taṃ pare.

Ekatthaṃ.

Atha itthippaccayantā niddisīyante.

Itthiyamatvā.

Itthiyaṃ vattamānato akārantato nāmasmā āppaccayo hoti-devadattā, ajā, kokilā, iccādi.

Nadādito ṅī.

Ākatigaṇe’yaṃ-nadādīhi itthiyaṃ ṅīppaccayo hoti-ṅakāro ‘‘ntantunaṃ ṅimhi to ve’’ti saṅketattho-nadī, mahī, kumārī, taruṇi, vāruṇi, gotamī, gacchanti-‘‘ntantunaṃ ṅimhi to ve’’ti vā takāre-gacchatī-gacchatī-evaṃ guṇavanti, guṇavatī-‘‘gotovā‘‘ti nadādisu pāṭhā vā ṅīmhi ‘‘gossāvaṅa’’ti gosaddassa āvaṅa-gāvī, go.

Yakkhāditvinī ca.

Yakkhādito itthīyaminī hoti ṅī ca-yakkhinī,yakkhī-nāginī,nāgī.

Yuvaṇṇehi nī.

Itthiyamivaṇṇuvaṇṇantehi nī hoti bahulaṃ-payatapāṇinī, daṇḍinī, bhikkhunī, paracittavidunī.

Yuvā tī.

Yuvasaddato tī hotitthiyaṃ-yuvatī.

Itthippaccayantā.

Atha ṇadayo vuccante-raghussāpaccamīti viggahe.

Ṇe vāpacce.

Chaṭṭhiyantā nāmasmā vā ṇappaccayo hotapacce’bhidheyye-ṇakāro ṇanubandhakāriyattho-ṇeneva apaccatthassa vuttattā apaccasaddāppayogo-‘‘ekatthatāya’’miti syādi lopo.

Sarānamādissāyuvaṇṇassā e o ṇanubandhe.

Sarānamādibhuta ye akārivaṇṇavaṇṇā tesaṃ ā e o honti yathākkamaṃ ṇanubandheti akārassa akāro.

Uvaṇṇassāvaṅa sare

Sarādo ṇanubandhe uvaṇṇassa avaṅhoti-tato syādi-rāghavoccādi-itthiyaṃ-rāghavaccādi-vā vidhānā raghussāpaccaṃ ragvapaccantipi hoti.

Ṇadayo’bhidheyyaliṅgā apacce tvanapuṃsakā
Napuṃsake sakatthe ṇyo bhiyyo bhāvasamūhajā;
Tā tutthiyamasaṅakkhyāne tvādi cippaccayantakā
Napuṃsakena liṅgena saddā’dāhu pumene vā
Niddissatīti ñatabbamavisese panicchite.

Vā apacceti vādhikāro.

Vacchādito ṇana ṇayanā.

Vacchādito gottādibhutā gaṇato ca ṇana ṇayanappaccayā honti paputtādo’pacce-paputtappabhuti gottaṃ-vacchassā paccaṃ vacchāno, vacchāyano-‘saṃyoge kvacī’ti vuttattā na vuddhi-katissāpaccaṃ kaccāno, kaccāyano-yakāracavaggapubba rūpāni-yāgame-kātiyāno.

Kattikāya apaccamiccevamādi viggahe.

Kattikāvidhavādīhi ṇeyyaṇerā.

Kattikādīhi vidhavādīhi ca ṇeyyaṇerā vā yathākkamaṃ, honta pacce-kattikeyyo, veṇateyyo-vedhavero, sāmaṇero.

Ṇya diccādīhi

Ditippabhutīhi ṇyo vā gotapacce.

Saṃyoge kvaci.

Sarānamādibhutā ye ayuvaṇṇā tesaṃ ā e o honti kvaci deva saṃyogavisaye ṇanubandheti visayasattamiyā niddiṭṭhattā saṃyogato pubbeva ekāro.

Lopo’vaṇṇivaṇṇānaṃ.

Yakārādo paccaye avaṇṇivaṇṇānaṃ lopo hoti-ditiyā apaccaṃ decco, kuṇḍaniyā apaccaṃ koṇḍañño-nassa ñe pubbarūpaṃ-bhātuno apaccaṃ bhātabbo-ettha-

Yamhi gossa ca.

Yakārādo paccaye gossuvaṇṇassa ca avaṅa hotīti ukārassa avaṅa.

Ā ṇi.

Akārantato ṇi vā hotapacce bahulaṃ-dakkassāpaccaṃ dakkhi-evaṃ vāruṇi-bahulaṃ vidhānā na sabbehi akārantehi-te neva vasiṭṭhassāpaccaṃ vāsiṭṭho tveva hoti.

Rājato ñño jātiyaṃ

Rājasaddato ñño vā hotapacce jātiyaṃ gammamānāyaṃ-rañño apaccaṃ rājañño-jātiyanti kiṃ?-Rājāpaccaṃ.

Khattā yīyā.

Khattasaddā yeyā hontapacce jātiyaṃ-khattassāpaccaṃ khattyo, khattiyo-jātiyantveva-khatti.

Manuto ssa saṇa.

Manusaddato jātiyaṃ ssa saṇa hotapacce-makanuno apaccaṃ manusso, mānuso-jātiyantveva-mānavo.

Janapadanāmasmā khattiyā raññe ca ṇo.

Janapadassa yaṃ nāma, tannāmasmā khattiyāpacce raññe ca ṇe hoti-pañcālānaṃ apaccaṃ rājā vā pañcālo, māgadho-janapadanāmasmāti kiṃ?-Dāsarathi-khantiyāti kiṃ? Pañcālassabrāhmaṇassāpaccaṃ pañcāli.

Ṇya kurusivīhi.

Kurusivīhapacce raññe ca ṇyo hoti-kurunaṃ apaccaṃ rājāvā korabbo, sebbo.

Ṇa rāgātena rattaṃ.

Rajjate yena so rāgo-tato rāgavācitatiyantato rattamiccetasmiṃ attheṇe hoti-kasāvena rattaṃ kāsāvaṃ, kosumhaṃ-idha kasmā na hoti' nīlaṃ pītanti? Guṇavacanattā vināpi ṇena ṇatthassābhidhānato.

Nakkhato ninduyuttena kāle.

Tatiyattato nakkhattā tena lakkhite kāle ṇe hoti tañce nakkhattaminduyuttaṃ hoti-phussena induyuttena lakkhitā puṇṇamāsī phussī, pusso (aho)-maghāya induyuttāyalakkhitā puṇṇamāsī māghī, māgho (aho)

Yā ssa devatā puṇṇamāsi.

Seti paṭhamantā asseti chaṭṭhatthe ṇe hoti yaṃ paṭhamantaṃ sā dve devatā puṇṇamāsī vā-sugato devatā asseti sogato-māhindo, yāmo, cāruṇo-phussī pusṇamāsī assa sambandhinīti phusso, (māso) evammāgho.

Vyākaraṇamadhite jānāti vātvevamādivaggahe.

Tamadhīte tañjānāti kaṇikā ca.

Dutiyantato tamadhīte tañjānātīti etesvattesu ṇehoti koṇiko ca-veyyākaraṇekatayādesassikārassa‘‘tadā desā tadiva bhavanti‘‘ti ñāyā sarānamaccādinā ekāre yāgamadvittāni-ke-kamako, padako-ṇike-suttantiko, venayiko-‘‘tena nibbatte’’ti tatiyantā nibbattattheṇe-kusambena nibbattā kosambī, (nagarī.)

Tatra bhave.

Sattamyantā bhavatthe ṇe hoti-udake bhavo odako-‘‘ajjādīhi tano’’ti bhavatthe tano-ajjabhavo ajjatano-evaṃ hīyattano-‘‘ñonamavaṇṇe’’ti akāro-‘‘sarambhā dve’’ti tassa dvibhāvo.

Purātoṇo ca

Purā iccetasmā bhavatthe ṇe hoti tano va-purā bhavo purāṇe, purātano.

Amātvacco.

Amā saddato acco hoti bhavatthe-amā bhavo amacco.

Majjhāditvimo.

Majjhādīhi sattamyantehi bhavatthe imo hoti-majjhe bhavo majjhimo, antimo-kusiṇarāyaṃ bhavo ccevamādiviggahe.

Kaṇṇeyya ṇeyyakayyā.

Sattamyantā ete paccayā honti bahulaṃ bhavatthe-kaṇa-kosiṇarako-ṇeyya-gaṅgeyyo, vāneyyo-ṇeyyaka-koleyyako-ya-gammo-rassākāralopapu- bbarūpāni-iya-gamiyo, udariyaṃ-‘‘ṇiko’’ti sattamyantā bhavatthe ṇiko hoti sarade bhāvo sāradiko, hemantiko.

Tamassa sippaṃ sīlampaṇyampaharaṇampayojanaṃ.

Paṭhamantā sippādivācakā asseti chaṭṭhatthe ṇiko hoti-vīṇāvādanaṃ sippamassa veṇiko. Paṃjasukūladhāraṇaṃ sīlamassa pakaṃsukuliko, gandho paṇyamassa gandhiko, vāpo paharaṇamassa vāpiko, sataṃ payojanamassa sātikaṃ‘‘taṃhantārahati gacchatuñchaticarati’’ti dutiyantā bhanticcevamādisavatthesu ṇiko hoti-pakkhīnobhantiti pakkhiko-sākuṇīko-satamarahatīti sātikaṃ-paradāraṃ gacchatītipāradāriko-badare uñchatīti bādariko-dhammaṃ caratīti dhammiko-adhammiko-‘‘tena kataṃ kītaṃ baddhamabhiyaṅkhataṃ kasaṃsaṭṭhaṃ hataṃ hanti jitaṃ jayati dibbati khanati tarati carati vahati jīvati’’ti tatiyantā katādisvatthesu ṇiko hoti-kāyena kataṃvakāyikaṃ-satena kītaṃ sātikaṃ-varattāya baddhovā rattiko-ghatena abhisaṅkhataṃ kasaṃsaṭṭhaṃ vā ghātikaṃ-(abhisaṅkhataṃ katābhisaṅkhāraṃ, kasaṃsaṭṭhaṃ missitaṃ)-jālena hato bhantītivā cāliko-akkhehi jitamakkhikaṃ-akkhehi jayati dibbatīti vā akkhiko-khanittiyā khanatīti khānittiko-iha nabhavati ‘‘aṅguliyā khantī’’ti anabhidhānā abhidhānalakkhaṇa hi tabbādi ṇadisamāsā-uḷumpena taratīti oḷumpiko-sakaṭena caratīti sākaṭiko-khandhena vahatīti khandhiko-vetanena jīvatīti vetaniko-‘‘tassa saṃvattatī’’ti catutthyantā saṃvattatīti ponobhaviko-‘‘manādyapādinamo maye ce’’ti dutiyokāro.

Tatosambhutamāgataṃ.

Pañcamyantā sambhu tamāgatanti etesvatthesuṇiko hoti-mātito sambhutamāgataṃ vā mattikaṃ, pettikaṃ.

Surabhito samabhutanti naviggahe.

Dissantaññepi paccayā.

Vuttato’ññepi paccayā dissanti vuttāvuttatthesutiṇyo-sorabbhaṃ-‘‘tattha vasati kaviditobhatto niyutto’’ti ṇiko-rukkhamūle vasatīti rukkhamūliko, loke vidito lokiko, catumahārājesu bhattā catummahārājikā-dvāre niyutto dovāriko-dassoka tadaminādipāṭhā.

Tassidaṃ.

Chaṭṭhiyantā idamiccasmiṃ atthe ṇiko hoti-saṅghassa idaṃ saṅghikaṃ, puggalikaṃ-‘‘ṇe’’ti chaṭṭhiyantā idamiccatasmiṃ attheṇe-moggallāyanassa idaṃ moggallāyanaṃ, (vyākaraṇaṃ)-sogataṃ, (sāsanaṃ).

Pitito bhātari reyyaṇa.

Pitusaddā tassa bhātari reyyaṇa hoti-ronu’bandho.

Rānubandhe’ntasarādissa.

Anto saro ādi yassāvayavassa tassa lopo hoti rānubandheti ulopo-pitu bhātā petteyyo.

Mātito ca haginiyaṃ cho.

Mātuto ce pituto ca tesaṃ bhaginiyaṃ cho hoti-mātubhagini mātucchā-‘‘itthiyamatvā’’ti ā-evampitucchā.

Mātāpitusvāmaho.

Mātāpituhi tesaṃ mātāpitusvāmaho hoti-mātu mātā mātāmahī-mātu pitā mātāmaho-pitu mātā pitāmahī-pitu pitāpi nāmaho.

Hite reyyaṇa.

Mātāpitūhi hite reyyaṇa hoti-mātu hito matteyyo, pitu hito petteyyo.

Tamasya parimāṇaṃ ṇiko ca.

Paṭhamantā asseti asmiṃ atthe ṇiko hoti kova tañce paṭhamantaṃ parimāṇambhavati.

Doṇe parimāṇamassa doṇiko, (vīhi)-ekamparimāṇamassa ekakaṃ-dvikaṃ, tikaṃ, catukkaṃ, pañcakamiccādi.

Sañjātā tārakāditvito

Tārakādihi paṭhamantehi asseti chaṭṭhatthe ito hoti te

Ce sañjātā honti-tārakā sañjātā assa tārakitaṃ-(gaganaṃ)-pupchito-(rukkho).

Māne matto.

Paṭhamantā mānavuttito asseti asmiṃ atthe matto hoti-phakhalaṃ ummānamassa khaphalamattaṃ. Hattho parimāṇamassa hatthamattaṃ, sataṃ mānamassa satamattaṃ.

Ṇe ca purisā

Purisā paṭhamantā uddhamānavuttito asseti asmiṃ atthe ṇe hoti matta tagghā ca-puriso ummānamassa porisaṃ, purisamattaṃ. Purisataggham.

Tassa bhāvakammesu tta tā ttanaṇyaṇeyya ṇigha ṇiyā.

Bhavanti etasmā saddabuddhīti bhāvo saddappavatti nimittaṃ-kammaṃ kriyā-chaṭāṭhiyantā bhāve kamme ca tta tādayo honti bahulaṃ-sāmaññavidhayo payogamanusārayantiti kuto ci dvīsukuto ci bhāve yeva-na ca sabbe sabbato honti aññatra ttatāhi-nīlassa paṭāssa bhāvo nīlattaṃ nīlatāti guṇe bhāvo-iha guṇavasā nilasaddonīlaguṇayutte dabbe vattate nimittassarupānugatāñcabuddhi-evamaññatrāpi yathānurūpaṃñātabbaṃ nīlassaguṇassa bhāvo nīlattaṃnīlatāti nīlaguṇajāti-gottaṃ gotāti gojāti-pācakattatti pacanakriyāsambandho-rājapurisattanti rājasambandho-devadattaṃ candattaṃ sūriyattanti tadavatthāvisesa sāmaññaṃ-ākāsattaṃ abhāvattanti upacaritabhedasāmaññaṃ-alasassa bhāvo kammaṃ vā alasattaṃ alasatā-ttana, puthujjanattanaṃ-ṇya, cāpakalyaṃ‘‘sakatthetī‘‘sakatthepi-akiñcanameva ākiñcaññaṃ-ṇeyya, soceyyaṃ-ṇa, pāṭavaṃ-avaṅa-iya, naggiyaṃ-ṇi ya, porohitiyaṃ.

Tara tamissikiyiṭṭhātisaye.

Atisaye vattamānanato hontete paccayā-atisayena pāpo pāpataro, pāpatamo, pāpissiko. Pāpiyo. Pāpiṭṭho-atisayantāpi atisayappaccayo-atisayena pāpiṭṭho pāpiṭṭhataro-udumbarassa vikāro’vayavotvevamādiviggahe.

Tassa vikārāvayavesu ṇa ṇika ṇeyya mayā.

Pakatiyā uttaramavatthantaraṃ vikāro-chaṭṭhiyantā nāmasmā vikāre’vayave ca ṇadayo honti bahulaṃ-ṇa, odumbaraṃ-(bhasmaṃ paṇṇaṃ vā)-ṇika, kappāsikaṃ-neyya, eṇeyyaṃ-maya. Tiṇamayaṃ-‘‘aññasminti’’ atthantarepi-gunnaṃ karisaṃ gomayaṃ.

Manussānaṃ samuhotvevamādiviggahe.

Samuhe kaṇṇaṇikā.

Chaṭṭhiyantā samūhe kaṇṇaṇikā honti-mānussakaṃ. Kākaṃ, āpupikaṃ-‘‘janādīhi tā’’ti samūhe tā-janānaṃ samūho janatā. Gajatā, bandhutā.

Ekā kākyasahāye.

Ekasmā asahāyatthe ka ākī honti-eko’va ekako, ekākī.

Ayubhadvitīhaṃse.

Upadvitīhi avayavavuttīhi paṭhamantehi asseti chaṭṭhatthe ayo hoti-ubho aṃsā assa ubhayaṃ. Dvayaṃ. Tayaṃ-cintaṃ puraṇeccā diviggahe-‘‘catutthadutiyesvesaṃ tatiyapaṭhamā’’ti nipātanā pūraṇatthe dvito tiyo dvissa du ca ticatuhi atiyattāca-dutiyo. Tatiyo. Catuttho.

Ma pañcādihi katīhi.

Chaṭṭhiyantāya pañcādikāya saṅkhyāya katismā ca mo hoti pūraṇatthe-pañcannaṃ puraṇe pañcamo-evaṃ sattamo, aṭṭhamo, iccādi.

Chāṭṭha ṭṭhamā.

Chasaddā ṭṭha ṭṭhamā honti puraṇatthe-channaṃ pūraṇe chaṭṭho, chaṭṭhamo vā.

Tassa puraṇekādasādito vā.

Chaṭṭhiyantāyekādasādikāya saṅkhyāya ḍo hoti pūraṇatthe vibhāsā-ḍakāro’nubandhoekādasantaṃ pūraṇe ekādaso-aññatra-ekādasamoccādi-evaṃ dvādaso iccādi-ekūnavīsatyādihituḍe.

Se satissa tissa.

Se pare satyantassa tikārassa lopo hotīti tilopo. Ekunavīso.

Satādīnami ca.

Satādikāya saṅkhyāya chaṭṭhiyantāya puranatthe mo hoti satā dinami cāntādeso-satassa pūraṇe satimo, sahassimo. Vīsati adhikā asmiṃ sate sahasse vāti evamādiviggahe.

Saṅkhyāya saccutīsāsadasantāyādhikāsmiṃ satasahasse ḍo.

Satyantāya mutyantāya īsantāya āsantāya dasantāya ca saṅkhyāya paṭhamantāya asminti sattamyatthe ḍo hoti sā ce saṅkhyā adhikā hoti yadasminti tañce sataṃ sahassaṃ satasahassaṃ vā hoti-tilope-vīsaṃ-sataṃ, sahassaṃ, satasahassaṃ vā-utyantāya-nahutaṃ-sataṃ. Sahassaṃ, satasahassaṃ vā-īsantāya-cattārīsaṃ-sataṃ. Sahassaṃ, satasahassaṃ vā-āsantāya-paññāsaṃ-sataṃ, sahassaṃ. Satasahassaṃ vā-dasantāya-ekādasaṃ-sataṃ, sahassaṃ, satasahassaṃ vā-saccutīsāsadasantāyāti kiṃ? Cha adhikā asmiṃ sate-adhiketi kiṃ? Pañcadasa hīnā asmiṃ sate-asminti kiṃ?Vīsati adhikā etasmā satā-satasahasseti kiṃ? Ekādasādhikā assaṃ vīsatiyaṃ.

Tametthassatthīti mantu.

Paṭhamantā ettha assa atthīti etesvatthesu mantu hoti-itisaddassa vivakkhāniyamanatthattā pahutādiyutteyeva atthyatthe hoti-vuttaṃhi.

Pahute ca pasaṃsāyaṃ nindāyadvātisāyane;
Niccayoge ca saṃsagge hontime mantuādayo.

Pahutā gāvo ettha dese assa vā purisassa santīti sagomāpasaṃsāyaṃ. Pasatthā jāti assa atthīti jātimā-nindāyaṃ, valimāatisāyane, buddhimā-niccayoge, jutimā-saṃsagge, haliddimā. Tametthassatthīti adhikāro.

Vantvavaṇṇā.

Paṭhamantato avaṇṇantā mantvatthe vantu hoti-sīlavā, dayāvā-avaṇṇāti kiṃ? Buddhimā.

Daṇḍāditvikaī.

Daṇḍādīhi ika ī honti vā mantvatthe-daṇḍiko, daṇḍī-gandhiko gandhi-itisaddassa visasaniyamantthattā kuto ci dve kutoce kamekaṃva-nāviko, sukhī.

Tapādihi ssī.

Tapādito vā ssī hoti mantvatthe-tapassī, yasassī-vātveca-yasavā.

Saddhāditva.

Saddhādīhimantvatthaahotivā-saddho, pañño-vātveva-paññavā.

Ṇe tapā.

Tapasaddā ṇe hoti mantvatthe-tāpaso-manādittā ‘‘manādīnaṃ saka’’iti ṇanubandhe saka-

‘‘māyāmedhāhi vī’’ti mantvatthe vī-māyāvi, medhāvī.

To pañcamyā.

Pañcamyantā bahulaṃ to hoti-gāmasmā gāmato-imena kiṃ saddehi tomhi-‘‘ito tetto kuto’’ti imassa ṭi nipaccate etassa ṭaeta kassa kuttañca-imasmā ito, etasmā ato etto, kasmā kuto.

Abhyādihi.

Abhiādīhi to hoti-apañcamyantehipi vidhānatto’yaṃ-abhito, parito, pacchato, heṭṭhato.

Ādyādīhi.

Ādippabhutīhi to hoti-ādo ādito, majjhe majjhato, yaṃ yato.

Sabbādito sattamyā tratthā.

Sabbādīhi sattamyantehi tratthā honti-sabbasmiṃ sabbatra, sabbattha-yasmiṃ yatra, yattha-bahulādhikārā na tumhāmhehi.

Katthettha kutrātra kvehidha.

Ete saddā nipaccante-kasmiṃ kattha, kutra, kva-etasmiṃ ettha, atra-asmiṃ iha, idha.

Dhī sabbā vā.

Sattamyantato sabbasmā dhivā hoti-sabbadhi-vātikiṃ, sabbatra.

Yā hiṃ.

Sattamyantā yasaddā hiṃ vā hoti-yahiṃ-vātveva-yatra.

Tā haca.

Sattamyantā tato vāhaṃ hoti hiñca-tahaṃ, tahiṃ-vātveva-tatra.

Kuhiṃkataṃ.

Kiṃsaddā sattamyantā hiṃ haṃ nipaccante kissa kukā ca-kuhiṃ kahaṃ-sabbasmiṃ kāleccevamādi viggahe.

Sabbekaññayatehi kāle dā.

Etehi sattamyantehi kāle dā hoti-sabbadā ekadā, aññadā, yadā, tadā.

Kadā kudā sadā dhunedāni.

Ete saddā nipaccante-kasmiṃ kāle kadā, kudā-sabbasmiṃ kāle sadā-imasmiṃ kāle adhunā, idāni.

Ajja sajjavaparajjevatarahi karahā.

Ete saddā nipaccante-

Pakati paccayo ādeso kālavisesoti sabbametaṃ nipātanā labbhati-imassa ṭo jjo vāhani nipaccate-asmiṃ ahani ajja-samānassa sabhāvojju vāhati-samāne ahati sajju-aparasmā jju vāhati-aparasmiṃ ahati aparajju-imasseto kālerahi ca-imasmiṃ kālñetarahi-kiṃsaddassa ko raha vānajjatane-kasmiṃ kāle karaha.

Sabbādīhi pakāre thā.

Sāmaññassa bhedako viseso pakāro, tattha vattamānehi sabbādīhi thā hoti-sabbena pakārena sabbathā-yathā, tathā.

Kathamitthaṃ.

Ete saddā nipaccante pakāreti kimimehi thaṃpaccayoketa tesaṃ yathākkamaṃ-kena pakārena kathaṃ, iminā pakārena itthaṃ.

Ekena pakārena ekaṃ vā pakāraṃ karoticcevamādiviggahe.

Dhā saṅkhyāhi.

Saṅkhyāvācīhi pakāre dhā paro hoti-ekadhā karoti-dvidhā,tidhā, catudhā, pañcadhā karoticcevamādiviggaho-bahusaddā vepullavācī saṅkhyāvācī ca-yadā saṅkhyāvācī tadā bahudhā karoti.

Vekā jjhaṃ.

Ekasmā pakāre jjhaṃ vā hoti-ekajjhaṃ-vāti kiṃ, ekadhā.

Dvitīhedhā.

Dvitīhi pakāre edhā vā hoti-medhā, tedhā-vātveva-dvidhā, tidhā-ekaṃ vāraṃ bhuñjaticcevamādiviggahe.

Vāra saṅkhyāya kkhattuṃ.

Vārasambandhitiyā katisaṅkhyāya kkhattuṃ hoti-kativāre bhujati katikkhattuṃ bhuñjati.

Bahumhā dhā ca paccāsattiyaṃ.

Vārasambandhiniyā bahusaṅkhyāya dhā hoti kkhattuñca vārānañce paccāsatti hoti-bahuvāre buñjati bahudhā vā divasassa buñjati, khahukkhattuṃ vā, paccāsattiyanti kiṃ, bahukkhattuṃ makāsassa bhuñjati.

Sakiṃ vā.

Ekaṃ vāramiccasmiṃ atthe sakinti vā nipaccate ekasmā kiṃ ekassa ca sādeso-ekaṃ vāraṃ bhuñjati sakiṃ bhuñjati-vāti kiṃ, ekakkhattuṃ bhuñjati.

So vīcchāppakāresu.

Kriyāya guṇena dabbena vā bhinne atthe vyāpitumicchā vīcchāvīcchāyampakāre ca so hoti bahulaṃ-sāmaññaniddesā yathāsambhavaṃ vibhattyantā yato kuto visaddā hoti-vicchāyaṃ-khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ karoti khaṇḍaso karoti-sabbena pakārena sabbaso.

Abhuta tabbhāve karāyabhuyoge vikārā cī.

Avatthāvato’vatthantarenābhutassa tāyāvatthāya bhāve karāsabhūhi sambandhe sati vakāravācakācī hoti-cakāro‘‘cī kriyatthehī’’ti visesanattho-adhavalaṃ dhavalaṃ karotīti dhavalīkaroti-adhavalo dhavalo siyā bhavati vā dhavalīsiyā. Dhavalībhavati-abhutatabbhā veti kiṃ, ghaṭaṃ karoti-karāsabhuyogeti kiṃ. Adhavalo dhavalo jātate-vikārāti kiṃ, suvaṇṇaṃ kuṇḍalīkaroti.

Ṇada yo.

Atha tabbādayo vuccante kriyatthehi ‘‘kriyatthā’’ti adhikārato, kriyā attho etassāti kriyāttho (dhātu)-so ca dvividho sakammakā kamakmakavasena-tatta yasmiṃ kriyatthe kattuvācini kammaṃ gavesīyate, so sakammako itaro akammako-tesu yathārahaṃ sakamma kato kammādo kārake kammāvacanicchāyambhāve ca tabbādayo veditabbā-akammakato pana bhāvo kammavajjite ca kārake-kriyāti ca gamanapacanādiko asattasammato kattarī kammevā patiṭṭhito kārakasamūhasādhiyo padattho vuccati, vuttaṃhi.

‘‘Addabbabhutaṃ kattādi-kārakaggāmasādhiyaṃ;
Padatthaṃ kattukammaṭāṭhaṃ-kriyamicchanti tabbidu’’.

Kara karaṇe-akāro uccāraṇattho-evamuttaratrāpi-kariti ṭhite-bahulamiti sabbattha vattate.

Bhāvakammesu tabbānīyā.

Tabbaaniyā kriyatthā pare bhāvakammesu bahulaṃ bhavanti-paccayeti paccayavidhānatoññasmiṃ sabbatthādhikāro.

Tuṃtunatabbesu vā.

Tumādisu paccayesu vā karassa ā hoti-aññatra.

Pararūpamayakāre byañjane.

Kriyatthānamantabyañjanassa pararūpaṃ hoti yakārato’ññasmiṃ byañjanādo paccayeti pararūpaṃ-karaṇaṃ kātabbaṃ. Kattabbaṃ vā-napuṃsakaliṅgaṃ-bhāvassekattāpi tabbādyabhihito bhāvo dabbamiva pakāsatīti bahuvacanañca hoti-kamme-karīyatīti kātabboka kattabbo-abhidheyyasseva liṅgavacanāni.

Visessaliṅgā tabbādi tatthādo pañca bhāvajā,
Napuṃsake siyuṃ bhāve kto cāno akantarī;
Bhāvasmiṃ ghyaṇa pume evaṃ iyuvaṇṇagahādijo,
Appaccayo’pi cāsaṅakkhyā tumādi katvāntakā siyuṃ.

Anīye-

Rā nassa ṇe.

Rāntato kriyatthā parassa paccayanakārassa ṇo hoti-karaṇīyaṃ-bahulādhikārā karaṇādisupi bhavantī-sinā soceyye-divā diseso-sināyante’nenāti sinānīyaṃ(cuṇṇaṃ)-dā dāne-diyate assāti dānīyo-(brāhmaṇe)-ṭhā gatinivuttiyaṃ-upa pubbo-upatiṭṭhatīti upaṭṭhānīyo-(sisso)-dhātunamanekatthattāyeva ṭhā iccasmiṃ dhātumhi santamevopaṭṭhānatthaṃ upasaddo joteti-vuttaṃhi.

‘‘Santameva hi nīlādi-vaṇṇaṃ dīpādayo viya;
Dhātusmiṃ santamevatthaṃ upasaggā pakāsako’’.

Vaca byattavacane-

Ghyaṇa.

Bhāvakammesu kriyatthā paro ghyaṇa hoti bahulaṃ-ghakāraṇakārānubandhā.

Kagā cajānaṃ ghānubandhe.

Ghānubandhe cakārajakārantānaṃ kriyatthānaṃ kagā honti yathākkamanti vassa ko.

Assā ṇanubandhe.

Ṇakārānubandhe paccaye pare upantassa akārassa ā hoti-vuccatīti vākyaṃ-ci vaye-ghyaṇa.

Yuvaṇṇānamño paccaye.

Ivaṇṇuvaṇṇantānaṃ kriyattānaṃ e o honti yathākkamaṃ paccayeti issekāre‘‘saramhā dve’’ti yassa dvibhāve ca-cayanaṃ ciyatīti vā ceyyaṃ-dā dāne.

Āsse ca.

Ākārantato ghyaṇa hoti bhāvakammesu āssa e ca-dānaṃ dīyatīti vā deyyaṃ-vada pacane‘‘vadādīhi yo’’ti bhāvakammesu yocavaggapubbarūpesu-vadanaṃ vaditabbaṃ vā vajjaṃ-ama gama gamane vadādittā ye-gamanaṃ gamyateti vā gamyaṃ-guha saṃvaraṇe-‘‘guhādīhiyaka’’iti bhāvakammesu yaka-kakāro kānubandhakāriyattho.

Lahussupantassa

Lahubhutassa upantassa yuvaṇṇassa e o honti yathākkamaṃ paccayeti sampattasso kārassa ‘‘nate kānubandhanāgamesu’’ti paṭisedho-guhaṇaṃ guhitabbaṃ kavā guyhaṃ-vipallāso-sāsa anusaṭṭhiyaṃ-yaka.

Sāsasya sisa vā.

Sāsassa vā sisa hoti kānubandhe-pubbarūpe-sāsīyatīti sisso-sisādesābhāvapakkhe-

Ei byañjanassa.

Kriyatthā parassa byañjanādippaccayassa ñi vā hoti-ñakāro ‘‘ñi lasse’’ti visesanattho,sāsiyo-vavatthitavibhāsattā vādhikārassa kvaci ñissābhāvo-kattabbaṃ.

Kattari latuṇakā.

Kattari kārake kriyatthā latuṇakā honti-lakāro ‘‘latupitādanamā simhī’’ti visesanattho-dadātīti dātā-ṇake-

Assāṇapimhi yuka.

Akārantassa kriyatthassa yuka hoti ṇapito’ññasmiṃ ṇanubandhe, dāyako-vadhahiṃsāyaṃ-‘‘ñibyañjanassā’’ti ñi-vadhetītivadhitā,ṇake-‘‘assānanubandhe’’ti upantassa assa āttesampatte-

Aññatrāpi.

Kānubandhanāgamato’ññasmimpi te e o ā kvaci na hontīki paṭāsedho-vadhako-lucchedane.

Kvavaṇa.

Kammato parā kriyatthā kvaci aṇa hoti kattari-okāre-

Āyāvā ṇanubandhe.

Ñonamāyāvā honti yathākkamaṃ sarādo ṇanubandheti tassā vādeso-saraṃ luṇatīti saralāvo, kumbhaṃ karotīti kumbhakāro-kvacīti kiṃ, kammakāro-ettha‘‘bhāvakārakesva ghaṇaghakā’’ti appaccayo-disa pekkhaṇe.

Samānaññabhavantayāditupamānā disā kamme rīrikkhakā samānādihi yādīhi copamānehi parā disā kammakārake rīrikkhakā honti-‘‘rānubande’ntasarādissā’’ti disassa isabhāgassa lope‘‘rīrikkhakesū’’-ti samānassa sādese ca-samāno viya dassatīti sadī, sadikkho-ke-

Na te kānubandhanāgamesu.

Te e o ā kānubandhe nāgame ca na hontīti ettābhāve, sadiso.

Samānā ro rīrikkhake.

Samānasaddato parassa disassa ra hoti vā rīrikkakesūti pakkhe dassa rādese-sarī, sarikkho, sariso.

Sabbādīnamā.

Rīrikkhakesu sabbādīnamā hoti-aññādī, aññādikko, aññādiso.

Ntakimimānaṃ ṭā kī ṭī.

Rīrikkakesu nta kiṃ ima saddānaṃ ṭā kī ṭī honti yathākkamaṃ ṭakārā sabbādesatthā-bhavādī, bhavādikkho, bhavādiso-yādi, yādikkho, yādiso-tyādi, tyādikkho, tyādisoccādi-tumhāmhā nantu ayaṃ viseso.

Tumhāmhānaṃ tā mekasmiṃ.

Rīrikkhakesutumhaamhānaṃ tā mā honte kasmiṃ yathākkamaṃ-tādi, mādi, tādikkho, mādikkho, tādiso, mādiso-ekaisminti kiṃ, tumhādiso, amhādiso-ci caye.

Bhāvakāra kesvaghaṇaghakā.

Bhave kārake ca kriyatthā a ghaṇa gha kā honti bahulaṃ-a-issekāre.

Ñonamayavā sare.

Sare pare ñonamayavā honti yathākkamanti tassa ayādeso ca-vayanaṃ ciyatīti vācayo-nīpāpuṇane-vi pubbovinayanaṃ vinetīti vā vinayo-ru sadde-ravanaṃ ravo-bhu sattāyaṃ. Bhavanaṃ bhavo-gaha upādāne-pa pubbo-paggaṇhaṇaṃ paggaho-gaha mada dapa raṇa sara vara carādayo gahādayo-kara karaṇe, kicchatthe dumhi akicchatthesu īsaṃ susu cuppadesu-dukkhena karīyatīti karaṇaṃ vā dukkaraṃ-sukhena karīyatīti karaṇaṃ vā īsakkaraṃ, sukaraṃ-caja hāniyaṃ-ghaṇa-cajanaṃ cāgo-paca pāke-ni pubbogha,nipacatīti nipako-khipa peraṇe-ka-khipatīti khipako-pītappaṇe.

Yuvaṇaṇānamiyaddhuvaṅa sare.

Ivaṇṇuvaṇṇantānaṃ kriyatthānamiyabuddhavaṅa honti sare kvacīti iyaṅa-ṇetīti piyo-bhu sattāyaṃ-abhi pubbo.

Kvi

Kriyatthā kvi hoti bahulaṃ bhāvakārakesu.

Kvīssa.

Kriyatthā parassa kvissa lopo hotīti kvilope-abhibhavatīti abhibhu-evaṃ sayambhu-ama gama gamane-kvimhi-‘‘kvimhi lopo’ntabyañjanassā’’ti malopo-urasā gacchatīti urago-dā dā ne-‘‘ano’’ti kriyatthā bhāvakārakesvāno-datti diyatīti vādānaṃ-saṃpa pubbe-sammā padīyate yassa taṃ sampadānaṃ-apa ā pubbe-apādadāti etasmāti apādānaṃ-kara karaṇe-adhi pubbo-‘‘rā nassa ṇe’’-ti ṇe-adhikarīyati etasminti adhikaraṇaṃ-gaha upādāne.

Tathanarānaṃ ṭaṭhaṇaḷā.

Tathanarānaṃ ṭaṭhaṇaḷā honti vā yathākkamanti nassa ṇadese-gaṇhitabbaṃ gahaṇaṃ-pada gamane-nipubbo.

Padādīnaṃ kvaci.

Padādīnaṃ yuka hoti kvaci paccaye-nīpatti nipajjanaṃ-pī tappaṇe-anamhi vanādinā nāgame ca’na te’ iccādinā e na hoti-pīti pīṇanaṃ-viji bhaya calanesu-saṃ pubbo-saṃvinti saṃvejanaṃ-‘‘aññatrāpī’’ti ettābhāve-saṃvijanaṃ-kudha kope-kujjhati sīlenāti kodhano-bhikkha yācane.

Itthiyama ṇa kti ka yaka yā ca.

Itthilaṅge bhāve kārake ca kriyatthā aādayo hontyano ca bahulaṃ-a-bhikkanaṃ bhikkhīyatīti vā bhikkhā-āpaccayo-ṇo-kāraṇaṃ kārā-cārakaṃ-yathākathañci saddanipphanti rūḷhito atthaniccayo-bhida vidāraṇe-kti-bhedanaṃ bhijjateti vā bhitti-rūja bhaṅge-ko-rujatīti rujā-vida ñāṇe-yaka-vedanaṃ vidanti etāyāti vā vijjā-aja vaja gamane-pa puddho-yo-pabbaja naṃ pabbajjā-‘‘cavaggabayañā’’ti yogavibhāgā vassa bakāre ñcittaṃ-vanda abhivādanatthutisu-ano-vandanaṃ vandanā.

I kiti sarūpe.

Kriyatthassa sarūpe’bhidheyye kriyatthā pare i ki tī honti-i-vaca iccayaṃ dhātu eva vaci-kimhi-yudhi-ti-sarupe timhi karo tissa khoti vikaraṇassa ñātattā ‘‘kattari lo’’ti lo-pacati-kathamakāro iccādi? Ghaṇantena kārasaddena chaṭṭhisamāso-assa kāro akāro-bhuja pālanajjhohāresu.

Sīlābhikkhaññāvassakesu ṇī.

Kriyatthāṇi hoti sīlādīsu patīyamānesu-uṇhaṃ bhuñjati sīlenāti uṇhabhojī-pā pāne-‘‘assāṇapimhi yuka’’iti-yuka-khīrambhikkhaññampibatīti khīrapāyī-avassaṃ karotīti avassakārī, satamavassaṃ dadātīti satandāyī.

Kattari bhūte ktavantu ktāvi.

Bhute parisamatte atte vattamānato kriyatthāktantuktāvī honti kattara-abhuñjīti bhuttavā, bhuttāvī-susavakaṇe-asuṇi tisutavā, sutāvī.

Kto bhāvakammesu

Bhāve kammeca bhute kto hoti-āsa upavesane-āsanamāsitaṃ-ñi-ruda rodane.

Vā kvaci.

Te e o ā kvaci vā na honti kānubandhanāgamesu-rodanaṃ ruditaṃ, roditaṃ-karīyitthāti kato,

Gamādirānaṃ lopo’ntassa.

Gamādinaṃ rakārantānañcāntassa lopo hoti takārādo

Kānubandhe paccaye katvānakatvāvajjiteti ralopo-yā pā puṇane.

Gamanatthākammakādhāre ca.

Gamanatthato akammakato ca kriyatthā ādhāre kto hoti kattari bhāvakammesu ca-yātavanto’sminti yātaṃ-(ṭhānaṃ)-yā tavanto yānā-yānaṃ yātaṃ-yāyitthāti yāto-(patho)-āsitavanto’sminti āsitaṃ-(ṭhānaṃ)-āsitavanto āsitā-āsana māsitaṃ-ñi.

Netā kattari vattamāne.

Āraddhāparisamatte atthe vattamānato kriyatthā nto hoti kattari.

Kattari lo.

Kuyatthato aparokkhesu kattuvihitamānantadisu lo hoti-lakāro‘‘ñi lasse‘‘-ti visesanattho-pavatīti pavanto-‘‘māno‘‘ti kattari māno-pacamāno.

Bhāvakammesu

Vattamānatthe vattamānato kriyatthā bhāve kamme ca māno hoti.

Kyo bhāvakammesvaparokkhesu mānantatyādisu

Bhāvakammavihitesu parokkhāvajjitesu mānantādisu paresu kyo hoti kriyatthā-kakāro avuddhattho-bhāve-bhuyateti bhuyamānaṃ-kamme-paccateti paccamāno.

Te ssapubbānāgate

Anāraddhe atthe vattamānato kriyatthā te ntamānā ssapubbā honti savisaye-ñi-kattari-pacissatīti pacissanto,pacissamāno-hāve-bhuyissatīti bhuyissamānaṃ-kamme-paccissa teti paccissamāno-kara karaṇe.

Tuṃ tāye tave bhāve bhavissatikriyāyaṃ tadatthāyaṃ.

Bhavissatiatthe vattamānato kriyatthā bhāve tuṃ tāye tave honti kriyāyaṃ tadatthāyaṃ patīyamānāyaṃ-‘‘tuṃtunatabbesu vā’’ti vā akāro-aññatra pararūpaṃ-karaṇaya gacchati kātuṃ gacchati kattuṃ, kattāye vā-tave-‘‘karassā tave’’-ti ā-kātave-bhāveti kiṃ, karissāmīti gacchati-kriyāyanti kiṃ, bhikkhissaṃ iccassa jaṭā-tadatthāyanti kiṃ, gacchissato te bhavissati bhattaṃ bhojanāya-gaha upādāne.

Pubbekakattukānaṃ.

Eko kattā yesaṃ byāpārānaṃ tesu yo pubbo tadatthato kriyatthā tunakatvāna katvā honti bhāve-ñi.

Ei lassa ca.

Eilāname hoti kvaci-gaṇhaṇaṃ katvā yāti gahetūna yāti, gahetvāna, gahetvā vā-assa rudhādittā.

Maṃ vā rudhādīnaṃ.

Rudhādīnaṃ kvaci maṃ vā hoti paccayeti pakkhe maṃ bhavaṃ api manubandhattā akārā paro.

Ṇe niggahītassa.

Gahassa niggahītassa ṇe hoti-gaṇhi tuna, gaṇhitvāna, gaṇhitvā-ekakattukānanti kiṃ, bhuttasmiṃ devadatte yañña datto vajati-pubbāti kiṃ, bhuñjati ca pacati ca-appatvā nadiṃ pabbato bhavati atikkamma pakabbataṃ nadīti bhudhātussa sabbattha sambhavā ekakattukatā pubbakālatā ca gamyate.

Yebhuyyavuttiyā liṅgaṃ dassitaṃ tattha sabbaso;
Viseso pana viññahi ñeyyo pāṭhānusārato.

Tabbādayo.

Idāni tyādayo vuccante-paca pāke-paca iti ṭhite-kriyatthā bahulamiti ca sabbattha vattate.

Vattamāneti anti sithamimate ante se vega emhe.

Vattamāne āraddhā parisamatte atthe vattamānato kriyatthātyādayo honti-tesampaniyame.

Pubbaparacchakkānamekānekesu tumhāmhasesesu dvedve majjhimuttamapaṭhamā.

Ekānekesutumhāmhasaddavacanīyesutadaññasaddavacanīyesu ca kārakesu pubbacchakkānaṃ paracchakkanañca majjhimuttamapaṭhamā dvedve honti yathākkamaṃ kriyatthāti ekamhi vattabbe ekavacanaṃ ti-ti anti iti paṭhamo ādo niddiṭṭhattā-si tha iti majjhimo majjhi niddiṭṭhettā-mi ma iti uttamo-uttamasaddoyaṃ sabhāvato tippabhutīnamantadvayamāha-evaṃ paracchakkepaki yathākkamaṃ yojanīyaṃ-tyādisu parabhutesu kattukammabhāva vihitesu kyalādayobhavantīti ‘‘kyo bhāvakammesvakakaparokkhesu mānanta tyādisu kattarī lo’’iccādinā tesaṃ vidhānā tyādayo kattu kammabhāvesceva viññāyantīti kattari timhi lo-pacati-bahumhi cattabbe antiṃ

Kvaci vikaraṇanaṃ.

Vikaraṇanaṃ kvaci lopo hotīti lassākārassa lopo-pavanti-pacasi pacatha.

Himimesvassa.

Akārassa dīgho hoti himimesu-pacāmi pacāma-paracchakke-pacate pacante, pacase pacavhe,pace pacāmhe-kamme-kyo bhāvakammesvaccādinā kyo.

Kyassa.

Kriyatthā parassa kyassa īña vā hoti-ñakāro ādyavayavattho, pacīyati paccati.

Gurupubbā rassāre’nte’ntīnaṃ.

Gurupubbasmā rassā paresaṃ ante’ntinaṃ re vā hoti-pacīyare pacīyanti paccare paccanti, pacīyasi paccasi pacīyatha paccatha, pacīyāmi paccāmi pacīyāma paccāma-pacīyate, paccate pacīyare pacīyante paccare paccante, pacīyase paccase pacīyavhe paccavhe, pacīye pacce pacīyāmhe paccāmhe-bhāve-bhu sattāyaṃ-bhāvassekattā ekavacanameva-tañca paṭhamapuriseyeva sambhavati-bhuyati devadattena, buyate vā-devadattassa sampati bhavananti attho-nehiña bahulaṃ vidhānā.

Kriyatthā kattari tyādi kammasmiñca sakammakā, Bhāve cā’kammakākakammā’vacanicchāyamaññato;

Bhavissati ssati ssanti ssasi ssatha ssāmi ssāma ssate ssante ssase ssavhe ssaṃ ssāmhe.

Bhavissati anāraddhe atthe vattamānato kriyatthā ssatyādayo honti.

A īssādinaṃ byañjanassiña.

Kriyatthā paresaṃ aādīnaṃ īādīnaṃssādīnañca byañjanassiñhekāti vā-vavatthītavibhāsāyaṃ sseti ssādīnaṃssaccādīnadvāvayo adhippeto-‘‘ñi byañjanassā’’ti siddhepi tyādisu parabhutesu ete samevāti niyamattoyamāramho-lassākārassa lope-pacissati pacissare pacissanti, pacissasi pacissatha, pacissāmi pacissāma-pacissate pacissare pacissante, pacissasepacissavhe, pacissaṃ pacissāmhe-kamme-paciyissati.

Kyassa sse.

Kyassa vā lopo hoti sse-pacissati paccissati, pacīyissare pacayissanti pacissare pacassanti paccissare paccissanticcādi-kattusamaṃ-kyova viseso-bhāve-bhuyissati bhavissati, bhuyissate bhavissate.

Nāme garahāvamhayesu.

Nāmasadde nipāte sati garahāyaṃ vimbhaye ca gamyamāne ssa tyādayo honti-garahāyaṃ-sāpi nāma pacissatīccādi-vimbaye-acchariyaṃ vata bho abbhūtaṃ vata bho andho nāma pacissaticcādi.

Bhute ī uṃ dha ttha iṃ mhā ā ū sevhaṃ a mhe.

Bhute parisamatte atthe vattamānato kriyatthā ī ādayo honti-bhutānajjatane vakkhamānattā ime bhutanajjatane bhutasāmaññe ca bhavanti.

Ahassubhayato aḍḍharattaṃ vāva tadupaḍḍhakaṃ,
Anto katvāna viññeyyo aho ajjano iti;

Tadañño pana yo kālo so’najjatanasaññito.

Āīssādisvaña vā.

Āādo īādo ssāādo ca kriyatthassa aña vā hoti,

Eyyātha sse a ā ī thānaṃ o a aṃ ttha ttho vehāka.

Āsahacaritova akāro gayhate-na parokkhe vihito-tho pana’nte niddesā tvādisambandhiyeva tasseva vā nissitattā-nissayakaraṇampi hi suttakārāciṇṇaṃ-eyyāthādīnaṃ oādayo vā honti yathākkamanti īssavāttho-apacittho pacittho apavattho pacattho.

Āīūmhāssāssamhānaṃ vā.

Etesaṃ vā rasso hotīti pakkhe rasse ca-apaci paci apacī pacī.

Uṃssiṃsvaṃsu.

Umiccassa iṃsu aṃsu vā honti-apaviṃsu paviṃsu apacaṃsu pacaṃsu apavuṃ pacuṃ.

Ossa a i ttha ttho.

Ossa aādayo vā honti-apaca paca apaci paci apacittha pacittha apavattha pacattha apacitthe pacittho apacattho pacattho.

Si.

Ossa si vā hoti-apacisi pacisi apacasi pacasi apaco paco.

Mhātthāna muña.

Mhātthānamuña vā hoti-īādisambandhinameva gahaṇaṃ-apavuttha pacuttha.

Iṃssa ca siña.

Imiccassa siña vā hoti mhātthānañca bahulaṃ-ñakāro ādyavaya vattho-apacasittha pacasittha apacittha pacittha apacattha pacattha, apacisiṃ pacisiṃ apacasiṃ pacasiṃ apaciṃ paciṃ, apacumha pacumha apacumhā pacumhā apacamha pacamha apacamhā pacamhā apacasimha pacasimha apacasimhā pacasimhā apacimha pacimha apacimhā pacimhā apacamha pacamha apacamhā pacamhā-paracchakke-apavittha pacittha apavattha pavattha apaca paca apacā pacā, apacu pacu apacu pacu, apacise pacise apacase pacase, apacivhaṃ pacivhaṃ apacavhaṃ pacavhaṃ-assa vā amādese-apacaṃ pacaṃ apaca paca apacimhe pacimhe apacamhe pacamhe-kamme-apacīyittho paciyittho apacīyattho pacīyattho apaccittho paccittho apaccattho paccattho apacīyi pacīyi apacīyī paciyī apacci pacci apacci pacci, apacīyiṃsu paciyiṃsu apacciṃsu pacciṃsu apaciyaṃsu pacīyaṃsu apaccaṃsu paccaṃsu apacīyuṃ pacīyuṃ apaccuṃ paccumiccādi-bhāve-abhuyittho bhuyittho abhuyattho bhuyattho abhuyi bhuyi abhuyī bhūyī, abhuyittha bhuyittha abhuyattha bhuyattha abhuya bhuya abhayā bhuyā-‘‘sambhāvanevā’’ti ito veti vattamāne.

Māyoge īāādi.

Māyoge sati īādayo āādayo ca vā honti-asakkāla tthoyamāramho-mā bhavaṃ punapi evarūpamapacittho iccādi-vāvi dhānato ssatyādi eyyādi tvādayopi honti-mābhavaṃ pacissati, mā bhavaṃ paceyya, mā bhavaṃ pacatu iccādi.

Anajjatane ā ū o ttha a mhā ttha tthuṃ sevhaṃ iṃ mhase.

Avijjamānajjatane bhutatthevattamānato kriyatthāāādayo honti-vātthe rasse ca-apacattha pavattha apaca paca apacā pacā, apacu pacu apacu pacū-o-apaca paca apaci paci apacattha pacattha apacattho pacattho apacasi pacasi apaco paco, apavattha pacattha apacaṃ pacaṃ apacapaca, apacamha pacamha apacamhā pacamhā-apacattha pacattha, apacatthuṃ pacatthuṃ, apacase pacase, apacavhaṃ pacavhaṃ. Apasiṃ pacasiṃ apaciṃ paciṃ, apacamhase pacamhase-kamme-apacīyattha pacīyattha apaccattha paccattha apacīya pacīya apacīyā pacīyā apacca pacca apaccā paccā, apacīyu pacīyu, apacīyu pacīyu, apaccu paccu apaccū paccūccādi-bhāve-abhuyattha bhuyattha abhuya bhuya abhuyā bhuyā-abhuyattha bhuyattha-‘‘māyoge īāādi’’ti iminā māyogepi āādayo honti-mā bhavaṃ apacittha iccādi.

Parokkhe a u e ttha amha tthare ttho vho imhe.

Apaccakkhe bhutānajjatanatthe vattamānato kriyatthā aādayo honti-aparokkhesūti vacanā na vikaraṇuppatti.

Parokkhāyañca.

Parokkhāyaṃ paṭhamamekassaraṃ saddarūpaṃ dve bhavati.

Lopo’nādibyañjanassa.

Dvitte pubbassādito’ññassa byañjanassa lopo hoti-papaca ppacu’papace papacittha-iñabhāvapakkhe saṃyogādi lopopapacattha, papaca papacimha, papacittha papacattha papacire, papacittho papacattho papacivho, pakapaci papacimhe-evaṃ kammepi-bhāve-bhusya vuka.

Aādiyu bhussa vuka hoti.

Pubbassa a.

Aādisu dvatte pubbassa bhussa a hoti.

Catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā.

Dvitte pubbesaṃ catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā honti yathākkamanti bakāre-babhuva babhuvittha.

Eyyādo vā’tipattiyaṃ ssā sasaṃsusse sasathassaṃ ssamhā ssathassiṃsu sasase ssavhe ssiṃ ssāmhase.

Eyyādo visaye kriyātipattiyaṃ ssādayo honti vibhāsā-vidhurappaccayopanipātato kāraṇavekallato vā kriyāyātipatti anipphatti kriyātipatti-etecassādayo sāmatthiyā tītānāgate svevahonti-na vattamānena tatra kriyātipattyasambhavā-āī ccādināvā rasse-apacissa pacissa apacissā pacissā, apacissaṃsu pacissaṃsu-ssessa eyyāthādīnā vā akāre-apacissa pacissa apacisse pacisse,apacissatha pacissatha,apacissaṃ pacissaṃ. Apacissamha, pacissamha, apacissamhā pacissamhā, apacissatha pacissatha, apacissiṃsu pacissiṃsu, apacissase pacissase, apacissavhe pacissavhe, apacissiṃpacissiṃ, apacissāmhaye pacissāmhase-kamme-apacīyissa paciyissaapacīyissā paciyissā-kyassa vā lope-apacissa pacissa apacissā pacissā apaccissa paccissa apaccissāna paccissā, apaciyissaṃsu pacīyissaṃsuapacissaṃsu pacissaṃsu. Apaccissaṃsu paccissaṃsu, iccādibhāve-abhuyissa bhuyissa abhuyissā bhuyissā, abhuyissatha bhuyissatha-vāti vakiṃ, dakkhiṇenana ce gamissati nāyakaṭampariyā bhavissati.

Hetuphalesveyya eyyuṃ eyyāsi eyyātha eyyāmi eyyāma etha eraṃ etho eyyavho eyyaṃ eyyāmhe.

Hetubhutāyaṃ phalabhūtāyañca kriyāyaṃ vattamānato kriyattha eyyādayo vā honti.

Eyyeyyāsentaṃ ṭe.

Eyya eyyāsi eyyamiccesaṃ ṭe vā hoti-pace paceyya.

Eyyuṃssuṃ.

Eyyumiccassa uṃ vā hoti-pacuṃ paceyyuṃ,pace paceyyāsi,-vā okāre-paceyyātho paceyyātha, paceyyāmi.

Eyyāmassemu ca

Eyyāmassa emu vā hoti u ca-pacemu paceyyāmu paceyyāmaka, pacetha paceraṃ pacetho paceyyavho, pace paceyyaṃ paceyyāmhe-kamme-pacīye pacīyye pacce pacceyya, paciyuṃ pacīyeyyuṃ paccuṃ pacceyyumiccādi-bhāve-bhuye bhuyeyya, bhuyetha.

Pāto paceyya ce bhuñje iccettha pacanakriyā

Hetubhutāti viññeyyā phalanatvanubhavakriyā.

Sattya rahesveyyādi.

Sattiyaṃ arahattheva kriyatthā eyyādayo honti-bhavaṃ khalu bhattaṃ paceyya, bhavaṃ samattho, bhavaṃ arabho.

Sambhāvane vā.

Sambhāvane gamyamāne dhātunā vuccamāne ca eyyādayo honti navibhāsā-api bhavaṃ gilitaṃ pāsāṇaṃ paceyya udaragginā-samhāvemi saddahāmi bhavaṃ paceyya,bhavaṃ pacissati. Bhavaṃ apaci.

Pañhapatthanāvidhisu.

Pañhādisu kriyattato eyyādayo honti.

> Pañho sampucchanaṃ iṭṭhā siṃsanaṃ yācanaṃ duve
> Patthanā bhattiyā vātha na navā vyāpāraṇa vidhi;

Pañhe, kiṃ so bhattaṃ paceyya udāhu byañjanaṃ vā-patthanāyaṃ, aho vata so paceyya me-vidhimhi, bhavaṃ bhattaṃ paceyya.

Tu antu hi tha mi ma taṃ antaṃ ssu vho e āmase.

Pañhapattanāvidhisvete honti kriyatthato-pacatu pacantu.

Hissa’to lopo.

Ato parassa hissa vā lopo hoti-paca pacāhi-thassa vā vehāka-pacavho pacatha,pacāmi pacāma, pacataṃ pacantaṃ, pacassu pacavho, pace pacāmase-kamme-pacīyatu paccatu pacīyantu paccantu iccādi-bhāve, bhuyatu bhuyataṃ-pacituṃ payuttīti pacanicchāyaṃ.

Payojakavyāpāre ṇapi ca.

Kattāraṃ yo payojeti tassa vyāpāre kriyatthā ṇi ṇpi honti bahulaṃ-‘‘assāṇanubandhe’’ti ā-payojakavyāpāre ṇiṇapinaṃ vidhānā tadantassa kriyatthatāti pācisaddato tyādayo.

Ṇiṇapyāpihi vā.

Ṇyādyantehi kriyatthehi aparokkesukattuvihita kamānantatyādisu lo hoti vibhāsā-‘‘yuvaṇṇāname oppaccaye’’ti ekāre ‘‘ñonamayavā sare’’ti ayādese ca-pācayati-aññatra-pāceti-pācayare pācayanti pācenticcādi-kamme-

Dīgho sarassa.

Sarantassa kriyatthassa dīgho hāti kye-pācīyati pācīyare pācīyanticcādi-vuttanayena ñeyyaṃ-payojakavyāpāre ṇiṇapyantānaṃ sakammakattā na nabhāve rūpanayo.

> Akammakāpi honteva ṇiṇapyantā sakammakā,
> Sakammakā dvīkammāssu dvikammā ca tikammakā;

Bhavissati-pācayissati pācessati pācayissare pācayissanti pācessare pācessanticcādi-kamme-pācīyissati-kyalopo-pācissatīccādi-bhute-apācayittho pācayatto apācayattho pācayattho apācettho pācettho apācayi pācayi. Apācayī pācayī apācayiṃsu pācayiṃsu apācayaṃsu pācayaṃsu.

Ñottā suṃ.

Ñādesato oādesato ca parassa umiccassa suṃ vā hoti-apācayasuṃ pācayasuṃ apācesuṃ pācesuṃ apācayuṃ pācayumiccādi-ussa sumeva viseso-kamme-apācīyittho pācīyittho apācīyattho pācīyattho apāciyi pācīyi apāciyī pācīyi iccādi-anajjatane-apācayattha pācayattha apācettha kapācettha apācaya pācaya apācayā pācayā apācayu pācayu apācayū pācayū iccādi-kamme-apācīyattha pācīyattha apācīya pācīya apācīyā pācīyā iccādi-parokkhe-

Rasso pubbassa.

Dvitte pubbassa saro rasso hoti-papācaya papācayu papācaye papācayittha papācettha iccādi-kamme-sabbaṃ kattusamaṃ-atapattiyaṃapācayissa pācayissa apācayissā pācayissā apācayissaṃsu pācayissaṃsu iccādi-kamme-apāciyissa pāciyissa apācīyissā pāciyissa apācissa pācissa apācissā pācissā iccādi-hetuphalesu-pācaye pācayeyya pācayuṃ pācayeyayumiccādi-kamme-pācīye pācīyeyayumiccādi-tvādisu-pācayatu pācetu pācayantu pācentu iccādi-kamme-pācīyatu pācīyantu iccādi-ṇapimhi-pācāpayati pācāpeticcādi nyantasamaṃ-pācayitumpayuttiti ṇyantatopi ṇi.

Ṇiṇapinaṃ tesu.

Ṇī ṇapinaṃ lopo nahoti tesu ṇī ṇapisu’tika pubbaṇilope-pācayati pāceticcādi sabbatthañeyyaṃ-ṇapicevaṃ.

Bhuvādi nayo.

Adhunā vikaraṇappabhedappakāsanatthaṃ rudhādīnaṃ aṭāṭhagaṇanamādibhutassekekassa kriyatthassa kāni ci rūpāni udāhariyante-rudha āvaraṇe-tyādi.

Mañca rudhādīnaṃ.

Rudhādito aparokkhesukattuvihitamānantatyādisu lohoti mañcāntasarā paro-rundhati rundhare rundhanticcādi-kamme-‘‘maṃ vā rudhādīna’’nti vā maṃ-rundhiyati rujjhatīcacādi-paciviya sabbattha ñeyyaṃ.

Rudhādi nayo.

Diva kīḷā vijigiṃsā vohārajjuti thuti gatīsu.

Divādīhi yaka.

Divādīhi lavisaye yaka hoti-kakāro kānubandhakāriyattho-evamuparica-dibbati dibbare dibbanticcādi-kamme-kivīyati dibbati divīyare diviyanti dibbare dibbanticcādi.

Divādi nayo.

Tuda vyathane.

Tudādīhi ko.

Tudādīhi lavisaye ko hoti-tudati tudanticcādi-kamme-tudīyati tujjati tudīyaretudiyanti tujjare tudyanticcādi.

Tudādi nayo.

Ji jaye.

Jyādīhi ktā.

Jiādīhi kalavisaye knā hoti-jināti jinanticcādi-kamme-jiyati jiyare jiyanticcādi.

Jyādi nayo.

Kī dabbavinīmaye.

Kyādīhi kṇā.

Kīādīhī lavisaye kaṇā hoti.

Nāṇasu rasso.

Nāṇasu kriyatthassa rasso hoti-kiṇati kiṇanticcādi-kamme-kīyati kīyare kīyanticcādī.

Kyādi nayo.

Su savaṇe.

Svādīhi keṇā.

Svādīhi lavisaye keṇā hoti-suṇeti suṇanticcādi. Kamme-sūyati sūyare sūyanticcādi.

Svādi nayo.

Tana vitthāre.

Tanāditvo.

Tanādīhi lavisaye o hoti-tanoti tanonticcādi. Paracchakke.

Ovikaraṇassu paracchakke.

Ovikaraṇassa u hoti paracchakkavisaye-tanute tatvante iccādi-kamme-

Tanassā vā.

Tanassa ā hoti vā kye-tāyati taññāti tāyare tāyanti taññare taññanticcāndi.

Tanādi nayo.

Vūra theyye.

Curādito ṇi.

Curādīhi kriyattehi sakatthe ṇi paro hoti bahulaṃ-corayati corati corayare corayanticorenticcādi-kamme-coriyati corīyare corīyanticcādi.

Curādi nayo-tyādayo.

Paratthāya mayā laddhaṃ katvāna padasādhanaṃ
Puññena tena loko’yaṃ sādhetu padamaccunaṃ;

Suddhāsayena parisuddhaguṇeditena
Sārena sārayatisaṅghanisevitena
Ramme'nurādhanagare vasatambujena
Vidvālitaṃ nijavisuddha kuladdhajena;

Mānentena tathāgataṃ paṭipadāyogena saddhālunā
Niccākhaṇḍatapo'nalehi nikhilappāpārisantāpitā
Saddhammavhayasīhatelaṭhatiyā cāmīkaratthālinā
Nānāvādikudiṭṭhibhedapaṭunā navāṇi kanavadhū sāminā;

Satthānaṃ karuṇavatā gatavatā kapāramparaṃ dhīmatā
Therenātumapādapañjaragato yo saddasattādisu
Moggallāyanavissutetiha suvacchāpo vinīto kayathā
So'kāsī piyadassi nāma yatidaṃ byattaṃ sukhappattiyā;

Vuttova vuttamupabhoginiyā sakāya
Pinappayodharavanāpagasevikāya
Ramhāvihāravadhuyā tilakātulena
Santena kappiṇasamavhayamātulena;

Padasādhanaṃ niṭṭhitaṃ.

Padamañjarī

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Niruttikāyodadhipāragaṃ jinaṃ,
Visuddhadhammañca gaṇaṃ anuttaraṃ;
Tidhā namitvā padamañjarī mayā,
Karīyato bālakabuddhivuddhiyāti.

Atha akārantapulliṅgo buddhasaddo vuccate.

Buddho devamanussānaṃ dhammaṃ desesi

Buddhā devamanussānaṃ dhammaṃ adesiṃsu

Bho buddha tvampikho maṃ pālaya

Bho buddhā tumhepi kho maṃ pāletha.

Buddhaṃ bhagavantaṃ sakkaccaṃ vandāmahaṃ

Buddhe bhagavante sakkaccaṃ vandāma mayaṃ

Buddhena bhagavatā dhammo desīyate

Buddhehi bhagavantehi dhammo desito

Buddhena bhagavatā mahājano sucarati

Buddhehi bhagavantehi sivapadaṃ yanti

Buddhassa bhagavato pupphaṃ yajati

Buddhānaṃ bhagavataṃ pupphāni yajati

Buddhā bhagavatā sivapadaṃ labheyya

Buddhehi bhagavantehi pabhā niccharati

Buddhassa bhagavato iddhi kiṃ na kare

Buddhānaṃ bhagavantānaṃ iddhipāṭihāriyāni

Buddhe bhagavante mahājano pasīdati.

Buddhesu bhagavantesu manaṃ patiṭṭhitaṃ.

Iti paṭhamo pāṭho.

Akārantapulliṅgo attasaddo vuccate.

Attā saṃsāradukkhaṃ pāpuṇāti

Attāno sukhadukkhaṃ pāpuṇanti

Bho atta sukhadukkhaṃ anubhosi

Bho attano sukhadukkhaṃ anubhotha

Attānaṃ passati buddho bhagavā

Attāno passati sammā sambuddho

Attanā sukhadukkhaṃ anubhuttaṃ

Attanehi kammaphalaṃ anubhuttaṃ

Attanā saṃsārasukhaṃ nāma natthi

Attanehi bhavasukhaṃ nāma natthi

Attano attāva patiṭṭhā siyā

Attānaṃ kammameva patiṭṭhā siyā

Attanāpi mahabbhayaṃ uppajjati

Attanehi mahabbhayāni jāyanti

Attano mātāpitaro honti

Attānaṃ pañcagatiyo honti

Attani sabbaṃ balaṃ harati rogo

Attanesu sabbaṃ balaṃ haranti rogā.

Iti dutiyo pāṭho.

Akāranta pulliṅgo rājasaddo vuccate.

Rājāpi mahājanaṃ toseti

Rājāno mahājanaṃ tosenti

Bho rājā mahājanaṃ pālaya

Bho rājāno mahājanaṃ pāletha

Rājānaṃ passati mahājano

Rājāno passanti mahājanā

Raññā kārīyate mahāpāsādo

Rājūhi kārāpitā mahāvihārā

Raññā mahājano sukhaṃ carati

Rājūhī mahājanā sukhaṃ caranti

Rañño paṇṇākāraṃ deti mahājano

Rājūnaṃ paṇṇākāraṃ denti mahājanā

Raññā mahabbhayaṃ uppajjati

Rājūhi mahabbhayāni uppajjanti

Rañño vappamaṅgalaṃ hoti

Rājūnaṃ sabbābharaṇāni honti

Raññe mahājano pana pasīdati

Rājusu mahājanā pana pasīdanti.

Iti tatiyo pāṭho.

Akārantapulliṅgo guṇavattusaddo vuccate.

Guṇavā puriso sundaraṃ nibbāṇaṃ gato

Guṇavanto purisā sundaraṃ nibbāṇaṃ gatā

Bho guṇavaṃ purisa tvampi dānaṃ dehi

Bho guṇavanto purisā tumhe dānaṃ detha

Guṇavantaṃ purisaṃ dhammaṃ bodheti ācariyo

Guṇavante purise dhammaṃ pāṭhayati ācariyo

Guṇavantena purisena kārito vihāro

Guṇavantehi purisehi kāritā vihārā

Guṇavantena purisena loko sucarati

Guṇavantehi purisehi lokā sucaranti

Guṇavato purisassa sakkāraṃ karoti

Guṇavataṃ purisānaṃ sakkāraṃ karonti

Guṇavatā purisasmā bhayaṃ nūppajjati

Guṇavantehi purisehi bhayāni nūppajjanti

Guṇavato purisassa kittisaddo aṅguggacchati

Guṇavataṃ purisānaṃ guṇaghoso hoti

Guṇavante purise me ramati mato

Guṇavantesu purisesu sappuriso pasīdati.

Iti catuttho pāṭho.

Akārantapulliṅgo gacchantasaddo vuccate.

Gacchaṃ yaññadatto purisaṃ bhāraṃ hārayati

Gacchantā yaññadattā purisaṃ kammaṃ kārayanti

Bho gacchaṃ yaññadatta tvaṃ maṃ pālaya

Bho gacchantā yaññadattā maṃ pāletha

Gacchantaṃ yaññadattaṃ kambalaṃyācayati dvijo

Gacchante yaññadatte kambalaṃ yācayati dvijo

Gacchatā yaññadattena rukkho pupphāni avacīyate

Gacchantehi yaññadattehi rukkho pupphāni avacito

Gacchatā yaññadattena koci maggaṃ jānāti

Gacchantehi yaññadattehi kecimaggaṃ jānanti

Gacchato yaññadattassa chattaṃ dhārayate

Gacchataṃ yaññadattānaṃ chattāni dhārayante

Gacchatā yaññadattasmā bhayaṃ nūppajjati

Gacchantehi yaññadattehi bhayāni nūppajjanti

Gacchato yaññadattassa chatto hoti

Gacchataṃ yaññadattānaṃ ābharaṇāni honti

Gacchante yaññadatte koci pasīdati

Gacchantesu yaññadattesu keci pasīdanti.

Iti pañcamo pāṭho.

Ikārantapulliṅgo aggisaddo vuccate.

Aggi pana kaṭṭhamaṅgāraṃ karoti

Aggayo kaṭṭhamaṅgāraṃ karonti

Bho aggi tvaṃ sītaṃ vinodehi

Bho aggī tumhe sītaṃ vinodetha

Aggiṃ nibbāpeti yo koci

Aggayo nibbāpenti ye keci

Agginā koci akāro daḍḍho

Aggīhi keci agārā daḍḍhā

Agginā kiñci āgāraṃ jhāpeti

Aggīhi keci agāre jhāpeti

Aggino upādānaṃ dadāti brāhmaṇo

Aggīnaṃ upādānaṃ dadanti brāhmaṇā

Agginā dhūmo apeti niccaṃ

Aggīhi’dhūmāpi apenti niccaṃ

Aggino āloko ca hoti

Aggīnaṃ ālokāpi honti

Aggimhi yo koci pasīdati

Aggīsu ye keci pasīdanti.

Iti chaṭṭho pāṭho.

Ikārantapulliṅgo ādisaddo vuccate.

Ādi bandhīyate samaggena saṅghena

Ādayo bandhīyante samaggehi bhikkhuhi

Bho ādi tvaṃ dīghakālaṃ pavattehi

Bho ādī tumhe dīghakālaṃ pavattetha

Ādiṃ passati samaggo saṅgho ca

Ādayo passati bhikkhu saṅgho ca

Ādinā parisuddhena pana bhūyate

Ādīhi parisuddhehi pana bhūyate

Ādinā samaggo saṅgho sucarati

Ādīhi bhikkhu saṅgho sucarati

Ādino koci upakaraṇaṃ deti

Ādīnaṃ keci upakaraṇaṃ denti

Ādinā samaggo saṅgho apeti

Ādīhi bhikkhu’saṅgho apeti

Ādissa upakārikā kho pana hoti

Ādīnaṃ upakārikāyopi honti

Ādimhi samaggo saṅgho nisīdati

Ādīsū bhikkhu saṅghopi nisīdati.

Iti sattamo pāṭho.

Īkārantapulliṅgo daṇḍīsaddo vuccate.

Daṇḍī purisopi daṇḍaṃ chaḍḍetu

Daṇḍino purisā daṇḍaṃ chaḍḍentu

Bho daṇḍī purisa daṇḍaṃ chaḍḍehi

Bho daṇḍino purisā daṇḍaṃ chaḍḍetha

Daṇḍiṃ purisaṃ kammaṃ kārayati puriso

Daṇḍī purise kamme kārenti purisā

Daṇḍinā purisena daṇḍo chaḍḍīyatu

Daṇḍīhi purisehi daṇḍā chaḍḍīyantu

Daṇḍinā purisena puriso tiṭṭhati

Daṇḍīhi purisehi purisā tiṭṭhanti

Daṇḍino purisassa cittaṃ na ruccati

Daṇḍīnaṃ purisānaṃ cittaṃ na ruccati

Daṇḍinā purisasmā bhayaṃ uppajjati

Daṇḍīhi purisehi bhayāni uppajjanti

Daṇḍino purisassa pariggaho hoti

Daṇḍīnaṃ purisānaṃ pariggahā honti

Daṇḍismiṃ purise cittaṃ na ramati

Daṇḍīsu purisesu ekacco nappasīdati.

Iti aṭṭhamo pāṭho.

Ukārantapulliṅgo bhikkhusaddo vuccate.

Bhikkhu mahārājānaṃ dhammaṃ bhaṇati

Bhikkhū mahārājānaṃ dhammaṃ bhaṇanti

Bho bhikkhu paṇītaṃ dhammaṃ desehi

Bho bhikkhū paṇītaṃ dhammaṃ desetha

Bhikkhuṃ sakkaccaṃ paṇamāmahaṃ

Bhikkhū sakkaccaṃ paṇamāma mayaṃ

Bhikkhunā saddhammo desīyate

Bhikkhūhi saddhammo sudesito

Bhikkhunā loko saggaṃ gacchati

Bhikkhūhi mahājanā saggaṃ tacchanti

Bhikkhussa dānaṃ deti sappuriso

Bhikkhūnaṃ dānaṃ denti sappurisā

Bhikkhunā saggaṃ labheyya saṅo

Bhikkhūhi saggaṃ labheyyuṃ sappurisā

Bhikkhuno pattacīvarampi bhavati

Bhikkhūnaṃ pattacīvarāni bhavanti

Bhikkhusmiṃ me ramati mano

Bhikkhūsu saddho sappuriso pasīdati.

Iti navamo pāṭho.

Ukārantapulliṅgo jantusaddo vuccate.

Jantu devadattaṃ kaṭaṃ kārāpeti

Jantuno devadatte kaṭe kārāpenti

Bhojantu tvampi devadattaṃ kaṭaṃ kāresi

Bho jantuno devadatte kaṭe kāretha.

Jantumpetaṃ kaṭaṃ kāremi teneva kaṭe vā

Jantupete kaṭaṃ kārema teneva kaṭe vā

Jantunā puriso vihāraṃ vihārevā kārāpīyate

Jantūhi puriso vihāraṃ vihārevā kārito

Jantunā riyena yo koci sukhaṃ pāpuṇati

Jantūhi ariyehi ye keci sukhaṃ pāpuṇanti

Jantuno ariyassa dhanaṃ dadāti dhanavanto

Jantunamariyānaṃ dhanaṃ dadanti dhanavantā

Jantunāriyamhā antaradhāyati yo koci

Jantūhi ariyehi antaradhāyanti ye keci

Jantuno sakalassa phalaṃvipāko hoti

Jantūnaṃ sakalānaṃ pañcagatiyo honti

Jantumhi ariye yo koci pasīdati

Jantusu ariyesu ye keci pasīdanti.

Iti dasamo pāṭho.

Ukārantapulliṅgo satthusaddo vuccate.

Satthā devamanussānaṃ dhammadesanaṃ akāsi

Satthāro devamanussānaṃ dhammadesanaṃ akāsuṃ

Bho satthā tvaṃ sadevakaṃ lokaṃ pālaya

Bho satthāro sadevakaṃ lokaṃ pāletha

Satthāraṃ dhammarājānaṃ sakkaccaṃ paṇamā mahaṃ

Satthāre dhammarāje sakkaccaṃ paṇamāma mayaṃ

Satthārā dhammarājena sīvaṃ bodhīyate loko

Satthārehi dhammarājehi sivaṃ bodhito loko

Satthārā dhammarājena accutaṃ padaṃ gacchati

Satthārehi dhammarājehi accutaṃ padaṃ labheyya

Satthu dhammarājassa pupphāni yajati loko

Satthānaṃ dhammarājānaṃ pupphāni yajati loko

Satthārā dhammarājasmā parājenti aññatitthiyā

Satthārehi dhammarājehi charaṃsiyo niccharanti

Satthuno dhammarājassa caraṇaṃ paṇamāmyahaṃ

Satthānaṃ dhammarājānaṃ pāde sirasā paṇāma

Satthari dhammarāje ko bhattiṃ na ghaṭīyati

Satthāresu dhammarājesu bhatti bhavabhave atthu.

Iti ekādasamo pāṭho.

Ukārantapulliṅgo nantusaddo vuccate.

Tattā pitāmahaṃ bhojanaṃ bhojayati

Nattāro pitāmahaṃ bhojanaṃ bhojayanti

Bho nattā tvampi sippaṃ uggaṇhāhi

Bho nattāro tumhe sippāni uggaṇhātha

Nattāraṃ sippaṃ pāṭheti ācariyo

Nattāre sippāni pāṭhenti ācariyā

Nattārā rukkho pupphāni avacīyate

Nattārehi rukkho pupphāni avacito

Nattārā pitāmaho sukhī jāto

Nattārehi pittāmahā sukhījātā

Nattussa khettavatthuṃ dadāti pitāmaho

Nattārānaṃ khettavatthuṃ dadanti pitāmahā

Nattārā pitāmaho apeto hoti

Nattārehi pitāmaho apeto hoti

Nantuno vatthābharanaṃ pana hoti

Nattārānaṃ kho pana vatthābharanāni honti

Nattari yo koci pitāmaho nappasīdati

Nattāresu ye keci pitāmahā nappasīdanti.

Iti dvādasamo pāṭho.

Ukāranta pulliṅgo pitusaddo vuccate.

Pitāpi puttaṃ bhojanaṃ bhojayati

Pitaro putte bhojanaṃ bhojayanti

Bhopitā tvampi bhojanaṃ bhojehi

Bho pitaro tumhe bhojanaṃ bhojetha

Pitaraṃ sakkaccaṃ poseti putto

Pitare sakkaccaṃ posenti puttā

Pitarā putto kusalaṃ kārāpīyate

Pitarehi putto kusalaṃ kārāpīyate

Pitarā puttopi sukhaṃ pāpuṇāti

Pitarehi bhaginiyo sukhaṃ pāpuṇanti

Pitussa annapānaṃdeti putto

Pitarānaṃ annapānaṃ denti puttā

Pitarā antaradhāyāti putto

Pituno pāde abhivandati putto

Pitarānaṃ pāde abhivandati puttā

Pitari putto trajo pasīdati

Pitaresu puttoraso pasīdati.

Iti terasamo pāṭho.

Ukāranta pulliṅgo bhātusaddo vuccate.

Bhātā bhaginiṃ kusalaṃ kārāpayati

Bhātaro bhaginī kusalāni kārāpayanti

Bho bhātā tvampi kusalaṃ karohi

Bho bhātaro tumhe kusalāni karotha

Bhātaraṃ kammaṃ kārayati pubbajo

Bhātare kamme kārayanti pubbajā

Bhātarā saṅgho bhattaṃ bhojāpīyate

Bhātarehi saṅgho bhattaṃ bhojāpito

Bhātarā bhaginīpi sukhaṃ pāpuṇāti

Bhātarehi bhaginiyo sukhaṃ pāpuṇanti

Bhātussa vatthañca dadāti pubbajo

Bhātarānaṃ vatthāni dadanti pubbajā

Bhātarā antaradhāyati bhaginipi

Bhātarehi antaradhāyanti bhaginiyo

Bhātuno khettavatthūni pana vijjanti

Bhātarānaṃ khettavatthūni pana vijjanti

Bhātari jeṭṭho sammā pasīdati

Bhātaresu jeṭṭhā sammā pasīdanti.

Iti cuddasamo pāṭho.

Ūkāranta pulliṅgo abhibhūsaddo vuccate.

Abhibhū tathāgato dhammadesanaṃ akāsi

Abhibhū tathāgatā dhammadesanaṃ akāsuṃ

Bho abhibhū tathāgata dhammaṃ desehi

Bho abhibhū tathāgatā dhammaṃ desetha

Abhibhuṃ tathāgataṃ sirasā namāmyahaṃ

Abhibhuvo tathāgate sirasā namāma mayaṃ

Abhibhunā tathāgatena dhammo desito

Abhibhūhi tathāgatehi dhammā desitā

Abhibhunā tathāgatena munayo sukhījātā

Abhibhūhi tathāgatehi lokā sukhījātā

Abhibhūno tathāgatassa pupphāni yajati

Abhibhūnaṃ tathāgatānaṃ pupphāni yajanti

Abhibhunā tathāgatamhā pabhā niccharati

Abhibhūhi tathāgatehi pabhāyo niccharanti

Abhibhuno tathāgatassa pāde paṇamāmi

Abhibhūnaṃ tathāgatānaṃ caraṇaṃ paṇamāma

Abhibhumhi tathāgate me ramati mano

Abhibhūsu tathāgatesu manaṃ patiṭṭhitaṃ.

Iti pañcadasamo pāṭho.

Ūkāranta pulliṅgo sabbaññusaddo vuccate.

Sabbaññu lokanātho dhammaṃ deseti

Sabbaññu lokanāthā dhammaṃ desenti

Bho sabbaññu lokanātha dhammaṃ desehi

Bho sabbaññu lokanāthā dhammaṃ desetha

Sabbaññuṃ lokanāthaṃ passati mahājano

Sabbaññuno lokanāthe passati mahājano

Sabbaññunā lokanāthena dhammo desīyate

Sabbaññūhi lokanāthehi dhammo desito

Sabbaññunā lokanāthena sivapadaṃ yanti

Sabbaññūhi lokanāthehi lokā sukhījātā

Sabbaññuno lokanāthassa jīvitaṃ pariccajāmi

Sabbaññūnaṃ lokanāthānaṃ jīvitaṃ pariccajāmi

Sabbaññunā lokanāthasmā sivapadaṃ labheyya

Sabbaññūhi lokanāthehi sivapadi labheyyuṃ

Sabbaññuno lokanāthassa caraṇaṃ vandāmi

Sabbañuñūnaṃ lokanāthānaṃ pāde vandāma

Sabbaññusmiṃ lokanāthe loko pasīdati

Sabbaññūsu lokanāthesu lokā pasīdanti.

Iti solasamo pāṭho.

Okāranta pulliṅgo gosaddo vuccate.

Go usabho ujuṃ gacchati

Gāvo usabhā ujuṃ gacchanti

Bho go usabhā ujuṃ gacchāhi

Gāvuṃ vajaṃ rundhati gopālo

Gāvo vaje rundhati gopālā

Gāvena sakaṭo ānīyate

Gohi sakaṭā ānīyante

Gāvena gomiko jīvikaṃ kappeti

Gohi gomikā jīvikaṃ kappenti

Gāvassa tiṇaṃ dadāti gopālo

Gonaṃ tiṇaṃ dadanti gopālā

Gāvā usabhasmā bhayaṃ upjajjati

Gohi usabhehi bhayāni jāyanti

Gāvassa usabhassa dhavalo guṇo

Gavaṃ usabhānaṃ guṇā pamāṇaṃ

Bhāve usabhe gomiko pasīdati

Gosu usabhesu gomikā pasīdanti.

Iti sattadasamo pāṭho.

Iti padamañjariyā pulliṅganāmānaṃ.

Paṭhamo paricchedo.

Atha akārantetthiliṅgo kaññāsaddo vuccate.

Kaññā dāsiṃ kammaṃ kārāpayati

Kaññāyo dāsī kamme kārāpayanti

Bho kaññe tvampi kusalaṃ karohi

Bho kaññāyo tumhe kusalaṃ karotha

Kaññaṃ kusalaṃ kārāpeti mātā

Kaññāyo kusalāni kārenti mātāpitaro

Kaññāya tilānipi bhajjīyante

Kaññāhi dhaññānipi bhajjīyante

Kaññāya koci puriso sucarati

Kaññāhi keci purisā sucaranti

Kaññāya ābharaṇāni dadāti puriso

Kaññānaṃ ābharaṇāni dadāti puriso

Kaññāya apeti koci puriso

Kaññāhi apenti keci purisā

Kaññāya vatthābharaṇānipi honti

Kaññānaṃ vatthābharaṇānipi honti

Kaññāyaṃ koci puriso pasīdati

Kaññāsu keci purisā pasīdanti.

Iti paṭhamo pāṭho.

Ikāranta itthiliṅgo rattisaddo vuccate.

Ratti juṇhā sammā virocati

Rattiyo juṇhāyo virocanti

Bho ratti juṇhā sammā viroca

Bho rattiyo juṇhāyo virocatha

Rattiṃ na oloketvā dhammaṃ suṇomi

Rattiyo na oloketvā dhammaṃ suṇoma

Rattiyā yo koci maggo rundhīyati

Rattīhi ye keci maggā rundhīyanti

Rattiyā corajeṭṭho corayati

Rattīhi corajeṭṭhā corayanti

Rattiyā dīpaṃ dadāti dīpakāle

Rattīnaṃ dīpaṃ dadanti dīpakāle

Rattiyā bhojanā appaṭivirato

Rattīhi bhojanehi appaṭivirato

Rattiyā ghanāndhakāropi hoti

Rattīnaṃ ghanāndhakārāpi honti

Rattiyaṃ sūriyo na pātubhavati

Rattīsu uhuṅkārā gocaraṃ gaṇhanti.

Iti dutiyo pāṭho.

Īkāranta itthiliṅgo nadīsaddo vuccate.

Nadī avicchedappavatti sandati

Nadiyo avicchedappavattī sandantī

Bho nadī avicchedappavatti jalaṃ dada

Bho nadī avicchedappavattī jalaṃ dadatha

Nadiṃ avicchedappavattiṃ passati

Nadiyo avicchedappavattiyo passati

Nadiyā āpo niccaṃ vuyhate

Nadīhi āpo niccaṃ vuyhate

Nadiyā khettaṃ vapati kassako

Nadīhi khettāni vapanti kassakā

Nadiyā visaṃ dadāti koci bālo

Nadīnaṃ visaṃ dadanti keci bālā

Nadiyā pabhavanti kunnadiyo

Nadiyā kho pana mahogho bhavati

Nadīnaṃ kho pana mahogho bhavati

Nadiyaṃ macchasamūho pana vicarati

Nadīsu macchakacchapādayo vicaranti.

Iti tatiyo pāṭho.

Ukāranta itthiliṅgo yāgusaddo vuccate.

Yāgu paccate yaññadattena

Yāguyo paccante yaññadattehi

Bho yāgu tvaṃ pana khudaṃ bhana

Bho yāguyo tumhe khudaṃ bhanatha

Yāguṃ pibati yo koci jano

Yāguyo pibanti ye keci janā

Yāguyā pana udaraggi haññati

Yāgūhi pana udaraggī haññanti

Yāguyā koci rogo vupasammati

Yāgūhi keci rogā vupasammanti

Yāguyā pana lavaṇaṃ dadāti sūdo

Yāgūnaṃ lavaṇāni dadanti sūdā

Yāguyā kho pana dhūmo apeti

Yāgūhi kho pana dhūmā apenti

Yāguyā kho pana uṇho vijjati

Yāgūnaṃ kho pana uṇhā vijjanti.

Yāguyaṃ pana sitthāni honti

Yāgūsu pana sitthāni honti.

Iti catuttho pāṭho.

Ukāranta itthiliṅgo mātusaddo vuccate.

Mātā puttaṃ bhojanaṃ bhojayati

Mātaro putte bhojanaṃ bhojayanti

Bho mātā tvaṃ pana ciraṃ jīva

Bho mātaro tumhe ciraṃ jīvatha

Mātaraṃ poseti puttotrajopi

Mātare posenti puttotrajāpi

Mātarā putto bhattaṃ bhojāpīyate

Mātarehi putto bhattaṃ bhojāpito

Mātarā puttopi sukhaṃ pāpuṇāti

Mātarehi puttāpi sukhaṃ pāpuṇanti

Mātuyā annaṃ dadāti puttopi

Mātarānaṃ vatthāni dadanti puttāpi

Mātarā pana antaradhāyati putto

Mātarehi antaradhāyanti puttā

Mātuyā pana puttāpi bahavo honti

Mātarānaṃ puttāpi bahavo honti

Mātari pana oraso putto pasīdati

Mātaresu ye keci puttā pasīdanti.

Iti pañcamo pāṭho.

Ūkāranta itthiliṅgo jambusaddo vuccate.

Jambū pana anubhuttā tathāgatena

Jambuyo anubhuttāyo tathāgatehi

Bho jambū jambonadampi dehi

Bho jambuyo jambonadampi detha

Jambuṃ pana passati yo koci

Jambuyo passanti ye keci

Jambuyā udaraggi pana paṭihaññate

Jambūhi udaraggī pana paṭihaññante

Jambuyā kho pana yo koci jīvati

Jambūhi kho pana ye keci jīvanti

Jambuyā pana silāghate yo koci

Jambūnaṃ pana silāghate mahājano

Jambuyā kho pana jambonadaṃ jāyati

Jambūhi kho pana jambonadaṃ uppajjati

Jambuyā pana madhurarasojā hoti

Jambūnaṃ madhurarasojāyo honti

Jambuyaṃ kho pana jambonadaṃ atthi

Jambusu pana jambonadāni vijjanti.

Iti chaṭṭho pāṭho.

Iti padamañjariyā itthiliṅganāmānaṃ.

Dutiyo paricchedo.

Atha akārantapuṃsakaliṅgo cittasaddo vuccate.

Cittaṃ attano santānaṃ vijānāti

Cittāni attano sattānaṃ vijānanti

Bho citta attano santānaṃ vijānāhi

Bho cittāni attano santānaṃ vijānātha

Cittaṃ saññamessanti ye keci janā

Cittāni saññamessanti ye keci

Cittena sabbopi jano nīyyate

Cittehi sabbopi jano nīyyate

Cittena saṃkilissati mānavo

Cittehi visujjhati kocimānavo

Cittassa ovādaṃ deti koci jano

Cittānaṃ ovādaṃ denti keci janā

Cittasmā ārammaṇaṃ uppajjati

Cittehi ārammaṇāni uppajjanti

Cittassa aniccadhammassa vasamanvagū

Cittānaṃ parivitakko udapādi

Citte arakkhite kāyakammaṃ arakkhitaṃ

Cittesu guttesu kāyakammaṃ rakkhitaṃ.

Iti paṭhamo pāṭho.

Akārantanapuṃsakaliṅgo manasaddo vuccate.

Manaṃ attano santānaṃ maññati

Manāni attano sattānaṃ maññanti

Bho mana attano santānaṃ maññāhi

Bho manāni attano santānaṃ maññatha

Manaṃ pasādetvā saggaṃ gamissāmi

Mane pasādetvā saggaṃ gamissāma

Manena kusalākusalakammaṃ kataṃ

Manehi kusalākusalakammāni katāni

Manasā dhammaṃ vijānāti yogāvacaro

Manehi dhammaṃ vijānanti yogāvacarā

Manaso paduṭṭhassa ovādaṃ dadāti

Manānaṃ padūṭṭhānaṃ ovādaṃ dadanti

Manasāpana ārammanaṃ uppajjati

Manehi ārammaṇāni uppajjanti

Manaso aniccadhammassa vasamanvagū

Manānaṃ pana parivitakko udapādi

Mane arakkhite kāyakammaṃ arakkhitaṃ

Manesu guttesu kāyakammaṃ rakkhitaṃ.

Iti dutiyo pāṭho.

Akārantanapuṃsakaliṅgo guṇavantusaddo vuccate.

Guṇavaṃ kulaṃ pana puññaṃ karoti

Guṇavantā kulāni puññaṃ karonti

Bho guṇavaṃ kulaṃ puññaṃ karohi

Bho guṇavantā kulāni puññaṃ karotha

Guṇavantaṃ kulaṃ passati yo koci

Guṇavante kule passanti ye keci

Guṇavantena kulena vihāro kārito

Guṇavantehi kulehi vihārā kāritā

Guṇavantena kulena loko sucarati

Guṇavantehi kulehi lokā sucaranti

Guṇavato kulassa dhanaṃ dadāti dhanavā

Guṇavataṃ kulānaṃ dhanaṃ dadanti dhanavantā

Guṇavatā kulamhā na apeti yo koci

Guṇavantehi kulehi na apenti ye keci

Guṇavato kulassa guṇaghoso hoti

Guṇavantānaṃ kulānaṃ guṇaghosā honti

Guṇavante kulepi me ramati mano

Guṇavantesu kulesu manaṃ patiṭṭhitaṃ.

Iti tatiyo pāṭho.

Akārantanapuṃsakaliṅgo gaccantasaddo vuccate.

Gacchaṃ guṇavaṃ sundaraṃ nibbāṇaṃ gacchati

Gacchantā guṇavantā nibbāṇaṃ gacchanti

Bho gacchaṃ guṇavaṃ tvaṃ pana sugatiṃ gacchāhi

Bho gacchantā guṇavantā sugatiṃ gacchatha

Gacchantaṃ guṇavantaṃ passati ekacco

Gavchante guṇavante passati ekacco

Gacchatā guṇavantena satthaṃ sūyate

Gacchantehi guṇavantehi pupphaṃ gayhate

Gacchatā guṇavantena loko sucarati

Gacchantehi guṇavantehi sukhaṃ pāpuṇāti

Gacchato guṇavantassa anugiṇāti jano

Gacchataṃ guṇavantānaṃ patigiṇāti jano

Gacchatā guṇavantamhā apeti ekacco

Gaccantehi guṇavantehi apenti ekacce

Gacchato guṇavantassa mātāpitaro

Gacchataṃ guṇavantānaṃ nāmagottādi

Gacchante guṇavante me ramani mano

Gacchantesu guṇavantesu manaṃ patiṭhitaṃ.

Iti catuttho pāṭho.

Ikārantanapuṃsakaliṅgo aṭṭhisaddo vuccate.

Aṭṭhi saṅkhalikaṃ sarīraṃ paṭikkūlaṃ hoti

Aṭṭhini puñjakitāni paṭikkūlāni honti

Bho aṭṭhi saṅkhalikaṃ tvaṃ aniccato passa

Bho aṭṭhini setāni aniccato passatha

Aṭṭhiṃ samaṃsalohitaṃ asubhato passati

Aṭṭhini puñjakitāni aniccato passati

Aṭṭhinā kāyena yaṃ kiñci rūpaṃ nimmitaṃ

Aṭṭhīhi kāyehi yaṃ kiñci rūpaṃ nimmitaṃ

Aṭṭhinā nimittena bhikkhū maggaṃ bhāveti

Aṭṭhīhi nimittehi bhikkhū maggaṃ bhāventi

Aṭṭhino kāyassa ovādaṃ deti ekacco

Aṭṭhīnaṃ kāyānaṃ ovādi denti ekacce

Aṭṭhimhā kāyasmā apeti yogāvacaro

Aṭṭhīhi kāyehi apenti yogāvacarā

Aṭṭhino kāyassa pariggaho hoti

Aṭṭhīnaṃ kāyānaṃ pariggaho hoti

Aṭṭhinī kāye yogāvacaro nappasīdati

Aṭṭhīsu kāyesu yogāvacarā nappasīdanti.

Iti pañcamo pāṭho.

Īkārantanapuṃsakaliṅgo daṇḍisaddo vuccate.

Daṇḍī pana purisaṃ kammaṃ kārāpayati

Daṇḍīni purisaṃ kammaṃ kārāpayanti

Bho daṇḍī tvaṃ pana kammaṃ karohi

Bho daṇḍīni tumhe kammaṃ karotha

Daṇḍiṃ daṇḍakammaṃ kārayati amacco

Daṇḍīni daṇḍakamme kārayanti amaccā

Daṇḍinā jano daṇḍakammaṃ vedīyate

Daṇḍīhi jano daṇḍakammaṃ vedito

Daṇḍinā yo koci pana santajjeti

Daṇḍīhi ye keci pana santajjenti

Daṇḍino daṇḍakammaṃ deti amacco

Daṇḍīnaṃ daṇḍakammaṃ denti amaccā

Daṇḍinā apeti yo koci puriso

Daṇḍīhi apenti ye keci purisā

Daṇḍino yo koci pariggaho hoti

Daṇḍīnaṃ ye keci pariggahā honti

Daṇḍini pana me mano na ramati

Daṇḍīsu kho pana me manā na ramanti.

Iti chaṭṭho pāṭho.

Ukāranta napuṃsakaliṅgo āyusaddo vuccate.

Āyu cassā pana parikkhiṇo ahosi

Āyūni pana tesaṃ parikkhīṇā ahesuṃ

Bho āyu tvaṃ pana jīvitaṃ pālehi

Bho āyūni tumhe jīvitaṃ pālathe

Āyuṃ arūpadhammaṃ passati sammā sambuddho

Āyūni arūpadhamme passati lokanātho

Āyunā arūpadhammena jīvitaṃ pavattitaṃ

Āyūhi arūpadhammehi jīvitaṃ pavattitaṃ

Āyunā arūpadhammena loko jīvati

Āyūhi arūpadhammehi loko jīvanti

Āyuno ruccati sabbopi jano

Āyūnaṃ ruccanti sabbepi janā

Āyūnā kho pana apeti jīvitampi

Āyūhi kho pana apenti jīvitāni

Āyūno pana parihāro hoti sabbadā

Āyūnaṃ pana parihāro hoti sabbadā

Āyūmhi kho pana manaṃ patiṭhitaṃ sabbadā

Āyūsu kho pana manaṃ patiṭṭhitaṃ sabbadā.

Iti sattamo pāṭho.

Iti padamañjariyā napuṃsakaliṅganāmānaṃ.

Tatiyo paricchedo.

Ito paraṃ pavakkhāmi sabbanāmaṃca tassamaṃ;
Nāmaṃca yojitaṃ nānā nāmeheva visesato.

Yāni honti tiliṅgāni anukūlāni yāni ca;
Tiliṅgānaṃ visesena padānetāni nāmato.

Sabbasādhāraṇā kāni nāmānicceva atthato;
Sabbanāmāni vuccanti sattavīsati saṅkhato.

Tesu kānici rūpehi sesāññehica yujjare;
Kānici pana saheva etesaṃ lakkhaṇaṃ idaṃ.

Etasmā lakkhaṇā muttaṃ napadaṃ sabbanāmikaṃ;
Tasmātītādayo saddā guṇanāmāni vuccareti.

Atha pulliṅgarūpāni vuccante.

Sabbo sotari nāvāhi mahātitthe mahājano;
Sabbe antaradhāyanti satamāyugate sati.

Bho sabbā bhuta kalyāṇaṃ karohi kusalā sadā;
Bho sabbe purisā bhaddaṃ karotha kusalaṃ sadā.

Sabbaṃ bhaṇḍaṃ samodhāya tuṭṭhacitto mahīpati;
Sabbe bhojāpayī te tu sā nakhīyittha bhojanaṃ.

Sabbena sādhulokena anubhuttaṃ subhaṃ phalaṃ;
Sabbehi sādhujantuhi anubhuttaṃ kammaphalaṃ.

Sabbena puññakammena pappoti vipulaṃ sukhaṃ;
Sabbehi guṇavantehi papponti vipulaṃ sukhaṃ.

Sabbassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ dadanti ca;
Sabbesaṃ sīlavantānaṃ dānaṃ denti mahājanā.

Sabbasmā sādhulokasmā apentīti dubuddhino;
Sabbehi bhagavantehi niccharanti charaṃsiyo.

Sabbassa puññakammassa vipāko hoti sabbadā;
Sabbesaṃ silavantānaṃ sīlagandho anuttaro.

Sabbasmiṃ buddhadhamme ca sadā ramati me mano;
Sabbesu ca vihāresu thūpe kāresi khattiyoti.

Iti paṭhamo pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Sabbā alaṅkatā laṅkā therassa viya āsi ca;
Sabbā te phāsukā bhaggā gahakūṭaṃ visaṃ khitaṃ.

Bho sabbe ca paje tvampi dānaṃ dadāhi sabbadā;
Bho sabbāyo pajā tumhe sīlaṃ rakkhatha sabbadā.

Sabbaṃ diṭṭhiṃ jahitvāna sammādiṭṭhiṃca bhāvaye;
Sabbāyo diṭṭhiyo hantvā khemaṃ gacchanti paṇḍitā.

Sabbassā assu kaññāya niccaṃ kammaṃ karīyyate;
Sabbāhi cāpi itthīhi pāpakammaṃ karīyyate.

Sabbassā pana vijjāya jīvantīti mahājanā;
Sabbāhi ca nadīheva khettaṃ vapati kassako.

Sabbassā assu kaññāya cittaṃ nadeti paṇḍito;
Sabbāsānaṃ nadīnaṃca visaṃ nadeti paṇḍito.

Sabbassā pana taṇhāya vimuttassa natthi bhayaṃ;
Sabbāhi pana kaññāhi abhirūpāṅganā ayaṃ.

Sabbassā assu kaññāya ābharaṇaṃ manoramaṃ;
Sabbāsaṃ pana gaṅgānaṃ mahogho hoti sabbadā.

Sabbassā neva kaññāya cittaṃ ramati paṇḍito;
Sabbāsu ceva gaṅgāsu macchā caranti sabbadāti.

Iti dutiyo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Sabbaṃ puññañhi nissesaṃ manussatte samijjhati;

Sabbāni assu cittāni sayamevapi bhijjare.

Bho sabbā bhūta kalyāṇaṃ puññaṃ karohi sabbadā;
Bho sabbānica bhūtāni puññaṃ karotha sabbadā.

Sabbaṃ bhaṇḍaṃ samādāya pāraṃ tiṇṇosi brāhmaṇo;
Sabbāni assu puññāni katvāna tidivaṃ gato.

Sabbena pana bhūtena anubhuttaṃ kammaphalaṃ;
Sabbehi guṇavantehi puññakammaṃ karīyyate.

Sabbena puññakammena pappoti vipulaṃ sukhaṃ;
Sabbehi guṇavantehi sucaranti bahujjanā.

Sabbassa guṇavantassa dānaṃ dadeyya paṇḍito;
Sabbesaṃ sīlavantānaṃ dānaṃ dadeyya paṇḍito.

Sabbasmā pāpakammasmā cittaṃ pana nivāraye;
Sabbehi balavantehi apentīti keci janā.

Sabbassa pāpakammassa vipāko hoti kibbisaṃ;
Sabbesaṃ puññakammānaṃ vipāko hoti sobhano.

Sabbasmiṃ puññakammeca sadā ramati me mano;
Sabbesu sīlavantesu pasīdati mahājano.

Iti tatiyo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni vuccante.

Pubbo kālo atikkanto ahosi

Pubbe kālā ca atikkantā ahesuṃ

Bho pubba kāla atikkanto abhavi

Bho pubbe kālā atikkantā abhavittha

Pubbaṃ kālaṃ passati lokanātho

Pubbe kāle passati lokavidū

Pubbenācariyena sisso bodhīyī.

Pubbehi ācariyehi sissā bodhīyiṃsu

Pubbenācariyena sisso sukhījāto

Pubbehi ācariyehi sissā sukhījāti

Pubbassācariyassa sakkāraṃ akarī

Pubbesaṃ ācariyānaṃ sakkāraṃ akaruṃ

Pubbācariyasmā antaradhāyī antevāsiko

Pubbehi ācariyehi antaradhāyiṃsu antevāsikā

Pubbassācariyassa antevāsikā bahavo

Pubbesaṃ ācariyānaṃ guṇaghosā ahesuṃ

Pubbe dīpaṅkaro nāma satthā udapādi

Pubbesu aṭṭhavīsati cakkavattirājāno ahesuṃ.

Iti catuttho pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Pubbā yā kāci kaññā bahuṃ puññaṃ akarī

Pubbā yā kāci kaññāyo bahuṃ puññaṃ akaruṃ

Bho pubbe kaññe bahuṃ puññaṃ akaro

Bho pubbā kaññāyo bahuṃ puññaṃ akarittha

Pubbaṃ yaṃ kiṃci kaññaṃ puññaṃ kārāpayī

Pubbā yā kāci kaññāyo puññe kārāpayī

Pubbāya yāya kāyaci kaññāya puññaṃ kataṃ

Pubbāhi yāhi kāhici kaññāhi puññāni katāni

Pubbāya yāya kāyaci kaññāya koci anucarī

Pubbāhi yāhi kāhici kaññāhi keci anucariṃsu

Pubbāya yāya kāyaci kaññāya ābharaṇaṃ adadī

Pubbāsaṃ yāsaṃci kaññānaṃ ābharaṇāti adadiṃsu

Pubbāya yāya kāyaci kaññāya koci puriso apeto.

Pubbāhi yāya kāhici kaññāhi keci purisā apetā

Pubbāya yāya kāyaci kaññāya mātāpitaro ahesuṃ

Pubbāsaṃ yāsaṃ kāsaṃci kaññānaṃ vatthābharaṇāni

Pubbāyaṃ yāya kāyaci kaññāyaṃ cittaṃ patiṭṭhitaṃ

Pubbāsu yāsu kāsuci kaññāsu cittaṃ patiṭṭhitaṃ.

Iti pañcamo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Pubbaṃ yaṃ kiṃci pana bahuṃ puccaṃ akarī

Pubbāni yāni kānici bahuṃ puññaṃ akaruṃ

Bho pubba bhūta tvaṃ bahuṃ puññaṃ akaro

Bho pubbāni bhūtāni bahuṃ puññaṃ akarittha

Pubbaṃ yaṃ kiṃci puññaṃ kārāpayī ekacco

Pubbāni yāni kānici puññe kārāpayiṃsu ekacce

Pubbena yena kenaci vihāro kārāpito

Pubbehi yehi kehici vihārā kārāpitā

Pubbena yena kenaci puriso sukhījāto

Pubbehi yehi kehici purisā sukhījātā

Pubbassa yassa kassaci silāghate ekacco

Pubbesaṃ yesaṃ kesaṃci silāghate ekacco

Pubbā yasmā kasmāca ekacco apeto

Pubbehi yehi kehici ekacce apetā

Pubbassa yassa kassaci pariggaho ahosi

Pubbesaṃ yesaṃ kesaṃci pariggahā ahesuṃ

Pubbe yasmiṃ kasmiṃci cittaṃ patiṭṭhitaṃ

Pubbesu yesu kesuci cittaṃ patiṭṭhitaṃ.

Iti chaṭṭho pāṭho.

Pulliṅgarūpāni vuccante.

Eko puriso devadattaṃ odanaṃ pāceti

Eke purisā devadattaṃ odanaṃ pācenti

Ekaṃ sissaṃ dhammaṃ pāṭheti ācariyo

Eke sisse dhammaṃ pāṭhenti ācariyā

Ekena garunā sisso dhammaṃ bodhāpīyate

Ekehi garūhi sisso dhammaṃ bodhāpito

Ekena garunā antevāsiko sukhījāto

Ekehi garūhi antevāsikā sukhījātā

Ekassa garuno sakkāraṃ karoti sisso

Ekesaṃ garūnaṃ sakkāraṃ karonti sissā

Ekamhā garunā sikkhaṃ gaṇhāti sisso

Ekehi garūhi sikkhaṃ gaṇhanti sissā

Ekassa garuno kho pana parikkhāro hoti

Ekesaṃ garūnaṃ kho pana guṇaghoso hoti

Ekamhi garusmiṃ pana sisso pasīdati

Ekesu garūsu pana sissā pasīdanti.

Iti sattamo pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Ekā kaññā pana devadattaṃ kambalaṃ yācate

Ekā kaññāyo devadattaṃ kambalaṃ yācante

Ekaṃ kaññaṃ odanaṃ pācāpayati puriso

Ekā kaññāyo odanaṃ pācāpayanti purisā

Ekāya kaññāya odano pacitvā bhujjate

Ekāhi kaññāhi odano pacitvā bhutto

Ekāya kaññāya sukhaṃ pāpuṇāti ekacco

Ekāhi kaññāhi sukhaṃ pāpuṇanti ekacce

Ekāya kaññāya ābharaṇaṃ deti puriso

Ekāsaṃ kaññānaṃ ābharaṇāni denti purisā

Ekāya kaññāya bhayaṃ uppajjati silavataṃ

Ekāhi kaññāhi bhayāni uppajjanti sīlavataṃ

Ekāya kaññāya pana vatthābharaṇaṃ hoti

Ekāsaṃ kaññānaṃ pana vatthābharaṇāni honti

Ekāyaṃ kaññāyaṃ yo kocipasīdati

Ekāsu kaññāsu ye keci pasīdanti.

Iti aṭṭhamo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Ekaṃ kulaṃ pana bahuṃ puññaṃ pasavati

Ekāni kulāni bahuṃ puññaṃ pasavanti

Ekaṃ kulaṃ puññaṃ kārāpeti guṇavā

Ekāni kulāni puññaṃ kārāpeti guṇavā

Ekena kulena bhikkhu bhattaṃ bhojāpito

Ekehi kulehi bhikkhū bhattaṃ bhojāpitā

Ekena kulena sukhaṃ pāpuṇāti bhikkhu

Ekehi kulehi sukhaṃ pāpuṇanti bhikkhū

Ekassa kulassa pana usūyati dujjano

Ekesaṃ kulānaṃ pana usūyanti dujjanā

Ekasmā kulamhā yo koci pabbajito

Ekehi kulehi ye keci pabbajitā

Ekassa kulassa pana nāma gottādi

Ekesaṃ kulānaṃ pana nāma gottādayo

Ekasmiṃ kulamhi yo koci pasīdati

Ekesu kulesu ye keci pasīdanti.

Iti navamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni vuccante.

Yo koci taṃ purisaṃ odanaṃ pācāpeti

Ye keci taṃ purisaṃ odanaṃ pācāpenti

Yaṃ kiṃci dāsaṃ gāmaṃ gamayati sāmiko

Ye keci dāse gāmaṃ gamayati sāmiko

Yena kenaci sūdena odano pācāpīyate

Yehi kehici sūdehi odano pācāpito

Yena kenaci sukhaṃ pāpuṇāti bhikkhusaṅgho

Yehi kehici sukhaṃ pāpuṇāti bhikkhusaṅgho

Yassa kassaci dānaṃ deti saddho sappuriso

Yesaṃ kesaṃci dānaṃ denti sappurisā

Yasmā kasmāci garuṇā antaradhāyati sisso

Yehi kehici garūhi antaradhāyanti sissā

Yassa kassaci bhikkhuno pāde vandāmi

Yesaṃ kesaṃci bhikkhūnaṃ pāde vandāma

Yasmiṃ kasmiṃci āsane nisīdati koci

Yesu kesuci āsanesu nisīdanti keci.

Iti dasamo pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Yā kāci vanitā pana dāsiṃ kammaṃ kārāpeti

Yā kāci vanitāyo dāsī kamme kārāpenti

Yaṃ kiṃci vanitaṃ puññaṃ kārāpeti puriso

Yā kāci vanitāyo puññaṃ kārenti purisā

Yāya kāyaci vanitāya sāmi bhattaṃ bhojāpīyate

Yāhi kāhici vanitāhi sāmi bhattaṃ bhojāpito

Yāya kāyaci vanitāya sukhaṃ pāpuṇāti sāmiko

Yāhi kāhici vanitāhi sukhaṃ pāpuṇanti sāmikā

Yāya kāyaci vanitāya ābharaṇaṃ deti sāmiko

Yāsaṃ kāsaṃci vanitānaṃ ābharaṇaṃ deti sāmiko

Yāya kāyaci vanitāya apeti yo koci

Yāhi kāhici vanitāhi apeti yo koci

Yāya kāyaci vanitāya puttāpi bahavo

Yāsaṃ kāsaṃci vanitānaṃ ābharaṇāni honti

Yāyaṃ kāyaṃci vanitāyaṃ me cittaṃ na ramati

Yāsu kāsuci vanitāsu me cittāni na ramanti.

Iti ekādasamo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Yaṃ kiṃci kulaṃ pana bahuṃ puññaṃ pasavati

Yāni kānici kulāni bahuṃ puññaṃ pasavanti

Yaṃ kiṃci bahuṃ puññaṃ kārāpeti koci

Yāni kānici bahuṃ puññaṃ kārenti keci

Yena kenaci kulena sakkāro kato

Yehi kehici kulehi sakkārā katā

Yena kenaci kulena ekacco jīvati

Yehi kehici kulehi ekacce jīvanti

Yassa kassaci kulassa upakāraṃ akāsi

Yesaṃ kesaṃci kulānaṃ upakāraṃ akāsuṃ

Yasmā kasmāci kulamhā apeti ekacco

Yehi kehici kulehi apenti ekacce

Yassa kassaci kulassa nāma gottādi

Yesaṃ kesaṃci kulānaṃ nāma gottādayo

Yasmiṃ kasmiṃci kule ekacco pasīdati

Yesu kesuci kulesu ekacce pasīdanti.

Iti dvādasamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni vuccante.

So sūdajeṭṭho sūdena odanaṃ pāceti

Te sūdajeṭṭhā sūdehi odanaṃ pācenti

Taṃ yaññadattaṃ kambalaṃ yācate brāhmaṇo

Te yaññadattena kambalaṃ yācante brāhmaṇā

Tena brāhmaṇena gahapati dhanaṃ yācīyate

Tehi sissehi garu satthaṃ pucchīyate

Tena pupphena buddhaṃ yajati sappuriso

Tehi pupphehi buddhaṃ yajanti sappurisā

Tassa bhikkhussa dānaṃ deti sappuriso

Tesaṃ yācakānaṃ dhanaṃ dadāti dhanavā

Tamhā himavatā pabhavanti pañcamahā nadiyo

Tehi lobhanīyehi dhammehi suddho asaṃsaṭṭho

Tassa buddhassa pacchato pacchato anubandhiṃsu

Tesaṃ bhikkhūnaṃyeva pattacīvarāni honti

Tasmiṃ āsaneyeva nisīdati bhikkhu

Tesu bhikkhūsu pana me mano ramati.

Iti terasamo pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Sā khattiyakaññā pana bahuṃ puññaṃ pasavati

Tā khattiyakaññāyo bahuṃ puññaṃ pasavanti

Taṃ khattīyakaññaṃ puññaṃ kārāpeti rājā

Tā khattiyakaññāyo puññaṃ kārāpeti rājā

Tāya khattiyakaññāya puññaṃ kārāpīyate

Tāhi khattiyakaññāhi puññaṃ kārāpito

Tāya khattiyakaññāya mahājano sucarati

Tāhi khattiyakaññāhi mahājanā sucaranti

Tāya khattiyakaññāya upatiṭṭheyya amacco

Tāsaṃ khattiyakaññānaṃ upatiṭṭheyyuṃ amaccā

Tāya khattiyakaññāya pana bhayaṃ uppajjati

Tāhi khattiyakaññāhi pana bhayāni uppajjanti

Tāya khattiyakaññāya pana vatthābharaṇāni

Tāsaṃ khattiyakaññānaṃ vatthābharaṇāni honti

Tāyaṃ khattiya kaññāyaṃ pasīdati yo koci

Tāsu khattiyakaññāsu pasīdanti ye keci.

Iti cuddasamo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Taṃ kulaṃ niccaṃ bahuṃ puññaṃ pasavati

Tāni kulāni pana bahuṃ puññaṃ pasavanti

Taṃ kulaṃ uddissa puññaṃ karoti koci

Tāni kulāni uddissa puññāni karonti keci

Tena kulena puññakammaṃ kārāpīyate

Tehi kulehi puññakammaṃ kārāpito

Tena kulena bahujjano sucarati

Tehi kulehi bahujjanā sucaranti

Tassa kulassa upakārañca akāsi

Tesaṃ kulānaṃ upakārañca akaṃsu

Tasmā kulamhā yo koci apeti

Tehi kulehi ye keci apenti

Tassa kulassa mahābhogo hoti

Tesaṃ kulānaṃ mahaddhano ca hoti

Tamhi kulasmiṃ pasīdati yo koci

Tesu kulesu pasīdanti ye keci.

Iti pañcadasamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni vuccante.

Eso sisso ca garuṃ dhammaṃ pucchati

Ete sissā ca garuṃ dhammaṃ pucchanti

Etaṃ sissaṃ dhammaṃ bodhayati garu

Ete sisse dhammaṃ bodhayanti garū

Etena garunā sisso dhammaṃ bodhāpīyate

Etehi garūhi sisso dhammaṃ bodhāpito

Etena garunaṃ sukhaṃ pāpuṇāti sisso

Etehi garūhi sukhaṃ pāpuṇanti sissā

Etassa garuno sakkāraṃ karoti sisso

Etesaṃ garūnaṃ sakkāraṃ karonti sissā

Etasmā garunā pana antaradhāyati sisso

Etehi garūhi pana antaradhāyanti sissā

Etassa garuno antevāsikā bahavo

Etesaṃ garūnaṃ antevāsikā bahavo

Etasmiṃ garumhi pasīdati antevāsiko

Etesu garūsu pasīdanti antevāsikā.

Iti soḷasamo pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Esā vanitā pana dāsiṃ kammaṃ kārāpeti.

Etā vanitāyo dāsiṃ kammaṃ kārāpenti

Etaṃ vanitaṃ puññaṃ kārayati puriso

Etā vanitāyo puññaṃ kārayanti purisā

Etāya vanitāya odano pacitvā bhujjate

Etāhi vanitāhi odano pacitvā bhutto

Etāya vanitāya koci jīvikaṃ kappeti

Etāhi vanitāhi keci jīvikaṃ kappenti

Etissā vanitāya pilandhanaṃ deti puriso

Etāsaṃ vanitānaṃ pilandhanaṃ denti purisā

Etāya vanitāya pana yo koci apeti

Etāhi vanitāhi pana ye keci apenti

Etissā vanitāya pana vatthābharaṇāni honti

Etāsānaṃ vanitānaṃ nāma gottādayo

Etissaṃ vanitāyaṃ abhiramati ekacco

Etāsu vanitāsu abhiramanti ekacce.

Iti sattadasamo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Etaṃ kulaṃ pana bahuṃ puññaṃ pasavati

Etāni kulāni bahuṃ puññaṃ pasavanti

Etaṃ kulaṃ pana passati yo koci

Etāni kulāni pana passanti ye keci

Etena kulena saṅgho bhattaṃ bhojāpīyate

Etehi kulehi saṅgho bhattaṃ bhojāpīto

Etena kulena pana jano sukhaṃ pāpuṇāti

Etehi kulehi pana janā sukhaṃ pāpuṇanti

Etassa kulassa kho pana dhanaṃ dadāti dhanavā

Etesaṃ kulānaṃ pana dhanaṃ dadanti dhanavantā

Etasmā kulamhā kho pana ekacco na apeti

Etehi kulehi kho pana ekacce na apenti

Etassa kulassa pana mahābhogo hoti

Etesaṃ kulānaṃ pana mahābhogā honti

Etasmiṃ kulamhi pana me mano ramati

Etesu kulesu me manāni na ramanti.

Iti aṭṭhādasamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni vuccante.

Ayaṃ jano pana taṃ purisaṃ puññaṃ kārāpeti

Ime janā te purise puññaṃ kārāpenti

Imaṃ janā puññaṃ kārāpeti sappuriso

Ime jane puññaṃ kārāpenti sappurisā

Iminā janena kammaphalaṃ anubhūyate

Imehi janehi kammaphalāni anubhuttāni

Iminā janena yo koci sucarati

Imehi janehi ye keci sucaranti

Imassa janassa sakkārañca karoti

Imesaṃ janānaṃ sakkāraṃ karonti

Imamhā janamhā viññutaṃ pattosmi

Imehi janehi bhayāni uppajjanti

Imassa janassa khettavatthūni honti

Imesaṃ janānañca pahūtadhanadhaññāni

Imamhi janasmiṃ pasīdati yo koci

Imesu janesu pasīdanti ye keci.

Iti ekūnavīsatimo pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Ayaṃ kaññā pana bahuṃ puññaṃ pasavati

Imā kaññāyo bahuṃ puññaṃ pasavanti

Imaṃ kaññaṃ puññaṃ kārāpeti mātā

Imā kaññāyo puññaṃ kārāpeti mātā

Imāya kaññāya pana tilāni bhajjīyante

Imāhi kaññāhi pana dhaññāni bhajjīyante

Imāya kaññāya sukhaṃ pāpuṇāti mātā

Imāhi kaññāhi sukhaṃ pāpuṇāti mātā

Imissā kaññāya ābharaṇaṃ deti sāmi

Imāsaṃ kaññānaṃ ābharaṇaṃ deti sāmi

Imāya kaññāya pana apeti yo koci

Imāhi kaññāhi pana apeti yo koci

Imissā kaññāya pana ābharaṇāni honti

Imāsaṃ kaññānaṃ pana ābharaṇāni honti

Imissaṃ kaññāyaṃ pana cittaṃ patiṭṭhitaṃ

Imāsu kaññāsu cittaṃ pana napatiṭṭhitaṃ.

Iti vīsatimo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Imaṃ cittaṃ pana attano santānaṃ vijānāti

Imāni cittāni attano santānaṃ vijānanti

Imaṃ cittaṃ saññamessanti ye keci

Ime citte saññamessanti ye keci

Iminā cittena sabbopi jano nīyyati

Imehi cittehi sabbe janā nīyyanti

Iminā cittena yo koci saṃkilissati

Imehi cittehi yo koci visujjhati

Imassa cittassa ovādaṃ deti yo koci

Imesaṃ cittānaṃ ovādaṃ denti ye keci

Imasmā cittamhā ārammaṇaṃ uppajjati

Imehi cittehi ārammaṇāni uppajjanti

Imassa cittassa aniccadhammassa vasaṃ anvagū

Imesānaṃ cittānaṃ parivitakko udapādi

Asmiṃ citte arakkhite kāyakammaṃ arakkhitaṃ

Imesu cittesu guttesu kāyakammaṃ rakkhitaṃ.

Iti ekavīsatimo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni vuccante.

Asu mahārājā catuhi saṅgahavatthūhi janaṃ toseti

Amū mahārājā catūhisaṅgahavatthūhi janaṃ tosenti

Amuṃ mahārājānaṃ sakkaccaṃ upasaṅkamati mahājano

Amūyo mahārāje sakkaccaṃ upasaṅkamati mahājano

Amunā mahārājenapi mahāpāsādo kārāpīyate

Amūhi mahārājehi mahāvihāropi kārāpito

Amunā mahārājena kho pana mahājano sucarati

Amūhi mahārājehi kho pana mahājano sucarati

Amussa mahārājassa paṇṇākāraṃ deti mahājano

Amūsānaṃ mahārājānaṃ paṇṇākāraṃ denti mahājanā

Amusmā mahārājamhā pana mahabbhayaṃ uppajjati

Amūhi mahārājehi mahabbhayāni uppajjanti

Amūssa mahārājassa vappamaṅgalañca hoti

Amūsānaṃ mahārājānaṃ vappamaṅgalāni honti

Amusmiṃ mahārāje kho pana mahājano pasīdati

Amūsu mahārājesu kho pana mahājanā pasīdanti.

Iti dvevīsatimo pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Asu upāsikā pana sakkaccaṃ dhammaṃ suṇāti

Amuyo upāsikāyo sakkaccaṃ dhammaṃ suṇanti

Amuṃ upāsikaṃ puññaṃ kārāpeti saddho

Amuyo upāsikāyo puññaṃ kārāpeti saddho

Amuyā upāsikāya bhikkhu bhattaṃ bhojāpīyate

Amūhi upāsikāhi saṅgho bhattaṃ bhojāpito

Amuyā upāsikāya yo koci pana sucarati

Amūhi upāsikāhi ye keci pana sucaranti

Amussā upāsikāya dānaṃ deti sappuriso

Amūsaṃ upāsikānaṃ dānaṃ denti sappurisā

Amuyā upāsikāyapi yo koci apeti

Amūhi upāsikāhi ye keci pana apenti

Amussā upāsikāya puttāpi bahavo honti

Amūsānaṃ upāsikānaṃ parisāpi bahavo

Amussaṃ upāsikāyaṃ yo koci pasīdati

Amūsu upāsikāsu pana ye keci pasīdanti.

Iti tevīsatimo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Aduṃ dhanavaṃ niccaṃ bahuṃ puññaṃ pasavati

Amūni dhanavantāni bahuṃ puññaṃ pasavanti

Aduṃ dhanavantaṃ puññaṃ kārāpeti saddho

Amūni dhanavantāni puññaṃ kārāpeti saddho

Amunā dhanavantena bhikkhu bhattaṃ bhojāpīyate

Amūhi dhanavantehi bhikkhu bhattaṃ bhojāpito

Amunā dhanavantena mahājanopi sukhījāto

Amūhi dhanavattehi mahājanopi sukhījāto

Amuno dhanavantassa suvaṇṇachattaṃ dhārayate

Amūsaṃ dhanavantānaṃ upatiṭṭheyya ekacco

Amusmā dhanavantamhā lābhasakkāraṃ labheyya

Amūhi dhanavantehi lābhasakkārāni labheyyuṃ

Amuno dhanavantassa mahāparivāro atthi

Amūsānaṃ dhanavantānaṃ mahāparivārā vijjanti

Amumhi dhanavantasmiṃ yo koci pasīdati

Amūsu dhanavantesu ye keci pasīdanti.

Iti catuvīsatimo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni vuccante.

Kohi nāma budho loke vasaṃ kodhassa gacchati;
Ke hitvā mānusaṃ dehaṃ dibbaṃ yogaṃ upaccaguṃ.

Kaṃsi tvaṃ assu uddissa pabbajito ca āvuso;
Keci puññāni katvāna kittakā tidivaṃ gatā.

Kenāyaṃ pakato satto kuvaṃ sattassa kārako;
Kehidaṃ pakataṃ bimbaṃ kvannu bibbassa kārako.

Kena te tādiso vaṇṇo kena te idha mijjhati;
Kehi me puññakammehi mamaṃ rakkhanti devatā.

Kassa cābhirato satto sabbadukkhā pamuccati;
Kesaṃ divāca rattoca sadā puññaṃ pavaḍḍhati.

Kasmā naparidevesi evarūpe mahabbhaye;
Kehi nāma ariyehi puthageva jano ayaṃ.

Kassa tvaṃ dhammamaññāya vācaṃ bhasayi īdisaṃ;
Kesaṃ te dhammamaññāya acchiduṃ bhavabhandhanaṃ.

Kamhi kāle tayā vīra patthitā bodhimuttamā;
Kesuddhānesu muninda sāvako paritibbutoti.

Iti pañcavīsatimo pāṭho.

Itthiliṅgarūpāni vuccante.

Kā ca suphassayaṃ dānaṃ mañcapīṭhādikaṃ adā;
Kāyo nānāvidhaṃ puññaṃ katvāna tidivaṃ gatā.

Kaṃ bhāvanañca bhāveti kaṃ sīlaṃ paripālayī;
Kā nāma dāsiyo kamme kārāpayati sāmiko.

Kāya upāsikāyassu dhammo ca sūyate sadā;
Kāhi ca sīlavatīhi dhammo ca sūyate sadā.

Kāya vijjāya me putto pāpuṇāti idaṃ sukhaṃ;
Kāhi sikkhāhi me puttā pāpuṇanti idaṃ sukhaṃ.

Kassā upāsikāyassu dānaṃ dadeyya dhanavā;
Kāsaṃ upāsikānañca dānaṃ dadeyya guṇavā.

Kāya gaṅgāya sabbāca pabhavantīti kunnadī;
Kāhi ca pana nadīhi pabhavanti mahānadī.

Kassā kho pana gaṅgāya mahogho hoti sabbadā;
Kāsaṃ kho pana kaññānaṃ ābharaṇā bhavanti ca.

Kassaṃ nadiṃ pana macchā niccaṃ vicaranti sadā;
Kāsu gaṅgāsu kho macchā niccaṃ vicaranti sadā.

Iti chabbīsatimo pāṭho.

Napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Kiṃ te jaṭāhi dummedha kiṃ te ajinasāṭiyā;
Kāni cittāni jāyanti kathaṃ jānema taṃ mayaṃ.

Kiṃ tvaṃ attavasaṃ disvā mama dajjāsimaṃ dhanaṃ;
Kāni puññāni katvāna kittakā tidivaṃ gatā.

Kenassu nīyati loko kenassu parikassati;
Kehi me puññakammassa nāntamevañca dissati.

Kenāsi dummano tāta purisaṃ kannu yocasi;

Kehi pupphehi sakkaccaṃ saddho yajati gotamaṃ.

Kassa so kayirā mettiṃ tamāhu cariyaṃ budhā;
Kesaṃ dānavaraṃ etaṃ dātabbañca sadādarā.

Kasmā coro ahu me tvaṃ iti rājā apucchitaṃ;
Kehi nāmapi hetūhi jāyantīti ime janā.

Kassa te dhammamaññāya acchiduṃ bhavabhandhanaṃ;
Kesaṃ majjhagato bhāti candova nabhamajjhago.

Kasmiṃ me sivayo kuddhā nāhaṃ passāmi dukkaṭaṃ;
Kesu puññesu yojeti sakhīnaṃ so sakhāhitoti.

Iti sattavīsatimo pāṭho.

Iti padamañjariyā sabbanāmānaṃ.

Catuttho paricchedo.

Atha aliṅgatumhāmhasaddā vuccante.

Tvaṃ pana puriso puññaṃ karohi

Tumhe purisā puññaṃ karotha

Tuvaṃ pana purisaṃ puññaṃ kārāpeti

Tumhe purise puññāni kārāpeti

Tayā purisena odano paccate

Tumhehi purisehi odanā paccante

Tayā purisena ekacco jīvati

Tumhehi purisehi ekacce jīvanti

Tuyhaṃ purisassa dhanaṃ deti dhanī

Tumhākaṃ purisānaṃ dhanaṃ deti dhanī

Tayā purisamhā apeti yo koci

Tumhehi purisehi apenti ye keci

Tuyhaṃ purisassa nāma gottādayo

Tumhākaṃ purisānaṃ pariggaho

Tayi purisasmiṃ koci pasīdati

Tumhesu purisesu keci pasīdanti.

Iti paṭhamo pāṭho.

Tvaṃ itthīpi odanaṃ bhutvā gacchāhi

Tumhe itthiyo odanaṃ bhutvā gacchatha

Tuvaṃ itthiṃ puññaṃ kārayati puriso

Tumhe itthiyo puññāni kārenti purisā

Tayā itthiyāpi dhaññaṃ bhajjate

Tumhehi itthīhi dhaññāni bhajjante

Tayā itthiyā dukkhaṃ pāpuṇāti koci

Tumhehi itthīhi sukhaṃ pāpuṇāti sāmi

Tuyhaṃ itthiyā ābharaṇaṃ deti sāmi

Tumhākaṃ itthīnaṃ ābharaṇaṃ deti sāmi

Tayā itthiyā apeti yo koci

Tumhehi itthīhi apenti ye keci

Tuyhaṃ itthiyā puttāpi bahavo honti

Tumhākaṃ itthīnaṃ vatthābharaṇāni honti

Tvayi itthiyā pana manaṃ patiṭṭhitaṃ

Tumhesu itthīsu pana manāni patiṭṭhitāni.

Iti dutiyo pāṭho.

Tvaṃ cittaṃ pana ārammaṇaṃ cintesi

Tumhe cittāni ārammaṇaṃ cintetha

Tvaṃ cittaṃ saññamessanti ye keci

Tumhe cittāni saññamessanti ye keci

Tayā cittena kammaphalaṃ anubhuttaṃ

Tumhehi cittehi kammaphalaṃ anubhuttaṃ

Tayā cittena buddhaṃ sarati sappuriso

Tumhehi cittehi buddhaṃ saranti sappurisā

Tuyhaṃ cittassa ovādaṃ deti koci

Tumhākaṃ cittānaṃ ovādaṃ denti keci

Tayā cittamhā kho pana bhayaṃ uppajjati

Tumhehi cittehi pana bhayāni uppajjanti

Tuyhaṃ cittassa parivitakko udapādi

Tumhākaṃ cittānaṃ parivitakko udapādi

Tayi citte kho pana kusalacittaṃ patiṭhitaṃ

Tumhesu cittesu kusalacittāni patiṭṭhitāni.

Iti tatiyo pāṭho.

Ahaṃ purisopi puññaṃ karomi

Mayaṃ purisā pana puññaṃ karoma

Mamaṃ purisaṃ puññaṃ kārāpeti

Amhe purise puññāni kārāpeti

Mayā purisena kammaphalaṃ anubhuttaṃ

Amhehi purisehi kammaphalaṃ anubhuttaṃ

Mayā purisena ekacco sucarati

Amhehi purisehi ekacce sucaranti

Amhaṃ purisassa dhanaṃ dadāti dhanavā

Amhākaṃ purisānaṃ phalaṃ dadāti phalavā

Mayā purisasmā apeti ekacco

Amhehi purisehi bhayāni uppajjanti

Amhaṃ purisassa nāma gottādi

Amhākaṃ purisānaṃ pariggaho hoti

Mayi purisasmiṃ pasīdati yo koci

Amhesu purisesu ekacco sūratamo.

Iti catuttho pāṭho.

Ahaṃ kaññā pana puññaṃ karomi

Mayaṃ kaññāyo puññāni karoma

Mamaṃ kaññaṃ puññaṃ kārāpeti

Amhe kaññāyo puññaṃ kārāpeti

Mayā kaññāya odano paccate

Amhehi kaññāhi odano paccate

Mayā kaññāya sukhadukkhā pāpuṇāti

Amhehi kaññāhi sukhadukkhaṃ pāpuṇāti

Amhaṃ kaññāya ābharaṇaṃ deti

Amhākaṃ kaññānaṃ ābharaṇaṃ deti

Mayā kaññāya ayaṃ kaññā hīṇā

Amhehi kaññāhi ayaṃ kaññā adhikā

Amhaṃ kaññāya vatthābharaṇāni honti

Amhākaṃ kaññānaṃ pariggaho hoti

Mayi kaññāyaṃ me manaṃ napatiṭṭhitaṃ

Amhesu kaññāsu me manaṃ patiṭṭhitaṃ.

Iti pañcamo pāṭho.

Ahaṃ cittaṃ pana ārammaṇaṃ vijānāhi

Mayaṃ cittāni ārammaṇaṃ vijānātha

Mamaṃ cittaṃ saññamessanti ekacce

Amhe cittāni saññamessanti keci

Mayā cittena kammaphalaṃ anubhuttaṃ

Amhehi cittehi kammaphalaṃ anubhuttaṃ

Mayā cittena buddhaṃ sarati sappuriso

Amhehi cittehi buddhaṃ sarati saddho

Mamaṃ cittassa ovādaṃ deti koci

Amhākaṃ cittānaṃ ovādaṃ denti keci

Mayā cittasmā pana bhayaṃ uppajjati

Amhehi cittehi bhayāni uppajjanti

Mamaṃ cittassa parivitakko udapādi

Amhākaṃ cittānaṃ parivitakko hoti

Mayi citte pana kusalacittaṃ patiṭṭhitaṃ

Amhesu cittesu kusalacittāni patiṭṭhitāni.

Iti chaṭṭho pāṭho.

Gāmaṃ vo pana gaccheyyātha

Gāmaṃ no pana gaccheyyāma

Pahāya vo bhikkhave gamissāmi

Mā no ajja pana vikantisu

Katameva te pana taṃ kammaṃ

Katameva me pana taṃ kammaṃ

Katameva vo pana kusalakammaṃ

Katameva no pana kusalakammaṃ

Dadāmi te pana gāmavarāni pañca

Dadāhi me gāmavaraṃ tvampi

Dhammaṃ vo bhikkhave desissāmi

Saṃvibhājetha no rajjena

Manussasseva te sīsaṃ pana

Pahūtaṃ me pana dhanaṃ sakka

Tuṭṭhosmiyā vo pana pakatiyā

Satthā no bhagavā anuppatto.

Vo no te meti rūpāni padāni padato yato;
Tato nāmikapantīsu natū vuttāni tāni me.

Paccatte upayoge ca karaṇe sampadāniye;
Sāmissa vacane ceva vo no saddo pavattati.

Karaṇe sampadāne ca sāmiatthe ca āgato;
Te me saddoti viññeyyo viññunā nayadassināti.

Iti sattamo pāṭho.

Iti padamañjariyā aliṅgasabbanāmānaṃ.

Pañcamo paricchedo.

Imāni pulliṅgarūpāni vuccante

Dve mahārājāno rajjaṃ kārenti

Dvepi mahārājāno upasaṅkamati

Dvīhi mahārājehi saṅgāmo kato

Dvīhi mahārājehi raṭṭhavāsino jīvanti

Dvinnaṃ mahārājānaṃ pannākāraṃ deti

Dvīhi mahārājehi bhayāni uppajjanti

Dvinnaṃ mahārājānaṃ pariggaho hoti

Dvīsu mahārājesu manāni patiṭṭhitāni.

Imāni itthiliṅgarūpāni vuccante.

Dve kaññāyo puññāni karonti

Dve kaññāyo puññāni kārāpeti

Dvīhi kaññāhi puññāni katāni

Dvīhi kaññāhi sukhadukkhaṃ pāpuṇāti

Dvinnaṃ kaññānaṃ ābharaṇāni deti

Dvīhi kaññāhi ayaṃ kaññā adhikā

Dvinnaṃ kaññānaṃ vatthābharaṇaṃ hoti

Dvīsu kaññāsu manāni patiṭṭhitāni

Imāni napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Dve kulāni dānādikusalaṃ karonti

Dve kulāni dānādikusalaṃ kārāpeti

Dvīhi kulehi saṅgho bhattaṃ bhojāpito

Dvīhi kulehi sukhaṃ pāpuṇāti saṅgho

Dvinnaṃ kulānaṃ sakkāraṃ karonti keci

Dvīhi kulehi apeti ekacco puggalo

Dvinnaṃ kulānaṃ nāma gottādayo

Dvīsu kulesu me cittaṃ patiṭṭhitaṃ.

Iti paṭhamo pāṭho.

Imāni pulliṅgarūpāni vuccante.

Tayo purisā pana vihāraṃ karonti

Tayo purise upagacchati ekacco

Tīhi purisehi vihāro kārāpito

Tīhi purisehi jīvanti ye keci

Tiṇṇannaṃ purisānaṃ dhanaṃ deti dhanavā

Tīhi purisehi bhayāni uppajjanti

Tiṇṇannaṃ purisānaṃ pariggaho hoti

Tīsu purisesu pasīdati yo koci.

Imāni itthiliṅgarūpāni vuccante.

Tisso itthiyo puññāni karonti

Tisso itthiyo puññāni kārāpeti

Tīhi itthīhi saṅgho bhattaṃ bhojāpito

Tīhi itthīhi jīvanti ekacco puriso

Tissannaṃ itthīnaṃ ābharaṇāni deti

Tīhi itthīhi apeti ekacco puriso

Tissannaṃ itthīnaṃ ābharaṇāni honti

Tīsu itthīsu pasīdati ekacco puriso.

Imāni napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Tīni kulāni puññāni karonti

Tīni kulāni puññāni kārāpeti

Tīhi kulehi puññāni kariyyante

Tīhi kulehi jīvanti ye keci

Tiṇṇannaṃ kulānaṃ dhanaṃ deti dhanavā

Tīhi kulehi bhayāni na uppajjanti

Tiṇṇannaṃ kulānaṃ mahābhogo hoti

Tīsu kulesu pasīdati ekacco puriso.

Iti dutiyo pāṭho.

Imāni pulliṅgarūpāni vuccante.

Cattāro mahārājā rajjaṃ karonti

Cattāro mahārāje upagacchati ekacco

Catūhi mahārājehi puññāni kariyyante

Catūhi mahārājehi jīvanti mahājanā

Catunnaṃ mahārājānaṃ pannākāraṃ denti

Catūhi mahārājehi bhayāni uppajjanti

Catunnaṃ mahārājānaṃ ābharaṇaṃ hoti

Catūsu mahārājesu pasīdati mahājano.

Imāni itthiliṅgarūpāni vuccante.

Catasso kaññāyo puññāni karonti

Catasso kaññāyo puññāni kārāpeti

Catūhi kaññāhi saṅgho bhattaṃ bhojāpito

Catūhi kaññāhi vadhaṃ pāpuṇanti purisā

Catassannaṃ kaññānaṃ ābharaṇāni denti

Catūhi kaññāhi ayaṃ kaññā adhikā

Catassannaṃ kaññānaṃ ābharaṇaṃ hoti

Catūsu kaññāsu pasīdati ekacco puriso.

Imāni napuṃsakaliṅgarūpāni vuccante.

Cattāri kulāni bahuṃ puññaṃ karonti

Cattāri kulāni upagacchanti ekacce

Catūhi kulehi vihāro kārāpīyate

Catūhi kulehi jīvanti ekacce purisā

Catunnaṃ kulānaṃ sakkāraṃ karonti

Catūhi kulehi apenti ekacce

Catunnaṃ kulānaṃ nāma gottādayo

Catusu kulesu pasīdati mahājano.

Iti tatiyo pāṭho.

Pañca mahābhūtā tiṭṭhanti

Pañca mahābhūte passati

Pañcahi mahābhūtehi katāni

Pañcahi mahābhūtehi sucarati

Pañcannaṃ mahābhūtānaṃ dīyate

Pañcahi mahābhūtehi apeti

Pañcannaṃ mahābhūtānaṃ santakaṃ

Pañcasu mahābhūtesu patiṭṭhitaṃ.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Pañca-mahābhūtā pana tiṭṭhanti

Pañca-abhibhavitāro tiṭṭhanti

Pañca-purisā pana tiṭṭhanti

Pañca-bhūmiyo pana honti

Pañca-kaññāyo pana tiṭṭhanti

Pañca-mahābhūtāni tiṭṭhanti

Pañca-cittāni uppajjanti

Evaṃ sabbattha yojetabbaṃ.

Iti catuttho pāṭho.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Cha mahābhūtā pana tiṭṭhanti

Cha abhibhavitāro passati

Chahi purisehi kammaṃ kataṃ

Channaṃ bhūmīnaṃ ruccati koci

Chahi kaññāhi apeti ekacco

Channaṃ bhūtānaṃ santakaṃ hoti

Chasu pana cittesu patiṭṭhitaṃ.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Satta mahābhūtā pana tiṭṭhanti

Satta abhibhavitāro passati

Sattahi purisehi kammaṃ kataṃ

Sattannaṃ bhūmīnaṃ ruccati koci

Sattahi kaññāhi apeti ekacco

Sattannaṃ bhūtānaṃ santakaṃ hoti

Sattasu pana cittesu patiṭṭhitaṃ.

Iti pañcamo pāṭho.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Aṭṭha mahābhūtā pana tiṭṭhanti

Aṭṭha abhibhavitāro passati

Aṭṭhahipurisehi kammaṃ kataṃ

Aṭṭhannaṃ bhūmīnaṃ ruccati koci

Aṭṭhahi kaññāhi apeti koci

Aṭṭhannaṃbhūtānaṃ santakaṃ hoti

Aṭṭhasu pana cittesu patiṭṭhitaṃ.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Nava mahābhūtā pana tiṭṭhanti

Nava abhibhavitāro passati

Navahi purisehi kammaṃ kataṃ

Navannaṃ bhūmīnaṃ ruccati koci

Navahi kaññāhi apeti koci

Navannaṃ bhūtānaṃ santakaṃ hoti

Navasu pana cittesu patiṭṭhitaṃ.

Iti chaṭṭho pāṭho.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Dasa mahābhūtā pana tiṭṭhanti

Dasa abhibhavitāro passati

Dasahi purisehi kammaṃ kataṃ

Dasannaṃ bhūtānaṃ ruccati koci

Dasahi kaññāhi apeti koci

Dasannaṃ bhūtānaṃ santakaṃ hoti

Dasasu pana cittesu patiṭṭhitaṃ.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Ekādasa-mahābhūtā tiṭṭhanti

Dvādasa-abhibhavitāro tiṭṭhanti

Terasa-purisā pana tiṭṭhanti

Cuddasa-bhūmiyo pana honti

Pañcadasa-kaññāyo pana tiṭṭhanti

Solasa-bhūtāni pana tiṭṭhanti

Sattarasa-cittāni uppajjanti.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Aṭṭhārasa mahābhūtā pana tiṭṭhanti

Aṭṭhārasa abhibhavitāro passati

Aṭṭhārasahi purisehi kammaṃ kataṃ

Aṭṭhārasannaṃ bhūmīnaṃ ruccati

Aṭṭhārasahi kaññāhi apeti koci

Aṭṭhārasannaṃ bhūtānaṃ santakaṃ

Aṭṭhārasasu cittesu patiṭṭhitaṃ.

Iti sattamo pāṭho.

Iti padamañjariyā bahuvacanasaṅkhyānāmānaṃ chaṭṭho paricchedo.

Tiliṅgarūpāni vuccante.

Ekūnavīsati ekūnavīsaṃ iccādipi

Ekūnavīsāya ekūnavīsāyaṃ

Ekūnavīsati bhikkhūpi tiṭṭhanti

Ekūnavīsaṃ bhikkhūpi passati

Ekūnavīsāya bhikkhūhi dhammo desito

Ekūnavīsāya kaññāhi kammaṃ kataṃ

Ekūnavīsāya cittehi kammaṃ kataṃ

Ekūnavīsāya bhikkhūnaṃ cīvaraṃ deti

Ekūnavīsāya kaññānaṃ dhanaṃ deti

Ekūnavīsāya cittānaṃ pana ruccati

Ekūnavīsāya bhikkhūhi apeti koci

Ekūnavīsāya kaññāhi apeti koci

Ekūnavīsāya cittehi apeti koci

Ekūnavīsāya bhikkhūnaṃ santakaṃ

Ekūnavīsāya kaññānaṃ santakaṃ

Ekūnavīsāya cittānaṃ santakaṃ

Ekūnavīsāya bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ

Ekūnavīsāya kaññāsu patiṭṭhitaṃ

Ekūnavīsāyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ.

Iti paṭhamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Ekūnavīsati bhikkhūpi tiṭṭhanti

Ekūnavīsatiṃ bhikkhūpi passati

Ekūnavīsatiyā bhikkhūhi desito

Ekūnavīsatiyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni.

Ekūnavīsati kaññāyo tiṭṭhanti

Ekūnavīsatiṃ kaññāyo passati

Ekūnavīsatiyā kaññāhi kammaṃ kataṃ

Ekūnavīsatiyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Ekūnavīsati cittāni uppajjanti

Ekūnavīsatiṃ cittāni passati

Ekūnavīsatiyā cittehi kammaṃ kataṃ

Ekūnavīsatiyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ.

Iti dutiyo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Vīsati bhikkhavo tiṭṭhanti

Vīsatiṃ bhikkhavo passati

Vīsatiyā bhikkhūhi desito

Vīsatiyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni.

Vīsati kaññāyopi tiṭṭhanti

Visatiṃ kaññāyopi passati

Vīsatiyā kaññāhi kammaṃ kataṃ

Vīsatiyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Vīsati cittāni uppajjanti

Vīsatiṃ cittānipi passati

Vīsatiyā cittehi kammaṃ kataṃ

Vīsatiyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ

Vīsaṃ vīsaṃ vīsāya vīsāyaṃ

Tathā ekavīsa dvāvīsa bāvīsa

Tevīsa catuvīsa-iccādipi.

Iti tatiyo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Tiṃsa bhikkhavo tiṭṭhanti

Tiṃsa bhikkhavo passati

Tiṃsāya bhikkhūhi desito

Tiṃsāyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni.

Tiṃsa kaññāyopi tiṭṭhanti

Tiṃsa kaññāyopi passati

Tiṃsāya kaññāhi kammaṃ kataṃ

Tiṃsāyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Tiṃsa cittāni uppajjanti

Tiṃsa cittānipi passati

Tiṃsāya cittehi kammaṃ kataṃ

Tiṃsāyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ.

Iti catuttho pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Cattālīsa bhikkhavo tiṭṭhanti

Cattālīsaṃ bhikkhavo passati

Cattālīsāya bhikkhūhi desito

Cattālīsāyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni.

Cattālīsa kaññāyopi tiṭṭhanti

Cattālīsaṃ kaññāyopi passati

Cattālīsāya kaññāhi kammaṃ kataṃ

Cattālīsāyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Cattālīsa cittānipi uppajjanti

Cattālīsaṃ cittānipi passati

Cattālīsāya cittehi kammaṃ kataṃ

Cattālīsāyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ.

Cattārīsa iccādipi.

Iti pañcamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Paññāya bhikkhavo tiṭṭhanti

Paññāyaṃ bhikkhavo passati

Paññāsāya bhikkhūhi desito

Paññāsāyaṃ bhikkhūsu vatiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni.

Paññāya kaññāyopi tiṭṭhanti

Paññāsaṃ kaññāyopi passati

Paññāsāya kaññāhi kammaṃ kataṃ

Paññāsāyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Paññāsa cittānipi uppajjanti

Paññāsaṃ cittānipi passati.

Paññāsāya cittehi kammaṃ kataṃ

Paññāsāyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ.

Tathā paṇṇāsa paṇṇāsaṃ

Paṇṇāsāya paṇṇāsāyaṃ.

Iti chaṭṭho pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Saṭṭhi bhikkhavopi tiṭṭhanti

Saṭṭhiṃ bhikkhavopi passati

Saṭṭhiyā bhikkhūhi desito

Saṭṭhiyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni.

Saṭṭhi kaññāyopi tiṭṭhanti

Saṭṭhiṃ kaññāyopi passati

Saṭṭhiyā kaññāhi kammaṃ kataṃ

Saṭṭhiyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Saṭṭhi cittānipi uppajjanti

Saṭṭhiṃ cittānipi passati

Saṭṭhiyā cittehi kammaṃ kataṃ

Saṭṭhiyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ.

Iti sattamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Sattati bhikkhavopi tiṭṭhanti

Sattatiṃ bhikkhavopi passati

Sattatiyā bhikkhūhi desito

Sattatiyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni.

Sattati kaññāyopi tiṭṭhanti

Sattatiṃ kaññāyopi passati

Sattatiyā kaññāhi kammaṃ kataṃ

Sattatiyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Sattati cittānipi uppajjanti

Sattatiṃ cittānipi passati

Sattatiyā cittehi kammaṃ kataṃ

Sattatiyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ

Sattari iccādipi.

Iti aṭṭhamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Asīti bhikkhavopi tiṭṭhanti

Asītiṃ bhikkhavopi passati

Asītiyā bhikkhūhi desito

Asītiyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni.

Asīti kaññāyopi tiṭṭhanti

Asītiṃ kaññāyopi passati

Asītiyā kaññāhi kammaṃ kataṃ

Asītiyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Asīti cittānipi uppajjanti

Asītiṃ cittānipi passati

Asitiyā cittehi kammaṃ kataṃ

Asītiyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ.

Iti navamo pāṭho.

Pulliṅgarūpāni.

Navuti bhikkhavopi tiṭṭhanti

Navutiṃ bhikkhavopi passati

Navutiyā bhikkhūhi desito

Navutiyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ.

Itthiliṅgarūpāni

Navuti kaññāyopi tiṭṭhanti

Navutiṃ kaññāyopi passati

Navutiyā kaññāhi kammaṃ kataṃ

Navutiyaṃ kaññāsu patiṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Navuti cittānipi uppajjanti

Navutiṃ cittānipi passati

Navutiyā cittehi kammaṃ kataṃ

Navutiyaṃ cittesu patiṭṭhitaṃ.

Tathā ekanavuti iccādipi.

Iti dasamo pāṭho.

Sataṃ bhikkhavo pana tiṭṭhanti

Satāni bhikkhavo pana tiṭṭhanti

Sataṃ bhikkhavo pana passati

Satāni bhikkhavo pana passati

Satena bhikkhūhi dhammo desito

Satehi bhikkhūhi dhammā desitā

Satassa bhikkhūnaṃ dānaṃ dadeyya

Satānaṃ bhikkhūnaṃ dānaṃ dadeyyuṃ

Satasmā bhikkhūhi apeti koci

Satehi bhikkhūhi apenti keci

Satassa bhikkhūnaṃ pattacīvarāni

Satānaṃ bhikkhunaṃ pattacīvarāni

Satasmiṃ bhikkhūsu manaṃ patiṭṭhitaṃ

Satesu bhikkhūsu manaṃ patiṭṭhitaṃ.

Evaṃ sahassaṃ sahassānīti.

Yojetabbaṃ dasasahassaṃ

Satasahassaṃ dasasatasahassanti

Etthāpi esevanayo

Ayaṃ panettha nayo

Sataṃ kho bhikkhū honti

Sataṃ kho itthiyo honti

Sataṃ kho piyāti honti

Sahassādisupi eseva nayo.

Iti ekādasamo pāṭho.

Dasassa gaṇanassa dasaguṇitaṃ katvā sataṃ hoti.

Satassa dasaguṇitaṃ katvā sahassaṃ hoti.

Dasasahassassa dasaguṇitaṃ katvā satasahassaṃ hoti.

Taṃ lakkhanti vuccati, satasahassassa dasaguṇitaṃ katvā dasasatasahassaṃ hoti.

Dasasatasahassassa dasaguṇitaṃ katvā koṭi hoti.

Satasahassānaṃ sataṃ koṭi nāmāti attho.

Koṭisatasahassānaṃ sataṃ pakoṭi.

Pakoṭisatasahassānaṃ sataṃ koṭippakoṭi.

Koṭippakoṭi satasahassānaṃ sataṃ nahutaṃ.

Nahutasatasahassānaṃ sataṃ ninnahutaṃ

Ninnahutasatasahassānaṃ sataṃ akkhohiṇi.

Aparo nayo-ekaṃ dasaṃ sataṃ sahassaṃ

Dasasahassaṃ satasahassaṃ dasasatasahassaṃ

Koṭi pakoṭi koṭippakoṭi nahutaṃ

Ninnahutaṃ akkhohiṇīti evaṃ

Ekato paṭṭhāya guṇīyamānā akkhohiṇi

Terasama ṭhānaṃ hutvā tiṭṭhati.

Nava nāgasahassāni nāge nāge sataṃ rathā

Rathe rathe sataṃ assā asse asse sataṃ narā

Nare nare sataṃ kaññā eke kissaṃ satitthiyo

Esā akkhohiṇī nāma pubbācariyehi bhāsitāti.

Akkhohiṇīca bhindūca abbudaṃca nirabbudaṃ

Ahahaṃ ababañceva aṭaṭaṃca sugandhikaṃ

Uppalaṃ kumudañceva puṇḍarīkaṃ padumaṃ tathā

Kathānaṃ mahākathānaṃ asaṃkheyyanti bhāsito.

Kamo kaccāyane eso pāliyā so virujjhati

Pāliyantu kamo evaṃ veditabbo nirabbudā

Ababaṃ aṭaṭaṃ ahahaṃ kumudaṃca sugandhikaṃ

Uppalaṃ puṇḍarīkaṃca padumanti jinobravīti.

Iti dvādasamo pāṭho.

Iti padamañjariyā saṅkhyānāmānaṃ.

Sattamo paricchedo.

Padamañjariyā pakaraṇī samattā.

Siddhi ratthu.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Therīgāthāpāḷi

1. Ekakanipāto

1. Aññatarātherīgāthā

1. ‘‘Sukhaṃ supāhi therike, katvā coḷena pārutā;
Upasanto hi te rāgo, sukkhaḍākaṃ va kumbhiya’’nti.

Itthaṃ sudaṃ aññatarā therī apaññātā bhikkhunī gāthaṃ abhāsitthāti.

2. Muttātherīgāthā

2. ‘‘Mutte muccassu yogehi, cando rāhuggahā iva;
Vippamuttena cittena, anaṇā bhuñja piṇḍaka’’nti.

Itthaṃ sudaṃ bhagavā muttaṃ sikkhamānaṃ imāya gāthāya abhiṇhaṃ ovadatīti.

3. Puṇṇātherīgāthā

3. ‘‘Puṇṇe pūrassu dhammehi, cando pannaraseriva;
Paripuṇṇāya paññāya, tamokhandhaṃ [tamokkhandhaṃ (sī. syā.)] padālayā’’ti.

Itthaṃ sudaṃ puṇṇā therī gāthaṃ abhāsitthāti.

4. Tissātherīgāthā

4. ‘‘Tisse sikkhassu sikkhāya, mā taṃ yogā upaccaguṃ;
Sabbayogavisaṃyuttā, cara loke anāsavā’’ti.

… Tissā therī….

5. Aññatarātissātherīgāthā

5. ‘‘Tisse yuñjassu dhammehi, khaṇo taṃ mā upaccagā;
Khaṇātītā hi socanti, nirayamhi samappitā’’ti.

… Aññatarā tissā therī….

6. Dhīrātherīgāthā

6. **‘‘Dhīre nirodhaṃ phusehi [phussehi (sī.)], saññāvūpasamaṃ sukhaṃ;**
Ārādhayāhi nibbānaṃ, yogakkhemamanuttara’’nti [yogakkhemaṃ anuttaranti (sī. syā.)].

… Dhīrā therī….

7. Vīrātherīgāthā

7. ‘‘Vīrā vīrehi [dhīrā dhīrehi (ka.)] dhammehi, bhikkhunī bhāvitindriyā;
Dhārehi antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhini’’nti [savāhananti (ka.)].

… Vīrā therī….

8. Mittātherīgāthā

8. ‘‘Saddhāya pabbajitvāna, mitte mittaratā bhava;
Bhāvehi kusale dhamme, yogakkhemassa pattiyā’’ti.

… Mittā therī….

9. Bhadrātherīgāthā

9. ‘‘Saddhāya pabbajitvāna, bhadre bhadraratā bhava;
Bhāvehi kusale dhamme, yogakkhemamanuttara’’nti.

… Bhadrā therī….

10. Upasamātherīgāthā

10. ‘‘Upasame tare oghaṃ, maccudheyyaṃ suduttaraṃ;
Dhārehi antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhana’’nti.

… Upasamā therī….

11. Muttātherīgāthā

11. ‘‘Sumuttā sādhumuttāmhi, tīhi khujjehi muttiyā;
Udukkhalena musalena, patinā khujjakena ca;
Muttāmhi jātimaraṇā, bhavanetti samūhatā’’ti.

… Muttā therī….

12. Dhammadinnātherīgāthā

12. ‘‘Chandajātā avasāyī, manasā ca phuṭā [phuṭṭhā (syā.), phuṭhā (sī. aṭṭha.)] siyā;
Kāmesu appaṭibaddhacittā [appaṭibandhacittā (ka.)], **uddhaṃsotāti** vuccatī’’ti [uddhaṃsotā vimuccatīti (sī. pī.)].

… Dhammadinnā therī….

13.Visākhātherīgāthā

13. ‘‘Karotha buddhasāsanaṃ, yaṃ katvā nānutappati;
Khippaṃ pādāni dhovitvā, ekamante nisīdathā’’ti.

… Visākhā therī….

14.Sumanātherīgāthā

14. ‘‘Dhātuyo dukkhato disvā, mā jātiṃ punarāgami;
Bhave chandaṃ virājetvā, upasantā carissasī’’ti.

… Sumanā therī….

15. Uttarātherīgāthā

15. ‘‘Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, sītibhūtāmhi nibbutā’’ti.

… Uttarā therī….

16. Vuḍḍhapabbajitasumanātherīgāthā

16. ‘‘Sukhaṃ tvaṃ vuḍḍhike sehi, katvā coḷena pārūtā;
Upasanto hi te rāgo, sītibhūtāsi nibbutā’’ti.

… Sumanā vuḍḍhapabbajitā therī….

17. Dhammātherīgāthā

17. ‘‘Piṇḍapātaṃ caritvāna, daṇḍamolubbha dubbalā;
Vedhamānehi gattehi, tattheva nipatiṃ chamā;
Disvā ādīnavaṃ kāye, atha cittaṃ vimucci me’’ti.

… Dhammā therī….

18. Saṅghātherīgāthā

18. ‘‘Hitvā ghare pabbajitvā [pabbajitā (sī. aṭṭha.)], hitvā puttaṃ pasuṃ piyaṃ;
Hitvā rāgañca dosañca, avijjañca virājiya;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, upasantāmhi nibbutā’’ti.

… Saṅghā therī….

Ekakanipāto niṭṭhito.

2. Dukanipāto

1. Abhirūpanandātherīgāthā

19. [apa. therī 2.4.157 apadānepi] ‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

20. ‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasantā carissasī’’ti.

Itthaṃ sudaṃ bhagavā abhirūpanandaṃ sikkhamānaṃ imāhi gāthāhi abhiṇhaṃ ovadatīti [itthaṃ sudaṃ bhagavā abhirūpanandaṃ sikkhamānaṃ imāhi gāthāhi abhiṇhaṃ ovadatīti (ka.)].

2. Jentātherīgāthā

21. ‘‘Ye ime satta bojjhaṅgā, maggā nibbānapattiyā;
Bhāvitā te mayā sabbe, yathā buddhena desitā.

22. ‘‘Diṭṭho hi me so bhagavā, antimoyaṃ samussayo;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

Itthaṃ sudaṃ jentā therī gāthāyo abhāsitthāti.

3. Sumaṅgalamātātherīgāthā

23. ‘‘Sumuttikā sumuttikā [sumuttike sumuttike (sī.), sumuttike sumuttikā (syā. ka.)], sādhumuttikāmhi musalassa;
Ahiriko me chattakaṃ vāpi, ukkhalikā me deḍḍubhaṃ vāti.

24. ‘‘Rāgañca ahaṃ dosañca, cicciṭi cicciṭīti vihanāmi;
Sā rukkhamūlamupagamma, aho sukhanti sukhato jhāyāmī’’ti.

… Sumaṅgalamātā therī [aññatarā therī bhikkhunī apaññātā (syā. ka.)].

4. Aḍḍhakāsitherīgāthā

25. ‘‘Yāva kāsijanapado, suṅko me tatthako ahu;
Taṃ katvā negamo agghaṃ, aḍḍhenagghaṃ ṭhapesi maṃ.

26. ‘‘Atha nibbindahaṃ rūpe, nibbindañca virajjahaṃ;
Mā puna jātisaṃsāraṃ, sandhāveyyaṃ punappunaṃ;
Tisso vijjā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Aḍḍhakāsi therī….

5. Cittātherīgāthā

27. ‘‘Kiñcāpi khomhi kisikā, gilānā bāḷhadubbalā;
Daṇḍamolubbha gacchāmi, pabbataṃ abhirūhiya.

28. ‘‘Saṅghāṭiṃ nikkhipitvāna, pattakañca nikujjiya;
Sele khambhesimattānaṃ, tamokhandhaṃ padāliyā’’ti.

… Cittā therī….

6. Mettikātherīgāthā

29. ‘‘Kiñcāpi khomhi dukkhitā, dubbalā gatayobbanā;
Daṇḍamolubbha gacchāmi, pabbataṃ abhirūhiya.

30. ‘‘Nikkhipitvāna saṅghāṭiṃ, pattakañca nikujjiya;

Nisinnā camhi selamhi, atha cittaṃ vimucci me;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana''nti.

… Mettikā therī….

7. Mittātherīgāthā

31. ''Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

32. ''Uposathaṃ upāgacchiṃ, devakāyābhinandinī;
Sājja ekena bhattena, muṇḍā saṅghāṭipārutā;
Devakāyaṃ na patthehaṃ, vineyya hadaye dara''nti.

… Mittā therī….

8. Abhayamātutherīgāthā

33. ''Uddhaṃ pādatalā amma, adho ve kesamatthakā;
Paccavekkhassumaṃ kāyaṃ, asuciṃ pūtigandhikaṃ.

34. ''Evaṃ viharamānāya, sabbo rāgo samūhato;
Pariḷāho samucchinno, sītibhūtāmhi nibbutā''ti.

… Abhayamātu therī….

9. Abhayātherīgāthā

35. ''Abhaye bhiduro kāyo, yattha satā puthujjanā;
Nikkhipissāmimaṃ dehaṃ, sampajānā satīmatī.

36. ''Bahūhi dukkhadhammehi, appamādaratāya me;
Taṇhakkhayo anuppatto, kataṃ buddhassa sāsana''nti.

… Abhayā therī….

10. Sāmātherīgāthā

37. ''Catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ, vihārā upanikkhamiṃ;
Aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī;
Tassā me aṭṭhamī ratti, yato taṇhā samūhatā.

38. ''Bahūhi dukkhadhammehi, appamādaratāya me;
Taṇhakkhayo anuppatto, kataṃ buddhassa sāsana''nti.

… Sāmā therī….

Dukanipāto niṭṭhito.

3. Tikanipāto

1. Aparāsāmātherīgāthā

39. ‘‘Paṇṇavīsativassāni, yato pabbajitāya me;
Nābhijānāmi cittassa, samaṃ laddhaṃ kudācanaṃ.

40. ‘‘Aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī;
Tato saṃvegamāpādiṃ, saritvā jinasāsanaṃ.

41. ‘‘Bahūhi dukkhadhammehi, appamādaratāya me;
Taṇhakkhayo anuppatto, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ajja me sattamī ratti, yato taṇhā visositā’’ti.

… Aparā sāmā therī….

2. Uttamātherīgāthā

42. ‘‘Catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ, vihārā upanikkhamiṃ;
Aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī.

43. ‘‘Sā bhikkhuniṃ upagacchiṃ, yā me saddhāyikā ahu;
Sā me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo.

44. ‘‘Tassā dhammaṃ suṇitvāna, yathā maṃ anusāsi sā;
Sattāhaṃ ekapallaṅkena, nisīdiṃ pītisukhasamappitā [nisīdiṃ sukhasamappitā (sī.)];
Aṭṭhamiyā pāde pasāresiṃ, tamokhandhaṃ padāliyā’’ti.

… Uttamā therī….

3. Aparāuttamātherīgāthā

45. ‘‘Ye ime satta bojjhaṅgā, maggā nibbānapattiyā;
Bhāvitā te mayā sabbe, yathā buddhena desitā.

46. ‘‘Suññatassānimittassa, lābhinīhaṃ yadicchakaṃ;
Orasā dhītā buddhassa, nibbānābhiratā sadā.

47. ‘‘Sabbe kāmā samucchinnā, ye dibbā ye ca mānusā;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Aparā uttamā therī….

4. Dantikātherīgāthā

48. ‘‘Divāvihārā nikkhamma, gijjhakūṭamhi pabbate;
Nāgaṃ ogāhamuttiṇṇaṃ, nadītīramhi addasaṃ.

49. ‘‘Puriso aṅkusamādāya, ‘dehi pāda’nti yācati;
Nāgo pasārayī pādaṃ, puriso nāgamāruhi.

50. ‘‘Disvā adantaṃ damitaṃ, manussānaṃ vasaṃ gataṃ;
Tato cittaṃ samādhesiṃ, khalu tāya vanaṃ gatā’’ti.

… Dantikā therī….

5. Ubbiritherīgāthā

51. ‘‘Amma jīvāti vanamhi kandasi, attānaṃ adhigaccha ubbiri;
Cullāsītisahassāni [cūḷāsītisahassāni (sī.)], sabbā jīvasanāmikā;
Etamhāḷāhane daḍḍhā, tāsaṃ kamanusocasi.

52. ‘‘Abbahī [abbutī (syā.), abbuḷhaṃ (ka.)] vata me sallaṃ, duddasaṃ hadayassitaṃ [hadayanissitaṃ (sī. syā.)];
Yaṃ me sokaparetāya, dhītusokaṃ byapānudi.

53. ‘‘Sājja abbūḷhasallāhaṃ, nicchātā parinibbutā;
Buddhaṃ dhammañca saṅghañca, upemi saraṇaṃ muni’’nti.

… Ubbirī therī….

6. Sukkātherīgāthā

54. ‘‘Kiṃme katā rājagahe manussā, madhuṃ pītāva [madhupītāva (sī.)] acchare;
Ye sukkaṃ na upāsanti, desentiṃ buddhasāsanaṃ.

55. ‘‘Tañca appaṭivānīyaṃ, asecanakamojavaṃ;
Pivanti maññe sappaññā, valāhakamivaddhagū.

56. ‘‘Sukkā sukkehi dhammehi, vītarāgā samāhitā;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhana’’nti.

… Sukkā therī….

7. Selātherīgāthā

57. ‘‘Natthi nissaraṇaṃ loke, kiṃ vivekena kāhasi;
Bhuñjāhi kāmaratiyo, māhu pacchānutāpinī’’.

58. ‘‘Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ ‘kāmaratiṃ’ brūsi, ‘aratī’ dāni sā mama.

59. ‘‘Sabbattha vihatā nandī [nandi (sī. syā.)], tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti.

… Selā therī….

8. Somātherīgāthā

60. ‘‘Yaṃ taṃ isīhi pattabbaṃ, ṭhānaṃ durabhisambhavaṃ;
Na taṃ dvaṅgulapaññāya, sakkā pappotumitthiyā’’.

61. ‘‘Itthibhāvo no kiṃ kayirā, cittamhi susamāhite;
Ñāṇamhi vattamānamhi, sammā dhammaṃ vipassato.

62. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti.

… Somā therī….

Tikanipāto niṭṭhito.

4. Catukkanipāto

1. Bhaddākāpilānītherīgāthā

63. ‘‘Putto buddhassa dāyādo, kassapo susamāhito;
Pubbenivāsaṃ yovedi, saggāpāyañca passati.

64. ‘‘Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni;
Etāhi tīhi vijjāhi, tevijjo hoti brāhmaṇo.

65. ‘‘Tatheva bhaddā kāpilānī, tevijjā maccuhāyinī;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhanaṃ.

66. ‘‘Disvā ādīnavaṃ loke, ubho pabbajitā mayaṃ;
Tyamha khīṇāsavā dantā, sītibhūtamha nibbutā’’ti.

… Bhaddā kāpilānī therī….

Catukkanipāto niṭṭhito.

5. Pañcakanipāto

1. Aññatarātherīgāthā

67. ‘‘Paṇṇavīsativassāni, yato pabbajitā ahaṃ;
Nāccharāsaṅghātamattampi, cittassūpasamajjhagaṃ.

68. ‘‘Aladdhā cetaso santiṃ, kāmarāgenavassutā;
Bāhā paggayha kandantī, vihāraṃ pāvisiṃ ahaṃ.

69. ‘‘Sā bhikkhuniṃ upāgacchiṃ, yā me saddhāyikā ahu;
Sā me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo.

70. ‘‘Tassā dhammaṃ suṇitvāna, ekamante upāvisiṃ;
Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ.

71. ‘‘Cetopariccañāṇañca [cetopariyañāṇañca (ka.)], sotadhātu visodhitā;
Iddhīpi me sacchikatā, patto me āsavakkhayo;
Chaḷabhiññā [cha mebhiññā (syā. ka.)] sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Aññatarā therī ….

2. Vimalātherīgāthā

72. ‘‘Mattā vaṇṇena rūpena, sobhaggena yasena ca;
Yobbanena cupatthaddhā, aññāsamatimaññihaṃ.

73. ‘‘Vibhūsetvā imaṃ kāyaṃ, sucittaṃ bālalāpanaṃ;
Aṭṭhāsiṃ vesidvāramhi, luddo pāsamivoḍḍiya.

74. ‘‘Pilandhanaṃ vidaṃsentī, guyhaṃ pakāsikaṃ bahuṃ;
Akāsiṃ vividhaṃ māyaṃ, ujjagghantī bahuṃ janaṃ.

75. ‘‘Sājja piṇḍaṃ caritvāna, muṇḍā saṅghāṭipārutā;
Nisinnā rukkhamūlamhi, avitakkassa lābhinī.

76. ‘‘Sabbe yogā samucchinnā, ye dibbā ye ca mānusā;
Khepetvā āsave sabbe, sītibhūtāmhi nibbutā’’ti.

… Vimalā purāṇagaṇikā therī….

3. Sīhātherīgāthā

77. ‘‘Ayoniso manasikārā, kāmarāgena aṭṭitā;
Ahosiṃ uddhatā pubbe, citte avasavattinī.

78. ‘‘Pariyuṭṭhitā klesehi, subhasaññānuvattinī;
Samaṃ cittassa na labhiṃ, rāgacittavasānugā.

79. ‘‘Kisā paṇḍu vivaṇṇā ca, satta vassāni cārihaṃ;
Nāhaṃ divā vā rattiṃ vā, sukhaṃ vindiṃ sudukkhitā.

80. ‘‘Tato rajjuṃ gahetvāna, pāvisiṃ vanamantaraṃ;
Varaṃ me idha ubbandhaṃ, yañca hīnaṃ punācare.

81. ‘‘Daḷhapāsaṃ [daḷhaṃ pāsaṃ (sī.)] karitvāna, rukkhasākhāya bandhiya;
Pakkhipiṃ pāsaṃ gīvāyaṃ, atha cittaṃ vimucci me’’ti.

… Sīhā therī….

4. Sundarīnandātherīgāthā

82. ‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

83. ‘‘Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
Duggandhaṃ pūtikaṃ vāti, bālānaṃ abhinanditaṃ.

84. ‘‘Evametaṃ avekkhantī, rattindivamatanditā;
Tato sakāya paññāya, abhinibbijjha [abhinibbijja (sī. syā.)] dakkhisaṃ.

85. ‘‘Tassā me appamattāya, vicinantiyā yoniso;
Yathābhūtaṃ ayaṃ kāyo, diṭṭho santarabāhiro.

86. ‘‘Atha nibbindahaṃ kāye, ajjhattañca virajjahaṃ;

Appamattā visaṃyuttā, upasantāmhi nibbutā’’ti.

… Sundarīnandā therī….

5. Nanduttarātherīgāthā

87. ‘‘Aggiṃ candañca sūriyañca, devatā ca namassihaṃ;
Nadītitthāni gantvāna, udakaṃ oruhāmihaṃ.

88. ‘‘Bahūvatasamādānā, aḍḍhaṃ sīsassa olikhiṃ;
Chamāya seyyaṃ kappemi, rattiṃ bhattaṃ na bhuñjahaṃ.

89. ‘‘Vibhūsāmaṇḍanaratā, nhāpanucchādanehi ca;
Upakāsiṃ imaṃ kāyaṃ, kāmarāgena aṭṭitā.

90. ‘‘Tato saddhaṃ labhitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Disvā kāyaṃ yathābhūtaṃ, kāmarāgo samūhato.

91. ‘‘Sabbe bhavā samucchinnā, icchā ca patthanāpi ca;
Sabbayogavisaṃyuttā, santiṃ pāpuṇi cetaso’’ti.

… Nanduttarā therī….

6. Mittākāḷītherīgāthā

92. ‘‘Saddhāya pabbajitvāna, agārasmānagāriyaṃ;
Vicariṃhaṃ tena tena, lābhasakkāraussukā.

93. ‘‘Riñcitvā paramaṃ atthaṃ, hīnamatthaṃ asevihaṃ;
Kilesānaṃ vasaṃ gantvā, sāmaññatthaṃ na bujjhihaṃ.

94. ‘‘Tassā me ahu saṃvego, nisinnāya vihārake;
Ummaggapaṭipannāmhi, taṇhāya vasamāgatā.

95. ‘‘Appakaṃ jīvitaṃ mayhaṃ, jarā byādhi ca maddati;
Purāyaṃ bhijjati [jarāya bhijjate (sī.)] kāyo, na me kālo pamajjituṃ.

96. ‘‘Yathābhūtamavekkhantī, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Vimuttacittā uṭṭhāsiṃ, kataṃ buddhassa sāsana’’ntntti.

… Mittā kāḷī therī….

7. Sakulātherīgāthā

97. ‘‘Agārasmiṃ vasantīhaṃ, dhammaṃ sutvāna bhikkhuno;
Addasaṃ virajaṃ dhammaṃ, nibbānaṃ padamaccutaṃ.

98. ‘‘Sāhaṃ puttaṃ dhītarañca, dhanadhaññañca chaḍḍiya;
Kese chedāpayitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

99. ‘‘Sikkhamānā ahaṃ santī, bhāventī maggamañjasaṃ;

Pahāsiṃ rāgadosañca, tadekaṭṭhe ca āsave.

100. ‘‘Bhikkhunī upasampajja, pubbajātimanussariṃ;
Dibbacakkhu visodhitaṃ [visodhitaṃ dibbacakkhu (sī.)], vimalaṃ sādhubhāvitaṃ.

101. ‘‘Saṅkhāre parato disvā, hetujāte palokite [palokine (ka.)];
Pahāsiṃ āsave sabbe, sītibhūtāmhi nibbutā’’ti.

… Sakulā therī….

8. Soṇātherīgāthā

102. ‘‘Dasa putte vijāyitvā, asmiṃ rūpasamussaye;
Tatohaṃ dubbalā jiṇṇā, bhikkhuniṃ upasaṅkamiṃ.

103. ‘‘Sā me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo;
Tassā dhammaṃ suṇitvāna, kese chetvāna pabbajiṃ.

104. ‘‘Tassā me sikkhamānāya, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Pubbenivāsaṃ jānāmi, yattha me vusitaṃ pure.

105. ‘‘Animittañca bhāvemi, ekaggā susamāhitā;
Anantarāvimokkhāsiṃ, anupādāya nibbutā.

106. ‘‘Pañcakkhandhā pariññātā, tiṭṭhanti chinnamūlakā;
Dhi tavatthu jare jamme, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Soṇā therī….

9. Bhaddākuṇḍalakesātherīgāthā

107. ‘‘Lūnakesī paṅkadharī, ekasāṭī pure cariṃ;
Avajje vajjamatinī, vajje cāvajjadassinī.

108. ‘‘Divāvihārā nikkhamma, gijjhakūṭamhi pabbate;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, bhikkhusaṅghapurakkhataṃ.

109. ‘‘Nihacca jāṇuṃ vanditvā, sammukhā añjaliṃ akaṃ;
‘Ehi bhadde’ti maṃ avaca, sā me āsūpasampadā.

110. ‘‘Ciṇṇā aṅgā ca magadhā, vajjī kāsī ca kosalā;
Anaṇā paṇṇāsavassāni, raṭṭhapiṇḍaṃ abhuñjahaṃ.

111. ‘‘Puññaṃ vata pasavi bahuṃ, sappañño vatāyaṃ upāsako;
Yo bhaddāya cīvaraṃ adāsi, vippamuttāya sabbaganthehī’’ti.

… Bhaddā kuṇḍalakesā therī….

10. Paṭācārātherīgāthā

112. ‘‘Naṅgalehi kasaṃ khettaṃ, bījāni pavapaṃ chamā;

Puttadārāni posentā, dhanaṃ vindanti māṇavā.

113. ‘‘Kimahaṃ sīlasampannā, satthusāsanakārikā;
Nibbānaṃ nādhigacchāmi, akusītā anuddhatā.

114. ‘‘Pāde pakkhālayitvāna, udakesu karomahaṃ;
Pādodakañca disvāna, thalato ninnamāgataṃ.

115. ‘‘Tato cittaṃ samādhesiṃ, assaṃ bhadraṃvajāniyaṃ;
Tato dīpaṃ gahetvāna, vihāraṃ pāvisiṃ ahaṃ;
Seyyaṃ olokayitvāna, mañcakamhi upāvisiṃ.

116. ‘‘Tato sūciṃ gahetvāna, vaṭṭiṃ okassayāmahaṃ;
Padīpasseva nibbānaṃ, vimokkho ahu cetaso’’ti.

… Paṭācārā therī….

11. Tiṃsamattātherīgāthā

117. ‘‘‘Musalāni gahetvāna, dhaññaṃ koṭṭenti māṇavā [mānavā (sī.)];
Puttadārāni posentā, dhanaṃ vindanti māṇavā.

118. ‘‘‘Karotha buddhasāsanaṃ, yaṃ katvā nānutappati;
Khippaṃ pādāni dhovitvā, ekamante nisīdatha;
Cetosamathamanuyuttā, karotha buddhasāsanaṃ’.

119. ‘‘Tassā tā [taṃ (sī.)] vacanaṃ sutvā, paṭācārāya sāsanaṃ;
Pāde pakkhālayitvāna, ekamantaṃ upāvisuṃ;
Cetosamathamanuyuttā, akaṃsu buddhasāsanaṃ.

120. ‘‘Rattiyā purime yāme, pubbajātimanussaruṃ;
Rattiyā majjhime yāme, dibbacakkhuṃ visodhayuṃ;
Rattiyā pacchime yāme, tamokhandhaṃ padālayuṃ.

121. ‘‘Uṭṭhāya pāde vandiṃsu, ‘katā te anusāsanī;
Indaṃva devā tidasā, saṅgāme aparājitaṃ;
Purakkhatvā vihassāma [viharāma (sī.), viharissāma (syā.)], tevijjāmha anāsavā’’’ti.

Itthaṃ sudaṃ tiṃsamattā therī bhikkhuniyo paṭācārāya santike aññaṃ byākariṃsūti.

12. Candātherīgāthā

122. ‘‘Duggatāhaṃ pure āsiṃ, vidhavā ca aputtikā;
Vinā mittehi ñātīhi, bhattacoḷassa nādhigaṃ.

123. ‘‘Pattaṃ daṇḍañca gaṇhitvā, bhikkhamānā kulā kulaṃ;
Sītuṇhena ca ḍayhantī, satta vassāni cārihaṃ.

124. ‘‘Bhikkhuniṃ puna disvāna, annapānassa lābhiniṃ;
Upasaṅkamma avocaṃ [avociṃ (ka.)], ‘pabbajjaṃ anagāriyaṃ’.

125. ‘‘Sā ca maṃ anukampāya, pabbājesi paṭācārā;
Tato maṃ ovaditvāna, paramatthe niyojayi.

126. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, akāsiṃ anusāsaniṃ;
Amogho ayyāyovādo, tevijjāmhi anāsavā’’ti.

… Candā therī….

Pañcakanipāto niṭṭhito.

6. Chakkanipāto

1. Pañcasatamattātherīgāthā

127. ‘‘Yassa maggaṃ na jānāsi, āgatassa gatassa vā;
Taṃ kuto cāgataṃ sattaṃ [santaṃ (sī.), puttaṃ (syā.)], ‘mama putto’ti rodasi.

128. ‘‘Maggañca khossa [kho’tha (syā. ka.)] jānāsi, āgatassa gatassa vā;
Na naṃ samanusocesi, evaṃdhammā hi pāṇino.

129. ‘‘Ayācito tatāgacchi, nānuññāto [ananuññāto (sī. syā.)] ito gato;
Kutoci nūna āgantvā, vasitvā katipāhakaṃ;
Itopi aññena gato, tatopaññena gacchati.

130. ‘‘Peto manussarūpena, saṃsaranto gamissati;
Yathāgato tathā gato, kā tattha paridevanā’’.

131. ‘‘Abbahī [abbuyhaṃ (syā.)] vata me sallaṃ, duddasaṃ hadayassitaṃ;
Yā me sokaparetāya, puttasokaṃ byapānudi.

132. ‘‘Sājja abbūḷhasallāhaṃ, nicchātā parinibbutā;
Buddhaṃ dhammañca saṅghañca, upemi saraṇaṃ muniṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ pañcasatamattā therī bhikkhuniyo…pe….

2. Vāseṭṭhītherīgāthā

133. ‘‘Puttasokenahaṃ aṭṭā, khittacittā visaññinī;
Naggā pakiṇṇakesī ca, tena tena vicārihaṃ.

134. ‘‘Vīthi [vasiṃ (sī.)] saṅkārakūṭesu, susāne rathiyāsu ca;
Acariṃ tīṇi vassāni, khuppipāsāsamappitā.

135. ‘‘Athaddasāsiṃ sugataṃ, nagaraṃ mithilaṃ pati [gataṃ (ka.)];
Adantānaṃ dametāraṃ, sambuddhamakutobhayaṃ.

136. ‘‘Sacittaṃ paṭiladdhāna, vanditvāna upāvisiṃ;
So me dhammamadesesi, anukampāya gotamo.

137. ‘‘Tassa dhammaṃ suṇitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Yuñjantī satthuvacane, sacchākāsiṃ padaṃ sivaṃ.

138. ‘‘Sabbe sokā samucchinnā, pahīnā etadantikā;
Pariññātā hi me vatthū, yato sokāna sambhavo’’ti.

… Vāseṭṭhī therī….

3. Khemātherīgāthā

139. ‘‘Daharā tvaṃ rūpavatī, ahampi daharo yuvā;
Pañcaṅgikena turiyena [tūrena (ka.)], ehi kheme ramāmase’’.

140. ‘‘Iminā pūtikāyena, āturena pabhaṅgunā;
Aṭṭiyāmi harāyāmi, kāmataṇhā samūhatā.

141. ‘‘Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ ‘tvaṃ kāmaratiṃ’ brūsi, ‘aratī’ dāni sā mama.

142. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antaka.

143. ‘‘Nakkhattāni namassantā, aggiṃ paricaraṃ vane;
Yathābhuccamajānantā, bālā suddhimamaññatha.

144. ‘‘Ahañca kho namassantī, sambuddhaṃ purisuttamaṃ;
Pamuttā [parimuttā (sī. syā.)] sabbadukkhehi, satthusāsanakārikā’’ti.

… Khemā therī….

4. Sujātātherīgāthā

145. ‘‘Alaṅkatā suvasanā, mālinī candanokkhitā;
Sabbābharaṇasañchannā, dāsīgaṇapurakkhatā.

146. ‘‘Annaṃ pānañca ādāya, khajjaṃ bhojjaṃ anappakaṃ;
Gehato nikkhamitvāna, uyyānamabhihārayiṃ.

147. ‘‘Tattha ramitvā kīḷitvā, āgacchantī sakaṃ gharaṃ;
Vihāraṃ daṭṭhuṃ pāvisiṃ, sākete añjanaṃ vanaṃ.

148. ‘‘Disvāna lokapajjotaṃ, vanditvāna upāvisiṃ;
So me dhammamadesesi, anukampāya cakkhumā.

149. ‘‘Sutvā ca kho mahesissa, saccaṃ sampaṭivijjhahaṃ;
Tattheva virajaṃ dhammaṃ, phusayiṃ amataṃ padaṃ.

150. ‘‘Tato viññātasaddhammā, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, amoghaṃ buddhasāsana’’nti.

… Sujātā therī….

5. Anopamātherīgāthā

151. ‘‘Ucce kule ahaṃ jātā, bahuvitte mahaddhane;
Vaṇṇarūpena sampannā, dhītā majjhassa [meghassa (sī.), meghissa (syā.)] atrajā.

152. ‘‘Patthitā rājaputtehi, seṭṭhiputtehi gijjhitā [seṭṭhiputtehi bhijjhitā (sī.)];
Pitu me pesayī dūtaṃ, detha mayhaṃ anopamaṃ.

153. ‘‘Yattakaṃ tulitā esā, tuyhaṃ dhītā anopamā;
Tato aṭṭhaguṇaṃ dassaṃ, hiraññaṃ ratanāni ca.

154. ‘‘Sāhaṃ disvāna sambuddhaṃ, lokajeṭṭhaṃ anuttaraṃ;
Tassa pādāni vanditvā, ekamantaṃ upāvisiṃ.

155. ‘‘So me dhammamadesesi, anukampāya gotamo;
Nisinnā āsane tasmiṃ, phusayiṃ tatiyaṃ phalaṃ.

156. ‘‘Tato kesāni chetvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Ajja me sattamī ratti, yato taṇhā visositā’’ti.

… Anopamā therī….

6. Mahāpajāpatigotamītherīgāthā

157. ‘‘Buddha vīra namo tyatthu, sabbasattānamuttama;
Yo maṃ dukkhā pamocesi, aññañca bahukaṃ janaṃ.

158. ‘‘Sabbadukkhaṃ pariññātaṃ, hetutaṇhā visositā;
Bhāvito aṭṭhaṅgiko [ariyaṭṭhaṅgiko (sī. ka.), bhāvitaṭṭhaṅgiko (syā.)] maggo, nirodho phusito mayā.

159. ‘‘Mātā putto pitā bhātā, ayyakā ca pure ahuṃ;
Yathābhuccamajānantī, saṃsariṃhaṃ anibbisaṃ.

160. ‘‘Diṭṭho hi me so bhagavā, antimoyaṃ samussayo;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo.

161. ‘‘Āraddhavīriye pahitatte, niccaṃ daḷhaparakkame;
Samagge sāvake passe, esā buddhāna vandanā.

162. ‘‘Bahūnaṃ [bahunnaṃ (sī. syā.)] vata atthāya, māyā janayi gotamaṃ;
Byādhimaraṇatunnānaṃ, dukkhakkhandhaṃ byapānudī’’ti.

… Mahāpajāpatigotamī therī….

7. Guttātherīgāthā

163. ‘‘Gutte yadatthaṃ pabbajjā, hitvā puttaṃ vasuṃ piyaṃ;
Tameva anubrūhehi, mā cittassa vasaṃ gami.

164. ‘‘Cittena vañcitā sattā, mārassa visaye ratā;
Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvanti aviddasū.

165. ‘‘Kāmacchandañca byāpādaṃ, sakkāyadiṭṭhimeva ca;
Sīlabbataparāmāsaṃ, vicikicchañca pañcamaṃ.

166. ‘‘Saṃyojanāni etāni, pajahitvāna bhikkhunī;
Orambhāgamanīyāni, nayidaṃ punarehisi.

167. ‘‘Rāgaṃ mānaṃ avijjañca, uddhaccañca vivajjiya;
Saṃyojanāni chetvāna, dukkhassantaṃ karissasi.

168. ‘‘Khepetvā jātisaṃsāraṃ, pariññāya punabbhavaṃ;
Diṭṭheva dhamme nicchātā, upasantā carissatī’’ti.

… Guttā therī….

8. Vijayātherīgāthā

169. ‘‘Catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ, vihārā upanikkhamiṃ;
Aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī.

170. ‘‘Bhikkhuniṃ upasaṅkamma, sakkaccaṃ paripucchahaṃ;
Sā me dhammamadesesi, dhātuāyatanāni ca.

171. ‘‘Cattāri ariyasaccāni, indriyāni balāni ca;
Bojjhaṅgaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, uttamatthassa pattiyā.

172. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, karontī anusāsaniṃ;
Rattiyā purime yāme, pubbajātimanussariṃ.

173. ‘‘Rattiyā majjhime yāme, dibbacakkhuṃ visodhayiṃ;
Rattiyā pacchime yāme, tamokhandhaṃ padālayiṃ.

174. ‘‘Pītisukhena ca kāyaṃ, pharitvā vihariṃ tadā;
Sattamiyā pāde pasāresiṃ, tamokhandhaṃ padāliyā’’ti.

… Vijayā therī….

Chakkanipāto niṭṭhito.

7. Sattakanipāto

1. Uttarātherīgāthā

175. ‘‘‘Musalāni gahetvāna, dhaññaṃ koṭṭenti māṇavā;
Puttadārāni posentā, dhanaṃ vindanti māṇavā.

176. ‘‘‘Ghaṭetha buddhasāsane, yaṃ katvā nānutappati;
Khippaṃ pādāni dhovitvā, ekamantaṃ nisīdatha.

177. ‘‘‘Cittaṃ upaṭṭhapetvāna, ekaggaṃ susamāhitaṃ;
Paccavekkhatha saṅkhāre, parato no ca attato’.

178. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, paṭācārānusāsaniṃ;
Pāde pakkhālayitvāna, ekamante upāvisiṃ.

179. ‘‘Rattiyā purime yāme, pubbajātimanussariṃ;
Rattiyā majjhime yāme, dibbacakkhuṃ visodhayiṃ.

180. ‘‘Rattiyā pacchime yāme, tamokkhandhaṃ padālayiṃ;
Tevijjā atha vuṭṭhāsiṃ, katā te anusāsanī.

181. ‘‘Sakkaṃva devā tidasā, saṅgāme aparājitaṃ;
Purakkhatvā vihassāmi, tevijjāmhi anāsavā’’.

… Uttarā therī….

2. Cālātherīgāthā

182. ‘‘Satiṃ upaṭṭhapetvāna, bhikkhunī bhāvitindriyā;
Paṭivijjhi padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ’’.

183. ‘‘Kaṃ nu uddissa muṇḍāsi, samaṇī viya dissasi;
Na ca rocesi pāsaṇḍe, kimidaṃ carasi momuhā’’.

184. ‘‘Ito bahiddhā pāsaṇḍā, diṭṭhiyo upanissitā;
Na te dhammaṃ vijānanti, na te dhammassa kovidā.

185. ‘‘Atthi sakyakule jāto, buddho appaṭipuggalo;
So me dhammamadesesi, diṭṭhīnaṃ samatikkamaṃ.

186. ‘‘Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

187. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihariṃ sāsane ratā;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

188. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antaka’’.

… Cālā therī….

3. Upacālātherīgāthā

189. ‘‘Satimatī cakkhumatī, bhikkhunī bhāvitindriyā;
Paṭivijjhiṃ padaṃ santaṃ, akāpurisasevitaṃ’’.

190. ‘‘Kiṃ nu jātiṃ na rocesi, jāto kāmāni bhuñjati;
Bhuñjāhi kāmaratiyo, māhu pacchānutāpinī’’.

191. ‘‘Jātassa maraṇaṃ hoti, hatthapādāna chedanaṃ;
Vadhabandhapariklesaṃ, jāto dukkhaṃ nigacchati.

192. ‘‘Atthi sakyakule jāto, sambuddho aparājito;

So me dhammamadesesi, jātiyā samatikkamaṃ.

193. ‘‘Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

194. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihariṃ sāsane ratā;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

195. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antaka’’.

… Upacālā therī….

Sattakanipāto niṭṭhito.

8. Aṭṭhakanipāto

1. Sīsūpacālātherīgāthā

196. ‘‘Bhikkhunī sīlasampannā, indriyesu susaṃvutā;
Adhigacche padaṃ santaṃ, asecanakamojavaṃ’’.
197. ‘‘Tāvatiṃsā ca yāmā ca, tusitā cāpi devatā;
Nimmānaratino devā, ye devā vasavattino;
Tattha cittaṃ paṇīdhehi, yattha te vusitaṃ pure’’.

198. ‘‘Tāvatiṃsā ca yāmā ca, tusitā cāpi devatā;
Nimmānaratino devā, ye devā vasavattino.
199. ‘‘Kālaṃ kālaṃ bhavābhavaṃ, sakkāyasmiṃ purakkhatā;
Avītivattā sakkāyaṃ, jātimaraṇasārino.
200. ‘‘Sabbo ādīpito loko, sabbo loko padīpito;
Sabbo pajjalito loko, sabbo loko pakampito.
201. ‘‘Akampiyaṃ atuliyaṃ, aputhujjanasevitaṃ;
Buddho dhammamadesesi, tattha me nirato mano.
202. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihariṃ sāsane ratā;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

203. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antaka’’.

… Sīsūpacālā therī….

Aṭṭhakanipāto niṭṭhito.

9. Navakanipāto

1. Vaḍḍhamātutherīgāthā

204. ‘‘Mā su te vaḍḍha lokamhi, vanatho āhu kudācanaṃ;
Mā puttaka punappunaṃ, ahu dukkhassa bhāgimā.
205. ‘‘Sukhañhi vaḍḍha munayo, anejā chinnasaṃsayā;

Sītibhūtā damappattā, viharanti anāsavā.
206. ‘‘Tehānuciṇṇaṃ isībhi, maggaṃ dassanapattiyā;
Dukkhassantakiriyāya, tvaṃ vaḍḍha anubrūhaya’’.
207. ‘‘Visāradāva bhaṇasi, etamatthaṃ janetti me;
Maññāmi nūna māmike, vanatho te na vijjati’’.
208. ‘‘Ye keci vaḍḍha saṅkhārā, hīnā ukkaṭṭhamajjhimā;
Aṇūpi aṇumattopi, vanatho me na vijjati.
209. ‘‘Sabbe me āsavā khīṇā, appamattassa jhāyato;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

210. ‘‘Uḷāraṃ vata me mātā, patodaṃ samavassari;
Paramatthasañhitā gāthā, yathāpi anukampikā.

211. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, anusiṭṭhiṃ janettiyā;
Dhammasaṃvegamāpādiṃ, yogakkhemassa pattiyā.

212. ‘‘Sohaṃ padhānapahitatto, rattindivamatandito;
Mātarā codito santo, aphusiṃ santimuttamaṃ’’.

… Vaḍḍhamātā therī….

Navakanipāto niṭṭhito.

10. Ekādasanipāto

1. Kisāgotamītherīgāthā

213. ‘‘Kalyāṇamittatā muninā, lokaṃ ādissa vaṇṇitā;
Kalyāṇamitte bhajamāno, api bālo paṇḍito assa.

214. ‘‘Bhajitabbā sappurisā, paññā tathā vaḍḍhati bhajantānaṃ;
Bhajamāno sappurise, sabbehipi dukkhehi pamucceyya.

215. ‘‘Dukkhañca vijāneyya, dukkhassa ca samudayaṃ nirodhaṃ;
Aṭṭhaṅgikañca maggaṃ, cattāripi ariyasaccāni.

216. ‘‘Dukkho itthibhāvo, akkhāto purisadammasārathinā;
Sapattikampi hi dukkhaṃ, appekaccā sakiṃ vijātāyo.

217. ‘‘Galake api kantanti, sukhumāliniyo visāni khādanti;
Janamārakamajjhagatā, ubhopi byasanāni anubhonti.

218. ‘‘Upavijaññā gacchantī, addasāhaṃ patiṃ mataṃ;
Panthamhi vijāyitvāna, appattāva sakaṃ gharaṃ.

219. ‘‘Dve puttā kālakatā, patī ca panthe mato kapaṇikāya;
Mātā pitā ca bhātā, ḍayhanti ca ekacitakāyaṃ.

220. ‘‘Khīṇakulīne kapaṇe, anubhūtaṃ te dukhaṃ aparimāṇaṃ;
Assū ca te pavattaṃ, bahūni ca jātisahassāni.

221. ‘‘Vasitā susānamajjhe, athopi khāditāni puttamaṃsāni;
Hatakulikā sabbagarahitā, matapatikā amatamadhigacchiṃ.
222. ‘‘Bhāvito me maggo, ariyo aṭṭhaṅgiko amatagāmī;
Nibbānaṃ sacchikataṃ, dhammādāsaṃ avekkhiṃhaṃ [apekkhihaṃ (sī.)].
223. ‘‘Ahamamhi kantasallā, ohitabhārā katañhi karaṇīyaṃ;
Kisā gotamī therī, vimuttacittā imaṃ bhaṇī’’ti.
… Kisā gotamī therī….

Ekādasanipāto niṭṭhito.

11. Dvādasakanipāto

1. Uppalavaṇṇātherīgāthā

224. ‘‘Ubho mātā ca dhītā ca, mayaṃ āsuṃ [ābhuṃ (sī.)] sapattiyo;
Tassā me ahu saṃvego, abbhuto lomahaṃsano.

225. ‘‘Dhiratthu kāmā asucī, duggandhā bahukaṇṭakā;
Yattha mātā ca dhītā ca, sabhariyā mayaṃ ahuṃ.

226. ‘‘Kāmesvādīnavaṃ disvā, nekkhammaṃ daṭṭhu khemato;
Sā pabbajjiṃ rājagahe, agārasmānagāriyaṃ.

227. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhuṃ visodhitaṃ;
Cetopariccañāṇañca, sotadhātu visodhitā.

228. ‘‘Iddhīpi me sacchikatā, patto me āsavakkhayo;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

229. ‘‘Iddhiyā abhinimmitvā, caturassaṃ rathaṃ ahaṃ;
Buddhassa pāde vanditvā, lokanāthassa tādino’’ [sirīmato (syā. ka.)].

230. ‘‘Supupphitaggaṃ upagamma pādapaṃ, ekā tuvaṃ tiṭṭhasi sālamūle [rukkhamūle (syā. ka.)];
Na cāpi te dutiyo atthi koci, na tvaṃ bāle bhāyasi dhuttakānaṃ’’.

231. ‘‘Sataṃ sahassānipi dhuttakānaṃ, samāgatā edisakā bhaveyyuṃ;
Lomaṃ na iñje napi sampavedhe, kiṃ me tuvaṃ māra karissaseko.

232. ‘‘Esā antaradhāyāmi, kucchiṃ vā pavisāmi te;
Bhamukantare tiṭṭhāmi, tiṭṭhantiṃ maṃ na dakkhasi.

233. ‘‘Cittamhi vasībhūtāhaṃ, iddhipādā subhāvitā;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

234. ‘‘Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ ‘kāmaratiṃ’ brūsi, ‘aratī’ dāni sā mama.

235. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti.

… Uppalavaṇṇā therī….

Dvādasanipāto niṭṭhito.

12. Soḷasanipāto

1. Puṇṇātherīgāthā

236. ‘‘Udahārī ahaṃ sīte [udakamāhariṃ sīte (sī.)], sadā udakamotariṃ;
Ayyānaṃ daṇḍabhayabhītā, vācādosabhayaṭṭitā.

237. ‘‘Kassa brāhmaṇa tvaṃ bhīto, sadā udakamotari;
Vedhamānehi gattehi, sītaṃ vedayase bhusaṃ’’.

238. Jānantī vata maṃ [jānantī ca tuvaṃ (ka.)] bhoti, puṇṇike paripucchasi;
Karontaṃ kusalaṃ kammaṃ, rundhantaṃ katapāpakaṃ.

239. ‘‘Yo ca vuḍḍho daharo vā, pāpakammaṃ pakubbati;
Dakābhisecanā sopi, pāpakammā pamuccati’’.

240. ‘‘Ko nu te idamakkhāsi, ajānantassa ajānako;
Dakābhisecanā nāma, pāpakammā pamuccati.

241. ‘‘Saggaṃ nūna gamissanti, sabbe maṇḍūkakacchapā;
Nāgā [nakkā (sī.)] ca susumārā ca, ye caññe udake carā.

242. ‘‘Orabbhikā sūkarikā, macchikā migabandhakā;
Corā ca vajjhaghātā ca, ye caññe pāpakammino;
Dakābhisecanā tepi, pāpakammā pamuccare.

243. ‘‘Sace imā nadiyo te, pāpaṃ pubbe kataṃ vahuṃ;
Puññampimā vaheyyuṃ te, tena tvaṃ paribāhiro.

244. ‘‘Yassa brāhmaṇa tvaṃ bhīto, sadā udakamotari;
Tameva brahme mā kāsi, mā te sītaṃ chaviṃ hane’’.

245. ‘‘Kummaggapaṭipannaṃ maṃ, ariyamaggaṃ samānayi;
Dakābhisecanā bhoti, imaṃ sāṭaṃ dadāmi te’’.

246. ‘‘Tuyheva sāṭako hotu, nāhamicchāmi sāṭakaṃ;
Sace bhāyasi dukkhassa, sace te dukkhamappiyaṃ.

247. ‘‘Mākāsi pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho;
Sace ca pāpakaṃ kammaṃ, karissasi karosi vā.

248. ‘‘Na te dukkhā pamutyatthi, upeccāpi [uppaccāpi (aṭṭha. pāṭhantaraṃ)] palāyato;
Sace bhāyasi dukkhassa, sace te dukkhamappiyaṃ.

249. ‘‘Upehi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
Samādiyāhi sīlāni, taṃ te atthāya hehiti’’.

250. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
Samādiyāmi sīlāni, taṃ me atthāya hehiti.

251. ‘‘Brahmabandhu pure āsiṃ, ajjamhi saccabrāhmaṇo;
Tevijjo vedasampanno, sottiyo camhi nhātako’’ti.

… Puṇṇā therī….

Soḷasanipāto niṭṭhito.

13. Vīsatinipāto

1. Ambapālītherīgāthā

252. ‘‘Kāḷakā bhamaravaṇṇasādisā, vellitaggā mama muddhajā ahuṃ;
Te jarāya sāṇavākasādisā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

253. ‘‘Vāsitova surabhī karaṇḍako, pupphapūra mama uttamaṅgajo [uttamaṅgabhūto (ka.)].

Taṃ jarāyatha salomagandhikaṃ, saccavādivacanaṃ anaññathā.

254. ‘‘Kānanaṃva sahitaṃ suropitaṃ, kocchasūcivicitaggasobhitaṃ;
Taṃ jarāya viralaṃ tahiṃ tahiṃ, saccavādivacanaṃ anaññathā.

255. ‘‘Kaṇhakhandhakasuvaṇṇamaṇḍitaṃ, sobhate suveṇīhilaṅkataṃ;
Taṃ jarāya khalitaṃ siraṃ kataṃ, saccavādivacanaṃ anaññathā.

256. ‘‘Cittakārasukatāva lekhikā, sobhare su bhamukā pure mama;
Tā jarāya valibhippalambitā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

257. ‘‘Bhassarā surucirā yathā maṇī, nettahesumabhinīlamāyatā;
Te jarāyabhihatā na sobhare, saccavādivacanaṃ anaññathā.

258. ‘‘Saṇhatuṅgasadisī ca nāsikā, sobhate su abhiyobbanaṃ pati;
Sā jarāya upakūlitā viya, saccavādivacanaṃ anaññathā.

259. ‘‘Kaṅkaṇaṃ va sukataṃ suniṭṭhitaṃ, sobhare su mama kaṇṇapāḷiyo;
Tā jarāya valibhippalambitā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

260. ‘‘Pattalīmakulavaṇṇasādisā, sobhare su dantā pure mama;
Te jarāya khaṇḍitā cāsitā [pītakā (sī.)], saccavādivacanaṃ anaññathā.

261. ‘‘Kānanamhi vanasaṇḍacārinī, kokilāva madhuraṃ nikūjihaṃ;
Taṃ jarāya khalitaṃ tahiṃ tahiṃ, saccavādivacanaṃ anaññathā.

262. ‘‘Saṇhakamburiva suppamajjitā, sobhate su gīvā pure mama;
Sā jarāya bhaggā [bhañjitā (?)] vināmitā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

263. ‘‘Vaṭṭapalighasadisopamā ubho, sobhare su bāhā pure mama;
Tā jarāya yatha pāṭalibbalitā [yathā pāṭalippalitā (sī. syā. ka.)], saccavādivacanaṃ anaññathā.

264. ‘‘Saṇhamuddikasuvaṇṇamaṇḍitā, sobhare su hatthā pure mama;
Te jarāya yathā mūlamūlikā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

265. ‘‘Pīnavaṭṭasahituggatā ubho, sobhare [sobhate (aṭṭha.)] su thanakā pure mama;
Thevikīva lambanti nodakā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

266. ‘‘Kañcanassaphalakaṃva sammaṭṭhaṃ, sobhate su kāyo pure mama;
So valīhi sukhumāhi otato, saccavādivacanaṃ anaññathā.

267. ‘‘Nāgabhogasadisopamā ubho, sobhare su ūrū pure mama;
Te jarāya yathā veḷunāḷiyo, saccavādivacanaṃ anaññathā.

268. ‘‘Saṇhanūpurasuvaṇṇamaṇḍitā, sobhare su jaṅghā pure mama;
Tā jarāya tiladaṇḍakāriva, saccavādivacanaṃ anaññathā.

269. ‘‘Tūlapuṇṇasadisopamā ubho, sobhare su pādā pure mama;
Te jarāya phuṭitā valīmatā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

270. ‘‘Ediso ahu ayaṃ samussayo, jajjaro bahudukkhānamālayo;
Sopalepapatito jarāgharo, saccavādivacanaṃ anaññathā’’.

… Ambapālī therī….

2. Rohinītherīgāthā

271. ‘‘‘Samaṇā’ti bhoti supi [bhoti tvaṃ sayasi (sī.), bhoti maṃ vipassi (syā.)], ‘samaṇā’ti pabujjhasi [paṭibujjhasi (sī. syā.)];
Samaṇāneva [samaṇānameva (sī. syā.)] kittesi, samaṇī nūna [samaṇī nu (ka.)] bhavissasi.

272. ‘‘Vipulaṃ annañca pānañca, samaṇānaṃ paveccasi [payacchasi (sī.)];
Rohinī dāni pucchāmi, kena te samaṇā piyā.

273. ‘‘Akammakāmā alasā, paradattūpajīvino;
Āsaṃsukā sādukāmā, kena te samaṇā piyā’’.

274. ‘‘Cirassaṃ vata maṃ tāta, samaṇānaṃ paripucchasi;
Tesaṃ te kittayissāmi, paññāsīlaparakkamaṃ.

275. ‘‘Kammakāmā analasā, kammaseṭṭhassa kārakā;
Rāgaṃ dosaṃ pajahanti, tena me samaṇā piyā.

276. ‘‘Tīṇi pāpassa mūlāni, dhunantntti sucikārino;
Sabbaṃ pāpaṃ pahīnesaṃ, tena me samaṇā piyā.

277. ‘‘Kāyakammaṃ suci nesaṃ, vacīkammañca tādisaṃ;
Manokammaṃ suci nesaṃ, tena me samaṇā piyā.

278. ‘‘Vimalā saṅkhamuttāva, suddhā santarabāhirā;
Puṇṇā sukkāna dhammānaṃ [sukkehi dhammehi (sī. syā. aṭṭha.)], tena me samaṇā piyā.

279. ‘‘Bahussutā dhammadharā, ariyā dhammajīvino;
Atthaṃ dhammañca desenti, tena me samaṇā piyā.

280. ‘‘Bahussutā dhammadharā, ariyā dhammajīvino;
Ekaggacittā satimanto, tena me samaṇā piyā.

281. ‘‘Dūraṅgamā satimanto, mantabhāṇī anuddhatā;
Dukkhassantaṃ pajānanti, tena me samaṇā piyā.

282. ‘‘Yasmā gāmā pakkamanti, na vilokenti kiñcanaṃ;
Anapekkhāva gacchanti, tena me samaṇā piyā.

283. ‘‘Na tesaṃ koṭṭhe openti, na kumbhiṃ na khaḷopiyaṃ;
Pariniṭṭhitamesānā, tena me samaṇā piyā.

284. ‘‘Na te hiraññaṃ gaṇhanti, na suvaṇṇaṃ na rūpiyaṃ;
Paccuppannena yāpenti, tena me samaṇā piyā.

285. ‘‘Nānākulā pabbajitā, nānājanapadehi ca;
Aññamaññaṃ piyāyanti [pihayanti (ka.)], tena me samaṇā piyā’’.

286. ‘‘Atthāya vata no bhoti, kule jātāsi rohinī;
Saddhā buddhe ca dhamme ca, saṅghe ca tibbagāravā.

287. ‘‘Tuvaṃ hetaṃ pajānāsi, puññakkhettaṃ anuttaraṃ;
Amhampi ete samaṇā, paṭigaṇhanti dakkhiṇaṃ’’.

288. ‘‘Patiṭṭhito hettha yañño, vipulo no bhavissati;
Sace bhāyasi dukkhassa, sace te dukkhamappiyaṃ.

289. ‘‘Upehi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
Samādiyāhi sīlāni, taṃ te atthāya hehiti’’.

290. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
Samādiyāmi sīlāni, taṃ me atthāya hehiti.

291. ‘‘Brahmabandhu pure āsiṃ, so idānimhi brāhmaṇo;
Tevijjo sottiyo camhi, vedagū camhi nhātako’’.

… Rohinī therī….

3. Cāpātherīgāthā

292. ‘‘Laṭṭhihattho pure āsi, so dāni migaluddako;
Āsāya palipā ghorā, nāsakkhi pārametave.

293. ‘‘Sumattaṃ maṃ maññamānā, cāpā puttamatosayi;
Cāpāya bandhanaṃ chetvā, pabbajissaṃ punopahaṃ.

294. ‘‘Mā me kujjhi mahāvīra, mā me kujjhi mahāmuni;
Na hi kodhaparetassa, suddhi atthi kuto tapo.

295. ‘‘Pakkamissañca nāḷāto, kodha nāḷāya vacchati;
Bandhantī itthirūpena, samaṇe dhammajīvino’’ [dhammajīvine (ka.)].

296. ‘‘Ehi kāḷa nivattassu, bhuñja kāme yathā pure;
Ahañca te vasīkatā, ye ca me santi ñātakā’’.

297. ‘‘Etto cāpe catubbhāgaṃ, yathā bhāsasi tvañca me;
Tayi rattassa posassa, uḷāraṃ vata taṃ siyā’’.

298. ‘‘Kāḷaṅginiṃva takkāriṃ, pupphitaṃ girimuddhani;
Phullaṃ dālimalaṭṭhiṃva, antodīpeva pāṭaliṃ.

299. ‘‘Haricandanalittaṅgiṃ, kāsikuttamadhāriniṃ;
Taṃ maṃ rūpavatiṃ santiṃ, kassa ohāya gacchasi’’.

300. ‘‘Sākuntikova sakuṇiṃ [sakuṇaṃ (syā.)], yathā bandhitumicchati;
Āharimena rūpena, na maṃ tvaṃ bādhayissasi’’.

301. ‘‘Imañca me puttaphalaṃ, kāḷa uppāditaṃ tayā;
Taṃ maṃ puttavatiṃ santiṃ, kassa ohāya gacchasi’’.

302. ‘‘Jahanti putte sappaññā, tato ñātī tato dhanaṃ;
Pabbajanti mahāvīrā, nāgo chetvāva bandhanaṃ’’.

303. ‘‘Idāni te imaṃ puttaṃ, daṇḍena churikāya vā;
Bhūmiyaṃ vā nisumbhissaṃ [nisumbheyyaṃ (sī.)], puttasokā na gacchasi’’.

304. ‘‘Sace puttaṃ siṅgālānaṃ, kukkurānaṃ padāhisi;
Na maṃ puttakatte jammi, punarāvattayissasi’’.

305. ‘‘Handa kho dāni bhaddante, kuhiṃ kāḷa gamissasi;
Katamaṃ gāmanigamaṃ, nagaraṃ rājadhāniyo’’.

306. ‘‘Ahumha pubbe gaṇino, assamaṇā samaṇamānino;
Gāmena gāmaṃ vicarimha, nagare rājadhāniyo.

307. ‘‘Eso hi bhagavā buddho, nadiṃ nerañjaraṃ pati;
Sabbadukkhappahānāya, dhammaṃ deseti pāṇinaṃ;
Tassāhaṃ santikaṃ gacchaṃ, so me satthā bhavissati’’.

308. ‘‘Vandanaṃ dāni vajjāsi, lokanāthaṃ anuttaraṃ;
Padakkhiṇañca katvāna, ādiseyyāsi dakkhiṇaṃ’’.

309. ‘‘Etaṃ kho labbhamamhehi, yathā bhāsasi tvañca me;
Vandanaṃ dāni te vajjaṃ, lokanāthaṃ anuttaraṃ;
Padakkhiṇañca katvāna, ādisissāmi dakkhiṇaṃ’’.

310. Tato ca kāḷo pakkāmi, nadiṃ nerañjaraṃ pati;
So addasāsi sambuddhaṃ, desentaṃ amataṃ padaṃ.

311. Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

312. Tassa pādāni vanditvā, katvāna naṃ [katvānahaṃ (sī.)] padakkhiṇaṃ;
Cāpāya ādisitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

… Cāpā therī….

4. Sundarītherīgāthā

313. ‘‘Petāni bhoti puttāni, khādamānā tuvaṃ pure;
Tuvaṃ divā ca ratto ca, atīva paritappasi.

314. ‘‘Sājja sabbāni khāditvā, sataputtāni [satta puttāni (syā.)] brāhmaṇī;
Vāseṭṭhi kena vaṇṇena, na bāḷhaṃ paritappasi’’.

315. ‘‘Bahūni puttasatāni, ñātisaṅghasatāni ca;
Khāditāni atītaṃse, mama tuyhañca brāhmaṇa.

316. ‘‘Sāhaṃ nissaraṇaṃ ñatvā, jātiyā maraṇassa ca;
Na socāmi na rodāmi, na cāpi paritappayiṃ’’.

317. ‘‘Abbhutaṃ vata vāseṭṭhi, vācaṃ bhāsasi edisiṃ;
Kassa tvaṃ dhammamaññāya, giraṃ [thiraṃ (sī.)] bhāsasi edisiṃ’’.

318. ‘‘Esa brāhmaṇa sambuddho, nagaraṃ mithilaṃ pati;
Sabbadukkhappahānāya, dhammaṃ desesi pāṇinaṃ.

319. ‘‘Tassa brahme [brāhmaṇa (sī. syā.)] arahato, dhammaṃ sutvā nirūpadhiṃ;
Tattha viññātasaddhammā, puttasokaṃ byapānudiṃ’’.

320. ‘‘So ahampi gamissāmi, nagaraṃ mithilaṃ pati;
Appeva maṃ so bhagavā, sabbadukkhā pamocaye’’.

321. Addasa brāhmaṇo buddhaṃ, vippamuttaṃ nirūpadhiṃ;
Svassa dhammamadesesi, muni dukkhassa pāragū.

322. Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

323. Tattha viññātasaddhammo, pabbajjaṃ samarocayi;
Sujāto tīhi rattīhi, tisso vijjā aphassayi.

324. ‘‘Ehi sārathi gacchāhi, rathaṃ niyyādayāhimaṃ;
Ārogyaṃ brāhmaṇiṃ vajja [vajjā (sī.)], ‘pabbaji [pabbajito (sī.)] dāni brāhmaṇo;
Sujāto tīhi rattīhi, tisso vijjā aphassayi’’’.

325. Tato ca rathamādāya, sahassañcāpi sārathi;
Ārogyaṃ brāhmaṇivoca, ‘‘pabbaji dāni brāhmaṇo;
Sujāto tīhi rattīhi, tisso vijjā aphassayi’’.

326. ‘‘Etañcāhaṃ assarathaṃ, sahassañcāpi sārathi;
Tevijjaṃ brāhmaṇaṃ sutvā [ñatvā (sī.)], puṇṇapattaṃ dadāmi te’’.

327. ‘‘Tuyheva hotvassaratho, sahassañcāpi brāhmaṇi;
Ahampi pabbajissāmi, varapaññassa santike’’.

328. ‘‘Hatthī gavassaṃ maṇikuṇḍalañca, phītañcimaṃ gahavibhavaṃ pahāya;
Pitā pabbajito tuyhaṃ, bhuñja bhogāni sundari; Tuvaṃ dāyādikā kule’’.
329. ‘‘Hatthī gavassaṃ maṇikuṇḍalañca, rammaṃ cimaṃ gahavibhavaṃ pahāya;

Pitā pabbajito mayhaṃ, puttasokena aṭṭito;

Ahampi pabbajissāmi, bhātusokena aṭṭitā’’.

330. ‘‘So te ijjhatu saṅkappo, yaṃ tvaṃ patthesi sundarī;
Uttiṭṭhapiṇḍo uñcho ca, paṃsukūlañca cīvaraṃ;
Etāni abhisambhontī, paraloke anāsavā’’.

331. ‘‘Sikkhamānāya me ayye, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Pubbenivāsaṃ jānāmi, yattha me vusitaṃ pure.

332. ‘‘Tuvaṃ nissāya kalyāṇī, therī saṅghassa sobhane;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

333. ‘‘Anujānāhi me ayye, icche sāvatthi gantave;
Sīhanādaṃ nadissāmi, buddhaseṭṭhassa santike’’.

334. ‘‘Passa sundari satthāraṃ, hemavaṇṇaṃ harittacaṃ;
Adantānaṃ dametāraṃ, sambuddhamakutobhayaṃ’’.

335. ‘‘Passa sundarimāyantiṃ, vippamuttaṃ nirūpadhiṃ;
Vītarāgaṃ visaṃyuttaṃ, katakiccamanāsavaṃ.

336. ‘‘Bārāṇasīto nikkhamma, tava santikamāgatā;
Sāvikā te mahāvīra, pāde vandati sundarī’’.

337. ‘‘Tuvaṃ buddho tuvaṃ satthā, tuyhaṃ dhītāmhi brāhmaṇa;
Orasā mukhato jātā, katakiccā anāsavā’’.

338. ‘‘Tassā te svāgataṃ bhadde, tato [atho (ka.)] te adurāgataṃ;
Evañhi dantā āyanti, satthu pādāni vandikā;
Vītarāgā visaṃyuttā, katakiccā anāsavā’’.

… Sundarī therī….

5. Subhākammāradhītutherīgāthā

339. ‘‘Daharāhaṃ suddhavasanā, yaṃ pure dhammamassuṇiṃ;
Tassā me appamattāya, saccābhisamayo ahu.

340. ‘‘Tatohaṃ sabbakāmesu, bhusaṃ aratimajjhagaṃ;
Sakkāyasmiṃ bhayaṃ disvā, nekkhammameva [nekkhammaññeva (sī.), nekkhammasseva (syā.)] pīhaye.

341. ‘‘Hitvānahaṃ ñātigaṇaṃ, dāsakammakarāni ca;
Gāmakhettāni phītāni, ramaṇīye pamodite.

342. ‘‘Pahāyahaṃ pabbajitā, sāpateyyamanappakaṃ;
Evaṃ saddhāya nikkhamma, saddhamme suppavedite.

343. ‘‘Netaṃ [na metaṃ (sī. syā.)] assa patirūpaṃ, ākiñcaññañhi patthaye;

Yo [yā (syā.)] jātarūpaṃ rajataṃ, chaḍḍetvā [thapetvā (ka.)] punarāgame [punarāgahe (ka.)].

344. ‘‘Rajataṃ jātarūpaṃ vā, na bodhāya na santiyā;
Netaṃ samaṇasāruppaṃ, na etaṃ ariyaddhanaṃ.

345. ‘‘Lobhanaṃ madanañcetaṃ, mohanaṃ rajavaḍḍhanaṃ;
Sāsaṅkaṃ bahuāyāsaṃ, natthi cettha dhuvaṃ ṭhiti.

346. ‘‘Ettha rattā pamattā ca, saṅkiliṭṭhamanā narā;
Aññamaññena byāruddhā, puthu kubbanti medhagaṃ.

347. ‘‘Vadho bandho parikleso, jāni sokapariddavo;
Kāmesu adhipannānaṃ, dissate byasanaṃ bahuṃ.

348. ‘‘Taṃ maṃ ñātī amittāva, kiṃ vo kāmesu yuñjatha;
Jānātha maṃ pabbajitaṃ, kāmesu bhayadassiniṃ.

349. ‘‘Na hiraññasuvaṇṇena, parikkhīyanti āsavā;
Amittā vadhakā kāmā, sapattā sallabandhanā.

350. ‘‘Taṃ maṃ ñātī amittāva, kiṃ vo kāmesu yuñjatha;
Jānātha maṃ pabbajitaṃ, muṇḍaṃ saṅghāṭipārutaṃ.

351. ‘‘Uttiṭṭhapiṇḍo uñcho ca, paṃsukūlañca cīvaraṃ;
Etaṃ kho mama sāruppaṃ, anagārūpanissayo.

352. ‘‘Vantā mahesīhi kāmā, ye dibbā ye ca mānusā;
Khemaṭṭhāne vimuttā te, pattā te acalaṃ sukhaṃ.

353. ‘‘Māhaṃ kāmehi saṅgacchiṃ, yesu tāṇaṃ na vijjati;
Amittā vadhakā kāmā, aggikkhandhūpamā dukhā.

354. ‘‘Paripantho esa bhayo, savighāto sakaṇṭako;
Gedho suvisamo ceso [lepo (sī.)], mahanto mohanāmukho.

355. ‘‘Upasaggo bhīmarūpo, kāmā sappasirūpamā;
Ye bālā abhinandanti, andhabhūtā puthujjanā.

356. ‘‘Kāmapaṅkena sattā hi, bahū loke aviddasū;
Pariyantaṃ na jānanti, jātiyā maraṇassa ca.

357. ‘‘Duggatigamanaṃ maggaṃ, manussā kāmahetukaṃ;
Bahuṃ ve paṭipajjanti, attano rogamāvahaṃ.

358. ‘‘Evaṃ amittajananā, tāpanā saṃkilesikā;
Lokāmisā bandhanīyā, kāmā maraṇabandhanā [caraṇabandhanā (sī.)].

359. ‘‘Ummādanā ullapanā, kāmā cittappamaddino;
Sattānaṃ saṅkilesāya, khippaṃ [khipaṃ (sī.)] mārena oḍḍitaṃ.

360. ‘‘Anantādīnavā kāmā, bahudukkhā mahāvisā;
Appassādā raṇakarā, sukkapakkhavisosanā [visosakā (sī.)].

361. ‘‘Sāhaṃ etādisaṃ katvā, byasanaṃ kāmahetukaṃ;
Na taṃ paccāgamissāmi, nibbānābhiratā sadā.

362. ‘‘Raṇaṃ karitvā [taritvā (sī.)] kāmānaṃ, sītibhāvābhikaṅkhinī;
Appamattā vihassāmi, sabbasaṃyojanakkhaye.

363. ‘‘Asokaṃ virajaṃ khemaṃ, ariyaṭṭhaṅgikaṃ ujuṃ;
Taṃ maggaṃ anugacchāmi, yena tiṇṇā mahesino’’.

364. Imaṃ passatha dhammaṭṭhaṃ, subhaṃ kammāradhītaraṃ;
Anejaṃ upasampajja, rukkhamūlamhi jhāyati.

365. Ajjaṭṭhamī pabbajitā, saddhā saddhammasobhanā;
Vinītuppalavaṇṇāya, tevijjā maccuhāyinī.

366. Sāyaṃ bhujissā anaṇā, bhikkhunī bhāvitindriyā;
Sabbayogavisaṃyuttā, katakiccā anāsavā.

367. Taṃ sakko devasaṅghena, upasaṅkamma iddhiyā;
Namassati bhūtapati, subhaṃ kammāradhītaranti.

… Subhā kammāradhītā therī….

Vīsatinipāto niṭṭhito.

14. Tiṃsanipāto

1. Subhājīvakambavanikātherīgāthā

368. Jīvakambavanaṃ rammaṃ, gacchantiṃ bhikkhuniṃ subhaṃ;
Dhuttako sannivāresi [taṃ nivāresi (ka.)], tamenaṃ abravī subhā.

369. ‘‘Kiṃ te aparādhitaṃ mayā, yaṃ maṃ ovariyāna tiṭṭhasi;
Na hi pabbajitāya āvuso, puriso samphusanāya kappati.

370. ‘‘Garuke mama satthusāsane, yā sikkhā sugatena desitā;
Parisuddhapadaṃ anaṅgaṇaṃ, kiṃ maṃ ovariyāna tiṭṭhasi.

371. ‘‘Āvilacitto anāvilaṃ, sarajo vītarajaṃ anaṅgaṇaṃ;
Sabbattha vimuttamānasaṃ, kiṃ maṃ ovariyāna tiṭṭhasi’’.

372. ‘‘Daharā ca apāpikā casi, kiṃ te pabbajjā karissati;
Nikkhipa kāsāyacīvaraṃ, ehi ramāma supupphite [ramāmase pupphite (sī. syā.)] vane.

373. ‘‘Madhurañca pavanti sabbaso, kusumarajena samuṭṭhitā dumā;
Paṭhamavasanto sukho utu, ehi ramāma supupphite vane.

374. ‘‘Kusumitasikharā ca pādapā, abhigajjantiva māluteritā;
Kā tuyhaṃ rati bhavissati, yadi ekā vanamogahissasi [vanamotarissasi (sī.), vanamogāhissasi (syā. ka.)].

375. ‘‘Vāḷamigasaṅghasevitaṃ, kuñjaramattakareṇuloḷitaṃ;
Asahāyikā gantumicchasi, rahitaṃ bhiṃsanakaṃ mahāvanaṃ.

376. ‘‘Tapanīyakatāva dhītikā, vicarasi cittalateva accharā;
Kāsikasukhumehi vaggubhi, sobhasī suvasanehi nūpame.

377. ‘‘Ahaṃ tava vasānugo siyaṃ, yadi viharemase [yadipi viharesi (ka.)] kānanantare;
Na hi matthi tayā piyattaro, pāṇo kinnarimandalocane.

378. ‘‘Yadi me vacanaṃ karissasi, sukhitā ehi agāramāvasa;
Pāsādanivātavāsinī, parikammaṃ te karontu nāriyo.

379. ‘‘Kāsikasukhumāni dhāraya, abhiropehi [abhirohehi (sī.)] ca mālavaṇṇakaṃ;
Kañcanamaṇimuttakaṃ bahuṃ, vividhaṃ ābharaṇaṃ karomi te.

380. ‘‘Sudhotarajapacchadaṃ subhaṃ, goṇakatūlikasanthataṃ navaṃ;
Abhiruha sayanaṃ mahārahaṃ, candanamaṇḍitasāragandhikaṃ;

381. ‘‘Uppalaṃ cudakā samuggataṃ, yathā taṃ amanussasevitaṃ;
Evaṃ tvaṃ brahmacārinī, sakesaṅgesu jaraṃ gamissasi’’.

382. ‘‘Kiṃ te idha sārasammataṃ, kuṇapapūramhi susānavaḍḍhane;
Bhedanadhamme kaḷevare [kalevare (sī. ka.)], yaṃ disvā vimano udikkhasi’’.

383. ‘‘Akkhīni ca turiyāriva, kinnariyāriva pabbatantare;
Tava me nayanāni dakkhiya, bhiyyo kāmaratī pavaḍḍhati.

384. ‘‘Uppalasikharopamāni te, vimale hāṭakasannibhe mukhe;
Tava me nayanāni dakkhiya [nayanānudikkhiya (sī.)], bhiyyo kāmaguṇo pavaḍḍhati.

385. ‘‘Api dūragatā saramhase, āyatapamhe visuddhadassane;
Na hi matthi tayā piyattarā, nayanā kinnarimandalocane’’.

386. ‘‘Apathena payātumicchasi, candaṃ kīḷanakaṃ gavesasi;
Meruṃ laṅghetumicchasi, yo tvaṃ buddhasutaṃ maggayasi.

387. ‘‘Natthi hi loke sadevake, rāgo yatthapi dāni me siyā;
Napi naṃ jānāmi kīriso, atha maggena hato samūlako.

388. ‘‘Iṅgālakuyāva [iṅghāḷakhuyāva (syā.)] ujjhito, visapattoriva aggito kato [agghato hato (sī.)];
Napi naṃ passāmi kīriso, atha maggena hato samūlako.

389. ‘‘Yassā siyā apaccavekkhitaṃ, satthā vā anupāsito siyā;
Tvaṃ tādisikaṃ palobhaya, jānantiṃ so imaṃ vihaññasi.

390. ‘‘Mayhañhi akkuṭṭhavandite, sukhadukkhe ca satī upaṭṭhitā;
Saṅkhatamasubhanti jāniya, sabbattheva mano na limpati.

391. ‘‘Sāhaṃ sugatassa sāvikā, maggaṭṭhaṅgikayānayāyinī;
Uddhaṭasallā anāsavā, suññāgāragatā ramāmahaṃ.

392. ‘‘Diṭṭhā hi mayā sucittitā, sombhā dārukapillakāni vā;

Tantīhi ca khīlakehi ca, vinibaddhā vividhaṃ panaccakā.

393. ‘‘Tamhuddhaṭe tantikhīlake, vissaṭṭhe vikale parikrite [paripakkhīte (sī.), paripakkate (syā.)];
Na vindeyya khaṇḍaso kate, kimhi tattha manaṃ nivesaye.

394. ‘‘Tathūpamā dehakāni maṃ, tehi dhammehi vinā na vattanti;
Dhammehi vinā na vattati, kimhi tattha manaṃ nivesaye.

395. ‘‘Yathā haritālena makkhitaṃ, addasa cittikaṃ bhittiyā kataṃ;
Tamhi te viparītadassanaṃ, saññā mānusikā niratthikā.

396. ‘‘Māyaṃ viya aggato kataṃ, supinanteva suvaṇṇapādapaṃ;
Upagacchasi andha rittakaṃ, janamajjheriva rupparūpakaṃ [rūparūpakaṃ (ka.)].
397. ‘‘Vaṭṭaniriva koṭarohitā, majjhe pubbuḷakā saassukā;
Pīḷakoḷikā cettha jāyati, vividhā cakkhuvidhā ca piṇḍitā’’.

398. Uppāṭiya cārudassanā, na ca pajjittha asaṅgamānasā;
‘‘Handa te cakkhuṃ harassu taṃ’’, tassa narassa adāsi tāvade.
399. Tassa ca viramāsi tāvade, rāgo tattha khamāpayī ca naṃ;
‘‘Sotthi siyā brahmacārinī, na puno edisakaṃ bhavissati’’.
400. ‘‘Āsādiya [āhaniya (syā. ka.)] edisaṃ janaṃ, aggiṃ pajjalitaṃ va liṅgiya;
Gaṇhiya āsīvisaṃ viya, api nu sotthi siyā khamehi no’’.

401. Muttā ca tato sā bhikkhunī, agamī buddhavarassa santikaṃ;
Passiya varapuññalakkhaṇaṃ, cakkhu āsi yathā purāṇakanti.

… Subhā jīvakambavanikā therī….

Tiṃsanipāto niṭṭhito.

15. Cattālīsanipāto

1. Isidāsītherīgāthā

402. Nagaramhi kusumanāme, pāṭaliputtamhi pathaviyā maṇḍe;
Sakyakulakulīnāyo, dve bhikkhuniyo hi guṇavatiyo.

403. Isidāsī tattha ekā, dutiyā bodhīti sīlasampannā ca;
Jhānajjhāyanaratāyo, bahussutāyo dhutakilesāyo.

404. Tā piṇḍāya caritvā, bhattatthaṃ [bhattattaṃ (sī.)] kariya dhotapattāyo;
Rahitamhi sukhanisinnā, imā girā abbhudīresuṃ.

405. ‘‘Pāsādikāsi ayye, isidāsi vayopi te aparihīno;
Kiṃ disvāna byālikaṃ, athāsi nekkhammamanuyuttā’’.

406. Evamanuyuñjiyamānā sā, rahite dhammadesanākusalā;
Isidāsī vacanamabravi, ‘‘suṇa bodhi yathāmhi pabbajitā.

407. ‘‘Ujjeniyā puravare, mayhaṃ pitā sīlasaṃvuto seṭṭhi;
Tassamhi ekadhītā, piyā manāpā ca dayitā ca.

408. ‘‘Atha me sāketato varakā, āgacchumuttamakulīnā;
Seṭṭhī pahūtaratano, tassa mamaṃ suṇhamadāsi tāto.

409. ‘‘Sassuyā sassurassa ca, sāyaṃ pātaṃ paṇāmamupagamma;
Sirasā karomi pāde, vandāmi yathāmhi anusiṭṭhā.

410. ‘‘Yā mayhaṃ sāmikassa, bhaginiyo bhātuno parijano vā;
Tamekavarakampi disvā, ubbiggā āsanaṃ demi.

411. ‘‘Annena ca pānena ca, khajjena ca yañca tattha sannihitaṃ;
Chādemi upanayāmi ca, demi ca yaṃ yassa patirūpaṃ.

412. ‘‘Kālena upaṭṭhahitvā [uṭṭhahitvā (syā. ka.), upaṭṭhahituṃ (?)], gharaṃ samupagamāmi ummāre;
Dhovantī hatthapāde, pañjalikā sāmikamupemi.

413. ‘‘Kocchaṃ pasādaṃ añjaniñca, ādāsakañca gaṇhitvā;
Parikammakārikā viya, sayameva patiṃ vibhūsemi.

414. ‘‘Sayameva odanaṃ sādhayāmi, sayameva bhājanaṃ dhovantī;
Mātāva ekaputtakaṃ, tathā [tadā (sī.)] bhattāraṃ paricarāmi.

415. ‘‘Evaṃ maṃ bhattikataṃ, anurattaṃ kārikaṃ nihatamānaṃ;
Uṭṭhāyikaṃ [uṭṭhāhikaṃ (ka.)] analasaṃ, sīlavatiṃ dussate bhattā.

416. ‘‘So mātarañca pitarañca, bhaṇati ‘āpucchahaṃ gamissāmi;
Isidāsiyā na saha vacchaṃ, ekāgārehaṃ [ekagharepa’haṃ (?)] saha vatthuṃ’.

417. ‘‘‘Mā evaṃ putta avaca, isidāsī paṇḍitā paribyattā;
Uṭṭhāyikā analasā, kiṃ tuyhaṃ na rocate putta’.

418. ‘‘‘Na ca me hiṃsati kiñci, na cahaṃ isidāsiyā saha vacchaṃ;
Dessāva me alaṃ me, apucchāhaṃ [āpucchāhaṃ (syā.), āpucchahaṃ-nāpucchahaṃ (?)] gamissāmi’.

419. ‘‘Tassa vacanaṃ suṇitvā, sassu sasuro ca maṃ apucchiṃsu;
‘Kissa [kiṃsa (?)] tayā aparaddhaṃ, bhaṇa vissaṭṭhā yathābhūtaṃ’.

420. ‘‘‘Napihaṃ aparajjhaṃ kiñci, napi hiṃsemi na bhaṇāmi dubbacanaṃ;
Kiṃ sakkā kātuyye, yaṃ maṃ viddessate bhattā’.

421. ‘‘Te maṃ pitugharaṃ paṭinayiṃsu, vimanā dukhena adhibhūtā;
‘Puttamanurakkhamānā, jitāmhase rūpiniṃ lakkhiṃ’.

422. ‘‘Atha maṃ adāsi tāto, aḍḍhassa gharamhi dutiyakulikassa;
Tato upaḍḍhasuṅkena, yena maṃ vindatha seṭṭhi.

423. ‘‘Tassapi gharamhi māsaṃ, avasiṃ atha sopi maṃ paṭiccharayi [paṭicchasi (sī. ka.), paṭicchati (syā.), paṭiccharati (ka.)];
Dāsīva upaṭṭhahantiṃ, adūsikaṃ sīlasampannaṃ.

424. ‘‘Bhikkhāya ca vicarantaṃ, damakaṃ dantaṃ me pitā bhaṇati;

‘Hohisi [sohisi (sabbattha)] me jāmātā, nikkhipa poṭṭhiñca [pontiṃ (sī. syā.)] ghaṭikañca’.

425. ‘‘Sopi vasitvā pakkhaṃ [pakkamatha (sī.)], atha tātaṃ bhaṇati ‘dehi me poṭṭhiṃ;
Ghaṭikañca mallakañca, punapi bhikkhaṃ carissāmi’.

426. ‘‘Atha naṃ bhaṇatī tāto, ammā sabbo ca me ñātigaṇavaggo;
‘Kiṃ te na kīrati idha, bhaṇa khippaṃ taṃ te karihi’ti.

427. ‘‘Evaṃ bhaṇito bhaṇati, ‘yadi me attā sakkoti alaṃ mayhaṃ;
Isidāsiyā na saha vacchaṃ, ekaghareham saha vatthuṃ’.

428. ‘‘Vissajjito gato so, ahampi ekākinī vicintemi;
‘Āpucchitūna gacchaṃ, marituye [maritāye (sī.), marituṃ (syā.)] vā pabbajissaṃ vā’.

429. ‘‘Atha ayyā jinadattā, āgacchī gocarāya caramānā;
Tātakulaṃ vinayadharī, bahussutā sīlasampannā.

430. ‘‘Taṃ disvāna amhākaṃ, uṭṭhāyāsanaṃ tassā paññāpayiṃ;
Nisinnāya ca pāde, vanditvā bhojanamadāsiṃ.

431. ‘‘Annena ca pānena ca, khajjena ca yañca tattha sannihitaṃ;
Santappayitvā avacaṃ, ‘ayye icchāmi pabbajituṃ’.

432. ‘‘Atha maṃ bhaṇatī tāto, ‘idheva puttaka [puttike (syā. ka.)] carāhi tvaṃ dhammaṃ;
Annena ca pānena ca, tappaya samaṇe dvijātī ca’.

433. ‘‘Athahaṃ bhaṇāmi tātaṃ, rodantī añjaliṃ paṇāmetvā;
‘Pāpañhi mayā pakataṃ, kammaṃ taṃ nijjaressāmi’.

434. ‘‘Atha maṃ bhaṇatī tāto, ‘pāpuṇa bodhiñca aggadhammañca;
Nibbānañca labhassu, yaṃ sacchikarī dvipadaseṭṭho’.

435. ‘‘Mātāpitū abhivādayitvā, sabbañca ñātigaṇavaggaṃ;
Sattāhaṃ pabbajitā, tisso vijjā aphassayiṃ.

436. ‘‘Jānāmi attano satta, jātiyo yassayaṃ phalavipāko;
Taṃ tava ācikkhissaṃ, taṃ ekamanā nisāmehi.

437. ‘‘Nagaramhi erakacche [erakakacche (syā. ka.)], suvaṇṇakāro ahaṃ pahūtadhano;
Yobbanamadena matto so, paradāraṃ asevihaṃ.

438. ‘‘Sohaṃ tato cavitvā, nirayamhi apaccisaṃ ciraṃ;
Pakko tato ca uṭṭhahitvā, makkaṭiyā kucchimokkamiṃ.

439. ‘‘Sattāhajātakaṃ maṃ, mahākapi yūthapo nillacchesi;
Tassetaṃ kammaphalaṃ, yathāpi gantvāna paradāraṃ.

440. ‘‘Sohaṃ tato cavitvā, kālaṃ karitvā sindhavāraññe;
Kāṇāya ca khañjāya ca, eḷakiyā kucchimokkamiṃ.

441. ‘‘Dvādasa vassāni ahaṃ, nillacchito dārake parivahitvā;
Kimināvaṭṭo akallo, yathāpi gantvāna paradāraṃ.

442. ‘‘Sohaṃ tato cavitvā, govāṇijakassa gāviyā jāto;
Vaccho lākhātambo, nillacchito dvādase māse.

443. ‘‘Voḍhūna [te puna (syā. ka.), vodhuna (ka. aṭṭha.)] naṅgalamahaṃ, sakaṭañca dhārayāmi;
Andhovaṭṭo akallo, yathāpi gantvāna paradāraṃ.

444. ‘‘Sohaṃ tato cavitvā, vīthiyā dāsiyā ghare jāto;
Neva mahilā na puriso, yathāpi gantvāna paradāraṃ.

445. ‘‘Tiṃsativassamhi mato, sākaṭikakulamhi dārikā jātā;
Kapaṇamhi appabhoge, dhanika [aṇika (aṭṭha.), taṃsaṃvaṇṇanāyampi atthayutti gavesitabbā]
purisapātabahulamhi.

446. ‘‘Taṃ maṃ tato satthavāho, ussannāya vipulāya vaḍḍhiyā;
Okaḍḍhati vilapantiṃ, acchinditvā kulagharasmā.

447. ‘‘Atha soḷasame vasse, disvā maṃ pattayobbanaṃ kaññaṃ;
Orundhatassa putto, giridāso nāma nāmena.

448. ‘‘Tassapi aññā bhariyā, sīlavatī guṇavatī yasavatī ca;
Anurattā [anuvattā (ka.)] bhattāraṃ, tassāhaṃ [tassa taṃ (?)] viddesanamakāsiṃ.

449. ‘‘Tassetaṃ kammaphalaṃ, yaṃ maṃ apakīritūna gacchanti;
Dāsīva upaṭṭhahantiṃ, tassapi anto kato mayā’’ti.

… Isidāsī therī….

Cattālīsanipāto niṭṭhito.

16. Mahānipāto

1. Sumedhātherīgāthā

450. Mantāvatiyā nagare, rañño koñcassa aggamahesiyā;
Dhītā āsiṃ sumedhā, pasāditā sāsanakarehi.

451. Sīlavatī cittakathā, bahussutā buddhasāsane vinītā;
Mātāpitaro upagamma, bhaṇati ‘‘ubhayo nisāmetha.

452. ‘‘Nibbānābhiratāhaṃ, asassataṃ bhavagataṃ yadipi dibbaṃ;
Kimaṅgaṃ pana [kimaṅga pana (sī. syā.), kiṃ pana (?)] tucchā kāmā, appassādā bahuvighātā.

453. ‘‘Kāmā kaṭukā āsīvisūpamā, yesu mucchitā bālā;
Te dīgharattaṃ niraye, samappitā haññante dukkhitā [haññare dukhitā (?)].

454. ‘‘Socanti pāpakammā, vinipāte pāpavaddhino sadā;
Kāyena ca vācāya ca, manasā ca asaṃvutā bālā.

455. ‘‘Bālā te duppaññā, acetanā dukkhasamudayoruddhā;
Desante ajānantā, na bujjhare ariyasaccāni.

456. ‘‘Saccāni amma buddhavaradesitāni, te bahutarā ajānantā ye;
Abhinandanti bhavagataṃ, pihenti devesu upapattiṃ.

457. ‘‘Devesupi upapatti, asassatā bhavagate aniccamhi;
Na ca santasanti bālā, punappunaṃ jāyitabbassa.

458. ‘‘Cattāro vinipātā, duve [dve (sabbattha)] ca gatiyo kathañci labbhanti;
Na ca vinipātagatānaṃ, pabbajjā atthi nirayesu.

459. ‘‘Anujānātha maṃ ubhayo, pabbajituṃ dasabalassa pāvacane;
Appossukkā ghaṭissaṃ, jātimaraṇappahānāya.

460. ‘‘Kiṃ bhavagate [bhavagatena (syā.)] abhinanditena, kāyakalinā asārena;
Bhavataṇhāya nirodhā, anujānātha pabbajissāmi.

461. ‘‘Buddhānaṃ uppādo vivajjito, akkhaṇo khaṇo laddho;
Sīlāni brahmacariyaṃ, yāvajīvaṃ na dūseyyaṃ’’.

462. Evaṃ bhaṇati sumedhā, mātāpitaro ‘‘na tāva āhāraṃ;
Āharissaṃ [āhariyāmi (sī.), āhārisaṃ (?)] gahaṭṭhā, maraṇavasaṃ gatāva hessāmi’’.

463. Mātā dukkhitā rodati pitā ca, assā sabbaso samabhihato;
Ghaṭenti saññāpetuṃ, pāsādatale chamāpatitaṃ.

464. ‘‘Uṭṭhehi puttaka kiṃ socitena, dinnāsi vāraṇavatimhi;
Rājā anīkaratto [aṇīkadatto (sī. syā.)], abhirūpo tassa tvaṃ dinnā.

465. ‘‘Aggamahesī bhavissasi, anikarattassa rājino bhariyā;
Sīlāni brahmacariyaṃ, pabbajjā dukkarā puttaka.

466. ‘‘Rajje āṇādhanamissariyaṃ, bhogā sukhā daharikāsi;
Bhuñjāhi kāmabhoge, vāreyyaṃ hotu te putta’’.

467. Atha ne bhaṇati sumedhā, ‘‘mā edisikāni bhavagatamasāraṃ;
Pabbajjā vā hohiti, maraṇaṃ vā me na ceva vāreyyaṃ.

468. ‘‘Kimiva pūtikāyamasuciṃ, savanagandhaṃ bhayānakaṃ kuṇapaṃ;
Abhisaṃviseyyaṃ bhastaṃ, asakiṃ paggharitaṃ asucipuṇṇaṃ.

469. ‘‘Kimiva tāhaṃ jānantī, vikulakaṃ maṃsasoṇitupalittaṃ;
Kimikulālayaṃ sakuṇabhattaṃ, kaḷevaraṃ kissa diyyati.

470. ‘‘Nibbuyhati susānaṃ, aciraṃ kāyo apetaviññāṇo;
Chuddho [chaḍḍito (syā.), chuṭṭho (ka.)] kaḷiṅgaraṃ viya, jigucchamānehi ñātīhi.

471. ‘‘Chuddhūna [chaḍḍūna (syā.), chuṭṭhūna (ka.)] naṃ susāne, parabhattaṃ nhāyanti [nhāyare (?)] jigucchantā;
Niyakā mātāpitaro, kiṃ pana sādhāraṇā janatā.

472. ‘‘Ajjhositā asāre, kaḷevare aṭṭhinhārusaṅghāte;
Kheḷassuccārassava, paripuṇṇe [kheḷassuccārapassavaparipuṇṇe (sī.)] pūtikāyamhi.

473. ‘‘Yo naṃ vinibbhujitvā, abbhantaramassa bāhiraṃ kayirā;
Gandhassa asahamānā, sakāpi mātā jiguccheyya.

474. ‘‘Khandhadhātuāyatanaṃ, saṅkhataṃ jātimūlakaṃ dukkhaṃ;
Yoniso anuvicinantī, vāreyyaṃ kissa iccheyyaṃ.

475. ‘‘Divase divase tisatti, satāni navanavā pateyyuṃ kāyamhi;
Vassasatampi ca ghāto, seyyo dukkhassa cevaṃ khayo.

476. ‘‘Ajjhupagacche ghātaṃ, yo viññāyevaṃ satthuno vacanaṃ;
‘Dīgho tesaṃ [vo (ka.)] saṃsāro, punappunaṃ haññamānānaṃ’.

477. ‘‘Devesu manussesu ca, tiracchānayoniyā asurakāye;
Petesu ca nirayesu ca, aparimitā dissare ghātā.

478. ‘‘Ghātā nirayesu bahū, vinipātagatassa pīḷiyamānassa [kilissamānassa (syā. ka.)];
Devesupi attāṇaṃ, nibbānasukhā paraṃ natthi.

479. ‘‘Pattā te nibbānaṃ, ye yuttā dasabalassa pāvacane;
Appossukkā ghaṭenti, jātimaraṇappahānāya.

480. ‘‘Ajjeva tātabhinikkhamissaṃ, bhogehi kiṃ asārehi;
Nibbinnā me kāmā, vantasamā tālavatthukatā’’.

481. Sā cevaṃ bhaṇati pitaramanīkaratto ca yassa sā dinnā;
Upayāsi vāraṇavate, vāreyyamupaṭṭhite kāle.

482. Atha asitanicitamuduke, kese khaggena chindiya sumedhā;
Pāsādaṃ pidahitvā [pidhetvā (sī. syā.), pidhitvā (ka.)], paṭhamajjhānaṃ samāpajji.

483. Sā ca tahiṃ samāpannā, anīkaratto ca āgato nagaraṃ;
Pāsāde ca [pāsādeva (sī. syā.)] sumedhā, aniccasaññaṃ [aniccasaññā (sabbattha)] subhāveti.

484. Sā ca manasi karoti, anīkaratto ca āruhī turitaṃ;
Maṇikanakabhūsitaṅgo, katañjalī yācati sumedhaṃ.

485. ‘‘Rajje āṇādhanamissariyaṃ, bhogā sukhā daharikāsi;
Bhuñjāhi kāmabhoge, kāmasukhā dullabhā loke.

486. ‘‘Nissaṭṭhaṃ te rajjaṃ, bhoge bhuñjassu dehi dānāni;
Mā dummanā ahosi, mātāpitaro te dukkhitā’’ [mātāpitaro ca te dukhitā (?)].

487. Taṃ taṃ bhaṇati sumedhā, kāmehi anatthikā vigatamohā;
‘‘Mā kāme abhinandi, kāmesvādīnavaṃ passa.

488. ‘‘Cātuddīpo rājā mandhātā, āsi kāmabhogina maggo;
Atitto kālaṅkato, na cassa paripūritā icchā.

489. ‘‘Satta ratanāni vasseyya, vuṭṭhimā dasadisā samantena;
Na catthi titti kāmānaṃ, atittāva maranti narā.

490. ‘‘Asisūnūpamā kāmā, kāmā sappasiropamā;

Ukkopamā anudahanti, aṭṭhikaṅkala [kaṅkhala (sī.)] sannibhā.

491. ‘‘Aniccā addhuvā kāmā, bahudukkhā mahāvisā;
Ayoguḷova santatto, aghamūlā dukhapphalā.

492. ‘‘Rukkhapphalūpamā kāmā, maṃsapesūpamā dukhā;
Supinopamā vañcaniyā, kāmā yācitakūpamā.

493. ‘‘Sattisūlūpamā kāmā, rogo gaṇḍo aghaṃ nighaṃ;
Aṅgārakāsusadisā, aghamūlaṃ bhayaṃ vadho.

494. ‘‘Evaṃ bahudukkhā kāmā, akkhātā antarāyikā;
Gacchatha na me bhagavate, vissāso atthi attano.

495. ‘‘Kiṃ mama paro karissati, attano sīsamhi ḍayhamānamhi;
Anubandhe jarāmaraṇe, tassa ghātāya ghaṭitabbaṃ’’.

496. Dvāraṃ apāpuritvānahaṃ [avāpuritvāhaṃ (sī.)], mātāpitaro anīkarattañca;
Disvāna chamaṃ nisinne, rodante idamavocaṃ.

497. ‘‘Dīgho bālānaṃ saṃsāro, punappunañca rodataṃ;
Anamatagge pitu maraṇe, bhātu vadhe attano ca vadhe.

498. ‘‘Assu thaññaṃ rudhiraṃ, saṃsāraṃ anamataggato saratha;
Sattānaṃ saṃsarataṃ, sarāhi aṭṭhīnañca sannicayaṃ.

499. ‘‘Sara caturodadhī [sarassu caturo udadhī (?)], upanīte assuthaññarudhiramhi;
Sara ekakappamaṭṭhīnaṃ, sañcayaṃ vipulena samaṃ.

500. ‘‘Anamatagge saṃsarato, mahiṃ [mahāmahiṃ (?)] jambudīpamupanītaṃ;
Kolaṭṭhimattaguḷikā, mātā mātusveva nappahonti.

501. ‘‘Tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ [sara tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ (sī.)], upanītaṃ anamataggato sara;
Caturaṅgulikā ghaṭikā, pitupitusveva nappahonti.

502. ‘‘Sara kāṇakacchapaṃ pubbasamudde, aparato ca yugachiddaṃ;
Siraṃ [sara (sī.)] tassa ca paṭimukkaṃ, manussalābhamhi opammaṃ.

503. ‘‘Sara rūpaṃ pheṇapiṇḍopamassa, kāyakalino asārassa;
Khandhe passa anicce, sarāhi niraye bahuvighāte.

504. ‘‘Sara kaṭasiṃ vaḍḍhente, punappunaṃ tāsu tāsu jātīsu;
Sara kumbhīlabhayāni ca, sarāhi cattāri saccāni.

505. ‘‘Amatamhi vijjamāne, kiṃ tava pañcakaṭukena pītena;
Sabbā hi kāmaratiyo, kaṭukatarā pañcakaṭukena.

506. ‘‘Amatamhi vijjamāne, kiṃ tava kāmehi ye pariḷāhā [sapariḷāhā (sī. aṭṭha.)];
Sabbā hi kāmaratiyo, jalitā kuthitā kampitā santāpitā.

507. ‘‘Asapattamhi samāne, kiṃ tava kāmehi ye bahusapattā;
Rājaggicoraudakappiyehi, sādhāraṇā kāmā bahusapattā.

508. ‘‘Mokkhamhi vijjamāne, kiṃ tava kāmehi yesu vadhabandho;
Kāmesu hi asakāmā, vadhabandhadukhāni anubhonti.

509. ‘‘Ādīpitā tiṇukkā, gaṇhantaṃ dahanti neva muñcantaṃ;
Ukkopamā hi kāmā, dahanti ye te na muñcanti.

510. ‘‘Mā appakassa hetu, kāmasukhassa vipulaṃ jahī sukhaṃ;
Mā puthulomova baḷisaṃ, gilitvā pacchā vihaññasi.

511. ‘‘Kāmaṃ kāmesu damassu, tāva sunakhova saṅkhalābaddho;
Kāhinti khu taṃ kāmā, chātā sunakhaṃva caṇḍālā.

512. ‘‘Aparimitañca dukkhaṃ, bahūni ca cittadomanassāni;
Anubhohisi kāmayutto, paṭinissaja [paṭinissara (sī.)] addhuve kāme.

513. ‘‘Ajaramhi vijjamāne, kiṃ tava kāmehi [yesu jarāya ca; maraṇabyādhihi gahitā (?)] yesu jarā;
Maraṇabyādhigahitā [yesu jarāya ca; maraṇabyādhihi gahitā (?)], sabbā sabbattha jātiyo.

514. ‘‘Idamajaramidamamaraṃ [idaṃ ajaraṃ idaṃ amaraṃ (?)], idamajarāmaraṃ padamasokaṃ;
Asapattamasambādhaṃ, akhalitamabhayaṃ nirupatāpaṃ.

515. ‘‘Adhigatamidaṃ bahūhi, amataṃ ajjāpi ca labhanīyamidaṃ;
Yo yoniso payuñjati, na ca sakkā aghaṭamānena’’.

516. Evaṃ bhaṇati sumedhā, saṅkhāragate ratiṃ alabhamānā;
Anunentī anikarattaṃ, kese ca chamaṃ khipi sumedhā.

517. Uṭṭhāya anikaratto, pañjaliko yācitassā pitaraṃ so;
‘‘Vissajjetha sumedhaṃ, pabbajituṃ vimokkhasaccadassā’’.
518. Vissajjitā mātāpitūhi, pabbaji sokabhayabhītā;
Cha abhiññā sacchikatā, aggaphalaṃ sikkhamānāya.

519. Acchariyamabbhutaṃ taṃ, nibbānaṃ āsi rājakaññāya;
Pubbenivāsacaritaṃ, yathā byākari pacchime kāle.

520. ‘‘Bhagavati koṇāgamane, saṅghārāmamhi navanivesamhi;
Sakhiyo tisso janiyo, vihāradānaṃ adāsimha.

521. ‘‘Dasakkhattuṃ satakkhattuṃ, dasasatakkhattuṃ satāni ca satakkhattuṃ;
Devesu uppajjimha, ko pana vādo manussesu.

522. ‘‘Devesu mahiddhikā ahumha, mānusakamhi ko pana vādo;
Sattaratanassa mahesī, itthiratanaṃ ahaṃ āsiṃ.

523. ‘‘So hetu so pabhavo, taṃ mūlaṃ sāva sāsane khantī;
Taṃ paṭhamasamodhānaṃ, taṃ dhammaratāya nibbānaṃ’’.

524. Evaṃ karonti ye saddahanti, vacanaṃ anomapaññassa;
Nibbindanti bhavagate, nibbinditvā virajjantīti.

Itthaṃ sudaṃ sumedhā therī gāthāyo abhāsitthāti.

Mahānipāto niṭṭhito.

Samattā therīgāthāyo.

Gāthāsatāni cattāri, asīti puna cuddasa [gāthāsaṅkhyā idha anukkamaṇikagaṇanāvasena pākaṭā];
Theriyekuttarasatā [therīyekuttarachasatā (?) tiṃsamattāpi pañcasatamattāpi theriyo ekato āgatā manasikātabbā], sabbā tā āsavakkhayāti.

Therīgāthāpāḷi niṭṭhitā.

Milidaṭīkā

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Nirantaraṃ lokahitassa kārakaṃ
Nirantaraṃ lokahitassa desakaṃ,
Nirantaraṃ lokahitassa cintakaṃ
Namāmi vīraṃ naradammasārathiṃ;

Pañhadhammaviduṃ nāthaṃ guyhadhammappakāsakaṃ,
Namassivāna sambuddhaṃ dhammaṃ sādhuguṇampi ca;

Nāgasenamahātheraṃ piṭakattayakovidaṃ,
Vadivā tampi sirasā pañhadhammappakāsakaṃ;

Milidapañhavivaraṇaṃ madhurathappakāsiniṃ,
Racayissaṃ samāsena taṃ suṇātha samāhitā;

1. Tatha pakiṇṇakathavivaraṇaṃ jātakuddharaṇanti dve yevamātikā.

Tatha-

Sambadho ca padañceva padatho padaviggaho
Codanā parihāro'ti chabbidhā athavaṇṇanā'ti;
Vuttattā sambadho tāva veditabbo. So ca yathāvuttājjhāhāravasena duvidho.

Pakiṇṇakathavivaraṇaṃ

Tesu –'milido nāma so rājā …pe… sāgaranti etha ajjhāhārasambadho veditabbo yo'pi milido rājā bhagavato parinibbānato pañcavassasate atikkante rājakule uppanno so rājā milido nāma.

Sāgalāyaṃ puruttame sāgalanāmake uttamanagare rajjaṃ kārento nāgasenatheraṃ upagañchi kiṃ viyā?Ti.

Gaṅgāva yatha sāgaranti āha. Yathā gaṅgā vā yamunādīsu aññatarā vā sāgaraṃ upagañchi tathā upagañchi'ti atho. Va-saddo vetha samuccayatho. Gaṅgā vā'ti vattabbe ākārassa rassattaṃ kavā gaṅgāva iti vuttaṃ. Uppalaṃva yathodake'ti etha vuttasamuccayatho vāsaddo viya.

Āsajja rājā …pe… vidāḷane'ti etha yathāvuttasambadho veditabbo. So ca suviñeñayyo'va. Padanti upasagga nipātanāmaākhyātapadavasena catubbidhaṃ. Tesu nāmapadaṃ sāmaññaguṇa-kittima-opapātika-nāma vasena catubbidhaṃ. Tatha paṭhamakappikamahājanena sammantivā ṭhapitattā mahāsammato'ti rañño nāmaṃ sāmañañanāmaṃ nāma. Dhammakathiko paṃsukuliko vinayadharo tepiṭako saddho pasanno'ti evarūpaṃ guṇato āgataṃ nāmaṃ guṇanāmaṃ nāma. Yampana jātassa kumārassa nāmagahaṇadivase dakkhiṇeyyānaṃ sakkāraṃ kavā samīpe ṭhitā ñātakā kappevā'ayaṃ amuko nāmā'ti nāmaṃ karonti idaṃ kittima nāmaṃ nāma. Yā pana purimapaññatti pacchimapaññattiyaṃ patati, purimavohāro pacchimavohāre seyyathidaṃ purimakappe'pi cado cadoyeva nāma etarahi'pi cado cadoyeva nāma, atīte sūriyo samuddo pathavī pabbatoyeva nāma. Etarahi'pi pabbato pabbatoyeva nāmāti idaṃ opapātikanāmaṃ nāma, idaṃ nāmacatukkaṃ abhidhammapariyāyena vuttaṃ. Saddasathe pana nāmanāma-sabbanāma-samāsanāma-taddhitanāma-kitanāmavasena pañcavidhaṃ vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ idha yathārahaṃ veditabbaṃ. Padatho pana āsajjā'ti pavā. Ṭhānāṭhānagate'ti kāraṇākāraṇagate.

Puthū'ti nānappakāre.

Suttajālasamathitā’ti suttantapiṭakasaṅkhātasuttasamūhena samathitā pathitā, suttaṃ āharivā suttathavisodhanavasena suttajālasodhakā

Nayehi cāti abhidhammavinayādīhi nayehi yuttīhi vā.

Paṇidhāyā cāti abhidhammavinayādīhi nayehi yuttīhi vā.

Paṇidhāyāti attano ñāṇaṃ ṭhapento.

Bhāsayivāna mānasanti attano cittaṃ atisayena punappunaṃ pavattāpanavasena hāsevā

Kaṅkhāṭhānavidāḷane’ti kaṅkhāya vicikicchāya vassā kāraṇabhūtānaṃ avijjādikilesānaṃ dhammānaṃ vidāḷanakāraṇe.

Ayaṃ padatho nāma.

Viggaho pana evaṃ veditabbo?

Yonakasaṅkhātānaṃ milānaṃ ido

Milido.

Sotaṃ patitānaṃ janānaṃ saṃsīdanaṃ rāti ādadātī’ti

Sāgaro, taṃ sāgaraṃ.

Abhidhammavinayesu anupavisanathena ogāḷhā

Abhidhammavinayogāḷhā.

Suttajālassa samathitā

Suttajālasamathitā.

Kaṅkhā ca kaṅkhāṭhānañca kaṅkhāṭhānāni kaṅkhāṭhānānaṃ vidāḷanaṃ

Kaṅkhāṭhānavidāḷanaṃ.

Ayaṃ viggaho.

Imā pañca gāthā kena katā?Ti codanā bhadantabuddhaghosācariyena katā’ti parihāro. Na kevalaṃ pañaca gāthā’va, therarājavacane’pi aññaṃ pubbāparavacanampi tena vuttaṃ.

Tesu sambadhanaye–

‘Ekakhyāto padaccayo siyā vākyaṃ sakārako’ti ca

‘Yena yassa hi sambadho dūraṭṭhampi ca tassa taṃ,
Athato asamānānaṃ āsannattaṃ akāraṇaṃnti ca;

‘Nānattā sati yā nānā-kriyā hoti yathārahaṃ,
Ekakriyāya channantu nathi kārakatā sadā’;

‘Vohāravisayo saddo’nekathaparamathato,

Buddhivikappato catho tassatho’ti pavuccati;

Tīṇī’pi lakkhaṇāni sallakkhevā yathā atho ca sabhāvo ca labbhati, tathā saddappayogo kātabbo. Saddappayogena hi atthasabhāvā anuvattitabbā, na atthasabhāvehi saddappayogo api ca ācariyā nānāraṭṭhesu ṭhitā attano attano raṭṭhavohārānurūpena saddappayogassa athaṃ vadanti. Idha amhākaṃ biṅgaraṭṭhe siliṭṭhavohārānurūpena saddappayogassa atho vattabbo. Yathā vacanaṃ siliṭṭhaṃ hoti kulaputtānañca hadayaṃ pavisati tathā vattabbo kathaṃ? Yadi paṭhamā kattā hoti, dutiyā kammaṃ savisesanaṃ paṭhamantakattaṃ vavā kriyāpadaṃ vattabbaṃ. Kriyāpadaṃ vavā savisesanaṃ dutiyantakammaṃ vattabbaṃ. Yadi savisesanaṃ paṭhamantapadaṃ kammaṃ hoti taṃ tassa visesanañca vavā tatiyantakattā vattabbo. Taṃ vavā kriyāpadaṃ vattabbanti.

Padatho pana –

‘Athappakāraṇā liṅgā ojaññā (?) Desakālato;
Saddathā vibhajīyanti; Na saddāyeva kevalā’ti ca;

‘Parabhāvapathāpekkhaṃ sa-amādi tu kārakaṃ,
Paccayassa sadhātussa athabhutantu sādhananti ca;

‘Dhātu saddo kriyāvācī paccayo sādhanavācako,
Athassa vācakaṃ liṅgaṃ vibhatti athajotakā;’

Ti ca lakkhaṇāni sallakkhevā ekekapadassa athaviggaho vattabbo.

Pada viggaho pana-

‘Dhāvatho hi siyā hetu - paccayatho siyā phalaṃ,
Dvinnaṃ jānanathañca iti saddo payujjate;

Sabbavākye kriyāsaddo itisaddo ca hoti hi;
Kriyābyuppatti nimittaṃ itisaddena dīpitanti,
Ādīni lakkhaṇāni sallakkhevā vattabbo;

Ayaṃ amhehi vutto saddappayogaathappayogo yojanānaṃ nayo sabbatha upakāro kulaputtehi uggahetabbo sallakkhetabboyeva.

Ito paraṃ yaṃ athato ca rūpato ca apākaṭaṃ, taṃyeva vaṇṇayissāma.

Suvibhatta-vīthi-caccara-catukka-siṅghāṭakanni suvibhattā rathikāsaṅkhātā vīthi caccarasaṅkhātā catukkā maggasadhisaṅkhātā siṅghāṭakā ethāti suvivibhattavīthicaccaracatukkasiṅghāṭaṃ. Vuttañhetaṃ abhidhānappadīpikāyaṃ;

‘‘Racchā ca visikhā vuttā raṭikā vīthi cāpyatha
Vyuho racchā anibbiddhā nibbiddhā tu pathaddhi ca,
Catukkaṃ caccare magga-sadhi-siṅghāṭakambhave’’ti;

Kāsika-koṭumbarakādi - nānāvidhavathāpaṇasampannanti etha mahagghavathaṃ kāsikaṃ kāsikaraṭṭhe vā uppannaṃ kāsikaṃ. Koṭumbaradese jātaṃ vathaṃ koṭumbaraṃ. Ādisaddena khomaṃ kappāsikaṃ koseyyaṃ kambalaṃ sāṇaṃ bhaṅganti. Dhavalavathāni ca khomassa anulomabhutaṃ dukulaṃ koseyyassa anulomabhutāni pattunnapaṭṭa-somāra-cīnaja vathāni ca saṅgaṇhāti. Vuttañhetaṃ khuddakasikkhāgathe?

Dukūlañceva pattunna - pattaṃ somāracīnajaṃ iddhijaṃ devadinnañca tassa tassānulomakanti.

Tassa ṭīkāyañca’vākamayattā dukulā sāṇassa anulomakehi katasuttamayattā pattuṇṇapaṭṭa-somāracīnavathāni koseyyassa anulomāni iddhijadevadinnavathāni channaṃ vathānaṃ anulomāni tesaṃ aññataramayattā’ti vuttaṃ.

Tatha milidapañho lakkhaṇapañho vimaticchedanapañho’ti duvidho’ti etha dhammānaṃ lakkhaṇapucchanavasena pavatto pañho lakkhaṇapañehā.Dhammānaṃ lakkhaṇapañho’ti kathaci likhitaṃ. Ṭhānuppantikapaṭihāno’ti tasmiṃ tasmiṃ gambhīrathavicāraṇakāle kattabbakiccasaṅkhāte ṭhāne uppatti uppajjanaṃ ṭhānuppatti sā assa athiti ṭhānuppattikaṃ. Ārammaṇe paṭibhātīti paṭibhānaṃ, ñāṇaṃ. Ṭhānuppattikaṃ paṭibhānaṃ yassa so ṭhānuppattikapaṭibhāno.

Paṭibalo atītānāgatapaccuppannānanti etha athānaṃ jānituntì pāṭhaseso kātabbo soyeva vā pāṭho. Tatha ahaṃ atītabhave dinnadāno rakkhitasīlo bhāvitabhāvano katakalyāṇo idāni ñāṇasampanno dhanavā yasavā’ti atītathaṃ jānituṃ paṭibalo idāni mayā dānādi puññaṃ kattabbaṃ sampatti bhavato. Sampatti bhave uppajjivā sukhī huvā parinibbāyissāmī’ti. Evaṃ paccuppannaanāgatathe jānituṃ paṭibalo nāma.

Samantayogavidhānakiriyānaṃ karaṇakāle’ti yuñjitabbo yogo. Samantato sabbato sabbakāle yogo sabbakālesu sabbakattabbakammānaṃ vidahanaṃ vidhānaṃ nāma. Idañcidañca karissāmi, imasmiṃ kate idaṃ bhavissatī’ti pubbabhāge upāyena kattabbavidhānaṃ kiriyā nāma karaṇakāleyeva labbhati. Pubbabhāge ca karaṇakāle ca nisammakārīti adhippāyo.

Seyyathīdanti yāni sathāni tena uggahitāni tāni seyyathidaṃ vibhajissāmīti atho anekathato mahanidānasuttavaṇṇanāyañca evamevatho vutto’ seyyathidaṃ katamānī’ti keci vadanti. Taṃ’katame pañcupādānakkhadhā? Seyyathidaṃ? Rūpūpādānakkhadho’tiādinā nayena sameti. Tesu ca ekūnavīsatisathesu.

Sutīti etha suyyate dhammo etāyāti suti, vedo.

Sammutīti saddagantho. Sesā saṅkhyādayopi ca kattuyonakattā bāhira sathesu yadi dissanti te sugahetabbā yevāti.

Bhattavissaggakaraṇathāyāti bhattakiccakaraṇathāya.

Sakiṃ evaṃ cakkhuṃ udapādīti atītabhave tīsu vedesu paricayasatiñāṇabalena sakimeva ekuggahaṇavārameva cakkhu veduggahañāṇacakkhu udapādi. Bahutaraṃ avacāpevā ekavārameva vadāpevā dhāretuṃ asakkontassa ñāṇacakkhu udapādīti adhippāyo.

Ācariyassa anuyogaṃ davā’ti’ācariya, tumhehi yaṃ yaṃ icchatha, taṃ taṃ maṃ pucchatha, ahaṃ vissajessāmi. Byākātuṃ asakkontassa me ācikkhathā’ti ācariyassa attano anuyogaṃ anuyuñjanaṃ codanaṃ davā. Ekacco hi anuyogaṃ dātuṃ sakkoti byākātuṃ pana na sakkoti. Nāgasenadārako pana tadubhayampi kātuṃ sakkotiyeva.

Dhammacakkhuṃ udapādīti’yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhammantidhammacakkhu sotāpattimaggañāṇaṃ nibbānārammaṇaṃ huvā evaṃ uppajjanākārena udapādiyaṃ kiñci saṅkhataṃ dhammajātaṃ samudayadhammaṃ uppajjanasabhāvaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ, sabbaṃ taṃ dhammajātaṃ nirujjhanasabhāvaṃ aniccaṃ khayavayadhammanti udapādi. Kasmā nibbānārammaṇaṃyeva maggañāṇameva udapādī? Ti. Tappaṭicchādakamohadhakāraṃ viddhaṃsevā uppannattā.

(Dosinā) dositāti vattabbe takārassa takāraṃ kavā dosinā’ti vuttaṃ.

Rathaṃ āruyhā’ti etha sāmikaṃ ramayatīti ratho’ti viggaho kātabbo.

Rājaratho nāma sabbaratanavicitto icchitabbo.

(Vayahaṃ) vahantī etenāti vayahaṃ uparimaṇḍapasadisapadaracchannasabbamālāguṇṭhimaṃ vā chādevāti aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena katasakaṭaṃ vayhaṃ nāma.

Sadamānikā'ti ubhosu passesu suvaṇṇarajatādimayā gopānasiyo davā garuḷapakkhakanayena sadamānikā'ti aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena kato yānaviseso vayhādidvayaṃ cekathāya idhānītaṃ

Tithakaro'ti'uggaho savaṇaṃ pucchā kathanaṃ dhāraṇaṃ iti pañcadhammavaseneva tithavāso pavuccatī'ti evaṃ vutte tithavāse patiṭṭhāya pare ca patiṭṭhāpevā piṭakattayatithachekakaraṇena dhammatithaṅkaro.

Nipuṇo'ti badhādīsu upajānanasamatho.

Visārado'ti parisāsu bhayarahito.

Sāmayiko'ti desajabhāsāsaṅkhātasamayakusalo sakasamayasamayantaracchekañāṇavanto.

Paṭibhāṇo'ti kalyāṇavākya saṅkhyātapaṭibhāṇavanto.

Medhāvīti dhammojapaññāya medhāvī. Dhammojapaññā nāya ñānagato paṇḍito'kiṃ sutaṃ kiṃ vā suṇāmi, kiṃ kusalaṃ gavesinti' yāya vicāreti sā dhammojapaññā nāma.

Āyasmāpi kho nāgaseno paṭisammodi…pe… ārādhesiti yeneva sammodaniyavacanena thero raññā milidassa cittaṃ ārādhesi tosesi teneva sammodanīyavacanena raññā saddhiṃ paṭisammodīti yojanā.

Ñāyāmīti ñāto pākaṭo homi.

Api ca kho mahārāja …pe… nāgaseno'ti yaṃ idaṃnāgaseno'ti nāmaṃ esā saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṃ hotīti yojanā.

(Saṅkhā) etha ca saṅkhāyatīti saṅkhā. Saṅkathiyatīti atho kinti saṅkathiyati? Parassāti attā'ti bhavo'ti poso'ti puggalo'ti naro'ti māṇavo'ti tisso'ti datto'ti mañcapīṭhaṃ bhisibimbo hananti vihāro pariveṇaṃ dvāraṃ vātapānanti. Evaṃ anekehi ākārehi saṅkathīyatiti saṅkhā.

Samaññā sammā ñāyatīti kinti ñāyatī?Ti. Ahanti mamanti…pe… dvāraṃ vātapānanti sammā ñāyatīti samaññā.

(Paññatti) paññāpīyatīti paññatti.

(Vohāro). Kinti paññāpīyatīti…pe… voharīyatīti vohāro. Kinni voharīyatiti. Ahanti mamanti… pe… dvāraṃ vātapātanti voharīyatīti vohāro. Imehi catuhi saṅkhāādīhi padehī nāmapaññattiyeva adhippetā nāmamattanti dassanato.

Sace vaṃ mahārāja paṇḍitavādā sallapissasīti vaṃ sace mayā saddhiṃ paṇḍitānaṃ sallāpena.

Āveṭhanampi kayirati nibbeṭhanampi kayiratī'ti pañhapūcchanavasena veṭhanaṃ paṇḍitehi kayirati pañhavissajjanavasena veṭhanaṃ paṇḍitehi kayirati pañhavissajjanavasena nibbeṭhanampi kayirati.

Niggaho'pi kayiratī'ti nāgasenathero musābhaṇatītiādinā niggahanayena aññapaṇḍitānaṃ niggahaṇavacanaṃ aññapaṇḍitehi kayirati. Api ca kathāvathuppakaraṇe āgato sabbaniggaho niggahoyeva.

Paṭikkamampī'ti vaṃ mahārāja'rājā milido jambudīpe aggarājā kasmā musā bhaṇasī'tiādinā paṭikkamampi kayirati.

Viseso ‘pīti’sampannaṃ munino cittaṃ, ‘kammanā byattattena ca vijjācaraṇasampannaṃ dhammagatānaṃ pasaṃsatī’tiādinā guṇapasaṃsanasaṅkhāta viseso. Idha pana kallo’si bhante’tiādi paṭiggahaṇaviseso’ti’sampannaṃ munino cittaṃ…pe… dhammagatānaṃ anumodasī’tiādinā guṇapasaṃsanasaṅkhāto paṭiggahaṇaviseso. Idha pana sādhu kho vaṃ mahārāja rathaṃ jānāsī’tiādi. Ekaṃ vathuṃ paṭijānantīti kalyāṇamaṇiādikaṃ aññataraṃ ekaṃ vathuṃ kalyāṇaṃ vā athi nathiti paṭijānanti paṭhamadivase tayo pañhā raññā pucchitā nāmapaññattipañho sattavassikapañho vīmaṃsanapañho.

Bhante nāgasena pucchissāmīti …pe… kimpana mahārāja tayā pucchitanti tatiyo vīmaṃsanapañho ṭhānuppattikapaṭihānajānanathāya vīmaṃsanavasena pucchitattā vimaṃsanapañho nāma. Tatha’pucchito me bhante’ti idaṃ raññā attanā heṭṭhā pucchite dve pañhe sadhāya vuttaṃ.

Vissajjitaṃ me’ti idampi therena attanā heṭṭhā vissajjite dve pañhe sadhāya vuttaṃ.

Nāgaseno nāgaseno’ti sajjhāyaṃ karonto pakkāmīti raññā nāgasenathere bahumānagāravo kato’ti dīpetuṃ buddhaghosācariyena vuttaṃ agāravo hi puggalo garuṭṭhāniyaṃ puggalaṃ disvāpi suvāpi jānivāpi apassanto asuṇanto ajānanto viya hotīti. Tatrāyaṃ vacanatho? Āguṃ pāpaṃ na karotīti nāgo. Senti sayanti etena vādapaccathikā janāti seno nāgo ca so seno cāti nāgaseno sāmaññādīsu catusu nāmesu idaṃ kittimanāmaṃ.

Suṭṭhu thero ababhanumodīti’sādhu suṭṭhu’ti vacanena. Antarāmagge pucchito anathakālapañho.

Katametha nāgaseno’ti katamo dhammo etasmiṃ vacane nāgaseno nāma hotīti pucchi.

Jīvo’ti jīvabhuto vāyo.

Assāsapassāsā nāmete kāyasaṅkhāro’ti thero abhidhammakathaṃ akāsīti iminā anantakāyassa ete anto-pavisana-bahi-nikkhamatavātā assāsapassasā nāma karajakāyena abhisaṅkharīyanti, tasmā kāyasaṅkhārā ca honti, teneva jīvena nāgaseno nāgaseno’ti iminā nāmamattaṃ gaṇhāti na puggalo jīvo gahetabbo’ti thero abhidhammakathaṃ akāsi.

Upāsakattaṃ pavedesī’ti attasanniyyātanena sissabhāvūpagamanena paṇipātena samādānenāti catusu saraṇagamanūpāyesu samādānena ratanattayassa ca therassa ca upāsakabhāvaṃ, buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmi, tañca saraṇaṃ gacchāmi, upāsakaṃ maṃ dhārehi ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gatanti.

Anantakāyapañho catutho.

Kimhi hoti kathāsallāpo’ti kimhi kāraṇe nimittabhute kathāsallāpo hoti. Kimpayojano kathāsallāpo’ti adhippāyo idaṃ rañañā kimathāya vuttaṃ? Anuyogadānathāya ceva pucchanassa okāsadāpanathāya cāti ñātabbaṃ.

Athena mayaṃ mahārāja athikā athena hotu kathāsallapo’ti iminā thero rañño anuyogañceva okāsañca deti tatha athenā’ti.

’Atho payojano saddā’bhidheyya vuddhiyaṃ dhane,
Vathamhi kāraṇe nāse hite pacchimapabbate’ti;

Evaṃ vuttesu athesu idha payojanañca hitañca labbhati. Tesu lokiyalokuttaraphalaṃ payojanaṃ nāma, sāsanavuddhi vā. Yathicchitaphalanipphādāno hinoti pavattatīti hitaṃ. Dānasīlādilokiyalokuttarakāraṇaṃ.

Kintī’ti kimhi asaṅkhatadhātusaṅkhāte nibbāne phalasaṅkhāte nibbāne idaṃ paccuppannadukkhaṃ nirujjheyya.

Anupādāparinibbānanti arahattaphalasaṅkhātaṃ anupādāparinibbānaṃ. Nibbānañhi duvidhaṃ apaccayaparinibbānaṃ anupādāparinibbānanti. Tesu avijjādipaccayarahitattā asaṅkhatadhātu apaccaya-parinibbānaṃ nāma. Kilesasaṅkhata-parinibbānasaṅkhātaṃ upādāna rahitattā arahattaphalaṃ anupādāparinibbānaṃ nāma.

Rājābhinītā’ti rājūhi pīḷitā rājabhītā vā.

Iṇaṭṭā’ti iṇena pīḷitā.

Kallo’sīti byākaraṇa ñāṇena cheko’si, aṅguttaraṭīkāyaṃ’ byākaraṇe samatho’. Paṭibalo’tipi vattuṃ vaṭṭati yevāti.

Pabbajjāpañho pañcamo.

Sopādāno’ti sakileso.

Paṭisadahanapañho chaṭṭho.

Yoniso manasikārenāti aniccaṃ dukkhanti upāyena pathena sāraṇalakkhaṇena ārammaṇapaṭipādakamanasikārena.

Manasikārapañho sattamo.

Ussahanalakkhaṇe’ti sampayuttānaṃ ārammaṇe saṃyojanavasena ussahanalakkhaṇe gaṇhanalakkhaṇe vā.

Manasikāralakkhaṇapañho aṭṭhamo.

Yo sīlakkhadho varapātimokkhiyo’ti yo pātimokkhasīlasaṃvarasaṅkhāto buddhuppādeyeva uppanno sīlaguṇo sayaṃ patiṭṭhāti iduyādīnaṃ ekadasannaṃ kusaladhammānaṃ nissayākārena nissayapaccayo ceva balavakāraṇaṭṭhena upanissayo ca pathavī iva sattānaṃ patiṭṭhā.

Sīlapatiṭṭhānalakkhaṇapañho navamo.

Aññesaṃ cittaṃ vimuttaṃ passivā’ti aññesaṃ ariyānaṃ sotāpattiphalādike phale visesena adhimuttaṃ pakkhadantaṃ ñāṇacakkhunā passivā.

Saddhālakkhaṇapañho dasamo.

Sabbe kusalā dhammā’ti sabbe lokiyakusaladhammā uppannā na parihāyanti.

Vīriyalakkhaṇapañho ekādasamo.

Apilāpanalakkhaṇo’ti ārammaṇe anupavisanaṭṭhena ogāhanalakkhaṇo sappaṭibhāgadhammo’ti paṭibhāgena paccathikena saha vattantīti sappaṭibhāgā sukko ca kaṇhapaṭibhāgena sappaṭibhāgo.

Kaṇhasukkasappaṭibhāge’ti īdisapāṭho yadi athi sudaroyeva.

Apilāpetīti anupavisanaṭṭhena ogāhati.

Hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo’ti kusalākusalānaṃ dhammānaṃ iṭṭhāniṭṭha-vipākadānabhāvasaṃkhāta-nipphattiyo.

Sabbathakanti sabbakicce niyuttaṃ sabbalīnudhaccesu icchitabbaṃ vā.

Satilakkhaṇapañho dvādasamo.

Tappamukhā’vāti rājappadhānā iva.

Samādhipañho terasamo.

Yo uppajjati so eva so’ti yo pathaviphassādiparamathadhammo uppajjati, so uppannapubbadhammo eva.

Paññālakkhaṇapañho cuddasamo.

Nānā-ekakiccakaraṇapañho paṇṇarasamo.

Paṇṇarasapañhavanto paṭhamavaggo samatto.

Vaṃ pana bhante evaṃ vutte kiṃ vadeyyāsī’ti yadā vaṃ daharo taruṇo mado uttānaseyyako ahosi soyeva vaṃ etarahi mahanto’ti imasmiṃ vacane mayā ca kenavidha pucchanavasena vutte vaṃ kiṃ vadeyyāsīti yojanā.

Dutiyavagge pana dhammasantatipañho paṭhamo.

Na paṭisadahanajānanapañho dutiyo.

Sakiccayanti attano visayobhāsanakiccaṃ.

Ālimpanaṃ vijjhāpetunti aggiṃ nibbāpetuṃ

Paññānirujjhanapañho tatiyo.

Nibbisaṃ bhatako yathā’ti yathā bhatako bhatakakammaṃ kavā lakkhaṃ nibbisaṃ nibbisanto labhanto dukkhaṃ jīvituṃ nābhinadati maraṇañca nābhinadati maraṇakālaṃ āgameti, evamevāhaṃ kālaṃ maraṇakālaṃ paṭikaṅkhāmi āgamemīti adhippāyo.

Parīnibbānapañho catutho.

Yadi kusalā na dukkhā’ti sukhā vedanā kusalā yadi siyā sā kusalā vedanā na dukkhabhūtā.Yadi siyā sā kusalā na hoti. Kusalaṃ dukkhanti na upapajjatī’ti kusalaṃ dukkhabhutanti vacanaṃ na upapajjatīti vattuṃ na yujjati. Kusalaṃ dukkhaṃ na. Aññamaññapaccanīkattā’ti rañño adhippāyo. Sabhāvo pana evaṃ na hoti. Kusalā hi sukhā vedanā saṅkhāradukkhena vipariṇāmadukkhena’pi dukkhā. Nekkhammanissitadomanassasaṅkhātadukkhā’pi anavajjaṭṭhena kusalā siyāti thero pana mayi rājānaṃ ayoguḷahimapiṇḍapañhaṃ pucchante taṃ rājā micchā byākarissati. Tasmiṃ dosaṃ āropessāmi. Rājā taṃ micchā byākarissati. Tasmiṃ dosaṃ āropessāmi. Rājā taṃ harituṃ asakkonto maṃ athajappanaṃ yācissati. Atha rājātaṃ sabhāvathaṃ saññāpessāmīti manvā taṃ kimmaññasi mahārājā’tiādimāha. Kinnu kho mahārāja ubho’pi te daheyyunti imasmiṃ pucchāvacane therena vutte rājā sītuṇhasamaññātā tejodhātu’ti sutattā sītahimapiṇḍassa kharakhādanabhāvañca sadhāya dhātunaṃ ussadabhāvajānanañāṇato virujjhivā’āma bhante ubho’pi te daheyyunti viruddhapaṭivacanaṃ adāsi.

Na hi bhante’ti rañño avajānanapaṭikkhapanaṃ.

Ajānāhi niggahanti theravacanaṃ. Yasmā te purimāya'āmā'ti paṭiññāya pacchimā'na hi bhante'ti paṭiññā pacchimāya ca purimā na sadhiyatī. Tasmā vaṃ niggahaṃ patto. Vaṃ niggahaṃ dosaṃ aparādhaṃ sampiṭicchāhī'ti atho. Idāni ubhinnaṃ tattābhāvadassanavasena ubhinnaṃ sītalābhāvadassanavasena ca taṃ niggahaṃ pākaṭaṃ karonto yadi tattaṃ dahatī'tiādimāha.

Tatha– 'yadi tattaṃ dahatī'ti sace ubhinnaṃ tattatā dahati. Yadi tattaṃ dahatī'ti ca ṭhapanavacanaṃ.

Na ca te ubho'ti dosāropanavacanaṃ.

Tena na uppajjatī'ti tena tasmiṃ ubhinnaṃ uṇhabhāvakāraṇā ubho'pete dahanti'ti vacanaṃ tattabhāvassa dahane na upapajjati, na yujjati.

Yadi sītalaṃ dahatīti sace ubhinnaṃ sītalabhāvo dahati tena na upapajjatī'ti tasmā kāraṇā ubhinnaṃ sītalābhāvakāraṇā ubho'pi te dahanti'ti vacanaṃ sītalabhāvassa dahanena na upapajjatī'ti vattuṃ na yujjati puna taṃ dosaṃ pākaṭataraṃ karonto thero kissa pana te mahārāja ubho'pi dahantitiādimāha.

(Kissa)tatha-kissāti kena kāraṇena ubhopi te dahantīti.

Tena na upapajjatīti kena tasmā kāraṇā ekassa uṇhassa ekassa sītalassa bhāvakāraṇā ubhopi te dahantī'ti tayā vuttavacanaṃ na upapajjati na vaṭṭati. Ubhopi te dahantīti vuttaṃ, ayuttampi tayā vuttameva. Kusalaṃ dukkhanti vattuṃ vuttameva kusalaṃ dukkhanti na upapajjatīti idaṃ vaṃ kasmā vadasi? Vattuṃ yuttavacanaṃ na yujjatīti vadasi vattuṃ ayuttavacanaṃ yujjatīti vadasīti therassa vacanena attano vāde dosaṃ passanto taṃ pariharituṃ asakkonto nīvamano theraṃ athajappanaṃ yācanto'nāhaṃ paṭibalo'tiādimāha.

Tayā vādināti yuttamathagambhīravicittapaṭibhānavādinā

Sādhū athaṃ jappehī tī sādhu yācāmi. Sukhā vedanā kusalāti vā akusalā abyākatāti vā imassa mayā pucchitavacanassa athaṃ jappehi desehi athenāhaṃ athiko, kiṃ vivādenāti adhippāyo.

Gehanissitānīti gehasadisakāmaguṇanissitāni tamārabbha pavattānīti atho.

Nekkhammanissītānī'ti.

Etha

> 'Pabbajjā paṭhamaṃ dhānaṃ nibbānañca vipassanā
> Sabbepi kusalā dhammā nekkhammanti pavuccatī'ti,
> Vuttanekkhammesu nibbānavipassanākusaladhammasaṅkhāte;

Nekkhamme nissitāni.

Sukhavedanāpañho pañcamo.

So ca aññapañhehi gambhīrataro, kulaputtehi mayā vuttaathamattena santosaṃ kavā attano paññānubhāvena ca punappunaṃ cintevā pubbāparaṃ sallakkhevā yo mayā vuttaathato yuttaro so atho gahetabbo yevāti.

Nāmarūpanti nāmakaraṇaṭṭhena namanaṭṭhena cattāro arūpino khadhā nāmaṃ. Idha vipākanāmaṃ adhippetaṃ sītādīhi ruppanaṭṭhena rūpaṃ nippariyāyato channavutirūpakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ nipphannarūpaṃ pariyāyato dasavidhā anipphannarūpañca cakkhusotaghānajivhākāyabhāvavathudasakasaṅkhātā satta dasakā, citta utu-āhārajaaṭṭhakā tayo, cittaja utujasaddavasena dve saddā’ti channavutirūpakoṭṭhāsā. Idha pana kammajarūpaṃ adhippetaṃ.

Tena kammena aññaṃ nāmarūpaṃ paṭisadahatīti tena kusalākusalakammena aññaṃ nāmarūpaṃ aññaṃ anāgatanāmarūpaṃ sugatiduggatipariyāpannaṃ iminā paccuppannanāmarūpena saddhiṃ paṭisadahati.

Purimaṃ bhante ambabījaṃ bhūtaṃ mūlakāraṇabhūtaṃ apaccakkhāya avijahivā nibbattena pacchimena ambena puriso daṇaḍappatto bhaveyyāti yojanā.

Nāmarūpapaṭisadahanapañehā chaṭṭho.

Sattopamāpatimaṇaḍito.

Adhikāranti mahantaṃ pūjāsakkāraṃ. Ayaṃ sattamopañho puna pucchate. Upamaṃ sotukāmatāvasena puna pucchito’ti ñātabbaṃ.

Punapaṭisadahanapañho sattamo.

Nāmarūpapañho aṭṭhamo.

Addhāpañho navamo.

Navapañhavanto dutiyo vaggo.

Tatiyavagge addhāmulapucchanapañho paṭhamo.

Pathaviyā cakkaṃalikhivā’ti bhamacakkaṃ punappunaṃ parivattanavasena ā bhuso likhivā.

Pubbākoṭi napaññāyana pañho dutiyo.

Khadhā ca dukkhassa bījātīti paṭisadhibhutā badhā kevalassa sakalassa pavattidukkharāsissa mulakāraṇabhāvena bījāni evaṃ khaṇakoṭisaṅkhātapaṭisadhibadhato pavatti dukkhavaḍḍhanaṃ sakkā kātunti adhippāyo.

Koṭivaḍḍhanapañho tatiyo.

Cakkhusmiñca kho mahārāja sati rūpesu ca cakkhuviññāṇaṃ hotīti etha abhidhammāvatāraṭīkāpariyāyena ekato sahajātesu bahūsu cakkhuppasādesu yaṃ cakkhu visaditaṃ taṃ cakkhuviññāṇassa nissayapaccayo. Cakkhusmiñcāti ekavacanadassanato. Rūpesu cā’ti bahuvacanassa dassanato pana bahūnipi rūpāni cakkhuviññāṇassa purejātapaccayo paccayabhāva. Visesa-sabhāvatoti daṭṭhabbo.

Athi-keci-sañjānanapañho catutho.

Bhavantāyeva kho mahārāja saṅkhārā jāyantiti etha antappaccayo atīte hoti. Atīte bhūtā’ti atho.

Ayañca gāthā’ti sadisagāthā. Ahuvā sambhotīti ca gāthā khaṇikagāthā’ti daṭṭhabbaṃ. Evañhi pubbāparaṃ sameti.

(Uttarāraṇi) araṇisahitekantakiccakaro daṇḍo uttarāraṇi nāma.

Bhavantajāyanapañho sattopamāsahito pañcamo.

Vedagupañho chaṭṭho.

Cakkhuviññāṇādipañho sattamo.

Phusanalakkhaṇo'ti cittārammaṇaphusanalakkhaṇo. Yathā cakkhu'ti etha cakkhuppasādo'pi cakkhuviññāṇampi labbhati.

Saṅghaṭṭanaraso'ti imesaṃ vathārammaṇānaṃ saṅghaṭṭanaraso sampatti etassā ta atho labbhati. Yadā cakkhuviññāṇampi labbhati. Tadā cittārammaṇasaṅghaṭṭanaraso kiccaṃ etasseti atho labbhati. Saṅghaṭṭanaraso'ti ca pañcadvārikaphasse labbhati. Na manodvārikaphasse'ti ayamidiso atho atthasāliniyaṃ vutto yevā'ti.

Phusanalakkhaṇapañho aṭṭhamo.

Vedanālakkhaṇapañho navamo.

Saññālakkhaṇapañho dasamo.

Cetanālakkhaṇapañho ekādasamo.

Viññāṇalakkhaṇapañho dvādasamo.

Vaḍḍhakī suparikammakataṃ dāruṃ sadhismiṃ appetīti vaḍḍhakī jano suṭṭhuparikammakataṃ dāruṃ sadhismiṃ appeti pāpeti paveseti.

Vitakkalakkhaṇapañho terasamo.

Vicāralakkhaṇapañho cuddasamo.

Cuddasapañhavanto tatiyavaggo samatto. Vinibbhujivā vinibabhujivā'ti aññamaññāto visuṃ visuṃ kavā vibhajivā vibhajivā.

Vaggato atirekapaṭhamapañho vibhajjapañho paṭhamo.

Nanu loṇameva āharitabbanti sakaṭehi suddhaloṇameva balivaddehi āharitabbaṃ.

Na sakkā mahārāja loṇameva āharituntí pāṭhena bhavitabbanti nakāro pothake dissati.

Loṇapañho dutiyo, rañño dhammalakkhaṇesu daḷhapatiṭṭhāpanathaṃ therena paṭhamaṃ vutto.

Ettāvatā tecattāḷīsa pañhā samattā.

Catuthavagge nānākammehi mahārāja nibbattāni na ekena kammenā'ti āpāyikasattānaṃ pañcāyatanāni nānāakusalakammehi nibbattāni sugatipariyāpannasattānaṃ pañcāyatanāni nānākusalakammehi ekena kammena ekena paṭisadhijanakakammeneva nibbattāni. Abhidhammāvatāraṭīkāyaṃ paṭisadhikkhaṇe mahaggatacetanā kaṭattārūpānaṃ kammapaccayena paccayo'ti vacanena paṭisadhikkhaṇe vijjamānānaṃ sabbesaṃyeva kaṭattārūpānaṃ kammapaccayo hotīti viññāyati. Nānācetanāhi tadā idriyuppattiyaṃ sati atiparittena ca mahaggatena ca kammena nibbattaṃ kaṭattārūpaṃ āpajjeyya, na cekā paṭisadhi anekammanibbattā hotī'ti.'Saddhiṃ ekena kammena anekidirayuppatti hotī'ti vuttaṃ. Vicārevā yaṃ yuttataraṃ taṃ gahetabbaṃ. Tatrāyaṃ vicāraṇākāro?

Mahaggatasattānaṃ idriyāni ekena paṭisadhijanakakammena nibbattāni. Nāgasenathero pana arahā khīṇāsavo buddhamataññu tassa adhippāyānurūpena kāmāvacarakasattānaṃ nānākammehi nibbattīti gahetabbaṃ.

Nānākammanibbattāyatanapañho paṭhamo.

Mahākulīnatāti uccakulīnatā. Soyeva vā pāṭho. Ābādha-vaṇṇa-sukkha-bhoga-kulīnaṃ paññakā ete cuddasa pañhā'pi subhasutte pakāsitā'ti ayaṃ gāthā sukhavācuggatakaraṇathaṃ porāṇehi vuttā.

Manussanānābhāvapañho dutiyo.

Kiṃ paṭigacceva vāyamitenā'ti pubbe vāyāmena saha pavattakammena vāyāmakaraṇena kiṃ payojanaṃ athi?

Akiccakaro'ti etha yathicchitaphalasaṅkhātaṃ kiccaṃ na karotīti akiccakaro. Ayañca ayuttasamāso. Saddhaṃ matakabhojanaṃ na bhuñjatīti asaddhabhojitiādiko viyā'ti.

Bubhukkhito'ti budhābhibhūto.

Paṭigaccakiccakaraṇapañho tatiyo.

Paccamānā'ti nirayaggīnā ḍayhamānā.

So na tāva kālaṃ karotīti tāva tattakaṃ so nerayikasatto kālaṃ maraṇaṃ na karoti. Kammādhikatenā'ti pubbe adhikatena kammena mūlakāraṇabhutena.

Navilīyanapañho catutho.

Ākāsa-udaka-pathavidhāraṇapañho pañcamo.

Ajjhosāyā'ti taṇhāya gilivā pariniṭṭhapevā.

Nirodhanibbānapañho chaṭṭho.

Abhiññeyye dhamme'ti abhivisiṭṭhena catusaccañāṇena jānitabbe dhamme, catusaccadhamme.

Nibbānalabhanapañhā sattamo.

Nibbānajānanapañho aṭṭhamo.

Aṭṭhapañhavanto catutho vaggo.

Pañcamavagge nathibuddhapañho paṭhamo.

Buddhānuttarapañho dutiyo.

Sakkā jānituṃ buddho anuttaro'ti idaṃ raññā'bhagavā buddho anuttaro'ti theraṃ pubbe pucchitaṃ. Puna kasmā vuttaṃ? Pubbapañho therassa vijānanaṃ sadhāya pucchitaṃ pucchāpañho sabbapañho therassa vijānanaṃ sadhāya pucchitaṃ. Pucchāpañho sabbapaṇḍitānaṃ jānanaṃ sadhāya pucchito'ti viññātabbaṃ.

Sakkā buddhānuttarapañho tatiyo.

Buddhanettīyā'ti nibbānaṃ neti etāya sadevake loke'ti netti, suttantābhidhammapāli.

(Buddhapaññatti) paññāyapīyati etāya bhagavato āṇā'ti paññatti. Buddhassa paññatti buddhapaññatti, vinayapāli.

Yāvajīvaṃ sāvakehi vattitabbanti idaṃ therena'āma mahārāja dhammo mayā diṭṭho'ti avissajjevā kasmā vuttaṃ? Rājā therassa dhammadassanabhāvaṃ paccakkhato ñavā vicitrapaṭibhānaṃ sotukāmo pucchati, na jānanathāya thero tassa ajjhāsayaṃ ñavā evamāha. Adiṭṭhadhammo hi buddhanettiyā buddhapaññattiyā yāvajīvaṃ vattituṃ sakkoti.

Dhammadiṭṭhapañho catutho.

Navasaṅkamatipañho pañcamo.

Vedagu upalabbhatīti ayampañho pubbe ca pucchito. Kasmā puna pucchito? Pubbapañho jīvavedaguṃ sadhāya pucchito. Ayaṃ'ye brāhmaṇā vedagu'tiādinā vuttaṃ puggalavedaguṃ sadhāya pucchito. Save thero'na upalabbhatī'ti byākarissati, tassa vāde dosaṃ āropetukāmatāya pucchati. Thero pana vijjamānena avijjamānapaññattiṃ sadhāya'paramathena kho mahārāja vedagu na upalabbhatī'ti āha. Paramathena na upalabbhati, vohārato upalabbhatī'ti therassa adhippāyo.

Puggalavedagupañho chaṭṭho.

Na kho-pe tena ropitāniti tāni ambāni avahāriyāni tāni ambāni purisena avaharitāni tena sāmikapurisena ropitāni ropitaambabhutāni na hontiti atho

Imamhākāya pañhosattamo.

Kuhintipañho aṭṭhamo.

Upapajjati-jānāti pañho navamo.

Athibuddhapañho dasamo.

Dasapañhasahito pañcamo vaggo.

Samantato paggharatīti ayaṃ kho guthamuttādīhi asucivathūhi samantato paggharāpeti.

Chaṭṭhavagge kāyaappiyapañho paṭhamo.

Sampattakālapañho dutiyo.

Dvattiṃsa…pe…parirañjito'ti etha dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇasarūpaṃ bahusu suttesu āgataṃ. Taṃ pākaṭaṃ asītyanubañjanasurūpaṃ na pākaṭaṃ jinālaṅkāraṭīkāyaṃyeva āgataṃ. Tasmā taṃ dassayissāma. Katamāni asītyānubyañjananāni? Citaṅgulitā, anupubbaṅgulitā, vaṭṭaṅgulitā, tambanakhatā, tuṅganakhatā, siniddhanakhatā, niguḷhagopphakatā, samapādatā, gajasamānakkamanatā, sīhasamānakkamanatā, haṃsasamānakkamanatā, usabhasamānakkamanatā, dakkhiṇāvaṭṭagattatā, samantatocārujāṇumaṇaḍalatā, paripuṇṇa purisabyañjanatā, acchiddanābhitā, gambhīranābhitā, dakkhiṇāvaṭṭanābhitā, suvaṇṇakadalurutā, erāvaṇakarasadisabhujatā, anupubbagattatā, maṭṭhakagattatā, sucigattatā, suvibhattagattatā, anussannānussannasabbagattatā, alīnagattatā, tilakādivirahitagattatā, anupubbaruciragattatā, visuddhagattatā, koṭisahassahathibaladhara gattatā, tuṅganāsatā, susaṇṭhānanāsatā, rattadvijamaṃsatā, susukkadantatā, suvisuddhidriyatā, vaṭṭadāṭhatā, rattoṭṭhasamabimbitā, āyatavadanatā, gambhīrapāṇilekhatā, āyatalekhatā, ujulekhatā, surucirasaṇṭhānalekhatā, parimaṇḍalakāyavantatā, paripuṇṇakapolatā, āyatavisālanettatā, pañcapasādavantanettatā, ākucitaggapakhumatā, mudutanukarattajīvhatā, āyatajīvhatā, āyatarucirakaṇṇatā, nigganṭhisiratā, nigguyhasiratā, chattasantibhacārusīsatā, āyata-puthula-lalāṭa-sobhatā, susaṇṭhānabhamukatā, kaṇhabhamukatā, sukhumālagattatā, ativiya ujjalitagattatā, ativiyasommagattatā, ativimalagattatā, komalagattatā, siniddhagattatā, sugadhatanutā, samalomatā, atisukhumaassāsapassāsadhāraṇatā, susaṇṭhānamukhatā, sugadhamukhatā, sugadhamuddhatā, sunīlakesatā, dakkhiṇāvaṭṭakesatā, susaṇṭhānakesatā, siniddhakesatā, saṇhakesatā, alulitakesatā, ketumālāratanacittatā. Dvattīṃsapurisalakkhaṇapañho tatiyo.

Brahmacariyapañho pañcamo.

Assupañehā chaṭṭho.

Rasapaṭisaṃvedipañho aṭṭhamo.

Paññāpañho aṭṭhamo.

Saṃsārapañho navamo.

Satipañho dasamo.

Evañhi bhante nāgasena sabbā sati abhijānantī uppajjati nathi kaṭumikā satīti evaṃ mayā cintanākāre sabbā sati abhijānantī sayaṃ pākaṭā parūpadesarahitā uppajjati, kaṭumikā parinibbajjana-parūpadesa-saṅkhātā kaṭumasahitā sati nathiti atho.

Sati abhijānanapañho ekādasamo.

Ekādasapañhasahito chaṭṭhavaggo.

Abhijānato’ti satisahitaṃabhivisesaṃjānato. Kaṭumikāyā’ti paripīḷana-parasāsana-saṅkhātakaṭumikāya. Olārikaviññāṇato’ti mahante ārammaṇe pavattaviññāṇato. Ahitaviññāṇato’ti dukkhasaṅkhātaahite pavattaviññāṇato. Sabhāganimittato’ti sabhāgārammaṇato. Visabhāganimittato’ti nāmavaṇṇādi - aññamaññavisadisārammaṇato. Kathābhiññāṇato’ti parakathāsaṅkhātaabhiññāṇato. Lakkhaṇato’ti goṇa-sakaṭa-danta-piḷakādilakkhaṇato. Saraṇato’ti parehi sarāpanato muddāto’ti akkharasikkhanato. Bhāvanāto’ti abhiññāsasaṅkhātabhāvanāto. Pothakanibadhanato’ti pothake likhitaovādaakkharadhāraṇato. Anubhūtato’ti channaṃ ārammaṇānaṃ anubhutapubbato. Nibadhantī’ti pīḷenti. Lipiyā sikkhitattā’ti akkharassa sikkhitattā.

Sattamevagge satiākārapañho paṭhamo.

Vassasatapañho dutiyo.

Anāgatapañho tatiyo.

Dūrabrahmalokapañho catutho.

Brahmalokakasmīrapañho pañcamo.

Sattabojjhaṅgapañho chaṭṭho.

Puññabahutarapañho sattamo.

Jānājānapañho aṭṭhamo.

Uttarakurupañho navamo.

Dīghaaṭṭhikapañho dasamo.

Assāsapassāsapañho ekādasamo.

Samuddapañho dvādasamo.

Ekarasapañho terasamo.

Nathi dutiyaṃ paññāya chedananti yaṃ chedanaṃ paññāya saddhiṃ dvayaṃ taṃ chedanaṃ nathiti atho. Chedanapañho cuddasamo. Bhutajivapañho pannarasamo. Dukkarapañho soḷasamo therena paṭhamaṃ vutto. Soḷasapañhasahito sattamo vaggo.

Sampati kā velā'ti idāni kā velā sampattā'ti yojanā. Gamissantiti tayā saddhiṃ gamissanti. Bhaṇḍato bhaṇḍāgārato. Rājadeyyānīti rājasantakāni.

Tassa pañhaveyyākaraṇena tuṭṭhe rājā'ti tassa nāgasenatherassa asītipañhaveyyākaraṇena tuṭṭho rājā. Abbhantarakathāyañhi aṭṭhāsīti pañhā paṭhamadivase visajjitā. Tayo divase pāsāde bhattakiccato paṭṭhāya yāva paṭhamayāmāvasānā aṭṭhāsīti pañhā visajjitā ahesuṃ.

Bāhirakathāpañhā tayo. Tena saddhiṃ ekanavuti pañhā honti.

Ekanavutīpañha paṭimaṇḍitā.

Milidapañhavaṇṇanā samattā.

Meṇḍakapañhe pana bhassappavādīti vohārakusalatāya yuttavacanasaṅkhātabhassavadanasīlo. Vetaṇaḍīti theravādena saddhiṃ viruddhavacanavadanasīlo.

Vasanto tassa chāyāyāti dhammacariya-gurusaddhāpaññādiguṇamaṇḍito, assaddhopi so tassa' medhāvī amatābhimukho'ti evaṃ vuttehi sobhaggaguṇehi samannāgato tassa therassa karuṇāpaññāvasena pavattakāraṇākāraṇahitupamāyuttiupadesavacanasaṅkhātachāyāya vasanto. Tāni hi therassa karuṇāñāṇaṃ nāmakāyato pavattanti pakatisarīrato pavattachāyā viya hotī tī.

Addakkhi meṇḍake pañhe'ti ñāṇacakkhunā meṇḍake gambhīre pañhe addakkhi. Athavā senakādibhāsitabbaṃ anekapariyāyabhāvena ceva abhutabhāvena ca meṇaḍakapañhasadise. Athavā dvīvacanavantattā tassa pañhassa dvimeṇḍakayuddhasadise'tipi vuttaṃ vaṭṭati.

Pariyāya bhāsitaṃ athi'ti'ānada, mayādve'pi vedanā vuttā pariyāyenā'tiādikaṃ pariyāyavacanaṃ athi. Kathaṃ imissā pariyāyanippariyāyadesanābhāvo jānitabbo? Upekkhāvedanā hi santamiṃ paṇīte sukhe vuttā bhagavatā'ti ayaṃ hetha pariyāyo.

Sabhāvabhāsitaṃ athiti'tisso iha bhikkhave vedanā sukhā dukkhā upekkhā vedanā'tiādikaṃ nippariyāyavacanaṃ athi. Kathaṃ nippariyāyabhāvo jānitabbo? Vedanāsabhāvo hi tividho'ti ayametha nippariyāyo athi.

Sadhāyabhāsitanti'tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpikā manussā deve tāvatiṃse uttarakuruke ca manusse adhigaṇhanti. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso'tiādikaṃ sadhāya bhāsitaṃ athi.'Idha brahmacariyavāso'ti idaṃ pabbajjābrahmacariyavāsanaṃ vuttaṃ na maggabrahmacariyavāsaṃ. Neyyathanītathavacanaṃ idha anāgataṃ. Tampi āharivā dassetabbaṃ.'Yaṃ kiñci vedayitaṃ sabbaṃ taṃ dukkhanti'ādikaṃ nyethavacanaṃ.'Sukhāpi kho vedanā aniccā saṅkhatā'tiādikaṃ yathārutavasena jānitabbaṃ nītathavacanaṃ athīti.

'Neyyathavacanañceva atho sadhāyabhāsitaṃ
Pariyāyabhāsitañceva atho sabhāvabhāsitaṃ',
Iti pañcappabhedaṃ'va sāsane jinabhāsitaṃ
Sallakkhevāna taṃ sabbaṃ athaṃ vadetha paṇḍito'ti;

Na rahassakaṃ kātabbanti athapaṭicchannavacanaṃ na kātabbaṃ.

Garukaṃ pariṇamatīti garubhāvena paripākaṃ gacchati dadhabhāvena pākaṭo hotiti adhippāyo.

Ittaratāyāti appapaññatāya.

Tithavāsenāti

‘Uggaho savanaṃ pucchā kathanaṃ dhāraṇaṃ iti,
Pañcadhammavaseneva tithavāso pavuccatī’ti;
Evaṃvuttatithavāsena.

Snehasaṃsevā’ti piyapuggalasaṃsevanavasena. Mantisahāyo’ti mantī vicāraṇapañño sahāyo etassāti mantisahāyo.

Mā hāyi atho te abhikkamatīti attānuvādādibhaye uppanne vaṃ ettakena kāraṇena mā bhāyi. Katapuñño katabhīruttāṇo ñāṇasampannosammāpayoge ṭhito na cirasseva lokiyalokuttararatho te abhikkamati abhikkamissati pavattissati.

Allāpo’ti paṭhamāmantānā’ti keci vadanti. Raṭṭhakavacanaṃ āmantanā.

Sakkaccakārinā’ti hitakaraṇa-hitadesana-hitacintanānaṃ akhaṇḍakārinā.

Khalite dhammena paggahetabbo’ti sammāpaṭipattito vā yuttavacanato vā khalite antevāsikamhi dhammena sabhāvena taṃ taṃ kāraṇaṃ vavā sīlādiguṇesu paggahetabbo.

Meṇḍakapañhā gambhīragaṇṭhiguyhapañhā.

Abhivaḍḍhiyā vāyamatī’ti pariyattipaṭipattisāsanānaṃ abhivaḍḍhanathāya catupaccayadānādinā upāyena vāyāmaṃ karoti.

‘Bhavati saṅghena samasukho dukkhi dhammādhipatiko’pi ca;
Saṃvibhāgī yathāthāmaṃ jinacakkābhivaḍḍhako
Sammādiṭṭhipurekkhāro anaññasathuko tathā;
Surakkho kāyakammādi samaggābhirato’pi ca
Akuho na varo cakke buddhādisaraṇaṃ gato
Dasa upāsakaguṇā nāgasenena bhāsitā’ti;

Imā tisso gāthā.

‘Pañcamaṃ lahu sabbatha sattamaṃ dvicatuthisu,
Chaṭṭhaṃ tu garupādānaṃ sesā aniyamā matā’ti;

Iminā vuttalakkhaṇena vuttā.

Lokasādhāraṇo’ti sattalokena sadiso,
Appattamānasānanti apapattaarahattaphalānaṃ;

Ñāṇaratanārammaṇenā’ti arahattamagagapadaṭṭhānasababaññuta ñāṇo bhagavā sabbaññu sabbadassāvī dasabalasamannāgato catuhi vesarajjehi samananāgato pabhinnapaṭisambhido chaḷabhiñño ca asādhāraṇañāṇo aṭṭhārasabuddhadhammasamannāgato, tassa arahattamagagañāṇaṃ dasabalādisabbaguṇadāyakaṃ sabbaññutañāṇaṃ sabbañeyyadhammajānanasamathanti bhagavato ñāṇaratanārammaṇena sakasakacittuppādena.

Ubbattīyante’ti pakatipakatito viparīyanto vinassante vā.

Nippabhā jātā kutithiyā vaṃ gaṇīvarapavaramāsajjāti kutithiyā micchādiṭṭhikā vaṃ bhadantaṃ gaṇivarapavaraṃ gaṇivarehi paraṃ seṭṭhaṃ āsajja pavā nippabhā nijjotā bhaveyyunti yojanā.

Meṇḍakapañhesu pūjāvañdhāvañdhāpañho aṭṭhupamāsahito paṭhamo.

Vāhasataṃ kho mahārāja vīhīnaṃ aḍḍhucūḷañca vāhā vīhī sattammaṇāni dve ca tumbā ekaccharakkhaṇe pavattavittassa ettakāvihīti lakkhaṃ ṭhapīyamānā parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyyunti etha sādikadiyaḍḍhavāhasataṃ thokena uddhaṃ upaḍḍhāvāhasatassa patanālike tumbo’ti aṅguttaraṭīkāyaṃ vuttaṃ. Aḍḍhacūḷanti vāhassa tassa aḍḍhādhikā vāhavīhī’tipi vattuṃ vaṭṭatiyeva.

‘Kuḍubo pasato eko patho te caturo siyuṃ
Āḷhako caturo pathā doṇaṃ vā caturāḷhakaṃ,
Māṇikā caturo doṇā khārīti catumāṇikā;

Khāriyo vīsa vāho’tha siyā tumbo dasammaṇaṃ
Āḷahako nithiyaṃ tumbo patho tu nāḷi nāriyaṃ,
Vāho tu sakaṭo ceko dasa doṇā tu ammaṇa’nti;

Abhidhānappadipikāyaṃ vutto sakaṭapapamāṇo vāho’ti vinayaṭīkāyampana’ dve sakaṭā vāhā eko vāho’ti vuttaṃ. Vihīnaṃ vāhasatañca aḍḍhacūlañca vāhasatassa aḍaḍhañaca cūḷaṃ aḍaḍhato thokena ūnaṃ vā hoti. Yathāvuttavāhato adhikāni vīhisattammaṇāni vīhīnaṃ satta ammaṇāni dve ca tumbā hontī’ti yojanā. Vīhīnaṃ sādhikadiyaḍḍhavāhasatanti adhippāyo.

Ekaccharakkhaṇe pavattacittassā’ti imassa lakkhanti iminā sambadho. Lakkhanati ci gahaṇasallakkhaṇathaṃ sampadānathe cetaṃ upayogavacanaṃ’ divāvihāraṃ pāvisī’ti divāvihārathāya pāvisitiādisu viya. Lakkhasaddo ca lakkhaṇavācako. Vuttañhetaṃ abhidhānasathe.

‘Kalaṅko lañchanaṃ lakkhaṃ aṅko’bhiññāṇalakkhaṇaṃ,
Ciṇhañcāpi tu sobhā tu paramā susamā’tha cā’ti;

Parikkhayaṃ pariyādānanti khīṇabhāvaṃ gaccheyyuṃ. Iminā dasādhikadiḍḍhavāhasatavīhito adhikāniekaccharakkhaṇe pavattacittānī’ti dasseti.

Evaṃ ekaccharakkhaṇe pavattacittassa ettakavīhito anekabhāvaṃ dassevā idāni ekaccharakkhaṇe pavattacittassa puggalavisesavasena visesabhāvaṃ dassetuṃ tatrīme’tiādimāha.

Tatha

Tatrāti sattavidhesu sattesu.

Ime sattavidhā cittā pavattantīti imāni sattavidhāni cittāni pavattanti.

Abhāvitakāyā’ti pañcupādānakkhadhakāyesu aniccādivasena abhāvitakāyā.

Abhāvitasīlā’ti abhāvitalokuttarasīlā.

Tīsu ṭhānesu’ti sakkāyadiṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa samugghāṭitaṭṭhānavasena tīsu ṭhānesu. Uparibhumīsu’ti sakadāgāmiādīnaṃ pañcakkhadhasaṅkhāta uparibhumisu?

Pañcasu ṭhānesu’ti heṭṭhā vuttesu tīsu ṭhānesu rāgadosatanuṭṭhānadvayaṃ pakkhipivā pañca ṭhānāni veditabbāni.

Dasasu ṭhānesu'ti heṭṭhā pañcaṭṭhānāni ceva gahitaggahaṇanayena sakkāyadiṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-lobha-vyāpāda-saṅkhāta-pa- ñcorambhāgayasaññejanasamugghāṭitaddhānavasena pañcauddhamhāgiya saṃyojana samugghāṭitaṭṭhānavaseneva. Aparāti pañcā'ti dasa ṭhānāni vipassanāya ārammaṇabhutā pañcupādānakkhadhā yevāti gahetabbaṃ.

Nārācassā'ti usuaggapavesita-ayomaya nārāvassa

Daḷhaṃ cāpasamārūḷhassā'ti daḷhacāpadhanumhi āropitassa.

Tathā'ti bhagavato lahukaparivattane. Uttarikāraṇa'nti yamakapāṭihāriyato uttariyaṃ vuttaṃ

Tampi mahārāja pāṭihiranti tamabhagavato aggikkhadha-udakadhārā-pavattana-saṅkhāta-yamakapāṭihīraṃ attano paresaṃ rāgādipaccanīkaharaṇato pāṭihiraṃ.

Āvajjanavikaḷamattakenā'ti bhagavatā anuppāditavasena manodvārāvajjanassa hīnavasena

Sabbaññupañho dutiyo.

Chakoṭṭhāse kate kappe'ti catusaṭṭhiantarakappapamāṇe vivaṭṭaṭṭhāyikappe chakoṭṭhāse kate.

Atikkante paṭhamakoṭṭhāse kiñci sādhikadasantarakappapamāṇe vicaṭṭaṭṭhāyikappassa paṭhamakoṭaṭhāse atikkante devadatto saṅghaṃ bhidi devadattapabbajjāpañho tatiyo

Yamaniyame'ti

'Yaṃ dehasādhanāpekkhaṃ niccaṃ kammamayaṃ yamo,
Āgantaṃ sādhanaṃ kammaṃ aniccaṃ niyamo bhave;

Ahiṃsāsaccamādheyyaṃ brahmacāra pariggaho,
Niccaṃ sarīrasoceyyaṃ yamo nāmāti vuccare;

Santosa-mona-sajjhāyā kicchākahāro ca bhāvanā,
Sayampāka-vane vāsā-niyamā-niccasādhyatā';

Evaṃ vutte yamakamme ca niyamakamme ca.

Yaṃ tathāgato…pe… evamadhippāyo athi yaṃ yena guṇena hetu bhutena…pe…evaṃ adhippayo hoti taṃ buddhānaṃ guṇaṃ abhutaṃ athiti yojanā.

Parakkamo dakkhāpito'ti pāramīpūraṇe parakkamo vāyāmo dakkhāpito pekkhāpito.

Hiyyo obhāsitā'ti jinānaṃ pāramī ca nayā bhiyyo atisayena obhāsitā.

Bhidi tithiyānaṃ vādagaṇṭhinti vaṃ tithiyānaṃ micchāvādagaṇṭhiṃ pabhidi.

Bhinnā parappavādakumbhā'ti parappavādā tayā bhinnā.

Gambhīro uttānikato'ti ativiya gambhīro pañho tayā uttātīkato.

Sammāladdhaṃ jinaputtānaṃ nibbāhananti paramicchāvādaharaṇe upāyasaṅkhātaṃ nibbāhanamukhaṃ jinaputtānaṃ jinaputtehi suṭṭhu laddhaṃ.

Evametanti sabbaṃ heṭṭhāvuttavacanaṃ tayā vuttaṃ yathā hoti taṃ,
Sabbaṃ vacanaṃ evaṃ sabhāvato hotīti ajjhāhārayojanā;

Gaṇīvarapavarā’ti ālapanametaṃ gaṇīnaṃ gaṇaparisānaṃ varaparama,
Atiseṭṭha yathā tayā vuttaṃ mayaṃ tathā sampaṭicachāmā’ti;

Pathavikampanahetupañho catutho.

Nathaññaṃ cethāti etesu saccesu vijjamānaṃ saccato aññaṃ kāraṇaṃ paṭivedhassa ca nathi.

Sīharathenā’ti seṭṭharathena mañcarathena. Sīhasaddo vā usabhasaddo vā aññasaddena payutto seṭṭhavācako hotīti.

Sivirājadibbacakkhupañho pañcamo.

Kalalaṃ osaratīti idaṃ mātuyā piṭṭhikaṇṭakanābhīnaṃ majjhaṭṭhānabhute gabbhapatiṭṭhānārahaṭṭhāne sannicitaṃ paṭikalalasadisaṃ madarattalohitaṃ sadhāya vuttaṃ, na kalalarūpaṃ.

Mukhapānenapi dvayasantipāto bhavatīti mukhapānenapi saha mātā ca utunī gabbho paccupaṭṭhito’ti dvayasannipāto bhavati.

Purimena tatha kāraṇaṃ vakkhāmīti purimena sāmavathunā tesaṃ dvinnaṃ tiṇṇaṃ sannipātānaṃ antogadhabhāve kāraṇaṃ yūttivacanaṃ kathessāmi.

Te sabbe’ti ye keci sattā mātugabbhaṃ okkantā te sabbe sattā ye vanarukkhādayo’ti yojanā.

Yo koci gadhabbo’ti yo kovi attano kammena tatha tatha upagannabbasatto.

Gababhāvakkantipañho chaṭṭho.

Saddhammo’ti paṭisambhidāppattakhīṇāsavasantakādhigamasaddhammo suddhanaya-paṭivattanavasena paṭivedhasaddhammo vā.

Taṃ khayaṃ paridīpayanto’ti tena vacanena pubbapañcavassasatappa-māṇaṭṭhānāraha-saddhammakkhayaṃ paridīpayanto.

Sesakaṃ paricchidīti sesakaṃ pacchimapañcavassasataṃ saddhammatiṭṭhanakkhaṇaṃ paricchidi. Taṃ dīpanākāraṃ paricchadanākārañca dassento vassasataṃ sahassantiādimāha.

Naṭṭhāyiko’ti naṭṭhadhano.

Vassasatappamāṇapañho sattamo.

Tatra ye te satte kammaṃ vibādhati te ime sattā kāraṇaṃ paṭibāhanti, tesaṃ taṃ vacana micchā’ti pothakesu likhitaṃ taṃ dujjānaṃ. Tasmā ye satte kammaṃ vibādhati, te sattā kammavipākajā, dukkha vedanā vedayantīti ye pana sattā kāraṇaṃ paṭibāhanti tesaṃ taṃ vacanaṃ micchā’ti pāṭhena bhavitabbaṃ. Evañhi sati pubbāparaṃ sameti.

Tatra ye te navavidhā’ti tatra dasavidhesu kuppavātesu ye te navavidhā kuppavātā.

Na te atīte uppajjantiti te vātā atīte bhave kammabalena na uppajjanti. Sesa padadvaye’pi eseva nayo.

Tehi tehi kopehī’ti tehi tehi sītādikopappakārehi.

Sakaṃ sakaṃ vedananti attano attano phalabhūtaṃ vedanaṃ.

Visamaparihārajā’ti catunnaṃ iriyāpathānaṃ visadisaharaṇato jātā vedanā.

Opakkamikenā’ti daṇḍappahāradivasena parūpakkamena.

Kammavipākajā’ti kammavipākabhutapañcakkhadhato jātā.

Bahutaraṃ avasesanti kammavipākajavedanāto avasesaṃ vedayitaṃ bahutaraṃ.

Na sambhavatīti na sampajjati.

Bījaduṭṭhatā’ti khettato aññakāraṇaduṭṭhatā.

Kammavipakato vā’ti etha

> ‘Vemātubhātikaṃ pubbe dhanahetu haniṃ ahaṃ
> Tena kammavipākena devadatto silaṃ khipi;
> Aṅguṭṭhaṃ piṃsayī pāde mama pāsāṇasakkharā’ti;

Ayaṃ gāthā vattabbā tatha dhanahetu’ti dāsidāsasaṅkhāta-jaṅgamadhana-hetu. Dhanañhi thāvarajaṅgama-saṃhārima-aṅgasama-anugāmidhanavasena pañcavidhaṃ.

Kiriyato vā’ti devadattassa upakkamakiriyato vā.

Bhojanaṃ visamaṃ pariṇamatīti kucchigatabhojanaṃ visamaṃ paripakkabhāvaṃ gacchati.

Tāya ca pana vedanāyā’ti idaṃ kattathe karaṇavacanaṃ.

Nikāyavarañchake’ti etha lañchanti sañcānanti etena etha vā puññapāpāni paṇḍitajanāti lañchako’ti nikāyavaro ca so lañchako cāti viggaho.

Sabbākusalajjhāpanapañho aṭṭhamo.

Imasmiṃ pañhe therassa ekaṃsikaṃ byākaraṇaṃ na hoti. Tasmā vicārevā yaṃ yuttaraṃ taṃ gahetabbaṃ. Tatrāyaṃ vicāraṇākāro. Maggavajjhā hi kilesā anupādinnakabhutā ye neva atītā anāgatā na paccuppannā. Upādinnakanirodhakathā ca anāgatabhavaṃ sadhāya kathitā bhagavato uppannā vedanā imasmiṃ paccuppannabhaveyeva hoti. Aparāparavedaniyakammañca buddhapaccekabuddhehi’pi na sakkā nivāretuṃ. Tasmā therassa kammavipākato vā esā vedanā nibbattā’ti vādo yuttataro’ti gahetabbaṃ. Yadi evaṃ kasmā thero anekavihitaṃ kathesī?Ti. Rājā milido ñāṇabhedaṃ gavesanto vicitrapaṭibhānaṃ sotukāmo hoti. Tassa ajjhāsayavasena anekavihitaṃ kathesī’ti parihāro vattabbo aññesu īdisesu ṭhānesu yuttiyeva gavesitabbā, na ekacintinā bhavitabbanti.

Katassa paticayo’ti catusu saccesu katasoḷasakiccassa paticayo puna vaḍḍhanaṃ nathi.

Nibbāhitabbo’ti nibbeṭhetabbo kathetabbo. Paṭisallānanti kāyikacetasikapaṭisallānakiriyā. Athato pana paṭisallānaṭṭhāne lahitabbā samādhisatisampajaññādayo kusalā dhammā paṭisallānaṃ nāma.

Rakkhatīti samparāyikaapāyādidukkhato rakkhati.

Paṭisallānapañho navamo.

Taṃ iddhibalanti tena iddhibalena labhitabbakappakappāvassaṭṭhānaṃ.

Antamaso accharāsaṅghātamattampīti sabbantimena paricchedena accharāsaṅghātamattampi kālaṃ pañcakkhadhasaṅkhātabhavassa pavattanaṃ na vaṇṇemi, appavattananibbānameva vaṇṇemīti adhippāyo.

Iddhibalakittanapañho dasamo.

Dasapañhapaṭimaṇḍitaaṭṭhamavaggavaṇṇanā samattā.

Abhiññāyāhaṃ bhikkhave dhammaṃ desemīti pañcakkhadhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvīsatidriyāni, nava hetu, cattāro āhārā, sattavassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittānītiādinā abhivisesena sabbaññutañāṇena jānivā dhammaṃ desemi.

Aññaṃ uttariṃ…pe…satanti khuddānukhuddakato aññaṃ uttariṃ catupārājika - terasa saṅghādisesa - tiṃsanissaggiya - dvānavuti - pācittiya - catupāṭidesanīya - sattādhikaraṇa - sikkhāpada - saṅkhātadiyaḍḍha - sikkhāpadasataṃ.

Tehipi na ekajjhakatā’ti attano cittaniṭṭhā ekantabhāvena na katā.

Dhammasaṇṭhitapariyāyenāti yañca taṃ āpattiṃ āpanno tañca yathādhammo kāretabbo’ti vuttadhammasaṇṭhitipariyāyena.

Khuddānukhuddakasamūhananapañho paṭhamo.

Aniccampana rūpanti vibhajjabyākaraṇiyo pañho’ti aniccaṃ nāmarūpaṃ, kiṃ. Rūpamevā?Ti puṭṭho aniccaṃ nāmarūpampi aniccā vedanā pī’tiādinā nayena vibhajivā byākātabbo vibhajjabyākaraṇīyo nāmā’ti atho. Kinnu kho cakkhunā sabbaṃ vijānātīti puggalo sabbaṃ cakkhunā kiṃ vijānātīti imasmiṃ pañhe kenāpi puṭṭho’katamena cakkhunā samantacakkhunā udāhu maṃsacakkhunā’ti vutte’āmā’ti vattabbo’ti ayaṃ pañho paṭipucchābyākaraṇīyo pañho nāmāti yojanā.

Māluṅkyaputtapañho dutiyo.

Samuhato bhayahetu arahato’ti bhayahetu arahato arahantena samūhato.

Unnatāvanatā’ti sukhe unnatiṭhānavasena unnatā dukkhe maṅkuvasena onatā

Kuṭipurise’ti pākaṭapurise.

Āhaccapadanti bhagavato sabbaññutañāṇena visesevā vuttavacanaṃ.

Sabbatasapañho tatiyo.

Tena tesaṃ pavattenā’ti tesaṃ parittānaṃ tejavantānaṃ tena pavattena.

Visaṃ cikkhassanto’ti visaṃ vināsayamāno.

Uddhamadho ācayamāno’ti sarīrassa uddhaṃ sukhaṃ vaḍḍhayamāno.

Corānaṃ ukkhittalaguḷantī pothakesu likhitaṃ vericorānaṃ ukkhattalaguḷampīti pāṭhena bhavitabbaṃ. Vericorehi ukkhittamuggaraṃ na sambhavatīti atho.

Āhārathaṃ vā eratī’ti āhārakiccaṃ sampādeti.

Sūcikāyā’ti uddha-vamanābādhena.

Dūrupacārenā'ti duṭṭhapayuttena kāraṇena.

Sattānaṃ rakkhanaṃ mahārājā parittanti mahārāja, parittaṃ nāma sattānaṃ rakkhantānaṃ sattānaṃ anurakkhanaṃ hotīti yojanā.

Attanā katena ārakkhaṃ janātī'ti kammācaraṇādito pāpapuggalo attanā katena dosena parittassa rakkhanabhāvaṃ jahati vināseti.

Pararittānurakkhanapañho catutho.

Buddhabalato ca mārabalaṃ balavataraṃ na hotī'ti yojanā.

Pañcasālagāpañho pañcamo.

Tatra athantaraṃ athi'ti tatha tesu dvīsu vacanesu. Athabhedo athaviseso athi.'

Antaraṃ majjhavathañca khaṇokāso'pi hetusu vyavadhāne vinā cetha bhede chidde manasyapī'ti abhidhānasathe vuttaṃ.

Saññāvimokkhoti saññāya bhāvena āpattibhāvato vimokkho saññavimokkho. Sacittakāpattīti atho.

No saññāvimokkhoti saññāyābhāvena āpattibhāvato no vimokkho, nasaññāvimokkho, acittakāpattīti atho.

Pāpājānapañho chaṭṭho.

Etasmiñca mahārāja pañhe'ti etasmiṃ tayā pucchitapañhe.

Eko atho sāvaseso'ti'tathāgatassa kho ānadaevaṃ hotī'tiādivacanassa eko atho narāmisapariharaṇasaṅkhātaathena avasesena sāvaseso.

Gaṇapariharaṇapañho sattamo.

Katena ādānena vāti katena dosena vā.

Abhejjaparisapañho aṭṭhamo.

Aṭṭhapañhavanto dutiyavaggo.

Seṭṭho yamo'ti

'Yaṃ dehasādhanāpekkhaṃ niccakammamayaṃ yamo
Āgantukasādhanaṃ kammamaniccaṃniyamobhave';

Ahiṃsā saccamādheyyaṃ brahmacāri apariggaho
Niccaṃ sarīre sādhyattā yamo nāmāti vuccare'ti;

Evaṃ vutto seṭṭho yamo.

Aggo niyamo'ti

Santosa mona-sajjhāyā kicchāparo ca bhāvanā,
Sayampākavanavāsā niyamāni ca sādhayato'ti;

Evaṃ vutto aggo niyamo.

Tatha ahiṃsā'ti iminā karuṇā vuttā. Saccanti vacīsaccañāṇasaccaparamathasaccāni. Ādheyyanti ādheyyavacanatā brahmacārīti methunavirati. Apariggahoti mama idanti pariggahitataṇhārahitabhāvo vutto santosamonasajjhāyā'ti dvādasavidhasantosā pāpappavāhā na buddhavacana sajjhāyā. Kicchāparoti iminā dhūtaṅgapariharaṇaṃ bhāvanā'ti parikamma bhāvanādayo tisso bhāvanā. Sayampākavane vāsā'ti etha imasmiṃ sayampākevane buddhasāsane sayampākavirati gahetabbā. Ādiākārenacāti.

Cāro'ti sekhiya vaggānurūpenagāmavihāresu cāro.

Vihāro'ti samaṇasārupperiyāpathavihāro ceva dibbabrahmaariyavasena tividhadhammavihāro ca.

Sayaṃmo'ti idriyasaṃyamo.

Saṃvaro'ti pātimokkhasaṃvaro.

Khantī'ti adhivāsanakhanti ñāṇakhanti.

Sikkhāpadānaṃ uddeso'ti sikkhāpadānaṃ pāḷi.

Uggahaparipucchā'ti sikkhāpadānaṃ aṭṭhakathā uggahaṇaṃ

Kāsāvadhāraṇaṃ bhaṇḍubhāvo'ti iminā dviliṅgasarūpaṃ dasseti

Bhaṇḍubhāvo dvaṅgulakesovā navamuṇḍo vā'ti adhippāyo bhavati hi.

> ''Yamo ca niyamo ceva cāro cavihāro tathā,
> Saṃyamo saṃvaro ceva khantī ca soraccampi ca;
>
> Ekantacariyā ceva ekattābhiratā'pi ca,
> Paṭisallānasevanaṃ hiriotappameva ca;
>
> Appamādo ca vīriyaṃ uddesaparipucchā tathā,
> Sīlādyabhirati ceva nirālayasabhāvato;
>
> Sikkhāpadābhipūraṇamiti vīsappabhedena,
> Samaṇakaraṇā dhammā nāgasenena desitā;
>
> Kāsāvadhāraṇañceva bhaṇḍubhāvo tathā iti,
> Duve samaṇaliṅgā'ca nāgasenenadesitā'ti;

Sāmaññaṃ upagato'ti vīsatidhammadviliṅgehi sadisabhāvaṅgato.

So sāmaññanti so samaṇabhāvo. Aggaparisanti bhikkhuparisasaṅkhātaṃ aggaparisaṃ.

So me āgamo'ti vīsatidhammadviliṅgānaṃ mayhaṃ sattāne so āgamo nathi.

Puthujjanapañho paṭhamo.

Ye te bhabbā'ti ye te sattā bhavyā yuttā

Mukhalohitapaggharaṇapañho dutiyo.

Tappaṭibhāganti tena vathaguyhena sadisaṃ.

Anusāsaniyaṃ anuvāsetīti uparibhāge passāvamagge vathikammaṃvuttaṃ āyubbede

‘Vamanaṃ recanaṃ nasyaṃ nirūha anuvāsanaṃ
Ñeyyaṃ pañcavidhaṃ kammaṃ vidhānaṃ tassa vuccate’ti;

Nirūhaanuvāsanavasena hi duvidhaṃ vathikammaṃ.

Tatha nirūhavathikammaṃ adhobhāge vaccamagge kātabbaṃ. Anuvāsanavathikammaṃ uparibhāge passāvamagge kātabbaṃ. Vathikammaṃ uttaravathikammampi idaṃ nāmadvayaṃ tesaṃyeva nāmanti. Tassa ṭīkā?

‘‘Sambādhasseva sāmantā tatha kammaṃ duvaṅgulaṃ,
Vāritaṃ vathikammampi sambādheyeva satthunā’’;

Vathikammanti telabhesajjānaṃ vijjhanavasenakattabbaṃ vathikammanti vinayaṭīkā.

Guyhappakāsanapañho tatiyo.

Asārambhenāti niddosena.

Catusaccāhisamayo’ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ ñāṇena abhisamayo.

Purisattananti purisattaṃ, soyeva vā pāṭho.

Aññaṃ kayiramānaṃ aññena sambhavatīti aññaṃ lokuttaraphalaṃ ārabbha vipassanā kammaṃ tena kayiramānaṃ aññena lokiyaphalena sambhavati, lokiyaphalaṃ detīti adhippāyo. Sabhāvampī’ti sabhāvena vacanena.

Yo akkosanto’ti yo paraṃ akkosanto.

Kiriyāyeva katā’ti dosavantassa puggalassa kiriyāyayeva karaṇenayeva moghapurisavacanakatā’ti.

Savaṇena…pe… jigucchatīti bhagavato bhagavantassa savaṇena sāsanasavaṇena.

Ottappatī’ti jigucchati.

Bhiyyodassanenāti bhagavato dassanena ottappati jigucchati.

Moghapurisavacanapañho catutho.

‘‘Acetanaṃ brāhmaṇa assuṇantaṃ
Jānaṃ ajānantamimaṃ palāsaṃ,
Āraddhavīriyo dhuvamappamatto
Sukhaseyyaṃ pucchasi kissahetu’’ti;

Idaṃ catukkanipātñāgataṃ palāsajātakaṃ sadhāya vuttaṃ.

Iti phadana rukkhe’pi tāvade’ti milide āgataṃ. Jātake pana

‘‘Iti phadanarukkhepi devatā ajjhabhāsata,
Mayhampi vacanaṃ athi bhāradvāja suṇohi me’’ti;

Āgataṃ idañca terasanipāte āgataṃ phadanajātakaṃ sadhāya vuttaṃ.

Rukkhācetanapañho pañcamo.

Navannaṃ mahārāja anupubbavihārasamāpattīnanti aṭṭharūpāvacarasamāpattiekanirodhasamāpattivasena navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnaṃ. Nibbānasuttakathāyampana phalasamāpattisamattāya parinibbānasamattāya tesaṃ dvinnaṃ dāyakānaṃ anussaraṇe samattāyāti tīhi kāraṇehidve piṇḍapātā samaphalā vuttā.

Dvipiṇḍapātasamaphalapañho chaṭṭho.

Pūjetha naṃ pūjanīyassa dhātuṃ evaṃ kira bho saggamito gamissathāti idaṃanekavaṇṇavimāne vuttaṃ.

Buddhapūjāpañho sattamo.

Animittakatasadisā'ti asallakkhanakatasadisā.

Apāsanapapaṭikapañho aṭṭhamo.

Khīṇāsavapañho navamo.

Ubbilāvitapañho dasamo.

Māmako'ti mama santako mama sāvako.

Kāraṇā'ti pīḷanā.

Sannativikopananti nāmarūpasantativināsanaṃ dhammo hi mahārājaahiṃsālakkhaṇo'ti sakalo hi sabhāvavacanadhammo ahiṃsāvacanalakkhaṇo. Uddhataṃ mahārāja cittaṃ niggahetabbanti yogāvacarehi uddhataṃ cittaṃ passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgehi niggahetabbaṃ paggahetabbantī paggahadaṇḍasadisehi dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgehi paggahetabbaṃ. Sati pana sabbatha līnuddhaccesuicchitabbā? ''Satiṃ khavāhaṃ bhikkhavesabbathikaṃ vadāmī''ti vacanato.

Sayaṅkatenasoghātīyatīti so coro attanā katena duccaritakammenakattubhutena parighātīyati.

Api ca dhammānusathi anusāsīyatīti ekaṃsena bhagavato anusiṭṭhi paṇḍitajane aparādhikamanusse anusāsayati dhammena anuvadāpeti.' Niggahe niggahārahantivacanato vadato bhagavato doso nathiti adhippāyo'niggahe niggahārahanti' idañca dhammena nigahanaṃ sadhāya vuttaṃ, na pīḷanakammaṃ sadhāya vuttanti idaṃ therena vattabbaṃ kasmā navuttanti ce rañño ruciyā ananukūlattā. Thero hi yathā rājā kaṅkhaṃ vinayivā dhammasabhāvaṃ jānāti tathā pañhaṃ byākarotīti. Bhagavatā saṅkhepavithāradesitanayena tathā tathā hi pañhaṃ pakāseti. Esa yathā yathāssa saddhammatejavihatavilayanakhaṇena milidarājahadaye vimati payātīti.

Niggahapañho ekādasamo.

Paṇāmesīti pabbājesi.

Appativattito'ti appahīṇo.

Nicchuhatīti nīharati.

Thalaṃ ussādetī'ti thalaṭṭhāne rāsiṃ karoti.

Parilīyatī’ti paṭilīyituṃ arahati

Paṇāmīyatī’ti paṇametuṃ vā pabbājetuṃ vā arahati.

Paṇāmanapañho dvādasamo.

Dvādasapañhavantatatiyavaggavaṇṇanā samattā.

Kammādhiggahitassāti abhibhavanīyamānassa.

Moggallāna nibbānapañho paṭhamo.

Atharaso’ti phalaṃ kathitaṃ.

Dhammaraso’ti hetu.

Vimuttiraso’ti nibbānaṃ.

Aññaṃ ārādhetīti samattakārī paripuṇṇakārī aññaṃ arahattaphalaṃ ārādheti, attano santāne nipphādeti.

Savarapuraṃ anugata’nti manussajānapadapuraṃ anuppattaṃ.

Pātimokkhapihitapañho dutiyo.

Ucchijjatī’ti yaṃ yena kāraṇena bhikkhubhāvo ucchijjati.

Ubhato pakkhe’ti mātupitupakkhasaṅkhāte ubhatopakkhe.

Manussantarenā’ti manussasānattena. Channañhi nānattaṃ ativiya nānattaṃ hoti. Vuttañhetaṃ vedasathe-

‘‘Vājī vā maraṇalohānaṃ kaṭṭhapāsāṇavāsasaṃ,
Nārīpurisagoyānaṃ antaraṃ bahutantaranti’’;

Musāvādatarapañho tatiyo.

Nimesantarampati cakkhunimmisanakkhaṇampi.

Vāṇijo hathināgo ca sākaṭiko niyāmako
Hisakko uttarasetu bhikkhu ceva bodhisatto,
Uttarasetu paṭipannako puggalo;
Ete anāgataṃ aṭṭha janā vilokiyā;
Vikkayānāgatamaggo tithaṃ tīramāyuthiraṃ
Anāgataṃ kulampi ca aṭṭhaṭṭhānā vilokiyā’ti;

Kulavilokanapañho catutho.

Yathādhammo kāretabbotiāpattidhammo vinaye tiṭṭhati. Yathā tiṭṭhati, tathā so bhikkhu saṅghena kāretabbo, tathā bodhetabbo.

Attanipātanapañho pañcamo.

Nete mahārāja guṇā puggalassāti puggalassa ete guṇā ekādasādisaṅkhā na honti. Mettā bhāvanāya eva ete guṇā. Mettāvihāri puggalassa saṃvijjantīti adhippāyo.

Yassāti yassa guṇassa hetu.

Antaradhānamūlanniti pakatisarīrassa antaradhāna-dibbabhesajjarukkhamūlaṃ.

Antaradhānassā’ti antaradhānakaraṇassa.

Yanti yena guṇena.

Mettaṃ samāpanto’ti appaṇāppattaṃ mettaṃ samāpanno.

Mettābhāvanā hitānampi ahitānampīti hitarahitānampi sattesu pharaṇakamettābhāvanā sabbakusalaguṇāvahā sabbaniravajjaguṇānisaṃsā’va hoti.

Sabbesanti sabbesu viññāṇabaddhesu sattesu mahānisaṃsā mettābhāvanā samapharaṇavasena paṇḍitehi saṃvihajitabbā.

Suvaṇṇasāmamettāvihārapañho chaṭṭho.

Naṭṭhāyiko’ti naṭṭhadhano.

Yadā devadatto sigālo ahosi khattiyadhammo, so yāvatā jambudīpe padesarājāno te sabbe anuyutte akāsi. Tadā bodhisatto vidhuro nāma paṇḍito ahosīti idaṃ dukanipāte sabbadāṭhajātakaṃ sadhāya vuttaṃ.

Yathā paṇihitanti yathā icchitaṃ, yathā ṭhapitaṃ vā.

Bodhisattādhikasamapañho sattamo.

Sapakkho’ti saparivāro.

Mittasama. No’ti attanā sahajāta-sahajanādhikehi mittehi samannāgato.

Āyūhako’ti dhanapuññānaṃ āyūhako.

Saṅgāhako’ti catuhi dānādisaṅgahavathūhi catuhi janasaṅgāhakehi saṅgāhako.

Sakhilo’ti madhukavacano hadayaṅgamakaṇṇasukhamaṭṭhavacano.

Hitesī upanissitānanti sattāna nissāya vasantānaṃ puggalānaṃ dhanayasapaññāsaṅkhātahitagavesanasīlo.

Dhanavā’ti thāvarajaṅgamasaṃhārimaaṅgasamaanugāmidhanasaṅtehi pañcadhanehi dhanavā.

Amarādevinimantanapañho aṭṭhamo.

Opatantīti upagacchanti.

Arahantasabhāyanapañho navamo.

Okassā’ti ākaḍḍhivā pāgupameyyakassa. (?)

Sakyopamāharaṇapañho dasamo.

Dasapañhapaṭimaṇḍitacatuthavaggavaṇṇanā samattā.

Dve athavase’ti dve ānisaṃse.

Byattasaṅketā’ti pākaṭasaṅketā sulabhadassanaṃ dassanakāmānanti sīlavantānaṃ dassanakāmānaṃ upāsakopāsikānaṃ sulabhadassanaṃ sukhena labhitabbaṃ sīlavantadassanaṃ bhavissati.

Aniketapañho paṭhamo.

Vantassa…pe… āturassā’ti vantassa vejjena vamāpetabbassa.

Virittassa adhoviracitassa.

Anuvāsitassa passāvamaggakattabbassaanuvāsakammassa, āturassa gilānapuggalassa.

Udarasaṃyatapañho dutiyo.

Bāhirānaṃ āgamānanti’ti piṭakattayato bāhirānaṃ.

Anuttarabhīsakkapañho tatiyo.

Maggiyanti gavesitabbaṃ.

Tassapakatanti tenaaparacakkavattinā pakataṃ.

Yoniyā janayivā’ti attano passācamaggadvārena janevā.

Anuppannamagguppādanapañho catutho.

Vājapeyyanti sappiādivathusaṅkhātaṃ vājaṃ pivanti ethāti vājapeyyo, taṃ rāgavasena visaññinā’ti rāgabalena pakatisñārahitena lomasakassapabodhisattena.

Ratto rāgavasenā’ti puttādisu ratto puttādīnaṃ maṅgalathāya rāgabalena pāṇaṃ hanti. Bhavatī ha-

‘‘Ratto duṭṭho ca mūḷho ca mānī luddho tathā’laso,
Rājā ca ghātakā aṭṭha nāgasenena desitā;’’

Onameyyā’ti pāṇaṃ ghāteyya.

Sasamuddapariyāyanti sasamuddaparikkhepaṃ.

Lomasakassapapañho pañcamo.

Jotipālachaddantapañho chaṭṭho.

Kassapabuddhakuṭikāovassanapañho sattamo.

Brāhmaṇarājapañho aṭṭhamo.

Gāthābhigītapañho navamo.

Nodhammadesanacittanamanapañho dasamo.

Dasapañhapaṭimaṇḍitapañcamavaggavaṇṇanā.

Onojevā’ti udakaṃ pātevā

Namñācariyoathipañho paṭhamo.

Samupādikā’ti sāmaṃ uddhaṃpathaviṃ pavattī’ti samupādikā. Udakassa upari samagamanaṃ nibbattīti atho.

Dvibuddhoppajjanapañho dutiyo.

Mārabalanisūdane buddhe’ti mārabalanimmaddanasamathe buddhe.

Eko manopasādo budhasaraṇagamanacittuppādo.

Añjalipaṇāmo añjalipaṇamanamattena vadanākāro

Ussahate tārayitunti apāyadukkhavadhadukkhato tārayituṃ sakkoti.

Gotamīdinnavathapañho tatiyo.

Ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalanti maggaphalanibbānasaṅkhātaṃ ñāyaṃ kusaladhammaṃ ārādhako samijjhanako hoti.

Pabbajjānirathapañho catutho.

Dukkarakiriyānirathakapañho pañcamo.

Idametha kāraṇanti manussānaṃ idaṃ niṭṭhāvacanaṃ etha ariyamaggaapāpuraṇapabbajane kāraṇaṃ hotīti yojanā.

Sayanti sāsanassa attanā jinasāsanavibbhantaṃ puggalaṃ kiṃ sodhessati?

Nibbisesā’tisīlādiguṇavisesarahitā.

Akatapuññā’ti pubbajinasāsanesu pabbajjāpuññassa akaraṇena akatapuññā.

Avemūḷhā jinasāsane’ti sīlādiguṇavemūḷhabhāvaṃ pāpuṇituṃ asamathā.

Hīnāyavattanadosapañho chaṭṭho.

Arahantakāyikadukkhavedanāpañho sattamo.

Pārājikaajjhānapañho aṭṭhamo.

Saṅghasamayaṃanupaviṭṭhatāyā’ti saṅghasamayaṃ paviṭṭhabhāvena.

Pabbajitagihīdussīlapañho navamo.

Udakajīvapañho dasamo.

Dasapañhavantachaṭṭhavaggavaṇṇanā samattā.

Mahārajakkhā’ti paññāmaye akkhimhi mahantā rāgādirajā etesanti mahārajakkhā atha vā akkhaṃ yesaṃ atthiti akkhā. Mahantaṃ rāgādirajaṃ etesanti mahārājā. Mahārajā ca te akkhā cā ta mahārajakkhā. Mahārajā e mahārajakkhā’tipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Imasmiṃ pacchimavikappe akkhasaddo niratho.

Nippapañcapañho paṭhamo.

Visamakoṭṭhassā’ti visamaantassa.

Dubbalagahaṇassā’ti appadubbalantaradehissa.

Gihīarahantapañho dutiyo.

Maggo pi tassamahiyā anaññāto’ti mahiyā maggo tassa addhikassa arahato anaññāto.

Arahantasatisammosapañho tatiyo.

Tīṇinathipañho catutho.

Nathidhammanti avijahanasabhāvaṃ.

Athidhammanti vijahanasabhāvaṃ.

Akammajapañho pañcamo.

Bījajātānī’ti bījavāsiyo.

Kammajapañho chaṭṭho.

Yakkhakuṇapapañho sattamo.

Anāgatesupaññattisikkhāpañho navamo.

Sūriyatapanapañho dasamo.

Dasapañhavantasattamavaggavaṇṇanā samattā.

Punadeva latāya badhivā adāsī’ti idaṃjātake na pākaṭaṃ. Rañño paramparāgatavacanaṃ gahevā vuttaṃ siyā. Api ca bodhisatto attano santikaṃ āgate badhanā amuñcivā ajjhupekkhito punadeva latāya badhivā adāsi viya saññāya vuttaṃ siyā.

Rūḷarūḷassa pharusātipharusassa bhīmabhīmassa jūjakassa brāhmaṇassa savaṇe vattamāno.

Dārakedārakadvaye bodhisattassa adassanaṃ gamite sati so bodhisatto satadhā vā sahassadhā vā sokavasena.

Hadayaṃ na eli na phalesi idaṃ sattamaṃ dukkarato dukkarataraṃ ahosīti yojanā.

Vessantaraputtadāradānapañho paṭhamo.

Dukkarakāripañho dutiyo.

Lokiyaṃ bhante nāgasena lokuttarena viññāpitanti lokikaṃ athajātaṃ viya…pe…tayā lokuttarena athajātena viññāpitaṃ.

Pāpabalapañho tatiyo.

Petapāpuṇanakapuññapañho catutho.

Dibbo atho’ti dibbasadiso ca ekantadibbo ca atho.

Middhasamāpanno’ti bhavaṅgavasena niddaṃ āpanno.

Kapimiddhapareto’ti kapiniddāya samannāgato.

Yo kāyassa onāho’ti nāmakāyassa ca rūpakāyassa ca badhanākāro.

Patiyonāho’ti kammaṃ kātuṃ asamathatāvasena samantato badhanākāro.

Yo mahārāja kapiniddāpareto vokiṇṇatā jāgaratī’ti yā kapiniddāya piḷitassa puggalassa niddā vokiṇṇakaṃ jāgaraṃ gatiyā niddāmissakajāgarapavattanaṃ.

Supinapañho pañcamo.

Akāraṇamaraṇapañho chaṭṭho.

Parinibbutapāṭihāriyapañho sattamo.

Ūnasattavassapañho aṭṭhamo.

Sukhadukkhamissanibbānapaho navamo.

Sabhāvato nathi’ti kiñci opammanidassanamattaṃ sabhāvato sarūpato nathi. Guṇato pana anupalitto dviguṇato kiñci opammanidassanamattaṃ sakkā tuyhaṃ upadassayituṃ pakāsetuṃ.

Padumaṃ udakaṃ neva agadaṃ sāgaro tathā

Bhojanaṃ ākāsa-maṇiratanavadanaṃ

Sappimaṇḍo giri vathū dasūpamā

Ekadviticattāri pañcakadasakā tīṇi.

Puna tīṇi puna tīṇi pañca guṇā paṇḍitehi vijāniyā

Tatha padumassa udake anupalittabhāvo eko guṇo nibbānaṃ anuppaviṭṭho.

Udakassa sītalatā pipāsāvinayatā’ti dve guṇā.

Agadassa paṭisaraṇatā rogaantakaraṇatā amatatā’ti tayo guṇā.

Samuddassa kuṇapasuññatā savantīhi apūraṇatā mahantabhūtāvāsatā aparimitavicittapupphasaṃkusumitatā’ticattāro guṇā bhojanassa āyudhāraṇatā balavaḍḍhanatā vaṇṇajananatā darathavūpasamanatā jigacchādubbalyapaṭivinodanatā’ti pañcaguṇā. Ākāsassa ajāyanatā ajīraṇatā amīyanatā acavanatā anuppajjanatā duppasahatā acoraharaṇatā anissitatā vihagagamanatā nirāvaraṇatā anantatā’ti dasa guṇā.

Maṇiratanassa kāmadadatā hāsakāraṇatā ujjotathakaraṇatā’ti tayo guṇā.

Lohitacadanassa dullabhatā asamagadhatā sujanappasathatāti tayo guṇā.

Sappimaṇḍassa vaṇṇasampannatā gadhasampannatā rasasampannatā’ti tayo guṇā.

Girisikharassa accuggatatā acalatā durabhirohatā bījārūhaṇatā anunayapaṭighavippamuttatā’tī pañcaguṇā nabbānaṃ anuppaviṭṭhā’ti.

Nibbānānuppaviṭṭhaguṇapañho dasamo.

Ethevākirā’ti etha eva tayā sikkhite nibbāne ākirāhī’ti abhikarohi vā ayameva vā pāṭho.

Anītito’ti anītibhāvato nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesesu’pi eseva nayo.

Kuhīyatī’ta vimbhayacitto hoti.

Nibbānasacchikaraṇapañho dvādasamo.

Dvādasapañhavantaaṭṭhamavaggavaṇṇanā samattā.

Meṇḍakapañhe aṭhamavaggavaṇṇanā samattā.

Anumānapañho.

Kammamūlaṃ gahevānā’ti pubbabuddhānaṃsantike katakusalamūlaṃ gahevā.

Tato muccatha vimuttiyā’ti tato tena ārammaṇakiṇanena dasa saññābhāvanānuyogena vimuttiyā samucchedavimuttiyā vaṭṭadukkhato muccatha.

Anivāyantī’ti appaṭivātā huvā vāyanti.

Saraṇasīlanti saraṇagamanaṃ gahevā gahetabbaṃ pañcasīlaṃ.

Pañcuddesapariyāpannanti nidānuddesa-parājikuddesa-saṅghādisesuddesa-aniyatuddesa saṅkhātaṃ pañcuddesapariyāpannaṃ.

Pātimokkhasaṃvarasīlanti sattavīsādhikadvisatapātimokkhasaṃvarasīlaṃ.

Upādāyupādāya vimuttānanti taṇhādiṭṭhisaṅkhātopaye upādāyupādāya vimuttānaṃ sotāpannasakadāgāmianāgāmīnaṃ

Gehajano’ti dāsakammakarādiko gehe ṭhitajano.

Tathā buddhaṃ sokanudaṃ…pe… umma disvā sadevake’ti etha tathā eva ummiṃ disvā mahantaṃ dhammaummiṃ ñāṇacakkhunā disvā buddhaṃ sokanudaṃ anumānena anumānañāṇena kātabbaṃ ñātabbaṃ. Sadevakeloke yathā dhammo ummivipphāro tathā sadevake lokebuddho aggo bhavissatī’ti anumānena ñātabbanti yojanā.

Migarājassā’ti catuppādānaṃ mahantabhāvena migarājassa hathino.

Padanti dhammapadaṃ.

Dhammarājena gajjitanti buddhasīhanādavacanaṃ dhammarājena kathitaṃ.

Anumānena ñātabbaṃ buddho ca mahanto buddhasīhanādo ca mahanto’ti viññātabbaṃ.

Laggaṃ disvā bhusaṃ paṅkaṃ kalaladdaṃ gataṃ mahinti laggaṃ laggāpanasamathaṃ mahantaṃ paṅkañca disvā kalaladāyakaṃ udakañca gataṃ mahiṃ mahiyā gataṃ paviṭṭhaṃ disvā paṇḍitā mahāvārikkhadho gato pavatto’ti anumānena jānanti.

Jananti sādhujanasamuhaṃ.

Rajapaṅkasamohitanti rāgādirajasaṅkhātapaṅkehi ajjhothaṭaṃ pariyonaddhaṃ.

Vahitaṃ dhammanaddhiyā’ti pariyattipaṭipattidhammanaddhiyā vahitaṃ.

Vissaṭṭhaṃ dhammasāgare’ti nibbānasaṅkhāte mahāsamudde dhammanaddhiyā vissaṭṭhaṃ vissajjitaṃ pavesitaṃ.

Dhammāmatagataṃ dhammāmate pavattaṃ sadevakaṃ sabrahmakaṃ iṃ mahiṃ mahiyā ṭhitaṃ imaṃ sādhujanasamūhaṃ.

Disvā ñāṇacakkhunā passivā.

Dhammakkhadho mahā’gato’ti sammāsambuddhacaraṇasaṅkhāto caturāsītiyā dhammakkhadhasahassānaṃ desitattā mahādhammakkhadhoāgato pavatto’ti anumānañāṇena ñātabbanti yojanā.

Anumānapañho ekādasamo. (Dhutaṅgakathā)

Katamena te pariyāyena anuyogaṃ te dammi’ti anuyogaṃ vaṃ pucchi ahaṃ byākarissāmi. Anuyogavacanaṃ te tava katamena kāraṇena dammi.

Vamevetaṃ brūhīti rājavacanaṃ bhante nāgasena vameva pariyāyaṃ brūhi.

Tenahī’ti tasmā tava sotukāmatāya satena vā…pe…koṭisatasahassena vā pariyāyaṃ te kathayissāmīti yojanā.

Yā kāci kathā’ti sambadho
Idhā’ti imasmiṃ dhutaṅgavaraguṇe,
Abhivuṭṭhanti vassodakenaabhivuṭṭhaṃ
Sampādake satīti paṭipādake puggale sati.

Mayhaṃ puṭṭho’ti imasmiṃ dhūtaṅgavaraguṇe paribyattatāya chekatāya pākaṭāya buddhiyā yuttakāraṇaparidīpanaṃ samosarissatīti.

Vijaṭitakilesajālavathū’ti taṃ kilena samuhapañcakkhadhavathu.

Bhinnabhaggasaṅkuṭitasañchannagatinivārāṇo’ti arahattamaggaphalena bhinnabhaggasaṅkuṭitasañchinnagatinivārāṇo.

Abhinītavāso’ti abhipuññakāmehi abhipathitavāso abhinītairiyāpathavāso vā.

Vimuttijjhāyitatto’ti arahattaphalajjhānasampayuttacitto acaladaḷhabhīruttāṇaṭṭhānaṃ ārammaṇakaraṇavasena upagato.

Dhūtaṅgapañhakathāsaṅkhātayogikathā samattā.

Caturāsītipañhapaṭimaṇḍitameṇḍakapañhavaṇṇanā samattā.

Milidapañhameṇḍakapañhesu sabbe pañhā sampiṇḍitā pañcasattādhikasatapañhā honti. Aṅgagahaṇakathāya pana nādhikasatamātikāsu sattasaṭṭhimātikā niddesavasenaavissajjitā. Sesā' rañño cattāri aṅgāni gahetabbānī'tiādikā ekūnacattāḷīsa mātikā niddesavasena avissajjitā yatha pothakesu dissanti tato gahetabbā yevā'ti.

Catasso dhammadesanāyo; dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā, dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā, puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā'ti. Tāsu purimā tisso dhammadesanā idha gathe labbhanti, catutho na labbhati.

Aparā'pi cuddasavidhā desanā? Athasadassana-guṇaparidīpana-niggaha-sampahaṃsanacariyāvodānanidassana -pucchāvisajjana-anusāsana-puggalavisodhanaajjhāsayaparipūraṇapaveṇi sadassana-parappavādamaddanopanissayapaccayanidassanatuṭṭhā-kārasadassanadhammasabhā-vaguṇādi-nidassanākāradesanā'ti.

Tatha

Paccayākāradesanā'ti paccayākārasuttanta-satipaṭṭhāna-sammappa-dhāna-iddhipāda-idriyabala-bojjhaṅgādisuttantasambadhā.

(Athasadassanā) paccayākārapaccayathaparamathaṃ desentī pavattā dhammadesanā athasadassanā nāma.

(Guṇaparidīpanī). Susīma-gosāla-gosiṅgasampasādana-pāsādika-dasabala-gotamaka-mahāsīhanādādisuttantasambadha attaguṇaparaguṇa-sāsanaguṇaparidīpanī guṇaparidīpanī nāma.

(Niggahadesanā) sakalavinayapiṭakaṃ ādiṃ kavā yā kāci kilesapāpapuggalaniggahadesanā esā niggahadesanā nāma.

(Sampahaṃsanā) bhayabhīrukānaṃ puggalānaṃ bhayapaṭisedhanathāya upathambhajanana-maggānisaṃsa-sīlathomanādikā desanā sampahaṃ-sanā nāma.

(Cariyāvodānanidassanā) sakalajātakaṃ acchiyasuttaṃ ādiṃ kavā dvedhāvitakkabodhirājakumārasuttādisambadhādesanā cariyāvodānanidassanā nāma.

(Pucchāvissajjanā) aṭṭhahi parisāhi pucchitānaṃ pañhānaṃ vissajjanāpaṭisaṃyuttā sakalasagāthavaggamādiṃ kavā vammikasutta-parāyaṇasuttādikā desanā pucchāvissajjanā nāma.

(Anusāsanā). Ariyavaṃsa-puññābhisada-dhutaṅgānusāsana-vattānusāsana-sambadhā desanā anusāsanā nāma.

(Puggalavisodhanā) bhayasadassanadesanāpaṭisaṃyuttā devadūtaaggikkhadhopamādisuttasambadhāpuggalānaṃ sīlavattādivisodhanathāya vuttā puggalavisodhanā nāma.

(Ajjhāsayaparipūraṇā). Tavaṭakanāḷaka-paṭipadā-dhammadāyādasuttādikā puggalānaṃ samathavipassanāparipūraṇathāya kathitā ajjhāsayaparipūraṇā nāma.

(Pavenisadassanakathā). Buddhavaṃsa-mahāpadānasuttākārā attano ca paresañca abhinīhāramārabbha parinibbānapariyosānā pavenisadassanakathā nāma.

(Parappavādamaddanā). Cariyāpiṭakamādiṃ kavā mahāsīhanāda-cūllasīhanāda-dhānābhiññāsaṃvaṇṇanā-paṭibaddhā desanā parappavādamaddanā nāma.

(Upanissayapaccayanidassanā). Yathūpanissayā dissamānā dissamānakāyena desanā itivuttakamādiṃ katvā dhaniyasutta-aruṇavatiyasutta-nadanapariyāyasuttādippabhedāupanissāya–paccayanidassanā nāma.

(Tuṭṭhākārasadassanā). Sakalodāna-sampasādaniya-saṅgītisuttādikā desanā tuṭṭhākārasadassanā nāma.

(Dhammasabhāvaguṇanidassanā) khadhadhāvāyatanidriyasaccapaṭicca samuppādamaggaphalādayo dhammā vibhattā taṃ tatha sabhāgavisabhāgaparidīpikā abhidhammadesanā ca lakkhaṇaparidīpikā ye caññe dhammā salakkhaṇadhāraṇakā attano sabhāvavasena vuttā esā dhammasabhāvaguṇanidassanā nāma.

Imehi cuddasavidhehi lokagganāyakā dhammaṃ desenti tesañca sāvakā’ti.

Tesu pacchāvisajjanā desanā idha pākaṭā. Sesā yathārahaṃ idha gahetabbā yevāti.

(Sāpatattikathā). Duvidhākathā imasmiṃ milidapañhappakaraṇehonti sāpattikathā ca anāpatattikathā ca. Tatha yaṃ therena bhagavato vacanaṃ rañño saññāpanathaṃ ābhataṃ taṃsāpattikathā nāma.

(Anāpattikathā). Yā therena sakapaṭibhānena vuttā sā anāpattikathā nāma.

Vuttañhetaṃ padasodhammasikkhāpadassa aṭṭhakathāyaṃ-’

Meṇḍakamilidapañhesu therassa sakapaṭibhānena anāpatti. Yampanarañño sañaññāpanathaṃ āharavā vuttaṃ tatha āpattī’ti (dve kathā) puna dve kathā idha honti sammutikathā ca paramathakathā ca.

(Sammutikathā). Tatha sammutikathā nāma’bhante nāgasena vedagu upalabbhatī’tiādikā.

Paramathakathā nāma’yo uppajjati so eva so’tiādikātenāha?

Duve saccāni akkhāsi sambuddho vadataṃ varo,
Sammutiṃ paramathañca tatiyaṃ nūpalabbhatī’ti.

Yampubbe vuttaṃ anumānakathā upamākathā’ti, tāsu upamākathāya visuṃ koṭṭhāsabhāvo nathi. Milidapañhameṇḍakapañhānaṃ antarantarā ṭhitā hoti. Anumānakathā pana visuṃ koṭṭhāsabhāvena hotīti.

Vicaretha anuṃ parame parame
Sujanassa sukhaṃ nayane nayane,
Kaṭu hoti padhānarato narato
Idha yo pana sāramate ramate.

Pakiṇṇakavacanavaṇṇanā samattā.

Jātakuddharaṇaṃ.

Jātakuddharaṇaṃ pana evaṃ veditabbaṃ. Meṇḍakapañhatatiyavagge pañca pañca pañhā.

‘‘Acetanaṃ brāhmaṇa asuṇantaṃ…pe… pucchasi taṃ kissa hetu‘‘ti idaṃcatukkanipāte āgataṃpalāsajātakaṃ sadhāya vuttaṃ. Katamaṃ taṃ jātakanti?’

Acetanaṃ brāhmaṇā’ti idaṃ sathā parinibbānamañce nipanno ānadatheraṃ ārabbha kathesi.

‘‘So pāyasmā rukkhadevatā panā ahamevā’’ti.

Palāsajātakaṃ samattaṃ.

‘‘Iti phadanarukkhā’pi tā devatā…pe… bhāradvāja suṇohi me’’ti āgataṃ. Idañca terasanipātephadanajātakaṃ sadhāya vuttaṃ. Katamaṃ taṃ jātakanti?

‘‘Kuṭhārihatho puriso’ti idaṃ sathā rohiṇīnadītīre viharanto ñātakānaṃ kalahaṃ ārabbha kathesi vanasaṇḍe devatā aha’’nti.

Phadanajātakaṃ dutiyaṃ terasanipātaṃ.

Meṇḍakapañhacatuthavagge devadattabodhisattādhikasampañhe bāvīsatijātakāni āgatānī’ti.

‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha? Devadattoekantakaṇho ekantakaṇhehi dhammehi samannagato, bodhisatto ekantasukkehi dhammehi samannagato’ti. Puna ca devadatto bhave bhave yasena ca pakkhena ca bodhisattena samasamo hoti kadāci adhikataro vā yadā devadatto nagare bārāṇasiyaṃ brahmadattassa rañño purohitaputto ahosi, tadā bodhisatto chavakacaṇḍālo vijjādharo, vijjaṃ parijapivā akāle ambaphalāni nibbattesi. Etha tāva bodhisatto devadattena jātiyā nihīno yasasā ca nihīno …pe… puna ca paraṃ yadā devadatto tāpo nāma rājā ahosi tadābodhisatto tassa putto dhammapālo nāma ahosi tadā so rājā sakaputtassa hathapāde sīsañca chidāpesi. Tatha tāva devadattoyeva uttaro adhikataro. Ajjetarahi ubho’pi sakyakule jāyisu. Bodhisatto buddho ahosi sabbaññu lokanāyako. Devadatto atidevassa sāsane pabbajivā iddhiṃ nibbattevā buddhālayaṃ akāsi. Kinnu kho bhante nāgasena yaṃ mayā bhaṇitaṃ taṃ sabbaṃ tathaṃ udāhu vitathanti? ‘‘Ayampana milidaraññā yāni bāvīsatijātakāni nissāya pucchito hoti tāni mayā uddharivā idha kathetabbāni.

Tatha ca,’yadā ca devadatto nagare bārāṇasiyaṃ brahmadattassa rañño purohitaputto ahosi tadā bodhisatto chavakacaṇḍālo ahosi vijjādharo vijjaṃ parijapivā akāle ambaphalāni nibbattesi. Etha tāva bodhisatto devadattato jātiyā nihīno yasasā ca nihīno. ‘‘Idampana vacanaṃ jetavanārāme viharantena sathārā terasanipāte devadattamārabbha kathitaṃ ambajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. Devadatto hi ‘‘ahaṃ buddho bhavissāmi…pe… caṇḍālaputto ahamevā’’ti.

Evametaṃ milidaraññā imaṃ ambajātakaṃ sadhāya kathitaṃ hotīti idaṃ rañño ābhataṃ paṭhamaṃ jātakaṃ.

‘‘Puna ca paraṃ yadā devadatto rājā ahosi mahīpati sabbakāmasamaṅgī tadā bodhisatto tassūpabhogo ahosi hathināgo sabbalakkhaṇasampanno tassa cārugativilāsaṃ asahamāno rājā vadhaṃ icchanto hathācariyaṃ evamavova? ‘‘Asikkhito te ācariya hathināgo tassa ākāsagamanaṃ nāma kāraṇaṃ hotī’’ti tathapa tāca bodhisatto devadattato jātiyā nīhīno, lāmako tiracchānagato’’ti. Idampana vacanaṃ milidaraññā veḷuvane viharantena sathārā ekakanipāte devadattamārabbhakathitaṃ dummedhajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti dhammasabhāyaṃ bhikkhu’āvuso devadatto …pe… hathi pana ahamevā’’ti evametaṃ milidarañño imaṃ dummedhajātakaṃ sadhāya kathitaṃ hotīti. Dutiyaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto manusso ahosi. Pavane naṭṭhāyiko tadā bodhisatto mahāpathavi nāma makkaṭo ahosi. Ethapi tāva dissati viseso manussassa ca tiracchānagatassa ca. Ethapi tāva bodhisatto devadattato jātiyā nihīno’ti imaṃ pana vacanaṃ milidaraññā veḷuvane viharantena sathārā tiṃsanipāte devadattassa silāpavijjhanamārabbha kathitaṃ mahākapijātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti? ‘‘Tena hi dhanuggahe payojevā…pe… kapirājā ahamevā’’ti evametaṃ milidaraññā imaṃmahākapijātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotīti. Tatiyaṃ jātakaṃ.

‘‘Pūna ca paraṃ yadā devadatto manusso hoti soṇuttaro nāma nesādo balavā balavataro nāgabalo tadābodhisatto chaddanto nāma nāgarājā ahosi. Tadā luddako taṃ hathināgaṃ ghātesi. Tathapi tāva devadatto adhikataro‘‘ti idaṃ vacanaṃ milidaraññā jetavane mahāvihāre vihārantena sathārā tiṃsanipāte ekaṃ daharabhikkhuniṃ ārabbha kathitaṃ chaddantajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti tatha bhagavatā vithārato desitaṃ chaddantajātakaṃ taṃ mayā idha saṅkhepato uddharivā kathetabbameva. ‘‘Sā kira sāvathiyaṃ…pe… sā pana bhikkhuṇī pacchā vipassivā arahattaṃ pattā’’ti. Evametaṃ milidaraññā imaṃ chaddantajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. Catuthājātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto manusso ahosi vanacarako aniketavāsī tadā bodhisatto sakuṇo ahosi tittiro mantajjhāyī. Tadā so vanacarako taṃ sakuṇaṃ ghātesi. Tathapi tāva devadatto jātiyā adhikataro’’ti idampana vacanaṃ milidaraññā gijjhakūṭe viharantena sathārā navakanipāte devadattassa vadhāya parisakkanaṃ ārabbha kathitaṃ daddarajātakaṃ (tittirajātakaṃ) sadhāya vuttaṃ hoti. ‘‘Tasmiṃ samaye dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ…pe… tittirapaṇḍito pana ahamevā’’ti. Evametaṃ milidaraññā imaṃ daddarajātakaṃ sadhāya kathitaṃ hotīti. Pañcamajātakaṃ.

‘‘Puna ca paraṃ yadā devadatto kalābu nāma bārāṇasirājā ahosi tadā bodhisatto tāpaso ahosi khantivādī. Tadā so rājā tassatāpasassa kuddho hathapāde vaṃsakalīre viya chedāpesi. Tathapi tāva devadattoyeva adhikataro jātiyā ca yasena cā’’ti idampana vacanaṃ milidaraññā jecavane viharantena sathārā catukkanipāte ekaṃ kodhanabhikkhuṃ ārabbha kathitaṃ khantivādijātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ‘‘Sathā pana taṃ bhikkhuṃ kasmāvaṃ…pe… khantivāditāpasopana ahamevā’’ti evametaṃ milidaraññā imaṃ khantivādijātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotīti. Paṭṭhajātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto ahosi vanacaro tadābodhisatto nadiyo nāma vānarido ahosi. Tadāpi so vanacaro taṃ vānaridaṃ ghātesi saddhiṃ mātarā katiṭṭhabhātikenapi. Tathapi tāva devadattoyevaadhikataro jātiyā‘‘ti idaṃ pana vacanaṃ milidaraññā veḷuvane viharantenasathārā dukanipāte devadattaṃ ārabbha kathitaṃ cullanadiyajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ‘‘Ekadivasañhi bhikkhū dhammasahāyaṃ …pe… supaṇṇarājā pana ahamevā’’ti evametaṃ milidaraññā imaṃ paṇḍarajātakaṃ sadhāya paratoghosavasena bodhisatto paṇḍarako nāma nāgarāja ahosī’’ti kathitaṃ hoti tathāhi imasmiṃ jātake bodhisatto supaṇṇarājā yevā’ti. Aṭṭhamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto manusso ahosipavane jaṭilako tadā bodhisatto tacchako nāma mahāsūkaro ahosi. Tathapi tāva devadattoyeva jātiyā adhikataro’’ti idampana vacanaṃ milidaraññā jetavane viharantena sathārā pakiṇṇakanipāte dve mahallake there ārabbha kathitaṃ tacchakasūkarajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ‘‘Mahākosalo pana bimbisārassa dhitaraṃ dento…pe… rukkhadevatā pana ahamevā’’ti.

Evametaṃ milidaraññā imaṃ tacchakasūkarajātakaṃ sadhāya paratoghosavasena bodhisatto mahātacchakasūkaro nāma ahositi kathitaṃ tathā hi imasmiṃ jātake bodhisatto rukkhadevatāyeva ahosīti. Navamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadādevadatto cetiyesu suraparicaro nāma rājā ahosi upari purisamatte gaganevehāsaṅgamo, tadā bodhisatto kapilo nāma brāhmaṇo ahosi. Tathapi tāva devadattassa pathavippavesamārabbha kathitaṃ cetiyajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ‘‘Tasmiñhi divase bhikkhū dhammasahāyaṃ. Pe-kapila-brāhmaṇo pana ahamevā’’ti evañcetaṃ milidaraññā idaṃcetiyajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotīti. Dasamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto manusso ahosi sāmo nāma, tadā bodhisatto rūrunāma migarājā ahosi. Tathapi tāva devadattoyeva jātiyā adhikataro’ti idampana vacanaṃ milidaraññā jetavane viharantena sathārā terasakanipāte devadattamārabbhakathitaṃ rūrūmagarājajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. So kira bhikkhūhi’bahupakāro āvuso-perūrumigo pana ahamevā’’ti. Evametaṃ milidaraññā imaṃrūrumigajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotī’ti ekādasamaṃ jātakaṃ.

‘‘Puna ca paraṃ yadā devadatto manusso ahosi luddako pavanacaro, tadā bodhisatto hathināgo ahosi so luddako tassa hathināgassa sattakkhattuṃ dante chidivā hari tathapi tāva devadattoyeva yoniyā adhikataro’ti idampana vacanaṃ milidaraññā jetavane viharantena sathārā ekakanipāte devadattamārabbha kathitaṃ sīlavanāgarājajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. Dhammasabhāyañhi bhikkhū’āvuso devadatto…pe… sīlavanāgarājā pana ahamevāti.

Evametaṃ milidaraññā imaṃ sīlavanāgarājajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotī'ti dvādasamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto sigālo ahosi khattiyadhammo, so yāvatā jambudīpe padesarājāno te sabbe anuyutte akāsi, tadā bodhisatto vidhuro nāma paṇḍito ahosi tathapi tāva devadattoyeva yasena adhikataro'ti idampana vacanaṃ milidaraññā veḷuvane viharantena sathārā dukanipāte devadattamārabbha kathitaṃ sabbadāṭhajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ''Devadatto ajātasattuṃ pasādevā…pe… purohito pana ahamevā''ti.

Evametaṃ milidaraññā imaṃ sabbadāṭhika jātakaṃ sadhāya vuttaṃ paratoghosavasena ''so yāvatā jambudīpe padesarājāno, te sabbe anuyutte akāsī''ti vuttaṃ tadā hi sona sabbe rājāno anuyutte akāsī'ti. Terasamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto sathināgo huvā laṭukikāya sakuṇikāya puttakeghātesi, tadā bodhisatto'pi hathināgo ahosi yuthapati tatha tāva ubho'pi samasamā ahesunti' idampana vacanaṃ milidaraññā veḷuvane viharantena sathārā pañcakanipāte devadattamārarabbha kathitaṃ laṭukikajātakaṃ sadhāyavuttaṃ hotī'ti cuddasamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ ''yadā devadatto yakkho ahosi adhammo nāma, tadā bodhisattopi yakkho ahosi dhammo nāma. Tathapi tāva ubhopi samasamā ahesunti''idaṃ pana vacanaṃ milidaraññā jetavane viharantena sathārā ekādasakanipāte devadattassa pathavippavesamārabbha kathitaṃ dhammadevaputta jātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ''Tadā bhikkhu dhammisabhāyaṃ dhammadevaputto pana ahameva sammāsambuddho''ti. Evametaṃ milidarañño imaṃ dhammadevaputtajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotīti paṇṇarasamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto nāviko ahosi, pañcannaṃ kulasatānaṃ issaro, tadā bodhisattopi nāviko ahosi pañcannaṃ kulasatānaṃ issaro tathapi tāva ubhopi samasamā'ca ahesunti''idampana milidaraññā jetavane viharantena sathārā dvādasakanipāte devadattassa pañcakulasatāni gahevā niraye paviṭṭhabhāvamārabbha kathitaṃ samuddavāṇijajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ''So hi aggasāvakesu parisaṃ gahevā sopaṇḍitavaḍaḍhakī nāma ahamevā''ti. Evametaṃ milidarararañañā imaṃ samuddavāṇijajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotī'ti. Soḷasamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto sathavāho ahosi pañcannaṃ sakaṭasatānaṃ issaro, tadā bodhisattopi sathavāho ahosi pañcannaṃ sakaṭasatānaṃ issaro. Tathapi tāva ubhopi samasamā ahesu''nti idampanavacanaṃ milidaraññā jetavane viharantena sathārā ekakanipāte anāthapiṇḍikassasahāyake tithayasāvake ārabbha kathitaṃ apaṇṇaka jātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotī'ti. Sattarasamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto sākho nāma migarājā ahosi, tadā bodhisattopi nigrodho nāma migarājā ahosi. Tathapi tāva ubhopi samasamā ahesunti ''idampana vacanaṃ milidaraññā jetavane viharantena sathārā ekakanipāte kumārakassapamātaraṃ bhikkhuṇiṃ ārabbha kathitaṃ nigrodhamigajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti sā kira rājagahanagare mahāvibhavassa seṭṭhino dhītā ahosi nigrodhamigarājā pana ahamevā''ti eva metaṃ milidaraññā imaṃ nigrodhamigarājajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotī'ti. Aṭṭhārasamaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto sākho nāma senāpati ahosi, tadā bodhisatto nigrodho nāma rājā ahosi. Tathapi tāva ubhopi samasamā ahesunti idampana vacanaṃ milidaraññā veḷuvane viharantena sathārā dasakanipāte devadattāmārabbha kathitaṃ nigrodhajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ''Ekadivasañhi bhikkhū nigrodhajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hotī'ti. Ekunavisatimaṃ jātakaṃ.

Puna ca paraṃ sadā devadatto khaṇḍahālo nāma brāhmaṇo ahosi, tadā bodhisatto cado nāma rājakumāro ahosi. Tathāpi tāva anena khaṇḍahālo adhikataro'ti ''idampana vacanaṃ milidaraññā gijjhakūṭe viharantena sathārā dasajātakedevadattamārabbha kathitaṃ cadakumārajātakaṃ sadhāya vuttaṃ taṃ saṅkhepano dassayissāma. ''Tassa vathu saṅghabhedakkhadhake āgatameva cadakumāro pana ahamovā''ti evametaṃ milidaraññā imaṃ vadakumārajātakaṃ sadhāya vuttanti vīsatimajātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto brahmadatto nāma rāja ahosi, tadā bodhisatto tassa putto mahāpadumo nāma kumāro ahosi, tadā sorājā sakaputtaṃ corappapāte khipāpesi. Yato kutoci pitā puttānaṃ adhikataro ahosi visiṭṭho, tathapi tāva devadattoyeva adhikataro’ti idampana evanaṃ milidaraññā jetavane viharantena sathārā dvādasakanipāte ciñcaṃ māṇavikamārabbha kathitaṃ mahāpadumajātakaṃ sadhāya vuttaṃ. ‘‘Paṭhamabodhiyañhi dasabalassa ahaṃ tadā rājaputto, evaṃ dhāretha jātakanti, evametaṃ milidaraññā imaṃ mahāpadumajātakaṃ sadhāya puttanti ekavīsatimajātakaṃ.

Puna ca paraṃ yadā devadatto mahāpatāpo nāma rājā ahosi, tadā bodhisatto tassa putto dhammapālo nāma kumāro ahosi, tadā so rājā sakaputtassa hathapāde sīsañca chedāpesi. Tathapi tāva devadatto yeca uttaro adhikataro’’ti idampana vacanaṃ milidaraññā veḷuvane viharantena sathārā pañcakanipāte devadattassavadhaparisakkanamārabbha kathitaṃ culladhammapālajātakaṃ sadhāya vuttaṃ hoti. ‘‘Athekadivasaṃ bhikkhu dhammasabhāyaṃ kathaṃ dhammapālakumāro pana ahamevā’’ti evametaṃ milidaraññā imaṃ culladhammapālajātakaṃ sadhāya vuttanti bāvīsatima jātakaṃ samattaṃ.

Ambajātaka-dummedhajātakāni mahākapi-

Chaddanta-daddarañcāpi khantivādikajātakaṃ

Cullanadiya-paṇḍaraka-tacchasukarajātakaṃ

Cetiyajātakañcāpi rūrumigidajātakaṃ

Sīlavaṃ sabbadāṭhañca laṭukikañca apaṇṇakaṃ

Nigrodhamiga-nigrodha-cadakumārajātakaṃ

Mahāpadumakumāra-dhammapālakajātakaṃ

Iti etāni bāvīsa jātakāni yathākkamaṃ

Milido nāmupadāya nāgasenassa abravīti.

Evañca so rājā imāni jātakāni sadhāya kathevā punapi evamāha? ‘‘Bhante nāgasena, ajjekarahi ubhopi sakyakulesu jāyiṃsu. Bodhisattopi buddho ahosi. Sabbaññu lokanāyako, devadatto tassa devātidevassa sāsane pabbajivā buddhālayaṃ akāsi. Kinnukho bhante nāgasena, yaṃ mayā bhaṇitaṃ taṃ sabbampi tathaṃ udāhu vitathanti.’’

Jātakuddharaṇaṃ samattaṃ.

Gāthāsarūpaṃ

Gāthāsarūpampana evaṃ veditabbaṃ?

Milido nāma so rājā sāgalāyampuruttame

Upagañchi nāgasenaṃ gaṅgā’va yathasāgaraṃ.

Āsajja rājā citrakathī ukkādhāraṃ tamonudaṃ apucchi nipuṇe pañhe ṭhānāṭhānagate puthū,

Pucchā visajjanā ceva gambhirathūpanissitā

Hadayaṅgamā kaṇṇasukhā abbhutā lomahaṃsanā

Abhidhammavinayogāḷhā suttajālasamathitā

Nāgasenakathā citrā opammehi nayehi ca

Tatha ñāṇampaṇidhāya hāsayivāna mānasaṃ

Suṇotha nipuṇe pañhe kaṅkhāṭṭhānavidāḷane'ti

Tenāhu?-

Bahussuto citrakathī nipuṇo ca visārado,
Sāmayiko ca kusalo paṭibhāne ca kovido;

Tepi tepiṭakā bhikkhū pañcanekāyikāpi ca,
Catunekāyikā ceva nāgasenaṃ purakkharuṃ;

Gambhīrapañño medhāvī maggāmaggassa kovido,
Uttamathamanuppatto nāgaseno visārado;

Tehi bhikkhūhi parivuto nipuṇehi saccavādibhī,
Caranto gāmanigamaṃ sāgalaṃ upasaṅkamī;

Saṅkheyyapariveṇasmiṃ nāgaseno tadā vasī,
Katheti so manussehi pabbate kesarī yathā'ti;

Caraṇena ceva sampannaṃ sudantaṃ uttame dame,
Disvā rājā nāgasenaṃ idaṃ vacanamabravi;

Kathikā mayā bahū diṭṭhā sākacchā osaṭā bahū,
Na tādisaṃ bhayaṃ āsi ajjatāso yathā mama;

Nissaṃsayaṃ parājayo mama ajja bhavissati,
Jayo'va nāgasenassa yathā cittaṃ na saṇṭhitanti;

Bāhiragāthā

Yathā hi aṅgasambhārā hoti saddo ratho iti,
Evaṃ khadhesu santesu hoti sattoti sammuti;

Sīle patiṭṭhāya naro sapañeñā cittaṃ paññañca bhāvayaṃ,
Ātāpī nipako bhikkhu so imaṃ vijaṭaye jaṭanti;

Ayampatiṭṭhā dharaṇīva pāṇinaṃ idañca mūlaṃ kusalābhivuddhiyā,
Mukhañcidaṃ sabbajinānusāsane yo sūlakkhadho varapātimokkhiyo'ti;

Saddhāya taratī oghaṃ appamādena aṇṇavaṃ,
Vīriyena dukkhaṃ acceti paññāya parisujjhati;

Nābhinadāmi maraṇaṃ nābhinadāmi jīvitaṃ,
Kālañca paṭikaṅkhāmi nibbisaṃ bhatako yathā;

Nābhinadāmi maraṇaṃ nābhinadāmi jīvitaṃ, Kālañca paṭikaṅkhāmi sampajāno patissato;

Paṭigacceva taṃ kayirā yaṃ jaññā hitamattano,
Na sākāṭikacintāya mantā dhīro parakkame;

Yathā sākaṭiko nāma samaṃ hivā mahāpathaṃ,
Visamaṃ maggamāruyha akkhabhinno’va dhāyati;

Evaṃ dhammā apakkamma adhammamanuvattiya,
Mado maccumukhampatto akkhacchinno’va socati;

Allavammapaṭicchanno navadvāro mahāvaṇo,
Samantato paggharati asuci pūtigadhiyo’ti;

Milidapañhe ṭhitā bāvīsati gāthā samattā.

Bhassappavedī vetaṇḍī atibuddhivicakkhaṇo,
Milido ñāṇabhedāya nāgasenamupāgamī;

Vasanto tassa chāyāya paripucchanto punappunaṃ,
Pabhinnabuddhi huvāna so’pi āsi tipeṭako;

Navaṅgaṃ anumajjanto rattibhāge rahogato,
Addakkhi meṇḍake pañhe dunniveṭhe saniggahe;

Pariyāyabhāsitaṃ athi athi sadhāya bhāsitaṃ,
Sabhāvabhāsitaṃ athi dhammarājassa sāsane;

Tesaṃ athamaviññāya meṇḍake jinabhāsite,
Anāgatamhi addhāneviggaho tatha hessati;

Hada kathimpasādetvā chejjāpessāmi meṇḍake,
Tassa niddiṭṭhamaggena niddisissantyanāgate;

Visamaṃ sabhayaṃ ativāto paṭicchannaṃ devanissitaṃ,
Patho ca saṅkamo tithaṃ aṭṭhete parivajjiyā;

Ratto duṭṭho ca mūḷho ca mānī luddho tathā’laso,
Ekacintī ca bālo ca ete athavināsakā;

Ratto duṭṭho ca mūḷho ca bhīru āmisacakkhuko,
Ithi soṇḍo paṇḍako ca navamo bhavati dārako;

Navete puggalā loke ittarā calitā calā,
Etehi mantitaṃ guyhaṃ khippaṃ bhavati pākaṭaṃ;

Vasena yasapucchāhi tithavāsena yoniso,
Sākacchā snehasaṃsevā patirūpavasena ca

Etāni aṭṭha ṭhānāni buddhivisadakārakā,
Yesaṃ etāni samhonti tesaṃ buddhi pabhijjati;

Pūjīyantā asamasamā sadevamānusehi te,
Na sādiyanti sakkāraṃ buddhānaṃ esa dhammatā’ti

Ayaṃ gāthā sāriputtatherena vuttā.

Imehi aṭṭhihi tamaggapuggalaṃ
Devātidevaṃ naradammasārathiṃ,
Samantacakkhuṃ satapuññalakkhaṇaṃ
Pāṇehi buddhaṃ saraṇaṃ gato'smi;

Jāliṃkaṇhājinaṃ dhītaṃ maddideviṃ patibbataṃ,
Cajamāno nacintesiṃ bodhiyāyeva kāraṇā; (Jātakagāthā)

Na antalikkhe na samuddamajjhe
Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa,
Na vijjati so jagatippadeso
Yathaṭṭhitaṃ nappasaheyya maccu;

Kāyena saṃvaro sādhu sādhuvācāya saṃvaro,
Manasā saṃvaro sādhu sādhu sabbathasaṃvaro;

Acetanaṃ brāhmaṇa assuṇantaṃ
Jānaṃ ajānantamimaṃ palāsaṃ,
Āraddhavīriyo dhuvamappamatto
Sukhaseyyaṃ pucchasi kissa hetu'ti; (Jātakagāthā)

Iti phadana rukkho'pi tāvade ajjhabhāsatha,
Mayhampi vacanaṃ athi bhājadvāja suṇohi me'ti; (Jātakagāthā)

Cudassa bhattaṃ bhuñjivā kammārassā'ti me sutaṃ,
Ābādhaṃ samphusī dhīro pabāḷhaṃ māraṇantikatti

Sathavāto bhayaṃ jātaṃ niketā jāyatī rajo,
Aniketamasathavaṃ etaṃ ve munidassananti; (Jinabhāsitā minidena vuttā)

Sasamuddapariyāyaṃ mahiṃ sāgarakuṇḍalaṃ,
Na icche saha nidāya evaṃ sayha vijānahīti; (Jātakagāthā lomakassapena vuttā)

Vadhissametanti parāmasanto
Kāsāvamaddakkhi dhajaṃ isīnaṃ,
Dukkhena phuṭṭhassudapādi saññā
Arahaddhajo sabbhi avajjharūpo'ti; (Jātakagāthā chaddantanāgarājena vuttā)

Gāthābhigītamme abhojaneyyaṃ
Sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammo,
Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā
Dhamme sati brāhmaṇa vuttiresā; (Suttānipātagāthā jinabhāsitā)

Na me ācariyo atha sadiso me na vijjati,
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ nathi me paṭipuggalo'ti; (Khadhakagāthā jinabhāsitā)

Vipulo rājagahikānaṃ giriseṭṭho pavuccati,
Seto himavataṃ seṭṭho ādicco aghagāminaṃ;

Samuddo'dadhinaṃ seṭṭho nakkhattānañca cadimā,
Sadevakassa lokassa buddho aggo pavuccatīti;

(Dve gāthā māṇavakadevaputtena vuttā nāgasenatherena vuttā)

Eko manopasādo saraṇagamanaṃ añjalippaṇāmo vā,
Ussahate tārayituṃ mārabalanisūdane buddhe'ti; (Ayaṃ gāthā sāriputtatherenābhatā)

Ārahatha nikkhamatha yujjatha buddhasāsane,
Dhunātha maccuno senaṃ naḷāgāraṃ'va kuñjaro'ti; (Jinabhāsitā milidena vuttā)

Yo sīla vā dussīlesu dadāti dānaṃ
Dhammena laddhaṃ supasanna citto,
Abhisaddahaṃ kammaphalaṃ ulāraṃ
Taṃ ve dānaṃ dāyakato visujjhatī'ti; (Ayaṃ nāgasenena ābhatā)

Na me dessā ubho puttā maddī devī na appiyā,
Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ tasmā piye adāsahanti;

Sahassagghañhi maṃ tāto brāhmaṇassa pitā adā,
Atho kaṇhājinaṃ kaññaṃ hathinañca satena cā'ti;

Jigacchāya pipāsāya ahinā daṭṭho visena ca,
Aggi udaka sattīhi akāle tatha miyyati;

Anumānapañhe vuccamānā imā gāthā sallakkhetabbā?

Bahu jane tārayivā nibbuto upadhikkhaye,
Anumānenañātabbaṃ'athi so dīpaduttamo'ti;

Kammamūlaṃ gahetvāna āpaṇaṃ upagacchatha,
Ārammaṇaṃ kiṇivāna tato muccatha muttiyāti;

Na pupphagadho paṭivātameti na cadanaṃ tagaramallikā vā,
Satañca gadho paṭivātameti sabbā disāsappuriso pavāti;

Cadanaṃ tagaraṃ vāpi uppalaṃ atha vassikī,
Etesaṃ gadhajātānaṃ sīlagadho anuttaro;

Appamatto aya gadho yavāyaṃ nagaracadanī,
Yo ca sīlavataṃ gadho vāta devesu uttamo'ti;

Kammamūlaṃ janā davā gaṇhanti amataṃ phalaṃ,
Tena te sukhitā honti ye kītā amataṃ phalanti;

Ye keci loke agadā visānaṃ paṭibāhakā,
Dhammāgadasamaṃ nathi etaṃ pivatha bhikkhavo'ti;

Ye keci osadhā loke vijjanti vividhā bahū,
Dhammosadha samaṃ nathi etaṃ pivatha bhikkhavo'ti;

Dhammosadhaṃ pivivāna ajarāmaraṇā siyuṃ,
Bhāvayivā ca passivā nibbutā upadhikkhaye'ti;

Byādhitaṃ janataṃ disvā amatāpaṇaṃ pasārayī,
Kammena taṃ kiṇivāna amatamādetha bhikkhavo'ti;

Evarūpāni sīlānisanti buddhassa āpaṇe,
Kammena taṃ kiṇivāna ratanaṃ vo piladhathā’ti;

Samādhiratanamālassa kuvitakkā na jāyare,
Na ca vikkhippate cittaṃ etaṃ tumhe piladhathā’ti;

Paññāratanamālassa na ciraṃ vattate bhavo,
Khippaṃ phasseti amataṃ na ca so rocate bhave’ti;

Maṇimālādharaṃ gehajano sāmiṃ udikkhati,
Vimuttiratanamālantu udikkhanti sadevakā’ti;

Yena ñāṇena bujjhanti ariyā katakiccataṃ,
Taṃ ñāṇaratanaṃ laddhuṃ vāyametha jinorasā’ti;

Paṭisambhidā kiṇivānañāṇena phassayeyya yo,
Asambhīto anubbiggo atirocati sadevake’ti;

Bojjhaṅgaratanamālassa udikkhanti sadevakā,
Kammena taṃ kiṇivāna ratanaṃ vo piladhathā’ti;

Āyu ārogatā vaṇṇaṃ saggaṃ uccākulīnatā,
Asaṅkhatañca amataṃ athi sabbāpaṇe jine;

Appena bahukenāpi kammamūlena gayhati,
Kiṇivā saddhāmūlena samiddhā hotha bhikkhavo;

Bhavatīha-

Vītarāgā vītadosā vītamohā anāsavā,
Vītataṇhā anādānā dhammanagare vasanti te;

Āraññakā dhūtadharā dhāyino lūkhacīvarā,
Vivekābhiratā dhīrā dhammanagare vasanti te’ti;

Nesajjikā sathatikā atho’pi ṭhānavaṅkamā,
Paṃsukūladharā sabbe dhammanagare vasanti te;

Ticīvaradharā sabbe cammakhaṇḍacatuthakā,
Ratā ekāsane viññu dhammanagare vasanti te;

Appicchā nipakā dhīrā appāhārā alolupā,
Lābhālābhena santuṭṭhā dhammanagare vasanti te;

Dhāyī dhānaratā dhīrā santacittā samāhitā,
Ākiñcaññaṃ pathayānā dhammanagare vasantī te;

Paṭipannā phalaṭṭhā ca sekkhā phalasamaṅgino,
Āsiṃsakā uttamathaṃ dhammanagare vasanti te;

Sotāpannā ca vimalā sakadāgāmino ca ye,
Anāgāmī ca arahanto dhammanagare vasanti te;

Satipaṭṭhānakusalā bojjhaṅgabhāvanāratā, Vipassakā dhammadharā dhammanagare vasanti te;

Iddhipādesu kusalā samādhibhāvanāratā,
Sammappadhānamanuyuttā dhammanagare vasanti te;

Abhiññāpāramippattā pettike gocare ratā,
Antaḷikkhamhi caraṇā dhammanagare vasanti te;

Okkhittacakkhu mitabhāṇī guttadvārā susaṃvutā,
Sudantā uttame dame dhammanagare vasanti te;

Tevijjā jaḷabhiññā ca iddhiyā pāramiṃ gatā,
Pañañāya pāramippattā dhammanagare vasanti te;

Yathāpi nagaraṃ disvā suvibhattaṃ manoramaṃ,
Anumānena jānanti vaḍḍhakissa mahattanaṃ;

Tatheva lokanāthassa disvā dhammapuraṃ varaṃ,
Anumānena jānanti athi so bhagavā iti;

Anumānenajānanti ūmiṃ disvāna sāgare,
Yathā’yaṃ dissate ūmī mahanto so bhavissati;

Tathā buddhaṃ sokanudaṃ sabbathamaparājitaṃ,
Taṇhakkhayamanuppattambhavasaṃsāramocanaṃ;

Anumānena ñātabbaṃ ūmiṃ disvā sadevake,
Yathā dhammumivippharo aggo buddho bhavissati;

Anumānena jānanti disvā accuggataṃ giriṃ,
Yathā accuggato esa himavā so bhavissati;

Tathā disvādhammagiriṃ sītībhutaṃ nirūpadhiṃ,
Accuggataṃ bhagavato acalaṃ suppatiṭṭhitaṃ;

Anumānena ñātabbaṃ disvāna dhammapabbataṃ,
Tathā hi so mahāvīro aggo buddho bhavissati;

Yathāpi gajarājassa padaṃ disvāna mānusā,
Anumānenajānanti mahā esa gajo iti;

Tatheva buddhanāgassa padaṃ disvā vibhāvino,
Anumānena jānanti uḷāro so bhavissati;

Anumānenajānanti bhīte disvāna kummige,
Migarājassa saddenabhītā’me kummigā iti;

Tatheva tithiye disvā vithaddhe bhītamānase,
Anumānena ñātabbaṃ dhammarājena gajjitaṃ;

Nibbutaṃ pathaviṃ disvā haritapattaṃ mahodakaṃ,
Anamānena jānanti mahāmeghena nibbutaṃ;

Tathevimaṃ janaṃ disvā āmoditapamoditaṃ, Anumānena ñātabbaṃ dhammarājena tappitaṃ;

Laggaṃ disvā bhisaṃ paṅkaṃ kalaladdagataṃ mahiṃ,
Anumānena jānanti vārikkhadho mahā gato;

Tathevimaṃ janaṃ disvā rajopakkhasamāhitaṃ,
Vahitaṃ dhammanadiyā vissaṭṭhaṃ dhammasāgare;

Dhammāmatagataṃ disvā sadevakamimaṃ mahiṃ,
Anumānena ñātabbaṃ dhammakkhadho mahā gato;

Anumānena jānanti ghāyivā gadhamuttamaṃ,
Yathā'yaṃ vāyatī gadho hessanti pupphitā dumā;

Tathevāyaṃ sīlagadho pavāyati sadevake,
Anumānena ñātabbaṃ athi buddho anuttaro'ti;

Anumānapañhaṃ.

Passatāraññake bhikkhū ajjhogāḷhe dhute guṇe,
Puna passati gihi rājā anāgāmiphale ṭhite;

Ubho'pi te vilokevā uppajji saṃsayo mahā,
Bujjheyya ce gihidhamme dhutaṅgaṃ nipphalaṃ siyā;

Paravādivādamathanaṃ nipuṇaṃ piṭakattaye,
Hada pucche kathiseṭṭhaṃ so me kaṅkhaṃ vinossatī'ti

Meṇḍakapañhe ṭhitā dvāsīti gāthā samattā.

Milidappakaraṇe sabbā gāthā sampiṇḍitā caturādhikasatagāthā honti.

Milidappakaraṇe sabbagāthāsarūpagahaṇaṃ samattaṃ.

Saṃkhyāsarūpaṃ

Saṅkhyāsarūpaṃ pana evaṃ veditabbaṃ. Eka-dvi-ti-catu-pañca-cha-satta-aṭṭha-nava-dasa-ekādasa-dvādasa- terasa-cuddasa-soḷasa-sattarasa-aṭṭhārasa-ekūnavīsati-pañcavīsati-aṭṭhavīsati-tiṃsā -chasaṭṭhi-diyaḍḍhasatanti pañcavīsatividhā saṅkhyā. Tatha buddho eko, pathavi ekā, samuddo eko, sineru eko, devaloko eko, brahmaloko eko'ti cha ekakā milidappakaraṇe āgatā.

Dve athavase sampassamānā bhagavatā vihāradānaṃ anuññātaṃ? Vihāradānaṃ nāma sabbabuddhehi vaṇṇitaṃ anumataṃ thomitaṃ pasathaṃ vihāradānaṃ davā devamanussā jātijarābyādhimaraṇehi muccissanti. Vihāre sati bhikkhū bhikkhuniyo vā katokāsā dassanakāmānaṃ sulabhadassanaṃ bhavissantī'ti.

Dve athavase paṭicca sabbabuddhā attanā nimmitaṃ catupaccayaṃ na paribhuñjanti? Aggadakkhiṇeyyo sathā'ti bahū devamanussā catupaccayaṃ datvā dukkhā muccissanti. Buddhā paṭihāriyaṃ kavā jīvitavuttiṃ pariyesantī'ti parūpavādalopanathañcāti.

Dve akammajā ahetujā anutujā? Ākāso nibbānañcā'ti

Dve athavase sampassamānena vessantarena raññā dve puttā dinnā? Dānapathova me na parihāyissati, ime kumārā mūlajalāhārabhuñjanadukkhato mucacissantī'ti.

Udakassa dve guṇā nibbānaṃ anuppaviṭṭhā? Sītalabhāvo, pītassa ghammavinayanabhāvo cā’ti.

Asatiyā ajānanena cā’ti dvīhi kāraṇehi āpattiṃ āpajjantī’ti cha dukā āgatā.

Sītena uṇhena atibhojanenā’ti tīhi ākārehi pittaṃ kuppati.

Sītena uṇhena annāpānena cā’ti tahī ākārehi semhaṃ kuppati.

Buddhavaṃsatāya dhammagarukatāya bhikkhubhumimahantatāyā’ti tīhi kāraṇehi pātimokkhaṃ paṭicchannaṃ kārāpeti.

Agadassa tayo guṇā nibbānaṃ anuppaviṭṭhā? Gilānakānaṃ parisaraṇaṃ rogavināsanaṃ amatakaraṇanti.

Maṇiratanassa tayo guṇā nibbānaṃ anuppaviṭṭhā? Sabbakāmadadaṃ nahāsakaraṃ ujjotathakaranti.

Ratanacadanassa tayo guṇā? Vaṇṇasampanno gadhasampanno rasasampanno’ti satta tikā vuttā.

Sappimaṇḍassa tayo guṇā? Vaṇṇasamapanno, gadhasampanno, rasasampanno’ti sattatikā vuttā diṭṭhadhammaphāsuvihāratāya anavajjaguṇabahulatāyaasesaariyavīthibhāvato sabbabuddhapasathatāyāti ime cattāro athavase sampassamānā buddhā paṭisallānaṃ sevanti.

Ninnatāya dvāratāya ciṇṇatāya samudācaritattāti catuhi ākārehi manoviññāṇaṃ dvipañcaviññāṇe anupavattati.

Kammavasena yonivasena kulavasena āyācanavasenā’ti catunnaṃ sannipātānaṃ vasena gabbhassāvakkanti hoti.

Adiṭṭhantarāyo, uddissakatassa antarāyo, upakkhaṭantarāyo paribhogantarāyo’ti cattāro antarāyā tesu adiṭṭhantarāyo bhagavato athi, sesā tayo nathi, uddissakatassa byāmappabhāya sabbaññutañāṇassa jīvitassa cā’ti catunnaṃ antarāyābhāvā.

Abbhā, mahikā, megho, rāhu cā’ti cattāro sūriyarogā samuddasasa cattāro guṇā? Kuṇapehi asaṃvāsiyabhāvo, nadīhi apūraṇatā, mahābhutāvāsatā, vicittapupphasamākiṇṇatā’ti.Satta catukkā vuttā.

5. Bhumimahantatā, parisuddhavimalatā, pāpehiasaṃvāsiyatā, duppaṭivijjhatā, bahuvidhasaṃvlararakkhiyatā’ti sāsanassa ime atulyā pañca guṇā vattanti pakāsanti.

Bhojanassa pañca guṇā nibbānaṃ anuppaviṭṭhā? Accuggatatā, acalatā duradhirohaṇatā bījārūhaṇatā kopānunayavivajjanatā’ti.

Āhaccapadena rasena ācariyavaṃsatāya adhippāyākāratāya ñāṇuttaratāyā’ti imehi pañcaguṇehi atho paṭiggahetabbo cā’ti cattāro pañcakā vuttā.

6. Senāpati, purohito, akkhadasso, bhaṇḍāgāriko, chattagāho, khaggagāho amacco’ti cha amaccā gaṇīyanti. Vepullo rājagahiyānaṃ buddho aggo pavuccatī’ti cha aggā. Māṇavagāmikadevaputtena vuttagāthā nāgasenena āharivā vuttā.

Vātiko, pittiko, semhiko, devatūpasaṃhārato, samudāciṇṇato, pubbanimittato’ti cha janā supinaṃpassantī’ti tayo chakkā vuttā.

7. Puthujjanacittaṃ, sotāpannacittaṃ, sakadāgāmicittaṃ, anāgāmicittaṃ, arahantacittaṃ, paccekabuddhacittaṃ, sammāsambuddhacittanti satta cittavimuttiyo.

Nārado, dhammantarī, aṃgīraso, kapilo, kaṇḍaraggisāmo, atulo, pubbakaccāyano’ti satta ācariyā ovādakārakā.

‘‘Jighacchāya, pipāsāya, ahinā daṭṭho, visena ca,
Aggī-udaka-sattīhi akāle tattha miyyatī’’ti;

Ime satta janā akālamaraṇikā nāmā’ti tayo sattakā vuttā.

8. Visamaṃ sabhayaṃ …pe… aṭṭhete parivajjiyā’ti imāni aṭṭhaṭṭhānāni paṇḍitehi parivajjanīyānīti parivajjanīyaṭṭhānaṭṭhakaṃ nāma.

Rattoduṭṭho …pe… ete athavināsakā’ti idaṃ athavināsakaṭṭhakaṃ nāma.

Vasena yasapucchāhi …pe… tesaṃ buddhi pabhijjatī’ti idaṃ buddhivisadakaraṇaṭṭhakaṃ nāma.

Kālaṃ desaṃ dīpaṃ kulaṃ janettimāyuṃ māsaṃ nekkhammaṃ viloketī’ti idaṃ bodhisattena vilokiyaṭṭhakaṃ nāma.

‘‘Vikkayānāgatamaggo tithaṃ tīraṃ āyuthiraṃ;
Anāgataṃ kusalaṃvā’ti aṭṭhaṭṭhānā vilokiyā’’ti;

Idaṃ anāgatavilokiyaṭṭhakaṃ nāma.

‘‘Vāṇijo hathināgo ca sākaṭiko niyāmako
Bhisakko uttarasetu bhikkhu ceva jinaṅkuro,
Ete aṭṭha anāgate aṭṭha janā vilokiyā’’ti;

Idaṃ vilokiyaṭṭhakaṃ nāma.

Ratto duṭṭho’ca mūḷho ca mānī luddho tathā’laso rājā ca ghātakā aṭṭha nāgasenena desitā’tiidaṃ ghātakaṭṭhakaṃ nāma.

Vāta pittena semhena …pe… akāle tatha viyyatī’ti idaṃ akālamaraṇakāraṇaṭṭhakaṃ nāma.

Na vā atho anusāsitabbo, na rāgupasaṃhitaṃ cittaṃ na dosūpasaṃhitaṃ cittaṃ na mohūpasaṃhitaṃ cittaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ, dāsakammakaraporisesu nīcavuttinā bhavitabbaṃ, kāyikavācasikaṃ suṭṭhu rakkhitabbaṃ, chaḷidriyāni suṭṭhū rakkhitabbāni, mettābhāvanāya mānasaṃ upaṭṭhāpetabbanti idaṃ raññā milidena samādinnaṃ vattaṭṭhakaṃ nāma.

Pupphāpaṇaṃ gadhāpanaṃ phalāpaṇaṃ agadāpaṇaṃ osadhāpaṇaṃ amatāpaṇaṃ ratanāpaṇaṃ sabbāpaṇanti idaṃ āpaṇaṭṭhakaṃ nāmā’ti. Dasa aṭṭhakā vuttā.

9.’Ratto duṭṭho ca mūḷho ca …pe… khippaṃ bhavati pākaṭanti’ idaṃ ittaranavakaṃ nāma.

Navānupubbavihārasaṅkhātadhammānumajjajanavakanti dve navakā vuttā.

10. ’Saṅghasamusukho dukkhi dhammādhipatikopi ca

Saṃvibhāgī yathāthāmaṃ jinacakkābhivaḍḍhako

Sammadiṭṭhipurakkhāro anaññasathuko tathā

Surakkho kāyakammādi samaggābhiratopi ca

Akubho na care cakke buddhādisaraṇaṅgato

Dasa upāsakaguṇā nāgasenena desitā’ti

Idaṃ upāsakaguṇadasakaṃ nāma.

Gaṅgā yamunā aciravatī sarabhu mahī sidhu sarassatī vetravatī vitathā cadabhāgā’tī idaṃnadidasakaṃ nāma.

Sītaṃ uṇhaṃ jighacchā pipāsā uccāro passāvo thinamiddhaṃ jarā byādhi maraṇanti idaṃ kāyānuvattakadasakaṃ nāma.

Buddhe sagāravo, dhamme sagāravo, saṅghe sagāravo, sabrahmacārisu sagāravo, uddesaparipucchāsu vāyamati, savaṇabahulo hoti, bhinnasīlo’pi ākappaṃ upaṭṭhāpeti, garahabhayā kāyikavācasikañcassa surakkhitaṃ hoti, padhānābhimukhaṃ cittaṃ hoti, karontopi pāpaṃ paṭicchannaṃ ācaratī’ti idaṃ gihidussīlādhikaguṇadasakaṃ nāma.

Avajjhakavacadhāraṇako, isisāmaññabhaṇḍaliṅgadhāraṇako, saṅghasamayamanupaviṭṭhatāya buddhadhammasaṅgharatanagatatāya padhānālayaniketavāsatāya jinasāsane dhanapariyesanato varadhammadesanato dhammadīpagatiparāyaṇatāya’ aggo buddho’ti ekantojudiṭṭhitāya uposathasamādānato dakkhiṇaṃ visodhetī’ti ekantojudiṭṭhitāya uposathasamādānato dakkhiṇaṃ visodhetī’ti ekantojudiṭṭhitāya uposathasamādānato dakkhiṇaṃ visodhetī’ti idaṃ dakkhiṇāvasena dasakaṃ nāma.

Alagganatā, nirālayatā, vāgo, pahāṇaṃ, apunarāvattitā, sukhumatā, mahantatā, duranubodhatā, dullabhatā asadisatā, buddhadhammassā’ti idaṃ bodhisattaguṇadasakaṃ nāma.

Majjajadānaṃ, samajjadānaṃ, ithidāṃ, asabhadānaṃ, cittakammadānaṃ, visadānaṃ, sathadānaṃ, saṅkhalikadānaṃ, kukkuṭasūkaradānaṃ, tulākūṭa mānanakūṭadānananti idaṃ loke adānasammatadānaṃ nāma.

Mātā badhanaṃ, pitā badhanaṃ, bhariyā badhanaṃ, puttā badhanaṃ, ñātī badhanaṃ, mittābadhanaṃ, dhanaṃ badhanaṃ, lābhasakkārobadhanaṃ, issariyaṃ badhanaṃ, pañcakāmaguṇā badhananti idaṃ badhanadasakaṃ nāma.

Vidhavā ithi, dubbalo puggalo, amittañātipuggalo, mahagghaso, anācāriyakulavāsī, pāpamitto, dhanahīno, ācariyahīno, kammahīno, payogahīno puggalo’ti idaṃ oñātabbapuggaladasakaṃ nāma.

Dame same khantisaṃvare yame niyame akkodhe vihiṃsāya sacce soceyye’ti dasaṭṭhānesu satataṃ cittaṃ pavattatī’ti idaṃ vessantaraguṇadasakaṃ nāmā’ti.

Ekādasa dasakā vuttā.

11. Ākāsassa ekādasa guṇā nibbānaṃ anuppaviṭṭhā? Na jāyati, najiyyati, na miyyati, na cavati, na uppajjati, duppasayho, acoraharaṇo, anissito, vihaṅgagamano, nirāvaraṇo, ananto’ti idaṃ ākāsaguṇakādasakaṃ nāma.

Sīlapākāraṃ …pe… satipaṭṭhānavīthikanti idaṃ dhammanagaraparivārekādasakaṃ nāmā’ti dve ekādasakā vuttā.

12. Ratto rāgavasena apacitiṃ na karoti, duṭṭho dosavasena, mūḷho mohavasena, unnaḷomānavasena, nigguṇo avisesatāya, atithaddho atisedhatāya, hīno hīnabhāvatāya,vacanakaro anissaratāya, pāpo kadariyatāya, dukkhāpito dukkhāpitatāya, luddho lobhavasena, āyūhito athasādhanavasena apacitiṃ na karotīti idaṃ apacitiakārakapuggaladvādasakaṃ nāma ekameva āgataṃ.

13. Paṃsukūlikaṅgaṃ tecīvarikaṅgaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ sapadānacārikaṅgaṃ ekāsanikaṅgaṃ pattapiṇḍikaṅgaṃ khalupacachābhattikaṅgaṃ āraññikaṅgaṃ rukkhamūlikaṅgaṃ abbhokāsikaṅgaṃ sosānikaṅgaṃ yathāsathatikaṅgaṃ nesajajikaṅganti idaṃ dhutaṅgaterasakaṃ nāma ekameva.

14. Cuddasabuddhañāṇavasena cuddasakaṃ veditabbaṃ.

16. Alaṅkārapaḷibodho, maṇḍanapaḷibodho, telamakkhanapaḷibodho, vaṇṇapaḷibodho, mālāpaḷibodho, gadhapaḷibodho, vāsapaḷibodho, harīṭakipaḷibodho, āmalakapaḷibodho, raṅgapaḷibodho, badhanapaḷibodho, kocchapaḷibodho, kappakapaḷibodho, vijaṭanapaḷibodho, ūkāpaḷibodho, kesesu lūyantesu socanti kilamanti paridevanti urattāḷiṃ kadanti sammohaṃ āpajjantīti idaṃ kesapaḷibodhasoḷakaṃ.

Tiracchanagato peto micchādiṭṭhito kuhako mātughātako pitughātako arahantaghātako lohituppādako saṅghabhedako tithiyapakkantako theyyasaṃvāsako bhikkhunīdūsako terasannaṃ garukāpattīnaṃ aññataraṃ āpajjivā avuṭṭhito paṇḍako, ubhatobyañjanako, ūnasattavassako'ti idaṃ adhammābhisamayapuggalasoḷasakantī dve soḷasakā vuttā.

17. Abhijānato sati uppajjati kaṭumikāya, oḷārikaviññāṇato hitaviññāṇato ahitaviññāṇato sabhāganimittato vīsabhāganimittato kathābhiñañāṇato lakkhaṇato saraṇato muddato gaṇanāto dhāraṇato bhāvanato potthakanibadhanato upanikkhepato anubhutato sati uppajjatīti idaṃ satiuppajjanākārasattarasakaṃ ekameva.

18. Aṭṭhārasabuddhadhammavasena aṭṭhārasakaṃ veditabbaṃ.

19. Suti sumuti saṃkhyayogā ñāyavesesikā gaṇitā gadhabbā tikicchā catubbedā purāṇā itihāsajotisā māyā hetu mantanā yuddhā chadasā buddhavacanena ekūnavīsatīti idaṃ rañño sikkhitasathekūnavisatikaṃ.

22. Aggo yamo seṭṭho niyamo hāro vihāro saṃyamo saṃvaro khanti soraccaṃ ekantacariyā ekattābhirati paṭisallānaṃ hiri ottappaṃ vīriyaṃ appamādo sikkhāpadānaṃ uddeso paripucchā sīlādiabhirati nirālayatā sikkhāpadapāripūritāti bāvīsatisamaṇakaraṇā dhammā kāsāvadhāraṇaṃ bhaṇḍubhāvo cā'ti dve liṅgāni pakkhipivā vadanakāraṇaguṇabāvīsatikaṃ.

25. Ārakkhā sevanā ceva pamattappamattā tathā seyyāvakāso gelaññaṃ bhojanaṃ labbhakañceva viseso ca vijāniyā pattabhattaṃ saṃvibhaje assāso ca paṭicāro gāmaviharaṃ cārā be sallāpo pana kātabbo chiddaṃ disvā khameyya ca sakkaccākhaṇḍakārī dve arahassāsesakāri dve janeyya janakaṃ cittaṃ vaḍḍhicitataṃ janeyya ca sikkhābale ṭhapeyya naṃ mettaṃ cittañca bhāvaye. Na jahe apadāya ca karaṇīye ca ussukaṃ paggahe khalikaṃ dhamme. Iti paṃcavīsa guṇāmilidena pakāsitā'ti idaṃ antevāsikamhi ācariyena kataguṇapaṃcavīsatikaṃ

Kodho upanāho makkho palāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyaṃ thamho sāramho māno atimāno mado pamādo thinamiddhaṃ nadi ālasyaṃ pāpamittatā rūpā saddā gadhā rasā phoṭṭhabbā budhā pipāsā aratīti idaṃ cittadubbalīkaraṇadhammapañcavīsatikanti dve pañcavīsatikā vuttā.

28. Paṭisallānaṃ paṭisalliyamānaṃ puggalaṃ rakkhati. Āyuṃ vaḍḍheti, balaṃ vaḍḍheti, vajjaṃ pidahati, ayasaṃ apaneti, yasaṃ upadahati, aratiṃ apaneti, ratiṃ upadahati, bhayaṃ apaneti, vesārajjaṃ karoti, kosajjaṃ apaneti, vīriyaṃ abhijaneti, rāgaṃ apaneti, dosaṃ apaneti, mohaṃ apaneti, mānaṃ nihanti, vitakkaṃ bhañjati, cittamekaggaṃ karoti, mānasaṃ sinehayati, hāsaṃabhijaneti, garukaṃkaroti, mānaṃ uppādayati, namassiyaṃ karoti, pītiṃ pāpeti, pāmojjaṃ karoti, saṅkhārānaṃ sabhāvaṃ dassayati, bhavapaṭisadhiṃ ugghāṭeti, sabbasāmaññaṃ detīti idaṃpaṭisallāne guṇaṭṭhavīsatikaṃ.

Mahosadho mahārāja sūro, hirimā, ottāpī, sapakkho, mittasampanno, khamo, sīlavā, saccavādī, soceyyasampanno, akodhano, anatimānī, anusūyako, vīriyavā, āyūhako, saṅgāhako, saṃvibhāgī, sakhilo, nivātavutti, asaṭho, amāyāvī, buddhisampanno, kittimā, vijjāsampanno, hitesī upanissitānaṃ, abhirūpo dassanīyo, pathito sabbajanassa, dhanavā yasavā'ti idaṃ mahosadhaguṇaṭṭhavīsatikaṃ iti dve aṭṭhavīsatikā vuttā.

30. Imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi paripūritehi nimittabhūtehi ariyasāvako idha bhave tiṃsaguṇavarehi samupeto hoti katamehi tiṃsaguṇavarehi? Siniddhamudumaddavamettacitto hoti, ghātitahatavihatakileso hoti, hatanihatamānadappo hoti, acaladaḷhaniviṭṭhanibbematikasaddho hoti, paripuṇṇa-pīṇita. Pahaṭṭhalobhaniya-santa-sukha-samāpattilābhī hoti, sīla-vara-pavara-asama-sucigadhaparibhāvito hoti, devamanussānaṃ piyo hoti manāpo, khīṇāsava-ariyapuggala-pathito hoti, devamanussānaṃ vaditapūjito thutathavitathomitapasatho, idha vā huraṃ vā lokena anupalitto, appathokavajje'pi bhayadassāvī, vipula-vara-sampattikāmānaṃ maggaphalavarathasādhano, ayācitavipulapaṇītapaccayabhāgī, aniketasano, dhānajjhāyitapavaravihārī, vijaṭitakilesajālavathuko, bhinna-bhagga-saṅkuṭita-samhina-gatinivāraṇo, akuppadhammo, ahīnītavāso, anavajjabhogī, gativimutto, uttiṇṇasabbavicikiccho, vimuttijjhāyitatto, diṭṭhadhammo, acaladaḷhabhīruttāṇamupagato, samucchinnānusayo, sabbāsavakkhayampatto, santasukhasamāpattivihārabahulo, sabbasamaṇaṇaguṇasamupeto, imehi tiṃsaguṇavarehi samupeto hoti. Iti dhutaṅgaguṇānisaṃsaguṇavaratiṃsakaṃ.

Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, byādhipi dukkho, maraṇampi dukkhaṃ, sokopi paridevopi dukkho,upāyāsopi appiyehi sampayogopi piyehi vippayogopi, mātumaraṇampi pitumaraṇampi bhātumaraṇampi bhaginimaraṇampi ñātimaraṇampi ñātibyasanampi bhogavyasanampi sīlabyasanampi diṭṭhibyasanampi rājabyasanampi corabyasanampi veribhayampi dubbhikkhabhayampi aggibhayampi dukkhaṃ, udakabhayampi dukkhaṃ, ūmibhayampi āvaṭṭabhayampi kumbhīlabhayampi suṃsumārabhayampi attānuvādabhayampi parānuvādabhayampi asilokabhayampi daṇḍabhayampi duggatibhayampi parisasārajjabhayampi ājīvikabhayampi maraṇabhayampi mahābhayampi vettehi tāḷanampi kasāhi tāḷanampi aḍḍhadaṇḍakehi tāḷanampi hathacchedampi pādacchedampi nāsacchedampi kaṇṇacchedampi kaṇṇanāsacchedampi biḷaṅgathālikampi saṅkhamuṇḍikampi rāhumukhampi jotimalikampi hathapajjotikampi erakavattikampi cīrakavāsikampi eneyyakampi balisamaṃsikampi kahāpaṇikampi khārāpatacchikampi paḷighaparivattikampi palālapīṭhikampi tattenapi telena osiñcanampi sunakhehi khādāpanampi jīvasūlāropaṇampi asināsīsacchedanampīti idaṃ dukkhasaṭṭhikaṃ.

Saṅkhamuṇḍakanti saṅkhamuṇḍakammakaraṇaṃ taṃ karontā uttaroṭṭhassa ubhayato kaṇṇacūḷikagalavāṭakaparicchedena cammaṃ chidivā sabbakese ekato gaṇṭhiṃ kavā daṇḍakena veḍhavā uppāṭenti saha kesehi cammaṃ uṭṭhahati tato sīsakaṭāhaṃthūlasakkharāhi ghaṃsivā dhovantā saṅkhavaṇṇaṃ karonti.

Tatha biḷaṅgathālikanti kañjiyokkhalikakammakaraṇaṃ. Taṃ karontā sisakaṭāhaṃ uppāṭevā tattaṃ ayoguḷaṃ saṇḍāsena gahevā tatha pakkhipanti. Tena mathaluṅgaṃ pakkaṭhivā upari uttarati.

Rāhumukhanti rāhumukhakammakaraṇaṃ. Taṃ karontā saṅkunā vivarivā antomukhe dīpaṃ jālenti. Kaṇṇacūḷikāhi vā paṭṭhāya mukhaṃ nikhādanena khaṇanti lohitaṃpaggharivā mukhaṃ pūreti.

Jotimālikanti sakalasarīraṃ telapilotikāya veṭhevā ālimpenti.

Hathapajjotikanti hathe telapilotikāya veṭhevā pajjālenti.

Erakavattikanti erakavattakammakaraṇaṃ. Taṃ karontā heṭṭhāgivato paṭṭhāya cammavaṭṭe kantantā gopphake pātentī atha naṃ yottehi badhivā kaḍḍhanti. So attano'vacammavaṭṭe akkamivā patati cīrakavāsikanti cirakavāsikakammakaraṇaṃ. Taṃ karontā tatheva cammavaṭṭe kantivā kaṭiyaṃ ṭhapenti. Kaṭito paṭṭhāya kantivāgopphakesu ṭhapenti. Uparimehi heṭṭhimasarīraṃ cīrakanivāsananivathaṃ viya hoti.

Eṇeyyakanti eṇeyyakakammakaraṇaṃ. Taṃ karontā uhosu kapparesu ca jaṇṇukesu ca ayasalākayo davā ayasūlāni koṭṭenti. So catuhi ayayulehi bhumiyaṃ patiṭṭhahati. Atha naṃ parivārevā aggiṃ karonti. Taṃ sadhisadhito sūlāni apanovā catuhi aṭṭhikoṭīhiyeva ṭhapenti.

Baḷisamaṃsikantiubhatomukhehi baḷisehi paharivā cammamaṃsanahārūni uppāṭenti.

Kahāpaṇakanti sakala sarīraṃ tiṇhāhi vāsīhi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇa mattaṃ kahāpaṇa mattaṃ pātentā koṭṭenti.

Khārāpatacchikanti sarīraṃ tatha tatha āvudhehi paharivā kocchehi khāraṃ saṃsenti cammamaṃsanahārūni paggharivā aṭṭhakasaṅkhalikā’va tiṭṭhati.

Paḷighaparivattakatī ekena passena nipajjāpevā kaṇṇaṇacchidde ayasūlaṃ koṭṭevā pathaviyā ekabaddhaṃ karonti atha naṃ pāde gahevā āvijjhanti.

Palālapīṭhikanti cheko kāraṇiko chavicammaṃ acchidivā nisadapotakehi aṭṭhini bhidivākesakalāpe gahevā ukkhipanti. Maṃsarāsiyeva hoti. Atha naṃ keseheva pariyonadhivā gaṇhanti palālavaṭṭiṃ viya kavā paḷiveṭhentī’ti vinayaṭīkā.

Imañca saṭṭhividhaṃ dukkhaṃ sallakkhevā bhavesu nibbidivā virajjivā bhavataṇhaṃ pahāvā dukkhalakkhaṇaṃ dukkhānupassanā ñāṇena passitabbanti.

Diyaḍḍhasikkhāpadasatanti pañcasattati sekhiye apanevā sesānaṃ vasena diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ veditabbanti.

Saṅkhyāparicchedassa sarūpagahaṇaṃ samattaṃ.

Caturādhikasatesu gahetabbathesu pana catuttiṃsa ekathānī, catuttiṃsa dveyathāni soḷasa tyathāni, paṃca caturathāni, terasa pañcathāni, dve sattathānī’ti.

Milidapañhaṭīkā samattā.

Kusalena ṭhitā kusalā
Kusalo adhigacchati santipadaṃ,
Kathitaṃ muninā sucitaṃ
Paramatha sabhāvagatīsu gataṃ;

Nānāadhippāyavasā pavatte
Pāṭhānamathe kusalo vidivā,
Ārocamāno varayuttamathaṃ
Gaṇheyya sīho viya nāgarājaṃ;

Hivā asāraṃ suhitañca gaṇhe
Ārogyakāmo ahitaṃ’va rogaṃ,
Viññu paveseyya ca yuttamathaṃ
Haṃsādhipo vā udakaṃ’va khīrā’ti;

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapatimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditenasakasamayasamayantaragahaṇajjhogāhasamathenapaññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭha-kathe sathusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena ānanubhāvakaraṇa-sampattijanitasukhaviniggatamadhuroḷāravacanalāvañañayuttena yutta-mathavādinā vādīvarena mahākavinā suvipulavimalabuddhinā mahātipiṭaka- cūḷābhayathero'ti garūhi gahitanāmadheyyenatherena kato milidaṭīkāgatho samatto.

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ lokanitharaṇesitaṃ
Dassento kulaputtānaṃ nayapaññā visuddhiyā,
Yāva buddho'ti nāmampi suddhacittassa tādino
Lokamhi lokajeṭṭhassa pavattati mahesino;

Bhuttā sudhādvādasa hanti pāpake
Khudhaṃ pipāsaṃ atidaraṃtrimaṃ (?)
Kodhupanāhañcavivādapesuniṃ
Situṇhatadiñca rasaggamāvahā;

Dentassa pākādisakapphalāvahā
Dhammo suvutto pana kopadhāpake,
Taduttariṃ hanti asesapāpake
Dentassa sotādisakapphalāvaho;

Iti pañca tiyaḍḍhasate sakide (?)
Madhurābhiramekarasenana yuto,
Milidā suṭikā suguṇā sukatā
Nibhayena dvīpasena (?) Yatā samato;

Laṅkavhaye dipavare susaṇaṇṭhitā
Mahāvihāre ca jinorasālaye,
Paramparā theragaṇā susaṇṭhitā
Pakāsakā ye varasathusāsane;

Tesaṃ alaṅkārabhavena sāsane
Tipeṭake suddhavisuddhabuddhinā,
Sahāsayantena nare sarājike
Pahāsayantena gaṇe gaṇuttame;

Ṭīkā'ti nāmena milidadīpikā
Varathato gathappakarena sambhavaṃ (?)
Sugathakārenajinaṅkurena me
Katañca yaṃ yaṃ varapuñña sampadaṃ (?)

Kusalena tenevahipathayantā
Varabodhiñāṇaṃ tividhesu ye yaṃ,
Nibhayena tesaṃ turasijjhataṃ taṃ (?)
Paramañca sabbaññutaṃ pāpuṇeyyaṃ;

Ito cuto'haṃsuhitena kammunā
Bhavāmi deve tusitavhaye pure,
Ciraṃ caranto kusalaṃ punappunaṃ
Tatheva metteyyavare nirantaraṃ;

Tato naranto'va jinaṅkuro varo
Yathā vīrabuddho'ti bhavekanāyako,
Tato taranto varapuññakārako
Bhavāmi narānarapūjito sadā;

Susuro pavaro sumano varado
Piṭakena vase sajane kathite,
Pavaratha pakāsakañāṇavaro
Varadhammasukhesanako sīlavā (?)

Sace tidive tusite manorame
Bhavāmi jāto manorathappati,
Varappadese patirūpake sadā
Dhīrā pajāyanti supuñña kammino;

Ahampi tatheva padesamuttame
Bhavāmi nārīhi narehi pūjito,
Dhanena ñāṇena yasena dīpito
Visodhayanto puna sathusāsananaṃ;

Anena puññena bhavāvasānake
Sabbaññutaṃyāva ca pāpūṇevaraṃ,
Nirantaraṃ lokahitassa kārako
Bhave bhaveyyaṃ sucito ca pāramī;

Puññenanena vipulena bhavābhavesu
Puññābhivūḍḍha parisuddhaguṇādhivāso,
Huvā narādhikataro (vata) sabbaseṭṭho;
Buddho bhaveyyamahamuttamanāthanātho;

Puññena ciṇṇena piye mayā'daraṃ (?)
Sattā averā sukhitā bhavantu te,
Devā naridā sakalaṃ imaṃ mahiṃ
Rakkhantu dhammena samena dhammino'ti;

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Puggalapaññattipāḷi

Mātikā

1. Ekakauddeso

1. Cha paññattiyo – khandhapaññatti, āyatanapaññatti, dhātupaññatti, saccapaññatti, indriyapaññatti, puggalapaññattīti.

2. Kittāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti? Yāvatā pañcakkhandhā – rūpakkhandho, vedanākkhandho, saññākkhandho, saṅkhārakkhandho, viññāṇakkhandho; ettāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti.

3. Kittāvatā āyatanānaṃ āyatanapaññatti? Yāvatā dvādasāyatanāni – cakkhāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ, manāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ; ettāvatā āyatanānaṃ āyatanapaññatti.

4. Kittāvatā dhātūnaṃ dhātupaññatti? Yāvatā aṭṭhārasa dhātuyo – cakkhudhātu, rūpadhātu, cakkhuviññāṇadhātu, sotadhātu, saddadhātu, sotaviññāṇadhātu, ghānadhātu, gandhadhātu, ghānaviññāṇadhātu, jivhādhātu, rasadhātu, jivhāviññāṇadhātu, kāyadhātu, phoṭṭhabbadhātu, kāyaviññāṇadhātu, manodhātu, dhammadhātu, manoviññāṇadhātu; ettāvatā dhātūnaṃ dhātupaññatti.

5. Kittāvatā saccānaṃ saccapaññatti? Yāvatā cattāri saccāni – dukkhasaccaṃ, samudayasaccaṃ, nirodhasaccaṃ, maggasaccaṃ; ettāvatā saccānaṃ saccapaññatti.

6. Kittāvatā indriyānaṃ indriyapaññatti? Yāvatā bāvīsatindriyāni – cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ, manindriyaṃ, itthindriyaṃ, purisindriyaṃ, jīvitindriyaṃ, sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ, saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ, anaññātaññassāmītindriyaṃ, yaṃ, aññātāvindriyaṃ; ettāvatā indriyānaṃ indriyapaññatti.

7. **Kittāvatā puggalānaṃ puggalapaññatti?**

(1) Samayavimutto

(2) Asamayavimutto

(3) Kuppadhammo

(4) Akuppadhammo

(5) Parihānadhammo

(6) Aparihānadhammo

(7) Cetanābhabbo

(8) Anurakkhaṇābhabbo

(9) Puthujjano

(10) Gotrabhū

(11) Bhayūparato

(12) Abhayūparato

(13) Bhabbāgamano

(14) Abhabbāgamano

(15) Niyato

(16) Aniyato

(17) Paṭipannako

(18) Phaleṭhito

(19) Samasīsī

(20) Ṭhitakappī

(21) Ariyo

(22) Anariyo

(23) Sekkho

(24) Asekkho

(25) Nevasekkhanāsekkho

(26) Tevijjo

(27) Chaḷabhiñño

(28) Sammāsambuddho

(29) Paccekasambuddho [paccekabuddho (sī.)]

(30) Ubhatobhāgavimutto

(31) Paññāvimutto

(32) Kāyasakkhī

(33) Diṭṭhippatto

(34) Saddhāvimutto

(35) Dhammānusārī

(36) Saddhānusārī

(37) Sattakkhattuparamo

(38) Kolaṅkolo

(39) Ekabījī

(40) Sakadāgāmī

(41) Anāgāmī

(42) Antarāparinibbāyī

(43) Upahaccaparinibbāyī

(44) Asaṅkhāraparinibbāyī

(45) Sasaṅkhāraparinibbāyī

(46) Uddhaṃsotoakaniṭṭhagāmī

(47) Sotāpanno

(48) Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno

(49) Sakadāgāmī

(50) Sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno

(51) Anāgāmī

(52) Anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno

(53) Arahā

(54) Arahattaphalasacchikiriyāya [arahattāya (sī.)] paṭipanno

Ekakaṃ.

2. Dukauddeso

8. Dve puggalā –

(1) Kodhano ca, upanāhī ca.

(2) Makkhī ca, paḷāsī [palāsī (syā. ka.)] ca.

(3) Issukī ca, maccharī ca.

(4) Saṭho ca, māyāvī ca.

(5) Ahiriko ca, anottappī ca.

(6) Dubbaco ca, pāpamitto ca.

(7) Indriyesu aguttadvāro ca, bhojane amattaññū ca.

(8) Muṭṭhassati ca, asampajāno ca.

(9) Sīlavipanno ca, diṭṭhivipanno ca.

(10) Ajjhattasaṃyojano ca, bahiddhāsaṃyojano ca.

(11) Akkodhano ca, anupanāhī ca.

(12) Amakkhī ca, apaḷāsī ca.

(13) Anissukī ca, amaccharī ca.

(14) Asaṭho ca, amāyāvī ca.

(15) Hirimā ca, ottappī ca.

(16) Suvaco ca, kalyāṇamitto ca.

(17) Indriyesu guttadvāro ca, bhojane mattaññū ca.

(18) Upaṭṭhitassati ca, sampajāno ca.

(19) Sīlasampanno ca, diṭṭhisampanno ca.

(20) Dve puggalā dullabhā lokasmiṃ.

(21) Dve puggalā duttappayā.

(22) Dve puggalā sutappayā.

(23) Dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā vaḍḍhanti.

(24) Dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā na vaḍḍhanti.

(25) Hīnādhimutto ca, paṇītādhimutto ca.

(26) Titto ca, tappetā ca.

Dukaṃ.

3. Tikauddeso

9. Tayo puggalā –

(1) Nirāso, āsaṃso, vigatāso.

(2) Tayo gilānūpamā puggalā.

(3) Kāyasakkhī, diṭṭhippatto, saddhāvimutto.

(4) Gūthabhāṇī, pupphabhāṇī, madhubhāṇī.

(5) Arukūpamacitto puggalo, vijjūpamacitto puggalo, vajirūpamacitto puggalo.

(6) Andho, ekacakkhu, dvicakkhu.

(7) Avakujjapañño puggalo, ucchaṅgapañño [uccaṅgupañño (syā.)] puggalo, puthupañño puggalo.

(8) Atthekacco puggalo kāmesu ca bhavesu ca avītarāgo, atthekacco puggalo kāmesu vītarāgo bhavesu avītarāgo, atthekacco puggalo kāmesu ca bhavesu ca vītarāgo.

(9) Pāsāṇalekhūpamo puggalo, pathavilekhūpamo puggalo, udakalekhūpamo puggalo.

(10) Tayo potthakūpamā puggalā.

(11) Tayo kāsikavatthūpamā puggalā.

(12) Suppameyyo, duppameyyo, appameyyo.

(13) Atthekacco puggalo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo, atthekacco puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo, atthekacco puggalo sakkatvā garuṃ katvā [garukatvā (sī.)] sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo.

(14) Atthekacco puggalo jigucchitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo, atthekacco puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo; atthekacco puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo.

(15) Atthekacco puggalo sīlesu paripūrakārī [paripūrīkārī (syā.)], samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī; atthekacco puggalo sīlesu ca paripūrakārī, samādhismiñca paripūrakārī, paññāya mattaso kārī; atthekacco puggalo sīlesu ca paripūrakārī, samādhismiñca paripūrakārī, paññāya ca paripūrakārī.

(16) Tayo satthāro.

(17) Aparepi tayo satthāro.

Tikaṃ.

4. Catukkauddeso

10. Cattāro puggalā –

(1) Asappuriso, asappurisena asappurisataro, sappuriso, sappurisena sappurisataro.

(2) Pāpo, pāpena pāpataro, kalyāṇo, kalyāṇena kalyāṇataro.

(3) Pāpadhammo, pāpadhammena pāpadhammataro, kalyāṇadhammo, kalyāṇadhammena kalyāṇadhammataro.

(4) Sāvajjo, vajjabahulo, appavajjo [appasāvajjo (syā. ka.) a. ni. 4.135], anavajjo.

(5) Ugghaṭitaññū, vipañcitaññū [vipacitaññū (sī.) a. ni. 4.133], neyyo, padaparamo.

(6) Yuttappaṭibhāno, no muttappaṭibhāno, muttappaṭibhāno, no yuttappaṭibhāno, yuttappaṭibhāno ca muttappaṭibhāno ca, neva yuttappaṭibhāno no muttappaṭibhāno.

(7) Cattāro dhammakathikā puggalā.

(8) Cattāro valāhakūpamā puggalā.

(9) Cattāro mūsikūpamā puggalā.

(10) Cattāro ambūpamā puggalā.

(11) Cattāro kumbhūpamā puggalā.

(12) Cattāro udakarahadūpamā puggalā.

(13) Cattāro balībaddūpamā [balibaddūpamā (sī.)] puggalā.

(14) Cattāro āsīvisūpamā puggalā.

(15) Atthekacco puggalo ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti, atthekacco puggalo ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti, atthekacco puggalo ananuvicca apariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃsitā hoti, atthekacco puggalo ananuvicca apariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃsitā hoti.

(16) Atthekacco puggalo anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti, atthekacco puggalo anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti, atthekacco puggalo anuvicca pariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃsitā hoti, atthekacco puggalo anuvicca pariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃsitā hoti.

(17) Atthekacco puggalo avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, no ca kho vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena; atthekacco puggalo vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ

bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, no ca kho avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena; atthekacco puggalo avaṇṇārahassa ca avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena; vaṇṇārahassa ca vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, atthekacco puggalo neva avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, no ca vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena.

(18) Uṭṭhānaphalūpajīvī no puññaphalūpajīvī, puññaphalūpajīvī no uṭṭhānaphalūpajīvī, uṭṭhānaphalūpajīvī ca puññaphalūpajīvī ca, neva uṭṭhānaphalūpajīvī no puññaphalūpajīvī.

(19) Tamo tamaparāyano, tamo jotiparāyano, joti tamaparāyano, joti jotiparāyano.

(20) Oṇatoṇato, oṇatuṇṇato, uṇṇatoṇato, uṇṇatuṇṇato.

(21) Cattāro rukkhūpamā puggalā.

(22) Rūpappamāṇo, rūpappasanno, ghosappamāṇo, ghosappasanno.

(23) Lūkhappamāṇo, lūkhappasanno, dhammappamāṇo, dhammappasanno.

(24) Atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya; atthekacco puggalo parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya; atthekacco puggalo attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya ca; atthekacco puggalo neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya.

(25) Atthekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto; atthekacco puggalo parantapo hoti paraparitāpanānuyogamanuyutto; atthekacco puggalo attantapo ca hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto, parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto; atthekacco puggalo neva attantapo hoti na attaparitāpanānuyogamanuyutto, na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto. So anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto [sītibhūto (sī. ka.)] sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati.

(26) Sarāgo, sadoso, samoho, samāno.

(27) Atthekacco puggalo lābhī hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya; atthekacco puggalo lābhī hoti adhipaññādhammavipassanāya, na lābhī ajjhattaṃ cetosamathassa; atthekacco puggalo lābhī ceva hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, lābhī ca adhipaññādhammavipassanāya; atthekacco puggalo neva lābhī hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya.

(28) Anusotagāmī puggalo, paṭisotagāmī puggalo, ṭhitatto puggalo, tiṇṇo pāraṅgato [pāragato (sī. syā.)] thale tiṭṭhati brāhmaṇo.

(29) Appassuto sutena anupapanno, appassuto sutena upapanno, bahussuto sutena anupapanno, bahussuto sutena upapanno.

(30) Samaṇamacalo, samaṇapadumo, samaṇapuṇḍarīko, samaṇesu samaṇasukhumālo.

Catukkaṃ.

5. Pañcakauddeso

11. Pañca puggalā –

(1) Atthekacco puggalo ārabhati [ārambhati (sī. syā.)] ca vippaṭisārī ca hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Atthekacco puggalo ārabhati na vippaṭisārī ca hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Atthekacco puggalo nārabhati vippaṭisārī ca hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Atthekacco puggalo nārabhati na vippaṭisārī hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Atthekacco puggalo nārabhati na vippaṭisārī hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti.

(2) Datvā avajānāti, saṃvāsena avajānāti, ādheyyamukho hoti, lolo hoti, mando momūho hoti.

(3) Pañca yodhājīvūpamā puggalā.

(4) Pañca piṇḍapātikā.

(5) Pañca khalupacchābhattikā.

(6) Pañca ekāsanikā.

(7) Pañca paṃsukūlikā.

(8) Pañca tecīvarikā.

(9) Pañca āraññikā.

(10) Pañca rukkhamūlikā.

(11) Pañca abbhokāsikā.

(12) Pañca nesajjikā.

(13) Pañca yathāsanthatikā.

(14) Pañca sosānikā.

Pañcakaṃ.

6. Chakkauddeso

12. Cha puggalā –

(1) Atthekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati, tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇāti balesu [phalesu (pī.)] ca vasībhāvaṃ. Atthekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati, na ca tattha sabbaññutaṃ pāpuṇāti na ca balesu vasībhāvaṃ. Atthekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni anabhisambujjhati, diṭṭhe ceva dhamme dukkhassantakaro hoti sāvakapāramiñca pāpuṇāti. Atthekacco puggalo pubbe ananussutesu

dhammesu sāmaṃ saccāni anabhisambujjhati, diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, na ca sāvakapāramiṃ pāpuṇāti. Atthekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni anabhisambujjhati, na ca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, anāgāmī hoti anāgantā [anāgantvā (syā. ka.) a. ni. 4.171] itthattaṃ. Atthekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni anabhisambujjhati, na ca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, āgāmī [sotāpannasakadāgāmī (syā. ka.)] hoti āgantā itthattaṃ.

Chakkaṃ.

7. Sattakauddeso

13. Satta puggalā –

(1) Satta udakūpamā puggalā. Sakiṃ nimuggo nimuggova hoti, ummujjitvā nimujjati, ummujjitvā ṭhito hoti, ummujjitvā vipassati viloketi, ummujjitvā patarati, ummujjitvā paṭigādhappatto hoti, ummujjitvā tiṇṇo hoti pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo.

(2) Ubhatobhāgavimutto, paññāvimutto, kāyasakkhī, diṭṭhippatto, saddhāvimutto, dhammānusārī, saddhānusārī.

Sattakaṃ.

8. Aṭṭhakauddeso

14. Aṭṭha puggalā –

(1) Cattāro maggasamaṅgino, cattāro phalasamaṅgino puggalā.

Aṭṭhakaṃ.

9. Navakauddeso

15. Nava puggalā –

(1) Sammāsambuddho, paccekasambuddho, ubhatobhāgavimutto, paññāvimutto, kāyasakkhī, diṭṭhippatto, saddhāvimutto, dhammānusārī, saddhānusārī.

Navakaṃ.

10. Dasakauddeso

16. Dasa puggalā –

(1) Pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā.

Dasakaṃ.

Puggalapaññattimātikā niṭṭhitā.

Niddeso

1. Ekakapuggalapaññatti

1. Katamo ca puggalo samayavimutto? Idhekacco puggalo kālena kālaṃ samayena samayaṃ aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā [phassitvā (sī. pī.)] viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘samayavimutto’’.

2. Katamo ca puggalo asamayavimutto? Idhekacco puggalo na heva kho kālena kālaṃ samayena samayaṃ aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘asamayavimutto’’. Sabbepi ariyapuggalā ariye vimokkhe asamayavimuttā.

3. Katamo ca puggalo kuppadhammo? Idhekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ. So ca kho na nikāmalābhī hoti na akicchalābhī na akasiralābhī; na yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjatipi vuṭṭhātipi. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ tassa puggalassa pamādamāgamma tā samāpattiyo kuppeyyuṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kuppadhammo’’.

4. Katamo ca puggalo akuppadhammo? Idhekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ. So ca kho nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjatipi vuṭṭhātipi. Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ tassa puggalassa pamādamāgamma tā samāpattiyo kuppeyyuṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘akuppadhammo’’. Sabbepi ariyapuggalā ariye vimokkhe akuppadhammā.

5. Katamo ca puggalo parihānadhammo? Idhekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ. So ca kho na nikāmalābhī hoti na akicchalābhī na akasiralābhī; na yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjatipi vuṭṭhātipi. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so puggalo pamādamāgamma tāhi samāpattīhi parihāyeyya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘parihānadhammo’’.

6. Katamo ca puggalo aparihānadhammo? Idhekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ. So ca kho nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjatipi vuṭṭhātipi. Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ so puggalo pamādamāgamma tāhi samāpattīhi parihāyeyya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘aparihānadhammo’’. Sabbepi ariyapuggalā ariye vimokkhe aparihānadhammā.

7. Katamo ca puggalo cetanābhabbo? Idhekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ. So ca kho na nikāmalābhī hoti na akicchalābhī na akasiralābhī; na yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjatipi vuṭṭhātipi. Sace anusañceteti, na parihāyati tāhi samāpattīhi. Sace na anusañceteti, parihāyati tāhi samāpattīhi – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘cetanābhabbo’’.

8. Katamo ca puggalo anurakkhaṇābhabbo? Idhekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ. So ca kho na nikāmalābhī hoti na akicchalābhī na akasiralābhī; na yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjatipi vuṭṭhātipi. Sace anurakkhati, na parihāyati tāhi samāpattīhi. Sace na anurakkhati, parihāyati tāhi samāpattīhi – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘anurakkhaṇābhabbo’’.

9. Katamo ca puggalo puthujjano? Yassa puggalassa tīṇi saṃyojanāni appahīnāni; na ca tesaṃ dhammānaṃ pahānāya paṭipanno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘puthujjano’’.

10. Katamo ca puggalo gotrabhū? Yesaṃ dhammānaṃ samanantarā ariyadhammassa avakkanti hoti tehi dhammehi samannāgato – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘gotrabhū’’.

11. Katamo ca puggalo bhayūparato? Satta sekkhā bhayūparatā, ye ca puthujjanā sīlavanto. Arahā abhayūparato.

12. Katamo ca puggalo abhabbāgamano? Ye te puggalā kammāvaraṇena samannāgatā, kilesāvaraṇena samannāgatā, vipākāvaraṇena samannāgatā, assaddhā acchandikā duppaññā eḷā, abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ – ime vuccanti puggalā ‘‘abhabbāgamanā’’.

13. Katamo ca puggalo bhabbāgamano? Ye te puggalā na kammāvaraṇena samannāgatā, na kilesāvaraṇena samannāgatā, na vipākāvaraṇena samannāgatā, saddhā chandikā paññavanto [paññavantā (sī.)] aneḷā, bhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ – ime vuccanti puggalā ‘‘bhabbāgamanā’’.

14. Katamo ca puggalo niyato? Pañca puggalā ānantarikā, ye ca micchādiṭṭhikā niyatā, aṭṭha ca ariyapuggalā niyatā. Avasesā puggalā aniyatā.

15. Katamo ca puggalo paṭipannako? Cattāro maggasamaṅgino puggalā paṭipannakā, cattāro phalasamaṅgino puggalā phale ṭhitā.

16. Katamo ca puggalo samasīsī? Yassa puggalassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañca – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘samasīsī’’.

17. Katamo ca puggalo ṭhitakappī? Ayañca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya yāvāyaṃ puggalo na sotāpattiphalaṃ sacchikaroti. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘ṭhitakappī’’. Sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino.

18. Katamo ca puggalo ariyo? Aṭṭha ariyapuggalā ariyā. Avasesā puggalā anariyā.

19. Katamo ca puggalo sekkho? Cattāro maggasamaṅgino tayo phalasamaṅgino puggalā ‘‘sekkhā’’. Arahā asekkho. Avasesā puggalā nevasekkhanāsekkhā.

20. Katamo ca puggalo tevijjo? Tīhi vijjāhi samannāgato puggalo ‘‘tevijjo’’.

21. Katamo ca puggalo chaḷabhiñño? Chahi abhiññāhi samannāgato puggalo ‘‘chaḷabhiñño’’.

22. Katamo ca puggalo sammāsambuddho? Idhekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati; tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇāti, balesu ca vasībhāvaṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sammāsambuddho’’.

23. Katamo ca puggalo paccekasambuddho? Idhekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati; na ca tattha sabbaññutaṃ pāpuṇāti, na ca balesu vasībhāvaṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘paccekasambuddho’’.

24. Katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto? Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati; paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘ubhatobhāgavimutto’’.

25. Katamo ca puggalo paññāvimutto? Idhekacco puggalo na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati; paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘paññāvimutto’’.

26. Katamo ca puggalo kāyasakkhī? Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati; paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kāyasakkhī’’.

27. Katamo ca puggalo diṭṭhippatto? Idhekacco puggalo ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā. Paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘diṭṭhippatto’’.

28. Katamo ca puggalo saddhāvimutto? Idhekacco puggalo ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā. Paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti, no ca kho yathā diṭṭhippattassa – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘saddhāvimutto’’.

29. Katamo ca puggalo dhammānusārī? Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññāvāhiṃ paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘dhammānusārī’’. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo dhammānusārī phale ṭhito diṭṭhippatto.

30. Katamo ca puggalo saddhānusārī? Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhiṃ saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘saddhānusārī’’. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo saddhānusārī phale ṭhito saddhāvimutto.

31. Katamo ca puggalo sattakkhattuparamo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano [sambodhiparāyaṇo (sī. ka.)]. So sattakkhattuṃ deve ca mānuse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sattakkhattuparamo’’.

32. Katamo ca puggalo kolaṅkolo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano. So dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kolaṅkolo’’.

33. Katamo ca puggalo ekabījī? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano. So ekaṃyeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘ekabījī’’.

34. Katamo ca puggalo sakadāgāmī? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sakadāgāmī’’.

35. Katamo ca puggalo anāgāmī? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘anāgāmī’’.

36. Katamo ca puggalo antarāparinibbāyī? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. So upapannaṃ vā samanantarā appattaṃ vā vemajjhaṃ āyuppamāṇaṃ ariyamaggaṃ sañjaneti upariṭṭhimānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘antarāparinibbāyī’’.

37. Katamo ca puggalo upahaccaparinibbāyī? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. So atikkamitvā vemajjhaṃ āyuppamāṇaṃ upahacca vā kālakiriyaṃ [kālaṃ kiriyaṃ (ka.)] ariyamaggaṃ sañjaneti upariṭṭhimānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘upahaccaparinibbāyī’’.

38. Katamo ca puggalo asaṅkhāraparinibbāyī? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. So asaṅkhārena ariyamaggaṃ sañjaneti upariṭṭhimānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘asaṅkhāraparinibbāyī’’.

39. Katamo ca puggalo sasaṅkhāraparinibbāyī? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. So sasaṅkhārena ariyamaggaṃ sañjaneti upariṭṭhimānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sasaṅkhāraparinibbāyī’’.

40. Katamo ca puggalo uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. So avihā cuto atappaṃ gacchati, atappā cuto sudassaṃ gacchati, sudassā cuto sudassiṃ gacchati, sudassiyā cuto akaniṭṭhaṃ gacchati; akaniṭṭhe ariyamaggaṃ sañjaneti upariṭṭhimānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī’’.

41. Katamo ca puggalo sotāpanno sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno? Tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya paṭipanno puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno. Yassa puggalassa tīṇi saṃyojanāni pahīnāni – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sotāpanno’’.

42. Kāmarāgabyāpādānaṃ tanubhāvāya paṭipanno puggalo sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno. Yassa puggalassa kāmarāgabyāpādā tanubhūtā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sakadāgāmī’’.

43. Kāmarāgabyāpādānaṃ anavasesappahānāya paṭipanno puggalo anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno. Yassa puggalassa kāmarāgabyāpādā anavasesā pahīnā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘anāgāmī’’.

44. Rūparāgaarūparāgamānauddhaccaavijjāya anavasesappahānāya paṭipanno puggalo arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanno. Yassa puggalassa rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjā anavasesā pahīnā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘arahā’’.

Ekakaniddeso.

2. Dukapuggalapaññatti

45. Katamo ca puggalo kodhano? Tattha katamo kodho? Yo kodho kujjhanā kujjhitattaṃ doso dussanā dussitattaṃ [dūsanā dūsitattaṃ (syā.)] byāpatti byāpajjanā byāpajjitattaṃ virodho paṭivirodho caṇḍikkaṃ asuropo anattamanatā cittassa – ayaṃ vuccati kodho. Yassa puggalassa ayaṃ kodho appahīno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kodhano’’.

46. Katamo ca puggalo upanāhī? Tattha katamo upanāho? Pubbakālaṃ kodho aparakālaṃ upanāho. Yo evarūpo upanāho upanayhanā upanayhitattaṃ aṭṭhapanā [āṭhapanā (ka.) vibha. 891] ṭhapanā saṇṭhapanā anusaṃsandanā anuppabandhanā daḷhīkammaṃ kodhassa – ayaṃ vuccati upanāho. Yassa puggalassa ayaṃ upanāho appahīno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘upanāhī’’.

47. Katamo ca puggalo makkhī? Tattha katamo makkho? Yo makkho makkhāyanā makkhāyitattaṃ [makkhīyanā makkhīyitattaṃ (sī.), makkhiyanā makkhiyitattaṃ (ka.)] niṭṭhuriyaṃ niṭṭhuriyakammaṃ –

ayaṃ vuccati makkho. Yassa puggalassa ayaṃ makkho appahīno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘makkhī’’.

48. Katamo ca puggalo paḷāsī? Tattha katamo paḷāso? Yo paḷāso paḷāsāyanā paḷāsāyitattaṃ paḷāsāhāro vivādaṭṭhānaṃ yugaggāho appaṭinissaggo – ayaṃ vuccati paḷāso. Yassa puggalassa ayaṃ paḷāso appahīno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘paḷāsī’’.

49. Katamo ca puggalo issukī? Tattha katamā issā? Yā paralābhasakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu issā issāyanā issāyitattaṃ usūyā usūyanā [ussuyā ussuyanā (ka.) vibha. 893] usūyitattaṃ – ayaṃ vuccati issā. Yassa puggalassa ayaṃ issā appahīnā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘issukī’’.

50. Katamo ca puggalo maccharī? Tattha katamaṃ macchariyaṃ? Pañca macchariyāni – āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ. Yaṃ evarūpaṃ maccheraṃ maccharāyanā maccharāyitattaṃ vevicchaṃ kadariyaṃ kaṭukañcukatā aggahitattaṃ cittassa – idaṃ vuccati macchariyaṃ. Yassa puggalassa idaṃ macchariyaṃ appahīnaṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘maccharī’’.

51. Katamo ca puggalo saṭho? Tattha katamaṃ sāṭheyyaṃ? Idhekacco saṭho hoti parisaṭho. Yaṃ tattha saṭhaṃ saṭhatā sāṭheyyaṃ kakkaratā kakkariyaṃ [kakkhaḷatā kakkhaḷiyaṃ (syā.) evaṃ khuddakavibhaṅgadukaniddesepi] parikkhattatā pārikkhattiyaṃ – idaṃ vuccati sāṭheyyaṃ. Yassa puggalassa idaṃ sāṭheyyaṃ appahīnaṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘saṭho’’.

52. Katamo ca puggalo māyāvī? Tattha katamā māyā? Idhekacco kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā tassa paṭicchādanahetu pāpikaṃ icchaṃ paṇidahati – ‘‘mā maṃ jaññā’’ti icchati, ‘‘mā maṃ jaññā’’ti saṅkappati ‘‘mā maṃ jaññā’’ti vācaṃ bhāsati, ‘‘mā maṃ jaññā’’ti kāyena parakkamati. Yā evarūpā māyā māyāvitā accāsarā vañcanā nikati vikiraṇā pariharaṇā gūhanā parigūhanā chādanā paṭicchādanā anuttānīkammaṃ anāvikammaṃ vocchādanā pāpakiriyā – ayaṃ vuccati māyā. Yassa puggalassa ayaṃ māyā appahīnā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘māyāvī’’.

53. Katamo ca puggalo ahiriko? Tattha katamaṃ ahirikaṃ? Yaṃ na hirīyati hiriyitabbena na hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā – idaṃ vuccati ahirikaṃ. Iminā ahirikena samannāgato puggalo ‘‘ahiriko’’.

54. Katamo ca puggalo anottappī? Tattha katamaṃ anottappaṃ? Yaṃ na ottappati ottappitabbena na ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā – idaṃ vuccati anottappaṃ. Iminā anottappena samannāgato puggalo ‘‘anottappī’’.

55. Katamo ca puggalo dubbaco? Tattha katamo dovacassatā? Sahadhammike vuccamāne dovacassāyaṃ dovacassiyaṃ dovacassatā vippaṭikulaggāhitā vipaccanīkasātatā anādariyaṃ anādariyatā agāravatā appatissavatā – ayaṃ vuccati dovacassatā. Imāya dovacassatāya samannāgato puggalo ‘‘dubbaco’’.

56. Katamo ca puggalo pāpamitto? Tattha katamā pāpamittatā? Ye te puggalā assaddhā dussīlā appassutā maccharino duppaññā, yā tesaṃ sevanā nisevanā saṃsevanā bhajanā sambhajanā bhatti sambhatti sampavaṅkatā – ayaṃ vuccati pāpamittatā. Imāya pāpamittatāya samannāgato puggalo ‘‘pāpamitto’’.

57. Katamo ca puggalo indriyesu aguttadvāro? Tattha katamā indriyesu aguttadvāratā? Idhekacco puggalo cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati manindriyaṃ, manindriye na saṃvaraṃ āpajjati. Yā imesaṃ channaṃ indriyānaṃ agutti agopanā anārakkho asaṃvaro – ayaṃ vuccati indriyesu aguttadvāratā. Imāya indriyesu aguttadvāratāya samannāgato puggalo ‘‘indriyesu aguttadvāro’’.

58. Katamo ca puggalo bhojane amattaññū? Tattha katamā bhojane amattaññutā? Idhekacco puggalo appaṭisaṅkhā ayoniso āhāraṃ āhāreti davāya madāya maṇḍanāya vibhūsanāya, yā tattha asantuṭṭhitā amattaññutā appaṭisaṅkhā bhojane – ayaṃ vuccati bhojane amattaññutā. Imāya bhojane amattaññutāya samannāgato puggalo ‘‘bhojane amattaññū’’.

59. Katamo ca puggalo muṭṭhassati? Tattha katamaṃ muṭṭhassaccaṃ? Yā assati ananussati appaṭissati assati assaraṇatā adhāraṇatā pilāpanatā sammusanatā – idaṃ vuccati muṭṭhassaccaṃ. Iminā muṭṭhassaccena samannāgato puggalo ‘‘muṭṭhassati’’.

60. Katamo ca puggalo asampajāno? Tattha katamaṃ asampajaññaṃ? Yaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ anabhisamayo ananubodho asambodho appaṭivedho asaṅgāhaṇā apariyogāhaṇā [asaṃgāhanā apariyogāhanā (sī. syā. ka.)] asamapekkhaṇā apaccavekkhaṇā apaccakkhakammaṃ dummejjhaṃ bālyaṃ asampajaññaṃ moho pamoho sammoho avijjā avijjogho avijjāyogo avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ – idaṃ vuccati asampajaññaṃ. Iminā asampajaññena samannāgato puggalo ‘‘asampajāno’’.

61. Katamo ca puggalo sīlavipanno? Tattha katamā sīlavipatti? Kāyiko vītikkamo vācasiko vītikkamo kāyikavācasiko vītikkamo – ayaṃ vuccati sīlavipatti. Sabbampi dussilyaṃ sīlavipatti. Imāya sīlavipattiyā samannāgato puggalo ‘‘sīlavipanno’’.

62. Katamo ca puggalo diṭṭhivipanno? Tattha katamā diṭṭhivipatti? ‘‘Natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ [sukaṭadukkaṭānaṃ (sī.)] kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā [samaggatā (ka.)] sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’’ti. Yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāro diṭṭhivisūkāyikaṃ diṭṭhivipphanditaṃ diṭṭhisaṃyojanaṃ gāho paṭiggāho abhiniveso parāmāso kummaggo micchāpatho micchattaṃ titthāyatanaṃ vipariyāsaggāho [vipariyesaggāho (sabbattha) padasiddhi cintetabbā], ayaṃ vuccati diṭṭhivipatti. Sabbāpi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti. Imāya diṭṭhivipattiyā samannāgato puggalo ‘‘diṭṭhivipanno’’.

63. Katamo ca puggalo ajjhattasaṃyojano? Yassa puggalassa pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘ajjhattasaṃyojano’’.

64. Katamo ca puggalo bahiddhāsaṃyojano? Yassa puggalassa pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘bahiddhāsaṃyojano’’.

65. Katamo ca puggalo akkodhano? Tattha katamo kodho? Yo kodho kujjhanā kujjhitattaṃ doso dussanā dussitattaṃ byāpatti byāpajjanā byāpajjitattaṃ virodho paṭivirodho caṇḍikkaṃ asuropo anattamanatā cittassa – ayaṃ vuccati kodho. Yassa puggalassa ayaṃ kodho pahīno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘akkodhano’’.

66. Katamo ca puggalo anupanāhī? Tattha katamo upanāho? Pubbakālaṃ kodho aparakālaṃ upanāho yo evarūpo upanāho upanayhanā upanayhitattaṃ aṭṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā anusaṃsandanā anuppabandhanā daḷhīkammaṃ kodhassa – ayaṃ vuccati upanāho. Yassa puggalassa ayaṃ upanāho pahīno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘anupanāhī’’.

67. Katamo ca puggalo amakkhī? Tattha katamo makkho? Yo makkho makkhāyanā makkhāyitattaṃ niṭṭhuriyaṃ niṭṭhuriyakammaṃ – ayaṃ vuccati makkho. Yassa puggalassa ayaṃ makkho pahīno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘amakkhī’’.

68. Katamo ca puggalo apaḷāsī? Tattha katamo paḷāso? Yo paḷāso paḷāsāyanā paḷāsāyitattaṃ paḷāsāhāro vivādaṭṭhānaṃ yugaggāho appaṭinissaggo – ayaṃ vuccati paḷāso. Yassa puggalassa ayaṃ paḷāso pahīno – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘apaḷāsī’’.

69. Katamo ca puggalo anissukī? Tattha katamā issā? Yā paralābhasakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu issā issāyanā issāyitattaṃ usūyā usūyanā usūyitattaṃ – ayaṃ vuccati issā. Yassa puggalassa ayaṃ issā pahīnā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘anissukī’’.

70. Katamo ca pugalo amaccharī? Tattha katamaṃ macchariyaṃ? Pañca macchariyāni – āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ. Yaṃ evarūpaṃ maccheraṃ maccharāyanā maccharāyitattaṃ vevicchaṃ kadariyaṃ kaṭukañcukatā aggahitattaṃ cittassa – idaṃ vuccati macchariyaṃ. Yassa puggalassa idaṃ macchariyaṃ pahīnaṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘amaccharī’’.

71. Katamo ca puggalo asaṭho? Tattha katamaṃ sāṭheyyaṃ? Idhekacco saṭho hoti parisaṭho. Yaṃ tattha saṭhaṃ saṭhatā sāṭheyyaṃ kakkaratā kakkariyaṃ parikkhattatā pārikkhattiyaṃ – idaṃ vuccati sāṭheyyaṃ. Yassa puggalassa idaṃ sāṭheyyaṃ pahīnaṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘asaṭho’’.

72. Katamo ca puggalo amāyāvī? Tattha katamā māyā? Idhekacco puggalo kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā tassa paṭicchādanahetu pāpikaṃ icchaṃ paṇidahati – ‘‘mā maṃ jaññā’’ti icchati, ‘‘mā maṃ jaññā’’ti saṅkappati, ‘‘mā maṃ jaññā’’ti vācaṃ bhāsati, ‘‘mā maṃ jaññā’’ti kāyena parakkamati. Yā evarūpā māyā māyāvitā accāsarā vañcanā nikati vikiraṇā pariharaṇā gūhanā parigūhanā chādanā paṭicchādanā anuttānīkammaṃ anāvikammaṃ vocchādanā pāpakiriyā – ayaṃ vuccati māyā. Yassa puggalassa ayaṃ māyā pahīnā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘amāyāvī’’.

73. Katamo ca puggalo hirimā? Tattha katamā hirī? Yaṃ hirīyati hiriyitabbena hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā – ayaṃ vuccati hirī. Imāya hiriyā samannāgato puggalo ‘‘hirimā’’.

74. Katamo ca puggalo ottappī? Tattha katamaṃ ottappaṃ? Yaṃ ottappati ottappitabbena ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā – idaṃ vuccati ottappaṃ. Iminā ottappena samannāgato puggalo ‘‘ottappī’’.

75. Katamo ca puggalo suvaco? Tattha katamā sovacassatā? Sahadhammike vuccamāne sovacassāyaṃ sovacassiyaṃ sovacassatā avippaṭikulaggāhitā avipaccanīkasātatā sādariyaṃ sādariyatā sagāravatā sappatissavatā – ayaṃ vuccati sovacassatā. Imāya sovacassatāya samannāgato puggalo ‘‘suvaco’’.

76. Katamo ca puggalo kalyāṇamitto? Tattha katamā kalyāṇamittatā? Ye te puggalā saddhā sīlavanto bahussutā cāgavanto paññavanto, yā tesaṃ sevanā nisevanā saṃsevanā bhajanā sambhajanā bhatti sambhatti sampavaṅkatā – ayaṃ vuccati kalyāṇamittatā. Imāya kalyāṇamittatāya samannāgato puggalo ‘‘kalyāṇamitto’’.

77. Katamo ca puggalo indriyesu guttadvāro? Tattha katamā indriyesu guttadvāratā? Idhekacco puggalo cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. Yā imesaṃ channaṃ indriyānaṃ gutti gopanā ārakkho saṃvaro – ayaṃ vuccati indriyesu guttadvāratā. Imāya indriyesu guttadvāratāya samannāgato puggalo ‘‘indriyesu guttadvāro’’.

78. Katamo ca puggalo bhojane mattaññū? Tattha katamā bhojane mattaññutā? Idhekacco puggalo paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti – ‘‘neva davāya, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya; yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāya. Iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro cā’’ti. Yā tattha santuṭṭhitā mattaññutā paṭisaṅkhā bhojane – ayaṃ vuccati bhojane mattaññutā. Imāya bhojane mattaññutāya samannāgato puggalo ‘‘bhojane mattaññū’’.

79. Katamo ca puggalo upaṭṭhitassati? Tattha katamā sati? Yā sati anussati paṭissati sati saraṇatā dhāraṇatā apilāpanatā asammusanatā sati satindriyaṃ satibalaṃ sammāsati – ayaṃ vuccati sati. Imāya satiyā samannāgato puggalo ‘‘upaṭṭhitassati’’.

80. Katamo ca puggalo sampajāno? Tattha katamaṃ sampajaññaṃ? Yā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrī medhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsatthaṃ paññāpāsādo paññāāloko paññāobhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi – idaṃ vuccati sampajaññaṃ. Iminā sampajaññena samannāgato puggalo ‘‘sampajāno’’.

81. Katamo ca puggalo sīlasampanno? Tattha katamā sīlasampadā? Kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo – ayaṃ vuccati sīlasampadā. Sabbopi sīlasaṃvaro sīlasampadā. Imāya sīlasampadāya samannāgato puggalo ‘‘sīlasampanno’’.

82. Katamo ca puggalo diṭṭhisampanno? Tattha katamā diṭṭhisampadā? ‘‘Atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko, atthi paro loko, atthi mātā, atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’’ti. Yā evarūpā paññā pajānanā…pe… amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi – ayaṃ vuccati diṭṭhisampadā. Sabbāpi sammādiṭṭhi diṭṭhisampadā. Imāya diṭṭhisampadāya samannāgato puggalo ‘‘diṭṭhisampanno’’.

83. Katame dve puggalā dullabhā lokasmiṃ? Yo ca pubbakārī, yo ca kataññū katavedī – ime dve puggalā dullabhā lokasmiṃ.

84. Katame dve puggalā duttappayā? Yo ca laddhaṃ laddhaṃ nikkhipati, yo ca laddhaṃ laddhaṃ vissajjeti – ime dve puggalā ‘‘duttappayā’’.

85. Katame dve puggalā sutappayā? Yo ca laddhaṃ laddhaṃ na nikkhipati, yo ca laddhaṃ laddhaṃ na vissajjeti – ime dve puggalā ‘‘sutappayā’’.

86. Katamesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā vaḍḍhanti? Yo ca na kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyati, yo ca kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyati – imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā vaḍḍhanti.

87. Katamesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā na vaḍḍhanti? Yo ca na kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyati, yo ca kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyati – imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā na vaḍḍhanti.

88. Katamo ca puggalo hīnādhimutto? Idhekacco puggalo dussīlo hoti pāpadhammo, so aññaṃ dussīlaṃ pāpadhammaṃ sevati bhajati payirupāsati – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘hīnādhimutto’’.

89. Katamo ca puggalo paṇītādhimutto? Idhekacco puggalo sīlavā hoti kalyāṇadhammo, so aññaṃ sīlavantaṃ kalyāṇadhammaṃ sevati bhajati payirupāsati – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘paṇītādhimutto’’.

90. Katamo ca puggalo titto? Paccekasambuddhā [paccekabuddho (sī.)] ye ca tathāgatassa sāvakā arahanto tittā. Sammāsambuddho titto ca tappetā ca [tappetā ca, ayaṃ vuccati puggalo titto (sī.)].

Dukaniddeso.

3. Tikapuggalapaññatti

91. Katamo ca puggalo nirāso? Idhekacco puggalo dussīlo hoti pāpadhammo asuci saṅkassarasamācāro paṭicchannakammanto assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacāripaṭiñño antopūti avassuto kasambujāto. So suṇāti – ‘‘itthannāmo kira bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Tassa na evaṃ hoti – ‘‘kudāssu nāmāhampi āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissāmī’’ti. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘nirāso’’.

92. Katamo ca puggalo āsaṃso? Idhekacco puggalo sīlavā hoti kalyāṇadhammo. So suṇāti – ‘‘itthannāmo kira bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘‘kudāssu nāmāhampi āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissāmī’’ti. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘āsaṃso’’.

93. Katamo ca puggalo vigatāso? Idhekacco puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. So suṇāti – ‘‘itthannāmo kira bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Tassa na evaṃ hoti – ‘‘kudāssu nāmāhampi āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissāmī’’ti. Taṃ kissa hetu? Yā hissa pubbe avimuttassa vimuttāsā, sā paṭippassaddhā. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘vigatāso’’.

94. Tattha katame tayo gilānūpamā puggalā? Tayo gilānā – idhekacco gilāno labhanto vā sappāyāni bhojanāni alabhanto vā sappāyāni bhojanāni, labhanto vā sappāyāni bhesajjāni alabhanto vā sappāyāni bhesajjāni, labhanto vā patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ alabhanto vā patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ, neva vuṭṭhāti tamhā ābādhā. (1)

Idha panekacco gilāno labhanto vā sappāyāni bhojanāni alabhanto vā sappāyāni bhojanāni, labhanto vā sappāyāni bhesajjāni alabhanto vā sappāyāni bhesajjāni, labhanto vā patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ alabhanto vā patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ, vuṭṭhāti tamhā ābādhā. (2)

Idha panekacco gilāno labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhanto, labhanto sappāyāni bhesajjāni no alabhanto, labhanto patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ no alabhanto, vuṭṭhāti tamhā ābādhā. (3)

Tatra yvāyaṃ gilāno labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhanto, labhanto sappāyāni bhesajjāni no alabhanto, labhanto patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ no alabhanto, vuṭṭhāti tamhā ābādhā, imaṃ gilānaṃ paṭicca bhagavatā gilānabhattaṃ anuññātaṃ gilānabhesajjaṃ anuññātaṃ gilānupaṭṭhāko anuññāto. Imañca pana gilānaṃ paṭicca aññepi gilānā upaṭṭhātabbā.

Evamevaṃ [evameva (sī.)] tayo gilānūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idhekacco puggalo labhanto vā tathāgataṃ dassanāya alabhanto vā tathāgataṃ dassanāya, labhanto vā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savaṇāya alabhanto vā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savaṇāya, neva okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. (1)

Idha panekacco puggalo labhanto vā tathāgataṃ dassanāya alabhanto vā tathāgataṃ dassanāya, labhanto vā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savaṇāya alabhanto vā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savaṇāya, okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. (2)

Idha panekacco puggalo labhanto tathāgataṃ dassanāya no alabhanto, labhanto tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savaṇāya no alabhanto, okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. (3)

Tatra yvāyaṃ puggalo labhanto tathāgataṃ dassanāya no alabhanto, labhanto tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savaṇāya no alabhanto, okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, imaṃ puggalaṃ paṭicca bhagavatā dhammadesanā anuññātā, imañca puggalaṃ paṭicca aññesampi dhammo desetabbo. Ime tayo gilānūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

95. Katamo ca puggalo kāyasakkhī? Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kāyasakkhī’’.

96. Katamo ca puggalo diṭṭhippatto? Idhekacco puggalo ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘diṭṭhippatto’’.

97. Katamo ca puggalo saddhāvimutto? Idhekacco puggalo ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti, no ca kho yathādiṭṭhippattassa – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘saddhāvimutto’’.

98. Katamo ca puggalo gūthabhāṇī? Idhekacco puggalo musāvādī hoti sabhaggato vā parisaggato vā ñātimajjhagato vā pūgamajjhagato vā rājakulamajjhagato vā abhinīto sakkhipuṭṭho – ‘‘ehambho [ehi bho (syā. ka.) ma. ni. 1.440; a. ni. 3.28], purisa, yaṃ jānāsi taṃ vadehī’’ti, so ajānaṃ vā āha – ‘‘jānāmī’’ti, jānaṃ vā āha – ‘‘na jānāmī’’ti, apassaṃ vā āha – ‘‘passāmī’’ti, passaṃ vā āha – ‘‘na passāmī’’ti. Iti attahetu vā parahetu vā āmisakiñcikkhahetu vā sampajānamusā bhāsitā hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘gūthabhāṇī’’.

99. Katamo ca puggalo pupphabhāṇī? Idhekacco puggalo musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti sabhaggato vā parisaggato vā ñātimajjhagato vā pūgamajjhagato vā rājakulamajjhagato vā abhinīto sakkhipuṭṭho – ‘‘ehambho, purisa, yaṃ jānāsi taṃ vadehī’’ti, so ajānaṃ vā āha – ‘‘na jānāmī’’ti, jānaṃ vā āha – ‘‘jānāmī’’ti, apassaṃ vā āha – ‘‘na passāmī’’ti, passaṃ vā āha – ‘‘passāmī’’ti. Iti attahetu vā parahetu vā āmisakiñcikkhahetu vā na sampajānamusā bhāsitā hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘pupphabhāṇī’’.

100. Katamo ca puggalo madhubhāṇī? Idhekacco puggalo yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemaniyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘madhubhāṇī’’.

101. Katamo ca puggalo arukūpamacitto? Idhekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati [patiṭṭhīyati (syā. ka.) a. ni. 3.25], kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Seyyathāpi nāma duṭṭhāruko kaṭṭhena vā kaṭhalāya [kathalāya (ka.), kathalena (aṭṭhakathā) a. ni. 3.25] vā ghaṭṭito bhiyyoso mattāya āsavaṃ deti [assavanoti (sī.)], evamevaṃ idhekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘arukūpamacitto’’.

102. Katamo ca puggalo vijjūpamacitto? Idhekacco puggalo ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Seyyathāpi nāma cakkhumā puriso rattandhakāratimisāya vijjantarikāya rūpāni passeyya, evamevaṃ idhekacco puggalo ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘vijjūpamacitto’’.

103. Katamo ca puggalo vajirūpamacitto? Idhekacco puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Seyyathāpi nāma vajirassa natthi kiñci abhejjaṃ maṇi vā pāsāṇo vā, evamevaṃ idhekacco puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘vajirūpamacitto’’.

104. Katamo ca puggalo andho? Idhekaccassa puggalassa tathārūpaṃ cakkhu na hoti yathārūpena cakkhunā anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigaccheyya, adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kareyya; tathārūpampissa cakkhu na hoti yathārūpena cakkhunā kusalākusale dhamme jāneyya, sāvajjānavajje dhamme jāneyya, hīnappaṇīte dhamme jāneyya, kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme jāneyya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘andho’’.

105. Katamo ca puggalo ekacakkhu? Idhekaccassa puggalassa tathārūpaṃ cakkhu hoti, yathārūpena cakkhunā anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigaccheyya, adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kareyya; tathārūpampissa cakkhu na hoti yathārūpena cakkhunā kusalākusale dhamme jāneyya, sāvajjānavajje dhamme jāneyya, hīnappaṇīte dhamme jāneyya, kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme jāneyya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘ekacakkhu’’.

106. Katamo ca puggalo dvicakkhu? Idhekaccassa puggalassa tathārūpaṃ cakkhu hoti yathārūpena cakkhunā anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigaccheyya, adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kareyya; tathārūpampissa cakkhu hoti yathārūpena cakkhunā kusalākusale dhamme jāneyya, sāvajjānavajje dhamme jāneyya, hīnappaṇīte dhamme jāneyya, kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme jāneyya – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘dvicakkhu’’.

107. Katamo ca puggalo avakujjapañño? Idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā [gato (sī.), gantvā (syā.)] hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavaṇāya [dhammassavanāya (syā.)]. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti. Vuṭṭhitopi tamhā āsanā tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti. Seyyathāpi nāma kumbho nikkujjo [nikujjo (syā.) a. ni. 3.30] tatra udakaṃ āsittaṃ vivaṭṭati, no saṇṭhāti;

evamevaṃ idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavaṇāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti. Vuṭṭhitopi tamhā āsanā tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘avakujjapañño’’.

108. Katamo ca puggalo ucchaṅgapañño? Idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavaṇāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti. Vuṭṭhito ca kho tamhā āsanā tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti. Seyyathāpi nāma purisassa ucchaṅge nānākhajjakāni ākiṇṇāni – tilā taṇḍulā [tilataṇḍulā (ka.) a. ni. 3.30] modakā badarā. So tamhā āsanā vuṭṭhahanto satisammosā pakireyya. Evamevaṃ idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavaṇāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti. Vuṭṭhito ca kho tamhā āsanā tassā kathāya neva ādimpi manasi karoti, na majjhampi manasi karoti, na pariyosānampi manasi karoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘ucchaṅgapañño’’.

109. Katamo ca puggalo puthupañño? Idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavaṇāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti. Vuṭṭhitopi tamhā āsanā tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti. Seyyathāpi nāma kumbho ukkujjo tatra udakaṃ āsittaṃ saṇṭhāti, no vivaṭṭati; evamevaṃ idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā honti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavaṇāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti. Vuṭṭhitopi tamhā āsanā tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘puthupañño’’.

110. Katamo ca puggalo kāmesu ca bhavesu ca avītarāgo? Sotāpannasakadāgāmino – ime vuccanti puggalā ‘‘kāmesu ca bhavesu ca avītarāgā’’.

111. Katamo ca puggalo kāmesu vītarāgo, bhavesu avītarāgo? Anāgāmī – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kāmesu vītarāgo, bhavesu avītarāgo’’.

112. Katamo ca puggalo kāmesu ca bhavesu ca vītarāgo? Arahā – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kāmesu ca bhavesu ca vītarāgo’’.

113. Katamo ca puggalo pāsāṇalekhūpamo? Idhekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho ciraṃ dīgharattaṃ anuseti. Seyyathāpi nāma pāsāṇe lekhā na khippaṃ lujjati vātena vā udakena vā, ciraṭṭhitikā hoti; evamevaṃ idhekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho ciraṃ dīgharattaṃ anuseti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘pāsāṇalekhūpamo’’.

114. Katamo ca puggalo pathavilekhūpamo? Idhekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho na ciraṃ dīgharattaṃ anuseti. Seyyathāpi nāma pathaviyā [paṭhaviyā (sī. syā.)] lekhā khippaṃ lujjati vātena vā udakena vā, na ciraṭṭhitikā hoti; evamevaṃ idhekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho na ciraṃ dīgharattaṃ anuseti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘pathavilekhūpamo’’.

115. Katamo ca puggalo udakalekhūpamo? Idhekacco puggalo āgāḷhenapi vuccamāno pharusenapi vuccamāno amanāpenapi vuccamāno saṃsandatimeva [… ceva (syā.) a. ni. 3.133] sandhiyatimeva [… ceva (syā.) a. ni. 3.133] sammodatimeva [… ceva (syā.) a. ni. 3.133]. Seyyathāpi nāma udake lekhā khippaṃ lujjati, na ciraṭṭhitikā hoti; evamevaṃ idhekacco puggalo āgāḷhenapi vuccamāno pharusenapi vuccamāno amanāpenapi vuccamāno saṃsandatimeva sandhiyatimeva sammodatimeva – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘udakalekhūpamo’’.

116. Tattha katame tayo potthakūpamā puggalā? Tayo potthakā – navopi potthako dubbaṇṇo ceva hoti dukkhasamphasso ca appaggho ca, majjhimopi potthako dubbaṇṇo ceva hoti dukkhasamphasso ca appaggho ca, jiṇṇopi potthako dubbaṇṇo ceva hoti dukkhasamphasso ca appaggho ca. Jiṇṇampi potthakaṃ ukkhaliparimajjanaṃ vā karonti saṅkārakūṭe vā naṃ chaḍḍenti. Evamevaṃ tayome potthakūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu. Katame tayo? Navo cepi bhikkhu hoti dussīlo pāpadhammo, idamassa dubbaṇṇatāya. Seyyathāpi so potthako dubbaṇṇo, tathūpamo ayaṃ puggalo. Ye kho panassa sevanti bhajanti payirupāsanti diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Idamassa dukkhasamphassatāya. Seyyathāpi so potthako dukkhasamphasso, tathūpamo ayaṃ puggalo. Yesaṃ kho pana so paṭiggaṇhāti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Idamassa appagghatāya. Seyyathāpi so potthako appaggho, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Majjhimo cepi bhikkhu hoti…pe… thero cepi bhikkhu hoti dussīlo pāpadhammo, idamassa dubbaṇṇatāya. Seyyathāpi so potthako dubbaṇṇo, tathūpamo ayaṃ puggalo. Ye kho panassa sevanti bhajanti payirupāsanti diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Idamassa dukkhasamphassatāya. Seyyathāpi so potthako dukkhasamphasso, tathūpamo ayaṃ puggalo. Yesaṃ kho pana so paṭiggaṇhāti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Idamassa appagghatāya. Seyyathāpi so potthako appaggho, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Evarūpo ce thero bhikkhu saṅghamajjhe bhaṇati. Tamenaṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘kiṃ nu kho tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma bhaṇitabbaṃ maññasī’’ti! So kupito anattamano tathārūpiṃ vācaṃ nicchāreti yathārūpāya vācāya saṅgho taṃ ukkhipati, saṅkārakūṭeva naṃ potthakaṃ. Ime tayo potthakūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu.

117. Tattha katame tayo kāsikavatthūpamā puggalā? Tīṇi kāsikavatthāni – navampi kāsikavatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassañca mahagghañca, majjhimampi kāsikavatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassañca mahagghañca, jiṇṇampi kāsikavatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassañca mahagghañca. Jiṇṇampi kāsikavatthaṃ ratanapaliveṭhanaṃ vā karonti gandhakaraṇḍake vā naṃ nikkhipanti.

Evamevaṃ tayome kāsikavatthūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu. Katame tayo? Navo cepi bhikkhu hoti sīlavā kalyāṇadhammo, idamassa suvaṇṇatāya. Seyyathāpi taṃ kāsikavatthaṃ vaṇṇavantaṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo. Ye kho panassa sevanti bhajanti payirupāsanti diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Idamassa sukhasamphassatāya. Seyyathāpi taṃ kāsikavatthaṃ sukhasamphassaṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo. Yesaṃ kho pana so [yesaṃ kho pana (sabbattha) a. ni. 3.100] paṭiggaṇhāti [patigaṇhāti (sī.) rūpasiddhiṭīkāya pana sameti] cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Idamassa mahagghatāya. Seyyathāpi taṃ kāsikavatthaṃ mahagghaṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Majjhimo cepi bhikkhu…pe… thero cepi bhikkhu hoti sīlavā kalyāṇadhammo, idamassa suvaṇṇatāya. Seyyathāpi taṃ kāsikavatthaṃ vaṇṇavantaṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo. Ye kho panassa sevanti bhajanti payirupāsanti diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Idamassa sukhasamphassatāya. Seyyathāpi taṃ kāsikavatthaṃ sukhasamphassaṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo. Yesaṃ kho pana so paṭiggaṇhāti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Idamassa mahagghatāya. Seyyathāpi taṃ kāsikavatthaṃ mahagghaṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Evarūpo ce thero bhikkhu saṅghamajjhe bhaṇati, tamenaṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘appasaddā āyasmanto hotha, thero bhikkhu dhammañca vinayañca bhaṇatī’’ti. Tassa taṃ vacanaṃ ādheyyaṃ gacchati, gandhakaraṇḍakeva naṃ kāsikavatthaṃ. Ime tayo kāsikavatthūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu.

118. Katamo ca puggalo suppameyyo? Idhekacco puggalo uddhato hoti unnaḷo capalo mukharo vikiṇṇavāco muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākaṭindriyo – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘suppameyyo’’.

119. Katamo ca puggalo duppameyyo? Idhekacco puggalo anuddhato hoti anunnaḷo acapalo amukharo avikiṇṇavāco upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘duppameyyo’’.

120. Katamo ca puggalo appameyyo? Idhekacco puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘appameyyo’’.

121. Katamo ca puggalo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo? Idhekacco puggalo hīno hoti sīlena samādhinā paññāya. Evarūpo puggalo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo, aññatra anuddayā aññatra anukampā.

122. Katamo ca puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo? Idhekacco puggalo sadiso hoti sīlena samādhinā paññāya. Evarūpo puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? ‘‘Sīlasāmaññagatānaṃ sataṃ sīlakathā ca no bhavissati, sā ca no phāsu bhavissati, sā ca no pavattinī bhavissati; samādhisāmaññagatānaṃ sataṃ samādhikathā ca no bhavissati, sā ca no phāsu bhavissati, sā ca no pavattinī [pavattanī (sī.) a. ni. 3.26] bhavissati; paññāsāmaññagatānaṃ sataṃ paññākathā ca no bhavissati, sā ca no phāsu bhavissati, sā ca no pavattinī bhavissatī’’ti. Tasmā evarūpo puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo.

123. Katamo ca puggalo sakkatvā garuṃ katvā sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo? Idhekacco puggalo adhiko hoti sīlena samādhinā paññāya. Evarūpo puggalo sakkatvā garuṃ katvā sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? ‘‘Aparipūraṃ vā sīlakkhandhaṃ paripūressāmi, paripūraṃ vā sīlakkhandhaṃ tattha tattha paññāya anuggahessāmi; aparipūraṃ vā samādhikkhandhaṃ paripūressāmi, paripūraṃ vā samādhikkhandhaṃ tattha tattha paññāya anuggahessāmi; aparipūraṃ vā paññākkhandhaṃ paripūressāmi, paripūraṃ vā paññākkhandhaṃ tattha tattha paññāya anuggahessāmī’’ti. Tasmā evarūpo puggalo sakkatvā garuṃ katvā sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo.

124. Katamo ca puggalo jigucchitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo? Idhekacco puggalo dussīlo hoti pāpadhammo asuci saṅkassarasamācāro paṭicchannakammanto assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacāripaṭiñño antopūti avassuto kasambujāto. Evarūpo puggalo jigucchitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Kiñcāpi evarūpassa puggalassa na diṭṭhānugatiṃ āpajjati, atha kho naṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati – ‘‘pāpamitto purisapuggalo pāpasahāyo pāpasampavaṅko’’ti. Seyyathāpi nāma ahi gūthagato kiñcāpi na ḍaṃsati, atha kho naṃ makkheti; evamevaṃ kiñcāpi evarūpassa puggalassa na diṭṭhānugatiṃ āpajjati, atha kho naṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati – ‘‘pāpamitto purisapuggalo pāpasahāyo pāpasampavaṅko’’ti! Tasmā evarūpo puggalo jigucchitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo.

125. Katamo ca puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo? Idhekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Seyyathāpi nāma duṭṭhāruko kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭito bhiyyoso mattāya āsavaṃ deti, evamevaṃ idhekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Seyyathāpi nāma tindukālātaṃ kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭitaṃ bhiyyoso mattāya cicciṭāyati ciṭiciṭāyati, evamevaṃ idhekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Seyyathāpi nāma gūthakūpo kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭito bhiyyoso mattāya duggandho hoti, evamevaṃ idhekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti; evarūpo puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? ‘‘Akkoseyyapi maṃ paribhāseyyapi maṃ anatthampi me kareyyā’’ti! Tasmā evarūpo puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo.

126. Katamo ca puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo? Idhekacco puggalo sīlavā hoti kalyāṇadhammo – evarūpo puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Kiñcāpi evarūpassa puggalassa na diṭṭhānugatiṃ āpajjati, atha kho naṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati – ‘‘kalyāṇamitto purisapuggalo kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko’’ti! Tasmā evarūpo puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo.

127. Katamo ca puggalo sīlesu paripūrakārī, samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī? Sotāpannasakadāgāmino – ime vuccanti puggalā sīlesu paripūrakārino, samādhismiṃ mattaso kārino, paññāya mattaso kārino.

128. Katamo ca puggalo sīlesu ca paripūrakārī, samādhismiñca paripūrakārī, paññāya mattaso kārī? Anāgāmī – ayaṃ vuccati puggalo sīlesu ca paripūrakārī, samādhismiñca paripūrakārī, paññāya mattaso kārī.

129. Katamo ca puggalo sīlesu ca paripūrakārī, samādhismiñca paripūrakārī, paññāya ca paripūrakārī? Arahā – ayaṃ vuccati puggalo sīlesu ca paripūrakārī, samādhismiñca paripūrakārī, paññāya ca paripūrakārī.

130. Tattha katame tayo satthāro? Idhekacco satthā kāmānaṃ pariññaṃ paññapeti [paññāpeti (sī. syā.)], na rūpānaṃ pariññaṃ paññapeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññapeti. Idha panekacco satthā kāmānañca pariññaṃ paññapeti, rūpānañca pariññaṃ paññapeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññapeti. Idha panekacco satthā kāmānañca pariññaṃ paññapeti, rūpānañca pariññaṃ paññapeti, vedanānañca pariññaṃ paññapeti.

Tatra yvāyaṃ satthā kāmānaṃ pariññaṃ paññapeti, na rūpānaṃ pariññaṃ paññapeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññapeti, rūpāvacarasamāpattiyā lābhī satthā tena daṭṭhabbo. Tatra yvāyaṃ satthā kāmānañca pariññaṃ paññapeti, rūpānañca pariññaṃ paññapeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññapeti, arūpāvacarasamāpattiyā lābhī satthā tena daṭṭhabbo. Tatra yvāyaṃ satthā kāmānañca pariññaṃ paññapeti, rūpānañca pariññaṃ paññapeti, vedanānañca pariññaṃ paññapeti, sammāsambuddho satthā tena daṭṭhabbo. Ime tayo satthāro.

131. Tattha katame aparepi tayo satthāro? Idhekacco satthā diṭṭhe ceva dhamme attānaṃ saccato thetato paññapeti, abhisamparāyañca attānaṃ saccato thetato paññapeti. Idha panekacco satthā diṭṭhe ceva dhamme attānaṃ saccato thetato paññapeti, no ca kho abhisamparāyaṃ attānaṃ saccato thetato paññapeti. Idha panekacco satthā diṭṭhe ceva dhamme attānaṃ saccato thetato na paññapeti, abhisamparāyañca attānaṃ saccato thetato na paññapeti.

Tatra yvāyaṃ satthā diṭṭhe ceva dhamme attānaṃ saccato thetato paññapeti, abhisamparāyañca attānaṃ saccato thetato paññapeti, sassatavādo satthā tena daṭṭhabbo. Tatra yvāyaṃ satthā diṭṭhe ceva dhamme attānaṃ saccato thetato paññapeti, no ca kho abhisamparāyaṃ attānaṃ saccato thetato paññapeti, ucchedavādo satthā tena daṭṭhabbo. Tatra yvāyaṃ satthā diṭṭhe ceva dhamme attānaṃ saccato thetato na paññapeti, abhisamparāyañca attānaṃ saccato thetato na paññapeti, sammāsambuddho satthā tena daṭṭhabbo. Ime aparepi tayo satthāro.

Tikaniddeso.

4. Catukkapuggalapaññatti

132. Katamo ca puggalo asappuriso? Idhekacco puggalo pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘asappuriso’’.

133. Katamo ca puggalo asappurisena asappurisataro? Idhekacco puggalo attanā ca pāṇātipātī hoti parañca pāṇātipāte samādapeti, attanā ca adinnādāyī hoti parañca adinnādāne samādapeti, attanā ca kāmesumicchācārī hoti parañca kāmesumicchācāre samādapeti, attanā ca musāvādī hoti parañca musāvāde samādapeti, attanā ca surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti parañca surāmerayamajjapamādaṭṭhāne samādapeti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘asappurisena asappurisataro’’.

134. Katamo ca puggalo sappuriso? Idhekacco puggalo pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sappuriso’’.

135. Katamo ca puggalo sappurisena sappurisataro? Idhekacco puggalo attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hoti parañca pāṇātipātā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca adinnādānā paṭivirato hoti parañca adinnādānā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca kāmesumicchācārā paṭivirato hoti parañca kāmesumicchācārā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca musāvādā paṭivirato hoti parañca musāvādā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti parañca surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇiyā samādapeti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sappurisena sappurisataro’’.

136. Katamo ca puggalo pāpo? Idhekacco puggalo pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, pisuṇavāco [pisuṇāvāco] hoti, pharusavāco [pharusāvāco (sī.) dī. ni. 3.115] hoti, samphappalāpī hoti, abhijjhālu hoti, byāpannacitto hoti, micchādiṭṭhi [micchādiṭṭhī (ka.)] hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘pāpo’’.

137. Katamo ca puggalo pāpena pāpataro? Idhekacco puggalo attanā ca pāṇātipātī hoti parañca pāṇātipāte samādapeti, attanā ca adinnādāyī hoti parañca adinnādāne samādapeti, attanā ca kāmesumicchācārī hoti parañca kāmesumicchācāre samādapeti, attanā ca musāvādī hoti parañca musāvāde samādapeti, attanā ca pisuṇavāco hoti parañca pisuṇāya vācāya samādapeti, attanā ca pharusavāco hoti parañca pharusāya vācāya samādapeti, attanā ca samphappalāpī hoti parañca samphappalāpe samādapeti, attanā ca abhijjhālu hoti parañca abhijjhāya samādapeti, attanā ca byāpannacitto hoti parañca byāpāde samādapeti, attanā ca micchādiṭṭhi hoti parañca micchādiṭṭhiyā samādapeti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘pāpena pāpataro’’.

138. Katamo ca puggalo kalyāṇo? Idhekacco puggalo pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti, anabhijjhālu hoti, abyāpannacitto hoti, sammādiṭṭhi [sammādiṭṭhī (ka.)] hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kalyāṇo’’.

139. Katamo ca puggalo kalyāṇena kalyāṇataro? Idhekacco puggalo attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hoti parañca pāṇātipātā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca adinnādānā paṭivirato hoti parañca adinnādānā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca kāmesumicchācārā paṭivirato hoti parañca kāmesumicchācārā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca musāvādā paṭivirato hoti parañca musāvādā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti parañca pisuṇāya vācāya veramaṇiyā samādapeti, attanā ca pharusāya vācāya paṭivirato hoti parañca pharusāya vācāya veramaṇiyā samādapeti, attanā ca samphappalāpā paṭivirato hoti parañca samphappalāpā veramaṇiyā samādapeti, attanā ca anabhijjhālu hoti parañca anabhijjhāya samādapeti, attanā ca abyāpannacitto hoti parañca abyāpāde samādapeti, attanā ca sammādiṭṭhi hoti parañca sammādiṭṭhiyā samādapeti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kalyāṇena kalyāṇataro’’.

140. Katamo ca puggalo pāpadhammo? Idhekacco puggalo pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti…pe… micchādiṭṭhi hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘pāpadhammo’’.

141. Katamo ca puggalo pāpadhammena pāpadhammataro? Idhekacco puggalo attanā ca pāṇātipātī hoti parañca pāṇātipāte samādapeti, attanā ca adinnādāyī hoti parañca adinnādāne samādapeti…pe… attanā ca micchādiṭṭhi hoti parañca micchādiṭṭhiyā samādapeti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘pāpadhammena pāpadhammataro’’.

142. Katamo ca puggalo kalyāṇadhammo? Idhekacco puggalo pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti…pe… samādiṭṭhi hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kalyāṇadhammo’’.

143. Katamo ca puggalo kalyāṇadhammena kalyāṇadhammataro? Idhekacco puggalo attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hoti parañca pāṇātipātā veramaṇiyā samādapeti…pe… attanā ca sammādiṭṭhi hoti parañca sammādiṭṭhiyā samādapeti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘kalyāṇadhammena kalyāṇadhammataro’’.

144. Katamo ca puggalo sāvajjo? Idhekacco puggalo sāvajjena kāyakammena samannāgato hoti, sāvajjena vacīkammena samannāgato hoti, sāvajjena manokammena samannāgato hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sāvajjo’’.

145. Katamo ca puggalo vajjabahulo? Idhekacco puggalo sāvajjena bahulaṃ kāyakammena samannāgato hoti appaṃ anavajjena, sāvajjena bahulaṃ vacīkammena samannāgato hoti appaṃ anavajjena, sāvajjena bahulaṃ manokammena samannāgato hoti appaṃ anavajjena – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘vajjabahulo’’.

146. Katamo ca puggalo appavajjo? Idhekacco puggalo anavajjena bahulaṃ kāyakammena samannāgato hoti appaṃ sāvajjena, anavajjena bahulaṃ vacīkammena samannāgato hoti appaṃ sāvajjena, anavajjena bahulaṃ manokammena samannāgato hoti appaṃ sāvajjena – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘appavajjo’’.

147. Katamo ca puggalo anavajjo? Idhekacco puggalo anavajjena kāyakammena samannāgato hoti, anavajjena vacīkammena samannāgato hoti, anavajjena manokammena samannāgato hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘anavajjo’’.

148. Katamo ca puggalo ugghaṭitaññū? Yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘ugghaṭitaññū’’.

149. Katamo ca puggalo vipañcitaññū? Yassa puggalassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘vipañcitaññū’’.

150. Katamo ca puggalo neyyo? Yassa puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato evaṃ anupubbena dhammābhisamayo hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘neyyo’’.

151. Katamo ca puggalo padaparamo? Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘padaparamo’’.

152. Katamo ca puggalo yuttappaṭibhāno [yuttapaṭibhāṇo (syā.) a. ni. 4.132] no muttappaṭibhāno? Idhekacco puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno yuttaṃ vadati no sīghaṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘yuttappaṭibhāno no muttappaṭibhāno’’.

153. Katamo ca puggalo muttappaṭibhāno no yuttappaṭibhāno? Idhekacco puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno sīghaṃ vadati no yuttaṃ – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘muttappaṭibhāno no yuttappaṭibhāno’’.

154. Katamo ca puggalo yuttappaṭibhāno ca muttappaṭibhāno ca? Idhekacco puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno yuttañca vadati sīghañca – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘yuttappaṭibhāno ca muttappaṭibhāno ca’’.

155. Katamo ca puggalo neva yuttappaṭibhāno no muttappaṭibhāno? Idhekacco puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno neva yuttaṃ vadati no sīghaṃ – ayaṃ vuccati, puggalo ‘‘neva yuttappaṭibhāno no muttappaṭibhāno’’.

156. Tattha katame cattāro dhammakathikā puggalā? Idhekacco dhammakathiko appañca bhāsati asahitañca, parisā cassa na kusalā hoti sahitāsahitassa. Evarūpo dhammakathiko evarūpāya parisāya dhammakathikotveva saṅkhaṃ gacchati.

Idha panekacco dhammakathiko appañca bhāsati sahitañca, parisā cassa kusalā hoti sahitāsahitassa. Evarūpo dhammakathiko evarūpāya parisāya dhammakathikotveva saṅkhaṃ gacchati.

Idha panekacco dhammakathiko bahuñca bhāsati asahitañca, parisā cassa na kusalā hoti sahitāsahitassa. Evarūpo dhammakathiko evarūpāya parisāya dhammakathikotveva saṅkhaṃ gacchati.

Idha panekacco dhammakathiko bahuñca bhāsati sahitañca, parisā cassa kusalā hoti sahitāsahitassa. Evarūpo dhammakathiko evarūpāya parisāya dhammakathikotveva saṅkhaṃ gacchati. Ime cattāro ‘‘dhammakathikā puggalā’’.

157. Tattha katame cattāro valāhakūpamā puggalā? Cattāro valāhakā – gajjitā no vassitā, vassitā no gajjitā, gajjitā ca vassitā ca, neva gajjitā no vassitā. Evamevaṃ cattārome valāhakūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Gajjitā no vassitā, vassitā no gajjitā, gajjitā ca vassitā ca, neva gajjitā no vassitā.

Kathañca puggalo gajjitā hoti no vassitā? Idhekacco puggalo bhāsitā hoti, no kattā. Evaṃ puggalo gajjitā hoti, no vassitā. Seyyathāpi so valāhako gajjitā no vassitā, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo vassitā hoti no gajjitā? Idhekacco puggalo kattā hoti, no bhāsitā. Evaṃ puggalo vassitā hoti no gajjitā. Seyyathāpi so valāhako vassitā no gajjitā, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo gajjitā ca hoti vassitā ca? Idhekacco puggalo bhāsitā ca hoti, kattā ca. Evaṃ puggalo gajjitā ca hoti vassitā ca. Seyyathāpi so valāhako gajjitā ca vassitā ca, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo neva gajjitā hoti no vassitā? Idhekacco puggalo neva bhāsitā hoti no kattā. Evaṃ puggalo neva gajjitā hoti no vassitā. Seyyathāpi so valāhako neva gajjitā no vassitā, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Ime cattāro valāhakūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

158. Tattha katame cattāro mūsikūpamā puggalā? Catasso mūsikā – gādhaṃ kattā no vasitā, vasitā no gādhaṃ kattā, gādhaṃ kattā ca vasitā ca, neva gādhaṃ kattā no vasitā. Evamevaṃ cattārome mūsikūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Gādhaṃ kattā no vasitā, vasitā no gādhaṃ kattā, gādhaṃ kattā ca vasitā ca, neva gādhaṃ kattā no vasitā.

Kathañca puggalo gādhaṃ kattā hoti no vasitā? Idhekacco puggalo dhammaṃ pariyāpuṇāti – suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ puggalo gādhaṃ kattā hoti no vasitā. Seyyathāpi sā mūsikā gādhaṃ kattā no vasitā, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo vasitā hoti no gādhaṃ kattā? Idhekacco puggalo dhammaṃ na pariyāpuṇāti – suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ puggalo vasitā hoti no gādhaṃ kattā. Seyyathāpi sā mūsikā vasitā no gādhaṃ kattā, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo gādhaṃ kattā ca hoti vasitā ca? Idhekacco puggalo dhammaṃ pariyāpuṇāti – suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ puggalo gādhaṃ kattā ca hoti vasitā ca. Seyyathāpi sā mūsikā gādhaṃ kattā ca vasitā ca, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo neva gādhaṃ kattā hoti no vasitā? Idhekacco puggalo dhammaṃ na pariyāpuṇāti – suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ puggalo neva gādhaṃ kattā hoti no vasitā. Seyyathāpi sā mūsikā neva gādhaṃ kattā no vasitā, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Ime cattāro mūsikūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

159. Tattha katame cattāro ambūpamā puggalā? Cattāri ambāni – āmaṃ pakkavaṇṇi [pakkavaṇṇī], pakkaṃ āmavaṇṇi [āmavaṇṇī (syā. ka.) a. ni. 4.105], āmaṃ āmavaṇṇi, pakkaṃ pakkavaṇṇi. Evamevaṃ cattārome ambūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Āmo pakkavaṇṇī, pakko āmavaṇṇī, āmo āmavaṇṇī, pakko pakkavaṇṇī.

Kathañca puggalo āmo hoti pakkavaṇṇī? Idhekaccassa puggalassa pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ [sammiñjitaṃ (sī. syā.)] pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ puggalo āmo hoti pakkavaṇṇī. Seyyathāpi taṃ ambaṃ āmaṃ pakkavaṇṇi, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo pakko hoti āmavaṇṇī? Idhekaccassa puggalassa na pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ puggalo pakko hoti āmavaṇṇī. Seyyathāpi taṃ ambaṃ pakkaṃ āmavaṇṇi, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo āmo hoti āmavaṇṇī? Idhekaccassa puggalassa na pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ nappajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ puggalo āmo hoti āmavaṇṇī. Seyyathāpi taṃ ambaṃ āmaṃ āmavaṇṇi, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo pakko hoti pakkavaṇṇī? Idhekaccassa puggalassa pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti …pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ puggalo pakko hoti pakkavaṇṇī. Seyyathāpi taṃ ambaṃ pakkaṃ pakkavaṇṇi, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Ime cattāro ambūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

160. Tattha katame cattāro kumbhūpamā puggalā? Cattāro kumbhā – tuccho pihito, pūro vivaṭo, tuccho vivaṭo, pūro pihito. Evamevaṃ cattārome kumbhūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Tuccho pihito, pūro vivaṭo, tuccho vivaṭo, pūro pihito.

Kathañca puggalo tuccho hoti pihito? Idhekaccassa puggalassa pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ nappajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ puggalo tuccho hoti pihito. Seyyathāpi so kumbho tuccho pihito, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo pūro hoti vivaṭo? Idhekaccassa puggalassa na pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ puggalo pūro hoti vivaṭo. Seyyathāpi so kumbho pūro vivaṭo, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo tuccho hoti vivaṭo? Idhekaccassa puggalassa na pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ nappajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ puggalo tuccho hoti vivaṭo. Seyyathāpi so kumbho tuccho vivaṭo, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo pūro hoti pihito? Idhekaccassa puggalassa pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ puggalo pūro hoti pihito. Seyyathāpi so kumbho pūro pihito, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Ime cattāro kumbhūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

161. Tattha katame cattāro udakarahadūpamā puggalā? Cattāro udakarahadā – uttāno gambhīrobhāso, gambhīro uttānobhāso, uttāno uttānobhāso, gambhīro gambhīrobhāso. Evamevaṃ cattārome udakarahadūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Uttāno gambhīrobhāso, gambhīro uttānobhāso, uttāno uttānobhāso, gambhīro gambhīrobhāso.

Kathañca puggalo uttāno hoti gambhīrobhāso? Idhekaccassa puggalassa pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ nappajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ puggalo uttāno hoti gambhīrobhāso. Seyyathāpi so udakarahado uttāno gambhīrobhāso, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo gambhīro hoti uttānobhāso? Idhekaccassa puggalassa na pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ puggalo gambhīro hoti uttānobhāso. Seyyathāpi so udakarahado gambhīro uttānobhāso, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo uttāno hoti uttānobhāso? Idhekaccassa puggalassa na pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ nappajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ puggalo uttāno hoti uttānobhāso. Seyyathāpi so udakarahado uttāno uttānobhāso, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo gambhīro hoti gambhīrobhāso? Idhekaccassa puggalassa pāsādikaṃ hoti abhikkantaṃ paṭikkantaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ samiñjitaṃ pasāritaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṃ. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ puggalo gambhīro hoti gambhīrobhāso. Seyyathāpi so udakarahado gambhīro gambhīrobhāso, tathūpamo ayaṃ puggalo. Ime cattāro udakarahadūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

162. Tattha katame cattāro balībaddūpamā puggalā? Cattāro balībaddā [balibaddhā (syā.)] – sakagavacaṇḍo [sagavacaṇḍo (ka. sī.) a. ni. 4.108] no paragavacaṇḍo, paragavacaṇḍo no sakagavacaṇḍo, sakagavacaṇḍo ca paragavacaṇḍo ca, neva sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo. Evamevaṃ cattārome balībaddūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo, paragavacaṇḍo no sakagavacaṇḍo, sakagavacaṇḍo ca paragavacaṇḍo ca, neva sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo.

Kathañca puggalo sakagavacaṇḍo hoti no paragavacaṇḍo? Idhekacco puggalo sakaparisaṃ ubbejitā hoti, no paraparisaṃ. Evaṃ puggalo sakagavacaṇḍo hoti no paragavacaṇḍo. Seyyathāpi so balībaddo sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo paragavacaṇḍo hoti no sakagavacaṇḍo? Idhekacco puggalo paraparisaṃ ubbejitā hoti, no sakaparisaṃ. Evaṃ puggalo paragavacaṇḍo hoti no sakagavacaṇḍo. Seyyathāpi so balībaddo paragavacaṇḍo no sakagavacaṇḍo, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo sakagavacaṇḍo ca hoti paragavacaṇḍo ca? Idhekacco puggalo sakaparisañca ubbejitā hoti, paraparisañca. Evaṃ puggalo sakagavacaṇḍo ca hoti paragavacaṇḍo ca. Seyyathāpi so balībaddo sakagavacaṇḍo ca paragavacaṇḍo ca, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo neva sakagavacaṇḍo hoti no paragavacaṇḍo? Idhekacco puggalo neva sakaparisaṃ ubbejitā hoti no paraparisaṃ. Evaṃ puggalo neva sakagavacaṇḍo hoti no paragavacaṇḍo. Seyyathāpi so balībaddo neva sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo, tathūpamo ayaṃ puggalo. Ime cattāro balībaddūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

163. Tattha katame cattāro āsīvisūpamā puggalā? Cattāro āsīvisā [āsivisā (syā.)] – āgataviso no ghoraviso, ghoraviso no āgataviso, āgataviso ca ghoraviso ca, neva āgataviso no ghoraviso. Evamevaṃ cattārome āsīvisūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Āgataviso no ghoraviso, ghoraviso no āgataviso, āgataviso ca ghoraviso ca, neva āgataviso no ghoraviso.

Kathañca puggalo āgataviso hoti no ghoraviso? Idhekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho na ciraṃ dīgharattaṃ anuseti. Evaṃ puggalo āgataviso hoti, no ghoraviso. Seyyathāpi so āsīviso āgataviso no ghoraviso, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo ghoraviso hoti no āgataviso? Idhekacco puggalo naheva kho [neva kho (sī.) a. ni. 4.110] abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho ciraṃ dīgharattaṃ anuseti. Evaṃ puggalo ghoraviso hoti, no āgataviso. Seyyathāpi so āsīviso ghoraviso no āgataviso, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo āgataviso ca hoti ghoraviso ca? Idhekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho ciraṃ dīgharattaṃ anuseti. Evaṃ puggalo āgataviso ca hoti ghoraviso ca. Seyyathāpi so āsīviso āgataviso ca ghoraviso ca, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo neva āgataviso hoti no ghoraviso? Idhekacco puggalo naheva kho abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho na ciraṃ dīgharattaṃ anuseti. Evaṃ puggalo neva āgataviso hoti no ghoraviso. Seyyathāpi so āsīviso neva āgataviso no ghoraviso, tathūpamo ayaṃ puggalo. Ime cattāro āsīvisūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

164. Kathañca puggalo ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti? Idhekacco puggalo duppaṭipannānaṃ micchāpaṭipannānaṃ titthiyānaṃ titthiyasāvakānaṃ vaṇṇaṃ bhāsati – ‘‘suppaṭipannā’’ itipi, ‘‘sammāpaṭipannā’’ itipīti. Evaṃ puggalo ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti.

Kathañca puggalo ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti? Idhekacco puggalo suppaṭipannānaṃ sammāpaṭipannānaṃ buddhānaṃ buddhasāvakānaṃ avaṇṇaṃ bhāsati – ‘‘duppaṭipannā’’ itipi, ‘‘micchāpaṭipannā’’ itipīti. Evaṃ puggalo ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti.

Kathañca puggalo ananuvicca apariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃsitā hoti? Idhekacco puggalo duppaṭipadāya micchāpaṭipadāya pasādaṃ janeti – ‘‘suppaṭipadā’’ itipi, ‘‘sammāpaṭipadā’’ itipīti. Evaṃ puggalo ananuvicca apariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃsitā hoti.

Kathañca puggalo ananuvicca apariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃsitā hoti? Idhekacco puggalo suppaṭipadāya sammāpaṭipadāya appasādaṃ janeti – ‘‘duppaṭipadā’’ itipi, ‘‘micchāpaṭipadā’’ itipīti. Evaṃ puggalo ananuvicca apariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃsitā hoti.

165. Kathañca puggalo anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti? Idhekacco puggalo duppaṭipannānaṃ micchāpaṭipannānaṃ titthiyānaṃ titthiyasāvakānaṃ avaṇṇaṃ bhāsati – ‘‘duppaṭipannā’’ itipi, ‘‘micchāpaṭipannā’’ itipīti. Evaṃ puggalo anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti.

Kathañca puggalo anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti? Idhekacco puggalo suppaṭipannānaṃ sammāpaṭipannānaṃ buddhānaṃ buddhasāvakānaṃ vaṇṇaṃ bhāsati – ‘‘suppaṭipannā’’ itipi, ‘‘sammāpaṭipannā’’ itipīti. Evaṃ puggalo anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti.

Kathañca puggalo anuvicca pariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃsitā hoti? Idhekacco puggalo duppaṭipadāya micchāpaṭipadāya appasādaṃ janeti – ‘‘duppaṭipadā’’ itipi, ‘‘micchāpaṭipadā’’ itipīti. Evaṃ puggalo anuvicca pariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃsitā hoti.

Kathañca puggalo anuvicca pariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃsitā hoti? Idhekacco puggalo suppaṭipadāya sammāpaṭipadāya pasādaṃ janeti – ‘‘suppaṭipadā’’ itipi, ‘‘sammāpaṭipadā’’ itipīti. Evaṃ puggalo anuvicca pariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃsitā hoti.

166. Kathañca puggalo avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, no ca kho vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena? Idhekacco puggalo vaṇṇopi saṃvijjati avaṇṇopi saṃvijjati. Yo tattha avaṇṇo taṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena, yo tattha vaṇṇo taṃ na bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena. Evaṃ puggalo avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, no ca kho vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena.

Kathañca puggalo vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, no ca kho avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena? Idhekacco puggalo vaṇṇopi saṃvijjati avaṇṇopi saṃvijjati. Yo tattha vaṇṇo taṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena, yo tattha avaṇṇo taṃ na bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena. Evaṃ puggalo vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, no ca kho avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena.

Kathañca puggalo avaṇṇārahassa ca avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, vaṇṇārahassa ca vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena? Idhekacco puggalo vaṇṇopi saṃvijjati avaṇṇopi saṃvijjati. Yo tattha avaṇṇo taṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena, yopi tattha vaṇṇo tampi bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena. Tatra kālaññū hoti tassa pañhassa veyyākaraṇāya. Evaṃ puggalo avaṇṇārahassa ca avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, vaṇṇārahassa ca vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena.

Kathañca puggalo neva avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, nopi vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena? Idhekacco puggalo vaṇṇopi saṃvijjati avaṇṇopi saṃvijjati. Yo tattha avaṇṇo taṃ na bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena, yopi tattha vaṇṇo tampi na bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena. Upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ puggalo neva avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena, nopi vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hoti bhūtaṃ tacchaṃ kālena.

167. Katamo ca puggalo uṭṭhānaphalūpajīvī no puññaphalūpajīvī? Yassa puggalassa uṭṭhahato ghaṭato vāyamato ājīvo abhinibbattati, no puññato – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘uṭṭhānaphalūpajīvī, no puññaphalūpajīvī’’.

Katamo ca puggalo puññaphalūpajīvī no uṭṭhānaphalūpajīvī? Paranimmitavasavattī deve [paranimmitavasavattideve (sī. syā.)] upādāya tatūpari devā puññaphalūpajīvino na uṭṭhānaphalūpajīvino.

Katamo ca puggalo uṭṭhānaphalūpajīvī ca puññaphalūpajīvī ca? Yassa puggalassa uṭṭhahato ghaṭato vāyamato ājīvo abhinibbattati puññato ca – ayaṃ vuccati puggalo ‘‘uṭṭhānaphalūpajīvī ca puññaphalūpajīvī ca’’.

Katamo ca puggalo neva uṭṭhānaphalūpajīvī no puññaphalūpajīvī? Nerayikā neva uṭṭhānaphalūpajīvino no puññaphalūpajīvino.

168. Kathañca puggalo tamo hoti tamaparāyano? Idhekacco puggalo nīce kule paccājāto hoti – caṇḍālakule vā nesādakule vā venakule [veṇakule (sī. syā.)] vā rathakārakule vā pukkusakule vā dalidde [daḷidde (sī.) passa aṅguttaranikāye] appannapānabhojane kasiravuttike, yattha kasirena ghāsacchādo labbhati. So ca hoti dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako bahvābādho kāṇo vā kuṇī vā khañjo vā pakkhahato vā, na lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Evaṃ puggalo tamo hoti tamaparāyano.

Kathañca puggalo tamo hoti jotiparāyano? Idhekacco puggalo nīce kule paccājāto hoti – caṇḍālakule vā nesādakule vā venakule vā rathakārakule vā pukkusakule vā dalidde appannapānabhojane kasiravuttike, yattha kasirena ghāsacchādo labbhati. So ca hoti dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako bahvābādho kāṇo vā kuṇī vā khañjo vā pakkhahato vā, na lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena sucaritaṃ carati, vācāya sucaritaṃ carati, manasā sucaritaṃ carati. So kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya sucaritaṃ caritvā manasā sucaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Evaṃ puggalo tamo hoti jotiparāyano.

Kathañca puggalo joti hoti tamaparāyano? Idhekacco puggalo ucce kule paccājāto hoti – khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā aḍḍhe mahaddhane mahābhoge pahūtajātarūparajate pahūtavittūpakaraṇe pahūtadhanadhaññe. So ca hoti abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato, lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Evaṃ puggalo joti hoti tamaparāyano.

Kathañca puggalo joti hoti jotiparāyano? Idhekacco puggalo ucce kule paccājāto hoti – khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā aḍḍhe mahaddhane mahābhoge pahūtajātarūparajate pahūtavittūpakaraṇe pahūtadhanadhaññe. So ca hoti abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato, lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena sucaritaṃ carati, vācāya sucaritaṃ carati, manasā sucaritaṃ carati. So kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya sucaritaṃ caritvā manasā sucaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Evaṃ puggalo joti hoti jotiparāyano.

169. Kathañca puggalo oṇatoṇato hoti…pe… evaṃ puggalo oṇatoṇato hoti.

Kathañca puggalo oṇatuṇṇato hoti…pe… evaṃ puggalo oṇatuṇṇato hoti.

Kathañca puggalo uṇṇatoṇato hoti…pe… evaṃ puggalo uṇṇatoṇato hoti.

Kathañca puggalo uṇṇatuṇṇato hoti…pe… evaṃ puggalo uṇṇatuṇṇato hoti.

170. Tattha katame cattāro rukkhūpamā puggalā? Cattāro rukkhā – pheggu sāraparivāro, sāro phegguparivāro, pheggu phegguparivāro, sāro sāraparivāro. Evamevaṃ cattārome rukkhūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Pheggu sāraparivāro, sāro phegguparivāro, pheggu phegguparivāro, sāro sāraparivāro.

Kathañca puggalo pheggu hoti sāraparivāro? Idhekacco puggalo dussīlo hoti pāpadhammo, parisā ca khvassa hoti sīlavatī kalyāṇadhammā. Evaṃ puggalo pheggu hoti sāraparivāro. Seyyathāpi so rukkho pheggu sāraparivāro, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo sāro hoti phegguparivāro? Idhekacco puggalo sīlavā hoti kalyāṇadhammo, parisā ca khvassa hoti dussīlā pāpadhammā. Evaṃ puggalo sāro hoti phegguparivāro. Seyyathāpi so rukkho sāro phegguparivāro, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo pheggu hoti phegguparivāro? Idhekacco puggalo dussīlo hoti pāpadhammo, parisāpissa hoti dussīlā pāpadhammā. Evaṃ puggalo pheggu hoti phegguparivāro. Seyyathāpi so rukkho pheggu phegguparivāro, tathūpamo ayaṃ puggalo.

Kathañca puggalo sāro hoti sāraparivāro? Idhekacco puggalo sīlavā hoti kalyāṇadhammo, parisāpissa hoti sīlavatī kalyāṇadhammā. Evaṃ puggalo sāro hoti sāraparivāro. Seyyathāpi so rukkho sāro sāraparivāro, tathūpamo ayaṃ puggalo. Ime cattāro rukkhūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

171. Katamo ca puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno? Idhekacco puggalo ārohaṃ vā passitvā pariṇāhaṃ vā passitvā saṇṭhānaṃ vā passitvā pāripūriṃ vā passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo rūpappamāṇo rūpappasanno.

Katamo ca puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno? Idhekacco puggalo paravaṇṇanāya parathomanāya parapasaṃsanāya paravaṇṇahārikāya [paravaṇṇahāriyā (sī.)] tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo ghosappamāṇo ghosappasanno.

172. Katamo ca puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno? Idhekacco puggalo cīvaralūkhaṃ vā passitvā pattalūkhaṃ vā passitvā senāsanalūkhaṃ vā passitvā vividhaṃ vā dukkarakārikaṃ passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo lūkhappamāṇo lūkhappasanno.

Katamo ca puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno? Idhekacco puggalo sīlaṃ vā passitvā samādhiṃ vā passitvā paññaṃ vā passitvā tattha pamāṇaṃ gahetvā pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammappamāṇo dhammappasanno.

173. Kathañca puggalo attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya? Idhekacco puggalo attanā sīlasampanno hoti, no paraṃ sīlasampadāya samādapeti; attanā samādhisampanno hoti, no paraṃ samādhisampadāya samādapeti; attanā paññāsampanno hoti, no paraṃ paññāsampadāya samādapeti; attanā vimuttisampanno hoti, no paraṃ vimuttisampadāya samādapeti; attanā vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, no paraṃ vimuttiñāṇadassanasampadāya samādapeti. Evaṃ puggalo attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya.

Kathañca puggalo parahitāya paṭipanno hoti no attahitāya? Idhekacco puggalo attanā na sīlasampanno hoti, paraṃ sīlasampadāya samādapeti; attanā na samādhisampanno hoti, paraṃ samādhisampadāya samādapeti; attanā na paññāsampanno hoti, paraṃ paññāsampadāya samādapeti; attanā na vimuttisampanno hoti, paraṃ vimuttisampadāya samādapeti; attanā na vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, paraṃ vimuttiñāṇadassanasampadāya samādapeti. Evaṃ puggalo parahitāya paṭipanno hoti no attahitāya.

Kathañca puggalo attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya ca? Idhekacco puggalo attanā ca sīlasampanno hoti, parañca sīlasampadāya samādapeti; attanā ca samādhisampanno hoti, parañca samādhisampadāya samādapeti; attanā ca paññāsampanno hoti, parañca paññāsampadāya samādapeti; attanā ca vimuttisampanno hoti, parañca vimuttisampadāya samādapeti; attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, parañca vimuttiñāṇadassanasampadāya samādapeti. Evaṃ puggalo attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya ca.

Kathañca puggalo neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya? Idhekacco puggalo attanā na sīlasampanno hoti, no paraṃ sīlasampadāya samādapeti; attanā na samādhisampanno hoti, no paraṃ samādhisampadāya samādapeti; attanā na paññāsampanno hoti, no paraṃ paññāsampadāya samādapeti; attanā na vimuttisampanno hoti, no paraṃ vimuttisampadāya samādapeti; attanā na vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, no paraṃ vimuttiñāṇadassanasampadāya samādapeti. Evaṃ puggalo neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya.

174. Kathañca puggalo attantapo hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto? Idhekacco puggalo acelako hoti muttācāro hatthāpalekhano [hatthāvalekhano (syā.)], naehibhaddantiko natiṭṭhabhaddantiko nābhihaṭaṃ na uddissakataṃ na nimantanaṃ sādiyati, so na kumbhimukhā paṭiggaṇhāti na kaḷopimukhā [kalopimukhā (sī. syā.) ma. ni. 2.7] paṭiggaṇhāti, na eḷakamantaraṃ na daṇḍamantaraṃ na musalamantaraṃ na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ na gabbhiniyā na pāyamānāya na purisantaragatāya, na saṅkittīsu na yattha sā upaṭṭhito hoti na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī, na macchaṃ na maṃsaṃ na suraṃ na merayaṃ na thusodakaṃ pivati. So ekāgāriko vā hoti ekālopiko, dvāgāriko vā hoti dvālopiko…pe… sattāgāriko vā hoti sattālopiko; ekissāpi dattiyā yāpeti, dvīhipi dattīhi yāpeti…pe… sattahipi dattīhi yāpeti; ekāhikampi āhāraṃ āhāreti, dvīhikampi [dvāhikampi (sī.)] āhāraṃ āhāreti…pe… sattāhikampi āhāraṃ āhāreti. Iti evarūpaṃ aḍḍhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati. So sākabhakkho vā hoti sāmākabhakkho vā hoti nīvārabhakkho vā hoti daddulabhakkho vā hoti haṭabhakkho vā hoti kaṇabhakkho vā hoti ācāmabhakkho vā hoti piññākabhakkho vā hoti tiṇabhakkho vā hoti gomayabhakkho vā hoti, vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī. So sāṇānipi dhāreti masāṇānipi dhāreti chavadussānipi dhāreti paṃsukūlānipi dhāreti tirīṭānipi dhāreti ajinampi dhāreti ajinakkhipampi dhāreti kusacīrampi dhāreti vākacīrampi dhāreti phalakacīrampi dhāreti kesakambalampi dhāreti vāḷakambalampi dhāreti ulūkapakkhampi [ulukapakkhampi (sī. syā.)] dhāreti, kesamassulocakopi hoti kesamassulocanānuyogamanuyutto, ubbhaṭṭhakopi hoti āsanapaṭikkhitto, ukkuṭikopi hoti ukkuṭikappadhānamanuyutto, kaṇṭakāpassayikopi hoti kaṇṭakāpassaye seyyaṃ kappeti, sāyatatiyakampi [sāyaṃtatiyakampi (syā. ka.) ma. ni. 2.7] udakorohanānuyogamanuyutto viharati. Iti evarūpaṃ anekavihitaṃ kāyassa ātāpanaparitāpanānuyogamanuyutto viharati. Evaṃ puggalo attantapo hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto.

175. Kathañca puggalo parantapo hoti paraparitāpanānuyogamanuyutto? Idhekacco puggalo orabbhiko hoti sūkariko sākuṇiko māgaviko luddo macchaghātako coro coraghātako goghātako bandhanāgāriko, ye vā panaññepi keci kurūrakammantā. Evaṃ puggalo parantapo hoti paraparitāpanānuyogamanuyutto.

176. Kathañca puggalo attantapo ca hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto, parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto? Idhekacco puggalo rājā vā hoti khattiyo muddhāvasitto [muddhābhisitto (syā. ka.)] brāhmaṇo vā mahāsālo. So puratthimena narassa navaṃ sandhāgāraṃ [santāgāraṃ (syā.), yaññāgāraṃ (sī.)] kārāpetvā kesamassuṃ ohāretvā kharājinaṃ [khurājinaṃ (syā. ka.)] nivāsetvā sappitelena kāyaṃ abbhañjitvā migavisāṇena piṭṭhiṃ kaṇḍuvamāno [kaṇḍūyamāno (sī.)] sandhāgāraṃ pavisati saddhiṃ mahesiyā brāhmaṇena ca purohitena. So tattha anantarahitāya bhūmiyā haritupalittāya seyyaṃ kappeti. Ekissā gāviyā sarūpavacchāya yaṃ ekasmiṃ thane khīraṃ hoti tena rājā yāpeti, yaṃ dutiyasmiṃ thane khīraṃ hoti tena mahesī yāpeti, yaṃ tatiyasmiṃ thane khīraṃ hoti tena brāhmaṇo purohito yāpeti, yaṃ catutthasmiṃ thane khīraṃ hoti tena aggiṃ juhati, avasesena vacchako yāpeti. So evamāha – ‘‘ettakā usabhā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatarā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatariyo haññantu yaññatthāya, ettakā ajā haññantu yaññatthāya, ettakā urabbhā haññantu yaññatthāya, (ettakā assā haññantu yaññatthāya) [( ) natthi sīhaḷapotthake. majjhimanikāye kandarakasuttepi evameva] ettakā rukkhā chijjantu yūpatthāya, ettakā dabbhā lūyantu barihisatthāyā’’ti [parihiṃsatthāyāti (sī. syā. ka.) ma. ni. 2.9]. Yepissa te honti dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, tepi daṇḍatajjitā bhayatajjitā assumukhā rudamānā parikammāni karonti. Evaṃ puggalo attantapo ca hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto, parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto.

177. Kathañca puggalo neva attantapo ca hoti na attaparitāpanānuyogamanuyutto, na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto? So anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati.

Idha tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – ‘‘sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’’nti! So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

178. So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharati.

Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī hoti ārācārī [anācārī (ka.)] paṭivirato methunā gāmadhammā.

Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa.

Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya. Iti bhinnānaṃ vā sandhātā sahitānaṃ vā anuppadātā samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti. Yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti, kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ.

179. So bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā, naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato hoti, mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato hoti, uccāsayanamahāsayanā paṭivirato hoti, jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti.

Āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, itthikumārikāpaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, hatthigavāssavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato hoti, kayavikkayā paṭivirato hoti, tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato hoti, ukkoṭanavañcananikatisāciyogā […sāviyogā (syā. ka.)] paṭivirato hoti, chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā paṭivirato hoti.

180. So santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati, seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti sapattabhārova ḍeti. Evamevaṃ bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

181. So cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati; sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

182. So abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti.

So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato [passa ma. ni. 2 kandarakasutte; a. ni. 1 attantapasutte ca] vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti; byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thinamiddhaṃ [thīnamiddhaṃ (sī. syā.)] pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

183. So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘‘upekkhako satimā sukhavihārī’’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhapaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhapaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

184. So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā, vacīduccaritena samannāgatā, manoduccaritena samannāgatā, ariyānaṃ upavādakā, micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’’ti. So iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti.

185. So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ime āsavā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ āsavasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ āsavanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti pajānāti. Evaṃ puggalo neva attantapo ca hoti na attaparitāpanānuyogamanuyutto, na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto. So anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati.

186. Katamo ca puggalo sarāgo? Yassa puggalassa rāgo appahīno, ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sarāgo’’.

Katamo ca puggalo sadoso? Yassa puggalassa doso appahīno, ayaṃ vuccati puggalo ‘‘sadoso’’.

Katamo ca puggalo samoho? Yassa puggalassa moho appahīno, ayaṃ vuccati puggalo ‘‘samoho’’.

Katamo ca puggalo samāno? Yassa puggalassa māno appahīno, ayaṃ vuccati puggalo ‘‘samāno’’.

187. Kathañca puggalo lābhī hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya? Idhekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ, na lābhī lokuttaramaggassa vā phalassa vā. Evaṃ puggalo lābhī hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya.

Kathañca puggalo lābhī hoti adhipaññādhammavipassanāya, na lābhī ajjhattaṃ cetosamathassa? Idhekacco puggalo lābhī hoti lokuttaramaggassa vā phalassa vā, na lābhī rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ. Evaṃ puggalo lābhī hoti adhipaññādhammavipassanāya, na lābhī ajjhattaṃ cetosamathassa.

Kathañca puggalo lābhī ceva hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, lābhī ca adhipaññādhammavipassanāya? Idhekacco puggalo lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ, lābhī lokuttaramaggassa vā phalassa vā. Evaṃ puggalo lābhī ceva hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, lābhī ca adhipaññādhammavipassanāya.

Kathañca puggalo neva lābhī hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya? Idhekacco puggalo neva lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ, na lābhī lokuttaramaggassa vā phalassa vā. Evaṃ puggalo neva lābhī hoti ajjhattaṃ cetosamathassa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya.

188. Katamo ca puggalo anusotagāmī? Idhekacco puggalo kāme ca paṭisevati pāpañca kammaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘anusotagāmī’’.

Katamo ca puggalo paṭisotagāmī? Idhekacco puggalo kāme ca na paṭisevati pāpañca kammaṃ na karoti. So sahāpi dukkhena sahāpi domanassena assumukhenapi rudamāno paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘paṭisotagāmī’’.

Katamo ca puggalo ṭhitatto? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘ṭhitatto’’.

Katamo ca puggalo tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo? Idhekacco puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati puggalo tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo.

189. Kathañca puggalo appassuto hoti sutena anupapanno? Idhekaccassa puggalassa appakaṃ sutaṃ hoti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. So tassa appakassa sutassa na atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno [na dhammamaññāya na dhammānudhammapaṭipanno (syā.), na dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno (ka.)] hoti. Evaṃ puggalo appassuto hoti sutena anupapanno.

Kathañca puggalo appassuto hoti sutena upapanno? Idhekaccassa puggalassa appakaṃ sutaṃ hoti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. So tassa appakassa sutassa atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno hoti. Evaṃ puggalo appassuto hoti sutena upapanno.

Kathañca puggalo bahussuto hoti sutena anupapanno? Idhekaccassa puggalassa bahukaṃ sutaṃ hoti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. So tassa bahukassa sutassa na atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno hoti. Evaṃ puggalo bahussuto hoti sutena anupapanno.

Kathañca puggalo bahussuto hoti sutena upapanno? Idhekaccassa puggalassa bahukaṃ sutaṃ hoti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. So tassa bahukassa sutassa atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno hoti. Evaṃ puggalo bahussuto hoti sutena upapanno.

190. Katamo ca puggalo samaṇamacalo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘samaṇamacalo’’.

Katamo ca puggalo samaṇapadumo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘samaṇapadumo’’.

Katamo ca puggalo samaṇapuṇḍarīko? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘samaṇapuṇḍarīko’’.

Katamo ca puggalo samaṇesu samaṇasukhumālo? Idhekacco puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati puggalo ‘‘samaṇesu samaṇasukhumālo’’ti.

Catukkaniddeso.

5. Pañcakapuggalapaññatti

191. Tatra yvāyaṃ puggalo ārabhati ca vippaṭisārī ca hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evamassa vacanīyo – ‘‘āyasmato kho ārambhajā [ārabbhajā (ka.) a. ni. 5.142] āsavā saṃvijjanti, vippaṭisārajā āsavā pavaḍḍhanti. Sādhu vatāyasmā ārambhaje āsave pahāya vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā cittaṃ paññañca bhāvetu. Evamāyasmā amunā pañcamena puggalena samasamo bhavissatī’’ti.

Tatra yvāyaṃ puggalo ārabhati na vippaṭisārī hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evamassa vacanīyo – ‘‘āyasmato kho ārambhajā āsavā saṃvijjanti, vippaṭisārajā āsavā nappavaḍḍhanti. Sādhu vatāyasmā ārambhaje āsave pahāya cittaṃ paññañca bhāvetu. Evamāyasmā amunā pañcamena puggalena samasamo bhavissatī’’ti.

Tatra yvāyaṃ puggalo na ārabhati vippaṭisārī hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evamassa vacanīyo – ‘‘āyasmato kho ārambhajā āsavā na saṃvijjanti, vippaṭisārajā āsavā pavaḍḍhanti. Sādhu vatāyasmā vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā cittaṃ paññañca bhāvetu. Evamāyasmā amunā pañcamena puggalena samasamo bhavissatī’’ti.

Tatra yvāyaṃ puggalo na ārabhati na vippaṭisārī hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evamassa vacanīyo – ‘‘āyasmato kho ārambhajā āsavā na saṃvijjanti, vippaṭisārajā āsavā nappavaḍḍhanti. Sādhu vatāyasmā cittaṃ paññañca bhāvetu. Evamāyasmā amunā pañcamena puggalena samasamo bhavissatī’’ti. Ime cattāro puggalā amunā pañcamena puggalena evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā anupubbena āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇanti.

192. Kathañca puggalo datvā avajānāti? Idhekacco puggalo yassa puggalassa deti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tassa evaṃ hoti – ‘‘ahaṃ dammi, ayaṃ [ayaṃ pana (syā. ka.) a. ni. 5.141] paṭiggaṇhātī’’ti, tamenaṃ datvā avajānāti. Evaṃ puggalo datvā avajānāti.

Kathañca puggalo saṃvāsena avajānāti? Idhekacco puggalo yena puggalena saddhiṃ saṃvasati dve vā tīṇi vā vassāni, tamenaṃ saṃvāsena avajānāti. Evaṃ puggalo saṃvāsena avajānāti.

Kathañca puggalo ādheyyamukho hoti? Idhekacco puggalo parassa vaṇṇe vā avaṇṇe vā bhāsiyamāne khippaññeva adhimuccitā hoti. Evaṃ puggalo ādheyyamukho hoti.

Kathañca puggalo lolo hoti? Idhekacco puggalo ittarasaddho hoti ittarabhattī ittarapemo ittarappasādo. Evaṃ puggalo lolo hoti.

Kathañca puggalo mando momūho hoti? Idhekacco puggalo kusalākusale dhamme na jānāti, sāvajjānavajje dhamme na jānāti, hīnappaṇīte dhamme na jānāti, kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme na jānāti. Evaṃ puggalo mando momūho hoti.

193. Tattha katame pañca yodhājīvūpamā puggalā? Pañca yodhājīvā – idhekacco yodhājīvo rajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati na santhambhati [satthambhati (sī.) a. ni. 5.141] na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evarūpopi idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ paṭhamo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

Puna caparaṃ idhekacco yodhājīvo sahati rajaggaṃ, api ca kho dhajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evarūpopi idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ dutiyo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

Puna caparaṃ idhekacco yodhājīvo sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ, api ca kho ussāraṇaññeva [ussādanaṃyeva (sī.), ussādanaññeva (syā. ka.) a. ni. 5.141] sutvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evarūpopi idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ tatiyo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

Puna caparaṃ idhekacco yodhājīvo sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ sahati ussāraṇaṃ, api ca kho sampahāre haññati byāpajjati. Evarūpopi idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ catuttho yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

Puna caparaṃ idhekacco yodhājīvo sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ sahati ussāraṇaṃ sahati sampahāraṃ. So taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati. Evarūpopi idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ pañcamo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ. Ime pañca yodhājīvā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

194. Evamevaṃ pañcime yodhājīvūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu. Katame pañca? Idhekacco bhikkhu rajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ [santānetuṃ (sī. syā.) a. ni. 5.75], sikkhādubbalyaṃ āvikatvā [āvīkatvā (sī.)] sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Kimassa rajaggasmiṃ? Idha bhikkhu suṇāti – ‘‘asukasmiṃ nāma gāme vā nigame vā itthī vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā’’ti. So taṃ sutvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Idamassa rajaggasmiṃ.

Seyyathāpi so yodhājīvo rajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo. Evarūpopi idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ paṭhamo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

195. Puna caparaṃ idhekacco bhikkhu sahati rajaggaṃ, api ca kho dhajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Kimassa dhajaggasmiṃ? Idha bhikkhu na heva kho suṇāti – ‘‘asukasmiṃ nāma gāme vā nigame vā itthī vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā’’ti, api ca kho sāmaṃ [sāmaṃyeva (sī.)] passati itthiṃ vā kumāriṃ vā abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ. So taṃ disvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Idamassa dhajaggasmiṃ.

Seyyathāpi so yodhājīvo sahati rajaggaṃ, api ca kho dhajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo. Evarūpopi idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ dutiyo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

196. Puna caparaṃ idhekacco bhikkhu sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ, api ca kho ussāraṇaññeva sutvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Kimassa ussāraṇāya? Idha bhikkhuṃ araññagataṃ vā rukkhamūlagataṃ vā suññāgāragataṃ vā mātugāmo upasaṅkamitvā ūhasati [uhasati (aṭṭhakathā) a. ni. 5.75] ullapati ujjagghati uppaṇḍeti. So mātugāmena ūhasiyamāno ullapiyamāno ujjagghiyamāno uppaṇḍiyamāno saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Idamassa ussāraṇāya.

Seyyathāpi so yodhājīvo sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ, api ca kho ussāraṇaññeva sutvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ, tathūpamo ayaṃ puggalo. Evarūpopi idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ tatiyo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

197. Puna caparaṃ idhekacco bhikkhu sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ sahati ussāraṇaṃ, api ca kho sampahāre haññati byāpajjati. Kimassa sampahārasmiṃ? Idha bhikkhuṃ araññagataṃ vā rukkhamūlagataṃ vā suññāgāragataṃ vā mātugāmo upasaṅkamitvā abhinisīdati abhinipajjati ajjhottharati. So mātugāmena abhinisīdiyamāno abhinipajjiyamāno ajjhotthariyamāno sikkhaṃ appaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati. Idamassa sampahārasmiṃ.

Seyyathāpi so yodhājīvo sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ sahati ussāraṇaṃ, api ca kho sampahāre haññati byāpajjati, tathūpamo ayaṃ puggalo. Evarūpopi idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ catuttho yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

198. Puna caparaṃ idhekacco bhikkhu sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ sahati ussāraṇaṃ sahati sampahāraṃ. So taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati. Kimassa saṅgāmavijayasmiṃ? Idha bhikkhuṃ araññagataṃ vā rukkhamūlagataṃ vā suññāgāragataṃ vā mātugāmo upasaṅkamitvā abhinisīdati abhinipajjati ajjhottharati. So mātugāmena abhinisīdiyamāno abhinipajjiyamāno ajjhotthariyamāno viniveṭhetvā vinimocetvā yena kāmaṃ pakkamati.

So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti; byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati, sabbapāṇabhūtahitānukampī byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; vitakkavicārānaṃ vūpasamā dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ime āsavā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ āsavasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ āsavanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti.

Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti pajānāti. Idamassa saṅgāmavijayasmiṃ. Seyyathāpi so yodhājīvo sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ sahati ussāraṇaṃ sahati sampahāraṃ, so taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati, tathūpamo ayaṃ puggalo. Evarūpopi idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ pañcamo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu. Ime pañca yodhājīvūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu.

199. Tattha katame pañca piṇḍapātikā? Mandattā momūhattā piṇḍapātiko hoti, pāpiccho icchāpakato piṇḍapātiko hoti, ummādā cittavikkhepā piṇḍapātiko hoti, ‘‘vaṇṇitaṃ buddhehi buddhasāvakehī’’ti piṇḍapātiko hoti, api ca appicchataṃyeva [appicchaṃyeva (syā.) a. ni. 5.181] nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva [idamaṭṭhitaṃyeva (sī.)] nissāya piṇḍapātiko hoti. Tatra yvāyaṃ piṇḍapātiko appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya piṇḍapātiko, ayaṃ imesaṃ pañcannaṃ piṇḍapātikānaṃ aggo ca seṭṭho ca pāmokkho [mokkho (sī.)] ca uttamo ca pavaro ca.

Seyyathāpi nāma gavā khīraṃ, khīramhā dadhi, dadhimhā navanītaṃ [nonītaṃ (sī.)], navanītamhā sappi, sappimhā sappimaṇḍo, sappimaṇḍaṃ tattha aggamakkhāyati; evamevaṃ yvāyaṃ piṇḍapātiko appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya piṇḍapātiko hoti, ayaṃ imesaṃ pañcannaṃ piṇḍapātikānaṃ aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca. Ime pañca piṇḍapātikā.

200. Tattha katame pañca khalupacchābhattikā…pe… pañca ekāsanikā…pe… pañca paṃsukūlikā…pe… pañca tecīvarikā…pe… pañca āraññikā…pe… pañca rukkhamūlikā …pe… pañca abbhokāsikā…pe… pañca nesajjikā…pe… pañca yathāsanthatikā…pe….

201. Tattha katame pañca sosānikā? Mandattā momūhattā sosāniko hoti, pāpiccho icchāpakato sosāniko hoti, ummādā cittavikkhepā sosāniko hoti, ‘‘vaṇṇitaṃ buddhehi buddhasāvakehī’’ti sosāniko hoti, api ca appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya sosāniko hoti. Tatra yvāyaṃ sosāniko appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya sosāniko, ayaṃ imesaṃ pañcannaṃ sosānikānaṃ aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca.

Seyyathāpi nāma gavā khīraṃ, khīramhā dadhi, dadhimhā navanītaṃ, navanītamhā sappi, sappimhā sappimaṇḍo, sappimaṇḍaṃ tattha aggamakkhāyati; evamevaṃ yvāyaṃ sosāniko appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya sosāniko hoti, ayaṃ imesaṃ pañcannaṃ sosānikānaṃ aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca. Ime pañca sosānikā.

Pañcakaniddeso.

6. Chakkapuggalapaññatti

202. Tatra yvāyaṃ puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati, tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇāti balesu ca vasībhāvaṃ, sammāsambuddho tena daṭṭhabbo.

Tatra yvāyaṃ puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati, na ca tattha sabbaññutaṃ pāpuṇāti na ca balesu vasībhāvaṃ, paccekasambuddho tena daṭṭhabbo.

Tatra yvāyaṃ puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni anabhisambujjhati, diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti [dukkhassantaṃ karoti (sī.) evamuparipi], sāvakapāramiñca pāpuṇāti, sāriputtamoggallānā tena daṭṭhabbā.

Tatra yvāyaṃ puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni anabhisambujjhati, diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, na ca sāvakapāramiṃ pāpuṇāti, avasesā arahantā tena daṭṭhabbā.

Tatra yvāyaṃ puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni anabhisambujjhati, na ca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, anāgāmī hoti anāgantā itthattaṃ, anāgāmī tena daṭṭhabbo.

Tatra yvāyaṃ puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni anabhisambujjhati, na ca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, āgantā itthattaṃ, sotāpannasakadāgāmino tena daṭṭhabbā.

Chakkaniddeso.

7. Sattakapuggalapaññatti

203. Kathañca puggalo sakiṃ nimuggo nimuggova hoti? Idhekacco puggalo samannāgato hoti ekantakāḷakehi akusalehi dhammehi. Evaṃ puggalo sakiṃ nimuggo nimuggova hoti.

Kathañca puggalo ummujjitvā nimujjati? Idhekacco puggalo ummujjati ‘‘sāhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu [sāhu (sī. syā.) evaṃ tīsu ṭhānesupi] hirī kusalesu dhammesu, sādhu ottappaṃ kusalesu dhammesu, sādhu vīriyaṃ [viriyaṃ (sī. syā.)] kusalesu dhammesu, sādhu paññā kusalesu dhammesū’’ti. Tassa sā saddhā neva tiṭṭhati no vaḍḍhati hāyatiyeva, tassa sā hirī neva tiṭṭhati no vaḍḍhati hāyatiyeva, tassa taṃ ottappaṃ neva tiṭṭhati no vaḍḍhati hāyatiyeva, tassa taṃ vīriyaṃ neva tiṭṭhati no vaḍḍhati hāyatiyeva, tassa sā paññā neva tiṭṭhati no vaḍḍhati hāyatiyeva. Evaṃ puggalo ummujjitvā nimujjati.

Kathañca puggalo ummujjitvā ṭhito hoti? Idhekacco puggalo ummujjati ‘‘sāhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī kusalesu dhammesu, sādhu ottappaṃ kusalesu dhammesu, sādhu vīriyaṃ kusalesu dhammesu, sādhu paññā kusalesu dhammesū’’ti. Tassa sā saddhā neva hāyati no vaḍḍhati ṭhitā hoti, tassa sā hirī neva hāyati no vaḍḍhati ṭhitā hoti, tassa taṃ ottappaṃ neva hāyati no vaḍḍhati ṭhitaṃ hoti, tassa taṃ vīriyaṃ neva hāyati no vaḍḍhati ṭhitaṃ hoti, tassa sā paññā neva hāyati no vaḍḍhati ṭhitā hoti. Evaṃ puggalo ummujjitvā ṭhito hoti.

Kathañca puggalo ummujjitvā vipassati viloketi? Idhekacco puggalo ummujjati ‘‘sāhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī kusalesu dhammesu, sādhu ottappaṃ kusalesu dhammesu, sādhu vīriyaṃ kusalesu dhammesu, sādhu paññā kusalesu dhammesū’’ti. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano. Evaṃ puggalo ummujjitvā vipassati viloketi.

Kathañca puggalo ummujjitvā patarati? Idhekacco puggalo ummujjati ‘‘sāhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī kusalesu dhammesu, sādhu ottappaṃ kusalesu dhammesu, sādhu vīriyaṃ kusalesu dhammesu, sādhu paññā kusalesu dhammesū’’ti. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantakaro hoti. Evaṃ puggalo ummujjitvā patarati.

Kathañca puggalo ummujjitvā patigādhappatto hoti? Idhekacco puggalo ummujjati ‘‘sāhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī kusalesu dhammesu, sādhu ottappaṃ kusalesu dhammesu, sādhu vīriyaṃ kusalesu dhammesu, sādhu paññā kusalesu dhammesū’’ti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Evaṃ puggalo ummujjitvā patigādhappatto hoti.

Kathañca puggalo ummujjitvā tiṇṇo hoti pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo? Idhekacco puggalo ummujjati ‘‘sāhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī kusalesu dhammesu, sādhu ottappaṃ kusalesu dhammesu, sādhu vīriyaṃ kusalesu dhammesu, sādhu paññā kusalesu dhammesū’’ti. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Evaṃ puggalo ummujjitvā tiṇṇo hoti pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo.

204. Katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto? Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo ubhatobhāgavimutto.

205. Katamo ca puggalo paññāvimutto…pe… kāyasakkhī… diṭṭhippatto… saddhāvimutto… dhammānusārī ….

206. Katamo ca puggalo saddhānusārī? Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhiṃ saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo saddhānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo saddhānusārī, phale ṭhito saddhāvimuttoti.

Sattakaniddeso.

8. Aṭṭhakapuggalapaññatti

207. Tattha katame cattāro maggasamaṅgino, cattāro phalasamaṅgino puggalā? Sotāpanno, sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno; sakadāgāmī, sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno; anāgāmī, anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno; arahā, arahattaphalasacchikiriyāya [arahattāya (syā. ka.) a. ni. 8.59] paṭipanno; ime cattāro maggasamaṅgino, ime cattāro phalasamaṅgino puggalā.

Aṭṭhakaniddeso.

9. Navakapuggalapaññatti

208. Katamo ca puggalo sammāsambuddho? Idhekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati, tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇāti balesu ca vasībhāvaṃ. Ayaṃ vuccati puggalo sammāsambuddho.

Katamo ca puggalo paccekasambuddho? Idhekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati, na ca tattha sabbaññutaṃ pāpuṇāti na ca balesu vasībhāvaṃ. Ayaṃ vuccati puggalo paccekasambuddho.

Katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto? Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo ubhatobhāgavimutto.

Katamo ca puggalo paññāvimutto? Idhekacco puggalo na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto.

Katamo ca puggalo kāyasakkhī? Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo kāyasakkhī.

Katamo ca puggalo diṭṭhippatto? Idhekacco puggalo ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo diṭṭhippatto.

Katamo ca puggalo saddhāvimutto? Idhekacco puggalo ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti, no ca kho yathā diṭṭhippattassa. Ayaṃ vuccati puggalo saddhāvimutto.

Katamo ca puggalo dhammānusārī? Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññāvāhiṃ paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo dhammānusārī, phale ṭhito diṭṭhippatto.

Katamo ca puggalo saddhānusārī? Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhiṃ saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo saddhānusārī. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno puggalo saddhānusārī, phale ṭhito saddhāvimuttoti.

Navakaniddeso.

10. Dasakapuggalapaññatti

209. Katamesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā? Sattakkhattuparamassa kolaṅkolassa ekabījissa sakadāgāmissa yo ca diṭṭheva dhamme arahā – imesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā.

Katamesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā? Antarāparinibbāyissa upahaccaparinibbāyissa asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyissa uddhaṃsotassa akaniṭṭhagāmino – imesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhāti.

Ettāvatā puggalānaṃ puggalapaññattīti.

Dasakaniddeso.

Puggalapaññattipakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

Visuddhimagga nidānakathā

Visuddhimaggo nāmāyaṃ gantho piṭakattayasārabhūto sakalaloke paṭipattidīpakaganthānaṃ aggo hoti seṭṭho pamukho pāmokkho uttamo pavaro cāti viññūhi pasattho. Tattha hi saṅgītittayārūḷhassa tepiṭakabuddhavacanassa atthaṃ saṃkhipitvā sikkhattayasaṅgahitaṃ brahmacariyaṃ paripuṇṇaṃ pakāsitaṃ suvisadañca. Evaṃ pasatthassetassa visuddhimaggassa **nidānakathāya**pi bhavitabbameva. Tasmādāni tampakāsanatthamidaṃ pañhakammaṃ vuccati –

> ‘‘So panesa **visuddhimaggo** kena kato, kadā kato, kattha kato, kasmā kato, kimatthaṃ kato, kiṃ nissāya kato, kena pakārena kato, kissa sakalaloke patthaṭo’’ti.

Tattha **kena kato**ti ācariya**buddhaghosatthera**varena tepiṭakasaṅgahaṭṭhakathākārena kato.

Kadā katoti amhākaṃ bhagavato sammāsambuddhassa sakalalokanāthassa parinibbutikālato pacchā dasame vassasatake (973 -buddhavasse) kato.

Kattha katoti sīhaḷadīpe anurādhapure mahāvihāre kato.

Kasmā katoti visuddhikāmānaṃ sādhujanānaṃ tadadhigamupāyaṃ sammāpaṭipattinayaṃ ñāpetukāmatāsaṅkhātena attano ajjhāsayena sañcoditattā, **saṅghapālattherena** ca ajjhesitattā kato.

Ettha pana ṭhatvā ācariyabuddhaghosattherassa uppatti kathetabbā, sā ca **mahāvaṃse** (cūḷavaṃsotipi voharite dutiyabhāge) sattatiṃsamaparicchede pannarasādhikadvisatagāthāto (37, 215) paṭṭhāya bāttiṃsāya gāthāhi pakāsitāyeva. Kathaṃ? –

Mahāvaṃsa-buddhaghosakathā

215. **Bodhimaṇḍasamīpa**mhi, jāto **brāhmaṇamāṇavo;**
Vijjā-sippa-kalā-vedī, tīsu vedesu pāragū.

216. Sammā viññātasamayo, sabbavādavisārado;
Vādatthī jambudīpamhi, āhiṇḍanto pavādiko.

217. Vihārameka’māgamma, rattiṃ pātañjalīmataṃ;
Parivatteti sampuṇṇa-padaṃ suparimaṇḍalaṃ.

218. Tattheko **revato** nāma, mahāthero vijāniya;
‘‘Mahāpañño ayaṃ satto, dametuṃ vaṭṭatī’’ti, so.

219. ‘‘Ko nu gadrabharāvena, viravanto’’ti abravi;
‘‘Gadrabhānaṃ rave atthaṃ, kiṃ jānāsī’’ti āha taṃ.

220. ‘‘Ahaṃ jāne’’ti vutto so, otāresi sakaṃ mataṃ;
Puṭṭhaṃ puṭṭhaṃ viyākāsi, viraddhampi ca dassayi.

221. ‘‘Tena hi tvaṃ sakaṃ vāda-motārehī’’ti codito;
Pāḷi’māhā’bhidhammassa, attha’massa na so’dhigā.

222. Āha‘‘kasse’sa manto’’ti,‘‘buddhamanto’’ti so’bravi;
‘‘Dehi metaṃ’’ti vutte hi, ‘‘gaṇha pabbajja taṃ’’iti.

223. Mantatthī pabbajitvā so, uggaṇhi piṭakattayaṃ;
Ekāyano ayaṃ maggo, iti pacchā ta’maggahi.

224. Buddhassa viya gambhīra-ghosattā naṃ viyākaruṃ;
Buddhaghosoti ghoso hi, buddho viya mahītale.

225. Tattha **ñāṇodayaṃ** [ñāṇodayaṃ nāmapakaraṇaṃ idāni kuhiñcipi na dissati;] nāma, katvā pakaraṇaṃ tadā;
Dhammasaṅgaṇiyākāsi, kacchaṃ so **aṭṭhasāliniṃ** [idāni dissamānā pana aṭṭhasālinī sīhaḷadīpikāyeva; na jambudīpikā; parato (54-55 piṭṭhesu) esa āvibhavissati].

226. **Parittaṭṭhakatha**ñceva [parittaṭṭhakathanti piṭakattayassa saṅkhepato atthavaṇṇanābhūtā khuddakaṭṭhakathāti adhippetā bhavesu], kātuṃ ārabhi buddhimā;
Taṃ disvā revato thero, idaṃ vacanamabravi.

227. ‘‘Pāḷimattaṃ idhānītaṃ, natthi aṭṭhakathā idha [ettha sagībhittayārūḷhā moggaliputtatissattherassa santikā uggahitā sissānusissaparamparātatā mūlaṭṭhakathā kasmā jambudīpe sabbaso antarahitāti vimaṃsitabbaṃ];
Tathācariyavādā ca, bhinnarūpā na vijjare.

228. Sīhaḷaṭṭhakathā suddhā, **mahindena** matīmatā;
Saṅgītittayamārūḷhaṃ, sammāsambuddhadesitaṃ.

229. Sāriputtādigītañca, kathāmaggaṃ samekkhiya;
Katā sīhaḷabhāsāya, sīhaḷesu pavattati.

230. Taṃ tattha gantvā sutvā tvaṃ, māgadhānaṃ niruttiyā;
Parivattehi, sā hoti, sabbalokahitāvahā’’.

231. Evaṃ vutte pasanno so, nikkhamitvā tato imaṃ;
Dīpaṃ āgā imasseva [idassevāti imasseva mahānāmarañño kāle 953-975 buddhavasse; ayañca vassaparicchedo sīhaḷarājavaṃsaṃ nissāya dassito; yuropiyavicakkhaṇānaṃ pana matena 941-964 buddhavasse iti veditabbo; evamuparipi;], rañño kāle mahāmati.

232. Mahāvihāraṃ sampatto, vihāraṃ sabbasādhunaṃ;
Mahāpadhānagharaṃ gantvā, **saṅghapālassa** santikā.

233. Sīhaḷaṭṭhakathaṃ sutvā, theravādañca sabbaso;
‘‘Dhammassāmissa esova, adhippāyo’’ti nicchiya.

234. Tattha saṅghaṃ samānetvā, ‘‘kātuṃ aṭṭhakathaṃ mama;
Potthake detha sabbe’’ti, āha, vīmaṃsituṃ sa taṃ.

235. Saṅgho gāthādvayaṃ tassā’dāsi ‘‘sāmatthiyaṃ tava;
Ettha dassehi, taṃ disvā, sabbe demāti potthake’’ [234-5 gāthāsu ayamatthayojanā– ‘‘tattha mahāvihāre saṃghaṃ mahānetvā saṃgha sannipātaṃ kāretvā ācariyapubbaddhaghoso evamāha ‘aṭṭhakathaṃ kātuṃ sabbe pāḷi-aṭṭhakathā-potthake mama dethā’ti; so saṃgho taṃ vīmaṃsituṃ saṃyuttanikāyato ‘antojaṭā’tiādikaṃ ca ‘sīle patiṭṭhāyā’tiādikaṃ cāti gāthādvayaṃ tassa adāsi ‘ettha tava sāmatthiyaṃ ñāṇappabhāvaṃ dasseti; taṃ disvā sabbe

potthake demā’tivatvā’’ti; iminā pana ayamatthā dassito hoti ‘‘ācariya buddhaghoso visuddhimaggaṃ karonto tadeva gāthādvayaṃ oloketvā, kiñcipi aññaṃ potthakaṃ anoloketvā akāsī’’ti; tassa panatthassa yuttāyuttavicāraṇā parato (39-49-piṭṭhesu) āgamissati].

236. Piṭakattaya’mettheva, saddhiṃ aṭṭhakathāya so;
Visuddhimaggaṃ nāmā’kā, saṅgahetvā samāsato.

237. Tato saṅghaṃ samūhetvā, sambuddhamatakovidaṃ;
Mahābodhisamīpamhi, so taṃ vācetu mārabhi.

238. Devatā tassa nepuññaṃ, pakāsetuṃ mahājane;
Chādesuṃ potthakaṃ sopi, dvattikkhattumpi taṃ akā [238 gāthāya ayamattho– ‘‘devatā tassa buddhaghosassa nepuññaṃ nipuṇaññāppasāvaṃ mahājanassa pakāsetuṃ tena likhitaṃ visuddhimaggapotthakaṃ chādesuṃ paṭicchādetvā apassiyabhāvaṃ pāpetvā ṭhapesuṃ; sopi buddhaghoso dutiyampi taṃ likhi, tampi devatā chadesuṃ; tatiyampi likhī’’ti; tena vuttaṃ ‘‘dvattikkhattumpi taṃ akā’’ti; idameva mahāvaṃsavacanaṃ nissāya vittāretvā kathitāya buddhaghosuppattiyā nāma kathāla ekaratteneva visuddhimaggassa tikkhattumpi likhitvā niṭṭhāpitabhāvo pakāsito; īdisī pana kathā bahūnaṃ vimhayajananīpi parikkhakānaṃ saṃsayajananī hoti; tasmā imissāpi vicāraṇā parato (47-8-piṭṭhesu) dassiyissati].

239. Vācetuṃ tatiye vāre, potthake samudāhaṭe;
Potthakadvaya’maññampi, saṇṭhapesuṃ tahiṃ marū.

240. Vācayiṃsu tadā bhikkhū, potthakattaya’mekato;
Ganthato atthato vāpi, pubbāparavasena vā.

241. Theravādehi pāḷīhi, padehi byañjanehi vā;
Aññathattamahū neva, potthakesupi tīsupi.

242. Atha ugghosayī saṅgho, tuṭṭhahaṭṭho visesato;
Nissaṃsayaṃ’sa **metteyyo,** iti vatvā punappunaṃ.

243. Saddhiṃ aṭṭhakathāyā’dā, potthake piṭakattaye;
Ganthākare vasanto so, vihāre dūrasaṅkare.

244. Parivattesi sabbāpi, sīhaḷaṭṭhakathā tadā;
Sabbesaṃ mūlabhāsāya, māgadhāya niruttiyā.

245. Sattānaṃ sabbabhāsānaṃ, sā ahosi hitāvahā;
Theriyācariyā sabbe, pāḷiṃ viya ta’maggahuṃ.

246. Atha kattabbakiccesu, gatesu pariniṭṭhitiṃ;
Vandituṃ so **mahābodhiṃ,** jambudīpaṃ upāgamī’’ti [so mahābodhi vandituṃ jambudīpaṃ upāgamīti idaṃ vacanaṃ purimavacanehi asaṃsaṭṭhaṃ viya hoti; pubbe hi ‘‘ācariyabuddhaghoso bodhimaṇḍasamīpe jāto’’ti ca, ‘‘sīhaḷadīpaṃ gantvā sīhaḷaṭṭhakathāyo māgadhabhāsāya parivattehīti tassācariyena revatattherena vutto’’ti ca vuttaṃ; tasmā idhāpi ācariyabuddhaghosassa pavatti tadanurūpā ‘‘tā bhāsāparivattitaṭṭhakathāyo ādāya sāsanujjotanatthaṃ jambudīpaṃ upāgamī’’ti evamādinā sāsanujjotanamūlikā eva bhavituṃ arahati, na pana mahābodhivandanamūlikāti].

Ayañca pana mahāvaṃsakathā 1950 - kharistavasse **hābadamahāvijjālayamuddaṇayante** romakkharena mudditassa visuddhimaggapotthakassa purecārikakathāyaṃ ‘‘anekānettha atthi vicāretabbānī’’ti vatvā **dhammānandakosambī**nāmakena vicakkhaṇena vicāritā. Tamettha yuttāyuttavicinanāya dassetvā anuvicāraṇampissa karissāma.

Jātidesavicāraṇā

1. Tattha hi tena **dhammānandena** ‘‘buddhaghoso bodhimaṇḍasamīpe (buddhagayāyaṃ) jātoti na yuttameta’’nti vatvā taṃsādhanatthāya cattāri byatirekakāraṇāni dassitāni. Kathaṃ?

(Ka) ‘‘buddhaghosena pakāsitesu taṃkālikavatthūsu ekampi taṃ natthi, yaṃ magadhesu uppanna’’nti paṭhamaṃ kāraṇaṃ dassitaṃ. Tadakāraṇameva. Ācariyabuddhaghosatthero hi saṅgahaṭṭhakathāyo karonto porāṇaṭṭhakathāyoyeva saṃkhipitvā, bhāsāparivattanamattena ca visesetvā akāsi, na pana yaṃ vā taṃ vā attano diṭṭhasutaṃ dassetvā. Vuttañhetaṃ ācariyena –

‘‘Saṃvaṇṇanaṃ tañca samārabhanto,
Tassā mahāaṭṭhakathaṃ sarīraṃ;
Katvā mahāpaccariyaṃ tatheva,
Kurundināmādisu vissutāsu.

Vinicchayo aṭṭhakathāsu vutto,
Yo yuttamatthaṃ apariccajanto;
Athopi antogadhatheravādaṃ,
Saṃvaṇṇanaṃ samma samārabhissa’’nti [pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca.

‘‘Tato ca bhāsantarameva hitvā,
Vitthāramaggañca samāsayitvā;
Vinicchayaṃ sabbamasesayitvā,
Tantikkamaṃ kiñci avokkamitvā.

Suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ,
Suttānurūpaṃ paridīpayantī;
Yasmā ayaṃ hessati vaṇṇanāpi,
Sakkacca tasmā anusikkhitabbā’’ti [pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca.

Yatheva ca ācariyabuddhaghosena attano aṭṭhakathāsu taṃkālikāni māgadhikāni vatthūni na pakāsitāni, tatheva sīhaḷikānipi dakkhiṇaindiyaraṭṭhikānipi. Na hi tattha **vasabharāja**kālato (609-653 - buddhavassa) pacchā uppannavatthūni diṭṭhāni ṭhapetvā **mahāsena**rājavatthuṃ [pārā. aṭṭha. 2.236-237], ācariyo ca tato tisatamattavassehi pacchātare **mahānāmarañño** kāle (953-975-bu-va) sīhaḷadīpamupāgato. Tasmā aṭṭhakathāsu taṃkālikamāgadhikavatthūnaṃ appakāsanamattena na sakkā takkattā na māgadhikoti ñātunti.

[Kha) punapi tena ‘‘sabbesupi buddhaghosaganthesu uttaraindiyadesāyattaṃ paccakkhato diṭṭhassa viya pakāsanaṃ natthī’’ti dutiyaṃ kāraṇaṃ dassitaṃ. Tassapi akāraṇabhāvo purimavacaneneva veditabbo. Apica **sāratthappakāsiniyā** nāma saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ, **sumaṅgalavilāsiniyā** nāma dīghanikāyaṭṭhakathāyañca vuttasaṃvaṇṇanāyapi veditabbo. Tattha hi –

> ‘‘Yatheva hi kalambanadītīrato rājamātuvihāradvārena thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃ hiraññavatikāya nāma nadiyā pārimatīrato sālavanaṃ uyyānaṃ. Yathā anurādhapurassa thūpārāmo, evaṃ taṃ kusinārāya hoti. Thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā. Tasmā taṃ upavattananti vuccatī’’ti [saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.186; dī. ni. aṭṭha. 2.198] –

Paccakkhato diṭṭhassa viya pakāsanampi dissateva. Tampi pana porāṇaṭṭhakathāhi bhāsāparivattanamattamevāti gahetabbaṃ, tādisāya atthasaṃvaṇṇanāya mahāmahindattherakālatoyeva pabhuti vuttāya eva bhavitabbattāti.

[Ga) punapi tena ‘‘uṇhassāti aggisantāpassa, tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo’’ti **visuddhimagge** (1, 30-piṭṭhe) vuttasaṃvaṇṇanaṃ pakāsetvā ‘‘tassā panassa avahasanīyabhāvo pākaṭoyevā’’ti ca hīḷetvā ‘‘indiyaraṭṭhe pana uttaradesesu gimhakāle vatthacchādanarahitā mānusakāyacchavi sūriyasantāpena ekaṃsato dayhati, taṃ na jānanti dakkhiṇaindiyadesikā’’ti tatiyaṃ kāraṇaṃ daḷhatarabhāvena dassitaṃ. Tattha pana yadi ‘‘sūriyasantāpena ekaṃsato dayhatī’’ti etaṃ ujukato sūriyarasmisantāpeneva daḍḍhabhāvaṃ sandhāya vucceyya, evaṃ sati **ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassāna**nti pade **ātapasaddena** samānatthattā na yuttameva. Yadi pana sūriyasantāpasañjātena uṇhautunā daḍḍhabhāvaṃ sandhāya vucceyya, evaṃ sati uttaraindiyadesesu, aññattha ca tādisesu atiuṇhaṭṭhānesu sūriyasantāpasañjātassa uṇhautuno paṭighātāya cīvaraṃ senāsanañca paṭisevīyatīti ayamattho na na yutto. Tathā hi vuttaṃ **vinayaṭṭhakathāyaṃ** (3, 58)

‘‘Sītaṃ uṇhanti utuvisabhāgavasena vutta’’nti.

Sā pana visuddhimagge padatthasaṃvaṇṇanā porāṇasuttantaṭṭhakathāhi āgatā bhaveyya. Tathā hi vuttaṃ **papañcasūdaniyā** nāma majjhimanikāyaṭṭhakathāya **sabbāsavasutta**vaṇṇanāyaṃ (1, 58) **‘‘uṇha**nti cettha aggisantāpova veditabbo, sūriyasantāpavasena panetaṃ vatthu vutta’’nti. Ettha ca sacāyamattho ācariyena attano mativasena vutto assa, tassa vatthussa porāṇaṭṭhakathāyaṃ vuttabhāvañca tassā atthasaṃvaṇṇanāya attano matibhāvañca yuttabhāvañca pakāseyya. Ācariyo hi yattha yattha porāṇaṭṭhakathāsu avuttatthaṃ visesetvā dasseti, tattha tattha tādisaṃ ñāpakavacanampi pakāsetiyeva, yathā **sumaṅgalavilāsiniyaṃ** (1, 72) ‘‘ettha āṇattiyanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti, aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā’’ti vacanaṃ, yathā ca **papañcasūdaniyaṃ** (1, 30) ‘‘avicāritametaṃ porāṇehi, ayaṃ pana attano matī’’ti vacanaṃ. Na cettha kiñcipi ñāpakavacanaṃ pakāsitaṃ. Tasmā ‘‘yadetaṃ **‘uṇhassā**ti aggisantāpassā’ti ca, **‘uṇha**nti cettha aggisantāpova veditabbo’ti ca vacanaṃ, etaṃ porāṇasuttantaṭṭhakathāvacana’’nti veditabbanti.

(Gha) punapi tena **‘‘papañcasūdaniyā** nāma majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ **gopālakasuttaṃ** saṃvaṇṇento [ma. ni. aṭṭha. 1.350] buddhaghoso ‘magadhavideharaṭṭhānaṃ antare gaṅgāya nadiyā majjhe vālukatthaladīpakā atthī’ti saddahati maññe. Buddhaghosena pana diṭṭhagaṅgā sīhaḷadīpe mahāveligaṅgāyeva, na pana indiyaraṭṭhikānaṃ seṭṭhasammatā mahāgaṅgāti pākaṭoyevāyamattho’’ti catutthaṃ kāraṇaṃ dassitaṃ. Taṃ pana idāni mahāgaṅgāya majjhe tasmiṃ ṭhāne tādisaṃ dīpakaṃ adisvā ‘‘pubbepi evameva bhaveyyā’’ti ekaṃsato gahetvā vuttavacanamattameva. Nadiyo pana sabbadāpi tenevākārena tiṭṭhantīti na sakkā gahetunti pākaṭoyevāyamattho. Tasmā yathā pubbe tassa gopālassa kāle tasmiṃ ṭhāne majjhe gaṅgāya tādisā dīpakā saṃvijjamānā ahesuṃ, tatheva porāṇaṭṭhakathāsu esa attho saṃvaṇṇito, tadeva ca vacanaṃ ācariyena bhāsāparivattanaṃ katvā pakāsitanti evameva gahetabbaṃ. Tasmā tampi akāraṇamevāti.

Brāhmaṇakulavicāraṇā

2. Atha ‘‘brāhmaṇamāṇavo’’ti padampi tena evaṃ vicāritaṃ –

(Ka) ‘‘buddhaghoso ‘brāhmaṇakulajāto’ti na sakkā gahetuṃ. Kasmā vedakālato paṭṭhāya yāvajjatanā sabbepi brāhmaṇā

> Brāhmaṇosya mukhamāsīdi, bāhū rājanya? Kata?;
> Ūrū tadasya yada vagya?, Padbhyāṃ gūdro ajāyatā’’ti [iruveda, 10-maṇḍala, 90; tathā athava 6 veda 19, 6, 6].

Imaṃ **purisasuttaṃ** nāma mantaṃ jānantīti saddahiyā.

Ayaṃ panassā attho – ‘brāhmaṇo assa (brahmuno) mukhaṃ āsi. Bāhū rājañño kato, khattiyā assa bāhūti vuttaṃ hoti. Yo vesso, so assa ūrū. Suddo assa pādehi ajāyī’ti.

Buddhaghoso pana ‘paṇḍitabrāhmaṇo’ti ñātopi taṃ gāthaṃ na aññāsi. Tathā hi tena **bandhupādāpaccā**ti padassa atthavaṇṇanāyaṃ ‘tesaṃ kira ayaṃ laddhi – brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato’ti [dī. ni. aṭṭha. 1.263; ma. ni. aṭṭha. 1.508] tissā vedagāthāya asamānattho vaṇṇito’’ti.

Ayaṃ panettha anuvicāraṇā – yadi ca taṃkālikānampi brāhmaṇānaṃ laddhi tatheva bhaveyya yathā etissaṃ gāthāyaṃ vuttā, sā catthavaṇṇanā ācariyassa matimattā. Evaṃ sati sā vicāraṇā yuttā bhaveyya. Etissaṃ pana gāthāyaṃ ‘‘brāhmaṇosya mukhamāsīdi’’ti paṭhamapādena ‘‘brāhmaṇā brahmuno mukhato jātā’’ti attho ujukato na labbhati. Buddhakāle pana brāhmaṇānaṃ laddhi ‘‘brāhmaṇā brahmuno mukhato jātā’’ti evameva ahosīti pākaṭoyevāyamattho. Tathā hi **dīghanikāye** pāthikavagge **aggaññasutte** (3, 67) –

> ‘‘Dissanti kho pana vāseṭṭha brāhmaṇānaṃ brāhmaṇiyo utuniyopi gabbhiniyopi vijāyamānāpi pāyamānāpi. Te ca brāhmaṇā 0 yonijāva samānā evamāhaṃsu – brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā aññe vaṇṇā. Brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇhā aññe vaṇṇā. Brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā. Brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādāti. Te brahmānañceva abbhācikkhanti, musā ca bhāsanti, bahuñca apuññaṃ pasavantī’’ti –

Bhagavatā mahākāruṇikena vāseṭṭhabhāradvājānaṃ brāhmaṇamāṇavakānaṃ bhāsitaṃ, tehi ca taṃ abhinanditaṃ. Te pana dvepi māṇavakā jātivasena parisuddhabrāhmaṇā ceva honti tiṇṇampi vedānaṃ pāraguno ca. Tasmā ‘‘brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā’’ti vacanassa taṃkālikānaṃ brāhmaṇānaṃ laddhivasena vuttabhāvo pākaṭoyeva. Yathā cetaṃ, evaṃ ‘‘khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato’’ti vacanampi ‘‘taṃkālikabrāhmaṇānaṃ laddhiññūhi porāṇaṭṭhakathācariyehi vutta’’nti saddahitvā ācariyabuddhaghosena taṃ sabbaṃ porāṇaṭṭhakathāto bhāsāparivattanamattena visesetvā pakāsitaṃ bhaveyya. Tasmā tāyapi vedagāthāya ācariyassa abrāhmaṇabhāvasādhanaṃ anupapannamevāti.

(Kha) punapi tena ācariyabuddhaghosattherassa abrāhmaṇabhāvasādhanatthaṃ dutiyampi kāraṇaṃ evamāhaṭaṃ –

‘‘Brāhmaṇaganthesu gabbhaghātavācakaṃ **bhrūnahā**ti padaṃ pāḷiyaṃ bhūnahu (bhūnahano) iti dissati. **Māgaṇḍiyasutte** bhariyāya methunasaṃvāsābhāvena uppajjanārahagabbhassa nāsakattaṃ sandhāya māgaṇḍiyo paribbājako bhagavantaṃ ‘bhūnahu (bhūnahano) samaṇo gotamo’ti [ma. ni. 2.207 ādayo] āha. Taṃ buddhaghoso na jānātīti pākaṭoyeva tadatthasaṃvaṇṇanāya. Tattha hi tena bhūnahunoti (bhūnahanassā) padaṃ ‘hatavaḍḍhino mariyādakārakassā’ti [ma. ni. aṭṭha. 2.207] vaṇṇita’’nti.

Tampi ayuttameva. Na hi māgaṇḍiyena phoṭṭhabbārammaṇāparibhogamattameva sandhāya bhūnahubhāvo vutto, atha kho channampi lokāmisārammaṇānaṃ aparibhogaṃ sandhāya vutto. Tasmiñhi sutte –

> ‘‘Cakkhuṃ kho māgaṇḍiya rūpārāmaṃ rūparataṃ rūpasammuditaṃ, taṃ tathāgatassa dantaṃ guttaṃ rakkhitaṃ saṃvutaṃ, tassa ca saṃvarāya dhammaṃ deseti, idaṃ nu te etaṃ māgaṇḍiya sandhāya bhāsitaṃ ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Etadeva kho pana me bho gotama sandhāya bhāsitaṃ ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Taṃ kissa hetu, evañhi no sutte ocaratīti…pe… mano kho māgaṇḍiya dhammārāmo dhammarato dhammasammudito, so tathāgatassa danto gutto

> rakkhito saṃvuto, tassa ca saṃvarāya dhammaṃ deseti, idaṃ nu te etaṃ māgaṇḍiya sandhāya bhāsitaṃ 'bhūnahu samaṇo gotamo'ti. Etadeva kho pana me bho gotama sandhāya bhāsitaṃ 'bhūnahu samaṇo gotamo'ti. Taṃ kissa hetu, evañhi no sutte ocaratī''ti [ma. ni. 2.207 ādayo].

Evaṃ bhagavato ca anuyogo māgaṇḍiyassa ca paṭiññā āgatā.

Ettha hi methunappaṭisevanavasena phoṭṭhabbārammaṇaparibhogahetu eva gabbhapatiṭṭhānaṃ sambhavatīti tadaparibhogameva sandhāya ''bhūnahū''ti vattuṃ arahati, tadaññesaṃ pana pañcannaṃ rūpādiārammaṇānaṃ, tatthāpi visesato dhammārammaṇassa suddhamanoviññāṇena paribhogahetu natthi kiñci gabbhapatiṭṭhānanti tesaṃ aparibhogaṃ sandhāya bhūnahūti vattuṃ na arahatiyeva, māgaṇḍiyena pana sabbānipi tāni sandhāya vuttabhāvo paṭiññāto, kāraṇañcassa dassitaṃ ''evañhi no sutte ocaratī''ti. Tasmā kiñcāpi dāni brāhmaṇaganthesu bhūnahu- (bhrūnahā) saddo gabbhaghātanatthe dissati, māgaṇḍiyasutte paneso attho na yujjatīti ācariyena ''hatavaḍḍhi mariyādakārako''ti ayamevattho porāṇaṭṭhakathāya bhāsāparivattanavasena pakāsitoti veditabbo.

(Ga) punapi tena ''idampana buddhaghosassa abrāhmaṇabhāvasādhakaṃ pacchimakāraṇaṃ, so hi **visuddhimagge** sīlaniddese (1, 31) brāhmaṇānaṃ parihāsaṃ karonto 'evaṃ iminā piṇḍapātapaṭisevanena purāṇañca jighacchāvedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ aparimitabhojanapaccayaṃ **āharahatthaka alaṃsāṭaka tatravaṭṭaka kākamāsaka bhuttavamitakabrāhmaṇānaṃ** aññataro viya na uppādessāmīti paṭisevatī'ti āha. Idaṃ pana ekassa bhinnabrāhmaṇaladdhikassāpi vacanaṃ siyāti tadeva daḷhakāraṇaṃ katvā na sakkā 'buddhaghoso abrāhmaṇo'ti vattu''nti tatiyaṃ kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ pana atisaṃvejanīyavacanameva. Na hetaṃ ācariyena brāhmaṇānaṃ parihāsaṃ kātukāmena vuttaṃ, na ca taṃ parihāsavacanena saṃyojetabbaṭṭhānaṃ, aññadatthu yathābhūtamatthaṃ dassetvā sabrahmacārīnaṃ ovādānusāsanidānavasena vattabbaṭṭhānaṃ, tathāyeva ca ācariyena vuttaṃ. Tathā hi ye loke paradattūpajīvino samaṇā vā brāhmaṇā vā aññe vāpi ca puggalā, te paccavekkhaṇañāṇarahitā asaṃvare ṭhitā kadāci atipaṇītaṃ rasaṃ pahūtaṃ laddhā aparimitampi bhuñjeyyuṃ, visesato pana brāhmaṇā lokikavatthuvasena ca, jātakādisāsanikavatthuvasena ca tādisā ahesunti pākaṭā. Imasmiñhi loke vassasatasahassehi vā vassakoṭīhi vā aparicchinnaddhāne ko sakkā vattuṃ ''nedisā bhūtapubbā''ti. Tasmā tādisehi viya na aparimitabhojanehi bhavitabbanti ovādānusāsanidānavaseneva vuttaṃ. Tadevaṃ atthasaṃhitampi samānaṃ ayonisomanasikaroto anatthameva jātaṃ, yathā sabhariyassa māgaṇḍiyabrāhmaṇassa anāgāmimaggaphalatthāyapi desitā gāthā [dha. pa. aṭṭha. 1.sāmāvatīvatthu] tesaṃ dhītuyā anatthāya saṃvattatīti saṃvegoyevettha brūhetabboti.

Patañjalivādavicāraṇā

3. Atha tena ''pātañjalīmataṃ parivattetī''ti vacanampi evaṃ vicāritaṃ.

(Ka) ''buddhaghoso patañjalissa vā aññesaṃ vā uttaraindiyaraṭṭhikānaṃ vādaṃ appakameva aññāsi. Patañjalivādesu hi **aṇimā laghimā**ti idameva dvayaṃ dassesi [visuddhi. 1.144] tatuttari yogasuttaṃ ajānanto, patañjalivādassa ca tuletvā dīpanā tassa ganthesu na dissati, patañjalinā katapakaraṇañca patañjalīti nāmamattampi ca tattha dīpitaṃ natthi. **Visuddhimagge** pana paññābhūminiddese 'pakativādīnaṃ pakati viyā'ti [visuddhi. 2.584] pakativāda (saṃkhyāvāda) nāmamattaṃ pakāsitaṃ, tattheva ca 'paṭiññā hetūtiādīsu hi loke vacanāvayavo hetūti vuccatī'ti [visuddhi. 2.595] udāharitaṃ, tena ñāyati 'buddhaghoso indiyatakkanayadīpake ñāyaganthasmiṃ kiñci mūlabhāgamattaṃ aparipuṇṇaṃ jānātī'ti''.

Taṃ pana sabbampi kevalaṃ ācariyassa abbhācikkhaṇamattameva. Atigambhīrassa hi atigarukātabbassa suparisuddhassa piṭakattayassa atthasaṃvaṇṇanaṃ karontena suparisuddhoyeva pāḷinayo ca aṭṭhakathānayo ca porāṇatheravādā cāti īdisāyeva atthā pakāsetabbā, yaṃ vā pana atthasaṃvaṇṇanāya upakārakaṃ saddavinicchayapaṭisaṃyuttaṃ lokiyaganthavacanaṃ, tadeva ca yathārahaṃ pakāsetabbaṃ, na pana anupakārānipi taṃtaṃganthatakkattunāmāni ca, tehi vuttavacanāni ca bahūni, na ca tesaṃ appakāsanena ''na te aṭṭhakathācariyo jānātī''ti vattabbo. Yadi hi yaṃ yaṃ lokiyaganthaṃ attanā jānāti, taṃ sabbaṃ anupakārampi attano aṭṭhakathāyamānetvā pakāseyya, ativitthārā ca sā bhaveyya aparisuddhā ca asammānitā ca sāsanikaviññūhīti ācariyena patañjalivādādayo na vitthārena pakāsitāti ñātabbaṃ, aññadatthu yehi yehi lokiyaganthehi kiñci kiñci ācariyena ānetvā pakāsitaṃ, te te ca ganthā, aññepi ca tādisā ācariyena ñātātveva jānitabbā viññūhi, yathā samuddassa ekadesaṃ disvā sabbopi samuddo edisoti ñāyati. Ācariyo pana yattha yattha vedapaṭisaṃyuttavacanāni āgatāni, tattha tattha vedaganthehipi kiñci kiñci ānetvā pakāsesiyeva. Tathā hi ācariyena **sumaṅgalavilāsiniyaṃ** nāma dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ –

> ''**Tiṇṇaṃ vedāna**nti iruvedayajuvedasāmavedāna''nti [dī. ni. aṭṭha. 1.256] ca,
>
> ''**Itihāsapañcamāna**nti athabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā itiha āsa itiha āsāti īdisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesaṃ itihāsapañcamānaṃ vedāna''nti [dī. ni. aṭṭha. 1.256] ca,
>
> ''Yiṭṭhaṃ vuccati mahāyāgo''ti [dī. ni. aṭṭha. 1.170-172] ca,
>
> ''**Aggihoma**nti evarūpena dārunā evaṃ hute idaṃ nāma hotīti aggijuhanaṃ. Dabbihomādīnipi aggihomāneva, evarūpāya dabbiyā īdisehi kaṇādīhi hute idaṃ nāma hotīti evaṃ pavattivasena pana visuṃ vuttānī''ti [dī. ni. aṭṭha. 1.21] ca,
>
> ''Sāsapādīni pana mukhena gahetvā aggimhi pakkhipanaṃ, vijjaṃ parijappitvā juhanaṃ vā mukhahoma''nti [dī. ni. aṭṭha. 1.21] ca –

Evamādinā vedapaṭisaṃyuttavacanāni vedaganthānurūpato vaṇṇitāni. Tāni ca porāṇaṭṭhakathāto bhāsāparivattanavasena vuttānipi bhaveyyuṃ, vedaganthesu pana akovidena yāthāvato bhāsāparivattanaṃ kātumpi na sukarameva, tasmā ācariyassa vedaganthesu kovidabhāvopi pākaṭoyeva. Evaṃ vedaganthesu ca tadaññalokiyaganthesu ca sukovidasseva samānassa tesaṃ vitthārato appakāsanaṃ yathāvuttakāraṇenevāti veditabbaṃ.

Api ca ācariyo attano ganthārambheyeva –

''Tato ca bhāsantarameva hitvā,
Vitthāramaggañca samāsayitvā;
Vinicchayaṃ sabbamasesayitvā…pe…
Yasmā ayaṃ hessati vaṇṇanāpī''ti [pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca.

''Apanetvāna tatohaṃ, sīhaḷabhāsaṃ manoramaṃ bhāsaṃ;
Tantinayānucchavikaṃ, āropetvā vigatadosaṃ.

Samayaṃ avilomento, therānaṃ theravaṃsapadīpānaṃ;
Sunipuṇavinicchayānaṃ, mahāvihāre nivāsinaṃ;
Hitvā punappunāgata-matthaṃ atthaṃ pakāsayissāmī''ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca–

Evaṃ porāṇaṭṭhakathānaṃ bhāsāparivattanasaṃkhipanavaseneva visesetvā abhinavaṭṭhakathāyo karissāmīti paṭiññaṃ katvā yathāpaṭiññātameva akāsi, na attano ñāṇappabhāvena visesetvātipi veditabbaṃ. Tasmā aṭṭhakathāsu patañjalivādādīnaṃ vitthārato appakāsanamārabbha ''buddhaghoso patañjalivādādīni paripuṇṇaṃ na jānātī’’ti vacanaṃ kevalaṃ ācariyassa abbhācikkhaṇamattamevāti.

Kabbasatthavicāraṇā

4. Punapi so evamāha ‘‘kiñcāpi buddhaghoso rāmāyaṇamahābhāratasaṅkhātānaṃ mahākabbasatthānaṃ sukusalo viya na dissati, tathāpi tāni dassesi. Kathaṃ? **Akkhāna**nti bhāratayujjhanādikaṃ, taṃ yasmiṃ ṭhāne kathīyati, tattha gantumpi na vaṭṭatīti [dī. ni. aṭṭha. 1.13] ca, tassa (samphapalāpassa) dve sambhārā bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā tathārūpikathākathanañcāti [dī. ni. aṭṭha. 1.8] ca dassesī’’ti.

Taṃ pana purimavacanatopi ahetukataraṃ kevalaṃ anādarīkaraṇamattameva. Atigambhīratthassa hi atigarukaraṇīyassa piṭakattayassa atthasaṃvaṇṇanāyaṃ niratthakassa samphapalāpasamudāyabhūtassa kabbasatthassa vitthārato pakāsanena kiṃ siyā payojanaṃ, aññadatthu sāyevassa asammānitā, anādariyā ca viññūhīti.

Bāhusaccaguṇamakkhanaṃ

5. Punapi dhammānando ācariyassa bāhusaccaguṇaṃ makkhetukāmo evamāha – ‘‘tassa (buddhaghosassa) samayantarakovidasaṅkhātaṃ bāhusaccaṃ na tato uttaritaraṃ hoti, yaṃ ādhunikānaṃ ganthantarakovidānaṃ sīhaḷikabhikkhūnaṃ yaṃ vā ekādasame kharistavassasatake (1001-1100) uppannānaṃ dakkhiṇaindiyaraṭṭhikānaṃ **anuruddha-dhammapālā**dīnaṃ bhikkhūna’’nti.

Taṃ pana sabbathāpi ayuttavacanameva. Yadi hi ādhunikā vā sīhaḷikabhikkhū, porāṇā vā ācariyaanuruddha-dhammapālattherādayo samayantarabāhusaccavasena ācariyabuddhaghosena samānā vā uttaritarā vā bhaveyyuṃ, te ācariyabuddhaghosattherassa aṭṭhakathāhi anāraddhacittā hutvā tato sundaratarā paripuṇṇatarā ca abhinavaṭṭhakathāyo kareyyuṃ, na pana te tathā karonti, na kevalaṃ na karontiyeva, atha kho tesaṃ ekopi na evaṃ vadati ‘‘ahaṃ buddhaghosena bāhusaccavasena samasamoti vā uttaritaro’’ti vā, aññadatthu te ācariyassa aṭṭhakathāyoyeva saṃvaṇṇenti ca upatthambhenti ca, ācariyaṭṭhāne ca ṭhapenti. Tenetaṃ ñāyati sabbathāpi ayuttavacananti.

Mahāyānikanayavicāraṇā

6. Puna so tāvattakenāpi asantuṭṭho ācariyaṃ avamaññanto evamāha – ‘‘mahāyānanikāyassa padhānācariyabhūtānaṃ **assa ghosa-nāgajjunānaṃ** nayaṃ vā, nāmamattampi vā tesaṃ na jānāti maññe buddhaghoso’’ti. Taṃ pana ativiya adhammikaṃ niratthakañca niggahavacanamattameva. Na hi nikāyantarikānaṃ vādanayānaṃ attano aṭṭhakathāyaṃ appakāsanena so te na jānātīti sakkā vattuṃ. Nanu ācariyena āgamaṭṭhakathāsu ganthārambheyeva –

‘‘Samayaṃ avilomento, therānaṃ theravaṃsapadīpānaṃ;
Sunipuṇavinicchayānaṃ, mahāvihāre nivāsina’’nti ca,

Idhāpi visuddhimagge –

‘‘Mahāvihāravāsīnaṃ, desanānayanissitaṃ;
Visuddhimaggaṃ bhāsissa’’nti [visuddhi. 1.2] ca,

‘‘Tassā atthasaṃvaṇṇanaṃ karontena vibhajjavādimaṇḍalaṃ otaritvā ācariye anabbhācikkhantena sakasamayaṃ avokkamantena parasamayaṃ anāyūhantena suttaṃ appaṭibāhantena vinayaṃ anulomentena mahāpadese olokentena dhammaṃ dīpentena atthaṃ saṅgāhentena tamevatthaṃ punarāvattetvā aparehipi pariyāyantarehi niddisantena ca yasmā atthasaṃvaṇṇanā kātabbā hotī''ti [visuddhi. 2.581] ca,

''Sāsanaṃ panidaṃ nānā-desanānayamaṇḍitaṃ;
Pubbācariyamaggo ca, abbocchinno pavattati;
Yasmā tasmā tadubhayaṃ, sannissāyatthavaṇṇanaṃ;
Ārabhissāmi etassā''ti [visuddhi. 2.581] ca,

Paṭiññaṃ katvā yathāpaṭiññātappakāreneva aṭṭhakathāyo katā. Evametāsaṃ karaṇe kāraṇampettha pakāsetabbaṃ, tasmā dāni tampakāsanatthaṃ sammāsambuddhassa parinibbutikālato paṭṭhāya yāva ācariyabuddhaghosassa kālo, tāva sāsanappavattikkamampi vakkhāma.

Sāsanappavattikkamo

Bhagavato hi parinibbutikālato pacchā vassasatabbhantare buddhasāsane kocipi vādabhedo nāma natthi. Vassasatakāle pana dutiyasaṅgītikārehi therehi nikkaḍḍhitā vajjiputtakā bhikkhū pakkhaṃ labhitvā dhammañca vinayañca aññathā katvā mahāsaṅgītināmena visuṃ saṅgītimakaṃsu. Tadā saṅgītidvayārūḷhapurāṇadhammavinayameva sampaṭicchantānaṃ therānaṃ gaṇo **theravādo**ti ca tadaññesaṃ **mahāsaṅghiko**ti ca voharīyanti.

Puna mahāsaṅghikato (1) **gokuliko** (2) **ekabyohāriko**ti dve ācariyagaṇā uppannā. Puna gokulikato (3) **paññattivādo** (4) **bāhuliko (bahussutiko)**ti dve uppannā. Puna bāhulikatopi (5) **cetiyavādigaṇo** uppannoti ete pañca mūlabhūtena mahāsaṅghikena saha cha pāṭiyekkā ācariyagaṇā ahesuṃ.

Visuddhattheravādatopi (1) **mahisāsako** (2) **vajjiputtako**ti dve ācariyagaṇā uppannā. Puna mahisāsakato (3) **sabbatthivādo** (4) **dhammaguttiko**ti dve uppannā. Puna sabbatthivādatopi (5) **kassapiyo,** tatopi (6) **saṅkantiko,** tatopi (7) **suttavādī**ti tayo uppannā. Vajjiputtakatopi (8) **dhammottariyo** (9) **bhaddayāniko** (10) **channāgāriko** (11) **sammitiyo**ti cattāro uppannāti te ekādasa mūlabhūtena visuddhattheravādena saha dvādasa ācariyagaṇā ahesuṃ. Iti ime ca dvādasa purimā ca chāti aṭṭhārasa ācariyagaṇā dutiyatatiyasaṅgītīnaṃ antare jātā ahesuṃ.

Tesu mūlabhūto **theravādagaṇo**yeva porāṇadhammavinayagaruko hutvā anūnamanadhikaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ porāṇikaṃ dhammavinayaṃ dhāresi. Itare pana sattarasa bhinnagaṇā porāṇikaṃ dhammavinayaṃ aññathā akaṃsu. Tena tesaṃ dhammavinayo katthaci ūno katthaci adhiko hutvā aparipuṇṇo ceva ahosi aparisuddho ca. Tena vuttaṃ dīpavaṃse pañcamaparicchede –

30. ''Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā;
Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.

31. Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ;
Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgītīti vuccati.

32. Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane;
Bhinditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.

33. Aññatra saṅgahitaṃ suttaṃ, aññatra akariṃsu te;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu…pe…

49. Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ;

Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

50. Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇīyāni ca;
Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

51. Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako;
Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha.

52. Nigrodhova mahārukkho, thera vādānamuttamo;
Anūnaṃ anadhikañca, kevalaṃ jinasāsanaṃ;
Kaṇṭakā viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā.

53. Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare;
Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane''ti [kathā. aṭṭha. nidānakathā].

Asokarañño ca kāle parihīnalābhasakkārā aññatitthiyā lābhasakkāraṃ patthayamānā bhikkhūsu pabbajitvā sakāni sakāni diṭṭhigatāni dīpenti ''ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ satthusāsana''nti. Bhikkhūnaṃ santike pabbajjaṃ alabhamānāpi sayameva kese chinditvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā vihāresu vicarantā uposathakammādikaraṇakāle saṅghamajjhaṃ pavisanti, te bhikkhusaṅghena dhammena vinayena satthusāsanena niggayhamānāpi dhammavinayānulomāya paṭipattiyā asaṇṭhahantā anekarūpaṃ sāsanassa abbudañca malañca kaṇṭakañca samuṭṭhāpenti. Keci aggiṃ paricaranti, keci pañcātape tapanti, keci ādiccaṃ anuparivattanti, keci dhammañca vinayañca vobhindissāmāti tathā tathā paggaṇhanti. Tadā bhikkhusaṅgho na tehi saddhiṃ uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā akāsi, asokārāme satta vassāni uposatho upacchijji [kathā. aṭṭha. nidānakathā; pārā. aṭṭha. 1.tatiyasaṅgītikathā].

Imañca pana pavattiṃ upādāya evampi sakkā gahetuṃ ''sattarasannaṃ bhinnavādagaṇānaṃ dhammavinayassa pacchimakālesu aparisuddhatarabhāvo īdisenapi kāraṇena ahosī''ti. Kiñcāpi hi buddhasāsanabhūte parisuddhadhammavinaye ''kocipi nicco dhuvo sassato nāma natthi aññatra nibbānadhātuyā, paramatthato attāpi natthi, sabbepi saṅkhārā aniccā addhuvā asassatā anattāyevā''ti attho ativiya pākaṭo hoti, tathāpi dāni atheravādikānaṃ ganthesu ca pubbe vetullavādādīsu ca ''buddho nicco dhuvo sassato attā''ti ca, ''sabbepi sattā niccā dhuvā sassatā attā''ti ca attho dissati.

Atha asoko dhammarājā sāsanaṃ visodhetukāmo **moggaliputtatissattherassa** santike paṭhamameva samayaṃ uggaṇhitvā ekaladdhike ekaladdhike bhikkhū ekato kāretvā ekamekaṃ bhikkhusamūhaṃ pakkosāpetvā pucchi ''kiṃ vādī bhante sammāsambuddho''ti. Tato ye ye ''sammāsambuddho sassatavādī''ti vā, ''ekaccasassatavādī''ti vā evamādinā attano attano vādānurūpaṃ micchāvādaṃ āhaṃsu, te te ''nayime bhikkhū, aññatitthiyā ime''ti tathato ñatvā tesaṃ setakāni vatthāni datvā uppabbājesi. Te sabbepi saṭṭhisahassamattā ahesuṃ.

Athaññe bhikkhū pucchitvā tehi ''vibhajjavādī mahārāja sammāsambuddho''ti vutte ''suddhaṃ dāni bhante sāsanaṃ, karotu bhikkhusaṅgho uposatha''nti vatvā ārakkhañca datvā nagaraṃ pāvisi. Samaggo saṅgho sannipatitvā uposathaṃ akāsi. Tasmiṃ samāgame **moggaliputtatissatthero** yāni ca tadā uppannāni vatthūni yāni ca āyatiṃ uppajjissanti, sabbesampi tesaṃ paṭibāhanatthaṃ satthārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhapitamātikaṃ vibhajanto parappavādamaddanaṃ **kathāvatthuṃ** nāma abhidhammapiṭake pañcamaṃ pakaraṇaṃ abhāsi. Tato moggaliputtatissattherappamukhā tipiṭakapariyattidharā pabhinnapaṭisambhidāpattā sahassaṃ bhikkhū theravādino saṅgītidvayārūḷhaṃ parisuddhaṃ porāṇadhammavinayaṃ puna saṅgāyitvā surakkhitaṃ rakkhiṃsu [pārā. aṭṭha. 1.tatiyasaṅgītikathā].

Atha moggaliputtatissatthero navasu paccantaṭṭhānesu sāsanapatiṭṭhāpanatthaṃ nava nāyakatthere uccinitvā pesesi. Tesu aṭṭhahi therehi attano attano pattaṭṭhānaṃ gantvā buddhasāsane patiṭṭhāpite

mahāmahindatthero chattiṃsādhikadvisate (236) buddhavasse jambudīpato sīhaḷadīpaṃ gantvā **devānaṃpiyatissarāja**ppamukhaṃ dīpakajanasamūhaṃ pasādetvā buddhasāsanaṃ sampatiṭṭhāpesi, tena ca raññā dinnaṃ **mahāmeghavanuyyānaṃ** paṭiggahetvā tattha **mahāvihāraṃ** nāma saṅghārāmaṃ patiṭṭhāpesi [pārā. aṭṭha. 1.tatiyasaṅgītikathā]. Tato pabhuti sīhaḷadīpe buddhasāsanaṃ yāva **vaṭṭagāmaṇirāja**kālā nikāyantaravādākularahitaṃ nimmalaṃ suparisuddhaṃ hutvā samujjalittha. Vaṭṭagāmaṇirājakālato pana paṭṭhāya nikāyantaravādāpi sīhaḷadīpamupāgamiṃsu. Tadā **visuddhattheravādino** yathā purāṇadhammavinayo tehi nikāyantaravādehi asammisso amalīno pakatiparisuddho hutvā tiṭṭheyya, tathā taṃ mahussāhena surakkhitaṃ rakkhiṃsu. Kathaṃ?

Abhayagirinikāyuppatti

Vaṭṭagāmaṇirājā hi (425-buddhavasse) rajjaṃ patvā pañcamāsamattakāle **brāhmaṇatissadāmarikena** sattahi ca damiḷayodhehi upadduto saṅgāme ca parājito palāyitvā sādhikāni cuddasavassāni nilīyitvā aññataravesena vasati [mahāvaṃse 33-paricchede 37-gāthāto paṭṭhāya]. Tadā laṅkādīpe manussā corabhayena dubbhikkhabhayena ca upaddutā bhikkhūnaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhātuṃ na sakkonti, tena bhikkhū yebhuyyena tato jambudīpaṃ gantvā dhammavinayaṃ dhārentā viharanti. Laṅkādīpeyeva ohīnāpi therā yathāladdhehi kandamūlapaṇṇehi yāpentā kāye vahante nisīditvā pariyattidhammaṃ sajjhāyaṃ karonti, avahante vālukaṃ ussāpetvā taṃ parivāretvā sīsāni ekaṭṭhāne katvā pariyattiṃ sammasanti. Evaṃ dvādasa saṃvaccharāni sāṭṭhakathaṃ tepiṭakaṃ ahāpetvā dhārayiṃsu. Yadā pana vaṭṭagāmaṇirājā damiḷarājānaṃ hantvā (455-466 buddhavassabbhantare) punapi rajjaṃ kāresi [mahāvaṃse 33, 78-gāthā]. Tadā te therā jambudīpato paccāgatattherehi saddhiṃ tepiṭakaṃ sodhentā ekakkharampi asamentaṃ nāma na passiṃsu [a. ni. aṭṭha. 1.1.130; vibha. aṭṭha. 810]. Yopi ca **mahāniddeso** tasmiṃ kāle ekasseva dussīlabhikkhuno paguṇo ahosi, sopi **mahātipiṭaka**ttherena **mahārakkhi**tattheraṃ tassa santikā uggaṇhāpetvā rakkhito ahosi [pārā. aṭṭha. 2.585]. Evaṃ dubbhikkharaṭṭhakkhobhupaddavehi pīḷitattā duddharasamayepi dhammavinayaṃ sakkaccaṃ dhārayiṃsu.

Rājā **abhayagiriṃ** nāma vihāraṃ kāretvā attano katūpakārapubbassa **mahātissa**ttherassa adāsi. So pana thero kulasaṃsaggabahulattā mahāvihāravāsīhi bhikkhūhi pabbājanīyakammaṃ katvā nīhaṭo. Tadāssa sisso **bahalamassutissa**nāmako thero taṃ kammaṃ paṭibāhi, tenassa saṅgho ukkhepanīyakammaṃ akāsi. So mahāvihāravāsīnaṃ kujjhitvā abhayagirivihārameva gantvā tena mahātissattherena ekato hutvā visuṃ gaṇaṃ vahanto vasi. Te ca dve therā na mahāvihāraṃ punāgamiṃsu [mahāvaṃse 33, 79-gāthādīsu. nikāyasaṅgahe]. Tato paṭṭhāya sīhaḷadīpe mahāvihāravāsī, abhayagirivāsīti dve nikāyājātā. Idaṃ tāva sīhaḷadīpe sāsanaparihāniyā paṭhamaṃ kāraṇaṃ.

Dhammarucinikāyuppatti

Tadā ca rājā abhayagirivāsīsuyeva bhikkhūsu visesato pasanno hutvā teyeva catūhi paccayehi pavāretvā paggaṇhāti, rājamahāmattādayopi abhiññātā abhiññātā bahū janā tasmiñca ārāme aññattha ca bahū āvāse katvā tesaṃ denti. Evaṃ abhayagirivāsino bhikkhū bahūnaṃ abhiññātajanānaṃ sakkatā ceva honti pūjitā ca mānitā ca. Puna ca abhayagirivāsino bahalamassutissattherādayoindiyaraṭṭhato āgataṃ vajjiputtakagaṇapariyāpannassa dhammarucinikāyassa dhammavinayabhūtaṃ sakkatabhāsāropitaṃ abhinavampi piṭakaṃ sampaṭicchanti [mahāvaṃse 33, 99 gāthāsu. nikāyasaṅgahe], tena tepi dhammarucinikāyikā nāma ahesuṃ. Idaṃ sīhaḷadīpe sāsanaparihāniyā dutiyaṃ kāraṇaṃ.

Piṭakattayassa potthakāropanaṃ

Mahāvihāravāsino pana porāṇikaṃ pāḷibhāsāya saṇṭhitaṃ parisuddhapiṭakameva paṭiggaṇhanti, tañca mukhapāṭheneva dhārenti. Tadā pana therā pacchimajanānaṃ satipaññāhāniṃ disvā buddhakālato paṭṭhāya yāva taṃkālā mukhapāṭhenābhataṃ sāṭṭhakathaṃ piṭakattayaṃ potthake āropetuṃ samārabhiṃsu. Samārabhamānā ca te **anurādharājadhāni**purato aṭṭhasaṭṭhimilappamāṇe **malaya**janapade **mātula** [mātale iti etarahi vohāro] nagare **āloka**leṇe vasantā ekassa tandesikassa janapadādhipatino ārakkhaṃ gahetvā taṃ **potthakāropanakamma**makaṃsu [mahāvaṃse 33, 100-101-gāthāsu]. Tenidaṃ ñāyati ‘‘tadā mahāvihāravāsino therā rājarājamahāmattehi aladdhūpakārā hutvā attano baleneva piṭakattayassa potthakāropanakammamakaṃsū’’ti ca, ‘‘tañca yatheva pacchimajanānaṃ satipaññāhāniṃ disvā kataṃ, tatheva dubbhikkharaṭṭhakkhobhādibhayupaddutakālesu duddharabhāvampi disvā’’ti ca, tathā ‘‘abhayagirivāsīnaṃ sampaṭicchitasamayantaravādehi anākulanatthampi kata’’nti ca. Evaṃ mahāvihāravāsino therā parisuddhattheravādapiṭakaṃ samayantarehi asammissanatthāya yathā pure, tathā pāḷibhāsāya eva potthake āropetvāpi surakkhitaṃ rakkhiṃsu. Yadi hi tadā tepiṭakaṃ potthakesu anāropitamassa, pacchākālesu samayantarato āgatasuttāni ‘‘netāni amhāka’’nti paṭikkhipituṃ na sukarāni bhaveyyuṃ. Yato ca kho tadā sāṭṭhakathaṃ tepiṭakaṃ potthakesu āropitaṃ, tatoyeva anāgatakālesu samayantarāgatasuttāni tehi potthakehi saṃsandetvā paṭikkhipituṃ sukarāni honti.

Tathā hi **bhātiyarāja**kāle (524-552-bu-va) mahāvihāravāsīnaṃ abhayagirivāsīhi vinaye vivādo uppajji. Tadā rājā **dīghakārāyanaṃ** nāma brāhmaṇajātikaṃ amaccaṃ therānaṃ santikaṃ pesesi. So ubhinnaṃ suttaṃ sutvā vinicchayaṃ adāsi [pārā. aṭṭha. 2.384]. Tathā **vohārakatissarāja**kāle ca (758-780 bu-va) **goṭhābhayarāja**kāle ca (797-810 bu-va) theravādikā potthakārūḷhena dhammavinayena saṃsandetvā adhammavādaṃ paṭikkhipiṃsu [nikāyasaṅgahe 12-piṭṭhe].

Adhammavāduppatti

Ayaṃ pana ādito paṭṭhāya sāsanamalabhūtānaṃ adhammavādānaṃ uppatti. **Asokarañño** hi kāle uppabbājetvā nikkaḍḍhitā **aññatitthiyā** buddhasāsane aladdhapatiṭṭhā kodhābhibhūtā **pāṭaliputtato** nikkhamitvā **rājagaha**samīpe **nālandāyaṃ** sannipatitvā evaṃ sammantayiṃsu ‘‘mahājanassa buddhasāsane anavagāhatthāya sakyānaṃ dhammavinayo nāsetabbo, tañca kho tesaṃ samayaṃ ajānantehi na sakkā kātuṃ, tasmā yena kenaci upāyena punapi tattha pabbajitabbamevā’’ti. Te evaṃ sammantayitvā puna āgantvā visuddhattheravādīnamantaraṃ pavisituṃ asakkontā tadaññesaṃ sattarasannaṃ mahāsaṅghikādinikāyānaṃ santikaṃ upasaṅkamitvā attano aññatitthiyabhāvaṃ ajānāpetvā pabbajitvā piṭakattayamuggaṇhitvā tañca viparivattetvā tato **kosambiṃ** gantvā dhammavinayanāsanāya upāyaṃ mantayitvā 253-buddhavasse chasu ṭhānesu vasantā (1) **hemavatiko** (2) **rājagiriko** (3) **siddhatthiko** (4) **pubbaseliyo** (5) **aparaseliyo** (6) **vājiriyo** (7) **vetullo** (8) **andhako** (9) **aññamahāsaṅghiko**ti nava abhinave nikāye uppādesuṃ [nikāyasaṅgahe 9-piṭṭhe]. Tesaṃ nāmāni ca laddhiyo ca **kathāvatthuaṭṭhakathāyaṃ** āgatāyeva.

Tesu hemavatikā saddhammapatirūpakaṃ buddhabhāsitabhāvena dassetvā

(1) **Vaṇṇapiṭakaṃ** nāma ganthaṃ akaṃsu.

Rājagirikā (2) **aṅgulimālapiṭakaṃ,**

Siddhatthikā (3) **gūḷhavessantaraṃ,**

Pubbaseliyā (4) **raṭṭhapālagajjitaṃ,**

Aparaseliyā (5) **āḷavakagajjitaṃ,**

Vajirapabbatavāsino vājiriyā (6) **gūḷhavinayaṃ** nāma ganthaṃ akaṃsu.

Teyeva sabbe māyājālatanta-samājatantādike aneke **tantaganthe** ca, marīcikappa-herambhakappādike aneke **kappaganthe** ca akaṃsu.

Vetullavādino pana (7) **vetullapiṭaka**makaṃsu.

Andhakā ca (8) **ratanakūṭā**dike ganthe,

Aññamahāsaṅghikā ca (9) **akkharasāriyā**disuttante akaṃsu [nikāyasaṅgahe 9-piṭṭhe].

Tesu pana saddhammapatirūpakesu vetullavādo, vājiriyavādo, ratanakūṭasatthanti imāniyeva tīṇi laṅkādīpamupāgatāni, aññāni pana vaṇṇapiṭakādīni jambudīpeyeva nivattantīti **nikāyasaṅgahe** vuttaṃ. Vaṇṇapiṭakādīnampi pana laṅkādīpamupāgatacchāyā dissateva. Tathā hi **samantapāsādikāya** vinayaṭṭhakathāyaṃ (3, 9-piṭṭhe)

> ‘‘Vaṇṇapiṭaka aṅgulimālapiṭakaraṭṭhapālagajjitaāḷavakagajjitagūḷhamaggagūḷhavessantara gūḷhavinaya vedallapiṭakāni [ettha ‘‘vepulla, vedallaṃ, vetullanti atthako ekaṃ, bodhisattapiṭakasseva nāma’’nti veditabbaṃ. tathā hi vuttaṃ asaṅgena nāma ācariyena abhidhammasamuccaye nāma mahāyānikagante (79-piṭṭhe) ‘‘vepullaṃ katamaṃ? bodhisattapiṭakasampayuttaṃ bhāsitaṃ. yaduccate vepullaṃ, taṃ vedallamapyuccate, vetullamapyuccate. kimatthaṃ vepullamuccate? sabbasattānaṃ hitasukhādhiṭṭhānato, udāragambhīradhammadesanāto ca. kimatthamuccate vedallaṃ? sabbāvaraṇavidalanato. kimatthamuccate vetullaṃ? upamānadhammānaṃ tulanābhāvato’’ti] pana abuddhavacanāniyevāti vutta’’nti ca.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttaṭṭhakathāyampi (2, 186-piṭṭhe)

> ‘‘Gūḷhavinayaṃ gūḷhavessantaraṃ gūḷhamahosadhaṃ vaṇṇapiṭakaṃ aṅgulimālapiṭakaṃ raṭṭhapālagajjitaṃ āḷavakagajjitaṃ vedallapiṭakanti abuddhavacanaṃ saddhammapatirūpakaṃ nāmā’’ti ca–

Tesaṃ paṭikkhepo dissati. Na hi tāni asutvā, tesañca atthaṃ ajānitvā sīhaḷaṭṭhakathācariyehi tāni paṭikkhipituṃ sakkā, nāpi taṃ paṭikkhepavacanaṃ jambudīpikaṭṭhakathācariyānaṃ vacanaṃ bhavituṃ, mahāmahindattherassa sīhaḷadīpaṃ gamanasamaye tesaṃyeva abhāvato. Tasmā tāni ca tadaññāni ca mahāyānikapiṭakāni taṃkālikāni yebhuyyena sīhaḷadīpamupāgatānīti gahetabbāni. Tesu ca **vajjiputtakagaṇa**pariyāpannassa **dhammarucinikāyassa** piṭakānaṃ tadupāgamanaṃ pubbeva vuttaṃ. Tadaññesaṃ pana tadupāgamanaṃ evaṃ veditabbaṃ.

Vetullavādassa paṭhamaniggaho

Vohārakatissarañño kāle (758-780-bu-va) abhayagirivāsino dhammarucinikāyikā pubbe vuttappakārena sāsanavināsanatthāya bhikkhuvesadhārīhi vetullavādibrāhmaṇehi racitaṃ vetullapiṭakaṃ sampaṭiggahetvā ‘‘idaṃ buddhabhāsita’’nti dassenti. Taṃ mahāvihāravāsino theravādikā dhammavinayena saṃsandetvā adhammavādoti paṭikkhipiṃsu. Taṃ sutvā rājā sabbasatthapāraguṃ **kapilaṃ** nāma amaccaṃ pesetvā vinicchayaṃ kārāpetvā abuddhabhāsitabhāvaṃ ñatvā sabbaṃ vetullapotthakaṃ jhāpetvā talladdhike ca pāpabhikkhū niggahetvā buddhasāsanaṃ jotesi [nikāyasaṅgahe 12-piṭṭhe]. Vuttañhetaṃ mahāvaṃse –

36-41. ‘‘Vetullavādaṃ madditvā, kāretvā pāpaniggahaṃ;
Kapilena amaccena, sāsanaṃ jotayī ca so’’ti.

Sāgaliyanikāyuppatti

Punapi te abhayagirivāsino **goṭhābhaya**rañño kāle (797-810-bu-va) vetullavādaṃ tatheva dassenti. Tadā pana tesu **ussiliyātisso** nāma mahāthero **vohārakatissa**rājakāle vetullavādīnaṃ bhikkhūnaṃ kataniggahaṃ sutvā ‘‘vicāraṇasampannassa rañño samaye tatheva bhaveyya, na bhaddakameta’’nti cintetvā ‘‘na mayaṃ tehi ekato homā’’ti tisatamatte bhikkhū gahetvā dakkhiṇagirivihāraṃ gantvā **dhammarucinikāya**to visuṃ hutvā vasi. Tesu **sāgalo** nāma mahāthero tattheva dakkhiṇagirimhi vasanto āgamabyākhyānamakāsi. Tato paṭṭhāya taṃ theramārabbha tassantevāsino **sāgaliyā** nāma ahesuṃ. Tesampi vādo pacchā **mahāsena**rājakāle **jetavanavihāre** patthari [nikāya 13-piṭṭhe].

Vetullavādassa dutiyaniggaho

Goṭhābhayo pana rājā pañcasu [mahāvihāra, cetiya, thūpārāma, issarasamaṇaka, vessagirivihārasaṅkhātesu] vihāresu mahābhikkhusaṅghaṃ ekato sannipātetvā taṃ pavattiṃ pucchitvā vetullavādassa abuddhabhāsitabhāvaṃ ñatvā taṃvādino saṭṭhi pāpabhikkhū lakkhaṇāhate katvā raṭṭhato pabbājesi, vetullapotthakāni ca jhāpetvā buddhasāsanaṃ jotesi [mahāvaṃse 36, 111-112-gāthāsu, nikāya 13-piṭṭhe].

Tadā raṭṭhato pabbājitesu tesu bhikkhūsu keci **kāvīrapaṭṭanaṃ** gantvā tattha vasanti. Tasmiñca samaye eko aññatitthiyamāṇavako desantarato kāvīramāgantvā paṭṭanagāmikehi tesaṃ bhikkhūnaṃ katūpahāraṃ disvā lābhasakkāraṃ nissāya tesaṃ santike pabbajitvā **saṅghamitto**ti nāmena pākaṭo ahosi. So mahāvihāravāsīnaṃ dhammavinicchayaṃ nissāya goṭhābhayaraññā vetullavādahetu tesaṃ bhikkhūnaṃ raṭṭhā pabbājitabhāvaṃ ñatvā mahāvihāravāsīnaṃ kuddho hutvā ‘‘vetullavādaṃ vā ne gāhāpessāmi, vihāre vā nesaṃ ummūletvā vināsessāmī’’ti sīhaḷadīpaṃ gantvā rājānaṃ pasādetvā tassa dve putte sippaṃ sikkhāpessāmīti ārabhi. Tathāpi attano vādassa jānanasamatthaṃ **jeṭṭhatissaṃ** ohāya anāgate attano vacanaṃ kārāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ kaniṭṭhaṃ **mahāsenakumāra**meva saṅgaṇhitvā sippaṃ sikkhāpesi. Vituno accayena jeṭṭhatissakumāre rajjaṃ patte (810-819-bu-va) so tassa rañño bhīto kāvīrapaṭṭanameva gato [mahāvaṃse 36, 113-gāthādīsu, nikāya 14-piṭṭhe].

Mahāsenarañño pana kāle (819-845-bu-va) so puna sīhaḷadīpamāgantvā **abhayagirivihāre** vasanto mahāvihāravāsīhi vetullavādaṃ gāhāpetuṃ nānāpakārehi vāyāmamakāsi. Tathāpi tehi taṃ gāhāpetuṃ asakkonto rājānaṃ upasaṅkamitvā nānākāraṇehi saññāpetvā ‘‘yo koci ekassapi bhikkhussa mahāvihāravāsino āhāraṃ dadeyya, tassa sataṃ daṇḍo’’ti rañño āṇāya nagare bheriṃ carāpesi. Tadā mahāvihāravāsino nagare piṇḍāya carantā tayo divase bhikkhamaladdhā mahāpāsāde sannipatitvā ‘‘sace mayaṃ khudāhetu adhammaṃ dhammoti gaṇheyyāma, bahū janā taṃ gahetvā apāyagāmino bhavissanti, mayañca sabbe sāvajjā bhavissāma, tasmā na mayaṃ jīvitahetupi vetullavādaṃ paṭiggaṇhissāmā’’ti sammantayitvā mahāvihārādike sabbavihāre chaḍḍetvā **rohaṇajanapada**ñca **malayapadesa**ñca agamiṃsu [mahāvaṃse 37, 2-6-gāthāsu. nikāyasaṅgahe 14-piṭṭhe].

Vetullavādo

Kīdiso **vetullavādo** nāma, yato mahāvihāravāsino ativiya jigucchiṃsūti? Idāni vetullavādassa sarūpaṃ sabbākārena pakāsetuṃ na sakkā, vetullanāmena potthakānaṃ vā nikāyassa vā etarahi apākaṭabhāvato. Abhidhammapiṭake pana kathāvatthuaṭṭhakathāyaṃ [kathā. aṭṭha. 793-794 ādayo] katipayā vetullavādā āgatā. Kathaṃ? –

‘‘Paramatthato maggaphalāneva saṅgho, maggaphalehi añño saṅgho nāma natthi, maggaphalāni ca na kiñci paṭiggaṇhanti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātī’’ti ca (1).

‘‘Maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca tāni dakkhiṇaṃ visodhetuṃ sakkonti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetī’’ti ca (2).

‘‘Maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca tāni kiñci bhuñjanti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho bhuñjati pivati khādati sāyatī’’ti ca (3).

Maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca sakkā tesaṃ kiñci dātuṃ, na ca tehi paṭiggaṇhituṃ, nāpi tesaṃ dānena koci upakāro ijjhati, tasmā na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphala’’nti ca (4).

‘‘Buddho bhagavā na kiñci paribhuñjati, lokānuvattanatthaṃ pana paribhuñjamānaṃ viya attānaṃ dasseti, tasmā nirupakārattā na vattabbaṃ tasmiṃ dinnaṃ mahapphala’’nti ca (5).

‘‘Bhagavā tusitabhavane nibbatto tattheva vasati, na manussalokaṃ āgacchati, nimmitarūpamattakaṃ panettha dassetī’’ti ca (6).

‘‘Tusitapure ṭhito bhagavā dhammadesanatthāya abhinimmitaṃ pesesi, tena ceva, tassa ca desanaṃ sampaṭicchitvā āyasmatā ānandena dhammo desito, na buddhena bhagavatā’’ti ca (7).

‘‘Ekādhippāyena methuno dhammo paṭisevitabbo. Ayaṃ panettha attho – kāruññena vā ekena adhippāyena ekādhippāyo, saṃsāre vā ekato bhavissāmāti itthiyā saddhiṃ buddhapūjādīni katvā paṇidhivasena eko adhippāyo assāti ekādhippāyo, evarūpo dvinnampi janānaṃ ekādhippāyo methuno dhammo paṭisevitabbo’’ti ca (8) evaṃ vetullavādīnaṃ laddhiyo āgatā, ettakāyeva nesaṃ vādā theravādaganthavasena dāni paññāyanti.

Ettha ca ādito catūhi vādehi suttantāgatasaṅgho ca micchā gahito, vinayāgatasaṅgho ca sabbathā paṭikkhitto. Tadanantaraṃ tayo vādā issaranimmānavādānuvattakā. Antimassa pana asaddhammavādabhāvo ativiya pākaṭoti.

Abhidhammasamuccaye pana vetullapiṭakassa bodhisattapiṭakabhāvo pakāsito, tasmā saddhammapuṇḍarikasuttādike bodhisattapiṭake āgatavādopi ‘‘vetullavādo’’ti veditabbo [abhidhammasamuccaye 79-piṭṭhe].

Mahāvihāranāsanaṃ

Mahāvihāravāsīsu pana vuttappakārena sabbavihāre chaḍḍetvā gatesu saṅghamitto pāpabhikkhu rājānaṃ saññāpetvā lohapāsādādike catusaṭṭhyādhike tisatamatte pariveṇapāsāde nāsetvā samūlaṃ uddharāpetvā abhayagirivihāraṃ ānayāpesi. Vihārabhūmiyañca kasāpetvā aparaṇṇe vapāpesi. Evaṃ tadā mahāvihāro nava vassāni bhikkhūhi suñño ahosi āvāsavirahito ca. Atha rājā **meghavaṇṇābhayassa** nāma kalyāṇamittabhūtassa amaccassa santajjanapubbaṅgamena vacanena mahāvihāraṃ puna pākatikaṃ katvā te cāpi apakkante bhikkhū ānetvā catūhi paccayehi upaṭṭhahi [mahāvaṃse 37-30-gāthāsu. nikāyasaṅgahe 14-15-piṭṭhesu].

Jetavanavāsinikāyuppatti

Punapi rājā **dakkhiṇārāma**vāsimhi jimhamānase **kuhakatissatthere** pasanno hutvā tassatthāya mahāvihārasīmabbhantare **jotivanuyyāne** jetavanavihāraṃ kāretumārabhi. Mahāvihāravāsino bhikkhū taṃ nivāretuṃ asakkontā punapi tato apakkamiṃsu. Tadāpi mahāvihāro nava māsāni bhikkhūhi suñño ahosi. Rājā pana attano ajjhāsayavaseneva tattha **jetavanavihāraṃ** kāretvā tassa kuhakatissattherassa adāsiyeva. Tattha dakkhiṇagirivihārato **sāgaliyā** bhikkhū āgantvā vasiṃsu. Pacchā ca te **ambasāmaṇerasilākāla**rañño kāle (1067-1080-bu-va) vetullavādino ahesuṃ [mahāvaṃse 37, 32-

gāthādīsu, nikāyasaṅgahe 15-piṭṭhe].

Evaṃ ācariyabuddhaghosattherassa sīhaḷadīpamāgamanakālato (965-bu-va) pubbeyeva visuddhattheravādīhi mahāvihāravāsīhi viruddhasamayā **abhayagirivāsino** (455-bu-va) **sāgaliyā** (797-810-bu-va) **jetavanavāsino** (829-845-bu-va) cāti tayo nikāyā uppannā ahesuṃ. Tesu pana abhayagirivāsinoyeva visesato pākaṭā ceva honti balavanto ca. Tathā hi te visuddhattheravādapiṭakañca vajjiputtakapariyāpannadhammarucinikāyapiṭakañca mahisāsakādinikāyapiṭakañca mahāyānapiṭakañca sampaṭicchanti. Tesu dhammarucinikāyapiṭakassa sampaṭicchitabhāvo pākaṭoyeva. Mahisāsakādinikāyapiṭakassa sampaṭicchitabhāvo pana **phāhiya**nnāmassa cinabhikkhuno addhānakkamasallakkhaṇakathāya ceva aṭṭhakathāsu paṭikkhittavaṇṇapiṭakādināmavasena ca veditabbo, tathā mahāyānapiṭakassa sampaṭicchitabhāvopi.

Phāhiyamaddhānakkamakathā

Phāhiyannāmena hi cinabhikkhunā 956-buddhavasse sīhaḷadīpato sakkatabhāsāropitaṃ mahisāsakavinayapiṭakañca dīghāgamo ca saṃyuttāgamo ca sannipātapiṭakañca attanā saha cinaraṭṭhamānītanti tassa addhānakkamakathāyaṃ dassitaṃ. Tañca sabbaṃ abhayagirivihāratoyeva laddhamassa, mahāvihāravāsīnaṃ sakkatāropitapiṭakābhāvato. Aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittavaṇṇapiṭakādīni ca tattheva bhaveyyuṃ, mahāvihāravāsīhi tesaṃ appaṭiggahitabhāvato. Tathā ‘‘phāhiyambhikkhussa sīhaḷadīpe paṭivasanakāle (954-956-bu-va) mahāvihāre tisahassamattā bhikkhū vasanti, te theravādapiṭakameva uggaṇhanti, na mahāyānapiṭakaṃ. Abhayagirivihāre pañcasahassamattā bhikkhū vasanti, te pana dvepi piṭakāni uggaṇhanti **mahāyānapiṭaka**ñceva **theravādapiṭaka**ñcā’’ti ca teneva cinabhikkhunā dassitaṃ.

Yasmā pana abhayagirivāsino mahāyānapiṭakampi uggaṇhanti, tasmā tasmiṃ vihāre mahāyānikānaṃ padhānācariyabhūtehi assaghosanāgajjunehi kataganthāpi saṃvijjamānāyeva bhaveyyuṃ, tatoyeva tesaṃ nayañca nāmañca ācariyabuddhaghosattheropi aññepi taṃkālikā mahāvihāravāsino sutasampannā therā jāneyyuṃyeva. Apica dakkhiṇaindiyaraṭṭhe samuddasamīpe guntājanapade **nāgārajunakoṇḍaṃ** nāma ṭhānamatthi, yattha **nāgajjuno** mahāyānikānaṃ padhānācariyabhūto vasanto buddhasāsanaṃ patiṭṭhāpesi. Ācariyabuddhaghosassa ca tandesikabhāvanimittaṃ dissati, taṃ pacchato (33-piṭṭhe) āvibhavissati. Tasmāpi ācariyabuddhaghosatthero nāgajjunassa ca assaghosassa ca nayañca nāmañca jāneyyayevāti sakkā anuminituṃ.

Jānatoyeva pana tesaṃ nayassa vā nāmassa vā attano aṭṭhakathāyamappakāsanaṃ tesaṃ nikāyantarabhāvatoyevassa. Tathā hi tesaṃ assaghosanāgajjunānaṃ **assaghoso** [(570-670-buddhavassabbhantare)] theravādato bhinnesu ekādasasu gaṇesu **sabbatthivādagaṇe** pariyāpanno, **nāgajjuno** ca **mahāsaṅghika-cetiyavādi**gaṇādīhi jāte **mahāyānanikāye** pariyāpanno, mahāvihāravāsino ca āditoyeva paṭṭhāya nikāyantarasamayehi asammissanatthaṃ attano piṭakaṃ atīva ādaraṃ katvā rakkhanti, ayañca ācariyabuddhaghoso tesamaññataro. Vuttañhi tassa ganthanigamanesu **‘‘mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtenā’’**ti. Tasmā ‘‘ācariyabuddhaghoso tesaṃ nayaṃ jānantoyeva attano ganthesu nikāyantarasamayehi asammissanatthaṃ nappakāsesī’’ti veditabbaṃ.

Ettāvatā ca yāni ‘‘bodhimaṇḍasamīpamhi, jāto brāhmaṇamāṇavo’’tiādinā vuttassa mahāvaṃsavacanassa vicāraṇamukhena ācariyabuddhaghosassa vambhanavacanāni dhammānandakosambinā vuttāni, tāni amūlakabhāvena anuvicāritāni. Tathāpi ‘‘ācariyabuddhaghoso bodhimaṇḍasamīpe jāto’’ti etaṃ pana atthaṃ sādhetuṃ daḷhakāraṇaṃ na dissateva ṭhapetvā taṃ mahāvaṃsavacanaṃ, yampi **buddhaghosuppattiyaṃ** vuttaṃ, tampi mahāvaṃsameva nissāya vuttavacanattā na daḷhakāraṇaṃ hotīti.

Marammaraṭṭhikabhāvakathā

Ekacce pana marammaraṭṭhikā ‘‘ācariyabuddhaghoso marammaraṭṭhe **sathuṃ** nāma nagarato **sīhaḷadīpaṃ** gantvā saṅgahaṭṭhakathāyo akāsī’’ti vadanti. Taṃ dhammānandena anujānitvā ‘‘tampi thokaṃ yuttisampannaṃ, ahaṃ evaṃ saddahāmi ‘buddhaghoso dakkhiṇaindiyaraṭṭhe **telaṅga**jātiko’ti, telaṅgajātikā ca bahū janā **marammara**ṭṭhe ca **indocina** raṭṭhe ca gantvā vasanti, **talhiṅa?** Iti vohāro ca tatoyeva telaṅgapadato uppanno. Tathā ‘buddhaghoso aṭṭhakathāyo katvā sīhaḷadīpato marammaraṭṭhaṃ gantvā pacchimabhāge tattheva vasī’tipi gahetuṃ sakkā, tassa hi ganthā marammaraṭṭhe sīhaḷaraṭṭhatopi surakkhitatarā hontī’’ti ca vatvā patiṭṭhāpitaṃ.

Dakkhiṇaindiyaraṭṭhikabhāvayutti

Bahū pana ādhunikā vicakkhaṇā dhammānandādayo ‘‘ācariyabuddhaghosatthero **dakkhiṇaindiyaraṭṭhiko’’**ti vadanti. Ayaṃ panettha yutti, yebhuyyena hi aṭṭhakathāṭīkākārā therā dakkhiṇaindiyaraṭṭhikāyeva. Tathā hi buddhavaṃsaṭṭhakathāya ca abhidhammāvatāraṭṭhakathāya ca vinayavinicchayaṭṭhakathāya ca kārako **ācariyabuddhadattatthero** coḷaraṭṭhe tambapaṇṇinadiyaṃ **uraganagare** jāto ācariyabuddhaghosena ekakāliko ca. Paramatthavinicchaya-nāmarūpaparicchedaabhidhammatthasaṅgahānaṃ kārako **ācariyaanuruddhatthero** [ekacce pana vadanti-paramatthavinicchayakārako eko, nāmarūpaparicchedaabhidhammatthasaṅgahānaṃ kārako ekoti dve anuruddhattherāti] **kañcivararaṭṭhe kāverinagara**jātiko. Khuddakanikāyapariyāpannaudānādipāḷiyā saṃvaṇṇanābhūtāya paramatthadīpaniyā kārako **ācariyadhammapālattheropi** dakkhiṇaindiyaraṭṭhe kañcipurajātiko. Tathevāyampīti veditabbo. Vuttañhi **manorathapūraṇiyā** nāma aṅguttaraṭṭhakathāya nigamane –

‘‘Āyācito sumatinā, therena bhadantajotipālena;
Kañcipurādīsu mayā, pubbe saddhiṃ vasantenā’’ti.

Ettha ca **kañcipuraṃ** nāma madarasanagarassa īsakaṃ pacchimanissite dakkhiṇadisābhāge pañcacattālīsamilappamāṇe padese idāni kañjīvara iti voharitanagarameva.

Tathā **papañcasūdaniyā** nāma majjhimaṭṭhakathāya nigamanepi –

‘‘Āyācito sumatinā, therena buddhamittena;
Pubbe mayūradūta [mayūrarūpa (sī.), mayūrasutta (syā.)] paṭṭanamhi saddhiṃ vasantenā’’ti – vuttaṃ.

Ettha ca **mayūradūtapaṭṭanaṃ** nāma idāni madarasanagarasamīpe milapora iti voharitaṭṭhānanti porāṇappavattigavesīhi vuttaṃ.

Imāhi pana nigamanagāthāhi dakkhiṇaindiyaraṭṭheyeva nivutthapubbataṃ pakāseti, bodhimaṇḍasamīpe vā, marammaraṭṭhe vā nivutthapubbatāya pakāsanañca na dissati. Tena ācariyabuddhaghoso dakkhiṇaindiyaraṭṭhiko na hotīti na sakkā paṭikkhipituṃ.

Samantapāsādikāyampi vinayaṭṭhakathāyaṃ (3, 13) ācariyena evaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Yaṃ pana andhakaṭṭhakathāyaṃ ‘aparikkhitte pamukhe anāpattīti bhūmiyaṃ vinā jagatiyā pamukhaṃ sandhāya kathita’nti vuttaṃ, taṃ andhakaraṭṭhe pāṭekkasannivesā ekacchadanā gabbhapāḷiyo sandhāya vutta’’nti.

Iminā pana vacanena ‘‘andhakaṭṭhakathā andhakaraṭṭhikehi therehi katā’’ti pākaṭā hoti, ācariyabuddhaghosopi ca andhakaṭṭhakathāya sandhāyabhāsitampi tandesikagabbhapāḷisannivesākārampi suṭṭhu jānāti, tasmā tandesiko na hotīti na sakkā vattunti.

Tathā imassapi visuddhimaggassa nigamane – **‘‘moraṇḍakheṭakavattabbenā’’**ti vuttaṃ. Ettha ca **kheṭo**ti padassa gāmoti vā, jānapadānaṃ kassakānaṃ nivāsoti vā, khuddakanagaranti vā tayo atthā sakkatābhidhāne pakāsitā, dakkhiṇaindiyaraṭṭhesu ca yāvajjatanāpi gāmo **kheḍā**ti voharīyati. Tasmā moraṇḍavhaye kheṭe jāto moraṇḍakheṭako, moraṇḍakheṭako iti vattabbo moraṇḍakheṭakavattabbo, tena moraṇḍakheṭakavattabbenāti vacanatthaṃ katvā ‘‘moraṇḍagāme jātoti vattabbena therenā’’ti attho gahetabbo. Idāni pana dakkhiṇaindiyaraṭṭhe **guntājanapade** nāgārajunakoṇḍato ekapaṇṇāsamilamatte (51) amaravatito ca aṭṭhapaṇṇāsamilamatte (58) padese **kotanemalipurī**ti ca **gundalapallī**ti ca voharitaṃ ṭhānadvayamatthi, tattha ca bahūni buddhasāsanikaporāṇasantakāni diṭṭhāni, **nemalī**ti telaguvohāro ca morassa, **gundalu** iti ca aṇḍassa, tasmā taṃ ṭhānadvayameva pubbe **moraṇḍakheṭo**ti voharito **ācariyabuddhaghosassa jātigāmo** bhaveyyāti porāṇaṭṭhānagavesīhi gahito. Yasmā panetaṃ ‘‘moraṇḍakheṭakavattabbenā’’ti padaṃ ‘‘moraṇḍagāmajātenā’’ti padaṃ viya pāḷinayānucchavikaṃ na hoti, aññehi ca bahūhi visesanapadehi ekato aṭṭhatvā visesyapadassa pacchato visuṃ ṭhitaṃ, āgamaṭṭhakathādīsu ca na dissati, tasmā etaṃ kenaci taṃkālikena ācariyassa jātiṭṭhānaṃ sañjānantena pakkhittaṃ viya dissatīti.

Imesu pana tīsu ‘‘ācariyabuddhaghoso bodhimaṇḍasamīpe jātoti ca marammaraṭṭhikoti ca dakkhiṇaindiyaraṭṭhiko’’ti ca vuttavacanesu pacchimameva balavataraṃ hoti ācariyasseva vacananissitattā, tasmā tadeva nissāya ācariyabuddhaghosattherassa uppatti evaṃ veditabbā.

Ācariyabuddhaghosattherassa aṭṭhuppatti

Ācariyabuddhaghoso dasame buddhavassasatake (901-1000-bu-va) **dakkhiṇaindiyaraṭṭhe moraṇḍagāme** brāhmaṇakule jāto, so tīsu vedesu ceva sabbavijjāsippaganthesu ca pāraṅgato hutvā buddhasāsanadhammaṃ sutvā tampi uggaṇhitukāmo tasmiṃyeva dakkhiṇaindiyaraṭṭhe ekasmiṃ theravādikavihāre **mahāvihāravāsīnaṃ** revatattherappamukhānaṃ bhikkhūnaṃ santike pabbajjañceva upasampadañca gaṇhitvā piṭakattayapāḷimuggaṇhi. So evaṃ piṭakattayapāḷimuggaṇhantoyeva aññāsi ‘‘ayamekāyanamaggo dassanavisuddhiyā nibbānasacchikiriyāyā’’ti. Ācariyupajjhāyā ca tassa visiṭṭhañāṇappabhāvasampannabhāvaṃ ñatvā ‘‘imassa buddhasāsane kittighoso buddhassa viya pavattissatī’’ti sampassamānā **‘‘buddhaghoso’’**ti nāmamakaṃsu. Tena vuttaṃ ‘‘buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyenā’’ti.

So evaṃ piṭakattayapāḷimuggaṇhitvā **madarasa** nagarasamīpaṭṭhānabhūte **mayūradūtapaṭṭanamhi** ca **kañcipurā**dīsu ca vasanto **andhakaṭṭhakathāya** paricayaṃ katvā tāya asantuṭṭhacitto sīhaḷaṭṭhakathāsupi paricayaṃ kātukāmo tā ca pāḷibhāsamāropetvā abhinavīkātumāsīsanto sīhaḷadīpamagamāsi. Tasmiñca kāle sīhaḷadīpe **mahānāmo** nāma rājā rajjaṃ kāreti, so ca rājā **abhayagirivāsīsu** pasanno teyeva visesato paggaṇhāti.

Ekacce pana ādhunikā vicakkhaṇā evaṃ vadanti ‘‘ācariyabuddhaghosassa sīhaḷadīpāgamanena **sirimeghavaṇṇarāja**kālato (846-bu-va) puretaraṃyeva bhavitabba’’nti. Idañca nesaṃ kāraṇaṃ, tassa rañño navavassakāle (855-bu-va) buddhassa **dāṭhādhātukaliṅgaraṭṭha**to sīhaḷadīpamānītā, tato paṭṭhāya sīhaḷarājāno anusaṃvaccharaṃ mahantaṃ dhātupūjāussavaṃ karonti. Yadi ca ācariyabuddhaghoso tato pacchā sīhaḷadīpamāgaccheyya, tampi pāsādikaṃ mahussavaṃ disvā attano ganthesu pakāseyya yathā phāhiyaṃ nāma cinabhikkhu mahānāmarājakāle (953-975-bu-va) taṃ disvā attano addhānakkamakathāyaṃ pakāsesi, na pana ācariyassa ganthesu taṃpakāsanā dissati, tenetaṃ ñāyati ‘‘ācariyabuddhaghoso dāṭhādhātusampattakālato (855-bu-va) puretaraṃyeva sīhaḷadīpamāgantvā aṭṭhakathāyo akāsī’’ti. Taṃ pana na daḷhakāraṇaṃ hoti, tipiṭakapāḷiyā hi atthasaṃvaṇṇanāya yaṃ vā taṃ vā attano paccakkhadiṭṭhaṃ pakāsetabbaṃ na hoti, na ca atthasaṃvaṇṇanā addhānakkamakathāsadisā. Kiñca bhiyyo, samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāyaṃ dīpavaṃsatopi kiñci ānetvā pakāsitaṃ, dīpavaṃse ca yāva mahāsenarājakālā (819-845-bu-va) pavatti pakāsitāti sirimeghavaṇṇarājakālato (845-873-bu-va) pubbe dīpavaṃsoyeva likhito na bhaveyya. Yadi ca aṭṭhakathāyo tato pubbeyeva katā bhaveyyuṃ, kathaṃ tattha dīpavaṃso sakkā pakāsetunti.

Ācariyabuddhaghoso pana sīhaḷadīpaṃ pattakāle (965-bu-va) **mahāvihārameva** gantvā tattha sīhaḷamahātherānaṃ santike sīhaḷaṭṭhakathāyo suṇi. Vuttañhi samantapāsādikāyaṃ –

‘‘Mahāaṭṭhakathañceva, mahāpaccarimeva ca;
Kurundiñcāti tissopi, sīhaḷaṭṭhakathā imā.

Buddhamittoti nāmena, vissutassa yasassino;
Vinayaññussa dhīrassa, sutvā therassa santike’’ti [pari. aṭṭha. nigamanakathā].

Iminā pana aṭṭhakathāvacanena mahāaṭṭhakathādīnaṃ tissannaṃyeva aṭṭhakathānaṃ sutabhāvo dassito. Samantapāsādikāyaṃ pana saṅkhepaandhakaṭṭhakathānampi vinicchayo dassitoyeva, kasmā pana tā ācariyena sīhaḷattherānaṃ santike na sutāti? Tāsu hi andhakaṭṭhakathā tāva andhakaraṭṭhikabhāvato, kataparicayabhāvato ca na sutāti pākaṭoyevāyamattho. Saṅkhepaṭṭhakathā pana mahāpaccariṭṭhakathāya saṃkhittamattabhāvato na sutāti veditabbā. Tathā hi **vajirabuddhiṭīkāyaṃ** ganthārambhasaṃvaṇṇanāyaṃ [vijira. ṭī. ganthārambhakathāvaṇṇanā] cūḷapaccariṭṭhakathāandhakaṭṭhakathānampi **ādi-**saddena saṅgahitabhāvo vutto, **sāratthadīpanī-vimativinodanī**ṭīkāsu [sārattha. ṭī. 1.92 pācittiyakaṇḍa; vi. vi. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā] pana andhakasaṅkhepaṭṭhakathānaṃ saṅgahitabhāvo vutto, samantapāsādikāyañca cūḷapaccarīti nāmaṃ kuhiñcipi na dissati, mahāṭṭhakathā mahāpaccarī kurundī andhakasaṅkhepaṭṭhakathāti imāniyeva nāmāni dissanti, bahūsu ca ṭhānesu ‘‘saṅkhepaṭṭhakathāyaṃ pana mahāpaccariyañca vutta’’ntiādinā [pārā. aṭṭha. 1.94] dvinnampi samānavinicchayo dassito. Tasmā vajirabuddhiyaṃ cūḷapaccarīti vuttaṭṭhakathā mahāpaccarito uddharitvā saṅkhepena kataṭṭhakathā bhaveyya, sā ca saṅkhepena katattā **saṅkhepaṭṭhakathā** nāma jātā bhaveyya. Evañca sati mahāpaccariyā sutāya sāpi sutāyeva hotīti na sā ācariyena sutāti veditabbā.

Evaṃ sīhaḷaṭṭhakathāyo suṇantasseva ācariyabuddhaghosassa tikkhagambhīrajavanañāṇappabhāvavisesasampannabhāvañca paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitasīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditabhāvañca sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthapaññāveyyattiyasamannāgatabhāvañca anekasatthantarocitasaṃvaṇṇanānayasukovidabhāvañca ñatvā taṃsavanakiccapariniṭṭhitakāle **saṅghapālā**dayo therā taṃ visuddhimaggādiganthānaṃ karaṇatthāya visuṃ visuṃ āyāciṃsu. Ettha ca ācariyassa yathāvuttaguṇehi sampannabhāvo attano vacaneneva pākaṭo. Vuttañhi attano ganthanigamanesu –

> ‘‘Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatenā’’tiādi.

Tattha **sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthenā**ti padena ācariyabuddhaghosatthero mahāvihāravāsīnaṃ visuddhattheravādīnaṃ desanānayasaṅkhāte sakasamaye ca mahāsaṅghikādimahāyānikapariyosānānaṃ nikāyantarabhūtānaṃ paresaṃ piṭakaganthantaravādanayasaṅkhāte parasamaye ca tathā taṃkālikaaññatitthiyasamaṇabrāhmaṇānaṃ vedattayādisaṅkhāte parasamaye ca kovido, tesaṃ sakasamayaparasamayānaṃ durogāhadubbodhatthasaṅkhāte gahanaṭṭhānepi ca ogāhituṃ samatthoti dīpeti. **Paññāveyyattiyasamannāgato**ti padena ācariyabuddhaghosatthero porāṇaṭṭhakathāyo saṅkhipituñca paṭisaṅkharituñca samatthoti dīpetīti veditabbo.

Āyācanakāraṇaṃ

Kasmā pana te taṃ āyāciṃsūti? Vuccate, mahāvihāravāsino hi āditoyeva paṭṭhāya piṭakattayaṃ yathā tīsu saṅgītīsu pāḷibhāsāya saṅgītaṃ, yathā ca **vaṭṭagāmaṇirāja**kāle (455-467-bu-va) potthakesu āropitaṃ, tathā porāṇaṃ pāḷipiṭakameva uggaṇhanti ceva vācenti ca, na sakkatāropitapiṭakaṃ. Aṭṭhakathāyo ca tivassasatamattato pure katā. Tathā hi aṭṭhakathāsu **vasabharāja**kālato (609-653-bu-0) pacchā sīhaḷikattherānañceva aññesañca vatthu na dissati ṭhapetvā **mahāsena**rājavatthuṃ [pārā. aṭṭha. 2.236-237], yāva ācariyabuddhaghosakālāpi ca tā eva porāṇaṭṭhakathāyo atthi na abhinavīkatā. Tena tesaṃ piṭakesu yebhuyyena janā paricayaṃ kātuṃ asañjātābhilāsā honti asañjātussāhā. Dīpantaresu ca attano piṭakaṃ pattharāpetuṃ na sakkonti aṭṭhakathānaṃ dīpabhāsāya abhisaṅkhatattā. Abhayagirivāsino pana vaṭṭagāmaṇirājakālato paṭṭhāya sakkatabhāsāropitaṃ dhammarucinikāyādipiṭakampi mahāyānapiṭakampi navaṃ navaṃ pariyāpuṇanti ceva vācenti ca, tena tesaṃ piṭakesu yebhuyyena janā paricayaṃ kātuṃ sañjātābhilāsā honti sañjātussāhā, navaṃ navameva hi sattā piyāyanti. Tatoyeva te dīpantaresupi attano vādaṃ pattharāpetuṃ sakkonti. Tasmā te mahāvihāravāsino therā attano sīhaḷaṭṭhakathāyo pāḷibhāsāya abhisaṅkharitukāmā tathā kātuṃ samatthaṃ ācariyabuddhaghosattherassa ñāṇappabhāvavisesaṃ yathāvuttaguṇasampannabhāvañca ñatvā āyāciṃsūti veditabbaṃ.

Visuddhimaggassa karaṇaṃ

Tesu tāva visuddhimaggaṃ ācariyabuddhaghoso saṅghapālattherena ajjhesito mahāvihārassa dakkhiṇabhāge padhānaghare mahānigamassāmino pāsāde [pari. aṭṭha. nigamanakathā] vasanto akāsi. Ettāvatā ca ‘‘so panesa visuddhimaggo kena kato, kadā kato, kattha kato, kasmā kato’’ti imesaṃ pañhānamattho vitthārena vibhāvito hoti.

Idāni kimatthaṃ katotiādīnaṃ pañhānamatthaṃ pakāsayissāma. Tattha **kimatthaṃ kato**ti etassa pana pañhassa attho ācariyeneva pakāsito. Kathaṃ?

‘‘Sudullabhaṃ labhitvāna, pabbajjaṃ jinasāsane;
Sīlādisaṅgahaṃ khemaṃ, ujuṃ maggaṃ visuddhiyā.

Yathābhūtaṃ ajānantā, suddhikāmāpi ye idha;
Visuddhiṃ nādhigacchanti, vāyamantāpi yogino.

Tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, desanānayanissitaṃ.

Visuddhimaggaṃ bhāsissaṃ, taṃ me sakkacca bhāsato;
Visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhavo’’ti [visuddhi. 1.2].

Tasmā esa visuddhimaggo visuddhisaṅkhātanibbānakāmānaṃ sādhujanānaṃ sīlasamādhipaññāsaṅkhātassa visuddhimaggassa yāthāvato jānanatthāya katoti padhānappayojanavasena veditabbo. Appadhānappayojanavasena pana catūsu āgamaṭṭhakathāsu ganthasallahukabhāvatthāyapi katoti veditabbo. Tathā hi vuttaṃ **āgamaṭṭhakathāsu** –

‘‘Majjhe visuddhimaggo, esa catunnampi āgamānañhi;
Ṭhatvā pakāsayissati, tattha yathābhāsitamatthaṃ;
Icceva me kato’’ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā].

Tannissayo

Kiṃ nissāya katoti etassapi pañhassa attho ācariyeneva pakāsito. Vuttañhi ettha ganthārambhe –

‘‘Mahāvihāravāsīnaṃ, desanānayanissita’’nti [visuddhi. 1.2].

Tathā nigamanepi –

‘‘Tesaṃ sīlādibhedānaṃ, atthānaṃ yo vinicchayo;
Pañcannampi nikāyānaṃ, vutto aṭṭhakathānaye.

Samāharitvā taṃ sabbaṃ, yebhuyyena sanicchayo;
Sabbasaṅkaradosehi, mutto yasmā pakāsito’’ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā].

Iminā pana vacanena ayamattho pākaṭo hoti – ‘‘visuddhimaggaṃ kurumāno ācariyo mahāvihāravāsīnaṃ desanānayasaṅkhātā pañcannampi nikāyānaṃ porāṇaṭṭhakathāyo nissāya tāsu vuttaṃ gahetabbaṃ sabbaṃ vinicchayaṃ samāharitvā akāsī’’ti. Tasmā yā yā ettha padavaṇṇanā vā vinicchayo vā sādhakavatthu vā dassīyati, taṃ sabbaṃ tassa tassa niddhāritapāḷipadassanikāyasaṃvaṇṇanābhūtāya porāṇasīhaḷaṭṭhakathāto ānetvā bhāsāparivattanavaseneva dassitanti veditabbaṃ. Ayampi hi visuddhimaggo na kevalaṃ attano ñāṇappabhāvena kato, visuṃ pakaraṇabhāvena ca, atha kho catunnampi āgamaṭṭhakathānaṃ **avayavabhāveneva** kato. Vuttañhi tāsaṃ nigamane –

‘‘Ekūnasaṭṭhimatto, visuddhimaggopi bhāṇavārehi;
Atthappakāsanatthāya, āgamānaṃ kato yasmā.

Tasmā tena sahāyaṃ, aṭṭhakathā bhāṇavāragaṇanāya;
Suparimitaparicchinnaṃ, cattālīsasataṃ hotī’’tiādi [dī. ni. aṭṭha. 3.nigamanakathā].

Yā pana visuddhimagge maggāmaggañāṇadassanavisuddhiniddese ‘‘ayaṃ tāva visuddhikathāyaṃ nayo. Ariyavaṃsakathāyaṃ panā’’tiādinā [visuddhi. 2.717] dve kathā vuttā, tāpi mahāvihāravāsīnaṃ desanānaye antogadhā imassa visuddhimaggassa nissayāyevāti veditabbāti.

Takkaraṇappakāro

Kena pakārena katoti ettha anantarapañhe vuttappakāreneva kato. Tathā hi ācariyo saṃyuttanikāyato

‘‘Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭa’’nti [saṃ. ni. 1.23] –

Imaṃ gāthaṃ paṭhamaṃ dassetvā tattha padhānavasena vuttā sīlasamādhipaññāyo visuṃ visuṃ vitthārato vibhajitvā akāsi. Evaṃ kurumāno ca pañcahipi nikāyehi sīlasamādhipaññāpaṭisaṃyuttāni suttapadāni uddharitvā tesaṃ atthañca sīhaḷaṭṭhakathāhi bhāsāparivattanavasena dassetvā tāsu vuttāni sīhaḷikavatthūni ca vinicchaye ca pakāsesi. Visesato pana tasmiṃ kāle pākaṭā sakasamayaviruddhā samayantarā ca bahūsu ṭhānesu dassetvā sahetukaṃ paṭikkhittā. Kathaṃ?

Tattha hi **cariyāvaṇṇanāyaṃ** ‘‘tatra purimā tāva tisso cariyā pubbāciṇṇanidānā dhātudosanidānā cāti ekacce vadanti. Pubbe kira iṭṭhappayogasubhakammabahulo rāgacarito hoti, saggā vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe chedanavadhabandhanaverakammabahulo dosacarito hoti, nirayanāgayonīhi vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe majjapānabahulo sutaparipucchāvihīno ca mohacarito hoti, tiracchānayoniyā vā cavitvā idhūpapannoti evaṃ pubbāciṇṇanidānāti vadanti. Dvinnaṃ pana dhātūnaṃ ussannattā puggalo mohacarito hoti pathavīdhātuyā ca āpodhātuyā ca. Itarāsaṃ dvinnaṃ ussannattā dosacarito. Sabbāsaṃ samattā pana rāgacaritoti. Dosesu ca semhādhiko rāgacarito hoti. Vātādhiko mohacarito. Semhādhiko vā mohacarito. Vātādhiko rāgacaritoti evaṃ dhātudosanidānāti vadantī''ti ekaccevādaṃ dassetvā so ''tattha yasmā pubbe iṭṭhappayogasubhakammabahulāpi saggā cavitvā idhūpapannāpi ca na sabbe rāgacaritāneva honti, na itare vā dosamohacaritā. Evaṃ dhātūnañca yathāvutteneva nayena ussadaniyamo nāma natthi. Dosaniyame ca rāgamohadvayameva vuttaṃ, tampi ca pubbāparaviruddhameva. Tasmā sabbametaṃ aparicchinnavacana''nti [visuddhi. 1.44] paṭikkhitto. Taṃ **paramatthamañjūsāya** nāma **visuddhimaggamahāṭīkāyaṃ** ''ekacceti **upatissattheraṃ** sandhāyāha, tena hi **vimuttimagge** tathā vutta''ntiādinā vaṇṇitaṃ [visuddhi. ṭī. 1.44].

Vimuttimaggapakaraṇaṃ

Ko so **vimuttimaggo** nāma? Visuddhimaggo viya sīlasamādhipaññānaṃ visuṃ visuṃ vibhajitvā dīpako eko paṭipattigantho. Tattha hi –

> ''Sīlaṃ samādhi paññā ca, vimutti ca anuttarā;
> Anubuddhā ime dhammā, gotamena yasassinā''ti [dī. ni. 2.186; a. ni. 4.1] –

Imaṃ gāthaṃ paṭhamaṃ dassetvā tadatthavaṇṇanāvasena sīlasamādhipaññāvimuttiyo visuṃ visuṃ vibhajitvā dīpitā. So pana gantho idāni **cinaraṭṭhe**yeva diṭṭho, cinabhāsāya ca parivattito (1048-bu-va) **saṅghapālena** nāma bhikkhunā. Kena pana so kuto ca tattha ānītoti na pākaṭametaṃ. Tassa pana saṅghapālassa ācariyo **guṇabhadro** nāma mahāyāniko bhikkhu majjhimaindiyadesiko, so indiyaraṭṭhato cinaraṭṭhaṃ gacchanto paṭhamaṃ sīhaḷadīpaṃ gantvā tato (978-bu-va) cinaraṭṭhaṃ gato. Tadā so tena ānīto bhaveyya [vimuttimagga, visuddhimagga].

Tasmiñhi vimuttimagge pubbāciṇṇanidānadassanaṃ dhātunidānadassanañca yatheva visuddhimagge ekaccevādo, tathevāgataṃ. Dosanidānadassane pana ''semhādhiko rāgacarito, **pittādhiko dosacarito,** vātādhiko mohacarito. Semhādhiko vā mohacarito, vātādhiko rāgacarito''ti tiṇṇampi rāgadosamohānaṃ dosaniyamo vutto. Ācariyabuddhaghosena diṭṭhavimuttimaggapotthake pana ''pittādhiko dosacarito''ti pāṭho ūno bhaveyya.

Aññānipi bahūni visuddhimagge paṭikkhittāni tattha vimuttimagge gahetabbabhāvena dissanti. Kathaṃ?

Sīlaniddese (1, 8-piṭṭhe) ''aññe pana siraṭṭho sīlattho, sītalattho sīlatthoti evamādināpi nayenettha atthaṃ vaṇṇayantī''ti paṭikkhitto atthopi tattha gahetabbabhāvena dissati.

Tathā **dhutaṅganiddese** (1, 78-piṭṭhe) ''yesampi kusalattikavinimuttaṃ dhutaṅgaṃ, tesaṃ atthato dhutaṅgameva natthi, asantaṃ kassa dhunanato dhutaṅgaṃ nāma bhavissati, dhutaguṇe samādāya vattatīti vacanavirodhopi ca nesaṃ āpajjati, tasmā taṃ na gahetabba''nti paṭikkhittaṃ **paññattidhutaṅga**mpi tattha dissati. Mahāṭīkāyaṃ (1-104) pana ''yesanti **abhayagirivāsike** sandhāyāha, te hi dhutaṅgaṃ nāma paññattīti vadantī''ti vaṇṇitaṃ.

Tathā **pathavīkasiṇaniddese** (1, 144) ''paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro, upekkhānubrūhanā nāma appanā, sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇāti evameke vaṇṇayantī''tiādinā paṭikkhittaekevādopi tattha dissati. Mahāṭīkāyaṃ (1, 172) pana ''eketi abhayagirivāsino''ti vaṇṇitaṃ.

Tathā **khandhaniddese** (2, 80-piṭṭhe) ‘‘balarūpaṃ sambhavarūpaṃ jātirūpaṃ rogarūpaṃ ekaccānaṃ matena middharūpa’’nti evaṃ aññānipi rūpāni āharitvā porāṇaṭṭhakathāyaṃ tesaṃ paṭikkhittabhāvo pakāsito. Mahāṭīkāyaṃ ‘‘ekaccānanti abhayagirivāsīna’’nti vaṇṇitaṃ. Tesu jātirūpaṃ middharūpañca **vimuttimagge** dassitaṃ. Na kevalaṃ dassanamattameva, atha kho middharūpassa atthibhāvopi ‘‘middhaṃ nāma tividhaṃ āhārajaṃ utujaṃ cittajañcāti. Tesu **cittajameva nīvaraṇaṃ** hoti, sesā pana dve arahatopi bhaveyyu’’ntiādinā sādhito.

Ettāvatā ca vimuttimagge visuddhimaggena asamānatthānaṃ vuttabhāvo ca abhayagirivāsīhi tassa ganthassa paṭiggahitabhāvo ca sakkā ñātuṃ. Aññānipi pana īdisāni asamānavacanāni bahūni tattha saṃvijjantiyeva, tāni pana sabbāni na sakkā idha dassetuṃ.

Yebhuyyena panassa karaṇappakāro visuddhimaggassa viya hoti. Yā yā hi pāḷi abhidhammavibhaṅgato vā paṭisambhidāmaggato vā aññasuttantehi vā ānetvā sādhakabhāvena visuddhimagge dassiyati, tatthapi sā sā pāḷi yebhuyyena dissateva. Tāsu kañcimattaṃ uddharitvā anuminanatthāya dassayissāma.

Yā visuddhimagge (1, 47-piṭṭhe) ‘‘pañca sīlāni pāṇātipātassa pahānaṃ sīla’’ntiādikā paṭisambhidāmaggapāḷi dassitā, sā vimuttimaggepi dissateva.

Yañca visuddhimagge (1, 137-piṭṭhe) ‘‘samādhi kāmacchandassa paṭipakkho…pe… vicāro vicikicchāyā’’ti vacanaṃ **peṭake** vuttanti dassitaṃ, tañca tatthapi tatheva dassetvā **‘‘tipeṭake** vutta’’nti niddiṭṭhaṃ. **Tipeṭake**ti nāmañca peṭakopadesameva sandhāya vuttaṃ bhaveyya. Tattha hi vivicceva kāmehīti pāṭhasaṃvaṇṇanāyaṃ ‘‘alobhassa pāripūriyā kāmehi viveko sampajjati, adosassa. Amohassa pāripūriyā akusalehi dhammehi viveko sampajjatī’’ti pāṭhassa tipeṭake vuttabhāvo dassito. So ca pāṭho peṭakopadese (262-piṭṭhe) ‘‘tattha alobhassa pāripūriyā vivitto hoti kāmehī’’tiādinā dissati.

Yathā ca visuddhimagge (1, 258-piṭṭhe) ‘‘ayampi kho bhikkhave ānāpānassatisamādhi bhāvito’’tiādikā pāḷi mahāvaggasaṃyuttakato ānetvā dassitā, tatheva tatthapi.

Yathā ca visuddhimagge (1, 272-piṭṭhe) ‘‘assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato’’tiādi pāḷi ca (1, 273-piṭṭhe) kakacūpamapāḷi ca paṭisambhidāmaggato ānetvā dassitā, tatheva tatthapi.

Yathā ca visuddhimagge (2, 69-piṭṭhe) ‘‘katamā cintāmayā paññā’’tiādikā ca pāḷi ‘‘tattha katamaṃ āyakosalla’’ntiādikā ca pāḷi (2, 71-piṭṭhe) ‘‘dukkhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’tiādikā ca pāḷi abhidhammavibhaṅgato ānetvā dassitā, tatheva tatthapi. Sabbāpi ca tattha vuttā ekavidhaduvidhādipaññāpabhedakathā visuddhimagge vuttakathāya yebhuyyena samānāyeva.

‘‘Yena cakkhupasādena, rūpāni manupassati;
Parittaṃ sukhumaṃ etaṃ, ūkāsirasamūpama’’nti [visuddhi. 2.436; dha. sa. aṭṭha. 596] –

Ayampi gāthā vimuttimaggepi āyasmatā sāriputtattherena bhāsitabhāveneva dassitā. **Ūkāsirasamūpama**nti padaṃ pana **ūkāsamūpama**nti tattha dissati, tañca paramparalekhakānaṃ pamādalekhamattameva siyā.

Catūsu saccesu visuddhimagge viya vacanatthato lakkhaṇato anūnādhikato kamato antogadhānaṃ pabhedato upamāto ca vinicchayo dassito, so ca yebhuyyena visuddhimaggena [visuddhi. 2.530] samānoyeva.

Yathā ca visuddhimagge (2, 242-245) sammasanañāṇakathāyaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ atītādiekādasavidhena ca aniccādilakkhaṇattayena ca visuṃ visuṃ sammasananayo dassito, tatheva tatthapi. Cakkhādijarāmaraṇapariyosānesu pana dhammesu dhammavicārapariyosānānaṃ saṭṭhiyā eva dhammānaṃ aniccādilakkhaṇattayena sammasananayo tattha dassito.

Visuddhimagge pana diṭṭhivisuddhiniddese (2, 230-232-piṭṭhesu) vuttā ‘‘yamakaṃ nāmarūpañca… pe… ubho bhijjanti paccayā’’ti gāthā ca, ‘‘na cakkhuto jāyare’’tiādikā cha gāthāyo ca, ‘‘na sakena balena jāyare’’tiādikā cha gāthāyo ca vimuttimagge bhaṅgānupassanāñāṇakathāyaṃ dassitā. Tāsu appamattakoyeva pāṭhabhedo dissati.

Visuddhimagge (2, 261-2-piṭṭhesu) arūpasattakesu ariyavaṃsakathānayena vutto kalāpato ca yamakato ca sammasananayo vimuttimagge ettheva bhaṅgānupassanāñāṇakathāyaṃ dassito.

Vimuttimagge buddhānussatikathāyaṃ lokavidūti padassa atthavaṇṇanāyaṃ sattalokasaṅkhāralokavasena **dveyeva lokā** dassitā, na pana okāsaloko yathā visuddhimagge (1, 199-200-piṭṭhesu).

Ettāvatā ca vimuttimaggo nāma gantho kīdisoti sakkā anuminituṃ. So pana yathā na mahāvihāravāsīnaṃ gantho hoti, evaṃ mahāyānikānampi na hotiyeva theravādapiṭakameva nissāya katabhāvato. Yasmā pana tattha na kiñcipi sīhaḷadīpikaṃ nāmaṃ vā theravādo vā dissati, tasmā so sīhaḷadīpe kataganthopi na hoti. Indiyaraṭṭhikaṃ pana nāmañca vohāro ca tattha bahūsu ṭhānesu dissati, tasmā indiyaraṭṭhe kataganthova bhaveyya. Yasmā cassa peṭakopadesaṃ nissitabhāvo bahūsu ṭhānesu dissati, visesato pana middharūpassa atthibhāvo ca, arahatopi tassa atthibhāvo ca tameva nissāya dassīyati, **paṭisambhidāmaggagaṇṭhipade** ca peṭaketi padassa [paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.36] atthavaṇṇanāyaṃ ‘‘suttantapiṭakatthāya aṭṭhakathā peṭakaṃ **mahisāsakānaṃ** gantho’’ti vaṇṇito. Tasmā eso vimuttimaggo mahisāsakanikāyikena kato bhaveyyāti amhākaṃ mati.

Nissayaṭṭhakathāvibhāvanā

Visuddhimaggo pana na kevalaṃ pubbe vuttappakāreneva kato, atha kho vuccamānappakārenāpi. Tathā hi ācariyabuddhaghosatthero porāṇaṭṭhakathāhi samāharitvā bhāsāparivattanavasena dassentopi yā yā atthavaṇṇanā vā vinicchayo vā saṃsayitabbo hoti, tattha tattha vinayaṭṭhakathāyaṃ vuttanti vā (1, 263), vinayaṭṭhakathāsu vuttaṃ, majjhimaṭṭhakathāsu panāti vā (1, 70), aṅguttarabhāṇakāti vā (1, 72), aṭṭhakathācariyānaṃ matānusārena vinicchayoti vā (1, 99), vuttampi cetaṃ aṭṭhakathāsūti vā (1, 118), taṃ aṭṭhakathāsu paṭikkhittanti vā (1, 134), dīghabhāṇakasaṃyuttabhāṇakānaṃ matanti vā, majjhimabhāṇakā icchantīti vā (1, 267), aṭṭhakathāsu vinicchayoti vā, evaṃ tāva dīghabhāṇakā, majjhimabhāṇakā panāhūti vā (1, 277), aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana…pe… ayaṃ kamo vutto, so pāḷiyā na sametīti vā (1, 309), evaṃ tāva majjhimabhāṇakā, saṃyuttabhāṇakā panāti vā (2, 62), saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ vuttanti vā (2, 63), aṭṭhakathāyaṃ panāti vā (2, 80) evaṃ taṃtaṃatthavaṇṇanāvinicchayānaṃ nissayampi vibhāvetvā pacchimajanānaṃ uppajjamānasaṃsayaṃ vinodentoyeva te dassesi.

Tenimassa visuddhimaggassa karaṇakāle sabbāpi sīhaḷaṭṭhakathāyo ācariyassa santike santīti ca, pubbeyeva tā ācariyena sīhaḷattherānaṃ santike sutāti ca, tāhi gahetabbaṃ sabbaṃ gahetvā ayaṃ visuddhimaggo ācariyena likhitoti ca ayamattho ativiya pākaṭo hoti. Tasmā yaṃ mahāvaṃse –

‘‘Saṅgho gāthādvayaṃ tassā’dāsi sāmatthiyaṃ tavā’’tiādinā ‘‘gāthādvayameva oloketvā kiñcipi aññaṃ potthakaṃ anoloketvā ācariyabuddhaghoso visuddhimaggaṃ akāsī’’ti adhippāyena abhitthutivacanaṃ vuttaṃ, taṃ abhitthutimattamevāti veditabbaṃ.

Porāṇavacanadassanaṃ

Na kevalaṃ ācariyo aṭṭhakathāyoyeva nissayabhāvena dassesi, atha kho ‘‘porāṇā panāhū’’tiādinā porāṇānaṃ vacanampi dassesiyeva. Tadettha dvāvīsatiyā ṭhānesu diṭṭhaṃ [visuddhi. 1.15, 137, 142, 217, 252, 303; 2.581, 675-676, 689, 706, 736, 745, 746, 749,755, 778, 839]. Ke panete porāṇā nāma? Yāva catutthasaṅgītikālā saṅgītikāresu pariyāpannā vā tādisā vā mahātherāti veditabbā. Tathā hi paṭisambhidāmagge (292-3-piṭṭhesu).

‘‘Obhāse ceva ñāṇe ca, pītiyā ca vikampati…pe…
Dhammuddhaccakusalo hoti, na ca vikkhepaṃ gacchatī’’ti –

Evamāgatā gāthāyo idha (273-4-piṭṭhesu) porāṇānaṃ vacanabhāvena dassitā. Yadi cimā gāthāyo saṅgītikārehi pakkhittā bhaveyyuṃ yathā parivārapāḷiyaṃ (3-piṭṭhe) āgatā ācariyaparamparādīpikā gāthāyo, tā hi samantapāsādikāyaṃ (1, 46-piṭṭhe) porāṇavacanabhāvena dassitā, evaṃ sati teyeva saṅgītikārā porāṇāti veditabbā. Atha paṭisambhidāmaggadesakeneva bhāsitā bhaveyyuṃ, te viya garukaraṇīyā paccayikā saddhāyitabbakā mahātherā porāṇāti veditabbā. Samantapāsādikāsumaṅgalavilāsinīādīsu ‘‘porāṇā pana evaṃ vaṇṇayantī’’tiādinā vuttaṭṭhānesupi tādisāva ācariyā porāṇāti vuttā.

Vinayaṭṭhakathākaraṇaṃ

Ācariyo pana imaṃ visuddhimaggapakaraṇaṃ yathāvuttappakārena katvā aññāpi tipiṭakaṭṭhakathāyo anukkamena akāsi. Kathaṃ? Samantapāsādikaṃ nāma vinayaṭṭhakathaṃ **buddhasiritherena** ajjhesito mahāvihārassa dakkhiṇabhāge padhānagharapariveṇe **mahānigamassāmi**no pāsāde vasanto akāsi. Sā panesā **siripālo**ti nāmantarassa **mahānāma**rañño vīsatimavasse (973-bu-va) āraddhā ekavīsatimavasse (974-bu-va) niṭṭhānappattā ahosi. Tañca pana karonto mahāmahindattherenābhataṃ sīhaḷabhāsāya saṅkhataṃ mahāaṭṭhakathaṃ tassā sarīraṃ katvā mahāpaccarīkurundīsaṅkhepaandhakaṭṭhakathāhi ca gahetabbaṃ gahetvā sīhaḷadīpe yāva **vasabharāja**kālā pākaṭānaṃ porāṇa vinayadharamahātherānaṃ vinicchayabhūtaṃ theravādampi pakkhipitvā akāsi. Vuttañhetaṃ samantapāsādikāyaṃ –

‘‘Saṃvaṇṇanaṃ tañca samārabhanto, tassā mahāaṭṭhakathaṃ sarīraṃ;
Katvā mahāpaccariyaṃ tatheva, kurundināmādisu vissutāsu.

Vinicchayo aṭṭhakathāsu vutto, yo yuttamatthaṃ apariccajanto;
Tatopi antogadhatheravādaṃ, saṃvaṇṇanaṃ samma samārabhissa’’nti ca.

‘‘Mahāmeghavanuyyāne, bhūmibhāge patiṭṭhito;
Mahāvihāro yo satthu, mahābodhivibhūsito.

Yaṃ tassa dakkhiṇe bhāge, padhānagharamuttamaṃ;
Sucicārittasīlena, bhikkhusaṅghena sevitaṃ.

Uḷārakulasambhūto, saṅghupaṭṭhāyako sadā;
Anākulāya saddhāya, pasanno ratanattaye.

Mahānigamasāmīti, vissuto tattha kārayi;
Cārupākārasañcitaṃ, yaṃ pāsādaṃ manoramaṃ.

Sandacchāyatarūpetaṃ, sampannasalilāsayaṃ;
Vasatā tatra pāsāde, mahānigamasāmino.

Sucisīlasamācāraṃ, theraṃ **buddhasirivhayaṃ;**

Yā uddisitvā āraddhā, iddhā vinayavaṇṇanā.

Pālayantassa sakalaṃ, laṅkādīpaṃ nirabbudaṃ;
Rañño **sirinivāsassa** [siriyā nivāsaṭṭhonabhūtassa siripālanāmakassa rañño (vimati, antimaviṭṭhe)], **siripāla**yasassino.

Samavīsatime vasse, jayasaṃvacchare ayaṃ;
Āraddhā **ekavīsamhi,** sampatte pariniṭṭhitā.

Upaddavākule loke, nirupaddavato ayaṃ;
Ekasaṃvacchareneva, yathā niṭṭhaṃ upāgatā''ti [pari. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

Ayañca samantapāsādikā vinayaṭṭhakathā adhunā mudditachaṭṭhasaṅgītipotthakavasena sahassato upari aṭṭhapaṇṇāsādhikatisatamattapiṭṭhaparimāṇā (1358) hoti, tassā ca ekasaṃvaccharena niṭṭhāpitattaṃ upanidhāya catuvīsādhikasattasatamattapiṭṭhaparimāṇo (724) visuddhimaggopi antamaso chappañcamāsehi niṭṭhāpito bhaveyyāti sakkā ñātuṃ. Tasmā yaṃ buddhaghosuppattiyaṃ mahāvaṃsavacanaṃ nissāya ''visuddhimaggo ācariyabuddhaghosena ekaratteneva tikkhattuṃ likhitvā niṭṭhāpito''ti abhitthutivacanaṃ vuttaṃ, taṃ takkārakassa abhitthutimattamevāti veditabbaṃ.

Nanu ca imissaṃ aṭṭhakathāyaṃ ''sumaṅgalavilāsiniya''ntiādinā visesanāmavasena āgamaṭṭhakathānaṃ atideso dissati [pārā. aṭṭha. 1.15], kathamimissā tāhi paṭhamataraṃ katabhāvo veditabboti? Ācariyassa aṭṭhakathāsu aññamaññātidesato, vinayapiṭakassa garukātabbatarabhāvato, mahāvihāravāsīhi visesena garukatabhāvato, saṅgītikkamānurūpabhāvato, idheva paripuṇṇanidānakathāpakāsanato, nigamane ca paṭhamaṃ sīhaḷaṭṭhakathāyo sutvā karaṇappakāsanato ṭhapetvā visuddhimaggaṃ ayameva paṭhamaṃ katāti veditabbā. Visuddhimagge pana vinayaṭṭhakathāyanti vā vinayaṭṭhakathāsūti vā majjhimaṭṭhakathāsūti vā evaṃ sāmaññanāmavaseneva atideso dissati, na samantapāsādikādivisesanāmavasena. Tasmāssa sabbapaṭhamaṃ katabhāvo pākaṭoyeva. Āgamaṭṭhakathānaṃ idhātideso [pārā. aṭṭha. 1.15] imissāpi tatthāti [dī. ni. aṭṭha. 1.8] evaṃ aññamaññātideso pana ācariyassa manasā suvavatthitavasena vā sakkā bhavituṃ, apubbācarimapariniṭṭhāpanena vā. Kathaṃ? Ācariyena hi visuddhimaggaṃ sabbaso niṭṭhāpetvā samantapāsādikādiṃ ekekamaṭṭhakathaṃ karonteneva yattha yattha atthavaṇṇanā vitthārato aññaṭṭhakathāsu pakāsetabbā hoti, tattha tattha ''imasmiṃ nāma ṭhāne kathessāmī''ti manasā suvavatthitaṃ vavatthapetvā tañca atidisitvā yathāvavatthitaṭhānappattakāle taṃ vitthārato kathentena tā katā vā bhaveyyuṃ. Ekekissāya vā niṭṭhānāsannappattakāle taṃ ṭhapetvā aññañca aññañca tathā katvā sabbāpi apubbācarimaṃ pariniṭṭhāpitā bhaveyyunti evaṃ dvinnaṃ pakārānamaññataravasena ācariyassāṭṭhakathāsu aññamaññātideso hotīti veditabbanti.

Āgamaṭṭhakathākaraṇaṃ

Sumaṅgalavilāsiniṃ nāma dīghanikāyaṭṭhakathaṃ pana ācariyo sumaṅgalapariveṇavāsinā **dāṭhānāgattherena** āyācito akāsi. Vuttaṃ hetametissā nigamane –

''Āyācito sumaṅgala-pariveṇanivāsinā thiraguṇena;
Dāṭhānāga saṅgha, ttherena theravaṃsanvayena.

Dīghāgamassa dasabala-guṇagaṇaparidīpanassa aṭṭhakathaṃ;
Yaṃ ārabhiṃ **sumaṅgala-vilāsiniṃ** nāma nāmena.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭṭhitā esā''ti [dī. ni. aṭṭha. 3. nigamanakathā].

Papañcasūdaniṃ nāma majjhimanikāyaṭṭhakathaṃ bhadanta**buddhamittattherena** pubbe mayūradūtapaṭṭane attanā saddhiṃ vasantena āyācito akāsi. Vuttaṃ hetametissā nigamane –

‘‘Āyācito sumatinā, therena bhadanta**buddhamittena**;
Pubbe **mayūradūtapa,ṭṭana**mhi saddhiṃ vasantena.

Paravādavidhaṃsanassa, majjhimanikāyaseṭṭhassa;
Yamahaṃ **papañcasūdani**-maṭṭhakathaṃ kātumārabhiṃ.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭṭhitā esā’’ti [ma. ni. aṭṭha. 3. nigamanakathā].

Sāratthappakāsiniṃ nāma saṃyuttanikāyaṭṭhakathaṃ bhadanta**jotipālattherena** āyācito akāsi. Vuttaṃ hetametissā nigamane –

‘‘Etissā karaṇatthaṃ, therena bhadanta**jotipālena;**
Sucisīlena subhāsitassa pakāsayantañāṇena.

Sāsanavibhūtikāmena, yācamānena maṃ subhaguṇena;
Yaṃ samadhigataṃ puññaṃ, tenāpi jano sukhī bhavatū’’ti [saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.nigamanakathā].

Manorathapūraṇiṃ nāma aṅguttaranikāyaṭṭhakathaṃ bhadanta**jotipālattherena** dakkhiṇaindiyaraṭṭhe **kañcipurā**dīsu ca sīhaḷadīpe mahāvihāramhi ca attanā saddhiṃ vasantena āyācito, tathā **jīvakenā**pi upāsakena piṭakattayapāragubhūtena vātāhatepi aniñjamānasabhāve dume viya aniñjamānasaddhamme ṭhitena sumatinā parisuddhājīvenābhiyācito akāsi. Vuttaṃ hetametissā nigamane –

‘‘Āyācito sumatinā, therena bhadanta**jotipālena**;
Kañcipurādīsu mayā, pubbe saddhiṃ vasantena.

Varatambapaṇṇidīpe, mahāvihāramhi vasanakālepi;
Vātāhate viya dume, aniñjamānamhi saddhamme.

Pāraṃ piṭakattayasā,garassa gantvā ṭhitena sumatinā;
Parisuddhājīvenā,bhiyācito **jīvakenā**pi.

Dhammakathānayanipuṇehi, dhammakathikehi aparimāṇehi;
Parikīḷitassa paṭipa,jjitassa sakasamayacitrassa.

Aṭṭhakathaṃ aṅguttara,mahānikāyassa kātumāraddho;
Yamahaṃ cirakālaṭṭhiti-micchanto sāsanavarassa.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭṭhitā esā;
Catunnavutiparimāṇāya, pāḷiyā bhāṇavārehi.

Sabbāgamasaṃvaṇṇana, manoratho pūrito ca me yasmā;
Etāya **manoratha pūraṇī**ti nāmaṃ tato assā’’ti [a. ni. aṭṭha. 3.11.nigamanakathā].

Imā ca pana catasso āgamaṭṭhakathāyo kurumāno ācariyabuddhaghoso mahāmahindattherenābhataṃ mūlaṭṭhakathāsaṅkhātaṃ mahāaṭṭhakathaṃyeva bhāsāparivattanavasena ceva punappunāgatavitthārakathāmaggassa saṃkhipanavasena ca akāsi. Vuttañhetaṃ ganthārambhe –

‘‘Sīhaḷadīpaṃ pana ābha,tātha vasinā mahāmahindena;
Ṭhapitā sīhaḷabhāsāya, dīpavāsīnamatthāya.

Apanetvāna tatohaṃ, sīhaḷabhāsaṃ manoramaṃ bhāsaṃ;
Tantinayānucchavikaṃ, āropento vigatadosaṃ…pe…
Hitvā punappunāgata-matthaṃ atthaṃ pakāsayissāmī’’ti.

Tathā nigamanepi –

‘‘Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭṭhitā esā’’ti [dī. ni. aṭṭha. 3.nigamanakathā] ca;
‘‘Mūlaṭṭhakathāsāraṃ, ādāya mayā imaṃ karontenā’’ti [dī. ni. aṭṭha. 3.nigamanakathā] ca.

Imāsaṃ sarīrabhūtapāṭhesu ca samantapāsādikāyaṃ viya ‘‘mahāpaccariyaṃ, kurundiya’’ntiādinā vinicchayasaṃvaṇṇanābhedappakāsanaṃ na dissati, tathā abhidhammaṭṭhakathāsupi. Tenetaṃ ñāyati ‘‘suttantābhidhammesu mahāaṭṭhakathāto aññā mahāpaccariādināmikā porāṇikā sīhaḷaṭṭhakathāyo ceva andhakaṭṭhakathā ca natthī’’ti. Yāva vasabharājakālā (609-653) pana pākaṭānaṃ sīhaḷikattherānaṃ vinicchayo ca vādā ca vatthūni ca etāsupi dissantiyevāti.

Abhidhammaṭṭhakathākaraṇaṃ

Aṭṭhasāliniṃ pana **sammohavinodani**ñca dhātukathādi**pañcapakaraṇassa** aṭṭhakathañcāti tisso abhidhammaṭṭhakathāyo attanā sadisanāmena sotatthakīganthakārakena **buddhaghosa**bhikkhunā āyācito akāsi. Vuttañhetaṃ tāsu –

‘‘Visuddhācārasīlena, nipuṇāmalabuddhinā;
Bhikkhunā **buddhaghosena,** sakkaccaṃ abhiyācito’’ti [dha. sa. aṭṭha. ganthārambhakathā] ca.

‘‘Buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā
Ayaṃ **aṭṭhasālinī** nāma dhammasaṅgahaṭṭhakathā’’ti [dha. sa. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

‘‘Atthappakāsanatthaṃ, tassāhaṃ yācito ṭhitaguṇena;
Yatinā adandhagatinā, subuddhinā **buddhaghosena**.

Yaṃ ārabhiṃ racayituṃ, aṭṭhakathaṃ sunipuṇesu atthesu;
Sammohavinodanato, **sammohavinodaniṃ** nāmā’’ti [vibha. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

‘‘Buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā
Ayaṃ **sammohavinodanī** nāma vibhaṅgaṭṭhakathā’’ti [vibha. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

Imāsu pana tīsu pañcapakaraṇaṭṭhakathāya nāmaviseso natthi āyācako ca na pakāsito, kevalaṃ attano saddhāya eva sañcoditena ācariyabuddhaghosena sā katā viya dissati. Vuttañhetaṃ tassā nigamane –

‘‘Kusalādidhammabhedaṃ, nissāya nayehi vividhagaṇanehi;
Vitthārento sattama-mabhidhammappakaraṇaṃ satthā.

Suvihitasanniṭṭhāno, paṭṭhānaṃ nāma yaṃ pakāsesi;
Saddhāya samāraddhā, yā aṭṭhakathā mayā tassāti ca.

‘‘Ettāvatā

Sattappakaraṇaṃ nātho, abhidhammamadesayi;
Devātidevo devānaṃ, devalokamhi yaṃ pure;
Tassa **aṭṭhakathā** esā, **sakalassā**pi niṭṭhitā''ti [paṭṭhā. aṭṭha. 19-24.1] ca.

''**Buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā
Ayaṃ **sakalassa**pi **abhidhammapiṭakassa aṭṭhakathā''**ti [paṭṭhā. aṭṭha. 19-24.1] ca.

Ekacce pana ādhunikā therā ''abhidhammaṭṭhakathāyo ācariyabuddhaghosena yācito saṅghapālabuddhamittajotipālādīnaṃ aññataro thero akāsī''ti vadanti. Ayañca nesaṃ vicāraṇā, aṭṭhasālinīsammohavinodanīsu ''tā buddhaghosena yācito akāsī''ti ganthakārena vuttaṃ. Tena ñāyati ''takkārako añño, ācariyabuddhaghoso pana tāsu yācakapuggaloyevā''ti. Āgamaṭṭhakathāsu ca ācariyabuddhaghosena –

''Sīlakathā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni…pe…
Iti pana sabbaṃ yasmā, visuddhimagge **mayā** suparisuddhaṃ;
Vuttaṃ tasmā bhiyyo, na taṃ idha vicārayissāmī''ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] –

Evaṃ sīlakathādīnaṃ **attanā eva** visuddhimagge vuttabhāvo **mayā**tipadena pakāsito. Aṭṭhasāliniyaṃ pana –

''Kammaṭṭhānāni sabbāni, cariyābhiññā vipassanā;
Visuddhimagge panidaṃ, yasmā sabbaṃ pakāsita''nti [dha. sa. aṭṭha. ganthārambhakathā] –

Evaṃ **mayā**ti kattupadena vinā vuttaṃ. Tenāpi ñāyati ''visuddhimaggakārako añño, abhidhammaṭṭhakathākārako añño''ti. Kiñcāpi abhidhammaṭṭhakathāsu abhiyācako buddhaghoso bhikkhunāti ca yatināti ca imeheva sāmaññaguṇapadehi vutto na therenāti sagāravaguṇapadena, tathāpi so ''visuddhācārasīlena nipuṇāmalabuddhinā''ti ca, ''adandhagatinā subuddhinā''ti ca imehi adhikaguṇapadehi thomitattā ''visuddhimaggādikārako ācariyabuddhaghosoyevā''ti sakkā gahetuṃ. So hi upasampannakālatoyeva paṭṭhāya ganthakovido pariyattivisāradaguṇasampanno, tasmiñca kāle ūnadasavasso bhaveyya, tasmā therenāti na vuttoti sakkā gahetunti.

Taṃ pana tesaṃ ativicāraṇamattameva. Na hi ācariyabuddhaghosatthero ''tasmiṃ kāle ūnadasavasso''ti sakkā gahetuṃ, visuddhimagganigamanepi ''buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyena **therenā''**ti vacanato, na ca ''visuddhācārasīlena, nipuṇāmalabuddhinā''ti vā, ''adandhagatinā subuddhinā''ti vā ettakeheva dvīhi dvīhi guṇapadehi thomanena suthomito hoti, aññadatthu ''nippabhīkatakhajjoto samudeti divākaro''ti thomanaṃ viya hoti. Nanu ācariyena attano ganthanigamanesu –

> ''Paramavisuddhasaddhābaddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattibhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇenā''tiādinā –

Attano **anucchavikāni** guṇapadāni pakāsitāni, soyeva ca porāṇasīhaḷaṭṭhakathāyo saṅkhipitvā abhinavasaṅgahaṭṭhakathānaṃ **ādikattā pubbaṅgamo,** aññe pana abhinavaṭṭhakathākārā tasseva anuvattitvā avasesamekaṃ vā dve vā aṭṭhakathāyo akaṃsu. Abhidhammaṭṭhakathāsu ca yo yo attho visuddhimagge vutto, so so yathānuppattaṭṭhāne tato gahetvā tatheva vutto. Visesato pana paṭiccasamuppādavibhaṅgakhandhāyatanadhātusaccavibhaṅgavaṇṇanāsu jhānakathāvaṇṇanāsu ca ayamattho ativiya pākaṭo, yopi ca tattha appako katipayamatto visuddhimaggena visadiso saṃvaṇṇanābhedo dissati, sopi ābhidhammikānaṃ matānusārena yathā porāṇaṭṭhakathāyaṃ vutto, tatheva vuttoti veditabbo. Yathā ca aṭṭhasāliniyaṃ samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya atideso dissati [dha. sa. aṭṭha. 1 akusalakammapathakathā], tatheva samantapāsādikāyampi aṭṭhasāliniyā atideso dissateva [pārā. aṭṭha. 1.11;]. Yadi ca aṭṭhasālinī aññena katā bhaveyya, kathaṃ tāsu aññamaññātideso sakkā kātuṃ. Tasmā abhidhammaṭṭhakathāsu abhiyācako buddhaghoso ācariyena samānanāmo **cūḷabuddhaghoso**ti yāvajjatanā ācariyaparamparāya gahito **sotattha**kīganthakārako aññoyeva, na ācariyamahābuddhaghosatthero. Teneva tattha vuttaṃ ''bhikkhunā''ti ca ''yatinā''ti ca.

Yadi pana ettakena niṭṭhaṃ na gaccheyya, evampi vicāretabbaṃ – kinnu kho saṅghapālādayo therā visuddhimaggādīnaṃ karaṇatthāya ācariyabuddhaghosattheraṃ āyācamānā attanā samatthataroti saddahantā āyācanti udāhu asaddahantāti? Saddahantāyeva āyācantīti pākaṭoyevāyamattho. Tathā ca sati ācariyabuddhaghosatthero sayaṃ aññehi samatthatarova samāno kasmā aññaṃ āyāceyya. Na hi saddhāsampannassa thāmasampannassa yobbanasampannassa ācariyassa sundarataraṃ abhidhammaṭṭhakathaṃ kātuṃ bhāriyaṃ bhavissati. Abhidhammaṭṭhakathāsu ca vuttavacanāni visuddhimaggaāgamaṭṭhakathāsu vuttasaṃvaṇṇanāvacanehi ekākārāneva honti. Yadi ca abhidhammaṭṭhakathaṃ añño kareyya, kathamapi tāhi vacanākārassa visadisatā bhaveyya eva. Etāsaṃ nigamane ca dassitena ''buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā''ti vacanena ''ācariyabuddhaghosena katā''tveva pākaṭā honti, na aññenāti. Yepi ''aññena katā''ti vadanti, tepi ''iminā nāma therenā''ti ekaṃsato dassetuṃ na sakkonti, tathā dassetuñca lesamattampi sādhakavacanaṃ na dissati. Tasmā abhidhammaṭṭhakathāyopi idāni ācariyehi **cūḷabuddhaghoso**ti voharitena **buddhaghosena** nāma bhikkhunāyācito visuddhimaggavinayāgamaṭṭhakathānaṃ kārako **ācariyamahābuddhaghosatthero**yeva akāsīti niṭṭhamettha gantabbanti.

Yaṃ pana mahāvaṃse ''ācariyabuddhaghoso sīhaḷadīpāgamanato pubbe jambudīpe vasanakāleyeva aṭṭhasāliniṃ akāsī''ti adhippāyena –

225. ''Dhammasaṅgaṇiyākāsi, kacchaṃ so aṭṭhasālini''nti –

Vuttaṃ, taṃ idāni dissamānāya aṭṭhasāliniyā na sameti. Tattha hi ganthārambheyeva visuddhimaggaṃ atidisitvā pacchāpi so ca, samantapāsādikā ca bahūsu ṭhānesu atidisīyanti. Tasmā tassā ācariyena sīhaḷadīpaṃ patvā visuddhimaggañceva samantapāsādikañca katvā pacchāyeva katabhāvo ativiya pākaṭoti.

Kaṅkhāvitaraṇīaṭṭhakathākaraṇaṃ

Kaṅkhāvitaraṇiṃ nāma pātimokkhaṭṭhakathaṃ ācariyabuddhaghosatthero **soṇattherena** yācito mahāvihāravāsīnaṃ vācanāmagganissitaṃ sīhaḷapātimokkhaṭṭhakathānayaṃ nissāya ekampi padaṃ pāḷiyā vā mahāvihāravāsīnaṃ porāṇaṭṭhakathāhi vā avirodhetvā akāsi. Tena vuttaṃ tissaṃ aṭṭhakathāyaṃ –

''Sūratena nivātena, sucisallekhavuttinā;
Vinayācārayuttena, **soṇattherena** yācito.

Tattha sañjātakaṅkhānaṃ, bhikkhūnaṃ tassa vaṇṇanaṃ;
Kaṅkhāvitaraṇatthāya, paripuṇṇavinicchayaṃ.

Mahāvihāravāsīnaṃ, vācanāmagganissitaṃ;
Vattayissāmi nāmena, **kaṅkhāvitaraṇiṃ** subha''nti [kaṅkhā aṭṭha. ganthārambhakathā] ca.

''Ārabhiṃ yamahaṃ sabbaṃ, sīhaḷaṭṭhakathānayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, vācanāmagganissitaṃ.

Nissāya sā ayaṃ niṭṭhaṃ, gatā ādāya sabbaso;
Sabbaṃ aṭṭhakathāsāraṃ, pāḷiyatthañca kevalaṃ.

Na hettha taṃ padaṃ atthi, yaṃ virujjheyya pāḷiyā;
Mahāvihāravāsīnaṃ, porāṇaṭṭhakathāhi vā’’ti [kaṅkhā. aṭṭha. nigamanakathā] ca.

Dhammapadaṭṭhakathākaraṇaṃ

Aparāpi tisso aṭṭhakathāyo santi khuddakapāṭhaṭṭhakathā dhammapadaṭṭhakathā suttanipātaṭṭhakathā cāti, yā tāsu dissamānanigamanavasena ācariyabuddhaghoseneva katāti paññāyanti. Tattha pana vuttavacanāni kānici kānici āgamaṭṭhakathāsu vuttākārena na honti. Tasmā eke vadanti ‘‘netā ācariyabuddhaghosassā’’ti. Ekacce pana ‘‘ācariyassa upathambhakattherehi paṭhamaṃ katā, pacchā ācariyena osānasodhanavasena pariyosāpitā vā bhaveyyuṃ, abhidhammaṭṭhakathaṃ āyācantena cūḷabuddhaghosena vā katā bhaveyyu’’nti vadanti.

Taṃ tathā vā hotu aññathā vā, idāni ekantato vinicchinituṃ na sukarameva. Tasmā tāsaṃ nigamanavacanavaseneva ettha pakāsayissāma. Tāsu hi **dhammapadaṭṭhakathaṃ kumārakassapattherena** āyācito **sirikūṭassa** (sirikuḍḍassa) rañño pāsāde viharanto paramparābhataṃ sīhaḷabhāsāya saṇṭhitaṃ porāṇaṭṭhakathaṃ pāḷibhāsāya āropetvā vitthāragatañca vacanakkamaṃ samāsetvā gāthāsu asaṃvaṇṇitapadabyañjanāni saṃvaṇṇetvā akāsi. Vuttañhi tattha ganthārambhe –

‘‘Paramparābhatā tassa, nipuṇā atthavaṇṇanā;
Yā tambapaṇṇidīpamhi, dīpabhāsāya saṇṭhitā…pe…

Kumārakassapenāhaṃ, therena thiracetasā;
Saddhammaṭṭhitikāmena, sakkaccaṃ abhiyācito…pe…

Taṃ bhāsaṃ ativitthāra, gatañca vacanakkamaṃ;
Pahāyāropayitvāna, tantibhāsaṃ manoramaṃ.

Gāthānaṃ byañjanapadaṃ, yaṃ tattha na vibhāvitaṃ;
Kevalaṃ taṃ vibhāvetvā, sesaṃ tameva atthato.

Bhāsantarena bhāsissa’’nti [dha. pa. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] –

Nigamane ca vuttaṃ –

‘‘Vihāre adhirājena, kāritamhi kataññunā;
Pāsāde **sirikūṭassa,** rañño viharatā mayā’’ti [dha. pa. aṭṭha. 2.nigamanakathā].

Ettha ca **sirikūṭo** nāma samantapāsādikānigamane **siripālo**ti vutto **mahānāmo**yeva rājāti vadanti. Evaṃ sati mahesiyā ānayanaṃ samādāpanamārabbha tena raññā dinne dhūmarakkhapabbatavihāre vasantena sā katāti veditabbā. Vuttañhetaṃ mahāvaṃse –

37-212 Lohadvāra-ralaggāma-koṭipassāvanavhaye;
Tayo vihāre kāretvā, bhikkhūnaṃ abhayuttare.

213. Vihāraṃ kārayitvāna, dhūmarakkhamhi pabbate;
Mahesiyā’nayenā’dā, bhikkhūnaṃ theravādina’’nti.

Tassa pana rañño kāle sā niṭṭhāpitāti na sakkā gahetuṃ. Tassa hi rañño ekavīsatimavasse samantapāsādikaṃ niṭṭhāpesi. So ca rājā dvāvīsatimavasse divaṅgato. Etthantare sādhikaekavassena ‘‘catasso ca āgamaṭṭhakathāyo tisso ca abhidhammaṭṭhakathāyo ayañca dhammapadaṭṭhakathā’’ti sabbā etā na sakkā niṭṭhāpetunti.

Paramatthajotikāṭṭhakathākaraṇaṃ

Paramatthajotikaṃ nāma khuddakapāṭhassa ceva suttanipātassa ca aṭṭhakathaṃ kenacipi anāyācito attano icchāvaseneva akāsi. Vuttañhetaṃ khuddakapāṭhaṭṭhakathāya ganthārambhe –

‘‘Uttamaṃ vandaneyyānaṃ, vanditvā ratanattayaṃ;
Khuddakānaṃ karissāmi, kesañci atthavaṇṇanaṃ.

Khuddakānaṃ gambhīrattā, kiñcāpi atidukkarā;
Vaṇṇanā mādisenesā, abodhantena sāsanaṃ.

Ajjāpi tu abbhocchinno, pubbācariyanicchayo;
Tatheva ca ṭhitaṃ yasmā, navaṅgaṃ satthusāsanaṃ.

Tasmāhaṃ kātumicchāmi, atthasaṃvaṇṇanaṃ imaṃ;
Sāsanañceva nissāya, porāṇañca vinicchayaṃ.

Saddhammabahumānena, nāttukkaṃsanakamyatā;
Nāññesaṃ vambhanatthāya, taṃ suṇātha samāhitā’’ti.

Bahū pana vicakkhaṇā imā ārambhagāthāyo vicinitvā ‘‘netaṃ ācariyabuddhaghosattherassa viya vacanaṃ hotī’’ti vadanti. Ayañca nesaṃ vicinanākāro, ācariyabuddhaghoso hi yaṃ kañci ganthaṃ sīlādiguṇasampannena aññena āyācitova karoti, idha pana kocipi āyācako natthi. Punapi ācariyo ‘‘porāṇasīhaḷaṭṭhakathaṃ bhāsāparivattanavasena karissāmī’’ti ca ‘‘mahāvihāravāsīnaṃ vācanāmaggaṃ nissāya karissāmī’’ti ca evaṃ paṭiññaṃ katvāva karoti, idha pana tādisīpi paṭiññā natthi. Punapi ācariyo atigambhīratthānaṃ catunnañcāgamānaṃ abhidhammassa ca saṃvaṇṇanārambhepi dukkarabhāvaṃ na katheti, idha pana ‘‘sāsanaṃ abodhantena mādisenā’’ti attanā sāsanassa abuddhabhāvaṃ pakāsetvā ‘‘atidukkarā’’ti ca katheti. Tasmā ‘‘netaṃ ācariyabuddhaghosassa viya vacana’’nti vadanti. Taṃ yuttaṃ viya dissati, ācariyo hi attano ganthanigamanesu ‘‘tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvenā’’ti attano ñāṇappabhāvaṃ pakāsesi, so ‘‘sāsanaṃ abodhantena mādisena atidukkarā’’ti īdisaṃ vacanaṃ na katheyyayevāti.

Jātakaṭṭhakathākaraṇaṃ

Jātakaṭṭhakathāpi ca ācariyabuddhaghosattherenева katāti vadanti, kāraṇaṃ panettha na dissati. Sā pana **atthadassittherena** ca **buddhamittattherena** ca **mahisāsakanikāyikena** ca **buddhadevattherenā**ti tīhi therehi abhiyācito mahāvihāravāsīnaṃ vācanāmaggaṃ nissāya katā. Imissāpi nāmaviseso natthi. Vuttaṃ himissā ārambhe –

‘‘Buddhavaṃsassa etassa, icchantena ciraṭṭhitiṃ;
Yācito abhigantvāna, therena **atthadassinā.**

Asaṃsaṭṭhavihārena, sadā suddhavihārinā;
Tatheva **buddhamittena,** santacittena viññunā.

Mahisāsakavaṃsamhi, sambhūtena nayaññunā;
Buddhadevena ca tathā, bhikkhunā suddhabuddhinā.

Mahāpurisacariyānaṃ, ānubhāvaṃ acintiyaṃ;
Tassa vijjotayantassa, jātakassatthavaṇṇanaṃ.

Mahāvihāravāsīnaṃ, vācanāmagganissitaṃ;
Bhāsissaṃ bhāsato taṃ me, sādhu gaṇhantu sādhavo’’ti.

Ettāvatā ca ācariyabuddhaghosattherassa ganthabhāvena pākaṭāhi sabbaṭṭhakathāhi saha visuddhimaggassa karaṇappakāro vitthārena vibhāvito hoti.

Sakalalokapatthārakāraṇaṃ

Kissesa visuddhimaggo sakalaloke patthaṭoti? Parisuddhapiṭakapāḷinissayabhāvato, sikkhattayasaṅgahabhāvato, porāṇaṭṭhakathānaṃ bhāsāparivattanabhāvato, parasamayavivajjanato, sakasamayavisuddhito, sīladhutaṅgasamathaabhiññāpaññāpabhedādīnaṃ paripuṇṇavibhāgato, yāva arahattā paṭipattinayaparidīpanato, uttānānākulapadabyañjanasaṅkhatabhāvato, suviññeyyatthabhāvato, pasādanīyānaṃ diṭṭhānugatāpādanasamatthānaṃ vatthūnañca dīpanatoti evamādīhi anekasatehi guṇehi esa sakalaloke patthaṭo jāto.

Ayañhi visuddhimaggo saṅgītittayārūḷhaparisuddhapāḷipiṭakameva nissāya pavatto, na mahāsaṅghikādīnaṃ sattarasannaṃ nikāyānaṃ piṭakaṃ, napi mahāyānikānaṃ piṭakaṃ. Saparivāraṃ sikkhattayañca ettha paripuṇṇameva saṅgahetvā dassitaṃ. Vuttañhetaṃ ācariyena āgamaṭṭhakathāsu ganthārambhe –

‘‘Sīlakatā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni;
Cariyāvidhānasahito, jhānasamāpattivitthāro.

Sabbā ca abhiññāyo, paññāsaṅkalananicchayo ceva;
Khandhādhātāyatani,ndriyāni ariyāni ceva cattāri.

Saccāni paccayākāra,desanā suparisuddhanipuṇanayā;
Avimuttatantimaggā, vipassanābhāvanā ceva.

Iti pana sabbaṃ yasmā, visuddhimagge mayā suparisuddhaṃ;
Vuttaṃ tasmā bhiyyo, na taṃ idha vicārayissāmī’’ti.

Yasmā pana visuddhimaggo catunnaṃ āgamaṭṭhakathānaṃ avayavabhāvena kato, tasmā tā viya porāṇasīhaḷaṭṭhakathānaṃ bhāsāparivattanavasena ceva punappunāgatamatthānaṃ saṃkhipanavasena ca parasamayavivajjanavasena ca mahāvihāravāsīnaṃ parisuddhavinicchayasaṅkhātassa sakasamayassa dīpanavasena ca kato. Vuttañhetaṃ ācariyena –

‘‘Apanetvāna tatohaṃ, sīhaḷabhāsaṃ manoramaṃ bhāsaṃ;
Tantinayānucchavikaṃ, āropento vigatadosaṃ.

Samayaṃ avilomento, therānaṃ theravaṃsapadīpānaṃ;
Sunipuṇavinicchayānaṃ, mahāvihāre nivāsīnaṃ;
Hitvā punappunāgata-matthaṃ atthaṃ pakāsayissāmī’’ti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā]
ca.

‘‘Majjhe visuddhimaggo, esa catunnampi āgamānañhi;
Ṭhatvā pakāsayissati, tattha yathābhāsitamatthaṃ.

Icceva kato tasmā, tampi gahetvāna saddhimetāya;
Aṭṭhakathāya vijānatha, dīghāgamanissitaṃ attha’’nti [dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā] ca.

‘‘Sā hi mahāaṭṭhakathāya, sāramādāya niṭṭhitā esā;
Ekāsītipamāṇāya, pāḷiyā bhāṇavārehi.

Ekūnasaṭṭhimatto, visuddhimaggopi bhāṇavārehi;
Atthappakāsanatthāya, āgamānaṃ kato yasmā.

Tasmā tena sahāyaṃ, aṭṭhakathā bhāṇavāragaṇanāya;
Suparimitaparicchinnaṃ, cattālīsaṃ sataṃ hotī’’ti [dī. ni. aṭṭha. 3.nigamanakathā] ca.

Yadi cāyaṃ visuddhimaggo ācariyena āgamaṭṭhakathāyo viya akatvā porāṇasīhaḷaṭṭhakathāyo ca anoloketvā kevalaṃ attano ñāṇappabhāveneva kato assa, nāyaṃ āgamaṭṭhakathānaṃ avayavoti gahetabbo assa, aññadatthu ‘‘āgamaṭṭhakathāyo mahāṭṭhakathāya sārabhūtā, visuddhimaggo pana na tassā sārabhūto, kevalaṃ ācariyassa matiyāva kato’’ti evameva vattabbo assa. Yasmā pana tathā akatvā pubbe vuttappakāreneva kato, tasmā ayampi visuddhimaggo tāsaṃ āgamaṭṭhakathānaṃ karaṇākāreneva katoti ca, tatoyeva mahāṭṭhakathāya sārabhūtoti ca daṭṭhabbo.

Ekacce pana vicakkhaṇā ācariyabuddhaghosassa ganthesu uttarapakkhasāsanikānaṃ assaghosanāgajjunavasubandhuādīnaṃ bhikkhūnaṃ viya porāṇaganthe anissāya attano ñāṇeneva takketvā dassitaṃ dhammakathāvisesaṃ adisvā asantuṭṭhacittā evaṃ vadanti ‘‘buddhaghosassa aññaṃ anissāya attano ñāṇappabhāveneva abhinavaganthuppādanaṃ na passāmā’’ti. Taṃ tesaṃ garahāvacanampi samānaṃ theravādīnaṃ **pasaṃsāvacanameva** sampajjati. Theravādino hi evaṃ jānanti ‘‘buddheneva bhagavatā sammāsambuddhena desetabbo ceva dhammo paññāpetabbo ca vinayo anavasesena desito ceva paññatto ca, soyeva dhammavinayo saddhāsampannehi bhikkhūhi ceva gahaṭṭhehi ca yathārahaṃ paṭipajjitabbo, na tato añño dhammavinayo takketvā gavesetabbo. Yadi pana añño dhammavinayo kenaci takketvā kathito assa, taṃ tasseva takkino sāsanaṃ hoti na satthu sāsanaṃ. Yaṃ yaṃ pana bhagavato dhammavinaye padabyañjanaṃ atthato apākaṭaṃ hoti, tattha tattha porāṇakehi paṭisambhidāchaḷabhiññādiguṇasampannehi bhagavato adhippāyaṃ jānantehi aṭṭhakathācariyehi saṃvaṇṇitanayena attho gahetabbo, na attanomativasenā’’ti. Ācariyabuddhaghoso ca tesaṃ theravādīnaṃ aññataro, sopi tatheva jānāti. Vuttañcetaṃ ācariyena –

‘‘Buddhena dhammo vinayo ca vutto,
Yo tassa puttehi tatheva ñāto;
So yehi tesaṃ matimaccajantā,
Yasmā pure aṭṭhakathā akaṃsu.

Tasmā hi yaṃ aṭṭhakathāsu vuttaṃ,
Taṃ vajjayitvāna pamādalekhaṃ;
Sabbampi sikkhāsu sagāravānaṃ,
Yasmā pamāṇaṃ idha paṇḍitānaṃ.

Tato ca bhāsantarameva hitvā,
Vitthāramaggañca samāsayitvā…pe…
Yasmā ayaṃ hessati vaṇṇanāpi,
Sakkacca tasmā anusikkhitabbā’’ti [pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā].

Teneva ācariyo bhagavato dhammavinayaṃ vā porāṇaṭṭhakathaṃ vā anissāya attano ñāṇena takketvā vā attanā paricitalokiyaganthehi gahetvā vā na kañci ganthaṃ akāsi. Yadi pana tādisaṃ kareyya, taṃ theravādino **mahāpadesasutte** [dī. ni. 2.188; a. ni. 4.180] vuttanayena ‘‘addhā idaṃ na ceva tassa bhagavato vacanaṃ, buddhaghosassa ca therassa duggahita’’nti chaḍḍeyyuṃyeva. Yato ca kho ayaṃ visuddhimaggo porāṇaṭṭhakathānaṃ bhāsāparivattanādivaseneva ācariyena kato, tatoyeva theravādino taṃ **mahāpadesasutte** vuttanayena ‘‘addhā idaṃ tassa bhagavato vacanaṃ, ācariyabuddhaghosassa ca therassa suggahita’’nti sampaṭicchanti. Tenāpāyaṃ sakalaloke patthaṭo hoti.

Sīladhutaṅgādīnaṃ vibhāgo ca paṭipattinayaparidīpanañca pākaṭameva. Tathāyaṃ visuddhimaggo suviññeyyapadavākyehi ceva anākulapadavākyehi ca tantinayānurūpāya pāḷigatiyā suṭṭhu saṅkhato, tatoyeva cassa atthopi suviññeyyo hoti. Tasmā taṃ olokentā viññuno visuddhajjhāsayā khaṇe khaṇe atthapaṭisaṃvedino ceva dhammapaṭisaṃvedino ca hutvā anappakaṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedenti.

Anekāni cettha pasādāvahāni **mahātissatthera**vatthuādīni [visuddhi. 1.15] sīhaḷavatthūni ca **dhammasenāpatisāriputtatthera**vatthuādīni [visuddhi. 1.19] jambudīpavatthūni ca dīpitāni. Tāni passitvā anussarantānaṃ sappurisānaṃ balavapasādo ca uppajjati, ‘‘kadā nu kho mayampi īdisā bhavissāmā’’ti diṭṭhānugatiṃ āpajjitukāmatā ca uppajjati.

Evaṃ parisuddhapiṭakapāḷinissayatādīhi anekasatehi guṇehi ayaṃ visuddhimaggo sakalaloke patthaṭo jātoti veditabbo. Yathā cāyaṃ visuddhimaggo, evaṃ aññāpi ācariyena katā tipiṭakasaṅgahaṭṭhakathāyo porāṇaṭṭhakathānaṃ bhāsāparivattanabhāvādīhi guṇehi sakalaloke patthaṭāyeva honti.

Ettāvatā ca pana kimatthaṃ katotiādīnampi pañhānamattho vitthārena vibhāvitova hotīti.

Tatthetaṃ vuccati –

1. Sambhāvanīyassa sudhīvarāna-
Mādattadhīriṭṭhapadassa yassa;
Paññādijātā lalitā guṇābhā,
Bhāteva lokamhi sataṃ mudāya.

2. Sa **buddhaghosā**vhathiraggadhīmā,
Vidūna’maccantasamādarā’dā;
Sabhāvajaṃ byattisasattiladdhaṃ,
Siriṃ dadhāteva subuddhaghoso.

3. ‘‘Sambuddhaseṭṭhe parinibbutasmiṃ,
Saṃvaccharānaṃ dasame satamhi;
Jāto’’ti ñāto vibudhehi buddha-
Ghosaṅkuro pattasamattamānī.

4. Viññū vidū’massa pumaggajāte,
Sañjātataṃ dakkhiṇadesabhāge;
Ramme’**ndiyasmiṃ** sujanākarasmiṃ,
Tattatthamesīna’mayaṃ patīti.

5. **Moraṇḍagāmamhi** sa tattha jāto,
Puññānito vippakulamhi sammā;
Sūrassa lokatthasamāvahatthaṃ,
Uppajjanāyā’dyaruṇova raṃsi.

6. Saṃvaddhabuddhī sa pavuddhipatto,
Ārādhayaṃ ñātigaṇaṃ sadeva;
Vedesu vijjāsu tadaññasippa-
Ganthesvanāyāsapavīṇatā’gā.

7. Suddhādhimuttīna vivecanena,
Sārānu’sāroti viviñcamāno;
Vedesva’sāratta’mabujjhi yasmā,
Tuṭṭhiṃ sa nāpajji sutena sena.

8. Anvesato tassa pasatthasāraṃ,
Saddhammasāro savanena laddho;
Ninnova buddhassa sa sāsanamhi,
Ussāhajāto’pagamāya tattha.

9. Dhammābhilāsī sa viroci tattha,
Saṃladdhapabbajjupasampadova;
There’pasaṅkamma **visuddhathera-**
Vādīnikāyamhi patītapaññe.

10. Tadā hi’suṃ **dakkhiṇaindiyamhi,**
Nivāsino theriyavaṃsajātā;
Tadaññavādī ca munī muninda-
Mataṃ yathāladdhi pakāsayantā.

11. Saddhammasārādhigamāya bhiyyo,
Pāḷiṃ samuggaṇhi jineritaṃ, sā;
Jivhaggalīlā manasā’sitā’ssa,
Lakkhīva puññe nivasaṃ babhāsa.

12. Evaṃ tamuggaṇha’mabodhi sammā,
‘‘Ekāyanoyaṃ suvisuddhiyāti;
Maggo vivaṭṭādhigamāya’’ tattho-
Yyogaṃ samāpajji paraṃ parattī.

13. Sabhāvapaññā mahatī ca sattha-
Ntaropaladdhā vipulāva vijjā;
Tenassa buddhottisamuddatiṇṇe,
Akicchasādhittapabhāva’maññā.

14. Buddhassa kittīva sukittighoso,
Vattissate’ccassa garū viyattā;
Atthānvitaṃ nāmamakaṃsu **buddha-**
Ghosoti sambuddhamataṅgatassa.

15. **Mayūradūtavhayapaṭṭanasmiṃ,**
Nivassa **kañjīvhapurādike** ca;
Sa **andhakā**khyāta**sadesiyaṭṭha-**
Kathaṃ samuggaṇhi samāhitatto.

16. Tāvattakenassa sumedhasassā-
Santuṭṭhacittassa tatuttarimpi;

Sambuddhavāṇīsu samattamatthaṃ,
Aññātumicchā mahatī ajāyi.

17. **Mahāmahindā**divasīvarebhi,
Samābhatā yā**ṭṭhakathā** sasārā;
Satheravādā suvinicchayā ca,
Tadā vibhātā vata **laṅkayā'**suṃ.

18. Pavattimetaṃ vidiya'ssa meta-
Dahosi ''yaṃ nūna'bhirāmalaṅkaṃ;
Alaṅkarontiṃ ratanākaraṃva,
Upecca sikkhe'ṭṭhakathā mahantī.

19. Tā bhāsayā sīhaḷikāya raccā,
Tantiṃ samāropya navaṃ kareyyaṃ;
Evañhi desantariyāna buddha-
Mānīnamatthaṃ khalu sādhaye''ti.

20. Pure ca laṅkāgatasāsanaṃ yaṃ,
Sunimmalindūva himādimutto;
Pabhāsi, kismiñci tadāññavāda-
Manākulaṃ tā'kulataṃ jagāma.

21. Jinamhi nibbānagate hi vassa-
Satantare sāsanikā samaggā;
Samānavādā jinasāsanamhi,
Na koci bhedopi tadā ahosi.

22. Pacchā ca saddhammadumāhatebhya-
Dhammehi vātehi paṭicca pāpe;
Jātehi saṃviggamanā samāya,
There'sa'muyyogamakaṃsu daḷhaṃ.

23. **Saṅgītiyo** kacca supesalehi,
Niggayhamānāpi thirehi daḷhaṃ;
Chinnāpi rukkhā'ssu punoruhāvā-
Kāsuṃva dhammaṃ vinayā'ññathā te.

24. Nānāgaṇā te ca anekavādā,
Saṃsaggakārā jinasāsane'suṃ;
Vādebhi aññehi jineritebhya-
Suddhāyamānā vinayañca dhammaṃ.

25. Vādā ca vādī piṭakāni tesaṃ,
Laṅkaṃ malaṅkaṃva karaṃ'payātā;
Paṭiggahesuṃ pya**bhayādivāsī,**
Nāññe **mahā**khyāta**vihāravāsī.**

26. Yathā ca buddhābhihitāva pāḷi,
Tadatthasārā ca vasībhi ñātā;
Na ''tedha vokkamma visuddhathera-
Vādī vivādī''ti pavatti kāci.

27. Jīvaṃva rakkhiṃsu satheravādaṃ,
Tantiṃ tadatthañca saniṇṇayaṃ te;
Tasmā na sakkāva tadaññavādi-
Vādebhi hantuṃ cu’pagantumaddhā.

28. Taṃvādasaṃbhedabhayañca maññayā,
‘‘Duddhāravelāpi bhayehi tantinaṃ;
Sammohatādīhi bhave’’ti **potthakaṃ,**
Āropya sammā **paripālayiṃsu** te.

29. Tadā hi tesaṃ paṭibāhane raṇa-
Vidaṃva sikkhaṃ jinasāsanaddharo;
Sa **buddhaghoso** muni buddhipāṭavo,
Gato’si **dīpaṃ** varata**mbapaṇṇikaṃ.**

30. Laṅkaṃ upecca sa mahāṭṭhakathāṇṇavassa,
Pāraṃ paraṃ vitaraṇe thiraniṇṇayova;
Saṃsuddhavaṃsajanivāsamahāvihāra-
Māgā’mbaraṃva udayindu’pasobhayanto.

31. Tasmiñca dakkhiṇadisāya vasī sa tattha,
Sobhaṃ **padhānaghara**saññitapāriveṇaṃ;
Pāsāda’muttama’makā sujanebhi sebyaṃ,
Santo **mahānigamasāmi** suciṇṇadhammo.

32. Sammā ca yogamakarī budha**buddhamitta-**
Therādi’manta’mupayāta’manūnatante;
Saṃsevito vividhañāyapabuddhiyā so,
Suttābhidhammavinayaṭṭhakathāsva’nūnaṃ.

33. Veyyattiyaṃ’sa samaye samayantare ca,
Paññāya disva vivaṭaṃva nihītamatthaṃ;
Therā samaggajinamaggamatā’matāsī,
Maññiṃsu naggharatanaṃva sudullabhanti.

34. Viññāya dhammavinayatthayathicchadāne,
Cintāmaṇīti sunirūpitabuddhirūpaṃ;
Yasse’ttha nicchitamano kavi**saṅghapāla-**
Ttheruttamo janahitāya niyojayī taṃ.

35. ‘‘Kiñcāpi santi vividhā paṭipattiganthā,
Kesañci kiñci tu na buddhamatānusāraṃ;
Saṃsuddhatherasamayehi ca te viruddhā,
Tasmā karotu vimalaṃ paṭipattiganthaṃ’’.

36. Mettādayambudavanaṃ janabhūmiyaṃ’sa,
Saṃvassate ca’riyamaggagamagga’maggaṃ;
Saṃsodhanattha’miti ‘‘patthitatheraāsaṃ,
Pūressa’meta’’miti kāsi visuddhimaggaṃ.

37. Vīrānukampasatiyojitabuddhimā saṃ,
Oggayha, gayha ca’ khilaṭṭhakathā satantī;

Sāraṃ sakheda'manapekkhiya sādhukaṃ sa,
Yaṃ'kāsi, kaṃ nu'dha na rocayate budhaṃ so.

38. Vutte'ttha bhāvaparamāva sabhāvadhammā,
Vatthū ca pītisukhavedaniyā'nitāva;
Puṇṇova sabbapaṭipattinayehi ceso,
Pupphābhiphullapavanaṃva virājate'yaṃ.

39. Yaṃ passiyāna parikappiya ratnasāra-
Gabbhaṃ visuddhi'mabhiyātu'mapekkhamānā;
Taṃ sāra'mādiyitu'māsu payuttayuttā,
Disvā hi naggharatanaṃ nanu vajjaye na.

40. Kantā padāvali'ha tantinayānusārā,
Sārātisāranayapanti pasiddhasiddhā;
Atthā ca santinugamāya tulāyamāno-
Yyogena mettha hi vinā paṭipatti kā'ññā.

41. Ābhāti satthu caturāgamamajjhago'yaṃ-
Atthe pakāsayiha bhāṇuva nekadabbe;
Medhāvipītijananaṃ'sa vidhāna'metaṃ-
Tītañhi yāva kavigocara'massa ñāṇaṃ.

42. Diṭṭhāva tikkhamati'massa **visuddhimagga-**
Sampādanena samupāttasudhīpadebhi;
Tenassa buddhavacanatthavibhāvanāya,
Pabyattasatti viditā viditāgamehi.

43. Khyātaṃ kavībhi'dhigataṃ yasa'māvahena,
Therassa suddhamati**buddhasirī**vhayassa;
Lokattha'māvikatapatthana'mādiyāna,
Sāmañca ninnahadayena janāna'matthe.

44. Sambuddhabhāvaviditeni'minā **samanta-**
Pāsādikāvhavinayaṭṭhakathā paṇītā;
Sūro'dite viya tayā vinayatthamūḷhā-
Mūḷhī bhavanti jinanītipathā'dhigantvā.

45. **Laṅkā** alaṅkatikatāva **mahāmahinda-**
Ttherena yā ca **vinayaṭṭhakathā'**bhatā, taṃ;
Kantāya sīhaḷagirāya girāyamānā,
Accantakantabahulā munayo purā'suṃ.

46. Aññā ca **paccari-kurundi**samaññitādī,
Dīpaṃ padīpakaraṇī vinayamhi yā'suṃ;
Saṅgayha tāsa'makhilatthanaye ca thera-
Vāde ca muttaratanāniva mekasutte.

47. Tāheva sīhaḷaniruttiyutañca tantiṃ,
Āropiyāna ruciraṃ atha vitthatañca;
Maggaṃ samāsanavasena yathā samatta-
Lokena yā garukatā katamānanā'kā.

48. Suddhanvayāgathavirā ca **visuddhathera-**
Vādī visuddhavinayāgamapujjadhammā;
Suddhaṃ kariṃsu na yathe’nti tadaññavādā,
Iccādi’māvikariyā’si **nidāna**mettha.

49. **Yasmiṃ** manuññapadapanti subhā subodhā,
Atthā ca pītisama’vimhayatādibhāvī;
Citrā vicitramatijā kavicittahaṃsā,
Tasmā rasāyati tadatthanusārinaṃ **yaṃ.**

50. Accantasāgaranibhā vividhā nayatthā,
Sante’ttha yā’su vinayaṭṭhakathā purāṇā;
Tāsaṃ yathābhimatapanti sutantikattaṃ,
Kiñhi’ssa kiñci balavīra’paṭicca kātuṃ.

51. Uyyoga’massa karuṇāpahitaṃ paṭicca,
Paññāsahāyasahitaṃ balavañca daḷhaṃ;
Laddhāva yā nikhilalokamanuññabhūtā,
Medhāvinaṃ’nusabhagāva virājate sā.

52. Viññūbhi yā ‘‘vinayasāgarapāratiṇṇe’’,
Sambhāvitā ‘‘sutaraṇāyati sīghavāhā’’;
Iccābhimānitaguṇā’jja rarāja yāva,
Kiṃ yaṃ thiraṃ lahu vinassati duppasayhaṃ.

53. ‘‘Yā byāpinī’khilanayassa subodhinī ca,
Sotūbhi sevitasadātanadhammaraṅgaṃ;
Katvāna lokapahite saguṇe dadhantī,
Ṭhātū’’ti naṭṭha’mupagā’ṭṭhakathā purāṇā.

54. Janābhisattāya dayāya codito,
Vichejja khedaṃ vinayamhi sādhunaṃ;
Athāgamāna’ṭṭhakathāvidhānane,
Dhuraṃ dadhātuṃ’bhimukhā’si so sudhī.

55. Padmaṃva phullābhinataṃ subhāṇubhaṃ,
Laddhāna phullaṃ’tisayā’si cetanā;
Dāṭhādināgena thiraggadhīmatā,
Yā patthitā’rabbha tadatthasijjhane.

56. Dīghāgamatthesu sabuddhivikkama-
Māgamma sārādhigamā **sumaṅgala-**
Nāmānugantāva **vilāsinī**ti yā,
Saṃvaṇṇanā lokahitāya sambhavī.

57. Gambhīramedhāvisayāgamamhipi,
Ārabbha buddhiṃ’sa sunimmalīkatā;
Viññātabuddhābhimatā bahū janā,
Aññatthasādhā mahatañhi buddhiyo.

58. Sā’nītavidvākkhimanā manāyitā,
Kantāgame dhammasabhāyate sadā;

Teneva maññe’ha tirokatā tayā,
Kiṃ sīghaga’ññatra pathaññagāmikā.

59. Patvā mahantā’mbara’mambudo yathā,
Lokatthasādhīpi mahāsayaṃ mati;
Tasmā’ssa siddhā’ṭṭhakathāparamparā,
Buddhippadānāya’ huvuṃ navā navā.

60. **Buddhādimittaṃ** thiraseṭṭha’muddisaṃ,
Saṃvaṇṇanā cāsi **papañcasūdanī;**
‘‘Sabbatthasāre jinamajjhimāgame,
Laddhāna pītiṃ sujanā samentu’’ti.

61. Uppajji **‘‘sāratthapakāsinī’’**ti yā,
Sā **jotipālassa** yathābhilāsitaṃ;
Lokaṃ yathānāmikasāradīpanā,
Bhātā’si sammāpaṭipannapanthadā.

62. Sampūri kātuṃ’sa manoratho yayā,
Aṅguttarantāgamamatthavaṇṇanā;
Tannāmadheyyaṃ sujanañca **jīvakaṃ,**
So **jotipāla**ñca pasatthadhītimaṃ.

63. Uddissa yaṃ’kāsi pavīṇataṃ karaṃ,
Buddhādisaṃsebyasumaggadassane;
Saddhammapupphāna’ vanāyitā’si sā,
Vidvālisaṅghassa sadāvagāhaṇā.

64. Yena’ttaladdhiṃ pajahantu sādhavo,
Dubbodhadhamme ca sabhāvadīpane;
Bujjhantu, iccāsi’bhidhammasāgaro,
Tatthā’vatāraṃ sukarena sādhinī.

65. Medhāvilāsā’ssa’huvu’ṭṭhasālinī,
Kantā ca **sammohavinodanī**ti yā;
Tā **buddhaghoso**ti satulyanāmika-
Māgamma jātā sujanatthasādhinī.

66. Aññā ca **pañcaṭṭhakathā’**bhidhammaje,
Bhāve nidhāye’ttha yathā’ssu suttarā;
Gambhīramatthesu paviddhabuddhitaṃ,
Sampādanī satthu’tulattadīpanī.

67. **Soṇā**vhatherassa paṭicca yācanaṃ,
Tā yāya kaṅkhā vitaranti bhikkhavo;
Yā pātimokkhamhi, tadanvayāvhayaṃ,
Saṃvaṇṇanaṃ’kāsi sa dhīmataṃ varo.

68. Samattalokaṭṭhavibhāvirañjanā,
Kate’minā **dhammapadassa** vaṇṇanā;
Thiraṃ samuddissa **kumārakassapaṃ,**
Sataṃ manaṃ pītipaphullitaṃ yayā.

69. Aññā’ssa yā suttanipāta-khuddaka-
Pāṭhatthadātā **paramatthajotikā;**
Saṃvaṇṇanā **jātaka**tanti maṇḍanā,
Tā honti lokassa hitappadīpinī.

70. Nissesalokamhi pacāraṇicchā,
Laṅkāgatāna’ṭṭhakathāna’maddhā;
Yā theravādīna’mapūri buddha-
Ghosaggatherassa pabhāvaladdhā.

71. Bhaddaṃ’sa nāmañca, guṇā manuññā,
Samaggagāmī’nukaronti tesaṃ;
Sasaṅkasūrā hi sadātanā ye,
Lokaṃ pamodañca karaṃ caranti.

72. **Subuddhaghosassa** vibhāvisatti-
Pabyatti’mārabbha thirāsabhassa;
Samaggaloko hi sutheravāde,
Mānaṃ pavaḍḍhesi anaññajātaṃ.

73. **Buddho**ti nāmaṃ bhuvanamhi yāva,
Subuddhaghosassa siyā na kiñhi;
Laddhā hi sādhūbhi mahopakārā,
Mahagghavittāniva taṃsakāsā.

74. Khīyetha vaṇṇo na samuddhaṭopi,
Nanva’ssa nekā hi guṇā anantā;
Ko nu’ddhareyyā’ khilasāgarode,
Tathāpi maññantu sudhī sadā teti.

Chaṭṭhasaṅgītibhāranitthārakasaṅghasamitiyā pakāsitāyaṃ

Visuddhimagganidānakathā niṭṭhitā.

Thupavaṃso

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Yasmiṃ sayiṃsu jinadhātuvarā samantā
Chabbaṇṇa raṃsi visarehi samujjalantā,
Nimmāya lokahitahetu jinassa rūpaṃ
Taṃ thupamabbhuta tamaṃ sirasā namitvā;
Cakkhāmahaṃ sakala loka hitāvahassa
Thupassa sabba jana naṇdana kāraṇassa,
Vaṃsaṃ surāsura nariṇdavarehi niccaṃ
Sampūjitassa ratanujjala thūpikassa;

Kiñcāpi so yatijanena purātanena
Atvāya sīhaḷajanassa kato purāpi,
Vākkena sihaḷabhavena’bhisaṅkhamattā
Atthaṃ na sādhahati sabbajanassa sammā;

Yasmā ca māgadha niruttikatopi thūpa-
Vaṃso viruddhanaya sadda samākulo so,
Vattabbameva ca bahumpi yato na vuttaṃ
Tamhā ahaṃ punapi vaṃsami’maṃ vadāmi;

Suṇātha sādhavo sabbe paripuṇṇamanākulaṃ
Vuccamānaṃ mayā sādhu vaṃsaṃ thūpassa satthunoti;

Tattha thūpassa vaṃsaṃ vakkhāmīti ettha tathāgato arahaṃ sammā sambuddho thūpāraho, paccekabuddho thūpāraho, tathāgatassa sāvako thūpāraho, rājā cakkavatti thūpārahoti vacanato thūpārahānaṃ buddhādīnaṃ dhātuyo patiṭṭhāpetvā kata cetiyaṃ abbhunana taṭṭhena thūpoti vuccati, idha pana kañcana mālika mahāthūpo adhippeto, so kassa dhātuyo patiṭṭhāpetvā katoti ce? Yodīpaṅkarādīnaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhavyākaraṇo samatiṃsapāramiyo pūretvā paramābhisambodhiṃ patvā dhammacakkappavattanato paṭṭhāya yāva suhadda paribbājaka vinayāna sabba buddhakiccāni niṭṭhāpetvā anupādiyesāya nibbānadhātuyā parinibbuto tassa bhagavato arahato sammā sambuddhassa dhātuyo patiṭṭhāpetvā kato ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana veditabbo?

2. Ito kira kappasatasahassādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkheyyānaṃ matthake amaravatī nāma nagaraṃ ahosi. Tattha sumedho nāma brāhmaṇo paṭivasati. So aññaṃ kammaṃ akatvā brahmaṇasippameva uggaṇhi tassa daharakāleyeva mātāpitaro kālamakaṃsu. Athassa rāsivaḍḍhanako amacco āya potthakaṃ āharitvā suvaṇṇa rajata maṇimuttādi bharite gabbhe vivaritvā ettakaṃ te kumāra mātu santakaṃ, ettakaṃ pitusantakaṃ, ettakaṃ ayyaka payyakānanti yāva sattamā kulaparivaṭṭā dhakaṃ ācikkhitvā etampaṭijaggāhīti āha. So sādhūti sampaṭicchitvā agāraṃ ajjhāvasanto ekadivasaṃ cintesi.

3. Punabbhave paṭisaṇdhigahaṇaṃ tāma dukkhaṃ, tathā nibbatta nibbattaṭṭhāne sarīrabhedanaṃ ahañca jānidhammo jarādhammo vyādhidhammo maraṇadhammo. Evaṃ bhūtena mayā ajāti ajaraṃ avyādhiṃ amaraṇaṃ sukhaṃ sītalaṃ nibbānaṃ gavesituṃ vaṭṭatīti nekkhammakāraṇaṃ cintetvā puna cintesi imaṃ dhanaṃ sabbaṃ mayhaṃ pitu pitāmahādayo paralokaṃ gacchantā eka kahāpaṇampi gahetvā nagatā mayā pana gahetvā gamanakāraṇaṃ kātuṃ vaṭṭatīti nagare bheriṃ carāpetvā mahājanassa dānaṃ datvā himavantassa pavisitvā tāpasa pabbajjaṃ pabbajitvā sattāhabbhantareyeva abhiññā ca samāpattiyo ca nibbattetva samāpattisukhena vītināmesi.

Tadā dīpaṅkaro nāma satthā parayābhisambodhiṃ patvā satta sattāhaṃ bodhisamīpeceva vitināmetvā sunaṇdārāme dhammacakkaṃ pavattetvā koṭisattānaṃ devamanussānaṃ dhammamataṃ pāyetvā cātuddīpika mahāmegho viya dhammavassaṃ vassento catūhi khīṇāsaya satasahassehi parivuto anupubbena cārakaṃ caramāno ramma nagaraṃ patvā sudassana mahāvihāre paṭivasati tadā rammanagaravāsino sappi phaṇitādīni bhesajjāni gahetvā puppha dhūpa gaṇdhahatthā yena buddho tenapasaṅkamitvā satthāraṃ vaṇditvā pupphādīhi pūjetvā ekamantaṃ nisīditvā dhammaṃ sutvā svātanāya bhagavantaṃ nimantetvā uṭṭhāyāsanā dasabalaṃ padakkhīnaṃ katvā pakkamiṃsu.

Te puna divase asadisa mahādānaṃ sajjetvā dasabalassa āgamana maggaṃ sodhenti. Tasmiṃ kāle sumedhatāpaso attano assama padato uggantvā rammanagaravāsīnaṃ tesaṃ manussānaṃ uparibhāgena ākāsena gacchantā te haṭṭhapahaṭṭhe maggaṃ sodhente disvā kinnu kho kāraṇanti cintento sabbesaṃ passantānaṃyeva ākāsato oru ekamante ṭhatthāyaha te manusse pucchi.'Hambho kassa pana imaṃ maggaṃ sodhethā'ti te āhaṃsu bhante sumedha tumhe kiṃ naṃ jānātha, dīpaṅkaro nāma satthā paramābhisambodhiṃ patvā pavattavara dhammacakko janapada cārikaṃ caramāno anukkamena amhākaṃ nagaraṃ patvā sudassana mahāvihāre paṭivasati. Mayaṃ taṃ bhagavantaṃ nimantayimha tassa bhagavato āgamanamaggaṃ sodhemāti. Taṃ sutvā sumedhapaṇḍito cintesi. Buddhoti kho panesa ghosopi dullabho, pageva buddhuppādo tena hi mayāpi imehi manussehi saddhiṃ dasabalassa āgamanamaggaṃ sodhetuṃ vaṭṭatīti so te manusse āha, sace bho tumhe imaṃ magga buddhassa sodhetha - sayahampi ekaṃ okāsaṃ sampaṭicchatvā ayaṃ sumedhapaṇḍito mahiddhiko mahānubhāvoti jānantā dubbisodhanaṃ udakasambhinnaṃ ativisamaṃ ekaṃ okāsaṃ sallakkhetvā imaṃ hakāsaṃ tumhe sodhetha. Alaṅkarothāti adaṃsu.

Sumedhapaṇḍito buddhārammaṇa pītiṃ uppādetvā cintesi. Ahampanimaṃ okāsaṃ iddhīyā paramadassanīya kātuṃ pahomi evaṃ kato pana maṃ na paritoseti ajja pana mayā kāyaveyyāvaccaṃ kātuṃ vaṭṭatiti paṃsuṃ āharitvā taṃ pahesaṃ pūreni, tassa pana tasmiṃ padese asodhite jayasumana kusuma sadisi vaṇṇaṃ dupaṭṭacīvaraṃ timaṇḍalaṃ paṭicchādetvā nivāsetvā tassupari yuṇṇamāpaṅgena kusumakalāpaṃ parakkhipanto viya vijjullatā sassīrīkaṃ kāyabaṇdhanaṃ baṇdhitvā kanaka girisikhara matthake lākhārasaṃ parisiñcante viya suvaṇṇacetiyaṃ pavāḷajālena parikkhipanto viya suvaṇṇaṅghakaṃ rattakambalena paṭimuñcanto viya sarada samaya rajanikaraṃ rattavalāhakena paṭicchādento viya ca lākhārasena tinna kiṃ sukaksumavaṇṇaṃ rattavara pasukūla cīvaraṃ pāripitvā gaṇdhakūgidva rato kanakaguhāto sīho viya nikkhamitvā jaḷabhiññānaṃyeva catūhi khīṇāsava satasahassehi parivuto amaragaṇa parivuto dasasatanayano viya brahmagaṇaparivuto mahā brahmā viya ca aparimita samaya samupacitāya kusalabalajanitāya anopamayā buddhalīlāya tārāgaṇaparivuto sarada samaya rajanikaro viya gaganatalaṃ alaṅgata paṭiyattaṃ maggaṃ paṭipajji.

5. Sumedhatāpasopi tena alaṅkata paṭiyattena maggena āgacchantassa dīpaṅkarassa bhagavato dvattiṃsa varalakkhaṇa patimaṇḍitaṃ asatiyā anubyañjanehi anubyañjitaṃ byāmappahāparikkhepa sassīrīkaṃ iṇdanīlamaṇisaṃkāsoākāse nānappakārā vijjullatā viya chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjentaṃ rūpaggappattaṃ attabhāvaṃ oloketvā ajja mayā dasabalassa jīvitapariccāgaṃ kātuṃ vaṭṭati mā bhagavā kalale akkami maṇimayaṃ lakasetuṃ akkamanto viya saddhiṃ catūhi khīṇāsava satasahassehi mama piṭṭhiṃ akkamanto gacchatu taṃ me bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti kese mocetvā ajinajaṭā vākacīrāni kalela pattharitvā tattheva kalalapiṭṭhe nipajji nipanno ca sace ahaṃ iccheyyaṃ sabbakilese jhāpetvā saṅghanavako hutvā rammanagaraṃ paviseyyaṃ aññātakavesena pana me kilese ṇdhapetvā nibbānapattiyā kiccaṃ natthi, yaṃnūnāhaṃ dīpaṅkara dasabalo viya paramābhisambodhiṃ patvā dhammanāvaṃ āropetvā mahājanaṃ saṃsārasāgarā uttāretvā pacchā parinibbāyeyyaṃ. Idaṃ me patirupanti cintetvā aṭṭhadhamme samodhānetvā buddhabhāvāya abhinīhāraṃ katvā nipajja.

Dīpaṅkaropi bhagavā āgattvā sumedhapaṇḍitassa sīsasāge ṭhatvā kalalapiṭṭhe nipannaṃ tāpasaṃ disvā ayaṃ tāpaso buddhatthāya abhinīhāraṃ katvā nipanto, ijjhissati nu kho etassa patthanā udāhu noti upadhārento - anāgate gotamo nāma buddho bhavissatīti ñatvā ṭhitakova parisa majjhe vyākāsi, passatha no tumhe bhikkhave imaṃ uggatapaṃ tāpasaṃ kalalapiṭṭhe nipannanti. Evaṃ bhante, ayaṃ yiddhatthāya abhinīhāraṃ katvā nipanno samijjhissati imassa patthatā kappasata sahassādhikānaṃ catuntaṃ asaṅkheyyānaṃ matthake gotamo nāma buddho bhavissatīti sabbaṃ vyākāsi.

Vuttañhetaṃ buddhavaṃse.

Dīpaṅkaro lokavidū - āhutīnaṃ paṭiggaho,
Ussīsake maṃ ṭhatvāna - idaṃ vacanamabravi;

Passatha imaṃ tāpasaṃ - jaṭila uggatāpasaṃ aparimeyye ito kappe - ayaṃ buddho bhavissati. Ahu kapilavahayā rammā - nikkhamitvā tathāgato. Padhānaṃ padahitvāna - katvā dukkara kārikaṃ

Buddhe loke - keci.

Ajapāla rukkhamūlasmiṃ - nisīditvā tathāgato,
Tattha pāyāsamaggayha - nerañjaramupeheti;

Nerañjarāya tīramhi - pāyāsādāya so jino,
Paṭiyattavaramaggena - bodhimūlañhi ehīti;

Tato padakkhiṇaṃ katvā - bodhimaṇḍaṃ anuttaro
Assattharākkhamūlamhi - vujjhissati mahāyaso;

Imassajanikā mātā - māyā nāma bhavissati, pitā suddhodano nāma - ayaṃ hessati gotamo. Anāsavā vītarāgā - santacittā samāhitā,

Kolito upatisso ca - aggā hessanti sāvakā;
Ānaṇdo nāmupaṭṭhāko - upaṭṭhissatī'maṃ jinaṃ;

Khemā uppalavaṇṇā ca - aggā hessanti sāvikā;
Anāsavā vītarāgā - santacittā samāhitā;

Bodhi tassa bhagavato assatthoti pavuccatī''ti.

Abhinīhāra kathā

6. Tato dīpaṅkaro dasabalo bodhisattaṃ pasaṃsitvā aṭṭhahi puppha muṭṭhīhi pūjetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Tepi catūsata sahassa khīṇāsavā bodhisattaṃ pupphehi ca gaṇdhehi ca pūjetvā padapphaṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Devamanussā ca tatheva pūjetvā vaṇditvā atha kho bodhisatto dasabalassa vyākaraṇaṃ sutvā buddhabhāvaṃ karatalagatamiva maññamāno pamudita hadayo sabbesu paṭikkantesu sayanā vuṭṭhāya puppharāsi matthake pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno buddhakārakadhamme upadhārento kahananu kho buddhakāraka dhammā, kiṃ uddhaṃ adho disāsu vīdīyāsūti anukkamena sakalaṃ dhammadhātuṃ vicinanto porāṇakabodhisattehi āsevita nisevita paṭhamaṃ dānapāramiṃ disvā tattha daḷabhisamādāna katvā evaṃ anukkamena sīla - nekkhamma - paññā - vīriya - khanti - sacca - adhiṭṭhāna - mettā - upekkhā pāramiyoca disvā tatthadaḷha samādānaṃ katvā devatāhi abhitthuto ākāsamababhugganatva hima himavantameva agamāsi.

Dīpaṅkaropi satthā catūhi khīṇāsava satasahassehi parivuto rammanagaravāsīhi pūjīyamāno devatāhi abhinaṇdiyamāno alaṅkata paṭiyattena maggena rammanagaraṃ pavisitvā paññattavarabuddhāsane nisīdi. Bhikkhusaṅghopi attano attano pattāsane nisīdi. Rammanagaravāsinopi upāsakā buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onīta pattapāṇiṃ mālāgaṇdhādīhi pūjetvā dānānumodanaṃ sotukāmā nisīdiṃsu. Bhagavāpi tesaṃ anumodanaṃ karonto dānakathaṃ sīlakathaṃ saggikathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsañca pakāsetvā amata pariyosānaṃ dhammakathaṃ kathesi.

Evaṃ tassa mahajanassa dhammaṃ desetvā ekacce saraṇesu ekacce pañcasu sīlesu ekacce sotāpattiphale ekacce sakadāgāmi phale ekacce anāgāmī phale ekacce catusupi phalesu ekacce tīsu vijjāsu ekacce chaḷabhiññāsu ekacce aṭṭhasu samāpattisu patiṭṭhāpetvā uṭṭhāyāsanā rammanagarato nikkhamitvā sudassana mahāvihārameva pāvisi.

Vuttañhetaṃ

‘‘Tadā te bhojayitvāna - sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ,
Uphagachuññaṃ saraṇaṃ tassa - dīpaṅkarassa satthuno,
Saraṇāgamane kañci - nivaseti tathāgato
Kañci pañcasu sīlesu - sīle dasavidhe paraṃ;

Kassaci deti sāmaññaṃ - caturo phalamuttame,
Kassaci asathe dhamme - deti so paṭisambhidā;

Kassaci varasamāpattiyo - aṭṭha deti narāsabho,
Tisso kassaci vijjāyo - chaḷabhiñña pavecchati;

Tena yogena janakāyaṃ - ovadeti mahāmuni,
Tena vitthārikaṃ āsī - lokanāthassa sāsanaṃ;

Mahāhanūsabhakkhaṇdho - dīpaṅkarasanāmako,
Bahū jane tārayati - parimoceti duggatiṃ;

Bodhaneyyaṃ janaṃ disvā - satasahassepi yojane
Khaṇena upagantvāna - bodheti taṃ mahāmunī’’ti;

Iti so dīpaṅkaro satthā vassasata sahassāni ṭhatvā sattānaṃ baṇdhanamokkhaṃ kurumāno sabbabuddhakiccāni niṭṭhāpetvā naṇdārāme anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyinaheva dhātuyo tassa - satthuno vikiriṃsu tā. Ṭhitā ekaghanā hutvā - suvaṇṇapaṭimā viya sakalajambudīpavāsino manussā ghanakoṭiṭimasuvaṇṇaṭṭhikāhi evaṃ chattiṃsa yojanikaṃ mahāthūpamakaṃsu nivedasi - keci.

Tena vuttaṃ

‘‘Dīpaṅkaro jino satthā - naṇdārāmamhi nibbuto,
Tattheva tassa jinathūpo - chattiṃsubbedha yojano‘‘;

‘‘Patta cīvara parikkhāra - paribhogañja satthuno,
Bodhimūle tadā thūpo - tīṇi yojanamuggato’’ti;

7. Dīpaṅkarassa pana bhagavato aparabhāgo ekaṃ asaṅkheyyaṃ atikkamitvā koṇḍañño nāma satthā udapādi. Tadā bodhisatto vijitāvi nāma cakkavatti hutvā koṭisatasahassa saṅkhassa buddha pamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ adāyi satthā bodhisattaṃ buddho bhavissatīti vyākaritvā dhammaṃ desesi so satthu dhammaṃkathaṃ sutvā rajji niyyādetvā pabbaji so tīṇi piṭakāni uggahetvā aṭṭha samāpattiyo pañcaabhiññāyoca uppādetvā aparihīnajjhāno brahmaloke nibbatti. Sopi buddho vassasatasahassāni ṭhatvā sabbabuddhakiccāni niṭṭhāpetvā caṇdārāme parinibbāyi tassāpi bhagavato dhātuyā na vikiriṃsu sakalajambudīpavāsino manussā samāgantvā sattayojanikāsattaratanamayaṃ haritālamanosilāyamattikākiccaṃ tela sappīhi udakakiccaṃ katvā cetiyaṃ niṭṭhāpesuṃ

Koṇḍaññe kira sambuddho - caṇdārāme manorame,
Nibbāyi cetiyo tassa - sattayojaniko katoti;

Tassa aparabhāge ekaṃ asaṃṅkhayyaṃ atikkamitvā ekasmiṃyeva kappe cattāro buddhā uppajjiṃsu - maṅgalo sumano revato yohitoti. Maṅgalassa pana bhagavato kāle bodhisatto suruci nāma brāhmaṇo hutvā satthāraṃ nimantessāmīti upasaṅkamitvā madhura dhammaṃkataṃ sutvā svātanāya nimantetvā koṭisatasahassa saṅkhassa buddhapamukhassa saṅghassa sattāhaṃ gavapānaṃ nāma dānamadāsi satthā anumodanaṃ karonto mahāpurisaṃ āmantetvā tvaṃ kappasatasahassādhikānaṃ dvannaṃ asaṅkheyyānaṃ matthake gotamo nāma buddho bhavissasīti vyākāsi mahāpuriso vyākaraṇaṃ sutvā ahaṃ kira buddho bhavissāmi ko me gharāvāsena attho pabbajissamīti cintatvā tathārūpaṃ sampattiṃ keḷapiṇḍaṃ vīya pahāya satthu santike pabbajitvā buddhavacanaṃ uggaṇhitvā abhiññā ca samāpattiyo ca nibbattetvā āyupariyosāne brahmaloke nibbatti, tasmimpi buddhe parinibbute dhātuyo na vikiriṃsu, jambudīpavāsino pubbe viya tiṃsayojanakaṃ thūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ ‘‘uyyāne vasabho nāma - buddho nibbāyi maṅgalo, tattheva tassa jinathūpo - tiṃsayojanamuggito’’ti.

Tassa aparabhāge sumano nāma satthā udapādi tadā mahāsatto atulo nāma nāgarājā hutvā nibbatti-mahiddhiko mahānubhāvo so buddho uppannoti sutvā ñātisaṅghaparivuto nāgabhavanā nikkhamitvā koṭisatasahassa bhikkhuparivārassa tassa bhagavato dibbaturiyehi upahāraṃ kāretvā mahādānaṃ pavattetvā paccekaṃ dussayugāni datvā saraṇesu patiṭṭhāsi sopi naṃ satthā anāgate buddho bhavissasīti vyākāsi tasmimpi buddhe parinibbute dhātuyo na vikiriṃsu jambudīpavāsano pubbe viya catuyojanikaṃ thūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Sumano yasadharo - buddho aggārāmamha nibbuto,
Tattheva tassa jinathūpo - catuyojanamuggato’’ti;

Tassa aparabhāge revato nāma satthā udapādi tadā bodhisatto atidevo nāma brāhmaṇo hutvā satthu dhammadesana sutvā saraṇesu patiṭṭhāya sirasi añjaliṃ paggahetvā tassa satthuno kilesappahāne vaṇṇaṃ vatvā uttarāsaṅghena pūjamakāsi. Sopi naṃ satthā buddho bhavissatiti vyākāsi tasmiṃ pana buddhe parinibbute dhātuyo vikiriṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Revato pavaro buddho - nibbuto so mahāpure,
Dhātu vitthārikaṃ āsī - tesu tesu padesato’’ti;

Tassa aparabhāge sobhito nāma satthā udapādi tadā bodhisatto ajito nāma brāhmaṇo hutvā satthu dhammadesanaṃ sutvā saraṇesu patiṭṭāya buddhapamukhassa saṅghassa mahādānaṃ adāsi. Sopi naṃ satthā buddho bhavissasīti vyākāsi tassāpi bhagavato dhātuyo vikiriṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Sobhito varasambuddho - sīharāmamhi nibbuto,
Dhātuvitthārikaṃ āsī - tesu tesu padesato’’ti;

Tassa aparabhāge ekamasaṅkheyyaṃ atikkamitvā ekasmiṃyeva kappe tayo buddhā nibbattiṃsu - anomadassi padumo nāradoti. Anomadassissa bhagavato kāle bodhisatto eko

1. Yasavaro dhīro - keci.

Yakkha senāpati ahosi mahiddhiko mahānubhāvo aneka koṭisatasahassānaṃ yakkhānaṃ adhipati. So buddho uppannoti sutvā āgantvā buddhapamukhassa saṅghassa mahādānamadāsi satthāpi taṃ anāgate buddho bhavissasīti vyākāsi. Anomadassimhi pana bhagavati parinibbute dhātuyo na vikiriṃsu jambudīpavāsino pañcavīsayojanakaṃ thūpaṃ kariṃsu

Tena vuttaṃ

‘‘Anomadassi jino satthā - dhammārāmamhi nibbuto, Tattheva tassa jinathūpo - ubbedhā paṇṇuvīsatī’ti;

Tassa aparabhāge padumo nāma satthā udapādi tathāgate agāmakāraññe viharentā bodhisatto sīho hutvā satthāraṃ nirodhasamāpattiyā samāpannaṃ disvā pasannacitto vaṇditvā padakkhiṇaṃ katvā pītisomanassajāto tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā sattāhaṃ buddhārammaṇaṃ pītiṃ avijahitvā pītisukheneva gocarāya apakkamitvā jivitapariccāgaṃ katvā payirupāsamāno aṭṭhāsi satthā sattāhaccayena nirodhā vuṭṭhito sīhaṃ oloketvā bhikkhusaṅghepi cittaṃ pasādetvā saṅghaṃ vaṇdissatī‘‘ti bhikkhusaṅgho āgacchatūti cintesi bhikkhu tāvadeva āgamiṃsu sīho saṅghe cittaṃ pasādesi. Satthā tassa manaṃ oloketvā anāgate buddho bhavissatīti vyākāsi tassa pana bhagavato dhātuyo vikiriṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Padumo jinavaro satthā - dhammārāmamhi nibbuto,
Dhātu vitthārikaṃ āsi - tesu tesu padesato’’ti;

Tassa aparabhāge nārado nāma satthā ahosi tadā bodhisatto, isipabbajjaṃ pabbajitvā pañcasu abhiññāsu aṭṭhasuca samāpattisuciṇṇavasī hutvā buddhapamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā lohita caṇdanena pūjamakāsi sopi naṃ anāgato buddho bhavissatīti vyākāsi nārada pana bhagavato dhātuyo ekaghanā ahesuṃ. Sabbe deva manussā sannipatitvā catuyojanikaṃ thūpaṃ kariṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Nārado jinavasabho - nibbuto sudassane pure,
Tattheva tassa thūpavaro - catuyojanamuggato’’ti;

Tassa aparabhāge ekamasaṅkheyyamatikkamitvā ito kappasatasahassa matthake ekasmiṃ kappe padumuttaro nāma satthā udapādi. Tadā bodhisatto jaṭilo nāma mahāraṭṭhiko hutvā buddhapamukhassa saṅghassa civaradānamadāsi. Sopi taṃ anāgato buddho bhavissatīti vyākāsi. Padumuttarassāpi bhagavato dhātuyo ekaghanā ahesuṃ. Sabbe devamanussā sannipatitvā dvādasa yojanikaṃ mahāthūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Padumuttaro jino buddho - naṇdārāmamhi nibbuto,
Tattheva tassa thūpavaro - dvādasubbedhayojano’’ti;

Tassa aparabhāge tiṃsakappa sahassāni atikkamitvā sumedho sujāto cāti ekasmiṃ kappe dve buddhā nibbattiṃsu sumedhassa pana bhagavato kāle bodhisatto uttaro nāma mānavo hutvā nidahitvā ṭhapitaṃyeva asītikoṭidhanaṃ vissajjetvā buddhapamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā dhammaṃ sutvā saraṇesu patiṭṭhāya nikkhamitvā pabbaji sopi naṃ anāgate buddho bhavissatīti vyākāsi. Sumdhessa pana bhagavato dhātuyo vikiriṃsu

Tena vuttaṃ

‘‘Sumedho jinavaro buddho - medhārāmamhi nibbuto,
Dhātuvitthārikaṃ āsi - tesu tesu padesato’’ti;

Tassa aparabhāge sujāto nāma satthā udapādi. Tadā bodhisattocakkavattirājā hutvā buddho uppannoti sutvā upasaṃkamitvā dhammaṃ sutvā buddhapamukhassa saṅghassa saddhiṃ sattahi ratanehi catumahādīpaṃ rajjaṃ datvā satthu santike pabbaji sakalaraṭṭhavāsino raṭṭhuppādaṃ gahetvā ārāmika kiccaṃ sādhentā buddhapamukhassa saṅghassa niccaṃ mahādānamadaṃsu. Sopi naṃ satthā anāgate buddhobhavissatīti vyākāsi sujātassa pana bhagavato dhātuyo ekaghanā ahesuṃ jambudīpavāsino tigāvutaṃ thūpamakaṃsu

Tena vuttaṃ

‘‘Sujāto jinavaro buddho sīlārāmamhi nibbuto,
Tattheva cetiyo tassa - tīṇi gāvutamuggato’’ti;

Tassa aparabhāge aṭṭhārasa kappasatamatthake ekasmiṃ kappe piyadassi atthadassi dhammadassiti tayo buddhā nibbattiṃsu piyadassi buddhakāle bodhisatto kassapo nāma māṇavo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragato hutvā satthu dhammadesanaṃ sutvā koṭisatasahassa dhana pariccāgena saṅghārāmaṃ kāretvā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāsi atha naṃ satthā aṭṭhārasa kappa sataccayena buddho bhavissatīti vyākāsi piyadassissa bhagavatopi dhātuyo ekaghanāva ahesuṃ jambudīpavāsino sannipatitvā tiyojanikaṃ mahāthūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Piyadassi munivaro - salalārāmamhi nibbuto,
Tattheva tassa jinathūpo - tīṇi yojanamuggato’’ti;

Tassa aparabhāge atthadassi nāma bhagavā udapādi tadā bodhisatto mahiddhiko mahānubhāvo susimo nāma tāpaso hutvā bhagavato santike dhammaṃ sutvā pasīditvā dibbāni maṇdārava padumapāricchattakādīni pupphāni āharitvā cātudvīpika mahāmegho viya pupphavassaṃ vassetvā samantato pupphamaṇḍapa pupphaagaghiya toraṇādīni katvā maṇdārava pupphacchattena dasabalaṃ pūjesi sopi naṃ bhagavā anāgato gotamo nāma buddho bhavissatīti vākāsi. Tassa pana bhagavato dhātuyo vikiriṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Atthadassi jinavaro - anomārāmamhi nibbuto,
Dhātuvitthārikaṃ āsi - tesu tesu ca raṭṭhato’’ti;

Tassa aparabhāge dhammadassi nāma satthā udapādi. Tadā bodhisatto sakkā devarājā dibbagaṇdhapupphehi ca dibbaturiyehi ca pūjaṃ akāsi sopi naṃ buddho bhavissatīti vyākāsi. Dhammadassissa pana bhagavato dhātuyo ekaghanā ahesuṃ. Jambudīpavāsino tiyojanikaṃ thūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Dhammadassi mahāvīro-kelāsāramamhi nibbuto,
Tattheva thūpavaro tassa-tīṇi yojanamuggato’’ti;

Tassa aparabhāge catunavutikappa matthake ekasmiṃ kappe ekova siddhattho nāma satthā udapādi. Tadā bodhisatto uggatejo abhiññābala sampanno maṅgalo nāma tāpaso hutvā mahājambuphalaṃ āharitvā tathāgassa adāsi satthā taṃ phalaṃ paribhuñjitvā catunavuti kappamatthake buddho bhavissatīti vyākāsi tassāpi bhagavato dhātuyo na vikiriṃsu, catuyojanikaṃ ratanamayaṃ thūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Siddhatto munivaro buddho anomāramamhi nibbuto,
Tattheva tassa thūpavaro-catuyojanamuggato’’ti;

Tassa aparabhāge ito dvānavuti kappamatthake tisso phussoti ekasmiṃ kappe deva buddhā nibbattiṃsu tissassa bhagavato kāle bodhisattā mahābhogo mahāyaso sujāto nāma khattiyo hutvā isipabbajjaṃ pabbajitvā mahiddhikabhāvaṃ patvā buddho uppannoti sutvā dibbamaṇdārava paduma pāricchatta pupphāni ādāya catuparisamajjhe gacchantaṃ tathāgataṃ pūjesi. Ākāse pupphavitānamiva aṭṭhāsi sopi naṃ satthā ito dvānavuti kappamatthake buddho bhavissatīti vyākāsi. Tassāpi bhagavato dhātuyo na vikiriṃsu dhātuyo gahetvā tiyojanikaṃ thūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Tisso jinavaro buddho-naṇḍārāmamhi nibbuto
Tattheva tassa thūpavaro-tīṇi yojanamussito’’ti;

Tassa aparabhāge phusso nāma buddho udapādi tadā bodhisatto vijitāvi nāma khattiyo hutvā mahārajjaṃ pahāya satthu santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā mahājanassa dhammakathaṃ kathetvā sīlapāramiñca pūresi. Sopi naṃ buddho tatheva vyākāsi tassa pana bhagavato dhātuyo vikiriṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Phusso jinavaro satthā-sunaṇdārāmamhi nibbuto
Dhātuvitthārikaṃ āsi-tesu tesu padesato’’ti;

Tassa aparabhāge ito ekanavuti kappamatthake vipassi nāma buddho udapādi tadā bodhisatto mahiddhiko mahānubhāvo atulo nāma nāgarājā hutvā sattaratana khacitaṃ sovaṇṇamahāpīṭhaṃ bhagavato adāsi sopi naṃ ito ekanavutikappamatthake buddho bhavissatīti vyākāsi tassa pana bhagavato dhātuyo na vikiriṃsu sabbe devamanussā santipatitvā dhātuyo gahetvā sattayojanikaṃ thūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Vipassi jinavaro vīro-sumittārāmamhi nibbuto,
Tattheva so thūpavaro-sattayojaniko kato’’ti;

Tassa aparabhāge ito ekatiṃsa kappamatthake sikhī vessabhūti dve buddhā nibbattiṃsu sikhissa bhagavato kāle bodhisatto ariṇdamo nāma rājā hutvā buddhapamukhassa saṅghassa sacivaraṃ mahādānaṃ pavattetvā sattaratana patimaṇḍitaṃ hatthiratanaṃ datvā hatthippamāṇaṃ katvā kappiya bhaṇḍamadāsi sopi naṃ ito ekatiṃsa kappe buddho bhavissatīti vyākāsi, sikhissa bhagavato dhātuyo ekaghanā hutvā aṭṭhaṃsu, sakala jambudīpavāsino pana manussā dhātuyo gahetvā tiyojanubbedhaṃ sattaratanamayaṃ himagiri sadisa sobhaṃ thūpamakaṃsu.

Sikhī munivaro buddho-dussārāmamhi nibbuto,
Tattheva tassa thūpavaro-tīṇi yojanamuggato’’ti;

Tassa aparabhāge vessabhū nāma satthā udapādi. Tadā bodhisatto sudassano nāma rājā hutvā buddhapamukhassa saṅghassa sacīvaramahādānaṃ datvā tassa santike pabbajitvā ācāraguṇasampanno buddharatane citatīkāra pīti bahulo ahosi sepi naṃ satthā ito ekatiṃsakappe buddho bhavissatīti vyākāsi vessabhussa pana bhagavato dhātuyo vikiriṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Vessabhū jinavaro satthā-khemārāmamhi nibbuto;
Dhātuvitthārikaṃ āsi-tesu tesu padesato’’ti;

Tassa aparabhāge imasmiṃ kappe cattāro buddhā nibbattiṃsu kakusaṇdho konāgamano kassapo amhākaṃ bhagavāti katusaṇdhassa pana bhagavato kālo bodhisatto khemo nāma rājā hutvā buddhapamukhassa saṅghassa sapattacīvaraṃ dānañceva añjanādi bhesajjāni ca datvā satthu dhammadesanaṃ sutvā pabbaji sopi naṃ satthā vyākāsi tassa pana bhagavato dhātuyo na vikiriṃsu sabbe sannipatitvā dhātuyo gahetvā gāvutubbedhaṃ thūpamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Kakusaṇdho jinavaro - khemārāmamhi nibbuto,
Tattheva tassa thūpavaro-gāvutaṃ nabhamuggato’’ti;

Tassa aparabhāge konāgamano nāma satthā udapādi tadā bodhisatto pabbato nāma rajā hutvā amaccagaṇa parivuto satthu santike gantvā dhammadesanaṃ sutvā buddhapamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā mahādānaṃ pavattetvā pattuṇṇacīnapaṭṭa koseyya kambala dukulāni ceva suvaṇṇapaṭṭakañca datvā satthu santike pabbaji. Sopi naṃ satthā vyākāsi tassa bhagavato dhātuyo vikiriṃsu

Tena vuttaṃ

‘‘Konāgamano sambuddho pabbatārāmamhi nibbuto,
Dhātu vitthārikaṃ āsi-tesu tesu padesato’’ti;

Tassa aparabhāge kassapo nāma satthā udapādi. Tadā bodhisatto jotipālo nāma māṇavo hutvā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragubhūmiyañceva antalikkheva pākaṭo ghaṭīkārassa kumbhakārassa mitto ahosi. So tena saddhiṃ satthāraṃ upasaṅkamitvā dhamma

Kathaṃ sutvā pabbajitvā āraddhavīriyo tīṇi piṭakāni uggahetvā vattā vattasampattiyā buddhasāsanaṃ sobhesi. Sopi naṃ satthā vyākāsi. Kassapassa pana satthuno dhātuyo na vikiriṃsu sakala jambudīpavāsino manussā sannipatitvā ekekaṃ suvaṇṇaṭṭhikaṃ koṭi agghanakaṃ ratanavicittaṃ bahi racanatthaṃ ekekaṃ aḍḍhakoṭi agghanakaṃ abbhantara pūraṇatthaṃ manosilāya mattikākiccaṃ telena udakakiccaṃ karontā yojanubbedhaṃ thupamakaṃsu.

Tena vuttaṃ

‘‘Mahākassapo jino satthā-setavyāyañhi nibbuto,
Tattheva tassa jinathupo-yojanubbedhamuggato’’ti;

Ettha ca

Dīpaṅkaro ca koṇḍañño-maṅgalo sumano tathā,
Anomadassī buddho ca-nārado padumuttaro;

Sujāto piyadassī ca-dhammadassi naruttamo,
Siddhatthabuddho tisso ca-vipassi ca sikhī tathā;

Kakusaṇdho kassapo cāti-soḷasete mahesayo,
Thupappamāṇametesaṃ pāliyaṃyeva dassitaṃ;

Yasmā tasmā mayā sādhū-te sabbepi pakāsitā,
Thūpā saddhā janā sādhū-te vaṇdeyyatha sādaraṃ;

Yesānaṃ pana aṭṭhannaṃ - sugatānaṃ hitesinaṃ
Dhātu vitthārikā āsuṃ - tesu tesu padesatoti;

Sādhujana manopasādanatthāya kate thūpavaṃse vijjamānathūpānaṃ buddhānaṃ thūpakathā ceva sabbesaṃ santike abhinihārakatāce. Samattā.

Kassapassa pana bhagavato aparabhāge ṭhapetvā imaṃ sammā sambuddhaṃ añño buddho nāma natthi. Evaṃ dīpaṅkarādīnaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhavyākaraṇo bodhisatto pāramiyo pūretvā vessantarattabhāve ṭhito-

‘‘Acetanāyaṃ pathavī-aviññāya sukhaṃ dukhaṃ,
Sāpi dānabalo mayhaṃ-sattakkattuṃ pakampathā’’ti;

Evaṃ mahāpathavi kampanāni puññāni katvā āyupariyosāne tato cuto tusitabhavane nibbatti tattha aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhitvā yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavanto manussagaṇanāya sattahi divasehi āyukkhayaṃ pāpuṇissatiti vatthāni kiḷissanti, mālā milāyanti, kacchehi sedā muccanti, kāyeceva dubbaṇṇiyaṃ okkamati. Devo devāsane nābhiramatīti imesu pañcasu pubbanimittesu uppannesu tāni disvāsuññāvata no saggā bhavissantiti saṃvegajātāhi devatāhi mahāsattassa pāraminaṃ pūritabhāvaṃ ñatvā imasmiṃ idāni aññaṃ devalokaṃ anupagantvā manussaloke uppajjitvā buddhabhāvaṃ patte puññāni katvā cuta cutā devalokaṃ pūressantīti cintetvā.

‘‘Yatohaṃ tusite kāye-santusito nāmahaṃ tadā,
Dasasahassi samāgantvā-yācanti pañjalī mamaṃ;

Kāloyaṃte mahāvīra-uppajja mātukucchiyaṃ,
Sadevakaṃ tārayanto-bujjhassu amataṃ padanti’’;

Evaṃ buddhabhāvatthāya āyācito kālaṃ-dīpaṃ-desaṃ kulaṃ-janettiyā āyuppamāṇanti imāni pañca mahāvilokanāni viloketvā katasanniṭṭhāno tato cuto sakyarājakule paṭisaṇdhiṃgahetvā tattha mahāsampattiyā parihariyamāno anukkamena bhaddaṃ yobbanaṃ anupāpuṇitvā tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu devalokasiriṃ viya rajjasiriṃ anubhavamāno uyyānakīḷāya gamanasamaye anukkamena jiṇṇa - vyādhi - matasaṅkhāte tayo devadūte disvā saṃjāta saṃvegā nivattitvā catutthe vāre pabbajitaṃ disvā sādhu pabbajjāti pabbajjāya ruciṃ uppādetvā uyyānaṃ gantvā tattha divasaṃ khepetvā maṅgala pokkharaṇitīre nisinno kappaka vesaṃ gahetvā āgatena vissakamma devaputtena alaṅkata paṭiyatto rāhulakumārassa pātasāsanaṃ sutvā puttasinehassa balavabhāvaṃ ñatvā yāva imaṃ baṇdhanaṃ na vaḍḍhati tāvadevanaṃ chiṇdissāmīti cintetvā sāyaṃ nagaraṃ pavisanto-

‘‘Nibbutā nūna sā mātā - nibbuto nūna so pitā,
Nibbutā nūna sā nārī - yassāyaṃ īdiso pati’’ti;

Kisāgotamiyā nāma pitucchā dhītāya bhāsitaṃ imaṃ gāthā sutvā ihaṃ imāya nibbutapadaṃ sāvitoti gīvato satasahassagghanakaṃ muttāhāraṃ omuñcitvā tassā pesetvā attano bhavanaṃ pavisitvā sirīsayane nipanno niddāvasa gatānaṃ nāṭakānaṃ vippakāraṃ disvā nibbinnahadayo channaṃ uṭṭhāpetvā kaṇthakaṃ āhārāpetvā taṃ āruyha channasahāyo dasasahassa cakkavāḷa devatāhi kata parivāro mahābhinikkhamanā nikkhamitvā teneva rattāvasesena tīṇi rajjāni atikkamma anomāya nadiyā paratīraṃ patvā assāpiṭṭhito oruyha muttarāsi sadise cālikāpuliṇe ṭhatvā channatvaṃ mayhaṃ ābharaṇāni ceva kaṇthakañca ādāya gacchāhi ābharaṇāni ca kaṇthakañca paṭicchāpetvā dakkhiṇa hatthena maṅgalakhaggamādāya vāmahatthena moliyā saddhiṃ cūḷaṃ chiṇditvā sace ahaṃ buddho bhavissāmi ākāse tiṭṭhatu no ce bhūmiyaṃ patatūti ākāse khipi cuḷāmaṇī baṇdhanaṃ yojanappamāṇaṃ ṭhānaṃgantvā ākāse aṭṭhāsi atha sakko devarājā yojanikena ratanacaṅgoṭakena paṭiggahesi.

Yathāha

Chetvāna moliṃ varagaṇdhavāsitaṃ
Vehāsayaṃ ukkhipi sakyapuṅgayavo,
Sahassanetto sirasā paṭiggahi
Suvaṇṇa vaṅgoṭavarena vāsavo’ti;

Paṭiggahetvā ca pana devalokaṃ netvā suneru muddhani tiyojanappamāṇaṃ iṇdanīlamaṇimayaṃ cuḷāmaṇi cetiyaṃ nāma akāsi atha kassapa buddhakāle porāṇa sahāyako ghaṭikāra mahābrahmā ekaṃ buddhantaraṃ vināvāsabhāvappattena mattabhāvo cittesi. Ajja me sahāyako mahābhinikkhamanaṃ nikkhanto samaṇa parikkhāramassa gahetvā gacchāmīti-

‘‘Ticīvarañca patto ca vāsi sūci ca baṇdhanaṃ,
Parissāvana aṭṭhetena-yuttayogassa bhikkhuno’’ti;

Ime samaṇaparikkhāre āharitvā adāsi mahāpuriso arahaddhajaṃ nivāsetvā uttamaṃ pabbajjāvesaṃ gaṇhitvā sāṭakayugalaṃ ākāse khipi taṃ brahmā paṭiggahetvā brahmaloke dvādasayojanikaṃ sabbaratanamayaṃ dussacetiyamakāsi.

‘‘Kilesa appahīṇepi=mahāsattassa taṃ khaṇe,
Yassānubhāvato evaṃ dussacūḷā hi pūjitā
Tasmā tamma mahābodhi-sattānaṃ paṭipattiyaṃ,
Na kareyya mahussāhaṃva-ko hi nāma budho jano’’ti;

Cūḷāmaṇidussa thupadvayakathā

9. Bodhisatto pabbajitvā anukkamena rājagahaṃ gantvā tattha piṇḍāya caritvā paṇḍava pabbatapabbhāre nisinno magadharājena rajjena nimantiyamāno taṃ paṭikkhipitvā sabbaññutaṃ patvā tissavijitaṃ āgamanatthāyatenagahita paṭiñño āḷāraṃ-uddakañca upasaṅkamitvā tesaṃ santike adhigatavisesena aparituṭṭho chabbassāni mahāpadhānaṃ padahitvā visākha puṇṇama divase senāninigame sujātāya dinnapāyāsaṃ paribhuñjitvā nerañjarāya nadiyā suvaṇṇapātiṃ pavāhetvā nerañjarāya tīre mahāvanasaṇḍe nānāsamāpattīhi divābhāgaṃ vitināmetvā sāyaṇha samaye sotthiyena dinnaṃ tiṇamuṭṭhiṃ gahetvā kāḷena nāgarājena abhitthutaguṇo bodhimaṇḍaṃ āruyha tiṇāni. Sattharitvā na tāvīmaṃ pallaṅkaṃ bhiṇdissāmi yāva me anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī’’ti paṭiññaṃ katvā pācīna dāsābhimukho nisīditvā-sūriye anatthamiteyeva mārabalaṃ vidhametvā paṭhamayāme pubbe nivāsañāṇaṃ majjhimayāme cutūpapātañāṇaṃ patvā pacchimayāmāvasāne dasabala catuvesārajjādi sabbaguṇapatimaṇḍitaṃsabbaññutañāṇaṃ paṭivijjhitvā satta sattāhaṃ bodhisamīpeyeva vītināmetvā aṭṭhame sattāhe ajapāla nigrodhamūle nisinno dhammagambhīratā paccavekkhanena appossukkataṃ āpajjamāno dasadahassī mahābrahma parivārena sahampati mahābrahmunā āyācita dhammadesano buddhacakkhunā lokaṃ olokento brahmuno ajjhesanaṃ ādāya kassa nu kho paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyanti olokento āḷāruddakānaṃ kālakatabhāvaṃ ñatvā pañcavaggīyānaṃ bhikkhunaṃ bahūpakāratаṃ anussaritvā uṭṭhāyāsanā kāsipuraṃ gacchanto antarāmagge upakena saddhiṃ mantetvā āsāḷahipuṇṇama divase isipatane migadāye pañca vaggiyānaṃ bhikkhunaṃ vasanaṭṭhānaṃ patvā te ananucchavikena āvuso vādena samudācarante aññāpetvā dhammacakkaṃ pavattento aññākoṇḍaññattherapamukhe aṭṭhārasa koṭiyo amatapānaṃ pāyesi.

Tato paṭṭhāya cattālīsa saṃvaccharāni ṭhatvā caturāsīti dhammakkhaṇdha sahassāni desetvā gaṇanapathamatīte satte bhavakantārato santāretvā sabbabuddhakiccāni niṭṭhapetvā kusinārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavane yamakasālāna mantare uttasīsakaṃ paññatte mañcake visākhapuṇṇama divase dakkhiṇena passena sato sampajāno anuṭṭhānaseyyāya nipajji. Tadā kira bhagavato pūjāya yamakasālā sabbapāliphullā mūlato paṭṭhāya yāva aggā ekacchannā ahesuṃ. Na kevalañca yamakasālāyeva sabbepi rukkhasākhā sabbapāliphullāva ahesuṃ.

Na kevalañca tasmiṃyeva uyyāne sakalepi dasasahassa cakkavāḷe phalupaga rukkhā phalaṃ gaṇhiṃsu. Sabbarukkhānaṃ khaṇdhesu khaṇdha padumāni, valalīsu valalipadumāni. Ākāse ullokapadumāni, pathavitalaṃ bhiṇditvā daṇḍakapadumāni pupphiṃsu. Sabbo mahā samuddo pañcavaṇṇa padumasañchanno ahosi tiyojana sahassavitthato pana himavā ghanabaddhamorapiñchakalāpo viya nirantaraṃ mālādāmagavakkhito viya suṭṭhu pīḷetvā ābaddhapupphavaṭaṃsako viya supūrita pupphacaṅgeṭakaṃ viya ca atiramaṇīyo ahosi.

Yamakasālā bhummadevatāni sañcālitakkhaviṇdhaṭapā tathāgatasarīrassa uparipupphāni vikiranti. Dibbānipi maṇdārava pupphāni antalikkhā patanti. Tāni honti suvaṇṇa vaṇṇāni paṇṇacchattappamāṇāni mahātumbamattaṃ reṇu gaṇhanti na kevalañca maṇdārava pupphāneca, aññānipi sabbāni pāricchattaka pupphādīni suvaṇṇavaṅgoṭakāni rajatacaṅgoṭakāni ca pūretvā pūretvā tidasa purepi brahmalokepi ṭhitāhi devatāhi vividhāni antarā avippakiṇṇāneva hutvā āgantvā pattakiṃjakkha reṇu cuṇṇehi tathāgatassa sarīrameva okīranti na kevalañca devatānaṃyeva nāga supaṇṇa manussānampi upakappana caṇdana cuṇṇāni na kevalañca caṇdanacuṇṇāneva kāḷānusārī tagara lohitacaṇdanādi sabbagaṇdhajātacuṇṇāni, haritālañjana suvaṇṇa rajata cuṇṇāni, sabbagaṇdhavāsa vikatiyo suvaṇṇa rajatādisamugge pūretvā cakkavāḷa mukhavaṭṭiādisu ṭhitāhi devatāhi paviddhā antarā avippakiritvā tathāgatasseva sarīraṃ okiranti dibbānipi turiyāni antalikkhe vajjanti. Na kevalañca tāniyeva sabbānipi tantibaddha cammapariyonaddha susirādi bhedāni dasasahassacakkavāḷe deva-nāgava-supaṇṇa-manussānaṃ turiyāni ekacakkavāḷe sannipatitvā antalikkhe vajjanti.

Varacāraṇadevatā kira nāmekā dīghāyukā devatā mahāpuriso manussapathe nibbattitvā buddho bhavissatīti sutva paṭisaṇdhidivase gaṇhitvā gamissāmāti mālā ganthituṃ ārabhiṃsu tā gaṇthamānāva mahāpurise mātukucchiyaṃ nibbatte tumbhe kassa gaṇthathāti vuttā na tāva tiṭṭhāti kucchito nikkhamana divase gahetvā gamissāmāti āhaṃsu puna nikkhentoti sutvā mahābhinikkhamanadivase gamissāmāti mahābhinikkhamanaṃ nikkhantoti sutvā abhisambodhi divase gamissāmāti. Ajja abhisambuddhoti sutvā dhammacakkappavattanadivase gamissāmāti dhammacakkaṃ pavattayīti sutvā yamakapāṭihāriyadivase gamissāmāti. Ajja yamakapāṭihāriyaṃ karīti sutvā devo rohanadivase gamissāmāti. Ajja devorohanaṃ karīti sutvā āyusaṅkhārossajjane gamissāmāti āyusaṅkhāraṃ ossajīti sutvā na tāva niṭṭhāti parinibbānadivase gamissāmāti?

Ajja bhagavā yamakasālānamantare dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṃ upagato balava paccusamaye parinibbāyissati tumhe kassa gaṇthathāti vuttā pana kinnāmetaṃ ajjeva mātukucchiyaṃ paṭisaṇdhiṃ gaṇhi ajjeva kucchito nikkhanto, ajjeva mahābhinikkhamanaṃ nikkhami. Ajjevabuddho ahosi ajjeva dhammacakkaṃ pavattayi. Ajjeva yamakapāṭihāriyaṃ akāsi. Ajjeva devalokā otinaṇṇā. Ajjeva āyusaṅkharaṃ ossaji. Ajjeva kira parinibbuto. Nanu nāma dutiya divase yāgupāna kālamattampi ṭhātabbaṃ assa, dasa pāramiyo pūretvā buddhattaṃ pattassa nāma ananucchavikanti apari niṭṭhitāva mālāyo gahetvā āgamma anto cakkavāḷe okāsaṃ ālabhamānā cakkavāḷa mukhavaṭṭiyaṃ labhitvā ādhāvantiyo hatthena hatthaṃ gīvāya gīvaṃ gahetvā tīṇi ratanāni ārabbhadvattiṃsamahapurisalakkhaṇāni chabbaṇṇaraṃsiyo dasapāramiyo addhacchaṭṭhāni jātakasatāni cuddassa buddhañāṇāni ārabbha gāyitvā tassa tassa avasāne sahāya he sahāya heti vadanti. Idametaṃ paṭiccavuttaṃ-dibbānipi saṃgītāni antalikkhe vattantiti.

Bhagavā pana evaṃ mahatiyā pūjāya vattamānayā paṭhamayāme mallānaṃ dhammaṃ desesi majjhimayāme subhaddassa dhammaṃ desetvā taṃ maggaphale patiṭṭhāpesi pacchimayāme bhikkhu ovaditvā balava paccūsa samaye mahāpathaviṃ kampento anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi parinibbute pana bhagavati lokanāthe ānaṇdatthero mallarājunaṃ taṃ pavattiṃ āroceti te sutvāva gaṇdhamālaṃ sabbañca tālāvacaraṃ pañca ca dussayugasatāni ādāya gantvā bhagavato sarīraṃ naccehi - gītehi - vāditehi - mālehi - gaṇdhehi sakkarontā garukarontā mānentā - pūjentā celavitānāni karontā maṇḍala mālāni paṭiyādentā evaṃ tā divasaṃ vītināmesuṃ.

Atha devatānañca kosinārakānaṃ mallānañca etadahosi-ativikālo kho ajja bhagavato sarīra jhāpetuṃ, svedāni bhagavato sarīraṃ jhapessāmāti tathā dutiyampi divasaṃ vītināmesuṃ. Tathā tatiyaṃ catutthaṃ pañcamaṃ chaṭṭhampi divasaṃ vītināmesuṃ satta me divase devatā ca dosinārakā mallā ca bhagavato sarīraṃ dibbehi mānusakehi ca nacchehi - gītehi - vāditehi - mālehi - gaṇdhehi sakkāronto garukarontā mānentā pūjentā nagaramajjhena nīharitvā yattha makuṭabaṇdhanaṃ nāma mallānaṃ cetiyaṃ tattha nikkhipiṃsu

Tena kho pana samayena kusinārā yāva saṇdhisamala saṃkaṭīrājannumattena odhinā maṇdārava pupphena satthatā hoti atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīraṃ cakkavattissa sarīraṃ viya ahatena vatthena veṭhesuṃ ahatena vatthena veṭhetvā vihatena kappāsena veṭhesuṃ vihatena kappāsena veṭhetvā ahatena vatthena veṭhesuṃ. Eteneva nayena pañcahiyugasatehi veṭhetvā āyasāya teladoṇiyā pakkhipitvā aññissā āyasāya doṇiyā paṭikujjetvā sabbagaṇdhānaṃ citakaṃ karitvā bhagavato sarīraṃ citakaṃ āropesuṃ. Tena kho pana samayena āyasmā mahā kassapo pāvāya kusināraṃ addhānamagga paṭipanno hoti mahatābhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi tena kho pana samayena there cittaṃ pasādetvā sagge nibbattā devatā tasmiṃ samāgame theraṃ adisvā kuhinnu kho amhākaṃ kulupaga theroti āvajjento antarāmaggapaṭipannaṃ disvā amhākaṃ kulupaga there avaṇdite citako mā pajjalitthāti adhiṭṭhihiṃsu.

Atha kho cattāro mallapāmokkhā sīsaṃ nahātā ahatāni vatthāni nicatthā vī saṃratanasatikaṃ caṇdanacitakaṃ ālimpessāmāti aṭṭhapi solasapi dvattiṃsāpi janā hutvā yamaka ukkayo gahetvā tālavaṇeṭahi vijantā bhastāni dhamantā na sakkontiyeva aggiṃ gāhāpetuṃ. Atha kho kosinārakā mallā citakassa apajjalana kāraṇaṃ āyasmantaṃ anuruddhaṃ pucchitvaṃ devatānaṃ abhippāyaṃ sutvā mahākassapo kira bho pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ dasabalassa pāde vaṇdissāmīti āgacchati tasmiṃ kira anāgate citako na pajjalati kīdiso bhoso bhikkhu kālo odāto dīgho rasso evarūpe nāma bho bhikkhumhi ṭhito kiṃ dasabalassa parinibbānaṃ nāmāti deci gaṇdhamālādi hatthā paṭipathaṃ gacchiṃsu keci vīthiyo vicittā katvā āgamanamaggaṃ olokayamānā aṭṭhaṃsu. Atha kho āyasmā mahākassapo yena kusinārā makūṭabaṇdhanaṃ nāma mallānaṃ cetiyaṃ, yena bhagavato citako tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā tikkhattuṃ citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā āvajjentova sallakkhesi-imasmiṃ ṭhāne pādāti tate pādasamīpe ṭhatvā abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya arasahassa patimaṇḍitā dasabalassa pādā saddhiṃ kappāsa paṭalehi pañcadussayugasatāni suvaṇṇadoṇiṃ vaṇdanacitakañca dvedhā katvā mayhaṃ uttamaṅge sirasi patiṭṭhahantūti adhiṭṭhāsi saha adhiṭṭhāna cittena tāni dussayugādini dvedhā katvā valāhakantarā puṇṇacaṇdo viya pādā nikkhamiṃsu.

Thero vikasita rattapaduma sadise hatthe pasāretvā suvaṇṇavaṇṇe satthu pāde yāva gopphakā bāḷhaṃ gahetva attano siravare patiṭṭhāpesi mahājano taṃ acchariyaṃ disvā ekappahāre neva mahānādaṃ nadi. Gaṇdhamālādīhi pūjetvā yathāruciṃ vaṇdi. Eva pana therena ca mahājanena ca tehi ca pañcahi bhikkhusatehi vaṇdita mattetherassa hatthato muñcitvā alattaka vaṇṇāni bhagavato pādatālāni dāruādisu kiñci acāletvāva yathāṭṭhāne patiṭṭhahiṃsu. Bhagavato pādesu nikkhamantesu vā pavisantesu vā kappāsaaṃsu vā dasātantu vā telabiṇdu vā dārukhaṇḍaṃ vā ṭhānā calitaṃ nāma nāhosi. Sabbaṃ yathāṭṭhāne ṭhitameva ahosi. Uṭṭhahitvā pana atthaṅgate caṇde viya sūriye viya ca tathāgatassa pādesu antarahitesu mahājano mahākaṇditaṃ kaṇdi. Parinibbutakālato adhikataraṃ kāruññaṃ ahosi atha kho devātānubhāvena panesa citake samantato ekappahāreneva pajjali. Jhāyamānassa bhagavato sarīrassa chavi camma maṃsādīnaṃ neva chārikāmattampi antamaso paññāyittha na masi, sumana makula sadisā pana dhotamutta sadisā suvaṇṇasadisā ca dhātuyo avasissiṃsu.

Dīghāyuka buddhānañhi sarīraṃ suvaṇṇakkhaṇdhasadisaṃ ekaghanameva hoti. Bhagavā pana ahaṃna ciraṃ ṭhatvā ṭhatvā parinibbāyāmi. Mayhaṃ sāsanaṃ na tāva sabbattha vitthāritaṃ, tasmā parinibbutassapi me sāsasamattampi dhātuṃ gahetvā attano attano vasanaṭṭhāne cetiyaṃ katvā paricaranto mahājano saggaparāyano hotiti dhātūnaṃ vikiraṇaṃ adhiṭṭhāsi. Kati panassa dhātuyo vippakiṇṇā, kati na vippakiṇṇāti catasso dāṭṭhā, dve akkhakā, uṇhīsanti imā sattadhātuyo na vippakiṇṇā. Sesā vippakiriṃsu. Tattha sabbakhuddakā dhātu sāsapa bījamattā ahosi mahādhātu majjhe bhinna taṇḍulamattā. Atimahatī majjhe bhinnamugga bījamattā ahosi.

Daḍḍhe kho pana bhagavato sarīre ākāsato aggabāhumattāpi jaṅghamattāpi tālakkhaṇdhamattāpi udakadhārā patitvā citakaṃ nibbāpesi na kevalaṃ ākāsatoyeva parivāretvā ṭhitasālarukkhānampi sākhattara viṭapantarehi udakadhārā nikkhamitvā nibbāpesuṃ, bhagavato citako mahanto, samantā pathaviṃ bhiṇditvā taṃṅgalasīsamattā udakavaṭṭi eḷika vaṭaṃsaka sadisā gantvā citakameva gaṇhi mallarājāno ca suvaṇṇaghaṭe rajataghaṭe ca pūretvā ābhata nānāgaṇdhodakena suvaṇṇa rajatamayehi aṭṭhadantakehi vikiritvā caṇdanacitakaṃ nibbāpesuṃ. Tattha citake jhayamāne parivāretvā ṭhita sālarukkhānaṃ sākhantarehi viṭapantarehi pattantarehi ca jāle uggacchante pattaṃ vā sākhā vā daḍḍhā nāma natthi kipillikāpi makkaṭakāpi pāṇakāpi jālānaṃ antare neva vicaranti.

Ākāsato patita udakadhārāsupi sālarukkhehi nikkhantaudakadhārāsupi pathaviṃ bhiṇditvā nikkhanta udakadhārāsupi dhammatāva pamāṇaṃ evaṃ citakaṃ nibbāpetvā pana mallarājāno saṇthāgāre catujātigaṇdha paribhaṇḍaṃ kāretvā lāja pañcamāni pupphāni vikiritvā upari celavitānaṃ baṇdhāpetvā suvaṇṇatārakāhi khacetvā tattha gaṇdhadāma mālādāma ratanadāmāni olambetvā satthāgārato yāva makuṭa baṇdhana saṅkhātā sīsappasādhana maṅgalasālā tāva ubhohi passehi sāṇikilañja parikkhepaṃ kāretvā upari celavitānaṃ baṇdhāpetvā suvaṇṇatārakāhi khacetvā tatthāpi gaṇdhadāma mālādāma ratanadāmāni olambetvā maṇidaṇḍehi pañcavaṇṇadhaje ussapetvā samantā dhajapatākā pirikkhipitvā sittasammaṭṭhāsu vīthisu kadaliyo puṇṇaghaṭe ca ṭhapetvā daṇḍadīpikā jāletvā alaṅkata hatthikkhaṇdhe sahadhātūhi suvaṇṇadoṇiṃ ṭhapetvā mālāgaṇdhādīhi pūjetvā sādhukīḷaṃ kīḷantā antonagaraṃ pavesetvā saṇthāgāre sarabhamaya pallaṅke ṭhapetvā upari setacchattaṃ dhārayitvā satti hatthehi purisehi parikkhipāpetvā hatthīhi kumbhena kumbhaṃ paharantehi parikkhipāpetvā tato assehi gīvāya gīvaṃ paharantehi tato rathehi āṇikoṭiyā āṇikoṭiṃ pahantehi tato yodhehi bāhūhi bāhuṃ paharantehi tesaṃ pariyante koṭiyā koṭiṃ paharamānehi dhanūhi parikkhipāpesuṃ.

Iti samantā yojanappamāṇaṃ ṭhānaṃ sannāhagacchitaṃ viya katvā ārakkhaṃ saṃvidahiṃsu. Kasmā panete evamakaṃsūti. Ito purimesu dvīsu sattāhesu te bhikkhusaṅghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīya bhojanīyaṃ saṃvidahantā sādhukīḷāya okāsaṃ na labhiṃsu tato tesaṃ ahosi - imaṃ sattāhaṃ sādhukīḷaṃ kīḷissāma. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā kocīdeva āgantvā dhātuyo gaṇhayya-tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kīḷissāmāti tena te evamakaṃsu.

Atha kho assosi kho rājā māgadho ajātasattu bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbutoti kathaṃ assosi paṭhamamevassa amaccā sutvā cintayiṃsu? Satthā nāma parinibbuto, na so sakkā puna āhariṃtu pothujjanika saddhāya pana amhākaṃ raññā sadiso natthi. Sace esa imināva niyāmena suṇissati, hadayamassa eḷissati rājā kho panambhehi anurakkhitabboti te tisso suvaṇṇadoṇiyo āharitvā catumadhurassa pūretvā rañño santikaṃ gantvā etadavocuṃ. Dve amhehi supinako diṭṭho tassa paṭighātatthaṃ tumhehi dukūlapaṭṭaṃ nivāsetvā yathā nāsāpuṭamattaṃ paññāyati evaṃ catumadhuradoṇiyaṃ nipajjituṃ vaṭṭatīti. Rājā atthavarakānaṃ vacanaṃ sutvā evaṃ hotu tātā'ti sampaṭicchitvā tathā akāsi.

Atheko amacco alaṅkāraṃ omuñcitvā kese parikiriya yāya disāya satthā parinibbuto tadabhimukho hutvā añjalimpaggayha rājānaṃ āha- devamaraṇato muñcanakasatto nāma natthi. Amhākaṃ āyuvaddhakenā cetiyaṭṭhānaṃ puññakkhettaṃ abhisekapiṭṭhikā bhagavā satthā kusinārāyaṃ parinibbutoti rājā sutvā visaññī jāto catumadhuradoṇi usumaṃ muñci rājānaṃ ukkhipitvā dutiyāya doṇiyā nipajjāpesuṃ so saññaṃ labhitvā tāta kiṃ vadathāti pucchi. Satthā mahārāja parinibbutoti, puna visaññi jāto catumadhuradoṇiṃ usumaṃ muñci. Atha naṃ tatopi ukkhipitvā tatiyāya doṇiyā nipajjāpesuṃ so puna saññaṃ paṭilabhitvā tāta kiṃ vadathāti pucchi satthā mahārāja parinibbutoti. Rājā puna visaññī jāto ca madhuradoṇi usumaṃ muñci.

Atha naṃ tatopi ukkhipitvā nahāpetvā matthake ghaṭehi udakaṃ āsiñciṃsu rājā saññaṃ paṭilabhitvā āsanā uṭṭhāya gaṇdhaparibhāvīte maṇivaṇṇakese suvaṇṇaphalaka vaṇṇāya piṭṭhiyaṃ pakiritvā pavāḷaṅguravaṇṇāhi suvaṭṭitaṅgulīhi suvaṇṇabimbaka vaṇṇaṃ uraṃ saṃsibbanto viya gahetvā paridevamāno ummattakaveseneva antaravīthiṃ otiṇṇo so alaṅkata nāṭaka parivuto nagarā nikkhamma jīvakambavanaṃ gantvā yasmiṃ ṭhāne nisinnena bhagavatā dhammo desito taṃ oloketvā bhagavā sabbaññu nanu me imasmiṃ ṭhāne nisīditvā dhammaṃ desayittha tumhe sokasallaṃ vinodayittha. Tumhe mayhaṃ sokasallaṃ nīharittha. Ahaṃ tumhākaṃ saraṇaṃ gato. Idāni pana me paṭivacanampi na detha bhagavāti punappuna paridevitvā nanu bhagavā ahaṃ aññadā evarūpe kāle tuṭṭhe mahābhikkhusaṅghaparivārā jambudīpatale cārikaṃ carathāti suṇāma idāni pana ahaṃ tumhākaṃ ananurūpaṃ ayuttaṃ pavattiṃ suṇāmīti evamādīni ca vattā saṭṭhimattāhi gāthāhi bhagavato guṇaṃ anussaritvā cintesi mama paridevite neva na sijjhati. Dasabalassa dhātuyo āharāpessāmiti mallarājunaṃ dūtañca paṇṇañca pāhesi.

Bhagavāpi khattiyo, ahampi khattiyo, ahampi arahāmi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca kāretunti pesetvā pana sace dassanti suṇdaraṃ, no ce dassanti āharaṇupāyena āharissāmīti caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā sayampi nikkhantoyeva yathā ca ajātasattu evaṃ vesāliyaṃ licchavirājāno kapilavatthumhi sakyarājāno allakappake bulayo rāmagāmake koḷiyā veṭhadīpake brāhmaṇo pāvāyañca mallā dūtaṃ pesetvā sayampi caturaṅginiyā senāya nikkhamiṃsuyeva tattha pāceyyakā sabbehi āsannatarā kusinārāto tigāvutantare nagare vasanti. Bhagavāpi pāvaṃ pavisitvā kusināraṃ gato. Mahāparihārā panete rājāno parihārā kāreṃntāva pacchato jātā. Te sabbepi sattanagaravāsino āgattvā amhākaṃ dhātuyo vā dentu yuddhaṃ vāti kusinārā nagaraṃ parivārayiṃsu.

Tato mallarājānoetadavocuṃ-bhagavāamhākaṃgāmakkhette parinibbuto, na mayaṃ satthu sāsanaṃ pahiṇimha na gattvā ānayimha. Satthā pasa sayameva āgantvā sāsanaṃ pesetvā amhe pakkosapesi tumhepi kho pana yaṃ tumhākaṃ gāmakkhette ratanaṃ uppajjati na taṃ amhākaṃ detha sadevake loke buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi, evarūpaṃ. Uttamaṃ ratanaṃ labhitvā mayaṃ na dassamāti evaṃ te kalahaṃ vaḍḍhetvā na kho pana tumhehiyeva mātu thanato khiraṃ pītaṃ, amhehipi pītaṃ tumheyeva purisā amhe na purisā hotu hotūti aññamaññaṃ ahaṃkāraṃ katvā sāsana paṭisāsanaṃ pesentā aññamaññaṃ mānagajjitaṃ gajjiṃsu yuddhe pana sati kosinārakānaṃyeva jayo abhavissa, kasmā dhātupāsanatthaṃ āgatā devatā tesaṃ pakkhāahesuṃ.

Tato doṇo brāhmaṇo imaṃ vivādaṃ sutvā ete rājāno bhagavate parinibbutaṭṭhāne vividaṃ karonti na kho panetaṃ patirūpaṃ alaṃ iminā kalahena cūpasamessāmi na nti uṇṇatappadese ṭhatvā dvebhāṇavāraparimāṇaṃ doṇagajjitaṃ nāma avoca tattha paṭṭhamakabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jāniṃsu dutiyaka bhāṇavāra pariyosāne'ācariyassa viya bhosaddo, ācariyassa viya bho saddo'ti sabbe nī ravā ahesuṃ sakalajambudīpatale kira kulaghare jāto yebhuyyena tassa na antevāsiko nāma natthi atha so te attano vacanaṃ sutvā tuṇhībhūte viditvā puna etadavoca

‘‘Suṇantu bhonto mama ekavākyaṃ
Amhākaṃ buddho ahu khantivādo,
Na hi sādhayaṃ uttama puggalassa
Sarīrabhaṅge siyā sampahāro
Sabbeva bhonto sahitā samaggā
Sammodamānā karomaṭṭhabhāge,
Vitthārikā hontu disāyu thūpā
Bahujjano cakkhumato pasanno’’ti;

Tatrāyamattho ‘‘amhākaṃ buddho ahu khantivādo‘‘ti buddhabhūmiṃ appatvāpi pāramiyo pūrento khantivāda tāpasakāle dhammapālakumāra kāle chaddantahatthikāle bhūridatta nāgarāja kāle campeyya nāgarāja kāle saṅkhapāla nāgarāja kāle mahākapikāle aññesupi bahūsu jātakesu paresu kopaṃ akatvā khantimeva akāsi. Khantimeva vaṇṇayi, kimaṅga pana etarahi iṭṭhāniṭṭhesu tādilakkhaṇaṃ patto sabbathāpi amhākaṃ buddho khantivādo ahosi.

Tassa evaṃ vidhassa na hi sādhaya uttamapuggalassa sarīrabhaṅge siyā sampahāro, ‘‘na hi sādhayanti‘‘na hi sādhu ayaṃ, ‘‘sarīrabhaṅgeti sarīra bhaṅganimittaṃ dhātukoṭṭhāsahetūti attho ‘‘siyā sampahāro‘‘ti āyudha sampahāro na hi sādhu siyāti vuttaṃ hoti. ‘‘Sabbeva bhonto sahitā‘‘ti sabbeva bhavanto sahitā bhotha mā bhijjittha. ‘‘Samaggāti‘‘ kāyena vācāya ca ekasannipātā ekavacanā samaggā bhotha ‘‘sammodamānā‘‘ti cittenāpi aññamaññaṃ modamānā bhotha.’Karomaṭṭhabhāge‘‘ti bhagavatā sarīrāni aṭṭhabhāge karoma. ‘‘Cakkhumato‘‘ti pañcahi cakkhuhī cakkhutā buddhassa, na kevalaṃ tumheyeva bahujjano pasanno tesu ekopi laddhu ayutto nāma natthiti bahuṃ kāraṇaṃ vatvā saññāpesi.

Atha sabbepi rājāno evamāhaṃsu-tena hi brāhmaṇa tvaññeva bhagavato sarīrāni aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhajāhīti. Evaṃ bhoti kho doṇo brāhmaṇo tesaṃ rājūnaṃ paṭissutvā dhātuyo samaṃ suvibhattaṃ vibhaji.

Tatrāyamanukkamo doṇo kira tesaṃ paṭissutvā suvaṇṇadoṇiṃ vivarāpesi. Rājāno āgantvā doṇiyaṃ yevatā suvaṇṇavaṇṇā dhātuyo disvā bhagavā sabbaññu pubbe mayaṃ tumhākaṃ dvattiṃsa lakkhaṇa patimaṇḍitaṃ chabbaṇṇabuddharasmikhacitaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ addasāma idāni pana suvaṇṇavaṇṇā dhātuyova avasiṭṭhā jātā, na yuttamidaṃ bhagavā tumhākanti parideviṃsu. Brāhmaṇo tasmiṃ samaye tesaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā dakkhiṇadāṭhaṃ gahetvā veṭhantare ṭhapesi atha pacchā samaṃ suvibhattaṃ vibhaji. Sabbāpi dhātuyo pākatika nāḷiyā soḷasa nāḷiyo ahosuṃ. Ekeka nagaravāsino dve dve nāḷiyo labhiṃsu.

Brāhmaṇassa pana dhātuyo vibhajantasseva sakkodevānamiṇdo kena nu kho sadevakassa lokassa kaṅkhācchedanāya catusaccakathāya paccayabhūtā bhagavato dakkhiṇadāṭhā gahitāti olokento brāhmaṇena gahitāti disvā brāhmaṇo dāṭhāya anucchavikaṃ sakkāraṃ kātuṃ na sakkhissati gaṇhāmi nanti veṭhantarato gahetvā suvaṇṇa caṅgoṭake ṭhapetvā devalokaṃ netvā cuḷāmaṇī cetiye patiṭṭhāpesi brāhmaṇopi dhātuyo vibhajitvā dāṭhaṃ apassanto kena me ṭhā gahitāti pucchitumpi nāsakkhi. Nanu tayā dhātuyo vibhajitā, kiṃ tvaṃ paṭhamaṃyeva attano dhātūhi atthibhāvaṃ na aññāsīti, attani dosāropanaṃ sampassamāno mayhampi koṭṭhāsaṃ dethāti vattumpi nāsakkhi.

Tato ayaṃ suvaṇṇakumbhopi dhātugatikoyeva yena tathāgatassa dhātuyo minitā. Imassāhaṃ thūpaṃ karissāmīti cintetvā imaṃ me bhonto kumbhaṃ dadantūti āha tato rājāno brāhmaṇassa kumbhamadaṃsu pipphalivaniyāpi kho moriyā bhagavato parinibbutabhāvaṃ sutvā bhagavāpi khattiyo, mayampi khattiyo mayampi, arahāma labhituṃ bhagavato sarīrānaṃ bhāganti dūtaṃ pesetvā yuddha sajjā nikkhamitvā āgatā tesaṃ rājāno evamāhaṃsu - natthi bhagavato sarīrānaṃ bhāgo, vibhattāni bhagavato sarīrāni ito aṅgāraṃ garathāti. Te tato aṅgāraṃ hariṃsu.

Atha kho rājā ajātasattu kusinārāya ca rājagahassa ca antare pañcavīsati yojanamaggaṃ aṭṭha usabhavitthataṃ samatalaṃ kāretvā sādisaṃ mallarājāno makuṭabaṇdhanassa ca saṇthāgārassa ca antare pūjaṃ kāresuṃ tādisaṃ pañcavīsatiyojanepi magge pūjā kāretvā lokassa anukkaṇṭhanatthaṃ sabbattha antarāpaṇe pasāretvā suvaṇṇadoṇiyaṃ pakkhittadhātuyo sattipañjarena parikkhipāpetvā attano vijite pañcayojanasata parimaṇḍale manusse sannipātāpesi.

Te dhātuyo gahetvā kusinārāto dhātukīḷaṃ kīḷantā nikkhamitvā yattha yattha vaṇṇavantāni pupphāni passanti, tattha tattha dhātuyo satti antare ṭhapetvā tesaṃ pupphānaṃ khīṇakāle gacchanti. Rathassa dhuraṭṭhānaṃ pacchimaṭṭhāne sampatte satta divase sādhukīḷaṃ kīḷanti evaṃ dhātuyo gahetvā āgacchantānaṃ sattavassāni sattamāsāni satta ca divasāni vitivattāni micchādiṭṭhikā samaṇassa gotamassa parinibbuta kālato paṭṭhāya balakkārena sādhukīḷikāya upaddutamhā, sabbe no kammantā naṭṭhāti ujjhāyantā manaṃ padūsetvā chaḷāsītisahassamattā apāye nibbattā, khīṇāsava āvajjitvā mahājano manaṃ padūsetvā apāye nibbattoti sakkaṃ devarājānaṃ disvā dhātu āharaṇupāyaṃ karissāmāti tassa santikaṃ gantvā tamatthaṃ ārocetvā dhātu āharaṇupāyaṃ kārohi mahārājāti āhaṃsu. Sakko āha ‘‘puthujjano nāma ajātasattunā samo saddho natthi, na so mama vacanaṃ karissati api ca kho māravibhisakasadisaṃ vibhīsakaṃ dassessāmi yakkha gāhaka khipanaka arocake karissāmi tumhe ’mahārāja amanussā kupitā, dhātuyo āharāpethāti’. Vadeyyātha evaṃ so āharāpessatīti. Atha kho sakko taṃ sabbaṃ akāsi.

Therāpi rājānaṃ upasaṅkamitvā mahārāja amanussā kupitaṃ, dhātuyo āharāpehīti bhaṇiṃsu rājā na tāva bhante mayhaṃ cittaṃ tussati. Evaṃ santepi āharatūti āha sattame divase dhātuyo āhariṃsu. Evaṃ āhatadhātuyo gahetvā rājā rājagahe thupamakāsi itarepi rājāno attano attano balānurūpena nīharitvā sakasakaṭṭhāne thūpamakaṃsu. Doṇipi brāhmaṇo piphphalīvaniyāpi moriyā sakasakaṭṭhāne thūpamakaṃsūti.

Eko thūpo rājagahe - eko vesāliyā pure,
Eko kapilavatthusmiṃ - eko ca allakappake;

Eko thūpo rāmagāme - eko ca veṭhadīpake,
Eko pāceyyake malle - eko ca kusinārake;

Ye te sārīrikā thūpā - jambuvadīpe patiṭṭhitā;
Aṅgārakumbhathūpehi - dasa thūpā bhavanti te;

Dasāpi thūpā purisuttamassa ye-
Yathānurūpaṃ nararāja pūjitā,
Sabbena lokena sadevakena te-
Namassaneyyāca bhavanti sabbadāti;

Dasathūpakathā

10. Evaṃ patiṭṭhitesu pana thūpesu mahākassapatthero dhātūnaṃ antarāyaṃ disvā ajātasattuṃ upasaṅkamitvā mahārāja ekaṃ dhātunidhānaṃ kātuṃ vaṭṭatiti āha sādhu bhante nidhānakammaṃ tāva mama hotu, dhātuyo pana kathaṃ āharāpemiti. Na mahārāja dhātu āharaṇaṃ tuyhaṃ bhāro, amhākaṃ bhāroti. Sādhu bhante tumhe dhātuyo āharatha. Ahaṃ dhātunidhānaṃ karissāmīti. Thero tesaṃ tesaṃ rājakulānaṃ paricaraṇamattakameva ṭhapetvā sesedhātuyo āhari.

Rāmagāme pana dhātuyo nāgā gaṇhiṃsu tāsaṃ antarāyo natthi, anāgate laṅkādīpe mahāvihāre mahācetiyamhi nidhiyissa nīti. Tā na āharittha, sesehi sattahi nagarehi āharitvā rājagahassa pācīna dakkhina disābhāge ṭhapetvā imasmiṃ ṭhāne yo pāsāṇo atthi, so antaradhāyatu, paṃsu suvisuddhā hotu, udakañca mā uṭṭhahatūti adhiṭṭhāsi.

Rājā taṃ ṭhānaṃ khaṇāpetvā tato uddhaṭa paṃsunā iṭṭhikā kāretvā asīti mahāsāvakānaṃ thūpe kāreti idha rājā kiṃ kārehīti pucchantānampi mahāsāvakānaṃcetiyā nīti vadanti na koci dhātunidhānabhāvaṃ jānāti asītihatthagambhīre pana tasmiṃ padese jāte heṭṭhā lobhasattharaṃ sattharāpetvā tattha thūpārāme cetiya gharappamāṇaṃ tambalohamayaṃ gehaṃ kārāpetvā aṭṭhaṭṭha hari caṇdanādimaye karaṇḍe ca thūpe ca kārāpesi.

Atha kho bhagavato dhātuyo haricaṇdana karaṇḍe pakkhipitvā taṃ haricaṇdanaṃ karaṇḍaṃ aññasmiṃ haricaṇdana karaṇḍe tampi aññasminti evaṃ aṭṭha haricaṇdana karaṇḍe ekato katvā eteneva upāyena aṭṭha karaṇḍe aṭṭhasu haricaṇdana thūpesu aṭṭha haricaṇdanathūpe aṭṭhasu lohitacaṇdana karaṇḍesu, aṭṭha lohitacaṇdanakaraṇḍe aṭṭhasu lohitacaṇdanathūpesu, aṭṭhalohita caṇdanathūpe aṭṭhasu dantakaraṇḍesu, aṭṭha dantakaraṇḍe aṭṭhasu dantathūpesu, aṭṭhadantathūpe aṭṭhasusabba ratanakaraṇḍesu, aṭṭha sabba ratanakaraṇḍe aṭṭhasu sabbaratanathūpesu, aṭṭha sabbaratana thūpe aṭṭhasu suvaṇṇakaraṇḍesu. Aṭṭhasuvaṇṇakaraṇḍe aṭṭhasu suvaṇṇathūpesu, aṭṭhasuvaṇṇathūpe aṭṭhasurajatakaraṇḍesu, aṭṭha rajatakaraṇḍe aṭṭhasu rajatathūpese aṭṭha rajatathūpe aṭṭhasu maṇikaraṇḍesu aṭṭhamaṇikareṇḍaaṭṭhasuvaṇṇathūpesu, aṭṭha maṇithūpe aṭṭhasu lohitaṅka karaṇḍesu, aṭṭhalohitaṅka karaṇḍe aṭṭhasu lohitaṅkathūpesu, aṭṭha lohitaṅkathūpe aṭṭhasu masāragallathūpesu, aṭṭha masāragallathūpe aṭṭhasu phalika karaṇḍesu, aṭṭha phaḷika karaṇḍe aṭṭhasu phaḷikathūpesu pakkhipi sabba uparimaṃ phaḷikacetiyaṃ thūpārāma cetiyappamāṇaṃ ahosi.

Tassa uparisabbaratanamayaṃ gehaṃ kāresi tassa upari suvaṇṇamayaṃ, tassa upari rajatamayaṃ, tassa upari tambalohamayaṃ gehaṃ kāresi tattha sabbaratanamayaṃ vālukaṃ okiritvā jalaja thalaja pupphānaṃ sahassāni vippakiritvā addhacchaṭṭhāni jātakasatāni āsīti mahāthere suddhodana mahārājānaṃ mahāmāyādeviṃ satta sahajāte sabbānetāni suvaṇṇamayāneva kāresi pañcapañcasate suvaṇṇarajatamaye puṇṇaghaṭe ṭhapāpesi pañcasuvaṇṇadhajasate pañcasate suvaṇṇadīpake ca kārāpetvā sugaṇdhatelassa pūretvā tesu dukūlavaṭṭiyo ṭhapesi.

Athāyasmā mahākassapo mālā mā milāyantu. Gaṇdhā mā vinassantu, dīpā mā vijjhāyantūti adhiṭṭhahitvā suvaṇṇapaṭṭaakkharāni chiṇdāpesi. Anāgate piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko nāma dhammarājā bhavissati so imaṃ dhātuyo vitthārikā karissatīti rājā sabbapasādhanehi pūjetvā ādito paṭṭhāya dvāraṃ pidahanto nikkhami tambalohadvāraṃ pidahitvā āviñjana rajjuyaṃ kuñcikamuddikaṃ baṇdhi tattheva mahantaṃ maṇikkhaṇdhaṃ ṭhapesi anāgate daḷiddarājāno imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karontūti akkharāni chiṇdāpesī.

Sakko devarājā vissakammaṃ āmantetvā’tāta, ajātasattunā dhātunidhānaṃ kataṃ. Ettha ārakkhaṃ ṭhapehi’ti pahiṇi so āgantvā vāḷasaṅghāṭayantaṃ yojesi. Kaṭṭharūpakāni tasmiṃ dhātugabbhe phaḷikavaṇṇa khagge gahetvā vātasadisena vegena anupariyāyantaṃ yojetvā ekāya eva āṇivā baṇdhitvā samantato giñjaka vasathākārena silāparikkhepaṃ katvā upari ekāya pidahitvā paṃsuṃ pakkhipitvā bhūmiṃ samaṃ katvā tassupari pāsāṇathūpaṃ patiṭṭhāpesi.

Dhātunidhāna kathā

11. Evaṃ niṭṭhite dhātunidhāne yāvatāyukaṃ ṭhatvā thero parinibbuto, rājāpi yathākammaṃ gato, tepi manussā kālakatā, aparabhāge piyadāso kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko nāma dhamma rājā hutvā tā dhātuyo gahetvā jambudīpe caturāsītiyā cetiya sahassesu patiṭṭhāpesi. Kathaṃ biṇdusārassa kira ekasataṃ puttā ahesuṃ te sabbe asoko attanā saddhiṃ ekamātikaṃ tissa kumāraṃ ṭhapetvā ghātesi. Ghātento cattāri vassāni anabhisitto rajjaṃ kāretvā catunnaṃ vassānaṃ accayena tathāgatassa parinibbānato dvinnaṃ vassasatānaṃ upari aṭṭhārasame vasse sakalajambudīpe ekarajjābhisekaṃ pāpuṇi.

Abhisekānubhāvena imā rājiddhiyo āgatā mahāpathaviyā heṭṭhā yojanappamāṇe āṇā pavatti, tathā upari ākāse, anotattadahato aṭṭhahi kājehi soḷasa pānīyaghaṭe divase divase devatā āharanti. Yato sāsane uppannasaddho hutvā aṭṭha ghaṭe bhikkhusaṅghassa adāsi dve ghaṭe saṭṭhimattānaṃ tipiṭaka bhikkhunaṃ dveghaṭe aggamahesiyā asaṇdhimittāya cattāro ghaṭe attanā paribhuñji. Devatā eva himavante nāgalatā dantakaṭṭha nāma atthi siniddhā mudukaṃ rasavantaṃ, taṃ divase divase ābhiranti yena rañño ca aggamahesiyā ca soḷasannaṃ nāṭakasahassānaṃ saṭṭhimattānaṃ bhikkhusahassānaṃ devasikaṃ dantapoṇakiccaṃ nipphajji.

Devasikamevassa devatā agadāmalakaṃ agadaharīṭakaṃ suvaṇṇavaṇṇañca gaṇdhasampannaṃ ambapakkaṃ āharanti tathā chaddanta dahato pañcavaṇṇaṃ nivāsana pārupaṇaṃ, pītakavaṇṇaṃ hatthapuñchanaka paṭṭaṃdibbañcajānakaṃ āharanti devasikameva panassa anulepagaṇdhaṃ pārupanatthāya asuttamayikaṃ sumanapupphapaṭaṃ mahārahañca añjanaṃ nāgabhavanato nāgarājāno āharanti. Chaddantadaheyeva uṭṭhitassa sālino nava cāha sahassāni divase divase suvā āharanti. Mūsikā nitthusa kaṇe karonti ekopi khaṇḍataṇḍulo na hoti. Rañño sabbaṭṭhānesu ayameva taṇḍulo paribhogaṃ gacchati. Madhumakkhikā madhuṃ karonti. Kammārasālāsu acchā kūṭaṃ paharanti. Dīpikā cammāni cālenti karavīka sakuṇā āgattvā madhurassaraṃ vikujentā rañño balikammaṃ karonti.

Imāhi iddhīhi samannāgato rājāeka divasaṃ suvaṇṇa saṅkhalika baṇdhanaṃ pesetvā catunnaṃ buddhānaṃ adhigata rūpadassanaṃ kappāyukaṃ mahākāḷa nāgarājānaṃ ānayitvā setacchattassa heṭṭhā mahārahe pallaṅke nisīdāpetvā aneka satavaṇṇehi jalaja thalaja pupphehi suvaṇṇapupphehi ca pūjaṃ katvā sabbālaṅkāra patimaṇḍitehi ca soḷasahi nāṭaka sahassehi samantato parikkhipitvā anantañāṇassa tāva me saddhammavara cakkavattino sammāsambuddhassa rūpaṃ imesaṃ akkhīnaṃ āpāthaṃ karohīti nibbattāsīti anubyañjana patimaṇḍitaṃ dvattiṃsa mahā purisa lakkhaṇa sassirīkatāya vikasita kamalupphala puṇḍarīka patimaṇḍitamiva salilatalaṃ tārāgaṇaraṃsijāla visaravipphutasobhāsamujjalamivagaganatalaṃ nīla-pīta-lohitādi bheda vicittavaṇṇaraṃsi vinaddha byāmappabhā parikkhepa vilāsitāya sañjhappabhānurāga iṇdadhanu vijjullatā parikkhittamiva kanakagiri sikharaṃ nānāvirāga vimalaketumālā samujjalitacārumatthakasobhaṃ nayanarasāyanamiva brahmadeva-manuja nāga-yakkha gaṇānaṃ buddharūpaṃ passanto sattadivasaṃ akkhipūjaṃ nāma akāsi

Rājā kira abhisekaṃ pāpuṇitvā tīṇiyeva saṃvaccharāni bāhiraka pāsaṇḍaṃ parigaṇhi catutthe saṃvacchare buddhasāsane pasīdinaṃ brāhmaṇa jātiya pāsaṇḍānañca paṇḍaraṅga paribbājakānañca saṭṭhisahassamattānaṃ niccabhattaṃ paṭṭhapesi.

Asoko pitarā pavattitaṃ dānaṃ attano antepure tatheva dadamāno ekadivasaṃ sīhapañjare ṭhito upasama paribāhirena ācārena bhuñjamāne asaṃyatiṇdriye avinita iriyāpathe disvā cintesi īdisaṃ dānaṃ upaparikkhitvā yuttaṭṭhāne dātuṃ vaṭṭatiti evaṃ cintetvā amacce āha. Gacchatha bhaṇe attano attano sādhusammate samaṇa brāhmaṇe antepuraṃ atiharatha, dānaṃ dassāmāti amaccā sādhu devāti rañño paṭissutvā te te paṇḍaraṅga paribbājakājīvaka nigaṇṭhādayo ānetvā ime mahārāja amhākaṃ arahantoti āhaṃsu.

Atha rājā antepure uccāvacāni āsanāni paññāpetva āgacchantūti vatvā āgatāgate āha attano attano anurūpe āsane nisīdathāti ekacce bhaddapīṭhake ekacce phalakapīṭhakese nisīdiṃsu. Taṃ disvā rājā natthi etesaṃ antesāroti ñatvā tesaṃ anurūpaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ datvā uyyojesi.

Evaṃ gacchante kāle eka divasaṃ sīhapañjare ṭhito addasa nigrodha sāmaṇeraṃ rājaṅgaṇena gacchantaṃ dantaṃ guttaṃ santiṇdriyaṃ iriyāpatha sampannaṃ. Ko panāyaṃ nigrodho nāma, biṇdusāra rañño jeṭṭhaputtassa sumanarāja kumārassa putto. Tatrāyaṃ ānupubbī kathā-biṇdusāra rañño kira dubbalakāleyeva asoka kumāro attanā laddhaṃ ujjenirajjaṃ pahāya āgantvā sabbaṃ nagaraṃ attano hatthagataṃ katvā sumana rājakumāraṃ aggahesi.

Taṃ divasameva sumanassa rājakumārassa sumanā nāma devī paripuṇṇagabbhā ahosi. Sā aññātakavesena nikkhamitvā avidūre aññataraṃ caṇḍālagāmaṃ saṇdhāya gacchanti, jeṭṭhaka caṇḍālassa gehato avidūre ekasmiṃ nigrodha rukkhe adhivatthāya devatāya ito sumaneti vahantiyā saddaṃ sutvā tassā samīpaṃ gatā devatā attano ānubhāvena ekaṃ sālaṃ nimmiṇitvā ettha vasāhiti padāsi. Sā taṃ sālaṃ pāvisi. Gatadivaseyeva puttaṃ vijāyi.

Sā tassa nigrodha devatāya pariggahitattā nigrodhotveva nāmaṃ akāsi. Jeṭṭhaka caṇḍālo daṭṭhadivasatoppabhūti taṃ attano sāmidhītaraṃ viya maññamāno nibaddhaṃ vaṭṭaṃ paṭṭhapesi. Rājadhītā tattha satta vassāni vasi. Nigrodhakumāropi sattavassiko jāto tadā mahāvaruṇatthero nāma eko arahā dārakassa hetusampadaṃ disvā viharamāno sattavassikodāni dārako kālo naṃ pabbājetunti cintetvā rājadhītayā ārocāpetvā nigrodhakumāraṃ pabbājesi. Kumāro khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇi. So ekadivasaṃ pātova sarīraṃ paṭijaggitvā ācariyupajjhānaṃ vattaṃ katvā pattacīvaramādāya mātuupāsikāya gehadvāraṃ gacchāmīti nikkhami mātu nivesanaṭṭhānañcassa dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisitvā nagaramajjhena gantvā pācīnadvārena nikkhamitvā gantabbaṃ hoti tena ca samayena asoko dhammarājā pācīna disābhimukho sīhapañjare caṅkamati.

Taṃ khaṇaṃyeva sigrodho sāmaṇero rājaṅgaṇaṃ pāpuṇi santiṇdriyo santamānaso yugamattaṃ pekkhamāno. Tena vuttaṃ. Ekadivasaṃ sīhapañjare ṭhito addasa nigrodhasāmaṇeraṃ rājaṅgaṇena gacchantaṃ dantaṃ guttaṃ santiṇdriyaṃ iriyāpatha sampannanti. Disvā panassa etadahosi? Ayaṃ jano sabbopi vikkhittacittohantamagapaṭibhāgo, ayampana dārako avikkhittacitto ativiyassa alokita vilokitaṃ sammiñjana pasāraṇañca sobhati, addhā etassa abbhantare lokuttaradhammo bhavissatīti rañño sahadassaneneva sāmaṇere cittaṃ pasīdi. Pemaṃ saṇṭhahi kasmā? Pubbe kira puñña karaṇakāle esa rañño jeṭṭhabhātā vāṇijako ahosi.

Atha rājā sañjātapemo sabahumāno sāmaṇeraṃ pakkosathāti amacce pesesi aticirāyatīti puna dve tayo pesesi turitaṃ āgacchatūti sāmaraṇero attano pakatiyā eva agamāsi rājā patirūpāsanaṃ ñatvā nisīdathāti āha. Ito cito ca oloketvā natthidāni añño bhikkhuti samussita setacchattaṃ rājapaḷlaṅkaṃ upasaṅkamitvā pattagahaṇatthāya rañño ākāraṃ dassesi. Rājā taṃ pallaṅkaṃ samīpaṃ gacchantaṃ disvā evaṃ cintesi. Ajjevadāni ayaṃ sāmaṇero imassa gehassa sāmiko bhavissati. Sāmaṇero rañño hatthe pattaṃ datvā pallaṅkaṃ abharuhitvā nisīdi.

Rājā attano atthāya sampāditaṃ sabbaṃ yāgu-kajjaka bhatta vikatiṃ upanāmesi. Sāmaṇero attano yāpanamattameva sampaṭicchi. Bhattakiccāvasāne rājā āha satthārā tumhākaṃ dinnovādaṃ jānāthāti jānami mahārāja ekadesenāti. Tāta, mayhampi naṃ kathehīti sādhu mahārājāti rañño anurūpaṃ dhammapade appamāda vaggaṃ anumodanatthāya abhāsi.

Rājā pana appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padanti sutva ca, aññātaṃ tāta pariyosāpehīti āha anumodanāvasāne dvattiṃsa dhurabhattāni labhitvā puna divase dvattiṃsa bhikkhu gahetvā rājantepuraṃ pavisitvā bhattakiccamakāsi rājā aññepi dvattiṃsa bhikkhu tumhehi saddhiṃyeva bhikkhaṃ gaṇhantūti eteneva upāyena divase divase vaḍḍhāpente saṭṭhi sahassānaṃ brāhmaṇa paribbājakānaṃ bhattaṃ upacchiṇditvā anto nivesane saṭṭhisahassānaṃ bhikkhunaṃ niccabhattaṃ paṭṭhapesi, nigrodhatthera gateneva pasādena, nigrodhattheropi rājānaṃ saparisaṃ tīsu saraṇesu pañcasu ca sīlesu patiṭṭhāpetvā buddhasāsane pothujjanikena pasādena acalappasādaṃ katvā patiṭṭhāpesi.

Puna rāja asokārāmaṃ nāma mahāvihāraṃ kārapetvā saṭṭhisahassānaṃ bhikkhūnaṃ bhattaṃ paṭṭhapesi. Sakalajambudīpe caturāsītiyā nagarasahassesu caturāsīti vihārasahassāni kārāpesi. Caturāsīti cetiyasahassa patimaṇḍitāni dhammeneva no adhammena, ekadivasaṃ kira rājā asokārāme mahādānaṃ datvā saṭṭhisahassa saṅkhassa bhikkhusaṅghassa majjhe nisajja saṅghaṃ catūhi pavcayehi pavāretvā imaṃ pañhaṃ pucchi bhante bhagavato desita dhammo nāma kittako hotīti. Mahārāja nava aṅgāni, khaṇdato caturāsīti dhammakkhaṇdha sahassānīti.

Rājā dhamme pasīditvā ekekaṃ dhammakkhaṇdhaṃ ekekena vihārena pūjessāmīti ekadivasameva channavuti koṭidhanaṃ vissajjetvā amacce āṇāpesi. Etha bhaṇe ekekasmiṃ nagare ekamekaṃ vihāraṃ kārentā caturāsītiyā nagarasahassesu caturāsīti vihārasahassāni kārāpethāti sayañca asokārāme asoka mahāvihāratthāya kammaṃ paṭṭhapesi.

Saṅgho iṇdaguttattheraṃ nāma mahiddhiyaṃ mahānubhāvaṃ khīṇāsavaṃ navakammādhiṭṭhāyakaṃ adāsi. Thero yaṃ yaṃ na niṭṭhāti taṃ taṃ attano ānubhāvena niṭṭhāpesi. Evaṃ tīhi saṃvaccharehi vihārakammaṃ niṭṭhāpesi. Ekadivasameva sabbanagarehi paṇṇāni āgamiṃsu amaccā rañño ārocesuṃ. Niṭṭhitāni deva caturāsīti vihārasahassānīti atha rājā bhikkhusaṅghaṃ upasaṅkamitvā bhante mayā caturāsīti vihārasahassāni kāritāni dhātuyokuto labhissāmīti puca pucchi.

Mahārāja dhātunidhānaṃ nāma atthīti suṇoma. Na pana paññāyati asukāṭṭhāneti rājā rājagahe cetiyaṃ bhiṇdāpetvā dhātuṃ apassanto paṭipākatiyaṃ kāretvā bhikkhu-bhikkhuniyo-upāsaka-upāsikāyoti catasso parisā gahetvā vesāliṃ gato. Tatrāpi alabhitvā kapiḷavatthuṃ, tatrāpi alabhitvā rāmagāmaṃ gato, rāmagāme nāgā cetiyaṃ bhiṇdituṃ na adaṃsu. Cetiye nipatita kuddālo khaṇḍākhaṇḍaṃ hoti evaṃ tatrāpi alabhitvā allakappaṃ-pāvaṃ-kusināranti sabbattha cetiyāti bhiṇditvā dhātuṃ alabhitvā paṭipākatikāni katvā rājagahaṃ gantvā catasso parisā sannipātetvā atthi kenaci sutapubbaṃ asukaṭṭhāne nāma dhātu nidhānanti pucchi.

Tattheko visaṃvassa satiko thero asukaṭṭhāne dhātunidhānanti na jānāmi. Mayhaṃ pana pitāmahatthero mayi sattavassikakāle mālācaṅgoṭakaṃ gāhāpetvā ehi sāmaṇera, asuka gacchantare pāsānathūpo atthi, tattha gacchāmāti gantvā pūjetvā imaṃ ṭhānaṃ upadhāretuṃ vaṭṭati sāmaṇeroti āha. Ahaṃ ettakameva jānāmi mahārājāti āha.

Rājā etadeva ṭhānanti vatvā gacche harāpetvā pāsāṇathūpaṃ paṃsuñca apanetvā heṭṭhā sudhābhūmiṃ addasa. Tato sudhañca iṭṭhakāyo ca harāpetvā anupubbena pariveṇā oruyha satta ratanavālikaṃ asīti hatthāni ca kaṭṭharūpāni samparivattantāni addasa. So yakkha dāsake pakkosāpetvā balikammaṃ kāretvāpi neva antaṃ na koṭiṃ pannanto devatā namassamāno ahaṃ imā dhātuyo gahetvā caturāsītiyā vihārasahassesu nidahitvā sakkāraṃ karomi mā devatā antarāyaṃ karentūti āha.

Sakko devarājā cārikaṃ caranto taṃ disvā vissakammaṃ āmantetvā āha. Tāta, asoko dhammarājā dhātuyo nīharissāmīti pariveṇaṃ otiṇṇo, gantvā kaṭṭharūpāni hārehīti so pañcacūḷagāma dārakavesenāgantvā rañño purato dhanukahattho ṭhatvā hāremi mahārājāti āha. Hara tātāti. Saraṃ gahetvā saṇdhimhiyeva vijjhi, sabbaṃ vippakirīyittha.

Atha rājā āciñjane baddha kuñcika muddikaṃ gaṇhi, maṇikkhaṇdhaṃ passi, anāgate daḷiddarājāno imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karontūti pana akkharāni disvā kujjhitvā mādisaṃ nāma rājānaṃ daḷiddarājāti cattu yuttanti punappuna ghaṭetvā dvāraṃ vicaritvā antogehaṃ paviṭṭho. Aṭṭhārasa vassādhikānaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ upari āropitadīpā tatheva pajjalanti niluppala pupphāni taṃ khaṇaṃ āharitvā āropitāni viya, pupphasaṇtharo taṃ khaṇaṃ saṇthato viya, gaṇdhā taṃ muhuttaṃ piṃsitvā ṭhapitā viya.

Rājā suvaṇṇapaṭṭaṃ gahetvā anāgate piyadāsonāma kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko nāma dhammarājā bhavissati so imā dhātuyo gahetvā vitthārikā karissatīti vācetvā diṭṭho’haṃ ayyona mahākassapattherenāti vatvā vāmahatthaṃ ābhujitvā dakkhiṇahatthena appoṭhesi.

So tasmiṃ ṭhāne paricaraṇaka dhātumattakameva ṭhapetvā sesadhātuyo sabbā gahetvā dhātugharaṃ pubbe pihitanayeneva pidahitvā sabbaṃ yathā pakatiyāva kāretvā upari pāsāṇacetiyaṃ patiṭṭhāpetvā caturāsītiyā vihārasahassesudhātuyo patiṭṭhāpesi evaṃ jambudīpatale asoko dhammarājā caturāsiti cetiya sahassāni kārāpesi.

Sabbe thūpā sabbalokekadīpā sabbesaṃ ye saggamokkhāvahā ca, hitvā sabbaṃ kiccamaññaṃ janena vaṇdayyā te sabbathā sabbakālanti.

Caturāsīti sahassa thūpakathā

12. Evaṃ asoko dhammarājā caturāsīti vihārasahassamahaṃ katvā mahāthero vaṇditvā pucchi dāyādomhi bhante buddhasāsane'ti. Kissa dāyādo tvaṃ mahārāja, bāhirako tvaṃ sāsanassāti. Bhante channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā caturāsīti vihārasahassāni sacetiyāni kārāpetvā ahaṃ na dāyādo, aññe ko dāyādoti, paccaya dāyako nāma tvaṃ mahārāja, yo pana attano puttañca dhītarañca pabbājeti, ayaṃ sāsane dāyādo nāmāti.

Evaṃ vutte asoko rājā sāsane dāyādabhāvaṃ patthayamāno avidūre ṭhitaṃ mahiṇdakumāraṃ disvā sakkhissasitvaṃ tāta pabbajituntі āha. Kumāro pakatiyā pabbajitukāmo rañño vacanaṃ sutvā ativiya pāmojjajāto pabbjāmi deva, maṃ pabbājetvā sāsane dāyādo hothāti āha tena ca samayena rājadhītā saṅghamittāpi tasmiṃ ṭhāne ṭhitā hoti taṃ disvā āha-'tvampi amma pabbajituṃ sakkhissasī'ti, sādhu tātāti sampaṭicchi. Rājā putta na manaṃ labhitvā pahaṭṭhacitto bhikkhusaṅghaṃ upasaṅkamitvā bhante ime dārake pabbājetvā maṃ sāsane dāyādaṃ karothāti saṅgho rañño vacanaṃ sampaṭicchitvā kumāraṃ moggaliputta tissattherena upajjhāyena mahādevattherena ca ācariyena pabbajjāpesi. Majjhantikattherena ācariyena upasampādesi upasampadāmālakeyeva sahapaṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi.

Saṅghamittāyapi rājadhītāya ācariyā āyupālattheri nāma, upajjhāyā pana dhammapālattherī nāma ahosi. Atha mahiṇdatthero upasampanna kālatoppabhūti attano upajjhāyasseva santike dhammañca vinayañca pariyāpuṇanto dvepi saṅgitiyo āruḷhaṃ tipiṭaka saṅgahītaṃ sāṭṭhakathaṃ theravādaṃ tiṇṇaṃ vassānaṃ abbhantare uggahetvā attano upajjhāyassa antevāsikānaṃ sahassamattānaṃ bhikkhūnaṃ pāmokkhaṃ ahosi.

Tena kho pana samayena moggaliputtatissatthero kattha nu kho anāgate sāsanaṃ suppatiṭṭhitaṃ gaveyyāti upaparikkhanto paccantimesu janapadesu suppatiṭṭhitaṃ bhavissatīti ñatvā tesaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ bhāraṃ katvā te te bhikkhu tattha tattha pesesi.

Majjhantikattheraṃ kasmīra gaṇdhāra raṭṭhampesesi tvaṃ etaṃ raṭṭhaṃ gantvā tattha sāsanaṃ patiṭṭhāpehīti mahādevattheraṃ tatheva vatvā mahiṃsakamaṇḍalaṃ pesesi. Rakkhitattheraṃvanavāsīṃ, yonakadhammarakkhitattheraṃ aparantakaṃ, mahādhammarakkhitattheraṃ mahāraṭṭhaṃ mahārakkhitattheraṃ yonaka lokaṃ. Majjhimattheraṃ himavantadesa bhāgaṃ, soṇattheraṃ-uttarattherañca suvaṇṇabhūmiṃ. Attano saddhivihārikaṃ mahiṇdattheraṃ iṭṭiyattherena uttiyattherena bhaddasālattherena sambalattherena ca saddhiṃ tambapaṇṇidīpaṃ gantvā ettha sāsanaṃ patiṭṭhāpethāti. Sabbepi taṃ taṃ disābhāgaṃ gacchantā attapañcamā agamiṃsu sabbepi therā gatagataṭṭhāne manusse pasādetvā sāsanaṃ patiṭṭhāpesuṃ.

Mahiṇdatthero pana tambapaṇṇidīpaṃ gantvā sāsanaṃ patiṭṭhāpehīti upajjhāyena bhikkhusaṅghena ca ajjhiṭṭho kālo nu kho me tambapaṇṇidīpaṃ gantuṃ noti upadhārento muṭasīvarañño mahallakabhāvaṃ cintesi. Ayaṃ mahārājā mahallako, na sakkā imaṃ gaṇhitvā sāsanaṃ paggahetuṃ, idāni panassa putto devānampiyatisso rajjaṃ kāressati. Taṃ gaṇhitvā sakkā bhavissati sāsanaṃ paggahetuṃ, haṇda yāva so samayo āgacchati tāva ñātake olokema, puna'dāni imaṃ janapadaṃ āgaccheyyāma vā na vāti.

So evaṃ cintetvā upajjhāyañca bhikkhusaṅghañca vaṇditvā asokārāmato nikkhamma tehi iṭṭiyādīhi catūhi therehi saṅghamittāya puttena sumanasāmaṇerena bhaṇḍukenaka ca upāsakena saddhiṃ rājagahanagara upavattake dakkhiṇa girijanapade cārikaṃ caramāno ñātake olokento cha māse atikkāmesi athānupubbena mātunivesanaṭṭhānaṃ veṭisa nagaraṃ nāma sampatto sampattañca pana theraṃ disvā theramātā devī pāde sirasā vaṇditvā bhikkhaṃ datvā theraṃ attanā kataṃ veṭisagiri vihāraṃ nāma āropesi.

Thero tasmiṃ vihāre nisanno cintesi amhākaṃ idha kattabba kiccaṃ niṭṭhitaṃ. Samayo nu kho idāni laṅkādipaṃ gantunti. Tato cintesi-anubhavatu tāva me pitarā pesitaṃ abhisekaṃ devānampiyatisso ratanattayaguṇañca suṇātu, chaṇatthañca nagarato nikkhamitvā missakapabbataṃ abhirūhatu tadā taṃ tattha dakkhissāmāti. Athāparaṃ ekamāsaṃ tattheva vāsaṃ kappesi.

Māsātikkame sakkodevānamiṇdo mahiṇdattheraṃ upasaṅkamitvā etadavoca.’ Kālakato bhante muṭasīvarājā, idāni devānampiyatissa rājā rajjaṃ kāreti. Sammāsambuddhena ca tumhe vyākatā anāgate mahiṇdo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessatī’ti. Tasmā tiha vo bhante kālo dīpavaraṃ gamanāya, ahampi vo sahāyo bhavissāmī.

Thero tassa vacanaṃ sampaṭicchitvāattasattamo veṭisa pabbatavihārā vehāsaṃ uppatitva anurādhapurassa puratthimāya disāya missakapabbate patiṭṭhahi yaṃ etarahi cetiyapabbatotipi sañjānanti tassamiṃ divase tambapaṇṇidipe jeṭṭhamūla nakkhattaṃ nāma hoti rājā nakkhattaṃ ghosāpetvā chaṇaṃ karothāti amacce āṇāpetvā cattālīsa purisa sahassaparivāro nagarambhā nikkhamitvā yena missakapabbato tena pāyāsi migavaṃ kīḷitukāmo atha tasmiṃ pabbate adhivatthā devatā rañño there dassessāmīti rohita migarūpaṃ gahetvā avidūre tiṇapaṇṇāni khādamānā viya carati.

Rājā disvā ayuttaṃ dāni pamattaṃ vijjhituntі jīyaṃ poṭhesi. Mago ambatthalamaggaṃ gahetvā palāyituṃ ārabhi rājāpi piṭṭhito piṭṭhito anubaṇdhanto ambatthalameva āruhi. Migo therānaṃ avidūre antaradhāyi.

Mahiṇdatthero rājānaṃ avidūre āgacchantaṃ’mamaṃyeva rājā passatu, mā itare’ti adhiṭṭhahitvā’tissa! Tissa! Ito ehī’ti āha. Rājā sutvā cintesi-imasmiṃ tambapaṇṇidīpe jāto maṃ tissoti nāmaṃ gahetvā ālapituṃ samattho nāma natthi. Ayampana chinnabhinnapaṭadharo bhaṇḍukāsāva vasano maṃ nāmena ālapati, ko nu kho ayaṃ bhavissati manusso vā amanusso vāti. Thero āha.

Samaṇā mayaṃ mahārāja - dhammarājassa sāvakā,
Taveva anukampāya - jambudīpā idhāgatāti;

Tena samayena devānampiyatissa rājā ca asokadhammarājā ca adiṭṭha sahāyakā honti. Devānampiyatissa rañño ca puññānubhāvena chātapabbatapāde ekasmiṃ veḷugumbe tisso veḷuyaṭṭhiyo nibbattiṃsu ekā latāyaṭṭhi nāma, ekā pupphayaṭṭhi nāma ekā sakuṇayaṭṭhi nāma. Tāsu latāyaṭṭhi sayaṃ rajatavaṇṇā hoti taṃ alaṅkaritvā uppannalatā kañcana vaṇṇā khāyati pupphayaṭṭhiyaṃ pana nīla-pīta-lohita-odāta-kāḷavaṇṇāni pupphāni sucibhattavaṇṭa patta kiñjakkhā hutvā khāyanti sakuṇayaṭṭhiyaṃ haṃsakukkuṭa-jīvaṃjīvakādayo sakuṇā nānāppakārāni ca catuppadāni sajīvāni viya khāyanti samuddatopissa muttā-maṇi-veḷuriyādi anekavihitaṃ ratanaṃ uppajji.

Tambapaṇṇiyaṃ pana aṭṭhamuttaṃ uppajjiṃsu-bhayamuttā gajamuttā rathamuttā āmalakamuttā calayamuttā aṅgulīveṭhakamuttā kakudhaphalamuttā pākatikamuttāti so tā ca yaṭṭhiyo tā ca muttāyo aññca bahuṃ ratanaṃ asokassa dhammarañño paṇṇākāratthāya pesesi. Asokopi pasīditvā pañca rājakakudhabhaṇḍāniceva aññe ca abhisekatthāya bahūpaṇṇākāre pahiṇi. Na kevalañca etaṃ āmisa paṇṇākāraṃ, imaṃ kira dhamma paṇṇākārampi pesesi.

‘‘Ahaṃ buddhañca dhammañca-saṅghañca saraṇaṃ gato,
Upāsakattaṃ vedesiṃ-sakyaputtassa sāsane,
Imesu tīsu vatthūsu-unnamesu naruttama,
Cittaṃ pasādayitvāna-saddhāya saraṇaṃ vajā’ti;’’

Rājā avirasutaṃ sāsanapavattiṃ anussaramāno therassa taṃ ‘‘samaṇāmayaṃ mahārāja dhammarājassa sāvakā‘‘ti vacanaṃ sutvā ayyā nu kho āgatāti tāvadeva āvudhaṃ nikkhipitvā ekamantaṃ nisīdi sammodanīyaṃ kathaṃ kathayamāno, sammodanīyakathaṃ kurumāneyeva tasmiṃ tānipi cattālīsa purisasahassāni āgantvā taṃ parivāresuṃ. Tadā thero itarepi jane dassesi.

Rājā disvā ime kadā āgatāti pucchi mayā saddhiṃyeva mahā rājāti. Idāni pana jambudīpe aññῆopi evarūpā samaṇā santīti. Mahārāja etarahi jambudīpo kāsāva pajjoto isivātaparivāto, tasmiṃ-

‘‘Te vijjā iddhipattā ca cetopariyāya kocidā,
Khīṇāsāva arahanto-bahū buddhassa sāvakāti’’;

Atha rājā bhante sve rathaṃ pesessāmi. Taṃ abhirūhitvā āgaccheyyāthāti vatvā pakkākami thero acirapakkantassa rañño sumaṇasāmaṇeraṃ āmantesi ehi tvaṃ sumana dhammasavanakālaṃ ghosehīti sāmaṇero abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhahitvā samāhitena cittena sakalatambapaṇṇidīpaṃ sācento dhammasavanakālaṃ ghosesi.

Sāmaṇerassa saddaṃ sutvā bhummā devatā saddamanussāvesu, etenupāyena yāva brahmalokā saddo abbhuggañchi. Tena saddena mahādevatā sannipāto ahosi thero mahantaṃ devatā santipātaṃ disvā samacittasuttantaṃ kathesi. Kathā pariyosāne asaṅkheyyānaṃ devānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Bahū nāga supaṇṇā ca saraṇesu patiṭṭhahiṃsu. Atha tassā rattiyā accayena rājā therānaṃ rathaṃ pesesi. Therā na mayaṃ rathaṃ āruhāma. Gaccha tvaṃ, pacchā mayaṃ āgacchissāmāti vatvā vehāsaṃ abbhuggantvā anurādhapurassa pacchimadisāya paṭhamaka cetiyaṭṭhāne otariṃsu.

Rājāpi sārathiṃ pesetvā anto nivesane maṇḍapaṃ paṭiyādetvā cintesi’ nisīdissanti nu kho ayyā āsane na nisīdissantī‘‘ti. Tassevaṃ cintayantasseva sārathi nagaradvāraṃ patvā addasa there paṭhamataraṃ āgantvā kāyabaṇdhanaṃ baṇdhitvā cīvaraṃ pārupante, disvā ativiya pasannamānaso hutvā āgantvā rañño ārocesi āgatā deva therāti.

Rājā rathaṃ āruḷhāti pucchi na ārūḷhā deva, api ca pacchato nikkhamitvā paṭhamataraṃ āgantvā pācīnadvāre ṭhitāti. Rājā rathaṃ na ārubhiṃsūtī sutvā tena hi bhaṇe bhummattharaṇa saṅkhepena āsanāni paññāpethāti vatvā paṭipathā āgamāsi amaccā pathaviyaṃ taṭṭikaṃ paññāpetvā upari kojavakādīni vicittattharaṇāni paññāpesuṃ rājāpi gantvā there vaṇditvā mahiṇdattherassa hatthato pattaṃ gahetvā mahatiyā pūjāya ca sakkārena ca there paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā anulādevī pamukhā pañca itthisatāni therānaṃ abhivādanaṃ pūjāsakkārañca kāronatūti pakkosāpetvā ekamantaṃ nisīdi. Thero rañño saparijanassa dhammaratanavassaṃ vassento petavatthuṃ-vimānavatthuṃ-saccasaṃyuttañca kathesi. Taṃ sutvā tānipi pañca itthisatāni sotāpattiphalaṃ sacchikariṃsu.

Tadā nāgarā therānaṃ guṇe sutvā there daṭṭhuṃ na labhāmāti upakkosanti atha rājā idha okāso natthīti cintetvā,’gacchatha bhaṇe hatthisālaṃ paṭijaggitvā vālukaṃ okiritvā pañcavaṇṇāni pupphāni vikiritvā vitānaṃ baṇdhitvā maṅgala hatthiṭṭhāne therānaṃ āsanāni paññāpethā’ti āha, amaccā tathā akaṃsu.

Thero tattha gantvā nisīditvā devadūtasuttantaṃ kathesi kathā pariyosāne pāṇasahassaṃ sotāpattiphale patiṭṭhahi tathā hatthisālā sambādhāti dakkhiṇadvāre naṇdanuyyāne āsanaṃ paññāpesuṃ. Thero tattha nisīditvā āsivisopama suttantaṃ kathesi. Tampi sutvā pāṇasahassaṃ sotāpattiphalaṃ paṭilabhi evaṃ āgatadivasato dutiyadivase aḍḍhateyyānaṃ pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi.

Therassa naṇdanavane āgatāgatāhi kulitthīhi kulasuṇhāhi kulakumārīhi saddhi samodamānasseva sāyaṇhasamayo jāto, thero kālaṃ sallakkhetvā gacchāmi’dāni missaka pabbatanti uṭṭhahi. Amaccā mahāmeghavanuyyāne there vāsesuṃ rājāpi kho tassā rattiyā accayena therassa samīpaṃ gantvā sukhasayitabhāvaṃ pucchitvā kappati bhante bhikkhusaṅghassa ārāmoti pucchi. Thero kappati mahārājāti āha.

Rājā tuṭṭho suvaṇṇa bhiṃkāraṃ gahetvā therassa hatthe udakaṃ pātetvā mahāmeghavanuyyānaṃ adāsi thero punadivasepi rājageheyeva bhuñjitvā naṇdanavane anamataggiyāni kathesi. Puna divase aggikkhaṇdhopama suttantaṃ kathesi. Eteneva upāyena satta divasāni kathesi aḍḍha nacamānaṃ pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Sattame divase pana thero antopure rañño appamāda suttantaṃ kathayitvā cetiyagirimeva agamāsi.

Atha kho rājā thero āyācito sayamevāgato, tasmā tassa anāpucchā gamanampi bhaveyyāti cintetvā rathaṃ abhirūhitvā, cetiyagiriṃ agamāsi mahatā rājānubhāvena gantvā therānaṃ santikaṃ upasaṅkamanto ativiya kilantarūpo hutvā upasaṅkami. Tato naṃ thero āha kasmā tvaṃ mahārāja evaṃ kilama māno āgatoti. Tumhe mama gāḷhaṃ ovādaṃ datvā idāni gantukāmā nukhoti jānanatthaṃ bhanteti. Na mayaṃ mahārāja gantukāmā, api ca vassupanāyika kālonamāyaṃ samaṇena nāma vassupanāyikaṃ ṭhānaṃ ñātuṃ vaṭṭatīti. Rājāpi kho taṃkhaṇaṃyeva karaṇḍaka cetiyaṅgaṇaṃ parikkhipitvā aṭṭhasaṭṭhiyā leṇesu kammaṃ paṭṭhapetvā nagarameva agamāsi.

Tepi thero mahājanaṃ ovadamānā cetiyagirimhi vassaṃ vasiṃsu. Athāyasmā mahāmahiṇdo vutthavasso pavāretvā kattikapuṇṇamāyaṃ uposathadivase rājānaṃ etadavoca ciradiṭṭho no mahārāja sammāsambuddho abhivādana paccupaṭṭhāna añjali kamma sāmīci kamma karaṇaṭṭhānaṃ natthi, tenamhaṃ ukkaṇṭhitāti tanu bhante tumhe avocuttha parinibbuto sammāsambuddhoti kiñcāpi mahārāja parinibbuto, athassa sarīradhātuyo tiṭṭhantīti. Aññā tambhante thūpaṃ patiṭṭhāpemi bhūmibhāgaṃ vicinathāti. Api ca dhātuyo kuto lacchāmīti sumanena saddhiṃ mantehi mahārājāti rājā sumanaṃ upasaṅkamitvā pucchi’kutodāni bhantedhātuyo lacchāmā’ti sumano āha-appossukko tvaṃ mahārāja, vīthiyo sodhāpetvā dhaja patāka puṇṇaghaṭādīhi alaṅkārāpetvā saparijjano uposathaṃ samādiyitvā sabbatālāvacare upaṭṭhapetvā maṅgalahatthiṃ sabbālaṅkārehi patimaṇḍitaṃ kāretvā upari vassa setacchattaṃ ussāpetvā sāyaṇhasamaye mahānāgavanuyyānābhimukho yā hi addhā tasmiṃ ṭhāne dhātuyo lacchasiti, rājā sādhūti sampaṭicchi. Thero cetiyagirimeva agamiṃsu.

Tatrāyasmā mahiṇdatthero sumana sāmaṇeramāha- gaccha tvaṃ sāmaṇera jambudīpe ayyakaṃ asokadhammarājānaṃ upasaṅkamitvā mama vacanena evaṃ vadehi’sahāyo te mahārāja devānampiya tisso buddhasāsane pasanno thūpaṃ patiṭṭhāpetukāmo tumhākaṃ kira hatthe bhagavato paribhuttapatto cevadhātu ca atthi, tamme dethā’ti taṃ gahetvā sakkaṃ devarājānaṃ upasaṅkamitvā tumhākaṃ kira mahārāja hatthe dve dhātuyo atthi dakkhiṇadāṭhā ca dakkhiṇakkhakañca, tatotumhe dakkhiṇadāṭhaṃpūjetha, dakkhiṇakkhakaṃ pana mayhaṃ dethāti, evañca naṃ vadehi kasmā tvaṃ mahārāja amhe tambapaṇṇidīpaṃ pahiṇitvā pamajjitthāti.

Sādhu bhanteti kho sumano therassa vacanaṃ sampaṭicchitvā tāvadeva pattacīvaramādāya vehāsamabbhuggantvā pāṭaliputtadvāre oruyha rañño santikaṃ gantvā tamatthaṃ ārocesi rājā tuṭṭho sāmaṇerassa hatthato pattaṃ gahetvā bhojetvā bhagavato pattaṃ gaṇdhehi ubbaṭṭetvā varamuttasadisānaṃ dhātūnaṃ pūretvā adāsi.

So tuṃ gahetvā sakkaṃ devarājānaṃ upasaṅkami sakko devārājā sāmaṇeraṃ disvā kiṃ bhante sumana āhiṇḍasīti āha. Tvaṃ mahārāja amhe tambapaṇṇidīpaṃ pahiṇitvā kasmā pamajjasīti, tappamajjāmi bhante, vadehi kiṃ karomīti. Tumhākaṃ kira hatthe dve dhātuyo atthi dakkhiṇadāṭhā ca dakkhiṇakkhakañca, tato tumhe dakkhiṇadāṭhaṃ pūjetha dakkhiṇakkhakaṃ pana mayhaṃ dethāti. Sādhu bhanteti kho sakko devānamiṇdo yojanappamānaṃ maṇithūpaṃ ugghāṭetvā dakkhiṇakkhakaṃ nīharitvā sumanassa adāsi.

So taṃ gahetvā cetiyagirimhiyeva patiṭṭhāsi atha kho mahiṇdapamukhā sabbe te mahānāgā asokadhammarājena dinna dhātuyo cetiyagiriyamhiyeva patiṭṭhāpetvā dakkhiṇakkhakaṃ ādāya vaḍḍhamānakacchāyāya mahānāga vanuyyānamagamaṃsu. Rājāpi kho sumanena vuttappakāraṃ pūjāsakkāraṃ katvā hatthikkhaṇdhavaragato sāyaṃ maṅgalahatthimatthake setacchattaṃ dhārayamāno mahānāga vanuyyānaṃ sampāpuṇi.

Athassa etadahosi- sace ayaṃ sammāsambuddhassa dhātu, chattaṃ apanamatu, maṅgalahatthi jaṇṇukehi bhūmiyaṃ patiṭṭhāhatu, dhātu caṅgoṭakaṃ mayhaṃ matthake patiṭṭhahatūti saha rañño cittuppādena chattaṃ apanami hatthijaṇṇukehi patiṭṭhahi dhātucaṅgoṭakaṃ rañño matthake patiṭṭhahi rājā amatenevābhisittagatto paramena pītipāmojjena samannāgato hutvā pucchi dhātuṃ bhante kiṃ karomīti. Hatthikumbhiyeva tāva mahārāja ṭhapehīti. Rājā dhātuvaṅgoṭakaṃ hatthikumbhe ṭhapesi. Pamudito nāgo kuñcanādaṃ nadi mahāmegho uṭṭhahitvā pokkharavassaṃ vasisi ukadapariyantaṃ katvā mahābhūmicālo ahosi paccantepi nāma sammāsambuddhassa dhātuyo patiṭṭhahissantīti.

Atha so hatthināgo aneka tālāvacaraparivuto ativiya uḷārena pūjāsakkārena sakkariyamāno pacchimadisābhimukho hutvā apasakkanto yāva nagarassa puratthima dvāraṃ tāva gantvā puratthimena dvārena nagaraṃ pavisitvā sakalanagare uḷārāya pūjāya kayirāmānāya dakkhiṇadvārena nikkhamitvā thūpārāmassa pacchimadisābhāge pabhejavatthu nāma kira atthi tattha gantvā puna thūpārāmābhimukho eva paṭinivatti. So ca purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ dhammakarakaṃ kāyabandhanaṃ udakasāṭīkaṃ patiṭṭhāpetvā katacetiyaṭṭhānaṃ hotī. Tadetaṃ vinaṭṭhesupi cetiyesu devatānubhāvena kaṇṭaka samākiṇṇasākhāhi nānāgacchehi parivutaṃ tiṭṭhati. Mā naṃ koci ucciṭṭhā suvimala kacavarehi saṇdusesīti.

Atha tassa hatthino purato gantvā rājapurisā sabba gacche chiṇditvā bhūmiṃ sodhetvā taṃ hatthatalasadisaṃ akaṃsu. Hatthināgo gantvā taṃ ṭhānaṃ purato katvā tassa pacchimadisābhāge bodhirukkhaṭṭhane aṭṭhāsi. Athassa matthakato dhātuṃ oropetuṃ ārabhiṃsu nāgo oropetuṃ na deti. Theraṃ pucchi, kasmā bhante nāgo dhātuṃ oropetuṃ na detīti

Āruḷhaṃ mahārāja oropetuṃ na vaṭṭatiti. Tasmiñca kāle abhayavāpiyā udakaṃ jinnaṃ hoti samantā bhūmi phalitā suuddharā mattikapiṇḍā. Tato mahājano sīghasīghaṃ mattikaṃ āharitvā hatthakumbhappamāṇaṃ vatthumakāsi. Tāvadeva thūpakaraṇatthaṃ iṭṭhikā kātuṃ ārabhiṃsu. Yāva iṭṭhikā pariniṭṭhanti tāva hatthināgo katipāhaṃ divā bodhirukkhaṭṭhāne hatthisālāyaṃ tiṭṭhati. Rattiyaṃ thūpapatiṭṭhāna bhūmiyaṃ pariyāyati.

Atha vatthuṃ vināpetvā rājā theraṃ pucchi, kīdiso bhante thūpo kātabboti. Vīhirāsi sadiso mahārājāti, sādhu bhanteti rājā jaṅghappamāṇaṃ thūpaṃ cināpetvā dhātuoropanatthāya mahāsakkāraṃ kāresi.

Tato sakalanāgarā ca jānapadā ca dhātumha dassanatthaṃ santipatiṃsu sannipatite ca tasmiṃ mahājane dasabalassa dhātu hatthikumbhato sattatālappamānaṃ vehāsamabbhuggantvā yamakapāṭihāriyaṃ dassesi. Tehi tehi dhātuppadesehi chabbaṇṇaraṃsiyo udakadharā ca aggikkhaṇdhā ca pavattanti. Sāvatthiyaṃ gaṇḍambamūle bhagavatā dassita pāṭihāriya sadisaṃ eva pāṭihāriyaṃ ahosi. Tañca kho neva therānubhāvenana devatānubhāvena, api ca kho buddhānaṃyeva ānubhāvena bhagavā kira dharamānova adhiṭṭhāsi - tambapaṇṇidīpe anurādhapurassa dakkhiṇadisābhāge purimakānaṃ tiṇṇaṃ buddhānaṃ cetiyaṭṭhāne mama dakkhiṇakkhakadhātu patiṭṭhāna divase yamakapāṭihāriyaṃ hotūti.

Evaṃ acintiyā buddhā-buddhadhammā acintiyā,
Acintiyesu pasannānaṃ-vipāko hoti acintiyoti;

Dhātusarīrato nikkhanta udakaphusitehi sakalehi tambapaṇṇidīpatale na koci aphuṭṭhokāso nāma ahosi. Evamassa taṃ dhātu sarīraṃ udakaphusitehi tambapaṇṇitthalassa paridāhaṃ vūpasametvā mahājanassa pāṭihāriyaṃ dassetvā otaritvā rañño matthake patiṭṭhāsi rājā saphalaṃ manussattapaṭilābhaṃ maññamāno mahantaṃ sakkāraṃ katvā dhātuṃ patiṭṭhāpesi. Saha dhātupatiṭṭhānena mahābhūmicālo ahosi niṭṭhite pana thūpe rājā ca rājā bhātikā ca deviyo ca de-nāga-yakkhānaṃ vimbhayakaraṃ paccekaṃ thūpamakaṃsu.

Evaṃ jino dhātusarīrakena
Gatopi santiṃ janatāhitañca,
Sukhañca dhammā bahudhā kareyya
Ṭhito hi nāthonukaraṃ kareyya;

Sādhujana manopasādanatthāya kate thūpavaṃse thūpārāma kathā,

13. Niṭṭhitāya pana dhātupūjāya patiṭṭhite dhātuvare mahiṇdatthero mahāmeghavanuyyānameva gantvāvāsaṃ kappesi. Tasmiṃ kho pana samaye anulādevī pabbajitukāmā hutvā rañño ārocesi. Rājā tassā vacanaṃ sutvā theraṃ etadavoca? Bhante anulādevī pabbajitukāmā, pabbājetha nanta na mahārāja amhākaṃ mātugāmaṃ pabbājetuṃ kappati. Pāṭaliputte pana mayhaṃ bhagini saṅghamittā therī nāma atthi, taṃ pakkosāpehi mahārāja, imasmiñca dīpe purimakānañca tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patiṭṭhaṃsi amhākampi bhagavato sarasa raṃsijāla vissajjanakena bodhinā patiṭṭhātabbaṃ, tasmā sāsanaṃ pahiṇeyyasi yathā saṅghamittā bodhiṃ gahetvā āgaccheyyāti.

Rājā therassa vacanaṃ sampaṭicchitvā amaccehi saddhiṃ mantento ariṭṭhaṃ nāma attano bhāgineyyaṃ āha sakkhissasi tvaṃ tāta pāṭalīputtaṃ gantvā mahābodhinā saddhiṃ ayyaṃ saṅghamittattheriṃ ānetunti sakkhissāmi deva sace me pabbajjaṃ anujānissasīti.

Gaccha tāta theriṃ ānetvā pabbajjāhīti. So rañño ca therissa ca sāsanaṃ gahetvā therassa adhiṭṭhānavasena ekadivase na jambukolapaṭṭanaṃ gantvā nāvaṃ abhirūhitva samuddaṃ atikkamitvā pāṭalīputtaṃ gantvā rañño sāsanaṃ ācikkhi-putto te deva mahiṇdathero evamāha. Sahāyassa kira te devānampiyatissassa bhātujāyā anulādevī nāma pabbajitukāmā, taṃ pabbājetuṃ ayyaṃ saṅghamittattheriṃ pahiṇeyyātha, ayyāya eva ca saddhiṃ mahābodhinti.

Therassa sāsanaṃ ārocetvā saṅghamittattheriṃ upasaṅkamitvā evamāha. Ayye tumhākaṃ bhātā mahiṇdatthero maṃ tumhākaṃ santikaṃ pesesi devānampiyatissa rañño bhātujāyā anulādevī nāma pañcahi kaññāsatehi pañcahi ca antepurisā satehi saddhiṃ pabbajitukāmāti, taṃ kira āgantvā pabbājethāti.

Sā tāva deva turita turitā gantvā raññā taimatthaṃ ārocetvā gacchāmahaṃ mahārāja tambapaṇṇidīpanti āha.

Tena hi amma mahābodhiṃ gahetvā gacchāhīti vatvā pāṭalīputtato yāva mahābodhi tāva maggaṃ paṭijaggāpetvā sattayojanāyāmaya tiyojana vitthatāya mahatiyā senāya pāṭaliputtato nikkhamitvā ariyasaṅghaṃ ādāya mahābodhisamīpaṃ agamāsi.

Senāya samussita dhajapatākaṃ nānāratana vicittaṃ anekālaṅkāra patimaṇḍitaṃ nānāvidha kusuma samākiṇṇaṃ aneka turiya saṃghraṭṭhaṃ mahābodhiṃ parikkhipi tato rājā puppha-gandha-mālādīhi pūjetvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vaṇditvā uṭṭhāya añjalimpaggayha ṭhatvā saccavacanakiriyāya bodhiṃ gaṇhitukāmo ratanapīṭhaṃ āruyha tulikaṃ gahetvā manosilāya lekhaṃ katvā yadi mahābodhinā laṅkādīpe patiṭṭhātabbaṃ, yadi cāhaṃ buddhasāsane nibbematiko bhaveyyaṃ, mahābodhi sayameva imasmiṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahatūti saccakiriyamakāsi saha saccakiriyāya bodhisākhā manosilāya paricchinnaṭṭhānehi chiṇditvā gaṇdha kalala pūrassa suvaṇṇakaṭāhassa upari aṭṭhāsi.

Tato rājā mahābodhiṃ bodhimaṇḍato mahantena sakkārena pāṭalīputtaṃ ānetvā sabbaparihārāni datvā mahābodhiṃ gaṅgāya nāvaṃ āropetvā sayampi nagarato nikkhamitvā viñjhāṭaviṃ samatikkamma anupubbena sattadivasehi tāmalittiṃ anuppatto antaramagge deva-nāga-manussā uḷāraṃ mahābodhi pūjamakaṃsu.

Rājāpi samuddatīre sattadivasāni mahābodhiṃ ṭhapetvā mahantaṃ sakkāraṃ katvā bodhimpi saṃṅghamittattherimpi saparivāraṃ nāvaṃ āropetvā gacchati vatare dasabalassa sarasa raṃsijālā muñcamāno mahābodhi rukkhoti kaṇditvā añjalimpaggahetvā assūni pavattayamāno aṭṭhāsi sāpi kho mahābodhi samarūḷhanāvā passato passato mahārājassa mahāsamuddatalaṃ pakkhaṇdi mahāsamuddepi samantā yojanaṃ vīci vūpasantā pañcavaṇṇāni padumāni pupphitāni antalikkhe dibbaturiyāni vajjiṃsu ākāse jala thala sannissitāhi devatāhi pavattitā ativiya uḷāra pūjā ahosi. Evaṃ mahatiyā pūjāya sā nāvā jambukolapaṭṭanaṃ pāvisi.

Devānampiyatissa mahārājāpi uttaradvārato paṭṭhāya yāva jambukolapaṭṭanā maggaṃ sodhāpetvā alaṅkārāpetvā nagarato nikkhamana divase uttaradvāra samīpe saddasālāvatthusmiṃ ṭhito tāya vibhūtiyā mahāsamudde āgacchantaṃyeva mahābodhiṃ therassānubhāvena disvā tuṭṭhamānaso nikkhamitvā sabbaṃ maggaṃ pañcavaṇṇehi pupphehi okiranto antarantarā pupphaagghiyāni ṭhapento ekāheneva jambukolapaṭṭanaṃ gantvā sabbatālāvacara parivuto puppha dhūpagaṇdhādīhi pūjayamāno galappamaṃnaṃ udakaṃ oruyha āgato vata redasabalassa sarasa raṃsijālaṃ vissajjanako bodhirukkhoti pasannacitto mahābodhiṃ ukkhipitvā uttamaṅge sirasmiṃ patiṭṭhapetvā mahābodhiṃ parivāretvā āgatehi soḷasahi jātisampannakulehi saddhiṃ samuddato paccuttaritvā samuddatīre bodhiṃ ṭhapetvā tīṇi divasāni sakala tambapaṇṇi rajjena pūjesi.

Atha catutthe divase mahābodhiṃ ādāya uḷāraṃ pūjaṃ kurumāno anupubbena anurādhapuraṃ sampatte anurādhapurepi mahāsakkāraṃ katvā cātuddasī divase vaḍḍhamānakacchāyāya mahābodhiṃ uttaradvārena pavesetvā nagaramajjhana atiharitvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā dakkhiṇadvārato pañcadhanu satike ṭhāne yattha amhākaṃ sammāsambuddho nirodha samāpattiṃ samāpajjitvā nisīdi. Purimakā ca tayo sammāsambuddhā samāpattiṃ appetvā nisīdiṃsu. Yattha ca kakusaṇdhassa bhagavato sirīsabodhi, konāgamanassa bhagavato udumbarabodhi, kassapassa bhagavato nigrodhabodhi, patiṭṭhāpesi -tasmiṃ mahāmeghavanuyyānassa tilakabhūte katabhūmi parikamme rājavatthudvārakoṭṭhakaṭṭhāne mahābodhiṃ patiṭṭhāpesi.

Evaṃ laṅkāhitatthāya-sāsanassaca vuddhiyā,
Mahāmeghavane ramme-mahābodhi patiṭṭhitoti;

Bodhi āgamanakathā

14. Anulādevī pañcahi kaññāsatehi pañcahi antepurisā satehīti mātugāmasahassena saddhiṃ saṅghamittattheriyā santike pabbajitvā nacirasseva saparivārā arahatte patiṭṭhāsi. Ariṭṭhopi kho rañño bhāgineyyo pañcahi purisa satehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā saparivāro nacirasseva arahatte patiṭṭhāsi. Athekadivasaṃ rājā bodhiṃ vaṇditvā therena saddhiṃ thūpārāmaṃ gacchati. Tassa lohapāsādaṭṭhānaṃ sampattassa purisā pupphāni āhariṃsu rājā therassa pupphāni adāsi. Thero pupphehi lohapāsādaṭṭhānaṃ pūjesi pupphesu bhūmiyā patita mattesu mahābhūmicālo ahosi?

Rājā kasmā bhante bhūmi calitāni pucchi. Imasmiṃ mahārāja okāse anāgate saṅghassa uposathāgāraṃ bhavissati. Tassetaṃ pubbanimittanti āha. Puna tassa mahācetiyaṭṭhānaṃ sampattassa campaka pupphāni abhihariṃsu. Tānipi rājā therassa adāsi. Thero mahācetiyaṭṭhānaṃ pupphehi pūjetvā vaṇdi tāvadeva mahāpathavī saṃkampi. Rājā bhante kasmā pathavī kampitthāti pucchi. Mahārāja imasmiṃ ṭhāne anāgate buddhassa bhagavato asadiso mahāthūpo bhavissati. Tassetaṃ pubbanimittanti āha. Ahameva karomi bhanteti. Alaṃ mahārāja tumhākaṃ aññaṃ bahuṃ kammaṃ atthi. Tumhākaṃ pana nantā duṭṭhagāmaṇī abhayo nāma kāressatīti.

Atha rājā sace bhante mayhaṃ nantā karissati. Kataṃyeva mayāti dvādasahatthaṃ pāsāṇatthamhaṃ āharāpetvā devānampiyatissa rañño nattā duṭṭhagāmaṇi abhayo nāma imasmiṃ padese thūpaṃ karotīti akkharāni likhāpetvā patiṭṭhāpesīti atha devānampiyatissarājā cetiyapappate nihitā sammāsambuddha bhutta patta pūretvā āhaṭā dhātuyohatthikkhaṇdhena āharāpetvā sakalatambapaṇṇidīpe yojane yojane thūpaṃ kāretvā dhātuyo patiṭṭhāpesi bhagavato pattaṃ pana rāja geheyava ṭhapetvā pūjamakāsīti.

Nidhāpetvāna sambuddha-dhātuyo pattamattakā,
Kārāpesi mahārāja-thūpe yojana yojaneti;

Yojanathūpa kathā

Atha rājā aññāni ca bahūni puññakammāni katvā cattālīsa vassāni rajjaṃ kāresi. Tassa accayena taṃ kaniṭṭho uttiya rājā dasavassāni rajjaṃ kāresi. Tassa accayena taṃ kaniṭṭho mahāsīvo dasavassāneva rajjaṃ kāresi tassa accayena tassāpi kaniṭṭho sūratisso dasavassāneva rajjaṃ kāresi tato assanāvika puttā dve damiḷā sūratissaṃ gahetvā dvevīsa vassāni dhammena rajjaṃ kāresuṃ. Te gahetvā muṭasīvassa rañño putto aselo nāma dasavassāni rajjaṃ kāresi atha coḷaraṭṭhato agantvā eḷāro nāma damilo asela bhūpatiṃ gahetvā catucattālīsa vassāni rajjaṃ kāresi eḷāraṃ gahetvā duṭṭhagāmaṇi abhayo rājā ahosi.

Tadatthadīpanatthaṃ ayamanupubbakathā

15. Devānampiyatissa rañño kira dutiyabhātiko uparājā mahānāgo nāma ahosi. Atha rañño devī attano puttassa rajjaṃ icchanti taracchanāvā vāpiṃ karontassa uparājassavisena ambaṃ yojetvā ambamatthake ṭhapetvā pesesi deviyi putte, uparājena saddhiṃ gato bhājane vivaṭe sayameva amabaṃ gahetvā khāditvā kālamakāsi uparājā taṃ kāraṇaṃ ñatvā deviyā bhīto tatoyeva attano deviñca balavāhanañca gahetvā rohaṇaṃ agamāsi. Tassa aggamahesi antarāmagge yaṭṭālavihāre nāma puttaṃ vijāyi tassa tissoti bhātunāma’makaṃsi.

So tato gantvā mahāgāme vasanto rohaṇe rajjaṃ kāresi tassa accayena tassa putto yaṭṭālatisso mahāgāmeyeva rajjaṃ kāresi. Tassa accayena tassāpi putto goṭhābhayo nāma tattheva rajjaṃ kāresi. Goṭhābhayassa putto kākavaṇṇatisso nāma tattheva rajjaṃ kāresi. Kākavaṇṇatissa rañño kira kalyāṇitissa rañño dhītā vihāramahādevī nāma aggamahesi ahosi sā rañño piyā ahosi manāpā. Rājā tāya saddhiṃ samaggavāsaṃ vasanto puññāni karonto vihāsi. Athekadivasaṃ devī rājageheyeva bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā sāyaṇhasamaye gaṇdhamālādīni gāhāpetvā dhammaṃ sotuṃ vihāraṃgatā, tattha nipannaṃ bāḷhagilānaṃ āsannamaraṇaṃ sīlavantaṃ sāmaṇeraṃ disvā gaṇdhamālādīhi pūjetvā attano sampattiṃ vaṇṇetvā mama puttabhāvaṃ patthetha bhanteti yāci.

So na icchi, yāpi punappuna yāciyeva. Sāmaṇeropi evaṃ sante sāsanānuggahaṃ kātuṃ sakkātisampaṭicchitvā gatinimittavasena upaṭṭhitampi devalokaṃ chaḍḍetvā nikantivasena suvaṇṇa sivikāya gacchantiyā deviyā kucchimhi paṭisaṇdhiṃ gaṇhi.

Sā dasamāsaccayena puttaṃ vijāyi. Tassa gāmaṇi abhayoti nāmaṃ kariṃsu. Aparabhāge aparampi tassa tissoti nāmaṃ kariṃsu. Gāmaṇi kumāro kamena vaḍḍhento soḷasa vassiko hutvā hatthassa tharā sippesu kovido tejobala parakkama sampanno ahosi. Atha kho kākavaṇṇatissa rājā naṇdhimitto-suranimmalo-mahāseno-goṭhayimbaro-theraputtābha- yo-bharaṇo-veḷusumano-khañcadevo-phussadevo-labhiyyavasabhoti ime dasāmahāyodhe puttassa santike ṭhapetvā vāsesi.

Tesaṃ uppattikathā mahāvaṃsato gahetabbā rājā dasamahāyodhānaṃ puttassa sakkārasamaṃsakkāraṃ kāresi tissakumāraṃ janapada rakkhanatthāya dīghavāpiyaṃ ṭhapesi athekadivasaṃ gāmiṇī kumāro attano balavāhana sampattiṃ disvā damiḷehi saddhiṃ yujjhassāmīti rañño kathāpesi. Rājā puttaṃ anurakkhanto alaṃ oragaṅganti nivāresi. So yāva tatiyaṃ kathāpesi rājā kujjhitvā hemasaṅkhalikaṃ karotha baṇdhitvā rakkhissāmīti. Abhayo pitu rañño kujjhitvā palāyitvā malayaṃ agamāsi tato paṭṭhāya pitari duṭṭhattā duṭṭhagāmaṇīti paññāto rājā puttānaṃ kalahaṭṭhānaṃ āgamanatthāya yodhehi sapathaṃ kāresi.

Atha kākavaṇṇatissa rājā catusaṭṭhivihāre kāretvā catusaṭṭhi saṃvaccharāneva ṭhatvā kālamakāsi tissakumāro pitukālakatabhāvaṃ sutvā dīghavāpito āgantvā pitu sarīrakiccaṃ kāretvā mātaraṃ - kaṇḍula hatthiñca gahetvā bhātu bhayā dīghavāpiṃ agamāsi. Amaccā sannipatitvā taṃ pavattiṃ vatvā duṭṭhagāmaṇitissa santikaṃ pesesuṃ. So taṃ sāsanaṃ sutvā bhuttasālaṃ āgamma bhātu santikaṃ dūte pesetvā tato mahāgāmaṃ āgantvā abhisekaṃ patvā mātaraṃ kaṇḍulahatthiñca pesetūti yāva tatiyaṃ bhātu santikaṃ lekhā pesetvā apesana bhāvaṃ ñatvā yuddhāya nikkhami. Kumāropi yuddhasajjohutvānikkhami. Cuḷaṅgaṇiya piṭṭhiyaṃ dvinnaṃ bhātūnaṃ mahāyuddhaṃ ahosi.

Te kira yodhā sapathassa katattā tesaṃ yuddhe sahāyā na bhaviṃsu. Tadā rañño anekasahassa manussā mariṃsu. Rājā parajjitvā tissāmaccaṃ dighatuṇikaṃ vaḷavañca gahetvā palāyi. Kumāro pacchato pacchato anubaṇdhi. Antare bhikkhu pabbataṃ māpesuṃ. Taṃ disvā kumāro bhikkhusaṅghassa kammanti ñatvā nivatti rājā palāyitvā kappaṇdakara nadiyā jalamālatitthaṃ nāma gantvaṃ chātomhiti āha. Amacco suvaṇṇasarake pakkhittabhattā niharitvā adāsi.

Rājā kālaṃ sallakkhetvā saṅghassa datvā bhuñjāmiti saṅghassa-amaccassa-vaḷavāya-attano cāti catubhāgaṃ katvā kālā ghosāpesi tadā piyaṅgudipato kuṭumbiyatissatthero nāma āgantvā purato aṭṭhāsi. Rājā theraṃ disvā pasannamānaso saṅghassa ṭhapitabhāgaṃ attano bhāgañca therassa patte pakkhipiṃ amaccopi attano bhāgaṃ pakkhipi vaḷavāpi dātukāmā ahosi. Tassābhippāyaṃ ñatvā amacco tassāpi bhāgaṃ patte pakkhipi.

Iti so rājā therassa paripuṇṇa bhattapattaṃ adāsi. Thero pattaṃ gahetvā gantvā gotamattherassa nāma adāsi. So pañcasata bhikkhu bhojetvā puna tato laddhehi bhāgehi pattapūretvā ākāse khipi patto gantvā rañño purato aṭṭhāsi tisso pattaṃ gahetvā rājānaṃ bhojetvā tato sayaṃ bhuñjitvā vaḷavaṃ bhojesi. Tato rājā sannāhaṃ cumbaṭakaṃ katvā pattaṃ vissajjesi. Tato gantvā therassa hatthe patiṭṭhāsi, rājā puna mahāgāmaṃ āgantvā senaṃ saṅkaḍḍivo saṭṭhisahassabalā gahetvā puna bhātarā saddhiṃ yujjhi tadā kumārassa aneka sahassaṃ manussā patiṃsu.

Kumāro palāyitvā vihāraṃ pavisitvā mahātherassa gehaṃ pāvisi.

Rājā pacchato pacchato anubaṇdhanto vihāraṃ paviṭṭhabhāvaṃ ñatvā nivatti pacchā therā te ubho bhātaro aññamaññaṃ khamāpesuṃ. Tadā rājā sassakammāni kāretuṃ tissakumāraṃ dīghavāpimeva pahiṇitvā sayampi bheraṃ carāpetvā sassakammāni kāresi. Atha mahājanassa saṅgahaṃkatvā kunte dhātuṃ nidhāpetvā balavāhana parivuto tissārāmaṃ gantvā saṅghaṃ vaṇditvā bhante sāsanaṃ jotetuṃ pāragaṅgaṃ gamissāmi sakkāretuṃ amhehi sahagāmino bhikkhu dethāti āha.

Saṅgho pañcasatabhikkhu adāsi. Rājā bhikkhusaṅghaṃ gahetvā kaṇḍulahatthimāruyha yodhehi parivuto mahatā balakāyena yuddhāya nikkhamitvā mahiyaṅgaṇaṃ āganantvā tattha damiḷehi saddhiṃ yujjhanto mahiyaṅgaṇe kañcuka thūpaṃ kāresi. Tassa thūpassa vibhāvanatthaṃ ayamānupubbakathā.

16. Bhagavā kira bodhite navame māse imaṃ dīpamāgantvā gaṅgātīre tiyojanāyate yojanavitthate mahānāgavanuyyāne yakkhasamāgamaṃ āgantvā tesaṃ yakkhānaṃ uparibhāge mahiyaṅgaṇa thūpassa ṭhāne vehāsayaṃ ṭhito vuṭṭhi vātaṇdhakārādīhi yakkhe santāsetvā tehi abhayaṃ yācito tumhākaṃ abhayaṃ dassāmi tumhe samaggā mayhaṃ nisīdanaṭṭhānaṃ dethāti āha.

Yakkhā, mārisa te imaṃ sakaladīpaṃ demi. Abhayaṃ no dehīti āhaṃsu. Tato bhagavā tesaṃ bhayaṃ apanuditvā tehi dinnabhabhūmiyaṃ cammakhaṇḍaṃ pattharitvā tattha nisinno tejokasiṇaṃ samāpajjitvā cammakhaṇḍaṃ samantato jāletvā vaḍḍhesi. Te cammakhaṇḍena abhibhūnā samantato sāgara pariyante rāsibhūtā ahesuṃ bhagavā iddhibalena giridīpaṃ nāma idhānetvā tattha yakkhe pavesetvā dīpaṃ yathāṭṭhāne ṭhapetvā cammakhaṇḍaṃ saṅkhipi tadā devatā samāgamo ahosi. Tasmiṃ samāgame bhagavā dhammaṃ desesi-tadā.

‘‘Nekesaṃ pāṇakoṭīnaṃ-dhammābhisamayo ahū,
Saraṇesu ca sīlesu-ṭhitā āsuṃ asaṅkhiyā;

Sotāpattiphalaṃ patvā-sele sumanakūṭake,
Mahāsumana deviṇdo-pūjiyaṃ yāci pūchiyaṃ;

Siraṃ parāmasitvāna-nilāmalasiroruhe,
Pāṇimatte adā kese tassa pāṇihito jino;

So taṃ suvaṇṇicaṅgoṭaṃ-carenādāya satthuno, nisinnaṭṭhāna racite-nānāratanasañcaye.

Uccato sattaratane-ṭhapetvāna siroruhe,
Taṃ iṇdanīla thūpena-pidahesi namassi ca’’;

Parinibbute pana bhagavati dhammasenāpati sāri puttattherassa antevāsiko sarabhū nāmeko thero citakato gīvaṭṭhidhātu gahetvā bhikkhu saṅghaparivuto āgantvā tasmiṃyeva cetiye patiṭṭhāpetvā meghavaṇṇapāsāṇehi chādetvā dvādasa hatthubbedhaṃ thūpaṃ kāretvā pakkāmi. Atha devānampiyatissa rañño bhātā cūḷābhayo nāma taṃ abbhutaṃ cetiyaṃ disvā tiṃsahatthubbedhaṃ cetiyaṃ kāresi. Idāni duṭṭhagāmaṇīpi abhayarājā mahiyaṅgaṇaṃ āgantvā tattha damiḷe maddanto asitihatthubbedhaṃ kañcukacetiyaṃ kāretvā pūjamakāsi.

Evamaccāyikaṃ kammaṃ-karontāpi guṇākarā, karonti puññaṃ sappaññā-saṃsārabhasa bhīrukāti.

Mahiyaṅgana thūpakathā

17. Tato rājā damiḷehi saddhiṃ yujjhitvā chattadamiḷaṃ gaṇhitvā tatra bahu damiḷe ghātetvā ambatitthaṃ āgantvā ambadamiḷaṃ catūhi māsehi gaṇhi. Tato oruyha mahabbale sattadamiḷe ekāheneva gaṇhi tato antarasobbhe mahākoṭṭha damiḷaṃ-doṇagāme gavara damiḷaṃ-hālakole mahissariya damiḷaṃ-nāḷisobbhe nāḷika damiḷaṃ-dighābhasagallamhi dighābhaya damiḷaṃ gaṇhi. Tato kacchatitthe kiñcisīsa damiḷaṃ catūhi māsehi gaṇhi tato veṭha nagare tāḷa damiḷaṃ, bhāṇakadamiḷañca-vahiṭṭhe vahiṭṭha damiḷaṃ=gāmaṇimhi gāmaṇi damiḷaṃ-kumbugāmamhi kumbu damiḷaṃ-naṇdika gāmamhi naṇdika damiḷaṃ-khāṇugāmamhi khāṇu damiḷaṃ-tambunnagāmake mātula bhāgineyye dve damiḷe gaṇhi tadā-

‘‘Ajānitvā sakaṃ senaṃ-ghātenti sajanā iti,
Sutvāna saccakiriyaṃ-akari tattha bhupati;

Rajjasukhāya vāyāmo-nāyaṃ mama kadāpi ca,
Sambuddhasāsanasseva-ṭhapanāya ayaṃ mama;

Tena saccena me senā-kāyopagata bhaṇḍakaṃ,
Jālavaṇṇaṃva hotūti-taṃ tatheva tadā ahu;’’

Evaṃ rājā gaṅgātīre damiḷe ghātesi. Ghātita so sabbe āgantvā vijita nagare pavisiṃsu. Tadā rājā vijita nagaraṃ gaṇhituṃ vīmaṃsanatthāya āgacchantaṃ naṇdhimittaṃ disvā kaṇḍulaṃ muñcesi. Kaṇḍulopi taṃ gaṇhituṃ āgañchi tadā naṇdhimitto hatthetahi ubho dante bāḷhaṃ gahetvā pīḷetvā ukkuṭikaṃ nisīdāpesi. Rājā ubho vimaṃsetvā vijitanagaraṃ āgato. Tato dakkhiṇadvāre yodhānaṃ mahāsaṅgāmo ahosi puratthimadvāre veḷusumano assaṃ āruyha bahū damiḷe ghātesi damiḷā anto pivisitvā dvāraṃ thakesuṃ. Tato rājā yodhe vissajjesi, kaṇḍulahatthi naṇdhimitto suranimmalo ca dakkhiṇadvāre kammaṃ kariṃsu mahāsoṇo goṭhayimbaro theraputtābhayo cāti ime tayo itaresu tīsu dvāresu kammaṃ kariṃsu.

Tañca nagaraṃ parikhāttaya parikkhittaṃ, daḷha pākāra gopuraṃ, ayo dvārayuttaṃ ahosi kaṇḍulo jāṇuhi ṭhatvā silā sudhā iṭṭhakā bhiṇditvā ayodvāraṃ pāpuṇi tadā damiḷā gopure ṭhatvā nānāvudhāni khipiṃsu pakka ayoguḷe cevapakkaṭṭhita silesañca hatthipiṭṭhiyaṃ pakkhipiṃsu? Tadā kaṇḍulo vedanaṭṭo udakaṭṭhānaṃ gantvā udake ogāhi. Tadā goṭhayimbaro na idaṃ surāpānaṃ bhavati. Ayodvāra vighāṭanaṃ nāma, gaccha dvāraṃ vighāṭehīti āha. Taṃ sutvā jātābhimāto kuñcanādaṃ katvā udana uggamma thale aṭṭhāsi atha hatthivejjo silesaṃ dhovitvā osadhaṃ akāsi. Tato rājā hatthiṃ āruyha pāṇinā kumbhe parāmasitvā sakala laṅkātale rajjaṃ tava dammīti tosetvā varabhojanaṃ bhojetvā vaṇaṃ sāṭakena veṭhetvā suvammītaṃ katvā vammapiṭṭhiyaṃ mahisacammaṃ sattaguṇaṃ katvā baṇdhitvā tassupari telacammaṃ baṇdhitvā taṃ vissajjesi so asani viyagajjanto gantvā dāṭhāhi padaraṃ vijjhitvā pādena ummāraṃ hani. Dvāraṃ bāhāhi saddhiṃ ayodvāraṃ mahāsaddena bhūmiyaṃ pati. Gopure dabbasambhāraṃ pana hatthipiṭṭhiyaṃ patantaṃ disvā naṇdhimitto bāhāhi paharitvā pavaṭṭesi tadā kaṇḍulo dāṭhāpīḷanaveraṃ chaḍḍhesi.

Tato kaṇḍulo attano piṭṭhiṃ ārūhanatthāya naṇdhimittaṃ olokesi. So tayā katamaggena na pavisissāmīti aṭṭhārasa hatthubbedhaṃ pākāraṃ bāhunā paharitvā aṭṭhusahappamāṇaṃ pākārappadesaṃ pātetvā suranimmalaṃ olokesi sopi tena katamaggaṃ anicchanto pākāraṃ laḍḍītvā nagarabbhantare pati goṭhayimbaropi - soṇopi - theraputtābhayopi ekeka dvāraṃ bhiṇditvā pavisiṃsu-tato.

‘‘Hatthi gahetvā rathacakkaṃ-mitto sakaṭa pañjaraṃ,
Nāḷikerataruṃ goṭho-nimmalo khaggamuttamaṃ;

Tālarukkhaṃ mahāsoṇo-theraputto mahāgadaṃ,
Visuṃ visuṃ vīthigatā-damiḷe nattha cuṇṇayuṃ’’;

Evaṃ vijitanagaraṃ catūhi māsehi bhiṇditvā damiḷe māretvā tato garilokaṃ nāma gantvā giriya damiḷaṃ aggahesi. Tato mahela nagaraṃ gantvā catūhi māsehi mahela rājānaṃ gaṇhiṃ tato rājā anurudhapuraṃ gacchanto paritokāsapabbate nāma khaṇdhāvāraṃ nivāsetvā tattha taḷākaṃ kāretvā jeṭṭhamūlamāsamhi udakakīḷaṃ kīḷi. Eḷāropi duṭṭhagāmaṇissa āgatabhāvaṃ sutvā amaccehi saddhiṃ mantetvā sve yuddhaṃ karissāmāti nicchayaṃ akāsi punadivase sannaddho mahāpabbata hatthiṃ āruyha mahā balakāya parivuto nikkhami. Gāmaṇīpi mātarā saddhiṃ mantetvā dvattiṃsa bala koṭṭhake kāretvā chattadhare rājarūpake tattha tattha ṭhapesi. Abbhantara koṭṭhake sayaṃ aṭṭhāsi.

Tato saṅgāme vattamāne eḷāra rañño dīghajattu nāma mahā yodho khaggaphalakaṃ gahetvā bhūmito aṭṭhārasa hatthaṃ nabhamuggantvā rājarūpaṃ chiṇditvā paṭhamaṃ bala koṭṭhakaṃ bhiṇdi evaṃ sesepi balakoṭṭhake bhiṇditvā mahāgamaṇinā ṭhataṃ balakoṭṭhakaṃ āgami. Tadā suranimmalo rañño parigacchantaṃ disvā attano nāmaṃ sāvetvā taṃ akkosi taṃ sutvā dīghajantu paṭhamaṃ imaṃ māremīti kujjhitvā ākasamabbhuggantvā attanopari otarantaṃ disvā saranimmalo attano phalakaṃ upanāmesi. Itaropi phalakena saddhiṃ taṃ bhiṇdissa mīti cintetvā phalakaṃ pahari. Itaro phalakaṃ muñci, dīghajantu phalakaṃ chiṇdanto bhūmiyaṃ pati. Suranimmalo taṃ sattiyā pahari, phussadevo taṃ khaṇe saṅkhaṃ dhami, asanisaddo viya ahosi ummādappattā viya manussā ahesuṃ. Tato damiḷa senā bhijjittha, eḷāro palāyittha tadāpi bahu damiḷe ghātesuṃ.

''Tattha vāpijalaṃ āsi-hatānaṃ lohitāvilaṃ,
Tasmā kulatthavāpīti-nāmato vissutā ahū;

Carāpetvā tahiṃ bheriṃ-duṭṭhagāmiṇi bhūpati,
Na hanissatu eḷāraṃ-maṃ muñciya paro iti;

Sannaddho sayamāruyha-sannaddhaṃ kaṇḍulaṃ kariṃ,
Eḷāraṃ anubaṇdhanto-dakkhiṇadvāra māgami;

Pure dakkhiṇabhāgamhi-ubho yujjhiṃsu bhūmipā,
Tomaraṃ khipi eḷāro-gāmaṇi taṃ avañcayi;

Vijjhāpesi ca dantehi-taṃ hatthiṃ sakahatthinā,
Tomaraṃ khipi eḷāro-sahatthi tattha so pati;

Tato vijita saṅgāmo-sayoggabalavāhano,
Laṅkā ekātapattaṃ so-katvāna pāvisi puraṃ;''

Atha rājā nagare bheriṃ carāpetvā samantā yojanappamāṇe manusse sannipātetvā eḷāra rañño sarīraṃ mahantaṃ sakkāraṃ kāretvā kūṭāgārena netvā jhāpetvā tattha teciyaṃ kāretvā parihāramadāsi. Ajjapi rājāno taṃ padesampatvā bheriṃ na vādāpenti. Evaṃ duṭṭhagāmaṇi abhaya mahārājā dvattiṃsa damiḷa rājāno māretvā laṅkādīpaṃ ekacchattamakāsi.

Yadā duṭṭhagāmaṇi vijitaṃ nagaraṃ gaṇhi tadā dīghajantu yodho eḷāraṃ upasaṅkamitvā attano bhāgineyyassa bhallukassa yodha bhāvaṃ ācikkhitvā idhāgamanatthāya tassa santikaṃ pesesi. Bhallukopi eḷārassa daḍḍhadivasato sattame divase saṭṭhiyā purisa sahassehi saddhiṃ otiṇṇo rañño matabhāvaṃ sutvāpi lajjāya yujjhissāmīti mahātitthato nikkhamitvā kolambahālake nāma gāme khaṇḍhāvāraṃ nivesesi. Rājāpi tassā'gamanaṃ sutvā sannaddho kaṇḍulaṃ āruyha yodhaparivuto mahatā balakāyena abhinikkhami. Phussadevopi pañcāvudha sannaddho rañño pacchimāsane nisīdi. Bhallukopi pañcāvudha sannaddho hatthiṃ āruyha rājābhimukho agañchi. Tadā kaṇḍulo tassa vegamaṇdi bhāvatthaṃ sanikaṃ sanikaṃ paccosakaki senāpi hatthinā saddhiṃ tatheva paccosakaki.

Rājā phussadevaṃ āha ayaṃ hatthi pubbe aṭṭhavīsatiyā yuddhesu apaccosakakitvā idāni kasmā pana paccosakkatīti. So āhādeva. Amhākameva jayo ayaṃ gajo jayabhūmiṃ avekkhanto paccosakkati jayabhūmiṃ patvā ṭhassatīti? Nāgopi paccosakakitva pura devassa passe mahāvihāra sīmante aṭṭhāsi.

Tato bhalluko rājābhimukhā āgantvā rājānaṃ uppaṇḍesi rājāpi khaggatalena mukhaṃ pidhāya taṃ akkosi rañño mukhe vijjhissāmīti saraṃ khipi. So khaggatala māgaccabhūmiyaṃ pati, bhalluko mukhe viddhesmiti saññāya ukkuṭṭhi, akāsi tadā rañño pacchimāsane nisinno phussadevo rañño kuṇḍalaṃ ghaṭento tassa mukhe kaṇḍaṃ pātesi rañño pāde katvā patamānassa jāṇumhi aparena kaṇḍena vijjhitvā rañño sīsaṃ katvā pātesi. Rājā laddhajayo nagaraṃ āgantvā saraṃ āharāpetvā puṅkhena ujukaṃ ṭhapāpetvā taṃ pamāṇaṃ kahāpaṇarāsiṃ katvā phussadevassa adāsi.

Evaṃ laṅkārajjaṃ ekacchattaṃ katvā rājā yodhānaṃ yathānurūpaṃ ṭhānantaraṃ adāsi. Theraputtābhayo pana dīyamānaṃ ṭṭhānantaraṃ na gaṇhi kasmā na gaṇhasiti pucchino yuddhaṃ atthi mahārājāti āhaṃ. Idāni ekarajje kate kiṃ nāma yuddhanti pucchite kilesa corehi yujjhissa mīti āha. Rājā punappunaṃ nivāresi sopi punappuna yācitvā rājānuññāya pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karonto arahattaṃ patvā pañca khīṇāsavasata parivāro ahosi.

Tato rājā attano pāsādatale sirīsayanagato mahatiṃ sampattiṃ oloketvā akkhobhiṇi senāghātaṃ anussari. Anussarantassa rañño mahantaṃ demanassaṃ uppajji sagga maggantarāyo me bhaveyyāti.

Tadā piyaṅgudīpe arahanto rañño paricitakkaṃ ñatvā taṃ assāsetuṃ aṭṭha arahante pesse. Te āgantvā āgatabhāvā nivedetvā pāsādatalaṃ abhiruhiṃsu rājā there vaṇditvā āsane nisīdāpetvā āgata kāraṇaṃ pucchi. Therāpi āgata kāraṇaṃ vatvā rañño tena kammunā sagga-mokkhantarāyabhāvaṃ bodhetva pakkamiṃsu rājā tesaṃ vacanaṃ sutvā assāsaṃ paṭilabhitvā vaṇditvā (te vissajjetvā) sirisayanagato puna cintesi.

Mātipitaro kho pana mā co kadācipi vinā saṅghena āhāraṃ bhuñjathāti amhehi sapathaṃ kāresuṃ bhikkhusaṅghassa adatvā bhuttaṃ atthi nu kho natthiti cintayanto satisammosena saṅghassa adatvā pātarāsakāle paribhuttaṃ ekaṃyeva maricavaṭṭiṃ addasa. Disvā ca ayuttaṃ mayā kataṃ daṇḍakammaṃ me kātabbantī cintesi atha rājā chattamaṅgala sattāhe vītivatte mahatā rājānubhāvena mahantena kīḷāvidhānena udakakīḷaṃ kīḷituṃ abhisittānaṃ rājunaṃ cārittānu pālanatthañca tissavāpiṃ agamāsi. Rañño sabbaṃ paricchadaṃ upāhanachattāni ca maricavaṭṭi vihāraṭṭhānamhi ṭhapayiṃsu.

Tatrāpi thūpaṭṭhāne rājapurisā rañño sadhātukaṃ kuntaṃ ujukaṃ ṭhapesuṃ. Rājā divasabhāgaṃ orodha parivuto kīḷitvā sāyaṇhe jāte nagaraṃ gamissāma kuntaṃ vaḍḍhethāti āha. Rājapurisā kuntaṃ gaṇhantā cāletuṃ nāsakkhiṃsu rājasena, taṃ acchariyaṃ disvā samāgantvā gaṇdhamālādīhi pūjesi rājāpi mahantaṃ acchariyaṃ disvā haṭṭhamānaso samantā ārakkhaṃ saṃvidahitvā nagaraṃ pāvisi.

Tato rājā kuntaṃ parikkhipāpetvā cetiyaṃ taṃ parikkhipāpetvā vihārañca kāresi. Vihāro tīhi saṃvaccharehi niṭṭhāsiṃ rājā vihāramahatthāya saṅghaṃ sannipātesi bhikkhūnaṃ satasahassāni bhikkhunīnaṃ navuti sahassāni sannipatiṃsu tasmiṃ samāgame rājā saṅghaṃ vaṇditvā evamāha bhante vissaritvā vinā saṅghena maricavaṭṭikaṃ paribhuñjiṃ tadatthaṃ daṇḍakammaṃ me hotūti-sacetiyaṃ maricavaṭṭiyaṃ vihāraṃ kāresiṃ patigaṇhātu bhante saṅgho sacetiyaṃ vihāranti dakkhiṇodakaṃ pātetvā bhikkhusaṅghassa vihāraṃ adāsi.

Vihārassa samantato bhikkhusaṅghassa nisīdanatthāya mahantaṃ maṇḍapaṃ kāresi maṇḍapa pādā abhayavāpiyā jale patiṭṭhitā ahesuṃ. Sesokāse kathācanatthi. Tattha bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā sattāhaṃ mahādānaṃ datvā sabbaparikkhāraṃ adāsi. Tattha saṅghattherena laddha parikkhāro satasahassagghanako ahosi.

Evaṃ-

‘‘Yuddhe dāne ca sūrena-sūrinā ratanattame,
Pasannāmalacittena-sāsanujjotanatthinā;

Raññā kataññunā tena-thūpakārāpanādito,
Vihāramahanantāni - pūjetuṃ ratanattayaṃ;

Pariccattadhanānettha-anagghāni vimuñciya,
Sesāni honti ekāya-ūnā visatikoṭiyo;’’

Evaṃ sapañño bhidūre asāre,
Dehe dhane saṅgamatikkamitvā
Katvāna puññaṃ sukhasādanatthaṃ,
Sāraṃ gahetuṃ satataṃ yateyyāti;

Marīcavaṭṭi vihārakathā

18. Tato rājā cintesi mahāmahiṇdatthero kira mama ayyakassa devānampiyatissa rañño evamāha. Nattā te mahārāja duṭṭhagāmaṇi abhayo visaṃ hatthasatikaṃ sovaṇṇamāliṃ thūpaṃ kāressati. Saṅghassa ca uposathāgārabhūtaṃ navabhūmakaṃ lohapāsādaṃ kāressatīti cintetvā ca pana olokento rājagehe karaṇḍake ṭhapitaṃ suvaṇṇapaṭṭalekhaṃ disvā taṃ vācesi. Anāgate cattālīsaṃ vassasataṃ atikkamma kākavaṇṇatissassa putto duṭṭhagāmaṇi abhayo idañcidañca kāressatīti sutvā haṭṭho udaggo appoṭhesi-ayyena kira vatamhi diṭṭho mahā mahiṇdenāti.

Tato pātova mahāmeghavanaṃ gantvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā etadavoca? Bhante bhikkhusaṅghassa uposathāgāraṃ katvā devavimāna sadisaṃ pāsādaṃ kāressāmi devalokaṃ pesetvā paṭe vimānākāraṃ likhāpetvā me dethāti? Saṅgho aṭṭha khīṇāsave pesesi. Te tāvatiṃsabhavanaṃ gantvā dvādasayojanubbedhā aṭṭhacattālīsa yojana parikkhepaṃ kūṭāgāraṃ sahassa patimaṇḍitaṃ navabhūmakaṃ sahassagabbhaṃ khīraṇa devadhītāya puññānubhāvanibbattaṃ ākāsaṭṭhaṃ ratanapāsādaṃ oloketvā hiṅgulakena paṭe tadākāraṃ likhitvā ānetvā bhikkhusaṅghassa adaṃsu saṅgho rañño pāhesi.

Taṃ disvā rājā tuṭṭhamānaso tadā taṃ lekhatulyaṃ lohapāsādaṃ kāresi. Kammantārambha kāle pana catusu dvāresu aṭṭhasatasahassāni hiraññāni ṭhapāpesi tadā catusu dvāresu sahassa sahassaṃ vatthapuṭāni ceva guḷa-tela-sakkhara-madhupurā anekasahassacāṭiyo ca ṭhapāpesi. Pāsāde amūlakena kammaṃ na kātabbanti bheriṃ cārapetvā amūlakena katakammaṃ agghāpetvā kārakānaṃ mūlaṃ dāpesi. Pāsādo ekekena passena hatthasata hatthasatappamāṇo ahosi tathā ubbedhana, navabhūmāyo cassa ahesuṃ ekekissā bhūmiyā sataṃ sataṃ kūṭāgārāni, tāni sabbānipi ratanakhacitāni ceva suvaṇṇa kiṅkiṇikāpanti parikkhittāni ca ahesuṃ tesaṃ kūṭāgārāni nānāratana bhūsikā pavāḷa vedikā ceva, tāsaṃ padumāni ca nānāratana vicittāneva ahesuṃ. Tathā sahassagabbhā ca nānāratana khacitā sīyapañjara vibhūsitā ca. Vessavanassa nārivābhanayānaṃ sutvā tadākāraṃ majjhe ratana maṇḍapaṃ kāresi.

So anekehi ratanatthambhehi sīhavyagghādi rūpehi devatā rūpehi ca patimaṇḍito samantato olambaka muttā jālena ca parikkhitto ahosi pavāḷavedikā cassa pubbe vuttappakārāva sattaratana vicittamaṇḍapa majjhe pana eḷikamaya bhūmiyā dantamaya pallaṅko ahosi apassenampi dantamayameva, so suvaṇṇasūriyamaṇḍalehi rajata caṇda maṇḍalehi muttāmaya tārakāhi ca vicitto tattha tattha yathārahaṃ nānāratanamaya padumāni ceva pasāda janakāni ca jātakāni antarantarā suvaṇṇalatāyo ca kāresi. Tattha mahagghaṃ paccattharaṇaṃ attharitvā manuññaṃ danta vijaniṃ ṭhapesi. Pavāḷamaya pādukā kāresi. Tathā pallaṅkassopari eḷikabhūmiyā patiṭṭhitaṃ rajatamayadaṇḍaṃ setaccattaṃ kāresi. Tattha sattaratanamayāni aṭṭhamaṅgalāni antarantarā ca maṇimuttāmayā catuppāda pantiyo ca kāresi. Chattante cassa ratanamaya ghaṇṭāpantiyo olambiṃsu.

Pāsādo chattaṃ pallaṅko maṇḍapo cāti cattāro anagghā ahesuṃ mahagghāni mañcapīṭhāni paññatvo tattha mahagghāni kambalāni bhummattharaṇāni attharāpesi āvamana kumhi uḷuṅko ca sovaṇṇamayāyeva ahesuṃ. Sesa paribhoga bhaṇḍesu vattabbameva natthi dvārakoṭṭhakopi manohara pākārena parikkhitto. Tambalohiṭṭhikābhi pana chāditattā pāsādassa lohapāsādoti vohāro ahosi.

Evaṃ tāvatiṃsabhavane devasabhā viya pāsādaṃ niṭṭhāpetvā saṅghaṃ sannipātesi. Maricavaṭṭi vihāramage viya saṅgho sannipati. Paṭhamabhūmiyaṃ puthujjanāyeva aṭṭhaṃsu dutiyabhūmiyā tepiṭakā, tatiyādisu tīsu bhūmisu kamena sotāpanna - sakadāgāmi - anāgāmino, upari catusu bhūmisu khīṇāsavāyeva aṭṭhaṃsu. Evaṃ saṅghaṃ sannipātetvā saṅghassa pāsādaṃ datvā maricavaṭṭi vihāramahe viya sattāhaṃ mahādānamadāsīti.

‘‘Pāsādahetu cattāni-mahācāgena rājinā,
Anagghāni ṭhapetvāna-ahesuṃ tiṃsakoṭiyo;’’

Pahāya gamanīyantaṃ-datvāna dhanasañcayaṃ,
Anugāmidhanaṃ dānaṃ-evaṃ kubbanti paṇḍitā;

19. Athekadivasaṃ rājā satasahassaṃ vissajjetvā mahābodhi pūjaṃ kāretvā nagaraṃ pavisanto thūpaṭṭhāne patiṭṭhitaṃ silāthūpaṃ disvā mahiṇdattherena vuttavacanaṃ anussaritvā mahāthūpaṃ kāressāmīti katasanniṭṭhāno nagaraṃ pavisitvā mahaṃtalaṃ āruyha subhojanaṃ bhuñjitvā sirisayanagato evaṃ cintesi mayā damiḷe maddamānena ayaṃ loko ativiya pīḷito, kena nu kho upāyena lokassa piḷanaṃ akatvā dhammena samena mahā cetiyassa anucchavikaṃ iṭṭhakā uppādessāmīti taṃ cintitaṃ chattaṃ adhivatthā devatā jānitvā rājā evaṃ cintesīti ugghosesi.

Paramparāya devalokepi kolāhalamahosi taṃ ñatvā sakko devarājaṃ vissakammaṃ āmantetvā’tāta! Vissa kamma! Duṭṭhagāmaṇi abhaya mahārājā mahā cetiyassa iṭṭhakatthāya cintesi. Tvaṃ gantvā uttarapasse nagarato yojanappamāṇe ṭhāne gambhira nadiyā tīre iṭṭhakā māpetvā ehi’ti pesesi.

Taṃ ñatvā vissakamma devaputto āgantvā tattheva mahācetiyānucchavikaṃ iṭṭhakā māpetvā devapurameva gato. Puna divase eko sunakhaluddo sunakhe gahetvā araññaṃ gantvā tattha tattha vicaranto taṃ ṭhānaṃ patvā iṭṭhakā adisvā ca nikkhami. Tasmiṃ khaṇe ekā bhummā devatā tassa iṭṭhakā dassetuṃ mahantaṃ godhāvaṇṇaṃ gahetvā luddassa sunakhānañca attānaṃ dassetvā tehi anubaddho iṭṭhakābhimukhaṃ attvā antaradhāyi.

Sunakhaluddo iṭṭhakā disvā amhākaṃ rājā thūpaṃ kāretukāmo, mahanto vata no paṇṇākāro laddhoti haṭṭhamānaso puna divase pātoca āgantvā attanā diṭṭhaṃ iṭṭhaka paṇṇākāraṃ rañño nivedesi. Rājā taṃ sāsanaṃ sutvā attamano hutvā tassa mahantaṃ sakkāraṃ kāretvā taṃyeva iṭṭhaka gopanaṃ kāresi. Tato rājā ahameva iṭṭhakolokanatthāya gacchāmi - kuntaṃ vaḍḍhethāti āha.

Tasmiṃyeva khaṇe puna aññaṃ sāsanaṃ āhariṃsu. Nagarato tiyojanamatthake ṭhāne pubbuttarakaṇṇe ācāra viṭṭhigāme tiyāmarattiṃ abhippavaṭṭe deve soḷasa karīsappamāṇe padese suvaṇṇabījāni uṭṭhahiṃsu. Tāni pamāṇato ukkaṭṭhāni vidatthippamāṇāni. Omakāni aṭṭhaṅgulappamāṇāni ahesuṃ, atha vibhātāya rattiyā gāmavāsino suvaṇṇabijāni disvā rāchā’rahaṃ vata bhaṇḍaṃ uppannanti samantato ārakkhā saṃvidahitvā suvaṇṇabījāni pātiyaṃ pūretvā āgantvā rañño dassesuṃ rājā tesampi yathārahaṃ sakkāraṃ kāretvā teyeva suvaṇṇa gopake akāsi.

Atha tasmiṃyeva khaṇe aññaṃ sāsanaṃ āhariṃsu. Nagarato pācīnapasse sattayojana matthako ṭhāne pāragaṅgāya tambaviṭṭhi nāma janapade tambalohaṃ uppajji. Gāmikā pātiṃ pūretvā tambalohaṃ gahetvā āgantvā rañño dassesuṃ rājā yathānurūpaṃ sakkāraṃ tesampi kāretvā teyeva gopake akāsi.

Tadanantaraṃ aññaṃ sāsanaṃ āhariṃsu. Purato catuyojanamatthako ṭhāne pubbadakkhiṇa kaṇṇe sumanavāpigāme uppalakuruviṇda missakā bahū maṇayo uppajjiṃsu gāmikā pātiṃ pūretvā āgantvā mānayo rañño dassesuṃ. Rājā tesampi sakkāraṃ kāretvā teyeva gopake akāsi.

Tadanantaraṃ aññampi sāsanaṃ āhariṃsu. Nagarato dakkhiṇa passe aṭṭhayojana matthake ṭhāne ambaṭṭhakola janapade ekasmiṃ leṇe rajataṃ uppajji tasmiṃ samaye nagaravāsiko eko vāṇijo bahūhi sakaṭehi haḷiddi siṅgiverādīnamatthāya malayaṃ gato, leṇassa avidūre sakaṭāni muñcitvā patodadāruṃ pariyesanto taṃ pabbataṃ abhirūḷho ekaṃ paṇasayaṭṭhiṃ addasa.

Tassa mahantaṃ cāṭippamāṇaṃ ekameva paṇasa phalaṃ naruṇayaṭṭhiṃ nāmetvā heṭṭhā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ aṭṭhāsi. So taṃ phalabhārena namitaṃ disvā upagantvā hatthena parāmasitvā pakkabhāvaṃ ñatvā vaṇṭaṃ chiṇdi paṇasayaṭṭhi uggantvā yaṭāṭṭhānaṃ aṭṭhāsi vāṇijo aggaṃ datvā bhuñjissāmīti cintetvā kālaṃ ghosesi. Tadā cattāro khīṇāsava āgantvā tassa purato pāturahesuṃ. Vāṇijo te disvā attamano pāde vaṇditvā nisīdāpetvā tassa phalassa vaṇṭāsamantā vāsiyā tacchetvā apassayaṃ luñcitvā apanāmesi. Samantato yusaṃ otaritvā apassayānitaṃ āvāṭaṃ pūresi vāṇijo manosilodakavaṇṇa paṇasayusaṃ patte pūretvā adāsi. Te khīṇāsavā tassa passantasseva ākāsamabbhuggantvā pakkamiṃsu.

So puna kālaṃghosesi aññe cattaro khīṇāsavā āgamiṃsu. Tesampi hatthato patte gahetvā suvaṇṇavaṇṇehi pana samiñjehi pūretvā adāsi tesu tayo therā ākāsena pakkamiṃsu itaro iṇdaguttatthero nāma khīṇāsavo tassa taṃ rajataṃ dassetukāmo upari pabbatā otaritvā tassa leṇassa avidūre nisīditvā paṇasa miñjaṃ paribhuñjati upāsako therassa gatakāle avasesa miñjaṃ attanāpi khāditvā sesakaṃ bhaṇḍikaṃ katvā ādāya gacchanto theraṃ disvā udakañca pattadhovanasākhañca adāsi.

Theropi leṇadvārena sakaṭa samīpagāmi maggaṃ māpetvā iminā maggena gaccha upāsakāti āha. So theraṃ vaṇditvā tena maggena gacchanto leṇadvāraṃ patvā samantā leṇaṃ olokento taṃ rajatarāsiṃ disvā rajatapiṇḍaṃ gahetvā cāsiyā chiṇditvā rajatabhāvaṃ ñatvā mahantaṃ sajjhapiṇḍaṃ gahetvā sakaṭa santikaṃ gantvā tiṇodaka sampanne ṭhāne sakaṭāni nivesetvā lahuṃ anurādhapuraṃ gantvā raññño dassetvā tamatthaṃ nivedesi rājā tassāpi yathārahaṃ sakkāraṃ kāresi.

Tadantaraṃ aññampi sāsanaṃ āhariṃsu nagarato pacchima disābhāge pañca yojana matthake ṭhāne uruvela pabbata mahāmalakamattā pacāḷa missakā saṭṭhi sakaṭappamāṇamuttā samuddato thalamuggamiṃsu kevaṭṭā disvā rājārahaṃ vata bhaṇḍaṃ uppannanti rāsiṃ katvā ārakkhaṃ datvā pātiṃ pūretvā āgantvā rañño dassetvā tamatthaṃ nivedesuṃ. Rājā tesampi yathārahaṃ sakkāraṃ kāresi.

Puna aññaṃ sāsanaṃ āhariṃsu nagarato pacchimuttara kaṇṇe sattayojana matthake ṭhāne peḷivāpi gāmassa vāpiyā otiṇṇa kaṇdare pulina puṭṭhe nisadapotappamāṇa dīghato vidatthicaturaṅgulā ummāpupphavaṇṇā cattāro mahāmaṇi uppajjiṃsu. Atheko matto nāma sunakhaluddo sunakhe gahetvā tattha vicaranto taṃ ṭhānaṃ patvā disvā rājārahaṃ vata bhaṇḍanti vālikāhi paṭicchādetvā āgantvā rañño nivedesi. Rājā tassāpi yathārahaṃ sakkāraṃ kāresi. Evaṃ rājā thūpatthāya uppannāni iṭṭhakādīni tadaheva assosi iṭṭhaka rajatānaṃ uppannaṭṭhānaṃ teneva nāmaṃ labhi.

Thūpasādhana lābhakathā

20. Atha rājā thūpatthāya uppannāni suvaṇṇādīni āharāpetvā bhaṇḍāgāresu rāsiṃ kāresi tato sabbasambhāre samatte visākha puṇṇamuposathadivase patta visākha nakkhatte mahāthūpakaraṇatthāya bhūmiparikammaṃ ārabhi. Rājā thupaṭṭhāne patiṭṭhāpitaṃ silāthūpaṃ harāpetvā thirabhāvatthāya samantato hatthipākāra pariyantaṃ gambhīrato sataratanappamāṇaṃ bhūmiṃ khanāpetvā paṃsuṃ apanetvā yodhehi guḷapāsāṇe attharāpetvā kammārakūṭehi āhanāpetvā cuṇṇavicuṇṇe kāresi.

Tato cammavinaddhehi pādehi mahā hatthīhi maddāpetvā pāsāṇakoṭṭimassupari navanīta mattikaṃ attharāpesi. Ākāsa gaṅgāyahi tipatitaṭṭhāne udakabindūni uggantvā samantā tiṃsa yojanappamāṇapadese patanti yattha sayañjātasālī uppajjatti taṃ ṭhānaṃ niccameva tintattā nintasīsakoḷaṃ nāma chātaṃ. Tattha mattikā sukhumuttā navanīta mattikāti vuccati.

Taṃ tato khīṇasavā sāmaṇerā āharanti tāya sabbattha mattikākiccanti ñātabbaṃ. Mattikopari iṭṭhakā attharāpesi. Iṭṭhakopari kharasukammaṃ, tassoparikuruviṇdapāsāṇaṃ, tassopariayojālaṃ, tassopari khīṇāsava sāmaṇerehi himavantato āhaṭaṃ sugaṇdhamārumbaṃ, tassopari khīrapāsāṇaṃ, tassopari eḷikapāsāṇaṃ, tassopari sīlaṃ attharāpesi. Sabbamattikākicce navanītamattikā eva ahosi.

Silāsatthāropari rasodaka santintena kapittha niyyāsena aṭṭhaṅgulabahalatambalohapaṭṭaṃ, tassopari tilatelayantintāya manosilāya sattaṅgula bahalaṃ rajatapaṭṭaṃ attharāpesi evaṃ rājā sabbākārena bhūmiparikammaṃ kārāpetvā āsāḷahi sukkapakkhassa cātuddasa divase bhikkhusaṅghā sannipātetvā evamāha. Sve puṇṇamuposathadivase uttarāsāḷha nakkhattena mahācetiye maṅgaliṭṭhakaṃ patiṭṭhāpessāmi sve thūpūṭṭhāne sabbo saṅgho santipatatūti nagare bheriṃ carāpesi mahājano uposathiko hutvā gaṇdhamālādīni gahetvā thūpaṭṭhāne sannipatatūti.

Tato visākhasiri devanāmake dve amacce āṇāpesi. Tumhe gantvā mahā cetiyaṭṭhānaṃ alaṅkarothāti. Te gantvā samantato rajatapaṭṭavaṇṇavālukaṃ okīrāpetvā lājapañcamakāni pupphāni vikiritvā kadalitoraṇaṃ ussāpetvā puṇṇaghaṭe ṭhapāpetvā maṇivaṇṇe veḷumhi pañcapaṇṇadhajaṃ baṇdhāpetvā gaṇdhasampannāni nānāvidha kusumānisaṇtharāpetvā nānāppakārehi taṃ ṭhānaṃ alaṅkariṃsu.

Atha rājā sakalanagarañca vihāragāmi maggañca alaṅkārāpesi pabhātāya rattiyā nagare catusu dvāresu massu kammatthāya nahāpite, nahāpanatthāyanahāpanake, alaṅkāratthāya kappakeva nānāvirāga vattha gaṇdhamālādīni ca sūpavyañjana sampannāni madhurabhattāni ca ṭhapāpetvā sabbe nagarā ca jānapadā ca yathāruciṃ massūkammaṃ kāretvā nahātvā bhuñjitvā vatthābharaṇādīhi alaṅkaritvā mahācetiyaṭṭhānaṃ āgacchantūti āyuttakehi ārocāpesi.

Sayampi sabbābharaṇa vibhūsito cattālīsa purisa sahassehi saddhiṃ uposako hutvā anekehi sumaṇḍita pasādhitehi amaccehi gahitārakkho alaṅkatāhi devakañña pamāhi nāṭakitthihi parivuto amaragaṇa parivuto devarājā viya attano sirisampattihā mahājanaṃ tosayanto anekehi turiya saṅghuṭṭhehi vattamānehi aparaṇhe mahāthūpaṭṭhānaṃ upagañji. Mahā cetiyaṭṭhāna maṅgalatthāya puṭabaddhāni vatthāni aṭṭhuttara sahassaṃ ṭhapāpesi. Catusu passesu vattharāsiṃ kāresi tela-madhu-sakkara-phāṇitādīni ca ṭhapāpesi.

Atha nānādesato bahū bhikkhū āgamiṃsu rājagahā samantā iṇdiguttatthero nāma asīti bhikkhusahassāni gahetvā ākāsenāgañchi tathā bārāṇasiyaṃ isipatane mahā vihārato dhammasenatthero nāma dvādasa bhikkhusahassāni. Sāvatthiyaṃ jetavana vihārato piyadassi nāma thero saṭṭhi bhikkhu sahassāni vesāliyaṃ mahā vanato buddharakkhitatthero aṭṭhārasa bhikkhu sahassāni, kosambiyaṃ ghositārāmato mahādhammarakkhitatthero tiṃsa bhikkhusahassāni. Ujjeniyaṃ dakkhiṇagiri mahā vihārato dhammarakkhitatthero cattālīsa bhikkhusahassāni-pāṭaliputte asokārāmato mittiṇṇatthero bhikkhūnaṃ satasahassāni saṭṭhiñca sahassāni gaṇdhāra raṭṭhato attinna thero nāma bhikkhūnaṃ dve satasahassāni asītiñca sahassāni. Mahāpallava bhogato mahādevatthero bhikkhūnaṃ cattāri satasahassāni saṭṭhiñca sahassāni yonakaraṭṭhe alasaṇdā nagarato yonaka dhammarakkhitatthero tiṃsa bhikkhu sahassāni. Viñjhāṭavivattaniya senāsanato uttaratthero asīti bhikkhusahassāni. Mahābodhimaṇḍa vihārato cittaguttatthero tiṃsa bhikkhusahassāni vanavāsibhogato caṇdaguttatthero asīti bhikkhusahassāni. Kelāsa mahāvihārato suribhaguttatthero channavuti sahassāni gahetvā ākāsenāgañchi.

‘‘Bhikkhūnaṃ dīpavāsīnaṃ-āgatānañca sabbaso,
Gaṇanāya paricchedo-porāṇehi na bhāsito;

Samāgatānaṃ bhikkhūnaṃ-sabbesaṃ taṃ samāgame,
Vuttā khīṇāsavāyeva-te channavuti koṭiyo;’’

Atha saṅgho parikkhitta pavāḷavedikā viya majjhe rañño okāse ṭhapetvā aññamaññaṃ aghaṭṭetvā aṭṭhāsi. Pācinapasse buddharakkhitanāmako khīṇāsāvatthero attanāsadisanāmake pañcasatakhīṇāsave gahetvā aṭṭhāsi. Tathā dakkhiṇapasse pacchimapasse uttarapasse ca dhammarakkhita - saṅgharakkhita - ānaṇda nāmakā khīṇāsavattherā attanā sadisanāmake pañcapañcasata khīṇāsave gahetvā aṭṭhaṃsu piyadassi nāma khīṇāsavatthero mahābhikkhusaṅghaṃ gahetvā pubbuttara kaṇṇe aṭṭhāsi.

Rājā kira saṅghamajjhaṃ pavisantoyeva sace mayā kayiramānaṃ cetiyakammaṃ anantarāyena niṭṭhaṃ gacchati pācina-dakkhiṇa-pacchima-uttarapassesu buddharakkhita-cammarakkhita-saṅgharakkhita-ānaṇda nāmakā therā attanāsadisanāmake pañcapañcasatabhikkhu gahetvā tiṭṭhantu piyadassi nāma thero pubbuttarakaṇṇe bhikkhusaṅghaṃ gahetvā tiṭṭhatūti cintesi. Therāpi rañño adhippāyaṃ ñatvā tathā ṭhitāti vadantī siddhatthero pana maṅgalo-sumano-padumo-sīvali-caṇdagutto-sūriyagutto-iṇdagu- tto-sāgaro-cittaseno -jayaseno-acaloti imehi ekādasahi therehi parivuto puṇṇaghaṭe pūrato katvā puratthābhimukho aṭṭhāsi.

Atha rājā tathā ṭhitaṃ bhikkhusaṅghaṃ disvā pasannacitto gaṇdhamālādīhi pūjetvā padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā puṇṇasaṭaṭṭhānaṃ pavisitvā suyaṇṇakhīle paṭimukkaṃrajatamayaṃ paribbhamana daṇḍaṃ vijjamānamātāpitūnaṃ ubhato sujātena sumaṇḍita pasādhitena abhimaṅgala sammatena amaccaputtena gāhāpetvā mahantaṃ cetiyāvaṭṭaṃ kāretuṃ ārabhi. Tathā kārentaṃ pana siddhatthatthero nivāresi. Evaṃ kirassa ahosi - yadi mahārājā mahantaṃ cetiyaṃ karoti, aniṭṭhiteyeva marissati anāgate dupparihariyañca bhavissatīti. Tasmiṃ khaṇe bhikkhusaṅgho mahā rāja thero pāṇḍito, therassa vacanaṃ kātuṃ vaṭṭatīti āha.

Rājā bhikkhusaṅghassa adhippāyaṃ ñatvā thero karotīti maññamāno kīdisaṃ bhante pamāṇaṃ karomīti āha. Thero mama gatagataṭṭhānato cetiyāvaṭṭaṃ karohīti vatvā upadisanto āvijjhitvā agamāsi. Rājā therassa vuttanayena cetiyāvaṭṭaṃ kāretvā theraṃ upasaṅkamitvā nāmaṃ pucchitvā gaṇdhamālādīhi pūjetvā vambatvā parivāretvā ṭhite sesa ekādasa there ca upasaṅkamitvā pūjetvā vaṇditvā tesaṃ nāmāni ca pucchitvā paribbhamana daṇḍagāhakassa amacca puttassa tāma pucchi.

Ahaṃ deva suppatiṭṭhita brahmā nāmāti vutte tava pitā kiṃ nāmoti pucchitvāna naṇdiseno nāmāti vutte mātunāmaṃ pucchi. Sumanādevī nāmāti vutte sabbesaṃ nāmāni abhimaṅgalasammatāni, mayā kayaramānaṃ cetiyakammaṃ avassaṃ niṭṭhānaṃ gacchatiti haṭṭho ahosi, tato rājā majjhe aṭṭha suvaṇṇaghaṭe rajataghaṭe ca ṭhapāpetvā te parivāretvā aṭṭhuttarasayassa puṇṇaghaṭe ṭhapāpesi.

Atha aṭṭha suvaṇṇiṭṭhakā ṭhapāpesi. Tāsu ekekaṃ parivāretvā aṭṭhuttarasata aṭṭhuttarasata rajatiṭṭhakāyo. Aṭṭhuttarasata aṭṭhuttarasata vatthāni ca ṭhapāpesi. Atha suppatiṭṭhita brahmanāmena amaccaputtena ekaṃ suvaṇṇiṭṭhakaṃ gāhāpetvā tena sadisa nāmehi ca jīvamānaka mātāpitūhi sattahi amaccaputtehi sesa sattiṭṭhakāyo gāhāpesi.

Tasmiṃ khaṇe mittatthero nāma puratthima disābhāge paribbhamita lekhāya bhūmiyaṃ gaṇdhapiṇḍaṃ ṭhapesi. Jayasenatthero nāma udakaṃ āsiñcitvā santintetvā samaṃ akāsi. Suppatiṭṭhitabrahmā bhadda nakkhattena evaṃ nānāvidha maṅgalānisaṅkhaṭaṭṭhāne paṭhamaṃ maṅgalikaṭṭhakaṃ patiṭṭhāpesi. Sumanattheronāma jātisumanapupphehi taṃ pūjesi. Tasmiṃ khaṇe udakapariyantaṃ katvā mahāpathavi kampo ahosi. Eteneva nayena sesa sattiṭṭhakāyopi patiṭṭhāpesuṃ.

Tato rājā rajatiṭṭhakāyopi patiṭṭhāpetvā gaṇdhamālādīhi pūjetvā maṅgalavidhānaṃ niṭṭhāpetvā suvaṇṇapelāyapupphāni gāhāpetvā pācīnapasse bhikkhusaṅghassa purato ṭhitaṃ mahā buddharakkhitattheraṃ upasaṅkamitvā gaṇdhamālādīhi pūjetvā vaṇditvā therassa parivāretvā ṭhita bhikkhūnañca nāmāni pucchitvā tato dakkhiṇapasse ṭhitaṃ mahādhammarakkhitattheraṃ pacchimapasse ṭhitaṃ mahāsaṅgharakkhitattheraṃ uttarapasse ṭhitaṃ ānaṇdattherañca upasaṅkamitvā gaṇdhamālādīhi pūjetvā pañcapatiṭṭhitena vaṇditvā tatheva nāmāni pucchitvā pubbuttara kaṇṇaṃ gantvā tattha ṭhitaṃ piyadassi mahātheraṃ vaṇditvā pūjetvā nāmāni pucchitvā santike aṭṭhāsi.

Thero maṅgalaṃ vaḍḍhento rañño dhammaṃ desesi. Maṅgalapariyosāne sampatta gihiparisāsu cattālīsa sahassāni arahanto patiṭṭhahiṃsu. Cattālīsa sahassāni sotāpattiphalo sahassaṃ sakadāgāmiphale, sahassaṃ anāgāmiphale, bhikkhūnaṃ pana aṭṭhārasasahassāni arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Bhikkhunīnaṃ catuddasa sahassānīti.

Thūpāramha kathā

21. Tato rājā bhikkhusaṅghaṃ vaṇditvā yāca mahācetiyaṃ niṭṭhātināva me bhikkhusaṅgho bhikkhaṃ gaṇhātūti āha. Bhikkhū nādhivāsesu, anupubbena yācanto upallabhikkhūnaṃ sattāhaṃ adhivāsanaṃ labhitvā thūpaṭṭhānassa samantato aṭṭhārasasu ṭhānesu maṇḍape kārayitvā bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā sattāhaṃ mahādānaṃ datvā sabbesaṃyeva tela-madhu-pāṇitādi bhesajjaṃ datvā bhikkhusaṅghaṃ vissajjesi tato nagare bheriṃcārāpetvā sabbe iṭṭhaka vaḍḍhaki santipātesi. Te pañcasatamattā ahesuṃ.

Tesu eko ahaṃ rañño cittaṃ ārādhetvā mahācetiyaṃ kātuṃ sakkomīti rājānaṃ passi rājā kathaṃ karosīti pucchi. Ahaṃ deva pesikānaṃ sataṃ gahetvā ekāhaṃ ekaṃ paṃsusakaṭaṃ khepetvā kammaṃ karomīti āha. Rājā evaṃ sati paṃsurāsikaṃ bhavissati. Tiṇarukkhādīni uppajjissanti addhānaṃ nappavattatīti taṃ paṭibāhi.

Añño ahaṃ purisasataṃ gahetvā ekāhaṃ ekaṃ paṃsugumbaṃ khepetvā kammaṃ karomīti āha.

Añño paṃsūnaṃ pañcammaṇāni khepetvā kammaṃ karomīti āha.

Añño dve ammaṇāni khepetvā kammaṃ karomīti āha. Tepi rājā paṭibāhiyeva.

Atha añño paṇḍito iṭṭhaka vaḍḍhakī ahaṃ deva udukkhale koṭṭetvā suppehi vaṭṭetvā nisadepiṃsitvā paṃsūnaṃ ekammaṇaṃ ekāheneva khepetvā pesikānaṃ sataṃ gahetvā kammaṃ karomīti āha.

Rājā evaṃ sati mahācetiye tiṇādīni na bhavissanti ciraṭṭhitikañca bhavissatiti sampaṭicchitvā puna pucchi-kiṃ saṇṭhānaṃ pana karissasīti.

Tasmiṃ khaṇe vissakamma devaputto vaḍḍhakissa sarīre adhimucci. Vaḍḍhakī suvaṇṇapātiṃ pūretvā udakamāharāpetvā pāṇinā udakaṃ gahetvā udakapiṭṭhiyaṃ āhani. Eḷikaghaṭa sadisaṃ mahantaṃ udakabubbulaṃ uṭhṭhāsi. Deva īdisaṃ karomīti āha.

Rājā sādhūti sampaṭicchitvā tassa sahassagghanakaṃ sāṭaka yugalaṃ, sahassagghanakaṃyeva puṇṇakaṃ nāma suvaṇṇālaṅkāraṃ sahassagghanakā pādukā, dvādasa kahāpana sahassāni ca datvā anurūpaṭṭhāne gehañca khettañca dāpesi.

Tato rājārattibhāge cintesi kathaṃ nāma manusse apīletvā iṭṭhakā āharāpeyyanti devatā rañño cittaṃ ñatvā cetiyassa catusu dvāresu ekekadivasappahoṇakaṃ katvā tassāyeva rattiyā iṭṭhakārāsiṃ akaṃsu vihātāya rattiyā manussā disvā rañño ārocesuṃ. Rājā tussitvā vaḍḍhakiṃ kamme paṭṭhapesi. Devatā eteneva nayena yāva mahācetiyassa niṭṭhānaṃ tāva ekekassa divasassa pahoṇakaṃ katvā iṭṭhakā āhariṃsu. Sakaladivasabhāge kammaṃ kataṭṭhāne mattikā iṭṭhaka cuṇṇaṃ vāpi na paññāyati. Rattiyaṃ devatā antaradhāpenti.

Atha rājā mahācetiyekammakārāyacatuparisāyahattha kammamūlatthaṃcatusu dvāresu ekekasmiṃ dvāre soḷasa kahāpana sahassāni vatthālaṅkāra-gaṇdha-māla-tela-madhu-pāṇita-pañcakaṭuka bhesajjāni nānāvidha sūpavyañjana saṃyuttaṃ bhattaṃ yāgukhajjakādīni aṭṭhavidha kappiyaya pānakāni pañcavidha mukhavāsa sahita tāmbūlāni ca ṭhapāpetvā mahācetiye kammaṃ karontāgahaṭṭhā vā pabbajitā vā yathājjhāsayaṃ gaṇhantu mulaṃ agahetvā kammaṃ karontānaṃ kātuṃ na dethāti āṇāpesi.

Atheko thero cetiyakamme sahāya bhāvaṃ icchanto kammakaraṇaṭṭhāne mattikā sadisaṃ katvā attānaṃ abhisaṅkhaṭaṃ mattikā piṇḍaṃ ekena hatthena gahetvā aññena mālā gahetvā mahācetiyaṅgaṇaṃ āruyha rājakammike vañcetvā vaḍḍhakissa adāsi. So gaṇhantova pakatimatti kā nā bhavatīti ñatvā therassa mukhaṃ olokesi tassākāraṃ ñatvā tattha kolāhala mahosi anukkamena rājā sutvā āgantvā vaḍḍhakiṃ pucchi-tuyhaṃ kira bhaṇe eko bhikkhu amūlaka mattikāpiṇḍaṃ adāsīti.

So evamāha-yebhuyyena ayyā ekena hatthena pupphaṃ ekena mattikāpiṇḍe gahetvā āharitvā denti tenāhaṃ ajānitvā kamme upanesiṃ ‘‘ayaṃ pana āgantuko, ayaṃ nevāsikoti ettakaṃ jānāmīti.‘‘Tena hi taṃ theraṃ imassa dassehīti ekaṃ mahallaka balatthaṃ vaḍḍhakissa santike ṭhapesi vaḍḍhakī puna āgatakāle taṃ theraṃ balatthassa dassesi so taṃ sañjānitvā rañño ārocesi.

Rājā tassa saññaṃ adāsi. To tvaṃ tayo jātisumana makulakumbhe mahābodhi aṅgaṇe rāsiṃ katvā gaṇdhañca ṭhapetvā mahābodhi aṅgaṇaṃ gata kāle āgantukassa therassa pūjanatthāya rañño dāpitaṃ gaṇdhamālānti vatvā dehīti. Balattho rañño vuttanayeneva tassa bodhi aṅgaṇaṃ gata kāle taṃ gaṇdhamālaṃ adāsi.

Sopi somanassappatto hutvā selasaṇtharaṃ dhovitvā gaṇdhena paribhaṇḍaṃ katvā silāsaṇtharaṃ katvā pupphaṃ pūjetvā catusu ṭhānesu vaṇditvā pācīnadvāre añjaliṃ paggayha pītiṃ uppādetvā puppha pūjaṃ olokento aṭṭhāsi.

Balattho tasmiṃ kāle taṃ theraṃ upasaṅkamitvā vaṇditvā evamāha. Bhante tumhākaṃ cetiyakamme sahāyabhāvatthāya dinnassa amūlaka mattikāpiṇḍassa mūlaṃ dinnabhāvaṃ rājā jānāpeti attano vaṇdanena vaṇdāpetīti. Taṃ sutvā thero anattamano ahosi. Balattho tiṭṭhantu bhante tayo sumana makula kumbhātattakāneva suvaṇṇapupphānipi etaṃ mattikapiṇḍaṃ nāgghanti. Cittaṃ pasādetha bhanteti pakkāmi.

Tadā koṭṭhivālajanapade piyaṅgalla vihāravāsī eko thero iṭṭhakavaḍḍhakissa ñātako ahosi. So āgantvā vaḍḍhakinā saddhiṃ mantetvā dīgha bahala kiriyato iṭṭhakappamāṇaṃ jānitvā gantvā sahattheneva sakkaccaṃ mattikaṃ madditvā iṭṭhakaṃ katvā pacitvā pattatthavikāya pakkhipitvā paccāgantvā ekena hatthena rañño iṭṭhakaṃ ekena pupphaṃ gahetvā attano iṭṭhakāsa saddhiṃ rañño iṭṭhakaṃ adāsi. Vaḍḍhakī gahetvā kamme upanesi.

Thero sañjāta pīti somanasso mahācetiye kammaṃ karonto iṭṭha kasālapariveṇe vasati tassa taṃ kammaṃ pākaṭaṃ ahosi. Rājā vaḍḍhakiṃ pucchi-bhaṇe ekena kira ayyena amūlika iṭṭhakā dinnāti. Saccaṃ deva, ekena ayyena dinna iṭṭhakā amhākaṃ iṭṭhakāya sadisāti kamme upanesinti āha. Puna taṃ iṭṭhakaṃ sañjānāsīti raññā vutte ñātakānuggahena na jānāmīti āha.

Rājā yadi evaṃ taṃ imassa dannehīti balatthaṃ ṭhapesi so taṃ pubbe viya balatthassa dassesi. Balattho pariveṇaṃ gantvā santike nisīditvā paṭisaṇthāraṃ katvā bhante tumhe āgantukā nevāsikāti pucchi. Āgantukomhī upāsakāti. Katara raṭṭhavāsiko bhanteti koṭṭhivālajanapade piyaṅgalla vihāravāsimhi upāsakāti idheva vasatha gacchathāti. Idha na vasāma asukadivase gacchāmāti āha. Balatthopi ahampi tumhehi saddhiṃ āgamissāmi. Mayhampi gāmo etasmiṃyeva janapade asuka gāmo nāmāti āha. Thero sādhūti sampaṭicchi. Balattho taṃ pavattiṃ rañño nivedesi.

Rājā balatthassa sahassagghanakaṃ vatthayugalaṃ mahagghaṃ rattakambalaṃ upāhanayugaṃ sugaṇdhatelanāḷiṃ aññca bahuṃ samaṇaparikkhāraṃ therassa dehīti dāpesi sopi parikkhāraṃ gahetvā pariveṇaṃ gantvā therena saddhiṃ rattiṃ vasitvā pāto saddhiṃyeva nikkhamitvā anupubbena gantvā piyaṅgalla vihārassa dissamāne ṭhāne sītacchāyāya theraṃ nisīdāpetvā pāde dhovitvā gaṇdhatelena makkhetvā guḷodakaṃ pāyetvā upāhanaṃ paṭimuñcitvā idaṃ me parikkhāraṃ kulūpagatherassatthāya gahitaṃ, idāni tumhākaṃ dammi, idaṃ pana sāṭakayugaṃ mama puttassa maṅgalatthāya gahitaṃ, tumhe cīvaraṃ katvā pārupathāti vatvā therassa pādamūle ṭhapesi.

Thero sāṭakayugaṃ pattatthavikāya pakkhipitvā sesaparikkhāraṃ bhaṇḍikaṃ katvā upāhanaṃ āruyhaṃ kattayaṭṭhiṃ gahetvā maggaṃ paṭpajji. Balattho tena saddhiṃ thokaṃ gantvā ‘‘tiṭṭhatha bhante, mayhaṃ ayaṃ maggo‘‘ti vatvā pubbe vuttanayeneva rañño sāsanaṃ therassa ārocesi

Thero taṃ sutvā mahantena parakkamena katakammaṃ akataṃ viya jātanti domanassappatto hutvā assudhāraṃ pavattetvā’upāsaka tava parikkhāraṃ tvameva gaṇhāhī‘‘ti ṭhitakova sabbāparikkhāraṃ chaḍḍesi balattho kiṃ nāma bhante vadatha esa rājā tuyhaṃ bhavaggappamāṇaṃ katvā paccayaṃ dentopi tava iṭṭhakānurūpaṃ kātuṃ na sakkoti. Kevalaṃ pana mahācetiye kammaṃ aññesaṃ apattakaṃ katvā karomīti adhippāyena evaṃ kāreti tumhe pana bhante attanā laddhaparikkhāraṃ gahetvā cittaṃ pasādethāti vatvā theraṃ saññāpetvā pakkāmi. Imasmiṃ pana cetiye bhatiyā kammaṃ katvā cittaṃ pasādetvā sagge nibbatta sattānaṃ pamāṇaṃ natthi.

Tāvatiṃsa bhavane kira nibbatta devadhītaro attano sampattiṃ oloketvā kena nu ko kammena imaṃ sampattiṃ labhimhāti āvajjamānā mahācetiye bhatiyā kammaṃ katvā laddhabhāvaṃ ñatvā bhatiyā katakammassāpi phalaṃ īdisaṃ, attano santakena kammaphalaṃ saddahitvā katakammassa phalaṃ kīdisaṃ bhavissatīti cintetvā dibbagaṇdhamālaṃ ādāya rattibhāge āgantvā pūjetvā cetiyaṃ vaṇdanti.

Tasmiṃ khaṇe bhātivaṅkavāsī mahāsīvatthero nāma cetiyaṃ vaṇdanatthāya gato, tā vaṇdantiyo disvā mahāsattapaṇṇirukkhasamīpe ṭhito tāsaṃ yathāruciṃ vaṇditvā gamanakāle pucchi? Tumhākaṃ sarīrālokena sakalatambapaṇṇidipo ekāloko, kiṃ kammaṃ karitthāti bhante amhākaṃ santake katakammaṃ nāma natthi imasmiṃ cetiye manaṃ pasādetvā bhatiyā kammaṃ karimhāti āhaṃsu evaṃ buddhasāsane pasannacittena bhatiyā katakammampi mahapphalaṃ hoti. Tasmā-

> ‘‘Cittappasādamattena-sugate gati uttamā,
> Labbhatīti viditvāna-thūpapūjaṃ kare buddho’’ti;

Evaṃ rājā cetiyakammaṃ kārāpento pupphadhānattayaṃ niṭṭhāpesi. Taṃ khīṇāsava thirabhāvatthāya bhūmisamaṃ katvā osīdāpesuṃ, evaṃ navavāre citaṃ citaṃ osīdāpesuṃ. Rājā kāraṇaṃ ajānanto anattamano hutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātesi. Asīti bhikkhusahassāni sannipatiṃsu rājā bhikkhusaṅghaṃ gaṇdhamālādīhi pūjetvā vaṇditvā pucchi’bhante mahācetiye pupphadhānattayaṃ navavāre na jānāmī’ti bhikkhusaṅgho āha mahārāja tuyhaṃ kammassa vā jīvitassa vā antarāyo natthi. Anāgate thirabhāvatthāya iddhimantehi osīdāpitaṃ, ito paṭṭhāya na osīdāpessanti. Tvaṃ aññathattaṃ akatvā mahāthūpaṃ samāpehīti. Taṃ sutvā haṭṭho rājā thūpakammaṃ kāresi.

Dasapupphadhānāni dasahi iṭṭhakākoṭīhi niṭṭhanaṃ gamiṃsu puna pupphadhānattaye niṭṭhite bhikkhusaṅgho uttara-sumana nāmake dve khīṇāsava sāmaṇere āṇāpesi. Tumhe samacaturassaṃ aṭṭharatana bahalaṃ ekeka passato asīti asiti hatthappamāṇaṃ chamedaka vaṇṇapāsāṇe āharathāti. Te sādhūti sampaṭicchitvā uttarakuruṃ gantvā cuttappakārappamāṇe bhaṇḍipupphanihecha medavaṇṇapāsāṇe āharitvā ekaṃ pāsāṇaṃ dhātugabbhassa bhūmiyaṃ attharitvā cattāro pāsāṇe catusu passesu saṃvidhāya aparaṃ dhātugabbhaṃ pidahanatthāya pācīna disābhāge vāluka pākāra samīpe adissamānaṃ katvā ṭhapesuṃ.

22. Tato rājā dhātugabbhassa majjhe sabbaratanamayaṃ sabbākārasampannaṃ manoharaṃ bodhirukkhaṃ kāresi so hi iṇdanīlamaṇibhūmiyaṃ patiṭṭhito, tassamūlāni pacāḷamayāni, khaṇdho sirivacchādīhi aṭṭhamaṅgalikehi pupphapanti latāpanti catuppada haṃsapantihi ca vicitto aṭṭhārasa hatthubbedho rajatamayo ahosi.

Pañcamahāsākhāpi aṭṭhārasahatthāca, pattāpi maṇimayāni, paṇḍupattāni, hemamayāni, phalā pavāḷamayāni. Tathā aṅkuropari celavitānaṃ baṇdhāpesi. Tassa ante samannato muttamaya kiṅkiṇikajālaṃ olambati. Svaṇṇaghaṇṭāpanti ca suvaṇṇadāmāni ca tahiṃ tahiṃ olambanti vitānassa catusu kaṇṇesu navasatasahassagghanako ekeko muttākalāpo olambati. Tattha yathānurūpaṃ nānāratana katāneva caṇda-sūriya-tārakārūpāni padumāni ca appitāni ahesuṃ. Mahagghāni anekavaṇṇāni aṭṭhuttara sahassāni vatthāni olambiṃsu.

Tato bodhirukkhassa samantato satta ratanamaya vedikā kāretvā mahāmalaka muttā attharāpesi muttā vedikānaṃ antare gaṇdhodaka puṇṇa sattaratanamaya puṇṇaghaṭa pantiyo ṭhapāpesi. Tāsu suvaṇṇaghaṭe pavāḷamayāni pupphāni ahesuṃ. Pavāḷaghaṭe suvaṇṇamayāni pupphāni. Maṇighaṭe rajatamayāni pupphāni rajataghaṭe maṇimayānipupphāti. Sattaratanaghaṭe sattaratanamayāni pupphāni ahesuṃ.

Bodhirukkhassa pācīna disābhāge ratanamaye koṭiagghanake pallaṅke ghanakoṭṭima suvaṇṇamayaṃ buddhapaṭimaṃ nisīdāpesi. Tassā paṭimāya vīsati nakhā akkhinaṃ setaṭṭhānāni ca phaḷakamayāni. Hatthatala pādatala dantāvaraṇāni akkhīnaṃ rattaṭṭhātāni ca pavāḷamayāni kesa bhamukāni akkhinaṃ kāḷakaṭṭhānāni ca iṇdanīla maṇimayāni uṇṇālomaṃ panaṃ rajatamayaṃ ahosi. Tato sahampati mahā brahmānaṃ rajatacchattaṃ dhāretvā ṭhinaṃ kāresi. Tatā dvīsu devalokesu devatāhi saddhiṃ vijayuttarasaṅkhaṃ gahetvā abhisekaṃ dadamānaṃ sakkaṃ devarājānaṃ pañcasikha devaputtaṃ beḷuva paṇḍu vīṇamādāya gaṇdhabbaṃ kurumānaṃ. Mahākāḷa nāgarājānaṃ nāgakaññāparivutaṃ nānāvidhenathutighosena tathāgataṃ vaṇṇentaṃ kāresi.

Vasavattimārampana bāhusahassaṃ māpetvā tisūla muggarādi nānāvudhāni gahetvā sahassakumbhaṃ girimekhala hatthikkhaṇdha māruyha mārabalaṃ parivāretvā bodhimaṇḍaṃ āgantvā aneka bhiṃsanakaṃ kurumānaṃ kāresi. Sesāsu disāsu pācīna disābhāge pallaṅkasadise koṭi koṭi agghanake tayo pallaṅke attharāpetvā dantamayaṃ daṇḍaṃ pavāḷavījaniṃ ṭhapāpesi. Bodhikkhaṇdhaṃ ussīsake katvā nānāratanaṃ maṇḍitaṃ koṭiagghanakaṃ rajata sayanaṃ attharāpesi.

Dasabalassa abhisambodhimpatvā animisena cakkhunā bodhipallaṅkaṃ olokitaṭṭhānaṃ sattāhameva ratanacaṅkame caṅkamitaṭṭhānaṃ olokitaṭṭhānaṃ sattāhameva ratanacaṅkame caṅkamitaṭṭhānaṃ ratanagharaṃ pavisitvā dhammasammasitaṭṭhānaṃ mucaliṇdamūlaṃ gantvā nisinnassa mucaliṇdena nāgena sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ katvā ṭhitaṭṭhānaṃ, tato ajapāla nigrodha mūlaṃ gantvā nisinnaṭṭhānaṃ, tato rājāyatanaṃ bhojane upanīte catumahārājehi upanīta pattapaṭiggahaṇaṃ kāresi.

Tato brahmāyācanaṃ dhammacakkappavattanaṃ sasapabbajjaṃ, bhaddavaggiya pabbajjaṃ, tebhātika jaṭila damanaṃ, laṭṭhivanuyyāne bimbisāropagamaṇaṃ, rājagahappavesanaṃ, veḷuvana paṭiggahaṇaṃ asīti mahāsāvake ca kāresi tato kapilavatthugamanaṃ ratanacaṅkame ṭhataṭṭhānaṃ, rāhulapabbajjaṃ, naṇdrapabbajjaṃ jetavanapaṭiggahaṇaṃ, gaṇḍambamūle yamaka pāṭihārikaṃ devaloke.

‘‘Nisinne’’ti katthaci.

Abhidhamma desanā devorohaṇa pāṭīhīraṃ therapañha samāgamañca kāresi.

Tathā mahāsamayasutta-rāhulovāda sutta-maṅgasuttapārāyana sutta samāgamaṃ dhanapāla-āḷavaka-aṅgulimāla-apalāla damanaṃ āyusaṅkhāra vossajjanaṃ sūkaramaddava pariggahaṇaṃ siṅgivaṇṇa vatthayuga paṭiggahaṇaṃ pasannodakapānaṃ parinibbānaṃ devamanussa paridevanaṃ mahākassapattherassabhagavatopādavaṇdanaṃ sarīra ṅahanaṃ agginibbānaṃ āḷāhanasakkāraṃ deṇena brāhmaṇena katadhātu vibhāgañca kāresi.

Tathā addhacchaṭṭhāni jātakasatāni kāresi. Vessantarajātakaṃ pana kārento sañjaya mahārājaṃ phusatīdeviṃ maddideviṃ jāliya kumāraṃ kaṇhājinañca kāresi. Tato paṇḍava hatthidānaṃ satta sataka mahādānaṃ nagara vilokanaṃ siṇdhavadānaṃ devatāhi rohitatha vaṇṇena rathassa vahanaṃ rathadānaṃ sayamevoṇata dumato phalaṃ gahetvā dārakānaṃ madhumaṃsa dinna nesādassa suvaṇṇa sūcidānaṃ vaṅkapabbatakucchimhi pabbajjāvesena vasitaṭṭhānaṃ pūjakassa dārakadānaṃ sakkabrāhmaṇassa bhariyaṃdānaṃ pūjakassa devatānubhāveka dārake gahetvā gantvā sañjaya nariṇdassa purato gataṭṭhānaṃ tato vaṅkapabbatakucchiyaṃ channaṃ khattiyānaṃ samāgamaṃ vessantarassa maddiyā ca abhisekaṃ pattaṭṭhānaṃ nakarampaviṭṭhe sattaratanavassaṃ vassitaṭṭhānaṃ tato cavitvā tusitapure nibbattaṭṭhānañca sabbaṃ vitthārena kāresi.

Tato dasa sahassa cakkavāḷadevatāhi buddha bhāvāya āyācitaṭṭhānaṃ apunarāvattanaṃ mātukucchiokkamanaṃ mahāmāyādeviṃ suddhodana mahārājaṃ lumbinīvane jātaṭṭhānaṃ antalikkhato dvinnaṃ udakadhārānaṃ patanaṃ uttarābhimukhaṃ sattapadavītihāra gamanaṃ kāḷadevaḷassa jaṭāmatthake mahāpurisassa pādapatiṭṭhāna anativattamānāya jambucchāyāya dhātīnaṃ pamādaṃ disvā sirisayane pallaṅke nisīditvā jhānasamāpannaṭṭhānañca kāresi.

Tato rāhula mātaraṃ rāhula bhaddakañca kāresi tato ekūna tiṃsavassakāle uyyāne kīḷatatthāya gamana samaye jiṇṇa vyādhita mata saṅkhyāte tayo devadūte disvā nivattanaṭṭhānaṃ catutthavāre pabbajitarūpaṃ disvā sādhupabbajjāti cittaṃ uppādetvā uyyānaṃ gantvā uyyānasiriṃ anubhavitvā sāyaṇha samaye nahātvā maṅgala silāpaṭṭe nisinnamatta vissakaṭṭhānā alaṅkaraṇaṭṭhāṇaṃ tato majjhimarattiyaṃ nāṭakānaṃ vippakāraṃ disvā kaṇthaka haya varamāruyha) mahābhinikkhamaṇaṃ nikkhamitaṭṭhānaṃ dasa sahassa) cakkavāḷa devatāhi kata pūjāvidhiṃ kaṇthakanivattana cetiyaṭṭhānaṃ anomā nadītīre pabbajjaṃ rājagahappavesanaṃ paṇḍava pabbataccha yāya rañño bimbisāramma rajjakaraṇatthāya āyācanaṃ sujātāya dinna khīrapāyāsa paṭiggahaṇaṃ nerañjarāya nadiyā tīre pāyāsa paribhogaṃ nadiyā pātivissaṭṭhaṃ pāṭihāriyaṃ sālavane divāvihāra gataṭṭhānaṃ sotthiyena dinna kusatiṇapaṭiggahaṇaṃ bodhimaṇḍaṃ āruyha nisinnaṭṭhānañca sabbaṃ vitthārena kāresi.

Tato mahiṇdatthera pamukhe satta saha āgate ca kārāpesi. Catusu disāsu khaggahatthe cattāro mahārājāno kāresi tato dvattiṃsa devaputte tato suvaṇṇa daṇḍa dīpakadhārā dvattiṃsa devakumāriyo tato aṭṭhavīsati yakkhasenāpatino tato añjaliṃ paggayha ṭhita devatāyo tato ratanamaya puppakalāpe gahetvā ṭhita devatāyo tato suvaṇṇaghaṭe gahetvā ṭhiti devatāyo tato naccanaka devatāyo tato turiyavādaka devatāyo tato pacceka satasahassagghanake dasahatthappamāṇe ādāse gahetvā ṭhita devatāyo tato tatheva satasahassagghanaka puppha sākhāyo gahetvā ṭhitadevatāyo tato caṇdamaṇḍale gahetvā ṭhitadevatāyo sūriyamaṇḍale gahetvā ṭhitadevatāyo tato padumāni gahetvā ṭhita devatāyo tato chattāni gahetvā ṭhitadevatāyo tato vicittavesadhare malladevaputte tato dussapoṭhana devatāyo tato ratanagghike gahetvā ṭhitadevatāyo tato dhammacakkāki gahetvā ṭhitadevatāyo tato khaggadharā devatāyo tato pañcahatthappamāṇa gaṇdhitelapūritā dukūlavaṭṭiyaṃ pajjalita dīpakañcanana pātiyo sīsehi dhāretvā ṭhitadevatāyo ca kārāpesi.

Tato catusukaṇṇesuphaḷikamayaagghiya matthake cattāromahāmaṇa ṭhapāpesi catusu kaṇṇesu suvaṇṇa-maṇi-mutta-vajirānaṃ cattāro rāsiyo kāresi tato meghavaṇṇa pāsāṇabhittiyaṃ vijjullatā kāresi tato ratana latāyo tato cāḷavijatiyo tato niluppale gahetvā ṭhita nāgamaṇavikāyo kāresi.

Rājā ektikāni rūpakāni ghanakoṭṭima suvaṇṇeheva kāresi. Avasesampi pūjāvidhiṃ sattarataneheva kāresīti. Ettha ca vuttappakārampana pūjanīyabhaṇḍaṃ anantamaparimāṇaṃ hoti tathā hi ambapāsānavāsī cittaguttattheronāma heṭṭhā lohapāsāde sannipatitānaṃ dvādasannaṃ bhikkhusahassānaṃ dhammaṃ kathento rathavinītasuttaṃ ārabhitvā mahā dhātunidhānaṃ vaṇṇento ekacce na saddahissantīti maññamāno osakkitvā kathesi. Tasmiṃ khaṇe koṭapabbatavāsī mahātissatthero nāma khīṇāsavo avidūre nisīditvā dhammaṃ suṇanto āvuso dhammakathika tava kathāto parihīnampi atthi. Apacco sakakitvā vitthārena kathehīti āha. Atha imasmiṃyeva dīpe bhātiya mahārājā nāma saddo pasanno ahosi so sāyaṃ pātaṃ mahacetiyaṃ vaṇditvāva bhuñjati. Ekadivasaṃ vinicchaye nisīditva dubbīnicchitaṃ aṭṭaṃ vinicchinanto atisāyaṃ vuṭṭhito thūpavaṇdanaṃ vissaritvā bhojane upanīte hatthaṃ otāretvā manusse pucchiajja mayā ayyako vaṇdito na vaṇditoti. Porāṇaka rājāno hi satthāraṃ ayyakoti vadanti. Manussā na vaṇdito devāti āhaṃsu.

Tasmiṃ khaṇe rājā hatthena gahita bhattapiṇḍaṃ pātiyaṃ pātetvā uṭṭhāya dakkhiṇadvāraṃ vivarāpetvā āgantvā pācīna dvārena mahācetiyaṅgaṇaṃ āruyha vaṇdanto anto dhātugabbhe khīṇāsavānaṃ dhammaṃ osāraṇasaddaṃ sutvā dakkhiṇadvāreti maññamāno tattha gantvā adisvā eteneva nayena itarānipi dvārāni gantvā tatthāpi adisvā ayyā dhammaṃ osārento vicarantīti maññamāno olokanatthāya catusu dvāresu manusse ṭhapetvā sayaṃ puna vicaritvā apassanto manusse pucchitvā bahiddhā natthi bhāvaṃ ñatvā anto dhātugabbhe bhavissatiti sanniṭṭhānaṃ katvā pācīnadvāre āsannatare mahā cetiyābhimukho hatthapāde pasāretvā jīvituṃ pariccajitvā daḷhasamādānaṃ katvā nipajji. Sace mā ayyā dhātugabbhaṃ na olokāpenti-sattāhaṃ nirāhāro hutvā sussamāno bhūsamuṭṭhi viya vippakiriyamānopi na uṭṭhahissāmīti. Tassa guṇānubhāvena sakkassa bhavanaṃ uṇhākāraṃ dassesi.

Sakko āvajjanto taṃ kāraṇaṃ ñatvā agantvā dhammaṃ osārentānaṃ therānaṃ evamāha. Ayaṃ bhante rājā dhammiko buddhasāsane pasanno imasmiṃ ṭhāne sajjhāyana saddaṃ sutvā dhātugabbhaṃ apassitvā na uṭṭhahissāmīti daḷhasamādānaṃ katvā nipanno sace dhātugabbhaṃ na passati tattheva marissati. Taṃ pavesetvā dhātu gabbhaṃ olokāpethāti. Therāpi tassa anukampāya dhātugabbhaṃ dassetuṃ ekaṃ theraṃ āṇāpesuṃ rājānaṃ ānetvā dhātugabbhā olokāpetvā pesehīti. So rañño hatthe gahetvā dhātugabbhaṃ pavesetvā yathārucimṃ vaṇdāpetvā sabbaṃ sallakkhitakāle pesesi rājā nagaraṃ gantvā aparena samayena dhātugabbhe attanā diṭṭharūpakesu ekadesāni suvaṇṇakhacitāni kāretvā rājaṅgaṇe mahantaṃ maṇḍapaṃ kāretvā tasmiṃ maṇḍape tāni rūpakāni saṃvidahāpetvā nagare sannipātetvā dhātugabbhe mayā diṭṭhāni suvaṇṇarūpakāni īdisāni āha. Tesaṃ rūpakānaṃ niyāmena katattā niyāmaka rūpakāni nāma jātāni.

Rājā saṃvacchare saṃvacchare tāni rūpakāni nīharāpetvā nāgarānaṃ dassesi paṭhamaṃ dassitakāle nāgarā pasīditvā ekeka kulato ekekaṃ dārakaṃ nīharitvā pabbājesuṃ. Puna rājā ayyā etaṃ pakāraṃ ajānanakā bahū tesampi ārocessāmīti vihāraṃ gantvā heṭṭhā lohapāsāde bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā sayaṃ dhammāsanagato tiyāma rattiṃ dhātugabbhe adhikāraṃ kathetvā pariyosāpetumasakkāntoseva uṭṭhāsi. Tattheko bhikkhu rājānaṃ pucchi-mahārāja tvaṃ pātarāsabhattaṃ bhūtvā āgatosi. Tiyāma rattiṃ vaṇṇento dhātugabbhe pūjāvidhimpi pariyosāpetuṃ nāsakkhi aññampi bahuṃ atthiti.

Rājā kiṃ katheta bhante, tumhākaṃ mayā kathitaṃ dasabhāgesu ekabhāgampi nappahoti. Ahampana mayā sallakkhita mattameva kathesiṃ. Anantaṃ bhante dhātugabbhe pūjāvidhānanti āha evaṃ anantaṃ pūjanīyabhaṇḍaṃ samacaturasse ekeka passato asīti asīti hatthappamāṇe dhātugabbhe nirantaraṃ katvā puretumpi na sukaraṃ, pageva yathārahaṃ saṃvidhātu tiṭṭhatu tāva dhātugabbho yāva mahācetiye vāluka pākāra paricchedā nirantaraṃ puretumpi na sakkā. Tasmā taṃ sabbaṃ pūjanīyabhaṇḍaṃ tattha kathaṃ gaṇhīti yadettha vattabbaṃ porāṇehi vuttameva.

Nigro dhapiṭṭhi tepiṭaka mahāsīvatthero kira rājagehe nisiditvā rañño dasabala sīhanādasutataṃ kathento dhātunidhānaṃ vaṇṇetvā suttantaṃ vinivaṭṭesi. Rājā therassa evamāha-ayaṃ bhante dhātugabbhā samacaturasso, ekekapassato asīti asīti hatthappamāṇe ettakāni pūjanīya bhaṇḍāni ettha ṭṭhitānīti ko saddahessatiti. Thero āha. Iṇdasālaguhākittakappamāṇāti tayā sutapubbāti. Rājā khuddaka mañcakappamāṇā bhanteti āha. Tato thero āha, mahārāja amhākaṃ satthārā sakkasasa sakka pañhasuttantaṃ kathanadivase guhāya kittakā parisā osaṭāti sutapubbāti. Rājā dvīsu bhante devalokesu devatāti āha. Evaṃ sante tampi asaddaheyyaṃ nu mahārājāti therena vutte rājā taṃ pana devānaṃ deviddhiyā ahosi deviddhi nāma acinteyyā bhanteti āha.

Tato thero mahārāja taṃ ekāyayeva deviddhiyā ahosi. Idaṃ pana rañño rājiddhiyā devānaṃ deviddhiyā ariyānaṃ ariyiddhiyāti imāhi tīhi iddhīhi jātanti avoca. Rājā therassa vacanaṃ sādhūti sampaṭicchitvā theraṃ setacchattena pūjetvā matthake chattaṃ dhārento mahā vihāraṃ ānetvā puna mahācetiyassa sattāhaṃ chattaṃ datvā jāti sumanapuppha pūjaṃ akāsīti. Etassatthassa sādhanatthameva aññānipi bahūni vatthūni dassitāni tāni kintehīti amhe upekkhitāni ettha ca rājā mahesakkho mahānubhāvo pūritapārami katābhinīhāroti tassavasena rājiddhiveditabbā sakkena āṇattena vissakammunā devaputtena ādito paṭṭhāya āvisitvā katattā tassa vasena devidadhi veditabbā, kammādhiṭṭhāyaka iṇdaguttatthero khuddānukhuddakaṃ kammaṃ anuvidhāyanto kāresi na kevalaṃtheroyeva, sabbepi ariyā attanā attanā kattabba kiccesu ussukkamāpannāyeva ahesunti imāhi tīhi iddhīhi katanti veditabbaṃ.

Vuttañhetaṃ mahāvaṃso.

Iṇdagutta mahāthero-chaḷabhiñño mahāmati,
Kammādhiṭṭhāyako ettha-sabbaṃ saṃvidahi imaṃ;
Sabbaṃ rājiddhiyā etaṃ devatānañca iddhiyā;
Iddhiyā ariyānañca-asambādhā patiṭṭhita’’nti;

Dhātugabba rūpavaṇṇanākathā

23. Evaṃ rājā dhātugabbhe kattabba kammaṃ niṭṭhāpetvā cātuddasi divase vihāraṃ gantvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātesi, sannipatti bhikkhū tiṃsa sahassāni ahesuṃ rājā bhikkhusaṅghaṃ vaṇditvā evamāha. Dhātugabbhe mayā kattabbakammaṃ niṭṭhāpitaṃ, sve āsāḷabhimuposatha divase uttarasāḷha nakkhattena dhātunidhānaṃ bhavissati dhātuyo janātha bhanteti bhikkhusaṅghassa bhāraṃ katvā nagaramevāgañji.

Atha bhikkhusaṅgho dhātu āharaṇakaṃ bhikkhuṃ gavesanto pūjā pariveṇa vāsikaṃ soḷasa vassuddesikaṃ chaḷabhiññaṃ soṇuttaraṃ nāma sāmaṇeraṃ disvā taṃ pakkosāpetvā āvuso soṇuttara rājā dhātugabbhaṃ niṭṭhāpetvā dhātu ābharaṇaṃ bhikkhusaṅghassa bhāramakāsi. Tasmā tayā dhātuyo āharitabbāti āharāmi bhante dhātuyo kuto lacchāmīti pucchi tassa bhikkhusaṅgho evamāha. Āvuso soṇuttara tatāgato maraṇamañce nipanno sakkaṃ devarājānaṃ āmantetvā mayhaṃ aṭṭhadoṇappamāṇesu sārīrika dhātusu ekaṃ doṇaṃ koḷiyarājuhi sakkataṃ, anāgate tambapaṇṇi dīpe mahācetiye patiṭṭhahissatīti āha.

Atha bhagavati parinibbute doṇa brāhmaṇo dhātuyo aṭṭha koṭṭhāse katvā aṭṭhannaṃ nagaravāsīnaṃ adāsi te attano attano nagare cetiyaṃ kāretvā parihariṃsu tesu rāmagāme koḷiyehi katacetiye mahoghena bhinne dhātukaraṇḍako samuddaṃ pavisitvā ratanavālukā piṭṭhe chabbaṇṇaraṃsi samākiṇṇo aṭṭhāsi.

Nāgā disvā mañjerika nāga bhavanaṃ gantvā mahākāḷa nāga rañño ārocesuṃ so dasakoṭi nāga sahassa parivuto āgantvā gaṇdhamālādīhi pūjetvā suvaṇṇa-pavāḷa-miṇi-rajatadhaje ussāpetvā pañcaṅgika turiya paggahīta nānāvidha nāga nāṭakānaṃ majjhahato dhākukaraṇḍaṃ maṇicaṅgoṭake ṭhapetvā sīsenādāya mahāsakkāra sammānaṃ karonto nāgabhavanaṃ netvā channavuti koṭidhane pūjetvā sabbaratanehi cetiyañca cetiyagharañca māpetvā dhātuyo pariharati. Mahākassapatthero ajātasattuno dhātunidhānaṃ karonto rāmagāme dhātuyo ṭhapetvā sesa dhātuyo āharitvā adāsi rājā rāmagāme dhātuyo kasmā nāhaṭāti pucchi.

Thero mahārāja tāsaṃ antarāyo natthi anāgate tambapaṇṇidīpe mahācetiye patiṭṭhahissantīti āha. Asoko dhammarājāpi dhātunidhānaṃ ugghāṭetvā olokento aṭṭhamaṃ dhātudoṇaṃ adisvā aparaṃ dhātuṃ doṇaṃ kattha bhanteti pucchi mahārāja taṃ koḷiyehi gaṅgātīre kata cetiye patiṭṭhitaṃ, mahoghena cetiye bhinne mahāsamuddaṃ pāvisi.

Taṃ nāgā disvā attano nāgabhavanaṃ netvā pariharantīti khīṇāsavā āhaṃsu rājā nāgabhavanaṃ nāma mama āṇāpavattanaṭṭhānaṃ, tampi āharāmi bhanteti āha. Mahārāja tā dhātuyo anāgate tambapaṇṇidīpe mahācetiye patiṭṭhahissantiti nivāresuṃ. Tasmā tvaṃ mañcherika nāga bhavanaṃ gantvā taṃ pavattiṃ nāga rañño nivedetvā dhātuyo āhara, sve dhātu nidhānaṃ bhavissatīti. Soṇuttaro sādhūti sampaṭicchitvā attano pariveṇaṃ agamāsi.

Rājāpi nagaraṃ antvā nagare bheriṃ carāpesi- sve dhātunidhānaṃ bhavissati nāgarā attano attano vibhavānurūpena alaṅkaritvā gaṇdhamālādīni gahetvā mahācetiyaṅgaṇaṃ otarantuti. Sakkopi vissakammaṃ āṇāpesi-sve mahācetiye dhātunidhānaṃ bhavissati. Sakala tampapaṇṇidīpaṃ alaṅkarohīti. So punadivase ekūnayojanasatikaṃ tambapaṇṇidīpaṃ kasīṇamaṇḍalaṃ viya samaṃ katvā rajatapaṭṭasadisaṃ vālukākiṇṇampañcavaṇṇapupphasamākūlaṃ katvā samantato puṇṇaghaṭapantiyo ṭhapāpetvā sāṇīhi parikkhipitvā upari celavitānaṃ baṇdhitvā pathavitale thalapadumāni ākāse olambaka padumāni dassetvā alaṅkata devasabhaṃ viya sajjesi. Mahāsamuddañca sannisinnaṃ pañcavidha padumasañcannaṃ akāsi.

Dhātu ānubhāvena sakala cakkavāḷaṃ gabbhokkamanābhisambodhikālādisu viya sajjitaṃ ahosi nāgarāpa nagara vīthiyo sammajjitvā muttāphala sadisaṃ vālukaṃ okiritvā lājapañcamaka pupphāni samokiritvā nānāvirāga dhajapaṭākāyo ussāpetvā suvaṇṇaghaṭa kadalitoraṇa mālagaghikādīhi alaṅkaritvā nagaraṃ sajjesu. Rājā nagarassa catusu dvāresu anāthānaṃ manussānaṃ paribhotthāya nānāppakāra khādanīya bhojanīya gaṇdhamāla vatthābharaṇa pañcavidhi mudhavāsa sahita tāmbulāni ca ṭhapāpesi.

Atha rājā sabbābharaṇa vibhūsito kumuda pannavaṇṇa catusiṇdhavayutta rathavaramāruyha alaṅkataṃ kaṇḍulaṃ hatthiṃ purato katvā suvaṇṇacaṅgoṭakaṃ sīse katvā setacchattassa heṭṭhā aṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe sakkaṃ devarājānaṃ devaccharā viya nānābharaṇavibhūsitā devakaññupamā aneka sahassa nāṭakitthiyo ceva dasamahāyodhā ca caturaṅginī senā ca rājānaṃ parivāresuṃ.

Tathā aṭṭhuttara sahassa itthiyo ca puṇṇaghaṭe garahatvā parivāresuṃ. Aṭṭhuttara sahassa aṭṭhuttara sarassappamāṇeyeva purisā ceva itthiyo ca pupphasamuggāni daṇḍadīpikā nānāvaṇṇa dhaje ca gahetvā parivāresuṃ. Evaṃ rājā mahantena rājānubhāvena naṇdanavanaṃ nikkhanta devarājā viya nikkhami. Tadā nānāvidha turiya ghosehi ceva hatthassa ratha saddehi ca mahāpathavibhijjanākārappattā viya ahosi.

Tasmiṃ khaṇe soṇuttaro attano pariveṇeyeva nisinno turiya ghosena rañño nikkhantabhāvaṃ ñatvā abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā adhiṭṭhayā pathaviyaṃ nimujjitvā mañjerika nāgabhavane mahākāḷānāgarañño purato pāturahosi. Nāgarājā soṇuttaraṃ disvā uṭṭhāyāsanā abhivādetvā gaṇdhodakena pāde dhovitvā vaṇṇa gaṇdha sampanna kusumehi pūjetvā ekāmantaṃ nisīditvā kuto āgatattha bhanteti pucchi tambapaṇṇi dīpato āgatamhāhi vutte kimatthāyāti pucchi.

Mahārāja tambapaṇṇidīpe duṭṭhagāmaṇi abhaya mahārājā mahā cetiyaṃ kārento dhātuyo bhikkhusaṅghassa bhāramakāsi. Mahāvihāre tiṃsamattāni bhikkhusahassāni sannipatitvā mahāthūpatthāya ṭhapitadhātuyo mahākāḷa nāga rañño santike ṭhitā, tassa taṃ pavattiṃ kathetvā dhātuyo āharāti maṃ pesesuṃ, tasmā idhāgatomhīti āha.

Taṃ sutvā nāgarājā pabbatena viya ajjhotthaṭo mahantena madāmanassena abhibhūto evaṃ cintesi mayaṃ pana imā dhātuyo pūjetvā apāyato muñcitvā sagge nibbattissamāti amaññimha. Ayaṃ pana bhikkhu mahiddhiko mahānubhāvo, sace imā dhātuyo imasmiṃ ṭhāne ṭhito bhaveyyuṃ, amhe abhibhavitvāpi gaṇhituṃ sakkuṇeyya. Dhātuyo apanetuṃ vaṭṭatīti cintetvā parisaṃ olokento parisa pariyante ṭhitaṃ vāsuladattaṃ nāma attano bhāgineyyaṃ disvā tassa saññamadāsi so mātulassa adhippāyaṃ ñatvā cetiyagharaṃ gantvā dhātukaraṇḍakaṃ ādāya gilitvā sinerupabbata pādamūlaṃ gantvā-

Yojanasatāmāvaṭṭaṃ dīghaṃ tisata yojanaṃ,
Phaṇānekasahassāni-māpisitvā mahiddhiko,
Sineru pādamūlamhi-dhumāyanto ca pajjalaṃ,
Ābhujitvāna so bhoge-nipajji vālukātale;

‘‘Anekāni sahassāni-attanā sadise ahi,
Māpayitvā sayāpesi-samantā parivārite,
Bahū devā ca nāgā ca-osariṃsu tahiṃ tadā,
Yuddhaṃ ubhinnaṃ nāgānaṃ-sassissāma mayaṃ iti;’’

Tato nāgarājā bhāgineyyena dhātuyo apanītabhāvaṃ ñatvā evamāha- mama santike dhātuyo natthi, tumhe idha papañca akatvā sīghaṃ gantvā bhikkhusaṅghassa taṃ pavattiṃ ārocetha bhikkhusaṅgho aññato dhātuṃ pariyesissatīti sāmaṇero ādite paṭṭhāya dhātu āgamanaṃ vatvā dhātuyo tava santikeyeva, papañcaṃ akatvā dehīti codesi.

Tato nāgarājā sāmaṇerena mūlamhi gahitabhāvaṃ ñatvā yena kenaci pariyāyena dhātuyo adatvāva pesituṃ vaṭṭatīti cintetvā sāmaṇeraṃ dhātugharaṃ netvā cetiyañca cetiyagharañca dassesi. Taṃ pana cetiyañca cetiyagharañca sabbaratanamayameva ahosi.

Vuttañhetaṃ mahāvaṃse

‘‘Anekadhā anekehi ratanehi susaṅkhataṃ,
Cetiyaṃ cetiyagharaṃ-passa bhikkhu sunimmita’’nti;

Dassetvā ca pana cetiyagharato oruyha addhacaṇdakapāsāṇe pavāḷapadumamhi ṭhatvā imassa cetiyassa cetiyagharassa ca agghaṃ karohi bhanteti āha sāmaṇero na sakkoma mahārāja agghaṃ kātuṃ, sakalepi tambhapaṇṇidīpe ratanāni imaṃ addhacaṇdaka pāsāṇaṃ nāgghatīti āha.

Nāgarājā evaṃ sante mahāsakkāraṭṭhānato appasakkāraṭṭhānaṃ dhātūnaṃ nayanaṃ ayuttaṃ nanu bhikkhūti āha. Sāmaṇero evamāhamahārāja buddhā nāma dhammagarukā, na āmisa garukaṃ, tumhesu cakkavāḷappamāṇaṃ ratanagharaṃ māpetvā sabbaratanassa pūretvā dhātuyo pariharantesupi ekanāgopi dhammābhisamayaṃ kātuṃ samattho nāma natthi yasmā-

‘‘Saccābhisamayo nāga-tumhākampi na vijjati. Saccābhisamayaṭṭhānaṃ-netuṃ yuttañhi dhātuyo. Saṃsāradukkhamokkhāya-uppajjanta tathāgatā, buddhassa vetthādīppāyo-tena nessāmi dhātuyo. Dhātunidhānaṃ ajjeva-so hi rājā karissati.

Tasmā papañcamakaritvā-lahuṃ me dehi dhātuye’’ti-āha. Evaṃ vutte nāgarājā appaṭihāno yutvā attano bhāgineyyena dhātuyo gopitoti maññamāno evamāha. Tumhe bhante cetiye dhātūnaṃ atthibhāvaṃ vā natthibhāvaṃ vā ajānantā dehi dehīti vadatha. Ahaṃ natthīti vadāmi. Sace passatha gahetvā gacchathāti. Gaṇhāmi mahārājāti, gaṇha bhikkhūti. Gaṇhāmi mahārājāti, gaṇha bhikkhūti tikkhattuṃ paṭiññaṃ gahetvā.

‘‘Sukhumaṃ karaṃ māpayitvā-thikkhū tatra ṭhitoca so,
Bhāgineyyassa vadane-hatthampakkhippa tāvade,
Dhātukaraṇḍamadāya-tiṭṭha nāgāti bhāsiha,
Nimujjitvā pathaviyaṃ-pariveṇamhi uṭṭhahi;’’

Tadā sāmaṇerassa nāgena saddhiṃ yuddhaṃ passissāmāti samāgatā deva-nāga parisāpa bhikkhunāgassa vijayaṃ disvā haṭṭhā pamodito dhātuyo pūjayantāva teneva saha āgamuṃ, nāgarājā sāmaṇerassa gata kāle bhikkhuṃ vañcetvā pesitomhīti haṭṭhatuṭṭho dhātuyo gahetvā āgamatthāya bhāgineyyassa sāsanaṃ pesesi.

‘‘Bhāgineyyo’tha kucchimhi-apassitvā karaṇḍakaṃ,
Paridevamāno āgantvā-mātulassa nivedayi;
Tadā so nāgarājāpi-vañcitamha mayaṃ iti,
Paridevi nāgā sabbepi-parideviṃsu piṇḍitā;’’

Tato nāgabhavane sabbe nāgā samāgantvā kese muñcitvā ubhohi hatthehi hadaye gahetvā nīluppala sadisehi nettehi vilīna sokamiva assudhāraṃ pavattayamānā-

‘‘Paridevamānā āgantvā-nāgā saṅghassa santike,
Bahudhā parideviṃsa-dhātāharaṇa dukkhitā’’ti;

Paridevitvā ca bhikkhusaṅghassa evamāhaṃsu- bhante kassaci pīḷaṃ akatvā amhākaṃ puññānubhāvena labhitvā cīraparihaṭa dhātuyo kasmā anavasesaṃ katvā aharāpetha amhākaṃ saggamokkhantarāyaṃ karothāti.

’Tesaṃ saṅgho’nukampāya-thokaṃ dhātumadāpayi,
Te tena tuṭṭhā gantvāna-pūjābhaṇḍāni āharuṃ;

Tato sakko devānamiṇdo vissakammaṃ āmantetvā sāmaṇerassa uṭṭhitaṭṭhāne sattaratanamayaṃ maṇḍapaṃ māpehīti āha. So tasmiyeva khaṇe maṇḍapaṃ māpesi atha sakko dvīsu devalokesu devaparisāya parivuto suvaṇṇacaṅgoṭakena saddhiṃ ratana pallaṅkamādāya āgantvā tasmiṃ maṇḍape patiṭṭhāpetvā sāmaṇerassa hatthato dhātukaraṇḍakaṃ gahetvā tasmiṃ pallaṅke patiṭṭhāpesi. Tadā-

’Brahmā chattamadhāresi-santusito vālavijaniṃ,
Maṇitālavaṇṭaṃ suyāmo-sakko saṅkhantu sodakaṃ;

Cattāro tu mahārāja-aṭṭhaṃsu khaggapāṇino,
Samuggahatthā dvattiṃsā-devaputtā mahiddhikā;

Pāricchattaka pupphehi pūjayantā tahiṃ ṭhitā,
Kumāriyopi dvattiṃsā-daṇḍidīpadharā ṭhitā;

Palāpetvā duṭṭhayakkhe-yakkhasenāpati pana

Aṭṭhavīsati aṭṭhaṃsu-ārakkhaṃ kurumānakā;

Vīṇaṃ vādayamānova-aṭṭhā pañcasikho tahiṃ,
Raṅgabhūmiṃ māpayitvā-timbarū turiyaghosavā;

Anekā devaputtā ca-sādhugītappayojakā,
Mahākālo nāgarājā-thūyamāno anekadhā;

Dibbaturiyāni vajjanti-dibbasaṅgiti vattati,
Dibbagaṇdhā ca vassāni-vassāpenti ca devatā;

Tadā iṇdaguttatthero mārassa paṭibāhanatthāya cakkavāḷapariyantaṃ katvā ākāse lohachattaṃ māpesi. Pañcanikāyika therā dhātuyo parivāretvā pañcasu ṭhānesu nisīditvā gaṇasajjhāyamakaṃsu. Tasmiṃ kāle rājā taṃ ṭhanaṃ āgantvā sisato suvaṇṇa caṅgoṭakaṃ otāretvā dhātu caṅgoṭakaṃ attano caṅgoṭake ṭhapetvā pallaṅke patiṭṭhāpetvā gaṇdhamālādīhi pūjetvā pañcapatiṭṭhitena vaṇditvā sirasi añjaliṃ paggayha akkhīni ummīletvā olokento aṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe dhātumatthake setacchattaṃ dissati chattagāhaka brahmā na dissati. Tathā tālavaṇṭa vijani ādayo dissanti gāhakā na dissanti dibbaturiyaghosa saṅgitiyo suyyanti gaṇdhabba devatā na dissanti. Rājā etaṃ acchariyaṃ disvā iṇdaguttattheraṃ evamāha-devatā dibbachattena pūjesuṃ ahaṃ mānusa kacchattena pūjemi bhanneti. Thero yuttaṃ mahārājāti āha. Rājā attano suvaṇṇapiṇḍike setacchattena pūjetvā suvaṇṇabhiṃkāraṃ gahetvā abhisekodakaṃ datvā taṃ divasaṃ sakalatambapaṇṇi dīpe rajjaṃ adāsi.

Tato sabbaturiyāni paggaṇhiṃsu, gaṇdhamālādīhi pūjetva mahantaṃ sakkāramakaṃsu puna rājā theraṃ pucchi - amhākaṃ satthā dibbamānusakāni dve chattāni dhāresi bhante. Na dve chattāni tīṇi chattāni mahārājāti. Aññaṃ chattaṃ napassāmi bhanneti. Sīlapatiṭṭhaṃ samādhidaṇḍakaṃ iṇdriyasalākaṃ balamālaṃ maggaphalapatta sañchannaṃ vimuttivarasetacchattaṃ ussāpetvā ñāṇābhisekampatto dhammaratana cakkaṃ pavattetvā dasasahassa cakkavāḷesu buddharajjaṃ hatthagataṃ katvā rajjaṃ kāresīti rājā tīṇicchatta dhārakassa satthuno tikkhattuṃ rajjaṃ dammīti tikkhattuṃ dhātuyo rajjena pūjesi.

Tato rājā devamanussesu dibbagaṇdhamālādīhi pūjentesu anekesu turiyaghosa saṅgitesu vattamānesu dhātukaraṇḍakaṃ sīsenādāya ratanamaṇḍapato nikkhamitvā bhikkhusaṅgha parivuto mahācetiyaṃ padakkhiṇaṃ katvā pācīnadvārenāruyha dhātugabbhaṃ otari. Tato mahācetiyaṃ parivāretvā channavuti koṭippamāṇa arahanto aṭṭhaṃsu.

Rājā sīsato dhātukaraṇḍakaṃ otāretvā mahārahe sayanapiṭṭhe ṭhapessāmīti cintesi tasmiṃ khaṇe dhātukaraṇḍako rañño sīsato satta tālappamāṇe ṭhāne gantvā sayameva vicari dhātuyo ākāsamuggantvā dvattiṃsa mahā purisalakkhaṇa asiti anubyañjanā byāmappabhā patimaṇḍitaṃ ketumālopa sobhitaṃ nila-pīta-lohitādi bheda vicitra raṃsijālā samujjalaṃ buddhavesaṃ gahetvā gaṇḍambamūle yamaka pāṭihāriyaṃ sadisa yamaka pāṭihāriyaṃ akaṃsu. Taṃ dhātupāṭihāriyaṃ disvā pasīditvā arahattampattā devamanussā dvādasakoṭiyo ahesuṃ. Sesaphalattayaṃ pattā gaṇanapathamatītā ahesuṃ. Evaṃ dhātuyo anekadhā pāṭihāriyaṃ dassetvā buddhavesaṃ vissajjetvā karaṇḍakaṃ pavisitvā tena saddhiṃ otaritvā rañño sīse patiṭṭhahiṃsu.

Rājā amatena viya abhisitto saphalaṃ manussatta paṭilābhaṃ maññamāno ubhohi hatthehi dhātukaraṇḍakaṃ gahetvā nāṭaka parivuto alaṅkata sayana samīpaṃ gantvā dhātucaṅgoṭakaṃ ratanapallaṅke ṭhapetvā gaṇdhavāsitodakena hatthe dhovitvā vatujātiya gaṇdhena ubbaṭṭetvā ratanakaraṇḍakaṃ vicaritvā dhātuyo gahetvā evaṃ cintesi.

‘‘Anākulā kehicipi yadi hessasti dhātuyo,
Janassa saraṇaṃ hutvā yadi ṭhassanti dhātuyo;

Satthunipannā kārena parinibbāna mañcake,
Nipajjantu supaññatte-sayanamhi mahārahe’’ti;

Evaṃ cintetvā pana varasayanapiṭṭhe dhātuyo ṭhapesi tasmiṃ khaṇe dhātuyo raññā cintita niyāmeneva mahārahe sayane buddhavesena sayiṃsu.

‘‘Āsāḷahi sukkapakkhassa pannarasa uposathe,
Uttarāsāḷha nakkhatte evaṃ dhātu patiṭṭhitā;

Saha dhātu patiṭṭhānā akampittha mahāmahī, pāṭihīrāni nekāni pavattiṃsu anekadhā.’’

Tadahi udakapariyantaṃ katvā ayaṃ mahāpathavī saṅkampi sampakampi sampavedhi, mahāsamuddo saṅkhūbhi, ākāse vijjullatā niccharimsu. Khaṇikavassaṃ vassi, cha devalokā ekakolāhala mahosi rājā etaṃ acchariyaṃ disvā pasanno attano kañcana mālika setacchattena dhātuyo pūjetvā tambapaṇṇidipe rajjaṃ sattāhaṃ datvā tiṃsa satasahassagghanakaṃ alaṅkāra bhaṇḍaṃ omuñcitvā pūjesi. Tathā sabbāpi nāṭakitthiyo amaccā sesa mahājano devā ca sabbābharaṇāni pūjesuṃ tasmā-

Tiṭṭhantaṃ sugataṃ tilokamahitaṃ yo pūjaye sādaraṃ,
Yo vā sāsapa bījamattampi taṃ dhātuṃ naro pūjaye;

Tesaṃ puññaphalaṃ samānamīti taṃ cittappasāde same,
Ñatvā taṃ parinibbutepi sugate dhātuṃ budho pūjaye’ti;

Tato rājā cīvaravatthāni ceva guḷa-sappi ādi bhesajjāni ca saṅghassa datvā sabbarattiṃ gaṇasajjhāyaṃ kāresi puna divase nagare bheriṃ carāpesi mahājano imaṃ sattāhaṃ gaṇdhamālādīni ādiya gantvā dhātuyo vaṇdatūti iṇdaguttattheropi sakala tambapaṇṇi dīpe manussā dhātuyo vaṇditukāmā, taṃ khaṇaṃyeva āgantvā vaṇditvā yathāṭṭhānaṃ gacchantūti adhiṭṭhāsi.

Te tatheva dhātuyo vaṇditvā gamiṃsu rājā sattāhaṃ saṅghassa mahādānaṃ pavattetvā sattāhassa accayena dhātugabbhe mayā kattabbakiccaṃ niṭṭhāpitaṃ, dhātugabbhaṃ pidahatha bhanteti saṅghassa ārocesi. Saṅgho uttarasumana sāmaṇere āmantetvā tumhehi pubbe āhaṭa medavaṇṇa pāsāṇena dhātu gabbhaṃ pidahathāti āha. Te sādhūti sampaṭicchitvā dhātugabbhaṃ pidahiṃsu.

Tato khīṇāsavā dhātugabbhe gaṇdhā mā susantu mālā mā milāyantu. Dīpā mā nibbāyantu ratanāni mā vivaṇṇāni hontu pūjanīyabhaṇḍāni mā nassantu. Medavaṇṇa pāsāṇā saṇdhiyantu, paccatthikānaṃ okāso mā hotūti adhiṭṭhahiṃsu.

Evaṃ rājā dhātu nidhāpetvā puna nagare bheriṃ carāpesi mahā cetiye dhātuṃ nidhāpetvā dhātuṃ āharitvā nidhānaṃ karontūti. Mahājano attano attano balānurūpena suvaṇṇa rajatādi karaṇḍe kārāpetvā tattha dhātuyo patiṭṭhāpetvā dhātunidhānassupari medavaṇṇa pāsāṇa piṭṭhiyaṃ nidahiṃsu. Sabbehi sannihita dhātuyo sahassamattā ahesunti.

Iti sādhujana manopasādanatthāya kate thūpavaṃse dhātunidhāna kathā niṭṭhitā.

24. Tato rājā taṃ sabbaṃ pidahetvā cetiyaṃ karonto udarena saddhiṃ caturassa koṭṭhakaṃ niṭṭhāpesi atha chattakamme sudhākamme ca aniṭṭhiteyeva māraṇantika rogena gilāno hutvā dīghavāpito kaniṭṭhabhātaraṃ pakkosāpetvā cetiye aniṭṭhitaṃ chattakammaṃ sudhākammañca sīghaṃ niṭṭhāpetvā maṃ tosehi tātāti āha. So rañño dubbalabhāvaṃ ñatvā antare aniṭṭhitakammaṃ kātuṃ na sakkāti suddhavatthehi kañcukaṃ kāretvā cetiye paṭimuñcāpetvā cittakārehi kañcuka matthake vedikā ca puṇṇaghaṭa pañcaṅguli pantiyo ca kārāpesi.

Naḷakārehi veḷumaya chattaṃ kāretvā kharapattamaye caṇdasūriyamaṇḍale muddhani vedikā kāretvā lākhākukuṭṭhakehi taṃ vicittaṃ katvā thūpakammaṃ niṭṭhitanti rañño arocesi rājā tena hi maṃ mahācetiyaṃ dassehīti vatvā sivikāya nipajjitvā cetiyā padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇadvāre bhūmisayanaṃ paññāpetvā tattha nipanno dakkhiṇena passena sayitvā mahāthūpaṃ vāmapassena sayitvā lohapāsādaṃ olokento pasanna citto ahosi. Tadā rañño sāsanassa bahūpakārabhāvaṃ sallakkhetvā gilāna pucchanatthāya tato tato āgatā bhikkhu channavuti koṭiyo rājānaṃ parivāretvā aṭṭhaṃsu. Tato saṅgho vagga vaggā hutvā gaṇasajjhāyaṃ akāsi.

Rājā tasmiṃ samāgame theraputtābhayattheraṃ adisvā evaṃ cintesi. So mayi damiḷehi saddhiṃ aṭṭhavīsati mahāyuddhe kayiramāse apaccosakakitvā idāni maraṇayuddhe vattamāṇe mayhaṃ parājayaṃ disvā maññe nāgacchatīti. Tadā thero kariṇda nadī sīse pajjalita pabbate vasanto rañño parivitakkaṃ ñatvā pañcasata khīṇāsava parivusetā ākāsenāgantvā rañño purato pāturahosi.

Rājā theraṃ disvā attano purato nisīdāpetvā evamāha bhante tumhehi saddhiṃ dasamahā yodhe gahetvā damiḷehi saddhi yujdhiṃ. Idāni ekakova maccūnā saddhiṃ yujjhituṃ ārabhiṃ. Maccu sattumpana parājetuṃ na sakkomīti. Tato-

Theraputtābhayatthero mā bhāyi manujādhipa,
Kilesa sattuṃ ajinitvā ajeyyo maccūsattuko;

Iti vatvā evaṃ anusāsi. Mahārāja sabboyeva loka sannivāse jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, vyādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato. Tetāha-

‘‘Yathāpi selā vipulā-nahaṃ āhacca pabbatā,
Samantā anupariyeyyuṃ-nippothentā catuddisaṃ;

Evaṃ jarā ca maccu ca-adhivattanti pāṇino,
Khattiyo brāhmaṇe vesse sudde caṇḍāla pukkuse,
Na kiñci parivajjeti-sabbamevābhimaddati;

Na tattha hatthinaṃ bhūmi-na rathānaṃ na pattiyā,
Na cāpi mantayuddhena-sakkā jetuṃ dhanena vā’’ti;

Tasmā idaṃ maraṇaṃ nāma mahāyasānaṃ mahāsammatādīnaṃ mahā puññānaṃ jotiyādīnaṃ mahāthāmānaṃ baladevādīnaṃ iddhimantānaṃ mahāmoggallānādīnaṃ paññāvantānaṃ sāriputtādīnaṃ sayambhūñāṇena adhigata saccānaṃ, paccekabuddhānaṃ sabbaguṇasamannāgatānaṃ sammāsambuddhānampi upari nirāsaṅkameva patati kimaṅgapanaññesu sattesu.

Tasmā-

Mahāyasā rājavarā gatā te sabbe mahāsammata ādayopi,
Aniccabhāvaṃ baladeva ādi mahābalā ceva tathā gamiṃsu;

Ye puññavantāni gatā pasiddhiṃ mahaddhanaṃ jotiyameṇḍakādī,
Upāvisiṃ vaccumukhaṃ sabhogā sabbepi te rāhumukhaṃ sasīva;

Yo iddhimantesu tathāgatassa puttesuseṭṭho iti vissutopi,
Thero mahārājasaheva iddhibalena so maccumukhaṃ paviṭṭho;

Sabbesu sattesu jinaṃ ṭhapetvā nevatthi paññāya samopi yena,
So dhammasenāpati sāvakopi gato mahārāja aniccataṃ’ca;

Sayambhūñāṇassa balena santiṃ gatā mahārāja sayambhūnopi,
Sabbepi te ñāṇabalūpa pannā aniccataṃ neva atikkamiṃsu;

Tilokanātho purisuttamo so aniccabhāvaṃ samatikkamitvā,
Nāsakkhi gantuṃ sugatopi rāja aññesu sattesu kathāva natthi;

Tasmā mahārāja bhavesu sattā sabbepi nāsuṃ maraṇā vimuttā,
Sabbampi saṅkhāragataṃ aniccaṃ dūkkhaṃ anattāti vicintayassu;

‘‘Dutiye attabhāvepi dhammacchaṇdo mahā hi te,
Upaṭṭhite devaloke hitvā dibbasukhaṃ tuvaṃ;

Idhāgamma bahuṃ puññaṃ akāsi ca anekadhā,
Karaṇampeka rajjassa sāsanajjotanāya te;

Mahā rāja kataṃ puññaṃ yāvajja divasā tayā,
Sabbaṃ anussaretheva sukhaṃ sajju bhavissati;

Taṃ sutvā tuṭṭhamānaso rājā bhante tumhe maccuyuddhepi apassayāti vatvā laddhassāso puññapotthakaṃ vācetuṃ āṇāpesi lekhako puññapotthakaṃ evaṃ vācesi.

‘‘Ekūnasatavihārā mahārājena kāritā,
Ekūnasatakoṭīhi vihāro maricaṭṭi ca;

Uttamo lohapāsādo tiṃsakoṭīhi kārito,
Mahāthūpe anagghāni kāritā catuvīsati;

Mahāthūpamhi sesāni karitāni subuddhinā,
Koṭisahassaṃ agghanti mahārāja tayā puna;

Koḷamba nāma maleya akkhakkhāyika chātake,
Kuṇḍalāni mahagghāni duve datvāna gaṇhiya;

Khīṇāsavānaṃ pañcannaṃ mahātherānamuttamo,
Dinno pasannacittena kaṅgu ambila piṇḍako;

Cūḷaṅgaṇiya yuddhamhi parajjhitvā palāyatā,
Kālaṃ ghosāpayitvāna āgatassa vihāyasā;

Khīṇāsavassa yatino attānamanapekkhiya,
Dinnaṃ saraka bhattanti puññapotthaṃ avācayi;

25. Taṃ sutvā rājā tussitvā ṭhapehi ṭhapehi bhaṇeti vatvā evamāha. Maricavaṭṭi vihāramahasattāhe thūpāramhasattāhe ca cātuddisa ubhato saṅghassa mahārahaṃ mahādānaṃ pavattesiṃ. Catuvīsati mahāvisākhapūjā kāresiṃ tambapaṇṇidīpe mahābhikkhusaṅghassa tikkhattuṃ cīvaramadāsiṃ satta satta dīnāni laṅkā rajjaṃ sāsanassa pañcakkhattuṃ adāsiṃ sappi sannitta suparisuddha vaṭṭiyā dvādasaṭhānesu, sattaṃ dīpasahassaṃ jālesiṃ aṭṭhārassu ṭhānesu gilānānaṃ vejjehi bhesajjañca bhattañca niccaṃ dāpesi. Catucattālīsa ṭhānesu telullopakañca adāsiṃ. Tattakesuyeva ṭhānesu ghatapakkajālapūve bhattena saddhiṃ niccaṃ dāpesiṃ.

Māse māse aṭṭhasu uposathadivasesu laṅkādīpe sabbavihāresu dīpatelaṃ dāpesiṃ. Āmisa dānato dhammadānaṃ mahantanti sutvā heṭṭhaṃ lohapāsāde dhammāsane nisīditvā maṅgala suttaṃ osāretuṃ ārabhitvāpi saṅgha gāravena osāretuṃ nāsakkhiṃ. Tato paṭṭhāya dhammadesake sakkaritvā sabbavihāresu dhammakathaṃ kathāpesiṃ ekekassa dhammakathikassa nāḷa nāḷippamāṇāni sappiphāṇita sakkharāni caturaṅgula muṭṭhippamāṇaṃ yaṭṭhimadhukaṃ sāṭakadvayañca māsassa aṭṭhasu uposatha disesu dāpesiṃ. Etaṃ sabbampi issariye ṭhatvā dinnattā mama cittaṃ sa ārādheti. Jīvitaṃ pana anapekkhitvā duggatena mayā dinnadānadvayameva ārādhetīti.

Taṃ sutvā abhayatthero mahārāja pasādanīyaṭṭhāneyeva pasādaṃ akāsi taṃ pana piṇḍapātadvayaṃ parissa pīḷaṃ akatvā laddha dhammika paccayattā attānaṃ anavaloketvā asajjamānena dinnattā paṭiggāhakānaṃ yāvadatthaṃ katvā dinnattā pītipāmojjaṃjanayitvā balava saddhāya dinnattā deyyadhammassa niravasesaṃ paribhogaṃ gatattāti imehi pañcahi kāraṇehi mahantatti vatvā mahārāja kaṅgu ambili piṇḍagāhakattheresu maliyamahādevatthero samantakūṭe pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ datvā paribhuñji pathavi cālanaka dhammaguttatthero kalyāṇīya vihāre pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ datvā paribhuñji.

Talaṅgaravāsī dhammaguttattheropi piyaṅgudīpe dvādasannaṃ bhikkhusahassānaṃ datvā paribhuñji. Maṅgaṇavāsī cuḷatissatthero kelāsakūṭe vihāre saṭṭhisahassānaṃ bhikkhūnaṃ datvā paribhuñji mahābhaggattheropi ukkānagara vihāre sattasatānaṃ bhikkhūnaṃ datvā paribhuñji saraka bhattagāhakatthero pana piyaṅgudīpe dvādasannaṃ bhikkhusahassānaṃ datvā paribhogamakāsīti vatvā rañño cittaṃ hāsesi.

Rājā cittaṃ pasādetvā evamāha-ahambhante catuvīsati vassāni rajjaṃ kārento bhikkhusaṅghassa pahūpakāro ahosiṃ. Kāyopi me saṅghassa upakārako hotu saṅghadāsassa me sarīraṃ mahācetiyassa dassanaṭṭhāne saṅghassa kammamālake jhāpethāti. Tato kaniṭṭhaṃ āmantetvā’tāta! Tissa! Mahāthūpe aniṭṭhitaṃ kammaṃ sādhukaṃ niṭṭhāpesi. Sāyaṃ pāto ca mahāthūpe pupphapūjaṃ kāretvā tikkhattuṃ upahāraṃ kārehi. Mayā ṭhapitaṃ dānavaṭṭaṃ sabbaṃ aparihāpetvā saṅghassa kattabbakiccesu sadā appamatto hohī’ti anusāyitvā tuṇhi ahosi.

Tasmiṃ khaṇe bhikkhu gaṇasajjhāyaṃ ārabhiṃsu devatā pana chadeva lokato cha rathe gahetvā ādāya paṭipāṭiyā ṭhapetvā mahārāja amhākaṃ devaloko ramaṇīyo, amhākaṃ devaloko ramaṇīyoti vatvā attano attano devalokaṃ āgamanatthāya yāciṃsu rājā tesaṃ vacanaṃ sutvā yāvāhaṃ dhammaṃ suṇāmi- tāva adhivāsethāti te hatthasaññāya nivāresi saṅgho gaṇasajjhāyaṃ nivāresīti maññitvā sajjhāyaṃ ṭhapāpesi.

Rājā kasmā bhante gaṇasajjhāyaṃ ṭhapethāti āha. Mahārāja tayā hatthasaññāya nivāritattāti. Bhante tumhākaṃ saññaṃ nādāsiṃ. Devatā chadevalokato cha rathe ānetvā attano attano devalokaṃ gantuṃ yācanti tasmā tesaṃ yāvāhaṃ dhammaṃ suṇāmi tāva āgamethāti saññaṃ adāsinti taṃ sutvā keci ayaṃ rājā maraṇabhayabhito vippalapati, maraṇato abhāyanaka satto nāma natthīti maññiṃsu.

Tato abhayatthero āha kathaṃ mahārāja saddahituṃ sakkā cha devalokato cha rathā ānītāti taṃ sutvā rājā ākāse pupphadāmāni khipāpesi. Tāni gantvā visuṃ rathadhure olambiṃsu mahājano ākāse olambantāni pupphadāmāni disvā nikkaṅkho ahosi.

Tato rājā theraṃ pucchi-katamo pana bhante devaloko ramaṇīyoti. Tusitabhavanaṃ pana mahārāja ramaṇīyaṃ, buddhabhāvāya samayaṃ olokento metteyyo bodhisattopi tasmiṃyeva vasatīti āha.

Taṃ sutvā rājā tasmiṃ ālayaṃ katvā mahāthūpaṃ olokento nipannova cavitvā suttappabuddho viya tusita bhavanato āhaṭa. Rathe nibbattitvā attano katapuññassa thalaṃ mahājanassa pākaṭaṃ kātuṃ ratheyeva ṭhatvā dibbābharaṇa vibhūsito mahājanassa passantasseva tikkhattuṃ mahāthūpaṃ padakkhiṇaṃ katvā bhikkhusaṅghañca vaṇditvā tusitabhavanaṃ agamāsi.

Evaṃ asāre nicaye dhanānaṃ aniccasaṅghaṃ sattaṃ sapaññā,
Katvana cāgaṃ ratanattayamahi ādāya sāraṃ sugatiṃ vajanti;

Rañño nāṭakatthiyo matabhāvaṃ ñatvā yattha ṭhitā makuḷaṃ mocayiṃsu tatthaṃ ṭhāne katasālā makuḷamuttasālānāmajātā. Rañño sarīrasmiṃ citakaṃ āropite yattha mahājano hatthe paggahetvā viraci. Tattha katasālā viracitthasālā nāma jātā. Rañño sarīraṃ yattha jhāpesuṃ - so sīmāmālako rājamālako nāma jāto. Atha rañño kaniṭṭhabhātā saddhātissamahārājā nāma hutvā cetiye aniṭṭhataṃ jattakammaṃ sudhākammañca niṭṭhāpetvā thūpamakāsīti

Iti sādhujana manopasādanatthāya kate thūpavaṃse mahācetiye katā niṭṭhitā.

26. Etarahi duṭṭhagāmaṇi abhaya mahārājassa pitā kākavaṇṇatissa rājā metteyyassa bhagavato pitā bhavissati. Vihāramahādevī mātā bhavissati. Duṭṭhagāmiṇi abhayo aggasāvako bhavissati. Kaniṭṭho dutiya sāvako bhavisasati. Raññō pitucchā anuḷādevī aggamahesī bhavissati. Raññō putto sāli rājakumāro putto bhavissati. Bhaṇḍāgārika saṅghāmacco aggupaṭṭhāko bhavissati tassāmaccassa dhītā aggupaṭṭhāyikā bhavissatīti evaṃ sabbepi katādhikārā hetu sampannā tassa bhagavato dhammaṃ sutvā dukkhassantaṃ karitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyissantīti.

Ettāvatā ca

27. Mahiṇdasena nāmamhi vasanto pariveṇake,
Pattacīvarapādo? Yo piṭakattaya pārago;

Saddhāsilaguṇupeto sabbasattahite rato,
Tena sādhu samajjhiṭṭho yamahaṃ kātumārabhiṃ;

Sodāni niṭṭhaṃ sampatto thūpavaṃso anākulo,
Paripuṇṇo saṅkhathā sādhu paṇḍitehi pasaṃsito;

Yaṃ pattaṃ kusalaṃ kammaṃ karontena imaṃ mayaṃ,
Tena etena puññena sattā gacchantu nibbutiṃ;

Anantarāyena yathā ca siddhiṃ
Mūpāgato thūpavarassa vaṃso,
Tatheva saddhammasitā janānaṃ
Mano rathā sīghamupentu siddhiṃ;

Parisambhidāmaggassa yena līlattha dīpani
Ṭīkā viracitā sādhu saddhammodaya kāminā;

Tathā pakaraṇe saccasaṅkhepe atthadīpanā,
Dhīmatā sukatā yena suṭṭhu sīhaḷa bhāsato

Visuddhimagga saṅkhepe yena atthappakāsanā,
Yogī namupakārāya katā sīhaḷabhāsato;

Parakkama nariṇdassa sabbabhūpāna ketuno,
Dhammāgāre niyutto yo piṭakattaya pārago;

Sāsanaṃ suṭṭhitaṃ yassa antevāsika bhikkhusu,
Tena vācissaratthera pādena likhito ayanti;

Thūpavaṃso niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāyo

Navakanipātapāḷi

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Sambodhivaggo

1. Sambodhisuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi –

‘‘Sace, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘sambodhipakkhikānaṃ [sambodhapakkhikānaṃ (sī. syā. pī.)], āvuso, dhammānaṃ kā upanisā bhāvanāyā’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ kinti byākareyyāthā’’ti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti.

‘‘Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Sace, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘sambodhipakkhikānaṃ, āvuso, dhammānaṃ kā upanisā bhāvanāyā’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha –

‘‘Idhāvuso, bhikkhu kalyāṇamitto hoti kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko. Sambodhipakkhikānaṃ, āvuso, dhammānaṃ ayaṃ paṭhamā upanisā bhāvanāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Sambodhipakkhikānaṃ, āvuso, dhammānaṃ ayaṃ dutiyā upanisā bhāvanāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā, seyyathidaṃ – appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā, evarūpiyā kathāya nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Sambodhipakkhikānaṃ, āvuso, dhammānaṃ ayaṃ tatiyā upanisā bhāvanāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Sambodhipakkhikānaṃ, āvuso, dhammānaṃ ayaṃ catutthī upanisā bhāvanāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Sambodhipakkhikānaṃ, āvuso, dhammānaṃ ayaṃ pañcamī upanisā bhāvanāya’’.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – sīlavā bhavissati, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhissati sikkhāpadesu.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā, seyyathidaṃ – appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā, evarūpiyā kathāya nikāmalābhī bhavissati akicchalābhī akasiralābhī.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – āraddhavīriyo viharissati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – paññavā bhavissati udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā.

‘‘Tena ca pana, bhikkhave, bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro dhammā uttari [uttariṃ (sī. syā. pī.)] bhāvetabbā – asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāya, mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāya, ānāpānassati [ānāpānasati (sī. pī.)] bhāvetabbā vitakkupacchedāya, aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāya. Aniccasaññino, bhikkhave, anattasaññā saṇṭhāti. Anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇāti diṭṭheva dhamme nibbāna’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Nissayasuttaṃ

2. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘nissayasampanno nissayasampanno’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhu nissayasampanno hotī’’ti? ‘‘Saddhaṃ ce, bhikkhu, bhikkhu nissāya akusalaṃ pajahati kusalaṃ bhāveti, pahīnamevassa taṃ akusalaṃ hoti. Hiriṃ ce, bhikkhu, bhikkhu nissāya…pe… ottappaṃ ce, bhikkhu, bhikkhu nissāya…pe… vīriyaṃ ce, bhikkhu, bhikkhu nissāya…pe… paññaṃ ce, bhikkhu, bhikkhu nissāya akusalaṃ pajahati kusalaṃ bhāveti, pahīnamevassa taṃ akusalaṃ hoti. Taṃ hissa bhikkhuno akusalaṃ pahīnaṃ hoti suppahīnaṃ, yaṃsa ariyāya paññāya disvā pahīnaṃ’’.

‘‘Tena ca pana, bhikkhu, bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro upanissāya vihātabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhu, bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti. Evaṃ kho, bhikkhu, bhikkhu nissayasampanno hotī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Meghiyasuttaṃ

3. Ekaṃ samayaṃ bhagavā cālikāyaṃ viharati cālikāpabbate. Tena kho pana samayena āyasmā meghiyo bhagavato upaṭṭhāko hoti. Atha kho āyasmā meghiyo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘icchāmahaṃ, bhante, jantugāmaṃ [jatugāmaṃ (sī. aṭṭha., syā. aṭṭha.), jattugāmaṃ (ka. aṭṭhakathāyampi pāṭhantaraṃ)] piṇḍāya pavisitu’’nti. ‘‘Yassa dāni tvaṃ, meghiya, kālaṃ maññasī’’ti.

Atha kho āyasmā meghiyo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya jantugāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Jantugāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena kimikāḷāya nadiyā tīraṃ tenupasaṅkami. Addasā kho āyasmā meghiyo kimikāḷāya nadiyā tīre jaṅghāvihāraṃ [jaṅghavihāraṃ (syā. ka.)] anucaṅkamamāno anuvicaramāno ambavanaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘‘pāsādikaṃ vatidaṃ ambavanaṃ ramaṇīyaṃ, alaṃ vatidaṃ kulaputtassa padhānatthikassa padhānāya. Sace maṃ bhagavā anujāneyya, āgaccheyyāhaṃ imaṃ ambavanaṃ padhānāyā’’ti.

Atha kho āyasmā meghiyo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya jantugāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Jantugāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena kimikāḷāya nadiyā tīraṃ tenupasaṅkamiṃ. Addasaṃ kho ahaṃ, bhante, kimikāḷāya nadiyā tīre jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno ambavanaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ. Disvāna me etadahosi – ‘pāsādikaṃ vatidaṃ ambavanaṃ ramaṇīyaṃ. Alaṃ vatidaṃ kulaputtassa padhānatthikassa padhānāya. Sace maṃ bhagavā anujāneyya, āgaccheyyāhaṃ imaṃ ambavanaṃ padhānāyā’ti. Sace maṃ bhagavā anujāneyya, gaccheyyāhaṃ taṃ ambavanaṃ padhānāyā’’ti. ‘‘Āgamehi tāva, meghiya! Ekakamhi [ekakamhā (sī. pī.)] tāva [vata (ka.)] yāva aññopi koci bhikkhu āgacchatī’’ti [dissatūti (sabbattha, ṭīkāyampi pāṭhantaraṃ), āgacchatūti, dissatīti (ṭīkāyaṃ pāṭhantarāni)].

Dutiyampi kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhagavato, bhante, natthi kiñci uttari karaṇīyaṃ, natthi katassa paṭicayo. Mayhaṃ kho pana, bhante, atthi uttari karaṇīyaṃ, atthi katassa paṭicayo. Sace maṃ bhagavā anujāneyya, gaccheyyāhaṃ taṃ ambavanaṃ padhānāyā’’ti. ‘‘Āgamehi tāva, meghiya, ekakamhi tāva yāva aññopi koci bhikkhu āgacchatī’’ti.

Tatiyampi kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhagavato, bhante, natthi kiñci uttari karaṇīyaṃ, natthi katassa paṭicayo. Mayhaṃ kho pana, bhante, atthi uttari karaṇīyaṃ, atthi katassa paṭicayo. Sace maṃ bhagavā anujāneyya, gaccheyyāhaṃ taṃ ambavanaṃ padhānāyā’’ti. ‘‘Padhānanti kho, meghiya, vadamānaṃ kinti vadeyyāma! Yassa dāni tvaṃ, meghiya, kālaṃ maññasī’’ti.

Atha kho āyasmā meghiyo uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena taṃ ambavanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ ambavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho āyasmato meghiyassa tasmiṃ ambavane viharantassa yebhuyyena tayo pāpakā akusalā vitakkā samudācaranti, seyyathidaṃ – kāmavitakko, byāpādavitakko, vihiṃsāvitakko. Atha kho āyasmato meghiyassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho! Saddhāya ca vatamhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā; atha ca panimehi tīhi pāpakehi akusalehi vitakkehi anvāsattā – kāmavitakkena, byāpādavitakkena, vihiṃsāvitakkenā’’ti.

Atha kho āyasmā meghiyo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idha mayhaṃ, bhante, tasmiṃ ambavane viharantassa yebhuyyena tayo pāpakā akusalā vitakkā samudācaranti, seyyathidaṃ – kāmavitakko, byāpādavitakko, vihiṃsāvitakko. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho! Saddhāya ca vatamhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā; atha ca panimehi tīhi pāpakehi akusalehi vitakkehi anvāsattā – kāmavitakkena, byāpādavitakkena, vihiṃsāvitakkenāti’’’.

‘‘Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā pañca dhammā paripakkāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, meghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hoti kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ paṭhamo dhammo paripakkāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, meghiya, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ dutiyo dhammo paripakkāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, meghiya, yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā, seyyathidaṃ – appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā, evarūpiyā kathāya nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ tatiyo dhammo paripakkāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, meghiya, bhikkhu āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ catuttho dhammo paripakkāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, meghiya, bhikkhu paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ pañcamo dhammo paripakkāya saṃvattati.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – ‘sīlavā bhavissati…pe. … samādāya sikkhissati sikkhāpadesu’’’.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – ‘yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā, seyyathidaṃ – appicchakathā…pe… vimuttiñāṇadassanakathā, evarūpiyā kathāya nikāmalābhī bhavissati akicchalābhī akasiralābhī’’’.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – ‘āraddhavīriyo viharissati…pe… anikkhittadhuro kusalesu dhammesu’’’.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – ‘paññavā bhavissati…pe… sammādukkhakkhayagāminiyā’’’.

‘‘Tena ca pana, meghiya, bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā – asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāya, mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāya, ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāya, aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāya. Aniccasaññino, meghiya, anattasaññā saṇṭhāti. Anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇāti diṭṭheva dhamme nibbāna’’nti. Tatiyaṃ.

4. Nandakasuttaṃ

4. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā nandako upaṭṭhānasālāyaṃ bhikkhū dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenupaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bahidvārakoṭṭhake aṭṭhāsi kathāpariyosānaṃ āgamayamāno. Atha kho bhagavā kathāpariyosānaṃ viditvā ukkāsetvā aggaḷaṃ ākoṭesi. Vivariṃsu kho te bhikkhū bhagavato dvāraṃ.

Atha kho bhagavā upaṭṭhānasālaṃ pavisitvā paññattāsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ nandakaṃ etadavoca – ‘‘dīgho kho tyāyaṃ, nandaka, dhammapariyāyo bhikkhūnaṃ paṭibhāsi. Api me piṭṭhi āgilāyati bahidvārakoṭṭhake ṭhitassa kathāpariyosānaṃ āgamayamānassā’’ti.

Evaṃ vutte āyasmā nandako sārajjamānarūpo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘na kho pana mayaṃ, bhante, jānāma ‘bhagavā bahidvārakoṭṭhake ṭhito’ti. Sace hi mayaṃ, bhante, jāneyyāma ‘bhagavā bahidvārakoṭṭhake ṭhito’ti, ettakampi ( ) [(dhammaṃ) katthaci] no nappaṭibhāseyyā’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandakaṃ sārajjamānarūpaṃ viditvā āyasmantaṃ nandakaṃ etadavoca – ‘‘sādhu, sādhu, nandaka! Etaṃ kho, nandaka, tumhākaṃ patirūpaṃ kulaputtānaṃ saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānaṃ, yaṃ tumhe dhammiyā kathāya sannisīdeyyātha. Sannipatitānaṃ vo, nandaka, dvayaṃ karaṇīyaṃ – dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo. [a. ni. 8.71; 9.1] Saddho ca, nandaka, bhikkhu hoti, no ca sīlavā. Evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Tena taṃ aṅgaṃ paripūretabbaṃ – 'kintāhaṃ saddho ca assaṃ sīlavā cā'ti. Yato ca kho, nandaka, bhikkhu saddho ca hoti sīlavā ca, evaṃ so tenaṅgena paripūro hoti.

''Saddho ca, nandaka, bhikkhu hoti sīlavā ca, no ca lābhī ajjhattaṃ cetosamādhissa. Evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Tena taṃ aṅgaṃ paripūretabbaṃ – 'kintāhaṃ saddho ca assaṃ sīlavā ca lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissā'ti. Yato ca kho, nandaka, bhikkhu saddho ca hoti sīlavā ca lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa, evaṃ so tenaṅgena paripūro hoti.

''Saddho ca, nandaka, bhikkhu hoti sīlavā ca lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya. Evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Seyyathāpi, nandaka, pāṇako catuppādako assa. Tassa eko pādo omako lāmako. Evaṃ so tenaṅgena aparipūro assa. Evamevaṃ kho, nandaka, bhikkhu saddho ca hoti sīlavā ca lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya. Evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Tena taṃ aṅgaṃ paripūretabbaṃ – 'kintāhaṃ saddho ca assaṃ sīlavā ca lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa lābhī ca adhipaññādhammavipassanāyā'''ti.

''Yato ca kho, nandaka, bhikkhu saddho ca hoti sīlavā ca lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa lābhī ca adhipaññādhammavipassanāya, evaṃ so tenaṅgena paripūro hotī''ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

Atha kho āyasmā nandako acirapakkantassa bhagavato bhikkhū āmantesi – ''idāni, āvuso, bhagavā catūhi padehi kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsetvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – 'saddho ca, nandaka, bhikkhu hoti, no ca sīlavā. Evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Tena taṃ aṅgaṃ paripūretabbaṃ – kintāhaṃ saddho ca assaṃ sīlavā cā'ti. Yato ca kho nandaka bhikkhu saddho ca hoti sīlavā ca, evaṃ so tenaṅgena paripūro hoti. Saddho ca nandaka bhikkhu hoti sīlavā ca, no ca lābhī ajjhattaṃ cetosamādhissa…pe… lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya, evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Seyyathāpi nandaka pāṇako catuppādako assa, tassa eko pādo omako lāmako, evaṃ so tenaṅgena aparipūro assa. Evamevaṃ kho, nandaka, bhikkhu saddho ca hoti sīlavā ca, lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa, na lābhī adhipaññādhammavipassanāya, evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti, tena taṃ aṅgaṃ paripūretabbaṃ 'kintāhaṃ saddho ca assaṃ sīlavā ca, lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa, lābhī ca adhipaññādhammavipassanāyā'ti. Yato ca kho, nandaka, bhikkhu saddho ca hoti sīlavā ca lābhī ca ajjhattaṃ cetosamādhissa lābhī ca adhipaññādhammavipassanāya, evaṃ so tenaṅgena paripūro hotī''ti.

''Pañcime, āvuso, ānisaṃsā kālena dhammassavane kālena dhammasākacchāya. Katame pañca? Idhāvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Yathā yathā, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti, tathā tathā so satthu piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Ayaṃ, āvuso, paṭhamo ānisaṃso kālena dhammassavane kālena dhammasākacchāya.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Yathā yathā, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ…pe… brahmacariyaṃ pakāseti, tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammappaṭisaṃvedī ca. Ayaṃ, āvuso, dutiyo ānisaṃso kālena dhammassavane kālena dhammasākacchāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Yathā yathā, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ…pe… brahmacariyaṃ pakāseti, tathā tathā so tasmiṃ dhamme gambhīraṃ atthapadaṃ paññāya ativijjha passati. Ayaṃ, āvuso, tatiyo ānisaṃso kālena dhammassavane kālena dhammasākacchāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ…pe… brahmacariyaṃ pakāseti. Yathā yathā, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ…pe… brahmacariyaṃ pakāseti, tathā tathā naṃ sabrahmacārī uttari sambhāventi – ‘addhā ayamāyasmā patto vā pajjati vā’. Ayaṃ, āvuso, catuttho ānisaṃso kālena dhammassavane kālena dhammasākacchāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Yathā yathā, āvuso, bhikkhu bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti, tattha ye kho bhikkhū sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, te taṃ dhammaṃ sutvā vīriyaṃ ārabhanti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Ye pana tattha bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññāvimuttā, te taṃ dhammaṃ sutvā diṭṭhadhammasukhavihāraṃyeva anuyuttā viharanti. Ayaṃ, āvuso, pañcamo ānisaṃso kālena dhammassavane kālena dhammasākacchāya. Ime kho, āvuso, pañca ānisaṃsā kālena dhammassavane kālena dhammasākacchāyā’’ti. Catutthaṃ.

5. Balasuttaṃ

5. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni cattāri? Paññābalaṃ, vīriyabalaṃ, anavajjabalaṃ, saṅgāhabalaṃ. Katamañca, bhikkhave, paññābalaṃ? Ye dhammā kusalā kusalasaṅkhātā ye dhammā akusalā akusalasaṅkhātā ye dhammā sāvajjā sāvajjasaṅkhātā ye dhammā anavajjā anavajjasaṅkhātā ye dhammā kaṇhā kaṇhasaṅkhātā ye dhammā sukkā sukkasaṅkhātā ye dhammā sevitabbā sevitabbasaṅkhātā ye dhammā asevitabbā asevitabbasaṅkhātā ye dhammā nālamariyā nālamariyasaṅkhātā ye dhammā alamariyā alamariyasaṅkhātā, tyāssa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, paññābalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, vīriyabalaṃ? Ye dhammā akusalā akusalasaṅkhātā ye dhammā sāvajjā sāvajjasaṅkhātā ye dhammā kaṇhā kaṇhasaṅkhātā ye dhammā asevitabbā asevitabbasaṅkhātā ye dhammā nālamariyā nālamariyasaṅkhātā, tesaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ye dhammā kusalā kusalasaṅkhātā ye dhammā anavajjā anavajjasaṅkhātā ye dhammā sukkā sukkasaṅkhātā ye dhammā sevitabbā sevitabbasaṅkhātā ye dhammā alamariyā alamariyasaṅkhātā, tesaṃ dhammānaṃ paṭilābhāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, vīriyabalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, anavajjabalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako anavajjena kāyakammena samannāgato hoti, anavajjena vacīkammena samannāgato hoti, anavajjena manokammena samannāgato hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, anavajjabalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, saṅgāhabalaṃ? Cattārimāni, bhikkhave, saṅgahavatthūni – dānaṃ, peyyavajjaṃ, atthacariyā, samānattatā. Etadaggaṃ, bhikkhave, dānānaṃ yadidaṃ dhammadānaṃ. Etadaggaṃ, bhikkhave, peyyavajjānaṃ yadidaṃ atthikassa ohitasotassa punappunaṃ dhammaṃ deseti. Etadaggaṃ, bhikkhave, atthacariyānaṃ yadidaṃ assaddhaṃ saddhāsampadāya samādapeti niveseti patiṭṭhāpeti, dussīlaṃ sīlasampadāya… pe… maccheriṃ cāgasampadāya…pe… duppaññaṃ paññāsampadāya samādapeti niveseti patiṭṭhāpeti. Etadaggaṃ, bhikkhave, samānattatānaṃ yadidaṃ sotāpanno sotāpannassa samānatto, sakadāgāmī sakadāgāmissa samānatto, anāgāmī anāgāmissa samānatto, arahā arahato samānatto. Idaṃ vuccati, bhikkhave, saṅgāhabalaṃ. Imāni kho, bhikkhave, cattāri balāni.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, catūhi balehi samannāgato ariyasāvako pañca bhayāni samatikkanto hoti. Katamāni pañca? Ājīvikabhayaṃ, asilokabhayaṃ, parisasārajjabhayaṃ, maraṇabhayaṃ, duggatibhayaṃ. Sa kho so, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘nāhaṃ ājīvikabhayassa bhāyāmi. Kissāhaṃ ājīvikabhayassa bhāyissāmi? Atthi me cattāri balāni – paññābalaṃ, vīriyabalaṃ, anavajjabalaṃ, saṅgāhabalaṃ. Duppañño kho ājīvikabhayassa bhāyeyya. Kusīto ājīvikabhayassa bhāyeyya. Sāvajjakāyakammantavacīkammantamanokammanto ājīvikabhayassa bhāyeyya. Asaṅgāhako ājīvikabhayassa bhāyeyya. Nāhaṃ asilokabhayassa bhāyāmi…pe… nāhaṃ parisasārajjabhayassa bhāyāmi…pe… nāhaṃ maraṇabhayassa bhāyāmi…pe… nāhaṃ duggatibhayassa bhāyāmi. Kissāhaṃ duggatibhayassa bhāyissāmi? Atthi me cattāri balāni – paññābalaṃ, vīriyabalaṃ, anavajjabalaṃ, saṅgāhabalaṃ. Duppañño kho duggatibhayassa bhāyeyya. Kusīto duggatibhayassa bhāyeyya. Sāvajjakāyakammantavacīkammantamanokammanto duggatibhayassa bhāyeyya. Asaṅgāhako duggatibhayassa bhāyeyya. Imehi kho, bhikkhave, catūhi balehi samannāgato ariyasāvako imāni pañca bhayāni samatikkanto hotī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sevanāsuttaṃ

6. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi…pe… āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Puggalopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopi. Cīvarampi, āvuso, duvidhena veditabbaṃ – sevitabbampi asevitabbampi. Piṇḍapātopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopi. Senāsanampi, āvuso, duvidhena veditabbaṃ – sevitabbampi asevitabbampi. Gāmanigamopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopi. Janapadapadesopi āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopi.

‘‘‘Puggalopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopī’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā puggalaṃ – ‘imaṃ kho me puggalaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti; ye ca kho me pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā te ca kasirena samudāgacchanti; yassa camhi atthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito so ca me sāmaññattho na bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’ti, tenāvuso, puggalena so puggalo rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vā saṅkhāpi anāpucchā pakkamitabbaṃ nānubandhitabbo.

‘‘Tattha yaṃ jaññā puggalaṃ – ‘imaṃ kho me puggalaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti; ye ca kho me pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā te ca appakasirena samudāgacchanti; yassa camhi atthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito so ca me sāmaññattho na bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’ti, tenāvuso, puggalena so puggalo saṅkhāpi anāpucchā pakkamitabbaṃ nānubandhitabbo.

‘‘Tattha yaṃ jaññā puggalaṃ – ‘imaṃ kho me puggalaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti; ye ca kho me pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā te ca kasirena samudāgacchanti; yassa camhi atthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito so ca me sāmaññattho bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’ti, tenāvuso, puggalena so puggalo saṅkhāpi anubandhitabbo na pakkamitabbaṃ.

‘‘Tattha yaṃ jaññā puggalaṃ – ‘imaṃ kho me puggalaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti; ye ca kho me pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā te ca appakasirena samudāgacchanti; yassa camhi atthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito so ca me sāmaññattho bhāvanāpāripūriṃ gacchatī'ti, tenāvuso, puggalena so puggalo yāvajīvaṃ anubandhitabbo na pakkamitabbaṃ api panujjamānena [paṇujjamānena (?)]. 'Puggalopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopī'ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

'''Cīvarampi, āvuso, duvidhena veditabbaṃ – sevitabbampi asevitabbampī'ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā cīvaraṃ – 'idaṃ kho me cīvaraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpaṃ cīvaraṃ na sevitabbaṃ. Tattha yaṃ jaññā cīvaraṃ – 'idaṃ kho me cīvaraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpaṃ cīvaraṃ sevitabbaṃ. 'Cīvarampi, āvuso, duvidhena veditabbaṃ – sevitabbampi asevitabbampī'ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

'''Piṇḍapātopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopī'ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā piṇḍapātaṃ – 'imaṃ kho me piṇḍapātaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpo piṇḍapāto na sevitabbo. Tattha yaṃ jaññā piṇḍapātaṃ – 'imaṃ kho me piṇḍapātaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpo piṇḍapāto sevitabbo. 'Piṇḍapātopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopī'ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

'''Senāsanampi, āvuso, duvidhena veditabbaṃ – sevitabbampi asevitabbampī'ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā senāsanaṃ – ''idaṃ kho me senāsanaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpaṃ senāsanaṃ na sevitabbaṃ. Tattha yaṃ jaññā senāsanaṃ – 'idaṃ kho me senāsanaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpaṃ senāsanaṃ sevitabbaṃ. 'Senāsanampi, āvuso, duvidhena veditabbaṃ – sevitabbampi asevitabbampī'ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

'''Gāmanigamopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopī'ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā gāmanigamaṃ – 'imaṃ kho me gāmanigamaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpo gāmanigamo na sevitabbo. Tattha yaṃ jaññā gāmanigamaṃ – 'imaṃ kho, me gāmanigamaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpo gāmanigamo sevitabbo. 'Gāmanigamopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopī'ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

'''Janapadapadesopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopī'ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā janapadapadesaṃ – 'imaṃ kho me janapadapadesaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpo janapadapadeso na sevitabbo. Tattha yaṃ jaññā janapadapadesaṃ – 'imaṃ kho me janapadapadesaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpo janapadapadeso sevitabbo. 'Janapadapadesopi, āvuso, duvidhena veditabbo – sevitabbopi asevitabbopī'ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta''nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sutavāsuttaṃ

7. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho sutavā paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sutavā paribbājako bhagavantaṃ etadavoca –

''Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ bhagavā idheva rājagahe viharāmi giribbaje. Tatra me, bhante, bhagavato sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'yo so, sutavā [sutava (syā.)], bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññāvimutto, abhabbo so pañca ṭhānāni ajjhācarituṃ – abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevituṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sampajānamusā [sampajānaṃ musā (ka. sī.)] bhāsituṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjituṃ seyyathāpi pubbe agāriyabhūto'ti. Kacci metaṃ, bhante, bhagavato sussutaṃ suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhārita''nti?

''Taggha te etaṃ, sutavā, sussutaṃ suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ. Pubbe cāhaṃ, sutavā, etarahi ca evaṃ vadāmi – 'yo so bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññāvimutto, abhabbo so nava ṭhānāni ajjhācarituṃ – abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevituṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sampajānamusā bhāsituṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjituṃ seyyathāpi pubbe agāriyabhūto, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu chandāgatiṃ gantuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu dosāgatiṃ gantuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu mohāgatiṃ gantuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu bhayāgatiṃ gantuṃ'. Pubbe cāhaṃ, sutavā, etarahi ca evaṃ vadāmi – 'yo so bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññāvimutto, abhabbo so imāni nava ṭhānāni ajjhācaritu''nti. Sattamaṃ.

8. Sajjhasuttaṃ

8. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho sajjho paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sajjho paribbājako bhagavantaṃ etadavoca –

''Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ bhagavā idheva rājagahe viharāmi giribbaje. Tatra me, bhante, bhagavato sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'yo so, sajjha, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññāvimutto, abhabbo so pañca ṭhānāni ajjhācarituṃ – abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevituṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sampajānamusā bhāsituṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjituṃ seyyathāpi pubbe agāriyabhūto'ti. Kacci metaṃ, bhante, bhagavato sussutaṃ suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhārita''nti?

''Taggha te etaṃ, sajjha, sussutaṃ suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ. Pubbe cāhaṃ, sajjha, etarahi ca evaṃ vadāmi – 'yo so bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññāvimutto, abhabbo so nava ṭhānāni ajjhācarituṃ – abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetuṃ…pe… abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjituṃ seyyathāpi pubbe agāriyabhūto, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu buddhaṃ paccakkhātuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu dhammaṃ paccakkhātuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu saṅghaṃ paccakkhātuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sikkhaṃ paccakkhātuṃ'. Pubbe cāhaṃ, sajjha, etarahi ca evaṃ vadāmi – 'yo so bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññāvimutto, abhabbo so imāni nava ṭhānāni ajjhācaritu''nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Puggalasuttaṃ

9. ''Navayime, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame nava? Arahā, arahattāya paṭipanno, anāgāmī, anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno, sakadāgāmī, sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno, sotāpanno, sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno, puthujjano – ime kho, bhikkhave, nava puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi''nti. Navamaṃ.

10. Āhuneyyasuttaṃ

10. ''Navayime, bhikkhave, puggalā āhuneyyā pāhuneyyā dakkhiṇeyyā añjalikaraṇīyā anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katame nava? Arahā, arahattāya paṭipanno, anāgāmī, anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno, sakadāgāmī, sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno, sotāpanno, sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno, gotrabhū – ime kho, bhikkhave, nava puggalā āhuneyyā…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā''ti. Dasamaṃ.

Sambodhivaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Sambodhi nissayo ceva, meghiya nandakaṃ balaṃ;
Sevanā sutavā sajjho, puggalo āhuneyyena cāti.

2. Sīhanādavaggo

1. Sīhanādasuttaṃ

11. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ''vuttho me, bhante, sāvatthiyaṃ vassāvāso. Icchāmahaṃ, bhante, janapadacārikaṃ pakkamitu''nti. ''Yassadāni tvaṃ, sāriputta, kālaṃ maññasī''ti. Atha kho āyasmā sāriputto uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho aññataro bhikkhu acirapakkante āyasmante sāriputte bhagavantaṃ etadavoca – ''āyasmā maṃ, bhante, sāriputto āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkanto''ti. Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena sāriputtaṃ āmantehi – 'satthā taṃ, āvuso sāriputta, āmantetī'''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ''satthā taṃ, āvuso sāriputta, āmantetī''ti. ''Evamāvuso''ti kho āyasmā sāriputto tassa bhikkhuno paccassosi.

Tena kho pana samayena āyasmā ca mahāmoggallāno [mahāmoggalāno (ka.)] āyasmā ca ānando avāpuraṇaṃ [apāpuraṇaṃ (syā. ka.)] ādāya vihāre āhiṇḍanti [vihārena vihāraṃ anvāhiṇḍanti (sī. pī.), vihāraṃ āhiṇḍanti (syā.)] – ''abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto! Idānāyasmā sāriputto bhagavato sammukhā sīhanādaṃ nadissatī''ti. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ sāriputtaṃ bhagavā etadavoca – ''idha te, sāriputta, aññataro sabrahmacārī khīyanadhammaṃ āpanno – 'āyasmā maṃ, bhante, sāriputto āsajja appaṭinissajjacārikaṃ pakkanto'''ti.

''Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

''Seyyathāpi, bhante, pathaviyaṃ sucimpi nikkhipanti asucimpi nikkhipanti gūthagatampi nikkhipanti muttagatampi nikkhipanti kheḷagatampi nikkhipanti pubbagatampi nikkhipanti lohitagatampi nikkhipanti, na ca tena pathavī aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, pathavīsamena cetasā viharāmi vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

‘‘Seyyathāpi, bhante, āpasmiṃ sucimpi dhovanti asucimpi dhovanti gūthagatampi… muttagatampi… kheḷagatampi… pubbagatampi… lohitagatampi dhovanti, na ca tena āpo aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, āposamena cetasā viharāmi vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

‘‘Seyyathāpi, bhante, tejo sucimpi ḍahati asucimpi ḍahati gūthagatampi… muttagatampi… kheḷagatampi… pubbagatampi… lohitagatampi ḍahati, na ca tena tejo aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, tejosamena cetasā viharāmi vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

‘‘Seyyathāpi, bhante, vāyo sucimpi upavāyati asucimpi upavāyati gūthagatampi… muttagatampi… kheḷagatampi… pubbagatampi… lohitagatampi upavāyati, na ca tena vāyo aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, vāyosamena cetasā viharāmi vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

‘‘Seyyathāpi, bhante, rajoharaṇaṃ sucimpi puñchati asucimpi puñchati gūthagatampi… muttagatampi… kheḷagatampi… pubbagatampi… lohitagatampi puñchati, na ca tena rajoharaṇaṃ aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, rajoharaṇasamena cetasā viharāmi vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

‘‘Seyyathāpi, bhante, caṇḍālakumārako vā caṇḍālakumārikā vā kaḷopihattho nantakavāsī gāmaṃ vā nigamaṃ vā pavisanto nīcacittaṃyeva upaṭṭhapetvā pavisati; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, caṇḍālakumārakacaṇḍālakumārikāsamena cetasā viharāmi vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

‘‘Seyyathāpi, bhante, usabho chinnavisāṇo sūrato sudanto suvinīto rathiyāya rathiyaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ anvāhiṇḍanto na kiñci hiṃsati pādena vā visāṇena vā; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, usabhachinnavisāṇasamena cetasā viharāmi vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

‘‘Seyyathāpi, bhante, itthī vā puriso vā daharo yuvā maṇḍanakajātiko sīsaṃnhāto ahikuṇapena vā kukkurakuṇapena vā manussakuṇapena vā kaṇṭhe āsattena aṭṭīyeyya harāyeyya jiguccheyya; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, iminā pūtikāyena aṭṭīyāmi harāyāmi jigucchāmi. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyya.

‘‘Seyyathāpi, bhante, puriso medakathālikaṃ parihareyya chiddāvachiddaṃ uggharantaṃ paggharantaṃ; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, imaṃ kāyaṃ pariharāmi chiddāvachiddaṃ uggharantaṃ paggharantaṃ. Yassa nūna, bhante, kāye kāyagatāsati anupaṭṭhitā assa, so idha aññataraṃ sabrahmacāriṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkameyyā’’ti.

Atha kho so bhikkhu uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yo ahaṃ āyasmantaṃ sāriputtaṃ asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhiṃ. Tassa me, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhatu āyatiṃ saṃvarāyā’’ti. ‘‘Taggha taṃ [tvaṃ (sī. pī.)], bhikkhu, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yo tvaṃ sāriputtaṃ asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhi. Yato ca kho tvaṃ, bhikkhu, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarosi, taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāma. Vuḍḍhihesā, bhikkhu, ariyassa vinaye yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjatī’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ‘‘khama, sāriputta, imassa moghapurisassa, purā tassa tattheva sattadhā muddhā phalatī’’ti [phalissatīti (ka. sī. syā. pī. ka.) aṭṭhakathāsu pana ‘‘phalatīti’’ itveva dissati]. ‘‘Khamāmahaṃ, bhante, tassa āyasmato sace maṃ so āyasmā evamāha – ‘khamatu ca me so āyasmā’’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Saupādisesasuttaṃ

12. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā sāriputto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ, yaṃnūnāhaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyya’’nti. Atha kho āyasmā sāriputto yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi.

Tena kho pana samayena tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘yo hi koci, āvuso, saupādiseso kālaṃ karoti, sabbo so aparimutto nirayā aparimutto tiracchānayoniyā aparimutto pettivisayā aparimutto apāyaduggativinipātā’’ti. Atha kho āyasmā sāriputto tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandi nappaṭikkosi. Anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi – ‘‘bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmī’’ti. Atha kho āyasmā sāriputto sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ; yaṃnūnāhaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyya’nti. Atha kho ahaṃ, bhante, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Tena kho pana samayena tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘yo hi koci, āvuso, saupādiseso kālaṃ karoti, sabbo so aparimutto nirayā aparimutto tiracchānayoniyā aparimutto pettivisayā aparimutto apāyaduggativinipātā’ti. Atha kho ahaṃ, bhante, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ – ‘bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmī’’’ti.

‘‘Ke ca [keci (syā. pī.), te ca (ka.)], sāriputta, aññatitthiyā paribbājakā bālā abyattā, ke ca [keci (syā. pī. ka.) a. ni. 6.44 pāḷiyā saṃsandetabbaṃ] saupādisesaṃ vā ‘saupādiseso’ti jānissanti, anupādisesaṃ vā ‘anupādiseso’ti jānissanti’’!

‘‘Navayime, sāriputta, puggalā saupādisesā kālaṃ kurumānā parimuttā nirayā parimuttā tiracchānayoniyā parimuttā pettivisayā parimuttā apāyaduggativinipātā. Katame nava? Idha, sāriputta, ekacco puggalo sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Ayaṃ, sāriputta, paṭhamo puggalo saupādiseso kālaṃ kurumāno parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, idhekacco puggalo sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti…pe… asaṅkhāraparinibbāyī hoti…pe… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti…pe… uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Ayaṃ, sāriputta, pañcamo puggalo saupādiseso kālaṃ kurumāno parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, idhekacco puggalo sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ, sāriputta, chaṭṭho puggalo saupādiseso kālaṃ kurumāno parimutto nirayā…pe… parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, idhekacco puggalo sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā ekabījī hoti, ekaṃyeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ, sāriputta, sattamo puggalo saupādiseso kālaṃ kurumāno parimutto nirayā…pe… parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, idhekacco puggalo sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā kolaṃkolo hoti, dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ, sāriputta, aṭṭhamo puggalo saupādiseso kālaṃ kurumāno parimutto nirayā…pe… parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, idhekacco puggalo sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sattakkhattuparamo hoti, sattakkhattuparamaṃ deve ca manusse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ, sāriputta, navamo puggalo saupādiseso kālaṃ kurumāno parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Ke ca, sāriputta, aññatitthiyā paribbājakā bālā abyattā, ke ca saupādisesaṃ vā ‘saupādiseso’ti jānissanti, anupādisesaṃ vā ‘anupādiseso’ti jānissanti! Ime kho, sāriputta, nava puggalā saupādisesā kālaṃ kurumānā parimuttā nirayā parimuttā tiracchānayoniyā parimuttā pettivisayā parimuttā apāyaduggativinipātā. Na tāvāyaṃ, sāriputta, dhammapariyāyo paṭibhāsi bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Taṃ kissa hetu? Māyimaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā pamādaṃ āhariṃsūti [āhariṃsu (sī. pī.)]. Api ca mayā [api cāyaṃ (?)], sāriputta, dhammapariyāyo pañhādhippāyena bhāsito’’ti. Dutiyaṃ.

3. Koṭṭhikasuttaṃ

13. Atha kho āyasmā mahākoṭṭhiko [mahākoṭṭhito (sī. syā. pī.)] yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahākoṭṭhiko āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ, taṃ me kammaṃ samparāyavedanīyaṃ hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ sukhavedanīyaṃ [sukhavedaniyaṃ (ka.) ma. ni. 3.8 passitabbaṃ], taṃ me kammaṃ dukkhavedanīyaṃ [dukkhavedaniyaṃ (ka.)] hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ sukhavedanīyaṃ [sukhavedaniyaṃ (ka.) ma. ni. 3.8 passitabbaṃ], taṃ me kammaṃ dukkhavedanīyaṃ [dukkhavedaniyaṃ (ka.)] hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso, sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ dukkhavedanīyaṃ, taṃ me kammaṃ sukhavedanīyaṃ hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ paripakkavedanīyaṃ, taṃ me kammaṃ aparipakkavedanīyaṃ hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ aparipakkavedanīyaṃ, taṃ me kammaṃ paripakkavedanīyaṃ hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ bahuvedanīyaṃ, taṃ me kammaṃ appavedanīyaṃ hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ appavedanīyaṃ, taṃ me kammaṃ bahuvedanīyaṃ hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ vedanīyaṃ, taṃ me kammaṃ avedanīyaṃ hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso sāriputta, ‘yaṃ kammaṃ avedanīyaṃ, taṃ me kammaṃ vedanīyaṃ hotū’ti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ taṃ me kammaṃ samparāyavedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ panāvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ samparāyavedanīyaṃ taṃ me kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ sukhavedanīyaṃ taṃ me kammaṃ dukkhavedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ panāvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ dukkhavedanīyaṃ taṃ me kammaṃ sukhavedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ paripakkavedanīyaṃ taṃ me kammaṃ aparipakkavedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ panāvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ aparipakkavedanīyaṃ taṃ me kammaṃ paripakkavedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ bahuvedanīyaṃ taṃ me kammaṃ appavedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ panāvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ appavedanīyaṃ taṃ me kammaṃ bahuvedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ vedanīyaṃ taṃ me kammaṃ avedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi.

‘‘‘Kiṃ panāvuso sāriputta, yaṃ kammaṃ avedanīyaṃ taṃ me kammaṃ vedanīyaṃ hotūti, etassa atthāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti, iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi. Atha kimatthaṃ carahāvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘Yaṃ khvassa [yaṃ kho (ka.)], āvuso, aññātaṃ adiṭṭhaṃ appattaṃ asacchikataṃ anabhisametaṃ, tassa ñāṇāya dassanāya pattiyā sacchikiriyāya abhisamayāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti [vussati (syā.)]. (‘‘Kiṃ panassāvuso, aññātaṃ adiṭṭhaṃ appattaṃ asacchikataṃ anabhisametaṃ, yassa ñāṇāya dassanāya pattiyā sacchikiriyāya abhisamayāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?) [( ) syā. ka. potthakesu natthi] ‘‘‘Idaṃ dukkha’nti khvassa [kho yaṃ (ka.)], āvuso, aññātaṃ adiṭṭhaṃ appattaṃ asacchikataṃ anabhisametaṃ. Tassa ñāṇāya dassanāya pattiyā sacchikiriyāya abhisamayāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Ayaṃ ‘dukkhasamudayo’ti khvassa, āvuso…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti khvassa, āvuso…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti khvassa, āvuso, aññātaṃ adiṭṭhaṃ appattaṃ asacchikataṃ anabhisametaṃ. Tassa ñāṇāya dassanāya pattiyā sacchikiriyāya abhisamayāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Idaṃ khvassa [iti kho yaṃ (ka.)], āvuso, aññātaṃ adiṭṭhaṃ appattaṃ asacchikataṃ anabhisametaṃ. Tassa [yassa (?)] ñāṇāya dassanāya pattiyā sacchikiriyāya abhisamayāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Samiddhisuttaṃ

14. Atha kho āyasmā samiddhi yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ samiddhiṃ āyasmā sāriputto etadavoca – ‘‘kimārammaṇā, samiddhi, purisassa saṅkappavitakkā uppajjantī’’ti? ‘‘Nāmarūpārammaṇā, bhante’’ti. ‘‘Te pana, samiddhi, kva nānattaṃ gacchantī’’ti? ‘‘Dhātūsu, bhante’’ti. ‘‘Te pana, samiddhi, kiṃsamudayā’’ti? ‘‘Phassasamudayā, bhante’’ti. ‘‘Te pana, samiddhi, kiṃsamosaraṇā’’ti? ‘‘Vedanāsamosaraṇā, bhante’’ti. ‘‘Te pana, samiddhi, kiṃpamukhā’’ti? ‘‘Samādhippamukhā, bhante’’ti. ‘‘Te pana, samiddhi, kiṃadhipateyyā’’ti? ‘‘Satādhipateyyā, bhante’’ti. ‘‘Te pana, samiddhi, kiṃuttarā’’ti? ‘‘Paññuttarā, bhante’’ti. ‘‘Te pana, samiddhi, kiṃsārā’’ti? ‘‘Vimuttisārā, bhante’’ti. ‘‘Te pana, samiddhi, kiṃogadhā’’ti? ‘‘Amatogadhā, bhante’’ti.

‘‘‘Kimārammaṇā, samiddhi, purisassa saṅkappavitakkā uppajjantī’ti, iti puṭṭho samāno ‘nāmarūpārammaṇā, bhante’ti vadesi. ‘Te pana, samiddhi, kva nānattaṃ gacchantī’ti, iti puṭṭho samāno ‘dhātūsu, bhante’ti vadesi. ‘Te pana, samiddhi, kiṃsamudayā’ti, iti puṭṭho samāno ‘phassasamudayā, bhante’ti vadesi. ‘Te pana, samiddhi, kiṃsamosaraṇā’ti, iti puṭṭho samāno ‘vedanāsamosaraṇā, bhante’ti vadesi. ‘Te pana, samiddhi, kiṃpamukhā’ti, iti puṭṭho samāno ‘samādhippamukhā, bhante’ti vadesi. ‘Te pana, samiddhi, kiṃadhipateyyā’ti, iti puṭṭho samāno ‘satādhipateyyā, bhante’ti vadesi. ‘Te pana, samiddhi, kiṃuttarā’ti, iti puṭṭho samāno ‘paññuttarā, bhante’ti vadesi. ‘Te pana, samiddhi, kiṃsārā’ti, iti puṭṭho samāno ‘vimuttisārā, bhante’ti vadesi. ‘Te pana, samiddhi, kiṃogadhā’ti, iti puṭṭho samāno ‘amatogadhā, bhante’ti vadesi. Sādhu sādhu, samiddhi! Sādhu kho tvaṃ, samiddhi, puṭṭho [pañhaṃ (sī. syā. pī.)] puṭṭho vissajjesi, tena ca mā maññī’’ti. Catutthaṃ.

5. Gaṇḍasuttaṃ

15. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṇḍo anekavassagaṇiko. Tassassu gaṇḍassa nava vaṇamukhāni nava abhedanamukhāni. Tato yaṃ kiñci pagghareyya – asuciyeva pagghareyya, duggandhaṃyeva pagghareyya, jegucchiyaṃyeva [jegucchiyeva (ka.)] pagghareyya; yaṃ kiñci pasaveyya – asuciyeva pasaveyya, duggandhaṃyeva pasaveyya, jegucchiyaṃyeva pasaveyya.

‘‘Gaṇḍoti kho, bhikkhave, imassetaṃ cātumahābhūtikassa [cātummahābhūtikassa (sī. syā. pī.)] kāyassa adhivacanaṃ mātāpettikasambhavassa odanakummāsūpacayassa aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassa. Tassassu gaṇḍassa nava vaṇamukhāni nava abhedanamukhāni. Tato yaṃ kiñci paggharati – asuciyeva paggharati, duggandhaṃyeva paggharati, jegucchiyaṃyeva paggharati; yaṃ kiñci pasavati – asuciyeva pasavati, duggandhaṃyeva pasavati, jegucchiyaṃyeva pasavati. Tasmātiha, bhikkhave, imasmiṃ kāye nibbindathā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Saññāsuttaṃ

16. ‘‘Navayimā, bhikkhave, saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā. Katamā nava? Asubhasaññā, maraṇasaññā, āhāre paṭikūlasaññā [paṭikkūlasaññā (sī. syā. pī.)], sabbaloke anabhiratasaññā [anabhiratisaññā (ka.) a. ni. 5.121-122], aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā – imā kho, bhikkhave, nava saññā, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kulasuttaṃ

17. ‘‘Navahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgataṃ kulaṃ anupagantvā vā nālaṃ upagantuṃ, upagantvā vā nālaṃ nisīdituṃ. Katamehi navahi? Na manāpena paccuṭṭhenti, na manāpena abhivādenti, na manāpena āsanaṃ denti, santamassa pariguhanti, bahukampi thokaṃ denti, paṇītampi lūkhaṃ denti, asakkaccaṃ denti no sakkaccaṃ, na upanisīdanti dhammassavanāya, bhāsitamassa na sussūsanti. Imehi kho, bhikkhave, navahaṅgehi samannāgataṃ kulaṃ anupagantvā vā nālaṃ upagantuṃ upagantvā vā nālaṃ nisīdituṃ.

‘‘Navahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgataṃ kulaṃ anupagantvā vā alaṃ upagantuṃ, upagantvā vā alaṃ nisīdituṃ. Katamehi navahi? Manāpena paccuṭṭhenti, manāpena abhivādenti, manāpena āsanaṃ denti, santamassa na pariguhanti, bahukampi bahukaṃ denti, paṇītampi paṇītaṃ denti, sakkaccaṃ denti no asakkaccaṃ, upanisīdanti dhammassavanāya, bhāsitamassa sussūsanti. Imehi kho, bhikkhave, navahaṅgehi samannāgataṃ kulaṃ anupagantvā vā alaṃ upagantuṃ, upagantvā vā alaṃ nisīditu’’nti. Sattamaṃ.

8. Navaṅguposathasuttaṃ

18. ‘‘Navahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato uposatho upavuttho mahapphalo hoti mahānisaṃso mahājutiko mahāvipphāro. Kathaṃ upavuttho ca, bhikkhave, navahaṅgehi samannāgato uposatho mahapphalo hoti mahānisaṃso mahājutiko mahāvipphāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yāvajīvaṃ arahanto pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭiviratā nihitadaṇḍā nihitasatthā lajjī dayāpannā sabbapāṇabhūtahitānukampino viharanti; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharāmi. Imināpaṅgena [imināpi aṅgena (ka. sī.)] arahataṃ anukaromi; uposatho ca me upavuttho bhavissatī’ti. Iminā paṭhamena aṅgena samannāgato hoti…pe. ….

‘‘‘Yāvajīvaṃ arahanto uccāsayanamahāsayanaṃ pahāya uccāsayanamahāsayanā paṭiviratā nīcaseyyaṃ kappenti – mañcake vā tiṇasanthārake vā; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ pahāya uccāsayanamahāsayanā paṭivirato nīcaseyyaṃ kappemi – mañcake vā tiṇasanthārake vā. Imināpaṅgena arahataṃ anukaromi; uposatho ca me upavuttho bhavissatī’ti. Iminā aṭṭhamena aṅgena samannāgato hoti.

‘‘Mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ tathā tatiyaṃ tathā catutthaṃ.

Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena [abyāpajjhena (ka.), abyābajjhena (?)] pharitvā viharati. Iminā navamena aṅgena samannāgato hoti. Evaṃ upavuttho kho, bhikkhave, navahaṅgehi samannāgato uposatho mahapphalo hoti mahānisaṃso mahājutiko mahāvipphāro''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Devatāsuttaṃ

19. ''Imañca, bhikkhave, rattiṃ sambahulā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, tā devatā maṃ etadavocuṃ – 'upasaṅkamiṃsu no, bhante, pubbe manussabhūtānaṃ pabbajitā agārāni. Te mayaṃ, bhante, paccuṭṭhimha, no ca kho abhivādimha. Tā mayaṃ, bhante, aparipuṇṇakammantā vippaṭisāriniyo paccānutāpiniyo hīnaṃ kāyaṃ upapannā'''ti.

''Aparāpi maṃ, bhikkhave, sambahulā devatā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – 'upasaṅkamiṃsu no, bhante, pubbe manussabhūtānaṃ pabbajitā agārāni. Te mayaṃ, bhante, paccuṭṭhimha abhivādimha [paccuṭṭhimha ca abhivādimha ca (syā.)], no ca tesaṃ āsanaṃ adamha. Tā mayaṃ, bhante, aparipuṇṇakammantā vippaṭisāriniyo paccānutāpiniyo hīnaṃ kāyaṃ upapannā'''ti.

''Aparāpi maṃ, bhikkhave, sambahulā devatā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – 'upasaṅkamiṃsu no, bhante, pubbe manussabhūtānaṃ pabbajitā agārāni. Te mayaṃ, bhante, paccuṭṭhimha abhivādimha [paccuṭṭhimha ca abhivādimha ca (syā.)] āsanaṃ [āsanañca (sī. syā.)] adamha, no ca kho yathāsatti yathābalaṃ saṃvibhajimha…pe… yathāsatti yathābalaṃ [yathābalaṃ ca (?)] saṃvibhajimha, no ca kho upanisīdimha dhammassavanāya…pe… upanisīdimha [upanisīdimha ca (syā.)] dhammassavanāya, no ca kho ohitasotā dhammaṃ suṇimha…pe… ohitasotā ca dhammaṃ suṇimha, no ca kho sutvā dhammaṃ dhārayimha…pe… sutvā ca dhammaṃ dhārayimha, no ca kho dhātānaṃ dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhimha…pe… dhātānañca dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhimha, no ca kho atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammaṃ paṭipajjimha. Tā mayaṃ, bhante, aparipuṇṇakammantā vippaṭisāriniyo paccānutāpiniyo hīnaṃ kāyaṃ upapannā'''ti.

''Aparāpi maṃ, bhikkhave, sambahulā devatā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – 'upasaṅkamiṃsu no, bhante, pubbe manussabhūtānaṃ pabbajitā agārāni. Te mayaṃ, bhante, paccuṭṭhimha abhivādimha [paccuṭṭhimha ca abhivādimha ca (syā.)], āsanaṃ [āsanañca (sī. syā.)] adamha, yathāsatti yathābalaṃ [yathābalaṃ ca (?)] saṃvibhajimha, upanisīdimha [upanisīdimha ca (syā.)] dhammassavanāya, ohitasotā ca dhammaṃ suṇimha, sutvā ca dhammaṃ dhārayimha, dhātānañca dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhimha, atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammaṃ [dhammānudhammañca (?)] paṭipajjimha. Tā mayaṃ, bhante, paripuṇṇakammantā avippaṭisāriniyo apaccānutāpiniyo paṇītaṃ kāyaṃ upapannā'ti. Etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni etāni suññāgārāni. Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādattha, mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha seyyathāpi tā purimikā devatā''ti. Navamaṃ.

10. Velāmasuttaṃ

20. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca –

''Api nu te, gahapati, kule dānaṃ dīyatī''ti? ''Dīyati me, bhante, kule dānaṃ; tañca kho lūkhaṃ kaṇājakaṃ biḷaṅgadutiya''nti. ''Lūkhañcepi [lūkhaṃ vāpi (syā.), lūkhañcāpi (ka.)], gahapati, dānaṃ deti paṇītaṃ vā; tañca asakkaccaṃ deti, acittīkatvā [acittiṃ katvā (ka.), apacittiṃ katvā (syā.), acittikatvā (pī.)] deti, asahatthā deti, apaviddhaṃ [apaviṭṭhaṃ (syā.)] deti, anāgamanadiṭṭhiko deti. Yattha yattha tassa tassa dānassa vipāko nibbattati, na uḷārāya bhattabhogāya cittaṃ namati, na uḷārāya vatthabhogāya cittaṃ namati, na uḷārāya yānabhogāya cittaṃ namati, na uḷāresu pañcasu kāmaguṇesu bhogāya cittaṃ namati. Yepissa te honti puttāti vā dārāti vā dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, tepi na sussūsanti na sotaṃ odahanti na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ [evañcetaṃ (syā. ka.)], gahapati, hoti asakkaccaṃ katānaṃ kammānaṃ vipāko''.

''Lūkhañcepi, gahapati, dānaṃ deti paṇītaṃ vā; tañca sakkaccaṃ deti, cittīkatvā deti, sahatthā deti, anapaviddhaṃ deti, āgamanadiṭṭhiko deti. Yattha yattha tassa tassa dānassa vipāko nibbattati, uḷārāya bhattabhogāya cittaṃ namati, uḷārāya vatthabhogāya cittaṃ namati, uḷārāya yānabhogāya cittaṃ namati, uḷāresu pañcasu kāmaguṇesu bhogāya cittaṃ namati. Yepissa te honti puttāti vā dārāti vā dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, tepi sussūsanti sotaṃ odahanti aññā cittaṃ upaṭṭhapenti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, gahapati, hoti sakkaccaṃ katānaṃ kammānaṃ vipāko.

''Bhūtapubbaṃ, gahapati, velāmo nāma brāhmaṇo ahosi. So evarūpaṃ dānaṃ adāsi mahādānaṃ. Caturāsīti suvaṇṇapātisahassāni adāsi rūpiyapūrāni, caturāsīti rūpiyapātisahassāni adāsi suvaṇṇapūrāni, caturāsīti kaṃsapātisahassāni adāsi hiraññapūrāni, caturāsīti hatthisahassāni adāsi sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālappaṭicchannāni [hemajālasañchannāni (sī. pī.)], caturāsīti rathasahassāni adāsi sīhacammaparivārāni byagghacammaparivārāni dīpicammaparivārāni paṇḍukambalaparivārāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālappaṭicchannāni, caturāsīti dhenusahassāni adāsi dukūlasandhanāni [dukūlasandassanāni (sī.), dukūlasaṇṭhanāni (syā.), dukūlasanthanāni (pī.), duhasandanāni (dī. ni. 2.263), dukūlasandanāni (tattha pāṭhantaraṃ)] kaṃsūpadhāraṇāni, caturāsīti kaññāsahassāni adāsi āmuttamaṇikuṇḍalāyo [āmukkamaṇikuṇḍalāyo (?)], caturāsīti pallaṅkasahassāni adāsi gonakatthatāni paṭikatthatāni paṭalikatthatāni kadalimigapavarapaccattharaṇāni sauttaracchadāni ubhatolohitakūpadhānāni, caturāsīti vatthakoṭisahassāni adāsi khomasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ, ko pana vādo annassa pānassa khajjassa bhojjassa leyyassa peyyassa, najjo maññe vissandanti [vissandati (sī. pī.)].

''Siyā kho pana te, gahapati, evamassa – 'añño nūna tena samayena velāmo brāhmaṇo ahosi, so [yo (?)] taṃ dānaṃ adāsi mahādāna'nti. Na kho panetaṃ, gahapati, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Ahaṃ tena samayena velāmo brāhmaṇo ahosiṃ. Ahaṃ taṃ dānaṃ adāsiṃ mahādānaṃ. Tasmiṃ kho pana, gahapati, dāne na koci dakkhiṇeyyo ahosi, na taṃ koci dakkhiṇaṃ visodheti.

''Yaṃ, gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ.

( ) [(yañca gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ) (sī. pī.)] ''Yo ca sataṃ diṭṭhisampannānaṃ bhojeyya, yo cekaṃ sakadāgāmiṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ.

( ) [(yañca gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ) (sī. pī.)] ''Yo ca sataṃ sakadāgāmīnaṃ bhojeyya, yo cekaṃ anāgāmiṃ bhojeyya…pe… yo ca sataṃ anāgāmīnaṃ bhojeyya, yo cekaṃ arahantaṃ bhojeyya… yo ca sataṃ arahantānaṃ bhojeyya, yo cekaṃ paccekabuddhaṃ bhojeyya … yo ca sataṃ paccekabuddhānaṃ bhojeyya, yo ca tathāgataṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ bhojeyya… yo ca buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhojeyya… yo ca cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihāraṃ kārāpeyya… yo ca pasannacitto buddhañca dhammañca saṅghañca saraṇaṃ gaccheyya… yo ca pasannacitto sikkhāpadāni samādiyeyya – pāṇātipātā veramaṇiṃ, adinnādānā veramaṇiṃ, kāmesumicchācārā veramaṇiṃ, musāvādā veramaṇiṃ, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇiṃ, yo ca antamaso gandhohanamattampi [gandhūhanamattampi (sī.), gaddūhanamattampi (syā. pī.) ma. ni. 3.211] mettacittaṃ bhāveyya, ( ) [(yo ca accharāsaṅghātamattampi aniccasaññaṃ bhāveyya) (ka.)] idaṃ tato mahapphalataraṃ.

''Yañca, gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya… yo ca sataṃ diṭṭhisampannānaṃ bhojeyya, yo cekaṃ sakadāgāmiṃ bhojeyya… yo ca sataṃ sakadāgāmīnaṃ bhojeyya, yo cekaṃ anāgāmiṃ bhojeyya… yo ca sataṃ anāgāmīnaṃ bhojeyya, yo cekaṃ arahantaṃ bhojeyya… yo ca sataṃ arahantānaṃ bhojeyya, yo cekaṃ paccekabuddhaṃ bhojeyya… yo ca sataṃ paccekabuddhānaṃ bhojeyya, yo ca tathāgataṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ bhojeyya… yo ca buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhojeyya, yo ca cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihāraṃ kārāpeyya… yo ca pasannacitto buddhañca dhammañca saṅghañca saraṇaṃ gaccheyya, yo ca pasannacitto sikkhāpadāni samādiyeyya – pāṇātipātā veramaṇiṃ… surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇiṃ, yo ca antamaso gandhohanamattampi mettacittaṃ bhāveyya, yo ca accharāsaṅghātamattampi aniccasaññaṃ bhāveyya, idaṃ tato mahapphalatara''nti. Dasamaṃ.

Sīhanādavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Nādo saupādiseso ca, koṭṭhikena samiddhinā;
Gaṇḍasaññā kulaṃ mettā, devatā velāmena cāti.

3. Sattāvāsavaggo

1. Tiṭhānasuttaṃ

21. ''Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi uttarakurukā manussā deve ca tāvatiṃse adhiggaṇhanti jambudīpake ca manusse. Katamehi tīhi? Amamā, apariggahā, niyatāyukā, visesaguṇā [visesabhuno (sī. syā. pī.)] – imehi kho, bhikkhave, tīhi ṭhānehi uttarakurukā manussā deve ca tāvatiṃse adhiggaṇhanti jambudīpake ca manusse.

''Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi devā tāvatiṃsā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti jambudīpake ca manusse. Katamehi tīhi? Dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena – imehi kho, bhikkhave, tīhi ṭhānehi devā tāvatiṃsā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti jambudīpake ca manusse.

[kathā. 271] ''Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā, satimanto, idha brahmacariyavāso – imehi kho, bhikkhave, tīhi ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatiṃse''ti. Paṭhamaṃ.

2. Assakhaḷuṅkasuttaṃ

22. [a. ni. 3.141] ''Tayo ca, bhikkhave, assakhaḷuṅke desessāmi tayo ca purisakhaḷuṅke tayo ca assaparasse [assasadasse (sī. syā. pī.) a. ni. 3.142] tayo ca purisaparasse [purisasadasse (sī. syā. pī.)] tayo ca bhadde assājānīye tayo ca bhadde purisājānīye. Taṃ suṇātha.

''Katame ca, bhikkhave, tayo assakhaḷuṅkā? Idha, bhikkhave, ekacco assakhaḷuṅko javasampanno hoti, na vaṇṇasampanno, na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco assakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca, na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco assakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo assakhaḷuṅkā.

''Katame ca, bhikkhave, tayo purisakhaḷuṅkā? Idha, bhikkhave, ekacco purisakhaḷuṅko javasampanno hoti, na vaṇṇasampanno, na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca, na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno hoti, na vaṇṇasampanno na ārohapariṇāhasampanno? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho saṃsādeti [saṃsāreti (ka.) a. niā. 1.3.141], no vissajjeti. Idamassa na vaṇṇasmiṃ vadāmi. Na kho pana lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa na ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno hoti, na vaṇṇasampanno na ārohapariṇāhasampanno.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca, na ārohapariṇāhasampanno? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Na kho pana lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa na ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca, na ārohapariṇāhasampanno.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Lābhī kho pana hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo purisakhaḷuṅkā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo assaparassā? Idha, bhikkhave, ekacco assaparasso…pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo assaparassā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo purisaparassā? Idha, bhikkhave, ekacco purisaparasso…pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisaparasso…pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Lābhī kho pana hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisaparasso javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo purisaparassā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo bhaddā assājānīyā? Idha, bhikkhave, ekacco bhaddo assājānīyo…pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo bhaddā assājānīyā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo bhaddā purisājānīyā? Idha, bhikkhave, ekacco bhaddo purisājānīyo…pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhaddo purisājānīyo…pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca? Idha, bhikkhave, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Lābhī kho pana hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, bhaddo purisājānīyo javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo bhaddā purisājānīyā''ti. Dutiyaṃ.

3. Taṇhāmūlakasuttaṃ

23. [dī. ni. 2.103] ''Nava, bhikkhave, taṇhāmūlake dhamme desessāmi, taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, nava taṇhāmūlakā dhammā? Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānaṃ satthādānaṃ kalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti. Ime kho, bhikkhave, nava taṇhāmūlakā dhammā''ti. Tatiyaṃ.

4. Sattāvāsasuttaṃ

24. [dī. ni. 3.341] ''Navayime, bhikkhave, sattāvāsā. Katame nava? Santi, bhikkhave, sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā, ekacce ca devā, ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamo sattāvāso.

''Santi, bhikkhave, sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhinibbattā. Ayaṃ dutiyo sattāvāso.

''Santi, bhikkhave, sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyo sattāvāso.

''Santi, bhikkhave, sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catuttho sattāvāso.

''Santi, bhikkhave, sattā asaññino appaṭisaṃvedino, seyyathāpi devā asaññasattā. Ayaṃ pañcamo sattāvāso.

''Santi, bhikkhave, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭho sattāvāso.

''Santi, bhikkhave, sattā sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma 'anantaṃ viññāṇa'nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ sattamo sattāvāso.

''Santi, bhikkhave, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma 'natthi kiñcī'ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ aṭṭhamo sattāvāso.

''Santi, bhikkhave, sattā sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanūpagā. Ayaṃ navamo sattāvāso. Ime kho, bhikkhave, nava sattāvāsā''ti. Catutthaṃ.

5. Paññāsuttaṃ

25. ''Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti, tassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno kallaṃ vacanāya – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī'''ti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhuno paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti? ‘Vītarāgaṃ me citta’nti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘vītadosaṃ me citta’nti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘vītamohaṃ me citta’nti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘asarāgadhammaṃ me citta’nti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘asadosadhammaṃ me citta’nti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘asamohadhammaṃ me citta’nti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘anāvattidhammaṃ me cittaṃ kāmabhavāyā’ti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘anāvattidhammaṃ me cittaṃ rūpabhavāyā’ti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘anāvattidhammaṃ me cittaṃ arūpabhavāyā’ti paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti. Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno paññāya cittaṃ suparicitaṃ hoti, tassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno kallaṃ vacanāya – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’’’ti. Pañcamaṃ.

6. Silāyūpasuttaṃ

26. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto āyasmā ca candikāputto rājagahe viharanti veḷuvane kalandakanivāpe. Tatra kho āyasmā candikāputto bhikkhū āmantesi ( ) [(āvuso…pe… etadavoca) (sī.)] – ‘‘devadatto, āvuso, bhikkhūnaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā citaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’’’ti.

Evaṃ vutte āyasmā sāriputto āyasmantaṃ candikāputtaṃ etadavoca – ‘‘na kho, āvuso candikāputta, devadatto bhikkhūnaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā citaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti. Evañca kho, āvuso, candikāputta, devadatto bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’’’ti.

Dutiyampi kho āyasmā candikāputto bhikkhū āmantesi – ‘‘devadatto, āvuso, bhikkhūnaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā citaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’’’ti. Dutiyampi kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ candikāputtaṃ etadavoca – ‘‘na kho, āvuso candikāputta, devadatto bhikkhūnaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā citaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti. Evañca kho, āvuso candikāputta, devadatto bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’’’ti.

Tatiyampi kho āyasmā candikāputto bhikkhū āmantesi – ‘‘devadatto, āvuso, bhikkhūnaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā citaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’’’ti. Tatiyampi kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ candikāputtaṃ etadavoca – ‘‘na kho, āvuso candikāputta, devadatto bhikkhūnaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā citaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti. Evañca kho, āvuso candikāputta, devadatto bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti – ‘yato kho, āvuso, bhikkhuno cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti, tassetaṃ bhikkhuno kallaṃ veyyākaraṇāya – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’’’ti.

‘‘Kathañca, āvuso, bhikkhuno cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti? ‘Vītarāgaṃ me citta’nti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘vītadosaṃ me citta’nti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘vītamohaṃ me citta’nti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘asarāgadhammaṃ me citta’nti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti;

‘asadosadhammaṃ me citta’nti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘asamohadhammaṃ me citta’nti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘anāvattidhammaṃ me cittaṃ kāmabhavāyā’ti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘anāvattidhammaṃ me cittaṃ rūpabhavāyā’ti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti; ‘anāvattidhammaṃ me cittaṃ arūpabhavāyā’ti cetasā cittaṃ suparicitaṃ hoti. Evaṃ sammā vimuttacittassa kho, āvuso, bhikkhuno bhusā cepi cakkhuviññeyyā rūpā cakkhussa āpāthaṃ āgacchanti, nevassa cittaṃ pariyādiyanti; amissīkatamevassa cittaṃ hoti ṭhitaṃ āneñjappattaṃ, vayaṃ cassānupassati.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, silāyūpo soḷasakukkuko. Tassassu aṭṭha kukkū heṭṭhā nemaṅgamā, aṭṭha kukkū upari nemassa. Atha puratthimāya cepi disāya āgaccheyya bhusā vātavuṭṭhi, neva naṃ saṅkampeyya na sampavedheyya; atha pacchimāya… atha uttarāya… atha dakkhiṇāya cepi disāya āgaccheyya bhusā vātavuṭṭhi, neva naṃ saṅkampeyya na sampavedheyya. Taṃ kissa hetu? Gambhīrattā, āvuso, nemassa, sunikhātattā silāyūpassa. Evamevaṃ kho, āvuso, sammā vimuttacittassa bhikkhuno bhusā cepi cakkhuviññeyyā rūpā cakkhussa āpāthaṃ āgacchanti, nevassa cittaṃ pariyādiyanti; amissīkatamevassa cittaṃ hoti ṭhitaṃ āneñjappattaṃ, vayaṃ cassānupassati.

‘‘Bhusā cepi sotaviññeyyā saddā… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā… manoviññeyyā dhammā manassa āpāthaṃ āgacchanti, nevassa cittaṃ pariyādiyanti; amissīkatamevassa cittaṃ hoti ṭhitaṃ āneñjappattaṃ, vayaṃ cassānupassatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamaverasuttaṃ

27. [a. ni. 9.92; saṃ. ni. 5.1024] Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Yato kho, gahapati, ariyasāvakassa pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, catūhi ca sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti.

‘‘Katamāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti? Yaṃ, gahapati, pāṇātipātī pāṇātipātapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, pāṇātipātā paṭivirato neva diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, na samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, na cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Pāṇātipātā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti.

‘‘Yaṃ, gahapati, adinnādāyī…pe… kāmesumicchācārī… musāvādī… surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī surāmerayamajjapamādaṭṭhānapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato neva diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, na samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, na cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti. Imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti.

‘‘Katamehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti? Idha, gahapati, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’’’ti.

Dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti.

Saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho; yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti.

Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi. Imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti.

‘‘Yato kho, gahapati, ariyasāvakassa imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, imehi ca catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto; sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyaverasuttaṃ

28. [saṃ. ni. 5.1025] ‘‘Yato kho, bhikkhave, ariyasāvakassa pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, catūhi ca sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto; sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti.

‘‘Katamāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti? Yaṃ, bhikkhave, pāṇātipātī pāṇātipātapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, pāṇātipātā paṭivirato…pe… evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, adinnādāyī…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī surāmerayamajjapamādaṭṭhānapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato neva diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, na samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, na cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti. Imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti.

‘‘Katamehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Dhamme…pe… saṅghe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi. Imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti.

‘‘Yato kho, bhikkhave, ariyasāvakassa imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, imehi ca catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto; sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Āghātavatthusuttaṃ

29. [vibha. 960; dī. ni. 3.340; a. ni. 10.79] ‘‘Navayimāni, bhikkhave, āghātavatthūni. Katamāni nava? ‘Anatthaṃ me acarī’ti āghātaṃ bandhati; ‘anatthaṃ me caratī’ti āghātaṃ bandhati; ‘anatthaṃ me carissatī’ti āghātaṃ bandhati; ‘piyassa me manāpassa anatthaṃ acarī’ti…pe… ‘anatthaṃ caratī’ti…pe… ‘anatthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati; ‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acarī’ti …pe… ‘atthaṃ caratī’ti…pe… ‘atthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati. Imāni kho, bhikkhave, nava āghātavatthūnī’’ti. Navamaṃ.

10. Āghātapaṭivinayasuttaṃ

30. [dī. ni. 3.340, 359] ‘‘Navayime, bhikkhave, āghātapaṭivinayā. Katame nava? ‘Anatthaṃ me acari [acarīti (syā.), evaṃ ‘‘carati, carissati’’ padesupi], taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘anatthaṃ me carati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘anatthaṃ me carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; piyassa me manāpassa anatthaṃ acari…pe… anatthaṃ carati…pe… ‘anatthaṃ carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; appiyassa me amanāpassa atthaṃ acari…pe… atthaṃ carati…pe… ‘atthaṃ carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti. Ime kho, bhikkhave, nava āghātapaṭivinayā’’ti. Dasamaṃ.

11. Anupubbanirodhasuttaṃ

31. ‘‘Navayime, bhikkhave, anupubbanirodhā. Katame nava? Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa kāmasaññā [āmissasaññā (syā.)] niruddhā hoti; dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā niruddhā honti; tatiyaṃ jhānaṃ samāpannassa pīti niruddhā hoti; catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā niruddhā honti; ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññā niruddhā hoti; viññāṇañcāyatanaṃ samāpannassa ākāsānañcāyatanasaññā niruddhā hoti; ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa viññāṇañcāyatanasaññā niruddhā hoti; nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa ākiñcaññāyatanasaññā niruddhā hoti; saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca niruddhā honti. Ime kho, bhikkhave, nava anupubbanirodhā’’ti [dī. ni. 3.344, 349]. Ekādasamaṃ.

Sattāvāsavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Tiṭhānaṃ khaḷuṅko taṇhā, sattapaññā silāyupo;
Dve verā dve āghātāni, anupubbanirodhena cāti.

4. Mahāvaggo

1. Anupubbavihārasuttaṃ

32. [dī. ni. 3.344, 359] ‘‘Navayime, bhikkhave, anupubbavihārā. Katame nava? [ettha sī. pī. potthakesu ‘‘idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehī’’ tiādinā vittharena pāṭho dissati] Paṭhamaṃ jhānaṃ, dutiyaṃ jhānaṃ, tatiyaṃ jhānaṃ, catutthaṃ jhānaṃ, ākāsānañcāyatanaṃ, viññāṇañcāyatanaṃ, ākiñcaññāyatanaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ, saññāvedayitanirodho – ime kho, bhikkhave, nava anupubbavihārā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Anupubbavihārasamāpattisuttaṃ

33. ‘‘Navayimā, bhikkhave [nava bhikkhave (?)], anupubbavihārasamāpattiyo desessāmi, taṃ suṇātha…pe… katamā ca, bhikkhave, nava anupubbavihārasamāpattiyo? Yattha kāmā nirujjhanti, ye ca kāme nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha kāmā nirujjhanti, ke ca kāme nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettha kāmā nirujjhanti, te ca kāme nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti.

Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya.

‘‘Yattha vitakkavicārā nirujjhanti, ye ca vitakkavicāre nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha vitakkavicārā nirujjhanti, ke ca vitakkavicāre nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; ettha vitakkavicārā nirujjhanti, te ca vitakkavicāre nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti. Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya.

‘‘Yattha pīti nirujjhati, ye ca pītiṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha pīti nirujjhati, ke ca pītiṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; ettha pīti nirujjhati, te ca pītiṃ nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti. Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya.

‘‘Yattha upekkhāsukhaṃ nirujjhati, ye ca upekkhāsukhaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha upekkhāsukhaṃ nirujjhati, ke ca upekkhāsukhaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; ettha upekkhāsukhaṃ nirujjhati, te ca upekkhāsukhaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti. Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya.

‘‘Yattha rūpasaññā nirujjhati, ye ca rūpasaññaṃ [yattha rūpasaññā nirujjhanti, ye ca rūpasaññā (sī. syā. pī.)] nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha rūpasaññā nirujjhati, ke ca rūpasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ananto ākāsoti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettha rūpasaññā nirujjhati, te ca rūpasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti. Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya.

‘‘Yattha ākāsānañcāyatanasaññā nirujjhati, ye ca ākāsānañcāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha ākāsānañcāyatanasaññā nirujjhati, ke ca ākāsānañcāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettha ākāsānañcāyatanasaññā nirujjhati, te ca ākāsānañcāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti. Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya.

‘‘Yattha viññāṇañcāyatanasaññā nirujjhati, ye ca viññāṇañcāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha viññāṇañcāyatanasaññā nirujjhati, ke ca viññāṇañcāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettha viññāṇañcāyatanasaññā nirujjhati, te ca viññāṇañcāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti. Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya.

‘‘Yattha ākiñcaññāyatanasaññā nirujjhati, ye ca ākiñcaññāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha ākiñcaññāyatanasaññā nirujjhati, ke ca ākiñcaññāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettha ākiñcaññāyatanasaññā nirujjhati, te ca ākiñcaññāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti. Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya.

‘‘Yattha nevasaññānāsaññāyatanasaññā nirujjhati, ye ca nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti, ‘addhā te āyasmanto nicchātā nibbutā tiṇṇā pāraṅgatā tadaṅgenā’ti vadāmi. ‘Kattha nevasaññānāsaññāyatanasaññā nirujjhati, ke ca nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharanti – ahametaṃ na jānāmi ahametaṃ na passāmī’ti, iti yo evaṃ vadeyya, so evamassa vacanīyo – ‘idhāvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati. Ettha nevasaññānāsaññāyatanasaññā nirujjhati, te ca nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ nirodhetvā nirodhetvā viharantī’ti. Addhā, bhikkhave, asaṭho amāyāvī ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinandeyya anumodeyya; ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā namassamāno pañjaliko payirupāseyya. Imā kho, bhikkhave, nava anupubbavihārasamāpattiyo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Nibbānasukhasuttaṃ

34. Ekaṃ samayaṃ āyasmā sāriputto rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘sukhamidaṃ, āvuso, nibbānaṃ. Sukhamidaṃ, āvuso, nibbāna’’nti. Evaṃ vutte āyasmā udāyī āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ panettha, āvuso sāriputta, sukhaṃ yadettha natthi vedayita’’nti? ‘‘Etadeva khvettha, āvuso, sukhaṃ yadettha natthi vedayitaṃ. Pañcime, āvuso, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, āvuso, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, āvuso, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccatāvuso, kāmasukhaṃ.

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno iminā vihārena viharato kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, svassa hoti ābādho. Seyyathāpi, āvuso, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa te kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa hoti ābādho. Yo kho panāvuso, ābādho dukkhametaṃ vuttaṃ bhagavatā. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno iminā vihārena viharato vitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, svassa hoti ābādho. Seyyathāpi, āvuso, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa te vitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa hoti ābādho. Yo kho panāvuso, ābādho dukkhametaṃ vuttaṃ bhagavatā. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

Tassa ce, āvuso, bhikkhuno iminā vihārena viharato pītisahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, svassa hoti ābādho. Seyyathāpi, āvuso, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa te pītisahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa hoti ābādho. Yo kho panāvuso, ābādho dukkhametaṃ vuttaṃ bhagavatā. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno iminā vihārena viharato upekkhāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, svassa hoti ābādho. Seyyathāpi, āvuso, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa te upekkhāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa hoti ābādho. Yo kho panāvuso, ābādho dukkhametaṃ vuttaṃ bhagavatā. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ananto ākāsoti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno iminā vihārena viharato rūpasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, svassa hoti ābādho. Seyyathāpi, āvuso, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa te rūpasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa hoti ābādho. Yo kho panāvuso, ābādho dukkhametaṃ vuttaṃ bhagavatā. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno iminā vihārena viharato ākāsānañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, svassa hoti ābādho. Seyyathāpi, āvuso, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa te ākāsānañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa hoti ābādho. Yo kho panāvuso, ābādho dukkhametaṃ vuttaṃ bhagavatā. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma, natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno iminā vihārena viharato viññāṇañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, svassa hoti ābādho. Seyyathāpi, āvuso, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa te viññāṇañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa hoti ābādho. Yo kho panāvuso, ābādho dukkhametaṃ vuttaṃ bhagavatā. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno iminā vihārena viharato ākiñcaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, svassa hoti ābādho. Seyyathāpi, āvuso, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa te ākiñcaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa hoti ābādho. Yo kho panāvuso, ābādho dukkhametaṃ vuttaṃ bhagavatā. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā sukhaṃ nibbāna’’nti. Tatiyaṃ.

4. Gāvīupamāsuttaṃ

35. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate carituṃ. Tassā evamassa – ‘yaṃnūnāhaṃ agatapubbañceva disaṃ gaccheyyaṃ, akhāditapubbāni ca tiṇāni khādeyyaṃ, apītapubbāni ca pānīyāni piveyya’nti. Sā purimaṃ pādaṃ na suppatiṭṭhitaṃ patiṭṭhāpetvā pacchimaṃ pādaṃ uddhareyya. Sā na ceva agatapubbaṃ disaṃ gaccheyya, na ca akhāditapubbāni tiṇāni khādeyya, na ca apītapubbāni pānīyāni piveyya; yasmiṃ cassā padese ṭhitāya evamassa – ‘yaṃnūnāhaṃ agatapubbañceva disaṃ gaccheyyaṃ, akhāditapubbāni ca tiṇāni khādeyyaṃ, apītapubbāni ca pānīyāni piveyya’nti tañca padesaṃ na sotthinā paccāgaccheyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi sā, bhikkhave, gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate carituṃ. Evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu bālo abyatto akhettaññū akusalo vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; so taṃ nimittaṃ na āsevati na bhāveti na bahulīkaroti na svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. So na sakkoti vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. So na sakkoti vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu ubhato bhaṭṭho ubhato parihīno, seyyathāpi sā gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate carituṃ’’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gāvī pabbateyyā paṇḍitā byattā khettaññū kusalā visame pabbate carituṃ. Tassā evamassa – ‘yaṃnūnāhaṃ agatapubbañceva disaṃ gaccheyyaṃ, akhāditapubbāni ca tiṇāni khādeyyaṃ, apītapubbāni ca pānīyāni piveyya’nti. Sā purimaṃ pādaṃ suppatiṭṭhitaṃ patiṭṭhāpetvā pacchimaṃ pādaṃ uddhareyya. Sā agatapubbañceva disaṃ gaccheyya, akhāditapubbāni ca tiṇāni khādeyya, apītapubbāni ca pānīyāni piveyya. Yasmiṃ cassā padese ṭhitāya evamassa – ‘yaṃnūnāhaṃ agatapubbañceva disaṃ gaccheyyaṃ, akhāditapubbāni ca tiṇāni khādeyyaṃ, apītapubbāni ca pānīyāni piveyya’nti tañca padesaṃ sotthinā paccāgaccheyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi sā, bhikkhave, gāvī pabbateyyā paṇḍitā byattā khettaññū kusalā visame pabbate carituṃ. Evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu paṇḍito byatto khettaññū kusalo vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So taṃ nimittaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. So dutiyaṃ jhānaṃ anabhihiṃsamāno vitakkavicārānaṃ vūpasamā… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So taṃ nimittaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihareyyaṃ sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeyyaṃ yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – upekkhako satimā sukhavihārīti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. So tatiyaṃ jhānaṃ anabhihiṃsamāno pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So taṃ nimittaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. So catutthaṃ jhānaṃ anabhihiṃsamāno sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So taṃ nimittaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ananto ākāsoti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti. So ākāsānañcāyatanaṃ anabhihiṃsamāno sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā …pe… ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So taṃ nimittaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti. So viññāṇañcāyatanaṃ anabhihiṃsamāno sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So taṃ nimittaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti. So ākiñcaññāyatanaṃ anabhihiṃsamāno sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So taṃ nimittaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti. So nevasaññānāsaññāyatanaṃ anabhihiṃsamāno sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So taṃ nimittaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja vihareyya’nti. So saññāvedayitanirodhaṃ anabhihiṃsamāno sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati.

‘‘Yato kho, bhikkhave, bhikkhu taṃ tadeva samāpattiṃ samāpajjatipi vuṭṭhātipi, tassa mudu cittaṃ hoti kammaññaṃ. Mudunā kammaññena cittena appamāṇo samādhi hoti subhāvito. So appamāṇena samādhinā subhāvitena yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhaveyyaṃ, ekopi hutvā bahudhā assaṃ, bahudhāpi hutvā eko assaṃ…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – dibbāya sotadhātuyā…pe… sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajāneyyaṃ, sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, sadosaṃ vā cittaṃ sadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītadosaṃ vā cittaṃ vītadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ, samohaṃ vā cittaṃ samohaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītamohaṃ vā cittaṃ… saṃkhittaṃ vā cittaṃ… vikkhittaṃ vā cittaṃ… mahaggataṃ vā cittaṃ… amahaggataṃ vā cittaṃ… sauttaraṃ vā cittaṃ… anuttaraṃ vā cittaṃ… samāhitaṃ vā cittaṃ… asamāhitaṃ vā cittaṃ… vimuttaṃ vā cittaṃ… avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajāneyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyyaṃ, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena…pe… yathākammūpage satte pajāneyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane’’ti. Catutthaṃ.

5. Jhānasuttaṃ

36. ‘‘Paṭhamampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi; dutiyampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi; tatiyampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi; catutthampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi; ākāsānañcāyatanampāhaṃ, bhikkhave, nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi; viññāṇañcāyatanampāhaṃ, bhikkhave, nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi; ākiñcaññāyatanampāhaṃ, bhikkhave, nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi; nevasaññānāsaññāyatanampāhaṃ, bhikkhave, nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi; saññāvedayitanirodhampāhaṃ, bhikkhave, nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi.

‘‘‘Paṭhamampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmī’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ, te dhamme aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassati. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpeti [patiṭṭhāpeti (syā.), paṭipādeti (ka.) ma. ni. 2.133 passitabbaṃ]. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpetvā [patiṭṭhāpetvā (syā.), paṭipādetvā (ka.)] amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, issāso vā issāsantevāsī vā tiṇapurisarūpake vā mattikāpuñje vā yoggaṃ karitvā, so aparena samayena dūrepātī ca hoti akkhaṇavedhī ca mahato ca kāyassa padāletā [padālitā (ka.) a. ni. 3.134; 4.181]; evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ, te dhamme aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassati. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpeti. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpetvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. ‘Paṭhamampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmī’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Dutiyampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya…pe… tatiyampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya… ‘catutthampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmī’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ, te dhamme aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassati. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpeti. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpetvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, issāso vā issāsantevāsī vā tiṇapurisarūpake vā mattikāpuñje vā yoggaṃ karitvā, so aparena samayena dūrepātī ca hoti akkhaṇavedhī ca mahato ca kāyassa padāletā; evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā, dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgataṃ…pe… anāvattidhammo tasmā lokā. ‘Catutthampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmī’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Ākāsānañcāyatanampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmī’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ, te dhamme aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassati. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpeti. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpetvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, issāso vā issāsantevāsī vā tiṇapurisarūpake vā mattikāpuñje vā yoggaṃ karitvā, so aparena samayena dūrepātī ca hoti akkhaṇavedhī ca mahato ca kāyassa padāletā; evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti vedanāgataṃ saññāgataṃ…pe… anāvattidhammo tasmā lokā. ‘Ākāsānañcāyatanampāhaṃ, bhikkhave, nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmī’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Viññāṇañcāyatanampāhaṃ, bhikkhave, nissāya…pe… ākiñcaññāyatanampāhaṃ, bhikkhave, nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmī’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ, te dhamme aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassati. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpeti. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpetvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, issāso vā issāsantevāsī vā tiṇapurisarūpake vā mattikāpuñje vā yoggaṃ karitvā, so aparena samayena dūrepātī ca hoti akkhaṇavedhī ca mahato ca kāyassa padāletā; evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ, te dhamme aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassati. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpeti. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpetvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. ‘Ākiñcaññāyatanampāhaṃ, nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmī’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Iti kho, bhikkhave, yāvatā saññāsamāpatti tāvatā aññāpaṭivedho. Yāni ca kho imāni, bhikkhave, nissāya dve āyatanāni – nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti ca saññāvedayitanirodho ca, jhāyīhete, bhikkhave, samāpattikusalehi samāpattivuṭṭhānakusalehi samāpajjitvā vuṭṭhahitvā sammā akkhātabbānīti vadāmī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Ānandasuttaṃ

37. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tatra kho āyasmā ānando bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paccassosuṃ. Āyasmā ānando etadavoca –

‘‘Acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso! Yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sambādhe okāsādhigamo anubuddho sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya. Tadeva nāma cakkhuṃ bhavissati te rūpā tañcāyatanaṃ no paṭisaṃvedissati [paṭisaṃvedayati (ka.)]. Tadeva nāma sotaṃ bhavissati te saddā tañcāyatanaṃ no paṭisaṃvedissati. Tadeva nāma ghānaṃ bhavissati te gandhā tañcāyatanaṃ no paṭisaṃvedissati. Sāva nāma jivhā bhavissati te rasā tañcāyatanaṃ no paṭisaṃvedissati. Sova nāma kāyo bhavissati te phoṭṭhabbā tañcāyatanaṃ no paṭisaṃvedissatī’’ti.

Evaṃ vutte āyasmā udāyī āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘saññīmeva nu kho, āvuso ānanda, tadāyatanaṃ no paṭisaṃvedeti udāhu asaññī’’ti? ‘‘Saññīmeva kho, āvuso, tadāyatanaṃ no paṭisaṃvedeti, no asaññī’’ti.

‘‘Kiṃsaññī panāvuso, tadāyatanaṃ no paṭisaṃvedetī’’ti? ‘‘Idhāvuso, bhikkhu, sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Evaṃsaññīpi kho, āvuso, tadāyatanaṃ no paṭisaṃvedeti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Evaṃsaññīpi kho, āvuso, tadāyatanaṃ no paṭisaṃvedeti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Evaṃsaññīpi kho, āvuso, tadāyatanaṃ no paṭisaṃvedetī’’ti.

‘‘Ekamidāhaṃ, āvuso, samayaṃ sākete viharāmi añjanavane migadāye. Atha kho, āvuso, jaṭilavāsikā [jaṭilagāhiyā (sī. pī.), jaḍilabhāgikā (syā.)] bhikkhunī yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho, āvuso, jaṭilavāsikā bhikkhunī maṃ etadavoca – ‘yāyaṃ, bhante ānanda, samādhi na cābhinato na cāpanato na ca sasaṅkhāraniggayhavāritagato [sasaṅkhāraniggayhavāritavato (sī. syā. kaṃ. pī.), sasaṅkhāraniggayhavārivāvaṭo (ka.) a. ni. 3.102; 5.27; dī. ni. 3.355], vimuttattā ṭhito, ṭhitattā santusito, santusitattā no paritassati. Ayaṃ, bhante ānanda, samādhi kiṃphalo vutto bhagavatā’’’ti?

‘‘Evaṃ vutte, sohaṃ, āvuso, jaṭilavāsikaṃ bhikkhuniṃ etadavocaṃ – ‘yāyaṃ, bhagini, samādhi na cābhinato na cāpanato na ca sasaṅkhāraniggayhavāritagato, vimuttattā ṭhito, ṭhitattā santusito, santusitattā no paritassati. Ayaṃ, bhagini, samādhi aññāphalo vutto bhagavatā’ti. Evaṃsaññīpi kho, āvuso, tadāyatanaṃ no paṭisaṃvedetī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Lokāyatikasuttaṃ

38. Atha kho dve lokāyatikā brāhmaṇā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te brāhmaṇā bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Pūraṇo, bho gotama, kassapo sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti – ‘carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’nti. So evamāha – ‘ahaṃ anantena ñāṇena anantaṃ lokaṃ jānaṃ passaṃ viharāmī’ti. Ayampi [ayampi hi (syā. ka.)], bho gotama, nigaṇṭho nāṭaputto sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti – ‘carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’nti. So [sopi (?)] evamāha – 'ahaṃ anantena ñāṇena anantaṃ lokaṃ jānaṃ passaṃ viharāmī'ti. Imesaṃ, bho gotama, ubhinnaṃ ñāṇavādānaṃ ubhinnaṃ aññamaññaṃ vipaccanīkavādānaṃ ko saccaṃ āha ko musā''ti?

''Alaṃ, brāhmaṇā! Tiṭṭhatetaṃ – 'imesaṃ ubhinnaṃ ñāṇavādānaṃ ubhinnaṃ aññamaññaṃ vipaccanīkavādānaṃ ko saccaṃ āha ko musā'ti. Dhammaṃ vo, brāhmaṇā, desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bho''ti kho te brāhmaṇā bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Seyyathāpi, brāhmaṇā, cattāro purisā catuddisā ṭhitā paramena javena ca samannāgatā paramena ca padavītihārena. Te evarūpena javena samannāgatā assu, seyyathāpi nāma daḷhadhammā [daḷhadhammo (sabbattha) a. ni. 4.45; ma. ni. 1.116 ca, taṃsaṃvaṇṇanāṭīkāyo ca moggallānabyākaraṇañca oloketabbā] dhanuggaho sikkhito katahattho katūpāsano lahukena asanena appakasirena tiriyaṃ tālacchāyaṃ [tālacchātiṃ (sī. syā. pī.), tālacchādiṃ (ka.) a. ni. 4.45; ma. ni. 1.161 passitabbaṃ] atipāteyya; evarūpena ca padavītihārena, seyyathāpi nāma puratthimā samuddā pacchimo samuddo atha puratthimāya disāya ṭhito puriso evaṃ vadeyya – 'ahaṃ gamanena lokassa antaṃ pāpuṇissāmī'ti. So aññatreva asitapītakhāyitasāyitā aññatra uccārapassāvakammā aññatra niddākilamathapaṭivinodanā vassasatāyuko vassasatajīvī vassasataṃ gantvā appatvāva lokassa antaṃ antarā kālaṃ kareyya. Atha pacchimāya disāya…pe… atha uttarāya disāya… atha dakkhiṇāya disāya ṭhito puriso evaṃ vadeyya – 'ahaṃ gamanena lokassa antaṃ pāpuṇissāmī'ti. So aññatreva asitapītakhāyitasāyitā aññatra uccārapassāvakammā aññatra niddākilamathapaṭivinodanā vassasatāyuko vassasatajīvī vassasataṃ gantvā appatvāva lokassa antaṃ antarā kālaṃ kareyya. Taṃ kissa hetu? Nāhaṃ, brāhmaṇā, evarūpāya sandhāvanikāya lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmi. Na cāhaṃ, brāhmaṇā, appatvāva lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmi.

''Pañcime, brāhmaṇā, kāmaguṇā ariyassa vinaye lokoti vuccati. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā; sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā; ime kho, brāhmaṇā, pañca kāmaguṇā ariyassa vinaye lokoti vuccati.

''Idha, brāhmaṇā, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇā, 'bhikkhu lokassa antamāgamma, lokassa ante viharati'. Tamaññe evamāhaṃsu – 'ayampi lokapariyāpanno, ayampi anissaṭo lokamhā'ti. Ahampi hi [ahampi (sī. pī.)], brāhmaṇā, evaṃ vadāmi – 'ayampi lokapariyāpanno, ayampi anissaṭo lokamhā'''ti.

''Puna caparaṃ, brāhmaṇā, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇā, 'bhikkhu lokassa antamāgamma lokassa ante viharati'. Tamaññe evamāhaṃsu – 'ayampi lokapariyāpanno, ayampi anissaṭo lokamhā'ti. Ahampi hi, brāhmaṇā, evaṃ vadāmi – 'ayampi lokapariyāpanno, ayampi anissaṭo lokamhā'''ti.

''Puna caparaṃ, brāhmaṇā, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇā, 'bhikkhu lokassa antamāgamma lokassa ante viharati'. Tamaññe evamāhaṃsu – 'ayampi lokapariyāpanno, ayampi anissaṭo lokamhā'ti. Ahampi hi, brāhmaṇā, evaṃ vadāmi – 'ayampi lokapariyāpanno, ayampi anissaṭo lokamhā'''ti.

''Puna caparaṃ, brāhmaṇā, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma 'anantaṃ viññāṇa'nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati…pe… sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma 'natthi kiñcī'ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati…pe… sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇā, ‘bhikkhu lokassa antamāgamma lokassa ante viharati’. Tamaññe evamāhaṃsu – ‘ayampi lokapariyāpanno, ayampi anissaṭo lokamhā’ti. Ahampi hi, brāhmaṇā, evaṃ vadāmi – ‘ayampi lokapariyāpanno, ayampi anissaṭo lokamhā’’ti.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇā, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇā, ‘bhikkhu lokassa antamāgamma lokassa ante viharati tiṇṇo loke visattika’’nti. Sattamaṃ.

8. Devāsurasaṅgāmasuttaṃ

39. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho [samupabbūḷho (sī. pī.)] ahosi. Tasmiṃ kho pana, bhikkhave, saṅgāme asurā jiniṃsu, devā parājayiṃsu [parājiyiṃsu (sī. syā. ka.)]. Parājitā ca, bhikkhave, devā [devā bhītā (pī.)] apayiṃsuyeva [apayaṃsveva (sī.)] uttarenābhimukhā, abhiyiṃsu [abhiyaṃsu (sī.)] asurā. Atha kho, bhikkhave, devānaṃ etadahosi – ‘abhiyanteva kho asurā. Yaṃnūna mayaṃ dutiyampi asurehi saṅgāmeyyāmā’ti. Dutiyampi kho, bhikkhave, devā asurehi saṅgāmesuṃ. Dutiyampi kho, bhikkhave, asurāva jiniṃsu, devā parājayiṃsu. Parājitā ca, bhikkhave, devā apayiṃsuyeva uttarenābhimukhā, abhiyiṃsu asurā’’.

Atha kho, bhikkhave, devānaṃ etadahosi – ‘abhiyanteva kho asurā. Yaṃnūna mayaṃ tatiyampi asurehi saṅgāmeyyāmā’ti. Tatiyampi kho, bhikkhave, devā asurehi saṅgāmesuṃ. Tatiyampi kho, bhikkhave, asurāva jiniṃsu, devā parājayiṃsu. Parājitā ca, bhikkhave, devā bhītā devapuraṃyeva pavisiṃsu. Devapuragatānañca pana [puna (ka.)], bhikkhave, devānaṃ etadahosi – ‘bhīruttānagatena kho dāni mayaṃ etarahi attanā viharāma akaraṇīyā asurehī’ti. Asurānampi, bhikkhave, etadahosi – ‘bhīruttānagatena kho dāni devā etarahi attanā viharanti akaraṇīyā amhehī’ti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho ahosi. Tasmiṃ kho pana, bhikkhave, saṅgāme devā jiniṃsu, asurā parājayiṃsu. Parājitā ca, bhikkhave, asurā apayiṃsuyeva dakkhiṇenābhimukhā, abhiyiṃsu devā. Atha kho, bhikkhave, asurānaṃ etadahosi – ‘abhiyanteva kho devā. Yaṃnūna mayaṃ dutiyampi devehi saṅgāmeyyāmā’ti. Dutiyampi kho, bhikkhave, asurā devehi saṅgāmesuṃ. Dutiyampi kho, bhikkhave, devā jiniṃsu, asurā parājayiṃsu. Parājitā ca, bhikkhave, asurā apayiṃsuyeva dakkhiṇenābhimukhā, abhiyiṃsu devā’’.

Atha kho, bhikkhave, asurānaṃ etadahosi – ‘abhiyanteva kho devā. Yaṃnūna mayaṃ tatiyampi devehi saṅgāmeyyāmā’ti. Tatiyampi kho, bhikkhave, asurā devehi saṅgāmesuṃ. Tatiyampi kho, bhikkhave, devā jiniṃsu, asurā parājayiṃsu. Parājitā ca, bhikkhave, asurā bhītā asurapuraṃyeva pavisiṃsu. Asurapuragatānañca pana, bhikkhave, asurānaṃ etadahosi – ‘bhīruttānagatena kho dāni mayaṃ etarahi attanā viharāma akaraṇīyā devehī’ti. Devānampi, bhikkhave, etadahosi – ‘bhīruttānagatena kho dāni asurā etarahi attanā viharanti akaraṇīyā amhehī’ti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, tasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhussa evaṃ hoti – ‘bhīruttānagatena kho dānāhaṃ etarahi attanā viharāmi akaraṇīyo mārassā’ti. Mārassāpi, bhikkhave, pāpimato evaṃ hoti – ‘bhīruttānagatena kho dāni bhikkhu etarahi attanā viharati akaraṇīyo mayha’’’nti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, tasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhussa evaṃ hoti – ‘bhīruttānagatena kho dānāhaṃ etarahi attanā viharāmi akaraṇīyo mārassā’ti. Mārassāpi, bhikkhave, pāpimato evaṃ hoti – ‘bhīruttānagatena kho dāni bhikkhu etarahi attanā viharati, akaraṇīyo mayha’’’nti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu antamakāsi māraṃ, apadaṃ vadhitvā māracakkhuṃ adassanaṃ gato pāpimato tiṇṇo loke visattika’’’nti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati… sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati… sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati… sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu antamakāsi māraṃ, apadaṃ vadhitvā māracakkhuṃ adassanaṃ gato pāpimato tiṇṇo loke visattika’’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Nāgasuttaṃ

40. ‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye āraññikassa nāgassa gocarapasutassa hatthīpi hatthiniyopi hatthikalabhāpi hatthicchāpāpi purato purato gantvā tiṇaggāni chindanti, tena, bhikkhave, āraññiko nāgo aṭṭīyati harāyati jigucchati. Yasmiṃ, bhikkhave, samaye āraññikassa nāgassa gocarapasutassa hatthīpi hatthiniyopi hatthikalabhāpi hatthicchāpāpi obhaggobhaggaṃ sākhābhaṅgaṃ khādanti, tena, bhikkhave, āraññiko nāgo aṭṭīyati harāyati jigucchati. Yasmiṃ, bhikkhave, samaye āraññikassa nāgassa ogāhaṃ otiṇṇassa hatthīpi hatthiniyopi hatthikalabhāpi hatthicchāpāpi purato purato gantvā soṇḍāya udakaṃ āloḷenti, tena, bhikkhave, āraññiko nāgo aṭṭīyati harāyati jigucchati. Yasmiṃ, bhikkhave, samaye āraññikassa nāgassa ogāhā uttiṇṇassa hatthiniyo kāyaṃ upanighaṃsantiyo gacchanti, tena, bhikkhave, āraññiko nāgo aṭṭīyati harāyati jigucchati.

‘‘Tasmiṃ, bhikkhave, samaye āraññikassa nāgassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho etarahi ākiṇṇo viharāmi hatthīhi hatthinīhi hatthikalabhehi hatthicchāpehi. Chinnaggāni ceva tiṇāni khādāmi, obhaggobhaggañca me sākhābhaṅgaṃ khādanti [khāditaṃ (syā. ka.) mahāva. 467 passitabbaṃ], āvilāni ca pānīyāni pivāmi, ogāhā ca [ogāhāpi ca (syā. ka.) mahāva. 467 passitabbaṃ] me uttiṇṇassa hatthiniyo kāyaṃ upanighaṃsantiyo gacchanti. Yaṃnūnāhaṃ eko gaṇasmā vūpakaṭṭho vihareyya’nti. So aparena samayena eko gaṇasmā vūpakaṭṭho viharati, acchinnaggāni ceva tiṇāni khādati, obhaggobhaggañcassa sākhābhaṅgaṃ na khādanti [na obhaggobhaggañca sākhābhaṅga khādati (syā. ka.)], anāvilāni ca pānīyāni pivati, ogāhā cassa uttiṇṇassa na hatthiniyo kāyaṃ upanighaṃsantiyo gacchanti.

‘‘Tasmiṃ, bhikkhave, samaye āraññikassa nāgassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho pubbe ākiṇṇo vihāsiṃ hatthīhi hatthinīhi hatthikalabhehi hatthicchāpehi, chinnaggāni ceva tiṇāni khādiṃ, obhaggobhaggañca me sākhābhaṅgaṃ khādiṃsu, āvilāni ca pānīyāni apāyiṃ, ogāhā [ettha pisaddo sabbatthapi natthi] ca me uttiṇṇassa hatthiniyo kāyaṃ upanighaṃsantiyo agamaṃsu. Sohaṃ etarahi eko gaṇasmā vūpakaṭṭho viharāmi, acchinnaggāni ceva tiṇāni khādāmi, obhaggobhaggañca me sākhābhaṅgaṃ na khādanti, anāvilāni ca pānīyāni pivāmi, ogāhā ca me uttiṇṇassa na hatthiniyo kāyaṃ upanighaṃsantiyo gacchantī’ti. So soṇḍāya sākhābhaṅgaṃ bhañjitvā sākhābhaṅgena kāyaṃ parimajjitvā attamano soṇḍaṃ saṃharati [kaṇḍuṃ saṃhanti (sī. pī.) kaṇḍuṃ saṃhanati (syā.), ettha kaṇḍuvanadukkhaṃ vinetīti attho],.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye bhikkhu ākiṇṇo viharati bhikkhūhi bhikkhunīhi upāsakehi upāsikāhi raññā rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi, tasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhussa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho etarahi ākiṇṇo viharāmi bhikkhūhi bhikkhunīhi upāsakehi upāsikāhi raññā rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi. Yaṃnūnāhaṃ eko gaṇasmā vūpakaṭṭho vihareyya’nti. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā.

‘‘So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti; byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti. So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So attamano soṇḍaṃ saṃharati [kaṇḍuṃ saṃhanti (sī. pī.), kaṇḍuṃ saṃhanati (syā.), ettha kaṇḍuvanasadisaṃ jhānapaṭipakkhaṃ kilesadukkhaṃ vinetīti attho]. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So attamano soṇḍaṃ saṃharati.

‘‘Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So attamano soṇḍaṃ saṃharati. Sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati… sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati… sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati… sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. So attamano soṇḍaṃ saṃharatī’’ti. Navamaṃ.

10. Tapussasuttaṃ

41. Ekaṃ samayaṃ bhagavā mallesu viharati uruvelakappaṃ nāma mallānaṃ nigamo. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya uruvelakappaṃ piṇḍāya pāvisi. Uruvelakappe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘idheva tāva tvaṃ, ānanda, hohi, yāvāhaṃ mahāvanaṃ ajjhogāhāmi divāvihārāyā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahāvanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi.

Atha kho tapusso gahapati yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho tapusso gahapati āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca –

‘‘Mayaṃ, bhante ānanda, gihī kāmabhogino kāmārāmā kāmaratā kāmasammuditā. Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ gihīnaṃ kāmabhogīnaṃ kāmārāmānaṃ kāmaratānaṃ kāmasammuditānaṃ papāto viya khāyati, yadidaṃ nekkhammaṃ. Sutaṃ metaṃ, bhante, ‘imasmiṃ dhammavinaye daharānaṃ daharānaṃ bhikkhūnaṃ nekkhamme cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato’ [passataṃ (?)]. Tayidaṃ, bhante, imasmiṃ dhammavinaye bhikkhūnaṃ bahunā janena visabhāgo, yadidaṃ nekkhamma’’nti.

‘‘Atthi kho etaṃ, gahapati, kathāpābhataṃ bhagavantaṃ dassanāya. Āyāma, gahapati, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā bhagavato etamatthaṃ ārocessāma. Yathā no bhagavā byākarissati tathā naṃ dhāressāmā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho tapusso gahapati āyasmato ānandassa paccassosi. Atha kho āyasmā ānando tapussena gahapatinā saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Ayaṃ, bhante, tapusso gahapati evamāha – ‘mayaṃ, bhante ānanda, gihī kāmabhogino kāmārāmā kāmaratā kāmasammuditā, tesaṃ no bhante, amhākaṃ gihīnaṃ kāmabhogīnaṃ kāmārāmānaṃ kāmaratānaṃ kāmasammuditānaṃ papāto viya khāyati, yadidaṃ nekkhammaṃ’. Sutaṃ metaṃ, bhante, ‘imasmiṃ dhammavinaye daharānaṃ daharānaṃ bhikkhūnaṃ nekkhamme cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. Tayidaṃ, bhante, imasmiṃ dhammavinaye bhikkhūnaṃ bahunā janena visabhāgo yadidaṃ nekkhamma’’’nti.

‘‘Evametaṃ, ānanda, evametaṃ, ānanda! Mayhampi kho, ānanda, pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘sādhu nekkhammaṃ, sādhu paviveko’ti. Tassa mayhaṃ, ānanda, nekkhamme cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ko nu kho hetu ko paccayo, yena me nekkhamme cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘kāmesu kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca me abahulīkato, nekkhamme ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me nekkhamme cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘sace kho ahaṃ kāmesu ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ [bahulīkareyyaṃ (sī. syā. pī.)], nekkhamme ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me nekkhamme cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato’. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena kāmesu ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ, nekkhamme ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, nekkhamme cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, ānanda, iminā vihārena viharato kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho. Seyyathāpi, ānanda, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa me kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho.

‘‘Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. Tassa mayhaṃ, ānanda, avitakke cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ko nu kho hetu ko paccayo, yena me avitakke cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘vitakkesu kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca me abahulīkato, avitakke ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me avitakke cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘sace kho ahaṃ vitakkesu ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ, avitakke ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me avitakke cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato’. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena vitakkesu ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ, avitakke ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, avitakke cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, ānanda, iminā vihārena viharato vitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho. Seyyathāpi, ānanda, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa me vitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho.

‘‘Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihareyyaṃ sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeyyaṃ yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – upekkhako satimā sukhavihārīti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. Tassa mayhaṃ, ānanda, nippītike cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ko nu kho hetu ko paccayo, yena me nippītike cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘pītiyā kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca me abahulīkato, nippītike ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me nippītike cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘sace kho ahaṃ pītiyā ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ, nippītike ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me nippītike cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato'. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena pītiyā ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ, nippītike ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, nippītike cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, ānanda, iminā vihārena viharato pītisahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho. Seyyathāpi, ānanda, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa me pītisahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho.

''Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'yaṃnūnāhaṃ sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya'nti. Tassa mayhaṃ, ānanda, adukkhamasukhe cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'ko nu kho hetu ko paccayo, yena me adukkhamasukhe cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato'? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'upekkhāsukhe kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca me abahulīkato, adukkhamasukhe ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me adukkhamasukhe cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato'. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'sace kho ahaṃ upekkhāsukhe ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ, adukkhamasukhe ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me adukkhamasukhe cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato'. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena upekkhāsukhe ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ adukkhamasukhe ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, adukkhamasukhe cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, ānanda, iminā vihārena viharato upekkhāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho. Seyyathāpi, ānanda, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa me upekkhāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho.

''Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'yaṃnūnāhaṃ sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ''ananto ākāso''ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja vihareyya'nti. Tassa mayhaṃ, ānanda, ākāsānañcāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'ko nu kho hetu ko paccayo, yena me ākāsānañcāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato'? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'rūpesu kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca abahulīkato, ākāsānañcāyatane ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me ākāsānañcāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato'. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'sace kho ahaṃ rūpesu ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ, ākāsānañcāyatane ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me ākāsānañcāyatane cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato'. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena rūpesu ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ, ākāsānañcāyatane ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, ākāsānañcāyatane cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, ānanda, iminā vihārena viharato rūpasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho. Seyyathāpi, ānanda, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa me rūpasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho.

''Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – 'yaṃnūnāhaṃ sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ''anantaṃ viññāṇa''nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihareyya'nti. Tassa mayhaṃ, ānanda, viññāṇañcāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato.

Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ko nu kho hetu ko paccayo, yena me viññāṇañcāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ākāsānañcāyatane kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca abahulīkato, viññāṇañcāyatane ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me viññāṇañcāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘sace kho ahaṃ ākāsānañcāyatane ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ, viññāṇañcāyatane ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me viññāṇañcāyatane cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato’. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena ākāsānañcāyatane ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ, viññāṇañcāyatane ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, viññāṇañcāyatane cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, ānanda, iminā vihārena viharato ākāsānañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho. Seyyathāpi, ānanda, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa me ākāsānañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho.

‘‘Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti. Tassa mayhaṃ, ānanda, ākiñcaññāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ko nu kho hetu ko paccayo, yena me ākiñcaññāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘viññāṇañcāyatane kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca me abahulīkato, ākiñcaññāyatane ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me ākiñcaññāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘sace kho ahaṃ viññāṇañcāyatane ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ, ākiñcaññāyatane ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me ākiñcaññāyatane cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato’. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena viññāṇañcāyatane ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ, ākiñcaññāyatane ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, ākiñcaññāyatane cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, ānanda, iminā vihārena viharato viññāṇañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho. Seyyathāpi, ānanda, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa me viññāṇañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho.

‘‘Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti. Tassa mayhaṃ, ānanda, nevasaññānāsaññāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ko nu kho hetu ko paccayo, yena me nevasaññānāsaññāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ākiñcaññāyatane kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca me abahulīkato, nevasaññānāsaññāyatane ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me nevasaññānāsaññāyatane cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘sace kho ahaṃ ākiñcaññāyatane ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ, nevasaññānāsaññāyatane ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me nevasaññānāsaññāyatane cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato’. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena ākiñcaññāyatane ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ, nevasaññānāsaññāyatane ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, nevasaññānāsaññāyatane cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, ānanda, iminā vihārena viharato ākiñcaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho. Seyyathāpi, ānanda, sukhino dukkhaṃ uppajjeyya yāvadeva ābādhāya; evamevassa me ākiñcaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Svassa me hoti ābādho.

‘‘Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja vihareyya’nti. Tassa mayhaṃ, ānanda, saññāvedayitanirodhe cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me saññāvedayitanirodhe cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’? Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘nevasaññānāsaññāyatane kho me ādīnavo adiṭṭho, so ca me abahulīkato, saññāvedayitanirodhe ca ānisaṃso anadhigato, so ca me anāsevito. Tasmā me saññāvedayitanirodhe cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati etaṃ santanti passato’. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘sace kho ahaṃ nevasaññānāsaññāyatane ādīnavaṃ disvā taṃ bahulaṃ kareyyaṃ, saññāvedayitanirodhe ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseveyyaṃ, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me saññāvedayitanirodhe cittaṃ pakkhandeyya pasīdeyya santiṭṭheyya vimucceyya etaṃ santanti passato’. So kho ahaṃ, ānanda, aparena samayena nevasaññānāsaññāyatane ādīnavaṃ disvā taṃ bahulamakāsiṃ, saññāvedayitanirodhe ānisaṃsaṃ adhigamma tamāseviṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, saññāvedayitanirodhe cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati etaṃ santanti passato. So kho ahaṃ, ānanda, sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharāmi, paññāya ca me disvā āsavā parikkhayaṃ agamaṃsu.

‘‘Yāvakīvañcāhaṃ, ānanda, imā nava anupubbavihārasamāpattiyo na evaṃ anulomapaṭilomaṃ samāpajjimpi vuṭṭhahimpi, neva tāvāhaṃ, ānanda, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Yato ca kho ahaṃ, ānanda, imā nava anupubbavihārasamāpattiyo evaṃ anulomapaṭilomaṃ samāpajjimpi vuṭṭhahimpi, athāhaṃ, ānanda, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me cetovimutti [vimutti (ka. sī. ka.)], ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti. Dasamaṃ.

Mahāvaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Dve vihārā ca nibbānaṃ, gāvī jhānena pañcamaṃ;
Ānando brāhmaṇā devo, nāgena tapussena cāti.

5. Sāmaññavaggo

1. Sambādhasuttaṃ

42. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho āyasmā udāyī yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā udāyī āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘vuttamidaṃ, āvuso, pañcālacaṇḍena devaputtena –

‘‘Sambādhe gataṃ [sambādhe vata (sī.)] okāsaṃ, avidvā bhūrimedhaso;
Yo jhānamabujjhi buddho, paṭilīnanisabho munī’’ti.

‘‘Katamo, āvuso, sambādho, katamo sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā’’ti? ‘‘Pañcime, āvuso, kāmaguṇā sambādho vutto bhagavatā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho, āvuso, pañca kāmaguṇā sambādho vutto bhagavatā.

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā pariyāyena. Tatrāpatthi sambādho. Kiñca tattha sambādho? Yadeva tattha vitakkavicārā aniruddhā honti, ayamettha sambādho.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā pariyāyena. Tatrāpatthi sambādho. Kiñca tattha sambādho? Yadeva tattha pīti aniruddhā hoti, ayamettha sambādho.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā pariyāyena. Tatrāpatthi sambādho. Kiñca tattha sambādho? Yadeva tattha upekkhāsukhaṃ aniruddhaṃ hoti, ayamettha sambādho.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā pariyāyena. Tatrāpatthi sambādho. Kiñca tattha sambādho? Yadeva tattha rūpasaññā aniruddhā hoti, ayamettha sambādho.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā pariyāyena. Tatrāpatthi sambādho. Kiñca tattha sambādho? Yadeva tattha ākāsānañcāyatanasaññā aniruddhā hoti, ayamettha sambādho.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā pariyāyena. Tatrāpatthi sambādho. Kiñca tattha sambādho? Yadeva tattha viññāṇañcāyatanasaññā aniruddhā hoti, ayamettha sambādho.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā pariyāyena. Tatrāpatthi sambādho. Kiñca tattha sambādho? Yadeva tattha ākiñcaññāyatanasaññā aniruddhā hoti, ayamettha sambādho.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā pariyāyena. Tatrāpatthi sambādho. Kiñca tattha sambādho? Yadeva tattha nevasaññānāsaññāyatanasaññā aniruddhā hoti, ayamettha sambādho.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ettāvatāpi kho, āvuso, sambādhe okāsādhigamo vutto bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Kāyasakkhīsuttaṃ

43. ‘‘‘Kāyasakkhī kāyasakkhī’ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, kāyasakkhī vutto bhagavatā’’ti? ‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yathā yathā ca tadāyatanaṃ tathā tathā naṃ kāyena phusitvā viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, kāyasakkhī vutto bhagavatā pariyāyena.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yathā yathā ca tadāyatanaṃ tathā tathā naṃ kāyena phusitvā viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, kāyasakkhī vutto bhagavatā pariyāyena.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Yathā yathā ca tadāyatanaṃ tathā tathā naṃ kāyena phusitvā viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, kāyasakkhī vutto bhagavatā pariyāyena…pe….

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Yathā yathā ca tadāyatanaṃ tathā tathā naṃ kāyena phusitvā viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, kāyasakkhī vutto bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paññāvimuttasuttaṃ

44. ‘‘‘Paññāvimutto paññāvimutto’ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, paññāvimutto vutto bhagavatā’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, paññāya ca naṃ pajānāti. Ettāvatāpi kho, āvuso, paññāvimutto vutto bhagavatā pariyāyena…pe….

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, paññāya ca naṃ pajānāti. Ettāvatāpi kho, āvuso, paññāvimutto vutto bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Ubhatobhāgavimuttasuttaṃ

45. ‘‘‘Ubhatobhāgavimutto ubhatobhāgavimutto’ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, ubhatobhāgavimutto vutto bhagavatā’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yathā yathā ca tadāyatanaṃ tathā tathā naṃ kāyena phusitvā viharati, paññāya ca naṃ pajānāti. Ettāvatāpi kho, āvuso, ubhatobhāgavimutto vutto bhagavatā pariyāyena…pe….

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Yathā yathā ca tadāyatanaṃ tathā tathā naṃ kāyena phusitvā viharati, paññāya ca naṃ pajānāti. Ettāvatāpi kho, āvuso, ubhatobhāgavimutto vutto bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Catutthaṃ.

5. Sandiṭṭhikadhammasuttaṃ

46. ‘‘‘Sandiṭṭhiko dhammo sandiṭṭhiko dhammo’ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, sandiṭṭhiko dhammo vutto bhagavatā’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sandiṭṭhiko dhammo vutto bhagavatā pariyāyena…pe….

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ettāvatāpi kho, āvuso, sandiṭṭhiko dhammo vutto bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sandiṭṭhikanibbānasuttaṃ

47. ‘‘‘Sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ sandiṭṭhikaṃ nibbāna’nti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ vuttaṃ bhagavatā pariyāyena…pe….

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ettāvatāpi kho, āvuso, sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ vuttaṃ bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Nibbānasuttaṃ

48. ‘‘‘Nibbānaṃ nibbāna’nti, āvuso, vuccati…pe…. Sattamaṃ.

8. Parinibbānasuttaṃ

49. ‘‘‘Parinibbānaṃ parinibbāna’nti…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Tadaṅganibbānasuttaṃ

50. ‘‘‘Tadaṅganibbānaṃ tadaṅganibbāna’nti, āvuso, vuccati…pe…. Navamaṃ.

10. Diṭṭhadhammanibbānasuttaṃ

51. ‘‘‘Diṭṭhadhammanibbānaṃ diṭṭhadhammanibbāna’nti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso diṭṭhadhammanibbānaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi …pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, diṭṭhadhammanibbānaṃ vuttaṃ bhagavatā pariyāyena …pe….

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ettāvatāpi kho, āvuso, diṭṭhadhammanibbānaṃ vuttaṃ bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Dasamaṃ.

Sāmaññavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Sambādho kāyasakkhī paññā,
Ubhatobhāgo sandiṭṭhikā dve;
Nibbānaṃ parinibbānaṃ,
Tadaṅgadiṭṭhadhammikena cāti.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Khemavaggo

1. Khemasuttaṃ

52. ‘‘‘Khemaṃ khema’nti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, khemaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, khemaṃ vuttaṃ bhagavatā pariyāyena…pe….

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ettāvatāpi kho, āvuso, khemaṃ vuttaṃ bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Khemappattasuttaṃ

53. Khemappatto khemappattoti, āvuso, vuccati…pe…. Dutiyaṃ.

3. Amatasuttaṃ

54. Amataṃ amatanti, āvuso, vuccati…pe…. Tatiyaṃ.

4. Amatappattasuttaṃ

55. Amatappatto amatappattoti, āvuso, vuccati…pe…. Catutthaṃ.

5. Abhayasuttaṃ

56. Abhayaṃ abhayanti, āvuso, vuccati…pe…. Pañcamaṃ.

6. Abhayappattasuttaṃ

57. Abhayappatto abhayappattoti, āvuso, vuccati…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Passaddhisuttaṃ

58. Passaddhi passaddhīti, āvuso, vuccati…pe…. Sattamaṃ.

8. Anupubbapassaddhisuttaṃ

59. Anupubbapassaddhi anupubbapassaddhīti, āvuso, vuccati…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Nirodhasuttaṃ

60. Nirodho nirodhoti, āvuso, vuccati…pe…. Navamaṃ.

10. Anupubbanirodhasuttaṃ

61. ‘‘‘Anupubbanirodho anupubbanirodho’ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, anupubbanirodho vutto bhagavatā’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettāvatāpi kho, āvuso, anupubbanirodho vutto bhagavatā pariyāyena…pe….

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ettāvatāpi kho, āvuso, anupubbanirodho vutto bhagavatā nippariyāyenā’’ti. Dasamaṃ.

11. Abhabbasuttaṃ

62. ‘‘Nava, bhikkhave, dhamme appahāya abhabbo arahattaṃ sacchikātuṃ. Katame nava? Rāgaṃ, dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkhaṃ, paḷāsaṃ, issaṃ, macchariyaṃ – ime kho, bhikkhave, nava dhamme appahāya abhabbo arahattaṃ sacchikātuṃ.

‘‘Nava, bhikkhave, dhamme pahāya bhabbo arahattaṃ sacchikātuṃ. Katame nava? Rāgaṃ, dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkhaṃ, paḷāsaṃ, issaṃ, macchariyaṃ – ime kho, bhikkhave, nava dhamme pahāya bhabbo arahattaṃ sacchikātu’’nti. Ekādasamaṃ.

Khemavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Khemo ca amatañceva, abhayaṃ passaddhiyena ca;
Nirodho anupubbo ca, dhammaṃ pahāya bhabbena cāti.

(7) 2. Satipaṭṭhānavaggo

1. Sikkhādubbalyasuttaṃ

63. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, sikkhādubbalyāni. Katamāni pañca? Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro, musāvādo, surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca sikkhādubbalyāni.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ sikkhādubbalyānaṃ pahānāya cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ sikkhādubbalyānaṃ pahānāya ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Nīvaraṇasuttaṃ

64. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, nīvaraṇāni. Katamāni pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ, byāpādanīvaraṇaṃ, thinamiddhanīvaraṇaṃ, uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca nīvaraṇāni.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānāya cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānāya ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Kāmaguṇasuttaṃ

65. ‘‘Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho, bhikkhave, pañca kāmaguṇā.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ pahānāya…pe… ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Upādānakkhandhasuttaṃ

66. ‘‘Pañcime, bhikkhave, upādānakkhandhā. Katame pañca? Rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho – ime kho, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ pahānāya…pe… ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Catutthaṃ.

5. Orambhāgiyasuttaṃ

67. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, orambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso, kāmacchando, byāpādo – imāni kho, bhikkhave, pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya…pe… ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Gatisuttaṃ

68. ‘‘Pañcimā, bhikkhave, gatiyo. Katamā pañca? Nirayo, tiracchānayoni, pettivisayo, manussā, devā – imā kho, bhikkhave, pañca gatiyo.

‘‘Imāsaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ gatīnaṃ pahānāya…pe… ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Macchariyasuttaṃ

69. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, macchariyāni. Katamāni pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca macchariyāni.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ macchariyānaṃ pahānāya…pe… ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Sattamaṃ.

8. Uddhambhāgiyasuttaṃ

70. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya…pe… ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Cetokhilasuttaṃ

71. [a. ni. 5.205; dī. ni. 3.319; ma. ni. 1.185] ‘‘Pañcime, bhikkhave, cetokhilā [cetokhīlā (ka.)]. Katame pañca? Idha bhikkhave, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ paṭhamo cetokhilo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhamme kaṅkhati…pe… saṅghe kaṅkhati… sikkhāya kaṅkhati… sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto. Yo so, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ pañcamo cetokhilo.

‘‘Imesaṃ, kho, bhikkhave, pañcannaṃ cetokhilānaṃ pahānāya…pe… ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Navamaṃ.

10. Cetasovinibandhasuttaṃ

72. ‘‘Pañcime, bhikkhave, cetasovinibandhā [cetovinibaddhā (sāratthadīpanīṭīkā) a. ni. 5.206; dī. ni. 3.320]. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāmesu avītarāgo hoti avigatacchando avigatapemo avigatapipāso avigatapariḷāho avigatataṇho. Yo so, bhikkhave, bhikkhu kāmesu avītarāgo hoti avigatacchando avigatapemo avigatapipāso avigatapariḷāho avigatataṇho, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ paṭhamo cetasovinibandho.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu kāye avītarāgo hoti…pe… rūpe avītarāgo hoti… yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati … aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti. Yo so, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ pañcamo cetasovinibandho. Ime kho, bhikkhave, pañca cetasovinibandhā.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ cetasovinibandhānaṃ pahānāya cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ cetasovinibandhānaṃ pahānāya ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Dasamaṃ.

Satipaṭṭhānavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Sikkhā nīvaraṇākāmā, khandhā ca orambhāgiyā gati;
Maccheraṃ uddhambhāgiyā aṭṭhamaṃ, cetokhilā vinibandhāti.

(8) 3. Sammappadhānavaggo

1. Sikkhasuttaṃ

73. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, sikkhādubbalyāni. Katamāni pañca? Pāṇātipāto …pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca sikkhādubbalyāni.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ sikkhādubbalyānaṃ pahānāya cattāro sammappadhānā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ sikkhādubbalyānaṃ pahānāya ime cattāro sammappadhānā bhāvetabbā’’ti. Paṭhamaṃ.

74-81. (Yathā satipaṭṭhānavagge tathā sammappadhānavasena vitthāretabbā.)

10. Cetasovinibandhasuttaṃ

82. ‘‘Pañcime, bhikkhave, cetasovinibandhā. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāmesu avītarāgo hoti…pe… ime kho, bhikkhave, pañca cetasovinibandhā.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ cetasovinibandhānaṃ pahānāya cattāro sammappadhānā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya… anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ cetasovinibandhānaṃ pahānāya ime cattāro sammappadhānā bhāvetabbā’’ti. Dasamaṃ.

Sammappadhānavaggo tatiyo.

(9) 4. Iddhipādavaggo

1. Sikkhasuttaṃ

83. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, sikkhādubbalyāni. Katamāni pañca? Pāṇātipāto…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca sikkhādubbalyāni.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ sikkhādubbalyānaṃ pahānāya cattāro iddhipādā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi… cittasamādhi… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ sikkhādubbalyānaṃ pahānāya ime cattāro iddhipādā bhāvetabbā’’ti. Paṭhamaṃ.

84-91. (Yathā satipaṭṭhānavagge tathā iddhipādavasena vitthāretabbā.)

10. Cetasovinibandhasuttaṃ

92. ‘‘Pañcime, bhikkhave, cetasovinibandhā. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāmesu avītarāgo hoti…pe… ime kho, bhikkhave, pañca cetasovinibandhā.

‘‘Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ cetasovinibandhānaṃ pahānāya ime cattāro iddhipādā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi… cittasamādhi… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ cetasovinibandhānaṃ pahānāya ime cattāro iddhipādā bhāvetabbā’’ti. Dasamaṃ.

Iddhipādavaggo catuttho.

Yatheva satipaṭṭhānā, padhānā caturopi ca;
Cattāro iddhipādā ca, tatheva sampayojayeti.

(10) 5. Rāgapeyyālaṃ

93. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya nava dhammā bhāvetabbā. Katame nava? Asubhasaññā, maraṇasaññā, āhāre paṭikūlasaññā, sabbaloke anabhiratasaññā, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā – rāgassa, bhikkhave abhiññāya ime nava dhammā bhāvetabbā’’ti.

94. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya nava dhammā bhāvetabbā. Katame nava? Paṭhamaṃ jhānaṃ, dutiyaṃ jhānaṃ, tatiyaṃ jhānaṃ, catutthaṃ jhānaṃ, ākāsānañcāyatanaṃ, viññāṇañcāyatanaṃ, ākiñcaññāyatanaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ, saññāvedayitanirodho – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime nava dhammā bhāvetabbā’’ti.

95-112. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, pariññāya…pe… parikkhayāya…pe… pahānāya…pe… khayāya…pe… vayāya…pe… virāgāya…pe… nirodhāya…pe… cāgāya…pe… paṭinissaggāya…pe… ime nava dhammā bhāvetabbā’’.

113-432. ‘‘Dosassa…pe… mohassa… kodhassa… upanāhassa… makkhassa… paḷāsassa… issāya… macchariyassa… māyāya… sāṭheyyassa… thambhassa… sārambhassa… mānassa… atimānassa… madassa… pamādassa abhiññāya…pe… pariññāya… parikkhayāya… pahānāya… khayāya… vayāya… virāgāya… nirodhāya … cāgāya… paṭinissaggāya…pe… ime nava dhammā bhāvetabbā’’ti.

Rāgapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

Navakanipātapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

Sīmavisodhanī

Varadaṃ varadaṃ aggaṃ, diccaṃ diccaṃva vanajaṃ;
Bodhakaṃ bodhakaṃ pāṇaṃ, deva’devaṃ namāma’haṃ.

Santaṃ santaṃ sadā vaṭṭaṃ, pajaṃ’bhave sutaṃ;
Nibbudaṃ nibbudaṃ tāraṃ, dhammavaraṃ namāma’haṃ.

Sutaṃ sutaṃ bhavane yaṃ, natanaṃ natanā’rahaṃ;
Narā’narā sadā’kaṃsu, saṅghavaraṃ namāma’haṃ.

Icceva’maccantanatassaneyyaṃ, natayyamāno ratanattayaṃ yaṃ;
Puññābhivaḍḍhiṃ mahagghaṃ alatthaṃ, tassānubhāvena hatantarāyo.

Vinaye sati ṭhite yaṃ, sāsanaṃ saṇṭhitaṃ bhave;
Vinaye sati naṭṭhe yaṃ, vinaṭṭhaṃ sāsanaṃ bhave.

Tasmā dittaṃ mame’dāni, jotayitvāna sāsane;
Bhinditvā dveḷhakaṃ vādaṃ, ekībhāvaṃ karoma’haṃ.

Attukkaṃsana-bhāvañca, paravambhanakampica;
Tesu cittaṃ apesetvā, sāsanassa suvuḍḍhiyā.

Yadi me īdisaṃ cittaṃ, bhaveyyuṃ pāpasaṅkappā;
Paccissaṃ niraye bhayaṃ, hīna’jjhāsayakāraṇā.

Sāsanassa sulabhaṃ’va patthayanto satā’cāro;
Saṃsandissamahaṃ dāni, ciraṃ saddhamma’suddhiyā.

Sudullabhaṃ labhitvāna, pabbajjaṃ jinasāsane;
Sambuddhassa varaṃ vādaṃ, katvā dveḷhaka’mekikaṃ.

Sīmavisodhaniṃ nāma, nānāganthasamāhaṭaṃ;
Karissaṃ me nisāmentu, sādhavo kavipuṅgavā.

Pāḷiṃ aṭṭhakathañceva, mātikaṃ padabhājaniṃ;
Ogāhetvāna taṃ sabbaṃ, punappunaṃ asesato.

Attanomatiganthesu, ṭīkāgaṇṭhipadesuca;
Vinicchayavimatīsu, mātikā’ṭṭhakathāsupi.

Sabbaṃ asesakaṃ katvā, saṃsanditvāna ekato;
Pavattā vaṇṇanā esā, tosayantī vicakkhaṇeti.

Buddhuppādo hi dullabho, tato pabbajjā ca upasampadā ca, vuttañhetaṃ

Buddho ca dullabho loke, saddhammasavanampi ca;
Saṅgho ca dullabho loke, sappūrisā’tidullabhā.

Dullabhañca manussattaṃ, buddhuppādo ca dullabho;
Dullabhā khaṇasampatti, saddhammo paramadullabho’ti.

1. Upasampadākaṇḍo

Imasmiñhi ṭhāne ṭhatvā buddhaguṇapaṭisaṃyuttāya kathāya vuccamānāya sādhūnaṃ cittasampahaṃsanañceva, imasseva pakaraṇassa anummattavacanabhāvo ca bhaveyya, anummattavacanatte ca siddhe sotabbaṃ maññissanti, tasmā buddhaguṇaṃ vaṇṇayissāma. Amhākaṃ kira bhagavā brahmadevabuddhamādiṃ katvā yāva porāṇasakyagotamā manopaṇidhivasena, kaṭṭhavāhanajātakamādiṃkatvā yāva majjhimadīpaṅkarā vācaṅgavasena majjhimadīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya kāyavācaṅgavasena sabbaṃ sampiṇḍetvā yāva vessantarattabhāvā vīsati asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūrentassa sabbaññutaññāṇatthāya yeva alaṅkataṃ sīsaṃ chinditvā dentassa sabbaññubodhisattassa sīsaṃ jambudīpavāsīnaṃ uddhanatopi bahutaraṃ, añjitanayanaṃ uppāṭetvā dentassa nayanaṃ ajaṭākāse gaganatale tārāgaṇatopi bahutaraṃ, hadayamaṃsaṃ vā dakkhiṇabāhuṃ vā chinditvā dentassa maṃsaṃ chanahuta aṭṭhasa hassādhikasatasahassapamāṇasinerurājatopi bahutaraṃ, lohitaṃ uppāṭetvā dentassa ruhiraṃ catūsu mahāsamuddesu udakatopi bahutaraṃ, maddīsadise ca bhariye jālīkaṇhājinasadise ca putte paresaṃ dāsatthāya dentassa gaṇanapathaṃ vītivattā. Evaṃ pāramiyo pūrentasseva.

Cintitaṃ sattasaṅkhyeyyaṃ, navasaṅkhyeyya’vācakaṃ;
Kāyavācā catukhyātaṃ, buddhattaṃ samupāgamīti.

Jātattakīsotattakiyā vuttanayena asūro hutvā buddhattaṃ cintentasseva sattaasaṅkhyeyyāni vītivattāni. Atisūro ahutvā vācāmattameva nava asaṅkhyeyyāni vītivattāni. Atisūro hutvā kāyaṅgavācaṅgavasena pūrentassa cattāri asaṅkhyeyyāni vītivattāni. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni dīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya veditabbāni. Satasahassakappamatthake pana ajjhattapāramī pūritāti veditabbā. Vessantarattabhāvena ca sattakamahādānaṃ datvā sattakkhattuṃ pathaviṃ kampetvā vaṅkapabbataṃ gantvā nayanasadise dve putte brāhmaṇassa dāsatthāya datvā dutiyadivase brāhmaṇavaṇṇena āgatassa sakkassa devarañño attasamaṃ maddiṃ nāma bhariyaṃ datvā tasmiṃ bhave aparimeyyāni puññāni katvā tato tusitapuraṃ gantvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā dasahi cakkavāḷasahassehi āgantvā devatāvisesehi.

Kālo deva mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ padanti.

Yāciyamāno kālaṃ dīpañca desañca kulaṃ mātaramevacāti imāni pañca mahāvilokanāni viloketvā tusitapurato cavitvā mahāsammatavaṃsajassa okkākarañño puttānaṃ kusalambhedabhayena bhaginīhiyeva saddhiṃ āvāhakaraṇaṃ sutvā sakyā vata bho rājakumārāti okkākamahārājena vuttavacanaṃ pavattanimittaṃ katvā sakyāti laddhanāmānaṃ rājūnamabbhantare pavattassa suddhodanamahārājassa jeṭṭhamahesiyā sirimahāmāyāya kucchimhi nibbattitvā dasamāsaccayena devadahanagarassa kapilavatthussa ca majjhe lumbinīvane mātukucchito nikkhamitvā jātakkhaṇeyeva uttarābhimukhaṃ sattapadavītihārena gantvā achambhivācaṃ nicchāretvā pitaraṃ vandāpetvā anukkamena soḷasavassuddesikakāle rajjasiriṃ anubhavitvā rāhulabhaddassa jātadivase nikkhamitvā chabbassāni dukkaracariyaṃ caritvā vesākhapuṇṇamadivase anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhitvā pañcacattālīsa vassāni devamanussānaṃ ratanadāmaṃ ganthento viya dhammaratanavassaṃ vassāpetvā yāva subhaddaparibbājakavinayanā katabuddhakicce kusinārāyaupavattane mallānaṃ sālavane vesākhapuṇṇamadivase paccūsasamaye anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbute bhagavatilokanāthe subhaddena vuḍḍhapabbajitena ‘‘alaṃ āvuso mā socittha mā paridevittha, sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇena, upaddutā ca homa’idaṃ vo kappati idaṃ vo na kappatī’ti. Idāni pana mayaṃ yaṃ icchissāma taṃ karissāma, yaṃ na icchissāma na taṃ karissāmā’’ti vuttavacanaṃ sallakkhetvā gaṇapāmokkhānaṃ sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ saṅghatthero āyasmā mahākassapo dhammasaṅgītiṃ katvā parisuddhe dhammavinaye tato aparabhāge vassasatassa accayena vesāliyā vajjiputtakā dasavatthūni dassetvā sāsanavipattiṃ karonte disvā āyasmatā yasattherena kākaṇḍakaputtena samussāhiyamāno dutiyasaṅgītiṃ katvā tato aparabhāge tathāgatassa parinibbānato dvinnaṃ vassasatānaṃ upari aṭṭhārasame vasse dhammāsokonāma rājā sakalajambudīpatale ekarajjābhisekaṃ pāpuṇitvā buddhasāsane mahantaṃ lābhasakkāraṃ pavattetvā parihīnalābhasakkārā titthiyā antamaso ghāsacchādanamattampi alabhantā lābhasakkāraṃ patthayamānā sāsane pabbajitvā sakāni sakāni diṭṭhigatāni dīpetvā sāsane mahantaṃ abbudañca malañca pavattesuṃ. Tadā dhammāsokaraññño pattābhisekato sattarasame vasse saṭṭhisatasahassa bhikkhūsu sahassabhikkhuṃ gahetvā moggaliputtatisso nāma saṅghatthero mahāpavāraṇāya parappavādaṃ bhinditvā kathāvatthuppakaraṇaṃ desetvā tatiyadhammasaṅgītiṃ katvā parisuddhe dhammavinaye sāṭṭhakathebuddhavacane dharanteva pāḷiyaṭṭhakathāsu atthacchāyaṃ gahetvā attano mativasena nānāganthavisesāni karonti, tesu attanomativasena atthacchāyaṃ gahetvā kāraṇapatirūpakaṃ katvā vuttavacanaṃ sārato sallakkhetvā sutta-suttānulomaācariyavāde muñcitvā pāḷiyā aṭṭhakathaṃ, aṭṭhakathāya ca pāḷiṃ tabbivaraṇabhūtaṃ sāratthadīpaniñca aññāni ca ganthavisesāni asaṃsanditvā attanomatiyāpi pubbāparaṃ asamānetvā vādappakāsanamattameva ṭhapetvā garukalahukesu garukeyeva ṭhātabbepi garuke aṭṭhatvā keci bhikkhū nadiyā udakukkhepaṃ akatvā karonti. Evaṃ sāsane dvidhā bhinnā honti. Idañca bhindanaṃ kosambakakkhandhake bhinnatopi sataguṇena sahassaguṇena balavatarameva sāsanassa vipattikāraṇattā, tathā hi na idaṃ manussaloke bhikkhūnaṃyeva hoti, bhikkhūnaṃ, upāsakamanussānaṃ, ārakkhakadevatānampi, tāsaṃ sahāyakānaṃ bhummanissitadevatānampi tāsaṃ sahāyakānaṃ rukkhanissitadevatānampi tāsaṃsahāyakānaṃ ākāsaṭṭhakadevatānampi, tāsaṃ sahāyakānaṃ cātumahārājikadevatānampi, tāsaṃ sahāyakānaṃ tāvatiṃsadevatānampi, evaṃ mittaparamparavasena chakāmāvacaradevatānampi tāsaṃ mittānaṃ brahmapārisajjānampīti evaṃ yāvaakaniṭṭhabrahmalokā ariyapuggale ṭhapetvā sabbe puthujjanā devamanussā bhinnā honti, tesaṃ bhinnattā bahu ca pāpaṃ pasavati, tasmā pāḷiyā aṭṭhakathaṃ, aṭṭhakathāya ca pāḷiṃ saṃsanditvā tāni tāni ganthavisesāni ca ekato katvā gaṅgodake na yamunodakaṃ viya missitvā ekībhāvaṃ katvā sīmavisodhaniṃ nāma karissāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasikarotha dhammarājassa sāvakāti.

Tattha buddhuppādo dullabho ti buddhassa uppādakālo dullabho tathā hi anuppannakāle buddhe buddhoti saddampi asutvā vītivattānaṃ kappānaṃ gaṇanapathaṃ vītivattā. Buddhakāraṇassa dukkarattaṃ heṭṭhā vuttameva.

Tato pabbajā ca upasampadācā tiettha topaccayo lāmakatthe, pañcamyatthe vā. Buddhuppādo dullabho, tamanupabbajjā ca upasampadā ca dullabhāyevāti adhippāyo. Yathā ca loke kiñcideva mahagghaṃ alabhitabbaṃ labhitvā vā tena sahakārīkāraṇabhūtaṃ appagghampi mahagghaṃ mahagghaṃ dullabhaṃ dullabhanti vuccati, evameva atidullabhaṃ buddhuppādaṃ āgamma tamanupabbajitampi dullabhanti vuccati, yathā ca nidiyā uparimabhāge sattāhavaṭṭalikādibhāvena udakapūraṇe heṭṭhā kismiñci ṭhāne tarituṃ avisahantā idameva ṭhānaṃ dukkaranti vuccati, evameva buddhakāraṇassa dukkarabhāve na tamanupabbajjupasampadāpi dukkaraṃ dullabhanti vuccati. Aññathā buddhabhagavato pi pabbajjupasampadabhāvoyeva seṭṭho bhaveyya. Athavā kāraṇūpacāravasenāpi evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ, yathā semhoguḷoti tathā hi guḷassa pi vanapaccayā semho ussanno, taṃ jano guḷenasemhoti vattabbepi kāraṇasmiṃ guḷe phalabhūtaṃ semhaṃ ropetvā semho guḷoti vuccati, evaṃ kāraṇassa dukkarattā dullabhe buddhuppāde tamanukriyā pabbajjāpi taṃ mūlakāraṇabhūte buddhuppāde ropetvā dullabhā pabbajjāti vuccati. Buddhuppādakālepi buddhadassanaṃ dullabhameva, anuppannakāle pana pageva, sabbakhaṇesu navamakhaṇattā ca tathā hi milakkhudesaarūpabhūmiasaññasattanirayapetatiracchānabhūmīsu jāyamānesu vā majjhimadese jāyamānopi micchādiṭṭhibhūtā vā, sammādiṭṭhikule jāyamānāpi cakkhusota vikalabhāvena aṅgavikalā vā buddhadassanaṃ na arahanti, dassanampi dassanamattameva. Supaṇṇanāgarājādīnaṃ tasmiṃ bhave maggaphalabhāgino na honti, honti cettha.

‘‘Paccantajo arūpino, vikalaṅgo asaññajo;
Micchādiṭṭhi tiracchāno, peto nerayikopica.

Ete aṭṭhakkhaṇā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Buddhuppādo khaṇo eko, navamoti pavuccatīti’’.

Pabbajjā ticettha sāmaññena vuttepi sāmaṇerāva adhippetā, upasampadā cāti visuṃ vuttattā. Sāmaṇerā ca nāma buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmityādinā tikkhattuṃ vatvā ubhatosuddhivaseneva sāmaṇerabhūmiyaṃ tiṭṭhanti. Dasasīlāni pana tesaṃ sikkhāpadamattameva. Tāni pāḷivasena asakkonto atthavasena ‘‘idañca samādāya vattehī’’ti ācikkhitumpi vaṭṭatiyeva. Idha vattabbaṃ natthi. Upasampadā pana aṭṭhavidhā honti ehibhikkhūpasampadā, saraṇagamanūpasampadā, ovāda paṭiggahaṇūpasampadā, pañhābyākaraṇūpasampadā, aṭṭhagarudhammapaṭiggahaṇūpasampadā, dūtenūpasampadā, aṭṭhavācikūpasampadā, ñatticatutthūpasampadā cāti. Tattha bhagavā ehi bhikkhubhāvāya upanissayasampannaṃ puggalaṃ disvā rattapaṃsukūlantarato suvaṇṇavaṇṇaṃ dakkhiṇahatthaṃ nīharitvā brahmaghosaṃ nicchārento ‘‘ehi bhikkhu cara brahmacariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyāyā’’ti vadati. Tassānantarameva gihiliṅgaṃ antaradhāyitvā.

Ticīvarañca patto ca, vāsi sūcica bandhanaṃ;
Parissāvanamaṭṭhete, yuttayogassa bhikkhunoti.

Evaṃ vuttehi aṭṭhahiparikkhārehi sarīre paṭimuttoyeva vassasatikatthero viya iriyāpathasampanno buddhācariyako buddhupajjhāyako sammāsambuddhaṃ vandamānova tiṭṭhati. Ayaṃ ehi bhikkhūpasampadā nāma. Bhagavā hi paṭhamabodhiyaṃ etasmiṃ kāle ehi bhikkhupasampadāya eva upasampādeti. Tāni pana pañcavaggiyādayo aṅgulimālattherapariyosānā.

Tīṇisataṃ sahassañca, cattālīsaṃ punāparo;
Eko ca thero sappañño; Sabbe te ehi bhikkhukāti.

Ete vinayapiṭake niddiṭṭhaehibhikkhū nāma vinayapiṭake aniddiṭṭhā pana tisataparivāraselabrāhmaṇādayo.

Sattavīsa sahassāni, tīṇiyeva satāni ca;
Ete hi sabbe saṅkhātā, sabbe te ehibhikkhukāti.

Taṃ sabbaṃ sampiṇḍetvā aṭṭhavīsasahassāni chasatāni ekacattālīsuttarāni ca honti. Paṭhamabodhica nāmesā vīsativassāni honti.

Bhagavā hi anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattetvā aṭṭhārasakoṭibrāhmaṇānaṃ amataṃ pāyetvā paṭhamavassaṃ vasi. Dutiyatatiyacatutthavassesu rājagahe veḷuvanavihāre vassaṃ vasi, bhagavā hi āsāḷhinakkhattapuṇṇamiyaṃ bārāṇasiyā isipatane migadāye paṭhamavassaṃ vasitvā phagguṇamāse phagguṇapuṇṇamiyaṃ rājagahaṃ patvā bimbisāraraññā kārite veḷuvana vihāre ekamāsamattaṃ vasitvā citramāse vīsatikhīṇāsavasahassaparivuto kapilavatthuṃ gantvā asītiyā ñātisahassānaṃ majjhe vippaṭipannānaṃ rājūnaṃ matthake paṃsurajaṃ okiritvā te vandāpetvā pokkharavassañca vassāpetvā tamāgamma asītiyā ñātisahassānaṃ vessantara jātakaṃ kathetvā rāhulamātaramāgamma candakinnarījātakañca kathetvā pitaraṃ anāgāmiphale patiṭṭhāpetvā rājagahameva āgantvā vāsaṃ kappesi, tena vuttaṃ dutiya tatiya catuttha vassesu rājagahe veḷuvanavihāre vassaṃ vasī’’ti. Pañcame pana vesāliyaṃ ekavāsaṃ vasi. Chaṭṭhe makuḷapabbate ekavāsaṃ vasi. Puṇṇo vā tattha. Tatrāyaṃ anupubbikathā sunāparantaraṭṭhe kira ekasmiṃ vāṇijakagāme dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañcasakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṃ pana samaye kaniṭṭhaṃ ghare ṭhapetvā jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadacārikaṃ caranto anupubbena sāvatthiṃ patvā jetavanassa avidūre pañcasakaṭasatāni ṭhapetvā bhuttapātarāso parijanaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi. Tena ca samayena sāvatthivāsino bhuttapātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya suṭṭhuttarāsaṅgā gandhapupphādihatthā yenabuddho, yenadhammo, yenasaṅgho, tanninnā tappoṇā tappabbharā hutvā dikkhiṇadvārena nikkhamitvā jetavanaṃ gacchanti. So te disvā ‘‘kahaṃ ime gacchantī’’ti ekaṃ manussaṃ pucchi. Kiṃ tvaṃ ayyo na jānāsi, loke buddhadhammasaṅgharatanāni nāma uppannāni, icceva mahājano satthusantike dhammakathaṃ sotuṃ gacchatīti. Tassa ‘‘buddho’’ti vacanaṃ chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi. Atha attano parijanaparivuto tāya parisāyasaddhiṃ vihāraṃ gantvā satthāmadhurassarena dhammaṃ desentassa parisa pariyante ṭhito dhammaṃ sutvā pabbajjāya cittaṃ uppādesi. Atha tathāgatena kālaṃ viditvā parisāya uyyojitāya satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā svātanāya nimantetvā dutiyadivase maṇḍapaṃ karetvā āsanāni paññāpetvā buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā bhattakiccāvasāne bhagavā anumodanaṃ katvā pakkami. Bhuttapātaraso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikaṃ pakkosāpetvā ‘‘ettakaṃ bhaṇḍaṃ vissajjitaṃ ettakaṃ pana na vissajjita’’nti sabbaṃ ācikkhitvā ‘‘imaṃ sāpateyyaṃ mayhaṃ kaniṭṭhassa dehī’’ti sabbaṃ niyyotetvā satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhāna parāyaṇo ahosi. Athassa kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti, tato cintesi ‘‘ayaṃ janapado mayhaṃ asappāyo, yaṃnūnāhaṃ satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sakaṭṭhānameva gaccheyya''nti. Atha pubbaṇhasamaye piṇḍāya caritvā sāyanhasamaye paṭisallānā vuṭṭhito bhagavantaṃ upasaṅkamitvā kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā satthā sīhanādaṃ naditvā pakkami. Atha kho āyasmā puṇṇo sūnāparantaraṭṭhaṃ patvā sammatapabbataṃ nāma pavisitvā vāṇijakagāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha naṃ kaniṭṭhabhātā sagehaṃ netvā bhikkhaṃ datvā ''bhante aññattha agantvā idheva vasathā''ti paṭiññaṃ kāretvā vasāpesi. Tato samuddagirivihāraṃ nāma agamāsi. Tattha samuddavīciyo āgantvā ayakaṇṭapāsāṇesu paharitvā mahāsaddaṃ karonti. Thero kammaṭṭhānaṃ manasikaronto na phāsuvihāro hotīti samuddaṃ nisaddaṃ katvā adhiṭṭhāsi. Tato mātulagiriṃ nāma āgamāsi. Tattha sakuṇasaṅgho ussanno rattiñca divā ca saddo eko baddho hoti. Thero ''idaṃ ṭhānaṃ aphāsukanti tato makuḷakārāmavihāraṃ nāma gato. So vāṇijagāmassa nātidūro nāccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo. Thero ''idaṃ ṭhānaṃ phāsuka''nti tattha rattiṭṭhānadivāṭhāne caṅkamanādīni kāretvā vassaṃ upagacchati. Evaṃ catūsu ṭhānesu vihāsi. Athekadivasaṃ tasmiṃyeva antovasse pañca vāṇijakasatāni ''parasamuddaṃ gacchāmā''ti nāvāya bhaṇḍaṃ pakkhipiṃsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā theraṃ bhojetvā therassa santike sikkhāpadāni gahetvā gacchanto ''bhante mahāsamuddo nāma assaddheyyo cānekantarāyo ca, amhe āvajjeyyāthā''ti vatvā nāvaṃ ārūyhi. Nāvā ūmijavena gacchamānā aññataraṃ dīpaṃ pāpuṇi. Manussā ''pātarāsaṃ karissāmā''ti dīpake otiṇṇā. Tasmiṃ dīpake aññaṃ kiñci natthi, candanavanameva ahosi. Atheko vā siyā rukkhaṃ ākoṭetvā lohitacandanabhāvaṃ ñatvā ''bho mayaṃ lābhatthāya parasamuddaṃ gacchāma, ito ca uttari lābhā nāma natthi, caturaṅgula mattāpi ghaṭikā satasahassaṃ agghati, saṃhāretabbakayuttaṃ bhaṇḍaṃ hāretvā gacchāmā''ti. Te tathā kariṃsu candanavane adhivatthā amanussā kujjhitvā imehi amhākaṃ candanavanaṃ nāsitaṃ, ghātessāma ne''ti cintetvā na imesu ghāṭitesu sabbaṃ ekakuṇapaṃ bhavissati, samuddamajjhe nesaṃ nāvaṃ osīdessāmā''ti āhaṃsu. Atha tesaṃ nāvaṃ ārūyha muhuttaṃ gatakāleyeva uppādikaṃ upaṭṭhāpetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayiṃsu. Bhītā manussā attano devatā namassanti. Therassa kaniṭṭho cūḷapuṇṇakuṭumbiko ''mayhaṃ bhātā avassayo hotū''ti therassa namassamāno aṭṭhāsi. Thero pi kira tasmiṃyeva khaṇe āvajjetvā tesaṃ byasanappattiṃ ñatvā vehāsaṃ uppatitvā abhimukho aṭṭhāsi. Amanussā theraṃ disvāva ''ayyapuṇṇatthero ehī'' ti pakkamiṃsu. Uppādikaṃ sannisīdi. Thero ''mā bhāyathā''ti tesaṃ assāsetvāva kahaṃ gantukāmatthā''ti pucchi. ''Bhante amhākaṃ sakaṭṭhānameva gacchāmā''ti thero nāvaṃ phale akkamitvā ''etesaṃ icchitaṭṭhānaṃ gacchatū''ti adhiṭṭhāti. Vāṇijā sakaṭṭhānaṃ gantvā taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā ''etha theraṃ saraṇaṃ gacchāmā''ti pañcasatāni attano attano pañcamātugāmasatehi saddhiṃ tīsu saraṇesu patiṭṭhāya upāsakattaṃ paṭivedesuṃ. Tato nāvāya bhaṇḍaṃ otāretvā therassa ekaṃ koṭṭhāsaṃ katvā ''ayaṃ bhante tumhākaṃ koṭṭhāso''ti āhaṃsu. Thero ''mayhaṃ visuṃ koṭṭhāsa kiccaṃ natthi''. Satthā pana tumhehi diṭṭhapubbo'ti. Na diṭṭhapubbo bhante'ti, tenahi iminā satthu maṇḍalamāḷaṃ karotha. Evaṃ satthāraṃ passissathāti te sādhu bhante'ti tena ca koṭṭhāsena attano ca koṭṭhāsena maṇḍalamāḷaṃ kātuṃ ārabhiṃsu. Satthā kirassa āraddhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Tatho manussā rattiṃ obhāsaṃ disvā ''mahesakkhā devatā atthī''ti saññaṃkariṃsu. Upāsakā maṇḍalamāḷañca bhikkhusaṅghassa senāsanāni ca niṭṭhapetvā dānasambhāraṃ sajjetvā ''kataṃ bhante amhehi attanokiccaṃ, satthāraṃ pakkosathā''ti therassa ārocesuṃ. Thero sāyanhasamaye iddhiyāsāvatthiṃ patvā ''bhante vāṇijagāmavāsino tumhe daṭṭhukāmā, tesaṃ anukampaṃ karothā''ti. Bhagavā adhivāsesi. Thero bhagavato adhivāsanaṃ viditvā sakaṭṭhānameva paccāgato. Bhagavā ānandattheraṃ āmantesi ''ānanda sve sūnāparante vāṇijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ salākaṃ dehī''ti. Thero sādhu bhante'ti bhikkhusaṅghassa tamatthaṃ ārocetvā ''cārikā salākaṃ gaṇhantū''ti āha. Taṃ divasaṃ kuṇḍadhānatthero paṭhamaṃ salākaṃ aggahoti. Vāṇijagāmavāsinopi ''sve kira satthā āgamissatī''ti gāmamajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayiṃsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasamāpattiṃ appetvā nisīdi. Sakkassa paṇḍukambalasilāsanaṃ uṇhaṃ ahosi. So kiṃ idanti āvajjetvā satthu sūnāparantagamanaṃ disvā visukammaṃ āmantesi ''tāta ajja bhagavā tīṇimattāni yojanasatāni piṇḍācāraṃ gamissati, pañca kūṭāgārasatāni māpetvā jetavanadvāra koṭṭhamatthake gamanasajjāniṃ katvā ṭhapehī''ti, so tathā akāsi. Bhagavato kūṭāgāraṃ catumukhaṃ ahosi, dvinnaṃ aggasāvakānaṃ dvimukhaṃ, sesānaṃ ekamukhaṃ, satthā gandhakuṭito nikkhamma paṭipāṭiyā ṭhapita kūṭāgāresu dhurakūṭāgāraṃ pāvisi. Dve aggasāvake ādiṃ katvā ekūnapañcabhikkhusatānipi kūṭāgāraṃ gantvā nisinnā ahesuṃ, ekaṃ tucchakūṭāgāraṃ ahosi. Pañcapi kūṭāgārasatāni ākāse uppatiṃsu. Satthā saccabandhapabbataṃ nāma patvā kūṭāgāraṃ ākāse ṭhapetvā tasmiṃ pabbate saccabandho nāma micchādiṭṭhi, so mahājanaṃ micchādiṭṭhiṃ uggaṇhāpento lābhaggayasaggappatto hutvā vasati. Abbhantare cassa antocāṭiyaṃ padīpo viya arahattassa upanissayo jalati, taṃ disvā ‘‘dhammamassa kathessāmī’’ti gantvā dhammaṃ deseti. Tāpaso desanāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi. Maggenevassa abhiññā āgatā, ehi bhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaro kūṭāgāraṃ pāvisi. Bhagavā kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehisaddhiṃ vāṇijagāmaṃ gantvā kūṭāgārāni adissamānāni katvā vāṇijagāmaṃ pāvisi. Vāṇijā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā sasatthāraṃ makuḷakārāmaṃ nayiṃsu. Satthā maṇḍalamāḷaṃ pāvisi. Mahājano yāva satthā bhattadarathaṃ paṭippassambheti, tāva pātarāsaṃ katvā uposathaṅgāni samādāya gandhañca pupphañca ādāya dhammasavanatthāya ārāmaṃ paccāgamāsi. Satthā dhammaṃ desesi. Mahājanassa bandhanā mokkho jāto, mahanta buddhakolāhalaṃ ahosi. Satthā mahājanassa saṅgahatthaṃ katipāhaṃ tattheva vasi, aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyaṃyeva uṭṭhapesi. Tattha katipāhaṃ vasitvā vāṇijagāme piṇḍāya caritvā ‘‘tvaṃ idheva vasāhī’’ti puṇṇattheraṃ nivattetvā antare nammadānadī nāma atthi, tassā tīraṃ agamāsi. Nammadānāgarājā satthu paccuggantvā nāgabhavanaṃ pavesetvā tiṇṇaṃ ratanānaṃ sakkāraṃ akāsi. Satthā tassa dhammaṃ kathetvā nāgabhavanā nikkhami. So ‘‘mayhaṃ bhante paricaritabbaṃ dethā’’ti yāci. Bhagavā nammadānadītīre padacetiyaṃ dassesi. Taṃ vīcīsu āgahāsu pidhiyati vīcīsu gatāsu vivarati, mahāsakkārappattaṃ ahosi. Satthā tato nikkhamma saccabandhapabbataṃ gantvā saccabandhaṃ āha ‘‘tayā mahājano apāyamagge otārito. Tvaṃ idheva vasitvā etesaṃ laddhiṃ vissajjāpetvā nibbānamagge patiṭṭhāpehī’’ti. Sopi paricaritabbaṃ yāci. Satthā ghanapiṭṭhipāsāṇe allamattikapiṇḍamhi lañchanaṃ viya padacetiyaṃ dassesi. Evaṃ sūnāparantaraṭṭheyeva dve cakkaratanacetiyāni yāvasāsanantaradhānaṃ patiṭṭhāpesi. Sattame pana vasse sāvatthiyaṃ kaṇḍambarukkhamūle titthi maddanaṃ karonto yamakapāṭihāriyaṃ katvā dasahi cakkavāḷa sahassehi āgatānaṃ devatānaṃ mātaraṃ kāyasakkhiṃ katvā abhidhammaṃ desente tāvatiṃsabhavane pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ vassaṃ vasi. Aṭṭhame saṃsumāranagare ekavassaṃ vasi. Navame kosambiyaṃ ekavassaṃ vasi. Tadā bhaddiyo, kimilo, bhagu, ānando, anuruddho, devadatto, cāti cha khattiyā pabbajiṃsu. Tesaṃ vitthāro dhammapade āgato. Dasame pana vasse pālileyyāgāme dakkhiṇavanasaṇḍe bhaddasālamūle pālileyyakena hatthinā upaṭṭhiyamāno phāsukaṃ vassāvāsaṃ vasi. Ekādasame nālandhabrāhmaṇagāme ekavāsaṃ vasi. Dvādasame verañjāyaṃ ekavāsaṃ vasi duccaritassa vipākaṃ anubhavamāno, bhagavatā kira phussassa bhagavato kāle sāvakānaṃ vacīduccaritavasena katupacitassa akusalakammassa tadā laddhokāsavasena upaṭṭhitattā verañjabrāhmaṇena nimantitopi samāno mārāvaṭṭana vasena asallakkhetvā assavāṇijakānaṃ nibaddhavattasaṅkhepena paññattaṃ patthapatthamūlakaṃ yavataṇḍulameva temāsaṃ bhuñjati, vuttañhetaṃ apadāne.

‘‘Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsissaṃ;
Yavaṃ khādatha bhuñjatha, māca bhuñjatha sālino.

Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ;
Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadāti’’.

Tena vuttaṃ ‘‘dvādasame verañjāyaṃ ekavāsaṃ vasi duccaritassa vipākaṃ anubhavamāno’’ti. Terasame jāliyapabbate ekavāsaṃ vasi. Catuddasame sāvatthiyaṃ anāthapiṇḍikassa ārāme jetavanavihāre paṭhamavāsaṃ vasitvā pannarasame vasse ñātijanasaṅgahatthaṃ kapilavatthuṃ gantvā ekameva vāsaṃ kappesi. Soḷasame vasse āḷavakayakkhadamanatthaṃ aggāḷavīnagare ekavāsaṃ vasi. Sattarasame vasse rājagahameva nivattitvā vāsaṃ kappesi. Aṭṭhārasame vasse jāliyapabbatameva nivattitvā vasi. Ekūnavīsatimepi vasse tattheva jāliyapabbatameva vasi. Vīsatime vasse rājagahassa avidūre bhīsanake bhesakalavanasaṇḍe vāsaṃ kappesī’’ti imāni vīsati vassāni paṭhamabodhīti veditabbāni. Etasmiṃ kāle ehibhikkhūpasampadāyaeva upasampādesīti yebhuyyena bhagavantaṃyeva uddissa ācariyupajjhāyaṃ katvā ehibhikkhu bhāvamāpanne puññavantapuggaleyeva sandhāya vuttaṃ, aññesampi ariyabhāvamanāpannānaṃ sudinnādīnaṃ vā yamakapāṭihāriye pasīditvā āyasmato sāriputtatherassa santike pabbajitānaṃ pubbe kassapabuddhakāle vaggulibhūtapubbānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ therasseva santike pabbajitabhāvassa dissanato tena vuttaṃ ‘‘bhagavā hi paṭhamabodhiyaṃ etasmiṃ kāle ehi bhikkhūpasampadāya eva upasampādesī’’ti. Ito paresu pana pañcavīsativassesu anāthapiṇḍikena kārite jetavanamahāvihāre ekūnavīsativassā vāsaṃ vasi. Visākhāya sattavīsati koṭidhanapariccāgena kārite pubbārāme chabbassāni vasi. Dvinnaṃ kulānaṃ guṇamahattaṃ paṭicca sāvatthiyaṃ nissāya pañcavīsati vassāni vāsaṃ vasi. Antime pana vasse beḷuvagāme vasitvā maraṇantikā vedanā uppajji, āyusaṅkhārossajjanañca tattha akāsi. Imāni idha nādhippetāni, bhagavato vassakkamajānanatthaṃyeva vuttanti.

Saraṇagamanūpasampadā nāma ‘‘buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi’’tyādinā tikkhattuṃ vācaṃ bhinditvā vuttehi tīhi saraṇagamanehi upasampanno.

Ovādapaṭiggahaṇūpasampadā nāma ‘‘tasmā tiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ tibbameva hirottappaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavissati theresu navesu majjhimesu cāti, evañhi te kassapa sikkhitabbaṃ tasmā tiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ yaṃ kiñci dhammaṃ sossāmi kusalūpasañhitaṃ sabbantaṃ aṭṭhiṃ katvā manasikatvā sabbameva cetaso samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ sossāmīti, evañhi te kassapa sikkhitabbaṃ tasmā tiha te kassapa evaṃ sikkhitabbaṃ sātasahagataṃ me kāyagatā satiṃ na jahissatīti, evañhi te kassapa sikkhitabbanti iminā ovādapaṭigganena mahākassapattherassa anuññātaupasampadā nāma.

Pañhābyākaraṇūpasampadā nāma sopākassa anuññātaupasampadā, bhagavā kira pubbārāme anucaṅkamanto sopākasāmaṇeraṃ ‘‘uddhumātakasaññāti vā sopāka rūpasaññāti vā ime dhammā nānatthā nānābyañjanā, udāhu ekatthā byañjanameva nāna’’nti dasaasubhanissite pañhe pucchi. So te byākāsi. Bhagavā tassa sādhukāraṃ datvā ‘‘kativassosi tvaṃ sopākā’’ti pucchi. ‘‘Sattavasso ahaṃ bhagavā’’ti, ‘‘sopāka tvaṃ mama sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsanditvā pañhe byākāsī’’ti āraddhacitto upasampadaṃ anujānāti, ayaṃ pañhābyākaraṇūpasampadā.

Aṭṭhavācikūpasampadā nāma bhikkhuniyā bhikkhunisaṅghato ñatticatutthena bhikkhusaṅghato ñatticatutthenāti imehi dvīhi kammehi upasampadā. Ñatticatutthakammūpasampadā nāma bhikkhūnaṃ etarahi upasampadā, ayameva idhādhippetā, sampattivipattivasena sambhavato. Kasmā hesa upasampanno nāmāti. Samaggena saṅghena ñatticatutthena kammena akuppena ṭhānārahena uparibhāvaṃ samāpanno pattoti upasampanno, seṭṭhabhāvaṃ pattotiattho tathā hi gihibhāvato sāmaṇerabhāvo seṭṭho nāma, tatopi upasampannabhāvoyeva seṭṭho. Tattha samaggena saṅghenāti sabbantimena pariyāyena pañcavaggakaraṇīye kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, tesaṃ āgatattā chandārahānaṃ chandassa āhaṭattā, sammukhībhūtānañca appaṭikkosanato etasmiṃ kamme samaggabhāvaṃ upagatena. Ñatticatutthenāti tīhi anusāvanāhi ekāya ca ñattiyā kattabbena. Ettha ca kiñcāpi ñatti sabbapaṭhamaṃ vuttā, tissannaṃ pana anusāvanānaṃ atthabyañjanabhedābhāvato atthabyañjanabhinnā ñatti tāsaṃ catutthanti katvā ñatticatutthanti vuccati. Kammenā ti dhammikena kammena, vinayakammenātiattho. Akuppenā ti vatthu ñatti anusāvana sīma parisasampatti sampannattā akopetabbataṃ appaṭikkositabbatañca upagatena. Ṭhānārahenā ti kāraṇārahena, satthusāsanārahenāti attho. Etehi kāraṇehi seṭṭhabhāvamāpannoti attho. Tattha sampattivipattivasena sambhavato ti vatthusampatti ñattisampatti anusāvanasampattisīmasampattiparisasampattivasena pañcahi sampattīhi upasampadakammassa sijjhanatoti attho. Tattha vatthu sampattināma paripuṇṇavīsativassabhāvo idāni purisattabhāvo ca. Unnavīsativassaṃ, antimavatthuajjhāpannapubbaṃ, paṇḍako, theyyasaṃvāsako, titthiyapakkantako, tiracchānagato, mātughātako, pitughātako, arahantaghātako, bhikkhunidūsako, saṅghabhedako, lohituppādako, ubhatobyañjanako, ti ime terasa puggalā upasampadāya avatthu. Tattha ūnavīsativassanti sāmaññena vuttepi mātukucchito nikkhamanato paṭṭhāya ekūnavīsaparipuṇṇo purisapuggalo upasampadāya vatthu, tato oraṃ na upasampadāya vatthu tatho hi ekasmiṃ saṃvacchare hemantagimhavassavasena tiṇṇaṃ utūnaṃ sambhavattā tayo utū honti, honti cettha.

‘‘Kattikantikapakkhamhā, hemaṃ phagguṇapuṇṇamā;
Tassanti kapakkhamhā, gimhaṃ āsāḷhipuṇṇamā;
Vassakālaṃ tato sesaṃ, catuvīsatūposathā.

Cātuddasī cha etesu, pakkhā tatiyasattamā;
Sesā pannarasī ñeyyā, aṭṭhārasa uposathāti’’.

Ettha ca kattikassa kāḷapakkhapāṭipadato paṭṭhāya yāva phagguṇapuṇṇamā cattāro māsā hemautu nāma. Phagguṇassa kāḷapakkhapāṭipadato paṭṭhāya yāva āsāḷhīpuṇṇamā cattāro māsā gimhautu nāma. Asāḷhakāḷapakkhapāṭipadato paṭṭhāya yāva aparakattikapuṇṇamā cattāro māsā vassautu nāma. Evaṃ ekasmiṃ saṃvacchare tayo utū honti. Tattha ekasmiṃ utumhi pakkhassa tatiyasattamesu dve dve katvā cha catuddasikā, paṭhamadutiyacatutthapañcamachaṭṭhaaṭṭhamesu cha cha katvā aṭṭhārasa pannarasikāti evaṃ ekasaṃvacchare catuvīsati uposathā honti. Imesu catuvīsatuposathesu cātuddasiyā ekūnatiṃsa divasā hontīti katvā ekasaṃvacchare cha ūnā divasā honti. Iminā nayena ekūnavīsatime vasse chamāsādhikāni aṭṭhārasavassāni honti. Tasmiṃ mātukucchimhi nibbattakāle dasamāse pakkhipitvā cattāri māsādhikāni ekūnavīsavassāni paripuṇṇāni. Rājāno pana tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vassānaṃ accayena māsaṃ ākaḍḍhanti, divasena saha māsampi, tasmā aṭṭhārasavasse yeva cha māsādhikāni honti. Taṃ heṭṭhācatumāsādhika ekūnavīsatime vasse pakkhipitvā ekamāsādhikāni vīsativassāni sabbaso paripuṇṇāni honti. Evaṃ ekūnavīsativassato paṭṭhāya gabbhavīso upasampadāya vatthūti veditabbo. Idāni purisattabhāvo ti bhikkhuniyā abhāvato purisapuggalova idāni vaṭṭatīti adhippeto tathā hi mātugāmassa pabbajitatthā pañcavassasatāni saddhammo tiṭṭheyya, paññattattā pana aparāni pañcavassasatāni ṭhassatīti evaṃ vassasahassameva paṭisambhidāppattasaddhammassa patiṭṭhitabhāvo vutto. Mātugāmā ca nāma duppaññā tibbakilesā lāmakā ca. Bhagavatā ca paṭhamabodhiyaṃ ādito paṭṭhāyameva mahāpajāpatiyā gotamiyā aṭṭhagarudhammapaṭiggahaṇena upasampadatte anuññātepi sāsanassa aciraṭṭhitikabhāvo vutto. Duppaññattā itthiyo sāsane ciraṃ na tiṭṭhanti, tibbakilesattā yathā paññatta sikkhāpadānurūpaṃ saṃvarampi rakkhituṃ na sakkonti. Lāmakattāpi tā aṭṭhasamāpattiṃ labhantāpi brāhmapārisajjaṃ nātikkamanti, evaṃ bhikkhuniyā abhāvato idāni purisapuggaloti vuttaṃ. Imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā cattāri khettāni veditabbāni tathā hi mātugāmassa pabbajitattā vassasahassameva ṭhassatīti cetaṃ paṭisambhidāppattakhīṇāsavavasena vuttaṃ, tato paraṃ uttaripi sukkhavipassakakhīṇāsavavasena vassasahassaṃ, anāgāmivasena vassasahassaṃ, sakadāgāmivasena vassasahassaṃ, sotāpannavasena vassasahassanti evaṃ pañcavassasahassāni paṭivedhasaddhammo tiṭṭhati. Pariyattisaddhammopi tāniyeva na hi pariyattiyā asati paṭivedho atthi. Nāpi pariyattiyā sati paṭivedho na hoti. Liṅgaṃ pana pariyattiyā antarahitāya ciraṃ pavattissati, idaṃ khandhakabhāṇakānaṃ matena vuttanti veditabbaṃ. Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana evaṃ vuttaṃ ‘‘paṭisambhidāppattehi vassasahassaṃ aṭṭhāsi, chaḷabhiññehi vassasahassaṃ, tevijjehi vassasahassaṃ, sukkhavipassakehi vassasahassaṃ, pātimokkhena vassasahassaṃ aṭṭhāsī’’ti. Idampi dīghabhāṇakattherānaṃ matena vuttaṃ. Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyampi buddhānaṃ parinibbānato vassasahassameva paṭisambhidā nibbattetuṃ sakkonti, tato paraṃ cha abhiññā, tato tāpi asakkontā tisso vijjā nibbattanti. Gacchantekāle tānipi nibbattetuṃ asakkontā sukkhavipassakā honti. Eteneva upāyena anāgāmino sakadāgimino, sotāpannāti vuttaṃ. Idampi aṅguttaranikāye vuttaṃ. Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana paṭhamabodhiyaṃ bhikkhū paṭisambhidāppattā. Atha kāle gacchante paṭisambhidā pāpuṇituṃ na sakkhiṃsu, chaḷabhiññā ahesuṃ. Tato chapi abhiññā pattuṃ asakkontā tisso vijjā pāpuṇiṃsu. Idāni kāle gacchante tisso vijjā pāpuṇituṃ asakkontā āsavakkhayaṃ pāpuṇissanti, tampi asakkontā anāgāmiphalaṃ, tampi asakkontā sakadāgāmiphalaṃ, tampi asakkontā sotāpattiphalaṃ. Gacchantekāle sotāpattiphalampi pattuṃ na sakkhissantī’ti vuttaṃ. Yasmā ce te ācariyā bhinnavādā, tasmā tesaṃ ācariyānaṃ bhāṇakānaṃ matameva buddhaghosācariyena tattha tattha likhitanti gahetabbaṃ, aññathā ācariyasseva pubbāparavirodhappasaṅgo siyā ācariyabuddhaghoseneva hi sīhaḷabhāsaṃ apanetvā māgadhabhāsāya sāṭṭhakathaṃ buddhavacanaṃ likhitaṃ, na aññena ācariyena tasmā aṭṭhakathāya vuttavacanameva pamāṇanti gahetabbaṃ. Nanu cattāropi nikāyaṭṭhakathāsaṅgītiṃ ārūḷhā, atha kasmā evaṃ bhinnāti. Saccaṃ, tathāpi kesañci therānaṃ vādappakāsanatthaṃ vuttaṃ. Na saṅgāhakattherānaṃ, tasmā aṭṭhakathāvacanameva pamāṇanti vuttaṃ.

Antimavatthuajjhāpannapubbanti pārājikabhikkhu, so abhabbo sāsane upasampadakammassa laddhuṃ.

Paṇḍakoticetta pañcavidho hoti āsittapaṇḍako, ussūyapaṇḍako, opakkamikapaṇḍako, napuṃsako, pakkhapaṇḍakoti. Tattha yassa paresaṃ aṅgajātaṃ mukhena gaṇhitvā asucinā āsittassa pariḷāho vūpasamati, ayaṃ āsittapaṇḍako nāma. Yassa paresaṃ ajjhācāraṃ passato ussūyāya uppannāya pariḷāho vūpasamati, ayaṃ ussūyapaṇḍako nāma. Yassa upakkamena bījāni apanītāni honti, ayaṃ opakkamikapaṇḍako nāma. Yo pana paṭisandhiyaṃ yeva abhāvako uppanno hoti, ayaṃ napuṃsako nāma. Ekacco pana akusalavipākānubhāvena kāḷapakkhe paṇḍako hoti, juṇhapakkhe panassa pariḷāhovūpasamati, ayaṃ pakkhapaṇḍako nāma, keci pana yo kāḷapakkhe itthī hoti, juṇhapakkhe puriso, ayaṃ pakkhapaṇḍakoti vadanti, taṃ tesaṃ matimattameva. Etesu āsittapaṇḍakassa ca ussūyapaṇḍakassa ca pabbajjā na vāritā. Opakkamikanapuṃsakapakkhapaṇḍakānaṃ pana vāritā. Tesupi pakkhapaṇḍakassa yasmiṃ pakkhe paṇḍako hoti, tasmiṃyeva pabbajjā vāritā. Ettha ca apaṇḍakapakkhe pabbajitvā paṇḍakapakkhe nāsetabboti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Keci pana ‘‘apaṇḍakapakkhepabbajito sato kilesakkhayaṃ pāpuṇāti, na nāsetabbo’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattameva, paṇḍakassa kilesakkhayā sambhavato khīṇakilesassa ca paṇḍakabhāvānupapattito ahetuka paṭisandhikathāyañhi avisesena paṇḍakassa ahetukapaṭisandhi katā vuttā, āsitta ussūyapakkhapaṇḍakānañca paṭisandhito paṭṭhāyeva paṇḍakabhāvo, na pavattiyaṃyevāti vadanti. Teneva ahetukapaṭisandhiniddese jaccandha-jaccabadhirādayo viya paṇḍako jātisaddena visesetvā niddiṭṭho. Catutthapārājikasaṃvaṇṇanāyaṃ pana abhabbapuggale dassentena paṇḍakatiracchānagataubhato byañjanakā tayo vatthuvipannā ahetukapaṭisandhikā, tesaṃ saggo avāritoti avisesena vuttaṃ, evaṃ pañcavidhā paṇḍakā te paṇḍakasāmaññena avisesetvā ‘‘paṇḍakāti evameva vatvā paṇḍako bhikkhave na upasampādetabbo’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Theyyasaṃvāsako ti yo sayameva pabbajjāliṅgaṃ gahetvā bhikkhuvassaṃ gaṇetvā bhikkhūti paṭiññaṃ sampaṭicchati, yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyati, so liṅgassa saṃvāsassa ca thenattā ubhayatthenako nāma. Yo pana yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ na sādiyati, asuddhacittavasena liṅgassathenattāliṅgatthenako nāma. Yo vā pana sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhatvā musāvādena bhikkhuti paṭiññaṃ gahetvā bhikkhuvassaggena vandanādiṃ sādiyati, so bhikkhūhi dinnaliṅgattā liṅgatthenako na hoti, saṃvāsassa thenattā saṃvāsatthenako nāma. Ettha ca ubhayatthenakopi asuddhacittena liṅgatthenakeeva paviṭṭhoti veditabbo. Yopi sāmaṇero vuḍḍhasāmaṇerānaṃ vandanaṃ sādiyati, daharabhikkhūpi vuḍḍhabhikkhūnaṃ vandanaṃ sādiyati, sopi theyyasaṃvāsako nāpi hoti, athenattā. Yo vā pana bhikkhupārājikamāpannova bhikkhuliṅge ṭhito yāva paṭijānāti, tāva attheva tassa bhikkhubhāvo, na so anupasampannasaṅkhyaṃ gacchati, tathā hi so saṃvāsaṃ sādiyantopi theyyasaṃvāsako na hoti, so sahaseyyādiāpattimpi na janeti, omasavāde pācittiyañca na janeti teneva ‘‘asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno, tañce suddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadati āpatti omasavādassā’’ti omasavāde pācittiyaṃ vuttaṃ. Asati hi bhikkhubhāve dukkaṭaṃ vadeyya. Yo pana sāmaṇero sāmaṇeraliṅgeneva pāṇātipātādipañcavidhaṃ silavipattiṃ pāpuṇāti, sopi āgato liṅganāsanāya nāsetvā saraṇasīlaṃ dātabbaṃ, athenattā upasampadāya avatthubhāvampi na pāpuṇāti. Vikālabhojanādikaṃ karontassa pana ‘‘accayo maṃ bhante accāgamā’’tyādinā saṅghamajjhe accayaṃ desāpetvā vā daṇḍakammaṃ vā katvā sīlaṃ dātabbameva. Titthiyapakkantako uttānoyeva.

Tiracchānagatoti yokoci amanussabhūto cattāro apāyikāpi upasampadāya avatthuyeva. Te paṭisandhiyā lāmakattā abhabbā sāsane pabbajituṃ. Yadi cattāro apāyikā upasampadāya avatthu bhaveyya, atha kasmā sese anapadisitvā tiracchānagatova avatthūti vuttanti. Sesānaṃ apākaṭavatthuttā, tathā hi sambuddhakāle tiracchānayoniyaṃ nibbatto eko nāgarājā nāgayoniyā aṭṭīyati harāyati jigucchati. Athakho tassa nāgassa etadahosi kenanukho ahaṃ upāyena nāgayoniyā parimucceyyaṃ khippañca manussattaṃ labheyyanti. Athakho tassa nāgassa etadahosi ‘‘ime kho samaṇāsakyaputtiyā dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā sace kho ahaṃ samaṇesu sakyaputtiyesu pabbajeyyaṃ, evāhaṃ nāgayoniyā parimucceyyaṃ khippañca manussattaṃ paṭilabheyya’’nti. Atha kho so nāgo māṇavakavaṇṇena bhikkhū upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Taṃ bhikkhū pabbājesuṃ upasampādesuṃ. Tena kho pana samayena so nāgo aññatarena bhikkhunā saddhiṃ paccantime vihāre paṭivasati. Atha kho so bhikkhu rattiyā paccūsasamayaṃ paccūṭṭhāya ajjhokāse caṅkamati. Atha kho so nāgo tassa bhikkhuno nikkhante vissaṭṭho niddaṃ okkamesi. Sabbo vihāro ahinā puṇṇo, vātapānehi bhogā nikkhantā honti. Athakho so bhikkhu ‘‘vihāraṃ pavisissāmī’’ti kavāṭaṃ paṇāmento addasa sabbaṃ vihāraṃ ahināpuṇṇaṃ vātapānehi bhoge nikkhante. Disvāna bhīto vissaramakāsi. Bhikkhū upadhāvitvā taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ ‘‘kissa tvaṃ āvuso vissaramakāsī’’ti. Ayaṃ āvuso sabbo vihāro ahinā puṇṇo vātapānehi bhogā nikkhantāti. Atha kho so nāgo tena saddena pabujjhitvā sake āsane nisīdi. Bhikkhū evamāhaṃsu ‘‘koci tvaṃ āvuso’’ti. ‘‘Ahaṃ bhante nāgo’’ti. ‘‘Kissa pana tvaṃ āvuso evarūpaṃ akāsī’’ti. Atha kho so nāgo bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesī. Bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā taṃ nāgaṃ etadavoca ‘‘tumhe khvattha nāgā avirūḷhidhammā imasmiṃ dhammavinaye, gaccha tvaṃ nāga, tattheva cātuddase pannarase aṭṭhamiyā ca pakkhassa uposathaṃ upavasa, evaṃ tvaṃ nāgayoniyā parimuccissasi khippañca manussattaṃ paṭilabhissasī’’ti. Atha kho so nāgo ‘‘avirūḷhadhammo kirāhaṃ imasmiṃ dhammavinayeti dukkhī dummano assūni pavattayamāno vissaraṃ katvā pakkami. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi ‘‘dve me bhikkhave paccayā nāgassa sabhāvapātukammāya. Yadā ca sajātiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, yadā ca vissaṭṭho niddaṃ okkamati. Ime kho bhikkhave dve paccayā nāgassa sabhāva pātukammāya. Tiracchānagato bhikkhave na upasampādetabbo, upasampanno nāsetabbo’’ti evaṃ tiracchānasseva pākaṭavattuttāti. Ettha ca pavattiyaṃ abhiṇhaṃ sabhāvapātukammadassanavasena ‘‘dve paccayā’’ti vuttaṃ. Nāgassa pana pañcasu kālesu sabhāvapātukammaṃ hoti paṭisandhikāle, tacapajahananakāle, sajātiyā methunakāle, vissaṭṭha niddokkamanakāle, cutikāleti. Nanu ca devāpi upasampadāya avatthuyeva, atha kasmā cattāro apāyikāva upasampadāya avatthūti vuttanti. Saccaṃ, tathāpi devānaṃ abhabbattā paṭivedhasāsanassa ṭhitattā te abhabbato visuṃ karaṇatthāya evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Vakkhati hi samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya mahāvagge ‘‘tiracchānagato bhikkhaveti ettha nāgo vā hotu supaṇṇamāṇavakādīnaṃ vā aññataro antamaso sakkaṃ devarājānaṃ upādāya yo koci amanussajātiyo sabbova imasmiṃ atthe tiracchānagatoti veditabbo’’ti, tena ‘‘tiracchānagatoti yokoci amanussabhūto’’ti vuttanti. Ettha cāha yadi nāgasupaṇṇā paṭisandhiyā lāmakā bhaveyya, atha kasmā vidhurajātake cattāro janā nāgasupaṇṇasakkadhanañcayakorabyesu bhavanesu taṃ tadeva ṭhānaṃ patthentā dānādīni puññāni karonti, tesu eko āyupariyosāne saputtadāro nāgabhavane nāgarājā hutvā nibbatti, eko supaṇṇabhavane simbalivimāne supaṇṇarājā hutvā nibbatti, eko tāvatiṃsabhavane sakko hutvā nibbatti, eko dhanañcayakorabyarañño aggamahesiyā kucchimhi nibbattīti catunnampi janānaṃ paṭisandhiyaṃ kusalakammeneva pavattabhāvo vutto yadi kusalakammena bhaveyya, ‘‘kusalā cetanā vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo’’ti imissāpi paṭṭhānapāḷiyā ahetukānampi paṭisandhikkhaṇe kammapaccayabhāvo vutto bhaveyya, na panevaṃ vattabbaṃ atha kathañcidaṃ paccetabbanti. Vuccate, nikantiyā balavattā sattavidhamethunasaṃyogattā ca aparisuddhā tesaṃ kusalacetanā, aparisuddhāyeva sugatibhūmiyaṃ janetuṃ na sakkonti. Duggatibhūmiyaṃ pavattamānāpi kammā yūhanakāle taṃ taṃ bhūmipatthanā taṇhāsampayuttāpubbabhāgacetanā balena tesu tiracchānabhūmīsu nibbattanti, na aññena akusalena. Evañhi patthitapatthanā siddhāpi bhaveyya. Yadi aññena akusalakammena bhaveyya, icchitapatthanāpi asiddhāva bhaveyya. Nikantica nāmesā balavajhānasampayuttacetanāpi paṭibāhituṃ sakkā tathā hi gopakadevadattassa ācariyasamaṇo jhānabalena brahmabhūmīsu anibbattitvā jhānaṃ paṭibāhitvā aññakammena gandhabbadevesuyeva uppajjati ‘‘sīlavato hi bhikkhave cetopaṇidhi samijjhati visuddhattā’’ti tesaṃ vitthāro dīghanikāye āgato, atthikehi tattha oloketabbo. Sattavidhamethunasaṃyogavasenāpi sattā dukkhato na muccanti vuttañhi bhagavatā ‘‘idha brāhmaṇa ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvaya samāpattiṃ samāpajjati, api ca kho mātugāmassa ucchādanaṃ nhāpanaṃ parimaddanaṃ sambāhanaṃ sādiyati, so tadassādeti taṃ nikāmeti, tenacavittiṃ āpajjati. Idampikho brāhmaṇabrahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṃ vuccati brāhmaṇa aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati. Saṃyutto methunasaṃyogena na parimuccati jātiyā jarāmaraṇena…pe… na parimuccati dukkhasmāti vadāmi. Punaca paraṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇovā…pe… paṭijānamāno. Na heva kho mātugāmenasaddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, na pi mātugāmassa ucchādanaṃ…pe… sādiyati, api ca kho mātugāmena saddhiṃ saṃjagghati saṃkīḷati saṃkeḷāyati, so tadassādeti…pe… dukkhasmāti vadāmi. Punaca paraṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā…pe… na heva kho mātugāmena saddhiṃ samāpajjati. Napi mātugāmassa ucchādanaṃ sādiyati. Napi mātugāmena saddhiṃ saṃjagghati saṃkīḷati saṃkeḷāyati. Apica kho mātugāmassa cakkhuṃ upanijjhāyati pekkhati, so tadassādeti…pe… dukkhasmāti vadāmi. Punaca paraṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇovā brāhmaṇo vā…pe… na heva kho mātugāmena, na mātugāmassa, napi mātugāmena pekkhati. Api ca kho mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭaṃvā tiropākāraṃvā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā, so tadassādeti…pe… dukkhasmāti vadāmi. Punaca paraṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā brahmaṇo vā…pe… naheva kho mātugāmena, napi mātugāmassa, napi mātugāmena, napi mātugāmassa rodantiyā vā…pe… api ca kho yānitāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīḷitāni anussarati. So tadassā deti…pe… dukkhasmāti vadāmi. Punaca paraṃ brāhmaṇa idhekacco samaṇo vā brahmaṇo vā…pe… na heva kho mātugāmena, napi mātugāmassa…pe… na pi yāni tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīḷitāni anussarati, api ca kho gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmaguṇehi sahitaṃ samaṅgībhūtaṃ paricārayamānaṃ, so tadassādeti…pe… dukkhasmāti vadāmi. Punaca paraṃ brāhmaṇa…pe… na heva kho mātugāmena…pe… napi anussarati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā paricārayamānaṃ, api ca kho aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapenavā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vāti, so tadassādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati. Idaṃ kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampī''ti evaṃ lābhādihetukena bhedena ca sattavidhamethunasaṃyogena khaṇḍādibhāvo saṅgahitoti veditabbo.

Mātughātake pana yena manussitthibhūtāpi ajanikā posā vanikā mātā vā mahāmātā vā cūḷamātā vā janikāpi amanussitthibhūtā mātā ghātitā, tassa pabbajjā na vāritā, na ca anantariko hoti. Tiracchānitthiyopi manussapurisamāgamma manussabhūtaṃ puttaṃ vijāyanti kontaputtā dvebhātikattherā viya tepi hi aṇḍajāyeva, tathā hi petaloke tiracchāne manusse cāti imesu tīsu bhūmīsu catasso yoniyo sambhavanti. Manussesu panettha kecideva opapātikā honti, seyyathāpi mahāpadumakumārādayo. Aṇḍajāpi konta puttā dvebhātikattherā viya. Vitthāro pana sīhaḷavatthusmiṃ oloketabbo. Ettha ca kontāti kinnarī, tassā puttā kontaputtā, sā hi rañño asokadhammarājassa kāle vanacarakena labhitvā manussasaṃvāsamāgamma dve putte vijāyitvā ''idāni dārake pahāya na gamissatī''ti saññāya vanacarako tassā potthaṃ adāsi, sā potthaṃ labhitvā pakkhanditvā sakaṭṭhānameva gatā kinnariyo hi potthaṃ vinā pakkhandituṃ na sakkonti, teneva tāpaso ''mā potthaṃ assā adāsī''ti āha. Kammapaccaya utusamuṭṭhānañhi tāsaṃ potthaṃ, rañño cakkavattissa cakkaratanaṃ viya, tathā hi cakkavattino vehāsagamanādi puññavato iddhināma, na tena cakkaratanaṃ vā hatthiassaratanaṃ vā vinā attano sabhāveneva gantuṃ sakkonti. Tattha cakkaratanaṃ rañño cakkavattissa kammabalena nibbattattā samuddamajjhe jāyamānampi kammapaccayautusamuṭṭhānaṃ nāma. Hatthiassaratanāni pana kammapaccayakammasamuṭṭhānāni nāma. Pakkhīnaṃ vehāsagamanādikā kammavipākajā iddhi. Kinnariyo pana potthaṃ vinā attano sabhāvena pakkhandituṃ na sakkonti, tasmā tāsaṃ potthaṃ kammapaccayautusamuṭṭhānanti daṭṭhabbaṃ. Keci pana devānaṃ alaṅkārā viya paṭisandhiyā saha āgatoti vadanti, na taṃ paccetabbaṃ, aṇḍajajalābujānaṃ tathā asambhavato. Kecipi pavatti kāle katanti vadanti, tampi ayuttameva, saṃsedajāpi padumagabbhevā veḷugabbhe vā nibbattā pokkharasātibrāhmaṇapadumavatīveḷuvatīdevīādayo viya. Jalābujā pana pākaṭāyeva. Yena sayaṃ tiracchānabhūtena manussitthibhūtā mātā ghātitā, sopi ānantariko na hoti tiracchānagatattā panassa pabbajjā paṭikkhittā, kammaṃ panassa bhāriyaṃ hoti, ānantariyaṃ āhacca tiṭṭhati. Manussitthiyopi tiracchānamāgamma gabbhaṃ janenti, seyyathāpi bhūridattassa mātā itthiyo hi aṭṭhahi kāraṇehi gabbhaggahaṇaṃ hoti - ajjhācārena, kāyasaṃsaggena, coḷaggahaṇena, asucipānena, nābhiparāmasanena, rūpadassanena, saddena gandhenāti. Tattha ajjhācārena sudinnassa purāṇadutiyikā gabbhaṃ gaṇhitvā pacchimabhavikaṃ suvaṇṇabimbasadisaṃ bījakaṃ nāma puttaṃ vijāyi. Kadāci ekaccā utusamaye chandarāgarattā purisānaṃ hatthagāhaveṇigāhaaṅgapaccaṅgaparāmasanaṃ sādiyantiyopi gabbhaṃ gaṇhanti. Evaṃ kāyasaṃsaggena gabbhaggahaṇaṃ hoti. Udāyittherassa pana purāṇadutiyikā bhikkhunī taṃ asuciṃ ekadesaṃ mukhena aggahesi, ekadesaṃ coḷakeneva saddhiṃ aṅgajāte pakkhipi, sā tena gabbhaṃ gaṇhi. Evaṃ coḷaggahaṇena gabbhaggahaṇaṃ hoti. Migasiṅgatāpasassa mātā migī utusamaye tāpasassa passāvaṭṭhānaṃ āgantvā sasambhavaṃ pivi, sā tena gabbhaṃ gaṇhitvā migasiṅgaṃ nāma tāpasadārakaṃ vijāyi. Evaṃ asucipānena gabbhaggahaṇaṃ hoti. Sāmassa pana bodhisattassa mātā utusamaye nābhiparāmasanena gabbhaṃ gaṇhitvā sāmatāpasadārakaṃ vijāyi, evaṃ maṇḍabyassa ca caṇḍapajjo tassa ca mātā utusamaye nābhiparāmasanavasena, tattha ca diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena maṇḍabyassa nibbatti ahosi. Caṇḍapajjotassa mātu nābhiyaṃ vicchiko pharitvā gato, tena caṇḍapajjotassa nibbatti ahosi. Idhekaccā itthī utusamaye purisasaṃsaggaṃ alabhamānā chandarāgavasena antogehegatāva purisaṃ upanijjhāyati, rājorodho viya, sā tena gabbhaṃ gaṇhāti. Evaṃ rūpadassanena gabbhaggahaṇaṃ hoti. Balākāsu pana purisonāma natthi, tā utusamaye meghasaddaṃ sutvā gabbhaṃ gaṇhanti. Gāvīeva vā kadāci usabhagandhena gabbhaṃ gaṇhanti. Evaṃ gandhena gabbhaggahaṇaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhahi kāraṇehi itthiyo gabbhaṃ gaṇhanti. Ettha ca pitusadisāyeva puttā honti, tasmā bhūridattādayo dhataraṭṭhaṃ nāgarājānaṃ paṭicca nāgāyeva honti. Caṇḍapajjotassa pana vicchikaṃ paṭicca manusso jāto, sambhavena ajātattā. Pitughātakepi eseva nayo.

Arahantaghātako pana amanussa arahantadevataṃ vā manussajātiyaṃ vā avasesaṃ ariyapuggalaṃ ghātetvā anantariyo na hoti, pabbajjāpissa na vāritā, kammaṃ pana balavaṃ hoti. Tiracchāno pana amanussaarahantampi ghātetvā ānantariko na hoti, kammaṃ pana bhāriyaṃ tiracchānagatattā panassa pabbajjā vāritā. Bhikkhunidūsakasaṅghabhedakāni pākaṭāyeva.

Lohituppādako pana yo tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammaṃ chinditvā lohitaṃ paggharituṃ na sakkoti, sarīrassa pana antoyeva ekasmiṃ ṭhāne lohitaṃ samosarati, āghātena patubbanamānaṃ sañcitaṃ hoti, tassa bahu apuññaṃ pasavati, ānantariko ca hoti, pabbajjāpissa vāritā, seyyathāpi devadatto. Yo pana jīvako viya rogavūpasamanatthaṃ phāletvā pūtimaṃsañca lohitañca nīharitvā phāsuṃ karoti, ayaṃ lohituppādako na hoti, bahupuññaṃ pasavati brahmapuññaṃ pasavati, seyyathāpi jīvakokomārabhacco.

Ubbhatobyañjanako pana itthi-purisavasena duvidho tattha itthiubhatobyañjanakassa itthinimittaṃ pākaṭaṃ, purisanimittaṃ paṭicchannaṃ. Purisaubhatobyañjanakassa purisanimittaṃ pākaṭaṃ, itthinimittaṃ paṭicchannaṃ. Itthiubhatobyañjanakassa itthīsu purisattaṃ karontassa itthinimittaṃ paṭicchannaṃ hoti, purisanimittaṃ pākaṭaṃ hoti. Purisaubhatobyañjanakassa purisānaṃ itthibhāvaṃ upagacchantassa purisanimittaṃ paṭicchannaṃ hoti, itthinimittaṃ pākaṭaṃ. Itthiubhatobyañjanako sayañca gabbhaṃ gaṇhāti, parañca gaṇhāpeti. Purisa ubhato byañjanako pana sayaṃ na gaṇhāti, paraṃ gaṇhāpeti. Idameva tesaṃ nānākaraṇaṃ. Ubhatobyañjananti cettha ‘‘byañjananti nimittaṃ. Ubhato byañjanaṃ assa atthīti viggahena ‘‘ubhatobyañja’’nti vakkhatha, ekassa dve indriyāni honti, atha ekamevāti. Ekameva na dve, ‘‘yassa itthindriyaṃ uppajjati, tassa purisindriyaṃ uppajjatīti no. Yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjati, tassa itthindriyaṃ uppajjatīti noti ekasmiṃ santāne indriya dvayassa paṭisevitattā. Tañca kho itthiubhatobyañjanakassa itthindriyaṃ, purisaubhatobyañjanakassa purisindriyamevāti. Yadi ekameva indriyaṃ, evaṃ ubhatobyañjanakabhāvo kathaṃ siyā. Indriyaṃ byañjanakāraṇanti vuttaṃ, tañca tassa natthīti. Vuccate na itthindriyaṃ purisabyañjanassa kāraṇaṃ, tathā purisindriyampi itthibyañjanakassa, kasmā sadā abhāvatoti, tathā hi itthi ubhatobyañjanakassa yadā itthiyā rattaṃ hoti, tadā purisabyañjanaṃ pākaṭaṃ hoti, itthibyañjanaṃ paṭicchannaṃ tathā purisaubhatobyañjanakassapi. Yadi tesaṃ indriyadvayaṃ byañjanānaṃ kāraṇaṃ bhaveyya, sadā byañjana dvayaṃ ekato tiṭṭheyya na pana tiṭṭhati, tasmā ekameva indriyanti niṭṭhametthāva gantabbaṃ. Byañjanakāraṇaṃ indriyaṃ pahāya rāgacittamevettha byañjanadvayassa kāraṇanti daṭṭhabbaṃ, tasmā itthiubhatobyañjanako sayampi gabbhaṃ gaṇhāti, parampi gaṇhāpeti, purisaubhatobyañjanako paraṃ gaṇhāpeti, sayaṃ pana na gaṇhāti, itthindriyasamaṅgisseva gabbhasambhavatoti. Kurundiyaṃ pana ‘‘yadi paṭisandhiyaṃ purisaliṅgaṃ, pavatte itthiliṅgaṃ nibbattati, yadi paṭisandhiyaṃ itthiliṅgaṃ, pavatte purisaliṅgaṃ nibbatī’’ti paṭisandhiyaṃ liṅgasambhavo vutto, so ayuttova. Kasmā, pavattiyaṃyeva itthiliṅgādīni samuṭṭhahanti. Paṭisandhiyameva samuṭṭhāti, na liṅgādīni. Indriyameva liṅganti na sakkā vattuṃ, indriyaliṅgānaṃ bhinnasabhāvattā, yathā ca bīje sati rukkho sambhavati, nāsati, evameva indriye sati liṅgādīni sambhavanti bījasadisañhi indriyaṃ, rukkhasadisāni liṅgādīni evameva tesu puggalesu paṇḍakādayo ekādasapuggalā tasmiṃ yeva bhave niyāmaṃ okkamituṃ na arahanti, tasmā abhabbā nāma. Ūnavīsati antimavatthuajjhāpannapubbā dve upasampadāya avatthumattameva, upanissaye sati tasmiṃyeva bhave niyāmaṃ okkamituṃ arahanti, tasmā bhabbānāma honti.

Vatthusampattikathā niṭṭhitā.

Ñattisampatti nāma.

‘‘Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahitaṃ;
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo’’ti.

Evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ apekkhitvā vā evaṃ asakkontenāpi sithiladhanita vimuttaniggahitavasena vuttāni byañjanāni akopetvā vā duruttaṃ vā akatvā vuttaṃ ñattisampatti nāma. Ñattivipatti nāma sabbaso ñattiṃ aṭṭhapetvā vā vatthusaṅghapuggalañattīnaṃ aparāmasanāni pacchā ñattiṭṭhapanañcāti ime tāva pañca ñattidosā. Tattha ayaṃ itthanāmoti upasampadāpekkhassa api akittanaṃ vatthuaparāmasanaṃ nāma. Suṇātu me bhante saṅghoti ettha suṇātu me bhanteti vatvā saṅghoti abhaṇanaṃ saṅghaaparāmasanaṃ nāma. Itthannāmassa upasampadāpekkhoti upajjhāyassa akittanaṃ puggalaaparāmasanaṃ nāma. Sabbena sabbaṃ ñattiyā anuccāraṇaṃ ñattiaparāmasanaṃ nāma. Paṭhamaṃ kammavācaṃ niṭṭhāpetvā esā ñattīti vatvā khamati saṅghassāti evaṃ ñatti kittanaṃ pacchā ñattiṭṭhapanaṃ nāma. Iti ime pañca ñattidosā ñattivipatti nāma. Imehi dosehi vimuttāya ñattiyā sampannaṃ ñattisampatti nāma.

Ñattisampattikathā niṭṭhitā.

Anusāvanasampatti nāma vatthu saṅghapuggalānaṃ aparāmasanāni, sāvanāya hāpanaṃ, akāle sāvananti ime pañca anusāvanadose vajjetvā kathanaṃ anusāvanasampatti nāma. Tattha vatthādīnaṃ aparāmasanāni ñattiyaṃ vuttasadisāneva. Tīsu pana anusāvanāsu yattha katthaci etesaṃ aparāmasanaṃ aparāmasanameva. Sabbena sabbaṃ pana kammavācaṃ avatvā catukkhattuṃ ñattikittanameva vā kammavācabbhantarepi cattāri byañjanāni kopetvā vā akkharassa vā padassa vā duruccāraṇaṃ vā katvā sāvanaṃ sāvanāya hāpanaṃ nāma, tathā hi sithiladhanitavimuttaniggahitavasena cattāri byañjanāni antokammavācāya kammaṃ kopenti. Tattha ‘‘suṇātu me ti sithile vattabbe suṇāthu me’’ti vacanaṃ sithile dhanitaṃ nāma. ‘‘Bhante’’ti vattabbe bhanteti vacanaṃ dhanite sithilaṃ nāma. ‘‘Suṇātu esā ñattī’’ti vattabbe ‘‘suṇantu esaṃ ñattī’’ti vacanaṃ vimutte niggahitaṃ nāma. ‘‘Pattakalla’’nti vattabbe ‘‘pattakallā’’ti vacanaṃ niggahite vimuttaṃ nāma. Evaṃ imāni cattāri byañjanāni antokammavācāya kammaṃ dūsenti. Imāni cattāri akopetvā vadantenāpi aññasmiṃ akkhare vattabbe aññaṃ akkharaṃ vadanto duruttaṃ karoti nāma. Itaresu dīgharassādīsu chasu ṭhānesu dīghaṭṭhāne dīghaṃ, rassaṭṭhāne rassamevāti evaṃ yathāṭhāne taṃ tadeva akkharaṃ bhāsantena anukkamāgataṃ paveṇiṃ avināsetvā kammavācā kātabbā. Sace pana evaṃ akatvā dīghe vattabbe rassaṃ, rasse vattabbe dīghaṃ vadati, tathā garuke vattabbe lahukaṃ, lahuke vattabbe garukaṃ vadati. Sambandhe vā vattabbe vavatthitaṃ, vavatthite vā vattabbe sambandhaṃ vadati, evampi kammavācā na kuppati. Imāni cha byañjanāni kammaṃ na kopenti. Idameva ācariyānaṃ samānakathā. Apare pana idāni byañjanāni antokammavācāya kammaṃ dūsentīti vadanti, evaṃ sati anupasampannāva bahutarā bhaveyyuṃ, vīmaṃsitvā pana gahetabbaṃ. Suṭṭhutarā vā kammavācā sikkhitabbā. Sāvanāya anokāse paṭhamaṃ ñattiṃ aṭṭhapetvā anusāvanaṃ akāle sāvanaṃ nāma. Iti imehi dosehi vimuttāya anusāvanāya sampannaṃ anusāvanasampattisampannaṃ nāma. Yadi pattacīvararahitaṃ puggalaṃ upasampādeti, ‘‘paripuṇṇassa pattacīvara’’nti anusāvanāya katattā kammakopo na hoti, kārakasaṅgho pana sātisāro tenevāha vimativinodaniyampi pattacīvarānaṃ abhāvepi’paripuṇṇassa pattacīvara’nti kammavācāya sāvitattā kammakopaṃ avatvā dukkaṭameva vuttanti. Sace anupajjhāyako upasampādeti, ‘‘itthannāmassa upasampadāpekkho, itthannāmena upajjhāyenā’’ti vā upajjhāyaṃ sāveti, sūpasampannova hoti. Upajjhāyaṃ na sāveti nupasampanno. Vakkhati hi vimativinodaniyaṃ ‘‘kammaṃ na kuppatīti idaṃ upajjhāyābhāvepi itthannāmassa upasampadāpekkho itthannāmena upajjhāyenā’’ti matassa vā vibbhamantassa vā purāṇaupajjhāyassa vā yassa kassaci avijjamānassāpi nāmena sabbattha upajjhāyakittanassa katattā vuttaṃ. Yadi hi upajjhāyakittanaṃ na kareyya,’puggalaṃ na parāmasatī’ti vuttakammavipattieva siyā, teneva pāḷiyaṃ ‘‘anupajjhāyakanti vutta’’nti. Sace saṅghupajjhāyena gaṇupajjhāyena upasampādeti, kārakasaṅgho sātisāro, kammaṃ pana na kuppati, vakkhati hi vimativinodaniyaṃ ‘‘saṅghena upajjhāyenā’’ti ayaṃ itthannāmo saṅghassa upasampadāpekkho, itthannāmo saṅghaṃ upasampadaṃ yācati. Saṅghena upajjhāyenā’’ti evaṃ kammavācāya saṅghameva upajjhāyaṃ kittetvāti attho. Evaṃ’gaṇena upajjhāyenā’ti etthāpi ayaṃ itthannāmogaṇassa upasampadāpekkho’ti ādinā yojanā veditabbā. Evaṃ vuttepi kammaṃ na kuppati eva, dukkaṭasseva vuttattā, aññathā so ca puggalo anupasampannoti vadeyyā’ti. Sace paṇḍakādinā anupasampannakena upajjhāyena upasampādeti, te vajjetvā pañcavaggādigaṇo hatthapāsaṃ avijahitvā pūrati, kammaṃ na kuppati, kārakasaṅgho pana sātisāro tena vuttaṃ vimativinodaniyaṃ ‘‘paṇḍakādīhi upajjhāyehi kariyamānesu paṇḍakādikena vināva pañcavaggādigaṇo pūrati, kammaṃ na kuppati. Itarathā kuppatī’’ti. Sace cattāro ācariyā ekato anusāventi, ettha pana kathanti vuccate, sabbaaṭṭhakathāsu dvīhi vā tīhi vā ācariyehi visuṃ visuṃ ekena ekassāti ekappahāreneva dve tisso vā kammavācā kātabbā. Sace pana nānācariyā nānupajjhāyā honti, tissatthero sumanattherassa saddhivihārikaṃ, sumanatthero tissattherassa saddhivihārikaṃ anusāveti, gaṇapūrakā honti vaṭṭati. Sace pana nānupajjhāyā honti, eko ācariyo hoti, natveva’nānupajjhāyenā’ti paṭikkhittattā na vaṭṭatīti ettakameva vuttaṃ. Catunnaṃ pana janānaṃ vicāraṇakathāya nāpi kammavipattichāyā dissati, tathāpi na kattabbameva, sabbaaṭṭhakathāsu avicāritattā. Sace vatthālaṅkārādisahitaparūḷhakesamassuṃ upasampādeti, sūpasampannova hoti, pacchā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetuṃ vaṭṭati terasavatthuvimuttattā sampatti yevetthapamāṇattā ca.

Anusāvanasampattikathā niṭṭhitā.

Idāni sīmavisodhaniṃ nāma, nānāganthasamāhanti imissā gāthāya saṃvaṇṇanākkamo anuppatto.

Paññāva sabbañeyyesu, dayā yassa mahesino;
Anantesupi sattesu, pavattittha yathāruci.

Tāya ussāhito satthā, bhikkhūnaṃ hitakāraṇaṃ;
Yaṃ sīmaṃ anujānāti, tattha pañho pavattati.

Dveḷhakā saṃsayā honti, dese sabbattha bhikkhavo;
Ganthāpi visamā honti, attanomatikāraṇā.

Yadi me īdisaṃ vādaṃ, sutvāvupekkhako bhave;
Pabbajjā nipphalā mayhaṃ, vare sambuddhasāsane;
Gambhīro nipuṇo attho, sabbaññujinagocaro.

Sāriputto mahāpañño, therassapi avisayo;
Kathaṃ tvaṃ sakkuṇeyyāsi, sabbaññujinagocare;
Iti me upavadeyyuṃ, dharateva mahāmuni.

Pāliphullo mahāsālo, ucco merunagūpamo;
Parinibbānakālamhi, sambuddho iccamabravi.

Mā tvaṃ ānanda rodasi, mā tvaṃ ānanda socasi;
Ahamekova nibbāyi, dharanteva bahū buddhā.

Sambuddhā caturāsīti, sahassāni imāni te;
Ovadissanti tvaṃ bhikkhu, katapuññosi hohisi.

Vare sāṭṭhakathe pāḷi, ṭhite sabbaññugocare;
Nibbutopi sambuddho, asuññova pajaṃ imaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna, rattidivaṃ atandito;
Dharanteyeva sambuddhe, bhinnavādo avisayo.

Taṃ vādaṃ bhindayitvāna, jahitvā vattanomatiṃ;
Vissajjissamahaṃ dāni, ciraṃ saddhammasuddhiyāti.

Tattha sīmavisodhani'nti sīmavipattijahanaṃ sīmavipattiṃ pahāya sampattilakkhaṇappakāsakaṃ pakaraṇaṃ karissanti attho. Tattha sīmāti pannarasavidhā sīmā. Katame pannarasa. Khaṇḍasīmā, upacārasīmā, samānasaṃvāsasīmā, avippavāsasīmā, lābhasīmā, gāmasīmā, nigamasīmā, nagarasīmā, abbhantarasīmā, udakukkhepasīmā, janapadasīmā, raṭṭhasīmā, rajjasīmā, dīpasīmā, cakkavāḷasīmā’ti. Tattha khaṇḍasīmā nāma pabbajjupasampadādīnaṃ saṅghakammānaṃ sukhakaraṇatthaṃ mahāsīmāya vā gāmakhette vā khaṇḍitvā paricchinditvā sammatā. Tassāvitthāro "paṭhamaṃ nimittā kittetabbā"ti ādinā dvāsattatippabhedāya samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya mahāvagge vutto, idha vuttopi tatheva vutto bhaveyya, tasmā na vakkhāma, duviññeyyaṭṭhānameva kiñciṭhānaṃ nīharitvā pākaṭaṃ karissāma. Tattha sace pana heṭṭhā uparimassa sīmāparicchedassa parato anto leṇaṃ hoti, bahi sīmā na otarati. Athāpi uparimassa sīmāparicchedassa orato bahi leṇaṃ hoti, antosīmā na otaratīti ime dve ekatthā byañjanameva nānaṃ. Ayañhetthatthouparimassa sīmāparicchedassa orimabhāgato heṭṭhā pabbatapāde umaṅgasaṇṭhānena pabbatapasse vijjhitvā leṇaṃ hoti, sīmāparicchedassa parato leṇe ca leṇassa bahibhūte heṭṭhā pabbate ca bhūmibhāge sīmā na otarati, leṇassa upariyeva sīmā hotīti. Tassa uparimassa sīmāparicchedassa orimabhāgato bahibhūte heṭṭhā pabbatapāde umaṅgasaṇṭhānena vijjhitvā pabbatapasse leṇaṃ athāpi hoti, leṇe ca leṇassa parabhūte heṭṭhā pabbate ca bhūmibhāge sīmā na otarati, leṇassa uparibhāge va sīmā hotīti. Esā ca vicāraṇā vimativinodaniyampi katā. Anto ti pabbatassa anto, pabbatamūleti attho. Tameva antosaddaṃ sīmāparicchedena visesetuṃ ‘‘uparimassa sīmāparicchedassa parato’’ti vuttaṃ. Pabbatapādaṃ pana apekkhitvā ‘‘orato’’ti vattabbepi sīmānissayaṃ pabbataggaṃ sandhāya ‘‘parato’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ teneva bahileṇanti ettha bahisaddaṃ visesento ‘‘uparimassa sīmāparicchedassa orato’’ti āha. Bahi sīmā na otaratīti ettha bahī ti pabbatapādeleṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Leṇassa bahibhūte upari sīmāparicchedassa heṭṭhābhāge sīmā na otaratīti attho. Antosīmāti leṇassa ca pabbatapādassa ca anto attano otaraṇārahaṭṭhāne na otaratīti attho. Bahi sīmā na otaratīti attho, sīmā na otaratī ti cettha attano otaraṇārahaṭṭhāne leṇabhāvena sīmā sabbathā ‘‘anotaraṇameva dassitanti gahetabbaṃ. Tattha pi anotaraṇanti uparieva sīmā hotī’’ti vimativinodanī. Keci pana veḷususiro viya susirameva leṇanti vadanti, taṃ ayuttaṃ.

Upacārasīmā nāma gāmāraññanigamādivasā yāva brahmalokā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ nivāsagehassa vā devavimānakapparukkhādīnaṃ vā upacārārahaṭṭhānameva upacārasīmā te idha nādhippetā, bhikkhūnaṃ avisayatāya. Yaṃ pana padesaṃ paricchinditvā pariveṇaṃ katvā pākārādiparikkhittaṃ vā katvā aparikkhittepi upacārārahaṭṭhānaṃ paricchinditvā vā yasmiṃ padese bhikkhū vasanti, ayameva upacārasīmāti adhippetā. Bhikkhūnaṃ vassūpagamanakathinatthārakaraṇaṭṭhānattā, tathā hi ‘‘kathinatthatasīmāya’’nti upacārasīmaṃ sandhāya vuttaṃ, khandhasīmāya tatruppādābhāvatoti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Tatruppādenā bhatanti vihārasantakena khettavatthuādinā ābhataṃ kiñci saṅghikaṃ cīvaraṃ uppajjati, taṃ tesaṃ kathinatthārakabhikkhūnaṃ yeva bhavissatīti yojanā kātabbā. Khettavatthuādinā ti ettha ādisaddena matakacīvaraṃ vā hotu saṃghaṃ uddissa dinnaṃ vā saṅghikena vā ti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmiṃ upacārasīme pavattacīvaraṃ sabbaṃ saṅgaṇhāti, teneva ‘‘tena kho pana samayena aññatarena upāsakena saṅghaṃ uddissa vihāro kārito hoti, so tassa vihārassa kate ubhatosaṅghassa akālacīvaraṃ dātukāmo hoti. Tena kho pana samayena ubhatosaṅghassa kathinaṃ atthataṃ hoti. Atha kho so upāsako saṅghaṃ upasaṅkamitvā kathinuddhāraṃ yācī’’ti imasmiṃ vatthusmiṃ ānisaṃsapasambhanatthaṃ kathinuddhāraṃ bhagavatā paññattaṃ, teneva thullanandā bhikkhunī ānisaṃsaṃ appaṭippassambhentā cīvaraṃ amhākaṃ bhavissatīti kathinuddhāraṃ paṭibāhi, tasmā kathinatthatasīmāyaṃ anuddhaṭe kathine yāva phaggunapunnamā pañca māsā etthantare matakacīvaraṃ vā hotu cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa matānaṃ ñātijanānaṃ vā, bhikkhāpaññattiyā vā vihāramahādikiccena vā yenakenaci ākārena saṅghikaṃ cīvaraṃ dinnaṃ hoti, taṃ sabbaṃ tesaṃ kathinatthārakabhikkhūnaṃyeva hoti. Chinnavassānaṃ vā pacchimikāya upagatānaṃ vā tattha sampattānaṃ sīmaṭṭhakabhikkhūnaṃ vā na hoti. Ajānitvā ce gaṇhanti dātabbameva. Yadi taṃ cīvaraṃ taṇḍulādikhādanīyabhojanaṃ karoti, itaresampi hotiyeva. Kasmāti ce ānisaṃsa vigatattā. Teneva gaṇapūraṇavasena sampattānaṃ chinnaṃ vassānaṃ vā pacchimikāya upagatānaṃ vā aññasmiṃ vihāre vutthavassanaṃ vā khādanīyabhojanīyādīni pāpuṇanti. Kathinatthatasāṭakassa dānakammavācā pana khaṇḍasīmāyameva vaṭṭasi. Tasmiṃ vihāre asati aññavihāre baddhasīmāya vā udakukkhepasīmādīsu vā kātabbameva.

Kasmāti ce, tasmiṃ vihāre purimikāya upagatā kathinatthārakusalā na honti. Atthārakusalā khandhakabhāṇakattherā pariyesitvā ānetabbā. Kammavācaṃ sāvetvā kathinaṃ attharāpetvā dānañca bhuñjitvā gamissanti, ānisaṃso pana itaresaṃ vahotī’ti. Aññasīmaṭṭhakabhikkhūnampi kammavāca sāvanassa aṭṭhakathāyaṃ vuttattā. Chinnavassāvā pacchimikāya upagatā vā aññasmiṃ vihāre vutthavassāpi vā purimikāya upagatānaṃ gaṇapūraṇamattameva labhanti, ānisaṃso itaresaṃyeva hoti. Sacepi te chinnavassādayo anumodenti, bhinno kathinatthāro, idaṃ aṭṭhakathāyaṃ vicāritaṃ. Apare pana ‘‘kathinatthatasīmanti upacārasīmaṃ sandhāya vutta’’nti vuttattā upacārasīmāyameva kathinanatthāraka ñattiṃ karonti, taṃ ayuttaṃ, sodhetuṃ dukkarattā. Tathā hi upacārasīmāyameva paviṭṭhagāmasīmāyaṃ tattha otiṇṇe bhikkhū tattha pāsānayanaṃ vā bahisīmakaraṇaṃ vā ko sakkhissati. ‘‘Kathinatthatasīmāya’’nti imināpipadena kathinatthatabhāvoyeva vutto, na kathinatthatasāṭakassa dānakammavācā, sā ca vicāraṇā kammacatukkena dīpetabbā. Tattha apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammanti. Tattha apalokanakammaṃ nāma sīmaṭṭhakasaṅghaṃ sodhetvā chandārahānaṃ chandaṃ āharitvā samaggassa saṅghassa anumatiyā saṅghaṃ kittetvā ‘‘ruccati saṅghassā’’ti tikkhattuṃ anusāvetvā kattabbaṃ vuccati. Ñattikammaṃ nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā kattabbaṃ kammaṃ. Ñattidutiyakammaṃ nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā ekāya ca anusāvanāyāti evaṃ ñattidutiyāya anusāvanāya kattabbaṃ kammaṃ. Ñatticatutthakammaṃ nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā tīhi ca anusāvanāhīti evaṃ ñatticatutthāhi tīhi anusāvanāhi kattabbaṃ kammaṃ. Tattha apalokanakammaṃ phalabhājanakālādīsu lahukakammeyeva labbhati. Kathinatthatasāṭakadānepi anatthateyeva kathine tato bahuānisaṃsacīvarasāṭakaṃ labhitvā teneva sāṭakena attharitabbā, puna kammavācāya dānakiccaṃ natthi apalokanakammena saṅghassa anumatiyā dātabbaṃ. Kathinatthatasāṭakadānakammavācā ekā ce vaṭṭati. Puna kamma vācāyakiccaṃ natthi. Ñattikammaṃ pana dhammasaṅgāhakakāle mahākassapattherādīhi attanāva attānaṃ sammannanakāle lahukakammeyeva labbhati. Ñattidutiyakammaṃ pana sīmāsammuti, sīmāsamūhanaṃ, kathinadānaṃ, kathinuddhāro, kuṭivatthudesanā, vihāravatthudesanāti imāni cha garukammāni apaloketvā kātuṃ na vaṭṭati. Ñattidutiyakammavācaṃ sāvetvāva kātabbaṃ. Ito paresu cīvaravippavāsasammutiādīsu ñattidutiyakammesu apaloketvāpi kātabbaṃ, lahukakammattā. Ñatticatutthakammaṃ pana idāni upasampadākammaṃ idāni cattāri kammāni baddhasīmāya vā, tasmiṃ asati udakukkhepasīmāya vā sodhetuṃ asakkonte sati abaddhasīmāya vā kātabbameva. Apare evaṃ vadanti ‘‘kuṭivatthukāravihāravatthukārakāle tāni kuṭivihāravatthūni kathaṃ sīmaṭṭhā kātuṃ sakkhissanti, tasmā tattha tattheva kuṭivihārakaraṇaṭṭhāneyeva kātabba’’nti, taṃ tesaṃ vacanamattameva, na sārato paccetabbaṃ. Vatthuparāmasanamevettha pamāṇaṃ, tathā hi saṅghakuṭivatthuṃ olokentaṃ yācatityādinā vatthuparāmasanaṃ katvā heṭṭhā vatthuñattidose ca vipatti lakkhaṇe ca vajjetvā ñattidutiyakammena sammatabhikkhūhi tattha kuṭivihāraṭṭhānaṃ gantvā oloketabbaṃ teneva pāḷiyaṃ ‘‘tehi sammatehi bhikkhūhi tattha gantvā kuṭivatthu oloketabba’’nti vuttaṃ. Aññathā pattacīvaravirahitaṃ puggalaṃ vā anupajjhāyakaṃ vā katvā upasampādentehi ‘‘paripuṇṇassa pattacīvara’’nti vā ‘‘itthannāmassa upasampadāpekkho, itthannāmena upajjhāyenā’’ti kammavācāya sāvitepi kammassa asijjhanaṃ bhaveyya. Apare evaṃ vadanti ‘‘sīmāsammutikāle pana kataṃ, tathā hi sīmāsammutikāle bhikkhū tasmiṃ yeva ṭhāne ṭhatvā kammavācaṃ sāventi, tasmimpi ṭhāne abaddhasīmāva hoti. Yadi baddhasīmā bhaveyya, sīmajjhottharaṇaṃ vā sīmasambhedo vā siyā’’ti. Saccaṃ, tathāpi taṃ sīmāsammutiṭṭhānaṃ bhujissaṃ katvā sīmasammutikammassakatattā visuṃgāme sammatānaṃ bhikkhūnaṃ gāmasīme ṭhitā bhikkhū kammaṃ kopetuṃ na sakkonti. Yadi sīmasammutiṭṭhānaṃ bhujissaṃ katvāva sīmaṃ sammanneyya, kathaṃ bhagavato dharamānakāle chabbaggiyā bhikkhu yathāsukhaṃ sīmaṃ sammannissantīti na panevaṃ daṭṭhabbaṃ tathā hi vāsākhā migāramātāpi navakoṭīhi bhūmiṃ gaṇhitvā pubbārāmaṃ nāma mahā vihāraṃ kāresi, tathā anāthapiṇḍiko kahāpaṇasanthatena jetassa rājakumārassa uyyānaṭṭhānaṃ kiṇāpetvā gaṇhitvā jetavanaṃ nāma mahāvihāraṃ kāresi evaṃ puññakāmā pariveṇaṃ katvā vihāraṃ karonti tasmā chabbaggiyā bhikkhū yathāsukhaṃ sīmaṃ bandhantīti daṭṭhabbanti. Ayaṃ upacārasīmāya vicāraṇā.

Samānasaṃvāsasīmā nāma diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātasaṅkhātehi bhikkhugaṇehi uposathādisaṅghakammena samānaṃ ekībhāvaṃ hutvā vasituṃ sammatā sīmā. Avippavāsasīmā nāma ticīvarena vippavasituṃ sammatā sīmā, etā dvesīmā tiyojanaparamatāyapi sambhavato mahāsīmā tipi nāmaṃ labhanti, tāsaṃ vicāraṇā mahāaṭṭhakathāyaṃ sabbaso paripuṇṇaṃ katvā vuttā, tasmā idha na vakkhāma vuccamānampi avisesetvā vuttaṃ bhaveyya, tasmā na vakkhāma.

Lābhasīmā nāma yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā pokkharaṇītaḷākavanādikaṃ vā yaṃ yaṃ padesaṃ saṅghassa catuccappayatthāya rājarājamahāmattehi paricchinditvā ṭhapitā, esā lābhasīmā nāma. Neva sammāsambuddhena anuññātā, na dhammasaṅgahakattherehi ṭhapitā, api ca kho lābhadāyakehi ṭhapitāva. Mātikāṭṭhakathāya līnatthappakāsaniyampi lābhasīmāti yaṃ rājarājamahāmattādayo vihāraṃ kāretvā gāvutaṃ vā aḍḍhayojanaṃ vā yojanaṃ vā samantā paricchinditvā ‘‘ayaṃ amhākaṃ vihārassa lābhasīmā, yaṃ etthantare uppajjati, taṃ sabbaṃ amhākaṃ vihārassa demā’’ti ṭhapenti, ayaṃ lābhasīmā nāmā’ti vuttaṃ. Imasmiṃ lābhasīmādhikāre rañño mahācetiyadāyakassa divaṅgatakālato ekasmiṃ saṃvacchare atīte tassa jeṭṭhaputtassa dhammarañño kāle īdisaṃ puññaṃ bhūtapubbaṃ. Yadi hi rājarājamahāmattādīsu yo koci yassa vihārassa yāni taḷākakhettavatthādīni datvā taṃ sahitavihāraṃ puggalassa deti, evaṃ sati kiṃ tassa puggalassa taṃ sahitavihāraṃ puggalikabhāvena paṭiggahetuṃ vaṭṭati, udāhu saṅghikabhāvenevāti taḷākakhettavatthādivirahito pana kevalo puggalikavihāro aññesaṃ dammīti adatvā puggale mate saṅghiko hoti, udāhu puggalikoyevāti. Tatrāyaṃ vissajjanā, yadi hi rājarājamahāmattādīsu yokoci vihārassa taḷākakhettāvatthādīni deti, evaṃ sati paṭikkhipituṃ na vaṭṭatītidaṭṭhabbaṃ tena vuttaṃ vinayaṭṭhakathāyaṃ ‘‘imaṃ taḷākaṃ, imaṃ khettaṃ, imaṃ vatthuṃ vihārassa demāti vutte paṭikkhipituṃ na labbhatī’’ti. ‘‘Pāsādassa dāsiṃ, dāsaṃ, khettaṃ, vatthuṃ, gomahiṃsaṃ demāti vadanti, pāṭekkaṃ gahaṇakiccaṃ natthi, pāsāde paṭiggahite paṭiggahitameva hotī’’ti ca. Vinayavinicchayapakaraṇe ca.

‘‘Khettavatthutaḷākaṃ vā, dema goajikādikaṃ;
Vihārassāti vuttepi, nisedhetuṃ na vaṭṭatī’’ti.

Khuddasikkhāpakaraṇe ca ‘‘khettādīni vihārassa, vutte dammīti vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. ‘‘Vihārassa demā’’ti cettha saṅghikavihārasseva, na puggalikavihārassāti daṭṭhabbaṃ, tathā hi vuttaṃ vimativinodaniyaṃ vihārassa demāti saṅghikavihāraṃ sandhāya vuttanti. ‘‘Pāsādassā’’ti ca sāmaññena vuttepi ‘‘tena kho pana samayena visākhā migāramātā saṅghassa atthāya sāḷindaṃ pāsādaṃ kārāpetukāmo hoti hatthinakhaka’’nti imasmiṃ vatthusmiṃ pāsādaparibhogassa anuññātattā saṅghikaṃyeva pāsādaṃ sandhāya vuttanti viññāyati tathā hi vuttaṃ vimativinodaniyaṃ sabbaṃ pāsādaparibhoga’nti. Pāḷiyā aṭṭhakathāya vaṇṇanādhikāre ‘‘suvaṇṇarajatādivicitrānī’’tiādi saṅghikasenāsanaṃ sandhāya vuttaṃ. Puggalikaṃ pana suvaṇṇādivicitraṃ bhikkhussa sampaṭicchitumeva na vaṭṭati, ‘‘na kenaci pariyāyena jātarūpajataṃ sādiyitabba’’nti vuttattā, tenevettha aṭṭhakathāyaṃ saṅghikavihāre vā puggalikavihāre vāti na vutta’nti. ‘‘Bhikkhūnaṃ dhammavinayavaṇṇanaṭṭhāne’’ti vuttattā saṅghikameva suvaṇṇādimayaṃ senāsanaṃ senāsanaparikkhārā ca vaṭṭanti, na puggalikānīti gahetabbanti ca, tasmā taḷākakhettavatthādisahitavihāro saṅghikoyeva hoti, na puggalikoti vinayakovidehi daṭṭhabbo. Sace pana rājarājamahāmattādīsu yokoci taḷākakhettavatthādisahitaṃ vihāraṃ puggalassa taṃ sahitavihārabhāvamārocetvā deti, evaṃ sati puggalassa saṅghikavihārabhāveneva paṭiggahetuṃ vaṭṭati, na puggalikavihārabhāvenāti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Kasmā, vihārassa demā’’ti vatvā dinnānaṃ taḷākakhettavatthādīnaṃ saṅghasseva vaṭṭamānattā. Tenevāha vimativinodaniyaṃ ‘‘vihārassa demāti vuttaṃ saṅghassa vaṭṭati, na puggalassa, khettādi viya daṭṭhabba’’nti. Tatrāyaṃ yojanā vihārassādemāti vatvā dinnaṃ khettādi saṅghassa vaṭṭati, na puggalassa, evaṃ vihārassa demāti vuttaṃ suvaṇṇādivicittaṃ akappiyamañcaṃ saṅghassa vaṭṭati, na puggalassāti daṭṭhabbanti. Saṅghasseva kappiyavohārena khettādīni paṭiggahetuṃ vaṭṭati, tathā hi vuttaṃ vimativinodaniyaṃ ‘‘cattāropaccaye paribhuñjatūti deti vaṭṭatītiettha bhikkhusaṅghassa catupaccayaparibhogatthāya taḷākaṃ dammīti vā bhikkhusaṅgho cattāro paccaye paribhuñjituṃ taḷākaṃ dammīti vā ito taḷākato uppanne cattāro paccaye dammīti vā vuttampi vaṭṭati. Idañca saṅghassa diyyamānaññeva sandhāya vuttaṃ, puggalassa pana evampi dinnaṃ taḷākakhettādi na vaṭṭati. Suddhacittassa pana udakaparibhogatthaṃ kūpapokkharaṇīādayo vaṭṭanti. Saṅghassataḷākaṃatthi, taṃkathantiādināhisabbattha saṅghassavaseneva vuttanti. ‘‘Khettādayo pana sabbesaṅghasseva vaṭṭanti, pāḷiyaṃ puggalikavasena gahetuṃ ananuññātattāti daṭṭhabba’’nti ca. Puggalassa pana puggalānañca khettavatthādīni kappiyavohārenāpi paṭiggahetuṃ na vaṭṭati. Evañcakatvā vimativinodaniyaṃ ‘‘khettavatthādīnipi kappiyavohārenāpi puggalānaṃ gahetuṃ na vaṭṭati, tathā anuññātattāti viññāyati khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’ti ādinā hi paṭikkhittāsu ekasseva puggalikavasena gahaṇe ananuññāte taditarānaṃ tathāgahetabbatā siddhāva hotī’ti vuttaṃ, tasmā taḷākakhettavatthādisahitassa vihārassa saṅghikabhāveneva paṭiggahetabbatā siddhā hotīti daṭṭhabbā. Ayaṃ paṭhamapañhe vissajjanā.

Taḷākakhettavatthādivirahitaṃ pana vihāraṃ puggalikabhāvenāpi paṭiggahetuṃ vaṭṭati. So ca vihāro tasmiṃ puggale jīvante puggaliko hoti. Aññesaṃ dammīti adatvā mate avissajjanīyo avebhaṅgiyo, saṅghikoyeva hotīti daṭṭhabbo. Yathāha, bhikkhussa bhikkhave kālaṅkate saṅgho sāmi pattacīvare. Api ca gilānupaṭṭhākā bahūpakārā, anujānāmi bhikkhave saṅghena ticīvarañca gilānupaṭṭhākānaṃ dātuṃ. Yaṃ tattha lahubhaṇḍaṃ lahuparikkhāraṃ, taṃ sammukhībhūtena saṅghena bhājetabbaṃ. Yaṃ tattha garubhaṇḍaṃgaruparikkhāraṃ taṃ āgatānāgatassa cātuddisassa saṅghassa avissajjiyaṃ avebhaṅgiyanti. Vinayaṭṭhakathāyañca ‘‘tasmiṃ jīvante puggaliko, mate saṅghikoyevāti aññesaṃ adatvā ṭhapitaparikkhārāpi tattha saṅghasseva honti. Dvinnaṃ santakaṃ hoti avibhattaṃ, ekasmiṃ kālaṅkate itaro sāmi. Bahūnaṃ santakepi eseva nayo, sabbesu matesu saṅghikaṃ hotī’’ti vuttaṃ.

Ettha ca yaṃ tattha garubhaṇḍa’nti ādīsu garubhaṇḍaṃ nāma rāsivasena pañcavidhaṃ, sarūpavasena pana pañcavīsatividhaṃ hoti, tasmā matakasantakabhūtassāpi vihārassa garubhaṇḍabhāvo veditabbo, tenāha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘yaṃ tattha lahubhaṇḍaṃ yaṃ tattha garubhaṇḍa’’nti.

Iti pañcahi rāsīhi, pañcanimmalalocano;
Pañcavīsavidhaṃ nātho, garubhaṇḍaṃ pakāsayīti.

Ettha vihārassa garubhaṇḍabhāvo veditabbo. Ayaṃ dutiyapañhe vissajjanā.

Ayaṃ haṃsāvatiyā pāmokkhamahātherānaṃ vissajjanā. Rāmaññaraṭṭhavāsino pana mahātherā puggalikabhāvenāpi paṭiggahetabbamevāti vadanti, tathā jaṃmāyaraṭṭhavāsinopi mahātherā, tathā sūnāparantaraṭṭhavāsinopi mahātherā tathā isinagaravāsinopi mahātherā puggalikabhāvena paṭiggahaṇe doso natthī’ti vadanti tesaṃ mahātherānaṃ ayamadhippāyo lābhasīmānāmesā neva sammāsambuddhena anuññātā. Na dhammasaṅgāhakattherehipi ṭhapitā. Api ca kho puññatthikehi lābhadāyakehi ṭhapitā tasmā puññatthikā rājarājamahāmattādayo vihāraṃ kārāpetvā tassa vihārassa lābhatthāya padesaṃ paricchinditvā ṭhapenti ‘‘yaṃ etthantare uppajjati, taṃ sabbaṃ amhākaṃ vihārassa demā’’ti. Taṃ pana vihāraṃ attano rucitassa yassakassaci puggalassa ‘‘imaṃ vihāraṃ tuyhaṃ dammi, tava vihāro hotū’’tivā attano ruciyā deti sopi puggalo ‘‘anujānāmi bhikkhave pañcaleṇāni vihāra’’nti ādinā anuññātavihārameva paṭiggaṇhāti, bhagavato anuññātavihāramattasseva paṭiggahitattāti. Tasmiṃ vihāre khettavatthādīni atthīti ce. ‘‘Khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’ti ādinā yaṃ khettādivatthupaṭiggahaṇaṃ paṭikkhittaṃ, tassa khettādivatthussa appaṭiggahitattā vihāramattameva hi paṭiggahite tappaṭibaddhā khettādivatthusmiṃ uppannacīvara piṇḍapātagilānapaccayabhesajjaparikkhārāpi tasseva puggalassa kappiyabhāveneva pavattanti, puggalassa paṭiggahaṇe vā paribhutte vā doso natthi, bhagavatā eva anuññātassa kappiyapaccayassa paribhuñjitattā. Suttaṃ āharāti ce, ‘‘anujānāmi bhikkhave sabbaṃ pāsādaparibhoga’’nti. Nanu ca visākhā migāramātā saṅghasseva atthāya sāḷindaṃ pāsādaṃ hatthinakhakanti. Saccaṃ, tathāpi puggalo saṅghapariyāpanno saṅghassa pāsādaparibhoge anuññāte tadantogadhassapi puggalassa anuññātameva hoti. Aññathā puggale antovihāre nisinnoyeva saṅgho tasmiṃ yeva vihārasīme kammaṃ karontopi kammakopo na bhaveyya, avaggārahattāti vakkhati ca sāratthadīpaniyaṃ ‘‘anujānāmi bhikkhave sabbaṃ pāsādaparibhoga’’nti vacanato puggalikepi senāsane se nāsanaparibhogavasena niyamitaṃ suvaṇṇaghaṭādikaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭamānampi kevalaṃ attano santakaṃ katvā paribhuñjituṃ na vaṭṭatī’’ti, imināpi vacanena puggalikavihārassapi sabbakappiyabhāvo viññāyati ‘‘anujānāmi bhikkhave sabbaṃ pāsādaparibhoga’’nti ñāpakassa dassanato. Suvaṇṇaghaṭādikanti ettha ādisaddo mariyādattho, pakārattho vā, tena rajatahārakūṭajātiphalikādīni akappiyaghaṭāni suvaṇṇarajatahārakūṭa jātiphalikādibhājanasaravādīni ca senāsanaparikkhārāni saṅgaṇhāti, tāni bhikkhussa parikkhārabhāvena na vaṭṭanti tathā dāsidāsagomahiṃsāpi, tathā khettādivatthumpi bhikkhussa attano santakabhāvena paṭiggahetuṃ na vaṭṭanti, vihārassa pana paṭisedhetabbaṃ natthi, sabbasaddassa dassanato tenevāha samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya ‘‘senāsane pana dvārakavāṭa vātapānakavāṭādīsu sabbaṃ ratanamayampi vaṇṇamaṭṭhakammaṃ vaṭṭati. Senāsane kiñci paṭisedhetabbaṃ natthi aññatra viruddhasenāsanā’’ti, iminā ṭhapetvā’gāmañca gāmūpacārañcā’ti ettha viruddhasenāsanaṃ ṭhapetvā sabbakappiyākappiyaṃ vihārassa kappati, kiñciappamattakampi paṭisedhetabbaṃ nāma natthīti viññāyati, tenevāha vinayavinicchaye.

‘‘Khettavatthu taḷākaṃvā, dema goajikādikaṃ;
Vihārassāti vuttepi, nisedhetuṃ na vaṭṭatī’’ti.

Nanuca vihārassa demāti saṅghikavihāraṃ sandhāya vuttanti vimativinodaniyaṃ vuttanti. Vuttaṃ ettha hi ācariyassaadhippāyena bhavitabbaṃ ‘‘khettavattādīnipuggalikavihārassa demā’’ti vutte ‘‘na kappati upāsakā’’ti paṭikkhipitabbaṃ. Kasmā puggalo tassa vihārassa sāmi, vihārassa dinne puggalassa dinnameva hoti, evaṃ sati ca ‘‘khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’ti ādinā vuttasikkhāpadena kāretabbataṃ āpajjati. Saṅghikavihārassa pana na paṭikkhipitabbaṃ. Kasmā so puggalo tassa saṅghikavihārassa anissaro. Cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa dinnaṃ yaṃkiñci khuddakaṃ vā mahantaṃ vā padesaṃ acchinditvā gaṇhantassapi pārājiko na hoti, sabbasseva cātuddisikassa saṅghassa dhuranikkhepassa asambhavato tasmā saṅghikavihārassa dinne paṭikkhitte saṅghassa lābhantarāyakaro hotīti. Imamevatthaṃ sandhāya vihārassa demāti saṅghikavihāraṃ sandhāya vutta'nti vuttaṃ bhaveyya, na puggalikabhāvenāpi paṭiggahetabbanti. Evañca sati sāmikānaṃ dhuranikkhepenā'ti ettha ekassa santake taḷāke khette ca jāte tasseva dhuranikkhepena pārājikaṃ. Yadi pana taṃ taḷākaṃ sabbasādhāraṇaṃ, khettāni pāṭipuggalikāni, tassa ca dhuranikkhepe avahāro. Atha khettānipi sabbasādhāraṇāni, sabbesaṃ dhuranikkhepeyeva pārājikaṃ, nāsatīti daṭṭhabbanti vimativinodaniyaṃ vuttavacanena avirodho siyā, tathā hi khettavatthādisahitassa vihārassa puggalikabhāvena akappiye sati. Kathaṃ puggalassa khettavatthādikamārabbha abhiyuñjabhāvo bhaveyya, evañca pana vadeyya ''dhuraṃ nikkhipatīti ettha ekassa santake taḷāke khette cātiettha gihisantakameva sandhāya vutta''nti. Tathāpi na vattabbaṃ. Kasmā ''dhuraṃ nikkhipatīti yadā pana sāmiko ayaṃ thaddho kakkhaḷo, jīvitabrahmacariyantarāyampi me kareyya, alaṃ dāni mayhaṃ iminā''ti padassa dissanato teneva ''khettāni pāṭipuggalikāni, tassa ca dhuranikkhepe''ti vimativinodaniyaṃ vuttaṃ. Tathā ''anujānāmi bhikkhave sabbaṃ pāsādaparibhoga''nti vacanato puggalikepi senāsane senāsanaparibhogavasena niyamitaṃ suvaṇṇaghaṭādikaṃ paribhuñjituṃ na vaṭṭamānampi kevalaṃ attano santakaṃ katvā paribhuñjituṃ na vaṭṭatī''ti sāratthadīpaniyaṃ vutta vacanenāpi avirodho siyā, tathā ''senāsane kiñci paṭisedhetabbaṃ natthi aññatra viruddhasenāsananā''ti aṭṭhakathāvacanenāpi saṃsandameva. Tathā ''yaṃ bhikkhave mayā idaṃ na kappatīti appaṭikkhittaṃ, taṃ ce kappiyaṃ anulometi, akappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo kappatī''ti iminā suttānulomenapisaṃndameva. Kathaṃ ''anujānāmi bhikkhave pañcaleṇāni vihārantyā''dinā anuññātavihārassa paṭiggahitatthā. Tappaṭibaddhacīvarādikappiyapaccayasseva paribhuñjitattā ca vihārapiṇḍapātagilānapaccayabhesajjaparikkhārāpi bhikkhussa sabbakappiyā kappiyānulomā ca honti. Evaṃ suttasuttānulomaācariyavādaattanomatīhi saṃsandanato aññadatthu gaṅgodakena yamunodakaṃ viya khettavatthādisahitavihāro puggalikabhāvenāpi paṭiggahetabboti kappiyā kappiyāni vinayakovidehi daṭṭhabbo. Ayaṃ isinagaravāsīnaṃ mahātherānaṃ samānavissajjanā.

''Ye ca janā garubhaṇḍaṃ saṃvidhāya avaharuṃ. Dhuranikkhepo ca hoti, pārājikamanāpannā, pañhāmesā kusalehi cintitā''ti.

Ayaṃ pañhā saṅghikabhūmithenake bhikkhu sandhāya vuttā, tattha hi paccuppannasaṅghassa dhuranikkhepena cātuddisikasaṅghassa dhuranikkhepābhāvato avahāro natthīti. Ayaṃ lābhasimāya vicāraṇā.

Gāmasīmānigamasīmānagarasīmā pana pākaṭāyeva. Tāsaṃ pana viseso evaṃ veditabbo yasmiṃ pana padese āpaṇameva atthi, na pākāraparikkhittaṃ pākāraparikkhittameva vā atthi na āpaṇaṃ ayaṃ padeso gāmo nāma. Yasmiṃ pana ṭṭhāne gāmoyeva atthi, na pana āpaṇapākārā santi, ayaṃ padeso nigamo nāma. Yattha pana āpaṇampi atthi pākāraparikkhittampi, ayaṃ padeso nagaraṃ nāma. Ayaṃ padeso nāgāravanti etthāti vacanatthena rājūnaṃ vā mahāmattānaṃ vā nivāsanayogyaṭṭhānattā nagaranti vuccati. Lokiyasatthe pana.

''Vicittadevāyatanaṃ, pāsādāpaṇamandiraṃ;
Nagaraṃ dassaye vidvā, rājamaggo pasobhita''nti.

Vuttaṃ. Evaṃ gāmanigamanagarānaṃ visesaṃ ñatvā gāmoyeva gāmasīmā, nigamoyeva nigamasīmā, nagarameva nagarasīmāti tāsaṃ vacanattho veditabbo. Tattha yaṃ padesaṃ asammatāya bhikkhave sīmāya aṭhapitāya yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati, yā tassa gāmassa vā gāmasīmā nigamassa vā nigamasīmā, ayaṃ tattha samānasaṃvāsā ekūposathā'ti anuññātaṃ, tasmiṃ padese sabbopi vā gāmapadeso. Yampi ekasmiṃyeva gāmakhette ekaṃ padesaṃ ''ayaṃ visuṃ gāmo hotū''ti paricchinditvā rājā kassaci deti sopi visuṃgāmasīmā hotiyeva tasmā sā ca itarā ca pakatigāmanagaranigamasīmā baddhasīmāsadisāyeva honti. Kevalaṃ pana ticīvaravippavāsaparihāraṃ na labhanti. Ettha ca apare evaṃ vadanti, ''rājā pasenadīkosalādayo pokkharasātipabhutīnaṃ dakkhiṇodakapātanavasena denti viya brahmadeyyavasena dinnameva visuṃ gāmasīmā hoti, na āyamattassa, chejjabhejjassa anissarattā''ti taṃ na panevaṃ daṭṭhabbaṃ, chejjabhejjassa rājārahattā tathā hi lokavohārasaṅketavasena ayaṃ padeso imassa gāmassa paricchedo''ti issarehi kataparicchinnameva pamāṇaṃ hoti. Yadi chejjabhejjakaro bhaveyya, rājātveva saṅkhyaṃ gacchati. Sopi gāmadeso nagararajjasīmā bhaveyya, na pana gāmasīmāmattameva, tenevāha samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya ‘‘yattake padese tassa gāmassa gāmabhojakā baliṃ labhanti, so padeso appo vā hotu mahanto vā, gāmasīmātveva saṅkhyaṃ gacchati. Nagaranigamasīmāsupi eseva nayo’’ti. Ayaṃ gāma nigamanagarasīmānaṃ vicāraṇā.

Abbhantarasīmā nāma yaṃ paṭapadesaṃ agāmake bhikkhave araññe samantā sattabbhantarā, ayaṃ tattha samānasaṃvāsā ekūposathā’ti anuññātā abbhantarasīmā nāma. Tattha samantā sattabbhantarāti yasmiṃ viñjhāṭavisadise araññe bhikkhu vasati, athassa ṭhitokāsato samantā puratthimāya sattabbhantarā pacchimāya sattabbhantarā dakkhiṇāya sattabbhantarā uttarāya sattabbhantarāti samantā sattabbhantarā. Vinibbedhena cuddasā ti puratthimapacchimavasena cuddasabbhantarā, dakkhiṇuttaravasenapi cuddasabbhantarāti evaṃ nibbedhena cuddasa cuddasa katvā samantā aṭṭhavīsati abbhantarā honti. Ettha ca ekaṃ abbhantaraṃ aṭṭhavīsati hatthappamāṇaṃ hoti, tasmā puratthimāya sattabbhantare channavutisatahatthappamāṇaṃ hoti, evaṃ dakkhiṇuttarapacchimesupīti sabbaṃ sampiṇḍetvā caturāsītisattasatahatthappamāṇaṃ hoti. Parimaṇḍalavasena pana sabbaṃ chasattatiekasatuttarāni ca ekaṃ sahassañca hoti. Pakatiayanavasena minite pana –

‘‘Pañcahattho mato daṇḍo, vīsadaṇḍo usabho;
Athītiusabhā gāvī, catugāvī yojana’’nti.

Vuttattā ayanavasena vinibbedhe cuddasabbhantare dvehatthādhikaaṭṭhasattati hoti. Sabbaṃ aṭṭhavīsati abbhantaraṃ sampiṇḍetvā catuhatthādhikachappaññāsuttara ekasataṃ hoti. Parimaṇḍalavasena pana chahatthādhikacatutiṃsuttaradvesatāni honti, usabhavasena pana vinibbedhena cuddasa abbhantare dvehi ūnāni cattāri usabhāni ca dveratanañca honti. Sabbaṃ sampiṇḍetvā aṭṭhavīsatiyā abbhantare caturatanañca soḷasa ayanāni adhikāni satta usabhāni honti. Parimaṇḍalavasena pana charatanañca cuddasaayanāni ca adhikāni ekādasa usabhāni honti. Ayamettha sārato vinicchayo. Keci pana abbhantarasaddaṃ hattharatanavācakaṃ parikappetvā evaṃ vadanti majjhe ṭhitassa samantā satta vinibbedhena cuddasā’ti vuttattā puratthimāya satta hatthā dakkhiṇuttarapacchimesupi satta satta hatthāti katvā evaṃ nibbedhena cuddasa hatthā honti. Sabbaṃ sampiṇḍetvā aṭṭhavīsatihatthaṃ abbhantaranti taṃ tesaṃ matimattameva, na sārato paccetabbaṃ. Kasmā aṭṭhakathāyaṃ tattha ekaṃ abbhantaraṃ aṭṭhavīsatihattha’nti vuttattā. Yadi tesaṃ matena sabbaṃ sampiṇḍetvā aṭṭhavīsatihatthabbhantaraṃ bhaveyya, aṭṭhakathāyaṃ tattha abbhantaraṃ nāma aṭṭhavīsatihatthappamāṇaṃ hoti, majjhe ṭhitassa samantā sattavinibbedhena cuddasā hontī’ti vattabbaṃ bhaveyya, na panevaṃ vuttaṃ, tasmā taṃ tesaṃ matimattamevāti daṭṭhabbaṃ. Tattha ayañhetthattho tattha tatthā’ti niddhāraṇe bhummaṃ. Ekanti gaṇanaparicchedo. Abbhantaranti paricchinnaniddeso, niyamitaparidīpanaṃ vā. Aṭṭhavīsatihatthappamāṇanti paricchinditabbadhammasamudāyaniddeso tattha tesu samantā sattabbhantaresu ekaṃ abbhantaraṃ nāma aṭṭhavīsatihatthappamāṇaṃ hotīti attho daṭṭhabbo. Ettha pana saṅkhyā kathetabbā. Sā duvidhā parimāṇaminanavasena. Tattha parimāṇa saṅkhyā evaṃ veditabbā catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo. Cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako. Cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāri doṇāni ekā mānikā. Catasso mānikā ekā khārī. Vīsati khārikā eko vāho. Tadeva ekaṃ sakaṭanti suttanipātaṭṭhakathādīsu vuttaṃ. Sāratthadīpaniyaṃ pana nava vāhasahassānīti ettha catasso muṭṭhiyo kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako. Cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāri doṇāni ekā mānikā, cattasso mānikā ekā khārī. Vīsatikhārikā eko vāho. Tadeva ekaṃ sakaṭanti suttanipātaṭṭhakathādīsu vutta’nti vatvā ‘‘idha pana dve sakaṭāni eko vāhoti vadantī’’ti likhitaṃ paccantavohārena minite pana saṭṭhisataṃ eko vāhoti rañño dhammāsokassa sūvakāhatasāliyā minite pana paccantavohārena vīsādhikatisataṃ hoti eko vāhoti vadanti. Minana saṅkhyā pana evaṃ veditabbā. Tathā hi –

‘‘Chattiṃsa paramāṇūnaṃ, aṇumattanti vuccati;
Chattiṃ saaṇumattaṃ, tajjārīti pavuccati.

Chattiṃ samattātajjārī, rathareṇupamāṇaṃ;
Chattiṃsa rathareṇū ca, ekā likkhāti vuccati.

Sattalikkhā ca ekūkā, sattūkā dhaññamāsako;
Sattadhaññaṅguli ekā, vidatthi dvādasaṅguli.

Dve vidatthitu ratanaṃ, sattahatthaṃ ekayaṭṭhi;
Vīsayaṭṭhitu usabhaṃ, usabhāsīti gāvutaṃ;
Gāvutāni cattāri, meruyojananti vuccatī''ti.

Vuttattā ekā rajo paramāṇu atisukhumā acakkhuviññeyyā, sarīrampi ghanaselamayaṃ sinerupabbatarājampi vinijjhitvā gatā. Tassā chattiṃsaparimāṇaṃ ekoaṇu tajjāritassa chattiṃsaparimāṇaṃ ekāratharеṇu. Tassā chattiṃsaparimāṇaṃ ekalikkhā. Sattalikkhā ekā ūkā. Satta ūkā ekaṃ dhaññaṃ. Sattadhaññaṃ ekā aṅguli, dvādasaaṅguli ekā vidatthi. Dve vidatthi ekaratanaṃ. Sattahatthaṃ ekayaṭṭhi, vīsayaṭṭhi ekā usabhā, asīti usabhā gāvutaṃ. Cattāri gāvutāni meruyojananti vuccati. Tattha aṇurajo kiḷañjakuṭṭachiddādīsu vāte pahaṭakāle sūriyālokesu dissati. Tajjārī pana sakaṭamaggādīsu dakkhiṇavāma passādīsu dissati. Rathareṇu pana tassā allīyanaṭṭhānesu dissati. Likkhā pana atioḷārikā pākaṭā hoti. Ayaṃ meruayanavasena vuttaṃ.

Aparampi

''Dasa kesā ekatilaṃ, chatilaṃ yavakaṃ bhave;
Catuyavañca aṅguli, pañcadasa ekapāda''nti.

Vuttattā dasa kesā ekatilaṃ nāma. Chatilaṃ ekaṃ yavaṃ nāma. Catuyavaṃ eko aṅguli nāma. Pañcadasaṅguliyo eko pādoti vuccati. Idaṃ tīsu vedesu āgatavasena vuttaṃ.

Aparampi

''Dasa kesā ekatilaṃ, chatilaṃ yavakaṃ bhave;
Catuyavañca aṅguli, aṭṭhaṅguli ekā muṭṭhi, ratanaṃ timuṭṭhi bhave''ti.

Vuttattā dasakesā ekaṃ tilaṃ nāma. Chatilaṃ ekaṃ yavaṃ nāma. Catuyavaṃ ekāaṅguli nāma. Aṭṭhaṅgulaṃ ekāmuṭṭhi. Trimuṭṭhi ekaratanaṃ. Pañca ratanāni ekodaṇḍo. Vīsati daṇḍāni ekousabho. Asīti usabhā ekā gāvī. Catasso gāviyo ekayojananti vuttaṃ, tenevāha.

''Pañcahattho mato daṇḍo, vīsadaṇḍo ca usabho;
Asīti usabhā gāvī, catugāvī ca yojana''nti.

Idaṃ pakatiayanavasena vuttaṃ. Cakkavāḷaayanayojanavasena pana

''Sattahattho mato daṇḍo, vīsadaṇḍo ca usabho;
Asīti usabhā gāvī, catugāvī ca yojana''nti vuttaṃ.

Aparampi.

''Dasa kesā ekatilaṃ; Chatilaṃ ekaṃ yavaṃ;
Catuyavaṃ ekaṅguli; Aṭṭhaṅgulaṃ ekāmuṭṭhi;
Trimuṭṭhi ekaratanaṃ, aṭṭhavīsatiratanaṃ ekaṃabbhantaranti.

Vuttaṃ. Tenevāha ''tattha ekaṃ aṭṭhavīsatihattappamāṇaṃ hotī''ti. Ettha ca agāmake ceti ettha akāro kataratthoti, tathā hi akāro.

Paṭisedhe vuddhitabbhāve, aññatthe sadisepica;
Viruddhe garahe suññe, akāro viraha'ppake'ti.

Vuttesu dissati tathā hi ajanetvā tiādīsu paṭisedhe dissati. ''Aparihānīyā dhammā''ti ādīsu vuddhimhi. ‘‘Anavajjaṃ bhante’’ti ādīsu tabbhāve akkharā’ti ādīsu aññatthe. ‘‘Amaru rājā’’tiādīsu sadise. ‘‘Amala’’nti ādīsu viruddhe. ‘‘Aseṭṭhoyaṃ brāhmaṇo abrahmacārī’’ti ādīsu garahe. ‘‘Agāmo’’ti ādīsu suññe. ‘‘Apatikāyaṃitthī’’ti ādīsu virahe. ‘‘Atha nāyaṃ kaññā’’ti ādīsu appake. Idha pana suññe virahe vā daṭṭhabbo. Suññatthena pana agāmake nimanusse kevalāraññeti attho. Virahattho vā agāmake gāmavirahite padeseti attho daṭṭhabbo. Teneva suññatthena virahatthena ‘‘agāmake’’timināpadena gāmanadījātassarasamudde muñcitvā yaṃ anavasesaṃ heṭṭhā pathavīsandhārakaudakampiudakasandhārako vātopi ajaṭākāsampi, tathā yāva uparibrahmalokaṃ upādāya sabbaṃ asurayakkhasurādiākāsaṭṭhakadevabrahmavimānānipi araññantveva saṅgahitā. Nadīsamuddantaresupi macchabandhānaṃ agamanapatho dīpako vā pabbato vā, sopi araññasīmātveva saṅkhyaṃ gacchati, tasmā ayaṃ sattabbhantarasīmā nimanusse kevalāraññe pathavīmaṇḍalepi devaloke vimānakapparukkhādīsupi labbhateva. Pathaviyaṃ pana yasmiṃ gāmakhette heṭṭhā pathaviyā yattha vā suvaṇṇamaṇiādīni khaṇitvā gahetuṃ sakkonti, taṃ padesaṃ gāmakhettameva. Tato parā yāva pathavīsandhārakaudakā ajaṭākāsepi labbhateva. Nanu chakāmāvacara devalokesupi devavimānakapparukkhagāmanigamādayopi attheva. Atha kasmā ‘‘araññā’’ti kathitāti amanussā vā sattā jātibhinnattā ca te agāmāyeva, teneva ‘‘nimanussamhi araññamhī’’ti vuttaṃ. Tiracchānavatthusmimpi ‘‘nāgo vā hotu supaṇṇamāṇavakādīnaṃ vā aññataro antamaso sakkaṃ devarājānaṃ upādāya yo koci amanussajātiko sabbova imasmiṃ atthe tiracchānagatoti veditabbo’’ti vuttaṃ, tasmā jātibhinnatāya amanussāvāso araññanti veditabbo. Abbhantarasīmāya vicāraṇā.

Idāni udakukkhepasīmāya saṃvaṇṇanākkamo sampatto. Tattha ‘‘sabbā bhikkhave nadī asīmā. Sabbo samuddo asīmo. Sabbo jātassaro asīmo. Nadiyā vā bhikkhave samudde vā jātassare vā yaṃ majjhimassa purisassa samantā udakukkhepā, ayaṃ tattha samānasaṃvāsā ekūposathā’’ti paññattā, ayaṃ udakukkhepasīmā nāma. Tattha ‘‘sabbā bhikkhave nadī asīmā’’ti ettha asīmasadde akāro virahattho, asīmā baddhasīmā virahitāti attho. Ñattidutiyakammavācaṃ sāvetvāpi bandhasīmāvirahitāti vuttaṃ hoti. Paṭisedhattho vā, asammannitabbāti attho. Vuḍḍhiattho vā, ‘‘asekkhā dhammā’’ti yathā sikkhitasikkhā niṭṭhitasikkhāti vuttaṃ hoti. Evaṃ asīmāsīmakiccaniṭṭhappattāti attho. Ñattidutiyakamma vācaṃ sāvetvā sammatāpi asammatāyeva, attano sabhāveneva gāmasīmā viya baddhasīmāsadisāti vuttaṃ hoti. Etena nadījātassarasamuddānaṃ baddhasīmāya akhettabhāvo dassito hoti. Evaṃ ‘‘sabbā bhikkhave nadī asīmā’’tiādinā nadīsamuddajātassarānaṃ baddhasīmābhāvaṃ paṭikkhipitvā tattha lokavohārasiddhāsu etāsu nadīādīsu abaddhasīmāsu puna vaggakammaparihāratthaṃ vālikādīhi sīmaparicchindanaṃ kattukāmo bhagavā ‘‘nadiyā vā bhikkhave samudde vā jātassare vā yaṃ majjhimassa purisassa samantā udakukkhepā’’ti ādimāha. Tattha majjhimassa purisassati thāmamajjhimassa purisassa tenevāha samantapākādikāya vinayaṭṭhakathāyaṃ ‘‘thāmamajjhimena purisenā’’ti. Yadi vaḍḍhakīpurisamiccheyya, ‘‘vaḍḍhakīpurisenā’’ti vuttaṃ bhaveyya, na panevaṃ vuttaṃ, tena ñāyati ‘‘thāmamajjhimassa purisassā’’ti. Tividhā hi purisā uttamapuriso majjhimapuriso pakatipurisoti. Tattha uttamapuriso nāma sabbaññu bhagavā, so hi bhagavā sabbasattuttamo thāmayasasampattiissariyādīhi tathā hi tathāgatassa thāmo.

> ‘‘Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
> Gandhamaṅgalahemañca, uposathaṃ chaddantime’’ti.

Vuttānaṃ dasannaṃ hatthikulānaṃ balānusārena veditabbo. Tattha kāḷāvaka nti pakatihatthikulaṃ yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kāḷāvakassa hatthino balaṃ. Yaṃ dasannaṃ kāḷāvakānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ balaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa balaṃ, yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ balaṃ, taṃ ekassa tambassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ balaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino balaṃ. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa maṅgalassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ balaṃ, taṃ ekassa hemassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ balaṃ, taṃ ekassa uposathassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ balaṃ, taṃ ekassa chaddantassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ balaṃ, taṃ ekassa tathāgatassa kāyabalaṃ. ‘‘Nārāyanasaṅkhātaṃ bala’’ntipi idameva vuccati. Tattha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā tato uppajjantīti nārayanaṃ, vajiraṃ, tasmā vajirasaṅkhātaṃ balanti pi attho, tadetaṃ pakatihatthigaṇanāya hatthikoṭisahassaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti, idaṃ tathāgatassa kāyabalaṃ. Issariyādibalavidhānaṃ pana taṃtaṃ suttānusārena veditabbaṃ. Majjhimapuriso nāma vaḍḍhakipuriso so hi tathāgatassa balaṃ paṭicca sinerupabbatarājaṃ sāsapabījena minanto viya satenapisahassenapi satasahassenapi minetuṃ abhabbo, antamaso pādaṅguṭṭha so pādaṅguṭṭhakampi gaṇhetuṃ abhabbova. Tassa pakatipurisato mahantabhāvena majjhe bhavattā majjhimapuriso nāma jāto, tathā hi sugatavidatthi vaḍḍhakissa tisso vidatthiyo, vaḍḍhakihatthena diyaḍḍhahattho hoti, tathā vaḍḍhakividatthi pakatipurisassa dve vidatthiyo, pakatipurisahatthena paripuṇṇahattho hoti tathā hi sugatavidatthi nāma idāni majjhimassa purisassa tisso vidatthiyo, vaḍḍhakihatthena diyaḍḍho hattho hotīti kuṭikārasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Ayaṃ idha majjhimapurisoti nādhippetā. Kasmā kuṭikārasikkhāpadeyeva tihatthāti vaḍḍhakihatthena tihatthā. Pamāṇayutto mañcoti pakatividatthiyā navavidatthippamāṇo mañcoti vuccati yathā, evaṃ majjhimapurisenā'ti idha avatvā'thāmamajjhimena purisenā'ti aṭṭhakathāyaṃ vuttattā. Pakatipuriso nāma'yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kāḷāvakassa hatthino bala'nti vuttapuriso pakatipuriso nāma. Tattha kiñcāpi ekacce puññavantā rājā ajātasattu jīvako komārabhacco itthiyāpi visākhā migāramātāti evamādayo pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhārenti, na pana te majjhimapurisā nāma honti, pakatipuriso yeva, puññavantabhāvena visesapurisattā. Idha pana pakatipurisoyeva thāma majjhimapurisoti adhippeto. Udakukkhepāti udakukkhepena paricchinnā, tenevāha mātikāṭṭhakathāyaṃ līnatthappakāsaniyaṃ udakukkhepāti karaṇatthe nissakkavacananti āha. Udakukkhepenā'ti ayañhetthattho. Nadīsamuddajātassaresu yaṃṭhānaṃ majjimassa purisassa samantā parisapariyantato udakukkhepena paricchinnaṃ, ayaṃ tattha nadīādīsu lokavohāra siddhāsu tāsueva abaddhasīmāsu aparāpi samānasaṃvāsā ekūposathāti kaṅkhāvitaraṇiyaṃ pana yaṃ majjhimassa purisassa samantā udakukkhepāti yaṃ ṭhānaṃ thāmamajjhimassa purisassa samantato udakukkhepena paricchinnaṃ. Tattha yathā akkhadhuttā dāruguḷaṃ khipanti, evaṃ udakaṃ vā vālikaṃ vā hatthena gahetvā majjhimena purisena sabbathāmena khipitabbaṃ. Yattha evaṃ khittaṃ udakaṃ vā vālikā patati, ayaṃ udakukkhepo nāma. Ayaṃ tattha samāna saṃvāsā ekūposathāti, ayaṃ tesu nadīādīsu udakukkhepaparicchinnā sīmā samānasaṃvāsāceva ekūposathācā'ti atthayojanaṃ katvā ayaṃ etesaṃ nadīādīnaṃ antoyeva labbhati, na bahi, tasmā nadiyā vā jātassare vā yattakaṃ padesaṃ pakativassakāle catūsu māsesu udakaṃ ottharati, samudde yasmiṃ padese pakativīciyo osaritvā saṇṭhahanti, tatopaṭṭhāya kappiyabhūmi. Dubbuṭṭhikāle vā gimhe vā nadījātassaresu sukkhesupi sāeva kappiyabhūmi. Sace pana sukkhe jātassare vāpiṃ vā khaṇanti vappaṃ vā karonti, taṃ ṭhānaṃ gāmakhettaṃ hoti. Yā panesā kappiyabhūmīti vuttā, tato bahi udakukkhepasīmā na gacchati, antoyeva gacchati, tasmā tesaṃ antoparisapariyantato paṭṭhāya samantāudakukkhepa paricchedo kātabbo''ti vuttaṃ. Gaṇṭhipade pana yaṃ majjhimassa purisassa samantā udakukkhepāti pana etissā nadiyā catuvaggādīnaṃ saṅghānaṃ visuṃ catuvaggakaraṇīyādikammakaraṇakāle sīmāparicchedadassanatthaṃ vuttaṃ, ticīvarena vippavāsaparicchedadassanatthampi sattabbhantarasīmāya paricchedadassanaṃ viyāti ācariyā, tasmā udakukkhepaparicchedābhāvepi antonadiyaṃ kātuṃ vaṭṭatīti siddha'nti likhitaṃ. Tattha udakukkhepaparicchedābhāvepī'ti idaṃ padaṃ samantato udakukkhepena paricchinna'nti mahāaṭṭhakathāvacanena vā samantā udakukkhepaparicchedo kātabbo'ti mātikāṭṭhakathāya kaṅkhā vitaraṇiyañca vuttavacanena vā, ''tatthāpi hi majjhimapuriso na ñāyati, tathā sabbathāmena khipana''nti vā, ''etadatthameva hi vālikādīhi sīmaparicchindana''nti vā vimativinodanīvacanehi vā na sameti. Ganthakārenāpi parūpavādavivajjanatthaṃ ''ayaṃ amhākaṃ khantī''ti avatvā'acariyā'ti aññakattāre nidassitvā parato nigamane ''idaṃ sabbaṃ suṭṭhu vicāretvā garukule payirupāsitvā gahetabbaṃ yuttaṃ gahetabbaṃ, itaraṃ chaḍḍetabba''nti vuttaṃ tasmā aññesaṃ ācariyānaṃ matena likhitanti daṭṭhabbaṃ. Aññathā tissopi saṅgītiyo ārūḷhe aṭṭhakathāvacane ca kaṅkhāvitaraṇī-vimativinodanīvacanāni ca makkhetabbāni bhaveyyuṃ, ganthāpi aññamaññaviruddhā bhaveyyuṃ, bhagavatā paññattasikkhāpadampi sāvakānaṃ matena paṭisaṅkharitabbaṃ bhaveyya bhagavatā paññattasikkhāpadaṃ pana na makkhetabbaṃ, yathā paññatteyeva vattitabbaṃ vakkhati hi vatthuṃ jānitvāpi majjaṃ pivato bhikkhussa pācittiyaṃ, sāmaṇerassa pana jānitvā pivato sīlabhedo, na ajānitvāti vuttaṃ tattha kāraṇaṃ maggitabbaṃ, sikkhāpada paññattiyā buddhānameva visayattā na vā maggitabbaṃ, yathā paññatteyeva vattitabba'nti tasmā samantā udakukkhepāti paññattasikkhāpadānurūpaṃ samantato udakukkhepena paricchinnanti vā udakaṃ ukkhipitabbanti vā udakukkhepena pi paricchinnā sīmātivā samantā udakukkhepaparicchedo kātabboti vā vuttadhammasaṅgāhakattherānaṃ vacanameva pamāṇaṃ te hi buddhamataññuno, idañca vacanaṃ bhagavato na paccakkhavacanaṃ nāpisaṅgāhakattherānaṃ vacanaṃ athavā ''yaṃ majjhimassa purisassa samantā udakukkhepā’’ti pana etissā nadiyā…pe… sattabbhantarasīmāya paricchedadassanaṃ viya sīmaparicchedadassanatthaṃ vutta’nti ācariyā yasmā vadanti, tasmā udakukkhepaparicchedābhāvepi antonadiyaṃ kātuṃ vaṭṭatīti siddhanti imissā atthayojanāya na dhammasaṅgāhakattherāpi paviṭṭhā, ganthakāropi apaviṭṭho. Kasmāti ce tissopi saṅgītiyo ārūḷhesu vinayaṭṭhakathāsuceva tabbivaraṇabhūtāsu silokaṭīkāsu ca ‘‘udakukkhepena paricchinnaṃ, udakaṃ ukkhipitabbaṃ, udakukkhepaparicchedo kātabbo’’ti ādinā bahūhi ākārehi udakukkhepaparicchedameva likhanti, tasmā dhammasaṅgāhakattherāpi appaviṭṭhāti viññāyati ganthakāro pi parūpavādavivajjanatthaṃ ‘‘ācariyā’’ti aññakattāre nidasseti, tasmā gantthakāropi appaviṭṭhoti viññāyati, idañca vacanaṃ kesañci therānaṃ attanomati, attanomatica nāmesā sabbadubbalā, sinerupabbatarājaṃ sāsapabījena minento viya sabbaññubuddhena paññattassa udakukkhepāti sikkhāpadassa atthaṃ vadantānaṃ mahākassapayasamoggaliputtatissapabhutīnañca tesaṃ sissānusissānaṃ mahāvihāravāsīnañca vacanaṃ ko nāma puggalo makkhetuṃ sakkhissati, upasampadādikammassa ca garukammattā sāsanassa mūlattā ca garukeyeva ṭhātabbaṃ. ‘‘Yaṃ majjhimassa purisassa samantā udakukkhepā’’ti bhagavatā paññattaṃ, kathaṃ majjhimassa purisassa udakukkhepārahaṭṭhānameva udakukkhepasīmā, udāhu udakukkhepeneva udakukkhepasīmāti codanaṃ pariharanto aṭṭhakathācariyo kathaṃ pana udakaṃ ukkhipitabbantyādimāha. Tattha kathanti kathetukamyatā pucchā, kathaṃ kena kāraṇena udakaṃ ukkhipitabbaṃ udakāsiñcanasaṅkhepena ukkhipitabbaṃ atha kho leḍḍukhipanadāruguḷakhipanākārena ukkhipitabbanti attho. Akkhadhuttāti sāmaññena vuttepi ‘‘sīho gāyati naṅguṭṭhaṃ, sīho cāleti vāladhi’’nti ettha viya dāruguḷaṃ khipanti saddantarasannidhānato atthavasena dāruguḷakīḷakā dhuttajanāti viññāyati akkhasaddo hi jūtepi nirūḷho. Dāruguḷanti bhamaṃ āropetvā āraggena katadāruvikati ayañhetthattho… yathā akkhadhuttā dāruguḷakā dhuttajanā dāruguḷaṃ hatthena gahetvā attano balaṃ dassentā viya sabbathāmena attānaṃ onamitvā khipanti, evameva thāmamajjhimena purisena udakaṃ vā vālikaṃ vā hatthena gahetvā attano balaṃ dassentāviya onamitvā sabbathāmena nisinnassa vā ṭhitassa vā parisapariyantato anupariyāyitvā khipitabbaṃ, evaṃ cittaṃ udakaṃ vā vālikaṃ vā yattha yasmiṃ ṭhāne patati, ayameko udakukkhepo nāmāti ‘‘ayameko udakukkhepo’’ti iminā padena dvinnaṃ saṅghānaṃ visuṃvisuṃ kammakaraṇādhikāre sīmantarikattā aññassāpi udakukkhepassa sambhavaṃ dasseti, teneva mātikāṭṭhakathāyaṃ ‘‘sace pana dve saṅghā visuṃvisuṃ uposathādikammaṃ karonti, dvinnaṃ udakukkhepānaṃ antare añño eko udakukkhepo upacāratthāya ṭhapetabbo’’ti vuttaṃ, vimativinodaniyampi ‘‘tassa antoti tassa udakukkhepaparicchinnassa ṭhānassa anto na kevalañca tasseva anto, tato bahipi ekassa udakukkhepassa anto ṭhātuṃ na vaṭṭatīti vacanaṃ udakukkhepaparicchedassa dubbijānato kammakopasaṅkā hotī’’ti vuttaṃ, sāratthadīpaniyaṃ pana ‘‘tassa anto hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhito kammaṃ kopetīti iminā paricchedato bahi yattha katthaci ṭhito kammaṃ na kopetīti dīpetī’’ti vatvā mātikāṭṭhakathāvacanampi paṭikkhipi, taṃ ekasaṅghaṃ sannipātaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ, yathā ca mahāsīmāya khaṇḍitvā baddhānaṃ khaṇḍasīmānaṃ aññamaññasaṅkaravivajjanatthaṃ sīmantarikā ṭhapitā, evameva attano sabhāvena gāmasīmā viya sayaṃ jātasīmāyaṃ nadīsamuddajātassarānaṃ atimahantabhāvena udakukkhepena udakukkhepasīmā bhagavatā anuññātā, tathāpi dvinnaṃ baddhasīmānamiva aññamaññasaṅkaravivajjanatthaṃ dvinnaṃ udakukkhepasīmānaṃ antare sīmantarikatthāya añño udakukkhepo ṭhapetabbo’ti vuttaṃ, sanimittā baddhasīmā, saudakukkhepā udakukkhepasīmā, sīmantarikā viya eko udakukkhepo daṭṭhabbo, teneva vimativinodaniyaṃ ‘‘idañcettha sīmantarikāvidhānaṃ dvinnaṃ baddhasīmānaṃ sīmantarikāanujānanasuttānulomato siddhanti daṭṭhabba’’nti vuttaṃ, ekasmiṃ saṅghasannipāte pana ekassa udakukkhepassa bahi tiṭṭhantopi kammaṃ na kopetīti daṭṭhabbaṃ vuttañhi vimativinodaniyaṃ bhagavatā nidānavasena ekagāmasīmanissitānaṃ ekasabhāgānañca dvinnaṃ baddhasīmānameva aññamaññaṃ sambhedajjhottharaṇaṃ sīmantarikaṃ vinā abyavadhāne ṭhānañca bhagavatā anumatamevāti ñatvā aṭṭhakathācariyā idhāpi sīmantarikāvidhānamakaṃsu visabhāgasīmānampi hi ekasīmanissitattaṃ ekasabhāvattañcāti dvīhaṅgehi samannāgate sati eva sīmantarikaṃ vinā ṭhānaṃ sambhedāya hoti, nāsatīti daṭṭhabba’nti. Evaṃ nadīsamuddajātassaresu samantāudakukkhepāti paññattasikkhāpadānurūpaṃ udakukkhepena paricchedaṃ dassetvā rassapabhave nadījātassarapadese udakukkhepena vināva attano sabhāvena gāmasīmāyamiva sabbathā kappiyabhāvaṃ dassetuṃ sace pana nātidīghā hoti, pabhavato paṭṭhāya tyādimāha. Tattha pabhavato paṭṭhāyāti yasmiṃ padese catumāsaparamā nadī sandati, tassa uparimabhāgato paṭṭhāyāti attho. Yāva mukhadvārā ti yāva nadītīramevettha mukhadvārāti adhippetā. Sabbatthā’ti sabbasmiṃ nadīpadese udakukkhepasīmākammaṃ natthī ti udakukkhepena pavattā sīmā udakukkhepasīmā.

Karitabbanti kammaṃ, karakaraṇeti dhātu, rammapaccayo. Karaṇeti manodvāravīthiyā sattamakusalajavanacittasamuṭṭhāpitavāyodhātuyā vikārabhūto kāyapayogo, tena kāyapayogena khipitabbaṃ uddhaṭaṃ kammanti vuccati paramatthavasena pana kāyapayogasaṅkhātāya cittaṃ javāyodhātuyā vipphārena desantarappattisamuṭṭhāpikā aṭṭhakalāpapuñjāyeva. Udakukkhepasīmāya kammaṃ udakukkhepasīmākammaṃ taṃ ettha rassapabhavanadiyā natthīti attho. Ayañhetthattho sace nadī nātidīghā hoti aḍḍhayojanaṃ vā gāvutaṃ vā aḍḍhagāvutaṃ vā, tassā pavattanaṭṭhānato paṭṭhāya yāva nadītīrā sabbattha nadīpadese ajjhottharitvā saṅgho nisīdati, tattha tasmiṃ nadīpadese samantato avasesanadiyā abhāvā vaggakammasaṅkābhāvena udakukkhepasīmā kammaṃ natthi, kevalā nadī sīmāyevāti sāratthadīpaniyampi mātikāṭṭhakathāyalīnatthappakāsaniyampi etadeva sanniṭṭhānaṃ vuttaṃ vimativinodaniyaṃ pana yattha khuddake araññe mahantehi vā bhikkhūhi paripuṇṇatāya vaggakammasaṅkābhāvena sattabbhantarasīmāpekkhā natthi, tattha satthabbhantarasīmā na uppajjati, kevalāraññasīmāyeva tattha saṅghena kammaṃ kātabbaṃ nadīādīsupi eseva nayo vakkhati hi sace nadī nātidīghā hoti, pabhavato paṭṭhāya yāvamukhadvārā sabbattha saṅgho nisīdati, udakukkhepasīmākammaṃ natthī’ti ādi ca ubhayatthāpi ca. Yassaṃ disāyaṃ sattabbhantarassa vā udakukkhepassa vā okāso nappahoti, tattha kathaṃ minanaṃ khipanaṃ vā bhaveyya, gāmakhettādīsu pavisanato akhette sīmā paviṭṭhā nāmātisīmā vipajjeyya, apekkhāya sīmuppattiyaṃ pana yato pahoti, tattha sattabbhantaraudakukkhepasīmā sayameva paripuṇṇā jāyanti. Yato pana nappahoti, tattha attano khettappamāṇeneva jāyanti, na bahīti vuttaṃ, ettha ca’sīmāpekkhāya sattabbhantaraudakukkhepasīmā sayameva paripuṇṇā jāyantī’ti vuttattā udakukkhepaṃ vināyeva apekkhāya sīmāya udakukkhepasīmā uppajjatī’ti atthaṃ vadanti, taṃ ayuttarūpaṃ viya dissati. Kasmāti ce pāḷinayavirodhato vimativinodaniyaṃ parato vuttavacanenāpi virodhato ca. Idañca vacanaṃ ācariyassa kesañci puggalānaṃ vādappakāsanatthaṃ vuttaṃ bhaveyya. Kasmā parato vuttavacanena aghaṭiyattā ca pāḷiyaṭṭhakathāṭīkāvacanehipi virujjhanato ca, taṃ parato vaṇṇayissāma. Yathā ca loke vatiṃ aparikkhipitvā ‘‘idaṃ vatiyā ṭhāna’’nti ca yathā ca naṅgalakoṭiyā akasitvā ‘‘idaṃ kasikaṭṭhāna’’nti ca yathā ca vatthuṃ karontā manussā kudhārīpharasuādinā rukkhe acchinditvā ‘‘idaṃ mama kudhāripatanaṭṭhāna’’nti ca yathā ca dāttena alāyitvā ‘‘idaṃ mama lāyitaṭṭhāna’’nti ca na sakkā vattuṃ, evameva udakaṃ vā vālikaṃ vā hatthena akhipitvā ‘‘ayameko udakukkhepoti ca, udakapatanaṭṭhānanti ca na sakkā vattuṃ. Ettha ca dve bhikkhū evaṃ vivādaṃ karonti vimativinodaniyaṃ ‘‘yattha khuddake araññe mahantehi bhikkhūhi paripuṇṇatāya vaggakammasaṅkābhāvena sattabbhantarasīmāpekkhā natthi, tattha sattabbhantarasīmā na uppajjati, kevalāraññasīmāyeva tattha saṅghena kammaṃ kattabbaṃ nadī ādīsupi eseva nayo. Vakkhati hi sace nadī nātidīghā hoti. Pabhavato paṭṭhāya yāva mukhadvārā sabbattha saṅgho nisīdati, udakukkhepasīmākammaṃ natthī’tiādiṃ, iminā eva vacanena vaggakammaparihāratthaṃ sīmāpekkhāya sati eva udakukkhepasīmā sattabbhantarasīmā uppajjanti, nāsatīti daṭṭhabba’nti vuttattā udakukkhepaṃ vināva parisapariyantato paṭṭhāya sīmāpekkhāya saheva udakukkhepasīmā uppajjati tasmā udakukkhepena payojanaṃ natthevāti te evaṃ vattabbā ‘‘mā sappurisā evaṃ vadeyyātha ācariyavarañca mā abbhācikkhatha idañca vacanaṃ ācariyavarassa neyyavacanaṃ, paratopi ācariyavaro sanniṭṭhānaṃ vakkhati vinayaṭṭhakathāsuceva sāratthadīpaniyañca vuttavacanehipi tava vacanaṃ asaṃsandeva, vimativinodaniyameva parato vuttavacanenāpi na ghaṭiyati. Kathaṃ neyyavacanaṃ hotīti. ‘‘Sīmāpekkhāya sati eva…pe… nassatī’’ti ettha sīmāpekkhāya vinā maggagamananhānādi atthehi bhikkhūhi araññe vā nadīādīsupivā paviṭṭhakkhaṇeyeva nuppajjati, sīmāpekkhāya satieva araññe samantā sattabbhantarā’ti paññattasikkhāpadānurūpaṃ abbhantarasīmā uppajjati’ nadīsamuddajātassaresupi majjhimassa purisassa samantā udakukkhe’pāti paññatta sikkhāpadānurūpaṃ udakukkhepena saha udakukkhepasīmā uppajjati, na udakukkhepena vināti ayaṃ neyyattho. Nāsatītiettha udakukkhepena vināti atthopi na labbhate. Evañca sati vimativinodaniyaṃ yeva puna tatthāti lokavohārasiddhāsu etāsu nadīādīsu tīsu abaddhasīmāsu punavaggakammaparihāratthaṃ sāsanavohārasiddhāya abaddhasīmāya paricchedaṃ dassentoti adhippāyo. Pāḷiyaṃ ‘‘yaṃ majjhimassa purisassā’’ti ādīsu udakaṃ ukkhipitvā khipiyati etthāti udakukkhepo, udakassa pathanokāso, tasmā udakukkhepā. Ayañhettha padasambandhavasena attho… ‘‘parisa pariyantato paṭṭhāya samantā yāva majjhimassa purisassa udakukkhepo udakapatanaṭṭhānaṃ, tāva yaṃ taṃ paricchinnaṃ ṭṭhānaṃ, ayaṃ tattha nadīādīsu aparā samānasaṃvāsā udakukkhepasīmā’’ti vuttaatthapadehipi samānaṃ bhaveyya ācariyameva hi kecipana samantā abbhantaraṃ minitvā paricchedakaraṇeneva sīmā sañjāyati, na sayamevāti vadanti, taṃ na gahetabbhantyādinā kecivādaṃ paṭikkhipitvā minanakhipane dosaṃ dassetvā ca yaṃ panettha abbhantaraminanappamāṇassa vālikādikhipanakammassa ca dassanaṃ, taṃ sayaṃjātasīmānaṃ ṭhitaṭṭhānaparicchedadassanatthaṃ kataṃ, gāmūpacāragharūpacārajānanatthaṃ leḍḍusuppādikhipanavijānanadassanaṃ viya, teneva mātikāṭṭhakathāyaṃ sīmaṃ vā bandhanti udakukkhepaṃ vā pariccheda’nti vuttaṃ, evaṃ katepi tassa paricchedassa pabhavato ñātuṃ asakkuṇeyyattena thūlato ñatvā antotiṭṭhantehi nirāsaṅkaṭṭhāne ṭhātabbaṃ aññaṃ bahikarontehi atidūre nirāsaṅkaṭṭhāne pesetabbanti vā, tasmā yathā vuttasīmāpekkhavaseneva tāsaṃ sattabbhantaraudakukkhepasīmānaṃ uppatti, tabbigamena vināso ca gahetabboti amhākaṃ khanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ, añño vā pakāro ito yuttataro gavesitabbo’ti āha. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Añño vā pakāro ito yuttataro gavesitabbo’ti iminā ācariyassa vacanena imassa vacanassa attanomatibhāvañca ācariyassa apaṭisambhidāpattabhāvañca dasseti. Idañca vacanaṃ na bhagavato paccakkhavacanaṃ, nāpidhammasaṅgāhakattherānaṃ vacanaṃ, tissopi saṅgītiyo anārūḷhā, nāpi aṭṭhakathāya saṃvaṇṇanācariyassa vādappakāsanameva tasmā asallakkhitabbameva sāratthadīpaniyampi sace nadī nātidīghā hotīti imissā saṃvaṇṇanādhikāre udakukkhepasīmā kammaṃ natthīti yasmā sabbopi nadīpadeso bhikkhūhi ajjhotthaṭo, tasmā samantato nadiyā abhāvā udakukkhepena payojanaṃ natthī’ti vuttaṃ tathā hi samantato nadiyā abhāvā udakukkhepena payojanaṃ natthī’tiimassa anvayavasena vā atthāpattivasena vā samantato nadiyā bhāve sati udakukkhepena payojanaṃ attheva vaggakammaparihāratthanti attho labbhate mātikāṭṭhakathāya līnatthappakāsaniyampi ‘‘samantā udakukkhepaparicchedo kātabboti pahonakaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ yattha pana kunnadiyaṃ nappahoti. Tattha pahonakaṭṭhāne udakukkhepaparicchedo kātabbo’tivuttaṃ. Udakukkhepaparicchedo kātabbo’ti iminā vacanena sīmāpekkhāya saha udakukkhepaṃ vinā attano sabhāveneva nuppajjatīti viññāyati, tathā hi udakukkhepaparicchedake kattāre asati kathaṃ udakukkhepaparicchedo kātabbo bhaveyya tasmā ‘‘vaggakammaparihāratthaṃ sīmāpekkhāya sati eva udakukkhepasattabbhantarasīmā uppajjanti, nāsatī’ti idaṃ vacanaṃ sāratthadīpaniyañca mātikāṭṭhakathāyañca vuttavacanehi aññamaññaviruddhaṃ viya dissati vimativinodaniyaṃyeva ca ‘‘mahoghena pana unnataṭṭhānato ninnaṭṭhāne patantena khato khuddako vā mahanto vā lakkhaṇayutto jātassarova etthāpi khuddake udakukkhepakiccaṃ natthi samudde pana sabbathā udakukkhepasīmāyameva kammaṃ kātabbaṃ, sodhetuṃ dukkarattā’’ti vuttaṃ tathā hi ayamācariyavaro pubbe ‘‘vaggakammaparihāratthaṃ sīmāpekkhāya sati eva udakukkhepasattabbhantarasīmā uppajjanti, nāsatī’’ti vatvā parato kathamācariyavarena ‘‘etthāpi khuddake udakukkhepakiccaṃ natthi’’tyādivacanamuccate, tatthāyaṃ viggaho udakaṃ ukkhipitvā khipīyati etthāti udakukkhepo udakassa patanokāso kintuṃ, ṭhānaṃ karitabbaṃ kiccaṃ kara karaṇeti dhātu riccapaccayo yaṃ. ‘‘Ajjeva kiccaṃ ātappa’’nti yathā, udakukkhepassa kiccaṃ karaṇaṃ udakukkhepakiccaṃ. Samudde panā ti ettha pana saddo visesattho, pakkhantaratthotipi apare visesatthe pana nadījātassaresu mahantesu udakukkhepasīmāyameva kātabbaṃ, khuddake pana kevale nadījātassarepi kātabbaṃ samudde pana visesato udakukkhepasīmāyameva kātabbanti ayaṃ pana saddassa visesattho. Sabbathā ti sabbena sabbaṃ. Udakukkhepasīmāyamevā ti ettha evakāro sanniṭṭhānattho, udakukkhepasīmāyameva kammaṃ kātabbaṃ, na samuddasīmāya kadācīti attho yujjateva. Nadījātassaresu pana mahantesu udakukkhepasīmāya kātabbaṃ, khuddake nadījātassareyeva na kātabbanti ayaṃ attho sāmatthiyato labbhateva nadījātassaresu khuddakamahantabhāvena nadījātassaraudakukkhepāti dve dve sīmā labbhanti samudde pana kasmā samuddaudakukkhepavasena dve na labbhantīti samudde pana kasmā samuddaudakukkhepavasena dve na labbhantīti codanaṃ manasisandhāyāha ‘‘sodhetuṃ dukkarattā’’ti. Tattha sodhetuṃ dukkarattā ti samuddassa atimahantabhāvena samuddamotiṇṇe bhikkhū hatthapāsanayanaṃ vā bahisamuddakaraṇaṃ vā kātuṃ atidukkaraṃ tasmā sabbathā sabbena sabbaṃ udakukkhepasīmāyameva kātabbanti ayamācariyavarassa adhippāyo. Yadi vaggakammaparihāratthaṃ sīmāpekkhāya sati eva udakukkhepasīmā uppajjeyya, evaṃ sati samuddamotiṇṇe bhikkhusamūheva hatthapāsato bahi kareyya, evañca sati sodhetuṃ dukkarattā’ti hetupadampi niratthakaṃ bhaveyya na panevaṃ sakkā vattuṃ, tena ñāyati ‘‘vaggakammaparihāratthaṃ udakukkhepapayojana’’nti. Apica tesaṃ ācariyānaṃ adhippāyena ‘‘mayaṃ udakukkhepasīmāya na karoma, kevalaṃ samuddeyeva karomā’’ti icchamāne sati kathaṃ karissanti. Tasmā tesaṃ matena sīmāpekkhāya saheva udakukkhepasīmāya sambhavato gatagataṭṭhāne udakukkhepasīmā bhaveyya evañca sati ‘‘samudde pana sabbathā udakukkhepasīmāyameva kammaṃ kātabbaṃ, sodhetuṃ dukkarattā’’ti vacanampi niratthakaṃ bhaveyya evañca pana vadeyya… sabbaso samuddasīmāya alabbhamānataṃ sandhāya ‘‘samudde panā’’tyādivacanaṃ ācariyavarena vuttanti tathāpi na vattabbaṃ kasmā evañca atthe icchamāne sati ‘‘samudde pana sabbattha udakukkhe pasīmāva labbhatī’’ti vattabbaṃ siyā nanevaṃ vuttaṃ. Athavā pakaraṇādivasena saddatthe vibhajjīyamānepi virujjhateva kathaṃ saṃyogavasena ‘‘savacchaṃ dhenumānehī’’ti vutte ‘‘gāvī’’ti viññāyati, na vaḷavā. ‘‘Avacchaṃ dhenu’’nti vutte gāvīti viññāyati, na vaḷavāti ettha viya kadācipi evasaddena nivattetabbassa samuddassa nadiyamiva nātidīghabhāve alabbhamāne sati ‘‘samudde pana sabbathā udakukkhepasīmāyameva kammaṃ kātabba’’nti evakārena avattabbaṃ siyā, tathā hi saṃyogavippayogavasena ‘‘savacchaṃ dhenuṃ, avacchaṃ dhenu’’nti vutte gāvīti viññāyati, na vaḷavā. Vaḷavā ca nāma yonimaggassa atisambādhattā vijāyituṃ na sakkonti, gabbhassa pariṇatakāle kucchiṃ phāletvā ājaññapotakaṃ gaṇhanti evaṃ ekagabbheneva maranti tasmā ‘‘vaḷavaṃ savaccha’’ntivā avaccha’’nti vā vattuṃ nārahati evameva kadācipi nātidīghasamuddassapi anupalabbhamānattā taṃ nivattāpakena evasaddena ‘‘samudde pana sabbathā udakukkhepasīmāyameva kammaṃ kātabba’’nti apadisituṃ nārahatiyeva tasmā udakukkhepena sīmā uppajjatīti niṭṭhametthāva gantabbaṃ tena vuttaṃ ‘‘evañca atthe icchamāne sati samudde pana sabbathā udakukkhepasīmāva labbhatīti vattabbaṃ siyā na panevaṃ vutta’’nti tena ñāyati vaggakammaparihāratthaṃ vālikādīhi khipananti apica vimativinodaniyaṃyeva ‘‘gacchantiyā pana nāvāya kātuṃ na vaṭṭati. Kasmā udakukkhepamattameva hi sīmā, taṃ nāvā sīghameva atikkameti evaṃ sati aññissā sīmāya ñatti, aññissā anusāvanā hotī’’ti imassa saṃvaṇṇanādhikāre tanti sīmaṃ. Sīghameva atikkametīti iminā taṃ anatikkamitvā anto eva parivattamānāya kātuṃ vaṭṭatīti dasseti. Etadatthameva hi vālikādīhi sīmāparicchindanaṃ. Itarathā ‘‘bahiparivattā nukho no vā’’ti kammakopasaṅkā bhaveyya. Aññissā anusāvanāti kevalāya nadīsīmāya anusāvanā’ti ācariyavarena vuttaṃ. Yadisī māpekkhāya saha attano sabhāvena udakukkhepasīmā uppajjeyya, evaṃ sati nāvāya gatagataṭṭhāne samantato sabhā viya parikhipitvā udakukkhepasīmā uppajjeyya, uppajjamānepi ca aññissā anusāvanāti ca aparāya udakukkhepasīmāya anusāvanāti vattabbaṃ bhaveyya na panevaṃ vuttaṃ athāpi vadeyya ‘‘paṭhamotiṇṇaṭṭhāneyeva sīmāpekkhā hoti, gatagataṭṭhāne natthī’’ti, tampi vacanaṃ ayuttameva. Kasmā yāva kammaṃ na nipphannaṃ, tāva sīmāpekkhāya vinā asambhavato tena ñāyati ‘‘vaggakammaparihāratthaṃ udakukkhepaṃ vinā sīmāpekkhāya saheva attano sabhāvena udakukkhepasīmā nuppajjatī’’ti niṭṭhametthāva gantabbaṃ tasmā nāvāya kammaṃ karontehi thirataraṃ katvā nāvaṃ agamanīyaṃ katvāva kātabbaṃ. Sāratthadīpaniyampi ‘‘gacchantiyā pana nāvāya kātuṃnavaṭṭatīti ettha udakukkhepaṃ anatikkamitvā parivattamānāya kātuṃ vaṭṭatīti veditabba’’nti vuttaṃ. Evañca pana vadeyya ‘‘yāva parisā vaḍḍhati, tāva sīmāpi vaḍḍhati parisapariyantato udakukkhepoyeva pamāṇanti vinayaṭṭhakathāyaṃ vuttattā parisavasena vaḍḍhamānā udakakhipanaṃ vināyeva vaḍḍhati upacārasīmā viya tasmā udakukkhepena payojanaṃ natthevā’’ti. Taṃ nu, ayañhetthattho… udakukkhepasīmā nāmesā vaḍḍhamānā parisavaseneva vaḍḍhati baddhasīmāyaṃ pana vaḍḍhamānā samūhavasena vaḍḍhati. Kasmā parisavasena vaḍḍhamānā parisapariyantato udakukkhepo kātabboti. Apare evaṃ vadanti pubbe udakukkhepoyeva pamāṇaṃ, puna udakukkhepakiccaṃ natthi, kathinatthatasāṭakadānakammavācāviya tathā hi kathinatthatasāṭakadānakāle vuttakammavācā ekāyevavaṭṭati, atthateyeva kathine puna varasāṭakaṃ labhitvā kammavācāya dānakiccaṃ natthi evameva etthāpi pubbe udakukkhepoyeva pamāṇaṃ, puna udakukkhepakiccaṃ natthīti te upacārasīmāyamiva maññitvā vadanti upacārasīmāyañhi purisāya nisinnaṭṭhānameva upacārasīmābhāvena vaḍḍhati idha pana parisapariyantato udakukkhepappamāṇena vaḍḍhatiyeva na udakukkhepaṃ vināva ijjhate ‘‘kathaṃ pana udakaṃ ukkhipitabbaṃ yathā akkhadhuttā dāruguḷaṃ khipanti, evaṃ udakaṃ vā vālikaṃ vā hatthena gahetvā thāmamajjhimena purisena sabbathāmena khipitabbaṃ, yattha evaṃ khittaṃ udakaṃ vā vālikaṃ vā patati, ayameko udakukkhepo’’ti aṭṭhakathāvacanaṃ bhindanti nāma. Kimivāti ce, ye pana ‘‘kammameva kammakaraṇaṃ karoti, natthi nirayapālā’’ti vadanti, te ‘‘atthi bhikkhave niraye nirayapālā’’ti devadūtasuttaṃ bhindanti viyāti. Evañcapana vadeyya ye udakukkhepena saha ijjhanti, tepi ‘‘sacepi hi bhikkhusahassaṃ tiṭṭhati, tassa ṭhitokāsassa bāhirantato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ vaggakammaparihāratthaṃ sīmāpekkhāya uppannāya tāya saha sayameva sañjātā sattabbhantarasīmā samānasaṃvāsakāti adhippāyo. Yattha pana khuddake araññe mahantehi vā bhikkhūhi paripuṇṇatāya vaggakammasaṅkābhāvena sattabbhantarasīmāpekkhā natthi, tattha sattabbhantarasīmā na uppajjati, kevalāraññasīmāyameva tattha saṅghena kammaṃ kātabbaṃ nadīādīsupi esevanayo’’ti vimati vinodaniyaṃ vuttavacanaṃ bhindanti nāmāti. Taṃ na, tena no kā hāni evampi amhākaṃ vāde koci virodho na vijjateva. Kasmāti ce, ime dve saddaracanāpi asambandhāva bhinnalakkhaṇā bhinnavisayā cetā sīmā. Kathaṃ saddaracanā asambandhā. Yathā araññe tattha sattabbhantarasīmā na uppajjati, kevalāraññamevāti vuccati, eva meva ‘‘nadiyāpi sabbattha saṅgho nisīdati, udakukkhepasīmā nuppajjatī’’ti avatvā ‘‘udakukkhepasīmā kammaṃ natthī’’ti kriyāparāmasanavasena vuttaṃ. Karitabbaṃ kammaṃ. Kiṃ taṃ, khipanaṃ. Evampi saddaracanā asambandhāva. ‘‘Vaggakammaparihāratthaṃ…pe… udakukkhepasīmā sattabbhantarasīmā uppajjati, nāsatī’’ti ettha ‘‘nāsatī’’ti imassa udakukkhepena vināpīti atthopi yujjateva. Kasmāti ce ‘‘sīmāpekkhāya satievā’’ti iminā anulomanayavasena ‘‘sīmāpekkhāya asati nuppajjatī’’ti attho yujjateva. Kecipana ‘‘samantā abbhantaraṃ minitvā paricchedakaraṇeneva sīmā sañjāyati, na sayamevā’’ti vadanti taṃ na gahetabbaṃ. Yadi hi…pe… yathā cettha, evaṃ udakukkhepasīmāyapi nadīādīsupi tatthāpi hi majjhimapuriso na ñāyati, tathā sabbathāmena khipananti imināpi vacanena ācariyavarassa udakukkhepena saheva sīmāpekkhāya sati udakukkhepasīmā uppajjati, nāsatīti adhippāyo ñāyati. Kathaṃ bhinnalakkhaṇā, gāmasīmasattabbhantaraudakukkhepasīmā kiñcāpi abaddhasīmasāmaññena samānā, na pana samānalakkhaṇā tathā hi ‘‘asammatāya bhikkhave sīmāya aṭṭhapitāya yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati, yā tassa gāmassa vā gāmasīmā, nigamassa vā nigamasīmā, ayaṃ tattha samānasaṃvāsā ekūposathā’’ti imasmiṃ sikkhāpade khuddako vā mahanto vā sabbopi gāmapadeso gāmasīmāti anuññātā, na sattabbhantarasīmāya viya samantā leḍḍupātukkhepena anuññātā abbhantarasīmāyapi agāmake ce araññe yaṃ nissāya viharati, tassa araññassa araññasīmāti nānuññātā tathā nadīsamuddajātassaresupi gāmasīmāyamiva sabbo nadīsamuddajātassarapadeso nadīsamuddajātassa rasīmāti evameva na anuññātā tathā abbhantarasīmāyamiva samantā sattabbhantarāti vā nānuññātā evamimā gāmasīmasattabbhantaraudakukkhepasīmā bhinnalakkhaṇā, tasmā bhagavatā paññattasikkhāpadānusāreneva gāmasīmāyapi khuddako vā mahanto vā sabbo gāmapadeso gāmasīmāva hoti, sattabbhantarasīmāyapi ‘‘samantā sattabbhantarā’’ti paññattasikkhāpadānusārena samantā sattabbhantarasīmā sīmāpekkhāya saha sayameva uppajjatī’’ti minanāminanavicāraṇā pana niratthakāva tathā udakukkhepasīmāyapi ‘‘majjhimassa purisassa samantā udakukkhepā’’ti paññattasikkhāpadānurūpaṃ udakukkhepena saheva uppajjatīti natthi khipanākhipana vicāraṇāya payojananti. Kathaṃ bhinnavisayā sattabbhantarasīmā araññavisayā, udakukkhepasīmā nadīsamuddajātassaravisayā, evampi etā gāmasīmasattabbhantaraudakukkhepasīmā bhinnavisayāva tasmā ‘‘nadīādīsu eseva nayo’’ti vuttepi sattabbhantarasīmā apekkhāya saheva attano sabhāveneva sattabbhantarasīmā uppajjati yathā. Evameva udakukkhepasīmāyapi apekkhāya saha udakukkhepaṃ katvāva vaggakammaparihāratthaṃ udakukkhepasīmā uppajjati, na vināti sanniṭṭhānaṃ kātabbaṃ. Nanu ca mātikāṭṭhakathāyaṃ paricchedabbhantare hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhitopi, paricchedā bahi aññaṃ tattakaṃyeva paricchedaṃ anatikkamitvā ṭhitopi kammaṃ kopeti, idaṃ sabbaaṭṭhakathāsu sinniṭṭhāna’nti vuttavacane navirujjhatīti ce. Taṃ na, mātikāṭṭhakathāyaṃ ‘‘sace pana dvesaṅghā visuṃvisuṃ uposathādikammaṃ karonti, dvinnaṃ udakukkhepānaṃ antare añño eko udakukkhepo upacāratthāya ṭhapetabbo’’ti dvinnaṃ saṅghānaṃ visuṃ visuṃ kammakaraṇādhikāre vuttattā. Sāratthadīpaniyampi ‘‘tattha aññaṃ tattakaṃyeva paricchedaṃ anatikkamitvā ṭhitopi kammaṃ kopetīti idaṃ neva pāḷiyaṃ, na aṭṭhakathāyaṃ upalabbhati. Yadi cetaṃ dvinnaṃ saṅghānaṃ visuṃvisuṃ uposathādikammakaraṇādhikāre vuttattā udakukkhepato bahi aññaṃ udakukkhepaṃ anatikkamitvā uposathādikaraṇatthaṃ. Ṭhito saṅgho sīmāsambhedasambhavato kammaṃ kopetīti iminā adhippāyena vuttaṃ siyā. Evaṃ sati yujjeyya, teneva mātikāṭṭhakathāyaṃ līnatthappakāsaniyaṃ aññaṃ tattakaṃyeva paricchedanti dutiyaṃ udakukkhepaṃ anatikkamantopi kopeti. Kasmā, attano udakukkhepasīmāya paresaṃ udakukkhepasīmāya ajjhotthatattā sīmāsambhedo hoti, tasmā kopetī’ti ‘‘idaṃ sabbaaṭṭhakathāsu sanniṭṭhāna’’nti ca iminā adhippāyena vuttanti gahetabbaṃ. Sabbāsupi aṭṭhakathāsu sīmāsambhedassa anicchitattā teneva attano ca aññesañca udakukkhepaparicchedassa antarā añño udakukkhepo sīmantarikatthāya ṭhapetabboti vuttaṃ. Aññe panettha aññathāpi papañcenti, taṃ na gahetabba’nti vatvā paṭikkhittaṃ. Tassa ‘‘antohatthapāsaṃ vijahitvā ṭhito kammaṃ kopetī’’ti iminā paricchedato bahi yatthakatthaci ṭhito kammaṃ na kopetīti dīpetīti sāratthadīpanīvacanenāpi ekasmiṃ saṅghasannipāte paricchedato bahi aññaṃ tattakaṃyeva paricchedaṃ anatikkamitvā ṭhitopi kammaṃ na kopetīti veditabbametaṃ sāratthadīpaniyaṃyeva imamatthaṃ daḷhikaraṇavasena udakukkhepappamāṇā sīmantarikā suviññeyyatarā hoti, sīmāsambhedasaṅkā ca na siyāti sāmicidassanatthaṃ añño udakukkhepo sīmantarikatthāya ṭhapetabbo’ti vuttaṃ. Yattakena pana sīmāsambhedo na hoti, tattakaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭatiyeva, tenāhu porāṇā ‘‘yattakena sīmasaṅkaro na hoti, tattakampi ṭhapetuṃ vaṭṭati. Khuddakaṃ pana na vaṭṭatī’’ti idampi udakukkhepasīmāya parisavasena vaḍḍhanato sīmasambhedasaṅkā siyā. Taṃ nivāraṇatthameva vuttanti.

Pāḷiṃ aṭṭhakathañceva, ṭīkāvimatiādike;
Oloketvā punappunaṃ, maññantu kavipuṅgavāti;

Ayamettha udakukkhepasīmāya vicāraṇā.

Janapadasīmā nāma ekassa rañño vijite pavatto mahāmaccānaṃ nivāsabhūto ekameko padeso janapadasīmā nāma.

Raṭṭhasīmā nāma kāsikosalādikā soḷasa mahājanapadā. ‘‘Soḷasamahānagara’’ntipi tesaṃ nāmaṃ. Tattha soḷasa mahājanapadāni nāma. Aṅgaraṭṭhaṃ, magadharaṭṭhaṃ, kosalaraṭṭhaṃ, vajjiraṭṭhaṃ, cetiyaraṭṭhaṃ, kururaṭṭhaṃ, pañcālaraṭṭhaṃ, majjharaṭṭhaṃ, surasenaraṭṭhaṃ, assakaraṭṭhaṃ, avantiraṭṭhaṃ, gandhālaraṭṭhaṃ, mallaraṭṭhaṃ, kambojaraṭṭhanti imāni soḷasamahājanapadāni nāma. Ime soḷasamahājanapadā majjhimapadeseyeva pavattā mahāraṭṭhā nāma tadaññepi sunāparantaraṭṭhādikā bahutarāva. Tathā paccantavisayepi rāmaññādikā anekappabhedā mahāraṭṭhā attheva tepi sabbe raṭṭhasīmā nāma. Lokiyasatthesu pana yasmiṃ padese khattiyabrāhmaṇavessasuddavasena catuvaṇṇāni vasanti, so padeso ‘‘mahāraṭṭho’’ti pavuccati. Vuttañhe taṃ porāṇehi.

‘‘Pavattā catuvaṇṇānaṃ, yasmiṃ padese na vijjate;
So milakkhudeso vutto, puññabhūmi tato para’’nti.

Rajjasīmā nāma ekassa rañño āṇāpavattaṭṭhānaṃ rajjasīmā nāma.

Dīpasīmā nāma samuddantare vā nadimajjhe vā pavattā dīpā dīpasīmā nāma. Yasmiṃ pana dīpe gāmā vasanti, so gāmasīmātveva saṅkhyaṃ gacchati, vakkhati hi sukkhe jātassare vāpiṃ vā khaṇanti vappaṃ vā karonti, taṃ ṭhānaṃ gāmakhettaṃ hotīti.

Cakkavāḷasīmā nāma ‘‘āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasasatasahassāni tīṇisahassāni cattārisatāni paññāsañcayojanāni.

Parikkhepato

‘‘Sabbaṃ satasahassāni, chattiṃsaparimaṇḍalaṃ;
Dasañceva sahassāni, aḍḍhuḍḍhāni satānicā’’ti.

Vuttaṃ ekaṃ cakkavāḷaṃ cakkavāḷasīmā nāma. Evaṃ pannarasappabhedā hoti sīmā. Tattha iddhimā puggalo yasmiṃ yasmiṃ vā sīme uposathādisaṅghakammaṃ karoti, tattha tattha gate bhikkhū hatthapāsanayanaṃ vā bahisīmakaraṇaṃ vā kātuṃ chandārahānaṃ, chandaṃ āharitvā kātuṃ sakkuṇeyyabhāvoyeva pamāṇaṃ. Evamasakkonte aniddhimapuggale sandhāya atimahantāraññe samantā sattabbhantarasīmā anuññātā. Tattha sīmāpekkhāya saha samantā sattabbhantarasīmā attano sabhāveneva jātā tathā nadīsamuddajātassaresupi majjhimassa purisassa samantā udakukkhepasīmā anuññātā tatthapi vaggakammaparihāratthaṃ sīmāpekkhaṃ katvā udakukkhepena saha udakukkhepasīmā uppajjati tathā gāmanigamajanapadanagararaṭṭharajjasīmāsupi vaggakammaparihāratthaṃ baddhasīmā anuññātā. Tato paresu pana gāmasīmasattabbhantaraudakukkhepasīmā nuññātasuttānulomanayasāmatthiyato khuddakesu gāmanigamajanapadanagaresu tattha tattha gate bhikkhū sodhetvā chandārahānaṃ chandaṃ āharitvā samaggassa saṅghassa anumatiyāva uposathādisaṅghakammaṃ kātabbameva tathā khuddake araññepi nadījātassarepi yathāsukhaṃ uposathādisaṅghakammaṃ kātabbamevāti.

Evaṃ paricchindanalakkhaṇena abhedepi baddhābaddhavasena duvidhā. Tappabhedena pannarasavidhā, sarūpavasena pana khaṇḍasīmā, upacārasīmā, samānasaṃvāsasīmā, avippavāsasīmā, lābhasīmā, gāmasīmā. Nigamasīmā, nagarasīmā, abbhantarasīmā, araññasīmā, udakukkhepasīmā, nadīsīmā, jātassarasīmā, samuddasīmā, janapadasīmā, raṭṭhasīmā, rajjasīmā, dīpasīmā, cakkavāḷasīmātiekūnavīsappabhede pi sīme vipattilakkhaṇaṃ pahāya sampattilakkhaṇappakāsakaṃ sīmavisodhanīnāma pakaraṇaṃ samattaṃ.

Iti

‘‘Sīmavisodhaniṃ nāma, nānāganthasamāhaṭaṃ;
Karissaṃ me nisāmentu, sādhavo kavipuṅgavā.

Pāḷiṃ aṭṭhakathañceva, mātikāpadabhājaniṃ;
Ogāhetvāna taṃ sabbaṃ, punappunamasesato.

Attanomatiganthesu, ṭīkāgaṇṭhipadesu ca;
Vinicchayavimatīsu, mātikāṭṭhakathāsupi.

Sabbaṃ asesakaṃ katvā, saṃsanditvāna ekato;
Pavattā vaṇṇanā esā, tosayantī vicakkhaṇe’’ti.

Imesaṃ gāthāpadānaṃ attho sabbaso saṃvaṇṇito hoti.

Sīmasampattikathā niṭṭhitā.

Parisasampattināma ekavīsativajjanīyapuggale vajjetvā etarahi ñatticatutthakammena upasampannā bhikkhū paccantimesu janapadesu pañcavaggato paṭṭhāya, majjhimesu janapadesu dasavaggato paṭṭhāya sabbe hatthapāsaṃ avijahitvā nisinnā honti, ayaṃ parisasampatti nāma. Tattha ekavīsati vajjanīyā nāma ‘‘na bhikkhave saga ṭṭhāya parisāyā’’ti vacanato heṭṭhā ‘‘na bhikkhave bhikkhuniyā nisinnaparisāya pātimokkhaṃ uddisitabba’’nti ādinānayena vuttā bhikkhunī, sikkhamānā, sāmaṇero, sāmaṇerī, sikkhāpaccakkhātako, antimavatthuajjhāpannako, āpattiyā adassane ukkhittako, āpattiyā appaṭikamme ukkhittako, pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge ukkhittako, paṇḍako, theyyasaṃvāsako, titthiyapakkantako, tiracchānagato, māghātutako, pitughātako, arahantaghātako, bhikkhunidūsako, saṅghabhedako, lohituppādako, ubhatobyañjanakoti te bahisīmakaraṇavasena nisinnāti attho. Yadi te hatthapāse vā sīmeyeva vā honti, te avajjetvā pañcavaggādiko pakatattagaṇo hatthapāsaṃ avijahitvā nisinno hoti, kārakasaṅgho sāvajjo, kammaṃpana na kuppati kasmā avaggārahattā. Aparepana evaṃ vadanti antimavatthuajjhāpannassa avandanīyesu avuttattā, tena saddhiṃ sayantassa sahaseyyāpattiyā abhāvato tassa ca paṭiggahaṇassa rūhanatoti tadeva yuttataranti viññāyati, kiñcāpi yāva so bhikkhubhāvaṃ paṭijānāti, tāva vanditabbo. Yadā pana ‘‘assamaṇomhī’’ti paṭijānāti, tadā na vanditabboti ayamettha viseso veditabbo. Antimavatthuajjhāpannassa hi bhikkhubhāvaṃ paṭijānantasseva bhikkhubhāvo, na tatoparaṃ. Bhikkhubhāvaṃ appaṭijānanto hi anupasampannapakkhaṃ bhajatīti majjhimagaṇṭhipade sāratthadīpaniyañca vuttattā antimavatthu ajjhāpannapubbo bhikkhu attano kāraṇaṃ ajānitvāva tena saha pañcavaggagaṇo uposathādisaṅghakammaṃ karoti, kārakasaṅgho anavajjo, kammampi na kuppatīti, tesaṃ matimattameva. Kasmā sahaseyyāpatti abhāvopi tassa bhikkhusaññāya patiṭṭhitattā, paṭiggahaṇaruhaṇassa ca tasmiṃ puggale bhikkhūti saddahitattā tena puggalena sahaseyyāpattipi natthi, paṭiggahaṇañca ruhati, ekavīsativajjanīyapuggalepi tathāvidhassa avicārikattā tena saha pañcavaggagaṇo uposathādisaṅghakammaṃ karonto kārakasaṅgho asañcicca anupavajjo. Kammaṃ pana kuppatīti amhākaṃ khanti, ito yuttataro labbhamāno pariyesitabbova.

Parisasampattikathā niṭṭhitā.

Evaṃ vatthuñattianusāvanasīmaparisasampattivasena pañcahi aṅgehi sampannoti pañcaṅgoti vā samaggena saṅghena ñatticatutthena kammena akuppena ṭhānārahena uparibhāvaṃ samāpannoti vā dvīhi kāraṇehi laddhanāmo ñatti catutthaupasampannabhāvo atidullabhova.

Evaṃ buddhuppādo dullabho, tato pabbajjā ca upasampadā cā ti imesaṃ tiṇṇaṃ padānaṃ atto vuttoyeva hoti.

Iti sāgarabuddhittheraviracite sīmavisodhane

Upasampadākaṇḍo paṭhamo paricchedo.

2. Kappavināsakaṇḍo

Idāni **buddhuppādadullabhakathā**

> ‘‘Buddho ca dullabho loke, saddhammasavanampi ca;
> Saṅgho ca dullabho loke, sappurisāti dullabhā’’ti.

Imissā gāthāya saṃvaṇṇanākkamo sampatto. Tattha imasmiṃ sattaloke okāsaloke vā sabbaññusammāsambuddho dullabhova tathā hesa loko saṅkhāraloko, sattaloko, okāsalokoti tippabhedo hoti tesaṃ sampattivipatti ca evaṃ veditabbā tattha lujjati palujjatīti lokoti vacanatthena sattaloko veditabbo. Lokiyanti patiṭṭhahanti ettha sattanikāyāti vacanatthena okāsaloko veditabbo. Tathā hesa sattā avakasanti etthātiokāsoti vuccati so bhūmivasena apāyabhūmi, kāmasugatibhūmi, rūpāvacarabhūmi, arūpāvacarabhūmiceti catubbidhā hoti. Tattha nirayaṃ, tiracchānayoni, pettivisayo, asurakāyo, ti catasso apāyabhūmi nāma. Manussā, cātumahārājikā, tāvatiṃsā, yāmā, tusitā, nimmānarati, paranimmitavasavattī ceti sattavidhā hoti kāmasugatibhūmi sāpanāyaṃ ekādasavidhāpi kāmataṇhā avacarati etthāti vacanatthena kāmāvacarabhūmi nāma. Brahmapārisajjā, brahmapurohitā, mahābrahmā ca paṭhamajjhānabhūmi idaṃ agginā pariggahitaṭṭhānaṃ. Parittābhā, appamāṇābhā, ābhassarā ca dutiyajjhānabhūmi idaṃ āpena pariggahitaṭṭhānaṃ. Parittasubhā, appamāṇasubhā, subhakiṇhā ca tatiyajjhānabhūmi idaṃ vātena pariggahitaṭṭhānaṃ, tesaṃ vipattiṃ parato vaṇṇayissāma. Vehapphalā, asaññasattā, suddhāvāsā ca catutthajjhānabhūmiceti rūpāvacarabhūmi soḷasavidhā hoti. Avihā, atappā, sudassā, sudassī, akaniṭṭhāceti suddhāvāsabhūmi pañcavidhā hoti. Ākāsānañcāyatanabhūmi, viññāṇañcāyatanabhūmi, ākiñcaññāyatanabhūmi, nevasaññānāsaññāyatanabhūmiceti catubbidhā hoti arūpabhūmi. Ettāvatā ekatiṃsappabhedāpi bhūmi avakasanti ettha sattanikāyāti vacanatthena okāsoti vuccati. Tattha aṭṭha mahānirayāni apāyabhūmi nāma. Tiracchānaṃ pettivisayo asurakāyoti imesaṃ visuṃ bhūmi nāma natthi, manussabhūmiyaṃyeva yattha katthaci araññavanapatthādīsu nibaddhavāsaṃ vasanti soyeva padeso tesaṃ bhūmi. Manussabhūmito dvitālīsasahassayojano yugandharappamāṇo sineruno pañcamāḷindho cātumahārājikabhūmi. Tatupari dvitālīsasahassayojanaṃ sinerumatthakaṃ tāvatiṃsānaṃ bhūmi. Tatupari dvetālīsasahassayojanaṃ ṭhānaṃ yāmānaṃ bhūmi. Iminā nayena yāva vasavattibhūmi dvitālīsasahassayojane tiṭṭhati, tasmā manussabhūmito yāva vasavattibhūmi dvesahassānipañcana hutāni duvesatasahassāni yojanāni honti, tenetaṃ vuccati.

> ‘‘Manussabhūmito yāva, bhūmi vasavattantarā;
> Duve satasahassāni, pañcanahutameva ca.
>
> Dvesahassañca madhikaṃ, yojanānaṃ pamāṇato;
> Gaṇanā nāma bhūmīsu, saṅkhyā evaṃ pakāsitā’’ti.

Tatupari brahmapārisajjādayo tayo brahmuno pañcapaññāsasatasahassa aṭṭhasahassayojane samatale ṭhāne tiṭṭhanti. Dutiyatatiyabhūmībrahmunopi tappamāṇesu samatalesu tiṭṭhanti. Catutthabhūmiyaṃ pana vehapphalaasaññasattā tappamāṇe samatale ṭhāne tiṭṭhanti. Tatuparisuddhāvāsabhūmiyo taṃtaṃ pamāṇe ṭhāne uparūpari tiṭṭhanti. Catassopi arūpabhūmiyo tappamāṇe ṭhāne uparūpari tiṭṭhanti. Ettāvatā ca manussabhūmito yāva bhavaggā yojanānaṃ sattakoṭi ca aṭṭhārasalakkhā ca pañcanahutāni ca chasahassāni ca honti tenetaṃ vuccati porāṇehi.

> ‘‘Heṭṭhimā brahmalokamhā, patitā mahatī silā;
> Ahorattena ekena, uggatā aṭṭhatālīsaṃ.
>
> Yojanānaṃ sahassāni, cātumāsehi bhūmi;
> Evaṃ vuttappamāṇena, sāyaṃ heṭṭhimabhūmi.
>
> Ito satasahassāni, sattapaññāsa cāparaṃ;
> Saṭṭhi ceva sahassāni, ubbedhena pakāsitā.

Yojanesupi vuttesu, hitvā kāmappamāṇakaṃ;
Sesāni vasavattīnaṃ, pārisajjāna mantaraṃ.

Tañca pañcahi paññāsa, satasahassāni cāparaṃ;
Aṭṭha ceva sahassāni, yojanāni pavuccare.

Ito parāsu sabbāsu, brahmabhūmīsu yojanā;
Tappamāṇāva daṭṭhabbā, nayaggāhena dhīmatā.

Bhūmito ābhavaggamhā, sattakoṭi aṭṭhārasa;
Lakkhā pañca nahutāni, chasahassāni sabbadāti.

Esā ca vicāraṇā ṭīkā cariyamatena katā;
Idameva sandhāya, yāvatā candimasūriyā.

Pariharanti disā bhanti, virocamānā yāvatā;
Tāva sahassadhā loke, ettha te vattatī vaso''ti.

Vuttaṃ. Etthantare sattā tiṭṭhanti, tesaṃ vitthāro apubbaṃ katvā kathetuṃ asakkuṇeyyattā na vakkhāma imasmiṃ sattaloke okāsaloke ca sabbaññusammāsambuddhova dullabho, tathā hi cattāro buddhā anubuddho, sāvakabuddho, paccekabuddho, sammāsambuddhoti. Tattha bahussutaṃ bhikkhuṃ pasaṃsantena ca na so tumhākaṃ sāvako nāma, buddhonāmesa cundāti bahussutassa bhikkhuno buddhabhāvaṃ anujānantena ca.

Dhammakāyo yato satthā, dhammo satthukāyo mato;
Dhammāsikoso saṅgho ca, satthusaṅkhyampi gacchatīti.

Vutte puthujjanopi upacāravasena vācanāmaggassa bodhattā anubuddho nāma. Ariyasāvako pana parato yosavasena cattāri saccāni bujjhati bujjhanamattameva vāti vacanatthena bujjhanasabhāvattā sāvakabuddho nāma. Yo pana khaggavisāṇakappo sayambhūñāṇena anaññabodhako hutvā sāmaṃ bujjhanatthena paccekabujjhattā paccekabuddho nāma. Sambuddhotipi etasseva nāmaṃ. Yo pana saṅkhatāsaṅkhatappabhedaṃ sakalampi dhammajātaṃ yāthāvasarasalakkhaṇappaṭivedhavasena sammā pakārena sayaṃ pacitupāramitāsayambhūtena sayambhūñāṇena sayameva anaññabodhito hutvā savāsanasammohaniddāya accantaṃ vigato dinakarakiraṇasamāgamena paramarucirasirīsobhaggappattiyā vikasitamiva padumaṃ aggamaggañāṇasamāgamena aparimitaguṇagaṇālaṅkatasabbaññutaññāṇappattiyā sabbadhamme bujjhi abujjhi aññāsīti sammāsambuddho, bhagavā, sova loke dullabho paccekasambuddhānampi hi ekasmiṃ kāle satasahassādivasena ekato pavattattā te dullabhāpi anacchariyajātattā paresaṃ maggaphalādhigamāya upanissayarahitattā ca sammāsambuddhova loke dullabho, ayaṃ lokasampattivicāraṇā.

Kathaṃ lokassa vipatti veditabbā tathā hesa loko vinassamāno tejenapi āpenapi vāyunāpi vinassati. Tassa vitthāro visuddhimaggādīsu vuccamānopi kesañci puggalānaṃ matena micchāgāhattā brahmūnaṃ āyunā minitepi asamānaṃ saṃvaṭṭasīmāpi viruddhā, tasmā tesaṃ vādaṃ apanetvā ganthato samānetvā vakkhāma. Tattha cattāri asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri asaṅkhyeyyāni saṃvaṭṭo, saṃvaṭṭaṭṭhāyī, vivaṭṭo, vaṭṭaṭṭhāyīti. Tayo saṃvaṭṭā āposaṃvaṭṭo, tejosaṃvaṭṭo, vāyosaṃvaṭṭo. Tisso saṃvaṭṭasīmā ābhassarā, subhakiṇhā, vehapphalāti. Ayamettha uddeso. Tattha saṃvaṭṭo nāma parihāyamāno kappo. Tena saṃvaṭṭaṭṭhāyīpi gahito hoti, taṃ mūlakattā. Vaḍḍhayamāno vivaṭṭakappo nāma. Tena vivaṭṭaṭṭhāyīpi gahito taṃ mūlakattā. Tattha saṃvaṭṭoti vināso. Yadā kappo vinassamāno tejena saṃvaṭṭati, ābhassarato heṭṭhā paṭhamajjhānabhūmi agginā dayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, subhakiṇhato heṭṭhā yāva dutiyajjhānabhūmi udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, vehapphalato heṭṭhā yāva tatiyajjhānabhūmi vātena saṃvaṭṭati. Vitthārato pana jātikhetta āṇākhettavisayakhettavasena tiṇṇaṃ buddhakhettānaṃ āṇākhettaṃ vinassati. Tasmiṃ vinaṭṭhe jātikhettampi vinassateva. Tattha jātikhettaṃ dasasahassacakkavāḷapariyantaṃ hoti. Taṃ tathāgatassa paṭisandhiggahaṇaāyusaṅkhārossajjanādikālesupi kampati. Āṇākhettaṃ koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṃ. Yattha ratanasuttaṃ khandhaparittaṃ dhajaggaparittaṃ āṭānāṭiyaparittaṃ moraparittanti imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo pavattati. Visayakhettaṃ anantaṃ aparimāṇaṃ. Tattha jātikhettaāṇākhettāvasena dve khettāni ekato vinassanti. Saṇṭhahantampi ekato saṇṭhahati. Tassa vināsoca saṇṭhahantañca evaṃ veditabbaṃ yasmiṃ samaye kappo agginā nassati, tadā ādito kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷaṃ ekameghavassaṃ vasi, tuṭṭhā manussā bījāni vappenti, sassesu gokhāyitamattesu jātesu gadrabharavaṃ viravanto ekabindupi na patati. Yadā pacchinnameva hoti tadā vassūpajīvino sattā kālaṃ katvā parittābhesu brahmabhūmīsu uppajjanti puññaphalūpajīvinopi devatā tattheva brahmaloke uppajjanti, evaṃ dīghassa addhuno accayena tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati, macchakacchapādi udakanissitā pāṇā kālaṃ katvā manussadevalokesu nibbattitvā jhānaṃ uppādetvā brahmaloke nibbattanti. Nerayikasattāpi sattamasūriyapātubhāvā vinassanti, tepi devaloke paṭiladdhajjhānavasena brahmaloke uppajjanti, tadā hi lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā ukkhittasirā vikiṇṇakesā rudamukhā assūni hatthehi muñcamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti ‘‘mārisā bho ito vassasata sahassaccayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati ayaṃ loko vinassissati mahāsamuddopisussissati ayañca mahāpathavī sinerupabbatarājā ḍayhissati vinassissati yāvabrahmalokā vināso bhavissati mettaṃ mārisā bhāvetha. Karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ mārisā bhāvetha mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā’’ti. Tesaṃ vacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññāni karitvā devaloke nibbattanti. Tattha sudhābhojanaṃ bhuñjitvā vāyo parikammaṃ katvā jhānaṃ paṭilabhanti, evaṃ nerayikasattāpi aparāpariyakammena devalokaṃ nibbattanti. Ye pana niyatamicchādiṭṭhikā tesaṃ kammassa aparikkhayā aññacakkavāḷesu attano kammānurūpaṃ vipākamanubhonti. Teneva ahosikamme micchādiṭṭhivasena akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthi, yato saṃsārakhāṇubhāvova nāma hotīti āha ‘‘diṭṭhi paramāni bhikkhave vajjānī’’ti. ‘‘Aparāpariyavedanīyakammarahitopi saṃsaranto satto nāma natthī’’ti vuttattā. ‘‘Aparāpariyakammavasena yato micchādiṭṭhisamādānato sappurisūpanissayavasena virājetvā bhavato vuṭṭhānaṃ nāma bhaveyyāti amhākaṃ khanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattanti. Vassupacchedato pana uddhaṃ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati. Pātubhūte ca tasmiṃ neva rattiparicchedo, na divā paricchedo paññāyati, eko sūriyo uṭṭheti, eko sūriyo atthaṃ gacchati. Avicchinnasūriyasantāpova loko hoti.

Pakatisūriye sūriyadevaputto atthi kappavināsakasūriye pana natthi. Pakatisūriyobhāsena ākāse valāhakā dhūmasikhāpi caranti. Kappavināsakasūriyobhāsena vigatadhūmavalāhakaṃ ādāsamaṇḍalaṃ viya nimmalaṃ hoti nabhaṃ ṭhapetvā gaṅgā, yamunā, sarabhū, aciravatī, mahīti, imā pañca mahānadiyo ṭhapetvā avasesapañcasatakunnadīādīsu udakaṃ sussati tato dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati tasmiṃ pātubhūte pañca mahānadiyopi sussanti. Tato dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā himavatī mahānadīnaṃ pabhavā sīhapatano, haṃsapatano, mandākinī, kaṇṇamuṇḍako, rathakāradaho, anotattadaho, chaddantadaho, kuṇāladahoti ime satta mahāsarā sussanti. Tato dīghassa addhuno accayena pañcamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamuddo aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na saṇṭhāti. Tato dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yasmiṃ pātubhāve sakalacakkavāḷaṃ ekadhūmaṃ hoti, pariyādinnasinehadhūmena yathā ca evaṃ koṭisatasahassacakkavāḷampi. Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekajālaṃ hoti saddhiṃ koṭisatasahassacakkavāḷehi yojanasatikādibhedā sinerukūṭāni palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sāpi aggijālā uṭṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti, tattha kanakavimānaratanavimānāni jhāpetvā tāvatiṃsabhavanaṃ gaṇhāti etenūpāyena yāva paṭhamajjhānabhūmi gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā ābhassare āhacca aṭṭhāsi. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva nanibbāyi. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajhāpanaaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyi. Heṭṭhā ākāsena saha upari ākāso eko hoti mahandhakāro. Evaṃ kappavināsakamahāmeghato yāvajālaparicchedā saṃvaṭṭo nāma ekamasaṅkhyeyyaṃ nāma. Atha dīghassa addhuno accayena mahāmegho vuṭṭhahitvā paṭhamaṃ sukhumaṃ vassati. Anupubbena kumudanāḷayaṭṭhimusalatālakkhandhādippamāṇāhi dhārāhi vassanto koṭisatasahassacakkavāḷesu sabbaḍaḍḍhaṭṭhānaṃ pūretvā antaradhāyati. Taṃ udakaṃ heṭṭhā ca tiriyañca vāto samuṭṭhahitvā ghanaṃ karoti. Parivaṭumaṃ paduminipatte udakabindusadisaṃ. Evaṃ aggijālanibbāyanato yāva koṭisatasahassacakkavāḷaparipūrato sampattimahāmegho, idaṃ saṃvaṭṭaṭṭhāyī nāma, dutiyamasaṅkhyeyyaṃ nāma. Kathaṃ tāva mahantaṃ udakarāsiṃ vāto ghanaṃ karotīti ce. Vivarasampadānato taṃ vā tena piṇḍiyamānaṃ ghanaṃ kariyamānaṃ parikkhayamānaṃ anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇotiṇṇe udake pubbe brahmalokaṭṭhāne brahmapāri sajja-brahmapurohitamahābrahmāvasena paṭhamajjhānabhūmi paṭhamaṃ pātubhavati. Tato otiṇṇotiṇṇe udake catukāmāvacaradevalokaṭṭhāne anukkamena paranimmitavasavattī, nimmānaratī, tusitā, yāmāti cattāro kāmāvacaradevalokā pātubhavanti. Tato purimapathaviṭṭhānaṃ otiṇṇe pana udake balavavātā uppajjanti. Te taṃ pidahitadvāre dhamakaraṇe ṭhitaudakamiva nirussāsaṃ katvā nirujjhanti. Madhurodakaṃ parikkhayaṃ gacchamānaṃ upari rasapathaviṃ samuṭṭhāpeti sā vaṇṇasampannāceva hoti gandharasasampannā ca, nirudakapāyāsassa upari paṭalaṃ viya tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhinibbattā sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā tato cavitvā idhūpapajjanti. ‘‘Puññakkhayā vā’’ti iminā brahmūnaṃ āyuparicchedaṃ appatvāva kammakkhayena maraṇaṃ viññāyati. Te honti sayaṃpabhā antalikkhacarā. Te aggaññasutte vuttanayena taṃ rasapathaviṃ sāyitvā taṇhābhibhūtā āluppakāraṃ paribhuñjituṃ upakkamanti. Atha nesaṃ sayaṃ pabhā antaradhāyati, andhakāro hoti te andhakāraṃ disvā bhāyanti. Tato nesaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayantaṃ paripuṇṇapaṇṇāsayojanaṃ sūriyamaṇḍalaṃ vā pātubhavati. Te taṃ disvā ‘‘ālokaṃ paṭilabhimhā’’ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā ‘‘amhākaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayanto uṭṭhito, tasmā sūriyo hotū’’ti sūriyo tvevassa nāmaṃ karonti. Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate ‘‘yampi ālokaṃ labhimhā, sopi no naṭṭho’’ti puna bhītā honti. Tesaṃ evaṃ hoti ‘‘sādhuvatassa aññaṃ ālokaṃ labheyyāmā’’ti. Tesaṃ cittaṃ ñatvā viya ekūnapaññāsayojanaṃ candamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā bhiyyosomattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā ‘‘amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū’’ti candotvevassa nāmaṃ karonti. Tato pabhuti rattidivā paññāyanti. Anukkamena ca māsaddhamāsautusaṃvaccharā. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūtadivaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā pātubhavanti, te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuṇṇamadivaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ yathānāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreneva bubbuḷakāni uṭṭhahanti. Eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā evameva thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti evaṃ manussaloke saṇṭhite cātumahārājikā, tāvatiṃsāti dve kāmāvacaradevalokā pacchato pātubhavanti. Bhūmanissitā nāma hete dve devalokā. Evaṃ sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ vivaṭṭo nāma tatiyamasaṅkhyeyyaṃ nāma. Atha tesaṃ sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kammena ekacce vaṇṇavanto, ekacce dubbaṇṇā honti tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti. Tesaṃ mānātimānapaccayā sāpi rasapathavī antaradhāyati. Bhūmipappaṭako pātubhavati atha nesaṃ teneva nayena sopi antaradhāyati, patālatā pātubhavati, teneva nayena sāpi antaradhāyati. Akaṭṭhapāko sāli pātubhavati akaṇo athuso suddho sugandho taṇḍulapphalo. Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti te sālī bhājane ṭhapetvā pāsāṇapiṭṭhiyā ṭhapenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā pacati. So hoti odano sumanajātipupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi. Yaṃyaṃ rasaṃ bhuñjitukāmā honti, taṃtaṃ rasova hoti. Tesaṃ taṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āharataṃ tato pabhuti muttakarīsaṃ sañjāyati. Atha nesaṃ tassa nikkhamanatthāya vaṇamukhāni pabhijjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Tatrasudaṃ itthī purisaṃ, puriso ca itthiṃ ativelaṃ upanijjhāyati. Tesaṃ ativelaṃ upanijjhāyanabhāvā kāmapariḷāho uppajjati. Tato methunadhammaṃ paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garahiyamānā viheṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu agārāni karonti.

Te agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṃ pariyonaddhanti, lāyitaṭṭhānampi nappaṭivirūhati. Te sannipatitvā anuṭṭhunanti ‘‘pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayaṃ pubbe manomayā ahumhā’’ti. Aggaññasutte vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti. Athaññataro satto aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati. Taṃ dvikkhattuṃ paribhāsitvā tatiyavāre leḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evaṃ adinnādānakalahamusāvādadaṇḍadānesu uppannesu sannipatitvā cintayanti, ‘‘yaṃnūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khiyitabbaṃ khiyeyya, garahitabbaṃ garaheyya, pabbājetabbaṃ pabbājeyya, mayaṃ panassa sālīnaṃ bhāgaṃ anupadassāmā’’ti. Evaṃ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṃ tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggahaṃ kātuṃ te taṃ upasaṅkamitvā yācitvā sammaniṃsu. So tena mahājanena sammatotipi mahāsammato, khettānaṃ adhipatīti khattiyo, dhammena samena paresaṃ rañjetīti rājāti, tīhi nāmehi paññāyittha. Yañhi loke acchariyaṃ ṭhānaṃ bodhisattova tattha ādi purisoti evaṃ bodhisattaṃ ādiṃ katvā khattiyamaṇḍale saṇṭhite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṇṭhahiṃsu. Evaṃ candimasūriyapātu bhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ vivaṭṭaṭṭhāyī nāma catutthamasaṅkhyeyyaṃ nāma. Tenetaṃ vuccati megho jālaparicchinno saṃvaṭṭoti jālā meghaparicchinno saṃvaṭṭaṭṭhāyīti vuccati. Meghā sūriyaparicchinno vivaṭṭoti vuccati. Sūriyā meghaparicchinno vivaṭṭaṭṭhāyīti vuccati. Cattāri imāni kappāni mahākappoti vuccati. Vivaṭṭaṭṭhāyikappeyeva uppajjanti buddhādayoti. Tathā hi imasmiṃyeva vivaṭṭaṭṭhāyiasaṅkhyayyakappe buddhapacceka buddhasāvakacakkavattino uppajjanti, na tīsu asaṅkhyeyyakappesu. Tañca kho asuññakappeyeva, na suññakappe. Tattha buddhapaccekabuddhasāvakacakkavattīhi puññavantapuggalehi asuññattā asuññakappo nāma. Tabbigamena suññakappo veditabbo. Tesupi asuññakappo pañcavidho hoti sārakappo, maṇḍakappo, varakappo, sāramaṇḍakappo, bhaddakappoti, tesu yasmiṃ kappe ekova buddho uppajjati, so sārakappo nāma. Yasmiṃ kappe dve buddhā uppajjanti, so maṇḍakappo nāma. Yasmiṃ kappe tayo uppajjanti, so varakappo nāma. Yasmiṃ kappe cattāro buddhā uppajjanti, so sāramaṇḍakappo nāma. Yasmiṃ kappe pañca buddhā uppajjanti, so bhaddakapponāma. Imāni pañcakappāniyeva saheva samodhānetvā jātattakīsotattakiyā nidāne.

‘‘Nando sunando pathavī, maṇḍo dharaṇī sāgaro;
Puṇḍarīko ime satta, asaṅkhyeyyā pakāsitā.

Pañca buddhasahassāni, honti nande asaṅkhyeyye;
Nava buddhasahassāni, sunandamhi asaṅkhyeyye.

Dasa buddhasahassāni, pathavimhi asaṅkhyeyye;
Ekādasa sahassāni, tamhi maṇḍe asaṅkhyeyye.

Vīsati buddhasahassāni, dharaṇimhi asaṅkhyeyye;
Tiṃsa buddhasahassāni, sāgaramhi asaṅkhyeyye.

Cattālīsa sahassāni, puṇḍarīke asaṅkhyeyye;
Asaṅkhyeyyesu sattasu, ettakāti pavuccati.

Ekaṃsatasahassāni, vīsati ca sahassañca;
Sesā pañcasahassāni, sabbabuddhehi maṇḍitā’’ti.

Vuttaṃ. Aparampi vuttaṃ.

‘‘Bhaddo sabbaphullo, sabbaratano usabhakkhandho;
Mānitabhaddo ca padumo, usabhakkhantuttameva ca;
Sabbabhāso asaṅkhyeyyo, navamoti pavuccati.

Paṇṇāsa buddhasahassāni, sabbabhadde asaṅkhyeyye;
Saṭṭhi buddhasahassāni, sabbaphulle asaṅkhyeyye.

Sattati buddhasahassāni, sabbaratane asaṅkhyeyye;
Asīti buddhasahassāni, usabhakkhandhe asaṅkhyeyye.

Navuti buddhasahassāni, mānitabhadde asaṅkhyeyye;
Vīsati buddhasahassāni, padumamhi asaṅkhyeyye.

Dasa buddhasahassāni usabhamhi asaṅkhyeyye;
Pañca buddhasahassāni, khantuttame asaṅkhyeyye.

Dve ca buddhasahassāni, sabbabhāse asaṅkhyeyye;
Aṅkhyeye navasmiṃ, ettakāti pavuccati.

Tīṇi satasahassāni, sattāsītisahassañca;
Gaṇanānañca buddhānaṃ, sabbabuddhehi maṇḍitā’’ti.

Te sabbepi sammāsambuddhe yāva arimetteyyā samodhānetvā

‘‘Sambuddhe aṭṭhavīsañca, dvādasañca sahassake;
Pañcasatasahassāni, namāmi sirasā mahaṃ;
Tesaṃ dhammañca saṅghañca, ādarena namāmahaṃ.

Namakkārānubhāvena, hitvā sabbe upaddave;
Anekaantarāyāpi, vinassantu asesato’’ti.

Namassanagāthā pavattā sā ūnasaṅkhyāvaseneva katāva bhavitabbaṃ, tathā hi amhākaṃ bhagavā porāṇabrahmadevabuddhaṃ ādiṃ katvā yāva porāṇasakyagotamā manasāva cintentassa sattaasaṅkhyeyyāni vītivattāni porāṇasakyagotamabuddhaṃ ādiṃ katvā yāva majjhimadīpaṅkarā vācāmattena nava asaṅkhyeyyāni vītivattāni. Majjhimadīpaṅkarato paṭṭhāya yāva padumuttarabuddhā kāyaṅgavācaṅgavasena cattāri asaṅkhyeyyāni vītivattāni. Padumuttarabuddhato yāva kakusandhā ekamasaṅkhyeyyaṃ vītivattaṃ. Evamimesu vīsatiasaṅkhyeyyesu brahmadevaporāṇasakyagotamabuddhānamantare satta asaṅkhyeyye sabbaṃ sampiṇḍetvā ekasatasahassañca vīsati sahassañca pañcasahassāni ca honti. Porāṇasakyagotamamajjhimadīpaṅkarānamantare nava asaṅkhyeyye sabbaṃ sampiṇḍetvā tīṇisatasahassāni sattāsītisahassāni ca honti. Majjhimadīpaṅkarato yāva metteyyā aṭṭhavīsāti sabbaṃ samodhānetvā aṭṭhavīsañca dvādasasahassañca pañcasatasahassāni ca honti tasmā ūnasaṅkhyāti veditabbā. Paripuṇṇasaṅkhyāvasena icchamānehi cintetabbāva. Esā ca saṅkhyāvicāraṇā nidāne vuttāva.

Evaṃ ‘‘cintitaṃ sattasaṅkhyeyyaṃ, navasaṅkhyeyyavācakaṃ;
Kāyavācā catusaṅkhyeyyaṃ, buddhattaṃsamupāgamī’’ti.

Vuttesu vīsatiasaṅkhyeyyesu pavattaasaṅkhyeyyakappavaseneva katā. Atthato pana sārakappamaṇḍakappavarakappasāramaṇḍakappabhaddakappavasena pañcavidhāti veditabbā. Imāni pañcanāmāni buddhuppādakappeyeva labbhanti, anuppannakappe pana suññakappotveva nāmaṃ labbhati tathā hi kappasaṇṭhahanakāle sabbapaṭhamaṃ mahābodhipallaṅkaṭṭhāneyeva paduminigabbhā uppajjati. Sā yasmiṃ kāle eko buddho uppajjissati, eko paduminigabbho aṭṭhaparikkhārehi saha uppajjati. Taṃ disvā suddhāvāsabrahmuno nemittapāṭhakā arahanto imasmiṃ kappe eko buddho uppajjissatīti sañjātapītisomanassā hutvā aṭṭhaparikkhāre gahetvā brahmaloke ṭhapenti ‘‘yadā buddho uppajjissati, tadā dassāmā’’ti. Evaṃ dve tayo cattāro pañca buddhā uppajjissanti, tadā dve tīṇi cattāri pañca paduminigabbhā aṭṭhaparikkhārehi saha uppajjanti. Tañca kho ekasmiṃ yeva nāḷekeka baddhā hutvā uppajjanti. Evaṃ kappasaṇṭhahanakālato paṭṭhāyeva imāni pañca nāmāni labbhantīti veditabbāni. Ettāvatā imasmiṃyeva vivaṭṭaṭṭhāyīasaṅkhyeyyakappe buddhādayo mahesakkhā puññavanto cakkavattirājāno uppajjanti, tathā āyukappantarakappānipi. Tattha āyukappo nāma tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āyuparicchedo. Antarakappo nāma tattha sattharogadubbhikkhānaṃ aññatarasaṃvaṭṭanena bahūsu vināsamupagatesu avasiṭṭhasattasantā nappavattakusalakammānubhāvena dasavassato paṭṭhāya anukkamena asaṅkhyeyyāyukappappamāṇesu sattesu pana adhammasamādānavasena kamena parihāyitvā dasavassāyukesu jātesu rogādīnamaññatarasaṃvaṭṭanena sattānaṃ vināsappatti yāva ayameko antarakappo. Evaṃ paricchinnaantarakappavasena catusaṭṭhiantarakappo eko asaṅkhyeyyakappo vīsati antarakappappamāṇoti apare vadanti. Imāni cattāri asaṅkhyeyyakappāni eko mahākappo nāma. Evaṃ tejo saṃvaṭṭavasena tāva mahākappānaṃ antaraṃ agghināva vinassati. Yasmiṃ pana samaye kappo udakena nassati, tadā āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ ayaṃ pana viseso yathā tattha dutiyasūriyo, evamidhapi kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti so ādito sukhumaṃ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷaṃ pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti taṃ udakaṃ vātena samantato dhāritaṃ pathavito yāva parittābhā appamāṇābhā ābhassarāti tayopi dutiyajjhānabhūmi udakaṃ gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloke vilīyāpetvā subha kiṇhe āhacca tiṭṭhati yāva aṇumattaṃ saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasamati. Udakānugataṃ pana sabbasaṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasamati antaradhānaṃ gacchati, heṭṭhā ākāsena saha upari ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisameva. Kevalaṃ panidha otiṇṇotiṇṇe udake ābhassarabrahmalokaṃ ādiṃ katvā lokapātubhāvo veditabbo. Subhakiṇhato cavitvā ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbattanti etthāpi kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakaudakaparicchedo saṃvaṭṭo nāma paṭhamamasaṅkhyeyyakappo nāmāti cattāriasaṅkhyeyyakappāni vuttasadisāni evaṃ satta mahākappāni sattakkhattuṃ agginā vilīyitvā aṭṭhame mahākappe udakenapi vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ, evaṃ sattasattamahākappo sattasattavāraṃ agginā vilīyitvā aṭṭhame aṭṭhame vāre āpena vilīyitvā anukkamena tesaṭṭhimahākappāni paripuṇṇāni tadā āpavāraṃ paṭibāhitvā catusaṭṭhime mahākappe vātena vinassati tadā ādito kappavināsakamahāvāto vuṭṭhahitvāti sabbaṃ pubbe vuttanayameva. Ayaṃ pana viseso yathā agginā vināsakappe dutiyasūriyo, evamidhāpi kappavināsanatthaṃ vāto samuṭṭhāti so paṭhamaṃ sukhumarajaṃ uṭṭhāpeti, tato thūlarajaṃ saṇharajaṃ sukhumavālikaṃ sakkharapāsāṇādayoti yāva kūṭāgāramatte pāsāṇepi visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkheca uṭṭhāpeti, te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Yathānukkamena heṭṭhā mahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddhaṃmūlaṃ katvā ākāse khipati yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā dviyojanatiyojanacatuyojanapañcayojanachayojanasattayojanappamāṇāpi bhijjitvā te vegakkhittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti cakkavāḷapabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati te aññamaññaṃ ghaṭṭayantā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti eteneva bhūmaṭṭhakavimānāni ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināsento chakāmāvacaradevaloke nāsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, himavantā himavantehi, sinerū sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva parittasubhā, appamāṇasubhā, subhaṇiṇhāti tayopi tatiyajjhānabhūmī vāto gaṇhāti tattha tayopi brahmaloke vināsetvā vehapphalaṃ āhacca aṭṭhāsi. Evaṃ sabbaṃ saṅkhāragataṃ vināsetvā sayaṃ vinassati, heṭṭhā ākāsena saha upari ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisaṃ. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato cavitvā subhakiṇhādīsu sattā nibbattanti, tatthakappavinā sakamahāmeghato yāva kappavināsakavātupacchedo, idaṃ saṃvaṭṭo nāma, paṭhamamasaṅkhyeyyaṃ nāmāti cattāri asaṅkhyeyyakappāni eko mahākappo nāmāti sabbaṃ tejosaṃvaṭṭe vuttanayameva.

Vuttampi cetaṃ.

‘‘Satta satta gginā vārā, aṭṭhame aṭṭhame dakā;
Catusaṭṭhi yadā puṇṇā, eko vāyuvaro siyā.

Agginā’bhassarā heṭṭhā, āpena subhakiṇhato;
Vehapphalato vātena, evaṃ loko vinassatī’’ti.

Tasmā tiṇṇampi paṭhamajjhānatalānaṃ ekakappepi avināsābhāvato sakalakappe tesaṃ sambhavo natthīti asaṅkhyeyya kappavasena tesaṃ āyuparicchedo daṭṭhabbo. Dutiyajjhānatalato paṭṭhāya pana paripuṇṇamahākappavasena āyuparicchedo daṭṭhabbo, na asaṅkhyeyyakappavasena. Yadi dutiyajjhānatalato paṭṭhāya paripuṇṇamahākappavasena āyuparicchedo siyā, kathaṃ ābhassarādīsu brahmūnaṃ aṭṭhamahākappādivasena āyu paripuṇṇaṃ siyā, tathā hi paṭhamajjhānatalaṃ sattasu vāresu agginā vinassati. Aṭṭhame vāre yāva ābhassarā udakena vinassati puna sattavāresu agginā paṭhamajjhānatalaṃ, puna aṭṭhamevāre udakena dutiyajjhānatalaṃ vinassatīti evaṃ aṭṭhame vāre āpavāraṃ paṭibāhitvā yāva subhakiṇhā vātena vinassati evaṃ catusaṭṭhi paripuṇṇā hotīti saccaṃ, heṭṭhāvivaṭṭaṭṭhāyī asaṅkhyeyyakappavasena eko satta mahākappāni cāti aṭṭha kappāni ābhassarabrahmūnaṃ āyuppamāṇaṃ hoti. Catusaṭṭhikappesupi vivaṭṭaṭṭhāyīasaṅkhyeyyakappavasena eko te saṭṭhimahākappāni cāti catusaṭṭhikappāni subhakiṇhānaṃ brahmūnaṃ āyuppamāṇaṃ hoti tena vuttaṃ porāṇehi.

Satta satta’gginā vārā, aṭṭhame aṭṭhame dakā;

Catusaṭṭhi yadā puṇṇā, eko vāyuvaro siyā’ti.

Keci pana.

‘‘Agginā’bhassarā heṭṭhā, āpena subhakiṇhato;
Vehapphalato vātena, evaṃ loko vinassatī’’ti.

Imissā gāthāya ‘‘ābhassarāti’’ca ‘‘subhakiṇhato’’ti ca ‘‘vehapphalato’’ti ca abhividhivasena vuttabhāvañca samatalabhāvepi seṭṭhabhūmittā paṭṭhānavasena vuttabhāvañca amaññitvā suddhāvāsabhūmīsu viya uparūparivasena bhūmikkamoti maññitvā.

‘‘Pañcabhūmi naṭṭhā aggi, aṭṭha bhūmi naṭṭhā dakā;
Navabhūmi naṭṭhā vātā, lokanaṭṭhā tadā siyuṃ.

Paṭhame aggi dvattiṃsa, dutiye ādi soḷasa;
Dutiyabhūme majjhe aṭṭhamaṃ, taṃ chappaññāsa vārakaṃ.

Ābhassaramhi catutthaṃ, parittasubhamhi dve jalaṃ;
Appamāṇasubhaṃ ekavāraṃ, mataṃ udakasattama’’nti.

Vadanti tesaṃ vāde ābhassarato heṭṭhā pañcabhūmi agginaṭṭhā, subhakiṇhato heṭṭhā aṭṭhabhūmi udakanaṭṭhāti vadanti. Samataladīpanatthaṃ sandehacchedanatthaṃ evaṃ gahitāti ekabhavapariyosānaṃ sandhāya paṭisandhibhavañcāti ādi vuttanti. Imissāpi atthaṃ duggahitena gahetvā paṭisandhibhavaṅgavasena sadisabhāvameva sandhāya vuttanti parikappenti so ayuttarūpo viya dissati ativiya micchāgāho ca hoti aggaññasuttavisuddhimaggādīhi virujjhanato saṃvaṭṭasīmāpi viruddhā tattha paṭhamajjhānatalaṃ upādāya agginā, dutiyajjhānatalaṃ upādāya udakena, catutthajjhānatalaṃ upādāya vātena vinassatīti vuttavacanenāpi virujjhateva tasmā ‘‘ābhassarā’’ti ca ‘‘subhakiṇhato’’ti ca ‘‘vehapphalato’’ti ca etthābhividhivasena attho gahetabbo. Aññathā ‘‘upari pabbatā devo vassatī’’ti ettha viya ābhassarasubhakiṇhavehapphalānaṃ tena tena saṃvaṭṭena vināsopi na bhaveyya. Ayaṃ lokavipattiparicchedo. Evaṃ buddho ca dullabho loke ti imassa attho vuttoyeva.

Iti sāgarabuddhittheraviracite sīmavisodhane

Kappavināsakaṇḍo dutiyo paricchedo.

3. Nibbānakaṇḍo

Idāni ‘‘saddhammasavanampi cāti imassa saṃvaṇṇanākkamo sampatto tattha saddhammasavanampi ca loke dullabhameva tathā hi saddhammo nāma tividho hoti. Pariyattisaddhammo, paṭipattisaddhammo, paṭivedhasaddhammoti. Tattha pariyattisaddhammo nāma tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ. Paṭipattisaddhammo nāma terasadhutaṅgāni asīti khandhakavattādayo abhisamācāravattādīni. Paṭivedhasaddhammo nāma catusaccappaṭivedho. Tesu pariyattisaddhammo dvinnaṃ saddhammānaṃ pubbaṅgamoyeva padaṭṭhānañca. Kasmā taṃmūlakattā tathā hi pariyattiyā asati paṭivedho nāma natthi. Pariyattiyā antarahitāya paṭipatti, paṭipattiyā antarahitāya adhigamo antaradhāyati. Kiṃ kāraṇā ayañhi pariyatti paṭipattiyā paccayo hoti. Paṭipattiadhigamassāpi pariyattiyeva pamāṇaṃ. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi nahotipi. Ekasmiñhi kāle paṭivedhadharā bhikkhū bahū honti, ‘‘esa bhikkhu puthujjano’’ti aṅguliṃ paharitvā dassetabbo hoti. Imasmiṃ yeva dīpe ekavāraṃ puthujjanabhikkhunāma nāhosi. Paṭipattipūrakāpi kadāci bahū honti kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Sāsanassa ṭhitiyā pana pariyattiyeva pamāṇaṃ paṇḍito hi tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti, yathā amhākaṃ bodhisatto āḷārassa santike pañca abhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatana samāpattiyā parikammaṃ pucchi. So ‘‘na jānāmī’’ti āha. Tato udakassa santikaṃ gantvā adhigatavisesaṃ saṃsanditvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi. So ācikkhi, tassa vacanasamanantarameva mahāsatto taṃ sampādesi evameva paññavā bhikkhu pariyattiṃ sutvā dvepi pūreti tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti yathā mahātaḷākassa pāḷiyā thirāya udakaṃ na ṭhassatīti na vattabbaṃ udake sati padumādīni pupphāni na pupphissantīti na vattabbaṃ evameva mahātaḷākassa thirapāḷisadise tepiṭake buddhavacane sati mahātaḷāke udakasadisā paṭipattipūrakā kulaputtā natthīti na vattabbaṃ. Tesu sati mahātaḷākesu padumādīni pupphāni viya sotāpannādayo ariyapuggalā natthīti na vattabbaṃ, ekantato pariyattiyeva pamāṇaṃ pariyattiyā antarahitāya paṭipattipaṭivedhānaṃ antaradhānato. Tattha pariyattināma tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ sāṭṭhakathā pāḷiyāva sā tiṭṭhati, tāva pariyatti paripuṇṇā hoti. Gacchante kāle kaliyugarājāno adhammikā honti tesu adhammikesu rājāmaccādayo adhammikā honti tathā raṭṭhajanapadavāsinopi adhammikā etesaṃ adhammikatāya na devo sammā vassati, tato sassāni na sampajjanti. Tesu sampajjantesu paccayadāyakā bhikkhusaṅghassa paccaye dātuṃ na sakkonti. Bhikkhū paccayehi kilamantā antevāsike saṅgahetuṃ na sakkonti. Gacchante gacchante kāle pariyatti parihāyati, atthavasena dhāretuṃ na sakkonti, pāḷivaseneva dhārenti. Tato kāle gacchante pāḷimpi sakalaṃ dhāretuṃ na sakkonti paṭhamaṃ abhidhammapiṭakaṃ parihāyati. Parihāyamānaṃ matthakato paṭṭhāya pariyatti hāyati paṭhamañhi mahāpakaraṇaṃ parihāyati. Tasmiṃ parihāyamāne yamakaṃ, kathāvatthu, puggalapaññatti, dhātukathā, vibhaṅgo, dhammasaṅgahoti evaṃ abhidhammapiṭake parihīne matthakato paṭṭhāya suttantapiṭakaṃ parihāyati. Paṭhamañhi aṅguttaranikāyo parihāyati. Tasmimpi paṭhamaṃ ekādasanipāto…pe… tato ekanipātoti evaṃ aṅguttare parihīne matthakato paṭṭhāya saṃyuttanikāyo parihāyati, paṭhamaṃ mahāvaggo parihāyati. Tato paṭṭhāya saḷāyatanavaggo, khandhavaggo, nidānavaggo, sagāthāvaggoti evaṃ saṃyuttanikāye parihīne matthakato paṭṭhāya majjhimanikāyo parihāyati paṭhamañhi uparipaṇṇāsako parihāyati. Tato majjhimapaṇṇāsako, tato mūlapaṇṇāsakoti evaṃ majjhimanikāye parihīne matthakato paṭṭhāya dīghanikāyo parihāyati, paṭhamañhi pāthiyavaggo parihāyati tato mahāvaggo, tato khandhakavaggoti dīghanikāye parihīne suttantapiṭakaṃ parihīnaṃ nāma hoti. Vinayapiṭakena saddhiṃ jātakameva dhārenti. Vinayapiṭakaṃ lajjino dhārenti. Lābhakāmā pana suttante kathitepi sallakkhentā natthīti jātakameva dhārenti. Gacchante kāle jātakampi dhāretuṃ na sakkonti. Atha nesaṃ paṭhamaṃ vessantarajātakaṃ parihāyati. Tato paṭilomakkamena puṇṇakajākatakaṃ, mahānāradakassapajātakaṃ parihāyati. Vinayapiṭakameva dhārenti. Gacchante kāle tampi matthakato parihāyati paṭhamañhi parivāro parihāyati, tato khandhako bhikkhunīvibhaṅgo mahāvibhaṅgoti anukkamena uposathakkhandhakamattameva dhārenti, tadā pariyatti anantarahitāva hoti. Yāva pana manussesu catuppadikagāthāpi pavattati, tāva pariyatti anantarahitāva hoti. Yadā saddho pasanno rājā hatthikkhandhe suvaṇṇacaṅkoṭakamhi sahassatthavikaṃ ṭhapāpetvā ‘‘buddhehi kathitaṃ catuppadikaṃ gāthaṃ jānanto imaṃ sahassaṃ gaṇhatū’’ti nagare bheriṃ carāpetvā gaṇhakaṃ alabhitvā ekavāraṃ carāpite na suṇantāpi honti asuṇantāpi, yāva tatiyaṃ carāpetvā gaṇhakaṃ alabhitvā rājapurisā sahassatthavikaṃ puna rājakulaṃ pavesenti, tadā pariyattiantarahitā nāma hoti. Evaṃ pariyattiyā antarahitāya paṭipattipi paṭivedhopi antarahitova hoti. Saddhammasavanassa dullabhabhāvo dhammasoṇḍakavatthunā dīpetabbo amhākaṃ kira sammāsambuddho kassapasammāsambuddhassa dhammarājassa sāsanantaradhānato nacireneva kālena bārāṇasirañño putto dhammasoṇḍakarājakumāro hutvā pituaccayena rajje patiṭṭhāya kassapadasabalena desitaṃ dhammaṃ sotukāmo hutvā māsamattaṃ rajjaṃ katvā amhākaṃ sammāsambuddho imasmiṃ yeva bhaddakappe rajjaṃ kāretvā devanagarasadise bārāṇasinagare cakkavattirajjasadisaṃ rajjaṃ karonto evaṃ cintesi… ‘‘mayhaṃ evarūpaṃ rajjaṃ kiṃ vilāsaṃ rajjānubhāvaṃ saddhammaviyogena, divākaravirahito ākāso viya, sasaṅkavirahitaratti viya, dāṭhāvirahitagajo viya, velantavirahitamahāsamuddo viya cakkhuvirahita susajjitavadanaṃ viya, sugandhavirahitapārichattapupphaṃ viya, catuakkharaniyamitadhammadesanāviyogena mayhaṃ idaṃ rajjaṃ na sobhatī’’ti cintetvā suvaṇṇacaṅkoṭakena sahassatthavikaṃ bhaṇḍakaṃ susajjitaṃ maṅgalahatthikumbhe ṭhapetvā bārāṇasīnagare mahāvīthiyaṃ bheriṃ carāpeti ‘‘ekapadikaṃ vā dvipadikaṃ vā tipadikaṃ vā catuppadikaṃ vā dhammapadaṃ jānantassa dammī’’ti evaṃ bheriṃ carāpetvā dhammajānanakaṃ alabhitvā punappunaṃ dvisahassaṃ tisahassaṃ yāva satasahassaṃ koṭi dve sahassakoṭi, satasahassakoṭi gāmanigamajanapadasenāpatiṭṭhānaṃ uparājaṭṭhānaṃ. Pariyosāne dhammadesakaṃ alabhitvā attano suvaṇṇapīṭhakaṃ setacchattaṃ cajitvāpi dhammadesakaṃ alabhitvā rajjasiriṃ pahāya attānaṃ cajitvā ‘‘dhammadesakassa dāso hutvāpi dhammaṃ sossāmī’’ti vatvā evampi dhamma desakaṃ alabhitvā vippaṭisārī hutvā ‘‘kiṃ me saddhammaviyogena rajjenāti amaccānaṃ rajjaṃ niyyātetvā saddhammagavesako hutvā dhammasoṇḍakamahārājā mahāvanaṃ pāvisi dhammasoṇḍakamahārājassa saddhammasavanaṃ sandhāya paviṭṭhakkhake sakkadevamahārājassa vejayantapāsādo saheva kiṇṇikāya kampo ahosi, paṇḍukambalasilāsanaṃ uṇhākāraṃ ahosi. Sakkodevarājā kenakāraṇena paṇḍukambalasilāsanaṃ uṇhākāraṃ ahosī''ti cintetvā attano sahassanettena devamanussesu vitthāretvā olokento dhammagavesako hutvā vanaṃ paviṭṭhaṃ dhammasoṇḍakamahārājānaṃ disvā cintesi… ''ajja me attānampi jahāya rakkhasavesaṃ māpetvā etaṃ aniccaparidīpanaṃ jātijarābyādhimaraṇaṃ sakalasarīre dosaṃ dassetvā dhammaṃ desetvā etaṃ sakarajjeyeva patiṭṭhāpetabba''nti cintetvā sakko devarājā yakkhasarūpaṃ māpetvā bodhisattassa abhimukho avidūre attānaṃ dassesi. Taṃ disvā dhammasoṇḍakamahārājā evaṃ cintesi… ''evaṃrūpo nāma rakkhaso dhammaṃ jāneyyā''ti, cintetvā avidūre ṭhāne ṭhatvā pucchāmīti rakkhasena saddhiṃ sallapanto āha ''sāmipuññadevarāja imasmiṃ pana vanaghane vasanakadevarājā kiṃ nukho dhammaṃ jānāsī''ti, devatā ''mahārāja dhammaṃ jānāmī''ti āha. ''Yadi dhammaṃ jānāsi, mayhaṃ dhammakathaṃ kathethā''ti āha. ''Ahaṃ tuyhaṃ dhammaṃ kathessāmi, tvaṃ mayhaṃ kīdisaṃ dhammakathikassa sakkāraṃ karissasī''ti āha. ''Evaṃ sante mayhaṃ dhammaṃ kathetvā pacchā mayhaṃ sarīre maṃsaṃ khādissasī''ti āha. ''Ahaṃ mahārāja chāto hutvā dhammaṃ kathetuṃ na sakkomī''ti āha. ''Yadi tumhe paṭhamaṃ maṃsaṃ khādatha, dhammaṃ ko suṇissatī''ti āha. Puna so rakkhaso ''nāhaṃ dhammaṃ desetuṃ sakkomī''ti. Puna rājā ''mayhaṃ dhammapaṭilābhañca tumhākaṃ maṃsapaṭilābhañca tumhe jānitvā mayhaṃ dhammaṃ desethā''ti āha. Atha sakko devarājā ''sādhu hothā''ti vatvā avidūre ṭhāne ubbedhena tigāvutamattaṃ mahantaṃ añjanapabbataṃ māpetvā evamāha… ''sace mahārāja imaṃ pabbatamuddhaniṃ ārūyha ākāsā uppatitvā tvaṃ mama mukhe patissasi, ahaṃ te ākāsagatakāle dhammaṃ desessāmi, evaṃ sante tuyhañca dhammappalābho mayhañca maṃsapaṭilābho bhavissatī''ti āha. Tassa kathaṃ sutvā dhammasoṇḍakamahārājā ''anamatagge saṃsāre puriso hutvā adhammasamaṅgī hutvā adhammasseva atthāya pāṇātipāto adinnādāno kāmesumicchācāro sūkariko orabbhiko sākuṇi ko coro paradāriko taṃ gahetvā sīsacchinnānaṃ lohitaṃ catūsu mahāsamuddesu udakatopi bahutaraṃ mātāpituādīnampi manāpānaṃ atthāya rodantānaṃ assu catūsumahāsamuddesu udakatopi bahutaraṃ, imaṃ pana sarīraṃ dhammassa atthāya vikkiṇāmi taṃ mahapphalañca manāpañcā''ti cintetvā ''sādhu mārisa evaṃ karomī''ti pabbataṃ ārūyha pabbatagge ṭhito ''mama rajjena saddhiṃ mayhaṃ sajīvasarīraṃ saddhammassatthāya dassāmī''ti somanasso hutvā ''dhammaṃ kathethā''ti saddhammatthāya jīvitaṃ pariccajitvā ākāsato uppatitvā dhammaṃ kathethāti āha. Atha sakko devarājā sakattabhāvena sabbālaṅkārehi paṭimaṇḍito ativiya sotuṃ somanasso ākāsato patantaṃ dibbaphassena parāmasanto urena paṭiggaṇhitvā devalokaṃ netvā paṇḍukambalasilāsane nisīdāpetvā mālāgandhādīhi pūjetvā dhammasoṇḍakamahārājassa dhammaṃ desento imaṃ gāthamāha.

''Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho''ti.

Evaṃ sakko dhammasoṇḍakamahārājassa dhammaṃ desetvā devalokasampattiṃ dassetvā devalokato ānetvā sakarajje patiṭṭhāpetvā appamādena ovaditvā devalokameva agamāsi evaṃ saddhammasavanassāpi dullabhabhāvo veditabbo. Evaṃ pariyattiantaradhānena paṭipatti paṭivedhāpi antaradhāyanti. Ettha ca tīṇi parinibbānāni veditabbāni katamāni tīṇi parinibbānāni. Kilesaparinibbānaṃ, khandhaparinibbānaṃ, dhātuparinibbānanti. Tattha kilesaparinibbānaṃ bodhimaṇḍeyeva hoti, bhagavā hi bodhimaṇḍeyeva vīriyapādehi sīlapathaviyaṃ patiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbo lobhadosamohaviparītamanasikāraahirīkānottappakodhūpanāhamakkhapaḷāsa-issāmacchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambhamānāti mānamadapamādataṇhā'vijjātividhākusalamūladuccaritasaṃkilesamalavisamasaññāvitakka papañcacatubbidhavipariyesaāsavaganthaoghayogā'gatiganthu' pādānapañcacetokhilavinibandhanīvaraṇā'bhinandana chavivādamūlataṇhākāyasattānusaya aṭṭhamicchattanavataṇhāmūlakadasākusalakammapatha dvāsaṭṭhidiṭṭhigata aṭṭhasatataṇhāvicaritappa bheda sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañca kilesaabhisaṅkhārakhandhamaccudevaputtamāre asesato hatā vihatā anabhāvaṃkatā tasmā sabbepi kilesā bodhimaṇḍeyeva nibbānaṃ nirodhaṃ gacchantīti kilesanibbānaṃ bodhimaṇḍeyeva hoti ettha ca bodhīti arahattamaggaññāṇaṃ adhippetaṃ tathā hi sabbesampi buddhapaccekabuddhaariyasāvakānaṃ arahattamaggakkhaṇeyeva sabbepi kilesā asesaṃ nirodhaṃ nibbānaṃ gacchanti tepi buddhā ugghaṭitaviññūvibhajjitaññūneyyavasena tividhā honti vuttañhetaṃ jātattakīsotattakīnidāne.

> ‘‘Ugghaṭitaññunāmako, vibhajjitaññuno duve;
> Tatiyo neyyo nāmena, bodhisatto tidhā mato.
>
> Ugghaṭitaññubodhisatto, paññādhikoti nāmaso;
> Vibhajjitaññubodhisatto, vutto vīriyādhiko.
>
> Mato neyyo saddhādhiko nāma, bodhisattā ime tayo;
> Kappeca satasahasse, caturo ca asaṅkhyeyye.
>
> Pūretvā bodhisambhāre, laddhabyākaraṇo pure;
> Ugghaṭitaññubodhisatto, patto sambodhimuttamaṃ.
>
> Aṭṭhame ca asaṅkhyeyye, kappe ca satasahasse;
> Pūretvā bodhisambhāre, laddhabyākaraṇo pure.
>
> Vipañcitaññubodhisatto, patto sambodhimuttamaṃ;
> Neyyo tu bodhisatto ca, soḷase asaṅkhyeyye.
>
> Kappe ca satasahasse, laddhabyākaraṇo pure;
> Pūretvā bodhisambhāre, patto sambodhimuttama’’ nti.

Suttanipātaapadānaṭṭhakathāsu pana ‘‘buddhānaṃ ānanda heṭṭhimaparicchedena cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, majjhimaparicchedena aṭṭha asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, uparimaparicchedena soḷasāsaṅkhyyeyyāni kappasatasahassañca. Eteca paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena veditabbāti vuttaṃ tesu paññādhiko cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, saddhādhiko aṭṭhaasaṅkheyyeyyāni kappasatasahassañca, vīriyādhiko soḷasaasaṅkhyeyyāni kappasatasahassañcāti veditabbaṃ. Tattha paññādhiko yonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsesu saṃsarantopi paññābahullavasena sampannajjhāsaya sambhavato khippaññeva tassa sambodhi. Saddhādhiko pana mandapaññattā assaddahitabbepi saddahati, tasmā tassa mandaññeva sambodhi. Vīriyādhiko pana ubhayamando assaddahitabbampi saddahati, akattabbampi karoti, rājā passenadīkosalo yathā so hi sabbaññubuddhe dharamāneyeva agamanīyampi paradāraṃ gantuṃ cittaṃ uppādetvā paraṃ jīvitā voropetuṃ āraddho nerayikānaṃ viravantānaṃ du-sa-na-soti saddampi sutvā ativimūḷho sabbaññubuddhaṃ ṭhapetvā micchādiṭṭhibrāhmaṇaṃ pucchitvā tassa vacanena sabbajanānaṃ yaññatthāya dukkhaṃ uppādesi ko panavādo anuppanne buddhe, tathā hi esa kassapabhagavato sāsanantaradhānena andhabhūte loke bārāṇasiyaṃ rājā hutvāpi nigrodharukkhadevatāya yaññatthāya ekasatarājāno mahesīhi saddhiṃ māretuṃ āraddho. Evaṃ vīriyādhiko ubhayamando, tasmā tassa sambodhi atimandoti evaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena kālassāpi rassadīghabhāvo veditabboti. Pacchimanayoeva pasaṃsitabboti ayamettha amhākaṃ attanomati. Khandhaparinibbānaṃ pana kusinārāya upavattane mallānaṃ sālavane yamakasālānamantare vesākhapuṇṇamadivase paccūsasamaye ekūnavīsatiyā cuticittesu mettāpubbabhāgassa somanassañāṇasampayuttaasaṅkhārikakusalacittasadisena mahāvipākacittena abyākatena carimakaṃ katvā katthaci bhave paṭisandhiviññāṇassa anantarapaccayo hutvā kammataṇhākilesehi anupādāno sabbupadhipaṭinissaggo upādinnakakkhandhapariccāgo hotīti veditabbaṃ. Vitthāro pana dīghanikāye mahāvagge mahāparinibbānasuttavaṇṇanāyaṃ oloketabbo. Tattha videsaṃ gacchanto puriso sabbaṃ ñātijanaṃ āliṅgetvā sīse cumbitvā gacchati viya bhagavāpi nibbānapuraṃ pavisanto sabbepi catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattiyo anavasesaṃ samāpajjitvā yāva saññāvedayitaṃ, tatopi vuṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgacittena abyākatena dukkhasaccena parinibbāyi. Pāḷiyaṃ pana ‘‘catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā bhagavā parinibbāyī’’ti vuttaṃ tattha dve samanantarā jhānasamanantarā, paccavekkhaṇasamanantarāti. Tattha jhānā vuṭṭhāya bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ jhānasamanantaraṃ nāma. Jhānā vuṭṭhahitvā puna jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ paccavekkhaṇasamanantaraṃ nāma. Bhagavā pana jhānasamanantarā apari nibbāyittā paccavekkhaṇasamanantarameva parinibbāyīti veditabbaṃ, tenevāha ‘‘bhagavā pana jhānaṃ samāpajjitvā jhānā vuṭṭhāya jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgacittena abyākatena dukkhasaccena parinibbāyī’’ti. Ettha bhagavato parinibbānacittassa kiṃ ārammaṇaṃ kammaṃ vā hoti, udāhu kammanimittagatinimittāni, atha nibbānanti apare evaṃ vadanti.

Nāhu assāsapassāsā, ṭhitacittassa tādino;
Anejo santi’mārabbha, yaṃkāla’makarī muni.

Asallīnena cittena, vedanaṃ ajjhavāsayi;
Pajjotasse’va nibbānaṃ, vimokkho cetaso ahū’ti.

Imissāgāthāya ‘‘yaṃ yo muni anejo santi nibbānaṃ ārabbha kālaṃ akarī’’ti yojetvā bhagavato parinibbānacittassa nibbānārammaṇanti tamayuttaṃ, paṭisandhibhavaṅgacutīnaṃ nibbānārammaṇassa anārahattā ‘‘nibbānaṃ gotrabhussa vodānassa maggassa ārammaṇapaccayenapaccayo, nibbānaṃ phalassa āvajjanāyā’’ti paṭṭhānapāḷiyā javanaāvajjanānameva adhippetattā tasmā ettha ‘‘yaṃ yo muni phalasamāpattiyā anejo anejasaṅkhāto taṇhārahito santiṃ nibbānaṃ ārabbha ārammaṇaṃ katvā kālaṃ asītivassaparimāṇaṃ akari atikkamī’’ti yojanā kātabbā. Keci pana evaṃ vadanti… ‘‘katthaci pana anuppajjamānassa khīṇāsavassa yathopaṭṭhitaṃ nāmarūpadhammādikameva cutipariyosānānaṃ gocarabhāvaṃ gacchati, na kamma-kammanimittādayo’’ti vuttattā kammanittagatinimittāni arahato cuticittassa ārammaṇabhāvaṃ na gacchantīti tampi ayuttameva ayañhetthattho katthaci pana bhave anuppajjamānassa khīṇāsavassa arahato yathā yathā yena yena pakārena upaṭṭhitaṃ nāmarūpadhammādikameva cutipariyosānaṃ āvajjanajavanacittānaṃ gocarabhāvaṃ gacchati, puna bhavābhinibbattiyā abhāvato. Kiṃ kāraṇaṃ bhūtāni kammakammanimittagatinimittāni gocarabhāvaṃ na gacchantīti. Cuticittassa pana paṭisandhicittena gahitaṃ atītārammaṇameva gocarabhāvaṃ gacchati. ‘‘Nāmarūpādikamevā ti ettha nāma’’nti cittacetasikanibbānaṃ rūpanti aṭṭhārasavidhaṃ rūpaṃ saṅgaṇhāti. Nāmañca rūpañca nāmarūpā. Nāmarūpā ca te dhammā ceti tathā. Te ādi yesaṃ teti nāmarūpadhammādi tameva nāmarūpadhammādikaṃ. Ādisaddena cha paññattiyo saṅgaṇhāti, tena nibbānampi arahato maraṇāsannakāle kriyajavanassapi ārammaṇabhāvo bhaveyyāti amhākaṃ khanti vīmaṃsitvā pana gahetabbaṃ. Bhagavato nibbānacittassa pana tusitapurato cavitvā sirīmahāmāyāya kucchimhi vasitapaṭisandhicittena gahitārammaṇameva ārammaṇaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ tañca kho gatinimittameva, na kammakammanimittāni. Yuttitopi āgamatopi gatinimittameva yujjati tathā hi tusitapureyeva setaketudevaputto hutvā dibbagaṇanāya cattāri sahassāni, manussagaṇanāya sattapaññāsavassakoṭi,saṭṭhivassasatasahassāni ṭhatvā pariyosāne pañca pubbanimittāni disvā suddhāvāse arahantabrahmunā dasahi cakkavāḷasahassehi āgamma devatāvisesehi ca.

‘‘Kālo deva mahāvīra, uppajja mātukucchayaṃ;
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada’’nti.

Yāciyamāno ‘‘kālaṃ dīpañca desañca, kulaṃ mātarameva cā’’ti vuttāni pañca mahāvilokanāni viloketvā tusitapurato cavitvā āsāḷhīpuṇṇamāyaṃ uttarāsāḷhanakkhatteneva saddhiṃ ekūnavīsatiyā paṭisandhicittesu mettāpubbabhāgamassa somanassañāṇasampayuttaasaṅkhārikakusalacittassa sadisena mahāvipākacittena paṭisandhiṃ aggahesi. Tadārammaṇāsannavīthito pubbabhāge ālokitāni kāladīpadesakulamātaravasena imāni pañca paṭisandhicittassa gatinimittārammaṇabhāvena gocarabhāvaṃ gacchantīti amhākaṃ khanti tanninnatapponatappabbhāravasena bāhullappavattito teneva abhidhammatthasaṅgahādīsu abhidhammattha vibhāvaniyaṃ ‘‘maraṇakāle yathārahaṃ abhimukhībhūtaṃ bhavantare paṭisandhijanakaṃ kammaṃ vā taṃ kammakaraṇakāle rūpādikamupaladdhapubbamupakaraṇabhūtañca kammanimittaṃ vā anantaramuppajjamānabhave upalabhitabbaṃ upabhogabhūtaṃ gatinimittaṃ vā kammabalena channaṃ dvārānamaññatarasmiṃ paccupaṭṭhāsi, tato paraṃ tameva tathopaṭṭhitamālambaṇaṃ ārabbha vipaccamānakakammānurūpaṃ parisuddhaṃ vā, upakkiliṭṭhaṃ vā upapajjitabbabhavānurūpaṃ tatthoṇataṃva cittasantānamabhiṇhaṃ pavattati bāhullena. Tameva vā pana janakabhūtaṃ kammaṃ abhinavakaraṇavasena dvārappattaṃ hoti. Paccāsannamaraṇassa pana tassa vīthicittāvasāne bhavaṅgakkhayevā cavanavasena paccuppannabhavapariyosānabhūtaṃ cuticittaṃ uppajjitvā nirujjhati. Tasmiṃ niruddhāvasāne tassānantarameva tathā gahitamālambaṇamārabbha savatthukamavatthukameva vā yathārahaṃ avijjānusayaparikkhittena taṇhānusayamūlakena saṅkhārena janiyamānaṃ sampayuttehi pariggayhamānaṃ sahajātānamadhiṭṭhānabhāvena pubbaṅgamabhūtaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena paṭisandhisaṅkhātaṃ mānasamuppajjamānameva patiṭṭhāti bhavantare''ti vuttaṃ. Tattha ''tatthoṇataṃva cittasantānamabhiṇhaṃ pavattati bāhullenā''ti iminā kammabalena upaṭṭhitaṃ gatinimittaṃ maraṇāsannavīthito pubbe ekāhadvīhādivasena sattāhampi, sattāhato uttaripi uppajjate vāti dasseti tathā hi parisuddhaṃ vā upakkiliṭṭhaṃ vā vipaccamānakakammānurūpaṃ gatinimittaṃ cirakālampi tiṭṭhati, ariyagālatissacoraghātakādayo viya tathā hi ariyagālatisso nāma upāsako sīhaḷadīpe attano bhariyāya sumanāya saddhiṃ yāvajīvaṃ dānādi puññakammāni katvā āyūhapariyosāne ariyagālatissassa maraṇamañce nipannassa chadevalokato rathaṃ ānetvā attano attano devalokaṃ vaṇṇesuṃ. Upāsako devatānaṃ kathaṃ sutvā tusitapurato āhaṭarathaṃ ṭhapetvā avasesarathe ''gahetvā gacchathā''ti āha. Sumanā pana attano sāmikassa vacanaṃ sutvā ''kiṃ tissa maraṇāsanne vilāpaṃ akāsī''ti āha. Tisso attano bhariyāya kathaṃ sutvā āha… ''ahaṃ vilāpaṃ na karomi, devalokato devatā cha rathe ānesuṃ tāhi devatāhi saddhaṃ kathemī''ti. Taṃ napassāmi kuhi''nti vutte pupphadāmaṃ āharāpetvā ākāse khipāpesi. Sā taṃ pupphadāmaṃ rathasīse olambamānaṃ disvā gabbhaṃ pavisitvā sayane sayitvā nāsikavātaṃ sannirujjhitvā cavitvā pāturahosi. Sā attano sāmikassa sāsanaṃ pesesi… ''ahaṃ pana paṭhamaṃ āgatomhi, tvaṃ kasmā cirāyasī''ti. Ubhopi rathe ṭhatvā sabbe olokentānaṃyeva tusitapuraṃ agamaṃsu. Imasmiñhi vatthusmiṃ sāmikassa upaṭṭhitagatinimittaṃ bhariyāya pākaṭaṃ hutvā puretaratusitapure nibbattitvā sāmikassa sāsanaṃ pesesi tena ariyagālatissassa cirakālaṃ gatinimittaṃ upaṭṭhātīti veditabbaṃ. Manussaloke hi cirakālaṃ tusitapure muhuttaṃva hoti. Evaṃ parisuddhaṃ vipaccamānakakammānurūpaṃ gatinimittaṃ cirakālaṃ pavattati iminā nayena duṭṭhagāmaṇiabhayadhammikaupsakādīnampi vatthu vitthāretabbaṃ. Coraghātakassa pana mahāniraye vipaccamānakakammānurūpaṃ nerayaggijālādikaṃ sattāhaṃ upaṭṭhāti. Sāvatthinagare kira pañcasatā corā bahinagare corakammaṃ karonti. Athekadivasaṃ janapadapuriso tesaṃ abbhantaro hutvā corakammaṃ akāsi, tadā te sabbepi rājapurisā aggahesuṃ. Rājā te disvā ''tumhākaṃ antare ime sabbe māretuṃ samatthassa jīvitaṃ dammī''ti āha. Pañcasatā corā aññamaññaṃ sambandhā aññamaññaṃ sahāyakāti aññamaññaṃ māretuṃ na icchiṃsu, janapadamanusso pana ''ahaṃ māremī''ti vatvā sabbe māresi. Rājā tassa tussitvā coraghātakakammaṃ adāsi. So pañcavīsativassāni coraghātakakammaṃ ākāsi. Rājā tassa mahallakoti vatvā aññassa coraghātaka kammaṃ dāpesi. So coraghātakakammā apanīto aññatarassa santike nāsikavātaṃ uggaṇhitvā hatthapādakaṇṇanāsādīhi chinditabbānaṃ ūrūthanakaṭṭhānaṃ bhindantamāretabbayuttānaṃ nāsikavātaṃ vissajjetvā māretabbaṃ mantaṃ labhi. So rājānaṃ ārocetvā nāsikavātena coraghātakakammaṃ karontasseva tiṃsa vassāni atikkami. So pacchā mahallako hutvā maraṇamañce nipajji ''sattadivasena kālaṃ karissatī''ti. Maraṇakāle mahantaṃ vedanaṃ ahosi. So mahāniraye nibbatto viya mahāsaddaṃ katvā dukkhito hoti. Tassa saddena bhītā manussā ubhatopasse gehaṃ chaḍḍetvā palāyiṃsu. Tassa maraṇadivase sāriputtatthero dibbacakkhunā lokaṃ olokento etassa kālaṃ katvā mahāniraye nibbattamānaṃ disvā tassa anukampaṃ paṭicca gehadvāre pākaṭo ahosi. So kujjhitvā nāsikavātaṃ vissajjesi. Yāva tatiyaṃ vissajjamānopi vissajjāpetuṃ asakkonto theraṃ atirekena virocamānaṃ disvā cittaṃ pasādetvā pāyāsaṃ therassa dāpesi. Thero maṅgalaṃ vaḍḍhetvā agamāsi. Coraghātako therassa dinnadānaṃ anussaritvā cavitvā sagge nibbatti, nirayajālādayo antaradhāyanti. So anāgatepi paccekabuddho bhavissati. Evaṃ upakkiliṭṭhaṃ vā vipaccamāna kakammānurūpaṃ gatinimittampi sattāhaparamaṃ upaṭṭhāti. Atthikehi pana sahassavatthu sagāthāvaggesu oloketabbo. Bhagavato pana parisuddhaṃ mettāpubbabhāgassa somanassa ñāṇasampayuttakusalassa kammassa vegena kāladīpadesakulamātaravasena imāni pañcagatinimittāni cirakālaṃ hutvā upaṭṭhahanti. **Cirakāla**nti manussaloke sattāhamattaṃ, tusitapuremuhuttameva, tathāpi manussaloke sattāhamatte kāle devatānaṃ pañcapubbanimittāni paññāyanti tañca kho puññavantānaṃyeva paññāyanti, na sabbesaṃ manussaloke puññavantānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃ viya taṃ disvā mahesakkhā devatā jānanti, na appesakkhā, manussaloke nemittakā brāhmaṇapaṇḍitādayoviya. Mahesakkhā devatā taṃ pubbanimittaṃ disvā nandavanaṃ netvā ''kālo devā''ti ādīhi yācanti. Mahāsakko tattheva nandavanuyyāne kāladīpadesakulamātaravasena pañca viloketvā cavitvā tamārammaṇaṃ katvā mahāmāyāya kucchimhi paṭisandhiṃ aggahesīti sanniṭṭhānamavagantabbaṃ.

Tattha **kāla**nti manussaloke ekūnatiṃsatime vasse vesākhapuṇṇamadivase buddho bhavissāmīti kālaṃ olokesi. **Dīpa**nti jambudīpeyeva bhavissāmi, na aññadīpesūti dīpaṃ olokesi. **Desa**nti majjhimadeseyeva, tañca kho mahābodhimaṇḍeyeva, na aññadeseti desaṃ olokesi. **Kula**nti dve kulāni khattiyakulabrāhmaṇakulavasena. Tattha yasmiṃ kāle khattiyakulaṃ loke seṭṭhabhāvena ‘‘ayameva loke aggo’’ti sammannati, tadā khattiyakuleyeva buddhā uppajjanti. Yasmiṃ pana kāle brāhmaṇakulaṃ ayameva loke aggoti, tadā brāhmaṇakuleyeva buddhā uppajjanti. Idāni pana khattiyakulameva aggoti sammannanti. Khattiyakulepi sakyarājānova loke uttamā, asambhinnakhattiyakulattā tasmā sakyarājakuleyeva bhavissāmīti kulaṃ olokesi. **Mātara**nti mama mātaraṃ dasa māsāni satta ca divasāni ṭhassati, etthantare mama mātuyā arogo bhavissatīti mātarampi olokesi. Bodhisattamātā pana pacchimavaye ṭhitā. Evaṃ yuttitopi āgamatopi bhagavato nibbānacittassa paṭasandhicittena gahitanimittameva ārammaṇaṃ hotīti veditabbaṃ.

Sabbaññujinanibbāna, cittassa gocaraṃ subhaṃ;
Viññeyyaṃ gatinimittaṃ, ganthehi avirodhato.

Dhātuparinibbānampi bodhimaṇḍeyeva bhavissati vuttañhetaṃ uparipaṇṇāsake ‘‘dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati sāsanassa hi osakkanakāle imasmiṃ tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyato nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti. Nāgabhavanatopi devalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti sāsapamattāpi dhātuyo antarā na nassissanti, sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandhā viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjissanti, tā dasasahassalokadhātuṃ pharissanti. Tato dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitvā "ajja satthā parinibbāyati ajja sāsanaṃ osakkati pacchimadassanaṃ idaṃ amhāka’’nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruññaṃ karissanti ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsave avasesā sakattabhāvena sandhāretuṃ nāsakkhiṃsu, dhātusarīrato tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati. Sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālā bhavissati dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na antaradhāyati, tāva anantaradhānameva sāsanaṃ. Parinibbānakālato paṭṭhāya yāva sāsapamattā dhātu tiṭṭhati, tāva buddhakālato pacchāti na veditabbaṃ dhātūsu hi ṭhitāsu buddhā ṭhitā va honti, tasmā etthantare aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Teneva vadāma.

Parinibbānakālato, pacchā dharanti dhātuyo;
Anibbutova sambuddho, aññabuddhassa vāritā.

Jīvamānepi sambuddhe, nibbute vā tathāgate;
Yo karoti samaṃ pūjaṃ, phalaṃ tāsa samaṃ siyā’ti.

Iti sāgarabuddhittheravicarite sīmavisodhane dhammavaṇṇanāya

Nibbānakaṇḍo tatiyo paricchedo.

4. Samasīsikaṇḍo

Idāni saṅgho ca dullabho loketi padassa vaṇṇanākkamo sampatto. Tattha saṅghoti paramatthasammutivasena duvidho hoti. Tesu paramatthasaṅgho cattāri purisayugāni, aṭṭhapurisapuggalā, cattālīsampi puggalā, aṭṭhasatampi purisapuggalāti catubbidho hoti. Tattha saṅkhepavasena sotāpattimaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yugaṃ, sakadāmimaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ, anāgāmimaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ, arahattamaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekanti cattāri purisayugāni honti. Cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhapurisapuggalā honti. Cattālīsampi puggalāti sotāpattimaggaṭṭho paṭhamajhānikādivasena pañca, tathā sakadāgāmianāgāmiarahattamaggaṭṭhāpi pañca pañcāti vīsati maggaṭṭhapuggalā, tathā phalaṭṭhāpi sotapattiphalaṭṭhādivasena pañca pañcāti vīsati phalaṭṭhāti cattālīsapuggalā honti. Ettha ca maggassa ekacittakkhaṇikattā kathaṃ vīsatimaggaṭṭhā puggalā bhaveyyunti.

Vuccatepādakajjhānasammasitajjhānapuggalajjhāsayesupi hi aññataravasena taṃ taṃ jhānasadisavitakkādiaṅgapātubhāvena cattāropi maggaṭṭhā paṭhamajjhānikādivohāraṃ labhantā paccekaṃ pañcapañcadhā vibhajiyanti, tasmā vīsati maggaṭṭhā honti. Tattha paṭhamajjhānādīsu yaṃ yaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasantassa vuṭṭhānagāminīvipassanā pavattā, taṃ pādakajjhānaṃ vuṭṭhānagāminivipassanāya padaṭṭhānabhāvato. Yaṃ yaṃ jhānaṃ sammasantassa sā pavattā, taṃ sammasitajjhānaṃ. ‘‘Aho vata me paṭhamajjhānasadiso maggo pañcaṅgiko, dutiyajjhānādīsu vā aññatarasadiso caturaṅgikādibhedo maggo bhaveyyā’’ti evaṃ yogāvacarassa uppannajjhāsayo puggalajjhāsayo nāma. Tattha yena paṭhamajjhānādīsu aññataraṃ jhānaṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya pakiṇṇakasaṅkhāre sammasitvā maggo uppādito hoti, tassa so maggo paṭhamajjhānādi taṃ taṃ pādakajjhānasadiso hoti. Sace pana vipassanāpādakaṃ kiñcijhānaṃ natthi, kevalaṃ paṭhamajjhānādīsu aññataraṃ jhānaṃ sammasitvā maggo uppādito hoti, tassa so sammasitajjhānasadiso hoti. Yadā panayaṃ kiñci jhānaṃ samāpajjitvā tato aññaṃ sammasitvā maggo uppādito hoti, tadā puggalajjhāsayavasena dvīsu aññatarasadiso hoti. Evaṃ samathayānikassa puthujjanassa ariyānaṃ vā pādakajjhānasammasitajjhānapuggalajjhāsayavasena paṭhamajjhānādīnaṃ aññatarajhānasadisassa maggaṅgikassa pavattanato puggalabhedavasena vīsati maggaṭṭhā puggalā honti, tathā phalaṭṭhāpi vīsatīti cattālīsaariyapuggalā honti. Aparampi sace pana puggalassa tathā vidho ajjhāsayo natthi, anulomavasena heṭṭhimaheṭṭhimajhānato vuṭṭhāya uparūparijhānadhamme sammasitvā uppāditamaggo pādakajjhānamanapekkhitvā sammasitajjhānasadiso hoti. Paṭilomavasena uparūparijhānato vuṭṭhāya heṭṭhimaheṭṭhimajhānadhamme sammasitvā uppāditamaggo sammasitajjhānamanapekkhitvā pādakajjhānasadiso hoti, heṭṭhimaheṭṭhimajhānato hi uparūparijhānaṃ balavataranti, aṭṭhasatampi purisapuggalāti tattha ekabījī, kolaṃkolo, sattakkhattuparamoti tayo sotāpannā. Kāmarūpārūpabhavesu adhigataphalā tayo sakadāgāminoti te sabbepi dukkhapaṭipadā dandhābhiññaṃ, dukkhapaṭipadā khippābhiññaṃ, sukhāpaṭipadā dandhābhiññaṃ, sukhāpaṭipadā khippābhiññanti catunnaṃ paṭipadānaṃ vasena catuvīsati, antarāparinibbāyī, upahaccapari nibbāyī, sasaṅkhāraparinibbāyī, asaṅkhāraparinibbāyī, uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti avihāsu pañca anāmigāno, tathā atappāsudassāsudassīsupi pañca. Akaniṭṭhesu pana uddhaṃsotavajjā antarāparinibbāyī, upahaccaparinibbāyī, sasaṅkhāraparinibbāyī, asaṅkhāraparibbāyīti cattāroti catuvīsati anāgāmino. Sukkhavipassako, samathayānikoti dve arahanto, cattāro maggaṭṭhāti catupaññāsa te sabbepi saddhādhurapaññādhurānaṃvasena dveguṇe hutvā aṭṭhasataṃ ariyapuggalā honti. Te sabbepi ‘‘aṭṭhasataṃ vā’’ti vitthāravasena uddiṭṭhā ariyapuggalā te saṅkhepato yugavasena sotāpatti maggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yugantyādinā cattārova honti. Tenevāha ratanaparitte ‘‘ye puggalā aṭṭhasataṃ pasatthā, cattāri etāni yugāni hontī’’ti ayaṃ pabhedomaggaṭṭhaphalaṭṭhesu missakavasena labbhati jhānikavipassakapabhedo pana phalaṭṭheyeva labbhati maggassa ekacittakkhatikattā maggaṭṭhesu na labbhati. Tattha sotāpattiphalaṭṭho jhānikasukkhavipassakavasena duvidho. Tesu jhāniko puggalo tasmiṃ bhave arahattappatto parinibbāyati. Appatto brahmalokagato hoti, so jhāniko nāma. Mūlaṭīkāyaṃ pana nikantiyā sati puthujjanādayo yathāladdhajjhānassa bhūmibhūte suddhāvāsavajjite yattha katthaci nibbattanti tathā kāmabhavepi kāmāvacarakammabalena ‘‘ijjhati hi bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā’’ti vuttaṃ. Anāgāmino pana kāmarāgassa sabbaso pahīnattā kāmabhavesu nikantiṃ na uppādentīti kāmalokavajjite yathāladdhassa bhūmi bhūte yattha katthaci nibbattantī’ti vuttaṃ tathā hi anāgāmisseva kāmabhave nikantiyā pahīnattā sotāpannasakadāgāmīnampi nikantiyā sati kāmabhave kāmāvacarakammabalena uppattibhāvo avāritova hotīti viññāyati tasmā ‘‘appatte brahmalokagato hoti, so jhāniko nāmāti idaṃ yebhuyyavasena vutta’’nti daṭṭhabbaṃ. Sukkhavipassako pana tividho ekabījī, kolaṃkolo, sattakkhattuparamoti. Tattha eko manussaloke vā hotu chadevaloke vā, ekapaṭisandhiko hutvā arahattaṃ patvā parinibbāyati, ayaṃ ekabījī nāma eko manussaloke ekā paṭisandhi devaloke ekāti dvepaṭisandhiko vā, evaṃ ticatupañcachaparamo hutvā arahattaṃ patvā parinibbāyati, ayaṃ kolaṃkolo nāma. Eko manussaloke sotāpanno hutvā devaloke ekā paṭisandhi tato punāgantvā manussaloke ekāti evaṃ manussadevalokamissakavasena tattha cattāri idha tīṇityādinā tattha cha, idha ekoti yāva sattapaṭisandhiko hutvā parinibbāyati, ayaṃ sattakkhattuparamo nāma. Kevalaṃ pana manussaloke yeva satta devalokeyeva vā sattāti evaṃ amisso hutvā paṭisandhiko gahetabbo apare pana ‘‘ito satta, tato satta saṃsāre vicarantī’’ti vuttattā manussalokasattapaṭisandhidevaloka sattapaṭisandhivasena sattakkhattuparamaṃ vadanti. Taṃ ayuttaṃ kasmā ‘‘kiñcāpi te honti bhusaṃpamattā, na te bhavaṃ aṭṭhamamādiyantī’’ti pāḷiyā virodhattā. Apica dvibhavaparicchinno sakadāgāmīpi dvikkhattuṃ manussalokaṃ āgato bhaveyya, tassapi tattha ekaṃ, idha ekanti vārassa labbhitabbato na panevaṃ daṭṭhabbaṃ. Sakiṃ imaṃ manussalokaṃ āgacchatīti sakadāgāmī idha patvā idha parinibbāyī, tattha patvā tattha parinibbāyī, tattha patvā idha parinibbāyī, idha patvā tattha parinibbāyīti pañcasu sakadāgāmīsu pañcamako idha adhippeto. Yadi evaṃ idha patvā idha parinibbāyīti ādayo cattāro kathaṃ sakadāgāmīnāmāti. Te sakiṃ puna āgacchatīti vacanatthena sakadāgāmī nāma. Kāmataṇhāya sabbaso pahīnattā imaṃ kāmadhātuṃ anāgacchatīti anāgāmī, niccaṃ brahmalokeyeva paṭisandhi vasena āgacchatīti adhippāyo. Jhānikassa evaṃ hotu, sukkhavipassakassa kathanti sopi jhānikova hutvā gacchati tassa hi maggantare sīhabyagghādīhi hatassāpi lakkhaṇattayaṃ āropetvā jhāniko hutvāva maraṇaṃ hoti ayaṃ pana rūpārūpabhavena ekakkhattuparamo nāma. Sattakkhattuparamādayo ariyā rūpārūpalokesu anekakkhattupaṭisandhikāpi brahmalokasāmaññena ekapaṭisandhikā nāma honti. Arahā pana pāpakaraṇe rahābhāvā dakkhiṇaṃ arahattā puna bhavā bhinibbattiyārahābhāvātyādinā vacanatthena arahā nāma. Sopi tividho jhānika sukkhavipassaka samasīsīvasena. Tattha jhāniko maggeneva āgato, so paṭisambhidāppatto nāma. Aparopi puthujjanasekkhasantāne jhāniko hutvā jhānaṃ pādakaṃ katvā maggaṃ uppādeti, sopi jhānikova. Sukkhavipassako pana kilesakkhayamattameva maggena saha anāgatajhānaṃ nāma natthi, taṃ pacchā parihāyatītipi vadanti. Samasīsī pana tividho hoti iriyāpathasamasīsī, rogasamasīsī, jīvitasamasīsīti. Tattha yo ṭhānādīsu iriyāpathesu yeneva iriyapathena samannāgato hutvā vipassanaṃ ārabhati, teneva iriyāpathena arahattaṃ patvā parinibbāyati ayaṃ iriyāpathasamasīsī nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antoroge eva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāyati ayaṃ rogasamasīsi nāma. Yo pana terasasu sīsesu kilesasīsaṃ avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati, pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati, ayaṃ jīvitasamasīsīnāma. Tattha terasa sīsāni katamāni terasa sīsāni. Palibodhasīsaṃ, taṇhābandhanasīsaṃ, mānaparāmāsasīsaṃ, diṭṭhivikkhepasīsaṃ, uddhaccakilesasīsaṃ, avijjāadhimokkhasīsaṃ, saddhāpaggahasīsaṃ, vīriyaupaṭṭhānasīsaṃ, satiavikkhepasīsaṃ, samādhidassanasīsaṃ, paññāpavattisīsaṃ, jīvitindriyagocarasīsaṃ, vimokkhasaṅkhārasīsanti. Ettha ca avijjā pariyādāyakaṃ maggacittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ sakkoti, jīvitapariyādāyakaṃ cuticittaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, avijjā pariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ, jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ. Kathaṃ panidaṃ sīsaṃ samaṃ hotīti. Vārasamatāya, yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, sotāpattimagge maggaphalanibbānapahīnasesakilesapaccavekkhaṇāvasena pañca paccavekkhaṇāni, tathā sakadāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge sesakilesābhāvā cattārīti ekūnavīsatime paccavekkhaṇañāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyato imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsa pariyādānampi samaṃ hoti nāma. Arahattamagge ca pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ pavattito vuṭṭhahanto maggo cutito uddhaṃ appavattikaraṇavasena yadipi pariyādiyati. Yāva pana cuti, tāva pavattisabhāvato pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati nāma. Kilesapariyādānena maggacittena attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārāva paripuṇṇā. Paripuṇṇavasena pahīnakilese paccavekkhaṇato kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahanti, teneva kilesasīsaṃ avijjāpariyādānañca pavattisīsaṃ jīvitindriyapariyādānañca samaṃ katvā imāya vārasamatāya kilesapariyādānaṃ jīvitapariyādānānaṃ apubbacarimatā veditabbāti vuttaṃ. Saṃyuttaṭhakathāyaṃ pana yassa puggalassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañca, ayaṃti puggalo samasīsī. Ettha ca pavattisīsaṃ kilesasīsanti dve sīsāni. Tattha pavattisīsaṃ nāma jīvitindriyaṃ. Kilesasīsaṃ nāma avijjā. Tesu jīvitindriyaṃ cuticittaṃ khepeti. Avijjaṃ maggacittaṃ. Dvinnaṃ cittānaṃ ekato uppādo natthi. Maggānantaraṃ pana phalaṃ, phalānantaraṃ bhavaṅgaṃ, bhavaṅgato vuṭṭhāya paccavekkhaṇaṃ paripuṇṇaṃ hoti, taṃ aparipuṇṇaṃ vāti. Tikhiṇena asinā sīse chindantepi hi eko vā dve vā paccavekkhaṇavārā avassaṃ uppajjantiyeva, cittānaṃ pana lahuparivattitāya āsavakkhayo ca jīvitapariyādānañca ekakkhaṇe viya sañjāyatī’ti vuttaṃ. Taṭṭīkāyañca ‘‘dvinnaṃ cittānanti cuticittamaggacittānaṃ. Tanti paccayavekallaṃ. Paripuṇṇaṃ javanacittānaṃ sattakkhattuṃ pavattiyā. Aparipuṇṇaṃ pañcakkhattuṃ pavattiyā. Kiñcāpi eko vā dve vā ti vuttaṃ, taṃ pana vacana siliṭṭhavasena vuttaṃ. Yāva ekaṃ vā dve vā tadārammaṇacittānīti heṭṭhimantena dve pavattantīti vadantī’’ti vuttaṃ. Ettha ca ‘‘paripuṇṇaṃ javanacittānaṃ sattakkhattuṃ pavattiyā, aparipuṇṇaṃ pañchakkhattuṃ pavattiyā’’ti iminā aṭṭhakathāṭīkāvacanena samasīsīnaṃ paccavekkhaṇāvasena maraṇāsannavīthiyaṃ paripuṇṇavasena sattakkhattuṃ, aparipuṇṇavasena pañcakkhattuṃ kriyajavanāni javantīti sanniṭṭhānametthāva gantabbaṃ. ‘‘Asammūḷho kālaṃ karotī’’ti vuttattā ca viññāyati sattakkhattuṃ paripuṇṇavasena maraṇāsannakāle javanapavatti. Evañca sati ‘‘mandappavattiyaṃ pana maraṇakālādīsu pañcavāramevā’’ti ettha ‘‘mandappavattiya’’nti visesanaṃ sātthakaṃ siyā. ‘‘Pañcavāramevā’’ti ettha evakārena mandappavattikāle chasattakkhattuṃ nivatteti. Asammūḷhakāle pana chasattakkhattumpi anujānāti. Kāmāvacarajavanānañca aniyataparimāṇā balavakālepi parisampuṇṇabhāvā tathā hi ‘‘kāmāvacarajavanānibalavakāle sattakkhattuṃ chakkhattuṃ vā, mandappavattiyaṃ pana maraṇakālādīsu pañcavārameva. Bhagavato yamakapāṭihāriyakālādīsu lahukappavattiyaṃ cattāri pañcavā paccavekkhaṇajavanacittāni bhavantī’’ti aniyamitappamāṇavasena uppattibhāvo āgato imasmiṃ samasīsiniddesavārepi maraṇāsannavīthicittassa visuṃ alabbhanato paccavekkhaṇanteyeva bhavaṅgacittena parinibbānato paripuṇṇavasena satta javanacittāni pāṭikaṅkhitabbānīti amhākaṃ khanti vīmaṃsitvā gahetabbo ito yuttataro vā pakāro labbhamāno gavesitabbo. Evaṃ paramatthasaṅghavasena cattāri purisayugāni, aṭṭha purisapuggalā, cattālīsampipuggalā aṭṭhasatampi purisapuggalāti sabbaṃ samodhānetvā imasmiṃ loke saṅghopi dullabhoti veditabbo tathā hi ariyapuggalā atidullabhāva sāsanassa vijjamānakālepi idāni sotāpannassāpi avijjamānato ayaṃ paramatthasaṅghavicāraṇā. Sammutisaṅgho pana ñatticatutthena upasampanno puthujjanasaṅghova, sopi dullabhoyeva. Kasmā buddhuppādakāleyeva labbhanato tathā hi anuppanne buddhe paccekabuddhānaṃ satasahassādigaṇane uppajjamānepi tesaṃ santike upasampadābhāvassa alabbhamānato paccekabuddhānañhi santike pabbajitānaṃ kulaputtānaṃ saraṇagamanakammaṭṭhānassāpi dātuṃ asakkuṇeyyattā. Paccekabuddhā ca nāma mūgassa supinadassanaṃ viya attanā paṭiladdhasaccadhamme paresaṃ ācikkhituṃ na sakkonti, tasmā te pabbājetvā kammaṭṭhāne niyojetuṃ asamatthā ‘‘evaṃ te nivāsetabbaṃ, evaṃ te pārupitabba’’nti ādinānayena abhisamācārikameva sikkhāpesuṃ tasmā buddhuppādakāleyeva sammutisaṅgho labbhati. Apica na te dullabhāyeva honti, atha kho tasmiṃ uddissa appamattakassāpi katākārassa asaṅkhyeyyaphalāpi honti vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘bhavissanti kho panānanda anāgatamaddhānaṃ gotrabhuno kāsāvakaṇṭhā dussīlā pāpadhammā tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassanti, tadā pāhaṃ ānanda saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ vadāmi na tvevāhaṃ ānanda kenaci pariyāyena saṅghagatā dakkhiṇā pāṭipuggalikaṃ dakkhiṇaṃ mahapphalanti vadāmī’’ti. Tathā hi uparipaṇṇāsake dakkhiṇavibhaṅgavaṇṇanāyaṃ ‘‘kāsāvakaṇṭhānaṃ saṅghe dinne dakkhiṇāpi guṇāsaṅkhyāya asaṅkhyeyyā’’ti vuttaṃ. Saṅghagatadakkhiṇā hi saṅghe cittīkāraṃ kātuṃ sakkontassa hoti. Saṅghe pana cittīkāro dukkaro yo hi ‘‘saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmī’’ti deyyadhammaṃ paṭiyādetvā vihāraṃ gantvā bhante saṅghaṃ uddissa ekaṃ theraṃ dethā’ti vadati, atha saṅghato sāmaṇeraṃ labhitvā ‘‘sāmaṇero me laddho’’ti aññathattaṃ āpajjati, tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hoti. Mahātheraṃ labhitvā pi ‘‘mahāthero me laddho’’ti somanassaṃ uppādentassāpi na hotiyeva. Tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hoti. Yo pana sāmaṇeraṃ upasampannaṃ vā daharaṃ vā theraṃ vā bālaṃ vā paṇḍitaṃ vā yaṃkiñci saṅghato labhitvā nibbematiko hutvā ‘‘saṅghassa dammī’’ti saṅghe cittīkāraṃ kātuṃ sakkoti, tassa dakkhiṇā saṅghagatā nāma hoti. Parasamuddavāsino kira evaṃ karonti tattha hi eko vihārassāmikuṭumbiko ‘‘saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmī’’ti saṅghato uddisitvā ‘‘ekaṃ bhikkhuṃ dethā’’ti yācitvā so ekaṃ dussīlabhikkhuṃ labhitvā nisīdanaṭṭhānaṃ opuñjāpetvā āsanaṃ paññapetvā upari vitānaṃ bandhitvā gandhadhūmapupphehi pūjetvā pāde dhovitvā makkhetvā buddhassa nipaccakāraṃ karonto viya saṅghe cittīkārena deyyadhammaṃ adāsi so bhikkhu pacchābhattaṃ vihāraṃ jagganatthāya ‘‘kudālakaṃ dethā’’ti gharadvāraṃ āgato upāsako nisinnova kudālaṃ pādena khipitvā ‘‘gaṇhā’’ti adāsi tamenaṃ manussā āhaṃsu ‘‘tumhehi pātova etassa katasakkāro vattuṃ na sakkā, idāni apacayamattakampi natthi, kiṃ nāmeta’’nti. Upāsako ‘‘saṅghassa so ayyo cittīkāro, na etassā’’ti āha. Kāsāvakaṇṭhasaṅghadinnadakkhiṇaṃ pana ko sodheti, sāriputtamoggalānādayo asītimahātherā sodhenti api ca therā ciraparinibbutā, there ādiṃ katvā yāvajjatanā dharamānakhīṇāsavā sodhentiyeva, tathā hi dāyakato paṭiggāhatopi mahapphalaṃ hoti dānaṃ. Dāyakato vessantarajātakaṃ kathetabbaṃ vessantaro hi dussīlassa jūjakābrāhmaṇassa nayanasadise dve jālīkaṇhājine putte datvā pathaviṃ kampesi. Sabbaññutaññāṇaṃ ārabbha pavattacetanāya mahantabhāvena pathaviṃ kampesi. Evaṃ dāyakatopi mahapphalaṃ hoti. Paṭiggāhakato pana sāriputtatherassa dinnacoraghātakavatthu kathetabbaṃ coraghātako nāma hi sāvatthiyaṃ eko janapadapuriso pañcavīsati vassāni coraghātakakammaṃ katvā mahallakakālepi tiṃsa vassāni nāsikavāteneva kaṇṇanāsādīni chinditvā coraghātakakammaṃ karontasseva pañcapaññāsa vassāni vītivattāni. So maraṇa mañce nipannova attano kammabalena mahāniraye nibbatto viya mahāsaddaṃ katvā dukkhito hoti, tassa saddena bhītā manussā ubhato passe gehaṃ chaḍḍetvā palāyiṃsu. Tadā sāriputtathero dibbacakkhu nā lokaṃ volokento taṃ disvā tassa anukampaṃ paṭicca tassa gehadvāre aṭṭhāsi. So kujjhitvā tikkhattuṃ nāsikavātena vissajjamānopi vissajjituṃ asakkonto ativirocamānaṃ theraṃ disvā ativiya pasīditvā attano atthāya sampāditaṃ pāyāsaṃ adāsi. Theropi maṅgalaṃ vaḍḍhetvā pakkami. Coraghātako therassa dinnadānaṃ anussaritvā sagge nibbatti, evaṃ paṭiggāhakatopi mahapphalaṃ hoti. Ubhayatopi mahapphalaṃ, anāthapiṇḍikavisākhādayo buddhappamukhassa dinnadānaṃ veditabbaṃ.

Vuttañhetaṃ bhagavatā.

‘‘Tathāgate ca sambuddhe, athavā tassa sāvake;
Natthi citte pasannamhi, appakā nāma dakkhiṇā.

Evaṃ acintiyā buddhā, buddhadhammā acintiyā;
Acintiye pasannānaṃ, vipāko hoti acintiyo’’ti.

Evaṃ ubhayavasena mahapphalabhāvo veditabbo. Dāyakatopi paṭiggāhakatopi nipphalameva. Seyyathāpi makkhaligosālachasatthārādīnaṃ attano upāsakamicchādiṭṭhīhi pūjāvisesā vuttañhetaṃ bhagavatā.

‘‘Māse māse kusaggena, bālo bhuñjeyya bhojanaṃ;
Na so saṅkhatadhammānaṃ, kalaṃ nāgghati soḷasi’’nti.

Tenevāha bhagavā cattārimāni ānanda dakkhiṇavisuddhiyo’’ti. Imāni tīṇi buddhadhammasaṅgharatanāni sādhūnaṃ ratijananatthena ratanāni nāma.

Vuttañhetaṃ.

‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī’’ti.

Ratanañca nāma duvidhaṃ saviññāṇakāviññāṇakavasena. Tattha aviññāṇakaṃ cakkaratanaṃ, maṇiratanaṃ yaṃ vā panaññampi anindriyabaddhasuvaṇṇarajatādi. Saviññāṇakaṃ hatthiassaratanādipariṇāyakaratanapariyosānaṃ, yaṃ vā panaññampi indriyabaddhaṃ. Evaṃ duvidhe cettha saviññāṇakaratanaṃ aggamakkhāyati, kasmā yasmā aviññāṇakaṃ suvaṇṇarajatamaṇimuttādiratanaṃ saviññāṇakānaṃ hattiratanādīnaṃ alaṅkāratthāya upanīyati. Saviññāṇakaratanampi duvidhaṃ tiracchānagataratanaṃ manussaratanañca. Tattha manussaratanaṃ aggamakkhāyati. Kasmā yasmā tiracchānagataratanaṃ manussaratanassa opavayhaṃ hoti. Manussaratanampi duvidhaṃ itthiratanaṃ purisaratanañca. Tattha purisaratanaṃ aggamakkhāyati. Kasmā yasmā itthiratanaṃ purisaratanassa paricārikattaṃ āpajjati. Purisaratanampi duvidhaṃ agārikaratanaṃ anagārikaratanañca tattha anagārikaratanaṃ aggamakkhāyati. Kasmā yasmā agārikaratanesu aggo cakkavattīpi sīlādiguṇayuttaṃ anagārikaratanaṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā upaṭṭhahitvā payirupāsitvā dibbamānussikā sampattiyo pāpuṇitvā ante nibbānasampattiṃ pāpuṇāti. Anagārikaratanampi duvidhaṃ ariyaputhujjanavasena. Ariyaratanampi duvidhaṃ sekkhāsekkhavasena. Asekkharatanampi duvidhaṃ sukkhavipassakasamathayānikavasena. Samathayānikaratanampi duvidhaṃ sāvakapāramippattamapattañca. Tattha sāvakapāramippattaṃ aggamakkhāyati. Kasmā guṇamahattatāya. Sāvakapāramippattaratanatopi paccekabuddharatanaṃ aggamakkhāyati. Kasmā guṇamahattatāya. Sāriputtamoggalānasadisāpi hi anekasatā sāvakā paccekabuddhassa guṇānaṃ satabhāgampi na upanenti. Paccekabuddhato sambuddharatanaṃ aggamakkhāyati. Kasmā guṇamahattatāya sakalampi jambudīpaṃ pallaṅke na pallaṅkaṃ ghaṭṭento nisinnā paccekasambuddhā ekassa guṇānaṃ neva saṅkhyaṃ kalaṃ gaṇanabhāgaṃ upanenti, vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘yāvatā bhikkhave sattā apadā vā…pe… tathāgato tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti ādi. Evaṃ ‘‘buddho ca dullabho loke, saddhammasavanampi ca, saṅgho ca dullabho loke’’ti imesaṃ tiṇṇaṃ padānaṃ atthuddhāravasena sabbaso attho vuttoyeva hoti.

Iti sāgarabuddhittheraviracite sīmavisodhane saṅghavaṇṇanāya

Samasīsikaṇḍo catuttho paricchedo.

Pakiṇṇakakaṇḍo

Idāni sappurisāti dullabhāti imassa saṃvaṇṇanākkamo sampatto tathā hi loke sappurisāpi atidullabhāyeva. Sappurisāti kalyāṇaguṇasampannā uttamapurisā. Te nissāya jātidhammā sattā jātiyā, maraṇadhammā sattā maraṇato muccanti vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘mamañhi ānanda kalyāṇamittaṃ āgamma jātiyā parimuccanti, jarādhammā sattā jarāya muccantī’’ti ādi vacanato pana sammāsambuddhoyeva sabbākārasampanno kalyāṇamitto nāma. Taṃ alabhantena sāriputtamoggalānādayo ariyapuggalā vā. Tepi alabhantena ekantajahitaṃ sivaṭṭhikaṃ kalyāṇamittaṃ labhitabbaṃ, vuttañhetaṃ porāṇehi.

‘‘Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā, nocāṭhāne niyojaye’’ti.

Evamādiguṇasamannāgato vaḍḍhipakkhe ṭhitapaṇḍitapuggalo loke dullabhova. Katamo paṇḍitapuggalo buddhapaccekabuddhā asīti ca mahāsāvakā aññe ca tathāgatassa sāvakā sunettamahāgovindavidhurasarabhaṅgamahosadhasutasomanimirājaayogharakumāraka akattipaṇḍitādayo ca paṇḍitāti veditabbā. Te bhaye viya rakkhā, andhakāre viya padīpā, khuppipāsādidukkhābhibhave viya annapānādipaṭilābho, attano vacanakarānaṃ sabbabhayaupaddavūpasaggaviddhaṃsanasamatthā honti tathā hi tathāgataṃ āgamma asaṅkhyeyyā aparimāṇā devamanussā āsavakkhayaṃ pattā brahmaloke patiṭṭhitā, devaloke uppannā. Sāriputtatthere cittaṃ pasādetvā catūhi ca paccayehi theraṃ upaṭṭhahitvā asīti kusalahassāni sagge nibbattāni, tathā mahāmoggalānamahākassapapabhuti sunettassa satthuno sāvakā appekacce brahmaloke upapajjiṃsu, appekacce paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ…pe… appekacce gahapatimahāsālakulānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, vuttañhetaṃ ‘‘natthi bhikkhave paṇḍitato bhayaṃ, natthi paṇḍitato upaddavo, natthi paṇḍitato upasaggo’’ti. Apica taggaramālādigandhabhaṇḍasadiso paṇḍito, taggaramālādigandhabhaṇḍapaliveṭhanapattasadiso tadupasevī vuttañhetaṃ nāradajātake.

‘‘Taggarañca palāsena, yo naro upanayhati;
Pattāpi surabhi vāyanti, evaṃ dhīrūpasevanā’’ti.

Akittipaṇḍito sakkena devānamindena vare diyyamāne evamāha

‘‘Dhīraṃ passe suṇe dhīraṃ, dhīrena saha saṃvase;
Dhīrenā’lāpasallāpaṃ, taṃ kare tañca rocaye.

Kiṃ nu te akaraṃ dhīro, vada kassapa kāraṇaṃ;
Kena kassapa dhīrassa, dassanaṃ abhikaṅkhasi.

Nayaṃ nayati medhāvī, adurāyaṃ na yuñjati;
Sanaro seyyaso hoti, sammā vutto na kuppati;
Vinayaṃ so pajānāti, sādhu tena samāgamo’’ti.

Apica tepi sappurise saṅgamma assutapubbampi ubhayalokahitāvahaṃ vācaṃ suyyateva, vuttampi cetaṃ.

‘‘Subhāsitaṃ uttamamāhu santo, dhammaṃ bhaṇe nādhammaṃ taṃ dutiyaṃ;
Piyaṃ bhaṇe nāppiyaṃ taṃ tatiyaṃ, saccaṃ bhaṇe nālīkaṃ taṃ catuttha’’nti ca.

‘‘Yaṃ buddho bhāsati vācaṃ, khemaṃ nibbānapattiyā;
Dukkhassantakiriyāya, sā ve vācānamuttamā’’ti.

Sappurisūpanissayasevanapaccayāyeva dānādikusalasamāyogena apāyadukkhato muccanti vuttañhetaṃ ‘‘apica nerayikādidukkhaparittāṇato puññāni eva pāṇīnaṃ bahūpakārāni, yato tesampi upakārānussaraṇatā kataññutā sappurisehi pasaṃsanīyādinānappakāravisesādhigamahetūca honti vuttañhetaṃ bhagavatā, ‘‘dve me bhikkhave puggalā dullabhā lokasmiṃ, katame dve, yo ca pubbakārī, yo ca kataññu katavedī’’ti. Apica vidhuramahosadhajātakādikālepi idhalokaparalokasampattiatthameva attano vacanakare sammā yojenti. Anākulakammantādhiṭṭhānena kālaññutāya patirūpakāritāya analasatāya uṭṭhānavīriyasamatāya abyasaniyatāca kālānatikkamanaappatirūpakaraṇaakaraṇasithilakaraṇāhi akusalādīhi rahitakasigorakkhavāṇijjādayo kammantā, ete attano vā puttadārassa vā dāsakammakarānaṃ vā byattatāya evaṃ payojitā diṭṭheva dhamme dhanadhaññavitti paṭilābhahetū honti, vuttañhetaṃ bhagavatā.

Patirūpakārīri dhuravā, uṭṭhānatā vindate dhananti ca;
Na divā soppasīle, rattiṃ uṭṭhānadassinā;
Niccappamattena soṇḍena, sakkā āvasituṃ gharaṃ.

Atīsitaṃ atiuṇhaṃ, atisāramidaṃ ahu;
Iti vissaṭṭhakammante, atthā accenti māṇave.

Yo ca sītañca uṇhañca; Tiṇāni yo na maññati;
Sappurisakiccāni, so sukhaṃ na vihāyatī’’ti ca.

Bhoge saṃharamānassa, parasseva irayato;
Bhogā sannicayaṃ yanti, vammikovūpacīyatīti.

Evamādippabhedā sappurisā loke atidullabhāva. Tabbigamena duppurisā bālajanā agavesantopi labbhanteva te bālā attānaṃ sevamāne parajane saṃsāradukkheyeva osīdenti bhavato vuṭṭhānaṃ na denti tathā hi pūraṇakassapādayo chasatthārā devadattakokālika-modakatissa khaṇḍadeviyāputtasamuddadattaciñcamāṇavikādayo atītakāle ca dīghadukkhassa lābhāti ime aññe ca evarūpā sattā bālā aggipadittamiva agāraṃ attanā duggahitena attānañca attano vacanakārake ca vināsenti tathā hi devadattamāgamma rājā ajātasattu-kokālikādayo tadaññepi puggalā apāye nibbattanti. Rājā ajātasattu sāmaññaphalasuttantasavanakāle yadi pitaraṃ aghāteyya, sotāpanno bhaveyya pitaraṃ ghātitattā maggaphalampi appatvā lohakumbhiyaṃ saṭṭhivassasahassāni paccitvā muccissati anāgatepi paccekabuddho bhavissati. Kokālikopi sāriputtamoggalānatthere anapacāyitvā mahāniraye padumagaṇanāya paccanokāse nirayapadese padumaniraye…pe… padumaṃ kho pana aññataro bhikkhu nirayaṃ kokāliko bhikkhu upapanno sāriputtamoggalānesu cittaṃ āghātetvā’’ti āha. Tattha aññataro bhikkhūti nāmagottena apākaṭaṃ ‘‘kiṃ va dīghaṃ nukho bhante padume niraye āyuppamāṇa’’nti pañhaṃ pucchitvā nisinnaṃ ekaṃ bhikkhuṃ evamāha ‘‘dīghaṃ kho bhikkhu niraye āyuppamāṇaṃ, taṃ na sukaraṃ saṅkhātuṃ ettakāni vassānīti vā ettakāni vassasatānīti vā ettakāni vassasahassānīti vā ettakāni vassasatasahassānī’’ti vā sakkā pana bhante upamaṃ kātunti. ‘‘Sakkā bhikkhū’’ti bhagavā avoca. Seyyathāpi bhikkhu vīsatikhāriko kosalako tilavāho hoti, tato puriso vassasatassa vassasahassassa accayena ekamekaṃ tilaṃ uddhareyya, khippataraṃ kho so bhikkhu vīsatikhāriko kosalako tilavāho iminā upakkamena parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, na tveva eko abbudo nirayo. Seyyathāpi bhikkhu vīsa abbudo nirayo, evameko nirabbudo nirayo’’ti ādi. Vīsatikhāriko ti māgadhikena patthena cattāro patthā kosalaraṭṭhe eko pattho hoti. Tena patthena cattāro patthā āḷhakaṃ. Cattāri āḷhakāni doṇaṃ. Catudoṇā mānikā. Catumānikā khārī. Tāyakhāriyā vīsatikhāriko tilavāho. Tilavāhoti tilasakaṭaṃ. Abbudo nirayoti abbudo nāma eko paccekanirayo natthi, avīcimhi eva pana abbudagaṇanāya paccanokāso ‘‘abbudo nirayo’’ti vutto. Esa nayo nirabbudādīsupi. Tattha vassagaṇanāpi evaṃ veditabbā yathāha ‘‘sataṃsatasahassāni koṭi hoti evaṃ sataṃsahassakoṭiyo pakoṭi nāma. Sataṃsatasahassapakoṭiyo koṭipakoṭi nāma. Sataṃ satasahassakoṭipakoṭiyo nahutaṃ. Sataṃsatasahassanahutāni ninnahutaṃ. Sataṃsatasahassaninnahutāni eko abbudo. Tato vīsatiguṇo nirabbudo. Esa nayo sabbattha ayañca gaṇanā aparicitānaṃ dukkarā’’ti vuttaṃ taṃ na sukaraṃ saṅkhātu’nti keci pana tattha paridevanānattenapi kammakaraṇanānattenapi imāni nāmāni laddhānīti vadanti. Aparepi vānakāraṇehīti ṭīkānetti. Yathā ca dīghavidassaāghātā ca buddhantaraṃ saṭṭhiyojanamattena attabhāvena uttāno patito mahāniraye paccati yathā ca, tassa diṭṭhiabhirucitāni pañca kulasatāni tasseva sahabyataṃ uppannāni mahāniraye paccanti. Vuttañcetaṃ bhagavatā ‘‘seyyathāpi bhikkhave naḷāgāraṃ vā tiṇāgāraṃ vā aggiphuṭṭho kūṭāgārāni dahati ullittāvalittāni nivātāni phusitaggaḷāni pihita vātapānāni evameva kho bhikkhave yānikānici bhayāni uppajjanti, sabbāni bālato uppajjanti, no paṇḍitato yekeci upaddavā uppajjanti, no paṇḍitato, yekeci upasaggā…pe… no paṇḍitato. Iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo appaṭibhayo paṇḍito saupaddavo bālo anupaddavo paṇḍito, saupasaggo bālo anupasaggo paṇḍitoti. Api ca pūtimacchasadiso bālo, pūtimacchabaddhapatta putisadiso hoti tadupasevī. Chaḍḍanīyataṃ jigucchanīyatañca āpajjati viññūnaṃ vuttampi cetaṃ nāradajātake.

‘‘Pūtimacchaṃ kusaggena, yo naro upanayhati;
Kusāpi pūti vāyanti, evaṃ bālūpasevanā’’ti.

Akattipaṇḍitocāpi sakkena devānamindena vare diyyamāne evamāha

‘‘Bālaṃ na passe na suṇe, na ca bālena saṃvase;
Bālenā’llāpasallāpaṃ, na kare na ca rocaye.

Kiṃnu te akaraṃ bālo, vada kassapa kāraṇaṃ;
Kena kassapa bālassa, dassanaṃ nābhikaṅkhasi.

Anayaṃ nayati dummedho, adhurāyaṃ niyuñjati;
Dunnayo seyyaso hoti, sammā vutto pakuppati;
Vinayaṃ so na jānāti, sādhu tassa adassana’’nti.

Evaṃ bāladujjanasaṃsaggavaseneva sabbāni bhayupaddavāni uppajjanti, no paṇḍitasevanavasenātisabbaso sappurisā atidullabhāva.

Idāni.

‘‘Dullabhañca manussattaṃ, buddhuppādo ca dullabho;
Dullabhā khaṇasampatti, saddhammo paramadullabho’’ti.

Imissā gāthāya vaṇṇanākkamo sampatto. Tattha **dullabhañca manussatta**nti manussabhāvopi dullabhoyeva manussassa dullabhabhāvo kāṇakacchapopamādīhi veditabbo eko kira kassako gaṅgātīre tīṇi saṃvaccharāni kasitvā kiñcimattampi alabhitvā naṅgalaphālaṃ dvedhā bhinditvā gaṅgāyaṃ khipi tena gaṅgānadiyā vāhena eko uddhaṃ eko heṭṭhāti evaṃ dve naṅgalaphālakā gaṅgāyaṃ vuyhantā cirena eko uddhaṃ eko heṭṭhāti dve ekato hutvā pākatikā yujjanti tasmiṃ khaṇe vassasatavassasahassaccayena ekavāraṃ ummujjamāno kāṇakacchapo ummujjamānakkhaṇe tassa gīvā dvinnaṃ naṅgalaphālānamantare hoti ayaṃ kālo dullabhova evameva manussattabhāvopi dullabhoyeva tathāhi manussattabhāvaṃ alabhitvāva nirayapetaasurakāyatiracchānabhūmīsuyeva saṃsaritvā sīsampi ukkhipituṃ alabhantā ekabuddhantarā dve buddhantarā tayo buddhantarā cattāro buddhantarā ekāsaṅkhyeyyavasena niraye paccanakasattānaṃ gaṇanapathaṃ vītivattā, tathā petaasurakāyatiracchānabhūmīsupi atikhuddakena attabhāvena tilabījasāsapabījassa catupañcachasattaaṭṭhakalabhāgamatteneva aṅguliyā patiṭṭhitaṭṭhānamatteyeva bhūmipadese nisinnānaṃ atikhuddakasattānaṃ gaṇanapathampi vītivattā te hi gaṇituṃ iddhimantapuggale ṭhapetvā añño ko nāma sakkhissati tehi mohandhabhāvena kaṇhasukkapakkhampi ajānantā anekesu buddhasatesu vā buddhasahassesu vā uppajjamānesupi buddhotisaddaṃ asutvā vītivattā, evaṃ manussattabhāvopi dullabhoyeva. Manussattabhāve labhamānepi buddhuppādakālo atidullabhova. Buddhuppādakālepi sammādiṭṭhi hutvā kusalūpapattisaṅkhātā khaṇasampatti dullabhāva, saddhammadesakassāpi dullabhattā, tasmimpi sati aṅgavikalabhāvena saddhammasavanassāpi dullabhattāti evamādippabhedā manussattabhāvādikā khaṇasampattiyo dullabhāti veditabbā. **Dullabhā khaṇasampattī**ti kusalūpapattisaṅkhātā khaṇasampatti dullabhāyeva tathā hi paccantavisaya arūpaasaññasattatiracchānapetanerayikakāle vā majjhimadesepi cakkhādiaṅgavikalevā paripuṇṇaaṅgabhāvepi micchādiṭṭhibhūtā vā kusalūpapattisaṅkhātā khaṇā na honti paccantavisaye hi pavattā janā pāṇātipātādidasaakusalakammapatheyeva ramanti abhiramanti, caṇḍasabhāvā ca te honti, ratanattayaguṇampi na jānanti. Arūpinopi puggalā paratoghosavirahitattā sotāpattimaggapaṭilābhopi tesaṃ natthi, buddhadassanādīnipi na labhanti.

Asaññasattatiracchānapetanerayikakālesu pana pageva pūritapāramīnaṃ sattānaṃ pavattanampi abbohārikaṃ, sammādiṭṭhikule jāyamānāpi cakkhuvikalena buddhasaṅgharatanānaṃ adassanaṃ, sotavikalena dhammasavanatopi hāyati eḷamūgādibhāvena kusalasamādānā na honti. Aṅgasampannepi micchādiṭṭhibhāvena dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanabyāmappabhāparikkhittaṃ sabbajanānaṃ nayanarasāyatanabhūtaṃ sabbaññubuddhampi disvā pasādasommena cakkhunā oloketabbampi na maññanti manopadosavaseneva yugaggāhā hutvā yamakapāṭihāriyakālādīsu anekepi micchādiṭṭhino mahāniraye uppajjanti. Evaṃ kusalūpapattikhaṇasampattipi dullabhāyeva.

‘‘Dullabhañca manussattaṃ, buddhuppādo ca dullabho;
Dullabhā khaṇasampatti, saddhammo paramadullabho’’ti.

Imissā gāthāya attho vuttoyeva.

Iti sāgarabuddhittheraviracite sīmavisodhane

Pakiṇṇakakaṇḍo nāma pañcamo paricchedo.

Evaṃ satthuparinibbānato vassasataccayena patiṭṭhite isinā kāritattā’ isinagara’nti laddhanāme dvattapādibhūpālānaṃ nivāsaṭṭhānabhūte sīrikhettanagare erāvatiyā nadiyā pārimatīrabhūte pabbatasānumhi patiṭṭhitassa kañcanavaramahāthūpassa dāyakassa satvivamahādhammarañño kāle sāsanassa dvisahassasatādhikaekatiṃsatime vasse sāsane paṭiladdhasaddhānaṃ kulaputtānaṃ mahājānikaraṇavasena vimativinodaniyā vuttavacanaṃ saddayuttiatthayuttivasena sādhukaṃ avicinitvā nadiyā udakukkhepaṃ akatvā upasampadā kammassa kāritattā sāsane parājayamāpanne kulaputte upārambhakaraṇavasena sīmavipattihārako sīmasampattippakāsako gantho pavattati.

Ettāvatā ca sirikhettanagaragocaragāmena satvivamahādhammarājagurubhūtena mahāveyyākaraṇena tipiṭakadharena’saddhammakovido’ti pākaṭa nāmadheyyena mahātherena upajjhāyo hutvā paññādhipatīnaṃ nivāsabhūte pacchimajinacakkasāsanavare vāsigaṇācariyena gaṇavācakena vinayadharena mahāsāminā ca, rājagurunā tipiṭakanāgattherena ca ācariyo hutvā vejjakammajaṅghapesanakammādivasena anesanaṃ pahāya sammā ājīvena visuddhājīvehi saṅghagaṇehi kārakasaṅghā hutvā sirikhettanagarassa dakkhiṇadisābhāge dīghapabbatasānumhi erāvatiyā nadiyā tīre vālikapuḷine sīmāpekkhāya saha udakukkhepaṃ katvā pavattāya udakukkhepasīmāya dasadhā byañjanavipattiṃ akatvā ṭhānārahena ñatticatutthena kammena upasampadāya vīsativassena **sāgarabuddhī**ti garūhi gahitanāmadheyyena bhikkhunā racito sāsanavipattihārako sīmavisodhanī nāma gantho samatto.

Ettāvatā vibhattā hi, sappabhedappavattikā;
Sīmavisodhanīhesā, nipuṇā sādhucintitā.

Sirikhettāti paññāte, pure aparanāmake;
Dakkhiṇeyyadisābhāge, uccanena katālaye.

Vasanto bhikkhu nāmena, sāgarabuddhīti vissuto;
Puṇṇe vīsativassamhi, ganthoyaṃ sādhucintito.

Mayāyaṃ racito gantho, niṭṭhappatto anākulo;
Evaṃ pāṇinaṃ sabbe, sīghaṃ sijjhantu saṅkappā.

Yāva buddhotināmampi lokajeṭṭhassa tādino;
Tāva tiṭṭhatu yaṃ gantho, sāsane hārayaṃ tamaṃ.

Uddhaṃ yāva bhavaggā ca, adho yāva avīcito;
Samantā cakkavāḷesu, ye sattā pathavīcarā.

Tepi sabbe mayā hontu, samasamavipākino;
Ciraṃ jīvatu no rājā, sāsanassa ujjotako.

Dibbanto rājadhammena, arogo saha ñātibhi;
Anena puññakammena, bhaveyyaṃ jātijātiyaṃ.

Sāsanaṃ jotayantova, sakyaputtassa sāsane;
Yadā nassati saddhammo, andhībhūto mahītale;
Devaloke tadā hessaṃ, tusite ṭhānamuttameti.
Sīmavisodhanī niṭṭhitā.

Samantakūṭavaṇṇanā

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

1. Satatavitata kittiṃ dhastakandappadappaṃ
Tibhavahitavidhānaṃ sabbalokekaketuṃ,
Amitamatimanagghaṃ santidaṃ merusāraṃ
Sugatamahamudāraṃ rūpasāraṃ namāmi;

2. Hataduritatusāraṃ mohapaṅkopatāpaṃ
Manakamalavikāsaṃ jantunaṃ sesakānaṃ,
Kumatikumudanāsaṃ buddhapubbācalaggā
Uditamahamudāraṃ dhammabhānuṃ namāmi;

3. Sakalavimalasīlaṃ dhutapāpārijālaṃ
Suranaramahanīyaṃ pāhuneyyāhuneyyaṃ,
Ujupathapaṭipannaṃ puññakhettaṃ janānaṃ
Gaṇamahamabhivande sāradaṃ sādarena;

4. Iti kaḷita paṇāmā hantva sabbopasagge
Sugatavimala pādambhojasampāta pūtaṃ,
Sumanasikharirājaṃ vaṇṇayissaṃ surānaṃ
Vasati matulametaṃ sādhujantu suṇantu;

5. Savaṇā lapanā ceva satiyā cāpi vandanā,
Yassa sammā sukhī hotī nibbāṇañcādhigacchati;

6. Tasmā sappurisehe'daṃ patthentehi tisampadaṃ,
Savaṇīyañhi sādhūhi acikkhittena cetasā;

7. Yo lokatilako nātho pūretvā dasa pāramī,
Jātosi tusite kāye santusito'ti vissuto;

8. Ārādhito surādīhi kālo mārisa te ayaṃ,
Tiṇṇo tārayimaṃ lokaṃ bahū apparajakkhakā;

9. Etadatthāya te vīra pūritā dasa pāramī,
Bāhuṃ pitussa putto'va loko ālambate tuvaṃ;

10. Tesaṃ taṃ vacanaṃ sutvā mahāsatto mahāmatī,
Vilokane viloketvā pañcāmala vilocano;

11. Jambudīpaggakamale kaṇṇikā'va manoramā,
Purī kapiḷavatthū'si visāṇā'va sudhāsinaṃ;

12. Siṅgīnikkhamayābhāsa tuṅgasiṅgasamaṅgitā,
Maṇisīhapañjarākiṇṇa pāsādā yattha bhāsare;

13. Saghane gagane niccaṃ sateratasatāni'va,
Anileritapajjota soṇṇaketu ahū yahiṃ;

14. Janānaṃ nīlanettehi vadanehi tu yā purī,
Madhupālisamonaddha kañjinī sirimāvahe;

15. Raṅgatuṅgaturaṅgehi gajjitehi ca yā purī, Saghosuttuṅgakallola lolasāgarasantibhā;

16. Avhamānā’va devānaṃ puralakhyā bhujā iva,
Mandānileritā tuṅga nānārāgaddhajā yahiṃ;

17. Nānāvesadharā yasmiṃ nānābhūsaṇa bhūsitā,
Nānāsampattisaṃyuttā nānāvijjāsu pāragā;

18. Navayobbana uddāmā rūpena ca manoharā,
Saccesu niratā niccaṃ anakkuṭṭhakulā siyuṃ;

19. Niccaṃ kīḷā vidaddhāhi naranārīhi sevitā,
Yā purī sādhurūpā’si madhurālāpinīhi ca;
20. Tasmiṃ saddhādayopeta okkākakulaketuko,
Suddhodanavhayo āsī vissuto bhuvanattaye;

21. Yassaṅghikamale sabba bhubhujānaṃ mahītale,
Kirīṭamaṇihiṅgāli kīḷantī’va nirantaraṃ;

22. Yassa patthaṭatejena puranetāpi divākaro,
Vahanīca’mbare līlaṃ osadhīpatino divā;

23. Yassa dānappavāho tu nānāyācaka jantunaṃ,
Manodadhīsu velantetikkamantova sattataṃ;

24. Matiyā suramantīva dhanena dhanado viya,
Rūpena kusumesu’va yo jumhati mahītale;

25. Tassābhisittā rajjena mahāmāyāti vissutā,
Candikā viya candassa girirājā’va kapālito;

26. Lakkhī’va vāsudevassa sītā’va rāmarājino,
Mahesīsi varārohā sundarī sundarādharā;

27. Tassā kucchikaraṇḍamhi anaggharatanaṃ viya,
Khattiṃsāhi nimittehi vimhāpento sadevakaṃ;

28. Sitambujakaro santo sitebhacchāpako viya,
Katvā padakkhiṇaṃ mātu paṭisandhimagaṇhi so;

29. Dasekādasamāsena tassevaṃ āsi cetanā,
Passituṃ sakañātīnaṃ gantvāna nagaraṃ tadā;

30. Nivedetvā tamatthaṃ sā rañño tena susajjite,
Saparicchadā tadā magge gacchanti antarāpathe;

31. Devatānaṃ manonandakara nandana sannibhaṃ,
Disvāna lumbiniṃ nāma uyyānaṃ mananandanaṃ;

32. Tasmiṃ kīḷitumussāhā pavisitvāna taṃ vanaṃ,
Kīḷanti upagantvāna maṅgalaṃ sālapādapaṃ;

33. Vilola pallavākiṇṇaṃ suphullakusumonataṃ,
Gahetvā sālasākhaṃ sā surattakara pallavā;

34. Devehi gahitā’rakkhā mahamāne sadevake,
Janesi tanayaṃ māyā tatraṭṭhā lokalocanaṃ;

35. Brahmāno lokapālā ca manussā kamato tadā,
Soṇṇajālājinādīhi gaṇhiṃsu jananandanaṃ;

36. Mahiṃ patiṭṭhito dhīro passitvāna tato disā,
Uttarābhimukho sattapadaṃ gaṇtvā’mbuje ṭhito;

37. Disantamavaloketvā suphullambujalocano,
Nicchāresāsabhiṃ vācaṃ aggo seṭṭho’tiādinā;

38. Brahmāmaranarādīhi pūjito ca namassito,
Kamena abhivaḍḍhanto juṇhapakkhe sasī yathā;

39. Brahmūnaṃ chattachāyāya mandārakusumantare,
Sānandāmandadevehi dhutacāmaramajjhago;

40. Dibbehi rūpasaddehi gandhehi ca rasehi ca,
Phoṭṭhabbehi ca dibbehi modamāno anekadhā;

41. Dibbehi ramaṇīyehi naccehi vāditehi ca,
Padānekasahassehi thūyamānaguṇākaro;

42. Patvā soḷasamaṃ vassaṃ ñātisaṅghassa majjhago,
Dassetvā’sesasippaṃ taṃ loke vijjati yaṃ tadā;

43. Ñātisaṅghaṃ pamodento deve ca manuje’pi ca,
Laddhā yasodharaṃ deviṃ’nukūlaṃ jātijātiyaṃ;

44. Soṇṇadappaṇasaṅkāsa sommānana vibhusitaṃ,
Nīlanīrajasaṅkāsa visālāyata locanaṃ;

45. Siṅgāramandiradvāre dhajopamabhamudvayaṃ,
Hemakāhalasaṅkāsa nāsikaṃ rūpalakkhiyā

46. Nīlavellitadhammilla jimutobhaya koṭiyaṃ,
Niccavijjullatācakka manuññakaṇṇapāsakaṃ;

47. Sātakumbhanibhābhāsa payodharaghaṭadvaṃ,
Suvaṇṇadditaṭāyāta nijjharākārahārakaṃ

48. Dehadevaddumālamba pārohābhabhujadvayaṃ,
Aṅgulīpallavantambu binducāru nakhāvaliṃ;

49. Dehamālālimālābha romarājivirājitaṃ,
Rūpaṇṇavataraṅgāha valittaya vicittakaṃ;

50. Soṇṇarambhāsamāvaṭṭa piṇorudvaya sundaraṃ,
Sannirakalikākāra cārujaṅghā vibhūsitaṃ;

51. Paccakkharūpalakkhiñca līlānicaya sannibhaṃ,
Guṇānamākaraṃ sādhu velaṃva ratisāgare;

52. Kanto vasantarājā’va kandappo’va surūpavā,
Sasī’va dassanīyo ca sūriyo viya tejavā;

53. Acalattena merūva gambhīrenaṇṇavo viya,
Brahmassaro piyaṃvādī pañgñāya ca anūpamo;

54. Vasanto so mahāvīro purasmiṃ kapilavhaye,
Disvā nimitte caturo uyyāna gamanañjase;

55. Pabbajjābhirato nātho gantvā uyyānabhūmiyaṃ,
Suphullacampakāsoka nāgādā’gehi maṇḍitaṃ;

56. Phullapaṅkaja kaḷhāra jalājalaya satākulaṃ,
Mandamandānilāyāta nānāmodehi vāsitaṃ;

57. Sarā saraṃ samāyāta madhubbata nisevitaṃ,
Phalapuppharasuddāma dvija saṅgha nikūjitaṃ;

58. Naccanta mattamorānaṃ niccaṃ maṇḍapasantibhaṃ,
Dibbanta migasagghānaṃ kīḷāmaṇḍapa sannibhaṃ;

59. Samīra sisirodāra dhārāsīkara vārihi,
Dhārāmaṇḍapa pantīhi janānandakaraṃ varaṃ;

60. Uyyānavanamāgamma devarājāva nandanaṃ,
Kīḷanto nijaputtassa sutvāna jātasāsanaṃ;

61. Nivatto vissakammena sahassakkhova bhūsito,
Puraṃ pavisamānova kisā gotami bhāsitaṃ;

62. Sutvāna nibbutapadaṃ tadā cittānukūlakaṃ,
Santuṭṭho sānurāgo ca lakkhagghaṃ tārabhāsuraṃ;

63. Hāraṃ tissāya pesetvā gantvāna sakamandiraṃ,
Devarājavilāsena nisīdi pavarāsane;

64. Athāgamma tadā nekanāṭikā parivārayuṃ,
Vajjanti bheriyo tāsu paggayha kāci nāriyo;

65. Nānālayasamākiṇṇaṃ gītaṃ gāyanti kāci’pi,
Dhamanti susiraṃ kāci kāci vādenti tantiyo;

66. Cāru bimbādharāramma payodharabharā subhā,
Visālāyata nīlakkhā somasommānanā tadā;

67. Naccanti purato tassa bherimaṇḍala majjhagā,
Devakaññāva raṅgamhī rasabhāvanirantaraṃ;

68. Disvāna so tamacchariyaṃ viratto visaye tadā,
Urattāḷañca addakkhi sabbantaṃ bheritāḷanaṃ;

69. Paridevaṃ’cupaṭṭhāsi gītaṃ saṃsārasāgare,
Vāyuvega vikāraṃ’va naccaṃ cintesi nāyako;

70. ’Kadāhaṃ gharamossajja pabbajjāsiri mubbahe?’
Iccevaṃ cintayanto so supantova sayī tahiṃ;

71. ’Yaṃ nissāya mayaṃ ettha naccagītesu vyāvaṭā,
So’yaṃ’dāni supī’ amhe kassadāni karoma taṃ?;

72. Iti cintiya te tattha turiyesu sake sake,
Ālambā sayitā kaññā susaññāññamanissitā;

73. Khādanti kāci dantāni kāci lālā vahantiyo,
Kāci rudantiyo tattha vilapanti athā’parā;

74. Kākacchanti’pi semhampi gilanti ca camanti ca,
Karonti nādaṃ nāsāya gharū’ti ca khipanti ca;

75. Muttayanti tadā kāci rahassaṃ vicaranti ca,
Duggandhaṃ vāti taṃ ṭhānaṃ susānaṃ āmakaṃ yathā;

76. Pabuddho aḍḍharattamhi gate tattha nisīdiya,
Addakkhi tāsaṃ nekāni vikārāni tahiṃ tadā;

77. Tassevaṃ pekkhamānassa bhave saṃviggacetaso,
Ādittaṃva upaṭṭhāsi mane khalu bhavattayaṃ;

78. Dāvānala samāditta mahāraññāyathā gajo,
Tathevāsi narindassa gehato gamane matī;

79. Tato vuṭṭhāya sayanā karonto abhinikkhamaṃ,
Vitakkesi mahārājā passituṃ sakamatrajaṃ;

80. Pavisitvā tato gabbhaṃ sanikaṃ santamānaso,
Passitvā saha puttena niddāyantiṃ yasodharaṃ;

81. Cirāgataṃ mahāpemaṃ dhārayaṃ sakamānase,
Buddho hutvāpi’maṃ sakkā passituṃ iti cintiya;

82. Gato nātho tato ṭhānā bodhiyā baddhamānaso
Tadahevāsi buddhoti kāmuko ko na cintaye;

83. Sineru muddharantova pāduddhariya nikkhamaṃ,
Channamāhūya ānītaṃ kanthakaṃ turagādhipaṃ;

84. Assarājaṃ tamāruyha saha channena rattiyaṃ,
Devehi vivaṭadvarā paṭipajji mahāpathaṃ;

85. Cakkavāḷesu nekesu devatā susamāgatā,
Dīpadhūpaddhajehe ca gandhamālehi pūjayuṃ;

86. Purato saṭṭhīsahassāni daṇḍadīpāni dhārayuṃ,
Tathā dakkhiṇapassamhi vāmapasse ca pacchato;

87. Gaganā pupphavassāni vassāpesuṃ cha devatā,
Mandāravaṃ kokanadaṃ sugandhaṃ cittapāṭa liṃ;

88. Campakā soka punnāga nāgapūgāga sambhavaṃ,
Mālatīvassikīyādī nānāvallīhi sambhavaṃ;

89. Padumuppala kalahāra kumudādyāmbu sambhavaṃ,
Sugandhamadhu mattāhi chappadālīhi kūjitaṃ;

90. Pupphavassaṃ pavassittha tiṃsayojanamañjase,
Pasatto tattha turago dukkhato agamī tadā;

91. Evaṃ pūjāvidhānehi gantvā’nomaṃ mahānadiṃ,
Sitasekata saṅkiṇṇaṃ bahumīnakulākulaṃ;

92. Tīraṭṭho passi so dhīro gaṅgānāriṃ rasāvahaṃ,
Karontiṃ vīcibābhāti eṇepupphopahārakaṃ;

93. Assena taṃ mahānomaṃ laṅghāpetvā mahāmatī,
Paratīre patiṭṭhāsi vimale vālukā tale;

94. Pabbajituṃ mayettheva yuttaṃ no me papañcituṃ,
Iti cintiya obhāya dhāritābharaṇāni so;

95. Channassa paṭiyādetvā kanthakañca hayādhipaṃ,
Nisitaṃ khaggamuggayha samoliṃ chindi kuntalaṃ;

96. Evamāvajjayaṃ nātho sace’haṃ sugato bhave,
Tiṭṭhatu gagane gantvā iti ukkhipi ca’mbaraṃ;

97. Tato sakko mahagghena maṇicaṅgoṭakena taṃ,
Paṭiggahetvā sirasaṃ netvā devapuraṃ caraṃ;

98. Kāretvā maṇithūpaṃ so nīdhetvā taṃ siroruhaṃ,
Atthāhaṃ patimāneti sahadevehi nekadhā;

99. Mahābrahmopanītaṭṭhaparikkhāraṃ mahāmatī,
Paṭiggahetvā kāsāvaṃ nivattho pāruto tadā;

100. Pubbe viyambaraṃ gayha ambare khipi nāyako,
Paṭiggahetvā taṃ brahmā netvā brahmapuraṃ caraṃ;

101. Dvādasayojanubbedhaṃ katvā thūpavaraṃ subhaṃ,
Tattha taṃ nidahitvāna paṇipāteti sabbadā;

102. Sampuṇṇa manasaṅkappo pabbajjāsiri mubbahaṃ,
Chādento kāmaleneva maruṃ caṅakkami nāyako;

103. Tato ambavanaṃ gantvā vindanto pītijaṃ sukhaṃ,
Vītināmayi sattāhaṃ ramme pādapamaṇḍape;

104. Tato rājagahaṃ gantvā pārupitvā cīvaraṃ,
Gahetvā maṇivaṇṇaṃ so pattaṃ karatalambujā;

105. Battiṃsa lakkhaṇūpeto anubyañjana maṇḍito,
Brahmujjugatto bhagavā puraseṭṭhamupāgami;

106. Visikhantarena gacchantaṃ lokekanayanaṃ janā,
Disvā evaṃ vicintesuṃ nāyaṃ yo so janādhipo;

107. Kāmaṃ puravadhusomma vattasambandhakāraṇā,
Cando’yamāgato ajja sakavesena no mati;

108. Sutvāna taṃ tadā keci hasantā vacanantaraṃ,
Nāyaṃ sasī sasaṅekā so bhānumeso’ti no mati;

109. Bodhetumāgato kāmaṃ porīnaṃ vadanambuje,
Sakīyeneva rūpena vimhayaṃ porimānuse;

110. Kiṃ bho ummattakā attha evaṃ mā vadathā’dhunā,
Sataraṃsī uṇharaṃsī na so eso aviggaho;

111. Kāmenālasajantuhi kīḷituṃ puramāgato,
Sarūpena na no atthi saṃsayo balu mānase;

112. Tesaṃ taṃ vacanaṃ sutvā hasantā keci jantuno,
Tumhe khalū na jānātha sabāṇe sadhanū hi so;

113. Issaro kantarūpena tuṅgamandiratā puraṃ,
Kelāso iti sampatto jahātha vimatiṃ idha;

114. Tesampi vacanaṃ sutvā hasanteke janā tadā,
Nāyaṃ haro tinetto so kesaveso idhāgato;

115. Viciṇanto siriṃ ajja puraseṭṭhamupāgataṃ,
Vesenaññena maññāma ettha no natthi saṃsayo;

116. Paharitvā karaṃ keci sutvā taṃ vacanaṃ narā,
Hasantevaṃ tadāvocuṃ vāsudevo na ve ayaṃ;

117. Kāmaṃ sarojanābho so vāmano kaṇhaviggaho,
Ayamaññataracaṇṇena āgato pākasāsano;

118. Puraṃ devapurantetaṃ maññamāno mahājutiṃ,
Passituntі paṭiññāto mā bhonto vilapantu ve;

119. Sutvā tesaṃ giraṃ keci keḷiṃ katvāna nekadhā,
Tumhe sakkaṃ na jānātha so hi bho vajirāyudho;

120. Eso hi bho mahābrahmā brahmalokā idhāgato,
Pamattā kinnu vedamhī brahmabandhu pure idha;

121. Athesaṃ vacanaṃ sutvā keci paṇḍitajātikā,
Nete candādayo kāmaṃ mā mohaṃ bho pakāsatha;

122. Caturānano mahābrahmā somasommānano ayaṃ,
Samantapotthako brahmā pattahattho’yamabbhuto;

123. Kāmaṃ pāramitāpuṇṇa pasattho puriso ayaṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha thomethetaṃ mahājutiṃ;

124. Evaṃ vadantā sabbe te nāgarā purisuttamaṃ,
Gandhapupphehi pujentā namassantā tamanvaguṃ;

125. Nettārittehi pājentā munino rūpasāgare,
Jantavo mananāvāyo pāraṃ passiṃsu no tadā;

126. Tadā lokekanayano sapadānena vīthiyaṃ,
Caraṃ yāpanamattaṃva laddhāgamma purā bahi;

127. Paṇḍavaṃ girimāsajja tassacchāyāya so muni;
Saṅghāṭiṃ paññapetvāna nisajja purisāsabho;

128. Adiṭṭhapubbaṃ disvāna patte missakabhojanaṃ,
Sañjātapaṭikūlo taṃ nuditvā paccavekkhaṇā;

129. Amataṃ viya taṃ bhutvā vikkhāletvā mukhaṃ dakā,
Patte vattaṃ caritvāna muhuttaṃ tattha vissami;

130. Pavattiṃ taṃ nisāmetvā bimbisāro narissaro,
Sīghaṃ tamupagantvāna katānuñño nisīdiya;

131. Nimantayitvā rajjena anicchante yatissare,
Anuggahāya me yuttaṃ buddhabhūtenidhāgamaṃ;

132. Evaṃ nimantito tenādhivāsetvā mahāmatī,
Agamāsuruvelāya matuloru parakkamo;

133. Padhānaṃ padahitvāna chabbassamatidukkaraṃ,
Pakāsetvāna lokassa mokkhaṃ natthiti tena so;

134. Tatoppabhuti vattanto majjhimappaṭi pattiyaṃ,
Kāyassānuggahaṃ katvā tato sampiṇiti'ndriyo;

135. Mūle'japālanigrodhapādapassa mahāmuni,
Nisīdi nijasobhāhi obhāsento disodisaṃ;

136. Tadā senāni nigame sujātā khīra dāyikā,
Sampuṇṇamanasaṅkappā yācitvā vaṭadevataṃ;

137. Dhīraṃ devoti maññanti tuṭṭhahaṭṭhā pamoditā,
Hemapātiṃ sapāyāsaṃ datvāna idama'bruvi;

138. Yathā mayhaṃ mahādeva iddhā patthita patthanā,
Tatheva tava saṅkappo khippameva samijjhatu;

139. Iti vatvāna vanditvā katvā ca naṃ padakkhiṇaṃ,
Pakkantāya sujātāya dhīro pātiṃ samādiya;

140. Upagantvānātirammaṃ nadiṃ so nīlavāhiniṃ,
Suppatiṭṭhitanāmamhi nadītitthe nisīdiya;

141. Bhuñjitvā ūnapaṇṇāsa piṇḍaṃ katvāna bhojanaṃ,
Vissajjetvā tato pātiṃ paṭisotaṃ narāsabho;

142. Tato sālavanuyyāne vissamanto divādine,
Disvāna supine pañca atthaṃ tesaṃ vicintiya;

143. Ābodhimūlato magge devehi samalaṅkate,
Maṇitoraṇapālīhi puṇṇakumbhaddhājādihi;

144. Sāyaṇhasamaye nātho gacchanto bodhi santikaṃ,
Disvāna sotthiyaṃ nāma thūyamānaṃ dijuttamaṃ;

145. Tena dinnaṭṭha muṭṭhintu gahetvā nīlasaddalaṃ,
Bodhimūlamupāgamma katvāna taṃ padakkhiṇaṃ;

146. Akāsi tīṇasanthāraṃ pācīnābhimukhaṃ tadā,
Tato mahiṃ dvidhā katvā samuṭṭhāsi mahāsanaṃ;

147. Uccaṃ cuddasahatthena nānā citta vicittitaṃ,
Abhaṭṭhanahittha tatraṭṭho iccevaṃ daḷhamānaso;

148. Kāmaṃ taco nahārū ca aṭṭhi ca avasissatu,
Upasussatu me gatte sabbantaṃ maṃsalohitaṃ;

149. Na uṭṭhahāmabujjhitvā na jahe vīriyaṃ mama,
Adhiṭṭhahitvā evaṃ so nisīdi vajirāsane;

150. Anatikkamaṃ ṭhapetvāna caraṇaṃ caraṇupari,
Kamalaṃ kamaleneva maṇibandhaṃ vidhāya so;

151. Bālāsokadalāsatta paraṃ vā’sokapallavaṃ,
Nidhāya nayanānatda pāṇiṃ pāṇitale jino;

152. Yathā sañjhāghanālīḍha tuṅgakañcana pabbato,
Surattacīvaracchanna cārigatta virājito;

153. Udayāvalakoṭimhi dippantova divākaro
Kandharopari dippanta mukhamaṇḍalamaṇḍito;

154. Yathā cāmikarabyamhe sunīlaṃ sīhapañjaraṃ,
Asampakampapamhehi pihitaddhasulocano;

155. Nīluppalakalāpaṃca jananettālipātanaṃ,
Sajjhudaṇḍasamābaddha bodhikkhandhamaphassi so;

156. Nisinno bodhito chejja pavāḷataruṇaṅkurā,
Patamānā samantāsuṃ tejaṃ viya kubuddhīnaṃ;

157. Devā tattha samāgañjuṃ khippaṃ dasasahassiyaṃ,
Kamalāsanoragā ceva siddhavijjādharādayo

158. Sahampati mahābrahmā brahmasenāpurakkhato,
Sitātapattaṃ dhārento ṭhīto sambuddha santike;

159. Vīsaṃ ratana satāyāmaṃ vijayuttara nāmakaṃ,
Saṅkhaṃ dhamento aṭṭhāsi sādaro pākasāsano;

160. Suyāmo saha senāya thomayanto narādhipaṃ,
Maṇitālavaṇṭaṃ paggayha mandamandena vījati;

161. Jitakitti lataggamhi sassa pupphaṃca pupphītaṃ,
Vāḷavijanimuggayha aṭṭhā santusito tahiṃ;

162. Beluvaṃ vīṇamādāya gītaṃ nānālayānugaṃ,
Pañcasikho ṭhito tattha gāyamāno anekadhā;

163. Mahākālo’pi nāgindo nāgasaṅghapurakkhato,
Thomento tattha aṭṭhāsi navārahaguṇādihi;

164. Raṅgabhumiṃ māpayitvā gahetvāna varaṅganā,
Upahāraṃ karontaṭṭhā timbarū sūriyavaccasā;

165. Āgantvā saha senāya sitaṅgo sitabhusano,
Dhataraṭṭho ṭhito pubbe ārakkhaṃ kurumānako;

166. Pūrento sakasenāya dakkhiṇassaṃ virūḷhako,
Ārakkhaṃ kurumānaṭṭhā nīlaṅgo nīlabhusano;

167. Virūpakkho’pi aṭṭhāsi pālayaṃ pacchimaṃ disaṃ,
Rattaṅgābharaṇo vammī nijasenāpurakkhato;

168. Uttarassaṃ sasenāya ārakkhaṃ kurumānako,
Soṇṇavaṇṇaṅgābharaṇo aṭṭhāsi naravāhano;

169. Kimettha bahulāpena jātikkhettamhi devatā,
Nāgatā neva vāhesuṃ sabbe etthe’va osaṭā;

170. Gaganātotiṇṇaketu pādehi pathavītale,
Nāgādayo na dhutāsuṃ ketunaṃ bahu kā kathā;

171. Na dhūtā dhajapādehi vāyutuddāmavuttihi,
Tārakā gagane brūmo kinnu tattha dhajālutā;

172. Pubbadisā cakkavāḷa silāyuggataketunaṃ,
Pādāni parabhāgādi cakkavāḷasilanvaguṃ;

173. Cakkavāḷa mahāmeru yugandhara nagādayo,
Pupphāvataṃsakā’vāsuṃ nānāvaṇṇehi saṅkhatā;

174. Vāmāmandamakaranda bindusandoha sundaraṃ,
Ullola padumākiṇṇa vitānaṃ vāsi ambaraṃ;

175. Khittasogandhacuṇṇāni devabrahmādinā tahiṃ,
Vitānaṃ viya khāyanti cakkavāḷaggamaṇḍape;

176. Kappūrāgarudhūpehī tattha tatthuggatehi mā,
Kālabbhakūṭacchannova āsi maññaṃ kathemu kiṃ;

177. Jātikkhettesu devehi katagghikusumādinā,
Nosīnā dharaṇī bhārā disebhānaṃ balaṃ aho;

178. Ambarālambamānānī pupphadāmāni bhūtalaṃ,
Ākaḍḍhanāya devehi baddharajjuva bhāsare

179. Aññoññakaramuggayha gagane surasutdarī,
Paribbhamantā gāyanti tattha tattha manoramaṃ;

180. Ubho bhuje vikāsetvā maṇḍitaṃ surasutdarī,
Bhamanti bhantabheṇḍuva tattha tatthambare yugā;

181. Nīluppalakalāpādī gahetvāna suraṅganā,
Ṭhītāsuṃ parivāretvā pūjamānā narissaraṃ;

182. Ratnapallavakalahāra kamaluppala saṅgate,
Sannīrakusumākiṇṇe puṇṇesogandhavārihī;

183. Kañcanādighaṭe gayha ambare surasundarī,
Katvāna sugataṃ majjhe pūjayiṃsu samantato

184. Kañcanādāsahatthā ca kācī kaññā tathā ṭhitā,
Tālavaṇṭe gahetvāna ṭhītāsuṃ kāci devatā;

185. Kāci maṅgala saṃyutta vacanā tava patthanā,
Samijjhatuti ghosentī parivāretvā ṭhitā jinaṃ;

186. Sirivacchādi paggayha aṭṭhamaṅgalamuttamaṃ,
Ṭhitāsuṃ gagane nārī parivāretvā munissaraṃ;

187. Naccanti keci kīḷanti selenti ca lalanti ca,
Vādenti keci gāyanti velukkhepaṃ karonti ca;

188. Nekapupphagghipantī ca tathā dīpagghipanti ca,
Maṇicāmīkarāsajjhu agghikā pantiyo tathā;

189. Ābrahmabhavanuggamma cakkavāḷasamantato,
Tiṭṭhanti jalamānāyo buddhassa maṅgalussave;

190. Sattaratanasambhutā nānā toraṇapantīyo,
Hemarambhāmayā cāpi tathā dussamayā siyuṃ;

191. Nānāvaṇṇehi nekehi chattehi ca nirantaraṃ,
Cakkavāḷodaraṃ āsi saraṃca kamalākulaṃ;

192. Tattha tatthujjalāneka yantadīpāvalī mahī,
Tārakājālakākiṇṇa gaganaṅganasantibhā;

193. Dhajantarita chattā'suṃ cakkavāḷagirūpari,
Nirantarā'suṃ tattheva ghaṭadīpā ca toraṇa;

194. Nānāturiyanādehi nānāsaṅgītitāhi ca,
Sādhuvādehi nekehi cakkavāḷo phuṭo ahū;

195. Aho mahantatā tassa buddhassa katamaṅgale,
Pūjāvisesaṃ taṃ ko hi mukhenekena bhāsatī;

196. Catummukho sahassakkho dvisahassanayano phaṇī,
Dasakaṇṭho'pi taṃ sabbaṃ neva sakkonti bhāsituṃ;

197. Evaṃ surāsurabrahma venateyyoragādihi,
Nirantaraṃ katāneka mahāmaha samākule;

198. Tasmintu vāsare māro passitvā bhuvanaṃ idaṃ,
Āmantetvā sānuvare āhevaṃ sakutūhalo;

199. Sabbe dibbavimānā bho suññā dissanti chaḍḍitā,
Purapālampahāpetvā kva gatā'suṃ sadevakā;

200. Kimbho māra na jānāsi matto sutto'si ajja kiṃ,
Suddhodaniya siddhattho māyāya tanayo ayaṃ;

201. Puretvā pāramī sabbā katvāna abhinikkhamaṃ,
Bodhimule nisinno si ajja buddho bhavāmīti;

202. Tassa pūjāvidhānatthaṃ dasasahassīsu devatā,
Samāgatā haṭṭhatuṭṭhā karontajja mahāmahaṃ;

203. Kinnu te badhiraṃ sotaṃ kinnu parihāyi locanaṃ,
Dhajaggā te na dissanti ullolaṃ te na sūyati;

204. Tesaṃ taṃ vacanaṃ sutvā antako khalu pāpimā,
Dukkhito dummano tesaṃ socanto idambruvi;

205. Aho vatā’tiparihāni saṃsārassa mahā ayaṃ,
Asāro khalu saṃsāro siddhatthe vibhavaṃ gate;

206. Aho vatā’ti naṭṭhamhā tivaṭṭaṃ paripuritaṃ,
Hoti bho dahanā daḍḍhavanaṃvāti alakkhikaṃ;

207. Nirālokaṃ tilokaṃ bho asuraṃ vāsaraṃ yathā,
Parimosaratanaṃ hoti rajjaṃ vedaṃ jagattayaṃ;

208. Mamesa visayaṃ hitvā yāti siddhatthadārako,
Tena yātena maggena nikkhamanti bahujjanā;

209. Bhavantaṃ na karoteso yāva suddhodanatrajo,
Etha gacchāma siddhatthamasiddhatthaṃ karoma bho;

210. Māpetha bheravaṃ vaṇṇaṃ bībhacchaṃ duddasaṃ kharaṃ,
Saddeneva palāpetha tūlabhaṭṭaṃva vāyunā;

211. Tassa taṃ vacanaṃ sutvā mārasenā samāgamuṃ,
Nānāvesadharā hutvā nānāyudha samaṅgino;

212. Yojanānaṃ tadā māro diyaḍḍhasatamuccato,
Girimekhalamāruyha senāya sahasā’gamī;

213. Disvāna durato ettaṃ devā māraṃ savāhiniṃ,
Bhayaṭṭāpagamuṃ khippaṃ dhāvamānā disodisaṃ;

214. Saṃkhippa khippaṃ sacchattaṃ brahmā dhāvi parammukho,
Katvāna piṭṭhiyaṃ saṅkhaṃ sakko dhāvi visaṅkito;

215. Mahākālo’pi nāgindo nimujja mahiyaṃ tadā,
Vattadattakaro bhīru sake nipati mañcake;

216. Saṃ saṃ pūjāvidhānantu chaḍḍetvāna sadevakā,
Gatāsuṃ suññakaṃ āsi cakkavāḷamidaṃ tadā;

217. Nissirīkaṃ padesaṃ taṃ asobhaṃ asamañjasaṃ,
Ahosi patitāneka pūjābhaṇḍasamākulaṃ;

218. Ekova tattha sugato nisīdi vajirāsane,
Pajjalaṃ nijasiriyā sūriyova yugandhare;

219. Akampo ca asantrāsī lomahaṃsa vivajjito,
Abhīto sīharājāva migacchāpānamaggato;

220. Tato dhammissarassagge dunnimittāni jāyaruṃ,
Andhakāraṃ disā āsuṃ dhūmaketu ca ambare;

221. Dinaṃ duddinakaṃ āsi hataraṃsi divākaro,
Ukkāpato’pi paññāyi disāḍāhopapajjatha;

222. Aghane gagane āsuṃ indacāpavirajjutī,
Analāsaniyo’dittā tattha tattha patantī ca

223. Kākolasaṅghā vassiṃsu uṇṇa sakuṇakosiyā,
Cariṃsu ambare’petā kabandhā ca bhayāvahā;

224. Senaṃ saṃvidahitvāna tato māro abhiddavi,
Āgantvā cakkavāḷamhi ṭhito jinamudikkhiya;

225. Ekakassa manussassa santikopagamaṃ mama,
Na yuttañhi gajo yāti gajaṃ no yāti kotthukaṃ;

226. Netaṃ garu palāpetuṃ kālo iti vicintiya,
Māpesi kupito khippaṃ kappanila samānilaṃ;

227. Khipanto gagane khippaṃ uddharitvā vanaspatī,
Katvāna vanamummūlaṃ viddhaṃsento asesakaṃ;

228. Cāletvā tālasālādiṃ luñcitvā gagane khipaṃ,
Pātento cakkavāḷante vājisīha gajādayo;

229. Paharitvā vivattetvā girikūṭāni ukkhipaṃ,
Bhamayanto nabhomajjhe dhāvateva tato tato;

230. Silāhi silāsaṅghaṭṭa mahānādaṃ pavattayaṃ,
Pātento dahanañcāpi dhūmamambara mukkhipaṃ;

231. Bhamayanto gahetvāna ambare chadaniṭṭhikā,
Pāsāde parivattetvā paharanto nagādisu;

232. Khananto pathaviṃ paṃsuṃ gahetvāmbaramaṇḍale,
Bandhantova paraṃ bhumiṃ bhindanto tuṅgapabbate;

233. Bhayānakena saddena upagamma mahāmuniṃ,
Cāletuṃ neva so sakkhi aṃsumattampi cīvare;

234. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Paṭhame mārayuddhamhi mārassāsi parājayo;

235. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Iti paṭhamo vijayo.

236. Disvā namuci dhīrassa mālutenānupaddavaṃ,
Dukkhī ca dummano āsi kodhenāturamānaso;

237. Hotu dāni mahoghena pavāhemi imaṃ yatiṃ,
Māpetvāna mahāmeghaṃ socanāya alaṃ mama;

238. Iti cintiya so māro mahāmeghamamāpayi,
Disāsumpihitā sabbā andhakāro avatthari;

239. Uparūpari guṇā hutvā sahassāni satāni’pi,
Dhārādharā mahādhārā vattayiṃsu samantato;

240. Sodāminīsahassehi vinaddhaṃva nabhaṃ ahū,
Tattha tattha disābhāge indacāpā avattatha;

241. Mahārajatarajjūhi sibbitāva nabhāvanī,
Dharādharorudhārāhi nirantarapavattihi;

242. Tattha tattha patantāni ghorāsanisatā ahuṃ,
Mahābhīma nabho bherissanā āsuṃ tahiṃ tahiṃ;

243. Uddharanto mahāsele mahogho ca tadubbhave,
Kelāsa sikharākāra eṇepuñje samubbahaṃ;

244. Mahāthūpappamāṇādi mahābubbulamubbahaṃ,
Gambhīro puthulo caṇḍo upagamma jinantikaṃ;

245. Sarīre lomamattampi temetumasamatthako,
Gato mahogho buddhassa’bho’nubhāvamahantatā;

246. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Dutiye mārayuddhamhi mārassāsī parājayo;

247. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna nara sārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Dutiyo vijayo.

248. Tato māro asakkonto vassoghena upaddavaṃ,
Kātuṃ tassa usūyādi kopākulamano tadā;

249. Bhavatajja kimetena māraṇe tassa kiṃ garu,
Idānaṅgāravuṭṭhīhi jhāpemi sahasā imaṃ;

250. Iti cintiya so māro māpetvāṅgāra vuṭṭhiyo,
Pesesi nabhasā tassa sambuddhassa upantikaṃ;

251. Mahāpabbatasaṅkāsa jalitaṅgāra rāsayo,
Dhāviṃsu nahasā tattha accimanto mahabbhayā;

252. Ciccitāyana saddehi pūrayanto disantaraṃ,
Dhūpāyanto phuliṅgehi mārassāpi bhayāvahā;

253. Ujjālentā mahārukkhe pabbate’pi ca sammukhe,
Narakodaruggatā aggī rāsīvāti bhayāvahā;

254. Upagantvā muhuttena nisinnaṃ munipuṅgavaṃ,
Madhumattālijhaṅkāra nādākuladisāmukhā;

255. Pātenti satatāmanda makarandaja bindavo,
Mālāvataṃsakā hutvā pādamule patiṃsu tā;

256. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Tatiye māra yuddhamhi mārassāsi parājayo;

257. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Tatiyo vijayo.

258. Tenānupaddutaṃ buddhaṃ passitvāna pajāpati,
Dukkhito dummano hutvā evaṃ cintesi dummati;

259. Pāsāṇavassaṃ māpetvā cuṇṇetvā panimaṃ yatiṃ,
Viddhaṃsemīti cintetvā māpesūpalavassakaṃ;

260. Tasmiṃ vasse'ti bībhacchā dhūmāyantā sajotikā,
Jalitaṅgārasaṅkāsā pāsāṇuccāvacā bahū;

261. Karānaññoññasaṅghaṭṭā mahantaṃ bheravaṃ ravaṃ,
Duddinaṃ dhūmajālāhi kurumānā samantato;

262. Satthūpagantvābhimukhaṃ santamālāgulā viya,
Patiṃsu siripāde te amandāmodavāhino;

263. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Catutthe mārayuddhamhi mārassāsi parājayo;

264. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Catuttho vijayo.

265. Disvānattamano māro ditto kodhagginā tadā,
Māpetvā'yudhavassaṃ so pesesi tadupantikaṃ;

266. Nettiṃsacchūrikā satti heṇḍivāla gadādayo,
Tiṇgadhārā pajjalitā acirajjuti sannibhā;

267. Yathā pupphopahāropagantvāna gaganaṅganā,
Evaṃ sambuddhapādesu patiṃsu parivattitā;

268. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Pañcame mārayuddhamhi mārassāsi parājayo;

269. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Pañcamo vijayo.

270. Taṃ disvā pāpimā kuddho yaṃ yaṃ tassa karoma'haṃ,
Taṃ taṃ'dānī na sakkoti kiñci kākumu'pakkamaṃ;

271. Māpesi kukkulaṃ vassaṃ māramīta'dhunā muniṃ,
So'gā'kāsā sampaditto dhūmāyantova pajjalaṃ;

272. Jinassābhimukhaṃ gantvā kukkulo parivattiya,
Candanassa sitabbhassa dhūlī hutvāna pagghari;

273. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Chaṭṭhe namuci yuddhamhi mārassāsī parājayo;

274. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Chaṭṭho vijayo.

275. Tato disvāna taṃ kaṇho kaṇhasenā purakkhato, Saṅkuddho pesayi tattha vassaṃ so sikatāmayaṃ;

276. Khadīraṅgāra saṅkāsā vālukā gaganāgatā,
Bhassantā jinapādante vāsacuṇṇattamāgatā;

277. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Sattame mārayuddhamhi mārassāsi parājayo;

278. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna nara sārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Sattamo vijayo.

279. Tampi disvā asajjanto ahirī kopaketuko,
Māpetvā palipandāni tattha osīdayāmi taṃ;

280. Iti cintiya māpetvā pesesi palipaṃ ghanaṃ,
Dhūpāyanto pajjalanto gantvā so nabhasā lahuṃ;

281. Sambuddhasiripādamhi sampatto nibbuto tato,
Nānāsugandhasambhuta gandhakaddamataṃ gato;

282. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Aṭṭhame mārayuddhamhi mārassāsi parājayo;

283. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

284. Olokento tato māro mārāriṃ siriyujjalaṃ,
Disvā cittampasādetumasakkonto’ti kopavā;

285. Ajjetamandhakārasmiṃ pakkhipitvā pamohituṃ,
Mayhaṃ bhāroti cintetvā māpesi timiraṃ ghanaṃ;

286. Lokantaresu sambhuta timiso’va bhayāvaho,
Gantvāna gaganā so hi patvāna munisantikaṃ;

287. Yathā timiramāyāti vināsaṃ suriyuggate,
Evamāsi jinaggamhi andhakāro tathāvidho;

288. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Navame mārayuddhamhi mārassāsi parājayo;

289. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Navamo vijayo.

290. Evaṃ navahi vuṭṭhihi katvā māro mahā bhavaṃ,
Na tassopaddavaṃ disvā dittakopānalākulo;

291. Gahetvāna tato khippaṃ ṭhapitaṃ attaguttiyā,
Cakkāyudhaṃ mahātejaṃ kupito khipi vegasā;

292. Dhārādharaṃ tamuggayha kuddho paharate yadī, Kalīraṃva asajjanto vikhaṇḍeti pajāpati;

293. Tatheva so mahiṃ kuddho māro khipati vegavā,
Na bhavantosadhā pāṇā visussanti sarādayo;

294. Tatheva kupito tena khipate so mahambudhiṃ,
Vilayaṃ jalajā yanti sussate so mahaṇṇavo;

295. Evaṃ mahānubhāvo so gacchanto jalambare,
Patvāna patito nāthaṃ hutvāna pupphacumbaṭaṃ;

296. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Dasame mārayuddhamhi mārassāsi parājayo;

297. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Dasamo vijayo.

298. Iti kopagginā dittamanaṃ māraṃ tadā jino,
Karuṇājalasekena nibbāpento nisīdi so;

299. Evaṃ katvāpi so kuddho aladdhavijayo tadā,
Āmantesi sakaṃ senaṃ palayānalabheravaṃ;

300. Ethāsu vata're mayhaṃ assavā mārakiṅkarā,
Nānāvesadharā hotha dhāretha vividhāyudhe;

301. Saddehetaṃ palāpetha yātha gaṇhatha bandhatha,
Pāde gahetvā khipatha cakkavāḷantaraṃ ito;

302. Athagā saha vācāhi bhiṃsā sā māravāhinī,
Turaṅga vyaggha mātaṅga sīhādirūpa bhiṃsanā;

303. Sā mārassubhato passe catuvīsatiyojane,
Ṭhitā pacchimabhāgamhī cakkavāḷasilāvadhiṃ;

304. Bahalattena sā āsi sampuṇṇa navayojanā,
Yakkha peta pisācādi vesehi bhayavāhinī;

305. Saṃvaṭṭa vātasampāta khubhītambudhino viya,
Ullola bhimaghoso tu gato brahmapurāvadhiṃ;

306. Danta saṅghaṭṭa sañjāta jālāmālā samākulā,
Tesaṃgārā'va dittāsuṃ kodhummīlita locanā

307. Vahanti dhūmakkhandhāni mukhakoṭara koṭihī,
Nīhaṭā nīhaṭā jivhā subhīmoragataṃ gatā;

308. Uddharitvāna tālādi karitvāna sarāsane,
Bhujaṅge ca guṇe keci gāḷhamākaḍḍhayanti ca;

309. Puṇḍarīkaccha sīhādī khipantābhimukhe tadā,
Dhāvanteke samuggayha purato dittapabbate;

310. Bhayānakāti nekāni sīsāneka kalebare,
Māpayitvāna purato dhāvanti keci kiṅkarā;

311. Sīsena sīhasaṅkāsā gattena manujopamā,
Buddhassābhimukhaṃ keci dhāvanti māra kiṅkarā;

312. Kaṇṭhīravākāradehā mukhena khalu rakkhasā,
Hutvāna abhidhāvanti kecimārassa kiṅkarā;

313. Daṇḍamānavakā sīsabhāgenā'tibhayāvahā,
Gattena rakkhasā hutvā keci dhāvanti kiṅakarā;

314. Dīpacchebha turaṅgānaṃ vyaggha khaggavisāṇinaṃ,
Varāha mahisādīnaṃ kaṇṇapāvura bhoginaṃ;

315. Sīsākāra mahāsīse tabbiruddhe kalebare,
Māpetvā abhidhāvanti keci mārassa kiṅkarā;

316. Ākaḍḍhentā kapolānaṃ karasākhāhi sammukhe,
Dassayantā mahādāṭhaṃ kecenti mārakiṅkarā;

317. Tikhiṇagganakhā keci phālayantā sakodare,
Ante gale pilandhitvā dhāvanti kiṅkarāpare;

318. Gilantā keci phaṇino uggirantā tatheva ca,
Sīsa kandhara kaṇṇanta bāhu aṅguli ādisu;

319. Sakalesu sarīresu visadhūmaggi saṅkule,
Dhārentā'sivise keci dhāvantyagge bhayāvahā;

320. Padittāyogule gayha khipanteke anekadhā,
Dittapabbatamuddhacca keci aggikapālake,
Khipannā abhidhāvanti daṭṭhoṭṭhā bhīmalocanā;

321. Lālayantā sakā jivhā khandhe katvāna muggare,
Mattabhujaṅga vesena dhāvanti apare bhaṭā;

322. Pibantā lohitāneke khādantā pisite pare,
Pisācāva'caruṃ keci munirājassa aggato;

323. Ullaṅghantā ca selentā dhāvantā jalitāyudhā,
Bhimavesadharā yakkhā kecenti bhakuṭīmukhā;

324. Paṇuṇṇa saravassehi kuntatomara vuṭṭhihi,
Bheṇḍivālā'sicakkehi nibbharāsi digantaraṃ;

325. Yaṃ diṭṭha suta mattena maraṇaṃ citta vibbhamaṃ,
Yāti loko kathaṃ ko taṃ nissesaṃ bhāsate naro;

326. Nekadantasahassehi nikkhantaggisikhāyutaṃ,
Dānanijjharasampātaṃ bhīmagajjanagajjitaṃ;

327. Nekasata karaggehi dhatāyolaguḷādikaṃ,
Sannaddhaṃ kavacādīhi giriṃca girimekhalaṃ;

328. Ārūḷho pāpimā tattha ussāpetvā jayaddhajaṃ,
Visālāvatta dāṭhaggo cipiṭagga bhagga nāsiko;

329. Daṭṭhoṭṭha bhīmavadano bhakuṭī vali lalāṭako,
Kodhānalehi sandiddha mahakkho tambadāṭhīko;

330. Nīlapabbata saṅakkāsa visamaṅgo mahodaro,
Gonasoraga sappādi aṅgīkata subhiṃsano;

331. Sahassabāhuṃ māpetvā chūrikā yaṭṭhi satti ca,
Kodaṇḍacaṇḍabāṇe ca cakka kuntagadādi ca;

332. Saṅku vetālikā pharasu pāsamuggara aṅkuse,
Gahetvā kaṇayañcātha tisūla vajirāyudhe;

333. Parivattesi ākāse tesamaññoñña ghaṭṭanā,
Uggatehi phuliṅgehi dhāvantehi samantato;

334. Aggi cakkaparītaṃca kurumāno nijaṃ tanuṃ,
Āvahanto bhayaṃ brahma sura siddhādīnaṃ tadā,
Sa māraseno so māro bhagavantamupāgami;

335. Udayāvalakūṭamhi bhāsantova pabhākaro,
Suppatiṭṭhitamerū'va tikūṭācala muddhani;

336. Katvāna piṭṭhito bodhiṃ bhūruhaṃ vajirāsane,
Nisinno bhagavā'tīva niccalo atirocati;

337. Akampo so munī evamagge'kāsi nijaṃ balaṃ,
Sammappadhānasaṃyutto dayāmetto mahesiko;

338. Catubuddhabhumisaṅkhāta jayabhumimudikkhiya,
Catussaṅgahavatthūnaṃ yojetvā dvārakoṭṭhake;

339. Yojetvāna thiraṃ tattha saddhādibalakoṭṭhake,
Satipaṭṭhānapākāre abhejjindriya gopure;

340. Thirañāṇayudhākiṇṇe mettā sannāha vammito,
Abhīta bhāratī bhuri bherisaṅkha purakkhato;

341. Caturaṅgaviriyuttuṅga mātaṅgakkhandhasaṅgato,
Puññasambhārabhārena kampayaṃ vasudhātalaṃ;

342. Cariyattaya saṅkhāta'mussāpita jayaddhajo,
Evaṃ vidhāya mārāri mārasaṅgāma maṇḍalaṃ;

343. Dānādayo mahāyodhe āhūya sahajātake,
Suṇātha bho giraṃ mayhaṃ bhavatajja mahā bhavo;

344. Etha yātha samaggattha na ossakkatha sujjhatha,
Vijetuṃ mārayuddhamhī na sakkā'sesajantuhi;

345. Ajja gacchati niṭṭhānaṃ so bho pāramitābhaṭā,
Sahussāhā mamaggamhi dassetha vīriyaṃ sakaṃ;

346. Atha dānabhaṭo āha apphoṭaṃ diguṇaṃ bhujaṃ,
Passadāni mahāvīra balaṃ me māradhaṃsane;

347. Paramatthapārami yodhaṃ tathe’va upapāramiṃ,
Ubho passe karitvāna saseno dhāvi dappavā;

348. Tatheva sīlanāmavho pāramībhaṭa’muttamo,
Nikkhamma saha senāya mārasenamabhiddavī;

349. Tathānekkhammanāmopi sannaddho’sabhaṭo bhaṭo,
Mārasenāmige hantuṃ dhāvi dīpī’va sāhaso;

350. Paññāyodho’pi gacchanto sāṭopo dhāvi dappavā,
Māramerumahā ajja sasenummūlayāmiti;

351. Vīriyapāramitā yodho daṭṭhoṭṭho bhīmagajjano,
Sosemi mama tejena vadaṃ’gā māra sāgaraṃ;

352. Khantisaccavhayā ceva tato’dhiṭṭhānako bhaṭo,
Āsu dhāviṃsu pātetuṃ mārassa makaraddhajaṃ;

353. Mettānāmo mahāyodho māro mayhamalanti’gā,
Upekkhako’pī so yodho mārasenaṃ padālituṃ;

354. Pesetvevaṃ jino senaṃ’sarīraṃ daḷhavikkamaṃ,
Nisidi tassa tejena nirussāhāsi sā camū;

355. Aho bho vimhayaṃ dāni suṇātha munino mama,
Jeti eko nisinnova samāraṃ māravāhiniṃ;

356. Kopānalena sandittaṃ duṭṭha ruṭṭhaṃ pajāpatiṃ,
Aduṭṭho jeti sambuddho ānubhāvo hi tādiso;

357. Dittāyudhe khipante’pi vijjhante vasavattinī,
Nirāyudho’va taṃ jeti ānubhāvo hi tādiso;

358. Sahāṭopaṃ sahaṅkāraṃ māraṃ sāḍambaraṃ tadā,
Niccalo jeti sambuddho ānubhāvo hi tādiso;

359. Hatthassa rathapattīhi dhāvantaṃ tamitocito,
Nisinnova jino jeti ānubhāvo hi tādiso;

360. Bhāsantaṃ nekadhā kaṇṇa kaṭhora giramantakaṃ,
Nissaddo jeti sambuddho ānubhāvo hi tādiso;

361. Māropāgamma aṭṭhāsi laṅghituṃ asamatthako,
Buddhatejaggi pākāraṃ dittamabbhuggataṃ thiraṃ;

362. Tadāha namuci kuddho bhujamukkhippa’mīdisaṃ,
Khippaṃ siddhattha he gaccha santakedaṃ mamāsanaṃ;

363. No ce gacchasi te hadayaṃ phālemi nakhasattihi,
Vicuṇṇemi tuvaṃ pāde gahetvā pathavītale;

364. Passa me mahatiṃ senaṃ passa āyudhasañcayaṃ,
Tena taṃ abhimaddāmi tuvaṭaṃ gacchidaṃ mama;

365. Athassa vacanaṃ sutvā jino’ha madhuraṅgiro,
Kadā te pūritā māra pallaṅkatthāya pāramī;

366. Kadā adāsi sīsādī dānaṃ sīlaṃ kathaṃ tava,
Tadatthāya kathāpehi ke te paccakkhakārakā;

367. Athā’ha pharuso māro netaṃ garu mune mama,
Ayaṃ sā parisā sabbā tassa paccakkhakārakaṃ;

368. Ugghosesi mahāsenā pakkhī’hanti visuṃ visuṃ,
Bhumudriyana mattova tato kolāhalo ahu;

369. Athāha māro samaṇa ahaṃ sakkhi kathāpayiṃ,
Tava ko sakkhi yajjatthi kathāpehi lahuṃ mama;

370. Athāha bhagavā tassa gambhīraṃ madhuraṃ giraṃ,
Nicchārentā mayūrassa sunādaṃ phaṇino yathā;

371. Taveva me na santīdha paccakkhatthaṃ sacetanā,
Acetanāva medāni santi paccakkhavādino;

372. Iti vatvāna mārāri sañtdhā jimūta gabbhato,
Nikkhanta vijjusaṅkāsaṃ karaṃ cāmīkarajjutiṃ;

373. Ratta cīvaragabbhamhā nīharitvā jino tadā,
Dharaṇyabhimukhaṃ’kāsi uddissa bhumikāminiṃ;

374. Dānamānādikamme me kampantī jātijātiyaṃ,
Kimajja nissaṇāsī’ti jino vācamudāharī;

375. Sakkhi’hanti vadantīva tato bhumivaraṅganā,
Saḷilāvanipariyantā gajjanti nacci tāvade;

376. Mahī sāgara ūmī’va uṭṭhāpenti mahūmiyo,
Chaddhā kampi kulālassa cakkaṃvāti paribbhami;

377. Himavā girirājā ca yugandhara nagādayo,
Kūṭabāgā samukkhippa nacciṃsu naṭakā viya;

378. Disvā sutvā tamaccheraṃ gayenubbigga mānasā,
Mārasenā pabhinnāsi bhinnavelova sāgaro;

379. Bhayenaṭṭassarā bhantā patantaññoñña ghaṭṭanā,
Vikiritvā kace piṭṭhe dhāviṃsu mārakiṅkarā;

380. Gahitāyudhāni chaḍḍentā pidahantānanaṃ karā,
Nivatthavatthamatte’pi dhāviṃsu anapekkhakā;

381. Aṅguliyo mukhe keci pakkhipanti rudanti ca,
Keci vandanti yāvanti abhayaṃ sāmi dehi no;

382. Siddhattho’yaṃ jito kinnu nissāsā ruddhabhāsanā,
Piṭṭhipassamudikkhanti dhāviṃsu cakitā pare;

383. Girimekhalo’pi nāgindo jannukena patī tadā,
Māro’pi patito khippaṃ dhāvitvā’dassanaṃ gato;

384. Taṅkaṇe uggato āsi satthu kitti jayaddhajo,
Avahentova surādīnaṃ brahmalokāvadhiṃ gato;

385. Tadāsi vijayo tassa sambuddhassa sirīmato,
Carime mārayuddhamhi mārassāsi parājayo;

386. Evaṃ mahānubhāvoti mantvāna narasārathiṃ,
Niccaṃ vandatha pūjetha so hi vo saraṇaṃ sadā;

Ekādasamo vijayo.

387. Laddhābhivijaye buddhe nisinne vajirāsane,
Parivārayuṃ gatāgamma pure viya surādayo;

388. Devā te nikhilā netvā nānāpūjāvidhiṃ tato,
Santuṭṭhā munino'kāsuṃ mahantaṃ jayamaṅgalaṃ;

389. Sampattātha nisākantā mānetuṃca munissaraṃ,
Pubbāparambare lagga sasīṇakkaṇṇa bhusaṇa;

390. Sunīlākāsa dhammille dhatta tārālimālikā,
Vījentīva disā bāhā phullacūtaka cāmare;

391. Mallikā mukulāsatta sammattāligaṇā tadā,
Dhamentā viya saṅkhāni kūjenti madhuraṃ giraṃ;

392. Sāmoda makarandehi mandamandānilāgatā,
Sajuṇhā jinabimbamhi utuṃ gāhenti sītalaṃ;

393. Avijjādi mahāmūlaṃ tivaṭṭatthira khandhakaṃ,
Saṃsāra visarukkhaṃ so āraddhummulituṃ tadā;

394. Bhāvento purime yāme saranto khandhasantatiṃ,
Pubbenivāsānussati ñāṇaṃ laddhā narissaro;

395. Tathā majjhima yāmamhi dibbacakkhu visodhanā,
Cutupapāta ñāṇañca adhigaṃtvāna sabbaso;

396. Rattiyā pacchime yāme cintayanto jarādayo,
Vipassitvā nāmarūpe āropetvā tilakkhaṇaṃ;

397. Sammasanto kilesehi vivecetvā sakaṃ manaṃ,
Āsavānaṃ khaye ñāṇā laddhā aggaphalaṃ tadā;

398. Patto nibbāṇanagaraṃ bojjhaṅga ratanissaro,
Saddhammarājā hutvāna pītivācamudāharī;

399. Anekajāti saṃsāraṃ sandhāvissaṃ anibbisaṃ,
Gahakārakaṃ gavesanto dukkhā jāti punappunaṃ;

400. Gahakāraka diṭṭhosi puna gehaṃ na kāhasi,
Sabbā te phāsukā bhaggā gahakūṭaṃ visaṅkhitaṃ,
Visaṅkhāragataṃ cittaṃ taṇhānaṃ khayamajjhagā;

401. Icceva maggamatadānavidhippavīṇa,
Kāruññapuññahadayena mahodayena,

Patvā bhavaṇṇavamapāramanantadukkhaṃ,
Yenocitā paramapāramitā jinena;

402. Yoceva sabbavibhavaṃ paṇuditva rajjaṃ
Nikkhamma patva calapattamahīruhassa,
Mūle nisajja sabalaṃ pabalañca māraṃ,
Pāpārayo ca vijito sa dadātu santiṃ;

Abhisambodhi kathā.

403. Tilokanātho sugato tato tadā
Udānavācaṃ samudāharitvā,
Pallaṅkamābhujja dumindamūle
Cintesi evaṃ vajirāsanasmiṃ;

404. Dānādayo pāramitā cinitvā
Asaṅkhakappāni ca khepayitvā,
Asseva pallaṅkavarassa hetu
Sandhāvitaṃ taṃ bhajitaṃ vayajja;

405. Yāvassu puṇṇa mama cetanāyo
Tāvettha acchāmi na vuṭṭhahāmi,
Maṃtvāna so nekasahassasaṅkhā
Jino samāpatti valañji tattha;

406. Devātidevo tibhavekanātho
Hatāvakāso jitapañcamāro,
Pitāmahādīhi mahīyamāno
Khepesi satthā divasāni satta;

Iti paṭhama sattāhaṃ.

407. Yasmāsanaṃ neva jahāti tasmā
Tisandhiyuttena nisīditeva,
Ajjāpi kattabbamanena atthi
Devānamicchāsi manamhi kaṅkhā;

408. Tesaṃ manaṃ so manasā viditvā
Vinodanatthaṃ vimatintu tesaṃ,
Uṭṭhāya tamhā nabhamuppatitvā
Dassesi tesaṃ munipāṭiheraṃ;

409. Vinodayitvā sugato tadevaṃ
Sudhāsinaṃ cetasi kaṅkharāsiṃ,
Pallaṅkato uttarapubbakaṇṇaṃ
Ākāsatoruyha jalaṃ ravīva;

410. Jino dumindassa ca āsanassa
Bahūpakārattamanussaranto,
Ṭhito padaṃ kiñci akopayanto
Ito cito loka na mujjahanto;

411. Nīlāyatakkhāmalakantitoya
Dhārānipātena dumindarājaṃ,
Nisiñcamāno divasāni satta

Pūjesi taṃ’nimisalocanehi;

412. Ajjāpi tasmiṃ dharaṇippadese
Katassa thūpassa tadeva nāmaṃ,
Ahosi devā ca naro’ragā ca
Mahenti te tena divaṃ payanti;

Iti dutiya sattāhaṃ.

413. Devā tato devavarassa tassa
Sucaṅkamaṃ’kaṃsu maṇīhi nānā,
Pallaṅkato ṭhānavarassa majjhe
Pubbāparāsāyanamantarāle;

414. Narinda nāginda surinda pūjito
Chabbaṇṇaraṃsīhi samujjalanto,
Nīlambare tārakito sasī’va
So caṅkamī satta ahāni tattha;

415. Ajjāpi tasmiṃ dharaṇippadese
Katassa thūpassa tadeva nāmaṃ,
Ahosi devā ca naroragā ca
Mahenti te tena divaṃ payanti;

Iti tatiya sattāhaṃ.

416. Tato dumindassa surāsurindā
Mahītale pacchimottarāyaṃ,
Māpiṃsu nānāratanālayaggaṃ
Nisajja pallaṅkavare tahiṃ so;

417. Sududdasāgādhamapārapāraṃ
Samantapaṭṭhānataraṅgabhaṅgiṃ,
Dhammodadhiṃ ñāṇasumerumatthā
Sālolayaṃ khepayahāni satta;

418. Ajjāpi tasmiṃ dharaṇippadese
Katassa thūpassa tadeva nāmaṃ,
Ahosi devā ca naroragā ca
Mahenti te tena divaṃ payanti;

Iti catuttha sattāhaṃ.

419. Tato jino gantva’japālamūle
Vimuttijaṃ sāduphalaṃ’nubhonto,
Sattāhamattaṃ ativattayī so
Devātidevo karuṇāguṇaggo;

420. Tadāgatā māravadhū munitdaṃ
Palobhituṃ yā pituno sakāsā,
Tāsaṃ payogampidha bindumattaṃ
Kathīyate taṃ samupāgatattā;

421. Tadā sa māro samare jinena
Parājito socanako’pagaṃtvā,

Pajjhāyamāno’tha adhomukho’ca
Nisīdi tuṇhī vilikhaṃ chamāyaṃ;

422. Parājayaṃ mayha mameva doso
Na tassa kasmāhamayaṃ’ca nāsiṃ,
Sīsakkhimaṃsādi ca puttadāre
Nādanti evaṃ manasī karonto;

423. Pavattimetaṃ makaraddhajassa
Sutvāna taṇhā aratī ragā ca,
Yatthacchi māro parisocayanto
Tatthāgamuṃ tā cakitā khaṇena;

424. Disvāna taṃ tattha tathā nisinnaṃ
Nissāsaruddhaṃ giramuggirantī,
Tusāra bindunivahehi’sāra
Paṅkeruhākāra visālanettā;

425. Hā tāta hā tāta kimāsi tedaṃ
Naṭṭhannu te kiṃ vada patthasī kiṃ,
Ko te diso kena parājito’si
Kimānayissāma hanāma kaṃ no;

426. Kimhotiyodāni na passathetaṃ
Suddhodanīyaṃ tatakittighosaṃ,
Mukhamhi mayhaṃ masimakkhayantaṃ
Aticca yantaṃ visayaṃ pasayha;

427. Na bhāriyā tāta manussabhūtaṃ
Kattuṃ vasaṃ ko vasameti nāmhaṃ,
Taṃ rāgapāsena gajaṃ’va mattaṃ
Subandhakaṃ bandhiya ānayema;

428. Na rāgapāsena hi ānanīyo
Mārassa dheyyaṃ samatikkamīva,
Apetarāgo arahā akampo
Sovāma tasmā subhagā tanujā;

429. Sacetano so hi manussabhuto
Acetanañce samupāgamāma,
Karoma taṃ no vasagaṃ kimettha
Cittaṃ balaṃ passatha no khaṇena;

430. Rūpena nettaṃ sumanoharena
Gandhena ghāṇaṃ savaṇaṃ sarena,
Phassena gattaṃ rasasā rasaññaṃ
Manañca pāsena ca kāmajena

431. Subāhupāsena ca tassa gīvaṃ
Bāhudvayaṃ dhāritamāladāmā,
Bandhitvadāneva tamā’nayāma
Balañhi no passatha tāta’dāni;

432. Vatvāna evaṃ vacanaṃ pitussa
Paṇamma pādāni pagabbhitantā,

Yatthacchi mārāri virocamāno
Tatthā’gamuṃ khippamudaggacittā;

433. Sāmodamālākulakesabhāra
Payodharā kuṅakkumahārihārā,
Bimbādharā cārusabhā pabhāsā
Ummādayantī janamānasāni;

434. Muddhena missaṃ madhure nimuggaṃ
Snehena tintaṃ rasato’nuviddhaṃ,
Bhāsiṃsu vācaṃ hadayaṅgamantā
Vilokaneneva dhitiṃ harantī;

435. Vasantakanto navayobbano’si
Suvaṇṇavaṇṇo hadayaṅgamo’si
Eko nisinno’si vaṭassa mūle
Simantinī sāmi kuhinnu tuyhaṃ;

436. Taraṅgahīno’pi taraṅgamālī
Sasaṅkahīnā rajanī ca sāmī,
Haṃsā’lihīnā sarasī suphullā
Nābhāti kantā virato dhavo’pi;

437. Vasantakālo ca vanaṃ suphullaṃ
Nisākarābhā bhamarāligītaṃ,
Sugandhamandopagatā samīrā
Virocasi tvampi ca yobbanena;

438. Mayampi cettheva samāgatamha
Mano’nukūlā ca manuññarūpā,
Karoti kiṃtva’jja sakāmadāho
Kāmākaro’dāni samāgato no;

439. Mā tedisaṃ yobbanarūpasāraṃ
Suviggahaṃ chādaya cīvarena,
Teneva no nettamanamhi sāmi
Mā dehi dāhaṃ tava dāsibhute;

440. Nakhaṃsu sutte’ruṇapānipāde
Nettindanīlāni’va āvuṇanto,
Tvamacchi no sāmi mukhambujesu
Na enti kinte nayanālimālā;

441. Sudhāsilāgīñjaka lohadāru
Jātehi tvaṃ dhīra na nimmito’si,
Rūpī’si sommo’si tathāpi sāmi
Kiṃ kāmarāgaṃ manasā nudesi;

442. Ayañca bālā caturā ratīsu
Bāleti kaṅkhaṃ jaha mānasamhi,
Kiṃ mañjarī bhijjati sampaphullā
Mattālirāje paricumbamāne;

443. Ayañca rāmā ramaṇīyarūpā
Pīṇorugaṇḍā kuvamaṇḍalā ca,

Taṃ kāminiṃ kāmaya phullakañje
Haṃso yathā kesara sampagiddho;

444. Cintāmaṇiṃ bhaddaghaṭañca kappa
Taruṃ samāpajja daḷiddabhāvā,
Nāpenti sattā khalu dubbhagattā
Tatheva no'sī tava pādasevā;

445. Evañhi tā rañjanamañjubhāsā
Sahassamekañca satāni aṭṭha,
Vesāni sammā abhinimmiṇitvā
Palobhayuntaṃ bahūdhā munindaṃ;

Tato taṇhā?.

446. Yakkhosi mattosi silāmayosi
Acetanosā'tha ayomayosi,
Avītarāgañhi sacetanañce
Anenupāyenu'pasaṅkamāma;

447. Phaleyya khīppaṃ hadayañhi tassa
Uṇhaṃva rattaṃ mukhatu'ggameyya,
Siyāva khippaṃ api cittakhepaṃ
Ummādabhāvaṃca sa pāpuṇeyya;

448. Yathā palutto haritopalamhi
Khitto naḷo sussati ātapena,
Evaṃ visusseti visādameti
So mucchati muyhati dukkhameti;

449. Sokāvakiṇṇe nu vanamhi jhāyasi
Vittannu jito uda patthayāno,
Āgunnū gāmasmiṃ akāsi kiñci
Janena kasmā na karosi sakkhiṃ;

Satthā?.

450. Atthassa pattiṃ hadayassa santiṃ
Chetvāna senaṃ piyasātarūpaṃ
Eko'haṃ jhāyaṃ sukhamanubodhiṃ
Janena tasmā na karoma sakkhiṃ;

Imā dve pāliyaṃ?.

451. Paluṭṭhagattaṃ dahanena makkaṭiṃ
Susānapetiñca jigucchanīyaṃ,
Jegucchiyaṃ jaṅgama mīḷharāsiṃ
Disvāna ko taṃ varaye sapañño;

Atha arati?.

452. Kathaṃ vihārī bahulo ca bhikkhu
Pañcoghatiṇṇe atarīdha chaṭṭhaṃ,
Kathaṃ jhāyiṃ bahulaṃ kāmasaññā
Paribāhirā honti aladdha yo taṃ;

Satthā?.

453. Passaddhakāyo suvimuttacitto
Asaṅkharāno satimā anoko,
Aññāya dhammaṃ avitakka jhāyī
Na kuppatī nassaratī na thīno;

454. Evaṃ vihārī bahulo ca bhikkhu
Pañcoghatiṇṇe atarīdha chaṭṭhaṃ,
Evaṃ jhāyiṃ bahulaṃ kāmasaññā
Paribāhirā honti aladdha yo taṃ;

Atha ragā?.

455. Acchecchi taṇhaṃ gaṇasaṅghacārī
Addhā tarissantī bahū ca saddhā,
Bahuṃ vatāyaṃ janata'manoko
Acchijja nessati maccurājassa pāraṃ;

Satthā?.

456. Nayanti ve mahāvīrā saddhammena tathāgatā,
Dhammena nayamānānaṃ kā usūyā vijānataṃ;

Imā pañca pāliyaṃ?.

457. Sutvāna taṃ dhammavaraṃ jinassa
Pamattabandhussa ragādirāmā,
Palobhituṃ ne'va samatthakā taṃ
Agaṃsu khippaṃ pituno sakāsaṃ;

458. Māro tadārā'va samekkhamāno
Disvāgatā kevalameva tāyo,
Mā kattha kāmaṃ mama bhāsitāni
Kāmattha pātuṃ migataṇhikāpaṃ;

459. Bālā kumudanāḷehi pabbataṃ abhimanthatha,
Giriṃ nakhena khaṇatha ayo dantehi khādatha;

460. Selaṃva sirasi ūhacca pātāle gādhamesatha,
Khānuṃva urasā'sajja nibbijjāpetha gotamā;

Imā dve pāliyaṃ?.

461. Vatvāna evaṃ vimano sa māro
Saṭītuko sambhavanaṃ payāsi,
Satthātha rāgā parimuttacitto
Jahāsi tasmiṃ divasāni satta;

462. Ajjāpi taṃ sākhivarampitena
'Nubhutamattena mahenti sabbe,
Teneva te saggagatā vimāne
Modanti kāmehi anūpamehi;

Iti pañcama sattāhaṃ.

463. Tato munindo mucalindamūle
Nisīdi gantvā pavarāsanamhi,
Yugandhare bālaravī’va raṃsi
Jālāhi lokaṃ paripūrayanto;

464. Athāna megho jaladā satehi
Papūrayaṃ khaṃ thanayaṃ savijju,
Sasītavāto kiramambudhāraṃ
Virocamāno visakaṇṭhikāhi;

465. Amandanaṇdo mucalindabhogī
Disvā munindaṃ mucalindamūle,
Parikkhipitvāna visālabhogā
Chādetva sammā saphaṇo phaṇena;

466. Ajjhesi so tassa anuggahāya
Nisīdi gantvā bhujagā’sanamhi,
Satthā tadā rūpiyamandireva
Sattāmahattaṃ suvimuttacitto;

467. Ajjāpi taṃ sākhivarampi tena
’Nubhutamattena mahenti sabbe,
Teneva te saggagatā vimāne
Modanti kāmehi anūpamehi;

Iti chaṭṭhama sattāhaṃ.

468. Tato’pagantvā yatirāja rājā
Nisīdi rājāyatanassa mūle,
Vimuttijaṃ pītisukhaṃ’nubhonto
Sattāhamattaṃ karuṇāguṇaggo;

469. Ajjāpi taṃ sākhivarampi tena
’Nubhutamattena mahentī sabbe,
Teneva te saggagatā vimāne
Modanti kāmehi anūpamehi;

Iti sattama sattāhaṃ.

470. Āhāra kiccādi vivajjitassa
Sukhānubhontassa vimuttijāni,
Sampīṇitaṅgassa jinassa tassa
Iccaccaguṃ sattadināni satta;

471. Devānamindena tato’panīta
Mukhodakādimparibhuñjiyāna,
Nisinnamatte yatirāja rāje
Tatthā’gamuṃ dve vāṇijā khaṇena;

472. Ussāhitā devavarena sammā
Sālohitā tassa tapussa-bhallikā,
Manthañca sāduṃ madhupiṇḍikañca
Ādāya nāthaṃ idamabruvunte;

473. Idañhi no dhīra anuggahāya

Paṭiggahetva paribhuñja dānaṃ,
Hitāya taṃ hoti sukhāya ceva
Anappakappesu anāgatesu;

474. Paṭiggahetvā muni devadinna
Pattena paccagghasilāmayena,
Bhutvāna tesaṃ anumodanatthaṃ
Desesi dhammaṃ varadaṃ pasatthaṃ;

475. Dve bhātikā vāṇījakā jinassa
Dhammaṃ suṇitvāna pasannacittā,
Dve vācikopāsakataṃ gatāsuṃ
Yāciṃsu te taṃ puna pūjanīyaṃ;

476. Parāmasitvāna siraṃ tato so
Adā jino kuntala dhātumuṭṭhiṃ,
Te tena tuṭṭhā sumanā patītā
Mahiṃsu netvā vibhavānurūpaṃ;

477. Satthā’tha gantvā ajapālamūle
Sahassa raṃsīva yugandharamhi,
Nisajja lokaṃ anulokayanto
Vitakki evaṃ manasā vitakkaṃ;

478. Mayajjhapanno varadhammasāro
Sasassa sindhū’va agādhapāro,
Abuddhasattehi tamajja kassa
Pakāsayissañhi jaḷo hi loko;

479. Desemi ce dhammavaraṃ paṇītaṃ
Kilantabhāvova mamassa asmā,
Kimattadukkhe niti cintayanto
Nuyyāmamākā muni desanamhi;

480. Sahampatī nāma tato vidhātā
Sacetasā tassa manaṃ viditvā,
Vinassatīdaṃ khalu sabbalokaṃ
Adesite teni’ti kampamāno;

481. Sakāsamāgamma jinassa tassa
Sagāravo brahmagaṇena tattha,
Nihacca jānuṃ pathavītalamhi
Namassamāno idamabrūvī so;

482. Tvaṃ devadevo sa sumedhakāle
Palokitaṃ lokamudikkhamāno,
Vihāya dīpaṅkarapādamūle
Laddhā’mataṃ taṃ karuṇāguṇena;

483. Pavissa saṃsāravanaṃ viduggaṃ
Maṃsakkhisīsādima’dāsi dānaṃ,
Vedesi dukkhaṃ amitaṃ asayhaṃ
Taṃ te paratthaṃ’va na attahetuṃ;

484. Santīdha sattā khalu mandarāgā

Ñātuṃ samatthā sugatassa dhammaṃ,
Ārādhito me karuṇāguṇaggo
Desehi dhammaṃ anukampamāno;

485. Kāle vikāsanti kharaṃsu missā
Thalambujātā kusumāni nānā,
Tathe'va te dhammakarābhiphuṭṭhā
Vikāsamāyantī janā anekā

486. Sampanna vijjācaraṇo satīmā
Jutindharo antimadehadhārī,
Paṭiggahetvāssa nimantaṇaṃ so
Janesi satte karuṇā manasmiṃ;

487. Apārutā tesaṃ amatassa dvārā
Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ,
Vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ
Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme;

488. Paṭiggahesīti udaggacitto
Ajjhesanaṃ me caturāṇano so,
Natvāna nāthaṃ sahapārisajjo
Pakkāmi tamhā bhavanaṃ khaṇena;

489. Tato jino tena gahitanuñño
Desemi kasseti udikkhamāno,
Āḷāra-udde samudikkha dhīro,
Mantvāna tesaṃ aciraccutittaṃ;

490. Kahannukho'haṃ varadhammacakkaṃ
Aññena kenāpi avattanīyaṃ,
Lokassa cintāmaṇisantibhaggaṃ
Pavattayissantī vicintayanto;

491. Disvāna bhikkhū muni pañcavagge
Ādāya pattañca ticīvarañca,
Bārāṇasīyaṃ migadāyamento
Addhānamaggaṃ paṭipajji satthā;

492. Tatthāmarabrahmagaṇehi pūta
Pathe phaṇī pakkhi catuppadā ca,
Āraññadevā tarupabbatā ca
Mahiṃsu nekehi suvimhayehi;

493. Tatopagā so migadāyamagge
Disvā yatīsaṃ yatayo'pagantvā,
Akaṃsu vattaṃ paṭipattisārā
Pavattayī tattha sa dhammacakkaṃ;

494. Aññādikoṇḍaññavasippadhānā
Koṭīnamaṭṭhārasa kañjayonī,
Asītikoṭī'pi sudhāsi saṅghā
Aññāsumaggaṃ kamato tadā te;

495. Aticcayātamhi nidāghakāle

Vassānakāle samupāgatasmiṃ,
Tattheva vassaṃ upagamma dhīro
Temāsamattaṃ avasī vasīso;

496. Tato yasaṃ tassa sahāyakepi
Patiṭṭhapetvā arahattamagge,
Bhutiṃ janānaṃ anubrūhayanto
Vassassa antaṃ akarī tahiṃ so;

497. Vassaccaye lokavidū munindo
Āmantayī te yatayo saputte,
Te'thāgamuṃ nibbaṇathā katañjalī
'Damabruvi tesama'nanta paññо;

498. Ugghosayantā mama dhammaghosaṃ
Samāhanantā mama dhammabheriṃ,
Sādhuṃ dhamentā mama dhammasaṅkhaṃ
Carātha tumhe sanarāmarānaṃ;

499. Jayaddhajaṃ me bhuvanukkhipantā
Ussāpayantā mama dhammaketuṃ,
Athukkhipantā mama dhammakuntaṃ
Carātha lokesu sadevakesu;

500. Susajjitattaṃ amatassa maggaṃ
Sakaṇṭakattaṃ narakāyanassa,
Mārānanasmiṃ masimakkhitattaṃ
Kathetha lokassa sadevakassa;

501. Buddhantaraṃ suppihitaṃ acāraṃ
Purassa mokkhassa visāladvāraṃ,
Avāpurī no bhagavā'dhunā bho
Yathajja sabbetī nivedayavho;

502. Uppannabhāvaṃ bhuvane mamajja
Tatheva dhammassa ca pātubhāvaṃ,
Uppannabhāvañca mamorasānaṃ
Pakāsayantā jagatiṃ carātha;

503. Vanamhi pante girigabbharāyaṃ
Rukkhassa mūle'pi ca suññā'gāre,
Vasaṃ yatattā mama dhammamaggaṃ
Desetha loke sanarāmarānaṃ;

504. Vatvāna evaṃ yatayo disāsu
Pesetva nātho uruvelagāmī,
Paṭipajji maggaṃ atha antarāle
Kappāsikavhaṃ vipinaṃ pavissa;

505. Tasmiṃ ramante samatiṃsamatte
Rājorase so pavaro vinetvā,
Datvā'mataṃ dhammamathuddisitvā
Agoruvelaṃ gajarājagāmī;

506. Tatthoruvelādhikakassapoti

Pasiddhanāmassa sasissakassa,
Aggaṃ phalaṃ so paripāvayanto
Vasī vasante vasīnaṃ variṭṭho;

507. Tadāharuṃ negama nāgarā ca
Yaññaṃ mahākassapa tāpasassa,
Jino viditvāssa manaṃ manena
Vasī visuṃ tassa pasāda hetu;

Kathaṃ?

508. Gantvāna uttarakuruṃ bhagavā tadāni
Piṇḍañcaritva ramaṇīya himālayaddiṃ,
Āgamma sādurasa nīra bharābhirāme
'Notattake munivaro paribhuñjiyāna;

509. Cintesi evamahamappataraṃva kālaṃ
Ṭhassāmi sāsana mamañhi anāgatesu,
Laṅkātale bhavati tattha idāni yakkha
Sambādhamatthi mama tattha gatesu'dāni;

510. Sabbā'manussaja bhayaṃ pavinassatī'ti
Mantvā tato yativaro karuṇāya satte,
Sañjhāghanehi parinaddha ravīva ratta
Nigrodhapakka sadisaṃ carapaṃsukūlaṃ;

511. Dhāretva selamaya sundara pattahattho
Chabbaṇṇaraṃsi nivahaṃ disi pūrayanto,
Sambodhito navama phussaja puṇṇamāyaṃ
Laṅkātalaṃ vijayituṃ nabhasā'gamāsi;

512. Brahmāsurāmara phaṇi garuḷā ca siddha
Vijjādharādi janatā sahapārisajjā,
Ketā'tapatta ghaṭa dīpuru toraṇehi
Pūjaṃ akaṃsu mahatiṃ gaganāyanamhi;

513. Laṅkaṅganā urasi bhāsura tāra hāra
Saṅkāsa sītala manohara nīra pūrā,
Tasmiṃ mahādipada vāluka nāma gaṅgā
Bhumajjhagāsi jana netta harābhirāmā;

514. Tassāvidūra suci rammatare padese
Āyāmato mitatiyojana vitthatena,
Cattāri gāvutamitaṃ nayanābhirāmaṃ
Āsāra sītajala nijjhara bhurighosaṃ;

515. Mattālipāli khaga gītija missarāgaṃ
Sammatta citta migasaṅgha nisevitaṃ taṃ,
Naccanta nekasikhi saṅgata pādapiṇḍaṃ
Uyyānamāsi urunāgavanābhidhānaṃ;

516. Ramme tadā ratanadīpavaramhi laṅkā
Lokābhidhāna harikaṇḍaka yakkhadāse,
Odumbare sumanakūṭaka taṇḍuleyye
Selesu māragiri missakariṭṭhanāme;

517. Ye’ññepi santi girayo vanarāmaṇeyyā
Gaṅgā nadī giriguhā sikatātalā ca,
Tatthāvasanti rahasā pharusāniruddā
Pāṇātipāta niratā saṭhakūṭa yakkhā;

518. Saṅgamma te mahati nāgavanamhi tamhi
Sammantayiṃsu sabhaṭā saha pārisajjā,
Tvaṃ ko’si re! Iti paro aparaṃ kharena
Tikkhena vādakaṇayena aruntudantā;

519. Kujjhiṃsu te athitarītara kāraṇena
Vākyena yuddha pariraddha pagabbhitattā,
Saṅkhābhitāpaga patīva’navaṭṭhacittā
Sārambhagabbitamanā parirāvayanti;

520. Tasmiṃ khaṇe’bhimatado sugato nabhamhi
Āgamma tesa’manukampita mānasena,
Gopānasī sama manohara raṃsimāli
Tatthacchi khe guṇamaṇī maṇikaṇṇikāva;

521. Tesaṃ jino kalahavūpasamāya hetu
Māpesi vuṭṭhi timirā’nilasītabhītiṃ,
Tatthāsi gajjitaghano suracāpakhitta
Dhārāsarehi vitudaṃ nisivāra saṅghaṃ;

522. Andhāva te ghanatare timire nimuggā
Muḷhā disañca vidisaṃ na vidiṃsu bhītā,
Caṇḍāniluddhaṭa mahā girikūṭarukkha
Sampāta bhīta ruditā gatimesayanti;

523. Sītena te atha dije parikoṭayantā
Aññoññagattamavalamba parodayiṃsu,
Rūpāni nekabhayadāni ca ghosaṇāni
Vattiṃsu tena vividhaṃ bhayamāsi tesaṃ;

524. Buddhāpi dukkhitamanā paradukkhakena
Kasmā karonti anayaṃ’ti na cintanīyaṃ,
Loko hanāti viṭapi phaladāna hetu
Satthena soma ripugāhaka vāsaramhi;

525. Satthā tato tamanudo sabhaye sasoke
Disvāna guyhaka jane karuṇāyitatto,
Vuṭṭhiṃ tamañca pavanaṃ paṇuditva sabbaṃ
Dassesi attamakhilaṃ dumaṇīva khamhi;

526. Disvāna te munivara’ñjali paṅkajehi
Sajjetva sīsa sarasī idama’bruviṃsu,
Yācāma no’bhayapadaṃ bhavato sakāsā
Dāsesu dhīra karuṇaṃ karaṇīyameva;

527. Evaṃ tadā’vaca jino madhurassarena
Āmanta te nisicare’vanate samekkha,
Tumhe dadātha yadi ṭhānamamekadesaṃ
Sabbe apentī ghanavātaja sītadukkhā;

528. Yajjevamītima’payāti karoma bho taṃ
Gaṇhāhi dhīra yadi icchasi sabbadīpaṃ,
Vatvāna tehi paridinna chamāya maggo
Ogamma tattha puthu patthari camma kaṇḍaṃ;

529. Tasmiṃ nisajja kasiṇaṃ samāpajja tejo
Jālākulaṃ jalita maggīmamāpayī so,
So dhūmaketu gaganuggata tuṅgasiṅgo
Sandaḍḍhayaṃ girivanānu’rughosayanto;

530. Rukkhehi rukkhavana pabbata laṅghanena
Sākhāmige ca vihage anubandhayaṃ’va,
Vessānaro vanamarū migasūkare’pi
Sandhāvi guyhaka jane iti cintayanto;

531. Disvāna tattha pacurātana vipphuliṅga
Sammissa jāla dahanaṃ guhakā samecca,
Dhāvuṃ vikiṇṇakaca bappajala’ddanettā
Dārattajehi sahitā gatimesamānā;

532. Sambuddhateja paridaḍḍha sarīracittā
Āhacca sāgaratataṃ paridhāvamānā,
Tasmimpi te pavisituṃ saraṇaṃ na laddhā
Chamhi tato sapadi sannipatiṃsu sabbe;

533. Disvāna te munivaro sahaye sasoke
Rammaṃ tadā jaladhimajjhagataṃ mahantaṃ,
Iddhīhi sehi giridīpami’dhānayitvā
Āropayitva nikhile puna tattha’kāsi;

534. Katvevame’samasamo’pasamanta’mītiṃ
Tattheva bhāsurataro bhagavā nisīdi,
Brahmāmarā’suraphaṇī garuḷādi siddhā
Saṅgamma’kaṃsu mahatiṃ mahama’ggarūpaṃ;

535. Desesi saṃsadi jino sutisādhu dhammaṃ
Tasmiṃ sadāsavanudaṃ sivadaṃ janānaṃ,
Sutvāna nekasatakoṭi pamāṇa pāṇā
Laddhā tadā samabhavuṃ caradhammacakkhuṃ;
536. Tasmiṃ dine sumanakūṭa varādhivāso
Tejiddhibuddhivibhavo sumanābhidhāno,
Devo pasannahadayo ratanattayamhi
Sampāpuṇittha paṭhamaṃ phalamuttamaṃ so;

537. Uṭṭhāya tuṭṭhavadano katapañjalīko
Muggo jinagga nakharaṃsi payodadhimhi
Vanditva evamavacā’tula vīra dhīra
Lokagga puggala varaṃ dada sāmi dhīsa;

538. Dāsosmi te caraṇa paṅkaja pūjakohaṃ
Saddhādayādi vibhavo tanayo’hamasmi,
Tumhe vinā khaṇalavaṃ vasituṃ na icche
Tasmā dadātu bhagavā mama pūjanīyaṃ;

539. Sutvāna taṃ dhitimatī parimajja sīsaṃ
Saṃsatta chappada saroruha sannibhena,

Hatthena nīla saka kuntala dhātumuṭṭhiṃ
Dajjātha so maṇimayena karaṇḍakena;

540. Paggayha bāhuyugalena ṭhīto namitvā
Muddhā dadhāsi makuṭaṃ viya pīṇitatto,
Katvā'tha so vara mahaṃ tidivehi saddhi
'Mappetva dhīra pharibhutta vasundharāyaṃ;

541. So'kāsi nīlaratanehi mahārahehi
Ubbedhato ratana satta pamāṇa thūpaṃ,
Nāthe dharantasamayeva patiṭṭhahī so
Thūpo tilokasukhado maṇi kāmado'va;

542. Pacchā tilokasaraṇe parinibbutamhi
Khīṇā savo samahimo sarabhu yatindo,
Ādāya taṃ citakato jinagīvadhātuṃ
Tasmiṃ nidhāya'kari bārasa hatthathūpaṃ;

543. Cūḷābhayahvavanipo samaye'parasmiṃ
Battiṃsa hatthama'kariyattha varoruthūpaṃ,
Duṭṭhādigāmaṇi nupo damiḷe hananto
Kāresi kañcukamatho catusaṭṭhihatthaṃ;

544. Evaṃ sa sīhalamahāsaramajajharūḷhaṃ
Setambujaṃ'va madhupāvali sevanīyaṃ,
Bhumaṅganā karatale sitavitthalīlo
Thūpo dadātu masamopasamaṃ janānaṃ;

545. Laṅkopasaggama'vadhūya vidhāya khemaṃ
Laṅkaṃ nijāya varakuntala dhātuyā taṃ,
Katvāna bhāsurataraṃ muni maṅgalāya
Pāyāsi tāraka pathe'nuruvelameva;

546. Tasmiṃ vidhāya bahuvimhita pāṭiheraṃ
Bhetvā sasissaki'sino puna diṭṭhijālaṃ,
Datvāna nibbutipadaṃ sahasissakassa
Nibbāṇa sundara puraṃ paripūrayittha;

547. Tamhā vikāsita kusesaya kānanābha
Vītāsavehi nivuto sugatebhagāmī,
Pāyāsi rājagaha gāmī'mudāramaggaṃ
Veneyya jantu kamalākara bhānurūpo;

548. Tasmiṃ gate jinavare vara bimbisāro
Pūjaṃ akāsi mahatiṃ saha devatāhi,
Tasmiñhi saṃsadi labhiṃsu anappapāṇā
Magge phale ca saraṇe ca patiṭṭhahiṃsu

549. Rājā tato vipula veluvanābhirāmaṃ
Sālaṅkataṃ vividha pādapa maṇḍapehi,
Pādāsi dakkhiṇakare jalapātanena
Katvā dharādharadharaṃ himavañca kampaṃ;

550. Tasmiṃ samantanayano nayanābhirāmo
Bhutiṃ janassa satataṃ abhivaḍḍhayanto,

Dhammambu vuṭṭhi nikaraṃ parivassayanto
Vassaṃ vasī adutiyo dutiyamhi vasse;

551. Devinda moli samalaṅkata pādapiṭṭho
Lokassa atthacaraṇe satatābhiyutto,
Tattheva so hi tatiye'pi catutthavasse
Vāsaṃ akāsi sugato sirisantivāso;

552. Lokassa dhamma ma'malaṃ satataṃ vahanto
Sāvatthiyaṃ rucira jetavane'bhirāme,
Vāsaṃ akāsi sukhado munipañcamasmiṃ
Veneyya sattasamayaṃ samudikkhamāno;

Iti laṅkāya paṭhamā'gamanaṃ.

553. Atha bhagavati tasmiṃ jetanāme vanasmiṃ
Nivasati satilaṅkā maṅgalā'vāsarūpā,
Upavanamiva nāke nandanaṃ devatānaṃ
Amara uragavāsā rammarūpā babhūva;

554. Tahimati rucirasmiṃ vaḍḍhamānādi sele
Madhura salilavāhe rammakalyāṇikādo,
Udadhi bhujagavāse nāgadīpantike ca
Mahati mahima yuttā nāgasaṅghā vasanti;

555. Pacura mahima yutto vaḍḍhamānācalasmiṃ
Adhipati bhujagānaṃ āsi cūlodaravho,
Mahudara iti nāmo nāgadīpodadhimhi
Nivasati atha tesaṃ pabbateyyo'ragindo;

556. Itara bhujaga rañño dhītaraṃ nāgakaññaṃ
Piyatarama'bhirūpaṃ'kāsi dāraṃ tadā hi,
Atha ca duhituyā so dīyamānaṃ dadanto
Rucira maṇīmayagghaṃ āsanañcāpadāsi;

557. Duhitari matakāle te'tha pallaṅkahetu
Jalaja thalaja nāgā yuddhasajjā ahesuṃ,
Atha thalaja bhujaṅgā bhaṅgakallolamālā
Sadisa lūlita cittā gabbitevaṃ ravanti;

558. Kimu'dadhija phaṇīnaṃ kitti sampattiyā no
Api yasaparivārā kiṃ baleniddhiyā kiṃ,
Ahamahamīti gabbā kiṃ kimissāya tesaṃ
Bhavati timira'rīnaṃ bhānumaggunnatī kā;

559. Atha jalaja'lagaddā gajjanaṃ gajjayantā
Bhayajanaka pagabbhā phoṭayantā bhūjānaṃ,
Ahamaha pabhū re!Re! Pabbateyyāna'metaṃ
Paṭutaraḍasitoṭṭhā kakkha'ḷevaṃ ravanti;

560. Paṭutara garunādā tāva gajjanti dantī
Nayana pathamu'pente yāva kaṇṭhiravānaṃ,
Tathariva thalajātā jumhayantā samaggā
Nayana pathagatā no suññadappā bhavanti;

561. Iti tadubhayasenā ghaṭṭayantā'ññamaññaṃ
Vividha paharaṇho uggirantī giranti,
Satata khubhita velā sāgarūmīva bhantā
Lulita lulita cittā yuddhaninnā ṭhitāsuṃ;

562. Atha tadahu munindo yāminīyāma'mante
Patiniya matijālaṃ lokamolokayanto,
Samara vasagatānaṃ bhogīnaṃ bhāvibhutiṃ
Tadupari ca'bhivuddhiṃ passi laṅkātalassa;

563. Atha muni madhumāse'posathe kālapakkhe
Kata nikhila vidhāno gayha saṅghāṭikādiṃ,
Anugatikamudikkhaṃ pañcanetto samantā
Sumana sumana nāmaṃ passi devaṃ samiddhiṃ;

564. Tadahu sumanadevo jetanāme suramme
Adhivasati vihāre dvārakoṭṭhopakaṭṭhe,
Ṭhita viṭapa samiddhe khīrikāpādapasmiṃ
Sugata mabhinamanto anvahaṃ pūjayanto;

565. Tamasammuni disvā'mantayitvā'gate taṃ
Idamavaca mayā bho saddhimāgaccha laṅkaṃ,
Saha tava bhavanamhā pubbavutthappadese
Tava bhavati patiṭṭhā bhoginañjā'bhivuddhi;

566. Atha munivacanaṃ so muddhanāma'ggahetvā
Samuditahadayo taṃ rukkhamuddhacca mūlā,
Sugatamupari katvā dhārayanto suphullaṃ
Barihi barihi chattākāramāgā nabhamhī;

567. Dasabala tanubhā'bhissaṅgamā so dumando
Tarala maṇīva nānā'bhāhi sambhāvanīyo,
Vilasita iva sabbe rukkhaselādayo'pi
Apagata sakavaṇṇāvaṇṇavantā virejuṃ;

568. Khaga bhujaga surādi massitā chappabhāhi
Nijapati nijajāyā svaññamaññāsu muyhuṃ,
Asita gagana majjhe sobhamāno munindo
Vitata vividha raṃsī raṃsimālīva gañchi;

569. Jalada paṭala saṇḍe vajjhamuddāḷayitvā
Bahi vilasitakāyo sommadosākaro,va
Katupari taruchāyo jotamāno samāno
Uraga samaraṭhānaṃ ganthvā'kāse nisajja;

570. Ghanatara timiraṃ so iddhiyā saṅgharitvā
Tahimatirava bhīmaṃ ghorasaṃrambhavantaṃ,
Asani sata nipātaṃ vassadhārā karālaṃ
Urutara tata meghaṃ māpayī sītavātaṃ;

571. Iti tibhuvananātho dappite nāgasaṅghe
Vimada karaṇa hetu dassayī bheravānī,
Atha'pagata pagabbhe te viditvāna satthā
Apanudi bhayajātaṃ taṅkhaṇaṃyeva tattha;

572. Taruṇa taraṇisobhā ketumālāvilāsiṃ
Subharuci mukhavandaṃ lakkhaṇākiṇṇagattaṃ,
Tibhava vibhavadāyiṃ taṃ viditvāna nāgā
Cutapaharaṇa hatthā vandamānā mahiṃsu;

573. Sirasī nihitapāṇī rattapaṅkeruhehi
Vikaca vadana nettā'manda kañjuppalehi,
Saka saka dhata nānāvaṇṇa vammādikehi
Vividha kusumavatthā'manda dīpaddhajehi;

574. Uraga bhavanavāsā nāgakaññā samecca
Kuca kalasa sahassaṃ dhārayanti salīlaṃ,
Lalita kaṇaka valli līlamādhatta gattā
Thuti mukhara mukhā tā sādhu kīḷaṃ akaṃsu;

575. Atha muni uragānaṃ viggahaṃ taṃ sametuṃ
Sutimana kamanīyaṃ niccharaṃ brahmaghosaṃ,
Ajaramamara maggaṃ suppasatthaṃ sudhihi
Varamati varadhammaṃ desayī naṃ phaṇīnaṃ;

576. Na bho bho saṃsāre khalu bhavati sāraṃ lavampi
Visesā taṃ sītaṃ jalita dahane vijjati kadā,
Sadā rāgaṃ rogaṃ byadhati janataṃ nekaduritaṃ
Tathāpā'yuṃ pāto ravirabhimukhussāva sadisaṃ;

577. Sarīro'yaṃ battiṃsa vidha kuṇapo sāra rahito
Parittaṃ yobbaññaṃ kusuma sadisaṃ niggatasiri,
Pahantvā gantabbaṃ bhavaja vibhavaṃ sambhatamidaṃ
Athevaṃ sante bho varayati bhavaṃ ko nu hi budho;

578. Palāsī makkhī kodhūpaha mato mānavibhavo
Jano'tīto'to bho payati narakaṃ dāruṇataraṃ,
Phaṇī majjāro sā guhaka kapayo bhūya bahuso
Vadhentaññoññaṃ te nanubhavamidaṃ dukkhama'nisaṃ;

579. Pure kāko'lukā atha vanabhavā phandana isā
Karitvā'ṭṭhāne'ghaṃ ciramanubhavuṃ dukkhamanisaṃ,
Aho kappaṭṭhantaṃ saratha duritaṃ verajamidaṃ
Na hetthassādo bho'ṇumapi kalahe mettima'mataṃ;

580. Balaṃ bālānaṃ bho saka saka vadhāyeva bhavati
Atītekā khuddā laṭukikadijā naṭṭhatanayā,
Gajaṃ bālaṃ mattaṃ pavidhi na balaṃ hoti saraṇaṃ
Athaṭṭhāne kiṃ bho kurutha vīriyaṃ bhuti hananaṃ;

581. Na dukkhaṃ tesaṃ ye vigata kalahā ekamanasā
Atīte bho lāpā aghaṭita mānā peyyavacanā,
Sukhaṃ vāsaṃ'kāsuṃ yadahani bhavuṃ te'tha vidhurā
Vasaṃ vyādhassāguṃ tadahani aho!Medhaga balaṃ;

582. Iti tikhiṇa sudhimā kattumete samagge
Avadi pavara dhammaṃ sādhu viññuppasatthaṃ,
Atha muditamanā te pīṇitā tassa nāgā
Maṇimayama'tulaṃ taṃ āsanaṃ pūjayiṃsu;

583. Atha muni gaganamboruyha bhumippadesaṃ
Taruṇa raviva tasmiṃ āsane āsi bhāsaṃ,
Atha bhujagagaṇā te dibba khajjādikehi
Parivisiya munindaṃ sādhu dhammaṃ suṇiṃsu;

584. Atha jala thalajānaṃ tattha yuddhā'gatānaṃ
Agaṇita bhūjagānaṃ'sītikoṭī bhujaṅgā,
Vimala saraṇasīle suppatiṭṭhā sutuṭṭhā
Akaru'matimuḷāraṃ satthu pūjāvidhānaṃ;

585. Atha mahudara rañgño mātulo nāgarājā
Maninayanakanāmo rammakaḷyāṇadesā,
Uraga samara hetū āgato nāgadīpaṃ
Sugatavara sarīraṃ disva natvālapevaṃ;

586. Yadi sugata! Imaṃ tvaṃ nāgato assa ṭhānaṃ
Mayamapagata pāṇā homa jhatvā'ññamaññaṃ,
Rudhiravaha vikiṇṇo assa bhumippadeso
Pasami dahana dittaṃ ambudeneva taṃ tvaṃ;

587. Mama bhagava! Purāme diṭṭhapubbaṃ tavetaṃ
Rucira sirisarīraṃ raṃsijālā'bhikiṇṇaṃ,
Api sumadhura dhammaṃ desayante surānaṃ
Dasabala sutapubbaṃ ānubhāvañca tuyhaṃ;

588. Ahamasama pure te vissutoyeva dāso
Yadi manasi dayā te hoti dāse punā'pi,
Pavara ratanadīpe hoti kaḷyāṇigaṅgā
Mama vasati tahiṃ taṃ daṭṭhukāmo'bhiyāce;

589. Iti yatipati tassā'rādhanaṃ paggahetvā
Saka paricita bhumyā cetiyatthaṃ vidhāya,
Maṇimaya paribhuttaṃ āsanaṃ cā'pi tesaṃ
Sa sumana taru rājaṃ pūjanatthaṃ vidhāya;

590. Dasabala paribhuttaṃ sabbametaṃ bhujaṅgā
Maṇiriva rucīdaṃ te dhātuyoyeva tasmā,
Mahatha namatha niccaṃ maṃva saggā'pavaggaṃ
Dadati iti ca vatvā ovaditvāna satthā;

591. Nabhatala'mu'pagantvā devanāge mahente
Disi disi visaranto nīlapītādi raṃsi,
Mana nayana haranto jantunaṃ lokasāro
Agami ravi'va khamhā jetanāmaṃ vihāraṃ;

592. Atha manujamarānaṃ nattasiddhādikānaṃ
Satata'mamata dhammaṃ desayanto phaṇīnaṃ,
Vanabhavana suramme maṅkulavhe naginde
Akari muni nivāsaṃ chaṭṭhame hāyanamhi;

593. Surapurupavane'tho pārijātassa mūle
Aruṇa mudusilāyaṃ bhāsamāno munindo
Sunipuṇa'mabhidhammaṃ desayanto surānaṃ
Akari varanivāsaṃ sattame tattha vasse;

594. Atha sukhada munindo jetanāme vihāre
Avasi vimalapañño aṭṭhame sāradasmiṃ,
Ajara’mamara santiṃ phasamāno paresaṃ
Vividha naya vicittaṃ desanaṃ desayanto;

Iti laṅkāya dutiyāgamanaṃ.

595. Evaṃ jino jetavane vasanto
Nīssāya sāvatthipuraṃ vihāsi,
Sā kidisī āsi purī tadānī
Taṃ kīdisaṃ jetavanaṃ vihāraṃ;

596. Bhūmaṅganāyāhita uttamaṅge
Bhāsanta nānāratanābhirāmā,
Visālamolīva visālabhogā
Sā jambudīpamhī babhuva rammā;

597. Sirīnikete sirimāvahantī
Virājate yā vasudhā talasmiṃ,
Sā devarājassa’marāvatī’va
Rañño kuverassa’lakāva rammā;

598. Sā puññapaññālu janādhivutthā
Soṇṇādi puṇṇāpanākiṇṇavīthī,
Uttuṅga mātaṅga turaṅga raṅgā
Sā rājate kañcana mandirālī;

599. Rarāja sā bhāsura rājaputtā
Puññaṅganālāsa vilāsayantī,
Vedaṅgapāraṅgata vippacārā
Dvipañca saddehi ca niccaghosā;

600. Anekasippī sata sampakiṇṇā
Nānādisāhā’gata satthavāhā,
Pahutakhīṇāsavapādapūtā
Babhāsa sā maṅgala mandiraṃ’va;

601. Bhavantare yo cariyaṃ caranto
Suvo’panissāya vasaṃ guṇena,
Yaññaṅgasākhiṃ matasīnapattaṃ
Akā samiddhaṃ phalapallavehi;

602. Idāni patvāna bhavassa antaṃ
Nissāya yaṃ so vasate munindo,
Tassā guṇaṃ ko hi asesayitvā
Katheti sā vassū’pamāya tassā;

603. Tassopakaṭṭhe ratanaṃva’nagghaṃ
Manoharo uttamasattasevi,
Janānamākakhiṅatado vihāro
Babhuva jetādi vanavhayena;

604. Samaphulla puppharasa modita chappadālī
Jhaṅkāra nāda parivādita tantinādā,
Sammatta’nanta dija kujita gītavantā

Tiṭṭhanti yattha taravo naṭakāva chekā;

605. Khīraṇṇavāhariya dhoviya khīranīrā
Sosetva sajjhumalaye sasikanti massaṃ
Yatthokiritva tanitā viya vālukāyo
Sā mālakāvali babhāsa payodadhi’va;

606. Vijjotamāna ratanappamukhānanamhi
Sopāna māla padagaṇṭhidujehi hāsaṃ,
Katveva devabhavanānamahaṃ virāga
Vantī’ti gandhakuṭi yattha pahāsayittha;

607. Kammāra gaggari mukho’pari sampapuṇṇā
Aṅgāra kantara viniggata jālakāva,
Sambuddhadeha pariniggata raṃsimālā
Dāyagga niggata karā visaranti yasmiṃ;

608. Tumhe sarāga janasaṅgamato’ti gītā
Dhaññā mayantī vimalehī samaṅgitattā,
Tuṭṭhāva hāsa makarā surapādapānaṃ
Rājenti yattha yatinissita pādapindā;

609. Punnāga nīpa vakula’jjuna rājarukkha
Nāgā’ga cūta yugapattaka campakānaṃ,
Pupphābhikiṇṇa dharaṇī ratanehi nānā
Pacchanna dibbabhavanaṃ viya bhāti yattha;

610. Brahmāsurāsura naroraga liṅgisiddha
Vijjādharādi janatā katavandanehi,
Teheva ghuṭṭha thutimaṅgala gītikāhi
Yatthopagāna mananettagaṇā mudenti;

611. Nigghositāmala susītala nijjharehi
Sammatta nekadija ghuṭṭha jalāsayehi,
Kiñjakkha patta parikiṇṇa silātalehi
Tussanti yattha satataṃ yatīnaṃ manāti;

612. Yo neka kappa sata sañcita puññarāsi
Hitvā’mitaṃ kapilavatthu mahāsirimpi,
Āgamma yattha nīrato sugato mahesi
Ko tattha bhuti matulaṃ kathiko katheti;

613. Tasmiṃ jino vasati jetavane vihāre
Indo yathā rucira nandana kānanamhi,
Brahmā’va brahmabhavane sapitāmahehi
Tārāvalī parivuto gagane’va vando;

614. Tadāgamma mahānāgo maṇi akkhikanāmako,
Laṅkāto jinapādasmiṃ phaṇiṃ pacceda’mabruvi;

615. Sambuddhā dhīra lokasmiṃ lokassatthābhivuddhiyā,
Jāyanti sāmi tumhākaṃ dayāyanto’gadhā mayaṃ;

616. Tena me dāsabhutassa saṃsārandugharā thirā,
Muttiṃ yadicchase mayhaṃ gahaṇīyaṃ nimantaṇaṃ;

617. Sutvāna taṃ mahānāgo mahānāga nimantaṇaṃ,
Paṭiggahesi taṃ tuṇhībhāvena karuṇāya so;

618. Ñatvā taṃ sumano nāgo lahumāgamma sīhalaṃ,
Kaḷyāṇāpagapassamhi manonandana bhutale;

619. Sajjhu kambumaṇi mutta pavāla vajirāmaye,
Vahārahe mahāthūne ghaṭakādiṃ nidhāpiya;

620. Datvā tulādayo sesa mandiraṅge tatheva ca,
Viṭaṅka vyāla sīhādi pantiyo’pi tathevahi;

621. Sātakumhamayā’neka cittehi sādhu cittitaṃ,
Nimmāya gopānasiyo pakkhapāse ca kaṇṇikaṃ;

622. Siṅgi nikkhena siṅgañca chadanindamaṇīhi ca,
Soṇṇa kiṅkiṇi mālāyo kaṇṇamālā ca māpiya;

623. Cittavitānaṃ bandhitvā muttolambe tahiṃ tahiṃ,
Katvāna gandhadāmehi pupphadāmehi saṅkulaṃ;

624. Indanīlamayaṃ bhumi majjhe’naggha mahāsanaṃ,
Māpesi parito sesa bhikkhūnañca subhāsane;

625. Ratanehe’vāpassaye vedikā eḷikāmaye,
Muttā vāluka saṅkiṇṇaṃ mālakañca manoramaṃ;

626. Satta ratana sambhuta toraṇū’pari toraṇe,
Santīra kusumā’kiṇṇa hāṭakādi ghaṭākulaṃ;

627. Neka rāgaddhajākiṇṇa vitāna samalaṅkataṃ,
Dīpa dhūpāli saṅkiṇṇa gandhapuppha samākulaṃ;

628. Evamādihi nekehi vaṇṇehi samalaṅkataṃ,
Māpetvā maṇḍapaṃ seṭṭhaṃ devamaṇḍapa santibhaṃ;

629. Sīta vāluka sañchannaṃ mudu pādapaṭatthataṃ,
Māpetvevaṃ mahāmaggaṃ surañjasa samañjasaṃ;

630. Sañcinitvāna te nāgā khajja bhojja phalāphale,
Dibbannapāne pacure paṭimaggaṃ gamuṃ tadā;

631. Tato kāruṇiko nātho bodhito aṭṭhame same,
Vesākha puṇṇamāsimhi sannipātiya sāvake;

632. Ethajja bhikkhavo laṅkaṃ nāgānaṃ’nuggahāya bho,
Maṇiakkhiko nimantesi pasanno buddhasāsane;

633. Sutvāna vacanaṃ tassa sambuddhassa sirīmato,
Assavā pesalā bhikkhū paccassosuṃ samāhitā;

634. Sāriputto tato thero paññāya’gga dhurandharo,
Pattacīvaramā’dāya agamā jinu’pantikaṃ;

635. Moggallāno mahāthero dutiyo aggasāvako,
Pattacīvaramādāya sopāga jina santikaṃ;

636. Dhūtapāpo dhutaṅgaggo mahākassapa nāmako,
Pattacīvaramādāya āgamā jinasantikaṃ;

637. Sāsane vinayañña namaggo’ pālivhayo yata,
Pattacīvaramādāya jinantikamu’pāgami;

638. Dibbacakkhūnamaggo yo ruddhapāpāri dappako,
Thero’nuruddho varado sopāga munisantikaṃ;

639. Maṇiva kāmado kāmamu’pavāno’ti vissuto,
Ñāṇī gaṇī dakkhiṇeyyo theropāga jinantikaṃ;

640. Bakkulo vimalo sīla samādhādi guṇākaro,
Āgato saparikkhāro bhikkhūnaṃ samitiṃ tadā;

641. Buddhasāsana dhorayho thero aṅgulimālako,
Sahā’gantuṃ munindena sannaddho sahasā gato;

642. Sāsanodaya selagge sūriyo viya bhāti yo,
So’yaṃ rāhulathero’pi lahu’gā pitu santikaṃ;

643. Bhaddācāro bhaddiyavho thero bhaddaghaṭo viya,
Pākaṭo bhuvane so’pi gato sambuddha santikaṃ;

644. Devaddumo’va lokassa yo dadāti’cchiti’cchitaṃ,
Jinorasopi selavho gato sambuddhasantikaṃ;

645. Yāminī sāmiko’vāti bhāti yo sāsanambare,
Mahānāma mahāthero sopāga munisantikaṃ;

646. Manosilātalaggamhi jumhamāno’va kesarī,
Subhutivha mahāthero buddhupantika māgato;

647. Buddhasāsana chaddanta sarasī sāraso viya,
Vissuto tissathero’pi gato bhikkhusamāgamaṃ;

648. Jinasāsana samphullasarasīruha majjhago,
Madhubbata nibho rādhathero’pi sahasā gato;

649. Bhagu dabbopa’seno ca koṇḍañña’ssaji sīvali,
Ete jinatrajā therā gatāsuṃ munisantikaṃ;

650. Kumārakassapo puṇṇosoṇosobhita revatā,
Therāpete abhiññātā gatāsuṃ satthusantikaṃ;

651. Vaṅgīso sāgato nando bhāradvājo gavampati,
Pattacīvaramādāya gatāsuṃ jinasantikaṃ;

652. Evamādi mahānāgā pañcasata jinorasā,
Samāgañchuṃ sahāgantuṃ muninā lokasāminaṃ;

653. Tato so jagadānando karuṇāyābhirādhito,
Meruṃ parikkhipantova anekajjuti vijjuyā;

654. Nivāsetvā suddharaṃsi visarantaravāsakaṃ,
Tassūpari jino rattaṃ bandhitvā kāyabandhaṃ;

655. Accuggataṃ mahāthūpaṃ cāru cāmīkarajjutiṃ,
Paṭicchādayamānova rattakambala kañcunā;

656. Vaṇṇa nigrodhapakkaṃva surattaṃ paṃsukulikaṃ,
Saṅghāṭiyā karitvāna saguṇaṃ uttarīyakaṃ;

657. Hutvāna supaṭicchanto pārupitvāna sādhukaṃ,
Pattatthāya pasāresi jālākulakarañjino;

658. Lokanāthappabhāvena tato pattamadhubbato,
Pāṇi saroruhassanto sampattosi tamaggahi;

659. Tato sasissako nātho uggantvā gaganaṅganaṃ,
Nānāvaṇṇambude tattha maddanto gantumārahabhi;

660. Tato sambuddha dehasmā nikkhantāsuṃ cha raṃsiyo,
Hemakaṇṇikato yāta maṇigopānasī yathā;

661. Bāṇindīvara pupphehi meva'kindamaṇihi ca,
Chādenti viya nakkhattā nīlaṃ'su munidehato;

662. Campakuddālamālābhī hemacuṇṇambarehi ca,
Pūrayanti viyāsaṅga pītaṃsū jinadehato;

663. Bhaṇḍīpupphakadambehi lohitaṅkamaṇihi ca,
Lohitābhā papūrenti disā'gā munidehato;

664. Hāra mallika mālāhi somaṃsu phalikādihi,
Pūrayanti viyāsaṅga odātā munidehato;

665. Piñjumañjeṭṭharāsīhi padumābhamaṇīhi ca,
Disaṃ chādayamānāgā mañjiṭṭhābhā jinaṅgato;

666. Nekindacāpa kiṇṇaṃva divasaṃ ratanutthataṃ,
Cittapaṭaṃva muñcantaṃ missābhāgā jinaṅgato;

667. Girikūṭa kūṭāgāra mattā chabbaṇṇa raṃsiyo,
Āvelavelā dhāvanti dippamānetaretarā;

668. Gacchamānā'hanitvāna cakkavāḷa siluccaye,
Uggantvā parato yantī nīra nijjhara sannībhā;

669. Sammukhe sammukhe tāyo rukkhapabbata ādayo,
Kārayantā sakaṃ vaṇṇaṃ dhāvantā'pi ca sindhavo;

670. Uddhamuggataraṃsīhi rañjitā jaladā tadā,
Nānāvaṇṇe punevāsi nūtano ravimaṇḍalo;

671. Jinappahā pavāhesu nimuggā devatā gatā,
Pūjetuṃva nijattehi nānāvaṇṇā siyuṃ tadā;

672. Paviṭṭhā buddharaṃsīnamantaraṃ devadhītaro,
Asañjānīya muyhiṃsu muhuttaṃ attano dhavaṃ;

673. Surā suroraga brahma siddha vijjādharādayo,
Cāmaracchattaketuhi pūjayantā jinantvaguṃ;

674. Agghikaṃ pantiyo keci toraṇūpari toraṇe,
Ghaṭadīpāliyo tantha karonti abhito’bhito;

675. Pādapaṭe pattharanti vitatvanti vitānake,
Tatthūpari anekānī kusumāno’kiranti ca;

676. Katamaṃ devalokannuyāti lokagganāyako,
Yāti kiṃ buhmalokannu amhākaṃ bhavanannu kho;

677. Kattha nu kho devadevo kassanuggahabuddhīyā,
Yātī’ti kaṅkhitā keci saṃsaranti itocito;

678. Māpetvā abhito magge maṇḍape ratanāmaye,
Sayanāsanaṃ paññapetvā kāci tiṭṭhanti devatā;

679. Tahiṃ tahiṃ paṭṭhapentā sudhanta madhurodakaṃ,
Yāvamānā jinaṃ keci tiṭṭhanti ca mahanti ca;

680. Evaṃ mahāmahe nātho vattamāne anūpame,
Jalaṃ sambuddhasiriyā nūtano sūriyo viya;

681. Brahmasenābhito yāna brahmāvātha sahampati,
Surasenābhito yāna sakkova samalaṅkato;

682. Gagālimabhito yāna gahaṅgā maṇi sannibho,
Dhataraṭṭhakhagindova haṃsasenāli pubbago;

683. Apeta rāgadosehi vītamohehi sabbaso,
Paṭisambhidatta sampatta sāvakehi anuggato;

684. Yesaṃ yesaṃ manasmiṃ yaṃ yamatthi kiñci saṃsayaṃ,
Tesaṃ taṃ taṃ paṇudento desanāya sudhāsinaṃ;

685. Tattha tatthānurūpena pāṭihāriya kambunā,
Lokassa nayanālī so tosassusu nimujjayaṃ;

686. Sampatto’laṅkataṃ laṅkamathāgu phaṇino tadā,
Paṭimaggaṃ karontā te tattha tattha mahāmahaṃ;

687. Uragānamantare devā brahmāsuṃ tesamantare,
Evaṃ sammissako loke brahmalokā papūrayi;

688. Ye passanti jinaṃ tattha sasissaṃ siriyā jalaṃ,
Suladdhā tehi nettāni tesamakkhīni locanā;

689. Ye suṇanti tadā dhammaṃ dhammissara pabhāvitaṃ,
Suladdhā tehi sotāni tesaṃ sotāni sotakā;

690. Ye lapanti tadā buddhaguṇañhi guṇabhūsaṇā,
Suladdhā tehi ve jivhā tesaṃ jivhā rasaññakā

691. Ye vandanti jinaṃ yantaṃ sasaṅghaṃ gaganaṅgane,
Suladdhā tehi hatthāni tesaṃyeva bhujā bhujā;

692. Tadā tathāgataṃ disvā ye santuṭṭhā tathāgataṃ,
Tathāgatānaṃ sabbesaṃ yo toso hotu sabbadā;

693. Gato kalyāṇīyaṃ nātho mahentevaṃ sadevake,
Tesaṃ pūjāvidhānaṃ ko mukhenekena bhāsati;

694. Tato gaṅgā manuññañhi sampattaṃ taṃ saputtakaṃ,
Taraṅga mudu bāhāhi gahetvā caraṇambuje;

695. Pāde pakkhālayi sammā pheṇa pupphupahārikā,
Tato tatotuṃ gaṇhitvā akā dehassanuggahaṃ;

696. Tato so yācito satthā nāgasaṅghehi vandiya,
Agamā maṇḍapaṃ rammaṃ manonandanamāvahaṃ;

697. Gantvā maṇḍapa majjhamhi buddhāraha mahāsane,
Nisīdobhāsayaṃ āsā ravīva udayāvale;

698. Tato bhikkhu nisīdiṃsu patta pattāsane tadā,
Babhāsa maṇḍapaṃ'tīva saraṃva padumākulaṃ;

699. Jananettālino'gamma vasī sommamukhambuje,
Patantā kusalāmode gaṇhantā tittino gatā;

700. Tathā sabhikkhukā nāgā munino rūpasāgare,
Nettinda maṇināvāhi pāraṃ gantuṃ na te pabhu;

701. Tato sasaṅghaṃ sugataṃ sajano maṇi akkhiko,
Sakkaccaṃ sakahatthehi annapānena tappayī;

702. Athonīta pattapāṇima'ccayitvā tathāgataṃ,
Bhattininno nimantesi desanatthānumodanaṃ;

703. Tato brahmassaro satthā niccharaṃ brahmaghosanaṃ,
Viññāpento jane sabbe sakasaddena desanaṃ;

704. Desesvevaṃ jino dhamma'manilāsanakādinaṃ,
Pītipāmojja jananaṃ nibbāṇāmata'māvahaṃ;

705. Bho bho suṇātha bhujagā bhavasāgaramhi
Pāpārinakkamakarākula duggamamhi,
Maggā janā khalu labhanti kadā patiṭṭhaṃ,
Ohāya buddhathirasāratariṃ visālaṃ;

706. Laddhāna dullabhataraṃ munipātubhūta
Kālaṃ cirena bhujagā na pamādayittha,
Jātī jarā maraṇa dukkha pariddavā ca
Saṃsārikassa na tatopa'gatassa hoti;

707. Tāruññamambujasiriṃva parittakālaṃ
Pāṇaṃ tusāralava'sārataraṃ janānaṃ,
Bhogaṃ dadhāti jaladhimhi taraṅgabhaṅgiṃ
Niccaṃ mano dahati sokasikhībhi nānā;

708. Katvāna rāgamisayo'pi khagā dupaññā
Thirūpi nārikusumesupi rūpagiddhā,
Pattā'nayaṃ khalu pure parihīna jhānā
Rūpe na rajjatha tato khalu sādhupaññā;

709. Saddānurāgamanugopi pure sikhaṇḍī
Sutvāna mori madhuraṃ giramañjitaṅgo,
Vyādhassa hatthamagamāsi bhavesu tasmā
Nattheva saddasamadukkhakaraṃ janānaṃ;

710. Ohāya nekakusumesu parāgarāgaṃ
Mattebhakumbha magamā madagandhaluddho,
Bhiṅgo pabhagga tanuko karikaṇṇatālā
Nattheva gandhasadisaṃ tibhavesu pāsaṃ;

711. Gambhīra nīradhibhavo pavurāsano’pi
Miccho gilitva balisaṃ rasagedhahetu,
Pappoti dukkhamatulaṃ na rasesu sāta
Matthiti mantva pajabhātha rasesu gedhaṃ;

712. Bho buhmalokā’gata suddhasatto
Buddhattameva niyato api bodhisatto,
Thisaṅgamāya parihāyi sarajjato’pi
Tasmā hi phassasadiso anayo navatthi;

713. Bheraṇḍa pelaka kapu’ddaka hetuhīna
Sattāpi dānaruci dānamaṇippabhāvā,
Pattā’pavagga varasārapuraṃ bhujaṅgā
Ko nappadāti dhaniko siva’mesamāno;

714. Pāletva sīlama’malaṃ visakaṇṭhikāpi
Indassa nandanavane’si piyā mahesī,
Tasmā pasatthavibhavaṃ yadi patthayavho
Pāletha sīlama’malaṃ khalu jivitaṃ’va;

715. Saggo visāla ratanālaya sampakiṇṇo
Sānanda’manda surasundari sundaro so,
Phullambujākara vanādihi nandanīyo
Tatthāmarā viya’marā’virataṃ ramanti;

716. Tamhāpi bho rucira brahmanikāya bhuti
Rammā tatopi mahitaṃ amataṃ variṭṭhaṃ,
Tasmāttakāma niratā janatā sapaññā
Taṇhakkhayāya satataṃ vīriyaṃ karotha;

717. Evaṃ saddhammamaggaṃ varamati sugato desayi pannagānaṃ
Sutvā te sampahaṭṭhā mahamahamakaruṃ nijjarādīhi saddhiṃ,
Tesaṃ ve desanāyaṃ suraviṭapi samā sātthikā tattha jātā
So nātho tañca dhammaṃ bhagavati tanayā te ca vo pālayantu

Kalyāṇi desāgamanaṃ.

718. Nagādhirāje sumanābhidhāne
Vasaṃ sumedho sumanābhidhāno,
Devo tadā’gamma sapārisajjo
Kalyāṇiyaṃ tattha phaṇīhi saddhiṃ;

719. Datvā’pavaggassa nidānadānaṃ
Sutvāna dhammaṃ sutisītibhutaṃ,
Pahaṭṭhacitto upagamma buddhaṃ

Natvāha evaṃ katapañjalīko;

720. Na ve phaṇīnaṃ napi mānusānaṃ
Nānimmisānaṃ na pitāmahānaṃ,
Hitattha mevākhila lokanāthā
Jāyantī loke karuṇāguṇaggā;

721. Antogadhā nūna mayampi tuyhaṃ
Dayāya tasmā phaṇīnaṃ vimesaṃ,
Karohi mayhaṃ bhavanamhi dhīra
Pādaṃ’sunā’tīva pavittarūpaṃ;

722. Yo’yaṃ nago dissati’to purattha
Bhumaṅganā molisiriṃ vahanto,
Samantakūṭoti samantacakkhu
Jānāti loko vasatiṃ mametaṃ;

723. Yo nīla nānā vanarāji rājito
Āsāra dhārā giri nijjharākulo,
Āpīta nīlāruṇa pallavāvalī
Jimūtakūṭo viya bhāti uggato;

724. Yo sindhuvāriṃ urasā pabhejja
Āgamma te pādapaṇāma hetu,
Vijjotamāno viyacakkapāṇi
Mahāti tuṅgagga dharādharindo;

725. Gaṅgāvadhū kuṭakirīṭadhārī
Sāmanta selinda camūpatīko,
Yo’yaṃ dharādhāra mahāmahīpo
Ra rāja laṅkā nagaraṅgaṇamhi;

726. Pāroha danto citakūṭa kumbho
Aneka soṇḍikkha savanti hattho,
Yo nijjharāsāra madappavāho
Gajorivā’bhāti surādhipassa;

727. Samphūlla pupphatthabakā’napattā
Satdhatta rattaṅkuramolimālā,
Kantālatā’liṅgita khandhadehā
Tiṭṭhanti bhūpāva yahiṃ kujindā;

728. Siddhaṅganā rattapadambujālī
Samhinna hatthābharaṇāli yuttā,
Kekīkalāpuppala mālamālī
Silātalākañja nibhanti yattha;

729. Maṅgura pāṭhīna savaṅka siṅgu
Rohicca muñjā?Mara pāvusehi,
Kulīranakkāda’nimesakehi
Nikīḷītaṃ daddara rattapehi;

730. Niccañhi saṃrāva virācitānaṃ
Balāka kādamba kadambakānaṃ,
Āpānasālā viya sārasānaṃ

Haṃsālinaṃ maṅgala vāsabhūtaṃ;

731. Nirantarāmoda mudāvagehi
Suphulla kokāsa’ravindakehi,
Sogandhi’kindīvara keravehi
Kiñjakkha channaṇṇatalehi cittaṃ;

732. Sītaccha sātodaka sampapuṇṇa
Sarojinī laṅkata bhumibhāgo,
Yo’yaṃ pure bhāti manuññarūpo
Samantakūṭo sa samantakūṭo;

733. Dalita vipinasaṇḍā yattha sele samantā
Samupagata janānaṃ cittamāmodayanti,
Madhuka vaṭa kareri bodhi jambīra bhalli
Khadira’bhaya kadambā phulla sellū palāsā;

734. Paṇasa’mata pilakkhā kaṇhavaṇṭa’kkha ciñcā
Labuja badari nīpā phandani’ndīvarāva
Makula’sana piyālā gaddabhaṇḍa’jjunā ca
Kamuka salla tindu’dumbarambassa’kaṇṇā;

735. Punnāga campaka dumuppala dāḍimā ca
Khajjūri tāla girimallika’soka tālā,
Hintāla nāga nivulā yugapatta’riṭṭha
Setamba eravatakāpi ca ketakā ca

736. Samaphullabhaṇḍi sumana’jjaka yūthikā ca
Vāsanti cittaka japā ravimālatī ca,
Kundassa’māraka kuraṇḍaka bījapūra
Sephālikā ca tiṇasūla samīraṇā ca;

737. Vocu’cju kīcaka haliddi viḷaṅgi bimbi
Nīlī vacā’tivisālābu ca nāgavallī,
Vallīha sārada’parājitavāru’sīrā
Phalādi neka vanarāji virājito so;

738. Tiṭṭhanti keci taravo surabhiṃ kirantā
Tattheva keci phalitā madhurapphalāni,
Andolitā phalitapallavitā latāyo
Sandhārayaṃ viṭapa jattusu bhanti keci;

739. Sāmantage janagaṇe satataṃ dumindā
Sampīṇayanti dalitā phalino ca yasmiṃ,
Te avhayanti viya locana gocarehi
Vāte’ritehi taruṇāruṇa pallavehi;

740. Tasmiṃ vane vanasurā nijavasundarīhi
Ramme silātaladahe sikatātale ca,
Naccanti tanti turiyāni ca vādayanti
Gāyanti mālabharino satataṃ patītā;

741. Siddhā ca siddhavanitā hi tahiṃ tahiṃ te
Dibbanti pupphaphala pattarasāhinandi,
Acchanti tattha giripādapa rāmaṇeyye

Yogehi saṅgata manā bahitāpasāpi;

742. Tasmiṃ vane hariṇa rohita puṇḍarīka
Gokaṇṇa salla sasa jambuka sūkarā ca,
Sākhāmige'ṇivaga babbu rurū kuruṅga
Godhā'khu pampaka kapī gavayā ca'nekā;

743. Te vagga vagga carino hayamārakādī
Nānā catuppadagaṇā muditā vasanti,
Pakkhīpi kosiya kapotaka nīlagīva
Dhaṅkā'ṭa lāpa paraputtha madhubbatāva;

744. Nijjivha dindiha cakoraka sāḷikā ca
Cakkavha kīra kurarā kulalā ca kaṅkā,
Citracchadā madhura kūjaka nekapakkhī
Saṅgamma yattha nivasanti manuññarūpā;

745. Tesaṃ vanantamatha nāṭakamaṇḍalā'ca
Gītālayaṃ viya ahosi ca gāyakānaṃ,
Āpānabhumi sadisaṃ migapakkhikānaṃ
Niccussavaṃ ratikaraṃ nayanābhirāmaṃ;

746. Evaṃ vidho vipinarāji virājitehi
Kūṭehi nekasura sundari maṇḍitehi,
Atyucca nīlasikhigīva samāna vaṇṇo
Eso samantagiri me vasatī muninda;

747. Evaṃ patīta manaso sumanābhidhāno
Vatvāna natvamasamaṃ gamanopayuttaṃ,
Kāsātha sopi muni tassa vacaṃ paṭicca
Sabbhikkhu nikkhami jino gaganāyanamhi;

748. Niccetanāpi giripādapa ādayopi
Nāgā supaṇṇa miga pakkhika hetukāpi,
Vijjādharāmara'surā caturāṇanāpi
Saṅgamma'kaṃsu sumanā mahamabbhutaṃ te;

749. Muninde payante samiddhaṃ tilokaṃ
Girindābhinandā dumindā pabuddhā,
Migindā sutuṭṭhā khagindā sughuṭṭhā
Pavuṭṭho mahindo paṇaṭṭho nidāgho;

750. Gacchante gaganāyanena sugate bhānu'si santo tadā
Vāresuṃ sūriyātapañca jaladā siñjiṃsu bhumyā jalaṃ,
Mandāmanda sugandha muddha pavano pāpeti sitaṃ sukhaṃ,
Devādi dhaja chatta cāmarakarā pūjenti mānenti ca;

751. Sannīra hintāla'ga sindi pūga
Tālambasālādi mahīruhitdā,
Tiṭṭhanti te cāmarahatthakā'va
Pupphehi channo gaganaṅganopi;

752. Anena vidhinā jagadeka nātho
Pavattamānesu mahāmahesu,
Disañca vidisaṃ paripūrayanto

Jabbaṇṇaraṃsīhi agā nagindaṃ;

753. Tasmiṃ samantanagamuddhani lokanātho
Chabbaṇṇaraṃsi nikaraṃ disi pattharanto,
Bhikkhūhi so parivuto parasāgarantaṃ
Olokayaṃ ṭhitimakāsi aanomavaṇṇo;

754. Laṅkāvadhū sumanakūṭa kirīṭa kūṭaṃ
Sajjesi'naggha jana rāja maṇī mahanto,
Icchatthadaṃ sivadamappaṭimaṃ tiloke
Taṃ'dāni bho bhajatha sevatha sabbakālaṃ;

755. Kāsuṃ tadā suravarā surasundarīhi
Laṅkāya selasikharesu mahāsamajjaṃ,
Vajjiṃsu bheri vikatī sayameva sabbā
Bhassiṃsu dibbakusumābharaṇā nabhamhā;

756. Laṅkambaraṃ nikhilamāsi ca chattachattaṃ
Nānā virāga dhaja ketu samākulañca,
Nānāsugandha kusumādi disantarālaṃ,
Nānagghikāvali virājita mantaḷikkhaṃ;

757. Tasmiṃ dine'si ratanaṃ maṇitoraṇehi
Dīpāli puṇṇaghaṭapantīhi dassanīyaṃ,
Sambuddha dehaparitogata chappabhāhi
Rattaṃ nabhāvani carācara sabbadabbaṃ;

758. Mālāvataṃsa samakā girayo samantā
Hutvā namanti ca bhamanti sacetanā'va,
Sabbepi tattha taravoca latādayo ca
Naccanti dibbanaṭakā viya onataggā;

759. Evaṃ tadā mahata vimhaya pāṭihere
Buddhānubhāva janite idha vattamāne,
Tatvāna dhīracaraṇaṃ samano sudhāsī
Evaṃ vadī parama pitimano udaggo;

760. Ye te mudu komala rattapādā
Suratta phullamburuhopamānā,
Vaṭṭānupubbāyata aṅgulikā
Sutambatuṅgagga nakhāvalīkā;

761. Suvaṇṇakummu'nnata pādapiṭṭhi
Niguḷha gopphāyata paṇhibhāgā
Samacchamāyaṃ sakalaṃ patiṭṭhitā
Na limpate succhavitā rajādi;

762. Sammatta hatthosabha haṃsa sīha
Samāna līlāya yahiṃ payāti,
Ninnunnatā bheritalā'va bhumi
Hotātha pupphādi sumaṇḍitā ca;

763. Apenti maggā sayameva khāṇu
Sakaṇṭamūlā kaṭhalā ca sabbe,
Gambhīra nīrāpaga paṅkaduggā

Hitvā sabhāvaṃ ramaṇīyamenti;

764. Vajanti bhumiṃ girayo purattha
Pasārite pādavare jinassa,
Nibbāti aggī narakodarepi
Gaṇhanti pāde padumādayo ca;

765. Idañhi te pādatale yatīsa
Sanābhi nemi ghaṭikāvalīhi,
Susaṇṭhitaṃ cā'rasahassavantaṃ
Sandissate cakkavaraṃ mahantaṃ;

766. Tameva cakkaṃ parivārayitvā
Sirivaccha sovatthi'vataṃsakā ca,
Pāsāda bhadrāsana puṇṇapāti
Sitātapattāsi mayūrahatthā;

767. Nīlādibhedā kamaluppalā ca
Sameru sattaddi mahāsamuddā,
Sattāpagā satta mahāsarā ca
Himālayo cakkavāḷaddiko ca;

768. Candakkatārā ca chadevalokā
Pitāmahāvāsa manussalokaṃ,
Suvaṇṇa nāvā sivikā ca saṅkhaṃ
Kelāsaselaṃ dhajatoraṇā ca;

769. Cintāmaṇuṇhīsa savaccha dhenū
Mīnadvayaṃ cakkavatti saseno,
Sīha'ssa mātaṅga viyaggharājā
Haṃsosabho kimpuriso mayūro;

770. Koñcā ca erāvaṇa hatthirājā
Sacakkavākā makarādayo ca,
Nānā mahāmaṅgala lakkhaṇā te
Virocamānā vilasanti niccaṃ;

771. Jātakkhaṇe yassa mahiṃ pabhejja
Visāla sattuddaya paṅkajāni,
Paṭiggahesuṃ caraṇāni yāni
Te tānimānacchariyāni loke;

772. Vandāpanatthāyu'panītakāle
Pitūhi te devala tāpasindaṃ,
Pādāni gantvāna jaṭāsu tassa
Āsuṃ tave'taṅghiyugaṃ aho bho;

773. Suddhodanavhassa narādhipassa
Santosa toyehi papūritassa,
Siro visuddhambu ruhākarassa
Saroru hāsuṃ caraṇāni tuyhaṃ;

774. Ye caṅkame caṅkamaṇāvasāne
Onamma merūdaya pabbaniṇḍā,
Paṭiggahesuṃ caraṇāni yāni

Te tānimā’nacchariyāni loke;

775. Yaṃ vandamāno tidivādhipo so
Yassānubhāvena gatāyukopi,
Sakiyaṭhāne’sinapunāpi te’vaṃ
Pādambujaṃ dhīra!Mahānubhāvaṃ;

776. Dehīnamaggopi nisākarāri
Mānunnato so sayitassa tuyhaṃ,
Pādassa antampi na sakkhi daṭṭhuṃ
Acchera rūpaṃ idamaṅghikañjaṃ;

777. Gaṅgāya gaṅgāpati sannidhāne
Tīre tadā nammada jimhagassa,
Pādassa lañchaṃ akarī muninda
Mayhaṃ’pi hotaṃ karuṇā tavesā;

778. Ārādhito saccaka tāpasena
Akā tuvaṃ saccaka baddhasele,
Pādassa lañchaṃ jagato hitāya
Mayhampi hotaṃ tamanuggahante;

779. Sutvāna nātho girametamassa
Passaṃ mahābhuti’manāgatesu,
Lokassa lokehi mahīya māno
Akāsi vāmena padena lañchaṃ;

780. Sambodhito aṭṭhama sāradasmiṃ
Vesākhamāse muṇi puṇṇamāyaṃ,
Pādassa’bhiññāṇamakā’paraṇhe
Sadevake sassamaṇe mahente;

781. Pataṅakgikā sitthaka matthakamhi
Yathaṅkitā khattiya muddikāya,
Āseva’mevaṃ jinapādalañchaṃ
Samantakūṭamhi namassanīyaṃ;

782. Akālamegho ca tato pavassi
Vassiṃsu nānāratanāni khamhā,
Tathā parito kusumambarāni
Suvaṇṇacuṇṇāni jinekavaṇṇā;

783. Tato’pagantvā sugatebhagāmī
Tasmiṃ nitambe girigabbharāyaṃ,
Divāvihārāya nisīdi yattha
Supākaṭaṃ taṃ bhagavāguhā’ti;

784. Tatorahantā sugatorasā te
Gandhādinā sādhu mahetva sabbe,
Vanditva katvāna padakkhiṇantaṃ
Tahaṃ tahaṃ’kaṃsu divāvihāraṃ;

785. Lataṅganāyo viṭapīdhavāna
Mālamba sākhāputhulaṃ’sapasse,
Suphulla namañjūkara mañjarīhi

Namassamānā’va sadonataggā;

786. Tiṭṭhanti rukkhā naṭakā’va tattha
Suphulla sākhākara’mukkhipitvā,
Namassamānā viya onataggā
Vattanti mānacchariyāni niccaṃ;

787. Tatheva uccāvaca pabbatā ca
Namassamānā viya pādalañchaṃ,
Tiṭṭhanti ninnagga sikhā samantā
Idampi niccababhutameva tattha;

788. Tasmiṃ nage pādavaraṅkitasmiṃ
Khalamaṇḍalokāsa padesamatte,
Samosarante bahuke janepi
Hoteva okāsama,ho padaṅkaṃ;

789. Samosaritvāna mahetva satte
Nikkhantamatte jaladā samecca,
Sodhenti māla’mbuvahehi sādhu
Idampi niccabbhutameva tattha;

790. Pādena phuṭṭhassa silātalassa
Etādisānacchariyāni honti,
Lokekanāthassa anāsavassa
Mahabbhutaṃ konu kathaṃ bhaṇeyya;

791. Divāvihāraṃ bhagavā sasaṅgho
Katvāna tasmiṃ pana kiñcikālaṃ,
Mahīyamānesu sadevakesu
Tato gato rohaṇamambaramhā;

792. Tasmiṃ sasaṅgho muni dīghavāpiyaṃ
Thūpassa ṭhāne paramāya bhumiyā,
Garuṃ karonto pana taṃ mahītalaṃ
Nirodhabhāvena nisīdi satrajo;

793. Tato’nurādhaṃ bhagavā nabhamhā
Gantvāna bodhiṭṭhitabhumiyā ca,
Ṭhāne mahāmaṅgalacetiyassa
Tatheva akkhantinahitassa ṭhāne;

794. Nisīdi patvāna nirādhapītiṃ
Sasāvako pekkhama’nāgataddhaṃ,
Patiṭṭhitā me pana bodhidhātu
Karonti loke’ti janassa vuddhiṃ;

795. Vuṭṭhāya tuṭṭho bhagavā nirodhā
Gato silāthūpavarassa ṭhānaṃ,
Ṭhito tahiṃ dhammamathuddisitvā
Gato nabhā jetavanaṃ surammaṃ;

796. Evaṃ so dhammarājā janahitavihito vīta dosārivaggo
Laṅkārāmāya ramme sumanagirisire’kāsi yaṃ pādalañchaṃ
Taṃ vo saggā’pavaggaṃ dadati munisamaṃ citta matte pasanne

Tasmā bho!Bho! Pahaṭṭhā namatha mahatha taṃ sādhu sādhuppasatthaṃ;

Iti samantakūṭa vaṇṇanā niṭṭhitā.

Grantha samāptiya.

1. Anantarā samattāyaṃ sumaṇaddisu vaṇṇanā,
Tatheva sādhū saṅakappā khippaṃ pappontu pāṇinaṃ;

2. Yo yācito’raññavāsī guṇādhāra sudhīmatā,
Rāhulattheranāmena vissutena mahītale;

3. Bhuvanodaramhi paññāto ravīvambara maṇḍale,
Araññaratanānanda mahāthero mahāgaṇī;

4. Jīvitaṃ viya yo satthusāsanassa mahākavī,
Sāro suppaṭipattīsu satthasāgara pārago;

5. Tassa sisso’si yo vippagāma vaṃseka ketuko
Ñātāgamo’raññavāsī sīlādi guṇabhūsaṇo;

6. Yo’kā sīhalabhāsāya sīhalaṃ saddalakkhaṇaṃ,
Tena vedehatherena katāyampiyasīlinā;

Siddhiratthu.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Petavatthupāḷi

1. Uragavaggo

1. Khettūpamapetavatthu

1. ‘‘Khettūpamā arahanto, dāyakā kassakūpamā;
Bījūpamaṃ deyyadhammaṃ, etto nibbattate phalaṃ.

2. ‘‘Etaṃ bījaṃ kasi khettaṃ, petānaṃ dāyakassa ca;
Taṃ petā paribhuñjanti, dātā puññena vaḍḍhati.

3. ‘‘Idheva kusalaṃ katvā, pete ca paṭipūjiya;
Saggañca kamati [gamati (ka.)] ṭṭhānaṃ, kammaṃ katvāna bhaddaka’’nti.

Khettūpamapetavatthu paṭhamaṃ.

2. Sūkaramukhapetavatthu

4. ‘‘Kāyo te sabbasovaṇṇo, sabbā obhāsate disā;
Mukhaṃ te sūkarasseva, kiṃ kammamakarī pure’’ [makarā pure (ka.)].

5. ‘‘Kāyena saññato āsiṃ, vācāyāsimasaññato;
Tena metādiso vaṇṇo, yathā passasi nārada.

6. ‘‘Taṃ tyāhaṃ [tāhaṃ (ka.)] nārada brūmi, sāmaṃ diṭṭhamidaṃ tayā;
Mākāsi mukhasā pāpaṃ, mā kho sūkaramukho ahū’’ti.

Sūkaramukhapetavatthu dutiyaṃ.

3. Pūtimukhapetavatthu

7. ‘‘Dibbaṃ subhaṃ dhāresi vaṇṇadhātuṃ, vehāyasaṃ tiṭṭhasi antalikkhe;
Mukhañca te kimayo pūtigandhaṃ, khādanti kiṃ kammamakāsi pubbe’’.

8. ‘‘Samaṇo ahaṃ pāpotiduṭṭhavāco [pāpo duṭṭhavāco (sī.), pāpo dukkhavāco (syā. pī.)], tapassirūpo mukhasā asaññato;
Laddhā ca me tapasā vaṇṇadhātu, mukhañca me pesuṇiyena pūti.

9. ‘‘Tayidaṃ tayā nārada sāmaṃ diṭṭhaṃ,
Anukampakā ye kusalā vadeyyuṃ;
‘Mā pesuṇaṃ mā ca musā abhāṇi,
Yakkho tuvaṃ hohisi kāmakāmī’’’ti.

Pūtimukhapetavatthu tatiyaṃ.

4. Piṭṭhadhītalikapetavatthu

10. ‘‘Yaṃ kiñcārammaṇaṃ katvā, dajjā dānaṃ amaccharī;
Pubbapete ca ārabbha, atha vā vatthudevatā.

11. ‘‘Cattāro ca mahārāje, lokapāle yasassine [yasassino (sī. syā.)];
Kuveraṃ dhataraṭṭhañca, virūpakkhaṃ virūḷhakaṃ;
Te ceva pūjitā honti, dāyakā ca anipphalā.

12. ‘‘Na hi ruṇṇaṃ vā soko vā, yā caññā paridevanā;
Na taṃ petassa atthāya, evaṃ tiṭṭhanti ñātayo.

13. ‘‘Ayañca kho dakkhiṇā dinnā, saṅghamhi suppatiṭṭhitā;
Dīgharattaṃ hitāyassa, ṭhānaso upakappatī’’ti.

Piṭṭhadhītalikapetavatthu catutthaṃ.

5. Tirokuṭṭapetavatthu

14. [khu. pā. 7.1 khuddakapāṭhe] ‘‘Tirokuṭṭesu [tirokuḍḍesu (sī. syā. pī.)] tiṭṭhanti, sandhisiṅghāṭakesu ca;
Dvārabāhāsu tiṭṭhanti, āgantvāna sakaṃ gharaṃ.

15. ‘‘Pahūte annapānamhi, khajjabhojje upaṭṭhite;
Na tesaṃ koci sarati, sattānaṃ kammapaccayā.

16. ‘‘Evaṃ dadanti ñātīnaṃ, ye honti anukampakā;
Suciṃ paṇītaṃ kālena, kappiyaṃ pānabhojanaṃ;
‘Idaṃ vo ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’.

17. ‘‘Te ca tattha samāgantvā, ñātipetā samāgatā;
Pahūte annapānamhi, sakkaccaṃ anumodare.

18. ‘‘‘Ciraṃ jīvantu no ñātī, yesaṃ hetu labhāmase;
Amhākañca katā pūjā, dāyakā ca anipphalā’.

19. ‘‘‘Na hi tattha kasi atthi, gorakkhettha na vijjati;
Vaṇijjā tādisī natthi, hiraññena kayākayaṃ [kayokkayaṃ (sī. ka.) kayokayaṃ (khu. pā. 7.6)];
Ito dinnena yāpenti, petā kālagatā [kālakatā (sī. syā. pī.)] tahiṃ’.

20. ‘‘‘Unname udakaṃ vuṭṭhaṃ, yathā ninnaṃ pavattati;
Evameva ito dinnaṃ, petānaṃ upakappati’.

21. ‘‘‘Yathā vārivahā pūrā, paripūrenti sāgaraṃ;
Evameva ito dinnaṃ, petānaṃ upakappati’.

22. ‘‘‘Adāsi me akāsi me, ñāti mittā [ñāti mitto (?)] sakhā ca me;
Petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā, pubbe katamanussaraṃ’.

23. ‘‘‘Na hi ruṇṇaṃ vā soko vā, yā caññā paridevanā;
Na taṃ petānamatthāya, evaṃ tiṭṭhanti ñātayo’.

24. ‘‘‘Ayañca kho dakkhiṇā dinnā, saṅghamhi suppatiṭṭhitā;
Dīgharattaṃ hitāyassa, ṭhānaso upakappati’.

25. ‘‘So ñātidhammo ca ayaṃ nidassito, petāna pūjā ca katā uḷārā;
Balañca bhikkhūnamanuppadinnaṃ, tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka’’nti.

Tirokuṭṭapetavatthu pañcamaṃ.

6. Pañcaputtakhādapetivatthu

26. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, duggandhā pūti vāyasi;
Makkhikāhi parikiṇṇā [makkhikāparikiṇṇā ca (sī.)], kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti.

27. ‘‘Ahaṃ bhadante [bhaddante (ka.)] petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

28. ‘‘Kālena pañca puttāni, sāyaṃ pañca punāpare;
Vijāyitvāna khādāmi, tepi nā honti me alaṃ.

29. ‘‘Pariḍayhati dhūmāyati, khudāya [khuddāya (ka.)] hadayaṃ mama;
Pānīyaṃ na labhe pātuṃ, passa maṃ byasanaṃ gata’’nti.

30. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, puttamaṃsāni khādasī’’ti.

31. ‘‘Sapatī [sapattī (sī.)] me gabbhinī āsi, tassā pāpaṃ acetayiṃ;
Sāhaṃ paduṭṭhamanasā, akariṃ gabbhapātanaṃ.

32. ‘‘Tassā dvemāsiko gabbho, lohitaññeva pagghari;
Tadassā mātā kupitā, mayhaṃ ñātī samānayi;
Sapathañca maṃ kāresi, paribhāsāpayī ca maṃ.

33. ‘‘Sāhaṃ ghorañca sapathaṃ, musāvādaṃ abhāsisaṃ;
Puttamaṃsāni khādāmi, sace taṃ pakataṃ mayā.

34. ‘‘Tassa kammassa vipākena [vipākaṃ (syā. ka.)], musāvādassa cūbhayaṃ;
Puttamaṃsāni khādāmi, pubbalohitamakkhitā’’ti.

Pañcaputtakhādapetivatthu [pañcaputtakhādapetavatthu (sī. syā. pī.) evamuparipi] chaṭṭhaṃ.

7. Sattaputtakhādapetivatthu

35. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, duggandhā pūti vāyasi;
Makkhikāhi parikiṇṇā, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti.

36. ‘‘Ahaṃ bhadante petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

37. ‘‘Kālena satta puttāni, sāyaṃ satta punāpare;
Vijāyitvāna khādāmi, tepi nā honti me alaṃ.

38. ‘‘Pariḍayhati dhūmāyati, khudāya hadayaṃ mama;
Nibbutiṃ nādhigacchāmi, aggidaḍḍhāva ātape’’ti.

39. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, puttamaṃsāni khādasī’’ti.

40. ‘‘Ahū mayhaṃ duve puttā, ubho sampattayobbanā;
Sāhaṃ puttabalūpetā, sāmikaṃ atimaññisaṃ.

41. ‘‘Tato me sāmiko kuddho, sapattiṃ mayhamānayi;
Sā ca gabbhaṃ alabhittha, tassā pāpaṃ acetayiṃ.

42. ‘‘Sāhaṃ paduṭṭhamanasā, akariṃ gabbhapātanaṃ;
Tassā temāsiko gabbho, pubbalohitako [pubbalohitako (ka.)] pati.

43. ‘‘Tadassā mātā kupitā, mayhaṃ ñātī samānayi;
Sapathañca maṃ kāresi, paribhāsāpayī ca maṃ.

44. ‘‘Sāhaṃ ghorañca sapathaṃ, musāvādaṃ abhāsisaṃ;
‘Puttamaṃsāni khādāmi, sace taṃ pakataṃ mayā’.

45. ‘‘Tassa kammassa vipākena, musāvādassa cūbhayaṃ;
Puttamaṃsāni khādāmi, pubbalohitamakkhitā’’ti.

Sattaputtakhādapetivatthu sattamaṃ.

8. Goṇapetavatthu

46. ‘‘Kiṃ nu ummattarūpova, lāyitvā haritaṃ tiṇaṃ;
Khāda khādāti lapasi, gatasattaṃ jaraggavaṃ.

47. ‘‘Na hi annena pānena, mato goṇo samuṭṭhahe;
Tvaṃsi bālo ca [bālova (ka.)] dummedho, yathā taññova dummatī’’ti.

48. ‘‘Ime pādā idaṃ sīsaṃ, ayaṃ kāyo savāladhi;
Nettā tatheva tiṭṭhanti, ayaṃ goṇo samuṭṭhahe.

49. ‘‘Nāyyakassa hatthapādā, kāyo sīsañca dissati;
Rudaṃ mattikathūpasmiṃ, nanu tvaññeva dummatī’’ti.

50. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

51. ‘‘Abbahī [abbūḷhaṃ (bahūsu)] vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;
Yo me sokaparetassa, pitusokaṃ apānudi.

52. ‘‘Svāhaṃ abbūḷhasallosmi, sītibhūtosmi nibbuto;
Na socāmi na rodāmi, tava sutvāna māṇava’.

53. Evaṃ karonti sappaññā, ye honti anukampakā;
Vinivattayanti sokamhā, sujāto pitaraṃ yathāti.

Goṇapetavatthu aṭṭhamaṃ.

9. Mahāpesakārapetivatthu

54. ‘‘Gūthañca muttaṃ ruhirañca pubbaṃ, paribhuñjati kissa ayaṃ vipāko;
Ayaṃ nu kiṃ kammamakāsi nārī, yā sabbadā lohitapubbabhakkhā.

55. ‘‘Navāni vatthāni subhāni ceva, mudūni suddhāni ca lomasāni;
Dinnāni missā kitakā [kiṭakā (ka.)] bhavanti, ayaṃ nu kiṃ kammamakāsi nārī’’ti.

56. ‘‘Bhariyā mamesā ahū bhadante, adāyikā maccharinī kadariyā;
Sā maṃ dadantaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ, akkosati ca paribhāsati ca.

57. ‘‘‘Gūthañca muttaṃ ruhirañca pubbaṃ, paribhuñja tvaṃ asuciṃ sabbakālaṃ;
Etaṃ te paralokasmiṃ hotu, vatthā ca te kiṭakasamā bhavantu’;
Etādisaṃ duccaritaṃ caritvā, idhāgatā cirarattāya khādatī’’ti.

Mahāpesakārapetivatthu navamaṃ.

10. Khallāṭiyapetivatthu

58. ‘‘Kā nu antovimānasmiṃ, tiṭṭhantī nūpanikkhami;
Upanikkhamassu bhadde, passāma taṃ bahiṭṭhita’’nti.

59. ‘‘Aṭṭīyāmi harāyāmi, naggā nikkhamituṃ bahi;
Kesehamhi paṭicchannā, puññaṃ me appakaṃ kata’’nti.

60. ‘‘Handuttarīyaṃ dadāmi te, idaṃ dussaṃ nivāsaya;
Idaṃ dussaṃ nivāsetvā, ehi nikkhama sobhane;
Upanikkhamassu bhadde, passāma taṃ bahiṭṭhita’’nti.

61. ‘‘Hatthena hatthe te dinnaṃ, na mayhaṃ upakappati;
Esetthupāsako saddho, sammāsambuddhasāvako.

62. ‘‘Etaṃ acchādayitvāna, mama dakkhiṇamādisa;
Tathāhaṃ [athāhaṃ (sī.)] sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī’’ti.

63. Tañca te nhāpayitvāna, vilimpetvāna vāṇijā;
Vatthehacchādayitvāna, tassā dakkhiṇamādisuṃ.

64. Samanantarānuddiṭṭhe [samanantarā anuddiṭṭhe (syā. ka.)], vipāko udapajjatha [upapajjatha (sī. syā.)];
Bhojanacchādanapānīyaṃ [bhojanacchādanaṃ pānīyaṃ (syā. ka.)], dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

65. Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Hasantī vimānā nikkhami, ‘dakkhiṇāya idaṃ phala’’’nti.

66. ‘‘Sucittarūpaṃ ruciraṃ, vimānaṃ te pabhāsati;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

67. ‘‘Bhikkhuno caramānassa, doṇinimmajjaniṃ ahaṃ;

Adāsiṃ ujubhūtassa, vippasannena cetasā.

68. ‘‘Tassa kammassa kusalassa, vipākaṃ dīghamantaraṃ;
Anubhomi vimānasmiṃ, tañca dāni parittakaṃ.

69. ‘‘Uddhaṃ catūhi māsehi, kālaṃkiriyā [kālaṃkiriyā (ka.)] bhavissati;
Ekantakaṭukaṃ ghoraṃ, nirayaṃ papatissahaṃ.

70. [ma. ni. 3.250, 267; a. ni. 3.36; pe. va. 240, 693] ‘‘Catukkaṇṇaṃ catudvāraṃ, vibhattaṃ bhāgaso mitaṃ;
Ayopākārapariyantaṃ, ayasā paṭikujjitaṃ.

71. ‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā.

72. ‘‘Tatthāhaṃ dīghamaddhānaṃ, dukkhaṃ vedissa vedanaṃ;
Phalañca pāpakammassa, tasmā socāmahaṃ bhusa’’nti.

Khallāṭiyapetivatthu dasamaṃ.

11. Nāgapetavatthu

73. ‘‘Puratova [purato ca (syā.)] setena paleti hatthinā, majjhe pana assatarīrathena;
Pacchā ca kaññā sivikāya nīyati, obhāsayantī dasa sabbato [sabbato (ka.)] disā.

74. ‘‘Tumhe pana muggarahatthapāṇino, rudaṃmukhā chinnapabhinnagattā;
Manussabhūtā kimakattha pāpaṃ, yenaññamaññassa pivātha lohita’’nti.

75. ‘‘Puratova yo gacchati kuñjarena, setena nāgena catukkamena;
Amhāka putto ahu jeṭṭhako so [sova jeṭṭho (ka.)], dānāni datvāna sukhī pamodati.

76. ‘‘Yo so majjhe assatarīrathena, catubbhi yuttena suvaggitena;
Amhāka putto ahu majjhimo so, amaccharī dānavatī virocati.

77. ‘‘Yā sā ca pacchā sivikāya nīyati, nārī sapaññā migamandalocanā;
Amhāka dhītā ahu sā kaniṭṭhikā, bhāgaḍḍhabhāgena sukhī pamodati.

78. ‘‘Ete ca dānāni adaṃsu pubbe, pasannacittā samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Mayaṃ pana maccharino ahumha, paribhāsakā samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Ete ca datvā paricārayanti, mayañca sussāma naḷova chinno’’ti [khittoti (sī.)].

79. ‘‘Kiṃ tumhākaṃ bhojanaṃ kiṃ sayānaṃ, kathañca yāpetha supāpadhammino;
Pahūtabhogesu anappakesu, sukhaṃ virādhāya [virāgāya (syā. ka.)] dukkhajja pattā’’ti.

80. ‘‘Aññamaññaṃ vadhitvāna, pivāma pubbalohitaṃ;
Bahuṃ pitvā na dhātā homa, nacchādimhase [naruccādimhase (ka.)] mayaṃ.

81. ‘‘Icceva maccā paridevayanti, adāyakā pecca [maccharino (ka.)] yamassa ṭhāyino;
Ye te vidicca [viditvā (sī.)] adhigamma bhoge, na bhuñjare nāpi karonti puññaṃ.

82. ‘‘Te khuppipāsūpagatāparattha, pacchā [petā (sī.)] ciraṃ jhāyare ḍayhamānā;
Kammāni katvāna dukhudrāni, anubhonti dukkhaṃ kaṭukapphalāni.

83. ‘‘Ittaraṃ hi dhanaṃ dhaññaṃ, ittaraṃ idha jīvitaṃ;
Ittaraṃ ittarato ñatvā, dīpaṃ kayirātha paṇḍito.

84. ‘‘Ye te evaṃ pajānanti, narā dhammassa kovidā;
Te dāne nappamajjanti, sutvā arahataṃ vaco’’ti.

Nāgapetavatthu ekādasamaṃ.

12. Uragapetavatthu

85. ‘‘Uragova tacaṃ jiṇṇaṃ, hitvā gacchati santanuṃ;
Evaṃ sarīre nibbhoge, pete kālaṅkate sati.

86. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gati’’.

87. ‘‘Anabbhito [anavhito (sī.)] tato āgā, nānuññāto ito gato;
Yathāgato tathā gato, tattha kā [kā tattha (sī.)] paridevanā.

88. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gati’’.

89. ‘‘Sace rode kisā assaṃ, tattha me kiṃ phalaṃ siyā;
Ñātimittasuhajjānaṃ, bhiyyo no aratī siyā.

90. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gati’’.

91. ‘‘Yathāpi dārako candaṃ, gacchantamanurodati;
Evaṃ sampadamevetaṃ, yo petamanusocati.

92. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gati’’.

93. ‘‘Yathāpi brahme udakumbho, bhinno appaṭisandhiyo;
Evaṃ sampadamevetaṃ, yo petamanusocati.

94. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gatī’’ti.

Uragapetavatthu dvādasamaṃ.

Uragavaggo paṭhamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Khettañca sūkaraṃ pūti, piṭṭhaṃ cāpi tirokuṭṭaṃ;
Pañcāpi sattaputtañca, goṇaṃ pesakārakañca;
Tathā khallāṭiyaṃ nāgaṃ, dvādasaṃ uragañcevāti.

2. Ubbarivaggo

1. Saṃsāramocakapetivatthu

95. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulike [uppāsuḷike (ka.)] kisike, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti.

96. ‘‘Ahaṃ bhadante petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti.

97. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti.

98. ‘‘Anukampakā mayhaṃ nāhesuṃ bhante, pitā ca mātā athavāpi ñātakā;
Ye maṃ niyojeyyuṃ dadāhi dānaṃ, pasannacittā samaṇabrāhmaṇānaṃ.

99. ‘‘Ito ahaṃ vassasatāni pañca, yaṃ evarūpā vicarāmi naggā;
Khudāya taṇhāya ca khajjamānā, pāpassa kammassa phalaṃ mamedaṃ.

100. ‘‘Vandāmi taṃ ayya pasannacittā, anukampa maṃ vīra mahānubhāva;
Datvā ca me ādisa yaṃ hi kiñci, mocehi maṃ duggatiyā bhadante’’ti.

101. Sādhūti so paṭissutvā, sāriputtonukampako;
Bhikkhūnaṃ ālopaṃ datvā, pāṇimattañca coḷakaṃ;
Thālakassa ca pānīyaṃ, tassā dakkhiṇamādisi.

102. Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanacchādanapānīyaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

103. Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Vicittavatthābharaṇā, sāriputtaṃ upasaṅkami.

104. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

105. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

106. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

107. ‘‘Uppaṇḍukiṃ kisaṃ chātaṃ, naggaṃ sampatitacchaviṃ [āpatitacchaviṃ (sī.)];
Muni kāruṇiko loke, taṃ maṃ addakkhi duggataṃ.

108. ‘‘Bhikkhūnaṃ ālopaṃ datvā, pāṇimattañca coḷakaṃ;
Thālakassa ca pānīyaṃ, mama dakkhiṇamādisi.

109. ‘‘Ālopassa phalaṃ passa, bhattaṃ vassasataṃ dasa;
Bhuñjāmi kāmakāminī, anekarasabyañjanaṃ.

110. ‘‘Pāṇimattassa coḷassa, vipākaṃ passa yādisaṃ;
Yāvatā nandarājassa, vijitasmiṃ paṭicchadā.

111. ‘‘Tato bahutarā bhante, vatthānacchādanāni me;

Koseyyakambalīyāni, khomakappāsikāni ca.

112. ‘‘Vipulā ca mahagghā ca, tepākāsevalambare;
Sāhaṃ taṃ paridahāmi, yaṃ yaṃ hi manaso piyaṃ.

113. ‘‘Thālakassa ca pānīyaṃ, vipākaṃ passa yādisaṃ;
Gambhīrā caturassā ca, pokkharañño sunimmitā.

114. ‘‘Setodakā suppatitthā, sītā appaṭigandhiyā;
Padumuppalasañchannā, vārikiñjakkhapūritā.

115. ‘‘Sāhaṃ ramāmi kīḷāmi, modāmi akutobhayā;
Muniṃ kāruṇikaṃ loke, bhante vanditumāgatā’’ti.

Saṃsāramocakapetivatthu paṭhamaṃ.

2. Sāriputtattheramātupetivatthu

116. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulike kisike, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasi’’.

117. ‘‘Ahaṃ te sakiyā mātā, pubbe aññāsu jātīsu;
Upapannā pettivisayaṃ, khuppipāsasamappitā.

118. ‘‘Chaḍḍitaṃ khipitaṃ kheḷaṃ, siṅghāṇikaṃ silesumaṃ;
Vasañca ḍayhamānānaṃ, vijātānañca lohitaṃ.

119. ‘‘Vaṇikānañca yaṃ ghāna-sīsacchinnāna lohitaṃ;
Khudāparetā bhuñjāmi, itthipurisanissitaṃ.

120. ‘‘Pubbalohitaṃ bhakkhāmi [pubbalohitabhakkhāsmi (sī.)], pasūnaṃ mānusāna ca;
Aleṇā anagārā ca, nīlamañcaparāyaṇā.

121. ‘‘Dehi puttaka me dānaṃ, datvā anvādisāhi me;
Appeva nāma mucceyyaṃ, pubbalohitabhojanā’’ti.

122. Mātuyā vacanaṃ sutvā, upatissonukampako;
Āmantayi moggallānaṃ, anuruddhañca kappinaṃ.

123. Catasso kuṭiyo katvā, saṅghe cātuddise adā;
Kuṭiyo annapānañca, mātu dakkhiṇamādisī.

124. Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanaṃ pānīyaṃ vatthaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

125. Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Vicittavatthābharaṇā, kolitaṃ upasaṅkami.

126. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

127. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

128. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

129. ‘‘Sāriputtassāhaṃ mātā, pubbe aññāsu jātīsu;
Upapannā pettivisayaṃ, khuppipāsasamappitā.

130. ‘‘Chaḍḍitaṃ khipitaṃ kheḷaṃ, siṅghāṇikaṃ silesumaṃ;
Vasañca ḍayhamānānaṃ, vijātānañca lohitaṃ.

131. ‘‘Vaṇikānañca yaṃ ghāna-sīsacchinnāna lohitaṃ;
Khudāparetā bhuñjāmi, itthipurisanissitaṃ.

132. ‘‘Pubbalohitaṃ bhakkhissaṃ, pasūnaṃ mānusāna ca;
Aleṇā anagārā ca, nīlamañcaparāyaṇā.

133. ‘‘Sāriputtassa dānena, modāmi akutobhayā;
Muniṃ kāruṇikaṃ loke, bhante vanditumāgatā’’ti.

Sāriputtattherassa mātupetivatthu dutiyaṃ.

3. Mattāpetivatthu

134. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulike kisike, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti.

135. ‘‘Ahaṃ mattā tuvaṃ tissā, sapattī te pure ahuṃ;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti.

136. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti.

137. ‘‘Caṇḍī ca pharusā cāsiṃ, issukī maccharī saṭhā [saṭhī (sī.)];
Tāhaṃ duruttaṃ vatvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti.

138. Sabbaṃ [saccaṃ (ka.)] ahampi jānāmi, yathā tvaṃ caṇḍikā ahu;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kenāsi paṃsukunthitā’’ti.

139. ‘‘Sīsaṃnhātā tuvaṃ āsi, sucivatthā alaṅkatā;
Ahañca kho [kho taṃ (sī. ka.)] adhimattaṃ, samalaṅkatatarā tayā.

140. ‘‘Tassā me pekkhamānāya, sāmikena samantayi;
Tato me issā vipulā, kodho me samajāyatha.

141. ‘‘Tato paṃsuṃ gahetvāna, paṃsunā taṃ hi okiriṃ [taṃ vikīrihaṃ (syā. ka.)];
Tassa kammavipākena, tenamhi paṃsukunthitā’’ti.

142. ‘‘Saccaṃ ahampi jānāmi, paṃsunā maṃ tvamokiri;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kena khajjasi kacchuyā’’ti.

143. ‘‘Bhesajjahārī ubhayo, vanantaṃ agamimhase;
Tvañca bhesajjamāhari, ahañca kapikacchuno.

144. ‘‘Tassā tyājānamānāya, seyyaṃ tyāhaṃ samokiriṃ;
Tassa kammavipākena, tena khajjāmi kacchuyā’’ti.

145. ‘‘Saccaṃ ahampi jānāmi, seyyaṃ me tvaṃ samokiri;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kenāsi naggiyā tuva’’nti.

146. ‘‘Sahāyānaṃ samayo āsi, ñātīnaṃ samitī ahu;
Tvañca āmantitā āsi, sasāminī no ca kho ahaṃ.

147. ‘‘Tassā tyājānamānāya, dussaṃ tyāhaṃ apānudiṃ;
Tassa kammavipākena, tenamhi naggiyā aha’’nti.

148. ‘‘Saccaṃ ahampi jānāmi, dussaṃ me tvaṃ apānudi;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kenāsi gūthagandhinī’’ti.

149. ‘‘Tava gandhañca mālañca, paccagghañca vilepanaṃ;
Gūthakūpe adhāresiṃ [adhāresiṃ (ka.)], taṃ pāpaṃ pakataṃ mayā;
Tassa kammavipākena, tenamhi gūthagandhinī’’ti.

150. ‘‘Saccaṃ ahampi jānāmi, taṃ pāpaṃ pakataṃ tayā;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kenāsi duggatā tuva’’nti.

151. ‘‘Ubhinnaṃ samakaṃ āsi, yaṃ gehe vijjate dhanaṃ;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākāsimattano;
Tassa kammavipākena, tenamhi duggatā ahaṃ.

152. ‘‘Tadeva maṃ tvaṃ avaca, ‘pāpakammaṃ nisevasi;
Na hi pāpehi kammehi, sulabhā hoti suggatī’’’ti.

153. ‘‘Vāmato maṃ tvaṃ paccesi, athopi maṃ usūyasi;
Passa pāpānaṃ kammānaṃ, vipāko hoti yādiso.

154. ‘‘Te gharā tā ca dāsiyo [te gharadāsiyo āsuṃ (sī. syā.), te ghare dāsiyo ceva (ka.)], tānevābharaṇānime;
Te aññe paricārenti, na bhogā honti sassatā.

155. ‘‘Idāni bhūtassa pitā, āpaṇā gehamehiti;
Appeva te dade kiñci, mā su tāva ito agā’’ti.

156. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāmhi, kisā dhamanisanthatā;
Kopīnametaṃ itthīnaṃ, mā maṃ bhūtapitāddasā’’ti.

157. ‘‘Handa kiṃ vā tyāhaṃ [kiṃ tyāhaṃ (sī. syā.), kiṃ vatāhaṃ (ka.)] dammi, kiṃ vā tedha [kiṃ vā ca te (sī. syā.), kiṃ vidha te (ka.)] karomahaṃ;
Yena tvaṃ sukhitā assa, sabbakāmasamiddhinī’’ti.

158. ‘‘Cattāro bhikkhū saṅghato, cattāro pana puggalā;
Aṭṭha bhikkhū bhojayitvā, mama dakkhiṇamādisa;
Tadāhaṃ sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī’’ti.

159. Sādhūti sā paṭissutvā, bhojayitvāṭṭha bhikkhavo;
Vatthehacchādayitvāna, tassā dakkhiṇamādisī.

160. Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanacchādanapānīyaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

161. Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Vicittavatthābharaṇā, sapattiṃ upasaṅkami.

162. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

163. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

164. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

165. ‘‘Ahaṃ mattā tuvaṃ tissā, sapattī te pure ahuṃ;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

166. ‘‘Tava dinnena dānena, modāmi akutobhayā;
Cīraṃ jīvāhi bhagini, saha sabbehi ñātibhi;
Asokaṃ virajaṃ ṭhānaṃ, āvāsaṃ vasavattinaṃ.

167. ‘‘Idha dhammaṃ caritvāna, dānaṃ datvāna sobhane;
Vineyya maccheramalaṃ samūlaṃ, aninditā saggamupehi ṭhāna’’nti.

Mattāpetivatthu tatiyaṃ.

4. Nandāpetivatthu

168. ‘‘Kāḷī dubbaṇṇarūpāsi, pharusā bhīrudassanā;
Piṅgalāsi kaḷārāsi, na taṃ maññāmi mānusi’’nti.

169. ‘‘Ahaṃ nandā nandisena, bhariyā te pure ahuṃ;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti.

170. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti.

171. ‘‘Caṇḍī ca pharusā cāsiṃ [caṇḍī pharusavācā ca (sī.)], tayi cāpi agāravā;
Tāhaṃ duruttaṃ vatvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti.

172. ‘‘Handuttarīyaṃ dadāmi te, imaṃ [idaṃ (sī. aṭṭha.)] dussaṃ nivāsaya;
Imaṃ dussaṃ nivāsetvā, ehi nessāmi taṃ gharaṃ.

173. ‘‘Vatthañca annapānañca, lacchasi tvaṃ gharaṃ gatā;
Putte ca te passissasi, suṇisāyo ca dakkhasī’’ti.

174. ‘‘Hatthena hatthe te dinnaṃ, na mayhaṃ upakappati;
Bhikkhū ca sīlasampanne, vītarāge bahussute.

175. ‘‘Tappehi annapānena, mama dakkhiṇamādisa;
Tadāhaṃ sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī’’ti.

176. Sādhūti so paṭissutvā, dānaṃ vipulamākiri;
Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca;
Chattaṃ gandhañca mālañca, vividhā ca upāhanā.

177. Bhikkhū ca sīlasampanne, vītarāge bahussute;
Tappetvā annapānena, tassā dakkhiṇamādisī.

178. Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanacchādanapānīyaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

179. Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Vicittavatthābharaṇā, sāmikaṃ upasaṅkami.

180. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

181. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

182. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

183. ‘‘Ahaṃ nandā nandisena, bhariyā te pure ahuṃ;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

184. ‘‘Tava dinnena dānena, modāmi akutobhayā;
Ciraṃ jīva gahapati, saha sabbehi ñātibhi;
Asokaṃ virajaṃ khemaṃ, āvāsaṃ vasavattinaṃ.

185. ‘‘Idha dhammaṃ caritvāna, dānaṃ datvā gahapati;
Vineyya maccheramalaṃ samūlaṃ, anindito saggamupehi ṭhāna’’nti.

Nandāpetivatthu catutthaṃ.

5. Maṭṭhakuṇḍalīpetavatthu

186. [vi. va. 1207] ‘‘Alaṅkato maṭṭhakuṇḍalī, māladhārī haricandanussado;
Bāhā paggayha kandasi, vanamajjhe kiṃ dukkhito tuva’’nti.

187. ‘‘Sovaṇṇamayo pabhassaro, uppanno rathapañjaro mama;
Tassa cakkayugaṃ na vindāmi, tena dukkhena jahāmi jīvita’’nti.

188. ‘‘Sovaṇṇamayaṃ maṇimayaṃ, lohitakamayaṃ [lohitaṅgamayaṃ (syā.), lohitaṅkamayaṃ (sī.), lohamayaṃ (katthaci)] atha rūpiyamayaṃ;
Ācikkha me bhaddamāṇava, cakkayugaṃ paṭipādayāmi te’’ti.

189. So māṇavo tassa pāvadi, ‘‘candasūriyā ubhayettha dissare;
Sovaṇṇamayo ratho mama, tena cakkayugena sobhatī’’ti.

190. ‘‘Bālo kho tvaṃ asi māṇava, yo tvaṃ patthayase apatthiyaṃ;
Maññāmi tuvaṃ marissasi, na hi tvaṃ lacchasi candasūriye’’ti.

191. ‘‘Gamanāgamanampi dissati, vaṇṇadhātu ubhayattha vīthiyā;
Peto kālakato na dissati, ko nidha kandataṃ bālyataro’’ti.

192. ‘‘Saccaṃ kho vadesi māṇava, ahameva kandataṃ bālyataro;
Candaṃ viya dārako rudaṃ, petaṃ kālakatābhipatthayi’’nti.

193. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

194. ‘‘Abbahī [abbūḷhaṃ (syā. ka.)] vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;
Yo me sokaparetassa, puttasokaṃ apānudi.

195. ‘‘Svāhaṃ abbūḷhasallosmi, sītibhūtosmi nibbuto;
Na socāmi na rodāmi, tava sutvāna māṇavā’’ti.

196. ‘‘Devatā nusi gandhabbo, adu sakko purindado;
Ko vā tvaṃ kassa vā putto, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

197. ‘‘Yañca kandasi yañca rodasi, puttaṃ āḷāhane sayaṃ dahitvā;
Svāhaṃ kusalaṃ karitvā kammaṃ, tidasānaṃ sahabyataṃ gato’’ti.

198. ‘‘Appaṃ vā bahuṃ vā nāddasāma, dānaṃ dadantassa sake agāre;
Uposathakammaṃ vā tādisaṃ, kena kammena gatosi devaloka’’nti.

199. ‘‘Ābādhikohaṃ dukkhito gilāno, āturarūpomhi sake nivesane;
Buddhaṃ vigatarajaṃ vitiṇṇakaṅkhaṃ, addakkhiṃ sugataṃ anomapaññaṃ.

200. ‘‘Svāhaṃ muditamano pasannacitto, añjaliṃ akariṃ tathāgatassa;
Tāhaṃ kusalaṃ karitvāna kammaṃ, tidasānaṃ sahabyataṃ gato’’ti.

201. ‘‘Acchariyaṃ vata abbhutaṃ vata, añjalikammassa ayamīdiso vipāko;
Ahampi muditamano pasannacitto, ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ vajāmī’’ti.

202. ‘‘Ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ vajāhi, dhammañca saṅghañca pasannacitto;
Tatheva sikkhāya padāni pañca, akhaṇḍaphullāni samādiyassu.

203. ‘‘Pāṇātipātā viramassu khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayassu;
Amajjapo mā ca musā bhaṇāhi, sakena dārena ca hohi tuṭṭho’’ti.

204. ‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmosi devate;
Karomi tuyhaṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mamāti.

205. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammañcāpi anuttaraṃ;
Saṅghañca naradevassa, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

206. ‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi; Sakena dārena ca homi tuṭṭho’’ti.

Maṭṭhakuṇḍalīpetavatthu pañcamaṃ.

6. Kaṇhapetavatthu

207. ‘‘Uṭṭhehi kaṇha kiṃ sesi, ko attho supanena te;
Yo ca tuyhaṃ sako bhātā, hadayaṃ cakkhu ca [cakkhuṃva (aṭṭha.)] dakkhiṇaṃ;
Tassa vātā balīyanti, sasaṃ jappati [ghaṭo jappati (ka.)] kesavā’’ti.

208. ‘‘Tassa taṃ vacanaṃ sutvā, rohiṇeyyassa kesavo;
Taramānarūpo vuṭṭhāsi, bhātusokena aṭṭito.

209. ‘‘Kiṃ nu ummattarūpova, kevalaṃ dvārakaṃ imaṃ;
Saso sasoti lapasi, kīdisaṃ sasamicchasi.

210. ‘‘Sovaṇṇamayaṃ maṇimayaṃ, lohamayaṃ atha rūpiyamayaṃ;
Saṅkhasilāpavāḷamayaṃ, kārayissāmi te sasaṃ.

211. ‘‘Santi aññepi sasakā, araññavanagocarā;
Tepi te ānayissāmi, kīdisaṃ sasamicchasī’’ti.

212. ‘‘Nāhamete sase icche, ye sasā pathavissitā;
Candato sasamicchāmi, taṃ me ohara kesavā’’ti.

213. ‘‘So nūna madhuraṃ ñāti, jīvitaṃ vijahissasi;
Apatthiyaṃ patthayasi, candato sasamicchasī’’ti.

214. ‘‘Evaṃ ce kaṇha jānāsi, yathaññamanusāsasi;
Kasmā pure mataṃ puttaṃ, ajjāpi manusocasi.

215. ‘‘Na yaṃ labbhā manussena, amanussena vā pana;
Jāto me mā mari putto, kuto labbhā alabbhiyaṃ.

216. ‘‘Na mantā mūlabhesajjā, osadhehi dhanena vā;
Sakkā ānayituṃ kaṇha, yaṃ petamanusocasi.

217. ‘‘Mahaddhanā mahābhogā, raṭṭhavantopi khattiyā;
Pahūtadhanadhaññāse, tepi no [natthetthapāṭhabhedo] ajarāmarā.

218. ‘‘Khattiyā brāhmaṇā vessā, suddā caṇḍālapukkusā;
Ete caññe ca jātiyā, tepi no ajarāmarā.

219. ‘‘Ye mantaṃ parivattenti, chaḷaṅgaṃ brahmacintitaṃ;
Ete caññe ca vijjāya, tepi no ajarāmarā.

220. ‘‘Isayo vāpi [isayo cāpi (vimānavatthu 99)] ye santā, saññatattā tapassino;
Sarīraṃ tepi kālena, vijahanti tapassino.

221. ‘‘Bhāvitattā arahanto, katakiccā anāsavā;
Nikkhipanti imaṃ dehaṃ, puññapāpaparikkhayā’’ti.

222. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

223. ‘‘Abbahī vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;

Yo me sokaparetassa, puttasokaṃ apānudi.

224. ‘‘Svāhaṃ abbūḷhasallosmi, sītibhūtosmi nibbuto;
Na socāmi na rodāmi, tava sutvāna bhātika’’ [bhāsitaṃ (syā.)].

225. Evaṃ karonti sappaññā, ye honti anukampakā;
Nivattayanti sokamhā, ghaṭo jeṭṭhaṃva bhātaraṃ.

226. Yassa etādisā honti, amaccā paricārakā;
Subhāsitena anventi, ghaṭo jeṭṭhaṃva bhātaranti.

Kaṇhapetavatthu chaṭṭhaṃ.

7. Dhanapālaseṭṭhipetavatthu

227. ‘‘Naggo dubbaṇṇarūposi, kiso dhamanisanthato;
Upphāsuliko kisiko, ko nu tvamasi mārisa’’.

228. ‘‘Ahaṃ bhadante petomhi, duggato yamalokiko;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gato’’.

229. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, petalokaṃ ito gato’’.

230. ‘‘Nagaraṃ atthi paṇṇānaṃ [dasannānaṃ (sī. syā. pī.)], erakacchanti vissutaṃ;
Tattha seṭṭhi pure āsiṃ, dhanapāloti maṃ vidū.

231. ‘‘Asīti sakaṭavāhānaṃ, hiraññassa ahosi me;
Pahūtaṃ me jātarūpaṃ, muttā veḷuriyā bahū.

232. ‘‘Tāva mahaddhanassāpi, na me dātuṃ piyaṃ ahu;
Pidahitvā dvāraṃ bhuñjiṃ [bhuñjāmi (sī. syā.)], mā maṃ yācanakāddasuṃ.

233. ‘‘Assaddho maccharī cāsiṃ, kadariyo paribhāsako;
Dadantānaṃ karontānaṃ, vārayissaṃ bahu jane [bahujjanaṃ (sī. syā.)].

234. ‘‘Vipāko natthi dānassa, saṃyamassa kuto phalaṃ;
Pokkharaññodapānāni, ārāmāni ca ropite;
Papāyo ca vināsesiṃ, dugge saṅkamanāni ca.

235. ‘‘Svāhaṃ akatakalyāṇo, katapāpo tato cuto;
Upapanno pettivisayaṃ, khuppipāsasamappito.

236. ‘‘Pañcapaṇṇāsavassāni, yato kālaṅkato ahaṃ;
Nābhijānāmi bhuttaṃ vā, pītaṃ vā pana pāniyaṃ.

237. ‘‘Yo saṃyamo so vināso,yo vināso so saṃyamo;
Petā hi kira jānanti, yo saṃyamo so vināso.

238. ‘‘Ahaṃ pure saṃyamissaṃ, nādāsiṃ bahuke dhane;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākāsimattano;
Svāhaṃ pacchānutappāmi, attakammaphalūpago.

239. [pe. va. 69] ‘‘Uddhaṃ catūhi māsehi, kālaṃkiriyā bhavissati;
Ekantakaṭukaṃ ghoraṃ, nirayaṃ papatissahaṃ.

240. [pe. va. 70] ‘‘Catukkaṇṇaṃ catudvāraṃ, vibhattaṃ bhāgaso mitaṃ;
Ayopākārapariyantaṃ, ayasā paṭikujjitaṃ.

241. [pe. va. 71] ‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā.

242. [pe. va. 72] ‘‘Tatthāhaṃ dīghamaddhānaṃ, dukkhaṃ vedissa vedanaṃ;
Phalaṃ pāpassa kammassa, tasmā socāmahaṃ bhusaṃ.

243. ‘‘Taṃ vo vadāmi bhaddaṃ vo, yāvantettha samāgatā;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho.

244. ‘‘Sace taṃ pāpakaṃ kammaṃ, karissatha karotha vā;
Na vo dukkhā pamutyatthi [pamuttatthi (sabbattha) udā. 44 passitabbaṃ], uppaccāpi [upeccāpi (syā. ka.)] palāyataṃ.

245. ‘‘Matteyyā hotha petteyyā, kule jeṭṭhāpacāyikā;
Sāmaññā hotha brahmaññā, evaṃ saggaṃ gamissathā’’ti.

Dhanapālaseṭṭhipetavatthu sattamaṃ.

8. Cūḷaseṭṭhipetavatthu

246. ‘‘Naggo kiso pabbajitosi bhante, rattiṃ kuhiṃ gacchasi kissa hetu;
Ācikkha me taṃ api sakkuṇemu, sabbena vittaṃ paṭipādaye tuva’’nti.

247. ‘‘Bārāṇasī nagaraṃ dūraghuṭṭhaṃ, tatthāhaṃ gahapati aḍḍhako ahu dīno;
Adātā gedhitamano āmisasmiṃ, dussīlyena yamavisayamhi patto.

248. ‘‘So sūcikāya kilamito tehi,
Teneva ñātīsu yāmi āmisakiñcikkhahetu;
Adānasīlā na ca saddahanti,
Dānaphalaṃ hoti paramhi loke.

249. ‘‘Dhītā ca mayhaṃ lapate abhikkhaṇaṃ, ‘dassāmi dānaṃ pitūnaṃ pitāmahānaṃ’;
Tamupakkhaṭaṃ parivisayanti brāhmaṇā [brāhmaṇe (sī.)], ‘yāmi ahaṃ andhakavindaṃ bhottu’’’nti.

250. Tamavoca rājā ‘‘anubhaviyāna tampi,
Eyyāsi khippaṃ ahamapi kassaṃ pūjaṃ;
Ācikkha me taṃ yadi atthi hetu,
Saddhāyitaṃ hetuvaco suṇomā’’ti.

251. ‘Tathā’ti vatvā agamāsi tattha, bhuñjiṃsu bhattaṃ na ca dakkhiṇārahā;
Paccāgami rājagahaṃ punāparaṃ, pāturahosi purato janādhipassa.

252. Disvāna petaṃ punadeva āgataṃ, rājā avoca ‘‘ahamapi kiṃ dadāmi;
Ācikkha me taṃ yadi atthi hetu, yena tuvaṃ cirataraṃ pīṇito siyā’’ti.

253. ‘‘Buddhañca saṅghaṃ parivisiyāna rāja, annena pānena ca cīvarena;
Taṃ dakkhiṇaṃ ādisa me hitāya, evaṃ ahaṃ cirataraṃ pīṇito siyā’’ti.

254. Tato ca rājā nipatitvā tāvade [tāvadeva (syā.), tadeva (ka.)], dānaṃ sahatthā atulaṃ daditvā [atulañca datvā (syā. ka.)] saṅghe;
Ārocesi pakataṃ [ārocayī pakatiṃ (sī. syā.)] tathāgatassa, tassa ca petassa dakkhiṇaṃ ādisittha.

255. So pūjito ativiya sobhamāno, pāturahosi purato janādhipassa;
‘‘Yakkhohamasmi paramiddhipatto, na mayhamatthi samā sadisā [mayhamiddhisamasadisā (sī. syā.)] mānusā.
256. ‘‘Passānubhāvaṃ aparimitaṃ mamayidaṃ, tayānudiṭṭhaṃ atulaṃ datvā saṅghe;
Santappito satataṃ sadā bahūhi, yāmi ahaṃ sukhito manussadevā’’ti.

Cūḷaseṭṭhipetavatthu aṭṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

Bhāṇavāraṃ paṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

9. Aṅkurapetavatthu

257. ‘‘Yassa atthāya gacchāma, kambojaṃ dhanahārakā;
Ayaṃ kāmadado yakkho, imaṃ yakkhaṃ nayāmase.

258. ‘‘Imaṃ yakkhaṃ gahetvāna, sādhukena pasayha vā;
Yānaṃ āropayitvāna, khippaṃ gacchāma dvāraka’’nti.

259. [jā. 1.10.151; 1.14.196; 2.18.153; 2.22.10] ‘‘Yassa rukkhassa chāyāya, nisīdeyya sayeyya vā;
Na tassa sākhaṃ bhañjeyya, mittadubbho hi pāpako’’ti.

260. ‘‘Yassa rukkhassa chāyāya, nisīdeyya sayeyya vā;
Khandhampi tassa chindeyya, attho ce tādiso siyā’’ti.

261. ‘‘Yassa rukkhassa chāyāya, nisīdeyya sayeyya vā;
Na tassa pattaṃ bhindeyya [hiṃseyya (ka.)], mittadubbho hi pāpako’’ti.

262. ‘‘Yassa rukkhassa chāyāya, nisīdeyya sayeyya vā;
Samūlampi taṃ abbuhe [ubbahe (?)], attho ce tādiso siyā’’ti.

263. ‘‘Yassekarattimpi ghare vaseyya, yatthannapānaṃ puriso labhetha;
Na tassa pāpaṃ manasāpi cintaye, kataññutā sappurisehi vaṇṇitā.

264. ‘‘Yassekarattimpi ghare vaseyya, annena pānena upaṭṭhito siyā;
Na tassa pāpaṃ manasāpi cintaye, adubbhapāṇī dahate mittadubbhiṃ.

265. ‘‘Yo pubbe katakalyāṇo, pacchā pāpena hiṃsati;
Allapāṇihato [adubbhipāṇīhato (ka)] poso, na so bhadrāni passatī’’ti.

266. ‘‘Nāhaṃ devena vā manussena vā, issariyena vāhaṃ suppasayho;
Yakkhohamasmi paramiddhipatto, dūraṅgamo vaṇṇabalūpapanno’’ti.

267. ‘‘Pāṇi te sabbaso vaṇṇo, pañcadhāro madhussavo;
Nānārasā paggharanti, maññehaṃ taṃ purindada’’nti.

268. ‘‘Nāmhi devo na gandhabbo, nāpi sakko purindado;
Petaṃ maṃ aṅkura jānāhi, roruvamhā [heruvamhā (sī.)] idhāgata’’nti.

269. ‘‘Kiṃsīlo kiṃsamācāro, roruvasmiṃ pure tuvaṃ;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī’’ti.

270. ‘‘Tunnavāyo pure āsiṃ, roruvasmiṃ tadā ahaṃ;
Sukicchavutti kapaṇo, na me vijjati dātave.

271. ‘‘Nivesanañca [āvesanañca (sī.)] me āsi, asayhassa upantike;
Saddhassa dānapatino, katapuññassa lajjino.

272. ‘‘Tattha yācanakā yanti, nānāgottā vanibbakā;
Te ca maṃ tattha pucchanti, asayhassa nivesanaṃ.

273. ‘‘Kattha gacchāma bhaddaṃ vo, kattha dānaṃ padīyati;
Tesāhaṃ puṭṭho akkhāmi, asayhassa nivesanaṃ.

274. ‘‘Paggayha dakkhiṇaṃ bāhuṃ, ettha gacchatha bhaddaṃ vo;
Ettha dānaṃ padīyati, asayhassa nivesane.

275. ‘‘Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo;
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī’’ti.

276. ‘‘Na kira tvaṃ adā dānaṃ, sakapāṇīhi kassaci;
Parassa dānaṃ anumodamāno, pāṇiṃ paggayha pāvadi.

277. ‘‘Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo;
Tena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

278. ‘‘Yo so dānamadā bhante, pasanno sakapāṇibhi;
So hitvā mānusaṃ dehaṃ, kiṃ nu so disataṃ gato’’ti.

279. ‘‘Nāhaṃ pajānāmi asayhasāhino, aṅgīrasassa gatiṃ āgatiṃ vā;
Sutañca me vessavaṇassa santike, sakkassa sahabyataṃ gato asayho’’ti.

280. ‘‘Alameva kātuṃ kalyāṇaṃ, dānaṃ dātuṃ yathārahaṃ;
Pāṇiṃ kāmadadaṃ disvā, ko puññaṃ na karissati.

281. ‘‘So hi nūna ito gantvā, anuppatvāna dvārakaṃ;
Dānaṃ paṭṭhapayissāmi, yaṃ mamassa sukhāvahaṃ.

282. ‘‘Dassāmannañca pānañca, vatthasenāsanāni ca;
Papañca udapānañca, dugge saṅkamanāni cā’’ti.

283. ‘‘Kena te aṅgulī kuṇā [kuṇṭhā (sī. syā.)], mukhañca kuṇalīkataṃ [kuṇḍalīkataṃ (sī. syā. ka.)];
Akkhīni ca paggharanti, kiṃ pāpaṃ pakataṃ tayā’’ti.

284. ‘‘Aṅgīrasassa gahapatino, saddhassa gharamesino;
Tassāhaṃ dānavissagge, dāne adhikato ahuṃ.

285. ‘‘Tattha yācanake disvā, āgate bhojanatthike;

Ekamantaṃ apakkamma, akāsiṃ kuṇaliṃ mukhaṃ.

286. ‘‘Tena me aṅgulī kuṇā, mukhañca kuṇalīkataṃ;
Akkhīni me paggharanti, taṃ pāpaṃ pakataṃ mayā’’ti.

287. ‘‘Dhammena te kāpurisa, mukhañca kuṇalīkataṃ;
Akkhīni ca paggharanti, yaṃ taṃ parassa dānassa;
Akāsi kuṇaliṃ mukhaṃ.

288. ‘‘Kathaṃ hi dānaṃ dadamāno, kareyya parapattiyaṃ;
Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca.

289. ‘‘So hi nūna ito gantvā, anuppatvāna dvārakaṃ;
Dānaṃ paṭṭhapayissāmi, yaṃ mamassa sukhāvahaṃ.

290. ‘‘Dassāmannañca pānañca, vatthasenāsanāni ca;
Papañca udapānañca, dugge saṅkamanāni cā’’ti.

291. Tato hi so nivattitvā, anuppatvāna dvārakaṃ;
Dānaṃ paṭṭhapayi aṅkuro, yaṃtumassa [yaṃ taṃ assa (syā.), yantamassa (ka.)] sukhāvahaṃ.

292. Adā annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca;
Papañca udapānañca, vippasannena cetasā.

293. ‘‘Ko chāto ko ca tasito, ko vatthaṃ paridahissati;
Kassa santāni yoggāni, ito yojentu vāhanaṃ.

294. ‘‘Ko chatticchati gandhañca, ko mālaṃ ko upāhanaṃ;
Itissu tattha ghosenti, kappakā sūdamāgadhā [pāṭavā (ka.)];
Sadā sāyañca pāto ca, aṅkurassa nivesane.

295. ‘‘‘Sukhaṃ supati aṅkuro’, iti jānāti maṃ jano;
Dukkhaṃ supāmi sindhaka [sanduka, sindhuka (ka.)], yaṃ na passāmi yācake.

296. ‘‘‘Sukhaṃ supati aṅkuro’, iti jānāti maṃ jano;
Dukkhaṃ sindhaka supāmi, appake su vanibbake’’ti.

297. ‘‘Sakko ce te varaṃ dajjā, tāvatiṃsānamissaro;
Kissa sabbassa lokassa, varamāno varaṃ vare’’ti.

298. ‘‘Sakko ce me varaṃ dajjā, tāvatiṃsānamissaro;
Kāluṭṭhitassa me sato, suriyuggamanaṃ pati;
Dibbā bhakkhā pātubhaveyyuṃ, sīlavanto ca yācakā.

299. ‘‘Dadato me na khīyetha, datvā nānutapeyyahaṃ;
Dadaṃ cittaṃ pasādeyyaṃ, etaṃ sakkaṃ varaṃ vare’’ti.

300. ‘‘Na sabbavittāni pare pavecche, dadeyya dānañca dhanañca rakkhe;
Tasmā hi dānā dhanameva seyyo, atippadānena kulā na honti.

301. ‘‘Adānamatidānañca, nappasaṃsanti paṇḍitā;
Tasmā hi dānā dhanameva seyyo, samena vatteyya sa dhīradhammo’’ti.

302. ‘‘Aho vata re ahameva dajjaṃ, santo ca maṃ sappurisā bhajeyyuṃ;
Meghova ninnāni paripūrayanto [bhipūrayanto (sī.), hi pūrayanto (syā.)], santappaye sabbavanibbakānaṃ.

303. ‘‘Yassa yācanake disvā, mukhavaṇṇo pasīdati;
Datvā attamano hoti, taṃ gharaṃ vasato sukhaṃ.

304. ‘‘Yassa yācanake disvā, mukhavaṇṇo pasīdati;
Datvā attamano hoti, esā yaññassa [puññassa (sī.)] sampadā.

305. [a. ni. 6.37] ‘‘Pubbeva dānā sumano, dadaṃ cittaṃ pasādaye;
Datvā attamano hoti, esā yaññassa [puññassa (sī.)] sampadā’’ti.

306. Saṭṭhi vāhasahassāni, aṅkurassa nivesane;
Bhojanaṃ dīyate niccaṃ, puññapekkhassa jantuno.

307. Tisahassāni sūdāni hi [sūdāni (syā. ka.)], āmuttamaṇikuṇḍalā;
Aṅkuraṃ upajīvanti, dāne yaññassa vāvaṭā [byāvaṭā (sī.), pāvaṭā (syā.)].

308. Saṭṭhi purisasahassāni, āmuttamaṇikuṇḍalā;
Aṅkurassa mahādāne, kaṭṭhaṃ phālenti māṇavā.

309. Soḷasitthisahassāni, sabbālaṅkārabhūsitā;
Aṅkurassa mahādāne, vidhā piṇḍenti nāriyo.

310. Soḷasitthisahassāni, sabbālaṅkārabhūsitā;
Aṅkurassa mahādāne, dabbigāhā upaṭṭhitā.

311. Bahuṃ bahūnaṃ pādāsi, ciraṃ pādāsi khattiyo;
Sakkaccañca sahatthā ca, cittīkatvā punappunaṃ.

312. Bahū māse ca pakkhe ca, utusaṃvaccharāni ca;
Mahādānaṃ pavattesi, aṅkuro dīghamantaraṃ.

313. Evaṃ datvā yajitvā ca, aṅkuro dīghamantaraṃ;
So hitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahu.

314. Kaṭacchubhikkhaṃ datvāna, anuruddhassa indako;
So hitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahu.

315. Dasahi ṭhānehi aṅkuraṃ, indako atirocati;
Rūpe sadde rase gandhe, phoṭṭhabbe ca manorame.

316. Āyunā yasasā ceva, vaṇṇena ca sukhena ca;
Ādhipaccena aṅkuraṃ, indako atirocati.

317. Tāvatiṃse yadā buddho, silāyaṃ paṇḍukambale;
Pāricchattakamūlamhi, vihāsi purisuttamo.

318. Dasasu lokadhātūsu, sannipatitvāna devatā;
Payirupāsanti sambuddhaṃ, vasantaṃ nagamuddhani.

319. Na koci devo vaṇṇena, sambuddhaṃ atirocati;
Sabbe deve atikkamma [adhigayha (sī.), atiggayha (ka)], sambuddhova virocati.

320. Yojanāni dasa dve ca, aṅkuroyaṃ tadā ahu;
Avidūreva buddhassa [avidūre sambuddhassa (ka.)], indako atirocati.

321. Oloketvāna sambuddho, aṅkurañcāpi indakaṃ;
Dakkhiṇeyyaṃ sambhāvento [pabhāvento (sī.)], idaṃ vacanamabravi.

322. ‘‘Mahādānaṃ tayā dinnaṃ, aṅkura dīghamantaraṃ;
Atidūre [suvidūre (ka.)] nisinnosi, āgaccha mama santike’’ti.

323. Codito bhāvitattena, aṅkuro idamabravi;
‘‘Kiṃ mayhaṃ tena dānena, dakkhiṇeyyena suññataṃ.
324. ‘‘Ayaṃ so indako yakkho, dajjā dānaṃ parittakaṃ;
Atirocati amhehi, cando tāragaṇe yathā’’ti.

325. ‘‘Ujjaṅgale yathā khette, bījaṃ bahumpi ropitaṃ;
Na vipulaphalaṃ hoti, napi toseti kassakaṃ.

326. ‘‘Tatheva dānaṃ bahukaṃ, dussīlesu patiṭṭhitaṃ;
Na vipulaphalaṃ hoti, napi toseti dāyakaṃ.

327. ‘‘Yathāpi bhaddake khette, bījaṃ appampi ropitaṃ;
Sammā dhāraṃ pavecchante, phalaṃ toseti kassakaṃ.

328. ‘‘Tatheva sīlavantesu, guṇavantesu tādisu;
Appakampi kataṃ kāraṃ, puññaṃ hoti mahapphala’’nti.

329. Viceyya dānaṃ dātabbaṃ, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ;
Viceyya dānaṃ datvāna, saggaṃ gacchanti dāyakā.

330. Viceyya dānaṃ sugatappasatthaṃ, ye dakkhiṇeyyā idha jīvaloke;
Etesu dinnāni mahapphalāni, bījāni vuttāni yathā sukhetteti.

Aṅkurapetavatthu navamaṃ.

10. Uttaramātupetivatthu

331. Divāvihāragataṃ bhikkhuṃ, gaṅgātīre nisinnakaṃ;
Taṃ petī upasaṅkamma, dubbaṇṇā bhīrudassanā.

332. Kesā cassā atidīghā [ahū dīghā (ka.)], yāvabhūmāvalambare [yāva bhūmyā’valambare (?)];
Kesehi sā paṭicchannā, samaṇaṃ etadabravi.

333. ‘‘Pañcapaṇṇāsavassāni, yato kālaṅkatā ahaṃ;
Nābhijānāmi bhuttaṃ vā, pītaṃ vā pana pāniyaṃ;
Dehi tvaṃ pāniyaṃ bhante, tasitā pāniyāya me’’ti.

334. ‘‘Ayaṃ sītodikā gaṅgā, himavantato [himavantāva (ka.)] sandati;
Piva etto gahetvāna, kiṃ maṃ yācasi pāniya’’nti.

335. ‘‘Sacāhaṃ bhante gaṅgāya, sayaṃ gaṇhāmi pāniyaṃ;
Lohitaṃ me parivattati, tasmā yācāmi pāniya’’nti.

336. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, gaṅgā te hoti lohita’’nti.

337. ‘‘Putto me uttaro nāma [putto me bhante uttaro (ka.)], saddho āsi upāsako;
So ca mayhaṃ akāmāya, samaṇānaṃ pavecchati.

338. ‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Tamahaṃ paribhāsāmi, maccherena upaddutā.

339. ‘‘Yaṃ tvaṃ mayhaṃ akāmāya, samaṇānaṃ pavecchasi;
Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ.

340. ‘‘Etaṃ te paralokasmiṃ, lohitaṃ hotu uttara;
Tassa kammassa vipākena, gaṅgā me hoti lohita’’nti.

Uttaramātupetivatthu dasamaṃ.

11. Suttapetavatthu

341. ‘‘Ahaṃ pure pabbajitassa bhikkhuno, suttaṃ adāsiṃ upasaṅkamma yācitā;
Tassa vipāko vipulaphalūpalabbhati, bahukā ca me uppajjare [bahū ca me upapajjare (sī.)] vatthakoṭiyo.

342. ‘‘Pupphābhikiṇṇaṃ ramitaṃ [rammamidaṃ (ka.)] vimānaṃ, anekacittaṃ naranārisevitaṃ;
Sāhaṃ bhuñjāmi ca pārupāmi ca, pahūtavittā na ca tāva khīyati.

343. ‘‘Tasseva kammassa vipākamanvayā, sukhañca sātañca idhūpalabbhati;
Sāhaṃ gantvā punadeva mānusaṃ, kāhāmi puññāni nayayyaputta ma’’nti.

344. ‘‘Satta tuvaṃ vassasatā idhāgatā,
Jiṇṇā ca vuḍḍhā ca tahiṃ bhavissasi;
Sabbeva te kālakatā ca ñātakā,
Kiṃ tattha gantvāna ito karissasī’’ti.

345. ‘‘Satteva vassāni idhāgatāya me, dibbañca sukhañca samappitāya;
Sāhaṃ gantvāna punadeva mānusaṃ, kāhāmi puññāni nayayyaputta ma’’nti.

346. So taṃ gahetvāna pasayha bāhāyaṃ, paccānayitvāna theriṃ sudubbalaṃ;
‘‘Vajjesi aññampi janaṃ idhāgataṃ, ‘karotha puññāni sukhūpalabbhati’’.

347. ‘‘Diṭṭhā mayā akatena sādhunā, petā vihaññanti tatheva manussā;
Kammañca katvā sukhavedanīyaṃ, devā manussā ca sukhe ṭhitā pajā’’ti.

Suttapetavatthu ekādasamaṃ.

12. Kaṇṇamuṇḍapetivatthu

348. ‘‘Soṇṇasopānaphalakā, soṇṇavālukasanthatā;

Tattha sogandhiyā vaggū, sucigandhā manoramā.

349. ‘‘Nānārukkhehi sañchannā, nānāgandhasameritā;
Nānāpadumasañchannā, puṇḍarīkasamotatā [samohatā (ka.)].

350. ‘‘Surabhiṃ sampavāyanti, manuññā māluteritā;
Haṃsakoñcābhirudā ca, cakkavakkābhikūjitā.

351. ‘‘Nānādijagaṇākiṇṇā, nānāsaragaṇāyutā;
Nānāphaladharā rukkhā, nānāpupphadharā vanā.

352. ‘‘Na manussesu īdisaṃ, nagaraṃ yādisaṃ idaṃ;
Pāsādā bahukā tuyhaṃ, sovaṇṇarūpiyāmayā;
Daddallamānā ābhenti [ābhanti (ka.)], samantā caturo disā.

353. ‘‘Pañca dāsisatā tuyhaṃ, yā temā paricārikā;
Tā [kā (ka.)] kambukāyūradharā [kambukeyūradharā (sī.)], kañcanāveḷabhūsitā.

354. ‘‘Pallaṅkā bahukā tuyhaṃ, sovaṇṇarūpiyāmayā;
Kadalimigasañchannā [kādalimigasañchannā (sī.)], sajjā gonakasanthatā.

355. ‘‘Yattha tvaṃ vāsūpagatā, sabbakāmasamiddhinī;
Sampattāyaḍḍharattāya [… rattiyā (ka.)], tato uṭṭhāya gacchasi.

356. ‘‘Uyyānabhūmiṃ gantvāna, pokkharaññā samantato;
Tassā tīre tuvaṃ ṭhāsi, harite saddale subhe.

357. ‘‘Tato te kaṇṇamuṇḍo sunakho, aṅgamaṅgāni khādati;
Yadā ca khāyitā āsi, aṭṭhisaṅkhalikā katā;
Ogāhasi pokkharaṇiṃ, hoti kāyo yathā pure.

358. ‘‘Tato tvaṃ aṅgapaccaṅgī [aṅgapaccaṅgā (ka.)], sucāru piyadassanā;
Vatthena pārupitvāna, āyāsi mama santikaṃ.

359. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, kaṇṇamuṇḍo sunakho tavaaṅgamaṅgāni khādatī’’ti.

360. ‘‘Kimilāyaṃ [kimbilāyaṃ (sī. syā.)] gahapati, saddho āsi upāsako;
Tassāhaṃ bhariyā āsiṃ, dussīlā aticārinī.

361. ‘‘So maṃ aticaramānāya [evamāticaramānāya (syā. pī.)], sāmiko etadabravi;
‘Netaṃ channaṃ [netaṃ channaṃ na (sī.), netaṃ channaṃ netaṃ (ka.)] patirūpaṃ, yaṃ tvaṃ aticarāsi maṃ’.

362. ‘‘Sāhaṃ ghorañca sapathaṃ, musāvādañca bhāsisaṃ;
‘Nāhaṃ taṃ aticarāmi, kāyena uda cetasā.
363. ‘‘‘Sacāhaṃ taṃ aticarāmi, kāyena uda cetasā;
Kaṇṇamuṇḍo yaṃ sunakho, aṅgamaṅgāni khādatu’.

364. ‘‘Tassa kammassa vipākaṃ, musāvādassa cūbhayaṃ;
Satteva vassasatāni, anubhūtaṃ yato hi me;
Kaṇṇamuṇḍo ca sunakho, aṅgamaṅgāni khādati.

365. ‘‘Tvañca deva bahukāro, atthāya me idhāgato;
Sumuttāhaṃ kaṇṇamuṇḍassa, asokā akutobhayā.

366. ‘‘Tāhaṃ deva namassāmi, yācāmi pañjalīkatā;
Bhuñja amānuse kāme, rama deva mayā sahā’’ti.

367. ‘‘Bhuttā amānusā kāmā, ramitomhi tayā saha;
Tāhaṃ subhage yācāmi, khippaṃ paṭinayāhi ma’’nti.

Kaṇṇamuṇḍapetivatthu dvādasamaṃ.

13. Ubbaripetavatthu

368. Ahu rājā brahmadatto, pañcālānaṃ rathesabho;
Ahorattānamaccayā, rājā kālamakrubbatha [rājā kālaṅkarī tadā (sī.)].

369. Tassa āḷāhanaṃ gantvā, bhariyā kandati ubbarī [uppari (ka.)];
Brahmadattaṃ apassantī, brahmadattāti kandati.

370. Isi ca tattha āgacchi, sampannacaraṇo muni;
So ca tattha apucchittha, ye tattha susamāgatā.

371. ‘‘Kassa idaṃ āḷāhanaṃ, nānāgandhasameritaṃ;
Kassāyaṃ kandati bhariyā, ito dūragataṃ patiṃ;
Brahmadattaṃ apassantī, ‘brahmadattā’ti kandati’’.

372. Te ca tattha viyākaṃsu, ye tattha susamāgatā;
‘‘Brahmadattassa bhadante [bhaddante (ka.)], brahmadattassa mārisa.
373. ‘‘Tassa idaṃ āḷāhanaṃ, nānāgandhasameritaṃ;
Tassāyaṃ kandati bhariyā, ito dūragataṃ patiṃ;
Brahmadattaṃ apassantī, ‘brahmadattā’ti kandati’’.

374. ‘‘Chaḷāsītisahassāni, brahmadattassanāmakā;
Imasmiṃ āḷāhane daḍḍhā, tesaṃ kamanusocasī’’ti.

375. ‘‘Yo rājā cūḷanīputto, pañcālānaṃ rathesabho;
Taṃ bhante anusocāmi, bhattāraṃ sabbakāmada’’nti.

376. ‘‘Sabbe vāhesuṃ rājāno, brahmadattassanāmakā;
Sabbevacūḷanīputtā, pañcālānaṃ rathesabhā.

377. ‘‘Sabbesaṃ anupubbena, mahesittamakārayi;
Kasmā purimake hitvā, pacchimaṃ anusocasī’’ti.

378. ‘‘Ātume itthibhūtāya, dīgharattāya mārisa;
Yassā me itthibhūtāya, saṃsāre bahubhāsasī’’ti.

379. ‘‘Ahu itthī ahu puriso, pasuyonimpi āgamā;
Evametaṃ atītānaṃ, pariyanto na dissatī’’ti.
380. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

381. ‘‘Abbahī vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;
Yo me sokaparetāya, patisokaṃ apānudi.

382. ‘‘Sāhaṃ abbūḷhasallāsmi, sītibhūtāsmi nibbutā;
Na socāmi na rodāmi, tava sutvā mahāmunī’’ti.

383. Tassa taṃ vacanaṃ sutvā, samaṇassa subhāsitaṃ;
Pattacīvaramādāya, pabbaji anagāriyaṃ.

384. Sā ca pabbajitā santā, agārasmā anagāriyaṃ;
Mettācittaṃ abhāvesi, brahmalokūpapattiyā.

385. Gāmā gāmaṃ vicarantī, nigame rājadhāniyo;
Uruvelā nāma so gāmo, yattha kālamakrubbatha.

386. Mettācittaṃ ābhāvetvā, brahmalokūpapattiyā;
Itthicittaṃ virājetvā, brahmalokūpagā ahūti.

Ubbaripetavatthu terasamaṃ.

Ubbarivaggo dutiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Mocakaṃ [paṇḍu (sabbattha)] mātā mattā [pitā (sī. ka.), patiyā (syā.)] ca, nandā kuṇḍalīnā ghaṭo;
Dve seṭṭhī tunnavāyo ca, uttara [vihāra (sabbattha)] suttakaṇṇa [sopāna (sabbattha)] ubbarīti.

3. Cūḷavaggo

1. Abhijjamānapetavatthu

387. ‘‘Abhijjamāne vārimhi, gaṅgāya idha gacchasi;
Naggo pubbaddhapetova māladhārī alaṅkato;
Kuhiṃ gamissasi peta, kattha vāso bhavissatī’’ti.

388. ‘‘Cundaṭṭhilaṃ [cundaṭṭhikaṃ (sī.)] gamissāmi, peto so iti bhāsati;
Antare vāsabhagāmaṃ, bārāṇasiṃ ca [bārāṇasiyā ca (sī. syā.)] santike’’.

389. Tañca disvā mahāmatto, koliyo iti vissuto;
Sattuṃ bhattañca petassa, pītakañca yugaṃ adā.

390. Nāvāya tiṭṭhamānāya, kappakassa adāpayi;
Kappakassa padinnamhi, ṭhāne petassa dissatha [petassu’dissatha (sī.), petassu’dicchatha (?)].

391. Tato suvatthavasano, māladhārī alaṅkato;
Ṭhāne ṭhitassa petassa, dakkhiṇā upakappatha;
Tasmā dajjetha petānaṃ, anukampāya punappunaṃ.

392. Sātunnavasanā [sāhunnavāsino (syā. pī.), sāhundavāsino (ka.)] eke, aññe kesanivāsanā [kesanivāsino (syā. ka.)];

Petā bhattāya gacchanti, pakkamanti disodisaṃ.

393. Dūre eke [dūre petā (ka.)] padhāvitvā, aladdhāva nivattare;
Chātā pamucchitā bhantā, bhūmiyaṃ paṭisumbhitā.

394. Te ca [keci (sī. syā.)] tattha papatitā [papatitvā (sī.), ca patitā (syā.)], bhūmiyaṃ paṭisumbhitā;
Pubbe akatakalyāṇā, aggidaḍḍhāva ātape.

395. ‘‘Mayaṃ pubbe pāpadhammā, gharaṇī kulamātaro;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano.

396. ‘‘Pahūtaṃ annapānampi, apissu avakirīyati;
Sammaggate pabbajite, na ca kiñci adamhase.

397. ‘‘Akammakāmā alasā, sādukāmā mahagghasā;
Ālopapiṇḍadātāro, paṭiggahe paribhāsimhase [paribhāsitā (syā. ka.)].

398. ‘‘Te gharā tā ca dāsiyo, tānevābharaṇāni no;
Te aññe paricārenti, mayaṃ dukkhassa bhāgino.

399. ‘‘Veṇī vā avaññā honti, rathakārī ca dubbhikā;
Caṇḍālī kapaṇā honti, kappakā [nhāpikā (sī.)] ca punappunaṃ.

400. ‘‘Yāni yāni nihīnāni, kulāni kapaṇāni ca;
Tesu tesveva jāyanti, esā maccharino gati.

401. ‘‘Pubbe ca katakalyāṇā, dāyakā vītamaccharā;
Saggaṃ te paripūrenti, obhāsenti ca nandanaṃ.

402. ‘‘Vejayante ca pāsāde, ramitvā kāmakāmino;
Uccākulesu jāyanti, sabhogesu tato cutā.

403. ‘‘Kūṭāgāre ca pāsāde, pallaṅke gonakatthate;
Bījitaṅgā [vījitaṅgā (sī. syā.)] morahatthehi, kule jātā yasassino.

404. ‘‘Aṅkato aṅkaṃ gacchanti, māladhārī alaṅkatā;
Dhātiyo upatiṭṭhanti, sāyaṃ pātaṃ sukhesino.

405. ‘‘Nayidaṃ akatapuññānaṃ, katapuññānamevidaṃ;
Asokaṃ nandanaṃ rammaṃ, tidasānaṃ mahāvanaṃ.

406. ‘‘Sukhaṃ akatapuññānaṃ, idha natthi parattha ca;
Sukhañca katapuññānaṃ, idha ceva parattha ca.

407. ‘‘Tesaṃ sahabyakāmānaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ;
Katapuññā hi modanti, sagge bhogasamaṅgino’’ti.

Abhijjamānapetavatthu paṭhamaṃ.

2. Sāṇavāsītherapetavatthu

408. Kuṇḍinägariyo thero, sāṇavāsi [sānuvāsi (sī.), sānavāsi (syā.)] nivāsiko;
Poṭṭhapādoti nāmena, samaṇo bhāvitindriyo.

409. Tassa mātā pitā bhātā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

410. Te duggatā sūcikaṭṭā, kilantā naggino kisā;
Uttasantā [ottappantā (syā. ka.)] mahattāsā [mahātāsā (sī.)], na dassenti kurūrino [kuruddino (ka.)].

411. Tassa bhātā vitaritvā, naggo ekapathekako;
Catukuṇḍiko bhavitvāna, therassa dassayītumaṃ.

412. Thero cāmanasikatvā, tuṇhībhūto atikkami;
So ca viññāpayī theraṃ, 'bhātā petagato ahaṃ'.

413. ''Mātā pitā ca te bhante, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

414. ''Te duggatā sūcikaṭṭā, kilantā naggino kisā;
Uttasantā mahattāsā, na dassenti kurūrino.

415. ''Anukampassu kāruṇiko, datvā anvādisāhi no;
Tava dinnena dānena, yāpessanti kurūrino''ti.

416. Thero caritvā piṇḍāya, bhikkhū aññe ca dvādasa;
Ekajjhaṃ sannipatiṃsu, bhattavissaggakāraṇā.

417. Thero sabbeva te āha, ''yathāladdhaṃ dadātha me;
Saṅghabhattaṃ karissāmi, anukampāya ñātinaṃ''.

418. Niyyādayiṃsu therassa, thero saṅghaṃ nimantayi;
Datvā anvādisi thero, mātu pitu ca bhātuno;
''Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo''.
419. Samanantarānuddiṭṭhe, bhojanaṃ udapajjatha;
Suciṃ paṇītaṃ sampannaṃ, anekarasabyañjanaṃ.

420. Tato uddassayī [uddisayī (sī. ka.), uddissati (syā. ka.)] bhātā, vaṇṇavā balavā sukhī;
''Pahūtaṃ bhojanaṃ bhante, passa naggāmhase mayaṃ;
Tathā bhante parakkama, yathā vatthaṃ labhāmase''ti.

421. Thero saṅkārakūṭamhā, uccinitvāna nantake;
Pilotikaṃ paṭaṃ katvā, saṅghe cātuddise adā.

422. Datvā anvādisī thero, mātu pitu ca bhātuno;
''Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo''.
423. Samanantarānuddiṭṭhe, vatthāni udapajjisuṃ;
Tato suvatthavasano, therassa dassayītumaṃ.

424. ''Yāvatā nandarājassa, vijitasmiṃ paṭicchadā;
Tato bahutarā bhante, vatthānacchādanāni no.

425. ‘‘Koseyyakambalīyāni, khoma kappāsikāni ca;
Vipulā ca mahagghā ca, tepākāsevalambare.

426. ‘‘Te mayaṃ paridahāma, yaṃ yaṃ hi manaso piyaṃ;
Tathā bhante parakkama, yathā gehaṃ labhāmase’’ti.

427. Thero paṇṇakuṭiṃ katvā, saṅghe cātuddise adā;
Datvā anvādisī thero, mātu pitu ca bhātuno;
‘‘Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’’.
428. Samanantarānuddiṭṭhe, gharāni udapajjisuṃ;
Kūṭāgāranivesanā, vibhattā bhāgaso mitā.

429. ‘‘Na manussesu īdisā, yādisā no gharā idha;
Api dibbesu yādisā, tādisā no gharā idha.

430. ‘‘Daddallamānā ābhenti [ābhanti (ka.)], samantā caturo disā;
‘Tathā bhante parakkama, yathā pānīyaṃ labhāmase’’ti.
431. Thero karaṇaṃ [karakaṃ (sī. syā. pī.)] pūretvā, saṅghe cātuddise adā;
Datvā anvādisī thero, mātu pitu ca bhātuno;
‘‘Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’.
432. Samanantarānuddiṭṭhe, pānīyaṃ udapajjatha;
Gambhīrā caturassā ca, pokkharañño sunimmitā.

433. Sītodikā suppatitthā, sītā appaṭigandhiyā;
Padumuppalasañchannā, vārikiñjakkhapūritā.

434. Tattha nhatvā pivitvā ca, therassa paṭidassayuṃ;
‘‘Pahūtaṃ pānīyaṃ bhante, pādā dukkhā phalanti no’’.
435. ‘‘Āhiṇḍamānā khañjāma, sakkhare kusakaṇṭake;
‘Tathā bhante parakkama, yathā yānaṃ labhāmase’’’ti.

436. Thero sipāṭikaṃ laddhā, saṅghe cātuddise adā;
Datvā anvādisī thero, mātu pitu ca bhātuno;
‘‘Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’’.
437. Samanantarānuddiṭṭhe, petā rathena māgamuṃ;
‘‘Anukampitamha bhadante, bhattenacchādanena ca.
438. ‘‘Gharena pānīyadānena, yānadānena cūbhayaṃ;
Muniṃ kāruṇikaṃ loke, bhante vanditumāgatā’’ti.

Sāṇavāsītherapetavatthu dutiyaṃ.

3. Rathakārapetivatthu

439. ‘‘Veḷuriyathambhaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, vimānamāruyha anekacittaṃ;
Tatthacchasi devi mahānubhāve, pathaddhani [samantato (ka.)] pannaraseva cando.

440. ‘‘Vaṇṇo ca te kanakassa sannibho, uttattarūpo bhusa dassaneyyo;
Pallaṅkaseṭṭhe atule nisinnā, ekā tuvaṃ natthi ca tuyha sāmiko.

441. ‘‘Imā ca te pokkharaṇī samantā, pahūtamalyā [pahūtamālā (sī. syā.)] bahupuṇḍarīkā;
Suvaṇṇacuṇṇehi samantamotthatā, na tattha paṅko paṇako ca vijjati.

442. ‘‘Haṃsā cime dassanīyā manoramā, udakasmimanupariyanti sabbadā;
Samayya vaggūpanadanti sabbe, bindussarā dundubhīnaṃva ghoso.

443. ‘‘Daddallamānā yasasā yasassinī, nāvāya ca tvaṃ avalamba tiṭṭhasi;
Āḷārapamhe hasite piyaṃvade, sabbaṅgakalyāṇi bhusaṃ virocasi.

444. ‘‘Idaṃ vimānaṃ virajaṃ same ṭhitaṃ, uyyānavantaṃ [uyyānavanaṃ (ka.)] ratinandivaḍḍhanaṃ;
Icchāmahaṃ nāri anomadassane, tayā saha nandane idha moditu’’nti.

445. ‘‘Karohi kammaṃ idha vedanīyaṃ, cittañca te idha nihitaṃ bhavatu [natañca hotu (ka.), nitañca hotu (syā.)];
Katvāna kammaṃ idha vedanīyaṃ, evaṃ mamaṃ lacchasi kāmakāmini’’nti.

446. ‘‘Sādhū’’ti so tassā paṭissuṇitvā, akāsi kammaṃ tahiṃ vedanīyaṃ;
Katvāna kammaṃ tahiṃ vedanīyaṃ, upapajji so māṇavo tassā sahabyatanti.

Rathakārapetivatthu tatiyaṃ.

Bhāṇavāraṃ dutiyaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Bhusapetavatthu

447. ‘‘Bhusāni eko sāliṃ punāparo, ayañca nārī sakamaṃsalohitaṃ;
Tuvañca gūthaṃ asuciṃ akantaṃ [akantikaṃ (sī. pī.)], paribhuñjasi kissa ayaṃ vipāko’’ti.

448. ‘‘Ayaṃ pure mātaraṃ hiṃsati, ayaṃ pana kūṭavāṇijo;
Ayaṃ maṃsāni khāditvā, musāvādena vañceti.

449. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, agārinī sabbakulassa issarā;
Santesu pariguhāmi, mā ca kiñci ito adaṃ.

450. ‘‘Musāvādena chādemi, ‘natthi etaṃ mama gehe;
Sace santaṃ niguhāmi, gūtho me hotu bhojanaṃ’.

451. ‘‘Tassa kammassa vipākena, musāvādassa cūbhayaṃ;
Sugandhaṃ sālino bhattaṃ, gūthaṃ me parivattati.

452. ‘‘Avañjhāni ca kammāni, na hi kammaṃ vinassati;
Duggandhaṃ kiminaṃ [kimijaṃ (sī.)] mīḷaṃ, bhuñjāmi ca pivāmi cā’’ti.

Bhusapetavatthu catutthaṃ.

5. Kumārapetavatthu

453. Accherarūpaṃ sugatassa ñāṇaṃ, satthā yathā puggalaṃ byākāsi;
Ussannapuññāpi bhavanti heke, parittapuññāpi bhavanti heke.

454. Ayaṃ kumāro sīvathikāya chaḍḍito, aṅguṭṭhasnehena yāpeti rattiṃ;
Na yakkhabhūtā na sarīsapā [siriṃsapā (sī. syā. pī.)] vā, viheṭhayeyyuṃ katapuññaṃ kumāraṃ.

455. Sunakhāpimassa palihiṃsu pāde, dhaṅkā siṅgālā [sigālā (sī. syā. pī.)] parivattayanti;
Gabbhāsayaṃ pakkhigaṇā haranti, kākā pana akkhimalaṃ haranti.

456. Nayimassa [na imassa (syā.), nimassa (ka.)] rakkhaṃ vidahiṃsu keci, na osadhaṃ sāsapadhūpanaṃ vā;
Nakkhattayogampi na aggahesuṃ [na uggahesuṃ (ka.)], na sabbadhaññānipi ākiriṃsu.

457. Etādisaṃ uttamakicchapattaṃ, rattābhataṃ sīvathikāya chaḍḍitaṃ;
Nonītapiṇḍaṃva pavedhamānaṃ, sasaṃsayaṃ jīvitasāvasesaṃ.

458. Tamaddasā devamanussapūjito, disvā ca taṃ byākari bhūripañño;
‘‘Ayaṃ kumāro nagarassimassa, aggakuliko bhavissati bhogato ca’’ [bhogavā ca (syā. ka.)].
459. ‘‘Kissa [kiṃ’sa (?)] vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ, kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Etādisaṃ byasanaṃ pāpuṇitvā, taṃ tādisaṃ paccanubhossatiddhi’’nti.

460. Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa, pūjaṃ akāsi janatā uḷāraṃ;
Tatrassa cittassahu aññathattaṃ, vācaṃ abhāsi pharusaṃ asabbhaṃ.

461. So taṃ vitakkaṃ pavinodayitvā, pītiṃ pasādaṃ paṭiladdhā pacchā;
Tathāgataṃ jetavane vasantaṃ, yāguyā upaṭṭhāsi sattarattaṃ.

462. Tassa [taṃ’sa (?)] vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ, tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Etādisaṃ byasanaṃ pāpuṇitvā, taṃ tādisaṃ paccanubhossatiddhiṃ.

463. Ṭhatvāna so vassasataṃ idheva, sabbehi kāmehi samaṅgibhūto;
Kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, sahabyataṃ gacchati vāsavassāti.

Kumārapetavatthu pañcamaṃ.

6. Seriṇīpetavatthu

464. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulike kisike, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti.

465. ‘‘Ahaṃ bhadante petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti.

466. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā kukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti.

467. ‘‘Anāvaṭesu titthesu, viciniṃ aḍḍhamāsakaṃ;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākāsimattano.

468. ‘‘Nadiṃ upemi tasitā, rittakā parivattati;
Chāyaṃ upemi uṇhesu, ātapo parivattati.

469. ‘‘Aggivaṇṇo ca me vāto, ḍahanto upavāyati;
Etañca bhante arahāmi, aññañca pāpakaṃ tato.

470. ‘‘Gantvāna hatthiniṃ puraṃ, vajjesi mayha mātaraṃ;
‘Dhītā ca te mayā diṭṭhā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’.

471. ‘‘Atthi me ettha nikkhittaṃ, anakkhātañca taṃ mayā;
Cattārisatasahassāni, pallaṅkassa ca heṭṭhato.

472. ‘‘Tato me dānaṃ dadatu, tassā ca hotu jīvikā;
Dānaṃ datvā ca me mātā, dakkhiṇaṃ anudicchatu [anudissatu (sī. pī.), anvādissatu (syā.)];
Tadāhaṃ sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī’’ti.

473. ‘‘Sādhū’’ti so paṭissutvā, gantvāna hatthiniṃ puraṃ;
Avoca tassā mātaraṃ –

‘Dhītā ca te mayā diṭṭhā, duggatā yamalokikā;

Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’.

474. ‘‘Sā maṃ tattha samādapesi, ( ) [(gantvāna hatthiniṃ puraṃ) (syā. ka.)] vajjesi mayha mātaraṃ;
‘Dhītā ca te mayā diṭṭhā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’.

475. ‘‘Atthi ca me ettha nikkhittaṃ, anakkhātañca taṃ mayā;
Cattārisatasahassāni, pallaṅkassa ca heṭṭhato.

476. ‘‘Tato me dānaṃ dadatu, tassā ca hotu jīvikā;
Dānaṃ datvā ca me mātā, dakkhiṇaṃ anudicchatu ( ) [(tato tuvaṃ dānaṃ dehi, tassā dakkhiṇamādisī) (ka.)];
‘Tadā sā sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī’’’ti.
477. Tato hi sā dānamadā, tassā dakkhiṇamādisī;
Petī ca sukhitā āsi, tassā cāsi sujīvikāti.

Seriṇīpetavatthu chaṭṭhaṃ.

7. Migaluddakapetavatthu

478. ‘‘Naranāripurakkhato yuvā, rajanīyehi kāmaguṇehi [kāmehi (ka.)] sobhasi;
Divasaṃ anubhosi kāraṇaṃ, kimakāsi purimāya jātiyā’’ti.

479. ‘‘Ahaṃ rājagahe ramme, ramaṇīye giribbaje;
Migaluddo pure āsiṃ, lohitapāṇi dāruṇo.

480. ‘‘Avirodhakaresu pāṇisu, puthusattesu paduṭṭhamānaso;
Vicariṃ atidāruṇo sadā [tadā (sī.)], parahiṃsāya rato asaññato.

481. ‘‘Tassa me sahāyo suhadayo [suhado (sī.)], saddho āsi upāsako;
Sopi [so hi (syā.)] maṃ anukampanto, nivāresi punappunaṃ.

482. ‘‘‘Mākāsi pāpakaṃ kammaṃ, mā tāta duggatiṃ agā;
Sace icchasi pecca sukhaṃ, virama pāṇavadhā asaṃyamā’.

483. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, sukhakāmassa hitānukampino;
Nākāsiṃ sakalānusāsaniṃ, cirapāpābhirato abuddhimā.

484. ‘‘So maṃ puna bhūrisumedhaso, anukampāya saṃyame nivesayi;
‘Sace divā hanasi pāṇino, atha te rattiṃ bhavatu saṃyamo’.
485. ‘‘Svāhaṃ divā hanitvā pāṇino, virato rattimahosi saññato;
Rattāhaṃ paricāremi, divā khajjāmi duggato.

486. ‘‘Tassa kammassa kusalassa, anubhomi rattiṃ amānusiṃ;
Divā paṭihatāva [paṭihatā ca (ka.)] kukkurā, upadhāvanti samantā khādituṃ.

487. ‘‘Ye ca te satatānuyogino, dhuvaṃ payuttā sugatassa sāsane;
Maññāmi te amatameva kevalaṃ, adhigacchanti padaṃ asaṅkhata’’nti.

Migaluddakapetavatthu sattamaṃ.

8. Dutiyamigaluddakapetavatthu

488. ‘‘Kūṭāgāre ca pāsāde, pallaṅke gonakatthate;
Pañcaṅgikena turiyena, ramasi suppavādite.

489. ‘‘Tato ratyā vivasāne [vyavasāne (sī.)], sūriyuggamanaṃ pati;
Apaviddho susānasmiṃ, bahudukkhaṃ nigacchasi.

490. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasi’’.

491. ‘‘Ahaṃ rājagahe ramme, ramaṇīye giribbaje;
Migaluddo pure āsiṃ, luddo cāsimasaññato.

492. ‘‘Tassa me sahāyo suhadayo, saddho āsi upāsako;
Tassa kulupako bhikkhu, āsi gotamasāvako;
Sopi maṃ anukampanto, nivāresi punappunaṃ.

493. ‘‘‘Mākāsi pāpakaṃ kammaṃ, mā tāta duggatiṃ agā;
Sace icchasi pecca sukhaṃ, virama pāṇavadhā asaṃyamā’.

494. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, sukhakāmassa hitānukampino;
Nākāsiṃ sakalānusāsaniṃ, cirapāpābhirato abuddhimā.

495. ‘‘So maṃ puna bhūrisumedhaso, anukampāya saṃyame nivesayi;
‘Sace divā hanasi pāṇino, atha te rattiṃ bhavatu saṃyamo’.
496. ‘‘Svāhaṃ divā hanitvā pāṇino, virato rattimahosi saññato;
Rattāhaṃ paricāremi, divā khajjāmi duggato.

497. ‘‘Tassa kammassa kusalassa, anubhomi rattiṃ amānusiṃ;
Divā paṭihatāva kukkurā, upadhāvanti samantā khādituṃ.

498. ‘‘Ye ca te satatānuyogino, dhuvaṃ payuttā [dhuvayuttā (sī.)] sugatassa sāsane;
Maññāmi te amatameva kevalaṃ, adhigacchanti padaṃ asaṅkhata’’nti.

Dutiyamigaluddakapetavatthu aṭṭhamaṃ.

9. Kūṭavinicchayikapetavatthu

499. ‘‘Mālī kiriṭī kāyūrī [keyūrī (sī.)], gattā te candanussadā;
Pasannamukhavaṇṇosi, sūriyavaṇṇova sobhasi.

500. ‘‘Amānusā pārisajjā, ye teme paricārakā;
Dasa kaññāsahassāni, yā temā paricārikā;
Tā [kā (ka.)] kambukāyūradharā, kañcanāveḷabhūsitā.

501. ‘‘Mahānubhāvosi tuvaṃ, lomahaṃsanarūpavā;
Piṭṭhimaṃsāni attano, sāmaṃ ukkacca [ukkaḍḍha (sī.)] khādasi.

502. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkuṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, piṭṭhimaṃsāni attano;
Sāmaṃ ukkacca khādasī’’ti.

503. ‘‘Attanohaṃ anatthāya, jīvaloke acārisaṃ;
Pesuññamusāvādena, nikativañcanāya ca.

504. ‘‘Tatthāhaṃ parisaṃ gantvā, saccakāle upaṭṭhite;
Atthaṃ dhammaṃ nirākatvā [niraṃkatvā (ka.) ni + ā + kara + tvā = nirākatvā], adhammamanuvattisaṃ.

505. ‘‘Evaṃ so khādatattānaṃ, yo hoti piṭṭhimaṃsiko;
Yathāhaṃ ajja khādāmi, piṭṭhimaṃsāni attano.

506. ‘‘Tayidaṃ tayā nārada sāmaṃ diṭṭhaṃ, anukampakā ye kusalā vadeyyuṃ;
Mā pesuṇaṃ mā ca musā abhāṇi, mā khosi piṭṭhimaṃsiko tuva’’nti.

Kūṭavinicchayikapetavatthu navamaṃ.

10. Dhātuvivaṇṇapetavatthu

507. ‘‘Antalikkhasmiṃ tiṭṭhanto, duggandho pūti vāyasi;
Mukhañca te kimayo pūtigandhaṃ, khādanti kiṃ kammamakāsi pubbe.

508. ‘‘Tato satthaṃ gahetvāna, okkantanti punappunaṃ;
Khārena paripphositvā, okkantanti punappunaṃ.

509. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasī’’ti.

510. ‘‘Ahaṃ rājagahe ramme, ramaṇīye giribbaje;
Issaro dhanadhaññassa, supahūtassa mārisa.

511. ‘‘Tassāyaṃ me bhariyā ca, dhītā ca suṇisā ca me;
Tā mālaṃ uppalañcāpi, paccagghañca vilepanaṃ;
Thūpaṃ harantiyo vāresiṃ, taṃ pāpaṃ pakataṃ mayā.

512. ‘‘Chaḷāsītisahassāni, mayaṃ paccattavedanā;
Thūpapūjaṃ vivaṇṇetvā, paccāma niraye bhusaṃ.

513. ‘‘Ye ca kho thūpapūjāya, vattante arahato mahe;
Ādīnavaṃ pakāsenti, vivecayetha [vivecayatha (sī.)] ne tato.

514. ‘‘Imā ca passa āyantiyo, māladhārī alaṅkatā;
Mālāvipākaṃnubhontiyo [anubhavanti (sī. pī.)], samiddhā ca tā [samiddhā tā (sī. syā.)] yasassiniyo.

515. ‘‘Tañca disvāna accheraṃ, abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ;
Namo karonti sappaññā, vandanti taṃ mahāmuniṃ.

516. ‘‘Sohaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Thūpapūjaṃ karissāmi, appamatto punappuna’’nti.

Dhātuvivaṇṇapetavatthu dasamaṃ.

Cūḷavaggo tatiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Abhijjamāno kuṇḍiyo [koṇḍañño (sabbattha)], rathakārī bhusena ca;
Kumāro gaṇikā ceva, dve luddā piṭṭhipūjanā;
Vaggo tena pavuccatīti.

4. Mahāvaggo

1. Ambasakkarapetavatthu

517. Vesālī nāma nagaratthi vajjīnaṃ, tattha ahu licchavi ambasakkaro [ambasakkharo (sī. syā.), appasakkaro (ka.)];
Disvāna petaṃ nagarassa bāhiraṃ, tattheva pucchittha taṃ kāraṇatthiko.

518. ‘‘Seyyā nisajjā nayimassa atthi, abhikkamo natthi paṭikkamo ca;
Asitapītakhāyitavatthabhogā, paricārikā [paricāraṇā (sī. pī.)] sāpi imassa natthi.

519. ‘‘Ye ñātakā diṭṭhasutā suhajjā, anukampakā yassa ahesuṃ pubbe;
Daṭṭhumpi te dāni na taṃ labhanti, virājitatto [virādhitatto (sī. pī.)] hi janena tena.

520. ‘‘Na oggatattassa bhavanti mittā, jahanti mittā vikalaṃ viditvā;
Atthañca disvā parivārayanti, bahū mittā uggatattassa honti.

521. ‘‘Nihīnatto sabbabhogehi kiccho, sammakkhito samparibhinnagatto;
Ussāvabindūva palimpamāno, ajja suve jīvitassūparodho.

522. ‘‘Etādisaṃ uttamakicchappattaṃ, uttāsitaṃ pucimandassa sūle;
‘Atha tvaṃ kena vaṇṇena vadesi yakkha, jīva bho jīvitameva seyyo’’’ti.

523. ‘‘Sālohito esa ahosi mayhaṃ, ahaṃ sarāmi purimāya jātiyā;
Disvā ca me kāruññamahosi rāja, mā pāpadhammo nirayaṃ patāyaṃ [pati + ayaṃ = patāyaṃ].

524. ‘‘Ito cuto licchavi esa poso, sattussadaṃ nirayaṃ ghorarūpaṃ;
Upapajjati dukkaṭakammakārī, mahābhitāpaṃ kaṭukaṃ bhayānakaṃ.

525. ‘‘Anekabhāgena guṇena seyyo, ayameva sūlo nirayena tena;
Ekantadukkhaṃ kaṭukaṃ bhayānakaṃ, ekantatibbaṃ nirayaṃ patāyaṃ [pate + ayaṃ =

patāyaṃ].

526. ‘‘Idañca sutvā vacanaṃ mameso, dukkhūpanīto vijaheyya pāṇaṃ;
Tasmā ahaṃ santike na bhaṇāmi, mā me kato jīvitassūparodho’’.

527. ‘‘Aññāto eso [ajjhito esa (ka.)] purisassa attho, aññampi icchāmase pucchituṃ tuvaṃ;
Okāsakammaṃ sace no karosi, pucchāma taṃ no na ca kujjhitabba’’nti.

528. ‘‘Addhā paṭiññā me tadā ahu [paṭiññātametaṃ tadāhu (ka.), paṭiññā na mete tadā ahu (?)], nācikkhanā appasannassa hoti;
Akāmā saddheyyavacoti katvā, pucchassu maṃ kāmaṃ yathā visayha’’nti [visayaṃ (ka.)].

529. ‘‘Yaṃ kiñcahaṃ cakkhunā passissāmi [passāmi (ka.)], sabbampi tāhaṃ abhisaddaheyyaṃ;
Disvāva taṃ nopi ce saddaheyyaṃ, kareyyāsi [karohi (katthaci)] me yakkha niyassakamma’’nti.

530. ‘‘Saccappaṭiññā tava mesā hotu, sutvāna dhammaṃ labha suppasādaṃ;
Aññatthiko no ca paduṭṭhacitto, yaṃ te sutaṃ asutañcāpi dhammaṃ;
Sabbampi akkhissaṃ [sabbaṃ ācikkhissaṃ (sī.)] yathā pajānanti.

531. ‘‘Setena assena alaṅkatena, upayāsi sūlāvutakassa santike;
Yānaṃ idaṃ abbhutaṃ dassaneyyaṃ, kissetaṃ kammassa ayaṃ vipāko’’ti.

532. ‘‘Vesāliyā nagarassa [tassa nagarassa (sī. syā. pī.)] majjhe, cikkhallamagge narakaṃ ahosi;
Gosīsamekāhaṃ pasannacitto, setaṃ [setuṃ (syā. ka.)] gahetvā narakasmiṃ nikkhipiṃ.

533. ‘‘Etasmiṃ pādāni patiṭṭhapetvā, mayañca aññe ca atikkamimhā;
Yānaṃ idaṃ abbhutaṃ dassaneyyaṃ, tasseva kammassa ayaṃ vipāko’’ti.

534. ‘‘Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsati, gandho ca te sabbadisā pavāyati;
Yakkhiddhipattosi mahānubhāvo, naggo cāsi kissa ayaṃ vipāko’’ti.

535. ‘‘Akkodhano niccapasannacitto, saṇhāhi vācāhi janaṃ upemi;
Tasseva kammassa ayaṃ vipāko, dibbo me vaṇṇo satataṃ pabhāsati.

536. ‘‘Yasañca kittiñca dhamme ṭhitānaṃ, disvāna mantemi [disvā samantemi (ka.)] pasannacitto;
Tasseva kammassa ayaṃ vipāko, dibbo me gandho satataṃ pavāyati.

537. ‘‘Sahāyānaṃ titthasmiṃ nhāyantānaṃ, thale gahetvā nidahissa dussaṃ;
Khiḍḍatthiko no ca paduṭṭhacitto, tenamhi naggo kasirā ca vuttī’’ti.

538. ‘‘Yo kīḷamāno pakaroti pāpaṃ, tassedisaṃ kammavipākamāhu;
Akīḷamāno pana yo karoti, kiṃ tassa kammassa vipākamāhū’’ti.

539. ‘‘Ye duṭṭhasaṅkappamanā manussā, kāyena vācāya ca saṅkiliṭṭhā;
Kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, asaṃsayaṃ te nirayaṃ upenti.

540. ‘‘Apare pana sugatimāsamānā, dāne ratā saṅgahitattabhāvā;
Kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, asaṃsayaṃ te sugatiṃ upentī’’ti.

541. ‘‘Taṃ kinti jāneyyamahaṃ avecca, kalyāṇapāpassa ayaṃ vipāko;
Kiṃ vāhaṃ disvā abhisaddaheyyaṃ, ko vāpi maṃ saddahāpeyya eta’’nti.

542. ‘‘Disvā ca sutvā abhisaddahassu, kalyāṇapāpassa ayaṃ vipāko;
Kalyāṇapāpe ubhaye asante, siyā nu sattā sugatā duggatā vā.

543. ‘‘No cettha kammāni kareyyuṃ maccā, kalyāṇapāpāni manussaloke;
Nāhesuṃ sattā sugatā duggatā vā, hīnā paṇītā ca manussaloke.

544. ‘‘Yasmā ca kammāni karonti maccā, kalyāṇapāpāni manussaloke;
Tasmā hi sattā sugatā duggatā vā, hīnā paṇītā ca manussaloke.

545. ‘‘Dvayajja kammānaṃ vipākamāhu, sukhassa dukkhassa ca vedanīyaṃ;
Tā devatāyo paricārayanti, paccanti bālā dvayataṃ apassino.

546. ‘‘Na matthi kammāni sayaṃkatāni, datvāpi me natthi yo [so (sabbattha)] ādiseyya;
Acchādanaṃ sayanamathannapānaṃ, tenamhi naggo kasirā ca vuttī’’ti.

547. ‘‘Siyā nu kho kāraṇaṃ kiñci yakkha, acchādanaṃ yena tuvaṃ labhetha;
Ācikkha me tvaṃ yadatthi hetu, saddhāyikaṃ [saddhāyitaṃ (sī. pī.)] hetuvaco suṇomā’’ti.

548. ‘‘Kappitako [kappinako (sī.)] nāma idhatthi bhikkhu, jhāyī susīlo arahā vimutto;
Guttindriyo saṃvutapātimokkho, sītibhūto uttamadiṭṭhipatto.

549. ‘‘Sakhilo vadaññū suvaco sumukho, svāgamo suppaṭimuttako ca;
Puññassa khettaṃ araṇavihārī, devamanussānañca dakkhiṇeyyo.

550. ‘‘Santo vidhūmo anīgho nirāso, mutto visallo amamo avaṅko;
Nirūpadhī sabbapapañcakhīṇo, tisso vijjā anuppatto jutimā.

551. ‘‘Appaññāto disvāpi na ca sujāno, munīti naṃ vajjisu voharanti;
Jānanti taṃ yakkhabhūtā anejaṃ, kalyāṇadhammaṃ vicarantaṃ loke.

552. ‘‘Tassa tuvaṃ ekayugaṃ duve vā, mamuddisitvāna sace dadetha;
Paṭiggahītāni ca tāni assu, mamañca passetha sannaddhadussa’’nti.

553. ‘‘Kasmiṃ padese samaṇaṃ vasantaṃ, gantvāna passemu mayaṃ idāni;
Yo majja [sa majja (sī.)] kaṅkhaṃ vicikicchitañca, diṭṭhīvisūkāni vinodayeyyā’’ti.

554. ‘‘Eso nisinno kapinaccanāyaṃ, parivārito devatāhi bahūhi;
Dhammiṃ kathaṃ bhāsati saccanāmo, sakasmimācerake appamatto’’ti.

555. ‘‘Tathāhaṃ [yathāhaṃ (ka.)] kassāmi gantvā idāni, acchādayissaṃ samaṇaṃ yugena;
Paṭiggahitāni ca tāni assu, tuvañca passemu sannaddhadussa’’nti.

556. ‘‘Mā akkhaṇe pabbajitaṃ upāgami, sādhu vo licchavi nesa dhammo;
Tato ca kāle upasaṅkamitvā, tattheva passāhi raho nisinna’’nti.

557. Tathāti vatvā agamāsi tattha, parivārito dāsagaṇena licchavi;
So taṃ nagaraṃ upasaṅkamitvā, vāsūpagacchittha sake nivesane.

558. Tato ca kāle gihikiccāni katvā, nhatvā pivitvā ca khaṇaṃ labhitvā;
Viceyya peḷāto ca yugāni aṭṭha, gāhāpayī dāsagaṇena licchavi.

559. So taṃ padesaṃ upasaṅkamitvā, taṃ addasa samaṇaṃ santacittaṃ;

Paṭikkantaṃ gocarato nivattaṃ, sītibhūtaṃ rukkhamūle nisinnaṃ.

560. Tamenamavoca upasaṅkamitvā, appābādhaṃ phāsuvihārañca pucchi;
‘‘Vesāliyaṃ licchavihaṃ bhadante, jānanti maṃ licchavi ambasakkaro.
561. ‘‘Imāni me aṭṭha yugā subhāni [yugāni bhante (syā. ka.)], paṭigaṇha bhante padadāmi tuyhaṃ;
Teneva atthena idhāgatosmi, yathā ahaṃ attamano bhaveyya’’nti.

562. ‘‘Dūratova samaṇabrāhmaṇā ca, nivesanaṃ te parivajjayanti;
Pattāni bhijjanti ca te [bhijjanti tava (syā. ka.)] nivesane, saṅghāṭiyo cāpi vidālayanti [vipāṭayanti (sī.), vipātayanti (ka.)].

563. ‘‘Athāpare pādakuṭhārikāhi, avaṃsirā samaṇā pātayanti;
Etādisaṃ pabbajitā vihesaṃ, tayā kataṃ samaṇā pāpuṇanti.

564. ‘‘Tiṇena telampi na tvaṃ adāsi, mūḷhassa maggampi na pāvadāsi;
Andhassa daṇḍaṃ sayamādiyāsi, etādiso kadariyo asaṃvuto tuvaṃ;
Atha tvaṃ kena vaṇṇena kimeva disvā,
Amhehi saha saṃvibhāgaṃ karosī’’ti.

565. ‘‘Paccemi bhante yaṃ tvaṃ vadesi, vihesayiṃ samaṇe brāhmaṇe ca;
Khiḍḍatthiko no ca paduṭṭhacitto, etampi me dukkaṭameva bhante.

566. ‘‘Khiḍḍāya yakkho pasavitvā pāpaṃ, vedeti dukkhaṃ asamattabhogī;
Daharo yuvā nagganiyassa bhāgī, kiṃ su tato dukkhatarassa hoti.

567. ‘‘Taṃ disvā saṃvegamalatthaṃ bhante, tappaccayā vāpi [tappaccayā tāhaṃ (sī.), tappaccayā cāhaṃ (pī.)] dadāmi dānaṃ;
Paṭigaṇha bhante vatthayugāni aṭṭha, yakkhassimā gacchantu dakkhiṇāyo’’ti.

568. ‘‘Addhā hi dānaṃ bahudhā pasatthaṃ, dadato ca te akkhayadhammamatthu;
Paṭigaṇhāmi te vatthayugāni aṭṭha, yakkhassimā gacchantu dakkhiṇāyo’’ti.

569. Tato hi so ācamayitvā licchavi, therassa datvāna yugāni aṭṭha;
‘Paṭiggahitāni ca tāni assu, yakkhañca passetha sannaddhadussaṃ’.

570. Tamaddasā candanasāralittaṃ, ājaññamārūḷhamuḷāravaṇṇaṃ;
Alaṅkataṃ sādhunivatthadussaṃ, parivāritaṃ yakkhamahiddhipattaṃ.

571. So taṃ disvā attamanā udaggo, pahaṭṭhacitto ca subhaggarūpo;
Kammañca disvāna mahāvipākaṃ, sandiṭṭhikaṃ cakkhunā sacchikatvā.

572. Tamenamavoca upasaṅkamitvā, ‘‘dassāmi dānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Na cāpi me kiñci adeyyamatthi, tuvañca me yakkha bahūpakāro’’ti.

573. ‘‘Tuvañca me licchavi ekadesaṃ, adāsi dānāni amoghametaṃ;
Svāhaṃ karissāmi tayāva sakkhiṃ, amānuso mānusakena saddhi’’nti.

574. ‘‘Gatī ca bandhū ca parāyaṇañca [parāyanañca (syā. ka.)], mitto mamāsi atha devatā me [devatāsi (sī. syā.)];
Yācāmi taṃ [yācāmahaṃ (sī.)] pañjaliko bhavitvā, icchāmi taṃ yakkha punāpi daṭṭhu’’nti.

575. ‘‘Sace tuvaṃ assaddho bhavissasi, kadariyarūpo vippaṭipannacitto;

Tvaṃ neva maṃ lacchasi [teneva maṃ na lacchasī (sī.), teneva maṃ licchavi (syā.), teneva maṃ lacchasi (ka.)] dassanāya, disvā ca taṃ nopi ca ālapissaṃ.

576. ‘‘Sace pana tvaṃ bhavissasi dhammagāravo, dāne rato saṅgahitattabhāvo;
Opānabhūto samaṇabrāhmaṇānaṃ, evaṃ mamaṃ lacchasi dassanāya.

577. ‘‘Disvā ca taṃ ālapissaṃ bhadante, imañca sūlato lahuṃ pamuñca;
Yato nidānaṃ akarimha sakkhiṃ, maññāmi sūlāvutakassa kāraṇā.

578. ‘‘Te aññamaññaṃ akarimha sakkhiṃ, ayañca sūlato [sūlāvuto (sī. syā.)] lahuṃ pamutto;
Sakkacca dhammāni samācaranto, mucceyya so nirayā ca tamhā;
Kammaṃ siyā aññatra vedanīyaṃ.

579. ‘‘Kappitakañca upasaṅkamitvā, teneva [tena (syā. ka.)] saha saṃvibhajitvā kāle;
Sayaṃ mukhenūpanisajja puccha, so te akkhissati etamatthaṃ.

580. ‘‘Tameva bhikkhuṃ upasaṅkamitvā, pucchassu aññatthiko no ca paduṭṭhacitto;
So te sutaṃ asutañcāpi dhammaṃ,
Sabbampi akkhissati yathā pajāna’’nti.

581. So tattha rahassaṃ samullapitvā, sakkhiṃ karitvāna amānusena;
Pakkāmi so licchavīnaṃ sakāsaṃ, atha bravi parisaṃ sannisinnaṃ.

582. ‘‘Suṇantu bhonto mama ekavākyaṃ, varaṃ varissaṃ labhissāmi atthaṃ;
Sūlāvuto puriso luddakammo, paṇīhitadaṇḍo [paṇītanaṇḍo (ka.)] anusattarūpo [anupakkarūpo (ka.)].

583. ‘‘Ettāvatā vīsatirattimattā, yato āvuto neva jīvati na mato;
Tāhaṃ mocayissāmi dāni, yathāmatiṃ anujānātu saṅgho’’ti.

584. ‘‘Etañca aññañca lahuṃ pamuñca, ko taṃ vadetha [vadethāti (ka.), vadetha ca (syā.)] tathā karontaṃ;
Yathā pajānāsi tathā karohi, yathāmatiṃ anujānāti saṅgho’’ti.

585. So taṃ padesaṃ upasaṅkamitvā, sūlāvutaṃ mocayi khippameva;
‘Mā bhāyi sammā’ti ca taṃ avoca, tikicchakānañca upaṭṭhapesi.

586. ‘‘Kappitakañca upasaṅkamitvā, teneva saha [tena samaṃ (sī.), tena saha (syā. ka.)] saṃvibhajitvā kāle;
Sayaṃ mukhenūpanisajja licchavi, tatheva pucchittha naṃ kāraṇatthiko.

587. ‘‘Sūlāvuto puriso luddakammo, paṇītadaṇḍo anusattarūpo;
Ettāvatā vīsatirattimattā, yato āvuto neva jīvati na mato.

588. ‘‘So mocito gantvā mayā idāni, etassa yakkhassa vaco hi bhante;
Siyā nu kho kāraṇaṃ kiñcideva, yena so nirayaṃ no vajeyya.

589. ‘‘Ācikkha bhante yadi atthi hetu, saddhāyikaṃ hetuvaco suṇoma;
Na tesaṃ kammānaṃ vināsamatthi, avedayitvā idha byantibhāvo’’ti.

590. ‘‘Sace sa dhammāni samācareyya, sakkacca rattindivamappamatto;
Mucceyya so nirayā ca tamhā, kammaṃ siyā aññatra vedanīya’’nti.

591. ‘‘Aññāto [ñātomhi (ka.)] eso purisassa attho, mamampi dāni anukampa bhante;
Anusāsa maṃ ovada bhūripañña, yathā ahaṃ no nirayaṃ vajeyya’’nti.

592. ‘‘Ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ upehi, dhammañca saṅghañca pasannacitto;
Tatheva sikkhāya padāni pañca, akhaṇḍaphullāni samādiyassu.

593. ‘‘Pāṇātipātā viramassu khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayassu;
Amajjapo mā ca musā abhāṇī, sakena dārena ca hohi tuṭṭho;
Imañca ariyaṃ [imañca (syā.)] aṭṭhaṅgavarenupetaṃ, samādiyāhi kusalaṃ sukhudrayaṃ.

594. ‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca;
Dadāhi ujubhūtesu, vippasannena cetasā [sadā puññaṃ pavaḍḍhati (syā. ka.)].

595. ‘‘Bhikkhūpi sīlasampanne, vītarāge bahussute;
Tappehi annapānena, sadā puññaṃ pavaḍḍhati.

596. ‘‘Evañca dhammāni [kammāni (sī. syā.)] samācaranto, sakkacca rattindivamappamatto;
Muñca tuvaṃ [mucceyya so tvaṃ (ka.)] nirayā ca tamhā, kammaṃ siyā aññatra vedanīya’’nti.

597. ‘‘Ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ upemi, dhammañca saṅghañca pasannacitto;
Tatheva sikkhāya padāni pañca, akhaṇḍaphullāni samādiyāmi.

598. ‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi, sakena dārena ca homi tuṭṭho;
Imañca ariyaṃ aṭṭhaṅgavarenupetaṃ, samādiyāmi kusalaṃ sukhudrayaṃ.

599. ‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca.

600. ‘‘Bhikkhū ca sīlasampanne, vītarāge bahussute;
Dadāmi na vikampāmi [vikappāmi (sī. syā.)], buddhānaṃ sāsane rato’’ti.

601. Etādisā licchavi ambasakkaro, vesāliyaṃ aññataro upāsako;
Saddho mudū kārakaro ca bhikkhu, saṅghañca sakkacca tadā upaṭṭhahi.

602. Sūlāvuto ca arogo hutvā, serī sukhī pabbajjaṃ upāgami [pabbajjamupagacchi (ka.)];
Bhikkhuñca āgamma kappitakuttamaṃ, ubhopi sāmaññaphalāni ajjhaguṃ.

603. Etādisā sappurisāna sevanā, mahapphalā hoti sataṃ vijānataṃ;
Sūlāvuto aggaphalaṃ aphassayi [phussayi (syā. ka.)], phalaṃ kaniṭṭhaṃ pana ambasakkaro’’ti.

Ambasakkarapetavatthu paṭhamaṃ.

2. Serīsakapetavatthu

604. [vi. va. 1228] Suṇotha yakkhassa vāṇijāna ca, samāgamo yattha tadā ahosi;
Yathā kathaṃ itaritarena cāpi, subhāsitaṃ tañca suṇātha sabbe.

605. Yo so ahu rājā pāyāsi nāma [nāmo (sī.)], bhummānaṃ sahabyagato yasassī;
So modamānova sake vimāne, amānuso mānuse ajjhabhāsīti.

606. ‘‘Vaṅke araññe amanussaṭṭhāne, kantāre appodake appabhakkhe;
Suduggame vaṇṇupathassa majjhe, vaṅkaṃbhayā naṭṭhamanā manussā.

607. ‘‘Nayidha phalā mūlamayā ca santi, upādānaṃ natthi kutodha bhakkho [bhikkho (ka.)];
Aññatra paṃsūhi ca vālukāhi ca, tatāhi uṇhāhi ca dāruṇāhi ca.

608. ‘‘Ujjaṅgalaṃ tattamivaṃ kapālaṃ, anāyasaṃ paralokena tulyaṃ;
Luddānamāvāsamidaṃ purāṇaṃ, bhūmippadeso abhisattarūpo.

609. ‘‘‘Atha tumhe kena vaṇṇena, kimāsamānā imaṃ padesaṃ hi;
Anupaviṭṭhā sahasā samacca, lobhā bhayā atha vā sampamūḷhā’’’ti.

610. ‘‘Magadhesu aṅgesu ca satthavāhā, āropayitvā paṇiyaṃ puthuttaṃ;
Te yāmase sindhusovīrabhūmiṃ, dhanatthikā uddayaṃ patthayānā.

611. ‘‘Divā pipāsaṃ nadhivāsayantā, yoggānukampañca samekkhamānā;
Etena vegena āyāma sabbe, rattiṃ maggaṃ paṭipannā vikāle.

612. ‘‘Te duppayātā aparaddhamaggā, andhākulā vippanaṭṭhā araññe;
Suduggame vaṇṇupathassa majjhe, disaṃ na jānāma pamūḷhacittā.

613. ‘‘Idañca disvāna adiṭṭhapubbaṃ, vimānaseṭṭhañca tavañca yakkha;
Tatuttariṃ jīvitamāsamānā, disvā patītā sumanā udaggā’’ti.

614. ‘‘Pāraṃ samuddassa imañca vaṇṇuṃ, vettācaraṃ [vettaṃ paraṃ (syā.), vettācāraṃ (ka.)] saṅkupathañca maggaṃ;
Nadiyo pana pabbatānañca duggā, puthuddisā gacchatha bhogahetu.

615. ‘‘Pakkhandiyāna vijitaṃ paresaṃ, verajjake mānuse pekkhamānā;
Yaṃ vo sutaṃ vā atha vāpi diṭṭhaṃ, accherakaṃ taṃ vo suṇoma tātā’’ti.

616. ‘‘Itopi accherataraṃ kumāra, na no sutaṃ vā atha vāpi diṭṭhaṃ;
Atītamānussakameva sabbaṃ, disvā na tappāma anomavaṇṇaṃ.

617. ‘‘Vehāyasaṃ pokkharañño savanti, pahūtamalyā [pahūtamālyā (syā.)] bahupuṇḍarīkā;
Dumā cime niccaphalūpapannā, atīva gandhā surabhiṃ pavāyanti.

618. ‘‘Veḷūriyathambhā satamussitāse, silāpavāḷassa ca āyataṃsā;
Masāragallā sahalohitaṅgā, thambhā ime jotirasāmayāse.

619. ‘‘Sahassathambhaṃ atulānubhāvaṃ, tesūpari sādhumidaṃ vimānaṃ;
Ratanantaraṃ kañcanavedimissaṃ, tapanīyapaṭṭehi ca sādhuchannaṃ.

620. ‘‘Jambonaduttattamidaṃ sumaṭṭho, pāsādasopāṇaphalūpapanno;
Daḷho ca vaggu ca susaṅgato ca [vaggu sumukho susaṅgato (sī.)], atīva nijjhānakhamo manuñño.

621. ‘‘Ratanantarasmiṃ bahuannapānaṃ, parivārito accharāsaṅgaṇena;
Murajaālambaratūriyaghuṭṭho, abhivanditosi thutivandanāya.

622. ‘‘So modasi nārigaṇappabodhano, vimānapāsādavare manorame;
Acintiyo sabbaguṇūpapanno, rājā yathā vessavaṇo naḷinyā [naḷiññaṃ (ka.)].

623. ‘‘Devo nu āsi udavāsi yakkho, udāhu devindo manussabhūto;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā, ācikkha ko nāma tuvaṃsi yakkho’’ti.

624. ‘‘Serīsako nāma ahamhi yakkho, kantāriyo vaṇṇupathamhi gutto;
Imaṃ padesaṃ abhipālayāmi, vacanakaro vessavaṇassa rañño’’ti.

625. ‘‘Adhiccaladdhaṃ pariṇāmajaṃ te, sayaṃ kataṃ udāhu devehi dinnaṃ;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā, kathaṃ tayā laddhamidaṃ manuñña’’nti.

626. ‘‘Nādhiccaladdhaṃ na pariṇāmajaṃ me, na sayaṃ kataṃ na hi devehi dinnaṃ;
Sakehi kammehi apāpakehi, puññehi me laddhamidaṃ manuñña’’nti.

627. ‘‘Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ, kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā, kathaṃ tayā laddhamidaṃ vimāna’’nti.

628. ‘‘Mamaṃ pāyāsīti ahu samaññā, rajjaṃ yadā kārayiṃ kosalānaṃ;
Natthikadiṭṭhi kadariyo pāpadhammo, ucchedavādī ca tadā ahosiṃ.

629. ‘‘Samaṇo ca kho āsi kumārakassapo, bahussuto cittakathī uḷāro;
So me tadā dhammakathaṃ abhāsi, diṭṭhivisūkāni vinodayī me.

630. ‘‘Tāhaṃ tassa dhammakathaṃ suṇitvā, upāsakattaṃ paṭidevayissaṃ;
Pāṇātipātā virato ahosiṃ, loke adinnaṃ parivajjayissaṃ;
Amajjapo no ca musā abhāṇiṃ, sakena dārena ca ahosi tuṭṭho.

631. ‘‘Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ, tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Teheva kammehi apāpakehi, puññehi me laddhamidaṃ vimāna’’nti.

632. ‘‘Saccaṃ kirāhaṃsu narā sapaññā, anaññathā vacanaṃ paṇḍitānaṃ;
Yahiṃ yahiṃ gacchati puññakammo, tahiṃ tahiṃ modati kāmakāmī.

633. ‘‘Yahiṃ yahiṃ sokapariddavo ca, vadho ca bandho ca parikkileso;
Tahiṃ tahiṃ gacchati pāpakammo, na muccati duggatiyā kadācī’’ti.

634. ‘‘Sammūḷharūpova jano ahosi, asmiṃ muhutte kalalīkatova;
Janassimassa tuyhañca kumāra, appaccayo kena nu kho ahosī’’ti.

635. ‘‘Ime ca sirīsavanā [ime sirīsūpavanā ca (sī.), imepi sirīsavanā ca (pī. ka.)] tātā, dibbā gandhā surabhī sampavanti;
Te sampavāyanti imaṃ vimānaṃ, divā ca ratto ca tamaṃ nihantvā.

636. ‘‘Imesañca kho vassasataccayena, sipāṭikā phalati ekamekā;
Mānussakaṃ vassasataṃ atītaṃ, yadagge kāyamhi idhūpapanno.

637. ‘‘Disvānahaṃ vassasatāni pañca, asmiṃ vimāne ṭhatvāna tātā;
Āyukkhayā puññakkhayā cavissaṃ, teneva sokena pamucchitosmī’’ti.

638. ‘‘Kathaṃ nu soceyya tathāvidho so, laddhā vimānaṃ atulaṃ cirāya;
Ye cāpi kho ittaramupapannā, te nūna soceyyuṃ parittapuññā’’ti.

639. ‘‘Anucchaviṃ ovadiyañca me taṃ, yaṃ maṃ tumhe peyyavācaṃ vadetha;
Tumhe ca kho tātā mayānuguttā, yenicchakaṃ tena paletha sotthi’’nti.

640. ‘‘Gantvā mayaṃ sindhusovīrabhūmiṃ, dhannatthikā uddayaṃ patthayānā;
Yathāpayogā paripuṇṇacāgā, kāhāma serīsamahaṃ uḷāra’’nti.

641. ‘‘Mā ceva serīsamahaṃ akattha, sabbañca vo bhavissati yaṃ vadetha;
Pāpāni kammāni vivajjayātha, dhammānuyogañca adhiṭṭhahātha.

642. ‘‘Upāsako atthi imamhi saṅghe, bahussuto sīlavatūpapanno;
Saddho ca cāgī ca supesalo ca, vicakkhaṇo santusito mutīmā.

643. ‘‘Sañjānamāno na musā bhaṇeyya, parūpaghātāya ca cetayeyya;
Vebhūtikaṃ pesuṇaṃ no kareyya, saṇhañca vācaṃ sakhilaṃ bhaṇeyya.

644. ‘‘Sagāravo sappaṭisso vinīto, apāpako adhisīle visuddho;
So mātaraṃ pitarañcāpi jantu, dhammena poseti ariyavutti.

645. ‘‘Maññe so mātāpitūnaṃ kāraṇā, bhogāni pariyesati na attahetu;
Mātāpitūnañca yo accayena, nekkhammapoṇo carissati brahmacariyaṃ.

646. ‘‘Ujū avaṅko asaṭho amāyo, na lesakappena ca vohareyya;
So tādiso sukatakammakārī, dhamme ṭhito kinti labhetha dukkhaṃ.

647. ‘‘Taṃ kāraṇā pātukatomhi attanā, tasmā dhammaṃ passatha vāṇijāse;
Aññatra teniha bhasmī [bhasmi (syā.), bhasma (ka.)] bhavetha, andhākulā vippanaṭṭhā araññe;
Taṃ khippamānena lahuṃ parena, sukho have sappurisena saṅgamo’’ti.

648. ‘‘Kiṃ nāma so kiñca karoti kammaṃ, kiṃ nāmadheyyaṃ kiṃ pana tassa gottaṃ;
Mayampi naṃ daṭṭhukāmamha yakkha, yassānukampāya idhāgatosi;
Lābhā hi tassa yassa tuvaṃ pihesī’’ti.

649. ‘‘Yo kappako sambhavanāmadheyyo, upāsako kocchaphalūpajīvī;
Jānātha naṃ tumhākaṃ pesiyo so, mā kho naṃ hīḷittha supesalo so’’ti.

650. ‘‘Jānāmase yaṃ tvaṃ pavadesi yakkha, na kho naṃ jānāma sa edisoti;
Mayampi naṃ pūjayissāma yakkha, sutvāna tuyhaṃ vacanaṃ uḷāra’’nti.

651. ‘‘Ye keci imasmiṃ satthe manussā, daharā mahantā athavāpi majjhimā;
Sabbeva te ālambantu vimānaṃ, passantu puññānaṃ phalaṃ kadariyā’’ti.

652. Te tattha sabbeva ‘ahaṃ pure’ti, taṃ kappakaṃ tattha purakkhatvā [purakkhipitvā (sī.)];
Sabbeva te ālambiṃsu vimānaṃ, masakkasāraṃ viya vāsavassa.

653. Te tattha sabbeva ‘ahaṃ pure’ti, upāsakattaṃ paṭivedayiṃsu;
Pāṇātipātā paṭiviratā ahesuṃ, loke adinnaṃ parivajjayiṃsu;
Amajjapā no ca musā bhaṇiṃsu, sakena dārena ca ahesuṃ tuṭṭhā.

654. Te tattha sabbeva ‘ahaṃ pure’ti, upāsakattaṃ paṭivedayitvā;
Pakkāmi sattho anumodamāno, yakkhiddhiyā anumato punappunaṃ.

655. Gantvāna te sindhusovīrabhūmiṃ, dhanatthikā uddayaṃ [udaya (pī. ka.)] patthayānā;
Yathāpayogā paripuṇṇalābhā, paccāgamuṃ pāṭaliputtamakkhataṃ.

656. Gantvāna te saṅgharaṃ sotthivanto, puttehi dārehi samaṅgibhūtā;

Ānandī vittā sumanā patītā, akaṃsu serīsamahaṃ uḷāraṃ;
Serīsakaṃ te pariveṇaṃ māpayiṃsu.

657. Etādisā sappurisāna sevanā, mahatthikā dhammaguṇāna sevanā;
Ekassa atthāya upāsakassa, sabbeva sattā sukhitā [sukhino (pī. ka.)] ahesunti.

Serīsakapetavatthu dutiyaṃ.

Bhāṇavāraṃ tatiyaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Nandakapetavatthu

658. Rājā piṅgalako nāma, suraṭṭhānaṃ adhipati ahu;
Moriyānaṃ upaṭṭhānaṃ gantvā, suraṭṭhaṃ punarāgamā.

659. Uṇhe majjhanhike [majjhantike (sabbattha)] kāle, rājā paṅkaṃ [vaṅkaṃ (ka.)] upāgami;
Addasa maggaṃ ramaṇīyaṃ, petānaṃ taṃ vaṇṇupathaṃ [vaṇṇanāpathaṃ (sī. syā.)].

660. Sārathiṃ āmantayī rājā –
‘‘Ayaṃ maggo ramaṇīyo, khemo sovatthiko sivo;
Iminā sārathi yāma, suraṭṭhānaṃ santike ito’’.

661. Tena pāyāsi soraṭṭho, senāya caturaṅginiyā;
Ubbiggarūpo puriso, soraṭṭhaṃ etadabravi.

662. ‘‘Kummaggaṃ paṭipannamhā, bhiṃsanaṃ lomahaṃsanaṃ;
Purato dissati maggo, pacchato ca na dissati.

663. ‘‘Kummaggaṃ paṭipannamhā, yamapurisāna santike;
Amānuso vāyati gandho, ghoso suyyati [sūyati (sī. syā.)] dāruṇo’’.

664. Saṃviggo rājā soraṭṭho, sārathiṃ etadabravi;
‘‘Kummaggaṃ paṭipannamhā, bhiṃsanaṃ lomahaṃsanaṃ;
Purato dissati maggo, pacchato ca na dissati.

665. ‘‘Kummaggaṃ paṭipannamhā, yamapurisāna santike;
Amānuso vāyati gandho, ghoso suyyati dāruṇo’’.

666. Hatthikkhandhaṃ samāruyha, olokento catuddisaṃ [catuddissā (ka.)];
Addasa nigrodhaṃ ramaṇīyaṃ [rukkhaṃ nigrodhaṃ (syā. ka.)], pādapaṃ chāyāsampannaṃ;
Nīlabbhavaṇṇasadisaṃ, meghavaṇṇasirīnibhaṃ.

667. Sārathiṃ āmantayī rājā, ‘‘kiṃ eso dissati brahā;
Nīlabbhavaṇṇasadiso, meghavaṇṇasirīnibho’’.

668. ‘‘Nigrodho so mahārāja, pādapo chāyāsampanno;
Nīlabbhavaṇṇasadiso, meghavaṇṇasirīnibho’’.

669. Tena pāyāsi soraṭṭho, yena so dissate brahā;
Nīlabbhavaṇṇasadiso, meghavaṇṇasirīnibho.

670. Hatthikkhandhato oruyha, rājā rukkhaṃ upāgami;
Nisīdi rukkhamūlasmiṃ, sāmacco saparijjano;
Pūraṃ pānīyasarakaṃ, pūve vitte ca addasa.

671. Puriso ca devavaṇṇī, sabbābharaṇabhūsito;
Upasaṅkamitvā rājānaṃ, soraṭṭhaṃ etadabravi.

672. ‘‘Svāgataṃ te mahārāja, atho te adurāgataṃ;
Pivatu devo pānīyaṃ, pūve khāda arindama’’.

673. Pivitvā rājā pānīyaṃ, sāmacco saparijjano;
Pūve khāditvā pitvā ca, soraṭṭho etadabravi.

674. ‘‘Devatā nusi gandhabbo, adu sakko purindado;
Ajānantā taṃ pucchāma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

675. ‘‘Nāmhi devo na gandhabbo, nāpi [namhi (ka.)] sakko purindado;
Peto ahaṃ mahārāja, suraṭṭhā idha māgato’’ti.

676. ‘‘Kiṃsīlo kiṃsamācāro, suraṭṭhasmiṃ pure tuvaṃ;
Kena te brahmacariyena, ānubhāvo ayaṃ tavā’’ti.

677. ‘‘Taṃ suṇohi mahārāja, arindama raṭṭhavaḍḍhana;
Amaccā pārisajjā ca, brāhmaṇo ca purohito.

678. ‘‘Suraṭṭhasmiṃ ahaṃ deva, puriso pāpacetaso;
Micchādiṭṭhi ca dussīlo, kadariyo paribhāsako.

679. ‘‘‘Dadantānaṃ karontānaṃ, vārayissaṃ bahujjanaṃ;
Aññesaṃ dadamānānaṃ, antarāyakaro ahaṃ.

680. ‘‘‘Vipāko natthi dānassa, saṃyamassa kuto phalaṃ;
Natthi ācariyo nāma, adantaṃ ko damessati.

681. ‘‘‘Samatulyāni bhūtāni, kuto [kule (syā. ka.)] jeṭṭhāpacāyiko;
Natthi balaṃ vīriyaṃ vā, kuto uṭṭhānaporisaṃ.

682. ‘‘‘Natthi dānaphalaṃ nāma, na visodheti verinaṃ;
Laddheyyaṃ labhate macco, niyatipariṇāmajaṃ [pariṇāmajā (sī. ka.)].

683. ‘‘‘Natthi mātā pitā bhātā, loko natthi ito paraṃ;
Natthi dinnaṃ natthi hutaṃ, sunihitaṃ na vijjati.

684. ‘‘‘Yopi haneyya purisaṃ, parassa chindate [purisassa chinde (syā. ka.)] siraṃ;
Na koci kañci hanati, sattannaṃ vivaramantare.

685. ‘‘‘Acchejjābhejjo hi [bhejjo (sī.), abhejjo (syā.), bhejjāsi (ka.)] jīvo, aṭṭhaṃso guḷaparimaṇḍalo;
Yojanānaṃ sataṃ pañca, ko jīvaṃ chettumarahati.

686. ‘‘‘Yathā suttaguḷe khitte, nibbeṭhentaṃ palāyati;
Evameva ca so jīvo, nibbeṭhento palāyati.

687. ‘‘‘Yathā gāmato nikkhamma, aññaṃ gāmaṃ pavisati;
Evameva ca so jīvo, aññaṃ bondiṃ pavisati.

688. ‘‘‘Yathā gehato nikkhamma, aññaṃ gehaṃ pavisati;
Evameva ca so jīvo, aññaṃ bondiṃ pavisati.

689. ‘‘‘Cullāsīti [cuḷāsīti (sī. syā. ka.)] mahākappino [mahākappuno (sī.)], satasahassāni hi;
Ye bālā ye ca paṇḍitā, saṃsāraṃ khepayitvāna;
Dukkhassantaṃ karissare.

690. ‘‘‘Mitāni sukhadukkhāni, doṇehi piṭakehi ca;
Jino sabbaṃ pajānāti’, sammūḷhā itarā pajā.

691. ‘‘Evaṃdiṭṭhi pure āsiṃ, sammūḷho mohapāruto;
Micchādiṭṭhi ca dussīlo, kadariyo paribhāsako.

692. ‘‘Oraṃ me chahi māsehi, kālaṅkiriyā bhavissati;
Ekantakaṭukaṃ ghoraṃ, nirayaṃ papatissahaṃ.

693. [pe. va. 70] ‘‘Catukkaṇṇaṃ catudvāraṃ, vibhattaṃ bhāgaso mitaṃ;
Ayopākārapariyantaṃ, ayasā paṭikujjitaṃ.

694. [pe. va. 71] ‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā.

695. ‘‘Vassāni satasahassāni, ghoso suyyati tāvade;
Lakkho eso mahārāja, satabhāgavassakoṭiyo.

696. ‘‘Koṭisatasahassāni, niraye paccare janā;
Micchādiṭṭhī ca dussīlā, ye ca ariyūpavādino.

697. ‘‘Tatthāhaṃ dīghamaddhānaṃ, dukkhaṃ vedissa vedanaṃ;
Phalaṃ pāpassa kammassa, tasmā socāmahaṃ bhusaṃ.

698. ‘‘Taṃ suṇohi mahārāja, arindama raṭṭhavaḍḍhana;
Dhītā mayhaṃ mahārāja, uttarā bhaddamatthu te.

699. ‘‘Karoti bhaddakaṃ kammaṃ, sīlesuposathe ratā;
Saññatā saṃvibhāgī ca, vadaññū vītamaccharā.

700. ‘‘Akhaṇḍakārī sikkhāya, suṇhā parakulesu ca;
Upāsikā sakyamunino, sambuddhassa sirīmato.

701. ‘‘Bhikkhu ca sīlasampanno, gāmaṃ piṇḍāya pāvisi;
Okkhittacakkhu satimā, guttadvāro susaṃvuto.

702. ‘‘Sapadānaṃ caramāno, agamā taṃ nivesanaṃ;
‘Tamaddasa mahārāja, uttarā bhaddamatthu te’.

703. ‘‘Pūraṃ pānīyasarakaṃ, pūve vitte ca sā adā;
‘Pitā me kālaṅkato, bhante tassetaṃ upakappatu’.

704. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhuñjāmi kāmakāmīhaṃ, rājā vessavaṇo yathā.

705. ‘‘Taṃ suṇohi mahārāja, arindama raṭṭhavaḍḍhana;
Sadevakassa lokassa, buddho aggo pavuccati;
Taṃ buddhaṃ saraṇaṃ gaccha, saputtadāro arindama.

706. ‘‘Aṭṭhaṅgikena maggena, phusanti amataṃ padaṃ;
Taṃ dhammaṃ saraṇaṃ gaccha, saputtadāro arindama.

707. ‘‘Cattāro ca paṭipannā [maggapaṭipannā (sī. syā.)], cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito;
Taṃ saṅghaṃ saraṇaṃ gaccha, saputtadāro arindama.

708. ‘‘Pāṇātipātā viramassu khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayassu;
Amajjapo mā ca musā abhāṇī, sakena dārena ca hohi tuṭṭho’’ti.

709. ‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmosi devate;
Karomi tuyhaṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mama.

710. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammañcāpi anuttaraṃ;
Saṅghañca naradevassa, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

711. ‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi, sakena dārena ca homi tuṭṭho.

712. ‘‘Ophuṇāmi [opuṇāmi (sī.), ophunāmi (syā. ka.), opunāmi (?)] mahāvāte, nadiyā sīghagāmiyā;
Vamāmi pāpikaṃ diṭṭhiṃ, buddhānaṃ sāsane rato’’.

713. Idaṃ vatvāna soraṭṭho, viramitvā pāpadassanā [pāpadassanaṃ (syā. ka.)];
Namo bhagavato katvā, pāmokkho rathamāruhīti.

Nandakapetavatthu tatiyaṃ.

4. Revatīpetavatthu

714. [vi. va. 863] ‘‘Uṭṭhehi revate supāpadhamme, apārutadvāre adānasīle;
Nessāma taṃ yattha thunanti duggatā, samappitā [samajjatā (sī.)] nerayikā dukhenā’’ti.

715. Icceva [iccevaṃ (syā. ka.)] vatvāna yamassa dūtā, te dve yakkhā lohitakkhā brahantā;
Paccekabāhāsu gahetvā revataṃ, pakkāmayuṃ devagaṇassa santike.

716. ‘‘Ādiccavaṇṇaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, byamhaṃ subhaṃ kañcanajālachannaṃ;
Kassetamākiṇṇajanaṃ vimānaṃ, suriyassa raṃsīriva jotamānaṃ.

717. ‘‘Nārīgaṇā candanasāralittā [candanasārānulittā (syā.)], ubhato vimānaṃ upasobhayanti;
Taṃ dissati suriyasamānavaṇṇaṃ, ko modati saggapatto vimāne’’ti.

718. ‘‘Bārāṇasiyaṃ nandiyo nāmāsi, upāsako amaccharī dānapati vadaññū;
Tassetamākiṇṇajanaṃ vimānaṃ, suriyassa raṃsīriva jotamānaṃ.

719. ‘‘Nārīgaṇā candanasāralittā, ubhato vimānaṃ upasobhayanti;

Taṃ dissati suriyasamānavaṇṇaṃ, so modati saggapatto vimāne''ti.

720. ''Nandiyassāhaṃ bhariyā, agārinī sabbakulassa issarā;
Bhattu vimāne ramissāmi dānahaṃ, na patthaye nirayadassanāyā''ti.

721. ''Eso te nirayo supāpadhamme, puññaṃ tayā akataṃ jīvaloke;
Na hi maccharī rosako pāpadhammo, saggūpagānaṃ labhati sahabyata''nti.

722. ''Kiṃ nu gūthañca muttañca, asucī paṭidissati;
Duggandhaṃ kimidaṃ mīḷhaṃ, kimetaṃ upavāyatī''ti.

723. ''Esa saṃsavako nāma, gambhīro sataporiso;
Yattha vassasahassāni, tuvaṃ paccasi revate''ti.

724. ''Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kena saṃsavako laddho, gambhīro sataporiso''ti.

725. ''Samaṇe brāhmaṇe cāpi, aññe vāpi vanibbake;
Musāvādena vañcesi, taṃ pāpaṃ pakataṃ tayā.

726. ''Tena saṃsavako laddho, gambhīro sataporiso;
Tattha vassasahassāni, tuvaṃ paccasi revate.

727. ''Hatthepi chindanti athopi pāde, kaṇṇepi chindanti athopi nāsaṃ;
Athopi kākoḷagaṇā samecca, saṅgamma khādanti viphandamāna''nti.

728. ''Sādhu kho maṃ paṭinetha, kāhāmi kusalaṃ bahuṃ;
Dānena samacariyāya, saṃyamena damena ca;
Yaṃ katvā sukhitā honti, na ca pacchānutappare''ti.

729. ''Pure tuvaṃ pamajjitvā, idāni paridevasi;
Sayaṃ katānaṃ kammānaṃ, vipākaṃ anubhossasī''ti.

730. ''Ko devalokato manussalokaṃ, gantvāna puṭṭho me evaṃ vadeyya;
'Nikkhittadaṇḍesu dadātha dānaṃ, acchādanaṃ seyya [sayana (sī.)] mathannapānaṃ;
Na hi maccharī rosako pāpadhammo, saggūpagānaṃ labhati sahabyataṃ'.

731. ''Sāhaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Vadaññū sīlasampannā, kāhāmi kusalaṃ bahuṃ;
Dānena samacariyāya, saṃyamena damena ca.

732. ''Ārāmāni ca ropissaṃ, dugge saṅkamanāni ca;
Papañca udapānañca, vippasannena cetasā.

733. ''Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

734. ''Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Na ca dāne pamajjissaṃ, sāmaṃ diṭṭhamidaṃ mayā''ti.

735. Iccevaṃ vippalapantiṃ, phandamānaṃ tato tato;
Khipiṃsu niraye ghore, uddhaṃpādaṃ avaṃsiraṃ.

736. ‘‘Ahaṃ pure maccharinī ahosiṃ, paribhāsikā samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Vitathena ca sāmikaṃ vañcayitvā, paccāmahaṃ niraye ghorarūpe’’ti.

Revatīpetavatthu catutthaṃ.

5. Ucchupetavatthu

737. ‘‘Idaṃ mama ucchuvanaṃ mahantaṃ, nibbattati puññaphalaṃ anappakaṃ;
Taṃ dāni me na [na dāni me taṃ (sī. ka.)] paribhogameti, ācikkha bhante kissa ayaṃ vipāko.

738. ‘‘Haññāmi [vihaññāmi (ka.)] khajjāmi ca vāyamāmi, parisakkāmi paribhuñjituṃ kiñci;
Svāhaṃ chinnathāmo kapaṇo lālapāmi, kissa [kissassa (sī.), kissassu (?)] kammassa ayaṃ vipāko.

739. ‘‘Vighāto cāhaṃ paripatāmi chamāyaṃ, parivattāmi vāricarova ghamme;
Rudato ca me [dūrato ca me (syā. ka.)] assukā niggalanti, ācikkha bhante kissa ayaṃ vipāko.
740. ‘‘Chāto kilanto ca pipāsito ca, santassito sātasukhaṃ na vinde;
Pucchāmi taṃ etamatthaṃ bhadante, kathaṃ nu ucchuparibhogaṃ labheyya’’nti.

741. ‘‘Pure tuvaṃ kammamakāsi attanā, manussabhūto purimāya jātiyā;
Ahañca taṃ etamatthaṃ vadāmi, sutvāna tvaṃ etamatthaṃ vijāna.

742. ‘‘Ucchuṃ tuvaṃ khādamāno payāto, puriso ca te piṭṭhito anvagacchi;
So ca taṃ paccāsanto kathesi, tassa tuvaṃ na kiñci ālapittha.

743. ‘‘So ca taṃ abhaṇantaṃ ayāci, ‘dehayya ucchu’nti ca taṃ avoca;
Tassa tuvaṃ piṭṭhito ucchuṃ adāsi, tassetaṃ kammassa ayaṃ vipāko.

744. ‘‘Iṅgha tvaṃ gantvāna piṭṭhito gaṇheyyāsi [iṅgha tvaṃ piṭṭhito gaṇha ucchuṃ (sī.)], gahetvāna taṃ khādassu yāvadatthaṃ;
Teneva tvaṃ attamano bhavissasi, haṭṭho cudaggo ca pamodito cā’’ti.

745. Gantvāna so piṭṭhito aggahesi, gahetvāna taṃ khādi yāvadatthaṃ;
Teneva so attamano ahosi, haṭṭho cudaggo ca pamodito cāti.

Ucchupetavatthu pañcamaṃ.

6. Kumārapetavatthu

746. ‘‘Sāvatthi nāma nagaraṃ, himavantassa passato;
Tattha āsuṃ dve kumārā, rājaputtāti me sutaṃ.

747. ‘‘Sammattā [pamattā (ka.)] rajanīyesu, kāmassādābhinandino;
Paccuppannasukhe giddhā, na te passiṃsunāgataṃ.

748. ‘‘Te cutā ca manussattā, paralokaṃ ito gatā;
Tedha ghosentyadissantā, pubbe dukkaṭamattano.

749. ‘‘‘Bahūsu vata [bahussutesu (sī. ka.)] santesu, deyyadhamme upaṭṭhite;
Nāsakkhimhā ca attānaṃ, parittaṃ kātuṃ sukhāvahaṃ.

750. ‘‘‘Kiṃ tato pāpakaṃ assa, yaṃ no rājakulā cutā;
Upapannā pettivisayaṃ, khuppipāsasamappitā [khuppipāsāsamappitā (sī. pī.)].

751. ‘‘Sāmino idha hutvāna, honti asāmino tahiṃ;
Bhamanti [caranti (sī. pī.), maranti (syā.)] khuppipāsāya, manussā unnatonatā.

752. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, issaramadasambhavaṃ;
Pahāya issaramadaṃ, bhave saggagato naro;
Kāyassa bhedā sappañño, saggaṃ so upapajjatī’’ti.

Kumārapetavatthu chaṭṭhaṃ.

7. Rājaputtapetavatthu

753. Pubbe katānaṃ kammānaṃ, vipāko mathaye manaṃ;
Rūpe sadde rase gandhe, phoṭṭhabbe ca manorame.

754. Naccaṃ gītaṃ ratiṃ khiḍḍaṃ, anubhutvā anappakaṃ;
Uyyāne paricaritvā, pavisanto giribbajaṃ.

755. Isiṃ sunetta [sunita (ka.)] maddakkhi, attadantaṃ samāhitaṃ;
Appicchaṃ hirisampannaṃ, uñche pattagate rataṃ.

756. Hatthikkhandhato oruyha, laddhā bhanteti cābravi;
Tassa pattaṃ gahetvāna, uccaṃ paggayha khattiyo.

757. Thaṇḍile pattaṃ bhinditvā, hasamāno apakkami;
‘‘Rañño kitavassāhaṃ putto, kiṃ maṃ bhikkhu karissasi’’.

758. Tassa kammassa pharusassa, vipāko kaṭuko ahu;
Yaṃ rājaputto vedesi, nirayamhi samappito.

759. Chaḷeva caturāsīti, vassāni navutāni ca;
Bhusaṃ dukkhaṃ nigacchittho, niraye katakibbiso.

760. Uttānopi ca paccittha, nikujjo vāmadakkhiṇo;
Uddhaṃpādo ṭhito ceva, ciraṃ bālo apaccatha.

761. Bahūni vassasahassāni, pūgāni nahutāni ca;
Bhusaṃ dukkhaṃ nigacchittho, niraye katakibbiso.

762. Etādisaṃ kho kaṭukaṃ, appaduṭṭhappadosinaṃ;
Paccanti pāpakammantā, isimāsajja subbataṃ.

763. So tattha bahuvassāni, vedayitvā bahuṃ dukhaṃ;
Khuppipāsahato nāma [khuppipāsāhato nāma (sī. pī)], peto āsi tato cuto.

764. Etamādīnavaṃ ñatvā [disvā (sī.)], issaramadasambhavaṃ;
Pahāya issaramadaṃ, nivātamanuvattaye.

765. Diṭṭheva dhamme pāsaṃso, yo buddhesu sagāravo;
Kāyassa bhedā sappañño, saggaṃ so upapajjatīti.

Rājaputtapetavatthu sattamaṃ.

8. Gūthakhādakapetavatthu

766. ‘‘Gūthakūpato uggantvā, ko nu dīno patiṭṭhasi [dīno hi tiṭṭhasi (sī.)];
Nissaṃsayaṃ pāpakammanto, kiṃ nu saddahase tuva’’nti.

767. ‘‘Ahaṃ bhadante petomhi, duggato yamalokiko;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gato’’.

768. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasī’’ti.

769. ‘‘Ahu āvāsiko mayhaṃ, issukī kulamaccharī;
Ajjhosito mayhaṃ ghare, kadariyo paribhāsako.

770. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, bhikkhavo paribhāsisaṃ;
Tassa kammavipākena, petalokaṃ ito gato’’ti.

771. ‘‘Amitto mittavaṇṇena, yo te āsi kulūpako;
Kāyassa bhedā duppañño, kiṃ nu pecca gatiṃ gato’’ti.

772. ‘‘Tassevāhaṃ pāpakammassa, sīse tiṭṭhāmi matthake;
So ca paravisayaṃ patto, mameva paricārako.

773. ‘‘Yaṃ bhadante hadantaññe, etaṃ me hoti bhojanaṃ;
Ahañca kho yaṃ hadāmi, etaṃ so upajīvatī’’ti.

Gūthakhādakapetavatthu aṭṭhamaṃ.

9. Gūthakhādakapetivatthu

774. ‘‘Gūthakūpato uggantvā, kā nu dīnā patiṭṭhasi;
Nissaṃsayaṃ pāpakammantā, kiṃ nu saddahase tuva’’nti.

775. ‘‘Ahaṃ bhadante petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti.

776. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasī’’ti.

777. ‘‘Ahu āvāsiko mayhaṃ, issukī kulamaccharī;
Ajjhosito mayhaṃ ghare, kadariyo paribhāsako.

778. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, bhikkhavo paribhāsisaṃ;
Tassa kammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti.

779. ‘‘Amitto mittavaṇṇena, yo te āsi kulūpako;
Kāyassa bhedā duppañño, kiṃ nu pecca gatiṃ gato’’ti.

780. ‘‘Tassevāhaṃ pāpakammassa, sīse tiṭṭhāmi matthake;

So ca paravisayaṃ patto, mameva paricārako.

781. ‘‘Yaṃ bhadante hadantaññe, etaṃ me hoti bhojanaṃ;
Ahañca kho yaṃ hadāmi, etaṃ so upajīvatī’’ti.

Gūthakhādakapetivatthu navamaṃ.

10. Gaṇapetavatthu

782. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāttha, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulikā [uppāsuḷikā (ka.)] kisikā, ke nu tumhettha mārisā’’ti.

783. ‘‘Mayaṃ bhadante petāmhā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti.

784. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti.

785. ‘‘Anāvaṭesu titthesu, vicinimhaddhamāsakaṃ;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano.

786. ‘‘Nadiṃ upema tasitā, rittakā parivattati;
Chāyaṃ upema uṇhesu, ātapo parivattati.

787. ‘‘Aggivaṇṇo ca no vāto, ḍahanto upavāyati;
Etañca bhante arahāma, aññañca pāpakaṃ tato.

788. ‘‘Api yojanāni [adhiyojanāni (sī. ka.)] gacchāma, chātā āhāragedhino;
Aladdhāva nivattāma, aho no appapuññatā.

789. ‘‘Chātā pamucchitā bhantā, bhūmiyaṃ paṭisumbhitā;
Uttānā paṭikirāma, avakujjā patāmase.

790. ‘‘Te ca tattheva patitā [tattha papahitā (ka.)], bhūmiyaṃ paṭisumbhitā;
Uraṃ sīsañca ghaṭṭema, aho no appapuññatā.

791. ‘‘Etañca bhante arahāma, aññañca pāpakaṃ tato;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano.

792. ‘‘Te hi nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Vadaññū sīlasampannā, kāhāma kusalaṃ bahu’’nti.

Gaṇapetavatthu dasamaṃ.

11. Pāṭaliputtapetavatthu

793. ‘‘Diṭṭhā tayā nirayā tiracchānayoni,
Petā asurā athavāpi mānusā devā; Sayamaddasa kammavipākamattano,
Nessāmi taṃ pāṭaliputtamakkhataṃ; Tattha gantvā kusalaṃ karohi kammaṃ’’.

794. ‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmosi devate;

Karomi tuyhaṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mama.

795. ‘‘Diṭṭhā mayā nirayā tiracchānayoni, petā asurā athavāpi mānusā devā;
Sayamaddasaṃ kammavipākamattano, kāhāmi puññāni anappakānī’’ti.

Pāṭaliputtapetavatthu ekādasamaṃ.

12. Ambavanapetavatthu

796. ‘‘Ayañca te pokkharaṇī surammā, samā sutitthā ca mahodakā ca;
Supupphitā bhamaragaṇānukiṇṇā, kathaṃ tayā laddhā ayaṃ manuññā.

797. ‘‘Idañca te ambavanaṃ surammaṃ, sabbotukaṃ dhārayate [dhārayati (syā. ka.)] phalāni;
Supupphitaṃ bhamaragaṇānukiṇṇaṃ, kathaṃ tayā laddhamidaṃ vimānaṃ’’.

798. ‘‘Ambapakkaṃ dakaṃ [ambapakkodakaṃ (sī. syā. pī.), ambapakkūdakaṃ (ka.)] yāgu, sītacchāyā manoramā;
Dhītāya dinnadānena, tena me idha labbhati’’.

799. ‘‘Sandiṭṭhikaṃ kammaṃ evaṃ [sandiṭṭhikaṃ eva (syā.)] passatha, dānassa damassa saṃyamassa vipākaṃ;
Dāsī ahaṃ ayyakulesu hutvā, suṇisā homi agārassa issarā’’ti.

Ambavanapetavatthu dvādasamaṃ.

13. Akkharukkhapetavatthu

800. ‘‘Yaṃ dadāti na taṃ hoti, detheva dānaṃ datvā ubhayaṃ tarati;
Ubhayaṃ tena dānena [tena (ka.)] gacchati, jāgaratha māpamajjathā’’ti.
Akkharukkhapetavatthu terasamaṃ.

14. Bhogasaṃharapetavatthu

801. ‘‘Mayaṃ bhoge saṃharimha, samena visamena ca;
Te aññe paribhuñjanti, mayaṃ dukkhassa bhāginī’’ti.

Bhogasaṃharapetavatthu cuddasamaṃ.

15. Seṭṭhiputtapetavatthu

802. [jā. 1.4.54 jātakepi] ‘‘Saṭṭhivassasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Niraye paccamānānaṃ, kadā anto bhavissati’’.

803. [jā. 1.4.55 jātakepi] ‘‘Natthi anto kuto anto, na anto paṭidissati;
Tathā hi pakataṃ pāpaṃ, tuyhaṃ mayhañca mārisā [mama tuyhañca mārisa (sī. syā. pī.)].

804. [jā. 1.4.53 jātakepi] ‘‘Dujjīvitamajīvamha, ye sante na dadamhase;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano.

805. [jā. 1.4.56 jātakepi] ‘‘Sohaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Vadaññū sīlasampanno, kāhāmi kusalaṃ bahu’’nti.

Seṭṭhiputtapetavatthu pannarasamaṃ.

16. Saṭṭhikūṭapetavatthu

806. ‘‘Kiṃ nu ummattarūpova, migo bhantova dhāvasi;
Nissaṃsayaṃ pāpakammanto [pāpakammaṃ (syā. pī.)], kiṃ nu saddāyase tuva’’nti.

807. ‘‘Ahaṃ bhadante petomhi, duggato yamalokiko;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gato.

808. ‘‘Saṭṭhi kūṭasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Sīse mayhaṃ nipatanti, te bhindanti ca matthaka’’nti.

809. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasi.

810. ‘‘Saṭṭhi kūṭasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Sīse tuyhaṃ nipatanti, te bhindanti ca matthaka’’nti.

811. ‘‘Athaddasāsiṃ sambuddhaṃ, sunettaṃ bhāvitindriyaṃ;
Nisinnaṃ rukkhamūlasmiṃ, jhāyantaṃ akutobhayaṃ.

812. ‘‘Sālittakappahārena, bhindissaṃ tassa matthakaṃ;
Tassa kammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchisaṃ.

813. ‘‘Saṭṭhi kūṭasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Sīse mayhaṃ nipatanti, te bhindanti ca [nipatanti, vo bhindanteva (sī. dhammapadaṭṭhakathā)] matthaka’’nti.

814. ‘‘Dhammena te kāpurisa, saṭṭhikūṭasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Sīse tuyhaṃ nipatanti, te bhindanti ca matthaka’’nti.

Saṭṭhikūṭapetavatthu soḷasamaṃ.

Mahāvaggo catuttho niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Ambasakkaro serīsako, piṅgalo revati ucchu;
Dve kumārā duve gūthā, gaṇapāṭaliambavanaṃ.

Akkharukkhabhogasaṃharā, seṭṭhiputtasaṭṭhikūṭā;
Iti soḷasavatthūni, vaggo tena pavuccati.

Atha vagguddānaṃ –

Urago uparivaggo, cūḷamahāti catudhā;
Vatthūni ekapaññāsaṃ, catudhā bhāṇavārato.

Petavatthupāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Suttantapiṭaka

Saṃyuttanikāye

Sagāthāvaggapāḷi

Saṃgāyanassa pucchā vissajjanā

Pucchā – paṭhamamahāsaṃgītikāle āvuso dhammasaṃgāhakā mahākassapādayo mahātheravarā porāṇasaṃgītikārā paṭhamaṃ vinayapiṭakaṃ saṃgāyitvā tadanantaraṃ suttantapiṭakaṃ saṃgāyantā dīghanikāyañca majjhimanikāyañca saṃgāyitvā tadanantaraṃ kiṃnāma pāvacanaṃ saṃgāyiṃsu.

Vissajjanā – paṭhamamahāsaṃgītikāle bhante dhammasaṃgāhakā mahākassapādayo porāṇatheravarā paṭhamaṃ vinayapiṭakaṃ saṃgāyitvā tadanantaraṃ suttantapiṭakaṃ saṃgāyantā dīghanikāyañca majjhimanikāyañca saṃgāyitvā tadanantaraṃ sattahi ca suttasahassehi sattahi ca suttasatehi dvāsaṭṭhiyā ca suttehi paṭimaṇḍitaṃ bhāṇavārasataparimāṇaṃ saṃyuttanikāyaṃ nāma pāvacanaṃ saṃgāyiṃsu.

Pucchā – saṃyuttanikāye ca āvuso sagāthāvaggo nidānavaggo khandhavaggo saḷāyatanavaggo mahāvaggoti pañcasaṃyuttappakaraṇāni, tesu paṭhamaṃ kataraṃ saṃyuttappakaraṇaṃ te saṃgāyiṃsu.

Vissajjanā – pañcasu bhante saṃyuttappakaraṇesu paṭhamaṃ sagāthāvaggasaṃyuttappakaraṇaṃ saṃgāyiṃsu.

Pucchā – sagāthāvaggepi āvuso devatāsaṃyuttādivasena ekādasasaṃyuttāni, tesu paṭhamaṃ kataraṃ saṃyuttaṃ te saṃgāyiṃsu.

Vissajjanā – ekādasasu bhante saṃyuttesu paṭhamaṃ devatāsaṃyuttaṃ saṃgāyiṃsu.

Pucchā – devatāsaṃyuttepi āvuso naḷavaggādayo aṭṭha vaggā, oghataraṇasuttādīni ca ekāsīti suttāni, tesu paṭhamaṃ kataraṃ vaggaṃ katarañca suttaṃ sagāyiṃsu.

Vissajjanā – aṭṭhasu bhante vaggesu paṭhamaṃ naḷavaggaṃ ekāsītiyā ca suttesu paṭhamaṃ oghataraṇasuttaṃ saṃgāyiṃsu.

Sādhu sādhu āvuso, mayampi dāni tatoyeva paṭṭhāya saṃgītipubbaṅgamāni pucchanavissajjanakiccāni āvahituṃ samārabhāra.

Devatāsaṃyutta

Oghataraṇasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena oghataraṇasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ devataṃ ārabbha bhāsitaṃ, aññatarā bhante devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kathaṃ nu tvaṃ mārisa oghamatarī’’ti,

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘apatiṭṭhaṃ khvāhaṃ āvuso anāyūhaṃ oghamatariṃ’’ti, evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Accentisutta

Pucchā – accentisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ devataṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññatarā bhante devatā bhagavantaṃ etadavoca–

‘‘Accenti kālā tarayanti rattiyo,
Vayoguṇā anupubbaṃ jahanti,
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Puññāni kayirātha sukhāvahānī’’ti–

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ –

‘‘Accenti kālā tarayanti rattiyo,
Vayoguṇā anupubbaṃ jahanti,
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Lokāmisaṃ pajahe santipekkho’’ti –

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Sattisutta

Pucchā – sattisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ devataṃ ārabbha bhāsitaṃ, aññatarā bhante devatā bhagavantaṃ etadavoca–

‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake;
Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti–

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Sattiyā viya omaṭṭho ḍayhamānova matthake;
Sakkāyadiṭṭhippahānāya, sato bhikkhu paribbajeti;

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake;
Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje –

Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake,
Sakkāyadiṭṭhippamānāya, sato bhikkhu paribbaje –

Jaṭāsutta

Pucchā – jaṭāsuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ devataṃ ārabbha bhāsitaṃ, aññatarā bhante devatā bhavagantaṃ etadavoca–

‘‘Anto jaṭā bahijaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā;
Taṃ taṃ gotama pucchāmi, ko imaṃ vijaṭaye jaṭa’’nti–

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ –

Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭaṃ.

Yesaṃ rāgo ca doso ca, avijjā ca virājitā;
Khīṇāsavā arahanto, tesaṃ vijaṭitā jaṭāti;

Evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭaṃ–

Yesaṃ rāgo ca doso ca, avijjā ca virājitā;
Khīṇāsavā arahanto, tesaṃ vijaṭitā jaṭā–

Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Paṭighaṃ rūpasaññā ca, etthesā chijjate jaṭā.

Accharāsutta

Pucchā – accharāsuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ devaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññataro bhante devaputto bhagavantaṃ etadavoca–

‘‘Accharāgaṇasaṅghaṭṭhaṃ, pisāca gaṇasevitaṃ;
Vanantaṃ mohanaṃ nāma, kathaṃ yātrā bhavissatī’’ti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Ujuko nāma so maggo, abhayā nāma sā disā,
Ratho akūjano nāma, dhammacakkehi saṃyuto.

Hirī tassa apālambo, satyassa parivāraṇaṃ;

Dhammāhaṃ sārathiṃ brūmi, sammādiṭṭhi purejavaṃ.

Yassa etādisaṃ yānaṃ, itthiyā purisassa vā;
Sa ve etena yānena, nibbānasseva santike’’ti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Accharāgaṇasaṅghuṭṭhaṃ, pisācagaṇasevitaṃ;
Vanantaṃ mohanaṃ nāma, kathaṃ yātrā bhavissati–

Jarāsutta

Pucchā – jarāsuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ devataṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññatarā bhante devatā bhagavantaṃ etadavoca–

‘‘Kiṃ su yāva jarā sādhu, kiṃ su sādhu patiṭṭhitaṃ;
Kiṃ su narānaṃ ratanaṃ, kiṃ su corehi dūhara’’nti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Sīlaṃ yāva jarā sādhu, saddhā sādhu patiṭṭhitā;
Paññā narānaṃ ratanaṃ, puññaṃ corehi dūhara’’nti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Kiṃ su yāva jarā sādhu.

Kiṃ su sādhu patiṭṭhitaṃ.

Kiṃ su narānaṃ ratanaṃ.

Kiṃ su corehi dūharaṃ.

Devaputtasaṃyutta

Subrahmasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena subrahmasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ katañca bhāsitaṃ. Kīdiso ca tattha dhammapaṭiggāhakassa dhammassavanānisaṃso adhigato.

Vissajjanā – rājagahe bhante subrahmadevaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Subrahmā bhante devaputto maraṇabhayabhīto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca–

‘‘Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggamidaṃ mano;
Anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca;
Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchito’’ti–

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ.

‘‘Nāññatra bojjā tapasā, nāññatrindriyasaṃvarā;
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi pāṇina’’nti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ. Desanāpariyosāne ca bhante subrahmassa devaputtassa tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi, ‘‘yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti.

Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggamidaṃ mano;
Anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca;
Sace atthi anutrasta, taṃ me akkhāhi pucchito-hu–

Nāññatra bojjā tapasā, nāññatrindriyasaṃvarā;
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi pāṇinaṃ–

Rohitassasutta

Pucchā – rohitassasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rohitassaṃ devaputtaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rohitasso bhante devaputto bhagavantaṃ etadavoca ‘‘yattha nu kho bhante na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, sakkā nu kho so bhante gamanena lokassa anto ñātuṃ vā daṭṭhuṃ vā pāpuṇituṃ vā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yattha kho āvuso na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ aṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Kosalasaṃyutta

Daharasutta

Pucchā – daharasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi, ekamantaṃ nisinno kho bhante rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘bhavampi no gotamo ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paṭijānātī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yañhi taṃ mahārāja sammā vadamānovadeyya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti, mameva taṃ sammā vadamāno vadeyyā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Bhujaṅgamaṃ pāvakañca, khattiyañca yasassinaṃ;
Bhikkhuñca sīlasampannaṃ, sammadeva samācare–

Attarakkhitasutta

Pucchā – attarakkhitasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rājānaṃyeva pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘idha mayhaṃ bhante rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādī’’ti evamādikaṃ vacanaṃ avoca. Bhagavā ca bhante evametaṃ mahārāja evametaṃ mahārājāti evamādinā vibhajitvā bhāsitaṃ.

Kāyena saṃvaro sādhu, sādhu vācāya saṃvaro;
Manasā saṃvaro sādhu, sādhu, sabbattha saṃvaro;
Sabbattha saṃvuto lajjī, rakkhitoti pavuccati.

Appakasutta

Pucchā – appakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rājānaṃyeva pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘idha mayhaṃ bhante rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi appakā te sattā lokasmiṃ, ye uḷāre uḷāre bhoge labhitvā na ceva majjanti na ca pamajjanti, na ca kāmesu gedhaṃ āpajjantī’’ti evamādikaṃ vacanaṃ avoca. Bhagavā ca bhante ‘‘evametaṃ mahārāja evametaṃ mahārājā’’ti evamādinā appakasuttaṃ bhāsitaṃ.

Mallikāsutta

Pucchā – mallikāsuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rājānaṃyeva pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo mallikaṃ deviṃ etadavoca ‘‘atthi nu kho te mallike kocañño attanā piyataro’’ti. Tasmiṃ vatthusmiṃ sabbādisā anuparigamma cetasāti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Sabbā disā anuparigamma cetasā, nevajjhagā piyataramattanā kvaci. Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ, tasmā na hiṃse paramattakāmo–

Sattajaṭilasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena sattajaṭilasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo acirapakkantesu sattasu ca jaṭilesu sattasu ca nigaṇṭhesu sattasu ca acelakesu sattasu ca ekasāṭakesu sattasu ca paribbājakesu yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho bhante rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ye te bhante loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā, ete tesaṃ aññatarā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘dujjānaṃ kho etaṃ mahārāja tayā gihinā kāmabhoginā puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasantena kāsiṇacandanaṃ paccanubhontena mālāgandhavilepanaṃ dhārayantena jātarūparajataṃ sādiyantena ‘‘ime vā arahanto, ime vā arahattamaggaṃ samāpannā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Na vaṇṇarūpena naro sujāno, na vissase ittaradassanena;
Susaññatānañhi viyañjanena, asaññatā lokamimaṃ caranti.

Patirūpako mattikākuṇḍalova, lohaḍḍhamāsova suvaṇṇachanno;
Caranti loke parivārachannā, anto asuddhā bahisobhamānā-hū

Pañcarājasutta

Pucchā – pañcarājasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rājānaṃyeva pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kiṃ nu kho bhante kāmānaṃ agga’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘manāpapariyantaṃ khvāhaṃ mahārāja pañcasu kāmaguṇesu agganti vadāmī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Idha bhante amhākaṃ pañcannaṃ rājūnaṃ pañcahi kāmaguṇehi samappitānaṃ samaṅgībhūtānaṃ paricārayamānānaṃ ayamantarākathā udapādiṃ ‘kiṃ nu kho kāmānaṃ agga’nti–

Padumaṃ yathā kokanadaṃ sugandhaṃ, pāto siyā phullamavītagandhaṃ. Aṅgīrasaṃ passa virocamānaṃ, tapantamādiccamivantalikkhe–

Dutiyaaputtakasutta

Pucchā – dutiyaaputtakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante rājānaṃyeva pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘idha bhante sāvatthiyaṃ seṭṭhi gahapati kālaṅkato, tamahaṃ aputtakaṃ sāpateyyaṃ rājantepuraṃ atiharitvā āgacchāmī’’ti evamādikaṃ vacanaṃ avoca. Bhagavā ca bhante ‘‘evametaṃ mahārāja, evametaṃ mahārāja, bhūtapubbaṃ so mahārāja seṭṭhi gahapati taggarasikhiṃ nāma paccekasambuddhaṃ piṇḍapātena paṭipādesī’’ti evamādinā tassa seṭṭhissa gahapatissa atītaṃ vatthuṃ āharitvā pariyosāne catūhi gāthāhi bhāsitaṃ.

Dhaññaṃ dhanaṃ rajataṃ jātarūpaṃ, pariggahaṃ vāpi yadatthi kiñci,
Dāsā kammakarā pessā, ye cassa anujīvino.

Sabbaṃ nādāya gantabbaṃ, sabbaṃ nikkhippagāminaṃ;
Yañca karoti kāyena, vācāya udacetasā.

Tañhi tassa sakaṃ hoti, taṃva ādāya gacchati;
Taṃvassa anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī.

Tasmā kareyya kalyāṇaṃ, nicayaṃ samparāyikaṃ;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇinaṃ –

Mārasaṃyutta

Tapokammasutta

Pucchā – tapokammasuttaṃ panāvuso bhagavatā jinena kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – uruvelāyaṃ bhante māraṃ pāpimantaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā gāthāya ajjhabhāsi.

‘‘Tapokammā apakkamma, yena sujjhanti māṇavā;
Asuddho maññasi suddho, suddhimaggā aparaddho’’ti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Anattasaṃhitaṃ ñatvā, yaṃ kiñci amaraṃ tapaṃ;
Sabbaṃ natthāvahaṃ hoti, phiyārittaṃva dhammani;
Sīlaṃ samādhi paññañca, maggaṃ bodhāya bhāvayaṃ;
Pattosmi paramaṃ suddhiṃ, nihato tvamasi antakā’’ti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā jinena bhāsitaṃ.

Tapokammā apakkamma, ye na sujjhanti māṇavā;
Asuddho maññasi suddho, suddhimaggā aparaddho–

Anatthasaṃhitaṃ utvā, yaṃkiñci amaraṃ tapaṃ;
Sabbaṃ natthāvahaṃ hoti, phiyārittaṃva dhammani;

Hatthirājavaṇṇasutta

Pucchā – hatthirājavaṇṇasuttaṃ panāvuso bhavagatā jinena kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – uruvelāyaṃ bhante mārakaṃyeva pāpimantaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā bhagavato bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminitvā yena bhagavā tenupasaṅkami.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, vaṇṇaṃ katvā subhāsubhaṃ;
Alaṃ te tena pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā jinena bhāsitaṃ.

Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, vaṇṇaṃ katvā subhāsubhaṃ,
Alaṃ te tena pāpima, nihato tvamasi antaka –

Bhikkhunīsaṃyutta

Āḷavikāsutta

Pucchā – idāni āvuso bhikkhunī saṃyuttaṃ pucchāmi, yaṃ tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa sāvikāhi therīhi attano

Ca buddhasāsanassa ca yathābhūtaṃ guṇaṃ pakāsetvā bhāsitaṃ. Tatthāvuso paṭhamaṃ porāṇakehi mahākassapādīhi dhammasaṃgāhakehi theravarehi saṃgītaṃ āḷavikāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante māraṃ pāpimantaṃ ārabbha āḷavikāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā āḷavikāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo vivekamhā cāvetukāmo āḷavikaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi–

‘‘Natthi nissaraṇaṃ loke, kiṃ vivekena kāhasi;
Bhuñjassa kāmaratiyo, māhu pacchānutāpinī’’ti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Atthi nissaraṇaṃ loke, paññāya me suphussitaṃ;
Pamattabandhu pāpima, na tvaṃ jānāsi taṃ padaṃ;
Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ kāmaratiṃ brūsi, arahi mayha sā ahū’’ti.

Evaṃ kho bhante āḷavikāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ.

Natthi nissaraṇaṃ loke, kiṃ vivekena kāhasi;
Bhuñjassu kāmaratiyo, māhu pacchānutāpinī-hu–

Atthi nissaraṇaṃ loke, paññāya me suphussitaṃ;
Pamattabandhu pāpima, na tvaṃ jānāsi taṃ padaṃ.

Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ kāmaratiṃ brūsi, arati mayha sā ahu–

Somāsutta

Pucchā – somāsuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante andhavane māraṃ pāpimantaṃ ārabbha somāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā somāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo somaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi.

‘‘Yaṃ taṃ isīhi pattabbaṃ, ṭhānaṃ durabhisambhavaṃ;
Na taṃ dvaṅgulapaññāya, sakkā pappotumitthiyā’’ti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Itthibhāvo kiṃ kayirā, cittamhi susamāhite;
Ñāṇamhi vattamānamhi, sammā dhammaṃ vipassato;
Yassa nūna siyā evaṃ, itthāhaṃ purisoti vā;
Kiñci vā pana aññasmi, taṃ māro vattumarahatī’’ti.

Evaṃ kho bhante somāya bhikkhuniyā ariyasāvikāya bhāsitaṃ.

Yaṃ taṃ isīhi pattabbaṃ, ṭhānaṃ durabhisambhavaṃ;
Na taṃ dvaṅgulapaññāya, sakkā pappotumitthiyā–

Itthi bhāvo kiṃ kayirā, cittamhi susamāhite;
Ñāṇamhi vatta mānamhi, sammā dhammaṃ vipassato.

Yassa nūna siyā evaṃ, itthāhaṃ purisoti vā;
Kiñci vā pana aññasmi, taṃ māro vattumarahati.

Kisāgotamīsutta

Pucchā – tatthāvuso kisāgotamīsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante andhavane māraṃ pāpimantaṃ ārabbha kisāgotamiyā bhikkhuniyā theriyā bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā kisāgotamiyā bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo kisāgotamiṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi–

‘‘Kiṃ nu tvaṃ mataputtāva, ekamāsi rudammukhī;
Vanamajjhagatā ekā, purisaṃ nu gavesasī’’ti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Accantaṃ mataputtāmhi, purisā ekadantikā;
Na socāmi na rodāmi, na taṃ bhāyāmi āvuso.

Sabbattha vihatā nandī, tamokkhandho padālito;
Jetvāna maccuno senaṃ, viharāmi anāsavā’’ti.

Evaṃ kho bhante kisāgotamiyā bhikkhuniyā bhāsitaṃ.

Kiṃ nu tvaṃ mataputtāva, ekamāsi rudammukhī;
Vanamajjhagatā ekā, purisaṃ nu gasesasi-hu–

Accantaṃ mataputtāmhi, purisā etadantikā;
Na socāmi na rodāmi, na taṃ bhāyāmi āvuso.

Sabbattha vihatā nandī, tamokkhandho padālito;
Jetvāna maccuno senaṃ, viharāmi anāsavā.

Uppalavaṇṇāsutta

Pucchā – tatthāvuso porāṇehi saṃgītikāramahātheravarehi saṃgītaṃ uppalavaṇṇasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante andhavane māraṃ pāpimantaṃ ārabbha uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo uppalavaṇṇaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi–

‘‘Supupphitaggaṃ upagamma bhikkhuni, ekā tuvaṃ tiṭṭhasi sālamūle. Na catthi te dutiyā vaṇṇadhātu, bāle na tvaṃ bhāyasi dhuttakāna’’nti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Sataṃ sahassānipi dhuttakānaṃ,
Idhāgatā tādisakā bhaveyyuṃ;

Lomaṃ na iñjāmi na santasāmi,
Na māra bhāyāmi tamekikāpi.

Esā antaradhāyāmi, kucchiṃ vā pavisāmi te;
Pakhumantarikāyampi, tiṭṭhantiṃ maṃ na dakkhasi.

Cittasmiṃ vasībhūtāmhi, iddhipādā subhāvitā;
Sabbabandhanamuttāmhi, na taṃ bhāyāmi āvuso''ti.

Evaṃ kho bhante uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ.

Cālāsutta

Pucchā – tatthāvuso cālāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante andhavane māraṃyeva pāpimantaṃ ārabbha cālāya bhikkhuniyā ariyasāvikāya bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā cālaṃ bhikkhuniṃ upasaṅkamitvā etadavoca ''kiṃ nu tvaṃ bhikkhuni na rocesī''ti. Jātiṃ khvāhaṃ āvuso na rocemī''ti.

Kiṃ nu jātiṃ na rocesi, jāto kāmāni bhuñjati;
Ko nu taṃ idamādapayi, jātiṃ mā roca bhikkhunīti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Jātassa maraṇaṃ hoti, jāto dukkhāni phussati;
Bandhaṃ vadhaṃ pariklesaṃ, tasmā jātiṃ na rocaye.

Buddho dhammamadesesi, jātiyā samatikkamaṃ;
Sabbadukkhappahānāya, so maṃ sacce nivesayi.

Ye ca rūpūpagā sattā, ye ca arūpaṭṭhāyino;
Nirodhaṃ appajānantā, āgantāro punabbhavanti.

Evaṃ kho bhante cālāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ.

Kiṃ nu jātiṃ na rocesi, jāto kāmāni bhuñjati;
Ko nu taṃ idamādapayi, jātiṃ mā roca bhikkhunī.

Jātassa maraṇaṃ hoti, jāto dukkhāni phussati;
Bandhaṃ vadhaṃ pariklesaṃ, tasmā jātiṃ na rocaye.

Buddho dhammamadesesi, jātiyā samatikkamaṃ,
Sabbadukkhappahānāya, so maṃ sacce nivesayi.

Selāsutta

Pucchā – tatthāvuso selāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante māraṃyeva pāpimantaṃ ārabbbha selāya bhikkhuniyā ariyasāvikāya bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā selāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo selaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi–

Kenidaṃ pakataṃ bimbaṃ, kvanu bimbassa kārako;
Kvanu bimbaṃ samuppannaṃ, kvanu bimbaṃ nirujjhatīti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Nayidaṃ attakataṃ bimbaṃ, nayidaṃ parakataṃ aghaṃ;
Hetuṃ paṭicca sambhūtaṃ, hetubhaṅgā nirujjhatīti.

Evamādinā bhante selāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ.

Kenidaṃ pakataṃ bimbaṃ, kvanu bimbassa kārako;
Kvanu bimbaṃ samuppannaṃ, kvanu bimbaṃ nirujjhati-hu–

Nayidaṃ attakataṃ bimbaṃ, nayidaṃ parakataṃ aghaṃ;
Hetuṃ paṭicca sambhūtaṃ, hetubhaṅgā nirujjhati.

Vajirāsutta

Pucchā – tatthāvuso porāṇakehi mahākassapādīhi dhammasaṃgāhakatheravarehi saṃgītaṃ vajirāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante māraṃ pāpimantaṃ ārabbha vajirāya theriyā bhikkhuniyā bhāsitaṃ. Māro bhante pāpimā purimanayeneva vajiraṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi–

Kenāyaṃ pakato satto, kuvaṃ sattassa kārako,
Kuvaṃ satto samuppanno, kuvaṃ satto nirujjhatīti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Kiṃ nu sattoti paccesi, māradiṭṭhigataṃ nu te;
Suddhasaṅkhārapuñjoyaṃ, nayidha sattupalabbhati.

Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;
Evaṃ khandhesu santesu, hoti sattoti sammuti.

Dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti ca,
Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṃ dukkhā nirujjhatīti.

Evaṃ kho bhante vajirāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ.

Kenāyaṃ pakato satto, kuvaṃ sattassakārako;
Kuvaṃ satto samuppanno, kuvaṃ satto nirujjhati-hu–

Kiṃ nu sattoti paccesi, māra diṭṭhigataṃ nu te;
Suddhasaṅkhārapuñjoyaṃ, nayidha sattupalabbhati.

Brahmasaṃyutta

Gāravasutta

Pucchā – brahmasaṃyutte āvuso porāṇehi mahākassapatherādīhi dhammasaṃgāhakatheravarehi dutiyaṃ saṃgītaṃ gāravasuttaṃ kattha kathañca samuppannaṃ.

Vissajjanā – uruvelāyaṃ bhante samuppannaṃ. Bhagavā bhante uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhamūle paṭhamābhisambuddho. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘‘dukkhaṃ kho agāravo viharati appatisso, kaṃ nu khvāhaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyya’’nti.

Atha kho bhante bhagavato etadahosi ‘‘aparipuṇṇassa kho sīlakkhandhassa pāripūriyā aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, na kho panāhaṃ passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya attanā sīlasampannataraṃ aññaṃ samaṇaṃ vā

Brāhmaṇaṃ vā, yamahaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ.

Aparipuṇṇassa kho samādhikkhandhassa;
Aparipuṇṇassa kho paññākkhandhassa;
Aparipuṇṇassa kho vimuttikkhandhassa.

Aparipuṇṇassa kho vimuttiñāṇadassanakkhandhassa pāripūriyā aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā upaninissāya vihareyyaṃ. Na kho panāhaṃ passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya attanā vimuttiñāṇadassanasampannataraṃ aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā, yamahaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ. Yaṃnūnāhaṃ yvāyaṃ dhammo mayā abhisambuddho, tameva dhammaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyya’’nti. Evaṃ kho bhante bhagavato cetaso parivitakkavasena uppannaṃ.

Ye ca atītā sambuddhā, ye ca buddhā anāgatā;
Yo cetarahi sambuddho, bahūnaṃ sokanāsano;
Sabbe saddhammagaruno, vihaṃsu viharanti ca;
Tathāpi viharissanti, esā buddhāna dhammatā.

Tasmā hi attakāmena, mahattamabhikaṅkhatā;
Saddhammo garukātabbo, saraṃ buddhāna sāsanaṃ.

Aññaratabrahmasutta

Pucchā- tatthāvuso porāṇakehi mahākassapādīhi dhammasaṃgāhakatheravarehi paṭhamaṃ saṃgītaṃ aññatarabrahmasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – brahmaloke bhante aññataraṃ brahmānaṃ ārabbha āyasmatā mahāmoggallānattherena bhāsitaṃ. Aññatarassa bhante brahmuno evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti ‘‘natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo idha āgaccheyyā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Ajjāpi te āvuso sā diṭṭhi, yā te diṭṭhi pure ahu;
Passasi vītivattantaṃ, brahmaloke pabhassaranti;
Evaṃ kho bhante āyasmatā mahāmoggallānattherena bhāsitaṃ.

Ajjāpi te āvuso sā diṭṭhi, yā te diṭṭhi pure ahu;

Passasi vītivattanta, brahmaloke pabhassaraṃ-hu–

Na me mārisa sā diṭṭhi, yā me diṭṭhi pure ahu;
Passāmi vītivattantaṃ, brahmaloke pabhassaraṃ;
Svāhaṃ ajja kathaṃ vajjaṃ, ahaṃ niccomhi sassato hu–

Tevijjā iddhipattā ca, cetopariyāya kovidā;
Khīṇāsavā arahanto, bahū buddhassa sāvakā-hu–

Aruṇavatīsutta

Pucchā – tatthāvuso aruṇavatīsuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘bhūtapubbaṃ bhikkhave rājā ahosi aruṇavā nāma. Rañño kho pana bhikkhave aruṇavato aruṇavatī nāma rājadhānī ahosī’’ti evamādinā bhante bhagavatā aruṇavatī suttaṃ bhāsitaṃ.

Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro;
Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jāti saṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissati-hu–

Brāhmaṇasaṃyutta

Dhanañjānīsutta

Pucchā – brāhmaṇasaṃyutte āvuso paṭhamaṃ saṃgītaṃ dhanañjānīsuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante bhāradvājagottaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Bhāradvājagotto bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā gāthāya ajjhabhāsi.

‘‘Kiṃ su chetvā sukhaṃ seti,
Kiṃ su chetvā na socati;
Kissassu ekadhammassa,
Vadhaṃ rocesi gotamā’’ti–

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti;
Kodhaṃ chetvā na socati;
Kodhassa visamūlassa,
Madhuraggassa brāhmaṇa;
Vadhaṃ ariyā pasaṃsanti,
Tañhi chetvā na socatī’’ti;

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Kiṃ su chetvā sukhaṃseti, kiṃ su chetvā na socati;
Kissassu ekadhammassa, vadhaṃ rocesi gotama–

Pucchā – imañca panāvuso dhammadesanaṃ sutvā bhāradvājagotto brāhmaṇo imasmiṃ dhammavinaye pasanno kīdisaṃ pasannākāramakāsi, kīvattakañca atthaṃ sampādesi.

Vissajjanā – imañca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā bhāradvājagotto brāhmaṇo ‘‘abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ bho gotama, seyyathāpi bho gotama nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya cakkhumanto rūpāni dakkhantī’’ti evamādinā bhante imasmiṃ dhammavinaye pasanno pasannākāramakāsi. Imañca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā bhāradvājagotto brāhmaṇo bhagavato santike pabbajjaṃ upasampadaṃ yācitvā acirūpasampanno yāva arahattaṃ sampādesi.

Akkosasutta

Pucchā – akkosakabhāradvājasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante akkosakabhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Akkosakabhāradvājo bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi bhagavantaṃ akkosati paribhāsati. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘taṃ kiṃ maññasi brāhmaṇa, api nukho te āgacchanti mittāmaccā ñātisālohitā atitiyo’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Akkodhassa kuto kodho,
Dantassa samajīvino;
Sammadaññā vimuttassa,
Upasantassa tādino.

Tasseva tena pāpiyo,
Yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto,
Saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

Ubhinnamatthaṃ carati,
Attano ca parassa ca;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā,
Yo sato upasammati.

Ubhinnaṃ tikicchantānaṃ,
Attano ca parassa ca;
Janā maññanti bāloti,
Ye dhammassa akovidā.

Pucchā – imañca panāvuso dhammadesanaṃ sutvā akkosakabhāradvājo brāhmaṇo imasmiṃ dhammavinaye pasanno kīdisaṃ pasannākāramakāsi. Kīvattakañca atthaṃ sampādesi.

Vissajjanā – imañca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā akkosakabhāradvājo brāhmaṇo ‘‘abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ bho gotamā’’ti evamādinā imasmiṃ dhammavinaye pasanno pasannākāramakāsi. Yāva arahattā ca pana mahantaṃ atthaṃ sampādesi.

Bahudhītarasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā jānatā…pe… sammāsambuddhena brāhmaṇasaṃyutte bahudhītarasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante aññatarasmiṃ vanasaṇḍe aññataraṃ bhāradvājagottaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññataro bhante bhāradvājagotto brāhmaṇo goṇe naṭṭhe pariyesanto bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi.

‘‘Na hi nūnimassa samaṇassa, balībaddā catuddasa;
Ajjasaṭṭhiṃ na dissanti, tenāyaṃ samaṇo sukhī;
Na hi nūnimassa samaṇassa, tilākhettasmi pāpakā;
Ekapaṇṇā dupaṇṇā ca, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

(Peyyāla)

Na hi nūnimassa samaṇassa, paccūsamhi iṇāyikā;
Detha dethāti codenti, tenāyaṃ samaṇo sukhī’’ti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, balībaddā catuddasa;
Ajjasaṭṭhiṃ na dissanti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī;
Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, tilākhettasmi pāpakā;
Ekapaṇṇā dupaṇṇā ca, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

(Peyyāla)

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, paccūsamhi iṇāyikā;
Detha dethāti codenti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhīti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

(1)

Na hi nūnimassa samaṇassa, balībaddā catuddasa;
Ajjasaṭṭhiṃ na dissanti, tenāhaṃ samaṇo sukhī.

(2)

Na hi nūnimassa samaṇassa, tilākhettasmi pāpakā;
Ekapaṇṇā dupaṇṇā ca, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

(3)

Na hi nūnimassa samaṇassa, tucchakoṭṭhasmi mūsikā;
Ussoḷhikāya naccanti, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

(4)

Na hi nūnimassa samaṇassa, santhāro sattamāsiko;
Uppāṭakehi sañchanno, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

(5)

Na hi nūnimassa samaṇassa, vidhavā satta dhītaro;
Ekaputtā duputtā ca, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

(6)

Na hi nūnimassa samaṇassa, piṅgalā tilakāhatā;
Sottaṃ pādena bodheti, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

(7)

Na hi nūnimassa samaṇassa, paccūsami iṇāyikā;
Detha dethāti codenti, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

(1)

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, balībaddā catuddasa;
Ajjasaṭṭhiṃ na dissanti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

(2)

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, tilākhettasmi pāpakā;
Ekapaṇṇā dupaṇṇā ca, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

(3)

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, tucchakoṭṭhasmi mūsikā;
Ussoḷhīkāya naccanti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

(4)

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, santhāro sattamāsiko;
Uppāṭakehi sañchanno, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

(5)

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, vidhavā satta dhītaro;
Ekaputtā duputtā ca, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

(6)

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, piṅgalā tilakāhatā;
Sottaṃ pādena bodheti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

(7)

Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, paccūsamhi iṇāyikā;
Detha dethāti codenti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

Pucchā – imañca panāvuso dhammadesanaṃ sutvā so bhāradvājagotto brāhmaṇo imasmiṃ dhammavinaye pasanno kīdisaṃ pasannākāramakāsi. Kīva mahantañca imasmiṃ dhammavinaye atthaṃ sampādesi.

Vissajjanā – imañca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā so bhāradvājagotto brāhmaṇo ‘‘abhikkantaṃ bho gotama abhikkantaṃ bho gotama, seyyathāpi bhogotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dukkhantī’’ti evamādinā imasmi dhammavinaye pasanno pasannākāramakāsi. Bhagavato ca santike ‘‘labheyyāhaṃ bhoto gotamassa santike pabbajaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti evamādinā pabbajjaṃ upasampadaṃ yācitvā acirūpasampanno yāva arahattā mahantaṃ visesaṃ sampādesi.

Kasibhāradvājasutta

Pucchā – tatthāvuso ekādasamaṃ mahākassapādīhi porāṇadhammasaṃgāhakatherehi saṃgītaṃ kasibhāradvājasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – magadhesu bhante dakkhiṇāgirismiṃ ekanāḷāyaṃ brāhmaṇagāme kasibhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Kasibhāradvājo bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi.

‘‘Kassako paṭijānāsi, na ca passāmi te kasiṃ. Kassako pucchito brūhi, kathaṃ jānemu taṃ kasi’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhi, paññā me yuganaṅgalaṃ;
Hirī īsā mano yottaṃ, sati me phālapācanaṃ.

Kāyagutto vacīgutto, āhāre udare yato;
Saccaṃ karomi niddānaṃ, soraccaṃ me pamocanaṃ.

Vīriyaṃ me dhuradhorayhaṃ, yogakkhemādhivāhanaṃ;
Gacchati anivattantaṃ, yattha gantvā na socati.

Evamesā kasī kaṭṭhā, sā hoti amatapphalā;
Etaṃ kasiṃ kasitvāna, sabbadukkhā pamuccatī’’ti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Kassako paṭijānāsi, na ca passāmi te kasiṃ;
Kassako pucchito brūhi, kathaṃ jānemu taṃ kasiṃ.

Saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhi, paññā me yuganaṅgalaṃ;
Hirī īsā mano yottaṃ, sati me phālapācanaṃ.

Pucchā – imañca panāvuso dhammadesanaṃ sutvā so kasibhāradvājo brāhmaṇo imasmiṃ dhammavinaye pasanno kīdisaṃ pasannākāramakāsi.

Vissajjanā – imañca pana bhante dhammadesanaṃ sutvā kasibhāradvājo brāhmaṇo ‘‘abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ bho gotamā’’tievamādinā imasmiṃ dhammavinaye pasanno pasannākāramakāsi.

Seyyathāpi bho gotama ukkujjitaṃ vā nikkujjeyya.

Udayasutta

Pucchā – udayasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante udayaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Udayo bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘pakaṭṭhakoyaṃ samaṇo gotamo punappunaṃ āgacchatī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Punappunañceva vapanti bījaṃ, punappunaṃ vassati devarājā;
Punappunaṃ khettaṃ kasanti kassakā, punappunaṃ dhaññamupeti raṭṭhaṃ.

Evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Punappunaṃ ceva vapanti bījaṃ, punappunaṃ vassati deva rājā;
Punappunaṃ khettaṃ kasanti kassakā, punappunaṃ dhaññamupeti raṭṭhaṃ.

Punappunaṃ yācakā yācayanti, punappunaṃ dānapatī dadanti;
Punappunaṃ dānapatī daditvā, punappunaṃ saggamupeti ṭhānaṃ.

Punappunaṃ khīranikā duhanti, punappunaṃ vaccho upeti mātaraṃ;
Punappunaṃ kilamati phandati ca, punappunaṃ gabbhamupeti mando.

Punappunaṃ jāyati mīyati ca, punappunaṃ sivathikaṃ haranti;
Maggañca laddhā apunabbhavāya, na punappunaṃ jāyati bhūripañño-hu–

Mātuposakasutta

Pucchā – mātuposakasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante mātuposakaṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Mātuposako bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ahañhi bho gotama dhammena bhikkhaṃ pariyesāmi, dhammena bhikkhaṃ pariyesitvā mātāpitaro posemi, kaccāhaṃ bho gotama evaṃkārī kiccakārī homī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘taggha tvaṃ brāhmaṇa evaṃkārī kiccakārī hosi, yo kho brāhmaṇa dhammena bhikkhaṃ pariyesati, dhammena bhikkhaṃ pariyesitvā mātāpitaro poseti, bahuṃ so puññaṃ pasavatī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitā.

Yo mātaraṃ vā pitaraṃ vā, macco dhammena posati;
Tāya naṃ pāricariyāya, mātāpitūsu paṇḍitā;
Idheva naṃ pasaṃsanti, pecca sagge pamodati–

Khomadussasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena brāhmaṇasaṃyutte khomadussasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante khomadusse nāma sakyānaṃ nigame khomadussake brāhmaṇagahapatike ārabbha bhāsita, khomadussakā bhante brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ ‘‘ke ca muṇḍakā samaṇakā, ke ca sabhādhammaṃ jānissantī’’ti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Nesā sabhā yattha na santi santo,
Santo na te ye na vadanti dhammaṃ;
Rāgañca dosañca pahāya mohaṃ,
Dhammaṃ vadantā ca bhavanti santo’’ti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Nesā sabhā yattha nasanti santo,
Santo na te ye na vadanti dhammaṃ;
Rāgañca dosañca pahāya mohaṃ,
Dhammaṃ vadantā ca bhavanti santo–

Vaṅgīsasaṃyutta

Ānandasutta

Pucchā – vaṅgīsasaṃyutte panāvuso catutthaṃ saṃṅgītaṃ ānandasuttaṃ katthakaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ vaṅgīsattheraṃ ārabbha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ. Āyasmatā bhante vaṅgīso āyasmantaṃ ānandaṃ gāthāya ajjhabhāsi–

‘‘Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhati;
Sādhu nibbāpanaṃ brūhi, anukampāya gotamā’’ti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Saññāya vipariyesā, cittaṃ te pariḍayhati;
Nimittaṃ parivajjehi, subhaṃ rāgūpasaṃhitaṃ;
Saṅkhāre parato passa, dukkhato mā ca attato;
Nibbāpehi mahārāgaṃ, mā ḍayhittho punappunaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ;
Sati kāyagatā tyatthu, nibbidābahulo bhava;
Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasī’’ti.

Evaṃ kho bhante āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ.

Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhati;
Sādhu nibbāpanaṃ brūhi, anukampāya gotama–

Saññāya vipariyesā, cittaṃ te pariḍayhati;
Nimittaṃ parivajjehi, subhaṃ rāgūpasaṃhitaṃ.

Saṅkhāre paratopassa, dukkhato mā ca attato;
Nibbāpehi mahārāgaṃ, mā ḍayhittho punappunaṃ.

Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ;

Sati kāyagatā tyatthu, nibbidābahulo bhava.

Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasi.

Vaṅgīsasutta

Pucchā – tattha āvuso dvādasamaṃ vaṅgīsasuttaṃ kattha kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmatā vaṅgīsattherena acira arahattappattena vimuttisukhapaṭisaṃvedinā–

‘‘Kāveyyamattā vicarimha pubbe, gāmāgāmaṃ purāpuraṃ,
Athaddasāma sambuddhaṃ, saddhā no upapajjatha;
So me dhamma madesesi, khandhāyatana dhātuyo;
Tassāhaṃ dhammaṃ sutvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Bahunnaṃ vata atthāya, bodhiṃ ajjhagamā muni;
Bhikkhūnaṃ bhikkhūnīnañca, ye niyāmagataddasā;
Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Pubbe nivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhuṃ visodhitaṃ;
Tevijjo iddhipattomhi, cetopariyāya kovido.

Evaṃ kho bhante udānavasena bhāsitaṃ.

Kāveyya mattā vicarimha pubbe; Gāmāgāmaṃpurāpuraṃ,
Athaddasāma sambuddhaṃ, saddhā no upapajjatha.

So me dhammamadesesi, khandhāyatana dhātuyo;
Tassāhaṃ dhammaṃ sutvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

Bahunnaṃ vata atthāya, bodhiṃ ajjhagamā muni;
Bhikkhūnaṃ bhikkhunī nañca, ye niyāmagataddasā.

Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tasso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

Pubbenivāsaṃ jānāmi; Dibbacakkhu visodhitaṃ;
Tevijjo iddhipattomhi, cetopariyāyakovido.

Vanasaṃyutta

Ānandasutta

Pucchā – vanasaṃyutte panāvuso pañcamaṃ saṃgītaṃ ānandasuttaṃ kadā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante aññatarasmiṃ vanasaṇḍe aciraparinibbute bhagavati āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthāya devatāya bhāsitaṃ. Āyasmā bhante ānando aciraparinibbute bhagavati ativelaṃ gihisaññattibahulo viharati, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Rukkhamūlagahanaṃ pasakkiya,
Nibbānaṃ hadayasmiṃ opiya;
Jhāya gotama mā pamādo,
Kiṃ te biḷibiḷikā karissatī’’ti.

Evaṃ kho bhante vanasaṇḍe adhivatthāya devatāya āyasmato ānandattherassa anukampikāya atthakāmāya bhāsitaṃ.

Rukkhamūla gahanaṃ pasakkiya, nibbānaṃ hadayasmiṃ opiya;
Jhāya gotama mā pamādo, kiṃ te biḷibiḷikā karissati-hu–

Yakkhasaṃyutta

Indakasutta

Pucchā – yakkhasaṃyutte panāvuso paṭhamaṃ saṃgītaṃ indakasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante indakūṭe pabbate indakassa yakkhassa bhavane indakaṃ yakkhaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Indako bhante yakkho attavādo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā gāthāya ajjhabhāsi–

‘‘Rūpaṃ na jīvanti vadanti buddhā,
Kathaṃ nvayaṃ vindatimaṃ sarīraṃ;
Kutassa aṭṭhīyakapiṇḍamebhi,
Kathaṃ nvayaṃ sajjati gabbharasmi’’nti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Paṭhamaṃ kalalaṃ hoti, kalalā hoti abbudaṃ,
Abbudā jāyate pesi, pesi nibbattatī ghano;
Ghanā pasākhā jāyanti, kesā lomā nakhāpica;
Yañcassa bhuñjatī mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigatonaro’’ti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Āḷavakasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena yakkhasaṃyutte āḷavakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante āḷavakassa yakkhassa bhavane āḷavakaṃ yakkhaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āḷavako bhante yakkho bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi–

Kiṃ sūdhavittaṃ purisassa seṭṭhaṃ,
Kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti;
Kiṃ su have sādutaraṃ rasānaṃ,
Kathaṃ jīviṃ jīvitāmāhu seṭṭhanti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

Saddhīca vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ,
Dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
Saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ,
Paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭhanti.

Evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Na khvāhaṃ taṃ āvuso nikkhamissāmi, yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohi,

Pañhaṃ taṃ samaṇa pucchissāmi, sace me na byākarissasi, cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi, pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya khipissāmi–

Kiṃ sūkha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ, kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti;
Kiṃ su have sādubharaṃ rasānaṃ, kathaṃ jīviṃ jīvitamāhu seṭṭhaṃ–

Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ, dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
Saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ, paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭhaṃ;

Kathaṃsu tarati oghaṃ, kathaṃsu tarati aṇṇavaṃ;
Kathaṃsu dukkha macceti, kathaṃsu parisujjhati.

Saddhāya tarati oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ;
Vīriyena dukkha macceti, paññāya parisujjhati–

Kathaṃsu labhate paññaṃ, kathaṃsu vindate dhanaṃ;
Kathaṃsu kittiṃ pappoti, kathaṃ mittāni ganthati;
Asmā lokā paraṃ lokaṃ, kathaṃ pecca na socati–

Saddahāno arahataṃ, dhammaṃ nibbānapattiyā;
Sussūsaṃ labhate paññaṃ, appamatto vicakkhaṇo;
Patirūpakārī dhuravā, uṭṭhātā vindate dhanaṃ;
Saccena kittiṃ pappoti, dadaṃ mittāni ganthati;
Asmā lokā paraṃ lokaṃ, evaṃ pecca na socati;
Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino;
Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve peccana socati–

Sakkasaṃyutta

Vatapadasutta

Pucchā – sakkasaṃyutte panāvuso vatapadasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha sakkassa bhikkhave devānamindassa pubbe manussabhūtassa satta vatapadāni samattāni samādinnāni ahesuṃ, yesaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagāti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Sakkassa bhikkhave devānamindassa pubbe manussabhūtassa imāni satta vatapadāni samattāni samādinnāni ahesuṃ.

Mātāpettibharaṃ jantuṃ, kule jeṭṭhāpacāyinaṃ;
Saṇhaṃ sakhilasambhāsaṃ, pesuṇeyyappahāyinaṃ;
Maccheravinaye yuttaṃ, saccaṃ kodhābhibhuṃ naraṃ;
Taṃ ve devā tāvatiṃsā, āhu ‘‘sappuriso’’iti.

Daliddasutta

Pucchā – daliddasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ. Vissajjanā. Rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘bhūtapubbaṃ bhikkhave aññataro puriso imasmiṃyeva rājagahe manussadaliddo ahosi manussakapaṇo manussavarāko, so tathāgatappavedite dhammavinaye saddhaṃ samādiyi, sīlaṃ, sutaṃ, cāgaṃ, paññaṃ samādiyī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

Yajamānasutta

Pucchā – yajamānasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sakkaṃ devānamindaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Sakko bhante devānamindo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi–

‘‘Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, kattha dinnaṃ mahapphala’’nti.

Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ–

‘‘Cattāro ca paṭipannā, cattāroca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito;
Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ’’nti.

Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ,
Karotaṃ opadhitaṃ puññaṃ, kattha dinnaṃ mahapphalaṃ–

Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito;
Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ–

Gahaṭṭhavandanāsutta

Pucchā – gahaṭṭhavandanāsuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘bhūtapubbaṃ bhikkhave sakko devānamindo mātaliṃ saṅgāhakaṃ āmantesī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Taṃ namassanti tevijjā, sabbe bhummāca khattiyā;
Cattāro ca mahārājā, tidasāca yasassino;
Athako nāma so yakkho, yaṃ tvaṃ sakka namassasi–

Ahañca sīlasampanne, cirarattasamāhite;
Sammāpabbajite vande, brahmacariyaparāyane.

Ye gahaṭṭhā puññakarā, sīlavanto upāsakā;
Dhammena dāraṃ posenti, te namassāmi mātali.

Nidānavaggapāḷi

Nidānasaṃyutta

Paṭiccasamuppādasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena nidānavaggasaṃyutte paṭhamaṃ saṃgītaṃ paṭiccasamuppādasuttaṃ kattha taṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante pañcasate janapadavāsino bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ. Pañcasatā bhante janapadavāsino bhikkhū sabbe ugghāṭitaññuno dhutaṅgadharā āraddhavīriyā yuttayogā vipassakā saṇhaṃ sukhumaṃ suññataṃ paccayākāradhammadesanaṃ patthayamānā bhagavantaṃ abhivādetvā bhagavantaṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Tasmiṃ vatthusmiṃ ‘‘paṭiccasamuppādaṃ vo bhikkhave desessāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Katamo ca bhikkhave paṭiccasamuppādo. Avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ (peyyāla) jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāsā sambhavanti, evametassa kevalassa dukkhandhassa samudayo hoti. Ayaṃ vuccati bhikkhave paṭiccasamuppādo.

Avijjāya tveva asesavirāganirodho saṅkhāranirodho (peyyāla) jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti –

Vibhaṅgasutta

Pucchā – tatthāvuso dutiyaṃ saṃgītaṃ vibhaṅgasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante pañcasate janapadavāsino vipañcitaññuno bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ. Pañcasatā bhante janapadavāsikā bhikkhū vipañcitaññuno dhutaṅgadharā āraddhavīriyā yuttayogā vissakā saṇhaṃ sukhumaṃ suññatapaṭisaṃyuttaṃ paccayākāradhammadesanaṃ patthayamānā bhagavantaṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Tasmiṃ vatthusmiṃ ‘‘paṭicca samuppādaṃ vo bhikkhave dedessāmi vibhajissāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Pañcaverabhayasutta

Pucchā – pañcaverabhayasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ ārabbha ‘‘yato kho gahapati ariyasāvakassa pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, catūhi ca sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, ariyo cassa ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya khīṇanirayomi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano’’ti evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvusotattha bhagavatā ariyasāvakassa pañcannaṃ bhayānaṃ verānaṃ vūpasantatā pakāsitā.

Vissajjanā – ‘‘katamāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti. Yaṃ gahapati pāṇātipātī pāṇātipātapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Pāṇātipātā ṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hotī’’ti evamādinā bhante tattha bhagavatā ariyasāvakassa pañcannaṃ bhayānaṃ verānaṃ vūpasantatā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā ariyasāvakassa catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgatatā pakāsitā.

Vissajjanā – katamehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti. Idha gahapati ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti ‘‘itipiso bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaropurisadammasārathi satthādevamanussānaṃ buddho bhagavā’’ti evamādinā bhante tattha bhagavatā ariyasāvakassa catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgatatā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā ariyasāvakena ariyassa ñāyassa paññāya sudiṭṭhatā suppaṭividdhatā pakāsitā.

Vissajjanā – katamo cassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho. Idha gahapati ariyasāvako paṭiccasamuppādaññeva sādhukaṃ yoniso manasi karoti ‘‘iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati, yadidaṃ avijjāpaccayā (peyyāla) evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti, evaṃ kho bhante bhagavatā tattha ariyasāvakena ariyassa ñāyassa paññāya sudiṭṭhatā suppaṭividdhatā pakāsitā.

Yato kho gahapati ariyasāvakassa imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti. Imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti. Ayañcassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho–

Dukkhasutta

Pucchā – dukkhasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘dukkhassa bhikkhave samudayañca atthaṅgamañca desessāmī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā dukkhasamudayo pakāsito.

Vissajjanā – katamo ca bhikkhave dukkhassa samudayo. Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā. Ayaṃ kho bhikkhave dukkhassa samudayo. Sotañca paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ…pe… ghānañca paṭicca gandhe ca…pe… jivhañca paṭicca rase ca…pe… kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā. Ayaṃ kho bhikkhave dukkhassa samudayoti evaṃkho bhante tattha bhagavatā dukkhassa samudayo pakāsito.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā dukkhassa atthaṅgamo pakāsito.

Vissajjanā – katamo ca bhikkhave dukkhassa atthaṅgamo. Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotīti evamādinā bhante tattha bhagavatā dukkhassa atthaṅgamo pakāsito.

Puttamaṃsūpamasutta

Pucchā – puttamaṃsūpamasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule adhunā pabbajite bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ. Bhagavato ca bhante bhikkhusaṅghassa ca mahālābhasakkāro udapādi, ekacce ca bhante bhikkhū navā acirapabbajitā kulaputtā āhāraṃ apaccavekkhitvā paribhuñjiṃsu. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘cattārome bhikkhave āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro kabaḷīkāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā phasso dutiyo manosañcetanā tatiyā viññāṇaṃ catuttha’’nti evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha kabaḷīkārassa āhārassa daṭṭhabbākāro bhagavatā pakāsito.

Vissajjanā – seyyathāpi bhikkhave dve jāyampatikā parittaṃ sambalaṃ ādāya kantāramaggaṃ paṭipajjeyyuṃ. Tesamassa ekaputtako piyo manāpoti evamādinā bhante tattha bhagavatā kabaḷīkārassa āhārassa daṭṭhabbākāro pakāsito.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā phassāhārassa daṭṭhabbākāro pakāsito.

Vissajjanā – seyyathāpi bhikkhave gāvī niccammā kuṭṭaṃ ce nissāya tiṭṭheyya, ye kuṭṭanissitā pāṇā, te naṃ khādeyyuṃ. Rukkhaṃ ce nissāya tiṭṭheyya. Udakaṃ ce nissāya tiṭṭheyya. Ākāsaṃ ce nissāya tiṭṭheyya, ye ākāsanissitā pāṇā, te naṃ khādeyyunti evamādinā bhante tattha bhagavatā phassassa āhārassa daṭṭhabbākāro vitthāretvā pakāsito.

Evameva khvāhaṃ bhikkhave phassāhāro daṭṭhabboti vadāmi.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā manosañcetanāhārassa daṭṭhabbākāro pakāsito.

Vissajjanā – seyyathāpi bhikkhave aṅgārakāsu sādhikaporisā puṇṇā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmānaṃ. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukha kāmo dukkhappaṭikūloti evamādinā bhante tattha bhagavatā manosañcetanāhārassa daṭṭhabbākāro vitthārena pakāsito.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā viññāṇāhārassa daṭṭhabbākāro pakāsito.

Vissajjanā – seyyathāpi bhikkhave coraṃ āgucāriṃ gahetvā rañño dasseyyuṃ ‘‘ayaṃ te devacoro āgucārī, imassa yaṃ icchasi, taṃ daṇḍaṃ paṇehī’’ti evamādinā bhante tattha bhagavatā viññāṇāhārassa daṭṭhabbākāro pakāsito.

Susimaparibbājakasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena susimaparibbājaka suttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ susimaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante susimo yāvatako bhikkhūhi saddhiṃ ahosi kathāsallāpo, taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Tasmiṃ vatthusmiṃ ‘‘pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇa’’nti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavā āyasmato susimattherassa sampatiarahattapattassa anuyogavasena paṭipucchitvā paṭipucchitvā uttari dhammadesanaṃ vitthāretvā desesi.

Vissajjanā – jātipaccayā jarāmaraṇanti susima passasīti. Evaṃ bhante. Bhavapaccayā jātīti susima passasīti. Evaṃ bhanteti evamādinā bhante bhagavā tattha āyasmato susimassa sampatiarahattapattassa uttaripi anuyogavasena paṭipucchitvā paṭipucchitvā vitthārato dhammaṃ desesi.

Tassa me bhante bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃsaṃvarāya–

Abhisamayasaṃyutta

Nakhasikhāsutta

Pucchā – abhisamayasaṃyutte panāvuso paṭhamaṃ saṃgītaṃ nakhasikhāsuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsuāropito, ayaṃ vā mahāpathavī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Dhātusaṃyutta

Caṅkamasutta

Pucchā – dhātusaṃyutte panāvuso caṅkamasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘dhātusova bhikkhave sattā saṃsandanti samenti, hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Assaddhasaṃsandanasutta

Pucchā – assaddhasaṃsandanasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘dhātusova bhikkhave sattā saṃsandanti samenti, assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, anottappino. Appassutā. Kusītā. Muṭṭhassatino. Duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Anamataggasaṃyutta

Pathavīsutta

Pucchā – anamataggasaṃyutte āvuso dutiyaṃ saṃgītaṃ pathavīsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Seyyathāpi bhikkhave puriso imaṃ mahāpathaviṃ kolaṭṭhimattaṃ kolaṭṭhimattaṃ mattikāguḷikaṃ karitvā nikkhipeyya ‘ayaṃ me piyā, tassa me pitu ayaṃ pitā’ti. Apariyādinnāva bhikkhave tassa purisassa pitupitaro assu. Athāyaṃ mahāpathavī parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya. Taṃ kissahetu, anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhā saṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ’’ evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Evaṃ dīgharattaṃ vo bhikkhave dukkhaṃ paccanubhūtaṃ tibbaṃ paccanubhūtaṃ byasanaṃ paccanubhūtaṃ kaṭasī vaḍḍhitā.

Alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ,
Alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccituṃ,

Assusutta

Pucchā – tatthāvuso tatiyaṃ saṃgītaṃ assusuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahuleyeva bhikkhū ārabbha ‘‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ amanāpasampayogā manāpavippayogā kandantānaṃ rodantānaṃ assu passannaṃ paggharitaṃ, yaṃ vā catūsu mahāsamuddesu udaka’’nti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sāsapasutta

Pucchā – tatthāvuso chaṭṭhaṃ saṃgītaṃ sāsapasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññataro bhante bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kīvadīgho nu kho bhante kappo’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘dīgho kho bhikkhu kappo, so na sukaro saṅkhātuṃ ettakāni vassāni itivā, (peyyāla) ettakāni vassasatasahassāni itivāti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Gaṅgāsutta

Pucchā – tenāvuso…pe… sammāsambuddhena anamataggasaṃyutte gaṅgāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante aññataraṃ brāhmaṇaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññataro bhante brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kīva-

Bahukā nu kho bho gotama kappā abbhatītā atikkantā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘bahukā kho brāhmaṇa kappā abbhatītā atikkantā, te na sukarā saṅkhātuṃ ‘ettakā kappā’ iti vā ‘ettakāni kappasatāni’ iti vā ‘ettakāni kappasahassāni’ itivā ‘ettakāni kappasatasahassāni’ iti vā’’ti eva mādinā bhagavatā

bhāsitaṃ.

Puggalasutta

Pucchā – puggalasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro, pubbākoṭi na paññāyati avijjā nīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Ekapuggalassa bhikkhave kappaṃ sandhāvato saṃsarato siyā evaṃ mahā aṭṭhikaṅkalo aṭṭhipuñjo aṭṭhirāsi, yathā yaṃ vepullo pabbato. Sace saṃhārako assa, sambhatañca na vinassetyā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Duggatasutta, sukhitasutta

Pucchā – tatthāvuso duggatasuttañca sukhitasuttañca bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Yaṃ bhikkhave passeyyātha duggataṃ durūpetaṃ, niṭṭhamettha gantabbaṃ ‘amhehipi evarūpaṃ paccanubhūtaṃ iminā dīghena addhunā’ti, yaṃ bhikkhave passeyyātha sukhitaṃ susajjitaṃ,

Niṭṭhamettha gantabbaṃ, ‘‘amhehipi paccanubhūtaṃ iminā dīghena addhunā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Tiṃsamattasutta

Pucchā – tiṃsamattasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante tiṃsamatte pāveyyake bhikkhū ārabbha ‘‘anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro, pubbākoṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ, yaṃ vā catūsu mahāsamuddesu udaka’’nti evamādinā bhavagatā bhāsitaṃ.

Mātusutta

Pucchā – mātusuttādīni panāvuso chasuttāni bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘anamataggoyaṃ bhikkhave saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Na so bhikkhave satto sulabharūpo, yo na mātābhūtapubbo iminā dīghena addhunā. Yo na pitābhūtapubbo. Yo na bhātābhūtapubbo. Yo na bhaginibhūtapubbo. Yo na puttabhūtapubbo. Yo na dhītābhūtapubbo iminā dīghena addhunā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Kassapasaṃyutta

Candūpamasutta

Pucchā – kassapasaṃyutte panāvuso candūpamasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca

bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘candūpamā bhikkhave kulāni upasaṅkamatha apakasseva kāyaṃ apakassa cittaṃ niccanavakā kulesu appagabbhā. Seyyathāpi bhikkhave puriso jarudapānaṃ vā olokeyya pabbatavisamaṃ vā nadīviduggaṃ vā apakasseva kāyaṃ apakassa cittaṃ. Evameva kho bhikkhave candūpamā kulāni upasaṅkamatha apakasseva kāyaṃ apakassa cittaṃ niccanavakā kulesu appagabbhā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, kathaṃ rūpā bhikkhu arahati kulāni upasaṅkamituṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā parisuddhāparisuddha dhammadesanaṃ dassetvā bhikkhūnaṃ ovādo dinno.

Vissajjanā – ‘‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, kathaṃ rūpassa bhikkhuno aparisuddhā dhammadesanā hoti, kathaṃ rūpassa bhikkhuno parisuddhā dhammadesanā hotī’’ti evamādinā parisuddhāparisuddhadhammadesanā vitthārato dassetvā ‘‘kassapena vā hi vo bhikkhave ovadissāmi yo vā panassa kassapasadiso, ovaditehi ca pana vo tathattāya paṭipajjitabba’’nti. Evaṃ kho bhante bhagavato bhikkhūnaṃ ovādo dinno.

Yo hi koci bhikkhave bhikkhu evaṃcitto paresaṃ dhammaṃ deseti ‘‘aho vata me dhammaṃ suṇeyyuṃ, sutvā ca pana dhammaṃ pasīdeyyuṃ, pasannā ca me pasannākāraṃ kareyyuṃ–

Svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehi passiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhi–

Kassapena vā hi vo bhikkhave ovadissāmi yo vā panassa kassapasadiso, ovaditehi ca pana vo tathattāya paṭipajjitabbaṃ–

Kulūpakasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena kassapasaṃyutte catutthaṃ kulūpakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, kathaṃ rūpo bhikkhu arahati kulūpako hotuṃ, kathaṃ rūpo bhikkhu na arahati kulūpako hotu’’nti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Kassapena vā hi vo bhikkhave ovadissāmi yo vā panassa kassapasadiso, ovaditehi ca pana vo tathattāya paṭipajjitabbaṃ.

Dutiya ovādasutta

Pucchā – tatthevāvuso bhagavatā dutiya ovādasuttaṃ kattha kena saddhiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmatā mahākassapena saddhiṃ ‘‘ovada kassapa bhikkhū, karohi kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ, ahaṃ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā, ahaṃ vā bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Yassa kassaci bhante saddhā natthi kusalesu dhammesu, hirī natthi. Ottappaṃ natthi. Vīriyaṃ natthi. Paññā natthi kusalesu dhammesu.

Tatiya ovādasutta

Pucchā – tatthevāvuso bhagavatā tatiyaovādasuttaṃ kattha kena saddhiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmatāyeva mahākassapena saddhiṃ ‘‘ovada kassapa bhikkhū. Karohi kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ, ahaṃ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā. Ahaṃ vā bhikkhūnaṃ dhammaṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Dubbacā kho bhante etarahi bhikkhū dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgatā akkhamā appadakkhiṇaggāhino anusāsaniṃ–

Saddhammappatirūpakasutta

Pucchā – tatthevāvuso bhagavatā pariyosānaṃ saddhammappatirūpakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃyeva mahākassapaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante mahākassapo bhagavantaṃ etadevoca ‘‘ko nu kho bhante hetu ko paccayo, yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṃ, bahutarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahiṃsu. Ko pana bhante hetu ko paccayo, yenetarahi bahutarāni ceva sakkhāpadāni appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘evañcetaṃ kassapa hoti sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne bahutarāniceva sikkhāpadāni honti, appatarāca bhikkhū aññāya saṇṭhahantī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Lābhasakkārasaṃyutta

Mīḷhakasutta

Pucchā – tenāvuso…pe… sammāsambuddhena lābhasakkāraṃyutte pañcamaṃ saṃgītaṃ mīḷhakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘dāruṇo bhikkhave lābhasakkārasiloko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Seyyathāpi bhikkhave mīḷhakā gūthādī gūthapūrā puṇṇā gūthassa, purato cassa mahāgūthapuñjo, sā tena aññā mīḷhakā atimaññeyya ‘‘ahamhi gūthādī gūthapūrā puṇṇā gūthassa, purato ca myāyaṃ mahāgūthapuñjo’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Taṃ hi tassa bhikkhave moghapurisassa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya.

Evaṃ dāruṇo kho bhikkhave lābhasakkārasiloko.

Tasmātiha bhikkhave evaṃ sikkhitabbaṃ, ‘‘uppannaṃ lābhasakkārasi lokaṃ pajahissāma, na ca no uppanno lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādāya ṭhassabhī’’ti, evañhi kho bhikkhave sikkhitabbaṃ.

Ekaputtakasutta

Pucchā – tattho āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakehi saṃgītaṃ ekaputtakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbhaṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘dāruṇo bhikkhave lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya, saddhā bhikkhave upāsikā ekaputtakaṃ piyaṃ manāpaṃ evaṃ sammāāyācamānā āyāceyya tādiso tāta bhavāhi, yādiso citto ca gahapati hatthako ca āḷavako''ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Esā bhikkhave tulā etaṃ pamāṇaṃ mama sāvakānaṃ upāsakānaṃ yadidaṃ citto ca gahapati hatthako ca āḷavako.

Sace kho tvaṃ tāta agārasmā anagāriyaṃ pabbajasi, tādiso tāta bhavāhi, yādisā sāriputtamoggallānā.

Mā ca kho tvaṃ tāta sekhaṃ appattamānasaṃ lābhasakkārasiloko anupāpuṇātu–

Evaṃ dāruṇo bhikkhave lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya.

Ekavītusutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāyakehi saṃgītaṃ ekadhītusuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha ''dāruṇo bhikkhave lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Saddhā bhikkhave upāsikā ekaṃ dhītaraṃ piyaṃ manāpaṃ evaṃ sammā āyācamānā āyāceyya 'tādisā ayye bhavāhi, yādisā khujjuttarā ca upāsikā veḷukaṇḍakiyā ca nandamātā'ti. Esā bhikkhave tulā etaṃ pamāṇaṃ mama sāvikānaṃ upāsikānaṃ, yadidaṃ khujjuttarā ca upāsikā veḷukaṇḍakiyā ca nandamātā''ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Sace kho tvaṃ ayye agārasmā anagāriyaṃ pabbajasi, bhādisā ayye bhavāhi, yādisā khemā ca bhikkhunī uppalavaṇṇā ca–

Tasmātiha bhikkhave evaṃ sikkhitabbaṃ.

Rāhulasaṃyutta

Pucchā – rāhulasaṃyuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ rāhulaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante rāhulo bhagavantaṃ etadavoca ''sādhu me bhante bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ''taṃ kiṃ maññasi rāhula, cakkhuniccaṃ vā aniccaṃ vāti. Aniccaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti. Dukkhaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ 'etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā'ti. No hetaṃ bhante''ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Lakkhaṇasaṃyutta

Aṭṭhisutta

Pucchā – lakkhaṇasaṃyutte panāvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakattherehi paṭhamaṃ saṃgītaṃ aṭṭhisuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantañca lakkhaṇaṃ āyasmantañca mahāmoggallānaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante lakkhaṇo bhagavatā sammukhe āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca ‘‘idhāyasmā mahāmoggallāno gijjhakūṭā pabbatā orohanto aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi, ko nu kho āvuso moggallāna hetu, ko paccayo sitassa pātukammāyā’’ti. Āyasmā ca bhante mahāmoggallāno ‘‘idhāhaṃ āvuso gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ aṭṭhikasaṅkhalikaṃ vehāsaṃ gacchantiṃ’’ti evamādinā ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘cakkhubhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti, ñāṇabhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti, yatrahi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho;
Evarūpopi nāma satto bhavissati.

Piṇḍasutta

Pucchā – tenāvuso jānatā…pe… sammāsambuddhena lakkhaṇasaṃyutte tatiyaṃ saṃgītaṃ piṇḍasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantañca lakkhaṇaṃ āyasmantañca mahāmoggallānaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante lakkhaṇo bhaggavato sammukhe āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca ‘‘idhāyasmā mahāmoggallāno gijjhakūṭā pabbatā orohanto aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi, ko nukho āvuso moggallānahetu, ko paccayo sitassa pātukammāyā’’ti. Āyasmā ca bhante mahāmoggallāno ‘‘idhāhaṃ āvuso gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ maṃsapiṇḍaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ, tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti virājenti. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karotī’’ti evamādinā ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘cakkhubhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti, ñāṇabhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti, yatrahi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Asilomasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakehi mahātherehi saṃgītaṃ asilomasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantañca lakkhaṇaṃ āyasmantañca mahāmoggallānaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante lakkhaṇo bhagavato sammukhe āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca ‘‘ko nu kho āvuso moggallāna hetu, ko paccayo sitassa pātukammāyā’’ti. Āyasmā ca bhante mahāmoggallānatthero ‘‘idhāhaṃ āvuso gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ asilomaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ’’ti evamādinā ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ cakkhubhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti, ñāṇabhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti. (Peyyāla) eso bhikkhave satto imasmiṃyeva rājagahe sūkariko ahosī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sūcilomasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi saṃgītaṃ sūcilomasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – tattheva bhante rājagahe āyasmantañca lakkhaṇaṃ āyasmantañca mahāmoggallānaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante lakkhaṇo bhagavato sammukhe tatheva avoca.

Āyasmā ca bhante mahāmoggallāno tatheva ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘cakkhubhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti, ñāṇabhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti, (peyyāla) eso bhikkhave satto imasmiṃyeva rājagahe sūto ahosī''ti evamādinā bhagavatā bhāsitā.

Pāpabhikkhusutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi saṃgītāni pāpabhikkhusuttādīni pañcasuttāni bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitāni.

Vissajjanā – rājagahe āyasmantañca lakkhaṇaṃ āyasmantañca mahāmoggallānaṃ ārabbha bhāsitāni. Āyasmā bhante lakkhaṇo bhagavato sammukhe pubbe vuttanayeneva ārocesi. Āyasmā ca bhante mahāmoggallāno ''idhāhaṃ āvuso gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ bhikkhuṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Addasaṃ bhikkhuniṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Addasaṃ sikkhamānaṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Addasaṃ sāmaṇeraṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Addasaṃ sāmaṇeriṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tassā saṅghāṭipi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā, pattopi āditto sampajjalito sajotibhūto, kāyabandhanampi ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ, kāyopi āditto sampajjalito sajotibhūto, sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karotī''ti evamādinā ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ''cakkhubhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti ñāṇabhūtā vata bhikkhave sāvakā viharanti. (Peyyāla). Eso bhikkhave bhikkhu kassapassasammāsambuddhassa pāvacane pāpabhikkhu ahosi. Esā bhikkhave bhikkhunī kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane pāpabhikkhunī ahosi. Esā bhikkhave sikkhamānā kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane pāpasikkhamānā ahosi. Eso bhikkhave sāmaṇero kassapassasammāsambuddhassa pāvacane pāpasāmaṇero ahosi. Esā bhikkhave sāmaṇerī kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane pāpasāmaṇerī ahosī''ti evamādinā bhagavatā bhāsitāni.

Opammasaṃyutta

Nakhasikhasutta

Pucchā – opammasaṃyutte āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi saṃgītaṃ nakhasikhasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ''taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yo cāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, yā cāyaṃ mahāpathavī''ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ.

Tasmātiha bhikkhave evaṃ sikkhitabbaṃ.

Āṇisutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi saṃgītaṃ āṇisuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha ''bhūtapubbaṃ bhikkhave dasārahānaṃ ānako nāma mudiṅgo ahosi, tassa dasārahā ānake ghaṭite aññaṃ āṇiṃ odahiṃsu, ahu kho so bhikkhave samayo yaṃ ānakassa mudiṅgassa porāṇaṃ pokkharaphalakaṃ antaradhāyi, āṇisaṅghāṭova avasissī''ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Bhikkhusaṃyutta

Navasutta

Pucchā – bhikkhusaṃyutte āvuso bhagavatā navasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ navaṃ bhikkhuṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññataro bhante navo bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā apposukko tuṇhībhūto saṅkasāyabhi, na bhikkhūnaṃ veyyāvaccaṃ karoti cīvarakārasamaye tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘mā kho tumhe bhikkhave etassa bhikkhuno ujjhāyitthā eso kho bhikkhave bhikkhu catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhamma sukhavihārānaṃ nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Ahampi kho bhante sakaṃ kiccaṃ karomi,

Eso kho bhikkhave bhikkhu catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī –

Nayidaṃ sithilamārabbha, nayidaṃ appena thāmasā;
Nibbānaṃ adhigantabbaṃ, sabbadukkhappamocanaṃ;
Ayañca daharo bhikkhu, ayamuttamapuriso;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhiniṃ–

Khandhavaggasaṃyuttapāḷi

Saṃgāyanassa pucchā vissajjanā

Nakulapitusutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā jānatā…pe… sammāsambuddhena khandhavaggasaṃyutte paṭhamaṃ nakulapitusuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – bhaggesu bhante susumāragire bhesakaḷāvane migadāye nakulapitaraṃ gahapatiṃ ārabbha bhāsitaṃ. Nakulapitā bhante gahapati bhagavantaṃ ‘‘ahamasmi bhante jiṇṇo vuḍḍho mahallako addhagato vayoanuppatto āturakāyo abhikkhaṇātaṅko, aniccadassāvī kho panāhaṃ bhante bhagavato manobhāvanīyānañca bhikkhūnaṃ, ovadatu maṃ bhante bhagavā, anusāsatu maṃ bhante bhagavā, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘evametaṃ gahapati, evametaṃ gahapati, āturo hāyaṃ gahapati kāyo aṇḍabhūto pariyonaddho, yo hi gahapati imaṃ kāyaṃ pariharanto muhuttampi ārogyaṃ paṭijāneyya, kimaññatra bālyā. Tasmātiha te gahapati evaṃ sikkhitabbaṃ ‘āturakāyassa me sato cittaṃ anāturaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te gahapati sikkhitabba’’nti. Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Tasmātiha te gahapati evaṃ sikkhitabbaṃ.

Pucchā – tañcāvuso bhagavatā saṃkhittena bhāsitaṃ vitthārena kena kathañca vibhattaṃ.

Vissajjanā – taṃ kho bhante bhagavatā saṃkhittena desitaṃ ‘‘kathañca gahapati āturakāyo ceva hoti āturacitto ca. Idha gahapati assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ, ‘‘ahaṃ rūpaṃ mama rūpa’’nti pariyuṭṭhaṭṭhāyī hoti. Tassa ‘‘ahaṃ rūpaṃ mama rūpa’’nti pariyuṭṭhaṭṭhāyino taṃ rūpaṃ vipariṇamati aññathā hoti. Tassa rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti evamādinā bhante āyasmatā sāriputtena dhammasenāpatinā vitthārena vibhattaṃ.

Aniccasutta

Pucchā – tattheva āvuso dutiyavagge porāṇakehi dhammasaṃgāhaka mahātherehi paṭhamaṃ saṃgītaṃ aniccasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘rūpaṃ bhikkhaveaniccaṃ, vedanā aniccā, saññā aniccā, saṅkhārā aniccā, viññāṇaṃ aniccaṃ. Evaṃ passaṃ bhikkhave sutavā ariyasāvako rūpasmimpi nibbindati, vedanāyapi nibbindati, saññāyapi nibbindati, saṅkhāresupi nibbindati, viññāṇasmimpi nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ ‘vimutta’miti ñāṇaṃ hotī’’ti. Evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Dukkhaanattasutta

Pucchā – dukkhaanattasuttāni panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitāni.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘rūpaṃ bhikkhave dukkhaṃ, vedanā dukkhā, saññā dukkhā, saṅkhārā dukkhā, viññāṇaṃ dukkhaṃ. Rūpaṃ bhikkhave anattā, vedanā anattā, saññā anattā, saṅkhārā anattā, viññāṇaṃ anattā. Evaṃ passaṃ bhikkhave sutavā ariyasāvako rūpasmimpi nibbindati, vedanāyapi nibbindati, saññāyapi nibbindati, saṅkhāresupi nibbindati, viññāṇasmimpi nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ ‘vimutta’miti ñāṇaṃ hoti, khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti evaṃ kho bhante bhagavatā bhāsitāni.

Bhārasutta

Pucchā – bhārasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘bhārañca vo bhikkhave desessāmi bhārahārañca bhārādānañca bhāranikkhepanañca, taṃ suṇātha. Katamo ca bhikkhavebhāro, ‘pañcupādānakkhandhā’ tissa vacanīyaṃ. Katame pañca, rūpupādānakkhandho vedanupādānakkhandho saññupādānakkhandho saṅkhārupādānakkhandho viññāṇupādānakkhandho. Ayaṃ vuccati bhikkhave bhāro’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

> Bhārā have pañcakkhandhā, bhārahāro ca puggalo;
> Bhārādānaṃ dukhaṃ loke, bhāranikkhepanaṃ sukhaṃ;
> Nikkhipitvā garuṃ bhāraṃ, aññaṃ bhāraṃ anādiya;
> Samūlaṃ taṇhamabbuyha, nicchāto parinibbuto.

Natumhākasutta

Pucchā – na tumhākasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante sambahule bhikkhu ārabbha ‘‘yaṃ bhikkhave natumhākaṃ taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāyabhavissatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Anattalakkhaṇasutta

Pucchā – anattalakkhaṇasuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante isipatane migadāye pañcavaggiye bhikkhū ārabbha ‘‘rūpaṃ bhikkhave anattā, rūpañca hidaṃ bhikkhave attā abhavissa, nayidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyya, labbhetha ca rūpe evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Yamakasutta

Pucchā – theravagge panāvuso tatiyaṃ saṃgītaṃ yamakasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ yamakattheraṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ. Āyasmato bhante yamakattherassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā khīṇāsavo bhikkhu kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃmaraṇā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘taṃ kiṃ maññasi āvuso yamaka, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti evamādinā bhante āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati āyasmato yamakattherassa paṭividdhasaccassa diṭṭhisampannassa anuyogavattajhāpanavasena paṭipucchitvā uttari dhammadesanaṃ vitthārena desesi.

Vissajjanā – taṃ kiṃ maññasi āvuso yamaka, rūpaṃ ‘tathāgato’ti samanupassasīti. ‘No hetaṃ āvuso’. Vedanaṃ. Saññaṃ. Saṅkhāre. Viññāṇaṃ ‘tathāgato’ti samanupassasīti. ‘No hetaṃ āvuso’ti evamādinā bhante āyasmā sāriputtatthero dhammasenāpati āyasmato yamakattherassa anuyogavattajhāpanavasena paṭipucchitvā paṭipucchitvā uttari dhammadesanaṃ pavattesi.

Taṃ kiṃ maññasi āvuso yamaka, rūpaṃ, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ ‘tathāgato’ti samanupassasi–

Vakkalisutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena khandhavaggasaṃyutte theravagge pañcamaṃ vakkalisuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ vakkaliṃ theraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante vakkalithero ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno bhagavantaṃ etadavoca ‘‘cirapaṭikāhaṃ bhante bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamitukāmo, natthi ca me kāyasmiṃ tāvatikā balamattā, yāvatāhaṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkameyya’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘alaṃ vakkali, kiṃ te iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passati, yo maṃ passati, so dhammaṃ passati. Dhammañhi vakkali passanto maṃ passati, maṃ passanto dhammaṃ passati. Taṃ kiṃ maññasi vakkali, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

‘‘Ahaṃ vakkali, kiṃ te iminā pūtikāyena diṭṭhena’’ –

‘‘Taṃ kiṃ maññasi vakkali, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ –

Aniccaṃ bhante.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’–

Dukkhaṃ bhante.

Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ ‘‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’–

Pucchā – kathañcāvuso punapi bhagavā bhikkhū pesetvā āyasmato vakkalittherassa paggahavacanaṃ ārocāpesi. Sopi kathaṃ attano pavattiṃ bhagavato paccārocāpesi. Kathañcassa abhisamparāyo ahosi.

Vissajjanā – suṇāvuso tvaṃ vakkali bhagavato vacanaṃ dvinnañca devatānaṃ, imaṃ āvuso rattiṃ dve devatāyo abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ gijjhakūṭaṃ obhāsetvā yena

Bhagavā tenupasaṅkamiṃsu, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu, ekamantaṃ ṭhitā kho āvuso ekā devatā bhagavantaṃ etadavoca ‘vakkali bhante bhikkhu vimokkhāya cetetī’ti. Aparā devatā bhagavantaṃ etadavoca ‘so hi nūna bhante suvimutto vimuccissatī’ti. Bhagavā ca taṃ āvuso vakkali evamāha ‘mā bhāyi vakkali, mā bhāyi vakkali, apāpakaṃ te maraṇaṃ bhavissati, apāpikā kālakiriyā’ti. Evaṃ kho bhante bhagavā punapi bhikkhū pesetvā āyasmato vakkalittherassa paggahavacanaṃ ārocāpesi. Sopi bhante āyasmā tenahāvuso mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandatha ‘‘vakkali bhante bhikkhu ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno, so bhagavato pāde sirasā vandatī’’ti, evañca vadetha ‘‘rūpaṃ aniccaṃ, tāhaṃ bhante na kaṅkhāmi, yadaniccaṃ taṃ dukkhanti navicikicchāmi, yadaniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, natthi me tattha chando vā rāgo vā pemaṃvāti na vicikicchāmī’’ti evamādinā bhagavato attano pavattiṃ paccārocāpesi. So hi bhante āyasmā acirapakkantesu tesu bhikkhūsu satthaṃ āharitvā vedanaṃ vikkhambhetvā mūlakammaṭṭhānaṃ ādāya sampajāno arahattaṃ sacchikatvā kālamakāsi. Evaṃ kho bhante tassa āyasmato abhisamparāyo ahosi.

Assajisutta

Pucchā – assajisuttaṃ panāvuso bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ assajiṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante assaji ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno bhagavantaṃ etadavoca ‘‘pubbe khvāhaṃ bhante gelaññe passambhetvā passambhetvā kāyasaṅkhāre viharāmi, sohaṃ samādhiṃ nappaṭilabhāmi. Tassa mayhaṃ bhante taṃ samādhiṃ appaṭilabhato evaṃ hoti no cassāhaṃ parihāyāmī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘ye te assaji samaṇabrāhmaṇā samādhisārakā samādhisāmaññā, tesaṃ taṃ samādhiṃ appaṭilabhataṃ evaṃ hoti ‘no cassu mayaṃ parihāyāmā’ti. Taṃ kiṃ maññasi assaji, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Khemakasutta

Pucchā – khemakasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante sambahule there bhikkhū ārabbha āyasmatā khemakattherena bhāsitaṃ. Sambahulā bhante therā bhikkhū āyasmantaṃ dāsakaṃ pesetvā catukkhattuṃ āyasmantaṃ khemakaṃ ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ gelaññakāraṇañca dhammañca pucchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘pañcime āvuso upādānakkhandhā vuttā bhagavatā. Seyyathidaṃ, rūpupādānakkhandho vedanupādānakkhandho saññupādānakkhandho saṅkhārupādānakkhandho viññāṇupādānakkhandho, imesu khvāhaṃ āvuso pañcasu upādānakkhandhesu na kiñci attaṃ vā attaniyaṃ vā samanupassāmī’’ti evamādinā bhante āyasmatā khemakattherena bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha āyasmā khemako uttari dhammadesanaṃ pavaḍḍhetvā vitthārena therānaṃ bhikkhūnaṃ desesi. Kīdiso ca nesaṃ dhammadesakadhammappaṭiggāhakānaṃ dhammadesanāya ānisaṃso adhigato.

Vissajjanā – catutthe bhante vāre āyasmā khemako ‘‘alaṃ āvuso dāsaka kiṃ imāya sandhāvanikāya, āharāvuso daṇḍaṃ, ahameva therānaṃ santikaṃ gamissāmī’’ti daṇḍamolubbha āyasmā khemako yena therā bhikkhū tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā therehi bhikkhūhi pucchito ‘‘nakhvāhaṃ āvuso rūpaṃ asmīti vadāmi, napi aññatra rūpā asmīti vadāmi. Na khvāhaṃ āvuso vedanaṃ asmīti vadāmi, napi aññatra vedanā asmīti vadāmī’’ti evamādinā bhante āyasmā khemako uttaripi dhammadesanaṃ pavaḍḍhetvā vitthārena desesi. Imasmiñca pana bhante veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ therānaṃ bhikkhūnaṃ anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsu āyasmatoca khemakassa. Evaṃ kho bhante tesaṃ therānaṃ dhammadesakadhammappaṭiggāhakānaṃ dhammābhisamayo ahosi.

Channasutta

Pucchā – channasuttaṃ panāvuso kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante āyasmantaṃ channattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante channatthero āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca ‘‘ovadatu maṃ āyasmā ānando, anusāsatu maṃ āyasmā ānando, karotu me āyasmā ānando dhammiṃ kathaṃ, yathāhaṃ dhammaṃ passeyya’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘sammukhā me taṃ āvuso channa bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ kaccānagottaṃ bhikkhuṃ ovadantassa, dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañca, lokasamudayaṃ kho kaccāna yathābhūtaṃ sammappaññāya passato yā loke natthitā, sā na hotī’’ti evamādinā bhante āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ.

Ovadatu maṃ āyasmā ānando, anusāsatu maṃ āyasmā ānando.

Pupphasutta

Pucchā – tenāvuso…pe… sammāsambuddhena khandhavaggasaṃyutte pupphavagge pupphasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘nāhaṃ bhikkhave lokena vivadāmi, lokova mayā vivadati, na bhikkhave dhammavādī kenaci lokasmiṃ vivadati, yaṃ bhikkhave natthi sammataṃ loke paṇḍitānaṃ, ahampitaṃ ‘‘natthī’’ti vadāmi, yaṃ bhikkhave atthisammataṃ loke paṇḍitānaṃ, ahampitaṃ ‘‘atthī’’ti vadāmī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Nāhaṃ bhikkhave lokena vivadāmi.

Na bhikkhave dhammavādī kenaci lokasmiṃ vivadati.

Pheṇapiṇḍūpamasutta

Pucchā – tattheva āvuso pheṇapiṇḍūpamasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – ayujjhāyaṃ bhante gaṅgāya nadiyā tīre sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘seyyathāpi bhikkhave ayaṃ gaṅgā nadī mahantaṃ pheṇapiṇḍaṃ āvaheyya, tamenaṃ cakkhumā puriso passeyya nijjhāyeyya yoniso upaparikkheyya, tassa taṃ passato nijjhāyato yoniso upaparikkhato rittakaññeva khāyeyya, tucchakaññeva khāyeyya, asārakaññeva khāyeyya, kiṃ siyā bhikkhave pheṇapiṇḍe sāro. Evameva kho bhikkhave yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃvā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, taṃ bhikkhu passati nijjhāyati yoniso upaparikkhati, tassa taṃ passato nijjhāyato yoniso upaparikkhato rittakaññeva khāyati, tucchakaññeva khāyati, asārakaññeva khāyati, kiñhi siyā bhikkhave rūpe sāro''ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Pheṇapiṇḍūpamaṃ rūpaṃ, vedanā pubbuḷupamā;
Marīcikūpamā saññā, saṅkhārā kadalūpamā;
Māyūpamañca viññāṇaṃ, desitādiccabandhunā;

Yathā yathā nijjhāyati, yoniso upaparikkhati;
Rittakaṃ tucchakaṃ hoti, yo naṃ passati yoniso.

Imañca kāyaṃ ārabbha, bhūripaññena desitaṃ;
Pahānaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ, rūpaṃ passatha chaḍḍitaṃ.

Āyu usmāca viññāṇaṃ, yadā kāyaṃ jahantimaṃ;
Apaviddho tadā seti, parabhattaṃ acetanaṃ.

Etādisāyaṃ santāno, māyāyaṃ bālalāpinī;
Vadhako esa akkhāto, sāro ettha na vijjati.

Evaṃ khandhe avekkheyya, bhikkhu āraddhavīriyo;
Divā vā yadi vā rattiṃ, sampajāno paṭissato.

Jaheyya sabbasaṃyogaṃ, kareyya saraṇattano;
Careyyādittasīsova, patthayaṃ accutaṃ padaṃ.

Dutiyadhammakatikasutta

Pucchā – tattheva āvuso dhammakathikavagge dutiyadhammakathikasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññatamo bhante bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca ''dhammakathiko dhammakathikoti bhante vuccati, kittāvatā nu kho bhante dhammakathiko hoti, kittāvatā dhammānudhammappaṭipanno hoti, kittāvatā diṭṭhadhammanibbānappatto hotī''ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ''rūpassa ce bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya dhammaṃ deseti, 'dhammakathiko bhikkhū'ti alaṃ vacanāyā''ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sīlavantasutta, sutavantasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi saṃgītaṃ sīlavantasuttañca sutavantasuttañca kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante āyasmantaṃ mahākoṭṭhikaṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ. Āyasmā bhante mahākoṭṭhiko sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca ''sīlavatāvuso sāriputta bhikkhunā katame dhammā yoniso manasikātabbā. Sutāvatāvuso sāriputta bhikkhunā katame dhammā yoniso manasikātabbā''ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ''sīlavatāvuso koṭṭhika bhikkhunā, sutāvatāvuso koṭṭhika bhikkhunā pañcupādānakkhandhā aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato yoniso manasikātabbā''ti evamādinā āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Rādhasaṃyutta

Sattasutta

Pucchā – rādhasaṃyutte panāvuso dutiyaṃ sattasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ rādhattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante rādhatthero bhagavantaṃ etadavoca ‘‘satto sattoti bhante vuccati, kittāvatā nu kho bhante sattoti vuccatī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘rūpe kho rādha yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto, tasmā sattoti vuccatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Diṭṭhisaṃyutta

Soattāsutta

Pucchā – diṭṭhisaṃyutte panāvuso tatiyaṃ saṃgītaṃ soattā suttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘kismiṃ nu kho bhikkhave sati kiṃ upādāya kiṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati so attā so loko so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Natthidinnasutta

Pucchā – tattheva āvuso pañcamaṃ natthidinnasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘kismiṃ nu kho bhikkhave sati kiṃ upādāya kiṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Okkantasaṃyutta

Cakkhusutta

Pucchā – okkantasaṃyutte panāvuso paṭhamaṃ cakkhusuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘cakkhuṃ bhikkhave aniccaṃ vipariṇāmi aññathābhāvi. Sotaṃ. Ghānaṃ. Jivhaṃ. Kāyo. Mano anicco vipariṇāmī aññathābhāvī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sāriputtasaṃyutta

Sucimukhīsutta

Pucchā – sāriputtasaṃyutte panāvuso dasamaṃ sucimukhīsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sucimukhiṃ paribbājikaṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ. Sucimukhī bhante paribbājikā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca ‘‘kiṃ nu kho samaṇa adhomukho bhuñjasī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘na khvāhaṃ bhagini adhomukho bhuñjāmī’’ti evamādinā paṭikkhipitvā ‘‘ye hi keci bhagini samaṇabrāhmaṇā vatthuvijjā tiracchānavijjāya micchājīvena jīvikaṃ kappenti, ime vuccanti bhagini samaṇabrāhmaṇā adhomukhā bhuñjantī’’ti evamādinā āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Kiṃ nu kho samaṇa adho mukho bhuñjasi.

Na khvāhaṃ bhagini adhomukho bhuñjāmi.

Tena hi samaṇa ubbhamukho bhuñjasi.

Na khvāhaṃ bhagini ubbhamukho bhuñjāmi.

Saḷāyatanavaggasaṃyuttapāḷi

Ajjhattāniccasutta, bāhirasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena saḷāyatanavaggasaṃyutte paṭhamaṃ ajjhattāniccasuttañca catutthaṃ bāhirāniccasuttañca kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘cakkhuṃ bhikkhave aniccaṃ, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā, yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabba’’nti evamādināca. ‘‘Rūpā bhikkhave aniccā. Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā, yadanattā taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti ca evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sabbavagga

Ādittasutta

Pucchā – tatthāvuso sabbavagge chaṭṭhaṃ ādittasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – gayāyaṃ bhante gayāsīse purāṇajaṭilaṃ bhikkhusahassaṃ ārabbha ‘‘sabbaṃ bhikkhave ādittaṃ, kiñca bhikkhave sabbaṃ ādittaṃ. Cakkhu bhikkhave ādittaṃ, rūpā ādittā, cakkhuviññāṇaṃ ādittaṃ, cakkhusamphasso āditto, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati, vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃvā, tampi ādittaṃ. Kena ādittaṃ. Rāgagginā dosagginā mohagginā ādittaṃ, jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi ādittanti vadāmī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Migajālavagga

Paṭhama migajālasutta

Pucchā – migajālavagge āvuso paṭhamamigajālasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ migajālattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante migajālatthero bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ekavihārī ekavihārīti bhante vuccati, kittāvatānukho bhante ekavihārī hoti, kittāvatāca pana sadutiyavihārī hotī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘santi kho migajāla cakkhuviññeyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī, nandiyā sati sārāgo hoti, sārāge sati saṃyogo hoti, nandisaṃyojanasaṃyutto kho migajāla bhikkhu sadutiyavihārīti vuccatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Paṭhama chaphassāyatanasutta

Pucchā – tattheva navamaṃ saṃgītaṃ paṭhamachaphassāyatanasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘yo hi koci vikkhave bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāti, avusitaṃ tena brahmacariyaṃ, ārakā so imasmā dhammavinayā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Ahaṃ hi bhante channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāmi.

Cakkhuṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti samanupassasi.

No hetaṃ bhante.

Ettha ca te bhikkhu cakkhu netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attāti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ bhavissati, esevanto dukkhassa.

Gilānavagga

Paṭhama gilānasutta

Pucchā – gilānavagge panāvuso paṭhamaṃ gilānasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ navaṃ bhikkhuṃ gilānaṃ ābādhitaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññataro bhante bhikkhu gilāno ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno bhagavantaṃ etadavoca ‘‘nakhvāhaṃ bhante sīlavisuddhatthaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ taṃ bhikkhuṃ paṭipucchitvā tassa ca vacanaṃ sādhukāraṃ datvā ‘‘rāgavirāgattho hi bhikkhu mayā dhammo desito, taṃ kiṃ maññasi bhikkhu, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vāti. Aniccaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti, dukkhaṃ bhante’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Na me bhante khamanīyaṃ.

Sādhu kho tvaṃ bhikkhu rāgavirāgatthaṃ mayā dhammaṃ desitaṃ ājānāsi,

Channavagga

Puṇṇasutta

Pucchā – channavagge panāvuso pañcamaṃ saṃgītaṃ puṇṇasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ puṇṇattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ, āyasmā bhante puṇṇatthero bhagavantaṃ etadavoca ‘‘sādhu me bhante bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti. Tasmiṃ vatthusmiṃ ‘‘santi kho puṇṇa cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī, nandī samudayo dukkhasamudayo puṇṇāti vadāmī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Pucchā – evañcāvuso bhagavā āyasmato puṇṇattherassa saṃkhittena ovādaṃ datvā kathañca naṃ paṭipucchi, kathañca so bhagavato ārocesi, kathañcassāyasmato puṇṇattherassa abhisamparāyo ahosi.

Vissajjanā – evaṃ kho bhante bhagavā āyasmato puṇṇattherassa saṃkhittena ovādaṃ datvā ‘‘iminā tvaṃ puṇṇa mayā saṃkhittena ovādena ovadito katamasmiṃ janapade viharissasī’’ti taṃ āyasmantaṃ puṇṇattheraṃ paṭipucchi. So ca bhante āyasmā ‘‘atthi bhante sunāparanto nāma janapado, tatthāhaṃ viharissāmī’’ti evamādinā bhagavato ārocesi. So hi bhante āyasmā sunāparante janapade vasitvā teneva antaravassena tisso vijjā sacchākāsi. Teneva antaravassena parinibbāyi. Evaṃ kho bhante tassa āyasmato abhisamparāyo ahosi.

Santi kho tassa bhagavato sāvakā kāyena ca jīvitena ca aṭṭīyamānā harāyamānā jigucchamānā satthahārakaṃ pariyesanti.

Sakkhissasi kho tvaṃ puṇṇa iminā damūpasamena samannāgato sunāparasantasmiṃ janapade vatthuṃ.

Saḷavagga

Mālukyaputtasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena saḷavagge dutiyaṃ mālukyaputtasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ mālukyaputtattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante mālukyaputtatthero bhagavantaṃ etadavoca ‘‘sādhu me bhante bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti. Tasmiṃ vatthusmiṃ ‘‘ettha dāni mālukyaputta kiṃ dahare bhikkhū vakkhāmāti’’ādinā theraṃ apasādetvā ceva ussādetvā ca ‘‘taṃ kiṃ maññasi mālukyaputta, ye te cakkhuviññeyyā rūpā adiṭṭhā adiṭṭhapubbā, na ca passasi, na ca te hoti passeyyanti, atthi te tattha chando vā rāgo vā evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Pucchā – imasmiṃ ca kho panāvuso bhagavatā ovāde saṃkhittena bhāsite so āyasmā mālukyaputtatthero bhagavantaṃ kiṃ avoca kathañcassa bhagavā anuññāsi. Kīdiso cassāyasmato mālukyaputtattherassa dhammābhisamayo ahosi.

Vissajjanā – imasmiṃ kho bhante ovāde bhagavatā saṃkhittena bhāsite āyasmā mālukyaputtatthero bhagavantaṃ etadavoca ‘‘imassa khvāhaṃ bhante bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājānāmi.

Rūpaṃ disvā muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;

Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati.

Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā rūpasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evaṃ ācinato dukkhaṃ, ārā nibbāna vuccati;

Peyyāla

Na so rajjati dhammesu, dhammaṃ ñatvā paṭissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhosa tiṭṭhati.

Yathāssa jānato dhammaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbāna vuccatīti.

Imassa khvāhaṃ bhante bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmīti. Bhagavā ca bhante ‘‘sādhu sādhu mālukyaputta, sādhu kho tvaṃ mālukyaputta mayā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājānāsī’’ti sādhukāraṃ datvā–

‘‘Rūpaṃ disvā sati muṭṭho, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhatī’’ti–

Ādinā

Therassa vacanaṃ samanuññāsi. So ca bhante āyasmā mālukyaputtatthero eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi, ‘‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataroca panāyasmā mālukyaputto arahataṃ ahosi. Evaṃ kho bhante tassa āyasmato abhisamparāyo ahosi.

Rūpaṃ disvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati.

Pamādavihārīsutta

Pucchā – tattheva āvuso catutthaṃ pamādavihārīsuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘pamādavihāriñca vo bhikkhave desessāmi appamādavihāriñca, taṃ suṇātha. Kathañca bhikkhave pamādavihārī hoti. Cakkhundriyaṃ asaṃvutassa bhikkhave viharato cittaṃ byāsiñcati cakkhuviññeyyesu rūpesu, tassa byāsittacittassa pāmojjaṃ na hoti, pāmojje asati pīti na hoti, pītiyā passaddhi na hoti, passaddhiyā asati dukkhaṃ hoti, dukkhino cittaṃ na samādhiyati, asamāhi te citte dhammā na pātubhavanti, dhammānaṃ apātubhāvā pamādavihārītveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Lokakāmaguṇavagga

Rāhulovādasutta

Pucchā – lokakāmaguṇavagge āvuso aṭṭhamaṃ rāhulovādasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante āyasmantaṃ rāhulaṃ ārabbha ‘‘taṃ kiṃ maññasi rāhula, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vāti. Aniccaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃvāti. Dukkhaṃ bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti. No hetaṃ bhante’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Yaṃnūnāhaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vineyyaṃ.

Gaṇhāhi rāhula nisīdanaṃ.

Gahapativagga

Bhāradvājasutta

Pucchā – gahapativagge āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi catutthaṃ saṃgītaṃ bhāradvājasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante rājānaṃ udenaṃ ārabbha āyasmatā piṇḍolabhāradvājattherena bhāsitaṃ. Rājā bhante udeno āyasmantaṃ piṇḍolabhāradvājaṃ etadavoca ‘‘ko nu kho bho bhāradvāja hetu ko paccayo, yenime daharā bhikkhū susū kāḷakesā bhadrena yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā anikīḷitāvino kāmesu yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caranti, addhānañca āpādentī’’ti. Tasmiṃ vatthusmiṃ ‘‘vuttaṃ kho

Etaṃ mahārāja tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena etha tumhe bhikkhave mātumattīsu mātucittaṃ upaṭṭhapetha. Bhaganimattīsu bhaginicittaṃ upaṭṭhapetha, dhītumattīsu dhītucittaṃ upaṭṭhapethā’’ti evamādinā bhante āyasmatā piṇḍola bhāradvājattherena bhāsitaṃ.

Verahaccānisutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi dasamaṃ saṃgītaṃ verahaccānisuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kāmaṇḍāyaṃ bhante verahaccānigottaṃ brāhmaṇiṃ ārabbha āyasmatā udāyittherena bhāsitaṃ. Verahaccānīgottā bhante brāhmaṇī āyasmantaṃ udāyittheraṃ etadavoca ‘‘kismiṃ nu kho bhante sati arahanto sukhadukkhaṃ paññapenti, kismiṃ asati arahanto sukhadukkhaṃ na paññapentī’’ti. Tasmiṃ vatthusmiṃ ‘‘cakkhusmiṃ kho bhagini sati arahanto sukhadukkhaṃ paññapenti, cakkhusmiṃ asati arahanto sukhadukkhaṃ na paññapentī’’ti evamādinā bhante āyasmatā udāyittherena bhāsitaṃ.

Devadahavagga

Khaṇasutta

Pucchā – devadahavagge āvuso khaṇasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante devadahe nāma sakyānaṃ nigame sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘lābhā vo bhikkhave, suladdhaṃ vo bhikkhave, khaṇo vo paṭiladdho brahmacariyavāsāyā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Samuddavagga

Bāḷisikopamasutta

Pucchā – samuddavagge panāvuso tatiyaṃ bāḷisikopamasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante jīvakambavane sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘seyyathāpi bhikkhave bāḷisiko āmisagatabaḷisaṃ gambhīre udakarahade pakkhipeyyā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Ādittapariyāyasutta

Pucchā – saḷāyatanavaggasaṃyutte samuddavagge panāvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi saṃgītaṃ aṭṭhamaṃ ādittapariyāyasuttaṃ bhagavatā kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha ‘‘ādittapariyāyaṃ vo bhikkhave dhammapariyāyaṃ desessāmi, taṃ suṇātha. Katamo ca bhikkhave ādittapariyāyo dhammapariyāyo. Varaṃ bhikkhave tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, natveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittaggāho’’tiādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Āsīvisavagga

Paṭhamadārukkhandhopamasutta

Pucchā – āsīvisavagge āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi catutthaṃ saṃgītaṃ paṭhamadārukkhandhopamasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante gaṅgāya nadiyā tīre sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘passatha no tumhe bhikkhave amhaṃ mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna’’nti evamādinā bhagavatā bhāsitā.

Upacāravacanaṃ

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā orimatīrādīnaṃ upacāravacanānaṃ attho vitthārena vibhajitvā pakāsito.

Vissajjanā – orimaṃ tīranti kho bhikkhu channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ. Pārimaṃ tīranti kho bhikkhu channetaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ. Majjhe saṃsīdoti kho bhikkhu nandirāgassetaṃ adhivacanaṃ. Thale ussādoti kho bhikkhu asmimānassetaṃ adhivacananti evamādinā bhante bhagavatā tattha orimatīrādīnaṃ upacāravacanānaṃ attho vitthārena vibhajitvā pakāsito.

Pucchā – imasmiṃ kho pana āvuso sutte bhagavatā bhāsite visesato kassa kīdiso attho kathañca paṭiladdho.

Vissajjanā – imasmiṃ bhante sutte bhagavatā bhāsite visesato nandassa gopālakassa pabbajjā ca upasampadā ca yāva arahattāca visesato attho adhigato.

Labheyyāhaṃ bhante bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampadaṃ.

Tena hi tvaṃ nanda sāmikānaṃ gāvo niyyātehi.

Gamissanti bhante gāvo vacchagiddhiniyo.

Kiṃsukopamasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi aṭṭhamaṃ saṃgītaṃ kiṃsukopamasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme aññataraṃ kārakaṃ bhikkhuṃ ārabbha bhāsitaṃ. Aññataro bhante kārako bhikkhu cattāro khīṇāsave bhikkhū ñāṇadassanavisuddhaṃ pucchitvā asantuṭṭho tesaṃ bhikkhūnaṃ pañhāveyyākaraṇena yena bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kittāvatā nu kho bhante bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti. Tasmiṃ vatthusmiṃ ‘‘seyyathāpi bhikkhu purisassa kiṃsuko adiṭṭhapubbo assa, so yenaññataro puriso kiṃsukassa dassāvī tenupasaṅkameyyā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Chappāṇakopamasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi dasamaṃ saṃgītaṃ chappāṇakopamasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesuyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘seyyathāpi, bhikkhave puriso arugatto pakkagatto saravanaṃ paviseyyā’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā asaṃvaro vitthārena vibhajitvā desito.

Vissajjanā – kathañca bhikkhave asaṃvaro hoti, idha bhikkhave bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe adhimuccati, appiyarūpe rūpe byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati ca viharati parittacetaso. Tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti evamādinā bhante bhagavatā tattha asaṃvaro vitthārena vibhajitvā desito.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā saṃvaro vibhajitvā vitthārena desito.

Vissajjanā – kathañca bhikkhave saṃvaro hoti, idha bhikkhave bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe nādhimuccati, appiyarūpe rūpe na byāpajjatīti, evamādinā bhante bhagavatā tattha saṃvaro vibhajitvā vitthārena desito.

Vedanāsaṃyutta

Daṭṭhabbasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena vedanāsaṃyutte pañcamaṃ daṭṭhabbasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘tisso imā bhikkhave vedanā. Katamā tisso, sukhā vedanā dukkhāvedanā adukkhamasukhā vedanā. Sukhā bhikkhave vedanā dukkhato daṭṭhabbā, dukkhā vedanā sallato daṭṭhabbā, adukkhamasukhā vedanā aniccato daṭṭhabbā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sukhā bhikkhave vedanā dukkhato daṭṭhabbā.

Yo sukhaṃ dukkhato addasa, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhinaṃ aniccato.

Sa ve sammaddaso bhikkhu, parijānāti vedanā;
So vedanā pariññāya, diṭṭhe dhamme anāsavo;
Kāyassa bhedā dhammaṭṭho, saṅkhyaṃ nopeti vedagū.

Sallasutta

Pucchā – tattheva āvuso chaṭṭhaṃ sallasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘assutavā bhikkhave puthujjano sukhampi vedanaṃ vedayati, dukkhampi vedanaṃ vedayati, adukkhamasukhampi vedanaṃ vedayati. Sutavā bhikkhave ariyasāvako sukhampi vedanaṃ vedayati, dukkhampi vedanaṃ vedayati, adukkhamasukhampi vedanaṃ vedayati. Tatra bhikkhave ko viseso, ko adhippayāso, kiṃ nānākaraṇaṃ sutavato ariyabhāvakassa assutavatā puthujjanenā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Jambukhādakasaṃyutta

Nibbānapañhāsutta

Pucchā – jambukhādakasaṃyutte āvuso paṭhamaṃ nibbānapañhāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – magadhesu bhante nālakagāmake jambukhādakaṃ paribbājakaṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ. Jambukhādako bhante paribbājako āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca ‘‘nibbānaṃ nibbānanti āvuso sāriputta vuccati, katamaṃ nukho āvuso nibbāna’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yo kho āvuso rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo, idaṃ vuccati nibbāna’’nti evamādinā āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Dhammavādīpañhāsutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi tatiyaṃ saṃgītaṃ dhammavādīpañhāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – magadhesuyeva bhante nālakagāme jambukhādakaṃ paribbājakaṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ. Jambukhādako bhante paribbājako āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca ‘‘ke nu kho āvuso sāriputta loke dhammavādino, ke loke suppaṭipannā, ke loke sugatā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘ye kho āvuso rāgappahānāya dhammaṃ desenti, dosappahānāya dhammaṃ desenti, mohappahānāya dhammaṃ desenti. Te loke dhammavādino’’ti evamādinā āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Ke loke suppaṭipannā.

Ke loke sugatā.

Dukkarapañhāsutta

Pucchā – tattheva porāṇakehi dhammasaṃgāhaka mahātherehi pariyosānasuttabhāvena saṃgītaṃ dukkarapañhāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – magadhesuyeva nālakagāme jambukhādakaṃ paribbājakaṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ. Jambukhādako bhante paribbājako āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca ‘‘kiṃ nu kho āvuso sāriputta imasmiṃ dhammavinaye dukkara’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘pabbajjā kho āvuso imasmiṃ dhammavinaye dukkarā’’ti evamādinā āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Moggallānasaṃyutta

Sakkasutta

Pucchā – moggallānasaṃyutte āvuso dasamaṃ saṃgītaṃ sakkasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – devesu bhante tāvatiṃsesu sakkaṃ devānamindaṃ ārabbha ‘‘sādhu kho devānaminda buddhasaraṇagamanaṃ hoti, buddhasaraṇagamanahetu kho devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti evamādinā bhante āyasmatā mahāmoggallānattherena bhāsitaṃ.

Cittasaṃyutta

Nigaṇṭhanāṭaputtasutta

Pucchā – cittasaṃyutte āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi aṭṭhamaṃ saṃgītaṃ nigaṇṭhanāṭaputtasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – macchikāsaṇḍe bhante nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ ārabbha cittena gahapatinā bhāsitaṃ. Nigaṇṭho bhante nāṭaputto cittaṃ gahapatiṃ etadavoca ‘‘saddahasi tvaṃ gahapati samaṇassa gotamassa atthi avitakko avicāro samādhi, atthi vitakkavicārānaṃ nirodho’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘na khvāhaṃ ettha bhante bhagavato saddhāya gacchāmi, atthi avitakko avicāro samādhi, atthi vitakkavicārānaṃ nirodho’’ti evamādinā cittena gahapatinā bhāsitaṃ.

Idaṃ bhavanto passantu.

Yāva ujuko cāyaṃ citto gahapati.

‘‘Ahaṃ kho bhante yāvadeva ākaṅkhāmi, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi’’ –

Idaṃ bhavanto passantu.

Acelakassapasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi navamaṃ saṃgītaṃ acelakassapasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – tattheva bhante macchikāsaṇḍe acelaṃ kassapaṃ ārabbha cittena gahapatinā bhāsitaṃ. Acelo bhante kassapo cittaṃ gahapatiṃ etadavoca ‘‘imehi pana te gahapati tiṃsamattehi vassehi atthi koci uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘gihinopi siyā bhante ahañhi bhante yāvadeva ākaṅkhāmi, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmī’’ti evamādinā cittena gahapatinā bhāsitaṃ.

Gāmaṇisaṃyutta

Caṇḍasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena gāmaṇisaṃyutte paṭhamaṃ caṇḍasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante caṇḍaṃ gāmaṇiṃ ārabbha bhāsitaṃ. Caṇḍo bhante gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ko nu kho bhante hetu ko paccayo, yena midhekacco caṇḍo caṇḍotveva saṅkhaṃ gacchati. Ko pana bhante hetu ko paccayo, yena midhekacco sorato soratotveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘idha gāmaṇi ekaccassa rāgo appahīno hoti, rāgassa appahīnattā pare kopenti, parehi kopiyamāno kopaṃ pātukaroti, so caṇḍotveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Khettūpamasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi sattamaṃ saṃgītaṃ khettūpamasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – nāḷandāyaṃ bhante pāvārikambavane asibandhakaputtaṃ gāmaṇiṃ ārabbha bhāsitaṃ. Asibandhakaputto bhante gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca ‘‘nanu bhante bhagavā sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatīti. Evaṃ gāmaṇi tathāgato sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatīti. Atha kiñcarahi bhante bhagavā ekaccānaṃ sakkaccaṃ dhammaṃ deseti, ekaccānaṃ no tathā sakkaccaṃ dhammaṃ desetī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘tena hi gāmaṇi taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Saṅkhadhamasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhaka mahātherehi aṭṭhamaṃ saṃgītaṃ saṅkhadhamasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – nāḷandāyaṃyeva bhante pāvārikambavane asibandhakaputtaṃ gāmaṇiṃ nigaṇṭhasāvakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Bhagavā bhante asibandhakaputtaṃ gāmaṇiṃ nigaṇṭhasāvakaṃ etadavoca ‘‘kathaṃ nu kho gāmaṇi nigaṇṭho nāṭaputto sāvakānaṃ dhammaṃ desetī’’ti. Evaṃ kho bhante nigaṇṭho nāṭaputto sāvakānaṃ dhammaṃ deseti ‘‘yo koci pāṇaṃ atipāteti, sabbo so āpāyiko nerayiko. (Peyyāla) yaṃbahulaṃ yaṃbahulaṃ viharati, tena tena nīyatī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yaṃbahulaṃ yaṃbahulañca gāmaṇi viharati, tena tena nīyati, evaṃ sante na koci āpāyiko nerayiko bhavissati, yathā nigaṇṭhassa nāṭaputtassa vacana’’nti evaṃ kho bhagavatā saṃkhittena bhāsitaṃ.

Yaṃ bahulavāda

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā yaṃbahulavāde doso pakāsito.

Vissajjanā – taṃ kiṃ maññasi gāmaṇi, yo so puriso pāṇātipātī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya katamo bahutaro samayo yaṃ vāso pāṇamatipāteti. Yaṃ vā so pāṇaṃ nātipātetīti evamādinā bhante tattha bhagavatā asibandhakaṃ nigaṇṭhanāṭaputtassa sāvakaṃ gāmaṇiṃ pucchitvā pucchitvā yaṃbahulavāde doso pakāsito.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā anekaṃsa vipākakammassa ekaṃ savipākavāde doso pakāsito.

Vissajjanā – idha gāmaṇi ekacco satthā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi yo koci pāṇamatipāteti, sabbo so āpāyiko nerayikoti evamādinā bhante tattha bhagavatā anekaṃsa kammavipākassa ekaṃsavipākavāde doso vitthāretvā pakāsito.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā yathādhammasāsane guṇovibhajitvā pakāsito.

Vissajjanā – idha pana gāmaṇi tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaropurisa dammasārathi satthādevamanussānaṃ buddho bhagavā, so anekapariyāyena pāṇātipātaṃ garahati vigarahati. ‘‘Pāṇātipātā viramathā’’ti cāhāti evamādinā bhante bhagavatā tattha yathādhammasāsane guṇo vitthāretvā pakāsito.

Bhadrakasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi ekādasamaṃ saṃgītaṃ bhadrakasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – mallesu bhante uruvelakappenāma mallānaṃ nigame bhadrakaṃ gāmaṇiṃ ārabbha bhāsitaṃ. Bhadrako bhante gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca ‘‘sādhu me bhante bhagavā dukkhassa samudayañca atthaṅgamañca desetū’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘ahañce te gāmaṇi atītamaddhānaṃ ārabbha dukkhassa samudayañca atthaṅgamañca deseyyaṃ ‘evaṃ ahosi atītamaddhāna’nti. Tatra te siyā kaṅkhā siyā vimatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sādhu me bhante bhagavā dukkhassa
Samudayañca atthaṅgamañca desetu–

‘‘Taṃ kiṃ maññasi gāmaṇi, atthi uruvelakappe manussā’’ –

Rāsiyasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena gāmaṇisaṃyutte dvādasamaṃ saṃgītaṃ rāsiyasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – mallesu bhante uruvelakappenāma mallānaṃ nigame rāsiyaṃ gāmaṇiṃ ārabbha bhāsitaṃ. Rāsiyo bhante gāmaṇi bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadadoca ‘‘sutaṃ me bhante ‘samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tamassiṃ lūkhajīviṃ ekaṃsena upavadati upakkosatī’’ti. Ye te bhante evamāhaṃsu ‘samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tapassiṃ lūkhajīviṃ ekaṃsena upavadati upakkosatī’’ti. Kacci te bhante bhagavato vuttavādino, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākarontī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ye te gāmaṇi evamāhaṃsu ‘‘samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tapassiṃ lūkhajīviṃ ekaṃsena upavadati upakkosatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā garahitabbāgarahitabbā kāmabhogino vitthārena vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – tayo kho me gāmaṇi kāmabhogino santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo. Idha gāmaṇi ekacco kāmabhogī adhammena bhoge pariyesati sāhasena, adhammena bhoge pariyesitvā sāhasena na attānaṃ sukheti na pīṇeti, na saṃvibhajati na puññāni karotīti evamādinā bhante tattha bhagavatā garahitabbāgarahitabbā kāmabhogino vitthārena vibhajitvā pakāsitā.

Pucchā – kathañcāvuso tattha bhagavatā garahitabbāgarahitabbā tapassino lūkhajīvino vitthārena vibhajitvā pakāsitā.

Vissajjanā – tayo me gāmaṇi tapassino lūkhajīvino santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo. Idha gāmaṇī ekacco tapassī lūkhajīvī saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti ‘‘appeva nāma kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyyaṃ, appeva nāma uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikareyya’’nti, so attānaṃ ātāpeti paritāpeti, kusalañca dhammaṃ nādhigacchati, uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ na sacchikarotīti evamādinā bhante tattha bhagavatā garahitabbāgarahitabbā tapassino lūkhajīvino vitthārena vibhajitvā pakāsitā.

Abyākatasaṃyutta

Khemāsutta

Pucchā – abyākatasaṃyutte panāvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhaka mahātherehi paṭhamaṃ saṃgītaṃ khemāsuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ. Kathañca taṃ bhagavatāpi puna bhāsitaṃ.

Vissajjanā – antarā ca bhante sāvatthiṃ antarā ca sāketaṃ toraṇavatthusmiṃ padese rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ ārabbha khemāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ. Rājā bhante pasenadi kosalo yena khemā bhikkhunī tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho bhante rājā pasenadikosalo khemaṃ bhikkhuniṃ etadavoca ‘‘kiṃ nukho ayye hoti tathāgato paraṃmaraṇā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘abyākataṃ kho etaṃ mahārāja bhagavatā hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti evamādinā khemāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ. Bhagavatā ca bhante aparena samayena raññā pasenadikosalena puṭṭhena evameva puna bhāsitaṃ.

Kiṃ panayye nahoti tathāgato paraṃ maraṇā.

Kutūhalasālāsutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi navamaṃ saṃgītaṃ kutūhalasālāsuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante vacchagottaṃ paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Vacchagotto bhante paribbājako bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘purimāni bho gotama divasāni purimatarāni sambahulānaṃ nānātitthiyānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ paribbājakānaṃ kutūhalasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarakathā udapādī’’ti evamādikaṃ vacanaṃ avoca. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘alañhi te vaccha kaṅkhituṃ, alaṃ vicikicchituṃ. Kaṅkhanīye ca pana te ṭhāne vicikicchā uppannā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Mahāvaggasaṃyuttapāḷi

Avijjāvagga

Upaḍḍhasutta

Pucchā – mahāvaggasaṃyutte panāvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi dutiyaṃ saṃgītaṃ upaḍḍhasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante sakkare nāma sakyānaṃ nigame āyasmantaṃ ānandattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante ānandatthero bhagavantaṃ etadavoca ‘‘upaḍḍhamidaṃ bhante brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘mā hevaṃ ānanda, mā hevaṃ ānanda, sakalamevidaṃ ānanda brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Mamaṃ hi ānanda kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti.

Bojjhaṅgasaṃyutta

Kuṇḍaliyasutta

Pucchā – bojjhaṅgasaṃyutte panāvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi chaṭṭhaṃ saṃgītaṃ kuṇḍaliyasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sākete bhante añjanavane migadāye kuṇḍaliyaṃ paribbājakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Kuṇḍaliyo bhante paribbājako bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘ahamasmi bho gotama ārāmanissayī parisāvacaro, tassa mayhaṃ bho gotama pacchābhattaṃ bhuttapātarāsassa ayamācāro hoti ārāmena ārāmaṃ uyyānena uyyānaṃ anucaṅkamāmi anuvicarāmi, so tattha passāmi eke samaṇabrāhmaṇe itivādappamokkhānisaṃsañceva kathaṃ kathante upārambhānisaṃsañca, bhavaṃ pana gotamo kimānisaṃso viharatī’’ti etaṃ vacanaṃ avoca. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘vijjāvimuttiphalānisaṃso kho kuṇḍaliya tathāgato viharatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Paṭhama gilānasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavvatā jānatā…pe… sammāsambuddhena bojjhaṅgasaṃyutte dutiye gilānavagge paṭhamagilānasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante pippaliguhāyaṃ āyasmantaṃ mahākassapattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante mahākassapatthero pippaliguhāyaṃ viharati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho bhante bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi, nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca– ‘‘kacci te kassapa khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamoti. Na me bhante khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ, bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘sattime kassapa bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Udāyisutta

Pucchā – tattheva āvuso tatiye udāyivagge porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi dasamaṃ saṃgītaṃ udāyisuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sumbhesu bhante setakenāma sumbhānaṃ nigame āyasmantaṃ udāyittheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante udāyitthero bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘acchariyaṃ bhante, abbhutaṃ bhante, yāva bahukatañca me bhante bhagavati pemañca gāravo ca hirī ca ottappañcāti evamādikaṃ vacanaṃ avoca. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘sādhu sādhu udāyi eso hi te udāyi maggo paṭiladdho. Yo te bhāvito bahulīkato, tathā tathā viharantaṃ tathattāya upanessati, yathā tvaṃ ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānissatī’’ti. Evaṃ kho bhagavatā bhāsitaṃ.

Satipaṭṭhānasaṃyutta

Satisutta

Pucchā – satipaṭṭhānasaṃyutte āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhaka mahātherehi dutiyaṃ saṃgītaṃ satisuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ kārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante ambapālivane sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘sato bhikkhave bhikkhu vihareyya sampajāno ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sālasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi catutthaṃ saṃgītaṃ sālasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante sālāyanāma kesalānaṃ brāhmaṇagāme sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘ye te bhikkhave bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, te vo bhikkhave bhikkhū catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanāya samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Sakuṇagghisutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi chaṭṭhaṃ saṃgītaṃ sakuṇagghisuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘bhūtapubbaṃ bhikkhave sakuṇagghi lāpaṃ sakuṇaṃ sahasā ajjhappattā aggahesi. Atha kho bhikkhave lāpo sakuṇo sakuṇagghiyā hariyamāno evaṃ paridevasi mayamevamha alakkhikā, mayaṃ appapuññā, ye mayaṃ agocare carimha paravisaye, sacejja mayaṃ gocare careyyāma sake pettike visaye, na myāhaṃ sakuṇagghi alaṃ abhavissa yadidaṃ yuddhāyā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Mayamevamha alakkhikā, mayaṃ appapuññā.

Ko pana te lāpa gocaro sako pettiko visayo.

Yadidaṃ naṅgalakaṭṭhakaraṇaṃ leḍḍuṭṭhānaṃ.

Ehi kho dāni me sakuṇagghi, ehi kho dāni me sakuṇagghi,

(Dāruguḷoviya vinivattitvā tasseva leḍḍussa antare paccupādi. Aṭṭhakathā)

Evañhi taṃ bhikkhave hoti yo agocare carati paravisaye.

Tasmātiha bhikkhave mā agocare carittha paravisaye.

Gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye.

Gocare bhikkhave carataṃ sake pettike visaye na lacchati māro otāraṃ, na lacchati māro ārammaṇaṃ.

Bhikkhunupassayasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi dasamaṃ saṃgītaṃ bhikkhunupassayasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ ānandattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante ānando yāvattako ahosi bhikkhunīhi saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘evametaṃ ānanda, evametaṃ ānanda, yohi koci ānanda bhikkhu vā bhikkhunī vā catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto viharati, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ sañjānissatī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Cundasutta

Pucchā – tattheva āvuso dutiye nālandavagge porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi tatiyaṃ saṃgītaṃ cundasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃyeva ānandattheraṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante ānandatthero cundena samaṇuddesena saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho bhante āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca ‘‘ayaṃ bhante cundo samaṇuddeso evamāha ‘āyasmā bhante sāriputto parinibbuto, idamassa pattacīvara’nti. Api ca me bhante madhurakajāto viya kāyo, disāpi me na pakkhāyanti, dhammāpi maṃ nappaṭibhanti ‘āyasmā sāriputto parinibbuto’ti sutvā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘kiṃ nu kho te ānanda sāriputto sīlakkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto, samādhikkhandhaṃ vā, paññākkhandhaṃvā, vimuttikkhandhaṃvā, vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Ayaṃ bhante cundosamaṇuddeso evamāha.

Tasmātihānanda attadīpā viharatha attasaraṇā anaññasaraṇā dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā.

Bāhiyasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi pañcamaṃ saṃgītaṃ bāhiyasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ bāhiyaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Āyasmā bhante bāhiyo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘sādhu me bhante bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘tasmātiha tvaṃ bāhiya ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādikusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhica ujukā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Sīlaṭṭhitivagga

Ciraṭṭhitisutta

Pucchā – tattheva āvuso tatiye sīlaṭṭhitivagge porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi dutiyaṃ saṃgītaṃ ciraṭṭhitisuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – pāṭaliputte bhante āyasmantaṃ bhaddaṃ ārabbha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ. Āyasmā bhante bhaddo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā ānando tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca ‘‘ko nu kho āvuso ānanda hetu ko paccayo, yena tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hoti, ko panāvuso ānanda hetu ko paccayo, yena tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘sādhu sādhu āvuso bhadda, bhaddako kho te āvuso bhadda ummaṅgo’’ti evamādinā āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ.

Bhaddako te āvuso bhadda ummaṅgo.

‘‘Catunnaṃ kho āvuso satipaṭṭhānānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hotī’’ –

Sirivaḍḍhasutta

Pucchā – tassāvuso bhagavatā arahato sammāsambuddhassa pāvacanasamudayabhūtāya mahāvaggapāḷiyā satipaṭṭhānasaṃyutte sīlaṭṭhitivagge navamaṃ sirivaḍḍhasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sirivaḍḍhaṃ gahapatiṃ ārabbha āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ. Sirivaḍḍho bhante gahapati ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Athakho bhante āyasmā ānando yenasirivaḍḍhassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho āyasmā ānando sirivaḍḍhaṃ gahapatiṃ etadavoca ‘‘kacci te gahapati khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’’ti. Na me bhante khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ, bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘tasmātiha te gahapati evaṃ sikkhitabbaṃ ‘kāye kāyānupassī viharissāmi ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhā domanassaṃ. Vedanāsu. Citte. Dhammesu dhammānupassī viharissāmi ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhā domanassa’nti. Evañhi te gahapati sikkhitabba’’nti. Evaṃ kho āyasmatā ānandattherena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitaṃ.

Iddhipādasaṃyutta

Moggallānasutta

Pucchā – iddhipādasaṃyutte āvuso catutthaṃ moggallānasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha bhāsitaṃ. Sambahulā bhante bhikkhū heṭṭhāmigāramātupāsāde viharanti uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā bhantacittā pākatindriyā. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ te bhikkhū saṃvejetvā ‘‘kiṃ nu tumhe bhikkhave saṃviggā lomahaṭṭhajātā ekamantaṃ ṭhitā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho.

Nivātañca vata.

Ayañca migāramātupāsādo gambhīranemo.

Tumheva kho bhikkhave saṃvejetukāmena moggallānena bhikkhunā pādaṅguṭṭhakena migāramātupāsādo saṅkampito sampakampito sampadhālito.

Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamesaṃ dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu evaṃ mahiddhiko evaṃ mahānubhāvo.

Anuruddhasaṃyutta

Bāḷhagilānasutta

Pucchā – anuruddhasaṃyutte āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi dasamaṃ saṃgītaṃ bāḷhaginānasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha āyasmatā anuruddhattherena bhāsitaṃ. Sambahulā bhante bhikkhū āyasmantaṃ anuruddhaṃ ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ etadavocuṃ ''katamenāyasmato anuruddhassa vihārena viharato uppannā sārīrikā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhantī''ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ''catūsu kho me āvuso satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittassa viharato uppannā sārīrikā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhantī''ti evamādinā āyasmatā anuruddhattherena bhāsitaṃ.

Ānāpānasaṃyutta

Mahākappinasutta

Pucchā – ānāpānasaṃyutte āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi sattamaṃ saṃgītaṃ mahākappinasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ''passatha no tumhe bhikkhave etassa bhikkhuno kāyassa iñjitattaṃ vā phanditabbaṃ vā''ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Icchānaṅgalasutta

Pucchā – tattheva āvuso dutiyavagge paṭhamaṃ icchānaṅgalasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – icchānaṅgale bhante sambahule bhikkhū ārabbha ''sace kho bhikkhave aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ 'katame nāvuso vihārena samaṇo gotamo vassāvāsaṃ bahulaṃ vihāsī'ti. Evaṃ puṭṭhā tumhe bhikkhave tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha ānāpānassatisamādhinā kho āvuso bhagavā vassāvāsaṃ bahulaṃ vihāsī''ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Sotāpattisaṃyutta

Cakkavattirājasutta

Pucchā – sotāpattisaṃyutte āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi paṭhamaṃ saṃgītaṃ cakkavattirājasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘kiñcāpi bhikkhave rājā cakkavattī catunnaṃ dīpānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāretvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ, so tattha nandane vane accharāsaṅghaparivuto dibbehi ca pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti so catūhi dhammehi asamannāgato, atha kho so aparimuttova nirayā, aparimutto tiracchānayoniyā, aparimutto pettivisayā, aparimutto apāyaduggativinipātā’’ti evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Dīghāvu upāsakasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi tatiyaṃ saṃgītaṃ dīghāvuupāsakasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante dīghāvuṃ upāsakaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Bhagavā bhante dīghāvuṃ upāsakaṃ ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ etadavoca ‘‘kacci te dīghāvu khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’’ti. Na me bhante khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamoti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘tasmātiha te dīghāvu evaṃ sikkhitabbaṃ buddhe aveccappasādena samannāgato bhavissāmī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Yānimāni bhante bhagavatā cattāri sotāpattiyaṅgāni desitāni, saṃvijjante te dhammā mayi–

Tasmātiha tvaṃ dīghāvu imesu catūsu sotāpattiyaṅgesu patiṭṭhāya cha vijjābhāgiye dhamme uttari bhāveyyāsi–

Mā tvaṃ tāta dīghāvu evaṃ manasākāsi.

Iṅgha tvaṃ tāta dīghāvu yadeva te bhagavā āha, tadeva tvaṃ sādhukaṃ manasikarohi.

Paṇḍito bhikkhave dīghāvu upāsako.

Paccapādi dhammassānudhammaṃ.

Na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ viheṭhesi.

Dīghāvu bhikkhave upāsako pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā.

Veḷudvāreyyasutta

Pucchā – tenāvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena sotāpattisaṃyutte sattamaṃ saṃgītaṃ veḷudvāreyyasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosalesu bhante veḷudvāre nāma kosalānaṃ brāhmaṇa gāme veḷudvāreyyake brāhmaṇagahapatike ārabbha bhāsitaṃ.

Veḷudvāreyyakā bhante brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ ‘‘mayaṃ bho gotama evaṃkāmā evaṃchandā evaṃadhippāyā puttasambādhasayanaṃ ajjhāvaseyyāma…pe… jātarūparajataṃ sādiyeyyāma, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyāma, tesaṃ no bhavaṃ gotamo amhākaṃ evaṃkāmānaṃ evaṃchandānaṃ evaṃadhippāyānaṃ tathā dammaṃ desetu, yathā mayaṃ puttasambādhasayanaṃ ajjhāvaseyyāma…pe… kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyāmā’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘attūpanāyikaṃ vo gahapatayo dhammapariyāyaṃ desessāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Saraṇānivagga

Paṭhama mahānāmasutta

Pucchā – tattheva āvuso tatiye saraṇānivagge porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi paṭhamaṃ saṃgītaṃ paṭhamamahānāmasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme mahānāmaṃ sakkaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Mahānāmo bhante sakko bhagavantaṃ etadavoca ‘‘idaṃ bhante kapilavatthu iddhañceva phītañca bāhujaññaṃ ākiṇṇamanussaṃ sambādhabyūhaṃ, so khvāhaṃ bhante bhagavantaṃ vā payirupāsitvā manobhāvanīye vā bhikkhū sāyanhasamayaṃ kapilavatthuṃ pavisanto bhantenapi hatthinā samāgacchāmi, bhantenapi assena samāgacchāmi, bhantenapi rathena samāgacchāmi, bhantenapi sakaṭena samāgacchāmi, bhantenapi purisena samāgacchāmi, tassa mayhaṃ bhante tasmiṃ samaye mussateva bhagavantaṃ ārabbha sati, mussati dhammaṃ ārabbha sati, mussati saṅghaṃ ārabbha sati, tassa mayhaṃ bhante evaṃ hoti imamhi cāhaṃ samaye kālaṃ kareyyaṃ, kā mayhaṃ gati, ko abhisamparāyo’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘mā bhāyi mahānāma, mā bhāyi mahānāma, apāpakaṃ te maraṇaṃ bhavissati apāpikā kālaṃ kiriyā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Dutiya saraṇānisakkasutta

Pucchā – tattheva āvuso dhammasaṃgāhakamahātherehi pañcamaṃ saṃgītaṃ dutiyasaraṇānisakkasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme mahānāmaṃyeva sakkaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Mahānāmo bhante sakko bhagavantaṃ etadavoca ‘‘idha bhante saraṇāni sakko kālaṅkato, so bhagavatā byākato ‘sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti. Tatra sudaṃ bhante sambahulā sakkā saṅgamma samāgamma ujjhāyanti khīyanti vipācenti ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata

Bho, ettha dāni ko na sotāpanno bhavissati, yatra hi nāma saraṇāni sakko kālaṅkato, so bhagavatā byākato ‘sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti, saraṇāni sakko sikkhāya aparipūrakārī ahosī’’ti tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yo so mahānāma dīgharattaṃ upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato, dhammaṃ saraṇaṃ gato, saṅghaṃ saraṇaṃ gato, so kathaṃ vinipātaṃ gaccheyyā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Paṭhama anāthapiṇḍikasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi chaṭṭhaṃ saṃgītaṃ paṭhamaanāthapiṇḍikasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kena kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ ārabbha āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Āyasmā bhbhante sāriputtatthero āyasmatā ānandattherena pacchāsamaṇena saddhiṃ yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi, nisajja kho āyasmā sāriputto anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ etadavoca ‘‘kacci te gahapati khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo’’ti, na me bhante khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ, bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamoti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yathā rūpena kho gahapati buddhe appasādena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ niyaraṃ upapajjati tathārūpo te buddhe appasādo natthi, atthi ca kho te gahapati buddhe aveccappasādo ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho…pe… bhagavā’ti tañca pana te buddhe aveccappasādaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyyā’’ti evamādinā āyasmatā sāriputtattherena dhammasenāpatinā bhāsitaṃ.

Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

Saṅghe pasādo yassatthi, ujubhūtañca dassanaṃ;
Adaliddoti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhānasāsanaṃ.

Puññābhisandavagga

Mahānāmasutta

Pucchā – tattheva āvuso puññābhisandavaggo porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi sattamaṃ saṃgītaṃ mahānāmasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ mahānāmaṃ sakkaṃ ārabbha bhāsitaṃ.

Mahānāmo bhante sakko bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kittāvatā nu kho bhante upāsako hotī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yato kho mahānāma buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hotī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Kittāvatā nu kho bhante upāsako hoti.

Kāḷigodhasutta

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi navamaṃ saṃgītaṃ kāḷigodhasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ kārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kāḷigodhaṃ nāma sākiyāniṃ ārabbha ‘‘catūhi kho godhe dhammehi samannāgatā ariyasāvikā sotāpannā hoti avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Lābhā te godhe, suladdhaṃ te godhe, sotāpattiphalaṃ tayā godhe –

Nandiyasakkasutta

Pucchā – tenāvuso jānatā…pe… sammāsambuddhena sotāpattisaṃyutte puññābhisandavagge dasamaṃ nandiyasakkasuttaṃ kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme nandiyaṃ sakkaṃ ārabbha bhāsitaṃ. Nandiyo bhante sakko bhagavantaṃ etadavoca ‘‘yasseva nu kho bhante ariyasāvakassa cattāri sotāpattiyaṅgāni sabbena sabbaṃ sabbathāsabbaṃ natthi, sveva nu kho bhante ariyasāvako pamādavihārī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yassa kho nandiya cattāri sotāpattiyaṅgāni sabbenasabbaṃ sabbathāsabbaṃ natthi, tamahaṃ bāhiro puthujjanapakkhe ṭhitoti vadāmī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Saccasaṃyutta

Tiracchānakathāsutta

Pucchā – saccasaṃyutte āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāyakamahātherehi dasamaṃ saṃgītaṃ tiracchānakathāsuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha mā bhikkhave anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ katheyyātha. Seyyathidaṃ, rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ evamādinā bhante bhagavatā bhāsitaṃ.

Idaṃ dukkhanti katheyyātha.

Tasmātiha bhikkhave idaṃ dukkhanti yogo karaṇīyo…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yogo karaṇīyo.

Dhammacakkapavattanasutta

Pucchā – tattheva āvuso dhammacakkappavattanavagge porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi paṭhamaṃ saṃgītaṃ dhammacakkapavattanasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante isipatane migadāye pañcavaggiye bhikkhū ārabbha ‘‘dve me bhikkhave antā pabbajitena nasevitabbā. Katame dve, yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogo hīno gammo pothujjaniko anariyo anatthasaṃhito, yo cāyaṃ attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasaṃhito, ete kho bhikkhave ubho ante anupagamma majjhimāpaṭipadā tathāgatena abhisambuddhā’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Āsavakkhayasutta

Pucchā – tattheva āvuso koṭigāmavagge porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi pañcamaṃ saṃgītaṃ āsavakkhayasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘jānatohaṃ bhikkhave passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmi, no ajānato apassato. Kiñca bhikkhave jānato passato āsavānaṃ khayo hoti, idaṃ dukkhanti bhikkhave jānato passato āsavānaṃ khayo hoti, ayaṃ dukkhasamudayoti, ayaṃ dukkhanirodhoti, ayaṃ dukkhanirodhagāminīpaṭipadāti jānato passato āsavānaṃ khayo hoti. Evaṃ kho bhikkhave jānato evaṃ passato āsavānaṃ khayo hoti. Tasmātiha bhikkhave ‘‘idaṃ dukkha’’nti yogo karaṇīyo, ayaṃ dukkhasamudayoti, ayaṃ dukkhanirodhoti, ayaṃ dukkhanirodhagāminīpaṭipadāti yogo karaṇīyo’’ti evaṃ kho bhagavatā bhāsitaṃ.

Sīsapāvanasutta

Pucchā – tattheva āvuso sīsapāvanavagge porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi paṭhamaṃ saṃgītaṃ sīsapāvanasuttaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsitaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante sīsapāvane sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nukho bahutaraṃ yāni vā mayā parittāni sīsapāpaṇṇāni pāṇinā gahitāni yadidaṃ upari sīsapāvane’’ti evamādinā bhagavatā bhāsitaṃ.

Pañcagatipeyyālavagga

Pucchā – tattheva āvuso porāṇakehi dhammasaṃgāhakamahātherehi pariyosānabhāvena saṃgīto pañcagatipeyyālavagge, bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kathañca bhāsito.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha ‘‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’’ti evamādinā bhagavatā bhāsito.

Pucchā – ke āvuso sikkhanti.

Vissajjanā – sekkhā ca bhante puthujjanakalyāṇakā ca sikkhanti.

Pucchā – ke āvuso sikkhitasikkhā.

Vissajjanā – arahanto bhante sikkhitasikkhā.

Pucchā – kattha āvuso ṭhitaṃ.

Vissajjanā – sikkhākāmesu bhante ṭhitaṃ.

Pucchā – ke āvuso dhārenti.

Vissajjanā – yesaṃ bhante vattati te dhārenti.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kena āvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Moggallāna vuttivivaraṇapañcikā.

Vuttisametā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saddhamiddhaguṇaṃ sādhu namassitvā tathāgataṃ,
Sadhammasaṅghaṃ bhāsissaṃ māgadhaṃ saddalakkhaṇaṃ.

Akārādayo niggahītantā tecattālīsakkharā vaṇṇā nāma honti, a ā i ī u ū e ai o au ka kha ga gha ṅa ca cha ja jha ña ṭa ṭha ḍa ḍha ṇa ta tha da dha na pa pha ba bha ma ya ra la va sa ha ḷa aṃ; tena kvattho ‘‘ñonama vaṇṇe‘‘. titālīsāti vacanaṃ katthavi vaṇṇalopaṃ ñāpeti; tena-paṭisaṅkhāyoni soti-ādi siddhaṃ.

Dasādo sarā-.

Tatthādimhi dasa vaṇṇā sarā nāma honti; tena kvattho ‘‘saro lopo sare‘‘. ccādi.

Dvedve savaṇṇā-.

Tesu dvedve sarā savaṇṇā nāma honti; tena kvattho ‘‘vaṇṇapareṇa savaṇṇopi‘‘

1.2.

Pubbo rasso-.

Tesu dvīsu yo yo pubbo so so rassasañño hoti; tesu e o saṃyogato pubbāva dissanti; tena kvattho ‘‘rasso ve‘‘.ccādi.

Paro dīgho-.

Tesveva dvīsu yo yo paro so so dīghasañño hoti; tena kvattho’yolopanisu dīgho‘‘.ccādi.

Kādayo byajanā-.

Kakārādayo vaṇṇā niggahītapariyantā byajanasaññā honti; tena kvattho ‘‘byajane dīgharassā‘‘.ccādi.

Pañca pañcakā vaggā-.

Kādayo pañcakā pañca vaggā nāma hontī; tena kvattho ‘‘vagge vagganto‘‘. ccādi.

Bindu niggahītaṃ-.

Yvāyaṃ vaṇṇe bindumatto so niggahītasañño hoti; tena kvattho ‘‘niggahītami‘‘. ccādi; garusaññā karaṇaṃ anvatthasaññatthaṃ.

Iyuvaṇṇā jjhalā nāmassante-.

Nāmaṃ pāṭipadikaṃ tassa ante vattamānā ivaṇṇuvaṇṇā jhalasaññā honti yathākkamaṃ; tena kvattho‘‘jhalā ve‘‘. Ccādi.

Pitthiyaṃ-.

Itthiyaṃ vattamānassa nāmassante vattamānā ivaṇṇu vaṇṇā pasaññā honti; tena kvatthā ‘‘ye passivaṇṇassa‘‘. Iccādi.

Ghā-.

Itthiyaṃ vattamānassa nāmassante vattamāno ākāro ghasañeññā hoti; tena kvattho ‘‘ghabrahmādite‘‘.Ccādi.

Gosyālapane-.

Ālapane si gasañño hoti; tena kvattho ‘‘ge ve‘‘.Ccādi.

Saññādhikāro.

Vidhibbisesanantassa-.

Yaṃ visesanaṃ tadantassa vidhi ñātabbo; ‘‘ato yonaṃ ṭāṭe‘‘. Narā nare.

Sattamiyaṃ pubbassa-.

Sattamīniddese pubbasseva kāriyaṃ ñatabbaṃ; ‘‘saro lopo sare‘‘. Veḷaggaṃ; tamahantīdha kasmā na hoti; saretopasilesikādhāro tatthetāva vuccate pubbasseva hoti na parassāti.

Pañcamiyaṃ parassa-.

Pañcamīniddese parassa kāriyaṃ ñatabbaṃ; ‘‘ato yonaṃ ṭāṭe‘‘. Narā nare; idha na hoti jantuyo anantā; idha kasmā na hoti; osadhyo anantare katatthatāya na vyava hitassa kāriyaṃ.

Ādissa-.

Parassa sissamānaṃ kāriyamādivaṇṇassa ñātabbaṃ; ‘‘ra saṅkhyāto vā‘‘. Rājinā.

Chaṭṭhiyantassa-.

Chaṭṭhiniddiṭṭhassa yaṃ kāriyaṃ tadantassa vaṇṇassa viññeyyaṃ ‘‘rājassi nāmhi‘‘. Rājinā.

Ṅanubandho-.

Ṅakāro’nubandho yassa so’ntassa hoti; ‘‘gossāvaṅi‘‘. Gavāssaṃ.

Ṭanubandhānekavaṇṇā sabbassa-.

Ṭakāro’nubandho yassa so’nekakkharo cādeso sabbassa hoti; ‘‘imassānitthiyaṃ ṭe‘‘. Esu ‘‘nāmhanimi‘‘. Anena.

Ñakānubandhādyantā-.

Chaṭṭhiniddiṭṭhassa ñānubandhakānubandhā ādyantā honti; ‘‘bruto tissīña‘‘. Bravīti, ‘‘bhussa vuka‘‘. Babhuva.

Manubandho sarānamantā paro-.

Makāro’nubandho yassa so sarānamantā sarā paro hotī; ‘‘mañca rudhādīnaṃ‘‘. Rundhati.

Vippaṭisedhe-.

Dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā purisānaṃ sahappattiyaṃ paro; so ca gacchati tvañca gacchasi, tumhe gacchatha; so ca gacchati tvañca gacchasi ahañca gacchāmi, mayaṃ gacchāma.

Saṅketo’navayavo’nubandho-.

Yo’navayavabhuto saṅketo so’nubandhoti ñatabbo;latupitādīnamāsimhi. Kattā, saṅketaggahaṇaṃ kiṃ? Pakatīyādisamudāyassānubandhatā mā hotuti; anavayavo hi samudāyo samudāyarūpattāyeva; anavayavaggahaṇaṃ kiṃ?’Atena’. Janena; imināva lopassāvagatattā nānubandhalopāya vacanamāraddhaṃ.

Vaṇṇaparena savaṇṇo’pi-.

Vaṇṇasaddo paro yasmā tena savaṇṇo’pi gayhati saṃva rūpaṃ; yuvaṇṇānamño luttā‘‘. Vāteritaṃ, samonā.

Ntu vantumanatvāvantutavantusambandhi-.

Vantvādisambandhiyeva ntu gayhati, ‘‘ntantunaṃ nto yomhi paṭhame‘‘. Guṇavanto; vantvādisambandhīti kiṃ; jantu tantu.

Paribhāsāyo.

Saro lopo sare-.

Sare saro lopanīyo hoti; tatrime, saddhindriyaṃ, no hetaṃ, bhikkhunovādo, sametāyasmā, abhibhāyatanaṃ, puttā matthi, asantettha.

Paro kvaci lopanīyo hoti; so’pi, sāva, yatodakaṃ, tatova; kvavīti kiṃ? Saddhinduyaṃ ayamadhikāro āparicchedāvasānā tena nātippasaṅgo.

Nadvevā-.

Pubbaparasarā dve’pi vā kvaci na lupyante; latā iva lateva latāva.

Yuvaṇṇanamño luttā-.

Luttā sarā paresaṃ ivaṇṇuvaṇṇānaṃ ño honti vā yathākkamaṃ; tassedaṃ, vāteritaṃ, nopeti, vāmoru, ateva’ññe, vodakaṃ; kathaṃ paccorasmanti; yogavibhagā, vātveva tassidaṃ; lutteti kiṃ? Latā iva.

Yavā sare-.

Sare pare ivaṇṇuvaṇṇānaṃ yakāravakārā hontiva yathākkamaṃ; vyākato, iccassa, ajjhiṇamutto, svāgataṃ, bhavāpanalānīlaṃ; vāttheva-itissa; kvacītveva-yānīdha, sūpaṭṭhitaṃ.

Ñonaṃ-.

Ñonaṃ yavā honti vā sare yathākkamaṃ; tyajja te’jja svāhaṃ so’haṃ,kvacitveva-puttāmatthi asantettha.

Gossāvaṅi-.

Sare gossa avaṅi hoti; gavāssaṃ; yathariva tatharivetinipātāva; bhusāmiveti ivasaddo evattho.

Byañjane dīgharassā-.

Rassadīghānaṃ kvaci dīgharassā honti byañjane; tatrāyaṃ, munīvare, sammadeva, mālahārī.

Saramhā dve-

Saramhā parassa byañjanassa kvaci dve rūpā honti; paggaho; saramhāti-kiṃ? Taṃkhaṇaṃ.

Catutthadutiyesveyaṃ tatiyapaṭhāmā-.

Catutthadutiyesu paresvesaṃ catutthadutiyānaṃ tabbagge tatiyapaṭhamā honti paccāsattya; mahaddhano, yasa tthero, apphuṭaṃ, abbhuggato; esviti-kiṃ? Thero; esantikiṃ?Pattho.

Vitisseve vā-.

Evasadde pare itissa vo hoti vā; ittheva icceva; eveti-kiṃ,iccāha.

Ñonama vaṇṇe-.

Ñonaṃ vaṇṇe kvaci a hoti vā; disvā yācakamāgate, akarambhasate,esaattho, esadhammo, maggo aggamakkhāyati, svāyatanaṃ, hiyyattanaṃ, karassu; vātveva-yācake āgate, eso dhammo; vaṇṇeti kiṃ?So.

Niggahītaṃ-.

Niggabhītamāgamo hoti vā kvaci; cakkhuṃ udapādi cakkhu udapādi, purimaṃjāti purimajāti, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ. Avaṃ siroti-ādisu niccaṃ vavatthītavibhāsattā vādhikārassa; sāmatthī yenāgamova sa ca rassasarasseva hoti tassa rassānugatattā.

Lopo-.

Niggahītassa lopo hoti vā kvaci; kyāhaṃ kīmahaṃ, sā ratto saṃratto; sallekho-gattukāmo-gantumanotiādisu niccaṃ.

Parasarassa-

Niggahītamhā parassa sarassa lopo hoti vā kvaci; tvaṃsi tvamasi.

Vagge vagganto-

Niggahītassa kho vagge vagganto vā hoti paccā satyā; taṅkaroti taṃ karoti, tañcarati taṃ carati, taṇṭhānaṃ taṃ ṭhānaṃ, tandhanaṃ taṃ dhanaṃ, tampāti taṃ pāti; niccaṃ pada majjhe, gantvā; kvacaññatrāpi, santiṭṭhati.

Yevahisuñño-.

Yaevahisaddesu niggahītassa vā ño hoti; yayaññadeva, taññeva, tañbhi; vātveva-yaṃyadeva.

Ye saṃssa-

Saṃsaddassa yaṃ niggahītaṃ tassa vā ño hoti yakāre; saññamo saṃyamo.

Mayadā sare-.

Niggahītassa mayadā honti vā sare kvaci; tamahaṃ, tayidaṃ, tadalaṃ; vātveva-taṃ ahaṃ.

Vanataragā cāgamā-.

Ete mayadā cāgamā honti sare vā kvaci; tivaṅgīkaṃ, ito nāyati, cinitvā, tasmātiha, nirojaṃ, puthageva, idhamāhu, yathayidaṃ, attadatthaṃ; vātveva-attatthaṃ; atippago kho tāvāti-paṭhamanto pagasaddova.

Chā ḷo-.

Chasaddā parassa sarassa ḷakāro āgamo hoti vā; chaḷahaṃ, chaḷāyatanaṃ; vātveva-cha abhiññā.

Tadaminādīni-

Tadaminādīni sādhūni bhavanti? Taṃ iminā tadaminā, sakiṃ āgāmī sakadāgāmī, ekaṃ idha ahaṃ ekamidāhaṃ, saṃvidhāya avahāro saṃvidāvahāro, vārino vāhako valāhako, jīvanassa mūto jīmūto, chavassa sayanaṃ susānaṃ, uddhaṃ khamassa udukkhalaṃ, pisi tāso pisāco, mahiyaṃ ravatīti mayūro; evamaññepi payoga to'nugantabbā; paresaṃ pisodarādivedaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tavaggavaraṇānaṃ ye cavaggabayañā-.

Tavaggavaraṇānaṃ cavaggabayañā honti yathākkamaṃ yakāre; apūccaṇḍakāyaṃ, tacchaṃ, yajjevaṃ, ajjhattaṃ, thaññaṃ, dibbaṃ, payyesanā, pokkharañño; kvacītveva-ratyā.

Vaggalasehi te-

Vaggalasehi parassa yakārassa kvaci te vaggalasā honti; sakkate, paccate, aṭṭate, kuppate, phallate, assate, kvacī tveca-kyāhaṃ.

Hassa vipallāso-

Hassa vipallāso hoti yakāre; guyhaṃ.

Ve vā-.

Hassa vipallāso hoti vā vakāre; bavhābādho bahvā bādho.

Tathanarānaṃ ṭaṭhaṇalā-.

Tathanarānaṃ ṭaṭhaṇalā hontī vā; dukkaṭaṃ, aṭṭhakathā, gahaṇaṃ, paligho, palāyati, vātveca-dukkataṃ; kvacītveva-sugato.

Saṃyogādilopo-

Saṃyogassa yo ādibhuto'vayavo tassa vā kvacī lopo hoti; pupphaṃsā, jāyate'gini.

Vicchābhikkhaññesu dve-

Vīcchāyamābhikkhaññe ca yaṃ vattate tassa dve rūpāni honti, kriyāya guṇena dabbena vā bhinne atthe vyāpitu micchā vīcchā; rukkhaṃrukkhaṃ siñcati, gāmogāmo ramaṇīyo, gāme gāme pānīyaṃ, gehe gehe issaro, rasaṃ rasaṃ bhakkhayatī, kiriyaṃ kiriyamārahate.

Atthiyevānupubbiye'pi vīcchā, mūle thūlā, agge agge sukhumā; yadi hi ettha mūlaggabhedo na siyā ānupubbiyampi na bhaveyya, (jeṭṭhaṃ jeṭṭhamanuppavesaya) māsakaṃ māsakaṃ imamhā kahāpaṇā bhavantānaṃ dvinnaṃ dehīti- māsakaṃ māsakamiccetasmā vīcchāvagamyate saddantarato pana imamhā kahāpaṇāti avadhāraṇaṃ; pubbaṃ pubbaṃ pupphanti, paṭhamaṃ paṭhamaṃ paccantīti vīcchāva; ime ubho aḍḍhā katarā katarā esaṃ dvinnamaḍḍhatā, sabbe ime aḍḍhā katamā katamā imesaṃ aḍḍhatā, ihāpi vīcchāva; ābhikkhaññaṃ-ponopuññaṃ, pacati pacati papacati papacati, lunāhi lunāhitvevāyaṃ lunāti, bhutvā bhutvā gacchati, paṭapaṭā karoti, paṭapaṭāyati.

Syādilopo pubbassekassa-.

Vīcchāmekassa dvitte pubbassa syādilopo hoti, ekekassa, kathaṃ matthakamatthakenāti? Syādilopo pubbassāti yogavibhāgā; na cātippaṅgo yogavibhāgā iṭṭhappasiddhīti.

Sabbādīnaṃ vītihāre-.

Sabbādīnaṃ vītihāre dve bhavanti pubbassa syādilopo ca; aññamaññassa bhojakā, itarītarassa bhojakā.

Yāva bodhaṃ sambhame-.

Turitenāpāyahetupadassanaṃ sambhamo, tasmiṃ sati vattu yāvanteha saddehi so'ttho viññāyate tāvanto saddā payujjante; sappo sappo sappo, bujjhassu bujjhassu bujjhassu, bhinno bhikkhusaṅgho bhinno bhikkhusaṅgho.

Bahulaṃ-.

Ayamadhikāro āsatthaparisamattiyā tena nātippasaṅgo iṭṭhasiddhi ca.

Iti moggallānavyākaraṇe vuttīyaṃ paṭhamo kaṇḍo.

Dvedvekānekesu nāmasmā siyoaṃyonābhisanaṃ smāhisanaṃsmiṃsu-.

Etesaṃ dve dve honti ekānekatthesu vattamānato nāmasmā; muni munayo, muniṃ munayo, muninā munīhi, munissa munīnaṃ, munismā munīhi, munissa munīnaṃ, munismiṃ munīsu, evaṃ kumārī kumāriyo, kaññā kaññāyoti; etāni satta dukāni sattavibhattiyo; vibhāgo vibhattīti katvā-ettha siamitīkārā kārā ''kimaṃsisū''ti. Saṃketatthā.

Kamme dutiyā-.

Karīyati kattukriyāyābhīsambandhīyatīti kammaṃ, tasmiṃ dutiyā vibhatti hoti; kaṭaṃ karoti, odanaṃ pavati, ādiccaṃ passati, odano paccatīti-odanasaddato kammatā nappatīyate, kiṃ carahi? Ākhyātato; kaṭaṃ karoti vipulaṃ dassanīyanti- attheva guṇa yuttassa kammatā; icchite'pi kammattāva dutiyā siddha; gāvuṃ payo dohati, gomantaṃ gāvaṃ yāvati, gavamavarundhati vajaṃ, māṇavakaṃ maggaṃ pucchati, gomantaṃ gāvaṃ bhikkhate, rukkhamava cināti phalāni, sissaṃ dhammaṃ brūte, sissaṃ dhammamanusāsati.

Evamanicachite'pi; ahiṃ laṅghayati, vīsaṃ bhakkheti; yanne vicchitaṃ nāpi anicchitaṃ tatthāpi dutīyā siddhā; gāmaṃ gacchanto rukkhamūlamupasappati, pathaviṃ adhisessati, gāmamadhitiṭṭhati, rukkha majjhāsateti-adhisīṭhāsānaṃ payoge'dhikaraṇe kammavacanicchā.

Vatticchāto hi kārakāni honti; taṃ yathā- valāhakā vijjotate, valāhakassa vijjotate, valāhako vijjotate, valāhake vijjotate, valāhakena vijjotateti.

Evamabhinavisassa vā, dhammamabhinivisate dhamme vā, tathā upanvajjhāvasassābhojananavutticanassa; gāmamupavasati, gāma manuvasati, pabbatamadhivasati, gharamāvasati; abhojananivuttivaca nassāti-kiṃ? Gāme upavasati-bhojananivuttiṃ karotīti attho. Tappānācāre’pi kammattāva dutiyā siddhā, nadimpivati, gāmaṃ carati; evaṃ sace maṃ nālapissatīti-ādisupi.

Vihitāva paṭiyoge dutiyā, paṭibhantu taṃ cunda bojjhaṅgāti-taṃ paṭi bojjhaṅgā bhāsantūti attho; yadā tu dhātunā yutto pati tadā tenāyogā sambandhe chaṭṭhī ca tassa nappaṭi bhātīti? Akkhe dibbati, akkhehi dibbati, akkhesu dibbatītikammakaraṇādhikaraṇavacanicchā.

Kāladdhānamaccantasaṃyoge-.

Kriyāguṇadabbehi sākallena kāladdhānaṃ sambandho accantasaṃyoge, tasmiṃ viññāyamāne kālasaddehi addha saddehi ca dutiyā hoti; māsamadhīte, māsaṃ kalyāṇi. Māsaṃ guḷadhānā, kosamadhīte, kosaṃ kuṭilā nadī, kosaṃ pabbato; accantasaṃyegeti kiṃ? Māsassa dvīhamadhīte; kosasseka dese pabbato; pubbanhasamayaṃ nivāsetvā, ekaṃ samayaṃ bhagavā, imaṃ rattiṃ cattāro mahārājāti; evamādisu kālavācīhi accantasaṃyegattāva dutiyā siddhā, vibhattivipallāsena vā bahulaṃ vidhānā-

Phalappattiyaṃ kriyāparisamattyapavaggo tasmiṃ viññāya māne kāladdhānaṃ kriyāyāccantasaṃyoge tatiyābhimatā sāpi karaṇattāva siddhā; māsenānuvāko’dhīto, kosenānuvā ko’dhītoti; anapavaggetu asādhakatamattā karaṇattābhave dutiyāva māsamadhīto’nuvāko, na cānena gahitoti.

Kārakamajjhe ye kāladdhānavācino tato sattamīpapañcamiyo abhimatā; ajja bhutvā devadatto dvīhe bhuñjissati dvīhā bhuñjissati, atraṭṭho’yamissāso kose lakkhaṃ vijjhati, kosā lakkhaṃ vijjhatīti-tāpīha sakasakakārakavacanicchāyeva siddhā.

Gatibodhāhārasaddatthakammakahajjādīnaṃ payojje-.

Gamanatthānaṃ bodhatthānaṃ āhāratthānaṃ saddatthānamakammakānaṃ bhajjādīnañca payojje kattari dutiyā hoti, sāmatthiyā ca payojakavyāpārena kammatāvassa hotīti patīyate; gama yati māṇavakaṃ gāmaṃ, yāpayati māṇavakaṃ gāmaṃ, bodhayati māṇavakaṃ dhammaṃ, vedayati māṇavakaṃ dhammaṃ, bhojayati māṇavakamodanaṃ, āsayati māṇavakamodanaṃ, ajjhāpayati māṇavakaṃ vedaṃ pāṭhayati māṇavakaṃ vedaṃ, āsayati devadattaṃ, sāyayati deva dattaṃ, aññaṃ bhajjāpeti, aññaṃ koṭṭāpeti, añaññaṃ santharāpeti. Etesamevāti kiṃ?Pācayati odanaṃ devadattena yañaññadatto; paye ppoti kiṃ?Gacchati devadatto, yadā carahigamayati devadattaṃ yañña datto, tamaparo payojayati tadā gamayati devadattaṃ yaññadatteneti - bhavitabbaṃ gamayatissāgamanatthattā.

Harādīnaṃ vā-.

Harādīnaṃ payojje kattari dutiyā hoti vā; hāreti hāraṃ devadattaṃ devadatteneti vā, ajjhohāreti sattuṃ devadattaṃ devadatteneti vā, kāreti devadattaṃ devadatteneti vā, dassayate janaṃ rājā janeneti vā, abhivādayate guruṃ devadattaṃ devadatteneti vā.

Na khādādīnaṃ-.

Khādādīnaṃ payojje kattari dutiyā na hoti; khādayati devadattena, ādayati devadattena, avhāpayati devadattena, saddāyati devadattena, kandayati devadattena, nāyayati devadattena.

Vahissāniyantuke-.()

Vāhayati bhāraṃ devadattena; aniyantuketi-kiṃ?Vāhayati gāraṃ balivadde.

Bhakkhissāhiṃsāyaṃ-.()

Bhakkhayati modake devadattena; ahiṃsāyanti kiṃ? Bhakkhayati balivadde sassaṃ.

Dhyādīhi yuttā-.

Dhiādīhi yuttato dutiyā hoti? Dhiratthumaṃ pūtikāyaṃ, antarā ca rājagahaṃ, antarā ca nāḷandaṃ, samādhānamantarena, mucalindamabhito saramiccādi-chaṭṭhiyāpavādo yaṃ.

Lakkhaṇitthambhutavīcchāsvabhinā-.

Lakkhaṇādisvatthesvahinā yuttamhā dutiyā hoti; rukkha mabhivijjetate vijju, sādhu devadatto mātaramabhi, rukkhaṃ rukkhamabhitiṭṭhati.

Patiparīhi bhāge ca-.

Patiparīhi yuttamhā lakkhaṇādisu bhāge vatthe dutiyā hoti; rukkhampati vijjotate vijju, sādhu devadatto mātaraṃ pati, rukkhaṃ rukkhaṃ pati tiṭṭhati, yadettha maṃ pati siyā, rukkhaṃ parivijjetate vijju, sādhu devadatto mātaraṃ pari, rukkhaṃ rukkhaṃ pari tiṭṭhati, yadettha maṃ pari siyā.

Anunā-.

Lakkhaṇādisvatthesvanunā yuttamhā dutiyā hoti; rukkha manuvijjotate vijju, saccakiriyamanupavassi; hetu ca lakkhaṇaṃ bhavati, sādhu devadatto mātaramanu, rukkhaṃ rukkhamanu tiṭṭhati, yadettha maṃ anusiyā.

Sahatthe-

Sahatthe’nunā yuttamhā dutiyā hoti; pabbatamanutiṭṭhati.

Hīne-

Hīnatthe’nunā yuttamhā dutiyā hoti; anusāriputtaṃ paññāvanto.

Paññavanto-ma.

Upena-.

Hinatthe upena yuttamhā dutiyā hoti; upasāriputta paññāvanto.

Sattamyādhikye-.

Ādhikyatthe upena yuttamhā sattamī hoti; upakhārayaṃ doṇo.

Sāmitte’dhinā-.

Sāmibhāvatthe’dhinā yuttamhā sattamī hoti; adhibrahmadatte pañcālā, adhipañcālesu brahmadatto.

Kattukaraṇesu tatiyā-.

Kattari karaṇa caia kārake tatiyā hoti; purisena kataṃ, asinā chindati, pakatiyābhirūpo, gottena gotamo’sumedho nāma nāmena, jātiyā sattavassikoti-bhūdhātussa sambhavā karaṇe eva tatiyā; evaṃ samena dhāvati, visamena dhāvati, dvidoṇena dhaññaṃ kiṇāti, pañcakena pasavo kiṇātīti.

Sahatthena-

Sahatthena yoge tatiyā siyā; puttena sahāgato, puttena saddhiṃ āgato? Tatiyāpi chaṭṭhīva appadhāne eva bhavati.

Lakkhaṇe-.

Lakkhaṇe vattamānato tatiyā siyā; tidaṇḍakena paribbājakamaddakkhi, akkhinā kāṇo, tena hi aṅgena aṅgino vikāro lakkhīyate.

Hetumhi-.

Takkiriyāyogge tatiyā siyā; annena vasati, vijjāya yaso.

Pañcamīṇe vā-.

Iṇe hetumhī pañcamī hoti vā;jaḷattā baddho satena vā.

Guṇe-

Parāṅgabhute hetumhi pañcamī hoti vā; jaḷattā baddho jaḷattena vā, paññāya mutto, hutvā abhāvato’niccā, saṅkhāra nirodhā viññāṇanirodho.

Chaṭṭhī hetvatthehi-.

Hetvatthavacīhi yege hetumhi chaṭhī siyayā; udarassa hetu, udarassa kāraṇā.

Sabbādito sabbā-.

Hetvatthehi yoge sabbādīhi sabbā vibhattiyo honti; ko hetu, kaṃ hetuṃ, kena hetunā, tassa hetussa, kasmā hetusmā, kassa hetussa, kasmiṃ hetusmiṃ; kiṃ kāraṇaṃ, kena kāraṇena; kiṃ nimittaṃ, kena nimittena; kiṃ payojanaṃ, kena payojaneneccevamādi –hetvatthehītveva-kena kataṃ.

Catutthi sampadāne-.

Yassa sammā padīyate tasmiṃ catutthi siyā; saṅghassa dadāti, ādhāravicakkhāyaṃ sattamīpi siyā, saṅghe dehi.

Tādatthye-.

Tassedaṃ tadatthaṃ tadatthabhāve jotanīye nāmasmā catutthī siyā; sītassa paṭighātāya, atthāya hitāya devamanussānaṃ, nālaṃ dārabharaṇāya, yūpāya dāru, pākāya vajatītvevamādi.

Kassa sāduṃ na ruccati, mā āyasmantānampi saṅghabhedo ruccattha, khamati saṅghassa, bhattamassa nacchādetīti-chaṭṭhī sambandha vacanicchāyaṃ; na cevaṃ virodho siyā sadisarūpattā evaṃ vidhesu ca sambandhassa saddikānumatattā kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesīti-atthamatte paṭhamā.

Evamaññāpi viññeyyā parato’pi yathāgamaṃ.

Rañño sataṃ dhāreti, rañño chattaṃ dhāretīti sambandhe chaṭṭhī; evaṃ rañño silāghate, rañño hanute, rañño upa tiṭṭhate, rañño sapate, devāpi tassa pihayanti tādino, tassa kujjha mahāvīra, yaditaṃ tassa pakuppeyyaṃ, dubhayati disānaṃ megho, yo mittānaṃ na dūhatī,[ ] yo appaduṭṭhassa narassa dussati, kyāhaṃ ayyānaṃ aparajjhāmi, issayanti samaṇānaṃ titthiyā, dhammena nayamānānaṃ kā usūya, [ ] rañño bhāgyamā rajjhati, rañño bhāgyamikkhate, tena yācito ayācito vā tassa gāvo paṭisuṇāti, gāvo āsuṇāti, bhagavato paccassosuṃ, hotu patigiṇāti, hotvanugiṇāti, ārovayāmi vo, pativedayāmi vo, dhamma te desissāmi, yathā no satthā vyākareyya, alaṃ te idha vāsena, kiṃ te jaṭāhi dummedha, arahati mallo mallassāti –jīvitaṃ tiṇāyapi na maññamanoti tādatthye catutthi; tiṇena yo attho tadatthāyapīti attho;

‘‘Yo ca sitaca uṇhaca tiṇā bhiyyo na namaññati‘‘

Tiṇamiva jīvitaṃ maññamānoti-savisayāva vibhattiyo; saggāya gacchatīti-tādatthye catutthi, yo hi saggaṃ gacchati tadatthaṃ tassa gamananti–-kammavavanicchāyaṃ tu dutiyāva - saggaṃ gacchati; āyuṃ bhoto hotu, ciraṃ jīvitaṃ bhaddaṃ kalyāṇaṃ atthaṃ payojanaṃ kusalaṃ anāmayaṃ hitaṃ pathyaṃ sukhaṃ sātaṃ bhoto hotu; sādhu sammuti metassa, puttassāvikareyya guyhamatthaṃ, tassa me sakko pāturahosi, tassa pahiṇeyya, bhikkhūnaṃ dūtaṃ pāhesi, kappati samaṇānaṃ āyogo, ekassa dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā pahoti, upamaṃ te karissāmi, añjaliṃ te pagaṇhāmi, tassa phāsu, lokassattho, namo te purisājañña, sotthi tassa, alaṃ mallo mallassa, samattho mallo millassa, tassa hitaṃ tassa sukhaṃ, svāgataṃ te mahārājāti-sabbattha chaṭṭhī sambandhe.

Evaṃ vidhamaññampevaṃ viññeyayyaṃ yathāgamaṃ.

Pañcamyavadhismā-.

Padatthāvadhismā pañcamī vibhatti hoti; gāmasmā āgacchati evaṃ corasmā bhāyati, corasmā uttasati, corasmā tāyati corasmā rakkhatīti.

Savebhāyatha dukkhassa, pamāde bhayadassivā tasanti daṇḍassāti,-chaṭṭhisattamiyo’pi honteva sambandhādhāravavanicchāyaṃ ajjhenā parājeti, paṭipakkhe parājetīti-savīsayāva vibhattiyo; sace kevaṭṭassa parajjissāmīti- chaṭṭhīpi hoti sambandhavavanicchāyaṃ, yavehi gāvo vāreti, pāpā cittaṃ nivāraye, kāke rakkhati taṇḍulāti-savisayeva pañcamī? Cittaṃ rakkhetha medhāvīti-dutiyāva dissati kammatthe; upajjhāyā antaradhāyati, upajjhāyā adhīte; kāmato jāyatī sokoti-savisayeva pañcamī; tatthemichaddhayo’pi honteva savisaye; himacantā pabhavati gaṅgā, pāṇātipātā viramassu khippaṃ, añño devadattā, bhinno devadattāti-samisayeva pañcamī; añño devadattā, bhinno devadattāti-savisayeva pañcami; evaṃ ārā so [ ] āsavakkhayā, itaro devadattā, uddhaṃ pādatalā, adho kesamatthakā, pubbo gāmā, pubbeva sambodhā, tato paraṃ, tato aparena samayena, tatuttarinti, sambandha vacanicchāyaṃ chaṭṭhīpi; purato gāmassa, dakkhiṇato gāmassa, upari pabbatassa, heṭṭhā pāsādassāti;pāsādamāruyha pekkhati, pāsādā pekkhati, āsane upavisitvā pekkhati āsanā pekkhatīti-avadhi vacanicchāyaṃ pañcamī; pucchanakhyānesupi; kuto bhavaṃ, pāṭaliputta smāti; tathā desakālamāne’pi; pāṭaliputtasmā rājagahaṃ satta yojanāni sattasu yojanesūti vā; evamito tiṇṇaṃ māsā namaccayenāti; kicchā laddhantī-guṇe pañcamī; kacchena me adhi gatanti hetumhi karaṇe vā tatiyā; evaṃ thokā mutto, tho kena muttoti, thokaṃ valatīti-kriyāvisesane kammani dutiyā; dūrantikatthayoge’pi savisayeva pañcamīchaṭṭhiyo siyuṃ; dūraṃgāmasmā, antikaṃ gāmasmā, dūraṃ gāmassa, antikaṃ gāmassāti-dūranti katthe hī tu sabbāva savisaye siyuṃ bādhakābhāvā; dūro gāmo, antiko gāmotvevamādi; keci panāhu asattavacanehetehi pāṭipadikatthe dutiyātatiyāpañcamīsattamiyo sattavacanehi tu sabbāva savisayeti; te panaññeheva paṭikkhittā; dūraṃ maggo, antikaṃ maggoti- kriyāvisesanaṃ bhudhātussa gamma mānattā; suddho lobhanīyehi dhammehi, parimutto dukkhasmā, vivicceva kāmehi, gambhīrato ca puthulato ca yojanaṃ, āyāmena yojanaṃ, tatoppabhuti, yato sarāmi attānantī-savisayeva vibhattiyo.

Apaparīhi vajjane-.

Vajjane vattamānehi apaparīhi yoge pañcamī hoti; apasālāya āyanti vāṇijā, parisālāya āyanti vāṇijā, sālaṃ vajjetvāti attho; vajjaneti kiṃ? Rukkhaṃ parivijjotate vijju, āpāṭaliputtasmā vassi devoti-mariyādābhividhimhiyeva pañcama, vinā pāṭalaputtena saha veti-viseso; evaṃ yāva pāṭaliputtasma vassi devoti.

Paṭinidhipaṭidānesu patinā-.

Paṭinidhimhi paṭidāne ca vattamānena patinā yoge nāmasmā pañcamī vibhatti hoti; buddhasmā pati sāriputto, ghatamassa telasmā pati dadāti, paṭinidhipaṭidānesūti-kiṃ? Rukkhaṃ pati vippotate.

Rite dutiyā ca-

Rite saddena yoge nāmasmā dutiyā hoti pañcamī ca rite saddhammaṃ, rite saddhammā.

Vināññatra tatiyā ca-.

Vināññatrasaddehi yoge nāmasmā tatiyā ca hoti, dutiyāpañcamiyo ca; vinā vātena, vinā vātaṃ, vinā vātasmā, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena, aññatra dhammaṃ, aññatra dhammā.

Puthanānāhi-.

Etehi yoge tatiyā hoti pañcamī ca; puthageva janena, puthageva janasmā, janena nānā, jasanmā nānā.

Sattamyādhāre-.

Kriyādhārabhutakattukammānaṃ dhāraṇena yo kriyāyādhāro tasmiṃ kārake nāmasmā sattami hoti; kaṭe nisīdati, thāliyaṃ odanaṃ pacati, ākāse sakuṇā, tilesu telaṃ, gaṅgāyaṃ vajo.

Nimitte-.

Nimittatthe sattamī hoti; ajinamhi haññate dīpi, musā vāde pācittiyaṃ.

Yabbhāvo bhāvalakkhaṇaṃ-.

Yassa bhāvo bhāvantarassa lakkhaṇaṃ bhavati tato sattamī hoti; gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato; bhāvoti kiṃ? Yo jaṭāhi sa bhuñjati; bhāvalakkhaṇanti kiṃ;yo bhujate so devadatto? Akāle vassati tassa, kāle tassa na vassatīti-visayasattamī.

Chaṭṭhī cānādare-.

Yassa bhāvo bhāvantarassa lakkhaṇaṃ bhavati tato chaṭṭhī bhavati sattamī cānādare gamyāne.

> ‘‘Ākoṭayanto so neti sivirājassa pekkhato;
> Maccu gacchati ādāya pekkhamāne mahājane.

Gunnaṃ sāmīti-sambandhe chaṭṭhī, geṃsu sāmīti visayasattamī, evaṃ gunnamissaro gosissaro, gunnaṃ adhipati gosu adhipati, gunnaṃ dāyādo gosu dāyādo gunnaṃ sakkhi gosu sakkhi, gunnaṃ patibhu gosupatibhu, gunnaṃ pasūto gosu pasūto, kusalā naccagītassa kusalā naccagīte, āyutto kaṭakaraṇassa āyutto kaṭakaraṇe, tathādhāravacanicchāyaṃ pattamī; bhikkhusu abhivādenti, muddhani cumbitvā, bāhāsu gahetvā, hatthesu piddhāya caranti, pathesu gacchanti, kadalīsu gaje rakkhantīti; ñāṇasmiṃ pasannotivisayasattamī; ñāṇena pasannoti-karaṇe tatiyā; evaṃ ñāṇasmiṃ ussukko ñāṇena ussukkoti.

Yato niddhāraṇaṃ-.

Jātiguṇakriyāhi samudāyatekadesassa puthakkaraṇaṃ niddhāraṇaṃ yato taṃ karīyati tato chaṭṭhīsattamiyo honti; sāliyo sūkadhaññānaṃ pathyatamā sāliyo sūkadhaññesu pathya tamā,kaṇbhā gāvīnaṃ sampannakhīratamā kaṇhā gāvīsu sampanna khīratamā, gacchataṃ dhāvanto sīghatamā gacchantesu dhāvanto sīghatamā — sīlameva sutā seyyoti-avadhimhiyeva pañcamī.

Paṭhamātthamante -.

Nāmasmābhidheyyamatte paṭhamāvibhatti hoti; rukkho, itthi, pumā napuṃsakanti-liṅgampi saddotthova, tathā doṇo, khārī āḷahakanti-parimāṇampi saddatthova, eko, dve, bahavoti-saṃkhyyāpi saddatthova.

Āmantaṇe -.

Yato saddenābhimukhīkaraṇamāmantaṇaṃ tasmiṃ visaye paṭhamā vibhatti hoti; bho purisa, bho itthi, bho napuṃsaka. Chaṭṭhī sambandhe-.

Kriyākārakasañjāto assedambhāvahetuko sambandho nāma tasmiṃ chaṭṭhīvibhatti hoti; rañño puriso, sarati rajjassāti- sambandhe kṭṭhī, rajajjasambandhiniṃ satiṃ karotīti attho; kammavacanicchāyantu dutiyāva; sarati rajjaṃ, tathā rajakassa vatthaṃ dadāti, paharatopiṭṭhiṃ dadāti pūrati bālo pāpassa,

‘‘Amacce tāta jānāhi dhīre atthassa kovide’’

Divasassa tijhattuṃ, sakiṃ pakkhassa, pūraṃ hiraññasuvaṇṇassa kumbhiṃ tvevamādi.

Kitakappayoge kattukammesu bahulaṃ sambandhavacanicchāyaṃ chaṭṭhī; sādhu sammato bahujanassa, suppaṭividdhā buddhānaṃ dhammadhātu, dhammassa gutto medhāvī, amataṃ tesaṃ paribhuttaṃ, tassabhavanti vattāro, avisaṃvādako lokassa, alajjīnaṃ nissāya, catunnaṃ mahābhūtānaṃupādāya pasādotvevamādi; kattukamma vacanicchāyantu tatiyādutiyāyova sañcatto pitarā ahaṃ, sarasi tvaṃ evarūpiṃ vācā bhāsitā, bhagavantaṃ dassanāyatthemādi.

Tulyatthena vā tatiyā-.

Tulyatthena yoge chaṭṭhī hoti tatiyā vā; tulyo pitu, tulyo pitarā; sadiso pitu, sadiso pitarā —iha kathaṃ tatiyayā na hoti; ajjunassa tulā natthi, kesavassupamā nacetinete lyatthā kiṃ carahi; tulyānamopammatthā.

Aato yonaṃ ṭāṭe-.

Akārantato nāmasmā yonaṃ ṭāṭe honti yathākkamaṃ ṭakārā sabbādesatthā; buddhā, buddhe, atoti-kiṃ? Kaññāyo itthiyo, vadhuyo — idha kasmā na bhavati aggayo, avidhāna sāmatthiyā.

Nīnaṃ vā-.

Kārantato nāmasmā nīnaṃ ṭāṭe vā honti yathākka maṃ; rūpā, rūpe, rūpāni; atottheva-aṭṭhīni.

Smāsminnaṃ-.

Akārantato nāmasmā smāsminnaṃ ṭāṭe vā honti yathākkamaṃ; buddhā, buddhasmā, buddhe, buddhasmiṃ; atotveva-aggīsmā aggismiṃ.

Sassāya catutthiyā-.

Akārantato parassa sassa catutthiyā āyo hoti vā; buddhāya, buddhassa, bhiyyo tādatthyeyevāyamāyo dissate kvavi devaññattha; atotveva-isissa; catutthiyāti-kiṃ? Buddhassa mukhaṃ –- attatthanti atthasaddena samāso; sabbādito’pi smāsmiṃ sānaṃ ṭāṭñāyā honteva. Niruttikārānumatattā buddha vacane sandassanato va-tatredamudāharaṇaṃ?-

‘‘Asmā lokā paramhā ca ubhayā dhaṃsate naro‘‘tyāhaṃ mante paratthaddho; yāyeva kho panatthāya āgaccheyyātho; tamevatthaṃ sādhukaṃ manasi kareyyāthoti.

Ghapatekasmiṃ sādīnaṃ yayā-.

Ghapato nādīnamekasmiṃ yayā honti yathākkamaṃ; kaññāya, rattiyā, itthiyā, dhenuyā, vadhuyā; ekasmintikiṃ?Kaññāhi, rattīhi.

Ssā vā tetimāmūhi-.

Ghapasaññehi tetimāmūhi nādīnamekasmiṃ ssā vā hoti; tassā kataṃ, tassā dīyate, tassā nissaṭaṃ, tassā pariggaho, tassā patiṭṭhitaṃ, tāya vā; evaṃ etissā, etāya, imissā, imāya, amussā, amuyā; etehīti-kiṃ? Sabbāya, nādīnaṃtveva-sā, ghapatotvevatena, ekasmiṃtveca-tāhi, amūhi.

Namhi nuka dvādanaṃ sattarasannaṃ-.

Dvādīnaṃ sattarasannaṃ saṃkhyānaṃ nuka hoti namhi vibhattimhi; dvinnaṃ, catunnaṃ, pañcannaṃ, evaṃ yāva aṭṭhārasannaṃ; ukāro uccāraṇattho, kakāro antāvayavattho, tenanamhi na dīgho.

Bahukatinnaṃ-.

Namhi bahuno katissa ca sukaka hoti? Bahunnaṃ, katinnaṃ.

Ṇṇaṃṇṇannaṃ titojjhā-.

Jhasaññā tito naṃvacanassa ṇṇaṃṇṇannaṃ honti; tiṇṇaṃ, tiṇṇannaṃ, jhāti-kiṃ?Tissannaṃ.

Ubhinnaṃ-.

Ubhā naṃvacanassa innaṃ hoti; ubhinnaṃ.

Suñsassa-.

Nāmasmā sassa suña hoti; buddhassa—dvisakārapāṭhena siddhe lāghavatthamidaṃ.

Ssaṃssāssāyesvitarekaññetimānami-.

Ssamādisvitarādīnami hoti; itarissaṃ, itarissā, ekissaṃ, ekissā, aññassaṃ, aññassā, etissaṃ, etissāya, imissaṃ, imissā, imassāya; esviti-kiṃ? Itarāya, esanti-kiṃ? Sabbassaṃ, sabbassā.

Tāya vā -.

Ssamādisu tassā vā i hoti; tissaṃ, tassaṃ, tissā, tassā, tissāya, tassāya; ssaṃssāssāyesvitveva-tāya.

Tetimāto yassa ssāya-.

Tāetāimāto sassassāyo hoti vā; tassāya, tāya, etissāya, etāya, imissāya, imāya.

Ratyādīhi ṭo smino-.

Ratyādīhi smino ṭo hoti vā; ratto, rattiyaṃ, ādo, ādismiṃ.

Suhisubhasso-.

Ubhassa suhisvo hoti; ubhosu, ubhohi.

Ltupitādīnamā simhi-.

Latuppaccayantānaṃ pitādīnañcā hoti simhi; kattā pitā; pitu mātu bhātu dhītu duhitu jāmātu nattu hotu potu.

Ge a ca-.

Latupitādīnaṃ a hoti ge ā ca; bho katta, bho kattā, bho pita, bho pitā.

Ayūnaṃ vā dīgho-.

A i u iccesaṃ vā dīgho hoti ge pare tiliṅge; bho purisā, bho purisa, bho aggī, bho aggi, bho bhikkhū, bho bhikkhū.

Ghabrahmādite-.

Ghato brahmādito ca gasse vā hoti; hoti kaññe, hoti kaññā, bho brahme, bho brahma, bho katte, bho katta,bho ise, bho isi, bho sakhe, bho sakha -- sakhi sakhīti-itthiyaṃ siddhameva; ākatigaṇoyaṃ; evamaññatrāpi.

Nāmmādīhi-.

Ammādīhi gassena hoti; bhoti ammā; bhoti annā, bhoti ambā.

Rasso vā-.

Ammādīnaṃ ge rasso hoti vā; bhoti amma, bhoti ammā.

Gho ssaṃssāssāyaṃtiṃsu-.

Ssamādisu gho rasso hoti; tassaṃ, tassā, tassāya, taṃ, sabhatiṃ --esviti-kiṃ? Tāya, sahāya.

Ekavacanayosvaghonaṃ-.

Ekavacane yosuva ghaokārantavajjitānaṃ nāmānaṃ rassohoti tiliṅge; itthiṃ, itthiyā, itthiyo, vadhuṃ, vadhuyā, vadhuyo; daddhiṃ, daddhinā, daddhino, sayambhuṃ, sayamabhunā, sayamabhuvo -- aghonanti-kiṃ? Kaññāya, kaññāyo; oggahaṇamuttaratthaṃ.

Ge vā-.

Aghonaṃ ge vā rasso hoti tiliṅge?Itthi, itthi, vadhu, vadhu,daddhi, daddhī, sayambhu, sayambhu -- aghonaṃtveva-hoti kaññā, bho go.

Sismiṃ nānapuṃsakassa-.

Napuṃsakavajjitassa nāmassa sismiṃ rasso na hoti. Itthi, daddhī, vadhū, sayambhu --sisminti-kiṃ?Itthiṃ, anapuṃsakassāti-kiṃ. Daddhi, kulaṃ.

Gossāgasihinaṃsu gāvagavā-.

Gasihinaṃ cajjitāsu vibhattisu gosaddassa gāvagavā honti; gāvo, gavo, gāvena, gavena, gāvassa, gavassa, gāvasmā, gavasmā, gāve, gave; agasihinaṃsūti-kiṃ? Bho go go tiṭṭhati, gohi, gonaṃ.

Sumhi vā-.

Gossa sumhi gāvagavā honti vā; gāvesu, gavesu, gosu.

Gavaṃ sena-.

Gossa se vā gavaṃ hoti saha sena; gavaṃ, gāvassa, gavassa.

Gunnava naṃnā-.

Naṃvacanena saha gossa gunnaṃ hoti gavañca vā; gunnaṃ, gavaṃ, gonaṃ.

Nāssā-.

Goto nāssa ā hoti vā; gāvā, gavā, gāvena, gavena.

Gāvumhi-.

Aṃvacane gossa gāvu vā hoti; gāvuṃ, gāvaṃ, gavaṃ—-gossa goṇādeso na kato saddantarattā.

Yaṃ pito-.

Pasaññīto aṃvacanassa yaṃ vā hoti; itthiyaṃ, itthiṃ—-pitoti-kiṃ?Daddhiṃ, rattiṃ.

Naṃ jhīto-.

Jhasaññīto aṃvacanassa naṃ vā hoti; daddhinaṃ, daddhiṃ—- kathaṃ? Buddhaṃ ādiccabandhunanti-yogavibhāgā; jhāti-kiṃ? Itthiṃ, ītoti -kiṃ?Aggiṃ

Yonaṃ none pume-.

Jhito yonaṃ none vā honti yathākkamaṃ pulliṅge, daddhino, daddhine, daddhī—-jhītotveva aggī; pumeti-kiṃ?Daddhīni, kulāni.

No-.

Jhito yonaṃ no vā hoti pulliṅge; daddhino tiṭṭhanti, daddhino passa, daddhī vā.

Smino ni-.

Jhito smiṃvacanassa ni hoti vā; daddhinī, daddhismiṃ, jhito tveva-aggismiṃ.

Ambavādīhi-.

Ambuādīhi smino ni hoti vā; phalaṃ patati ambuni,'padumaṃ yathā paṃsuni ātape kataṃ', vātveva-ambumha, paṃsumhi.

Kammādito-.

Kammādito smino ni hoti vā; kammanī, kamme; kamma camma vesma bhasma brahma atta ātuma ghamma muddha--kammāditoti-kiṃ? Buddhe.

Nāsseno-.

Kammādito nāvavanassa eno vā hoti; kammena, kammanā, cammena, cammanā--kammāditotveva-buddhena.

Jhalā sassa no-.

Jhalato sassa no vā hoti; aggino, aggissa, daddhino daddhissa, bhikkhuno, bhikkhussa, sayambhuno, sayambhussa--kathaṃ?' Yo vā sisso mahāmune'ti.

Ito kvavī sassa ṭānubandheti -()

Brahmādisu pāṭhā sassa e ṭānubandho.

Nā smāssa-.

Jhalato smāssa nā hoti vā; aagginā aggismā daddhinā, daddhismā, bhikkhunā, bhikkhusmā, sayambhunā, sayambhusmā.

Lā yonaṃ vo pume-.

Lato yonaṃ vo hoti vā pallinge; bhikkhavo, bhikkhū, sayambhuvo, sayambhu--pumeti-kiṃ? Āyūni.

Janatvādito no ca-.

Jantvādito yonaṃ no hoti vo ca vā pullinge; jantuno, jantavo, jantuyo, gotrabhuno, gotrabhuvo, gotrabhaa, sahabhuno, sahabhuvo, sahabhu.

Kuto-.

Kuppaccayantato yonaṃ no vā hoti pullinge; viduno, vidū, viññuno, viñña, sabbaññuno, sabbañña.

Lopo'musmā-.

Amusaddato yonaṃ lopova hoti pullinge; amū pumetveva-amuyo,amūni; vo'pavādā'yaṃ.

Na no sassa-.

Amusmā sassa no na hoti; amussa, noti-kiṃ? Amuyā.

Yolopanisu dīgho-.

Yonaṃ lope nisuva dīgho hoti; aṭṭhi, aṭṭhīni; yolopa nisūti-kiṃ? Rattiyo.

Sunaṃhisu-.

Esu nāmassa dīgho hoti; aggīsu, aggīnaṃ, aggīhani.

Pañcādīnaṃ cuddasannama-.

Pañcādīnaṃ vaddasannaṃ sunaṃhisva hoti; pañcasu, pañcannaṃ, pañcahi, chasu, channa, chahi; evaṃ yāva aṭṭhārasā.

Yavādo ntussa-.

Yavādisu ntussa a hoti; guṇavantā, guṇavantaṃ, guṇavante, guṇavantena, iccādi--yvādoti-kiṃ? Guṇavā tiṭṭhati. Amussā-ma.

Ntassa ca ṭa vaṃse-.

Aṃsesu ntappaccayayassa ṭa hoti vā ntussa ci;' yaṃ yaṃ hirāja bhajati sataṃ vā yadi vā asaṃ'' kiccāni kubbassa kareyya kiccaṃ''himavaṃca pabbataṃ','sujāti manto'pi ajātimassa' yogavibhāgenāññatrāpi'cakkhumā andhitā honti'' vaggumudātīriyā pana bhikkhū vaṇṇavā honti.'

Yosujjhissa pume-.

Jhasaññassa issa yosu vā ṭa hoti pulliṅge;aggaso aggī--jhaggahaṇaṃ kiṃ? Ikārantasamudāyassa ṭo mā siyātirattiyo; iggahaṇaṃ kiṃ? Daṇḍino; puveti-kiṃ; aṭṭhi.

Vevosu lussa-.

Lasaññassa ussa dvevosu ṭa hoti; bhikkhave, bhikkhavo, vevosūti-kiṃ?Cantuyo; uggahaṇaṃ kiṃ; sayambhuvo.

Yomhi vā kvavi-.

Yomhī kvaci lasaññassa vā ṭa hoti; hetayo,'nandanti taṃ kurayo dassanena ajjeva taṃ kurayo pāpayātu' vāti-kiṃ hetuyo.

Pumālapane vevo-.

Lasaññato uto yossālapane vevo honti vā pulliṅge; bhikkhave, bhikkhavo, bhikkhū--pumeti-kiṃ; āyūni; ālapaneti-kiṃ?Cantuyo tiṭṭhanti; lutātvevai-dhenuyo,sayambhuvo.

Smāhisminnaṃ mhābhimhi-.

Nāmasmā paresaṃ smāhisminnaṃ mhābhimhi vā honti yathā kkamaṃ; buddhamhā, buddhasmā, buddhehi, buddhamhi, buddhasmiṃ--bahulādhikārāpavādavīsaye'pi; dasasahassimhi dhātuyā.

Suhisvasse-.

Akārantassa suhisve hoti; buddhesu, buddhehi.

Sabbādīnaṃ namhi ca-.

Akārantānaṃ sabbādīnaṃ e hoti namhi suhisuca; sabbesaṃ sabbesu, sabbehi--sabbādīnanti-kiṃ?Buddhānaṃ; assetveva amūsaṃ.

Sabba katara katama ubhaya itara añña aññatara aññatama;

Pubbaparāparadakkhiṇuttarādharāni vavatthāyamasaññāyaṃ-().

Yatya ta eta ima amu kiṃ eka tumha amha (iccete sabbādayo)

Saṃsānaṃ-.

Sabbādito naṃvacanassa saṃsānaṃ honti; sabbesaṃ, sabbesānaṃ.

Ghapā sassa ssā vā-.

Sabbādīnaṃ ghapato sassa ssā vā hoti; sabbassā, sabbāya, paggahaṇamuttaratthaṃ.

Smino ssaṃ-.

Sabbādīnaṃ ghapato smino ssaṃ vā hoti; sabbassaṃ, sabbāya; amussaṃ, amuyā.

Yaṃ-.

Ghapato smino yaṃ vā hoti; kaññāyaṃ, daññāya, rattiyaṃ, rattiyā, vadhuyaṃ, vadhuyā, sabbāyaṃ, sabbāya, amuyaṃ, amuyā.

Tiṃ sabhāparisāya-.

Sabhāparisāhi smino tiṃ vā hoti; sabhatiṃ, sahāya, parisatiṃ, parisāya.

Padādīhi si-.

Ehi smino si hoti vā, padasi, padasmiṃ, bilasi, bilasmiṃ.

Nāssa sā-.

Padādīhi nāssa sā hoti vā; padasā, padena, bilasā, bilena.

Kodhādīhi-.

Ehi nāssa sā hoti vā; kodhasā, kodhena, atthasā, atthena.

Atena-.

Akārantato parassa nāvavanassa enādeso hoti; buddhena; atoti-kiṃ?Agginā.

Sisso-.

Akārantato nāmasmā sissa o hoti; buddho; ato tveva-aggi.

Kvace vā-.

Akārantato nāmasmā sissa e hoti vā kvaci;’vanappa gumbe yathā phussitagge’ apavādavisaye’pi bahulaṃ vidhānā, sukhe, dukkhe—vāti-kiṃ? Vanappagumbo; kvacīti-kiṃ? Pakkhe sabbattha mā hotu.

Aṃ napuṃsake-.

Akārantato nāmasmā sassa aṃ hoti napuṃsakaliṅge rūpaṃ.

Yonaṃ ni-.

Akārantato nāmasmā yonaṃ ni hoti napuṃsake; sabbāni, rūpāni —niccavidhāne phalamekaccādisabbādanaṃ paṭhamāya.

Jhalā vā-.

Jhalato yonaṃ ni hoti vā napuṃsake; aṭṭhini, aṭṭhī, āyūni, āyū.

Lopo-.

Jhalato yonaṃ lopo hoti; aṭṭhī, āyū, aggī, bhikkhū, jhalātveva-aggayo; pageva kasmā na hoti; antaraṅgattā ākarassa.

Jantutvīghepehi vā-.

Jantuhetūhi īkārantehi ghapasaññohiva paresaṃ yonaṃ vā lopo hoti; jantu jantuyo, hetu hetuyo, daddhī daddhīyo, kaññā kaññāyo, rattī rattiyo, itthī itthiyo, deṇū deṇuyā, vaidhū vadhuyo.

Yepassivaṇṇassa-.

Pasaññassa ivaṇṇassa lopo hoti vā yakāre; ratyo ratyā ratyaṃ, pokkharañño pokkharaññā pokkharaññaṃ—vātveva-rattiyo; passāti-kiṃ?Daddhiyo; ivaṇṇassāti-kiṃ? Dhenuyo vadhuyā; kaithaṃ; anuññāto ahaṃ matyāti?’ Ye passā’ti-yogavibhāgā.

Gasīnaṃ-.

Nāmasmā gasīnaṃ lopo hoti vijjhantarābhāve; bho purisa, ayaṃ daddhī.

Asaṃkhyehi sabbāsaṃ-.

Avijjamānasaṅkhyehi parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopohoti;va vā evaevaṃ. Etasmāyeva liṅgā [ ] asaṅkhyehi syāthuppattyanumīyate.

Ekatthatāyaṃ-.

Ekatthībhāve sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo hoti bahulaṃ; puttīyati, rājapuriso, vāsiṭṭho— kvavi na hoti bahulaṃ vidhānā; parantapo. Bhagandaro, parassapadaṃ, attanopadaṃ, gavampati, devānampiyatisso, antevāsī, janesuto, mamattaṃ, māmako.

Pubbasmāmādito-.

Amādekatthā pubbaṃ yadekatthaṃ tato parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo hoti; adhitthī—idha na hoti bahulaṃ vidhānā, yathāpattiyā, yayathāparisāya; pubbasmāti-kiṃ?Gāmaṃ gato.

Nātomapañcamiyā-.

Amādekatthā pubbaṃ yadekatthamakārantaṃ tato parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo na hoti astu bhavatyapañcamyā; upakumbhaṃ, apañcamiyāti-kiṃ? Upakumbhā ānaya.

Vā taniyāsattaminaṃ-

Amādekatthā pubbaṃ yadekatthamakārantaṃ tato parāsaṃ tatiyāsattaminaṃ vā aṃ hoti; upakumbhena kataṃ, upakumbhaṃ kataṃ, upakumbhe nidhehi, upakumbhaṃ nidhehi.

Rājassi nāmhi-.

Nāmhi rājassi vā hoti; sabbadattena rājinā; vātve varaññā.

Sunaṃhisū-.

Rājassa ū hoti vā sunaṃhisu; rājūsu rājesu, rājūnaṃ raññaṃ, rājūbhi rājebhi.

Imassānitthiyaṃ ṭe-.

Imasaddassānitthiyaṃ ṭe hoti vā sunaṃhisu; esu imesu, esaṃ imesaṃ, ehi imehi–-anitthiyanti-kiṃ? Imāsu, imāyaṃ, imāhi.

Nāmbhanimi-.

Imasaddassānitthiyaṃ nāmhi anaimi iccādesā honti; anena, iminā; anitthiyaṃtveva-imāya.

Sīmbhanapuṃsakassāyaṃ-.

Imasaddassānapuṃsakassa ayaṃ hoti simhi; ayaṃ puriso, ayaṃ itthī; anapuṃsakassāti-kiṃ? Imaṃ.

Tyatetānaṃ tassa so-

Tyatetānamanapuṃsakānaṃ tassa so hoti simhi; syo puriso, syā itthi; evaṃ so, sā, eso, esā –-anapuṃsaka ssetvaiva-tyaṃ, taṃ, etaṃ.

Massāmussa-.

Anapuṃsakassāmussa makārassa so hoti simhi; asu puriso, asu itthi.

Ke vā-.

Amussa massa ke vā so hoti; asuko amuko, asukā amukā, asukaṃ amukaṃ, asukāni amukāni.

Tatassa no sabbāsu-.

Tasaddassa tassa no vā hoti sabbāsuvibhattīsu; ne, te, nāyo, tāyo, naṃ, taṃ, nāni, tāni iccādi.

Ṭa sasmāsmiṃssāyayassaṃssāsaṃmbhāmhisavimassa ca-.

Sādisvimassa tatassa ca ṭo vā hoti; assaimassa, asmā, imasmā, asmiṃ imasmiṃ,assāya imissāya, assaṃ imassaṃ, assā imissā, āsaṃ imāsaṃ, amhā imamhā, amhi imamhi; assa tassa, asmā tasmā, asmiṃ tasmiṃ, assāya tassāya, assaṃ tassaṃ, assā tassā, āsaṃ tāsaṃ, amhā tamhā, amhi tamhi. Ssāyādiggahaṇa mādesantare mā hotutī.

Ṭā sissisismā-.

Isismā sissa ṭe vā hoti;' yonajja vinaye kaṅkhaṃ atthadhammavidū ise' vātveva-isi.

Dutiyassa yossa-.

Isismā parassa duyāyossa ṭe vā hoti;' samaṇe brāhmaṇe vande sampannacaraṇe ise' vātveva-isayo passa; dutiyassāti-kiṃ?Isayo tiṭṭhanti.

Ekaccādigato-.

Akārantehi ekaccādīhi yonaṃ ṭe hoti; ekacce tiṭṭhanti, ekacce passa—atoti-kiṃ? Ekaccāyo; evaṃ esasa paṭhama.

Na nissa ṭā-.

Ekaccādīhi parassa nissa ṭā na hoti; ekaccāni.

Sabbādīhi parassa nissa ṭā na hoti; sabbāni.

Yeyānameṭa-.

Akārantehi sabbādīhi yonameṭa hoti; sabbe tiṭṭhanti sabbe passa; atotveva-sabbāyo.

Nāññañca nāmappadhānā-.

Nāmabhutehi appadhānehi ca sabbādīhi yaṃ vuttaṃ yaṃ caññaṃ sabbādikāriyantaṃ na hoti; te sabbā, te piyasabbā, te ati sabbā.

Tatiyatthayoge-.

Tatiyatthena yoge sabbādīhi yaṃ vuttaṃ yaṃ caññaṃ sabbādi kāriyantaṃ na hoti; māsenapubbānaṃ māsapubbānaṃ.

Catthasamāse-.

Catthasamāsavisaye sabbādīhi yaṃ vuttaṃ yaṃ caññaṃ sabbādi kāriyantaṃ na hoti; dakkhiṇuttarapubbānaṃ—samāseti-kiṃ?Amusañca tesañca dehi.

Veṭa-.

Catthasamāsavisaye sabbādīhi yasseṭa vutto tassa vā hoti; pubbuttare, pubbuttarā.

Pubbādīhi jahi-

Etehi pubbādīhi chahi savisaye eṭa vā hoti?Pubbe pubbā, pare parā, apare aparā,dakkhiṇe dakkhiṇā, uttare uttarā, adhare adharā—chahīti-kiṃ?Ye.[ ]

Manādīhi smiṃsaṃnāsmānaṃ sisoosāsā-.

Manādīhi samīmādīnaṃ sisoosāsā vā honti yathākkaṃ; manasi manasmiṃ, manaso manassa, mano manaṃ, manasā manena, manasā manasmā—kathaṃ? Putto jāto avetaso, hitvā yāti sumedhaso; suddhuttaravāsasā, hemakapakpaṇavāsaseti-sakatthe ṇantā.

Mana tama tapa teja sira ura vaca oja raja yasa paya

Saravayayāyavāsacetā jalāsayākkhayalohapaṭamanesu-().

Sato sabbhe-.

Santasaddassa saba bhavati bhakāre; sabbhi.

Bhavato vā honto gayonāse-.

Bhavantasaddassa bhontādeso vā hoti gayonāse; bhonta, bhavaṃ, bhonto, bhavanto, bhotā, bhavatā, bhoto, bhavato—bho iti-āmantaṇe nipāto'kutonu āgacchatha bho tayo janā'evaṃ bhanteti-bhaddeti-saddantarena siddhaṃ;bhaddanta iti-dassa dvibhāvena.

Sissāggito ni-.

Aggismā sissa ni hoti vā; agginī,aggi.

Ntassaṃ-.

Simhi ntappaccayassa aṃ hoti vā; gacchaṃ, gacchanto.

Bhuto-.

Bhudhātuto ntassa aṃ hoti simhi niccaṃ punabbidhānā; bhavaṃ.

Mahantarahattānaṃ ṭā vā-.

Simhi mahantārahantānaṃ ntassa ṭā vā hoti; mahā, mahaṃ, arahā, arahaṃ.

Ntussa-.

Simhi ntussaṭā hoti; guṇavā.

Aṃṅaṃ napuṃsake-.

Ntussa aṃṅaṃ honti simhi napuṃsake; guṇavaṃ kulaṃ, guṇañca ntaṃ kulaṃ—napuṃsaketi kiṃ? Sīlavā bhikkhu.

Himavato vā o-.

Himavato simhi ntussa o vā hoti; himavanto, himavā.

Rājādiyuvāditvā -.

Rājādīhi yayuvādīhi ca sissa ā hoti; rājā, yayuvā—rāja brahma sakha atta ātuma.

Dhammo vāññatthe-().

Daḷhadhammā; (daḷhadhammo) asmā.

Imo bhāve-().

Aṇimā, laghimā—yuva sā suvā maghava puma vattaha.

Vāmbhānaddha -.

Rājādīnaṃ yuvādīnaṃ cānaṅi hoti vāmhi; [ ] rājānaṃ, rājaṃ, yuvānaṃ, yuvaṃ.

Yonamāno-.

Rājādīhi yuvādīhi ca yonamāno vā hoti; rājāno, yuvāno—vātveva-rājā,rāje, yuvā, yuve.

Āyo no ca sakhā-.

Sakhato yonamāyono honti vā āno ca; sakhāyo, sakhino, sakhāno?Vātveva-sakhā, sakhe.

Ṭe smino-.

Sakhato smino ṭe hoti; sakhe niccattho'yamārambho.

Nonāsesvi-.

Sakhassa i hoti nonāsesu; sakhino, sakhinā, sakhissa.

Smānaṃsu vā-.

Sakhassa vā i hotī smānaṃsu; sakhismā, sakhasmā, sakhīnaṃ, sakhānaṃ.

Yosvaṃhisu cāraṅi-.

Sakhassa vā āraṅi hoti yosvaṃhisusmānaṃsu ca; sakhāro sakhāyo, sakhāresu, sakhesu,sakhāraṃ, sakhaṃ, sakhārehi, sakhehi, sakhārā, sakhārasmā, sakhārānaṃ, sakhānaṃ.

Latupitādinamase-.

Latuppaccayantānaṃ pitādīnaṃ cāraṅi bhoti sato'ññatra; kattāro, pitaro, kattāraṃ, pitaraṃ, kattārā, pitarā, kattari, pitari—aseti-kiṃ?Kattuno, pituno.

Namhi vā-.

Namhi latupitādīnamāraṅi vā hoti; kattārānaṃ, kattunaṃ, pitarānaṃ, pitunnaṃ.

Ā-1

.

Namhi latupitādīnamā vā hoti; kattānaṃ, kattūnaṃ, pitānaṃ, pitunnaṃ.

Salopo-.

Latupitādīhi sassa lopo vā hoti; kattu, kattuno, sakamandhātu, sakamandhātuno, pitu, pituno.

Suhisvāraṅi-.

Suhisu latupitādīnamaraṅi vā hoti; kattāresu, kattusu, pitaresu, pitusu, kattārehi, kattuhi, pitarehi, pituhi.

Najjāyosvāma-.

Yosu nadīsaddassa āmi vā hoti; najjāyo, nadiyo.

Ṭi katimhā-.

Katimhā yonaṃ ṭi hoti; kati tiṭṭhanti, kati passa.

Ṭa pañcādihi cuddasahi-.

Pañcādīhi cuddasahi saṃkhyāhi yonaṃ ṭo hoti; pañca pañca, evaṃ yāva aṭṭhārasā--pañcādīhīkikiṃ? Dve tayo cattāro; cuddasabhīti-kiṃ? Dvevīsatiyo.

Ubhagohi ṭo-.

Ubhagohi yonaṃ ṭo hoti; ubho, ubho, gāvo, gāvo--kathaṃ? Imekarattiṃ ubhayo vasāmātiṭomhi yakārāgamo.

Āraṅismā-.

Āraṅādesato paresaṃ yonaṃ ṭo hoti; sakhāro, kattāro, pataro.

Ṭoṭe vā-.

Āraṅādesamhā yonaṃ ṭoṭe vā honti yathākkamaṃ; sakhāro, sakhāre, sakhāro--ṭoggahaṇaṃ lāghavatthaṃ.

Ṭā nāsmānaṃ-.

Āraṅādesamhā nāsmānaṃ ṭā hoti; kattārā, kattārā, kvaci vā hoti bahakulādhikārā; etādisā sakhārasmā

Ṭi smino-.

Āraṅādesamhā smino ṭi hoti; kattari, pitari.

Divādito-.

Divādīhi nāmehi smino ṭi hoti; divi, bhuvi--niccaṃ vakārāgamo.

Rassāraṅi-.

Smimhi āro rasso hoti; kattari, nattari.

Pitādīnamanattvādīnaṃ-.

Nattvādivajjitānaṃ pitādīnamāro rasso hoti sabbāsu vibhattisu; pitaro, pitaraṃ--anattvādīnanti kiṃ? Nattāro.

Yuvādīnaṃ suhisvānaṅi-.

Suhisu yuvādīnaṃ ānaṅi hoti; yayuvānesu, yuvānehi.

Nonānesvā-.

Esu yuvādīnamā hoti; yuvāno, yuvānā, yuvāne.

Smāsminnaṃ nāne-.

Yuvādīhiṃ smāsminnaṃ nāne honti yathākkamaṃ; yuvānā, yuvāne.

Yonaṃ none vā-.

Yuvādīhi yonaṃ none vā honti yathākkamiṃ; yuvāno yuvāne--vāti-kiṃ?Yuve passa;noggahaṇaṃ lāghavatthaṃ.

Ito’ññatthe pume-.

Aññapadatthe vattamānā ikārantato nāmasmā yonaṃ none vā honti yathākkamaṃ pulliṅge, tomaraṃkusa pāṇino, tomaraṃkusapāṇine, vātveva-tomaraṃkusapāṇayo; aññattheti-kiṃ?Pāṇayo.

Ne smino kvavi-.

Aññapadatthe vattamānā ikārantato nāmasmā smino ne hoti vā kvaci;’ kataññumhi ca posamhi sīlavante ariyavuttine’ vātveva-ariyavuttimhi; pumetveva-ariyayavuttiyā.

Pumā-.

Pumasaddato smino yaṃ vuttaṃ taṃ vā hoti; pumānepume.

Nāmhi-.

Pumassa nāmhi yaṃ vuttaṃ taṃ vā hoti; pumānā pumena.

Sumhā ca-.

Pumassa sumhi yaṃ vuttaṃ taṃ ā ca vā hoti; pumānesu, pumesu, pumāsu.

Gassaṃ-.

Pumasaddato gassa aṃ vā hoti; bho pumaṃ, bho puma, bho itthipumaṃ, bho itthipuma.

Sāssaṃse cānaṅi-.

Sāsaddassa ānaṅi hoti aṃse ge ca; sānaṃ, sānassa, bho sāna.

Vattahā sanannaṃ nonānaṃ-.

Vattahā sanannaṃ nonānaṃ honti yathākkama; vattahā no, vattahānānaṃ.

Brahmassu vā-.

Brahmassu vā hoti sanaṃsu; brahmuno, brahmassa, brahmūnaṃ brahmānaṃ.

Nāmhi-.

Brahmassu hoti nāmhi; brahmunā,

Pumakammathāmaddhānaṃ vā sasmāsu ca-.

Pudīnamu hoti vā sasmāsu nāmhi ca; pumuno, pumassa; pumunā, pumānā, pumunā, pumānā; kammuno, kammassa; kammunā kammasmā; kammunā, kammanā; ṭhāmuno, ṭhāmassa;ṭhāmunā, ṭhāmasmā; ṭhāmunā, ṭhāmena; addhuno, addhassa; addhunā, addhasmā;addhunā, addhanā.

Yuvā sassano-.

Yuvā sassavā ino hoti, yuvino, yuvassa.

Nottātumā-.

Attātumehi sassa no hoti vā; attano, attassa; ātumano, ātumassa.

Suhisu naka-.

Attaātumānaṃ suhisu vā naka hoti; attanesu, attesu, ātumanesu, ātumesu; attanehi, attehi; ātumanehi, ātumehi--kathaṃ?Verinesūti-naka iti yogavibhāgā.

Smāssanā brahmā ca-.

Brahma attaātumehi ca smāssa nā hoti; brahmunā, attanā, ātumanā.

Imetānamenāṇvādese dutiyāyaṃ-.

Imaetasaddānaṃ kathitānukathanavisaye dutiyāyamenādeso hoti; imaṃ bhikkhuṃ vinayamajjhāpayaatho enaṃ dhammamajjhāpaya, ime bhikkhū vinayamajjhāpaya atho ene dhammamajjhāpaya; evame tassa ca yojanīyaṃ.

Kissa ko sabbāsu-.

Sabbāsu vibhattisukissako hoti; ko, ke, kā, kāyo, kaṃ, kāni, keneccādi.

Ki sasmiṃsuvānitthiyaṃ-.

Anitthiyaṃ kissa ki vā hoti sasmiṃsu; kissa, kassa, kismiṃ, kasmiṃ; anitthiyanti-kiṃ? Ko, kaṃ.

Imassidaṃ vā-.

Aṃsisu saha tehiimassidaṃ hoti vā napuṃsake; idaṃ, imaṃ; idaṃ,imaṃ.

Amussāduṃ-.

Aṃsisu saha tehi amussa aduṃ hoti vā napuṃsake; aduṃ, amuṃ; aduṃ, amuṃ.

Sumbhāmbhassāsmā-

Ahmassa asmā hoti vā sumhi; bhattīrasmāsu sā tava; vātveva-amhesu.

Namhi ticatuntamitthiyaṃ tissacatassā-.

Namhi ticatunnaṃ tissavatassā hontitthiyaṃ yathākkamaṃ; tissannaṃ, vatassannaṃ; itthiyanti-kiṃ? Tiṇṇaṃ, catunnaṃ.

Tissocatasso yomhi savibhattīnaṃ-. Vibhattisahitānaṃ tivatunnaṃ yomhi tisso catasso hontitthiyaṃ yathākkamaṃ; tisso,catasso

Tīṇicattāri napuṃsake-.

Yomhisavibhattīnaṃ ticatunnaṃ yathākkamaṃtīṇi cattāri honti napuṃsake; tīṇi, cattāri.

Pume tayocattāro-.

Yomhi savibhattīnaṃ ticatunnaṃ tayocattāro honti yathākkamaṃ pulliṅge; tayo, cattāro.

Caturovā catussa-.

Catusaddassa savibhattissa yombhi caturo vā hoti pulliṅge; caturo janā saṃvidhāya; kathaṃ? Caturo nimittenāddasāsinti liṅgavipallāsā.

Mayamasmāmhassa-.

Yeyāsvamhassa savibhattissaasmākaṃmamaṃ honti vā yathākkamaṃ; asmākaṃ, amhākaṃ; mamaṃ, mama.

Simbhahaṃ-.

Simhi amhassa savibhattissa ahaṃ hoti; ahaṃ.

Tumhassa tuvaṃtvamamhi ca-.

Amhī simhi ca tuhmassa savibhattissa tuvaṃtvaṃ honti yathākkamaṃ; tuvaṃ, tvaṃ.

Tayātayīnaṃ tvaṃ vā tassa-.

Tumhassatayātayīnaṃ takārassatva hoti vā; tvayā, tayā; tvayi, tayi.

Smāmhi tvamhā-.

Smāmhi tumhassa savibhattissa tvamhā hoti vā; pattā nissaṃsayaṃ [ ] tvamhā–-vātveva-tvayā.

Ntantunaṃ nto yomhi paṭhame-.

Paṭhame yomhi ntantunaṃ savibhattinaṃ nto iccādeso vā hoti; gacchanto, gacchantā; guṇavanto, guṇavantā.

Taṃ namhi-.

Namhi ntantunaṃ savibhattinaṃ taṃ vā hoti; gacchataṃ, gacchantānaṃ; guṇavataṃ, guṇavantānaṃ.

Totātitā sasmāsmiṃnāsu-.

Sādisuntantunaṃ savibhattinaṃ totātitā honti vā yathākkamaṃ; gacchato, gacchantassa; guṇavato, guṇavantassa; gacchatā, gacchantamhā; guṇavatā, guṇavantamhā; gacchati, gacchante;guṇavati, guṇavante; gacchatā, gacchantena; guṇavatā, guṇavantena.

Ṭaṭāaṃ ge-.

Ge pare ntantunaṃ savibhattīnaṃ ṭaṭāaṃ iccādesā honti; bho gaccha, bho gacchā, bhoka gacchaṃ; bho guṇava, bho guṇavā, bho guṇavaṃ.

Yomhi dvinnaṃ duveñce-.

Yomhi dvissa savibhattissa duvedve honti paccekaṃ; duve, dve.

Duvinnaṃ namhi vā-.

Namhi dvissa savibhattissa duvinnaṃ hoti vā; duvinnaṃ, dvinnaṃ.

Rājassa raññaṃ-.

Namhi rājasaddassasavibhattissaraññaṃ hoti vā; raññaṃ, rajānaṃ

Nāsmāsu raññā-.

Nāsmāsu rājassa savibhattissaraññā hoti, raññā kataṃ, raññānissaṭaṃ.

Raññoraññassarājino se-.

Se rājassa savibhattissa raññoraññassarājino hontī; rañño, raññassa, rājino.

Smimhi raññerājini-.

Smimhi rājassa savibhattissa raññerājini honti; raññe,rājini.

Samāse vā-.

Samāsavisaye ete ādesā rājassavā honti; kāsiraññā, kāsirājena; kāsiraññā, kāsirājasmā; kāsirañño, kāsirājassa; kāsiraññe, kāsirāje.

Smimhi tumhāmhānaṃtayimayi-.

Smimhi tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ tayimayi honti yathākkamaṃ; tayi,mayayi.

Amhi taṃmaṃtavaṃmamaṃ-.

Amhi tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ taṃmaṃtavaṃmamaṃ honti yathākkamaṃ; taṃ, maṃ, tavaṃ, mamaṃ.

Nāsmāsutayāmayā-.

Nāsmāsu tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ tayāmayā honti yathākkamaṃ; tayā kataṃ, mayā kataṃ; tayā nissaṭaṃ, mayā nissaṭaṃ.

Tavamamatuyhaṃmayhaṃ se-.

Setumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ tavamamatuyhaṃmayhaṃ honti yathākkamaṃ; tava, tuyhaṃ; mama,mayhaṃ.

Ṅaṃṅakaṃ namhi-.

Namhi tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ ṅaṃṅākaṃ honti paccekaṃ; tumhaṃ, tumhākaṃ, amhaṃ, amhākaṃ—yathāsaṅkhyamatra na vivacchate.

Dutiye yomhi vā-.

Tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ paccekaṃ ṅaṃṅākaṃ vā honti yomhi dutiye; tumhaṃ’tumhākaṃ, tumhe; amhaṃ,amhākaṃ,amhe.

Apādādo padatekavākye-.

Idamadhikataṃ veditabbaṃ; pajjate’nenatthoti-padaṃ, syādyantaṃ tyādyantañca; padasamūho vākyaṃ.

Yonaṃhisvapañcamyā vono-.

Apañcamiyā yonaṃhisvapādādo vattamānānaṃ padasmā paresaṃ ekavākye ṭhitānaṃ tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ vo no honti vā yathākkamaṃ; tiṭṭhatha vo, tiṭṭhatha tumhe; tiṭṭhāma no, tiṭṭhāma mayaṃ; passati vo, passati tumhe; passati no, passatiamhe; dīyate vo, dīyate tumhaṃ; dīyate no,

Dīyate amhaṃ; dhanaṃ vo, dhanaṃ tumhaṃ; dhanaṃ no, dhanaṃ amhaṃ; kataṃ vo, kataṃ tumhehi; kataṃ no, kataṃ amhehi—-apañcamyāti-kiṃ?Nissaṭaṃ tumhehi, nissaṭaṃ amhehi; apādādotveva

‘‘Balañca bhikkhūnamanuppadinnaṃ,
Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ’’;

Padatotveva- tumhe tiṭṭhatha; ekavākyetveva- devadatto tiṭṭhati gāme, tumhe tiṭṭhathanagare; savibhattīnaṃtveva- arahati dhammo tumhādinaṃ; arahati dhammo amhādisānaṃ.

Teme nāse-.

Nāmhi se ca apādādo vattamānānaṃ padasmā paresaṃ eka vākye ṭhitānaṃ tumhaambhasaddānaṃ savibhattīnaṃ teme vā honti yathākkamaṃ; kataṃ te, kataṃ tayā; kataṃme, kataṃ mayā; dīyate te, dīyate tava; dīyate me, dīyayate mama; dhanaṃ te, dhanaṃme, dhanaṃ mama.

Anvādese-.

Kathitānukathanavisaye tumhaamhasaddānamādesā niccaṃ bhavanti punabbidhānā; gāmo tumhaṃ pariggaho, atho janapado vo pariggaho.

Sapubbā paṭhamantā vā-.

Vijjamānapubbasmā paṭhamantā paresaṃ tumhaamhasaddānamā desā vā honti anvādese’pi; gāme paṭo tumhākaṃ, atho nagare kambalo vo; atho nagare kambalo tumhākaṃ; sapubbāti-kiṃ? Paṭo tumhākaṃ, atho kambalo vo; paṭha mantāti-kiṃ-paṭo nagare tumhākaṃ, atho kambalo gāme vo.

Na vavāhāhevayoge-.

Cādīhi yoge tumhaamhasaddānamādesā na honti; gāmo tava ca pariggaho, mama ca pariggaho; gāmo tava vā pariggaho, mama vā pariggaho; gāmo tavaha pariggaho, mamaha pariggaho; gāmo tavāha pariggaho, mamāha parigga ho; gāmā taveva pariggaho, mameva pariggaho; evaṃ sabbattha udāhararitabbaṃ—-yogeti kiṃ? Gāmoca te pariggaho, nagarañca me pariggaho.

Dassanatthenālocane-.

Dassanatthesu ālocanavajjitesu payujjamānesu tumha amhasaddānamādesā na honti; gāmo tumhe uddissāgato, gāmo amhe uddissāgato—-anālocaneti-kiṃ? Gāmo vo āloveti, gāmo no āloceti.

Āmantaṇaṃ pubbamasantaṃva-.

Āmantaṇaṃ pubbamavijjamānaṃ viya hoti tumhaamhasaddāna mādesavisaye; devadatta tava pariggaho—-āmantaṇantikiṃ? Kambalo te pariggaho; pubbanti-kiṃ?’Mayetaṃ sabba makkhātaṃ tumhākaṃ dvijapuṅgavā’ parassa hi [ ] avijjamānantā apādādoti-paṭisedhona siyā? Ivāti-kiṃ? Savanaṃ[ ] yathā siyā.

Na sāmaññavacanamekatthe-.

Samānādhikaraṇe parato sāmaññavacanamāmantaṇamasantaṃ viya na hoti; māṇavaka jaṭilaka tepariggaho–-parassā vijjamānatte’pi pubbarūpamupādāyādeso hoti; sāmañña vacananti-kiṃ? Devadatta māṇavaka tava pariggaho; ekatthetikiṃ? Devadatta yaññadatta tumhaṃ pariggaho.

Bahusu vā-.

Bahusu vattamānamāmantaṇaṃ sāmaññavacanamekatthe avijjamānaṃ viya vā na hoti; brāhmaṇā guṇavanto tumhākaṃ pariggaho; brāhmaṇā guṇavanto vo pariggaho.

Iti moggallāne vyākaraṇe vuttiyaṃ syādikaṇḍo dutiyo.

Syādi syādinekatthaṃ-.

Syādyantaṃ syādyāntena sahekatthaṃ hotīti-idamadhikataṃ veditabbaṃ; so ca bhinnatthānamekatthibhāvo samāsoti vuccate.

Asaṃkhyaṃ vibhattisampattisamīpasākalyābhāvayathā pacchāyugapadatthe-.

Asaṃkhyaṃ syyādyantaṃ vibhatyādīnamatthe vattamānaṃ syādyantena sahekatthaṃ bhavati; tattha vibhatyatthe tāva-itthisu kathā pavattā adhitthi–-sampatti dvidhā attasampatti samiddhi casampannaṃ brahmaṃ sabrahmaṃ, licchavīnaṃ; samiddhi bhikkhānaṃ subhikkhaṃ. Samīpe-kumbhassa samīpamupakumbhaṃ–-sākalye-satiṇamajjho harati; sāggyadhīte–-abhāvo sambandhibhedā bahuvidho; tatra iddhābhāve-vigatā iddhi saddikānaṃ dussaddikaṃ; atthābhāve-abhāvo makkhikānaṃ nimmakkhikaṃ; atikkamābhāve-atigatāni tiṇāni nittiṇaṃ; sampatābhāve-atigataṃ lahupāpuraṇaṃ ati lahupāpuraṇaṃ; lahupāpuraṇassa nāyamupabhogakāloti attho. Yayathāttho’nekavidho; tatra yoggatāyaṃ-anurūpaṃ surūpo vahati; vicchāyaṃ -anvaddhamāsaṃ; atthānativattiyaṃ- yathāsatti; sadisatte- sadiso kikhiyā[ ] sakikhi; ānupubbiyaṃ- anujeṭṭhaṃ; pacchātthe [-]anurathaṃ; yugapadatthe-sacakkaṃ nidhi.

Yathā na tulye-.

Yathāsaddotulyatthe vattamāno syādyantena sahekattho na bhavati; yathā devadatto tathā yaññadatto.

Yāvāvadhāraṇe-.

Yāvasaddo’vadhāraṇe vattamāno syādyantena sahekattho bhavati; avadhāraṇamettakatā paricchedo; yāvāmattaṃ brāhmaṇe āmantaya; yāvajīvaṃ–-avadhāraṇeti-kiṃ, yāva dinnaṃtāva bhuttaṃ nāvadhārayāmi kittakaṃ mayā bhuttanti.

Payyapābahitiropurepacchāvā pañcamyā-.

Pariādayo vañcamyantena sahekatthā honti vā; pari pabbataṃ vassi devo, paripabbatā; apapabbataṃ vassi devo, apa pabbatā; āpāṭaliputtaṃ vassidevo, āpāṭaliputtā; bahigāmaṃ, bahigāmā; tiropabbataṃ, tiropabbatā; purebhattaṃ, purebhattā; pacchābhattaṃ, pacchābhattā–-vetādhikāro

Samīpāyāmesvanu-.

Anusaddo sāmīpye āyāme ca vattamāno syādyantena sahekattho hotī vā; anuvanamasani gatā;

anugaṅgaṃ bārāṇasī--samīpāyāmesviti-kiṃ, rukkhamanuvijjotate vijju.

Tiṭṭhagvādini-.

Tiṭṭhaguppabhutīni, ekatthibhāvavisaye nipātīyante;'tiṭṭhantī gāvo yasmiṃ kāle'tiṭṭhagu, kālo; vahaggu, kālo; āyatigavaṃ, khaleyavaṃ, lūnayavaṃ, lūyamānayavamiccādi--vyanto'pettha; kesākesi; daṇḍādaṇḍi--tathā velāppabhāvanattho'pi; pāto nahānaṃ pātanahānaṃ; sāyaṃ nahānaṃ sāyanahānaṃ; pātakālaṃ, sāyakālaṃ; pātameghaṃ, sāyameghaṃ; pātamaggaṃ, sāyamaggaṃ.

Oreparipaṭipāremajjheheṭhuddhādhonto vā chaṭṭhīyā-.

Orādayo saddā chaṭṭhiyantena sahekatthā vā honti; ekārantattaṃ nipātanato--oregaṅgaṃ; uparisikharaṃ; paṭi sotaṃ; pāreyamunaṃ; majjhegaṅgaṃ; heṭṭhāpāsādaṃ; uddhagaṅgaṃ; adhogaṅgaṃ; antopāsādaṃ--puna vāvidhānā gaṅgāoramiccā dipi hoti.

Taṃ napuṃsakaṃ-.

Yadetamatakkantamekatthaṃ taṃ napuṃsakaliṅgaṃ veditabbaṃ; tathā vevodāhaṭaṃ; vā kvaci bahulādhikārā--yathāparisaṃ, yathā parisāya; sakāya sakāya parisāyāti attho.

Amādi-.

Amādisyādyantaṃ syādyāntena saha bahulamekatthaṃ hoti;'gāmaṃ gato' gāmagato;'muhuttaṃ sukhaṃ' muhuttasukhaṃ. Vuttiye vopapadasamāse-kumbhakāro; sapāko; tantavāyo; carā haro--ntamānaktavantuhi vākyameva; dhammaṃ suṇanto; dhammaṃ suṇamāno; odanaṃ bhuttavā.'

Raññā hato' rājahato;'asinā chinno' asicchinno; pitusadiso; pitusamo; sukhasahagataṃ;'dadhinā upasittaṃ bhojanaṃ'dadhibhojanaṃ;'guḷena misso odano' guḷodano. Vutti padenevopasittādikriyāyākhyāpanato natthāyuttatthatā.

Kvavi vuttiyeva; urago pādapo--kvavi vākyameva; pharasunā chinnavā; dassanena pahātabbā.'

Buddhassadeyyaṃ' buddhadeyyaṃ;'yūpāya dāru' yūpadāru;'rajanāya doṇi' rajanadoṇi; idha na hoti-saṅghassa dātabbaṃ--kathaṃ, etadattho etadatthanti-aññapadatthe bhavissati.'

Savarehi bhayaṃ' savarabhayaṃ; gāmaniggato, methunāpeto. Kvaci vuttiyeva; kammajaṃ, cittajaṃ--idha na hoti-rukkhā patito.'

Rañño puriso' rājapuriso--bahulādhikārā ntamāna niddhāriyapūraṇabhāvatittatthehi na hoti; mamānukubbaṃ; mamānu kurumāno; gunnaṃ kaṇhā sampannakhīratamā; sissānaṃ pañcamo; paṭassa sukkatā--kvaci hoteva; vattamānasāmīpyaṃ--kathaṃ brāhmaṇassa sukkā dantāti-sāpekkhatāya na hoti--idha panahoteva candanagandho; nadīghoso; kaññārūpaṃ; kāyasamphasso? Phalarasoti [--]phalānaṃtitto; phalānamāsito[ ] phalānaṃ suhito; brāhmaṇassauccaṃ gehanti; sāpekkha tāya na hoti--raññopāṭaliputtakassadhananti--dhana sambandhe chaṭṭhīti pāṭaliputtakainasambandhābhāvā nahessati; rañño'gova asso ca puriso cā'ti bhīnnatthatāyaṃ [ ] vākya meva--'rañño gavāssapurisā rājagavāssapurisāti vutti hotevekatthibhāve.'Dānesoṇḍo' dānasoṇḍo; dhammarato; dānabhirato--kvacivuttiyeva; kucchisayo; thalaṭṭho; paṅkajaṃ; saroruhaṃ idha na hoti bhojane mattaññutā; indriyesu guttadvāratā; āsane nisinno āsane nisīditabbaṃ.

Visesanamekatthena-.

Visesanaṃ syādyantaṃ visessena syādyāntena samānādhikaraṇenasahekatthaṃ hoti;'nīlañca taṃ uppalañce'ti niluppalaṃ,'chinnañca taṃ parūḷhañce'ti chinnaparūḷhaṃ; satthiva satthī,'satthī ca sāsāmā ce'ti satthisāmā; sīhova sīho,'muni ca sosīho vā'timunisīho;'sīlameva dhanaṃ' sīladhanaṃ--

kci vākyameva, puṇṇo mantāṇiputto; citto gahapati.–-Kvaci vuttiyeva; kaṇhasappo; lohitasāli. Visesananti-kiṃ? Tacchako sappo. Ekattheneti-kiṃ? Kāḷamhā añño–-kathaṃ, patta jīviko āpannajīviko[ ] māsajātoti-aññapadatthe bhavissati.

Naña-.

Naññiccetaṃ syādyantaṃ syādyantena sahekatthaṃ hoti; na brāhmaṇo abrāhmaṇo–-bahulādhikārato asamatthehipi kehici hoti; apunageyyā, gāthā–-anokāsaṃ kāretvā amūlāmūlaṃ gantvā–-īsakaḷāro īsapiṅgaloti-syādi syādinekatthanti samāso; vākyameva vātippasaṅgābhāvā.

Kupādayo niccamasyādividhimhi-.

Kusaddo pādayo ca syādyantena sahekatthā honti niccaṃ syadividhivisayato’ññattha;’kucchito brāhmaṇo’ kubrāhmaṇo,’īsakaṃ uṇhaṃ’ kaduṇhaṃ; panāyako, abhiseko, pakarittvā, pakataṃ, duppuriso, dukkataṃ, supuriso, sukataṃ, abhitthutaṃ, atitthutaṃ, ākaḷāro, ābaddho. Pādayo gatādyatthe paṭhamāya()’ pagato ācariyo’ pācariyo; pantevāsī–-accādayo kantādyatthe dutiyāya; ()’atikkanto maca’matimañco; atimālo. Avādayo kuṭṭhādyatthe tatiyāya;()’avakuṭṭhaṃ kokilāya vana’mavakokilaṃ; avamayayūraṃ. Pariyādayo gilānādyatthe catutthiyā; ()’parigila no’jjhenāya’ pariyajjheno–-nyādayo kannādyatthe pañcamiyā()’nikkhantokosambiyā’ nikkosambi–-asyādividhimhīti kiṃrukkhampati vijjotate.

Cī kriyatthehi-.

Cīppaccayanto kriyatthehi syadyantehi sahekattho hoti; malinī kariya.

Bhusanādarānādaresvalaṃsāsā-.

Bhusanādisvatthesvalamādayo saddā kriyātthehi syādyantehi sahekatthā honti; alaṃkariya; sakkacca; asakkacca–-bhusanādīsūti-kiṃ? Alaṃ bhutvā gato; sakkatvā gato; asakkatvā gato; pariyattaṃ sobhanamasobhananti attho.

Aññe ca-.

Aññe ca saddā kriyatthehi syādyantehi saha bahulamekatthā bhavanti; purobhuya; tirobhuya;tirokariya; urasikariya; manasikariya; majjhekariya; tuṇhibhuya.

Vānekaññatthe-.

Anekaṃ syādyantamaññassa padassatthe ekatthaṃ vā hoti; bahūni dhanāni yassaso’bahudhano;’lambā kaṇṇā yassa so’ lambakaṇṇo;’vajiraṃ pāṇimhi yassaso’yaṃ’ vajirapāṇi;’mattābahavo mātaṅgā ettha’ mattabahumātaṅgaṃ, vanaṃ;’ārūḷho vānaroyaṃ rukkhaṃ so’ ārūḷhavānaro;’jitāni indriyāni yenaso’ jitindriyo;’dinnaṃ bhojanaṃ yassaso’ dinnabhojano;’apagataṃ kāḷakaṃ yasmā paṭā so’ya’ mapagatakāḷako;’upagatādasa yesaṃ te’ upadasā; āsannadasā; adūradasā? Adhika dasā;’tayo dasa parimāṇamesaṃ) tidasā–-kathaṃ, dasasaddosaṃ khyāne vattate parimāṇasaddasannidhānā, yathā-pañcaparimāṇa mesaṃ’ pañcakā sakuṇāti; dve vā tayo vāparimāṇamesa’dvattayo;vāsaddatthe vā-’ve vā tayo vā’ dvattayo–-’dakkhiṇassā ca pubbassā ca disāya yadantarāḷaṃ’ dakkhiṇapubbā, dinā;’dakkhiṇā vasā pubbā cā’ti vā;’saha puttenāgato’ saputto salomako, vijjamānalomakoti attho evaṃ sapakkhako; atthikhīrā, brāhmaṇiti-atthisaddo vijjamānatthe nipāto–-kvaci gatatthatāya padantarānamappayogo, kaṇṭhaṭṭhā kāḷā assa kaṇṭhekāḷo; [ ] oṭṭhamukhamica mukhamassaoṭṭhamukho; kesasaṅghāto cūḷā assa kesacūḷo; suvaṇṇavikāro alaṅkāro assasuvaṇṇālaṅkāro;’ papatitaṃ paṇṇamassa’ papatitapaṇṇo, papaṇṇo;’avijjamānā puttā assa’ avijjamānaputto;’na santi puttā assa’ aputto–-kvaci na hotipañcabhuttavanto assa, bhātuno putto assa atthiti bahulādhikārato.

Tattha gahetvā tena paharitvā yuddhe sarūpaṃ-.

Sattamyantaṃ tatiyantañca sarūpamanekaṃ tattha gahetvā tena paharitvā yuddhe’ññapadatthe ekatthaṃ vā hoti;’kesesu ca kesesu ca gahetvā yuddhampavattaṃ’ kesākesi;’daṇḍehi ca daṇḍehi ca paharitvā yuddhampavattaṃ’ daṇḍādaṇḍi; muṭṭhāmuṭṭhi ‘‘ci vīti hāre’ti. Ci samāsanto [’]cismi. Ntyākāro–-tattha teneti-kiṃ? Kāyadva kāyadva [ ] gahetvā yuddhaṃ pavattaṃ; gahetvā paharitvāti-kiṃ? Rathe ca rathe ca ṭhatvā yuddhaṃpavattaṃ; yuddhetikiṃ? Hatthe ca hatthe ca gahetvā sakhyaṃ pacattaṃ; sarūpantikiṃ? Daṇḍehi ca musalehica paharitvā yuddhaṃ pavattaṃ.

Catthe-.

Anekaṃ syādyantaṃ catthe ekatthaṃ vā bhavati–-samuccayo’ṇvācayo itarītarayogo samāhāro ca casaddatthā, tattha samuccayāṇvācayesu nekatthibhāvo sambhavati- tesu hi samuccayo aññamaññanirapekkhānamattappadhānānaṃ katthaci kriyāvisese cīyamānatā-yathā-dhave ca khadire ca palāse ca chindāti; anvācayova yattheko padhānabhāvena vidhiyate aparo caguṇabhāvena-yathā-bhikkhaṃ cara gāvo vānayeti–-itarañcayaya tu sambhavati, tesu hi aññamaññasāpekkhānamava yavabhedānugato itarītarayogo- yathā- sāriputtamoggallānātiassāvayavappadhānattā bahuvacanameva; aññamañña sāpekkhānameva tirohitāvayavabhedo samudāyappadhāno samāhāro-yathā-chattupāhananti-assa pana samudāyappadhānattā ekavacanameva; te ca samāhārītarītarayogā bahulaṃ vidhānā niyatavisayāyeva honti, tatrāyaṃ visayavibhāgo nirutti piṭakāgato.

Pāṇituriyayoggasenaṅgānaṃ; niccaverīnaṃ; saṃkhyāpari māṇasaññānaṃ; khuddajantukānaṃ; pacanavaddhālānaṃ; caraṇasādhāraṇānaṃ; ekjhāyanapāvacanānaṃ; liṅgavisesānaṃ; vividhaviruddhānaṃ; disānaṃ; nadīnañca; niccaṃ samāhārekatthaṃ bhavati.

Tiṇarukkhapasusakuṇadhanadhaññavyañjanajanapadānaṃvā aññe samitarītarayogova.

Pāṇyaṅgānaṃ–-cakkhusotaṃ; mukhanāsika; hanugīvaṃ; chavi maṃsalohitaṃ; nāmarūpaṃ; jarāmaraṇaṃ;–-turiyaṅgānaṃ–-alasatāḷambaraṃ;murajagomukhaṃ; saṃkhadeddhimaṃ; [ ] maddavikapāṇavikaṃ; gītavādataṃ?Sammatāḷaṃ–-yoggaṅgānaṃ–-phālapācanaṃ; yuganaṅgalaṃ–-senaṅgānaṃ–-asisattitomarapiṇḍaṃ;[ ] asicammaṃ; bīḷāramūsikaṃ; kākolūkaṃ; nāgasupaṇṇaṃ–-saṃkhyāparimāṇa saññānaṃ–-ekakadukaṃ, dukatikaṃ; tikacatukkaṃ, catukkapañcakaṃ; dasekādasakaṃ –- khuddajantukānaṃ–-kīṭapaṭaṅgaṃ; kutthakipillikaṃ; ḍaṃsamakasaṃ; makkhikakipillikaṃ–-pavanavaddhālānaṃ–-orarabgikasukarikaṃ; sākuntikamāgavikaṃ;sapākavaddhālaṃ;vena

Rathakāraṃ; pukkusachavaḍāhakaṃ–-caraṇasādhāraṇānaṃ–-atisabhāradvājaṃ; kaṭhakālāpaṃ; sīlapaññāṇaṃ; samathavipassanaṃ; vijjācaraṇaṃ–-ekajjhāyanapāvacanānaṃ–-dīghamajjhimaṃ; ekuttarasaṃyuttakaṃ; khandhakavibhaṅgaṃ–-liṅgavisesānaṃ–-itthipumaṃ; dāsidāsaṃ; cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjapararikkhāraṃ; tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ; ‘‘lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārāna‘‘ntipi dissati–-vividhaviruddhānaṃ–-kusalākusalaṃ; sāvajjānavajjaṃ; hīnappaṇitaṃ; kaṇbhasukkaṃ; chekapāpakaṃ; adharuttaraṃ–-disānaṃ–-pubbāparaṃ; dakkhiṇuttaraṃ; pubbadakkhiṇaṃ; pubbuttaraṃ; apara dakkhiṇaṃ; aparuttaraṃ–-nadīnaṃ–-gaṅgāyamunaṃ, mahīsarabhu.

Tiṇavisesānaṃ–-kāsakusaṃ, kāsakusā; usīrabīraṇaṃ, usī rabīraṇā; mujababbajaṃ, muñjababbajā–-rukkhavasesānaṃ–-khadirapalāsaṃ, khadirapalāsā; dhavāssakaṇṇaṃ, dhavāssakaṇṇā; pilakkhanigrodhaṃ, pilakkhanagrodhā; assatthakapitthanaṃ, assattha kapitthanā; sākasālaṃ, sākasālā–-pasuvisesānaṃ–-gaja gavajaṃ,gajagavajā; govahisaṃ, gomahisā;eṇeyyagomahisaṃ, eṇeyyagomahisā; eṇeyyavarāhaṃ, eṇeyyavarāhā; aje

Ḷakaṃ, ajeḷakā; kukkurasūkaraṃ, kukkurasūkarā; hatthigavāssa vaḷavaṃ, hatthigavāssavaḷavā–-sakuṇavisesānaṃ–-haṃsabalāvaṃ, haṃsabalāvā; kāraṇḍavavakkavākaṃ, kāraṇḍavavakkavākā; bakabalākaṃ, bakabalākā–-dhanānaṃ–-hiraññasuvaṇṇaṃ, hirañña suvaṇṇā;maṇisaṃkhamuttāvephaphariyaṃ, maṇisaṃkhamuttāveḷuriyā; jātarūparajataṃ, jātarūparajatā--dhaññānaṃ--sāliyavakaṃ, sāliyavakā; tilamuggamāsaṃ, tilamaggamāsā; nipphāvakulatthaṃ, nipphāvakulatthā--byañjanānaṃ--sākasuvaṃ, sākasuvā; gabyamāhisaṃ, gabyamāhisā; eṇeyyavārāhaṃ, eṇeyyavārāhā; migamāyūraṃ, migamāyūrā--janapadānaṃ-kāsikosalaṃ, kāsikosalā; vajjimallaṃ, vajjimallā; cetivīsaṃ, cetivīsā; macchasurasenaṃ, macchasūrasenā; kurupañcālaṃ, kurupañcālā.

Itarītarayogo-yathā-vandimasūriyā, samaṇabrāhmaṇā, mātāpitaro, iccādi, etasmiṃ ekatthibhāvakaṇḍe yaṃ vuttaṃ pubbaṃ tadeva pubbaṃ nipatati kamātikkame payojanābhāvā kvavi vipallāso'pi hoti bahulādhikārato.' Dantānaṃ rājā' rājadanto. Katthaci kamampaccanādarā pubbakālassāpi paranipāto. Littavāsito, naggamusito, sittasammaṭṭho, bhaṭṭhaluñcito--catthe yadekatthaṃ tattha keci pubbapadaṃ bahudhā niyamenti tadiha vyabhivāradassanā na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Samāhāre sapuṃsakaṃ-.

Vatthe samāhāre yadekatthaṃ tannapuṃsakaliṅgamhavati; tathā vevodāhaṭaṃ--katthaci na hoti sabhāparisāyāti ñāpakā; ādhi paccaparivāro; chandapārisuddhi; paṭisandhippavattiyaṃ.

Saṃkhyādi-.

Ekatthe samāhāre saṃkhyādi napuṃsakaliṅgambhavati; pañcagavaṃ; catuppathaṃ--samāhārassekattā ekavacanameva hoti; samāhāretveva-pañcakapālo, pūvo; tiputto.

Kvacekattañca chaṭṭhiyā-.

Chaṭṭhiyekatthe kvaci napuṃsakattaṃ hotekattañca;'salabhānaṃ chāyā' salahacchāyaṃ; evaṃ'sakuntānaṃ chāyā' sakuntacchāyaṃ;

Pāsādacchāyayaṃ, pāsādacchāyayā; gharacchāyayaṃ, gharacchāyā. Amanussā sabhāya napuṃsakekattambhavati; brahmasabhaṃ; devasabhaṃ; indasabhaṃ; yakkhasabhaṃ; sarabhasabhaṃ--manussasabhāyaṃ--khattiyasabhā, rājasabhā iccevamādi--kvacīti kiṃ?Rājapuriso.

Syādisu rasso-.

Napuṃsake vattamānassa rasso hoti syādisu; salabhacchāyaṃ--syādisūti-kiṃ?Salabhacchāye.

Ghapassāntassāppadhānassa-.

Antabhutassāppadhānassaghapassasyādisurassohoti; bahumālo, poso; nikkosambi; ativāmoru--antassāti-kiṃ? Kaññāpiyo; appadhānassāti-kiṃ? Rājakumārī; brahmabandhū.

Gossu-.

Antabhutassāppadhānassa gossa syādisu u hoti; cittagu--appadhānassātveva -sugo;antassātvecagokulaṃ.

Itthiyamatvā-.

Itthiyaṃ vattamānato akārantato nāmasmā āppaccayo hoti, dhammadinnā.

Nadādito ṇḍī-.

Nadādīhi itthiyaṃ ṇḍīppaccayo hoti; nadī, mahī, kumārī, taruṇī, vāruṇī, gotamī.

Goto vā().

Gāvī, go; ākatigaṇo'yaṃ–-ṅakāro ''ntantunaṃ ṅimhi to vā''ti. Visesanattho.

Yakkhādittvitī ca-.

Yakkhādito itthiyaminī hoti ṅī ca; yakkhinī, yakkhi; nāginī, nāgī; sīhinī, sīhī.

Ārāmikādīhi-.

Ārāmikādito inī hotitthiyaṃ; ārāmikinī; anantarāsikinī; rājinī.

Saññāyaṃ mānuso().

Mānusinī; aññatra mānusī.

Yuvaṇṇohi nī-.

Itthiyamivaṇṇuvaṇṇantehi nī hoti bahulaṃ; sadāpayata pāṇinī; daṇḍinī; khattabandhunī; paracittavidunī–-mātu ādito kasmā na hoti? Itthippaccayaṃ vināpi itthattāhi dhānato.

Ktimhāññatthe-.

Ktimhāññattheyeva itthiyaṃ nī hoti bahulaṃ; sāhaṃ ahiṃsāratinī; tassā muṭṭhassatiniyā; sā vacchagiddhinī–-aññattheti-kiṃ? Dhammarati.

Gharaṇyādayo-.

Gharaṇīppabhutayo nīppaccayantā sādhavo bhavanti; gharaṇī; pokkharaṇī; īssattaṃ nipātanā.

Ācariyā vā yalopo ca(); ācarinī; ācariyā.

Mātulāditvānī bhariyāyaṃ-.

Mātulādito bhariyāyamānī hoti; mātulānī; varuṇānī; gahapatānī; ācariyānī.

Abhariyāyaṃ khattiyā vā() khattiyānī; khattiyā –-nadā dīpāṭhā bhariyāyantu khattiyī.

Upamāsaṃhitasahitasaññatasahasaphavāmalakkhaṇāditurutu-.

Ūrusaddā upamānādipubbā itthiyamū hoti; karahorū; saṃhitorū; sahitorū; saññatorū; sahorū; saphorū; vāmo rū; lakkhaṇorū–-'ū'ti-yogavibhāgā ū; brahmabandhu.

Yuvāti -.

Yuvasaddatoti hotitthiyaṃ; yuvati.

Ntantunaṃ ṅīmhi to vā-.

Ṅīmhi ntantunaṃ to vā hoti; gacchatī, gacchantī; sīlavatī, sīlavantī.

Bhavato bhoto-.

Ṅīmhi bhavato bhotādeso hoti vā; bhotī; bhavantī.

Gossāvaṅi-.

Gosaddassa ṅīmhāvaṅi hoti; gāvī.

Puthussapathavaputhavā-.

Ṅīmhi puthussa pathavaputhavā honti; pathavī; puthavī.—Ṭhe pathavī.

Samāsantva-

Samāsanto a iti vādhikarīyanti.

Pāpādīhi bhumiyā-.

Pāpādīhi parā yā bhumi tassā samāsanto a hoti; pāpa bhumiṃ; jātibhumaṃ.

Saṃkhyāhi-.

Saṃkhyāhi parā yā bhumi tassā samāsanto a hoti; dvibhumaṃ; tibhumaṃ

Nadīgodāvarīnaṃ-.

Saṃkhyāhi parāsaṃ nadīgodāvarīnaṃ samāsanto a hoti; pañcanadaṃ, sattagodāvaraṃ.

Asaṃkhyehi cāṅgulyānaññāsaṃkhyatthesu-.

Asaṃkhyehi saṃkhyāhi ca parāya aṅgulyā samāsanto ahoti no ce aññapadatthe asaṃkhyattheva samāso vattite.’Niggatamaṅgulīhi’ niraṅgulaṃ; accaṅgulaṃ; dve aṅguliyo samāhaṭā’dvaṅgulaṃ—anaññāsaṃkhyatthesūti-kiṃ? Pañcaṅgulihattho; upaṅguli—kathaṃ, dvṅaṅgulī pamāṇamassāti dvaṅgulanti-nātu samāso’ññapadatthe vihito mattādīnaṃ lope kate tatthavattate; aṅgulasaddovā pamāṇavācīsaddantaraṃ—yathāsenāṅgulappamāṇena aṅgulānaṃ sataṃ puṇṇaṃ catuddasa vā aṅgulānīti.

Dīghāhovassekadesehi ca ratyā-.

Dīghādīhi asaṃkhyehi saṃkhyāhi ca parāya rattiyā samāsanto a hoti; dīgharattaṃ; ahorattaṃ; vassārattaṃ; pubbarattaṃ; apararattaṃ; aḍḍharattaṃ;’atikkanto rattiṃ’ atiratto;’dve rattī samāhaṭā’ dvirattaṃ—vā kvaci bahulādhikārāekarattaṃ; ekaratti—anaññāsaṃkhyatthesutveva-dīgharatti, hemanto; uparatti—kvaci hoteva bahulaṃ vidhānā;yathārattaṃ.

Gotvacatthe cālope-.

Gosaddā alopavisayā samāsanto ahoti na ve vatthe samāso aññapadatthe asaṃkhyyatthe ca; rājagavo; paramagavora pañcagavadhano; dasagavaṃ—alopeti-kiṃ?Pañcahi gohi kīto pañcagu; acattheti-kiṃ? Ajassagāvo —anaññāsaṃkhyatthesutveva-cittagu;upagu.

Rattindivadāragavacaturassā-.

Ete saddā a antā nipaccante;’ratto ca divā ca’ rattindivaṃ;’ ratti ca divā ca’rattindivaṃ;’dārā ca gāvo ca’ dāragavaṃ;’ vatasso assiyo assa’ caturasso.

Āyāme’nugavaṃ-.

Anugavanti nipaccate āyāme gamyamāne; anugavaṃ, sakaṭaṃ--āyāmeti-kiṃ? Gunnaṃ pacchā anugu.

Akkhismāññatthe-.

Akkhismā samāsanto a hoti aññatthe ce samāso; visālakkho.

Dārumbhyaṅgulyā-.

Aṅgulantā aññapadatthe dārumhi samāsanto a hoti; dvaṅgulaṃ, dāru; pañcaṅgulaṃ--aṅgulisadisāvayavaṃ dhaññādīnaṃ vīkkhepakaṃ dārūti vuccate--pamāṇe tu pubbe viya siddhaṃ; sakharājasaddāakārantāva, sisso'pi na dissati--gāṇḍīvadhatvāti pakatantarenasiddhaṃ.

Dvi vītihāre-.

Kriyāvyatihāre gamyamāne aññapadatthe vattamānato ci hoti; kesākesi; daṇḍādaṇḍi--cakāro'cismi'nti. visesanattho; sugandhi duggandhīti-payogo nadissate.

Latvitthiyūhi ko-.

Latuppaccayantehi itthiyamīkārūkārantehi cabahulaṃ kappaccayo hoti aññapadatthe; bahukattuko; bahukumāriko; bahubrahmabandhuko, bahulaṃtveva-subbhu.

Vāññato-.

Aññehi aññapadatthe ko vā bahulaṃ hoti; bahu mālako; bahumālo.

Uttarapade-.

Etamadhikataṃ veditabbaṃ.

Imassidaṃ-.

Uttarapade parato imassa idaṃ hoti; idamaṭṭhitā; idappaccayā; niggahītalopo passa ca dvibhāvo.

Puṃ pumassa vā-.

Pumassa puṃhotuttarapade vibhāsā; pulliṅgaṃ; puṃliṅgaṃ.

Ṭa nnantunaṃ-.

Esaṃ ṭa hotuttarapadekvaci vā; bhavampatiṭṭhā mayaṃ; bhāgavamamūlakā no dhammā--bahulādhikārā tarādisu ca; pageva mahattarī; rattaññumahattaṃ.

A-5

.

Esaṃ a hotuttarapade; guṇavantapatiṭṭho'smi.

[Hhva page]

Manādyāpādīnamo maye ca-.

Manādīnamāpādīnañca o hotuttarapade maye ca; mano seṭṭhā; manomayā; rajojallaṃ; rajomayaṃ; āpogataṃ; āpomayaṃ; anuyanti disodisaṃ.

Parassasaṃkhyāsu-.

Saṃkhyāsuttarapadesu parassa o hoti; parosataṃ, parosahassaṃ–-saṃkhyāsūti-kiṃ? Paradattupajīvino.

Jane uttarapade phuthassa u hoti; ariyehi puthagevāyaṃ janoti puthujjano.

So chassāhāyatane vā-.

Ahe āyatane vuttarapade chassa so vā hoti; sāhaṃ, chāhaṃ; saḷāyatanaṃ, chaḷāyatanaṃ.

Ltupitādīnamāraṅaraṅi-.

Latuppaccayantānaṃ pitādīnañca yathākkamamāraṅaraṅi vā hontuttarapade; satthāradassanaṃ; kattāraniddeso; mārata pitaro–-vātveva-satthudassanaṃ; mātāpitaro.

Vijjāyonisambāndhanamā tatra catthe-.

Latupitādīnaṃ vijjāsambandhīnaṃ yonisambandhīnañca tesveva latupitādisu vijjāyonisambandhisuttarapadesu catthavisaye ā hoti; hotāpotāro; mātāpitaro–-latupitādīnantvevaputtabhātaro; tatreti-kiṃ? Pitupitāmahā; cattheti-kiṃ; mātu bhātā; vijjāyonisambandhānanti-kiṃ?Dātubhātaro.

Putte-.

Putte uttarapade vatthavisaye latupitādīnaṃvijjāyoni sambandhānamā hoti; pitāputtā; mātāputtā.

Cismiṃ-.

Cippaccayante uttarapade ā hoti; kesākesi; muṭṭhāmuṭṭhi.

Itthiyamhāsitapumitthi pumevekatthe-.

Itthiyaṃ vattamāne ekatthe samānādhikaraṇe uttarapade pare bhāsitapumā itthi pumeva hoti; kurabhariyo; dīgha

Jaṅgho; yuvajāyo–-itthiyanti-kiṃ?’Kalyāṇī padhānamesaṃ’ kalyyāṇippadhānā; bhāsitapumeti-kiṃ? Kaññābhariyo; itthiti-kiṃ? Gāmaṇikulaṃ diṭṭhi assa’ gāmaṇidiṭṭhi; ekattheti-kiṃ?’Kalyāṇiyā mātā’ kalyāṇīmātā.

Kvacippaccaye-.

Bhāsitapumitthi paccaye kvaci pumeva hoti; vyattatarā, vyyattatamā.

Sabbādayo vuttimatte-.

Itthivācakā sabbādayo vuttimatte pumeva honti; tassā mukhaṃ’ tammukhaṃ; tassaṃ tatra; tāya tato; tassaṃvelāyaṃ tadā.

Chāyāya jayaṃ patimhi-.

Patimhi pare jāyāya jayaṃ hoti; jayampatī—jānipatītipakatantarena siddhaṃ; tathā dampatī jampatīti.

Saññāyamudodakassa-.

Saññāyamudakassuttarapade udādeso hoti; udadhī; udapānaṃ.

Kumbhādisuvā-.

Kumbhādasuttarapadesu udakassa udādeso vā hoti; udakumbho, udakakumbho; udapatto, udakapatto; udabindu, ukabindu—ākatigaṇo'yaṃ.

Sotādisūlopo-.

Sotādisuttarapadesuudakassa ussalopo hoti; dakasotaṃ; dakarakkhaso.

Ṭa naññssa-.

Uttarapadenañsaddassa ṭa hoti; abrāhmaṇo —ñakāro kiṃ, kevalassamā hotu; pāmanaputto.

Ana sare-.

Sarādo uttarapade nañsaddassaana hoti; anakkhātaṃ.

2 Ñakāroti-sabbattha.

Nakhādayo-.

Nakhādayo saddā akataṭādesā nipaccante;'nāssa khamatthiti' nakho; akhamaññaṃ—saññāsaddesu ca nipphattimattaṃ yathākathaci kattabbaṃ.'

Nāssa kulamatthi'ti nakulo; akulamaññaṃ; nakha nakula napuṃsaka nakkhatta nāka evamādi.

Nago vāppāṇini-.

Nagaiccappāṇini vā nipaccate; nagā, rukkhā; nagā, pabbatā; agā, rukkhā; agā pabbatā—appāṇinīti -kiṃ? Ago vasalo sītena.

Sahassa so'ññatthe-.

Aññapadatthavuttimhi samāse uttarapade pare sahassa so vā hoti; saputto, sahaputto; aññattheti-kiṃ? Sahakatvā sahayujjhitvā.

Saññāyaṃ-.

Sahassuttarapade so heti saññāyaṃ; sāssatthaṃ; sapalāsaṃ.

Apaccakkhe-.

Apaccakkhe gamyamāne sahassa so hotuttarapade; sāggi, kapoto; sapisāvā, vātamaṇḍalikā.

Akāle sakatthe-.

Sakatthappadhānassa sahasaddassa akāle uttarapade so hoti; sampannaṃ brahmaṃ sabrahmaṃ; sacakkaṃ nidhehi, sadhuraṃ—akāleti-kiṃ? Sahapubbanahaṃ, sahāparanhaṃ.

Ganthāntādhikye-.

Ganthānte ādhikya caia vattamānassa sahassa so hotuttarapade; sakalaṃ jotimadhīte; samuhuttaṃ—kālattho ārambho; ādhikye-sadoṇā khārī; samāsako kahāpaṇo; niccattho'yamāramho.

Samānassa pakkhādisu vā-.

Pakkhādisuttarapadesu samānassaso hoti vā; sapakkho, samānapakkho; sajoti, samānajoti—pakkhādisūti-kiṃ? Samānasīlo; pakkha joti janapada ratti pattinī pattī nābhī bandhu brahmacārī nāma gotta rūpa ṭhānavaṇṇa vayo vacana dhamma jātiya ghacca.

Udare iye-.

Udare iyapare parato samānassa so vā hoti; sodariyo; samānodariyo—iyeti-kiṃ? Samānodarataṃ.

Rīrikkhakesu-.

Etesusamānassa so hoti; sarī; sarikkho; sariso.

Sabbādinamā-.

Rīrikkhakesusabbādīnamā hoti; yādī, yādikkho, yādiso.

Ntakimimānaṃ ṭākīṭī-.

Rīrikkhakesu ntasaddakiṃsaddaimasaddānaṃ ṭākīṭī honti yathākkamaṃ; bhavādī, bhavādikkho, bhavādiso; kīdī, kīdikkho, kīdiso; īdī, īdikkho, īdiso.

Tumhāmbhānaṃ tāmekasmiṃ-.

Rīrikkhakesu tumhāmhānaṃ tāmā hontekasmiṃ yathākkamaṃ; tādī, tādikkho, tādiso;mādī, mādikkho, mādiso; —ekasminti-kiṃ? Tumhādī, amhādī, tumhādikkho, amhādikkho, tumhādiso, amhādiso.

Taṃmamaññatra-.

Rīrikkhakantato'ññasmiṃ uttarapade tumhāmhāname kasmiṃ taṃmaṃ honti yathākkamaṃ; tandīpā; mandīpā; taṃ saraṇā, maṃsaraṇā; tayyogo mayyogoti-bindulopo.

Vetasseṭa-.

Rīrikkhakesvetasseṭa vā hoti; edī, etādī; edikkho, etādikkho; ediso, etādiso.

Vidhādisu dvissa du-.

Dvissa du hoti vidhādisu; duvidho, dupaṭṭaṃ; evamādi.

Di guṇādisu-.

Guṇādisu dvissa di hoti; diguṇaṃ, dirattaṃ, digu; evamādi

Tisva-.

Tīsu dvissa a hoti; dvattikkhattuṃ, dvattipattapūrā.

Ā saṃkhyāyāsatādo’naññatthe-.

Saṃkhyāyamuttarapade dvissaā hotasadādo’naññatthe; dvādasa, dvāvīsati, dvattiṃsa; saṃkhyāyanti-kiṃ?’Dirattaṃ; asatādoti-kiṃ? Dvisataṃ, dvisahassaṃ; anaññattheti-kiṃ?Dvidasā.

Tisse-.

Saṃkhyāyamuttarapade tissa ehotasatādo’naññatthe; terasa, tevisa, tettiṃsa–-saṃkhyāyantveva-tirattaṃ; asatādotveva-tisataṃ; anaññatthetveva-tivatukā.

Cattālisādo vā-.

Tissevā hoti cattālīsādo; tecattālīsa, ticattālīsa; tepaññāsa, tipaññāsa; tesaṭṭhi, tisaṭṭhi; tesattati, tīsattatī; tñasīti, tiyāsīti; tenavuti, tinavuti–-asatādotveva-tisataṃ.

Dvissā ca-.

Asatādo’naññatthe cattālīsādo dvisse vā hoti āva dvecattālīsaṃ, dvācattāsaṃ, dvicattālīsaṃ; dvepaññāsaṃ, dvāpaññāsaṃ, dvipaññāsaṃ; iccādi.

Bācattālisādo-.

Dvissa bā vā hotacattālīsādo’naññatthe; bārasa, dvādasa; bāvīsati, dvāvīsati; battiṃsa, dvattiṃsa–-acattālīsādoti-kiṃ? Dvicattālīsa.

Dvisatidasesu pañcassa paṇṇupannā -.

Vīsatidasesu paresu pañcassa paṇṇupannā honti vā yathākkamaṃ; paṇṇuvīsati, pañcavīsati;pannarasa, pañcadasa.

Catussa cuto dase-.

Catussa cuco honti vā dasasadde pare; cuddasa, coddasa, catuddasa.

Chassa so-.

Chassa so iccayamādeso hoti dasasadde pare; soḷasa.

Ekaṭṭhānamā-.

Ekaaṭṭhānaṃ ā hoti dase pare; ekādasa, aṭṭhārasa.

Ra saṃkhyāto vā-.

Saṃkhyāto parassa dasassara hoti vibhāsā; ekārasa, ekādasa; bārasa, dvādasa; pannarasa, pañcadasa; sattarasa, sattadasa; aṭṭhārasa, aṭṭhādasa–-pannabādesesu niccaṃ, idha na hoti catuddasa.

Chatīhi ḷo ca-

Chatīhi parassa dasassa ḷo hoti ro ca; soḷasa, sorasa; teḷasa, terasa.

Catutthatatiyānamaḍḍhuḍḍhatiyā-.

Aḍḍhā paresaṃ catutthatatiyānaṃ uḍḍhatiyā honti yathākkamaṃ;'aḍḍhana catuttho' aḍḍhuḍḍho,'aḍḍhena tatiyo' aḍḍhatiyo--kathaṃ?Aḍḍhateyyoti-sakatthe ṇye uttara padavuddhi.

Dutiyassa saha diyaḍḍhadivaḍḍhā-.

Aḍḍhā parassa dutiyassa sahaaḍḍhasaddena diyaḍḍhadivaḍḍhā honti;' aḍḍhena dutiyo' diyaḍḍho, divaḍḍho vā.

Sare kada kussuntaratthe-.

Kussuttarapadatthe vattamānassa sarādo uttarapade kadā desohoti; kadannaṃ, kadasanaṃ--sareti-kiṃ? Kuputto; uttarattheti-kiṃ? Kuoṭṭho; rājā.

Kāppatthe-.

Appatthe vattamānassa kussakā hotuttarapadatthe;'appakaṃ lavaṇaṃ' kālavaṇaṃ.

Purisevā-.

Kussa purisekā hoti vā; kāpuriso, kupuriso--ayamappattavibhāsā--appatthe tupubbenaniccaṃhoti;'īsaṃ puriso' kāpuriso.

Pubbādīhuttarapadassaahassa anhādeso hoti; pubbanho; aparanho; ajajanho; sāyanho; majjhanho.

Iti moggallāne vyākaraṇe vuttiyaṃ samāsakaṇḍo tatiyo.

Chaṭṭhiyantā nāmasmā vā ṇappaccayo hotapacce'bhidheye; ṇakāro vuddhyattho; evamaññatrāpi,'vasiṭṭhassāpaccaṃ' vāsiṭṭho, vāsiṭṭhī vā; opagavo, opagavī vā --veti-vākya samāsavikappatthaṃ tassādhikāro sakatthāvadhi.

Vacchāditoṇānaṇāyanā-.

Vacchādīhi apaccappaccayantehi hottādīhica saddehi ṇānaṇāyanappaccayā vā hontapacce. Vacchāno vacchāyano; kaccāno, kaccāyano--yāgame-kātiyāno; moggallāno, moggallāyano; sākaṭāno, sākaṭāyano; kaṇbhāno, kaṇbhāyano; iccādi.

Kattikādīhi vidhavādīhi ca ṇeyyaṇerā vā yathākkamaṃ hontapacce. Kattikeyyo. Venateyyo; bhāgīneyyo iccādi--vedhavero; vandhakero; nāḷikero; sāmaṇero iccādi.

Ṇya diccādīhi-.

Ditippabhutīhi ṇyo vā hotapacce. Decco; ādicco; koṇḍañño; gaggyo; bhātabbo; iccādi

Ā ṇi-.

Akārantato ṇi vā hotapacce dakkhi; doṇi; vāsavi; vāruṇiccādi.

Rājato ñño jātiyaṃ-.

Rājasaddato ñño vā hotapacce jātiyaṃ gamyamānāyaṃ. Rājañño--jātiyanti kiṃ?Rājāpaccaṃ.

Khattā yiyā-. Khattasaddā yeyā hontapacce jātiyaṃ khatyo; khattiyo jātiyayantve-khatti.

Manuto ssasaṇi-.

Manusaddato jātiyaṃ ssasaṇa hontapacce. Manusso; mānuso? Itthiyaṃ-manussā; mānusī—jātiyantveva-māṇavo.

Janapadanāmasmā khattiyā rañño ca ṇo-.

Janapadassa yaṃ nāmaṃ tannāmasmā khattiyāpacce raññova ṇo hoti. Pañcālo; kosalo; māgadho; okkāko—janapadanāmasmāti-kiṃ? Dāsarathi; khattiyāti-kiṃ?’Pañcālassa brāhmaṇassāpaccaṃ’ pañcāla.

Ṇya kurusivīhī-.

Kurusivīhapacce raññe ca ṇyo hoti; korabyo sebyo.

Ṇa rāgā tena rattaṃ-.

Rāgavācitatiyantato rattamiccetasmiṃ atthe ṇo hoti’kasāvena rattaṃ’ kāsāvaṃ;kosumbhaṃ; hāliddaṃ—rāgāti kiṃ? Devadattena rattaṃ vatthaṃ; idha kasmā nahoti? Nīlaṃ pītanti—guṇavacanattā vināpi ṇena ṇatthassābhidhānato.

Nakkhatteninduyuttena kāle-.

Tatiyantato nakkhattā tena lakkhite kāle ṇo hoti; taṃ ce nakkhantaminduyuttaṃ hoti. Phussī, rattī; phusso, aho—nakkhatteneti-kiṃ? Gurunā lakkhitā ratti; indu yanutteneti-kiṃ? Kattikāya lakkhito muhutto; kāleti-kiṃ? Phussenalakkhitā atthasiddhi—ajjakattikāti kattikā yutte cande kattikāsaddo vattate.

Sāssa devatā puṇṇamaṃsi-.

Seti paṭhamantā assāti chaṭṭhatthe ṇo bhavati yaṃ paṭhamantaṃ sā ve devatā puṇṇamāsī vā.’Sugato devatā assā’ti sogato; māhindo; yāmo; vāruṇo; phussī puṇṇamāsī assa sambandhinī’ti phusso, māgho; māgho; phagguno; citto; vesākho;peṭṭhamulo; āsāḷho; sāvaṇo; poṭṭhapādo; assayujo; kattiko; māgasiro—puṇṇamāsīti-kiṃ, phussi pañcamī assa—puṇṇamāsīva gatakamāsasambandhinī na hoti;’puṇṇo mā assanti’ nibbacanā—ato eva nipātanā ṇo, sāgamo ca, māsasutīyāva napapañcadasarattādo vidhi.

Tamadhīte taṃ jānāti kaṇikā ca-.

Dutiyantato tamadhīte taṃ jānātīti etesphatthesuṇo hoti ko ṇikova.’ Vyākaraṇamadhīte jānāti vā’ veyyākaraṇo; chāndaso; kamako; padako; venayiko; suttantiko—dvitaggahaṇaṃ puthageva vidhānatthaṃ jānanassaca ajjhenavisayabhāvadassanatthaṃ pasimbupasaṃgahatthañca.

Tassa visaye dese.-.

Chaṭhiyantā visaye desarūpe ṇo hoti.’Vasātīnaṃ visayo deso’vāsāto—deseti kiṃ? Cakkhussa visayo rūpaṃ, devadattassa visayo’nuvāko.

Nivāse tannāme-.

Chaṭṭhiyantā nivāse dese tannāme ṇo hoti;’sivīnaṃ nivāso desosebyo; vāsāto.

Adūrabhave-.

Chaṭṭhiyantā adūrabhave desetannāme ṇo hoti;’vidasāya adurabhavaṃ’ vedisaṃ.

Tenatibbatte-.

Tatiyantā nibbatte desetannāme ṇo hoti; kusambena nibbattā kosambī, nagarī; kākandī, mākandī,’sahassena nibbattā’ sāhassī, parikhā—hetumhi kattarikaraṇe ca yathāyogaṃ tatiyā.

Tamidhatthi-.

Tanti paṭhamantā idhāti sattamyatthe dese tannāme ṇo hoti, yantaṃ paṭhamantamatthi ce;’udumbarā asmiṃ dese santī’ti odumbaro, bādaro, babbajo.

Tatra bhave-.

Sattamyantā bhavatthe ṇo hoti;’udake bhavo’odako, oraso, jānapado, māgadho, kāpilavatthavo, kosambo.

Ajjādīhi tato-.

Bhavatthe ajjādīhi tano hoti;’ajja bhavo’ ajjatano, svātano, hiyyattano.

Purāto ṇo ca-.

Purā iccasmā bhavatthe ṇo hoti tano ca; purāṇo, purātano.

Amātthacco-. Amāsaddato acco hoti bhavatthe; amacco.

Majjhāditvimo-.

Majjhādīhi sattamyantehi bhavatthe imo hoti; majjhimo, antimo—majkjdhaanta heṭṭhā upari ora pāra pacchā abbhantara paccanta.

Kaṇṇeyyaṇeyyakayiyā-.

Sattamyantā ete paccayā honti bhavatthe; kaṇa-’kusinārāyaṃ bhavo’ kosinārako, māgadhako, āraññake, vihāro—ṇeyya-gaṅgeyyo, pabbateyyo, vāneyeyyā—ṇeyyaka-koleyyako, bārāṇaseyyako, campeyyako; mithileyyakoti-eyyako—ya-gammo, dibbo; iyagāmiyo, udariyo, diviyo, pañcāliyo, bodhapakkhīyo, lokiyo.

Ṇiko-.

Sattamyantā bhavatthe ṇiko hoti; sāradiko, divaso; sāradikā, ratti.

Tamassa sippaṃ sīlaṃ paṇyaṃ paharaṇaṃ payojanaṃ-.

Paṭhamantā sippādivācakā asseti chaḍhatthe ṇiko hoti;’vīṇāvādanaṃ sippamassa’ veṇiko, modaṅgiko, vaṃsiko;’paṃsukūladhāraṇaṃ sīlamassa’ paṃsukūliko, tecīvariko;’gandhopaṇyamassa’ gandhiko, teliko, goḷiko’cāpo paharaṇamassa’ cāpiko, tomariko, muggariko;’upadhippa yojanamassa’ opadhikaṃ, sātikaṃ, sāhassikaṃ.

Taṃ hantarahati gacchatuñchati carati-. Dutiyantā hantīti evamādisvatthesu ṇiko hoti; pakkhīhi-’pakkhino hantī’ti pakkhiko, sākuṇiko, māyuriko—macchehi- macchiko, meniko—migehi māgaviko, hāriṇiko, - sūkarikoti- iko;’satamarahatī’ti sātikaṃ, sandiṭṭhikaṃ;’ehi passa vidhiṃ rahatī’ti ehipassiko, sāhassiko—sahassiyotīdha iyo;’paradāraṃ gacchatī’ti pāradāriko, maggiko, paññāsayojaniko;’ badare uñchatī’ti bādariko, sāmākiko;’dhammaṃ caratī’ti dhammiko, adhammiko.

Tena kataṃ kītaṃ baddhamahisaṅkhataṃ saṃsaḍhaṃ hataṃ hanti jitaṃ jayati dibbati khaṇati tarati carati vahati jivati-.

Tatiyantā katādisvatthesu ṇiko hoti;’kāyena kataṃ’ kāyikaṃ, vācasikaṃ, mānasikaṃ;’vātenakato ābādho’ vātiko—’satena kītaṃ’ sātikaṃ, sāhassikaṃ, mūlatova-devadattena kītoti na hoti tadatthāppatītiyā—’varattāya baddho’ vārattiko, āyasiko, pāsiko; —’ghatena abhisaṅkhataṃ saṃsaṭṭhaṃ vā’ ghātikaṃ, goḷikaṃ, dādhikaṃ, māricikaṃ—’jālena hato hantīti vā’ jāliko, bāḷisiko—’akkhohi jita’makkhikaṃ, sālākikaṃ—’akkhehi jayati dibbati vā’ akkhiko—’khaṇittiyā khaṇatī’ti khāṇittiko, kuddāliko-devadattena jitamaṅgulyā khaṇatīti na hoti tadatthā navagamā—’uḷumpena taratī’ti oḷumpiko; uḷumpikoti-iko; gopucchiko; nāviko—’sakaṭena caratī’ti sākaṭiko. Rathiko—parappikoti iko-’khandhena vahatī’ti khandhiko, aṃsiko; sīsikoti-iko—’vetatena jīvatī’ti khandhiko, aṃsiko; sīsikoti-iko—’vetanena jīvatī’ti vetaniko, bhatiko, kayiko, vikkayiko; kayavikkayayikoti-iko.

Tassa saṃvattati-.

Catutthyantā saṃvattati asmiṃ atthe ṇiko hoti;’punabbhavāya saṃvattatī’ti ponobhaviko, itthiyaṃ-ponobhavikā;’lokāya saṃvattatī’ti lokiko,’ suṭṭhu aggo’ti saggo,’saggāya saṃvattatī’ti sovaggiko, sassāvaika tadaminādi pāṭhā—’dhanāya saṃvattatī’ti dhaññaṃ-yo.

Tato sambhutamāgataṃ-.

Pañcamyantā sambhutamāgatantietesvatthesu ṇiko hoti;’mātito sambhutamāgatanti vā’ mattikaṃ, pettikaṃ—ṇyariyaṇryāpi dissanti—’surabhito sambhutaṃ’ sorabhyaṃ;’thanato sambhutaṃ’ thaññaṃ;’pitito sambhuto’ pettiyo, mātiyo, mattiyo; macco vā.

Tattha vasati vidito bhatto niyutto-.

Sattamyantā vasatītvevamādisvatthesu ṇiko hoti;’rukkhamūle vasatī’ti rukkhamuliko,āraññiko, sosāniko;’loke vidito’ lokiko;’catumahārājesu bhattā’ cātummahārājikā;;dvāre niyutto’ dovāriko; dassoka tadaminādipāṭhā,bhaṇḍāgāriko;-iko navakammiko—kiyo-jātikiyo, andhakiyo.

Tassidaṃ-.

Chaṭṭhiyantā idamiccasmiṃatthe ṇiko hoti;’saṅghassa idaṃ’ saṅghikaṃ, puggalikaṃ, sakyaputtiko, nāthaputtiko, jenadattiko—kiye-sakiyo, parakiyo; niye-attaniyaṃ;ke-sako, rājakaṃ, bhaddhaṃ.

Ṇo-.

Chaṭṭhiyantā idamiccasmiṃ atthe ṇo hoti;’kaccāyanassaidaṃ’ kaccāyanaṃ, vyākaraṇaṃ; sogataṃ, sāsanaṃ; māhisaṃ, maṃsādi.

Gavādīhi yo-.

Gavādīhi chaṭṭhiyantehi idamiccasmiṃ atthe yo hoti;’gunnaṃ idaṃ’gabyaṃ, maṃsādi; kabyaṃ, dabbaṃ.

Pitito bhātari reyyaṇa-.

Pitusaddā tassa bhātari reyyaṇa hoti;’pitubhātā’ petteyyo.

Mātito ca bhaginiyaṃ cho-.

Mātito pitito ca tesaṃ bhaginīyaṃ cho hoti;’mātu bhagini’ mātucchā;’pitubhaginī’ pitucchā—kathaṃ mātulotu?’Mātulāditvānī’ti nipātanā.

Mātāpitusvāmaho-.

Mātāpitūhi tesaṃ mātāpitusvāmaho hoti;’mātumātā’ mātāmahī;’mātupitā’ mātāmaho;’pitumātā’ patāmahī;’pitupitā’ pitāmaho—na yathāsaṃkhyaṃ paccekābhisambandhā.

Nahite reyyaṇa-.

Mātāpituhi hite reyyaṇa hoti; matteyyo, petteyyo.

Nindāññātappapaṭibhāgarassadayāsaññāsu ko-.

Nindādīsvatthesu nāmasmā ko hoti; nindāyaṃ-muṇḍako, samaṇako; aññāte-’kassāyaṃ asso’ti assako—

Payogasāmatthiyā sambandhivisesānavagamo’vagamyate—appatthe-telakaṃ, ghatakaṃ—paṭibhāgatthe-’hatthi viya’ hatthiko, assako, balivaddako—rasse-mānusako, rukkhako, pilakkhako—dayāyaṃ-puttako, vacchako—saññāyaṃ-’moroviya’ morako.

Tamassa parimāṇaṃ ṇiko ca-.

Paṭhamantā asseti asmiṃ atthe ṇiko hoti ko ca, taṃ ce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati;’parimiyate’tene’ti parimāṇaṃ—’doṇo parimāṇamassa’ doṇiko, vīhi; khārasatiko, khārasahassiko, āsītiko, vayo; upaḍḍhakāyikaṃ, bimbohanaṃ; pañcakaṃ,chakkaṃ.

Satetehi ttako-.

Yādīhi paṭhamantehiasseti chaṭṭhatthettako hoti, taṃ ve paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati;’yaṃ paramāṇamassa yantakaṃ, tattakaṃ, ettakaṃ; āvatake-yāvatako, tāvatako.

Sabbā cāvantu-.

Sabbato paṭhamantehi yādīhi ca asseti chaṭṭhatthe āvantu hoti, taṃ ve paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati;’sabbaṃ parimāṇamassa’ sabbāvantaṃ, yāvantaṃ, tāvantaṃ, etāvantaṃ.

Kimhā ratirivarīvatakarittakā-.

Kimhā paṭhamantā asseti chaṭṭhatthe ratirīvarīvatakarittakā honti, taṃ ce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati;’kiṃ saṃkhyānaṃ parimāṇamesaṃ’ kati, ete; kiva, kīvatakaṃ, kittakaṃ—rīvanto sabhāvato asaṃkhyo.

Saṃjātaṃ tārakāditvito-.

Tārakādīhi paṭhamantehiasseti chaṭṭhattheito hoti, te ve saṃjātā honti;’tārakāsaṃjātā assa’ tārakitaṃ, gaganaṃ; pupphīto, rukkho; pallavitā, latā.

Māne matto-.

Paṭhamantā mānavuttito asseti asmiṃ atthe mattohoti;’palaṃ ummānamassa’ palamattaṃ,’hattho pamāṇamassa’ hatthamattaṃ,’sataṃ mānamassa’ satamattaṃ,’doṇo parimāṇamassa’ doṇamattaṃ–-abhedopavārā doṇotipi hoti.

Taggho vuddhaṃ-.

Uddhamānavuttito asseti chaṭṭhatthe tagghā hotīmaitto ca; jaṇṇutagghaṃ, jaṇṇumattaṃ.

Ṇo ca purisā-.

Purisā paṭhamantā uddhamānavuttito ṇo hoti mattādayo ca; porisaṃ, purisamattaṃ, purisatagghaṃ.

Ayubhavītīhaṃse-.

Ubavitīhi avayavavuttīhi paṭhamantehi asseti chaṭṭhatthe ayo hoti;’ ubho aṃsā assa’ ubhayaṃ, dvayaṃ, tayaṃ.

Saṃkhyāya saccutīsasadasantādhakāsmiṃ satasahasseḍo-.

Satyantāya utyantāya īsantāya āsantāya dasantāya ca saṃkhyāya paṭhamantāya asminti sattamyatthe ḍo hoti, sā ce saṃkhyā adhikā hoti, yadasminti taṃ ce sataṃ sahassaṃsata

Sahassaṃ vā hoti;’vīsati adhikā asmiṃ sate’ti vīsaṃsataṃ, ekavīsaṃsataṃ, sahassaṃ satasahassaṃ vā–-tiṃsaṃsataṃ, ekatiṃsaṃ sataṃ –-utyantāya -navutaṃsataṃ, sahassaṃ satasahassaṃ vā –-īsantiya-cattārīsaṃsataṃ, sahassaṃ satasahassaṃ vā–-āsantāya-paññāsaṃsataṃ sahassaṃ satasahassaṃ vā–-dasantāya-ekādasaṃ sataṃ, sahassaṃ satasahassaṃ vā–- saccutīsāsadasanteti kiṃ?Chādhikā asmiṃ sate; adhiketi kiṃ? Pañcadasahīnā asmiṃ sate; asminti kiṃ? Vīsatyadhikā etasmāsatā; satasahasseti kiṃ? Ekādasaadhikā assaṃ vīsatiyaṃ.

Tassa pūreṇekādasādito vā-.

Chaṭṭhīyantāyekādasādikāya saṃkhyāya ḍo hoti pūraṇatthe vibhāsā; sā saṃkhyāpūrīyateyenataṃ pūraṇaṃ’ekādasannaṃ pūraṇo’ekādaso, ekādasamo; vīso, vīsatimo; tiṃso, tīṃsatimo; cattālīso, paññāso.

Ma paṃcādikatīhi-.

Chaṭṭhīyantāya paṃcādikāya saṃkhyāyakatismā ca mo hoti pūraṇatthe; pañcamo, sattamo, aṭṭhamo; katimo, katimī.

Satādīnami ca-.

Satādikāya saṃkhyāya chaṭṭhiyantāya puraṇatthe mo hoti, satādinamicāntādeso; satimo, sahassimo.

Chā ddhaddhamā -.

Chasaddāṭṭhaṭṭhamāhonti tassa pūraṇatthe; chaṭṭho, chaṭṭhamo; itthīya-chaṭṭhi chaṭṭhami–- kathaṃ,dutiyaṃ tatiyaṃ catutthanti? Dutiyassa-catutthatatiyānanti-nipātanā.

Ekā kākyasahāye-.

Ekasmā asahāyatthe kaāki honti vā; ekako, ekāki, eko.

Vacchādīhi tanutte taro-.

Vacchādīnaṃ sabhāvassa tanutte gamyamānetaro hoti; susuttassa tanutte-vacchataro; itthiyaṃ-vacchatarī; yobbanassatanuttai-okkhataro; assabhāvassa tanutte-assataro; sāmatthiyassa tanuttai-usabhataro.

Kimhā nidhāraṇe ratarāratamā-.

Kiṃsaddā niddhāraṇe ratarāratamā hontī; kataro bhavataṃ devadatto; kataro bhavataṃ kaṭho; katamo bhavataṃ devadatto; katamo bhavataṃ kaṭho; bhāradvājānaṃ katamo'si brahme.

Tena datte liyā-.

Tatiyantā datte'bhidheye laiyā honti;'devenadatto; devalo; deviyo; brahmalo; brahmayo--sivā-sīvalo; sīviyo; sissa dīgho.

Tassa bhāvakammesu ttatāttanaṇyaṇeyya ṇiyaṇiyayā-.

Chaṭṭhiyantā bhāve kamme ca ttādayo honti bahulaṃ; na ca sabbe sabbato honti,aññatra ttatāhi--'bhavanti etasmābuddhisaddā'ti bhāvo, saddassa pavattinittaṃ--'nīlassapaṭassa bhāvo' nīlattaṃ, nīlatāti guṇo bhāvo--'nīlassaguṇassa bhāvo nīlattaṃ, nīlatātī nīlaguṇajāti; gottaṃ gotāti, gojāti--pācakattaṃ daṇḍittaṃ visāṇittaṃ rājapurisattanti kriyādisambandhittaṃ--devadattatta candattaṃ sūriyattantītadavatthāvisesasāmaññaṃ--ākāsattaṃ abhācattanti upacaritabhedasāmaññaṃ--ttana-puthujjanattanaṃ; vedanattanaṃ; jāyattanaṃ jārattanaṃ--ṇya-ālasyaṃ brahmaññaṃ cāpalyaṃ nepuññaṃpesuññaṃ rajjaṃ ādhipaccaṃ dāyajjaṃ vesammaṃ; vesamanti keci, sakhyaṃ vāṇijjaṃ--ṇeyya-soceyyaṃ, ādhipateyyaṃ--ṇa-gāravaṃ pāṭavaṃ ajjavaṃ maddavaṃ--iya-adhipatiyaṃ paṇḍitiyaṃ bahussutiyaṃnaggiyaṃ sūriyaṃ --ṇiya-ālasiyaṃ kālusiyaṃ mandiyaṃ dakkhiyaṃ porohitiyaṃ veyyattiyaṃ--kathaṃ, rāmaṇīyakanti-sakatthe kantāṇena siddhaṃ--kammaṃ kriyā; tattha.'Alasassa kammaṃ' alasattaṃ, alasatā, alasattanaṃ; ālasyaṃ ālasiyaṃvā--'sakatthe'ti. Sakatthe'pi yathābhuccaṃkāruññaṃ pattakallaṃ ākāsānañcaṃ, kāyapaguññatā.

Bya vaddhadāsā vā-.

Chaṭṭhayantā vaddhā dāsā ca byo vāhoti bhāvakammesu; vaddhakhyaṃ, vaddhatā; dāsabyaṃ; dāsatā--kathaṃ, vaddhavanti ṇe vāgamo.

Naṇa yuvā kho cavassa-.

Chaṭṭhiyantā yuvasdā bhāvakammesunaṇa vā hoti, vassabo ca; yobbanaṃ; vātveva-yuvattaṃ, yuvatā.

Aṇvāditvimo-.

Aṇuādīhi chaṭṭhiyantehi bhāve vā ime hoti; aṇimā; laghimā; mahimā;kasimā--vātveva-aṇuttaṃ; aṇutā.

Bhāvā tena nibbatte-.

Bhāvavācakā saddā tena nibbatte'bhidheye imo hoti;'pākena nibbattaṃ' pākimaṃ; sekimaṃ.

Taratamissikiyiṭṭhātisaye-.

Atisaye vattamānato hontete paccayā;'atisayena pāpo' pāpataro; pāpatamo, pāpissiko, pāpiyo, pāpiṭṭho—itthiyaṃ-pāpatarā—atisayantāpi atisayappaccayo;’atisayena pāpiṭṭho’ pāpiṭṭhataro.

Tannissite llo-.

Dutiyantā llappaccayo hoti nissitatthe;’vedanissitaṃ’ vedallaṃ;’ duṭhunissitaṃ’ duṭṭhullaṃ—ille-saṅkhārillaṃ.

Tassa vikārāvayavesu ṇṇikaṇeyyamayā-.

Pakatiyā uttaramavatthantaraṃ vikāro—chaṭṭhiyantā nāmasmā vikāre’vayave ca ṇādayohontibahulaṃ; ṇa-āyasaṃ, bandhanaṃ; odumbaraṃ, paṇṇaṃ; odumbaraṃ, bhasmaṃ; kāpātaiṃ, maṃsaṃ; kāpotaṃ, satthi —ṇika-kappāsikaṃ, vatthaṃ; ṇeyya-eṇeyyaṃ,maṃsaṃ; eṇeyyaṃ, satthi; koseyyaṃ, vatthaṃ—maya-tiṇamayaṃ; dārumayaṃ, naḷamayaṃ; mattikāmayaṃ—’aññasminti’. Gunnaṃkarīse’pi mayo; gomayaṃ.

Jatuto ssaṇvā-.

Chaṭṭhiyantā nāmasmājatuto vikāravayavesussaṇvā hoti;’jatuno vikāro’ jātussaṃjātumayaṃ—‘‘lopo‘‘ti. Bahulaṃ paccayalopo’pi phalapupphamūlesuvikārāvayavesu;’ piyālassa phalāni’ piyālāni;’mallikāya pupphāni’ pallikā;’usīrassa mūlaṃ’usīraṃ—taṃsaddenavā tadabhidhānaṃ.

Samūhe kaṇṇaṇikā-.

Chaṭṭhiyantā samūhe kaṇṇaṇikā honti; gottappaccayantā kaṇa-rājaññakaṃ; mānussakaṃ—ukkhādīhi-okkhakaṃ; oṭṭhakaṃ; orabbhakaṃ; rājakaṃ; rājaputtakaṃ; hatthikaṃ; dhenukaṃ—ṇa-kākaṃ; bhikkhaṃ; ṇika-acittā-āpūpikaṃ; saṃkulikaṃ.

Janādīhi tā-.

Janādīhi chaṭṭhiyantehi samūhe tā hoti; janatā; gajatā; bandhutā; gāmatā; sahāyatā; nāgaratā—tāntā sabhāvato itthiliṅgā—madanīyanti-karaṇe’dhikaraṇe vā anīyenasiddhaṃ —dhumāyitattanti-ktāntā nāmadhātuto tettana siddhaṃ.

Iyo hite-.

Chaṭṭhiyantā hite iyo hoti; upādāniyaṃ—aññatrāpi’samānādaire sayito’ sodariyo.

Cakkhavādito sso-.

Chaṭṭhiyantehi cakkhuādīhi hite ssohoti; cakkhūssaṃ; āyussaṃ.

Ṇyo tattha sādhu-.

Sattamyantā tattha sādhūti asmiṃ atthe ṇyyo hoti; sabbho; pārisajjo—sādhūti-kusalo yoggo hito vā—aññatrāpi-’rathaṃ vahantī’ti racchā.

Kammā niyaññā-.

Sattamyantā kammasadadā tattha sādhūti asmiṃ atthe niyaññā honti;’ kamme sādhu’ kammaniyaṃ; kammaññaṃ.

Kathāditviko-.

Kathādīhi sattamyantehi tattha sādhūti asmiṃ atthe iko hoti; kathiko; dhammakathiko;

saṅgāmiko; pavāsiko; upavāsiko.

Pathādīhi ṇeyyo-.

Pathādīhi sattamyantehi tattha sādhūti asmiṃ atthe ṇeyyo hoti; pātheyyaṃ; sāpateyyaṃ.

Dakkhiṇāyārahe-.

Dakkhiṇāsaddato arahatthe ṇeyyo hoti;’dakkhiṇaṃ arahatī’ti dakkhiṇeyyo.

Rāyo tumantā-.

Tumantato arahatthe rāyohoti; ‘‘ghātetāyaṃ vā ghātetuṃ, jāpetāyaṃ vā jāpetuṃ, pabbājetāyaṃ vā pabbājetuṃ‘‘.

Tametthassatthiti mantu-.

Paṭhamantā ettha assa atthiti etesvatthesu mantu hoti;’gāmo ettha dese assa vā purisassa santīti’ gomā--atthiti vattamānakālopādānato bhutāhi bhavissantīhi vā gohi na gomā. Kathaṃ gomā āsi gomā bhavissatīti? Tadāpi vattamānāhiyeva gohi gomā; āsi bhavissatīti padantarā kālantaraṃ; itikaraṇato visayaniyamo.

Pahūte ca pasaṃsāyaṃ nindāyañcātisāyane niccayoge ca saṃsagge hontime mantuādayo.

Goassoti-jātisaddānaṃ dabbābhidhānasāmatthiyā mantvā dayo nahonti; tathā guṇasaddānaṃ seto paṭoti; ye sattu guṇasaddānaṃ dabbābhidhānasāmatthiyaṃ natthi tehi honteva--budhimā rūpavā rasavā gandhavā essavā saddavā; rasīrasiko; rūpi rūpiko; gandhī gandhikoti.

Vantvavaṇṇā-.

Paṭhamantato avaṇṇantā mantvatthe vantu hoti; sīlavā; paññavā--avaṇṇāti-kiṃ? Satimā; bandhumā.

Daṇḍāditvikaī vā-.

Daṇḍādīhi ikaī honti vā manttvatthe; bahulaṃ vidhānā kutovi dve honti; kutocekamekaṃva. Daṇḍako, daṇḍi, daṇḍavā; gandhiko, gandhī, gandhavā; rūpiko, rūpī, rūpavā--uttamiṇeva dhanā iko () dhaniko; dhanī dhanavāñño --asannitñatthā () atthiko atthi; aññatra atthavā

--Tadantā ca;() puññatthiko, puññatthi--vaṇṇantā īyeva() brahmavaṇṇī devavaṇṇī--hatthadantehi jātiyaṃ () hatthī; dantī; aññatra hatthavā; dantavā--vaṇṇato brahmacārimhi; () vaṇṇī, buhmacārī; vaṇṇavāñño--pokkharādito dese() pokkharaṇī uppalinī kumudinī bhisinī muḷālinī sālukinī --kvāvādese’pi-padumanī, paduminīpaṇṇaṃ; aññatra pokkharavā, hatthi--nāvāyiko () nāviko; --sukhadukkhā ī() sukha dukkhī--(sikhādihī vā)() sikhi sikhāvā mālī makālāvā sīli sīlavā balī balavā --balā bāhūrupubbā ca() bāhubalī; ūrubalī.

Tapādīhi ssī-.

Tapādito mantvatthe vā ssi hoti; tapassi, yasassī, tejassī, manassī, payassī --vātveva-yasavā.

Mukhādito ro-.

Mukhādīhi mantvattha ro haioti; mukharo, susiro ūsaro, madhuro, kharo, kujaro, nagaro --dantassu ca uttatadante () danturo.

Tuṇḍyādīhi bho-.

Tuṇḍiādīhi mantvatthe bho vā hoti; tuṇḍibho, sāḷibho,valibho, vātveva-tuṇḍimā.

Saddhāditva-.

Saddhādīhi mantvatthe a hoti vā; sanddho, paññо; itthiyaṃ-saddhā; vātveva-paññavā.

Ṇo tapā-.

Tapā ṇo hoti mantvatthe; tāpaso; itthiyaṃ-tāpasī.

Ālvāhijjhādīhi-. Abhijjhādīhi ālu hotimantvatthe; abhijjhālu, sītālu, dhajālu, dayālu--vātveva-dayāvā.

Picchāditvilo-.

Picchādīhi ilo hoti cā mantvatthe; picchilo, picchavā; pheṇilo, pheṇavā; jaṭilo, jaṭāvā;--kathaṃ vāvāloti? Nindāyamilassādilope ‘‘paro kvacī‘‘ti.

Silāditā vo-.

Sīlādihi vo hoti vā maintvatthe; sīlavo, sīlavā; kesavo, kesavā--aṇṇā niccaṃ;() aṇṇavo--gāṇḍi rājīhi saññāyaṃ; () gāṇḍivaṃ, dhanu; rājivaṃ, paṅkajaṃ.

Māyāmedhāhi vī-.

Etehi dvīhi vī hoti mantvatthe; māyāvi, medhāvī.

Sissare āmyuvāmī-.

Sasaddā āmyuvāmī hontissare’bhidheye mantvatthe;’samassatthiti’ sāmī, suvāmī.

Lakkhyā ṇo a ca-.

Lakkhīsaddāṇo hota mantvatthe; a cantassa; ṇakāro’va savo; lakkhaṇo.

Aṅgā no kalyāṇe-.

Kalyāṇe gamyamānñaṅgasmānohoti mantvatthe; aṅganā.

So lomā-.

Lomā sohoti mantvatthe; lomaso; itthiyaṃ-lomasā.

Imiyā-.

Mantvatthe imaiyā honti bahulaṃ; puttimo, kittimo, puttiyo, kappiyo, jaṭiyo,hānabhāgiyo, seniyo.

To pañcamyā-.-

Pañcavyantā bahulaṃ to hoti vā; gāmato āgacchati, gāmasmāāgacchati; corato bhāyati, corehi bhāyati; satthatoparihīno, satthā parihīno.

Itotettokuto-.

Tomhi imassa ṭi nipaccate etassa ṭa eta kiṃsaddassa kuttaca; ito, imasmā; ato, etto, etasmā; kuto, kasmā.

Abhyādīhi-.

Abhiādīhi to hoti; abhito, parito, pacchato, heṭṭhato.

Ādyādīhi-.

Ādippabhutīhi to vā hoti; ādo, ādito; majjhato, antato, piṭṭhito, passato, mukhato--yatodakaṃ tadā dittaṃ, yaṃ udakaṃ tadevādittanti attho.

Sabbādito sattamyā tratthā-.

Sabbādīhi sattamyantehi tratthā vā honti; sabbatra, sabbattha, sabbasmiṃ; yatra, yattha, yasmiṃ--bahulādhikārā na tumhāmhehi.

Katthettha kutrātrakvehidha-.

Ete saddā nipaccante; kasmiṃ kattha, kutra, kva; etasmiṃ ettha, atra; asmiṃ iha, idha.

Dhi sabbā vā-

Sattamyantato sabbasmādhi vā hoti; sabbadhi; sabbattha.

Yā hiṃ-.

Sattamyantā yato hiṃ vā hoti; yahiṃ, yatra.

Tā haṃ ca-.

Sattamyantā tato vā haṃ hoti hiñca; tahaṃ, tahiṃ, tatra.

Kuhiṃkahaṃ-.

Kiṃsaddā sattamyantā hiṃhaṃ nipaccante kissa kukā ca; kihiṃ, kahaṃ, kathaṃ kuhidvananti? Canaṃ iti nipātantaraṃ; kihidvīti-ettha visaddoviya.

Sabbekaññayatehi kāle dā-.

Etehi sattamyantehi cattamānehi kāle dā hoti; sabbasmiṃ kāle sabbadā; ekadā, aññadā, yadā, tadā--kāleti-kiṃ? Sabbatthadese.

Kadākudāsadādhunedāti-.

Ete saddā nipaccante; tasmiṃ kāle kadā, kudā; sambasmiṃ kāle sadā; imasmiṃ kāle adhunā, idāni.

Ajjasajjavaparajjvetarahikarahā-.

Ete saddā nipaccante; ekatippaccayo ādeso kāla visesoti sabbametaṃ nipātanā labbhati; imassa vo jjo cāhani nipaccate; asmiṃ ahani ajja--samānassa sabhāvojju cāhani--samāne abhani sajju--

aparasmā jju—-aparasmiṃ ahaniaparajju—-imassetokāle rahi va—-imasmiṃ kāle etarahi—-kiṃsaddassa ko raha cānajjatane—-tasmiṃ kāle karaha.

Sabbādīhi pakāre thā-.

Sāmaññassa bhedako viseso pakāro, tattha vattamānehi sabbādīhi thā hoti sabbenapakārena sabbathā; yathā, tathā.

Kathamitthaṃ-.

Ete saddā nipaccante pakāre; kimimehi thaṃ paccayo, kaicca tesaṃ yathākkamaṃ; kathamitthaṃ.

Dhā saṅkhyāhi-.

Saṅkhyāvācīhi pakāre dhā paro hoti;'dvīhi pakārehi dve vā pakārekaroti' vidhākaroti; bahudhā karoti;'ekaṃ rāsiṃ pañcappakāraṃ karoti' pañcadhā karoti?Pañcappakāramekappakāraṃ karoti' ekadhākaroti.

Vekājjhaṃ-.

Ekasmā pakāre jjhaṃ vā hoti; ekajkvaṅkaroti; ekadhā karoti.

Dvitīhedhā-.

Dvītihi pakāre edhāvā hoti; vedhā, tedhā; dvidhā, tidhā.

Tabbati jātiyo-.

Pakāravati taṃsāmaññavācakā saddājātiyo hoti; paṭu jātiyo, mudujātiyo.

Vārasaṃkhyāya kkhattuṃ-

Vārasambandhiniyā saṃkhyāya kkhattuṃ hoti;'dve vāre bhuñjati' dvikkhattuṃ divasassa bhuñjati; vāraggahaṇaṃ kiṃ? Pañaca bhiñjati; saṅkhyāyāti-kiṃ? Pahūte vāre bhuñjati.

Katimhā-.

Vārasambandhiniyā katisaṃkhyāya kkhattuṃ hoti;'kati vāre bhuñjani'katikkhattuṃ bhuñjati.

Bahumbhā dhā ca paccāsattiyaṃ-.

Vārasambandhiniyā bahusaṃkhyāya dhāhoti kkhattuñca; vārānañce paccāsatti hoti; bahudhā divasassa buñjati bahukkhattuṃ—-paccāsattiyanti kiṃ? Bahukkhattuṃ māsassa bhuñjati.

Sakiṃ vā-.

Ekaṃ vāramiccasmiṃ atthe sakinti vā nipaccate;'ekaṃ vāraṃ bhuñjati'—-vāti kiṃ?Ekakkhattuṃ bhuñjati.

So vicchāppakāresu-.

Vīcchāyaṃ pakāre ca so hoti bahulaṃ; vīcchāyaṃ-khaṇḍaso, bilaso; pakāre-puthuso,sabbaso.

Abhitatabbhāve karāsabhuyoge vikārā cī-.

Avatthāvato vatthantarenābhutassa tāyāvatthāya bhāve karāsabhuhi sambandhesati vikāravācakācī hoti;'adhavalaṃ dhavalaṃ karoti' dhavalī karoti; adhavalo dhavalo siyā dhavalī siyā; adhavalo dhavalo bhavati dhavalī bhavati—-abhatatabbhāveti-kiṃ? Ghaṭaṃ karoti, dadhiatthi, ghaṭo bhavati—-karāsabhuyogeti kiṃ? Adhavalā dhvaailo jāyate—-vikārāti-kiṃ? Pakatiyā mā hotu; suvaṇṇaṃ kuṇḍalī karoti.

Dissantaññe'pi paccayā-.

Vuttato'ññe'pi paccayā dissanti vuttāvuttatthesu;'vividhā mātaro' vimātaro,'tāsaṃ puttā' vemātīkā-rikaṇa;'pathaṃ gacchantīti' pathāvino-āvī;' issā assa atthiti' issukī-ukī?'Dhuraṃ vahantīti' dhorayhā-yhaṇa.-

Aññasmiṃ-.

Vuttato'ññasmimpi atthe vuttappaccayā dissanti;'magadhānaṃ issaro' māgadho-ṇo;'kāsīti sahassaṃ, tamagghatīti kāsiyo-iyo.

Sakattha-.

Sakatthe'pi paccayā dissanti; hīnako, potako, kicacayayaṃ.

Lopo-.

Paccayānaṃ lopo'pi dissati; buddhe ratanaṃ paṇītaṃ, cakkhuṃ suññaṃ attena vā attaniyeyana vāti bhāvappaccaya lopo.

Sarānamādissāyuvaṇṇassāño ṇānubandhe-.

Sarānamādibhutā ye akārivaṇṇuvaṇṇā tesaṃ āño honti yathākkamaṃ ṇānubandhe; rāghavo, vainateyyo, meniko, oḷumpiko, dohaggaṃ—-ṇānubandheti-kiṃ? Purātano.

Saṃyoge kvaci-.

Sarānamādibhutā ye ayuvaṇṇā tesaṃ āño honti kvaci deva saṃyogavisaye ṇānubandhe;decco, koṇḍañño —-kvacīti-kiṃ? Kattikeyyo.

Majjhe-.

Majjhe vattamānānampi ayuvaṇṇānaṃ āño honti kvaci; aḍḍhateyyā, vāseṭṭho.

Kosjaijājjavapārisajjasubhajjamaddavārissāsabhājañña theyyabāhusaccā-.

Ete saddā nipaccante ṇānubandhe;'kusītassa bhāvo' kosajjajaṃ;' ujuno bhāvo' appavaṃ;'parisāsu sādhu' pārisajjo;'suhadayoca' suhajjo,'tassa pana bhāvo sohajjaṃ;'muduno bhāvo'maddavaṃ;'isino idaṃ, bhāvo vā' ārissaṃ;'usabhassa idaṃ, bhāvo vā' āsabhaṃ;'ājānīyassa bhāvo' so eva vā' ājaññaṃ;'thenassa bhāvo, kammaṃ vā' theyyaṃ;'bahussutassa bhāvo' bāhusaccaṃ—-etesu yamalakkhaṇikaṃ taṃ nipātanā.

Manādīnaṃ saka-.

Manādīnaṃ saka hoti ṇānubandhe;'manasi bhavaṃ' mānasaṃ;'dummanaso bhāvo' domanassaṃ; somanassaṃ.

Uvaṇṇassāvaṅi hoti; rāghavo, jāmbavaṃ.

Yamhi gossa ca-.

Yakārādo paccaya gaiossuvaṇṇassa ca avaṅi hoti; gabyaṃ, gātabyo.

Lopo’vaṇṇivaṇṇānaṃ-.

Yakārādo paccaye avaṇṇivaṇṇānaṃ lāpo hoti, dāyjaijaṃ, kāruññaṃ, ādhipaccaṃ, deppaṃ—-bahakulaṃvidhānaṃ kvaci na hoti; kiccayaṃ.

Rānubandhe’ntasarādissa-.

Anto saro ādi yassāvayavassa tassa lopo hoti rānubandhe; kittakaṃ, petteyyaṃ.

Kisamahatamime kasmahā-.

Kisassa mahato ime kasmahā honti yathākkamaṃ; kasimā, mahimā.

Āyussāyasa mantumhi-.

Āyussa āyasādeso hoti mantumhi; āyasmā.

Jo vuddhassiyiḍhesu-.

Vuddhassa jo hoti iyaiṭṭhesu; jeyyo, jeṭṭho.

Bāḷhantikapasatthānaṃ sādhanedasā-.

Iyeṭṭhesu bāḷhantikapasatthānaṃ sādhanedasā hontī yathākkamaṃ; sādhiyo, sādhiṭṭho; nediyo, nediṭṭho; seyyo, seṭṭho

Kaṇkanāppayuvānaṃ-.

Iyeṭṭhesu appayuvānaṃ kaṇkanā honti yayathākkamaṃ; kaṇiyo, kaṇiṭṭho; kaniyo, kaniṭṭho.

Lopo vīmantuvattunaṃ-.

Vīmantuvantunaṃ lopo hoti iyaiṭṭhesu?’Atisayena medhāvī’ medhiyo, medhiṭṭho;’atisayenasatimā’satiyo, satiṭṭho;’atisayena guṇavā’ guṇiyā, guṇiṭṭho.

Se stiaissa tissa-.

Se pare satyantassa tikārassa lopo hoti; vīsaṃ sataṃ, tiṃsaṃ sataṃ.

Etasseṭa ttake-.

Ttake pare etassa eṭa henāti; ettakaṃ.

Ṇikassiyo vā-.

Ṇikassavā iyo hoti; sakyaputtiyo, sakyaputtiko.

Adhātussa ke'syādito ghe'ssī-.

Ghe pare adhātussa yo kakāro tato pubbassa akārassa bakahulaṃ i hoti, save ghona syādito paro hoti; bālikā, kārikā–-adhātussāti-kiṃ? Sakā; keti-kiṃ?Nandanā; asyāditoti-kiṃ? Bahuparibbājakā, madhurā –-bahucammikāti kakārena syādino byavahitattā siddhaṃ–-gheti-kiṃ? Bālako; assāti-kiṃ? Bahukattukā,sālā.

Iti moggallāne vyākaraṇe vuttiyaṃ ṇādikaṇḍo catuttho.

Tijamānehi khasā khamāvīmaṃsāsu-.

Khantiyaṃ tijā vīmaṃsāyaṃ mānā ca khasappaccayā honti yathākkamaṃ; titikkhā, vīmaṃsā–-titikkhati, vīmaṃsati. Khamāvīmaṃsā suti-kiṃ? Tejanaṃ, tejo, tejayati, mānanaṃ, māno, māneti.

Kitā tikicchāsaṃsayesu jo-.

Tikicchāyaṃ saṃsaye ca vattamānā kitā jo hoti–-tikicchā, vicikicchā–-tikicchati, vicikicchati–-aññatraniketo, saṃketo, ketanaṃ, keto, ketayati.

Nindāyaṃ gupabadhā bassabho ca-.

Nindāyaṃ vattamānehi gupabadhehi jo hoti; bassa bho ca–-jigucchā, bībhacchā–-jigucchati, bībhacchati–-aññatragopanaṃ, gope, popeti, badhako.

Tuṃsmā lopo vicchāyaṃte-.

Tumantato icchāyamatthe te khasachā hontibahakulaṃ; lopo ca tuṃpaccayassahoti sutattā–-bubhukkhā, jigiṃsā, jighacchā–-bubhukkhati, jigiṃsati, jighacchati–-idhakasmā na hotibhottumicchatīti? Padantarenābhidhānā. Tuṃsmāti-kiṃ? Bhojanamicchati. Icchāyanti kiṃ? Bhuñjituṃ gacchati. Kathaṃ kulaṃ pipatisatīti? Yathā kulaṃ patitumicchatītivākyaṃ hoti, evaṃ vuttipi hessati; vākyamevacarahi kathaṃ hoti? Lokassa tathā vacanicchāya.

Īyo kammā-.

Icchākammato icchāyamatthe īyappaccayo hoti;'puttamicchati' puttīyati–-kammāti-kiṃ? Aasinecchati; idha kasmā na hoti rañño puttamicchatīti? Sāpekkhattā; na hi aññamapekkhamāno aññenasahekatthibhāvamanubhavituṃ sakkoti; idhāpi carahi na siyā attanoputtamicchatīti; nevettha bhavitabbaṃ; na hi bhavati attanoputtiyatīti; kathaṃ carahi vuttassa attatiyatāvagamyate? Aññassāsutattā, icchāya ca tabbisayattā.

Upamānācāre-.

Kammato upamānā āvāratthe īyo hoti;'puttamavā carati' puttīyati māṇavakaṃ; upamānāti kiṃ? Puttamācarati.

Ādhārā-.

Ādhāratupamānāāvāratthe īyo hoti;'kuṭiyamivācarati' kuṭiyati pāsāde, pāsādīyati kuṭiyaṃ.

Kattutāyo-.

Kattatupamānā ācāratthe āyo hoti;'pabbatovā carati'pabbatāyati.

Cyatthe-.

Kattuto abhutatabbhāve āyo hoti bahulaṃ; bhusāyati, paṭapaṭāyati, lohitāyati--kattutotveva-bhusaṃkarotīti; iha kasmā na hoti bhusi bhavatīti? Vuttatthatāya.

Saddādīti karoti-.

Saddādīhi dutiyantehi karotīti asmiṃ atthe āyo hoti; saddāyati, verāyati, kalahāyati, dhūpāyati.

Namotvasso-.

Namo iccasmā karotīti asmiṃ atthe asso hoti; namassati tathāgataṃ.

Dhātvatthe nāmasmi-.

Nāmasmā dhātvatthe bahulami hoti;'hatthinā atikkamati'ati hatthayati;' vīṇāya upagāyati' upavīṇayati;'daḷahaṃ karoti' vinayaṃ daḷahayati;' visuddhā hoti' ratti visuddhayati;'kusalaṃ pucchati'kusalayati.

Saccādīhāpi-.

Saccādīhi dhātvatthe āpi hoti; saccāpeti, atthāpeti, vedāpeti, sukkhāpeti sukhāpeti, dukkhāpeti.

Kriyatthā-.

Ayamadhikāro ā satthaparisamattiyā;'kriyā attho yassaso kriyattho',dhātu.

Curādito ṇi-.

Curādīhi kriyatthehi sakatthe ṇi paro hoti bahulaṃ; ṇakāro vuddhyattho--evamaññatrāpi--corayati, lāḷayati. Kathaṃ rajjaṃ kāretīti? Yogavibhāgato.

Payojakabyāpāre ṇāpi ca-.

Kattāraṃ yo payojayati tassa byāpāre kriyatthā ṇiṇāpī honti bahulaṃ; kāreti, kārāpeti--nanu ca kattāpi karaṇādīnaṃpayojakoti tabyāpāre?Pi ṇiṇāpī pāpuṇanti? Payojakaggahaṇasāmatthiyā na bhavissanti, curādīhi visuṃ vacanasāmatthiyā ca--āto bhiyyo ṇāpiyeva, ṇiye vuvaṇṇato, dvayamevaññehi.

Kyo bhāvakammesvaparokkhesu mānantatyādisu-

Bhāvakammavihitesu parokkhāvajjitesu mānantatyādisu paresukyo hoti krayatthā--ntaggahaṇamuttaratthaṃ; kakāro avuddhyattho; evamuttaratrāpi--ṭhiyamānaṃ, ṭhiyate; sūyamānaṃ, sūyate--aparokkhesūti-kiṃ? Babhuva devadattena; bibhida kusūlo. Bhijjate kusūlo sayamevātibhijjateti savanā kammatāvagamyate, sayamevāti savanato kattutā; kattutāvacanicchāyantu-bhindatikusulo attānanti bhavati; evamaññampi yathāgamamanugantabbaṃ. ''Aparokkhesu mānantatyādisū'ti-ayamadhikāro ā''tanāditvo''apivaete tyādayo tyādisu parabhutesu kattukammabhāvavihitesu kyalādīnaṃ vidhānato tesveva viññayantīti-akammakehi dhātuhi kattubhāvesu sakammakehi kattukammesukammāvacanicchāyaṃ bhāveva bhavantīti veditabbā--yassapanadhātussa kriyā kammamapekkhate sosakammako? Yassa tu kriyā kattumattamapekkhate so akammakoti ñātabbaṃ.

Kattari lo-.

Kattari lo-.

Kriyatthato aparokkhesu kattuvitamānantatyādisu lo hoti; lakāro ‘‘ñilasse’ti. Visesanattho–-pacamāno, pacanto; pavati.

Mañca rudhādīnaṃ-.

Rudhādito kattuvihitamānādisu lo hoti; maṃ vānta sarā paro; makāro’nubandho; akāro uccāraṇatvo–-rundhamāno, rundhanto, rundhati.

Ṇaṇāpyāpīhi vā-.

Ṇiṇāpyāphīhi kattuvihitamānādisu lo hoti vibhāsā; corayanto, corento; kārayantā, kārento; kārāpaiyanto, kārāpento; saccāpayanto, saccāpento; corayati, coreti; kārayati, kāreti; kārāpayati, kārāpeti; saccāpayati, saccāpeti–-vacatthitavibhāsattho’yaṃ vā saddo; tena māne niccaṃ; corayamāno, kārayamāno, kārāpayamāno, saccāpayamāno.

Dipādīhi yayaka-.

Divādīhi lavīsaye yaka hoti; dibbanto; dibbati.

Tudādīhi ko-.

Tudādīhi lavīsaye ko hoti; tudamāno, tudanto; kudati.

Jyādīhi knā-.

Jiādīhi lavisaye knā hoti; jinanto, jināti–-kathaṃ jayanto, jayatīni? Bhuvādipāṭhā.

Kyādīhī kṇā-.

Kīādīhi lavisaye kṇā hoti; kiṇanto, kiṇāti.

Svādīhī kṇo-.

Suādīhi lavisaye kṇo hoti; suṇamāno, suṇanto, suṇoti; kathaṃ suṇātīti? Kyādipāṭhā.

Tanāditvo-.

Tanādito lavisaye o hoti; tanoti.

Bhāvakammesu tabbānīyā-.

Tabbaanīyā kriyatthā pare bhāvakammesu bahulambhavanti; kattabbaṃ, karaṇīyaṃ; kattabbo kaṭo; karaṇīyo–-bahulā

Dhikārā karaṇādisupi bhavanti–-sinānīyaṃ, cuṇṇaṃ; dānīyo, brāhmaṇo; samāvattanīyo, guru; pavacanīyo, upajjhāyo; upaṭṭhānīyo, sisso.

Ghyaṇa-.

Bhāvakammesu kriyatthā paro ghyaṇa hoti bahulaṃ; vākyaṃ, kāriyaṃ, veyyaṃ, jeyyaṃ.

Āsse ca-.

Āto ghyaṇa hoti bhāvakammesu āssa e ca; deyyaṃ.

Vadādīhi yo-.

Vadādīhi kriyatthehi yo hoti bahulamhāvakammesu; vajjaṃ, majjaṃ, gammaṃ--bhujānte () bhojjo, odano; bhojjā, yāgu; bhoggamaññaṃ.

Kiccaghaccabhaccabhabbaleyyā-.

Ete saddā yappaccayantā nipaccante.

Guhādīhi yaka-.

Guhādīhi kriyatthehi bhāvakammesu yaka hoti; guyhaṃ, duyhaṃ, sisso; siddhā evete tabbādayo pesātisaggapattakālesupi gamyamānesu sāmaññena vidhānato--hotā khalu kaṭo kattabbo, karaṇīyo, kāriyo, kicco-evaṃ tvayā kaṭo kattabbo; hotā kaṭo kattabbo, hoto hi patto kālo kaṭakaraṇe--evaṃ uddhamuhuttike'pi vattamānato pesādisu siddhā eva--tathā arahe kattari sattivisiṭṭhe ca patīyamāne āvassakādhamiṇatāvisiṭṭheva bhāvādo siddhā--uddha muhuttikato-bhotā kaṭo kattabbo; bhotā rajjaṃ kātabbaṃ, bhavaṃ araho; bhotā bhāro vahitabbo, bhavaṃ satto; bhotā avassaṃ kaṭo kattabbo; bhotā nikkho dātabbo.

Kattari latuṇakā-.

Kattari kārake kriyatthā latuṇakā bhontī; paṭhitā, pāṭhako--bahulamitveva-pādehi harīyatī'ti pādahārake;'galecuppatī'ti galecopako--saddho eva latuarahe sīlasādhu dhammesu ca sāmaññavihitatattā; bhavaṃ balu kaññāya pariggayitā, bhavametaṃ arahati; sīlādisu-khalvapi upādātā kumārake; gantākhelo; muṇḍayitāro sāviṭṭhāyanā vadhuṃ kataparigahaṃ.

Āvī-.

Kriyayatthā āvī hoti bahulaṃ kattari; bhayadassāvī--appavīsayatāñāpanatthaṃ bhinnayogakaraṇaṃ; sāmaññavihitattā sīlādisu ca hoteva.

Āsiṃsāyamako-. Āsiṃsāyaṃ gamyamānāyaṃ kriyatthā ako hoti kattari;'jīvatuti' jīvako; nandatuti' nandako;'bhavatuti' bhavako.

Karā ṇano-.

Karato kattari ṇano hoti;'karotī'ti kāraṇaṃ; kattarīti-kiṃ? Karaṇaṃ.

Hāto vīhikālesu-.

Hāto vīhisiṃ kāle caṇano hotī kattari; hāyanā nāma vīhayo; hāyano saṃvaccharo; vīhikālesūti -kiṃ? Hātā.

Vīdā ku -.

Vidasmā kū hoti kattari; vidū, lokavidū.

Vito ñāto-.

Vipubbā ñāiccasmā ku hoti kattari; viñña; vitoti-kiṃ? Pañño.

Kammā-.

Kammato parā ñāiccasmā kū hoti kattari; sabbañña, kālañña.

Kvacaṇa-.

Kammato parā kriyatthā kvaci aṇa hoti kattari; kumbhakāro, saralāvo, mavtajjhāyo—bahakulādhikārā iha na hoti, ādiccaṃ passati, himavantaṃ suṇoti, gāmaṃ gacchati. Kvacīti kiṃ? Kammakaro.

Gamā rū-.

Kammato paraṃ gamā rū hoti kattari; vedagu, pāragu.

Samānaññabhavantayāditupamānā disā kamme rīrikkhakā-.

Samānādīhi yādīhicopamānehi parā disā kammakārake rīrikkhakā honti;' samāno viya dissatī'ti sadī, sadikkho, sadiso; aññādī, aññādikkho, aññādiso; bhavādī, bhavādikkho, bhavādiso; yādī, yādikkho, yādiso; tyādī, tyyādikkho, tyādiso —-samānādīhīti kiṃ? Rukkho viya dissati. Upamānāti kiṃ? So dissati kammeti kiṃ? So viya passatī—-rakārā antasarādilopatthā. Kakāro ekārābhāvattho.

Bhāvakārakesvaghaṇghakā-.

Bhāve kārake ca kriyatthā aghaṇghakā honti bahakulaṃ; apaggaho, niggaho, karo, garo, cayo, jayo, ravo, bhavo, paco, vaco, annado, purindado, īsakkaro, dukkaro, sukaro—-ghaṇa-bhāve-pākovāgo, bhāvo. Kārake'pi saññāyaṃ tāva-'pajjate'nene'ti pādo;'rujatī'ti rogo;'vīsatīti veso;'sarati kālantara'nti sāro, thirattho;'darīyante etebhī'ti dārā;'jīrayati etenā'ti jāro—-asaññāyampi-dāyo, datto; lābho, laddho—-gha-vakonipako—-ka-piyo, khipo, bhujo, āyudhaṃ.

Dādhātvi-.

Dādhāhi bahulami hotibhāvakārakesu; ādi, nidhi. Vāladhi.

Vamādīhathu-.

Vamādihi bhāvakārakesvathu hoti; vamathu, vepathu.

Kvi-.

Kriyatthā kvi hoti bahulaṃ bhāvakārakesu—-kakāro kānu bandhakāriyattho—-abhibhu, sayambhu, bhattaggaṃ, salākaggaṃ, sabhā, pabhā.

Ano-. .

Kriyatthā bhāvakārakesvano hoti; gamanaṃ, dānaṃ, sampadānaṃ, apādānaṃ, adhikaraṇaṃ, calano, jalano, kodhano, kopano, maṇḍano, bhusano.

Itthiyamaṇaktikayakyā . ca-.

Itthiliṅge bhāve kārake ca kriyatthā aādayo honta no ca bahulaṃ—-a-titikkhā. Vīmaṃsā, jigucchā, pipāsā, puttīyā, īhā, bhikkhā, āpadā, medhā, godhā—-ṇa-kārā, hārā, tārā, dhārā, ārā—-kti-iṭṭhi, siṭṭhi, bhitti, bhatti, tanti, bhuti —-ka- uhā, rujā, mudā,—-yaka-vijjā, ijjā—-ya-seyyā, samajjā, pabbajjā, paricariyā, jāgariyā—-ana-kāraṇā, hāraṇā, vedanā, vandanā, upāsanā.

Jāhāha-.

Jāhā iccetehi ni hotitthiyaṃ; jāni, hāni.

Karā ririyo-.

Karato ririyo hotitthiyaṃ;’karaṇaṃ’ kiriyā--kathaṃ kriyāti?’Kriyāya’nti nipātanā.

Ikitī sarūpe-.

Kriyatthassa sarūpe’bhidheye kriyatthā pare ikitī honti; vaci, yudhi. Pacati.--Akāro kakārotiādisu kārasaddena samāso, yathā evakāroti.

Sīlābhikkhaññāvassakesu ṇi-.

Kriyatthā ṇī hoti sīlādisu patīyamānesu; uṇhabhoji, khīrapāyī, avassakārī, satatdāyī.

Thāvarittarabhaṅgurabhidurabhāsurabhassarā-.

Ete saddā nipaccante sīle gamyamāne.

Kattari bhute ktavantuktāvī-.

Bhutatthe vattamānato kriyatthā ktavantuktāvī hontī kattari; vijitavā, vijitāvī; bhuteti adhikāro yāva āhāratthāti.

Kto bhāvakammesu-.

Bhāve kamme ca bhute kto hoti; āsitaṃ bhavatā; kato kaṭo bhavatā.

Kattarī cāramhe-.

Kriyārambhe kattari kto hota, yathāpattañca; pakato bhavaṃ kaṭaṃ; pakato kaṭo bhavatā; pasutto bhavaṃ; pasuttaṃ bhavatā.

Ṭhāsavasasilisaghiruhajarajanīhi-.

Ṭhādīhi kattari kto hoti yathāpattañca; upaṭṭhito gurumbhavaṃ, upaṭṭhito guru bhotā; upāsito gurumbhavaṃ, upāsito guru bhotā; anuvusito gurumbhavaṃ, anuvusito guru bhotā; āsiliṭṭho gurumbhavaṃ, āsiliṭṭho guru bhotā;

Adhisayito khaṭopikaṃ bhavaṃ, adhisayitā khaṭopikā bhotā; āruḷho rukkhaṃ bhavaṃ, āruḷho rukkho bhātā; anujiṇṇo vasaliṃ devadatto, anujiṇṇā vasalī devadattena; anujāto māṇavako māṇavikaṃ, anujātā māṇavikā māṇavakena.

Gamanatthākammakādhāre ca-.

Gamanatthato akammakato ca kriyatthā ādhāre kto hoti kattari ca yathāpattañca; idamesaṃ yātaṃ, iha te yātaṃ, ihatehi yātaṃ, ayaṃ tehi yāto patho, idamesamāsitaṃ, iha te āsitā, iha tehi āsitaṃ, devo ce vaṭṭho sampannā sālayoti -kāraṇa sāmaggisampatti etthābhimatā.

Āhāratthā-.

Ajjhohāratthā ādhāre kto hoti yathāpattañca; idamesaṃ bhuttaṃ, idamesaṃ pītaṃ, iha tehi bhuttaṃ, iha tehi pītaṃ, odano tehi bhutto, pītamudakaṃ--akattattho yogavibhāgo; kathaṃ pītā gāvoti?’Pītamesaṃ vijjatī’tipītā?Bāhulakā vā--passinnoti yā ettha bhutakālatā tanra kto; evaṃ raññammato, raññamiṭṭho,raññambuddho, raññaṃ pūjito--evaṃ sīlito, rakkhito, khanto, ākuṭṭho, ruṭṭho, rusito, abhivyāhaṭo, dayito, haṭṭho, kanto, saṃyato,amato--kaṭṭhanti bhutatāyameva; hetuno phalaṃ tvatra bhāvi.

Tuṃtāyetave bhāve bhavissati kriyāyaṃ tadatthāyaṃ-.

Bhavissatiatthe vattamānato krayatthā bhāve tuṃtāye tave honti kriyāyaṃ tadatthāyaṃ patīyamānāyaṃ; kātuṃ gacchati; kattāye gacchati; kātave gacchati--icchati bhottuṃ kāmeti bhottunti iminā va siddhaṃpunabbidhānetvihāpi siyā icchanto karotīti--evaṃ sakkotibhottuṃ, jānāti bhottuṃ, gilāyati bhottuṃ, ghaṭate bhottuṃ, ārabhate bhottuṃ, labhate bhottuṃ, pakkamati bhottuṃ, ussahatī bhontuṃ, arahati bhottuṃ, atthi bhottuṃ, vijjati bhottuṃ, vaṭṭati bhottuṃ, kappati bhottunti--tathā pārayati bhottuṃ, pahu bhottuṃ, samattho bhottuṃ, pariyatto bhottuṃ, alaṃ bhottunti; bhavatissa sabbattha sambhavā--tathā kālo bhottuṃ, samayo bhottuṃ, velā bhottunti--yathā-bhottumano, sotuṃ soto, daṭṭhuṃ cakkhu. Yujjhituṃ dhanu, vattu jaḷo, gantuṃ mano, kattumalasoti--uccāraṇantu vattāyattaṃ--bhāveti kiṃ? Karissāmiti gacchati; kriyāyanti kiṃ? Bhikkhissaṃ iccassa jaṭā; tadatthāyanti kiṃ gacchissato te bhavissati bhattaṃ bhojanāya.

Paṭisedhe’laṃkhalūnaṃ tūnaktvānaktvā vā-.

Alaṃkhalusaddānaṃ paṭisedhatthānaṃpayoge tunādayo vā honti bhāve; alaṃ sotuna, khalu sotuna; alaṃ sutvāna, khalu sutvāna; alaṃ sutvā, khalu sutvā; laṃ sutena, khalu sutena--alaṃ khalūnanti kiṃ? Mā hotu; paṭisedheti kiṃ? Alaṃkāro.

Pubbekakattukānaṃ-.

Eko kattā yesaṃ vyāpārānaṃ tesuyo pubbo tadatthato kriyatthā tunādayo honti bhāve; sotuna yāti, sutvāna, sutvāvā--ekakattukānanti kiṃ bhuttasmiṃ devadatte yaññadatto vajati; pubbāti kiṃ? Bhuñjati ca pacati ca--appattvā nadiṃ pabbato, atikkamma pabbataṃ nadīti bhudhātussa sabbattha sambhavā ekakattukatā pubbakālatā ca gamyate. Bhutvā bhutvā gacchatīti iminā va siddhamābhikkhaññantu dibbacanāvagamyate--kathaṃ jīvagāhaṃ agāhasi, kāyappacālakaṃ gacchantītiādi? Ghaṇantena kriyāvisesanena siddhaṃ; yathā odanapākaṃ sayatīti.

Nto kattari vattamāne-.

Cattamānatthe vattamānato kriyatthā nto hoti kattari; tiṭṭhanto.

Māno-.

Vattamānatthe vattamānato kriyatthā māno hoti kattari; tiṭṭhamāno.

Bhāvakammesu -.

Vattamānatthe vattamānato kriyatthā bhāve kamme ca māno hoti; ṭhīyamānaṃ, paccamāno odano.

Te ssapubbānāgate-.

Anāgatatthe vattamānato kriyanthā te ntamānā ssapubbā honti; ṭhassanto, ṭhassamāno, ṭhisissamānaṃ, paccassamāno odano.

Ṇvādayo-.

Kriyatthā pare bahakulaṃ ṇvādayo honti; cāru, dāru.

Khajayānamekassarodi dve-.

Khachasappaccayantānaṃ kriyatthānaṃ paṭhamamekassaraṃ saddarūpaṃ dve bhavati; titikkhā, jigucchā, vīmaṃsā.

Parokkhāyañca-.

Parokkhāyaṃ paṭhamamekassaraṃ saddarūpaṃ dve bhavati; jagāma--cakāro avuttasamuccayattho; tenaññatrāpi yathāgamaṃ.

Jahāti, jahitabbaṃ, jahituṃ, daddallati, vaṅkamati--lolupo, momuhoti ottaṃ’tadaminādi’ pāsā.

Ādismā sarā-.

Ādibhutā sarā paramekassaraṃ dve hoti; asisisati--ādismāti kiṃ? Jajāgāra; sarāti kiṃ? Papāca.

Na puna-.

Gaṃ dvibhutaṃ na taṃ puna dvattamāpajjate; titikkhasati, jigucchisati.

Yathiṭṭhaṃ syādino-.

Syādyantassa yathiṭṭhamekassaramādibhutamaññaṃ vā yathāgamaṃ dvittamāpajjate; puputtiyisati, putittīyisatī, puttīyiyisati.

Rasso pubbassa-.

Citte pubbassalaro rasso hoti; dadāti.

Lopo’nādibyañjanassa-.

Dvitte pubbassādito’ññassabyañjanassa lopo hoti; asisisati.

Khajasesvassi -.

Dvitte pubbassa assa i hoti khachasesu; pipāsati--khacha sesūti kiṃ? Jahāti; assāti kiṃ? Bubhukkhati.

Gupissussa -.

Dvitte pubbassa gupissa ussa i hoti khachasesu; jigucchati.

Catutthadutiyayānaṃ tatiyapaṭhamā-.

Dvitte pubbesaṃ catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā honti; bubhukkhati. Ciccheda.

Kavaggahānaṃ cavaggajā-.

Dvitte pubbesaṃ kavaggahānaṃ vavaggajāhonti yathā kkamaṃ; cukopa, jahāti.

Mānassavī parassa ca maṃ-.

Dvitte pubbassamānassa vī hoti, parassaca maṃ; vīmaṃsati.

Kitassāsaṃsayeti vā-.

Saṃsayato’ññasmiṃ cattamānassadvitte pubbassa kitassavāti hoti; tikicchati. Cikicchati–-asaṃsayeti kiṃ? Vicikicchati.

Yuvaṇṇānamñoppaccaye-.

Ivaṇṇuvaṇṇantānaṃ kriyatthānaṃ ño honti yathākkamaṃ paccaye; cetabbaṃ, netabbaṃ, sotabbaṃ, bhavitabbaṃ.

Lahussupantassa-.

Lahubhutassa upantassa yuvaṇṇassa ño honti yathākkamaṃ; esitabbaṃ, kositabbaṃ–-lahussātikiṃ? Dhūpitā; upantassāti-kiṃ? Rundhati.

Assā ṇānubandhe -.

Ṇakārānubandhe paccaye pare upantassa akārassa āhoti; kārako.

Na te kānubandhanāgamesu-.

Te ñoā kānubandhe nāgame ca na honti; cito, suto, diṭṭho, puṭṭho–-nāgame vanādinā. –-Cinitabbaṃ, vinituṃ; suṇitabbaṃ, suṇituṃ; pāpuṇitabbaṃ, pāpuṇituṃ; dhunitabbaṃ, dhunituṃ, dhunanaṃ, dhunayitabbaṃ, dhunāpetabbaṃ, dhunayituṃ,dhunāpetuṃ, dhunayanaṃ, dhunāpanaṃ, dhunayati, dhunāpeti; pīnetabbaṃ, pīnayituṃ, pīnanaṃ, pīnituṃ, pīnayati; sunoti; sinoti; dunoti; hinoti; pahiṇitabbaṃ, pahiṇituṃ, pahiṇanaṃ.

Vā kvavi-.

Te kvaci vā na honti kānubandhanāgamesu; mudito modito; ruditaṃ, roditaṃ.

Aññatrāpi-.

Kānubandhanāgamato’ññasmimpi te kvaci na honti; khipako, panudanaṃ, vadhako.

Pye sissā-.

Sissa āti pyādese; nissāya.

Ñonamayavā sare-.

Sare pare ñonamayavā honti; jayo, bhavo–-sareti kiṃ? Jeti; anubhoti.

Āyāvā ṇānubandhe-.

Ñonamāyāvā honti sarādoṇānubandhe; nāyayati, bhāvayati. Sayāpetvātiādisurassattaṃ.

Āssāṇāpimhi yuka-.

Ākārantassa kriyatthassa yuka hoti ṇāpito’ññasmiṃ ṇānubandhe; dāyako–-ṇānubandhetveva? Dānaṃ. Aṇāpimhīti kiṃ? Dāpayati.

Padādīnaṃ kvaci-.

Padādīnaṃ yuka hoti kvaci; nipajjitabbaṃ, nipajjituṃ, nipajjanaṃ, pamajjitabbaṃ, pamajjituṃ, pamajjanaṃ–-kvacīti kiṃ? Pādo.

Maṃ vā rudhādīnaṃ-.

Rudhādīnaṃ kvaci maṃ vā hoti; rundhituṃ, rujjhituṃ–-kvacitveva? Nirodho.

Kvamhi lopo’ntabyañjanassa-.

Antabyañjanassa lopo hoti kvamhi;’bhattaṃ ghasanti, gaṇhanti vāetthā’ti bhattaggaṃ.

Pararūpamayakāre byañjane-.

Kriyatthānamantabyañjanassa pararūpaṃ hoti yakārato’ññasmiṃ byañjane; hettabbaṃ; byañjaneti kiṃ? Bhinditabbaṃ. Ayakāreti kiṃ? Bhijjati.

Manānaṃ niggahītaṃ-.

Makāranakārantānaṃ kriyatthānaṃ niggahītaṃ hotayayakāre byañjane; gantabbaṃ, jaṅghā. Byañjanetveva? Gamanaṃ; aya kāretveva? Gamyate.

Na brūsso-.

Brūssa o na hoti byañjane; brūmi. Byañjanetveva? Abravi.

Kagā cajānaṃ ghānubandhe-.

Ghānubandhe cakārajakārantānaṃ kriyatthānaṃ kagā honti yathākkamaṃ; vākyaṃ, bhāgyaṃ.

Hanassa ghāto ṇānubandhe-.

Hanassa ghāto hoti ṇānubandhe; āghāto.

Kvimhī gho paripaccasamohi-.

Paṭhyādīhi parassahanassagho hoti kvimhi; paligho, paṭigho, aghaṃ-rassattaṃ nipātanā;saṅgho, ogho.

Parassa ghaṃ se-.

Dvitte parassa hanassa ghaṃ hoti se; jighaṃsā.

Jiharānaṃ giṃ-.

Dvitte paresaṃ jiharānaṃ giṃ hoti se; vijigiṃsā, jigiṃsā.

Dhāssa ho-.

Dvitte parassa dhāssa ha hoti; dahati.

Ṇimhi dīgho dusassa-.

Dusassadīgho hoti ṇimhī; dūsito–-ṇimhīti kiṃ? Duṭṭho.

Guhissa sare-

Guhissa dīgho hoti sare; niguhanaṃ--sareti kiṃ? Guyhaṃ.

Muhabahānañca te kānubandhe’tve-.

Muhabahānaṃ guhissa ca dīgho hoti takārādo kānubandhetvānatvāvajjite; mūḷho, bāḷehā, guḷho--neti kiṃ? Muyahati. Kānubandheti kiṃ? Mu-hitabbaṃ. Atveti kiṃ? Muyhitvāna, muyhitvā, kānubandhetveti ayamadhikāro yāva sāsassasisve‘‘ti.

Vahassussa-.

Vahassaussa dīgho hoti te kānubandhe tvānatvāvajjite; cūḷho.

Dhāssa hi-.

Dhā dhāraṇenimassa hi hoti te kānubandhe tvānatvā vajjite; nihito, nihitavā.

Hamādirānaṃ lopo’ntassa -.

Hamādīnaṃ rakārantānaṃ vāntassalopo hoti te kānubandhe tvānatvāvajjite; gato, khato, hato, mato, tato, saññato, rato, kato--tetveca? Gamyate. Kānubandhetveva. Gantabbaṃ. Atvetveva? Gantvāna, gantvā.

Vacādinaṃ vassuṭa vā-.

Vacādīnaṃ vassa vā uṭa hoti kānubandhe’tve; uttā, vuttaṃ; utthaṃ, vutthaṃ; atvetveva? Vatvāna, vatvā.

Assu-.

Vacādīnamassa u hoti kānubandhe’tve; vuttaṃ, vutthaṃ.

Vaddhassa vā-.

Vaddhassa assa vā u hoti kānubandhe’tve; vuddho, vaddho--atvetvava? Vaddhitvāna; vaddhitvā. Kathaṃ vuttīti?’Vutti matte’ti. Nipātanā; vattīti hoteva yathālakkhaṇaṃ.

Yajassayassa ṭiyī-.

Yajassa yassa ṭiyī hontī kānubandhe’tve; iṭṭhaṃ, siṭṭhaṃ, atvetveva? Yajitvāna, yajitvā.

Ṭhāssi-.

Ṭhāssi hoti kānubandhe’tve; ṭhito. Atvetveva? Ṭhatvāna, ṭhatvā.

Gāpānami hoti kānubandhe’tve; gītaṃ, pītaṃ. Atvetveva? Gāyitvā; niccaṃ yāgamo; pāssa tu pītvāni bahulādhikārā.

Janissā-.

Janissa ā hoti kānubandhe’tve; jāto. Atvetveva? Janitvā.

Sāsassasisvā-.

Sāsassa vā sishoti kānubandhe’tve; siṭṭhaṃ, satthaṃ; sisso, sāsiyo. Atvetveva? Anusāsitvāna.

Karassātave-.

Karassaā hoti tave; kātave.

Tuṃtunatabbesuvā-.

Tumādisu vā karassā hoti; kātuṃ, kattuṃ, kātuna, kattuna; kātabbaṃ, kattabbaṃ.

Ñassa ne jā-.

Ñadhātussa jā hoti nakāre; jānituṃ, jānatto. Neti kiṃ? Ñāto.

Sakāpānaṃ kukku ṇe-.

Sakaāpānaṃ kukku iccete āgamā honti ṇakāre. Sakkuṇanto, pāpuṇanto; sakkuṇoti, pāpuṇoti. Ṇeti kiṃ? Sakkoti, pāpeti.

Nito cissa jo-.

Nismā parassa cissa cho hoti; nicchayo.

Jarasadānamima vā-.

Jarasadānamantasarā paro īma hoti vibhāsā; jīraṇā, jīrati, jīrāpeti; nisīditabbaṃ, nisīdanaṃ, nisīdituṃ, nisīdati--vāti kiṃ? Jarā, nisajjā;'īma veti yogavibhāgā aññesampi?Abhiratha, saṃyogādilopo'tthassa.

Disassa passadassadasdadakkhā-.

Disassa passādayo honti vibhāsā; vipassanā, vipassituṃ, vipassati; sudassī, piyadassī, dhammadassī, sudassaṃ, dassanaṃ, dasseti; daṭṭhabbaṃ, daṭṭhā, daṭṭhuṃ, duddaso, addasa; addā, addaṃ; addakkhi, dakkhissati--vātveva? Dissanti bālā.

Samānā ro rīrikkhakesu -.

Samānasaddato parassa disassa ra hoti vā rīrikkhakesu; sarī, sadī; sarikkho, sadikkho; sariso, sadiso.

Dahassa dassaḍo-.

Dahassa dassaḍo hoti vā; ḍānehā, dāho; ḍahati, dahati.

Anaghaṇsvāparīhi ḷo-.

Āparīhi parassa dahassa dassa ḷo hotanaghaṇsu; āṇāhanaṃ, pariḷāho.

Atyādintesvatthissa bhu-.

Tyādinnavajjitesu paccayesu asa bhuviccassa bhu hoti; bhavitabbaṃ.

Ādesavidhānamasassāppayogatthametasmiṃ visaye--etena katthaci kassaci dhātussāppayogo'pi ñāpito hoti--atyādintesūti kiṃ? Atthi, santo. Atthissāti kiṃ? Assatissa mā hotu.

Aāssaādisu -.

Aādo āādo ssaādo ca atthassa bhu hoti; babhuva, abhavā, abhavissā, bhavissati.

Ntamānāntiyiyuṃsvādilopo-.

Ntādīsvatthissādilopo hoti; santo, samāno, santi, santu, siyā, siyuṃ–-etesviti kiṃ? Atthi.

Pādito ṭhāssa vā ṭhago kvaci-.

Pādīhi kriyāvisesajotakehi saddehi parassa ṭhāssa kvaci ṭhaho vā hoti; saṇṭhahanto, santiṭṭhanto; saṇṭhahati, santiṭṭhati–-pa parā apa saṃanu ava o ni du vi adhi api ati su uabhipati pari upa ā pādi; kvacīti kiṃ? Saṇṭhiti.

Dāssiyaṅi-.

Pādito parassa dāssa iyaṅi henāti kvaci; anādisitvā, samādiyati; kvacītveva? Ādāya.

Pādito parassakarassa kvacikha hoti; saṅkhāro, saṅkharī yati –-karassāti avatvā karotissāti vacanaṃ timhi ca vikaraṇuppatti ñāpetuṃ.

Purasmā-.

Pura iccasmā nipātā parassa karassakha hoti; purakkhatvā, purekkhāro, ettaṃ tadaminādipāṭhā.

Tito kamassa-.

Nismā parassa kamassa kvaci kha hoti; purakkhatvā, purekkhāro, ettaṃ tadaminādipāṭhā.

Nito kamassa-.

Nismā parassa kamassa kvaci kha hoti; nikkhamati; kvacitveva? Nikkamo.

Yuvaṇṇānamiyaṅuvaṅi sare-.

Ivaṇṇuvaṇṇantānaṃ kriyatthānamiyaṅuvaṅi honti sare kvavi;vediyati, bruvanti; sareti kiṃ? Nivedeti, brūti; kvacītveva? Jayati, bhavati.

Aññādissāssī kye-.

Ñādito’ññassa ākārantassa kriyatthassa ī hoti kye; diyati; aññādissāti kiṃ? Ñāyati, tāyati.

Tanassā vā-.

Tanassa ā hoti vā kye; tāyate, taññate.

Dīgho sarassa-.

Sarantassa kriyatthassadīgho hoti kye; cīyate, sūyate. Sānantarassa tassa ṭho-.

Sakārantato kriyatthā parassānantarassatakārassa ṭha hoti; kuṭṭho, tuṭṭhavā, tuṭṭhabbaṃ, tuṭṭhī; ananatarasāti kiṃ? Tussitvā.

Kasassima ca vā-.

Kasasmā parassānantarassa tassa ṭha hoti, kasassa vā ima ca; kiṭṭhaṃ, kaṭṭhaṃ–-

anantarassātveva? Kasitabbaṃ.

Dhastotrastā -.

Ete saddā nipaccante.

Pucchādito-.

Pucchādīhi kriyatthehi parassānantarassa takārassaṭha hoti; puṭṭho, bhaṭṭho, yiṭṭho—anantarassātveva? Pucchitvā.

Sāsavasasaṃsasasā tho-.

Etehi parassānantarassa tassa tha hoti; satthaṃ, vutthaṃ, pasatthaṃ, satthaṃ—kathamanusiṭṭhoti? ''Kathanarānaṃ ṭaṭhaṇalā''ti. Ṭho. Anantarassātveva? Sāsatuṃ.

Dho dahabhehi-.

Dhakārahakārabhakārantehi kriyatthehi parassānantarassa tassa dha hoti; vuddho, duddhaṃ,laddhaṃ.

Dahā ḍho-.

Dahā parassānantarassa tassa ḍha hoti; daṅḍho.

Bahassuma ca-.

Bahā parassānantarassa tassa so hoti, bahassuma ca sasantayogena; buḍḍho.

Ruhādīhi ho ḷa ca -.

Ruhādīhi parassānantarassatassa ha hoti, ḷo cāntassa; āruḷho, guḷho, vuḷho, bāḷho; anantarassātveva? Ārogatuṃ.

Muhā vā-.

Muhā parassānantarassa tassa ha hoti vā, ḷo cāntassa hasantiyogena; muḷho, muddho.

Bhidādito no ktakkavantunaṃ-. Bhidādito paresaṃ ktaktavantunaṃ tassano hoti; bhinno, bhinnavā, chinno, chinnavā, channo, channavā, khinno, khinnavā, uppanno, uppananavā, sinno, sinnavā, sanenā, sannavā, pīno, pīnavā, sūno, sūnavā, dīno, dīnavā, ḍīno, ḍīnavā, līno, līnavā, lūno, lūnavā—ktaktavantunatti kiṃ? Bhitti; chitti, bhottuṃ, chettuṃ.

Dātthīnno-.

Dāto paresaṃ ktaktavantunaṃ tassa inno hoti; dinno, dinnavā.

Kirādīhi ṇo-.

Kirādīhi paresaṃ ktaktavantunaṃ tassānantarassa ṇa hoti; kiṇṇo, kiṇṇavā, puṇṇo, puṇṇavā, khīṇo, khīṇavā.

Tarādīha riṇṇo-.

Tarādīhi paresaṃ ktaktavantunaṃ tassaraṇṇo hoti; tiṇṇo, tiṇṇavā, jiṇṇo, jiṇṇavā, ciṇṇo, ciṇṇavā.

Go bhañjādīhi-.

Bhañjādīhi paresaṃktaktavantunaṃ tassānantarassaga hoti; bhaggo, bhaggavā, laggo, laggavā, nimuggo, nimuggavā, saṃviggo, saṃviggavā.

Susā kho-.

Susā paresaṃ ktaktavantunaṃ tassa kho hoti; sukkheṃ, sukkhavā.

Pacā ko-.

Pacā paresaṃ ktakkavantunaṃ tassa ko hoti; pakko, pakkavā.

Mucā vā-.

Mucā paresaṃktaktavantunaṃ tassa ko vā hoti; mukko, mutto; mukkavā, muttavā--sakkoti ṇvādisu siddhaṃ--ktaktavantusu satto sattavātveva hoti.

Lopo vaḍḍhā ktissa-.

Vaḍḍhā parassaktissa tassa lopo hoti; vaḍḍhi.

Kvissa-.

Kriyatthā parassa kvissa lopo hoti; abhibhu.

Ṇiṇāpīnaṃ tesu-.

Ṇiṇāpīnaṃ lopo hoti tesu ṇiṇāpīsu;’kārentaṃ payojayayati’kāreti, kārāpeti.

Kvacī vikaraṇānaṃ-.

Vikaraṇānaṃ kvaci lopo hota; udapādi, hanti.

Mānassa massa-.

Kriyatthā parassa mānassa makārassa lopo hoti kvaci; karāṇo; kvacati kiṃ? Kurumāno.

Eilasse-.

Eilāname hota kvacī; gahetvā, adenti; kvacītveva? Vapitvā.

Pyo vā tvāssa samāse-.

Tvāssavā pyo hota samāse; pakāro’pye sassā’ti. Visesanatthā; abhibhūya, abhibhavitvā--samāseti kiṃ? Patvā; kvavāsamāse’pi bahakulādhikārā?Lataṃ dantehi chindiya.

Tuṃyānā-.

Tvāssa vā tuṃyānā honti samāse kvaci; abhihaṭhūṃ, abhiharitvā; anumodiyāna, anumoditvā--asamāse-pi bahulādhikārā? Daṭhuṃ; disvā--esamappavisayatāñāpanattho yogavibhāgo.

Hanā racco-.

Hanasmā parassa tvāssa racco vā hoti samāse; ahacca, ahanitvā.

Sāsādhikarā cacariccā-.

Sāsādhīhi parā karā parassa tvāssa cacariccā vā honti yathākkamaṃ; sakkacca, sakkaritvā, asakkacca, asakkaritvā, adhikicca, adhikaritvā,

Ito cco-.

Iiccasmā parassa tvāssa cco vā hoti; adhicca, adhiyitvā, samecca, sametvā.

Disā vānavā sa ca-.

Disato tvāssa vānavā honti vā, disassa ca sakāro taṃ santiyogena; sassa savidhānaṃ pararūpabādhanatthaṃ; disvāna, disvā, passitvā--kathaṃ nādaṭṭhā parato dosanti? Ñāpakātvāssa valopo; evaṃ laddhā(na) dhanantiādisu.

Ei byañjanassa-.

Kriyatthā parassa byañjanādippaccayassa ñi vā hoti; bhuñjituṃ, hottu; byañjanassāti kiṃ? Pācako.

Rā nassa ṇo-.

Rāntato kriyatthā parassa paccayanakārassa ṇo hoti; araṇaṃ, saraṇaṃ.

Na ntamānatyyādinaṃ-.

Rāntato paresaṃ ntamānatyādīnaṃ nassa ṇo na hoti; karonto, kurumāno; karonti.

Gamayamisāsadisānaṃ vā cchaṅi-.

Etesaṃ vā cchaṅi hoti ntamānatyādisu; gacchanto, gacchamāno, gacchati; yacchanto, yacchamāno, yacchati; icchanto, icchamāno, icchati; acchanto, acchamāno, acchati; dicchanto, dicchamāno, dicchati. Vāti kiṃ? Gamissati; vavatthita vihāsattenaññesu ca kvaci? Icchitabbaṃ, icchā, icchituṃ; acchitabbaṃ, acchatuṃ; aññesañca yogavibhāgā? Pavecchati.

Jaramarānamīyaṅi-.

Etesamīyaṅi vā hoti ntamānatyādisu; jīyanto, jīranto; jīyamāno, jīramāno; jīyati, jīrati; mīyanto, maranto; mīyamāno, maramāno; mīyati, marati.

Ṭhāpānaṃ tiṭṭhapivā-.

Ṭhapānaṃ tiṭṭhapivā honti vā ntamānatyādisu; tiṭṭhanto, tiṭṭhamāno, tiṭṭhati; pivanto, pivati; vātveva? Ṭhāti, pāti.

Gamavadadānaṃ ghammavajjadajjā-.

Gamādīnaṃ ghammādayo vā honti ntamānatyyādisu; ghammanto, gacchanto; vajjanto, vadanto; dajjanto, dadanto.

Karassa sossa kubbakurukayirā-.

Karassa saokārassa kubbādayo vā honti ntamānatyādisu; kubbanto, kayiranto, karonto; kubbamāno, kurumāno, kayiramāno, karāṇo; kubbati, kayirati, karoti; kubbate, kurute, kayirate–-vacatthitavibhāsattā vādhikārassa bhiyyo mānaparacchakkesukuru, kvavideva pubbacchakke? Agghaṃ kurutu no bhavaṃ; sossāti vuttattā kattari yevime.

Gahassa gheppo-.

Gahassa vā gheppoti ntamānatyādisu; gheppanto, gheppamāno, gheppati–-vātveva? Gaṇhāti.

Ṇo niggahitassa-.

Gahassa niggahatassa ṇo hoti; gaṇhitabbaṃ, gaṇhituṃ, gaṇhanto.

Iti moggallāne vyākaraṇe vuttiyaṃ khādikaṇḍo pañcamo.

Vattamāne tiantisithamimatñante sevhñemhe-.

Vattamānññāraddhāparisamatte atthe vattamānato kriyatthā tyādayo hontī; gacchati, gacchanti, gacchasi, gacchatha, gacchāmi, gacchāma; gacchate, gacchante, gacchase, gacchavhe, gacche, gacchamhe –-kathaṃ pure adhammo dippati, purā marāmiti? Vattamānasseva vattumiṭṭhattā, taṃsamīpassataggahaṇena gahaṇā; purepurāsaddehi vā anāgatattāvagamyate, tadā tassa vattamānattā; kālavyattayo vā eso; bhavanteva hi kālantare'pi tyādayo bāhulakā?''Santesu pariguhāmi mā ca kiñci ito adaṃ, kāyayassa bhedā abhisamparāyaṃ sahavyataṃ gacchati vāsavassa, anekajātisaṃsāraṃ sandhāvissaṃ, ativelaṃ namassissanti''.

Bhavassati ssatissantissasissathassāmissāmassatessante ssasessavhessaṃssāmhe-.

Bhavissati anāraddhe atthe vattamānato kriyatthā ssatyādayo honti; gamissati, gamissanti, gamissasi, gamissatha, gamissāmi, gamissāma; gamissate, gamissante, gamissase, gamissavhe, gamissaṃ, gamissāmhe.

Nāme garahāvimbhayesu-.

Nāmasadde nipāte sati garahāyaṃ vimbhaye ca gamyamānessatyādayo honti; ime hi nāma kalyāṇadhammā paṭijānissanti; na hi nāma bhikkhave tassa moghapurisassapāṇesu anuddayā bhavissati; kathañhi nāma so bhikkhave moghapuriso sabbamattikāmayaṃ kuṭikaṃ karissati; tattha nāma tvaṃ moghapurisamayā virāgāya dhamme desite sarāgāya vetessasi, atthi nāmatāta sudinna ābhidosikaṃ kummāsaṃ paribhuñjissasi, atthiyevihāpi nindāvagamo. Vimbhaye?- Acchariyaṃ vata bho abbhūtaṃ vata bho santena vata bho pabbajitā vihārenaviranti, yatra hi nāma saññī samāno jāgaro pañcamattānī sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva dakkhiti, na pana saddaṃ sossati; acchariyaṃ andho nāma pabbatamārohissati; badhiro nāma saddaṃ sossati.

Bhute īuṃotthembhāāūsevhaṃambhe-.

Bhute parisamattñatthe vattamānato kriyatthā īādayo honti; agamī, agamuṃ, agamo, agamittha, agamiṃ, agamimhā; agamā, agamū, agamise, agamivhaṃ, agama, agamimhe–-bhuta sāmaññavacanicchāyamanajjatanepi? Suvo ahosi ānando.

Anajjatane āūotthaamhātthatthuṃsevhaṃiṃmbhase-.

Avijjamānajjatane bhute'tthe vattamānato kriyatthā āādayo honti.

Āñāyyā ca uṭṭhānā āñāyyā ca saṃvesanā,
Esajjatano kālo aharūbhayataḍḍharattaṃ vā;

Agamā, agamū, agamo, agamattha, agama, agamamhā; agamittha, agamatthuṃ, agamase, agamavhaṃ, gamiṃ, agamamhase; aññapadattho kiṃ? Ajja hiyyo vā agamāsi.

Parokkhe oetthaambhattharetthovhoimhe-.

Apaccakkhe bhutānajjatane'tthe cattamānato kriyatthā aādayo honti; jagāma, jagamu, jagame, jagamittha, jagama, jagamimha; jagamittha, jagamire, jagamittho, jagamivho, jagami, jagamimhe. —————————-

Mūḷhavikkhittabyāsattacittonattanāpi kriyā katābhinibbattikāle'nupaladdhā samānā elenānumīyamānā parokkhāca vatthuto; tenuttamavsaye'pi payogasambhavo.

Eyyādo vātipattiyayaṃ ssāssaṃsussessathassaṃssamhāssatha ssiṃsussasessavhessiṃssāma ase-.

Eyyādo visaye kriyātipattiyaṃ ssādayo honti vibhāsā; vidhurappaccayopanipātato kāraṇavekallato vā kriyāyāti patanamanipphatti kriyātipatti; ete ca ssādayo sāmatthiyātītānāgatesveva honti, na vattamāne, tatra kriyātipattya sambhavā.

Sace paṭhamavaye pabbajjaṃ alabhissā, arahā abhavissā; dakkhiṇena ce agamissā, na sakaṭaṃ pariyābhavissā- dakkhiṇena ce agamissaṃsu, agamisse, agamissatha, agamissaṃ, agamissamhā, agamissatha, agamissiṃsu, agamissase, agamissavhe,agamissiṃ, agamissāma ase- na sakaṭaṃ pariyābhavissā. Vāti kiṃ? Dakkhiṇena ce gamissati, na sakaṭaṃ pariyābhavissati.

Hetuphalesveyyaeyyuṃeyyāsaeyyāthaeyyāmieyyāmaetha eraṃethoeyyavhoeyyaṃeyyāmhe-.

Hetubhutāyaṃ phalabhutāyañca kriyāyaṃ vattamānato kriyatthāeyyādayo vā honti.

Sace saṃkhārā niccā bhaveyyuṃ, na nirujjheyyuṃ; dakkhineṇana ce gaccheyya, na sakaṭaṃ pariyābhaveyya-dakkhiṇena ce gaccheyyuṃ, gaccheyyāsi, gaccheyyātha, gaccheyyāmi, gaccheyayyāma; gacchetha, gaccheraṃ, gacchetho, gaccheyyavho, gaccheyyaṃ, gaccheyyāmhe- na sakaṭaṃ pariyābhaveyya; bhavanaṃ gamanañca hetu, anirujjhanaṃ pariyābhavanañca phalaṃ—iha kasmā na hoti?- Hantīti palāyati, vassatīti dhāvati, hanissatīti palāyissatīti? Itisaddeneva hetuhetumantatāyaya jotitattā vāti kiṃ dakkhiṇena ce gamissati, na sakaṭaṃ pariyā bhavissati.

Pañhapatthanāvidhisū-.

Pañho-sampucchanaṃ sampadhāraṇā nirūpanā kāriyanicchayanaṃ; patthanā-yāvanamiṭṭhāsiṃsanañca; vidhānaṃ vidhi niyojanaṃ kriyāsu vyāpāraṇā; sā ca duvidhāva?- Sādarānādaravasena, visayabhedena bhinnāyapi tadubhayānativattanato.

Etesu pañhādisu kriyatthato eyyādayo honti; pañhe?-Kimāyasmā vinayampariyāpuṇeyya,udāhu dhammaṃ?; Gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ, na vā gaccheyyaṃ?, Patthanāyaṃ?- Labheyyāhakakambhante bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampadaṃ; passeyyaṃ taṃ vassasataṃ arogaṃ. Vidhimhi?-Bhavaṃ pattaṃ paceyya, bhavaṃ puññaṃ kareyya, iha bhavaṃ bhuñjeyya, iha bhavaṃ nisīdeyya, māṇavakaṃ bhavaṃ ajjhāpeyya—anuññāpattakālesupi siddhāva, tatthāpi vidhippatītito; anuññāyaṃ?Evaṃkareyyāsi. Pattakāle?- Kaṭaṃ kareyyāsi, patto te kālo kaṭakaraṇe; yadi saṅghassa pattakallaṃ saṅgho uposathaṃ kareyya; etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yambhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya—pesane'picchanti?- Gāmaṃ tvaṃ bhaṇe gaccheyyāsi.

Tuattuhithamimataṃantaṃssuvhoñāmase-.

Pañhādisvete honti kriyatthato; kriyatthato; yacchatu, gacchantu, gacchāhi, gacchatha, gacchāmi, gacchāma, gacchataṃ, gacchantaṃ, gacchassu, gacchavho, gacche, gacchāmase--pañhe?- Kinnu balu ho vyākaraṇamadhiyassu?. Patthanāyaṃ?- Dadāhi me, jivatu bhavaṃ. Visimhi?-Kaṭaṃ karotu bhavaṃ, puññaṃ karotu bhavaṃ, iha bhavaṃ bhuñjatu, ihabhavaṃ nisīdatu, uddisatu bhante bhagavā pātimokkhā. Pesane?- Gaccha bhaṇe gāmaṃ. Anumatiyaṃ?Evaṃ karohi. Pattakāle?- Kālo'yaṃ te mahāvīra uppajja mātukucchiyaṃ.

Sattyarahesveyyādi-.

Sattiyaṃ arahatthe ca kriyatthā. Eyyādayo honti; bhavaṃ khalu rajjaṃ kareyya, bhavaṃ satto; arabho.

Sambhāvane vā-.

Sambhāvane gamyamāne dhātunā vuccamāne ca eyyādayohonti vibhāsā; api pabbataṃ sirasā bhindeyya. Kriyātipattiyantussādi?- Asaniyāpi hato nāpatissā sambhāvemi saddahāmiavakappemi bhuñjeyya bhavaṃ; bhujissati bhavaṃ, abhuñji bhavaṃ. Krayātipattiyantussādi-sambhāvemi nābhujissaṃ bhavaṃ.

Māyoge īādi-.

Māyoge sati īādayo āādayo ca vā honti; māssupunapi evarūpamakāsi, mā bhavaṃ agamā vanaṃ; vāti kiṃ? Mā tekāmaguṇe bhamassu cittaṃ, mā tvaṃ karissasi, mā tvaṃ kareyyāsi--asakakālattho'yamārambho; buddho'bhavissatīti padantara sambandhena anāgatakālatā patiyate, evaṃ kato kaṭo svebhavissati, bhāvi kaccamāsīti; lunāhi lunāhitvevāyaṃ lunāti, lunassu lunassutvevāyaṃ lunātīti tvādīnamevetaṃ majjhimapuri sekavacanānamābhikkhañño vibbavanaṃ; idaṃ vuttaṃ hoti?-Evamesa turito añño'pi niyojento viya kiriyaṃ karotīti; evaṃ lunātha lunāthātvevāyaṃ lunāti, lunavho lunavho tvevāyaṃ lunāti; tathā kālattaresupi lunāhi lunāhitvevāyaṃ aluni, alunā, lulāva, lunissatīti; evaṃ ssumhi ca yojanīyaṃ--tathā samuccaye'pi maṭhamaṭa, vihāramaṭetvevāyamaṭati; maṭhamaṭassu, vihāramaṭassutvevāyamaṭati--byāpārabhede tu sāmaññavacanasseva byāpakattā anuppayogo bhavati? Odanaṃ bhuñja, yāgumpiva, dhānā khādetvāvāyamajjhoharati.

Pubbaparacchakkānamekānekesu tumhāmhasesesu dvedve majjhimuttamapaṭhamā-.

Ekanekesutumhāmhasaddavacanīyesu tadaññasaddavacanīyesu ca kārakesupubbacchakkānaṃ paracchakkānaṃ majjhimuttamapaṭhamā dve dve honti yathākkamaṃ kriyatthā; uttamasaddo'yaṃ sabhāvato tatiyaduke ruḷho--tvaṃ gacchasi, tumhe gacchatha, tvaṃ gacchase, tumhe gacchavhe; tvaṃgacchasi, tumhe gacchatha, tvaṃ gacchase, tumhe gacchavhe; ahaṃgacchāmi, mayaṃ gacchāma,ahaṃ gacche, mayaṃ gacchāmhe; so gacchati, te gacchanti, so gacchate, te gacchante.

Sāmatthiyā laddhantā appaṭhujjamānesupi tumhāmhasesesu bhavanti--gacchasī, gacchatha, gacchase, gacchavhe; gacchāmi, gacchāma, gacche, gacchāmhe; gacchati,gacchanti, gacchate, gacchante.

Āīssādisvaña vā-.

Āādo īādo ssāādo ca kriyatthassa vā aña hoti, ñakāro'nubandho--agamā, gamā; agamī, gamī; agamissā, gamissā.

Aādisvāho brūssa-. Brūssa āho hoti aādisu; āha, āhu.

Bhussa cuka-.

Aādisu bhussa cuka hoti; kakāro’nubandho; ukāro uccāraṇattho; babhuva.

Pubbassa a-.

Aādisu dvitte pubbassa bhussaa hoti; babhuva.

Ussaṃsvāhā vā-.

Āhādesā parassaussaaṃsuvā hoti; āhaṃsu āhu.

Tyantīnaṃ ṭaṭū-.

Āhā paresaṃ tiantīnaṃ ṭaṭū honti; ṭakārā sabbādesatthā; āha, āhu. Atoyeva ca ñāpakā tiantisu ca brūssāho.

Īādovacassoma-.

Īādisuvacassa oma hoti; makāro’nubandhā; avoca; īādoti kiṃ? Avaca.

Dāssa daṃ vā mamesvadvitte-.

Advitte vattamānassa dāssa daṃ vā hoti mimesu; dammi,demi; damma, dema. Añcitteti kiṃ? Dadāmi. Dadāma.

Karassa sossakuṃ-.

Karassa saokārassa kuṃ vā hoti mimesu; kummi, kumma; karomi, karoma.

Kā īādisu-.

Karassa saokārassakā hoti vā īādisu; akāsi, akari; akaṃsu, akariṃsu; akā, akarā.

Hāssacāhaṅi ssena-.

Karassasossahāssaca āhaṅi vā hoti ssena saha; kāhati, karissati; akāhā, akarissā;hāhatī, hāyissati; āhāhā, ahāyissā.

Labhavasacchidabhidarudānaṃ cchaṅi-.

Labhādīnaṃ cchaṅi vā hoti ssena saha; alacchā, alabhissā, lacchati, labhissati; avacchā, avasissā; vacchati, vasissati; cchecchā, acchindissā; checchati. Chindissati; hecchā, bhindissā; bhecchati,bhindissati; arucchā, arodissā; rucchati, rodissati. Aññasmimpi chidassa vā cchaṅi yogavibhāgā?- Acchecchuṃ, acchindiṃsu. Aññesaṃ va?-Gacchaṃ, gacchissaṃ.

Bhujamucavacavisānaṃ kkhaṅi-.

Bhujādīnaṃ kkhaṅi vā hoti ssena saha; abhokkhā, abhuñjissā; bhokkhati, bhujissati; amokkhā, amuñcissā; mokkhatiṃ muñcissati; acakkhā, avacissā; cakkhati. Vacissati; pāvekkhā, pāvisissā; pavekkhati, pavisissati. Visassāññasmimpi vā kkhaṅi yogavibhāgā?-Pāvekkhi, pāvisi.

Āīādisu harassā-.

Āādoīādo ca harassaā hoticā; ahā, aharā; abhāsi, abhari.

Gamissa-.

Āādoīādo ca gamissā hoti vā; agā, agamā; agā,agami. Saṃsassa ca chaṅi-.

Saṃsassa ca gamissa ca chaṅi vā hoti āīādisu; aḍañchā, aḍaṃsā; aḍañchi,aḍaṃsi; agañchā, agacchā, agañchi, agacchi.

Hūssahehehihohī ssaccādo-.

Hūssa hñādayo honti ssaccādo; hessati, hehissati, hohissati.

Ṇānāsu rasso-.

Kaṇakanāsu kriyatthassarasso hoti; kiṇāti, dhunāti.

Āīūmhāssāssamhānaṃ vā-.

Esaṃ vā rasso hoti; gama, gamā; gami, gamī; gamu; gamimha, gamimhā; gamissa, gamissā; gamissamha, gamissamhā.

Kusaruhehissa chi-.

Kusā ruhā ca parassa īssa chi vā hoti; akkocchi, akkosi; abhirucchi, abhiruhi.

Aīssaādīnaṃ byañjanassiña-.

Kriyatthā paresaṃ aādīnaṃ īādinaṃ ssaādīnava byañjanassaiña hoti vibhāsā; babhuvittha,abhavittha, abhavissā, anubhavissā, anubhavissati, anubhossati, (harissati) hassati. Etesanti kiṃ? Bhavati; byañjanassāti kiṃ? Babhuva.

Brūto tissīña-.

Brūto parassa tissa īña vā hoti; bravīti, brūti.

Kyassa-.

Kriyatthā parassakyassa īñvā hoti; pacīyati paccati.

Eyyāthassñaāīthānaṃ oaaṃtthatthovhoka-.

Eyyāthādīnaṃ oādayo vā honti yathākkamaṃ; tumhe bhaveyyātho, bhaveyyātha; tvaṃ abhavissa, abhavisse; ahaṃ abhavaṃ, abhava; so abhavittha, abhavā; so abhavittho, abhavī; tumhe bhavathavho, bhavatha—āsahavaritova akāro gayhate—tho panante niddesā tvādisambandhīyeva, tasseva vā nissītattā; nissayayakaraṇampi hi suttakārāviṇṇaṃ.

Uṃssiṃsvaṃsu -.

Umiccassa iṃsuaṃsu vā honti; agamiṃsu, agamaṃsu, agamuṃ.

Emantā suṃ-.

Ñādesato oādesato ca parassa umiccassa suṃ vā hoti; nesuṃ, nayiṃsu; assosuṃ, assuṃ—

ādesattākhyā panatthaṃ ttaggahaṇaṃ.

Hūto resuṃ-.

Hūto parassa umiccassa resuṃ vā hoti; ahesuṃ, ahavuṃ.

Ossa aitthattho-.

Ossa aādayo vā honti; tvaṃ abhava, abhavi, abhavittha, abhavittho, abhavo.

Si-.

Ossa si vā hoti; ahosi tvaṃ ahuvo.

Dīghā īssa-.

Dīghato parassa īssa si vā hoti; akāsi, akā; adāsi, adā.

Mhātthānamuña-.

Mhātthānamuñdvā hoti; agamumhā, agamimhā; agamuttha, agamittha.

Iṃssa ca siña-.

Imiccassa siña vā hoti mhātthānañca bahulaṃ; akāsiṃ, akariṃ; aakāsimhā, akarimhā;akāsittha, akarittha.

Eyyuṃssuṃ-.

Eyyumiccassa uṃ vā hoti; gacchuṃ, gaccheyyuṃ.

Hissato lopo-.

Ato parassa hissa lopo vā hoti; gaccha, gacchāhi—atoti kiṃ? Karohi.

Kyassa sse-.

Kyassa vā lopo hoti sse; andhabhavissā, anvabhuyissā, anubhavissati, anubhuyissati.

Atthiteyyādicchantaṃ ssusasathasaṃsāma -.

Asa-bhuvīccasmā paresaṃeyyādicchannaṃ sādayo honti yathākkamaṃ; assa, assu, assa, assatha, assaṃ, assāma.

Ādidvīnnamiyāiyuṃ-.

Atthiteyyādicchannaṃ ādibhūtānaṃ dvinnaṃ iyāisuṃ honti yathākkamaṃ; siyā, siyuṃ.

Tassatho-.

Atthito parassa takārassa tho hoti; attha, atthu.

Sihisvaṭa-.

Atthissa aṭa hoti sihisu; ṭo sabbādesattho; asi, ahi.

Mimānaṃ vā mhimhā ca-.

Atthismā paresaṃ mimānaṃ mhimhā vā honti, taṃsantiyo gena tthissa aṭa ca; amhi,asmi; amha, asma.

Esu sa-.

Esu mimesuatthissa sakāro hoti; asmi, asma; pararūpabādhanatthaṃ.

Īādo dīgho-.

Atthissa dīgho hoti īādimhi; āsi, āsuṃ, āsi, āsittha, āsiṃ, āsimhā.

Himimesvassa-. Akārassa dīgho hoti himimesu; pavāhi, pavāmi, pavāma; muyhāmi.

Sakā ṇāssa kha īādo-.

Sakasmā kaṇāssa kho hoti ī ādisu; asakkhi, asakkhiṃsu.

Sse vā-.

Sakasmā kaṇāssa kho vā bhoti sse; sakkhissā, sakkuṇissā; sakkhissati, sakkuṇissati.

Tesu suto keṇākaṇānaṃ roṭa-.

Tesu īādissesu suto paresaṃ keṇākaṇānaṃ roṭa hoti; assosi, asuṇi; assossā, asuṇissā; sossati, suṇissati.

Ñāssa sanāssa nāyo timhi-.

Sanāssa ñāssa nāyo vā hoti timhi; nāyati. Jānāti.

Ñamhi jaṃ-.

Ñādese sanāssa ñāssa jaṃ vā hoti; jaññā, jāneyya.

Eyyassiyāñā vā-.

Ñāto eyyassa iyāñā honti vā; jāniyā, jaññā, jāneyya.

Īssaccādisu kanā lopo-.

Īādo ssaccādo ca ñāto kanā lopo vā hoti; aññasi, ajāni; ñassati, jānissati.

Ssassa hi kamme-.

Ñāto parassassassa hi vā hoti kamme; paññāyihiti, paññāyissatī,

Etismā-.

Etismā parassassassahi hoti vā; ehiti, essati.

Hanā chekhā-.

Hanā ssassa chekhā vā honti; hañchema, hanissāma; paṭihaṃkhāmi, paṭihanissāmi.

Hāto ha-.

Hāto parassa ssassa ha hoti vā; hāhati, chahissati.

Dakkhakhahehihohīhi lopo-.

Dakkhādīhi ādesehi parassassassa lopo vā hoti; dakkhati. Dakkhissati; sakkhati, sakkhissati; hehiti, hehissati; hohiti, hohissati.

Kayireyyasseyyumādīnaṃ-.

Kayirā parasseyyumādīnameyyassa lopo hoti; kayiruṃ, kayirāsi, kayirātha, kayirāmi, kayirāma.

Ṭā-.

Kayirā parassa eyyassaṭā hoti; sokayirā.

Ethassā-.

Kayirā parassethassa ā hoti; kayirātha.

Labhā iṃīnaṃ thaṃthā vā-.

Labhasmā iṃīiccesaṃ thaṃthā honti vā; alatthaṃ, alabhiṃ; alattha, alabhi.

Gurupubbā rassā re ntentīnaṃ-.

Gurupubbasmā rassā paresaṃ ntentīnaṃ re vā hoti; gacchare, gacchanti; gacchare, gacchante; gamissare, gamissanti; gamissare, gamissante–-gurupubbāti kiṃ? Pacanti. Rassāti kiṃ? Honti

Eyyeyyāseyyantaṃ ṭe-.

Eyyādīnaṃ ṭe vā hoti; so kare, so kareyya; tvaṃ, kare, tvaṃ kareyyāsi; ahaṃ kare, ahaṃ kareyyaṃ.

Ovikaraṇassu paracchakke-.

Ovikaraṇassa u hoti paracchakkavisaye; tanute.

Pubbacchakke vā kvaci-.

Ovikaraṇassa u hoti vā kvaci pubbacchakke; vanuti, vanoti.

Eyyāmassemu ca-.

Eyyāmassemu vā hoti, u ca; bhavemu, bhaveyyāmu, bhaveyyāma.

Iti moggallāne vyākaraṇe vuttiyaṃ tyādikaṇḍo chaṭṭho.

Samattā cāyaṃ moggallānavutti chahi bhāṇavārehi.

Yassa rañño pabhāvena bhāvitattasamākulaṃ,
Anākulaṃ duladdhīhi pāpabhikkhūhi sabbaso;

Laṅkāya munirājassa sāsanaṃ sādhu saṇṭhitaṃ,
Puṇṇavandasamāyogā vāridhīca vivaddhate;

Parakkamabhuje tasmiṃ saddhābuddhiguṇodite,
Manuvaṃsaddhajākāre laṅkādīpaṃ pasāsati;

Māggallānena therena dhīmatā sucivuttinaṃ,
Racitaṃ yaṃ suviññeyyamasandiddhamanākulaṃ;

Asesavisayavyāpi jinavyappathanissayaṃ,
Saddasatthamanāyāsasādhiyaṃ buddhivaddhanaṃ;

Tassa vutti samāsena vipulatthappakāsanī,
Racitā puna teneva sāsanujjotakārināti;

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Udānapāḷi

1. Bodhivaggo

1. Paṭhamabodhisuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho. Tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī [vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedī (syā. pī. ka.)]. Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomaṃ sādhukaṃ manasākāsi –

‘‘Iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati, yadidaṃ – avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;
Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā,
Yato pajānāti sahetudhamma’’nti. paṭhamaṃ;

2. Dutiyabodhisuttaṃ

2. Evaṃ me sutaṃ – eka samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho. Tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī. Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ paṭilomaṃ sādhukaṃ manasākāsi –

‘‘Iti imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati, yadidaṃ – avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, saḷāyatananirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;

Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā,
Yato khayaṃ paccayānaṃ avedī’’ti. dutiyaṃ;

3. Tatiyabodhisuttaṃ

3. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho. Tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī. Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomaṃ sādhukaṃ manasākāsi –

‘‘Iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati, imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati; yadidaṃ – avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, saḷāyatananirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;
Vidhūpayaṃ tiṭṭhati mārasenaṃ,
Sūriyova [suriyova (sī. syā. kaṃ. pī.)] obhāsayamantalikkha’’nti. tatiyaṃ;

4. Huṃhuṅkasuttaṃ

4. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhe paṭhamābhisambuddho. Tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī. Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhāsi.

Atha kho aññataro huṃhuṅkajātiko [huhuṅkajātiko (sī. syā. kaṃ. pī.)] brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho so brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, bho gotama, brāhmaṇo hoti, katame ca pana brāhmaṇakaraṇā [brāhmaṇakārakā (ka.)] dhammā’’ti?

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yo brāhmaṇo bāhitapāpadhammo,
Nihuṃhuṅko [nihuhuṅko (sī. syā. kaṃ pī.)] nikkasāvo yatatto;
Vedantagū vūsitabrahmacariyo,
Dhammena so brahmavādaṃ vadeyya;
Yassussadā natthi kuhiñci loke’’ti. catutthaṃ;

5. Brāhmaṇasuttaṃ

5. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno āyasmā ca mahākassapo āyasmā ca mahākaccāno [mahākaccāyano (sī. pī. ka.)] āyasmā ca mahākoṭṭhiko āyasmā ca mahākappino āyasmā ca mahācundo āyasmā ca anuruddho āyasmā ca revato āyasmā ca nando [ānando (sī. pī.)] yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu.

Addasā kho bhagavā te āyasmante dūratova āgacchante; disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchanti; ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchantī’’ti. Evaṃ vutte, aññataro brāhmaṇajātiko bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, bhante, brāhmaṇo hoti, katame ca pana brāhmaṇakaraṇā dhammā’’ti?

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Bāhitvā pāpake dhamme, ye caranti sadā satā;
Khīṇasaṃyojanā buddhā, te ve [teva (sī.)] lokasmi brāhmaṇā’’ti. pañcamaṃ;

6. Mahākassapasuttaṃ

6. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā mahākassapo pippaliguhāyaṃ [pipphaliguhāyaṃ (syā.), simbaliguhāyaṃ (ka.)] viharati ābādhiko [ābādhiko hoti (syā. pī.)] dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho āyasmā mahākassapo aparena samayena tamhā ābādhā vuṭṭhāsi. Atha kho āyasmato mahākassapassa tamhā ābādhā vuṭṭhitassa etadahosi – ‘‘yaṃnūnāhaṃ rājagahaṃ piṇḍāya paviseyya’’nti.

Tena kho pana samayena pañcamattāni devatāsatāni ussukkaṃ āpannāni honti āyasmato mahākassapassa piṇḍapātapaṭilābhāya. Atha kho āyasmā mahākassapo tāni pañcamattāni devatāsatāni paṭikkhipitvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi – yena daliddavisikhā kapaṇavisikhā pesakāravisikhā. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ mahākassapaṃ rājagahe piṇḍāya carantaṃ yena daliddavisikhā kapaṇavisikhā pesakāravisikhā.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Anaññaposimaññātaṃ, dantaṃ sāre patiṭṭhitaṃ;
Khīṇāsavaṃ vantadosaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇa’’nti. chaṭṭhaṃ;

7. Ajakalāpakasuttaṃ

7. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā pāvāyaṃ [pāṭaliyaṃ (pī.)] viharati ajakalāpake cetiye, ajakalāpakassa yakkhassa bhavane. Tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hoti; devo ca ekamekaṃ phusāyati. Atha kho ajakalāpako yakkho bhagavato bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato avidūre tikkhattuṃ ‘‘akkulo pakkulo’’ti akkulapakkulikaṃ akāsi – ‘‘eso te, samaṇa, pisāco’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yadā sakesu dhammesu, pāragū hoti brāhmaṇo;
Atha etaṃ pisācañca, pakkulañcātivattatī’’ti. sattamaṃ;

8. Saṅgāmajisuttaṃ

8. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā saṅgāmaji sāvatthiṃ anuppatto hoti bhagavantaṃ dassanāya. Assosi kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā – ‘‘ayyo kira saṅgāmaji sāvatthiṃ anuppatto’’ti. Sā dārakaṃ ādāya jetavanaṃ agamāsi.

Tena kho pana samayena āyasmā saṅgāmaji aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisinno hoti. Atha kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā yenāyasmā saṅgāmaji tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ saṅgāmajiṃ etadavoca – ‘‘khuddaputtañhi [khuddaputtāmhi (sī.)], samaṇa, posa ma’’nti. Evaṃ vutte, āyasmā saṅgāmaji tuṇhī ahosi.

Dutiyampi kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā āyasmantaṃ saṅgāmajiṃ etadavoca – ‘‘khuddaputtañhi, samaṇa, posa ma’’nti. Dutiyampi kho āyasmā saṅgāmaji tuṇhī ahosi.

Tatiyampi kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā āyasmantaṃ saṅgāmajiṃ etadavoca – ‘‘khuddaputtañhi, samaṇa, posa ma’’nti. Tatiyampi kho āyasmā saṅgāmaji tuṇhī ahosi.

Atha kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā taṃ dārakaṃ āyasmato saṅgāmajissa purato nikkhipitvā pakkāmi [pakkami (ka.) evamuparipi] – ‘‘eso [esa (sī. ka.)] te, samaṇa, putto; posa na’’nti.

Atha kho āyasmā saṅgāmaji taṃ dārakaṃ neva olokesi nāpi ālapi. Atha kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā avidūraṃ [avidūre (syā. pī.)] gantvā apalokentī addasa āyasmantaṃ saṅgāmajiṃ taṃ dārakaṃ neva olokentaṃ nāpi ālapantaṃ, disvānassā etadahosi – ‘‘na cāyaṃ samaṇo puttenapi atthiko’’ti. Tato paṭinivattitvā dārakaṃ ādāya pakkāmi. Addasā kho bhagavā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikāya evarūpaṃ vippakāraṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Āyantiṃ nābhinandati, pakkamantiṃ na socati;
Saṅgā saṅgāmajiṃ muttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇa’’nti. aṭṭhamaṃ;

9. Jaṭilasuttaṃ

9. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā gayāyaṃ viharati gayāsīse. Tena kho pana samayena sambahulā jaṭilā sītāsu hemantikāsu rattīsu antaraṭṭhake himapātasamaye gayāyaṃ ummujjantipi nimujjantipi, ummujjanimujjampi karonti osiñcantipi, aggimpi juhanti – ‘‘iminā suddhī’’ti.

Addasā kho bhagavā te sambahule jaṭile sītāsu hemantikāsu rattīsu antaraṭṭhake himapātasamaye gayāyaṃ ummujjantepi nimujjantepi ummujjanimujjampi karonte [ummujjanimujjaṃ karontepi (sī. pī. ka.)] osiñcantepi aggimpi juhante – ‘‘iminā suddhī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Na udakena sucī hotī, bahvettha nhāyatī [nahāyatī (sī.)] jano;
Yamhi saccañca dhammo ca, so sucī so ca brāhmaṇo’’ti. navamaṃ;

10. Bāhiyasuttaṃ

10. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa

ārāme. Tena kho pana samayena bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati samuddatīre sakkato garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Atha kho bāhiyassa dārucīriyassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘ye kho keci loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā, ahaṃ tesaṃ aññataro’’ti.

Atha kho bāhiyassa dārucīriyassa purāṇasālohitā devatā anukampikā atthakāmā bāhiyassa dārucīriyassa cetasā cetoparivitakkamaññāya yena bāhiyo dārucīriyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bāhiyaṃ dārucīriyaṃ etadavoca – ‘‘neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā, nāpi arahattamaggaṃ vā samāpanno. Sāpi te paṭipadā natthi yāya tvaṃ arahā vā assa [assasi (syā. ka.)] arahattamaggaṃ vā samāpanno’’ti.

‘‘Atha ke carahi sadevake loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpanno’’ti? ‘‘Atthi, bāhiya, uttaresu janapadesu [janapade (sī.)] sāvatthi nāma nagaraṃ. Tattha so bhagavā etarahi viharati arahaṃ sammāsambuddho. So hi, bāhiya, bhagavā arahā ceva arahattāya ca dhammaṃ desetī’’ti.

Atha kho bāhiyo dārucīriyo tāya devatāya saṃvejito tāvadeva suppārakamhā pakkāmi. Sabbattha ekarattiparivāsena yena sāvatthi jetavanaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmo tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho bāhiyo dārucīriyo yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ‘‘kahaṃ nu kho, bhante, etarahi bhagavā viharati arahaṃ sammāsambuddho? Dassanakāmamhā mayaṃ taṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddha’’nti. ‘‘Antaragharaṃ paviṭṭho kho, bāhiya, bhagavā piṇḍāyā’’ti.

Atha kho bāhiyo dārucīriyo taramānarūpo jetavanā nikkhamitvā sāvatthiṃ pavisitvā addasa bhagavantaṃ sāvatthiyaṃ piṇḍāya carantaṃ pāsādikaṃ pasādanīyaṃ santindriyaṃ santamānasaṃ uttamadamathasamathamanuppattaṃ dantaṃ guttaṃ yatindriyaṃ nāgaṃ. Disvāna yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato pāde sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘desetu me, bhante bhagavā, dhammaṃ; desetu, sugato, dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Evaṃ vutte, bhagavā bāhiyaṃ dārucīriyaṃ etadavoca – ‘‘akālo kho tāva, bāhiya, antaragharaṃ paviṭṭhamhā piṇḍāyā’’ti.

Dutiyampi kho bāhiyo dārucīriyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘dujjānaṃ kho panetaṃ, bhante, bhagavato vā jīvitantarāyānaṃ, mayhaṃ vā jīvitantarāyānaṃ. Desetu me, bhante bhagavā, dhammaṃ; desetu, sugato, dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Dutiyampi kho bhagavā bāhiyaṃ dārucīriyaṃ etadavoca – ‘‘akālo kho tāva, bāhiya, antaragharaṃ paviṭṭhamhā piṇḍāyā’’ti.

Tatiyampi kho bāhiyo dārucīriyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘dujjānaṃ kho panetaṃ, bhante, bhagavato vā jīvitantarāyānaṃ, mayhaṃ vā jīvitantarāyānaṃ. Desetu me bhante bhagavā, dhammaṃ; desetu, sugato, dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Tasmātiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute sutamattaṃ bhavissati, mute mutamattaṃ bhavissati, viññāte viññātamattaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, bāhiya, sikkhitabbaṃ. Yato kho te, bāhiya, diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute sutamattaṃ bhavissati, mute mutamattaṃ bhavissati, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ, bāhiya, na tena; yato tvaṃ, bāhiya, na tena tato tvaṃ, bāhiya, na tattha; yato tvaṃ, bāhiya, na tattha, tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā’’ti.

Atha kho bāhiyassa dārucīriyassa bhagavato imāya saṃkhittāya dhammadesanāya tāvadeva anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci.

Atha kho bhagavā bāhiyaṃ dārucīriyaṃ iminā saṃkhittena ovādena ovaditvā pakkāmi. Atha kho acirapakkantassa bhagavato bāhiyaṃ dārucīriyaṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā [adhipātetvā (sī. syā. pī.), adhipātitvā (ka.)] jīvitā voropesi.

Atha kho bhagavā sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ nagaramhā nikkhamitvā addasa bāhiyaṃ dārucīriyaṃ kālaṅkataṃ [kālakataṃ (sī. syā. kaṃ.)]; disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘gaṇhatha, bhikkhave, bāhiyassa dārucīriyassa sarīrakaṃ; mañcakaṃ āropetvā nīharitvā jhāpetha; thūpañcassa karotha. Sabrahmacārī vo, bhikkhave, kālaṅkato’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā bāhiyassa dārucīriyassa sarīrakaṃ mañcakaṃ āropetvā nīharitvā jhāpetvā thūpañcassa katvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘daḍḍhaṃ, bhante, bāhiyassa dārucīriyassa sarīraṃ, thūpo cassa kato. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti? ‘‘Paṇḍito, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo paccapādi dhammassānudhammaṃ; na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesi. Parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;
Na tattha sukkā jotanti, ādicco nappakāsati;
Na tattha candimā bhāti, tamo tattha na vijjati.

‘‘Yadā ca attanāvedi [vedhī (ka.)], muni monena brāhmaṇo;
Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā pamuccatī’’ti. dasamaṃ;

(Ayampi udāno vutto bhagavatā iti me sutanti.) [( ) syāmapotthake natthi]

Bodhivaggo paṭhamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Tayo bodhi ca huṃhuṅko [tayo ca bodhi nigrodho (sabbattha)], brāhmaṇo [te therā (sī. syā. pī.), thero (ka.)] kassapena ca;
Aja [pāvāya (sī. syā.), pāṭaliyaṃ (pī.), pāvā (ka.)] saṅgāma jaṭilā, bāhiyenāti te dasāti.

2. Mucalindavaggo

1. Mucalindasuttaṃ

11. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre mucalindamūle paṭhamābhisambuddho. Tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī.

Tena kho pana samayena mahā akālamegho udapādi sattāhavaddalikā sītavātaduddinī. Atha kho mucalindo nāgarājā sakabhavanā nikkhamitvā bhagavato kāyaṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ vihacca aṭṭhāsi – ‘‘mā bhagavantaṃ sītaṃ, mā bhagavantaṃ uṇhaṃ, mā bhagavantaṃ ḍaṃsamakasavātātapasarīsapa [siriṃsapa (sī. syā. kaṃ. pī.)] samphasso’’ti.

Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhāsi. Atha kho mucalindo nāgarājā viddhaṃ vigatavalāhakaṃ devaṃ viditvā bhagavato kāyā bhoge viniveṭhetvā sakavaṇṇaṃ paṭisaṃharitvā māṇavakavaṇṇaṃ abhinimminitvā bhagavato purato aṭṭhāsi pañjaliko bhagavantaṃ namassamāno.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sukho viveko tuṭṭhassa, sutadhammassa passato;
Abyāpajjaṃ sukhaṃ loke, pāṇabhūtesu saṃyamo.

‘‘Sukhā virāgatā loke, kāmānaṃ samatikkamo;
Asmimānassa yo vinayo, etaṃ ve paramaṃ sukha’’nti. paṭhamaṃ;

2. Rājasuttaṃ

12. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ upaṭṭhānasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘ko nu kho, āvuso, imesaṃ dvinnaṃ rājūnaṃ mahaddhanataro vā mahābhogataro vā mahākosataro vā mahāvijitataro vā mahāvāhanataro vā mahabbalataro vā mahiddhikataro vā mahānubhāvataro vā rājā vā māgadho seniyo bimbisāro, rājā vā pasenadi kosalo’’ti? Ayañcarahi tesaṃ bhikkhūnaṃ antarākathā hoti vippakatā.

Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenupaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā sannipatitā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti?

‘‘Idha, bhante, amhākaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ upaṭṭhānasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘ko nu kho, āvuso, imesaṃ dvinnaṃ rājūnaṃ mahaddhanataro vā mahābhogataro vā mahākosataro vā mahāvijitataro vā mahāvāhanataro vā mahabbalataro vā mahiddhikataro vā mahānubhāvataro vā rājā vā māgadho seniyo bimbisāro, rājā vā pasenadi kosalo’ti? Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā, atha bhagavā anuppatto’’ti.

‘‘Na khvetaṃ, bhikkhave, tumhākaṃ patirūpaṃ kulaputtānaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānaṃ yaṃ tumhe evarūpiṃ kathaṃ katheyyātha. Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ – dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yañca kāmasukhaṃ loke, yañcidaṃ diviyaṃ sukhaṃ;
Taṇhakkhayasukhassete, kalaṃ nāgghanti soḷasi’’nti. dutiyaṃ;

3. Daṇḍasuttaṃ

13. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulā kumārakā antarā ca sāvatthiṃ antarā ca jetavanaṃ ahiṃ daṇḍena hananti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho bhagavā sambahule kumārake antarā ca sāvatthiṃ antarā ca jetavanaṃ ahiṃ daṇḍena hanante.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati;
Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukhaṃ.

‘‘Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena na hiṃsati;

Attano sukhamesāno, pecca so labhate sukha''nti. tatiyaṃ;

4. Sakkārasuttaṃ

14. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito, lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Bhikkhusaṅghopi sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito, lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti agarukatā amānitā [na apacitā (syā. pī.)] apūjitā anapacitā, na lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā bhikkhusaṅghassa ca gāme ca araññe ca bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosenti vihesenti.

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''etarahi, bhante, bhagavā sakkato garukato mānito pūjito apacito, lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Bhikkhusaṅghopi sakkato garukato mānito pūjito apacito, lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā agarukatā amānitā apūjitā anapacitā, na lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Atha kho te, bhante, aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā bhikkhusaṅghassa ca gāme ca araññe ca bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosenti vihesantī''ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Gāme araññe sukhadukkhaphuṭṭho,
Nevattato no parato dahetha;
Phusanti phassā upadhiṃ paṭicca,
Nirūpadhiṃ kena phuseyyu phassā''ti. catutthaṃ;

5. Upāsakasuttaṃ

15. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññataro icchānaṅgalako upāsako sāvatthiṃ anuppatto hoti kenacideva karaṇīyena. Atha kho so upāsako sāvatthiyaṃ taṃ karaṇīyaṃ tīretvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ upāsakaṃ bhagavā etadavoca – ''cirassaṃ kho tvaṃ, upāsaka, imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāyā''ti.

''Cirapaṭikāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamitukāmo, api cāhaṃ kehici kehici kiccakaraṇīyehi byāvaṭo. Evāhaṃ nāsakkhiṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamitu''nti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Sukhaṃ vata tassa na hoti kiñci,
Saṅkhātadhammassa bahussutassa;
Sakiñcanaṃ passa vihaññamānaṃ,
Jano janasmiṃ paṭibandharūpo''ti. pañcamaṃ;

6. Gabbhinīsuttaṃ

16. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa

ārāme. Tena kho pana samayena aññatarassa paribbājakassa daharamāṇavikā pajāpati hoti gabbhinī upavijaññā. Atha kho sā paribbājikā taṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘gaccha tvaṃ, brāhmaṇa, telaṃ āhara, yaṃ me vijātāya bhavissatī’’ti.

Evaṃ vutte, so paribbājako taṃ paribbājikaṃ etadavoca – ‘‘kuto panāhaṃ, bhoti [bhotiyā (syā. pī. ka.)], telaṃ āharāmī’’ti? Dutiyampi kho sā paribbājikā taṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘gaccha tvaṃ, brāhmaṇa, telaṃ āhara, yaṃ me vijātāya bhavissatī’’ti. Dutiyampi kho so paribbājiko taṃ paribbājikaṃ etadavoca – ‘‘kuto panāhaṃ, bhoti, telaṃ āharāmī’’ti? Tatiyampi kho sā paribbājikā taṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘gaccha tvaṃ, brāhmaṇa, telaṃ āhara, yaṃ me vijātāya bhavissatī’’ti.

Tena kho pana samayena rañño pasenadissa kosalassa koṭṭhāgāre samaṇassa vā brāhmaṇassa vā sappissa vā telassa vā yāvadatthaṃ pātuṃ dīyati [diyyati (sī. ka.)], no nīharituṃ.

Atha kho tassa paribbājakassa etadahosi – ‘‘rañño kho pana pasenadissa kosalassa koṭṭhāgāre samaṇassa vā brāhmaṇassa vā sappissa vā telassa vā yāvadatthaṃ pātuṃ dīyati, no nīharituṃ. Yaṃnūnāhaṃ rañño pasenadissa kosalassa koṭṭhāgāraṃ gantvā telassa yāvadatthaṃ pivitvā gharaṃ āgantvā ucchadditvāna [uggiritvāna (sī. syā. pī.), ucchaditvā (sī. syā. aṭṭha.), ucchaḍḍitvāna (ka.)] dadeyyaṃ, yaṃ imissā vijātāya bhavissatī’’ti.

Atha kho so paribbājako rañño pasenadissa kosalassa koṭṭhāgāraṃ gantvā telassa yāvadatthaṃ pivitvā gharaṃ āgantvā neva sakkoti uddhaṃ kātuṃ, na pana adho. So dukkhāhi tibbāhi [tippāhi (syā.)] kharāhi kaṭukāhi vedanāhi phuṭṭho āvaṭṭati parivaṭṭati.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho bhagavā taṃ paribbājakaṃ dukkhāhi tibbāhi kharāhi kaṭukāhi vedanāhi phuṭṭhaṃ āvaṭṭamānaṃ parivaṭṭamānaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sukhino vata ye akiñcanā,
Vedaguno hi janā akiñcanā;
Sakiñcanaṃ passa vihaññamānaṃ,
Jano janasmiṃ paṭibandhacitto’’ [paṭibaddhacitto (syā.), paṭibandharupo (?)] ti. chaṭṭhaṃ;

7. Ekaputtakasuttaṃ

17. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññatarassa upāsakassa ekaputtako piyo manāpo kālaṅkato hoti.

Atha kho sambahulā upāsakā allavatthā allakesā divā divassa yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te upāsake bhagavā etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho tumhe, upāsakā, allavatthā allakesā idhūpasaṅkamantā divā divassā’’ti?

Evaṃ vutte, so upāsako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mayhaṃ kho, bhante, ekaputtako piyo manāpo kālaṅkato. Tena mayaṃ allavatthā allakesā idhūpasaṅkamantā divā divassā’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Piyarūpassādagadhitāse [piyarūpassātagadhitāse (sī. pī.)],
Devakāyā puthu manussā ca;

Aghāvino parijunnā,
Maccurājassa vasaṃ gacchanti.

‘‘Ye ve divā ca ratto ca,
Appamattā jahanti piyarūpaṃ;
Te ve khaṇanti aghamūlaṃ,
Maccuno āmisaṃ durativatta’’nti. sattamaṃ;

8. Suppavāsāsuttaṃ

18. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kuṇḍikāyaṃ [kuṇḍiyāyaṃ (sī. syā. pī.)] viharati kuṇḍadhānavane [kuṇḍiṭṭhānavane (syā. pī.)]. Tena kho pana samayena suppavāsā koliyadhītā satta vassāni gabbhaṃ dhāreti. Sattāhaṃ mūḷhagabbhā sā dukkhāhi tibbāhi kharāhi kaṭukāhi vedanāhi phuṭṭhā tīhi vitakkehi adhivāseti – ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya dhammaṃ deseti; suppaṭipanno vata tassa bhagavato sāvakasaṅgho yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya paṭipanno; susukhaṃ vata taṃ nibbānaṃ yatthidaṃ evarūpaṃ dukkhaṃ na saṃvijjatī’’ti.

Atha kho suppavāsā koliyadhītā sāmikaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ayyaputta, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi; appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘suppavāsā, bhante, koliyadhītā bhagavato pāde sirasā vandati; appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘suppavāsā, bhante, koliyadhītā satta vassāni gabbhaṃ dhāreti. Sattāhaṃ mūḷhagabbhā sā dukkhāhi tibbāhi kharāhi kaṭukāhi vedanāhi phuṭṭhā tīhi vitakkehi adhivāseti – sammāsambuddho vata so bhagavā yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya dhammaṃ deseti; suppaṭipanno vata tassa bhagavato sāvakasaṅgho yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya paṭipanno; susukhaṃ vata taṃ nibbānaṃ yatthidaṃ evarūpaṃ dukkhaṃ na saṃvijjatī’’’ti.

‘‘Parama’’nti kho so koliyaputto suppavāsāya koliyadhītāya paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho koliyaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘suppavāsā, bhante, koliyadhītā bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati; evañca vadeti – ‘suppavāsā, bhante, koliyadhītā satta vassāni gabbhaṃ dhāreti. Sattāhaṃ mūḷhagabbhā sā dukkhāhi tibbāhi kharāhi kaṭukāhi vedanāhi phuṭṭhā tīhi vitakkehi adhivāseti – sammāsambuddho vata so bhagavā yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya dhammaṃ deseti; suppaṭipanno vata tassa bhagavato sāvakasaṅgho yo imassa evarūpassa dukkhassa pahānāya paṭipanno; susukhaṃ vata nibbānaṃ yatthidaṃ evarūpaṃ dukkhaṃ na saṃvijjatī’’’ti.

‘‘Sukhinī hotu suppavāsā koliyadhītā; arogā arogaṃ puttaṃ vijāyatū’’ti. Saha vacanā ca pana bhagavato suppavāsā koliyadhītā sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijāyi.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so koliyaputto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena sakaṃ gharaṃ tena paccāyāsi. Addasā kho so koliyaputto suppavāsaṃ koliyadhītaraṃ sukhiniṃ arogaṃ arogaṃ puttaṃ vijātaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā, yatra hi nāmāyaṃ suppavāsā koliyadhītā saha vacanā ca pana [saha vacanā pana (pī.), saha vacanā (?)] bhagavato sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijāyissatī’’ti! Attamano pamudito pītisomanassajāto ahosi.

Atha kho suppavāsā koliyadhītā sāmikaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ayyaputta, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi – ‘suppavāsā, bhante, koliyadhītā bhagavato pāde sirasā vandatī’ti; evañca vadehi – ‘suppavāsā, bhante, koliyadhītā satta vassāni gabbhaṃ dhāreti. Sattāhaṃ mūḷhagabbhā sā etarahi sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijātā. Sā sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhattena nimanteti. Adhivāsetu kira, bhante, bhagavā suppavāsāya koliyadhītāya satta bhattāni saddhiṃ bhikkhusaṅghenā'''ti.

''Parama''nti kho so koliyaputto suppavāsāya koliyadhītāya paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so koliyaputto bhagavantaṃ etadavoca –

''Suppavāsā, bhante, koliyadhītā bhagavato pāde sirasā vandati; evañca vadeti – 'suppavāsā, bhante, koliyadhītā satta vassāni gabbhaṃ dhāreti. Sattāhaṃ mūḷhagabbhā sā etarahi sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijātā. Sā sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhattena nimanteti. Adhivāsetu kira, bhante, bhagavā suppavāsāya koliyadhītāya satta bhattāni saddhiṃ bhikkhusaṅghenā'''ti.

Tena kho pana samayena aññatarena upāsakena buddhappamukho bhikkhusaṅgho svātanāya bhattena nimantito hoti. So ca upāsako āyasmato mahāmoggallānassa [mahāmoggalānassa (ka.)] upaṭṭhāko hoti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, moggallāna, yena so upāsako tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā taṃ upāsakaṃ evaṃ vadehi – 'suppavāsā, āvuso, koliyadhītā satta vassāni gabbhaṃ dhāresi. Sattāhaṃ mūḷhagabbhā sā etarahi sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijātā. Sā sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhattena nimanteti. Karotu suppavāsā koliyadhītā satta bhattāni, pacchā tvaṃ karissasī'ti [karissasīti saññāpehi (ka.)]. Tuyheso upaṭṭhāko''ti.

''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā mahāmoggallāno bhagavato paṭissutvā yena so upāsako tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ upāsakaṃ etadavoca – ''suppavāsā, āvuso, koliyadhītā satta vassāni gabbhaṃ dhāreti. Sattāhaṃ mūḷhagabbhā sā etarahi sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijātā. Sā sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhattena nimanteti. Karotu suppavāsā koliyadhītā satta bhattāni, pacchā tvaṃ karissasī''ti.

''Sace me, bhante, ayyo mahāmoggallāno tiṇṇaṃ dhammānaṃ pāṭibhogo – bhogānañca jīvitassa ca saddhāya ca, karotu suppavāsā koliyadhītā satta bhattāni, pacchāhaṃ karissāmī''ti. ''Dvinnaṃ kho te ahaṃ [dvinnaṃ kho tesaṃ (pī.), dvinnaṃ kho nesaṃ (ka.)], āvuso, dhammānaṃ pāṭibhogo – bhogānañca jīvitassa ca. Saddhāya pana tvaṃyeva pāṭibhogo''ti.

''Sace me, bhante, ayyo mahāmoggallāno dvinnaṃ dhammānaṃ pāṭibhogo – bhogānañca jīvitassa ca, karotu suppavāsā koliyadhītā satta bhattāni, pacchāhaṃ karissāmī''ti.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno taṃ upāsakaṃ saññāpetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ''saññatto [saññāto (syā.)], bhante, so upāsako mayā; karotu suppavāsā koliyadhītā satta bhattāni, pacchā so karissatī''ti.

Atha kho suppavāsā koliyadhītā sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi, tañca dārakaṃ bhagavantaṃ vandāpesi sabbañca bhikkhusaṅghaṃ.

Atha kho āyasmā sāriputto taṃ dārakaṃ etadavoca – ''kacci te, dāraka, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci na kiñci dukkha''nti? ''Kuto me, bhante sāriputta, khamanīyaṃ, kuto yāpanīyaṃ! Satta me vassāni lohitakumbhiyaṃ vuttānī''ti.

Atha kho suppavāsā koliyadhītā – ''putto me dhammasenāpatinā saddhiṃ mantetī''ti attamanā pamuditā pītisomanassajātā ahosi. Atha kho bhagavā (suppavāsaṃ kolīyadhītaraṃ attamanaṃ pamuditaṃ pītisomanassajātaṃ viditvā [disvā (sī.)]) [( ) natthi iṅgalisapotthake] suppavāsaṃ koliyadhītaraṃ etadavoca – ''iccheyyāsi tvaṃ, suppavāse, aññampi evarūpaṃ putta''nti?

‘‘Iccheyyāmahaṃ, bhagavā, aññānipi evarūpāni satta puttānī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Asātaṃ sātarūpena, piyarūpena appiyaṃ;
Dukkhaṃ sukhassa rūpena, pamattamativattatī’’ti. aṭṭhamaṃ;

9. Visākhāsuttaṃ

19. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena visākhāya migāramātuyā kocideva attho raññe pasenadimhi kosale paṭibaddho [paṭibandho (pī. ka.)] hoti. Taṃ rājā pasenadi kosalo na yathādhippāyaṃ tīreti.

Atha kho visākhā migāramātā divā divassa [divādivasseva (syā.), divādivasseyeva (pī.), divā divassayeva (ka.)] yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho visākhaṃ migāramātaraṃ bhagavā etadavoca – ‘‘handa kuto nu tvaṃ, visākhe, āgacchasi divā divassā’’ti? ‘‘Idha me, bhante, kocideva attho raññe pasenadimhi kosale paṭibaddho; taṃ rājā pasenadi kosalo na yathādhippāyaṃ tīretī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sabbaṃ paravasaṃ dukkhaṃ, sabbaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Sādhāraṇe vihaññanti, yogā hi duratikkamā’’ti. navamaṃ;

10. Bhaddiyasuttaṃ

20. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā anupiyāyaṃ viharati ambavane. Tena kho pana samayena āyasmā bhaddiyo kāḷīgodhāya putto araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi abhikkhaṇaṃ udānaṃ udānesi – ‘‘aho sukhaṃ, aho sukha’’nti!

Assosuṃ kho sambahulā bhikkhū āyasmato bhaddiyassa kāḷīgodhāya puttassa araññagatassapi rukkhamūlagatassapi suññāgāragatassapi abhikkhaṇaṃ udānaṃ udānentassa – ‘‘aho sukhaṃ, aho sukha’’nti! Sutvāna nesaṃ etadahosi – ‘‘nissaṃsayaṃ kho, āvuso, āyasmā bhaddiyo kāḷīgodhāya putto anabhirato brahmacariyaṃ carati, yaṃsa pubbe agāriyabhūtassa [agārikabhūtassa (syā.)] rajjasukhaṃ, so tamanussaramāno araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi abhikkhaṇaṃ udānaṃ udānesi – ‘aho sukhaṃ, aho sukha’’’nti!

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘āyasmā, bhante, bhaddiyo kāḷīgodhāya putto araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi abhikkhaṇaṃ udānaṃ udānesi – ‘aho sukhaṃ, aho sukha’nti! Nissaṃsayaṃ kho, bhante, āyasmā bhaddiyo kāḷīgodhāya putto anabhirato brahmacariyaṃ carati. Yaṃsa pubbe agāriyabhūtassa rajjasukhaṃ, so tamanussaramāno araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi abhikkhaṇaṃ udānaṃ udānesi – ‘aho sukhaṃ, aho sukha’’’nti!

Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena bhaddiyaṃ bhikkhuṃ āmantehi – ‘satthā taṃ, āvuso bhaddiya, āmantetī’’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yenāyasmā bhaddiyo kāḷīgodhāya putto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhaddiyaṃ kāḷīgodhāya puttaṃ etadavoca – ‘‘satthā taṃ, āvuso bhaddiya, āmantetī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā bhaddiyo kāḷīgodhāya putto tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ bhaddiyaṃ kāḷīgodhāya puttaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Saccaṃ kira tvaṃ, bhaddiya, araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi abhikkhaṇaṃ udānaṃ udānesi – ‘aho sukhaṃ, aho sukha’’’nti! ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

‘‘Kiṃ pana [kaṃ pana (syā pī.)] tvaṃ, bhaddiya, atthavasaṃ sampassamāno araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi abhikkhaṇaṃ udānaṃ udānesi – ‘aho sukhaṃ, aho sukha’’’nti! ‘‘Pubbe me, bhante, agāriyabhūtassa rajjaṃ kārentassa antopi antepure rakkhā susaṃvihitā ahosi, bahipi antepure rakkhā susaṃvihitā ahosi, antopi nagare rakkhā susaṃvihitā ahosi, bahipi nagare rakkhā susaṃvihitā ahosi, antopi janapade rakkhā susaṃvihitā ahosi, bahipi janapade rakkhā susaṃvihitā ahosi. So kho ahaṃ, bhante, evaṃ rakkhito gopito santo bhīto ubbiggo ussaṅkī utrāsī vihāsiṃ. Etarahi kho panāhaṃ, bhante, araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi eko [ekako (syā. pī.)] abhīto anubbiggo anussaṅkī anutrāsī appossukko pannalomo paradattavutto [paradavutto (ka. sī. syā. pī.)], migabhūtena cetasā viharāmi. Imaṃ [idaṃ (sī. ka.)] kho ahaṃ, bhante, atthavasaṃ sampassamāno araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi abhikkhaṇaṃ udānaṃ udānesi [udānemi (ka.)] – ‘aho sukhaṃ, aho sukha’’’nti!

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yassantarato na santi kopā,
Itibhavābhavatañca vītivatto;
Taṃ vigatabhayaṃ sukhiṃ asokaṃ,
Devā nānubhavanti dassanāyā’’ti. dasamaṃ;

Mucalindavaggo dutiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Mucalindo rājā daṇḍena, sakkāro upāsakena ca;
Gabbhinī ekaputto ca, suppavāsā visākhā ca;
Kāḷīgodhāya bhaddiyoti.

3. Nandavaggo

1. Kammavipākajasuttaṃ

21. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya purāṇakammavipākajaṃ dukkhaṃ tibbaṃ kharaṃ kaṭukaṃ vedanaṃ adhivāsento sato sampajāno avihaññamāno.

Addasā kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya purāṇakammavipākajaṃ dukkhaṃ tibbaṃ kharaṃ kaṭukaṃ vedanaṃ adhivāsentaṃ sataṃ sampajānaṃ avihaññamānaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sabbakammajahassa bhikkhuno,
Dhunamānassa pure kataṃ rajaṃ;

Amamassa ṭhitassa tādino,
Attho natthi janaṃ lapetave’’ti. paṭhamaṃ;

2. Nandasuttaṃ

22. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā nando bhagavato bhātā mātucchāputto sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ evamāroceti – ‘‘anabhirato ahaṃ, āvuso, brahmacariyaṃ carāmi; na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’’ti.

Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘āyasmā, bhante, nando bhagavato bhātā mātucchāputto sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ evamāroceti – ‘anabhirato ahaṃ, āvuso, brahmacariyaṃ carāmi, na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’’’ti.

Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena nandaṃ bhikkhuṃ āmantehi – ‘satthā taṃ, āvuso nanda, āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yenāyasmā nando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nandaṃ etadavoca – ‘‘satthā taṃ, āvuso nanda, āmantetī’’ti.

‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā nando tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ nandaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Saccaṃ kira tvaṃ, nanda, sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ evamārocesi – ‘anabhirato ahaṃ, āvuso, brahmacariyaṃ carāmi, na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

‘‘Kissa pana tvaṃ, nanda, anabhirato brahmacariyaṃ carasi, na sakkosi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissasī’’ti? ‘‘Sākiyānī maṃ [mama (syā., aṭṭhakathā oloketabbā)], bhante, janapadakalyāṇī gharā nikkhamantassa [nikkhamantaṃ (aṭṭhakathāyaṃ pāṭhantaraṃ)] upaḍḍhullikhitehi kesehi apaloketvā maṃ etadavoca – ‘tuvaṭaṃ kho, ayyaputta, āgaccheyyāsī’ti. So kho ahaṃ, bhante, tamanussaramāno anabhirato brahmacariyaṃ carāmi, na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandaṃ bāhāyaṃ gahetvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ [sammiñjitaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya [sammiñjeyya (sī. syā. kaṃ. pī.)], evameva – jetavane antarahito devesu tāvatiṃsesu pāturahosi.

Tena kho pana samayena pañcamattāni accharāsatāni sakkassa devānamindassa upaṭṭhānaṃ āgatāni honti kakuṭapādāni. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandaṃ āmantesi – ‘‘passasi no tvaṃ, nanda, imāni pañca accharāsatāni kakuṭapādānī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, nanda, katamā nu kho abhirūpatarā vā dassanīyatarā vā pāsādikatarā vā, sākiyānī vā janapadakalyāṇī, imāni vā pañca accharāsatāni kakuṭapādānī’’ti? ‘‘Seyyathāpi, bhante, paluṭṭhamakkaṭī kaṇṇanāsacchinnā, evameva kho, bhante, sākiyānī janapadakalyāṇī imesaṃ pañcannaṃ accharāsatānaṃ upanidhāya saṅkhyampi [saṅkhampi (sī.)] nopeti kalabhāgampi nopeti upanidhimpi nopeti. Atha kho imāni pañca accharāsatāni abhirūpatarāni ceva dassanīyatarāni ca pāsādikatarāni cā’’ti.

‘‘Abhirama, nanda, abhirama, nanda! Ahaṃ te pāṭibhogo pañcannaṃ accharāsatānaṃ paṭilābhāya kakuṭapādāna’’nti. ‘‘Sace me, bhante, bhagavā pāṭibhogo pañcannaṃ accharāsatānaṃ paṭilābhāya kakuṭapādānaṃ, abhiramissāmahaṃ, bhante, bhagavati brahmacariye’’ti [bhagavā brahmacariyeti (syā. pī.), bhagavā brahmacariyanti (ka.)].

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandaṃ bāhāyaṃ gahetvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – devesu tāvatiṃsesu antarahito jetavane pāturahosi.

Assosuṃ kho bhikkhū – ‘‘āyasmā kira nando bhagavato bhātā mātucchāputto accharānaṃ hetu brahmacariyaṃ carati; bhagavā kirassa pāṭibhogo pañcannaṃ accharāsatānaṃ paṭilābhāya kakuṭapādāna’’nti.

Atha kho āyasmato nandassa sahāyakā bhikkhū āyasmantaṃ nandaṃ bhatakavādena ca upakkitakavādena ca samudācaranti – ‘‘bhatako kirāyasmā nando upakkitako kirāyasmā nando accharānaṃ hetu brahmacariyaṃ carati; bhagavā kirassa pāṭibhogo pañcannaṃ accharāsatānaṃ paṭilābhāya kakuṭapādāna’’nti.

Atha kho āyasmā nando sahāyakānaṃ bhikkhūnaṃ bhatakavādena ca upakkitakavādena ca aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā nando arahataṃ ahosi.

Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘āyasmā, bhante, nando bhagavato bhātā mātucchāputto āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādi – ‘‘nando āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti.

Atha kho āyasmā nando tassā rattiyā accayena yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā nando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yaṃ me, bhante, bhagavā pāṭibhogo pañcannaṃ accharāsatānaṃ paṭilābhāya kakuṭapādānaṃ, muñcāmahaṃ, bhante, bhagavantaṃ etasmā paṭissavā’’ti. ‘‘Mayāpi kho tvaṃ, nanda [kho te nanda (sī. syā. pī.), kho nanda (ka.)], cetasā ceto paricca vidito – ‘nando āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’ti. Devatāpi me etamatthaṃ ārocesi – ‘āyasmā, bhante, nando bhagavato bhātā mātucchāputto āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’ti. Yadeva kho te, nanda, anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttaṃ, athāhaṃ mutto etasmā paṭissavā’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yassa nittiṇṇo paṅko,
Maddito kāmakaṇṭako;
Mohakkhayaṃ anuppatto,
Sukhadukkhesu na vedhatī sa bhikkhū’’ti. dutiyaṃ;

3. Yasojasuttaṃ

23. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena yasojappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatāni sāvatthiṃ anuppattāni honti bhagavantaṃ dassanāya. Tedha kho āgantukā bhikkhū nevāsikehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodamānā senāsanāni paññāpayamānā pattacīvarāni paṭisāmayamānā uccāsaddā mahāsaddā [uccāsaddamahāsaddā (ka.)] ahesuṃ.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘ke panete, ānanda, uccāsaddā mahāsaddā kevaṭṭā maññe macchavilope’’ti? ‘‘Etāni, bhante, yasojappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatāni sāvatthiṃ anuppattāni bhagavantaṃ dassanāya. Tete āgantukā bhikkhū nevāsikehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodamānā senāsanāni paññāpayamānā pattacīvarāni paṭisāmayamānā uccāsaddā mahāsaddā’’ti. ‘‘Tenahānanda, mama vacanena te bhikkhū āmantehi – ‘satthā āyasmante āmantetī’’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ‘‘satthā āyasmante āmantetī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū bhagavā etadavoca –

‘‘Kiṃ nu tumhe, bhikkhave, uccāsaddā mahāsaddā, kevaṭṭā maññe macchavilope’’ti? Evaṃ vutte, āyasmā yasojo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imāni, bhante, pañcamattāni bhikkhusatāni sāvatthiṃ anuppattāni bhagavantaṃ dassanāya. Teme āgantukā bhikkhū nevāsikehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodamānā senāsanāni paññāpayamānā pattacīvarāni paṭisāmayamānā uccāsaddā mahāsaddā’’ti. ‘‘Gacchatha, bhikkhave, paṇāmemi vo [vo paṇāmemi (sabbattha) ma. ni. 2.157 passitabbaṃ]; na vo mama santike vatthabba’’nti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā senāsanaṃ saṃsāmetvā [paṭisaṃsāmetvā (syā.)] pattacīvaramādāya yena vajjī tena cārikaṃ pakkamiṃsu. Vajjīsu anupubbena cārikaṃ caramānā yena vaggumudā nadī tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā vaggumudāya nadiyā tīre paṇṇakuṭiyo karitvā vassaṃ upagacchiṃsu.

Atha kho āyasmā yasojo vassūpagato [vassūpagate (ka.)] bhikkhū āmantesi – ‘‘bhagavatā mayaṃ, āvuso, paṇāmitā atthakāmena hitesinā, anukampakena anukampaṃ upādāya. Handa mayaṃ, āvuso, tathā vihāraṃ kappema yathā no viharataṃ bhagavā attamano assā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato yasojassa paccassosuṃ. Atha kho te bhikkhū vūpakaṭṭhā appamattā ātāpino pahitattā viharantā tenevantaravassena sabbeva tisso vijjā sacchākaṃsu.

Atha kho bhagavā sāvatthiyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena vesālī tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena vesālī tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ.

Atha kho bhagavā vaggumudātīriyānaṃ bhikkhūnaṃ cetasā ceto paricca manasi karitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘ālokajātā viya me, ānanda, esā disā, obhāsajātā viya me, ānanda, esā disā; yassaṃ disāyaṃ [yāyaṃ (ka.)] vaggumudātīriyā bhikkhū viharanti. Gantuṃ appaṭikūlāsi me manasi kātuṃ. Pahiṇeyyāsi tvaṃ, ānanda, vaggumudātīriyānaṃ bhikkhūnaṃ santike dūtaṃ – ‘satthā āyasmante āmanteti, satthā āyasmantānaṃ dassanakāmo’’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā yena aññataro bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘ehi tvaṃ, āvuso, yena vaggumudātīriyā bhikkhū tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā vaggumudātīriye bhikkhū evaṃ vadehi – ‘satthā āyasmante āmanteti, satthā āyasmantānaṃ dassanakāmo’’’ti.

‘‘Evamāvuso’’ti kho so bhikkhu āyasmato ānandassa paṭissutvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ antarahito vaggumudāya nadiyā tīre tesaṃ bhikkhūnaṃ purato pāturahosi. Atha kho so bhikkhu vaggumudātīriye bhikkhū etadavoca – ‘‘satthā āyasmante āmanteti, satthā āyasmantānaṃ dassanakāmo’’ti.

‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū tassa bhikkhuno paṭissutvā senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – vaggumudāya nadiyā tīre antarahitā mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ bhagavato sammukhe pāturahesuṃ. Tena kho pana samayena bhagavā āneñjena samādhinā nisinno hoti. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘katamena nu kho bhagavā vihārena etarahi viharatī’’ti? Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘āneñjena kho bhagavā vihārena etarahi viharatī’’ti. Sabbeva āneñjasamādhinā nisīdiṃsu.

Atha kho āyasmā ānando abhikkantāya rattiyā, nikkhante paṭhame yāme, uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ [cīvaraṃ (sabbattha)] karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantā, bhante, ratti; nikkhanto paṭhamo yāmo; ciranisinnā āgantukā bhikkhū; paṭisammodatu, bhante, bhagavā āgantukehi bhikkhūhī’’ti. Evaṃ vutte, bhagavā tuṇhī ahosi.

Dutiyampi kho āyasmā ānando abhikkantāya rattiyā, nikkhante majjhime yāme, uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantā, bhante, ratti; nikkhanto majjhimo yāmo; ciranisinnā āgantukā bhikkhū; paṭisammodatu, bhante, bhagavā āgantukehi bhikkhūhī’’ti. Dutiyampi kho bhagavā tuṇhī ahosi.

Tatiyampi kho āyasmā ānando abhikkantāya rattiyā, nikkhante pacchime yāme, uddhaste aruṇe, nandimukhiyā rattiyā uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantā, bhante, ratti; nikkhanto pacchimo yāmo; uddhasto aruṇo; nandimukhī ratti; ciranisinnā āgantukā bhikkhū; paṭisammodatu, bhante, bhagavā, āgantukehi bhikkhūhī’’ti.

Atha kho bhagavā tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘sace kho tvaṃ, ānanda, jāneyyāsi ettakampi te nappaṭibhāseyya [nappaṭibheyya (?)]. Ahañca, ānanda, imāni ca pañca bhikkhusatāni sabbeva āneñjasamādhinā nisīdimhā’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yassa jito kāmakaṇṭako,
Akkoso ca vadho ca bandhanañca;
Pabbatova [pabbato viya (sī. syā. pī.)] so ṭhito anejo,
Sukhadukkhesu na vedhatī sa bhikkhū’’ti. tatiyaṃ;

4. Sāriputtasuttaṃ

24. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yathāpi pabbato selo, acalo suppatiṭṭhito;
Evaṃ mohakkhayā bhikkhu, pabbatova na vedhatī’’ti. catutthaṃ;

5. Mahāmoggallānasuttaṃ

25. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā mahāmoggallāno bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya kāyagatāya satiyā ajjhattaṃ sūpaṭṭhitāya. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya kāyagatāya satiyā ajjhattaṃ sūpaṭṭhitāya.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sati kāyagatā upaṭṭhitā,
Chasu phassāyatanesu saṃvuto;
Satataṃ bhikkhu samāhito,
Jaññā nibbānamattano’’ti. pañcamaṃ;

6. Pilindavacchasuttaṃ

26. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā pilindavaccho [pilindivaccho (sī.)] bhikkhū vasalavādena samudācarati. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘āyasmā, bhante, pilindavaccho bhikkhū vasalavādena samudācaratī’’ti.

Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena pilindavacchaṃ bhikkhuṃ āmantehi – ‘satthā taṃ, āvuso pilindavaccha [vaccha (syā.)], āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yenāyasmā pilindavaccho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ pilindavacchaṃ etadavoca – ‘‘satthā taṃ, āvuso pilindavaccha, āmantetī’’ti.

‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā pilindavaccho tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ pilindavacchaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, vaccha, bhikkhū vasalavādena samudācarasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmato pilindavacchassa pubbenivāsaṃ manasi karitvā bhikkhū āmantesi – ‘‘mā kho tumhe, bhikkhave, vacchassa bhikkhuno ujjhāyittha. Na, bhikkhave, vaccho dosantaro bhikkhū vasalavādena samudācarati. Vacchassa, bhikkhave, bhikkhuno pañca jātisatāni abbokiṇṇāni brāhmaṇakule paccājātāni. So tassa vasalavādo dīgharattaṃ samudāciṇṇo [ajjhāciṇṇo (syā. pī. ka. aṭṭhakathāyaṃ pāṭhantaraṃ)]. Tenāyaṃ vaccho bhikkhū vasalavādena samudācaratī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yamhī na māyā vasatī na māno,
Yo vītalobho amamo nirāso;
Panuṇṇakodho [paṇunnakodho (pī.)] abhinibbutatto,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Sakkudānasuttaṃ

27. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā mahākassapo pippaliguhāyaṃ viharati, sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti aññataraṃ [nisinno aññataraṃ (syā. ka.)] samādhiṃ samāpajjitvā. Atha kho āyasmā mahākassapo tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhāsi. Atha kho āyasmato mahākassapassa tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa etadahosi – ‘‘yaṃnūnāhaṃ rājagahaṃ piṇḍāya paviseyya’’nti.

Tena kho pana samayena pañcamattāni devatāsatāni ussukkaṃ āpannāni honti āyasmato mahākassapassa piṇḍapātapaṭilābhāya. Atha kho āyasmā mahākassapo tāni pañcamattāni devatāsatāni paṭikkhipitvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi.

Tena kho pana samayena sakko devānamindo āyasmato mahākassapassa piṇḍapātaṃ dātukāmo hoti. Pesakāravaṇṇaṃ abhinimminitvā tantaṃ vināti. Sujā [sujātā (syā. pī. ka.)] asurakaññā tasaraṃ pūreti. Atha kho āyasmā mahākassapo rājagahe sapadānaṃ piṇḍāya caramāno yena sakkassa devānamindassa nivesanaṃ tenupasaṅkami. Addasā kho sakko devānamindo āyasmantaṃ mahākassapaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna gharā nikkhamitvā paccugantvā hatthato pattaṃ gahetvā gharaṃ pavisitvā [pavisetvā (ka.)] ghaṭiyā odanaṃ uddharitvā pattaṃ pūretvā āyasmato mahākassapassa adāsi. So ahosi piṇḍapāto anekasūpo anekabyañjano anekarasabyañjano [anekasūparasabyañjano (sī. pī.)]. Atha kho āyasmato mahākassapassa etadahosi – ‘‘ko nu kho ayaṃ satto yassāyaṃ evarūpo iddhānubhāvo’’ti? Atha kho āyasmato mahākassapassa etadahosi – ‘‘sakko kho ayaṃ devānamindo’’ti. Iti viditvā sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – ‘‘kataṃ kho te idaṃ, kosiya; mā [māssu (sī. syā.)] punapi evarūpamakāsī’’ti. ‘‘Amhākampi, bhante kassapa, puññena attho; amhākampi puññena karaṇīya’’nti.

Atha kho sakko devānamindo āyasmantaṃ mahākassapaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe tikkhattuṃ udānaṃ udānesi – ‘‘aho dānaṃ paramadānaṃ [paramaṃ dānaṃ (pī. ka.)] kassape suppatiṭṭhitaṃ! Aho dānaṃ paramadānaṃ kassape suppatiṭṭhitaṃ!! Aho dānaṃ paramadānaṃ kassape suppatiṭṭhita’’nti!!! Assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya sakkassa devānamindassa vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe tikkhattuṃ udānaṃ udānentassa – ‘‘aho dānaṃ paramadānaṃ kassape suppatiṭṭhitaṃ! Aho dānaṃ paramadānaṃ kassape suppatiṭṭhitaṃ!! Aho dānaṃ paramadānaṃ kassape suppatiṭṭhita’’nti!!!

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Piṇḍapātikassa bhikkhuno,
Attabharassa anaññaposino;
Devā pihayanti tādino,
Upasantassa sadā satīmato’’ti. sattamaṃ;

8. Piṇḍapātikasuttaṃ

28. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ karerimaṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi –

‘‘Piṇḍapātiko, āvuso, bhikkhu piṇḍāya caranto labhati kālena kālaṃ manāpike cakkhunā rūpe passituṃ, labhati kālena kālaṃ manāpike sotena sadde sotuṃ, labhati kālena kālaṃ manāpike ghānena gandhe ghāyituṃ, labhati kālena kālaṃ manāpike jivhāya rase sāyituṃ, labhati kālena kālaṃ manāpike kāyena phoṭṭhabbe phusituṃ. Piṇḍapātiko, āvuso, bhikkhu sakkato garukato mānito pūjito apacito piṇḍāya carati. Handāvuso, mayampi piṇḍapātikā homa. Mayampi lacchāma kālena kālaṃ manāpike cakkhunā rūpe passituṃ, mayampi lacchāma kālena kālaṃ manāpike sotena sadde sotuṃ, mayampi lacchāma kālena kālaṃ manāpike ghānena gandhe ghāyituṃ, mayampi lacchāma kālena kālaṃ manāpike jivhāya rase sāyituṃ, mayampi lacchāma kālena kālaṃ manāpike kāyena phoṭṭhabbe phusituṃ; mayampi sakkatā garukatā mānitā pūjitā apacitā piṇḍāya carissāmā’’ti. Ayañcarahi tesaṃ bhikkhūnaṃ antarākathā hoti vippakatā.

Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena karerimaṇḍalamāḷo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti?

‘‘Idha, bhante, amhākaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ karerimaṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi –

‘Piṇḍapātiko, āvuso, bhikkhu piṇḍāya caranto labhati kālena kālaṃ manāpike cakkhunā rūpe passituṃ, labhati kālena kālaṃ manāpike sotena sadde sotuṃ, labhati kālena kālaṃ manāpike ghānena gandhe ghāyituṃ, labhati kālena kālaṃ manāpike jivhāya rase sāyituṃ, labhati kālena kālaṃ manāpike kāyena phoṭṭhabbe phusituṃ. Piṇḍapātiko, āvuso, bhikkhu sakkato garukato mānito pūjito apacito piṇḍāya carati. Handāvuso, mayampi piṇḍapātikā homa. Mayampi lacchāma kālena kālaṃ manāpike cakkhunā rūpe passituṃ…pe… kāyena phoṭṭhabbe phusituṃ. Mayampi sakkatā garukatā mānitā pūjitā apacitā piṇḍāya carissāmā’ti. Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā, atha bhagavā anuppatto’’ti.

‘‘Na khvetaṃ, bhikkhave, tumhākaṃ patirūpaṃ kulaputtānaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānaṃ yaṃ tumhe evarūpiṃ kathaṃ katheyyātha. Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ – dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Piṇḍapātikassa bhikkhuno,
Attabharassa anaññaposino;
Devā pihayanti tādino,
No ce saddasilokanissito’’ti. aṭṭhamaṃ;

9. Sippasuttaṃ

29. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘ko nu kho, āvuso, sippaṃ jānāti? Ko kiṃ sippaṃ sikkhi? Kataraṃ sippaṃ sippānaṃ agga’’nti?

Tatthekacce evamāhaṃsu – ‘‘hatthisippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘assasippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘rathasippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘dhanusippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘tharusippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘muddāsippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘gaṇanāsippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘saṅkhānasippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘lekhāsippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘kāveyyasippaṃ [kābyasippaṃ (syā.)] sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘lokāyatasippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘khattavijjāsippaṃ sippānaṃ agga’’nti. Ayañcarahi tesaṃ bhikkhūnaṃ antarākathā hoti vippakatā.

Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena maṇḍalamāḷo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti?

‘‘Idha, bhante, amhākaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘ko nu kho, āvuso, sippaṃ jānāti? Ko kiṃ sippaṃ sikkhi? Kataraṃ sippaṃ sippānaṃ agga’nti?

‘‘Tatthekacce evamāhaṃsu – ‘hatthisippaṃ sippānaṃ agga’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘assasippaṃ sippānaṃ agga’nti; ekacce evamāhaṃsu – ‘rathasippaṃ sippānaṃ agga’nti; ekacce evamāhaṃsu – ‘dhanusippaṃ sippānaṃ agga’nti; ekacce evamāhaṃsu – ‘tharusippaṃ sippānaṃ agga’nti, ekacce evamāhaṃsu – ‘muddāsippaṃ sippānaṃ agga’nti ekacce evamāhaṃsu – ‘gaṇanāsippaṃ sippānaṃ agga’nti; ekacce evamāhaṃsu – ‘saṅkhānasippaṃ sippānaṃ agga’nti; ekacce evamāhaṃsu – ‘lekhāsippaṃ sippānaṃ agga’nti; ekacce evamāhaṃsu – ‘kāveyyasippaṃ sippānaṃ agga’nti; ekacce evamāhaṃsu – ‘lokāyatasippaṃ sippānaṃ agga’nti; ekacce evamāhaṃsu – ‘khattavijjāsippaṃ sippānaṃ agga’nti. Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā hoti vippakatā, atha bhagavā anuppatto’’ti.

‘‘Na khvetaṃ, bhikkhave, tumhākaṃ patirūpaṃ kulaputtānaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānaṃ yaṃ tumhe evarūpiṃ kathaṃ katheyyātha. Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ – dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Asippajīvī lahu atthakāmo,
Yatindriyo sabbadhi vippamutto;
Anokasārī amamo nirāso,
Hitvā mānaṃ ekacaro sa bhikkhū’’ti. navamaṃ;

10. Lokasuttaṃ

30. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho. Tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī.

Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā buddhacakkhunā lokaṃ volokesi. Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā volokento satte anekehi santāpehi santappamāne, anekehi ca pariḷāhehi pariḍayhamāne – rāgajehipi, dosajehipi, mohajehipi [mohajehipīti (sabbattha)].

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Ayaṃ loko santāpajāto,
Phassapareto rogaṃ vadati attato;
Yena yena hi maññati [yena hi maññati (syā. pī.)],
Tato taṃ hoti aññathā.

‘‘Aññathābhāvī bhavasatto loko,
Bhavapareto bhavamevābhinandati;
Yadabhinandati taṃ bhayaṃ,
Yassa bhāyati taṃ dukkhaṃ;
Bhavavippahānāya kho panidaṃ brahmacariyaṃ vussati’’.

‘‘‘Ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsu, sabbe te avippamuttā bhavasmā’ti vadāmi. ‘Ye vā pana keci samaṇā vā brāhmaṇā vā vibhavena bhavassa nissaraṇamāhaṃsu, sabbe te anissaṭā bhavasmā’ti vadāmi.

‘‘Upadhiñhi paṭicca dukkhamidaṃ sambhoti, sabbupādānakkhayā natthi dukkhassa sambhavo. Lokamimaṃ passa; puthū avijjāya paretā bhūtā bhūtaratā aparimuttā; ye hi keci bhavā sabbadhi sabbatthatāya sabbe te bhavā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’’ti.

‘‘Evametaṃ yathābhūtaṃ, sammappaññāya passato;
Bhavataṇhā pahīyati, vibhavaṃ nābhinandati.

‘‘Sabbaso taṇhānaṃ khayā,
Asesavirāganirodho nibbānaṃ;
Tassa nibbutassa bhikkhuno,
Anupādā [anupādānā (sī.)] punabbhavo na hoti;
Abhibhūto māro vijitasaṅgāmo,
Upaccagā sabbabhavāni tādī’’ti. dasamaṃ;

Nandavaggo tatiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Kammaṃ nando yasojo ca, sāriputto ca kolito;
Pilindo [pilindi (sī.)] kassapo piṇḍo, sippaṃ lokena te dasāti.

4. Meghiyavaggo

1. Meghiyasuttaṃ

31. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā cālikāyaṃ viharati cālike pabbate. Tena kho pana samayena āyasmā meghiyo bhagavato upaṭṭhāko hoti. Atha kho āyasmā meghiyo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘icchāmahaṃ, bhante, jantugāmaṃ piṇḍāya pavisitu’’nti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, meghiya, kālaṃ maññasī’’ti.

Atha kho āyasmā meghiyo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya jantugāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Jantugāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena kimikāḷāya nadiyā tīraṃ tenupasaṅkami. [upasaṅkamitvā (sabbattha) a. ni. 9.3 passitabbaṃ] Addasā kho āyasmā meghiyo [upasaṅkamitvā (sabbattha) a. ni. 9.3 passitabbaṃ] kimikāḷāya nadiyā tīre jaṅghāvihāraṃ [jaṅghavihāraṃ (ka.)] anucaṅkamamāno anuvicaramāno [anuvicaramāno addasā kho (sī. syā. pī.), anuvicaramāno addasa (ka.)] ambavanaṃ pāsādikaṃ manuññaṃ ramaṇīyaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘‘pāsādikaṃ vatidaṃ ambavanaṃ manuññaṃ [idaṃ padaṃ videsapotthakesu natthi, aṅguttarepi] ramaṇīyaṃ. Alaṃ vatidaṃ kulaputtassa padhānatthikassa padhānāya. Sace maṃ bhagavā anujāneyya, āgaccheyyāhaṃ imaṃ ambavanaṃ padhānāyā’’ti.

Atha kho āyasmā meghiyo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya jantugāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Jantugāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena kimikāḷāya nadiyā tīraṃ tenupasaṅkamiṃ [upasaṅkamitvā (sabbattha)]. Addasaṃ kho ahaṃ, bhante [upasaṅkamitvā (sabbattha)], kimikāḷāya nadiyā tīre jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno [anuvicaramāno addasaṃ (sabbattha)] ambavanaṃ pāsādikaṃ manuññaṃ ramaṇīyaṃ. Disvāna me etadahosi – ‘pāsādikaṃ vatidaṃ ambavanaṃ manuññaṃ ramaṇīyaṃ. Alaṃ vatidaṃ kulaputtassa padhānatthikassa padhānāya. Sace maṃ bhagavā anujāneyya, āgaccheyyāhaṃ imaṃ ambavanaṃ padhānāyā’ti. Sace maṃ, bhante, bhagavā anujānāti [anujāneyya (a. ni. 9.3)], gaccheyyāhaṃ taṃ ambavanaṃ padhānāyā’’ti.

Evaṃ vutte, bhagavā āyasmantaṃ meghiyaṃ etadavoca – ‘‘āgamehi tāva, meghiya, ekakamhi [ekakamhā (sī. pī.), ekakomhi (syā.)] tāva, yāva aññopi koci bhikkhu āgacchatī''ti.

Dutiyampi kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca – ''bhagavato, bhante, natthi kiñci uttari [uttariṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] karaṇīyaṃ, natthi katassa vā paticayo. Mayhaṃ kho pana, bhante, atthi uttari karaṇīyaṃ, atthi katassa paticayo. Sace maṃ bhagavā anujānāti, gaccheyyāhaṃ taṃ ambavanaṃ padhānāyā''ti. Dutiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ meghiyaṃ etadavoca – ''āgamehi tāva, meghiya, ekakamhi tāva, yāva aññopi koci bhikkhu āgacchatī''ti.

Tatiyampi kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca – ''bhagavato, bhante, natthi kiñci uttari karaṇīyaṃ, natthi katassa vā paticayo. Mayhaṃ kho pana, bhante, atthi uttari karaṇīyaṃ, atthi katassa paticayo. Sace maṃ bhagavā anujānāti, gaccheyyāhaṃ taṃ ambavanaṃ padhānāyā''ti. ''Padhānanti kho, meghiya, vadamānaṃ kinti vadeyyāma? Yassadāni tvaṃ, meghiya, kālaṃ maññasī''ti.

Atha kho āyasmā meghiyo uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena taṃ ambavanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ ambavanaṃ ajjhogāhetvā [ajjhogahetvā (sī. syā. pī.)] aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho āyasmato meghiyassa tasmiṃ ambavane viharantassa yebhuyyena tayo pāpakā akusalā vitakkā samudācaranti, seyyathidaṃ – kāmavitakko, byāpādavitakko, vihiṃsāvitakko [vitakkoti (sī. pī. ka.)].

Atha kho āyasmato meghiyassa etadahosi – ''acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho! Saddhāya ca vatamhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. Atha ca panimehi tīhi pāpakehi akusalehi vitakkehi anvāsattā, seyyathidaṃ – kāmavitakkena, byāpādavitakkena, vihiṃsāvitakkena''.

Atha kho āyasmā meghiyo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā meghiyo bhagavantaṃ etadavoca – ''idha mayhaṃ, bhante, tasmiṃ ambavane viharantassa yebhuyyena tayo pāpakā akusalā vitakkā samudācaranti, seyyathidaṃ – kāmavitakko, byāpādavitakko, vihiṃsāvitakko. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – 'acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Saddhāya ca vatamhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. Atha ca panimehi tīhi pāpakehi akusalehi vitakkehi anvāsattā, seyyathidaṃ – kāmavitakkena, byāpādavitakkena, vihiṃsāvitakkena'''.

''Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā pañca dhammā paripākāya saṃvattanti. Katame pañca?

''Idha, meghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hoti kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ paṭhamo dhammo paripākāya saṃvattati.

''Puna caparaṃ, meghiya, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ dutiyo dhammo paripākāya saṃvattati.

''Puna caparaṃ, meghiya, bhikkhu yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati, seyyathidaṃ – appicchakathā, santuṭṭhikathā, pavivekakathā, asaṃsaggakathā, vīriyārambhakathā, sīlakathā, samādhikathā, paññākathā, vimuttikathā, vimuttiñāṇadassanakathā; evarūpāya kathāya nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Aparipākāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ tatiyo dhammo paripākāya saṃvattati.

''Puna caparaṃ, meghiya, bhikkhu āraddhavīriyo viharati, akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya [uppādāya (syā.)], thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ catuttho dhammo paripākāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, meghiya, bhikkhu paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ayaṃ pañcamo dhammo paripākāya saṃvattati. Aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā ime pañca dhammā paripākāya saṃvattanti.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa yaṃ sīlavā bhavissati, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissati, ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhissati sikkhāpadesu.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa yaṃ yāyaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati, seyyathidaṃ – appicchakathā, santuṭṭhikathā, pavivekakathā, asaṃsaggakathā, vīriyārambhakathā, sīlakathā, samādhikathā, paññākathā, vimuttikathā, vimuttiñāṇadassanakathā; evarūpāya kathāya nikāmalābhī bhavissati akicchalābhī akasiralābhī.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa yaṃ āraddhavīriyo viharissati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu.

‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa yaṃ paññavā bhavissati, udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā.

‘‘Tena ca pana, meghiya, bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā – asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāya, mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāya, ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāya, aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāya. Aniccasaññino hi, meghiya, anattasaññā saṇṭhāti, anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇāti diṭṭheva dhamme nibbāna’’nti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Khuddā vitakkā sukhumā vitakkā,
Anugatā [anuggatā (sī. ka. aṭṭhakathāyaṃ pāṭhantaraṃ)] manaso uppilāvā [ubbilāpā (sī. syā. pī.)];
Ete avidvā manaso vitakke,
Hurā huraṃ dhāvati bhantacitto.

‘‘Ete ca vidvā manaso vitakke,
Ātāpiyo saṃvaratī satīmā;
Anugate manaso uppilāve,
Asesamete pajahāsi buddho’’ti. paṭhamaṃ;

2. Uddhatasuttaṃ

32. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kusinārāyaṃ viharati upavattane mallānaṃ sālavane. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū bhagavato avidūre araññakuṭikāyaṃ viharanti uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā vibbhantacittā pākatindriyā.

Addasā kho bhagavā te sambahule bhikkhū avidūre araññakuṭikāyaṃ viharante uddhate unnaḷe capale mukhare vikiṇṇavāce muṭṭhassatino asampajāne asamāhite vibbhantacitte pākatindriye.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Arakkhitena kāyena [cittena (nettiyaṃ)], micchādiṭṭhihatena [micchādiṭṭhigatena (bahūsu)] ca;
Thinamiddhā [thīnamiddhā (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhibhūtena, vasaṃ mārassa gacchati.

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro;
Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbayaṃ;
Thīnamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe’’ti. dutiyaṃ;

3. Gopālakasuttaṃ

33. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Atha kho bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi.

Atha kho aññataro gopālako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ gopālakaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi [samādāpesi (?)] samuttejesi sampahaṃsesi.

Atha kho so gopālako bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito [samādipito (?)] samuttejito sampahaṃsito bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho so gopālako bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Atha kho so gopālako tassā rattiyā accayena sake nivesane pahūtaṃ appodakapāyasaṃ [appodakapāyāsaṃ (sabbattha)] paṭiyādāpetvā navañca sappiṃ bhagavato kālaṃ ārocesi – ‘‘kālo, bhante, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena tassa gopālakassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho so gopālako buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ appodakapāyasena [appodakapāyāsena ca (syā. pī.)] navena ca sappinā sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho so gopālako bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ gopālakaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho acirapakkantassa bhagavato taṃ gopālakaṃ aññataro puriso sīmantarikāya jīvitā voropesi.

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘yena, bhante, gopālakena ajja buddhappamukho bhikkhusaṅgho appodakapāyasena navena ca sappinā sahatthā santappito sampavārito so kira, bhante, gopālako aññatarena purisena sīmantarikāya jīvitā voropito’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Diso disaṃ yaṃ taṃ kayirā, verī vā pana verinaṃ;
Micchāpaṇihitaṃ cittaṃ, pāpiyo naṃ tato kare’’ti. tatiyaṃ;

4. Yakkhapahārasuttaṃ

34. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno kapotakandarāyaṃ viharanti. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi abbhokāse nisinno hoti aññataraṃ samādhiṃ samāpajjitvā.

Tena kho pana samayena dve yakkhā sahāyakā uttarāya disāya dakkhiṇaṃ disaṃ gacchanti kenacideva karaṇīyena. Addasaṃsu kho te yakkhā āyasmantaṃ sāriputtaṃ juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi abbhokāse nisinnaṃ. Disvāna eko yakkho dutiyaṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ, samma, imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātu’’nti. Evaṃ vutte, so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, samma, mā samaṇaṃ āsādesi. Uḷāro so, samma, samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo’’ti.

Dutiyampi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ, samma, imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātu’’nti. Dutiyampi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, samma, mā samaṇaṃ āsādesi. Uḷāro so, samma, samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo’’ti. Tatiyampi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ, samma, imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātu’’nti. Tatiyampi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, samma, mā samaṇaṃ āsādesi. Uḷāro so, samma, samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo’’ti.

Atha kho so yakkho taṃ yakkhaṃ anādiyitvā āyasmato sāriputtattherassa sīse pahāraṃ adāsi. Tāva mahā pahāro ahosi, api tena pahārena sattaratanaṃ vā aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ vā nāgaṃ osādeyya, mahantaṃ vā pabbatakūṭaṃ padāleyya. Atha ca pana so yakkho ‘ḍayhāmi ḍayhāmī’ti vatvā tattheva mahānirayaṃ apatāsi [avatthāsi (ka. sī.)].

Addasā kho āyasmā mahāmoggallāno dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena tena yakkhena āyasmato sāriputtattherassa sīse pahāraṃ dīyamānaṃ. Disvā yena āyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘kacci te, āvuso, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci na kiñci dukkha’’nti? ‘‘Khamanīyaṃ me, āvuso moggallāna, yāpanīyaṃ me, āvuso moggallāna; api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkha’’nti.

‘‘Acchariyaṃ, āvuso sāriputta, abbhutaṃ, āvuso sāriputta! Yāva [yaṃ tvaṃ (sī. ka.), yaṃ (syā.)] mahiddhiko āyasmā sāriputto mahānubhāvo! Idha te, āvuso sāriputta, aññataro yakkho sīse pahāraṃ adāsi. Tāva mahā pahāro ahosi, api tena pahārena sattaratanaṃ vā aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ vā nāgaṃ osādeyya, mahantaṃ vā pabbatakūṭaṃ padāleyya, atha ca panāyasmā sāriputto evamāha – ‘khamanīyaṃ me, āvuso moggallāna, yāpanīyaṃ me, āvuso moggallāna; api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkha’’’nti.

‘‘Acchariyaṃ, āvuso moggallāna, abbhutaṃ, āvuso moggallāna! Yāva [yaṃ (syā.)] mahiddhiko āyasmā mahāmoggallāno mahānubhāvo yatra hi nāma yakkhampi passissati! Mayaṃ panetarahi paṃsupisācakampi na passāmā’’ti.

Assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya tesaṃ ubhinnaṃ mahānāgānaṃ imaṃ evarūpaṃ kathāsallāpaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampati;
Virattaṃ rajanīyesu, kopaneyye na kuppati;
Yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, kuto taṃ dukkhamessatī’’ti. catutthaṃ;

5. Nāgasuttaṃ

35. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena bhagavā ākiṇṇo viharati bhikkhūhi bhikkhunīhi upāsakehi upāsikāhi rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi. Ākiṇṇo dukkhaṃ na phāsu viharati. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘ahaṃ kho etarahi ākiṇṇo viharāmi bhikkhūhi bhikkhūnīhi upāsakehi upāsikāhi rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi. Ākiṇṇo dukkhaṃ na phāsu viharāmi. Yaṃnūnāhaṃ eko gaṇasmā vūpakaṭṭho vihareyya''nti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kosambiṃ piṇḍāya pāvisi. Kosambiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto sāmaṃ senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya anāmantetvā upaṭṭhākaṃ anapaloketvā bhikkhusaṅghaṃ eko adutiyo yena pālileyyakaṃ tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena pālileyyakaṃ tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā pālileyyake viharati rakkhitavanasaṇḍe bhaddasālamūle.

Aññataropi kho hatthināgo ākiṇṇo viharati hatthīhi hatthinīhi hatthikalabhehi hatthicchāpehi. Chinnaggāni ceva tiṇāni khādati, obhaggobhaggañcassa sākhābhaṅgaṃ khādanti, āvilāni ca pānīyāni pivati, ogāhā cassa uttiṇṇassa hatthiniyo kāyaṃ upanighaṃsantiyo gacchanti. Ākiṇṇo dukkhaṃ na phāsu viharati. Atha kho tassa hatthināgassa etadahosi – ''ahaṃ kho etarahi ākiṇṇo viharāmi hatthīhi hatthinīhi hatthikalabhehi hatthicchāpehi, chinnaggāni ceva tiṇāni khādāmi, obhaggobhaggañca me sākhābhaṅgaṃ khādanti, āvilāni ca pānīyāni pivāmi, ogāhā ca me uttiṇṇassa hatthiniyo kāyaṃ upanighaṃsantiyo gacchanti, ākiṇṇo dukkhaṃ na phāsu viharāmi. Yaṃnūnāhaṃ eko gaṇasmā vūpakaṭṭho vihareyya''nti.

Atha kho so hatthināgo yūthā apakkamma yena pālileyyakaṃ rakkhitavanasaṇḍo bhaddasālamūlaṃ yena bhagavā tenupasaṅkami. Tatra sudaṃ [upasaṅkamitvā tatra sudaṃ (syā. pī. ka.)] so hatthināgo yasmiṃ padese bhagavā viharati taṃ padesaṃ [appaharitañca karoti, soṇḍāya (bahūsu)] appaharitaṃ karoti, soṇḍāya ca [appaharitañca karoti, soṇḍāya (bahūsu)] bhagavato pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpeti [upaṭṭhapeti (sī. syā. kaṃ. pī.)].

Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ''ahaṃ kho pubbe ākiṇṇo vihāsiṃ bhikkhūhi bhikkhūnīhi upāsakehi upāsikāhi rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi, ākiṇṇo dukkhaṃ na phāsu vihāsiṃ. Somhi etarahi anākiṇṇo viharāmi bhikkhūhi bhikkhunīhi upāsakehi upāsikāhi rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi, anākiṇṇo sukhaṃ phāsu viharāmī''ti.

Tassapi kho hatthināgassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ''ahaṃ kho pubbe ākiṇṇo vihāsiṃ hatthīhi hatthinīhi hatthikalabhehi hatthicchāpehi, chinnaggāni ceva tiṇāni khādiṃ, obhaggobhaggañca me sākhābhaṅgaṃ khādiṃsu, āvilāni ca pānīyāni apāyiṃ, ogāhā ca me uttiṇṇassa hatthiniyo kāyaṃ upanighaṃsantiyo agamaṃsu, ākiṇṇo dukkhaṃ na phāsu vihāsiṃ. Somhi etarahi anākiṇṇo viharāmi hatthīhi hatthinīhi hatthikalabhehi hatthicchāpehi, acchinnaggāni ceva tiṇāni khādāmi, obhaggobhaggañca me sākhābhaṅgaṃ na khādanti, anāvilāni ca pānīyāni pivāmi, ogāhā ca me uttiṇṇassa hatthiniyo na kāyaṃ upanighaṃsantiyo gacchanti, anākiṇṇo sukhaṃ phāsu viharāmī''ti.

Atha kho bhagavā attano ca pavivekaṃ viditvā tassa ca hatthināgassa cetasā cetoparivitakkamaññāya tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Etaṃ [evaṃ (ka.)] nāgassa nāgena, īsādantassa hatthino;
Sameti cittaṃ cittena, yadeko ramatī mano''ti. pañcamaṃ;

6. Piṇḍolasuttaṃ

36. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā piṇḍolabhāradvājo bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya āraññiko piṇḍapātiko paṃsukūliko tecīvariko appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo [āraddhaviriyo (sī. syā. kaṃ. pī.)] dhutavādo adhicittamanuyutto.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ piṇḍolabhāradvājaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya āraññikaṃ piṇḍapātikaṃ paṃsukūlikaṃ tecīvarikaṃ appicchaṃ santuṭṭhaṃ pavivittaṃ asaṃsaṭṭhaṃ āraddhavīriyaṃ dhutavādaṃ adhicittamanuyuttaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Anūpavādo anūpaghāto [anupavādo anupaghāto (syā. pī. ka.)], pātimokkhe ca saṃvaro;
Mattaññutā ca bhattasmiṃ, pantañca sayanāsanaṃ;
Adhicitte ca āyogo, etaṃ buddhāna sāsana’’nti. chaṭṭhaṃ;

7. Sāriputtasuttaṃ

37. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo adhicittamanuyutto.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya appicchaṃ santuṭṭhaṃ pavivittaṃ asaṃsaṭṭhaṃ āraddhavīriyaṃ adhicittamanuyuttaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Adhicetaso appamajjato,
Munino monapathesu sikkhato;
Sokā na bhavanti tādino,
Upasantassa sadā satīmato’’ti. sattamaṃ;

8. Sundarīsuttaṃ

38. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Bhikkhusaṅghopi sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti agarukatā amānitā apūjitā anapacitā na lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ.

Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā bhikkhusaṅghassa ca yena sundarī paribbājikā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sundariṃ paribbājikaṃ etadavocuṃ – ‘‘ussahasi tvaṃ, bhagini, ñātīnaṃ atthaṃ kātu’’nti? ‘‘Kyāhaṃ, ayyā, karomi? Kiṃ mayā na sakkā [kiṃ mayā sakkā (syā. pī.)] kātuṃ? Jīvitampi me pariccattaṃ ñātīnaṃ atthāyā’’ti.

‘‘Tena hi, bhagini, abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ gacchāhī’’ti. ‘‘Evaṃ, ayyā’’ti kho sundarī paribbājikā tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ paṭissutvā abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ agamāsi.

Yadā te aññiṃsu aññatitthiyā paribbājakā – ‘‘voditṭhā kho sundarī paribbājikā bahujanena abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ gacchatī’’ti [gacchatīti (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Atha naṃ jīvitā voropetvā tattheva jetavanassa parikhākūpe nikkhipitvā [nikhanitvā (sī. syā. pī.)] yena rājā pasenadi kosalo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavocuṃ – ‘‘yā sā, mahārāja, sundarī paribbājikā; sā no na dissatī’’ti. ‘‘Kattha pana tumhe āsaṅkathā’’ti? ‘‘Jetavane, mahārājā’’ti. ‘‘Tena hi jetavanaṃ vicinathā’’ti.

Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā jetavanaṃ vicinitvā yathānikkhittaṃ parikhākūpā uddharitvā mañcakaṃ āropetvā sāvatthiṃ pavesetvā rathiyāya rathiyaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ upasaṅkamitvā manusse ujjhāpesuṃ –

‘‘Passathāyyā samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ kammaṃ! Alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā pāpadhammā musāvādino abrahmacārino. Ime hi nāma dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissanti! Natthi imesaṃ sāmaññaṃ, natthi imesaṃ brahmaññaṃ. Naṭṭhaṃ imesaṃ sāmaññaṃ, naṭṭhaṃ imesaṃ brahmaññaṃ. Kuto imesaṃ sāmaññaṃ, kuto imesaṃ brahmaññaṃ? Apagatā ime sāmaññā, apagatā ime brahmaññā. Kathañhi nāma puriso purisakiccaṃ karitvā itthiṃ jīvitā voropessatī’’ti!

Tena kho pana samayena sāvatthiyaṃ manussā bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosanti vihesanti –

‘‘Alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā pāpadhammā musāvādino abrahmacārino. Ime hi nāma dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissanti! Natthi imesaṃ sāmaññaṃ, natthi imesaṃ brahmaññaṃ. Naṭṭhaṃ imesaṃ sāmaññaṃ, naṭṭhaṃ imesaṃ brahmaññaṃ. Kuto imesaṃ sāmaññaṃ, kuto imesaṃ brahmaññaṃ? Apagatā ime sāmaññā, apagatā ime brahmaññā. Kathañhi nāma puriso purisakiccaṃ karitvā itthiṃ jīvitā voropessatī’’ti!

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Etarahi, bhante, sāvatthiyaṃ manussā bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosanti vihesanti – ‘alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā pāpadhammā musāvādino abrahmacārino. Ime hi nāma dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissanti. Natthi imesaṃ sāmaññaṃ, natthi imesaṃ brahmaññaṃ. Naṭṭhaṃ imesaṃ sāmaññaṃ, naṭṭhaṃ imesaṃ brahmaññaṃ. Kuto imesaṃ sāmaññaṃ, kuto imesaṃ brahmaññaṃ? Apagatā ime sāmaññā, apagatā ime brahmaññā. Kathañhi nāma puriso purisakiccaṃ karitvā itthiṃ jīvitā voropessatī’’’ti!

‘‘Neso, bhikkhave, saddo ciraṃ bhavissati sattāhameva bhavissati. Sattāhassa accayena antaradhāyissati. Tena hi, bhikkhave, ye manussā bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosanti vihesanti, te tumhe imāya gāthāya paṭicodetha –

‘‘‘Abhūtavādī nirayaṃ upeti,
Yo vāpi [yo cāpi (sī. pī. ka.)] katvā na karomi cāha;
Ubhopi te pecca samā bhavanti,
Nihīnakammā manujā paratthā’’’ti.

Atha kho te bhikkhū bhagavato santike imaṃ gāthaṃ pariyāpuṇitvā ye manussā bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosanti vihesanti te imāya gāthāya paṭicodenti –

‘‘Abhūtavādī nirayaṃ upeti,
Yo vāpi katvā na karomicāha;
Ubhopi te pecca samā bhavanti,
Nihīnakammā manujā paratthā’’ti.

Manussānaṃ etadahosi – ‘‘akārakā ime samaṇā sakyaputtiyā. Nayimehi kataṃ. Sapantime samaṇā sakyaputtiyā’’ti. Neva so saddo ciraṃ ahosi. Sattāhameva ahosi. Sattāhassa accayena antaradhāyi.

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavato etadavocuṃ –

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ bhante bhagavatā – ‘neso, bhikkhave, saddo ciraṃ bhavissati. Sattāhameva bhavissati. Sattāhassa accayena antaradhāyissatī’ti. Antarahito so, bhante, saddo’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Tudanti vācāya janā asaññatā,
Sarehi saṅgāmagataṃva kuñjaraṃ;
Sutvāna vākyaṃ pharusaṃ udīritaṃ,
Adhivāsaye bhikkhu aduṭṭhacitto’’ti. aṭṭhamaṃ;

9. Upasenasuttaṃ

39. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho āyasmato upasenassa vaṅgantaputtassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, satthā ca me bhagavā arahaṃ sammāsambuddho; svākkhāte camhi dhammavinaye agārasmā anagāriyaṃ pabbajito; sabrahmacārino ca me sīlavanto kalyāṇadhammā; sīlesu camhi paripūrakārī; susamāhito camhi ekaggacitto; arahā camhi khīṇāsavo; mahiddhiko camhi mahānubhāvo. Bhaddakaṃ me jīvitaṃ, bhaddakaṃ maraṇa’’nti.

Atha kho bhagavā āyasmato upasenassa vaṅgantaputtassa cetasā cetoparivitakkamaññāya tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yaṃ jīvitaṃ na tapati, maraṇante na socati;
Sa ve diṭṭhapado dhīro, sokamajjhe na socati.

‘‘Ucchinnabhavataṇhassa, santacittassa bhikkhuno;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi tassa punabbhavo’’ti. navamaṃ;

10. Sāriputtaupasamasuttaṃ

40. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya attano upasamaṃ paccavekkhamāno.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya attano upasamaṃ paccavekkhamānaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Upasantasantacittassa, netticchinnassa bhikkhuno;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, mutto so mārabandhanā’’ti. dasamaṃ;

Meghiyavaggo catuttho niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Meghiyo uddhatā gopālo, yakkho [juṇhā (sī. syā. pī.), juṇhaṃ (ka.)] nāgena pañcamaṃ;
Piṇḍolo sāriputto ca, sundarī bhavati aṭṭhamaṃ;
Upaseno vaṅgantaputto, sāriputto ca te dasāti.

5. Soṇavaggo [mahāvagga (aṭṭhakathāya sameti)]

1. Piyatarasuttaṃ

41. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena rājā pasenadi kosalo mallikāya deviyā saddhiṃ uparipāsādavaragato hoti. Atha kho rājā pasenadi kosalo mallikaṃ deviṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho te, mallike, kocañño attanā piyataro’’ti?

‘‘Natthi kho me, mahārāja, kocañño attanā piyataro. Tuyhaṃ pana, mahārāja, atthañño koci attanā piyataro’’ti? ‘‘Mayhampi kho, mallike, natthañño koci attanā piyataro’’ti.

Atha kho rājā pasenadi kosalo pāsādā orohitvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhāhaṃ, bhante, mallikāya deviyā saddhiṃ uparipāsādavaragato mallikaṃ deviṃ etadavocaṃ – ‘atthi nu kho te, mallike, kocañño attanā piyataro’ti? Evaṃ vutte, mallikā devī maṃ etadavoca – ‘natthi kho me, mahārāja, kocañño attanā piyataro. Tuyhaṃ pana, mahārāja, atthañño koci attanā piyataro’ti? Evaṃ vutte, ahaṃ, bhante, mallikaṃ deviṃ etadavocaṃ – ‘mayhampi kho, mallike, natthañño koci attanā piyataro’’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci;
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na hiṃse paramattakāmo’’ti. paṭhamaṃ;

2. Appāyukasuttaṃ

42. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā ānando sāyanhasamayaṃ paṭisallānā [paṭisallāṇā (sī.)] vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva appāyukā hi, bhante, bhagavato mātā ahosi, sattāhajāte bhagavati bhagavato mātā kālamakāsi, tusitaṃ kāyaṃ upapajjī’’ti.

‘‘Evametaṃ, ānanda [evametaṃ ānanda evametaṃ ānanda (syā.)], appāyukā hi, ānanda, bodhisattamātaro honti. Sattāhajātesu bodhisattesu bodhisattamātaro kālaṃ karonti, tusitaṃ kāyaṃ upapajjantī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Ye keci bhūtā bhavissanti ye vāpi,
Sabbe gamissanti pahāya dehaṃ;

Taṃ sabbajāniṃ kusalo viditvā,
Ātāpiyo brahmacariyaṃ careyyā''ti. dutiyaṃ;

3. Suppabuddhakuṭṭhisuttaṃ

43. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena rājagahe suppabuddho nāma kuṭṭhī ahosi – manussadaliddo, manussakapaṇo, manussavarāko. Tena kho pana samayena bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ desento nisinno hoti.

Addasā kho suppabuddho kuṭṭhī taṃ mahājanakāyaṃ dūratova sannipatitaṃ. Disvānassa etadahosi – ''nissaṃsayaṃ kho ettha kiñci khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhājīyati [bhājīyissati (sī.)]. Yaṃnūnāhaṃ yena so mahājanakāyo tenupasaṅkameyyaṃ. Appeva nāmettha kiñci khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā labheyya''nti.

Atha kho suppabuddho kuṭṭhī yena so mahājanakāyo tenupasaṅkami. Addasā kho suppabuddho kuṭṭhī bhagavantaṃ mahatiyā parisāya parivutaṃ dhammaṃ desentaṃ nisinnaṃ. Disvānassa etadahosi – ''na kho ettha kiñci khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhājīyati. Samaṇo ayaṃ gotamo parisati dhammaṃ deseti. Yaṃnūnāhampi dhammaṃ suṇeyya''nti. Tattheva ekamantaṃ nisīdi – ''ahampi dhammaṃ sossāmī''ti.

Atha kho bhagavā sabbāvantaṃ parisaṃ cetasā ceto paricca manasākāsi ''ko nu kho idha bhabbo dhammaṃ viññātu''nti? Addasā kho bhagavā suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ tassaṃ parisāyaṃ nisinnaṃ. Disvānassa etadahosi – ''ayaṃ kho idha bhabbo dhammaṃ viññātu''nti. Suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ ārabbha ānupubbiṃ kathaṃ [ānupubbikathaṃ (sī.), anupubbikathaṃ (syā. pī. ka.)] kathesi, seyyathidaṃ – dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ; kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṅkilesaṃ; nekkhamme [nekkhamme ca (sī. syā. pī.)] ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yadā bhagavā aññāsi suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittaṃ udaggacittaṃ pasannacittaṃ, atha yā buddhānaṃ sāmukkaṃsikā dhammadesanā taṃ pakāsesi – dukkhaṃ, samudayaṃ, nirodhaṃ, maggaṃ. Seyyathāpi nāma suddhaṃ vatthaṃ apagatakāḷakaṃ sammadeva rajanaṃ paṭiggaṇheyya, evameva suppabuddhassa kuṭṭhissa tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ''yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma''nti.

Atha kho suppabuddho kuṭṭhī diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthu sāsane uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho suppabuddho kuṭṭhī bhagavantaṃ etadavoca –

''Abhikkantaṃ, bhante, abhikkataṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti.

Atha kho suppabuddho kuṭṭhī bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho acirapakkantaṃ suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesi.

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''yo so, bhante, suppabuddho nāma kuṭṭhī bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito, so kālaṅkato. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo''ti?

''Paṇḍito, bhikkhave, suppabuddho kuṭṭhī; paccapādi dhammassānudhammaṃ; na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesi. Suppabuddho, bhikkhave, kuṭṭhī tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti.

Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena suppabuddho kuṭṭhī ahosi – manussadaliddo, manussakapaṇo, manussavarāko''ti?

''Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, suppabuddho kuṭṭhī imasmiṃyeva rājagahe seṭṭhiputto ahosi. So uyyānabhūmiṃ niyyanto addasa tagarasikhiṃ [taggarasikhiṃ (ka.)] paccekabuddhaṃ nagaraṃ piṇḍāya pavisantaṃ. Disvānassa etadahosi – 'kvāyaṃ kuṭṭhī kuṭṭhicīvarena vicaratī'ti? Niṭṭhubhitvā apasabyato [apabyāmato (syā. saṃ. ni. 1.255)] karitvā pakkāmi. So tassa kammassa vipākena bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccittha. Tasseva kammassa vipākāvasesena imasmiṃyeva rājagahe kuṭṭhī ahosi manussadaliddo, manussakapaṇo, manussavarāko. So tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma saddhaṃ samādiyi sīlaṃ samādiyi sutaṃ samādiyi cāgaṃ samādiyi paññaṃ samādiyi. So tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma saddhaṃ samādiyitvā sīlaṃ samādiyitvā sutaṃ samādiyitvā cāgaṃ samādiyitvā paññaṃ samādiyitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ. So tattha aññe deve atirocati vaṇṇena ceva yasasā cā''ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Cakkhumā visamānīva, vijjamāne parakkame;
Paṇḍito jīvalokasmiṃ, pāpāni parivajjaye''ti. tatiyaṃ;

4. Kumārakasuttaṃ

44. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulā kumārakā antarā ca sāvatthiṃ antarā ca jetavanaṃ macchake bādhenti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho bhagavā te sambahule kumārake antarā ca sāvatthiṃ antarā ca jetavanaṃ macchake bādhente. Disvāna yena te kumārakā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te kumārake etadavoca – ''bhāyatha vo, tumhe kumārakā, dukkhassa, appiyaṃ vo dukkha''nti? ''Evaṃ, bhante, bhāyāma mayaṃ, bhante, dukkhassa, appiyaṃ no dukkha''nti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho.

''Sace ca pāpakaṃ kammaṃ, karissatha karotha vā;
Na vo dukkhā pamutyatthi, upeccapi [upaccapi (ka.), uppaccapi (?), uppatitvāpi iti attho] palāyata''nti. catutthaṃ;

5. Uposathasuttaṃ

45. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde.

Tena kho pana samayena bhagavā tadahuposathe bhikkhusaṅghaparivuto nisinno hoti.

Atha kho āyasmā ānando abhikkantāya rattiyā, nikkhante paṭhame yāme, uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ [cīvaraṃ (sabbattha)] karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantā, bhante, ratti; nikkhanto paṭhamo yāmo; ciranisinno bhikkhusaṅgho; uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkha’’nti. Evaṃ vutte, bhagavā tuṇhī ahosi.

Dutiyampi kho āyasmā ānando abhikkantāya rattiyā, nikkhante majjhime yāme, uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantā, bhante, ratti; nikkhanto majjhimo yāmo; ciranisinno bhikkhusaṅgho; uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkha’’nti. Dutiyampi kho bhagavā tuṇhī ahosi.

Tatiyampi kho āyasmā ānando abhikkantāya rattiyā, nikkhante pacchime yāme, uddhaste aruṇe, nandimukhiyā rattiyā uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantā, bhante, ratti; nikkhanto pacchimo yāmo; uddhasto aruṇo; nandimukhī ratti; ciranisinno bhikkhusaṅgho; uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkha’’nti. ‘‘Aparisuddhā, ānanda, parisā’’ti.

Atha kho āyasmato mahāmoggallānassa etadahosi – ‘‘kaṃ nu kho bhagavā puggalaṃ sandhāya evamāha – ‘aparisuddhā, ānanda, parisā’ti? Atha kho āyasmā mahāmoggallāno sabbāvantaṃ bhikkhusaṅghaṃ cetasā ceto paricca manasākāsi. Addasā kho āyasmā mahāmoggallāno taṃ puggalaṃ dussīlaṃ pāpadhammaṃ asuciṃ saṅkassarasamācāraṃ paṭicchannakammantaṃ asamaṇaṃ samaṇapaṭiññaṃ abrahmacāriṃ brahmacāripaṭiññaṃ antopūtiṃ avassutaṃ kasambujātaṃ majjhe bhikkhusaṅghassa nisinnaṃ. Disvāna uṭṭhāyāsanā yena so puggalo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ puggalaṃ etadavoca – ‘‘uṭṭhehi, āvuso, diṭṭhosi bhagavatā; natthi te bhikkhūhi saddhiṃ saṃvāso’’ti. Evaṃ vutte [atha kho (sabbattha), cūḷava. 383; a. ni. 8.20 passitabbaṃ], so puggalo tuṇhī ahosi.

Dutiyampi kho āyasmā mahāmoggallāno taṃ puggalaṃ etadavoca – ‘‘uṭṭhehi, āvuso, diṭṭhosi bhagavatā; natthi te bhikkhūhi saddhiṃ saṃvāso’’ti. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho so puggalo tuṇhī ahosi.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno taṃ puggalaṃ bāhāyaṃ gahetvā bahidvārakoṭṭhakā nikkhāmetvā sūcighaṭikaṃ datvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhāmito, bhante, so puggalo mayā. Parisuddhā parisā. Uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkha’’nti. ‘‘Acchariyaṃ, moggallāna, abbhutaṃ, moggallāna! Yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamessatī’’ti!

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘na dānāhaṃ, bhikkhave, ito paraṃ [na dānāhaṃ bhikkhave ajjatagge (a. ni. 8.20)] uposathaṃ karissāmi, pātimokkhaṃ uddisissāmi. Tumheva dāni, bhikkhave, ito paraṃ uposathaṃ kareyyātha, pātimokkhaṃ uddiseyyātha. Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso yaṃ tathāgato aparisuddhāya parisāya uposathaṃ kareyya, pātimokkhaṃ uddiseyya.

‘‘Aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamudde acchariyā abbhutā dhammā, ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti. Katame aṭṭha?

‘‘Mahāsamuddo, bhikkhave, anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro, na āyatakeneva papāto. Yampi [yaṃ (sī. syā. ka.)], bhikkhave, mahāsamuddo anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro na āyatakeneva papāto; ayaṃ, bhikkhave, mahāsamudde paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati. Yampi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati; ayaṃ, bhikkhave [ayampi (sabbattha)], mahāsamudde dutiyo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, mahāsamuddo na matena kuṇapena saṃvasati. Yaṃ hoti mahāsamudde mataṃ kuṇapaṃ taṃ khippameva [khippaññeva (sī.), khippaṃyeva (ka.)] tīraṃ vāheti, thalaṃ ussāreti. Yampi, bhikkhave, mahāsamuddo na matena kuṇapena saṃvasati, yaṃ hoti mahāsamudde mataṃ kuṇapaṃ taṃ khippameva tīraṃ vāheti thalaṃ ussāreti; ayaṃ, bhikkhave, mahāsamudde tatiyo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, yā kāci mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī, tā mahāsamuddaṃ patvā [pattā (syā. pī. ka.)] jahanti purimāni nāmagottāni; ‘mahāsamuddo’tveva saṅkhaṃ gacchanti. Yampi, bhikkhave, yā kāci mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī tā mahāsamuddaṃ patvā jahanti purimāni nāmagottāni, ‘mahāsamuddo’tveva saṅkhaṃ gacchanti; ayaṃ, bhikkhave, mahāsamudde catuttho acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, yā ca loke savantiyo mahāsamuddaṃ appenti, yā ca antalikkhā dhārā papatanti, na tena mahāsamuddassa ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā paññāyati. Yampi, bhikkhave, yā ca loke savantiyo mahāsamuddaṃ appenti, yā ca antalikkhā dhārā papatanti, na tena mahāsammuddassa ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā paññāyati; ayaṃ, bhikkhave, mahāsamudde pañcamo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, mahāsamuddo ekaraso loṇaraso. Yampi, bhikkhave, mahāsamuddo ekaraso loṇaraso; ayaṃ, bhikkhave, mahāsamudde chaṭṭho acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, mahāsamuddo bahuratano anekaratano. Tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ – muttā maṇi veḷuriyo saṅkho silā pavāḷaṃ rajataṃ jātarūpaṃ lohitaṅgo masāragallaṃ. Yampi, bhikkhave, mahāsamuddo bahuratano anekaratano, tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ – muttā maṇi veḷuriyo saṅkho silā pavāḷaṃ rajataṃ jātarūpaṃ lohitaṅgo [lohitaṅko (sī. pī.), lohitako (?)] masāragallaṃ; ayaṃ, bhikkhave, mahāsamudde sattamo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, mahāsamuddo mahataṃ bhūtānaṃ āvāso. Tatrime bhūtā – timi timiṅgalo timitimiṅgalo [timi timiṅgalo timirapiṅgalo (sī. pī., a. ni. 8.19)] asurā nāgā gandhabbā. Santi mahāsamudde yojanasatikāpi attabhāvā, dviyojanasatikāpi attabhāvā, tiyojanasatikāpi attabhāvā, catuyojanasatikāpi attabhāvā, pañcayojanasatikāpi attabhāvā. Yampi, bhikkhave, mahāsamuddo mahataṃ bhūtānaṃ āvāso, tatrime bhūtā – timi timiṅgalo timitimiṅgalo asurā nāgā gandhabbā, santi mahāsamudde yojanasatikāpi attabhāvā dviyojanasatikāpi attabhāvā…pe… pañcayojanasatikāpi attabhāvā; ayaṃ, bhikkhave, mahāsamudde aṭṭhamo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha mahāsamudde acchariyā abbhutā dhammā ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramanti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye aṭṭha acchariyā abbhutā dhammā, ye disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti. Katame aṭṭha?

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro, na āyatakeneva papāto; evameva kho, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā, na āyatakeneva aññāpaṭivedho. Yampi, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā, na āyatakeneva aññāpaṭivedho; ayaṃ, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati; evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanti. Yampi, bhikkhave, mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanti; ayaṃ, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye dutiyo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo na matena kuṇapena saṃvasati; yaṃ hoti mahāsamudde mataṃ kuṇapaṃ taṃ khippameva tīraṃ vāheti, thalaṃ ussāreti; evameva kho, bhikkhave, yo so puggalo dussīlo pāpadhammo asuci saṅkassarasamācāro paṭicchannakammanto assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacāripaṭiñño antopūti avassuto kasambujāto, na tena saṅgho saṃvasati; atha kho naṃ khippameva sannipatitvā ukkhipati. Kiñcāpi so hoti majjhe bhikkhusaṅghassa nisinno, atha kho so ārakāva saṅghamhā, saṅgho ca tena. Yampi, bhikkhave, yo so puggalo dussīlo pāpadhammo asuci saṅkassarasamācāro paṭicchannakammanto assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacāripaṭiñño antopūti avassuto kasambujāto, na tena saṅgho saṃvasati; khippameva naṃ sannipatitvā ukkhipati. Kiñcāpi so hoti majjhe bhikkhusaṅghassa nisinno, atha kho so ārakāva saṅghamhā, saṅgho ca tena; ayaṃ, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye tatiyo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yā kāci mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī tā mahāsamuddaṃ patvā jahanti purimāni nāmagottāni, ‘mahāsamuddo’tveva saṅkhaṃ gacchanti; evameva kho, bhikkhave, cattāro vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā te tathāgatappavedite dhammavinaye agārasmā anagāriyaṃ pabbajitvā [pabbajitā (ka. sī.)] jahanti purimāni nāmagottāni, ‘samaṇā sakyaputtiyā’tveva saṅkhaṃ gacchanti. Yampi, bhikkhave, cattāro vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā te tathāgatappavedite dhammavinaye agārasmā anagāriyaṃ pabbajitvā jahanti purimāni nāmagottāni, ‘samaṇā sakyaputtiyā’tveva saṅkhaṃ gacchanti; ayaṃ, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye catuttho acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yā ca loke savantiyo mahāsamuddaṃ appenti, yā ca antalikkhā dhārā papatanti, na tena mahāsamuddassa ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā paññāyati; evameva kho, bhikkhave, bahū cepi bhikkhū anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyanti, na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā paññāyati. Yampi, bhikkhave, bahū cepi bhikkhū anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyanti, na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā paññāyati; ayaṃ, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye pañcamo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ekaraso loṇaraso; evameva kho, bhikkhave, ayaṃ dhammavinayo ekaraso vimuttiraso. Yampi, bhikkhave, ayaṃ dhammavinayo ekaraso vimuttiraso; ayaṃ, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye chaṭṭho acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo bahuratano anekaratano, tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ – muttā maṇi veḷuriyo saṅkho silā pavāḷaṃ rajataṃ jātarūpaṃ lohitaṅgo masāragallaṃ; evameva kho, bhikkhave, ayaṃ dhammavinayo bahuratano anekaratano; tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Yampi, bhikkhave, ayaṃ dhammavinayo bahuratano anekaratano, tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo; ayaṃ, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye sattamo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo mahataṃ bhūtānaṃ āvāso, tatrime bhūtā – timi timiṅgalo timitimiṅgalo asurā nāgā gandhabbā, santi mahāsamudde yojanasatikāpi attabhāvā dviyojanasatikāpi attabhāvā tiyojanasatikāpi attabhāvā catuyojanasatikāpi attabhāvā pañcayojanasatikāpi attabhāvā; evameva kho, bhikkhave, ayaṃ dhammavinayo mahataṃ bhūtānaṃ āvāso; tatrime bhūtā – sotāpanno, sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno, sakadāgāmi, sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno, anāgāmī, anāgāmīphalasacchikiriyāya paṭipanno, arahā, arahattāya paṭipanno [arahattaphalasacchikiriyāya (sī.)]. Yampi, bhikkhave, ayaṃ dhammavinayo mahataṃ bhūtānaṃ āvāso, tatrime bhūtā – sotāpanno, sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno, sakadāgāmī, sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno, anāgāmī, anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno, arahā, arahattāya paṭipanno; ayaṃ, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye aṭṭhamo acchariyo abbhuto dhammo, yaṃ disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramanti. Ime kho, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye aṭṭha acchariyā abbhutā dhammā, ye disvā disvā bhikkhū imasmiṃ dhammavinaye abhiramantī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Channamativassati, vivaṭaṃ nātivassati;
Tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassatī’’ti. pañcamaṃ;

6. Soṇasuttaṃ

46. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā mahākaccāno avantīsu viharati kuraraghare [kururaghare (syā. mahāva. 257), kulaghare (ka.)] pavatte pabbate. Tena kho pana samayena soṇo upāsako kuṭikaṇṇo āyasmato mahākaccānassa upaṭṭhāko hoti.

Atha kho soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘yathā yathā kho ayyo mahākaccāno dhammaṃ deseti nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’’nti.

Atha kho soṇo upāsako kuṭikaṇṇo yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho soṇo upāsako kuṭikaṇṇo āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavoca –

‘‘Idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘yathā yathā kho ayyo mahākaccāno dhammaṃ deseti nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. Pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā mahākaccāno soṇaṃ upāsakaṃ kuṭikaṇṇaṃ etadavoca – ‘‘dukkaraṃ kho, soṇa, yāvajīvaṃ ekabhattaṃ ekaseyyaṃ brahmacariyaṃ. Iṅgha tvaṃ, soṇa, tattheva āgārikabhūto samāno buddhānaṃ sāsanaṃ anuyuñja kālayuttaṃ ekabhattaṃ ekaseyyaṃ brahmacariya’’nti. Atha kho soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa yo ahosi pabbajjābhisaṅkhāro so paṭipassambhi.

Dutiyampi kho…pe… dutiyampi kho āyasmā mahākaccāno soṇaṃ upāsakaṃ kuṭikaṇṇaṃ etadavoca – ‘‘dukkaraṃ kho, soṇa, yāvajīvaṃ ekabhattaṃ ekaseyyaṃ brahmacariyaṃ. Iṅgha tvaṃ, soṇa, tattheva āgārikabhūto samāno buddhānaṃ sāsanaṃ anuyuñja kālayuttaṃ ekabhattaṃ ekaseyyaṃ brahmacariya’’nti. Dutiyampi kho soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa yo ahosi pabbajjābhisaṅkhāro so paṭipassambhi.

Tatiyampi kho soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘yathā yathā kho ayyo mahākaccāno dhammaṃ deseti nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’’nti. Tatiyampi kho soṇo upāsako kuṭikaṇṇo yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho soṇo upāsako kuṭikaṇṇo āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavoca –

‘‘Idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘yathā yathā kho ayyo mahākaccāno dhammaṃ deseti nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. Pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno’’ti.

Atha kho āyasmā mahākaccāno soṇaṃ upāsakaṃ kuṭikaṇṇaṃ pabbājesi. Tena kho pana samayena avantidakkhiṇāpatho [avanti dakkhiṇapatho (sī.)] appabhikkhuko hoti. Atha kho āyasmā mahākaccāno tiṇṇaṃ vassānaṃ accayena kicchena kasirena tato tato dasavaggaṃ bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā āyasmantaṃ soṇaṃ upasampādesi.

Atha kho āyasmato soṇassa vassaṃvuṭṭhassa [vassaṃvutthassa (sī. syā. kaṃ. pī.)] rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘na kho me so bhagavā sammukhā diṭṭho, api ca sutoyeva me so bhagavā – ‘īdiso ca īdiso cā’ti. Sace maṃ upajjhāyo anujāneyya, gaccheyyāhaṃ taṃ bhagavantaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddha’’nti.

Atha kho āyasmā soṇo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā soṇo āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavoca –

‘‘Idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘na kho me so bhagavā sammukhā diṭṭho, api ca sutoyeva me so bhagavā – īdiso ca īdiso cā’ti. Sace maṃ upajjhāyo anujāneyya, gaccheyyāhaṃ taṃ bhagavantaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddha’’nti ( ) [(gaccheyyāhaṃ bhante taṃ bhagavantaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddhaṃ, sace maṃ upajjhāyo anujānātīti (mahāva. 257)].

‘‘Sādhu sādhu, soṇa; gaccha tvaṃ, soṇa, taṃ bhagavantaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddhaṃ [samāsambuddhanti (sabbattha)]. Dakkhissasi tvaṃ, soṇa, taṃ bhagavantaṃ pāsādikaṃ pasādanīyaṃ santindriyaṃ santamānasaṃ uttamadamathasamathamanuppattaṃ dantaṃ guttaṃ yatindriyaṃ nāgaṃ. Disvāna mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ [phāsuvihārañca (sī.)] puccha – ‘upajjhāyo me, bhante, āyasmā mahākaccāno bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ [phāsuvihārañca (sī.)] pucchatī’’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā soṇo āyasmato mahākaccānassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena sāvatthi jetavanaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmo, yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā soṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘upajjhāyo me, bhante, āyasmā mahākaccāno bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ [phāsuvihārañca (sī.)] pucchatī’’ti.

‘‘Kacci, bhikkhu, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kaccisi appakilamathena addhānaṃ āgato, na ca piṇḍakena kilantosī’’ti? ‘‘Khamanīyaṃ bhagavā, yāpanīyaṃ bhagavā, appakilamathena cāhaṃ, bhante, addhānaṃ āgato, na piṇḍakena kilantomhī’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘imassānanda, āgantukassa bhikkhuno senāsanaṃ paññāpehī’’ti. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘yassa kho maṃ bhagavā āṇāpeti – ‘imassānanda, āgantukassa bhikkhuno senāsanaṃ paññāpehī’ti, icchati bhagavā tena bhikkhunā saddhiṃ ekavihāre vatthuṃ, icchati bhagavā āyasmatā soṇena saddhiṃ ekavihāre vatthu’’nti. Yasmiṃ vihāre bhagavā viharati, tasmiṃ vihāre āyasmato soṇassa senāsanaṃ paññāpesi.

Atha kho bhagavā bahudeva rattiṃ abbhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvisi. Āyasmāpi kho soṇo bahudeva rattiṃ abbhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvisi. Atha kho bhagavā rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya āyasmantaṃ soṇaṃ ajjhesi – ‘‘paṭibhātu taṃ bhikkhu dhammo bhāsitu’’nti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā soṇo bhagavato paṭissutvā soḷasa aṭṭhakavaggikāni sabbāneva sarena abhaṇi. Atha kho bhagavā āyasmato soṇassa sarabhaññapariyosāne abbhanumodi – ‘‘sādhu sādhu, bhikkhu, suggahitāni te, bhikkhu, soḷasa aṭṭhakavaggikāni sumanasikatāni sūpadhāritāni, kalyāṇiyāsi [kalyāṇiyā ca (ka.), kalyāṇiyā cāsi (?)] vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagaḷāya atthassa viññāpaniyā. Kati vassosi tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Ekavasso ahaṃ bhagavā’’ti. ‘‘Kissa pana tvaṃ, bhikkhu, evaṃ ciraṃ akāsī’’ti? ‘‘Ciraṃ diṭṭho [ciradiṭṭho (sī.)] me, bhante, kāmesu ādīnavo; api ca sambādho gharāvāso bahukicco bahukaraṇīyo’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Disvā ādīnavaṃ loke, ñatvā dhammaṃ nirūpadhiṃ;
Ariyo na ramatī pāpe, pāpe na ramatī sucī’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Kaṅkhārevatasuttaṃ

47. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā kaṅkhārevato bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya attano kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ paccavekkhamāno.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ kaṅkhārevataṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya attano kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ paccavekkhamānaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yā kāci kaṅkhā idha vā huraṃ vā,
Sakavediyā vā paravediyā vā;
Ye jhāyino tā pajahanti sabbā,
Ātāpino brahmacariyaṃ carantā’’ti. sattamaṃ;

8. Saṅghabhedasuttaṃ

48. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ānando tadahuposathe pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi.

Addasā kho devadatto āyasmantaṃ ānandaṃ rājagahe piṇḍāya carantaṃ. Disvāna yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘ajjatagge dānāhaṃ, āvuso ānanda, aññatreva bhagavatā aññatra bhikkhusaṅghā uposathaṃ karissāmi saṅghakammāni cā''ti.

Atha kho āyasmā ānando rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

''Idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho maṃ, bhante, devadatto rājagahe piṇḍāya carantaṃ. Disvāna yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ etadavoca – 'ajjatagge dānāhaṃ, āvuso ānanda, aññatreva bhagavatā aññatra bhikkhusaṅghā uposathaṃ karissāmi saṅghakammāni cā'ti. Ajja, bhante, devadatto saṅghaṃ bhindissati, uposathañca karissati saṅghakammāni cā''ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Sukaraṃ sādhunā sādhu, sādhu pāpena dukkaraṃ [sukaraṃ sādhunā sādhuṃ, sādhuṃ pāpena dukkaraṃ (ka.)];
Pāpaṃ pāpena sukaraṃ, pāpamariyehi dukkara''nti. aṭṭhamaṃ;

9. Sadhāyamānasuttaṃ

49. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Tena kho pana samayena sambahulā māṇavakā bhagavato avidūre sadhāyamānarūpā [saddāyamānarūpā (syā. pī. aṭṭhakathāyaṃ pāṭhantaraṃ), pathāyamānarūpā (ka.), vadhāyamānarūpā (ka. sī., ka. aṭṭha.), saddhāyamānarūpā (?), saddhudhātuyā sadhudhātuyā vā siddhamidanti veditabbaṃ] atikkamanti. Addasā kho bhagavā sambahule māṇavake avidūre sadhāyamānarūpe atikkante.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Parimuṭṭhā paṇḍitābhāsā, vācāgocarabhāṇino;
Yāvicchanti mukhāyāmaṃ, yena nītā na taṃ vidū''ti. navamaṃ;

10. Cūḷapanthakasuttaṃ

50. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā cūḷapanthako [cullapanthako (sī.), cūlapanthako (pī.)] bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ cūḷapanthakaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Ṭhitena kāyena ṭhitena cetasā,
Tiṭṭhaṃ nisinno uda vā sayāno;
Etaṃ [evaṃ (ka.)] satiṃ bhikkhu adhiṭṭhahāno,
Labhetha pubbāpariyaṃ visesaṃ;
Laddhāna pubbāpariyaṃ visesaṃ,
Adassanaṃ maccurājassa gacche''ti. dasamaṃ;

Soṇavaggo [soṇatheravaggo (syā. kaṃ. ka.) mahāvaggo (aṭṭhakathāya sameti)] pañcamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Piyo appāyukā kuṭṭhī, kumārakā uposatho;
Soṇo ca revato bhedo, sadhāya panthakena cāti.

6. Jaccandhavaggo

1. Āyusaṅkhārossajjanasuttaṃ

51. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘gaṇhāhi, ānanda, nisīdanaṃ. Yena cāpālaṃ [pāvālaṃ (syā.)] cetiyaṃ tenupasaṅkamissāma divāvihārāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā nisīdanaṃ ādāya bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Atha kho bhagavā yena cāpālaṃ cetiyaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi –

‘‘Ramaṇīyā, ānanda, vesālī; ramaṇīyaṃ udenaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ gotamakaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ sattambaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ bahuputtaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ sārandadaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ cāpālaṃ cetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno ( ) [(ānanda) (ka.)] kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’ti.

Evampi kho āyasmā ānando bhagavatā oḷārike nimitte kayiramāne, oḷārike obhāse kayiramāne, nāsakkhi paṭivijjhituṃ; na bhagavantaṃ yāci – ‘‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ; tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti, yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacitto. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi –

‘‘Ramaṇīyā, ānanda, vesālī; ramaṇīyaṃ udenaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ gotamakaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ sattambaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ bahuputtaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ sārandadaṃ cetiyaṃ; ramaṇīyaṃ cāpālaṃ cetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’ti.

Evampi kho āyasmā ānando bhagavatā oḷārike nimitte kayiramāne, oḷārike obhāse kayiramāne, nāsakkhi paṭivijjhituṃ; na bhagavantaṃ yāci – ‘‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ; tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti, yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacitto.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘gaccha tvaṃ, ānanda, yassadāni kālaṃ maññasī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā avidūre aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi.

Atha kho māro pāpimā, acirapakkante āyasmante ānande, yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho māro pāpimā bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā; parinibbātu sugato; parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato. Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā [visāradā pattayogakhemā (a. ni. 8.70), visāradappattā yogakhemā (sī. pī. ka.), visāradappattā yogakhemakāmā (syā.)] bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī’ti. Etarahi kho pana, bhante [santi kho pana bhante etarahi (sī. pī. saṃ. ni. 5.822)] bhikkhū bhagavato sāvakā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā; parinibbātu sugato; parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato.

‘‘Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me bhikkhuniyo na sāvikā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī’ti. Etarahi kho pana, bhante, bhikkhuniyo bhagavato sāvikā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā; parinibbātu sugato; parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato.

‘‘Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me upāsakā na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī’ti. Etarahi kho pana, bhante, upāsakā bhagavato sāvakā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā; parinibbātu sugato; parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato.

‘‘Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me upāsikā na sāvikā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī’ti. Etarahi kho pana, bhante, upāsikā bhagavato sāvikā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā; parinibbātu sugato; parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato.

‘‘Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me idaṃ brahmacariyaṃ na iddhañceva bhavissati phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita’nti. Etarahi kho pana, bhante [tayidaṃ bhante (saṃ. ni. 5.822)], bhagavato brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā; parinibbātu sugato; parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato’’ti.

Evaṃ vutte, bhagavā māraṃ pāpimantaṃ etadavoca – ‘‘appossukko tvaṃ, pāpima, hohi. Na ciraṃ tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Ito tiṇṇaṃ māsānaṃ accayena tathāgato parinibbāyissatī’’ti.

Atha kho bhagavā cāpāle cetiye sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajji. Ossaṭṭhe ca bhagavatā āyusaṅkhāre mahābhūmicālo ahosi bhiṃsanako lomahaṃso, devadundubhiyo [devadudrabhiyo (ka.)] ca phaliṃsu.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Tulamatulañca sambhavaṃ,
Bhavasaṅkhāramavassaji muni;
Ajjhattarato samāhito,
Abhindi kavacamivattasambhava’’nti. paṭhamaṃ;

2. Sattajaṭilasuttaṃ

52. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito bahidvārakoṭṭhake nisinno hoti. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

Tena kho pana samayena satta ca jaṭilā, satta ca nigaṇṭhā, satta ca acelakā, satta ca ekasāṭakā, satta ca paribbājakā, parūḷhakacchanakhalomā khārivividhamādāya [khārīvidhamādāya (ka. saṃ. ni. 1.122; dī. ni. 1.280)] bhagavato avidūre atikkamanti.

Addasā kho rājā pasenadi kosalo te satta ca jaṭile, satta ca nigaṇṭhe, satta ca acelake, satta ca ekasāṭake, satta ca paribbājake, parūḷhakacchanakhalome khārivividhamādāya bhagavato avidūre atikkamante. Disvāna uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ [paṭhaviyaṃ (sī. syā. pī.)] nihantvā yena te satta ca jaṭilā, satta ca nigaṇṭhā, satta ca acelakā, satta ca ekasāṭakā, satta ca paribbājakā, tenañjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ nāmaṃ sāvesi – ‘‘rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosalo; rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosalo; rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosalo’’ti.

Atha kho rājā pasenadi kosalo acirapakkantesu tesu sattasu ca jaṭilesu, sattasu ca nigaṇṭhesu, sattasu ca acelakesu, sattasu ca ekasāṭakesu, sattasu ca paribbājakesu, yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ye kho [ye ca kho (sī.), ye ca te (syā.), ye nu keci kho (pī.), ye te (saṃ. ni. 1.122), ye nu kho keci (?)] bhante, loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā ete tesaṃ aññatare’’ti [aññatarāti (sī. ka.), aññataroti (syā. pī.)].

‘‘Dujjānaṃ kho etaṃ, mahārāja, tayā gihinā kāmabhoginā puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasantena kāsikacandanaṃ paccanubhontena mālāgandhavilepanaṃ dhārayantena jātarūparajataṃ sādiyantena – ime vā arahanto, ime vā arahattamaggaṃ samāpannāti.

‘‘Saṃvāsena kho, mahārāja, sīlaṃ veditabbaṃ. Tañca kho dīghena addhunā na ittaraṃ [na ittarena (syā. sī. syā. aṭṭha.)], manasikarotā no amanasikarotā, paññavatā no duppaññena. Saṃvohārena kho, mahārāja, soceyyaṃ veditabbaṃ. Tañca kho dīghena addhunā na ittaraṃ, manasikarotā no amanasikarotā, paññavatā no duppaññena. Āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo. So ca kho dīghena addhunā na ittaraṃ, manasikarotā no amanasikarotā, paññavatā no duppaññena. Sākacchāya kho, mahārāja, paññā veditabbā. Sā ca kho dīghena addhunā na ittaraṃ, manasikarotā no amanasikarotā, paññavatā no duppaññenā’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ [subhāsitamidaṃ (saṃ. ni. 1.122)], bhante, bhagavatā – ‘dujjānaṃ kho etaṃ, mahārāja, tayā gihinā puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasantena kāsikacandanaṃ paccanubhontena mālāgandhavilepanaṃ dhārayantena jātarūparajataṃ sādiyantena – ime vā arahanto, ime vā arahattamaggaṃ samāpannāti. Saṃvāsena kho, mahārāja, sīlaṃ veditabbaṃ…pe… sākacchāya kho, mahārāja, paññā veditabbā. Sā ca kho dīghena addhunā na ittaraṃ, manasikarotā no amanasikarotā, paññavatā no duppaññenā’’’ti.

‘‘Ete, bhante, mama purisā corā [carā (saṃ. ni. 1.122)] ocarakā janapadaṃ ocaritvā gacchanti. Tehi paṭhamaṃ ociṇṇaṃ ahaṃ pacchā osārissāmi [otarissāmi (sī. syā. pī.), oyāyissāmi (sī. syā. aṭṭha.), osāpayissāmi (saṃ. ni. 1.122)]. Idāni te, bhante, taṃ rajojallaṃ pavāhetvā sunhātā suvilittā kappitakesamassū odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgibhūtā paricāressantī’’ [cāriyanti (syā.)] ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Na vāyameyya sabbattha, nāññassa puriso siyā;
Nāññaṃ nissāya jīveyya, dhammena na vaṇiṃ [vāṇiṃ (sī.), vaṇī (syā. pī.), vāṇijaṃ (ka.)] care’’ti. dutiyaṃ;

3. Paccavekkhaṇasuttaṃ

53. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā attano aneke pāpake akusale dhamme pahīne paccavekkhamāno nisinno hoti, aneke ca kusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate.

Atha kho bhagavā [etamatthaṃ viditvā (sī. ka.)] attano aneke pāpake akusale dhamme pahīne viditvā aneke ca kusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate [etamatthaṃ viditvā (sī. ka.)] tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Ahu pubbe tadā nāhu, nāhu pubbe tadā ahu;
Na cāhu na ca bhavissati, na cetarahi vijjatī’’ti. tatiyaṃ;

4. Paṭhamanānātitthiyasuttaṃ

54. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulā nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā sāvatthiyaṃ paṭivasanti nānādiṭṭhikā nānākhantikā nānārucikā nānādiṭṭhinissayanissitā.

Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘asassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘antavā loko, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘anantavā loko, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’nti.

Te bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘‘ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo’’ti.

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idha, bhante, sambahulā nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā sāvatthiyaṃ paṭivasanti nānādiṭṭhikā nānākhantikā nānārucikā nānādiṭṭhinissayanissitā.

‘‘Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti…pe… te bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo’’’ ti.

‘‘Aññatitthiyā, bhikkhave, paribbājakā andhā acakkhukā; atthaṃ na jānanti, anatthaṃ na jānanti, dhammaṃ na jānanti, adhammaṃ na jānanti. Te atthaṃ ajānantā anatthaṃ ajānantā dhammaṃ ajānantā adhammaṃ ajānantā bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo’’’ti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, imissāyeva sāvatthiyā aññataro rājā ahosi. Atha kho, bhikkhave, so rājā aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yāvatakā sāvatthiyā jaccandhā te sabbe ekajjhaṃ sannipātehī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, so puriso tassa rañño paṭissutvā yāvatakā sāvatthiyā jaccandhā te sabbe gahetvā yena so rājā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ rājānaṃ etadavoca – ‘sannipātitā kho te, deva, yāvatakā sāvatthiyā jaccandhā’ti. ‘Tena hi, bhaṇe, jaccandhānaṃ hatthiṃ dassehī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, so puriso tassa rañño paṭissutvā jaccandhānaṃ hatthiṃ dassesi.

‘‘Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa sīsaṃ dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’ti. Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa kaṇṇaṃ dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’ti. Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa dantaṃ dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’ti. Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa soṇḍaṃ dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’ti. Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa kāyaṃ dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’ti. Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa pādaṃ dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’ti. Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa satthiṃ [piṭṭhiṃ (syā.)] dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’ti. Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa naṅguṭṭhaṃ dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’ti. Ekaccānaṃ jaccandhānaṃ hatthissa vāladhiṃ dassesi – ‘ediso, jaccandhā, hatthī’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, so puriso jaccandhānaṃ hatthiṃ dassetvā yena so rājā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ rājānaṃ etadavoca – ‘diṭṭho kho tehi, deva, jaccandhehi hatthī; yassa dāni kālaṃ maññasī’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, so rājā yena te jaccandhā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te jaccandhe etadavoca – ‘diṭṭho vo, jaccandhā, hatthī’ti? ‘Evaṃ, deva, diṭṭho no hatthī’ti. ‘Vadetha, jaccandhā, kīdiso hatthī’ti?

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa sīsaṃ diṭṭhaṃ ahosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi kumbho’ti.

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa kaṇṇo diṭṭho ahosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi suppo’ti.

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa danto diṭṭho ahosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi khīlo’ti.

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa soṇḍo diṭṭho ahosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi naṅgalīsā’ti.

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa kāyo diṭṭho ahosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi koṭṭho’ti.

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa pādo diṭṭho ahosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi thūṇo’ti.

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa satthi diṭṭho [piṭṭhi diṭṭā (ka. sī. syā. pī.), satthi diṭṭhā (ka. sī.)] hosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi udukkhalo’ti.

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa naṅguṭṭhaṃ diṭṭhaṃ ahosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi musalo’ti.

‘‘Yehi, bhikkhave, jaccandhehi hatthissa vāladhi diṭṭho ahosi, te evamāhaṃsu – ‘ediso, deva, hatthī seyyathāpi sammajjanī’ti.

‘‘Te ‘ediso hatthī, nediso hatthī; nediso hatthī, ediso hatthī’’ti aññamaññaṃ muṭṭhīhi saṃsumbhiṃsu [saṃyujjhiṃsu (ka. sī., syā. pī.)]. Tena ca pana, bhikkhave, so rājā attamano ahosi.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā andhā acakkhukā. Te atthaṃ na jānanti anatthaṃ na jānanti, dhammaṃ na jānanti adhammaṃ na jānanti. Te atthaṃ ajānantā anatthaṃ ajānantā, dhammaṃ ajānantā adhammaṃ ajānantā bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo’’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

> ‘‘Imesu kira sajjanti, eke samaṇabrāhmaṇā;
> Viggayha naṃ vivadanti, janā ekaṅgadassino’’ti. catutthaṃ;

5. Dutiyanānātitthiyasuttaṃ

55. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulā nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā sāvatthiyaṃ paṭivasanti nānādiṭṭhikā nānākhantikā nānārucikā nānādiṭṭhinissayanissitā.

Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘asassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sassato ca asassato ca [sassato asassato (sī.)] attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''neva sassato nāsassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''sayaṃkato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''paraṃkato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''sayaṃkato ca paraṃkato ca [sayaṃkato paraṃkato (sī.)] attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''asayaṃkāro aparaṃkāro [asayaṃkāro ca aparaṃkāro ca (syā. pī.)] adhiccasamuppanno attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''sassataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''asassataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''sassatañca asassatañca [sassataṃ asassataṃ (sī.)] sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''neva sassataṃ nāsassataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evadiṭṭhino – ''paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''sayaṃkatañca paraṃkatañca [sayaṃkathaṃ paraṃkataṃ (sī.)] sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ''asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña''nti.

Te bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ''ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo''ti.

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

''Idha, bhante, sambahulā nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā sāvatthiyaṃ paṭivasanti nānādiṭṭhikā nānākhantikā nānārucikā nānādiṭṭhinissayanissitā.

''Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – 'sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña'nti…pe… te bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – 'ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo'''ti.

''Aññatitthiyā, bhikkhave, paribbājakā andhā acakkhukā; atthaṃ na jānanti anatthaṃ na jānanti, dhammaṃ na jānanti adhammaṃ na jānanti. Te atthaṃ ajānantā anatthaṃ ajānantā, dhammaṃ ajānantā adhammaṃ ajānantā bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – 'ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo'''ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Imesu kira sajjanti, eke samaṇabrāhmaṇā;
Antarāva visīdanti, appatvāva tamogadha''nti. pañcamaṃ;

6. Tatiyanānātitthiyasuttaṃ

56. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulā nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā sāvatthiyaṃ paṭivasanti nānādiṭṭhikā nānākhantikā nānārucikā nānādiṭṭhinissayanissitā.

Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘asassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sassato ca asassato ca attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘neva sassato nāsassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sayaṃkato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘paraṃkato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sayaṃkato ca paraṃkato ca attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘asayaṃkāro aparaṃkāro adhiccasamuppanno attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sassataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘asassataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sassatañca asassatañca sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘neva sassataṃ nāsassataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘sayaṃkatañca paraṃkatañca sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Santi paneke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’’nti.

Te bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘‘ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo’’ti.

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idha, bhante, sambahulā nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā sāvatthiyaṃ paṭivasanti nānādiṭṭhikā nānākhantikā nānārucikā nānādiṭṭhinissayanissitā.

‘‘Santeke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti …pe… te bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo’’’ti.

‘‘Aññatitthiyā, bhikkhave, paribbājakā andhā acakkhukā. Te atthaṃ na jānanti anatthaṃ na jānanti, dhammaṃ na jānanti adhammaṃ na jānanti. Te atthaṃ ajānantā anatthaṃ ajānantā, dhammaṃ ajānantā adhammaṃ ajānantā bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘ediso dhammo, nediso dhammo; nediso dhammo, ediso dhammo’’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Ahaṅkārapasutāyaṃ pajā, paraṃkārūpasaṃhitā;
Etadeke nābbhaññaṃsu, na naṃ sallanti addasuṃ.

‘‘Etañca sallaṃ paṭikacca [paṭigacca (sī. syā. kaṃ. pī.)] passato;
Ahaṃ karomīti na tassa hoti;
Paro karotīti na tassa hoti.

‘‘Mānupetā ayaṃ pajā, mānaganthā mānavinibaddhā [mānavinibandhā (sī.)];
Diṭṭhīsu sārambhakathā, saṃsāraṃ nātivattatī’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Subhūtisuttaṃ

57. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā subhūti bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya avitakkaṃ samādhiṃ samāpajjitvā.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ subhūtiṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya avitakkaṃ samādhiṃ samāpannaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yassa vitakkā vidhūpitā,
Ajjhattaṃ suvikappitā asesā;
Taṃ saṅgamaticca arūpasaññī,
Catuyogātigato na jātu metī’’ti [na jātimetīti (syā. pī. aṭṭha. pāṭhantaraṃ)]. sattamaṃ;

8. Gaṇikāsuttaṃ

58. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena rājagahe dve pūgā aññatarissā gaṇikāya sārattā honti paṭibaddhacittā; bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ pāṇīhipi upakkamanti, leḍḍūhipi upakkamanti, daṇḍehipi upakkamanti, satthehipi upakkamanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti maraṇamattampi dukkhaṃ.

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisiṃsu. Rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idha, bhante, rājagahe dve pūgā aññatarissā gaṇikāya sārattā paṭibaddhacittā; bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ pāṇīhipi upakkamanti, leḍḍūhipi upakkamanti, daṇḍehipi upakkamanti, satthehipi upakkamanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti maraṇamattampi dukkha’’nti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

> ‘‘Yañca pattaṃ yañca pattabbaṃ, ubhayametaṃ rajānukiṇṇaṃ, āturassānusikkhato. Ye ca sikkhāsārā sīlabbataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ upaṭṭhānasārā, ayameko anto. Ye ca evaṃvādino – ‘natthi kāmesu doso’ti, ayaṃ dutiyo anto. Iccete ubho antā kaṭasivaḍḍhanā, kaṭasiyo diṭṭhiṃ vaḍḍhenti. Etete ubho ante anabhiññāya olīyanti eke, atidhāvanti eke. Ye ca kho te abhiññāya tatra ca nāhesuṃ, tena ca nāmaññiṃsu, vaṭṭaṃ tesaṃ natthi paññāpanāyā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Upātidhāvantisuttaṃ

59. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa

ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hoti telappadīpesu jhāyamānesu.

Tena kho pana samayena sambahulā adhipātakā tesu telappadīpesu āpātaparipātaṃ anayaṃ āpajjanti, byasanaṃ āpajjanti [natthi sīhaḷapotthake], anayabyasanaṃ āpajjanti [natthi sīhaḷapotthake]. Addasā kho bhagavā te sambahule adhipātake tesu telappadīpesu āpātaparipātaṃ anayaṃ āpajjante, byasanaṃ āpajjante, anayabyasanaṃ āpajjante.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Upātidhāvanti na sāramenti,
Navaṃ navaṃ bandhanaṃ brūhayanti;
Patanti pajjotamivādhipātakā [… dhipātā (sī. syā.)],
Diṭṭhe sute itiheke niviṭṭhā’’ti. navamaṃ;

10. Uppajjantisuttaṃ

60. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Yāvakīvañca, bhante, tathāgatā loke nuppajjanti arahanto sammāsambuddhā tāva aññatitthiyā paribbājakā sakkatā honti garukatā mānitā pūjitā apacitā lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Yato ca kho, bhante, tathāgatā loke uppajjanti arahanto sammāsambuddhā atha aññatitthiyā paribbājakā asakkatā honti agarukatā amānitā apūjitā anapacitā na lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Bhagavā yeva [bhagavā ceva (syā.)] dāni, bhante, sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, bhikkhusaṅgho cā’’ti.

‘‘Evametaṃ, ānanda, yāvakīvañca, ānanda, tathāgatā loke nuppajjanti arahanto sammāsambuddhā tāva aññatitthiyā paribbājakā sakkatā honti garukatā mānitā pūjitā apacitā lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Yato ca kho, ānanda, tathāgatā loke uppajjanti arahanto sammāsambuddhā atha aññatitthiyā paribbājakā asakkatā honti agarukatā amānitā apūjitā anapacitā na lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Tathāgatova [tathāgato ceva (syā.)] dāni sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, bhikkhusaṅgho cā’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Obhāsati tāva so kimi,
Yāva na unnamate [uggamati (sī.), unnamati (syā.)] pabhaṅkaro;
(Sa) [( ) natthi sī. syā. potthakesu] verocanamhi uggate,
Hatappabho hoti na cāpi bhāsati.

‘‘Evaṃ obhāsitameva takkikānaṃ [titthiyānaṃ (sī. syā. pī.)],
Yāva sammāsambuddhā loke nuppajjanti;
Na takkikā sujjhanti na cāpi sāvakā,
Duddiṭṭhī na dukkhā pamuccare’’ti. dasamaṃ;

Tassuddānaṃ –

Āyujaṭilavekkhaṇā, tayo titthiyā subhūti;
Gaṇikā upāti navamo, uppajjanti ca te dasāti.

Jaccandhavaggo chaṭṭho niṭṭhito.

7. Cūḷavaggo

1. Paṭhamalakuṇḍakabhaddiyasuttaṃ

61. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ anekapariyāyena dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti [samādāpeti (?)] samuttejeti sampahaṃseti.

Atha kho āyasmato lakuṇḍakabhaddiyassa āyasmatā sāriputtena anekapariyāyena dhammiyā kathāya sandassiyamānassa samādapiyamānassa samuttejiyamānassa sampahaṃsiyamānassa anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ āyasmatā sāriputtena anekapariyāyena dhammiyā kathāya sandassiyamānaṃ samādapiyamānaṃ samuttejiyamānaṃ sampahaṃsiyamānaṃ anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttaṃ [vimuttacittaṃ (?)].

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto, ayaṃhamasmīti [ayamahamasmīti (sī. syā. pī.)] anānupassī;
Evaṃ vimutto udatāri oghaṃ, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyā’’ti. paṭhamaṃ;

2. Dutiyalakuṇḍakabhaddiyasuttaṃ

62. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ sekhaṃ [sekkhoti (syā.), sekhoti (pī.)] maññamāno bhiyyosomattāya anekapariyāyena dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ sekhaṃ maññamānaṃ bhiyyosomattāya anekapariyāyena dhammiyā kathāya sandassentaṃ samādapentaṃ samuttejentaṃ sampahaṃsentaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Acchecchi [acchejji (ka. sī.), acchijji (ka. sī. syā.), achijji (ka.)] vaṭṭaṃ byagā nirāsaṃ, visukkhā saritā na sandati;
Chinnaṃ vaṭṭaṃ na vattati, esevanto dukkhassā’’ti. dutiyaṃ;

3. Paṭhamasattasuttaṃ

63. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sāvatthiyā manussā yebhuyyena kāmesu ativelaṃ sattā ( ) [(honti) (bahūsu) aṭṭhakathāya saṃsandetabbaṃ] rattā giddhā gadhitā [gathitā (sī.)] mucchitā ajjhopannā sammattakajātā kāmesu viharanti.

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiyaṃ piṇḍāya pāvisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, sāvatthiyā manussā yebhuyyena kāmesu ativelaṃ sattā rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhopannā sammattakajātā kāmesu viharantī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Kāmesu sattā kāmasaṅgasattā,
Saṃyojane vajjamapassamānā;
Na hi jātu saṃyojanasaṅgasattā,
Oghaṃ tareyyuṃ vipulaṃ mahanta’’nti. tatiyaṃ;

4. Dutiyasattasuttaṃ

64. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sāvatthiyā manussā yebhuyyena kāmesu sattā ( ) [(honti) (bahūsu) aṭṭhakathāya saṃsandetabbaṃ] rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhopannā andhīkatā sammattakajātā kāmesu viharanti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho bhagavā sāvatthiyā te manusse yebhuyyena kāmesu satte ratte giddhe gadhite mucchite ajjhopanne andhīkate sammattakajāte kāmesu viharante.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditā;
Pamattabandhunā baddhā, macchāva kumināmukhe;
Jarāmaraṇamanventi [jarāmaraṇaṃ gacchanti (sī. syā.)], vaccho khīrapakova mātara’’nti. catutthaṃ;

5. Aparalakuṇḍakabhaddiyasuttaṃ

65. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā lakuṇḍakabhaddiyo sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ dūratova sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchantaṃ dubbaṇṇaṃ duddasikaṃ okoṭimakaṃ yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpaṃ. Disvāna bhikkhū āmantesi –

‘‘Passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ bhikkhuṃ dūratova sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchantaṃ dubbaṇṇaṃ duddasikaṃ okoṭimakaṃ yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpa’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

‘‘Eso, bhikkhave, bhikkhu mahiddhiko mahānubhāvo. Na ca sā samāpatti sulabharūpā yā tena bhikkhunā asamāpannapubbā. Yassa catthāya [yassatthāya (sī. ka.)] kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;
Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnasotaṃ abandhana’’nti. pañcamaṃ;

6. Taṇhāsaṅkhayasuttaṃ

66. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā aññāsikoṇḍañño [aññātakoṇḍañño (sabbattha)] bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ paccavekkhamāno.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ aññāsikoṇḍaññaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ paccavekkhamānaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yassa mūlaṃ chamā natthi, paṇṇā natthi kuto latā;
Taṃ dhīraṃ bandhanā muttaṃ, ko taṃ ninditumarahati;
Devāpi naṃ pasaṃsanti, brahmunāpi pasaṃsito’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Papañcakhayasuttaṃ

67. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā attano papañcasaññāsaṅkhāpahānaṃ paccavekkhamāno nisinno hoti.

Atha kho bhagavā attano papañcasaññāsaṅkhāpahānaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yassa papañcā ṭhiti ca natthi,
Sandānaṃ palighañca vītivatto;
Taṃ nittaṇhaṃ muniṃ carantaṃ,
Nāvajānāti sadevakopi loko’’ti. sattamaṃ;

8. Kaccānasuttaṃ

68. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā mahākaccāno bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya kāyagatāya satiyā ajjhattaṃ parimukhaṃ sūpaṭṭhitāya.

Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya kāyagatāya satiyā ajjhattaṃ parimukhaṃ sūpaṭṭhitāya.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yassa siyā sabbadā sati,
Satataṃ kāyagatā upaṭṭhitā;
No cassa no ca me siyā,
Na bhavissati na ca me bhavissati;
Anupubbavihāri tattha so,
Kāleneva tare visattika’’nti. aṭṭhamaṃ;

9. Udapānasuttaṃ

69. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā mallesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena thūṇaṃ [thūnaṃ (sī. syā. pī.)] nāma mallānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Assosuṃ kho thūṇeyyakā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito mallesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ thūṇaṃ anuppatto’’ti. ( ) [(atha kho te thūṇeyyakā brāhmaṇagahapatikā) (?)] Udapānaṃ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresuṃ – ‘‘mā te muṇḍakā samaṇakā pānīyaṃ apaṃsū’’ti.

Atha kho bhagavā maggā okkamma yena rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, etamhā udapānā pānīyaṃ āharā’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idāni so, bhante, udapāno thūṇeyyakehi brāhmaṇagahapatikehi tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūrito – ‘mā te muṇḍakā samaṇakā pānīyaṃ apaṃsū’’’ti.

Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, etamhā udapānā pānīyaṃ āharā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā pattaṃ gahetvā yena so udapāno tenupasaṅkami. Atha kho so udapāno āyasmante ānande upasaṅkamante sabbaṃ taṃ tiṇañca bhusañca mukhato ovamitvā acchassa udakassa anāvilassa vippasannassa yāva mukhato pūrito vissandanto [vissando (ka.)] maññe aṭṭhāsi.

Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā! Ayañhi so udapāno mayi upasaṅkamante sabbaṃ taṃ tiṇañca bhusañca mukhato ovamitvā acchassa udakassa anāvilassa vippasannassa yāva mukhato pūrito vissandanto maññe ṭhito’’ti!! Pattena pānīyaṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā! Ayañhi so, bhante, udapāno mayi upasaṅkamante sabbaṃ taṃ tiṇañca bhusañca mukhato ovamitvā acchassa udakassa anāvilassa vippasannassa yāva mukhato pūrito vissandanto maññe aṭṭhāsi!! Pivatu bhagavā pānīyaṃ, pivatu sugato pānīya’’nti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Kiṃ kayirā udapānena,
Āpā ce sabbadā siyuṃ;
Taṇhāya mūlato chetvā,
Kissa pariyesanaṃ care’’ti. navamaṃ;

10. Utenasuttaṃ

70. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena rañño utenassa [udenassa (sī. syā. pī.)] uyyānagatassa antepuraṃ daḍḍhaṃ hoti, pañca ca itthisatāni [pañca itthisatāni (sī. syā. pī.)] kālaṅkatāni honti sāmāvatīpamukhāni.

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kosambiṃ piṇḍāya pāvisiṃsu. Kosambiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, rañño utenassa uyyānagatassa antepuraṃ daḍḍhaṃ, pañca ca itthisatāni kālaṅkatāni sāmāvatīpamukhāni. Tāsaṃ, bhante, upāsikānaṃ kā gati ko abhisamparāyo’’ti?

‘‘Santettha, bhikkhave, upāsikāyo sotāpannā, santi sakadāgāminiyo, santi anāgāminiyo. Sabbā tā, bhikkhave, upāsikāyo anipphalā kālaṅkatā’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissati;
Upadhibandhano [upadhisambandhano (ka. sī.)] bālo, tamasā parivārito;
Sassatoriva [sassati viya (ka. sī.)] khāyati, passato natthi kiñcana’’nti. dasamaṃ;

Tassuddānaṃ –

Dve bhaddiyā dve ca sattā, lakuṇḍako taṇhākhayo;
Papañcakhayo ca kaccāno, udapānañca utenoti.

Cūḷavaggo [cullavaggo (sī.), cūlavaggo (pī.)] sattamo niṭṭhito.

8. Pāṭaligāmiyavaggo

1. Paṭhamanibbānapaṭisaṃyuttasuttaṃ

71. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Tedha bhikkhū [te ca bhikkhū (sī. syā. pī. tadaṭṭhakathāpi oloketabbā] aṭṭhiṃ katvā [aṭṭhīkatvā (sī. syā.), aṭṭhikatvā (pī.)] manasi katvā sabbaṃ cetaso [sabbaṃ cetasā (itipi aññasuttesu)] samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī, na āpo, na tejo, na vāyo, na ākāsānañcāyatanaṃ, na viññāṇañcāyatanaṃ, na ākiñcaññāyatanaṃ, na nevasaññānāsaññāyatanaṃ, nāyaṃ loko, na paraloko, na ubho candimasūriyā. Tatrāpāhaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi, na gatiṃ, na ṭhitiṃ, na cutiṃ, na upapattiṃ; appatiṭṭhaṃ, appavattaṃ, anārammaṇamevetaṃ. Esevanto dukkhassā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyanibbānapaṭisaṃyuttasuttaṃ

72. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Tedha bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Duddasaṃ anataṃ nāma, na hi saccaṃ sudassanaṃ;
Paṭividdhā taṇhā jānato, passato natthi kiñcana’’nti. dutiyaṃ;

3. Tatiyanibbānapaṭisaṃyuttasuttaṃ

73. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Tedha bhikkhū aṭṭhiṃ katvā, manasi katvā, sabbaṃ cetaso samannāharitvā, ohitasotā dhammaṃ suṇanti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ. No cetaṃ, bhikkhave, abhavissa ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ, nayidha jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyetha. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ, tasmā jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Catutthanibbānapaṭisaṃyuttasuttaṃ

74. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Tedha bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

> ‘‘Nissitassa calitaṃ, anissitassa calitaṃ natthi. Calite asati passaddhi, passaddhiyā sati nati na hoti. Natiyā asati āgatigati na hoti. Āgatigatiyā asati cutūpapāto na hoti. Cutūpapāte asati nevidha na huraṃ na ubhayamantarena [na ubhayamantare (sabbattha) ma. ni. 3.393; saṃ. ni. 4.87 passitabbaṃ]. Esevanto dukkhassā’’ti. Catutthaṃ.

5. Cundasuttaṃ

75. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā mallesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena pāvā tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā pāvāyaṃ viharati cundassa kammāraputtassa ambavane.

Assosi kho cundo kammāraputto – ‘‘bhagavā kira mallesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pāvaṃ anuppatto pāvāyaṃ viharati mayhaṃ ambavane’’ti. Atha kho cundo kammāraputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho cundaṃ kammāraputtaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho cundo kammāraputto bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho cundo kammāraputto bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho cundo kammāraputto tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā pahūtañca sūkaramaddavaṃ bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bhante, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena cundassa kammāraputtassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā cundaṃ kammāraputtaṃ āmantesi – ‘‘yaṃ te, cunda, sūkaramaddavaṃ paṭiyattaṃ tena maṃ parivisa, yaṃ panaññaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyattaṃ tena bhikkhusaṅghaṃ parivisā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho cundo kammāraputto bhagavato paṭissutvā yaṃ ahosi sūkaramaddavaṃ paṭiyattaṃ tena bhagavantaṃ parivisi; yaṃ panaññaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyattaṃ tena bhikkhusaṅghaṃ parivisi.

Atha kho bhagavā cundaṃ kammāraputtaṃ āmantesi – ‘‘yaṃ te, cunda, sūkaramaddavaṃ avasiṭṭhaṃ taṃ sobbhe nikhaṇāhi. Nāhaṃ taṃ, cunda, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya yassa taṃ paribhuttaṃ sammā pariṇāmaṃ gaccheyya aññatra tathāgatassā’’ti [aññatra tathāgatenāti (ka. sī.)]. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho cundo kammāraputto bhagavato paṭissutvā yaṃ ahosi sūkaramaddavaṃ avasiṭṭhaṃ taṃ sobbhe nikhaṇitvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho cundaṃ kammāraputtaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho bhagavato cundassa kammāraputtassa bhattaṃ bhuttāvissa kharo ābādho uppajji. Lohitapakkhandikā pabāḷhā [bāḷhā (sī. syā. pī.)] vedanā vattanti māraṇantikā. Tatra sudaṃ bhagavā sato sampajāno adhivāsesi avihaññamāno. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena kusinārā tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi.

> ‘‘Cundassa bhattaṃ bhuñjitvā, kammārassāti me sutaṃ;
> Ābādhaṃ samphusī dhīro, pabāḷhaṃ māraṇantikaṃ.
>
> ‘‘Bhuttassa ca sūkaramaddavena, byādhippabāḷho udapādi satthuno;
> Viriccamāno [viriñcamāno (?) virecamāno (dī. ni. 2.190)] bhagavā avoca, ‘gacchāmahaṃ kusināraṃ nagara’’’nti.

Atha kho bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpehi; kilantosmi, ānanda, nisīdissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpesi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, pānīyaṃ āhara; pipāsitosmi, ānanda, pivissāmī’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idāni, bhante, pañcamattāni sakaṭasatāni atikkantāni. Taṃ cakkacchinnaṃ udakaṃ parittaṃ luḷitaṃ āvilaṃ sandati. Ayaṃ, bhante, kukuṭṭhā [kakutthā (sī.), kukuṭā (syā.), kakudhā (dī. ni. 2.191)] nadī avidūre acchodakā sātodakā sītodakā setodakā supatitthā ramaṇīyā. Ettha bhagavā pānīyañca pivissati gattāni ca sītīkarissatī’’ti [sītiṃ karissatīti (sī.), sītaṃ karissatīti (syā. pī. ka.)].

Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, pānīyaṃ āhara; pipāsitosmi, ānanda, pivissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā pattaṃ gahetvā yena sā nadī tenupasaṅkami. Atha kho sā nadī cakkacchinnā parittā luḷitā āvilā sandamānā āyasmante ānande upasaṅkamante acchā vippasannā anāvilā sandati.

Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā! Ayañhi sā nadī cakkacchinnā parittā luḷitā āvilā sandamānā mayi upasaṅkamante acchā vippasannā anāvilā sandatī’’ti!! Pattena pānīyaṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā! Ayañhi sā, bhante, nadī cakkacchinnā parittā luḷitā āvilā sandamānā mayi upasaṅkamante acchā vippasannā anāvilā sandati!! Pivatu bhagavā pānīyaṃ, pivatu sugato pānīya’’nti.

Atha kho bhagavā pānīyaṃ apāyi [apāsi (sī.)]. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena kukuṭṭhā nadī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kukuṭṭhaṃ nadiṃ ajjhogāhetvā nhatvā ca pivitvā ca paccuttaritvā yena ambavanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ cundakaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, cundaka, catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpehi; kilantosmi, cundaka, nipajjissāmī’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā cundako bhagavato paṭissutvā catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpesi. Atha kho bhagavā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā. Āyasmā pana cundako tattheva bhagavato purato nisīdi.

‘‘Gantvāna buddho nadikaṃ kukuṭṭhaṃ,
Acchodakaṃ sātudakaṃ [sātodakaṃ (sabbattha)] vippasannaṃ;
Ogāhi satthā sukilantarūpo,
Tathāgato appaṭimodha loke.

‘‘Nhatvā ca pivitvā cudatāri [nhatvā ca uttari (ka.)] satthā,
Purakkhato bhikkhugaṇassa majjhe;
Satthā pavattā bhagavā idha dhamme,
Upāgami ambavanaṃ mahesi;
Āmantayi cundakaṃ nāma bhikkhuṃ,
Catugguṇaṃ santhara [patthara (sī. pī.)] me nipajjaṃ.

‘‘So codito bhāvitattena cundo,
Catugguṇaṃ santhari [patthari (sī. pī.)] khippameva;
Nipajji satthā sukilantarūpo,
Cundopi tattha pamukhe nisīdī’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘siyā kho, panānanda, cundassa kammāraputtassa koci vippaṭisāraṃ upadaheyya – ‘tassa te, āvuso cunda, alābhā, tassa te dulladdhaṃ yassa te tathāgato pacchimaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā parinibbuto’ti. Cundassānanda, kammāraputtassa evaṃ vippaṭisāro paṭivinodetabbo –

‘‘‘Tassa te, āvuso cunda, lābhā, tassa te suladdhaṃ yassa te tathāgato pacchimaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā parinibbuto. Sammukhā metaṃ, āvuso cunda, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – dveme piṇḍapātā samasamaphalā samasamavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā ca. Katame dve? Yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. Ime dve piṇḍapātā samasamaphalā samasamavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā ca.

‘‘‘Āyusaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, vaṇṇasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, sukhasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, saggasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, yasasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, ādhipateyyasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacita’nti. Cundassānanda, kammāraputtassa evaṃ vippaṭisāro paṭivinodetabbo’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Dadato puññaṃ pavaḍḍhati,
Saṃyamato veraṃ na cīyati;
Kusalo ca jahāti pāpakaṃ,
Rāgadosamohakkhayā sanibbuto’’ti [parinibbutoti (sī. syā. pī.)]. pañcamaṃ;

6. Pāṭaligāmiyasuttaṃ

76. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena pāṭaligāmo tadavasari. Assosuṃ kho pāṭaligāmiyā [pāṭaligāmikā (dī. ni. 2.148)] upāsakā – ‘‘bhagavā kira magadhesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pāṭaligāmaṃ anuppatto’’ti. Atha kho pāṭaligāmiyā upāsakā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho pāṭaligāmiyā upāsakā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘adhivāsetu no, bhante, bhagavā āvasathāgāra’’nti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho pāṭaligāmiyā upāsakā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yenāvasathāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharitvā āsanāni paññāpetvā udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā telappadīpaṃ āropetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho pāṭaligāmiyā upāsakā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘sabbasantharisanthataṃ [sabbasanthariṃ santhataṃ (sī. syā. pī.)], bhante, āvasathāgāraṃ; āsanāni paññattāni; udakamaṇiko patiṭṭhāpito [udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpitaṃ (syā.)] telappadīpo āropito. Yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti.

Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā pāde pakkhāletvā āvasathāgāraṃ pavisitvā majjhimaṃ thambhaṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi. Bhikkhusaṅghopi kho pāde pakkhāletvā āvasathāgāraṃ pavisitvā pacchimaṃ bhittiṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi bhagavantaṃyeva purakkhatvā. Pāṭaligāmiyāpi kho upāsakā pāde pakkhāletvā āvasathāgāraṃ pavisitvā puratthimaṃ bhittiṃ nissāya pacchimābhimukhā nisīdiṃsu bhagavantaṃyeva purakkhatvā. Atha kho bhagavā pāṭaligāmiye upāsake āmantesi –

‘‘Pañcime, gahapatayo, ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā. Katame pañca? Idha, gahapatayo, dussīlo sīlavipanno pamādādhikaraṇaṃ mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Ayaṃ paṭhamo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, dussīlassa sīlavipannassa pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Ayaṃ dutiyo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, dussīlo sīlavipanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ, yadi brāhmaṇaparisaṃ, yadi gahapatiparisaṃ, yadi samaṇaparisaṃ – avisārado upasaṅkamati maṅkubhūto. Ayaṃ tatiyo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, dussīlo sīlavipanno sammūḷho kālaṃ karoti. Ayaṃ catuttho ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, dussīlo sīlavipanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ayaṃ pañcamo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā. Ime kho, gahapatayo, pañca ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Pañcime, gahapatayo, ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāya. Katame pañca? Idha, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno appamādādhikaraṇaṃ mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigacchati. Ayaṃ paṭhamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati. Ayaṃ dutiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ, yadi brāhmaṇaparisaṃ, yadi gahapatiparisaṃ, yadi samaṇaparisaṃ – visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto. Ayaṃ tatiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno asammūḷho kālaṅkaroti. Ayaṃ catuttho ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ayaṃ pañcamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Ime kho, gahapatayo, pañca ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāyā’’ti.

Atha kho bhagavā pāṭaligāmiye upāsake bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samutejetvā sampahaṃsetvā uyyojesi – ‘‘abhikkantā kho, gahapatayo, ratti; yassadāni tumhe kālaṃ maññathā’’ti. [‘‘evaṃ bhante‘‘ti khopāṭaligāmiyā upāsakā bhagavato paṭissutvā (mahāva. 285; dī. ni. 2.151)] Atha kho pāṭaligāmiyā upāsakā bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā [‘‘evaṃ bhante‘‘ti khopāṭaligāmiyā upāsakā bhagavato paṭissutvā (mahāva. 285; dī. ni. 2.151)] uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Atha kho bhagavā acirapakkantesu pāṭaligāmiyesu upāsakesu suññāgāraṃ pāvisi.

Tena kho pana samayena sunidhavassakārā [sunīdhavassakārā (sī. syā. pī.)] magadhamahāmattā pāṭaligāme nagaraṃ māpenti vajjīnaṃ paṭibāhāya. Tena kho pana samayena sambahulā devatāyo sahassasahasseva [sahasseva (syā. ka.), sahassasseva (pī.)] pāṭaligāme vatthūni pariggaṇhanti. Yasmiṃ padese mahesakkhā devatā vatthūni pariggaṇhanti mahesakkhānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese majjhimā devatā vatthūni pariggaṇhanti majjhimānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese nīcā devatā vatthūni pariggaṇhanti nīcānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ.

Addasā kho bhagavā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena tā devatāyo sahassasahasseva pāṭaligāme vatthūni pariggaṇhantiyo. Yasmiṃ padese mahesakkhā devatā vatthūni pariggaṇhanti, mahesakkhānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese majjhimā devatā vatthūni pariggaṇhanti, majjhimānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese nīcā devatā vatthūni pariggaṇhanti, nīcānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Atha kho bhagavā tassā rattiyā paccūsasamaye paccuṭṭhāya āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi –

‘‘Ke nu kho [ko nu kho (sabbattha)] ānanda pāṭaligāme nagaraṃ māpentī’’ti [māpetīti (sabbattha)]. ‘‘Sunidhavassakārā, bhante, magadhamahāmattā pāṭaligāme nagaraṃ māpenti vajjīnaṃ paṭibāhāyā’’ti. ‘‘Seyyathāpi, ānanda, devehi tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā; evameva kho, ānanda, sunidhavassakārā magadhamahāmattā pāṭaligāme nagaraṃ māpenti vajjīnaṃ paṭibāhāya. Idhāhaṃ, ānanda, addasaṃ dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sambahulā devatāyo sahassasahasseva pāṭaligāme vatthūni pariggaṇhantiyo. Yasmiṃ padese mahesakkhā devatā vatthūni pariggaṇhanti mahesakkhānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese majjhimā devatā vatthūni pariggaṇhanti majjhimānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese nīcā devatā vatthūni pariggaṇhanti nīcānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yāvatā, ānanda, ariyaṃ āyatanaṃ yāvatā vaṇippatho idaṃ agganagaraṃ bhavissati pāṭaliputtaṃ puṭabhedanaṃ. Pāṭaliputtassa kho, ānanda, tayo antarāyā bhavissanti – aggito vā udakato vā mithubhedato vā’’ti.

Atha kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sārāṇiyaṃ [sārāṇīyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘adhivāsetu no bhavaṃ gotamo ajjatanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā yena sako āvasatho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sake āvasathe paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocesuṃ – ‘‘kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena sunidhavassakārānaṃ magadhamahāmattānaṃ āvasatho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesuṃ sampavāresuṃ.

Atha kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho sunidhavassakāre magadhamahāmatte bhagavā imāhi gāthāhi anumodi –

‘‘Yasmiṃ padese kappeti, vāsaṃ paṇḍitajātiyo;
Sīlavantettha bhojetvā, saññate brahmacārayo [brahmacārino (syā.), brahmacariye (pī. ka.)].

‘‘Yā tattha devatā āsuṃ, tāsaṃ dakkhiṇamādise;
Tā pūjitā pūjayanti, mānitā mānayanti naṃ.

‘‘Tato naṃ anukampanti, mātā puttaṃva orasaṃ;
Devatānukampito poso, sadā bhadrāni passatī’’ti.

Atha kho bhagavā sunidhavassakārānaṃ magadhamahāmattānaṃ imāhi gāthāhi anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Tena kho pana samayena sunidhavassakārā magadhamahāmattā bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti – ‘‘yenajja samaṇo gotamo dvārena nikkhamissati taṃ ‘gotamadvāraṃ’ nāma bhavissati. Yena titthena gaṅgaṃ nadiṃ tarissati taṃ ‘gotamatitthaṃ’ nāma bhavissatī’’ti.

Atha kho bhagavā yena dvārena nikkhami taṃ ‘gotamadvāraṃ’ nāma ahosi. Atha kho bhagavā yena gaṅgā nadī tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena gaṅgā nadī pūrā hoti samatittikā kākapeyyā. Appekacce manussā nāvaṃ pariyesanti, appekacce uḷumpaṃ pariyesanti, appekacce kullaṃ bandhanti apārā pāraṃ gantukāmā. Atha kho bhagavā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – gaṅgāya nadiyā orimatīre [orimatīrā (bahūsu) mahāva. 286; dī. ni. 2.154 passitabbaṃ)] antarahito pārimatīre paccuṭṭhāsi saddhiṃ bhikkhusaṅghena.

Addasā kho bhagavā te manusse appekacce nāvaṃ pariyesante, appekacce uḷumpaṃ pariyesante, appekacce kullaṃ bandhante apārā pāraṃ gantukāme.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Ye taranti aṇṇavaṃ saraṃ,
Setuṃ katvāna visajja pallalāni;
Kullañhi jano pabandhati [bandhati (syā. pī.)],
Tiṇṇā [nitiṇṇā (ka.)] medhāvino janā’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Dvidhāpathasuttaṃ

77. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu addhānamaggapaṭipanno hoti āyasmatā nāgasamālena pacchāsamaṇena. Addasā kho āyasmā nāgasamālo antarāmagge dvidhāpathaṃ [dvedhāpathaṃ (sī.)]. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, bhagavā pantho; iminā gacchāmā’’ti. Evaṃ vutte, bhagavā āyasmantaṃ nāgasamālaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, nāgasamāla, pantho; iminā gacchāmā’’ti.

Dutiyampi…pe… tatiyampi kho āyasmā nāgasamālo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, bhagavā pantho; iminā gacchāmā’’ti. Tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ nāgasamālaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, nāgasamāla, pantho; iminā gacchāmā’’ti. Atha kho āyasmā nāgasamālo bhagavato pattacīvaraṃ tattheva chamāyaṃ nikkhipitvā pakkāmi – ‘‘idaṃ, bhante, bhagavato pattacīvara’’nti.

Atha kho āyasmato nāgasamālassa tena panthena gacchantassa antarāmagge corā nikkhamitvā hatthehi ca pādehi ca ākoṭesuṃ pattañca bhindiṃsu saṅghāṭiñca vipphālesuṃ. Atha kho āyasmā nāgasamālo bhinnena pattena vipphālitāya saṅghāṭiyā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā nāgasamālo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, tena panthena gacchantassa antarāmagge corā nikkhamitvā hatthehi ca pādehi ca ākoṭesuṃ, pattañca bhindiṃsu, saṅghāṭiñca vipphālesu’’nti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Saddhiṃ caramekato vasaṃ,
Misso aññajanena vedagū;
Vidvā pajahāti pāpakaṃ,
Koñco khīrapakova ninnaga’’nti. sattamaṃ;

8. Visākhāsuttaṃ

78. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena visākhāya migāramātuyā nattā kālaṅkatā hoti piyā manāpā. Atha kho visākhā migāramātā allavatthā allakesā divā divassa yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho visākhaṃ migāramātaraṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Handa kuto nu tvaṃ, visākhe, āgacchasi allavatthā allakesā idhūpasaṅkantā divā divassā’’ti? ‘‘Nattā me, bhante, piyā manāpā kālaṅkatā. Tenāhaṃ allavatthā allakesā idhūpasaṅkantā divā divassā’’ti. ‘‘Iccheyyāsi tvaṃ, visākhe, yāvatikā [yāvatakā (?)] sāvatthiyā manussā tāvatike [tāvatake (?)] putte ca nattāro cā’’ti? ‘‘Iccheyyāhaṃ, bhagavā [iccheyyāhaṃ bhante bhagavā (syā.)] yāvatikā sāvatthiyā manussā tāvatike putte ca nattāro cā’’ti.

‘‘Kīvabahukā pana, visākhe, sāvatthiyā manussā devasikaṃ kālaṃ karontī’’ti? ‘‘Dasapi, bhante, sāvatthiyā manussā devasikaṃ kālaṃ karonti; navapi, bhante… aṭṭhapi, bhante… sattapi, bhante… chapi, bhante… pañcapi, bhante… cattāropi, bhante… tīṇipi, bhante… dvepi, bhante, sāvatthiyā manussā devasikaṃ kālaṃ karonti. Ekopi, bhante, sāvatthiyā manusso devasikaṃ kālaṃ karoti. Avivittā, bhante, sāvatthi manussehi kālaṃ karontehī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, visākhe, api nu tvaṃ kadāci karahaci anallavatthā vā bhaveyyāsi anallakesā vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante. Alaṃ me, bhante, tāva bahukehi puttehi ca nattārehi cā’’ti.

‘‘Yesaṃ kho, visākhe, sataṃ piyāni, sataṃ tesaṃ dukkhāni; yesaṃ navuti piyāni, navuti tesaṃ dukkhāni; yesaṃ asīti piyāni, asīti tesaṃ dukkhāni; yesaṃ sattati piyāni, sattati tesaṃ dukkhāni; yesaṃ saṭṭhi piyāni, saṭṭhi tesaṃ dukkhāni; yesaṃ paññāsaṃ piyāni, paññāsaṃ tesaṃ dukkhāni; yesaṃ cattārīsaṃ piyāni, cattārīsaṃ tesaṃ dukkhāni, yesaṃ tiṃsaṃ piyāni, tiṃsaṃ tesaṃ dukkhāni; yesaṃ vīsati piyāni, vīsati tesaṃ dukkhāni, yesaṃ dasa piyāni, dasa tesaṃ dukkhāni; yesaṃ nava piyāni, nava tesaṃ dukkhāni; yesaṃ aṭṭha piyāni, aṭṭha tesaṃ dukkhāni; yesaṃ satta piyāni, satta tesaṃ dukkhāni;

yesaṃ cha piyāni, cha tesaṃ dukkhāni; yesaṃ pañca piyāni, pañca tesaṃ dukkhāni; yesaṃ cattāri piyāni, cattāri tesaṃ dukkhāni; yesaṃ tīṇi piyāni, tīṇi tesaṃ dukkhāni; yesaṃ dve piyāni, dve tesaṃ dukkhāni; yesaṃ ekaṃ piyaṃ, ekaṃ tesaṃ dukkhaṃ; yesaṃ natthi piyaṃ, natthi tesaṃ dukkhaṃ, asokā te virajā anupāyāsāti vadāmī''ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Ye keci sokā paridevitā vā,
Dukkhā ca [dukkhā va (aṭṭha.)] lokasmimanekarūpā;
Piyaṃ paṭiccappabhavanti ete,
Piye asante na bhavanti ete.

''Tasmā hi te sukhino vītasokā,
Yesaṃ piyaṃ natthi kuhiñci loke;
Tasmā asokaṃ virajaṃ patthayāno,
Piyaṃ na kayirātha kuhiñci loke''ti. aṭṭhamaṃ;

9. Paṭhamadabbasuttaṃ

79. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho āyasmā dabbo mallaputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā dabbo mallaputto bhagavantaṃ etadavoca – ''parinibbānakālo me dāni, sugatā''ti. ''Yassadāni tvaṃ, dabba, kālaṃ maññasī''ti.

Atha kho āyasmā dabbo mallaputto uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā tejodhātuṃ samāpajjitvā vuṭṭhahitvā parinibbāyi.

Atha kho āyasmato dabbassa mallaputtassa vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā tejodhātuṃ samāpajjitvā vuṭṭhahitvā parinibbutassa sarīrassa jhāyamānassa ḍayhamānassa neva chārikā paññāyittha na masi. Seyyathāpi nāma sappissa vā telassa vā jhāyamānassa ḍayhamānassa neva chārikā paññāyati na masi; evameva āyasmato dabbassa mallaputtassa vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā tejodhātuṃ samāpajjitvā vuṭṭhahitvā parinibbutassa sarīrassa jhāyamānassa ḍayhamānassa neva chārikā paññāyittha na masīti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Abhedi kāyo nirodhi saññā,
Vedanā sītibhaviṃsu [pītidahaṃsu (sī. pī.), sītidahiṃsu (ka.)] sabbā;
Vūpasamiṃsu saṅkhārā,
Viññāṇaṃ atthamāgamā''ti. navamaṃ;

10. Dutiyadabbasuttaṃ

80. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Dabbassa, bhikkhave, mallaputtassa vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā tejodhātuṃ samāpajjitvā vuṭṭhahitvā parinibbutassa sarīrassa jhāyamānassa ḍayhamānassa neva chārikā paññāyittha na masi. Seyyathāpi nāma sappissa vā telassa vā jhāyamānassa ḍayhamānassa neva chārikā paññāyati na masi; evameva kho, bhikkhave, dabbassa mallaputtassa vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā tejodhātuṃ samāpajjitvā vuṭṭhahitvā parinibbutassa sarīrassa jhāyamānassa ḍayhamānassa neva chārikā paññāyittha na masī''ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

''Ayoghanahatasseva, jalato jātavedaso [jātavedassa (syā.)];
Anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.

Evaṃ sammāvimuttānaṃ, kāmabandhoghatārinaṃ;
Paññāpetuṃ gati natthi, pattānaṃ acalaṃ sukha''nti. dasamaṃ;

Pāṭaligāmiyavaggo [pāṭaligāmavaggo (ka.)] aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Nibbānā caturo vuttā, cundo pāṭaligāmiyā;
Dvidhāpatho visākhā ca, dabbena saha te dasāti.

Udāne vaggānamuddānaṃ –

Vaggamidaṃ paṭhamaṃ varabodhi, vaggamidaṃ dutiyaṃ mucalindo;
Nandakavaggavaro tatiyo tu, meghiyavaggavaro ca catuttho.

Pañcamavaggavarantidha soṇo, chaṭṭhamavaggavaranti jaccandho [chaṭṭhamavaggavaraṃ tu tamandho (sī. ka.)];
Sattamavaggavaranti ca cūḷo, pāṭaligāmiyamaṭṭhamavaggo [pāṭaligāmiyavaraṭṭhamavaggo (syā. kaṃ. pī.), pāṭaligāmavaraṭṭhamavaggo (sī. ka.)].

Asītimanūnakasuttavaraṃ, vaggamidaṭṭhakaṃ suvibhattaṃ;
Dassitaṃ cakkhumatā vimalena, addhā hi taṃ udānamitīdamāhu [atthāyetaṃ udānamitimāhu (ka.), saddhā hi taṃ udānantidamāhu (syā. kaṃ pī.)].

Udānapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāyo

Sattakanipātapāḷi

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Dhanavaggo

1. Paṭhamapiyasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu lābhakāmo ca hoti, sakkārakāmo ca hoti, anavaññattikāmo ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca, pāpiccho ca, micchādiṭṭhi ca. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca.

‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti, manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu na lābhakāmo ca hoti, na sakkārakāmo ca hoti, na anavaññattikāmo ca hoti, hirimā ca hoti, ottappī ca, appiccho ca, sammādiṭṭhi ca. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyapiyasuttaṃ

2. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu lābhakāmo ca hoti, sakkārakāmo ca hoti, anavaññattikāmo ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca, issukī ca, maccharī ca. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca.

‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu+? Sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu na lābhakāmo ca hoti, na sakkārakāmo ca hoti, na anavaññattikāmo ca hoti, hirimā ca hoti, ottappī ca, anissukī ca, amaccharī ca. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Saṃkhittabalasuttaṃ

3. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme…pe… sattimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni satta? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, hirībalaṃ, ottappabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ. Imāni kho, bhikkhave, satta balānīti.

‘‘Saddhābalaṃ vīriyañca, hirī [hiri (sī. pī. ka.)] ottappiyaṃ balaṃ;
Satibalaṃ samādhi ca, paññā ve sattamaṃ balaṃ;
Etehi balavā bhikkhu, sukhaṃ jīvati paṇḍito;

‘‘Yoniso vicine dhammaṃ, paññāyatthaṃ vipassati;
Pajjotasseva nibbānaṃ, vimokkho hoti cetaso’’ti. tatiyaṃ;

4. Vitthatabalasuttaṃ

4. ‘‘Sattimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni satta? Saddhābala, vīriyabalaṃ, hirībalaṃ, ottappabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, saddhābalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, saddhābalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, vīriyabalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Idaṃ vuccati, bhikkhave, vīriyabalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, hirībalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako hirimā hoti, hirīyati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, hirībalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, ottappabalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako ottappī hoti, ottappati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, ottappabalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, satibalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Idaṃ, vuccati, bhikkhave, satibalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, samādhibalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako vivicceva kāmehi…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, samādhibalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, paññābalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, paññābalaṃ. Imāni kho, bhikkhave, satta balānīti.

‘‘Saddhābalaṃ vīriyañca, hirī ottappiyaṃ balaṃ;
Satibalaṃ samādhi ca, paññā ve sattamaṃ balaṃ;
Etehi balavā bhikkhu, sukhaṃ jīvati paṇḍito.

‘‘Yoniso vicine dhammaṃ, paññāyatthaṃ vipassati;
Pajjotasseva nibbānaṃ, vimokkho hoti cetaso’’ti. catutthaṃ;

5. Saṃkhittadhanasuttaṃ

5. ‘‘Sattimāni, bhikkhave, dhanāni. Katamāni satta? Saddhādhanaṃ, sīladhanaṃ, hirīdhanaṃ, ottappadhanaṃ, sutadhanaṃ, cāgadhanaṃ, paññādhanaṃ. Imāni kho, bhikkhave, satta dhanānīti.

‘‘Saddhādhanaṃ sīladhanaṃ, hirī ottappiyaṃ dhanaṃ;
Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhanaṃ.

‘‘Yassa ete dhanā atthi, itthiyā purisassa vā;
Adaliddoti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

‘‘Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ [varaṃ (ka.)] buddhāna sāsana’’nti. pañcamaṃ;

6. Vitthatadhanasuttaṃ

6. ‘‘Sattimāni, bhikkhave, dhanāni. Katamāni satta? Saddhādhanaṃ, sīladhanaṃ, hirīdhanaṃ, ottappadhanaṃ, sutadhanaṃ, cāgadhanaṃ, paññādhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, saddhādhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho…pe… buddho bhagavā’ti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, saddhādhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, sīladhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sīladhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, hirīdhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako hirīmā hoti, hirīyati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, hirīdhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, ottappadhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako ottappī hoti, ottappati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, ottappadhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, sutadhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo. Ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti. Tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sutadhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, cāgadhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato. Idaṃ vuccati, bhikkhave, cāgadhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, paññādhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti…pe… sammā dukkhakkhayagāminiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, paññādhanaṃ. Imāni kho, bhikkhave, sattadhanānīti.

‘‘Saddhādhanaṃ sīladhanaṃ, hirī ottappiyaṃ dhanaṃ;
Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhanaṃ.

‘‘Yassa ete dhanā atthi, itthiyā purisassa vā;
Adaliddoti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

‘‘Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhāna sāsana’’nti. chaṭṭhaṃ;

7. Uggasuttaṃ

7. Atha kho uggo rājamahāmatto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uggo rājamahāmatto bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva aḍḍho cāyaṃ, bhante, migāro rohaṇeyyo yāva mahaddhano yāva mahābhogo’’ti. ‘‘Kīva aḍḍho panugga, migāro rohaṇeyyo, kīva mahaddhano, kīva mahābhogo’’ti? ‘‘Sataṃ, bhante, satasahassānaṃ [sahassānaṃ (sī.), sahassāni (syā.), satasahassāni (?)] hiraññassa, ko pana vādo rūpiyassā’’ti! ‘‘Atthi kho etaṃ, ugga, dhanaṃ netaṃ ‘natthī’ti vadāmīti. Tañca kho etaṃ, ugga, dhanaṃ sādhāraṇaṃ agginā udakena rājūhi corehi appiyehi dāyādehi. Satta kho imāni, ugga, dhanāni asādhāraṇāni agginā udakena rājūhi corehi appiyehi dāyādehi. Katamāni satta? Saddhādhanaṃ, sīladhanaṃ, hirīdhanaṃ, ottappadhanaṃ, sutadhanaṃ, cāgadhanaṃ, paññādhanaṃ. Imāni kho, ugga, satta dhanāni asādhāraṇāni agginā udakena rājūhi corehi appiyehi dāyādehīti.

‘‘Saddhādhanaṃ sīladhanaṃ, hirī ottappiyaṃ dhanaṃ;
Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhanaṃ.

‘‘Yassa ete dhanā atthi, itthiyā purisassa vā;
Sa ve mahaddhano loke, ajeyyo devamānuse.

‘‘Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhāna sāsana’’nti. sattamaṃ;

8. Saṃyojanasuttaṃ

8. ‘‘Sattimāni, bhikkhave, saṃyojanāni. Katamāni satta? Anunayasaṃyojanaṃ, paṭighasaṃyojanaṃ, diṭṭhisaṃyojanaṃ, vicikicchāsaṃyojanaṃ, mānasaṃyojanaṃ, bhavarāgasaṃyojanaṃ, avijjāsaṃyojanaṃ. Imāni kho, bhikkhave, satta saṃyojanānī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Pahānasuttaṃ

9. ‘‘Sattannaṃ, bhikkhave, saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati. Katamesaṃ sattannaṃ? Anunayasaṃyojanassa pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati, paṭighasaṃyojanassa…pe… diṭṭhisaṃyojanassa… vicikicchāsaṃyojanassa… mānasaṃyojanassa… bhavarāgasaṃyojanassa … avijjāsaṃyojanassa pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati. Imesaṃ kho, bhikkhave, sattannaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati. Yato ca kho, bhikkhave, bhikkhuno anunayasaṃyojanaṃ pahīnaṃ hoti ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṃ kataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Paṭighasaṃyojanaṃ…pe… diṭṭhisaṃyojanaṃ… vicikicchāsaṃyojanaṃ… mānasaṃyojanaṃ… bhavarāgasaṃyojanaṃ… avijjāsaṃyojanaṃ pahīnaṃ hoti ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṃ kataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu acchecchi taṇhaṃ, vivattayi saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’’ti. Navamaṃ.

10. Macchariyasuttaṃ

10. ‘‘Sattimāni, bhikkhave, saṃyojanāni. Katamāni satta? Anunayasaṃyojanaṃ, paṭighasaṃyojanaṃ, diṭṭhisaṃyojanaṃ, vicikicchāsaṃyojanaṃ, mānasaṃyojanaṃ, issāsaṃyojanaṃ, macchariyasaṃyojanaṃ. Imāni kho, bhikkhave, satta saṃyojanānī’’ti. Dasamaṃ.

Dhanavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Dve piyāni balaṃ dhanaṃ, saṃkhittañceva vitthataṃ;
Uggaṃ saṃyojanañceva, pahānaṃ macchariyena cāti.

2. Anusayavaggo

1. Paṭhamaanusayasuttaṃ

11. ‘‘Sattime, bhikkhave, anusayā. Katame satta? Kāmarāgānusayo, paṭighānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, mānānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo. Ime kho, bhikkhave, satta anusayā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyaanusayasuttaṃ

12. ‘‘Sattannaṃ, bhikkhave, anusayānaṃ pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati. Katamesaṃ sattannaṃ? Kāmarāgānusayassa pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati, paṭighānusayassa…pe… diṭṭhānusayassa… vicikicchānusayassa… mānānusayassa… bhavarāgānusayassa… avijjānusayassa pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati. Imesaṃ kho, bhikkhave, sattannaṃ anusayānaṃ pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati.

‘‘Yato ca kho, bhikkhave, bhikkhuno kāmarāgānusayo pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Paṭighānusayo…pe… diṭṭhānusayo… vicikicchānusayo… mānānusayo… bhavarāgānusayo… avijjānusayo pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu acchecchi taṇhaṃ, vivattayi saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Kulasuttaṃ

13. ‘‘Sattahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgataṃ kulaṃ anupagantvā vā nālaṃ upagantuṃ, upagantvā vā nālaṃ upanisīdituṃ. Katamehi sattahi? Na manāpena paccuṭṭhenti, na manāpena abhivādenti, na manāpena āsanaṃ denti, santamassa pariguhanti, bahukampi thokaṃ denti, paṇītampi lūkhaṃ denti, asakkaccaṃ denti no sakkaccaṃ. Imehi kho, bhikkhave, sattahi aṅgehi samannāgataṃ kulaṃ anupagantvā vā nālaṃ upagantuṃ, upagantvā vā nālaṃ upanisīdituṃ.

‘‘Sattahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgataṃ kulaṃ anupagantvā vā alaṃ upagantuṃ, upagantvā vā alaṃ upanisīdituṃ. Katamehi sattahi? Manāpena paccuṭṭhenti, manāpena abhivādenti, manāpena āsanaṃ denti, santamassa na pariguhanti, bahukampi bahukaṃ denti, paṇītampi paṇītaṃ denti, sakkaccaṃ denti no asakkaccaṃ. Imehi kho, bhikkhave, sattahi aṅgehi samannāgataṃ kulaṃ anupagantvā vā alaṃ upagantuṃ, upagantvā vā alaṃ upanisīditu’’nti. Tatiyaṃ.

4. Puggalasuttaṃ

14. ‘‘Sattime, bhikkhave, puggalā āhuneyyā pāhuneyyā dakkhiṇeyyā añjalikaraṇīyā anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katame satta? Ubhatobhāgavimutto, paññāvimutto, kāyasakkhī, diṭṭhippatto [diṭṭhappatto (ka.)], saddhāvimutto, dhammānusārī, saddhānusārī. Ime kho, bhikkhave, satta puggalā āhuneyyā pāhuneyyā dakkhiṇeyyā añjalikaraṇīyā anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Catutthaṃ.

5. Udakūpamāsuttaṃ

15. ‘‘Sattime, bhikkhave, udakūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame satta? [pu. pa. 203; kathā. 852] Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sakiṃ nimuggo nimuggova hoti; idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjitvā nimujjati; idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjitvā ṭhito hoti; idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjitvā vipassati viloketi; idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjitvā patarati; idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjitvā patigādhappatto hoti; idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjitvā tiṇṇo hoti pāraṅgato [pāragato (sī. syā. kaṃ.)] thale tiṭṭhati brāhmaṇo.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo sakiṃ nimuggo nimuggova hoti? Idha bhikkhave, ekacco puggalo samannāgato hoti ekantakāḷakehi akusalehi dhammehi. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo sakiṃ nimuggo nimuggova hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo ummujjitvā nimujjati? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjati sādhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī…pe… sādhu ottappaṃ… sādhu vīriyaṃ [viriyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] … sādhu paññā kusalesu dhammesūti. Tassa sā saddhā neva tiṭṭhati no vaḍḍhati hāyatiyeva, tassa sā hirī…pe… tassa taṃ ottappaṃ… tassa taṃ vīriyaṃ… tassa sā paññā neva tiṭṭhati no vaḍḍhati hāyatiyeva. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo ummujjitvā nimujjati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo ummujjitvā ṭhito hoti? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjati sādhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī…pe… sādhu ottappaṃ… sādhu vīriyaṃ… sādhu paññā kusalesu dhammesūti. Tassa sā saddhā neva hāyati no vaḍḍhati ṭhitā hoti. Tassa sā hirī…pe… tassa taṃ ottappaṃ… tassa taṃ vīriyaṃ… tassa sā paññā neva hāyati no vaḍḍhati ṭhitā hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo ummujjitvā ṭhito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo ummujjitvā vipassati viloketi? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjati sādhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī…pe… sādhu ottappaṃ… sādhu vīriyaṃ… sādhu paññā kusalesu dhammesūti. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo ummujjitvā vipassati viloketi.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo ummujjitvā patarati? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjati sādhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī…pe… sādhu ottappaṃ… sādhu vīriyaṃ… sādhu paññā kusalesu dhammesūti. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva [sakiṃdeva (ka.)] imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti [dukkhassantakaro hoti (ka.)]. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo ummujjitvā patarati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo ummujjitvā patigādhappatto hoti? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjati sādhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī…pe… sādhu ottappaṃ… sādhu vīriyaṃ… sādhu paññā kusalesu dhammesūti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo ummujjitvā patigādhappatto hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo ummujjitvā tiṇṇo hoti pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo. Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ummujjati sādhu saddhā kusalesu dhammesu, sādhu hirī…pe… sādhu ottappaṃ… sādhu vīriyaṃ… sādhu paññā kusalesu dhammesūti. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo ummujjitvā tiṇṇo hoti pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo.

‘‘Ime kho, bhikkhave, satta udakūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti. Pañcamaṃ.

6. Aniccānupassīsuttaṃ

16. ‘‘Sattime, bhikkhave, puggalā āhuneyyā pāhuneyyā dakkhiṇeyyā añjalikaraṇīyā anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katame satta? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sabbasaṅkhāresu aniccānupassī viharati, aniccasaññī, aniccapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. So āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo puggalo āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco puggalo sabbasaṅkhāresu aniccānupassī viharati, aniccasaññī, aniccapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. Tassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañca. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo puggalo āhuneyyo…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco puggalo sabbasaṅkhāresu aniccānupassī viharati, aniccasaññī, aniccapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti…pe… upahaccaparinibbāyī hoti…pe… asaṅkhāraparinibbāyī hoti…pe… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti…pe… uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Ayaṃ, bhikkhave, sattamo puggalo āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Ime kho, bhikkhave, satta puggalā āhuneyyā pāhuneyyā dakkhiṇeyyā añjalikaraṇīyā anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dukkhānupassīsuttaṃ

17. Sattime, bhikkhave, puggalā āhuneyyā…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katame satta? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sabbasaṅkhāresu dukkhānupassī viharati…pe…. Sattamaṃ.

8. Anattānupassīsuttaṃ

18. Sabbesu dhammesu anattānupassī viharati…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Nibbānasuttaṃ

19. [kathā. 547-548] ‘‘Nibbāne sukhānupassī viharati sukhasaññī sukhapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. So āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ bhikkhave, paṭhamo puggalo āhuneyyo…pe… puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco puggalo nibbāne sukhānupassī viharati sukhasaññī sukhapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. Tassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañca. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo puggalo āhuneyyo…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco puggalo nibbāne sukhānupassī viharati sukhasaññī sukhapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti…pe… upahaccaparinibbāyī hoti…pe… asaṅkhāraparinibbāyī hoti…pe… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti…pe… uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Ayaṃ, bhikkhave, sattamo puggalo āhuneyyo…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Ime kho, bhikkhave, satta puggalā āhuneyyā…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Navamaṃ.

10. Niddasavatthusuttaṃ

20. ‘‘Sattimāni, bhikkhave, niddasavatthūni. Katamāni satta? Idha, bhikkhave, bhikkhu sikkhāsamādāne tibbacchando hoti āyatiñca sikkhāsamādāne avigatapemo [adhigatapemo (syā.) a. ni. 7.42; dī. ni. 3.331], dhammanisantiyā tibbacchando hoti āyatiñca dhammanisantiyā avigatapemo, icchāvinaye tibbacchando hoti āyatiñca icchāvinaye avigatapemo, paṭisallāne tibbacchando hoti āyatiñca paṭisallāne avigatapemo, vīriyārambhe [vīriyārabbhe (ka.)] tibbacchando hoti āyatiñca vīriyārambhe avigatapemo, satinepakke tibbacchando hoti āyatiñca satinepakke avigatapemo, diṭṭhipaṭivedhe tibbacchando hoti āyatiñca diṭṭhipaṭivedhe avigatapemo. Imāni kho, bhikkhave, satta niddasavatthūnī''ti. Dasamaṃ.

Anusayavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Duve anusayā kulaṃ, puggalaṃ udakūpamaṃ;
Aniccaṃ dukkhaṃ anattā ca, nibbānaṃ niddasavatthu cāti.

3. Vajjisattakavaggo

1. Sārandadasuttaṃ

21. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati sārandade cetiye. Atha kho sambahulā licchavī yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te licchavī bhagavā etadavoca – ''satta vo, licchavī, aparihāniye [aparihānīye (ka.)] dhamme desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te licchavī bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Katame ca, licchavī, satta aparihāniyā dhammā? Yāvakīvañca, licchavī, vajjī abhiṇhaṃ sannipātā bhavissanti sannipātabahulā; vuddhiyeva, licchavī, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

''Yāvakīvañca, licchavī, vajjī samaggā sannipatissanti, samaggā vuṭṭhahissanti, samaggā vajjikaraṇīyāni karissanti; vuddhiyeva, licchavī, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

''Yāvakīvañca, licchavī, vajjī apaññattaṃ na paññāpessanti, paññattaṃ na samucchindissanti, yathāpaññatte porāṇe vajjidhamme samādāya vattissanti; vuddhiyeva, licchavī, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

''Yāvakīvañca, licchavī, vajjī ye te vajjīnaṃ vajjimahallakā te sakkarissanti garuṃ karissanti mānessanti pūjessanti, tesañca sotabbaṃ maññissanti; vuddhiyeva, licchavī, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

''Yāvakīvañca, licchavī, vajjī yā tā kulitthiyo kulakumāriyo tā na okassa pasayha vāsessanti; vuddhiyeva, licchavī, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

''Yāvakīvañca, licchavī, vajjī yāni tāni vajjīnaṃ vajjicetiyāni abbhantarāni ceva bāhirāni ca tāni sakkarissanti garuṃ karissanti mānessanti pūjessanti, tesañca dinnapubbaṃ katapubbaṃ dhammikaṃ baliṃ no parihāpessanti; vuddhiyeva, licchavī, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

''Yāvakīvañca, licchavī, vajjīnaṃ arahantesu dhammikā rakkhāvaraṇagutti susaṃvihitā bhavissati – 'kinti anāgatā ca arahanto vijitaṃ āgaccheyyuṃ, āgatā ca arahanto vijite phāsuṃ vihareyyu'nti; vuddhiyeva, licchavī, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, licchavī, ime satta aparihāniyā dhammā vajjīsu ṭhassanti [vattissanti (ka.)], imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu vajjī sandississanti [sandissanti (sī. pī. ka.)]; vuddhiyeva, licchavī, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Vassakārasuttaṃ

22. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tena kho pana samayena rājā māgadho ajātasattu vedehiputto vajjī abhiyātukāmo hoti. So evamāha – ‘‘ahaṃ hime vajjī evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve ucchecchāmi [ucchejjissāmi (syā.), ucchijjissāmi (ka.)], vajjī vināsessāmi, vajjī anayabyasanaṃ āpādessāmī’’ti [āpādessāmi vajjīti (ka.) dī. ni. 2.131].

Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto vassakāraṃ brāhmaṇaṃ māgadhamahāmattaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, brāhmaṇa, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘rājā, bhante, māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘rājā, bhante, māgadho ajātasattu vedehiputto vajjī abhiyātukāmo. So evamāha – ‘ahaṃ hime vajjī evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve ucchecchāmi, vajjī vināsessāmi, vajjī anayabyasanaṃ āpādessāmī’ti. Yathā te bhagavā byākaroti, taṃ sādhukaṃ uggahetvā mama āroceyyāsi. Na hi tathāgatā vitathaṃ bhaṇantī’’ti.

‘‘Evaṃ, bho’’ti kho vassakāro brāhmaṇo māgadhamahāmatto rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vassakāro brāhmaṇo māgadhamahāmatto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘rājā, bho gotama, māgadho ajātasattu vedehiputto bhoto gotamassa pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati. Rājā [evañca vadeti rājā (sī. ka.)], bho gotama, māgadho ajātasattu vedehiputto vajjī abhiyātukāmo. So evamāha – ‘ahaṃ hime vajjī evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve ucchecchāmi, vajjī vināsessāmi, vajjī anayabyasanaṃ āpādessāmī’’’ti.

Tena kho pana samayena āyasmā ānando bhagavato piṭṭhito ṭhito hoti bhagavantaṃ bījayamāno [vījamāno (sī. syā.)]. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘kinti te, ānanda, sutaṃ – ‘vajjī abhiṇhaṃ sannipātā sannipātabahulā’’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī abhiṇhaṃ sannipātā sannipātabahulā’’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī abhiṇhaṃ sannipātā bhavissanti sannipātabahulā; vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ – ‘vajjī samaggā sannipatanti, samaggā vuṭṭhahanti, samaggā vajjikaraṇīyāni karontī’’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī samaggā sannipatanti, samaggā vuṭṭhahanti, samaggā vajjikaraṇīyāni karontī’’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī samaggā sannipatissanti, samaggā vuṭṭhahissanti, samaggā vajjikaraṇīyāni karissanti; vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ – ‘vajjī apaññattaṃ na paññāpenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññatte porāṇe vajjidhamme samādāya vattantī’’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī apaññattaṃ na paññāpenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññatte porāṇe vajjidhamme samādāya vattantī’’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī apaññattaṃ na paññāpessanti, paññattaṃ na samucchindissanti, yathāpaññatte porāṇe vajjidhamme samādāya vattissanti; vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ – ‘vajjī ye te vajjīnaṃ vajjimahallakā te sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, tesañca sotabbaṃ maññantī’’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī ye te vajjīnaṃ vajjimahallakā te sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, tesañca sotabbaṃ maññantī’’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī ye te vajjīnaṃ vajjimahallakā te sakkarissanti garuṃ karissanti mānessanti pūjessanti, tesañca sotabbaṃ maññissanti; vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ – ‘vajjī yā tā kulitthiyo kulakumāriyo tā na okassa pasayha vāsentī’’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī yā tā kulitthiyo kulakumāriyo tā na okassa pasayha vāsentī’’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī yā tā kulitthiyo kulakumāriyo tā na okassa pasayha vāsessanti; vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ – ‘vajjī yāni tāni vajjīnaṃ vajjicetiyāni abbhantarāni ceva bāhirāni ca tāni sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, tesañca dinnapubbaṃ katapubbaṃ dhammikaṃ baliṃ no parihāpentī’’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī yāni tāni vajjīnaṃ vajjicetiyāni abbhantarāni ceva bāhirāni ca tāni sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, tesañca dinnapubbaṃ katapubbaṃ dhammikaṃ baliṃ no parihāpentī’’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī yāni tāni vajjīnaṃ vajjicetiyāni abbhantarāni ceva bāhirāni ca tāni sakkarissanti garuṃ karissanti mānessanti pūjessanti, tesañca dinnapubbaṃ katapubbaṃ dhammikaṃ baliṃ no parihāpessanti; vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ – ‘vajjīnaṃ arahantesu dhammikā rakkhāvaraṇagutti susaṃvihitā – kinti anāgatā ca arahanto vijitaṃ āgaccheyyuṃ, āgatā ca arahanto vijite phāsuṃ vihareyyu’’’nti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjīnaṃ arahantesu dhammikā rakkhāvaraṇagutti susaṃvihitā bhavissati – kinti anāgatā ca arahanto vijitaṃ āgaccheyyuṃ, āgatā ca arahanto vijite phāsuṃ vihareyyu’’’nti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjīnaṃ arahantesu dhammikā rakkhāvaraṇagutti susaṃvihitā bhavissati – ‘kinti anāgatā ca arahanto vijitaṃ āgaccheyyuṃ, āgatā ca arahanto vijite phāsuṃ vihareyyu’nti; vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

Atha kho bhagavā vassakāraṃ brāhmaṇaṃ māgadhamahāmattaṃ āmantesi – ‘‘ekamidāhaṃ, brāhmaṇa, samayaṃ vesāliyaṃ viharāmi sārandade cetiye. Tatrāhaṃ, brāhmaṇa, vajjīnaṃ ime satta aparihāniye dhamme desesiṃ. Yāvakīvañca, brāhmaṇa, ime satta aparihāniyā dhammā vajjīsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu vajjī sandississanti; vuddhiyeva, brāhmaṇa, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

‘‘Ekamekenapi [ekamekenapi tena kho (ka.) dī. ni. 2.135] bho, gotama, aparihāniyena dhammena samannāgatānaṃ vajjīnaṃ vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihāni; ko pana vādo sattahi aparihāniyehi dhammehi! Akaraṇīyā ca, bho gotama, vajjī raññā māgadhena ajātasattunā vedehiputtena yadidaṃ yuddhassa, aññatra upalāpanāya [upalāpanā (ka. sī. ka.)], aññatra mithubhedā. Handa ca dāni mayaṃ, bho gotama, gacchāma, bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, brāhmaṇa, kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho vassakāro brāhmaṇo māgadhamahāmatto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmīti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamasattakasuttaṃ

23. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘satta vo, bhikkhave, aparihāniye dhamme desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katame ca, bhikkhave, satta aparihāniyā dhammā? Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū abhiṇhaṃ sannipātā bhavissanti sannipātabahulā; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū samaggā sannipatissanti, samaggā vuṭṭhahissanti, samaggā saṅghakaraṇīyāni karissanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū apaññattaṃ na paññāpessanti, paññattaṃ na samucchindissanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattissanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā te sakkarissanti garuṃ karissanti mānessanti pūjessanti, tesañca sotabbaṃ maññissanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū uppannāya taṇhāya ponobhavikāya na vasaṃ gacchissanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū āraññakesu senāsanesu sāpekkhā bhavissanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū paccattaññeva satiṃ upaṭṭhāpessanti – ‘kinti anāgatā ca pesalā sabrahmacārī āgaccheyyuṃ, āgatā ca pesalā sabrahmacārī phāsuṃ vihareyyu’nti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyasattakasuttaṃ

24. [dī. ni. 2.138] ‘‘Satta vo, bhikkhave, aparihāniye dhamme desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha…pe… katame ca, bhikkhave, satta aparihāniyā dhammā?

Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na kammārāmā bhavissanti, na kammaratā, na kammārāmataṃ anuyuttā; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na bhassārāmā bhavissanti…pe… na niddārāmā bhavissanti… na saṅgaṇikārāmā bhavissanti… na pāpicchā bhavissanti na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gatā… na pāpamittā bhavissanti na pāpasahāyā na pāpasampavaṅkā… na oramattakena visesādhigamena antarāvosānaṃ āpajjissanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti. Catutthaṃ.

5. Tatiyasattakasuttaṃ

25. ‘‘Satta vo, bhikkhave, aparihāniye dhamme desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha…pe… katame ca, bhikkhave, satta aparihāniyā dhammā? Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū saddhā bhavissanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū hirimanto [hirīmā (sī.), hirimanā (dī. ni. 2.138)] bhavissanti… pe… ottappino [ottāpīno (sī.)] bhavissanti… bahussutā bhavissanti… āraddhavīriyā bhavissanti… satimanto bhavissanti… paññavanto bhavissanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni. ‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Bojjhaṅgasuttaṃ

26. ‘‘Satta vo, bhikkhave, aparihāniye dhamme desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha…pe… katame ca, bhikkhave, satta aparihāniyā dhammā? Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū satisambojjhaṅgaṃ bhāvessanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvessanti…pe… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāvessanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni. ‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Saññāsuttaṃ

27. ‘‘Satta vo, bhikkhave, aparihāniye dhamme desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha…pe…. Katame ca, bhikkhave, satta aparihāniyā dhammā? Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū aniccasaññaṃ bhāvessanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū anattasaññaṃ bhāvessanti…pe… asubhasaññaṃ bhāvessanti… ādīnavasaññaṃ bhāvessanti… pahānasaññaṃ bhāvessanti… virāgasaññaṃ bhāvessanti… nirodhasaññaṃ bhāvessanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni. ‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu, bhikkhū sandississanti; vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti [dī. ni. 2.138]. Sattamaṃ.

8. Paṭhamaparihānisuttaṃ

28. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘sattime, bhikkhave, dhammā sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti. Katame satta? Kammārāmatā, bhassārāmatā, niddārāmatā, saṅgaṇikārāmatā, indriyesu aguttadvāratā, bhojane amattaññutā, santi kho pana saṅghe saṅghakaraṇīyāni; tatra sekho bhikkhu [tatra bhikkhu (sī. syā.)] iti paṭisañcikkhati – ‘santi kho pana saṅghe therā [kho saṃghattherā (ka.)] rattaññū cirapabbajitā bhāravāhino, te [na te (ka.)] tena paññāyissantī’ti attanā tesu yogaṃ [attanā voyogaṃ (sī. syā.)] āpajjati. Ime kho, bhikkhave, satta dhammā sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti.

‘‘Sattime, bhikkhave, dhammā sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame satta? Na kammārāmatā, na bhassārāmatā, na niddārāmatā, na saṅgaṇikārāmatā, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, santi kho pana saṅghe saṅghakaraṇīyāni; tatra sekho bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘santi kho pana saṅghe therā rattaññū cirapabbajitā bhāravāhino, te tena paññāyissantī’ti attanā na tesu yogaṃ āpajjati. Ime kho, bhikkhave, satta dhammā sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyaparihānisuttaṃ

29. ‘‘Sattime, bhikkhave, dhammā upāsakassa parihānāya saṃvattanti. Katame satta? Bhikkhudassanaṃ hāpeti, saddhammassavanaṃ pamajjati, adhisīle na sikkhati, appasādabahulo hoti, bhikkhūsu theresu ceva navesu ca majjhimesu ca upārambhacitto dhammaṃ suṇāti randhagavesī, ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati, tattha ca pubbakāraṃ karoti. Ime kho, bhikkhave, satta dhammā upāsakassa parihānāya saṃvattanti.

‘‘Sattime, bhikkhave, dhammā upāsakassa aparihānāya saṃvattanti. Katame satta? Bhikkhudassanaṃ na hāpeti, saddhammassavanaṃ nappamajjati, adhisīle sikkhati, pasādabahulo hoti, bhikkhūsu theresu ceva navesu ca majjhimesu ca anupārambhacitto dhammaṃ suṇāti na randhagavesī, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati, idha ca pubbakāraṃ karoti. Ime kho, bhikkhave, satta dhammā upāsakassa aparihānāya saṃvattantī’’ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Dassanaṃ bhāvitattānaṃ, yo hāpeti upāsako;
Savanañca ariyadhammānaṃ, adhisīle na sikkhati.

‘‘Appasādo ca bhikkhūsu, bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhati;
Upārambhakacitto ca, saddhammaṃ sotumicchati.

‘‘Ito ca bahiddhā aññaṃ, dakkhiṇeyyaṃ gavesati;
Tattheva ca pubbakāraṃ, yo karoti upāsako.

‘‘Ete kho parihāniye, satta dhamme sudesite;
Upāsako sevamāno, saddhammā parihāyati.

‘‘Dassanaṃ bhāvitattānaṃ, yo na hāpeti upāsako;
Savanañca ariyadhammānaṃ, adhisīle ca sikkhati.

‘‘Pasādo cassa bhikkhūsu, bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhati;
Anupārambhacitto ca, saddhammaṃ sotumicchati.

‘‘Na ito bahiddhā aññaṃ, dakkhiṇeyyaṃ gavesati;
Idheva ca pubbakāraṃ, yo karoti upāsako.

‘‘Ete kho aparihāniye, satta dhamme sudesite;
Upāsako sevamāno, saddhammā na parihāyatī’’ti. navamaṃ;

10. Vipattisuttaṃ

30. Sattimā, bhikkhave, upāsakassa vipattiyo…pe… sattimā, bhikkhave, upāsakassa sampadā… pe…. Dasamaṃ.

11. Parābhavasuttaṃ

31. ‘‘Sattime, bhikkhave, upāsakassa parābhavā…pe… sattime, bhikkhave, upāsakassa sambhavā. Katame satta? Bhikkhudassanaṃ na hāpeti, saddhammassavanaṃ nappamajjati, adhisīle sikkhati, pasādabahulo hoti, bhikkhūsu theresu ceva navesu ca majjhimesu ca anupārambhacitto dhammaṃ suṇāti na randhagavesī, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati, idha ca pubbakāraṃ karoti. Ime kho, bhikkhave, satta upāsakassa sambhavāti.

‘‘Dassanaṃ bhāvitattānaṃ, yo hāpeti upāsako;
Savanañca ariyadhammānaṃ, adhisīle na sikkhati.

‘‘Appasādo ca bhikkhūsu, bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhati;
Upārambhakacitto ca, saddhammaṃ sotumicchati.

‘‘Ito ca bahiddhā aññaṃ, dakkhiṇeyyaṃ gavesati;
Tattheva ca pubbakāraṃ, yo karoti upāsako.

‘‘Ete kho parihāniye, satta dhamme sudesite;
Upāsako sevamāno, saddhammā parihāyati.

‘‘Dassanaṃ bhāvitattānaṃ, yo na hāpeti upāsako;
Savanañca ariyadhammānaṃ, adhisīle ca sikkhati.

‘‘Pasādo cassa bhikkhūsu, bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhati;
Anupārambhacitto ca, saddhammaṃ sotumicchati.

‘‘Na ito bahiddhā aññaṃ, dakkhiṇeyyaṃ gavesati;
Idheva ca pubbakāraṃ, yo karoti upāsako.

‘‘Ete kho aparihāniye, satta dhamme sudesite;
Upāsako sevamāno, saddhammā na parihāyatī’’ti. ekādasamaṃ;

Vajjisattakavaggo [vajjivaggo (syā.)] tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Sāranda -vassakāro ca, tisattakāni bhikkhukā;
Bodhisaññā dve ca hāni, vipatti ca parābhavoti.

4. Devatāvaggo

1. Appamādagāravasuttaṃ

32. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Sattime, bhante, dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṅghagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhigāravatā, appamādagāravatā, paṭisanthāragāravatā. Ime kho, bhante, satta dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’’ti. Idamavoca sā devatā. Samanuñño satthā ahosi. Atha kho sā devatā ‘‘samanuñño me satthā’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyi.

Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena bhikkhū āmantesi – ‘‘imaṃ, bhikkhave, rattiṃ aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, sā devatā maṃ etadavoca – ‘sattime, bhante, dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṅghagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhigāravatā, appamādagāravatā, paṭisanthāragāravatā – ime kho, bhante, satta dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’ti. Idamavoca, bhikkhave, sā devatā. Idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

‘‘Satthugaru dhammagaru, saṅghe ca tibbagāravo;
Samādhigaru ātāpī [samādhigāravatāpi ca (ka.)], sikkhāya tibbagāravo.

‘‘Appamādagaru bhikkhu, paṭisanthāragāravo;
Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike’’ti. paṭhamaṃ;

2. Hirīgāravasuttaṃ

33. ‘‘Imaṃ, bhikkhave, rattiṃ aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, sā devatā maṃ etadavoca – ‘sattime, bhante, dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṅghagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhigāravatā, hirigāravatā, ottappagāravatā. Ime kho, bhante, satta dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’ti. Idamavoca, bhikkhave, sā devatā. Idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

‘‘Satthugaru dhammagaru, saṅghe ca tibbagāravo;
Samādhigaru ātāpī, sikkhāya tibbagāravo.

‘‘Hiri ottappasampanno, sappatisso sagāravo;
Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike’’ti. dutiyaṃ;

3. Paṭhamasovacassatāsuttaṃ

34. ‘‘Imaṃ, bhikkhave, rattiṃ aññatarā devatā…pe… maṃ etadavoca – ‘sattime, bhante, dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṅghagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhigāravatā, sovacassatā, kalyāṇamittatā. Ime kho, bhante, satta dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’ti. Idamavoca, bhikkhave, sā devatā. Idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

‘‘Satthugaru dhammagaru, saṅghe ca tibbagāravo;
Samādhigaru ātāpī, sikkhāya tibbagāravo.

‘‘Kalyāṇamitto suvaco, sappatisso sagāravo;
Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike’’ti. tatiyaṃ;

4. Dutiyasovacassatāsuttaṃ

35. ‘‘Imaṃ, bhikkhave, rattiṃ aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā…pe… ‘sattime, bhante, dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṅghagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhigāravatā, sovacassatā, kalyāṇamittatā. Ime kho, bhante, satta dhammā bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’ti. Idamavoca, bhikkhave, sā devatā. Idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

Evaṃ vutte āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. Idha, bhante, bhikkhu attanā ca satthugāravo hoti, satthugāravatāya ca vaṇṇavādī. Ye caññe bhikkhū na satthugāravā te ca satthugāravatāya samādapeti. Ye caññe bhikkhū satthugāravā tesañca vaṇṇaṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena. Attanā ca dhammagāravo hoti…pe… saṅghagāravo hoti… sikkhāgāravo hoti… samādhigāravo hoti… suvaco hoti… kalyāṇamitto hoti, kalyāṇamittatāya ca vaṇṇavādī. Ye caññe bhikkhū na kalyāṇamittā te ca kalyāṇamittatāya samādapeti. Ye caññe bhikkhū kalyāṇamittā tesañca vaṇṇaṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālenāti. Imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Sādhu kho tvaṃ, sāriputta, imassa mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāsi. Idha, sāriputta, bhikkhu attanā ca satthugāravo hoti, satthugāravatāya ca vaṇṇavādī. Ye caññe bhikkhū na satthugāravā te ca satthugāravatāya samādapeti. Ye caññe bhikkhū satthugāravā tesañca vaṇṇaṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena. Attanā ca dhammagāravo hoti…pe… saṅghagāravo hoti… sikkhāgāravo hoti… samādhigāravo hoti… suvaco hoti… kalyāṇamitto hoti, kalyāṇamittatāya ca vaṇṇavādī. Ye caññe bhikkhū na kalyāṇamittā te ca kalyāṇamittatāya samādapeti. Ye caññe bhikkhū kalyāṇamittā tesañca vaṇṇaṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālenāti. Imassa kho, sāriputta, mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamamittasuttaṃ

36. ‘‘Sattahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato mitto sevitabbo. Katamehi sattahi? Duddadaṃ dadāti, dukkaraṃ karoti, dukkhamaṃ khamati, guyhamassa [guyhassa (ka.)] āvi karoti, guyhamassa [guyhaṃ assa (sī.), guyhassa (ka.)] pariguhati [parigūhati (sī. syā.), pariguyhati (ka.)], āpadāsu na jahati, khīṇena [khīṇe (ka.)] nātimaññati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi aṅgehi samannāgato mitto sevitabbo’’ti.

‘‘Duddadaṃ dadāti mitto, dukkarañcāpi kubbati;
Athopissa duruttāni, khamati dukkhamāni ca [dukkhamānipi (sī. syā.)].

‘‘Guyhañca tassa [guyhamassa ca (syā.)] akkhāti, guyhassa parigūhati;
Āpadāsu na jahāti, khīṇena nātimaññati.

‘‘Yamhi etāni ṭhānāni, saṃvijjantīdha [saṃvijjanti ca (ka.)] puggale;
So mitto mittakāmena, bhajitabbo tathāvidho’’ti. pañcamaṃ;

6. Dutiyamittasuttaṃ

37. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu mitto sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo api panujjamānenapi [paṇujjamānenapi (sī.)]. Katamehi sattahi? Piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca vattā ca vacanakkhamo ca gambhīrañca kathaṃ kattā hoti, no ca aṭṭhāne niyojeti. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu mitto sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo api panujjamānenapī’’ti.

‘‘Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojako [niyojaye (sī. syā.)].

‘‘Yamhi etāni ṭhānāni, saṃvijjantīdha puggale;
So mitto mittakāmena, atthakāmānukampato;
Api nāsiyamānena, bhajitabbo tathāvidho’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Paṭhamapaṭisambhidāsuttaṃ

38. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu nacirasseva catasso paṭisambhidā sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ me cetaso līnatta’nti yathābhūtaṃ pajānāti; ajjhattaṃ saṃkhittaṃ vā cittaṃ ‘ajjhattaṃ me saṃkhittaṃ citta’nti yathābhūtaṃ pajānāti; bahiddhā vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘bahiddhā me vikkhittaṃ citta’nti yathābhūtaṃ pajānāti; tassa viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti; viditā saññā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti; viditā vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti; sappāyāsappāyesu kho panassa dhammesu hīnappaṇītesu kaṇhasukkasappatibhāgesu nimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu nacirasseva catasso paṭisambhidā sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyapaṭisambhidāsuttaṃ

39. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato sāriputto catasso paṭisambhidā sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, sāriputto ‘idaṃ me cetaso līnatta’nti yathābhūtaṃ pajānāti; ajjhattaṃ saṃkhittaṃ vā cittaṃ ‘ajjhattaṃ me saṃkhittaṃ citta’nti yathābhūtaṃ pajānāti; bahiddhā vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘bahiddhā me vikkhittaṃ citta’nti yathābhūtaṃ pajānāti; tassa viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti; viditā saññā… pe… vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti; sappāyāsappāyesu kho panassa dhammesu hīnappaṇītesu kaṇhasukkasappatibhāgesu nimittaṃ suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato sāriputto catasso paṭisambhidā sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamavasasuttaṃ

40. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu cittaṃ vase [vasaṃ (ka.)] vatteti, no ca bhikkhu cittassa vasena vattati. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu samādhikusalo hoti, samādhissa samāpattikusalo hoti, samādhissa ṭhitikusalo hoti, samādhissa vuṭṭhānakusalo hoti, samādhissa kalyāṇakusalo hoti, samādhissa gocarakusalo hoti, samādhissa abhinīhārakusalo hoti. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu cittaṃ vase vatteti, no ca bhikkhu cittassa vasena vattatī’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyavasasuttaṃ

41. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato sāriputto cittaṃ vase vatteti, no ca sāriputto cittassa vasena vattati. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, sāriputto samādhikusalo hoti, samādhissa samāpattikusalo, samādhissa ṭhitikusalo, samādhissa vuṭṭhānakusalo, samādhissa kalyāṇakusalo, samādhissa gocarakusalo, samādhissa abhinīhārakusalo hoti. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato sāriputto cittaṃ vase vatteti, no ca sāriputto cittassa vasena vattatī’’ti. Dasamaṃ.

11. Paṭhamaniddasasuttaṃ

42. Atha kho āyasmā sāriputto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyya’’nti. Atha kho āyasmā sāriputto yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Tena kho pana samayena tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘yo hi koci, āvuso, dvādasavassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, ‘niddaso bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

Atha kho āyasmā sāriputto tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandi nappaṭikkosi. Anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi – ‘‘bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmī’’ti. Atha kho āyasmā sāriputto sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyya’nti. Atha khvāhaṃ, bhante, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Tena kho pana, bhante, samayena tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – 'yo hi koci, āvuso, dvādasavassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, niddaso bhikkhūti alaṃ vacanāyā'ti. Atha khvāhaṃ, bhante, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ [pakkāmiṃ (sī. syā.)] – 'bhagavato santike etassa atthaṃ ājānissāmī'ti. Sakkā nu kho, bhante, imasmiṃ dhammavinaye kevalaṃ vassagaṇanamattena niddaso bhikkhu paññāpetu''nti?

''Na kho, sāriputta, sakkā imasmiṃ dhammavinaye kevalaṃ vassagaṇanamattena niddaso bhikkhu paññāpetuṃ. Satta kho imāni, sāriputta, niddasavatthūni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditāni.

[a. ni. 7.20; dī. ni. 3.331] ''Katamāni satta? Idha, sāriputta, bhikkhu sikkhāsamādāne tibbacchando hoti āyatiñca sikkhāsamādāne avigatapemo, dhammanisantiyā tibbacchando hoti āyatiñca dhammanisantiyā avigatapemo, icchāvinaye tibbacchando hoti āyatiñca icchāvinaye avigatapemo, paṭisallāne tibbacchando hoti āyatiñca paṭisallāne avigatapemo, vīriyārambhe tibbacchando hoti āyatiñca vīriyārambhe avigatapemo, satinepakke tibbacchando hoti āyatiñca satinepakke avigatapemo, diṭṭhipaṭivedhe tibbacchando hoti āyatiñca diṭṭhipaṭivedhe avigatapemo. Imāni kho, sāriputta, satta niddasavatthūni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditāni. Imehi kho, sāriputta, sattahi niddasavatthūhi samannāgato bhikkhu dvādasa cepi vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, 'niddaso bhikkhū'ti alaṃ vacanāya; catubbīsati cepi vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, 'niddaso bhikkhū'ti alaṃ vacanāya; chattiṃsati cepi vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, 'niddaso bhikkhū'ti alaṃ vacanāya, aṭṭhacattārīsaṃ cepi vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, 'niddaso bhikkhū'ti alaṃ vacanāyā''ti. Ekādasamaṃ.

12. Dutiyaniddasasuttaṃ

43. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kosambiṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ''atippago kho tāva kosambiyaṃ piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyya''nti. Atha kho āyasmā ānando yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi.

Tena kho pana samayena tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ''yo hi koci, āvuso, dvādasa vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, 'niddaso bhikkhū'ti alaṃ vacanāyā''ti.

Atha kho āyasmā ānando tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandi nappaṭikkosi. Anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi – ''bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmī''ti. Atha kho āyasmā ānando kosambiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

''Idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kosambiṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – 'atippago kho tāva kosambiyaṃ piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyya'nti…pe… tehi saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ.

''Tena kho pana, bhante, samayena tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – 'yo hi koci, āvuso, dvādasavassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, niddaso bhikkhūti alaṃ vacanāyā’ti. Atha khvāhaṃ, bhante, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ. Anabhinanditvā, appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ – ‘bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmī’ti. Sakkā nu kho, bhante, imasmiṃ dhammavinaye kevalaṃ vassagaṇanamattena niddaso bhikkhu paññāpetu’’nti?

‘‘Na kho, ānanda, sakkā imasmiṃ dhammavinaye kevalaṃ vassagaṇanamattena niddaso bhikkhu paññāpetuṃ. Satta kho imāni, ānanda, niddasavatthūni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditāni.

‘‘Katamāni satta? Idhānanda, bhikkhu, saddho hoti, hirīmā hoti, ottappī hoti, bahussuto hoti, āraddhavīriyo hoti, satimā hoti, paññavā hoti. Imāni kho, ānanda, satta niddasavatthūni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditāni. Imehi kho, ānanda, sattahi niddasavatthūhi samannāgato bhikkhu dvādasa cepi vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, ‘niddaso bhikkhū’ti alaṃ vacanāya; catubbīsati cepi vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, ‘niddaso bhikkhū’ti alaṃ vacanāya; chattiṃsati cepi vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, ‘niddaso bhikkhū’ti alaṃ vacanāya, aṭṭhacattārīsaṃ cepi vassāni paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, ‘niddaso bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti. Dvādasamaṃ.

Devatāvaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Appamādo hirī ceva, dve suvacā duve mittā;
Dve paṭisambhidā dve vasā, duve niddasavatthunāti.

5. Mahāyaññavaggo

1. Sattaviññāṇaṭṭhitisuttaṃ

44. [dī. ni. 3.332; cūḷani. posālamāṇavapucchāniddesa 83] ‘‘Sattimā, bhikkhave, viññāṇaṭṭhitiyo. Katamā satta? Santi, bhikkhave, sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā, ekacce ca devā, ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santi, bhikkhave, sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhinibbattā. Ayaṃ dutiyā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santi, bhikkhave, sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santi, bhikkhave, sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catutthā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santi, bhikkhave, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanūpagā. Ayaṃ pañcamā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santi, bhikkhave, sattā sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭhā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santi, bhikkhave, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ sattamā viññāṇaṭṭhiti. Imā kho, bhikkhave, satta viññāṇaṭṭhitiyo’’ti.

Paṭhamaṃ.

2. Samādhiparikkhārasuttaṃ

45. ‘‘Sattime, bhikkhave, samādhiparikkhārā. Katame satta? Sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati. Yā kho, bhikkhave, imehi sattahaṅgehi cittassekaggatā parikkhatā [‘saparikkhāratā’tipi, ‘saparikkhatā’tipi (saṃ. ni. 5.28)], ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyo sammāsamādhi [samādhi (syā.)] saupaniso itipi saparikkhāro itipī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamaaggisuttaṃ

46. ‘‘Sattime, bhikkhave, aggī. Katame satta? Rāgaggi, dosaggi, mohaggi, āhuneyyaggi, gahapataggi, dakkhiṇeyyaggi, kaṭṭhaggi – ime kho, bhikkhave, satta aggī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyaaggisuttaṃ

47. Tena kho pana samayena uggatasarīrassa brāhmaṇassa mahāyañño upakkhaṭo hoti. Pañca usabhasatāni thūṇūpanītāni honti yaññatthāya, pañca vacchatarasatāni thūṇūpanītāni honti yaññatthāya, pañca vacchatarisatāni thūṇūpanītāni honti yaññatthāya, pañca ajasatāni thūṇūpanītāni honti yaññatthāya, pañca urabbhasatāni thūṇūpanītāni honti yaññatthāya. Atha kho uggatasarīro brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uggatasarīro brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Sutaṃ metaṃ, bho gotama, aggissa ādānaṃ [ādhānaṃ (sī. syā.)] yūpassa ussāpanaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa’’nti. ‘‘Mayāpi kho etaṃ, brāhmaṇa, sutaṃ aggissa ādānaṃ yūpassa ussāpanaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa’’nti. Dutiyampi kho uggatasarīro brāhmaṇo…pe… tatiyampi kho uggatasarīro brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho gotama, aggissa ādānaṃ yūpassa ussāpanaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa’’nti. ‘‘Mayāpi kho etaṃ, brāhmaṇa, sutaṃ aggissa ādānaṃ yūpassa ussāpanaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa’’nti. ‘‘Tayidaṃ, bho gotama, sameti bhoto ceva gotamassa amhākañca, yadidaṃ sabbena sabbaṃ’’.

Evaṃ vutte āyasmā ānando uggatasarīraṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘na kho, brāhmaṇa, tathāgatā evaṃ pucchitabbā – ‘sutaṃ metaṃ, bho gotama, aggissa ādānaṃ yūpassa ussāpanaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa’nti. Evaṃ kho, brāhmaṇa, tathāgatā pucchitabbā – ‘ahañhi, bhante, aggiṃ [aggissa (ka.)] ādātukāmo, [ādhātukāmo (sī. syā.)] yūpaṃ ussāpetukāmo. Ovadatu maṃ, bhante, bhagavā. Anusāsatu maṃ, bhante, bhagavā yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’’ti.

Atha kho uggatasarīro brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahañhi, bho gotama, aggiṃ ādātukāmo yūpaṃ ussāpetukāmo. Ovadatu maṃ bhavaṃ gotamo. Anusāsatu maṃ bhavaṃ gotamo yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Aggiṃ, brāhmaṇa, ādento [ādhento (sī. syā.)] yūpaṃ ussāpento pubbeva yaññā tīṇi satthāni ussāpeti akusalāni dukkhudrayāni [dukkhuddayāni (sī.)] dukkhavipākāni. Katamāni tīṇi? Kāyasatthaṃ, vacīsatthaṃ, manosatthaṃ. Aggiṃ, brāhmaṇa, ādento yūpaṃ ussāpento pubbeva yaññā evaṃ cittaṃ uppādesi – ‘ettakā usabhā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatarā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatariyo haññantu yaññatthāya, ettakā ajā haññantu yaññatthāya, ettakā urabbhā haññantu yaññatthāyā’ti. So ‘puññaṃ karomī’ti apuññaṃ karoti, ‘kusalaṃ karomī’ti akusalaṃ karoti, ‘sugatiyā maggaṃ pariyesāmī’ti duggatiyā maggaṃ pariyesati. Aggiṃ, brāhmaṇa, ādento yūpaṃ ussāpento pubbeva yaññā idaṃ paṭhamaṃ manosatthaṃ ussāpeti akusalaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipākaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, aggiṃ ādento yūpaṃ ussāpento pubbeva yaññā evaṃ vācaṃ bhāsati – ‘ettakā usabhā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatarā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatariyo haññantu yaññatthāya, ettakā ajā haññantu yaññatthāya, ettakā urabbhā haññantu yaññatthāyā’ti. So ‘puññaṃ karomī’ti apuññaṃ karoti, ‘kusalaṃ karomī’ti akusalaṃ karoti, ‘sugatiyā maggaṃ pariyesāmī’ti duggatiyā maggaṃ pariyesati. Aggiṃ, brāhmaṇa, ādento yūpaṃ ussāpento pubbeva yaññā idaṃ dutiyaṃ vacīsatthaṃ ussāpeti akusalaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipākaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, aggiṃ ādento yūpaṃ ussāpento pubbeva yaññā sayaṃ paṭhamaṃ samārambhati [samārabbhati (sī. ka.), samārabhati (syā.)] usabhā hantuṃ [haññantu (sī. syā.)] yaññatthāya, sayaṃ paṭhamaṃ samārambhati vacchatarā hantuṃ yaññatthāya, sayaṃ paṭhamaṃ samārambhati vacchatariyo hantuṃ yaññatthāya, sayaṃ paṭhamaṃ samārambhati ajā hantuṃ yaññatthāya, sayaṃ paṭhamaṃ samārambhati urabbhā hantuṃ yaññatthāya [haññantu yaññatthāyāti (sī. syā.)]. So ‘puññaṃ karomī’ti apuññaṃ karoti, ‘kusalaṃ karomī’ti akusalaṃ karoti, ‘sugatiyā maggaṃ pariyesāmī’ti duggatiyā maggaṃ pariyesati. Aggiṃ, brāhmaṇa, ādento yūpaṃ ussāpento pubbeva yaññā idaṃ tatiyaṃ kāyasatthaṃ ussāpeti akusalaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipākaṃ. Aggiṃ, brāhmaṇa, ādento yūpaṃ ussāpento pubbeva yaññā imāni tīṇi satthāni ussāpeti akusalāni dukkhudrayāni dukkhavipākāni.

‘‘Tayome, brāhmaṇa, aggī pahātabbā parivajjetabbā, na sevitabbā. Katame tayo? Rāgaggi, dosaggi, mohaggi.

‘‘Kasmā cāyaṃ, brāhmaṇa, rāgaggi pahātabbo parivajjetabbo, na sevitabbo? Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā, vācāya duccaritaṃ caritvā, manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Tasmāyaṃ rāgaggi pahātabbo parivajjetabbo, na sevitabbo.

‘‘Kasmā cāyaṃ, brāhmaṇa, dosaggi pahātabbo parivajjetabbo, na sevitabbo? Duṭṭho kho, brāhmaṇa, dosena abhibhūto pariyādinnacitto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā, vācāya duccaritaṃ caritvā, manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Tasmāyaṃ dosaggi pahātabbo parivajjetabbo, na sevitabbo.

‘‘Kasmā cāyaṃ, brāhmaṇa, mohaggi pahātabbo parivajjetabbo, na sevitabbo? Mūḷho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnacitto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā, vācāya duccaritaṃ caritvā, manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Tasmāyaṃ mohaggi pahātabbo parivajjetabbo, na sevitabbo. Ime kho tayo, brāhmaṇa, aggī pahātabbā parivajjetabbā, na sevitabbā.

‘‘Tayo kho, brāhmaṇa, aggī sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā sammā sukhaṃ parihātabbā. Katame tayo? Āhuneyyaggi, gahapataggi, dakkhiṇeyyaggi.

‘‘Katamo ca, brāhmaṇa, āhuneyyaggi? Idha, brāhmaṇa, yassa te honti mātāti vā pitāti vā, ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, āhuneyyaggi. Taṃ kissa hetu? Atohayaṃ [itopāyaṃ (ka.)], brāhmaṇa, āhuto sambhūto, tasmāyaṃ āhuneyyaggi sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā sammā sukhaṃ parihātabbo.

‘‘Katamo ca, brāhmaṇa, gahapataggi? Idha, brāhmaṇa, yassa te honti puttāti vā dārāti vā dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, gahapataggi. Tasmāyaṃ gahapataggi sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā sammā sukhaṃ parihātabbo.

‘‘Katamo ca, brāhmaṇa, dakkhiṇeyyaggi? Idha, brāhmaṇa, ye te samaṇabrāhmaṇā parappavādā paṭiviratā khantisoracce niviṭṭhā ekamattānaṃ damenti, ekamattānaṃ samenti, ekamattānaṃ parinibbāpenti, ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, dakkhiṇeyyaggi. Tasmāyaṃ dakkhiṇeyyaggi sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā sammā sukhaṃ parihātabbo. Ime kho, brāhmaṇa, tayo aggī sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā sammā sukhaṃ parihātabbā.

‘‘Ayaṃ kho pana, brāhmaṇa, kaṭṭhaggi kālena kālaṃ ujjaletabbo, kālena kālaṃ ajjhupekkhitabbo, kālena kālaṃ nibbāpetabbo, kālena kālaṃ nikkhipitabbo’’ti.

Evaṃ vutte uggatasarīro brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama; abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gatanti. Esāhaṃ, bho gotama, pañca usabhasatāni muñcāmi jīvitaṃ demi, pañca vacchatarasatāni muñcāmi jīvitaṃ demi, pañca vacchatarisatāni muñcāmi jīvitaṃ demi, pañca ajasatāni muñcāmi jīvitaṃ demi, pañca urabbhasatāni muñcāmi jīvitaṃ demi. Haritāni ceva tiṇāni khādantu, sītāni ca pānīyāni pivantu, sīto ca nesaṃ vāto upavāyata’’nti [upavāyatūti (ka.)]. Catutthaṃ.

5. Paṭhamasaññāsuttaṃ

48. ‘‘Sattimā, bhikkhave, saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā.

‘‘Katamā satta? Asubhasaññā, maraṇasaññā, āhāre paṭikūlasaññā, sabbaloke anabhiratasaññā, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā. Imā kho, bhikkhave, satta saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyasaññāsuttaṃ

49. ‘‘Sattimā, bhikkhave, saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā. Katamā satta? Asubhasaññā, maraṇasaññā, āhāre paṭikūlasaññā, sabbaloke anabhiratasaññā, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā. Imā kho, bhikkhave, satta saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānāti.

‘‘‘Asubhasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti. Iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Asubhasaññāparicitena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato methunadhammasamāpattiyā cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti. Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno asubhasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato methunadhammasamāpattiyā cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

‘‘Sace, bhikkhave, bhikkhuno asubhasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato methunadhammasamāpattiyā cittaṃ anusandahati [anusaṇṭhāti (sī.)] appaṭikulyatā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘abhāvitā me asubhasaññā, natthi me pubbenāparaṃ viseso, appattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace pana, bhikkhave, bhikkhuno asubhasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato methunadhammasamāpattiyā cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘subhāvitā me asubhasaññā, atthi me pubbenāparaṃ viseso, pattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. ‘Asubhasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Maraṇasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Maraṇasaññāparicitena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato jīvitanikantiyā cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti. Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno maraṇasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato jīvitanikantiyā cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

‘‘Sace, bhikkhave, bhikkhuno maraṇasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato jīvitanikantiyā cittaṃ anusandahati appaṭikulyatā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘abhāvitā me maraṇasaññā, natthi me pubbenāparaṃ viseso, appattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace pana, bhikkhave, bhikkhuno maraṇasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato jīvitanikantiyā cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘subhāvitā me maraṇasaññā, atthi me pubbenāparaṃ viseso, pattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. ‘Maraṇasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Āhāre paṭikūlasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Āhāre paṭikūlasaññāparicitena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato rasataṇhāya cittaṃ patilīyati …pe… upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti. Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno āhāre paṭikūlasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato rasataṇhāya cittaṃ patilīyati…pe… upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

‘‘Sace, bhikkhave, bhikkhuno āhāre paṭikūlasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato rasataṇhāya cittaṃ anusandahati appaṭikulyatā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘abhāvitā me āhāre paṭikūlasaññā, natthi me pubbenāparaṃ viseso, appattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace pana, bhikkhave, bhikkhuno āhāre paṭikūlasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato rasataṇhāya cittaṃ patilīyati…pe… upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘subhāvitā me āhāre paṭikūlasaññā, atthi me pubbenāparaṃ viseso, pattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. ‘Āhāre paṭikūlasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Sabbaloke anabhiratasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Sabbaloke anabhiratasaññāparicitena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato lokacitresu cittaṃ patilīyati…pe… seyyathāpi bhikkhave…pe… patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno sabbaloke anabhiratasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato lokacitresu cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

‘‘Sace, bhikkhave, bhikkhuno sabbaloke anabhiratasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato lokacitresu cittaṃ anusandahati appaṭikulyatā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘abhāvitā me sabbaloke anabhiratasaññā, natthi me pubbenāparaṃ viseso, appattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace pana, bhikkhave, bhikkhuno sabbaloke anabhiratasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato lokacitresu cittaṃ patilīyati…pe… upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘subhāvitā me sabbaloke anabhiratasaññā, atthi me pubbenāparaṃ viseso, pattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. ‘Sabbaloke anabhiratasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Aniccasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Aniccasaññāparicitena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato lābhasakkārasiloke cittaṃ patilīyati…pe… upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti. Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno aniccasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato lābhasakkārasiloke cittaṃ patilīyati…pe… upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

‘‘Sace, bhikkhave, bhikkhuno aniccasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato lābhasakkārasiloke cittaṃ anusandahati appaṭikulyatā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘abhāvitā me aniccasaññā, natthi me pubbenāparaṃ viseso, appattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace pana, bhikkhave, bhikkhuno aniccasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato lābhasakkārasiloke cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati, na sampasāriyati upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti; veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘subhāvitā me aniccasaññā, atthi me pubbenāparaṃ viseso, pattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. ‘Aniccasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Anicce dukkhasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Anicce dukkhasaññāparicitena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato ālasye kosajje vissaṭṭhiye pamāde ananuyoge apaccavekkhaṇāya tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi, bhikkhave, ukkhittāsike vadhake.

‘‘Sace, bhikkhave, bhikkhuno anicce dukkhasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato ālasye kosajje vissaṭṭhiye pamāde ananuyoge apaccavekkhaṇāya tibbā bhayasaññā, na paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi, bhikkhave, ukkhittāsike vadhake. Veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘abhāvitā me anicce dukkhasaññā, natthi me pubbenāparaṃ viseso, appattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace pana, bhikkhave, bhikkhuno anicce dukkhasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato ālasye kosajje vissaṭṭhiye pamāde ananuyoge apaccavekkhaṇāya tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi, bhikkhave, ukkhittāsike vadhake. Veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘subhāvitā me anicce dukkhasaññā, atthi me pubbenāparaṃ viseso, pattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. ‘Anicce dukkhasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Dukkhe anattasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Dukkhe anattasaññāparicitena, bhikkhave, bhikkhuno cetasā bahulaṃ viharato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānāpagataṃ mānasaṃ hoti vidhāsamatikkantaṃ santaṃ suvimuttaṃ.

‘‘Sace, bhikkhave, bhikkhuno dukkhe anattasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu na ahaṅkāramamaṅkāramānāpagataṃ mānasaṃ hoti vidhāsamatikkantaṃ santaṃ suvimuttaṃ. Veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘abhāvitā me dukkhe anattasaññā, natthi me pubbenāparaṃ viseso, appattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti.

‘‘Sace pana, bhikkhave, bhikkhuno dukkhe anattasaññāparicitena cetasā bahulaṃ viharato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānāpagataṃ mānasaṃ hoti vidhāsamatikkantaṃ santaṃ suvimuttaṃ. Veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā ‘subhāvitā me dukkhe anattasaññā, atthi me pubbenāparaṃ viseso, pattaṃ me bhāvanābala’nti. Itiha tattha sampajāno hoti. ‘Dukkhe anattasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Imā kho, bhikkhave, satta saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Methunasuttaṃ

50. Atha kho jāṇussoṇi brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhavampi no gotamo brahmacārī paṭijānātī’’ti? ‘‘Yañhi taṃ, brāhmaṇa, sammā vadamāno vadeyya – ‘akhaṇḍaṃ acchiddaṃ asabalaṃ akammāsaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caratī’ti, mameva taṃ, brāhmaṇa, sammā vadamāno vadeyya – ‘ahañhi, brāhmaṇa, akhaṇḍaṃ acchiddaṃ asabalaṃ akammāsaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carāmī’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bho gotama, brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampī’’ti?

‘‘Idha, brāhmaṇa, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati; api ca kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādiyati. So taṃ assādeti [so tadassādeti (sī.)], taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati. Idampi kho, brāhmaṇa, brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, saṃyutto methunena saṃyogena na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena [jarāmaraṇena (sī. syā.)] sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, napi mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādiyati; api ca kho mātugāmena saddhiṃ sañjagghati saṃkīḷati saṃkelāyati…pe… napi mātugāmena saddhiṃ sañjagghati saṃkīḷati saṃkelāyati; api ca kho mātugāmassa cakkhunā cakkhuṃ upanijjhāyati pekkhati…pe… napi mātugāmassa cakkhunā cakkhuṃ upanijjhāyati pekkhati; api ca kho mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭaṃ vā tiropākāraṃ vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā…pe… napi mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭaṃ vā tiropākāraṃ vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā; api ca kho yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīḷitāni tāni anussarati…pe… napi yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīḷitāni tāni anussarati; api ca kho passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṃ samaṅgībhūtaṃ paricārayamānaṃ…pe… napi passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṃ samaṅgībhūtaṃ paricārayamānaṃ; api ca kho aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vāti. So taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati. Idampi kho, brāhmaṇa, brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati saṃyutto methunena saṃyogena, na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Yāvakīvañcāhaṃ, brāhmaṇa, imesaṃ sattannaṃ methunasaṃyogānaṃ aññataraññataramethunasaṃyogaṃ [aññataraṃ methunasaṃyogaṃ (sī. syā.)] attani appahīnaṃ samanupassiṃ, neva tāvāhaṃ, brāhmaṇa, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti paccaññāsiṃ [abhisambuddho paccaññāsiṃ (sī. syā.)].

‘‘Yato ca khohaṃ, brāhmaṇa, imesaṃ sattannaṃ methunasaṃyogānaṃ aññataraññataramethunasaṃyogaṃ attani appahīnaṃ na samanupassiṃ, athāhaṃ, brāhmaṇa, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti paccaññāsiṃ. ‘Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me vimutti [cetovimutti (sī. ka.)], ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti.

Evaṃ vutte jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama; abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Sattamaṃ.

8. Saṃyogasuttaṃ

51. ‘‘Saṃyogavisaṃyogaṃ vo, bhikkhave, dhammapariyāyaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha…pe… katamo ca so, bhikkhave, saṃyogo visaṃyogo dhammapariyāyo?

‘‘Itthī, bhikkhave, ajjhattaṃ itthindriyaṃ manasi karoti – itthikuttaṃ itthākappaṃ itthividhaṃ itthicchandaṃ itthissaraṃ itthālaṅkāraṃ. Sā tattha rajjati tatrābhiramati. Sā tattha rattā tatrābhiratā bahiddhā purisindriyaṃ manasi karoti – purisakuttaṃ purisākappaṃ purisavidhaṃ purisacchandaṃ purisassaraṃ purisālaṅkāraṃ. Sā tattha rajjati tatrābhiramati. Sā tattha rattā tatrābhiratā bahiddhā saṃyogaṃ ākaṅkhati. Yañcassā saṃyogapaccayā uppajjati sukhaṃ somanassaṃ tañca ākaṅkhati. Itthatte, bhikkhave, abhiratā sattā purisesu saṃyogaṃ gatā. Evaṃ kho, bhikkhave, itthī itthattaṃ nātivattati.

‘‘Puriso, bhikkhave, ajjhattaṃ purisindriyaṃ manasi karoti – purisakuttaṃ purisākappaṃ purisavidhaṃ purisacchandaṃ purisassaraṃ purisālaṅkāraṃ. So tattha rajjati tatrābhiramati. So tattha ratto tatrābhirato bahiddhā itthindriyaṃ manasi karoti – itthikuttaṃ itthākappaṃ itthividhaṃ itthicchandaṃ itthissaraṃ itthālaṅkāraṃ. So tattha rajjati tatrābhiramati. So tattha ratto tatrābhirato bahiddhā saṃyogaṃ ākaṅkhati. Yañcassa saṃyogapaccayā uppajjati sukhaṃ somanassaṃ tañca ākaṅkhati. Purisatte, bhikkhave, abhiratā sattā itthīsu saṃyogaṃ gatā. Evaṃ kho, bhikkhave, puriso purisattaṃ nātivattati. Evaṃ kho, bhikkhave, saṃyogo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, visaṃyogo hoti? Itthī, bhikkhave, ajjhattaṃ itthindriyaṃ na manasi karoti – itthikuttaṃ itthākappaṃ itthividhaṃ itthicchandaṃ itthissaraṃ itthālaṅkāraṃ. Sā tattha na rajjati, sā tatra nābhiramati. Sā tattha arattā tatra anabhiratā bahiddhā purisindriyaṃ na manasi karoti – purisakuttaṃ purisākappaṃ purisavidhaṃ purisacchandaṃ purisassaraṃ purisālaṅkāraṃ. Sā tattha na rajjati, tatra nābhiramati. Sā tattha arattā tatra anabhiratā bahiddhā saṃyogaṃ nākaṅkhati. Yañcassā saṃyogapaccayā uppajjati sukhaṃ somanassaṃ tañca nākaṅkhati. Itthatte, bhikkhave, anabhiratā sattā purisesu visaṃyogaṃ gatā. Evaṃ kho, bhikkhave, itthī itthattaṃ ativattati.

‘‘Puriso, bhikkhave, ajjhattaṃ purisindriyaṃ na manasi karoti – purisakuttaṃ purisākappaṃ purisavidhaṃ purisacchandaṃ purisassaraṃ purisālaṅkāraṃ. So tattha na rajjati, so tatra nābhiramati. So tattha aratto tatra anabhirato bahiddhā itthindriyaṃ na manasi karoti – itthikuttaṃ itthākappaṃ itthividhaṃ itthicchandaṃ itthissaraṃ itthālaṅkāraṃ. So tattha na rajjati, tatra nābhiramati. So tattha aratto tatra anabhirato bahiddhā saṃyogaṃ nākaṅkhati. Yañcassa saṃyogapaccayā uppajjati sukhaṃ somanassaṃ tañca nākaṅkhati. Purisatte, bhikkhave, anabhiratā sattā itthīsu visaṃyogaṃ gatā. Evaṃ kho, bhikkhave, puriso purisattaṃ ativattati. Evaṃ kho, bhikkhave, visaṃyogo hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, saṃyogo visaṃyogo dhammapariyāyo’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dānamahapphalasuttaṃ

52. Ekaṃ samayaṃ bhagavā campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre. Atha kho sambahulā campeyyakā upāsakā yena āyasmā sāriputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho campeyyakā upāsakā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘cirassutā no, bhante [bhante sāriputta (sī.)], bhagavato sammukhā dhammīkathā. Sādhu mayaṃ, bhante, labheyyāma bhagavato sammukhā dhammiṃ kathaṃ [bhagavato santikā dhammiṃ kathaṃ (sī.), bhagavato dhammiṃ kathaṃ (syā.)] savanāyā''ti. ''Tenahāvuso, tadahuposathe āgaccheyyātha, appeva nāma labheyyātha bhagavato sammukhā [bhagavato santike (syā.)] dhammiṃ kathaṃ savanāyā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho campeyyakā upāsakā āyasmato sāriputtassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā āyasmantaṃ sāriputtaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu.

Atha kho campeyyakā upāsakā tadahuposathe yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha kho āyasmā sāriputto tehi campeyyakehi upāsakehi saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca –

''Siyā nu kho, bhante, idhekaccassa tādisaṃyeva dānaṃ dinnaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ; siyā pana, bhante, idhekaccassa tādisaṃyeva dānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa''nti? ''Siyā, sāriputta, idhekaccassa tādisaṃyeva dānaṃ dinnaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ; siyā pana, sāriputta, idhekaccassa tādisaṃyeva dānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa''nti. ''Ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo yena midhekaccassa tādisaṃyeva dānaṃ dinnaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ; ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo yena midhekaccassa tādisaṃyeva dānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa''nti?

''Idha, sāriputta, ekacco sāpekho [sāpekkho (syā.)] dānaṃ deti, patibaddhacitto [patibandhacitto (ka.)] dānaṃ deti, sannidhipekho dānaṃ deti, 'imaṃ pecca paribhuñjissāmī'ti dānaṃ deti. So taṃ dānaṃ deti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathapadīpeyyaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, sāriputta, dadeyya idhekacco evarūpaṃ dāna''nti? ''Evaṃ, bhante''.

''Tatra, sāriputta, yvāyaṃ sāpekho dānaṃ deti, patibaddhacitto dānaṃ deti, sannidhipekho dānaṃ deti, 'imaṃ pecca paribhuñjissāmī'ti dānaṃ deti. So taṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. So taṃ kammaṃ khepetvā taṃ iddhiṃ taṃ yasaṃ taṃ ādhipaccaṃ āgāmī hoti āgantā itthattaṃ.

''Idha pana, sāriputta, ekacco na heva kho sāpekho dānaṃ deti, na patibaddhacitto dānaṃ deti, na sannidhipekho dānaṃ deti, na 'imaṃ pecca paribhuñjissāmī'ti dānaṃ deti; api ca kho 'sāhu dāna'nti dānaṃ deti…pe… napi 'sāhu dāna'nti dānaṃ deti; api ca kho 'dinnapubbaṃ katapubbaṃ pitupitāmahehi na arahāmi porāṇaṃ kulavaṃsaṃ hāpetu'nti dānaṃ deti…pe… napi 'dinnapubbaṃ katapubbaṃ pitupitāmahehi na arahāmi porāṇaṃ kulavaṃsaṃ hāpetu'nti dānaṃ deti; api ca kho 'ahaṃ pacāmi, ime na pacanti, nārahāmi pacanto apacantānaṃ dānaṃ adātu'nti dānaṃ deti…pe… napi 'ahaṃ pacāmi, ime na pacanti, nārahāmi pacanto apacantānaṃ dānaṃ adātu'nti dānaṃ deti; api ca kho 'yathā tesaṃ pubbakānaṃ isīnaṃ tāni mahāyaññāni ahesuṃ, seyyathidaṃ – aṭṭhakassa vāmakassa vāmadevassa vessāmittassa yamadaggino aṅgīrasassa bhāradvājassa vāseṭṭhassa kassapassa bhaguno, evaṃ me ayaṃ dānasaṃvibhāgo bhavissatī'ti dānaṃ deti…pe… napi 'yathā tesaṃ pubbakānaṃ isīnaṃ tāni mahāyaññāni ahesuṃ, seyyathidaṃ – aṭṭhakassa vāmakassa vāmadevassa vessāmittassa yamadaggino aṅgīrasassa bhāradvājassa vāseṭṭhassa kassapassa bhaguno, evaṃ me ayaṃ dānasaṃvibhāgo bhavissatī'ti dānaṃ deti; api ca kho 'imaṃ me dānaṃ dadato cittaṃ pasīdati, attamanatā somanassaṃ upajāyatī'ti dānaṃ deti…pe… napi 'imaṃ me dānaṃ dadato cittaṃ pasīdati, attamanatā somanassaṃ upajāyatī'ti dānaṃ deti; api ca kho cittālaṅkāracittaparikkhāraṃ dānaṃ deti. So taṃ dānaṃ deti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathapadīpeyyaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, sāriputta, dadeyya idhekacco evarūpaṃ dāna''nti? ''Evaṃ, bhante''.

''Tatra, sāriputta, yvāyaṃ na heva [naheva kho (sī. syā.)] sāpekho dānaṃ deti; na patibaddhacitto dānaṃ deti; na sannidhipekho dānaṃ deti; na 'imaṃ pecca paribhuñjissāmī'ti dānaṃ deti; napi 'sāhu dāna’nti dānaṃ deti; napi ‘dinnapubbaṃ katapubbaṃ pitupitāmahehi na arahāmi porāṇaṃ kulavaṃsaṃ hāpetu’nti dānaṃ deti; napi ‘ahaṃ pacāmi, ime na pacanti, nārahāmi pacanto apacantānaṃ dānaṃ adātu’nti dānaṃ deti; napi ‘yathā tesaṃ pubbakānaṃ isīnaṃ tāni mahāyaññāni ahesuṃ, seyyathidaṃ – aṭṭhakassa vāmakassa vāmadevassa vessāmittassa yamadaggino aṅgīrasassa bhāradvājassa vāseṭṭhassa kassapassa bhaguno, evaṃ me ayaṃ dānasaṃvibhāgo bhavissatī’ti dānaṃ deti; napi ‘imaṃ me dānaṃ dadato cittaṃ pasīdati, attamanatā somanassaṃ upajāyatī’ti dānaṃ deti; api ca kho cittālaṅkāracittaparikkhāraṃ dānaṃ deti. So taṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmakāyikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. So taṃ kammaṃ khepetvā taṃ iddhiṃ taṃ yasaṃ taṃ ādhipaccaṃ anāgāmī hoti anāgantā itthattaṃ. Ayaṃ kho, sāriputta, hetu ayaṃ paccayo yena midhekaccassa tādisaṃyeva dānaṃ dinnaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Ayaṃ pana, sāriputta, hetu ayaṃ paccayo yena midhekaccassa tādisaṃyeva dānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsa’’nti. Navamaṃ.

10. Nandamātāsuttaṃ

53. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno dakkhiṇāgirismiṃ cārikaṃ caranti mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Tena kho pana samayena veḷukaṇḍakī [veḷukaṇḍakī (syā.) a. ni. 6.37; 2.134; saṃ. ni. 2.173 passitabbaṃ] nandamātā upāsikā rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya pārāyanaṃ [cūḷani. pārāyanavagga, vatthugāthā] sarena bhāsati.

Tena kho pana samayena vessavaṇo mahārājā uttarāya disāya dakkhiṇaṃ disaṃ gacchati kenacideva karaṇīyena. Assosi kho vessavaṇo mahārājā nandamātāya upāsikāya pārāyanaṃ sarena bhāsantiyā, sutvā kathāpariyosānaṃ āgamayamāno aṭṭhāsi.

Atha kho nandamātā upāsikā pārāyanaṃ sarena bhāsitvā tuṇhī ahosi. Atha kho vessavaṇo mahārājā nandamātāya upāsikāya kathāpariyosānaṃ viditvā abbhānumodi – ‘‘sādhu bhagini, sādhu bhaginī’’ti! ‘‘Ko paneso, bhadramukhā’’ti? ‘‘Ahaṃ te, bhagini, bhātā vessavaṇo, mahārājā’’ti. ‘‘Sādhu, bhadramukha, tena hi yo me ayaṃ dhammapariyāyo bhaṇito idaṃ te hotu ātitheyya’’nti. ‘‘Sādhu, bhagini, etañceva me hotu ātitheyyaṃ. Sveva [sve ca (sī.)] sāriputtamoggallānappamukho bhikkhusaṅgho akatapātarāso veḷukaṇḍakaṃ āgamissati, tañca bhikkhusaṅghaṃ parivisitvā mama dakkhiṇaṃ ādiseyyāsi. Etañceva [evañca (sī. syā.), etañca (?)] me bhavissati ātitheyya’’nti.

Atha kho nandamātā upāsikā tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpesi. Atha kho sāriputtamoggallānappamukho bhikkhusaṅgho akatapātarāso yena veḷukaṇḍako tadavasari. Atha kho nandamātā upāsikā aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, ārāmaṃ gantvā bhikkhusaṅghassa kālaṃ ārocehi – ‘kālo, bhante, ayyāya nandamātuyā nivesane niṭṭhitaṃ bhatta’’’nti. ‘‘Evaṃ, ayye’’ti kho so puriso nandamātāya upāsikāya paṭissutvā ārāmaṃ gantvā bhikkhusaṅghassa kālaṃ ārocesi – ‘‘kālo, bhante, ayyāya nandamātuyā nivesane niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho sāriputtamoggallānappamukho bhikkhusaṅgho pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena nandamātāya upāsikāya nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho nandamātā upāsikā sāriputtamoggallānappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi.

Atha kho nandamātā upāsikā āyasmantaṃ sāriputtaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho nandamātaraṃ upāsikaṃ āyasmā sāriputto etadavoca – ‘‘ko pana te, nandamāte, bhikkhusaṅghassa abbhāgamanaṃ ārocesī’’ti?

‘‘Idhāhaṃ, bhante, rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya pārāyanaṃ sarena bhāsitvā tuṇhī ahosiṃ. Atha kho, bhante, vessavaṇo mahārājā mama kathāpariyosānaṃ viditvā abbhānumodi – ‘sādhu, bhagini, sādhu, bhaginī’ti! ‘Ko paneso, bhadramukhā’ti? ‘Ahaṃ te, bhagini, bhātā vessavaṇo, mahārājā’ti. ‘Sādhu, bhadramukha, tena hi yo me ayaṃ dhammapariyāyo bhaṇito idaṃ te hotu ātitheyya’nti. ‘Sādhu, bhagini, etañceva me hotu ātitheyyaṃ. Sveva sāriputtamoggallānappamukho bhikkhusaṅgho akatapātarāso veḷukaṇḍakaṃ āgamissati, tañca bhikkhusaṅghaṃ parivisitvā mama dakkhiṇaṃ ādiseyyāsi. Etañceva [etañca (sī.), evañca (syā.)] me bhavissati ātitheyya'nti. Yadidaṃ [yamidaṃ (ma. ni. 1.363)], bhante, dāne [puññaṃ hi taṃ (sī.), puññaṃ puññamahitaṃ (syā.), puññaṃ vā puññamahaṃ vā (pī.), puññaṃ vā puññamahī vā (ka.)] puññañca puññamahī ca taṃ [puññaṃ hi taṃ (sī.), puññaṃ puññamahitaṃ (syā.), puññaṃ vā puññamahaṃ vā (pī.), puññaṃ vā puññamahī vā (ka.)] vessavaṇassa mahārājassa sukhāya hotū''ti.

''Acchariyaṃ, nandamāte, abbhutaṃ, nandamāte! Yatra hi nāma vessavaṇena mahārājena evaṃmahiddhikena evaṃmahesakkhena devaputtena sammukhā sallapissasī''ti.

''Na kho me, bhante, eseva acchariyo abbhuto dhammo. Atthi me aññopi acchariyo abbhuto dhammo. Idha me, bhante, nando nāma ekaputtako piyo manāpo. Taṃ rājāno kismiñcideva pakaraṇe okassa pasayha jīvitā voropesuṃ. Tasmiṃ kho panāhaṃ, bhante, dārake gahite vā gayhamāne vā vadhe vā vajjhamāne vā hate vā haññamāne vā nābhijānāmi cittassa aññathatta''nti. ''Acchariyaṃ, nandamāte, abbhutaṃ nandamāte! Yatra hi nāma cittuppādampi [cittuppādamattampi (syā.)] parisodhessasī''ti.

''Na kho me, bhante, eseva acchariyo abbhuto dhammo. Atthi me aññopi acchariyo abbhuto dhammo. Idha me, bhante, sāmiko kālaṅkato aññataraṃ yakkhayoniṃ upapanno. So me teneva purimena attabhāvena uddassesi. Na kho panāhaṃ, bhante, abhijānāmi tatonidānaṃ cittassa aññathatta''nti. ''Acchariyaṃ, nandamāte, abbhutaṃ, nandamāte! Yatra hi nāma cittuppādampi parisodhessasī''ti.

''Na kho me, bhante, eseva acchariyo abbhuto dhammo. Atthi me aññopi acchariyo abbhuto dhammo. Yatohaṃ, bhante, sāmikassa daharasseva daharā ānītā nābhijānāmi sāmikaṃ manasāpi aticaritā [aticarituṃ (syā.), aticārittaṃ (ka.)], kuto pana kāyenā''ti! ''Acchariyaṃ, nandamāte, abbhutaṃ, nandamāte! Yatra hi nāma cittuppādampi parisodhessasī''ti.

''Na kho me, bhante, eseva acchariyo abbhuto dhammo. Atthi me aññopi acchariyo abbhuto dhammo. Yadāhaṃ, bhante, upāsikā paṭidesitā nābhijānāmi kiñci sikkhāpadaṃ sañcicca vītikkamitā''ti. ''Acchariyaṃ, nandamāte, abbhutaṃ, nandamāte''ti!

''Na kho me, bhante, eseva acchariyo abbhuto dhammo. Atthi me aññopi acchariyo abbhuto dhammo. Idhāhaṃ, bhante, yāvadeva [yāvadeva (sī. syā.) saṃ. ni. 2.152 pāḷi ca aṭṭhakathāṭīkā ca passitabbā] ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Pītiyā ca virāgā upekkhikā ca viharāmi satā ca sampajānā sukhañca kāye paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – 'upekkhako satimā sukhavihārī'ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmī''ti. ''Acchariyaṃ, nandamāte, abbhutaṃ, nandamāte''ti!

''Na kho me, bhante, eseva acchariyo abbhuto dhammo. Atthi me aññopi acchariyo abbhuto dhammo. Yānimāni, bhante, bhagavatā desitāni pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni nāhaṃ tesaṃ kiñci attani appahīnaṃ samanupassāmī''ti. ''Acchariyaṃ, nandamāte, abbhutaṃ, nandamāte''ti!

Atha kho āyasmā sāriputto nandamātaraṃ upāsikaṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmīti. Dasamaṃ.

Mahāyaññavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Ṭhiti ca parikkhāraṃ dve, aggī saññā ca dve parā;
Methunā saṃyogo dānaṃ, nandamātena te dasāti.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

6. Abyākatavaggo

1. Abyākatasuttaṃ

54. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo yena sutavato ariyasāvakassa vicikicchā nuppajjati abyākatavatthūsū’’ti?

‘‘Diṭṭhinirodhā kho, bhikkhu, sutavato ariyasāvakassa vicikicchā nuppajjati abyākatavatthūsu. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, diṭṭhigatametaṃ; ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, diṭṭhigatametaṃ; ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, diṭṭhigatametaṃ; ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, diṭṭhigatametaṃ. Assutavā, bhikkhu, puthujjano diṭṭhiṃ nappajānāti, diṭṭhisamudayaṃ nappajānāti, diṭṭhinirodhaṃ nappajānāti, diṭṭhinirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānāti. Tassa sā diṭṭhi pavaḍḍhati, so na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Sutavā ca kho, bhikkhu, ariyasāvako diṭṭhiṃ pajānāti, diṭṭhisamudayaṃ pajānāti, diṭṭhinirodhaṃ pajānāti, diṭṭhinirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti. Tassa sā diṭṭhi nirujjhati, so parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, parimuccati dukkhasmāti vadāmi. Evaṃ jānaṃ kho, bhikkhu, sutavā ariyasāvako evaṃ passaṃ ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na byākaroti; ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na byākaroti; ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na byākaroti; ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na byākaroti. Evaṃ jānaṃ kho, bhikkhu, sutavā ariyasāvako evaṃ passaṃ evaṃ abyākaraṇadhammo hoti abyākatavatthūsu. Evaṃ jānaṃ kho, bhikkhu, sutavā ariyasāvako evaṃ passaṃ na chambhati, na kampati, na vedhati, na santāsaṃ āpajjati abyākatavatthūsu.

‘‘‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, taṇhāgatametaṃ…pe… saññāgatametaṃ …pe… maññitametaṃ…pe… papañcitametaṃ…pe… upādānagatametaṃ…pe… ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, vippaṭisāro eso; ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, vippaṭisāro eso; ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, vippaṭisāro eso; ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, bhikkhu, vippaṭisāro eso. Assutavā, bhikkhu, puthujjano vippaṭisāraṃ nappajānāti, vippaṭisārasamudayaṃ nappajānāti, vippaṭisāranirodhaṃ nappajānāti, vippaṭisāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānāti. Tassa so vippaṭisāro pavaḍḍhati, so na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Sutavā ca kho, bhikkhu, ariyasāvako vippaṭisāraṃ pajānāti, vippaṭisārasamudayaṃ pajānāti, vippaṭisāranirodhaṃ pajānāti, vippaṭisāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti. Tassa so vippaṭisāro nirujjhati, so parimuccati jātiyā…pe… dukkhasmāti vadāmi. Evaṃ jānaṃ kho, bhikkhu, sutavā ariyasāvako evaṃ passaṃ ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na byākaroti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na byākaroti. Evaṃ jānaṃ kho, bhikkhu, sutavā ariyasāvako evaṃ passaṃ evaṃ abyākaraṇadhammo hoti abyākatavatthūsu. Evaṃ jānaṃ kho, bhikkhu, sutavā ariyasāvako evaṃ passaṃ na chambhati, na kampati, na vedhati, na santāsaṃ āpajjati abyākatavatthūsu. Ayaṃ kho, bhikkhu, hetu ayaṃ paccayo yena sutavato ariyasāvakassa vicikicchā nuppajjati abyākatavatthūsū''ti. Paṭhamaṃ.

2. Purisagatisuttaṃ

55. ''Satta ca [satta (sī.), satta ca kho (ka.)], bhikkhave, purisagatiyo desessāmi anupādā ca parinibbānaṃ [parinibbāṇaṃ (sī.)]. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ''katamā ca, bhikkhave, satta purisagatiyo?

''Idha, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – 'no cassa no ca me siyā, na bhavissati na me bhavissati, yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahāmī'ti upekkhaṃ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṃ santaṃ sammappaññāya passati. Tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbaṃ sacchikataṃ hoti, tassa na sabbena sabbaṃ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃsantatte [divasasantatte (sī. syā.) ma. ni. 2.154] ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā nibbāyeyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – 'no cassa no ca me siyā, na bhavissati na me bhavissati, yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahāmī'ti upekkhaṃ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṃ santaṃ sammappaññāya passati. Tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbaṃ sacchikataṃ hoti, tassa na sabbena sabbaṃ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti.

''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – 'no cassa no ca me siyā, na bhavissati na me bhavissati, yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahāmī'ti upekkhaṃ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṃ santaṃ sammappaññāya passati. Tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbaṃ sacchikataṃ hoti, tassa na sabbena sabbaṃ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃsantatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā nibbāyeyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti.

''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃsantatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā anupahacca talaṃ nibbāyeyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti.

''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃsantatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā upahacca talaṃ nibbāyeyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti.

''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃsantatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā paritte tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya. Sā tattha aggimpi janeyya, dhūmampi janeyya, aggimpi janetvā dhūmampi janetvā tameva parittaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sasaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃsantatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā vipule tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya. Sā tattha aggimpi janeyya, dhūmampi janeyya, aggimpi janetvā dhūmampi janetvā tameva vipulaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sasaṅkhāraparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – ‘no cassa no ca me siyā, na bhavissati na me bhavissati, yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahāmī’ti upekkhaṃ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṃ santaṃ sammapaññāya passati. Tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbaṃ sacchikataṃ hoti, tassa na sabbena sabbaṃ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃsantatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā mahante tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya. Sā tattha aggimpi janeyya, dhūmampi janeyya, aggimpi janetvā dhūmampi janetvā tameva mahantaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā gacchampi daheyya [ḍaheyya (aññattha)], dāyampi daheyya, gacchampi dahitvā dāyampi dahitvā haritantaṃ vā pathantaṃ vā [panthantaṃ vā (sī.) syāmapotthake idaṃ na dissati] selantaṃ vā udakantaṃ vā ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāgaṃ āgamma anāhārā nibbāyeyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa no ca me siyā…pe… so pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Imā kho, bhikkhave, satta purisagatiyo.

‘‘Katamañca, bhikkhave, anupādāparinibbānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – ‘no cassa no ca me siyā, na bhavissati na me bhavissati, yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahāmī’ti upekkhaṃ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṃ santaṃ sammappaññāya passati. Tañca khvassa padaṃ sabbena sabbaṃ sacchikataṃ hoti, tassa sabbena sabbaṃ mānānusayo pahīno hoti, sabbena sabbaṃ bhavarāgānusayo pahīno hoti, sabbena sabbaṃ avijjānusayo pahīno hoti. So āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, anupādāparinibbānaṃ. Imā kho, bhikkhave, satta purisagatiyo anupādā ca parinibbāna’’nti. Dutiyaṃ.

3. Tissabrahmāsuttaṃ

56. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho dve devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ gijjhakūṭaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etā, bhante, bhikkhuniyo vimuttā’’ti. Aparā devatā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etā, bhante, bhikkhuniyo anupādisesā suvimuttā’’ti. Idamavocuṃ tā devatā. Samanuñño satthā ahosi. Atha kho tā devatā ‘‘samanuñño satthā’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyiṃsu.

Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena bhikkhū āmantesi – ‘‘imaṃ, bhikkhave, rattiṃ dve devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ gijjhakūṭaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, ekā devatā maṃ etadavoca – ‘etā, bhante, bhikkhuniyo vimuttā’ti. Aparā devatā maṃ etadavoca – ‘etā, bhante, bhikkhuniyo anupādisesā suvimuttā’ti. Idamavocuṃ, bhikkhave, tā devatā. Idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyiṃsū’’ti.

Tena kho pana samayena āyasmā mahāmoggallāno bhagavato avidūre nisinno hoti. Atha kho āyasmato mahāmoggallānassa etadahosi – ‘‘katamesānaṃ kho devānaṃ evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti? Tena kho pana samayena tisso nāma bhikkhu adhunākālaṅkato aññataraṃ brahmalokaṃ upapanno hoti. Tatrāpi naṃ evaṃ jānanti – ‘‘tisso brahmā mahiddhiko mahānubhāvo’’ti.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evamevaṃ – gijjhakūṭe pabbate antarahito tasmiṃ brahmaloke pāturahosi. Addasā kho tisso brahmā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘ehi kho, mārisa moggallāna; svāgataṃ, mārisa moggallāna! Cirassaṃ kho, mārisa moggallāna, imaṃ pariyāyamakāsi, yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīda, mārisa moggallāna, idamāsanaṃ paññatta’’nti. Nisīdi kho āyasmā mahāmoggallāno paññatte āsane. Tissopi kho brahmā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho tissaṃ brahmānaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca – ‘‘katamesānaṃ kho, tissa, devānaṃ evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti? ‘‘Brahmakāyikānaṃ kho, mārisa moggallāna, devānaṃ evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti.

‘‘Sabbesaññeva kho, tissa, brahmakāyikānaṃ devānaṃ evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti? ‘‘Na kho, mārisa moggallāna, sabbesaṃ brahmakāyikānaṃ devānaṃ evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti.

‘‘Ye kho te, mārisa moggallāna, brahmakāyikā devā brahmena āyunā santuṭṭhā brahmena vaṇṇena brahmena sukhena brahmena yasena brahmena ādhipateyyena santuṭṭhā, te uttari nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānanti. Tesaṃ na evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’ti. Ye ca kho te, mārisa moggallāna, brahmakāyikā devā brahmena āyunā asantuṭṭhā, brahmena vaṇṇena brahmena sukhena brahmena yasena brahmena ādhipateyyena asantuṭṭhā, te ca uttari nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānanti. Tesaṃ evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti.

‘‘Idha, mārisa moggallāna, bhikkhu ubhatobhāgavimutto hoti. Tamenaṃ te devā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho āyasmā ubhatobhāgavimutto. Yāvassa kāyo ṭhassati tāva naṃ dakkhanti devamanussā. Kāyassa bhedā na naṃ dakkhanti devamanussā’ti. Evampi kho, mārisa moggallāna, tesaṃ devānaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti.

‘‘Idha pana, mārisa moggallāna, bhikkhu paññāvimutto hoti. Tamenaṃ te devā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho āyasmā paññāvimutto. Yāvassa kāyo ṭhassati tāva naṃ dakkhanti devamanussā. Kāyassa bhedā na naṃ dakkhanti devamanussā’ti. Evampi kho, mārisa moggallāna, tesaṃ devānaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti.

‘‘Idha pana, mārisa moggallāna, bhikkhu kāyasakkhī hoti. Tamenaṃ devā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho āyasmā kāyasakkhī. Appeva nāma ayamāyasmā anulomikāni senāsanāni paṭisevamāno kalyāṇamitte bhajamāno indriyāni samannānayamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’ti. Evampi kho, mārisa moggallāna, tesaṃ devānaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti.

‘‘Idha pana, mārisa moggallāna, bhikkhu diṭṭhippatto hoti…pe… saddhāvimutto hoti…pe… dhammānusārī hoti. Tamenaṃ te devā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho āyasmā dhammānusārī. Appeva nāma ayamāyasmā anulomikāni senāsanāni paṭisevamāno kalyāṇamitte bhajamāno indriyāni samannānayamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’ti. Evampi kho, mārisa moggallāna, tesaṃ devānaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno tissassa brahmuno bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evamevaṃ – brahmaloke antarahito gijjhakūṭe pabbate pāturahosi. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahāmoggallāno yāvatako ahosi tissena brahmunā saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi.

‘‘Na hi pana te, moggallāna, tisso brahmā sattamaṃ animittavihāriṃ puggalaṃ deseti’’. ‘‘Etassa, bhagavā, kālo; etassa, sugata, kālo! Yaṃ bhagavā sattamaṃ animittavihāriṃ puggalaṃ deseyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, moggallāna, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā mahāmoggallāno bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Idha, moggallāna, bhikkhu sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati. Tamenaṃ te devā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho āyasmā sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati. Appeva nāma ayamāyasmā anulomikāni senāsanāni paṭisevamāno kalyāṇamitte bhajamāno indriyāni samannānayamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’ti. Evaṃ kho, moggallāna, tesaṃ devānaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘saupādisese vā saupādisesoti, anupādisese vā anupādiseso’’’ti. Tatiyaṃ.

4. Sīhasenāpatisuttaṃ

57. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho sīho senāpati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sīho senāpati bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sakkā nu kho, bhante, sandiṭṭhikaṃ dānaphalaṃ paññāpetu’’nti?

‘‘Tena hi, sīha, taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, sīha, idha dve purisā – eko puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, eko puriso saddho dānapati anuppadānarato. Taṃ kiṃ maññasi, sīha, kaṃ nu kho [kiṃ nu kho (ka.)] arahanto paṭhamaṃ anukampantā anukampeyyuṃ – ‘yo vā so puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, yo vā so puriso saddho dānapati anuppadānarato’’’ti?

‘‘Yo so, bhante, puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, kintaṃ [kinti (ka.)] arahanto paṭhamaṃ anukampantā anukampissanti! Yo ca kho so, bhante, puriso saddho dānapati anuppadānarato taṃyeva arahanto paṭhamaṃ anukampantā anukampeyyuṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, sīha, kaṃ nu kho arahanto paṭhamaṃ upasaṅkamantā upasaṅkameyyuṃ – ‘yo vā so puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, yo vā so puriso saddho dānapati anuppadānarato’’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, kintaṃ arahanto paṭhamaṃ upasaṅkamantā upasaṅkamissanti! Yo ca kho so, bhante, puriso saddho dānapati anuppadānarato taṃyeva arahanto paṭhamaṃ upasaṅkamantā upasaṅkameyyuṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, sīha, kassa nu kho arahanto paṭhamaṃ paṭiggaṇhantā paṭiggaṇheyyuṃ – ‘yo vā so puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, yo vā so puriso saddho dānapati anuppadānarato’’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, kintaṃ tassa arahanto paṭhamaṃ paṭiggaṇhantā paṭiggaṇhissanti! Yo ca kho so, bhante, puriso saddho dānapati anuppadānarato tasseva arahanto paṭhamaṃ paṭiggaṇhantā paṭiggaṇheyyuṃ’’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, sīha, kassa nu kho arahanto paṭhamaṃ dhammaṃ desentā deseyyuṃ – ‘yo vā so puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, yo vā so puriso saddho dānapati anuppadānarato’’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, kintaṃ tassa arahanto paṭhamaṃ dhammaṃ desentā desessanti! Yo ca kho so, bhante, puriso saddho dānapati anuppadānarato tasseva arahanto paṭhamaṃ dhammaṃ desentā deseyyuṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, sīha, kassa nu kho kalyāṇo kittisaddo abbhuggaccheyya – ‘yo vā so puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, yo vā so puriso saddho dānapati anuppadānarato’’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, kintaṃ tassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchissati! Yo ca kho so, bhante, puriso saddho dānapati anuppadānarato tasseva kalyāṇo kittisaddo abbhuggaccheyya’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, sīha, ko nu kho yaṃyadeva parisaṃ upasaṅkameyya, yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ visārado upasaṅkameyya amaṅkubhūto – ‘yo vā so puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, yo vā so puriso saddho dānapati anuppadānarato’’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, kiṃ so yaṃyadeva parisaṃ upasaṅkamissati, yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ visārado upasaṅkamissati amaṅkubhūto! Yo ca kho so, bhante, puriso saddho dānapati anuppadānarato so yaṃyadeva parisaṃ upasaṅkameyya, yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ visārado upasaṅkameyya amaṅkubhūto’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, sīha, ko nu kho kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya – ‘yo vā so puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, yo vā so puriso saddho dānapati anuppadānarato’’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso assaddho maccharī kadariyo paribhāsako, kiṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissati! Yo ca kho so, bhante, puriso saddho dānapati anuppadānarato so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya’’.

‘‘Yānimāni, bhante, bhagavatā sandiṭṭhikāni dānaphalāni akkhātāni, nāhaṃ ettha bhagavato saddhāya gacchāmi. Ahampi etāni jānāmi. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati, maṃ arahanto paṭhamaṃ anukampantā anukampanti. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati, maṃ arahanto paṭhamaṃ upasaṅkamantā upasaṅkamanti. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati, mayhaṃ arahanto paṭhamaṃ paṭiggaṇhantā paṭiggaṇhanti. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati, mayhaṃ arahanto paṭhamaṃ dhammaṃ desentā desenti. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati, mayhaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘sīho senāpati dāyako kārako saṅghupaṭṭhāko’ti. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati yaṃyadeva parisaṃ upasaṅkamāmi, yadi khattiyaparisaṃ…pe… yadi samaṇaparisaṃ visārado upasaṅkamāmi amaṅkubhūto. Yānimāni, bhante, bhagavatā sandiṭṭhikāni dānaphalāni akkhātāni, nāhaṃ ettha bhagavato saddhāya gacchāmi. Ahampi etāni jānāmi. Yañca kho maṃ, bhante, bhagavā evamāha – ‘dāyako, sīha, dānapati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’ti. Etāhaṃ na jānāmi, ettha ca panāhaṃ, bhagavato saddhāya gacchāmī’’ti. ‘‘Evametaṃ, sīha; evametaṃ, sīha! Dāyako, sīha, dānapati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti. Catutthaṃ.

5. Arakkheyyasuttaṃ

58. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, tathāgatassa arakkheyyāni, tīhi ca anupavajjo. Katamāni cattāri tathāgatassa arakkheyyāni? Parisuddhakāyasamācāro, bhikkhave, tathāgato; natthi tathāgatassa kāyaduccaritaṃ yaṃ tathāgato rakkheyya – ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Parisuddhavacīsamācāro, bhikkhave, tathāgato; natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ yaṃ tathāgato rakkheyya – ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Parisuddhamanosamācāro, bhikkhave, tathāgato; natthi tathāgatassa manoduccaritaṃ yaṃ tathāgato rakkheyya – ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Parisuddhājīvo, bhikkhave, tathāgato; natthi tathāgatassa micchāājīvo yaṃ tathāgato rakkheyya – ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Imāni cattāri tathāgatassa arakkheyyāni.

‘‘Katamehi tīhi anupavajjo? Svākkhātadhammo, bhikkhave, tathāgato. Tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessati – ‘itipi tvaṃ na svākkhātadhammo’ti. Nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi. Etamahaṃ [etaṃpahaṃ (sī. syā.)], bhikkhave, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.

‘‘Supaññattā kho pana me, bhikkhave, sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā. Yathāpaṭipannā mama sāvakā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessati – ‘itipi te na supaññattā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā. Yathāpaṭipannā tava sāvakā āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharantī’ti. Nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi. Etamahaṃ, bhikkhave, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.

‘‘Anekasatā kho pana me, bhikkhave, sāvakaparisā āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharanti. Tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessati – ‘itipi te na anekasatā sāvakaparisā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’ti. Nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi. Etamahaṃ, bhikkhave, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. Imehi tīhi anupavajjo.

‘‘Imāni kho, bhikkhave, cattāri tathāgatassa arakkheyyāni, imehi ca tīhi anupavajjo’’ti. Pañcamaṃ.

6. Kimilasuttaṃ

59. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kimilāyaṃ viharati niculavane [veḷuvane (sī. syā. kaṃ. pī.) a. ni. 5.202; 7.40]. Atha kho āyasmā kimilo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā kimilo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hotī’’ti?

‘‘Idha, kimila, tathāgate parinibbute bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo satthari agāravā viharanti appatissā, dhamme agāravā viharanti appatissā, saṅghe agāravā viharanti appatissā, sikkhāya agāravā viharanti appatissā, samādhismiṃ agāravā viharanti appatissā, appamāde agāravā viharanti appatissā, paṭisanthāre agāravā viharanti appatissā. Ayaṃ kho, kimila, hetu ayaṃ paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hotī’’ti.

‘‘Ko pana, bhante, hetu ko paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti? ‘‘Idha, kimila, tathāgate parinibbute bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo satthari sagāravā viharanti sappatissā, dhamme sagāravā viharanti sappatissā, saṅghe sagāravā viharanti sappatissā, sikkhāya sagāravā viharanti sappatissā, samādhismiṃ sagāravā viharanti sappatissā, appamāde sagāravā viharanti sappatissā, paṭisanthāre sagāravā viharanti sappatissā. Ayaṃ kho, kimila, hetu ayaṃ paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sattadhammasuttaṃ

60. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu nacirasseva āsavānaṃ khayā…pe…

sacchikatvā upasampajja vihareyya. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddho hoti, sīlavā hoti, bahussuto hoti, paṭisallīno hoti, āraddhavīriyo hoti, satimā hoti, paññavā hoti. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu nacirasseva āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja vihareyyā''ti. Sattamaṃ.

8. Pacalāyamānasuttaṃ

61. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā bhaggesu viharati susumāragire bhesakaḷāvane migadāye. Tena kho pana samayena āyasmā mahāmoggallāno magadhesu kallavāḷaputtagāme [kallavālamuttagāme (syā.)] pacalāyamāno nisinno hoti. Addasā kho bhagavā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ magadhesu kallavāḷaputtagāme pacalāyamānaṃ nisinnaṃ. Disvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evamevaṃ – bhaggesu susumāragire bhesakaḷāvane migadāye antarahito magadhesu kallavāḷaputtagāme āyasmato mahāmoggallānassa sammukhe pāturahosi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca –

''Pacalāyasi no tvaṃ, moggallāna, pacalāyasi no tvaṃ, moggallānā''ti? ''Evaṃ, bhante''. ''Tasmātiha, moggallāna, yathāsaññissa te viharato taṃ middhaṃ okkamati, taṃ saññaṃ mā manasākāsi [mā manasikāsi (sī.), manasi kareyyāsi (syā.), manasākāsi (ka.)], taṃ saññaṃ mā bahulamakāsi [taṃ saññaṃ bahulaṃ kareyyāsi (syā.), taṃ saññaṃ bahulamakāsi (ka.)]. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, moggallāna, vijjati yaṃ te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha''.

''No ce te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha, tato tvaṃ, moggallāna, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakkeyyāsi anuvicāreyyāsi, manasā anupekkheyyāsi. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha.

''No ce te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha, tato tvaṃ, moggallāna, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ kareyyāsi. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha.

''No ce te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha, tato tvaṃ, moggallāna, ubho kaṇṇasotāni āviñcheyyāsi [āviñjeyyāsi (sī. syā.)], pāṇinā gattāni anumajjeyyāsi. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha.

''No ce te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha, tato tvaṃ, moggallāna, uṭṭhāyāsanā udakena akkhīni anumajjitvā [paniñjitvā (ka.)] disā anuvilokeyyāsi, nakkhattāni tārakarūpāni ullokeyyāsi. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha.

''No ce te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha, tato tvaṃ, moggallāna, ālokasaññaṃ manasi kareyyāsi, divāsaññaṃ adhiṭṭhaheyyāsi – yathā divā tathā rattiṃ yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena [vivaṭṭena (syā.), middhavigatena (ka.)] cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveyyāsi. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha.

''No ce te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha, tato tvaṃ, moggallāna, pacchāpuresaññī [pacchāpure tathāsaññī (katthaci)] caṅkamaṃ adhiṭṭhaheyyāsi antogatehi indriyehi abahigatena mānasena. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha.

''No ce te evaṃ viharato taṃ middhaṃ pahīyetha, tato tvaṃ, moggallāna, dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeyyāsi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā. Paṭibuddhena ca [paṭibuddheneva (syā.)] te, moggallāna, khippaññeva paccuṭṭhātabbaṃ – 'na seyyasukhaṃ na passasukhaṃ na middhasukhaṃ anuyutto viharissāmī'ti. Evañhi te, moggallāna, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, moggallāna, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na uccāsoṇḍaṃ paggahetvā kulāni upasaṅkamissāmī’ti. Evañhi te, moggallāna, sikkhitabbaṃ. Sace, moggallāna, bhikkhu uccāsoṇḍaṃ paggahetvā kulāni upasaṅkamati, santi hi, moggallāna, kulesu kiccakaraṇīyāni. Yehi manussā āgataṃ bhikkhuṃ na manasi karonti, tatra bhikkhussa evaṃ hoti – ‘kosu nāma idāni maṃ imasmiṃ kule paribhindi, virattarūpā dānime mayi manussā’ti. Itissa alābhena maṅkubhāvo, maṅkubhūtassa uddhaccaṃ, uddhatassa asaṃvaro, asaṃvutassa ārā cittaṃ samādhimhā.

‘‘Tasmātiha, moggallāna, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na viggāhikakathaṃ kathessāmī’ti. Evañhi te, moggallāna, sikkhitabbaṃ. Viggāhikāya, moggallāna, kathāya sati kathābāhullaṃ pāṭikaṅkhaṃ, kathābāhulle sati uddhaccaṃ, uddhatassa asaṃvaro, asaṃvutassa ārā cittaṃ samādhimhā [nāhaṃ moggalāna sabbeheva samaggaṃ vaṇṇayāmi gahaṭṭhehi. pabbajitehi kho ahaṃ moggallāna samaggaṃ vaṇṇayāmi (ka.)]. Nāhaṃ, moggallāna, sabbeheva saṃsaggaṃ vaṇṇayāmi. Na panāhaṃ, moggallāna, sabbeheva saṃsaggaṃ na vaṇṇayāmi. Sagahaṭṭhapabbajitehi kho ahaṃ, moggallāna, saṃsaggaṃ na vaṇṇayāmi [nāhaṃ moggallāna sabbeheva samaggaṃ vaṇṇayāmi gahaṭṭhehi, pabbajitehi kho ahaṃ moggallāna samaggaṃ vaṇṇayāmi (ka.)]. Yāni ca kho tāni senāsanāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni [manussarāhaseyyakāni (sī. syā.)] paṭisallānasāruppāni tathārūpehi senāsanehi saṃsaggaṃ [samaggaṃ (ka.)] vaṇṇayāmī’’ti.

Evaṃ vutte āyasmā mahāmoggallāno bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna’’nti?

‘‘Idha, moggallāna, bhikkhuno sutaṃ hoti – ‘sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā’ti; evañcetaṃ, moggallāna, bhikkhuno sutaṃ hoti – ‘sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā’ti. So sabbaṃ dhammaṃ abhijānāti, sabbaṃ dhammaṃ abhiññāya sabbaṃ dhammaṃ parijānāti. Sabbaṃ dhammaṃ pariññāya yaṃkiñci vedanaṃ vediyati sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā. So tāsu vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharati. So tāsu vedanāsu aniccānupassī viharanto virāgānupassī viharanto nirodhānupassī viharanto paṭinissaggānupassī viharanto na kiñci [na ca kiñci (sī. syā. ka.) ma. ni. 1.390 passitabbaṃ] loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaṃyeva parinibbāyati. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ettāvatā kho, moggallāna, bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Mettasuttaṃ

62. [itivu. 22 itivuttakepi] ‘‘Mā, bhikkhave, puññānaṃ bhāyittha. Sukhassetaṃ, bhikkhave, adhivacanaṃ yadidaṃ puññāni [yadidaṃ puññanti (sī.), yadidaṃ puññāni (ka.)]. Abhijānāmi kho panāhaṃ [bhikkhave dīgharattaṃ iṭṭhaṃ (syā.), bhikkhave dīgharattaṃ puññānaṃ iṭṭhaṃ (?)], bhikkhave, dīgharattaṃ katānaṃ puññānaṃ dīgharattaṃ iṭṭhaṃ [bhikkhave dīgharattaṃ iṭṭhaṃ (syā.), bhikkhave dīgharattaṃ puññānaṃ iṭṭhaṃ (?)] kantaṃ manāpaṃ vipākaṃ paccanubhūtaṃ. Satta vassāni mettaṃ cittaṃ bhāvesiṃ. Satta vassāni mettaṃ cittaṃ bhāvetvā satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappe nayimaṃ lokaṃ punāgamāsiṃ. Saṃvaṭṭamāne sudāhaṃ [saṃvaṭṭamānassudāhaṃ (ka.)], bhikkhave, loke ābhassarūpago homi, vivaṭṭamāne loke suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjāmi.

‘‘Tatra sudaṃ, bhikkhave, brahmā homi mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī. Chattiṃsakkhattuṃ kho panāhaṃ, bhikkhave, sakko ahosiṃ devānamindo; anekasatakkhattuṃ rājā ahosiṃ cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, imāni satta ratanāni ahesuṃ, seyyathidaṃ –

cakkaratanaṃ, hatthiratanaṃ, assaratanaṃ, maṇiratanaṃ, itthiratanaṃ, gahapatiratanaṃ, pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho pana me, bhikkhave, puttā ahesuṃ sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasi''nti [ajjhāvasanti (syā.) ajjhāvasati (sī. ka.)].

''Passa puññānaṃ vipākaṃ, kusalānaṃ sukhesino [sukhesinaṃ (sī.)];
Mettaṃ cittaṃ vibhāvetvā, satta vassāni bhikkhavo [bhikkhave (ka.)];
Sattasaṃvaṭṭavivaṭṭakappe, nayimaṃ lokaṃ punāgamiṃ [punāgamaṃ (syā.)].

''Saṃvaṭṭamāne lokamhi, homi ābhassarūpago;
Vivaṭṭamāne lokasmiṃ, suññabrahmūpago ahuṃ.

''Sattakkhattuṃ mahābrahmā, vasavattī tadā ahuṃ;
Chattiṃsakkhattuṃ devindo, devarajjamakārayiṃ.

''Cakkavattī ahuṃ rājā, jambumaṇḍassa [jabmudīpassa (sī.), jambusaṇḍassa (syā.)] issaro;
Muddhāvasitto [muddhābhisitto (ka.)] khattiyo, manussādhipatī ahuṃ.

''Adaṇḍena asatthena, vijeyya pathaviṃ imaṃ;
Asāhasena kammena [dhammena (sī. syā.)], samena anusāsi taṃ.

''Dhammena rajjaṃ kāretvā, asmiṃ pathavimaṇḍale;
Mahaddhane mahābhoge, aḍḍhe ajāyihaṃ kule.

''Sabbakāmehi sampanne [sampuṇṇe (ka.)], ratanehi ca sattahi;
Buddhā saṅgāhakā loke, tehi etaṃ sudesitaṃ.

''Eso hetu mahantassa, pathabyo me na vipajjati [esa hetu mahantassa, puthabyo yena vuccati (sī. syā.)];
Pahūtavittūpakaraṇo, rājā hoti [homi (sī. syā.)] patāpavā.

''Iddhimā yasavā hoti [homi (sī. syā.)], jambumaṇḍassa [jambusaṇḍassa (sī. syā.)] issaro;
Ko sutvā nappasīdeyya, api kaṇhābhijātiyo.

''Tasmā hi attakāmena [atthakāmena (syā. ka.)], mahattamabhikaṅkhatā;
Saddhammo garukātabbo, saraṃ buddhānasāsana''nti. navamaṃ;

10. Bhariyāsuttaṃ

63. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Tena kho pana samayena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesane manussā uccāsaddā mahāsaddā honti. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca –

''Kiṃ nu te, gahapati, nivesane manussā uccāsaddā mahāsaddā kevaṭṭā maññe macchavilope''ti? ''Ayaṃ, bhante, sujātā gharasuṇhā aḍḍhakulā ānītā. Sā neva sassuṃ ādiyati, na sasuraṃ ādiyati, na sāmikaṃ ādiyati, bhagavantampi na sakkaroti na garuṃ karoti na māneti na pūjetī''ti.

Atha kho bhagavā sujātaṃ gharasuṇhaṃ āmantesi – ''ehi, sujāte''ti! ''Evaṃ, bhante''ti kho sujātā gharasuṇhā bhagavato paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho sujātaṃ gharasuṇhaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Satta kho imā, sujāte, purisassa bhariyāyo. Katamā satta? Vadhakasamā, corīsamā, ayyasamā, mātāsamā, bhaginīsamā, sakhīsamā, dāsīsamā. Imā kho, sujāte, satta purisassa bhariyāyo. Tāsaṃ tvaṃ katamā’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ [nāhaṃ (syā.)], bhante, imassa bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājānāmi. Sādhu me, bhante, bhagavā tathā dhammaṃ desetu yathāhaṃ imassa bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ jāneyya’’nti. ‘‘Tena hi, sujāte, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho sujātā gharasuṇhā bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Paduṭṭhacittā ahitānukampinī,
Aññesu rattā atimaññate patiṃ;
Dhanena kītassa vadhāya ussukā,
Yā evarūpā purisassa bhariyā;
‘Vadhā ca bhariyā’ti ca sā pavuccati.

‘‘Yaṃ itthiyā vindati sāmiko dhanaṃ,
Sippaṃ vaṇijjañca kasiṃ adhiṭṭhahaṃ;
Appampi tassa apahātumicchati,
Yā evarūpā purisassa bhariyā;
‘Corī ca bhariyā’ti ca sā pavuccati.

‘‘Akammakāmā alasā mahagghasā,
Pharusā ca caṇḍī duruttavādinī;
Uṭṭhāyakānaṃ abhibhuyya vattati,
Yā evarūpā purisassa bhariyā;
‘Ayyā ca bhariyā’ti ca sā pavuccati.

‘‘Yā sabbadā hoti hitānukampinī,
Mātāva puttaṃ anurakkhate patiṃ;
Tato dhanaṃ sambhatamassa rakkhati,
Yā evarūpā purisassa bhariyā;
‘Mātā ca bhariyā’ti ca sā pavuccati.

‘‘Yathāpi jeṭṭhā bhaginī kaniṭṭhakā [kaṇiṭṭhā (sī.), kaniṭṭhā (syā.)],
Sagāravā hoti sakamhi sāmike;
Hirīmanā bhattuvasānuvattinī,
Yā evarūpā purisassa bhariyā;‘Bhaginī ca bhariyā’ti ca sā pavuccati.

‘‘Yācīdha disvāna patiṃ pamodati,
Sakhī sakhāraṃva cirassamāgataṃ;
Koleyyakā sīlavatī patibbatā,
Yā evarūpā purisassa bhariyā;
‘Sakhī ca bhariyā’ti ca sā pavuccati.

‘‘Akkuddhasantā vadhadaṇḍatajjitā,
Aduṭṭhacittā patino titikkhati;
Akkodhanā bhattuvasānuvattinī,
Yā evarūpā purisassa bhariyā;
‘Dāsī ca bhariyā’ti ca sā pavuccati.

‘‘Yācīdha bhariyā vadhakāti vuccati,
‘Corī ca ayyā’ti ca yā pavuccati;
Dussīlarūpā pharusā anādarā,
Kāyassa bhedā nirayaṃ vajanti tā.

‘‘Yācīdha mātā bhaginī sakhīti ca,
‘Dāsī ca bhariyā’ti ca sā pavuccati;
Sīle ṭhitattā cirarattasaṃvutā,
Kāyassa bhedā sugatiṃ vajanti tā’’ti.

‘‘Imā kho, sujāte, satta purisassa bhariyāyo. Tāsaṃ tvaṃ katamā’’ti? ‘‘Ajjatagge maṃ, bhante, bhagavā dāsīsamaṃ sāmikassa bhariyaṃ dhāretū’’ti. Dasamaṃ.

11. Kodhanasuttaṃ

64. ‘‘Sattime, bhikkhave, dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanaṃ āgacchanti itthiṃ vā purisaṃ vā. Katame satta? Idha, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati – ‘aho vatāyaṃ dubbaṇṇo assā’ti! Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati. Kodhanoyaṃ [kodhanāyaṃ (ka.)], bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto, kiñcāpi so hoti sunhāto suvilitto kappitakesamassu odātavatthavasano [odātavasano (ka.)]; atha kho so dubbaṇṇova hoti kodhābhibhūto. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati – ‘aho vatāyaṃ dukkhaṃ sayeyyā’ti! Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa sukhaseyyāya nandati. Kodhanoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto, kiñcāpi so pallaṅke seti gonakatthate paṭalikatthate kadalimigapavarapaccattharaṇe sauttaracchade ubhatolohitakūpadhāne; atha kho so dukkhaññeva seti kodhābhibhūto. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati – ‘aho vatāyaṃ na pacurattho assā’ti! Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa pacuratthatāya nandati. Kodhanoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto, anatthampi gahetvā ‘attho me gahito’ti maññati, atthampi gahetvā ‘anattho me gahito’ti maññati. Tassime dhammā aññamaññaṃ vipaccanīkā gahitā dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti kodhābhibhūtassa. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati – ‘aho vatāyaṃ na bhogavā assā’ti! Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa bhogavatāya nandati. Kodhanassa, bhikkhave, purisapuggalassa kodhābhibhūtassa kodhaparetassa, yepissa te honti bhogā uṭṭhānavīriyādhigatā bāhābalaparicitā sedāvakkhittā dhammikā dhammaladdhā, tepi rājāno rājakosaṃ pavesenti kodhābhibhūtassa. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati – ‘aho vatāyaṃ na yasavā assā’ti! Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa yasavatāya nandati. Kodhanoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto, yopissa so hoti yaso appamādādhigato, tamhāpi dhaṃsati kodhābhibhūto. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati – ‘aho vatāyaṃ na mittavā assā’ti! Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa mittavatāya nandati. Kodhanaṃ, bhikkhave, purisapuggalaṃ kodhābhibhūtaṃ kodhaparetaṃ, yepissa te honti mittāmaccā ñātisālohitā, tepi ārakā parivajjanti kodhābhibhūtaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, chaṭṭho dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati – ‘aho vatāyaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyā’ti! Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa sugatigamane nandati. Kodhanoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya…pe… kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati kodhābhibhūto. Ayaṃ, bhikkhave, sattamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā. Ime kho, bhikkhave, satta dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanaṃ āgacchanti itthiṃ vā purisaṃ vā’’ti.

‘‘Kodhano dubbaṇṇo hoti, atho dukkhampi seti so;
Atho atthaṃ gahetvāna, anatthaṃ adhipajjati [adhigacchati (sī.), paṭipajjati (syā.)].

‘‘Tato kāyena vācāya, vadhaṃ katvāna kodhano;
Kodhābhibhūto puriso, dhanajāniṃ nigacchati.

‘‘Kodhasammadasammatto, āyasakyaṃ [āyasakkhaṃ (syā.)] nigacchati;
Ñātimittā suhajjā ca, parivajjanti kodhanaṃ.

[itivu. 88 itivuttakepi] ‘‘Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano;
Bhayamantarato jātaṃ, taṃ jano nāvabujjhati.

‘‘Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati;
Andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ kodho sahate naraṃ.

‘‘Yaṃ kuddho uparodheti, sukaraṃ viya dukkaraṃ;
Pacchā so vigate kodhe, aggidaḍḍhova tappati.

‘‘Dummaṅkuyaṃ padasseti [sadasseti (sī.), paṭhamaṃ dasseti (syā.)], dhūmaṃ dhūmīva pāvako;
Yato patāyati kodho, yena kujjhanti mānavā.

‘‘Nāssa hirī na ottappaṃ [na assa hirī ottappañca (ka.)], na vāco hoti gāravo;
Kodhena abhibhūtassa, na dīpaṃ hoti kiñcanaṃ.

‘‘Tapanīyāni kammāni, yāni dhammehi ārakā;
Tāni ārocayissāmi, taṃ suṇātha yathā tathaṃ.

‘‘Kuddho hi pitaraṃ hanti, hanti kuddho samātaraṃ;
Kuddho hi brāhmaṇaṃ hanti, hanti kuddho puthujjanaṃ.

‘‘Yāya mātu bhato poso, imaṃ lokaṃ avekkhati;
Tampi pāṇadadiṃ santiṃ, hanti kuddho puthujjano.

‘‘Attūpamā hi te sattā, attā hi paramo [paramaṃ (sī. syā.)] piyo;
Hanti kuddho puthuttānaṃ, nānārūpesu mucchito.

‘‘Asinā hanti attānaṃ, visaṃ khādanti mucchitā;
Rajjuyā bajjha mīyanti, pabbatāmapi kandare.

‘‘Bhūnahaccāni [bhūtahaccāni (sī. syā.)] kammāni, attamāraṇiyāni ca;
Karontā nāvabujjhanti [karonto nāvabujjhati (ka.)], kodhajāto parābhavo.

‘‘Itāyaṃ kodharūpena, maccupāso guhāsayo;
Taṃ damena samucchinde, paññāvīriyena diṭṭhiyā.

‘‘Yathā metaṃ [ekametaṃ (syā.), ekametaṃ (sī.)] akusalaṃ, samucchindetha paṇḍito;
Tatheva dhamme sikkhetha, mā no dummaṅkuyaṃ ahu.

‘‘Vītakodhā anāyāsā, vītalobhā anussukā [anissukā (sī. syā.) tadaṭṭhakathāsu pana ‘‘anussukā’’ tveva dissati];
Dantā kodhaṃ pahantvāna, parinibbanti anāsavā’’ti [parinibbissathanāsavāti (syā.), parinibbiṃsu anāsavāti (ka.)]. ekādasamaṃ;

Abyākatavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Abyākato purisagati, tissa sīha arakkhiyaṃ;
Kimilaṃ satta pacalā, mettā bhariyā kodhekādasāti.

7. Mahāvaggo

1. Hirīottappasuttaṃ

65. [a. ni. 5.24, 168; 2.6.50] ‘‘Hirottappe, bhikkhave, asati hirottappavipannassa hatūpaniso hoti indriyasaṃvaro; indriyasaṃvare asati indriyasaṃvaravipannassa hatūpanisaṃ hoti sīlaṃ; sīle asati sīlavipannassa hatūpaniso hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi asati sammāsamādhivipannassa hatūpanisaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane asati yathābhūtañāṇadassanavipannassa hatūpaniso hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge asati nibbidāvirāgavipannassa hatūpanisaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, rukkho sākhāpalāsavipanno. Tassa papaṭikāpi na pāripūriṃ gacchati, tacopi pheggupi sāropi na pāripūriṃ gacchati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, hirottappe asati hirottappavipannassa hatūpaniso hoti indriyasaṃvaro; indriyasaṃvare asati indriyasaṃvaravipannassa hatūpanisaṃ hoti sīlaṃ; sīle asati sīlavipannassa hatūpaniso hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi asati sammāsamādhivipannassa hatūpanisaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane asati yathābhūtañāṇadassanavipannassa hatūpaniso hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge asati nibbidāvirāgavipannassa hatūpanisaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ.

‘‘Hirottappe, bhikkhave, sati hirottappasampannassa upanisasampanno hoti indriyasaṃvaro; indriyasaṃvare sati indriyasaṃvarasampannassa upanisasampannaṃ hoti sīlaṃ; sīle sati sīlasampannassa upanisasampanno hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi sati sammāsamādhisampannassa upanisasampannaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane sati yathābhūtañāṇadassanasampannassa upanisasampanno hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge sati nibbidāvirāgasampannassa upanisasampannaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, rukkho sākhāpalāsasampanno. Tassa papaṭikāpi pāripūriṃ gacchati, tacopi pheggupi sāropi pāripūriṃ gacchati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, hirottappe sati hirottappasampannassa upanisasampanno hoti…

pe… vimuttiñāṇadassana’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Sattasūriyasuttaṃ

66. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati ambapālivane. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Aniccā, bhikkhave, saṅkhārā; adhuvā, bhikkhave, saṅkhārā; anassāsikā, bhikkhave, saṅkhārā. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccituṃ.

‘‘Sineru, bhikkhave, pabbatarājā caturāsītiyojanasahassāni āyāmena, caturāsītiyojanasahassāni vitthārena, caturāsītiyojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho, caturāsītiyojanasahassāni mahāsamuddā accuggato. Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassati. Deve kho pana, bhikkhave, avassante ye kecime bījagāmabhūtagāmā osadhitiṇavanappatayo te ussussanti visussanti, na bhavanti. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā; evaṃ adhuvā, bhikkhave, saṅkhārā…pe… alaṃ vimuccituṃ.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati. Dutiyassa, bhikkhave, sūriyassa pātubhāvā yā kāci kunnadiyo kusobbhā [kussubbho (sī.), kussobbhā (syā.)] tā ussussanti visussanti, na bhavanti. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā…pe… alaṃ vimuccituṃ.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati. Tatiyassa, bhikkhave, sūriyassa pātubhāvā yā kāci mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, tā ussussanti visussanti, na bhavanti. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā…pe… alaṃ vimuccituṃ.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati. Catutthassa, bhikkhave, sūriyassa pātubhāvā ye te mahāsarā yato imā mahānadiyo pavattanti, seyyathidaṃ – anotattā, sīhapapātā, rathakārā, kaṇṇamuṇḍā, kuṇālā, chaddantā, mandākiniyā, tā ussussanti visussanti, na bhavanti. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā…pe… alaṃ vimuccituṃ.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena pañcamo sūriyo pātubhavati. Pañcamassa, bhikkhave, sūriyassa pātubhāvā yojanasatikānipi mahāsamudde udakāni ogacchanti, dviyojanasatikānipi mahāsamudde udakāni ogacchanti, tiyojanasatikānipi, catuyojanasatikānipi, pañcayojanasatikānipi, chayojanasatikānipi, sattayojanasatikānipi mahāsamudde udakāni ogacchanti; sattatālampi mahāsamudde udakaṃ saṇṭhāti, chatālampi, pañcatālampi, catutālampi, titālampi, dvitālampi, tālamattampi mahāsamudde udakaṃ saṇṭhāti; sattaporisampi mahāsamudde udakaṃ saṇṭhāti, chaporisampi, pañcaporisampi, catuporisampi, tiporisampi, dviporisampi, porisampi [porisamattampi (syā.)], aḍḍhaporisampi, kaṭimattampi, jaṇṇukāmattampi, gopphakamattampi mahāsamudde udakaṃ saṇṭhāti. Seyyathāpi, bhikkhave, saradasamaye thullaphusitake deve vassante tattha tattha gopadesu [gopphakapadesesu (ka.)] udakāni ṭhitāni honti; evamevaṃ kho, bhikkhave, tattha tattha gopphakamattāni [gopadamattāni (sī. syā.)] mahāsamudde udakāni ṭhitāni honti. Pañcamassa, bhikkhave, sūriyassa pātubhāvā aṅgulipabbamattampi mahāsamudde udakaṃ na hoti. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā…pe… alaṃ vimuccituṃ.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati. Chaṭṭhassa, bhikkhave, sūriyassa pātubhāvā ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā dhūmāyanti saṃdhūmāyanti sampadhūmāyanti [dhūpāyanti sandhūpāyanti sampadhūpāyanti (sī. syā.)].

Seyyathāpi, bhikkhave, kumbhakārapāko ālepito [ālimpito (sī. syā.)] paṭhamaṃ dhūmeti saṃdhūmeti sampadhūmeti; evamevaṃ kho, bhikkhave, chaṭṭhassa sūriyassa pātubhāvā ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā dhūmāyanti saṃdhūmāyanti sampadhūmāyanti. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā…pe… alaṃ vimuccituṃ.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati. Sattamassa, bhikkhave, sūriyassa pātubhāvā ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā ādippanti pajjalanti ekajālā bhavanti. Imissā ca, bhikkhave, mahāpathaviyā sinerussa ca pabbatarājassa jhāyamānānaṃ dayhamānānaṃ acci vātena khittā yāva brahmalokāpi gacchati. Sinerussa, bhikkhave, pabbatarājassa jhāyamānassa dayhamānassa vinassamānassa mahatā tejokhandhena abhibhūtassa yojanasatikānipi kūṭāni palujjanti dviyojanasatikānipi, tiyojanasatikānipi, catuyojanasatikānipi, pañcayojanasatikānipi kūṭāni palujjanti. Imissā ca, bhikkhave, mahāpathaviyā sinerussa ca pabbatarājassa jhāyamānānaṃ dayhamānānaṃ neva chārikā paññāyati na masi. Seyyathāpi, bhikkhave, sappissa vā telassa vā jhāyamānassa dayhamānassa neva chārikā paññāyati na masi; evamevaṃ kho, bhikkhave, imissā ca mahāpathaviyā sinerussa ca pabbatarājassa jhāyamānānaṃ dayhamānānaṃ neva chārikā paññāyati na masi. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā; evaṃ adhuvā, bhikkhave, saṅkhārā; evaṃ anassāsikā, bhikkhave, saṅkhārā. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccituṃ.

‘‘Tatra, bhikkhave, ko mantā ko saddhātā – ‘ayañca pathavī sineru ca pabbatarājā dayhissanti vinassissanti, na bhavissantī’ti aññatra diṭṭhapadehi?

[a. ni. 6.54; 7.73] ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sunetto nāma satthā ahosi titthakaro kāmesu vītarāgo. Sunettassa kho pana, bhikkhave, satthuno anekāni sāvakasatāni ahesuṃ. Sunetto, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ brahmalokasahabyatāya dhammaṃ desesi. Ye kho pana, bhikkhave, sunettassa satthuno brahmalokasahabyatāya dhammaṃ desentassa sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājāniṃsu te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ brahmalokaṃ upapajjiṃsu. Ye na sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājāniṃsu te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā appekacce paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, appekacce nimmānaratīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, appekacce tusitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, appekacce yāmānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, appekacce tāvatiṃsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, appekacce cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, appekacce khattiyamahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, appekacce brāhmaṇamahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu, appekacce gahapatimahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu.

‘‘Atha kho, bhikkhave, sunettassa satthuno etadahosi – ‘na kho metaṃ patirūpaṃ yohaṃ sāvakānaṃ samasamagatiyo assaṃ abhisamparāyaṃ, yaṃnūnāhaṃ uttari mettaṃ [uttari maggaṃ (ka.)] bhāveyya’’’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, sunetto satthā satta vassāni mettaṃ cittaṃ bhāvesi. Satta vassāni mettaṃ cittaṃ bhāvetvā satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappe nayimaṃ lokaṃ punarāgamāsi. Saṃvaṭṭamāne sudaṃ, bhikkhave, loke ābhassarūpago hoti. Vivaṭṭamāne loke suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjati. Tatra sudaṃ, bhikkhave, brahmā hoti mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī. Chattiṃsakkhattuṃ kho pana, bhikkhave, sakko ahosi devānamindo. Anekasatakkhattuṃ rājā ahosi cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Parosahassaṃ kho panassa puttā ahesuṃ sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasi. So hi nāma, bhikkhave, sunetto satthā evaṃ dīghāyuko samāno evaṃ ciraṭṭhitiko aparimutto ahosi – ‘jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, aparimutto dukkhasmā’ti vadāmi’’.

‘‘Taṃ kissa hetu? Catunnaṃ dhammānaṃ ananubodhā appaṭivedhā. Katamesaṃ catunnaṃ?

Ariyassa, bhikkhave, sīlassa ananubodhā appaṭivedhā, ariyassa samādhissa ananubodhā appaṭivedhā, ariyāya paññāya ananubodhā appaṭivedhā, ariyāya vimuttiyā ananubodhā appaṭivedhā. Tayidaṃ, bhikkhave, ariyaṃ sīlaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, ariyo samādhi anubodho paṭividdho, ariyā paññā anubodhā paṭividdhā, ariyā vimutti anubodhā paṭividdhā, ucchinnā bhavataṇhā, khīṇā bhavanetti, natthi dāni punabbhavo''ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Sīlaṃ samādhi paññā ca, vimutti ca anuttarā;
Anubuddhā ime dhammā, gotamena yasassinā.

''Iti buddho abhiññāya, dhammamakkhāsi bhikkhunaṃ;
Dukkhassantakaro satthā, cakkhumā parinibbuto''ti. dutiyaṃ;

3. Nagaropamasuttaṃ

67. ''Yato kho, bhikkhave, rañño paccantimaṃ nagaraṃ sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ [suparikkhittaṃ (ka.)] hoti, catunnañca āhārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Idaṃ vuccati, bhikkhave, rañño paccantimaṃ nagaraṃ akaraṇīyaṃ bāhirehi paccatthikehi paccāmittehi.

''Katamehi sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hoti? Idha, bhikkhave, rañño paccantime nagare esikā hoti gambhīranemā [gambhīranemi (ka.)] sunikhātā acalā asampavedhī [asampavedhi (sī. syā.)]. Iminā paṭhamena nagaraparikkhārena suparikkhataṃ hoti rañño paccantimaṃ nagaraṃ abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare parikhā hoti gambhīrā ceva vitthatā ca. Iminā dutiyena nagaraparikkhārena suparikkhataṃ hoti rañño paccantimaṃ nagaraṃ abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare anupariyāyapatho hoti ucco ceva vitthato ca. Iminā tatiyena nagaraparikkhārena suparikkhataṃ hoti rañño paccantimaṃ nagaraṃ abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ āvudhaṃ sannicitaṃ hoti salākañceva jevanikañca [jevaniyañca (sī. aṭṭha.)]. Iminā catutthena nagaraparikkhārena suparikkhataṃ hoti rañño paccantimaṃ nagaraṃ abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahubalakāyo paṭivasati, seyyathidaṃ – hatthārohā assārohā rathikā dhanuggahā celakā calakā piṇḍadāyakā uggā rājaputtā pakkhandino mahānāgā sūrā cammayodhino dāsakaputtā. Iminā pañcamena nagaraparikkhārena suparikkhataṃ hoti rañño paccantimaṃ nagaraṃ abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare dovāriko hoti paṇḍito byatto medhāvī aññātānaṃ nivāretā ñātānaṃ pavesetā. Iminā chaṭṭhena nagaraparikkhārena suparikkhataṃ hoti rañño paccantimaṃ nagaraṃ abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare pākāro hoti ucco ceva vitthato ca vāsanalepanasampanno ca. Iminā sattamena nagaraparikkhārena suparikkhataṃ hoti rañño paccantimaṃ nagaraṃ abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya. Imehi sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hoti.

''Katamesaṃ catunnaṃ āhārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī? Idha, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ tiṇakaṭṭhodakaṃ sannicitaṃ hoti abbhantarānaṃ ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya bāhirānaṃ paṭighātāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ sāliyavakaṃ sannicitaṃ hoti abbhantarānaṃ ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya bāhirānaṃ paṭighātāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ tilamuggamāsāparaṇṇaṃ sannicitaṃ hoti abbhantarānaṃ ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya bāhirānaṃ paṭighātāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ bhesajjaṃ sannicitaṃ hoti, seyyathidaṃ – sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ loṇaṃ abbhantarānaṃ ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya bāhirānaṃ paṭighātāya. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ āhārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī.

‘‘Yato kho, bhikkhave, rañño paccantimaṃ nagaraṃ imehi sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hoti, imesañca catunnaṃ āhārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Idaṃ vuccati, bhikkhave, rañño paccantimaṃ nagaraṃ akaraṇīyaṃ bāhirehi paccatthikehi paccāmittehi. Evamevaṃ kho, bhikkhave, yato ariyasāvako sattahi saddhammehi samannāgato hoti, catunnañca jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako akaraṇīyo mārassa akaraṇīyo pāpimato. Katamehi sattahi saddhammehi samannāgato hoti?

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare esikā hoti gambhīranemā sunikhātā acalā asampavedhī abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ ‘itipi so…pe… buddho bhagavā’ti. Saddhesiko, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti; sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti; suddhaṃ attānaṃ pariharati. Iminā paṭhamena saddhammena samannāgato hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare parikkhā hoti gambhīrā ceva vitthatā ca abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako hirīmā hoti, hirīyati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Hirīparikkho kho, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti; sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti; suddhaṃ attānaṃ pariharati. Iminā dutiyena saddhammena samannāgato hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare anupariyāyapatho hoti ucco ceva vitthato ca abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako ottappī hoti, ottappati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Ottappapariyāyapatho, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti; sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti; suddhaṃ attānaṃ pariharati. Iminā tatiyena saddhammena samannāgato hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ āvudhaṃ sannicitaṃ hoti salākañceva jevanikañca abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdhā. Sutāvudho, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti; sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti; suddhaṃ attānaṃ pariharati. Iminā catutthena saddhammena samannāgato hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahubalakāyo paṭivasati, seyyathidaṃ – hatthārohā assārohā rathikā dhanuggahā celakā calakā piṇḍadāyakā uggā rājaputtā pakkhandino mahānāgā sūrā cammayodhino dāsakaputtā abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Vīriyabalakāyo, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti; sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti; suddhaṃ attānaṃ pariharati. Iminā pañcamena saddhammena samannāgato hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare dovāriko hoti paṇḍito byatto medhāvī aññātānaṃ nivāretā ñātānaṃ pavesetā abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Satidovāriko, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti; sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti; suddhaṃ attānaṃ pariharati. Iminā chaṭṭhena saddhammena samannāgato hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare pākāro hoti ucco ceva vitthato ca vāsanalepanasampanno ca abbhantarānaṃ guttiyā bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Paññāvāsanalepanasampanno, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti; sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti; suddhaṃ attānaṃ pariharati. Iminā sattamena saddhammena samannāgato hoti. Imehi sattahi saddhammehi samannāgato hoti.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī? Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ tiṇakaṭṭhodakaṃ sannicitaṃ hoti abbhantarānaṃ ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati attano ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya okkamanāya nibbānassa.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ sāliyavakaṃ sannicitaṃ hoti abbhantarānaṃ ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati attano ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya okkamanāya nibbānassa.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ tilamuggamāsāparaṇṇaṃ sannicitaṃ hoti abbhantarānaṃ ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, ariyasāvako pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati attano ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya okkamanāya nibbānassa.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño paccantime nagare bahuṃ bhesajjaṃ sannicitaṃ hoti, seyyathidaṃ – sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ loṇaṃ abbhantarānaṃ ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya bāhirānaṃ paṭighātāya. Evamevaṃ kho bhikkhave, ariyasāvako sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati attano ratiyā aparitassāya phāsuvihārāya okkamanāya nibbānassa. Imesaṃ catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī.

‘‘Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako imehi sattahi saddhammehi samannāgato hoti, imesañca catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako akaraṇīyo mārassa akaraṇīyo pāpimato’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dhammaññūsuttaṃ

68. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti …pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu dhammaññū ca hoti atthaññū ca attaññū ca mattaññū ca kālaññū ca parisaññū ca puggalaparoparaññū ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu dhammaññū hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu dhammaṃ jānāti – suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. No ce, bhikkhave, bhikkhu dhammaṃ jāneyya – suttaṃ geyyaṃ…pe… abbhutadhammaṃ vedallaṃ, nayidha ‘dhammaññū’ti vucceyya. Yasmā ca kho, bhikkhave, bhikkhu dhammaṃ jānāti – suttaṃ geyyaṃ…pe… abbhutadhammaṃ vedallaṃ, tasmā ‘dhammaññū’ti vuccati. Iti dhammaññū.

‘‘Atthaññū ca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jānāti – ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti. No ce, bhikkhave, bhikkhu tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jāneyya – ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti, nayidha ‘atthaññū’ti vucceyya. Yasmā ca kho, bhikkhave, bhikkhu tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jānāti – ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti, tasmā ‘atthaññū’ti vuccati. Iti dhammaññū, atthaññū.

‘‘Attaññū ca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu attānaṃ jānāti – ‘ettakomhi saddhāya sīlena sutena cāgena paññāya paṭibhānenā’ti. No ce, bhikkhave, bhikkhu attānaṃ jāneyya – ‘ettakomhi saddhāya sīlena sutena cāgena paññāya paṭibhānenā’ti, nayidha ‘attaññū’ti vucceyya. Yasmā ca, bhikkhave, bhikkhu attānaṃ jānāti – ‘ettakomhi saddhāya sīlena sutena cāgena paññāya paṭibhānenā’ti, tasmā ‘attaññū’ti vuccati. Iti dhammaññū, atthaññū, attaññū.

‘‘Mattaññū ca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu mattaṃ jānāti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ paṭiggahaṇāya. No ce, bhikkhave, bhikkhu mattaṃ jāneyya cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ paṭiggahaṇāya, nayidha ‘mattaññū’ti vucceyya. Yasmā ca kho, bhikkhave, bhikkhu mattaṃ jānāti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ paṭiggahaṇāya, tasmā ‘mattaññū’ti vuccati. Iti dhammaññū, atthaññū, attaññū, mattaññū.

‘‘Kālaññū ca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu, kālaṃ jānāti – ‘ayaṃ kālo uddesassa, ayaṃ kālo paripucchāya, ayaṃ kālo yogassa, ayaṃ kālo paṭisallānassā’ti. No ce, bhikkhave, bhikkhu kālaṃ jāneyya – ‘ayaṃ kālo uddesassa, ayaṃ kālo paripucchāya, ayaṃ kālo yogassa, ayaṃ kālo paṭisallānassā’ti, nayidha ‘kālaññū’ti vucceyya. Yasmā ca kho, bhikkhave, bhikkhu kālaṃ jānāti – ‘ayaṃ kālo uddesassa, ayaṃ kālo paripucchāya, ayaṃ kālo yogassa, ayaṃ kālo paṭisallānassā’ti, tasmā ‘kālaññū’ti vuccati. Iti dhammaññū, atthaññū, attaññū, mattaññū, kālaññū.

‘‘Parisaññū ca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu parisaṃ jānāti – ‘ayaṃ khattiyaparisā, ayaṃ brāhmaṇaparisā, ayaṃ gahapatiparisā, ayaṃ samaṇaparisā. Tattha evaṃ upasaṅkamitabbaṃ, evaṃ ṭhātabbaṃ, evaṃ kattabbaṃ, evaṃ nisīditabbaṃ, evaṃ bhāsitabbaṃ, evaṃ tuṇhī bhavitabba’nti. No ce, bhikkhave, bhikkhu parisaṃ jāneyya – ‘ayaṃ khattiyaparisā…pe… evaṃ tuṇhī bhavitabba’nti, nayidha ‘parisaññū’ti vucceyya. Yasmā ca kho, bhikkhave, bhikkhu parisaṃ jānāti – ‘ayaṃ khattiyaparisā, ayaṃ brāhmaṇaparisā, ayaṃ gahapatiparisā, ayaṃ samaṇaparisā. Tattha evaṃ upasaṅkamitabbaṃ, evaṃ ṭhātabbaṃ, evaṃ kattabbaṃ, evaṃ nisīditabbaṃ, evaṃ bhāsitabbaṃ, evaṃ tuṇhī bhavitabba’nti, tasmā ‘parisaññū’ti vuccati. Iti dhammaññū, atthaññū, attaññū, mattaññū, kālaññū, parisaññū.

‘‘Puggalaparoparaññū ca kathaṃ hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno [sabbatthapi idha ārambhe ‘‘bhikkhuno’’ tveva dissati] dvayena puggalā viditā honti. Dve puggalā – eko ariyānaṃ dassanakāmo, eko ariyānaṃ na dassanakāmo. Yvāyaṃ puggalo ariyānaṃ na dassanakāmo, evaṃ so tenaṅgena gārayho. Yvāyaṃ puggalo ariyānaṃ dassanakāmo, evaṃ so tenaṅgena pāsaṃso.

‘‘Dve puggalā ariyānaṃ dassanakāmā – eko saddhammaṃ sotukāmo, eko saddhammaṃ na sotukāmo. Yvāyaṃ puggalo saddhammaṃ na sotukāmo, evaṃ so tenaṅgena gārayho. Yvāyaṃ puggalo saddhammaṃ sotukāmo, evaṃ so tenaṅgena pāsaṃso.

‘‘Dve puggalā saddhammaṃ sotukāmā – eko ohitasoto dhammaṃ suṇāti, eko anohitasoto dhammaṃ suṇāti. Yvāyaṃ puggalo anohitasoto dhammaṃ suṇāti, evaṃ so tenaṅgena gārayho. Yvāyaṃ puggalo ohitasoto dhammaṃ suṇāti, evaṃ so tenaṅgena pāsaṃso.

‘‘Dve puggalā ohitasotā dhammaṃ suṇanti [suṇantā (ka.)] – eko sutvā dhammaṃ dhāreti, eko sutvā dhammaṃ na dhāreti. Yvāyaṃ puggalo sutvā na dhammaṃ dhāreti, evaṃ so tenaṅgena gārayho. Yvāyaṃ puggalo sutvā dhammaṃ dhāreti, evaṃ so tenaṅgena pāsaṃso.

‘‘Dve puggalā sutvā dhammaṃ dhārenti [dhārentā (ka.)] – eko dhātānaṃ [dhatānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhati, eko dhātānaṃ dhammānaṃ atthaṃ na upaparikkhati. Yvāyaṃ puggalo dhātānaṃ dhammānaṃ atthaṃ na upaparikkhati, evaṃ so tenaṅgena gārayho. Yvāyaṃ puggalo dhātānaṃ dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhati, evaṃ so tenaṅgena pāsaṃso.

‘‘Dve puggalā dhātānaṃ dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhanti [upaparikkhantā (ka.)] – eko atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno, eko atthamaññāya dhammamaññāya na dhammānudhammappaṭipanno. Yvāyaṃ puggalo atthamaññāya dhammamaññāya na dhammānudhammappaṭipanno, evaṃ so tenaṅgena gārayho. Yvāyaṃ puggalo atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipanno, evaṃ so tenaṅgena pāsaṃso.

‘‘Dve puggalā atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammappaṭipannā – eko attahitāya paṭipanno no parahitāya, eko attahitāya ca paṭipanno parahitāya ca. Yvāyaṃ puggalo attahitāya paṭipanno no parahitāya, evaṃ so tenaṅgena gārayho. Yvāyaṃ puggalo atthahitāya ca paṭipanno parahitāya ca, evaṃ so tenaṅgena pāsaṃso. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno [bhikkhunā (sī. syā.)] dvayena puggalā viditā honti. Evaṃ, bhikkhave, bhikkhu puggalaparoparaññū hoti. ‘‘Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Catutthaṃ.

5. Pāricchattakasuttaṃ

69. ‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti – ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro nacirasseva dāni pannapalāso bhavissatī’’’ti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro pannapalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti – ‘pannapalāso dāni pāricchattako koviḷāro nacirasseva dāni jālakajāto bhavissatī’’’ti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro jālakajāto hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti – ‘jālakajāto dāni pāricchattako koviḷāro nacirasseva dāni khārakajāto bhavissatī’’’ti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro khārakajāto hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti – ‘khārakajāto dāni pāricchattako koviḷāro nacirasseva dāni kuṭumalakajāto [kuḍumalakajāto (sī. syā. pī.)] bhavissatī’’’ti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro kuṭumalakajāto hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti – ‘kuṭumalakajāto dāni pāricchattako koviḷāro nacirasseva dāni korakajāto [kokāsakajāto (sī. syā.), kosakajāto (ka.)] bhavissatī’’’ti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro korakajāto hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti – ‘korakajāto dāni pāricchattako koviḷāro nacirasseva dāni sabbaphāliphullo [sabbapāliphullo (sī. pī.)] bhavissatī’’ti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro sabbaphāliphullo hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā pāricchattakassa koviḷārassa mūle dibbe cattāro māse pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti.

‘‘Sabbaphāliphullassa kho pana, bhikkhave, pāricchattakassa koviḷārassa samantā paññāsayojanāni ābhāya phuṭaṃ hoti, anuvātaṃ yojanasataṃ gandho gacchati, ayamānubhāvo pāricchattakassa koviḷārassa.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye ariyasāvako agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya ceteti, paṇḍupalāso, bhikkhave, ariyasāvako tasmiṃ samaye hoti devānaṃva tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, pannapalāso, bhikkhave, ariyasāvako tasmiṃ samaye hoti devānaṃva tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, jālakajāto, bhikkhave, ariyasāvako tasmiṃ samaye hoti devānaṃva tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, khārakajāto, bhikkhave, ariyasāvako tasmiṃ samaye hoti devānaṃva tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, kuṭumalakajāto, bhikkhave, ariyasāvako tasmiṃ samaye hoti devānaṃva tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, korakajāto, bhikkhave, ariyasāvako tasmiṃ samaye hoti devānaṃva tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati, sabbaphāliphullo, bhikkhave, ariyasāvako tasmiṃ samaye hoti devānaṃva tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro.

‘‘Tasmiṃ, bhikkhave, samaye bhummā devā saddamanussāventi – ‘eso itthannāmo āyasmā itthannāmassa āyasmato saddhivihāriko amukamhā gāmā vā nigamā vā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’ti. Bhummānaṃ devānaṃ saddaṃ sutvā cātumahārājikā devā…pe… tāvatiṃsā devā… yāmā devā… tusitā devā… nimmānaratī devā… paranimmitavasavattī devā… brahmakāyikā devā saddamanussāventi – ‘eso itthannāmo āyasmā itthannāmassa āyasmato saddhivihāriko amukamhā gāmā vā nigamā vā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’ti. Itiha tena khaṇena tena muhuttena yāva brahmalokā saddo [sādhukārasaddo (sī. aṭṭha., ka. aṭṭha.)] abbhuggacchati, ayamānubhāvo khīṇāsavassa bhikkhuno’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sakkaccasuttaṃ

70. Atha kho āyasmato sāriputtassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘kiṃ nu kho, bhikkhu, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanto akusalaṃ pajaheyya, kusalaṃ bhāveyyā’’ti? Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘satthāraṃ kho, bhikkhu, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanto akusalaṃ pajaheyya, kusalaṃ bhāveyya. Dhammaṃ kho, bhikkhu…pe… saṅghaṃ kho, bhikkhu…pe… sikkhaṃ kho, bhikkhu…pe… samādhiṃ kho, bhikkhu…pe… appamādaṃ kho, bhikkhu…pe… paṭisanthāraṃ kho, bhikkhu sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanto akusalaṃ pajaheyya, kusalaṃ bhāveyyā’’ti.

Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘ime kho me dhammā parisuddhā pariyodātā, yaṃnūnāhaṃ ime dhamme gantvā [gahetvā (ka.)] bhagavato āroceyyaṃ. Evaṃ me ime dhammā parisuddhā ceva bhavissanti parisuddhasaṅkhātatarā ca. Seyyathāpi nāma puriso suvaṇṇanikkhaṃ adhigaccheyya parisuddhaṃ pariyodātaṃ. Tassa evamassa – ‘ayaṃ kho me suvaṇṇanikkho parisuddho pariyodāto, yaṃnūnāhaṃ imaṃ suvaṇṇanikkhaṃ gantvā [gahetvā (ka.)] kammārānaṃ dasseyyaṃ. Evaṃ me ayaṃ suvaṇṇanikkho sakammāragato parisuddho ceva bhavissati parisuddhasaṅkhātataro ca. Evamevaṃ [kho (ka.)] me ime dhammā parisuddhā pariyodātā, yaṃnūnāhaṃ ime dhamme gantvā [gahetvā (ka.)] bhagavato āroceyyaṃ. Evaṃ me ime dhammā parisuddhā ceva bhavissanti parisuddhasaṅkhātatarā cā’’’ti.

Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘kiṃ nu kho, bhikkhu, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanto akusalaṃ pajaheyya, kusalaṃ bhāveyyā’ti? Atha kho tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘satthāraṃ kho, bhikkhu, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanto akusalaṃ pajaheyya, kusalaṃ bhāveyya. Dhammaṃ kho, bhikkhu …pe… paṭisanthāraṃ kho, bhikkhu sakkatvā…pe… kusalaṃ bhāveyyā’ti. Atha kho tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘ime kho me dhammā parisuddhā pariyodātā, yaṃnūnāhaṃ ime dhamme gantvā bhagavato āroceyyaṃ. Evaṃ me ime dhammā parisuddhā ceva bhavissanti parisuddhasaṅkhātatarā ca. Seyyathāpi nāma puriso suvaṇṇanikkhaṃ adhigaccheyya parisuddhaṃ pariyodātaṃ. Tassa evamassa – ayaṃ kho me suvaṇṇanikkho parisuddho pariyodāto, yaṃnūnāhaṃ imaṃ suvaṇṇanikkhaṃ gantvā kammārānaṃ dasseyyaṃ. Evaṃ me ayaṃ suvaṇṇanikkho sakammāragato parisuddho ceva bhavissati parisuddhasaṅkhātataro ca. Evamevaṃ me ime dhammā parisuddhā pariyodātā, yaṃnūnāhaṃ ime dhamme gantvā bhagavato āroceyyaṃ. Evaṃ me ime dhammā parisuddhā ceva bhavissanti parisuddhasaṅkhātatarā cā’’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Satthāraṃ kho, sāriputta, bhikkhu sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanto akusalaṃ pajaheyya, kusalaṃ bhāveyya. Dhammaṃ kho, sāriputta, bhikkhu sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanto akusalaṃ pajaheyya, kusalaṃ bhāveyya. Saṅghaṃ kho…pe… sikkhaṃ kho… samādhiṃ kho… appamādaṃ kho… paṭisanthāraṃ kho, sāriputta, bhikkhu sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanto akusalaṃ pajaheyya, kusalaṃ bhāveyyā’’ti.

Evaṃ vutte āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. So vata, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme sagāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhammepi so agāravo’’.

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe sagāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghepi so agāravo.

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya sagāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāyapi so agāravo.

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya agāravo samādhismiṃ sagāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya agāravo samādhismimpi so agāravo.

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya agāravo samādhismiṃ agāravo appamāde sagāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya agāravo samādhismiṃ agāravo appamādepi so agāravo.

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya agāravo samādhismiṃ agāravo appamāde agāravo paṭisanthāre sagāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari agāravo…pe… appamāde agāravo paṭisanthārepi so agāravo.

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari sagāravo dhamme agāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari sagāravo dhammepi so sagāravo…pe….

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari sagāravo…pe. … appamāde sagāravo paṭisanthāre agāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari sagāravo…pe… appamāde sagāravo paṭisanthārepi so sagāravo.

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari sagāravo dhammepi sagāravo bhavissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari sagāravo dhammepi so sagāravo…pe….

‘‘So vata, bhante, bhikkhu satthari sagāravo…pe… appamāde sagāravo paṭisanthārepi sagāravo bhavissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Yo so, bhante, bhikkhu satthari sagāravo dhamme sagāravo saṅghe sagāravo sikkhāya sagāravo samādhismiṃ sagāravo appamāde sagāravo paṭisanthārepi so sagāravo’’ti.

‘‘Imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Sādhu kho tvaṃ, sāriputta, imassa mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāsi. So vata, sāriputta, bhikkhu satthari agāravo dhamme sagāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati…pe… yo so, sāriputta, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya agāravo samādhismiṃ agāravo appamādepi so agāravo.

‘‘So vata, sāriputta, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya agāravo samādhismiṃ agāravo appamāde agāravo paṭisanthāre sagāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, sāriputta, bhikkhu satthari agāravo dhamme agāravo saṅghe agāravo sikkhāya agāravo samādhismiṃ agāravo appamāde agāravo paṭisanthārepi so agāravo.

‘‘So vata, sāriputta, bhikkhu satthari sagāravo dhamme agāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati…pe… yo so, sāriputta, bhikkhu satthari sagāravo dhammepi so sagāravo …pe….

‘‘So vata, sāriputta, bhikkhu satthari sagāravo dhamme sagāravo…pe… appamāde sagāravo paṭisanthāre agāravo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo so, sāriputta, bhikkhu satthari sagāravo…pe… appamāde sagāravo paṭisanthārepi so sagāravo.

‘‘So vata, sāriputta, bhikkhu satthari sagāravo dhammepi sagāravo bhavissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Yo so, sāriputta, bhikkhu satthari sagāravo dhammepi so sagāravo…pe….

‘‘So vata, sāriputta, bhikkhu satthari sagāravo…pe… appamāde sagāravo paṭisanthārepi so sagāravo bhavissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Yo so, sāriputta, bhikkhu satthari sagāravo…pe… appamāde sagāravo paṭisanthārepi so sagāravo’’ti.

‘‘Imassa kho, sāriputta, mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Bhāvanāsuttaṃ

71. ‘‘Bhāvanaṃ ananuyuttassa, bhikkhave, bhikkhuno viharato kiñcāpi evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata me anupādāya āsavehi cittaṃ vimucceyyā’ti, atha khvassa neva anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccati. Taṃ kissa hetu? ‘Abhāvitattā’tissa vacanīyaṃ. Kissa abhāvitattā? Catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ, catunnaṃ sammappadhānānaṃ, catunnaṃ iddhipādānaṃ, pañcannaṃ indriyānaṃ, pañcannaṃ balānaṃ, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ, ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā. Tānassu kukkuṭiyā na sammā adhisayitāni, na sammā pariseditāni, na sammā paribhāvitāni. Kiñcāpi tassā kukkuṭiyā evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata me kukkuṭapotakā pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjeyyu’nti, atha kho abhabbāva te kukkuṭapotakā pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjituṃ. Taṃ kissa hetu? Tathā hi, bhikkhave, kukkuṭiyā aṇḍāni na sammā adhisayitāni, na sammā pariseditāni, na sammā paribhāvitāni. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhāvanaṃ ananuyuttassa bhikkhuno viharato kiñcāpi evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata me anupādāya āsavehi cittaṃ vimucceyyā’ti, atha khvassa neva anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccati. Taṃ kissa hetu? ‘Abhāvitattā’tissa vacanīyaṃ. Kissa abhāvitattā? Catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ, catunnaṃ sammappadhānānaṃ, catunnaṃ iddhipādānaṃ, pañcannaṃ indriyānaṃ, pañcannaṃ balānaṃ, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ, ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa.

‘‘Bhāvanaṃ anuyuttassa, bhikkhave, bhikkhuno viharato kiñcāpi na evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata me anupādāya āsavehi cittaṃ vimucceyyā’ti, atha khvassa anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccati. Taṃ kissa hetu? ‘Bhāvitattā’tissa vacanīyaṃ. Kissa bhāvitattā? Catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ, catunnaṃ sammappadhānānaṃ, catunnaṃ iddhipādānaṃ, pañcannaṃ indriyānaṃ, pañcannaṃ balānaṃ, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ, ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā. Tānassu kukkuṭiyā sammā adhisayitāni, sammā pariseditāni, sammā paribhāvitāni. Kiñcāpi tassā kukkuṭiyā na evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata me kukkuṭapotakā pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjeyyu’nti, atha kho bhabbāva te kukkuṭapotakā pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjituṃ. Taṃ kissa hetu? Tathā hi, bhikkhave, kukkuṭiyā aṇḍāni sammā adhisayitāni, sammā pariseditāni, sammā paribhāvitāni. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhāvanaṃ anuyuttassa bhikkhuno viharato kiñcāpi na evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata me anupādāya āsavehi cittaṃ vimucceyyā’ti, atha khvassa anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccati. Taṃ kissa hetu? ‘Bhāvitattā’tissa vacanīyaṃ. Kissa bhāvitattā? Catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ…pe… ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, phalagaṇḍassa [palagaṇḍassa (?)] vā phalagaṇḍantevāsikassa vā dissanteva [khīyante (ka.)] vāsijaṭe [dissanti aṅgulipadāni (sī.), aṅgulapadāni dissanti aṅgulapadaṃ (ka.)] aṅgulipadāni dissati [dissanti (syā.)] aṅguṭṭhapadaṃ [dissanti aṅgulipadāni (sī.), aṅgulapadāni dissanti aṅgulapadaṃ (ka.)]. No ca khvassa evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘ettakaṃ me ajja vāsijaṭassa khīṇaṃ, ettakaṃ hiyyo, ettakaṃ pare’ti, atha khvassa khīṇe ‘khīṇa’nteva ñāṇaṃ hoti. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhāvanaṃ anuyuttassa bhikkhuno viharato kiñcāpi na evaṃ ñāṇaṃ hoti – ‘ettakaṃ me ajja āsavānaṃ khīṇaṃ, ettakaṃ hiyyo, ettakaṃ pare’ti, atha khvassa khīṇe ‘khīṇa’nteva ñāṇaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, sāmuddikāya nāvāya vettabandhanabaddhāya [vettabandhāya (ka.)] cha māsāni udake pariyādāya hemantikena thale ukkhittāya vātātapaparetāni bandhanāni, tāni pāvussakena meghena abhippavuṭṭhāni appakasireneva parihāyanti [paṭippassambhanti (sī. syā.)], pūtikāni bhavanti. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhāvanaṃ anuyuttassa bhikkhuno viharato appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavantī’’ti. Sattamaṃ.

8. Aggikkhandhopamasuttaṃ

72. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Addasā kho bhagavā addhānamaggappaṭipanno aññatarasmiṃ padese mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ [sañjotibhūtaṃ (syā.)]. Disvāna maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘passatha no tumhe, bhikkhave, amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ – yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, yaṃ vā khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, varaṃ – yaṃ khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, dukkhañhetaṃ, bhante, yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā’’ti.

‘‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa pāpadhammassa asucisaṅkassarasamācārassa paṭicchannakammantassa assamaṇassa samaṇapaṭiññassa abrahmacārissa brahmacāripaṭiññassa antopūtikassa avassutassa kasambujātassa yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi so, bhikkhave, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya.

‘‘Yañca kho so, bhikkhave, dussīlo pāpadhammo asucisaṅkassarasamācāro…pe… kasambujāto khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdati vā upanipajjati vā, tañhi tassa [taṃ hissa (ka.)], bhikkhave, hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ – yaṃ balavā puriso daḷhāya vālarajjuyā ubho jaṅghā veṭhetvā ghaṃseyya – sā chaviṃ chindeyya chaviṃ chetvā cammaṃ chindeyya cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindeyya maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindeyya nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindeyya aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭheyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā abhivādanaṃ sādiyeyyā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, varaṃ – yaṃ khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā abhivādanaṃ sādiyeyya, dukkhañhetaṃ, bhante, yaṃ balavā puriso daḷhāya vālarajjuyā…pe… aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭheyyā’’ti.

‘‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa…pe… kasambujātassa yaṃ balavā puriso daḷhāya vālarajjuyā ubho jaṅghā veṭhetvā…pe… aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭheyya. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi so, bhikkhave, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yañca kho so, bhikkhave, dussīlo…pe… kasambujāto khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā abhivādanaṃ sādiyati, tañhi tassa, bhikkhave, hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ – yaṃ balavā puriso tiṇhāya sattiyā teladhotāya paccorasmiṃ pahareyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā añjalikammaṃ sādiyeyyā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, varaṃ – yaṃ khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā añjalikammaṃ sādiyeyya, dukkhañhetaṃ, bhante, yaṃ balavā puriso tiṇhāya sattiyā teladhotāya paccorasmiṃ pahareyyā’’ti.

‘‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa…pe… kasambujātassa yaṃ balavā puriso tiṇhāya sattiyā teladhotāya paccorasmiṃ pahareyya. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi so, bhikkhave, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yañca kho so, bhikkhave, dussīlo pāpadhammo…pe… kasambujāto khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā añjalikammaṃ sādiyati, tañhi tassa, bhikkhave, hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ – yaṃ balavā puriso tattena ayopaṭṭena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena kāyaṃ sampaliveṭheyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ cīvaraṃ paribhuñjeyyā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, varaṃ – yaṃ khattiyamahāsālānaṃ vā…pe… saddhādeyyaṃ cīvaraṃ paribhuñjeyya, dukkhañhetaṃ, bhante, yaṃ balavā puriso tattena ayopaṭṭena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena kāyaṃ sampaliveṭheyyā’’ti.

‘‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa…pe… kasambujātassa yaṃ balavā puriso tattena ayopaṭṭena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena kāyaṃ sampaliveṭheyya. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi so, bhikkhave, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yañca kho so, bhikkhave, dussīlo…pe… kasambujāto khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, tañhi tassa, bhikkhave, hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ – yaṃ balavā puriso tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaritvā tattaṃ lohaguḷaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ mukhe pakkhipeyya – taṃ tassa oṭṭhampi daheyya [ḍaheyya (katthaci)] mukhampi daheyya jivhampi daheyya kaṇṭhampi daheyya urampi [ma. ni. 3.270 devadūtasutte pana ‘‘udarampi’’ iti videsapāṭho dissati] daheyya antampi antaguṇampi ādāya adhobhāgā [adhobhāgaṃ (ka.)] nikkhameyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjeyyā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, varaṃ – yaṃ khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjeyya, dukkhañhetaṃ, bhante, yaṃ balavā puriso tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaritvā tattaṃ lohaguḷaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ mukhe pakkhipeyya – taṃ tassa oṭṭhampi daheyya mukhampi daheyya jivhampi daheyya kaṇṭhampi daheyya urampi daheyya antampi antaguṇampi ādāya adhobhāgaṃ nikkhameyyā’’ti.

‘‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa…pe… kasambujātassa yaṃ balavā puriso tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaritvā tattaṃ lohaguḷaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ mukhe pakkhipeyya – taṃ tassa oṭṭhampi daheyya mukhampi daheyya jivhampi daheyya kaṇṭhampi daheyya urampi daheyya antampi antaguṇampi ādāya adhobhāgaṃ nikkhameyya. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi so, bhikkhave, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yañca kho so, bhikkhave, dussīlo pāpadhammo…pe… kasambujāto khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, tañhi tassa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ – yaṃ balavā puriso sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā tattaṃ ayomañcaṃ vā ayopīṭhaṃ vā abhinisīdāpeyya vā abhinipajjāpeyya vā, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ mañcapīṭhaṃ [mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā (ka.)] paribhujjeyyā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, varaṃ – yaṃ khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ mañcapīṭhaṃ paribhuñjeyya, dukkhañhetaṃ, bhante, yaṃ balavā puriso sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā tattaṃ ayomañcaṃ vā ayopīṭhaṃ vā abhinisīdāpeyya vā abhinipajjāpeyya vā’’ti.

‘‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa… pe… kasambujātassa yaṃ balavā puriso sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā tattaṃ ayomañcaṃ vā ayopīṭhaṃ vā abhinisīdāpeyya vā abhinipajjāpeyya vā. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi so, bhikkhave, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yañca kho so, bhikkhave, dussīlo pāpadhammo… pe… kasambujāto khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ mañcapīṭhaṃ paribhuñjati. Tañhi tassa, bhikkhave, hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ – yaṃ balavā puriso uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā tattāya lohakumbhiyā pakkhipeyya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya – so tattha pheṇuddehakaṃ paccamāno sakimpi uddhaṃ gaccheyya sakimpi adho gaccheyya sakimpi tiriyaṃ gaccheyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ vihāraṃ paribhuñjeyyā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, varaṃ – yaṃ khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ vihāraṃ paribhuñjeyya, dukkhañhetaṃ, bhante, yaṃ balavā puriso uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā tattāya lohakumbhiyā pakkhipeyya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya – so tattha pheṇuddehakaṃ paccamāno sakimpi uddhaṃ gaccheyya sakimpi adho gaccheyya sakimpi tiriyaṃ gaccheyyā’’ti.

‘‘Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa pāpadhammassa…pe… kasambujātassa yaṃ balavā puriso uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā…pe… sakimpi tiriyaṃ gaccheyya. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi so, bhikkhave, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yañca kho so, bhikkhave, dussīlo pāpadhammo…pe… kasambujāto khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ vihāraṃ paribhuñjati. Tañhi tassa, bhikkhave, hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘yesañca [yesaṃ (?)] mayaṃ paribhuñjāma cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ [… parikkhārānaṃ (sī. syā. ka.)] tesaṃ te kārā mahapphalā bhavissanti mahānisaṃsā, amhākañcevāyaṃ pabbajjā avañjhā bhavissati saphalā saudrayā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ – ‘attatthaṃ vā, bhikkhave, sampassamānena alameva appamādena sampādetuṃ; paratthaṃ vā, bhikkhave, sampassamānena alameva appamādena sampādetuṃ; ubhayatthaṃ vā, bhikkhave, sampassamānena alameva appamādena sampādetu’’’nti.

Idamavoca bhagavā [idamavoca bhagavā…pe… (ka.)]. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggañchi [uggacchi (ka.)]. Saṭṭhimattā bhikkhū sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattiṃsu – ‘‘sudukkaraṃ bhagavā, sudukkaraṃ bhagavā’’ti. Saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsūti. Aṭṭhamaṃ.

9. Sunettasuttaṃ

73. [a. ni. 6.54; 7.66] ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sunetto nāma satthā ahosi titthakaro kāmesu vītarāgo. Sunettassa kho pana, bhikkhave, satthuno anekāni sāvakasatāni ahesuṃ. Sunetto satthā sāvakānaṃ brahmalokasahabyatāya dhammaṃ desesi. Ye kho pana, bhikkhave [ye kho bhikkhave (sī. syā.)], sunettassa satthuno brahmalokasahabyatāya dhammaṃ desentassa cittāni nappasādesuṃ te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjiṃsu. Ye kho pana, bhikkhave, sunettassa satthuno brahmalokasahabyatāya dhammaṃ desentassa cittāni pasādesuṃ te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjiṃsu.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, mūgapakkho nāma satthā ahosi…pe… aranemi nāma satthā ahosi…pe… kuddālako [kuddālo (sī. syā.)] nāma satthā ahosi…pe… hatthipālo nāma satthā ahosi…pe… jotipālo nāma satthā ahosi…pe… arako nāma satthā ahosi titthakaro kāmesu vītarāgo. Arakassa kho pana, bhikkhave, satthuno anekāni sāvakasatāni ahesuṃ. Arako nāma satthā sāvakānaṃ brahmalokasahabyatāya dhammaṃ desesi. Ye kho pana, bhikkhave, arakassa satthuno brahmalokasahabyatāya dhammaṃ desentassa cittāni nappasādesuṃ, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjiṃsu. Ye kho pana, bhikkhave, arakassa satthuno brahmalokasahabyatāya dhammaṃ desentassa cittāni pasādesuṃ, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjiṃsu.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yo ime satta satthāre titthakare kāmesu vītarāge anekasataparivāre sasāvakasaṅghe paduṭṭhacitto akkoseyya paribhāseyya, bahuṃ so apuññaṃ pasaveyyā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Yo, bhikkhave, ime satta satthāre titthakare kāmesu vītarāge anekasataparivāre sasāvakasaṅghe paduṭṭhacitto akkoseyya paribhāseyya, bahuṃ so apuññaṃ pasaveyya. Yo ekaṃ diṭṭhisampannaṃ puggalaṃ paduṭṭhacitto akkosati paribhāsati, ayaṃ tato bahutaraṃ apuññaṃ pasavati. Taṃ kissa hetu? Nāhaṃ, bhikkhave, ito bahiddhā evarūpiṃ khantiṃ vadāmi yathāmaṃ sabrahmacārīsu’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na no sabrahmacārīsu [na tveva amhaṃ sabrahmacārīsu (syā.) aṅguttaranikāye aññathā dissati] cittāni paduṭṭhāni bhavissantī’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Navamaṃ.

10. Arakasuttaṃ

74. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, arako nāma satthā ahosi titthakaro kāmesu vītarāgo. Arakassa kho pana, bhikkhave, satthuno anekāni sāvakasatāni ahesuṃ. Arako satthā sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – appakaṃ, brāhmaṇa, jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ [lahusaṃ (ṭīkā)] bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ [mantāya (sabbattha) ṭīkā passitabbā] boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, tiṇagge ussāvabindu sūriye uggacchante khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikaṃ hoti; evamevaṃ kho, brāhmaṇa, ussāvabindūpamaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, thullaphusitake deve vassante udakabubbuḷaṃ [udakapupphuḷaṃ (ka.)] khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikaṃ hoti; evamevaṃ kho, brāhmaṇa, udakabubbuḷūpamaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udake daṇḍarāji khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikā hoti;

evamevaṃ kho, brāhmaṇa, udake daṇḍarājūpamaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ…pe… natthi jātassa amaraṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, nadī pabbateyyā dūraṅgamā sīghasotā hārahārinī, natthi so khaṇo vā layo vā muhutto vā yaṃ sā [yāya (ka.)] āvattati [tharati (sī.), dharati (syā.), avatiṭṭheyya (?)], atha kho sā gacchateva vattateva sandateva; evamevaṃ kho, brāhmaṇa, nadīpabbateyyūpamaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ…pe… natthi jātassa amaraṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, balavā puriso jivhagge kheḷapiṇḍaṃ saṃyūhitvā akasireneva vameyya [patāpeyya (ka.)]; evamevaṃ kho, brāhmaṇa, kheḷapiṇḍūpamaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ…pe… natthi jātassa amaraṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, divasaṃsantatte ayokaṭāhe maṃsapesi [maṃsapesī (sī. syā.)] pakkhittā khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikā hoti; evamevaṃ kho, brāhmaṇa, maṃsapesūpamaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ…pe… natthi jātassa amaraṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, gāvī vajjhā āghātanaṃ nīyamānā yaṃ yadeva pādaṃ uddharati, santikeva hoti vadhassa santikeva maraṇassa; evamevaṃ kho, brāhmaṇa, govajjhūpamaṃ [gāvīvajjhūpamaṃ (sī. syā.)] jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇa’’nti.

‘‘Tena kho pana, bhikkhave, samayena manussānaṃ saṭṭhivassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi, pañcavassasatikā kumārikā alaṃpateyyā ahosi. Tena kho pana, bhikkhave, samayena manussānaṃ chaḷeva ābādhā ahesuṃ – sītaṃ, uṇhaṃ, jighacchā, pipāsā, uccāro, passāvo. So hi nāma, bhikkhave, arako satthā evaṃ dīghāyukesu manussesu evaṃ ciraṭṭhitikesu evaṃ appābādhesu sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desessati – ‘appakaṃ, brāhmaṇa, jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇa’’’nti.

‘‘Etarahi taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘appakaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇa’nti. Etarahi, bhikkhave, yo ciraṃ jīvati so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo. Vassasataṃ kho pana, bhikkhave, jīvanto tīṇiyeva utusatāni jīvati – utusataṃ hemantānaṃ, utusataṃ gimhānaṃ, utusataṃ vassānaṃ. Tīṇi kho pana, bhikkhave, utusatāni jīvanto dvādasa [dvādasaṃ (sī. ka.)] yeva māsasatāni jīvati – cattāri māsasatāni hemantānaṃ, cattāri māsasatāni gimhānaṃ, cattāri māsasatāni vassānaṃ. Dvādasa kho pana, bhikkhave, māsasatāni jīvanto catuvīsatiyeva addhamāsasatāni jīvati – aṭṭhaddhamāsasatāni hemantānaṃ, aṭṭhaddhamāsasatāni gimhānaṃ, aṭṭhaddhamāsasatāni vassānaṃ. Catuvīsati kho pana, bhikkhave, addhamāsasatāni jīvanto chattiṃsaṃyeva rattisahassāni jīvati – dvādasa rattisahassāni hemantānaṃ, dvādasa rattisahassāni gimhānaṃ, dvādasa rattisahassāni vassānaṃ. Chattiṃsaṃ kho pana, bhikkhave, rattisahassāni jīvanto dvesattatiyeva [dvesattatiññeva (syā.), dvesattatiñceva (ka.)] bhattasahassāni bhuñjati – catuvīsati bhattasahassāni hemantānaṃ, catuvīsati bhattasahassāni gimhānaṃ, catuvīsati bhattasahassāni vassānaṃ saddhiṃ mātuthaññāya saddhiṃ bhattantarāyena.

‘‘Tatrime bhattantarāyā kapimiddhopi bhattaṃ na bhuñjati, dukkhitopi bhattaṃ na bhuñjati, byādhitopi bhattaṃ na bhuñjati, uposathikopi bhattaṃ na bhuñjati, alābhakenapi bhattaṃ na bhuñjati. Iti kho, bhikkhave, mayā vassasatāyukassa manussassa āyupi saṅkhāto [saṅkhātaṃ (?)], āyuppamāṇampi saṅkhātaṃ, utūpi saṅkhātā, saṃvaccharāpi saṅkhātā, māsāpi saṅkhātā, addhamāsāpi saṅkhātā, rattipi saṅkhātā, divāpi saṅkhātā, bhattāpi saṅkhātā, bhattantarāyāpi saṅkhātā. Yaṃ, bhikkhave, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya; kataṃ vo taṃ mayā etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni etāni suññāgārāni. Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādattha; mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī''ti. Dasamaṃ.

Mahāvaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Hirīsūriyaṃ upamā, dhammaññū pārichattakaṃ;
Sakkaccaṃ bhāvanā aggi, sunettaarakena cāti.

8. Vinayavaggo

1. Paṭhamavinayadharasuttaṃ

75. [pari. 327] ''Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hoti. Katamehi sattahi? Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, sīlavā hoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hotī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyavinayadharasuttaṃ

76. [pari. 327] ''Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hoti. Katamehi sattahi? Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hotī''ti. Dutiyaṃ.

3. Tatiyavinayadharasuttaṃ

77. ''Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hoti. Katamehi sattahi? Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, vinaye kho pana ṭhito hoti asaṃhīro, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hotī''ti. Tatiyaṃ.

4. Catutthavinayadharasuttaṃ

78. [pari. 327] ''Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hoti. Katamehi sattahi? Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena yathākammūpage satte pajānāti. Āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hotī''ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamavinayadharasobhanasuttaṃ

79. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato [samannāgato bhikkhu (sī. syā. ka.) anantarasuttadveye pana idaṃ pāṭhanānattaṃ natthi. pari. 327] vinayadharo sobhati. Katamehi sattahi? Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato vinayadharo sobhatī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyavinayadharasobhanasuttaṃ

80. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato vinayadharo sobhati. Katamehi sattahi? Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, catunnaṃ jhānānaṃ…pe… akasiralābhī, āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato vinayadharo sobhatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Tatiyavinayadharasobhanasuttaṃ

81. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato vinayadharo sobhati. Katamehi sattahi? Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, vinaye kho pana ṭhito hoti asaṃhīro, catunnaṃ jhānānaṃ…pe… akasiralābhī, āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato vinayadharo sobhatī’’ti. Sattamaṃ.

8. Catutthavinayadharasobhanasuttaṃ

82. ‘‘Sattahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato [samannāgato bhikkhu (ka.)] vinayadharo sobhati. Katamehi sattahi? Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena…pe… āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, sattahi dhammehi samannāgato vinayadharo sobhatī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Satthusāsanasuttaṃ

83. Atha kho āyasmā upāli yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā upāli bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti. ‘‘Ye kho tvaṃ, upāli, dhamme jāneyyāsi – ‘ime dhammā na ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī’ti; ekaṃsena, upāli, dhāreyyāsi – ‘neso dhammo neso vinayo netaṃ satthusāsana’nti. Ye ca kho tvaṃ, upāli, dhamme jāneyyāsi – ‘ime dhammā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī’ti; ekaṃsena, upāli, dhāreyyāsi – ‘eso dhammo eso vinayo etaṃ satthusāsana’’’nti. Navamaṃ.

10. Adhikaraṇasamathasuttaṃ

84. ‘‘Sattime, bhikkhave, adhikaraṇasamathā dhammā uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya. Katame satta? Sammukhāvinayo dātabbo, sativinayo dātabbo, amūḷhavinayo dātabbo [paṭiññātakaraṇaṃ, yebhuyyassikā, tassapāpiyyassikā, tiṇavatthārako (syā.) dī. ni. 3.332

saṅgītisuttena ca pāci. 655 vinayena ca saṃsandetabbaṃ], paṭiññātakaraṇaṃ dātabbaṃ, yebhuyyasikā dātabbā, tassapāpiyasikā dātabbā, tiṇavatthārako dātabbo [paṭiññātakaraṇaṃ, yebhuyyassikā, tassapāpiyyassikā, tiṇavatthārako (syā.) dī. ni. 3.332 saṅgītisuttena ca pāci. 655 vinayena ca saṃsandetabbaṃ]. Ime kho, bhikkhave, satta adhikaraṇasamathā dhammā uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāyā''ti. Dasamaṃ.

Vinayavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Caturo vinayadharā, caturo ceva sobhanā;
Sāsanaṃ adhikaraṇa-samathenaṭṭhame dasāti.

9. Samaṇavaggo

1. Bhikkhusuttaṃ

85. [mahāni. 18; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 8] ''Sattannaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ bhinnattā bhikkhu hoti. Katamesaṃ sattannaṃ? Sakkāyadiṭṭhi bhinnā hoti, vicikicchā bhinnā hoti, sīlabbataparāmāso bhinno hoti, rāgo bhinno hoti, doso bhinno hoti, moho bhinno hoti, māno bhinno hoti. Imesaṃ kho, bhikkhave, sattannaṃ dhammānaṃ bhinnattā bhikkhu hotī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Samaṇasuttaṃ

86. Sattannaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samitattā samaṇo hoti…pe…. Dutiyaṃ.

3. Brāhmaṇasuttaṃ

87. Bāhitattā brāhmaṇo hoti…pe…. Tatiyaṃ.

4. Sottiyasuttaṃ

88. Nissutattā [nissuttattā (syā.) ma. ni. 1.434 passitabbaṃ] sottiyo [sotthiko (sī.), sottiko (syā.)] hoti…pe…. Catutthaṃ.

5. Nhātakasuttaṃ

89. Nhātattā nhātako [nahātatto nahātako (sī. syā.)] hoti…pe…. Pañcamaṃ.

6. Vedagūsuttaṃ

90. Viditattā vedagū hoti…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Ariyasuttaṃ

91. Ārakattā [arahattā (sī.), arī hatattā (ka.) ma. ni. 1.434 pāḷi aṭṭhakathāṭīkā passitabbā. syāmapotthake pana sakalampi idaṃ sattamasuttaṃ natthi] ariyo hoti…pe…. Sattamaṃ.

8. Arahāsuttaṃ

92. ‘‘Ārakattā arahā hoti. Katamesaṃ sattannaṃ? Sakkāyadiṭṭhi ārakā hoti, vicikicchā ārakā hoti, sīlabbataparāmāso ārako hoti, rāgo ārako hoti, doso ārako hoti, moho ārako hoti, māno ārako hoti. Imesaṃ kho, bhikkhave, sattannaṃ dhammānaṃ ārakattā arahā hotī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Asaddhammasuttaṃ

93. ‘‘Sattime, bhikkhave, asaddhammā. Katame satta? Assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, appassuto hoti, kusīto hoti, muṭṭhassati hoti, duppañño hoti. Ime kho, bhikkhave, satta asaddhammā’’ti. Navamaṃ.

10. Saddhammasuttaṃ

94. ‘‘Sattime, bhikkhave, saddhammā. Katame satta? Saddho hoti, hirīmā hoti, ottappī hoti, bahussuto hoti, āraddhavīriyo hoti, satimā hoti, paññavā hoti. Ime kho, bhikkhave, satta saddhammā’’ti. Dasamaṃ.

Samaṇavaggo navamo.

Tassuddānaṃ –

Bhikkhuṃ samaṇo brāhmaṇo, sottiyo ceva nhātako;
Vedagū ariyo arahā, asaddhammā ca saddhammāti.

10. Āhuneyyavaggo

95. ‘‘Sattime, bhikkhave, puggalā āhuneyyā…pe… dakkhiṇeyyā añjalikaraṇīyā anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katame satta? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo cakkhusmiṃ aniccānupassī viharati aniccasaññī aniccapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ kho, bhikkhave, paṭhamo puggalo āhuneyyo pāhuneyyo…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco puggalo cakkhusmiṃ aniccānupassī viharati aniccasaññī aniccapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. Tassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañca. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo puggalo āhuneyyo…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco puggalo cakkhusmiṃ aniccānupassī viharati aniccasaññī aniccapaṭisaṃvedī satataṃ samitaṃ abbokiṇṇaṃ cetasā adhimuccamāno paññāya pariyogāhamāno. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti…pe… upahaccaparinibbāyī hoti…pe… asaṅkhāraparinibbāyī hoti…pe… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti…pe… uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Ayaṃ, bhikkhave, sattamo puggalo āhuneyyo…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Ime kho, bhikkhave, satta puggalā āhuneyyā pāhuneyyā dakkhiṇeyyā añjalikaraṇīyā anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti.

96-622. Sattime, bhikkhave, puggalā āhuneyyā pāhuneyyā…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katame satta? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo cakkhusmiṃ dukkhānupassī viharati…pe… cakkhusmiṃ anattānupassī viharati…pe… cakkhusmiṃ khayānupassī viharati…pe… cakkhusmiṃ vayānupassī viharati…pe… cakkhusmiṃ virāgānupassī viharati…pe… cakkhusmiṃ nirodhānupassī viharati…pe… cakkhusmiṃ paṭinissaggānupassī viharati…pe….

Sotasmiṃ…pe… ghānasmiṃ… jivhāya… kāyasmiṃ… manasmiṃ…pe….

Rūpesu…pe… saddesu… gandhesu… rasesu… phoṭṭhabbesu … dhammesu …pe….

Cakkhuviññāṇe…pe… sotaviññāṇe… ghānaviññāṇe… jivhāviññāṇe… kāyaviññāṇe… manoviññāṇe…pe….

Cakkhusamphasse…pe… sotasamphasse… ghānasamphasse… jivhāsamphasse… kāyasamphasse… manosamphasse…pe….

Cakkhusamphassajāya vedanāya…pe… sotasamphassajāya vedanāya… ghānasamphassajāya vedanāya… jivhāsamphassajāya vedanāya… kāyasamphassajāya vedanāya… manosamphassajāya vedanāya…pe….

Rūpasaññāya…pe… saddasaññāya… gandhasaññāya… rasasaññāya… phoṭṭhabbasaññāya… dhammasaññāya…pe….

Rūpasañcetanāya…pe… saddasañcetanāya… gandhasañcetanāya… rasasañcetanāya… phoṭṭhabbasañcetanāya… dhammasañcetanāya…pe….

Rūpataṇhāya…pe… saddataṇhāya… gandhataṇhāya… rasataṇhāya… phoṭṭhabbataṇhāya… dhammataṇhāya…pe….

Rūpavitakke …pe… saddavitakke… gandhavitakke… rasavitakke… phoṭṭhabbavitakke… dhammavitakke…pe….

Rūpavicāre…pe… saddavicāre… gandhavicāre… rasavicāre… phoṭṭhabbavicāre… dhammavicāre…pe….

‘‘Pañcakkhandhe [( ) sī. syā. potthakesu natthi] …pe… rūpakkhandhe… vedanākkhandhe… saññākkhandhe… saṅkhārakkhandhe… viññāṇakkhandhe aniccānupassī viharati…pe… dukkhānupassī viharati… anattānupassī viharati… khayānupassī viharati… vayānupassī viharati… virāgānupassī viharati… nirodhānupassī viharati… paṭinissaggānupassī viharati…pe… lokassā’’ti.

‘‘Chadvārārammaṇesvettha, viññāṇesu ca phassesu;
Vedanāsu ca dvārassa, suttā honti visuṃ aṭṭha.

‘‘Saññā sañcetanā taṇhā, vitakkesu vicāre ca;
Gocarassa visuṃ aṭṭha, pañcakkhandhe ca pacceke.

‘‘Soḷasasvettha mūlesu, aniccaṃ dukkhamanattā;
Khayā vayā virāgā ca, nirodhā paṭinissaggā.

‘‘Kamaṃ aṭṭhānupassanā, yojetvāna visuṃ visuṃ;
Sampiṇḍitesu sabbesu, honti pañca satāni ca;
Aṭṭhavīsati suttāni, āhuneyye ca vaggike’’ [imā uddānagāthāyo sī. syā. potthakesu natthi].

Āhuneyyavaggo dasamo.

11. Rāgapeyyālaṃ

623. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya satta dhammā bhāvetabbā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime satta dhammā bhāvetabbā’’ti.

624. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya satta dhammā bhāvetabbā. Katame satta? Aniccasaññā, anattasaññā, asubhasaññā, ādīnavasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā, nirodhasaññā – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime satta dhammā bhāvetabbā’’ti.

625. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya satta dhammā bhāvetabbā. Katame satta? Asubhasaññā, maraṇasaññā, āhāre paṭikūlasaññā, sabbaloke anabhiratasaññā, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime satta dhammā bhāvetabbā’’ti.

626-652. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, pariññāya…pe… parikkhayāya… pahānāya… khayāya… vayāya… virāgāya… nirodhāya… cāgāya…pe… paṭinissaggāya ime satta dhammā bhāvetabbā’’ti.

653-1132. ‘‘Dosassa…pe… mohassa… kodhassa… upanāhassa… makkhassa… paḷāsassa… issāya… macchariyassa… māyāya… sāṭheyyassa… thambhassa… sārambhassa… mānassa… atimānassa… madassa… pamādassa abhiññāya…pe… pariññāya… parikkhayāya… pahānāya… khayāya… vayāya… virāgāya… nirodhāya… cāgāya… paṭinissaggāya ime satta dhammā bhāvetabbā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Rāgapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

Sattakanipātapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Saḷāyatanavaggaṭīkā

1. Saḷāyatanasaṃyuttaṃ

1. Aniccavaggo

1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā

1. Cakkhatīti **cakkhu,** ñāṇaṃ, yathāsabhāvato ārammaṇassa jānanena samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya pavattatīti attho. Tathā maṃsacakkhu. Tampi hi rūpadassane cakkhatīti **cakkhu**. Buddhānaṃyeva cakkhūti **buddhacakkhu,** asādhāraṇato hi sattasantānesu sassatucchedadiṭṭhi anulomikañāṇayathābhūtañāṇānañceva kāmarāgānusayādīnañca yāthāvato vibhāvitañāṇaṃ āsayānusayañāṇaṃ indriyaparopariyattañāṇañca. Heṭṭhimā tayo maggā catusaccadhammesu vuttākārena pavattiyā dhamme cakkhūti **dhammacakkhu,** tathā tesaṃ phalāni taṃtaṃpaṭipakkhesu paṭippassaddhipahānavasena pavattanato. Samantato sabbadhammesu cakkhukiccasādhanato **samantacakkhu,** sabbaññutaññāṇaṃ. Dibbavihārasannissayena laddhabbato devānaṃ dibbacakkhu viyāti taṃ **dibbacakkhu,** abhiññāviseso. Ālokaṃ vaḍḍhetvā rūpadassanato **''ālokapharaṇenā''**ti vuttaṃ. ''Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādī''tiādinā (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 15) nayena āgatattā catusaccaparicchedakañāṇaṃ ''paññācakkhū''ti vuttaṃ. Tadidaṃ ''vipassanāñāṇa''nti vadanti, ''vipassanāmaggaphalapaccavekkhaṇañāṇānī''ti apare.

Paccayabhūtehi etehi abhisambharīyantīti sambhārā, upatthambhabhūtā catusamuṭṭhānikarūpā. Saha sambhārehīti **sasambhāraṃ**. Mahābhūtānaṃ upādāya pasīdatīti **pasādo. Akkhikūpake akkhipaṭalehī**ti ubhohi akkhidalehi. **Sambhavo**ti āpodhātumeva sambhavabhūtamāha. Idha **''terasa sambhārā''**ti vuttaṃ. **Aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 596) pana saṇṭhānena saddhiṃ ''cuddasa sambhārā''ti āgataṃ. Tattha **saṇṭhāna**nti vaṇṇāyatanameva parimaṇḍalādisaṇṭhānabhūtaṃ. Visuṃ vacanaṃ pana nesaṃ tathābhūtānaṃ atathābhūtānañca āpodhātuvaṇṇāyatanānaṃ yathāvutte maṃsapiṇḍe vijjamānattā. Sambhavassa catudhātunissitehi saha vuttassa dhātuttayanissitatā yojetabbā. **Diṭṭhimaṇḍale**ti abhimukhaṃ ṭhitānaṃ paṭibimbapaññāyanaṭṭhānabhūte cakkhusaññitāya diṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhūte maṇḍale. **Sanniviṭṭha**nti etena cakkhupasādassa anekakalāpagatabhāvo dassito. Tathā hi so satta akkhipaṭalāni abhibyāpetvā vattati. Yasmā so satta akkhipaṭalāni byāpetvā ṭhitehi attano nissayabhūtehi katūpakāraṃ taṃnissiteheva āyuvaṇṇādīhi anupālitaparivāritaṃ tisantatirūpasamuṭṭhāpakehi utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ hutvā tiṭṭhati. **Rūpadassanasamattha**nti attānaṃ nissāya pavattaviññāṇassa vasena rūpāyatanadassanasamatthaṃ. **Vitthārakathā**ti tassa cakkhuno sotādīnañca hetupaccayādivasena ceva lakkhaṇādivasena ca vitthārakathā.

Sammasanacāracittanti vipassanāya pavattiṭṭhānabhūtaṃ vipassitabbaṃ cittaṃ. Keci ''vipassanupagatakiriyamayacitta''nti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Tīṇi lakkhaṇāni dassetvā vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattassa pāpanavasena desanāya pavattattā.

Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā

2-3. **Dve lakkhaṇānī**ti dukkhānattalakkhaṇāni. **Ekaṃ lakkhaṇa**nti anattalakkhaṇaṃ. **Sesānī**ti vuttāvasesāni lakkhaṇāni. **Tehī**ti yehi dutiyatatiyāni suttāni desitāni, tehi. **Sallakkhitānī**ti sammadeva upadhāritāni. **Ettakenā**ti dvinnaṃ ekasseva vā lakkhaṇassa kathanena.

Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā

4-6. **Vuttasadisovā**ti ‘‘dve lakkhaṇānī’’tiādinā vuttasadiso eva. **Nayo**ti atidesanayo.

Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. **Sallakkhetvā**ti atītānāgatānaṃ avijjamānattā gāhassa daḷhatāya sallakkhetvā. **Paccuppannesu** vijjamānattā balavatā taṇhādigāhena vipassanāvīthiṃ paṭipādetuṃ **kilamantānaṃ** vineyyānaṃ **vasena**.

Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Yamakavaggo

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Dvīsupi suttesu āyatanānaṃ vasena desanā ekarasāvāti **‘‘paṭhamadutiyesū’’**ti ekajjhaṃ paduddhāro kato. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Attānamadhi ajjhattaṃ, tappariyāpannattā tattha bhavāni ajjhattikāni, tesaṃ **ajjhattikānaṃ**. Ajjhattañca nāma ajjhattajjhattaṃ, niyakajjhattaṃ, gocarajjhattaṃ, visayajjhattanti catubbidhaṃ. Tattha ajjhattajjhattaṃ ajjhatte bhavanti ajjhattikanti āha **‘‘ajjhattajjhattavasena ajjhattikāna’’**nti. Tesaṃ cakkhādīnaṃ ajjhattesupi ajjhattikabhāvo adhikasinehavatthutāyāti āha **‘‘chandarāgassa adhimattabalavatāyā’’**ti. Idāni tattha tamatthaṃ paṭiyoginā saddhiṃ udāharaṇavasena dassento **‘‘manussānaṃ hī’’**tiādimāha. Taṃ uttānameva. **Bāhirānī**ti ajjhattikato bahi bhavāni.

Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Paṭhamanoceassādasuttādivaṇṇanā

17-18. **Nikkhantā**ti lokato nikkhantā. Visaṃyuttā saṃyogahetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā **no saṃyuttā. No adhimuttā**ti na ussukkajātā. **Vimariyādī...pe... cetasā**ti vigatakilesavaṭṭamariyādatāya nimmariyādīkatena cittena. **Catusaccameva kathitaṃ** cakkhādīnaṃ assādādino kathitattā.

Paṭhamanoceassādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

19-22. **Vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ** abhinandanānaṃ uppādanirodhānañca vasena desanāya pavattattā. **Anupubbakathā**ti ādito paṭṭhāya padatthavaṇṇanā. **Nesa**nti suttānaṃ.

Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbavaggo

1. Sabbasuttavaṇṇanā

23. Sabba-saddo pakaraṇavasena katthaci sappadesepi pavattatīti tato nivattanatthaṃ anavasesavisayena sabba-saddena visesetvā vuttaṃ **''sabbasabba''**nti, sabbameva hutvā sabbanti attho. Āyatanabhāvaṃ sabbaṃ **āyatanasabbaṃ,** sesadvayepi eseva nayo.

Tassa avisayābhāvato **na addiṭṭhamidhatthi kiñcī**ti. **Idhā**ti nipātamattaṃ, idha vā sadevake loke, dassanabhūtena ñāṇena adiṭṭhaṃ nāma kiñci natthīti attho. Yadi evaṃ anumānavisayaṃ nu kho kathanti āha **''atho aviññāta''**nti. Aññesaṃ apaccakkhampi aviññātaṃ tassa kiñci natthīti adiṭṭhaṃ aviññātaṃ natthi. Paccuppannaṃ atītameva ñeyyaṃ gahitaṃ, anāgataṃ nu kho kathanti āha – **''ajānitabba''**nti, tassa kiñci natthīti ānetvā sambandho. Jānituṃ ñātuṃ asakkuṇeyyaṃ nāma tassa kiñci natthīti dassento āha **''sabbaṃ abhiññāsī''**tiādi.

Sakalassa sakkāyadhammassa pariggahitattā **sakkāyasabbaṃ. Sabbadhammesū**ti pañcannaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūtesu sabbesu dhammesu. Yasmā chasupi ārammaṇesu gahitesu padesasabbaṃ nāma na hoti, tasmā **''pañcārammaṇamatta''**nti vuttaṃ. Padesasabbaṃ sakkāyasabbaṃ na pāpuṇāti tassa tebhūmakadhammesu ekadesassa asaṅgaṇhanato. Sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti lokuttaradhammānaṃ asaṅgaṇhanato. Āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Yasmā āyatanasabbena catubhūmakadhammāva pariggahitā, na lakkhaṇapaññattiyo, yasmā sabbasabbaṃ dassentena buddhañāṇavisayo dassito, tasmā ''sabbasabbaṃ na pāpuṇātī''ti etthāpi **''kasmā…pe… natthitāyā''**ti sabbaṃ ñātārammaṇeneva pucchāvissajjanaṃ kataṃ. ''Āyatanasabbepi idha vipassanupagadhammāva gahetabbā abhiññeyyaniddesavasenapi sammasanacārasseva icchitattā''ti vadanti.

Paṭikkhipitvāti ''idaṃ sabbaṃ nāma na hotī''ti evaṃ paṭikkhipitvā. **Tassā**ti ''aññaṃ sabbaṃ paññāpessāmī''ti vadantassa. **Vācāya vattabbavatthumattakamevā**ti vañjhāputtagaganakusumādivācā viya etassa vācāya kevalaṃ vattabbavatthukameva bhaveyya, na attho, vacanamattakamevāti attho. **Atikkamitvā**ti anāmasitvā aggahetvā. **Taṃ kissa hetū**ti vighātāpajjanaṃ kena hetunā. **Yathā taṃ avisayasmi**nti yathā aññopi koci avisaye vāyamanto, evanti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā pāḷiyaṃ ''taṃ kissa hetū''ti vuttakāraṇameva upanayanavasena dassetuṃ **''yathā ta''**ntiādi vuttaṃ. Kāraṇopanayanañca kāraṇamevāti **''yathāti kāraṇavacana''**nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **''evaṃ imasmimpi avisaye''**tiādi.

Sabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. **Sabbassā**ti dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattassa. **Pahānāyā**ti tappaṭibaddhachandarāgapahānavasena pajahanāya. **Cakkhusamphassa**nti cakkhusannissitaphassaṃ. **Mūlapaccaya**nti mūlabhūtaṃ paccayaṃ katvā, sahajātavedanāya cakkhusamphassapaccayabhāve vattabbameva natthi. **Eseva nayo**ti apadesena ''sotasamphassaṃ mūlapaccayaṃ katvā''tiādinā vattabbanti dasseti. **Mano**ti bhavaṅgacittaṃ manodvārassa adhippetattā. **Ārammaṇa**nti dhammārammaṇaṃ. **Sahāvajjanakajavanan**ti sahamanodvārāvajjanakaṃ javanaṃ. Taṃpubbakattā manoviññāṇaphassavedanānaṃ mūlapaccayabhūtā sabbesveva cakkhudvārādīsu vuttittā tadanurūpato **''bhavaṅgasahajāto samphasso''**ti vuttaṃ. **Sahāvajjanavedanāya javanavedanā** ''vedayita''nti adhippetā, **bhavaṅgasampayuttāya pana** vedanāya gahaṇe **vattabbameva natthi. Bhavaṅgato amocetvā** bhavaṅgacittena saddhiṃyeva āvajjanaṃ gahetvā manodvārāvajjanaṃ **bhavaṅgaṃ daṭṭhabbaṃ. Yā panettha desanā**ti yā ettha ''pahānāyā''tiādinā pavattadesanā satthu anasiṭṭhi āṇā. **Ayaṃ paṇṇatti nāma** tassa tassa atthassa pakārato ñāpanato. Ettha sabbaggahaṇena sabbe sabhāvadhammā gahitā, paññatti pana katamāti vicāraṇāya taṃ dassetuṃ **''yā panetthā''**tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. **Abhiññā**ti abhiññāya. Ya-kāralopavasenāyaṃ niddeso ''sayaṃ abhiññā''tiādīsu (dī. ni. 1.28, 405; ma. ni. 1.154) viya, tathā ''pariññā''ti etthāpi. **Sabba**nti āyatanasabbaṃ. Tañhi abhiññeyyaṃ. **Abhijānitvā**ti abhiññāya jānitvā. **Parijānitvā**ti tīraṇapariññāya aniccādito parijānitvā. **Pajahanatthāyā**ti pahānapariññāya anavasesato pajahanāya.

Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamaaparijānanasuttavaṇṇanā

26. ''Abhijāna''ntiādinā ettha bhagavā paṭhamaṃ kaṇhapakkhaṃ dassetvā sukkapakkhaṃ dasseti veneyyajjhāsayavasena. Tenettha vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Paṭhamaaparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyaaparijānanasuttavaṇṇanā

27. Cakkhuviññāṇaviññātabbadhammo nāma rūpāyatanamevāti āha **''heṭṭhā gahitarūpamevā''**ti. **Idha anāpāthagataṃ** ''cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā''ti vuttattā. **Heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva** ''ye ca rūpā''ti anavasesato vuttattā. **Te hi** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā **saha cakkhuviññāṇena viññātabbattā**. Tathā hi cakkhuviññāṇaṃ tehi ekuppādaṃ ekavatthukaṃ ekanirodhaṃ ekārammaṇameva. **Sesapadesū**ti sesesu ''yañca sotaṃ ye ca saddā''tiādinā āgatesu kaṇhapakkhe pañcasu, sukkapakkhe chasupi padesu. **Eseva nayo**ti yvāyaṃ ''heṭṭhā gahitarūpameva gaṇhitvā''ti attho vutto. Eso eva tatthapi atthavaṇṇanānayo.

Dutiyaaparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Gayānāmikāya nadiyā avidūre pavatto gāmo gayā nāma, tassaṃ **gayāyaṃ viharatī**ti samīpatthe cetaṃ bhummavacanaṃ. Gayāgāmassa hi āsanne gayāsīsanāmake piṭṭhipāsāṇe bhagavā tadā vihāsi. Tenāha **''bhagavā tattha viharatī''**ti.

Tatrāti ''bhikkhū āmantesī''ti ye bhikkhū āmantesi, yathā cāyaṃ desanā tesaṃ sappāyā jātā, tatra tasmiṃ atthadvaye vibhāvetabbe **ayaṃ anupubbikathā** samudāgamato paṭṭhāya anupaṭipāṭikathā. **Ito**ti imasmā kappato. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto. Pāramitāparibhāvanāya **paripākagate. Ñāṇe**ti bodhiñāṇe. **Kaniṭṭhaputto** vemātikabhātā bhagavato. **Veḷubhittikuṭikāhi parikkhipitvā** bahiddhā, anto pana paṭasāṇīhi.

Sabbesaṃ sattānaṃ. **Puññacetanaṃ anto** abbhantare **paveseti**. Bhagavāpi tassa puttoti katvā **‘‘aññe tayo puttā’’**ti vuttaṃ. **Avippakiritvā**ti parājayena avippakiriya apalāyitvā. **Pidahī**ti dātuṃ na sakkomīti tathā akāsi. **Saccavāditāya gaṇhiṃsū**ti rājakulassa saccavāditāya attano varaṃ gaṇhiṃsu.

Vinivattitunti paṭiññāya nivattituṃ. **Antarā**ti tumhehi paricchinnakālassa antarā eva matā. Aṭṭhavīsatihatthaṭṭhānaṃ **usabhaṃ** nāma. **Usabhe** aṭṭhavīsatihatthappamāṇe ṭhāne. **Dānagge byāvaṭo**ti pasuto.

Soti bhagavā. Tathārūpañhi buddhānaṃ desanāpāṭihāriyaṃ, yathā desanāya gahito attho paccakkhato vibhūto hutvā upaṭṭhāti. Tenāha **‘‘imesaṃ…pe… desessāmī’’**ti. **Sanniṭṭhāna**nti cirakālaparicitādittaaggikānaṃ ādittapariyāyadesanāva sappāyāti nicchayamakāsi. **Paditta**nti padīpitaṃ ekādasahi aggīhi ekajālībhūtaṃ. Tenāha **‘‘sampajjalita’’**nti. **Dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ** cakkhādīnaṃ ekādasahi aggīhi ādittabhāvena dukkhamatāya dukkhassa kathitattā.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Adhisaddena samānattho addhasaddoti āha **‘‘addhabhūtanti adhibhūta’’**ntiādi. Sesaṃ vuttanayameva.

Addhabhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā

30. Maññitaṃ nāma taṇhāmānadiṭṭhīhi gahetabbaṃ maññitaṃ. Sabbasmiṃ maññitanti sabbamaññitaṃ, tassa samugghāto setughāto, tadāvahaṃ **sabbamaññitasamugghātasāruppaṃ**. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘maññitaṃ nāma cakkhādīsu eva uppajjati, nāññasmi’’nti dutiyanayo vutto. **Anucchavika**nti anurūpaṃ avilomaṃ. **Idhā**ti idheva sāsane aññattha tadabhāvato. ‘‘Taṇhāmānadiṭṭhimaññitāna’’nti vuttaṃ maññitattayaṃ saparasantānesu paṭipakkhavasena yojetvā dassetuṃ **‘‘cakkhuṃ ahanti vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘cakkhuṃ aha’’nti iminā ajjhattavisayaṃ diṭṭhimaññitañca dasseti attābhinivesāhaṃkāradīpanato. ‘‘Mama’’nti iminā taṇhāmaññitaṃ mānamaññitampi vā, pariggahamukhenapi seyyādito mānuppajjanato. Sesapadadvayepi iminā nayena maññitavibhāgo veditabbo. **Aha**nti attāva, so ca cakkhusmiṃ tadadhīnavuttittā ‘‘paro’’ti na maññati. **Mama kiñcanapalibodho cakkhusmiṃ** sati labbhanato, asati na maññati tathāmaññitassa paccayaghātato. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Ahaṃ cakkhuto niggatoti ‘‘aha’’nti vattabbo ayaṃ satto cakkhuto niggato tattha sukhumākārena upalabbhanato. **Mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato** tasmiṃ sati eva upalabbhanato. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha **paro**ti paro satto. **Mama cakkhūti na maññati** yassa taṃ cakkhu, tassa ‘‘aha’’nti vattabbasseva abhāvato. **Mamattabhūta**nti mama kāraṇaṃ. Sesaṃ uttānameva. Evametasmiṃ sutte cakkhurūpa-cakkhuviññāṇa-cakkhusamphassa-sukhadukkhādukkhamasukhavasena satta vārā cakkhudvāre, tathā sotadvārādīsūti cha sattakā dvecattālīsa. Puna sakkāyavasena ‘‘sabbaṃ na maññatī’’tiādinā vuttaṃ, tena tecattālīsa. Puna tebhūmakavaṭṭaṃ ‘‘loko’’ti gahetvā ‘‘na kiñci loke upādiyatī’’ti vuttaṃ, tena catucattālīsa honti. Evaṃ sabbathāpi **catucattālīsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā**ti veditabbā. ‘‘Catucattālīsādhikasatesū’’ti kesuci potthakesu likhanti, sā ca pamādalekhā.

Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. **Upakārabhūtā** tadāvahattā. **Tato**ti maññitākārato. **Ta**nti maññanāvatthuṃ. **Aññenākārenā**ti yathā maññati aniccādiākārato, aññena aniccādinā ākārena hoti. **Aññathābhāvaṃ vipariṇāma**nti uppādavayatāya aññathābhāvaṃ jarāya maraṇena ca dvedhā vipariṇāmetabbaṃ. Taṃ **upagamanena aññathābhāvī,** evaṃbhūto **hutvāpi** jīraṇabhijjanasabhāvesu. **Bhavesu satto loko** uparipi **bhavaṃyeva abhinandati. Heṭṭhā gahitameva saṅkaḍḍhitvā**ti ''cakkhuṃ na maññatī''tiādinā heṭṭhā gahitameva khandhadhātuāyatanāti khandhādipariyāyena ekato gahetvā punapi maññanāvatthuṃ dasseti. Avasāne ''tato taṃ hotī''ti vuttapadena saddhiṃ sabbavāresu aṭṭha aṭṭha hontīti **''aṭṭhacattālīsāya ṭhānesū''**ti vuttaṃ.

Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. **Dassetvā**ti ettha lakkhaṇe ayaṃ **tvā-**saddo, hetumhi vā. Anādisattasantānagatagāhattayalakkhitā hi satthu, tiparivaṭṭadesanā taṃnimittaṃ yāvadeva tappahānāya pavattitabhāvato. Arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ **''saha vipassanāya cattāropi maggā kathitā''**ti.

Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

33-42. **Nibbattanasabhāva**nti hetupaccayehi uppajjanasabhāvaṃ. Uppādānantaraṃ buddhippattiyā **jīraṇasabhāvaṃ**. Yattha cakkhādayo, tattheva visabhāgasamuṭṭhānalakkhaṇena byādhino **uppattipaccayabhāvena byādhisabhāvaṃ. Maraṇasabhāva**nti vināsasabhāvaṃ. **Sokasabhāva**nti ñātibyasanādinā ḍayhamānadukkhasabhāvaṃ. **Saṃkilesikasabhāva**nti taṇhādivasena saṃkilissanasabhāvaṃ.

Jātidhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabbaaniccavaggavaṇṇanā

43-52. **Ñātapariññā āgatā** visayavasena tabbisayassa dhammassa jotitattā. **Itarā dve** tīraṇapahānapariññāpi āgatā evāti veditabbā, tāsaṃ abhiññeyyadhammavisayattā ñāṇassa ca tīraṇapahānapariññāsambhavato. Pariññeyyapade tīraṇapariññāva āgatā, pahātabbapade pahānapariññāva āgatāti yojanā. **Itarāpi dve gahitāyeva** tāhi vinā atthasiddhiyā abhāvato. **Paccakkhaṃ kātabbaṃ** ārammaṇato asammohato paṭivijjhanena. **Avuttāpi gahitāyeva** parijānanassa yāvadeva pahānatthattā. Ekasabhāvena vinābhāvo **anekaggaṭṭho**. Upasaṭṭharogena viya anto eva abhihatasabbatā **upahataṭṭho**.

Sabbaaniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo paṇṇāsako.

6. Avijjāvaggavaṇṇanā

53-62. **Catūsu saccesu aññāṇaṃ** tappaṭicchādakasammoho. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti katvā vijjāya paṭipakkhova **avijjā**. Vijjāya uppannāya anavasesato avijjā pahīyati, taṃ dassento **''vijjāti arahattamaggavijjā''**ti āha. Na kevalaṃ aniccānupassanāvaseneva maggavuṭṭhānaṃ, atha kho itarānupassanāvasenapīti dassento **''dukkhā…pe… pahīyatiyevā''**ti āha. **Sabbatthā**ti uparisuttante sandhāyāha. Tato aparepi taṃatthalakkhaṇavasena kathitasuttantepi. Tānipi hi tathā bujjhanakapuggalānamajjhāsayena vuttānīti.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Migajālavaggo

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccanti vuttacakkhuviññāṇena passitabbanti āha **''iṭṭhārammaṇabhūtā''**ti. **Kamanīyā**ti kāmetabbā. Manaṃ appāyantīti **manāpā**ti āha **''manavaḍḍhanakā''**ti. Piyāyitabbasabhāvā **piyarūpā. Kāmūpasaṃhitā**ti kāmapaṭisaṃyuttā. Ālambitabbatā eva cettha upasaṃhitatāti **''ārammaṇaṃ katvā''**tiādimāha. Taṇhāsaṅkhātā nandī **taṇhānandī,** na tuṭṭhinandīyeva ''nandiṃ caratī''tiādīsu viya. **Gāmanta**nti gāmasamīpaṃ. **''Anupacāraṭṭhāna''**nti vatvā taṃ dasseti **''yatthā''**tiādinā.

Etthāti yathānīhate pāṭhe. **''Imaṃ ekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā''**ti vuttaṃ tassa ''pantānī''tipadena saṅgahitattā. **Appasaddāni appanigghosānī**ti ettha **appa-**saddo abhāvattho.

Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. **Āyācanasuttato paṭṭhāyā**ti migajālavagge dutiyasuttato paṭṭhāya. Paṭhamasutte pana dutiyakavihārādibhāvo vuttoti.

Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upasenaāsīvisasuttavaṇṇanā

69. **Gahetvā**ti pārupanassa sithilakaraṇena vīmaṃsato mocetvā. **Leṇacchāyāyā**ti purimadisāya leṇacchāyāyaṃ. **Patitvā**ti leṇacchadanato bhassitvā. **Phuṭṭhaviso**ti catūsu āsīvisesu so phuṭṭhaviso. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **Pariyādiyamānamevā**ti khepentameva, vināsentamevāti attho. **Yathāparicchedenā**ti attano visaparicchedānurūpaṃ. **Aññathābhāva**nti vaḍḍhabhāvādipakatijahanaṃ. **Sabhāvavigamo**ti vināso.

Upasenaāsīvisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. **Rūpaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti** ñātapariññāvasena. **Rūparāga**nti nīlādibhede rūpadhamme rāgaṃ. **Paṭisaṃviditaṃ karoti** ''ayaṃ me rāgo appahīno''ti. Etena sekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā. Tena vuttaṃ ''evampi kho, upavāṇa, sandiṭṭhiko dhammo hotī''tiādi. **Rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti** ''natthi me ajjhattaṃ rūpesu rāgo''ti pajānāti. Asekkhānaṃ hāyaṃ paccavekkhaṇā.

Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

71. **Phassākarāna**nti channaṃ phassānaṃ ākarānaṃ uppattiṭṭhānānaṃ, cakkhādīnanti attho. **Naṭṭho nāma ahanti vadati,** yo channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, so vusitavā, itaro avusitavā ahañca tādisoti. **Ayamevā**ti ayaṃ cakkhusmiṃ ''netaṃ mamā''tiādinā tiṇṇaṃ gāhānaṃ abhāvo eva.

Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. **Apunabbhavo**ti punabbhavābhāvo.

11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. **Panassasa**nti ekaṃsena naṭṭhoti ayamettha atthoti āha **''atinaṭṭho''**ti, dhurato eva naṭṭhoti attho.

Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Migajālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gilānavaggo

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. **Appaññāto**ti nāmagottato ceva sīlādiguṇehi ca appaññāto avissuto. Theramajjhimabhāvaṃ appattatāya **navo**.

Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyaavijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Aniccādivasena abhinivisanaṃ **abhiniveso,** so eva dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanato **parāmāso,** so eva **gāho**. Tena abhinivesaparāmāsaggāhena **gaṇhituṃ na yuttā** aniccādisabhāvattā. Saṅkhārā eva pavattiyā kāraṇabhāvato **saṅkhāranimittāni**. Yo saṅkhāresu apariññātābhinivesena passitabbo attākāro, so na hotīti añño anattākāro, **tato aññato passati. Pariññātābhiniveso**ti tīraṇapariññāya paricchijja ñātamicchābhiniveso. **Pariññātābhiniveso**ti vā pariññātavipassanābhiniveso. **Vipassanā**ti arūpasattakavasena vipassanāya parijānitabbā.

Dutiyaavijjāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. **Kevala**nti itaralakkhaṇehi avomissaṃ.

10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Taṇhāya pahīnāya diṭṭhimānāpi pahīnā evāti **‘‘taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce’’**ti vuttaṃ. Dutiyapadepi eseva nayo. Idha sattavohāro cakkhādīsu vijjamānesu eva hoti, tasmā parinibbutānañca vohāro cakkhādīsu sannissayeneva, nāññathāti **atikkantabuddhehi pariharitāni cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati** ‘‘atthi nu kho bhante’’tiādinā. **Cakkhusotādivaṭṭaṃ** vaṭṭe pavatteyya.

Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Channavaggo

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. **Aniccalakkhaṇameva kathitaṃ,** tañca pariyāyena, aniccalakkhaṇe kathite itaralakkhaṇāni kathitāneva honti byabhicārabhāvato.

2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Attano idanti **attaniya**nti āha **‘‘attano santakenā’’**ti.

3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. **Vuttanayeneva veditabba**nti khandhiyavagge khandhavasena āgataṃ, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

4. Channasuttavaṇṇanā

87. Sabbanimittehi paṭisallīyati etenāti **paṭisallānaṃ,** phalasamāpatti. **Jīvitahārakasatthaṃ** jīvitassa haraṇato, sattānañca sasanato hiṃsanato. **Paricarito**ti payirupāsito. Tena yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjinti dīpeti.

Anupavajjanti parehi na upavaditabbaṃ. Taṃ panettha āyatiṃ appaṭisandhibhāvato hotīti āha **‘‘appavattika’’**nti. ‘‘Netaṃ mamā’’tiādīni vadanto **arahatte pakkhipitvā kathesi. Puthujjanabhāvameva dīpento vadati** akatakiccabhāvadīpanena. Kiñcāpi thero pucchitaṃ pañhaṃ arahatte pakkhipitvā kathesi, ‘‘na samanupassāmī’’ti pana vadanto kiñci nipphattiṃ na kathesi, tasmā ‘‘idampi manasi kātabba’’nti idaṃ ānetvā sambandho.

Kilesapassaddhīti kilesapariḷāhavūpasamo. **Bhavatthāya** puna bhavatthāya. **Ālayanikanti pariyuṭṭhāne**ti bhavantare apekkhāsaññite ālaye nikantiyā ca pariyuṭṭhānappattiyā. **Asati** avijjamānāya. Paṭisandhivasena aññabhavato idhāgamanaṃ **āgati nāma. Cutivasena gamana**nti cavanavasena ito gati. Anurūpagamanaṃ gati nāma tadubhayaṃ na hoti. Cutūpapāto aparāparabhavanavasena **cuti,** upapajjanavasena **upapāto,** tadubhayampi na hoti. Evaṃ pana cutūpapāte asati **nevidha** na idha loke. **Na huraṃ** na paraloke hoti. Tato eva **na ubhayattha hoti. Ayameva anto** ayaṃ idhaloke paraloke ca abhāvoyeva dukkhassa pariyosānaṃ. **Ayamevā**ti yathāvutto eva – **ettha** etasmiṃ pāṭhe paramparāgato pamāṇabhūto **attho**.

Ye panāti sammavādino sandhāya vadati. **Antarābhavaṃ icchanti** ‘‘evaṃ bhavena bhavantarasambandho yujjeyyā’’ti. **Niratthakaṃ** antarābhavassa nāma kassaci abhāvato. Cutikkhandhānantarañhi paṭisandhikkhandhānaṃyeva pātubhāvo. Tenāha **‘‘antarābhavassa…pe…**

paṭikkhittoyevā''ti. Tattha **bhāvo**ti atthitā. **Abhidhamme kathāvatthuppakaraṇe** (kathā. 505-507) **paṭikkhittoyeva**. Yadi evaṃ ''antarenā''ti idaṃ kathanti āha **''antarenā''**tiādi. Vikappato aññaṃ **vikappantaraṃ,** tassa dīpanaṃ ''antarenā''ti vacanaṃ. Na antarābhavadīpanaṃ tādisassa anupalabbhanato payojanābhāvato ca. Yattha hi vipākaviññāṇassa paccayo, tatthassa nissayabhūtassa vatthussa sahabhāvīnañca khandhānaṃ sambhavoti saddhiṃ attano nissayena viññāṇaṃ uppajjatevāti nāssa uppattiyā desadūratā veditabbā. ''Neva idha na hura''nti vuttadvayato aparaṃ vikappena ''na ubhaya''nti, tatthapi na hotiyevāti adhippāyo. **''Antarenā''**ti vā ''vinā''ti iminā samānattho nipāto, tasmā nevidha, na huraṃ, ubhayaṃ vināpi nevāti attho.

Āharīti chinnavasena gaṇhi. Tenāha **''kaṇṭhanāḷaṃ chindī''**ti. **Pariggaṇhanto**ti sammasanto. **Parinibbuto** dīgharattaṃ vipassanāyaṃ yuttapayuttabhāvato. **''Anupavajjaṃ channena bhikkhunā satthaṃ āharita''**nti, **kathesī**ti asekkhakāle byākaraṇaṃ viya katvā kathesi.

Imināti ''upavajjakulānī''ti iminā vacanena. **Thero**ti sāriputtatthero. **Eva**nti evaṃ pubbakālesu saṃsaṭṭhavihārī hutvā ṭhito pacchā arahattaṃ pāpuṇissatīti āsaṅkanto pucchati. Sesaṃ uttānameva.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. **Ta**nti cakkhurūpadvayaṃ. Tenāha **''cakkhuñceva rūpañcā''**ti. **Nandisamudayā**ti nandiyā samudayataṇhāya sesakāraṇehi nandiyā samuditi samodhānaṃ nandisamudayo, tasmā nandisamudayā. Tenāha **''taṇhāya samodhānenā''**ti. Pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhassa samodhānena samuditi pavattiyevāti saha samudayena dukkhassa dassitattā **''vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā''**ti vuttaṃ. Nirodhūpāyena saddhiṃ nirodhassa dassitattā **''vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā''**ti. Pucchānusandhiādīsu aññataro na hotīti āha – **''pāṭiyekko anusandhī''**ti.

Caṇḍāti kodhanā. **Duṭṭhā**ti dosavantoti attho. **Kibbisā**ti pāpā. **Kakkhaḷā**ti dāruṇā. **Ghaṭikamuggarenā**ti ekasmiṃ pakkhe ghaṭikaṃ dassetvā katena rassadaṇḍena. Sattānaṃ sasanato satthaṃ, tato eva jīvitassa haraṇato hārakañcāti **satthahārakaṃ. Indriyasaṃvaro ''damo''ti vutto** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ damanato. **Paññā ''damo''ti vuttā** kilesavisevitānaṃ damanato vūpasamanato. **Uposathakammaṃ ''damo''ti vuttaṃ** kāyadvārādīhi uppajjanakaasamassa damanato. **Khanti ''damo''ti veditabbā** akkhantiyā damanato vūpasamanato. Tenāha **''upasamoti tasseva vevacana''**nti.

Etthāti sunāparantajanapade. **Ete dve**ti ayaṃ puṇṇatthero tassa kaniṭṭhoti ete dve bhātaro. **Āhacca aṭṭhāsi** uḷāraṃ buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā. **Satta sīhanāde naditvā**ti mammacchedakānampi akkosaparibhāsānaṃ khamane santosābhāvadīpanaṃ, pāṇippahārassa, leḍḍuppahārassa, daṇḍappahārassa, satthappahārassa, jīvitavoropanassa, khamane santosābhāvadīpanañcāti evaṃ satta sīhanāde naditvā. Catūsu ṭhānesu vasitattā pāḷiyaṃ vasanaṭṭhānaṃ anuddesikaṃ katvā **''sunāparantasmiṃ janapade viharati''**icceva vuttaṃ.

Catūsu ṭhānesūti abbuhatthapabbate, samuddagirivihāre, mātulagirimhi, makuḷakārāmavihāreti imesu catūsu ṭhānesu. **Ta**nti caṅkamaṃ āruyha koci bhikkhu caṅkamituṃ samattho natthi mahatā samuddaparissayena bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. **Uppātika**nti uppātakaraṃ mahāsaṅkhobhaṃ uṭṭhapetvā. **Sammukhe**ti anilapadese. **Paṭivedesu**nti pavedesuṃ.

Āraddhakālato paṭṭhāyāti maṇḍalamāḷassa kātuṃ pathavīmitakālato pabhuti. Saccabandhena pañcasatāni paripūretuṃ **''ekūnapañcasatāna''**nti vuttaṃ. **Gandhakuṭi**nti jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiṃ.

Saccabandhanāmoti saccabandhe pabbate ciranivāsitāya ‘‘saccabandho’’tveva laddhanāmo. **Arahattaṃ pāpuṇī**ti pañcābhiññāparivāraṃ arahattaṃ adhigacchi. Tenāha **‘‘maggenevassa abhiññā āgatā’’**ti.

Tasmiṃ sannipatitā mahājanā keci sotāpannā, keci sakadāgāmino, keci anāgāmino, keci arahanto ahesuṃ. Tatthāpi keci tevijjā, keci chaḷabhiññā, keci paṭisambhidappattā ahesuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘mahājanassa bandhanamokkho jāto’’**ti. Ye pana tattha saraṇagamanapañcasīladasasīlasamādānena laddhānuggahā, tesaṃ devatānañca vasena **‘‘mahantaṃ buddhakolāhalaṃ ahosī’’**ti vuttaṃ.

Aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyaṃyeva uṭṭhapesi devatānuggahatthañceva kulānudayāya ca. **Apāyamagge otārito** ‘‘koci lokassa sajitā atthi, tassa vasena pavattisaṃhārā honti, tenevāyaṃ pajā sanāthā hoti, taṃ yuñjati ca tasmiṃ tasmiṃ kamme’’ti micchāgāhehi. **Paricaritabbaṃ yāci** ‘‘ettha mayā ciraṃ vasitabba’’nti.

Chaṭṭhanti bāhiyasuttaṃ. Taṃ **uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Puṇṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Paṭhamaejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Ejati chaḷārammaṇanimittaṃ kampatīti **ejā**. Tenāha **‘‘calanaṭṭhenā’’**ti. **Ābādhanaṭṭhena** pīḷanaṭṭhena. **Anto dosanaṭṭhenā**ti antocitte eva padussanaṭṭhena. **Nikantanaṭṭhenā**ti chindanaṭṭhena. **Heṭṭhā gahitamevā**ti heṭṭhā maññitasamugghātasāruppasutte āgatameva. **Vuttanayameva** maññitasamugghātasutte.

Paṭhamaejāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. **Dvaya**nti dukaṃ. Pāḷiyaṃ āmeḍitalopena niddesoti āha **‘‘dve dve koṭṭhāse’’**ti. **Evameta**nti evaṃ aniccādibhāvena etaṃ cakkhurūpañcāti dvayaṃ. **Calatī**ti anavaṭṭhānena pacalati. **Byathatī**ti jarāya maraṇena ca pavedhati. **Hetu ceva** uppattinimittattā. **Sahagatī**ti sahappavatti, tāya gahetabbattā ‘‘saṅgatī’’ti phasso vutto. Esa nayo sesapadadvayepi. Yasmā ca saṃgacchamānadhammavimuttā saṅgati nāma natthi, tathā sannipātasamavāyā, tesaṃ vasena nibbatto phasso tathā vuccatīti. Tenāha **‘‘iminā’’**tiādi.

Vatthūti cakkhu nissayapaccayādibhāvena. **Ārammaṇa**nti rūpaṃ ārammaṇapaccayādibhāvena. **Sahajātā tayo khandhā** vedanādayo, te sahajātādipaccayabhāvena. **Ayaṃ hetū**ti ayaṃ tividho hetū. **Phassenā**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – yasmā rūpārammaṇe phasse attano phusanakiccaṃ karonte evaṃ vedanā anubhavanakiccaṃ, saññā sañjānanakiccaṃ karoti, tasmā **‘‘phassena phuṭṭhamevā’’**tiādivuttameva atthaṃ idāni puggalādhiṭṭhānena dassetuṃ **‘‘phuṭṭho’’**tiādi vuttaṃ. Pañceva khandhā bhagavatā samatiṃsāya ākārehi vuttā. Kasmāti āha **‘‘katha’’**ntiādi. Rukkhasākhāsu rukkhavohāro viya ekekadhammepi khandhavohāro hotiyeva. Tenāha bhagavā – ‘‘viññāṇaṃ viññāṇakkhandho’’ti (yama. khandhayamaka 2).

Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Channavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saḷavaggo

1. Adantaaguttasuttavaṇṇanā

94. **Adamitā**ti damaṃ nibbisevanabhāvaṃ anītā. **Agopitā**ti satisaṅkhātāya vatiyā na rakkhitā. **Apihitā**ti satikavāṭena na pihitā. Catūhipi padehi indriyānaṃ anāvaraṇamevāha. Adhikaṃ vahantīti adhivāhā, dukkhassa adhivāhā **dukkhādhivāhā**. Nirayesu uppajjanakaṃ **nerayikaṃ. Ādi-**saddena sesapāḷiṃ saṅgaṇhāti.

Saḷevāti cha-kārassa sa-kāro, ḷa-kāro padasandhikaro. **Yatthā**ti nimittatthe bhummaṃ. **Anavassutā atintā**ti rāgena atemitā.

Assāditanti assādaṃ itaṃ upagataṃ. Tenāha **''assādavanta''**nti. **Sukhadukkha**nti iṭṭhāniṭṭhaṃ. Anvayatīti anvayo, hetu. Phassoti anvayo etassāti **phassanvaya**nti āha – **''phassahetuka''**nti. **''Aviruddha''**iti vibhattilopena niddeso.

Papañcasaññāti taṇhādisamadhūpasaṃhatasaññā. Tenāha **''kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā''**ti. Papañcasaññā etesaṃ atthīti **papañcasaññā,** itarītarā narā. **Papañcayantā**ti saṃsāre papañcaṃ cirāyanaṃ karontā. **Saññino**ti gehassitasaññāya saññāvanto. **Manomayaṃ vitakka**nti kevalaṃ manasā sambhāvitaṃ micchāvitakkaṃ. **Irīyatī**ti iriyaṃ paṭipattiṃ irīyati paṭipajjati.

Suṭṭhu bhāvitoti suṭṭhubhāvaṃ subhāvanaṃ ito bhāvitabhāvito. **Phuṭṭhassa citta**nti tena yathāvuttaphassena phuṭṭhaṃ assa cittaṃ. **Na vikampate kvacī**ti kismiñci iṭṭhāniṭṭhārammaṇe na kampati. **Pāragā**ti pāragāmino bhavatha.

Adantaaguttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

95. **Apasādetī**ti tajjeti. **Ussādetī**ti ukkaṃseti. **Ayaṃ kira** thero mālukyaputto. **Pamajjitvā**ti yonisomanasikārassa ananuyujjanena pamajjitvā.

Yatrāti paccattaṃ vacanālaṅkāre. **Nāmā**ti asambhāvane apasādanapakkhe, ussādanapakkhe pana sambhāvane. **Kiṃ jāta**nti kiṃ tena mahallakabhāvena jātanti mahallakabhāvaṃ tiṇāyapi amaññamāno vadati. Tenāha **''yadi…pe… anuggaṇhanto''**ti. **Anuggaṇhanto**ti acintento. Mādisānaṃ bhagavato ovādo upakārāvahoti etarahi **ovādañca pasaṃsanto**.

''Adiṭṭhā adiṭṭhapubbā''tiādinā parikappavasena vuttanidassanaṃ ''yathā etesu chandādayo na honti, evamitaresupi pariññātesū''ti nayapaṭipajjanatthaṃ, tesampi imehi samānetabbattā. Tena vuttaṃ ''supinakūpamā kāmā''ti (ma. ni. 1.234; 2.46; pāci. 417; cūḷava. 65).

Cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattanti cakkhuviññāṇassa rūpāyatanaṃ yattako gahaṇākāro, tattakaṃ. Kittakaṃ pamāṇanti attasaṃvediyaṃ parassa na disitabbaṃ, kappanāmattaṃ rūpaṃ. Tenāha **''cakkhuviññāṇaṃ hī''**tiādi. **Rūpe**ti rūpāyatane. **Rūpamattamevā**ti nīlādibhedaṃ rūpāyatanamattaṃ, na nīlādi. Visesanivattanattho hi ayaṃ matta-saddo. Yadi evaṃ, **eva-**kāro kimatthiyo? Cakkhuviññāṇañhi rūpāyatane labbhamānampi nīlādivisesaṃ ''idaṃ nīlaṃ nāma, idaṃ pītaṃ nāmā''ti na gaṇhāti. Kuto niccāniccādisabhāvatthanti saṃhitassapi nivattanatthaṃ evakāraggahaṇaṃ. Tenāha **''na niccādisabhāva''**nti. **Sesaviññāṇehipī**ti javanaviññāṇehipi.

Diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ rūpāyatanassa dassananti katvā. Tenāha **''rūpe rūpavijānana''**nti. **Cakkhuviññāṇamattamevā**ti yattakaṃ cakkhuviññāṇaṃ rūpāyatane gahaṇamattaṃ, taṃmattameva me sabbaṃ cittaṃ bhavissatīti attho. ''Rāgādirahenā''ti vā pāṭho.

Diṭṭhaṃ nāma padatthato cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ. **Tatthevā**ti cakkhuviññāṇena diṭṭhamatte rūpe. **Cittattayaṃ** diṭṭhamattaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ viya rāgādivirahena pavattanato. Tenāha **''yathā ta''**nti ādi.

Manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ viññātanti adhippetaṃ rāgādivirahena viññeyyato. Tenāha **''yathā āvajjanenā''**tiādi.

Tadāti tasmiṃ kāle, na tato paṭṭhāyāti ayamettha atthoti dasseti. ''Diṭṭhamatta''ntiādinā yesaṃ rāgādīnaṃ nivattanaṃ adhippetaṃ, te ''tenā''ti ettha ta-saddena paccāmasīyantīti **''tena rāgena vā ratto''**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti visaye bhummaṃ, visayabhāvo ca visayinā sambandhavasena icchitabboti vuttaṃ **''paṭibaddho''**tiādi.

Satīti rūpassa yathāsabhāvasallakkhaṇā sati **muṭṭhā** piyanimittamanasikārena anuppajjanato na dissati nappavattati. **Ajjhosā**ti ajjhosāya. **Gilitvā** pariniṭṭhapetvā attaniyakaraṇena.

Abhijjhā ca vihesā cāti karaṇatthe paccattavacananti āha – **''abhijjhāya ca vihesāya cā''**ti. Atthavasena vibhattipariṇāmoti āha – **''abhijjhāvihesāhī''**ti. **Ācinantassā**ti vaḍḍhentassa. **Paṭissato**ti patissato sabbattha satiyā yutto. **Sevato cāpī**ti ettha **ca**-saddo **api**-saddo ca nipātamattanti **''sevantassa''**icceva attho vutto.

Mālukyaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Parihānasuttavaṇṇanā

96. **Parihānasabhāva**nti anavajjadhammehi parihāyanasabhāvaṃ. **Abhibhavitānī**ti abhibhūtāni nibbisevanabhāvākārena. **Sarasaṅkappā**ti tasmiṃ tasmiṃ visaye anavaṭṭhitabhāvena saṅkappā. **Saṃyojaniyā**ti saṃyojetabbā. Saṃyojanānañhi punappunaṃ uppattiyā okāsaṃ dento kilesajātaṃ adhivāseti nāma. Kileso eva **kilesajātaṃ. Ārammaṇaṃ** pana citte karonto adhivāseti nāma. **Chandarāgappahānena na pajahati** ārammaṇaṃ, kilesaṃ pana anuppattidhammatāpādanena eva. **Abhibhavitaṃ āyatananti kathitaṃ** adhivāsanādinā. ''Kathañca, bhikkhave, parihānadhammo hotī''ti **dhammaṃ pucchitvā** taṃ **vibhajantena bhagavatā** ''tañce bhikkhu adhivāsetī''tiādinā **puggalena** puggalādhiṭṭhānena **dhammo dassito**.

Parihānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. **Na pidahitvā** cakkhundriyaṃ na pidahitvā sañchāditvā ṭhitassa. **Byāsiñcatī**ti kilesehi visesena āsiñcati. **Kilesatinta**nti kilesehi avassutaṃ. **Dubbalapīti** taruṇā na balappattā. **Balavapīti** ubbegā pharaṇappattā ca pīti. **Darathappassaddhī**ti kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi. **Na uppajjanti** paccayaparamparāya asiddhattā. ''Kathañca, bhikkhave, pamādavihārī hotī''tiādinā **puggalaṃ pucchitvā** ''pāmojjaṃ na hoti, pāmojjaṃ jāyatī''tiādinā ca, **dhammena** ''pamādavihārī appamādavihārī''ti ca **puggalo dassito**.

Pamādavihārīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṃvarasuttavaṇṇanā

98. **Ida**nti ''kathañca, bhikkhave, asaṃvaro''ti? Idaṃ vacanaṃ. **Pahātabbadhammakkhānavasenā**ti pahātabbadhammasseva kathanaṃ vuttaṃ. ''Kathañca, bhikkhave, asaṃvaro hotī''ti **dhammaṃ pucchitvā** ''santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā''tiādinā **dhammova vibhatto**.

Saṃvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. **Cittekaggatāyā**ti samathavasena cittekaggatāya. **Parihāyamāne**ti tassa alābhena parihāyamāne. **Kammaṭṭhāna**nti vipassanākammaṭṭhānaṃ, samathameva vā.

7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. **Kammaṭṭhāna**nti samathavipassanākammaṭṭhānaṃ.

8-9. Paṭhamanatumhākaṃsuttādivaṇṇanā

101-102. **Upamaṃ parivāretvā**ti upamaṃ pariharitvā. **Suddhikavasenā**ti upamāya vinā kevalameva.

10. Udakasuttavaṇṇanā

103. **Udako**ti tassa nāmaṃ. **Vedaṃ** ñāṇaṃ. Sabbaṃ jitavāti **sabbaji. Avakhata**nti nikhataṃ. **Ucchādanadhammo**ti ucchādetabbasabhāvo. **Parimaddanadhammo**ti parimadditabbasabhāvo. **Parihato**ti pariharito. Odanakummāsūpacayucchādanaparimaddanapadehīti vattabbaṃ. Ucchādanaṃ vā parimaddanamattamevāti katvā na gahitaṃ.

Udakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako.

11. Yogakkhemivaggo

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. **Catūhi yogehī**ti kāmayogādīhi catūhi yogehi. **Khemino**ti khemavato kusalino. **Kāraṇabhūta**nti kattabbaupāyassa kāraṇabhūtaṃ. Pariyāyati pavattiṃ nivattiñca ñāpetīti pariyāyo, dhammo ca so pariyattidhammattā pariyāyo cāti dhammapariyāyo, taṃ **dhammapariyāyaṃ**. Yasmā pana so tassādhigamassa kāraṇaṃ hoti, tasmā vuttaṃ **''dhammakāraṇa''**nti. **Yutti**nti samathavipassanādhammānīti vā catusaccadhammānīti vā. ''Tasmā''ti padaṃ uddharitvā – ''kasmā''ti kāraṇaṃ pucchanto **''kiṃ akkhātattā, udāhu pahīnattā''**ti vibhajitvā pucchi. Yasmā pana chandarāgappahānaṃ yogakkhemibhāvassa kāraṇaṃ, na kathanaṃ, tasmā **''pahīnattā''**tiādi vuttaṃ.

Yogakkhemisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. **Vedanāsukhadukkha**nti vedanāsaṅkhātaṃ sukhañca dukkhañca kathitaṃ. ''Ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha''nti vuttattā vimuttisukhassa ca saḷāyatanadukkhassa ca kathitattā vivaṭṭasukhaṃ cettha kathitamevāti sakkā viññātuṃ. Kāmaṃ khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, na āyatanavasena. Ettha pana vattabbaṃ atthajātaṃ khandhiyavagge vuttanayamevāti.

Upādāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yogakkhemivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Lokakāmaguṇavaggo

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Āvasati ettha kilesamāroti **āvāso**. Kāmaguṇaajjhattikabāhirāni āyatanāni. Kilesamārassa āvāsaṃ gato **vasaṃ gato. Tividhassā**ti papañcasaññāsaṅkhātassa tividhassapi mārassa. Tato eva devaputtamārassapi vasaṃ gatoti sakkā viññātuṃ.

Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Lokiyanti ettha sattakāyabhūtagāmādīti **loko,** cakkavāḷo. Saṅkhāro pana lujjanapalujjanaṭṭhena **loko. Anta**nti osānaṃ. **Sabbaññutaññāṇena saṃsanditvā**ti sabbaññutaññāṇagatiyā samānetvā avirodhetvā. **Thomessāmī**ti pasaṃsissāmi.

Evaṃsampattikanti evaṃsampajjanakaṃ evaṃpassitabbaṃ idaṃ mama ajjhesanaṃ. Tenāha **''īdisanti attho''**ti. **Jānaṃ jānātī**ti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ jānāti eva. Na hi padesaññāṇe ṭhito jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkaṭṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca ''jāna''nti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ pariggayhatīti tabbisayāya jānanakiriyāya sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ. Pakaraṇavasena ''bhagavā''ti padasannidhānena ca ayamattho vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatī**ti dibbacakkhu-paññācakkhu-dhammacakkhu-buddhacakkhu-samantacakkhu-saṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānātī**ti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passati evāti attho.

Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti sādheti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanatopi dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto,** paññācakkhumayattā vā sayambhūñāṇena paññācakkhuṃ bhūto pattoti vā **cakkhubhūto. Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā vā bodhipakkhiyā, tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ patto adhigatoti **dhammabhūto**. ''Brahmā''vuccati seṭṭhaṭṭhena maggañāṇaṃ, tena uppannattā lokassa ca taduppādanato tañca sayambhūñāṇena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadatīti **vattā**. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā. Atthaṃ nīharitvā**ti dukkhādiatthaṃ uddharitvā. Paramatthaṃ vā nibbānaṃ pāpayitā. Amatasacchikiriyaṃ sattesu uppādento amataṃ dadātīti **amatassa dātā**. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**. Punappunaṃ yācāpento bhāriyaṃ karonto **garuṃ karoti** nāma, tathā duviññeyyaṃ katvā kathentopi.

Cakkhunā vijjamānena **lokasaññī hoti,** na tasmiṃ asati. Na hi ajjhattikāyatanavirahena lokasamaññā atthi. Tenāha **''cakkhuñhi loko''**tiādi. **Appahīnadiṭṭhī**ti asamūhatasakkāyadiṭṭhiko ghanavinibbhogaṃ kātuṃ asakkonto samudāyaṃ viya avayavaṃ ''loko''ti sañjānāti ceva maññati ca. Tathāti iminā ''lokoti sañjānāti ceva maññati cā''ti padattayaṃ ākaḍḍhati. **Tassā**ti puthujjanassa, cakkavāḷalokassa vā. Cakkhādimeva hi sahokāsena ''cakkavāḷo''ti puthujjano sañjānāti. **Gamanenā**ti padasā gamanena. **Na sakkā** tesaṃ anantattā. **Lujjanaṭṭhenā**ti abhisaṅkhāralokavasena lokassa antaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tassa **anto** nāma nibbānaṃ. Taṃ pattuṃ sakkā sammāpaṭipattiyā pattabbattā. Cakkavāḷalokassa pana anto nāma, natthi tassa gamanena appattabbattā.

Imehi padehīti imehi vākyavibhāgehi padehi. Tāni pana akkharasamudāyalakkhaṇānīti āha **''akkharasampiṇḍanehī''**ti. **Pāṭiyekkaakkharehī**ti tasmiṃ tasmiṃ pade paṭiniyatasannivesehi visuṃ visuṃ cittena gayhamānehi akkharehīti attho.

Gamanaṭṭhena ''paṇḍā'' vuccati paññā, tāya ito gato pattoti **paṇḍito,** paññavā. Mahāpaññatā nāma paṭisambhidāvasena veditabbāti āha **''mahante atthe''**tiādi. **Yathā ta**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ paṭhamavikappe, dutiyavikappe pana paccāmasananti āha **''taṃ byākata''**nti.

Lokantagamanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. **Cetaso**ti karaṇe sāmivacanaṃ. Cittena samphusanaṃ nāma anubhavoti āha **''cittena anubhūtapubbā''**ti. Ututtayānurūpatāvasena **pāsādattayaṃ,** taṃ vasena **tividhanāṭakabhedo**. Manorammatāmattena kāmaguṇaṃ katvā dassitaṃ, na kāmavasena. Na hi abhinikkhamanato uddhaṃ bodhisattassa kāmavitakkā bhūtapubbā. Tenāha māro pāpimā –

> ''Satta vassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;
> Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato''ti. (su. ni. 448);

Metteyyo nāmātiādi anāgatārammaṇadassanamattaṃ, na bodhisattassa evaṃ uppajjatīti. Attā piyāyitabbarūpo etassāti **attarūpo,** uttarapade purimapadalopenāti **''attano hitakāmajātikenā''**ti attho vutto. **Attarūpenā**ti vā pītisomanassehi gahitasabhāvena tuṭṭhapahaṭṭhena udaggudaggena. **Appamādo**ti appamajjanaṃ kusaladhammesu akhaṇḍakāritāti āha **''sātaccakiriyā''**ti. **Avossaggo**ti cittassa kāmaguṇesu avossajjanaṃ pakkhandituṃ appadānaṃ. Purimo vikappo kusalānaṃ dhammānaṃ karaṇavasena dassito, pacchimo akusalānaṃ akaraṇavasena. **Dve dhammā**ti appamādo satīti dve dhammā. Appamādo sati ca tathā pavattā cattāro kusaladhammakkhandhā veditabbā. **Kattabbā**ti pavattetabbā.

Tasmiṃ āyataneti tasmiṃ nibbānasaññite kāraṇe paṭivedhe. **Taṃ kāraṇa**nti channaṃ āyatanānaṃ kāraṇaṃ. Saḷāyatanaṃ nirujjhati etthāti **saḷāyatananirodho vuccati nibbānaṃ**. Tenāha **''nibbānaṃ. Taṃ sandhāyā''**tiādi. **Nibbānasmi**nti nibbānamhi.

Kāmaguṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. **Diṭṭhe**ti paccakkhabhūte. **Dhamme**ti upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attāti bhavati saññā diṭṭhi cāti attabhāvasaññā. Tenāha – **''diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve''**ti. **''Tannissita''**nti ettha **taṃ**-saddena heṭṭhā abhinandanādipariyāyena vuttā taṇhā paccāmaṭṭhāti āha – **''taṇhānissita''**nti. Taṃ upādānaṃ etassāti **tadupādānaṃ**. Tenāha – ''taṃgahaṇa''ntiādi. Taṇhupādānasaṅkhātaṃ gahaṇaṃ etassāti **taṃgahaṇaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva** pañcame vuttanayattā.

Sakkapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā

120. **Ghaṭessatī**ti pubbenāparaṃ ghaṭitaṃ sambandhaṃ karissati. **Vicchedan**ti brahmacariyassa virodhipaccayasamuppattiyā ucchedaṃ.

8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Ye dhammā sammadeva bhāvitā bahulīkatā vimuttiyā arahattassa sacchikiriyāya saṃvattanti, te saddhādayo sambhārā **vimuttiparipācaniyā**ti adhippetā. **Paripācentī**ti paripākaṃ pariṇāmaṃ gamenti. **Dhammā**ti kāraṇabhūtā dhammā. **Visuddhikāraṇavasenā**ti visuddhikāraṇatāvasena, sā pana saddhindriyādīnaṃ kāraṇato visuddhi. Yathā nāma jātisampannassa khattiyakumārassa vipakkhavigamena pakkhasaṅgahena pavattiṭṭhānasampattiyā ca parisuddhi hoti, evamevaṃ daṭṭhabbāti dassento **''vuttaṃ heta''**ntiādimāha.

Assaddhādayopi puggalā saddhādīnaṃ yāvadeva parihānāya honti, saddhādayo pāripūriyāva, tathā pasādaniyasuttantādipaccavekkhaṇā, **pasādaniyasuttantā** nāma sampasādanīyasuttādayo. **Sammappadhāne**ti sammappadhānasuttante. **Satipaṭṭhāne**ti cattāro satipaṭṭhāne. **Jhānavimokkhe**ti jhānāni ceva vimokkhe ca uddissa pavattasuttante. **Gambhīrañāṇacariye**ti khandhāyatanadhātupaṭiccasamuppādapaṭisaṃyuttasuttante.

Kalyāṇamittatādayoti kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikapaññāti ime kalyāṇamittādayo **pañca dhammā,** ye ''idha, meghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hotī''tiādinā **udāne** (udā. 31) kathitā. **Lokaṃ volokentassā**ti āyasmato rāhulassa tāsañca devatānaṃ indriyaparipākaṃ passantassa. Tato yena andhavanaṃ, tattha divāvihārāya mahāsamāgamo bhavissatīti. Tathā hi vakkhati ''ettakāti gaṇanāvasena paricchedo natthī''ti.

Rukkhapabbatanissitā **bhūmaṭṭhakā,** ākāsacārivimānavāsino **antalikkhaṭṭhakā. Dhammacakkhunti veditabbāni** catusaccadhammānaṃ dassanaṭṭhena.

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Lokakāmaguṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Gahapativaggo

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. **Dvīsū**ti imasmiṃ gahapativagge paṭhamadutiyesu **tatiye ca vuttatthameva** pāṭhajātaṃ apubbaṃ natthīti attho.

4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Kāmaṃ aññepi pabbajitā yuttakāle piṇḍaṃ ulamānā carantiyeva, ayaṃ pana odarito, teneva kāraṇena pabbajitoti dassento **''piṇḍaṃ ulamāno''**tiādimāha. **Ghaṃsantovā**ti bhūmiyaṃ ghaṃsanto eva pattaṃ ṭhapeti. **Parikkhīṇa**nti samantato parikkhīṇaṃ. **Nāḷiko …pe… jātaṃ,** atirekapattaṭṭhapanassa paṭikkhittattā aññaṃ na gaṇhāti. **''Indriyabhāvana**nti cakkhādipañcindriyabhāvana''nti keci vadanti, tathā vipassanābhinivesaṃ katvā uparivipassanaṃ vaḍḍhitvāti adhippāyo. Apare pana ''saddhāpañcamānaṃ indriyānaṃ vasena vipassanābhinivesaṃ katvā tena sukhena abhiññāpahānānaṃ sampādanavasena indriyaṃ bhāvetvā''ti vadanti.

Upasaṅkamatīti ettha yathā so rājā upasaṅkami, taṃ āgamanato paṭṭhāya dassetuṃ **''thero kirā''**tiādi āraddhaṃ. **Mahāpānaṃ** nāma aññaṃ kammaṃ akatvā pānapasuto hutvā sattāhaṃ tadanurūpaparijanassa surāpivanaṃ. Tenāha **‘‘mahāpānaṃ nāma pivitvā’’**ti. **Sālithusehī**ti rattasālithusehi. **Ḍayhamānaṃ viya** kipillikadaṃsanajātāhi dukkhavedanāhi. **Mukhasattīhi vijjhiṃsu** vallabhatāya. Itthilolo hi so rājā.

Paveṇinti tesaṃ samādānapaveṇiṃ brahmacariyapabandhaṃ. **Paṭipādentī**ti sampādenti. **Garukārammaṇa**nti garukātabbaārammaṇaṃ, avītikkamitabbārammaṇanti attho. **Assā**ti rañño. **Cittaṃ anotaranta**nti pasādavīthiṃ anotarantaṃ anupagacchantaṃ. **Viheṭhetu**nti vibādhituṃ.

Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanavasena **‘‘lobhadhammā’’**ti vuttaṃ. **Uppajjantītipi attho yeva,** yasmā uppajjamāno lobhadhammo attano hetupaccaye pariggahāpento jānāpento viya sahati pavattatīti. **Imameva kāya**nti ettha samūhatthe eva **kāya**-saddo gabbhāsayādiṭṭhānesu uppajjanadhammasamūhavisayattā, itare pana kāyūpalakkhitatāya ‘‘kāyo’’ti veditabbā. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Bhāradvājasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. **Rūpā ca manāpā**ti nīlādibhedā rūpadhammā ca manasā manuññā piyarūpā saṃvijjanti, idañca sukhavedanīyassa phassassa sabhāvadassanatthaṃ. Evaṃ **‘‘rūpā ca manāpā upekkhāvedaniyā’’**ti etthāpi yathārahaṃ vattabbaṃ. **Cakkhuviññāṇa…pe… phassa**nti vuttaṃ. Upanissayakoṭiyā hi cakkhuviññāṇasampayuttaphasso sukhavedanīyo, na sahajātakoṭiyā. Tenāha – **‘‘ekaṃ phassaṃ paṭicca javanavasena sukhavedanā uppajjatī’’**ti. **Sesapadesū**ti ‘‘saṃvijjati kho, gahapati, sotadhātū’’ti āgatesu pañcasu koṭṭhāsesu.

Tevīsati dhātuyo kathitā channaṃ dvārānaṃ vasena vibhajjagahaṇena. **Vatthunissita**nti hadayavatthunissitaṃ. Pañcadvāre vīsati, manodvāre tisso **evaṃ tevīsati**.

Ghositasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā

130-131. **Taṃ itthheta**nti cakkhunā yaṃ rūpaṃ diṭṭhaṃ, taṃ itthanti attho. **Taṃ sukhavedaniya**nti taṃ sukhavedanāya upanissayakoṭiyā paccayabhūtaṃ cakkhuviññāṇañceva, yo ca yathārahaṃ upanissayakoṭiyā vā, anantaro ce anantarakoṭiyā vā, sahajāto ce sampayuttakoṭiyā vā, sukhavedanāya paccayo phasso. Taṃ sukhavedaniyañca phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanāti yojanā. **Esa nayo sabbattha** sabbesu sesesu sattasu vāresu. **Manodhātuyeva vā samānā**ti abhidhammanayena. Suttantanayena pana suññataṭṭhena nissattanijjīvaṭṭhena ca manodhātusamaññaṃ labhateva. **Aṭṭhamaṃ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Hāliddikānisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. **Tepi māṇavakātveva vuttā,** na brāhmaṇakumārā eva. **Seleyyakānī**ti aññamaññaṃ silissanalaṅghanakīḷanāni.

Upaṭṭhānavasena ibhaṃ harantīti **ibbhā,** hatthigopakā. Te pana nihīnakuṭumbassa bhoggaṃ upādāya gahapatibhāvaṃ upādāya ‘‘gahapatikā’’tipi vuccantīti āha **‘‘gahapatikā’’**ti. **Kaṇhā**ti kaṇhābhijātikā. **Raṭṭhaṃ bharantī**ti yasmiṃ raṭṭhe vasanti, tassa raṭṭhassa baliṃ bharaṇena, attano vā kuṭumbassa bharaṇena bharatā. **Pariyāyantā**ti parito saṃcarantā kīḷanti.

Sīlajeṭṭhakāti sīlappadhānā. Ye purāṇaṃ saranti, te sīluttamā ahesuṃ. **Dvārāni** cakkhādidvārāni.

Apakkamitvā apetā virahitā hutvā. **Visamānī**ti vigatasamāni duccaritasabhāvāni. **Nānāvidhadaṇḍā** nānāvidhadaṇḍanipātā.

Anāhārakāti kiñci abhuñjanakā. Paṅko viya **paṅko,** malaṃ. Dantapaṅko purimapadalopena paṅkoti vuttoti **''paṅko nāma dantamala''**nti vuttaṃ. Ajehi kātabbakānaṃ akopetvā karaṇaṃ samādānavasena **vataṃ**. Esa nayo sesesupi. Kohaññaṃ nāma attani vijjamānadosaṃ paṭicchādetvā asantaguṇapakāsanāti āha – **''paṭicchanna…pe… kohaññañcevā''**ti. **Parikkhārabhaṇḍakavaṇṇā**ti parikkhārabhaṇḍā kappakāti. Te ca kho attano jīvikatthāya āmisakiñjakkhassa attanibandhanatthāya amocanatthāya katā.

Akhilanti cetokhilarahitaṃ brahmavihāravasena. Tenāha **''mudu athaddha''**nti.

Adhimuttoti abhirativasena yuttapayutto. **Parittacitto**ti parito khaṇḍitacitto. **Appamāṇacitto**ti ettha ''ko aya''nti paṭikkhituṃ sakkuṇeyyacitto.

Lohiccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Brāhmaṇiṃ dhammasavanāya codento māṇavako **''yagghe''**ti avoca. Tenāha **''yaggheti codanatthe nipāto''**ti.

Verahaccānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. **Manaṃ ramayantā**ti āpāthagatā manassa ramaṇavasena piyāyitabbatāvasena pavattantā.

2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. **Chaphassāyatanikā**ti chahi phassāyatanehi aniṭṭhasaṃvedaniyā. **Chadvāraphassapaṭiviññattī**ti chahipi dvārehi ārammaṇassa paṭisaṃvedanā hotiyeva sabbaso dukkhānubhavanatthaṃ. **Tāvatiṃsapura**nti sudassanamahānagaraṃ. **Abhāvo nāma natthi** sabbathā sukhānubhavanato. **Niraye**ti iminā duggati bhavasāmaññena itarāpāyāpi gahitā eva. **Maggabrahmacariyavāsaṃ vasituṃ na sakkā**ti iminā pana sabbesampi acchindikaṭṭhānānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Imevā**ti imasmiṃ manussaloke eva. **Apāyopi paññāyati** apāyadukkhasadisassa dukkhassa kadāci paṭisaṃvedanato. **Saggopi paññāyati** devabhogasadisasampattiyā kadāci paṭilabhitabbato.

Ayaṃ kammabhūmīti ayaṃ manussaloko purisathāmakaraṇāya kammabhūmi nāma tāsaṃ yogyaṭṭhānabhāvato. Tattha padhānakammaṃ dassento **''idha maggabhāvanā''**ti āha. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Saṃvejaniyānī**ti saṃvegajananāni bahūni jātiādīni. Tathā hi jāti, jarā, byādhi, maraṇaṃ, apāyabhavaṃ, tatthapi nirayūpapattihetukaṃ, tiracchānupapattihetukaṃ, asūrakāyūpapattihetukaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakanti bahūni saṃvegavatthūni paccavekkhitvā **saṃvegajāto** sañjātasaṃvego yoniso padhānamanuyuñjassu. **Saṃvegā**ti saṃvegamāpajjassu.

Khaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. **Sammuditā** sammodappattā, **pamoditā** sañjātapamodā. **Dukkhā**ti dukkhavanto sañjātadukkhā. Tenāha **‘‘dukkhitā’’**ti. Sukhaṃ etassa atthīti **sukho,** sukhī. Tenāha **‘‘sukhito’’**ti. **Yattakā** rūpādayo dhammā loke **atthīti vuccati. Passantāna**nti saccapaṭivedhena sammadeva passantānaṃ. **‘‘Paccanīkaṃ hotī’’**ti vatvā taṃ paccanīkabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘loko hī’’**tiādi vuttaṃ. **Asubhā**ti ‘‘āhū’’tipadaṃ ānetvā sambandho. **Sabbameta**nti ‘‘sukhaṃ diṭṭhamariyebhi…pe… tadariyā sukhato vidū’’ti ca vuttaṃ. Sabbametaṃ nibbānameva sandhāya vuttaṃ. Nibbānameva hi ekantato sukhaṃ nāma.

Pañcanavutipāsaṇḍino tesañca pāsaṇḍibhāvo papañcasūdaniṭṭhakathāyaṃ pakāsito eva. **Kilesanīvaraṇena nivutāna**nti kilesakhandhā kilesanīvaraṇaṃ, tena nivāritānaṃ. **Nibbānadassanaṃ** nāma ariyamaggo, tena tassa paṭivijjhanañca **kāḷameghaavacchāditaṃ viya candamaṇḍalaṃ**.

Paricchinditvāti asubhabhāvaparicchindanena sammāviññāṇadassanena ca paricchinditvā. **Maggadhammassā**ti ariyamaggadhammassa.

Anupannehīti anu anu avihāya paṭipannehi. **Ko nu añño jānituṃ arahati,** añño na jānātīti dasseti.

Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. **Suddhikaṃ katvā** gāthābandhanena vinā kevalaṃ cuṇṇiyapadavaseneva. **Tathā tathā**ti ajjhattikāni bāhirāni ca āyatanāni aniccalakkhaṇena dukkhānattalakkhaṇehi ca yojetvā dassanavasena.

Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Navapurāṇavaggo

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Sampati vijjamānassa cakkhussa taṃnibbattassa kammassa ca adhippetattā **‘‘na cakkhu purāṇaṃ, kammameva purāṇa’’**nti vatvā yathā tassa cakkhussa purāṇapariyāyo vutto, taṃ dassento āha – **‘‘kammato panā’’**tiādi. **Paccayanāmenā**ti purimajātisaṃsiddhattā ‘‘purāṇa’’nti vattabbassa paccayabhūtassa kammassa nāmena. **Evaṃ vutta**nti ‘‘purāṇakamma’’nti evaṃ vuttaṃ. **Paccayehi abhisamāgantvā kata**nti taṇhāvijjādipaccayehi abhimukhabhāvena samāgantvā samecca nibbattitaṃ. **Cetanāyā**ti kammacetanāya. **Pakappita**nti abhisamīhitaṃ. **Vedanāyā**ti attānaṃ nissāya ārammaṇaṃ katvā pavattāya vedanāya. **Vatthū**ti nibbattikāraṇaṃ pavattaṭṭhānanti vipassanāpaññāya **passitabbaṃ. Kammassa nirodhenā**ti kilesānaṃ anuppādanirodhasiddhena kammassa nirodhena. **Vimuttiṃ phusatī**ti arahattaphalavimuttiṃ pāpuṇāti. **Ārammaṇabhūto nirodho** nibbānaṃ **‘‘kammanirodho’’**ti vuccati, ‘‘kammaṃ nirujjhati etthā’’ti katvā. ‘‘Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādatthā’’ti vuttattā **‘‘pubbabhāgavipassanā kathitā’’**ti vuttaṃ.

Kammanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. **Nibbānassā**ti nibbānādhigamassa, kilesanibbānasseva vā. **Upakārapaṭipada**nti upakārāvahaṃ paṭipadaṃ. **Catūsū**ti dutiyādīsu catūsu. Nibbānasappāyā paṭipadā desitāti katvā **‘‘saha vipassanāya cattāro maggā kathitā’’**ti vuttaṃ.

Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Anta-saddo samīpatthe vattati ‘‘udakantaṃ vananta’’ntiādīsu, kileso pana atiāsanne vasati abbhantaravuttitāyāti **‘‘antevāsika’’**nti vutto vibhattialopena yathā ‘‘vanekusalo, kūlerukkhā’’ti. Tenāha – **‘‘anantevāsikanti antovasanakilesavirahita’’**nti. **Ācaraṇakakilesavirahita**nti samudācaraṇakilesarahitaṃ. **Anto assa vasantī**ti assa puggalassa anto abbhantare citte vasanti pavattanti. **Te etaṃ adhibhavantī**ti te kilesā etaṃ puggalaṃ abhibhavitvā attano vase vattenti. Tenāha – **‘‘ajjhottharanti sikkhāpenti vā’’**ti. **Tehi ācariyehī**ti tehi kilesasaṅkhātehi satte attano gatiyaṃ ṭhapentehi ācariyehi. **Sattamaṃ heṭṭhā kathitanayamevā**ti yasmā heṭṭhā khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

Antevāsikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Pariyāyati parigacchati phalaṃ etassāti **pariyāyo** hetūti āha – **‘‘yaṃ pariyāyanti yaṃ kāraṇa’’**nti. Paccakkhadiṭṭhe aviparīte atthe pavattasaddhā **paccakkhasaddhā** yathā ‘‘sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo’’ti (ma. ni. 1.288) ca. **Evaṃ kirā**ti iti kirāya uppanno saddahanākāro saddhāpatirūpako. **Eta**nti ‘‘aññatreva saddhāyā’’ti etaṃ vacanaṃ. **Rucāpetvā**ti kiñci atthaṃ attano matiyā rocetvā. **Khamāpetvā**ti tasseva vevacanaṃ, cittaṃ tathā khamāpetvā. Tenāha – **‘‘atthetanti gahaṇākāro’’**ti. Paramparāgatassa atthassa evaṃ kirassāti **anussavanaṃ. Kāraṇaṃ cintentassā**ti yuttiṃ cintentassa. **Kāraṇaṃ upaṭṭhātī**ti ‘‘sādhū’’ti attano cittassa upatiṭṭhati. **Attheta**nti ‘‘etaṃ kāraṇaṃ evamayamattho yujjatī’’ti cittena **gahaṇaṃ. Ākāraparivitakko**ti yuttiparikappanā. **Laddhī**ti nicchayena gahaṇaṃ, sā ca kho diṭṭhi ayāthāvaggahaṇena aññāṇamevāti daṭṭhabbaṃ. **Ta**nti laddhiṃ. **Atthesā**ti esā laddhi mama uppannā atthi yuttarūpā hutvā upalabbhati. Evaṃ gahaṇākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti nāma,** paṭhamuppannaladdhisaṅkhātāya diṭṭhiyā nijjhānaṃ khamanākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti nāma. Pañca ṭhānānī**ti yathāvuttāni saddhādīni pañca kāraṇāni. **Muñcitvā** aggahetvā. Heṭṭhimamaggavajjhānaṃ rāgādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya ‘‘natthi me ajjhattaṃ rāgadosamoho’’ti ayaṃ sekkhānaṃ paccavekkhaṇā, sabbaso abhāvaṃ sandhāya asekkhānanti āha – **‘‘sekkhāsekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā’’**ti. ‘‘Santaṃ vā ajjhatta’’ntiādinā **sekkhānaṃ,** ‘‘asantaṃ vā ajjhatta’’ntiādinā **asekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā**ti daṭṭhabbaṃ.

Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. ‘‘Sampannasīlā, bhikkhave, viharathā’’tiādīsu (ma. ni. 1.64) viya paripuṇṇattho idha

sampanna-saddoti āha ‘‘**paripuṇṇindriyo**’’ti. Indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hotīti sambandho. Evaṃ sati samannāgamasampatti vuttā hotīti āsaṅkanto ‘‘**cakkhādīni vā**’’tiādimāha. **Taṃ sandhāyā**ti dutiyavikappena vuttamatthaṃ sandhāya. Heṭṭhā khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti āha ‘‘**vuttanayamevā**’’ti.

Indriyasampannasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Navapurāṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako.

16. Nandikkhayavaggo

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. **Atthato**ti sabhāvato. Ñāṇena ariyato ñātabbato **attho,** sabhāvoti. Evañhi abhijjanasabhāvo nandanaṭṭhena **nandī,** rañjanaṭṭhena **rāgo. Vimuttivasenā**ti vimuttiyā adhigamavasena. **Etthā**ti imasmiṃ paṭhamasutte. **Dutiyādīsū**ti dutiyatatiyacatutthesu. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

160-161. Samādhivikalānaṃ cittekaggataṃ labhantānaṃ, paṭisallānavikalānaṃ kāyavivekañca cittekaggatañca labhantānanti yojanā. **Pākaṭaṃ hotī**ti vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti. **Okkhāyati paccakkhāyatī**ti catusaccadhammānaṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānassa kathitattā vuttaṃ – ‘‘**dvīsupi… pe… kathitā**’’ti.

Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-9. Koṭṭhikaaniccasuttādivaṇṇanā

162-164. Aniccānupassanādayo eva **vimuttiparipācaniyā dhammā** nāma. Therassa tadā saddhādīni indriyāni na paripākaṃ upagatāni, thero imāhi desanāhi indriyaparipākamagamāsi.

Koṭṭhikaaniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. **Pāṭiyekka**nti visuṃ visuṃ. **Vuttanayenevā**ti heṭṭhā vuttanayeneva apubbassa vattabbassa abhāvā.

Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandikkhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Saṭṭhipeyyālavaggo

1-60. Ajjhattaaniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo chando pahātabbo’’tiādinā tesaṃ tesaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena saṭṭhi suttāni kathitāni, tāni ca peyyālanayena desanaṃ āruḷhānīti **‘‘saṭṭhipeyyālo nāma hotī’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘yāni panetthā’’**tiādi.

Ajjhattaaniccachandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṭṭhipeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Samuddavaggo

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Yadi ‘‘duppūraṇaṭṭhena samuddanaṭṭhenā’’ti iminā atthadvayena sāgaro ‘‘samuddo’’ti vuccati, cakkhussevetaṃ nippariyāyato yujjatīti dassetuṃ **‘‘yadī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **duppūraṇaṭṭhenā**ti pūretuṃ asakkuṇeyyabhāvena. **Samuddanaṭṭhenā**ti sabbaso uparūparipakkhittagamanena. Mahāgaṅgādimahānadīnaṃ mahatā udakoghena anusaṃvaccharaṃ anupakkhandamānopi hi samuddo pāripūriṃ na gacchati, yañca bhūmipadesaṃ ottharati, taṃ samuddabhāvaṃ neti, abhāvaṃ vā pāpuṇāti apayāte samuddodake, taṃ vā anudakabhāvapattiyā atathameva hoti. Kāmañcesa duppūraṇaṭṭho samuddanaṭṭho sāgare labbhati, tathāpi taṃ dvayaṃ cakkhusmiṃyeva visesato labbhatīti dassento **‘‘tassa hī’’**tiādimāha. **Samosarantа**nti sabbaso nīlādibhāgehi osarantaṃ, āpāthaṃ āgacchantanti attho. **Kātuṃ na sakkoti** duppūraṇīyattā. **Sadosagamanena gacchati** sattasantānassa dussanato. Dussanaṭṭhatā cassa cakkhudvārikataṇhāvasena veditabbā. Yathā samudde aparāparaṃ parivattamāno ūmiyā vego samuddassāti vuccati, evaṃ cakkhusamuddassa purato aparāparaṃ parivattamānaṃ nīlādibhedaṃ rūpārammaṇaṃ cakkhussāti vattabbataṃ arahati anaññasādhāraṇattāti vuttaṃ **‘‘rūpamayo vego’’**ti. **Asamapekkhite**ti sammādassane rūpe manāpabhāvaṃ amanāpabhāvañca gahetvā, ‘‘idaṃ nāma mayā diṭṭha’’nti anupadhārentassa kevalaṃ samūhaghanavasena gaṇhantassa gahaṇaṃ asamapekkhanaṃ. **Sahatī**ti adhibhavati, taṃnimittaṃ kañci vikāraṃ nāpajjati.

Ūmīti vīciyo. **Āvaṭṭo** āvaṭṭanavasena pavattaṃ udakaṃ. Gāharakkhasamakarādayo **gāharakkhaso**. Yathā samudde ūmiyo uparūpari vattamānā attani patitapuggalaṃ ajjhottharitvā anayabyasanaṃ āpādenti, tathā āvaṭṭagāharakkhasā. Evamete rāgādayo kilesā sayaṃ uppannakasatte ajjhottharitvā anayabyasanaṃ āpādenti, kilesuppattinimittatāya sattānaṃ anayabyasanāpattihetubhūtassa ūmibhayassa ārammaṇavasena cakkhusamuddo ‘‘saūmisāvaṭṭo sagāho sarakkhaso’’ti vutto.

Ūmibhayanti ettha bhāyati etasmāti bhayaṃ, ūmīva bhayaṃ ūmibhayaṃ. Kujjhanaṭṭhena **kodho**. Sveva cittassa ca abhimaddanavasenuppādanatthena daḷhaṃ āyāsanaṭṭhena **upāyāso**. Ettha ca anekavāraṃ pavattitvā satte ajjhottharitvā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā anayabyasananipphādanena kodhūpāyāsassa **ūmisadisatā** daṭṭhabbā. Tathā kāmaguṇā kilesābhibhūte satte māne viya rūpādivisayasaṅkhāte attani saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppajjati, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena **āvaṭṭasadisatā** daṭṭhabbā. Yadā pana gāharakkhaso ārakkharahitaṃ attano gocarabhūmigataṃ purisaṃ abhibhuyya gahetvā agocare ṭhitampi gocaraṃ netvā bheravarūpadassanādinā attano upakkamaṃ kātuṃ asamatthaṃ katvā anvāvisitvā vaṇṇabalabhogaāyusukhehi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmopi yonisomanasikārarahitaṃ avīrapurisaṃ attano rūpādīhi palobhanavasena abhibhuyya gahetvā vā vīrajātiyampi itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi itthimāyāya anvāvisitvā vā avasaṃ attano upakāradhamme sīlādayo sampādetuṃ asamatthaṃ karonto guṇavaṇṇādīhi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmassa **gāharakkhasasadisatā** daṭṭhabbā. **Ūmibhaya**nti lakkhaṇavacanaṃ. Yathā hi ūmi bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ, evaṃ āvaṭṭagāharakkhasāpīti ūmiādibhayena sabhayanti attho veditabbo. **Antaṃ** avasānaṃ gato, evaṃ pāraṃ nibbānaṃ gatoti vuccati.

Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Kilesānaṃ allabhāvūpanayananti āha **‘‘temanaṭṭhenā’’**ti. **Ariyasāvake**ti anāgāmino. Te hi kāmabhavavasena atintatāya na samunnā. **Tayo maccū**ti kilesābhisaṅkhāradevaputtamāre. **Tīhi upadhīhī**ti kilesābhisaṅkhārakāmaguṇānaṃ vasena tīhi upadhīhi. Khandhupadhinā pana so na nirūpadhi saupādisesasseva nibbānassa adhigatattā. **Gato**ti paṭipattigamanena gato.

Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. **Appahīnaṭṭhenā**ti maggena asamugghāṭitabhāvena. **Atthī**ti vijjati. Sati paccaye vijjamānakiccakaraṇato pariyuṭṭhānaṃ appakaṃ mūsikāvisaṃ viya **parittaṃ nāma hoti** appānubhāvattā. **Evarūpāpī**ti appakāpi. **Assā**ti appahīnakilesassa. **Adhimattāna**nti iṭṭhānaṃ rajanīyānaṃ, vatthuvasena parittakampi iṭṭhārammaṇaṃ adhimattameva. Tenāha **‘‘nakhapiṭṭhippamāṇampī’’**tiādi. **Daharotiādīni tīṇipi** padāni. **Ābhindeyyā**ti bhindeyya. **Taṃ ubhaya**nti taṃ cakkhurūpanti ubhayampi āyatanaṃ.

Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. **Itipī**ti imināpi kāraṇena. **Aniccenā**ti aniccabhāvena anattalakkhaṇaṃ kathitaṃ. Yasmā hetupaccayā viññāṇassa uppatti sati ca uppāde nirodhena bhavitabbaṃ, uppādavayavantatāya aniccaṃ viññāṇaṃ, yadi ca attā siyā paccayehi vinā sijjheyya, na ca tathāssa siddhi, tasmā ‘‘viññāṇaṃ anattā’’ti aniccatāya anattatā kathitā.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Kilesānaṃ anu anu byañjanato paribyattiyā uppattipaccayabhāvato **anubyañjanaṃ,** hatthapādādiavayavāti āha – ‘‘hatthā sobhanā’’tiādi. **Nimittaggāho**ti kilesuppattiyā nimittabhūto gāho. **Saṃsandetvā gahaṇa**nti avayave samodhānetvā ‘‘itthipuriso’’tiādinā ekajjhaṃ gahaṇaṃ. **Vibhattigahaṇa**nti vibhāgena anavasesaggahaṇaṃ. **Kumbhīlasadiso**ti kumbhīlagāhasadiso. Tenāha – **‘‘sabbameva gaṇhātī’’**ti hatthapādādīsu taṃ taṃ koṭṭhāsaṃ vibhajitvā **gahaṇaṃ rattapāsadiso** jalūkagāhasadiso. **Ekajavanavārepi labbhantī**ti idaṃ cakkhudvārānusārena uppannamanodvārikajavanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Nimittassādena ganthitanti yathāvutte nimitte assādagāhena ganthitaṃ sambaddhaṃ. **Bhavaṅgenevā**ti mūlabhavaṅgeneva. **Kilesabhayaṃ dassento**ti tathā kilesuppattiyā sati akusalacittena antaritaṃ ce maraṇacittaṃ bhaveyya, ekantato niraye vā tiracchānayoniyā vā uppatti siyāti kilesānaṃ bhāyitabbaṃ dassento. **‘‘Samayavasena vā evaṃ vutta’’**nti vatvā tamatthaṃ vivaranto **‘‘cakkhudvārasmiñhī’’**tiādimāha. **Rattacittaṃ vā**ti rāgavasena rattacittaṃ vā. Duṭṭhacittena kathaṃ ārammaṇarasānubhavananti? Domanassavedanuppatti eva tassa ārammaṇarasānubhavanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Imassa samayassā**ti maraṇasamayassa.

Ubhinnaṃ nāsacchiddānaṃ majjhe ṭhita-aṭṭhitudanaṃ saha khuraṭṭhena chindanaṃ. **Daṇḍakavāsī**ti dīghadaṇḍakā mahāvāsi. **Nipajjitvā niddokkamana**nti iminā pacalāyikaniddaṃ paṭikkhipati. Tattha hi kadāci antarā micchāvitakkānaṃ sallakānaṃ avasaro siyā, nattheva nipajjitvā mahāniddaṃ okkantakāle.

Vitakkānanti micchāvitakkānaṃ.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navamaṃ ‘‘paññāyatī’’ti vuccamāne bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttanti āha – **‘‘dasame na hotīti vuccamāne’’**tiādi. Ettakameva hi dvinnaṃ suttānaṃ visesoti.

Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuddavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Āsīvisavaggo

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Ye bhikkhū tadā bhagavantaṃ parivāretvā nisinnā, tesu keci ekavihārino, keci attadutiyā, keci attatatiyā, keci attacatutthā, keci attapañcamā hutvā araññāyatanesu viharantīti vuttaṃ – **‘‘ekacārika… pe… pañcacārike’’**ti. Samānajjhāsayatā **sabhāgavuttino**. Kammaṭṭhānānuyuñjanassa **kārake**. Tato eva tattha **yuttapayutte. Puggalajjhāsayena** kāraṇabhūtena. **Paccayabhūta**nti apassayabhūtaṃ. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave’’ti ārabhitvā yāva ‘‘tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti ayaṃ mātikānikkhepo. Tesaṃ mātikāya vitthārabhājanaṃ. **Vāsanā bhavissatī**ti vāsanāvahaṃ bhavissati. **Sineruṃ ukkhipanto viyā**tiādi imissā desanāya anaññasādhāraṇatāya sudukkarabhāvadassanaṃ.

Mañcaṭṭhesu mañcasamaññā viya mukhaṭṭhaṃ visaṃ ‘‘mukha’’nti adhippetaṃ. Sukkhakaṭṭhasadisabhāvāpādanato ‘‘kaṭṭha’’nti vuccatīti kaṭṭhaṃ mukhaṃ etassāti **kaṭṭhamukho,** daṃsanādinā kaṭṭhasadisabhāvakaro sappo. Atha vā kaṭṭhasadisabhāvāpādanato kaṭṭhaṃ visaṃ vā mukhe etassāti **kaṭṭhamukho**. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Ime cattāro**ti ime visakiccabhedena cattāro. Idāni taṃ nesaṃ visakiccabhedaṃ dassetuṃ **‘‘tesū’’**tiādi vuttaṃ. **Ayasūlasamappitaṃ viyā**ti abbhantare ayasūlaṃ anuppavesitaṃ viya. **Pakkapūtipanasaṃ viyā**ti paccitvā kālātikkame kuthitapanasaphalaṃ viya. **Caṅgavāre**ti rajakānaṃ khāraparissāvane surāparissāvane vā. Anavasesaṃ chijjanena **asanipātaṭṭhānaṃ viya. Mahānikhādanenā**ti mahantena nikhādanena.

Visavegavikārenāti visavegagatena vikārena. **Vātenā**ti tassa sappassa sarīraṃ phusitvā uggatavātena. Nāsavāte pana vattabbameva natthi. **Puggalapaṇṇattivasenā**ti tesaṃyeva soḷasannaṃ sappānaṃ āgatavisotiādipuggalanāmassa vasena **catusaṭṭhi honti** paccekaṃ catubbidhabhāvato. **Āgataviso**ti āgacchaviso, sīghataraṃ abhiruhanavisoti attho. **Ghoraviso**ti kakkhaḷaviso, duttikicchaviso. **Ayaṃ sītaudakaṃ viya hoti** gāḷhadubbinimmocayabhāvena. Udakasappo hi ghoraviso hoti yevāti vuttaṃ – **‘‘udakasappādīnaṃ visaṃ viyā’’**ti. **Paññāyatī**ti gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati. **Aneḷakasappo** nāma mahāāsīviso. **Nīlasappo** nāma sākhavaṇṇo rukkhaggādīsu vicaraṇakasappo. **Iminā upāyenā**ti yoyaṃ kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisānaṃyeva ‘‘āgataviso no ghoraviso’’tiādinā catubbidhabhāvo vutto, iminā upāyena. **Kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayo**ti kaṭṭhamukhesu daṭṭhaviso, phuṭṭhaviso, vātavibhoti tayo, **pūtimukhādīsu ca daṭṭhavisādayo** cattāro cattāro veditabbo.

Ekekanti catusaṭṭhiyo ekekaṃ. **Catudhā**ti aṇḍajādivibhāgena catudhā vibhajitvā. **Chapaṇṇāsānī**ti chapaṇṇāsādhikāni. **Gatamaggassā**ti yathāvuttasaṅkhyāgatamaggassa **paṭilomato saṃkhippamānā** anukkamena cattārova honti. **Kulavasenā**ti kaṭṭhamukhādijātivasena.

Sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisāti hi tesaṃ phuṭṭhavisatā, vātavisatā vuccati. **Eva**nti ‘‘āsittavisā’’tiādinā. **Etthā**ti āsīvisasadde **vacanattho** niruttinayena **veditabbo. Uggatatejā**ti udaggatejā, attano visatejena nesaṃ kurūradabbatā vā. **Dunnimmaddanavisā**ti mantāgadehi animmaddanīyavisā. **Cattāro āsīvisā**ti ettha **iti**-saddo ādiattho. Tenettha avasesapāḷiṃ saṅgaṇhāti.

Āsīvisesūti ime āsīvisā daṭṭhavisā evāti veditabbā. **Sarīraṭṭhakesuyevā**ti tena purisena tesaṃ kassaci aniṭṭhassa akatattā āyusesassa ca vijjamānattā naṃ na daṃsiṃsūti daṭṭhabbaṃ. **Pucchi** yathābhūtaṃ pavedetukāmo. **Durupaṭṭhāhā**ti durupaṭṭhānā. **Sotthimaggo**ti sotthibhāvassa upāyo.

Antaracaroti antaraṃ caro sukhasattu vissāsaghātī. Tenāha **‘‘vadhako’’**ti. Idāni tāsaṃ pesane kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘paṭhama’’**ntiādi vuttaṃ. Abhimukhagataṃ viya **abhimukhagataṃ**. Īdisīpi hi vacoyutti loke nirūpīyati santiyaṃ purisaṃ ṭhapetīti viya. Tasmā **abhimukhagata**nti abhimukhaṃ tena sampattanti attho. **Vaṅka**saṇṭhānaṃ **phalakaṃ** rukkhamūle āgatāgatānaṃ nisīdanatthāya **atthataṃ**.

Arittahattho puriso santāreti etāyāti **santāraṇī**. Orimatīrato uttaraṇāya setu **uttarasetu**. Ekena dvīhi vā gantabbo rukkhamayo setu **rukkhasetu**. Jaṅghasatthena gamanayoggo setu **jaṅghasetu**. Sakaṭena gantuṃ sakkuṇeyyo **sakaṭasetu. Na kho esa brāhmaṇo** paramatthato. Tadattho pana ekadesena sambhavatīti tathā vuttanti dassento **‘‘ettakānaṃ paccatthikānaṃ bāhitattā’’**ti āha. **Desana**nti uddesadesanaṃ. **Vinivattento**ti paṭisaṃharanto. **Na laddho vatāsī**ti na laddho vata āsi.

Rājā viya kammaṃ sattesu issariyassa vattāpanato. **Rājā…pe… puthujjano** vaṭṭadukkhasaṅkhātāparādhatāya. **Ñāṇapalāyanenā**ti mahābhūtehi nibbinditvā virajjitvā vimuccitukāmatāvasena uppannañāṇapalāyane maggādhigamasiddheneva ñāṇapalāyanena. Evañhettha upamāsaṃsandanaṃ matthakaṃ pāpitameva hoti.

Yatheva hītiādinā ekadesanāsamudāyassa nidassanaṃ āraddhaṃ. Yathāvuttavacanaṃ aṭṭhakathācariyānaṃ vacanena samattheti **‘‘patthaddho bhavatī’’**tiādinā. Tattha **kaṭṭhamukhena vā**ti **vā**-saddo upamattho. Yathā kaṭṭhamukhena sappena daṭṭho patthaddho hoti, evaṃ pathavīdhātuppakopena so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhagato viya patthaddho hotīti attho. Atha vā **vā**-saddo avadhāraṇattho. So ‘‘pathavīdhātupakopena vā’’ti evaṃ ānetvā sambandhitabbo. Ayañhettha attho – kaṭṭhamukhena daṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhagato viya hotīti. **Vā**-saddo vā aniyamattho. Tatrāyamattho – kaṭṭhamukhena daṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā mantāgadavasena. Pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti. Tattha **kāyo**ti pakatikāyo. **Pūtiko**ti kuthito. **Santatto**ti sabbaso tatto mahādāhappatto. **Sañchinno**ti sabbaso chinno cuṇṇavicuṇṇabhūto. Yadā kāyo patthaddhādibhāvappatto hoti, tadā puriso kaṭṭhamukhādisappassa mukhe vattamāno viya hotīti attho.

Visesatoti kaṭṭhamukhādivisesato ca pathavīādivisesato ca. **Anatthaggahaṇato**tiādi acetanesupi bhūtesu sacetanesu viya anatthādīnaṃ paccakkhatāya nibbedajananatthaṃ āraddhaṃ. Tattha **āsayato**ti pavattiṭṭhānato. **Etesa**nti mahābhūtānaṃ. **Sadisatā**ti vammikāsayasusiragahanasaṅkāraṭṭhānāsayatāya ca sadisatā.

Paccattalakkhaṇavasenāti visuṃ visuṃ lakkhaṇavasena. Pathavīādīnaṃ kakkhaḷabhāvādi, taṃsamaṅgino puggalassa kakkhaḷabhāvāpādanādinā vikāruppādanato **visavegavikārato sadisatā veditabbā**.

Anatthāti byasanā. **Byādhi**nti kuṭṭhādibyādhiṃ. **Bhave jātābhinandino**ti bhavesu jātiyā abhinandanasīlā. Pañcavokāre hi jātiyā abhinandanā nāma mahābhūtābhinandanā eva.

Durupaṭṭhānatarānīti duppaṭikāratarāni. **Durāsadā**ti durupasaṅkamanā. ‘‘Upaṭṭhāmī’’ti

upasaṅkamituṃ na sakkonti. Parijānāma kammanāmāni, upakārā nāma natthi. **Anantadosūpaddavato**ti aparimāṇadosūpaddavahetuto. **Ekapakkhala**nti ekadukkhaṃ.

Rūpakkhandho bhijjamāno cattāro arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati arūpakkhandhānaṃ ekanirodhattā. **Vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti** pañcavokāre arūpakkhandhesu bhinnesu rūpakkhandhassa avaṭṭhānābhāvato. **Ettāvatā**ti lobhuppādanamattena. Paññā nāma attabhāve uttamaṅgaṃ paññuttarattā kusaladhammānaṃ, sati ca kilesuppattiyaṃ paññāya anuppajjanato vuttaṃ – **''ettāvatā paññāsīsaṃ patitaṃ nāma hotī''**ti. **Yoniyo upaneti** tadupagassa kammapaccayassa bhāve. ''Jātibhayaṃ, jarābhayaṃ, maraṇabhayaṃ, corabhaya''ntiādinā āgatāni **pañcavīsati mahābhayāni,** ''hatthampi chindatī''tiādinā āgatāni **dvattiṃsa kammakāraṇāni āgatāneva honti** kāraṇassa samavaṭṭhitattā. **Nandīrāgo saṅkhārakkhandho**ti saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttaṃ.

Pāḷiyaṃyeva āgatā ''cakkhuto cepi naṃ, bhikkhave''tiādinā. **Kiñci alabhitvā**ti tasmiṃ suññagāme corānaṃ gayhūpagassa alābhavacaneneva tassa purisassa attano paṭisaraṇassa alābho vutto eva hotīti na uddhaṭo, purisaṭṭhāniyo bhikkhu, corā pana bāhirāyatanaṭṭhāniyā. **Abhinivisitvā**ti vipassanābhinivesaṃ katvā. Ajjhattikāyatanavasena desanāya āgatattā vuttaṃ **''upādārūpakammaṭṭhānavasenā''**ti.

Bāhirānanti bāhirāyatanānaṃ. **Pañca kiccānī**ti corehi tadā kātabbāni pañca kiccāni. **Hatthasāra**nti attano santake hatthehi gahetabbasārabhaṇḍaṃ. Pātanādivasena **hatthaparāmāsaṃ karonti. Pahāraṭhāne**ti pahaṭaṭṭhāne. Ṭhānaso tasmiṃ eva khaṇeti vadanti. Attano sukhāvahaṃ **kusaladhammaṃ pahāya** dukkhāvahena akusalena samaṅgitā sukhāvahaṃ bhaṇḍaṃ pahāya **bahi nikkhamanaṃ viyā**ti vuttaṃ sukhanissayattā tassa. **Hatthaparā…pe… āpajjanakālo** guṇasarīrassa tadā pamādena bādhitattā. **Pahāra…pe… kālo** tato daḷhataraṃ guṇasarīrassa bādhitattā. **Pahāraṃ… pe… assamaṇakālo** guṇasarīrassa maraṇappattisadisattā. **Avasesajanassa dāsaparibhogena paribhuñjitabbatā** aññathattappattigihibhāvāpattiyā nidassanabhāvena vuttā. Yaṃ ''chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate''ti vuttaṃ, tameva ārammaṇaṃ nissāya samparāyiko dukkhakkhandho veditabboti yojanā.

Rūpādīnīti rūpasaddagandharasāni. **Tesa**nti yathāvuttabhūtupādārūpānaṃ. **Lahutādivasenā**ti tesaṃ lahutādivasena. **Duruttaraṇaṭṭho**ti uttarituṃ asakkuṇeyyabhāvo **oghaṭṭho. Vuttanayenā**ti ''sampayuttā vedanā vedanākkhandho''tiādinā vuttanayena. **Catumahābhūtādīhī**ti **ādi**saddena upādānakkhandhādīnaṃ gahaṇaṃ. **Cittakiriyadassanattha**nti cittapayogadassanatthaṃ. **Vuttavāyāmamevā**ti ''sammāvāyāmo''ti yo ariyamagge vutto. **Bhaddekarattādīnī**ti ''ajjeva kiccaṃ ātappa''ntiādinā (ma. ni. 3.272, 275, 276) vuttāni bhaddekarattasuttādīni.

Kuṇṭhapādoti chinnapādova hutvā gativikalo. **Mānasaṃ bandhatī**ti tasmiṃ citte kiccaṃ nibandhati. ''Ayaṃ ariyamaggo mayhaṃ oghuttaranupāyo''ti tattha cittassa sanniṭṭhānaṃ puna tattha pavattanaṃ vīriyārambho cittabandhanaṃ.

Tassa nāmarūpassa ime nandīrāgādayo taṇhāvijjādayoti katvā paccayo **dhammāyatanekadeso**. Ariyamagganibbānataṇhāvajjo idha dhammāyatanekadesoti ca. **Soḷasahākārehī**ti pīḷanādīhi soḷasahi ākārehi. Satipaṭṭhānavibhaṅge āgatanayena **saṭṭhinayasahassehi. Desanāpariyosāne…pe… patiṭṭhahiṃsū**ti vipañcitaññū evettha gahaṇavasena adhigatavisesā paricchinditā. Te hi tadā dhammapaṭiggāhakabhāvena satthu santike sannisinnā. Ugghaṭitaññūnaṃ pana neyyānañca visesādhigamo aṭṭhakathāyaṃ na ruḷhoti idha na gahitoti.

Āsīvisopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Susaṃvutindriyassa bhojane mattaññuno satassa sampajānassa viharato kilesanimittaṃ dukkhaṃ anavasaranti **sukhasomanassabahulatā** vuttā. Yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yoni,** ekantikaṃ kāraṇaṃ. **Assā**ti bhikkhuno. **Paripuṇṇa**nti avikalaṃ. Anavasesaṃ āsave khepetīti **āsavakkhayo,** aggamaggo. **Yaṃ ya**nti dandhaṃ majjhaṃ javoti javādīsu yaṃ yaṃ **gamanaṃ. Rakkhaṇatthāyā**ti kilesacorehi rakkhaṇatthāya. **Veganiggahaṇatthāyā**ti kilesahetukassa indriyavegassa niggaṇhanatthāya. **Nibbisevanatthāyā**ti visevanassa vipphanditassa nirodhanāya. **Kilesūpasamatthāyā**ti kilesānaṃ uparūpari samanatthāya vūpasamanatthāya.

Samaṇarati nāma samathavipassanāmaggaphalasukhāni. Dantānampi sindhavānaṃ sārathino payogena siyā kāci visevanamattāti tadabhāvaṃ dassento **''nibbisevane katvā pesento''**ti vuttaṃ. **Ñāṇaṃ gacchatī**ti asaṅgamanaṃ pavattati pageva indriyabhāvanāya katattā, kilesaniggahassa sukheneva siddhattā. **Dāyakassa** ajjhāsayo **vaso** uḷāro lāmako. **Deyyadhammassa** pamāṇaṃ **vaso** appakaṃ bahukañca.

Mahāmaṇḍapaṭṭhānaṃ nāma lohapāsādassa purato eva mahābhikkhusaṅghassa sannipātakāle tesaṃ pahonakavasena mahāmaṇḍapassa kattabbaṭṭhānaṃ. **Gahaṇamāna**nti parivisagahaṇabhājanaṃ.

Pakatiyā bhattakārakicce adhigato **upaṭṭhākupāsako**. Mudusamakharasaññitehi, dahanapacanabhajjanasaññitehi vā **tīhi pākehi**.

Parisodhetvāti rañño anucchavikabhāvaṃ parisodhetvā. **Bhūmiyaṃ chaḍḍesi** ''bhikkhūnaṃ adatvā mayā mukhe pakkhitta''nti. **Mukhena gaṇhi** tassa niddosabhāvaṃ dassetuṃ. Mattaṃ jānāpetuṃ **pamajji**. ''Tvaṃ kuto āgato''ti pucchane **pamādaṃ āpajji. Anubhāgo**ti avasiṭṭhabhāgo. **Idamatthiya**nti idaṃ payojanaṃ. **Itara**nti pāḷiyaṃ anāgatampi āhāre pamāṇajānanaṃ.

Sayanaṃ seyyā, kāmabhogīnaṃ seyyā **kāmabhogiseyyā. Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthena kātabbakiccakaraṇato. **Tejussadattā**ti idaṃ anutrāsasseva sīhassa sayananti dassetuṃ vuttaṃ. **Dve purimapāde ekasmiṃ, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā**ti hi idaṃ pādānaṃ avikkhittabhāvakaraṇadassanaṃ.

Catutthajjhānaseyyāti catutthajjhānikaṃ phalasamāpattiṃ vadati. Yebhuyyena hi tathāgatā phalasamāpattiṃ samāpajjitvāva sayanti. Sā ca nesaṃ catutthajjhānato vuṭṭhāya, kilesaparinibbānassa ca katattāti vadanti. **Idha sīhaseyyā āgatā** pādaṃ accādhāya pubbenāparaṃ ajahitasaṃlakkhaṇā seyyāti katvā. Tenāha **''ayaṃ hī''**tiādi. **Eva**nti ''dakkhiṇena passenā''tiādinā vuttākārena seyyaṃ kappeti.

Kathaṃ niddāyanto sato sampajāno hoti? Bhavaṅgacittena hi niddūpagamananti adhippāyo. **Appahānenā**ti tadadhimuttatāya tadappahānaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā tesu niddokkamanassa ādipariyosānesu ajahitasatisampajaññaṃ hoti. Tenāha – **''niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hotī''**ti. **Etaṃ panā**ti ''niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hotī''ti vuttanayaṃ vadati. **Ñāṇadhātukanti na rocayiṃsū**ti niddokkamanepi jāgaraṇe pavattañāṇasabhāvamevāti na rocayiṃsu porāṇā. Nirantaraṃ bhavaṅgacittesu vattamānesu satisampajaññāsambhavoti adhippāyo. Purimasmiñhi naye satisampajaññassa asaṃvaro, na bhavaṅgassa. Indriyasaṃvaro, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogoti imehi **tivaṅgikā,** nimittānubyañjanaparivajjanādi sabbaṃ vipassanāpakkhikamevāti adhippāyo.

Tānevāti vipassanākkhaṇe pavattāni indriyādīni. **Yāva arahattā desanā** vitthārato **kathetabbā**. Pāḷiyaṃ pana ''yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāyā''ti saṅkhepena kathitā.

Rathopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kummopamasuttavaṇṇanā

240. **Aṭṭhikummo**ti piṭṭhiyaṃ tikhiṇaṭṭhiko kummo. **Tantibandho**ti byāvaṭo. **Samugge viya** attano kapāle **pakkhipitvā. Samodahanto** sammā odahanto ajjhattameva dahanto. **Ārammaṇakapāle**ti ārammaṇakaṭāhe. **Samodahanto**ti diṭṭhamattasseva ca gahaṇato manovitakke tattheva sammadeva odahanto. Tañhi visayavasena pavattituṃ adento. **Pañca dhamme**ti ‘‘kālena vakkhāmī’’tiādinā (pari. 362) vuccamāne.

Kummopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. **Vilāsamāno** viya **sāgaraṃ patvā. Antosākho**ti gaṅgāya tīrassa anto onatasākho. **Temetī**ti tinto hoti. **Tiriyaṃ patito** daṇḍasetu viya ṭhitattā mahājanassa **paccayo jāto,** tathā mahantabhāvena gaṅgāsotaṃ otaraṇādi natthi.

Ayaṃ hīti anantaraṃ vuttapuggalo. **Ariyamaggaṃ oruyhā**ti catubbidhaṃ ariyamaggavīthiṃ otaritvā. ‘‘Cittaṃ nāmeta’’ntiādinā cintetvā gihibandhanaṃ na vissajjetīti sambandho. **Attano bhajamānake**ti attano bhajante. Jīvikatthāya payujjitabbato **payogo,** khettavatthādi. Tato payogato **uṭṭhitaṃ āyaṃ. Kiñcāpi bhikkhūnaṃ kāyasāmaggiṃ deti** bhikkhatthāya.

Muṇḍaghaṭanti bhinnoṭṭhaṃ ghaṭaṃ. **Khandhe**ti aṃse. **Saṅghabhoga**nti saṅghasantakaṃ bhogagāmaṃ **gantvā. Atthato evaṃ vadantī**ti tathā atthassa sambhavato evaṃ vadantā viya honti. **Yāgumattake yāgu**nti yāguṃ pivitvā tāya aparipakkāya eva aññaṃ yāguṃ ajjhoharitvāti sambandho.

Kilesānurañjitovāti yonisomanasikārassa abhāvena kilesānugatacitto eva. **Akkhīni nīharitvā**ti kodhavasena akkhike karonto akkhīni nīharitvā **vicarissati. Uddhato hoti** avūpasanto.

Diṭṭhigatikoti sāsaniko evaṃ ayoniso ummujjitvā sāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā dīpento ariṭṭhasadiso. Tenāha **‘‘so hī’’**tiādi. **Arūpabhave rūpaṃ atthi,** aññathā tato cutassa kuto rūpakkhandhassa sambhavo. **Asaññībhave cittaṃ atthī**ti etthāpi eseva nayo. **Bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo** ‘‘yo ime cattāro satipaṭṭhāne bhāveyya sattavassānī’’tiādivacanato (dī. ni. 2.404; ma. ni. 1.137). **Anusayo cittavippayutto,** aññathā sāvajjānavajjadhammānaṃ ekajjhaṃ uppatti siyā. **Te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti,** aññathā kammaphalānaṃ sambandho na siyāti. **Iti vadanto** evaṃ micchāvādaṃ paggayha vadanto.

Temanarukkho viya…pe… dullabhadhammassavano ca puggalo saddhāsinehena atemanato. **Katavinayo** sikkhitavinayo yathā ‘‘katavijjo’’ti. **Dhammakathikānaṃ vicārethā**ti idaṃ deyyadhammaṃ dhammakathikānaṃ ayyānaṃ tassa tassa yuttavasena vicārethāti niyyātanavasena **vatvā. Divākathiko sarabhāṇako** sāyanhe katheti, purimayāmaṃ kathento **rattikathiko** bhāṇakapuggalo.

Nandanavanābhirāmeti nandanavanaṃ viya manorame. **Assa bhārahārabhikkhū**ti assa kiccavāhakabhikkhū upajjhāyādayo. **Sukhanisinnakatha**nti paṭisanthārakathāpubbakaṃ upanisinnakathaṃ **sutvā**.

Ṭhitasaṇṭhāneneva ṭhitākāreneva **ṭhitaṃ,** nappayuttanti attho. Cittakammamūlādīni ṭhitasaṇṭhāneneva ṭhitāti yojanā. **Mudutāyā**ti muduhadayatāya sāpekkhatāya.

Paṭipadanti samathavipassanāpaṭipattiṃ. **Dīpetvā** pakāsetvā pākaṭaṃ katvā. **Tatruppādo**ti tatra uppajjanakaāyuppādo. Khettaṃ sandhāya vadati. **Tela…pe… hatthā**ti telaghaṭamadhughaṭaphāṇitaghaṭādihatthā. **Apakkamiṃsu** dubbicāritattā. **Pūresī**ti heṭṭhā ca tattha tattha atītāni kālavacanāni porāṇaṭṭhakathāya āgatattā kira vuttāni.

Upagamanānupagamanādīni orimassa pārimassa ca upagamanānupagamanāni ceva majjhe saṃsīdanāni ca. **Paṭivijjhitu**nti jānituṃ. **Eta**nti yathāvuttaṃ cakkhusabhāvaṃ. **Domanassa**nti tasseva mandabhāvapaccayaṃ domanassaṃ. **Āpajjantopi upagacchati nāma** tannimittasaṃkilesassa uppāditattā. **Tiṇṇaṃ lakkhaṇāna**nti hutvā abhāvato ādiantavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepatotiādīnaṃ tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ sallakkhaṇavasena.

Vāmatoti micchā. **Dakkhiṇato**ti sammā. Yathā tassa tassa sattassa orabhāvattā ajjhattikāni āyatanāni **orimaṃ tīraṃ** katvā vuttāni, evaṃ nesaṃ parabhāvattā bāhirāni āyatanāni **pārimaṃ** vuttāni. Apāyamajjhe saṃsaraṇahetutāya nandīrāgova ‘‘majjhe saṃsādo’’ti vutto.

Unnatoti ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā unnatiṃ upagato. Attukkaṃsane paṃsukūlikabhāvena attānaṃ dahanato aññākāratāgahetabbo. **Pāsāṇo nu kho esa khāṇuko**ti gahetabbadārukkhandhasadiso vutto.

Cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti āvaṭṭavegassa balavabhāvato. **Catūsu apāyesū**ti pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo manussalokepi guṇasarīrabhedanena dīgharattaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ āpajjatiyeva, tassa tathā āpannattā. Evañhi so apāyesu tādisesu jāyati.

Sīlassa duṭṭhaṃ nāma natthi, tasmā abhāvattho idha du-saddoti āha **‘‘nissīlo’’**ti. ‘‘Pāpaṃ pāpena sukara’’ntiādīsu (udā. 48) viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha **‘‘lāmakadhammo’’**ti. **Na sucī**ti kāyavācācittehi na suci. **Saṅkāya vā**ti attano vā saṅkāya paresaṃ samācārakiriyaṃ sarati āsaṅkati. Tenāha **‘‘tassa hī’’**tiādi. **Tāni kammāni pavisatī**ti tāni kammāni karontānaṃ antare pavisati. **Guṇānaṃ pūtibhāvenā**ti guṇabhāvena gahitānaṃ sīladhammānaṃ saṃkiliṭṭhabhāvappattiyā. **Kacavarajāto**ti abbhantaraṃ sañjātakacavaro, kacavarabhūto vā.

Aṇaṇā pabbajjāti aṇaṇasseva pabbajjā. Orimatīrādīnaṃ upagamanānupagamanādīnaṃ jotitattā **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ**.

Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Yā āpatti vuṭṭhānagāminī desanāgāminī, taṃ paṭicchāditakālato paṭṭhāya **saṃkiliṭṭhā** nāma antarāyikabhāvato. Āvīkatā pana anāpattiṭṭhāne tiṭṭhatīti **asaṃkiliṭṭhā nāma**. Tenāha – **‘‘āvīkatā hissa phāsu hotī’’**ti. **Evarūpaṃ saṃkiliṭṭha**nti paṭicchāditatāya vā duṭṭhullabhāvena vā saṃkiliṭṭhaṃ.

Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. **Santhāgāra**nti saññāpanāgāraṃ. Tenāha **‘‘uyyogakālādīsū’’**tiādi. **Ādi**-saddena maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santharantī**ti vissamanti, parissamaṃ vinodentīti attho. **Sahā**ti sannipātavasena ekajjhaṃ. **Saha atthānusāsanaṃ agāra**nti tasmiṃ atthe **ttha**-kārassa **ntha**-kāraṃ katvā ‘‘santhāgāra’’nti vuccatīti daṭṭhabbaṃ, paṭhamaṃ tattha sammantanavasena santharanti vicārentīti attho.

Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissatīti buddhavacanassa āgamanasīsena ariyaphaladhammānampi āgamanaṃ vuttameva. Tiyāmarattiṃ tattha vasantānaṃ phalasamāpattivaḷañjanaṃ hotīti. Tasmiñca bhikkhusaṅghe kalyāṇadhammā kalyāṇaputhujjanā vipassanaṃ ussukkāpentā hontīti ariyamaggadhammānampi tattha āgamanaṃ hotiyeva.

Allagomayenāti acchena allagomayarasena. **Opuñjāpetvā**ti vilimpetvā. **Catujjātiyagandhehī**ti kuṅkumaturukkhayavanapupphatamālapattagandhehi. **Nānāvaṇṇe**ti nīlādivasena nānāvaṇṇe, bhittivisesavasena nānāsaṇṭhānarūpe. **‘‘Mahāpiṭṭhikakojave**ti hatthipiṭṭhiādīsu attharitabbatāya ‘mahāpiṭṭhikā’ti laddhasamaññe kojave’’ti vadanti. Kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ, ‘‘caturaṅgulādhikapupphā mahāpiṭṭhikakojavā’’tipi vadanti. **Hatthattharaassattharā** hatthiassapiṭṭhīsu attharitabbā hatthiassarūpavicittā ca attharakā. **Sīhattharakādayo** pana sīharūpādivicittā eva attharakā. **Cittattharakaṃ** nānāvidharūpehi ceva nānāvidhamālākammādīhi ca vicittaṃ attharakaṃ.

Upadhānanti apassayanaṃ. **Upadahitvā**ti apassayayoggabhāvena ṭhapetvā. Gandhehi katamālā **gandhadāmaṃ**. Tamālapattādīhi katamālā **pattadāmaṃ**. Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātiphalajātipupphādīhi katadāmaṃ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭhaṃ **pallaṅkapīṭhaṃ**. Tīsu passesu ekapasse eva vā saupassayaṃ **apassayapīṭhaṃ**. Anapassayaṃ **muṇḍapīṭhaṃ. Yojanāvaṭṭe**ti yojanaparikkhepokāse.

Saṃvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesaṃ itarapadesañca samaṃ katvā vidhāya. Tenāha – **‘‘kattariyā padumaṃ kantento viyā’’**ti, **‘‘timaṇḍalaṃ paṭicchādento’’**ti ca. Yasmā buddhānaṃ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṃsataṃ gatā, tasmā tadā bhagavā evaṃ sobheyyāti dassento **‘‘suvaṇṇapāmaṅgenā’’**tiādimāha. Tattha ‘‘asamena buddhavesenā’’tiādinā tadā bhagavā buddhānubhāvassa niguhane kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ pasādajananatthaṃ attano sabhāvapakatiyāva kapilavatthuṃ pāvisīti dasseti. Buddhānaṃ kāyapabhā nāma pakatiyā asītihatthamattapadesaṃ visaratīti āha **‘‘asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesī’’**ti. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṃ vasena **chabbaṇṇā buddharasmiyo**.

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaggā samantato phullo vikasito. **Paṭipāṭiyā ṭhapitāna**ntiādi parikappūpamā, **yathā taṃ…pe… alaṅkataṃ** aññaṃ virocati, evaṃ virocittha, samatiṃsāya pāramitāhi abhisaṅkhatattā evaṃ virocitthāti vuttaṃ hoti. **‘‘Pañcavīsatiyā gaṅgāna**nti satamukhā hutvā samuddaṃ paviṭṭhāya mahāgaṅgāya mahantamahantānaṃ gaṅgānaṃ pañcavīsatī’’ti vadanti. **Papañcasūdaniyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.22) ‘‘pañcavīsatiyā nadīna’’nti vuttaṃ, gaṅgādīnaṃ candabhāgāpariyosānānaṃ pañcavīsatiyā mahānadīnanti attho. Parikappavacanañhetaṃ. **Sambhijjā**ti sambhedaṃ missībhāvaṃ patvā **mukhadvāre**ti samuddaṃ paviṭṭhaṭṭhāne.

Nāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnantiādi parikappavasena vuttaṃ. **Sahassenā**ti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkammaṃ unnādento, evaṃbhūtopi aheṭhayanto pāṇāni. Sabbapadakkhiṇattā buddhānaṃ **dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ uddharanto. Samaṃ samphusate bhūmiṃ** suppatiṭṭhitapādatāya. Yadipi bhūmiṃ samaṃ phusati, **rajasā nupalippati** sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānaṃ unnamatī**tiādi buddhānaṃ suppatiṭṭhitapādatāsaṅkhātamahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalaṃ. **Nātidūre uddharatī**ti atidūre ṭhapetuṃ na uddharati. **Naccāsanne ca nikkhipa**nti accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti. **Hāsayanto sadevake** loke tosento. Catūhi pādehi caratīti **catucārī**.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇakālo nāma esa**. Sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbaṃ**. Kasmā? **Appamāṇavaṇṇā hi buddhā** bhagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā jānantassa yathāraddhasaṃvaṇṇanaṃyeva anupavisati. **Dukūlacumbaṭakenā**ti ganthitvā gahitadukūlavatthena.

Nāgavikkantacāraṇoti hatthināgasadisapadanikkhepo. **Satapuññalakkhaṇo**ti anekasatapuññābhinibbattamahāpurisalakkhaṇo. **Maṇiverocano yathā**ti caturāsītisahassamaṇiparivārito ativiya virocamāno vijjotamāno maṇi viya. ‘‘Verocano nāma eko maṇī’’ti keci. **Mahāsālovā**ti mahanto sālarukkho viya, suddhaṭṭhito koviḷārādi mahārukkho viya vā. **Padumo kokanado yathā**ti kokanadasaṅkhātaṃ mahāpadumaṃ viya, vikasamānapadumaṃ viya vā.

Ākāsagaṅgaṃ otārento viyātiādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṃ sudukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṃ accantasukhāvahabhāvadassanañca. **Pathavojaṃ ākaḍḍhanto viyā**ti nāḷiyantaṃ yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappaṭakojaṃ uddhaṃ mukhaṃ katvā ākaḍḍhanto viya. **Yojanika**nti yojanapamāṇaṃ. **Madhubhaṇḍa**nti madhupaṭalaṃ.

Mahantanti vipulaṃ uḷārapuññaṃ. **Sabbadānaṃ dinnameva hotī**ti sabbameva paccayajātaṃ āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathā hi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṃ nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nisinnassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭakā vijjhanti, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa pana sabbepete parissayā na honti. Sajjhāyantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa upasamasukhaṃ uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ – **‘‘āvāsadānasmiñhi dinne sabbadānaṃ dinnameva hotī’’**ti. **Bhūmaṭṭhaka…pe… na sakkā**ti ayamattho mahāsudassanavatthunā (dī. ni. 2.241 ādayo) dīpetabbo. **Mātukucchi asambādhova hotī**ti ayamattho antimabhavikānaṃ mahābodhisattānaṃ paṭisandhivasena dīpetabbo.

Sītanti ajjhattaṃ dhātukkhobhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmavasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇha**nti aggisantāpaṃ, tassa ca davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantī**ti paṭihanati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ ābādho na hanati, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vāḷamigānī**ti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanañhi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsape**ti ye keci sarantā gacchante dīghajātike sappādike aññe ca tathārūpe. **Makase**ti nidassanamattametaṃ, ḍaṃsādīnaṃ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyo**ti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ubbahanabhañjanādivasena pavattiyā ghoro sarajaarajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghoro sūriyātapo ca. **Paṭihaññatī**ti paṭibāhīyati. **Leṇattha**nti nānārammaṇato cittaṃ nivattitvā paṭisallāṇārāmatthaṃ. **Sukhattha**nti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. **Jhāyitu**nti aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanibandhitvā samādahanavasena jhāyituṃ. **Vipassitu**nti aniccādivasena saṅkhāre sammasituṃ.

Vihāreti paṭissaye. **Kāraye**ti kārāpeyya. **Ramme**ti manorame. **Vāsayettha bahussute**ti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesaṃ** bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti. Evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**. Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakārataṃ dassetuṃ **‘‘te tassā’’**ti gāthamāha. Tattha **te**ti bahussutā. **Tassā**ti upāsakassa. **Dhammaṃ desentī**ti sakalavaṭṭadukkhapanūdanaṃ niyyānikaṃ dhammaṃ kathenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyā**ti so puggalo yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

Āvāseti āvāsadāne. **Ānisaṃso**ti udrayo. Pūjāsakkāravasena paṭhamayāmo khepito, satthu dhammadesanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāḷiyaṃ ‘‘bahudeva ratti’’nti vuttanti āha **‘‘atirekataraṃ diyaḍḍhayāma’’**nti. **Saṅgahaṃ nārohati** vipulavitthārabhāvato. Buddhānañhi bhattānumodanāpi thokaṃ vaḍḍhetvā vuccamānā dīghamajjhimapamāṇāpi hoti. Tathā hi suphusitaṃ dantāvaraṇaṃ, jivhā tanukā, bhavaṅgaparivāso paritto, natthi vegāyitaṃ, natthi vitthāyitaṃ, natthi abyāvaṭamano, sabbaññutaññāṇaṃ samupabyūḷhaṃ, aparikkhayā paṭisambhidā.

Sandassetvātiādīsu sandassetvā āvāsadānapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ katvā. Tato paraṃ, mahārāja, itipi sīlaṃ, itipi samādhi, itipi paññāti sīlādiguṇe tesaṃ sammā dassetvā hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsetvā. **Samādapetvā**ti evaṃ sīlaṃ samādātabbaṃ, sīle patiṭṭhitena evaṃ samādhipaññā bhāvetabbāti yathā te sīlādiguṇe sammā ādiyanti, tathā gaṇhāpetvā. **Samuttejetvā**ti yathāsamādinnaṃ sīlaṃ suvisuddhaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparūpari visesāvahā honti, evaṃ samuttejetvā nisāmanavasena vodāpetvā. **Sampahaṃsetvā**ti yathānusiṭṭhaṃ ṭhitasīlādiguṇehi sampati paṭiladdhaguṇānisaṃsehi ceva upariladdhabbaphalavisesehi ca cittaṃ sampahaṃsetvā laddhassāsavasena suṭṭhu tosetvā. Evametesaṃ padānaṃ attho veditabbo. Sakyarājāno yebhuyyena bhagavato dhammadesanāya sāsane laddhassādā laddhappatiṭṭhā ca.

Upasaggasaddānaṃ anekatthattā abhi-saddo ati-saddena samānatthopi hotīti vuttaṃ **‘‘abhikkantāti atikkantā’’**ti.

Tatra kirātiādi kecivādoti baddhopi na hoti. Tenāha **‘‘akāraṇameta’’**ntiādi. **Kāyacittalahutādayo uppajjantī**ti idaṃ kāyikacetasikaaññathābhāvassa kāraṇavacanaṃ, lahutādiuppanne savanānuttariyapaṭilābhena laddhabbadhammatthavedasamadhigamato. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yathā, yathāvuso, bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniko sabrahmacārī, tathā tathā so tasmiṃ dhamme labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojja’’ntiādi (dī. ni. 3.322, 355; a. ni. 5.26).

Piṭṭhivāto uppajji upādinnasarīrassa tathārūpattā saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṃ vā eta**nti yenādhippāyena vuttaṃ, tameva adhippāyaṃ vivarituṃ **‘‘pahotī’’**tiādi vuttaṃ. **Ekapallaṅkena nisīdituṃ pahoti** yathā taṃ veluvagāmake. **Ettake ṭhāne**ti ettake ṭhāne ṭhānaṃ nipphannanti yojanā. **Tañca kho**ti vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapanaṃ. **Dhammakathaṃ suṇamāno** dhammagāravena.

Avassutassāti avassutabhāvassa rāgādivasena. **Avassutassa kāraṇa**nti tintabhāvakāraṇaṃ. **Kilesādhimuccanenā**ti kilesavasena paripphanditavasena. **Nibbāpanaṃ viyā**ti vūpasamo viya. **Nibbisevanāna**nti paripphandanarahitānaṃ.

Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. **Dukkhadhammāna**nti dukkhakāraṇānaṃ. Tenāha **‘‘dukkhasambhavadhammāna’’**ntiādi. Tattha kiṃ dukkhaṃ, kā dukkhadhammāti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘pañcasu hī’’**ti vuttaṃ. **Te**ti pañcakkhandhā. **Dukkhasambhavadhammattā**ti dukkhuppattikāraṇattā. **Assā**ti tena. Karaṇe hetaṃ sāmivacanaṃ. **Kāme**ti vatthukāme kilesakāme ca. Puna **assā**ti sāmiatthe eva sāmivacanaṃ. **Cāra**nti cittācāraṃ. **Vihāra**nti pañcadvārappavatticāravihāraṃ. ‘‘Ekaṭṭhā’’ti ca vadanti. Teneva hi ‘‘anubandhitvā carantaṃ’’icceva vuttaṃ. **Anubandhitvā**ti ca vīthicittappavattito paṭṭhāya yāva tatiyajavanavārā anu anu bandhitvā. **Pakkhandanādī**ti **ādi-**saddena kasigorakkhādivasenapi kāmānaṃ pariyesanadukkhaṃ saṅgaṇhāti.

Dāyatīti **dāyo,** vanaṃ. Tenāha **‘‘aṭavi’’**nti. **Kaṇṭakagabbha**nti ovarakasadisaṃ vanaṃ. Nāmapadaṃ nāma kiriyāpadāpekkhanti **‘‘vijjhī’’**ti vacanasesena kiriyāpadaṃ gaṇhāti.

Dandhāyitattaṃ uppannakilesānaṃ avaṭṭhānaṃ. Tenāha **‘‘uppannamattāyā’’**tiādi. **Tāyā**ti satiyā. **Kāci kilesā**ti cuddasavidhe cittassa kicce javanakicce eva cittakilesānaṃ uppattiṃ katvā tathā vuttaṃ. **Niggahitāva honti** pavattituṃ appadānavasena. Tenāha **‘‘na saṇṭhātuṃ sakkontī’’**ti. **Cakkhudvārasmi**nti pāḷiyaṃ tassa paṭhamaṃ gahitatāya vuttaṃ, tena nayena sesadvārānipi gahitāneva honti. **Rāgādīsu uppannesu** paṭhamajavanavāre. Satisammosena **‘‘kilesā me uppannā’’ti ñatvā** tathā paccāmāsasatiyā labbhanato. Tenāha – **‘‘anacchariyaṃ ceta’’**nti. **Āvaṭṭetvā**ti ayoniso āvaṭṭetvā. **Āvajjanādīsū**ti tato eva ayoniso āvajjanādīsu uppannesu iṭṭhārammaṇassa laddhattā paccayasiddhiyā sampattaṃ pavattanārahaṃ. **Nivattetvā**ti dutiyajavanavārepi kilesuppattiṃ nivattetvā. Kathaṃ panassa evaṃ laddhuṃ sakkāti āha **‘‘āraddhavipassakānaṃ hī’’**tiādi. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāne**ti bhāvanāyaṃ paṭisaṅkhāne ca yogino patiṭṭhitabhāvo. Tassa **ayamānisaṃso** – yaṃ paccayalābhena uppajjituṃ laddhokāsāpi kilesā pubbe pavattabhāvanānubhāvena vikkhambhitā tathā tathā niggahitā eva hutvā nivattanti, kusalā dhammāva laddhokāsā uparūpari vaḍḍhanti.

Abhihaṭṭhunti abhiharitvā. **Anudahantī**ti anudahantā viya honti. **Anusentī**ti etthāpi eseva nayo. **Anāvaṭṭante**ti anivattante sāmaññatoti adhippāyo. **Vipassanābalameva dīpitaṃ** maggaphalādhigamassa ajotitattā.

Dukkhadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kiṃsukopamasuttavaṇṇanā

245. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ pariññābhisamayādivasena vividhadassananti kiccavasena nānādassanaṃ hotīti vuttaṃ, **‘‘dassananti paṭhamamaggassetaṃ adhivacana’’**nti. Tayidaṃ uparimaggesu bhāvanāpariyāyassa niruḷhattā paṭhamamaggassa paṭhamaṃ nibbānadassanato. Tenāha **‘‘paṭhamamaggo hī’’**tiādi. Koci yathāvuttaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānanto ñāṇadassanaṃ nāma ārammaṇakaraṇassa vasena atippasaṅgaṃ āsaṅkeyyāti taṃ nivattetuṃ **‘‘gotrabhū panā’’**tiādi vuttaṃ. **Na dassananti vuccatī**ti ettha rājadassanaṃ udāharanti. **Cattāropi maggā dassanameva** yathāvuttenatthena, bhāvanāpariyāyo pana upari tiṇṇaṃ maggānaṃ paṭhamamaggaupāyassa bhāvanākārena pavattanato. Dassanaṃ visuddhi etthāti **dassanavisuddhikaṃ,** nibbānaṃ. Phassāyatanaṃ kammaṭṭhānaṃ assa atthīti **phassāyatanakammaṭṭhāniko**. Esa nayo sesesupi padesu.

Padesasaṅkhāresūti saṅkhārekadesesu. Heṭṭhimaparicchedena pathaviādike dhammamatte diṭṭhe rūpapariggaho, cakkhuviññāṇādike taṃsahagatadhammamatte diṭṭhe arūpapariggaho ca sijjhatīti vadanti.

Adhigatamaggameva kathesīti yena mukhena vipassanābhinivesaṃ akāsi, tamevassa mukhaṃ kathesi. **Ayaṃ panā**ti kammaṭṭhānaṃ pucchanto bhikkhu. **Imesa**nti phassāyatanakammaṭṭhānikapañcakkhandhakammaṭṭhānikānaṃ vacanaṃ. **‘‘Aññamaññaṃ na sametī’’**ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti **‘‘paṭhamenā’’**tiādinā. Pañcakkhandhavimuttassa saṅkhārassa abhāvā **‘‘nippadesesū’’**ti vuttaṃ. **Tathevā**ti yatheva phassāyatanakammaṭṭhānikaṃ, tatheva taṃ pañcakkhandhakammaṭṭhānikaṃ pucchitvā.

Samappavattā dhātuyoti rasādayo sarīradhātuyo samappavattā, na visamākārasaṇṭhitā ahesuṃ. Tenāha **‘‘kallasarīraṃ balappatta’’**nti. **‘‘Atītā saṅkhārā’’**tiādi vipassanābhinivesavasena vuttaṃ. Sammasanaṃ sabbatthakameva icchitabbaṃ. **Cāribhūmi**nti gocaraṭṭhānaṃ.

Kārakabhāvanti bhāvanānuyuñjanabhāvaṃ. **Paṇḍurogapuriso**ti paṇḍurogī puriso. **Ariṭṭha**nti suttaṃ. **Bhesajjaṃ katvā**ti bhesajjapayogaṃ katvā. **Karissāmī**ti bhesajjaṃ karissāmi. **Jhāmathuṇo viyā**ti daḍḍhathuṇo viya khārakajālanaddhattā taruṇamakulasantānasañchannattā.

Dakkhiṇadvāragāmeti dakkhiṇadvārasamīpe gāme. **Lohitako**ti lohitavaṇṇo. **Ocirakajāto**ti jātaolambamānacirako viya. **Ādinnasipāṭiko**ti gahitaphalapotako. **Sandacchāyo**ti bahalacchāyo. Yasmā tassa rukkhassa sākhā aviraḷā ghanappattā aññamaññaṃ saṃsanditvā ṭhitā, tasmā chāyāpissa tādisīti vuttaṃ **''sandacchāyo nāma saṃsanditvā ṭhitacchāyo''**ti, ghanacchāyoti attho. **Tatthā**tiādi upamāsaṃsandanaṃ.

Yena yenākārena adhimuttānanti chaphassāyatanādimukhena yena yena vipassanābhinivesena vipassantānaṃ nibbānañca adhimuttānaṃ. **Suṭṭhu visuddhaṃ** pariññātisamayādisiddhiyā. **Tena tenevākārenā**ti attanādhimuttākārena. Idāni taṃ taṃ ākāraṃ upamāya saddhiṃ yojetvā dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi āraddhaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Idanti nagaropamaṃ. **Taṃ sallakkhita**nti kiṃsukopamadīpitaṃ atthajātaṃ sace sallakkhitaṃ. **Assa** bhikkhuno. **Dhammadesanattha**nti yathāsallakkhitassa atthassa vasena laddhavisesassa upabrūhanāya. **Tassevatthassā**ti tassa dassanavisuddhisaṅkhātassa atthassa. **Corāsaṅkā na honti** majjhimadesarajjassa pasannabhāvato. **Tipurisubbedhānī**ti ubbedhena tipurisappamāṇāni nānābhittivicittāni thambhānaṃ upari vividhamālākammādivicittadhanurākāralakkhitāni manoramāni. Tenāha **''nagarassa alaṅkārattha''**nti. Nagaradvārassa thirabhāvāpādanavasena ṭhapetabbattā vuttaṃ **''coranivāraṇatthānipi hontiyevā''**ti. **Piṭṭhasaṅghātassā**ti dvārabāhassa. ''Ime āvāsikā, ime āgantukā, tatthāpi ca imehi nagarassa nagarasāmikassa ca attho. Imesaṃ vasena anattho siyā''ti jānanañāṇasaṅkhātena **paṇḍiccena samannāgato**. Aññātanivāraṇe paṭubhāvasaṅkhātena **veyyattiyena samannāgato. Ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāyā**ti tasmiṃ tasmiṃ atthakicce taṅkhaṇuppajjanakapaṭibhānasaṅkhātāya.

Raññā āyutto niyojito **rājāyutto,** tattha tattha rañño kātabbakicce ṭhapitapuriso. **Katipāheyevā**ti katipayadivaseyeva akiccakaraṇena tassa ṭhānaṃ vibbhamo jātoti katvā vuttaṃ – **''sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā''**ti.

Sīsamassa chindāhīti sīsabhūtaṃ uttamaṅgaṭṭhāniyaṃ tattha tassa rājakiccaṃ chindāti attho. Aññathā tassa pākatike atthe gayhamāne pāṇātipāto āṇatto nāma siyā. Na hi cakkavattirājā tādisaṃ āṇāpeti, aññesampi tato nivārakattā. Atha vā **chindāhī**ti mama āṇāya assa sīsaṃ chindanto viya attānaṃ dassehi, evaṃ so tatthovādapaṭikarattapatto odameyyāti, tathā ceva upari paṭipatti āgatā. **Tatthā**ti etasmiṃ paccantimanagare.

Uppannenāti samathakammaṭṭhāne uppannena.

Tassevāti sakkāyasaṅkhātassa nagarassa ''dvārānī''ti vuttānīti ānetvā sambandho. ''Sīghaṃ dūtayuga''nti vuttāti yojanā. Hadayavatthurūpassa majjhe siṅghāṭakabhāvena gahitattā **''hadayavatthussa nissayabhūtānaṃ mahābhūtāna''**nti vuttaṃ. Yadi evaṃ vatthurūpameva gahetabbaṃ, tadevettha aggahetvā kasmā mahābhūtaggahaṇanti āha **''vatthurūpassa hī''**tiādi. **Yādiso**ti sammādiṭṭhiādīnaṃ vasena yādiso eva pubbe āgatavipassanāmaggo. **''Ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādiso evā''**ti vatvā ariyamaggo **''yathāgatamaggo''**ti vutto. **Idaṃ tāvetthā**ti ettha etasmiṃ sutte dhammadesanatthaṃ ābhatāya yathāvuttaupamāya idaṃ saṃsandanaṃ.

Idaṃ saṃsandananti idāni vakkhamānaṃ upamāya saṃsandanaṃ. **Nagarasāmiupamā** pañcakkhandhavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatā. Siṅghāṭakūpamā catumahābhūtavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatāti yojanā. **''Catusaccameva kathita''**nti vatvā tāni saccāni niddhāretvā dassetuṃ **''sakalenapi hī''**tiādi vuttaṃ. Idha nagarasambhāro chadvārādayo. Tena hi chaphassāyatanādayo upamitā. Te pana dukkhasaccapariyāpannāti vuttaṃ **‘‘nagarasambhārena dukkhasaccameva kathita’’**nti.

Kiṃsukopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā

246. **Bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā**ti kāmaṃ pāḷiyaṃ parisādvayameva gahitaṃ, sesaparisānaṃ pana tadaññesampi devamanussānanti sabbasādhāraṇovāyaṃ dhammasaṅgahoti imamatthaṃ upamāpubbakaṃ katvā dassetuṃ **‘‘yathā nāmā’’**tiādi āraddhaṃ. **Yajanto**ti dadanto. **Vinditabbo**ti laddhabbo, adhigantabboti attho.

Chandoti taṇhāchando. Tenāha – ‘‘dubbalataṇhā so rañjetuṃ na sakkotī’’ti. **Pubbuppattikā** ekasmiṃ ārammaṇe paṭhamaṃ uppannā. Sā hi anāsevanattā mandā. **So**ti chando. **Rañjetuṃ na sakkoti** laddhāsevanattā. **Doso nāma** cittadūsanattā. **Tānī**ti daṇḍādānādīni. **Tammūlakā**ti lobhamūlakā tāva māyāsāṭheyyamānātimānadiṭṭhicāpalādayo, dosamūlakā upanāhamakkhapalāsaissāmacchariyathambhasārambhādayo, mohamūlakā ahirika-anottappa-thinamiddhavicikicchuddhacca-viparītamanasikārādayo, saṃkilesadhammā gahitāva honti taṃmūlakattā. Yasmā pana sabbepi saṃkilesadhammā dvādasākusalacittuppādapariyāpannā eva, tasmā tesampettha gahitabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘chando rāgoti vā’’**ti vuttaṃ.

Bhāyitabbaṭṭhena **sabhayo**. Bheravaṭṭhena **sappaṭibhayo**. Kusalapakkhassa vikkhambhanaṭṭhena **sakaṇṭako**. Kusalaanavajjadhammehi duravagāhaṭṭhena **sagahano**. Bhavasampattibhavanibbānānaṃ appadānabhāvato **ummaggo**. Duggatigāmimaggattā **kummaggo. Iriyanā**ti vattanā paṭipajjanā. Duggatigāmitāya kileso eva **kilesamaggo. Na sakkā sampattibhavaṃ gantuṃ** kuto nibbānagamananti adhippāyo.

Asubhāvajjanādīhīti **ādi**-saddena aniccamanasikārādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Cittaṃ nivattati** sarāgacittaṃ na uppajjati paṭipakkhamanasikārena vinoditattā. **Majjhattārammaṇe**ti aññāṇupekkhaṭṭhāniye ārammaṇe. **Uddesa…pe… āvajjantassā**ti uddisāpanavasena uddesaṃ, paripucchāpanavasena paripucchaṃ, garūnaṃ santike vasanavasena garuvāsaṃ āvajjantassa. **Citta**nti gambhīrañāṇacariya-paccavekkhaṇa-paññavanta-puggalasevanavasena tadadhimuttisiddhiyā aññāṇacittaṃ nivattati.

Yathā ‘‘pujjabhavaphalaṃ puñña’’nti vuttaṃ ‘‘evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti (dī. ni. 3.80), evaṃ kiṭṭhasambhavattā ‘‘kiṭṭha’’nti vuttanti āha **‘‘kiṭṭhanti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassa’’**nti.

Ghaṭāti siṅgayugaṃ idhādhippetanti āha **‘‘dvinnaṃ siṅgānaṃ antare’’**ti. **Ghaṭā**ti goṇādīnaṃ siṅgantaraṭṭhassa samaññāti vadanti. **Nāsārajjuke**ti nāsārajjupātaṭṭhāne.

Dameti puthuttārammaṇato nivāreti. **Na**nti cittaṃ. Yaṃ suttaṃ **subhāsitaṃ** mayā. **Tadassā**ti tadā assa bhikkhuno. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe.

Sudujitanti nibbisevanabhāvakaraṇena jitaṃ. **Sutajjita**nti suṭṭhu dūrakaraṇena jitaṃ, tathābhūtañca tajjitaṃ nāma hotīti tathā vuttaṃ. **Gocarajjhatta**nti ajjhattabhūto gocaro. Kammaṭṭhānārammaṇañhi bahiddhārūpādiārammaṇavidhuratāya ajjhattanti vuccati. Samatho anurakkhaṇaṃ etassāti **samathānurakkhaṇaṃ.** Yathā indriyasaṃvarasīlaṃ samathānurakkhaṇaṃ hoti, tathā kathitanti attho. Yathā hi indriyasaṃvarasīlaṃ samathassa paccayo, evaṃ samathopi tassa paccayoti.

Vādiyamānāya vīṇāya. Cittaṃ rañjetīti rajjanena. Avissajjanīyatāya cittaṃ bandhatīti **bandhanīyo. Veṭṭhake**ti tantīnaṃ āsajjanaveṭṭhake. **Koṇa**nti kavaṇato vīṇāya saddakaraṇato koṇanti laddhanāmaṃ dārudaṇḍaṃ siṅgādīsu yena kenaci kataṃ ghaṭikaṃ. Tenāha **''caturassaṃ sāradaṇḍaka''**nti.

Yasmā so rājā rājamahāmatto vā saddaṃ yathāsabhāvato na aññāsi, tasmiṃ tassa ajānanākārameva dassetuṃ **''saddaṃ passissāmī''**tiādi vuttaṃ.

Asatī kirāyanti pāḷiyaṃ liṅgavipallāsena vuttanti yathāliṅgameva vadanto **''asā''**ti āha. **''Asatīti lāmakādhivacana''**nti vatvā tattha payogaṃ dassetuṃ **''asā lokitthiyo nāmā''**ti vuttaṃ, loke itthiyo nāma asatiyoti attho, tattha kāraṇamāha **''velā tāsaṃ na vijjatī''**ti. Pakatiyā loke jeṭṭhabhātā kaniṭṭhabhātā mātulotiādikā **velā** mariyādā **tāsaṃ na vijjati**. Kasmā? **Sārattā ca pagabbā ca** sabbesampi sambhogavasena viniyogaṃ gacchanti. Kathaṃ? **Sikhī sabbaghaso yathā**. Tenevāha –

> ''Sabbā nadī vaṅkagatī, sabbe kaṭṭhamayā vanā;
> Sabbitthiyo kare pāpaṃ, labhamāne nivātake''ti. (jā. 2.21.308);

Aññampi tantibaddhaṃ caturassaambaṇavāditādīni. **Vīṇā viya pañcakkhandhā** anekadhammasamūhabhāvato. **Rājā viya yogāvacaro** tappaṭibaddhadhammagavesakattā. **Assā**ti yogāvacarassa.

Nirayādito aññasmimpi **gati**-saddo vattati. Tato visesanatthaṃ **''gatigatī''**ti vuttaṃ ''dukkhadukkhaṃ, rūparūpa''nti ca yathā, gatisaññitaṃ pavattiṭṭhānanti attho. Tenāha – **''etthantare saṃsarati vattatī''**ti. Sañjāyanapadeso eva gatīti **sañjātigati**.

Taṃ pana gatiṃ sattānaṃ saṃvegavatthubhūtassa paccakkhassa gabbhāsayassa vasena dassetuṃ **''ayamassa kāyo''**tiādi vuttaṃ. Rūpadhammassa salakkhaṇaṃ gati niṭṭhā, tato paraṃ aññaṃ kiñci natthīti **salakkhaṇagati. Abhāvo** accantābhāvo. Santānavicchedo **vibhavagati** taṃniṭṭhānabhāvā. **Bhedo**ti khaṇanirodho, idhāpi taṃniṭṭhānatāyeva pariyāyo. **Yāva bhavaggā**ti yāva sabbabhavaggā. Salakkhaṇavibhavagatibhedagatiyo ''eseva nayo''ti imināva pakāsitāti na gahitā. **Tassa khīṇāsavassa na hoti** aggamaggena samucchinnattā.

Sīlaṃ kathitaṃ rūpādīsu chandādinivāraṇassa kathitattā. **Majjhe samādhibhāvanā kathitā** ''ajjhattameva santiṭṭhati…pe… samādhiyatī''ti jotitattā. **Pariyosāne ca nibbānaṃ kathitaṃ** ''yampissa…pe… na hotī''ti vacanato.

Vīṇopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. **Vaṇasarīro**ti vaṇitasarīro. **Pakkattā**ti kuthitattā. Saradaṇḍesu sarasamaññāti kaṇḍa-saddo sarapariyāyoti āha – **''saravananti kaṇḍavana''**nti. **Arugatto…pe… veditabbo** guṇasarīrassa khaṇḍachiddasīlādīhi heṭṭhā majjhe uparibhāge ca bhedavisamacchinnavikāradosattā. Ettha kusā ''kaṇṭakā''ti adhippetā kaṇṭakasadisattā, kusatiṇānaṃ eva vā vuttākārapadeso **''kusakaṇṭako''**ti vutto.

Gāmavāsīnaṃ vijjhanaṭṭhenāti nārahova hutvā tesaṃ kārānaṃ paṭiggahaṇavasena pīḷanaṭṭhena.

Pakkhinti hatthiliṅgasakuṇaṃ. Tassa kira hatthisoṇḍasadisaṃ mukhaṃ, tasmā **''hatthisoṇḍasakuṇa''**nti vuttaṃ. **Vissajjeyyā**ti rajjuyā yathābaddhaṃ eva vissajjeyya.

Bhogehīti attano sarīrabhogehi. **Maṇḍalaṃ bandhitvā**ti yathā sarīraṃ maṇḍalākārena tiṭṭhati, evaṃ katvā. **Supissāmī**ti niddaṃ okkamissāmi. **Ḍetukāmo**ti uppatitukāmo. **Disā disa**nti disato disaṃ.

Cha pāṇakā viya cha āyatanāni nānajjhāsayattā, nānajjhāsayatā ca nesaṃ nānāvisayaninnatāya daṭṭhabbā. **Daḷharajju viya taṇhā** tesaṃ bandhanato. **Majjhe gaṇṭhi viya avijjā** bandhanassa dubbinimmocanahetuto. **Ārammaṇaṃ balavaṃ hoti** manuññabhāvena ceva tattha taṇhābhinivesassa daḷhabhāvena ca.

Sarikkhakena vā upamāya āharaṇapakkhe. **Appanā**ti saṃsandanā. **Pāḷiyaṃyeva appitā** upamā ‘‘evameva kho’’tiādinā. Rūpacittādivisamaninnattā **cakkhussa visamajjhāsayatā**. Esa nayo sesesupi.

Kaṇṇacchiddakūpaketi kaṇṇacchiddasaññite āvāṭe. **Tassā**ti sotassa. **Paccayo hotī**ti upanissayo hoti tena vinā saddaggahaṇassa abhāvato. **‘‘Ajaṭākāsopi vaṭṭati evā’’**ti vatvā tassa paccayabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘antoleṇasmi’’**ntiādi vuttaṃ. **Dhātuparamparā ghaṭṭento**ti bhūtaparamparāsaṅghaṭṭento.

Evaṃ santeti evaṃ bhūtaparamparāvasena sadde sotapathamāgacchante. **Sampattagocaratā hoti** sotassa. Ghānādīnaṃ viya **‘‘dūre saddo’’**ti **jānanaṃ na sambhaveyya** sampattagāhibhāvato. **Tathā tathā jānanākāro hoti** manoviññāṇassa gahaṇākāravisesato. Sotaviññāṇappavatti pana ubhayattha samānāva. Dūre ṭhitopi saddo tādise ṭhāne paṭighosādīnaṃ paccayo hoti ayokanto viya ayocalanassāti daṭṭhabbaṃ. **Dhammatā**ti dhammasabhāvo, saddassa so sabhāvoti attho. **Tato tato savanaṃ hoti** ākāsasaññitassa upanissayassa labbhanato. Yadi pana sotaṃ sampattagāhī siyā, cittasamuṭṭhānasaddo sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayo na siyā. Paṭṭhāne ca avisesena ‘‘saddāyatanaṃ sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo’’ti vutto, bahiddhā ca cittajassa saddassa sambhavo natthi. Atha vā cittajo saddo dhātuparamparāya sotapasādaṃ ghaṭṭeti, na so cittajo saddo, yo paramparāya pavatto. Utujo hi so, tasmā yathuppanno saddo, tattha ṭhitova sotapasādassa āpāthaṃ āgacchatīti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘asampattagocarameveta’’**nti.

Tadā ekaggacittataṃ āpajjati parissayānaṃ abhāvato. Nāsacchiddasaṅkhātaākāsasannissaye vattanato **ghānaṃ ākāsajjhāsayaṃ** vuttaṃ. Vātena vinā gandhagahaṇassa asambhavato **vātūpanissayagandhagocaraṃ**. Tenāha **‘‘tathā hī’’**tiādi.

Gāmato laddhabbaṃ āhāraṃ gāmaṃ, tanninnatāya **gāmajjhāsayatā** vuttā. Tathā hi jīvitanimittaṃ raso jīvitaṃ, tasmiṃ ninnatāya taṃ avhāyatīti **jivhā. Na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānituṃ,** tasmā **āposannissitarasārammaṇā jivhā**ti.

Āmakasusānato **bahi. Upādiṇṇakajjhāsayo**ti upādiṇṇakaninno. Kāyapasādasannissayabhūtāya pathaviyā phoṭṭhabbārammaṇe ghaṭite eva tattha viññāṇuppatti, na aññathāti vuttaṃ **‘‘pathavīsannissitaphoṭṭhabbārammaṇo’’**ti. **Tathā hī**tiādi kāyassa upādiṇṇakajjhāsayatāya sādhakaṃ. **Ajjhattikabāhirā**ti ajjhattikā bāhirā vā. **Assā**ti kāyassa. **Susanthatassā**tiādi tassa pathaviyā paccayabhāvadassanaṃ.

Nānajjhāsayoti nānārammaṇaninno. Tena manassa makkaṭassa viya anavaṭṭhitataṃ dasseti. Tenāha **‘‘diṭṭhapubbepī’’**tiādi. **Mūlabhavaṅga**ggahaṇena piṭṭhibhavaṅgaṃ nivatteti. **Assā**ti manassa. Evaṃ kiriyamayaṃ viññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nānatta**nti bhedo.

Yathārucippavattiyā nivāraṇavasena **baddhānaṃ. Nibbisevanabhāva**nti lolatāsaṅkhātaparipphandassa abhāvaṃ. **Nākaḍḍhatī**ti savisaye rūpārammaṇe cittasantānaṃ, taṃsamaṅginaṃ vā puggalaṃ nākaḍḍhati. **Pubbabhāgavipassanāva kathitā** āyatanamukhena ‘‘evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti vuttattā.

Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. **Yavapuñjo** suparipakkayavasamudāyo. **Kājahatthā**ti daṇḍahatthā. **Potheyyu**nti yathā yavasaṅkhātaṃ dhaññaṃ vaṇṭato muccati, evaṃ potheyyuṃ. **Yave sāvetvā**ti yavasīsato yave pothanena mocetvā vivecetvā.

Catumahāpatho viya cha āyatanāni ārammaṇadaṇḍakehi hananaṭṭhānattā. **Yavakalāpī viya satto** tehi haññamānattā. **Cha byābhaṅgiyo viya** sabhāvato chadhāpi paccekaṃ iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni yavakalāpaṭṭhāniyassa sattassa hananato. Bhavapatthanāya aparāparuppattiṃ sandhāya **''bhavapatthanā kilesā''**ti bahuvacananiddeso. Bhavapatthanā ca tassa paccayabhūtā kilesā cāti **bhavapatthanākilesā**ti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Yasmā sattānaṃ vaṭṭadukkhaṃ nāma sabbampi taṃ bhavapatthanāmūlakaṃ, tasmā vuttaṃ **''evaṃ sattā''**tiādi. **Bhavapatthanakilesā**ti ca bhavapatthanāmūlakaṃ kilesaṃ.

Bhummanti samīpatthe bhummaṃ. Tenāha **''sudhammāya dvāre''**ti. **Na kata**nti dukkhuppādanaṃ na kataṃ. **Navagūthasūkaraṃ viyā**ti navagūthabhakkhasūkaraṃ viya. **Cittenevā**ti yo bajjhati, tassa citteneva. **Tasmā**ti yasmā vepacittibandhanassa bandhanamuccanaṃ viya, tasmā ''vepacittibandhana''nti vuttaṃ. **Ñāṇamokkhaṃ bandhana**nti ñāṇena muccanaṃ bandhanaṃ.

Maññamānoti parikappitataṇhāvasena ''etaṃ mamā''ti, diṭṭhivasena ''eso me attā''ti, mānavasena ''esohamasmī''ti maññanto. Khandhavinimuttassa maññamānavatthuno abhāvā **''khandhe maññanto''**ti vuttaṃ. **Eta**nti ''mārassā''ti etaṃ sāmivacanaṃ. **Kilesamārena baddho**ti kilesamārena teneva kilesabandhanena baddho. **Mutto**ti etthāpi eseva nayo.

Taṇhāmaññanāya sati diṭṭhimānamaññanānaṃ pasaṅgo eva natthīti yathā ''asmī''ti padena diṭṭhimānamaññanā vuttā honti, evaṃ taṇhāmaññitāpīti vuttaṃ **''asmīti padena taṇhāmaññitaṃ vutta''**nti. **Ayamahamasmīti padena diṭṭhimaññita**nti etarahi labbhamānadiṭṭhivatthuvaseneva. **Bhavissa**nti anāgatadiṭṭhivatthuparikappanavaseneva diṭṭhimaññitaṃ. Yebhuyyena hi anāgatāliṅganā sassatadiṭṭhi. Ucchedavasena diṭṭhimaññitamevāti ānetvā sambandho. **Rūpītiādīni** padāni. **Sassatassevā**ti sassatagāhasseva pabhedadīpanāni. Yasmā maññitaṃ ābādhavasena **rogo,** antodosavasena **gaṇḍo,** aṅganikantavasena **sallaṃ, tasmā imehi** taṇhādīhi kilesehi pākaṭacalanavasena **iñjanti ceva,** apākaṭasañcalanavasena **phandanti ca. Papañcitaṃ** saṃsāre cirāyanaṃ daṭṭhabbaṃ, khandhasantānassa vā vitthāraṇaṃ. **Pamattākārappattā** mucchanākārappattā. **Tesa**nti taṇhādiṭṭhikilesānaṃ. **Ākāradassanattha**nti pavattiākāradassanatthaṃ.

Māno nāma ''seyyohamasmī''tiādinā majjanākārappavatti. **Taṇhāya sampayuttamānavasenā**ti kasmā vuttaṃ? Nanu sabbo māno taṇhāsampayutto? Sati hi byabhicāre visesanaṃ icchitabbanti. Saccametaṃ, taṇhā pana atthi mānassa paccayabhūtā, atthi mānassa appaccayabhūtā, yato māno aniyato vuccati. Tathā hi paṭṭhāne ''saṃyojanaṃ dhammaṃ paṭicca saṃyojano dhammo uppajjati hetupaccayā''ti ettha saṃyojanāni saṃyojanehi yathālābhaṃ yojetvā dassitayojanāya ''kāmarāgasaṃyojanaṃ paṭicca mānasaṃyojanaṃ avijjāsaṃyojana''nti vatvā ''kāmarāgasaṃyojanaṃ paṭicca avijjāsaṃyojana''nti, ''mānasaṃyojanaṃ paṭicca bhavarāgasaṃyojanaṃ avijjāsaṃyojana''nti ca vatvā ''bhavarāgasaṃyojanaṃ paṭicca avijjāsaṃyojana''nti vuttaṃ. Ettha ca kāmarāgabhavarāgasaṃyojanehi mānassa aniyatabhāvo pakāsito. Tattha yā taṇhā balavatī, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ **''taṇhāya sampayuttamānavasenā''**ti. Balavataṇhāsampayutto hi māno sayampi balavā hutvā asmīti savisesaṃ majjanavasena pavattatīti.

Diṭṭhivasenāti mānamūlakadiṭṭhivasena. ''Seyyohamasmī''tiādinā hi bahulamānupetassa puggalassa rūpādīsu ekaṃ uddissa ayamahamasmīti diṭṭhiyā uppannāya mānassa appahīnattā mānopi tattha tattheva uppajjati. Iti mānamūlakaṃ diṭṭhiṃ sandhāyāha **‘‘ayamahamasmīti diṭṭhivasena vutta’’**nti. Codako pana imamatthaṃ ajānanto anupalabbhamānameva sampayogatthaṃ gahetvā **‘‘nanu cā’’**tiādinā codeti. Itaro **‘‘āma natthī’’**ti tamatthaṃ sampaṭicchitvā **‘‘mānassa panā’’**tiādinā parihāramāha. Tassattho vutto eva.

Yavakalāpisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsīvisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako.

Saḷāyatanasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāsaṃyuttaṃ

1. Sagāthāvaggo

1. Samādhisuttavaṇṇanā

249. **Vedanā ca pajānātī**ti saccābhisambodhavasena vuccamānavedanānaṃ pajānanaṃ sātisayasamādhānapubbakanti bhagavatā ‘‘samāhito’’ti vuttanti āha **‘‘upacārena vā appanāya vā samāhito’’**ti. **Vedanā**ti tissopi vedanā. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhasaccabhāvena, parijānanavasenāti attho. **Sambhava**nti samudayaṃ taṇhāvijjākammaphassādippabhedaṃ uppattikāraṇaṃ. Tenāha **‘‘samudayasaccavasena pajānātī’’**ti. **Yatthā**ti yaṃnimittaṃ, yaṃ āgamma kāmataṇhāvijjādinirodhā vedanānirodho, tesaṃ ayaṃ nirodho. Nibbānaṃ ārabbha ariyamaggappavattiyā hi nibbānaṃ vedanānirodhoti vutto. Khayaṃ gametīti khayagāmī, taṃ **khayagāminaṃ**. Chātaṃ vuccati taṇhā kāmānaṃ pātukāmatāvasena pavattanato, accantameva samucchinnattā natthi etasmiṃ chātanti **nicchāto**. Tenāha **‘‘nittaṇho’’**ti. **Sammasanacāravedanā**ti sammasanūpacāravedanā. **Dvīhi padehī**ti ‘‘samāhito sampajāno’’ti imehi dvīhi. ‘‘Sato’’ti pana idaṃ sampajānapadasseva upabrūhananti adhippāyo. **Sesehi** catūhi **catusaccaṃ kathitaṃ,** itarehi pana dvīhi catusaccabujjhanameva kathitaṃ. **Sabbasaṅgāhiko**ti sabbasabhāvadhammānaṃ saṅgaṇhanako. Tenāha **‘‘catubhūmakadhammaparicchedo vutto’’**ti.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhasuttavaṇṇanā

250. Dukkhaṃ na hotīti **adukkhaṃ,** sukhaṃ na hotīti **asukhaṃ, ma**-kāro padasandhikaro. **Adukkhamasukha**nti vedayitasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Saparasantānagate sandhāya ajjhattabahiddhāgahaṇanti āha **‘‘attano ca parassa cā’’**ti. Tena sabbampi vedayitaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Nassanasabhāva**nti ittarakhaṇatāya bhaṅgato uddhaṃ apassitabbasabhāvaṃ. Paloko bhedo etassa atthīti **palokinaṃ**. Tenāha **‘‘bhijjanasabhāva’’**nti. **Ñāṇena phusitvā phusitvā**ti pubbabhāge vipassanāñāṇena aniccā pabhaṅgunoti ārammaṇato, uttarakālaṃ asammohato maggaparamparāya phusitvā phusitvā **vayaṃ passanto. Virajjatī**ti maggavirāgena virajjati. **Sammasanacāravedanā kathitā** āraddhavipassakānaṃ vasena desanāti. Lokiyalokuttarehi ñāṇehi yāthāvato parijānanaṃ paṭivijjhanaṃ **ñāṇaphusanaṃ**.

Sukhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pahānasuttavaṇṇanā

251. **Sabbampi** aṭṭhasatapabhedaṃ **taṇhaṃ chindi** samucchedapahānavasena pajahi. Tenāha **''samucchindī''**ti. Yadaggena taṇhā sabbaso samucchinnā, tadaggena sabbānipi saññojanānīti āha **''dasavidhampī''**tiādi. **Sammā**ti suṭṭhu. Pahānañca nāma upāyena ñāyena pahānanti āha **''hetunā kāraṇenā''**ti. **Dassanābhisamayā**ti asammohapaṭivedhā. Arahattamaggo hi uppajjamānova sabhāvapaṭicchādakaṃ mohaṃ viddhaṃsento eva pavattati, tena māno yāthāvato diṭṭho nāma hoti, **ayamassa dassanābhisamayo**. Yathā hi sūriye uṭṭhite andhakāro viddhaṃsiyamāno vihato, evaṃ arahattamagge uppajjamāne so sabbaso pahīno eva hoti, na tasmiṃ santāne patiṭṭhaṃ labhati, **ayamassa pahānābhisamayo**. Tena vuttaṃ **''arahattamaggo hī''**tiādi. **Kiccavasenā**ti asammohapaṭivedhasaṅkhātassa dassanakiccassa anipphādanavasena.

Ye ime cattāro antāti sambandho. **Mariyādanto**ti mariyādasaṅkhāto anto. Esa nayo sesattayepi. **Tesū**ti catūsu antesu. **Aduṃ catutthakoṭisaṅkhātaṃ** sabbasseva vaṭṭadukkhassa **antaṃ** paricchedaṃ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahīnattā ca **akāsī**ti yojanā. **Samussayo** attabhāvo.

Na riñcatīti na viveceti na vissajjeti. Tenāha **''sampajaññaṃ na jahatī''**ti, sampajaññaṃ na pariccajatīti attho. **Saṅkhyaṃ nopetī**ti imassa ''diṭṭhadhamme anāsavo''ti imassa vasena atthaṃ vadanto **''ratto duṭṭho''**ti avoca saupādisesanibbānavasena. **Saṅkhyaṃ nopetī**ti vā diṭṭhe-dhamme anāsavo dhammaṭṭho vedagū kāyassa bhedā manusso devoti vā paññattiṃ na upetīti anupādisesanibbānavasenapi attho vattabbo. Ettha ca sukhādīsu vedanāsu yathākkamaṃ rāgānusayādayo kathitāti āha – **''imasmiṃ sutte ārammaṇānusayo kathito''**ti. Yo hi rāgādi paccayasamavāye atiiṭṭhādīsu uppajjanāraho maggena appahīno, so ''rāgānusayo''tiādinā vutto, appahīnattho so maggena pahātabbo, na pariyuṭṭhānābhibhavatthoti.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pātālasuttavaṇṇanā

252. Yattha patiṭṭhā natthi ekantikāti ekantikassa mahato pātassa alanti ayamettha attho adhippetoti āha **''natthi ettha patiṭṭhā''**ti. **Asambhūtattha**nti na sambhūtatthaṃ, musāti attho. **So**ti assutavā puthujjano. Yaṃ taṃ udakaṃ patatīti yojanā. Yasmā samuddapiṭṭhe antarantarā verambhavātasadiso mahāvāto uṭṭhahitvā mahāsamudde udakaṃ uggacchāpeti, taṃ kadāci cakkavāḷābhimukhaṃ, kadāci sinerupādābhimukhaṃ gantvā taṃ patihanati, tasmā vuttaṃ **''balavāmukhaṃ mahāsamuddassā''**tiādi. **Vegena pakkhanditvā**ti mahatā vātavegena samuddhataṃ teneva vegena pakkhandantañca hutvā. **Mahānarakapapāto viyā**ti yojanāyāmavitthāragambhīrasobbhapapāto viya hoti. **Tathārūpāna**nti tattha vasituṃ samatthānaṃ. **Asanta**nti abhūtaṃ. Atthavasena hi vācā abhūtaṃ nāma.

Na patiṭṭhāsīti patiṭṭhaṃ na labhi. **Anibaddha**nti anibandhanatthaṃ yaṃkiñci. **Dubbalañāṇo**ti ñāṇabalarahito. ''Assutavā puthujjano''ti vatvā ''sutavā ariyasāvako''ti vuttattā **''sotāpanno dhura''**nti vuttaṃ. Itaresu ariyasāvakesu vattabbameva natthi. Tesañhi vedanā supariññātā. **Balavavipassako… pe… yogāvacaropi vaṭṭati** mattaso vedanānaṃ pariññātattā.

Pātālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

253. **Vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhabbā**ti kiñcāpi sukhā, pariṇāmadukkhatā pana sukhavedanāya ekantikāti. **Vinivijjhanaṭṭhenā**ti pīḷanavasena attabhāvassa vijjhanaṭṭhena. **Hutvā**ti paccayasamāgamena uppajjitvā. Tena pākabhāvapubbako attalābho vutto. **Abhāvākārenā**ti bhaṅgupagamanākārena. Tena viddhaṃsabhāvo vutto. Ubhayena udayabbayaparicchinnatāya sikhappattaṃ aniccataṃ dasseti. Svāyaṃ hutvā abhāvākāro itarāsupi vedanāsu labbhateva, adhiko ca pana dvinnaṃ dukkhasabhāvo. Dukkhatāvasena purimānaṃ vedanānaṃ daṭṭhabbatāya dassitattā pacchimāya vedanāya evaṃ daṭṭhabbatā dassitā. **Addā**ti ñāṇagatiyā sacchikatvā adakkhi. Ñāṇagamanañhetaṃ, yadidaṃ dukkhato dassanaṃ. **Santasabhāvaṃ** sukhadukkhato upasantarūpattā.

Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sallasuttavaṇṇanā

254. **Dvīsu janesū**ti sutavantaassutavantesu dvīsu janesu. **Anugatavedha**nti pubbe pavattavedhassa anugatavedhaṃ. **Balavatarā** diguṇā viya hutvā daḷhatarapavattiyā. **Evamevā**ti yathā viddhassa purisassa anuvedhanā balavatarā, evameva. **Samādhimaggaphalāni nissaraṇaṃ** vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhivasena. Samādhisīsena hettha jhānañca gahitaṃ. **So na jānāti** anadhigatattā. **Nissaraṇanti jānāti** anissaraṇameva. **Tāsaṃ** samadhigatānaṃ **sukhadukkhavedanānaṃ. Na vippayutto** appahīnakilesattā. **Saṅkhātadhammassā**ti saṅkhāya paññāya pariññātacatukkhandhassa. Tenāha **''tulitadhammassā''**ti. **Imasmimpi sutte** purimasutte viya **ārammaṇānusayova kathito,** so pana tattha vuttanayeneva veditabbo. Anurodhavirodhapahānassa vuttattā **khīṇāsavo dhuraṃ. Anāgāmīpi vaṭṭati,** tassa virodhappahānaṃ labbhati.

Sallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

255. Saddahitvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissantīti yojanā. **Tatthā**ti tasmiṃ ṭhāne. Kammaṭṭhānānuyogo sappāyo yesaṃ te **kammaṭṭhānasappāyā,** satipaṭṭhānaratāti attho. **Aniccataṃ anupassanto**ti kāyaṃ paṭicca uppannāya vedanāya ca aniccataṃ anupassanto. **Vayaṃ anupassanto**tiādīsupi eseva nayo. **Vaya**nti pana tāya eva khayasaṅkhātaṃ. **Virāga**nti virajjanaṃ. **Paṭinissagga**nti pariccāgapaṭinissaggaṃ, pakkhandanapaṭinissaggampi vā.

Āgamanīyapaṭipadāti ariyamaggassa āgamanaṭṭhāniyā pubbabhāgapaṭipadā. **Pubbabhāgāyeva** na lokuttarā. **Sampajaññaṃ** pubbabhāgiyameva. **Tisso anupassanā pubbabhāgāyeva** vipassanāpariyāpannattā. **Missakā**ti lokiyalokuttaramissakā. **Bhāvanākālo dassito** ''nirodhānupassino viharato, paṭinissaggānupassino viharato rāgānusayo pahīyatī''ti vuttattā.

Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

256-257. **Phassaṃ paṭiccā**ti ettha phassasīsena phassāyatanānaṃ gahaṇaṃ. Na hi phassāyatanehi vinā phassassa sambhavo. Tenāha **''kāyova hi ettha phassoti vutto''**ti, phassasīsena vuttoti adhippāyo. **Navamaṃ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

258. Sukhavedanāya hitaṃ **sukhavedaniyaṃ**. So panesa hitabhāvo paccayabhāvenāti āha **''sukhavedanāya paccayabhūta''**nti. **Imasmimpi suttadvaye**ti imasmiṃ navame dasame ca suttepi. **Sammasanacāravedanā**ti sammasanīyavedanā eva kathitā, na lokuttarāti adhippāyo.

Phassamūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sagāthāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rahogatavaggo

1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. **Yaṃkiñci vedayita**nti ‘‘sukhaṃ dukkhaṃ adukkhamasukha’’nti vuttaṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadhaṃ, dukkhanti vattabbataṃ labhati pariyāyenāti attho. Tenāha **‘‘taṃ sabbaṃ dukkhanti attho’’**ti. **Yā esā**tiādīsu yo saṅkhārānaṃ aniccatāsaṅkhāto hutvā abhāvākāro, yā khayasabhāvatā vinassanasabhāvatā jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmanasabhāvatā, etaṃ sandhāya uddissa sabbaṃ vedayitaṃ dukkhanti mayā vuttanti ayaṃ saṅkhepattho. **Sā**ti saṅkhārānaṃ aniccatā. **Vedanānampi aniccatā eva** saṅkhārasabhāvattā. Tāsaṃ aniccatā ca nāma maraṇaṃ bhaṅgoti katvā tato uttari dukkhaṃ nāma natthīti **sabbā vedanā ‘‘dukkhā’’ti vuttā,** yathā ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti ca, ‘‘pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti ca vuttaṃ. **Idaṃ** suttapadaṃ. **Cattāro āruppā**ti catasso arūpasamāpattiyo. **Etthā**ti ca etasmiṃ paṭippassaddhivāre.

Rahogatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Agārasuttavaṇṇanā

262. **Puratthimā**ti vibhattilopena niddeso, nissakke vā etaṃ paccattavacanaṃ. **Paṭhamajjhānādivasenā**ti paṭhamadutiyajjhānavasena. **Anussativasenā**ti nidassanamattaṃ aññassapi upacārajjhānaggahitassa savitakkacārassa nirāmisassa sukhassa labbhanato. Tassapi vā **paṭhamajjhānādī**ti ettha **ādi**-saddena saṅgaho daṭṭhabbo. Kāmahetu dukkhappattānaṃ dukkhavedanā kāmāmisena **sāmisā vedanā. Anuttaravimokkhā** nāma arahattaphalaṃ. ‘‘Kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmī’’ti evaṃ pihaṃ upaṭṭhāpayato tasmiṃ anijjhamāne pihappaccayā **uppannadomanassavedanā**. Nekkhammanissitā upekkhāvedanā **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma. Savisesaṃ pana dassetuṃ **‘‘catutthajjhānavasena uppannā adukkhamasukhavedanā’’**ti vuttaṃ.

Agārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-8. Paṭhamaānandasuttādivaṇṇanā

263-266. **Heṭṭhā kathitanayāneva,** veneyyajjhāsayato pana tesaṃ desanāti daṭṭhabbaṃ. **Etthā**ti etesu catūsu suttesu. **Purimāni dve** ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā paṭippassaddhā hotī’’tiādinā nayena yāva khīṇāsavassa kilesapaṭippassaddhi, tāva desanāya pavattattā **‘‘paripuṇṇapassaddhikānī’’**ti vuttāni. Tāva paripūraṃ katvā adesitattā **‘‘pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni, desanāyā’’**tiādi vuttaṃ.

Paṭhamaānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. **Daṇḍamuggaraṃ** aggasoṇḍamuggaraṃ. Kāḷasuttapakkhipanaṃ **kāḷasuttanāḷi**. Vāsiādīni pañca aṅgāni assāti **pañcakaṅgo**. Vatthuvijjāya vuttavidhinā kattabbanissayāni ṭhapetīti **thapati. Paṇḍitaudāyitthero,** na lāḷudāyitthero. **Dvepānandā**ti aṭṭhakathāya paduddhāro kato – ‘‘dvepi mayā ānandā’’ti pana pāḷiyaṃ. Pasādakāyasannissitā **kāyikā,** cetosannissitā **cetasikā**. Ādhipaccaṭṭhena sukhameva indriyanti **sukhindriyaṃ. Upavicāravasenā**ti rūpādīni upecca vicaraṇavasena. **Atīte** ārammaṇe. **Paccuppanne**ti addhāpaccuppanne. **Evaṃ** aṭṭhādhikaṃ sataṃ **aṭṭhasataṃ**.

Pāṭiyekko anusandhīti pucchānusandhiādīhi visuṃ tehi asammisso eko anusandhi. **Ekāpi vedanā kathitā** ‘‘tatra, bhikkhave, sutavā ariyasāvako’’ti āharitvā ‘‘phassapaccayā vedanā’’ti. Yasmā bhagavā catutthajjhānupekkhāvedanaṃ vatvā – ‘‘atthānanda, etasmā sukhā aññaṃ sukha’’ntiādiṃ vadanto **thapatino vādaṃ upatthambhe**ti nāma. Tena hi upekkhāvedanā ‘‘sukha’’nteva vuttā santasabhāvattā. **Abhikkantatara**nti ativiya kantataraṃ manoramataraṃ. Tenāha **‘‘sundaratara’’**nti. **Paṇītatara**nti padhānabhāvaṃ nītatāya uḷārataraṃ. Tenāha **‘‘atappakatara’’**nti. **Sukhanti vuttā** paṭipakkhassa suṭṭhu khādanena, sukaraṃ okāsadānamassāti vā. **Nirodho sukhaṃ nāma** sabbaso udayabbayābhāvato. Tenāha **‘‘niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā’’**ti.

Sukhasmiṃyevāti sukhamicceva paññapeti. **Nirodhasamāpattiṃ sīsaṃ katvā**ti nirodhasamāpattidesanāya sīsaṃ uttamaṃ katvā. Desanāya uddesādhimutte uṭṭhāpetvā vitthāritattā **‘‘neyyapuggalassa vasenā’’**ti vuttaṃ. **Dasamaṃ** anantarasutte vuttanayattā **uttānatthameva**.

Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aṭṭhasatapariyāyavaggo

1. Sīvakasuttavaṇṇanā

269. Cūḷā pana assa mahatī atthi savisesā, tasmā **‘‘moḷiyasīvako’’**ti vuccati. **Channaparibbājako**ti kambalādinā kopīnapaṭicchādakaparibbājako. **Pittapaccayānī**ti pittahetukāni. **‘‘Tisso vedanā’’**ti vatvā tāsaṃ sambhavaṃ dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. **Kusalavedanā uppajjati** pittapaccayā. **Pittabhesajjaṃ karissāmī**ti bhesajjasambharaṇatthañceva tadatthaṃ āmisakiñjakkhasambharaṇatthañca pāṇaṃ hanatīti yojanā. **Majjhatto** bhesajjakaraṇe udāsīno.

Tasmāti yasmā pittādipaccayahetukanti attano ca lokassa ca paccakkhaṃ atidhāvanti ye samaṇā vā brāhmaṇā vā, tasmā tesaṃ micchā. Pittādīnaṃ tiṇṇampi samodhānasannipāte jātāni **sannipātikāni**. Purimautuno visadiso utuvipariṇāmoti āha **‘‘visabhāgaututo jātānī’’**ti. Anudako thaddhalūkhabhūmivibhāgo **jaṅgaladeso,** vuttavipariyāyena **anupadeso** veditabbo. **Malayaṃ** himasītabahulo, itaro uṇhabahulo.

Attano pakaticariyānaṃ visamaṃ kāyassa pariharaṇavasena, jātāni pana asayhasahanaadesaakālacaraṇādinā veditabbānīti āha **‘‘mahābhāravahanā’’**tiādi. Parassa upakkamato nibbattāni **opakkamikānī**ti āha – **‘‘ayaṃ coro vā’’**tiādi. **Kevala**nti bāhirapaccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ teneva. Tenāha **‘‘kammavipākatova jātānī’’**ti. **Sakkā paṭibāhituṃ** patīkārena. **Lokavohāro nāma kathito** pittasamuṭṭhānādisamaññāya lokasiddhattā. Kāmaṃ sarīrasannissitā vedanā kammanibbattāva, tassā pana paccuppannapaccayavasena evamayaṃ lokavohāroti vuttañceva gahetvā paravādapaṭisedho katoti daṭṭhabbaṃ.

Sīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

270-278. Vedanānaṃ aṭṭhādhikaṃ sataṃ, tassa aṭṭhasatassa tabbhāvassa pariyāyo kāraṇaṃ ettha atthīti **aṭṭhasatapariyāyo,** suttaṃ. Tenāha **‘‘aṭṭhasatassa kāraṇabhūta’’**nti. **Dhammakāraṇa**nti pariyattidhammabhūtaṃ kāraṇaṃ. **Kāyikā**ti pañcadvārakāyikā. Tenāha **‘‘kāmāvacareyeva labbhantī’’**ti, kāmabhūmikāti attho. **Arūpāvacare natthi,** tibhūmikāti attho. Tenāha – ‘‘arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ, na lokiya’’nti. **Itarā** upekkhāvedanā. **Upavicaranti**

upecca pajjantīti attho. **Taṃsampayuttāna**nti vicārasampayuttānaṃ.

Paṭilābhatoti paṭiladdhabhāvato. **Samanupassato**ti paccavekkhato passato. **Atītaṃ** khaṇattayātikkamena atikkantaṃ, niruddhappattiyā **niruddhaṃ,** pakativijahanena **vipariṇataṃ. Samanussarato**ti cintayato. **Gehassita**nti kāmaguṇanissitaṃ. Kāmaguṇā hi idha gehanissitadhammena gehapariyāyena vuttā.

Vipariṇāmavirāganirodhanti vipariṇāmanaṃ virajjanalakkhaṇaṃ nirujjhanañca viditvā. **Pubbe**ti atīte. **Etarahī**ti idāni vattamānā. **Sammappaññāya passato**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca yāthāvato passato. **Ussukkāpetu**nti vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggapaṭivedhaṃ pāpetuṃ. Nibbānaṃ uddissa pavattitattā **nekkhammassitasomanassāni nāma. Lokāmisapaṭisaṃyuttāna**nti kāmaguṇanissitānaṃ. **Tadāyatana**nti taṃ āyatanaṃ taṃ kāraṇaṃ arahattaṃ. **Anuttaresu vimokkhesū**ti ariyaphaladhammesu. **Piha**nti adhigamicchaṃ.

Upekkhāti somanassarahitaaññāṇupekkhā. Bālyayogato **bālassa,** tato eva **mūḷhassa puthujjanassa**. Kilesodhīnaṃ maggodhīhi ajitattā **anodhijinassa**. Sattamabhavādito uddhaṃ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa**. Anekādīnave vaṭṭe ādīnavassa ajānanena **anādīnavadassāvino**. Paṭipattipaṭivedhabāhusaccābhāvena **assutavato puthujjanassa. Rūpaṃ sā nātivattati** na atikkamati ñāṇasampayuttābhāvato. **Sabbasaṅgāhako**ti sabbadhamme saṅgaṇhanako. **Tatiyādīni** yāva dasamā heṭṭhā vuttanayattā **uttānatthāneva**.

Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

279. Ārammaṇato sampayogato ca kilesāmisena **sāmisā. Nirāmisāyā**ti nissakkavacanaṃ. **Nirāmisatarāvā**ti ekaṃsavacanaṃ tassā tathā nissametabbatāya. Sā hi pīti sabbaso santakilesāmise santāne pavattiyā accantasabhāvadhammārammaṇavisayatāya sayampi sātisayaṃ santasabhāvākārena pavattiyā nirāmisāyapi nirāmisatarā vuttā. Tenāha **''nanu cā''**tiādi. Idāni tamatthaṃ upamāya sādhetuṃ **''yathā hī''**tiādimāha. **Appaṭihārika**nti paṭiharaṇarahitaṃ appaṭihāraṃ, kenaci anāvaṭanti attho. **Sesavāresū**ti sukhavāraupekkhāvāresu.

Vimokkhavāro pana na atidiṭṭho itarehi visadisattā. Tenāha **''vimokkhavāre panā''**tiādi. **Rūpapaṭisaṃyutto**ti bhāvitarūpapaṭisaṃyutto. Sāmiso nāma yasmā sāmisarūpapaṭibaddhavutti ceva sāmisarūpapaṭibhāgañca, tasmā ''rūpāmisa''nti vuccati, tena rūpāmisena **sāmiso nāma**. Arūpāmisassa abhāvato **arūpapaṭisaṃyutto** vimokkho **nirāmiso nāma**.

Nirāmisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhasatapariyāyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mātugāmasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamapeyyālavaggo

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

280-281. **Aguṇaṅgehī**ti aguṇakoṭṭhāsehi. Rūpayatīti rūpaṃ, sarīrarūpaṃ. Sarīrarūpaṃ pāsaṃsaṃ etassa atthīti rūpavā, tappaṭikkhepena **na ca rūpavā,** sampannarūpo na hotīti attho. Ñātikulato aññato vā āgatāya bhogasampadāya abhāvena **na bhogasampanno. Dussīlo**ti nissīlo. Nissīlatāya eva cassā pubbuṭṭhāyitādiācārābhāvo vutto. **Ālasiyo**ti ālasiyatāya yutto. **Pajañcassa na labhatī**ti pajābhāvasīsena tassā parivārahāni vuttā. **Parivattetabba**nti purisavasena parivattetabbaṃ.

Mātugāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā

282. Āveṇitabbato mariyādāya visuṃ asādhāraṇato passitabbato **āveṇikāni**. Paṭipacceke puggale niyuttānīti **pāṭipuggalikāni. Paricārikabhāva**nti upaṭṭhāyikabhāvaṃ.

Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā

283-303. **Maccheramalapariyuṭṭhitenā**ti macchariyamalena abhibhūtena. **Tenā**ti kassaci kiñci adānena ca. **Etaṃ** ‘‘maccheramalapariyuṭṭhitenā’’tiādi vuttaṃ. **Vilokento vicarati** issāpakatacittatāya. **Pañcamādīni** yāva ekādasamā **uttānatthāneva**.

Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Balavaggo

1. Visāradasuttavaṇṇanā

304. **Rūpasampatti rūpabalaṃ** taṃsamaṅgino upatthambhakabhāvato. Esa nayo sesesupi. Balāni hi sattānaṃ vuḍḍhiyā upatthambhakapaccayo hoti, yathā taṃ āhāro. Tenāha – **‘‘imānī’’**tiādi.

Visāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

305-313. **Abhibhavitvā** sabbaṃ antojanaṃ sāmikañca. **Nāsentī**ti nāsanaṃ adassanaṃ nenti nīharantīti attho.

Pasayhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mātugāmasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jambukhādakasaṃyuttaṃ

1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā

314. **Nibbānaṃ āgammā**ti ettha **āgammā**ti sabbasaṅkhārehi nibbinnassa visaṅkhāraninnassa gotrabhunā vivaṭṭitamānasassa maggena sacchikaraṇenāti attho. Sacchikiriyamānañhi taṃ adhigantvā ārammaṇapaccayabhūtañca paṭicca adhipatipaccayabhūte ca tasmiṃ paramassāsabhāvena vimuttasaṅkhārassa paramagatibhāvena ca patiṭṭhānabhūte patiṭṭhāya khayasaṅkhāto maggo rāgādike khepetīti taṃsacchikaraṇābhāve rāgādīnaṃ anuppattinirodhagamanābhāvato **‘‘nibbānaṃ āgamma rāgo**

khīyatī''ti vuttaṃ.

Imināva suttenāti imināva jambukhādakasuttena. **Kilesakkhayamattaṃ nibbānanti vadeyya** ''rāgakkhayo''tiādinā sutte āgatattā. ''Kilesakkhayamatta''nti avisesena vuttattā āha **''kassā''**tiādi. **Addhā attanoti vakkhati** ''parassa kilesakkhayena parassa nibbānasampatti na yuttā''ti. Nibbānārammaṇakaraṇena gotrabhukkhaṇe kilesakkhayappattitā ca āpannāti āha – **''kiṃ pana tesu akhīṇesuyevā''**tiādi. Nanu ārammaṇakaraṇamattena kilesakkhayo anuppattoti na sakkā vattuṃ. Cittañhi atītānāgatādisabbaṃ ālambanaṃ karoti, na nipphannamevāti. Gotrabhūpi maggena yā kilesānaṃ anuppattidhammatā kātabbā, taṃ ārabbha pavattissatīti? Na, appattanibbānassa nibbānārammaṇañāṇābhāvato. Na hi aññe dhammā viya nibbānaṃ, taṃ pana atigambhīrattā appattena ālambituṃ na sakkā, tasmā tena gotrabhunā pattabbena tikālikasabhāvātikkantagambhīrabhāvena bhavitabbaṃ, kilesakkhayamattataṃ vā icchato gotrabhuto puretaraṃ nipphannena kilesakkhayena bhavitabbaṃ. Appattakilesakkhayārammaṇakaraṇe hi sati gotrabhuto puretaracittānipi ālambeyyunti.

Tasmātiādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ. **Taṃ panetaṃ** nibbānaṃ. **Rūpino dhammā arūpino dhammātiādīsū**ti **ādi**saddena lokuttaraanāsavādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Arūpadhammādibhāvaggahaṇena cassa parinipphannatā dīpitā. Tenāha **''na kilesakkhayamattamevā''**ti. Kilesakkhayamattatāya hi sati nibbānassa bahutā āpajjati ''yattakā kilesā khīyanti, tattakāni nibbānānī''ti. Abhāvassabhāvato gambhīrādibhāvo asaṅkhatādibhāvo ca na siyā, vutto ca so nibbānassa, tasmāssa paccetabbo parinipphannabhāvo. Yasmā ca sammutisaccārammaṇaṃ saṅkhatadhammārammaṇaṃ vā samucchedavasena kilese pajahituṃ na sakkoti, yato mahaggatañāṇaṃ vipassanāñāṇaṃ vā kilesavikkhambhanavasena tadaṅgavasena vā pajahati, tasmā ariyamaggañāṇassa sammutisaccasaṅkhatadhammārammaṇehi viparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ. Tathā hi taṃ samucchedavasena kilese pajahīti evaṃ parinipphannāsaṅkhatasabhāvaṃ nibbānanti niṭṭhamettha gantabbanti.

Nibbānapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-15. Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā

316-328. **Pahāya gatattā**ti ariyamaggena jahitvā ñāṇagamanena gatattā. **Suṭṭhu gatā**ti sammā gatā paṭipannāti **sugatā. Parijānanattha**nti tīhi pariññāhi parijānanatthaṃ. **Dukkhasaṅkhāto**ti ''dukkha''nti saṅkhātabbo viditabbo ca **dukkhasabhāvo** dhammo **dukkhadukkhatā**. Yasmā dukkhavedanāvinimuttasaṅkhatadhamme sukhavedanāya ca yathā idha saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatāti dukkhapariyāyo niruppateva, tasmā dukkhasabhāvo dhammo ekena dukkhasaddena visesetvā vutto **''dukkhadukkhatā''**ti. **Sesapadadvaye**ti saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatāti etasmiṃ padadvaye. Saṅkhārabhāvena dukkhasabhāvo **saṅkhāradukkhatā**. Sukhassa vipariṇāmanena dukkhasabhāvo **vipariṇāmadukkhatā**.

Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Dukkarapañhasuttavaṇṇanā

329. **Pabbajjāyā**ti pabbajitapaṭipattiyaṃ. **Dhammānudhammappaṭipanno bhikkhū**ti dhammānudhammaṃ paṭipajjamāno bhikkhu. **Pāta**nti pāto. **Nacirassa**nti khippameva. Tenāha **''lahuyevā''**ti.

Dukkarapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jambukhādakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sāmaṇḍakasaṃyuttavaṇṇanā

330-331. **Imināva nayenā**ti yo jambukhādakasaṃyutte atthanayo, imināva nayena. Iminā hi dve saṃyuttāni pāḷito atthato ca aññamaññaṃ sadisānevāti dasseti.

Sāmaṇḍakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Moggallānasaṃyuttaṃ

1-8. Paṭhamajjhānapañhasuttādivaṇṇanā

332-339. Kāmasahagatesu saññāmanasikāresu upaṭṭhahantesu byāpādādisahagatāpi saññāmanasikārā yathāpaccayaṃ upaṭṭhahantiyevāti vuttaṃ **''kāmasahagatāti pañcanīvaraṇasahagatā''**ti. Nīvaraṇānañhettha nidassanamattametaṃ, yadidaṃ kāmaggahaṇaṃ. Pahīnāvasesā cettha nīvaraṇā veditabbā, tasmā pañcaggahaṇaṃ na kattabbaṃ. **Tassā**ti mahāmoggallānattherassa **santato upaṭṭhahiṃsu** aciṇṇavasitāya. Tenāha **''hānabhāgiyaṃ nāma ahosī''**ti. **Ārammaṇa…pe… sahagatanti vuttaṃ** itaresaṃ abhāvato.

Paṭhamajjhānapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Animittapañhasuttavaṇṇanā

340. **Vipassanāsamādhiṃyeva,** na phalasamādhiṃ. **Chejjakiccaṃ na nipphajjati** avicchedavasena appavattanato. **Nikantī**ti vipassanaṃ assādentī pavattataṇhā. **Sādhetuṃ nāsakkhi** upakkiliṭṭhattā. **Nimittānusārī**ti niccasukhaattanimittānaṃ apūraṇato rāgadosamohanimittānipettha nimittāneva. **Vuṭṭhāna…pe… samādhi**nti etena yāva maggo nādhigato, tāva vuṭṭhānagāminivipassanamanuyuñjantopi yathārahaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ suññataṃ cetosamādhiṃ anuyutto viharatīti vattabbataṃ arahatīti dasseti. **Vipassanāsampayutta**nti vipassanāsaṅkhātañāṇasampayuttaṃ. **Cetosamādhi**nti cittasīsena vipassanāsamādhimāha. **Uparimaggaphalasamādhi**nti paṭhamamaggasamādhissa pageva adhigatattā.

Animittapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

341-342. **Aveccappasādenā**ti vatthuttayaṃ yāthāvato ñatvā uppannapasādena, maggenāgatapasādenāti attho. So pana kenaci asaṃhāriyo asampavedhīti āha **''acalappasādenā''**ti. **Abhibhavanti** attano puññānubhāvena.

Sakkasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Moggallānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittasaṃyuttaṃ

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

343. **Bhogagāma**nti bhoguppattigāmaṃ. **Pavattatī**ti appaṭihataṃ hutvā pavattati paṭisambhidappattiyā.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭhamaisidattasuttavaṇṇanā

344. **Avisāradattā**ti pañhaṃ byākātuṃ veyyattiyābhāvena asamatthattā. Upāsako theresu byākātuṃ asakkontesu sayaṃ byākātukāmo pucchati, na vihesādhippāyo. Paṭhamavacanena abyākaronte disvāva punappunaṃ pucchitaṃ viheso viya hotīti katvā vuttaṃ **''vihesetī''**ti.

Paṭhamaisidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dutiyaisidattasuttavaṇṇanā

345. **Avantiyā**ti avantiraṭṭhe, taṃ pana majjhimapadesato dakkhiṇadisāyaṃ. Tenāha **''dakkhiṇāpathe''**ti. **Adhippāyenā**ti tassa vacanassa anumodanādhippāyena vadati, na pana tato kiñci gahetukāmatādhippāyena.

Dutiyaisidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā

346. **Tesaṃ anujānanto**ti tesaṃ dāsakammakarānaṃ sesake yathāruci vicāraṇaṃ anujānanto. **Kudhita**nti balavatā sūriyasantāpena saṅkuthitaṃ. Tenāha **''heṭṭhā''**tiādi. **Atitikhiṇa**nti ativiya tikkhadhātukaṃ. **Asambhinnapada**nti aññattha anāgatattā tipiṭake avomissakapadaṃ, idheva āgatapadanti attho. **Paṭilīyamānenā**ti paṭikaṃsena visesanena vilīyamānena kāyena.

Ettha cāti etasmiṃ adhiṭṭhāniddhikaraṇe. **Abbhamaṇḍapaṃ katvā**ti samantato chādanavasena maṇḍapaṃ viya meghapaṭalaṃ uppādetvā. **Devo**ti megho. **Ekamekaṃ** phusitakaṃ **phusāyatu** jālavinaddhaṃ viya vassatu. Evaṃ vuttappakārena nānāparikammaṃ nānādhiṭṭhānaṃ ekato parikammaṃ ekato adhiṭṭhānanti catukkamettha sambhavatīti dasseti **''ettha cā''**tiādinā. **Yathā tathā**ti yathāvuttesu catūsu pakāresu yena vā tena vā pakārena **karontassa. Kataparikammassā**ti ''evaṃ vā evaṃ vā hotū''ti pavattitaparikammacittassa. **''Parikammānantarenā**ti adhiṭṭhānacittuppādanatthaṃ samāpannapādakajjhānato vuṭṭhāya adhiṭṭhānacittassa ekāvajjanavīthiyaṃ pavattaparikammaṃ sandhāya vutta''nti vadanti.

Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā

347. Elaṃ vuccati doso, taṃ etassa natthīti nelaṃ, taṃ aṅgaṃ etassāti **nelaṅgo,** suvisuddhasīlaguṇo. Tenāha ''nelaṅganti kho, bhante, sīlānametaṃ adhivacana''nti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dosābhāvameva dassetuṃ **''nelaṅgoti niddoso''**ti vuttaṃ. **Etaṃ bhikkhuṃ āgacchanta**nti mahākappinattheraṃ sandhāya vuttaṃ. **Attano diṭṭhena kathesī**ti attano sabbaññutaññāṇena paccakkhato upalakkhitena atthena kathesi. **Ayaṃ pana nayaggāhenā**ti ayaṃ pana gahapati asutvā kevalaṃ nayaggāhena āha.

Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā

348. **Nirodhaṃ valañjeti** anāgāmibhāvato. **Ime saṅkhārā**ti ime ''kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro’’ti vuccamānā tayo saṅkhārā. Saddatopi, atthatopi **aññamaññaṃ missā,** tato eva **āluḷitā** ākulā, **avibhūtā** dubbibhāvanā, **duddīpanā** asaṅkarato dīpetuṃ dukkarā. Tathā hi kusalacetanā eva ‘‘kāyasaṅkhāro’’tipi vuccati, ‘‘vacīsaṅkhāro’’tipi, ‘‘cittasaṅkhāro’’tipi. Assāsapassāsāpi katthaci ‘‘kāyasaṅkhāro’’ti, vitakkavicārāpi ‘‘vacīsaṅkhāro’’ti vuccanti, saññāvedanāpi ‘‘cittasaṅkhāro’’ti vuccanti. Tena vuttaṃ **‘‘tathā hī’’**tiādi. Tattha ākaḍḍhitvā gahaṇaṃ **ādānaṃ,** sampattassa hatthe karaṇaṃ **gahaṇaṃ,** gahitassa vissajjanaṃ **muñcanaṃ,** phandanaṃ **copanaṃ pāpetvā** nipphādetvā. **Hanusañcopana**nti kāyaviññattivasena pubbabhāge hanusañcopanaṃ katvā. Evañhi vacībhedakaraṇaṃ. **Evaṃ ime**tiādi yathāvuttassa atthassa nigamanaṃ.

Padatthaṃ pucchati itarasaṅkhārehi padatthato visesaṃ kathāpessāmīti. **Kāyanissitā**ti ettha kāyanissitatā ca nesaṃ tabbhāvabhāvitāya veditabbā, na kāyassa nissayapaccayatāvasenāti dassento **‘‘kāye sati honti, asati na hontī’’**ti āha. **Kāyo**ti cettha karajakāyo daṭṭhabbo. **Cittanissitā**ti cittaṃ nissāya taṃ nissayapaccayabhūtaṃ labhitvā uppannā.

‘‘Samāpajjāmī’’ti padassa samīpe vuccamānaṃ ‘‘samāpajjissa’’nti padaṃ āsannānāgatakālavācī eva bhavituṃ yuttaṃ, na itaranti āha – **‘‘padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito’’**ti. Tayidaṃ tassa tathā vattabbatāya vuttaṃ, na pana tassa tathā cittapavattisambhavato. Samāpannepi eseva nayo. **Purimehī**ti ‘‘samāpajjissaṃ samāpajjāmī’’ti dvīhi padehi. **Pacchimenā**ti ‘‘samāpanno’’ti padena.

Bhāvitaṃ hoti uppāditaṃ hoti nirodhasamāpannatthāya. Anupubbasamāpattisamāpajjanasaṅkhātāya nirodhabhāvanāya taṃ cittaṃ bhāvitaṃ hoti. Tenāha **‘‘yaṃ ta’’**ntiādi. **Dutiyajjhāneyevā**ti dutiyajjhānakkhaṇe **nirujjhati**. Tattha anuppajjanato anuppādanato heṭṭhā nirodhoti adhippeto. Catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ tajjā parikammasiddhā yā appavatti, tattha ‘‘nirodhasamāpattisaññā’’ti, yā nesaṃ tathā appavatti. Sā **‘‘antonirodhe nirujjhatī’’**ti vuttā.

‘‘Cittasaṅkhāro niruddho’’ti vacanato tadaññesaṃ anirodhaṃ icchantānaṃ vādaṃ dassento **‘‘cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato’’**tiādiṃ vatvā tattha atippasaṅgadassanamukhena taṃ vādaṃ nisedhetuṃ **‘‘te vattabbā’’**tiādimāha. **Abhinivesaṃ akatvā**ti yathāgate byañjanamatte abhinivesaṃ akatvā. **Ācariyānaṃ naye**ti ācariyānaṃ paramparāgate dhammanaye dhammanettiyaṃ **ṭhatvā**.

Kiriyamayapavattasminti parittabhūmakakusalākusaladhammapabandhe **vattamāne**. Tasmiñhi vattamāne kāyika-vācasika-kiriyasampavatti hoti, dassana-savanādivasena ārammaṇaggahaṇe pavattamāneti attho. Tenāha – **‘‘bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesū’’**ti. **Makkhitāni viyā**ti puñchitāni viya honti ghaṭṭanāya vibādhitattā. Etenāyaṃ ghaṭṭanā pañcadvārikaviññāṇānaṃ vegasā uppajjanāya na ārammaṇanti dasseti. Tenevāha – **‘‘antonirodhe pañca pasādā ativiya virocantī’’**ti.

Tato paraṃ sacittako bhavissāmīti idaṃ atthato āpannaṃ gahetvā vuttaṃ – ‘‘ettakaṃ kālaṃ acittako bhavissāmī’’ti eteneva tassa atthassa siddhattā. **Yaṃ evaṃ bhāvita**nti ettha visuṃ cittassa bhāvanā nāma natthi, addhānaparicchedaṃ pana katvā nirodhasamāpattatthāya kātabbaparikammabhāvanāya eva tassa sijjhanato.

Sā panesā nirodhakathā. **Dvīhi balehī**ti samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārāna**nti tiṇṇaṃ kāyavacīcittasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti aniccānupassanādīnaṃ aṭṭhannaṃ anupassanāñāṇānaṃ, aṭṭhannañca maggaphalañāṇānaṃ vasena imāhi soḷasahi ñāṇappavattīhi. **Navahi samādhicariyāhī**ti aṭṭha samāpattiyo aṭṭha samādhicariyā, tāsaṃ upacārasamādhi samādhibhāvasāmaññena ekā samādhicariyāti evaṃ navahi samādhicariyāhi. **Vasībhāvatāpaññā**ti vasībhāvatāsaṅkhātā paññā. **Sabbākārena visuddhimagge kathitā,** te tāva ākārā tiṭṭhantu, sarūpamattassa panassa vattabbanti āha – **‘‘ko panāyaṃ nirodho nāmā’’**ti. Yadi khandhānaṃ appavatti, **atha kimatthametaṃ** jhānasukhādiṃ viya **samāpajjantī**ti āha **‘‘saṅkhārāna’’**ntiādi.

Phalasamāpatticittanti arahattaṃ anāgāmiphalacittaṃ. ‘‘Tato paraṃ bhavaṅgasamaye’’ti vuttattā āha **‘‘kiṃ pana…pe… na samuṭṭhāpetī’’**ti. **Samuṭṭhāpeti** rūpasamuppādakattā. **Imassā**ti nirodhaṃ samāpannabhikkhuno. **Sā na samuṭṭhāpetī**ti sā catutthajjhānikā phalasamāpatti na samuṭṭhāpeti assāsapassāse. Phalasamāpattiyā catutthajjhānikabhāvo kathaṃ nicchitoti āha – **‘‘kiṃ vā etenā’’**tiādi. Vakkhamānākārenapi parihāro hotīti. **Santasamāpattito**ti nirodhasamāpattimeva sandhāya vadati. **Abbohārikā honti** atisukhumasabhāvattā, sañjīvattherassa pubbe samāpattikkhaṇe assāsapassāsā abbohārikabhāvaṃ gacchanti. Tena vuttaṃ **‘‘bhavaṅgasamayenevetaṃ kathita’’**nti.

Kiriyamaya …pe… uppajjatīti kasmā vuttaṃ? Nanu bhavaṅguppattikālampi vitakkavicārā uppajjantevāti? Kiñcāpi uppajjanti, vacīsaṅkhāralakkhaṇappattā pana na hontīti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘kiṃ bhavaṅga’’**ntiādi vuttaṃ.

Suññato phassotiādayo saguṇenapi ārammaṇenāti ārammaṇabhūtametaṃ. **Suññatā nāma phalasamāpatti** niccasukhaattasabhāvato suññattā. **‘‘Suññato phasso’’ti vuttaṃ** vuttanayena suññasabhāvattā. **Animittā nāma phalasamāpatti** rāganimittādīnaṃ abhāvato. **Appaṇihitā nāma phalasamāpatti** rāgapaṇidhiādīnamabhāvato. Sesaṃ vuttanayameva. Tenāha **‘‘animittappaṇihitesupi eseva nayo’’**ti. **Rāganimittādīna**nti ettha **ādi-**saddena saṅkhāranimittassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Yadaggena phalasamāpattisamphasso suññato nāma, tadaggena phalasamāpattipi suññatā nāma, phassasīsena pana desanā āgatāti tathā vuttaṃ. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Āgamanaṃ ettha, etāyāti vā āgamanikā, sā eva **āgamaniyā** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. **Vuṭṭhāti** nimittato maggassa uppādanena. **Animittā nāma** niccanimittassa ugghāṭanato. Ettha ca vuṭṭhānameva pamāṇaṃ, na pariggahadassanāni. **Appaṇihitā nāma** sukhapaṇidhiyā paṭipakkhato. **Suññatā nāma** attadiṭṭhiyā ujupaṭipakkhattā sattasuññatāya sudiṭṭhattā. **Maggo animitto nāma** vipassanāgamanato. **Phalaṃ animittaṃ nāma** maggāgamanato. **Vikappo āpajjeyya** āgamanassa vavatthānassa abhāvena, vipassanāya animittādināmalābho avavatthitoti adhippāyo. Tena vuttaṃ **‘‘tasmā’’**tiādi. Yasmā pana sā maggavuṭṭhānakāle evarūpāpi hotīti tassa vasena maggaphalānaṃ viya phassassapi pavattirūpattā yathāvutto vikappo anavasaroti daṭṭhabbaṃ. **Tayo phassā phusantī**ti puggalabhedavasena vuttaṃ. Na hi ekaṃyeva puggalaṃ etasmiṃ khaṇe tayo phassā phusanti. ‘‘Tividho phasso phusatī’’ti vā bhavitabbaṃ. Yasmā pana ‘‘nirodhaphalasamāpattiyā vuṭṭhitassā’’tiādi yassa yathāvuttā tayo eva phassā sambhavanti, tassa anavasesaggahaṇavaseneva vuttaṃ **‘‘tayo phassā phusantī’’**ti.

Nibbānaṃ viveko nāma sabbasaṅkhāravivittabhāvato. Tasmiṃ viveke ekanteneva ninnapoṇattā eva hi te paṭippassaddhasabbussukkā uttamapurisā catunnaṃ khandhānaṃ appavattiṃ anavasesaggahaṇalakkhaṇaṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjantīti.

Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Godattasuttavaṇṇanā

349. **Nesa**nti appamāṇacetovimutti-ākiñcaññacetovimuttisaññitānaṃ jhānānaṃ. Atthopi nānāti ānetvā yojanā. Pharaṇaappamāṇatāya **‘‘appamāṇā cetovimuttī’’**ti laddhanāmaṃ brahmavihārajjhānanti āha **‘‘bhūmantarato’’**tiādi. **Ākiñcaññā cetovimuttī**ti ākiñcaññāyatanajjhānanti āha **‘‘bhūmantarato’’**tiādi. **Vipassanā**ti aniccānupassanā, sabbāpi vā. **Pamāṇakaraṇo** nāma yassa sayaṃ uppajjati, tassa guṇābhāvadassanavasena pamāṇakaraṇato.

Pharaṇaappamāṇatāyāti pharaṇavasena appamāṇagocaratāya. **Nibbānampi appamāṇameva** pamāṇagocarānaṃ kilesānaṃ ārammaṇabhāvassapi anāgamanato. **Khala**nti khale pasāritasālisīsādibhaṇḍaṃ. **Kiñcehī**ti maddassu. Tenāha **‘‘maddanaṭṭho’’**ti. Ārammaṇabhūtaṃ, palibuddhakaṃ vā natthi etassa kiñcananti akiñcanaṃ, akiñcanameva **ākiñcaññaṃ**.

Rūpanimittassāti kasiṇarūpanimittassa. **Na gahitā**ti sarūpato na gahitā, atthato pana gahitā eva. Tenāha – **‘‘sā suññā rāgenātiādivacanato sabbattha anupavitthāvā’’**ti.

Nānāti saddavasena. **Ekatthā**ti ārammaṇavasena ārammaṇabhāvena ekasabhāvā. Tenāha **‘‘appamāṇaṃ…pe… ekatthā’’**ti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇassa vasena. Cattāro hi maggā, cattāri phalāni ārammaṇavasena nibbānapaviṭṭhatāya ekatthā ekārammaṇā. **Aññasmiṃ pana ṭhāne**ti idaṃ visuṃ visuṃ gahetvā vuttaṃ appamāṇādi pariyāyavuttaṃ, nibbānaṃ ārabbha pavattanato. Tasmā **‘‘aññasmi’’**nti idaṃ tena tena pariyāyena tattha tattha āgatabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ.

Godattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

350. **Āgatāgamo**ti vācuggatapariyattidhammo. **Viññātasāsano**ti paṭividdhasatthusāsano. Tenāha **‘‘anāgāmī’’**tiādi. **Naggabhogga**nti avasanabhāvena naggaṃ, kuṭilajjhāsayatāya bhoggaṃ, tato eva **nissirikaṃ**. Naggatāya hi so rūpena nissiriko, bhoggatāya cittena. **Bhagavato saddhāyā**ti bhagavati saddhāya. Tasmiṃ saddahanā okappanā tassa saddhātipi vattabbataṃ labhati. **Gacchāmī**ti āgacchāmi, bujjhāmīti attho. Etaṃ nigaṇṭhena pucchitamatthamāha.

Kāyaṃ unnāmetvāti kāyaṃ abbhunnāmetvā. **Kucchiṃ nīharitvā**ti piṭṭhiyā ninnamanena kucchiṃ purato nīharitvā. **Gīvaṃ** pasāraṇavasena **paggayha** paggahetvā **sabbaṃ disaṃ pekkhamāno**. Sabbamidaṃ nigaṇṭhassa pahaṭṭhākāradassanatthaṃ ‘‘idāni samaṇassa gotamassa upari vādaṃ āropetuṃ labbhatī’’ti. Tenāha **‘‘vātaṃ vā so’’**tiādi. **Sakāraṇā**ti yuttisahitā. **Pañhamaggo**ti pañhasaṅkhāto vīmaṃsā, evaṃ bhavitabbanti citteneva parivīmaṃsā pañhā. **Eko uddeso**ti ekaṃ uddisanaṃ atthassa saṃkhittavacanaṃ. **Veyyākaraṇa**nti niddisanaṃ atthassa vicāretvā kathanaṃ. **Eva**nti iminā nayena. **Sabbatthā**ti sabbesu pañhuddesaveyyākaraṇesu attho vitthārato veditabbo.

Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

351. Alaṃ samattho ariyabhāvāyāti **alamariyo**. Ñeyyajānanaṭṭhena ñāṇameva paccakkhato dassanaṭṭhena ñāṇadassanaṃ, soyeva atisayaṭṭhena **ñāṇadassanaviseso**. Pāvaḷā vuccati ānisadapadeso, taṃ pāvaḷaṃ rajoharaṇatthaṃ nipphoṭīyati etāyāti **pāvaḷanipphoṭanā,** morapiñchavatti.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

352. Mattarājā nāma eko bhummadevo bhūtādhipati surāpotalarukkhanivāsī. Tena vuttaṃ **‘‘mattarājakāle’’**ti. **‘‘Osadhitiṇavanappatīsū’’**ti vatvā te yathākkamaṃ dassento **‘‘harītakā…pe… rukkhesu cā’’**ti āha. **Patthanāvasena** cittaṃ **ṭhapehi. Samijjhissatī**ti yathādhippāyaṃ samijjhissati. **Tena hī**ti yasmā taṃ devāpi āsannamaraṇaṃ maññanti, tasmā sā varameva bhavissati, taṃ tumhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti adhippāyo.

Gilānadassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gāmaṇisaṃyuttaṃ

1. Caṇḍasuttavaṇṇanā

353. ‘‘Yena midhekacco caṇḍo caṇḍotveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti evaṃ pañhapucchanena dhammasaṅgāhakattherehi **caṇḍoti gahitanāmo. Pākaṭaṃ karotīti dasseti** attano caṇḍabhāvaṃ.

Caṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā

354. Vāloti vuccati tālo, tassa tālapuṭaṃ nāma. Yathā āmalakīphalasamānakaṃ, so pana tālasadisamukhavaṇṇattā **tālapuṭoti evaṃnāmako**. Tenāha **‘‘tassa kirā’’**tiādi. **Abhinīhārasampanno** anekesu kappesu sambhatasāvakabodhisambhāro. Tathā hesa asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro jāto. **Sahassaṃ denti** naccaṃ passitukāmā. **Samajjavesa**nti nepaccavesaṃ. **Kīḷaṃ katvā**ti naccakīḷitaṃ kīḷitvā, naccitvāti attho.

Pubbe tathāpavattavuttantadassane **saccena,** tabbipariyāye **alikena. Rāgapaccayā**ti rāguppattiyā kāraṇabhūtā. **Mukhato…pe… dassanādayo**ti **ādi-**saddena mukhato aggijālanikkhamadassanādike saṅgaṇhāti. **Aññe ca…pe… abhinayā**ti kāmassādasaṃyuttānaṃ siṅgārahassaabbhutarasānañceva ‘‘aññe cā’’ti vuttasantabībhaccharasānañca dassanakā abhinayā. **Dosapaccayā**ti dosuppattiyā kāraṇabhūtā. **Hatthapādacchedādī**ti **ādi-**saddena saṅgahitānaṃ ruddavīrabhayānakarasānaṃ dassanakā abhinayā. **Mohapaccayā**ti mohuppattiyā kāraṇabhūtā. **Evamādayo**ti **ādi-**saddena saṅgahitānaṃ karuṇāsantabhayānakarasānaṃ dassanakā abhinayā. Te hi rase sandhāya pāḷiyaṃ ‘‘ye dhammā rajanīyā, ye dhammā dosanīyā, ye dhammā mohanīyā’’ti ca vuttaṃ.

Naṭavesaṃ gahetvāva paccanti kammasarikkhavipākavasena. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ yathāvuttaṃ niraye paccanaṃ sandhāya. **Etaṃ** ‘‘pahāso nāma nirayo, tattha upapajjatī’’ti **vuttaṃ**. Yathā loke atthavisesavasena sakammakānipi padāni akammakāni bhavanti ‘‘vimuccati puriso’’ti, evaṃ idha atthavisesavasena akammakaṃ sakammakaṃ katvā vuttaṃ – **‘‘nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmī’’**ti. Ko pana so atthaviseso? Asahanaṃ akkhamanaṃ, tasmā **na rodāmi** na sahāmi, na akkhamāmīti attho. Rodanakāraṇañhi asahanto tena abhibhūto rodati. Tamevassa sakammakabhāvassa kāraṇabhūtaṃ atthavisesaṃ **‘‘na assuvimocanamattenā’’**ti vuttaṃ. **Mataṃ vā, amma, rodantī**ti etthāpi mataṃ rodanti, tassa maraṇaṃ na sahanti, nakkhamantīti pākaṭoyamatthoti.

Tālapuṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

355-357. Yujjhanaṃ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo**. Tenāha – **‘‘yuddhena jīvikaṃ kappanako’’**ti, **ussāhaṃ vāyāmaṃ karotī**ti yujjhanavasena ussāhaṃ vāyāmaṃ karoti. **Pariyāpādentī**ti maraṇapariyantikaṃ āpadaṃ pāpenti. Tenāha **‘‘maraṇaṃ paṭipajjāpentī’’**ti. **Duṭṭhu ṭhapita**nti duṭṭhākārena attano paresañca atthāvahabhāvaṃ na gataṃ paṭipannaṃ. Parehi saṅgāme jitā hatā ettha jāyantīti **parajito nāma nirayo**. Asidhanugadāyasaṅkucakkāni **pañcāvudhāni. Taṃ sandhāyā**ti taṃ yodhājīvaṃ puggalaṃ sandhāya. **Etaṃ** ‘‘yo so’’tiādi **vuttaṃ. Catutthapañcamesū**ti hatthārohaassārohasuttesu. **Eseva nayo**ti eso tatiye vutto eva atthato visesābhāvato.

Yodhājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā

358. **Pacchābhūmivāsino**ti aparadesavāsino. **Udakasuddhikabhāvajānanatthāyā**ti attano udakasuddhikabhāvaṃ jānanatthañceva lokassa ca udakena suddhi hotīti imassa atthassa jānanatthañca. **Upari yāpentī**ti upari brahmalokaṃ yāpenti. **Sammā ñāpentī**ti sammā ujukaṃyeva saggaṃ lokaṃ gamenti. Tenāha – **‘‘saggaṃ nāma okkāmentī’’**ti, avakkāmenti ogāhāpentīti attho. **Anuparigaccheyyā**ti anuparito gaccheyya.

Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khettūpamasuttavaṇṇanā

359. **Thaddha**nti kathinaṃ lūkhaṃ. **Ūsara**nti ūsajātaṃ. Catūhipi oghehi anabhibhavanīyatāya **ahaṃ dīpo**. Sabbaparissayehi anabhibhavanīyatāya **ahaṃ leṇo**. Sabbadukkhaparittāsanato tāyanaṭṭhena **ahaṃ tāṇaṃ**. Sabbabhayahiṃsanato **ahaṃ saraṇa**nti yojetabbaṃ.

Udakamaṇikoti mahantaṃ udakabhājanaṃ. Bahi vissandanavasena udakaṃ na haratīti **ahārī,** parito na paggharatīti **aparihārī. Sakkaccameva desenti** saddhammagāravassa sabbasattesu mahākaruṇāya ca buddhānaṃ samānarasattā. **Catasso pana parisā** satthugāravena attano ca saddhāsampannatāya **saddahitvā okappetvā suṇanti,** tasmā tā desanāphalena yujjanti. Kiccasiddhiyā satthu desanā tattha **sakkaccadesanā nāma jātā**.

Khettūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā

360. ‘‘Yo koci puriso pāṇātipātī musāvādī, sabbo so āpāyiko’’ti vatvā puna ‘‘yaṃbahulaṃ yaṃbahulaṃ karoti, tena duggatiṃ gacchatī’’ti vadanto **attanāva attano vādaṃ bhindati. Evaṃ sante**ti yadi bahuso katena pāpakammena āpāyiko, ‘‘yo koci pāṇamatipātetī’’tiādivacanaṃ micchāti. **Cattāri padānī**ti ‘‘yo koci pāṇamatipātetī’’tiādinā nayena vuttā cattāro atthakoṭṭhāsā. **Diṭṭhiyā paccayā honti** ‘‘atthi kho pana mayā’’tiādinā ayoniso ummujjantassa. **Balasampanno**ti samattho. **Saṅkhadhamako**ti saṅkhassa dhamanakicce cheko. **Adukkhenā**ti sukhena. **Upacāropi appanāpi vaṭṭati** ubhinnaṃ sāmaññavacanabhāvato. Appamāṇakatabhāvo labbhateva. Tathā hi taṃ kilesānaṃ vikkhambhanasamatthatāya dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **‘‘mahaggata’’**nti vuccati.

Na ohīyatīti yasmiṃ santāne kāmāvacarakammaṃ, mahaggatakammañca katūpacitaṃ vipākadāne laddhāvasaraṃ hutvā ṭhitaṃ, tesu kāmāvacarakammaṃ itaraṃ nīharitvā sayaṃ tattha ohīyitvā attano vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, mahaggatakammameva pana itaraṃ paṭibāhitvā attano vipākaṃ dātuṃ sakkoti garubhāvato. Tenāha **‘‘taṃ kāmāvacarakamma’’**ntiādi. **Kilesavasenā**ti pāpakammassa mūlabhūtakilesavasena. Pāṇātipātādayo hi dosamohalobhādimūlakilesasamuṭṭhānā. **Kilesavasenā**ti vā kammakilesavasena. Vuttañhetaṃ – ‘‘pāṇātipāto kho, gahapatiputta, kammakileso’’tiādi (dī. ni. 3.245). **Yathānusandhināva gata**nti yathānusandhisaṅkhātaanusandhinā osānaṃ gataṃ saṃkilesasammukhena uṭṭhitāya vodānadhammavasena niṭṭhāpitattā.

Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kulasuttavaṇṇanā

361. **Evaṃ pavattaīhitikā**ti evaṃ dvidhā pavattaīhitikā. **Dvīhitikā** dukkarajīvikapayogā. Salākamattaṃ vuttaṃ etthāti **salākā vuttā,** purimapade uttarapadalopo. **Ubhatokoṭika**nti yadi ‘‘kulānudayaṃ na vaṇṇemī’’ti vadati, ‘‘bhūtā nikkaruṇā samaṇa tumhe’’ti vādaṃ āropehi. Atha sabbadāpi ‘‘kulānudayaṃ vaṇṇemī’’ti vadati. Evaṃ sante ‘‘kasmā evaṃ dubbhikkhe kāle mahatiyā parisāya parivuto janapadacārikaṃ carantā kulūpacchedāya paṭipajjathā’’ti evaṃ ubhatokoṭikaṃ vādaṃ āropehīti gāmaṇiṃ uyyojesi.

Dve anteti ubho koṭiyo. **Bahi nīharitu**nti na vaṇṇemi vaṇṇemīti dve ante mocento taṃ pucchitamatthaṃ **bahi nīharati** nāma. Tattha dosaṃ datvā codento taṃ apucchaṃ karonto gilitvā viya anto **paveseti** nāma.

Ito so gāmaṇītiādi attano bhikkhūnaṃ aññesañca atthakāmānaṃ bhikkhappadānena aniṭṭhappattiabhāvadassanatthaṃ āraddhaṃ. **Dānena sambhūtānī**ti dānamayena puññakiriyavatthunā sammadeva bhūtiṃ vaḍḍhiṃ pattāni. Saccena ariyavohārena sammadeva bhūtāni uppannāni **saccasambhūtānī**ti āha **''saccaṃ nāma saccavāditā''**ti. **Sesasīla**nti aṭṭhavidhaariyavohārato aññasīlaṃ. **Nihita**nti tasmiṃ kule pubbapurisehi nidhānabhāvena nihitaṃ. **Duppayuttā**ti kasivāṇijjādivasena duṭṭhu payuttā kammantā. **Vipajjantī**ti nassanti. **Kulaṅgāro**ti kulassa aṅgārasadiso vināsakapuggalo. **Aniccatā**ti maraṇaṃ. Tasmiṃ kule padhānapurisānaṃ bhogānaṃ vā sabbaso vināso. Tenāha **''hutvā abhāvo''**tiādi.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā

362. **Taṃ parisa**nti taṃ rājantepure nisinnaṃ rājaparisaṃ. **Nayaggāhe**ti kutocipi asutvā kevalaṃ attano eva matiyā nayaggahaṇe ṭhatvā.

Kāretuṃ vaṭṭati sati sambhave paṭisaṅkhārassa, senāsanavināso na ajjhupekkhitabboti adhippāyo. Attano ettha kiccāvasāne yaṃ gihīnaṃyeva santakaṃ tāvakālikaṃ, taṃ gihivikatanti āha **''gihivikataṃ katvā''**ti. **Na vadāmi** pabbajjitāsāruppato.

Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

363. **Evaṃnāmake**ti mallā nāma jānapadino rājakumārā, nesaṃ nivāsatāya ''mallā''icceva bahuvacanavasena laddhanāmattā evaṃnāmake janapade. Natthi etassa pattiyā kālantarasaññito kāloti **akālo,** so eva **akāliko**. Tenāha – **''kālaṃ anatikkamitvā pattenā''**ti. So pana ''yaṃkiñci dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbaṃ taṃ chandamūlaka''nti evaṃ vutto dukkhassa chandamūlabhāvo, evaṃ chandamūlakassa dukkhassa kathitattā **''imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhaṃ kathita''**nti vuttaṃ.

Bhadrakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

364. **Rāsiṃ katvā** mārapāsavasena, tatrāpi antarabhedena vibhajitvā pucchitabbapañhe ekato rāsiṃ katvā. Tapanaṃ attaparitāpanaṃ tapo, so etassa atthīti tapassī, taṃ **tapassiṃ**. So pana taṃ tapaṃ nissāya ṭhito nāma hotīti vuttaṃ **''tapanissitaka''**nti. So pana anekākārabhedena lūkhaṃ pharusaṃ jīvanasīlattā **lūkhajīvī nāma**. Tenāha **''lūkhajīvika''**nti. Majjhimāya paṭipattiyā uppathabhāvena avaniyā gandhabbāti **antā,** tato eva lāmakattā **antā**. Lāmakampi ''anto''ti vuccati ''antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ (itivu. 91; saṃ. ni. 3.80), eko anto''ti evamādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90). Aṭṭhakathāyaṃ pana aññamaññaādhārabhāvaṃ urīkatvā **''koṭṭhāsā''**ti vuttaṃ. Hīno gāmoti pāḷi. Gāma-saddo hīnapariyāyoti adhippāyenāha **''gāmmo''**ti. Gāme bhavoti **gāmmo**. **Gāma**-saddo cettha gāmavāsivisayo ''gāmo āgato''tiādīsu viya. Aṭṭhakathāyaṃ pana **''gāmavāsīnaṃ dhammo''**ti vuttaṃ, tesaṃ cārittanti attho. **Atta**-saddo idha sarīrapariyāyo ''attantapo''tiādīsu viyāti āha **''sarīradukkhakaraṇanti attho''**ti.

Etthāti etasmiṃ tapanissitagarahitabbapade kasmā antadvayamajjhimapaṭipadāgahaṇaṃ? Attakilamathānuyogo tāva gayhatu idamatthitāyāti adhippāyo. Kāmabhogītapanissitakanijjaravatthūnaṃ dassane yathādhippetassa atthassa vibhajitvā kathanaṃ sambhavatīti te dassetvā adhippetattho kathito.

Tamatthanti yo ''kāmabhogītapanissitakesu garahitabbeyeva garahati, pasaṃsitabbeyeva ca pasaṃsatī''ti vutto attho, tamatthaṃ pakāsento. **Sāhasikakammenā**ti ayuttena kammena. **Dhammena ca adhammena cā**ti dhammikena adhammikena ca. Ayoniso pavattaṃ bāhirakaṃ sandhāya codako **''katha''**ntiādimāha. Itaro nayidaṃ tādisaṃ attaparitāpanaṃ adhippetaṃ, atha kho yoniso pavattaṃ sāsanikamevāti dassento **''caturaṅgavīriyavasena cā''**ti āha. Tattha ''kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū''tiādinā (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22.237; a. ni. 2.5) nayena vuttā sarīrenirapekkhavipassanāya ussukkāpanavasena pavattā vīriyabhāvanā ''caturaṅgavīriyavasenā''ti vuttā. Tathā abbhokāsikanesajjikatapādinissitāva kilesanimmathanayogyā vīriyabhāvanā **''dhutaṅgavasena cā''**ti vuttāti. Ariyamaggena nissesakilesānaṃ pajahanā **nijjarā**. Sā ca attapaccakkhatāya sandiṭṭhikā tiṇṇaṃ mūlakilesānaṃ pajahanena **''tisso''**ti ca vuttā. Tenāha **''ekopī''**tiādi.

Rāsiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

365. ''Māyañcāhaṃ pajānāmī''ti vacanaṃ kāmaṃ tesaṃ māyāvībhāvadassanaparaṃ, bhagavato pana māyāsāṭheyyādikassa sabbassa pāpadhammassa bodhimūle eva setughāto, tasmā sabbaso pahīnamāyo, sabbaññutāya māyaṃ aññe ca ñeyye sabbaso jānāti. Tena vuttaṃ **''māyañcāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmī''**tiādi. **Māyañca pajānāmī**ti na kevalamahaṃ māyaṃ eva jānāmi, atha kho aññampi idañcidañca jānāmīti.

Itthikāmehīti itthīhi ceva tadaññakāmehi ca. **Ekasmiṃ ṭhāne**ti ekasmiṃ padese. **Ekekasseva** āgantukassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā. **Sattianurūpenā**ti vibhavasattianurūpena. **Balānurūpenā**ti parivārabalānurūpena. **Sattianurūpenā**ti vā saddhāsattianurūpena. **Balānurūpenā**ti vibhavabalānurūpena. Dhammesu samādhi dasakusaladhammesu samādhānaṃ. Aggahitacittatā pariyuṭṭhakāritā. Tena lokiyasīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi ca vuttā. Tathā cāha – ''ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā''ti (saṃ. ni. 5.369). Tattha patiṭṭhitassa upari kattabbaṃ dassetuṃ **''dhammasamādhismiṃ ṭhito''**tiādi vuttaṃ. **Ayaṃ paṭipadā**ti tassa kammaphalavādino satthu vacanaṃ sabbesañca ayaṃ mayhaṃ sīlasaṃvarabrahmavihārabhāvanāsaṅkhātāpaṭipadā anaparādhakatāya eva saṃvattati. **Jayaggāho**ti ubhayathāpi mayhaṃ kāci jāni natthi.

Pañca dhammā dhammasamādhi nāma, vipassanāmaggaphaladhammamattaṃ vā. Tatiyavikappe sīlādivisuddhiyā saddhiṃ brahmavihārā yathāvuttatividhadhammāvahattā **eva dhammasamādhi nāma. Pūrentassa uppannā cittekaggatā**ti vuttakhaṇikacittekaggatā. Sāpi cittassa samādhānato ''cittasamādhī''ti vuttā, tassa paṭipakkhaṃ vikkhambhantī samucchindantī ca hutvā pavattā yathāvuttasamādhi eva visesena **cittasamādhi** nāma.

Pāṭaliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāmaṇisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Asaṅkhatasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

366-376. **Asaṅkhata**nti na saṅkhataṃ hetupaccayeti. Tenāha **''akata''**nti. **Hitaṃ esantenā**ti mettāyantena. **Anukampamānenā**ti karuṇāyantena. **Upādāyā**ti ādiyitvāti ayamatthotiāha **''cittena pariggahetvā''**ti. **Aviparītadhammadesanā**ti aviparītadhammassa desanā, paṭipattimpi sāvakā viya garuko bhagavā. **Dāyajjaṃ** attano adhiṭṭhitaṃ niyyāteti.

Bhikkhāsampattikālādīnaṃ sattannaṃ sappāyānaṃ sampattiyā labbhanakāle. Vipattikāle pana ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Bhāriya**nti dukkhabahulatāya dāruṇaṃ. **Amhākaṃ santikā** laddhabbā. **Tumhākaṃ anusāsanī**ti tumhākaṃ dātabbā anusāsanī.

Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

23-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā

377-409. Tattha ca natthi ettha taṇhāsaṅkhātaṃ nataṃ, natthi etasmiṃ vā adhigate puggalabhāvoti **anataṃ. Anāsava**nti etthāpi eseva nayo. Saccadhammatāya **saccaṃ**. Vaṭṭadukkhato pārametīti **pāraṃ. Saṇhaṭṭhenā**ti sukhumaṭṭhena nipuṇaṃ. Tato eva **duddasatāya. Ajajjaraṃ** niccasabhāvattā. Natthi etassa nidassananti vā **anidassanaṃ**. Etasmiṃ adhigate natthi saṃsāre. Papañcanti vā **nippapañcaṃ**.

Etasmiṃ adhigate puggalassa maraṇaṃ natthīti vā **amataṃ**. Atappakaṭṭhena vā **paṇītaṃ**. Sukhahetutāya vā **sivaṃ**. Taṇhā khīyanti etthāti **taṇhakkhayaṃ**.

Aññassa tādisassa abhāvato vimhāpanīyatāya **abhūtamevā**ti. Kutoci paccayato anibbattameva hutvā **bhūtaṃ** vijjamānaṃ. Tenāha **''ajātaṃ hutvā atthī''**ti. Natthi ettha dukkhanti niddukkhaṃ, tassa bhāvo **niddukkhattaṃ**. Tasmā **anītikaṃ** ītirahitaṃ. Vānaṃ vuccati taṇhā, tadabhāvena **nibbānaṃ**. Byābajjhaṃ vuccati dukkhaṃ, tadabhāvena **abyābajjhaṃ**. Paramatthato saccato suddhibhāvena. Kāmā eva puthujjanehi allīyitabbato **ālayā**. Esa nayo sesesupi. **Patiṭṭhaṭṭhenā**ti patiṭṭhābhāvena vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ dīpasadisaṃ oghehi anajjhottharaṇīyattā. **Allīyitabbayuttaṭṭhenā**ti allīyituṃ arahabhāvato. **Tāyanaṭṭhenā**ti saparatāyanaṭṭhena. **Bhayasaraṇaṭṭhenā**ti bhayassa hiṃsanaṭṭhena. **Seṭṭhaṃ** uttamaṃ. **Gatī**ti gandhabbaṭṭhānaṃ.

Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asaṅkhatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Abyākatasaṃyuttaṃ

1. Khemāsuttavaṇṇanā

410. **Bimbisārassa upāsikā**ti bimbisārassa orodhabhūtā upāsikā. **Paṇḍiccaṃ** sikkhitabhāvena. **Veyyattiyaṃ** visāradabhāvena. **Visāradā** nāma tihetukapaṭisandhisiddhasābhāvikapaññā, tāya samannāgatā.

Acchiddakagaṇanāya kusaloti navantagaṇanāya kusalo. **Aṅgulimuddāya gaṇanāya kusalo**ti aṅgulikāya eva gaṇanāya kusalo seyyathāpi pādasikā. **Piṇḍagaṇanāyā**ti saṅkalanapaṭuppannakārino piṇḍavasena gaṇanā. **Tathāgato**ti khīṇāsavo, tathāgataṃ sandhāya pucchatīti khīṇāsavoti cassa arahattaphalavasibhāvitakhandhe upādāya ayaṃ paññatti hoti. Tesu khandhesu sati khīṇāsavā sattasaṅkhātā hontīti vohārena paññapetuṃ sakkā bhaveyya, asantesu na sakkā, tasmā paraṃ maraṇāti vuttattā tesaṃ abhāvā **‘‘abyākatameta’’**nti vuttaṃ. Yadi evaṃ tesaṃ abhāvato ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti puṭṭhāya ‘‘āmā’’ti paṭijānitabbā siyā, taṃ pana sattasaṅkhātassa pucchitattā na paṭiññātanti daṭṭhabbaṃ. **Yena rūpenā**ti sattatathāgate vuttarūpaṃ sabbaññutathāgate paṭikkhipituṃ **‘‘taṃ rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. **Yaṃ upādāyā**ti yaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. **Tadabhāvenā**ti tassa khandhapañcakassa abhāvena. **Tassā paññattiyā**ti sattapaññattiyā abhāvaṃ. Niruddhaṃ na nidasseti.

Khemāya theriyā vuttaṃ paṭhamaṃ suttaṃ bhagavato seṭṭhatthadīpanato aggapadāvacaraṃva hotīti vuttaṃ **‘‘aggapadasmi’’**nti.

Khemāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anurādhasuttavaṇṇanā

411. **Idha** saḷāyatanavagge saṅgāyanavasena saṅgītikārehi vuttaṃ.

3-8. Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

412-417. **Rūpamatta**nti ettha **matta-**saddo visesanivattiattho. Ko pana so visesoti? Yo bāhiraparikappito idha tathāgatoti vuccamāno attā. **Anupalabbhiyasabhāvo**ti anupalabbhiyattā.

Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

418. **Nānāvidha**nti taṃtaṃdiṭṭhivādapaṭisaṃyuttaṃ aññampi vā nānāvidhaṃ tiracchānakathaṃ. Bahūnaṃ kutūhaluppattiṭṭhānatoti yojanā. **Yāva ābhassarabrahmalokā gacchatī**ti agginā kappavuṭṭhānakāle gacchati, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Imañca kāya**nti imaṃ rūpakāyaṃ. **Cuticittena nikkhipatī**ti cuticittena bhijjamānena nikkhipati. Cuticittassa hi oraṃ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ kammajarūpaṃ cuticittena saddhiṃ nirujjhati, tato paraṃ kammajarūpaṃ na uppajjati. Yadi uppajjeyya, maraṇaṃ na siyā, cuticittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti, āhārajassa ca asambhavo eva, utujaṃ pana vattateva. Yasmā paṭisandhikkhaṇe satto aññataraṇāya upapajjati nāma, cutikkhaṇe paṭisandhicittaṃ aladdhaṃ aññataraṇāya, tasmā vuttaṃ **‘‘cutikkhaṇe…pe… hotī’’**ti.

Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

419. **Tesaṃ laddhiyā**ti tesaṃ sassatavādānaṃ laddhiyā saddhiṃ **etaṃ** ‘‘atthattā’’ti vacanaṃ ekaṃ abhavissa. Tato eva anulomaṃ taṃ nābhavissa ñāṇassāti asāraṃ etanti adhippāyo. **Api nu metassā**ti me etassa anattāti vipassanāñāṇassa anulomaṃ api nu abhavissa, vilomakameva tassa siyāti attho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

420. Yassapa’ssāti pāṭhassa ayaṃ piṇḍattho ‘‘āvuso’’tiādi. Tatthāyaṃ sambandho – āvuso, yassapi puggalassa tīṇi vassāni vuṭṭho, ettakena kālena ‘‘hetumhi sati rūpītiādipaññāpanā hoti, asati na hotī’’ti ettakaṃ byākaraṇaṃ bhaveyya, tassa puggalassa ettakameva bahu, ko pana vādo atikkante! Ito atikkante dhammadesanānaye vādoyeva vattabbameva natthīti therassa pañhabyākaraṇaṃ sutvā paribbājako pītisomanassaṃ pavedesi.

Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Saḷāyatanavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Sāsanavaṃsappadīpikā

Buddhaṃ sumālī dvipaduttamo tamo,
Hantvāna bodhesidha paṅkajaṃ kajaṃ;
Maggaggaselamhi suñaṭṭhito ṭhito,
So maṃ ciraṃ pātu sukhaṃ sadā sadā.

Sīhaḷaddīpatoyeva,
Āgatehi disantare;
Bhikkhūhi yācito kassaṃ,
Sāsnavaṃsappadīpikaṃ.

Kāmañca porāṇehi yā,
Sāsnavaṃsappadipikā;
Vitthāra vācanāmaggā,
Viracitā vinicchayā.

Sā pana mrammasāsāya,
Katattāyeva etesaṃ;
Dīpantaranivāsinaṃ,
Vahāti suṭṭhunātthaṃ.

Tasmā hi mūlabhāsāya,
Karissāmi ahaṃ have;
Saṃsanditvāna ganthehi,
Taṃ sallakkhentu sādhavoti.

Tatrāyaṃmātikā –

1. Navaṭṭhānāgatasāsanavaṃsakathāmaggo,

2. Sīhaḷadīpikasāsanavaṃsakathāmaggo,

3. Suvaṇṇabhūmisāsanavaṃsakathāmaggo,

4. Yonakaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo,

5. Vanavāsīraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo,

6. Aparantaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo,

7. Kasmīragandhāraraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo,

8. Mahiṃsakaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo,

9. Mahāraṭṭhasāsanavaṃsavathāmaggo,

10. Cinaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggocāti.

1. Navaṭṭhānāgatasāsanavaṃsakathāmaggo

1. Tattha ca navaṭṭhānāgatasāsanavaṃsakathāmaggo evaṃ veditabbo. Amhākañhi bhagavā sammāsambuddho veneyyānaṃ hitatthāya hatthagataṃ sukhaṃ anādiyitvā dīpaṅkarassa bhagavato pādamūle byākaraṇaṃ nāma mañjūsaka pupphaṃ pilandhitvā kappasatasahassādhikāni cattāri asakhye yāni anekāsu jātīsu attano khedaṃ anapekkhitvā samatiṃsapāramiyo pūretvā vessantarattabhāvato cavitvā tusitapure devasukhaṃ anubhavi.

Tadā devehi uyyojiyamāno hutvā kapilavatthumhi hosamatararaññā pabhuti asambhinnāttiyavaṃsikassa suddho dhanassanāma mahārañño aggamahesiyā asambhinnāttiyavaṃ sikāya māyāya kucchīsmiṃ āsāḷimāsassa puṇṇamiyaṃ guruvāre paṭisandhiṃ gahetvā asamāsaccayena vesākhamāsassa puṇṇamiyaṃ sukkavāre vijāyitvā soḷasavassikakāle rajjasampattiṃ patvā ekūnatiṃsavassāni atikkamitvā maṅgalauyyānaṃ nikkhamanakāle devehi dassitāni cattāri nimittāni passitvā saṃvegaṃ āpajjitvā mahābhinikkhamanaṃ nikkhamitvā anomāyanāma nadiyā tīre bhamara vaṇṇasannibhāni kesāni chinditvā devadattiyakāsāvaṃ paṭicchādetvā ne rañjarāyanāma nadiyā tīre vesākhamāsassa puṇṇamiyaṃ paccūsakāle sujātāyanāma seṭṭhidhītāya dinnaṃ pāyāsaṃ ekūnapaṇṇāsavārena paribhuñjitvā purimikānaṃ sammāsambuddhānaṃ dhammatāya suvaṇṇapātiṃ nadiyaṃ otāretvā mahābodhimaṇḍaṃ upasaṅkamitvā aparājitapallaṅke nisīditvā anamataggasaṃ sārato paṭṭhāya attānaṃ chāyā viya anuyantānaṃ anekasatakilesaverīnaṃ sīsaṃ catūhi maggasatthehi chinditvā tilokaggamahādhammarājattaṃ patvā pañcatālīsavassānaṃ tesu tesu ṭhānesu tesaṃ tesaṃ sattānaṃ mahākaruṇāsamāpattijālaṃ patthāretvā desanāñāṇaṃ vijambhetvā dhammaṃ desetvā sāsanaṃ patiṭṭhāpesi. Patiṭṭhāpetvā ca pana asītivassāyukakāle vijjotayitvā nibbāyanappa dāpajālaṃ viya anupādisesanibbānadhātuyā parinibbāyi. Maccu dhammassa ca nāma tīsu lokesu atimamāyitabbo esa, atigarukātabbo esa, atibhāyitabbo esāti vijānanasabhāvo natthi. Bhagavantaṃyeva tāva tilokaggapuggalaṃ ādāya gacchati, kiṃmaṅgaṃ pana amhe yevā tevā, ahovataacchariyā saṅkhāradhammoti. Honti cettha–

Maccudhammo ca nāmesa,
Nillajjo ca anottappī;
Tilokaggaṃva ādāya,
Gacchī pageva aññesu.

Yathā goghātako coro,
Māretuṃyeva ārabhi;
Goṇaṃ laddhāna lokamhi,
Payojanaṃva ettakaṃ.

Tatheva maccurājā ca,
Hindagūnaṃ guṇaṃ idha;
Na vijānāti eso hi,
Māretuṃyeva ārabhīti.

Sattāhaparinibbute ca bhagavati āyasmā mahākassapo tiyaḍḍhasatādhikehi sahassamattehi bhikkhūhi saddhi pāvāto kusīnārāyaṃ āgacchanto antarāmagge bhagavā sammāsambuddho parinibbutoti sutvā avītasoka bhikkhū rodante disvā vuddhapabbajito subhaddānāma bhikkhu evaṃ vadati– mā āvuso paridevittha, natthettha socitabbonāmakoci, pubbe mayaṃ bhavāma samaṇena ge,bhamena upaddutā– idaṃ karotha idaṃ tumhākaṃ kappati, mā idaṃ karittha na idaṃ tumhākaṃ kappatīti, seyyathāpi iṇasādhikena dāsoti, idāni pana mayaṃ yaṃ yaṃ icchāma, taṃ taṃ sakkā kātuṃ, yaṃ yaṃ pana na icchāma,taṃ taṃ sakkā akātunti. Taṃ sutvā īdisaṃ pana verīpuggalaṃ paṭicca sammāsambuddhassa bhagavato sāsanaṃ khippaṃ antaradhāreyya, idāni suvaṇṇakkhandhasadiso sarīro saṃvijjamāno yeva dukkhena nipphādite sāsane mahābhayaṃ uppajji ca, īdiso puggalo aññaṃ īdisaṃ puggalaṃ sahāyaṃ labhitvā vuddhimāpajjanto hāpetuṃ sakkuṇeyya maññeti cittakkhedaṃ patvā dhammasaṃvegaṃ labhitvā imaṃ bhikkhuṃ idheva setavatthaṃ nivāsāpetvā sarīre bhasmena vikiritvā bahiddhā karissāmīti cintesi.

Tadā āyasmato mahākassapattherassa etadahosi,– idāni samaṇassa gotamassa sarīraṃ saṃvijjamānaṃyeva parisā vivādaṃ karontīti manussā upavadissantiti. Tato pacchā imaṃ vitakkaṃ vūpasametvā khamitvā sammāsambuddho bhagavā parinibbāyamānopi tena pana desito dhammo saṃvijjati, tena desitassa dhammassa thiraṃ patiṭṭhāpanatthāya saṅgāyiyamānaṃ īdisehi puggalehi sāsanaṃ na antaradhāyissati, ciraṃ ṭhassati yevāti manasikaritvā bhagavato dinnapaṃsu kūlacīvarādivasena dhammānuggahaṃ anussaritvā bhagavato parinibbānato tatiye māse āsāḷimāsassa puṇṇamito pañcame divase rājagahe sattapaṇṇiguhāyaṃ ājātasattuṃnāma rājānaṃ nissāya pañcahi arahanta satehi saddhiṃ sattamāsehi paṭhamaṃ saṅgāyanaṃ akāsi.

Tadā aṭṭhacattālīsādhikasatakaliyugaṃ anavasesato apanetvā kaliyugena sāsanaṃ samaṃ katvā ṭhapesi. Yadā pana ajātasattu rañño rajjaṃ patvā aṭṭhavassāni ahesuṃ, tadā marammaraṭṭhe taṅkosaṅgatvapure jambudīpadhajassanāma rañño rajjaṃ patvā atirekapañcavassāni ahesunti.

Imissañca paṭhamasaṅgītiyaṃ āyasmā mahākassapo āyasmā upāli āyasmā ānando āyasmā anuruddho cāti evamādayo pañcasatappamāṇā mahātherā paṭhamaṃ saṅgāyitvā sāsanaṃ anuggahesuṃ. Evaṃ subhaddassa duṭṭhapabbajitassa duṭṭhavacanaṃ sāsanassa anuggahe kāraṇaṃnāma ahosi. Subhaddo ca nāma duṭṭhapabbajito ātumānagaravāsī ahosi kappakakuliko. So yadā bhagavā ātumānagaraṃ gacchati, tadā atteno putte dve sāmaṇere kappakakammaṃ kārāpetvā laddhehi taṇḍulatelādīhi vatthūhi yāguṃ pacitvā sasaṅghassa buddhassa adāsi. Bhagavā pana tāni appaṭiggahetvā kāraṇaṃ pucchitvā vigarahitvā akappiyasamādānadukkaṭāpattiṃ kappakapubbassa bhikkhussa khuradhāraṇadukkaṭāpattiñca paññāpesi. Taṃ kāraṇaṃ paṭicca veraṃ bandhitvā sāsanaṃ viddhaṃsitukāmatāya tattakaayoguḷaṃ gilitvā uggīranto viya īdisaduṭṭhavacanaṃ vadīti.

Ajātasatturājā ca tumhākaṃ dhammacakkaṃ hotu, mama āṇācakkaṃ pavattissāmi, vissaṭṭhā hutvā saṅgāyantūti anuggahesi. Tenesa paṭhamaṃ sāsanānuggaho rājāti veditabbo, mahākassapādīnañca arahantānaṃ pañcasatānaṃ sisāparamparā anekā honti, gaṇanapathaṃ vītivattā. Yamettha ito paraṃ vattabbaṃ, taṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Te pana mahātherā saṅgāyitvā parinibbāyiṃsūti. Honti cettha–

Iddhimanto ca ye therā,
Paṭhamassaṅgītiṃ katvā;
Sāsanaṃ paggahitvāna,
Maccūvasaṃva sampattā.

Kiñcāpi iddhiyo santi,
Tathāpi tā jahitvāna;
Nibbāyiṃsu vasaṃ maccu,
Patvā te chinnapakkhāva.

Kā kathāva ca amhākaṃ,
Amhākaṃ gahaṇe pana;
Maccuno natthi sāro ca,
Evaṃ dhāreyya paṇḍitoti.

Ayaṃ paṭhamasaṅgītikathā saṅkhepo.

Tato paraṃ vassasataṃ tesaṃ sissaparamparā sāsanaṃ dhāretvā āgamaṃsu. Athānukkamena gacchantesu rattidivesu vassasataparinibbute bhagavati vesālikā vajjiputtakā bhikkhū vesāliyaṃ kappati siṅgiloṇakappā, kappati dvaṅgulakappo, kappati gāmantarakappo, kappati āvāsakappo, kappati anumatikappo, kappati āciṇṇakappo, kappati āmathitakappo, kappati jaḷogiṃ pātuṃ, kappati adasakaṃ nisīdanaṃ, kappati jātarūparajatanti imāni dasavatthūni dīpesuṃ.

Tesaṃ susunāgaputto kāḷāsokonāma rājā pakkho ahosi. Tena kho pana samayena āyasmā yaso kākaṇḍakaputto vajjīsu cārikaṃ caramāno vesālikā kira vajjiputtakā bhikkhū vesāliyaṃ dasavatthūni dipentīti sutvā na kho panetaṃ ppatirūpaṃ, yvāhaṃ dasabalassa sāsanavipattiṃ sutvā appossukko bhaveyyaṃ, sandhāhaṃ adhammavādino niggahetvā dhammaṃ dīpessāmīti cintayanto yena vesālī, tadavasari. Tadā āyasmā mahāyaso revatasabbakāmiādīhi sattasatehi arahantehi saddhiṃ saṅgāyissāmīti vesāliyaṃ vālukārāmaṃ āgacchi. Vajjiputtakāca bhikkhū upārambhacittā kāḷāsokaṃnāma rājānaṃ upasaṅkamitvā mayaṃ kho mahārāja imasmiṃ mahāvanārāme gandhakuṭiṃ rakkhitvā vassāma, idāni mahārāja adhammavādino añña bhikkhū vilumpitukāmā viddhaṃsitukāmā āgatāti ārocesuṃ. Kāḷāsoko ca mahārājā āgantukānaṃ bhikkhūnaṃ appavisanatthāya nivārethāti amacce pesesi. Amaccāca nivāretuṃ gacchantā devatānaṃ ānubhāvena bhikkhū na passanti. Tadaheva ca rattibhāge kāḷāsokamahārājā lohakumbhīniraye patanākārena supinaṃ passi. Tassa rañño bhagini nandānāma therī ākāsena āgacchanti dhammavādino mahāthere niggaṇhitvā adhammavādīnaṃ bhikkhūnaṃ paggahaṇe dosabahulataṃ pakāsetvā sāsanassa paggahaṇatthāya ovādaṃ akāsi.

Kāḷāsokarājā ca saṃvegappatto hutvā āyasmantānaṃ mahāyasattherādīnaṃ khamāpetvā ajātasatturājā viya saṅgāyane paggahaṃ akāsi.

Mahāyasattherādayo ca kāḷāsokaṃ rājānaṃ nissāya vālukārāme vajjiputtakānaṃ bhikkhūnaṃ pakāsitāni adhammavatthūni bhinditvā aṭṭhati māsehi dutiyasaṅgāyanaṃ akaṃsu.

Tadā ca majjhimadese pātaliputtanagare susunāgarañño puttabhūtassa kāḷāsokarañño atisekaṃ patvā dasavassāni ahesuṃ. Parammaraṭṭhe pana sirikhettanagare dvattagoṅkassanāma rañño abhisittakālato pure ekavassaṃ ahosi. Jinasāsanaṃ pana vassasataṃ ahosi.

Imissañca dutiyasaṅgītiyaṃ mahāyasa revata sabbakāmippamukhā sattasatappamāṇā mahātherā dutiyaṃ saṅkhāyitvā dutiyaṃ sāsanaṃ paggahesuṃ.

Āyasmā mahāyasattherocanāma pañcahi etadaggaḷāne hi bhagavatā thomitassa ānandattherassa saddhivihāriko ahosi. Vajjiputtakānaṃ bhikkhūnaṃ adhammavatthudīpanaṃ dutiyasaṅgītiyaṃ kāraṇameva. Kāḷāsokarājāca pageva adhammavādībhikkhūnaṃ sahāyopi samāno puna dhammavādibhikkhūnaṃ sahāyo hutvā anuggahaṃ akāsi. Tasmā dutiyasāsanapaggaho rājāti veditabbo.

Dutiyasaṅgītiyaṃ pana mahāyasatthera revata sabbakāmippamukhānaṃ sattasatānaṃ mahātherānaṃ sissaparamparā anekā honti, gaṇanapathaṃ vītivattā. Yamettha ito paraṃ vattabba, taṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Te pana mahātherā dutiyaṃ saṅgāyitvā parinibbāyiṃsūti. Honti cettha–

Buddhimanto ca ye therā,
Dutiyassaṅgitiṃ katvā;
Sāsanaṃ paggahitvāna,
Maccūvasaṃva sampattā.

Iddhimantopi ye therā,
Maccuno tāva vasaṃ gamuṃ;
Kathaṃyeva mayaṃ muttā,
Tato āraka muccanāti;

Ayaṃ dutiyasaṅgītikathāsaṅkhepo.

Tato paraṃ aṭṭhatiṃsādhikāni dvevassasatāni sammāsabbuddhassa bhagavato sāsanaṃ nirākulaṃ ahosi nirabbudaṃ. Aṭṭhatiṃsādhike pana dvivassasate sampatte pāṭaliputta nagare siridhammāsokassanāma rañño kāle nigrodhasāmaṇeraṃ paṭicca buddhasāsane pasīditvā bhikkhusaṅghassa lābhasakkāraṃ bāhullaṃ ahosi. Tadā saṭṭhisahassamattā titthiyā lābhasakkāraṃ apekkhitvā apabbajitāpi pabbajitāviya hutvā upāsathapavāraṇādikammesu pavisanti, seyyathāpināma haṃsānaṃ majjhe bakā, yathā ca gunnaṃ majjhe gavajā, yathā ca sindhavānaṃ majjhe gadrabhāti.

Tadā bhikkhusaṅgho idāni aparisuddhā parisāti manasi karitvā uposathaṃ na akāsi. Sāsane abbudaṃ hutvā sattavassāni uposathapavāraṇāni chijjanti. Siridhammāso ko ca rājā taṃ sutvā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamehi uposathaṃ kārāpehīti ekaṃ amaccaṃ pesesi. Amacco ca bhikkhū uposathaṃ akattukāme kiṃ karissāmīti rājānaṃ paṭipucchituṃ avisahatāya sayaṃ mūḷo hutvā aññena mūḷena manthetvā sace bhikkhusaṅgho uposathaṃ na kareyya, bhikkhusaṅghaṃ ghātetukāmo mahārājāti sayaṃ mūḷo hutvā mūḷassa santikā mūḷavacanaṃ sutvā vihāraṃ gantvā uposathaṃ akattukāmaṃ bhikkhusaṅghaṃ ghātesi.

Rājā ca taṃ sutvā ayaṃ bālo mayā anāṇattova hutvā īdisaṃ luddakammaṃ akāsi, ahaṃ pāpakammato muccissāmivā māvāti dvaḷakajāto hutvā mahāmoggaliputta tissattheraṃ gaṅgāya patisotato ānetvā taṃ kāraṇaṃ theraṃ pucchi. Thero ca dīpakatittirajātakena acetanatāya pāpakammato mocessasiti vissajjesi, sattāhampi titthiyānaṃ vādaṃ siridhammāsokarañño sikkhāpesi, vādena vādaṃ tulayitvā saṭṭhisahassamatte titthiye sāsanabāhiraṃ akāsi. Tadā pana uposathaṃ akāsi. Bhagavatā vuttaniyāmeneva kathāvatthuñca bhikkhusaṅghamajjhe byākāsi. Asokārāme ca sahassamattā mahātherā navahi māsehi saṅgāyiṃsuṃ.

Tadā majjhimadese pāṭaliputtanagare siridhammāsokarañño rajjaṃ patvā aṭṭhārasavassāni ahesuṃ. Marammaraṭṭhe pana sirikhettanagare ramboṅkassanāma rañño rajjaṃ patvā dvādasa vassāni ahesunti.

Imissañca tatiyasaṅgītiyaṃ mahāmoggaliputtatissattheronāma dutiyasaṅgāyakehi mahātherehi brahmalo kaṃ gantvā sāsanassa paggahaṇatthaṃ tissanāma mahābrahmānaṃ āyācita niyāmena tato cavitvā idha moggaliyānāma brāhmaṇiyā kucchimhi nibbattasatto.

Lābhasakkāraṃ apekkhitvā saṭṭhisahassamatānaṃ titthiyānaṃ samaṇālayaṃ katvā uposathapavāraṇādīsu kammesu pavesanaṃ parisāya asuddhattā sattavassāni uposathassa akaraṇañca sāsanassa paggahaṇe kāraṇameva. Mahāmoggaliputtatissa majjhantika mahārevappamukhā mahātherā tatiyaṃ saṅgāyitvā tatiyaṃ sāsanaṃ paggahesuṃ.

Siridhammāsokarājā ca titthiyānaṃ vādaṃ sallakkhetvā titthiye bahisāsanakaraṇādīhi sāsanassa paggaho rājāti veditabbo. Mahāmoggaliputtatissa majjhintika mahārevappamukhānaṃ sahassamattānaṃ mahātherānaṃ sissaparamparā anekā honti, gaṇanapathaṃ vītivattā. Yamettha ito paraṃ vattabbaṃ, taṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Te pana mahātherā tatiyaṃ saṅgāyitvā parinibbāyiṃsūti. Honti cettha–

Mahiddhikāpi ye therā,
Saṅgāyitvāna sāsane;
Maccūvasaṃva gacchiṃsu,
Abbhagabbhaṃva bhākaro.

Yathā eteca gacchanti,
Tathā mayampi gacchāma;
Konāma maccunā mucce,
Maccūparāyanā sattā.

Tasmā hi paṇḍito poso,
Nibbānaṃ pana accutaṃ;
Tasseva sacchikatthāya,
Puññaṃ kareyya sabbadāti.

Ayaṃ tatiyasaṅgītikathāsaṅkhepo.

Tato paraṃ kattha sammāsambuddhassa bhagavato sāsanaṃ suṭṭhu patiṭṭhahissatīti vimaṃsitvā mahāmoggaliputtatissatthero paccantadese jinasāsanassa suppatiṭṭhiyamānabhāvaṃ passitvā navaṭṭhānāni jinasāsanassa patiṭṭhāpanatthāya visuṃ visuṃ mahāthere pesesi. Seyyathidaṃ. Mahāmahindattheraṃ sīhaḷadīpaṃ pesesi-tvaṃ etaṃ dīpaṃ gantvā tattha sāsanaṃ patiṭṭhapehīti, soṇattheraṃ uttarattherañcasuvaṇṇabhūmiṃ, mahārakkhitattheraṃ yonakalokaṃ, rakkhitattheraṃ vanavāsīraṭṭhaṃ, yonakadhammarakkhitattheraṃ aparantaraṭṭhaṃ, majjhanti kattheraṃ kasmīragandhā raraṭṭhaṃ, mahārevattheraṃ mahiṃsakamaṇḍalaṃ, mahādhammarakkhitattheraṃ mahāraṭṭhaṃ, majjhimattheraṃ cīnaraṭṭhanti. Tattha ca upasampadapahonakena saṅghena saddhiṃ pesesi. Te ca mahātherā visuṃ visuṃ gantvā sāsanaṃ tattha tattha patiṭṭhāpesuṃ. Patiṭṭhāpetvā ca tesu tesu ṭhānesu bhikkhūnaṃ kāsāvapajjotena vijjotamānā abbhahimadhūrajorāhusaṅkhātehi vimatto viya nisānātho jinasāsanaṃ anantarāyaṃ hutvā patiṭṭhāsi.

Tesu pana navasu ṭhānesu suvaṇṇabhūmināma adhunā sudhammanagarameva. Kasmā panetaṃ viññāyatīti ce. Maggānumānato ṭhānānumānato vā. Kathaṃ maggānumānato. Ito kira suvaṇṇabhūmi sattamattāni yojanasatāni honti, ekena vāte na gacchantī nāvā sattahi ahorattehi gacchati, athekasmiṃ samaye evaṃ gacchanti nāvā sattāhampi nadiyā vaṭṭamaccha piṭṭhe neva gatāti aṭṭhakathāyaṃ vuttena sīhaḷadīpato suvaṇṇabhūmiṃ gatamaggappamāṇena sukhammapurato sīhaḷadīpaṃ gatamaggappamāṇaṃ sameti. Sudhamme purato kira hi hiṃsaḷadīpaṃ sattamattāni yojanasatāni honti, ujuṃ vāyuāgamanakāle gacchanti vāyunāvā sattahi ahorattehi sampāpuṇāti. Evaṃmaggānumānato viññāyati.

Kathaṃ ṭhānānumānato. Suvaṇṇabhūmi kira mahāsamuddasamīpe tiṭṭhati, nānāverajjakānampi vāṇijānaṃ upasaṅkamanaṭṭhānabhūtaṃ mahātitthaṃ hoti. Teneva mahājanakakumārādayo campānagarādito saṃvohāratthāya nāvāya suvaṇṇabhūmiṃ āgamaṃsūti. Sudhammapurampi adhunā mahāsamuddasamīpeyeva tiṭṭhati. Evaṃ ṭhānānumāsato viññāyatīti.

Apare pana suvaṇṇabhūmināma haribhuñjaraṭṭhaṃyeva, tattha su vaṇṇassa bāhullattāti vadanti. Aññe pana siyāmaraṭṭhaṃyevāti vadanti. Taṃ sabbaṃ vimaṃsitabbaṃ.

Aparantaṃ nāma visuṃ ekaraṭṭhamevāti apare vadanti. Aññe pana aparantaṃnāma sunāparantaraṭṭhamevāti vadanti. Taṃ yuttameva. Kasmā aparantaṃ nāma sunāparantaraṭṭhamevāti viññāyatīti ce. Aṭṭhakathāsu dvīhi nāmehi vuttattā. Uparipaṇṇāsaaṭṭhakathāyañhi saḷāyatanasaṃyuttaṭṭhakathāyañca aṭṭhakathācariyehi sunāparantaraṭṭhe koṇḍadhānattherena salākādānādhikāre laddhetadaggaṭṭhānataṃ dassantehi aparantaraṭṭhaṃ suna saddena yojetvā vuttaṃ. Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ pana aṅguttaraṭṭhakathāyañca tameva raṭṭhaṃ vinā sunasaddena vuttaṃ. Sunasaddo cettha puttapariyāyo. Mandhāturañño jeṭṭhaputto catuddīpavāsi no pakkositvā tesaṃ visuṃ visuṃ nivāsaṭṭhānaṃ niyyādesi. Tattha uttaradīpavāsīnaṃ ṭhānaṃ kururaṭṭhaṃnāma, pubbadīpavāsīnaṃ pana vedeharaṭṭhaṃnāma, pacchimadīpavāsīnaṃ aparantaṃ nāma. Bhattapacchimadīpe jātattā te sunasaddena vuttā. Tatra jātāpi hi tesaṃ puttātivā sunātivā vuttā, yathā vajjiputtakā bhikkhūti. Vatticchāvasena vā vācāsiliṭṭhavasena ca idameva sunasaddena visesetvā voharantīti daṭṭhabbaṃ.

Yonakaraṭṭhaṃnāma yavanamanussānaṃ nivāsaṭṭhānameva, yaṃjaṅgamaṅghaiti vuccati.

Vanavāsīraṭṭhaṃnāma sirikhettanagaraṭṭhānamo. Keci pana vanavāsīraṭṭhaṃnāma ekaṃ raṭṭhameva, na sirikhettanagaraṭṭhānanti vadanti. Taṃ na sundaraṃ. Sirikhettanagaraṭṭhānameva hi vanavāsīraṭṭhaṃ nāma. Kasmā panetaṃ viññāyatītice. Imassa amhākaṃ rañño bhātikarañño kāle sirikhettanagare gumbhehi paṭicchādite ekasmiṃ pathavipuñje anto nimmujjitvā ṭhitaṃ porāṇikaṃ ekaṃ lohamayabuddhapaṭipibbaṃ paṭilabhi, tassa ca pallaṅke idaṃ vanavāsīraṭṭhavāsīnaṃ pūjanatthāyātiādinā porāṇalekhanaṃ dissati, tasmā yevetaṃ viññāyatīti.

Kasmīragandhāraraṭṭhaṃnāma kasmīraraṭṭhaṃ gandhāraraṭṭhañca. Tāni pana raṭṭhāni ekābaddhāni hutvā tiṭṭhanti. Teneva majjhanti kattheraṃ ekaṃ dvīsu raṭṭhesu pesesi. Janapadattā pana napuṃsakekattaṃ bhavati. Tadā pana ekassa rañño āṇāya patiṭṭhānavisayattā ekattavacanena aṭṭhakathāyaṃ vuttantipi vadanti.

Mahiṃsakamaṇḍalaṃnāma andhakaraṭṭhaṃ, yaṃ yakkhapuraraṭṭhanti vuccati.

Mahāraṭṭhaṃnāma mahānagararaṭṭhaṃ. Ādhunā hi mahāraṭṭhameva na garasaddena yojetvā mahānagararaṭṭhanti voharantīti. Siyāmaraṭṭhantipi vadanti ācariyā.

Cinaraṭṭhaṃnāma himavantena ekābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ cīnaraṭṭhaṃ ye vāti.

Idaṃ sāsanassa navasu ṭhānesu visuṃ visuṃ patiṭṭhānaṃ.

Idāni ādito paṭṭhāya theraparamparakathā vattabbā. Sammāsambuddhassa hi bhagavato saddhivihāriko upālitthe ro,tassa sisso dāsakatthero, tassa sisso soṇakatthero, tassa sisso siggavatthero candavajjitthe ro ca, tesaṃ sisso moggaliputtatissattheroti ime pañcamahātherā sāsanavaṃse ādibhūtā ācariyaparamparānāma. Tesañhi sissaparamparabhūtā theraparamparā yāvajjatanā na upacchindhanti. Ācariyaparamparāya ca lajjibhikkhū yeva pavesetvā kathetabbā no alajjibhikkhū. Alajjībhikkhū nāma hi bahussutāpi samānā lābhagarulokagaruādihi dhammatanti nāsetvā sāsanavare mahābhayaṃ uppādentīti. Sāsanarakkhanakammaṃnāma hi lajjīnaṃyeva visayo no alajjīnaṃ. Tenāhu porāṇā therā, anāgate sāsanaṃ ko nāma rakkhissatīti anupekkhitvā anāgate sāsanaṃ lajjino rakkhissanti, lajjino rakkhissanti, lajjino rakkhissantīti tikkhāttuṃ vācaṃ nicchāresuṃ. Evaṃ majjhimadesepi alajjīpuggalā bahu santīti veditabbā.

Parinibbānato hi bhagavato vassasatānaṃ upari pubbe vuttanayeneva vajjiputtakā bhikkhū adhammavatthūni dīpetvā paṭhamasaṅgītikāle bahikatehi pāpabhikkhūhi saddhiṃ mantetvā sahāyaṃ gavesetvā mahāsaṅgītivohārena mahātherā viya saṅgītiṃ akaṃsu. Katvā ca visuṃ gaṇā ahesuṃ. Ahovata idaṃ hāsitabbakammaṃ, seyyathāpi nāma jarasiṅgālo catupadasāmaññena mānaṃ jappetvā attānaṃ sīhaṃ viya maññitvā sīho viya sīhanādaṃ nadīti. Te pāvacanaṃ yathā bhūtaṃ ajānitvā saddacchāyāmattena yathābhūtaṃ atthaṃ nāma siṃsu. Kiñci pāvacanampī apanesuṃ. Tañca sakagaṇeyeva hoti, na dhammavādīgaṇe. Dhammavinayaṃ vikopetvā yathicchita vaseneva cariṃsu. Ayaṃ pana mahāsaṅgītināma eko adhammavādīgaṇo.

Tato pacchā kālaṃ atikkante tatoyeva aññamaññaṃ vādato bhijjitvā gokulikonāma eko gaṇo ekabyohāronāma ekoti dve gaṇā bhijjiṃsu. Tato pacchā gokulikagaṇagaṇatoyeva aññamaññaṃ bhijjitvā bahussutikonāma eko gaṇo paññattivādonāma ekoti dve gaṇā bhijjiṃsu. Punapi tehiyeva gaṇehi cetiyavādonāma eko gaṇo bhijji.

Tato pacchā cirakālaṃ atikkante dhammavādīgaṇehi visabhāgagaṇaṃ pavisitvā mahiṃsāsakonāma ekogaṇo vajjiputtakonāma ekoti dve gaṇā bhijjiṃsu. Tato pacchāpi vajjiputtakagaṇatoyeva aññamaññaṃ bhijjitvā dhammuttarikonāma eko gaṇo, bhaddayānikonāma eko, channāgārikonāma eko, samutikonāma ekoti cattāro gaṇā bhijjiṃsu.

Punapi mahiṃsāsakagaṇato aññamaññaṃ bhijjitvā sabbatthivādonāma eko gaṇo, dhammaguttikonāma eko, kassapiyonāma eko, saṅkantikonāma eko, suttavādo nāma ekoti pañca gaṇā bhijjiṃsu.

Evaṃ majjhimadese dutiyasaṅgītiṃ saṅgāyantānaṃ mahātherānaṃ dhammavādītheravādagaṇato visuṃ visuṃ bhijjamānā adhammavādīgaṇā sattarasa ahesuṃ. Te ca adhammavādīgaṇā sāsane theraparamparāya ananto gadhā. Te hi sāsane upakārā na honti, theraparamparāya ca pavesetvā gaṇhituṃ na sakkā, yathā haṃsagaṇe bako, yathā ca go gaṇe gavajo, yathā ca suvaṇṇagaṇe hārakuṭoti.

Mahākassapattherādito pana āgatā theraparamparā upāli dāsako cevātiādinā parivārakhandhake samantapāsādikaṭṭhakathāyañca āgatanayeneva veditabbā.

Upālittherādīnaṃ parisuddhācārādīni anumānetvā yāva moggaliputtatissattherā, tāva tesaṃ therānaṃ parisuddhā cārādīnīti sakkā ñātuṃ, seyyathāpi nadiyā uparisote meghavassāni anumānetvā adhosote nadiyā udakassa bāhullabhāvo viññātuṃ sakkāti ayaṃ kāraṇānumānanayo nāma.

Yāva pana moggaliputtatissattherā, tāva therānaṃ parisuddhācārādīni anumānetvā upālittherassa parisuddhācārādīnīti sakkā ñātuṃ, seyyathāpi nāma uparidhūmaṃ passitvā anumānetvā aggi atthīti sakkā ñātunti ayaṃ phalānumānana yo nāma.

Adibhūtassa pana upālittherassa avasānabhūtassa ca moggaliputtatissattherassa parisuddhācārādīni anumānetvā majjhe dāsakasoṇasiggavādīnaṃ therānaṃ parisuddhācārādīniti sakkā ñātuṃ, seyyathāpi nāma silāpaṭṭassa orabhāge pārabhāge ca migapadavaḷañjanaṃ disvā anumānetvā majjhe apākaṭaṃ padavaḷañcanaṃ atthīti sakkā ñātunti ayaṃ migapadavaḷañjana nayo nāma.

Evaṃ tīhi nayehi ayaṃ theravādagaṇo dhammavādīlajjipesaloti veditabbo. Evamuparipi nayo netabbo. Theraparamparā ca yāva potthakāruḷā parivārakhandhake samanta pāsādikāyañca tato mahindo iṭṭiyotiādinā vutta nayena veditabbāti.

Iti sāsanavaṃse navaṭṭhānāgatasāsanavaṃsakathāmaggo

Nāma paṭhamo paricchedo.

2. Sīhaḷadīpikasāsanavaṃsakathāmaggo

2. Idāni sīhaḷadīpasāsanakathāmaggaṃ vattuṃ okāso anuppatto, tasmā taṃ vakkhāmi.

Sīhaḷadīpañhi sāsanassa patiṭṭhānabhūtattā cetiyagabbhasadisaṃ hoti. Sammāsambuddho kira sīhaḷadīpaṃ dharamānakālepi tikkhattuṃ agamāsi. Paṭhamaṃ yakkhānaṃ damanatthaṃ ekakova gantvā yakkhe dametvā mayi parinibbute sīhaḷadīpe sāsanaṃ patiṭṭhahissatīti tambapaṇṇidīpe ārakkhaṃ karonto tikkhattuṃ dīpaṃ āviñchi. Dutiyaṃ mātulabhāgineyyānaṃ nāgarā jūnaṃ damanatthāya ekakova gantvā te dametvā agamāsi. Tatiyaṃ pañcabhikkhusataparivāro gantvā mahācetiyaṭṭhāne ca thūpārāmacetiyaṭṭhāne ca mahābodhipatiṭṭhitaṭṭhāne ca mahiyaṅgaṇacetiyaṭṭhāne ca mudiṅgaṇacetiyaṭṭhāne ca dīghavāpi cetiyaṭṭhāne ca kalyāṇiyacetiyaṭṭhāne ca nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā nisīdi.

Tadā ca pana sāsanaṃ ogāhetvāna tāva tiṭṭhati. Pacchā pana yathāvuttattheraparamparāya samabhiniviṭṭhena mahāmoggaliputtatissattherena pesito mahindatthero jinacakke pañcatiṃsādhike dvisate sampatte dutiyakattikamāse iṭṭiyena uttiyena sambulena bhaddasālena cāti etehi therehi saddhiṃ sīhaḷadīpaṃ agamāsi. Soṇuttarattherādayo jinacakke pañcatiṃsādhike dvisate sampatte dutiyakattikamāseyeva sāsanassa patiṭṭhāpanatthāya attano attano sampattabhārabhūtaṃ taṃ taṃ ṭhānaṃ agamaṃsu.

Mahāmahindatthero pana sattamāsāni āgametvā jinacakke chattiṃsādhike dvisate sampatte jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṃ sīhaḷadīpaṃ sāsanassa patiṭṭhāpanatthāya agamāsi. Teneva tesu navasu ṭhānesu sīhaḷadīpaṃ chattiṃsādhike dvisa te agamāsi. Aññāni pana aṭṭha ṭhānāni pañcatiṃsādhikadvisateyeva agamāsīti visuṃva vatthapetabbo.

Kasmā pana mahāmahindatthero sattamāsāni āgametvā sabbapacchā sīhaḷadīpaṃ gacchatīti. Sīhaḷadīpe muṭabhivo nāma rājā jarādubbalo ahoti, sāsanaṃ paggahetuṃ asamattho, tassa pana putto devānaṃ piya tisso nāma rājakumāro daharo sāsanaṃ paggahetuṃ samattho bhavissati, so ca devānaṃ viyatisso rajjaṃ tāva labhatu vedissakagirinagare mātuyā saddhiṃ ñātake tāva passāmīti apekkhitvā sattamāsāni āgametvā chattiṃsādhikadvisateyeva jinacakke mahāmahindatthero sīhaḷadīpaṃ gacchatīti veditabbaṃ.

Mahāmahindatthero ca iṭṭiyādīhi therehi catūhi bhāgineyyena sumanasāmaṇerena bhaṇḍukena nāma upāsake na cāti etehi saddhiṃ chattiṃsādhike dvisate jinacakke jeṭṭhamāsapuṇṇamiyaṃ suvaṇṇahaṃsā viya jeṭṭhamāse nabhaṃ uggantvā ākāsamaggena anurādhapurassa puratthimadisābhāge missa kapabbatakūṭe patiṭṭhāsi.

Jeṭṭhamāsassa ca puṇṇamiyaṃ laṅkādīpe jeṭṭhamūlanakkhattasabhā hutvā manussā chaṇaṃ akaṃsu. Tenevāha sāratthadīpaniyaṃ nāma vinayaḍīkāyaṃ, jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṃ jeṭṭhanakkhattaṃ mūlanakkhattaṃ vā hotīti. Tattha ca puṇṇaminakkhattaṃ rājamattante puṇṇaminakkhattavicāraṇanayena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Devānaṃ piya tisso ca rājā nakkhattaṃ nāma ghosāpetvā chaṇaṃ kārethāti amacce āṇāpetvā cattālī sapurisasahassaparivāro nagaramhā nikkhamitvā yena missa kapabbato, tena pāyāsi migavaṃ kīḷitukāmo. Atha tasmiṃ pabbate adhivatthā ekā devatā migarūpena rājānaṃ phalobhetvā pakkositvā therassa abhimukhaṃ akāsi.

Thero rājānaṃ āgacchantaṃ disvā mamaṃyeva rājā passatu mā itareti adhiṭṭhahitvā tissa tissa ito ehīti āha. Rājā taṃ sutvā cintesi, imasmiṃ dīpe jāto sakalopi manusso maṃ tissoti nāmaṃ gahetvā ālapituṃ samattho nāma natthi, ayaṃ pana bhinnabhinnapaṭadharo bhaṇḍukāsāva vasano maṃ nāmena ālapati, ko nukho ayaṃ bhavissati, manusso vā amanusso vāti. Thero āha,–

Samaṇā mayaṃ mahārāja, dhammarājassa sāvakā;
Taveva anukampāya, jambudīpā idhāgatāti.

Tadā ca devānaṃ piyatisso rājā asokaraññā pesitena abhisekena ekamāsābhisitto ahosi. Visākhapuṇṇamāyaṃ hissa abhisekamakaṃsu. So ca asokaraññā pesite dhammapaṇṇākāre ratanattayaguṇappaṭisaṃyuttaṃ sāsanappavattiṃ acirasutaṃ anussaramāno taṃ therassa samaṇā mayaṃ mahārāja, dhammarājassa sāvakāti vacanaṃ sutvā ayyā nukho āgatāti tāvadeva āvudhaṃ nikkhipitvā ekamantaṃ nisīdi sammodanīyaṃ kathaṃ kathayamāno. Yathāha,–

Āvudhaṃ nikkhipitvāna, ekamantaṃ upāvisi;
Nisajja rājā sammodi, bahuṃ atthūpasañhitanti.

Sammodanīyaṃ kathañca kurumāneyeva tasmiṃ tānipi cattālīsapurisasahassāni āgantvā samparivāresuṃ. Tadāthero itarepi cha jane dassesi. Rājā disvā ime kadā āgatāti āha. Mayā saddhiṃyeva mahārājāti. Idāni pana jambudīpe aññepi evarūpā samaṇā santīti. Santi mahārāja etarahijambudīpo kālāvapajjoto isivātapaṭivāto, tasmiṃ–

Tevijjā iddhipattā ca, cetopariyakovidā;
Khīṇāsavā arahanto, bahū buddhassa sāvakāti.

Bhante kena āgatatthāti. Neva mahārāja udakena, na thalenāti. Rājā ākāsena āgatāti aññāsi. Thero atthi nukho rañño passāveyyattikanti vīmaṃsanatthāya āsannaṃ ambarukkhaṃ ārabbha pañhaṃ pucchi, –

Kinnāmo mahārāja ayaṃ rukkhoti. Ambarukkho nāma bhanteti. Imaṃ pana mahārāja ambaṃ muñcitvā añño ambo atthi vā natthi vāti. Atthi bhante aññepi bahū ambarukkhāti. Imañca ambaṃ te ca ambe muñcitvā atthi nukho mahārāja aññe rukkhāti. Atthi bhante, te pana na ambarukkhāti. Aññe ca ambe anambe ca muñcitvā atthi pana añño rukkhoti. Ayameva bhante amba rukkhoti. Sādhu mahārāja paṇḍitosīti.

Atthi pana mahārāja te ñātakāti. Atthi bhante bahūjanāti. Te muñcitvā keci aññātakāpi atthi mahārājāti. Aññātakā bhante ñātakehi bahutarāti. Tavañātake ca aññātake ca muñcitvā atthañño koci mahārājāti. Ahameva bhanteti. Sādhu mahārāja attā nāma attano neva ñātako na aññātakoti.

Atha thero paṇḍito rājā sakkhissati dhammaṃ aññātunti cūḷahatthipadopamasuttaṃ kathesi. Kathāpariyosāne rājā tīsu saraṇesu patiṭṭhahi saddhiṃ cattālīsāya pāṇasahassehīti. Tato paraṃ yaṃ yaṃ vattabbaṃ, taṃ taṃ samantapāsādikādīsu vuttanayena veditabbaṃ.

Iccevaṃ sīhaḷadīpe sāsanānuggahaṇa mahindattherato āgatā sissaparamparā bahū honti, gaṇanapathaṃ vīti vattā. Kathaṃ. Mahāmahindattherassa sisso ariṭṭho nāma thero, tassa sisso tissadatto, tassa sisso kāḷasumano, tassa sisso dīgho, tassa sisso dīgha sumano, tassa sisso kāḷasumano, tassa sisso nāgo, tassa sisso buddharakkhito, tassa sisso tisso, tassa sisso revo, tassa sisso sumano, tassa sisso cūḷanāgo, tassa sisso dhammapāli etā, tassa sisso khemo, tassa sisso upalisso, tassa sisso phussadevo, tassa sisso sumano, tassa sisso mahāpadumo, tassa sisso mahāsīvo, tassa sisso upāli, tassa sisso mahānāgo, tassa sisso abhayo, tassa sisso tisso, tassa sisso sumano, tassa sisso cūḷābhayo, tassa sisso tisso, tassa sisso cūḷadevo, tassa sisso sīvoti. Ayaṃ yāva potthakāruḷasaṅkhātā catutthasaṅgītikā, tāva theraparamparāti daṭṭhabbā.

Vuttañhetaṃ aṭṭhakathāyaṃ,– yāvajjabhanā tesaṃyeva antevāsikaparamparabhūtāya ācariyaparamparāya ābhatantiti veditabbanti.

Evaṃ tesaṃ sissaparamparabhūtā ācariyaparamparā yāvajjatanā sāsane pākaṭā hutvā āgacchantīti veditabba.

Sāsane vinayadharehi nāma tilakkhaṇasampannehi bhavitabbaṃ. Tīṇi hi vinayadharassa lakkhaṇāni icchi tabbāni. Katamāni tīṇi. Suttañcassa svāgataṃ hoti suppavatti suvinicchitaṃ suttato anubyañjanatoti idamekaṃ lakkhaṇaṃ, vinaye kho pana ṭhito hoti asaṃhīroti idaṃ dutiyaṃ, ācariyaparamparā kho panassa suggahitā hoti sumanasikatā supadhāritāti idaṃ tatiyaṃ.

Tattha ācariyaparamparā kho panassa suggahitā hotīti theraparamparā vaṃsaparamparā cassa suṭṭhugahitā hoti. Sumanasikatāti suṭṭhu manasikatā, āvajjitamatte ñajjali tappadīpo viya hoti.

Supadhāritāti suṭṭhu upadhāritā, pubbāparānusandhito atthato kāraṇato ca upa dhāritā. Attano matiṃ pahāya ācariyasuddhiyā vattā hoti, mayhaṃ ācariyo asukācariyassa santike uggaṇhi, so asukassāti evaṃ sabbaṃ ācariyaparamparaṃ thera vādaṅgaṃ āharitvā yāva upālitthero sammāsambuddhassa santike uggaṇhīti pāpetvā ṭhapeti. Tatopi āharitvā upālitthero sammāsambuddhassa santike uggaṇhi, dāsakatthero attano upajjhāyassa upālittherassa, soṇakatthero attano upajjhāyassa dosakattherassa, siggavatthero attano upajjhāyassa soṇakattherassa, moggaliputtatissatthero attano upajjhāyassa siggavattherassa caṇḍa vajjittherassa cāti evaṃ sabbaṃ ācariyaparamparaṃ theravādaṅgaṃ āharitvā attano ācariyaṃ pāpetvā ṭhapeti. Evaṃ uggahitā hi ācariyaparamparā suggahitā hoti.

Evaṃ asakkontena pana dve tayo parivaṭṭā uggahetabbā. Sabbapacchimena hi nayena yathā ācariyo ca ācariyācariyo ca pāḷiñca paripuñchañca vadanti, tathā ñātuṃ vattatīti.

Yathā vuttattheraparamparā pana bhagavato dharamānakālato paṭṭhāya yāva potthakāruḷā mukhapāṭheneva piṭakattayaṃ dhāresuṃ, paripuṇṇaṃ pana katvā potthake likhitvā na ṭhapenti. Evaṃ mahātherā dukkarakammaṃ katvā sāsanaṃ paggaṇhiṃsu. Tatridaṃ vatthu,–

Sīhaḷadīpe kira caṇḍālatissabhayena saṅkhubbhitvā devo ca avassitvā dubbhikkhabhayaṃ uppajji. Tadā akko devānamindo āgantvā tumhe bhante piṭakaṃ dhāretuṃ na sakkhissatha, nāvaṃ pana ārūhitvā jambudīpaṃ gacchatha, sace nāvā appahonakā bhaveyya, kaṭṭhena vā veḷunā vā taratha, abhayatthāya pana mayaṃ rakkhissāmāti āha.

Tadā saṭṭhimattā bhikkhū samuddatīraṃ gantvā puna etadahosi,– mayaṃ jambudīpaṃ na gacchissāma, idheva vasitvā tepiṭakaṃ dhārissāmāti. Tato pacchā nāvā titthato nivattitvā sīhaḷadīpekadesaṃ malayajanapadaṃ gantvā mūlaphalādīhiyeva yāpetvā sajjhāyaṃ akaṃsu. Chātakabhayena atipīḷitā hutvā evampi kātuṃ asakkonto vāḷukatale uraṃ ṭhapetvā sīsena sīsaṃ abhimukhaṃ katvā vācaṃ anicchāretvā manasāyeva akaṃsu. Evaṃ dvādasavassāni saddhiṃ aṭṭhakathāya tepiṭakaṃ rakkhitvā sāsanaṃ anuggahesuṃ.

Dvādasavassesu pana atikkantesu taṃ bhayaṃ vūpasamitvā pubbe jambudīpaṃ gacchantā sattabhikkhusatā āgantvā sīhaḷadīpekadesaṃ rāmajanapade maṇḍalārāmavihāraṃ āpajjiṃsu. Tepi saṭṭhimattā bhikkhū tameva vihāraṃ gantvā aññamaññaṃ sammantetvā sajjhāyiṃsu. Tadā aññamaññaṃ samenti, na virujjhanti, gaṅgādakena viya yamunodakaṃ saṃsandenti. Evaṃ piṭakattayaṃ mukhapāṭheneva dhāretvā mahātherā dukkarakammaṃ karontīti veditabbā.

Yampi pariyattiṃ ekapadamattampi avirajjhitvā dhārenti, taṃ dukkarakammameva.

Sīhaḷadīpe kira punabbasukassa nāma kuṭumbikassa putto tissatthero buddhavacanaṃ uggaṇhitvā imaṃ jambudīpaṃ āgantvā yonakadhammarakkhitattherassa santike buddhavacanaṃ uggaṇhitvā gacchanto nāvaṃ abhirūhanatitthe ekasmiṃ pade uppannakaṅkho yojanasatamaggaṃ nivattitvā ācariyassa santikaṃ āgacchanto antarāmagge ekassa kuṭumbikassa pañhaṃ kathesi. So pasīditvā satasahassagghanakaṃ kampalaṃ adāsi. Sopi taṃ āharitvā ācariyassa adāsi. Thero vā siyā koṭṭetvā nisīdanaṭṭhāne paribhaṇḍaṃ kāresi. Kimatthāyāti. Pacchimāya janatāya anuggahatthāya. Evaṃ kirassa ahosi,– amhākaṃ gatamaggaṃ āvajjitvā anāgate sabrahmacārino paṭipattiṃ pūretabbaṃ maññissantīti. Tissattheropi ācariyassa santike kaṅkhaṃ chinditvā sīhaḷadīpameva sakaṭṭhānaṃ āgamāsīti. Iccevaṃ pariyattiṃ ekapadamattampi avirajjhitvā dhāraṇampi dukkarakammamevāti daṭṭhabbaṃ.

Yampi yebhuyyena paguṇaṃ na karonti, tassa anantaradhānatthāya asammosatthāya uggahadhāraṇādivasena rakkhanampi karonti, taṃ dukkarakammameva.

Sīhaḷadīpeyeva kira mahābhaye ekasseva bhikkhuno mahāniddeso paguṇo ahosi. Atha catunikāyikatissattherassa upajjhāyo mahātipiṭakatthero nāma mahārakkhitattheraṃāha,– āvuso mahārakkhita asukassa santike mahāniddesaṃ gaṇhāhīti. Pāpokirāyaṃ bhante na gaṇhāmīti. Gaṇhāvuso ahaṃ te santike nisīdissāmīti. Sādhu bhante tumhesu nisinnesu gaṇhissāmīti paṭṭhapatvā rattindivaṃ nirantaraṃ pariyāpuṇanto osānadivase heṭṭhāmañce itthiṃ disvā bhante sutaṃyeva me pubbe, sacāhaṃ evaṃ jāneyyaṃ, na īdisassa santike dhammaṃ pariyāpuṇeyyanti āha. Tassa pana santike bahū mahātherā uggaṇhitvā mahāniddesaṃ patiṭṭhāpesuṃ. Evaṃ yaṃ yebhuyyena paguṇaṃ na karonti, tassa anantaradhānatthāya asammosattāya uggahadhāraṇādivasena rakkhanampi dukkarakammaṃ yevāti daṭṭhabbaṃ.

Iccevaṃ bhagavato dharamānakālato pabhuti cirakālaṃ yathāvuttamahātheraparamparā pariyattiṃ mukhapāṭheneva dhāresuṃ. Ahovata porāṇikānaṃ mahātherānaṃ satipaññāsamādhivepullatāya hi te mukhapāṭheneva dhāretu sakkāti. Mukhapāṭheneva porāṇakattherānaṃ pariyattidhāraṇaṃ pañcanavutādhikāni catusatāni ahosi.

Bhagavato parinibbānato mahāvaṃsasāratthasaṅgahesu āgatanayena jinacakke paṇṇāssādhike catusate sampatte tambapaṇṇidīpe rājūnaṃ aṭṭhārasamako’saddhātissassa nāma rañño putto vaṭṭagāmaṇi nāma rājā rajjaṃ patvā chavassakāle anāgate sattā hīnasatipaññāsamādhikā hutvā na sakkhissanti mukhapāṭhena dhāretunti upaparikkhitvā pubbe vuttehi mahātherehi anupubbena āgatā pañcamattā mahātherasatā vaṭṭagāmaṇirājānaṃ nissāya tambapaṇṇidīpekadese malayajanapade ālokaleṇe aṭṭhakathāya sahapiṭakattayaṃ potthake āropesuṃ.

Tañca yathāvuttasaṅgītiyo upanidhāya catutthasaṅgītiyeva nāmāti veditabbā. Vuttañhetaṃ sāratthadīpaniyaṃ nāma vinayaṭīkāyaṃ,– catutthasaṅgītisadisā hi potthakārohasaṅgītīti.

Sīhaḷadīpe pana vaṭṭagāmaṇirājā marammaraṭṭhe sirikhettanagare eko nāma kukkuṭasīsarājā ca ekakālena rajjaṃ kāresi. Amarapuramāpakassa rañño kāle sīhaḷadīpabhikkhuhi idha pesitasandesakathāyaṃ pana tettiṃsādhikacatusate sampatte potthakāruḷaṃ akaṃsūti āgataṃ. Vuttañhetaṃ tattha,– tettiṃsādhikacatuvassasataparimāṇakālanti.

Idaṃ sīhaḷadīpe yāva potthakāruḷhā

Sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Athāparaṃ jambudīpe sīhaḷadīpe ca bhikkhū visuṃ visuṃ gaṇavasena bhijjiṃsu, yathā anotattadahato nikkhamananadiyā gaṅgāyamunādivasena bhijjantīti. Tattha jambudīpe gaṇānaṃ bhijjamānataṃ upariyeva vakkhāma.

Sīhaḷadīpe pana gaṇānaṃ bhijjamānatā evaṃ daṭṭhabbā. Kathaṃ. Sīhaḷadīpe hi sāsanassa patiṭṭhamānakālato aṭṭhārasādhi kadvivassasate sampatte vaṭṭagāmaṇiraññā kārāvite abhayagirivihāre parivārakhandhakaṃ pāṭhato ca atthato ca vipallāsaṃ katvā mahāvihāravāsigaṇato puthu hutvā eko gaṇo bhijji, so abhayagirivāsigaṇo nāma, dhammaruciganọti ca tasseva nāmaṃ.

Abhayagirivāsigaṇassa bhijjamānato dvecattālīsādhikativassasate sampatte mahāsenena nāma raññā kārāpite jetavanavihāre bhikkhū ubhatovisaṅgapāṭhe viparītavasena abhisaṅkharitvā abhayagirivāsigaṇato visuṃ eko gaṇo ahosi, so jetavanavāsigaṇo nāma, sāgaliyagaṇoti ca tasseva nāmaṃ.

Jetavana vāsigaṇassa bhijjamānakālato ekapaññāsavassādhikānaṃ tiṇṇaṃ vassasatānaṃ upari kurundavāsino ca kolambavāsino ca bhikkhū bhāgineyyaṃ dāṭhāpatiṃ nāma rājānaṃ nissāya ubhatovibhaṅgaparivārakhandhakapāṭhe viparītavasena abhisaṅkharitvā vuttehi dvīhi gaṇehi visuṃ hutvā mahāvihāra vāsigaṇhattamaṃ tulayitvā upadhāretvā mahāvihāranāmaṃ gahetvā eko gaṇo bhijji. Evaṃ sīhaḷadīpe mahāmahindattherādīnaṃ vaṃsabhūtena mahāvihāravāsi gaṇena saddhiṃ cattāro gaṇā bhijjiṃsu.

Tattha mahāvihāravāsi gaṇoyeva eko dhammavādī ahosi, sesā pana adhammavādino. Te ca tayo adhammavādino gaṇā bhūtatthaṃ pahāya abhūtatthena dhammaṃ agaruṃ katvā cariṃsūti vacanato sīhaḷadīpe adhammavādino tayopi alajjino gaṇā parimaṇḍalasuppaṭicchannādisikkhāpadāni anādiyitvā vicariṃsu. Tato paṭṭhāya sāsane ekaccānaṃ bhikkhūnaṃ nānappakāravasena nivāsanapārupanādīni dissantiti veditabbaṃ.

Adhammavādigaṇānaṃ bhijjamānakālato sattavīsādhikānaṃ pañcasatānaṃ vassānañca upari sirisaṅghabodhi nāma rājā mahāvihāra gaṇassa pakkho hutvā adhammavādinā tayo gaṇe niggahitvā jinasāsanaṃ paggahesi. So ca sirisaṅgha bodhirājā amhākaṃ marammaraṭṭhe arimandananagare anuruddhena nāma raññā samakālavasena rajjasampattiṃ anubhavi.

Tato pacchā sīhaḷadīpe vohārakatissassa nāma rañño kāle kapilena nāma amaccena saddhiṃ mantetvā mahāvihāra vāsino bhikkhū nissāya adhammavādigaṇe niggaṇhitvā jinasāsanaṃ paggaṇhāti.

Tato pacchā ca goṭṭhābhayassa nāma rañño kāle abhayagiri vāsino bhikkhū parasamuddaṃ pabbājetvā mahāvihāra vāsino bhikkhū nissāya sāsanaṃ visodhayi.

Tato pacchāpi goṭṭhābhayarañño puttabhūtassa mahāsenassa nāma rañño kāle abhayagirivāsīnaṃ bhikkhūnaṃ abbhantare saṅghamitto nāma eko bhikkhu rañño padhānācariyo hutvā mahāmahindattherādīnaṃ arahantānaṃ nivāsaṭṭhānabhūtaṃ mahāvihārārāmaṃ vinassituṃ mahāsenaraññā mantetvā ārabhi. Tadā navavassāni mahāvihāre bhikkhu sañño ahosi. Ahovata mahātherānaṃ mahiddhikānaṃ nivāsaṭṭhānaṃ alajjino bhikkhū vinassāpesuṃ, suvaṇṇahaṃssānaṃ nivāsaṭṭhānaṃ kākā viyāti.

Jetavanavāsīnañca bhikkhūnaṃ abbhantare eko tisso nāma bhikkhu teneva raññā mantetvā mahāvihāre sīmaṃ samūhani. Achekattā pana tesaṃ sīmasamūhanakammaṃ na sampajjīti. Ahovata dussīlānaṃ pāpakānaṃ kammaṃ acchariyaṃ, seyyathāpi nāma sākhamigo aggaggho kāsivatthaṃ mahagghaṃ bhinnati, evameva bhinditabbavatthunā bhedakapuggalo ativiya dūro ahosīti. Bhavanti cettha, –

Yathā sākhamigo pāpo, appagghoyeva kāsikaṃ;
Mahagghaṃ kacca bhinnaṃbhinnaṃ, mahussāhena chindati.

Evaṃ adhammavādī pāpo, dhammavādigaṇaṃ subhaṃ;
Mahussāhena bhindayi, aho acchariyo ayaṃ.

Ārakā dūrato āsuṃ, bhinditabbehi bhedakā;
Bhūmitova bhavagganto, aho kammaṃ ajānatanti.

Iccevaṃ adhammavādigaṇānaṃ balavatāya dhammavādigaṇo parihāyati. Yathā hi gijjhasakuṇassa pakkhavātena suvaṇṇahaṃsā pakatiyā ṭhātuṃ na sakkonti, evameva adhammavādīnaṃ balavatāya dhammavādī parihāyati. Byagghavane viya suvaṇṇamigo nillayitvā gocaraṃ gaṇhāti, yathārucivasena dhammaṃ carituṃ okāsaṃ na labhi.

Sīhaḷadīpe sāsanassa patiṭṭhānato dvisattatādhikānaṃ catusatānaṃ vassasahassānañca upari sammāsambuddhassa parinibbānato aṭṭhasattasatādhikānaṃ vassasahassānaṃ upari mahārājā nāma bhūpālo rajjaṃ kāresi. So pana rājā ñadumbaragirivāsikassapattheraggamukhā mahāvihāravāsino bhikkhū tameva rājānaṃ nissāya sāsane malaṃ visodhesuṃ, yathā heraññiko hirañño malanti.

Mahāvihāravāsigaṇato aññe adhammavādinā uppabbā jetvā visodhesuṃ. So ca mahārājā amhākaṃ marammaraṭṭhe arimaddananagare narapaticaññisūnā nāma raññā samakāla vasena rajjaṃ kāresīti veditabbo.

Tato pacchā vi vijayabāhurājānaṃ parakkamabāhurājānañca nissāya mahāvihāra vāsino bhikkhū sāsanaṃ parisuddhaṃ akaṃsu, adhammavādino sabbepi uppabbājetvā mahāvihāravāsigaṇoyeva eko patiṭṭhahi, yathā abbhādiupakkilesamalehi vimutto nisānāthoti.

Sirisaṅghabodhirājā vohārikatissarājā goṭṭhābhayarājāti ete rājāno sāsanaṃ visodhentopi sabbena sabbaṃ adhammavādigaṇānaṃ avinassanato sāsanaṃ parisuddhaṃ na tāva ahosi. Sirisaṅghabodhirañño mahārañño vijayabāhurañño parakkamabāhuraññoti etesaṃyeva rājūnaṃ kāle sabbena sabbaṃ adhammavādīnaṃ vinassanato sāsanaṃ parisuddhaṃ ahosi. Tadā pana adhammavādinā sīsampi uṭṭhahituṃ na sakkā, yathā aruṇugge kosiyāti.

Aparabhāge pana ciraṃ kālaṃ atikkante micchādiṭṭhikānaṃ vijātiyānaṃ bhayena laṅkādīpe sāsanaṃ osakkitvā gaṇapūraṇamattassapi bhikkhusaṅghassa avijjamānatāya mahāvijayabāhurañño kāle rāmaññadesato saṅghaṃ ānetvā sāsanaṃ patiṭṭhāpesi.

Tato pacchā ca vimaladhammasūriyassa nāma rañño kāle rakkhāpuraraṭṭhato saṅghaṃ ānetvā sāsanaṃ patiṭṭhāpesi. Tato pacchā ca vimalassa nāma rañño kāle tatoyeva saṅghaṃ ānetvā sāsanaṃ patiṭṭhāpesi. Tato pacchā ca kittissirirājasīhassa nāma rañño kāle syāmaraṭṭhato saṅghaṃ ānetvā tatheva akāsīti.

Ayaṃ sīhaḷadīpe sāsanassa osakkanakathā.

Tato pacchā jinasāsane navutādhike aṭṭhavassasate sampatte buddhadāsassa nāma rañño kāle eko dhamma kathikatthero ṭhapetvā vinayapiṭakaṃ abhidhammapiṭakañca avasesaṃ suttantapiṭakaṃ sīhaḷabhāsāya parivattitvā abhisaṅkharitvā ṭhapesi. Tañca kāraṇaṃ cūḷavaṃse vuttaṃ.

Tassa kira buddhadāsassa rañño puttā asītimattā asītimahāsāvakānaṃ nāmeneva vohāritā ahesuṃ. Tesu puttesu sāriputtattherassa nāmena vohārito eko upatisso nāma rājakumāro pitari devaṅgate dvecattālīsavassāni rajjaṃ karesi.

Tato pacchā kaniṭṭho mahānāmo nāma rājakumāro dvāvīsavassāni rajjaṃ kāresi. Tassa rañño kāle jina cakke tettiṃsādhikanavasatavasse sīhaḷadīpe chasaṭṭhimattānaṃ rājūnaṃ pūraṇakāle buddhaghoso nāma thero sīhaḷadīpaṃ gantvā sīhaḷabhāsāya likhite aṭṭhakathāganthe māgadhabhāsāya parivattitvā likhi.

So pana mahānāma rājā amhākaṃ marammaraṭṭhe siripaccayanagare savilaññikrovi nāmakena raññā samakālo hutvā rajjaṃ kāresi. Parittaniddāne pana brūmavi?Thī? Nāmakena raññā samakālo hutvā rajjaṃ kāresīti vuttaṃ. Taṃ na yujjatiyeva.

Sīhaḷadīpe pana kittissirimegho nāma rājā hutvā navame vasse tasmiṃyeva dīpe rājūnaṃ dvāsaṭṭhimattānaṃ pūraṇakāle jinacakke tiṃsādhike aṭṭhasatavasse jambudīpe kaliṅgapurato kuhasivassa nāma rañño jāmātā dantakumāro hemamālaṃ nāma rājadhītaṃ gahetvā dāṭhādhātuṃ thenetvā navāya taritvā sīhaḷadīpaṃ agamāsi. Jinacakke tiṃsādhikaaṭṭhavassasate jeṭṭhatissarājā navavassāni rajjaṃ kāresi.

Buddhadāsarājā ekūnatiṃsati vassāni upalissarājā cadvicattālīsavassāni mahānāmarājā dvāvīsavassānīti sabbāni sampiṇḍitvā jinasāsanaṃ dvattiṃsādhikanavavassasatappamāṇaṃ hoti.

Tasmiñca kāle yadā dvīhi vassehi ūnaṃ ahosi, tadā mahānāmarañño kāle tiṃsādhikanavavassasatamatte sāsane buddhaghoso nāma thero laṅkādīpaṃ agamāsi.

Amarapuramāpakassa rañño kāle sīhaḷadīpikehi bhikkhūhi pesitasannesapaṇṇe pana chapaṇṇāsādhikanavavassasatātikkante sūti vuttaṃ.

Ettha ṭhatvā buddhaghosattherassa aṭṭhuppattiṃsaṅkhepamattaṃ vakkhāma. Kathaṃ. Sīhaḷabhāsakkharehi parivattitaṃ pariyattisāsanaṃ māgadhasāsakkharena ko nāma puggalo parivattituṃ sakkhissatīti mahātherā nimantayitvā tāvatiṃsabhavanaṃ gantvā ghosaṃ devaputtaṃ disvā saddhiṃ sakkena devānamindena taṃ yācitvā bodhirukkhasamīpe ghosagāme kesassa nāma brāhmaṇassa kesiyā nāma brāhmaṇiyā kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhāpesuṃ. Khādatha bhonto pivatha bhontotiādinā brāhmaṇānaṃ aññamaññaṃ ghosakāle vijāyanattā ghosoti nāmaṃ akāsi. Sattavassikakāle so tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū ahosi.

Atha kho ekena arahantena saddhiṃ vedakathaṃ sallapanto taṃ kathaṃ niṭṭhāpetvā kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammātiādinā paramatthavedaṃ nāma buddhamantaṃ pucchi. Tadā so sutvā uggaṇhitukāmo hutvā tassa arahantassa santike pabbajitvā devasikaṃ devasikaṃ piṭakattayaṃ saṭṭhimattehi padasahassehi sajjhāyaṃ akāsi, vācuggataṃ akāsi. Ekamāseneva tiṇṇaṃ piṭakānaṃ pāragū ahosi.

Tato paccā raho ekakova nisinnassa etadahosi,– buddhabhāsite piṭakattaye mama vā paññā adhikā, udāhu upajjhāyassa vāti. Taṃ kāraṇaṃ ñatvā upajjhācariyo niggahaṃ katvā ovadi. So saṃvegappatto hutvā khamāpetuṃ vandi. Upajjhācariyo tvaṃ āvuso sīhaḷadīpaṃ gantvā piṭakattayaṃ sīhaḷassāsakkharena likhitaṃ māgadhabhāsakkharena likhāhi, evaṃ sati ahaṃ khamissāmīti āha.

Buddhaghoso ca pitaraṃ micchādiṭṭhibhāvato mocetvā ācariyassa vacanaṃ sirasā paṭiggahetvā piṭakattayaṃ likhituṃ sīhaḷadīpaṃ nāvāya agamāsi. Tadā samuddamajjhe tīhi divasehi tarante buddhadattatthero ca sīhaḷadīpato nāvāya āgacchanto antarāmagge devāna ānubhāvena aññamaññaṃ passitvā kāraṇaṃ pucchitvā jāni. Jānitvā ca buddhadattatthero evamāha,- mayā āvuso kato jinālaṅkāro appassāroti maññitvā piṭakattayaṃ parivattituṃ likhituṃ okāsaṃ nādāsuṃ, tvaṃ pana piṭakattayaṃ saṃvaṇṇehīti vatvā attano sakkena devānamindena dinnaṃ haritakiphalaṃ ayomayalekhana daṇḍaṃ nisitasilañca buddhaghosattherassa adāsi. Evaṃ tesaṃ dvinnaṃ therānaṃ aññamaññaṃ sallapantānaṃyeva nāvā sayameva apanetvā gacchiṃsu.

Buddhaghosatthero ca sīhaḷadīpaṃ patvā paṭhamaṃ saṅghapālattheraṃ passitvā piṭakattayaṃ māgadhabhāsakkharena parivattetuṃ āgatomhīti kāraṇaṃ ārocetvā sīhaḷabhikkhū ca sīle patiṭṭhāyātiādigāthaṃ niyyādetvā imissā gāthāya atthaṃ piṭakattayaṃ āloletvā saṃvaṇṇehīti uyyojesuṃ, tasmiṃyeva divase sāyanhakālato paṭṭhāya yathāvuttagāthaṃ pamukhaṃ katvā visuddhimaggaṃ akāsi. Katvā taṃ kammaṃ nipphādetvā tassa ñāṇappabhavaṃ vīmaṃsetukāmo devānamindo tañca ganthaṃ antaradhāpesi. Punāpi thero akāsi. Tatheva devānamindo antaradhāpesi. Punāpi thero akāsi. Evaṃ tikkhattuṃ kārāpetvā pubbaganthepi dassesi. Tiṇṇampi ganthānaṃ aññamaññaṃ ekapadamattenapi visesatā natthi saṅghapālatthero ca taṃ ārādhayitvā piṭakattayaṃ niyyādesi. Evaṃ visuddhimagge saṅghapālattherassa yācanaṃ ārabbha visuddhimaggo katoti āgataṃ. Buddhaghosuppattikathāyaṃ pana saṅgharājattherassa āyācanaṃ ārabbhāti āgataṃ.

Ayaṃ buddhaghosuppattikathāyaṃ āgatanayena dassitabuddhaghosuppattikathāsaṅkhepo.

Cūḷavaṃse panevaṃ āgato. Buddhaghosatthero nāma mahābodhirukkhasamīpe ekasmiṃ brāhmaṇagāme vijāto tiṇṇampi vedānaṃ pāragū ahosi tesu tesu vādesu ca aticheko. So aññehi ca saddhiṃ pucchābyākaraṇakammaṃ kattukāmo jambunīpatale āhiṇḍanto ekaṃ vihāraṃ patvā tasmiṃ vā āgantukabhāvena nisīdi. Tasmiñca vihāre revato nāma thero vasi. Tena therena saddhiṃ bhallapanto so brāhmaṇamāṇavo tīsu vedesu aloletvā pañhaṃ pucchi. Pucchitaṃ pucchitaṃ thero byākāsi. Therassa pana pucchitaṃ pañhaṃ māṇavo na sakkā byākātuṃ. Atha māṇavo pucchi,–ko nāmāyaṃ bhante mantoti. Buddhamanto nāmāyanti vutte uggaṇhitukāmo hutvā therassa santike pabbajitvā piṭakattayaṃ uggaṇhi. Aciraneva tiṇṇampi piṭakānaṃ pāragū ahosi. Buddhasseva ghoso yassa atthīti buddhaghosoti nāmena pākaṭo ahosi.

Buddhaghoso ca āyasmato revatassa santike nisīdanto ñāṇodayaṃ nāma ganthaṃ aṭṭhassāliniñca nāma ganthaṃ akāsi. Tato pacchā parittaṭṭhakathaṃ kattukāmo hutvā ārabhi. Tadā ācariyo evamāha,– jambudīpe pana āvuso pāḷimattaṃyeva atthi, aṭṭhakathā pana natthi, ācariyavādo ca bhinno hutvā atthi, teneva mahāmahindhattherena ānitā aṭṭhakathā tīsu ca saṅgītīsu āruḷo pāḷiyo sāriputtattherādīhi desito kathāmaggo sīhaḷadīpe atthi, tvaṃ gantvā māgadhabhāsakkharena likhehīti uyyojiyamāno buddhaghosatthero sīhaḷadīpaṃ gantvā anurādhapure mahāvihāraṃ pavisitvā saṅghapālattherassa santike saddhiṃ sīhaḷaṭṭhakathāya theravāde sutvā aṭṭhakathaṃ karissamīti ārocesi. Sīhaḷabhikkhū ca pubbe vuttanayeneva sīle patiṭṭhāyātiādi gāthā niyyādesuṃ. Buddhaghoso ca saddhiṃ aṭṭhakathāya piṭakattayaṃ saṅkhipitvā visuddhimaggaṃ akāsi.

Pubbe vuttanayeneva sakko antaradhāpetvā tikkhattuṃ kārāpesi. Saṅghapālattheropi arādhayitvā piṭakattayaṃ niyyādesīti.

Kiñcāpi nānā ganthesu nānākārehi buddhaghosuppatti āgatā, tathāpi buddhaghosattherassa sīhaḷadīpaṃ gantvā piṭakattayassa likhanaṃ aṭṭhakathānañca karaṇameva pamāṇanti manokiliṭṭhaṃ na uppādetabbanti. Buddhaghosatthero vikaṭattayaṃ likhitvā jambudīpaṃ paccāgamāsi.

Iccevaṃ pāḷibhāsāya pariyattiṃ parivattitvā pacchā ācariyaparamparasissānusissavasena sīhaḷadīpe jinacakkaṃ majjhanti kaṃsumāsī viya atidibbati, anekakoṭippamāṇehi sotāpannasakadāgāmianāgāmiarahantehi laṅkādīpaṃ atisobhati, sabbapāliphullena tiyojanikapāricchattakarukkhena tāvatiṃsabhavanaṃ viya satapattapadumādīhi mahāpokkharaṇī viya tesu tesu ṭhānesu maggamahāmaggaāpakagharadvāratitthavanapabbataguhamandiravihārasālādīsu aladdhamaggaphalaṭṭhānaṃ nāma kiñci natthi, thokaṃ āgametvā piṇḍāya patiṭṭhamānapadesepi maggaphalāni labhiṃsuyeva.

Maggaphalāni sacchikarontānaṃ puggalānaṃ bāhullatāya ayaṃ puthujjano ayaṃ puthujjanoti aṅguliṃ pasāretvā dassetabbo hoti. Ekasmiṃ kāle sīhaḷadīpe puthujjana bhikkhu nāma natthi. Tathā hi vuttaṃ vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ, ekavāraṃ puthujjanabhikkhu nāma natthīti.

Abhiññālābhīnaṃ kira mahiddhikānaṃ gamanāgamanavasena sūriyossāsaṃ alabhitvā dhaññakoṭṭakā mātugāmā dhaññakoṭṭituṃ okāsaṃ na labhiṃsu.

Devalokato sumanasāmaṇero dakkhiṇakkhakaṃ sīhaḷadīpaṃ anetvā tassa pāṭihāriyaṃ dassanavasena uddhakabindhūhi tiyojanasataṃ sakalampi laṅkādīpaṃ byāpatvā bhagavatā paribhuttacetiyaṅgaṇaṃ viya hutvā navāya gacchantā mahāsamudde udakato nāḷikeramattampi disvā sakalaṅkādīpaṃ pūjenti, mahāmahindattherassa santike ariṭṭhattherena saddhiṃ pañcamattā bhikkhusatā paṭhamaṃ tāva vinayapiṭakaṃ uggaṇhiṃsūti imehi kāraṇehi laṅkādīpaṃ jinacakkassa patiṭṭhānaṃ hutvā varadīpanti nāmaṃ paṭilabhi.

Sīhaḷadīpeyeva piṭakattayaṃ potthakāruḷavasena patiṭṭhāpetvā tato pacchā coranāgassa nāma rañño kāle sakalalaṅkādīpaṃ dubbhikkhabhayena pīḷetvā piṭakattayaṃ dhārentā bhikkhū jambudīpaṃ āgamaṃsu. Anāgantvā tattheva ṭhitāpi bhikkhū chātakabhayena pīḷetvā udarapaṭalaṃ bandhitvā kucchiṃ vālukarāsimhi ṭhapetvā piṭakattayaṃ dhāresuṃ.

Kuṭa kaṇṇatissassa rañño kāleyeva dubbhikkhabhayaṃ vūpasamitvā jambudīpato bhikkhū puna gantvā sīhaḷadīpe ṭhitehi bhikkhūhi saddhiṃ mahāvihāre piṭakattayaṃ avirodhāpetvā samasamaṃ katvā ṭhapesuṃ. Ṭhapetvā ca pana sīhaḷadīpeyeva suṭṭhu dhāresuṃ.

Tattheva aṭṭhakathāyo buddhaghosatthero māgadhabhāsāya parivattetvā viraci. Pacchā ca yebhuyyena tattheva aṭṭhakathāṭīkāanumadhulakkhaṇagaṇṭhiganthantarāni akaṃsu. Puna sāsanaṃ nabhe ravinduva pākaṭanti.

Tattha buddhavaṃsaṭṭhakathaṃ buddhadattatthere akāsi. Itivuttodānacariyāpiṭakatherātherīvimānavatthupetavatthunettiaṭṭhakathāyo ācariyadhammapālatthero akāsi. So ca ācariyadhammapālatthero sīhaḷadīpassa samīpe damilaraṭṭhe badaratitthamhi nivāsitattā sīhaḷadīpeyeva saṅgahetvā vattabbo.

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathaṃ mahānāmo nāma thero ākāsi. Mahāniddesaṭṭhakathaṃ upaseno nāma thero akāsi. Abhidhammaṭīkaṃ pana ānandatthero akāsi. Sā ca sabbāsaṃ ṭīkānaṃ ādibhūtattā mūlaṭīkāti pākaṭā.

Visuddhimaggassa mahāṭīkaṃ dīghanikāyaṭṭhakathāya ṭīkaṃ majjhimanikāyaṭṭhakathāya ṭīkaṃ saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya ṭīkañhāti imāyo ācariyadhammapālatthero akāsi.

Sāratthadīpaniṃ nāma vinayaṭīkaṃ aṅguttaranikāyaṭīkañca parakkamabāhuraññā yācito sāriputtatthero akāsi. Vimativinodaniṃ nāma vinayaṭīkaṃ damilaraṭṭhavāsikassapatthero akāsi.

Anuṭīkaṃ pana ācariyadhammapālatthero. Sā ca mūlaṭīkāya anuttānatthāni uttānāni saṃvaṇṇitattā anuṭīkā tivuccati.

Visuddhimaggassa cūḷaṭīkaṃ makhudīpaniñca aññetarā therā akaṃsu. Sā ca mūlaṭīkāya atthāvasesāti ca anuttānatthāti ca katvā mūlaṭīkāya saddhiṃ saṃsanditvā katattā madhura sattā ca madhudīpaninti vuccati. Mohavicchedaniṃ pana lakkhaṇaganthaṃ kassapatthero akāsi.

Ābhidhammāvatāraṃ pana rupārūpavibhāgaṃ vinayavinicchayañca buddha dattatthero. Vinayasaṅgahaṃ sāriputtatthero. Khuddasikkhaṃ dhammasiritthero. Paramatthavinicchayaṃ nāmarūpaparicchedaṃ abhidhammatthasaṅgañca anuruddhatthero. Saccasaṅkhepaṃ dhammapālatthero. Khemaṃ khematthero. Te ca saṅkhepato saṃvaṇṇitattā sukhena ca lakkhaṇiyattā lakkhaṇaganthāti vuccanti.

Tesaṃ pana saṃvaṇṇanāsu abhidhammatthasaṅgahassa porāṇaṭīkaṃ navavimalabuddhitthero akāsi. Saccaṃsaṅkhepanāmarūpaparicchedakhemāabhidhammāvatārānaṃ porāṇaṭīkaṃ vācissaramahāsāmitthero. Paramatthavinicchayassa porāṇaṭīkaṃ mahābodhitthero.

Abhidhamatthasaṅgahābhidhammāvatārābhinava ṭīkāyo sumaṅgalasāmitthero. Saccasaṅkhepābhinavaṭīkaṃ araññavāsitthero. Nāmarūpaparicchedābhinavaṭīkaṃ mahāsāmitthero. Paramatthavinicchayābhinavaṭīkaṃ aññataratthero. Vinayavinicchayaṭīkaṃ revatatthero. Khuddasikkhāya purāṇaṭīkaṃ mahāyasatthero. Tāyayeva abhinavaṭīkaṃ saṅgharakkhitattheroti.

Vajirabuddhiṃ nāma vinayagaṇṭhipadatthaṃ vajirabuddhitthero. Cūḷagaṇṭhiṃ majjhimagaṇṭhiṃ mahāgaṇṭhiñca sīhaḷadīpavāsino therā. Te ca padakkamena asaṃvaṇṇetvā anuttānatthāyeva saṃvaṇṇitattā gaṇṭhipadatthāti vuccanti.

Abhidhānappadīpikaṃ pana mahāmoggalānatthero. Atthabyakkhānaṃ cūḷabuddhatthero. Vuttodayaṃ sambandhacintanaṃ subodhālaṅkārañca saṅgharakkhitatthero. Byākaraṇaṃ moggalānatthero.

Mahāvaṃsaṃ cūḷavaṃsaṃ dīpavaṃsaṃ thūpavaṃsaṃ bodhivaṃsaṃ dhātuvaṃ sañca sīhaḷadīpavāsino therā. Dāṭhādhātuvaṃsaṃ pana dhammakittitthero akāsi. Ete ca pāḷimuttakavasena vuttattā ganthantarāti vuccanti.

Iccevaṃ buddhaghosādayo thera varā yathābalaṃ yathāsattiṃ pariyattiṃ sāsanaṃ upatthambhetvā bahūhi mūlehi bahuhisākhāhi bahūhi ca viṭapehi upatthambhiyamāno vepullamā pajjamāno mahānigrodharukkho viya thiraṃ hutvā cirakālaṃ tiṭṭhatīti veditabbaṃ.

Idaṃ sīhaḷadīpe potthakāruḷhato pacchā sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Etepi ca mahāthero, yathāsattiṃ yathābalaṃ;
Aṭṭhakathādayo katvā, maccumukhaṃ upāgamuṃ.

Seyyathāpi ca lokasmiṃ, obhāsitvāna candimā;
Āvahitvāna sattānaṃ, hitaṃ atthaṃva gacchati.

Evameva mahātherā, ñāṇobhāsehi bhāsiya;
Āvahitvāna sattānaṃ, hitaṃ atthaṃva gacchati.

Iti sāsanavaṃse sīhaḷadīpikasāsanavaṃsakathāmaggo

Nāma dutiyo paricchedo.

3. Suvaṇṇabhūmisāsanavaṃsakathāmaggo

3. Idāni yathāṭhapitamātikāvasena suvaṇṇabhūmi raṭṭhe sāsanavaṃsakathāmaggassa vatthuṃ okāso anuppattho, tasmā suvaṇṇabhūmiraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggaṃ ārabhissāmi.

Tattha suvaṇṇabhūmīti tīsu rāmaññaraṭṭhesu ekassa nāmaṃ. Tīṇihi rāmaññaraṭṭhāni honti haṃsāvatīmuttimasuvaṇṇabhūmivasena ekadesena sabbampi rāmaññaraṭṭhaṃ gahetabbaṃ. Tattha pana ukkalāpajanapade tapussabhallike ādiṃ katvā bhagavato abhisambujjhitvā sattasattāhesu atikkantesuyeva āsāḷhimāsassa juṇhapakkhapañcamadivasato paṭṭhāya rāmaññaraṭṭhe sāsanaṃ patiṭṭhati.

Idaṃ rāmaññaraṭṭhe paṭhamaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Bhagavato abhisambuddhakālato pubbeyeva aparaṇṇakaraṭṭhe subhinnanagare tissarañño kāle ekassa amaccassa tisso jayo cāti dveputtā ahesuṃ. Te gihibhāve saṃvegaṃ labhitvā mahāsamuddassa samīpe gajjagirimhi nāma pabbate itthusipabbaṃ pabbajitvā nisīdisuṃ. Tadā nāgiyā vijjādharo santavaṃ katvā dve aṇḍāni vijāyitvā sā nāgī lajjāya tāni vijahitvā gacchi.

Tadā jeṭṭho tissakumāro tāni labhitvā kaniṭṭhena saddhiṃ vibhajitvā ekaṃ ekassa santike ṭhapesi. Kāle atikkante tehi aṇḍehi dve manussā vijāyiṃsu. Te dasa vassavaye sampatte kaniṭṭhassa aṇḍato vijāyanadaharo kālaṃ katvā majjhimadese mithilanagare gavaṃpati nāma kumāro upajji. So sattavassikakāle buddhassa bhagavato santike niyyādetvā pabbājetvā acireneva arahā ahosi.

Jeṭṭhassa pana aṇḍato vijāyanadaharo dvādasavassikakāle sakko devānamindo āgantvā rāmaññaraṭṭhe sudhammapuraṃ nāma nagaraṃ māpetvā sīharājāti nāmena tattha rajjaṃ kārāpesi. Silālone pana sirimāsokoti nāmenāti vuttaṃ. Gavaṃpatitthero ca attanā mātaraṃ daṭṭhukāmo mithilanagarato āgantuṃ ārabhi. Tadā dibbacakkhunā mātuyā kālaṅkatabhāvaṃ ñatvā idāni me mātā kuhiṃ uppajjatīti āvajjanto bāhullena nesādakevaṭṭānaṃ nivāsanaṭṭhānabhūte dese uppajjatīti ñatvā sacāhaṃ gantvā na ovādeyyaṃ, mātā me apāyagamaniyaṃ apuññaṃ vicinitvā catūsu apāyesu uppajjeyyāti cintetvā bhagavantaṃ yācitvā rāmaññaraṭṭhaṃ vehāsamaggena āgacchi. Rāmaññaraṭṭhe sudhammaparaṃ patvā attano bhātunā sīharājena saddhiṃ raṭṭhavāsīnaṃ dhammaṃ desetvā pañcasu sīlesu patiṭṭhāpesi.

Atha sīharājā āha, lokesu bhante tvamasi aggataro puggaloti. Na mahārāja ahaṃ aggataro, tīsu pana bhavesu sabbesaṃ sattānaṃ makuṭasaṅkāso gotamo nāma mayhaṃ satthā atthi, idāni majjhimadesaṃ rājagahaṃ paṭivasatīti. Evaṃ pana bhante sati tumhākaṃ ācariyaṃ mayaṃ daṭṭhuṃ arahāma vā no vāti pucchi. Gavampatittheroca āma mahārāja arahatha bhagavantaṃ daṭṭhuṃ, ahaṃ yācitvā āgacchāmīti vatvā bhagavantaṃ yāci. Bhagavā ca abhisambujjhitvā aṭṭhame vasse saddhiṃ anekasatabhikkhūhi rāmaññaraṭṭhe sukhammapuraṃ ākāsena āgamāsi. Rājavaṃse pañcahi bhikkhusatehi āgamāsīti vuttaṃ. Silālekhane pana vīsatisahassamattehi bhikkhūhīti vuttaṃ. Ettha ca yasmā bhagavā saparisoyeva āgacchi, na ekakoti ettakameva icchitabbaṃ, tasmā nānā vādataṃ paṭicca cittassākulitā na uppādetabbāti.

Atha āgantvā ratanamaṇḍape nisīditvā sarājikānaṃ raṭṭhavāsīnaṃ amatarasaṃ adāsi. Tīsu saraṇesu pañcasu ca sīlesu patiṭṭhāpesi. Atha bhagavā dassanatthāya āgatānaṃ channaṃ tāpasānaṃ cha kesadhātuyo pūjanatthāya adāsi. Tato pacchāsattatiṃsavassāni pūretvā parinibbānakālepi bhagavato adhiṭṭhānānurūpena citakaṭṭhānato tettiṃsa dante gahetvā gavaṃpatitthero sudhammapuraṃ ānetvā sīharañño datvā tettiṃsacetiyāni patiṭṭhāpesi. Evaṃ bhagavato parinibbānato aṭṭhameyeva vasse gavaṃpatitthero rāmañña raṭṭhe sudhammapure sāsanaṃ patiṭṭhāpesi.

Idaṃ rāmaññaraṭṭhe dutiyaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Bhagavato parinibbutapañcatiṃsādhikānaṃ dvinnaṃ satānaṃ uparisuvaṇṇabhūmiṃ nāma rāmaññaraṭṭhaṃ āgantvā soṇatthero uttarattherocāti dve therā pañcavaggakammārahehi bhikkhūhi saddhiṃ sāsanaṃ patiṭṭhāpesuṃ. Te ca therā mahāmoggaliputtatissattherassa saddhivihārikāti aṭṭhakathāyaṃ āgatā.

Tapussabhallike gavaṃpatittherañca paṭicca sāsanaṃ tāva patiṭṭhahi. Tañca na sabbena sabbaṃ ogāhetvā ye ye pana saddhā pasannā, te te attano icchāvaseneva sāsanaṃ pasīdiṃsu. Pacchā pana soṇuttarattherā mahussāhena ācariya āṇattiyā sāsanassa patiṭṭhāpanatthāya ussukkaṃ āpannā patiṭṭhāpesuṃ. Tena aṭṭhakathāyaṃ etaṃ raṭṭhaṃ gantvā ettha sāsanaṃ patiṭṭhāpehīti kāritapaccayavasena āṇattivibhattivasenaca vuttaṃ.

Tadā pana suvaṇṇabhūmiraṭṭhe sudhammapure sirimāsoko nāma rājā rajjaṃ kāresi. Tañca sudhammapuraṃ nāma kelāsapabbatamuddhani dakkhiṇāya anudisāya pubbaḍḍhabhāgena pabbatamuddhani aparaḍḍhabhāgena bhūmitale tiṭṭhati. Taṃyeva guḷapācakānaṃ massānaṃ gehasadisāni gehāni yebhuyyena, teneva goḷamittika nāmenāpi vohāriyati. Tassa pana nagarassa mahāsamuddasamīpe ṭhitattā dakayakkhinī sabbadā āgantvā rājagehe jāte jāte kumāre khādi.

Soṇuttarattherānaṃ sampattadivasayeva rājagehe ekaṃ puttaṃ vijāyi. Dakayakkhinīca khādissāmīti saha pañcahi yakkhinisatehi āgatā. Taṃ disvā manussā bhāyitvā mahāviravaṃ ravanti. Tadā therā bhayānakaṃ sīhasīsavasena ekasīsasarīradvayasambandhasaṇṭhānaṃ manusīharūpaṃ māpetvā dassetvā taṃ yakkhiniṃ saparisaṃ palāpesuṃ.

Therā ca puna yakkhiniyā anāgamanatthāya parittaṃ akaṃsutasmiñca samāgame āgatānaṃ manussānaṃ brahmajālasuttaṃ adesayyuṃ. Saṭṭhimattasahassā sotāpannādiparāyanā ahesuṃ. Kuladārakānaṃ aḍḍhuḍḍhāni sahassāni pabbajiṃsu. Kuladhītānaṃ pana dighaḍḍhasahassaṃ. Rājakumārānaṃ pañcasatādhikasahassamattaṃ pabbajiṃsu. Avasesāpi manussā saraṇe patiṭṭhahiṃsu. Evaṃ so tattha sāsanaṃ patiṭṭhāpesītii. Vuttañca aṭṭhakathāyaṃ,–

Suvaṇṇabhūmiṃ gantvāna, soṇuttarā mahiddhikā;
Pisāce niddhamitvāna, brahmajāle madesisunti.

Tato paṭṭhāya rājakumārānaṃ soṇuttaranāmehiyeva nāmaṃ akaṃsu. Avasesadvārakānampi rakkhasabhayato vimocanatthaṃ tālapattabhujapattesu therehi māpitaṃ manusīharūpaṃ dassetvā matthake ṭhapesuṃ. Manussāca silāmayaṃ manusīharūpaṃ katvā sudhammapurassa esanne padese ṭhapesuṃ. Taṃ yāvajjatanā atthīti. Iccevaṃ bhagavato parinibbānato pañcatiṃsādhike dvivassasate sampatte soṇuttarattherā āgantvā sāsanaṃ patiṭṭhāpetvā sāsanaṃ patiṭṭhāpetvā anuggahaṃ akaṃsūti.

Idaṃ rāmaññaraṭṭhe tatiyaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Tato pacchā chasatādhike sahasse sampatte pubbe vuttehi tīhi kāraṇehi sāsanassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ rāmaññaraṭṭhaṃ dāmarikacorabhayena pajjararogabhayena sāsanapaccatthikabhayenacāti tīhi bhayehi ākulitaṃ ahosi. Tadā ca tattha sāsanaṃ dubbalaṃ ahosi, yathā udake mande tatrajātaṃ uppalaṃ uppalaṃ dubbalanti. Tattha bhikkhūpi sāsanaṃ yathā kāmaṃ pūretuṃ na sakkā.

Sūriyakumārassa nāma manohariraññо pana kāle sāsanaṃ ativiya dubbalaṃ ahosi. Jinacakke ekachasatādhike vassasahasse sampatte kaliyugeca ekūnavīsatādhike catuvassasate sampatte arimaddananagare anuruddhā nāma rājā tato saha piṭakena bhikkhusaṅghaṃ ānesi.

Tato pacchā jinacakke navādhike sattasate sahasse ca sampatte laṅkādīpe sirisaṅghabodhiparakkamabāhumahārājā sāsanaṃ sodhesi.

Tato channaṃ vassānaṃ upari kaliyuge dvattiṃsādhike pañcasate sampatte uttarājīvo nāma thero sāsane pākaṭo ahosi.

So pana rāmaññaraṭṭhavāsino ariyāvaṃsattherassa saddhivihāriko. Ariyāvaṃsatthero pana kappuṅganagaravāsino mahākāḷattherassa saddhivihāriko. Mahākāḷatthero pana sudhammapuravāsino prānadassittherassa saddhivihāriko. Ayaṃ pana uttarājīvachappadattherānaṃ vaṃsadīpanatthaṃ vuttā.

So pana prānadassitthero lokiyābhiññāyo labhitvā niccaṃ abhiṇhaṃ pātova magadharaṭṭhe uruvelanigame mahābodhiṃ gantvā mahābodhiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā puna āgantvā sudhammapure piṇḍāya cari. Idaṃ therassa nibaddhavattuṃ. Ayañca attho sudhammapurato magadharaṭṭhaṃ gantvā uruvelanigame vāṇijakammaṃ karontā tadākāraṃ passitvā paccāgamanakāle sudhammapura vāsīnaṃ kathesuṃ, tasmā viññāyati.

Tasmiñca kāle uttarājīvatthero paripuṇṇavīsativassena chappadena nāma sāmaṇerena saddhiṃ sīhaḷadīpaṃ gacchi. Sīhaḷadīpavāsino ca bhikkhū mayaṃ mahāmahindattherassa vaṃsikā bhavāma, tumhepi soṇuttarattherānaṃ vaṃsikā bhavatha, tasmā mayaṃ ekavaṃsikā bhavāma samāna vādikāti vatvā chappadasāmaṇerassa upasampadakammaṃ akaṃsu. Tato pacchā cetiya vandanādīni kammāni niṭṭhāpetvā uttarājīvatthero saddhiṃ bhikkhusaṅkhena arimaddananagaraṃ paccāgamāhi.

Chappadassa pana etadahosi,- sacāhaṃ ācariyena saha jambudīpaṃ gaccheyyaṃ, bahūhi ñātibalibodhehi pariyattuggahaṇe antarāyo bhaveyya, tena hi sīhaḷadīpeyeva vasitvā pariyattimuggahetvā paccāgamissāmīti.

Tato ācariyassa okāsaṃ yācitvā sīhaḷadīpeyeva paṭivasi. Sīhaḷadīpe vasitvā yāva laddhattherasammutikā pariyattiṃ pariyāpuṇitvā puna jambudīpaṃ paccāgantukāmo ahosi. Atha tassa etadahosi,– ahaṃ ekakova gacchanto sace mama ācariyo natthi, sacepi jambudīpavāsinā bhikkhusaṅghena saddhiṃ vinayakammaṃ kātuṃ na iccheyyaṃ, evaṃ sati visuṃ kammaṃ kātuṃ na sakkūṇeyyaṃ, tasmā piṭakadharehi catūhi therehi saddhiṃ gacceyyaṃ, iccetaṃ kusalanti.

Evaṃ pana cintetvā tāmalittigāmavāsinā sivalittherena kambojaraññо puttabhūtena tāmalindattherena kiñcipuravāsinā ānandattherena rāhulattherenacāti imehi catūhi therehi saddhiṃ nāvāya paccāgacchi. Te ca therā piṭakadharā ahesuṃ dakkhā thāmasampannā ca. Tesu visesato rāhulatthero thāmasampanno. Kusimanagaraṃ sampattakāle upakaṭṭhavassūpagamanakālo hutvā arimaddananagare ācariyassa santikaṃ asampāpuṇitvā kusimanagarayeva vassaṃ upagamiṃsu. Tesaṃ vassūpagamanavihāravatthu ārāmapākāro ca kusimanagarassa dakkhiṇadisāsāge yāvajjatanā atthi.

Vassaṃvuṭṭhakāle pana mahāpavāraṇāya pavāretvā te pañca therā arimaddananagaraṃ agamaṃsu. Uttarājīvattheroca arimaddananagara vāsīhi bhikkhūhi visuṃ hutvā saṅghakammāni akāsi. Kiñcāpi cettha uttarājīvattherādayo sīhaḷadīpato paccāgantvā arimaddananagare vasitvā sāsanaṃ anuggahesuṃ, rāmaññaraṭṭhe pana jātattā pubbe ca tattha nivāsattā idha dassitāti daṭṭhabbā.

Tasmiñca kāle dalanagare padīpajeyyagāme jāto sāriputto nāma mahallakassamaṇero eko arimaddananagaraṃ gantvā ānandattherassa santike upasampajjitvā pariyatti pariyapuṇi. So bahussuto ahosi dakkho thāmasampanno ca. Tamatthaṃ sutvā narapaticaññisūrājā cintesi,- saceso aṅgapaccaṅgasampanno bhaveyya, ācariyaṃ katvā ṭhapessāmi anuggahessāmīti. Rājā evaṃ cintetvā rājapurise pesetvā vīmaṃsāpesi. Rājapurisā ca tassa chinnapādaṅguṭṭhaggataṃ passitvā tamatthaṃ rañño ārocesuṃ. Rājā taṃ sutvā evaṃ vikalaṅgapaccaṅgo bhaveyya, padhānācariyaṭṭhāne ṭhapetuṃ na yuttoti katvā padhānācariyabhāvaṃ na akāsi. Pūjāsakkā ramatteneva anuggahaṃ akāsi. Ekasmiñca kāle dhammavilāsoti lañchaṃ datvā rāmaññaraṭṭhe sāsanaṃ sodhetvā parisuddhaṃ karohīti rāmaññaraṭṭhaṃ pesesi.

Soca rāmaññaraṭṭhaṃ gantvā dalanagare bahunaṃ bhikkhūnaṃ dhamma vinayaṃ vācetvā sāsanaṃ paggahesi. Tattha ca rāmaññamanussā tassa dhammavilāsattherassa sissānusissā sīhaḷabhikkhu gaṇāti vohāranti. Iccevaṃ sīhaḷadīpikassa ānandattherassa sissaṃ dhammavilāsaṃ paṭicca rāmaññaraṭṭhe sīhaḷadīpato sāsanassa āgatamaggoti.

Idaṃ rāmaññaraṭṭhe catutthaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Tasmiñca kāle muttimanagare aggamahesiyā ācariyā buddhavaṃsattheramahānāgattherā sīhaḷadīpaṃ gantvā mahāhāravāsigaṇavaṃsabhūtānaṃ bhikkhūnaṃ santike puna sikkhaṃ gaṇhitvā muttimanagaraṃ paccāgantvā muttimanagaravāsīti bhikkhūhi visuṃ hutvā saṅghakammāni katvā sāsanaṃ paggahesuṃ. Teca there paṭicca rāmaññaraṭṭhe puna sīhaḷadīpato sāsanaṃ āgatanti.

Idaṃ rāmaññaraṭṭhe pañcamaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Tato pacchāca muttimanagare setibhindassa rañño mātuyā ācariyo medhaṅkaro nāma thero sīhaḷadīpaṃ gantvā sīhaḷadīpe araññavāsīnaṃ mahātherānaṃ santike puna sikkhaṃ gahetvā pariyattiṃ pariyāpuṇitvā suvaṇṇarajatamaye tipusīsacchanne setibhindassa rañño mātuyā kārāvite vihāre nisiditvā sāsanaṃ anuggahesi. Lokadīpakasārañca nāma ganthaṃ akāsi. Athāparimpi muttimanagareyeva suvaṇṇasobhaṇo nāma thero sīhaḷadīpaṃ gantvā mahāvihāravāsigaṇavaṃsabhūtānaṃ therānaṃ santike puna sikkhaṃ gahetvā muttimanagarameva paccāgacchi.

So pana thero araññeyeva vasi. Dhutaṅgadharo ca ahosi appiccho santuṭṭho lajjī kukkuccako sikkhā kāmo dakkho thāmasampanno ca. Sīhaḷadīpe kalambumhi nāma jātassare udakukkhepasīmāyaṃ atirekapañcavaggena vanaratanaṃ nāma saṅgharājaṃ upajjhāyaṃ katvā rāhulabhaddaṃ nāma vijayabāhurañño ācariyabhūtaṃ theraṃ kammavācācariyaṃ katvā upasampajji. Soca thero punāgantvā muttimanagareyeva vasitvā gaṇaṃ vaḍḍhetvā sāsanaṃ anuggahesi. Ete ca dve there paṭicca rāmaññaraṭṭhe sīhaḷadīpato sāsanaṃ āgataṃ.

Idaṃ rāmaññaraṭṭhe chaṭṭhaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Tato pacchā sāsanavasena dvivassādhike dvisahasse kaliyugato ekāsītike sampatte haṃsāvatīnagare siriparamamahādhammarājāti laddhanāmo dhammacetiyarājā kusimamaṇḍale haṃsāvatīmaṇḍale muttimamaṇḍale ca raṭṭhavāsino sapajaṃviya dhammena samena rakkhitvā rajjaṃ kāresi. So ca rājā tīsu piṭakesu catūsu ca vedesu byākaraṇacchandālaṅkārādīsu ca cheko sikkhitanānāsippo nānābhāsāsu ca pasuto saddhāsīlādiguṇopeto kumudakundasaradacandikāsamānasitapajapatibhūto ca sāsane ca atippasanno ahosi.

Ekasmiṃ kāle so cintesi, bhagavato sāsanaṃ nāma pabbajjaupasampadatāvena sambandhaṃ, upasampadabhāvo ca sīmaparisavatthu ñattikammavācāsampattīhi sambandhoti. Evañca pana cintetvā sīmavinicchayaṃ tassaṃ vaṇṇanaṃ vinayasaṅgahaṃ tassaṃvaṇṇanaṃ sīmālaṅkāra sīmasaṅgahañca saddato atthato ca punappunaṃ upaparikkhitvā aññamaññaṃ saṃsanditvā pubbāparaṃ tulayitvā bhagavato adhippāyo īdiso ganthakārānaṃ adhippāyo īdisoti passitvā amhākaṃ rāmaññaraṭṭhe baddhanadīsamuddajātessarādayo sīmāyo bahukāpi samānā ayaṃ parisuddhāti vavatthapetuṃ dukkaraṃ, evaṃ sati sīmaparisāparisuddhā bhavituṃ dukkarāti paṭibhāti.

Tato pacchā rāmaññaraṭṭhe tipiṭakadharabyattappaṭibalattherehi mantetvā rañño paṭibhānānurūpaṃ sīmaparisā parisuddhā bhavituṃ dukkarāti therā vinicchaniṃsu.

Atha rājā evampi cintesi,– ahovata sammāsambuddhassa sāsanaṃ pañcavassasahassāni patiṭṭhatissatīti ganthesu vuttopi samāno abhisambuddhato catusaṭṭhādhikadvisahassamatteneva kālena sāsane malaṃ hutvā upasampadakamme kaṅkhāṭṭhānaṃ tāva uppajji, kathaṃ pana pañcavassasahassāni sāsanassa patiṭṭhānaṃ bhavissatīti. Evaṃ dhammasaṃvegaṃ uppādetvā punāpi evaṃ cintesi,- evaṃ ettakaṃ sāsane malaṃ dissamānopi samāno upasampadakamme kaṅkhāṭṭhānaṃ dissamānopi samāno parisuddhatthāya anārabhitvā mādiso appossukko majjhatto nisīdituṃ ayutto, evañhi sati bhagavati saddho pasannomhīti vattabbataṃ anāpajjeyyaṃ, tasmā sāsanaṃ nimmalaṃ kātuṃ ārabhissāmīti.

Kuto nukho dāni sāsanaṃ āharitvā thiraṃ patiṭṭhā peyyanti āvajjanto evaṃ cintesi,- bhagavato kira parinibbānato chattiṃsādhike dvisate sampatte mahāmoggali puttatissatthero mahāmahindattheraṃ pesetvā sīhaḷadīpe sāsanaṃ patiṭṭhāpesi, tadā devānaṃ piyatissarājā mahāvihāraṃ kārāpetvā adāsi, sāsanavarañca ekāsitādhikāni dvivassasatāni vimalaṃ hutvā patiṭṭhahi, bhikkhusaṅghopi mahāvihāra vāsigaṇavasena ekatova aṭṭhāsi, tato pacchā abhayagirivāsije tavanavāsivasena dvedhā hutvā bhijji, jinacakke aṭṭhasattasatādhike sahasse sampatte sirisaṅghabodhiparakkamabāhumahārājā udumbaragirivāsi mahākassapattherappamukhaṃ mahāvihāra vāsigaṇaṃ anuggahetvā yathāvutte dvegaṇe visodhesi, sāsanaṃ nimmalaṃ akāsi, tato pacchā vijayabāhuparakkamabāhurājūnaṃ dvinnaṃ kālepi sāsanaṃ nimmalaṃ hutvāyeva aṭṭhāsi, teneva byattappaṭibalabhikkhū āyācitvā sīhaḷadīpaṃ gantvā puna sikkhaṃ gaṇhā pessāmi, tesaṃ pana paramparavasena pavattānaṃ bhikkhūnaṃ vasena amhākaṃ rāmaññaraṭṭhe sāsanaṃ nimmalaṃ hutvā patiṭṭhahissatīti. Evaṃ pana cintetvā moggalānattheraṃ somattherañca sīhaḷadīpaṃ gamanatthāya yāci. Therāca sāsanappaṭiyattakammamidanti manasikaritvā paṭiññaṃ akaṃsu.

Rājā ca dāṭhādhātupūjanatthāya bhikkhusaṅghassa pūjanatthāya bhūvanekabāhurañño paṇṇākāratthāya deyyadhammapaṇṇākāravatthūni paṭiyādetvā citradūtaṃ rāmadūtanti ime dve amacce dvīsu nāvāsu nāyakaṭṭhāne ṭhapetvā kaliyuge sattatiṃsādhike aṭṭhavassasate sampatte māghamāsassa puṇṇamito ekādasamiyaṃ sūravāre citradūtaṃ saddhiṃ moggalānattherappamukhehi bhikkhūhi ekāya nāvāya gamāpesi. Phagguṇamāsassa aṭṭhamiyaṃ sīhaḷadīpe kalambutitthaṃ pāyāsi.

Rāmadūtaṃ pana tasmiṃyeva vasse māghamāsassa puṇṇamito dvādasamiyaṃ candavāre saddhiṃ somattherappamukhehi bhikkhūhi ekāya nāvāya gamāpesi. Ujukaṃ pana vātaṃ alabhitvā citramāsassa juṇhapakkhanavamiyaṃ sīhaḷadīpe valligāmaṃ pāyāsi.

Tato pacchā tepi dve amaccā dvīsu nāvāsu ābhatāni dātabbapaṇṇākāravatthūni sandesapaṇṇāni ca bhūvanekabāhurañño bhikkhūsaṅghassa ca adāsi. Raññā pesitabhikkhūnañca sandesapaṇṇe kathitaniyāmeneva kalyāṇiyaṃ nāma nadiyaṃ udakukkhepasīmāyaṃ sāmaṇerabhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā puna upasampadakammaṃ akaṃsu.

Upasampajjitvā ca bhūvanekabāhurājā nānāppakāre bhikkhūnaṃ sāruppe parikkhāre datvā idaṃ pana āmisadānaṃ yāva jīvitapariyosānāyeva paribhuñjitabbaṃ bhavissati, nāmalañchaṃ pana na jīrissatīti katvā rāmadūtassa nāvāya pakhānabhūtassa somattherassa sirisaṅghabodhisāmīti nāmaṃ adāsi. Avasesānaṃ pana dasannaṃ therānaṃ kittisirimeghasāmi parakkamabāhusāmi buddhaghosasāmi sīhaḷadīpavisuddhasāmi guṇaratanadharasāmī jinālaṅkārasāmi ratanamālisāmi saddhammatejasāmi dhammarāmasāmi bhūvanekabāhusāmīti nāmāni adāsi.

Citradūtassa nāvāya pakhānabhūtassa moggalānattherassa dhammakittilokagarusāmīti nāmaṃ adāsi. Avasesānaṃ pana sirivanaratanasāmi maṅgalattherassāmi kalyāṇatissassāmi candagirisāmi siridantadhātusāmi vanavāsitissasāmi ratanalaṅkārasāmi mahādevasāmi udumbaragirisāmi cūḷābhayatissasāmīti nāmāni adāsi. Bāvīsatiyā pana pacchā samaṇānaṃ nāmaṃ na adāsi. Abhinavasikkhaṃ pana sabbesaṃyeva adāsi.

Tato pacchā cetiyapūjanādīni katvā taṃtaṃkiccaṃ nipphādetvā puna āgamaṃsu. Bhūvanekabāhurājā citradūtaṃ evamāha, rāmādhipatirañño paṇṇākāraṃ paṭidātuṃ icchāmi, paṭidūtañca pesetuṃ tāva tvaṃ āgamehīti. Evaṃ pana vatvā pacchā āgamanakāle caṇḍavātabhayena mahāsamuddamajjhe nāvā avagacchati. Tena sīhaḷaraññā pesitanāvāya sabbe sannipatitvā āruhitvā āgacchantā tīṇi divasāni atikkamitvā puna caṇḍavātabhayena agambhīraṭṭhāne silāya ghaṭṭetvā laggitvā gantuṃ asakkuṇitvā ekaṃ uḷumpaṃ bandhitvā jaṅgheneva agamaṃsu. Sīhaḷarañño ca dūto paṇṇākāraṃ datvā paccāgamāsi. Bhikkhūsu ca bhikkhū antarāmaggeyeva maccu ādāya gacchati. Aho aniccā vata saṅkhārāti. Honti cettha,–

Imesaṃ pana āraddhaṃ, na kiccaṃ yāva niṭṭhitaṃ;
Na tāva ādiyissanti, maccu natthi āpekkhanā.

Nikkāruṇiko hi esa, balakkārena ādiya;
Rodamānaṃva ñātīnaṃ anicchantaṃva gacchatīti.

Rāmādhipatirājāca tesaṃ bhikkhūnaṃ pattakāle haṃsāvatīnagarassa pacchimasmiṃ disābhāge narasūrena nāma amaccena paribhutte gāmakhette pāḷiaṭṭhakathāḷīkādayo punappunaṃ passitvā upaparikkhitvā sīmasamūhanasīmasammutikammāni kārapesi. Sīhaḷadīpe bhagavatā nhāyitapubbāya kalyāṇiyā nāma nadiyaṃ udakukkhepasīmaṃ katvā tattha mahāvihāravāsīnaṃ bhikkhūnaṃ santike upaladdhaupasampadabhāvehi bhikkhūhi katattā kalyāṇīsīmāti samaññaṃ akāsi. Iccevaṃ rāmādhipatirājā pattalaṅke bhikkhū nissāya sāsanaṃ suṭṭhu patiṭṭhitaṃ akāsi. Kaliyugassa aṭṭhatiṃsādhikaaṭṭhavassasatakālato yāva ekacattālīsādhikaaṭṭhavassasatā tesaṃ bhikkhūnaṃ vaṃse asītimattā gaṇapāmokkhattherā ahesuṃ. Tesaṃ sissajātāni pana chabbisādhikāni dvisatāni catusahassāni dasasahassāni ahesuṃ. Evaṃ bhagavato sāsanaṃ rāmaññaraṭṭhe vuḍḍhiṃ rāmaññaraṭṭhe vuḍḍhiṃ virūḷiṃ vepullamāpajjiti.

Idaṃ rāmaññaraṭṭhe sattamaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Yadā pana arimaddananagare anuruddho nāma rājā sudhammapuraṃ sarājikaṃ abhibhavitvā viddhaṃsi, tadā rāmaññaraṭṭhaṃ rājasuññaṃ hutvā patiṭṭhahi. Rāmaññaraṭṭhe muttimanagare soṇuttaravaṃso eko gaṇo, sivalivaṃso eko, tāmalindavaṃso eko, ānandavaṃso eko, buddhavaṃso eko, mahānāgavaṃso ekoti chaggaṇā visuṃ visuṃ hutvā aṭṭhaṃsu nānāsaṃvāsakā nānānikāyā.

Dhammacetiyaraññā pana kārāpitasāsanampi abhijjamānaṃ hutvā aṭṭhāsi. Samānasaṃvāso ekanikāyoyeva ahosi. Haṃsāvatīmuttimasuvasena tīṇipi rāmaññaraṭṭhāni sunāparanta saṅkhātena ekābaddhāni hutvā tiṭṭhanti. Pubbeca marammaraṭṭhindarājūnaṃ āṇāpavattanaṭṭhānāni ahesuṃ. Tasmā marammaraṭṭhato ekacce bhikkhū rāmaññaraṭṭhaṃ gantvā kalyāṇīsīmāyaṃ puna sikkhaṃ gaṇhiṃsu. Dhammacetiyaraññākārāvitasāsanaṃ sakalaṃ marammaraṭṭhampi byāpetvā ogāhetvā tiṭṭhati.

Rāmaññaraṭṭhe soṇuttarattherānaṃ sāsanaṃ patiṭṭhāpitakālato paṭṭhāya yāva sudhammapure manohariraññā arahantānaṃ saṃvijjamānatā veditabbā. Tato pacchā pana uttarā jīvāriyāvaṃsamahākāḷaprānadassittherānaṃ kāle lokiyajjhānābhiññālābhiyoyeva saṃvijjaṃsūti. Adhunā pana tīsupi rāmaññaraṭṭhesu dhammacetiyaraññā kārāvitasāsanaṃyeva tiṭṭhati. Etthaca hetuphalasambandhavasena ādiantavasene ca sāsanavaṃsaṃ paññāya tulayitvā āditova dassitehi tīhi nayehi yathāpaveṇī ghaṭṭiyati, tathā gaṇheyyāti. Ayañca sāsanavaṃso lajjipesalasikkhākāmānaṃyeva vasena vutto, nālajjīnaṃ vasenāti daṭṭhabbo.

Tāya ca theraparamparāya muttimanagaravāsimedhaṅkaratthero lokadīpakasāraṃ nāma ganthaṃ akāsi. Haṃsāvatīnagaravāsī pana ānandatthero madhusāratthadīpaniṃ nāma abhidhammaṭīkāya saṃvaṇṇanaṃ, haṃsāvatīnagaravāsīyeva dhammabuddhatthero kavissāraṃ nāma chandovaṇṇanaṃ, haṃsāvatīnagaravāsīyeva saddhammālaṅkāratthero paṭṭhānasāradīpaniṃ nāma pakaraṇaṃ, tatheva aññataro thero apheggusāraṃ nāma ganthaṃ akāsi. Evaṃ anekappakārānaṃ ganthakārānaṃ mahātherānaṃ vasanaṭṭhānaṃ hutvā sāsanaṃ ogāhetvā virūḷaṭṭhānaṃahosīti.

Iti sāsanavaṃse suvaṇṇabhūmisāsanavaṃsakathāmaggā nāma

Tatiyo paricchedo.

4. Yonakaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

4. Idāni pana yonakaraṭṭhe sāsanassuppattiṃ kathessāmi. Bhagavā hi veneyyahitāvaho yonakaraṭṭhe mamasāsanaṃ cirakālaṃ pabhiṭṭhahissatīti āpekkhitvā saddhiṃ bhikkhu saṅghena desacārikaṃ āhiṇḍanto labhuñjaṃ nāma nagaraṃ agamāsi. Tadā eko nesādo hariphalaṃ datvā taṃ paribhuñjitvā haribīje khipite pathaviyaṃ apatitvā ākāseyeva patiṭṭhāsi. Taṃ disvā sitaṃ patvākāsi. Tamatthaṃ disvā ānandatthero pucchi. Anāgate kho ānanda imasmiṃ ṭhāne mama dhātucetiyaṃ patiṭṭhahissati, sāsanaṃ virūḷamāpajjissatīti byākāsi. Bhagavatā pana hariphalassa bhuñjitaṭṭhānattāharibhuñjoti tassa raṭṭhassa nāmaṃ ahosi. Dvinnaṃ tāpasānaṃ ṭhapitaṃ jalasuttikaṃ paṭicca yonakānaṃ bhāsāya labhuñjoti nāmaṃ ahosi.

Tadā tattha mapinnāya nāma ekissā mātikāya samīpe nisinno eko lavakulikajeṭṭhako attano puttaṃ sattavassikaṃ bhagavato niyyādetvā pabbājesi. Kammaṭṭhānānuyogavasena acireneva arahattaṃ pāpuṇi. Sattavassi kassaca sāmaṇerassa arahattaṃ sacchikataṭṭhānataṃ paṭicca yonakabhāsāya etaṃ ṭhānaṃ caṅgamaṅgha iti vuccati. Cirakāla vasena jaṅgamaṅgha iti vuccati. Tato paṭṭhāyayeva yonakaraṭṭhe sāsanaṃ patiṭṭhātīti.

Idaṃ yonakaraṭṭhe paṭhamaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Sāsane pana pañcatiṃsādhike dvivassasate sampatte mahārakkhitatthero yonakaraṭṭhaṃ gantvā kambojakhemāvara haribhuñjāyuddhayādīsu anekesu raṭṭhesu sāsanaṃ patiṭṭhāpeti. Tāni hi sabbāni raṭṭhāni saṅgahetvā dassentehi aṭṭhakathācariyehi yonakalokanti okāsakālokavācakena sāmaññasaddena vuttaṃ. Pakati hesā ganthakārānaṃ yena kenacākārena atthantarassa viññāpanāti.

Mahārakkhitatthero ca saddhiṃ pañcahi bhikkhūhi pāṭaliputtato anilapathamaggena yonakalokaṃ āgantvā kāḷakārāmasuttena yonake pasādesi. Sattatisahassādhikapāṇasatasahassaṃ maggaphalālaṅkāraṃ adāsi. Santike cassa dasasahassāni pabbajiṃsu. Evaṃ so tatthasāsanaṃ patiṭṭhāpesi. Tathā ca vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ,–

> Yonakaraṭṭhaṃ tadā gantvā, so mahārakkhito isi;
> Kāḷakārāmasuttena, te pasādesi yonaketi.

Tato paṭṭhāya tesaṃ sissaparamparā bahū honti, gaṇanapathaṃ vītivattā.

Idaṃ yonakaraṭṭhe mahārakkhitattherādayo paṭicca

Dutiyaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Yonakaraṭṭhe lakunnanagare jinacakke pañcavassasate maṇimayaṃ buddhappaṭimaṃ māpetvā visukammadevaputto nāgasenattherassa adāsi. Nāgesenatthero ca tasmiṃ paṭimamhi dhātu āgantvā patiṭṭhātūti adhiṭṭhāsi. Adhiṭṭhānavaseneva sattadhātuyo āgantvā tattha patiṭṭhahitvā pāṭihāriyaṃ dassesunti rājavaṃse vuttaṃ.

Tañca vacanaṃ mama parinibbānato pañcavassasate atikkante ete uppajjissantīti milindapañhāyaṃ vuttavacanena kālaparimāṇavasena ca sameti. Yonakaraṭṭhe milindarañño kāle jinacakke pañcavassasateyeva nāgasenattheraṃ paṭissa jinacakkaṃ virūḷaṃ hutvā patiṭṭhāsi.

Idaṃ yonakaraṭṭhe nāgasenattheraṃ paṭicca tatiyaṃ

Sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Kaliyuge pañcasaṭṭhivasselabhuñjanagarato saṅkamitvā kyuṅgaranagare māpikassa baññācomaṅgara nāmakassa rañño kāle majjhimadesato kassapatthero pañcahi therehi saddhiṃ āgacchi.

Tadā so rājā vihāraṃ katvā tesaṃ adāsi. Sīhaḷadīpato ca dhātuyo ānetvā eko thero āgacchi. Dhātuto pāṭihāriyaṃ disvā pasīditvā labhuñjacetiya nidhānaṃ akāsi. Te ca there paṭicca yonakaraṭṭhe sāsana vaṃso āgato.

Idaṃ yonakaraṭṭhe catutthaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Kaliyuge dvāsaṭṭhādhike sattasate sampatthe cinaraṭṭhindo rājā abhibhavitvā sakalampi yonakaraṭṭhaṃ saṅkhubtitaṃ hoti. Tadā mahādhammagambhīratthero mahāmedhaṅkaratthe rocāti dve thero yonakaraṭṭhato saddhiṃ bahūhi bhikkhūhi sīhaḷadīpaṃ agamaṃsu. Tadā ca sīhaḷadīpe dubbhikkhabhayena abhibhūto hutvā tato syāmaraṭṭhe sokkatayanagaraṃ puna agamaṃsu.

Tato pacchā lakunnanagaraṃ gantvā sāsanaṃ paggaṇhantānaṃ lajjipesalānaṃ bhikkhūnaṃ santike puna sikkhaṃ gaṇhiṃsu. Te ca thero syāmaraṭṭhe yonakaraṭṭhe ca sabbattha sāsanaṃ patiṭṭhāpesunti.

Idaṃ yonakaraṭṭhe pattalaṅke dve there paṭicca pañcamaṃ

Sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Kaliyuge pañcavīsādhike aṭṭhavassasate sampatte sirisaddhammalokapaticakkavattirājā labhuñjacetiyaṃ puna mahantaṃ katvā tassa cetiyassa samīpe cattāro vihāre kārāpetvā mahāmedhaṅkarattherassa sāriputtattherassa ca adāsi. Tadāpi te dve therā sāsanaṃ parisuddhaṃ katvā patiṭṭhāpesunti.

Idaṃ yonakaraṭṭhe mahāmedhaṅkarasāriputtatthere

Paṭicca chaṭṭhaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Kaliyuge tecattālīsādhike navavassasate sampatte haṃsāvatīnagare anekasetibhindo nāma rājā yonakaraṭṭhaṃ abhibhavitvā attano hatthagataṃ katvā bali bhuñjanatthāya jeṭṭhaputtassa anuruddhassa nāma rājakumārassa datvā bahūhi amaccehi saddhiṃ tattha gantvā anurājatāvena rajjaṃ kārāpesi. Sāsanañca visodhāpetuṃ saddhammacakkasāmittheraṃ tena saddhiṃ pahiṇi.

Anekasetibhinno kira rājā yonakaraṭṭhaṃ vijayakāle paṭhamaṃ sāsanassa patiṭṭhānabhūtamidanti katvā taṃraṭṭhavāsino karamarānītabhāvena na aggahesīti.

Yathāvuttattheravaṃsesu ca eko lakunnanagare araññavāsī thero tattha nagare ajja asukasmiṃ ṭhāne eko matoti gihīnaṃ kathetvā yathākathitaṃ bhūtaṃ hutvā ayaṃ abhiññālābhīti pākaṭo ahosi.

Tasmiṃyeva ca nagare mahāmaṅgalo nāma thero anekasetibhindassa rañño yujjhituṃ āgatakāle anekasetibhindo rājā maṃ pakkosissati, samānajātikaṃ dūtaṃ pessessatīti pakkositakālato paṭhamamevavadi. Yathāvuttaniyāmeneva pakkosanato ayaṃ abhiññā lābhīti kitti ghoso ahosi.

Tattha nagare ñāṇavilāsatthero saṅkhyāpakāsakaṃ nāma pakaraṇaṃ akāsi. Taṃḷīkaṃ pana pattalaṅkattherassa vihāre vasanto sirimaṅgalonāma thero akāsi.

Visuddhimaggadīpaniṃ pana saṃññvattaaraññavāsī uttarārāmo nāma eko thero. Maṅgaladīpaniṃ sirimaṅgalatthero. Uppātasantiṃ aññataro thero. Taṃ kira uppātasantiṃ sajjhāyitvā cīnarañño senaṃ ajinīti. Iccevaṃ yonakaraṭṭhe abhiññālābhīnaṃ ganthakārānañca therānaṃ ānubhāvena jinasāsanaṃ parisuddhaṃ hutvā patiṭṭhāti. Evaṃ hetuphalasambandhavasena ādi anta sambandhavasena ca yathāvuttehi tīhi nayehi theraparamparā ghaṭṭetvā gahetabbā.

Iti sāsanavaṃse yonakaraṭṭhasāsanavaṃsakathā

Maggo nāma catuttho paricchedo.

5. Navavāsīraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

5. Idāni vanavāsīraṭṭhe sirikhettanagarasāsanavaṃsaṃ vakkhāmi. Jinacakke hi ekādhike vassasate sampatte jaṭilo sakko nāgo garuḷo kumbhaṇḍo candī paramīsvarocāti ime satta sirikhettaṃ nāma nagaraṃ māpesuṃ. Tattha dvattapoṅko nāma rājā rajjaṃ kāresi. Tassa kira tīṇi akkhīni santīti. Tadā bhagavato sāvakā arahantā tisahassamattā tattha vasiṃsu. So rājā tesaṃ arahantānaṃ devasikaṃ catūhi paccayehi upatthambhi. Cha sarīradhātuyo ca ekekaṃ ekekasmiṃ nidahitvā cha cetiiyāni kārāpesi. Dakkhiṇabāhuṃ pana nidahitvā ekampi cetiyaṃ kārāpesi.

Uṇhīsadhātuṃ pana kaṅgarannagarato ānetvā ekampi cetiyaṃ kārāpesi. Taṃ pana tāva na niṭṭhitaṃ. Pacchā anuruddharājā gahetvā arimaddananagaraṃ ānetvā caññiṅkhu nāma cetiye nidhānaṃ akāsi. Tasmā rakkhitattherassa āgamanato pubbepi sāsanaṃ patiṭṭhāsīti daṭṭhabbaṃ. Tato pacchā sāsanaṃ dubbalaṃ hutvā aṭṭhāsi.

Idaṃ vanavāsīraṭṭhe paṭhamaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Mahāmoggaliputtatissattherena pana pesito rakkhitatthero vanavāsīraṭṭhaṃ gantvā ākāse ṭhatvā anamataggapariyāyakathāya vanavāsike pasādesi. Kathāpariyosāne panassa saṭṭhisahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Sattatisahassamattā pabbajiṃsu. Pañcavihārasatāni patiṭṭhāpesuṃ. Evaṃ so tattha sāsanaṃ patiṭṭhāpesi. Teneva aṭṭha kathāyaṃ –

Gantvāna rakkhitatthero,
Vanavāsiṃ mahiddhiko;
Antalikkhe ṭhito tattha,
Desesi anamataggiyanti vuttaṃ.

Evaṃ vanavāsīraṭṭhe pubbeyeva sāsanaṃ ogāhetvā patiṭṭhahi. Na pana tāva sakalaṃ byāpetvā patiṭṭhahi.

Idaṃ tāva vanavāsīraṭṭhe sirikhettanagare dutiyaṃ

Sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Jinacakke pana tettiṃsādhike catuvassasate kukkuṭa sīso nāma eko rājā rajjaṃ kāresi. Tassa rañño kāle bhagavato sāvakā arahantā pañcasatamattā ahesuṃ. Tesampi so rājā devasikaṃ catūhi paccayehi upatthambhesi. Sotāpannasakadāgāmianāgāmino pana gaṇanapathaṃ vītivattā ahesuṃ.

Idaṃ vanavāsīraṭṭhe sirikhettanagare paramparābhatavasena

Tatiyaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Iccevaṃ vanavāsīraṭṭhe anekasatehi arahantattherehi sāsanaṃ puṇṇindusaṅkāsaṃ hutvā ativiya vijjotesi. Sāsanika ganthakārā pana mahātherā tattha na sandissanti. Arahantattherā pana rājūnaṃ āyācanaṃ ārabbha dhammasatthaṃ ekaṃ viracayiṃsūti porāṇā vadantīti. Iccevaṃ–

Teca therā mahāpaññā,
Paggahetvāna sāsanaṃ;
Sūriyo viya atthaṅgo,
Upagā maccusantikaṃ.

Tasmā hi paṇḍito poso,
Yāva maccu nacāgato;
Tāva puññaṃ kare niccaṃ,
Mā pamajjeyya sabbadāti.

Iti sāsanavaṃse vanavāsīraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

Nāma pañcamo paricchedo.

6. Aparantaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

6. Idāni pana marammamaṇḍale aparantaraṭṭhe sāsanavaṃsaṃ vakkhāmi. Amhākañhi marammaraṭṭhe suppādakatitthe vāṇijagāme vasante cūḷapuṇṇa mahāpuṇṇedve bhātike paṭicca bhagavato dharamānasseva atirekavīsativassakālato pabhuti sāsanaṃ patiṭṭhāsi. Na pana tāva byāpetvā patiṭṭhāsi. Teneva puna sāsanassa patiṭṭhāpanatthāya mahāmoggaliputtatissatthero yonakadhammarakkhitattheraṃ pesesīti.

Bhagavā pana lohitacandanavihāraṃ paṭiggahetvā sattasattāhāni nisīditvā samāgatānaṃ devamanussānaṃ dhammarasaṃ adāsi. Sattāhesu ca ekasmiṃ ahu caturāsītipāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Pañcasatamattehi ca pāsādehi āgacchanto antarāmagge saccabandhapabbate nisinnassa saccabandhassa nāma isino dhammaṃ desetvā chahi abhiññāhi saddhiṃ arahattaṃ pāpesi. Vāṇijagāme ca isidinnaseṭṭhi ādīnampi dhammarasaṃ pāyesi. Iccevaṃ saccabandhaisidinnamahāpuṇṇādayo paṭicca amhākaṃ marammamaṇḍale sāsanaṃ patiṭṭhāsi.

Idaṃ marammamaṇḍale aparantaraṭṭhe paṭhamaṃ sāsanassa

Patiṭṭhānaṃ.

Bhagavato parinibbutato pañcatiṃsādhike dvivassasate sampatte tatiyasaṅgītiṃ saṅgāyitvā avasāne mahāmoggaliputtatissatthero attano saddhivihārikaṃ yonakadhammarakkhitattheraṃ saddhiṃ catūhi bhikkhūhi aparantaraṭṭhaṃ pesesi. Aparantaraṭṭhañca nāma amhākaṃ marammamaṇḍale sunāparantaraṭṭhameva. Tamatthaṃ pana heṭṭhā avocumhā.

Yonakadhammarakkhitattheropi aparantaraṭṭhaṃ āgantvā aggikkhandhopamasuttena raṭṭhavāsīnaṃ pasādesi. Sattatimattānaṃ pāṇasahassānaṃ dhammarasaṃ pāyesi. Raṭṭhavāsino ca bahavo sāsane pabbajiṃsu. Rājakulatopi sahassamattā pabbajiṃsu. Itthīnaṃ pana atirekasaṭṭhisahassamattā pabbajiṃsu. Tañca na aggikkhandhopamasuttantaṃ sutvā pabbajantīnaṃ itthīnaṃ vasena vuttaṃ, atha kho ādito paṭṭhāya yāvacirakālā sāsanaṃ pasīditvā pabbajantīnaṃ itthīnaṃ vasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kasmāti ce, itthīnaṃ bhikkhunīnaṃ santikeyeva pabbajituṃ yuttattā yonakadhammarakkhitattherena ca saddhiṃ bhikkhunīnaṃ anāgatattā. Evaṃ cirakālaṃ atikkamitvā pacchā bhikkhuniyo āgantvā tāsaṃ santike pabbajitānaṃ vasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Sīhaḷadīpe anuḷādeviyo pabbajitakāle mahāmahindattherassa saṅghamittātheriyā pakkosanatā idha ñāpakāti. Evaṃ yonakadhammarakkhitattheraṃ paṭicca aparantaraṭṭhe sattānaṃ bahupakāro ahosi. Tenevaṭṭhakathāyaṃ–

Aparantaṃ vigāhitvā, yonako dhammarakkhito;
Aggikkhandhūpamenettha, pasādesi jane bahūti.

Tatthāyaṃ adhippāya viseso gahetabbo. Kathaṃ. Aggikkhandhopamasuttantaṃ nāma bhikkhūnaṃ paṭipattivasena vuttaṃ, taṃ bhikkhūnaṃyeva desetuṃ vaṭṭati, theropi tattha taṃ desesi, tasmā puṇṇasaccabandhādayo paṭicca bhagavato dharamānassa vīsativassakāleyeva sāsanaṃ aparantaraṭṭhe patiṭṭhahitvā kasmiñci kasmiñci ṭhāne bhikkhūnaṃ saṃvijjamānattā tesaṃ bhikkhūnaṃ saṅgahetvā desetuṃ pacchā āgatānañca bhikkhūnaṃ parisuddhācārataṃ viññāpetuṃ aggikkhandhopamasuttaṃ thero desesīti. Evañca sati arimaddananagare samaṇakuttakānaṃ saṃvijjamānabhāvaṃ vakkhamānena vacanena sameti.

Idaṃ marammamaṇḍale aparantaraṭṭhe dutiyaṃ

Sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Yasmā pana buddhe, bhagavā puṇṇattherassa yācanamārabbha aparantaraṭṭhaṃ āgantvā vāṇije hi kārite candanavihāre vasitvā ekasmiṃ samaye ānandena pacchāsamaṇena tambadīparaṭṭhampi desacārikaṃ āhiṇḍi. Āhiṇḍitvā arimaddananagaraṭṭhānasamīpaṃ patvā pabbatamuddhani ṭhatvā anāgate kho ānanda imasmiṃ padese sammuti nāma rājā arimaddanaṃ nāma nagaraṃ māpessati, tasmiñca nagare mama sāsanaṃ virūḷaṃ hutvā patiṭṭhahissatīti byākāsi. Ayamattho porāṇavedapātthakesu vutto.

Yonakadhammarakkhitatthero ca aparantaraṭṭhaṃ āgantvā tambadīparaṭṭhampi āhiṇḍitvā tambadīparaṭṭhavāsīnampi dhammarasaṃ pāyesiyeva. Ayamattho khattiyakulato eva purisasahassāni pabbajiṃsūti aṭṭhakathāyaṃ vuttattā viññāyati. Tadā hi aparantaraṭṭhe khattiyo natthi, tambadīparaṭṭhindoyeva taṃ anusāsetvā ati vasati, khattiye ca āsante kuto khattiyakulāni bhavissanti, teneva tambadīparaṭṭhato purisasahassāni pabbajiṃsūti viññātabbaṃ. Tasmā tambadīpikasāsanavaṃsampi idha vattuṃ yujjati.

Tenidāni tambadīpikāsāsanavaṃsaṃ pavakkhāmi. Amhākañhi marammamaṇḍale tambadīparaṭṭhe arimaddananagare sammutirājā nāma bhūpālo rajjaṃ karesi. Tato paṭṭhāya yāva anuruddharaññā samathi nāmake dese nisinnānaṃ tiṃsamattānaṃ samaṇakuttakānaṃ saṭṭhisahassamattānaṃ sissānaṃ ovādaṃ datvā cariṃsu.

Tesaṃ pana samaṇakuttakānaṃ ayaṃ vādo,- sace yo pāṇātipātaṃ kareyya, so īdisaṃ parittaṃ bhaṇanto tamhā pāpakammā parimucceyya, sace pana yo mātāpitaraṃ hantvā anantariyakammato parimuccitukāmo bhaveyya, īdisaṃ parittaṃ bhaṇeyya, sacepi puttadhitānaṃ āvāhavivāhakammaṃ kattukāmo bhaveyya, ācariyānaṃ paṭhamaṃ niyyādetvā āvāhavivāhakammaṃ kātabbaṃ, yo idaṃ cārittaṃ atikkameyya, bahu apuññaṃ pasaveyyāti evamādīhi micchāvādehi attano attano upagatānaṃ ovādaṃ adaṃsu. Tamatthaṃ sutvā anuruddharājā paricitapuñño tesaṃ vādaṃ na ruci. Ayaṃ tesaṃ micchāvādoti.

Tadā ca arimaddananagare arahanto nāma thero āgantvā sāsanaṃ patiṭṭhāpesi. Ayaṃ arahantattherassa aṭṭhuppatti,– rājavaṃsāgataparittanidānāgatasāsanappaveṇiyāgatavasena tividhā hoti.

Tatthāyaṃ rājavaṃsāgataṭṭhuppatti,– tadā hi sunāparantatambadīparaṭṭhesu sabbena sabbaṃ sabbadā thiraṃ sāsanaṃ na tāva patiṭṭhāsi. Teneva bhagavato byākataniyāmena sāsanaṃ patiṭṭhāpessāmāti cintetvā mahātherā sakkassa devānamindassa santikaṃ gantvā sāsanaṃ anuggahituṃ samatthaṃ puggalaṃ dehīti yāciṃsu. Sakkoca devānamindo tāvatiṃsabhavane ekaṃ devaputtaṃ yācitvā ekissā brāhmaṇiyā kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhāpesi. Dasamāsaccayena vijāyanakāle sīlabuddhi nāma thero anurakkhitvā vaye sampatte pabbājesi. Tīsu piṭakesu ativiya cheko hutvā arahattaṃ pāpuṇi. Arahantoti nāmena pākaṭo ahosi.

Soca thero marammamaṇḍale jinasāsanaṃ vijjotāpetuṃ arimaddananagaraṃ āgantvā nagarato avidūre ekasmiṃ araññe nisīdi. Tadā sakko devānamindo ekaṃ nesādaṃ palobhetvā tassa theraṃ dassesi. Atha nesādassa etadahosi,– ayaṃ pana amanusso yakkho bhaveyya, sace pana manusso bhaveyya, evaṃ sati milakkhujātiko bhaveyyāti. Evaṃ pana cintetvā rañño dassanatthāya nagaraṃ ānesi. Thero ca aṭṭhaparikkhāre gahetvā anugacchi. Nesādā ca theraṃ ānetvā rañño dassesi.

Rājā disvā santindriyo ayaṃ, na milakkhujātiko, imassa abbhantare sāradhammo atthi maññeti laddhasūriyobhāsaṃviya padumaṃ phullacittaṃ hutvā vīmaṃsetukāmo theraṃ āha,– attano sāruppaṃ āsanaṃ ñatvā nisīdāhīti.

Thero ca rājapallaṅkaṃ āruhitvā nasīdi. Rājā ca ayaṃ aggāsane nisīdi, avassaṃ aggapuggalo bhaveyyāti cintetvā tvaṃ kassa ñāti, kassa bhisso, kuto āgatosīti pucchi. Thero ca evamāha,– lokasmiṃ yo navaguṇasampanno bhagavā sammāsambuddho, tassāhaṃ ñāti, sobhagavāyeva mamācariyo, bhikkhusaṅghassa nisinnaṭṭhānato āgatomhīti.

Rājā ca somanassappatto hutvā āha, tava ācariyena desitaṃ dhammaṃ ekadesato desehīti. Atha yathā siridhammāsokarañño nigrodhasāmaṇerena appamādadhammo desito, evaṃ appamādadhammaṃyeva thero desesi.

Rājā ca puna āha,– kuhiṃ dāni sammāsambuddho nisīdati, tena pana desito dhammo katippamāṇo, tassa sāvakā pana katippamāṇā, tumhādisā aññe atthi vā mā vāti. Idāni amhākaṃ ācariyo sammāsambuddho parinibbuto, dhātuyoyeva idāni atthi, tena pana desito dhammo caturāsītidhammakkhandhasahassappamāṇo, sudhammapure piṭakattayaṃ yugaḷavasena tiṃsavidhā atthi, mayā añño paramattha sammutivasena duvidhopi saṅgho atthīti.

Taṃ sutvā rājā bhiyyosomattāya pasanno hutvā puna ārocesi,– mama bhante imasmiṃ paccakkhe natthi tayā añño nātho, ajjabhagge pāṇupetaṃ maṃ upāsakoti dhārehi, tava ovādaṃ ahaṃ sirasā paṭiggaṇhissāmīti.

Tato pacchā araññakaṅgārahe ṭhāne vihāraṃ kārāpetvā adāsi. Samaṇakuttakānampii vādaṃ bhindi, yathā pana suvaṇṇapātiṃ labhitvā suvaṇṇabhājanaṃ labhitvā mattikābhājananti. Sakalepi ca raṭṭhe samaṇakuttakānaṃ vādaṃ jahāpesi. Tasmiñca kāle samaṇakuttakā hīnalābhā hutvā therassa upanāhaṃ bandhiṃsu. Te pana samaṇakuttakā araññe nissāmikāviya koleyakā sunakhā anāthā hutvā kāyikacetasikadukkhaṃ labhiṃsu.

Rājā ca tamatthaṃ ñatvā yathā samaṇakuttakā nābhibhavanti, tathā ārakkhaṃ ṭhapesi. Te ca samaṇakuttake setavatthaṃ nivāsāpetvā āvudhagāhayodhabhāvena rājakamme niyojāpesi. Thero ca sāsane pasanne jane pabbājetvā upasampādetvā sāsanaṃ visodhāpesi. Rājā ca imasmiṃ raṭṭhe porāṇikā rājāno samaṇakuttakānaṃ vādaṃ gahetvā rajjaṃ kāresuṃ, sace hi pana tesaṃ anatthakarajjaṃ puna gaṇhāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ, evaṃ sati ahaṃ tesaṃ anatthakarajjaṃ apanetvā sātthakarajjaṃ gaṇhāpetumicchāmīti anusocīti.

Ayaṃ pana parittanidānāgataṭṭhuppatti, –

Sīhaḷadīpe kira vippavāsīnagare nisinno eko bhikkhuupadvārāvatīnagaraṃ gantvā pariyattiṃ uggaṇhi. Tato pacchā sudhamma puraṃ gantvā pariyattiṃ uggaṇhi. Tasmiñca kāle sirikhettanagare pāṭalirukkhe eko gantho atthīti sutvā sudhammapurato sirikhettanagaraṃ agamāsi. Antarāmagge luddhako theraṃ passitvā ayaṃ yakkhoti maññitvā gahetvā anuruddharañño dassesi.

Tadā rājā theraṃ pucchi,– ko pana tvanti. Ahaṃ mahārāja gobhamassa sāvakoti. Puna rājā pucchi,–tiṇṇaṃ pana ratanānaṃ kīdisoti. Thero āha,– mahosadhapaṇḍitoviya mahārāja buddho daṭṭhabbo, umaṅgoviya dhammo, videhasenā viya saṅghoti. Evaṃ upamāhi pakāsito rājā puna pucchi,–kiṃ nukho ime gotamassa sāvakāti. Na kho mahārāja ime gotamassa sāvakā, ime pana amhehi visabhāgā samaṇakuttakāye vāti. Evaṃ vutte tato paṭṭhāya te samaṇakuttake vijahi, tiṇaṃ viya nātimaññi. Pāṭalirukkhasu siratopi laddhaṃ tesaṃ ganthaṃ laddhaṭṭhāneyeva agginā jhāpesi. Tampi ṭhānaṃ yāvajjatanā aggijhāpanathalanti pākaṭanti.

Thero ca vimāna vatthuṃ rañño desesi. Rājā ca pasīditvā sirikhettanagarato arimaddananagaraṃ paccāgamanakāle ānesi.

Idaṃ pana pāṭalisusire laddhaganthassa kāraṇaṃ,- tesañhi samaṇakuttakānaṃ abbhantare eko upāyaccheko samaṇakuttako attano vādānurūpaṃ ganthaṃ katvā sirikhettanagare dvattiṃsaratanakkhandhassa pāṭalirukkhassa susire pavesetvā punappunaṃ udakena temetvā mattikāya limpetvā puna tacaṃ uppādetvā uṭṭhāpesi. Tadā mayaṃ supine pāṭalirukkhe sāragantho atthabyañjanasampanno eko atthītii passāmāti kolāhalaṃ uppādesuṃ. Taṃ sutvā rājā sirikhettanagaraṃ gantvā taṃ pāṭalirukkhaṃ bhinditvā gavesento taṃ ganthaṃ labhi. Ganthe pana sakavādavasena samaṇakuttakasāmaññatā īdisāyeva, ete gotamāsāvakā hontii, etesaṃyeva ācāro saggamaggapathabhūtoti evamādīhi kāraṇehi vuttaṃ. Rājā ca pasīditvā samaṇakuttakānaṃ bahūni dātabbāni adāsi. Tato pacchā therassa dhammakathaṃ sutvā taṃ agginā jhāpesīti evaṃ samaṇakuttakānaṃ vacanaṃ sutvā sirikhettanagaraṃ gantvā arimaddananagaraṃ paccāgacchanto theraṃ ānesīti daṭṭhabbaṃ. Arimaddananagaraṃ sampattakāle jetavanaṃ nāma vihāraṃ kārāpetvā adāsi. Thero ca tattha sāsānaṃ visodhetvā nisīdi. Rājā devasikaṃ udakaṃ ānetvā aggamahesī pana devasikaṃyeva piṇḍapātaṃ ānetvā bhojesi. Uppannakaṅkhā kālepi taṃtaṃkaṅkhāṭṭhānaṃ pucchīti.

Ayaṃ pana sāsanappaveṇiyāgataṭṭhuppatti,–

Sudhammapure hi samāpattilābhī anomadassī nāma thero soṇuttarattherānaṃ vaṃsānurukkhaṇavasena saddhiṃ pañcahi bhikkhu satehi nisīdi. Tassa pana padhānasisso adhisīlonāma, tassa padhānasisso prānadassī nāma, tassa padhānasisso kāḷo nāma, tassa padhānasisso arahanto nāma, tassa padhānasisso ariyavaṃso nāmāti.

Idañca vacanaṃ-ko panesa uttarājīvamahātheroti. Ayañhi thero rāmaññadesiyaputto ariyavaṃsattherassa sisso. Ariyavaṃsatthero pana kappuṅganagaravāsī mahākāḷattherassa sisso. So pana sudhammanagaravāsino prānadassī mahātherassa sissoti kalyāṇī silālekhane vuttavacanena na sameti. Evampi sati yathicchita adhippāyo na nassatīti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ nānācariyānaṃ vādo nānākārena dissamānopi arahantattherassa arimaddananagare sāsanaṃ anuggahetvā patiṭṭhānatāyevettha pamāṇanti katvā nāvamaññitabbo. Sabbesañhi ācariyānaṃ vādepi arahantatthero arimaddananagaraṃ āgantvā sāsanaṃ patiṭṭhāpesīti attho icchitabboyevāti.

Arahantatthero pana mūlanāmena dhammadassīti pākaṭo sudhammapuravāsī sīlabuddhittherassa sissoti daṭṭhabbo. So ca thero pubbeva pabbajjakālato catūsu vedesu sikkhitasippo. Pabbajitvā pana sāḷakathaṃ piṭakattayaṃ uggaṇhitvā pāraṃ gantvā sabbattha pākaṭo. Sokkatayanagaraṃ anetvā manussā pūjenti. Tattha dasavassāni vasitvā puna sudhammapuraṃ āgantvā araññavāsaṃ samādiyi.

Tato pacchā jinacakke ekasaṭṭhādhike pañcasate sahasseca sampatte kaliyuge ekūnāsītādhike tisate sampatte anuruddharājā rajjaṃ pāpuṇi. Tadā arimaddananagare samaṇakuttakā mayaṃ gotamasāvakāti vatvā tiṃsatiṃsavaggā hutvā nisīdiṃsu. Vaggavasena kira sahassamattāti. Anuruddharājā ca tesaṃ samaṇakuttakānaṃ āgāriyābrahmacariyādīni sutvā na pasīdi. Evampi paveṇiyā āgabhattā na pajahi. Arahantaṃ pana theraṃ passitvā tato paṭṭhāya tesaṃ samaṇakuttakānaṃ nibaddhavattāni bhinditvā sāsane pasīdi.

Idaṃ marammamaṇḍale tambadīparaṭṭhe arimaddananagare arahantaṃ.

Nāma theraṃ paṭicca tatiyaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Tasmiñca kāle arahantatthero anuruddharājānaṃ āha,-tīsu sāsanesu pariyattisāsane tiṭṭhanteyeva paṭipatti sāsanaṃ tiṭṭhati, paṭipattisāsane tiṭṭhanteyeva paṭivedhasāsanaṃ tiṭṭhati, yathā hi gunnaṃ satepi sahassepi vijjamāne paveṇipa,likāya dhenuyā asati so vaṃso sāpaveṇī na ghaḷīyatii, evamevaṃ dhutaṅgadharānaṃ bhikkhūnaṃ satepi sahassepi vijjamāne pariyattiyā antarahitāya paṭivedho nāma na hoti, yathā pana nimikumbhiyo jānanatthāya pāsāṇa piṭṭhe akkharesu ṭhapitesu yāva akkharāni dharanti, tāva nidhikumbhiyo naṭṭhā nāma na honti, evamevaṃ pariyattiyā dharamānāya sāsanaṃ anantarahitaṃ nāma hoti, yathā ca mahato taḷākassa pāḷiyā thirāya udakaṃ na ṭhassatīti na vattabbaṃ, udake sati padumādīni pupphāni na pupphissantīti na vattabbaṃ, evamevaṃ mahātaḷākassa thirapāḷisadise tepiṭake buddhavacane sati udakasadisā paṭipattipūrakā kulaputtā natthīti na vattabbaṃ, tesu sati padumādipupphasadiso paṭivedho natthīti na vattabbaṃ, evaṃ ekantato pariyattimeva pamāṇaṃ, tasmā antamaso dvīsu pātimokkhasu vattamānesupi sāsanaṃ anantarahitameva, pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo natthi, anantarahitāya eva dhammābhisamayo atthi, idānipi amhākaṃ pariyattisāsanaṃ paripuṇṇaṃ natthi, sarīradhātuyo ca natthi, tasmā yattha pariyattisāsanaṃ sarīradhātuyo ca atthi, tattha paṇṇākārena saddhiṃ dūtaṃ pesetvā ānetabbā, evaṃ sati amhākaṃ raṭṭhe jinasāsanaṃ cirakālaṃ patiṭṭhahissatīti.

Evaṃ pana bhante sati kattha yācissāmāti. Suvaṇṇabhūmiraṭṭhe mahārāja sudhammapure tīhi vārehi piṭakattayaṃ likhitvā ṭhapesi, sarīradhātuyo ca bahū tattha atthīti. Rājā evaṃ bhanteti paṭiggaṇhitvā bahū paṇṇākāre paṭiyādetvā rājalekhanaṃ likhitvā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ ekaṃ amaccaṃ dūtaṃ katvā pesesi.

Sudhammapurindo manohari nāma rājāpi maccheracitto hutvā tumhādisānaṃ micchādiṭṭhīnaṃ ṭhāne piṭakattayaṃ sarīradhātuyo ca pahiṇituṃ na yuttā, tilokaggassa hi sammāsambuddhassa sāsanaṃ sammādiṭṭhīnaṃ ṭhāneyeva patiṭṭhahissati, yathā nāma kesarasīharājassa vasā suvaṇṇapātiyaṃyeva, na mattikābhājaneti.

Dūtā paccāgantvā anuruddharañño tamatthaṃ ārocesuṃ. Taṃ sutvā anuruddharājā kujjhi, tattakakapāle pakkhittatilaṃviya taṭa taṭāyi.

Atha rājā nadīmaggena nāvānaṃ asītisatasahassehi nāvikānaṃ yodhānaṃ aṭṭhakoṭīhi senaṃ byūhitvā thalamaggena saddhiṃ catūhi mahāyodhanāyakehi hatthīnaṃ asīti sahassehi assānaṃ navutiisatasahassehi yodhānaṃ asītikoṭiyā senaṃ byūhitvā sayameva yujjhituṃ sudhammaparaṃ gacchi.

Taṃ sutvā manoharirājā sītatasito hutvā attano bahū yodhe saṃvidahitvā sudhammapurayeva paṭisenaṃ katvā nisīdi.

Atha athabbaṇavede āgatappayogavasena punappunaṃ vāyamantāpi nagaramūlaṃ upasaṅkamituṃ na sakkā. Tadā rājā vedaññuno pucchi,–kasmā panettha nagaramūlaṃ upasaṅkamituṃ na sakkomāti. Vedaññuno āhaṃsu,-athabbaṇavedavidhānaṃ mahārāja atthi maññeti. Atha rājā pathaviyaṃ nidahitvā matakaḷevaraṃ uddharitvā mahāsamudde khipesi.

Ekaṃ kira manussaṃ hindukulaṃ jeṅgunāmakaṃ kīṭaṃ khādāpetvā taṃ māretvā hatthapādādīni aṅgapaccaṅgāni gahetvā chinnachinnāni katvā nagarassa sāmantā pathaviyaṃ nadahitvā ṭhapesi. Tadā pana nagaraṃ upasaṅkamituṃ sakkā. Nagarañca pavisitvā anuruddharājā manoharirājānaṃ jīvaggāhaṃ gaṇhi. Sudhammapure porāṇikānaṃ rājūnaṃ paveṇīāgatavasena ratanamayamañjūsāyaṃ ṭhapetvā pūjitaṃ sahadhātūhi piṭakattayaṃ gahetvā manohariraññо santakānaṃ dvattiṃsahatthīnaṃ piṭṭhiyaṃ āropetvā ānesi.

Arimaddananagaraṃ pana patvā dhātuyo ratanamayamañjūsāyaṃ ṭhapetvā sirisayanagabbhe ratanamañce sīsopadesassa samīpe ṭhapesi. Piṭakattayampi ratanamaye pāsāde ṭhapetvā bhikkhusaṅghassa uggahadhāraṇādiatthāya niyyādesi. Tato kira ānītaṃ piṭakattayaṃ uggaṇhantānaṃ ariyānaṃ sahassamattaṃ ahosīti.

Sudhammanagaraṃ vijayitvā piṭakena saddhiṃ bhikkhusaṅghaṃ ānetvā sāsanassa patiṭṭhāpanaṃ jinacakke ekādhike chasate vassasahasse kaliyuge ca soḷasādhike catusate sampatteti silālekhanesu vuttaṃ.

Anuruddharañño kāle puññānubhāvena tiiṇṇaṃ ratanānaṃ paripuṇṇattā puṇṇagāmotii samaññā ahosi. Cirakālaṃ atikkante ṇṇakāraṃ lopavasena makārassa ca niggahita vasena pugamīti marammabhāsāya vohārīyatīti anāgatavaṃsarājavaṃsesu vuttaṃ.

Anuruddharājāyeva cattāro mahāyodhe sīhaḷadīpaṃ pesetvā tatopi piṭakattayaṃ ānesi. Sīhaḷadīpato ānītapiṭakattayena sudhammapurato ānītapiṭakattayaṃ aññamaññaṃ yojetvā saṃsandetvā arahantatthero vīmaṃsesi. Tadā gaṅgādakenaviya yamunodakaṃ aññamaññaṃ anūnaṃ anadhikaṃ ahosi. Tehi piṭakehi aññānipi vaḍḍhetvā tipiṭakagabbhe ṭhapetvā pūjesi. Tesu tesu ṭhānesupi patiṭṭhāpesi.

Manoharirājānampi mraṅkapā nāma dese upaṭṭhākehi saha ṭhapesi. Tassa ca kira rañño mukhaṃ viravitvā kathaṃ sallāpentassa mukhato obhāso pajjalitvā nikkhami. So kadāci kadāci anuruddharañño santikaṃ āgantvā gāravavasena vandanādīni akāsi. Tadā anuruddharañño lomahaṃso uppajji ubbiggo ca. Tasmā tassa rañño nitthejatthāya buddharūpassa cetiyassa bhattaṃ pūjetvā taṃ gahetvā manohariraññо bhājesi. Tadā tassa tadānubhāvo antaradhāyi. Manoharirājā saṃvegaṃ āpajjitvā saṃsāre saṃsaranto yāva nibbānaṃ na pāpuṇāmi, tāva paravase nānuvatteyyanti patthanaṃ akāsi. Sudhammapurato ābhataṃ attano santakaṃ manomaya maṇiṃ ekassa seṭṭhino santike vikkiṇitvā laddhamūlena pañcavāharajatena abhujitapallaṅkavasena ekaṃ mahantaṃ buddha bimbaṃ parinibbānākārena ekanti dve buddhappaṭibimbāni kārāpesi. Yāvajjatanā tāni santīti. Iccevaṃ anuruddharājā sudhammapurato sīhaḷadīpato ca sāsanaṃ ānetvā arimaddananagare patiṭṭhāpesīti.

Idaṃ amhākaṃ marammamaṇḍale tambadīparaṭṭhe arimaddananagare

Anuruddharājānaṃ paṭicca catutthaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Uttarājīvattheropi soṇuttarānaṃ vaṃsato sāsanaṃ gahetvā sudhammapurato arimaddananagaraṃ āgantvā sāsanaṃ patiṭṭhāpesi.

Idaṃ amhākaṃ marammamaṇḍale tambadīparaṭṭhe arimaddananagare uttarājīvattheraṃ paṭicca pañcamaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Uttarājīvattherassa sīhaḷadīpaṃ gatakāle tena saddhiṃ gataṃ chappadaṃ nāma sāmaṇeraṃ sīhaḷadīpeyeva sīhaḷadīpikā pabbajiṃsu. Pabbajitvā ca chappadasāmaṇero pariyattiṃ uggaṇhitvā dasavassaṃ tattha vasitvā arimaddananagaraṃ paccāgacchi. Sivalittherañca tāmalindattherañca ānandattherañca rāhulatthe rañca anesi. Te pana therā tipiṭakadharā honti byattā dakkhā ca. Ayañcattho vitthārena heṭṭhā vutto.

Arimaddananagaraṃ patvā arimaddana vāsīhi bhikkhūhi saddhiṃ vinayakammāni akatvā puthu hutvā nisīdiṃsu. Narapatirājā ca tesu theresu ativiya pasīdi. Erāvatīnadiyaṃ uḷumpaṃ bandhitvā tattheva upasampadakammaṃ kārāpesi. Cirakālaṃ atikkamitvā so gaṇo vuḍḍhi hutvā uppajji.

Narapatirājā ca te there saddhiṃ saṅghena nimantetvā mahādānaṃ adāsi. Tadā chaṇe ākappasampannaṃ rūpasobhaggappakkaṃ ekaṃ nāṭakittiṃ disvā rāhulatthero paṭibaddhacitto lepe laggitavānaroviya kaddame laggitamātaṅgoviya ca kāma guṇalepakaddamesu laggito sāsane viramitvā hī nāyāvattītuṃ ārabhi. Maraṇanti karogena abhibhūto viya atekiccho hutvā sesattheresu ovādaṃ dinnesu pinādiyi. Tadā sesattherā taṃ evamāhaṃsu,-mā tvaṃ ekaṃ taṃ paṭicca sabbepi amhe lajjāpetuṃ na arahasi, mā idha hīnāyā vattehi, mallārudīpaṃ gantvā yathāruciṃ karohīti pesesuṃ. Rāhulatthero ca kusimatitthato nāvaṃ āruyha mallārudīpaṃ agamāsi. Mallārudīpaṃ pattakāle mallārurājā vinayaṃ jānitukāmo saha ṭīkāya khuddasikkhāpakaraṇaṃ tassa santike uggaṇhitvā ekapattamattaṃ maṇiṃ adāsi. Soca taṃ labhitvā hīnāyāvattīti. Honti cettha,-

Atidūreva hotabbaṃ, bhikkhunā nāma itthibhi;
Itthiyo nāma bhikkhūnaṃ, bhavanti idha verino.

Tāva tiṭṭhantu duppaññā, mayaṃ porāṇikāpi ca;
Mahāpaññā vināsaṃ, pattā haritacādayo.

Tasmā hi paṇḍito bhikkhu, antamasova itthibhi;
Vissāsaṃ na kare loke, rāgo ca duppavāritoti.

Sesesu ca theresu chappado nāma thero paṭhamaṃ kālaṅkato. Sivalitāmalindānandattherāyeva tayo pariyattiuggahaṇadhāraṇādivasena sāsanaṃ upatthambhetvā arimaddananagare nisīdiṃsu. Ekasmiñca kāle rājā tesaṃ tiṇṇaṃ therānaṃ ekekaṃ hatthiṃ adāsi. Sivalitāmalindattherā paṭiggahetvā vane vissajjāpesuṃ. Ānandatthero pana kiñcipuranagaraṃ pahiṇitvā ñātakānaṃ dehīti kusimatitthaṃ gantvā nāvaṃ āropesi. Taṃ kāraṇaṃ ñatvā sivalitāmalindattherātaṃ evamāhaṃsu,– mayaṃ pana āvuso hatthīnaṃ sukhatthāya vane vissajjema,tvaṃ pana adhammikaṃ karosīti. Kinnāma bhante ñābhakānaṃ saṅgaho na vaṭṭati, nanu ñātakānañca saṅgahoti bhagavatā vuttanti.

Therā āhaṃsu,-sace tvaṃ amhākaṃ vacanaṃ nakareyyāsi,bhava icchānurūpaṃ karohi, mayaṃ pana tayā saddhiṃ saṃvāsaṃ na karissāmāti visuṃ nisīdiṃsu.

Tato paṭṭhāya dve gaṇā bhijjiṃsu. Tato pacchākāle atikkante tāmalindatthero bahussutānaṃ byattibalānaṃ sissānaṃ anuggahatthāya gahaṭṭhānaṃ santike ayaṃ bahussuto ayaṃ mahāpaññoti evamādinā vacīviññattiṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ kate kulaputtā sulabhapaccayavasena sāsanassa hitaṃ āvahibhuṃsakkhissantīti katvā. Taṃ kāraṇaṃ sutvā sivalitthero evamāha,- kasmā tvaṃ vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā buddhappaṭikucchitaṃ kammaṃ karosīti. Bhagavatā attano atthāyayeva vacīviññattiṃ paṭikkhittā, ahaṃ pana paresaṃyeva atthāya vacīviññattiṃsamuṭṭhāpemi, nāttano atthāya, sāsanassa hi vepullatthāya evaṃ vacīviññattiṃsamuṭṭhāpemi. Sivalittheropi na tvaṃ mama vacanaṃ karosi, yaṃ yaṃ tvaṃ icchasi, taṃ taṃ karohi, ahaṃ pana tayā saddhiṃ saṃvāsaṃ nakarissāmīti visuṃ hutvā saddhiṃ sakapakkhena nisīdi. Tato paṭṭhāya tayo gaṇā bhijjiṃsu.

Evaṃ arimaddananagare arahantattherassa eko vaṃso, sivalittherassa eko, tāmalindattherassa eko, ānandattherassa ekoti cattāro gaṇā ahesuṃ.

Tesu arahantattheragaṇo sudhammapurato paṭhamaṃ āgatattā purimagaṇoti vohāriyati, aññe pana pacchā āgatattā pacchāgaṇāti.

Sivalitthero arimaddananagare yāvījīvaṃ sāsanaṃ paggaṇhitvā kaliyuge navutādhike pañcavassasate kāle kālamakāsi.

Ānandatthero pana arimaddananagareyeva catucattālīsa vassāni sāsanaṃ paggaṇhitvā chanavutādhike pañcavassasate kāle kālamakāsi.

Tāmalindattheropi yāvajīvaṃ sāsanaṃ paggaṇhitvā aṭṭhana vutādhike pañcavassasate kāle kālamakāsīti. Aho saṅkhārasabhāvoti.

Seyyathājagarasseva, nābhiyā cakkamaṇḍale;
Laggo saso samitvāpi, disaṃ gacchati taṃ mukhaṃ.

Tatheva sabbasattāpi, maccucakkesu laggitā;
Yāvajīvampi dhāvitvā, maccumukhaṃ upāgamunti.

Iccevaṃ arimaddanapure arahantehi ca ganthakārehi ca puthujjanehi jinasāsanaṃ nabhe candoviya vijjotati.

Tattha hi yadā anuruddharājā sudhammapurato sāsanaṃ ānesi, tadā arahantā chasatasahassamattā āgatā, sotāpannasakadāgāmianāgāmino pana gaṇanapathaṃ vīti vattāti.

Chattaguhindassa nāma rañño kālepi himavante gandhamādanapabbatato aṭṭha arahantā piṇḍāya rājagehaṃ āgamaṃsu. Rājā ca pattaṃ gahetvā piṇḍapātena bhojetvā idāni kuto āgatatthābhi pucchi. Himavante mahārāja gandha mādanapabbatatoti. Atha rājā atippasanno hutvā idha temāsaṃ vassaṃ upagacchathāti yācitvā vihāraṃ kārāpetvā adāsi. Temāsampi antogehe nimantetvā piṇḍapātena bhojesi.

Ekaṃ samayaṃ arahantānaṃ gandhamādanapabbate nandamūlaguhaṃ viya ekaṃ guhaṃ māpetvā dassehīti yāci. Te ca arahantā nandamūlaguhaṃviya ekaṃ guhaṃ iddhiyā māpetvā dassesuṃ. Rājā ca tāya guhāya sadisaṃ ekaṃ guhaṃ kārāpesi. Nandamūlaguhākārena pana katattā nandāti nāmampi akāsi. Iccevaṃ chattaguhindassa rañño kāle gandhamādanapabbate nandamūlaguhato āgantvā arahantā sāsanaṃ patiṭṭhāpesuṃ.

Arahantabhāvo ca nāmesa yathābhūtaṃ jānituṃ dukkaro, anupasampannānaṃ uttarimanussadhammadassanassa paṭikkhittattā, arahattaṃ vā patvāpi vāsanāya appajahitattā. Arahāpi hi samāno ahaṃ arahāti anupasampannānaṃ kathetuṃ na vaṭṭati, arahattaṃ patvāpi ekacco vāsanaṃ pajahituṃ na sakkā, pilindavacchattheravatthucettha ñāpakaṃ. Evaṃ loke arahanta bhāvo jānituṃ dukkaro. Teneva mahākassapattherassa upaṭṭhāko eko bhikkhu attano upajjhāyassa mahākassapattherassa santike vasitvāpi tassa arahanta bhāvaṃ na jāni.

Mahākassapattherañhi ekena saddhivihārikena saddhiṃ araññavihārato gāmaṃ piṇḍāya carantaṃ antarāmagge pattā diparikkhāre gahetvā pacchā gacchantoyeva ekosaddhi vihāriko evamāha,–lokasmiṃ bhante arahā arahāti pākaṭo, sutamattovāhaṃ bhavāmi, na kadāci diṭṭhapubboti. Taṃ sutvā thero pacchā parivattatvā olokento parikkhāre āvuso gahetvā arahantassa pacchāgacchantoyeva arahantabhāvaṃ na jānātīti āhāti.

Arimaddananagarepi sīlabuddhipolloṅkasumedhattherādayopi arahantāyeva ahesuṃ. Narapatirājā hi khaṇitti pādapabbataṃ gantvā paccāgamanakāle antarāmagge ekissā mātikāya maṇobhāsaṃ disvā idha puññaṃ kāretukāmo sakko dasseti maññeti manasikaritvā cetiyaṃ kārāpessāmīti tattha raṭṭhavāsīti samaṃ bhūmibhāgaṃ kārāpesi.

Atha eko sīlabuddhi nāma thero evamāha,– puññaṃ mahārāja karissamīti idaṃ bhūmiparikammaṃ kārāpesi, evaṃ kārāpentassa te apuññaṃyeva bhavati, nopuññanti vatvā bahū sattā mā kilamantūti manasikatvā rañño daṇḍakammena tajjanatthāya raññā dinnaṃ piṇḍapātaṃ nabhuñji. Rājā ca sace tvaṃ mayā dinnaṃ piṇḍapātaṃ abhuñjitukāmo bhaveyyāsi, mama vijite vasantoyeva tvaṃ mama piṇḍapātā na mucceyyāsi, raṭṭhavāsīhipi dinnapiṇḍapāto mayhameva santako, nanu nāma mama piṇḍapātaṃyeva tvaṃ bhuñjasīti āha.

Sīlabuddhittheropi sace ahaṃ evaṃ bhaveyyāmi, sīhaḷadīpaṃ gantvā vasissāmīti cintetvā araññe vasi.

Atha tamatthaṃ jānitvā nagaradvāre ārakkho eko yakkho rañño āgatakāle abhimukhaṃ ṭhitova bhayānakarūpaṃ nisīdi. Atha nānāvijjākammehi apanentopi na sakkā apanetuṃ.

Atha rājā nimittapāṭhake pakkosāpetvā pucchi,-kena kāraṇena ayaṃ yakkho idha nisinnoti. Tvaṃ mahārāja sīlabuddhittheraṃ agāravavasena pubbe kathesi, yakkhāpi there ativiya pasannāti amhehi sutapubbā, taṃ paṭicca yakkho bhayānakarūpaṃ dassetvā nisinno bhavissatīti āha.

Rājāpi amacce āṇāpesi theraṃ pakkāsathāti. Thero nāgacchi. Sīhaḷadīpaṃyeva gamissāmīti ārabhi. Tamatthaṃ sutvā rājā ekaṃ caturaṅgapaccayaṃ nāma amaccaṃ pakkosāpetvā tvaṃ gantvā theraṃ pakkosāhīti pesesi. Caturaṅgapaccayo ca chekatāya ekaṃ suvaṇṇamayaṃ buddhappaṭibimbaṃ nāvāya ṭhapetvā mahāsamuddatitthaṃ agamāsi. Atha theraṃ sampāpuṇitvā idāni idha bhagavā sammāsambuddho agamāsi, sīlabuddhitthero bhagavato sammāsambuddhassa dassanatthāya āgacchatūti dūtaṃ pesesi. Theropi bhagavato sammāsambuddhassa dassanatthāya āgacchatūti vacanaṃ paṭikkhipituṃ buddhagāravavasena avisahatāya āgacchīti.

Porāṇikānaṃva therānaṃ, buddhe sagāravaṃ idha;
Paṇḍito gāravaṃ buddhe, kare pasannacetasāti.

Nāvaṃ abhirūhitvā thero bhagavato sammāsambuddhassa vandanāmānapūjāsakkāradīni akāsi. Therassa evaṃ vandanāmānapūjāsakkārādīni karontasseva vegena nāvaṃ ānetvā gacchi. Atha caturaṅgapaccayo evamāha,– idāni bhante tumhākaṃ ācariyassa sammāsambuddhassa sāsanaṃ paggaṇhituṃ yuttoti. Rājā ca amaccehi parivārito paccuggacchi. Nāvāya therassa hatthe gahetvā rājagehaṃ ānesi. Dvāraṃ pattakāle yakkho pathaviyaṃ nisīditvā theraṃ vandi.

Rājā rājagehaṃ patvā theraṃ nānābhojanehi bhojesi. Evañca avoca,–ajjatagge bhante tvamasi mamācariyo, bhagavatova ovādaṃ sirasā paṭiggahetvā anuvattissāmāti attano pañcaputtepi therassa adāsi. Te ca pañcakumārā therena saddhiṃ anuvattiṃsu. Thero te pakkosetvā vihāraṃ agamāsi. Antarāmagge kappiyapathaviyaṃ pañca parimaṇḍalākārāni likhitvā tesaṃ rājakumārānaṃ dassetvā nivattāpesi. Rājakumārā paṭinivattitvā taṃ kāraṇaṃ rañño ārocesuṃ. Rājā ca tumhākaṃ puññaṃ kārāpanatthāya dassetīti vatvā tulāvasena tehi rājakumārehi suvaṇṇaṃ samaṃ katvā tena suvaṇṇena mūlaṃ katvā bhagavato dharamānakāle passenadikosalaraññā kārāpitaṃ candanappaṭibimbaṃviya visuṃ visuṃ paṭibimbaṃ kārāpesi.

Tesaṃ nidhānaṭṭhānabhūtāni pañca cetiyānipi sakko kamma vidhāyako hutvā patiṭṭhāpesi. Ettha ca pubbe raññā pasīditvā therassa rājakumārā dinnā, mūlaṃ ratanattayassa datvā puna rājakumāre bhūjisse kāretukāmatāya thero evaṃ saññaṃ adāsīti daṭṭhabbaṃ.

So ca sīlabuddhitthero arahantagaṇavaṃsoti daṭṭhabbo.

Arimaddananagareyeva narapati rañño kāle kassapo nāma thero desacārikaṃ caramāno polloṅkanāmakaṃ desaṃ, tadavasari. Atha dve mahallakapolloṅkā manussā there atippasannatāya dve putte upaṭṭhākatthāya niyyādesuṃ.

Polloṅkamanussānaṃ atippasannataṃ paṭicca theropi polloṅkattheroti vohāriyati. Yadā ca pana so thero sīhaḷadīpaṃ gantukāmo ahosi, tadā sakko devānamindo byaggharūpaṃ māpetvā piṭṭhiyā yāva mahāsamuddatīraṃ ānesi. Mahāsamuddatīraṃ pana patvā nāvaṃ abhirūhitvā vāṇijehi saddhiṃ tari.

Mahāsamuddamajjhe pana patvā sā nāvā na gacchi, niccalāva aṭṭhāsi. Atha vāṇijā mantesuṃ,-amhākaṃ nāvāya alakkhī pāpajano atthi maññeti. Evaṃ pana mantetvā salākādānaṃ akaṃsu. Yāva tatiyampi therasseva hatthe salākā pubbe katakammavipākavasena nipati. Idaṃ pana therassa pubbe katakammaṃ,-thero hi tato attabhāvato sattame bhave ekasmiṃ gāme kuladārako hutvā kīḷanatthāya ekaṃ sunakhaṃ nadiyaṃ otāretvā udake kīḷamāpesi. Evaṃ kīḷamantaṃ sunakhaṃ sayameva urena uggahetvā tīraṃ ānesīti evaṃ pubbe katakammavipākavasena therasseva hatthe salākā nipati.

Tadā vāṇijā udakapiṭṭhe khipiṃsu. Atha sakko devānamindo kumbhīlarūpaṃ māpetvā piṭṭhiyaṃ āropetvā ānesi. Thero yakkhadīpaṃ patvā andhacakkhukānaṃ yakkhānaṃ mettānubhāvena cakkhuṃ labhāpesi. Yakkhā ca therassa guṇaṃ ñatvā dve yakkhabhātike adaṃsu. Thero ca sīhaḷadīpaṃ gantvā mahācetiyarūpaṃ lohapāsādarūpaṃ sarīradhātuṃ mahābodhibijāni ca ānetvā paccāgamāsīti.

Sumedhatthero ca halaṅkassa nāma nagarassa dakkhiṇadisābhāge mhattipāme puratthimāya anudisāya dinnanāmike vihāre vasi. Ṭhānassa pana nāmavasena therassopi dinnavihāro tveva nāmaṃ ahosi. Sopi thero paṃsukūliko lajjīpesalo sikkhākāmo jhānalābhī arahāyeva. So hi devasikaṃ devasikaṃ aṭṭhanavayojanappamāṇe pādacetiyaṃ gantvā vandi. Cetiyaṅgaṇavattañca akāsi. Tato āgantvā mhattigāme piṇḍāya cari. Idaṃ therassa nibaddhavattaṃ.

Aparānipi vatthūni bahūni santi, sabbāni pana tāni vitthāretvā vattabbānipi ganthapāravabhayena na vakkhāma. Sabbānipi hi vuccamānāni ayaṃ sāsanavaṃsappadīpikā atippapañcā bhavissati.

Sammāsambuddhassa hi parinibbānato yāvajjatanā therānaṃ paramparavasena saṅghaṭṭetvā ānayanamevettha adhippetaṃ. Yathāvuttāni pana vatthūni adhunā abhiññālābhīnaṃ puggalānaṃ akhettabhāvena pasaṅgañāṇappaṭibāhaṇatthaṃ arimaddananagare ca bahūnaṃ abhiññālābhīnaṃ puggalānaṃ nivāsaṭṭhānatā dassanatthaṃ vuttāni. Vuttañcetaṃ bhikkhunīkhandhakaṭṭhakathāyaṃ,–

Paṭisambhidāpattehi vassasahassaṃ sukkhavipassakehi vassasahassaṃ anāgāmīhi vassasahassaṃ sakadāgāmīhi vassasahassaṃ sotāpannehi vassasahassanti evaṃ pañcavassasahassāni paṭivedhadhammo ṭhassatīti.

Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana saṃyuttanikāyaṭṭhakathāyañca paṭisambhidāpattehi vassasahassaṃ chaḷābhiññehi vassasahassaṃ tevijjehi vassasahassaṃ sukkhavipassakehi vassasahassaṃ pātimokkhena vassasahassanti vuttaṃ.

Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyaṃ pana vibhaṅgakathāyañca buddhānaṃ parinibbānato vassasahassameva paṭisambhidā nibbattetuṃ sakkonti, tato paraṃ cha abhiññā, tatopi asakkontā tisso vijjā nibbattiṃsu. Gacchante kāle tāpi nibbattetuṃ asakkontā sukkhavipassakā honti. Eteneva nayena anāgāmino sakadāgāmino sotāpannāti vuttaṃ.

Evaṃ nānānayehi aṭṭhakathāyapi āgatattā adhunā loke ariyapuggalā bhavituṃ na sakkāti na vattabbaṃ. Ariyānameva khettassa adhunāpi sambhavato, sace āraddhavipassako bhaveyya so arahā bhavituṃ sakkāyevāti niṭṭhametthāvagantabbaṃ. Aṭṭhakathāsu pana nānābhāṇakattherānaṃ nānāvādavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ettakeneva pana nānākārena vādo bhinnopi sāsanaṃ bhijjatiyeva. Sāsanassa abhinnaṃyeva hi ettha pamāṇanti.

Evaṃ marammamaṇḍale arimaddananagare anekehi arahantasatehi sāsanaṃ vijjotati. Bhagavato pana parinibbānato tiṃsādhikānaṃ navavassasatānaṃ upari parammaraṭṭhe señilaññikrodhināmena raññā samakālavasena sīhaḷadīpe rajjaṃ pattassa mahānāmarañño kāle buddhaghosabuddhadattattherehi pabhuti tetemahātherā teteganthe akaṃsu.

Tato pacchā satisamādhipaññāmandavasena sukhāvabodhanatthaṃ ṭīkāyo akaṃsu. Arimaddananagare jinacakkesattanavutādhike chasate sahasse ca sampatte tiṇṇaṃ piṭakānaṃ mūlabhūtesu saddanayesu sotārānaṃ chekatthāya mahāsamuddeviya ānando nāma mahāmaccho tīsu piṭakesu sāṭṭhakathesu viloletvā aggavaṃso nāma thero saddanītippakaraṇaṃ akāsi. Arimaddananagare hi uttarājīvattherādīnaṃ sīhaḷadīpaṃ gamanato pubbeyeva tayo mahātherā pariyattivisāradā, mahāaggapaṇḍito, tassa saddhivihāriko dutiyaaggapaṇḍito, tassa bhāgineyyo tatiyaaggapaṇḍitoti. Tatiyaaggapaṇḍito pana aggavaṃsotipi vohāriyati.

Tasmiñca kāle arimaddananagaravāsino saddakovidā bahavo santīti yāva laṅkādīpā kittighoso patthari. Tasmā sīhaḷadīpikā saddakovidā vīmaṃsetukāmā hutvā arimaddananagaraṃ āgamaṃsu. Tadā arimaddananagaravāsino bhikkhū saddanītippakaraṇaṃ dassesu.

Sīhaḷadīpikā ca taṃ disvā upadhārentā saddavisaye ayaṃ ganthoviya sīhaḷadīpe gantho itthi, imasmiṃ pakaraṇe āgatavinicchayampi sakalaṃ na jānimhāti nānāppakārehi thomesunti yāvajjabhanā kathāmaggo na upacchinnoti.

Arimaddananagare sīhaḷadīpaṃ gantvā paccāgato chappado nāma saddhammajotipālatthero saddanaye chekatāya suttaniddesaṃ akāsi. Paramatthadhamme ca chekatāya saṅkhepavaṇṇanaṃ nāmacāradīpakañca. Vinaye chekatāya vinayagūḷatthadīpaniṃ sīmālaṅkārañca akāsi. Attanā kathānaṃ ganthānaṃ nigame saddhamma jotipāloti mūlanāmena vuttaṃ. Kusimanagare pana chappada gāme jātattā ṭhānassa nāmena chappadoti pākaṭo.

Kukhananagare pana chappadoti vohāritopi eko thero atthi. So alajjī dussīlo. Ekacce pana nāmasāmaññalesamattena pattalaṅkaṃ sīlavantaṃ pesalaṃ sikkhākāmaṃ chappadattheraṃ alajjidussīlabhāvena upavadanti, yathā nāma sāmaññalesamattena mallaputtaṃ āyasmantaṃ dabbaṃ asamācārenāti.

Arimaddananagarayeva aloṅgacaññisūnāmakassa rañño kāle mahāvimalabuddhitthero cūḷavimalabuddhittheroti dve therā pariyattivisāradā ahesuṃ. Tesu mahāvimalabuddhitthero kaccāyanassa saṃvaṇṇanaṃ nyāsaganthamakāsi.

Keci pana sīhaḷadīpavāsī vimalabuddhitthero tamakāsīti vadanti. Cūḷavimalabuddhitthero pana vuttodayassa porāṇaṭīkamakāsi. Chandosāratthavikāsiniṃ saddhammañāṇatthero akāsi. Vacanatthajotiṃ pana vepullatthero akāsi. Nyāsaganthassaporāṇaṭīkaṃ narapatirañño kāle eko amacco akāsi.

So hi rañño ekaṃ orodhaṃ paṭicca jātaṃ ekaṃ dhītaraṃ disvā vānaroviya lepe laggito tissaṃ paṭibandhacitto hutvā laggi. Tamatthaṃ jānitvā rājā evamāha,– sace etaṃ iccheyyāsi, ekaṃ ganthaṃ paripuṇṇavinicchayaṃ gūḷatthaṃ karohi, sace tvaṃ tādisaṃ ganthaṃ kātuṃ sakkuṇeyyāsi, etaṃ labhissasīti. Atha so nyāsassa saṃvaṇṇanaṃ porāṇaṭīkaṃ akāsi.

Tato pacchā hīnāyāvattitvā dhītaraṃ datvā rajjuggāhāmaccaṭṭhāne ṭhapesi, yaṃ marammavohārena saṃpyaṅgaiti vuccati. Tena pana katattā sopi gantho taṃ nāmena vuccati. Kārikaṃ tassā ca saṃvaṇṇanaṃ chattaguhindassa nāma rañño kāledhammasenāpatitthero akāsi. Tena kira kārapite nandaguhāya samīpe nandavihāre nisīditvā akāsi.

Tasmiñcakāle ganthamādanapabbate nandamūlaguhato arahantā āgantvā tasmiṃ vihāre vassaṃ upagacchiṃsu. Tesaṃ sammukhe katattā te ca ganthā paṇḍitehi sārato paccetabbāti ācariyā vadanti.

Vāccavācakaṃ pana dhammadassī nāma sāmaṇero akāsi.

Saddatthabhedacintaṃ pana arimaddananagarasamīpe ṭhitassa khaṇittipādapabbatassa samīpe ekasmiṃ gāme vasanto saddhammasiri nāma thero akāsi. Soyeva thero brahajaṃ nāma vedasatthampi marammabhāsāya parivattesi.

Ekakkharakosaṃ pana saddhammakittitthero akāsi. So hi kaliyuge sattāsītādhike aṭṭhasate sampatte micchā diṭṭhikānaṃ jalumasaññitānaṃ kulānaṃ bhayena sakalepi tambadīparaṭṭhe sāsanobhāso milāyati. Bahūnipi potthakāni aggibhayena nassesuṃ.

Tadā taṃ pavattiṃ passitvā sace pariyattidhammovinasseyya, paṭipattidhammopi nassissati, paṭipattidhamme nassante kuto paṭivedhadhammo bhavissatīti saṃvegaṃ apajjitvā imaṃ ganthaṃ akāsīti taṭṭikāyaṃ vuttaṃ.

Mukhamattasāraṃ sāgaratthero akāsi.

Kaliyuge ekāsītādhike pañcasate sampatte ekaṃ daharaputtaṃ kālaṅkataṃ paṭicca saṃvegaṃ āpajjitvā paccekabuddhattaṃ patthayantassa jeyyasiṅkhanāmakassa rañño putto kyacvānāmako rājā rajjaṃ kāresi. Dhammarājātipi nāmalañchaṃ paṭiggaṇhi. Tīsu pana piṭakesu yathābhūtaṃ vijānakatāya marammavohārena kyacvāti vohāriyati.

So ca kira rājā pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu atichekatāya piṭakattaye sākacchamattampi kātuṃ samattho nāma natthīti uggahitatipiṭako hutvā bhikkhusaṅghampi divase sattahi vārehi ganthaṃ vāceti.

Khaṇittipādapabbatassa samīpepi ekaṃ taḷākaṃ kārāpetvā tattha rājāgāraṃ kārāpetvā tattha nisīditvā ganthaṃ vāceti. Sabbāni pana rājūnaṃ kiccāni puttasseva uparājassa niyyādesi. Ganthaṃ uggaṇhantānaṃ orodhānamatthāya saṅkhepato saddabinduṃ nāma pakaraṇaṃ paramatthabinduñca nāma pakaraṇaṃ akāsi. Tassa hi cittaṃ pariyattiyaṃyeva ramati. Aññaṃ pana rājakiccaṃ suṇitumpi na icchi. Anuruddharājā anāgate ahaṃ rājā bhaveyyāmi, tadāyeva imāni tāḷibījāni uṭṭhahantūti adhiṭṭhahitvā ropesi. Tāni tassa rañño kāle uṭṭhahiṃsu. Teneva anuruddharājāyevāyanti raṭṭhavāsino sañjāniṃsu. Sammutirājā hi anuruddharājā kyacvārājāti ime tayo ekasantānāti vadanti.

So rājā ekampi cetiyaṃ akāsi, na taṃ niṭṭhaṃ agamāsi, pariyattiyaṃyeva paricārakattāti rājavaṃse āgataṃ. Lokasammutivasena kakkhaḷadine iṭṭhakāni kārāpetvā tasmiṃyeva dine bhūmisamaṃ katvā tasmiṃyeva dine aññampi sabbaṃ kārāpesi. Tena marammavohārena prassadā cetiyanti yāvajjabhanā pākaṭaṃ.

Tassa rañño ekā dhibhā vibhatyatthaṃ nāma ganthaṃ akāsīti.

Pubbe kira arimaddananagare uggahadhāraṇādivasena sāsanaṃ ativiya virūḷamāpajji. Arimaddananagareyeva hi eko vuḍḍhapabbajito bhikkhu ganthaṃ likhituṃ silālekhanadaṇḍena icchanto rājagehaṃ pāvisi. Rājā kena āgatosīti pucchi. Ganthaṃ likhituṃ silālekhanadaṇḍena icchanto āgato mhīti. Evaṃ mahallako tvaṃ ganthaṃ mahussāhena pariyāpuṇantopi ganthesu chekassa okāsaṃ na passāmi, sace himusalo aṅkuraṃ uṭṭhāpetvā rūheyya, evaṃ sati tvaṃ ganthesu chekataṃ āpajjeyyāsīti āha.

Tato pacchā vihāraṃ gantvā devasikaṃ devasikaṃ ekadantakaṭṭhappamāṇattaṃ lekhanaṃ uggahetvā kaccāyanaabhidhammetthasaṅgahappakaraṇaṃ ādiṃ katvā ācariyassa santike uggaṇhi. So acireneva ganthesu chekataṃ patvā musale jamburukkhaṅkuraṃ bandhitvā ussāpetvā rājagehaṃ pāvisi.

Atha taṃ rājā pucchi,-kenaāgatosīti. Ayaṃ mahāraja musalo aṅkuraṃ uṭṭhāpetvā rūhatīti ācikkhituṃ āgatomhīti vutte rājā etassa ganthesu chekataṃ pattomhīti vuttaṃ hotīti jānāsi. Taṃ saccaṃ vā alikaṃ vāti vīmaṃsanatthāya mahātherānaṃ santikaṃ pahiṇi. Mahātherāpi gūḷaṭṭhānaṃ pucchiṃsu. Sopi pucchitaṃ pucchitaṃ byākāsi.

Aatha so bhikkhu mahāthere evamāha,-tumhe bhante maṃ bahū pucchatha, ahampi tumhe pucchituṃ icchāmi, okāsaṃ dethāti yācitvā aññasamānacetasikanti ettha aññasaddassa avadhyāpekkhattā avadhipadaṃ uddharitvā dassethāti pucchi. Mahātherāpi pubbe amanasikatattā sīghaṃ vissajjituṃ na sakkhiṃsu. Rājā tamatthaṃ sutvā tuṭṭhacitto hutvā disā pāmokkhanamena ācariyaṭṭhāne ṭhapesi. So pana bhikkhu aganthakārakopi ganthakārakoviya pacchimānaṃ janatānaṃ dinnopadesavasena upakāraṃ katvā sāsane uppajjīti. Honti cettha,–

Ahaṃ mahallako homi, duppañño pariyattikaṃ;
Uggahaṃ mahussāhena, na sakkhissāmi jānituṃ.

Evañca nātimaññeyya,
Nāppossukkatamāpajje;
Saddhamme chekakāmova,
Ussāhaṃva kare poso.

Vuḍḍhapabbajito bhikkhu,
Mahallakopi duppañño;
Āpajji chekataṃ dhamme,
Tamapekkhantu sotāroti.

Pubbe kira arimaddananagare mātugāmāpi ganthaṃ uggaṇhiṃsu. Yebhuyyena uggahadhāraṇādivasena pariyattisāsanaṃ paggahesuṃ. Mātugāmā hi aññamaññaṃ passantā tumhe kittakaṃ ganthaṃ uggaṇhatha, kittakaṃ ganthaṃ vācuggataṃ karothāti pucchi sunti.

Eko kira mātugāmo ekaṃ mātugā,maṃ pucchi,-tvaṃ idāni kittakaṃ ganthaṃ vācuggataṃ karosīti. Ahaṃ pana idāni daharaputtehi balibodhattā byākulaṃ patvā bahuṃ ganthaṃ vācuggataṃ kātuṃ nasakkā,samantamahāpaṭṭhāne pana kusalattikamattaṃva vācuggataṃ karomīti āhāti.

Idampi arimaddananagaravāsīnaṃ mātugāmānampi pariyattuggahaṇe ekaṃ vatthu,–

Ekaṃ kira bhikkhuṃ piṇḍāya carantaṃ ekā dvādasavassikā daharitthī pucchi,-kinnāmosi tvaṃ bhanteti. Khemānāmāhanti. Kathañhi bhante pumāva samāno itthiliṅgena nāmaṃ akāsīti āha. Atha antogehe nisinnā mātā sutvā dhītaraṃ āha,-tvaṃ rājādigaṇassa lakkhaṇaṃ na jānāsīti. Āma jānāmi, ayaṃ pana khemasaddo na rājādigaṇapakkhaṃ bhajatīti. Atha mātā evamāha,-ayaṃ pana khemasaddo ekadeseneva rājādigaṇapakkhaṃ bhajatīti.

Ayaṃ panettha dhītu adhippāyo,-na rājādisaddo kadāci rājoti paccattavacanavasena okāranto dissati vinā devarājotiādisamāsavisayaṃ, khemasaddo pana katthaci khemoti ca khemanti ca liṅgantaravasena rūpantaraṃ dissati, teneva khemasaddo na rājādigaṇoti veditabboti.

Ayaṃ pana mātu adhippāyo,-khemasaddo abhidheyyaliṅgattā tiliṅgako,yadā pana saññāsaddādhikāre paccattavacanavasena khemāti ākāranto dissati, tadā ekadesena khemasaddo rājādigaṇapakkhaṃ bhajatīti.

Idampi ekaṃ vatthu,–

Arimaddananagare kira ekassa kuṭumbikassa eko putto dve dhītaro ahesuṃ. Ekasmiñca kāle ghammābhibhūtattā gehassa uparitale nahāyitvā nisīdi. Atha ekā dāsī gehassa heṭṭhā ṭhatvā kiñci kammaṃ karontī tassa kuṭumbikassa guyhaṭṭhānaṃ olokesi. Tamatthaṃ jānitvā kuṭumbiko sākhaṃ olokesīti ekaṃ vākyaṃ bandhitvā puttassa dassesi,imassa atthayojanaṃ karohīti. Atha putto atthayojanaṃ akāsi,-sākhaṃ rukkhasākhaṃ olekesi udikkhatīti. Atha pacchā ekāya dhītuyā dassesi, imassa atthayojanaṃ karohīti. Sāpi atthayojanaṃ akāsi,- sā sunakho khaṃ ākāsaṃ olokesi udikkhatīti. Atha pacchā ekāya dhītuyā dassesi, imassa attha yojanaṃ karohīti. Sāpi atthayojanaṃ akāsi,-sā itthī khaṃ aṅgajātaṃ olokesi mukhaṃ uddhaṃ katvā olokesīti.

Idampi ekaṃ vatthu,–

Eko kira sāmaṇero ratanapūravāsī arimaddananagare mātugāmāpi saddanayesu atikovidāti sutvā ahaṃ tattha gantvā jānissāmīti arimaddananagaraṃ gato. Atha antarāmagge arimaddananagarassa samīpe ekaṃ daharitthiṃ kappāsavatthuṃ rakkhitvā nisinnaṃ passi. Atha sāmaṇero tassā santikaṃ maggapucchanatthāya gacchi. Atha daharitthī sāmaṇeraṃ pucchi,-kuto āgatosīti.

Sāmaṇero āha,-ratanapūrato ahaṃ āgacchatīti. Kuhiṃ gatosīti vutte arimaddananagaraṃ gacchatīti āha. Atha daharitthī evamāha,-tvaṃ bhante saddayogavinicchayaṃ anupadhāretvā kathesi, amhayogaṭṭhāne hi tvaṃ nāma yogasaddena yojetvā kathesi, nanu paṇḍitānaṃ vacanena nāma paripuṇṇatthena aviruddhasaddanayena puṇṇindusaṅkāsena bhavitabbanti. Atha sāmaṇero khettavatthūni rakkhantī duggatā daharitthīpi tāva saddanayakovidā hoti, kimaṅgaṃ pana bhogasampannā mahallakitthiyoti lajjitvā tatoyeva paṭinivattitvā paccāgamāsīti.

Idaṃ marammamaṇḍale tambadīparaṭṭhe arimaddananagare theraparamparavasena sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Idāni marammamaṇḍaleyeva jeyyavaḍḍhanaraṭṭhe ketumatīnagare sāsanavaṃsaṃ vakkhāmi.

Kaliyuge hi dvisattatādhike aṭṭhavassasate sampatte jeyyavaḍḍhanaraṭṭhe ketumatīnagare mahāsirijeyyasūro nāma rājā rajjaṃ kāresi. Ekaṃ atichekaṃ devanāga nāmakaṃ ekaṃ hatthiṃ nissāya vijitaṃ vitthāramakāsi. Tassa pana rañño kāle kaliyuge dvinavutādhike aṭṭhavassasate sampatte mahāparakkamo nāma thero sīhaḷadīpato nāvāya āgantvā ketumatīnagaraṃ sampatto. Rājā ca dvārā vatīnagarassa dakkhiṇadisābhāge mahāvihāraṃ kārāpetvā tassa adāsi niccabhattampi. Tasmiñca vihāre sīmaṃ sammannitvā tissaṃ sīmāyaṃ tulāvasena attanā samaṃ katvā lohamayabuddhappaṭibimbaṃ kārāpesi. Tañca buddhappaṭibimbiṃ sampattalaṅkādīpanti nāmena pākaṭaṃ ahosi.

Tassa rañño kāle surāmerayasikkhāpadaṃ paṭicca vipādo ahosi. Kathaṃ. Bījato paṭṭhāyāti sambhāre paṭiyā detvā cāṭiyaṃ pakkhittakālato paṭṭhāya tālanālikerādīnaṃ puppharaso pupphato galitābhinavakālato paṭṭhāya ca na pātabboti kaṅkhāvitaraṇīṭīkādīsu vuttavacane adhippāyaṃ vipallāsato gahetvā tālanālikerādīnaṃ raso galitābhinavato paṭṭhāya pivituṃ na vaṭṭatīti ekacce vadanti. Ekacce pana evaṃ vadanti,–tālanālikerādīnaṃ raso galitābhinavakāle pivituṃ vaṭṭatīti.

Tattha pubbapakkhe ācariyānaṃ ayamadhippāyo,–

Bījato paṭṭhāyāti ettha sambhāre paṭiyādetvā cāṭiyaṃ pakkhittakālato paṭṭhāya na pātabbo. Tālanālikerādīnaṃ puppharaso ca galitābhinavakālatoyeva na pātabboti.

Ayaṃ pana aparapakkhe ācariyānamadhippāyo,–

Bījato paṭṭhāyāti ettha sambhāre paṭiyādetvā cāṭiyaṃ pakkhittakālato paṭṭhāya na pātabbo. Tālanālikerādīnaṃ sambhārehi paṭiyādito puppharaso pupphato galitābhinavakālato na pātabboti.

Evaṃ tālanālikerādīnaṃ raso galitābhinavakālato paṭṭhāya pātuṃ vaṭṭati na vaṭṭatīti vivādaṃ karontānaṃ majjhe nisīditvā sampattalaṅko mahāparakkamatthero tādiso pivituṃ vaṭṭatīti vinicchindi, surāvinicchayañca nāma ganthaṃ akāsi. Evaṃ ketumatīnagaraṃ māpentaṃ mahāsirijeyyasūraṃ nāma rājānaṃ nissāya ketumatiyaṃ sāsanaṃ patiṭṭhahi.

Idaṃ marammamaṇḍaleyeva ketumatīnagare

Sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Idāni marammamaṇḍale tambadīparaṭṭheyeva khandhapurasāsanavaṃsaṃ vakkhāmi.

Kaliyuge hi catusaṭṭhādhike chavassasate tayo bhātikā kittitaranāmakaṃ rājānaṃ rajjato cāvetvā khandhapuranagare rajjaṃ kāresuṃ. Tadā kittitaranāmakassa rañño eko putto cīnaraṭṭhindarājānaṃ yācitvā bahūhi senaṅgehi khandhapuranagaraṃ samparivāretvā aṭṭhāsi. Atha tīsu piṭakesu chekaṃ ekaṃ mahātheraṃ pakkosetvā mantesuṃ. Thero evamāha,– janapadāyattamidaṃ kammaṃ samaṇānaṃ na kappati vicāretuṃ, ahampi samaṇo, nāṭakehi pana saddhiṃ mantethāti. Atha nāṭake pakkosetvā mantesuṃ. Nāṭakāpi sace kāraṇaṃ natthi, evaṃ sati phalaṃ na bhaveyya, sace pūti natthi, makkhikā na sannipateyyunti gītaṃ gāyitvā udake kīḷanti.

Atha teca tayo bhātikā taṃ sutvā kittitaranāmakaṃ rājānaṃ bandhanāgārato gahetvā māretvā idāni yaṃ rajje ṭhapayissāmāti cintetvā tumhe gacchatha, ayaṃ tassa sīso, idāni esa paralokaṃ gatoti sīsaṃ dassesuṃ. Atha cīnaraṭṭhasenāyopi idāni rājavaṃsiko natthi, te nahi yujjhituṃ na icchāma, yaṃ rajje ṭhapayissāmāti katvā mayaṃ āgatā, idāni so natthīti vatvā nivattetvā agamaṃsu.

So ca thero nāṭakehi saddhiṃ mantethāti ettakameva vuttattā bhikkhubhāvato na mocetīti daṭṭhabbaṃ. Vuttañcetaṃ,–

> Pariyāyoca āṇatti, tatiye dutiye pana;
> Āṇattiyeva sesesu, dvayametaṃ na labbhatīti.

Tasmiṃ pana khandhapure arimaddananagare arahantagaṇavaṃsikā chappadagaṇavaṃsikā ānanda gaṇavaṃsikā ca therā bahavo vasanti. Tehi pana katagantho nāma koci natthīti.

Idaṃ khandhapure sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Idāni marammamaṇḍale tambadīpareṭṭheyeva vijayapure sāsanavaṃsaṃ vakkhāmi.

Kaliyuge hi catusattatādhike chavassasate sīhasūro nāma rājā vijayapuraṃ māpesi. Tato pacchā dvīsu saṃvaccharesu atikkantesu camuṃnadiyaṃ matasetibhaṃ ekaṃ labhitvā ekasetibhinnoti tassa nāmaṃ pākaṭaṃ ahosi. Tassa rañño kāle vijayapure sīlavantā lajjīpesalā bhikkhū bahavo natthi.

Arimaddananagarato anuruddharājakāle rājabhayena nilīyitvā avasesā samaṇakuttakāyeva bahavo atthi. Pacchā cūḷaarahantattheradibbacakkhuttherānaṃ āgatakāleyeva lajjīpesalā bhikkhū balavantā hutvā gaṇaṃ vaḍḍhāpesuṃ. Rājā ca dibbacakkhuttheraṃ antepuraṃ pavesetvā devasikaṃ piṇḍapātena bhojesi. Anuruddharaññā tambulamañjūsāyaṃ ṭhapetvā pūjitā satta dhātuyo labhitvā tāsaṃ pañcadhātuyo caññiṅkhucetiye nidhānaṃ akāsi. Avasesā pana dve dhātuyo puññassa nāma amaccassa pūjanatthāya niyyādesi. Soca amacco jeyyapure puññacetiye nidhānaṃ akāsi.

Tadā ca kira samaṇakuttakā gahaṭṭhāviya rājarājamahāmattānaṃ santike upaṭṭhānaṃ akaṃsu. Kaliyuge catuasītādhike chavassasate sampatte sīsasūraraññо jeṭṭha putto ujano nāma rājā rajjaṃ kāresi. So pana avapaṅkyā nāmake dese campakakaṭṭhamaye sattavihāre kārāpesi. Dvi vassādhike sattavassasate kāle te vihārā niṭṭhaṃ agamaṃsu.

Tesu vihāresu campakaṃ nāma padhānavihāraṃ amaccaputtassa sudhammamahāsāmittherassa adāsi. So pana thero arimaddananagare arahantattherassa vaṃsikoti daṭṭhabbo.

Veḷūvanaṃ nāma parivāravihāraṃ pana ābhidhammikassa ñāṇadhajassa nāma therassa adāsi. Sopi arahantattherassa vaṃsiko.

Jetavanaṃ nāma parivāravihāraṃ pana sakalavinayapiṭakaṃ vācuggataṃ karontassa guṇārāmattherassa adāsi. So pana thero arimaddananagareyeva ānandattherassa vaṃsiko.

Kulavihāraṃ nāma parivāravihāraṃ ādiccaraṃsino nāma therassa adāsi. Sopi ānandattherassa vaṃsikoyeva.

Suvaṇṇavihāraṃ nāma parivāravihāraṃ sudhammālaṅkārassa nāma therassa adāsi. Sopi ānandattheravaṃsikoyeva.

Nīcagehaṃ nāma parivāravihāraṃ varapattassa nāma therassa adāsi. So pana sudhammamahāsāmittherassa antevāsiko.

Dakkhiṇakoṭiṃ nāma parivāravihāraṃ siripuññavāsino nāma therassa adāsi. Sopi sudhammamahāsāmittherassa antevāsikoti.

Tesaṃ vihārānaṃ esannaṭṭhāne rājā sayameva hatthena gahetvā mahābodhirukkhaṃ ropesi. Tesaṃ vihārānaṃ paṭi jagganatthāya bahūnipi khettavatthūni adāsi ārāmagopaka kulāni ca.

Tesaṃ pana therānaṃ sudhammapurārimaddanapurabhikkhuvaṃsikattālajjipesalatā viññātabbā. Teneva vijayapure sāsanaṃ ativiya parisuddhaṃ ahosīti daṭṭhabbaṃ.

Tesampi sissaparamparā anekasahassappamāṇā ahesuṃ. Evaṃ lajjīpesalānaṃyo bhikkhūnaṃ santikā keci saddhivihārikā kīṭāgirimhi assajipunabbasukāviya alajjī dussīlā uppajjiṃsu, seyyathāpi nāma madhurambarukkhato ambilaphalanti. Te pana bahuanācāraṃ cariṃsuyeva. Idaṃ pana tesaṃ mūlauppatti dassanaṃ.

Rājā hi tadā tesaṃ vihārānaṃ paṭijagganatthāya bahūni khettavatthūni adāsi. Tesu khettavatthūsu balivicāraṇatthāya sudhammamahāsāmitthero ekacce bhikkhū ārakkhaṇaṭṭhāne ṭhapesi. Ārakkhaṇabhikkhū pana dhammānulomavasena kassakānaṃ ovādāpesi, khettavatthusāmibhāgampi paṭiggaṇhāpesi. Tasmiñca kāle khettavatthūni paṭicca bhikkhū vivādaṃ akaṃsu. Atha taṃ vivādaṃ sutvā sāsanadharatthero ca dve parakkamattherā ca tato nikkhamiṃsu. Nikkhamitvā sāsanadharatthero khaṇitti pādapabbate nisīdi. Dve parakkamattherā ca caṅgakiṅgapabbatakandare nisīdiṃsu. Tesañhi nivāsaṭṭhānattā yāvajjatanā taṃ ṭhānaṃ parakkamaṭṭhānanti pākaṭaṃ ahosi. Te pana therā ekacārāti vohāriṃsu. Avasesā pana bhikkhū gāmavāsībahucārāti vohāriṃsu. Tato paṭṭhāya araññavāsīgāmavāsīvasena visuṃ gaṇā honti. Vihārassa ninnānaṃ khettavatthūnaṃ balippaṭiggāhakabhikkhūnampi saṅghajātisamaññā ahosi.

Kaliyuge catuvassādhike sattasate ujanassa rañño dharamānasseva kaniṭṭhabhātiko kyecvā nāma rājā kumāro rajjaṃ gaṇhi.

Ayaṃ pana tassa aṭṭhuppatti,– ujano nāma rājā tvaṃ samuddamajjhaṃ nāma gāmaṃ gantvā tattha nisīditvā tatruppādabaliṃ bhuñjāhīti niyyādesi. So pana rājakumāro luddakammesuyeva abhirammaṇasīlo. Ekasmiṃ samaye pigavaṃ gantvā paccāgatakāle rattiyaṃ supinaṃ passi,– sakko devānamindo āgantvā uposathasīlaṃ samādiyāhi, evaṃ sati acireneva setibhe labhissasatīti vatvā tāvatiṃsabhavanaṃ puna gatoti.

Soca rājakumāro tato paṭṭhāya uposathasīlaṃ samādiyi. Pacchā kālepi attano hatthe guthena kilinnaṃ bhavatīti puna supinaṃ passi. So acireneva pañca setibhe labhi. Atha eko amacco gantvā rañño tamatthaṃ ārocesi. Rājā tuṭṭhacitto hutvā mama kira bhonto kaniṭṭhabhātiko pañca setibhe labhīti rājapurisānaṃ majjhe saṃvaṇṇesi. Amacco puna rājakumārassa santikaṃ gantvā tamatthaṃ ārocesi. Rājakumāropi mama bhātiko rājā akathitapubbaṃ vācāpeyyaṃ vadatīti ārādhayitvā puna gantvā tamatthaṃ rañño ārocāpesi. Rājāpi tatheva vadatīti. Taṃ sutvā rājakumāro bhiyyoso pasīdi.

Kasmā pana ujano rājā kittitaraṃ nāma rājakumāraṃ kaniṭṭhavohārena na vadatīti. Ekasetibhindo hi rājā aparassa rañño deviṃ gabbhiniṃ ānetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi, ṭhapetvā acireneva ujanaṃ vijāyi, teneva na ujano ekasetibhindassa putto, kittitaro nāma rājakumāroyeva ekasetibhindassa putto, tasmā taṃ kāraṇaṃ paṭicca so taṃ kaniṭṭhavohārena na vadatīti.

Kaniṭṭho pañcasetibhe labhatīti sutvā rājā bhāyitvā kaniṭṭhassa rajjaṃ upaniyyādesi. Rājā rājagehassa pacchimadvārena nikkhami. Kaniṭṭho purimadvārena pāvisi. Pañcannaṃ pana setibhānaṃ laddhattā pañcasetibhindoti pākaṭo. Mūlanāmaṃ panassa sīhasūroti daṭṭhabbaṃ. Tassa rañño kāle bahū alajjino gāmasāmanta vihāre vasitvā anekavidhaṃ ānācāraṃ cariṃsu. Sudhammapuraarimaddanapurato paramparavasena āgatā bhikkhūpi bahū lajjino sikkhākāmā santi.

Atha tassa rañño bhattaṃ paribhuñjanakāle eko samaṇakuttako aṭṭha parikkhāre gahetvā āgantvā rañño sammukhe aṭṭhāsi. Kimatthāya āgatosīti pucchite piṇḍapātatthāya āgatomhīti āha. Atha rājā sayaṃ bhuñjissāmīti ārabhitvāpi atippasannatāya pana suvaṇṇapātiyā paṭiyāditaṃ sakalampi bhattaṃ adāsi. Atha rājā evaṃ cintesi,– ayaṃ bhikkhu piṇḍapātatthāya upamajjhanti kayeva āgantvā aṭṭhāsi, na so puthujjanabhikkhu, atha kho abhiññālābhī arahā bhaveyya, mama puññatthāya āgato bhaveyya maṃ anukampaṃ upādāyāti.

Evaṃ pana cintetvā ekaṃ rājapurisaṃ āṇāpesi tassa pacchā anugantvā oloketuṃ. So pana samaṇakuttako sayaṃ alajjibhūtattāva attano bhariyā paccuggantvā pattaṃ gaṇhi. Taṃ disvā rājapuriso rañño santikaṃ gantvā paṭhamameva evaṃ cintesi,– sace yathābhūtaṃ āroceyyaṃ, rañño pasādo vinasseyya, evaṃ pana anārocetvā yathā rañño passādo bhiyyosomattāya bhaveyya, mayhampi lābho uppajjeyya, samaṇakuttakopi rājaparādhato vimucceyya, evaṃ ārocessāmīti. Evaṃ pana cintetvā ahaṃ mahārāja taṃ anugantvā olokesi, atha mama evaṃ olokentassava antaradhāyīti ārocesi. Rājā bhiyyosomattāya pasīditvā hatthaṃ pasāretvā yathāhaṃ maññami, tathā avirajjhanamevatanti tikkhattuṃ vācaṃ nicchāresi, rājapurisassa ca dātabbaṃ adāsi.

Tasmiṃyeva divase eko amacco rañño paṇṇākāratthāya velāhakaṃ nāma ekaṃ turaṅgamaṃ adāsi. Atha rājā mama puññānubhāvena esa laddhoti sampahaṃsi. Taṃ pana turaṅgamaṃ ārohitvā ekaṃ hatthārohaṃ pājāpesi. Atha mahājanassa olokentassa hatthārohassa sīseveṭṭhanadussaṃyeva passitvā ākāse pakkhandho bakoviya paññāyati. So pana turaṅgamo pātova vijayapurato gacchanto pabbatabbhantaranagaraṃ sāyanhasamaye pāpuṇi. Abbha vijabbhanaassotipi nāmaṃ akāsi.

Iccevaṃ samaṇakuttakā dārampi posesuṃ, pageva itaraṃ anācāraṃ. Teneva te samaṇakuttakā rañño mallaraṅgampi pavisitvā mallaṃ yujjhesuṃ. Tesu pana samaṇakuttakesu ovicaṅgākhuṃsaṅghajo nāma samaṇakuttako mallakamme ativiya cheko adhiko. So kira saṃvacchare saṃvacchare rañño mallaraṅge jayitvā pannarasa vā vīsati vā asse paṭilabhīti.

Ratanapūranagare mallakamme aticheko adhiko eko kambojakulo atthi. So ratanapūranagare jeyyapuranagara ca attanā samathāmaṃ mallapurisaṃ asabhitvā vijaya puraṃ āgantvā campakavihārassa dvārasamīpe mallasabhāmaṇḍape pavisitvā mallakammaṃ kātuṃ icchāmīti rañño ārocesi. Atha rājā taṃ saṅghajaṃ āmantetvā evamāha,- idāni bho tvaṃ iminā saddhiṃ mallayuddhaṃ kātuṃ sakkhissasīti. Āmamahārāja pubbe ahaṃ dahare hutvā kīḷanatthāyayeva mallakammaṃ akāsiṃ, idāni pana ekūnasattativasso ahaṃ ito pacchā mallayuddhaṃ kātuṃ sakkhissāmi vā mā vāti na jānāmi, idāni parapakkhaṃ mallapurisaṃ mallakammena māressāmīti vadati.

Atha rājūnaṃ mallakammaṃ nāma kīḷanatthāyayeva bhavati, mā māretuṃ ussāhaṃ karohīti vatvā aññamaññaṃ mallayuddhaṃ kārāpesi. Saparisassa rañño olokentasseva te mallākārena naccitvā aññamaññaṃ samīpaṃ upagacchiṃsu. Atha saṅghajo mallo kambojamallassa pādena paharaṇākāraṃ dassetvā dakkhiṇahatthamuṭṭhinā kapāle pahāraṃ adāsi. Atha kambojamallassa mukhaṃ pacchato ahosi. Tadā sapariso rājā īdisā pana vimukhato maraṇameva seyyo idāni pana imaṃ passituṃ na visahāmīti vadati. Puna saṅghajo vāmahattha muṭṭhinā pahāraṃ adāsi. Atha kambojamallassa mukhaṃ parivaṭṭetvā yathā pubbe, tathā patiṭṭhāsi.

Tasmiñca kāle sapariso khattiyo taṃ acchariyaṃ disvā dve asse tiṃsamattāni vattāni satakahāpaṇañca adāsīti. Idañca vacanaṃ porāṇapotthakesu āgatattā sādhujanānañca saṃvejaniyaṭṭhānattā vuttaṃ. Ṭhapetvā hi saṃvegalābhaṃ natthi aññaṃ kiñci payojananti.

Kaliyuge terasādhike sattavassasate vijayapureyeva tassa putto kittitaranāmako rājā rajjaṃ kāresi. Vitarā sadisanāmavaseneva sīhasūroti nāmaṃ paṭiggaṇhi. Pitu rañño kāle laddhesu pañcasu setihesu catunnaṃyeva avasesattā catusetibhindoti nāmaṃ pākaṭaṃ. Tene vāha abhidhānappadīpikāṭīkāyaṃ catusetibhindoti. Tassa rañño kāle caturaṅgabalo nāma mahāamacco ganthakovido abhidhānappadīpikāsaṃ vaṇṇanaṃ akāsi. So pana sakalabyākaraṇavanāsaṅgañāṇācārī ahosi.

Ekasmiñca samaye rājā ekaṃ mahantaṃ vihāraṃ kārāpetvā asukaraññā ayaṃ vihāro kārāpito, imasmiṃ vihāre sīlavantāyeva nisīdantūti kolāhalaṃ uppādesi. Atha sācaññināmagāmavāsī eko thero āgantvā nisīdi.

Ayaṃ pana tassa therassa aṭṭhuppatti,–

Sācaññigāme kira eko gahapati attano puttaṃ sippuggahaṇatthāya vihāre ekassa bhikkhussa santike niyyādesi. Puttassa pana vihāraṃ agantukāmassa tajjanatthāya sakaṇṭakagacchassa upari khipati. So ca daharo nikkhamitvā gehaṃ anāgatvā vihāreyeva nisīdi. Mātāpitūnaṃ santikaṃ anāgantvā thokaṃ thokaṃ dūraṃ gantvā sāmaṇera bhūmito upasampadabhūmiṃ patvā arimaddananagaraṃ gacchi. Atipaññavantatāya pana pattappattaṭṭhāne mahāthero saṅgaṇhiṃsu. Tenevesa sakalamarammaraṭṭhe pākaṭo ahosi. Atha mātāpitaro puttassa āgamanaṃ apekkhitvāyeva nisīdiṃsu. Tamatthaṃ pana sutvā esa amhākaṃ putto bhavissati vā no vāti vīmaṃsitukāmo pitā anugacchi. Arimaddananagare taṃ sampāpuṇitvā upaṭṭhapetvā nisīdi. Sopi bhikkhu yathāupaṭṭhāneneva santappetvā ganthaṃ uggaṇhi. Aparasmiṃ pana kāleso bhikkhu ajja sūpo appaloṇotiādinā punappunaṃ bhaṇati.

Atha pitā evamāha,- na pubbe piyaputtaka tayā īdisaṃ vacanaṃ kathitaṃ, idāni pana tvaṃ abhiṇhaṃ īdisaṃ vacanaṃ chaṇasi, kāraṇamettha kinti pucchi. Pubbe ganthesu chekattaṃ appatvā ganthesu chekatthaṃ byāpannacittatāya na vuttaṃ, idāni pana mayā icchito attho matthakaṃ patto, tasmā kāyabalapariggahaṇatthāya mayā īdisaṃ vacanaṃ vuttanti vadati. Taṃ vacanaṃ sutvā pitā mātuyā santikaṃ gamanatthāya okāsaṃ yācitvā pitarā saddhiṃ sakaṭṭhānaṃ āgacchanto vijayapuraṃ cetiyavandanatthāya pāvisi.

Tadā raññā vuttavacanaṃ sutvā tasmiṃ vihāre aruhitvā nisīdi. Ārakkhapurisā ca taṃ bhikkhuṃ vihāre nisinnaṃ disvā tamatthaṃ rañño ārocesuṃ. Rājā ca caturaṅgabalaṃ amaccaṃ āṇepesi,-gantvā tassa bhikkhussa ñāṇathāmaṃ upadhārehīti. Caturaṅgabalo ca gantvā taṃ bhikkhuṃ gūḷagūḷaṭṭhānaṃ pucchi. Sopi pucchitaṃ pucchitaṃ vissajjesi. Caturaṅgabalo ca tamatthaṃ rañño ārocesi. Rājā tuṭṭhacitto hutvā taṃ vihāraṃ tassa bhikkhussa adāsi. Tassa pana bhikkhussa daharakāle sakaṇṭakagacche pituno khipanaṃ paṭicca kaṇḍakakhipattheroti samaññā ahosi, mūlanāmaṃ panassa nāgitoti. Sotasmiṃ vihāre nisīditvā saddasāratthajaliniṃ nāma ganthaṃ akāsi. Tassa kira therassa kāle tasmiṃ nagare āraddha vipassanādhurā mahallakā bhikkhū sahassamattā ahesuṃ. Āraddhaganthadhurā pana daharabhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā.

Tassa pana pitarampi seṭṭhiṭṭhāne ṭhapesi. Teneva taṃ gāmaṃ seṭṭhigāmoti nāmena vohariṃsu.

Kaccāyanavaṇṇanaṃ pana vijayapureyeva abhayagiripabbate nisinno mahāvijitāpī nāma thero akāsi. Vācako padesampi soyeva akāsi. Saddavuttiṃ pana saddhammagurutthero akāsi.

Iccevaṃ vijayapure anekehi ganthakārehi sāsanaṃ vipulaṃ ahosi.

Kaliyuge pana pañcāsītādhike chavassasate sampatte asaṅkhayācoyonnāmako rājā jeyyapuranagaraṃ māpetvā tattha rajjaṃ kāresi. Tattha pana rājūnaṃ kāle therehi katagantho nāma natthi.

Kaliyuge chabbisādhike sattavassasate vesākhamāse jeyyapuranagaraṃ vinassi. Tasmiṃyeva saṃvacchare jeṭṭhamāse vijayapuraṃ vinassi. Tasmiṃyeva saṃvacchare phaggunamāse satvivarājā ratanapūraṃ nāma nagaraṃ māpetvā rajjaṃ kāresīti.

Idaṃ vijayapurajeyyapuresu sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Idāni marammamaṇḍale tambanīparaṭṭheyeva ratanapūranagare sāsanavaṃsaṃ vakkhāmi.

Kaliyuge hi aṭṭhāsītādhike sattavassasate narapatirañño dhitāya saddhiṃ aloṅgacaññisūrañño putto ānandasūriyo nāma santhavaṃ katvā ekaṃ (siddhikaṃ nāma puttaṃ vijāyi. So vaye sampatte rajjasampattiṃ labhi. Tato pabhuti yāva mrenacodighā raññā arimaddananagare rajjaṃ akaṃsu). Tato pacchā sirisudhammarājādhipatīti laddhanāmo satvivarājā ratanapūranagare rajjaṃ kāresi. Tassa rañño kāle kaliyuge ekanavutādhike sattavassasate sampatte laṅkādīpato sirisaddhammālaṅkāratthero sīhaḷamahāsāmittherocāti ime dve therā pañca sarīradhātuyo ānetvā nāvāya kusimatitthaṃ pāpuṇitvā rāmaññaraṭṭhe baññārani nāmena raññā nivāritā anisīdisvā tato soyeva rājā there yāva sirikhettanagarā pahiṇi. Tamatthaṃ ñatvā ratanapūrindo rājā cattālīsāya nāvāhi yāva sirikhettanagaraṃ paccuggantvā ānesi. Ānetvā ca mahānavagāmaṃ pattakāle saha orodhehi amaccehi ca sayameva rājā paccuggacchi. Ratanapūraṃ ppana pattakāle mahāpathavī cali, paṭinādañca nadi. Tadā rājā sammāsambuddhassa tilokaggassa sāsanaṃ paggaṇhissāmīti cintetvā sarīradhātuṃ ānetvā idha pattakāle ayaṃ mahāpathavī calati, paṭinādañca nadati, idaṃ amhākaṃ raṭṭhe jinasāsanassa cirakālaṃ patiṭṭhānabhāve pubbanimittanti sayameva nimittapāṭhaṃ akāsi.

Tāva tiṭṭhatu jīvamānassa sammāsambuddhassa ānubhāvo, ahovata sarīradhātuyāyeva anubhāvoti bahuraṭṭha vāsino pasidiṃsu. Honti cettha, –

Sarīradhātuyā tāva, mahantocchariyo hoti;
Kā kathā pana buddhassa, jīvamānassa seṭṭhassa.

Evaṃ anussaritvāna, uppādeyya pasādakaṃ;
Buddhaguṇesu bāhullaṃ, gāravañcaṃ kare janoti.

Kaliyuge dvenavutādhike sattavassasate tā pañca dhātuyo nidahitvā jeyyapuranagarato pacchimadisābhāge samabhūmibhāge cetiyaṃ patiṭṭhāpesi. Tañca cetiyaṃ ratanacetiyanti paññāpesi, hatthirūpabāhullatāya pana anekibhindoti pākaṭaṃ hoti. Tīhi sirigabbhehi sattahi dvārehī ca alaṅkataṃ nāma mahāvihāraṃ kārāpetvā dvinnaṃ sīhaḷadīpikattherānaṃ adāsi. Tato pacchā tesu mahantatthero sakavihārasamīpe pabbatamuddhani attano sissepi appavesetvā lajjīpesalabahussutasikkhākāmehi sabbehi tīhi therehi saddhiṃ sīmaṃ sammannati. Iccevaṃ sīmasammutipariyattivācanādikammehi marammaraṭṭhe sāsanaṃ virūḷaṃ katvā patiṭṭhāpesi.

Idaṃ marammamaṇḍale ratanapūranagare sīhaḷadīpike

Dve there paṭicca paṭhamaṃ sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Kaliyuge chabbīsādhike sattavassasate sampatte phaggunamāse satvavarājā ratanapūranagaraṃ māpesi. Tassa rañño kāle jeyyapuranagare ekā pūpikā itthī alajjino ekassa bhikkhussa santike dhanaṃ upanidahi. Aparabhāgesā taṃ dhanaṃ yāci. Atha so bhikkhu tava dhanaṃ ahaṃ na paṭiggaṇhāmīti musā bhaṇati. Evaṃ vivādaṃ katvā taṃ kāraṇaṃ rañño ārocesi. Rājā pakkosāpetvā sayameva taṃ bhikkhuṃ pucchi,-tvaṃ bhante tassā itthiyā dhanaṃ paṭiggaṇhāsi vā mā vāti. Ahaṃ mahārāja samaṇo alikaṃ bhaṇituṃ na vaṭṭati, na paṭiggaṇhāmīti vadati. Taṃ kāraṇaṃ rājā ca punappunaṃ pucchitvā vīmaṃsanto bhikkhussa kerāṭikabhāvaṃ jānitvā taṃ samaṇo samāno bhagavato paññattaṃ sikkhāpadaṃ akkamitvā musā bhaṇatīti kujjhitvā sayameva aparādhānurūpaṃ sīyaṃ chinditvā rājagehato heṭṭhā khipi.

Tañca kāraṇaṃ sakalamarammaraṭṭhe pākaṭaṃ. Alajjībhikkhūpi aññe pāpakammaṃ kātuṃ na visahiṃsu. Raññā bhāyitvāyeva sikkhāpadaṃ na akkamesuṃ.

Kaliyuge tiṃsādhike sattavassasate sampatte maṅgakricvāconka nāma rājā rajjaṃ kāresi. So pana rājā raṭṭhavāsīnaṃ sukhatthāya nimittaṃ gahetvā tālavaṇṭaṃ gahetvā rājagehaṃ paṭiggaṇhi. So ca rājā sakkarāje pañcacattālīsādhike sattavassasate sampatte caññiṅkhuṃ nāma cetiyaṃ patiṭṭhāpesi. Yaṅgaranāmakassa silāpabbatassa samīpe porāṇikaṃ ekaṃ cetiyaṃ nadīudakaṃ bhindi. Tadā sakaraṇḍakā pañca dhātuyo udake nimmujjantiyo erāpatho nāma nāgo gahetvā pacchā caññiṅkhuṃ nāma cetiyaṃ patiṭṭhāpessāmīti raññā āraddhakāleyeva dāṭhānāgassa nāma therassa saha karaṇḍakena pañca dhātuyo niyyādesi. So ca thero rañño adāsi. Rājā dve dhātuyo muṭṭhocetiye nidhānaṃ akāsi. Tisso pana caññiṅkhuṃ cetiyeti porāṇapotthakesu vuttaṃ.

So rājā kumārakāle sikkhāpakassa ācariyassa setacchattaṃ datvā saṅghanāyakaṭṭhānaṃ niyyādesi. Khemācāro nāma eko thero rattibhāge majjhantikakāle cetiyaṅgaṇe olambetvā ṭhapitaṃ bheriṃ anekavāraṃ pahari. Atha rājā rājagehatoyeva sutvā yathāṭhapitantiyāmavasena vihāre koci bhikkhu kālaṃ kato bhaveyyāti maññitvā vihāraṃ gantvā pucchāhīti dūtaṃ pesesi. Dūto vihāraṃ gantvā kāraṇaṃ pucchi. Bhikkhū ca evamāhaṃsu,- na amhesu kālaṅkatabhikkhu nāma atthi, atha kho sakko devānamindo idāni kālaṅkatoti bahūnaṃ manussānaṃ ñāpanatthāya bheriṃ paharimhāti. Puna rājā bhikkhū pakkosāpetvā pucchi,-kasmā pana bhante tumhe sakkassa devānamindassa kālaṅkatabhāvaṃ jānāthāti. Atha bhikkhū evamāhaṃsu,-bhagalato parinibbānakāle sāsanaṃ rakkhissāmīti sakko devānamindo paṭiññaṃ katvāpi idāni sāsane vasantānaṃ amhākaṃ anupālanakammaṃ nāma kiñci na akāsi, sace pana sakko devānamindo jīvamāno bhaveyya, sammāsambuddhassa santike paṭiññaṃ daḷaṃ katvā idāni appossukko na bhaveyya. Idāni pana sakkassa devānamindassa ārakkhaṇakammaṃ nāma kiñci na dissati, tasmā idāni sakko devānamindo kālaṅkatoti jānimhāti.

Rājā taṃ sutvā khemācārattherassa pasīditvā vihāraṃ kārāpetvā adāsi. So ca thero sudhammapuravāsīnaṃ sīhaḷavaṃsikānaṃ mahātherānaṃ vaṃse bhavati lajjī pesalo hotīti.

Ratanapūranagareyeva adhikarañño kāle ratanapūranagarassa dakkhiṇadisābhāge mahāsetuṃ kārāpesi. Tassa pana ācariyo saṅgharājā lajjīpakkhaṃ na bhajati. Teneva theraparamparāya esa na saṅgahitabbo.

Tassa rañño kāle chasaṭṭhādhike sattavassasate kaliyuge rājādhirājā nāma rāmaññaraṭṭhindo bhūpāloti sahassappamāṇāsu nāvāsu saṭṭhisatasahassehi yodhehi saddhiṃ nadīmaggena yujjhanatthāya ratanapūrābhimukhaṃ āgato.

Atha adhikarājā bahavo amacceca bhikkhū ca sannipātāpetvā mantesi,-idāni rāmaññaraṭṭhino rājā yujjhanatthāya idha āgacchati, yuddhaṃ akatvā kenupāyena taṃ paṭinivattāpetuṃ sakkhissāmāti.

Atha sabbe kiñci akathetvā tuṇhībhāveneva nisīdiṃsu.

Atha jātavassena ekattiṃsavassiko upasampadāvasena pana ekādasavassiko eko bhikkhu evamāha,-eko pana rāmaññaraṭṭhindo rājādhirājā tāva tiṭṭhatu, sace sakalepi jambudīpe sabbe rājāno āgaccheyyuṃ, evampi kathāsallāpeneva yuddhaṃ akatvā paṭinivattāpesuṃ sakkomīti.

Atha adhikarājā tuṭṭhacitto hutvā āha,- yathā bhante tvaṃ sakkosi rājādhirājaṃ yathāsallāpena paṭini vatthāpetuṃ, tathā karohīti.

Atha so bhikkhu mettāsandesapaṇṇaṃ pesetvā okāsaṃ yāci tassa rājādhirājassa santikaṃ pavisitukāmo. Rājādhirājā ca tassa bhikkhussa mettāsandesapaṇṇaṃ passitvā taṃ bhikkhuṃ sīṅghaṃ ānethāti dūtaṃ pesesi. Dūto ānetvā rañño dassesi. Atha so bhikkhu rājādhirājaṃ dhammadesanāya ovādaṃ datvā sakaṭṭhānaṃ paṭinivattāpesi. Ayañca bhikkhu arimaddananagare catūsu gaṇesu arahantagaṇavaṃso sikkhākāmo lajjī pesalo. Arimaddananagare cāgahe nāma dese pana jātattā cāgruhi bhikkhūti vohāriyati.

Kaliyuge aṭṭhāsītādhike sattavassasate sampatte miññhaṅga dhammarājā ratanapūreyeva rajjaṃ sampatto. Tassa rañño kāle sīhaḷadīpato dve mahātherā ratanapūraṃ āgantvā sāsanaṃ anuggahetvā nisīdiṃsu.

Tadā kaliyuge aṭṭhasate sampuṇṇe porāṇakaṃ kaliyugaṃ apanetvā abhinavaṃ ṭhapetuṃ okāso anuppatto. Atha cāgrihi thero ca rājavihāravāsitthero ca evamāhaṃsu,- apanītabbakāle mahārāja sampatte anapanetuṃ na vaṭṭatīti.

Atha rājā puna evamāha,-apanītabbe sampatte anapanetvā ajjhupekkhitvā vasantassa ko dosoti. Sace apanītabbe sampatte anapanetvā ajjhupekkhitvā nisīdeyya, raṭṭhavāsīnaṃ dukkhaṃ bhavissatīti vedasatthesu āgataṃ, sakkarājaṃ apanentopi rājā tasmiṃyeva vasse divaṅgato bhaveyyāti āhaṃsu.

Atha rājā sattānaṃ sukhaṃ labhīyamānataṃ jānantoyeva mādiso attano bhayaṃ apekkhitvā apanītabbaṃ anapanetvā nisīdituṃ na vaṭṭati, kammaṃ khīyitvāpi mama aguṇaṃ loke pattharitvā patiṭṭhahissatīti manasikaritvā sakkarāje aṭṭhavassasate sampuṇṇe basyuchidramunisakhyaṃ apanetvā cammāvasesaṃ ṭhapesi. Atha mahāmaṇḍapaṃ kārāpetvā mahāchaṇaṃ katvā mahādānampi adāsi.

Cāgrihithero rājavihāra vāsittherocāti arimaddana nagare arahantagaṇāṃsiko lajjī pesalo sikkhākāmo.

Īdisaṃ pana vacanaṃ sāsanappaṭiyattattā ca raṭṭhavāsikāyattattā ca dhammānulomavasena vuttaṃ.

Kaliyuge catuvassādhike aṭṭhasate mahānarapati rājā ratanapūranagare rajjaṃ kāresi. So ca rājā thūpārāmacetiyaṃ kārāpesi. Tassa pana ācariyo mahāsāmitthero nāma. So pana thero sīhaḷadīpaṃ gantvā sīhaḷindassa rañño ācariyassa sāriputtattherassa santike sikkhaṃ gahetvā paccāgatattheravaṃsikoti daṭṭhabbo. Tassa rañño kāle ratanapūranagare mahāariyavaṃso nāma eko thero atthi. So pana pariyattivisārado arimaddananagare chapppadagaṇato āgatavaṃsiko.

Ekasmiṃ samaye jeyyapuranagaraṃ gantvā reṅga iti pākaṭassa mahātherassa santike saddanayaṃ uggaṇhitvā nisīdi. So pana kira mahāthero aññehi saddhiṃ yaṃvā taṃvā kathaṃ asallapitukāmatāya mukhe udakaṃ ṭhapetvā yebhuyyena nisīdati. Tenevesa marammavohārena reṅgu iti pākaṭo ahosi.

So kira ariyavaṃsatthero reṅguṃ therassa santikaṃ ganthaṃ vācāpetu okāsaṃ yācissāmīti upagacchantopi kathāsallāpaṃ akatvā dve ahāni vattaṃ paripūretvāyeva paccāgacchi. Tatiyadivase pana cammakhaṇḍaṃ ākoṭunattā saddaṃ sutvā mukhato udakaṃ uggiritvā kāraṇaṃ pucchi. Ganthaṃ uggahaṇatthāya āgatabhāvaṃ ārocesi.

Atha thero evamāha,-ahaṃ āvuso divase divavase tikkhattuṃ ganthaṃ vācemi, majjhanti kātikkamakālepi paññacetiyaṃ gantvā cetiyaṅgaṇe sammajjanakiccaṃ karomi, okāsaṃ na labhāmi, evampi tvaṃ bahūganthe uggahetvāpi ācariyehi dinnopadesaṃ alabhitvā puna mama santikaṃ āgacchasi, tasmāyaṅgaṇe sammajjanavattaṃ tāvakālikaṃ vikopetvā ganthuggahaṇatthāya okāsaṃ dassāmīti vatvā abhidhammatthavisāviniṃ nāma lakkhaṇaṭīkaṃ uggaṇhāpesi. Nānānayehi upadesaṃ datvā vācesi. Vācetvā ca tatiyadivase ācariyassa santikaṃ nāgacchi. Mahātheropi kāraṇaṃ akallatāya anāgato bhaveyyāti maññitvā pucchanatthāya bhikkhū pesesi.

Ariyavaṃsattheroca ācariyassa santikaṃ gamissāmīti āgato, antarāmaggeyeva dūtabhikkhū passitvā tehi saddhiṃ mahātherassa santikaṃ āgamaṃsu. Ācariyassa santikaṃ patvā ācariyā ariyavaṃsattheraṃ pucchi,-kasmā pana tvaṃ na uggahaṇatthāya āgatosīti. Ahaṃ bhante tumhehi dinnopadesaṃ nissāya idāni sabbaṃ nayaṃ jānāmīti. Atha ācariyo āha, yaṃ pana ganthaṃ nissāya tvaṃ chekataṃ pattosi, tassa saṃvaṇṇanaṃ katvā upakāraṃ karohīti. Atha ariyavaṃsatthero ācariyassa vacanaṃ sirasā paṭiggahetvā abhidhammatthavibhāviniyā maṇisāramañjūsaṃ nāma anusaṃvaṇṇanaṃ akāsi. Niṭṭhitaniṭṭhitapāḷaṃ uposathadivase uposathadivase puññacetiyassa cetiyaṅgaṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā bhikkhusaṅghassa majjhe vācāpetvā suṇāpesi,- sace koci doso atthi, taṃ vadathāti.

Atha arimaddananagarato cetiyavandanatthāya eko bhikkhu āgantvā parisakoṭiyaṃ suṇitvā nisīdi. Atha so bhikkhu dve vāraṃ eeiti saddaṃ akāsi. Taṃ ṭhānaṃ sallakkhetvā ṭhapesi. Nivāsanaṭṭhānañca pucchi. Ariyavaṃsattheropi sakavihāraṃ patvā tasmiṃ ṭhāne upadhāronto ekasmiṃ ṭhāne ekassa atthassa dvikkhattuṃ vuttattā punaruttidoso dissati, ekasmiṃ ṭhāne imaṃ ganthanti pulliṅgarūpena vattabbaṭṭhāne idaṃ ganthanti napuṃsakaliṅgena vuttattā liṅgavirodhidoso dissati.

Atha taṃ puggalaṃ pakkosāpetvā evamāha,-ahaṃ āvuso imaṃ ganthaṃ mahussāhena karomi, tañca vivekakāle rattibhāgeyeva potthakaṃ pattharitvā likhāmi, evaṃ mahussāhena karontampi tvaṃ aruccanākārena saddaṃ karosi, kīdisaṃ pana dosaṃ sutvā evaṃ karosīti pucchi. Atha so bhikkhu evamāha,- tayo bhante mahussāhena kate ganthe dosavasena bahuvattabbaṭṭhānaṃ natthi, saddatoceva atthato ca paripuṇṇoyevesa gantho, atha kho pana ekasmiṃ ṭhāne ekassa atthassa dvikkhattuṃ vuttattā puranuttidoso dissati, ekasmiṃ pana imaṃ ganthanti pulliṅgena vattabbaṭṭhāne idaṃ ganthanti napuṃsakaliṅgena vuttattā liṅgavirodhidoso dissati, evaṃ ettakaṃyeva dosaṃ disvā īdisaṃ aruccanākāraṃ dassemīti.

Atha ariyavaṃsatthero tuṭṭhacitto hutvā attano sarīrapārupitaṃ dupaṭṭacīvaraṃ imināhaṃ tava ñāṇaṃ pūjemīti vatvā adāsi. Pacchākāle adhikarājā tamatthaṃ sutvā nāma lañchaṃ adāsi.

So ca ariyavaṃsatthero maṇidīpaṃ nāma ganthaṃ ganthā bharaṇañceva jātakavisodhanañca pāḷibhāsāya akāsi. Anuṭīkāya pana atthayojanaṃ marammabhāsāya akāsi.

Ekaṃ samayaṃ adhikarājā vihāraṃ gantvā dhammaṃ suṇi. Thero dhammaṃ desetvā niṭṭhitakāle yānabaliṃ sukhatthāya yāci. Rājā adatvā nāvaṃ abhirūhitvā paccāgacchi. Antarāmagge nāvāya phiyaṃ eko saṃsumāro mukhena gaṇhitvā niccalaṃ katvā ṭhapesi. Therena yācitaṃ yānabaliṃ dadāmīti mahāsaddaṃ katvā rājapurise tikkhattuṃ nicchāresi. Atha saṃsumāro nāvaṃ muñcitvā gacchi. Ekasmiñca kāle rājā vihāraṃ nikkhami. Atha eko hatthinī vihārasamīpe bandhitvā ṭhapesi. Sā bodhirukkhasākhaṃ chinditvā khādi. Sā tattheva bhūmiyaṃ pati. Atha thero saccakiriyaṃ katvā mettābhāvanaṃ bhāvetvā mettodakena bhiñci. Taṃ khaṇaññeva sā uṭṭhahi. Rājā ca taṃ acchariyaṃ disvā tassā agghanakamūlaṃ datvā vihārato nadī titthaṃ gamanamagge silāpaṭṭaṃ cinitvā setuṃ akāsīti.

Saddhammakittitthero pana ariyavaṃsattherassa saddhivihāriko jetavanavihāravāsī. Te pana therā chappadagaṇavaṃsikāti daṭṭhabbā.

Kaliyuge dvecattālīsādhike aṭṭhavassasate sampatte ratanapūranagareyeva sirisudhammarājādhipati nāma dutiyādhikarājā rajjaṃ kāresi. Tasmiñca kāle pabbatabbhantaranagarato mahāsīlavaṃso nāma thero pañcacattālīsādhike aṭṭhavassasate sampatte sumedhakathaṃ kabyālaṅkāravasena bandhitvā buddhālaṅkārañca nāma kabyālaṅkāraṃ pabbatabbhantarappaṭisaṃyuttañceva kabyālaṅkāraṃ bandhitvā te gahetvā ratanapūranagaraṃ āgacchi.

Atha rājā thūpārāmacetiyassa esannaṭṭhāne ratanavimānavihāre nisīdāpesi. So ca thero tattha sotārānaṃ pariyattiṃ vācetvā nisīdi. So ca thero tattha nisinnānaṃ therānaṃ aṭṭhamako hoti. So ca mahāsīlavaṃsatthero kaliyugassa pannarasādhike aṭṭhavassasate jāto. Tiṃsavassakāle ratanapūranagaraṃ āgatoti porāṇapotthakesu vuttaṃ. So pana thero nettipāḷiyā attha yojanaṃ marammabhāsāya akāsi pārāyanavatthuñca.

Ratanapūranagareyeva raṭṭhasāro nāma eko thero atthi, mahāsīlavaṃsattherena samaññāṇathāmo. So pana ratanapūranagareyeva kaliyugassa tiṃsādhike aṭṭhavassasate kāle jāto. Bhūridattajātakaṃ hatthipālajātakaṃ saṃvarajātakañca kabyālaṅkāravasena bandhi aññañca anekavidhaṃ kabyālaṅkāraṃ. Te pana dve therā kabyālaṅkārakā rakāti theraparamparāya pavesetvā na gaṇenti porāṇā.

Ettha ca kiñcāpi samaṇānaṃ uposathikānañca kabyālaṅkāraṃ bandhituṃ vācetuṃ vā kappākappavicāraṇaṃ vattuṃ okāso laddho, sāsanavaṃsaṃ pana vattuṃ okāsassa ativitthārovasesattā taṃ avatvā ajjhupekkhissāma. Uposathavinicchaye pana naccagītādisikkhāpadassa visaye vitthārena mayaṃ avocumhā.

Kaliyugassa gate tesaṭṭhādhike aṭṭhavassasate ratanapūranagareyeva siritribhavanādityanarapatipavaramahādhamma rājādhipatirājā rajjaṃ kāresi. Tassa rañño kāletisāsanadhajo nāma bhikkhu saddhammakittittherassa santike ganthaṃ uggaṇhi. Atha arimaddananagarato eko mahātherosotunaṃ vācitvā ratanapūranagare nisīdissāmīti āgato. Atha saddhammakittittherassa ganthaṃ vācentasseva vihārassa heṭṭhā nisīditvā so mahāthero saddaṃ suṇitvā evaṃ cintesi,-etassa santike ahaṃ navakaṭṭhāne ṭhatvā thokaṃ ganthaṃ uggaṇhissāmīti. Atha so mahāthero saddhammakittittherassa santikaṃ pavisitvā ganthaṃ vācāpetuṃ okāsaṃ yāci. Atha saddhammakittitthero vassapamāṇaṃ pucchitvā tvaṃ bhante mayā vuḍḍhatarosīti āha. Ahaṃ tayā vuḍḍhataropi samāno navakaṭṭhāne ṭhatvā ganthaṃ uggaṇhissāmīti āha. Atha saddhammakittitthero tassa ganthaṃ vācesi. Atipasīditvā pana taṃ mahātheraṃ mahāsādhujjanoti nāmena vohārati.

Atha pacchā marammaraṭṭhaṃ kaliyugassa pañcāsītādhikaaṭṭhasatakālato paṭṭhāya yāva aṭṭhāsītādhikaaṭṭhasatavassakālaṃ nānābhayehi saṅkhubbhitaṃ ahosi. Tadā kambojaraṭṭhato sihanisvā nāma bhinnakuto āgantvā ratana pūranagare rajjaṃ gaṇhi. Atha so evaṃ cintesi,- bhikkhū adārā aputtikā hutvā puna sisse posetvā parivāraṃ gavesanti, sace bhikkhū parivāraṃ vicinitvā rājabhāvaṃ gaṇheyyuṃ, evaṃ sati rajjaṃ gahetuṃ sakkhissanti, idāneva bhikkhū gahetvā māretuṃ vaṭṭatīti. Evaṃ pana cintetvā tovisīlū nāmake khettavane bahū maṇḍape kārāpetvā gomahisakukkuṭasūkarādayo mārāpetvā bhikkhū bhojessāmīti vatvā jeyyapuravijayapuraratanapūranagaresu sabbe mahāthere bahūhi antevāsikehi saddhiṃ pakkosāpetvā tesu maṇḍapesu nisīdāpetvā hatthiassādisenaṅgehi parivāretvā māresi. Tadā kira tisahassappamāṇā bhikkhū mariṃsūti. Bhikkhū ca māretvā bahūpi potthake agginā jhāpesi, cetiyānipi bhedāpesi. Ahovata pāpajanassa pāpakammanti. Honti cettha,-

Sāsanaṃ nāma rājānaṃ, nissāya tiṭṭhate idha;
Micchādiṭṭhikarājāno, sāsanaṃ dūsenti satthuno.

Sammādiṭṭhī ca rājāno, paggaṇhanteva sāsanaṃ;
Evañca sati ākāse, ulūrājāva dibbatīti.

Atha kaliyuge ekavassādhike navavassasate sampatte ākāse bahūhi tārakāhi dhūmā nikkhamiṃsu. Caññiṅkhucetiyepi buddhappaṭibimbassa akkhikūpato udakadhārānettajalāniviya nikkhamiṃsūti rājavaṃse vuttaṃ.

Atha saddhammakittitthero saddhiṃ mahāsādhujjanatisāya nadhajattherehi ketumatīnagaraṃ agamāsi. Raṭṭhasārattheropi sirikhettanagaraṃ sayameva agamāsīti porāṇapotthakesu vuttaṃ. Taṃ pana rājavaṃse sirikhettanagarindo satva varājā taṃ ānesīti vuttavacanena na sameti.

Saddhammakittittheropi ketumatīnagare kālaṅkato. Tato pacchā thokaṃ kālaṃ atikkamitvā mahāsādhujjanatthero tattheva kālamakāsi.

Tisāsanadhajatthero pana kaliyuge dvādasādhike navavassasate sampatte haṃsāvatīnagare anekasetibhindassa rañño kāle ketumatīnagarato haṃsāvatīnagaraṃ agamāsi.

Tato pacchā ticattālīsavassiko hutvā kaliyuge terasādhike navavassasate miṅgha brahmanarapatiraññokāle puna jeyyapuranagaraṃ sampatto hutvā jetavanavihārasamīpe ekissaṃ guhāyaṃ disīdi. Mahāariyavaṃsagaṇikassa jetavanattherassa santike upasaṅkami.

Tasmiñca kāle jetavanatthero gilāno hutvā mayi kālaṅkate mama ṭhānaṃ adhunā haṃsāvatīnagarato āgato tisāsanadhajo nāma thero pariggaṇhituṃ samattho bhavissati, tassa niyyādessāmīti cintesi. Tasmiṃ khaṇe tisāsanadhajatthero purimayāme supinaṃ massi,– matakaḷevaraṃ samīpaṃ āgacchatīti, majjhimayāme pana taṃ matakaḷevaraṃ guhāyaṃ pavisatīti, pacchimayāme matakaḷevarassa maṃsaṃ satthena chindatīti. Atha supinaṃ passitabhāvaṃ attano samīpe sayantassa ekassa sāmaṇerassa ārocesi. Ārocetvā ca parittaṃ bhaṇetvā nisīdantasseva jetavanatthero taṃ pakkositvā jetavanavihāraṃ tassa niyyādesi. Tisāsanadhajatthero ca jetavanavihāre nisīditvā ganthaṃ vācetvā nisīdi. Miṅgha brahmanarapatirājā ca tassa anuggahitaṃ akāsi.

Pacchā kaliyuge soḷasādhike navavassasate sampatte haṃsāvatīnagarindo anekasetibhindo nāma rājā ratanapūranagaraṃ vijayitvā ekaṃ vihāraṃ kārāpetvā tassa adāsi.

So ca tisāsanadhajatthero arimaddananagare arahanta gaṇavaṃsikoti daṭṭhabbo.

Tassa pana sissā anekasatappamāṇā lajjino ahesuṃ. Tesu pana sissesu varabāhutthero bhūminikhānena garavāsitthero mahāraṭṭhagāmavāsino tayo mahātherāti ime pañca therā visesato pariyattikovidāti.

Tisāsanadhajatthero ca mahallakakāle anāpāna satikammaṭṭhānaṃ gahetvā araññaṃ pavisitvā vivekaṭṭhānaṃ gaṇhi. Tadā jetavanagaṇādayo arahanta gaṇavaṃsāyeva. Aparabhāgeyeva tesaṃ sissānusissaparamparāsu keci bhikkhū siracchādanaṃ nānāvaṇṇappaṭimaṇḍitañca tālavaṇṭaṃ gahetvā ācāravikāraṃ āpajjiṃsu.

Kaliyuge ekavassādhike sahasse sampatte ukkaṃsiko nāma rājā vihāraṃ kārāpetvā tisāsanadhajattherassa sissabhūtassa varabāhuttherassa sissabhūtassa mahāratanākarassa nāma therassa adāsi.

So ca mahāratanākaratthero ukkaṃsikarañño sirisudhammarājāmahādhipatīti nāmalañchaṃ chandālaṅkārasaddanetti nayehi alaṅkaritvā dassitaṃ rajindarājanāmābhidheyyādīpaniṃ nāma ganthaṃ akāsi.

Tañca ganthaṃ parivisodhanatthāya tiropabbatābhidheyyassa mahātherassa niyyādesi. Tisāsanadhajattherassa sissabhūtesu mahāraṭṭhagāmavāsīsu tīsu bhātikattheresu jeṭṭho tiṃsaguhāsuvasanto pariyattiṃ vācetvā nisīdi. Satvavarājā ca tasmiṃ there ativiya pasanno ahosi. Ññoṅkarami nāmakassa rañño kālepi cūḷapitā ekaṃ vihāraṃ kārāpetvā tasseva adāsi. Ukkaṃsikarañño kālepi maṅgavaṃnāmake pabbate vihāraṃ kārāpetvā tasseva adāsi.

Tesu mahāraṭṭhagāmavāsittheresu majjhimattheropi tisāsanadhajattherassa jeṭṭhabhātikattherassa ca nivāsaṭṭhānabhūte jetavanavihāreyeva ganthaṃ vācetvā nisīdi. Kaniṭṭhattheropi tesaṃ nivāsaṭṭhānabhūtesuyeva vihāresu ganthaṃ vācetvā nisīdi. Ettha ca tisāsanadhajatthero nāma lajjialajjivasena dubbidho. Yathāvuttatthero pana lajjīye vāti daṭṭhabbo. Alajjī pana imasmiṃ theraparamparādassane na icchi tabbo. Alajjībhūtassa pana tisāsanadhajattherassa vatthuṃ idha avatvā ajjhupekkhissāma, payojanābhāvā ganthassa ca papañcūpagamanattāti.

Yogiraṅga nāmakassa rañño kāle jeyyapure suvaṇṇaguhavāsī mahāthero dakkhiṇārāmavihāravāsī mahāthero catubhūmikavihāravāsī mahāthero toṅgabhīlū vihāravāsī mahāthero ca tisāsanadhajamahātherassa saddhivihārikāyeva. Tesaṃ pana vatthumpi ganthavitthārabhayena na vadāma. Lajjigaṇavaṃsikā eteti vijānanameva hettha pamāṇanti.

Kaliyuge ekasaṭṭhādhike navavassasate sampatte phaggunamāsassa juṇhapakkhadutiyadivase sukkavāre ratanapūranagaraṃ dutiyaṃ māpetvā ññogīraṅga nāma rājā rajjaṃ kāresi. Sīhasūradhammarājātipi nāmalañchaṃ paṭiggaṇhi. Tocabhīlū vihāravāsīmahātheraṃ uddissa catubhūmikavihāraṃ kārāpesi. Cattāri mahāmunicetiyānipi kārāpesi. Vihāra cetiyesu aniṭṭhitesuyeva sinnīnagaraṃ nikkhamitvā tattha veraṃ vūpasamāpetvā paccāgatakāle saṅkhārasabhāvaṃ anatikkamanato divaṅgato ahosi. Ahovata saṅkhāradhammāti. Honti cettha,–

Seyyathā vāṇijānaṃva, gharagoḷikarūpakaṃ;
Taṃtaṃdisaṃ bhamitvāva, sīsaṃ ṭhapeti uttaraṃ;

Evaṃ lokamhi sattā ca, sandhicutīnamantare;
Yathā tathā bhamitvāva, ante ṭhapenti santanunti;

Kaliyuge sattasaṭṭhādhike navavassasate phaggunamāsassa kāḷapakkhaterasamiyaṃ tassa jeṭṭhaputto pitu santakaṃ rajjaṃ gaṇhi. Mahādhammarājāti nāmalañchampi paṭiggaṇhi. Pitu kāle aniṭṭhitāni cetiyāni puna kārāpesi. Catubhūmikavihārañca niṭṭhaṃ gamāpetvā tovibhīlū mahātherassa paralokaṃ gantvā avijjamānatāya catubhūmikavihāravāsī mahātherassa dassāmīti antepuraṃ pakkosāpesi. Thero dve vārāni pakkosiyamānopi nāgacchi. Tatiya vāre pana bahū saddhivihārikā antepuraṃ gantvā pavisatha, na hi sakkā raññā pakkosite paṭikkhipituntі āhaṃsu.

Atha thero evamāha,- ahaṃ āvuso raṭṭhapīḷanapiṇḍapātaṃ bhuñjituṃ na icchāmi, evampi sace tumhe icchatha rañño santikaṃ gantuṃ, evaṃ sati idāni rañño santikaṃ ahaṃ gamissāmīti antepuraṃ pāvisi. Pavisitvā raññā saddhiṃ sallāpaṃ katvā ayaṃ vihāro araññavāsīnaṃ bhikkhūnaṃ asappāyoti paṭikkhipi. Evaṃ pana bhante sati tasmiṃ vihāre nisīdiyamānaṃ theraṃ upadissathāti. Khaṇittipādavihāravāsī mahārāja thero pariyattivissārado sikkhākāmo, tassa dātuṃ vaṭṭatīti. Atha rājā tassa vihāraṃ adāsi. Mahāsaṅghanāthoti nāmalañchampi adāsi. So tattha pariyattiṃ vācetvā nisīdi.

Tassa pana vihārassa parivārabhūtesu cattālīsāya vihāresu uttarāya anudisāya ekasmiṃ vihāre vasanto varābhisaṅghanātho nāma thero maṇikuṇḍalavatthuṃ marammabhāsāya akāsi. Pacchimāya anudisāya ekasmiṃ vihāre vasanto eko thero sattarājadhammavatthuṃ akāsi.

Tasmiñca kāle bhāmaaṅkyo ācāraaṅkyoti dvinnaṃ bhikkhūnañca lokadhammesu chekatāya dve vihāre katvā adāsi. Te pana dve therā vedasatthakovidā, pariyattipaṭipattīsu pana mandā, rāmaññaraṭṭhato āgatā. Te pana theraparamparāya na gaṇanti porāṇā.

Kaliyuge tisattatādhike navavassasate sampatte mahāmunicetiyassa puratthimadisābhāge cattāro vihāre kārāpetvā catunnaṃ therānaṃ adāsi. Te ca therā tattha nisīditvā sāsanaṃ paggaṇhiṃsu.

Tasmiṃyeva kāle badaravanavāsī nāma ekopi thero atthi. Sopi pariyattivisārado chappadavaṃsiko. So ca thero yāvajīvaṃ yathābalaṃ sāsanaṃ paggaṇhitvā dutiyabhave calaṅganagare ekissā itthiyā kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhi. Dasamāsaccayena kaliyuge cattālīsādhike navavassasate sampatte budhavāre vijāyitvā terasavassikakāle sāsane pabbajitvā pariyattiṃ uggaṇhi. Sirikhettanagarindo rājā sirikhettanagaraṃ ānetvā sirikhettanagare sāmaṇeroti nāmena pākaṭo hutvā kaliyuge catupaṇṇāsādhike navavassasate sampatte pannarasavassikakāle vessantarajābhakaṃ kabyālaṅkāravasena bandhi. Paripuṇṇavīsativassakāle sirikhettanagareyeva sirikhettanagarindo veravijayo nāma rājā anuggahetvā upasampadabhūmiyaṃ patiṭṭhāti. Pacchimapakkhādhiko nāma rājā sirikhettanagaraṃ attano hatthagataṃ akāsi. Tasmiñca kāle taṃ theraṃ ānetvā ratanapūranagare vasāpesi. Sūrakitti nāma rañño kaniṭṭhabhātiko erāvatīnadītīre catubhūmikavihāraṃ kārāpetvā tassa therassa adāsi. Rājā ca tipiṭakālaṅkāroti nāmalañchaṃ adāsi.

Kaliyuge vassasahasse sampatte phaggunamāsassa puṇṇamiyaṃ saṭṭhivassiko hutvā tiriyapabbataṃ gantvā araññavāsaṃ vasi. Dve vassādhike vassasahasse rājā tasmiṃ vihāraṃ kārāpetvā tasseva therassa adāsi. So pana tipiṭakālaṅkāratthero sirikhettanagare navaṅgakandare pattalaṅkassa atulavaṃsattherassa vaṃsiko. Sirikhettanagare navaṅgakandare suvaṇṇavihāre vasantassa therassa kittighoso sabbattha patthari. Jeyyapure erāvatīnadītīre catubhūmikavihāre vasanakāle aṭṭhasāliniyā ādito vīsati gāthānaṃ saṃvaṇṇanaṃ akāsi. Sūrakittināmakassa kaniṭṭhabhātikassa yācanamārabbha yasavaḍḍhanavatthuñca akāsi. Tiriyapabbate vasanakāle vinayālaṅkāraṭīkaṃ akāsi. Pacchimapakkhādhikarañño kāle mahāsaṅghanāthattheraṃ saṅgharājabhāve ṭhapesi. So ca saṅgharājā ativiya pariyatti visārado. Tasmiñca kāle ratanapūranagarepi ariyālaṅkārattharo nāma eko atthi. So pana tipiṭakālaṅkārattherena samaññāṇathāmo. Vayasāpi samānavassikā.

Tesu tipiṭakālaṅkāratthero ganthantarabahussutaṭṭhāne adhiko, ariyālaṅkāratthero pana dhātupaccayavibhāgaṭṭhāne adhikoti daṭṭhabbo. Pacchā pana ukkaṃsikaraññokāle tepi dve therā rañño ācariyā hutvā sāsanaṃ paggaṇhiṃsu. Tesu ariyālaṅkāratthero aparabhāge kālaṅkaritvā tassa therassa saddhivihārikassa dutiyāriyālaṅkārattherassa rājamaṇicūḷacetiyassa samīpe dakkhiṇavanārāmaṃ nāma vihāraṃ kārāpetvā adāsi.

Ukkaṃsiko nāma rājā pana sāsane bahuppakāro. So ca kaliyuge chanavutādhike navavassasate rajjaṃ patto. Rajjaṃ pana patvā siridhammāsokarājāviya cattāri vassāni atikkamitvā muddhābhisekaṃ paṭiggahetvā sirisudhamma rājāmahādhipatīti nāmalañchampi paṭiggaṇhi. Ekasmiṃ pana samaye haṃsāvatīnagaraṃ gantvā tattha nisīdi. Atha rāmaññaraṭṭhavāsino evamāhaṃsu,- marammikabhikkhū nāma pariyattikovidā vedasatthaññuno natthīti. Taṃ sutvā rājā catubhūmikavihāravāsittherassa santikaṃ sāsanaṃ pesesi,-tiṃsavassikā cattālīsavassikā vā pariyattikovidā vedasatthaññuno bhikkhū rāmaññaraṭṭhaṃ mama santikaṃ pesethāti. Atha catubhūmi kavihāravāsitthero tipiṭakālaṅkāraṃ tilokālaṅkāraṃ tisāsanālaṅkārañca saddhiṃ tiṃsamatthehi bhikkhūhi pesesi. Haṃsāvatīnagaraṃ pana patvā modhocetiyassa puratthimabhāge vihāre kārāpetvā tesaṃ adāsi.

Uposathadivasesu sudhammasālāyaṃ rāmaññaraṭṭhavāsino pariyattikovide vedasatthaññuno sannipātāpetvā tehi tīhi therehi saddhiṃ kathāsallāpaṃ kārāpesi. Atha rāmaññaraṭṭhavāsino bhikkhū evamāhaṃsu,– pubbe pana mayaṃ marammaraṭṭhe pariyattikovidā vedasattaññuno natthīti maññāma, idāni marammaraṭṭhavāsino ativiya pariyatti kovidā vedasatthaññunoti. Aparabhāge kaliyuge chanavutādhike navavassasate sampatte rājā ratanapūranagaraṃ paccāgacchi.

Tepi therā paccāgantukāmā rāmaññaraṭṭhe padhānabhūtassa tilokagarūti nāmadheyyassa mahātherassa santikaṃ vandanatthāya agamaṃsu.

Tadā tilokagaruttheropi tehi saddhiṃ sallāpaṃ katvā evamāha,-tumhesu pana tipiṭakālaṅkāratthero paṭhamaṃ āvāsavihāraṃ labhissatīti. Kasmā pana bhante evama vocāti vutte ayaṃ pana piṇḍāya carantopi antarāmagge veḷuvettādīnii labhitvā gahetvā vihāre paṭisaṅkharaṇaṃ akāsi, tasmāhaṃ evaṃ vadāmi, loke vihāre paṭisaṅkharaṇasīlā bhikkhū sīghameva āvāsavihāraṃ labhantīti hi porāṇattherā āhaṃsūti āha.

Tepi ratanapūranagaraṃ paccāgacchiṃsu. Tilokagaruttherassa vacanānurūpameva tipiṭakālaṅkāratthero sabbapaṭhamaṃ āvāsavihāraṃ labhīti.

Kaliyuge pana navavassādhike vassasahasse sampatte rañño kaniṭṭho kālamakāsi. Athaṃ rañño putto uccanagarabhojako bālajanehi santhavaṃ katvā tesaṃ vacanaṃ ādiyitvā paccūsakāle pitaraṃ ghātetukāmo antepuraṃ sahasā pāvisi.

Rājāva anagghaṃ muddikaṃ gahetvā nandajeyyena nāma amaccena rājayodhena nāma amaccenaca saddhiṃ aññataravesena nagarato nikkhamitvā rajatavālukanadiṃ sampatto.

Tasmiñca kāle eko sāmaṇero mātāpitūnaṃ gehe piṇḍapātaṃ ānessāmīti khuddakanāvāya nadiyaṃ āgacchi. Atha taṃ sāmaṇeraṃ disvā rājā evamāha,- amhe bhante paratīraṃ nāvāya ānehīti. Sāmaṇero ca āha,-sace upāsaka tumhe paratīraṃ āneyyaṃ, bhattakālaṃ atikkameyyanti. Atha rājā amheyeva sīghaṃ ānehi, imaṃ muddikaṃ dassāmīti assāsetvā ānetuṃ okāsaṃ yāci. Atha sāmaṇero kāruññappattaṃ vacanaṃ sutvā paratīraṃ ānesi.

Atha catubhūmikavihāraṃ patvā tasmiṃ vihāre therassa sabbampi kāraṇaṃ ārocetvā evamāha,- sace bhante amhe gaṇhituṃ āgacchayya, te nivārethāti. Theroca mayaṃ mahārāja samaṇā na sakkā evaṃ nivāretuṃ, evampi eko upāyo atthi,-nisinnavihāravāsitthero pana gihikammesu ativiya cheko, taṃ pakkosetvā kāraṇaṃ cintetuṃ yuttanti. Atha taṃ pakkosetvā tamatthaṃ ārocetvā rājā idamavo ca,- sace bhante amhe gaṇhituṃ āgaccheyyuṃ, atha kenacideva upāyena te nivārethāti. Atha so thero evamāha,-tena hi mahārāja mā kiñci soci mābhāyi vihāramajjhe sirigabbhaṃ pavisitvā nisīdathāti vatvā piṇḍāya acarante bhikkhusāmaṇere sannipātāpetvā visuṃ visuṃ daṇḍahatthā hutvā ekassapi purisassa vihāraṃ pavisituṃ okāsaṃ mā dethāti vatvā senaṃviya byūhesi. Sāmantavihāresupi vasante bhikkhusāmaṇere pakkosi. Tadā kira āgantvā sannipātānaṃ bhikkhusāmaṇerānaṃ atirekasahassamattaṃ ahosi. Thero te vihāre dvārakoṭṭhakesu āgatamagge ca visuṃ visuṃ daṇḍahatthā hutvā ārakkhaṇatthāya ṭhapesi, yathā vaḍḍhakī sūkaro byagghassa nivāraṇatthāya visuṃ visuṃ sūkare saṃvidhāya ṭhapesīti. Atha puttassa yodhāpi rājānaṃ gahetuṃ na sakkā, bhikkhu sāmaṇerānaṃ gāravavasena balakkārena māretvā pavisituṃ na visahanti, bhikkhu sāmaṇerānaṃ bāhullatāya ca.

Tasmiṃyeva saṃvacchare assayujamāsassa kāḷapakkhapañcamito yāva kattikamāsassa kāḷapakkhapañcamī vihāreyeva rājā nilīyitvā nisīdi. Atha antepuravāsikā amaccā puttaṃ apanetvā rājānaṃ ānetvā rajje ṭhapesuṃ. Rājā ca puna rajjaṃ patvā vihāre nisinnakāle mā bhāyi mahārāja tvaṃ jinessatīti rañño ārocentassa vedasatthaññuno ekassa bhikkhussa caññiṅkhucetiyassa esannaṭṭhāne ekaṃ vihāraṃ kārāpetvā adāsi. Dhammanandarājagurūti nāmalañchampi adāsi. Tassa pana vijātaṭṭhānabhūtaṃ gāmaṃ nissāya marammavohārena ‘ye ne nā se yāṃ va’ iti samaññā ahosi.

Rājā ca puna rajjaṃ patvā tasmiṃyeva saṃvacchare kattikamāsassa kāḷapakkhacuddasamiyaṃ sabbepi mahāthere nimantetvā rājagehaṃ pavesetvā piṇḍapātena bhojesi. Atha rājā evamāha,- catubhūmikavihāravāsitthero samparāyikatthāvaho ācariyo, nisinnavihāravāsitthero pana diṭṭhadhammikatthāvahoti evaṃ rājāvaṃse vuttaṃ. Porāṇapotthakesu pana catubhūmikavihāra vāsitthero ekantasamaṇo ācariyo, nisinnavihāravāsitthero pana yodhāraho yodhakamme chekoti rājā ahāti vuttaṃ. Rājā kira samparāyikatthaṃ anupekkhitvā dinnakāle nisinnavihārattherassa na adāsi, kadāci kadāci pana diṭṭhadhammikatthaṃ anuppekkhitvā tassa visuṃ adāsīti. Ettha ca yasmā nisinnavihāra vāsitthero rañño bhīyehi nivāraṇatthāya ārakkhaṃ akāsi, na paresaṃ viheṭhanatthāya, āṇattikappayogā ca na dissati, tasmā natthi āpattidoso. Saddhātissarañño bhayehi nivāraṇatthaṃ arahantehi therehi katappayogoviya daṭṭhabbo.

Catubhūmikavihāra vāsitthero pana khaṇittipādagāme jāto, arimaddanapure arahantattheragaṇappabhavo, yattha katthaci gantvā aññesaṃ bhikkhūnaṃ ācāraṃ yathābhūtaṃ jānitvā tehi catupaccayasambhogo na kabhapubbo, antamaso udakampi na pivitapubbo, taṃtaṃṭṭhānampi cammakhaṇḍaṃ gahetvāyeva gamanasīlo. Ukkaṃsikarājā pana sirikhettanagare dvattapoṅkaraññā kārāvitacetiyasaṇṭhānaṃ gahetvā rājamaṇicūḷaṃ nāma cetiyaṃ akāsi. Taṃ pana cetiyaṃ parimaṇḍalato tihatthasatappamāṇaṃ, ubbedhatopi ettakameva. Tassa pana cetiyassa catūsu passesu cattāro vihārepi kārāpesi, puratthimapasse pubbavanārāmo nāma vihāro, dakkhiṇapasse pana dakkhiṇavanārāmo nāma, pacchimapasse pacchimavanārāmo nāma, uttarapasse uttaravanārāmo nāma. Tesu catūsu vihāresu uttaravanārāmo nāma vihāro asanipābhagginā ḍayhitvā vinassi. Avasese pana tayo vihāre pariyattikovidānaṃ tiṇṇaṃ mahātherānaṃ adāsi. Nāma lañchampi tesaṃ adāsi. Pacchimassa rañño kāleyeva uttarapasse vihāraṃ kārāpesi.

Tasmiṃ pana cetiye chattaṃ anāropetvāyeva so rājā divaṅgato. Tesu pana catūsu vihāresu nisinnānaṃ therānaṃ dakkhiṇavanārāmavihāravāsīmahāthero kaccāyanaganthassa atthaṃ chabbidhehi saṃvaṇṇanānayehi alaṅkaritvā marammabhāsāya saṃvaṇṇesi. Pacchimavanārāmavihāra vāsitthero pana nyāsassa saṃvaṇṇanaṃ chahi nayehi alaṅkaritvā akāsi.

Kaliyuge pana dasavassādhike sahasse sampatte tassa rañño putto sirinandasudhammarājāpavarādhīpati rajjaṃ kāresi. Pituno rājagehaṃ bhinditvā vihāraṃ kārāpetvā tilokālaṅkārassa nāma mahātherassa adāsi. Tilokālaṅkāratthero ca nāma tipiṭakālaṅkārattherena samaññāṇathāmassa ariyālaṅkārattherassa sissoti daṭṭhabbo. Ayañcattho heṭṭhā dassito. Jeyyapure catubhūmikaatulavihāraṃ kārāpetvā dāṭṭhānāgarājaguruttherassa adāsi. So ca thero niruttisāramañjūsaṃ nāma nyāsasaṃvaṇṇanaṃ akāsī.

Kaliyuge dvādasādhike vassasahasse sampatte phaggunamāse sotāpannā nāma ārakkhadevatā aññattha gamissāmāti āhaṃsūti nagarā supinaṃ passantā hutvā bahūsannipatitvā devapūjaṃ akaṃsu. Devatānaṃ pana saṅkamanaṃ nāma natthi, pubbanimittamevatanti daṭṭhabbaṃ.

Tasmiñca kāle cinarañño yodhā āgantvā marammaraṭṭhaṃ dūsesuṃ. Sāsanaṃ abbhappaṭicchanno viya cando dubbalaṃ ahosi.

Kaliyuge tevīsādhike vassasahasse sampatte tassa rañño kaniṭṭho mahāpavaradhammarājālokādhipati nāma rājā rajjaṃ kāresi. Tasmiñca kāle lokasaṅketavasena puññaṃ mandaṃ bhavissatīti vedasatthaññūhi ārocitattā lokasaṅketavaseneva abhinavapuññuppādanatthaṃ khandhavāragehaṃ kārāpetvā tāvakālikavasena saṅkamitvā nisīdi. Tato aparabhāge uttaragehaṃ bhinditvā tasmiṃyeva ṭhāne vihāraṃ kārāpetvā ekassa mahātherassa adāsi.

Dakkhiṇagehaṃ pana nagarassa puratthimadisābhāge vihāraṃ kārāpetvā aggaṇammālaṅkārattherassa adāsi. So ca thero kaccāyanaganthassaceva abhidhammatthasaṅgahassa ca mātikādhātukathāyamakapaṭṭhānānañca atthaṃ marammabhāsāya yojesi.

Uparājā ca mahāsetuno pamukhe ṭhāne sovaṇṇamayavihāraṃ kārāpetvā uttaragehavihāra vāsittherassa antevāsikassa jinārāmattherassa adāsi. Tasmiṃyeva ṭhāne nānāratanavicitraṃ vihāraṃ kārāpetvā tasseva therassa antevāsikassa guṇagandhattherassa adāsi.

So pana thero ‘china vḍina’ gāme vijāto. Vaye pana sampatte ratanapūranagaraṃ gantvā pariyattiṃ uggaṇhitvā tato puna nivattitvā badunanagare badaragāme nisīditvā pacchā ‘china vḍina’ gāme catūhi paccayehi kilamatho hutvā vasati. Tasmiñca kāle gāme mokkhassa nāma purisassa santike ekaṃ anagghaṃ maṇiṃ rājā labhitvā ativa mamāyi. ‘China vḍina’ mokkhamaṇīti pākaṭo ahosi.

Atha uttaragehavihāravāsitthero āha,- ‘china vḍina’ gāmake na maṇiyeva anagghaṃ, atha kho ekopi thero guṇagandho nāma pariyattikovido anagghoyevāti.

Atha taṃ sutvā rājā taṃ pakkosetvā catūhi paccayehi upatthambhetvā pūjaṃ akāsi.

Sahassorodhagāme guṇasāro nāma thero paliṇagāme sujāto nāma thero ca guṇagandhattherassa sissāyeva ahesuṃ.

Ekasmiñca kāle tiriyapabbatavihāravāsīmahāthero bhikkhusaṅghamajjhe aggadhammālaṅkārattheraṃ kīḷanavasena evamāha,- amhesu āvuso antaradhārayamānesu tvaṃ loke eko ganthakovidatthero bhavissasi maññeti. Atha aggadhammālaṅkāro ca evamāha,-tumhesu bhante antaradhārayamānesu mayaṃ ganthakovidāna bhaveyyāmako nāma puggalo loke ganthakovido bhavissatīti. Porāṇapotthakesu pana ariyālaṅkāratthero nanu panidāni mayaṃ ganthakovidā na tāva bhavāmāti evamāhāti vuttaṃ. So aggadhammālaṅkārattheroyeva raññā yācito rājavaṃsa. Saṅkhepampi akāsi. So ppana thero amaccaputto.

Ekasmiñca kāle hīnāyāvattako eko mahāamacco rañño santikā attanā upaladdhaparibhogaṃ sabbaṃ gahetvā vihāraṃ āgantvā aggadhammālaṅkārattherena saddhiṃ sallāpaṃ akāsi. Sallāpaṃ pana katvā sabbaṃ paribhogaṃ therassa dassetvā sace bhante tvaṃ gihi bhaveyyāsi, ettakaṃ paribhogaṃ labhissatīti āha. Theropi evamāha,-tumhākaṃ pana ettako paribhogo amhākaṃ samaṇānaṃ vaccakuṭiṃ asubhabhāvanaṃ bhāvetvā pavisantānaṃ puññaṃ kalaṃ nāgghati soḷasinti. Kiñcāpi idañca pana vacanaṃ sāsanavaṃse appadhānaṃ hoti, pubbācariyasīhehi pana vutta vacanaṃ yāva apāṇakoṭikā saritabbamevāti manasikarontena vuttanti.

Kaliyuge pana catuttiṃsādhike vassasahasse sampatte tassa putto narāvaro nāma rājā rajjaṃ kāresi. Mahāsīhasūradhammarājāti nāmalañchaṃ paṭiggaṇhi. Tassa rañño kāle ‘sī khoṃ’ cetiyassa samīpe jetavanavihāre ganthaṃ uggaṇhanto eko daharabhikkhu ganthachekopi samāno bālakāle bālacittena ākulito hutvā vaccakūpe vātātapehi bahisukkhabhāvena paṭicchādite daṇḍena ālulitvā duggandhoviya cittasantāne pariyattivātātapehi bahisukkhabhāvena paṭicchādite kenacideva rūpārammaṇādinā ālulitvā kilesasattisaṅkhāto duggandho vāyitvā hīnāyāvattissāmīti cintetvā gihivatthāni gahetvā saddhiṃ sahāyabhikkhuhi nadītitthaṃ agamāsi. Antarāmagge tāva bhikkhubhāveneva cetiyaṃ vandissāmīti gihivatthāni sahāyakānaṃ hatthe ṭhapetvā cetiyappamukhe leṇaṃ pavisitvā vanditvā nisīdi. Atha ekā daharitthī cetiyaṅaṇaṃ āgantvā bahi leṇaṃ nisīdisvā udakaṃ siñcitvā patthanaṃ akāsi,-iminā puññakammena sabbehi apāyādinukkhehi moceyyāmi, bhave bhave ca hīnāyāvattakassa purisassa pādacārikā na bhaveyyāmīti.

Atha taṃ sutvā daharabhikkhu evaṃ cintesi,-idāni ahaṃhīnāyāvattissāmīti cintetvā āgato, ayampi daharitthī hīnāyāvattakassa purisassa pādacārikā na bhaveyyā mīti patthanaṃ akāsi, idāni taṃ daharitthiṃ kāraṇaṃ pucchissāmīti. Evaṃ pana cintetvā bahi leṇaṃ nikkhamitvā taṃ daharitthiṃkāraṇaṃ pucchi,-kasmā pana tvaṃ hīnāyāvattakassa purisassa pādacārikā na bhaveyyāmīti patthanaṃ karosīti. Hīnāyāvattakassa bhante purisassa pādacārikā na bhaveyyāmīti vuttavacanaṃ bālapurisassa pādacārikā na bhaveyyāmīti vuttavacanena nānā na hoti, sadisatthakamevāti nanu hīnāyā vattako bāloyeva nāma, sace pana bhante hīnāyāvattako bālo nāma na bhaveyya, ko nāma loke bālo bhaveyya, bhikkhu nāma hi parehi dinnaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanaṃ paribhuñjitvā sukhaṃ vasati, sace ganthaṃ uggaṇhitu kāmo bhaveyya, yathākāmaṃyeva ganthaṃ uggaṇhituṃ okāsaṃ labhati, evaṃ pana ahutvā alasikoyeva bhuñjitvā sayitvā nisīdituṃ iccheyya, evampi yathākāmaṃ bhuñjituṃ sayituṃ okāsaṃ labhati, evampi samāno parassa dāso bhavissāmi, dārassa kiṃkaro bhavissāmīti akathentopi kathentoviya hutvā hīnāyāvatteyya, so loke aññehi bālehi adhiko bāloti ahaṃ maññāmi, sace pana bālatarassa bhariyā bhaveyya, ahaṃ bālatarī bhaveyyanti vutte so daharabhikkhu saṃvegaṃ āpajjitvā bahinagaradvāraṃ nikkhamitvā vānaragaṇena vinā jhāyantoviya vānaro jhāyitvā nisīdi.

Atha sahāyakā āgantvā gihivatthāni gaṇhāhīti pakkosiṃsu. Tasmiṃ kāle so daharabhikkhu āgacchatha bhavantoti vatvā sabbaṃ kāraṇaṃ tesaṃ ācikkhitvā idāni pana bhavanto hīnāyāvattehīti sace yo koci āgantvā mama sīsaṃ muggarena pahāreyya, evaṃ santepi hīnāyāvattituṃ na icchāmi, ito paṭṭhāya yāva jīvitapariyantā hīnāyāvattituṃ manasāpi na cintayissāmīti vatvā erāvatīnaṃdiṃ taritvā jeyyapuraṃ agamāsi. Tadā kira daharitthī devalābhavayya, na manussitthīti vadanti paṇḍitāti.

Jeyyapuraṃ pana patvā pariyattikovidānaṃ mahātherānaṃ santike nayaṃ gahetvā puññacetiyassa dakkhiṇadisābhāge ekasmiṃ vihāre nisīdi. Pariyattiṃ vācetvā atha kamena taṃtaṃdisāhi bhikkhusāmaṇerā āgantvā tassa santike pariyattiṃ uggaṇhiṃsu. Āvāsaṃ pana alabhitvā keci bhikkhusāmaṇerā chattānipi chāditvā nisīdiṃsu.

Ekasmiṃ kāle rājā nikkhamitvā puññacetiyaṃ vandissāmīti cetiyaṅgaṇaṃ pāvisi. Atha chattāni chādetvā nisinne bhikkhū disvā guhāya saddhiṃ vihāraṃ kārāpetvā tassa bhikkhussa adāsi. Tilokagarūtipi nāmalañchaṃ adāsi. Sukhavohāratthaṃ pana kakāralopaṃ katvā tilogarūti vohariṃsu.

Tassa pana saddhivihāriko sattavassiko tejodīpo nāma bhikkhu parittaṭīkaṃ akāsi. Aparabhāge pana tilokālaṅkāroti nāmalañchaṃ adāsi. Evaṃ tejedīpo nāma bhikkhu narāvararañño kāle parittaṭīkaṃ akāsīti daṭṭhabbaṃ. Keci pana pacchimapakkhādhikarañño kāleti vadanti.

Ekasmiṃ pana kāle tiriyapabbatavihāravāsīmahāthero pādacetiyaṃ vandanatthāya gantvā paccāgatakāle kukhananagare suvaṇṇaguhāyaṃ jambudhajattherassa santikaṃ pavisitvā tena saddhiṃ sallāpaṃ akāsi. Te ca mahātherā aññamaññaṃ passitvā sallapitvā ativiya pamodiṃsu. Lokasmiñhi bālo bālena paṇḍito paṇḍitena saddhiṃ ativiya pamodatīti. Te ca dve therā samānavassikā. Tiriyapabbatavihāra vāsīmahāthero tena saddhiṃ sallāpaṃ katvā paccāgacchi. Jambudhajatthero ca maggaṃ acikkhituṃ anugacchi. Atha tiriyapabbatavihāravāsīmahāthero jambudhajattheraṃ āha,- ahaṃ bhante rājavallabho homi rājaguru,tvaṃyeva mama purato gacchāhīti. Atha jambudhajattheropi tiriyapabbatavihāravāsittheraṃ āha,-tvaṃ bhante rājavallabho bhavasirājaguru, loke rājaguru nāma padhānabhāve ṭhito, tasmā tvaṃyeva mama purato gacchāhīti. Ettha ca dvepi mahātherā aññamaññaṃ gāravavasena lokavattaṃ apekkhitvā evamāhaṃsūti daṭṭhabbaṃ. Tiriyapabbatavihāravāsīmahātheropi ratanapūranagaraṃ patvā rājavaṃsapabbataṃ gantvā araññavāsaṃ vasi.

Atha ukkaṃsikarājā kaniṭṭhena sūrakittināmena saddhiṃ mantesi,-sace tvaṃ vane theraṃ paṭhamaṃ passasi, tvaṃyeva vihāraṃ kārāpetvā therassa dadāhi, sace panāhaṃ paṭhamaṃ passeyya, ahaṃ vihāraṃ kārāpetvā dadāmīti.

Atha kaniṭṭhā paṭhamaṃ passitvā tiriyapabbatakandare jetavanaṃ nāma vihāraṃ kārāpetvā adāsi. Idañca vacanaṃ sādhujjanānaṃ guṇaṃ evakāraṃ pītisomanassaṃ uppajji, tena puññakammena tena pītisomanassena sattakkhattuṃ devarajjasampattiṃ sattakkhattuṃ manussarajjasampattiṃ paṭilabhīti vuttattā sādhujjanānaṃ guṇaṃ anussaritvā puññavisesalābhatthāya vuttaṃ.

Tiriyapabbatavihāravāsīmahāthero ca jambudhajattherassa guṇaṃ ukkaṃsikarañño ārocesi. Rājā ca ativiya pasīditvā jambudhajoti mūlanāme dīpasaddena yojetvā jambudīpadhajoti nāmalañchaṃ adāsi.

Jambudhajatthero ca nāma dhammanandattherassa saddhivihārikā. Dhammanandatthero ca jotipuññattherassa saddhivihāriko. Te ca therā arahantagaṇavaṃsikā.

Jambudhajatthero pana vinayapāḷiyā aṭṭhakathāya ca attha yojanaṃ marammabhāsāya akāsi. Maṇiratano nāma pana thero aṭṭhasālinīsammohavinodanīkaṅkhāvitaraṇīaṭṭhakathānaṃ abhidhammatthavibhāvanīsaṅkhapavaṇṇanāḷīkānañca atthaṃ maramma bhāsāya yojesi.

Mūlāvāsagāme ca pubbārāmavihāravāsitthero gūḷattha dīpaniṃ nāma ganthaṃ visuddhimaggagaṇṭhipadatthañca mūlabhāsāya akāsi, nettipāḷiyā ca atthaṃ marammabhāsāya yojesi. So pana thero pubbe gāmavāsī hutvā sīsaveṭhanatālapattāni gahetvā ācariyappaveṇīvasena vinayavilomācāraṃ cari. Pacchā pana taṃ ācāraṃ vissajjitvā araññavāsaṃ vasi. Sopi thero gambhīrañāṇiko saddatthanayesu ativiya cheko.

Kaliyuge pana pañcatiṃsādhike vassasahasse sampatte kaniṭṭho siripavaramahādhammarājā nāma bhūpālo rajjaṃ kāresi. Dabbimukhajātassare pana gehaṃ kārāpetvā nisīdanato dabbimukhajātassaroti nāmaṃ pākaṭaṃ ahosi. Tasmiṃ pana jātassare jeyyabhūmikittiṃ nāma vihāraṃ kārāpetvā sirisaddhammapālattherassa adāsi. Bahūnampi gāmavāsī araññavāsī bhikkhūnaṃ anuggahaṃ akāsi. Ratanapūranagarasmiñhi dasasu 'ñyauṃ yāṃ' rājāṃsesu ppacchimā pañca rājāno avicinitvāyeva alajjīlajjīmissakavasena sāsanaṃ paggaṇhiṃsu. Tadā jinasāsanaṃ abbhantare candoviya atiparisuddhaṃ na ahosi. Evampi lajjino attano attano vaṃsānurakkhaṇavasena dhammaṃ pūretuṃ anivāritattā lajjīgaṇavaṃso na chijjati. Tathā alajjinopi attano attano ācariyappaveṇīvasena vicariṃsu, tena alajjīgaṇavaṃsopi na chijjatīti daṭṭhabbaṃ. Tassa rañño kāle devacakkobhāso nāma eko thero atthi, vedasatthaññū piṭakesu pana mandoti.

Kaliyuge pana aṭṭhatiṃsādhike vassasahasse sampatte vesākhamāsassa kāḷapakkhaaṭṭhamito paṭṭhāya lokasaṅketavasena uppajjamānaṃ bhayaṃ nivāretuṃ navaguhāyaṃ tena devacakkobhāsattherena kathitaniyāmena paṭhamaṃ marammikabhikkhū paṭṭhānappakaraṇaṃ vācāpesi. Tato pacchā jeṭṭhamāsassa juṇhapakkhapāṭipadadivasato rāmaññaraṭṭhavāsike bhikkhū paṭṭhānappakaraṇaṃ vācāpesi. Mahāchaṇañca kārāpesi. Raṭṭhavāsinopi bahupūjāsakkāraṃ kārāpesi. Tassa kira rañño kāle potthakaṃ aṭṭhibhallikarukkhaniyyāsehi parimaṭṭhaṃ katvā manosilāya likhitvā suvaṇṇena limpetvā piṭakaṃ patiṭṭhāpesi. Tato paṭṭhāya yāvajjatanā idaṃ potthakakammaṃ marammaraṭṭhe akaṃsūti.

Kaliyuge saṭṭhādhike vassasahasse sampatte (assayujamāsassa kāḷapakkhachaṭṭhamiyaṃ aṅgāravāre) tassa putto rajjaṃ kāresi. Sirihāsīhasūrasudhammarājāti nāmalañchampi paṭiggaṇhi. Pitu rañño gehaṭṭhāne cetiyaṃ kārāpesi. Tassa pana mārajeyyaratananti samaññā ahosi. Tassa pana rañño kāle sallāvatiyā nāma nadiyā pacchimabhāge tunnanāmake gāme guṇābhilaṅkāro nāma thero sāmaṇerānaṃ gāmaggavesanakāle ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ kārāpetvā sīsaveṭhanatālapattāni pana na gaṇhāpetvā tālavaṇṭameva gaṇhāpesi. Eko gaṇo hutvā saparivārena saddhiṃ tunnagāme nisīdi. Tunnagaṇoti tassa samaññā ahosi. So pana thero pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu adhippāyaṃ yathābhūtaṃ na jānāti, abhidhammapiṭakaṃyeva sissānaṃ vācetvā nisīdi.

Tasmiñca kāle ketumatīnagare nisinnā baddhannā buddhaṅkuratthera cittattherā, dīpayaṅganagare uḷugāme nisinno sunandatthero, taluppanagare jeyyabahuandhagāme kalyāṇattheroti ime cattāro therā sāmaṇerānaṃ gāmappavesanakāle ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ akārāpetvā sīsaveṭhanatālapattāni aggaṇhāpetvā cīvaraṃ pārupāpetvā tālavaṇṭaṃ gaṇhāpetvā sakalakagaṇaṃ ovādaṃ katvā nisīdiṃsu. Te pana therā pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu adhippāyaṃ yathābhūbhaṃ jāniṃsu, tīsupi piṭakesu kovidā ahesuṃ. Iccevaṃ sirimahāsīhasūrasudhammarañño kāle pārupanabhikkhūhi nānā hutvā virūpaṃ āpajjitvā ekaṃsikagaṇo nāma visuṃ bhijji, yathā pana ayamalaṃ ayato uṭṭhahitvā visadisaṃ hutvā viruddhaṃ hotīti. Evaṃ bhijjamānāpi gaṇā rājā pamādo anussukko hutvā attano attano rucivaseneva caritvā nisīdiṃsu.

Tesu ca dvīsu gaṇesu pārupanagaṇe therā pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu nītatthavasena vuttaṃ vacanaṃ nissāya nikkaṅkhā niddosāva hutvā nisīdiṃsu. Ekaṃsikagaṇe pana therā attano attano vādo na pāḷiyaṃ na ca aṭṭhakathāsu neva ṭīkāsu nāpi ganthanteresu dissati, imamatthaṃ ajānantā idameva saccaṃ moghamaññanti vatvā keci pana sakasakasissānaṃ ovādaṃ adaṃsu. Evarūpāpi sissā ovādaṃ paṭiggaṇhiṃsu.

Keci pana pāḷiyādīsu sakavādassa anāgatabhāvaṃ ñatvāyeva aparisuddhacittā hutvā sammāsambuddhassa bhagavato mukhaṃ anoloketvā sammāsambuddhasseva bhagavato guṇaṃ anussaritvā sakavāde ākāse pasārita hatthoviya appatiṭṭhānoti jānitvāyeva amhākaṃ vādo sampattalaṅkassa saddhammacārittherassa vaṃsappabhavoti anissāyabhūbhampi nissayaṃ akaṃsu. Abhūtena mahātheraṃ sīlavantaṃ abbhācikkhiṃsu. Phyasīnāmake gāme diṭṭhadhammikasamparāyi katthaṃ anapekkhantassa hīnāyāvattakassa dussīlassa upāsakassa lañjaṃ datvā amhākaṃ vādānurūpaṃ ekaṃ ganthaṃ karohīti uyyojetvā anāgate anubhaviyamānadukkhato abhāyitvā nissayaṃ gavesiṃsūti.

Tasmiṃñca kāle nigrodhapāḷisuvaṇṇavihāravāsitthero gāmavāsībhikkhu gaṇaṃ samitiṃ katvā tassa nāyako hutvā sīsaveṭhanaṃ adhārentā amaṅgalabhikkhū sāsane mātiṭṭhantūti araññavāsīnaṃ bhikkhūnaṃ ganthaṃ vikopetvā tato tato pabbajesuṃ. Atha hatthisālagāmassa puratthimāya anudisāya seṭṭhitaḷākassa dakkhiṇāya anudisāya vihāre nisinne atirekapaṇṇāsabhikkhūpi pabbājessāmāsi cintetvā gāmavāsībhikkhū sannahitvā agamāsi. Atha rājā tamatthaṃ sutvā gāmavāsīgaṇopi eko, araññavāsīgaṇopi eko, gāmavāsībhikkhū araññavāsībhikkhū viheṭhesuṃ na sakkā, sakasakavādavasena sakasakaṭṭhāne nisīdi tabbanti rājalekhanaṃ pesesi. Atha araññavāsībhikkhū sukhaṃ vasituṃ okāsaṃ labhiṃsu.

Kaliyuge chasattatādhike vassasahasse sampatte tassa rañño putto mahāsīhasūradhammarājādhirājā nāma rajjaṃ kāresi. Soyeva sūrajjarājāti ca setibhindoti ca vohāriyati.

Tassa rañño kāle suvaṇṇayānolokanagāmavāsīukkaṃsamālaṃ nāma theraṃ antoyudhanāyako eko amacco ānetvā ratanapūranagaraṃ patvā suvaṇṇakukkuṭācale vihāraṃ kārāpetvā ṭhapesi.

So pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu ativiya cheko. Vaṇṇabodhanaṃ nāma likhananayañca akāsi. Tassa gāmassa rājūhi dinnavasena cetiyajagganakamme yuttakulattā pana rañño ācariyaṭṭhāne aṭṭhapetvā antoyudhanāya kasseva pūjanatthāya niyyādesi. Tassāpi rañño kāle sāmaṇerehi gāmappavasanakāle pārupetvā pavisitabbanti ekacce vadiṃsu. Ekacce pana ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ katvā pavisitabbanti vadiṃsu. Evaṃ aññamaññaṃ kalahaṃ akaṃsu.

Tattha ukkaṃsamālānāmako thero pārupanagaṇe padhāno hutvā nānāganthesu pārupanavattameva āgatanti pakāsiṃsu. Ekaṃsikagaṇe pana tiriyapabbatavihāravāsīmahātherā ācariyappaveṇīdassanavasena pārupanavādaṃ paṭikkhipiṃsu.

Atha rājā ca phalikakhacitavihāravāsittheraṃ meghuccanavihāravāsittheraṃ suhatthattheraṃ buddhaṅkurattherañcāti ime cattāro there vinayavinicchakaṭṭhāne ṭhapetvā dve pakkhā attano attano vādaṃ dassentūti āha.

Te ca cattāro therā pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu akovidā. Tesañhi ṭhapetvā rājavallabhamattaṃ añño koci guṇaviseso natthi rājagurubhāvatthāya, yathā byagghā rukkhagacchalatādippaṭicchanne duggaṭṭhāne nisinne mige khuddakattā dubbalepi gaṇhetuṃ na sakkonti, evameva te ekaṃsikatthere rājānaṃ nissāya ṭhite ganthesu anāgatattā dubbalepi vādavasena abhibhavituṃ na sakkhiṃsu. Teneva parasenāya balavataṃ jānitvā nipaccakāraṃ dassetvā veraṃ sametvā nisinno paṇḍitayodhoviya vādaṃ niṭṭhaṃ appāpetvāyeva pārupanagaṇā nisīdiṃsūti.

Kaliyuge pana pañcanavutādhike vassasahasse sampatte tassa putto mahārājādhipati nāma rajjaṃ kāresi. Pacchā pana kāle terasādhike sate vassasahasse ca sampatte rāmaññaraṭṭhino rājā taṃ abhibhavitvāva anītattā pattahaṃsāvatīti pākaṭaṃ ahosi.

Tassa rañño kāle kukhananagare jālayutta gāmato ñāṇavaraṃ nāma theraṃ ānetvā ācariyaṭṭhāne ṭhapesi. So pana thero pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu ativiya cheko. Sudhammasabhāyaṃ pariyattivācakānaṃ sotārānaṃ atthāya abhidhammatthasaṅgahappakaraṇassa gaṇṭhipadatthaṃ paṭhamaṃ akāsi. Tato pacchā aṭṭhasāliniyaṃ gaṇṭhipadatthaṃ surāvinicchayañca akāsi. Tato pacchā tena raññā yācito abhidhānappaṭīpikāya atthaṃ marammabhāsāya yojesi. Rañño nāmalañchaṃ chandolaṅkārasaddanettividaggadaṇḍībyañjīnanayehi alaṅkaritvā rājādhirājanāmatthappakāsiniṃ nāma ganthampi akāsi.

Rājā hatthisālanāmake dese kārāpitagehaṃ bhinditvā satappamāṇe vihāre kārāpetvā sabbesampi vihārānaṃ kittijeyyavāsaṭṭhāpananti nāmāni paññāpetvā tasseva therassa adāsi. Vihāranāmeneva ca therassāpi taṃsamaññā ahosi.

Tasmiñca kāle akyakarañño piturañño ca kāle tesaṃ dvinnaṃ gaṇānaṃ vivādavasena avippakatavacanaṃ puna vivādassa vūpasamanatthāya attano attano vādaṃ kathāpesi. Pārupanagaṇe so thero padhāno hutvā ekaṃsikagaṇe pana pāsaṃsatthero padhāno hutvā yathāyuddhaṃ akāsi. Atha rājā ativiya rājavallabhaṃ jeyyabhūmisuvaṇṇavihāravāsittheraṃ tesaṃ vādassa vinicchindanatthāya vinayacareṭṭhāne ṭhapesi.

Kiñcāpi so pana thero pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu thokaṃyeva jānakattā pariyattikovidesu abbohārikoyeva ahosi, rājavallabhattā pana rājā yathābhūtaṃ ajānitvā vinayadharaṭṭhāne ṭhapesi. Yathā pana ayaṃ puratthimadisā, ayaṃ pana pacchimadisābhi evamādinā disāvavatthānamattaṃyeva kātuṃ samatthaṃ naṅgalakoṭiyā saṃvaḍḍhantaṃ parisuṃ rājāgāre dhammavinicchakāmapaccaṭṭhāne ṭhapeti, evameva rājā ayaṃ īdiso ayaṃ īdisoti ajānitvā vinayadharaṭṭhāne ṭhapitattā so jeyyabhūmisuvaṇṇavihāravāsitthero tesaṃ dvinnaṃ pakkhānaṃ dvīsu vādesu ayaṃ bhūto ayaṃ abhūtoti vattuṃ na sakkā, advāraghare paviṭṭhakāleviya tadā ahosi. Seyyathāpi nāma mahiso attano samīpe ṭhatvā devagītaṃ gāyitvā devavīṇaṃ vādentassa devagandhabbassa veḷusalākaṃ paharantassa ca gāmadārakassa saddesu kiñci visesaṃ na jānāti, evamidaṃ sampadaṃ daṭṭhabbaṃ. Atha rājā mama vijite yeyebhikkhū yaṃyaṃicchanti, tetebhikkhū taṃtaṃcaritvā yathākammaṃ nisīdantūti rājalekhanaṃ ṭhapesi. Tesaṃ vivādo tadā na vūpasami.

Aparabhāge terasādhike sate sahasse ca sampatte ratanapūranagaraṃ vinassi.

Tato pacchā dutiye saṃvacchare ratanasikhanagaramāpako rājā rāmaññaraṭṭhindassa rañño senaṃ yavakhettato cātakasakuṇaṃviya attano puññanubhāvena marammaraṭṭhato nīharitvā sakalampi rāmaññaraṭṭhaṃ attano hatthagataṃ katvā rajjaṃ kāresi.

Tasmiñca kāle sakalamarammaraṭṭhavāsīnaṃ cittaṃ pasādesi, yathā nāma sūriyātapena milāyantānaṃ kumudānaṃ anotattodakena siñcitvā haritattaṃ pāpeti, evameva rāmaññaraṭṭhindassa senābalātapehi dukkhappattānaṃ marammaraṭṭhavāsīnaṃ gahaṭṭhānañceva bhikkhūnañca attano puññānotattodakena chiñcitvā kāyikacetasikavasena duvidhampi sukhaṃ uppādesi.

Sakalamarammaraṭṭhavāsino ca ayaṃ amhākaṃ rājā bodhisattoti vohāriṃsu. Atha ekasmiṃ māse catūsu uposathadivasesu bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā antepure pavesetvā piṇḍapātena bhojesi. Rājorodhāmaccehi saddhiṃ uposathaṃ upavasi. Sabbesampi rājorodhāmaccānaṃ guṇattayapāṭhaṃ saha atthayojanānayena vācaggataṃ kārāpesi.

Atha beluvagāmavāsīyasattheraṃ anetvā attano ācariyaṭṭhāne ṭhapesi. Mahāatulayasadhammarājagurūti nāmalañchampi adāsi. Tato paṭṭhāya pana atulattheroti nāmena pākaṭo ahosi. Tasmiñca kāle pārupanagaṇapakkhāpaliṇagāmavāsīsujātattherādayo sāmaṇerānaṃ gāmappavesanakāle cīvaraṃ pārupitvā pavisitabbanti akkharaṃ likhitvā rañño santikaṃ sandesapaṇṇaṃ paveseti.

Atha ekaṃsikagaṇapakkhāpi atulattherādayo pubbesaṃ rājūnaṃ kāle adhikaraṇaṃ vūpasami, idāni vūpasamitakammaṃ puna na uppādetabbanti lekhanaṃ likhitvā rañño santikaṃ pesesi.

Atha rājā dvinnaṃ pakkhānaṃ sakasakavādaṃ kathetukāmopi idāni rājappaṭisaṃyuttaṃ kammaṃ bahu atthi, tiṭṭhasu tāva sāsanappaṭisaṃyuttaṃ kammaṃ, rājappaṭisaṃyuttameva kammaṃ paṭhamaṃ ārabhissāmi, pacchā sāsanappaṭisaṃyuttaṃ kammaṃ karissāmīti rājalekhanaṃ ṭhapesi. Aparabhāge pana rājā evaṃ āṇaṃ ṭhapesi,-idāni mama vijite sabbepi bhikkhū mama ācariyassa matiṃ anuvattitvā carantūti.

Atha pārupanagaṇabhikkhūpi ekaṃsikagaṇaṃ anuvattesuṃ rañño āṇāvasena. Sahassorodhagāme pana dve mahātherā attano parisaṃ pārupanavaseneva gāmappavesanavattaṃ paripūritabbanti ovaditvā nisīdiṃsu.

Tadā rañño ācariyo yasatthero tamatthaṃ sutvāte pakkosāpesi. Te ca āgantvā nagaraṃ sampattakāle eko upāsako pasanno hutvā tesaṃ therānaṃ piṇḍapātena upaṭṭhahi. Atha atulatthero te mahāthere dūraṭṭhānato vālukaṃ ānetvā tassa upāsakassa gehasamīpe okirāpesi. Idaṃ vinayadhammassa ananulomavasena carantānaṃ daṇḍakammanti kolāhalampi uppādesi. Atha tesaṃ vālukaṃ āharantānaṃyeva aññamaññaṃ sallapesuṃ,-idāni bhante vinayadhammānulomavasena ācarantānaṃ amhākaṃ īdisaṃ kammaṃ asāruppaṃ, aho acchariyadhammo lokoti eko thero āha. Atha pana eko thero evamāha,-idāni āvuso lokapālā devā īdisaṃ adhammakammaṃ disvāyeva ajjhupekkhitvā appossukā nisīdituṃ na sakkā, idāni lokapālā devā pamajjitvā nisīdanti maññeti.

Tasmiṃyeva khaṇe vegena megho uṭṭhahitvā atulattherassa vihāre rājagehe ca ekakkhaṇe asaniyo nipatiṃsu. Evaṃ samānopi so thero atimānathaddhatāya satiṃ na labhi.

Puna rājā idāni mama vijite sabbepi bhikkhū mama ācariyassa matiṃ anuvattanti vā mā vāti amacce pucchi. Amaccāpi evaṃ rañño ārocesuṃ,-idāni mahārāja kukhananagare nīpagāme nisinno eko mahāthero munindaghoso nāma atthi, so pārupanavasena attano parisaṃ ovādetvā bahuguṇaṃ uppādetvā nisīdatīti.

Atha rājā evamāha,-taṃ pakkosetvā sudhammasasāyaṃ mahāthere sannipābhāpetvā tassa therassa vinaya paṇṇattiṃ yathābhūtaṃ ajānantassa yathābhūtaṃ sabhāvaṃ dassetvā ovādentūti.

Atha amaccā tathā akaṃsu. Mahātherā ca sudhammasassayaṃ sannipatitvā taṃ pakkosetvā ovadiṃsu. Tesu pana mahātheresu eko thero bhūpālassa saṅgharañño ca mukhaṃ oloketvā bhagavato pana sammāsambuddhassa mukhaṃ anoloketvā munindaghosattheraṃ evamāha,- idāni āvuso imasmiṃ marammaraṭṭhe sabbepi bhikkhū bhūpālassa saṅghassa rañño ca āṇaṃ anuvattitvā ekaṃsikāyeva ahesuṃ, tvaṃyeva eko saddhiṃ parisāya pārupanavatthaṃ caritvā nisīdasi, kasmā pana tvaṃ mānathaddho hutvā īdisaṃ anācāraṃ avijahitvā tiṭṭhasīti.

Atha munindaghosatthero tassa therassa mukhaṃ ujukaṃ oloketvā evamāha,- tvaṃ lajjīpesalo sikkhākāmoti pubbe mayā sutapubbo, īdiso pana puggalo īdisaṃ vacanaṃ vattunaṃ yutto,īdisassa hi puggalassa īdisaṃ vacanaṃ assāruppaṃ, sace tvaṃ ayaṃ appapuñño nittejo anāthoti maṃ maññitvā agāravavasena vattuṃ iccheyyāsi, evaṃ santepi mamācariyassa mukhaṃ oloketvā mamācariyassa guṇaṃ jānitvā tassa sissoyanti anussaritvā īdisaṃ vacanaṃ adhammikaṃ vattuṃ na sakkāti.

Atha so thero taṃ pucchi,-ko pana tavācariyoti. Atha sukhammasabhāyaṃ ṭhapitaṃ buddharūpaṃ vadditvā ayaṃ mamācariyoti āha. Mamāsariyoti vatvā pana bhikkhusaṅghamajjhe uṭṭhahitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ katvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ahaṃ bhante yāva jīvitapariyosānā mama jīvitaṃyeva pariccajissāmi, bhagavato panati lokaggassa sikkhāpadaṃ na vijahissāmīti ārocesi.

Atha rājā tamatthaṃ sutvā mānathaddho eso mama vijite nisīdāpetuṃ vaṭṭati, raṭṭhantaraṃ pabbājetabboti rājāṇāya raṭṭhantaraṃ pesesi.

Rājapurisā ca taṃ pakkosetvā raṭṭhantaraṃ ānesi. Bahaṅgaṃ nāma desaṃ patvā bahaṅganāyako puriso rājapurisānaṃ lañjaṃ datvā evamāha,- ayaṃ pana bhonto marammaraṭṭhassa pariyantappadeso, idheva ṭhapetvā tumhe nivattathāti.

Rāja purisāpi lañjaṃ gahetvā tattheva ṭhapetvā nivattiṃsu. Theropi catūhi disāhi āgatānaṃ bhikkhusāmaṇerānaṃ pārupanavasena ovādaṃ datvā pariyattiṃ vācetvā tattha nisīdi. Abhidhammatthasaṅgahaganthassa atthayojanampi marammabhāsāya akāsi.

Aparabhāge rājā tamatthaṃ sutvā idāni so thero mama vijitapariyanteyeva nisīditvā amhehi anicchitaṃ nivāritaṃ kammaṃ katvā nisīdi, taṃ pakkosathāti āha.

Rājadūtā ca tattha gantvā pakkosiṃsu. Thero ca idāni maṃ rājā māretukāmoti maññitvā sikkhaṃ paccakkhitvā gihivatthaṃ nivāsetvā tehi saddhiṃ āgacchi. Nagaraṃ pana āgantvā pattakāle rañño santikaṃ ānesi.

Atha rājā evamāha,-tvaṃ bhikkhu hutvā gaṇaṃ vaḍḍhāpetvā nisīdasīti mayā sutaṃ, kasmā panidāni gihi bhavasīti. Sace tvaṃ mahārāja maṃ māretukāmo pakkoseyyāsi, evaṃ sati yadi sikkhaṃ appaccakkhāya ṭhitaṃ maṃ māreyyāsi, tava bhāriyaṃ kammaṃ bhavissatīti manasikaritvā tava kammassa abhāriyatthāya sikkhaṃ paccakkhitvā āgatomhi, sace maṃ māretukāmosi, mārehīhi. Rājā ca taṃ bandhanāgāre ṭhapetvā syāmaraṭṭhaṃ yujjhanatthāyagacchi. Yajjhanatthāya pana gantvā paccāgatakāle antarāmaggeva divaṅgato ahosīti.

Kaliyuge pana dvāvīsādhike vassasate sahasse ca sampatte tassa jeṭṭhaputto siripavaramahādhammarājā nāma rajjaṃ kāresi. Ratanasikhanagarato saṅkametvā jeyyapuraṃ dutiyaṃ māpitattā jeyyapuramāpeko rājātipi tassa samaññā ahosi. Tasmiñca kāle mahāpabbatabbhantaranagaravāsiṃ ñāṇattheraṃ ānetvā ācariyaṭṭhāne ṭhapesi. Sokira thero gambhīrapañño ekasmiṃ divase nava vā dasa vā bhāṇavāre vācuggataṃ kātuṃ samattho ahosi. Abhinavopasampannakāleyeva padavibhāgaganthaṃ nyāsasaṃ vaṇṇanaṃ yamakasaṃvaṇṇanaṃ mahāpaṭṭhānasaṃvaṇṇanañca marammabhāsāya akāsi. Rājā mahābhūmirammaṇiyavihāraṃ nāma kārāpetvā tasseva adāsi. Ñāṇālaṅkāramahādhammarājagurū tipi nāmalañchaṃ adāsi.

Tasmiñca kāle pārupanagaṇe therā evaṃ cintesuṃ,- idāni pana amhākaṃ pakkhiko thero rañño ācariyo ahosi, idāni mayaṃ patiṭṭhānaṃ labhāmāti. Evaṃ pana cintetvā sāmaṇerānaṃ gāmappavesanakāle cīvaraṃ pārupetvā pavisitabbanti sandesapaṇṇaṃ rañño santikaṃ pavesesi. Atha atulatthero pubbe vuttanayena vūpasamitaṃ kammamidanti sandesapaṇṇaṃ rañño santikaṃ pavesesi. Teneva aññamaññaṃ paṭivacanavasena dassetuṃ okāsaṃ na labhiṃsūti.

Tato pacchā kaliyuge pañcavīsavassādhike sate sahasse ca sampatte tassa rañño siripavarasudhammamahārājindādhipati nāma rajjaṃ kāresi. Ratanapūraṃ pana tatiyaṃ māpakattā ratanapūramāpakoti ekassa pana chaddantanāgarājassa sāmibhūtattā setibhindoti ca samaññā ahosi. Caracca gāmavāsīcandāvaraṃ nāma theraṃ ānetvā attano ācariyaṭṭhāne ṭhapesi. Sūmikittiatulaṃ nāma vihāraṃ kārāpetvā tassa adāsi. Jambudīpaanantadhajamahādhammarājagurūtipi nāmalañchaṃ adāsi. Tassa rañño kāle ekacce manussā diṭṭhivipallāsā ahesuṃ, tepi pakkosāpetvā sammādiṭṭhiṃ gaṇhāpesi. Tassa pana rañño kāle ekaṃsikagaṇaṃ abhibhavituṃ okāsaṃ na labhiṃsūti.

Tato pacchā kaliyuge aṭṭhatiṃsādhike vassasate sahasse ca sampatte tassa rañño putto mahādhamme rājādhirājā nāma rajjaṃ kāresi. Nagarassa dakkhiṇadisābhāge pañcabhūmikavihāraṃ kārāpetvā jeyyabhūmivāsātulanāmena paññāpetvā mārāvaṭṭanassa nāma therassa adāsi. Guṇamunindābhisāsanadhajamahādhammarājādhirājagurūtipi nāmalañchaṃ adāsi.

Tasmiñca kāle nandamālo nāma thero calaṅganagarassa puratthimadisābhāge vihāre nisīditvā bahūnaṃ bhikkhusāmaṇerānaṃ ganthaṃ vācesi. Sāmaṇerānaṃ gāmappavesanakāle pārupanavattameva paripūretvā pavisitabbaṃ, ekaṃsikavattaṃ pana neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāyaṃ na ca ṭīkāsu nāpi ganthantaresu dissati, na dhammānulomanti ovādaṃ abhiṇhaṃ adāsi. Pāḷiaṭṭhakathādīsu āgatavinicchayaṃ dassetvā ekampiganthaṃ akāsi.

Atha ekaṃsikagaṇikā bhikkhū taṃ ganthaṃ rañño santikaṃ pavesiṃsu dosāvikaraṇatthāya. Tasmiñca kāle rājā evarūpaṃ supinaṃ passi, -sakko hi devarājā setavatthaṃ nivāsetvā setālaṅkārehi alaṅkaritvā setakusumāni pilanditvā rañño santikaṃ āgantvā evamāha,- aparantaraṭṭhehi mahārāja nampadānadītīre pādacetiye bahūni tiṇāni uṭṭhahitvā aññamaññaṃ mūlena mūlaṃ khandhena khandhaṃ pattena pattaṃ sampandhitvā paṭicchādetvā ṭhitāni, tāni pana pubbarājūhi yathābhūtaṃ ajānantehi avisodhitāni, idāni pana tayā yathābhūtaṃ jānantena parisuddhaṃ kattukāmena visodhitabbāni, tatthaca eko bhikkhu āgantvā upadesanayaṃ dassatīti.

Evaṃ pana supinaṃ passitvā nandamālaṃ nāma theraṃ pakkosāpetvā ratanapūranagarassa esannaṭṭhāne udakakīḷanatthāya kārāpite rājagehe vasāpesi.

Atha thero sāmaṇerānaṃ gāmappavesanakāle pārupanavasena pavisitabbanti pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantarehi rājānaṃ jānāpesi, yathā mahāmoggaliputtatissatthero siridhammāsokarājānaṃ sammāvādanti. Atha rājā paricita pāramīpuññasambhāro mahāñāṇo jānāsi,- pārupanavādoyeva pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu āgato, ekaṃsikavādo pana tesu katthacipi na āgatoti. Evaṃ pana jānitvā rañño gehe dve pakkhe there sannipātāpetvā attano attano vādaṃ kathāpesi.

Atha ekaṃsikatthero evamāhaṃsu,-tumhākaṃ pārupanavādo kattha āgatoti. Tadā pārupanattherā parimaṇḍalaṃ pārupissāmītiādinā nayena pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu pārupanavādo āgatoti āhaṃsu. Tato pacchā pārupanattherā evamāhaṃsu,-tumhākaṃ pana ekaṃsikavādo kattha āgatoti. Tadā te ekaṃsikattherā advāragharaṃ paviṭṭhakāloviya rattibhāge mahāvanamagge gamanakāloviya ca hutvā kiñci vattuṃ na sakkā. Mukhaṃ nāma kathanatthāya bhuñjanatthāya hotīti vuttattā yaṃ vā taṃ vā vadantāpi rājānaṃ ārādhetuṃ na sakkhiṃsu.

Rājā ca theraṃ nissāya vinaye kosallatāya pāḷiyaṃ īdisoyeva āgato, aṭṭhakathādīsu īdisoyevāti vatvā tumhākaṃ ekaṃsikavādo pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantaresu na dissati, evampi samānā kasmā īdisaṃ vattaṃ akaṃsūti pucchi. Atha te ekaṃsikattherā catuhatthagabbhe sahoḍḍena gahitacorāviya manussehi gatitakākāviya ca kiñci vattuṃ asakkuṇeyyatāya sabbadisāsu oloketvāyeva amhākaṃ cārittaṃ pāḷiādīsu na diṭṭhapubbaṃ, atha kho pana ācariyappaveṇīvaseneva carimhāti vatvā parājayaṃ patvā pārupanapakkheyeva pavisiṃsūti. Rājā ca ito paṭṭhāya bhikkhū pārupanavattameva kārāpetuṃ sāmaṇerānaṃ ovadantūti rājāṇaṃ ṭhapesi. Tato paṭṭhāya ekaṃsikapakkhātherā aruṇuggamanakāle kosiyāviya sīsaṃ uṭṭhahitumpi na sakkāti.

Sokasarabhūmahācetiyassa puratthimadisābhāge dvīhi pāsādehi alaṅkataṃ catubhūmikaṃ bhūmikittivirāmaṃ nāma vihāraṃ kārāpetvā nandamālattherassa adāsi, narindābhidhajamahādhammarājādhirājagurūti nāmalañchampi adāsi. So pana thero chappadavaṃsikoti daṭṭhabbo. Abhinavopasampannakāleyeva vinayavinicchayassa suttasaṅgahassa mahāvaggaṭṭhakathāya ca atthayojanaṃ marammabhāsāya akāsi, sāsanasuddhidīpikaṃ nāma ganthampi akāsīti.

Tato pacchā kaliyuge tecattālīsādhike vassasate sahasse ca sampatte phaggunamāsassa kāḷapakkhapanna rasamiyaṃ ratanasikhamāpakassa rañño majjhimaputto rajjaṃ kāresi.

Tadā rājā evaṃ cintesi,-ekaṃsikapārupanavasena uppanno vivādo pubbesaṃ rājūnaṃ kāle vūpasamituṃ na sakkā, siripavarasudhammamahārājindādhipatino kālepi rājagehe sannipātāpetvā rañño sammukhe kathāpitattā vissaṭṭhena kathetuṃ okāsassa aladdhattā yathākāmaṃ vattuṃ avisahattā parājayo ahosīti lesaṃ oḍḍatuṃ okāso bhaveyyamayhaṃ pana kāle īdisaṃ akatvā tesaṃ tesaṃ therānaṃ vihāre dūtaṃ pesetvā sakasakavādaṃ kathā pessāmi, evañhi sati tetetherā vissaṭṭhā hutvā kathessantīti.

Evaṃ pana cintetvā antoyudhanāyakaṃ amaccaṃ padhānaṃ katvā tesaṃ tesaṃ therānaṃ santikaṃ gantvā ārocāpesi,-sakasakavādaṃ vissaṭṭhā hutvā vadathāti. Atha ekaṃsikagaṇikā therā amhehi vuttavacanaṃ pāḷiādīsu na dissati, atha kho pana ācariyappaveṇīvaseneva mayaṃ carimhāti anujāniṃsu.

Mahārājā ca evaṃ therānaṃ anujānane sati kiñci kattabbaṃ natthi, idāni parimaṇḍalasuppaṭicchannasikkhāpadāni avikopetvā sāmaṇerā gāmaṃ pavisantūti rājalekhanaṃ tattha tattha pesesi.

Aparabhāge pana sahassorodhagāmato upasampadā vassena sattavassikaṃ ñāṇaṃ nāma bhikkhuṃ ānetvā antoyudhavihāraṃ nāma kārāpetvā tassa adāsi, ñāṇābhisāsanadhajamahādhammarājagurūti nāmalañchampi adāsi. Atha raññā yācito rājābhisekaganthaṃ parisodhetvā marammabhāsāya atthaṃ yojesi.

Aparabhāge bhagavā dharamānoyeva āgantvā catunnaṃ yakkhānaṃ dametvā tehi dinnaṃ maṃsodanaṃ paṭiggahetvā pabbatasāmantadesaṃ gantvā paribhuñjitvā taṃ ṭhānaṃ oloketvā sitaṃ pātvākāsi. Atha ānandatthero kāraṇaṃ pucchi. Anāgate kho ānanda imasmiṃ dese mahānagaraṃ bhavissati, cattāro ca ime yakkhā tasmiṃ nagare rājāno bhavissantīti byākāsi.

Yathābyākataniyāmeneva kaliyuge catucattālīsādhike vassasate sahasse ca sampatte māghamāsassa kāḷapakkhadvādasamiyaṃ aṅgāravāre uttaraphaggunīnakkhattena yoge amarapuraṃ nāma mahārājaṭṭhānīnagaraṃ māpesi.

Siriparavijayānantayasatribhavanādityādhipatipaṇḍitamahādhammarājādhirājāti nāmalañchampi paṭigganhi.

Aggamahesiyā kārāpitaṃ jeyyabhūmivihārakittināmakaṃ vihāraṃ guṇābhilaṅkārasaddhammamahādhammarājādhirājagurut therassa adāsi, yo ‘me o sayāḍo’ iti vuccati.

Kannīnagarabhojakāya rājakaññāya kārāpitaṃ vihāraramaṇīyavirāmaṃ nāma vihāraṃ guṇamunindādhipati mahādhammarājādhirājagurut therassa adāsi, yo ‘māṃ le sayāḍo’ iti vuccati.

Uparañño deviyā kārāpitaṃ maṅgalāvirāmaṃ nāma vihāraṃ tipiṭakasaddhammasāmimahādhammarājādhirājagurutherassa adāsi, yo ‘soṃ ṭhā sayāḍo’ iti vuccati.

Majjhimagehavāsideviyā kārāpitaṃ maṅgalāvāsātulaṃ nāma vihāraṃ ñāṇajambudīpaanantadhajamahādhammarājādhirājagurutherassa adāsi, yo ‘meṃ jvā sayāḍo’ iti vuccati.

Ime ppana cattāro mahāthere saṅgharājaṭṭhāne ṭhapesi.

Uttaragehavāsideviyā kārāpitaṃ maṅgalabhūmikittiṃ nāma vihāraṃ kavindābhisaddhammadharadhajamahādhammarājagurutherassa adāsi, yo ‘ñyoṃ kāṃ sayāḍo’ iti vuccati.

Sirikhettanagarabhojakena rājakumārena kārāpitaṃ atulabhūmivāsaṃ nāma vihāraṃ kavindābhisaddhammapavaramahādhamma rājagurutherassa adāsi, yo ‘sve ṭoṃ sayāḍo’ iti vuccati.

Antoamaccena ekena kārāpitaṃ vihāraṃ ñāṇālaṅkārasaddhammadhajamahādhammarājagurutherassa adāsi, yo ‘seṃ ṭe sayāḍo’ iti vuccati.

Vāmabalanāyakenāmaccena kārāpitaṃ vihāraṃ paramasirivaṃsadhajamahādhammarājagurutherassa adāsi, yo ‘me ṭhī sayāḍo’ iti vuccati.

Dhammavinicchakena ekenāmaccena kārāpitaṃ vihāraṃ kavinda sāradhajamahādhammarājādhirājagurutherassa adāsi, yo ‘lokā mhāṃ keṃ sayāḍo’ iti vuccati.

Iccevaṃ pariyattikovidānaṃ anekānaṃ mahātherānaṃ saddhiṃ nāmalañchena vihāraṃ datvā anuggahaṃ akāsi. Yasmā pana sabbesaṃ therānaṃ nāmaṃ uddharitvā visuṃ visuṃ kathite ayaṃ sāsanavaṃsappadīpikakathā atippapañcā bhavissati, tasmā idha ajjhupekkhitvā vattabbameva vakkhāmāti.

Pacchābhāge cattāro mahātherā rājādubbalatāya yathākāmaṃ sāsanaṃ visodhetuṃ sakkhissantīti maññitvā puna aṭṭha there etehi catūhi mahātherehi saddhiṃ sāsanaṃ visodhāpetuṃ saṅghanāyakaṭṭhāne ṭhapesi. Seyyathidaṃ, kavindābhisaddhammapavaramahādhammarājagurutthero, tipiṭakālaṅkāradhajamahādhammarājagurutthero, cakkindābhidhajamahādhammarājaguruttherā, paramasirivaṃsadhajamahādhammarājagurutthero, janindābhipavaramahādhammarājagurutthero, mahāñāṇābhidhajamahādhammarājagurutthero, ñāṇālaṅkārasaddhammadhajamahādhammarājaguruthero, ñāṇābhisāsanadhajamahādhammarājaguruttheroti.

Atha arahāpi samāno nissayamuccakaṅgavikalo vinānissayācariyena vasituṃ na vaṭṭatīti jānitvā nissayā cariyappahonakānaṃ therānaṃ nissayaṅgāni nissayamuccakārahānaṃ nissayamuccakaṅgāni paripūrāpetvā nissitakānaṃ nissayaṃ gaṇhitvāva nisīdāpesi.

Tato pacchā kaliyuge paññāsādhike vassasate sahasseva sampatte ñāṇābhisāsanadhajamahādhammarājaguruttheraṃyeva ekaṃ saṅgharājaṭṭhāne ṭhapesi. Tato paṭṭhāya soyeva eko saṅghanāyako hutvā sāsanaṃ visodhayi.

Tato pacchā ekapaṇṇāsādhike vassasate sahasse ca sampatte phaggunamāse mahāmunicetiyassa dakkhiṇadisābhāge dvīhi iṭṭhakamayehi pākārehi parikkhittaṃ pañcabhūmikaṃ asokārāme ratanabhūmikittiṃ nāma vihāraṃ atimahantaṃ kārāpetvā ñāṇābhisāsanadhajamahādhammarājagurutherassa adāsi. Ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatimahādhammarājādhirājagurūti nāmalañchampi puna adāsi. Tato aññāni jeyyabhūmivihārakittimaṅgalavirāmādayo anekepii vihāre tasseva adāsi.

So pana tesu vihāresu vārena nisīditvā pariyattiṃ vācesi. Ubhatovibhaṅgānipi vācuggataṃ akāsi. Niccaṃyeva ekāsanikadhujaṅgaṃ samādiyi.

So pana thero upasampadāvassena pañcavassiko hutvā pubbeva saṅgharājabhāvato peṭakālaṅkāra nāma nettisaṃvaṇṇanaṃ abhinavaṭīkaṃ akāsi. Aṭṭhavassiikakāle saṅgharājā ahosi. Saṅgharājā hutvā sādhujjanavilāsiniṃ nāma dīghanikāyaṭīkaṃ akāsi. Ariyavaṃsālaṅkāraṃ nāma ganthañca akāsi. Mahādhammaraññā yācito jātakaṭṭhakathāya atthayojanaṃ catusāmaṇeravatthuṃ rājovādavatthuṃ tigumbhathomanaṃ chaddantanāgarājuppattikathaṃ rājādhirāja vilāsiniṃ nāma ganthañcāti evamādayopi akāsii.

Kaliyuge pana dvāsaṭṭhādhike vassasate sahasse ca sampatte sīhaḷadīpato ampagahapatisso, mahādampo, koccha godho, brāhmaṇavatto, bhogahavatto, vāturagammoti ime cha sāmaṇerā dasa dhātuyo dhammapaṇṇā kāratthāya ānetvā amarapuraṃ nāma mahārājaṭṭhānīnagaraṃ āgatā saddhiṃ ekena upāsakena.

Atha ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatimahādhammarājādhirājagurunā saṅgharaññā upajjhāyena kavindābhisaddhammadharadhajamahādhammarājaguruttherena janindābhidhajamahādhammarājaguruttherena munindaghosamahādhammarājaguruttherenāti evamādīhi rājagurutthe rehi kammavācariyehi hatthirajjusuvaṇṇaguhasīmāyaṃ upasampadakammaṃ kārāpesi, upāsakañca sāmaṇerabhūmiyaṃ patiṭṭhāpesi, tato pacchā ca anekavāraṃ āgatānaṃ bhikkhūnaṃ puna sikkhaṃ gaṇhāpesi, sāmaṇerānañca upasampadakammaṃ kārāpesi, upāsakānañca pabbajjakammanti.

Aparabhāge pana kaliyuge chacattālīsādhike vassasate sahasse ca sampatte pituraññо ācariyapubbo atulo nāma thero cīvarapaṭalaṃ uparisaṅghāṭiṃ katvā urabandhanavatthaṃ bandhitabbanti cūḷagaṇṭhipade vuttattā sāmaṇerānaṃ gāmappavasenakāle ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ katvā urabandhanavatthaṃ bandhitvāyeva pavisitabbanti daḷaṃ katvā rañño santikaṃ lekhanaṃ pavesesi.

Atha rājā taṃ sutvā mahāthere sudhammasabhāyaṃ sannipātāpetvā atulattherena saddhiṃ sākacchaṃ kārāpesi. Atha atulatthero cīvarapaṭalaṃ uparisaṅghāṭiṃ katvā urabandhanavatthaṃ bandhitabbanti cūḷagaṇṭhipade āgatapāṭhaṃ dassetvā sāmaṇerānaṃ gāmappavesanakāle ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ katvā urabandhanavatthaṃ bandhitvā pavisitabbanti āha.

Atha mahātherā taṃ pucchiṃsu,-īdiso adhippāyo aññattha dissati vā mā vāti. Atha atulatthero evamāha,-aññattha pana īdiso adhippāyo na dissatīti. Evaṃ hotu, ayaṃ gantho kena katoti. Sīhaḷadīpe anurādhapurassa dakkhiṇadisābhāge pokkanti gāme arahantena moggalānattherenāti. Ayamattho kathaṃ jānitabboti. Piṭakattayalakkhaṇaganthe āgatattāti. Ayañca piṭakattaya lakkhaṇagantho kuto laddhoti. Buddhaghosattherena kira sīhaḷadīpato ānītattā tato, ayañhi gantho sīhaḷadīpato attanā ānītesu ganthesu asuko gantho asukena therena katoti viññāpanatthāya buddhaghosattherena kato, idānāyaṃ gantho amhākaṃ hatthe saṃvijjatīti. Sace idānāyaṃ gantho tumhākaṃ hatthe saṃvijjati, amhākaṃ dassehīti. Passathāvuso ayamamhākaṃ hatthe ganthoti dassesi. Atha mahātherehi saṅgharājappamukhehi tasmiṃ ganthe passite vinayagaṇṭhipadaṃ sīhaḷadīpe parakkamabāhurañño kāle moggalānatthero akāsīti āgataṃ, na cūḷagaṇṭhipadaṃ sīhaḷadīpe anurādhapurassadakkhiṇadisābhāge pokkantigāme arahā moggalānatthero akāsīti.

Atha therā evamāhaṃsu,-kasmā pana piṭakattayalakkhaṇaganthe anāgatampi āgataṃviya katvā musā vadatha, na nu tumhākampi ekaṃsikabhikkhūnaṃ musāvādasikkhāpadaṃ atthīti. Atha atulatthero uttariṃ vattuṃ asakkuṇeyyattā luddakassa vākure bandhamigoviya phandamāno hutvā aṭṭhāsi, sahoḍḍena gahitoviya coro sahamusāvādakammena so thero gahito ahosīti.

Idaṃ imassa atthassa āvibhāvatthāya vatthu, –

Imasmiṃ kira raṭṭhe eko janapadavāsīpuriso kenacideva karaṇīyena amarapuraṃ nāma mahārājaṭṭhānīnagaraṃ āgacchi. Āgantvā ca paccāgatakāle antarāmagge pātheyyaṃ khayaṃ ahosi.

Athassa etadahosi,- idāni mama pātheyyaṃ khayaṃ ahosi, imasmiṃ kira raṭṭhe sahassorodhagāme laddhavaro nāma mahāseṭṭhi sabbattha bhūtale ativiya pākaṭo. Tassāhaṃ ñātīti vañcetvā kathessāmi, evaṃ sati tena mahāseṭṭhinā mittasanthavaṃ kātuṃ tetegāmikā manussā mama bahu lābhaṃ dassanti, tadā pātheyyena akiccho bhavissāmīti. Evaṃ pana cintetvā antarāmagge sampattasampattagāmesu mahābhogānaṃ gehaṃ vicinetvā mahābhogānaṃ santikaṃ pavisitvā kathāsallāpaṃ akāsi.

Atha tetegāmikā tvaṃ kuto āgato, kuhiṃ gamissasi, kassa ñāti,ko vā tvanti pucchiṃsu. Amarapūramahārājaṭṭhānīnagarato āgato, sahassorodhagāmaṃ gamissāmi, sahassorodhagāme laddhavarassa nāma mahāseṭṭhino jāmātā dhanavaḍḍhako nāmāhanti āha.

Atha tetegāmikā laddhavarena mahāseṭṭhinā mittasanthavaṃ kātuṃ nānābhojanehi bhojesuṃ. Aññehipi bahūhi paṇṇākārehi saṅgahaṃ akaṃsu. Imināva nayena sampatta sampattagāmesu vañcetvā attano guṇaṃ kathetvā addhāna maggaṃ tari. Pacchā pana sahassorodhagāmaṃ sampatto. So sahassorodhagāmaṃ na sampattapubbo. Laddhavaro mahāseṭṭhi tena na diṭṭhapubbo. Sahassorodhagāmaṃ sampatteyeva ayaṃ kiṃ nāma gāmoti apucchitvāyeva tasmiṃ gāme mahābhogatarassa mahāgehaṃ vicinanto tasseva laddhavarassa seṭṭhino mahantaṃ gehaṃ passitvā laddhavarassa seṭṭhino santikaṃ pavisitvā tena saddhiṃ kathāsallāpaṃ akāsi.

Atha mahāseṭṭhi taṃ pucchi,-tvaṃ kuto āgato, kuhiṃ gamissasi, kassa ñāti,ko tvanti. Amarapuramahārājaṭṭhānīnagarato sāmi āgato, sahassorodhagāmaṃ gamissāmi, sahassorodhagāme laddhavarassa nāma mahāseṭṭhino jāmātā, dhanavaḍḍhako nāmāhanti āha.

Atha mahāseṭṭhi tassa mukhaṃ ujuṃ oloketvā ayaṃ māṇava sahassorodhagāmoyeva, ahampi laddhavaro nāma mahāseṭṭhi, mama dhītaro santi, tāpi sassāmikāyeva honti, idāni tā sakasakassāmikānaṃyeva santike vasanti, na tvaṃ kadāci mayā diṭṭhapubbo, kena kāraṇena kuto āgantvā mama jāmātā bhavasīti pucchi.

Atha so mmanussehi anubandhiyamānoviya migo sakalampi kāyaṃ phandāpetvā kiñci vattabbaṃ vacanaṃ ajānitvā aladdhappatiṭṭhānatāya evaṃ sati kuto āgato, kuhiṃ gamissāmi, kassa ñāti, ko vā ahanti idāni na jānāmi, sabbadisā sammuyhāmi, khamāhi mama aparādhaṃ, ito paṭṭhāya yāva jīvitapariyosānā na vañcessāmi, vañcetuṃ na visahāmi, idāni ativiya bhāyāmi, mā kiñci daṇḍakammaṃ karohīti vatvā vegena uṭṭhahitvā palāyīti.

Iccevaṃ atulatthero dummukho hutvā yaṃvātaṃvā mukhārūḷaṃ vilapitvā saṅghamajjhe nisīdi.

Ayaṃ atulattherassa paṭhamo parājayo.

Tato pacchā khalitvā kaddame patitaṃ purisaṃ puna upari akkamantāviya puna mahātherā evaṃ pucchiṃsu,-idaṃ bhante tava cūḷagaṇṭhipadaṃ nāma tīsu vinayamahāṭīkāsu sādhakavasena dassitaṃ cūḷagaṇṭhipadaṃ udāhu aparanti. Tīsu vinayamahāṭīkāsu sādhakavasena dassitaṃ cūḷagaṇṭhipadaṃyeva idanti. Evaṃsati kasmā tava cūḷagaṇṭhipadeyeva vuttañhi vajirabuddhiṭīkāyaṃ, vuttañhi sāratthadīpanīṭīkāyaṃ, tathā hi vuttaṃ vimati vinodanīṭīkāyanti tāsaṃ vinayamahāṭīkānaṃ pacchā hutvā tisso vinayamahāṭīkāyo sādhakavasena dassitāti. Evaṃ pana pucchanto so mayā pubbe vuttaṃ tīsu vinayamahāṭīkāsu sādhakavasena dassitaṃ cūḷagaṇṭhipadaṃyeva idanti vacanaṃ saccamevāti mukhāsuññatthāya punappunaṃ vadi.

Idañca imassa atthassa āvibhāvatthāya vatthu, –

Eko kira puriso ekena sahāyena saddhiṃ puttadāraposanatthāya rañño bhatiṃ gahetvā yuddhakammaṃ kātuṃ saṅgāmaṃ gacchati. Atha parasenāya yujjhitvā parasenā abhibhavitvā sabbe manussā attano attano abhimukhaṭṭhānaṃ palāyiṃsu. Atha sopi puriso tena sahāyena saddhiṃ attano abhimukhaṭṭhānaṃ palāyi. Tokaṃ palāyitvā antarāmagge parasenāhi paharitadaṇḍena mucchito hutvā so puriso tena saddhiṃ gantuṃ na sakkā, antamaso nisīditumpi na sakkā.

Atha sahāyassa etadahosi,-idāni ayaṃ ativiya bāḷagilāno hoti maraṇāsanno, sacāhaṃ tassa upaṭṭhahitvā idheva nisīdeyyaṃ, verino āgantvā maṃ gaṇhissantīti. Evaṃ pana cintetvā gilānassa santakāni kahāpaṇavatthādīni gahetvā taṃ tattheva ṭhapetvā gacchati. Sakaṭṭhānasamīpaṃ pana pattassa tassa etadahosi,- sace taṃ antarāmagge ṭhapetvā āgacchāmīti vadeyyaṃ, tassa ñātakā mama upari dosaṃ ropessanti, idāni so maritvā ahaṃ ekakova āgacchāmīti vadissāmīti. Sakaṭṭhānaṃ pana patvā tassa bhariyā tassa santikaṃ āgantvā mayhaṃ pana sāmiko kuhiṃ gato, kattha ṭhapetvā tvaṃ ekakova āgacchasīti pucchi. Tava ayye sāmiko paresaṃ āvudhena paharitvā kālaṅkato, imāni tava sāmikassa santakānīti vatvā kahāpaṇavatthādīni datvā mā soci mā paridevi, idāni matakabhattaṃ datvā puññabhāgaṃyeva bhājehīti samassāsesi. Atha sā tāni gahetvā roditvā matakabhattaṃ datvā puññabhāgaṃ bhājesi.

Aparabhāge pana thokaṃ kālaṃ atikkante gilānā vuṭṭhito sakagehaṃ āgacchati. Bhariyāpi taṃ na saddahi. Ahaṃ na kālaṅkato, gilānaṃyeva maṃ ṭhapetvā so mama santakāni gahetvā gato, sace maṃ tvaṃ na saddahasi, ahaṃ antogabbhe nilīyitvā nisīdissāmi, taṃ pakkosetvā pucchāhīti āha.

Atha sā taṃ pakkosetvā bahi gabbhe nisīditvā pucchi,-mama sāmi sāmiko kālaṅkatoti taṃ saccaṃ vā alikaṃ vāti. Saccamevetaṃ, yaṃ tava sāmiko kālaṅkatoti.

Atha so puriso bahi gabbhaṃ nikkhamitvā aṅguliṃ pasāretvā na idāni bhosamma ahaṃ kiñci mattopi marāmi, kasmā pana amarantaṃyeva maṃ mato esoti vadesīti. Atha kiñci vattabbassa kāraṇassa adissanato mukhāsuññatthāya aṅguliṃ pasāretvā ujuṃ oloketvā idāni tvaṃ idha āgantuṃ samatthopi matoyeva, matoti mayā vutta vacanaṃ saccaṃyeva, nāhaṃ kiñci alikaṃ vadāmīti āha. Evaṃ so punappunaṃ vadantopi jīvamānakassa saṃvijjamānattā paccakkheyeva ca tassa ṭhitattā kocipi tassa vacanaṃ na saddahi, parājayaṃyeva so pattoti.

Iccevaṃ atulatthero mukhāsuññatthāya vadantopi koci na saddahi, parājayaṃyeva so pattoti.

Ayaṃ atulattherassa dutiyo parājayo.

Punapi seyyathāpi luddako kuñjaraṃ disvā ekena vārena usunā vijjhitvā patantampi kuñjaraṃ puna anuṭṭhāhanatthāya katipayavārehi usūhi vijjhati, evameva ekavāreneva parājayaṃ pattaṃ pana vādassa anukkhipanatthāya katipayavārehi parājayaṃ pāpetuṃ pārupanavādino mahātherā evamāhaṃsu,- tava cūḷagaṇṭhipadeyeva sāmaṇerānaṃ parimaṇḍalasuppaṭicchannādīni vattāni abhinditvāyeva pavisitabboti pubbe vatvā cīvarapaṭalauparisaṅghāṭiṃ katvā urabandhanavatthaṃ bandhitabbanti pana vuttaṃ, kasmā pana pubbena aparaṃ asaṃsanditvā vuttaṃ, tumhākaṃ vāde paṭisaraṇabhūtānaṃ pāḷiaṭṭhakathāṭīkāganthantarānaṃ natthitāya amhākaṃ paṭisaraṇabhūtaṃ cūḷagaṇṭhipadanti vadatha, tumhākaṃ paṭisaraṇabhūtā cūḷagaṇṭhipadatoyeva bhayaṃ uppajjatīti vatvā saha nilīyanaṭṭhānena gahitaṃ coraṃ viya saha nissayena adhammavādino gaṇhiṃsu.

Idaṃ imassa atthassa avibhāvatthāya vatthu, –

Atīte kira bārāṇasito avidūre nadītīre gāmake pāṭali nāma naṭamacco vasati. So ekasmiṃ ussava divase bhariyamādāya bārāṇasiṃ pavisitvā naccitvā vīṇaṃ vāditvā gāyitvā dhanaṃ labhitvā ussavapariyosāne bahu surābhattaṃ gāhāpetvā attano gāmaṃ gacchanto nadītīraṃ patvā navodakaṃ āgacchantaṃ disvā bhattaṃ bhuñjanto suraṃ vivanto nisīditvā matto hutvā attano balaṃ ajānanto mahāvīṇaṃ gīvāya bandhitvā nadiṃ otaritvā gamissāmīti bhariyaṃ hatthe gahetvā nadiṃ otari. Vīṇāchiddehi udakaṃ pāvisi. Atha naṃ sā pīṇā udake osīdāpesi. Bhariyā panassa osīdanabhāvaṃ ñatvā taṃ vissajjitvā uttaritvā nadītīre aṭṭhāsi. Naṭapāṭali sakiṃ ummujjati, sakiṃ nimmujjati, udakaṃ pavisitvā uddhumātaudaro ahosi. Athassa bhariyā cintesi,-mayhaṃ sāmiko idāni marissati, ekaṃ gītaṃ yācitvā parisamajjhe taṃ gāyantī jīvitaṃ kappessāmīti cintetvā sāmi tvaṃ udake nimmujjasi, ekaṃ me gītaṃ dehi, tena jīvitaṃ kappessāmīti vatvā–

Bahussutaṃ cittakathaṃ, gaṅgā vahati pāṭaliṃ;
Vuyhamānakaṃ bhaddante, ekaṃ me dehi gāthakanti.

Atha naṃ naṭapāṭali bhadde kathaṃ tava gītaṃ dassāmi, idāni mahājanassa patisaraṇabhūtaṃ udakaṃ maṃ māretīti vatvā–

Yena siñcanti dukkhitaṃ, yena siñcanti āturaṃ;
Tassa majjhe marissāmi, jātaṃ saraṇato bhayanti.

Atha atulatthero attano patisaraṇabhūtā cūḷagaṇṭhipadato bhayaṃ uppajjitvā kiñci vattabbaṃ ajānitvā adhomukho hutvā parājāyaṃ pattoti.

Ayaṃ atulattherassa tatiyo parājayo.

Atha rājā tesaṃ dvinnaṃ pakkhānaṃ vacanaṃ sutvā cūḷagaṇṭhipadassa pubbāparavirodhidosahi ākulattā suttasuttānulomādīsu appaviṭṭhattā āgamasuddhiyā ca abhāvato parovassasataṃ ciraṃ ṭhitassa gehassaviya atidubbalavasena athirataṃ jānitvā idāni sāsanaṃ parisuddhaṃ bhavissatīti somanassappatto hutvā mama vijite sabbepi bhikkhū pārupanavasena samānavādikā hontūti āṇaṃ ṭhapesi. Tato paṭṭhāya yāvajjatanā sakalepi marammaraṭṭhe pārupanavasena samānavādikā bhavantīti.

Ayamettha saṅkhepo,-tesañhi dvinnaṃ pakkhānaṃ sannipatitvā vacanappaṭivacana vasena vivādakathā vitthārena vuccamānā chapañcasāṇavāramattampi patvā niṭṭhaṃ na pāpuṇeyya. Yasmā pana sabbaṃ anavasesetvā vuccamānaṃ ayaṃ sāsanavaṃsappaṭīpikā atippapañcā bhavissati, tasmā ettha icchitamattameva dassayitvā ajjhupekkhāmāti.

Ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatimahādhammarājādhirāja guru pana saṅgharājā mahāthero sīhaḷadīpe amarapuranikāyikānaṃ bhikkhūnaṃ ādibhūto ācariyo bahūpakāro. Amarapuranikāyoti tattherappabhavoti.

Kaliyuge pana ekāsītādhike vassasate sahasse ca sampatte tassa rañño nattā siritribhavanādityapavarapaṇḍitamahādhammarājādhirājā nāma rajjaṃ kāresi. So pana amarapurato saṅkamitvā ratanapūraṃ catutthaṃ māpesi. Tassa rañño kāle guṇamunindādhipatimahādhammarājādhirājagurutherassa sīssaṃ sajīvagāmavāsiṃ sīlācāraṃ nāma theraṃ araññavāsīnaṃ bhikkhūnaṃ pāmokkhaṭṭhāne ṭhapesi. Rājāgāranāmake dese vihāraṃ kārāpetvā tasseva adāsi.

Kaliyuge ekāsītādhike vassasate sahasse ca sampatte calaṅgapurato paññāsīhaṃ nāma theraṃ ānetvā asokārāme ratanabhūmikittivihāre patiṭṭhāpesi, munindābhisirisaddhammadhajamahādhammarājādhirājagurūti nāmalañchampi adāsi.

Kaliyuge catūsīsādhike vassasate sahasse ca sampatte munindābhivaṃsadhammasenāpatimahādhammarājādhirājagurūti nāmalañchaṃ datvā mahājeyyabhūmivihārarammaṇīyaṃ nāma vihāraṃ datvā taṃyeva mahātheraṃ saṅgharājaṭṭhāne ṭhapesi.

Ekasmiñca samaye mahāthere rājā pucchi,-catasso dāṭhā nāma cattālīsāya dantesu antogadhā vā, udāhu cattālīsāya dantehi visuṃ bhūtāti pucchi.

Atha ekacce therā evamāhaṃsu,-catasso dāṭhā nāma cattālīsāya dantesu antogadhāti. Ekacce pana catasso dāṭhā nāma cattālīsāya dantehi visuṃ bhūtāti āhaṃsu. Atha rājā ganthaṃ āharathāti āha. Atha antogadhavādikā therā ganthaṃ āhariṃsu,- aññesaṃ paripuṇṇadantānampi dvattiṃsadantā honti, imassa pana cattālīsaṃ bhavissantīti ca.

Dantāti paripuṇṇadantassa dvattiṃsadantaṭṭhikāni. Tepi vaṇṇato setā, saṇṭhānato anekasaṇṭhānā. Tesañhi heṭṭhimāya tāva dantapāḷiyā majjhe cattāro dantā mattikāpiṇḍe paṭipāṭiyā ṭhapitaālābubījasaṇṭhānā, tesaṃ ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikamakuḷasaṇṭhāno, tato ekeko dvimūlako dvikoṭiko yānakaupatthamphinisaṇṭhāno, tato dve dve timūlakā tikoṭikā, tato dve dve catumūlakā catukoṭikāti. Uparimāya dantapāḷiyāpi eseva nayoti ca.

Tassa kira uttaroṭṭhaappakatāya tiriyaṃ phāletvā apanītaddhaṃviya khāyati, cattāro dante dve ca dāṭhā na chādeti, tena naṃ oṭṭhaddhoti voharantīti ca.

Tattha tassāti licchavino nāma rājakumārassa, uttaroṭṭhaappakatāyāti upari oṭṭhassa appakatāya. Apanītaddhaṃ viyāti upari oṭṭhassa upaḍḍhabhāgaṃ apanītaṃ viya khāyatīti attho. Na chādetīti upari oṭṭhassa upaḍḍhabhāge pana na paṭicchādeti. Tenāhi yena cattāro dante dve ca dāṭhā na chādeti, tena naṃ licchavīrājakumāraṃ oṭṭhaddhoti voharantīti. Evaṃ antogadhavādehi therehi ganthaṃ āharitvā dassite sabbepi tasmiṃ vāde patiṭṭhahiṃsūti.

Ekasmiñca kāle rājā mantiniṃ amaccaṃ pucchi,-pubbarājūhi vihārassa cetiyassa vā dinnāni khettavatthuādīni pacchimarājūnaṃ kāle yathādinnaṃ tāni patiṭṭhahanti vā mā vāti.

Atha mantiniāmacco evaṃ kathesi,- saṅghikāya bhūmiyā puggalikāni bījāni ropayanti, bhāgaṃ datvā paribhuñjitabbānīti dasakoṭṭhāse katvā eko koṭṭhāso bhūmissāmikānaṃ dātabboti ca vinayapāḷiaṭṭhakathāsu vuttattā pubbe ekena raññā dinnāni khettavatthuādīni pacchā ekassa rañño kāle yathādinnaṃ ṭhitāni. Ettha hi saṅghikāya bhūmiyāti vuttattā lābhasīmāyaṃviya baliṃyeva adatvā saha bhūmiyā dinnattā paveṇīvasena saṅghikā bhūmi atthīti viññāyati. Etthaca paṭiggāhakesu matesu tadañño catuddisasaṅgho anāgatasaṅgho ca issaro, tassa santako, tena vicāretabboti.

Cetiya padīpatthāya paṭisaṅkhāraṇatthāya vā diinnaārāmopi jaggitabbo, vettanaṃ atvāpi jaggāpetabboti cetiye chattaṃ vā vedikaṃ vā jiṇṇaṃ vā paṭisaṅkharontena sudhākammādīni vā karontena cetiyassa upanikkhepato kāretabbanti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pubbarājūhi cetiyassa dinnāni khettavatthuādīni pacchimarājūnaṃ kālepi cetiyasantakasāveneva ṭhitānīti veditabbāni.

Athāparampi pucchi,- kadā kassa rañño kāle ādiṃ katvā khettavatthuādīni vihārassa cetyassa vā dinnānīti.

Atha mantinamacco evamāha,-purimakappesu purimānaṃ rājūnaṃ kālepi vihārassa cetiyassa vā dinnānīti veditabbāni, teneva sujātassa nāma bhagavato amhākaṃ bodhisatto cakkavattirājā saddhiṃ sattahi ratanehi dvisahasse khuddakadīpe cattāro mahādīpe ca adāsi, raṭṭhavāsino ca ārāmagopakakiccaṃ kārāpesīti ganthesu āgataṃ, tasmā cirakālatoyeva paṭṭhāya pubbarājūhi khettavatthuādini dinnānīti veditabbāni.

Rājavaṃsesupi bhagavato parinibbānato vassasatānaṃ upari sirikhettanagare ekāya āpūpikāya pañcakarīsa mattaṃ khettaṃ ekassa therassa dinnaṃ, taṃ dvattapoṅko nāma rājā vilumpitvā gaṇhi. Atha pahāraghaṇṭabheriyo paharitāpi saddaṃ na akaṃsu. Rañño kuntacakkampi yathā pubbe, tathā pesitaṭṭhānaṃ na gacchi. Atha taṃ kāraṇaṃ ñatvā āpūpikāya yathādinnameva therassa niyyādesīti.

Kaliyuge pana navanavutādhike vassasate sahasse ca sampatte tassa kaniṭṭho siripavarādityalokāpeti vijayamahādhammarājādhirānā rajjaṃ kāresi, so pana rājā ratanapūrato saṅkamitvā amarapuraṃ dutiyaṃ māpesi. Tassa rañño rajjaṃ pattasaṃvacchareyeva jeṭṭhamāsassa juṇhapakkhapañcamiyaṃ ratanapūranagare māravijayaratanasudhammāya nāma piṭakasālāya sūriyavaṃsassa nāma therassa parisamajjhe rājalekhanaṃ vācāpetvā saṅgharajjaṃ niyyādesi. Sūriyavaṃsābhisiripavarālaṅkāradhammasenāpatimahādhammarājādhirājagurūti nā malañchampi adāsi.

So pana thero kaliyuge pañcavīsādhike vassasate sahasse ca sampatte migasiramāsassa juṇhapakkhasattamiyaṃ suttavāre vālukavāpigāme paṭisandhiyā vijātotisattativayaṃ sampatte saṅgharajjaṃ patto santindriyo khantī dhammo sikkhākāmo pariyattivihārado tipiṭakālaṅkāramahādhammarājagurutherassa sisso. So pana kaliyuge pannarasādhike dvivassasate sahasseca sampatte tassa rañño kāleyeva maccuvasaṃ patto.

Atha rājā anekasahassehi pāsādehi abhūtapubbehi acchariyakammehi sarīrajhāpanakiccaṃ akāsi. Atha kaliyuge seḷasādhike vassasate sahasseca sampatte tassa mahātherassa sissaṃ ñeyyadhammaṃ nāma theraṃ puna saṅgharājaṭṭhāne ṭhapesi. Paṭhamaṃ ñeyyadhammālaṅkāradhamma senāpatimahādhammarājādhirājagurūti nāmalañchaṃ adāsi. Tato pacchā dutiyaṃ ñeyyadhammābhivaṃsasiripavarālaṅkāradhammasenāpatimahādhammarājādhirājagurūti nāmalañchaṃ adāsi.

So pana thero kaliyuge ekasaṭṭhādhike vassasate sahasseca devasūragāme paṭisandhiyā vijāto hutvā asītādhike vassasate sahasseca paṭhamaāsāḷimāsassa juṇhapakkhacuddasamiyaṃ upasampadabhūmiṃ patto.

Tassa rañño kāle kaliyuge navanavutādhike vassasate sahasseca sampatte sīhaḷadīpato paññātisso nāma thero saddhiṃ sunandena nāma bhikkhunā indasārena nāma sāmaṇerena ekena upāsakena ekena dārakenaca amarapuraṃ nāma nagaraṃ sampatto. Atha saṅgharājā tesaṃ paccayānuggahena dhammānuggaheca anuggahesi. Tesu aparabhāge kaliyuge dvivassādhike dvisate vassasahasseca sampatte paññātissatthero jararogena abhibhūtattā saṅkhāradhammānaṃ sabhāvaṃ anativattattā kālamakāsi. Tassa puna sikkhaṃ gaṇhissāmīti parivitakko matthakaṃ appatto hutvā vinassayi. Tenāhabhagavā, –

Acintitampi bhavati, cinti tampi vinassati;
Na hi cintāmayā bhogā, itthiyā purisassa vāti.

Imasmiṃ pana loke paṇḍito puññaṃ kattukāmo abhitthareva kareyya. Ko nāma jaññā ajje vā suve vā parasuve vā maraṇaṃ bhavissabhīti. Tenāha bhagavā, –

Abhittharetha kalyāṇe, pāpā cittaṃ nivāraye;
Dandañhi karato puññaṃ, pāpasmiṃ ramatī manoti.

Atha mahārājā tassa sarīrajhāpanakiccaṃ bahūhi sādhukīḷanasabhāyehi akāsi. Tato pacchā sunandassa nāma bhikkhussa puna sikkhaṃ adāsi. Sāmaṇeraṃ pana upasampadabhūmiyaṃ patiṭṭhāpesi. Dārakañca sāmaṇerabhūmiyanti.

Te pana mahārājā kaliyuge tivassādhike dvisate sahasseca sampatte māghamāse bahūhi paccayehi upatthambhetvā tānitāni sabbāni kammāni tīretvā kusimanagarajeṭṭhassa ekassa amaccassa bhāraṃ katvā tasseva sabbāni kiccāni niyyādetvā sīhaḷadīpaṃ pahiṇīti.

Saṅgharājāmahāthero pana sāsanassa ciraṭṭhitatthāya sotārānaṃ sukhappaṭibodhanatthāya nānāganthehi pāṭhaṃ visodhetvā saddhammappajjotikāya nāma mahāniddesaṭṭhakathāya atthayojanaṃ marammabhāsāya akāsi. Bahūnaṃ sissānaṃ pariyattivācanavasena jinasāsanassa anuggahaṃ akāsīti.

Aparabhāge kaliyuge aṭṭhavassādhike dvisake sahasseca sampatte migasiramāsassa juṇhapakkhaaṭṭhamiyaṃ tassa putto sīripavarādityavijayānantayasamahādhammarājādhirājā nāma rajjaṃ kāresi. Tadā sūriyavaṃsābhisiripavarālaṅkāradhammasenāpatimahādhammarājādhirājagurumahātherassa sissaṃ paññājotābhidhajamahādhammarājādhirājagurutheraṃ saṅgharājaṭṭhāne ṭhapesi.

Sopi sīlavā pariyattikovido sikkhākāmo lajjīpesalo. Aṅguttaranikāyapāḷiyā tadaṭṭhakathāyaca attha yojanaṃ marammabhāsāya akāsi.

Tassa rañño kāle ñeyyadhammābhivaṃsasiripavarālaṅkāradhammasenāpatimahādhammarājādhirāja- gurutthero saddhammavilāsiniyā nāma paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya atthayojanaṃ marammabhāsāya akāsi.

Maṇijotasaddhammālaṅkāramahādhammarājādhirājagurutherosaṃyutta- nikāyapāḷiyā tadaṭṭhakathāyaca atthayojanaṃ marammabhāsāya akāsi.

Medhābhivaṃsasaddhammadhajamahādhammarājādhirājagurutthero dīghanikāyapāḷiyā tadaṭṭhakathāyaca atthayojanaṃ marammabhāsāya akāsi.

Ñeyyadhammābhivaṃsasiripavarālaṅkāradhammasenāpatimahā dhammarājādhirājagurutherassa sisso upasampadāvasena pañcavassiko paññāsāmi nāmāhaṃ saddatthabhedacintānāmakassaganthassa gaṇṭhipadatthavaṇṇanaṃ marammabhāsāya akāsiṃ. Dasavassikakāle pana abhidhānappadīpikāsaṃvaṇṇanāya atthayojanaṃ marammabhāsāya akāsiṃ. Tassāca pāṭhaṃ bahūhi ganthehi saṃsadditvā visodhesinti.

Aparabhāge sakkarāje cuddasādhike dvisate sahasseca sampatte ayaṃ amhākaṃ dhammiko rājā anekasatajātīsu upacitapuññānubhāvena jinasāsanassa paggaṇhanatthāya sammādevalokapālehi uyyojiyanoviyarajjasampattiṃ paṭilabhi. Dasabalassasāsanaṃ paggaṇhitukāmassa dhammarājassa manoratho matthakaṃ patto ahosi. Mariyādaṃ bhinditvā dinnakatamaggaṃviya udakaṃ laddhokāsatāya saddhā mahogho avattharitvā tiṭṭhati. Cattārica vassāni atikkamitvā besākhamāse pañcakakudhabhaṇḍādīhi anekehi rājabhoggabhaṇḍehi parivāretvā udumbarabhaddapiṭṭhe saddhiṃ mahesiyā abhisekaṃ patto. Tenāvocumhā nāgarājuppattikathāyaṃ,-

Mahāpuññova rājāyaṃ, kaṭṭhaṭagheva āgate;
Sakkarāje hi sampattiṃ, patvā dāne rato vate.

Tadā cattāri vassāni, atikkamitvā visādhike;
Saddhiṃ mahesiyā sekaṃ, patto hutvā mahātale.

Jinacakkañca jotesi, mahāsokādayo yathā;
Alajjinoca niggayha, paggahetvāna lajjino.

Raṭṭheca dānasīlesu, bhāvanāyābhiyuñcaye;
Nimirājādayo yathāti.

Tadā yasmā alajjino niggahitabbapuggale avīcinarake nikkhipantoviya niggahakammaṃ akāsi, tasmā te aladdhokāsā nilīyanti, yathā aruṇuggamanakāle kosiyāti. Tenāvocumhā nāgarājuppattikathāyaṃ,-

Tadā pana jinacakkaṃ, nabhe candova pākaṭaṃ;
Alajjino nilīyanti, aruṇuggeva kosiyāti.

Yasmāca lajjino paggahitabbapuggale bhavaggeukkhipantoviya paggahakammaṃ karoti, tasmā te laddhokāsā uṭṭhitasīsā nirāsaṅkā hutvā tiṭṭhanti, yathā candimasūriyālokānaṃ paṭiladdhakāle ādikappikāti. Tenāvocumhā, –

Tadāpica jinacakkaṃ, khe bhāṇumāva pākaṭaṃ;
Lajjinopi uṭṭhahanti, obhāladdheva kappikāti.

Tepiṭakampi navaṅgaṃ buddhavacanaṃ ciraṭṭhitikaṃ kattukāmo pariyattivissaradehi mahātherehi visodhāpetvā lekhakānaṃ bhatiṃ datvā kaṇṭhajamuddhajādividhānaṃ sithiladhanitādividhānañca punappunaṃ vicāretvā antamaso paricchedalekhamattampi avirādhetvā antepuraṃ pavisetvā suvaṇṇamayesu lohamayesuca potthakesu likhāpesi. Ñāṇathāmasampanneca bhikkhū vicinetvā yathābalaṃ vinayapiṭakaṃ visuṃ visuṃ dhāreti vācuggataṃ kārāpeti. Aggamahesiṃ ādiṃ katvā sakala orodhādayo bahū rājasevakā amaccādayo nāgarikeca yathābalaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakañca visuṃ visuṃ ekekasuttamātikāpadabhājanīcittavārādivasena vibhājetvā dhāreti vācuggataṃ kārāpeti. Sayañca anattalakkhaṇādikaṃ anekavidhaṃ suttaṃ devasikaṃ sajjhāyaṃ karoti. Jinasāsanassa ciraṭṭhitatthāyasakalavijiteca araññavāsīnaṃ bhikkhūnaṃ assamassa samantato pañcadhanusatappamāṇe ṭhānethaladakacarānaṃ sabbesaṃ sattānaṃ abhayaṃ adāsi. Pariyatti visāradānañca therānutherānaṃ mātāpitādayo ñātake sabbarājakiccato balikammatoca mocāpetvā yathāsukhaṃ vasāpeti. Ekāhenevāpi sahassamatte kulaputte pabbajūpasampadabhūmīsu patiṭṭhāpetvā sāsanaṃ paggaṇhi. Aññānipi bahūni puññakammāni karoti. Katvāca vivaṭṭameva pattheti, no vaṭṭaṃ. Aññeca orodhādayo tumhe yāni kānici puññakammāni katvā vivaṭṭameva patthetha, mā vaṭṭanti abhiṇhaṃ ovadati. Aniccalakkhaṇādisaṃyuttāya dhammakathāya niccaṃ ovadati. Sayampi samathavipassanāsu niccāraddhaṃ akāsi. Rājūnaṃ pana raṭṭhasāmikānaṃ dhammatāya kiccabāhullatāya kadāci kadāci okāsaṃ na labhati kammaṭṭhānamanuyuñjituṃ, evampi samāno sarīramalaparijagganakālepi kammaṭṭhānamanuyuñjatiyeva, na moghavasena kālaṃ khepeti. Loke hi amaṅgalasammatānipi manussasīsakapālaṭṭhiādīni susāsanato ānetvā dantakaṭṭhādīni vā taṃsadisāni kārāpetvā attano samīpe ṭhapetvā aṭṭhikādibhāvanāmayapuññaṃ vicināti.

Tadā pana amhākaṃ ācariyavaraṃ pariyattivisāradaṃ tikkha javanagacchirādiñāṇopetaṃ vicitradhammadesanākathaṃ sakala marammikabhikkhūnaṃ onamitaṭṭhānabhūtaṃ vuddhāpacāyiṃ rūpasobhaggapattaṃ yuttavādikaṃ ñeyyadhammābhimunivarañāṇakittisiridhajadhammasenāpatimahādhammarājādhirājagurūti tatiyaṃ laddhalañchaṃ taṃ bhikkhusaṅghānaṃ sakalaraṭṭhavāsīnaṃ pāmokkhabhāve patiṭṭhāpesi asokamahārājāviya mahāmoggaliputtatissattheraṃ. Tenāvocumhā nāgarājuppattikathāyaṃ,–

Tadāca bhikkhusaṅghānaṃ, theraṃ pāmokkhabhāvake;
Ñeyyādiladdhalañchaṃ taṃ, patiṭṭhāpesi sādhukanti.

Tadāca amhākaṃ dhammikamahārājā sakkarāje ekūnavīsatādhike sahasse dvisateca sampatte mantalākhyātācalassa samīpe subhūmilakkhaṇopetaṃ ekanipātatitthamiva bahujananayanavihaṅgānaṃ sabbanagarālaṅkārehi parikkhittaṃ manussānaṃ cakkhulolatājanakaṃ nānāratanehi sampuṇṇaṃ nānā verajjavāṇijānaṃ puṭabhedanaṭṭhānabhūtaṃ ratanapuṇṇanāmakaṃ mahārājaṭṭhānikaṃ māpesi, mandhātuviya rājagahaṃ, sudassano viyaca kusāvatīnagaranti. Tenāvocumhā nāgarājuppattikathāyaṃ,–

Tadā kaṭṭhaṭajhe sampatte, mantalākhyācalassaca;
Erāvatīti nāmāya, māpesi samīpe nagaraṃ.

Subhūmilakkhaṇopetaṃ, ratanapuṇṇanāmakaṃ;
Rājagahaṃva mandhātu, akirammaṇiyaṃ subhanti.

Seyyathāpi nāma loke ālokatthikānaṃ sattānaṃ pītisomanassaṃ uppādento upakaronto udayapabbatato sahassaraṃsī divākaro uṭṭhahati, evamevaṃ marammaraṭṭhikānaṃ lajjīpesalānaṃ sikkhākāmānaṃ bhikkhūnaṃ gihīnañca pītisomanassaṃ uppādento upakāronto ayaṃ dhammikorājā imasmiṃ marammaraṭṭhe uppajjati.

Imañca dhammikarājānaṃ nissāya marammaraṭṭhe sammāsambuddhassa sāsanaṃ ativiya joteti. Vuḍḍhiṃ virūḷiṃ vepullaṃ āpajjati.

Sāsanañca nāmetaṃ rājānaṃ nissāya tiṭṭhatīti. Ayaṃ dhammikarājāyeva na sāsanassūpakāro dhammacārī dhammamānī, apica kho dhammikarājānaṃ nissitāpi sabbaraṭṭhavāsikā sāsanassūpakārāyeva dhammacārino dhammamānino rājānugatā hutvā. Tenevāha mahābodhijātakādīsu, –

Gavañce taramānānaṃ, ujuṃ gacchati puṅgavo;
Sabbā gāvī ujuṃ yanti, nette ujuṃ gate sati.

Evameva manussesu, yo hoti seṭṭhasammato;
So cepi dhammaṃ carati, pageva itarā pajā;

Sabbaraṭṭhaṃ sukhaṃ seti, rājā ce hoti dhammikoti.

Visesato pana dutiyaṃ amarapuraṃ māpentassa mahādhammarañño aggamahesiyā ajjavamaddavasohajjādiguṇayuttāya dhitā amhākaṃ rañño aggamahesī sammācārinī patibbatā. Sabbanārīnaṃ aggabhāvaṃ pattāpi samānā kāmaguṇasaṅkhātena surāmadena appamajjitvā puññakammesu appamādavasena niccāraddhavīriyā hoti. Niccaṃ pariyattiyā uggahaṇaṃ akāsi. Vedapāragūca ahosi. Sammāsambuddhasāsane ativiya pasannā aññāpi orodhādayo mahādhammarañño ovāde ṭhatvā dhammaṃ cariṃsu. Sāsanaṃ pasīdiṃsuyeva. Uparājāpi mahādhammarājassa ekamātāpītiko mahādhammarājicchāya avirodhetvāyeva sakalaraṭṭhavāsīnaṃ gihīnaṃ bhikkhūnañca atthahitamāvahati, seyyathāpi cakkavattirañño santike jeṭṭhaputto thāmajavasampanno atisūro uṭṭhānavīriyo. Aññepi amaccā anekasahassappamāṇā mahādhammaraññā laddhesu laddhesu ṭhānantaresu ṭhitā mahādhammarañño taṃ taṃ kiccamāvahanti puññakammesu abhiramanti. Sakalaraṭṭhavāsinoca manussā dānasīlabhāvanāsuyeva cittaṃ ṭhapenti. Bhikkhūca saṅgharājappamukhādayo theranavamajjhimā ganthadhuravipassanādhuresu abhiyuñjanti.

Evamekassa sādhujjanassa guṇaṃ mahantena ussāhena kathentopi dukkaraṃtāva niṭṭhaṃ pāpetuṃ, bhagavato pana tilokaggassa anekasahassapāramitānubhāvena pavattaṃ guṇaṃ ko nāma puggalo sakkhissati niṭṭhaṃ pāpetvā kathetunti. Evaṃ mahādhammarājassaca aggamahesiyāceva uparājādīnañca guṇe vissaṭṭhena vitthārato kathiyamāne imissā sāsanavaṃsappadīpikāya anekasatabhāṇavāramattampi patvā pariyanto na paññāyeyya, yasmāca atippapañcā bhaveyya, tasmā saṅkhepenevāyaṃ kathitā sādhujjanānaṃ mahāpuññamayāya pītiyā anumodanatthāya. Idañhi suṇantehi sādhujjanehi anumoditabbaṃ,- asukasmiṃ kira kāle asukasmiṃ raṭṭhe asuko nāma rājā sāsanaṃ paggaṇhitvā vuḍḍhiṃ virūḷiṃ vepullamāpajji, seyyathāpi nāma rukkho bhūmodakānaṃ nissāya vuḍḍhiṃ virūḷiṃ vepullamāpajjīti.

Imassa rañño kāle ñeyyadhammābhimunivaraññāṇakitti siridhajadhammasenāpatimahādhammarājādhirājaguru nāma saṅgharājā mahāthero raññā abhiyācito surājamaggadīpaniṃ nāma ganthaṃ akāsi. Majjhimanikāyaṭṭhakathāya atthaṃ sissānaṃ vācetvā yathāvācitaniyāmena atthayojanānayaṃ potthake āropāpesi.

Medhābhivaṃsasaddhammadhajamahādhammarājādhirājaguru nāma mahāthero jātakapāḷiyā atthayojanānayaṃ marammabhāsāya akāsi.

Saṅgharājassa sisso paññāsāmisirikavidhajamahādhammarājādhirājagurūti raññā laddhanāmalañcho soyevāhaṃ dhamma raññā aggamahesiyāca abhiyācito sīlakathaṃ nāma ganthaṃ upāyakathaṃ nāma ganthañca akāsiṃ. Rañño ācariyabhūtena disāpāmokkhena nāma upāsakena abhiyācito soyevātaṃ akkharavisodhaniṃ nāma ganthaṃ āpattivinicchayaṃ nāma ganthañca. Tathā saṅgharaññā codito soye vāhaṃ nāgarājuppatikathaṃ vohāratthabhedañca vivādavinicchayañca akāsiṃ. Tathā pañcajambugāmabhojakena lekhakāmaccena dvīhica ārocanalekhakāmaccehi abhiyācito so yevāhaṃ rājasevakadīpaniṃ nāma ganthaṃ akāsiṃ. Tathā dīghanāvānagarabhojakena mahāamaccena abhiyācito soyevāhaṃ nirayakathādīpakaṃ nāma ganthaṃ akāsiṃ. Tathā silāleḍḍukanāmakena upāsakena abhiyācito soyevāhaṃ uposathavinicchayaṃ nāma ganthaṃ akāsiṃ. Tathā bahūhi sotujanehi abhiyācito soyevāhaṃ saddanītiyā saṃvaṇṇanaṃ pāḷibhāsāya akāsinti.

Ekasmiñca samaye kaliyuge vīsādhike dvisate sahasseca sampatte rañño etadahosi,- idāni buddhassa bhagavato sāsane kesañci bhikkhūnaṃ sāmaṇerānañca kuladūsanādiasāruppakammehi uppāditā cattāro paccayā bahū dissanti, kecipi alajjī puggalā jātarūpādinissaggiyavatthumpisādiyanti, kecipi vinā paccayaṃ vikāle tambulaṃ khādanti, sannidhiñca katvā dhūmānica pivanti, agilānā hutvā saupāhanā gāmaṃ pavisanti, chattaṃ dhārenti, aññepi avinayānulomācāre caranti, idāni bhikkhūnaṃ sāmaṇerānañca buddhassa sammukhe buddhaṃ sakkhiṃ katvā ime anācāre na carissāmāti paṭiññaṃ kārāpetvā bhagavato sikkhāpadāni rakkhāpetuṃ vaṭṭati, evañca sati bhikkhū sāmaṇerāca mayaṃ buddhassa sammukhe evaṃ paṭiññaṃ karoma, paṭiññañca katvā vikāraṃ āpajjantānaṃ amhākaṃ imasmiṃyeva attabhāve imasmiṃyeva paccakkhe kiñci bhayaṃ uppajjeyyāti paccakkhabhayaṃ apekkhitvā te sikkhāpadaṃ rakkhissantīti. Evaṃ pana cintetvā bhikkhūnaṃ sāmaṇerānañca evaṃ paṭiññaṃ kārāpetuṃ yujjati vā mā vāti mayaṃ na jānāma, idāni saṅgharājādayo mahāthere sannipātāpetvā pucchissāmīti puna cintesi.

Atha sabbepi mahāthere saṅgharājassa vihāre sannipātāpetvā imaṃ kāraṇaṃ pucchathāti amacce āṇāpesi. Atha amaccā mahāthere sannipātāpetvā pucchiṃsu,-idāni bhante sāsane bhikkhūnaṃ sāmaṇerānañca avinayānulomācārāni disvā buddhassa sammukhe buddhaṃ sakkhiṃ katvā rājā yathā ime anācāre na carissāmāti paṭiññaṃ kārāpetvā bhagavato sikkhāpadāni rakkhāpetuṃ icchati, tathā kārāpetuṃ yujjati vā mā vāti.

Atha saṅgharājappamukhādayo mahātherā evamāhaṃsu,- yasmā sāsanassa parisuddhabhāvaṃ icchanto evaṃ karoti, tasmā tathā kārāpetuṃ yujjatīti.

Paṇḍitābhidhajamunindaghosamahādhammarājagurutherādayo pana katipayattherā evamāhaṃsu, – idāni bhikkhū nāma saddhābalādīnaṃ thokatāya bhagavato āṇāsaṅkhātaṃ sacittakācittakāpattiṃ āpajjitvā bhagavatāyeva anuññātehi desanāvuṭṭhānakammehi paṭikaritvā sīlaṃ parisuddhaṃ katvā lajjīpesalabhāvaṃ karonti, na kadāci āpattiṃ anāpajjitvā, tasmā bhagavatā paṭikkhittaṃ kammaṃ sañciccana vītikkamissāmāti buddhassa sammukhe paṭiññākaraṇaṃ atibhāriyaṃ hoti, sacepi pubbe paṭiññaṃ katvā pacchā visaṃvādeyya, evaṃ sati paṭissavavisaṃvāde suddhacittassa dukkaṭaṃ paṭissavakkhaṇeeva pācitti itarassacāti vacanato taṃ taṃ āpattiṃ paṭissavavisaṃvādanadukkapettiyā saheva āpajjeyya, atha paṭiññākaraṇatoyeva āpattibahulatā bhaveyya, yathā pana rogaṃ vūpasamituṃ asappāyabhesajjaṃ paṭisevati, athassa rogo avūpasamitvā atikkameyya, evaṃ āpattiṃ anāpajjitukāmo buddhassa sammukhe paṭiññaṃ karoti, athassa āpattibahulāyeva bhaveyyāti, kiñca bhiyyo abhayadassāvino bhikkhū anekasatabuddhassa sammukhe anekasatavārānipi paṭiññaṃ katvā sikkhāpadaṃ vītikkamituṃ visahissantiyevāti.

Atha saṅgharājā mahāthero attano sissaṃ paññāsāmisirikavidhajamahādhammarājādhirājaguruṃ nāma maṃ uyyojesi, tassa therassa vacane paṭivacanaṃ dātuṃ.

Athāhaṃ evaṃ vadāmi,- dve puggalā abhabbā sañcicca āpattiṃ āpajjituṃ bhikkhūca bhikkhuniyoca ariyā puggalā, dve puggalā sabbā sañcicca āpattiṃ āpajjituṃ bhikkhūca bhikkhuniyoca puthujjanāti parivārapāḷiyaṃ vuttattā ariyapuggalānaṃviya puthujjanānaṃ vissaṭṭhena paṭiññaṃ kātuṃ na vaṭṭatīti manasikaritvā puthujjanabhikkhūnaṃ paṭiññākaraṇaṃ atibhāriyanti vedeyyace, sabbehipi ariyaputhujjanehi bhikkhūhi upasampadāmāḷake āditova cattāri akaraṇīyāni ācikkhitabbānīti vuttesu catūsu akaraṇīyesu antamaso tiṇasalākaṃ upādāya yo bhikkhu pādaṃ vā pādārahaṃ vā atirekapādaṃ vā adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati, assamaṇo hoti asakyaputtiyoti, antamaso kuntakipillikaṃ upādāya yo bhikkhu sañcicca manussaviggahaṃ jīvitaṃ voropesi, antamaso gabbhapātanaṃ upādāya assamaṇo hoti asakyaputtiyoti, antamaso suññāgāre abhiramāmīti yo bhikkhupāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, assamaṇo hoti asakyaputtiyotica upajjhācariyena ovadiyamānehi abhinavopasampannehi āma bhanteti paṭiññākathāyeva. Sāmaṇerehipi pabbajjakkhaṇeyeva upajjhāyassa santike pāṇātipātāveramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmītiādinā paṭhamaṃ paṭiññā katāyeva. Tathā bhikkhūhi taṃtaṃāpattiṃ āpajjitvā desanāya paṭikaraṇakāle sādhu suṭṭhu bhante saṃvarissāmīti abhiṇhaṃ paṭiññā katāyeva. Sāmaṇerehipi upajjhācariyassa santike sikkhāggahaṇakālepi pāṇātipātāvera maṇisikkhāpadaṃ samādiyāmītiādinā abhiṇhaṃ paṭiññā katāyeva. Tāhi pana paṭiññāhi abhāyitvā itoyeva bhāyāmīti vuttavacanaṃ acchariyaṃviya hutvā khāyati. Imāya hi paṭiññāya tāsaṃ paṭiññānaṃ visesatā na dissatīti.

Ayaṃ panettha sanniṭṭhānattho,- paṭissavadukkaṭāpatti nāma sāvatthiyaṃ passenadikosalaraññā imasmiṃ vihāre vassaṃ upagacchāhīti āyācite sādhūti paṭijānitvā lābhabahulataṃ paṭicca antarāmagge aññasmiṃ vihāre vassaṃ upagantvā paṭissavavisaṃvādanapaccayā upanandaṃ nāma bhikkhuṃ ārabbha paññattā. Samantapāsādikañca nāma vinayaṭṭhakathāya vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanāyaṃ paṭissaveca āpatti dukkaṭassāti ettha na kevalaṃ imaṃ temāsaṃ idha vassaṃ vasathāti etasseva paṭissave āpatti, imaṃ temāsaṃ bhikkhaṃ gaṇhatha, ubhopi mayaṃ vassaṃ vasissāma, ekato uddissāpessāmāti evamādināpi tassa tassa paṭissave dukkaṭaṃ, tañca kho paṭhamaṃ suddhacittassa pacchā visaṃvādanapaccayā, paṭhamampi asuddha cittassa pana paṭissave pācittiyanti vuttaṃ.

Iccevaṃ bhikkhūnaṃ aññamaññaṃ dāyakehica saddhiṃ paṭijānitvā visaṃvādanapaccayā aññesaṃ atthahitabhedeyeva dukkaṭāpatti vuttā, na attano icchāvasena sayameva ahaṃ bhuñjissāmi sayissāmīti evamādinā vatvā yathāvuttānurūpaṃ akatvā visaṃvādaneti. Sace pana bhikkhusāmaṇerānaṃ paṭhamameva āma bhantetiādinā paṭiññaṃ katvā pacchā kenacideva karaṇīyena taṃtaṃāpattiṃ āpajjanto saha paṭissavavisaṃvādena dukkaṭāpattiyā āpajjeyya, evaṃ sati tattha tattha sikkhāpadesu dve dve āpattiyo paññāpeyya, na ca evampi paññattā, teneva paṭissavadukkaṭāpatti nāma paresaṃ santike paresaṃ matiṃ gahetvā paṭijānitvā visaṃvādanaṭṭhāneyeva paññattāti daṭṭhabbā.

Idāni rājā sāsanassa suddhiṃ icchanto iminā upāyena bhikkhusāmaṇerānaṃ sīlaṃ saṃvarāpento paccakkhasamparāyikabhayaṃ anupekkhitvā saṃvaraṃ āpajjeyyunti cintetvā buddhassa sammukhe paṭiññaṃ kārāpitattā na koci doso dissati. Bhikkhusāmaṇerānampi bhiyyosomattāyasīlaṃ saṃvaritvā sīlaparisuddhi bhaveyyāti. Atha rājā sabbesaṃ bhikkhusāmaṇerānaṃ buddhassa sammukhe paṭiññaṃ kārāpetvā sīlaṃ rakkhāpesīti.

Iccevaṃ imassa rañño kāle pubbe alajjinopi samānā bhayaṃ anupekkhitvā yebhuyyena lajjinova bhavantīti.

Buddhassa bhagavato parinibbānato tisatādhikānaṃ dvivassasahassānaṃ upari navutime saṃvacchare bahinadītīre gāmasīmato paṭṭhāya yāva antoudakukkhepā, tāva kammaṃ karontānaṃ bhikkhūnaṃ sukhena gamanatthāya gahaṭṭhā gāmasīmāya udakukkhepasīmaṃ sambandhitvā setuṃ akaṃsu.

Atha tattha ñāṇālaṅkārasumanamahādhammarājaguruganā cariyanāmako thero upasampadādivinayakammāni katipaya vassesu akāsi.

Dhīrānandatthero pana tattha saṅkaradoso hotīti kammaṃ kātuṃ na icchati. Tathā paṭṭhāya ye ye ñāṇālaṅkārasumanamahādhammarājaguruganācariyassa matiṃ ruccanti, te te tassa pakkhikā bhavanti. Ye ye pana dhīrānandattherassamatiṃ ruccanti, tete tassa pakkhikā bhavanti. Evaṃlaṅkādīpe amarapuranikāyikā bhikkhū. Dvedhā bhinditvā tiṭṭhanti.

Atha dhīrānandapakkhe bhikkhu tappakkhikassa sīlakkhandhattherassa sisse dhammakkhandhavanaratanabhikkhū amhākaṃ jambudīpe ratanapuṇṇanagaraṃ pesesuṃ saṅgharājamahātherassa santike ovādassa paṭiggāhaṇatthāya. Te ca kaliyuge aṭṭhārasādhike dvivassasate sahasseca sampatte kattikamāsassa juṇhapakkhaaṭṭhamiyaṃ sīhaḷadīpato nikkhamitvā āgacchantā ekūnavīsādhike dvivassasate sahasseca sampatte phaggunamāsassa juṇhapakkhasattamiyaṃ ratanapuṇṇanagaraṃ sampattā.

Atha dhammarājā saṅgharājassa ārāme catubhūmikaṃ vihāraṃ kārāpetvā tattha te vasāpesi. Catūhi paccayehica saṅgahaṃ akāsi. Saṅgharājāca tesaṃ dvinnaṃ pakkhikānaṃ vacanaṃ sutvā bahūhi ganthehi saṃsanditvā vivādaṃ vinicchindi. Tādise ṭhāne saṅkaradosassa atthibhāvaṃ pakāsetvā sandesapaṇṇampi tesaṃ adāsi.

Mahādhammarājāca tesaṃ puna sikkhaṃ saṅgharājassa santike gaṇhāpetvā piṭakattayapotthakādīni dātabbavatthūni datvā tasmiṃyeva saṃvacchare paṭhamaāsāḷimāsassa kāḷapakkhadasamiyaṃ nāvāya te pesesi.

Tato pacchāca ñāṇālaṅkārasumanamahādhammarājaguruganācariyapakkhe bhikkhūpi tappakkhikassa paññāmolittherassa sisse vimalajotidhammanandabhikkhū pesesuṃ saddhiṃ ariyālaṅkārena nāma sāmaṇerena catūhica upāsakehi. Teca kaliyuge vīsādhike dvisate sahasseca sampatte kattikamāsassa juṇhapakkhapañcamiyaṃ sampattā.

Tadāpi saṅgharājassa ārāmeyeva ekaṃ vihāraṃ kārāpetvā te vasāpesi. Catūhi paccayehica saṅgahaṃ akāsi. Saṅgharājāpi puna vinicchayaṃ adāsi yathāvuttanayena. Dhammarājā tesampi bhikkhūnaṃ saṅgharājassa santike puna sikkhaṃ gaṇhāpetvā sāmaṇerañca upasampādetvā catūhi paccayehi saṅgahaṃ katvā pahiṇi.

Tato pacchāca kaliyuge bāvīsādhike dvivassasate sahasseca sampatte māghamāsassa kāḷapakkhaekādasamiyaṃ sīhaḷadīpatoyeva dve bhikkhū tayo sāmaṇerā cattāro upāsakā sarajatasuvaṇṇakaraṇḍakaṃ sarajatasuvaṇṇacetiyadātuṃ hatthidantamayaṃ buddharūpaṃ mahābodhipattāni mahābodhitacaṃ mahābodhipatiṭṭhānasūmiṃ sīhaḷadakkhiṇasākhābodhipattāni dutiyasattāhaanimisaṭṭhānabhūmiñca dhammapaṇṇākāratthāya gahetvā ratanapuṇṇaṃ nāma mahārājaṭṭhānīnagaraṃ sampattā. Tesampi dhammarājā catūhi paccayehi saṅgahaṃ katvā saṅgharañño ārāme vasāpesi. Bhikkhunañca puna sikkhaṃ gaṇhāpesi. Sāmaṇerānañca upasampadakammaṃ gahaṭṭhānañca pabbajjakammaṃ gaṇhāpesi.

Iccevaṃ marammaraṭṭhe bhagavato parinibbānato paṭṭhāya yāvajjatanā sāsanassa theraparamparavasena patiṭṭhānatā veditabbā.

Iccevaṃ marammamaṇḍale arimaddanapure arahantattheragaṇo uttarājīvattherachappadattheragaṇo sivalittheragaṇo ānandattheragaṇo tāmalindattheragaṇoti pañca gaṇā ahesuṃ.

Idāni arimaddananagare pañcagaṇato paṭṭhāya vijayapurajeyyapuraratanapūresu theraparamparavasena sāsanassa anukkamena āgatabhāvaṃ dassayissāmi. Sirikhettanagare hi ‘so yāṃ noṃ’ nāma rājā parakkamavaṃsikassa sāradassittherassa antevāsikaṃ saddhammaṭṭhitittheraṃ attano ācariyaṃ katvā pūjesi.

Kaliyugassa catuvassādhikaaṭṭhasatakāle sirikhettanagarato āgantvā so ratanapūre rajjaṃ kāresi. Atha attano puttaṃ anekibhaṃ nāma rājakumāraṃ mahārāja nāmena sirikhettanagaraṃ bhuñjāpesi. Dakkhiṇadisābhāge ‘kū vṭhe ṭa-yo mo’ nagaraṃ, pacchimadisābhāge ‘pho khoṃ’ nāma ṭhānaṃ, uttaradisābhāge ‘ma loṃ’ nagaraṃ, puratthimadisābhāge ‘koṃ khoṃ’ nāma ṭhānaṃ, etthantare nisinnānaṃ gihīnaṃ mama puttassa āṇā pavattatu, bhikkhūnaṃ mamācariyassa saddhammaṭṭhitittherassa āṇā pavattatūti niyyādesi.

Tassaca saddhammaṭṭhitittherassa ariyavaṃsatthero mahāsāmittheroti dve sissā ahesuṃ. Tesu mahāsāmitthero pubbe vuttanayena sāsanavaṃsaṃ ānessāmīti sīhaḷadīpaṃ gantvā sīhaḷadīpato saddhiṃ pañcahi bhikkhūhi saddhammacāriṃ nāma theraṃ ānetvā abhinavasikkhaṃ gaṇhitvā sirikhettanagare sīhaḷadīpavaṃsikaṃ sāsanaṃ vaḍḍhāpetvā nisīdi. Tassa mahāsārittherassa sisso atulavaṃso nāma thero catūsu disāsu ahiṇḍitvā pariyattiṃ uggaṇhitvā sirikhettanagareyeva tambulabhuñjamātikāsamīpe sāsanaṃ paggaṇhitvā nisīdi. Tassa atulavaṃsattherassa sisso ratanaraṃsī nāma theroca pariyattivesārajjaṃ patvā sirikhettanagareyeva sāsanaṃ paggaṇhitvā nisīdi. Tassaca ratanaraṃ sittherassa sisso satvavadhammarājassa ācariyo abhisaṅketo nāma thero pariyattivesārajjaṃ patvā sirikhettanagarayeva sāsanaṃ paggaṇhitvā nisīdi. Tassa pana sisso munindaghoso nāma thero atthi. Kaliyuge sattatādhike navasate sampatte pacchimapakkhādhikarājā sirikhettanagaraṃ abhibhavitvā nandayodhena nāma amaccena saddhiṃ taṃ munindaghosattheraṃ ānetvā ratanapūre patiṭṭhāpesi.

So kira pacchimapakkhādhikarājā evaṃ kathesi,- ahaṃ sirikhettanagaraṃ labhitvā ekaṃyeva bhikkhuṃ ekaṃyeva gihiṃ labhāmīti.

So pana thero sāmaṇeranāmena munindaghoso nāma. Upasampannakāle pana mātulabhūtassa therassa nāmena upāli nāma. Dinnanāmena pana tipiṭakālaṅkāro nāma. Tiriyapabbatavihāre pana vāsattā ṭhānanāmena tiriyapabbatatthero nāma.

So kira erāvatīnadītīre catubhūmikavihāre paṭhamaṃ nisīditvā pacchā kaliyugassa vassasahasse kālesaṭṭhivassāyuko hutvā tiriyapabbatavihāre nisīdi. Sāmaṇerakāle so jalumasyāmabhayena ratanapūrato nikkhamitvā ketumatīnagaraṃ patvā tattha tisāsanadhajattherassa sissabhūtassa dhammarājaguruttherassa santike ganthaṃ uggaṇhiṃ. Pāḷiaṭṭhakathāṭīkāsu atichekatāya daharakāleyevaca vessantarajātakaṃ kabyālaṅkārena bandhitvā kathanato ativiya pākaṭo ahosi. Tassa pana therassa sisso uccanagaravāsī mahātissattheroti saṅgirajanapade araññavāsaṃ vasitvā pariyattiṃ vācetvā sāsanaṃ paggaṇhi. Tassa pana sisso reminagāme gāmavāsī candatthero nāma. Tassa sisso taṃgāmavāsī guṇasiritthero nāma. Tassa sisso taṃgāmavāsī kalyāṇadhajattharo nāma. So pana thero padumanagare sahassorodhabodhodadhigāmesu pariyattiṃ vācetvā nisīdi. Tassa sisso bodhodadhigāmavāsino indobhāsakalyāṇacakkavimalācāratherā sahassorodhagāmavāsino guṇasāracandasāratherā vaṃtumagāmavāsī varaesitthero kanninagare jararājagāma vāsī guṇasirittherocāti ime therā kalyāṇadhajattherassa santike puna sikkhaṃ gahetvā pariyattiṃ uggaṇhitvā kovidā ahesuṃ.

Tasseva kalyāṇadhajattherassa sisso saṅgirajanapade samivanagāme nisinno dhammadharo nāma thero mahallakakāle padumanagare kusumamūlagāme nisīditvā ganthaṃ vācetvā sāsanaṃ paggaṇhi.

Tesu guṇasiritthero amarapuramāpakassa rañño kāle guṇābhilaṅkārasaddhammamahārājādhirājagurūti nāmalañchaṃ gaṇhitvā jeyyabhūmivāsakittivihāre paṭivasi.

Tassa pana therassa sisso ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatimahādhammarājāguru nāma mahāthero. Tasseva rañño kāle saṅgharājā ahosi. So pana thero sīhaḷadīpe amarapuranikāyikānaṃ pabhavo. Guṇābhilaṅkārasaddhammamahādhammarājādhirājagurutherasseva sisso tipiṭakālaṅkāramahādhammarājaguru nāma thero. Tassa sisso sūriyavaṃsābhisiripavarālaṅkāradhammasenāpati mahādhammarājādhirājaguru nāma thero amarapuradutiyamāpakassa rañño kāle saṅgharājā ahosi. Tassa pana sisso ñeyya dhammābhivaṃsamunivarañāṇakittisiripavarālaṅkāradhammasenāpati- mahādhammarājādhirājaguru mahāthero dutiyaṃ amarapuramāpakassa ratanapuṇṇamāpakassaca rañño kālesu saṅgha rājā ahosi. So pana ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatimahādhammarājādhirājaguruttherassa saṅgharañño sissopi varaesittherassa sissoca ahosi.

Ayaṃ sīhaḷadīpato sabbapacchimāgatehi saddhammacārīmahāsāmittherehi yāva amhākaṃ ācariyā theraparamparā dassanakathā.

Ayampi aparā theraparamparā veditabbā. Chappadattheravaṃsiko saddhammakitti nāma thero jeyyapuraṃ āgantvā catudīpabhūmiṭṭhāne nisīditvā mahāariyavaṃsattherassa santike pariyattiṃ uggaṇhitvā tato pacchā jetavanavihāraṃ saṅkamitvā tattha nisīditvā pariyattiṃ vācetvā sāsanaṃ paggaṇhi.

Tassa saddhammakittittherassa sisso tisāsanadhajo nāma. Tassa sisso dhammarājaguru nāma. Tassa sisso munindaghoso nāma. Tassa sisso mahātisso nāma. Tassa sisso candapañño nāma. Tassa sisso guṇasiri nāma. Tassa sisso ñāṇadhajo nāma. Tassa sisso dhammadharo nāma. Tassa sisso indobhāso nāma. Tato paṭṭhāya kalyāṇacakka vimalācāra guṇasāra candasāra varaesī guṇasiri ñāṇābhivaṃsa ñeyyadhammābhivaṃsattherānaṃ vasena sāsanavaṃso veditabboti.

Ayaṃ pattalaṅkassa chappadattherassa sissabhūtā saddhammakittittherato paṭṭhāya theraparamparadassanakathā.

Idaṃ ratanapuṇṇanagare sāsanassa patiṭṭhānaṃ.

Evaṃ aparantaraṭṭhasaṅkhātena ekadesena sakalampi marammaraṭṭhaṃ gahetvā sāsanavaṃso dassetabbo. Bhagavāpi hi aparantaraṭṭhe candanavihāre vasitvā tambadīparaṭṭhe taṃtaṃdesampi iddhiyā caritvā sattānaṃ dhammaṃ desesiyevāti.

Iti sāsanavaṃse aparantaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

Nāma chaṭṭho paricchedo.

7. Kasmiragandhāraraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

7. Idāni yathāvuttamātikāvasena kasmīravandhāraraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggaṃ vattuṃ okāso anuppatto, tasmā taṃ vakkhāmi.

Tatiyasaṅgītāvasāne hi mahāmoggaliputtatissatthero majjhanti kattheraṃ kasmīragandhāraraṭṭhaṃ pesesi,-tvaṃ etaṃ raṭṭhaṃ gantvā ettha sāsanaṃ pabhiṭṭhāpehīti. Ettha ca kasmīragandhāraraṭṭhaṃ nāma cīnaraṭṭhasamīpe tiṭṭhati. Teneva hi adhunā kasmīragandhāraraṭṭhavāsino cinaraṭṭhavāsinoca manussā aravāḷassa nāma nāgarājassa uppajjanakālato paṭṭhāya yāvajjatanā nāgarūpaṃ katvā mānenti pūjenti sakkaronti, vatthabhājanādīsupi nāgarūpameva te yebhuyyena karontīti.

Soca majjhantikattheropi catūhi bhikkhūhi saddhiṃ attha pañcamo hutvā pāṭaliputtato vehāsaṃ abbhuggantvā himavati aravāḷadahassa upari otari. Tena kho pana samayena kasmīragandhāraraṭṭhe sassapākasamaye aravāḷo nāma nāgarājā aravāḷadahe nisīditvā karakavassaṃ nāma vassāpetvā sassaṃ harāpetvā mahāsamuddaṃ pāpesi. Teroca aravāḷadahassa upari otaritvā aravāḷadahapiṭṭhikaṃ caṅkamatipi tiṭṭhatipi nisīdatipi seyyampi kappeti. Nāgamāṇavakā taṃ disvā aravāḷassa nāgarājassa ārocesuṃ, - mahārāja eko chinnabhinnapaṭadharo bhaṇḍukāsāvavasano amhākaṃ udakaṃ dūsetīti. Tadā pana thero attānaṃyeva nāgānaṃ dasseti. Nagarājā tāvadeva kodhābhibhūto nikkhamitvā theraṃ disvā makkhaṃ assahamāno antalikkhe anekāni bhiṃsanakāni nimmini. Tato tato bhusāvātā vāyanti, rukkhā chijjanti, pabbatakūṭā patanti meghāgajjanti, vijjuṃlatā niccharanti, asaniyo phalanti, bhinnaṃ viya gaganaṃ udakaṃ paggharati, bhayānakarūpā nāgakumārā sannipatanti, sayampi dhūmāyati pajjalati, paharaṇavuṭṭhiyo vissajjeti, ko ayaṃmuṇḍako chinnabhinnapaṭadharotiādīhi pharusavacanehi theraṃ santajjeti, etha gaṇhatha hanatha niddhamatha imaṃ samaṇanti nāgabalaṃ āṇāpesi.

Thero sabbaṃ taṃ bhiṃsanakaṃ attano iddhibalena paṭibāhitvā nāgarājānaṃ āha,–

Sadevakopi ce loko, āgantvā tāsayeyya maṃ;
Na me paṭibalo assa, janetuṃ bhayabheravaṃ.

Sacepi tvaṃ mahiṃ sabba, sasamuddaṃ sapabbataṃ;
Ukkhipitvā mahānāga, khipeyyāsi mamūpari.

Neva me sakkuṇeyyāsi, janetuṃ bhayabheravaṃ;
Aññadatthu tavevassa, vighāto uragādhipāti.

Evaṃ vutte nāgarājā vihatānubhāvo nipphalavāyāmo dukkhī dummano ahosi.

Taṃ thero taṅkhaṇānurūpāya dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā tīsu saraṇesu pañcasuca sīlesu patiṭṭhāpesi saddhiṃ caturāsītiyā nāgasahassehi. Aññepi bahū himavantavāsino yakkhāca gandhabbāca kumbhaṇḍāca therassa dhammakathaṃ sutvā saraṇesuca sīlesuca patiṭṭhahiṃsu. Pañcakopi yakkho saddhiṃ bhariyāya yakkhiniyā pañcahica puttasatehi paṭhame phale patiṭṭhito. Athāyasmā majjhanti katthero sabbenāgayakkharakkhase āmantetvā evamāha,-

Mādāni kodhaṃ janayittha, ito uddhaṃ yathā pure;
Sassaghātañca mā kattha, sukhakāmā hi pāṇino;
Karotha mettaṃ sattesu, vasantu manujā sukhanti.

Te sabbepi sādhu bhanteti therassa vacanaṃ paṭissuṇitvā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjiṃsu. Taṃ divasameva nāgarājassa pūjāsamayo hoti. Atha nāgarājā attano ratanamayaṃ pallaṅkaṃ āharāpetvā therassa paññapesi. Nisīdi thero pallaṅke. Nāgarājāpi theraṃ bījayamāno samīpe aṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe kasmīragandhāraraṭṭhavāsino āgantvā theraṃ disvā amhākaṃ nāgarājatopi thero mahiddhikataroti therameva vanditvā nisinnā. Thero tesaṃ āsivisopamasuttaṃ kathesi. Suttapariyosāne asītiyāpāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Kulasatasahassañca pabbaji. Tato pabhuti ca kasmīragandhāro yāvajjetanā kāsāvapajjotā isivātapaṭivātāeva.

Gantvā kasmīragandhāraṃ, isi majjhantiko tadā;
Duṭṭhaṃ nāgaṃ pasādetvā, mocesi bandhanā bahūti.

Adhunā pana kasmīragandhāraraṭṭhe sāsanassa atthaṅgatassaviya sūriyassa obhāso na paññāyati, tasmā tattha sāsanassa patiṭṭhāne vitthārena vattabbakiccaṃ natthīti.

Iti sāsanavaṃse kasmīragandhāraraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

Nāma sattamo paricchedo.

8. Mahiṃsakaraṭṭhassāsanavaṃsakathāmaggo

8. Idāni yathāvuttamātikāvasena mahiṃsakaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggaṃ vattuṃ okāso anuppatto, tasmā taṃ vakkhāmi.

Tatiyasaṅgītāvasāne hi mahāmoggaliputtatissatthero mahārevattheraṃ mahiṃsakamaṇḍalaṃ pesesi,- tvaṃ etaṃ raṭṭhaṃ gantvā ettha sāsanaṃ patiṭṭhāpehīti.

Soca attapañcamo hutvā mahiṃsakamaṇḍalaṃ agamāsi paccantimesu janapadesu pañcavaggo gaṇo alaṃ upasampadakammāyāti maññamāno. Thero mahiṃsakamaṇḍalaṃ gantvā devadūtasuttaṃ kathesi. Suttapariyosāne cattālīsapāṇasahassāni dhammacakkhuṃ ppaṭilabhiṃsu. Cattālīsaṃyeva pāṇasahassāni pabbajiṃsu.

Gantvāna raṭṭhaṃ mahiṃsaṃ, mahārevo mahiddhiko;
Codetvā devadūtehi, mocesi bandhanā bahūti.

Adhunā pana tattha sāsanassa abbhehiviya paṭicchannassa sūriyassa okāso dubbalo hutvā paññāyati.

Iti sāsanavaṃse mahiṃsakaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

Nāma aṭṭhamo paricchedo.

9. Mahāraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

9. Ito paraṃ mahāraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggaṃ kathayissāmi yathāvuttamātikāvasena.

Tatiyasaṅgītāvasāne hi mahāmoggaliputtatissatthero mahādhammarakkhittheraṃ mahāraṭṭhaṃ pesesi,-tvaṃ etaṃ raṭṭhaṃ gantvā ettha sāsanaṃ patiṭṭhāpesīti.

Mahādhammarakkhitattheroca attapañcamo hutvā mahāraṭṭhaṃ gantvā mahānāradakassapajātakakathāya mahāraṭṭhake pasādetvā caturāsītipāṇasahassāni maggaphalesu patiṭṭhāpesi. Terasasahassāni pabbajiṃsu. Evaṃ so tattha sāsanaṃ patiṭṭhāpesi.

Mahāraṭṭhaṃ isi gantvā, so mahā dhammarakkhito;
Jātakaṃ kathayitvāna, pasādesi mahājananti.

Tattha kira manussā pubbe aggihutādimicchākammaṃ yebhuyyena akaṃsu. Teneva thero mahānāradakassapajātakakathaṃ desesi. Tato paṭṭhāya tattha manussā jātaka kathaṃ yebhuyyena sotuṃ ativiya icchanti. Bhikkhūca yebhuyyena gahaṭṭhānaṃ jātakakathaṃyeva desenti. Visesato pana vassantarajātakakathaṃ te manussā bahūhi dātabbavatthūhi pūjetvā suṇanti.

Tañca mahāraṭṭhaṃ nāma syāmaraṭṭhasamīpe ṭhitaṃ, teneva syāmaraṭṭhavāsinopi bhikkhū gahaṭṭhāca yebhuyyena sotuṃ icchantīti. Mahādhammarakkhitattheropi mahāraṭṭhavāsīhi saddhiṃ sakalasyāmaraṭṭhavāsīnaṃ dhammaṃ desesi, amatarasaṃ pāyesi, yathā yonakadhammarakkhitatthero aparantaraṭṭhaṃ gantvā sakalamarammaraṭṭhavāsīnanti.

Yaṃ pana yonakaraṭṭhasāsanavaṃsakathāyaṃ vuttaṃ, tampi sabbaṃ etthāpi daṭṭhabbaṃyeva, tehi tassa ekasadisattena ṭhitattāti. Tathā hi nāgasenattheropi yonakaraṭṭhe vasitvā syāmaraṭṭhādīsupi sāsanaṃ patiṭṭhāpesi. Yonakaraṭṭhavāsino mahādhammagambhīrattheramahāmedhaṅkarattherāca saddhiṃ bahūhi bhikkhūhi sīhaḷadīpaṃ gantvā tato punāgantvā syāmaraṭṭhe sokkatayanagaraṃ patvā tattha nisīditvā sāsanaṃ paggaṇhitvā pacchā lakunnanagare nisīditvā sāsanaṃ paggaṇhi. Evaṃ yonakaraṭṭhe sāsanaṃ ṭhitaṃ syāmādīsupi ṭhitaṃyevāti daṭṭhabbaṃ.

Buddhassa bhagavato parinibbānato dvisatādhikānaṃ dvinnaṃ vassasahassānaṃ upari navutime vassa sīhaḷadīpe rajjaṃ pattassa kittissirirājasīhamahārājassa abhisekato tatiye vasse teneva kittissirirājasīhamahāraññā pahitapaṇṇākārasāsanaṃ āgamma sarāmādhipatidhammikamahārājādhirājenāṇattehi laṅkādīpaṃ āgatehi upālitthe rādīhi patiṭṭhāpito vaṃso upālivaṃsoti pākaṭo. Soca duvidho pubbārāmavihāravāsīabhayagirivihāravāsīvasenāti. Evaṃ mahānagarayonakalyāmaraṭṭhesu sāsanaṃ thiraṃ hutvā tiṭṭhatīti veditabbanti.

Iti sāsanavaṃse mahāraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo nāma

Navamo paricchedo.

10. Cinaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo

10. Tato paraṃ pavakkhāmi cīnaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggaṃ yathāṭṭhavitamātikāvasena.

Tatiyasaṅgītāvasāne hi mahāmoggaliputtatissatthero majjhimattheraṃ cinaraṭṭhaṃ pesesi,-tvaṃ etaṃ raṭṭhaṃ gantvā ettha sāsanaṃ patiṭṭhāpehīti.

Majjhimattheroca kassapagottarena aḷakarevattherena dundabhiyattherena mahārevattherenaca saddhiṃ himavantappadese pañcacīnaraṭṭhaṃ gantvā dhammacakkappavattanasuttantakathāyataṃ desaṃ pasādetvā asītipāṇakoṭiyo maggaphalaratanāni paṭilābhesi. Pañcapica te therā pañcaraṭṭhāni pasādesuṃ. Ekamekassa santike sahassamattā pabbajiṃsu. Evaṃ te tattha sāsanaṃ patiṭṭhāpesuṃ.

Gantvā majjhimatthero, himavantaṃ pasādayi;
Yakkhasenaṃ pakāsento, dhammacakkappavattananti.

Tattha kira manussā yebhuyyena candīparamīsvārānaṃ yakkhānaṃ pūjaṃ karonti. Teneva te pañca therā tesaṃ yakkhasenaṃ pakāsayitvā dhammaṃ desesuṃ. Kasmīragandhāraraṭṭhaṃ pana kadāci kadāci cīnaraṭṭhindassa vijitaṃ hoti, kadāci kadāci pana visuṃ hoti. Tadā pana visuṃyeva ahosīti daṭṭhabbaṃ.

Cīranaṭṭhe pana bhagavato sāsanaṃ dubbalaṃyeva hutvā aṭṭhāsi, na thiraṃ hutvā. Teneva idāni tattha katthaciyeva sāsanaṃ chāyāmattaṃva paññāyati, vātavegena vikiṇṇaabbhaṃviya tiṭṭhatīti.

Iti sāsanavaṃse cīnaraṭṭhasāsanavaṃsakathāmaggo nāma

Dasamo paricchedo.

Evaṃ sabbena sabbaṃ sāsanavaṃsakathāmaggo niṭṭhito.

Ettāvatāca –

Laṅkāgatena santena, citrañāṇena bhikkhunā;
Saraṇaṅkaranāmena, saddhammaṭṭhitikāminā.

Dūratoyeva dīpamhā, sumaṅgalena jotinā;
Visuddhasīlināceva, dīpantaraṭṭhabhikkhunā.

Aññehicābhiyācito, paññāsāmīti nāmako;
Akāsiṃ suṭṭhukaṃ ganthaṃ, sāsanavaṃsappadīpikaṃ.

Dvisateca sahasseca, tevīsādhike gate;
Puṇṇāyaṃ migasīrassa, niṭṭhaṃ gatāva sabbaso.

Koci ettheva doso ce, paññāyati sucittakā;
Taṃ khamantu ca suddhiyā, gaṇhantu yuttikaṃ haveti.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Vimānavatthupāḷi

1. Itthivimānaṃ

1. Pīṭhavaggo

1. Paṭhamapīṭhavimānavatthu

1. ‘‘Pīṭhaṃ te sovaṇṇamayaṃ uḷāraṃ, manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ;
Alaṅkate malyadhare [mālyadhare (syā.)] suvatthe, obhāsasi vijjurivabbhakūṭaṃ.

2. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

3. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

4. Sā devatā attamanā, moggallānena [moggalānena (ka.) evamuparipi] pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

5. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, abbhāgatānāsanakaṃ adāsiṃ;
Abhivādayiṃ añjalikaṃ akāsiṃ, yathānubhāvañca adāsi dānaṃ.

6. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

7. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Paṭhamapīṭhavimānaṃ paṭhamaṃ.

2. Dutiyapīṭhavimānavatthu

8. ‘‘Pīṭhaṃ te veḷuriyamayaṃ uḷāraṃ, manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ;
Alaṅkate malyadhare suvatthe, obhāsasi vijjurivabbhakūṭaṃ.

9. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

10. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

11. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

12. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, abbhāgatānāsanakaṃ adāsiṃ;
Abhivādayiṃ añjalikaṃ akāsiṃ, yathānubhāvañca adāsi dānaṃ.

13. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

14. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Dutiyapīṭhavimānaṃ dutiyaṃ.

3. Tatiyapīṭhavimānavatthu

15. ‘‘Pīṭhaṃ te sovaṇṇamayaṃ uḷāraṃ, manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ;
Alaṅkate malyadhare suvatthe, obhāsasi vijjurivabbhakūṭaṃ.

16. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

17. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

18. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

19. ‘‘Appassa kammassa phalaṃ mamedaṃ [mametaṃ (ka.)], yenamhi [tenamhi (ka.)] evaṃ jalitānubhāvā;
Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke.

20. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ pīṭhaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

21. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

22. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Tatiyapīṭhavimānaṃ tatiyaṃ.

4. Catutthapīṭhavimānavatthu

23. ‘‘Pīṭhaṃ te veḷuriyamayaṃ uḷāraṃ, manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ;
Alaṅkate malyadhare suvatthe, obhāsasi vijjurivabbhakūṭaṃ.

24. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

25. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

26. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

27. ‘‘Appassa kammassa phalaṃ mamedaṃ, yenamhi evaṃ jalitānubhāvā;
Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke.

28. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ pīṭhaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

29. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

30. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Catutthapīṭhavimānaṃ catutthaṃ.

5. Kuñjaravimānavatthu

31. ‘‘Kuñjaro te varāroho, nānāratanakappano;
Ruciro thāmavā javasampanno, ākāsamhi samīhati.

32. ‘‘Padumi padma [paduma… (sī. syā.) evamuparipi] pattakkhi, padmuppalajutindharo;
Padmacuṇṇābhikiṇṇaṅgo, soṇṇapokkharamāladhā [… mālavā (sī. syā.)].

33. ‘‘Padumānusaṭaṃ maggaṃ, padmapattavibhūsitaṃ.
Ṭhitaṃ vaggumanugghātī, mitaṃ gacchati vāraṇo.

34. ‘‘Tassa pakkamamānassa, soṇṇakaṃsā ratissarā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, turiye pañcaṅgike yathā.

35. ‘‘Tassa nāgassa khandhamhi, sucivatthā alaṅkatā;
Mahantaṃ accharāsaṅghaṃ, vaṇṇena atirocasi.

36. ‘‘Dānassa te idaṃ phalaṃ, atho sīlassa vā pana;
Atho añjalikammassa, taṃ me akkhāhi pucchitā’’ti;

37. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

38. ‘‘Disvāna guṇasampannaṃ, jhāyiṃ jhānarataṃ sataṃ;
Adāsiṃ pupphābhikiṇṇaṃ, āsanaṃ dussasanthataṃ.

39. ‘‘Upaḍḍhaṃ padmamālāhaṃ, āsanassa samantato;
Abbhokirissaṃ pattehi, pasannā sehi pāṇibhi.

40. ‘‘Tassa kammakusalassa [kammassa kusalassa (sī. pī.)], idaṃ me īdisaṃ phalaṃ;
Sakkāro garukāro ca, devānaṃ apacitā ahaṃ.

41. ‘‘Yo ve sammāvimuttānaṃ, santānaṃ brahmacārinaṃ;
Pasanno āsanaṃ dajjā, evaṃ nande yathā ahaṃ.

42. ‘‘Tasmā hi attakāmena [atthakāmena (ka.)], mahattamabhikaṅkhatā;
Āsanaṃ dātabbaṃ hoti, sarīrantimadhārina’’nti.

Kuñjaravimānaṃ pañcamaṃ.

6. Paṭhamanāvāvimānavatthu

43. ‘‘Suvaṇṇacchadanaṃ nāvaṃ, nāri āruyha tiṭṭhasi;
Ogāhasi pokkharaṇiṃ, padmaṃ [padumaṃ (sī. syā.)] chindasi pāṇinā.

44. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

45. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

46. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

47. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Disvāna bhikkhū tasite kilante, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ adāsiṃ.

48. ‘‘Yo ve kilantāna pipāsitānaṃ, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ dadāti;
Sītodakā [sītodikā (sī.)] tassa bhavanti najjo, pahūtamalyā bahupuṇḍarīkā.

49. ‘‘Taṃ āpagā [tamāpagā (sī. ka.)] anupariyanti sabbadā, sītodakā vālukasanthatā nadī;
Ambā ca sālā tilakā ca jambuyo, uddālakā pāṭaliyo ca phullā.

50. ‘‘Taṃ bhūmibhāgehi upetarūpaṃ, vimānaseṭṭhaṃ bhusasobhamānaṃ;
Tassīdha [tasseva (syā.)] kammassa ayaṃ vipāko, etādisaṃ puññakatā [katapuññā (sī.)] labhanti.

51. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

52. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Paṭhamanāvāvimānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyanāvāvimānavatthu

53. ‘‘Suvaṇṇacchadanaṃ nāvaṃ, nāri āruyha tiṭṭhasi;
Ogāhasi pokkharaṇiṃ, padmaṃ chindasi pāṇinā.

54. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

55. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhutā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

56. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

57. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Disvāna bhikkhuṃ tasitaṃ kilantaṃ, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ adāsiṃ.

58. ‘‘Yo ve kilantassa pipāsitassa, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ dadāti;
Sītodakā tassa bhavanti najjo, pahūtamalyā bahupuṇḍarīkā.

59. ‘‘Taṃ āpagā anupariyanti sabbadā, sītodakā vālukasanthatā nadī;
Ambā ca sālā tilakā ca jambuyo, uddālakā pāṭaliyo ca phullā.

60. ‘‘Taṃ bhūmibhāgehi upetarūpaṃ, vimānaseṭṭhaṃ bhusasobhamānaṃ;
Tassīdha kammassa ayaṃ vipāko, etādisaṃ puññakatā labhanti.

61. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

62. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Dutiyanāvāvimānaṃ sattamaṃ.

8. Tatiyanāvāvimānavatthu

63. ‘‘Suvaṇṇacchadanaṃ nāvaṃ, nāri āruyha tiṭṭhasi;
Ogāhasi pokkharaṇiṃ, padmaṃ chindasi pāṇinā.

64. ‘‘Kūṭāgārā nivesā te, vibhattā bhāgaso mitā;
Daddallamānā [daddaḷhamānā (ka.)] ābhanti, samantā caturo disā.

65. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

66. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

67. Sā devatā attamanā, sambuddheneva pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

68. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Disvāna bhikkhū tasite kilante, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ adāsiṃ.

69. ‘‘Yo ve kilantāna pipāsitānaṃ, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ dadāti;
Sītodakā tassa bhavanti najjo, pahūtamalyā bahupuṇḍarīkā.

70. ‘‘Taṃ āpagā anupariyanti sabbadā, sītodakā vālukasanthatā nadī;
Ambā ca sālā tilakā ca jambuyo, uddālakā pāṭaliyo ca phullā.

71. ‘‘Taṃ bhūmibhāgehi upetarūpaṃ, vimānaseṭṭhaṃ bhusasobhamānaṃ;
Tassīdha kammassa ayaṃ vipāko, etādisaṃ puññakatā labhanti.

72. ‘‘Kūṭāgārā nivesā me, vibhattā bhāgaso mitā;
Daddallamānā ābhanti, samantā caturo disā.

73. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

74. ‘‘Akkhāmi te buddha mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsati;
Etassa kammassa phalaṃ mamedaṃ, atthāya buddho udakaṃ apāyī’’ti [apāsīti (sī. syā. pī.)].

Tatiyanāvāvimānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Dīpavimānavatthu

75. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

76. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

77. ‘‘Kena tvaṃ vimalobhāsā, atirocasi devatā [devate (bahūsu) 83 vissajjanagāthāya saṃsandetabbaṃ];
Kena te sabbagattehi, sabbā obhāsate disā.

78. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

79. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

80. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Tamandhakāramhi timīsikāyaṃ, padīpakālamhi adāsi dīpaṃ [adaṃ padīpaṃ (sī. syā. pī.)].

81. ‘‘Yo andhakāramhi timīsikāyaṃ, padīpakālamhi dadāti dīpaṃ;
Uppajjati jotirasaṃ vimānaṃ, pahūtamalyaṃ bahupuṇḍarīkaṃ.

82. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

83. ‘‘Tenāhaṃ vimalobhāsā, atirocāmi devatā;
Tena me sabbagattehi, sabbā obhāsate disā.

84. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Dīpavimānaṃ navamaṃ.

10. Tiladakkhiṇavimānavatthu

85. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

86. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

87. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

88. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

89. ‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke.
90. ‘‘Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Āsajja dānaṃ adāsiṃ, akāmā tiladakkhiṇaṃ;
Dakkhiṇeyyassa buddhassa, pasannā sehi pāṇibhi.

91. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

92. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Tiladakkhiṇavimānaṃ dasamaṃ.

11. Paṭhamapatibbatāvimānavatthu

93. ‘‘Koñcā mayūrā diviyā ca haṃsā, vaggussarā kokilā sampatanti;
Pupphābhikiṇṇaṃ rammamidaṃ vimānaṃ, anekacittaṃ naranārisevitaṃ [naranārībhi sevitaṃ (ka.)].

94. ‘‘Tatthacchasi devi mahānubhāve, iddhī vikubbanti anekarūpā;
Imā ca te accharāyo samantato, naccanti gāyanti pamodayanti ca.

95. ‘‘Deviddhipattāsi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

96. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

97. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, patibbatānaññamanā ahosiṃ;
Mātāva puttaṃ anurakkhamānā, kuddhāpihaṃ [kuddhāpahaṃ (sī.)] nappharusaṃ avocaṃ.

98. ‘‘Sacce ṭhitā mosavajjaṃ pahāya, dāne ratā saṅgahitattabhāvā;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

99. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

100. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Paṭhamapatibbatāvimānaṃ ekādasamaṃ.

12. Dutiyapatibbatāvimānavatthu

101. ‘‘Veḷuriyathambhaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, vimānamāruyha anekacittaṃ;
Tatthacchasi devi mahānubhāve, uccāvacā iddhi vikubbamānā;
Imā ca te accharāyo samantato, naccanti gāyanti pamodayanti ca.

102. ‘‘Deviddhipattāsi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

103. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

104. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, upāsikā cakkhumato ahosiṃ;
Pāṇātipātā viratā ahosiṃ, loke adinnaṃ parivajjayissaṃ.

105. ‘‘Amajjapā no ca [nāpi (syā.)] musā abhāṇiṃ [abhāsiṃ (ka.)], sakena sāminā [sāmināva (sī.)] ahosiṃ tuṭṭhā;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

106. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

107. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Dutiyapatibbatāvimānaṃ dvādasamaṃ.

13. Paṭhamasuṇisāvimānavatthu

108. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

109. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

110. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

111. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

112. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, suṇisā ahosiṃ sasurassa gehe [ghare (syā. ka.)].
113. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ pūvaṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Bhāgaḍḍhabhāgaṃ datvāna, modāmi nandane vane.

114. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

115. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Paṭhamasuṇisāvimānaṃ terasamaṃ.

14. Dutiyasuṇisāvimānavatthu

116. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

117. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

118. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

119. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

120. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, suṇisā ahosiṃ sasurassa gehe.
121. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ bhāgaṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Kummāsapiṇḍaṃ datvāna, modāmi nandane vane.

122. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

123. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Dutiyasuṇisāvimānaṃ cuddasamaṃ.

15. Uttarāvimānavatthu

124. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

125. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

126. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

127. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

128. ‘‘Issā ca maccheramatho [macchariyamatho ca (ka.)] paḷāso, nāhosi mayhaṃ gharamāvasantiyā;
Akkodhanā bhattuvasānuvattinī, uposathe niccahamappamattā.

129. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca [yāva (sī. aṭṭha., ka. aṭṭha.) therīgāthāaṭṭhakathā passitabbā] pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

130. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ [āvasāmimaṃ (sī. aṭṭha., ka.) parato pana sabbatthapi ‘‘āvasāmahaṃ’’ icceva dissati].

131. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā [āratā (?)].

132. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

133. ‘‘Sāhaṃ sakena sīlena, yasasā ca yasassinī;
Anubhomi sakaṃ puññaṃ, sukhitā camhināmayā.

134. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

135. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamahaṃ akāsiṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatīti.

136. ‘‘Mama ca, bhante, vacanena bhagavato pāde sirasā vandeyyāsi – ‘uttarā nāma, bhante, upāsikā bhagavato pāde sirasā vandatī’ti. Anacchariyaṃ kho panetaṃ, bhante, yaṃ maṃ bhagavā aññatarasmiṃ sāmaññaphale byākareyya [byākareyyāti (?)], taṃ bhagavā sakadāgāmiphale byākāsī’’ti.

Uttarāvimānaṃ pannarasamaṃ.

16. Sirimāvimānavatthu

137. ‘‘Yuttā ca te paramaalaṅkatā hayā, adhomukhā aghasigamā balī javā;
Abhinimmitā pañcarathāsatā ca te, anventi taṃ sārathicoditā hayā.

138. ‘‘Sā tiṭṭhasi rathavare alaṅkatā, obhāsayaṃ jalamiva joti pāvako;
Pucchāmi taṃ varatanu [varacāru (katthaci)] anomadassane, kasmā nu kāyā anadhivaraṃ upāgami.

139. ‘‘Kāmaggapattānaṃ yamāhunuttaraṃ [… nuttarā (ka.), anuttarā (syā.)], nimmāya nimmāya ramanti devatā;
Tasmā kāyā accharā kāmavaṇṇinī, idhāgatā anadhivaraṃ namassituṃ.

140. ‘‘Kiṃ tvaṃ pure sucaritamācarīdha [sucaritaṃ acāridha (pī.)],
Kenacchasi tvaṃ amitayasā sukhedhitā;
Iddhī ca te anadhivarā vihaṅgamā,
Vaṇṇo ca te dasa disā virocati.

141. ‘‘Devehi tvaṃ parivutā sakkatā casi,
Kuto cutā sugatigatāsi devate;
Kassa vā tvaṃ vacanakarānusāsaniṃ,
Ācikkha me tvaṃ yadi buddhasāvikā’’ti.

142. ‘‘Nagantare nagaravare sumāpite, paricārikā rājavarassa sirimato;
Nacce gīte paramasusikkhitā ahuṃ, sirimāti maṃ rājagahe avediṃsu [avedisuṃ (?)].

143. ‘‘Buddho ca me isinisabho vināyako, adesayī samudayadukkhaniccataṃ;
Asaṅkhataṃ dukkhanirodhasassataṃ, maggañcimaṃ akuṭilamañjasaṃ sivaṃ.

144. ‘‘Sutvānahaṃ amatapadaṃ asaṅkhataṃ, tathāgatassanadhivarassa sāsanaṃ;
Sīlesvahaṃ paramasusaṃvutā ahuṃ, dhamme ṭhitā naravarabuddhadesite [bhāsite (sī.)].

145. ‘‘Ñatvānahaṃ virajapadaṃ asaṅkhataṃ, tathāgatenanadhivarena desitaṃ;
Tatthevahaṃ samathasamādhimāphusiṃ, sāyeva me paramaniyāmatā ahu.

146. ‘‘Laddhānahaṃ amatavaraṃ visesanaṃ, ekaṃsikā abhisamaye visesiya;
Asaṃsayā bahujanapūjitā ahaṃ, khiḍḍāratiṃ [khiḍḍaṃ ratiṃ (syā. pī.)]
paccanubhomanappakaṃ.

147. ‘‘Evaṃ ahaṃ amatadasamhi [amatarasamhi (ka.)] devatā, tathāgatassanadhivarassa sāvikā;
Dhammaddasā paṭhamaphale patiṭṭhitā, sotāpannā na ca pana matthi duggati.

148. ‘‘Sā vandituṃ anadhivaraṃ upāgamiṃ, pāsādike kusalarate ca bhikkhavo;
Namassituṃ samaṇasamāgamaṃ sivaṃ, sagāravā sirimato dhammarājino.

149. ‘‘Disvā muniṃ muditamanamhi pīṇitā, tathāgataṃ naravaradammasārathiṃ;
Taṇhacchidaṃ kusalarataṃ vināyakaṃ, vandāmahaṃ paramahitānukampaka’’nti.

Sirimāvimānaṃ soḷasamaṃ.

17. Kesakārīvimānavatthu

150. ‘‘Idaṃ vimānaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, veḷuriyathambhaṃ satataṃ sunimmitaṃ;
Suvaṇṇarukkhehi samantamotthataṃ, ṭhānaṃ mamaṃ kammavipākasambhavaṃ.

151. ‘‘Tatrūpapannā purimaccharā imā, sataṃ sahassāni sakena kammunā;
Tuvaṃsi ajjhupagatā yasassinī, obhāsayaṃ tiṭṭhasi pubbadevatā.

152. ‘‘Sasī adhiggayha yathā virocati, nakkhattarājāriva tārakāgaṇaṃ;
Tatheva tvaṃ accharāsaṅgaṇaṃ [accharāsaṅgamaṃ (sī.)] imaṃ, daddallamānā yasasā virocasi.

153. ‘‘Kuto nu āgamma anomadassane, upapannā tvaṃ bhavanaṃ mamaṃ idaṃ;
Brahmaṃva devā tidasā sahindakā, sabbe na tappāmase dassanena ta’’nti.

154. ‘‘Yametaṃ sakka anupucchase mamaṃ, ‘kuto cutā tvaṃ idha āgatā’ti [kuto cutā idha āgatā tuvaṃ (syā.), kuto cutāya āgati tava (pī.)];
Bārāṇasī nāma puratthi kāsinaṃ, tattha ahosiṃ pure kesakārikā.

155. ‘‘Buddhe ca dhamme ca pasannamānasā, saṅghe ca ekantagatā asaṃsayā;
Akhaṇḍasikkhāpadā āgatapphalā, sambodhidhamme niyatā anāmayā’’ti.

156. ‘‘Tantyābhinandāmase svāgatañca [sāgatañca (sī.)] te, dhammena ca tvaṃ yasasā virocasi;
Buddhe ca dhamme ca pasannamānase, saṅghe ca ekantagate asaṃsaye;
Akhaṇḍasikkhāpade āgatapphale, sambodhidhamme niyate anāmaye’’ti.

Kesakārīvimānaṃ sattarasamaṃ.

Pīṭhavaggo paṭhamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Pañca pīṭhā tayo nāvā, dīpatiladakkhiṇā dve;
Pati dve suṇisā uttarā, sirimā kesakārikā;

Vaggo tena pavuccatīti.

2. Cittalatāvaggo

1. Dāsivimānavatthu

157. ‘‘Api sakkova devindo, ramme cittalatāvane;
Samantā anupariyāsi, nārīgaṇapurakkhatā;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

158. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

159. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

160. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

161. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, dāsī ahosiṃ parapessiyā [parapesiyā (ka.)] kule.
162. ‘‘Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino;
Tassā me nikkamo āsi, sāsane tassa tādino.

163. ‘‘Kāmaṃ bhijjatuyaṃ kāyo, neva atthettha saṇṭhanaṃ [santhanaṃ (sī. syā. pī.)];
Sikkhāpadānaṃ pañcannaṃ, maggo sovatthiko sivo.

164. ‘‘Akaṇṭako agahano, uju sabbhi pavedito;
Nikkamassa phalaṃ passa, yathidaṃ pāpuṇitthikā.

165. ‘‘Āmantanikā raññomhi, sakkassa vasavattino;
Saṭṭhi turiya [turiya (sī. syā. pī.)] sahassāni, paṭibodhaṃ karonti me.

166. ‘‘Ālambo gaggaro [gaggamo (syā.), bhaggaro (ka.)] bhīmo [bhimmo (ka.)], sādhuvādī ca saṃsayo;
Pokkharo ca suphasso ca, viṇāmokkhā [vilāmokkhā (ka.)] ca nāriyo.

167. ‘‘Nandā ceva sunandā ca, soṇadinnā sucimhitā [sucimbhikā (syā.)];
Alambusā missakesī ca, puṇḍarīkāti dāruṇī.

168. ‘‘Eṇīphassā suphassā ca, subhaddā muduvādinī;
Etā caññā ca seyyāse, accharānaṃ pabodhikā.

169. ‘‘Tā maṃ kālenupāgantvā, abhibhāsanti devatā;
Handa naccāma gāyāma, handa taṃ ramayāmase.

170. ‘‘Nayidaṃ akatapuññānaṃ, katapuññānamevidaṃ;
Asokaṃ nandanaṃ rammaṃ, tidasānaṃ mahāvanaṃ.

171. ‘‘Sukhaṃ akatapuññānaṃ, idha natthi parattha ca;
Sukhañca katapuññānaṃ, idha ceva parattha ca.

172. ‘‘Tesaṃ sahabyakāmānaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ;

Katapuññā hi modanti, sagge bhogasamaṅgino’’ti.

Dāsivimānaṃ paṭhamaṃ.

2. Lakhumāvimānavatthu

173. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

174. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

175. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

176. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

177. ‘‘Kevaṭṭadvārā nikkhamma, ahu mayhaṃ nivesanaṃ;
Tattha sañcaramānānaṃ, sāvakānaṃ mahesinaṃ.

178. ‘‘Odanaṃ kummāsaṃ [sākaṃ (sī.)] ḍākaṃ, loṇasovīrakañcahaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

179. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

180. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

181. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

182. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

183. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatīti.

‘‘Mama ca, bhante, vacanena bhagavato pāde sirasā vandeyyāsi – ‘lakhumā nāma,bhante,upāsikā bhagavato pāde sirasā vandatī’ti. Anacchariyaṃ kho panetaṃ, bhante, yaṃ maṃ bhagavā aññatarasmiṃ sāmaññaphale byākareyya [byākareyyāti (?)]. Taṃ bhagavā sakadāgāmiphale byākāsī’’ti.

Lakhumāvimānaṃ dutiyaṃ.

3. Ācāmadāyikāvimānavatthu

185. ‘‘Piṇḍāya te carantassa, tuṇhībhūtassa tiṭṭhato;
Daliddā kapaṇā nārī, parāgāraṃ apassitā [avassitā (sī.)].

186. ‘‘Yā te adāsi ācāmaṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Sā hitvā mānusaṃ dehaṃ, kaṃ nu sā disataṃ gatā’’ti.

187. ‘‘Piṇḍāya me carantassa, tuṇhībhūtassa tiṭṭhato;
Daliddā kapaṇā nārī, parāgāraṃ apassitā.

188. ‘‘Yā me adāsi ācāmaṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Sā hitvā mānusaṃ dehaṃ, vippamuttā ito cutā.

189. ‘‘Nimmānaratino nāma, santi devā mahiddhikā;
Tattha sā sukhitā nārī, modatācāmadāyikā’’ti.

190. ‘‘Aho dānaṃ varākiyā, kassape suppatiṭṭhitaṃ;
Parābhatena dānena, ijjhittha vata dakkhiṇā.

191. ‘‘Yā mahesittaṃ kāreyya, cakkavattissa rājino;
Nārī sabbaṅgakalyāṇī, bhattu cānomadassikā;
Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasiṃ.

192. ‘‘Sataṃ nikkhā sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā;
Sataṃ kaññāsahassāni, āmuttamaṇikuṇḍalā;
Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

193. ‘‘Sataṃ hemavatā nāgā, īsādantā urūḷhavā;
Suvaṇṇakacchā mātaṅgā, hemakappanavāsasā [hemakappanivāsasā (syā. ka.)];
Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasiṃ.

194. ‘‘Catunnamapi dīpānaṃ, issaraṃ yodha kāraye;
Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasi’’nti.

Ācāmadāyikāvimānaṃ tatiyaṃ.

4. Caṇḍālivimānavatthu

195. ‘‘Caṇḍāli vanda pādāni, gotamassa yasassino;
Tameva [taveva (sī.)] anukampāya, aṭṭhāsi isisattamo [isisuttamo (sī.)].

196. ‘‘Abhippasādehi manaṃ, arahantamhi tādini [tādine (syā. ka.)];
Khippaṃ pañjalikā vanda, parittaṃ tava jīvita’’nti.

197. Coditā bhāvitattena, sarīrantimadhārinā;
Caṇḍālī vandi pādāni, gotamassa yasassino.

198. Tamenaṃ avadhī gāvī, caṇḍāliṃ pañjaliṃ ṭhitaṃ;
Namassamānaṃ sambuddhaṃ, andhakāre pabhaṅkaranti.

199. ‘‘Khīṇāsavaṃ vigatarajaṃ anejaṃ, ekaṃ araññamhi raho nisinnaṃ;
Deviddhipattā upasaṅkamitvā, vandāmi taṃ vīra mahānubhāva’’nti.

200. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇā jalitā mahāyasā, vimānamoruyha anekacittā;
Parivāritā accharāsaṅgaṇena [accharānaṃ gaṇena (sī.)], kā tvaṃ subhe devate vandase mama’’nti.

201. ‘‘Ahaṃ bhaddante caṇḍālī, tayā vīrena [therena (ka.)] pesitā;
Vandiṃ arahato pāde, gotamassa yasassino.

202. ‘‘Sāhaṃ vanditvā [vanditva (sī.)] pādāni, cutā caṇḍālayoniyā;
Vimānaṃ sabbato bhaddaṃ, upapannamhi nandane.

203. ‘‘Accharānaṃ satasahassaṃ, purakkhatvāna [purakkhitvā maṃ (syā. ka.)] tiṭṭhati;
Tāsāhaṃ pavarā seṭṭhā, vaṇṇena yasasāyunā.

204. ‘‘Pahūtakatakalyāṇā, sampajānā paṭissatā [patissatā (sī. syā.)];
Muniṃ kāruṇikaṃ loke, taṃ bhante vanditumāgatā’’ti.

205. Idaṃ vatvāna caṇḍālī, kataññū katavedinī;
Vanditvā arahato pāde, tatthevantaradhāyathāti [tatthevantaradhāyatīti (syā. ka.)].

Caṇḍālivimānaṃ catutthaṃ.

5. Bhadditthivimānavatthu

206. ‘‘Nīlā pītā ca kāḷā ca, mañjiṭṭhā [mañjeṭṭhā (sī.), mañjaṭṭhā (pī.)] atha lohitā;
Uccāvacānaṃ vaṇṇānaṃ, kiñjakkhaparivāritā.

207. ‘‘Mandāravānaṃ pupphānaṃ, mālaṃ dhāresi muddhani;
Nayime aññesu kāyesu, rukkhā santi sumedhase.

208. ‘‘Kena kāyaṃ upapannā, tāvatiṃsaṃ yasassinī;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

209. ‘‘Bhadditthikāti [bhadditthīti (sī.)] maṃ aññaṃsu, kimilāyaṃ upāsikā;
Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā.

210. ‘‘Acchādanañca bhattañca, senāsanaṃ padīpiyaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

211. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

212. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

213. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

214. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, appamādavihārinī.

Katāvāsā katakusalā tato cutā [katāvakāsā katakusalā (ka.)],
Sayaṃ pabhā anuvicarāmi nandanaṃ.

215. ‘‘Bhikkhū cāhaṃ paramahitānukampake, abhojayiṃ tapassiyugaṃ mahāmuniṃ;
Katāvāsā katakusalā tato cutā [katāvakāsā katakusalā (ka.)], sayaṃ pabhā anuvicarāmi nandanaṃ.

216. ‘‘Aṭṭhaṅgikaṃ aparimitaṃ sukhāvahaṃ, uposathaṃ satatamupāvasiṃ ahaṃ;
Katāvāsā katakusalā tato cutā [katāvakāsā katakusalā (ka.)], sayaṃ pabhā anuvicarāmi

nandana’’nti.

Bhadditthivimānaṃ [bhadditthikāvimānaṃ (syā.)] pañcamaṃ.

6. Soṇadinnāvimānavatthu

217. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

218. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

219. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

220. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

221. ‘‘Soṇadinnāti maṃ aññaṃsu, nāḷandāyaṃ upāsikā;
Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā.

222. ‘‘Acchādanañca bhattañca, senāsanaṃ padīpiyaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

223. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

224. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

225. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

226. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

227. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Soṇadinnāvimānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Uposathāvimānavatthu

229. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

230. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

232. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
233. ‘‘Uposathāti maṃ aññaṃsu, sāketāyaṃ upāsikā;

Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā.

234. ‘‘Acchādanañca bhattañca, senāsanaṃ padīpiyaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

235. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

236. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

237. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

238. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

239. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

241. ‘‘Abhikkhaṇaṃ nandanaṃ sutvā, chando me udapajjatha [upapajjatha (bahūsu)];
Tattha cittaṃ paṇidhāya, upapannamhi nandanaṃ.

242. ‘‘Nākāsiṃ satthu vacanaṃ, buddhassādiccabandhuno;
Hīne cittaṃ paṇidhāya, sāmhi pacchānutāpinī’’ti.

243. ‘‘Kīva ciraṃ vimānamhi, idha vacchasuposathe [vassasuposathe (sī.)];
Devate pucchitācikkha, yadi jānāsi āyuno’’ti.

244. ‘‘Saṭṭhivassasahassāni [saṭṭhi satasahassāni (?)], tisso ca vassakoṭiyo;
Idha ṭhatvā mahāmuni, ito cutā gamissāmi;
Manussānaṃ sahabyata’’nti.

245. ‘‘Mā tvaṃ uposathe bhāyi, sambuddhenāsi byākatā;
Sotāpannā visesayi, pahīnā tava duggatī’’ti.

Uposathāvimānaṃ sattamaṃ.

8. Niddāvimānavatthu

246. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

247. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

249. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
250. ‘‘Niddāti [saddhāti (sī.)] mamaṃ aññaṃsu, rājagahasmiṃ upāsikā;
Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā.

251. ‘‘Acchādanañca bhattañca, senāsanaṃ padīpiyaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

252. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

253. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

254. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

255. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

256. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Niddāvimānaṃ [saddhāvimānaṃ (sī.)] aṭṭhamaṃ.

9. Suniddāvimānavatthu

258. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
259. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
261. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
262. ‘‘Suniddāti [sunandāti (sī.)] maṃ aññaṃsu, rājagahasmiṃ upāsikā;
Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā.

266. (Yathā niddāvimānaṃ tathā vitthāretabbaṃ.)
267. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

268. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Suniddāvimānaṃ navamaṃ.

10. Paṭhamabhikkhādāyikāvimānavatthu

270. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

271. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
273. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
274. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke.
275. ‘‘Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ bhikkhaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

276. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Paṭhamabhikkhādāyikāvimānaṃ dasamaṃ.

11. Dutiyabhikkhādāyikāvimānavatthu

278. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

279. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

281. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
282. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke.
283. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ bhikkhaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

284. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe. … vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Dutiyabhikkhādāyikāvimānaṃ ekādasamaṃ.

Cittalatāvaggo dutiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Dāsī ceva lakhumā ca, atha ācāmadāyikā;
Caṇḍālī bhadditthī ceva [bhadditthikā ca (syā.)], soṇadinnā uposathā;
Niddā ceva suniddā ca [nandā ceva sunandā ca (sī.)], dve ca bhikkhāya dāyikā;
Vaggo tena pavuccatīti.

Bhāṇavāraṃ paṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Päricchattakavaggo

1. Uḷāravimānavatthu

286. ‘‘Uḷāro te yaso vaṇṇo, sabbā obhāsate disā;
Nāriyo naccanti gāyanti, devaputtā alaṅkatā.

287. ‘‘Modenti parivārenti, tava pūjāya devate;
Sovaṇṇāni vimānāni, tavimāni sudassane.

288. ‘‘Tuvaṃsi issarā tesaṃ, sabbakāmasamiddhinī;
Abhijātā mahantāsi, devakāye pamodasi;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

289. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Dussīlakule suṇisā ahosiṃ, assaddhesu kadariyesu ahaṃ.

290. ‘‘Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā;
Piṇḍāya caramānassa, apūvaṃ te adāsahaṃ.

291. ‘‘Tadāhaṃ sassuyācikkhiṃ, samaṇo āgato idha;
Tassa adāsahaṃ pūvaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

292. ‘‘Itissā sassu paribhāsi, avinītāsi tvaṃ [avinītā tuvaṃ (sī.)] vadhu;
Na maṃ sampucchituṃ icchi, samaṇassa dadāmahaṃ.

293. ‘‘Tato me sassu kupitā, pahāsi musalena maṃ;
Kūṭaṅgacchi avadhi maṃ, nāsakkhiṃ jīvituṃ ciraṃ.

294. ‘‘Sā ahaṃ kāyassa bhedā, vippamuttā tato cutā;
Devānaṃ tāvatiṃsānaṃ, upapannā sahabyataṃ.

295. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Uḷāravimānaṃ paṭhamaṃ.

2. Ucchudāyikāvimānavatthu

296. ‘‘Obhāsayitvā pathaviṃ [paṭhaviṃ (sī. syā.)] sadevakaṃ, atirocasi candimasūriyā viya;
Siriyā ca vaṇṇena yasena tejasā, brahmāva deve tidase sahindake [saindake (sī.)].

297. ‘‘Pucchāmi taṃ uppalamāladhārinī, āveḷinī kañcanasannibhattace;
Alaṅkate uttamavatthadhārinī, kā tvaṃ subhe devate vandase mamaṃ.

298. ‘‘Kiṃ tvaṃ pure kammamakāsi attanā, manussabhūtā purimāya jātiyā;
Dānaṃ suciṇṇaṃ atha sīlasaṃyamaṃ [saññamaṃ (sī.)], kenūpapannā sugatiṃ yasassinī;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

299. ‘‘Idāni bhante imameva gāmaṃ [gāme (syā. ka.)], piṇḍāya amhākaṃ gharaṃ upāgami;
Tato te ucchussa adāsi khaṇḍikaṃ, pasannacittā atulāya pītiyā.

300. ‘‘Sassu ca pacchā anuyuñjate mamaṃ, kahaṃ [kahaṃ me (pī.)] nu ucchuṃ vadhuke avākiri [avākari (syā. ka.)];
Na chaḍḍitaṃ no pana khāditaṃ mayā, santassa bhikkhussa sayaṃ adāsahaṃ.

301. ‘‘Tuyhaṃnvidaṃ [tuyhaṃ nu idaṃ (syā.)] issariyaṃ atho mama, itissā sassu paribhāsate mamaṃ;
Pīṭhaṃ gahetvā pahāraṃ adāsi me, tato cutā kālakatāmhi devatā.

302. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Devehi saddhiṃ paricārayāmahaṃ, modāmahaṃ kāmaguṇehi pañcahi.

303. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Devindaguttā tidasehi rakkhitā, samappitā kāmaguṇehi pañcahi.

304. ‘‘Etādisaṃ puññaphalaṃ anappakaṃ, mahāvipākā mama ucchudakkhiṇā;
Devehi saddhiṃ paricārayāmahaṃ, modāmahaṃ kāmaguṇehi pañcahi.

305. ‘‘Etādisaṃ puññaphalaṃ anappakaṃ, mahājutikā mama ucchudakkhiṇā;
Devindaguttā tidasehi rakkhitā, sahassanettoriva nandane vane.

306. ‘‘Tuvañca bhante anukampakaṃ viduṃ, upecca vandiṃ kusalañca pucchisaṃ;
Tato te ucchussa adāsi khaṇḍikaṃ, pasannacitā atulāya pītiyā’’ti.

Ucchudāyikāvimānaṃ dutiyaṃ.

3. Pallaṅkavimānavatthu

307. ‘‘Pallaṅkaseṭṭhe maṇisoṇṇacitte, pupphābhikiṇṇe sayane uḷāre;
Tatthacchasi devi mahānubhāve, uccāvacā iddhi vikubbamānā.

308. ‘‘Imā ca te accharāyo samantato, naccanti gāyanti pamodayanti;
Deviddhipattāsi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

309. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, aḍḍhe kule suṇisā ahosiṃ;
Akkodhanā bhattuvasānuvattinī, uposathe appamattā ahosiṃ [appamattā uposathe (syā. ka.)].

310. ‘‘Manussabhūtā daharā apāpikā [daharāsa’pāpikā (sī.)], pasannacittā patimābhirādhayiṃ;
Divā ca ratto ca manāpacārinī, ahaṃ pure sīlavatī ahosiṃ.

311. ‘‘Pāṇātipātā viratā acorikā, saṃsuddhakāyā sucibrahmacārinī;
Amajjapā no ca musā abhāṇiṃ, sikkhāpadesu paripūrakārinī.

312. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, pasannamānasā ahaṃ [atipasannamānasā (ka.)].

313. ‘‘Aṭṭhaṅgupetaṃ anudhammacārinī, uposathaṃ pītimanā upāvasiṃ;
Imañca ariyaṃ aṭṭhaṅgavarehupetaṃ, samādiyitvā kusalaṃ sukhudrayaṃ;
Patimhi kalyāṇī vasānuvattinī, ahosiṃ pubbe sugatassa sāvikā.

314. ‘‘Etādisaṃ kusalaṃ jīvaloke, kammaṃ karitvāna visesabhāginī;
Kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, deviddhipattā sugatimhi āgatā.

315. ‘‘Vimānapāsādavare manorame, parivāritā accharāsaṅgaṇena;
Sayaṃpabhā devagaṇā ramenti maṃ, dīghāyukiṃ devavimānamāgata’’nti;

Pallaṅkavimānaṃ tatiyaṃ.

4. Latāvimānavatthu

316. Latā ca sajjā pavarā ca devatā, accimatī [accimukhī (sī.), acchimatī (pī. ka.) acchimutī (syā.)] rājavarassa sirīmato;
Sutā ca rañño vessavaṇassa dhītā, rājīmatī dhammaguṇehi sobhatha.

317. Pañcettha nāriyo āgamaṃsu nhāyituṃ, sītodakaṃ uppaliniṃ sivaṃ nadiṃ;
Tā tattha nhāyitvā rametvā devatā, naccitvā gāyitvā sutā lataṃ bravi [bruvī (sī.)].

318. ‘‘Pucchāmi taṃ uppalamāladhārini, āveḷini kañcanasannibhattace;
Timiratambakkhi nabheva sobhane, dīghāyukī kena kato yaso tava.

319. ‘‘Kenāsi bhadde patino piyatarā, visiṭṭhakalyāṇitarassu rūpato;
Padakkhiṇā naccagītavādite, ācikkha no tvaṃ naranāripucchitā’’ti.

320. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, uḷārabhoge kule suṇisā ahosiṃ;
Akkodhanā bhattuvasānuvattinī, uposathe appamattā ahosiṃ.

321. ‘‘Manussabhūtā daharā apāpikā [daharāsa’pāpikā (sī.)], pasannacittā patimābhirādhayiṃ;
Sadevaraṃ sassasuraṃ sadāsakaṃ, abhirādhayiṃ tamhi kato yaso mama.

322. ‘‘Sāhaṃ tena kusalena kammunā, catubbhi ṭhānehi visesamajjhagā;
Āyuñca vaṇṇañca sukhaṃ balañca, khiḍḍāratiṃ paccanubhomanappakaṃ.

323. ‘‘Sutaṃ nu taṃ bhāsati yaṃ ayaṃ latā, yaṃ no apucchimha akittayī no;
Patino kiramhākaṃ visiṭṭha nārīnaṃ, gatī ca tāsaṃ pavarā ca devatā.

324. ‘‘Patīsu dhammaṃ pacarāma sabbā, patibbatā yattha bhavanti itthiyo;

Patīsu dhammaṃ pacaritva [pacaritvāna (ka.)] sabbā, lacchāmase bhāsati yaṃ ayaṃ latā.

325. ‘‘Sīho yathā pabbatasānugocaro, mahindharaṃ pabbatamāvasitvā;
Pasayha hantvā itare catuppade, khudde mige khādati maṃsabhojano.

326. ‘‘Tatheva saddhā idha ariyasāvikā, bhattāraṃ nissāya patiṃ anubbatā;
Kodhaṃ vadhitvā abhibhuyya maccharaṃ, saggamhi sā modati dhammacārinī’’ti.

Latāvimānaṃ catutthaṃ.

5. Guttilavimānaṃ

1. Vatthuttamadāyikāvimānavatthu

327. ‘‘Sattatantiṃ sumadhuraṃ, rāmaṇeyyaṃ avācayiṃ;
So maṃ raṅgamhi avheti, ‘saraṇaṃ me hohi kosiyā’ti.

328. ‘‘Ahaṃ te saraṇaṃ homi, ahamācariyapūjako;
Na taṃ jayissati sisso, sissamācariya jessasī’’ti.

329. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

330. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

331. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

332. Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

333. ‘‘Vatthuttamadāyikā nārī, pavarā hoti naresu nārīsu;
Evaṃ piyarūpadāyikā manāpaṃ, dibbaṃ sā labhate upecca ṭhānaṃ.

334. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā [accharāsahassassāhaṃ pavarā, (syā.)] passa puññānaṃ vipākaṃ.

335. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

336. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

(Anantaraṃ caturavimānaṃ yathā vatthudāyikāvimānaṃ tathā vitthāretabbaṃ [( ) natthi sī. potthake])

2. Pupphuttamadāyikāvimānavatthu (1)

337. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.

338. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… ye keci manaso piyā.
339. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

340. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
341. ‘‘Pupphuttamadāyikā nārī, pavarā hoti naresu nārīsu;
Evaṃ piyarūpadāyikā manāpaṃ, dibbaṃ sā labhate upecca ṭhānaṃ.

342. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

343. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

3. Gandhuttamadāyikāvimānavatthu (2)

345. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
346. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… ye keci manaso piyā.
347. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

348. ‘‘Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
349. ‘‘Gandhuttamadāyikā nārī, pavarā hoti naresu nārīsu;
Evaṃ piyarūpadāyikā manāpaṃ, dibbaṃ sā labhate upecca ṭhānaṃ.

350. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

351. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

4. Phaluttamadāyikāvimānavatthu (3)

353. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
354. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… ye keci manaso piyā.
355. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

356. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
357. ‘‘Phaluttamadāyikā nārī, pavarā hoti naresu nārīsu;
Evaṃ piyarūpadāyikā manāpaṃ, dibbaṃ sā labhate upecca ṭhānaṃ.

358. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

359. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

5. Rasuttamadāyikāvimānavatthu (4)

361. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
362. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… ye keci manaso piyā.
363. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

364. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
365. ‘‘Rasuttamadāyikā nārī, pavarā hoti naresu nārīsu;
Evaṃ piyarūpadāyikā manāpaṃ, dibbaṃ sā labhate upecca ṭhānaṃ.

366. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

367. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

6. Gandhapañcaṅgulikadāyikāvimānavatthu

369. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
370. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

372. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
373. ‘‘Gandhapañcaṅgulikaṃ ahamadāsiṃ, kassapassa bhagavato thūpamhi;
Evaṃ piyarūpadāyikā manāpaṃ, dibbaṃ sā labhate upecca ṭhānaṃ.

374. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

375. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
(Anantaraṃ caturavimānaṃ yathā gandhapañcaṅgulikadāyikāvimānaṃ tathā vitthāretabbaṃ [( ) natthi sī. potthake])

7. Ekūposathavimānavatthu (1)

377. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
380. Sā devatā attamanā…pe…yassa kammassidaṃ phalaṃ.
381. ‘‘Bhikkhū ca ahaṃ bhikkhuniyo ca, addasāsiṃ panthapaṭipanne;
Tesāhaṃ dhammaṃ sutvāna, ekūposathaṃ upavasissaṃ.

382. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

383. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

8. Udakadāyikāvimānavatthu (2)

385. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
388. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
389. ‘‘Udake ṭhitā udakamadāsiṃ, bhikkhuno cittena vippasannena;
Evaṃ piyarūpadāyikā manāpaṃ, dibbaṃ sā labhate upecca ṭhānaṃ.

390. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

391. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

9. Upaṭṭhānavimānavatthu (3)

393. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

396. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
397. ‘‘Sassuñcāhaṃ sasurañca, caṇḍike kodhane ca pharuse ca;
Anusūyikā upaṭṭhāsiṃ [sūpaṭṭhāsiṃ (sī.)], appamattā sakena sīlena.

398. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

399. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

10. Aparakammakārinīvimānavatthu (4)

401. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
404. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
405. ‘‘Parakammakarī [parakammakārinī (syā.) parakammakārī (pī.) aparakammakārinī (ka.)] āsiṃ, atthenātanditā dāsī;
Akkodhanānatimāninī [anatimānī (sī. syā.)], saṃvibhāginī sakassa bhāgassa.

406. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

407. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

11. Khīrodanadāyikāvimānavatthu

409. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
410. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
412. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
413. ‘‘Khīrodanaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa;
Evaṃ karitvā kammaṃ, sugatiṃ upapajja modāmi.

414. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

415. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

(Anantaraṃ pañcavīsativimānaṃ yathā khīrodanadāyikāvimānaṃ tathā vitthāretabbaṃ) [( ) natthi sī. potthake]

12. Phāṇitadāyikāvimānavatthu (1)

417. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… sabbadisā pabhāsatī’’ti.
420. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
421. ‘‘Phāṇitaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe…’’.

13. Ucchukhaṇḍikadāyikāvatthu (2)

429. Ucchukhaṇḍikaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

14. Timbarusakadāyikāvimānavatthu (3)

437. Timbarusakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

15. Kakkārikadāyikāvimānavatthu (4)

445. Kakkārikaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

16. Eḷālukadāyikāvimānavatthu (5)

453. Eḷālukaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

17. Valliphaladāyikāvimānavatthu(6)

461. Valliphalaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

18. Phārusakadāyikāvimānavatthu (7)

469. Phārusakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

19. Hatthappatāpakadāyikāvimānavatthu (8)

477. Hatthappatāpakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

20. Sākamuṭṭhidāyikāvimānavatthu (9)

485. Sākamuṭṭhiṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno panthapaṭipannassa…pe….

21. Pupphakamuṭṭhidāyikāvimānavatthu (10)

493. Pupphakamuṭṭhiṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

22. Mūlakadāyikāvimānavatthu (11)

501. Mūlakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

23. Nimbamuṭṭhidāyikāvimānavatthu (12)

506. Nimbamuṭṭhiṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

24. Ambakañjikadāyikāvimānavatthu (13)

517. Ambakañjikaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

25. Doṇinimmajjanidāyikāvimānavatthu (14)

525. Doṇinimmajjaniṃ [doṇinimmujjanaṃ (syā.)] ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

26. Kāyabandhanadāyikāvimānavatthu (15)

533. Kāyabandhanaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

27. Aṃsabaddhakadāyikāvimānavatthu (16)

541. Aṃsabaddhakaṃ [aṃsavaṭṭakaṃ (sī.), aṃsabandhanaṃ (ka.)] ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

28. Āyogapaṭṭadāyikāvimānavatthu (17)

546. Āyogapaṭṭaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

29. Vidhūpanadāyikāvimānavatthu (18)

557. Vidhūpanaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

30. Tālavaṇṭadāyikāvimānavatthu (19)

565. Tālavaṇṭaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

31. Morahatthadāyikāvimānavatthu (20)

573. Morahatthaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

32. Chattadāyikāvimānavatthu (21)

581. Chattaṃ [chattañca (ka.)] ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

33. Upāhanadāyikāvimānavatthu (22)

586. Upāhanaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

34. Pūvadāyikāvimānavatthu (23)

597. Pūvaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

35. Modakadāyikāvimānavatthu (24)

605. Modakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

36. Sakkhalikadāyikāvimānavatthu (25)

613. ‘‘Sakkhalikaṃ [sakkhaliṃ (sī. syā.)] ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….
614. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

615. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
617. ‘‘Svāgataṃ vata me ajja, suppabhātaṃ suhuṭṭhitaṃ [suvuṭṭhitaṃ (sī.)];
Yaṃ addasāmi [addasaṃ (sī. syā.), addasāsiṃ (pī.)] devatāyo, accharā kāmavaṇṇiniyo [kāmavaṇṇiyo (sī.)].

618. ‘‘Imāsāhaṃ [tāsāhaṃ (syā. ka.)] dhammaṃ sutvā [sutvāna (syā. ka.)], kāhāmi kusalaṃ bahuṃ.
Dānena samacariyāya, saññamena damena ca;
Svāhaṃ tattha gamissāmi [tattheva gacchāmi (ka.)], yattha gantvā na socare’’ti.

Guttilavimānaṃ pañcamaṃ.

6. Daddallavimānavatthu

619. ‘‘Daddallamānā [daddaḷhamānā (ka.)] vaṇṇena, yasasā ca yasassinī;
Sabbe deve tāvatiṃse, vaṇṇena atirocasi.

620. ‘‘Dassanaṃ nābhijānāmi, idaṃ paṭhamadassanaṃ;
Kasmā kāyā nu āgamma, nāmena bhāsase mama’’nti.

621. ‘‘Ahaṃ bhadde subhaddāsiṃ, pubbe mānusake bhave;
Sahabhariyā ca te āsiṃ, bhaginī ca kaniṭṭhikā.

622. ‘‘Sā ahaṃ kāyassa bhedā, vippamuttā tato cutā;
Nimmānaratīnaṃ devānaṃ, upapannā sahabyata’’nti.

623. ‘‘Pahūtakatakalyāṇā, te deve yanti pāṇino;
Yesaṃ tvaṃ kittayissasi, subhadde jātimattano.

624. ‘‘Atha [kathaṃ (sī. syā.)] tvaṃ kena vaṇṇena, kena vā anusāsitā;
Kīdiseneva dānena, subbatena yasassinī.

625. ‘‘Yasaṃ etādisaṃ pattā, visesaṃ vipulamajjhagā;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

626. ‘‘Aṭṭheva piṇḍapātāni, yaṃ dānaṃ adadaṃ pure;
Dakkhiṇeyyassa saṅghassa, pasannā sehi pāṇibhi.

627. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
629. ‘‘Ahaṃ tayā bahutare bhikkhū, saññate brahmacārayo [brahmacarino (syā.), brahmacāriye (pī.

ka.)];
Tappesiṃ annapānena, pasannā sehi pāṇibhi.

630. ‘‘Tayā bahutaraṃ datvā, hīnakāyūpagā ahaṃ [ahuṃ (ka. sī.)];
Kathaṃ tvaṃ appataraṃ datvā, visesaṃ vipulamajjhagā;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

631. ‘‘Manobhāvanīyo bhikkhu, sandiṭṭho me pure ahu;
Tāhaṃ bhattena [bhadde (ka.)] nimantesiṃ, revataṃ attanaṭṭhamaṃ.

632. ‘‘So me atthapurekkhāro, anukampāya revato;
Saṅghe dehīti maṃvoca, tassāhaṃ vacanaṃ kariṃ.

633. ‘‘Sā dakkhiṇā saṅghagatā, appameyye patiṭṭhitā;
Puggalesu tayā dinnaṃ, na taṃ tava mahapphala’’nti.

634. ‘‘Idānevāhaṃ jānāmi, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ;
Sāhaṃ gantvā manussattaṃ, vadaññū vītamaccharā;
Saṅghe dānāni dassāmi [saṅghe dānaṃ dassāmihaṃ (syā.)], appamattā punappuna’’nti.

635. ‘‘Kā esā devatā bhadde, tayā mantayate saha;
Sabbe deve tāvatiṃse, vaṇṇena atirocatī’’ti.

636. ‘‘Manussabhūtā devinda, pubbe mānusake bhave;
Sahabhariyā ca me āsi, bhaginī ca kaniṭṭhikā;
Saṅghe dānāni datvāna, katapuññā virocatī’’ti.

637. ‘‘Dhammena pubbe bhaginī, tayā bhadde virocati;
Yaṃ saṅghamhi appameyye, patiṭṭhāpesi dakkhiṇaṃ.

638. ‘‘Pucchito hi mayā buddho, gijjhakūṭamhi pabbate;
Vipākaṃ saṃvibhāgassa, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

639. ‘‘Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

640. ‘‘Taṃ me buddho viyākāsi, jānaṃ kammaphalaṃ sakaṃ;
Vipākaṃ saṃvibhāgassa, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

641. [vi. va. 750; kathā. 798] ‘‘Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito.

642. [vi. va. 751; kathā. 798] ‘‘Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ.

643. [vi. va. 752; kathā. 798] ‘‘Eso hi saṅgho vipulo mahaggato, esappameyyo udadhīva sāgaro;
Ete hi seṭṭhā naravīrasāvakā, pabhaṅkarā dhammamudīrayanti [dhammakathaṃ udīrayanti (syā.)].

644. [vi. va. 753; kathā. 798] ‘‘Tesaṃ sudinnaṃ suhutaṃ suyiṭṭhaṃ, ye saṅghamuddissa dadanti dānaṃ;
Sā dakkhiṇā saṅghagatā patiṭṭhitā, mahapphalā lokavidūna [lokavidūhi (syā. ka.)] vaṇṇitā.

645. [vi. va. 754; kathā. 798] ‘‘Etādisaṃ yaññamanussarantā [puññamanussarantā (syā. ka.)], ye vedajātā vicaranti loke;
Vineyya maccheramalaṃ samūlaṃ, aninditā saggamupenti ṭhāna’’nti.

Daddallavimānaṃ [daddaḷhavimānaṃ (ka.)] chaṭṭhaṃ.

7. Pesavatīvimānavatthu

646. ‘‘Phalikarajatahemajālachannaṃ, vividhacitratalamaddasaṃ surammaṃ;
Byamhaṃ sunimmitaṃ toraṇūpapannaṃ, rucakupakiṇṇamidaṃ subhaṃ vimānaṃ.

647. ‘‘Bhāti ca dasa disā nabheva suriyo, sarade tamonudo sahassaraṃsī;
Tathā tapatimidaṃ tava vimānaṃ, jalamiva dhūmasikho nise nabhagge.

648. ‘‘Musatīva nayanaṃ sateratāva [sateritāva (syā. ka.)], ākāse ṭhapitamidaṃ manuññaṃ;
Vīṇāmurajasammatāḷaghuṭṭhaṃ, iddhaṃ indapuraṃ yathā tavedaṃ.

649. ‘‘Padumakumuduppalakuvalayaṃ, yodhika [yūdhika (sī.)] bandhukanojakā [yothikā bhaṇḍikā nojakā (syā.)] ca santi;
Sālakusumitapupphitā asokā, vividhadumaggasugandhasevitamidaṃ.

650. ‘‘Saḷalalabujabhujaka [sujaka (sī. syā.)] saṃyuttā [saññatā (sī.)], kusakasuphullitalatāvalambinīhi;
Maṇijālasadisā yasassinī, rammā pokkharaṇī upaṭṭhitā te.

651. ‘‘Udakaruhā ca yetthi pupphajātā, thalajā ye ca santi rukkhajātā;
Mānusakāmānussakā ca dibbā, sabbe tuyhaṃ nivesanamhi jātā.

652. ‘‘Kissa saṃyamadamassayaṃ vipāko, kenāsi kammaphalenidhūpapannā;
Yathā ca te adhigatamidaṃ vimānaṃ, tadanupadaṃ avacāsiḷārapamhe’’ti [pakhumeti (sī.)].

653. ‘‘Yathā ca me adhigatamidaṃ vimānaṃ, koñcamayūracakora [caṅkora (ka.)] saṅghacaritaṃ;
Dibya [dibba (sī. pī.)] pilavahaṃsarājaciṇṇaṃ, dijakāraṇḍavakokilābhinaditaṃ.

654. ‘‘Nānāsantānakapuppharukkhavividhā, pāṭalijambuasokarukkhavantaṃ;
Yathā ca me adhigatamidaṃ vimānaṃ, taṃ te pavedayāmi [pavadissāmi (sī.), pavedissāmi (pī.)] suṇohi bhante.

655. ‘‘Magadhavarapuratthimena, nāḷakagāmo nāma atthi bhante;
Tattha ahosiṃ pure suṇisā, pesavatīti [sesavatīti (sī. syā.)] tattha jāniṃsu mamaṃ.

656. ‘‘Sāhamapacitatthadhammakusalaṃ, devamanussapūjitaṃ mahantaṃ;
Upatissaṃ nibbutamappameyyaṃ, muditamanā kusumehi abbhukiriṃ [abbhokiriṃ (sī. syā. pī. ka.)].

657. ‘‘Paramagatigatañca pūjayitvā, antimadehadharaṃ isiṃ uḷāraṃ;
Pahāya mānusakaṃ samussayaṃ, tidasagatā idha māvasāmi ṭhāna’’nti.

Pesavatīvimānaṃ sattamaṃ.

8. Mallikāvimānavatthu

658. ‘‘Pītavatthe pītadhaje, pītālaṅkārabhūsite;
Pītantarāhi vaggūhi, apiḷandhāva sobhasi.

659. ‘‘Kā kambukāyūradhare [kakambukāyuradhare (syā.)], kañcanāveḷabhūsite;
Hemajālakasañchanne [pacchanne (sī.)], nānāratanamālinī.

660. ‘‘Sovaṇṇamayā lohitaṅgamayā [lohitaṅkamayā (sī. syā.)] ca, muttāmayā veḷuriyamayā ca;
Masāragallā sahalohitaṅgā [sahalohitaṅkā (sī.), sahalohitakā (syā.)], pārevatakkhīhi maṇīhi cittatā.

661. ‘‘Koci koci ettha mayūrasussaro, haṃsassa rañño karavīkasussaro;
Tesaṃ saro suyyati vaggurūpo, pañcaṅgikaṃ tūriyamivappavāditaṃ.

662. ‘‘Ratho ca te subho vaggu [vaggū (syā.)], nānāratanacittito [nānāratanacittaṅgo (syā.)];
Nānāvaṇṇāhi dhātūhi, suvibhattova sobhati.

663. ‘‘Tasmiṃ rathe kañcanabimbavaṇṇe, yā tvaṃ [yattha (ka. sī. syā. ka.)] ṭhitā bhāsasi maṃ padesaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

664. ‘‘Sovaṇṇajālaṃ maṇisoṇṇacittitaṃ [vicittaṃ (ka.), cittaṃ (sī. syā.)], muttācitaṃ hemajālena channaṃ [sañchannaṃ (ka.)];
Parinibbute gotame appameyye, pasannacittā ahamābhiropayiṃ.

665. ‘‘Tāhaṃ kammaṃ karitvāna, kusalaṃ buddhavaṇṇitaṃ;
Apetasokā sukhitā, sampamodāmanāmayā’’ti.

Mallikāvimānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Visālakkhivimānavatthu

666. ‘‘Kā nāma tvaṃ visālakkhi [visālakkhī (syā.)], ramme cittalatāvane;
Samantā anupariyāsi, nārīgaṇapurakkhatā [purakkhitā (syā. ka.)].

667. ‘‘Yadā devā tāvatiṃsā, pavisanti imaṃ vanaṃ;
Sayoggā sarathā sabbe, citrā honti idhāgatā.

668. ‘‘Tuyhañca idha pattāya, uyyāne vicarantiyā;
Kāye na dissatī cittaṃ, kena rūpaṃ tavedisaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

669. ‘‘Yena kammena devinda, rūpaṃ mayhaṃ gatī ca me;
Iddhi ca ānubhāvo ca, taṃ suṇohi purindada.

670. ‘‘Ahaṃ rājagahe ramme, sunandā nāmupāsikā;
Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā.

671. ‘‘Acchādanañca bhattañca, senāsanaṃ padīpiyaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

672. ‘‘Cātuddasiṃ [catuddasiṃ (pī. ka.)] pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

673. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

674. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

675. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

676. ‘‘Tassā me ñātikulā dāsī [ñātikulaṃ āsī (syā. ka.)], sadā mālābhihārati;
Tāhaṃ bhagavato thūpe, sabbamevābhiropayiṃ.

677. ‘‘Uposathe cahaṃ gantvā, mālāgandhavilepanaṃ;
Thūpasmiṃ abhiropesiṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

678. ‘‘Tena kammena devinda, rūpaṃ mayhaṃ gatī ca me;
Iddhī ca ānubhāvo ca, yaṃ mālaṃ abhiropayiṃ.

679. ‘‘Yañca sīlavatī āsiṃ, na taṃ tāva vipaccati;
Āsā ca pana me devinda, sakadāgāminī siya’’nti.

Visālakkhivimānaṃ navamaṃ.

10. Päricchattakavimānavatthu

680. ‘‘Pāricchattake koviḷāre, ramaṇīye manorame;
Dibbamālaṃ ganthamānā, gāyantī sampamodasi.

681. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā saddā niccharanti, savanīyā manoramā.

682. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā gandhā pavāyanti, sucigandhā manoramā.

683. ‘‘Vivattamānā kāyena, yā veṇīsu piḷandhanā.
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

684. ‘‘Vaṭaṃsakā vātadhutā [vātadhūtā (sī. syā.)], vātena sampakampitā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

685. ‘‘Yāpi te sirasmiṃ mālā, sucigandhā manoramā;
Vāti gandho disā sabbā, rukkho mañjūsako yathā.

686. ‘‘Ghāyase taṃ sucigandhaṃ [suciṃ gandhaṃ (sī.)], rūpaṃ passasi amānusaṃ [mānusaṃ (pī.)];
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

687. ‘‘Pabhassaraṃ accimantaṃ, vaṇṇagandhena saṃyutaṃ;
Asokapupphamālāhaṃ, buddhassa upanāmayiṃ.

688. ‘‘Tāhaṃ kammaṃ karitvāna, kusalaṃ buddhavaṇṇitaṃ;
Apetasokā sukhitā, sampamodāmanāmayā’’ti.

Päricchattakavimānaṃ dasamaṃ.

Pāricchattakavaggo tatiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Uḷāro ucchu pallaṅko, latā ca guttilena ca;
Daddallapesamallikā, visālakkhi pāricchattako;
Vaggo tena pavuccatīti.

4. Mañjiṭṭhakavaggo

1. Mañjiṭṭhakavimānavatthu

689. ‘‘Mañjiṭṭhake [mañjeṭṭhake (sī.)] vimānasmiṃ, soṇṇavālukasanthate [sovaṇṇavālukasanthate (syā. pī.), sovaṇṇavālikasanthate (ka.)];
Pañcaṅgike turiyena [turiyena (sī. syā. pī.)], ramasi suppavādite.

690. ‘‘Tamhā vimānā oruyha, nimmitā ratanāmayā;
Ogāhasi sālavanaṃ, pupphitaṃ sabbakālikaṃ.

691. ‘‘Yassa yasseva sālassa, mūle tiṭṭhasi devate;
So so muñcati pupphāni, onamitvā dumuttamo.

692. ‘‘Vāteritaṃ sālavanaṃ, ādhutaṃ [ādhūtaṃ (sī.)] dijasevitaṃ;
Vāti gandho disā sabbā, rukkho mañjūsako yathā.

693. ‘‘Ghāyase taṃ sucigandhaṃ, rūpaṃ passasi amānusaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

694. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, dāsī ayirakule [ayyirakule (syā. ka.)] ahuṃ;
Buddhaṃ nisinnaṃ disvāna, sālapupphehi okiriṃ.

695. ‘‘Vaṭaṃsakañca sukataṃ, sālapupphamayaṃ ahaṃ;
Buddhassa upanāmesiṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

696. ‘‘Tāhaṃ kammaṃ karitvāna, kusalaṃ buddhavaṇṇitaṃ;
Apetasokā sukhitā, sampamodāmanāmayā’’ti.

Mañjiṭṭhakavimānaṃ paṭhamaṃ.

2. Pabhassaravimānavatthu

697. ‘‘Pabhassaravaravaṇṇanibhe, surattavatthavasane [vatthanivāsane (sī. syā.)];
Mahiddhike candanaruciragatte, kā tvaṃ subhe devate vandase mamaṃ.

698. ‘‘Pallaṅko ca te mahaggho, nānāratanacittito ruciro;
Yattha tvaṃ nisinnā virocasi, devarājāriva nandane vane.

699. ‘‘Kiṃ tvaṃ pure sucaritamācarī bhadde, kissa kammassa vipākaṃ;
Anubhosi devalokasmiṃ, devate pucchitācikkha;

Kissa kammassidaṃ phala’’nti.

700. ‘‘Piṇḍāya te carantassa, mālaṃ phāṇitañca adadaṃ bhante;
Tassa kammassidaṃ vipākaṃ, anubhomi devalokasmiṃ.

701. ‘‘Hoti ca me anutāpo, aparaddhaṃ [aparādhaṃ (syā.)] dukkhitañca [dukkaṭañca (sī.)] me bhante;
Sāhaṃ dhammaṃ nāssosiṃ, sudesitaṃ dhammarājena.

702. ‘‘Taṃ taṃ vadāmi bhaddante, ‘yassa me anukampiyo koci;
Dhammesu taṃ samādapetha’, sudesitaṃ dhammarājena.

703. ‘‘Yesaṃ atthi saddhā buddhe, dhamme ca saṅgharatane;
Te maṃ ativirocanti, āyunā yasasā siriyā.

704. ‘‘Patāpena vaṇṇena uttaritarā,
Aññe mahiddhikatarā mayā devā’’ti;

Pabhassaravimānaṃ dutiyaṃ.

3. Nāgavimānavatthu

705. ‘‘Alaṅkatā maṇikañcanācitaṃ, sovaṇṇajālacitaṃ mahantaṃ;
Abhiruyha gajavaraṃ sukappitaṃ, idhāgamā vehāyasaṃ [vehāsayaṃ (sī.)] antalikkhe.

706. ‘‘Nāgassa dantesu duvesu nimmitā, acchodakā [acchodikā (sī. ka.)] paduminiyo suphullā;
Padumesu ca turiyagaṇā pabhijjare, imā ca naccanti manoharāyo.

707. ‘‘Deviddhipattāsi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

708. ‘‘Bārāṇasiyaṃ upasaṅkamitvā, buddhassahaṃ vatthayugaṃ adāsiṃ;
Pādāni vanditvā [vanditva (sī.)] chamā nisīdiṃ, vittā cahaṃ añjalikaṃ akāsiṃ.

709. ‘‘Buddho ca me kañcanasannibhattaco, adesayi samudayadukkhaniccataṃ;
Asaṅkhataṃ dukkhanirodhasassataṃ, maggaṃ adesayi [adesesi (sī.)] yato vijānisaṃ;

710. ‘‘Appāyukī kālakatā tato cutā, upapannā tidasagaṇaṃ yasassinī;
Sakkassahaṃ aññatarā pajāpati, yasuttarā nāma disāsu vissutā’’ti.

Nāgavimānaṃ tatiyaṃ.

4. Alomavimānavatthu

711. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

712. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

714. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.

715. ‘‘Ahañca bārāṇasiyaṃ, buddhassādiccabandhuno;
Adāsiṃ sukkhakummāsaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

716. ‘‘Sukkhāya aloṇikāya ca, passa phalaṃ kummāsapiṇḍiyā;
Alomaṃ sukhitaṃ disvā, ko puññaṃ na karissati.

717. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Alomavimānaṃ catutthaṃ.

5. Kañjikadāyikāvimānavatthu

719. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
720. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
722. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
723. ‘‘Ahaṃ andhakavindamhi, buddhassādiccabandhuno;
Adāsiṃ kolasampākaṃ, kañjikaṃ teladhūpitaṃ.

724. ‘‘Pipphalyā lasuṇena ca, missaṃ lāmañjakena ca;
Adāsiṃ ujubhūtasmiṃ [ujubhūtesu (ka.)], vippasannena cetasā.

725. ‘‘Yā mahesittaṃ kāreyya, cakkavattissa rājino;
Nārī sabbaṅgakalyāṇī, bhattu cānomadassikā;
Ekassa kañjikadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasiṃ.

726. ‘‘Sataṃ nikkhā sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā;
Sataṃ kaññāsahassāni, āmuttamaṇikuṇḍalā;
Ekassa kañjikadānassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

727. ‘‘Sataṃ hemavatā nāgā, īsādantā urūḷhavā;
Suvaṇṇakacchā mātaṅgā, hemakappanavāsasā;
Ekassa kañjikadānassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

728. ‘‘Catunnamapi dīpānaṃ, issaraṃ yodha kāraye;
Ekassa kañjikadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasi’’nti.

Kañjikadāyikāvimānaṃ pañcamaṃ.

6. Vihāravimānavatthu

729. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
730. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā saddā niccharanti, savanīyā manoramā.

731. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā gandhā pavāyanti, sucigandhā manoramā.

732. ‘‘Vivattamānā kāyena, yā veṇīsu piḷandhanā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, turiye pañcaṅgike yathā.

733. ‘‘Vaṭaṃsakā vātadhutā, vātena sampakampitā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, turiye pañcaṅgike yathā.

734. ‘‘Yāpi te sirasmiṃ mālā, sucigandhā manoramā;
Vāti gandho disā sabbā, rukkho mañjūsako yathā.

735. ‘‘Ghāyase taṃ sucigandhaṃ, rūpaṃ passasi amānusaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

736. ‘‘Sāvatthiyaṃ mayhaṃ sakhī bhadante, saṅghassa kāresi mahāvihāraṃ;
Tatthappasannā ahamānumodiṃ, disvā agārañca piyañca metaṃ.

737. ‘‘Tāyeva me suddhanumodanāya, laddhaṃ vimānabbhutadassaneyyaṃ;
Samantato soḷasayojanāni, vehāyasaṃ gacchati iddhiyā mama.

738. ‘‘Kūṭāgārā nivesā me, vibhattā bhāgaso mitā;
Daddallamānā ābhanti, samantā satayojanaṃ.

739. ‘‘Pokkharañño ca me ettha, puthulomanisevitā;
Acchodakā [acchodikā (sī.)] vippasannā, soṇṇavālukasanthatā.

740. ‘‘Nānāpadumasañchannā, puṇḍarīkasamotatā [paṇḍarīkasamonatā (sī.)];
Surabhī sampavāyanti, manuññā māluteritā.

741. ‘‘Jambuyo panasā tālā, nāḷikeravanāni ca;
Antonivesane jātā, nānārukkhā aropimā.

742. ‘‘Nānātūriyasaṅghuṭṭhaṃ, accharāgaṇaghositaṃ;
Yopi maṃ supine passe, sopi vitto siyā naro.

743. ‘‘Etādisaṃ abbhutadassaneyyaṃ, vimānaṃ sabbasopabhaṃ;
Mama kammehi nibbattaṃ, alaṃ puññāni kātave’’ti.

744. ‘‘Tāyeva te suddhanumodanāya, laddhaṃ vimānabbhutadassaneyyaṃ;
Yā ceva sā dānamadāsi nārī, tassā gatiṃ brūhi kuhiṃ uppannā [upapannā (ka.)] sā’’ti.

745. ‘‘Yā sā ahu mayhaṃ sakhī bhadante, saṅghassa kāresi mahāvihāraṃ;
Viññātadhammā sā adāsi dānaṃ, uppannā nimmānaratīsu devesu.

746. ‘‘Pajāpatī tassa sunimmitassa, acintiyā kammavipākā tassa;
Yametaṃ pucchasi kuhiṃ uppannā [upapannā (ka.)] sāti, taṃ te viyākāsiṃ anaññathā ahaṃ.

747. ‘‘Tenahaññepi samādapetha, saṅghassa dānāni dadātha vittā;
Dhammañca suṇātha pasannamānasā, sudullabho laddho manussalābho.

748. ‘‘Yaṃ maggaṃ maggādhipatī adesayi [maggādhipatyadesayi (sī.)], brahmassaro kañcanasannibhattaco;
Saṅghassa dānāni dadātha vittā, mahapphalā yattha bhavanti dakkhiṇā.

749. [khu. pā. 6.6; su. ni. 229] ‘‘Ye puggalā aṭṭha sataṃ pasatthā, cattāri etāni yugāni honti;
Te dakkhiṇeyyā sugatassa sāvakā, etesu dinnāni mahapphalāni.

750. [vi. va. 641] ‘‘Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito.

751. [vi. va. 642] ‘‘Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;

Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ.

752. [vi. va. 643] ‘‘Eso hi saṅgho vipulo mahaggato, esappameyyo udadhīva sāgaro;
Etehi seṭṭhā naravīrasāvakā, pabhaṅkarā dhammamudīrayanti [natthettha pāṭhabhedo].

753. [vi. va. 644] ‘‘Tesaṃ sudinnaṃ suhutaṃ suyiṭṭhaṃ, ye saṅghamuddissa dadanti dānaṃ;
Sā dakkhiṇā saṅghagatā patiṭṭhitā, mahapphalā lokavidūna [lokavidūhi (ka.)] vaṇṇitā.

754. ‘‘Etādisaṃ yaññamanussarantā, ye vedajātā vicaranti loke;
Vineyya maccheramalaṃ samūlaṃ, aninditā saggamupenti ṭhāna’’nti.

Vihāravimānaṃ chaṭṭhaṃ.

Bhāṇavāraṃ dutiyaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Caturitthivimānavatthu

755. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
758. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
759. ‘‘Indīvarānaṃ hatthakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa;
Esikānaṃ uṇṇatasmiṃ, nagaravare paṇṇakate ramme.

760. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadissā pabhāsatī’’ti.
762. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
765. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
766. ‘‘Nīluppalahatthakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa;
Esikānaṃ uṇṇatasmiṃ, nagaravare paṇṇakate ramme.

767. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
769. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
772. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
773. ‘‘Odātamūlakaṃ haritapattaṃ, udakasmiṃ sare jātaṃ ahamadāsiṃ;
Bhikkhuno piṇḍāya carantassa, esikānaṃ uṇṇatasmiṃ;
Nagaravare paṇṇakate ramme.

774. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
776. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
779. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
780. ‘‘Ahaṃ sumanā sumanassa sumanamakuḷāni, dantavaṇṇāni ahamadāsiṃ;
Bhikkhuno piṇḍāya carantassa, esikānaṃ uṇṇatasmiṃ;
Nagaravare paṇṇakate ramme.

781. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Caturitthivimānaṃ sattamaṃ.

8. Ambavimānavatthu

783. ‘‘Dibbaṃ te ambavanaṃ rammaṃ, pāsādettha mahallako;
Nānāturiyasaṅghuṭṭho, accharāgaṇaghosito.

784. ‘‘Padīpo cettha jalati, niccaṃ sovaṇṇayo mahā;
Dussaphalehi rukkhehi, samantā parivārito.

785. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti;
787. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
788. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Vihāraṃ saṅghassa kāresiṃ, ambehi parivāritaṃ.

789. ‘‘Pariyosite vihāre, kārente niṭṭhite mahe;
Ambehi chādayitvāna [ambe acchādayitvāna (sī. syā.), ambehacchādayitvāna (pī. ka.)], katvā dussamaye phale.

790. ‘‘Padīpaṃ tattha jāletvā, bhojayitvā gaṇuttamaṃ;
Niyyādesiṃ taṃ saṅghassa, pasannā sehi pāṇibhi.

791. ‘‘Tena me ambavanaṃ rammaṃ, pāsādettha mahallako;
Nānāturiyasaṅghuṭṭho, accharāgaṇaghosito.

792. ‘‘Padīpo cettha jalati, niccaṃ sovaṇṇayo mahā;
Dussaphalehi rukkhehi, samantā parivārito.

793. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Ambavimānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Pītavimānavatthu

795. ‘‘Pītavatthe pītadhaje, pītālaṅkārabhūsite;
Pītacandanalittaṅge, pītauppalamālinī [pītuppalamadhārinī (syā. ka.), pītuppalamālinī (pī.)].

796. ‘‘Pītapāsādasayane, pītāsane pītabhājane;
Pītachatte pītarathe, pītasse pītabījane.

797. ‘‘Kiṃ kammamakarī bhadde, pubbe mānusake bhave;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

798. ‘‘Kosātakī nāma latatthi bhante, tittikā anabhicchitā;
Tassā cattāri pupphāni, thūpaṃ abhihariṃ ahaṃ.

799. ‘‘Satthu sarīramuddissa, vippasannena cetasā;
Nāssa maggaṃ avekkhissaṃ, na taggamanasā [tadaggamanasā (sī.), tadaṅgamanasā (syā.)] satī.

800. ‘‘Tato maṃ avadhī gāvī, thūpaṃ apattamānasaṃ;
Tañcāhaṃ abhisañceyyaṃ, bhiyyo [bhīyo (sī. aṭṭha.)] nūna ito siyā.

801. ‘‘Tena kammena devinda, maghavā devakuñjaro;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, tava sahabya [sahabyata (sī. syā.)] māgatā’’ti.

802. Idaṃ sutvā tidasādhipati, maghavā devakuñjaro;
Tāvatiṃse pasādento, mātaliṃ etadabravi [etadabrūvīti (sī.)].

803. ‘‘Passa mātali accheraṃ, cittaṃ kammaphalaṃ idaṃ;
Appakampi kataṃ deyyaṃ, puññaṃ hoti mahapphalaṃ.

804. ‘‘Natthi citte pasannamhi, appakā nāma dakkhiṇā;

Tathāgate vā sambuddhe, atha vā tassa sāvake.

805. ‘‘Ehi mātali amhepi, bhiyyo bhiyyo mahemase;
Tathāgatassa dhātuyo, sukho puññāna muccayo.

806. ‘‘Tiṭṭhante nibbute cāpi, same citte samaṃ phalaṃ;
Cetopaṇidhihetu hi, sattā gacchanti suggatiṃ.

807. ‘‘Bahūnaṃ [bahunnaṃ (sī. syā.)] vata atthāya, uppajjanti tathāgatā;
Yattha kāraṃ karitvāna, saggaṃ gacchanti dāyakā’’ti.

Pītavimānaṃ navamaṃ.

10. Ucchuvimānavatthu

808. ‘‘Obhāsayitvā pathaviṃ sadevakaṃ, atirocasi candimasūriyā viya;
Siriyā ca vaṇṇena yasena tejasā, brahmāva deve tidase sahindake.

809. ‘‘Pucchāmi taṃ uppalamāladhārinī, āveḷinī kañcanasannibhattace;
Alaṅkate uttamavatthadhārinī, kā tvaṃ subhe devate vandase mamaṃ.

810. ‘‘Kiṃ tvaṃ pure kammamakāsi attanā, manussabhūtā purimāya jātiyā;
Dānaṃ suciṇṇaṃ atha sīlasaññamaṃ, kenupapannā sugatiṃ yasassinī;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

811. ‘‘Idāni bhante imameva gāmaṃ, piṇḍāya amhāka gharaṃ upāgami;
Tato te ucchussa adāsi khaṇḍikaṃ, pasannacittā atulāya pītiyā;

812. ‘‘Sassu ca pacchā anuyuñjate mamaṃ, kahaṃ nu ucchuṃ vadhuke avākirī;
Na chaḍḍitaṃ no pana khāditaṃ mayā, santassa bhikkhussa sayaṃ adāsahaṃ.

813. ‘‘Tuyhaṃnvidaṃ issariyaṃ atho mama, itissā sassu paribhāsate mamaṃ;
Leḍḍuṃ gahetvā pahāraṃ adāsi me, tato cutā kālakatāmhi devatā.

814. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Devehi saddhiṃ paricārayāmahaṃ, modāmahaṃ kāmaguṇehi pañcahi.

815. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Devindaguttā tidasehi rakkhitā, samappitā kāmaguṇehi pañcahi.

816. ‘‘Etādisaṃ puññaphalaṃ anappakaṃ, mahāvipākā mama ucchudakkhiṇā;
Devehi saddhiṃ paricārayāmahaṃ, modāmahaṃ kāmaguṇehi pañcahi.

817. ‘‘Etādisaṃ puññaphalaṃ anappakaṃ, mahājutikā mama ucchudakkhiṇā;
Devindaguttā tidasehi rakkhitā, sahassanettoriva nandane vane.

818. ‘‘Tuvañca bhante anukampakaṃ viduṃ, upecca vandiṃ kusalañca pucchisaṃ;
Tato te ucchussa adāsiṃ khaṇḍikaṃ, pasannacittā atulāya pītiyā’’ti.

Ucchuvimānaṃ dasamaṃ.

11. Vandanavimānavatthu

819. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

820. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe. …
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

822. Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
823. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, disvāna samaṇe sīlavante;
Pādāni vanditvā manaṃ pasādayiṃ, vittā cahaṃ añjalikaṃ akāsiṃ.

824. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Vandanavimānaṃ ekādasamaṃ.

12. Rajjumālāvimānavatthu

826. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Hatthapāde ca viggayha, naccasi suppavādite.

827. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā saddā niccharanti, savanīyā manoramā.

828. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā gandhā pavāyanti, sucigandhā manoramā.

829. ‘‘Vivattamānā kāyena, yā veṇīsu piḷandhanā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, turiye pañcaṅgike yathā.

830. ‘‘Vaṭaṃsakā vātadhutā, vātena sampakampitā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, turiye pañcaṅgike yathā.

831. ‘‘Yāpi te sirasmiṃ mālā, sucigandhā manoramā;
Vāti gandho disā sabbā, rukkho mañjūsako yathā.

832. ‘‘Ghāyase taṃ sucigandhaṃ, rūpaṃ passasi amānusaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

833. ‘‘Dāsī ahaṃ pure āsiṃ, gayāyaṃ brāhmaṇassahaṃ;
Appapuññā alakkhikā, rajjumālāti maṃ viduṃ [vidū (syā. pī. ka.)].

834. ‘‘Akkosānaṃ vadhānañca, tajjanāya ca uggatā [ukkatā (sī. syā.)];
Kuṭaṃ gahetvā nikkhamma, agañchiṃ [āgacchiṃ (syā. ka.), agacchiṃ (pī.), gacchiṃ (sī.)]
udahāriyā [udakahāriyā (sī.)].

835. ‘‘Vipathe kuṭaṃ nikkhipitvā, vanasaṇḍaṃ upāgamiṃ;
Idhevāhaṃ marissāmi, ko attho [kvatthosi (ka.), kīvatthopi (syā.)] jīvitena me.

836. ‘‘Daḷhaṃ pāsaṃ karitvāna, āsumbhitvāna pādape;
Tato disā vilokesiṃ,ko nu kho vanamassito.

837. ‘‘Tatthaddasāsiṃ sambuddhaṃ, sabbalokahitaṃ muniṃ;

Nisinnaṃ rukkhamūlasmiṃ, jhāyantaṃ akutobhayaṃ.

838. ‘‘Tassā me ahu saṃvego, abbhuto lomahaṃsano;
Ko nu kho vanamassito, manusso udāhu devatā.

839. ‘‘Pāsādikaṃ pasādanīyaṃ, vanā nibbanamāgataṃ;
Disvā mano me pasīdi, nāyaṃ yādisakīdiso.

840. ‘‘Guttindriyo jhānarato, abahiggatamānaso;
Hito sabbassa lokassa, buddho ayaṃ [soyaṃ (sī.)] bhavissati.

841. ‘‘Bhayabheravo durāsado, sīhova guhamassito;
Dullabhāyaṃ dassanāya, pupphaṃ odumbaraṃ yathā.

842. ‘‘So maṃ mudūhi vācāhi, ālapitvā tathāgato;
Rajjumāleti maṃvoca, saraṇaṃ gaccha tathāgataṃ.

843. ‘‘Tāhaṃ giraṃ suṇitvāna, nelaṃ atthavatiṃ suciṃ;
Saṇhaṃ muduñca vagguñca, sabbasokāpanūdanaṃ.

844. ‘‘Kallacittañca maṃ ñatvā, pasannaṃ suddhamānasaṃ;
Hito sabbassa lokassa, anusāsi tathāgato.

845. ‘‘Idaṃ dukkhanti maṃvoca, ayaṃ dukkhassa sambhavo;
Dukkha [ayaṃ (sī. syā. pī.)] nirodho maggo ca [dukkhanirodho ca (syā.)], añjaso amatogadho.

846. ‘‘Anukampakassa kusalassa, ovādamhi ahaṃ ṭhitā;
Ajjhagā amataṃ santiṃ, nibbānaṃ padamaccutaṃ.

847. ‘‘Sāhaṃ avaṭṭhitāpemā, dassane avikampinī;
Mūlajātāya saddhāya, dhītā buddhassa orasā.

848. ‘‘Sāhaṃ ramāmi kīḷāmi, modāmi akutobhayā;
Dibbamālaṃ dhārayāmi, pivāmi madhumaddavaṃ.

849. ‘‘Saṭṭhituriyasahassāni, paṭibodhaṃ karonti me;
Āḷambo gaggaro bhīmo, sādhuvādī ca saṃsayo.

850. ‘‘Pokkharo ca suphasso ca, vīṇāmokkhā ca nāriyo;
Nandā ceva sunandā ca, soṇadinnā sucimhitā.

851. ‘‘Alambusā missakesī ca, puṇḍarīkātidāruṇī [… ticāruṇī (sī.)];
Eṇīphassā suphassā [supassā (syā. pī. ka.)] ca, subhaddā [saṃbhaddā (ka.)] muduvādinī.

852. ‘‘Etā caññā ca seyyāse, accharānaṃ pabodhikā;
Tā maṃ kālenupāgantvā, abhibhāsanti devatā.

853. ‘‘Handa naccāma gāyāma, handa taṃ ramayāmase;
Nayidaṃ akatapuññānaṃ, katapuññānamevidaṃ.

854. ‘‘Asokaṃ nandanaṃ rammaṃ, tidasānaṃ mahāvanaṃ;
Sukhaṃ akatapuññānaṃ, idha natthi parattha ca.

855. ‘‘Sukhañca katapuññānaṃ, idha ceva parattha ca;
Tesaṃ sahabyakāmānaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ;
Katapuññā hi modanti, sagge bhogasamaṅgino.

856. ‘‘Bahūnaṃ vata atthāya, uppajjanti tathāgatā;
Dakkhiṇeyyā manussānaṃ, puññakhettānamākarā;
Yattha kāraṃ karitvāna, sagge modanti dāyakā’’ti.

Rajjumālāvimānaṃ dvādasamaṃ.

Mañjiṭṭhakavaggo catuttho niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Mañjiṭṭhā pabhassarā nāgā, alomākañjikadāyikā;
Vihāracaturitthambā, pītā ucchuvandanarajjumālā ca;
Vaggo tena pavuccatīti.

Itthivimānaṃ samattaṃ.

2. Purisavimānaṃ

5. Mahārathavaggo

1. Maṇḍūkadevaputtavimānavatthu

857. ‘‘Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ;
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā’’ti.

858. ‘‘Maṇḍūkohaṃ pure āsiṃ, udake vārigocaro;
Tava dhammaṃ suṇantassa, avadhī vacchapālako.

859. ‘‘Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me;
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.

860. ‘‘Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assosuṃ gotama;
Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare’’ti.

Maṇḍūkadevaputtavimānaṃ paṭhamaṃ.

2. Revatīvimānavatthu

861. [dha. pa. 219 dhammapade] ‘‘Cirappavāsiṃ purisaṃ, dūrato sotthimāgataṃ;
Ñātimittā suhajjā ca, abhinandanti āgataṃ;

862. [dha. pa. 220 dhammapade] ‘‘Tatheva katapuññampi, asmā lokā paraṃ gataṃ;
Puññāni paṭigaṇhanti, piyaṃ ñātīva āgataṃ.

863. [pe. va. 714]‘‘Uṭṭhehi revate supāpadhamme, apārutadvāre [apārubhaṃ dvāraṃ (sī. syā.), apārutadvāraṃ (pī. ka.)] adānasīle;

Nessāma taṃ yattha thunanti duggatā, samappitā nerayikā dukkhenā''ti.

864. Icceva [iccevaṃ (syā. ka.)] vatvāna yamassa dūtā, te dve yakkhā lohitakkhā brahantā;
Paccekabāhāsu gahetvā revataṃ, pakkāmayuṃ devagaṇassa santike.

865. ''Ādiccavaṇṇaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, byamhaṃ subhaṃ kañcanajālachannaṃ;
Kassetamākiṇṇajanaṃ vimānaṃ, sūriyassa raṃsīriva jotamānaṃ.

866. ''Nārīgaṇā candanasāralittā [candanasārānulittā (syā.)], ubhato vimānaṃ upasobhayanti;
Taṃ dissati sūriyasamānavaṇṇaṃ, ko modati saggapatto vimāne''ti.

867. ''Bārāṇasiyaṃ nandiyo nāmāsi, upāsako amaccharī dānapati vadaññū;
Tassetamākiṇṇajanaṃ vimānaṃ, sūriyassa raṃsīriva jotamānaṃ.

868. ''Nārīgaṇā candanasāralittā, ubhato vimānaṃ upasobhayanti;
Taṃ dissati sūriyasamānavaṇṇaṃ, so modati saggapatto vimāne''ti.

869. ''Nandiyassāhaṃ bhariyā, agārinī sabbakulassa issarā;
Bhattu vimāne ramissāmi dānahaṃ, na patthaye nirayaṃ dassanāyā''ti.

870. ''Eso te nirayo supāpadhamme, puññaṃ tayā akataṃ jīvaloke;
Na hi maccharī rosako pāpadhammo, saggūpagānaṃ labhati sahabyata''nti.

871. ''Kiṃ nu gūthañca muttañca, asucī paṭidissati;
Duggandhaṃ kimidaṃ mīḷhaṃ, kimetaṃ upavāyatī''ti.

872. ''Esa saṃsavako nāma, gambhīro sataporiso;
Yattha vassasahassāni, tuvaṃ paccasi revate''ti.

873. ''Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kena saṃsavako laddho, gambhīro sataporiso''ti.

874. ''Samaṇe brāhmaṇe cāpi, aññe vāpi vanibbake [vaṇibbake (syā. ka.)];
Musāvādena vañcesi, taṃ pāpaṃ pakataṃ tayā.

875. ''Tena saṃsavako laddho, gambhīro sataporiso;
Tattha vassasahassāni, tuvaṃ paccasi revate.

876. ''Hatthepi chindanti athopi pāde, kaṇṇepi chindanti athopi nāsaṃ;
Athopi kākoḷagaṇā samecca, saṅgamma khādanti viphandamāna''nti.

877. ''Sādhu kho maṃ paṭinetha, kāhāmi kusalaṃ bahuṃ;
Dānena samacariyāya, saṃyamena damena ca;
Yaṃ katvā sukhitā honti, na ca pacchānutappare''ti.

878. ''Pure tuvaṃ pamajjitvā, idāni paridevasi;
Sayaṃ katānaṃ kammānaṃ, vipākaṃ anubhossasī''ti.

879. ''Ko devalokato manussalokaṃ, gantvāna puṭṭho me evaṃ vadeyya;
'Nikkhittadaṇḍesu dadātha dānaṃ, acchādanaṃ seyya [sayana (sī.)] mathannapānaṃ;
Nahi maccharī rosako pāpadhammo, saggūpagānaṃ labhati sahabyataṃ'.

880. ‘‘Sāhaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Vadaññū sīlasampannā, kāhāmi kusalaṃ bahuṃ;
Dānena samacariyāya, saṃyamena damena ca.

881. ‘‘Ārāmāni ca ropissaṃ, dugge saṅkamanāni ca;
Papañca udapānañca, vippasannena cetasā.

882. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

883. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Na ca dāne pamajjissaṃ, sāmaṃ diṭṭhamidaṃ mayā’’ti;

884. Iccevaṃ vippalapantiṃ, phandamānaṃ tato tato;
Khipiṃsu niraye ghore, uddhapādaṃ avaṃsiraṃ.

885. ‘‘Ahaṃ pure maccharinī ahosiṃ, paribhāsikā samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Vitathena ca sāmikaṃ vañcayitvā, paccāmahaṃ niraye ghorarūpe’’ti.

Revatīvimānaṃ dutiyaṃ.

3. Chattamāṇavakavimānavatthu

886. ‘‘Ye vadataṃ pavaro manujesu, sakyamunī bhagavā katakicco;
Pāragato balavīriyasamaṅgī [balavīrasamaṅgī (ka.)], taṃ sugataṃ saraṇatthamupehi.

887. ‘‘Rāgavirāgamanejamasokaṃ, dhammamasaṅkhatamappaṭikūlaṃ;
Madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ, dhammamimaṃ saraṇatthamupehi.

888. ‘‘Yattha ca dinna mahapphalamāhu, catūsu sucīsu purisayugesu;
Aṭṭha ca puggaladhammadasā te, saṅghamimaṃ saraṇatthamupehi.

889. ‘‘Na tathā tapati nabhe sūriyo, cando ca na bhāsati na phusso;
Yathā atulamidaṃ mahappabhāsaṃ, ko nu tvaṃ tidivā mahiṃ upāgā.

890. ‘‘Chindati raṃsī pabhaṅkarassa, sādhikavīsatiyojanāni ābhā;
Rattimapi yathā divaṃ karoti, parisuddhaṃ vimalaṃ subhaṃ vimānaṃ.

891. ‘‘Bahupadumavicitrapuṇḍarīkaṃ, vokiṇṇaṃ kusumehi nekacittaṃ;
Arajavirajahemajālachannaṃ, ākāse tapati yathāpi sūriyo.

892. ‘‘Rattambarapītavasasāhi, agarupiyaṅgucandanussadāhi;
Kañcanatanusannibhattacāhi, paripūraṃ gaganaṃva tārakāhi.

893. ‘‘Naranāriyo [naranārī (ka.), nāriyo (?)] bahuketthanekavaṇṇā, kusumavibhūsitābharaṇettha sumanā;
Anilapamuñcitā pavanti [pavāyanti (ka.)] surabhiṃ, tapaniyavitatā suvaṇṇachannā [suvaṇṇacchādanā (sī.)].

894. ‘‘Kissa saṃyamassa [samadamassa (sī.)] ayaṃ vipāko, kenāsi kammaphalenidhūpapanno;
Yathā ca te adhigatamidaṃ vimānaṃ, tadanupadaṃ avacāsi iṅgha puṭṭho’’ti.

895. ‘‘Sayamidha [yamidha (sī. syā. pī.)] pathe samecca māṇavena, satthānusāsi anukampamāno;
Tava ratanavarassa dhammaṃ sutvā, karissāmīti ca bravittha chatto.

896. ‘‘Jinavarapavaraṃ [jinapavaraṃ (syā. ka.)] upehi [upemi (bahūsu)] saraṇaṃ, dhammañcāpi tatheva bhikkhusaṅghaṃ;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ [avocāhaṃ (sī. syā. ka.)] bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

897. ‘‘Mā ca pāṇavadhaṃ vividhaṃ carassu asuciṃ,
Na hi pāṇesu asaññataṃ avaṇṇayiṃsu sappaññā;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante,
Pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

898. ‘‘Mā ca parajanassa rakkhitampi, ādātabbamamaññitho [mamaññittha (sī. pī.)] adinnaṃ;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā vacanaṃ tathevakāsiṃ.

899. ‘‘Mā ca parajanassa rakkhitāyo, parabhariyā agamā anariyametaṃ;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ;

900. ‘‘Mā ca vitathaṃ aññathā abhāṇi,
Na hi musāvādaṃ avaṇṇayiṃsu sappaññā;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

901. ‘‘Yena ca purisassa apeti saññā, taṃ majjaṃ parivajjayassu sabbaṃ;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

902. ‘‘Svāhaṃ idha pañca sikkhā karitvā, paṭipajjitvā tathāgatassa dhamme;
Dvepathamagamāsiṃ coramajjhe, te maṃ tattha vadhiṃsu bhogahetu.

903. ‘‘Ettakamidaṃ anussarāmi kusalaṃ, tato paraṃ na me vijjati aññaṃ;
Tena sucaritena kammunāhaṃ [kammanāhaṃ (sī.)], uppanno [upapanno (bahūsu)] tidivesu kāmakāmī.

904. ‘‘Passa khaṇamuhuttasaññamassa, anudhammappaṭipattiyā vipākaṃ;
Jalamiva yasasā samekkhamānā, bahukā maṃ pihayanti hīnakammā.

905. ‘‘Passa katipayāya desanāya, sugatiñcamhi gato sukhañca patto;
Ye ca te satataṃ suṇanti dhammaṃ, maññe te amataṃ phusanti khemaṃ.

906. ‘‘Appampi kataṃ mahāvipākaṃ, vipulaṃ hoti [vipulaphalaṃ (ka.)] tathāgatassa dhamme;
Passa katapuññatāya chatto, obhāseti pathaviṃ yathāpi sūriyo.

907. ‘‘Kimidaṃ kusalaṃ kimācarema, icceke hi samecca mantayanti;
Te mayaṃ punareva [punapi (?)] laddha mānusattaṃ, paṭipannā viharemu sīlavanto.

908. ‘‘Bahukāro anukampako ca satthā, iti me sati agamā divā divassa;
Svāhaṃ upagatomhi saccanāmaṃ, anukampassu punapi suṇemu [suṇoma (sī.), suṇomi (syā.)] dhammaṃ.

909. ‘‘Ye cidha [yedha (sī. syā. pī.), ye idha (ka.)] pajahanti kāmarāgaṃ, bhavarāgānusayañca pahāya mohaṃ;
Na ca te punamupenti gabbhaseyyaṃ, parinibbānagatā hi sītibhūtā’’ti.

Chattamāṇavakavimānaṃ tatiyaṃ.

4. Kakkaṭakarasadāyakavimānavatthu

910. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā [ruciratthatā (syā. ka.) 646 gāthāyaṃ ‘‘rucakupakiṇṇaṃ’’ti padassa saṃvaṇṇanā passitabbā] subhā.

911. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ [vaggu (sī. ka.), vaggū (syā.)];
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

912. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

913. ‘‘Pucchāmi taṃ deva mahānubhāva, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

914. So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

915. ‘‘Satisamuppādakaro, dvāre kakkaṭako ṭhito;
Niṭṭhito jātarūpassa, sobhati dasapādako.

916. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

917. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūto yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Kakkaṭakarasadāyakavimānaṃ catutthaṃ.

(Anantaraṃ pañcavimānaṃ yathā kakkaṭakarasadāyakavimānaṃ tathā vitthāretabbaṃ)

5. Dvārapālavimānavatthu

918. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

919. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

920. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
922. So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

923. ‘‘Dibbaṃ mamaṃ vassasahassamāyu, vācābhigītaṃ manasā pavattitaṃ;
Ettāvatā ṭhassati puññakammo, dibbehi kāmehi samaṅgibhūto.

924. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Dvārapālavimānaṃ pañcamaṃ.

6. Paṭhamakaraṇīyavimānavatthu

926. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

927. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

928. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

930. So devaputto attamano…pe…yassa kammassidaṃ phalaṃ.
931. ‘‘Karaṇīyāni puññāni, paṇḍitena vijānatā;
Sammaggatesu buddhesu, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

932. ‘‘Atthāya vata me buddho, araññā gāmamāgato;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsūpago ahaṃ [ahuṃ (sī.)].

933. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Paṭhamakaraṇīyavimānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyakaraṇīyavimānavatthu

935. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

936. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

937. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
939. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
940. ‘‘Karaṇīyāni puññāni, paṇḍitena vijānatā;
Sammaggatesu bhikkhūsu, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

941. ‘‘Atthāya vata me bhikkhu, araññā gāmamāgato;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsūpago ahaṃ.

942. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Dutiyakaraṇīyavimānaṃ sattamaṃ.

8. Paṭhamasūcivimānavatthu

944. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

945. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

946. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
948. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.

949. ‘‘Yaṃ dadāti na taṃ hoti,
Yañceva dajjā tañceva seyyo;
Sūci dinnā sūcimeva seyyo.

950. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Paṭhamasūcivimānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyasūcivimānavatthu

952. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

953. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

954. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
956. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
957. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto,purimajātiyā manussaloke.
958. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ sūciṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

959. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Dutiyasūcivimānaṃ navamaṃ.

10. Paṭhamanāgavimānavatthu

961. ‘‘Susukkakhandhaṃ abhiruyha nāgaṃ, akācinaṃ dantiṃ baliṃ mahājavaṃ;
Abhiruyha gajavaraṃ [gajaṃ varaṃ (syā.)] sukappitaṃ, idhāgamā vehāyasaṃ antalikkhe.

962. ‘‘Nāgassa dantesu duvesu nimmitā, acchodakā paduminiyo suphullā;
Padumesu ca turiyagaṇā pavajjare, imā ca naccanti manoharāyo.

963. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

964. So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

965. ‘‘Aṭṭheva muttapupphāni, kassapassa mahesino [bhagavato (syā. ka.)];
Thūpasmiṃ abhiropesiṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

966. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Paṭhamanāgavimānaṃ dasamaṃ.

11. Dutiyanāgavimānavatthu

968. ‘‘Mahantaṃ nāgaṃ abhiruyha, sabbasetaṃ gajuttamaṃ;
Vanā vanaṃ anupariyāsi, nārīgaṇapurakkhato;
Obhāsento disā sabbā, osadhī viya tārakā.

969. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
971. So devaputto attamano, vaṅgīseneva pucchito;

Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

972. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, upāsako cakkhumato ahosiṃ;
Pāṇātipātā virato ahosiṃ, loke adinnaṃ parivajjayissaṃ.

973. ‘‘Amajjapo no ca musā abhāṇiṃ [abhāsiṃ (sī. ka.)], sakena dārena ca tuṭṭho ahosiṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

974. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Dutiyanāgavimānaṃ ekādasamaṃ.

12. Tatiyanāgavimānavatthu

976. ‘‘Ko nu dibbena yānena, sabbasetena hatthinā;
Turiyatāḷitanigghoso, antalikkhe mahīyati.

977. ‘‘Devatā nusi gandhabbo, adu [ādu (sī. syā.)] sakko purindado;
Ajānantā taṃ pucchāma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

978. ‘‘Namhi devo na gandhabbo, nāpi [nāmhi (ka.)] sakko purindado;
Sudhammā nāma ye devā, tesaṃ aññataro aha’’nti.

979. ‘‘Pucchāma devaṃ sudhammaṃ [deva sudhamma (syā.), deva sudhammaṃ (ka.)], puthuṃ katvāna añjaliṃ;
Kiṃ katvā mānuse kammaṃ, sudhammaṃ upapajjatī’’ti.

980. ‘‘Ucchāgāraṃ tiṇāgāraṃ, vatthāgārañca yo dade;
Tiṇṇaṃ aññataraṃ datvā, sudhammaṃ upapajjatī’’ti.

Tatiyanāgavimānaṃ dvādasamaṃ.

13. Cūḷarathavimānavatthu

981. ‘‘Daḷhadhammā nisārassa, dhanuṃ olubbha tiṭṭhasi;
Khattiyo nusi rājañño, adu luddo vanecaro’’ti [vanācaroti (syā. ka.)].

982. ‘‘Assakādhipatissāhaṃ, bhante putto vanecaro;
Nāmaṃ me bhikkhu te brūmi, sujāto iti maṃ vidū [viduṃ (sī.)].

983. ‘‘Mige gavesamānohaṃ, ogāhanto brahāvanaṃ;
Migaṃ tañceva [migaṃ gantveva (syā.), migavadhañca (ka.)] nāddakkhiṃ, tañca disvā ṭhito aha’’nti.

984. ‘‘Svāgataṃ te mahāpuñña, atho te adurāgataṃ;
Etto udakamādāya, pāde pakkhālayassu te.

985. ‘‘Idampi pānīyaṃ sītaṃ, ābhataṃ girigabbharā;
Rājaputta tato pitvā [pītvā (sī. syā.)], santhatasmiṃ upāvisā’’ti.

986. ‘‘Kalyāṇī vata te vācā, savanīyā mahāmuni;
Nelā atthavatī [catthavatī (sī.)] vaggu, mantvā [mantā (syā. pī. ka.)] atthañca bhāsasi [bhāsase

(sī.)].

987. ‘‘Kā te rati vane viharato, isinisabha vadehi puṭṭho;
Tava vacanapathaṃ nisāmayitvā, atthadhammapadaṃ samācaremase’’ti.

988. ‘‘Ahiṃsā sabbapāṇīnaṃ, kumāramhāka ruccati;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārati.

989. ‘‘Ārati samacariyā ca, bāhusaccaṃ kataññutā;
Diṭṭheva dhamme pāsaṃsā, dhammā ete pasaṃsiyāti.

990. ‘‘Santike maraṇaṃ tuyhaṃ, oraṃ māsehi pañcahi;
Rājaputta vijānāhi, attānaṃ parimocayā’’ti.

991. ‘‘Katamaṃ svāhaṃ janapadaṃ gantvā, kiṃ kammaṃ kiñca porisaṃ;
Kāya vā pana vijjāya, bhaveyyaṃ ajarāmaro’’ti.

992. ‘‘Na vijjate so padeso, kammaṃ vijjā ca porisaṃ;
Yattha gantvā bhave macco, rājaputtājarāmaro.

993. ‘‘Mahaddhanā mahābhogā, raṭṭhavantopi khattiyā;
Pahūtadhanadhaññāse, tepi no [tepi na (bahūsu)] ajarāmarā.

994. ‘‘Yadi te sutā andhakaveṇḍuputtā [andhakaveṇhuputtā (sī.), aṇḍakaveṇḍaputtā (syā. ka.)], sūrā vīrā vikkantappahārino;
Tepi āyukkhayaṃ pattā, viddhastā sassatīsamā.

995. ‘‘Khattiyā brāhmaṇā vessā, suddā caṇḍālapukkusā;
Ete caññe ca jātiyā, tepi no ajarāmarā.

996. ‘‘Ye mantaṃ parivattenti, chaḷaṅgaṃ brahmacintitaṃ;
Ete caññe ca vijjāya, tepi no ajarāmarā.

997. ‘‘Isayo cāpi ye santā, saññatattā tapassino;
Sarīraṃ tepi kālena, vijahanti tapassino.

998. ‘‘Bhāvitattāpi arahanto, katakiccā anāsavā;
Nikkhipanti imaṃ dehaṃ, puññapāpaparikkhayā’’ti.

999. ‘‘Subhāsitā atthavatī, gāthāyo te mahāmuni;
Nijjhattomhi subhaṭṭhena, tvañca me saraṇaṃ bhavā’’ti.

1000. ‘‘Mā maṃ tvaṃ saraṇaṃ gaccha, tameva saraṇaṃ vaja [bhaja (ka.)];
Sakyaputtaṃ mahāvīraṃ, yamahaṃ saraṇaṃ gato’’ti.

1001. ‘‘Katarasmiṃ so janapade, satthā tumhāka mārisa;
Ahampi daṭṭhuṃ gacchissaṃ, jinaṃ appaṭipuggala’’nti.

1002. ‘‘Puratthimasmiṃ janapade, okkākakulasambhavo;
Tatthāsi purisājañño, so ca kho parinibbuto’’ti.

1003. ‘‘Sace hi buddho tiṭṭheyya, satthā tumhāka mārisa;

Yojanāni sahassāni, gaccheyyaṃ [gacche (syā. pī. ka.)] payirupāsituṃ.

1004. ‘‘Yato ca kho [yatā kho (pī. ka.)] parinibbuto, satthā tumhāka mārisa;
Nibbutampi [parinibbutaṃ (syā. ka.)] mahāvīraṃ, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

1005. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammañcāpi anuttaraṃ;
Saṅghañca naradevassa, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

1006. ‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi, sakena dārena ca homi tuṭṭho’’ti.

1007. ‘‘Sahassaraṃsīva yathā mahappabho, disaṃ yathā bhāti nabhe anukkamaṃ;
Tathāpakāro [tathappakāro (sī. syā.)] tavāyaṃ [tavayaṃ (sī. pī.)] mahāratho, samantato yojanasattamāyato.

1008. ‘‘Suvaṇṇapaṭṭehi samantamotthaṭo, urassa muttāhi maṇīhi cittito;
Lekhā suvaṇṇassa ca rūpiyassa ca, sobhenti veḷuriyamayā sunimmitā.

1009. ‘‘Sīsañcidaṃ veḷuriyassa nimmitaṃ, yugañcidaṃ lohitakāya cittitaṃ;
Yuttā suvaṇṇassa ca rūpiyassa ca, sobhanti assā ca ime manojavā.

1010. ‘‘So tiṭṭhasi hemarathe adhiṭṭhito, devānamindova sahassavāhano;
Pucchāmi tāhaṃ yasavanta kovidaṃ [kovida (ka.)], kathaṃ tayā laddho ayaṃ uḷāro’’ti.

1011. ‘‘Sujāto nāmahaṃ bhante, rājaputto pure ahuṃ;
Tvañca maṃ anukampāya, saññamasmiṃ nivesayi.

1012. ‘‘Khīṇāyukañca maṃ ñatvā, sarīraṃ pādāsi satthuno;
Imaṃ sujāta pūjehi, taṃ te atthāya hehiti.

1013. ‘‘Tāhaṃ gandhehi mālehi, pūjayitvā samuyyuto;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, upapannomhi nandanaṃ.

1014. ‘‘Nandane ca vane [nandanopavane (sī.), nandane pavane (syā. ka.)] ramme, nānādijagaṇāyute;
Ramāmi naccagītehi, accharāhi purakkhato’’ti.

Cūḷarathavimānaṃ terasamaṃ.

14. Mahārathavimānavatthu

1015. ‘‘Sahassayuttaṃ hayavāhanaṃ subhaṃ, āruyhimaṃ sandanaṃ nekacittaṃ;
Uyyānabhūmiṃ abhito anukkamaṃ, purindado bhūtapatīva vāsavo.

1016. ‘‘Sovaṇṇamayā te rathakubbarā ubho, phalehi [thalehi (sī.)] aṃsehi atīva saṅgatā;
Sujātagumbā naravīraniṭṭhitā, virocatī pannaraseva cando.

1017. ‘‘Suvaṇṇajālāvatato ratho ayaṃ, bahūhi nānāratanehi cittito;
Sunandighoso ca subhassaro ca, virocatī cāmarahatthabāhubhi.

1018. ‘‘Imā ca nābhyo manasābhinimmitā, rathassa pādantaramajjhabhūsitā;
Imā ca nābhyo satarājicittitā, sateratā vijjurivappabhāsare.

1019. ‘‘Anekacittāvatato ratho ayaṃ, puthū ca nemī ca sahassaraṃsiko;
Tesaṃ saro suyyati [sūyati (sī.)] vaggurūpo, pañcaṅgikaṃ turiyamivappavāditaṃ.

1020. ‘‘Sirasmiṃ cittaṃ maṇicandakappitaṃ, sadā visuddhaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ;
Suvaṇṇarājīhi atīva saṅgataṃ, veḷuriyarājīva atīva sobhati.

1021. ‘‘Ime ca vāḷī maṇicandakappitā, ārohakambū sujavā brahūpamā.
Brahā mahantā balino mahājavā, mano tavaññāya tatheva siṃsare [sabbare (ka.), sappare (?)].

1022. ‘‘Ime ca sabbe sahitā catukkamā, mano tavaññāya tatheva siṃsare;
Samaṃ vahantā mudukā anuddhatā, āmodamānā turagāna [turaṅgāna (ka.)] muttamā.

1023. ‘‘Dhunanti vagganti patanti [pavattanti (pī. ka.)] cambare, abbhuddhunantā sukate piḷandhane;
Tesaṃ saro suyyati vaggurūpo, pañcaṅgikaṃ turiyamivappavāditaṃ.

1024. ‘‘Rathassa ghoso apiḷandhanāna ca, khurassa nādo [nādī (syā.), nādi (pī. ka.)] abhihiṃsanāya ca;
Ghoso suvaggū samitassa suyyati, gandhabbatūriyāni vicitrasaṃvane.

1025. ‘‘Rathe ṭhitā tā migamandalocanā, āḷārapamhā hasitā piyaṃvadā;
Veḷuriyajālāvatatā tanucchavā, sadeva gandhabbasūraggapūjitā.

1026. ‘‘Tā rattarattambarapītavāsasā, visālanettā abhirattalocanā;
Kule sujātā sutanū sucimhitā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1027. ‘‘Tā kambukeyūradharā suvāsasā, sumajjhimā ūruthanūpapannā;
Vaṭṭaṅguliyo sumukhā sudassanā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1028. ‘‘Aññā suveṇī susu missakesiyo, samaṃ vibhattāhi pabhassarāhi ca;
Anubbatā tā tava mānase ratā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1029. ‘‘Āveḷiniyo padumuppalacchadā, alaṅkatā candanasāravāsitā [vositā (syā.), bhūsitā (ka.)];
Anubbatā tā tava mānase ratā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1030. ‘‘Tā māliniyo padumuppalacchadā, alaṅkatā candanasāravāsitā;
Anubbatā tā tava mānase ratā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1031. ‘‘Kaṇṭhesu te yāni piḷandhanāni, hatthesu pādesu tatheva sīse;
Obhāsayantī dasa sabbaso disā, abbhuddayaṃ sāradikova bhāṇumā.

1032. ‘‘Vātassa vegena ca sampakampitā, bhujesu mālā apiḷandhanāni ca;
Muñcanti ghosaṃ rūciraṃ suciṃ subhaṃ, sabbehi viññūhi sutabbarūpaṃ.

1033. ‘‘Uyyānabhūmyā ca duvaddhato ṭhitā, rathā ca nāgā tūriyāni ca saro;
Tameva devinda pamodayanti, vīṇā yathā pokkharapattabāhubhi.

1034. ‘‘Imāsu vīṇāsu bahūsu vaggūsu, manuññarūpāsu hadayeritaṃ pītiṃ [hadayeritaṃ pati (sī.), hadayeritampi taṃ (syā.)];
Pavajjamānāsu atīva accharā, bhamanti kaññā padumesu sikkhitā.

1035. ‘‘Yadā ca gītāni ca vāditāni ca, naccāni cimāni [cemāni (sī.)] samenti ekato;
Athettha naccanti athettha accharā, obhāsayantī ubhato varitthiyo.

1036.‘‘So modasi turiyagaṇappabodhano, mahīyamāno vajirāvudhoriva;
Imāsu vīṇāsu bahūsu vaggūsu, manuññarūpāsu hadayeritaṃ pītiṃ.

1037.‘‘Kiṃ tvaṃ pure kammamakāsi attanā, manussabhūto purimāya jātiyā;
Uposathaṃ kaṃ vā [uposathaṃ kiṃ va (syā.)] tuvaṃ upāvasi, kaṃ [kiṃ (syā.)] dhammacariyaṃ vatamābhirocayi.

1038.‘‘Nayīdamappassa katassa [nayidaṃ appassa katassa (sī. syā.), sāsedaṃ appakatassa (ka.)] kammuno, pubbe suciṇṇassa uposathassa vā;
Iddhānubhāvo vipulo ayaṃ tava, yaṃ devasaṅghaṃ abhirocase bhusaṃ.

1039.‘‘Dānassa te idaṃ phalaṃ, atho sīlassa vā pana;
Atho añjalikammassa, taṃ me akkhāhi pucchito’’ti.

1040. So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalanti.

1041.‘‘Jitindriyaṃ buddhamanomanikkamaṃ, naruttamaṃ kassapamaggapuggalaṃ;
Avāpurantaṃ amatassa dvāraṃ, devātidevaṃ satapuññalakkhaṇaṃ.

1042.‘‘Tamaddasaṃ kuñjaramoghatiṇṇaṃ, suvaṇṇasiṅgīnadabimbasādisaṃ;
Disvāna taṃ khippamahuṃ sucīmano, tameva disvāna subhāsitaddhajaṃ.

1043.‘‘Tamannapānaṃ athavāpi cīvaraṃ, suciṃ paṇītaṃ rasasā upetaṃ;
Pupphābhikkiṇamhi sake nivesane, patiṭṭhapesiṃ sa asaṅgamānaso.

1044.‘‘Tamannapānena ca cīvarena ca, khajjena bhojjena ca sāyanena ca;
Santappayitvā dvipadānamuttamaṃ, so saggaso devapure ramāmahaṃ.

1045.‘‘Etenupāyena imaṃ niraggaḷaṃ, yaññaṃ yajitvā tividhaṃ visuddhaṃ.

Pahāyahaṃ mānusakaṃ samussayaṃ, indūpamo [indassamo (syā. ka.)] devapure ramāmahaṃ.

1046.‘‘Āyuñca vaṇṇañca sukhaṃ balañca, paṇītarūpaṃ abhikaṅkhatā muni;
Annañca pānañca bahuṃ susaṅkhataṃ, patiṭṭhapetabbamasaṅgamānase.

1047.[kathā. 799]‘‘Nayimasmiṃ loke parasmiṃ [nayimasmiṃ vā loke parasmiṃ (kathāvatthu 799), nayimasmi loke va parasmi (?)] vā pana, buddhena seṭṭho va samo va vijjati;
Āhuneyyānaṃ [yamāhuneyyānaṃ (ka.)] paramāhutiṃ gato, puññatthikānaṃ vipulapphalesina’’nti.

Mahārathavimānaṃ cuddasamaṃ.

Mahārathavaggo pañcamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Maṇḍūko revatī chatto, kakkaṭo dvārapālako;
Dve karaṇīyā dve sūci, tayo nāgā ca dve rathā;
Purisānaṃ paṭhamo vaggo pavuccatīti.

Bhāṇavāraṃ tatiyaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Pāyāsivaggo

1. Paṭhamaagāriyavimānavatthu

1048. ‘‘Yathā vanaṃ cittalataṃ pabhāsati [pakāsati (ka.)], uyyānaseṭṭhaṃ tidasānamuttamaṃ;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1049. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1050. So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

1051. ‘‘Ahañca bhariyā ca manussaloke, opānabhūtā gharamāvasimha;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adamha.

1052. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Paṭhamaagāriyavimānaṃ paṭhamaṃ.

2. Dutiyaagāriyavimānavatthu

1054. ‘‘Yathā vanaṃ cittalataṃ pabhāsati, uyyānaseṭṭhaṃ tidasānamuttamaṃ;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1055. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1056. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1057. ‘‘Ahañca bhariyā ca manussaloke, opānabhūtā gharamāvasimha;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adamha.

1058. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Dutiyaagāriyavimānaṃ dutiyaṃ.

3. Phaladāyakavimānavatthu

1060. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato soḷasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1061. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Aṭṭhaṭṭhakā sikkhitā sādhurūpā, dibbā ca kaññā tidasacarā uḷārā;
Naccanti gāyanti pamodayanti.

1062. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1063. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1064. ‘‘Phaladāyī phalaṃ vipulaṃ labhati, dadamujugatesu pasannamānaso;
So hi pamodati [modati (sī. syā. pī.)] saggagato tidive [tattha (ka.)], anubhoti ca puññaphalaṃ

vipulaṃ.

1065. ‘‘Tavevāhaṃ [tathevāhaṃ (sī. syā. pī.)] mahāmuni, adāsiṃ caturo phale.
1066. ‘‘Tasmā hi phalaṃ alameva dātuṃ, niccaṃ manussena sukhatthikena;
Dibbāni vā patthayatā sukhāni, manussasobhaggatamicchatā vā.

1067. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Phaladāyakavimānaṃ tatiyaṃ.

4. Paṭhamaupassayadāyakavimānavatthu

1069. ‘‘Cando yathā vigatavalāhake nabhe, obhāsayaṃ gacchati antalikkhe;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1070. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvā, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1071. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1072. ‘‘Ahañca bhariyā ca manussaloke, upassayaṃ arahato adamha;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adamha.

1073. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Paṭhamaupassayadāyakavimānaṃ catutthaṃ.

5. Dutiyaupassayadāyakavimānavatthu

1075. Sūriyo yathā vigatavalāhake nabhe…pe….
(Yathā purimavimānaṃ tathā vitthāretabbaṃ).

1079. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Dutiyaupassayadāyakavimānaṃ pañcamaṃ.

6. Bhikkhādāyakavimānavatthu

1081. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1082. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1083. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1084. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, disvāna bhikkhuṃ tasitaṃ kilantaṃ;
Ekāhaṃ bhikkhaṃ paṭipādayissaṃ, samaṅgi bhattena tadā akāsiṃ.

1085. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Bhikkhādāyakavimānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Yavapālakavimānavatthu

1087‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
1089 So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1090‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, ahosiṃ yavapālako;
Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ.

1091‘‘Tassa adāsahaṃ bhāgaṃ, pasanno sehi pāṇibhi;
Kummāsapiṇḍaṃ datvāna, modāmi nandane vane.

1092‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Yavapālakavimānaṃ sattamaṃ.

8. Paṭhamakuṇḍalīvimānavatthu

1094‘‘Alaṅkato malyadharo suvattho, sukuṇḍalī kappitakesamassu;
Āmuttahatthābharaṇo yasassī, dibbe vimānamhi yathāpi candimā.

1095‘‘Dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ, aṭṭhaṭṭhakā sikkhitā sādhurūpā;
Dibbā ca kaññā tidasacarā uḷārā, naccanti gāyanti pamodayanti.

1096‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1097 So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1098‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, disvāna samaṇe sīlavante;
Sampannavijjācaraṇe yasassī, bahussute taṇhakkhayūpapanne;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1099‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Paṭhamakuṇḍalīvimānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyakuṇḍalīvimānavatthu

1101‘‘Alaṅkato malyadharo suvattho, sukuṇḍalī kappitakesamassu;
Āmuttahatthābharaṇo yasassī, dibbe vimānamhi yathāpi candimā.

1102‘‘Dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ, aṭṭhaṭṭhakā sikkhitā sādhurūpā;
Dibbā ca kaññā tidasacarā uḷārā, naccanti gāyanti pamodayanti.

1103‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1104 So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1105‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, disvāna samaṇe sādhurūpe [sīlavante (ka.)];
Sampannavijjācaraṇe yasassī, bahussute sīlavante pasanne [sīlavatūpapanne (ka. sī. ka.)];
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1106‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Dutiyakuṇḍalīvimānaṃ navamaṃ.

10. (Uttara) pāyāsivimānavatthu

1108‘‘Yā devarājassa sabhā sudhammā, yatthacchati devasaṅgho samaggo;

Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1109. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1110. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1111. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, rañño pāyāsissa ahosiṃ māṇavo;
Laddhā dhanaṃ saṃvibhāgaṃ akāsiṃ, piyā ca me sīlavanto ahesuṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1112. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe. …vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
(Uttara) pāyāsivimānaṃ [uttaravimānaṃ (sī. syā. aṭṭha.)] dasamaṃ.

Pāyāsivaggo chaṭṭho niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Dve agārino phaladāyī, dve upassayadāyī bhikkhāya dāyī;
Yavapālako ceva dve, kuṇḍalino pāyāsīti [pāṭhabhedo natthi];

Purisānaṃ dutiyo vaggo pavuccatīti.

7. Sunikkhittavaggo

1. Cittalatāvimānavatthu

1114. ‘‘Yathā vanaṃ cittalataṃ pabhāsati, uyyānaseṭṭhaṃ tidasānamuttamaṃ;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1115. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1116. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1117. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, daliddo atāṇo kapaṇo kammakaro ahosiṃ;
Jiṇṇe ca mātāpitaro abhāriṃ [abhariṃ (sī. syā.)], piyā ca me sīlavanto ahesuṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsi.

1118. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Cittalatāvimānaṃ paṭhamaṃ.

2. Nandanavimānavatthu

1120. ‘‘Yathā vanaṃ nandanaṃ [nandanaṃ cittalataṃ (sī. syā. ka.), nandavanaṃ (ka.)] pabhāsati, uyyānaseṭṭhaṃ tidasānamuttamaṃ;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1121. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1122. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1123. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, daliddo atāṇo kapaṇo kammakaro ahosiṃ;

Jiṇṇe ca mātāpitaro abhāriṃ, piyā ca me sīlavanto ahesuṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1124. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Nandanavimānaṃ dutiyaṃ.

3. Maṇithūṇavimānavatthu

1126. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1127. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

1128. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
1130. So devaputto attamano…pe…yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1131. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, vivane pathe saṅkamanaṃ [caṅkamanaṃ (sī.), caṅkamaṃ (syā.), samakaṃ (ka. sī.)] akāsiṃ;
Ārāmarukkhāni ca ropayissaṃ, piyā ca me sīlavanto ahesuṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1132. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Maṇithūṇavimānaṃ tatiyaṃ.

4. Suvaṇṇavimānavatthu

1134. ‘‘Sovaṇṇamaye pabbatasmiṃ, vimānaṃ sabbatopabhaṃ;
Hemajālapaṭicchannaṃ [hemajālakapacchannaṃ (sī.)], kiṅkiṇi [kiṅkaṇika (syā. ka.), kiṅkiṇika (pī.)] jālakappitaṃ.

1135. ‘‘Aṭṭhaṃsā sukatā thambhā, sabbe veḷuriyāmayā;
Ekamekāya aṃsiyā, ratanā satta nimmitā.

1136. ‘‘Veḷuriyasuvaṇṇassa, phalikā rūpiyassa ca;
Masāragallamuttāhi, lohitaṅgamaṇīhi ca.

1137. ‘‘Citrā manoramā bhūmi, na tatthuddhaṃsatī rajo;
Gopāṇasīgaṇā pītā, kūṭaṃ dhārenti nimmitā.

1138. ‘‘Sopāṇāni ca cattāri, nimmitā caturo disā;
Nānāratanagabbhehi, ādiccova virocati.

1139. ‘‘Vediyā catasso tattha, vibhattā bhāgaso mitā;
Daddallamānā ābhanti, samantā caturo disā.

1140. ‘‘Tasmiṃ vimāne pavare, devaputto mahappabho;
Atirocasi vaṇṇena, udayantova bhāṇumā.

1141. ‘‘Dānassa te idaṃ phalaṃ, atho sīlassa vā pana;
Atho añjalikammassa, taṃ me akkhāhi pucchito’’.

1142. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.

1143. ‘‘Ahaṃ andhakavindasmiṃ, buddhassādiccabandhuno;
Vihāraṃ satthu kāresiṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

1144. ‘‘Tattha gandhañca mālañca, paccayañca [paccaggañca (sī.), paccagghañca (?)] vilepanaṃ;
Vihāraṃ satthu adāsiṃ, vippasannena cetasā;
Tena mayhaṃ idaṃ laddhaṃ, vasaṃ vattemi nandane.

1145. ‘‘Nandane ca vane [nandane pavane (sī. syā.)] ramme, nānādijagaṇāyute;
Ramāmi naccagītehi, accharāhi purakkhato’’ti.

Suvaṇṇavimānaṃ catutthaṃ.

5. Ambavimānavatthu

1146. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1147. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

1148. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
1150. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1151. ‘‘Gimhānaṃ pacchime māse, patapante [patāpante (syā.), patāpente (ka.)] divaṅkare;
Paresaṃ bhatako poso, ambārāmamasiñcati.

1152. ‘‘Atha tenāgamā bhikkhu, sāriputtoti vissuto;
Kilantarūpo kāyena, akilantova cetasā.

1153. ‘‘Tañca disvāna āyantaṃ, avocaṃ ambasiñcako;
Sādhu taṃ [sādhukaṃ (ka.)] bhante nhāpeyyaṃ, yaṃ mamassa sukhāvahaṃ.

1154. ‘‘Tassa me anukampāya, nikkhipi pattacīvaraṃ;
Nisīdi rukkhamūlasmiṃ, chāyāya ekacīvaro.

1155. ‘‘Tañca acchena vārinā, pasannamānaso naro;
Nhāpayī rukkhamūlasmiṃ, chāyāya ekacīvaraṃ.

1156. ‘‘Ambo ca sitto samaṇo ca nhāpito, mayā ca puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ;
Iti so pītiyā kāyaṃ, sabbaṃ pharati attano.

1157. ‘‘Tadeva ettakaṃ kammaṃ, akāsiṃ tāya jātiyā;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, upapannomhi nandanaṃ.

1158. ‘‘Nandane ca vane ramme, nānādijagaṇāyute;
Ramāmi naccagītehi, accharāhi purakkhato’’ti.

Ambavimānaṃ pañcamaṃ.

6. Gopālavimānavatthu

1159. ‘‘Disvāna devaṃ paṭipucchi bhikkhu, ucce vimānamhi ciraṭṭhitike;
Āmuttahatthābharaṇaṃ yasassiṃ [āmuttahatthābharaṇo yasassī (syā. pī. ka.)], dibbe

vimānamhi yathāpi candimā.

1160. ‘‘Alaṅkato malyadharo [mālabhārī (sī.), māladharī (ka.)] suvattho, sukuṇḍalī kappitakesamassu;
Āmuttahatthābharaṇo yasassī, dibbe vimānamhi yathāpi candimā.

1161. ‘‘Dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ, aṭṭhaṭṭhakā sikkhitā sādhurūpā;
Dibbā ca kaññā tidasacarā uḷārā, naccanti gāyanti pamodayanti.

1162. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1163. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1164. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, saṅgamma rakkhissaṃ paresaṃ dhenuyo;
Tato ca āgā samaṇo mamantike gāvo ca māse agamaṃsu khādituṃ.

1165. ‘‘Dvayajja kiccaṃ ubhayañca kāriyaṃ, iccevahaṃ [iccevaṃ (ka.)] bhante tadā vicintayiṃ;
Tato ca saññaṃ paṭiladdhayoniso, dadāmi bhanteti khipiṃ anantakaṃ.

1166. ‘‘So māsakhettaṃ turito avāsariṃ, purā ayaṃ bhañjati yassidaṃ dhanaṃ;
Tato ca kaṇho urago mahāviso, aḍaṃsi pāde turitassa me sato.

1167. ‘‘Svāhaṃ aṭṭomhi dukkhena pīḷito, bhikkhu ca taṃ sāmaṃ muñcitvānantakaṃ [muñcitva nantakaṃ (sī.), muñcitvā anantakaṃ (syā.)];
Ahāsi kummāsaṃ mamānukampayā [mamānukampiyā (pī. ka.), mamānukampāya (syā.)], tato cuto kālakatomhi devatā.

1168. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Tayā hi bhante anukampito bhusaṃ, kataññutāya abhipādayāmi taṃ.

1169. ‘‘Sadevake loke samārake ca, añño muni natthi tayānukampako;
Tayā hi bhante anukampito bhusaṃ, kataññutāya abhivādayāmi taṃ.

1170. ‘‘Imasmiṃ loke parasmiṃ vā pana, añño munī natthi tayānukampako;
Tayā hi bhante anukampito bhusaṃ, kataññutāya abhivādayāmi ta’’nti.

Gopālavimānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Kaṇḍakavimānavatthu

1171. ‘‘Puṇṇamāse yathā cando, nakkhattaparivārito;
Samantā anupariyāti, tārakādhipatī sasī.

1172. ‘‘Tathūpamaṃ idaṃ byamhaṃ, dibbaṃ devapuramhi ca;
Atirocati vaṇṇena, udayantova raṃsimā.

1173. ‘‘Veḷuriyasuvaṇṇassa, phalikā rūpiyassa ca;
Masāragallamuttāhi, lohitaṅgamaṇīhi ca.

1174. ‘‘Citrā manoramā bhūmi, veḷūriyassa santhatā;
Kūṭāgārā subhā rammā, pāsādo te sumāpito.

1175. ‘‘Rammā ca te pokkharaṇī, puthulomanisevitā;
Acchodakā vippasannā, sovaṇṇavālukasanthatā.

1176. ‘‘Nānāpadumasañchannā, puṇḍarīkasamotatā [samotthatā (ka.), samogatā (syā.)];
Surabhiṃ sampavāyanti, manuññā māluteritā.

1177. ‘‘Tassā te ubhato passe, vanagumbā sumāpitā;
Upetā puppharukkhehi, phalarukkhehi cūbhayaṃ.

1178. ‘‘Sovaṇṇapāde pallaṅke, muduke goṇakatthate [colasanthate (sī.)];
Nisinnaṃ devarājaṃva, upatiṭṭhanti accharā.

1179. ‘‘Sabbābharaṇasañchannā, nānāmālāvibhūsitā;
Ramenti taṃ mahiddhikaṃ, vasavattīva modasi.

1180. ‘‘Bherisaṅkhamudiṅgāhi, vīṇāhi paṇavehi ca;
Ramasi ratisampanno, naccagīte suvādite.

1181. ‘‘Dibbā te vividhā rūpā, dibbā saddā atho rasā;
Gandhā ca te adhippetā, phoṭṭhabbā ca manoramā.

1182. ‘‘Tasmiṃ vimāne pavare, devaputta mahappabho;
Atirocasi vaṇṇena, udayantova bhāṇumā.

1183. ‘‘Dānassa te idaṃ phalaṃ, atho sīlassa vā pana;
Atho añjalikammassa, taṃ me akkhāhi pucchito’’.

1184. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1185. ‘‘Ahaṃ kapilavatthusmiṃ, sākiyānaṃ puruttame;
Suddhodanassa puttassa, kaṇḍako sahajo ahaṃ.

1186. ‘‘Yadā so aḍḍharattāyaṃ, bodhāya mabhinikkhami;
So maṃ mudūhi pāṇīhi, jāli [jāla (sī.)] tambanakhehi ca.

1187. ‘‘Satthiṃ ākoṭayitvāna, vaha sammāti cabravi;
Ahaṃ lokaṃ tārayissaṃ, patto sambodhimuttamaṃ.

1188. ‘‘Taṃ me giraṃ suṇantassa, hāso me vipulo ahu;
Udaggacitto sumano, abhisīsiṃ [abhisiṃsiṃ (sī.), abhisīsi (pī.)] tadā ahaṃ.

1189. ‘‘Abhirūḷhañca maṃ ñatvā, sakyaputtaṃ mahāyasaṃ;
Udaggacitto mudito, vahissaṃ purisuttamaṃ.

1190. ‘‘Paresaṃ vijitaṃ gantvā, uggatasmiṃ divākare [divaṅkare (syā. ka.)];
Mamaṃ channañca ohāya, anapekkho so apakkami.

1191. ‘‘Tassa tambanakhe pāde, jivhāya parilehisaṃ;
Gacchantañca mahāvīraṃ, rudamāno udikkhisaṃ.

1192. ‘‘Adassanenahaṃ tassa, sakyaputtassa sirīmato;
Alatthaṃ garukābādhaṃ, khippaṃ me maraṇaṃ ahu.

1193. ‘‘Tasseva ānubhāvena, vimānaṃ āvasāmidaṃ;
Sabbakāmaguṇopetaṃ, dibbaṃ devapuramhi ca.

1194. ‘‘Yañca me ahuvā hāso, saddaṃ sutvāna bodhiyā;
Teneva kusalamūlena, phusissaṃ āsavakkhayaṃ.

1195. ‘‘Sace hi bhante gaccheyyāsi, satthu buddhassa santike;
Mamāpi naṃ vacanena, sirasā vajjāsi vandanaṃ.

1196. ‘‘Ahampi daṭṭhuṃ gacchissaṃ, jinaṃ appaṭipuggalaṃ;
Dullabhaṃ dassanaṃ hoti, lokanāthāna tādina’’nti.

1197. So kataññū katavedī, satthāraṃ upasaṅkami;
Sutvā giraṃ cakkhumato, dhammacakkhuṃ visodhayi.

1198. Visodhetvā diṭṭhigataṃ, vicikicchaṃ vatāni ca;
Vanditvā satthuno pāde, tatthevantaradhāyathāti [tatthevantaradhāyatīti (ka.)].

Kaṇḍakavimānaṃ sattamaṃ.

8. Anekavaṇṇavimānavatthu

1199. ‘‘Anekavaṇṇaṃ darasokanāsanaṃ, vimānamāruyha anekacittaṃ;
Parivārito accharāsaṅgaṇena, sunimmito bhūtapatīva modasi.

1200. ‘‘Samassamo natthi kuto panuttaro [uttari (ka.)], yasena puññena ca iddhiyā ca;
Sabbe ca devā tidasagaṇā samecca, taṃ taṃ namassanti sasiṃva devā;
Imā ca te accharāyo samantato, naccanti gāyanti pamodayanti.

1201. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1202. So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ.
1203. ‘‘Ahaṃ bhadante ahuvāsi pubbe, sumedhanāmassa jinassa sāvako;
Puthujjano ananubodhohamasmi [anavabodhohamasmiṃ (sī.), ananubodhohamāsiṃ (?)], so
satta vassāni paribbajissahaṃ [pabbajissahaṃ (syā. ka.), pabbajisāhaṃ (pī.)].

1204. ‘‘Sohaṃ sumedhassa jinassa satthuno, parinibbutassoghatiṇṇassa tādino;
Ratanuccayaṃ hemajālena channaṃ, vanditvā thūpasmiṃ manaṃ pasādayiṃ.

1205. ‘‘Na māsi dānaṃ na ca matthi dātuṃ, pare ca kho tattha samādapesiṃ;
Pūjetha naṃ pūjanīyassa [pūjaneyyassa (syā. ka.)] dhātuṃ, evaṃ kira saggamito gamissatha.

1206. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca dibbaṃ anubhomi attanā;
Modāmahaṃ tidasagaṇassa majjhe, na tassa puññassa khayampi ajjhaga’’nti.

Anekavaṇṇavimānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Maṭṭhakuṇḍalīvimānavatthu

1207. [pe. va. 186] ‘‘Alaṅkato maṭṭhakuṇḍalī [maṭṭakuṇḍalī (sī.)], māladhārī haricandanussado;
Bāhā paggayha kandasi, vanamajjhe kiṃ dukkhito tuva’’nti.

1208. ‘‘Sovaṇṇamayo pabhassaro, uppanno rathapañjaro mama;
Tassa cakkayugaṃ na vindāmi, tena dukkhena jahāmi [jahissaṃ (sī.), jahissāmi (syā. pī.)] jīvita’’nti.

1209. ‘‘Sovaṇṇamayaṃ maṇimayaṃ, lohitakamayaṃ [lohitaṅgamayaṃ (syā.), lohitaṅkamayaṃ (sī.), lohamayaṃ (katthaci)] atha rūpiyamayaṃ;
Ācikkha [ācikkhatha (ka.)] me bhaddamāṇava, cakkayugaṃ paṭipādayāmi te’’ti.

1210. So māṇavo tassa pāvadi, ‘‘candimasūriyā ubhayettha dissare;
Sovaṇṇamayo ratho mama, tena cakkayugena sobhatī’’ti.

1211. ‘‘Bālo kho tvaṃ asi māṇava, yo tvaṃ patthayase apatthiyaṃ;
Maññāmi tuvaṃ marissasi, na hi tvaṃ lacchasi candimasūriye’’ti.

1212. ‘‘Gamanāgamanampi dissati, vaṇṇadhātu ubhayattha vīthiyā;
Peto [peto pana (sī. syā.)] kālakato na dissati, ko nidha kandataṃ bālyataro’’ti.

1213. ‘‘Saccaṃ kho vadesi māṇava, ahameva kandataṃ bālyataro;
Candaṃ viya dārako rudaṃ, petaṃ kālakatābhipatthayi’’nti.

1214. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

1215. ‘‘Abbahī [abbūḷha (pī.), abbūḷhaṃ (syā. ka.)] vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;
Yo me sokaparetassa, puttasokaṃ apānudi.

1216. ‘‘Svāhaṃ abbūḷhasallosmi, sītibhūtosmi nibbuto;
Na socāmi na rodāmi, vata sutvāna māṇavāti.

1217. ‘‘Devatā nusi gandhabbo, adu [ādu (sī. syā.)] sakko purindado;
Ko vā tvaṃ kassa vā putto, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

1218. ‘‘Yañca [yaṃ (ka.)] kandasi yañca rodasi, puttaṃ āḷāhane sayaṃ dahitvā;
Svāhaṃ kusalaṃ karitvā kammaṃ, tidasānaṃ sahabyataṃ gato’’ti [pattoti (sī. syā. pī.)].

1219. ‘‘Appaṃ vā bahuṃ vā nāddasāma, dānaṃ dadantassa sake agāre;
Uposathakammaṃ vā [uposathakammañca (ka.)] tādisaṃ, kena kammena gatosi devaloka’’nti.

1220. ‘‘Ābādhikohaṃ dukkhito gilāno, āturarūpomhi sake nivesane;
Buddhaṃ vigatarajaṃ vitiṇṇakaṅkhaṃ, addakkhiṃ sugataṃ anomapaññaṃ.

1221. ‘‘Svāhaṃ muditamano pasannacitto, añjaliṃ akariṃ tathāgatassa;
Tāhaṃ kusalaṃ karitvāna kammaṃ, tidasānaṃ sahabyataṃ gato’’ti.

1222. ‘‘Acchariyaṃ vata abbhutaṃ vata, añjalikammassa ayamīdiso vipāko;
Ahampi muditamano pasannacitto, ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ vajāmī’’ti.

1223. ‘‘Ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ vajāhi, dhammañca saṅghañca pasannacitto;
Tatheva sikkhāya padāni pañca, akhaṇḍaphullāni samādiyassu.

1224. ‘‘Pāṇātipātā viramassu khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayassu;
Amajjapo mā ca musā bhaṇāhi, sakena dārena ca hohi tuṭṭho’’ti.

1225.‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmosi devate;
Karomi tuyhaṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mamāti.

1226.‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammañcāpi anuttaraṃ;
Saṅghañca naradevassa, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

1227.‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi, sakena dārena ca homi tuṭṭho’’ti.

Maṭṭhakuṇḍalīvimānaṃ navamaṃ.

10. Serīsakavimānavatthu

1228[pe. va. 604] Suṇotha yakkhassa ca vāṇijāna ca, samāgamo yattha tadā ahosi;
Yathā kathaṃ itaritarena cāpi, subhāsitaṃ tañca suṇātha sabbe.

1229.‘‘Yo so ahu rājā pāyāsi nāma [nāmo (sī.)], bhummānaṃ sahabyagato yasassī;
So modamānova sake vimāne, amānuso mānuse ajjhabhāsīti.

1230.‘‘Vaṅke araññe amanussaṭṭhāne, kantāre appodake appabhakkhe;
Suduggame vaṇṇupathassa majjhe, vaṅkaṃ bhayā [dhaṅkaṃbhayā (ka.)] naṭṭhamanā manussā.

1231.‘‘Nayidha phalā mūlamayā ca santi, upādānaṃ natthi kutodha bhakkho;
Aññatra paṃsūhi ca vālukāhi ca, tatāhi uṇhāhi ca dāruṇāhi ca.

1232.‘‘Ujjaṅgalaṃ tattamivaṃ kapālaṃ, anāyasaṃ paralokena tulyaṃ;
Luddānamāvāsamidaṃ purāṇaṃ, bhūmippadeso abhisattarūpo.

1233.‘‘Atha tumhe kena [kena nu (syā. ka.)] vaṇṇena, kimāsamānā imaṃ padesaṃ hi;
Anupaviṭṭhā sahasā samecca, lobhā bhayā atha vā sampamūḷhā’’ti.

1234.‘‘Magadhesu aṅgesu ca satthavāhā, āropayitvā paṇiyaṃ puthuttaṃ;
Te yāmase sindhusovīrabhūmiṃ, dhanatthikā uddayaṃ patthayānā.

1235.‘‘Divā pipāsaṃ nadhivāsayantā, yoggānukampañca samekkhamānā,
Etena vegena āyāma sabbe [sabbe te (ka.)], rattiṃ maggaṃ paṭipannā vikāle.

1236.‘‘Te duppayātā aparaddhamaggā, andhākulā vippanaṭṭhā araññe;
Suduggame vaṇṇupathassa majjhe, disaṃ na jānāma pamūḷhacittā.

1237.‘‘Idañca disvāna adiṭṭhapubbaṃ, vimānaseṭṭhañca tavañca yakkha;
Tatuttariṃ jīvitamāsamānā, disvā patītā sumanā udaggā’’ti.

1238.‘‘Pāraṃ samuddassa imañca vaṇṇuṃ [vanaṃ (syā.), vaṇṇaṃ (ka.)], vettācaraṃ [vettaṃ paraṃ (syā.), vettācāraṃ (ka.)] saṅkupathañca maggaṃ;
Nadiyo pana pabbatānañca duggā, puthuddisā gacchatha bhogahetu.

1239.‘‘Pakkhandiyāna vijitaṃ paresaṃ, verajjake mānuse pekkhamānā;
Yaṃ vo sutaṃ vā atha vāpi diṭṭhaṃ, accherakaṃ taṃ vo suṇoma tātā’’ti.

1240.‘‘Itopi accherataraṃ kumāra, na to sutaṃ vā atha vāpi diṭṭhaṃ;
Atītamānussakameva sabbaṃ, disvāna tappāma anomavaṇṇaṃ.

1241.‘‘Vehāyasaṃ pokkharañño savanti, pahūtamalyā [pahūtamālyā (syā.)] bahupuṇḍarīkā;
Dumā cime [dumā ca te (syā. ka.)] niccaphalūpapannā, atīva gandhā surabhiṃ pavāyanti.

1242.‘‘Veḷūriyathambhā satamussitāse, silāpavāḷassa ca āyataṃsā;
Masāragallā sahalohitaṅgā, thambhā ime jotirasāmayāse.

1243.‘‘Sahassathambhaṃ atulānubhāvaṃ, tesūpari sādhumidaṃ vimānaṃ;
Ratanantaraṃ kañcanavedimissaṃ, tapanīyapaṭṭehi ca sādhuchannaṃ.

1244.‘‘Jambonaduttattamidaṃ sumaṭṭho, pāsādasopāṇaphalūpapanno;
Daḷho ca vaggu ca susaṅgato ca [vaggu sumukho susaṅgato (sī.)], atīva nijjhānakhamo manuñño.

1245.‘‘Ratanantarasmiṃ bahuannapānaṃ, parivārito accharāsaṅgaṇena;
Murajaālambaratūriyaghuṭṭho, abhivanditosi thutivandanāya.

1246.‘‘So modasi nāriganappabodhano, vimānapāsādavare manorame;
Acintiyo sabbaguṇūpapanno, rājā yathā vessavaṇo naḷinyā [naḷiññaṃ (ka.)].

1247.‘‘Devo nu āsi udavāsi yakkho, udāhu devindo manussabhūto;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā, ācikkha ko nāma tuvaṃsi yakkho’’ti.

1248.‘‘Serīsako [serissako (sī. syā.)] nāma ahamhi yakkho, kantāriyo vaṇṇupathamhi gutto;
Imaṃ padesaṃ abhipālayāmi, vacanakaro vessavaṇassa rañño’’ti.

1249.‘‘Adhiccaladdhaṃ pariṇāmajaṃ te, sayaṃ kataṃ udāhu devehi dinnaṃ;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā, kathaṃ tayā laddhamidaṃ manuñña’’nti.

1250.‘‘Nādhiccaladdhaṃ na pariṇāmajaṃ me, na sayaṃ kataṃ na hi devehi dinnaṃ;
Sakehi kammehi apāpakehi, puññehi me laddhamidaṃ manuñña’’nti.

1251.‘‘Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ, kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā, kathaṃ tayā laddhamidaṃ vimāna’’nti.

1252.‘‘Mamaṃ pāyāsīti ahu samaññā, rajjaṃ yadā kārayiṃ kosalānaṃ;
Natthikadiṭṭhi kadariyo pāpadhammo, ucchedavādī ca tadā ahosiṃ.

1253.‘‘Samaṇo ca kho āsi kumārakassapo, bahussuto cittakathī uḷāro;
So me tadā dhammakathaṃ abhāsi [akāsi (sī.)], diṭṭhivisūkāni vinodayī me.

1254.‘‘Tāhaṃ tassa [tāhaṃ (ka.)] dhammakathaṃ suṇitvā, upāsakattaṃ paṭivedayissaṃ;
Pāṇātipātā virato ahosiṃ, loke adinnaṃ parivajjayissaṃ;
Amajjapo no ca musā abhāṇiṃ, sakena dārena ca ahosi tuṭṭho.

1255.‘‘Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ, tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Teheva kammehi apāpakehi, puññehi me laddhamidaṃ vimāna’’nti.

1256.‘‘Saccaṃ kirāhaṃsu narā sapaññā, anaññathā vacanaṃ paṇḍitānaṃ;
Yahiṃ yahiṃ gacchati puññakammo, tahiṃ tahiṃ modati kāmakāmī.

1257.‘‘Yahiṃ yahiṃ sokapariddavo ca, vadho ca bandho ca parikkileso;
Tahiṃ tahiṃ gacchati pāpakammo, na muccati duggatiyā kadācī’’ti.

1258.‘‘Sammūḷharūpova jano ahosi, asmiṃ muhutte kalalīkatova;
Janassimassa tuyhañca kumāra, appaccayo kena nu kho ahosī’’ti.

1259.‘‘Ime ca sirīsavanā [ime sirīsūpavanā ca (sī.), imepi sirīsavanā ca (pī. ka.)] tātā, dibbā [dibbā ca (pī. ka.)] gandhā surabhī [surabhiṃ (sī. ka.)] sampavanti [sampavāyanti (ka.)];
Te sampavāyanti imaṃ vimānaṃ, divā ca ratto ca tamaṃ nihantvā.

1260.‘‘Imesañca kho vassasataccayena, sipāṭikā phalati ekamekā;
Mānussakaṃ vassasataṃ atītaṃ, yadagge kāyamhi idhūpapanno.

1261.‘‘Disvānahaṃ vassasatāni pañca, asmiṃ vimāne ṭhatvāna tātā;
Āyukkhayā puññakkhayā cavissaṃ, teneva sokena pamucchitosmī’’ti [samucchitosmīti (pī. ka.)].

1262.‘‘Kathaṃ nu soceyya tathāvidho so, laddhā vimānaṃ atulaṃ cirāya;
Ye cāpi kho ittaramupapannā, te nūna soceyyuṃ parittapuññā’’ti.

1263.‘‘Anucchaviṃ ovadiyañca me taṃ, yaṃ maṃ tumhe peyyavācaṃ vadetha;
Tumhe ca kho tātā mayānuguttā, yenicchakaṃ tena paletha sotthi’’nti.

1264.‘‘Gantvā mayaṃ sindhusovīrabhūmiṃ, dhanatthikā uddayaṃ patthayānā;
Yathāpayogā paripuṇṇacāgā, kāhāma serīsamahaṃ uḷāra’’nti.

1265.‘‘Mā ceva serīsamahaṃ akattha, sabbañca vo bhavissati yaṃ vadetha;
Pāpāni kammāni vivajjayātha, dhammānuyogañca adhiṭṭhahātha.

1266.‘‘Upāsako atthi imamhi saṅghe, bahussuto sīlavatūpapanno;
Saddho ca cāgī ca supesalo ca, vicakkhaṇo santusito mutīmā.

1267.‘‘Sañjānamāno na musā bhaṇeyya, parūpaghātāya na cetayeyya;
Vebhūtikaṃ pesuṇaṃ no kareyya, saṇhañca vācaṃ sakhilaṃ bhaṇeyya.

1268.‘‘Sagāravo sappaṭisso vinīto, apāpako adhisīle visuddho;
So mātaraṃ pitarañcāpi jantu, dhammena poseti ariyavutti.

1269.‘‘Maññe so mātāpitūnaṃ kāraṇā, bhogāni pariyesati na attahetu;
Mātāpitūnañca yo [so (?)] accayena, nekkhammapoṇo carissati brahmacariyaṃ.

1270.‘‘Ujū avaṅko asaṭho amāyo, na lesakappena ca vohareyya;
So tādiso sukatakammakārī, dhamme ṭhito kinti labhetha dukkhaṃ.

1271.‘‘Taṃ kāraṇā pātukatomhi attanā, tasmā dhammaṃ passatha vāṇijāse;
Aññatra teniha bhasmī [bhasmi (syā.), bhasma (ka.)] bhavetha, andhākulā vippanaṭṭhā araññe;
Taṃ khippamānena lahuṃ parena, sukho have sappurisena saṅgamo’’ti.

1272.‘‘Kiṃ nāma so kiñca karoti kammaṃ,
Kiṃ nāmadheyyaṃ kiṃ pana tassa gottaṃ;
Mayampi naṃ daṭṭhukāmamha yakkha, yassānukampāya idhāgatosi;
Lābhā hi tassa, yassa tuvaṃ pihesī’’ti.

1273.‘‘Yo kappako sambhavanāmadheyyo,
Upāsako kocchaphalūpajīvī;

Jānātha naṃ tumhākaṃ pesiyo so,
Mā kho naṃ hīḷittha supesalo so''ti.

1274. ''Jānāmase yaṃ tvaṃ pavadesi [vadesi (sī.)] yakkha,
Na kho naṃ jānāma sa edisoti;
Mayampi naṃ pūjayissāma yakkha,
Sutvāna tuyhaṃ vacanaṃ uḷāra''nti.

1275. ''Ye keci imasmiṃ satthe manussā,
Daharā mahantā athavāpi majjhimā;
Sabbeva te ālambantu vimānaṃ,
Passantu puññānaṃ phalaṃ kadariyā''ti.

1276. Te tattha sabbeva 'ahaṃ pure'ti,
Taṃ kappakaṃ tattha purakkhatvā [purakkhipitvā (sī.)];
Sabbeva te ālambiṃsu vimānaṃ,
Masakkasāraṃ viya vāsavassa.

1277. Te tattha sabbeva 'ahaṃ pure'ti, upāsakattaṃ paṭivedayiṃsu;
Pāṇātipātā viratā ahesuṃ, loke adinnaṃ parivajjayiṃsu;
Amajjapā no ca musā bhaṇiṃsu, sakena dārena ca ahesuṃ tuṭṭhā.

1278. Te tattha sabbeva 'ahaṃ pure'ti, upāsakattaṃ paṭivedayitvā;
Pakkāmi sattho anumodamāno, yakkhiddhiyā anumato punappunaṃ.

1279. ''Gantvāna te sindhusovīrabhūmiṃ, dhanatthikā uddayaṃ [udaya (pī. ka.)] patthayānā;
Yathāpayogā paripuṇṇalābhā, paccāgamuṃ pāṭaliputtamakkhataṃ.

1280. ''Gantvāna te saṅgharaṃ sotthivanto,
Puttehi dārehi samaṅgibhūtā;
Ānandī vittā [ānandacittā (syā.), ānandīcittā (ka.)] sumanā patītā,
Akaṃsu serīsamahaṃ uḷāraṃ;
Serīsakaṃ te pariveṇaṃ māpayiṃsu.

1281. Etādisā sappurisāna sevanā,
Mahatthikā dhammaguṇāna sevanā;
Ekassa atthāya upāsakassa,
Sabbeva sattā sukhitā [sukhino (pī. ka.)] ahesunti.

Serīsakavimānaṃ dasamaṃ.

11. Sunikkhittavimānavatthu

1282. ''Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1283. ''Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

1284. ''Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

1285. ‘‘Pucchāmi ‘taṃ deva mahānubhāva, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1286. So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ.

1287. ‘‘Dunnikkhittaṃ mālaṃ sunikkhipitvā, patiṭṭhapetvā sugatassa thūpe;
Mahiddhiko camhi mahānubhāvo, dibbehi kāmehi samaṅgibhūto.

1288. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo,
Tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā,
Ye keci manaso piyā.

1289. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva,
Manussabhūto yamahaṃ akāsiṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvo,
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Sunikkhittavimānaṃ ekādasamaṃ.

Sunikkhittavaggo sattamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Dve daliddā vanavihārā, bhatako gopālakaṇḍakā;
Anekavaṇṇamaṭṭhakuṇḍalī, serīsako sunikkhittaṃ;
Purisānaṃ tatiyo vaggo pavuccatīti.

Bhāṇavāraṃ catutthaṃ niṭṭhitaṃ.

Vimānavatthupāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭaka

Saṃgāyanassa pucchā vissajjanā

Okāsa dānakathā

Suṇātu me bhante saṅgho, mahatī ayaṃ parisā, evarūpāya parisāya na sukarā sabbaso kathaṃ sāvetuṃ, tasmā āyasmato ca javanattherassa pakhukkūnagaravāsino āyasmato ca vicittasārābhivaṃsassa tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikassa vinayapucchanabhārañca vinayavissajjana bhārañca āvahituṃ okāsaṃ dammi, karotha tumhe āvuso chaṭṭhasaṃgītipubbaṅgamāni vinayapucchana vinayavissajjana kiccāni yathādhammaṃ yathāvinayaṃ.

Aggamahāpaṇḍita bhadantajavana mahātherena

Ṭhapitā

Pucchaka sammuti ñātti

Suṇātu me bhante saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsaṃ tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikaṃ vinayaṃ puccheyyaṃ.

Tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārika

Bhadantavicittasārābhivaṃsena

Ṭhapitā vissajjaka sammuti ñātti

Suṇātu me bhante saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ āyasmatā javanattherena saṅghanāyaka mahātherassa paṭinidhibhūtena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyaṃ.

Paṭhama pārājika sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha paññattaṃ.

Vissajjanā – sudinnaṃ bhante kalandaputtaṃ ārabbha paññattaṃ.

Pucchā – kismiṃ āvuso vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sudindo bhante kalandaputto purāṇadutiyikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – atthi āvuso tattha paññatti anupaññatti anuppannapaññatti.

Vissajjanā – ekā bhante paññatti dve anupaññattiyo, anuppannapaññatti tasmiṃ natthi.

Pucchā – sabbatthapaññattinukho āvuso padesapaññattinukho.

Vissajjanā – sabbatthapaññatti bhante.

Pucchā – sādhāraṇapaññattinukho āvuso asādhāraṇapaññattinukho.

Vissajjanā – sādhāraṇapaññatti bhante.

Pucchā – ekatopaññattinukho āvuso ubhatopaññattinukho.

Vissajjanā – ubhatopaññatti bhante.

Pucchā – pañcannaṃ āvuso pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannaṃ.

Vissajjanā – nidānogadhaṃ bhante nidānapariyāpannaṃ.

Pucchā – katamena āvuso uddesena uddesaṃ āgacchati.

Vissajjanā – dutiyena bhante uddesena uddesaṃ āgacchati.

Pucchā – catunnaṃ āvuso vipattīnaṃ katamā vipatti.

Vissajjanā – sīlavipatti bhante.

Pucchā – kā āvuso vipatti.

Vissajjanā – asaṃvaro bhante vipatti.

Pucchā – kā āvuso sampatti.

Vissajjanā – saṃvaro bhante sammatti.

Pucchā – kā āvuso paṭipatti.

Vissajjanā – na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu, ayaṃ bhante paṭipatti.

Pucchā – kati āvuso atthavase paṭicca bhagavatā paṭhamaṃ pārājikaṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – dasa bhante atthavase paṭicca bhagavatā paṭhamaṃ pārājikaṃ paññattaṃ, 1 - saṅghasuṭṭhutāya, 2 - saṅghaphāsutāya, 3 - dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, 4 - pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, 5 - diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, 6 - samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, 7 - appasannānaṃ pasādāya, 8 - pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, 9 - saddhammaṭṭhitiyā, 10 - vinayānuggahāya.

Pucchā – ke āvuso sikkhanti.

Vissajjanā – sekkhāca bhante puthujjanakalyāṇakāca sikkhanti.

Pucchā – ke āvuso sikkhitasikkhā.

Vissajjanā – arahanto bhante sikkhitasikkhā.

Pucchā – kattha āvuso ṭhitaṃ.

Vissajjanā – sikkhākāmesu bhante ṭhitaṃ.

Pucchā – ke āvuso dhārenti.

Vissajjanā – yesaṃ bhante vattati te dhārenti.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Saṃgāyanatthāya saṅghassa ñāpanaṃ

Suṇātu me bhante saṅgho ahaṃ bhante āyasmantaṃ vicitthasārābhivaṃsaṃ tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikaṃ paṭhamassa pārājikassa nidānampi pucchiṃ, puggalampi pucchiṃ, vatthumpi pucchiṃ, paññatti anupaññattiādīnipi pucchiṃ, puṭṭho puṭṭhoca so āyasmāvicittasārābhivaṃso vissajjesi, itihidaṃ bhante paṭhamaṃ pārājika sikkhāpadaṃ nimmalaṃ suparisuddhaṃ tasseva bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa, tasmā yathāpure mahākassapādayo mahātheravarā porāṇasaṃgītikārā brahmacariya saṅkhātassa buddhasāsanassa ciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ dhammavinayaṃ saṅgāyiṃsuceva anusaṅgāyiṃsuca, evameva mayampi dāni sabbeva chaṭṭhasaṃgītimahādhammasabhāpariyāpannā idaṃ paṭhama pārājika sikkhāpadaṃ ekatosajjhāyanavasena saṃgāyeyyāma.

Revatābhi paṇḍitadhaja sāsanavaṃsa mahādhammarājaguruno

Abhidhajamahāraṭṭhagurunoca saṅghanāyaka mahātherassa

Okāsa dānakathā

Suṇātu me bhante saṅgho, mahatī ayaṃ parisā, evarūpāya parisāya na sukarā sabbaso kathaṃ sāvetuṃ, tasmā āyasmatoca sobhanassa sāsanari sārāmādhivāsino āyasmatoca vicittasārābhivaṃsassa tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikassa vinayapucchanabhārañca vinayavissajjanabhārañca āvahituṃ okāsaṃ dammi, karotha tumhe āvuso chaṭṭhasaṃgītipubbaṅgamāni vinayapucchana vinayavissajjana kiccāni yathādhammaṃ yathāvinayaṃ.

Aggamahāpaṇḍita bhadanta sobhanattherena

Ṭhapitā pucchaka sammuti ñātti

Suṇātu me bhante saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsaṃ tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikaṃ vinayaṃ puccheyyaṃ.

Tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārika

Bhadantavicittasārābhivaṃsena

Ṭhapitā vissajjaka sammuti ñātti

Suṇātu me bhante saṅgho, yadisaṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ āyasmatā sobhanattherena saṅghanāyaka mahātherassa paṭinidhibhūtena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyaṃ.

Dutiya pārājika sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dutiyaṃ pārājikaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha paññattaṃ.

Vissajjanā – dhaniyaṃ bhante kumbhakāraputtaṃ ārabbha paññattaṃ.

Pucchā – kismiṃ āvuso vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – dhaniyo bhante kumbhakāraputto rañño dārūni adinnaṃ ādiyi, tasmiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – atthi āvuso tattha paññatti anupaññatti anuppannapaññatti.

Vissajjanā – ekā bhante paññatti ekā anupaññatti anuppannapaññatti tasmiṃ natthi.

Pucchā – kā āvuso tattha mūlapaññatti.

Vissajjanā – yo pana bhikkhu adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyya, yathārūpe adinnādāne rājāno coraṃ gahetvā haneyyuṃvā bandheyyuṃvā pabbājeyyuṃvā corosi bālosi muḷhosi thenosīti tathārūpaṃ bhikkhu adinnaṃ ādiyamāno ayampi pārājiko hoti asaṃvāsoti ayaṃ bhante tattha mūlapaññatti.

Pucchā – kā āvuso tattha anupaññatti.

Vissajjanā – gāmāvā araññāvāti ayaṃ bhante tattha anupaññatti.

Pucchā – kā āvuso tattha paripuṇṇapaññatti.

Vissajjanā – yo pana bhikkhu gāmāvā araññāvā adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyya, kathārūpe adinnādāne rājāno coraṃ gahetvā haneyyuṃvā bandheyyuṃvā pabbājeyyuṃvā corosi bālosi mūḷhosi thenosīti tathārūpaṃ bhikkhu adinnaṃ ādiyamāno ayampi pārājiko hoti asaṃvāsoti ayaṃ bhante tattha paripuṇṇapaññatti.

Pucchā – sabbatthapaññatti nukho āvuso padesapaññattinukho.

Vissajjanā – sabbatthapaññatti bhante.

Pucchā – sādhāraṇapaññattinukho āvuso asādhāraṇapaññatti nukho.

Vissajjanā – sādhāraṇapaññatti bhante.

Pucchā – ekatopaññattinukho āvuso ubhatopaññattinukho.

Vissajjanā – ubhatopaññatti bhante.

Pucchā – tasmiṃ āvuso dutiya pārājike adinnaṃ ādiyanto kati āpattiyo āpajjati vibhajitvā vissajjehi.

Vissajjanā – adinnaṃ bhante ādiyanto tisso āpattiyo āpajjati, pañca māsakaṃvā atireka pañca māsakaṃvā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati āpatti pārājikassa, ūnapañcamāsakaṃvā atirekamāsakaṃvā adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati āpatti thullaccayassa, māsakaṃvā ūnamāsakavā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati āpatti dukkaṭassa, adinnaṃ bhante ādiyanto imā tisso āpattiyo āpajjati.

Pucchā – kesaṃ āvuso anāpatti.

Vissajjanā – dasannaṃ bhante puggalānaṃ anāpatti, sakasaññissa, vissāsaggāhena gaṇhantassa, tāvakālikaṃ gaṇhantassa, petapariggahaṃ gaṇhantassa, tiracchānagatapariggahaṃ gaṇhantassa, paṃsukūlasaññissa, ummattakassa, khittacittassa, vedanāṭṭassa, ādikammikassāti.

Pucchā – pañcannaṃ āvuso pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ katthapariyāpannaṃ.

Vissajjanā – nidānogadhaṃ bhante nidānapariyāpannaṃ.

Pucchā – katamena āvuso uddesena uddesaṃ āgacchati.

Vissajjanā – dutiyena bhante uddesena uddesaṃ āgacchati.

Pucchā – catunnaṃ āvuso vipattīnaṃ katamā vipatti.

Vissajjanā – sīlavipatti bhante.

Pucchā – sattannaṃ āvuso āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandho.

Vissajjanā – pārājikāpattikkhandho bhante.

Pucchā – channaṃ āvuso āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti.

Vissajjanā – tīhi bhante samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, siyā kāyatoca cittatoca samuṭṭhāti, na vācāto, siyā vācātoca

Cittatoca samuṭṭhāti, na kāyato, siyā kāyatoca vācātoca cittatoca samuṭṭhāti.

Pucchā – catunnaṃ āvuso adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ.

Vissajjanā – āpattādhikaraṇaṃ bhante.

Pucchā – sattannaṃ āvuso samathānaṃ katihi samathehi sammati.

Vissajjanā – dvihi bhante samathehi sammati sammukhāvinayenaca paṭiññāta karaṇenaca.

Pucchā – ko āvuso tattha vinayo, ko tattha abhivinayo.

Vissajjanā – paññatti bhante vinayo vibhatti abhivinayo.

Pucchā – kiṃāvuso tattha pātimokkhaṃ kiṃ tattha adhipātimokkhaṃ.

Vissajjanā – paññatti bhante pātimokkhaṃ, vibhatti adhipātimokkhaṃ.

Pucchā – kā āvuso vipatti.

Vissajjanā – asaṃvaro bhante vipatti.

Pucchā – kā āvuso sampatti.

Vissajjanā – saṃvaro bhante sampatti.

Pucchā – kā āvuso paṭipatti.

Vissajjanā – na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu ayaṃ bhante tattha paṭipatti.

Pucchā – kati āvuso atthavase paṭicca bhagavatā dutiyaṃ pārājikaṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – dasa bhante atthavase paṭicca bhagavatā dutiyaṃ pārājikaṃ paññattaṃ. Saṅghasuṭṭhutāya saṅghaphāsutāya dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya appasannānaṃ pasādāya pasannānaṃ bhiyyobhāvāya saddhammaṭṭhitiyā vinayānuggahāya.

Pucchā – ko āvuso sikkhanti.

Vissajjanā – sekkhāca bhante puthujjanakalyāṇakāca sikkhanti.

Pucchā – ke āvuso sikkhitasikkhā.

Vissajjanā – arahanto bhante sikkhitasikkhā.

Pucchā – kattha āvuso ṭhitaṃ.

Vissajjanā – sikkhākāmesu bhante ṭhitaṃ.

Pucchā – ke āvuso dhārenti.

Vissajjanā – yesaṃ bhante vattati te dhārenti.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavatā bhante vacanaṃ arahato sammāsammuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nu kho āvuso tattha upanetabbaṃ vā apanetabbaṃ vā akkharapadapaccābhaṭṭhaṃ vā viraddhapadabyañjanaṃ vā.

Vissajjanā – natthi bhante.

‘‘Saṃgāyanatthāya saṅghassa ñāpanaṃ’’

Suṇātu me bhante saṅgho ahaṃ bhante āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsa tipiṭakadharadhammabhaṇḍāgārikaṃ dutiyassa pārājikassa nidānampi pucchiṃ, puggalampi pucchiṃ, vatthumpi pucchiṃ, paññattimpi pucchiṃ, anupaññattimpi pucchiṃ, āpattimpi pucchiṃ, anāpattimpi pucchiṃ, aññānipi īdisāni pucchitabbaṭṭhānāni anekāni pucchiṃ, puṭṭho puṭṭhoca so āyasmā vicittasārābhivaṃso vissajjesi. Iti hidaṃ bhante idaṃ dutiyaṃ pārājika sikkhāpadaṃ nimmalaṃ, suparisuddhaṃ, tasseva bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa, tasmā yathā pure mahākassa pādayo mahātheravarā porāṇasaṃgītikārā brahmacariyasaṅkhātassa buddhasāsanassa ciraṭṭhitiyā, bahujanahitāya, bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya, hitāya, sukhāya, devamanussānaṃ dhammavinayaṃ saṅgāyiṃsuceva anusaṅgāyiṃsuca, evameva mayampi dāni sabbeva chaṭṭhasaṃgītimahādhammasabhāpariyāpannā idaṃ dutiya pārājika sikkhāpadaṃ ekato gaṇasajjhāyaṃ katvā samaggā sammodamānā hutvā saṅgāyeyyāma.

Tatiya pārājika sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā (pa) sammāsambuddhena tatiyaṃ pārājikaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ.

Pucchā – kismiṃ āvuso vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahulā bhante bhikkhu aññamaññaṃ jīvitā voropesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso tattha paññatti anupaññatti anuppannapaññatti.

Vissajjanā – ekā bhante paññatti, ekā anupaññatti, anuppannapaññatti tasmiṃ natthi.

Pucchā – kā āvuso tattha mūlapaññatti.

Vissajjanā – yopana bhikkhu sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropeyya, satthahārakaṃvāssa pariyeseyya ayampi pārājiko hoti asaṃvāsoti ayaṃ bhante tattha mūlapaññatti.

Pucchā – kā āvuso tattha anupaññatti.

Vissajjanā – maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyya maraṇāya vā samādapeyya ambhopurisa kiṃ tuyhiminā pāpakena dujjīvitena matante jīvitā

Seyyāti iti cittamano cittasaṅkappo anekapariyāyena maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyya maraṇāya vā samādapeyyāti ayaṃ bhante tattha anupaññatti.

Pucchā – kā āvuso tattha paripuṇṇapaññatti.

Vissajjanā – yo pana bhikkhu sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropeyya, satthahārakaṃvāssa pariyeseyya, maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyya, maraṇāya vā samādapeyya, ambho purisa kiṃ tuyhiminā pāpakena dujjīvitena matante jīvitā seyyoti iti cittamano cittasaṅkappo anekapariyāyena maraṇavaṇṇaṃvā saṃvaṇṇeyya, maraṇāya vā samādapeyya, ayampi pārājiko hoti asaṃvāsoti ayaṃ bhante tattha paripuṇṇapaññatti.

Pucchā – sabbatthapaññatti nukho āvusopadesapaññatti nukho.

Vissajjanā – sabbatthapaññatti bhante.

Pucchā – sādhāraṇapaññattinukho āvuso asādhāraṇapaññatti nukho.

Vissajjanā – sādhāraṇapaññatti bhante.

Pucchā – ekatopaññatti nukho āvuso ubhatopaññatti nukho.

Vissajjanā – ubhatopaññatti bhante.

Pucchā – tasmiṃ āvuso tatiya pārājike sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropento kati āpattiyo āpajjati.

Vissajjanā – sañcissa bhante manussaviggahaṃ jīvitā voropento tisso āpattiyo āpajjati, manussaṃ odissa papātaṃ khaṇati papatitvā marissatīti āpatti dukkaṭassa, papatite dukkhā vedanā uppajjati āpatti thullaccayassa, marati āpatti pārājikassa, sañcicca bhante manussaviggahaṃ jīvitā voropento imā tisso āpattiyo āpajjati.

Pucchā – kesaṃ āvuso anāpatti.

Vissajjanā – sattannaṃ bhante puggalānaṃ anāpatti, asañcicca mārentassa, ajānantassa, na maraṇādhippāyassa, ummattakassa, khittacittassa, vedanāṭṭassa, ādikammikassa.

Pucchā – pañcannaṃ āvuso pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannaṃ.

Vissajjanā – nidānogadhaṃ bhante nidānapariyāpannaṃ.

Pucchā – katamena āvuso uddesena uddesaṃ āgacchati.

Vissajjanā – dutiyena bhante uddesena uddesaṃ āgacchati.

Pucchā – catunnaṃ āvuso vipattīnaṃ katamā vipatti.

Vissajjanā – sīlavipatti bhante.

Pucchā – sattannaṃ āvuso āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandho.

Vissajjanā – pārājikāpattikkhandho bhante.

Pucchā – channaṃ āvuso āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti.

Vissajjanā – channaṃ bhante āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, siyā kāyatoca cittatoca samuṭṭhāti, na vācato, siyā vācatoca cittatoca samuṭṭhāti, na kāyato, siyā kāyatoca vācatoca cittatoca samuṭṭhāti.

Pucchā – catunnaṃ āvuso adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ.

Vissajjanā – āpattādhikaraṇaṃ bhante.

Pucchā – sattannaṃ āvuso samathānaṃ katihi samathehi sammati.

Vissajjanā – sattānaṃ bhante samathānaṃ dvīhi samathehi sammati, sammukhā vinayenaca paṭiññātakaraṇenaca.

Pucchā – ko tattha āvuso vinayo ko tattha abhivinayo.

Vissajjanā – paññatti bhante vinayo vibhatti abhivinayo.

Pucchā – kiṃ āvuso tattha pātimokkhaṃ kiṃ adhipātimokkhaṃ.

Vissajjanā – paññatti bhante pātimokkhaṃ vibhatti adhipātimokkhaṃ.

Pucchā – kā āvuso vipatti.

Vissajjanā – asaṃvaro bhante vipatti.

Pucchā – kā āvuso sampatti.

Vissajjanā – saṃvaro bhante sampatti.

Pucchā – kā āvuso tattha paṭipatti.

Vissajjanā – na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu ayaṃ bhante tattha paṭipatti.

Pucchā – kati āvuso atthavase paṭicca bhagavatā tatiyaṃ pārājikaṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – dasa bhante atthavase paṭicca bhagavatā tatiyaṃ pārājikaṃ paññattaṃ saṅghasuṭṭhutāya saṅghaphāsutāya (pa) vinayānuggahāya.

Pucchā – ke āvuso sikkhanti.

Vissajjanā – sekkhāca bhante puthujjanakalyāṇakāca sikkhanti.

Pucchā – ke āvuso sikkhitasikkhā.

Vissajjanā – arahanto bhante sikkhitasikkhā.

Pucchā – kattha āvuso ṭhitaṃ.

Vissajjanā – sikkhākāmesu bhante ṭhitaṃ.

Pucchā – ke āvuso dhārenti.

Vissajjanā – yesaṃ bhante vattati te dhārenti.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthinukho āvuso tattha kiñci upanetabbaṃ vā apanetabbaṃ vā akkharapadapaccābhaṭṭhaṃ vā viraddhapadabyañjanaṃ vā.

Vissajjanā – natthi bhante.

Saṃgāyanatthāya saṅghassa ñāpanaṃ

Suṇātu me bhante saṅgho, ahaṃ bhante āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsaṃ tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikaṃ tatiyassa pārājikassa nidānampi pucchiṃ, puggalampi pucchiṃ, vatthumpi pucchiṃ, paññattimpi pucchiṃ, anupaññattimpi pucchiṃ, āpattimpi pucchiṃ, anāpattimpi pucchiṃ, aññānipi evarūpāni pucchitabbaṭṭhānāni anekāni pucchiṃ, puṭṭho puṭṭhoca so āyasmā vicittasārābhivaṃso vissajjesi, itihidaṃ bhante tatiyapārājikasikkhāpadaṃ nimmalaṃ suparisuddhaṃ tasseva bhagavato vacanaṃ arahato sammāsammuddhassa, tasmā yathā pure mahākassapādayo mahātheravarā porāṇasaṃgītikārā brahmacariyasaṅkhātassa buddhasāsanassa ciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ dhammavinayaṃ saṅgāyiṃsuceva anusaṅgāyiṃsuca, evameva mayampi dāni sabbeva chaṭṭhasaṃgītimahādhammasabhāpariyāpannā idaṃ tatiyapārājikasikkhāpadaṃ ekato gaṇasajjhāyaṃ katvā samaggā sammodamānā hutvā saṃgāyeyyāma.

Catuttha pārājika sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā jānatā passatā…pe… sammāsambuddhena catutthaṃ pārājikaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha paññattaṃ.

Vissajjanā – vaggumudātīriye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ.

Pucchā – kismiṃ āvuso vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – vaggumudātīriyā bhante bhikkhū gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – atthi āvuso tattha paññatti anupaññatti anuppannapaññatti.

Vissajjanā – ekā bhante paññatti ekā anupaññatti anuppannapaññatti tasmiṃ natthi.

Pucchā – katamā āvuso tattha mūlapaññatti.

Vissajjanā – yo pana bhikkhu anabhijānaṃ uttarimanussadhammaṃ uttarimanussadhammaṃ attupanāyikaṃ alamariyañāṇadassanaṃ samudācareyya, itijānāmi itipassāmīti, tato aparena samayena samanuggāhīya mānovā asamanuggāhīya mānovā āpanno visuddhāpekkho evaṃ vadeyya ajānamevaṃ āvuso avacaṃ jānāmi apassaṃ passāmi tucchaṃ musāvilapinti ayampi pārājiko hoti asaṃvāsoti ayaṃ bhante tattha mūlapaññatti.

Pucchā – katamā āvuso tattha anupaññatti.

Vissajjanā – aññatra adhimānāti ayaṃ bhante tattha anupaññatti.

Honti ye te ānanda bhikkhū adiṭṭhe diṭṭhasaññino apatte pattasaññino anadhigate adhigatasaññino asacchikate sacchikatasaññano adhimānena aññaṃ byākaronti, tañca kho etaṃ abbohārikaṃ.

Pucchā – katamā āvuso tattha paripuṇṇapaññatti.

Vissajjanā – yopana bhikkhu anabhijānaṃ uttarimanussadhammaṃ attupanāyikaṃ alamariyañāṇadassanaṃ samudācareyya, iti jānāmi iti passāmīti, tato aparena samayena samanuggāhīyamānovā asamanuggāhīyamānovā āpanno visuddhāpekkho evaṃ vadeyya ajānamevaṃ āvuso avacaṃjānāmi apassaṃ passāmi tucchaṃ musā vilapinti, aññatra adhimānā ayampi pārājiko hoti asaṃvāsoti ayaṃ bhante tattha paripuṇṇa paññatti.

Pucchā – sabbatthapaññatti nukho āvuso padesapaññatti nukho.

Vissajjanā – sabbatthapaññatti bhante.

Pucchā – sādhāraṇapaññatti nukho āvuso asādhāraṇapaññattinukho.

Vissajjanā – sādhāraṇapaññatti bhante.

Pucchā – ekatopaññatti nukho āvuso ubhato paññatti nukho.

Vissajjanā – ubhatopaññatti bhante.

Pucchā – tasmiṃ āvuso catuttha pārājike asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanto kati āpattiyo āpajjati, vibhajitvā vissajjehi.

Vissajjanā – tasmiṃ bhante catutthapārājike asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanto tisso āpattiyo āpajjati, asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati āpattipārājikassa, yo te vihāre vasati so bhikkhu arahāti bhaṇati paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa, appaṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa, uttarimanussadhammaṃ bhante ullapanto imā tisso āpattiyo āpajjati.

Pucchā – kesaṃ āvuso anāpatti.

Vissajjanā – channaṃ bhante puggalānaṃ anāpatti adhimānena bhaṇantassa anullapanādhippāyassa ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassa.

Pucchā – pañcannaṃ āvuso pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannaṃ.

Vissajjanā – nidānogadhaṃ bhante nidānapariyāpannaṃ.

Pucchā – katamena āvuso uddesena uddesaṃ āgacchati.

Vissajjanā – dutiyena bhante uddesena uddesaṃ āgacchati.

Pucchā – catunnaṃ āvuso vipattīnaṃ katamā vipatti.

Vissajjanā – sīlavipatti bhante.

Pucchā – sattannaṃ āvuso āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandho.

Vissajjanā – pārājikāpattikkhandho bhante.

Pucchā – channaṃ āvuso āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti.

Vissajjanā – channaṃ bhante āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, siyā kāyatoca cittatoca samuṭṭhāti, na vācato, siyā vācatoca cittatoca samuṭṭhāti, na kāyato, siyā kāyatoca vācatoca cittatoca samuṭṭhāti.

Pucchā – catunnaṃ āvuso adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ.

Vissajjanā – āpattādhikaraṇaṃ bhante.

Pucchā – sattannaṃ āvuso samathānaṃ katihi samathehi sammati.

Vissajjanā – sattannaṃ bhante samathānaṃ dvīhi samathehi sammati, sammukhāvinayenaca paṭiññātakaraṇenaca.

Pucchā – ko tattha āvuso vinayo, ko tattha abhivinayo.

Vissajjanā – paññatti bhante vinayo, vibhatti abhivinayo.

Pucchā – kiṃ āvuso tattha pātimokkhaṃ, kiṃ adhipātimokkhaṃ.

Vissajjanā – paññatti bhante pātimokkhaṃ, vibhatti adhipātimokkhaṃ.

Pucchā – kā āvuso vipatti.

Vissajjanā – asaṃvaro bhante vipatti.

Pucchā – kā āvuso sampatti.

Vissajjanā – saṃvaro bhante sampatti.

Pucchā – kā āvuso tattha paṭipatti.

Vissajjanā – na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu ayaṃ bhante tattha paṭipatti.

Pucchā – kati āvuso atthavase paṭicca bhagavatā catutthaṃ pārājikaṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – dasa bhante atthavase paṭicca bhagavatā catutthaṃ pārājikaṃ paññattaṃ, saṅghasuṭṭhutāya saṅghaphāsutāya…pe… vinayānuggahāya.

Pucchā – ke āvuso sikkhanti.

Vissajjanā – sekkhāca bhante puthujjanakalyāṇakāca sikkhanti.

Pucchā – ke āvuso sikkhitasikkhā.

Vissajjanā – arahanto bhante sikkhitasikkhā.

Pucchā – kattha āvuso ṭhitaṃ.

Vissajjanā – sikkhākāmesu bhante ṭhitaṃ.

Pucchā – ke āvuso dhārenti.

Vissajjanā – yesaṃ bhante vattati te dhārenti.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso tattha kiñci upanetabbaṃ vā apanetabbaṃ vā akkharapadapaccābhaṭṭhaṃ vā viraddhapadabyañjanaṃ vā.

Vissajjanā – natthi bhante.

Saṅghādisesa sikkhāpucchā

1. Sukkavissaṭṭhisaṅghādisesa sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññatto.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha paññatto.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante seyyasakaṃ ārabbha paññatto.

Pucchā – kismiṃ āvuso vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – āyasmā bhante seyyasako hatthena upakkamitvā asuciṃ mocesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

Pucchā – atthi āvuso tattha paññatti anupaññatti anuppannapaññatti.

Vissajjanā – ekā bhante paññatti, ekā anupaññatti, anuppannapaññatti tasmiṃ natthi.

Pucchā – katamā āvuso tattha mūlapaññatti.

Vissajjanā – sañcetanikā sukkavissaṭṭhi saṅghādisesoti ayaṃ bhante tattha mūlapaññatti.

Pucchā – katamā panāvuso tattha anupaññatti.

Vissajjanā – aññatra supinantāti ayaṃ bhante tattha anupaññatti.

Pucchā – katamā panāvuso tattha paripuṇṇapaññatti.

Vissajjanā – sañcetanikā sukkavissaṭṭhi aññatrasupinantā saṅghādisoti ayaṃ bhante tattha paripuṇṇapaññatti.

Pucchā – sādhāraṇa paññattinukho āvuso asādhāraṇa paññattinukho.

Vissajjanā – asādhāraṇapaññatti bhante.

Pucchā – tattha āvuso upakkamitvā asuciṃ mocento kati āpattiyo āpajjati.

Vissajjanā – upakkamitvā bhante asuciṃ mocento tisso āpattiyo āpajjati, ceteti upakkamati muccati āpatti

Saṅghādisesassa, ceteti upakkamati na muccati āpatti thullaccayassa, payoge dukkaṭaṃ.

Pucchā – kesaṃ āvuso anāpatti.

Vissajjanā – channaṃ bhante anāpatti supinantena mocentassa na mocanādhippāyassa ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassa imesaṃ kho bhante channaṃ anāpatti.

Pucchā – pañcannaṃ āvuso pātimokkhuddesānaṃ katamena uddesena uddesaṃ āgacchati.

Vissajjanā – pañcannaṃ bhante pātimokkhuddesānaṃ tatiyena uddesena uddesaṃ āgacchati.

Pucchā – catunnaṃ āvuso vipattīnaṃ katamā vipatti.

Vissajjanā – catunnaṃ bhante vipattīnaṃ sīlavipatti.

Pucchā – kā āvuso vipatti.

Vissajjanā – asaṃvaro bhante vipatti.

Pucchā – kā āvuso sampatti.

Vissajjanā – saṃvaro bhante sampatti.

Pucchā – kā āvuso paṭipatti.

Vissajjanā – na eva rūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu ayaṃ bhante paṭipatti.

Pucchā – kati āvuso atthavase paṭicca bhagavatā upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso paññatto.

Vissajjanā – dasa bhante atthavase paṭicca bhagavatā upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso paññatto saṅghasuṭṭhutāya…pe… vinayānuggahāya.

Pucchā – kattha āvuso ṭhitaṃ.

Vissajjanā – sikkhākāmesu bhante ṭhitaṃ.

Pucchā – ke āvuso dhārenti.

Vissajjanā – yesaṃ bhante vattati te dhārenti.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso tattha sanidāne sapadabhājanīye savinītavatthuke upanetabbaṃ vā apanetabbaṃ vā akkharapadapaccābhaṭṭhaṃ vā viraddhapadabyañjanaṃ vā.

Saṃgāyanatthāya saṅghassa ñāpanaṃ

Suṇātu me bhante saṅgho āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsaṃ tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikaṃ paṭhamassa saṅghādisesa sikkhāpadassa nidānampi pucchiṃ, puggalampi pucchiṃ, vatthumpi pucchiṃ, paññattimpi pucchiṃ, anupaññattimpi pucchi, āpattimpi pucchiṃ, anāpattimpi pucchiṃ, aññānipi evarūpāni anekāni pucchitabbaṭṭhānāni pucchiṃ, puṭṭho puṭṭho ca so āyasmā vicittasārābhivaṃso vissajjesi, itihidaṃ bhante paṭhama saṅghādisesa sikkhāpadaṃ saparivāraṃ nimmalaṃ suparisuddhaṃ tasseva bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. Tasmā yathāpure mahākassapādayo mahātheravarā porāṇasaṃgītikārā brahmacariyassa ciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ dhammavinayaṃ saṃgāyiṃsuceva anusaṃgāyiṃsuca, evameva mayampi sabbeva chaṭṭhasaṃgītimahādhammasabhā pariyāpannā idaṃ paṭhamaṃ saṅghādisesa sikkhāpadaṃ nidānato paṭṭhāya ekaccānaṃ vacasā sajjhāyavasena ekaccānaṃ manasā manasikaraṇavasenaca ekato gaṇasajjhāyaṃ katvā saṃgāyeyyāma.

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena mātukāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjantassa ca, mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsantassa ca, mātugāmassa santike attakāma pāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsantassa ca, sañcarittaṃ samāpajjantassa ca saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññatto.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha paññatto.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante udāyittheraṃ ārabbha paññatto.

Pucchā – kismiṃ āvuso vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – āyasmā bhante udāyitthero mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajji, āyasmāyeva bhante udāyitthero mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsi, āyasmāyeva bhante udāyitthero mātugāmassa santike attakāma pāricariyāya vaṇṇaṃ abhāsi, āyasmāyeva bhante udāyitthero sañcarittaṃ samāpajjiṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

6. Kuṭikāra saṅghādisesa sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso…pe… sammāsambuddhena saññācikāya kuṭiṃ kārāpentassa saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante paññattho.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha paññatto.

Vissajjanā – āḷavike bhante bhikkhū ārabbha paññatto.

Pucchā – kismiṃ āvuso vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – āḷavikā bhante bhikkhū saññācikāyo kuṭiyo kārāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

7. Vihārakāra saṅghādisesa sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso…pe… sammāsambuddhena mahallakaṃ vihāraṃ kārāpentassa saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha paññatto.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante channattheraṃ ārabbha paññatto.

Pucchā – kismiṃ āvuso vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – āyasmā bhante channo vihāravatthuṃ sodhento aññataraṃ cetiyarukkhaṃ chedāpesi gāmapūjitaṃ nigamapūjitaṃ nagara pūjitaṃ janapadapūjitaṃ raṭṭhapūjitaṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

8-9. Duṭṭhadosa saṅghādisesa sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsentassa ca, bhikkhuṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñcidesaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsentassa ca saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – rājagahe bhante paññatto.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – mettiyabhūmajakā bhante bhikkhū ārabbha paññatto, mettiyabhūmajakā bhante bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsesuṃ, teyeva bhante mettiyabhūmajakā bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñcidesaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ, paññatto.

10. Saṅghabhedaka saṅghādisesa sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena saṅghabhedakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya appaṭinissajjantassa saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – rājagahe bhante paññatto.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattho.

Vissajjanā – devadattaṃ bhante ārabbha paññatto.

Devadatto bhante samaggassa saṅghassa bhedāya parakkami, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

11. Bhedānuvattaka sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena bhedānuvattakānaṃ bhikkhūnaṃ yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya appaṭinissajjantānaṃ saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – rājagahe bhante paññatto.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññatto, sambahulā bhante bhikkhū devadattassa saṅghābhedāya parakkamantassa anuvattakā ahesuṃ vaggavādakā, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

12. Dubbaca, saṅghādisesa sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena dubbacassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya appaṭinissajjantassa saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante paññatto.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante channaṃ ārabbha paññatto, āyasmā bhante channo bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ akāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

13. Kuladūsaka saṅghādisesa sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena kuladūsakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya appaṭinissajjantassa saṅghādiseso kattha paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññatto.

Pucchā – kaṃ ārabbha āvuso kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – assaji punabbasuke bhante bhikkhū ārabbha paññatto, assajipunabbasukā bhante bhikkhū saṅghena pabbājanīyakammakatā chandagāmitā dosagāmitā mohagāmitā bhayagāmitā pāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

Aniyata sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena paṭhamo ca aniyato dutiyo ca aniyato kattha paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññatto.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante udāyiṃ ārabbha paññatto, āyasmā bhante udāyī mātugāmena saddhiṃ ekoekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisajjaṃ kappesi, tasmiñca vatthusmiṃ, āyasmāyeva bhante udāyī mātugāmena saddhiṃ raho nisajjaṃ akāsi, tasmiñca bhante vatthusmiṃ paññatto.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso ettha kocipi viraddhadoso.

Vissajjanā – natthi bhante.

Saṃgāyanatthāya saṅghassañāpanaṃ

Suṇātu me bhante saṅgho, ahaṃ bhante āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsaṃ tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikaṃ paṭhama duṭṭhadosa sikkhāpadato paṭṭhāya pucchitabbāni anekāni ṭhānāni pucchiṃ, so ca āyasmā puṭṭho puṭṭho vissajjeti, itihidaṃ bhante sabbaṃ sikkhāpadaṃ nimmalaṃ suparisuddhaṃ tasseva bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa, tasmā yathāpure mahākassapādayo mahātheravarā porāṇasaṃgītikārā brahmacariyassa ciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ saṃgāyiṃsuceva anusaṃgāyiṃsuca, evameva mayampi dāni sabbeva chaṭṭhasaṃgīti mahādhammasabhāpariyāpannā imāni sikkhāpadāni ekato gaṇasajjhāyaṃ katvā saṃgāyeyyāma.

Nissaggipācittiya

1. Cīvaravagga 1. paṭhamakathina sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena atirekacīvaraṃ dasāhaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū atirekacīvaraṃ dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Cīvaravagga 2. udosita sikkhāpucchā

Pucchā – ekarattaṃ āvuso ticivarena vippavasantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū bhikkhūnaṃ hatthe cīvaraṃ nikkhipitvā santaruttarena janapadacārikaṃ pakkamiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Cīvaravagga 3. tatiyakathina sikkhāpucchā

Pucchā – akālacīvaraṃ āvuso paṭiggahetvā māsaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū akālacīvaraṃ paṭiggahetvā māsaṃ atikkāmesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Cīvaravagga 4. purāṇacīvara sikkhāpucchā

Pucchā – aññātikāya āvuso bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante udāyiṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante udāyī aññātikāya bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Cīvaravagga 5. cīvarapaṭiggahaṇa sikkhāpucchā

Pucchā – aññātikāya āvuso bhikkhuniyā hatthato cīvaraṃ paṭiggaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante udāyiṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante udāyī aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvaraṃ paṭiggahesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Cīvaravagga 6. aññātakaviññatti sikkhāpucchā

Pucchā – aññātakaṃ āvuso gahapatiṃvā gahatāniṃvā cīvaraṃ viññāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto aññātakaṃ seṭṭhiputtaṃ cīvaraṃ viññāpesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Cīvaravagga 7. tatuttari sikkhāpucchā

Pucchā – aññātakaṃ āvuso gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā tatuttari cīvaraṃ viññāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū na mattaṃ jānitvā bahumpi cīvaraṃ viññāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – pubbe appavāritassa āvuso aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahatāniṃ vā upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjantassa ca aññātake gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjantassa ca nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto pubbe appavārito aññātakaṃ gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajji. Soyeva bhante āyasmā upanando sakyaputto pubbe appavārito aññātake gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Cīvaravagga 10. rāja sikkhāpucchā

Pucchā – atirekatikkhattuṃ āvuso codanāya atireka chakkhattuṃ ṭhānena cīvaraṃ abhinipphādentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto upāsakena ajjaṇho bhante āgamehīti vuccamāno nāgamesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Kosiyavagga, 1. kosiya sikkhāpucchā

Pucchā – kosiyamissakaṃ āvuso santhakaṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ 0 āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū kosiyakārake upasaṅkamitvā evamahaṃsu bahū āvuso kosakārake pacatha amhākampi dassatha mayampi icchāma kosiyamissakaṃ santakaṃ kātunti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Kosiyavagga 2. suddhakāḷaka sikkhāpucchā

Pucchā – suddhakāḷakānaṃ āvuso eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante paññatthaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Kosiyavagga 3. dvebhāga sikkhāpucchā

Pucchā – anādiyitvā āvuso tulaṃ odātānaṃ tulaṃ gocariyānaṃ navaṃ santhataṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū thokaṃyeva odātaṃ ante ādiyitvā tatheva suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Kosiyavagga 4. chabbassa sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena anuvassaṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū anuvassaṃ santhataṃ kārāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso ettha koci viraddhadoso.

Vissajjanā – natthi bhante.

Saṃgāyanatthāya saṅghassa ñāpanaṃ

Suṇātu me bhante saṅgho, ahaṃ āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsaṃ tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikaṃ imesaṃ nissaggiyapācittiyasikkhāpadānaṃ yāva chabbassasikkhāpadaṃ nidānādīni pucchitabbāni anekāni ṭhānāni pucchiṃ, puṭṭhopuṭṭho ca so āyasmā vicittasārābhivaṃso vissajjesi, itihidaṃ bhante imāni sikkhāpadāni nimmalāni suparisuddhānī tasseva bhagavato vacanāni arahato sammāsambuddhassa, tasmā yathāpure mahākassapādayo mahātheravarā porāṇasaṃgītikārā brahmacariyassa ciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ dhammavinayaṃ saṃgāyiṃsu ceva anusaṃgāyiṃsu ca, evameva mayampi dāni sabbeva chaṭṭhasaṃgīti mahādhammasabhā pariyāpannā chabbassa nissaggiya sikkhāpadato paṭṭhāya imāni nissaggiyasikkhāpadāni ekato gaṇasajjhāyaṃ katvā saṃhāyeyyāma.

2. Kosiyavagga 5. nisīdanasanthata sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena anādiyitvā purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidattiṃ navaṃ nisīdanasanthataṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū santhatāni ujjhitvā āraññikaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ paṃsukūlakaṅgaṃ samādiyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Kosiyavagga 6. eḷakaloma sikkhāpucchā

Pucchā – eḷakalomāni āvuso paṭiggahetvā tiyojanaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – aññataraṃ bhante bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu eḷakalomāni paṭiggahetvā tiyojanaṃ atikkāmesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Kosiyavagga 7. eḷakalomadhovāpana sikkhāpucchā

Pucchā – aññātikāya āvuso bhikkhuniyā eḷakalomāni dhovāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū aññātikāhi bhikkhunīhi eḷakalomāni dhovāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Kosiyavagga 8. rūpiya sikkhāpucchā

Pucchā – rūpiyaṃ āvuso paṭiggaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto rūpiyaṃ paṭiggahesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kathaṃ āvuso tattha paṭipajjanto rūpiyaṃ paṭiggaṇhāti nāma.

Vissajjanā – sayaṃ bhante gaṇhāti, aññaṃ vā gaṇhāpesi, idaṃ ayyassa hotūti upanikkhittaṃ sādiyati, evaṃ kho bhante paṭipajjanto bhikkhu rūpiyaṃ paṭiggaṇhāti nāma.

Pucchā – kathaṃ āvuso tattha paṭipajjanto bhikkhu rūpiyaṃ na paṭiggaṇhāti nāma.

Vissajjanā – yathā bhante rājasikkhāpade yathā ca bhante meṇḍakasikkhāpade āgacchati, tathā bhante paṭipajjanto bhikkhu rūpiyaṃ na paṭiggaṇhātināma.

2. Kosiyavagga 9. rūpiyasaṃvohāra sikkhāpucchā

Pucchā – rūpiyasaṃvohāraṃ āvuso samāpajjantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Kosiyavagga, 10. kayavikkaya sikkhāpucchā

Pucchā – nānappakārakaṃ āvuso kayavikkayaṃ āpajjantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto paribbājakena saddhi kayavikkayaṃ samāpajji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kathaṃ āvuso tattha paṭipajjanto bhikkhu kayavikkayaṃ samāpajjatināma.

Vissajjanā – iminā imaṃ dehi iminā imaṃ āhara iminā imaṃ parivattehi iminā imaṃ cetāmehīti ajjhācarati, evaṃ kho bhante paṭipajjanto kayavikkayaṃ samāpajjatināma.

Pucchā – kathaṃ āvuso tattha paṭipajjanto bhikkhu na kayavikkayaṃ samāpajjatināma.

Vissajjanā – yo bhante agghaṃ pucchati, yo ca bhante kappiyakārakassa ācikkhati, yo ca bhante amhākañca idaṃ atthi amhākañca iminā ca iminā ca atthoti bhaṇati, evaṃ kho bhante paṭipajjanto bhikkhu na kayavikkayaṃ samāpajjatināma.

3. Pattavagga, 1. patta sikkhāpucchā

Pucchā – atirekapattaṃ āvuso dasāhaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū atirekapattaṃ dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

514 3. Pattavagga, 2. ūnapañcabandhana sikkhāpucchā

Pucchā – ūnapañcabandhanena pattena aññaṃ navaṃ pattaṃ cetāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū appamattakenapi bhinnena appamattakenapi khaṇḍena vilikhitamattenapi bahū patte viyyāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Na bhikkhave patto viññāpetabbo, yo viññāpeyya āpatti dukkaṭassa.

3. Pattavagga 3. bhesajja sikkhāpucchā

Pucchā – bhesajjāni āvuso paṭiggahetvā sattāhaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū bhesajjāni paṭiggahetvā sattāhaṃ atikkāmesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Pattavagga 4. vassikasāṭika sikkhāpucchā

Pucchā – atirekamāse sese gimāne āvuso vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū atirekamāse sese gimhāne vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Pattavagga 5. cīvaraacchindana sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhussa āvuso sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupitena anattamanena acchindantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Pattavaggo, 6. suttaviññatti sikkhāpucchā

Pucchā – sāmaṃ āvuso suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Pattavagga, 7. mahāpesakāra sikkhāpucchā

Pucchā – pubbe appavāritassa āvuso aññātakassa gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthi yaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āyasmantaṃ bhante upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto pubbe appavārito aññātakassa gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Pattavaggo, 8. accekacīvara sikkhāpucchā

Pucchā – acceka cīvaraṃ āvuso paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū accekacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Pattavaggo, 9. sāsaṅka sikkhāpucchā

Pucchā – tiṇṇaṃ āvuso cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Pattavaggo, 10. pariṇata sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā passatā arahatā sammāsambuddhena jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ atthano pariṇāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ.

Pucchā – kaṃ āvuso ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – jānaṃ āvuso saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmento, kati āpattiyo āpajjati.

Vissajjanā – jānaṃ bhante saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmento dve āpattiyo āpajjati, pariṇāmeti payoge dukkaṭaṃ, pariṇāmite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, jānaṃ bhante saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmento imā dve āpattiyo āpajjati.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso tattha kocipi viraddhadoso.

Vissajjanā – natthi bhante.

Saṃgāyanatthāya ñāpanaṃ

Suṇātu me bhante saṅgho, ahaṃ bhante imesaṃ soḷasannaṃ nissaggiyapācittiyasikkhāpadānaṃ nidānādīni anekāni pucchitabbāni āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsaṃ tipiṭakadhara dhammabhaṇḍāgārikaṃ pucchiṃ, so ca puṭṭho puṭṭho vissajjeti, itihidaṃ bhante sikkhāpadasañjātaṃ nimmalaṃ su parisuddhaṃ tasseva bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa, tasmā yathā pure mahākassapādayo mahāthera varā porāṇasaṃgītikārā brahmacariyasaṅkhātassa buddhasāsanassa ciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ dhammavinayaṃ saṃgāyiṃsuceva anusaṃgāyiṃsuca, evameva mayampi dāni chaṭṭhasaṃgīti mahādhammasabhāpariyāpannā imāni sikkhāpadāni yathānuppattaṭṭhānato paṭṭhāya ekato gaṇasajjhāyaṃ katvā saṃgāyeyyāma.

Pācittiyapāḷi

1. Musāvādavagga, 1. musāvāda sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sampajānamusāvāde pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ, hatthakaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, hatthako bhante sakyaputto titthiyehi saddhiṃ sallapanto avajānitvā paṭijānāti paṭijānitvā avajānāti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Musāvādavaggo, 2-3. omasavāda, pesuñña sikkhāpucchā

Pucchā – omasavāde pācittiyañca āvuso bhikkhupesuññe pācittiyañca bhagavatā katthapaññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ, chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhūhi saddhiṃ bhaṇḍantā omasiṃsu tasmiṃca vatthusmiṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ pesuññaṃ upasaṃhariṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Musāvādavagga, 4. padasodhamma sikkhāpucchā

Pucchā – anupasampannaṃ āvuso padaso vācentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paññattaṃ, chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū upāsake padaso dhammaṃ vācesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Musāvādavaggo 5. sahaseyya sikkhāpucchā

Pucchā – anupasampannena āvuso uttaridirattatirattaṃ sahaseyyaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante paññattaṃ, sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū anupasampannena sahaseyyaṃ kappesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kesaṃ āvuso ettha anupasampannena sahaseyyaṃ kappentānampi anāpatti hoti.

Vissajjanā – ekādasannaṃ bhante puggalānaṃ anupasampannena sahaseyyaṃ kappentānaṃ anāpatti, dvetisso rattiyo vasatī, ūnakadve tisso rattiyo vasati, dverattiyo vasitvā tatiyāyarattiyā purāruṇā nikkhamitvā puna vasati, sabbacchanne sabbaaparicchanne, sabbaparicchanne sabbaacchanne, yebhuyyena acchanne yebhuyyena aparicchanne, anupasampanne nipanne bhikkhu nisīdati, bhikkhunipanne anupasampanno nisīdati, ubhovā nisīdanti, ummattakassa, ādikammikassa, imesaṃkho bhante ekādasannaṃ puggalānaṃ anupasampannena sahaseyyaṃ kappentānaṃ anāpatti.

1. Musāvādavaggo, 6. dutiya sahaseyya sikkhāpucchā

Pucchā – mātugāmena āvuso sahaseyyaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ anuruddhaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante anuruddho mātugāmena sahaseyyaṃ kappesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Musāvādavaggo, 7. dhammadesanā sikkhāpucchā

Pucchā – mātugāmassa āvuso uttari chappañcavācāhi dhammaṃ desentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante udāyī mātugāmassa dhammaṃdeseti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Musāvādavaggo, 8. bhūtārocana sikkhāpucchā

Pucchā – anupasampannassa āvuso uttarimanussadhammaṃ bhūtaṃ ārocentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante vaggumudātīriye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, vaggumudātīriyā bhante bhikkhū gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Musāvādavaggo, 9. duṭṭhullārocana sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhussa āvuso duṭṭhullāpattiṃ anupasampannassa ārocentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhussa duṭṭhullāpattiṃ anupasampannassa ārocesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Musāvādavaggo, 10. pathavīkhaṇana sikkhāpucchā

Pucchā – pathaviṃkhaṇantassa āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante āḷavike bhikkhū ārabbha paññattaṃ, āḷavikā bhante bhikkhū pathaviṃkhaṇiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavaggo, 1. bhūtagāma sikkhāpucchā

Pucchā – bhūtagāmapātabyatāya pācittiyaṃ āvuso bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante āḷavike bhikkhū ārabbha paññattaṃ, āḷavikā bhante bhikkhū rukkhaṃ chindiṃ su, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavagga, 2. aññavādaka sikkhāpucchā

Pucchā – aññavādake vihesake pācittiyaṃ āvuso bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante āyasmantaṃ channaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante channo saṅghamajjhe āpattiyā anuyuñjīyamāno aññenaññaṃ paṭicari, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavagga, 3. ujjhāpanaka sikkhāpucchā

Pucchā – ujjhāpanake khiyyanake pācittiyaṃ āvuso bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante mettiyabhūmajake bhikkhū ārabbha paññattaṃ, mettiyabhūmajakā bhante bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ bhikkhū ujjhāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavagga, 4. paṭhama senāsana sikkhāpucchā

Pucchā – saṅghikaṃ āvuso mañcaṃvā pīṭhaṃvā bhisiṃvā kocchaṃvā ajjhokāse santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū saṅghikaṃ senāsanaṃ ajjhokāse santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavagga, 5. dutiya senāsana sikkhāpucchā

Pucchā – saṅghike āvuso vihāre seyyaṃ santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sattarasavaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sattarasavaggiyā bhante bhikkhū saṅghike vihāre seyyaṃ santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavatā bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso ettha kocipi viraddhadoso.

Vissajjanā – natthi bhante.

Saṅghassa ñāpanaṃ

Suṇātu me bhante saṅgho, ahaṃ bhante āyasmantaṃ vicittasārābhivaṃsaṃ imesaṃ pannarasannaṃ sikkhāpadānaṃ nidānādīni pucchitabbāni anekāni ṭhānāni pucchiṃ, so ca puṭṭho puṭṭho vissajjeti, iti hidaṃ bhante nimmalaṃ suparisuddhaṃ tasseva bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa, tasmā yathāpure mahākassapādayo mahātheravarā porāṇasaṃgītikārā brahmacariyassa ciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya lonukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ dhammavinayaṃ saṃgāyiṃsuceva anusaṃgāyiṃsuca, evameva mayampi dāni chaṭṭhasaṃgītimahādhammasabhā pariyāpannā yathānuppaṭṭhānato paṭṭhāya imāni sikkhāpadāni ekato gaṇasajjhāyaṃ katvā saṃgāyeyyāma.

2. Bhūtagāmavagga, 6. anupakhajja sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso…pe… sammāsambuddhena saṅghike vihāre jānaṃ pubbupagataṃ bhikkhuṃ anupakhajja seyyaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū there bhikkhū anupakhajja seyyaṃ kappesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavagga, 7. nikaḍḍhana sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuṃ āvuso kupitena anattamanena saṅghikā vihārā nikkaḍḍhentassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū kupitā anattamanā bhikkhū saṅghikāvihārā nikkaḍḍhiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavagga, 8. vehāsakuṭi sikkhāpucchā

Pucchā – uparivehāsakuṭiyā āvuso āhaccapādakaṃ mañcaṃvā pīṭhaṃvā abhinisīdantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu saṅghike vihāre uparivehāsa kuṭiyā āhaccapādakaṃ mañcaṃ sahasā abhinisīdi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavagga, 9. mahallakavihāra sikkhāpucchā

Pucchā – dvatti pariyāye āvuso adhiṭṭhahitvā tatuttari adhiṭṭhahantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante āyasmantaṃ channattheraṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante chando katapariyositaṃ vihāraṃ punappunaṃ chādāpesi punappunaṃ lepāpesi, atibhārito vihāro paripati, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Bhūtagāmavagga, 10. sappāṇaka sikkhāpucchā

Pucchā – jānaṃ āvuso sappāṇakaṃ udakaṃ tiṇaṃvā mattikaṃvā siñcantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante āḷavike bhikkhū ārabbha paññattaṃ, āḷavikā bhante bhikkhū jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ tiṇampi mattikampi siñciṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 1. ovāda sikkhāpucchā

Pucchā – asammatena āvuso bhikkhuniyo ovadantassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū asammatā bhikkhuniyo ovadiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 2. atthaṅgata sikkhāpucchā

Pucchā – atthaṅgate āvuso sūriye bhikkhuniyo ovadantassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ cūḷapanthakaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante cūḷapanthako atthaṅgate sūriye bhikkhuniyo ovadi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 3-4. bhikkhunupassaya, āmisa sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhunupassayaṃ āvuso upasaṅkamitvā bhikkhuniyo ovadantassaca āmisahetu therā bhikkhū bhikkhuniyo ovadantīti bhaṇantassaca pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitvā bhikkhuniyo ovadantassa pācittiyaṃ bhante sakkesu chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitvā bhikkhuniyo ovadiṃsu, āmisahetu therā bhikkhū bhikkhuniyo ovadantīti bhaṇantassa pācittiyaṃ sāvatthiyaṃ chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū āmisahetu therā bhikkhū bhikkhuniyo ovadantīti bhaṇiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 5. cīvaradāna sikkhāpucchā

Pucchā – aññātikāya āvuso bhikkhuniyā cīvaraṃ dentassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ adāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 6. cīvarasibbana sikkhāpucchā

Pucchā – aññātikāya āvuso bhikkhuniyā cīvaraṃ sibbentassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante udāyī aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ sibbesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 7. saṃvidhāna sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhunayā āvuso saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjantassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhunīhi saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 8. nāvābhiruhana sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuniyā āvuso saddhiṃ saṃvidhāya ekaṃ nāvaṃ abhiruhantassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhūnīhi saddhiṃ saṃvidhāya ekaṃ nāvaṃ abhiruhiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 9. paripācita sikkhāpucchā

Pucchā – jānaṃ āvuso bhikkhuniparipācitaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante devadattaṃ ārabbha paññattaṃ, devadatto bhante jānaṃ bhikkhuniparipācitaṃ piṇḍapātaṃ bhuñji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Ovādavagga, 10. rahonisajja sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuniyā saddhiṃ āvuso eko ekāya raho nisajjaṃ kappentassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante udāyī bhikkhuniyā saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga, 1. āvasathapiṇḍa sikkhāpucchā

Pucchā – tatuttari āvuso āvasathapiṇḍaṃ bhuñjantassa pācittiyaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū anuvasitvā anuvasitvā āvasathapiṇḍaṃ paribhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga, 2. gaṇabhojana sikkhāpucchā

Pucchā – gaṇabhojane pācittiyaṃ āvuso bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante devadattaṃ ārabbha paññattaṃ, devadatto bhante sapariso kulesu viññāpetvā bhuñji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga 3. paramparabhojana sikkhāpucchā

Pucchā – parampara bhojane pācittiyaṃ āvuso bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū aññatra nimantitā aññatra bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga, 4. kāṇamātu sikkhāpucchā

Pucchā – dvattipattapūraṃ pūvaṃ paṭiggahetvā tatuttari paṭiggaṇhantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū na mattaṃ jānitvā pūvaṃ paṭiggahesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso ettha kocipi viraddhadoso.

Vissajjanā – natthi bhante.

4. Bhojanavagga, 5. paṭhamapavāraṇā sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena sāvuso…pe… sammāsambuddhena bhuttāvinā parivātena anatirittaṃ khādanīyaṃvā bhojanīyaṃvā bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū bhuttāvī pavāritā aññatra bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga, 6. dutiya pavāraṇā sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuṃ āvuso bhuttāviṃ pavāritaṃ anatirittena khādanīyena bhojanīyena abhihaṭṭhuṃ pavārentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu bhikkhuṃ bhuttāviṃ pavāritaṃ anatirittena bhojanīyena abhihaṭṭhuṃ pavāresi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga, 7. vikālabhojana sikkhāpucchā

Pucchā – vikāle āvuso khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sattarasavaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sattarasavaggiyā bhante bhikkhū vikāle bhojanaṃ bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga, 8. sannidhikāraka sikkhāpucchā

Pucchā – sannidhikārakaṃ āvuso khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ belaṭṭhasīsaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante belaṭṭhasīso sannidhikārakaṃ bhojanaṃ bhuñji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga, 9. paṇītabhojana sikkhāpucchā

Pucchā – paṇīta bhojanāni āvuso attano atthāya viññāpetvā bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Bhojanavagga, 10. dantapona sikkhāpucchā

Pucchā – adinnaṃ āvuso mukhadvāraṃ āhāraṃ āharantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu adinnaṃ mukhadvāraṃ āhāraṃ āhari, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Acelakavagga, 1. acelaka sikkhāpucchā

Pucchā – acelakassavā āvuso paribbājakassavā paribbājikāyavā sahatthā khādanīyaṃvā bhojanīyaṃvā dentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante ānando aññatarissā paribbājikāya ekaṃ maññamāno dve pūve adāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Acelakavagga, 2. uyyojana sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuṃ ehāvuso gāmaṃvā nigamaṃvā piṇḍāya pavisissāmāti tassa dāpetvāvā adāpetvāvā uyyojentassa āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto bhikkhu ehāvuso gāmaṃ piṇḍāya pavisissāmāti tassa adāpetvā uyyojesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Acelakavagga, 3. sabhojana sikkhāpucchā

Pucchā – sabhojane kule anupakhajja nisajjaṃ kappentassa āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto sabhojane kule anupakhajja nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ bhantevatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Acelakavagga 4-5. rahopaṭicchanna, rahonisajja sikkhāpucchā

Pucchā – mātugāmena saddhiṃ raho paṭicchanne āsane nisajjaṃ kappentassaca āvuso mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappentassaca pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto mātugāmena saddhiṃ raho paṭicchanne āsane nisajjaṃ kappesi, mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Acelakavagga, 6. cāritta sikkhāpucchā

Pucchā – nimantitena āvuso sabhattena santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā purebhattaṃvā pacchābhattaṃvā kulesu cārittaṃ āpajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto nimantito sabhatto samāno purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Acelakavagga, 7. mahānāma sikkhāpucchā

Pucchā – tatuttari āvuso bhesajjaṃ viññāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū mahānāmena sakkena ajjaṇho bhante āgametāti vuccamānā nāgamesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Acelakavagga 8-9-10. uyyuttasenā caso sikkhāpucchā

Pucchā – uyyuttaṃ āvuso senaṃ dassanāya gacchantassa ca atirekatirattaṃ senāya vasantassa ca uyyodhikaṃ gacchantassa ca pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū uyyuttaṃ senaṃ dassanāya agamaṃsu, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū atirekatirattaṃ senāya vasiṃsu, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū uyyodhikaṃ agamaṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Surāpānavagga, 1. surāpāna sikkhāpucchā

Pucchā – surāmerayapāne āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante āyasmantaṃ sāgataṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante sāgato majjaṃ pivi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Surāpānavagga, 2. aṅgulipatodaka sikkhāpucchā

Pucchā – aṅgulipatodake āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhuṃ aṅgulipatodakena hāsesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Surāpānavagga, 3. hasadhamma sikkhāpucchā

Pucchā – udake hasadhamme āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sattarasavaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sattarasavaggiyā bhante bhikkhū aciravatiyā nadiyā udake kīḷiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Surāpānavagga, 4. anādariya sikkhāpucchā

Pucchā – anādariya āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante āyasmantaṃ channaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante channo āpattiyā anuyuñjiyamāno anādariyaṃ akāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Surāpānavagga, 5. bhiṃsāpana sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuṃ bhiṃsāpentassa āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhuṃ bhiṃsāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Surāpānavagga, 6. jotika sikkhāpucchā

Pucchā – jotiṃ āvuso samādahitvā visibbentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – bhaggesu bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū jotiṃ samādapetvā visibbesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Surāpānavagga, 7. nahāna sikkhāpucchā

Pucchā – orenaddhamāsaṃ āvuso nahāyantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū rājānampi passitvā na mattaṃ jānitvā nahāyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso ettha kocipi viruddhadoso.

Vissajjanā – natthi bhante.

Suṇātu me bhante saṅgho…pe… saṃgāyeyyāma.

Pucchā – yaṃ tena āvuso…pe… sammāsambuddhena anādiyitvā tiṇṇaṃ dubbaṇṇakaraṇānaṃ aññataraṃ dubbaṇṇakaraṇaṃ navaṃ cīvaraṃ paribhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū attano cīvaraṃ na sañjāniṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Surāpānavagga, 10. cīvaraapanidhāna sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhussa āvuso pattaṃ vā cīvaraṃ vā nisīdanaṃ vā sūcigharaṃ vā kāyabandhanaṃ vā apanidhentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhūnaṃ pattampi cīvarampi apanidhesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

7. Sappāṇakavagga, 1. sañcicca sikkhāpucchā

Pucchā – sañcicca āvuso pāṇaṃ jīvitā voropentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha paññattaṃ āyasmā bhante udāyī sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

7. Sappāṇakavagga, 2. sappāṇaka sikkhāpucchā

Pucchā – jānaṃ āvuso sappāṇakaṃ udakaṃ paribhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ paribhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

7. Sappāṇakavagga, 6. theyyasattha sikkhāpucchā

Pucchā – jānaṃ āvuso theyyasatthena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu jānaṃ theyyasatthena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

7. Sappāṇakavagga, 7. saṃvidhāna sikkhāpucchā

Pucchā – mātugāmena saddhiṃ āvuso saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu mātugāmena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Sahadhammikavagga, 1. sahadhammika sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhūhi āvuso sahadhammikaṃ vuccamānena na tāvāhaṃ āvuso etasmiṃ sikkhāpade sikkhissāmi, yāva na aññaṃ bhikkhuṃ byattaṃ vinayadharaṃ paripucchissāmīti bhaṇantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante āyasmantaṃ channaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante channo bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno na tāvāhaṃ āvuso etasmiṃ sikkhāpade sikkhissāmi, yāva na aññaṃ bhikkhuṃ byattaṃ vinayadharaṃ paripucchissāmīti bhaṇi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Sahadhammikavagga, 2. vilekhana sikkhāpucchā

Pucchā – vinayaṃ vivaṇṇentassa āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū vinayaṃ vivaṇṇesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Sahadhammikavagga, 3. mohana sikkhāpucchā

Pucchā – mohanake āvuso pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū mohesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – bhikkhussa āvuso kupitena anattamanena pahāraṃ dentassa ca talasattikaṃ uggirantassa ca pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū kupitā anattamanā sattarasavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ pahāraṃ adaṃsu, talasattikañca uggiriṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Sahadhammikavagga, 7. sañcicca sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhussa āvuso sañcicca kukkuccaṃ upadahantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhūnaṃ sañcicca kukkuccaṃ upadahiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Sahadhammikavagga, 8. upassuti sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhūnaṃ āvuso bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādā pannānaṃ upassutiṃ tiṭṭhantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalaha jātānaṃ vivādāpannānaṃ upassutiṃ tiṭṭhahiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Sahadhammikavagga, 9. kammapaṭibāhana sikkhāpucchā

Pucchā – dhammikānaṃ āvuso kammānaṃ chandaṃ datvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū dhammikānaṃ kammānaṃ chandaṃ datvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Sahadhammikavagga 10. chandaṃ adatvāgamana sikkhāpucchā

Pucchā – saṅghe āvuso vinicchakathāya vattamānāya chandaṃ adatvā uṭṭhāyāsanā pakkamantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante chabbaggiyo bhikkhu saṅghe vinicchayakathāya vattamānāya chandaṃ adatvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Sahadhammikavagga, 12. pariṇāmana sikkhāpucchā

Pucchā – jānaṃ āvuso saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ puggalassa pariṇāmentassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ puggalassa pariṇāmesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

9. Ratanavagga, 1. antepura sikkhāpucchā

Pucchā – pubbe appaṭisaṃviditena āvuso rañño antepuraṃ pavisantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante ānando pubbe appaṭisaṃvidito rañño antepuraṃ pāvisi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

9. Ratanavagga, 2. ratana sikkhāpucchā

Pucchā – ratanaṃ āvuso uggaṇhantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu ratanaṃ uggahesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

9. Ratanavagga, 3. vikālagāmappavisana sikkhāpucchā

Pucchā – santaṃ āvuso bhikkhuṃ anāpucchā vikāle gāmaṃ pavisantassa pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā vikāle gāmaṃ pavisiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pāṭidesanīya

3. Tatiyapāṭidesanī sikkhāpucchā

Pucchā – sekkhasammatesu āvuso kulesu khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjantassa pāṭidesanīyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū namattaṃ jānitvā paṭiggahesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Sekhiyakaṇḍa

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca purato vā pacchato vā olambentena nivāsentassaca pārupantassaca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū purato ca pacchato ca olambantā nivāsesuṃceva pārupiṃsuca, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca kāyaṃ vivaritvā antaraghare gacchantassa ca nisīdantassa ca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggīye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū kāyaṃ vivaritvā antaraghare gacchiṃsu ceva nisīdiṃsuca, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca hatthaṃ vā pādaṃ vā kīḷāpentena antaraghare gacchantassa ca nisīdantassa ca, tahaṃ tahaṃ olokentena antaraghare gacchantassa ca nisīdantassa ca, ukkhittakāya antaraghare gacchantassa ca nisīdantassa ca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū hatthampi pādampi kīḷāpentā tahaṃ tahaṃpi olokentā antaraghare gacchiṃsuceva nisīdiṃsu ca, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū ukkhittakāya antaraghare gacchiṃsuceva nisīdiṃsuca, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca ujjagghikāya vā uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karontena vā antaraghare gacchantassaca nisīdantassaca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū mahāhasitaṃ hasantā ca uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karontā ca antaraghare gacchiṃsuceva nisīdiṃsuca, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca kāyappacālakaṃ vā bāhuppa cālakaṃ vā sīsappacālakaṃ vā khambhakatena vā oguṇṭhitena vā antaraghare gacchantassa ca nisīdantassa ca ukkuṭikāya kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū kāyappacālakaṃ bāhuppacālakaṃ sīsappacālakaṃ karontā ca khambhīkatā ca oguṇṭhitā ca antaraghare gacchiṃsuceva nisīdiṃsuca, ukkuṭikāyaca antaraghare gacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca pallatthikāya antaraghare nisinnassa dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū pallatthikāya antaraghare nisīdiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca asakkaccaṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhantassa ca tahaṃ tahaṃ olokentena piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhantassaca sūpaññeva bahuṃ paṭiggaṇhantassaca thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhantassaca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū asakkaccaṃ piṇḍapātaṃ paṭiggahesuṃ, tahaṃ tahaṃ olokentā piṇḍapātaṃ paṭiggahesuṃ, sūpaññeva bahuṃ paṭiggahesuṃ, thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ paṭiggahesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca āsakkaccaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassaca tahaṃ tahaṃ olokentana piṇḍapātaṃ bhuñjantassa ca tahaṃ tahaṃ omasitvā piṇḍapātaṃ bhuñjantassa ca sūpaññeva bahuṃ bhuñjantassa ca thūpakato omadditvā piṇḍapātaṃ bhuñjantassa ca sūpaṃ vā byañjanaṃ vā odanena paṭicchādentassa ca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū asakkaccaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjiṃsu, tahaṃ tahaṃ olokentā piṇḍapātaṃ bhuñjiṃsu, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū tahaṃ tahaṃ omasitvā piṇḍapātaṃ bhuñjiṃsu, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū bahuṃ sūpaṃ bhuñjiṃsu, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū thūpakato omadditvā piṇḍapātaṃ bhuñjiṃsu, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū sūpampi byañjanampi odanena paṭicchādesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca sūpaṃvā odanaṃvā agilānena attano atthāya viññāpetvā bhuñjantassa dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū sūpampi odanampi attano atthāya viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca ujjhānasaññinā paresaṃ pattaṃ olokentassa ca atimahantaṃ kabaḷaṃ karontassa ca dīghaṃ ālopaṃ karontassa ca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū ujjhānasaññino paresaṃ pattaṃ olokesuṃ, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū atimahantaṃ kabaḷaṃ kariṃsu, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū dīghaṃ ālopaṃ kariṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca anāhaṭe kabaḷe mukhadvāraṃ vivarantassa ca bhuñjamāne sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipantassa ca sakabaḷena mukhena byāharantassa ca piṇḍukkhepakaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassa ca kabaḷāvacchedakaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassa ca avagaṇḍakārakaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassa ca hatthaniddhunakaṃ sitthāvakārakaṃ jivhānicchārakaṃ capucapukārakaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassa ca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū anāhaṭe kabaḷe mukhadvāraṃ vivariṃsu, bhuñjamānā sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipiṃsu, sakabaḷena mukhena byāhariṃsu, piṇḍukkhepakaṃ bhuñjiṃsu, kabaḷāvacchedakaṃ bhuñjiṃsu, avagaṇḍakārakaṃ bhuñjiṃsu, hatthaniddhunakaṃ sitthāvakārakaṃ jivhānicchārakaṃ capucapukārakaṃ bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca surusurukārakaṃ bhuñjantassaca hatthanillehakaṃvā pattanillehakaṃ vā oṭṭhanillehakaṃ vā bhuñjantassa ca sāmisena hatthena pānīyathālakaṃ paṭiggaṇhantassa ca sasitthakaṃ pattadhovanaṃ antaraghare caḍḍentassa ca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – suru surukārakaṃ bhante bhuñjantassa dukkaṭaṃ kosambiyaṃ paññattaṃ, sambahule bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū surusurukārakaṃ khīraṃ piviṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ. Hatthanillehakaṃ bhuñjantassa ca pattanillehakaṃ bhuñjantassa ca oṭṭhanillehakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ sāvatthiyaṃ paññattaṃ, chabbaggiye bhante bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū hatthanillehakaṃ bhuñjiṃsu, pattanillehakaṃ bhuñjiṃsu, oṭṭhanillehakaṃ bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Sāmisena hatthena pānīyathālakaṃ paṭiggaṇhantassa ca sasitthakaṃ pattadhovanaṃ antaraghare chaḍḍentassa ca dukkaṭaṃ bhaggesu paññattaṃ, sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhikkhū sāmisena hatthena pānīyathālakaṃ paṭiggahesuṃ, teyeva bhante sambahulā bhikkhū sasitthakaṃ pattadhovanaṃ antaraghare chaḍḍesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca chattapāṇissa dhammaṃ desentassa ca daṇḍapāṇissa vā satthapāṇissa vā āvudhapāṇissa vā dhammaṃ desentassa ca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū chattapāṇissa daṇḍapāṇissa satthapāṇissa āvudhapāṇissa dhammaṃ desesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca pādukāruḷhassa ca upahanāruḷhassa ca yānagatassa ca sayanagatassa ca dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū pādukāruḷhassa upahanāruḷhassa yānagatassa sayanagatassa dhammaṃ desesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca pallatthikāya nisinnassa ca veṭhitasīsassa ca oguṇṭhitasīsassa ca chamāyaṃ nisīditvā āsane nisinnassa ca nīce āsane nisīditvā ucce āsane nisinnassa ca ṭhitena nisinnassa ca pacchato gacchantena purato gacchantassa ca uppathena gacchantena pathena gacchantassa ca dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyeva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū pallatthikāya nisinnassa ca veṭhitasīsassa ca oguṇṭhitasīsassa ca chamāyaṃ nisīditvā āsane nisinnassa ca nīce āsane nisīditvā ucce āsane nisinnassa ca ṭhitānisinnassa ca pacchato gacchantā purato gacchantassa ca uppathena gacchantā pathena gacchantassa ca dhammaṃ desesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anādariyaṃ āvuso paṭicca ṭhitena uccāraṃ vā passāvaṃ vā karontassa ca harite vā udake vā uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa ca dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyeva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū ṭhitā uccārampi passāvampi akaṃsu, teyeva bhante chabbaggiyā bhikkhū haritepi udakepi uccārampi passāvampi kheḷampi akaṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Bhikkhunīvibhaṅga

5. Pañcama pārājika sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhunīnaṃ āvuso pañcama pārājikaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sundarīnandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, sundarīnandā bhante bhikkhunī avassutā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Bhikkhunīvibhaṅga, saṅghādisesa sikkhāpucchā

Pucchā – ussayavādikāya āvuso bhikkhuniyā aḍḍaṃ karontiyā saṅghādiseso kattha paññatto, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante tullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññatto, thullanandā bhante bhikkhunī ussayavādikā vihari, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

Pucchā – coriṃ āvuso vuṭṭhāpentiyā saṅghādiseso kattha paññatto, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññatto, thullanandā bhante bhikkhunī coriṃ vuṭṭhāpesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

Pucchā – ekāya āvuso gāmantaraṃ gacchantiyā saṅghādiseso kattha paññatto, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññatto, aññatarā bhante bhikkhunī ekā gāmantaraṃ gacchi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

Pucchā – avassutāya āvuso bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa hatthato khādanīyaṃvā bhojanīyaṃvā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjantassa saṅghādiseso kattha paññatto, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sundarīnandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññatto, sundarīnandā bhante bhikkhunī avassutā avassutassa purisapuggalassa hatthato āmisaṃ paṭiggahesi tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

Pucchā – kupitāya āvuso anattamanāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsantiyā na paṭinisajjantiyā saṅghādiseso kattha paññatto, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññatto.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññatto, caṇḍakāḷī bhante bhikkhunī kupitā anattamanā evaṃ abhaṇi, buddhaṃ paccācikkhāmi, dhammaṃ paccācikkhāmi, saṅghaṃ paccācikkhāmi, sikkhaṃ paccācikkhāmi, kinnumāva samaṇiyo yā samaṇiyo sakyadhītaro, santaññāpi samaṇiyo lajjiniyo kukkuccikā sikkhākāmā, tāsāhaṃ santike brahmacariyaṃ carissāmīti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññatto.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Pucchā – atthi nukho āvuso ettha kocipi viraddhadoso.

Vissajjanā – natthi bhante.

Bhikkhunī vibhaṅgapācittiya

1. Lasuṇavagga, 1. paṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena lakkhaṇaṃ khādantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī na mattaṃ jānitvā bahuṃ lasuṇaṃ harāpesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Lasuṇavagga, 6. chaṭṭha sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhussa āvuso bhuñjamānassa annena vā pānena vā vidhūpanena vā upatiṭṭhantiyā bhikkhuniyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, aññatarā bhante bhikkhunī bhikkhussa bhuñjamānassa pānīyena vidhūpanena ca upatiṭṭhati, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Lasuṇavagga, 8. aṭṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – uccāraṃvā āvuso passāvaṃvā saṅkāraṃvā vighāsaṃvā thirokuṭṭe chaḍḍentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, aññatarā bhante bhikkhunī uccāraṃ tirokuṭṭe chaḍḍesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

1. Lasuṇavagga, 10. dasama sikkhāpucchā

Pucchā – naccaṃ vā āvuso gītaṃ vā vāditaṃ vā dassanāya gacchantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo naccampi gītampi vāditampi dassanāya agamaṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – bhikkhupana āvuso naccaṃ vā gītaṃ vā vāditaṃ vā dassanāya gacchanto kaṃ nāma āpattiṃ āpajjati.

Vissajjanā – dukkaṭaṃ bhante āpattiṃ āpajjati.

1. Paṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – rattandhakāre āvuso apadīpe purisena saddhiṃ ekenekāya santiṭṭhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, aññatarā bhante bhikkhunī rattandhakāre apadīpe purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Andhakāravagga, 2-3. dutiya, tatiya sikkhāpucchā

Pucchā – paṭicchanne vā āvuso okāse ajjhokāse vā purisena saddhiṃ ekenekāya santiṭṭhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, aññatarā bhante bhikkhunī paṭicchanne okāse ajjhokāse ca purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Andhakāravagga, 8. aṭṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – duggahitena āvuso dūpadhāritena paraṃ ujjhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, aññatarā bhante bhikkhunī duggahitena dūpadhāritena paraṃ ujjhāpesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Andhakāravagga, 9. navama sikkhāpucchā

Pucchā – attānaṃ vā āvuso paraṃ vā nirayena vā brahmacariyena vā abhisapantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, caṇḍakāḷī bhante bhikkhunī attānampi parampi nirayenapi brahmacariyenapi abhisapi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

2. Andhakāravagga, 10. dasama sikkhāpucchā

Pucchā – attānaṃ āvuso vadhitvā vadhitvā rodantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, caṇḍakāḷī bhante bhikkhunī bhikkhunīhi saddhiṃ bhaṇḍitvā attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Naggavagga, 3. tatiya sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuniyā āvuso cīvaraṃ visibbetvā vā visibbāpetvā vā neva sibbentiyā na sibbāpanāya ussukkaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī bhikkhuniyā cīvaraṃ visibbāpetvā neva sibbesi na sibbāpanāya ussukkaṃ akāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

3. Naggavagga, 8. aṭṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – agārikassa vā āvuso paribbājakassa vā paribbājikāya vā samaṇacīvaraṃ dentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī agārikassa samaṇacīvaraṃ adāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Tuvaṭṭavagga, 1-2. paṭhama, dutiya sikkhāpucchā

Pucchā – dvinnaṃ āvuso bhikkhunīnaṃ ekamañce vā ekattharaṇapāvuraṇe vā tuvaṭṭentīnaṃ pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo dve ekamañce tuvaṭṭesuṃ, ekattharaṇapāvuraṇe tuvaṭṭesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Tuvaṭṭavagga, 3. tatiya sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuniyā āvuso sañcicca aphāsuṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī bhikkhuniyā sañcicca aphāsuṃ akāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Tuvaṭṭavagga, 4. catuttha sikkhāpucchā

Pucchā – dukkhitaṃ āvuso sahajīviniṃ neva upaṭṭhentiyā na upaṭṭhāpanāya ussukkaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃyeva bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī dukkhitaṃ sahajīviniṃ nevaupaṭṭhesi na upaṭṭhāpanāya ussukkaṃ akāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Tuvaṭṭavagga, 5. pañcama sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuniyā āvuso upassayaṃ datvā kupitāya anattamanāya nikkaḍḍhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃyeva bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī bhikkhuniyā upassayaṃ datvā kupitā anattamanā nikkaḍḍhi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Tuvaṭṭavagga, 6. chaṭṭha sikkhāpucchā

Pucchā – saṃsaṭṭhāya āvuso bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, caṇḍakāḷī bhante bhikkhunī saṃsaṭṭhā vihari, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Tuvaṭṭavagga, 7-8. sattama aṭṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – antoraṭṭhe vā āvuso tiroraṭṭhe vā sāsaṅkasammate sappaṭibhaye asatthikāya cārikaṃ carantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo antoraṭṭhepi tiroraṭṭhepi sāsaṅkasammate sappaṭibhaye asatthikāyo cārikaṃ cariṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Tuvaṭṭavagga, 9. navama sikkhāpucchā

Pucchā – antovassaṃ āvuso cārikaṃ carantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo antovassaṃ cārikaṃ pakkamiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

4. Tuvaṭṭavagga, 10. dasama sikkhāpucchā

Pucchā – vassaṃ vuṭṭhāya āvuso bhikkhuniyā cārikaṃ na pakkamantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbhaṃ paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo vassaṃvuṭṭhā cārikaṃ na pakkamiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante vacanaṃ.

Suṇātu me bhante saṅgho…pe… saṃgāyeyyāma.

5. Cittāgāravagga, 1. paṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – yaṃ tena āvuso bhagavatā…pe… sammāsambuddhena rājāgāraṃ vā cittāgāraṃ vā ārāmaṃ vā uyyānaṃ vā pokkharaṇiṃ vā dassanāya gacchantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo rājāgārampi cittāgārampi dassanāya gacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Cittāgāravagga, 4. catuttha sikkhāpucchā

Pucchā – gihiveyyāvaccaṃ āvuso karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyogihi veyyāvaccaṃ akaṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Cittāgāravagga, 6. chaṭṭha sikkhāpucchā

Pucchā – agārikassa vā āvuso paribbājakassa vā paribbājikāya vā sahatthā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ dentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī agārikassa sahatthā khādanīyampi bhojanīyampi adāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

5. Cittāgāravagga, 9-10. navama, dasama sikkhāpucchā

Pucchā – tiracchānavijjaṃ āvuso pariyāpuṇantiyā ca vācentiyā ca pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo tiracchānavijjaṃ pariyāpuṇiṃsuceva vācesuñca, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – bhikkhu pana āvuso tādisaṃ tiracchānavijjaṃ pariyāpuṇanto ca vācento ca kiṃ nāma āpattiṃ āpajjati.

Vissajjanā – dukkaṭaṃ bhante āpattiṃ āpajjati.

6. Ārāmavagga, 1. paṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – jānaṃ āvuso sabhikkhukaṃ ārāmaṃ anāpucchā pavisantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo ārāmaṃ anāpucchā pavisiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Ārāmavagga, 2. dutiya sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhuṃ āvuso akkosantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo āyasmantaṃ upāliṃ akkosiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Ārāmavagga, 3. tatiya sikkhāpucchā

Pucchā – caṇḍikatāya āvuso gaṇaṃ paribhāsantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī caṇḍikatāya gaṇaṃ paribhāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Ārāmavagga, 5. pañcama sikkhāpucchā

Pucchā – kulaṃ āvuso maccharāyantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, aññatarā bhante bhikkhunī kulaṃ maccharāyi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Ārāmavagga, 6. chaṭṭha sikkhāpucchā

Pucchā – abhikkhuke āvuso āvāse vassaṃ vasantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo abhikkhuke āvāse vassaṃ vasiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Ārāmavagga, 7. sattama sikkhāpucchā

Pucchā – vassaṃ vuṭṭhāya āvuso bhikkhuniyā ubhatosaṅghe tīhi ṭhānehi na pavārentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo vassaṃ vuṭṭhā bhikkhusaṅghaṃ na pavāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Ārāmavagga, 8. aṭṭhama sikkhāpucchā

Pucchā – ovādāya vā āvuso saṃvāsāya vā nagacchantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo ovādaṃ nagacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

6. Ārāmavagga, 9. navama sikkhāpucchā

Pucchā – uposathampi āvuso na pucchantiyā ovādampi na yācantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo uposathaṃ na pucchiṃsu, ovādampi na yāciṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

7. Gabbhinīvagga, 1-2. paṭhama, dutiya sikkhāpucchā

Pucchā – gabbhiniṃ vā āvuso pāyantiṃ vā vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo gabbhiniṃ vuṭṭhāpesuṃ, pāyantiṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

7. Gabbhinīvagga, 3. tatiya sikkhāpucchā

Pucchā – dve vassāni āvuso chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Kumārībhūtavagga, 9. navama sikkhāpucchā

Pucchā – purisasaṃsaṭṭhaṃ āvuso kumārakasaṃsaṭṭhaṃ caṇḍiṃ sokāvāsaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī purisasaṃsaṭṭhaṃ kumārakasaṃsaṭṭhaṃ caṇḍiṃ sokāvāsaṃ caṇḍakāḷiṃ sekkhamānaṃ vuṭṭhāpesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

8. Kumārībhūtavagga, 10. dasama sikkhāpucchā

Pucchā – mātāpitūhi vā āvuso sāmikena vā ananuññātaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha paññattaṃ, thullanandā bhante bhikkhunī mātāpitūhipi sāmikenapi ananuññātaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

9. Chattupāhanavagga, 1-2. paṭhama, dutiya sikkhāpucchā

Pucchā – chattupāhanaṃ āvuso dhārentiyā ca yānena yāyantiyā ca pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo chattupāhanaṃ dhāresuṃ, yānena yāyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

9. Chattupāhanavagga, 4. catuttha sikkhāpucchā

Pucchā – itthālaṅkāraṃ āvuso dhārentiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo itthālaṅkāraṃ dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – bhikkhu pana āvuso purisālaṅkāraṃ dhārento kiṃ nāma āpattiṃ āpajjeyya.

Vissajjanā – dukkaṭaṃ bhante āpattiṃ āpajjeyya.

9. Chattupāhanavagga, 5. pañcama sikkhāpucchā

Pucchā – gandhavaṇṇakena āvuso nahāyantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo gandhavaṇṇakena nahāyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

9. Chattupāhanavagga, 11. ekādasama sikkhāpucchā

Pucchā – bhikkhussa āvuso purato anāpucchā āsane nisīdantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo bhikkhussa purato anāpucchā āsane nisīdiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

9. Chattupāhanavagga, 12. dvādasama sikkhāpucchā

Pucchā – anokāsakataṃ āvuso bhikkhuṃ pañhaṃ pucchantiyā pācittiyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahulā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhuniyo anokāsakataṃ bhikkhuṃ pañhaṃ pucchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – sappiṃ vā āvuso telaṃ vā madhuṃ vā phāṇitaṃ vā macchaṃ vā maṃsaṃ vā khīraṃ vā dadhiṃ vā viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhuniyo sappimpi telampi madhumpi phāṇitampi macchampi maṃsampi khīrampi dadhimpi viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – catunnaṃ āvuso vipattīnaṃ katamā vipatti.

Vissajjanā – ācāravipatti bhante.

Pucchā – channaṃ āvuso āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti.

Vissajjanā – catūhi bhante samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, siyā kāyato samuṭṭhāti, navācato nacittato, siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, nacittato, siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, navācato, siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, imehi bhante catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti.

Pucchā – kā āvuso vipatti.

Vissajjanā – asaṃvaro bhante vipatti.

Pucchā – kā āvuso sampatti.

Vissajjanā – saṃvaro bhante sampatti.

Pucchā – kā āvuso paṭipatti.

Vissajjanā – na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu, ayaṃ bhante paṭipatti.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Suṇātu me bhante saṅgho…pe… saṃgāyeyyāma.

Mahāvaggapāḷi

Saṃgāyanassa pucchā vissajjanā

Pucchā – ubhato vibhaṅgānantaraṃ āvuso porāṇakehi saṃgītikāramahātherehi kaṃ nāma pāvacanaṃ saṃgītaṃ.

Vissajjanā – ubhato vibhaṅgānantaraṃ bhante porāṇakehi saṃgītikāramahātherehi khandhakā saṃgītā.

Pucchā – te pana āvuso khandhakā vaggabhedena katividhā.

Vissajjanā – te pana bhante khandhakā duvidhā vaggabhedena mahāvaggo cūḷavaggoti.

Pucchā – mahāvagge āvuso kati khandhakā pariyāpannā.

Vissajjanā – mahāvagge bhante dasakhandhakā pariyāpannā, seyyathidaṃ, mahākhandhako uposathakkhandhako vassūpanāyikakkhandhako pavāraṇākkhandhako cammakkhandhako bhesajjakkhandhako kathinakkhandhako cīvarakkhandhako campeyyakkhandhako kosambakakkhandhakoti.

Pucchā – mahākhandhake āvuso bahū kathāyo, katamā tāsaṃ ādikathā.

Vissajjanā – mahākhandhake bhante bodhikathā ādi.

Mahākhandhaka

Mahābodhipucchā

Pucchā – tasmātiha āvuso tato paṭṭhāya taṃ pucchissāmi, bhagavā āvuso paṭhamābhisambuddhakāle kattha kīvacīraṃ kenākārena vihāsi.

Vissajjanā – bhagavā bhante paṭhamābhisambuddho bodhirukkhamūle sattāhaṃ ekapallaṅkena vihāsi vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedī.

Pucchā – tadā āvuso bhagavā kīdisaṃ dhammaṃ manasikatvā kīdisaṃ udānaṃ udānesi.

Vissajjanā – tadā bhante bhagavā rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomaṃ paṭilomaṃ manasikatvā tīṇi udānāni udānesi.

Ajapāla

Pucchā – tassa āvuso sattāhassa accayena bhagavā kattha vihāsi.

Vissajjanā – tassa bhante sattāhassa accayena bhagavā ajapāla nigrodhamūle vihāsi, sattāhaṃ ekapallaṅkena vihāsi vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedī.

Mucalindā

Pucchā – tassapi āvuso sattāhassa accayena bhagavā kattha vihāsi.

Vissajjanā – tassa bhante sattāhassa accayena bhagavā mucalindamūle sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdi.

Pucchā – tassapi āvuso sattāhassa accayena bhagavā kattha vihāsi.

Vissajjanā – tassapi bhante sattāhassa accayena bhagavā rājāyatanamūle sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdi vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedī.

Pucchā – tassapi āvuso sattāhassa accayena bhagavā kattha vihāsi.

Vissajjanā – tassa bhante sattāhassa accayena bhagavā punadeva ajapālanigrodhamūle vihāsi.

Pucchā – tasmiṃ pana āvuso ajapālanigrodhe viharantassa bhagavato kathaṃ cetaso parivitakko udapādi.

Vissajjanā – tasmiṃ pana bhante ajapālanigrodhe viharantassa bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa dhammagambhīratāpaṭisaṃyutto cetaso parivitakko udapādi.

> Adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso aranubodho santo paṇīto atakkāvacarā nipuṇo paṇḍitavedanīyo.

Ālayarāmākho panāyaṃ pajā ālayaratā ālayasammuditā,

Sahampati brahmā

Pucchā – kathaṃ āvuso tadā dhammadesanāya brahmayācanā ca bhagavato paṭiññāca ahosi.

Vissajjanā – desetu bhante bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ, santi sattā apparajakkhajātikā assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāroti iti bhante brahmuno dhammadesanāya yācanā ahosi,

‘‘Apārutā tesaṃ amatassa dvārā,
Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ;
Vihiṃsasaññī paguṇaṃ nabhāsiṃ,
Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’ti.

Evaṃ kho bhante bhagavato dhammadesanāya paṭiññā ca ahosi.

Nassati vata loko…

Desetu bhante bhagavā dhammaṃ…

Apārutā tesaṃ amatassa dvārā,
Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ.

Pucchā – evaṃ kho āvuso bhagavā dhammadesanāya paṭiññaṃ katvā paṭhamaṃ dhammaṃ desento kattha kīdisaṃ dhammaṃ kassa desesi.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante isipatane migadāye pañcavaggiya bhikkhupamukhānaṃ brahmagaṇānaṃ dhammacakkapavattanasuttaṃ desesi.

Pucchā – tasmiṃ kho pana āvuso dhammacakkapavattanasutte desiyamāne manussaloke kassa dhammābhisamayo ahosi.

Vissajjanā – āyasmato bhante koṇḍaññassa dhammābhisamayo ahosi.

Pucchā – kathaṃ nu kho āvuso imasmiṃ buddhasāsane paṭhamaṃ pabbajjā ca upasampadā ca ahosi.

Vissajjanā – imasmiṃ bhante buddhasāsane paṭhamaṃ ehibhikkhupasampadā ahosi.

Labheyyāhaṃ bhante bhagavato santike pabbajaṃ, labheyyaṃ upasampadaṃ.

Ehi bhikkhu svākhāto dhammo, cara brahmacariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyāya.

Pucchā – itaresaṃ pana āvuso catunnaṃ pañcavaggiyānaṃ kadā dhammābhisamayo ahosi.

Vissajjanā – pāṭipade bhante divase āyasmato vappassa, dutiye bhante divase āyasmato bhaddiyassa, tatiye bhante divase āyasmato mahānāmassa, catutthe bhante divase āyasmato assajissa dhammābhisamayo ahosi.

Pucchā – sabbesampi āvuso tesaṃ pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ kadā arahattapatti hoti.

Vissajjanā – sabbesampi bhante tesaṃ pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ pakkhassa pañcamiyaṃ anattalakkhaṇasutte desiyamāne arahattapatti hoti.

Pucchā – kadā āvuso bhagavatā bhikkhū tattha tattha cārikaṃ caritvā dhammadesanatthāya pesitā.

Vissajjanā – yasappamukhānaṃ bhante catupaññāsa sahāyakānaṃ pabbajitakāle bhagavatā bhikkhū tattha tattha cārikaṃ caritvā dhammadesanatthāya pesitā.

Saraṇagamana

Pucchā – kadā āvuso bhagavatā tīhi saraṇagamanehi pabbajjūpa sampadā anuññāto ahosi.

Vissajjanā – yasappamukhānaṃ bhante catupaññāsāya gihi sahāyakānaṃ pabbajitvā tattha tattha cārikaṃ caritvā dhammadesanatthāya pesitakāle bhagavatā tīhi saraṇagamanehi pabbajjā ca upasampadā ca anuññātā.

> Anujānāmi bhikkhave tumheva dāni tāsu tāsu disāsu tesu tesu janapadesu pabbājetha upasampādetha.

Pucchā – bhagavatā āvuso bhikkhūnaṃ ārāmo paṭiggaṇhituṃ kattha kismiṃ vatthusmiṃ anuññāto.

Vissajjanā – bhagavatā bhante bhikkhūnaṃ ārāmaṃ paṭiggaṇhituṃ rājagahe anuññāto, rājā bhante māgadho seniyo bimbisāro buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa veḷuvanaṃ uyyānaṃ adāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññāto.

> Etāhaṃ bhante veḷuvanaṃ uyyānaṃ buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dammi –

Anujānāmi bhikkhave ārāmaṃ.

Pucchā – kathañca āvuso dvinnaṃ aggasāvakānaṃ pabbajjūpasampadā ahosi.

Vissajjanā – dvinnaṃ bhante aggasāvakānaṃ ehi bhikkhupasampadā ahosi.

Vippasannāni kho te āvuso indriyāni.

Kaṃsi tvaṃ āvuso uddissa pabbajito.

Ko vā te satthā.

Kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesi.

Atthāvuso mahāsamaṇo sakyaputto sakyakulā pabbajito.

Kiṃ vādī panāyasmato satthā kimakkhāyī.

> Ye dhammā hetuppabhavā, tesaṃ hetuṃ tathāgato;
> Āha tesañca yo nirodho, evaṃ vādī mahāsamaṇo.

Alaṃ āvuso mā agamittha.

Ete bhikkhave dve sahāyakā āgacchanti kolito upatisso ca etaṃ me sāvakayugaṃ bhavissati aggaṃ bhaddayugaṃ.

Labheyyāma mayaṃ bhante bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyāma upasampadaṃ.

Etha bhikkhavo svākhāto dhammo, caratha brahmacariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyāya.

Pucchā – upajjhāyo āvuso gaṇhituṃ bhagavatā kattha anuññāto, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññāto.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññāto, sambahulā bhante bhikkhū anupajjhāyakā anācariyakā anovadiyamānā ananusāsiyamānā dunnivatthā duppārutā anokappasampannā piṇḍāya cariṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññāto.

Pucchā – upajjhāyamhi āvuso na sammāvattantassa dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule saddhivihārike ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante saddhivihārikā upajjhāyamhi na sammāvattiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kadā āvuso bhagavatā tīhi saraṇagamanehi upasampadaṃ paṭikkhipitvā ñāticatutthena kammena upasampadā anuññātā.

Vissajjanā – rādhabrāhmaṇassa bhante pabbajitakāle bhagavatā tīhi saraṇagamanehi upasampadaṃ paṭikkhipitvā ñātticatutthena kammena upasampadā anuññātā.

Konu kho bhikkhave tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ sarati.

Ahaṃ kho bhante tassa brāhmaṇassa adhikāraṃ sarāmi.

Sādhu sādhu sāriputta, kataññuno hi sāriputta sappurisā katavedino.

Kathāhaṃ bhante taṃ brāhmaṇaṃ upasampādemi.

Yāsā bhikkhave mayā tīhi saraṇagamanehi upasampadāanuññātā, taṃ ajjatagge paṭikkhipāmi.

Anujānāmi bhikkhave ñātticatutthena kammena upasampādetuṃ.

Pucchā – ayācitakaṃ āvuso upasampadāpekkhaṃ upasampādentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu upasampannasamanantaraṃ anācāraṃ acari, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – catunnaṃ āvuso nissayānaṃ ācikkhaṇā bhagavatā kattha anuññātā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātā.

Vissajjanā – rājagahe bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha anuññātā, aññataro bhante bhikkhu udarassa kāraṇā pabbaji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Ehi dāni āvuso piṇḍāya carissāma.

Kathañhi nāma bhikkhu evaṃ svākkhāte dhammavinaye udarassa kāraṇā pabbajissati.

Pucchā – ūnadasavassena āvuso upasampādentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ upasenaṃ vaṅgantaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upaseno vaṅgantaputto ekavasso saddhivihārikaṃ upasampādesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – bālena āvuso abyattena upasampādentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū ‘‘dasavassamhā dasavassamhā’’ti bālā abyattā upasampādesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – ācariyo āvuso gaṇhituṃ bhagavatā kattha anuññāto, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññāto.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññāto, sambahulā bhante bhikkhū upajjhāyesu pakkantesupi vibbhantesupi kālaṅkatesupi pakkhasaṅkantesupi anācariyakā anovadiyamānā ananusāsiyamānā dunnivatthā duppārutā anākappasampannā piṇḍāya cariṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññāto.

Pucchā – pañcahi āvuso ābādhehi phuṭṭhaṃ pabbājentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū pañcahi ābādhehi phuṭṭhaṃ pabbājesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Sādhu bhante ayyā pañcahi ābādhehi phuṭṭhaṃ na pabbājeyyuṃ…

Pucchā – rājabhaṭaṃ āvuso pabbājentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū rājabhaṭe pabbājesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – dhajabandhaṃ āvuso coraṃ pabbājentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagaheyeva bhante aṅgulimālaṃ coraṃ ārabbha paññattaṃ, aṅgulimālo bhante coro bhikkhūsu pabbajito hoti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kārabhedakaṃ āvuso coraṃ pabbājentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagaheyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū kārabhedakacoraṃ pabbājesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – iṇāyikaṃ āvuso pabbājentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagaheyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū iṇāyikaṃ pabbājesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – dāsaṃ āvuso pabbajentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagaheyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū dāsaṃ pabbājesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – bhaṇḍukammāya āvuso apalokanaṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagaheyeva bhante aññataraṃ kammārabhaṇḍuputtaṃ ārabbha anuññātaṃ aññataro bhante kammārabhaṇḍuputto mātāpitūhi saddhiṃ bhaṇḍitvā bhikkhūsu pabbajito hoti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – ūnavīsativassassa āvuso puggalassa upasampadā bhagavatā kattha paṭikkhittā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paṭikkhittā.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paṭikkhittā, sambahulā bhante bhikkhū ūnavīsativassaṃ puggalaṃ upasampādesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paṭikkhittā.

Na bhikkhave jānaṃ ūnavīsativasso puggalo upasampādetabbo, youpasampādeyya, yathādhammo kāretabbo.

Pucchā – mātāpitūhi āvuso ananuññātaṃ puttaṃ pabbājentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sakkesu bhante paññattaṃ, rājā bhante suddhodano bhagavantaṃ upasaṅkamitvā varaṃ yāci, sādhu bhante ayyāananuññātaṃ mātāpitūhi puttaṃ pabbājeyyunti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Na bhikkhave ananuññāto mātāpitūhi putto pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpattidukkaṭassa.

Pucchā – theyyasaṃvāsakassa āvuso upasampadā bhagavatā kattha paṭikkhittā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paṭikkhittā.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ purāṇakulaputtaṃ ārabbha paṭikkhittā, aññataro bhante purāṇakulaputto khīṇa kolañño sāmaṃ pattacīvaraṃ paṭiyādetvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā ārāmaṃ gantvā bhikkhūhi saddhiṃ saṃvasi, bhante vatthusmiṃ paṭikkhittā.

Pucchā – tiracchānagatassa āvuso upasampadā bhagavatā kattha paṭikkhittā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paṭikkhittā.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ nāgaṃ ārabbha paṭikkhittā, aññataro bhante nāgo māṇavakavaṇṇena bhikkhū upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci, taṃ bhikkhū pabbājesuṃ upasampādesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paṭikkhittā.

Pucchā – mātughātakassa ca āvuso pitughātakassa ca upasampadā bhagavatā kattha paṭikkhittā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paṭikkhittā.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante aññataraṃ māṇavakaṃ ārabbha paṭikkhittā, aññataro ca bhante māṇavako aññataro ca māṇavako mātaraṃ jīvitā voropesi pitaraṃ jīvitā voropesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paṭikkhittā.

Mātughātako bhikkhave anupasampanno naupasampādetabbo, upasampanno nāsetabbo, pitughātako bhikkhave anupasampanno naupasampādetabbo, upasampanno nāsetabbo.

Pucchā – apattacīvarakaṃ vā āvuso yācitapattacīvarakaṃ vā upasampādentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū apattacīvarakaṃ upasampādesuṃ, yācitakena pattacīvarena upasampādesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – upasampadaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ sauddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – upasampadaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante dve āpattiyo.

2. Uposathakkhandhaka

Pucchā – cātuddase ca āvuso pannarase ca pakkhassa ca aṭṭhamiyā sannipatitvā dhammaṃ bhāsituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātā, sambahulā bhante bhikkhū cātuddesa pannarase aṭṭhamiyā ca pakkhassa sannipatitvā tuṇhī nisīdiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Anujānāmi bhikkhave cātuddase pannarase aṭṭhamiyā ca pakkhassa sannipatituṃ.

Nanu nāma sannipatitehi dhammo bhāsitabbo.

Pucchā – kadā āvuso bhikkhūnaṃ pātimokkhuddeso bhagavatā anuññāto.

Vissajjanā – yadā bhante bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘‘yaṃnūnāhaṃ yāni mayā bhikkhūnaṃ paññattāni sikkhāpadāni, tāni nesaṃ pātimokkhuddesaṃ anujāneyyaṃ, so nesaṃ bhavissati uposathakamma’’nti tadā bhante bhagavatā bhikkhūnaṃ pātimokkhuddeso anuññāto.

Pucchā – sīmaṃ āvuso sammanituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kismiñca vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante anuññātaṃ, rājagahe bhante bhagavati viharati bhikkhūnaṃ etadahosi ‘‘bhagavatā paññattaṃ ettāvatā sāmaggī, yāvatā ekāvāsoti kittāvatānukho ekāvāso hotī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – kati āvuso uposathā divasavasena ca kārakapuggalavasena ca kātabbākāravasena ca.

Vissajjanā – divasavasena bhante tayo uposathā, puggalavasena ca bhante tayo uposathā, kātabbākāravasena ca bhante tayo uposathā.

Pucchā – kati āvuso uposathakammāni tesu ca kīdisaṃ uposathakammaṃ bhagavatā anuññātaṃ, kīdisaṃ ananuññātaṃ.

Vissajjanā – cattārimāni bhante uposathakammāni, adhammena vaggaṃ uposathakammaṃ, adhammena samaggaṃ uposathakammaṃ, dhammena vaggaṃ uposathakammaṃ, dhammena samaggaṃ uposathakammaṃ. Tatra bhante yadidaṃ adhammena vaggaṃ uposathakammaṃ, adhammena samaggaṃ uposathakammaṃ dhammena vaggaṃ uposathakammaṃ, evarūpaṃ bhante uposathakammaṃ ananuññātaṃ, tatra bhante yadidaṃ dhammena samaggaṃ uposathakammaṃ, evarūpaṃ bhante uposathakammaṃ anuññātaṃ.

Pucchā – uposathaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – uposathaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante tisso āpattiyo.

3. Vassupanāyikakkhandhaka

Pucchā – vassūpanāyikaṃ āvuso bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahulā bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū hemantampi gimhampi vassampi cārikaṃ cariṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – katipanāvuso vassūpanāyikā bhagavatā anuññātā.

Vissajjanā – dvemā bhante vassūpanāyikā bhagavatā anuññātā purimikā pacchimikā, aparajjugatāya bhante āsaḷhiyā purimikā upagantabbā, māsagatāya bhante āsaḷhiyā pacchimikā upagantabbā, imā kho bhante dve vassūpanāyikā bhagavatā anuññātā.

Pucchā – vassaṃ āvuso upagantvā purimaṃ vā temāsaṃ pacchimaṃ vā temāsaṃ avasitvā cārikaṃ pakkamantassa dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū vassaṃ upagantvā antarā vassaṃ cārikaṃ pakkamiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – sattāha karaṇīyena āvuso pahite gantuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū udenena upāsakena pahite na gacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – sattāhakaraṇīyena āvuso sattannaṃ apahitepi gantuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññatarassa bhikkhuno mātugilāna vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Anujānāmi bhikkhave sattannaṃ sattāhakaraṇīyena apahitepi gantuṃ, pageva pahite.

Pucchā – kismiṃci āvuso antarāye sati antovassaṃ pakkamituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū kosalesu janapadesu vassaṃ upagacchiṃsu, te vassūpagatā vāḷehi ubbāḷhā ahesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – rukkha susire vā āvuso rukkhaviṭabhiyā vā ajjhokāse vā vassaṃ upagacchantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū rukkhasusirepi rukkhaviṭabhiyāpi ajjhokāsepi vassaṃ upagacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – asenāsanikena āvuso vassaṃ upagacchantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – tasmiṃyeva bhante sāvatthiyaṃ sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū asenāsanikā vassaṃ upagacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – chavakuṭikāya vā āvuso chatte vā cāṭiyā vā vassaṃ upagacchantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū chavakuṭikāyapi chattepi cāṭiyāpi vassaṃ upagacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – paṭissavaṃ āvuso visaṃ vādentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto rañño pasenadissa kosalassa vassaṃ vāsaṃ paṭissuṇitvā visaṃvādesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – vassūpanāyikaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – vassūpanāyikaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante ekā āpatti.

4. Pavāraṇākkhandhaka

Pucchā – vassaṃ vuṭṭhānaṃ āvuso bhikkhūnaṃ tīhi ṭhānehi pavārituṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū sandiṭṭhā sambhattā antovassaṃ neva ālapiṃsu na sallapiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Anujānāmi bhikkhave vassaṃ vuṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ tīhi ṭhānehi pavāretuṃ, diṭṭheva vā sutena vā parisaṅkāya vā.

Pucchā – kati āvuso pavāraṇā divasavasena ca puggalavasena ca kātabbākāravasena ca.

Vissajjanā – divasavasena bhante tisso pavāraṇā, tathā puggalavasena kātabbākāravasenaca.

Pucchā – katīnaṃ āvuso saṅghe pavāretuṃ bhagavatā anuññātaṃ, katīnaṃ panāvuso aññamaññaṃ pavāretuṃ bhagavatā anuññātaṃ.

Vissajjanā – pañcannaṃ bhante bhikkhūnaṃ saṅghe pavāretuṃ bhagavatā anuññātaṃ, catunnaṃ vā bhante tiṇṇaṃ vā dvinnaṃ vā aññamaññaṃ pavāretuṃ anuññātaṃ.

Pucchā – ekena panāvuso vassaṃvuṭṭhena bhikkhunā kathaṃ paṭipajjitabbanti bhagavatā anuññātaṃ.

Vissajjanā – ekena pana bhante bhikkhunā ‘‘ajja me pavāraṇā’’ti adhiṭṭhātabbanti bhagavatā anuññātaṃ.

Pucchā – pavāraṇaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – pavāraṇaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante tisso āpattiyo.

5. Cammakkhandhaka

Soṇamathera vatthu

Pucchā – upāhanaṃ āvuso bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ soṇaṃ ārabbha anuññātaṃ, āyasmato bhante soṇassa accāraddhavīriyassa caṅkamato pādā bhijjiṃsu, caṅkamo lohitena phuṭo ahosi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – sabbanīlikā vā āvuso sabbapītikā vā sabbalohitikā vā sabbamañjiṭṭhikā vā sabbakaṇhā vā sabbamahāraṅgarattā vā sabbamahānāmarattā vā upāhanāyo dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū sabbanīlikāyo upāhanāyo dhāresuṃ, sabbapītikāyo sabbalohitikāyo sabbamañjiṭṭhikāyo sabbakaṇhāyo sabbamahāraṅgarattā sabbamahānāmarattāyopi upāhanāyo dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – khallakabandhā vā āvuso puṭabandhā vā pāliguṇṭhimā vā tūlapuṇṇikā vā tittirapattikā vā meṇḍavisāṇavaddhikā vā ajavisāṇavaddhikā vā vicchikāḷikā vā morapiñcha parisibbikā vā citrā vā upāhanāyo dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū khallakabandhā upāhanāyopi dhāresuṃ, puṭabandhā upāhanāyopi dhāresuṃ, pāliguṇṭhimā upāhanāyopi dhāresuṃ, tūlapuṇṇikā upāhanāyopi dhāresuṃ, tittirapattikā upāhanāyopi dhāresuṃ, meṇḍavisāṇavaddhikā upāhanāyopi dhāresuṃ, ajavisāṇavaddhikā upāhanāyopi dhāresuṃ, vicchikāḷikā upāhanāyopi dhāresuṃ, morapiñcha parisibbitā upāhanāyo dhāresuṃ, citrā upāhanāyopi dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kaṭṭhapādukāyo āvuso dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggīyeva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya kaṭṭhapādukāyo abhiruhitvā ajjhokāse caṅkamanti uccāsaddā mahāsaddā khaṭakhaṭasaddā anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentā, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – yānena āvuso yāyantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū yānena yāyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – gilānassa āvuso yānaṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ gilānaṃ bhikkhuṃ ārabbha anuññātaṃ, aññataro bhante bhikkhu kosalesu janapade sāvatthiṃ gacchanto bhagavantaṃ dassanāya antarāmagge gilāno kukkuccāyanto yānaṃ nābhiruhi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – uccāsayanamahāsayanāni āvuso dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū uccāsayanamahāsayanāni dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – gocammāni āvuso dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ pāpabhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu pāṇātipāte samādapesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – paccantimesu āvuso janapadesu vinayadharapañcamena gaṇena upasampadā ca guṇaṅguṇūpahanañca dhuvanahānañca cammāni attharaṇāni ca nissīmagatānaṃ cīvaradānañcāti imāni pañca bhagavatā kattha anuññātāni, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātāni.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ soṇaṃ kuṭikaṇṇaṃ ārabbha anuññātā, āyasmā bhante soṇo kuṭikaṇṇo etāni pañcavatthūni āyasmato mahākaccānassa vacanena bhagavantaṃ yāci, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Pucchā – cammasaññuttaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – cammasaññuttaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante tisso āpattiyo.

6. Bhesajjakkhandhaka

Pucchā – pañca āvuso bhesajjāni paṭiggahetvā kālepi vikālepi paribhuñjituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulānaṃ bhante bhikkhūnaṃ sāradikena ābādhena puṭṭhānaṃ yāgupi na sammā pariṇāmaṃ gacchi, bhattampi bhuttaṃ na sammā pariṇāmaṃ gacchi, te tena kisā ahesuṃ lūkhā dubbaṇṇā uppaṇḍuppaṇḍukajātā dhamanisanthatagattā, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – mūlādibhesajjāni āvuso bhagavatā kattha anuññātāni, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātāni.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule gilāne bhikkhū ārabbha anuññātāni, sambahulānaṃ gilānānaṃ bhikkhūnaṃ mūlehi bhesajjehi attho ahosi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātāni.

Pucchā – antovuṭṭhaṃvā āvuso antopakkaṃ vā sāmaṃpakkaṃ vā paribhuñjantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante ānando sāmaṃ tilampi taṇḍulampi muggampi viññāpetvā anto vāsetvā anto sāmaṃ paci, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Suppiyā vatthu

Pucchā – manussamaṃsaṃ āvuso paribhuñjantassa thullaccayañca appaṭivekkhitvā maṃsaṃ paribhuñjantassa dukkaṭañca bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu appaṭivekkhitvā manussamaṃsaṃ bhuñji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Na bhikkhave manussamaṃsaṃ paribhuñjitabbaṃ, yo paribhuñjeyya, āpatti thullaccayassa, na ca bhikkhave appaṭivekkhitvā maṃsaṃ paribhuñjitabbaṃ, yo paribhuñjeyya āpatti dukkaṭassa.

Pucchā – hatthimaṃsaṃ vā āvuso assamaṃsaṃ vā paribhuñjantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū hatthimaṃsampi assamaṃsampi paribhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – sunakkhamaṃsaṃ vā āvuso ahimaṃsaṃ vā bhuñjantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū sunakkhamaṃsampi ahimaṃsampi paribhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – sīhamaṃsaṃ vā āvuso byagghamaṃsaṃ vā dīpimaṃsaṃ vā acchamaṃsaṃ vā taracchamaṃsaṃ vā bhuñjantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃyeva bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū sīhamaṃsampi byagghamaṃsampi dīpimaṃsampi acchamaṃsampi taracchamaṃsampi paribhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – gilānassa āvuso guḷaṃ vā agilānassa guḷodakaṃ vā bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū gilānasseva bhagavatā guḷo anuññāto no agilānassāti kukkuccāyantā guḷaṃ na bhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – jānaṃ āvuso uddissa kataṃ maṃsaṃ paribhuñjantassa dukkaṭaṃ paññapetvā tikoṭiparisuddhaṃ maṃsaṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante sīhassa seṭāpatino vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Meṇḍaka vatthu

Pucchā – pātheyyaṃ āvuso pariyesituñca kappiyakārakānaṃ hatthe upanikkhittahiraññato nibbattaṃ kappiyapaccayaṃ sādituñca bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – antarā ca bhante bhaddiyaṃ antarā ca aṅguttarāpaṃ meṇḍakaṃ gahapatiṃ ārabbha anuññātaṃ, meṇḍako bhante gahapati bhagavantaṃ yāci ‘‘santi bhante maggā kantārā appodakā appabhakkhā na sukarā apātheyyena gantuṃ, sādhu bhante bhagavā bhikkhūnaṃ pātheyyaṃ anujānātū’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Keṇiya vatthu

Pucchā – aṭṭha āvuso pānāni bhagavatā kattha anuññātāni, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātāni.

Vissajjanā – āpaṇe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātāni, sambahulā bhante bhikkhū kukkuccāyantā pānāni na paṭiggaṇhiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātāni.

Rojamallā vatthu

Pucchā – sabbañca āvuso ḍākaṃ sabbañca piṭṭhakhādanīyaṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – kusinārāyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū kukkuccāyantā ḍākañca piṭṭhakhādanīyañca na paṭiggahesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – akappiyaṃ āvuso samādapentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – ātumāyaṃ bhante aññataraṃ vuḍḍhapabbajitaṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante vuḍḍhapabbajito akappiye samādapeti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – saṅghikāni vā āvuso puggalikāni vā bījāni puggalikāya vā saṅghikāya vā bhūmiyā ropitāni bhāgaṃ datvā paribhuñjituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante anuññātaṃ, sāvatthiyaṃ bhante bhagavati viharati saṅghikānipi bījāni puggalikāya bhūmiyā ropiyiṃsu, puggalikānipi bījāni saṅghikāya bhūmiyā ropiyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – vinayamahāpadesasaṅkhātāni āvuso cattāri kappiyākappiyaanulomāni bhagavatā kattha paññattāni, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattāni.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattāni, sambahulānaṃ bhante bhikkhūnaṃ kismiñci kismiñciṭhāne kukkuccaṃ uppajji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattāni.

Pucchā – yāvakālikādīhi saṃsaṭṭhānaṃ āvuso yāmakālikādīnaṃ paribhogakālamariyādaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulānaṃ bhante bhikkhūnaṃ etadahosi ‘‘kappati nukho yāvakālikena yāmakālikaṃ sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ, na nukho kappati. Kappatinukho yāmakālikena sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ, na nukho kappati. Kappati nukho sattāhakālikena yāvajīvikaṃ, na nukho kappatī’’ti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – bhesajjakaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – bhesajjakaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante tisso āpattiyo.

7. Kathinakkhandhaka

Pucchā – vassaṃvuṭṭhānaṃ āvuso bhikkhūnaṃ kathinaṃ attharituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante tiṃsamatte pāveyyake bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, tiṃsamattā bhante pāveyyakā bhikkhū sāvatthiṃ āgacchantā bhagavantaṃ dassanāya upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya nāsakkhiṃsu sāvatthiyaṃ vassūpanāyikaṃ sambhāvetuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – kathinakaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – kathinakaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante na katamā āpatti.

8. Cīvarakkhandhaka

Jīvakavatthu

Pucchā – gahapaticīvaraṃ āvuso sādiyituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante jīvakaṃ komārabhaccaṃ ārabbha anuññātaṃ, jīvako bhante komārabhacco bhikkhūnaṃ gahapaticīvaraṃ anujānituṃ bhagavantaṃ yāci, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – cha āvuso rajanāni bhagavatā kattha anuññātāni, kismiṃ vatthusmiṃ anuññātāni.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātāni, sambahulā bhante bhikkhū chakaṇenapi paṇḍumattikāyapi cīvaraṃ rajiṃsu, cīvaraṃ dubbaṇṇaṃ hoti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātāni.

Pucchā – acchinnakāni āvuso cīvarāni dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū acchinnakāni cīvarāni dhāresuṃ dantakasāvāni, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kadā āvuso bhagavā anuññāsi chinnakaṃ saṅghāṭiṃ chinnakaṃ uttarāsaṅgaṃ chinnakaṃ antaravāsakaṃ.

Vissajjanā – dakkhiṇāgirito bhante pacchāgatakāle bhagavā anuññāsi chinnakaṃ saṅghāṭiṃ chinnakaṃ uttarāsaṅgaṃ chinnakaṃ antaravāsakaṃ.

Pucchā – aggaḷaṃ ca āvuso tunnañca ovaṭṭikañca kaṇḍusakañca daḷhīkammañca bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – bārāṇasiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha anuññātaṃ, aññataro bhante bhikkhu aggaḷaṃ acchupesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – vassikasāṭikā ca āvuso āgantukabhattañca gamikabhattañca gilānabhattañca gilānupaṭṭhākabhattañca gilānabhesajjañca dhuvayāgu ca bhikkhunisaṅghassa udakasāṭikācāti imā aṭṭha bhagavatā kattha anuññātā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātā.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante visākhaṃ migāramātaraṃ ārabbha anuññātā, visākhā bhante migāramātā bhagavantaṃ aṭṭhavarāni yāci, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Pucchā – bhagavatā āvuso mātāpitūnaṃ dānaṃ anujānitvā saddhādeyyaṃ vinipātentassa dukkaṭaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññatarassa bhante bhikkhuno bahuṃ cīvaraṃ uppannaṃ ahosi, so ca taṃcīvaraṃ mātāpitūnaṃ dātukāmo ahosi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Mātāpitaroti kho bhikkhave dadamāne kiṃ vadeyyāma, anujānāmi bhikkhave mātāpitūnaṃ dātuṃ, na ca bhikkhave saddhādeyyaṃ vinipātetabbaṃ, yo vinipāteyya āpatti dukkaṭassa –

Pucchā – aññatra vassaṃ vuṭṭhena āvuso aññatra cīvarabhāgaṃ sādiyantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto aññatra vassaṃ vuṭṭho aññatra cīvarabhāgaṃ sādiyi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – anāthakaṃ āvuso bhikkhuṃ gilānaṃ na upaṭṭhahantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, bhagavati bhante sāvatthiyaṃ viharati aññatarassa bhikkhuno kucchivikārābādho ahosi, so sake muttakarīse palipanno sayi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – naggiyaṃ āvuso titthiyasamādānaṃ samādiyantassa thullaccayaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu naggiyaṃ titthiyasamādānaṃ samādiyi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – sabbanīlakāni vā āvuso cīvarāni sabbapītakāni vā sabbalohitakāni vā sabbamañjiṭṭhakāni vā sabbakaṇhānivāti evarūpāni cīvarāni dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū sabbanīlakādīni cīvarāni dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kañcukaṃ vā āvuso veṭhanaṃ vā dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiyeva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū kañcukampi dhāresuṃ veṭhanampi dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – cīvarasaññuttaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – cīvarasaññuttaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante tisso āpattiyo.

6. Campeyyakkhandhaka

Pucchā – suddhaṃ āvuso bhikkhuṃ anāpattikaṃ avatthusmiṃ akāraṇe ukkhipantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – campāyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, bhagavati bhante campāyaṃ viharati sambahulā bhikkhū kāsīsu vāsabhagāme suddhaṃ kassapagottaṃ bhikkhuṃ anāpattikaṃ avatthusmiṃ akāraṇe ukkhipiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – campeyyakaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – campeyyakaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante ekā āpatti.

10. Kosambakakkhandhaka

Pucchā – bhedagarukehi bhikkhave bhikkhūhi na so bhikkhu āpattiyā adassane ukkhipitabboti ca, bhedagarukena bhikkhave bhikkhunā paresampi saddhāya āpattidesetabbāti ca āvuso ayaṃ sāmaggirasaovādo bhagavatā kattha dinno, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ dinno.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha dinno, bhagavati bhante kosambiyaṃ viharati aññataro bhikkhu āpattiṃ āpanno ahosi, so tassā āpattiyā āpatti diṭṭhi ahosi, aññe bhikkhū tassā āpattiyā anāpatti diṭṭhino ahesuṃ. So aparena samayena tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosi, aññe bhikkhū tassā āpattiyā āpattidiṭṭhino ahesuṃ. Atha kho te bhante bhikkhū sāmaggiṃ labhitvā taṃ bhikkhuṃ āpattiyā adassane ukkhipiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ dinno.

Pucchā – saṅghabhedassa āvuso mūlabhūte bhikkhumhi ukkhittake osārite tassa vatthussa vūpasamāya saṅghasāmaggiñca kātuṃ sāmaggī uposathañca kātuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante teyeva ukkhittakānuvattake bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, te bhante ukkhittakānuvattakā bhikkhū taṃ ukkhittakaṃ bhikkhuṃ osāretvā yena ukkhepakā bhikkhū tenupasaṅkamiṃsu upasaṅkamitvā te ukkhepake bhikkhū ekadavocuṃ ‘‘yasmiṃ āvuso vatthusmiṃ ahosi saṅghassa bhaṇḍanaṃ kalaho viggaho vivādo saṅghabhedo saṅgharāji saṅghavavatthānaṃ saṅghanānākaraṇaṃ, so eso bhikkhuṃ āpanno ca ukkhitto ca passi ca osārito ca, handa mayaṃ āvuso tassa vatthussa vūpasamāya saṅghasāmaggiṃ karomā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – kosambakaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – kosambakaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante ekā āpatti.

Cūḷavaggapāḷi

1. Kambakkhandhaka

Pucchā – bhaṇḍanādikārakassa āvuso bhikkhuno tajjanīyakammaṃ kātuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante paṇḍukalohitake bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, paṇḍukalohitakā bhante bhikkhū attanā bhaṇḍanakārakā kalahakārakā vivādakārakā bhassakārakā saṅghe adhikaraṇakārakā, yepi caññe bhikkhū bhaṇḍanakārakā kalahakārakā vivādakārakā bhassakārakā saṅghe adhikaraṇakārakā te upasaṅkamitvā evamāhaṃsu ‘‘mā kho tumhe āyasmanto eso ajesi, balavābalavaṃ paṭimantetha, tumhe tena paṇḍitatarā ca byattatarā ca bahussutatarā ca alamattatarā ca, mā cassa bhāyittha, mayampi tumhākaṃ pakkhā bhavissāmā’’ti, tena anuppannāni ceva bhaṇḍanāni uppajjanti, uppannāni ca bhaṇḍanāni bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattanti. Tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – tajjanīyakammakatassa āvuso bhikkhuno katisu vattesu sammā vattantassa taṃ kammaṃ paṭippassambhetuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – aṭṭhārasasu bhante vattesu sammā vattantassa tajjanīyakammakatassa bhikkhuno taṃ kammaṃ paṭippassambhetuṃ bhagavatā sāvatthiyaṃ anuññātaṃ, teyeva paṇḍukalohitakā bhikkhū saṅghena tajjanīyakammakatā sammā vattitvā saṅghaṃ upasaṅkamitvā yāciṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – bālassa āvuso abyattassa āpattibahulassa anapadānassa gihisaṃsaṭṭhassa ananulomikehi gihisaṃsaggehi niyassakammaṃ kātuṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ seyyasakaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante seyyasako bālo ahosi abyatto āpattibahulo anapadāno gihisaṃsaṭṭho vihāsi ananulomikehi gihisaṃsaggehi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – niyassakammakatassa āvuso bhikkhuno katisu vattesu sammā vattantassa taṃ kammaṃ paṭippassambhetuṃ bhagavatā anuññātaṃ.

Vissajjanā – aṭṭhārasasu bhante vattesu sammā vattantassa niyassa kammakatassa bhikkhuno taṃ kammaṃ paṭippassambhetuṃ bhagavatā anuññātaṃ, na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo, na bhikkhunovādakasammuti sāditabbā, sammatenapi bhikkhuniyo na ovaditabbā, evamādīsu bhante aṭṭhārasasu vattesu sammā vattantassa niyassakammakatassa bhikkhuno taṃ kammaṃ paṭippassambhetuṃ bhagavatā anuññātaṃ.

Pucchā – kuladūsakassa āvuso pāpasamācārassa bhikkhuno pabbājanīyakammaṃ kātuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante assajipunabbasuke bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, assajipunabbasukā bhante bhikkhū kīṭāgirismiṃ kuladūsakā ahesuṃ pāpasamācārā, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – paṭisāraṇīyakammaṃ āvuso pucchāmi, saddhaṃ āvuso pasannaṃ gahapatiṃ dāyakaṃ kārakaṃ saṅghupaṭṭhākaṃ hīnena khuṃsentassa bhikkhuno paṭisāraṇīyakammaṃ kātuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ sudhammaṃ ārabbha anuññātaṃ, bhagavati bhante sāvatthiyaṃ viharati āyasmā sudhammo macchikāsaṇḍe cittaṃ gahapatiṃ saddhaṃ pasannaṃ dāyakaṃ kārakaṃ saṅghupaṭṭhākaṃ hīnena khuṃsesi hīnena vambhesi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Tenahi bhikkhave saṅgho sudhammassa bhikkhuno paṭisāraṇīyakammaṃ karotu ‘‘citto te gahapati khamāpetabbo’’ti –

Pucchā – paṭisāraṇīyakammakatassa āvuso bhikkhuno anudūtaṃ dātuñca tena anudūtena saddhiṃ gantvā yathākhuṃsitaṃ gahapatiṃ khamāpetuṃ ca bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃyeva sudhammaṃ ārabbha anuññātaṃ, āyasmā bhante sudhammo macchikāsaṇḍaṃ gantvā maṅkubhūto nāsakkhi cittaṃ gahapatiṃ khamāpetuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – paṭisāraṇīyakammakatassa āvuso bhikkhuno katisu vattesu sammā vattantassa taṃ kammaṃ paṭippassambhetuṃ bhagavatā anuññātaṃ.

Vissajjanā – aṭṭhārasasu bhante vattesu sammā vattantassa paṭisāraṇīya kammakatassa bhikkhuno taṃ kammaṃ paṭippassambhetuṃ bhagavatā anuññātaṃ.

Pucchā – āpattiṃ āvuso āpajjitvā taṃ āpattiṃ passituṃ vā paṭikātuṃ vā na icchantassa bhikkhuno āpattiyā adassane vā appaṭikamme vā ukkhepanīyakammaṃ kātuṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante āyasmantaṃ channattheraṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante channo āpattiṃ āpajjitvā na icchi taṃ āpattiṃ passituṃ vā paṭikātuṃ vā, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – āpattiyā āvuso adassanena vā appaṭikamme vā ukkhepanīya kammakatena bhikkhunā katisu vattesu sammā vattitabbaṃ.

Vissajjanā – tecattālīsāya bhante vattesu sammā vattitabbaṃ.

Pucchā – ukkhepanīyakammakatassa āvuso bhikkhuno sammā vattantassa taṃ kammaṃ paṭippassambhetuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – kosambiyaṃ bhante āyasmantaṃyeva channaṃ ārabbha anuññātaṃ, āyasmā bhante channo saṅghena āpattiyā adassane vā appaṭikamme vā ukkhepanīyakammakato sammā vattesi lomaṃpātesi netthāraṃ vattesi saṅghaṃ upasaṅkamitvā tassa kammassa paṭippassaddhiyā yāci, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – pāpikaṃ āvuso diṭṭhiṃ gahetvā taṃ diṭṭhiṃ na paṭinissajjantassa pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge ukkhepanīyakammaṃ kātuṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ ārabbha paññattaṃ, bhagavati bhante sāvatthiyaṃ viharati ariṭṭhassa nāma bhikkhuno gaddhabādhipubbassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ ahosi ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathāyeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – pāpikāya āvuso diṭṭhiyā appaṭinissagge ukkhepanīyakammakatena bhikkhunā katisu vattesu sammā vattitabbaṃ.

Vissajjanā – tecattālīsāya bhante vattesu sammā vattitabbaṃ.

Pucchā – kammakkhandhakaṃ pucchissaṃ, sanidāni saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – kammakkhandhakaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante ekā āpatti.

2. Pārivāsikakkhandhaka

Pucchā – pārivāsikassa āvuso pakatattānaṃ bhikkhūnaṃ abhivādanādīni sādiyantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante pārivāsike bhikkhū ārabbha paññattaṃ, pārivāsikā bhante bhikkhū sādiyiṃsu pakatattānaṃ bhikkhūnaṃ abhivādanādīni, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – pārivāsikena āvuso bhikkhunā katisu vattesu sammā vattitabbaṃ.

Vissajjanā – pārivāsikena bhante bhikkhunā catunavutiyā vattesu sammā vattitabbaṃ.

Pucchā – pārivāsikaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – pārivāsikaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante ekā āpatti.

3. Samuccayakkhandhaka

Pucchā – samuccayaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – samuccayaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante ekā āpatti.

4. Samathakkhandhaka

Pucchā – asammukhībhūtānaṃ āvuso bhikkhūnaṃ tajjanīyaṃ vā niyassaṃ vā pabbājanīyaṃ vā paṭisāraṇīyaṃ vā ukkhepanīyaṃ vā kammaṃ karontassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū asammukhībhūtānaṃ bhikkhūnaṃ kammaṃ akaṃsu tajjanīyampi niyassampi pabbājanīyampi paṭisāraṇīyampi ukkhepanīyampi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – sativepullapattassa āvuso bhikkhuno sativinayaṃ dānaṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante mettiyabhūmajake bhikkhū ārabbha anuññātaṃ mettiyabhūmajakā bhante bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – katipanāvuso ettha dhammikāni sativinayadānāni.

Vissajjanā – pañcimāni bhante dhammikāni sativinayassa dānāni, suddho hoti bhikkhu anāpattiko, anuvadanti ca naṃ, yācati ca, tassa saṅgho sativinayaṃ deti dhammena samaggena, imāni kho bhante pañca dhammikāni sati vinayassa dānāni.

Pucchā – amūḷhassa āvuso bhikkhuno amūḷhavinayaṃ dātuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū gaggaṃ bhikkhuṃ ummattakena cittavipariyāsakatena ajjhāciṇṇena āpattiyā codesuṃ ‘‘saratā yasmā evarūpiṃ āpattiṃ āpajjitā’’ti, so evaṃ vadeti ‘‘ahaṃ kho āvuso ummattako ahosi cittavipariyāsakato, tena me ummattakena cittavipariyāsakatena bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsitaparikkantaṃ, nāhaṃ taṃ sarāmi, mūḷhena me etaṃ kata’’nti. Evampi naṃ vuccamānā codenteva ‘‘saratā yasmā evarūpiṃ āpattiṃ āpajjitā’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – kati āvuso adhammikāni amūḷhavinayassa dānāni, vibhajitvā kathehi.

Vissajjanā – tīṇi bhante adhammikāni amūḷhavinayassa dānāni, idha bhante bhikkhu āpattiṃ āpanno hoti, tamenaṃ codeti saṅgho vā sambahulā vā ekapuggalo vā ‘‘saratāyasmā evarūpiṃ āpattiṃ āpajjitā’’ti, so saramānova evaṃ vadeti ‘‘na kho ahaṃ āvuso sarāmi evarūpiṃ āpattiṃ āpajjitā’’ti. Añño saramānova evaṃ vadeti ‘‘sarāmi kho ahaṃ āvuso yathā supinantenā’’ti. Añño anummattakova ummattakālayaṃ karoti ‘‘ahampi kho evaṃ karomi, tumhepi evaṃ karotha, mayhampi etaṃ kappati, tumhākampetaṃ kappatī’’ti. Esaṃ saṅgho amūḷhavinayaṃ deti, adhammikaṃ bhante amūḷhavinayassa dānaṃ. Imāni kho bhante tīṇi adhammikāni amūḷhavinayassa dānāni.

Pucchā – kati āvuso dhammikāni amūḷhavinayassa dānāni, vibhajitvā kathehi.

Vissajjanā – tīṇi bhante dhammikāni amūḷhavinayassa dānāni, idha bhante bhikkhu ummattako hoti cittavipariyāsakato tena ummattakena cittavipariyāsakatena bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ hoti bhāsitaparikkantaṃ, tamenaṃ codeti saṅgho vā sambahulā vā ekapuggalo vā ‘‘saratāyasmā evarūpiṃ āpattiṃ āpajjitā’’ti, so assaramānova evaṃ vadeti ‘‘na kho ahaṃ āvuso sarāmi evarūpiṃ āpattiṃ āpajjitā’’ti. Aññopi assaramānova evaṃ vadeti ‘‘sarāmi kho ahaṃ āvuso yathā supinantenā’’ti. Aññopi ummattakova ummattakālayaṃ karoti ‘‘ahampi evaṃ karomi, tumhepi evaṃ karotha, mayhampi etaṃ kappati, tumhākampetaṃ kappatī’’ti. Esaṃ bhante tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ saṅgho amūḷhavinayaṃ deti, dhammikaṃ bhante amūḷhavinayassa dānaṃ. Imāni kho bhante tīṇi dhammikāni amūḷhavinayassa dānāni.

Pucchā – appaṭiññāya āvuso bhikkhūnaṃ tajjanīyādīni kammāni karontassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū appaṭiññāya bhikkhūnaṃ kammāni akaṃsu tajjanīyādīni, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kathaṃ āvuso adhammikaṃ hoti paṭiññātakaraṇaṃ.

Vissajjanā – aññathā bhante āpattiṃ āpajjantassa aññathā paṭijānantassa yathā so paṭijānāti, tathā saṅgho kāreti, evaṃ kho bhante adhammikaṃ hoti paṭiññātakaraṇaṃ.

Pucchā – kathaṃ āvuso dhammikaṃ hoti paṭiññātakaraṇaṃ.

Vissajjanā – yaṃ bhante āpattiṃ āpajjantassa tameva paṭijānantassa teneva saṅgho kāreti, evaṃ kho bhante dhammikaṃ paṭiññātakaraṇaṃ.

Pucchā – yebhuyyasikāya āvuso adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā vihariṃsu, na sakkonti taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – kathaṃ āvuso adhikaraṇaṃ yebhuyyasikāya vūpasametabbaṃ.

Vissajjanā – pañcahi bhante aṅgehi samannāgato bhikkhu salākaggāhāpako sammannitabbo, tena bhante salākaggāhāpakena salākā gāhātabbā yathā bahutarā bhikkhū dhammavādino vadanti tathā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ, evaṃ kho bhante yebhuyyasikāya adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ.

Pucchā – kati āvuso adhammikā salākaggāhā.

Vissajjanā – dasa bhante adhammikā salākaggāhā, oramattakañca adhikaraṇaṃ hoti, na ca gatigataṃ hoti, na ca saritasāritaṃ hoti, jānāti 'adhammavādī bahutarā'ti, appeva nāma adhammavādī bahutarā assūti, jānāti 'saṅgho bhijjissatī'ti, appeva nāma saṅgho bhijjeyyāti, adhammena gaṇhanti, vaggā gaṇhanti, na ca yathādiṭṭhiyā gaṇhanti, ime kho bhante dasa adhammikā kalākaggāhā.

Pucchā – kati āvuso dhammikā salākaggāhā.

Vissajjanā – dasa bhante dhammikā salākaggāhā vuttavipariyāyena.

Pucchā – pāpussannassa āvuso bhikkhussa tassa pāpiyasikā kammaṃ kātuṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante upavāḷaṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, upavāḷo bhante bhikkhu saṅghamajjhe āpattiyā anuyuñjiyamāno avajānitvā paṭijānāti, paṭijānitvā avajānāti, aññenaññaṃ paṭicarati, sampajānamusā bhāsati, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kati āvuso dhammikāni tassapāpiyasikā kammassa karaṇāni.

Vissajjanā – pañcimāni bhante dhammikāni tassapāpiyasikā kammassa karaṇāni. Asuci ca hoti, alajjī ca, sānuvādo ca, tassa saṅgho tassapāpiyasikā kammaṃ karoti dhammena samaggena, imāni kho bhante pañca dhammikāni tassa pāpiyasikā kammassa karaṇāni.

Pucchā – tassa pāpiyasikākammakatena āvuso bhikkhunā katisu vattesu sammā vattitabbaṃ.

Vissajjanā – tassa pāpiyasikākammakatena bhante bhikkhunā aṭṭhārasasu vattesu sammā vattitabbaṃ. Na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo, evamādīsu bhante aṭṭhārasasu vattesu sammā vattitabbaṃ.

Pucchā – kati āvuso adhikaraṇāni samathehi vūpasametabbāni.

Vissajjanā – cattārimāni bhante adhikaraṇāni samathehi vūpasametabbāni, vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇaṃ, imāni bhante cattāri adhikaraṇāni samathehi vūpasametabbāni.

Pucchā – kiṃ āvuso vivādādhikaraṇassa mūlaṃ.

Vissajjanā – cha bhante vivādamūlāni vivādādhikaraṇassa mūlaṃ, tīṇipi akusalamūlāni vivādādhikaraṇassa mūlaṃ, tīṇipi kusalamūlāni vivādādhikaraṇassa mūlaṃ, idaṃ bhante vivādādhikaraṇassa mūlaṃ.

Pucchā – kiṃ panāvuso anuvādādhikaraṇassa mūlaṃ.

Vissajjanā – cha bhante anuvādamūlāni anuvādādhikaraṇassa mūlaṃ, tīṇipi akusalamūlāni anuvādādhikaraṇassa mūlaṃ, tīṇipi kusalamūlāni anuvādādhikaraṇassa mūlaṃ, kāyopi anuvādādhikaraṇassa mūlaṃ, vācāpi anuvādādhikaraṇassa mūlaṃ, idaṃ kho bhante anuvādādhikaraṇassa mūlaṃ.

Pucchā – kiṃ panāvuso āpattādhikaraṇassa mūlaṃ.

Vissajjanā – cha bhante āpattisamuṭṭhānā āpattādhikaraṇassa mūlaṃ, atti bhante āpatti kāyato samuṭṭhāti na vācato na cittato, atthi bhante āpatti vācato samuṭṭhāti na kāyato na cittato, atthi bhante āpatti kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti na cittato, atthi bhante āpatti kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti na vācato, atthi bhante āpatti vācato ca cittato ca samuṭṭhāti na kāyato, atthi bhante āpatti kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, imāni bhante cha āpatti samuṭṭhānāni āpattādhikaraṇassa mūlaṃ.

Pucchā – kiṃ panāvuso kiccādhikaraṇassa mūlaṃ.

Vissajjanā – kiccādhikaraṇassa bhante ekaṃ mūlaṃ saṅgho.

Pucchā – samathaṃ āvuso pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – samathaṃ bhante vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante dve āpattiyo.

5. Khuddakavatthukkhandhaka

Pucchā – nahāyantena āvuso bhikkhunā rukkhe vā thambhe vā kuṭṭe vā kāyaṃ ugghaṃsentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū nahāyamānā rukkhepi thambhepi kuṭṭepi kāyaṃ ugghaṃsesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – gandhabbahatthakena vā āvuso kuruvindakasuttiyā vā mallakena vā nahāyantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhbhante chabbaggiyeva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū gandhabbahatthakenapi kuruvindakasuttiyāpi mallakenapi nahāyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – pāṇinā āvuso parikammaṃ kātuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū piṭṭhiparikammaṃ kātuṃ kukkuccāyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – vallikaṃ vā āvuso pāmaṅgaṃ vā kaṇṭhasuttakaṃ vā kaṭisuttakaṃ vā ovaṭṭikaṃ vā kāyuraṃ vā hatthābharaṇaṃ vā aṅgulimuddikaṃ vā dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū vallikādīni dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – dīghe āvuso kese dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū dīghe kese dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kocchenavā āvuso phaṇakenavā hatthaphaṇakenavā kese osaṇṭhentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiyeva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū kocchādīhi kese osaṇṭhesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – ādāse vā āvuso udakapatte vā mukhanimittaṃ olokentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiyeva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū ādāsepi udakapattepi mukhanimittaṃ olokesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – ābādhapaccayā panāvuso ādāse vā udakapatte vā mukhanimittaṃ oloketuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha anuññātaṃ, bhagavati bhante rājagahe viharati aññatarassa bhikkhuno mukhe vaṇo ahosi, so bhikkhū etadavoca ‘‘kīdiso me āvuso vaṇo’’ti, bhikkhū evamāhaṃsu ‘‘ediso te āvuso vaṇo’’ti, so na saddahati, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – mukhālepanādīni āvuso karontassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū mukhālepanādīni akaṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – naccaṃ vā āvuso gītaṃ vā vāditaṃ vā dassanāya gacchantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante naccampi gītampi vāditampi dassanāya gacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kathaṃ āvuso naccādīni passantassa āpatti hoti, kathaṃ pana anāpatti.

Vissajjanā – naccaṃ vā bhante gītaṃ vā vāditaṃ vā dassanāya gacchati āpatti dukkaṭassa, yattha ṭhito passati vā suṇāti vā āpatti dukkaṭassa, dassanūpacāraṃ vijahitvā punappunaṃ passati āpatti dukkaṭassa, ārāme ṭhitassa passato anāpatti, vihārato pana vihāraṃ passissāmīti gacchato āpattiyeva, yattha ṭhito passati vā suṇāti vā āpatti dukkaṭassa, āsanasālāya nisinno passati anāpatti, passissāmīti vuṭṭhahitvā gacchati āpatti dukkaṭassa, yattha ṭhito passati vā suṇāti vā āpatti dukkaṭassa, patipathaṃ gacchanto passati anāpatti, gīvaṃ parivattetvā passato pana āpatti bhante.

Pucchā – āyatakena āvuso gītassarena dhammaṃ gāyantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū āyatakena gītassarena dhammaṃ gāyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – dārupattaṃ āvuso dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante āyasmantaṃ piṇḍolabhāradvājaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante piṇḍolabhāradvājo chavassa dārupattassa kāraṇā gihīnaṃ uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dasseti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Na ca bhikkhave dārupatto dhāretabbo, yo dhāreyya āpatti dukkaṭassa –

Pucchā – bhagavatā āvuso uccāvace patte paṭikkhipitvā ayo patto bhūmipattoti imeyeva dve pattā kattha anuññātā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātā.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha anuññātā, chabbaggiyā bhante bhikkhū uccāvace patte dhāresuṃ sovaṇṇamayā rūpiyamayā, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Pucchā – sodakaṃ āvuso pattaṃ paṭisāmentassa ca otāpentassaca uṇhe pattaṃ nidahantassa ca dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū sodakaṃ pattaṃ paṭisāmesuṃ, otāpesuṃ, uṇhe pattaṃ nidahiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – chavasīsapattaṃ āvuso dhārentassa ca sabbapaṃsukūlikassa ca dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu sabbapaṃsukūliko ahosi, so chavasīsassa pattaṃ dhāresi, aññatarā itthī passitvā bhītā vissaramakāsi ‘‘abhuṃ me pisāco vatāya’’nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – calakāni vā āvuso aṭṭhikāni vā ucchiṭṭhodakaṃ vā pattena nīharantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū calakānipi aṭṭhikānipi ucchiṭṭho dakampi pattena nīhariṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – upāhanatthavikā āvuso bhagavatā kattha anuññātā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātā.

Vissajjanā – antarā ca bhante rājagahaṃ antarā ca vesāliṃ aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha anuññātā, aññataro bhante bhikkhu upāhanāyo kāyabandhanena bandhitvā gāmaṃ piṇḍāya pāvisi, aññataro upāsako taṃ bhikkhuṃ abhivādento upāhanāyo sīsena ghaṭṭeti, so bhikkhu maṅku ahosi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Pucchā – addhānamaggappaṭipannena āvuso parissāvanaṃ yāciyamānena na dadantassa ca appaṭissāvanakena addhānaṃ paṭipajjantassa ca dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – antarā ca bhante rājagahaṃ antarā ca vesāliṃ aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu parissāvanaṃ yāciyamāno na adāsi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – pupphābhikiṇṇe āvuso sayane sayantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū pupphābhikiṇṇesu sayanesu sayiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – ekabhājane vā āvuso bhuñjantānaṃ ekathālake vā pivantānaṃ ekattharaṇapāvuraṇānaṃ vā tuvaṭṭānaṃ dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante chabbaggiyeva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū ekabhājanepi bhuñjiṃsu, ekathālakepi piviṃsu, ekamañcakepi tuvaṭṭesuṃ, ekattharaṇāpi tuvaṭṭesuṃ, ekapāvuraṇāpi tuvaṭṭesuṃ, ekattharaṇapāvuraṇāpi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – cāmaribījaniṃ āvuso paṭikkhipitvā tisso bījaniyo bhagavatā kattha anuññātā, kismiñca vatthusmiṃ anuññātā.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante anuññātā, sāvatthiyaṃ bhante bhagavati viharati saṅghassa cāmaribījanī uppannā ahosi, bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Na bhikkhave cāmaribījanī dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi bhikkhave tisso bījaniyo vākamayaṃ usīramayaṃ morapiñchā mayaṃ.

Pucchā – dīghe āvuso nakhe dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu dīghe nakhe dhāresi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – kattarikāya āvuso kese chedāpentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū kattarikāya kese chindiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – dīghe āvuso nāsikālome dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū dīghāni nāsikālomāni dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – uccāvacā āvuso kaṇṇamalaharaṇiyo paṭikkhipitvā dasa kaṇṇamalaharaṇiyo bhagavatā kattha anuññātā, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātā.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha anuññātā, chabbaggiyā bhante bhikkhū uccāvacā kaṇṇamalaharaṇiyo dhāresuṃ sovaṇṇamayaṃ rūpiyamayaṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Pucchā – saṅghāṭipallatthikāya nisīdantassa āvuso dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū saṅghāṭipallatthikāya nisīdiṃsu, saṅghāṭiyā pattā lujjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – akāyabandhanena āvuso gāmaṃ pavisantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante bhikkhu akāyabandhano gāmaṃ piṇḍāya pāvisi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – gihinivatthaṃ āvuso nivāsentassa ca, gihipārutaṃ pārupantassa ca, saṃvelliyaṃ nivāsentassa ca dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū gihinivatthaṃ nivāsiṃsu, gihipārutampi pārupiṃsu, saṃvelliyampi nivāsiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – ubhato kājaṃ āvuso dhārentassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū ubhato kājaṃ dhāresuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – lokāyataṃ āvuso pariyāpuṇantassa ca vācentassa ca dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū lokāyataṃ pariyāpuṇiṃsupi vācesumpi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – tiracchānavijjaṃ āvuso pariyāpuṇantassa ca vācentassa ca dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū tiracchānavijjaṃ pariyāpuṇiṃsupi vācesumpi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – khipite āvuso ‘‘jīvā’’tivadantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, bhagavā bhante mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ desento khipi, bhikkhū ‘‘jīvatu bhante bhagavā, jīvatu sugatoti’’ uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ akaṃsu, tena saddena dhammakathā antarā ahosi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – ārāme āvuso passāvavaccānaṃ tahaṃ tahaṃ karaṇaṃ paṭikkhipitvā ekamantaṃ kātuṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū ārāme tahaṃ tahaṃ passāvaṃ akaṃsu, tahaṃ tahaṃ vaccaṃ akaṃsu, ārāmo dussi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Khuddakavatthukkhandhaka

Pucchā – khuddakavatthuṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – khuddakaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante tisso āpattiyo.

6. Senāsanakkhandhaka

Pucchā – pañca āvuso leṇāni bhagavatā kattha anuññātāni, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātāni.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātāni, sambahulā bhante bhikkhū bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavocuṃ ‘‘rājagahako bhante seṭṭhī vihāre kārāpetukāmo, kathaṃ nu kho bhante paṭipajjitabba’’nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātāni.

Pucchā – kathaṃ āvuso vihārā paṭhamaṃ uppannā, kathañca te patiṭṭhāpi tā.

Vissajjanā – ekāheneva bhante rājagahakena seṭṭhinā chaṭṭhivihārā patiṭṭhāpitā, te idha bhante saṭṭhivihārā buddhappamukhassa āgatānāgatassa cātuddisassa saṅghassa patiṭṭhāpitā.

Pucchā – vihāre āvuso paṭibhānakammaṃ paṭikkhipitvā mālākammādīni bhagavatā kattha anuññātāni, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātāni.

Vissajjanā – rājagahe bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha anuññātāni. Chabbaggiyā bhante bhikkhū vihāre paṭibhānacittaṃ kārāpesuṃ itthirūpakaṃ purisarūpakaṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātāni.

Pucchā – yathāvuḍḍhaṃ āvuso abhivādanādīni ca aggāsanādīni ca anujānitvā saṅghikaṃ yathāvuḍḍhaṃ paṭibāhantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – antarā ca bhante vesāliṃ antarā ca sāvatthiṃ chabbaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ antevāsike bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyānaṃ bhante bhikkhūnaṃ antevāsikā bhikkhū buddhappamukhassa saṅghassa purato purato gantvā vihāre paṭiggahesuṃ, seyyāyo paṭiggahesuṃ ‘‘idaṃ amhākaṃ upajjhāyānaṃ bhavissati, idaṃ amhākaṃ ācariyānaṃ bhavissati, idaṃ amhākaṃ bhavissatī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – ekena āvuso dve paṭibāhantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante upanando sakyaputto eko dve paṭibāhi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – navakena āvuso uddisantena samake vā āsane nisīdituṃ uccatare vā dhammagāravena, therena pana bhikkhunā uddisāpentena samake vā āsane nisīdituṃ nīcatare vā dhammagāravena bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū āyasmato upālissa santike vinayaṃ pariyāpuṇiṃsu, āyasmā bhante upāli ṭhitakova uddisati therānaṃ bhikkhūnaṃ gāravena, tattha bhante therā ceva bhikkhū kilamiṃsu āyasmā ca upāli kilami, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – tivassantarena āvuso saha nisīdituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulānaṃ bhante bhikkhūnaṃ etadahosi ‘‘kittāvatānu kho samānāsaniko hotī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – mañce ca āvuso pīṭhe ca dvinnaṃyeva nisīdituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule samānāsanike ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū samānāsanikā mañce nisīditvā mañcaṃ bhindiṃsu, pīṭhe nisīditvā pīṭhaṃ bhindiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – dīghāsane panāvuso asamānāsanikehipi nisīdituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū dīghāsane asamānāsanikehi saha nisīdituṃ kukkuccāyiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – pañca āvuso avissajjiyāni bhagavatā kattha paññattāni, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattāni.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattāni, sambahulā bhante bhikkhū saṅghikaṃ senāsanaṃ vissajjesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – pañca āvuso avebhaṅgiyāni bhagavatā kattha paññattāni, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattāni.

Vissajjanā – kīṭāgirismiṃ bhante assajipunabbasuke bhikkhū ārabbha paññattāni, assajipunabbasukā bhante bhikkhū saṅghikaṃ senāsanaṃ vibhajiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattāni.

Pucchā – aññatra paribhogaṃ āvuso aññatra paribhuñjantassa dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū aññatarassa upāsakassa vihāraparibhogaṃ senāsanaṃ aññatra paribhuñjiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – adhotehi ca āvuso allehi ca pādehi senāsanaṃ akkamantassa ca saupāhanena senāsanaṃ akkamantassa ca dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū adhotehi pādehi senāsanaṃ akkamiṃsu, allehi ca pādehi senāsanaṃ akkamiṃsu, saupāhanāpi senāsanaṃ akkamiṃsu, senāsanaṃ dussi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – parikammakatāya āvuso bhūmiyā niṭṭhubhantassa ca parikammakataṃ bhittiṃ apassayantassa ca dukkaṭaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – āḷaviyaṃ bhante sambahuleva bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante bhikkhū parikammakatāya bhūmiyā niṭṭhubhiṃsu, parikammakataṃ bhittiṃ apassayiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – senāsanakkhandhakaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – senāsanakkhandhakaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante tisso āpattiyo.

7. Saṅghatedakakkhandhaka

Pucchā – kathaṃ āvuso channaṃ sakyakumārānaṃ saha upālikappakena pabbajjā ahosi, kathañca nesaṃ viseso udapādi.

Vissajjanā – bhagavā bhante upāliṃ kappakaṃ paṭhamaṃ pabbājesi, pacchā te sakyakumāre, atha bhante āyasmā bhaddiyo teneva antaravassena tisso vijjā sacchākāsi, āyasmā anuruddho dibbacakkhuṃ uppādesi, āyasmā ānando sotāpattiphalaṃ sacchākāsi, devadatto pothujjanikaṃ iddhiṃ abhinipphādesi. Evaṃ kho bhante channaṃ sakyakumārānaṃ upālikappakena saha pabbajjā ahosi, evañca pana bhante tesaṃ visesādhigamo ahosi.

Pakāsanīya

Pucchā – pakāsanīyakammaṃ āvuso kātuṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante devadattaṃ ārabbha paññattaṃ, devadatto bhante ‘‘sarājikāya maṃ bhagavā parisāya kheḷāsakavādena apasādeti, sāriputtamoggallāneva ukkaṃsatī’’ti kupito anattamano bhagavati āghātaṃ bandhi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pakāsanīya

Pucchā – devadattassa āvuso pakāsanīyakammaṃ kārāpetvā kathaṃ bhagavā pakāsetuṃ āṇāpesi.

Vissajjanā – bhagavā bhante devadattassa pakāsanīyakammaṃ kātuṃ paññapetvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi ‘‘tena hi tvaṃ sāriputta devadattaṃ rājagahe pakāsehī’’ti, evaṃ kho bhante devadattassa pakāsanīyakammaṃ katvā devadattaṃ rājagahe pakāsetuṃ bhagavā āṇāpesi.

Devadatta

Pucchā – kathaṃ āvuso devadattena duṭṭhacittena vadhakacittena tathā gatassa ruhiraṃ uppādetvā paṭhamaṃ ānantariyaṃ kammaṃ upacitaṃ.

Vissajjanā – bhagavā bhante gijjhakūṭassa pabbatassa chāyāyaṃ caṅkami, atha bhante devadatto gijjhakūṭaṃ pabbataṃ āruhitvā mahatiṃ silaṃ pavijjhi ‘‘imāya samaṇaṃ gotamaṃ jīvitā voropessāmī’’ti, atha kho bhante dve pabbatakūṭāni samāgantvā taṃ silaṃ sampaṭicchiṃsu, tato papatikā uppatitvā bhagavato pāde ruhiraṃ uppādesi. Evaṃ kho bhante devadattena duṭṭhena vadhakacittena tathāgatassa ruhiraṃ uppādetvā paṭhamaṃ ānantariyakammaṃ upacitaṃ.

Pucchā – kulesu āvuso tikabhojanaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante devadattaṃ ārabbha paññattaṃ, devadatto bhante parihīnalābhasakkāro sapariso kulesu viññāpetvā viññāpetvā bhuñji, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – alaṃ devadatta, mā te rucci saṅghabhedo, garuko kho devadatta saṅghabhedotiādiko āvuso ovādo bhagavatā kattha dinno, kismiṃ vatthusmiṃ dinno.

Vissajjanā – rājagahe bhante devadattaṃ ārabbha dinno, devadatto bhante saṅghabhedāya parakkami cakkabhedāya, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ dinno.

Alaṃ devadatta, mā te rucci saṅghabhedo, garuko kho devadatta saṅghabhedo –

Pucchā – ‘‘sukaraṃ sādhunā sādhuṃ, sādhuṃ pāpena dukkaraṃ. Pāpaṃ pāpena sukaraṃ, pāpamariyehi dukkara’’nti- āvuso idaṃ udānaṃ bhagavatā kattha udānitaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ udānitaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante devadattaṃyeva ārabbha udānitaṃ, āyasmā bhante ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi, atha kho bhante devadatto yenāyasmā ānando tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca ‘‘ajjatagge dānāhaṃ āvuso ānanda aññatreva bhagavatā aññatreva bhikkhusaṅghā uposathaṃ karissāmi saṅghakammaṃ karissāmī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ udānitaṃ.

Sukaraṃ sādhunā sādhuṃ, sādhuṃ pāpena dukkaraṃ;
Pāpaṃ pāpena sukaraṃ, pāpamariyehi dukkaraṃ.

Pucchā – bhedānuvattakānaṃ āvuso bhikkhūnaṃ thullaccayaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – rājagahe bhante sambahule bhikkhū ārabbha paññattaṃ, āyasmā bhante sāriputto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etadavoca ‘‘sādhu bhante bhedānuvattakā bhikkhū puna upasampajjeyyu’’nti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

‘‘Sādhu bhante bhedānuvattakā bhikkhū puna upasampajjeyyu’’nti –

Pucchā – kittāvatā nu kho āvuso saṅgharāji hoti no ca saṅghabhedo, kittāvatā ca pana saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca.

Vissajjanā – ekato bhante eko hoti, ekato dve catuttho anussāveti, salākaṃ gāheti ‘‘ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsanaṃ imaṃ gaṇhatha imaṃ rocethāti’’, eteneva bhante nayena catunnaṃ vā pañcannaṃ vā channaṃ vā sattannaṃ vā aṭṭhannaṃ vā saṅgharāji hoti, no ca saṅghabhedo, ekato bhante cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti, salākaṃ gāheti ‘‘ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsanaṃ imaṃ gaṇhatha imaṃ rocethā’’ti, evaṃ kho bhante saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Evaṃ kho bhante saṅgharāji hoti, no ca saṅghabhedo, evañca pana bhante saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca.

Pucchā – kittāvatā nu kho āvuso saṅgho bhinno hoti.

Vissajjanā – idha bhante bhikkhū adhammādiṃ dhammādīnīti dīpenti, te imehi aṭṭhārasahi vatthūhi apakassanti, avapakassanti, āveniṃ uposathaṃ karonti, āveniṃ pavāraṇaṃ karonti, āveniṃ saṅghakammaṃ karonti, evaṃ kho bhante saṅgho bhinno hoti.

Pucchā – kittāvatā nu kho āvuso saṅgho samaggo hoti.

Vissajjanā – idha bhante bhikkhū adhammaṃ adhammoti dīpenti, dhammaṃ dhammoti dīpenti, avinayaṃ avinayoti dīpenti…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpenti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpenti, te imehi aṭṭhārasahi vatthūhi na apakassanti, na avapakassanti, na āveniṃ uposathaṃ karonti, na āveniṃ pavāraṇaṃ karonti, na āveniṃ saṅghakammaṃ karonti, ettāvatā kho bhante saṅgho samaggo hoti.

Pucchā – samaggaṃ āvuso saṅghaṃ bhinditvā kiṃ so pasavati.

Vissajjanā – samaggaṃ kho bhante saṅghaṃ bhinditvā kappaṭṭhitikaṃ kibbisaṃ pasavati, kappaṃ nirayamhi paccati.

Pucchā – bhinnaṃ kho āvuso saṅghaṃ samaggaṃ katvā kiṃ so pasavati.

Vissajjanā – bhinnaṃ kho bhante saṅghaṃ samaggaṃ katvā brahmaṃ puññaṃ pasavati, kappaṃ saggamhi modati.

Pucchā – saṅghabhedaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – saṅghabhedaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante dve āpattiyo.

8. Vattakkhandhaka

Pucchā – āgantukānaṃ āvuso bhikkhūnaṃ vattaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule āgantuke bhikkhū ārabbha paññattaṃ, āgantukā bhante bhikkhū saupāhanāpi ārāmaṃ pavisiṃsu, chattapaggahitāpi ārāmaṃ pavisiṃsu, oguṇṭhitāpi ārāmaṃ pavisiṃsu, sīsepi cīvaraṃ karitvā ārāmaṃ pavisiṃsu, pānīyenapi pāde doviṃsu, vuḍḍhatarepi āvāsike bhikkhū nābhivādesuṃ, napi senāsanaṃ pucchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘tena hi bhikkhave āgantukānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññapessāmi, yathā āgantukehi bhikkhūhi sammā vattitabbaṃ, āgantukena bhikkhave bhikkhunā idāni ārāmaṃ pavisissāmīti upāhanā omuñcitvā nīcaṃ katvā papphoṭetvā gahetvā chattaṃ apanāmetvā sīsaṃ vivaritvā sīse cīvaraṃ khandhe katvā sādhukaṃ ataramānena ārāmo pavisitabbo’’ evamādinā bhante āgantukānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññattaṃ.

Pucchā – āvāsikānaṃ āvuso bhikkhūnaṃ vattaṃ bhagavatā kattha kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ, kathañca pana paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule āvāsike bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante āvāsikā bhikkhū āgantuke bhikkhū disvā neva āsanaṃ paññapesuṃ, na pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ upanikkhipiṃsu, na paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahesuṃ, na senāsanaṃ paññapesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ –

‘‘Āvāsikena bhikkhave bhikkhunā āgantukaṃ bhikkhuṃ vuḍḍhataraṃ disvā āsanaṃ paññapetabbaṃ, pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ upanikkhipitabbaṃ, paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahetabbaṃ pānīyena pucchitabbo’’ evamādinā bhante āvāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ bhagavatā paññattaṃ.

Pucchā – gamikānaṃ āvuso bhikkhūnaṃ vattaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ, kathañcapana paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule gamike bhikkhū ārabbha paññattaṃ, sambahulā bhante gamikā bhikkhū dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ appaṭisāmetvā dvāravātapānaṃ vivaritvā senāsanaṃ anāpucchā pakkamiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘gamikena bhikkhave bhikkhunā dārubhaṇḍaṃ paṭisāmetvā dvāravātapānaṃ thaketvā senāsanaṃ āpucchā pakkamitabbaṃ’’ evamādinā bhante ākārena bhagavatā gamikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññattaṃ.

Pucchā – bhattagge āvuso anumodituṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū bhattagge nānumodiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – bhikkhūnaṃ āvuso bhattaggavattaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū dunnivatthā duppārutā anākappasampannā bhattaggaṃ gacchiṃsu, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘sace ārāme kālo ārocito hoti, timaṇḍalaṃ paṭicchādentena parimaṇḍalaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā saguṇaṃ katvā saṅghāṭiyo pārupitvā gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā dhovitvā pattaṃ gahetvā sādhukaṃ ataramānena gāmo pavisitabbo’’ti evamādinā bhante bhattaggavattaṃ paññattaṃ.

Pucchā – bhikkhūnaṃ āvuso senāsanavattaṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ, kathañca taṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante chabbaggiye bhikkhū ārabbha paññattaṃ, chabbaggiyā bhante bhikkhū bhikkhūsu ajjhokāse cīvaraṃ karontesu paṭivāte aṅgaṇe senāsanaṃ papphoṭesuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ ‘‘yasmiṃ vihāre viharati, sace so vihāro uklāpo hoti, sace ussahati sodhetabbo’’ti evamādinā bhante bhikkhūnaṃ senāsanavattaṃ bhagavatā paññattaṃ.

Pucchā – samācāraṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – samācāraṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante ekā āpatti.

9. Pātimokkhaṭṭhapanakkhandhaka

Pucchā – sāpattikena āvuso pātimokkhaṃ suṇantassa pātimokkhaṃ ṭhapetuṃ bhagavatā kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante aññataraṃ puggalaṃ dussīlaṃ pāpadhammaṃ ārabbha paññattaṃ, aññataro bhante puggalo dussīlo pāpadhammo tadahuposathe saṅghamajjhe nisinno ahosi, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ paññattaṃ.

Pucchā – ṭhapanaṃ āvuso pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – ṭhapanaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante ekā āpatti.

10. Bhikkhunikkhandhaka

Pucchā – aṭṭhahi āvuso garudhammehi upasampadā bhagavatā kattha anuññātā, kassa anuññātā, kismiñca vatthusmiṃ anuññātā.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante mahāpajāpatiyā gotamiyā anuññātā, mahāpajāpati bhante gotamī sūnehi pādehi rajokiṇṇena gattena dukkhī dummanā assumukhī rudamānā bahidvārakoṭṭhake aṭṭhāsi, atha kho bhante āyasmā ānando mahāpajāpatiṃ gotamiṃ taṃ kāraṇaṃ pucchitvā bhagavantaṃ catukkhattuṃ yāci mātugāmassa tathāgatappavedite dhammavinaye āgārasmā anāgāriyaṃ pabbajjaṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātā.

Pucchā – bhikkhūhi āvuso bhikkhuniyo upasampādetuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – vesāliyaṃ bhante mahāpajāpatiṃ gotamiṃ ārabbha anuññātaṃ, mahāpajāpati bhante gotamī bhagavantaṃ etadavoca ‘‘kathāhaṃ bhante imāsu sākiyānīsu paṭipajjāmī’’ti, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – ekato upasampannāya āvuso bhikkhunisaṅghe visuddhāya bhikkhusaṅghe upasampādetuṃ bhagavatā kattha anuññātaṃ, kaṃ ārabbha kismiṃ vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Vissajjanā – sāvatthiyaṃ bhante sambahule bhikkhū ārabbha anuññātaṃ, sambahulā bhante bhikkhū bhikkhunīnaṃ antarāyike dhamme pucchiṃsu, upasampadāpekkhāyo vitthāyiṃsu, maṅkū ahesuṃ, na sakkhiṃsu vissajjetuṃ, tasmiṃ bhante vatthusmiṃ anuññātaṃ.

Pucchā – bhikkhunikkhandhakaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – bhikkhunikkhandhakaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante dve āpattiyo.

11. Pañcasatikakkhandhaka

Paṭhama saṃgāyanā

Pucchā – pañcasatikaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – pañcasatikaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante na katamā āpatti.

12. Sattasatikakkhandhaka

Dutiya saṃgāyanā

Pucchā – sattasatikaṃ pucchissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ āvuso kati āpattiyo.

Vissajjanā – sattasatikaṃ vissajjissaṃ, sanidānaṃ saniddesaṃ. Samukkaṭṭhapadānaṃ bhante na katamā āpatti.

Pucchā – kassa āvuso vacanaṃ.

Vissajjanā – bhagavato bhante vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

Pucchā – ke āvuso sikkhanti.

Vissajjanā – sekkhā ca bhante puthujjanakalyāṇakā ca sikkhanti.

Pucchā – ke āvuso sikkhitasikkhā.

Vissajjanā – arahanto bhante sikkhitasikkhā.

Pucchā – kattha āvuso ṭhitaṃ.

Vissajjanā – sikkhākāmesu bhante ṭhitaṃ.

Pucchā – kenāvuso ābhataṃ.

Vissajjanā – paramparāya bhante ābhataṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Parivāra-aṭṭhakathā

Soḷasamahāvāro

Paññattivāravaṇṇanā

Visuddhaparivārassa, parivāroti sāsane;
Dhammakkhandhasarīrassa, khandhakānaṃ anantarā.

Saṅgahaṃ yo samāruḷho, tassa pubbāgataṃ nayaṃ;
Hitvā dāni karissāmi, anuttānatthavaṇṇanaṃ.

1. Tattha **yaṃ tena bhagavatā…pe… paññatta**nti ādinayappavattāya tāva pucchāya ayaṃ saṅkhepattho – yo so bhagavā sāsanassa ciraṭṭhitikatthaṃ dhammasenāpatinā saddhammagāravabahumānavegasamussitaṃ añjaliṃ sirasmiṃ patiṭṭhāpetvā yācito dasa atthavase paṭicca vinayapaññattiṃ paññapesi, tena bhagavatā tassa tassa sikkhāpadassa paññattikālaṃ jānatā, tassā tassā sikkhāpadapaññattiyā dasa atthavase passatā; apica pubbenivāsādīhi jānatā, dibbena cakkhunā passatā, tīhi vijjāhi chahi vā pana abhiññāhi jānatā, sabbattha appaṭihatena samantacakkhunā passatā, sabbadhammajānanasamatthāya paññāya jānatā, sabbasattānaṃ cakkhuvisayātītāni tirokuṭṭādigatāni cāpi rūpāni ativisuddhena maṃsacakkhunā ca passatā, attahitasādhikāya samādhipadaṭṭhānāya paṭivedhapaññāya jānatā, parahitasādhikāya karuṇāpadaṭṭhānāya desanāpaññāya passatā, arahatā sammāsambuddhena ‘‘yaṃ paṭhamaṃ pārājikaṃ paññattaṃ, taṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha paññattaṃ, kismiṃ vatthusmiṃ paññattaṃ, atthi tattha paññatti…pe… kenābhata’’nti.

2. Pucchāvissajjane pana **‘‘yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamaṃ pārājika’’**nti idaṃ kevalaṃ pucchāya āgatassa ādipadassa paccuddharaṇamattameva, **‘‘kattha paññattanti vesāliyā paññattaṃ; kaṃ ārabbhāti sudinnaṃ kalandaputtaṃ ārabbhā’’**ti evamādinā pana nayena punapi ettha ekekaṃ padaṃ pucchitvāva vissajjitaṃ. **Ekā paññattī**ti ‘‘yo pana bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyya pārājiko hoti asaṃvāso’’ti ayaṃ ekā paññatti. **Dve anupaññattiyo**ti ‘‘antamaso tiracchānagatāyapī’’ti ca, ‘‘sikkhaṃ apaccakkhāyā’’ti ca makkaṭivajjiputtakavatthūnaṃ vasena vuttā – imā dve anupaññattiyo. Ettāvatā ‘‘atthi tattha paññatti anupaññatti anuppannapaññattī’’ti imissā pucchāya dve koṭṭhāsā vissajjitā honti. Tatiyaṃ vissajjetuṃ pana **‘‘anuppannapaññatti tasmiṃ natthī’’**ti vuttaṃ. Ayañhi **anuppannapaññatti** nāma anuppanne dose paññattā; sā aṭṭhagarudhammavasena bhikkhunīnaṃyeva āgatā, aññatra natthi. Tasmā vuttaṃ ‘‘anuppannapaññatti tasmiṃ natthī’’ti. **Sabbatthapaññattī**ti majjhimadese ceva paccantimajanapadesu ca sabbatthapaññatti. Vinayadharapañcamena gaṇena ‘‘upasampadā, guṇaṅguṇūpāhanā, dhuvanahānaṃ, cammattharaṇa’’nti imāni hi cattāri sikkhāpadāni majjhimadeseyeva paññatti. Ettheva etehi āpatti hoti, na paccantimajanapadesu. Sesāni sabbāneva sabbatthapaññatti nāma.

Sādhāraṇapaññattīti bhikkhūnañceva bhikkhunīnañca sādhāraṇapaññatti; suddhabhikkhūnameva hi suddhabhikkhunīnaṃ vā paññattaṃ sikkhāpadaṃ **asādhāraṇapaññatti** nāma hoti. Idaṃ pana bhikkhuṃ ārabbha uppanne vatthusmiṃ ‘‘yā pana bhikkhunī chandaso methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyya, antamaso tiracchānagatenapi pārājikā hoti asaṃvāsā’’ti bhikkhunīnampi paññattaṃ, vinītakathāmattameva hi tāsaṃ natthi, sikkhāpadaṃ pana atthi, tena vuttaṃ ‘‘sādhāraṇapaññattī’’ti.

Ubhatopaññattiyampi eseva nayo. Byañjanamattameva hi ettha nānaṃ, bhikkhūnaṃ bhikkhunīnampi sādhāraṇattā **sādhāraṇapaññatti,** ubhinnampi paññattattā **ubhatopaññattī**ti. Atthe pana bhedo natthi.

Nidānogadhanti ‘‘yassa siyā āpatti so āvikareyyā’’ti ettha sabbāpattīnaṃ anupaviṭṭhattā **nidānogadhaṃ;** nidāne anupaviṭṭhanti attho. **Dutiyena uddesenā**ti nidānogadhaṃ nidānapariyāpannampi samānaṃ ‘‘tatrime cattāro pārājikā dhammā’’tiādinā dutiyeneva uddesena uddesaṃ āgacchati. **Catunnaṃ vipattīna**nti sīlavipattiādīnaṃ. Paṭhamā hi dve āpattikkhandhā sīlavipatti nāma, avasesā pañca ācāravipatti nāma. Micchādiṭṭhi ca antaggāhikadiṭṭhi ca diṭṭhivipatti nāma, ājīvahetu paññattāni cha sikkhāpadāni ājīvavipatti nāma. Iti imāsaṃ catunnaṃ vipattīnaṃ idaṃ pārājikaṃ sīlavipatti nāma hoti.

Ekena samuṭṭhānenāti dvaṅgikena ekena samuṭṭhānena. Ettha hi cittaṃ aṅgaṃ hoti, kāyena pana āpattiṃ āpajjati. Tena vuttaṃ ‘‘kāyato ca cittato ca samuṭṭhātī’’ti. **Dvīhi samathehi sammatī**ti ‘‘āpannosī’’ti sammukhā pucchiyamāno ‘‘āma āpannomhī’’ti paṭijānāti, tāvadeva bhaṇḍanakalahaviggahā vūpasantā honti, sakkā ca hoti taṃ puggalaṃ apanetvā uposatho vā pavāraṇā vā kātuṃ. Iti sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena cāti dvīhi samathehi sammati, na ca tappaccayā koci upaddavo hoti. Yaṃ pana upari paññattivagge ‘‘na katamena samathena sammatī’’ti vuttaṃ, taṃ samathaṃ otāretvā anāpatti kātuṃ na sakkāti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ.

Paññatti vinayoti ‘‘yo pana bhikkhū’’tiādinā nayena vuttamātikā paññatti vinayoti attho. **Vibhattī**ti padabhājanaṃ vuccati; **vibhattī**ti hi vibhaṅgassevetaṃ nāmaṃ. **Asaṃvaro**ti vītikkamo. **Saṃvaro**ti avītikkamo. **Yesaṃ vattatī**ti yesaṃ vinayapiṭakañca aṭṭhakathā ca sabbā paguṇāti attho. **Te dhārentī**ti te etaṃ paṭhamapārājikaṃ pāḷito ca atthato ca dhārenti; na hi sakkā sabbaṃ vinayapiṭakaṃ ajānantena etassa attho jānituntі. **Kenābhata**nti idaṃ paṭhamapārājikaṃ pāḷivasena ca atthavasena ca yāva ajjatanakālaṃ kena ānītanti. **Paramparābhata**nti paramparāya ānītaṃ.

3. Idāni yāya paramparāya ānītaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘upāli dāsako cevā**’’tiādinā nayena porāṇakehi mahātherehi gāthāyo ṭhapitā. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ nidānavaṇṇanāyameva vuttaṃ. Iminā nayena dutiyapārājikādipucchāvissajjanesupi vinicchayo veditabboti.

Mahāvibhaṅge paññattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Katāpattivārādivaṇṇanā

157. Ito paraṃ ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto kati āpattiyo āpajjatī’’ti ādippabhedo **katāpattivāro,** ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajantī’’ti ādippabhedo **vipattivāro,** ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā’’ti ādippabhedo **saṅgahavāro,** ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhahantī’’ti ādippabhedo **samuṭṭhānavāro,** ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇa’’nti ādippabhedo **adhikaraṇavāro,** ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammantī’’ti ādippabhedo **samathavāro,** tadanantaro **samuccayavāro** cāti ime satta vārā uttānatthā eva.

188. Tato paraṃ ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā pārājikaṃ kattha paññatta’’ntiādinā nayena puna paccayavasena eko **paññattivāro,** tassa vasena purimasadisā eva katāpattivārādayo satta vārāti evaṃ aparepi aṭṭha vārā vuttā, tepi uttānatthā eva. Iti ime aṭṭha, purimā aṭṭhāti mahāvibhaṅge soḷasa vārā dassitā. Tato paraṃ teneva nayena bhikkhunivibhaṅgepi soḷasa vārā āgatāti evamime ubhatovibhaṅge dvattiṃsa vārā pāḷinayeneva veditabbā. Na hettha kiñci pubbe avinicchitaṃ nāma atthi.

Mahāvibhaṅge ca bhikkhunivibhaṅge ca

Soḷasamahāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuṭṭhānasīsavaṇṇanā

257. Tadanantarāya pana samuṭṭhānakathāya **anattā iti nicchayā**ti anattā iti nicchitā. **Sabhāgadhammāna**nti aniccākārādīhi sabhāgānaṃ saṅkhatadhammānaṃ. **Nāmamattaṃ na nāyatī**ti nāmamattampi na paññāyati. **Dukkhahāni**nti dukkhaghātanaṃ. **Khandhakā yā ca mātikā**ti khandhakā yā ca mātikāti attho. Ayameva vā pāṭho. **Samuṭṭhānaṃ niyato kata**nti samuṭṭhānaṃ niyatokataṃ niyatakataṃ; niyatasamuṭṭhānanti attho. Etena bhūtārocanacorivuṭṭhāpanaananuññātasikkhāpadattayassa saṅgaho paccetabbo. Etāneva hi tīṇi sikkhāpadāni niyatasamuṭṭhānāni, aññehi saddhiṃ asambhinnasamuṭṭhānāni.

Sambhedaṃ nidānañcaññanti aññampi sambhedañca nidānañca. Tattha sambhedavacanena samuṭṭhānasambhedassa gahaṇaṃ paccetabbaṃ, tāni hi tīṇi sikkhāpadāni ṭhapetvā sesāni sambhinnasamuṭṭhānāni. Nidānavacanena sikkhāpadānaṃ paññattidesasaṅkhātaṃ nidānaṃ paccetabbaṃ. **Sutte dissanti uparī**ti sikkhāpadānaṃ samuṭṭhānaniyamo sambhedo nidānanti imāni tīṇi suttamhi eva dissanti; paññāyantīti attho. Tattha ‘‘ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti, kāyato ca cittato cā’’tiādimhi tāva purimanaye samuṭṭhānaniyamo ca sambhedo ca dissanti. Itaraṃ pana nidānaṃ nāma –

‘‘Vesāliyā rājagahe, sāvatthiyā ca āḷavī;
Kosambiyā ca sakkesu, bhaggesu ceva paññattā’’ti.

Evaṃ upari dissati, parato āgate sutte dissatīti veditabbaṃ.

‘‘Vibhaṅge dvīsū’’ti gāthāya ayamattho – yaṃ sikkhāpadaṃ dvīsu vibhaṅgesu paññattaṃ uposathadivase bhikkhū ca bhikkhuniyo ca uddisanti, tassa yathāñāyaṃ samuṭṭhānaṃ pavakkhāmi, taṃ me suṇāthāti.

Sañcarittānubhāsanañcāti sañcarittañca samanubhāsanañca. **Atirekañca cīvara**nti atirekacīvaraṃ; kathinanti attho. **Lomāni padasodhammo**ti eḷakalomāni ca padasodhammo ca. **Bhūtaṃ saṃvidhānena cā**ti bhūtārocanañca saṃvidahitvā addhānappaṭipajjanañca. **Theyyadesanā coriṃ cā**ti theyyasattho ca chattapāṇissa agilānassa dhammadesanā ca corivuṭṭhāpanañca. **Ananuññātāya terasā**ti mātāpitusāmikehi ananuññātāya saddhiṃ imāni terasa samuṭṭhānāni honti. **Sadisā idha dissare**ti idha ubhatovibhaṅge etesu terasasu samuṭṭhānasīsesu ekekasmiṃ aññānipi sadisāni samuṭṭhānāni dissanti.

Paṭhamapārājikasamuṭṭhānavaṇṇanā

258. Idāni tāni dassetuṃ **‘‘methunaṃ sukkasaṃsaggo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **methuna**nti idaṃ tāva paṭhamapārājikaṃ nāma ekaṃ samuṭṭhānasīsaṃ, sesāni tena sadisāni. Tattha **sukkasaṃsaggo**ti sukkavissaṭṭhi ceva kāyasaṃsaggo ca. **Aniyatā paṭhamikā**ti paṭhamaṃ aniyatasikkhāpadaṃ. **Pubbūpaparipācitā**ti ‘‘jānaṃ pubbūpagataṃ bhikkhu’’nti sikkhāpadañca bhikkhuniparipācitapiṇḍapātasikkhāpadañca. **Raho bhikkhuniyā sahā**ti bhikkhuniyā saddhiṃ raho nisajjasikkhāpadañca.

Sabhojane raho dve cāti sabhojane kule anupakhajjanisajjasikkhāpadañca dve rahonisajjasikkhāpadāni ca. **Aṅguli udake hasa**nti aṅgulipatodakañca udake hasadhammasikkhāpadañca. **Pahāre uggire cevā**ti pahāradānasikkhāpadañca talasattikauggiraṇasikkhāpadañca. **Tepaññāsā ca sekhiyā**ti parimaṇḍalanivāsanādīni khuddakavaṇṇanāvasāne vuttāni tepaññāsa sekhiyasikkhāpadāni ca.

Adhakkhagāmāvassutāti bhikkhunīnaṃ adhakkhakasikkhāpadañca gāmantaragamanaṃ avassutā avassutassa hatthato khādanīyabhojanīyaggahaṇasikkhāpadañca. **Talamaṭṭhañca suddhikā**ti talaghātakaṃ jatumaṭṭhaṃ udakasuddhikādiyanañca. **Vassaṃvuṭṭhā ca ovāda**nti vassaṃvuṭṭhā chappañcayojanāni sikkhāpadañca ovādāya agamanasikkhāpadañca. **Nānubandhe pavattini**nti yā pana bhikkhunī vuṭṭhāpitaṃ pavattiniṃ dve vassāni nānubandheyyāti vuttasikkhāpadaṃ.

Ime sikkhāti imā sikkhāyo; liṅgavipariyāyo kato. **Kāyamānasikā katā**ti kāyacittasamuṭṭhānā katā.

Dutiyapārājikasamuṭṭhānavaṇṇanā

259. **Adinna**nti idaṃ tāva adinnādānanti vā dutiyapārājikanti vā ekaṃ samuṭṭhānasīsaṃ, sesāni tena sadisāni. Tattha **viggahuttarī**ti manussaviggahauttarimanussadhammasikkhāpadāni. **Duṭṭhullā attakāmina**nti duṭṭhullavācāattakāmapāricariyasikkhāpadāni. **Amūlā aññabhāgiyā**ti dve duṭṭhadosasikkhāpadāni. **Aniyatā dutiyikā**ti dutiyaṃ aniyatasikkhāpadaṃ.

Acchinde pariṇāmaneti sāmaṃ cīvaraṃ datvā acchindanañca saṅghikalābhassa attano pariṇāmanañca. **Musā omasapesuṇā**ti musāvādo ca omasavādo ca bhikkhupesuññañca. **Duṭṭhullā pathavīkhaṇe**ti duṭṭhullāpattiārocanañca pathavīkhaṇañca. **Bhūtaṃ aññāya ujjhāpe**ti bhūtagāmaaññavādakaujjhāpanakasikkhāpadāni.

Nikkaḍḍhanaṃ siñcanañcāti vihārato nikkaḍḍhanañca udakena tiṇādisiñcanañca. **Āmisahetu bhuttāvī**ti ‘‘āmisahetu bhikkhuniyo ovadantī’’ti sikkhāpadañca, bhuttāviṃ anatirittena khādanīyādinā pavāraṇāsikkhāpadañca. **Ehi anādari bhiṃsā**ti ‘‘ehāvuso gāmaṃ vā’’ti sikkhāpadañca, anādariyañca bhikkhubhiṃsāpanakañca. **Apanidhe ca jīvita**nti pattādīnaṃ apanidhānasikkhāpadañca, sañcicca pāṇaṃ jīvitāvoropanañca.

Jānaṃ sappāṇakaṃ kammanti jānaṃ sappāṇakaudakasikkhāpadañca punakammāya ukkoṭanañca. **Ūnasaṃvāsanāsanā**ti ūnavīsativassasikkhāpadañca ukkhittakena saddhiṃ saṃvāsasikkhāpadañca nāsitakasāmaṇerasambhogasikkhāpadañca. **Sahadhammikaṃ vilekhā**ti sahadhammikaṃ vuccamānasikkhāpadañca, vilekhāya saṃvattantīti āgatasikkhāpadañca. **Moho amūlakena cā**ti mohanake pācittiyasikkhāpadañca, amūlakena saṅghādisesena anuddhaṃsanasikkhāpadañca.

Kukkuccaṃ dhammikaṃ cīvaraṃ datvāti kukkuccaupadahanañca, dhammikānaṃ kammānaṃ chandaṃ datvā khīyanañca, cīvaraṃ datvā khīyanañca. **Pariṇāmeyya puggale**ti saṅghikaṃ lābhaṃ puggalassa pariṇāmanasikkhāpadaṃ. **Kiṃ te akālaṃ acchinde**ti ‘‘kiṃ te ayye eso purisapuggalo karissatī’’ti āgatasikkhāpadañca, ‘‘akālacīvaraṃ kālacīvara’’nti adhiṭṭhahitvā bhājanasikkhāpadañca, bhikkhuniyā saddhiṃ cīvaraṃ parivattetvā acchindanasikkhāpadañca. **Duggahī nirayena cā**ti duggahitena duppadhāritena paraṃ ujjhāpanasikkhāpadañca, nirayena vā brahmacariyena vā abhisapanasikkhāpadañca.

Gaṇaṃ vibhaṅga dubbalanti ‘‘gaṇassa cīvaralābhaṃ antarāyaṃ kareyyā’’ti ca ‘‘dhammikaṃ cīvaravibhaṅgaṃ paṭibāheyyā’’ti ca ‘‘dubbalacīvarapaccāsāya cīvarakālasamayaṃ atikkāmeyyā’’ti ca vuttasikkhāpadāni. **Kathinā phāsu passaya**nti ‘‘dhammikaṃ kathinuddhāraṃ paṭibāheyya, bhikkhuniyā sañcicca aphāsuṃ kareyya, bhikkhuniyā upassayaṃ datvā kupitā anattamanā nikkaḍḍheyya vā’’ti vuttasikkhāpadāni. **Akkosacaṇḍī maccharī**ti ‘‘bhikkhuṃ akkoseyya vā paribhāseyya vā, caṇḍikatā gaṇaṃ paribhāseyya, kule maccharinī assā’’ti vuttasikkhāpadāni. **Gabbhiniñca pāyantiyā**ti ‘‘gabbhiniṃ vuṭṭhāpeyya, pāyantiṃ vuṭṭhāpeyyā’’ti vuttasikkhāpadāni.

Dvevassaṃ sikkhā saṅghenāti ‘‘dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpeyya, sikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpeyyā’’ti vuttasikkhāpadāni. **Tayo ceva gihīgatā**ti ūnadvādasavassaṃ gihigataṃ, paripuṇṇadvādasavassaṃ gihigataṃ ‘‘dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ dve vassāni sikkhitasikkhaṃ saṅghena asammata’’nti vuttasikkhāpadāni. **Kumāribhūtā tisso**ti ‘‘ūnavīsativassaṃ kumāribhūta’’ntiādinā nayena vuttā tisso. **Ūnadvādasasammatā**ti ‘‘ūnadvādasavassā vuṭṭhāpeyya, paripuṇṇadvādasavassā saṅghena asammatā vuṭṭhāpeyyā’’ti vuttasikkhāpadadvayaṃ.

Alaṃ tāva sokāvāsanti ‘‘alaṃ tāva te ayye vuṭṭhāpitenā’’ti ca, ‘‘caṇḍiṃ sokāvāsaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpeyyā’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Chandā anuvassā ca dve**ti ‘‘pārivāsikachandadānena sikkhamānaṃ vuṭṭhāpeyya, anuvassaṃ vuṭṭhāpeyya, ekaṃ vassaṃ dve vuṭṭhāpeyyā’’ti vuttasikkhāpadattayaṃ. **Samuṭṭhānā tikā katā**ti tikasamuṭṭhānā katā.

Sañcarittasamuṭṭhānavaṇṇanā

260. **Sañcarī kuṭi vihāro**ti sañcarittaṃ saññācikāya kuṭikaraṇaṃ mahallakavihārakaraṇañca. **Dhovanañca paṭiggaho**ti aññātikāya bhikkhuniyā purāṇacīvaradhovāpanañca cīvarapaṭiggahaṇañca. **Viññattuttari abhihaṭṭhu**nti aññātakaṃ gahapatiṃ cīvaraviññāpanaṃ tatuttarisādiyanasikkhāpadañca. **Ubhinnaṃ dūtakena cā**ti ‘‘cīvaracetāpannaṃ upakkhaṭaṃ hotī’’ti āgatasikkhāpadadvayañca dūtena cīvaracetāpannapahitasikkhāpadañca.

Kosiyā suddhadvebhāgā, chabbassāni nisīdananti ‘‘kosiyamissakaṃ santhata’’ntiādīni pañca sikkhāpadāni. **Riñcanti rūpikā cevā**ti vibhaṅge ‘‘riñcanti uddesa’’nti āgataṃ eḷakalomadhovāpanaṃ rūpiyappaṭiggahaṇasikkhāpadañca. **Ubho nānappakārakā**ti rūpiyasaṃvohārakayavikkayasikkhāpadadvayaṃ.

Ūnabandhanavassikāti ūnapañcabandhanapattasikkhāpadañca vassikasāṭikasikkhāpadañca. **Suttaṃ vikappanena cā**ti suttaṃ viññāpetvā cīvaravāyāpanañca tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappāpajjanañca. **Dvāradānasibbāni cā**ti yāva dvārakosā aggaḷaṭṭhapanāya, ‘‘aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ dadeyya, cīvaraṃ sibbeyyā’’ti vuttasikkhāpadattayaṃ. **Pūvapaccayajoti cā**ti pūvehi vā manthehi vā abhihaṭṭhuṃ pavāraṇāsikkhāpadaṃ cātumāsapaccayappavāraṇājotisamādahanasikkhāpadāni ca.

Ratanaṃ sūci mañco ca, tūlaṃ nisīdanakaṇḍu ca, vassikā ca sugatenāti ratanasikkhāpadañceva sūcigharasikkhāpadādīni ca satta sikkhāpadāni. **Viññatti aññaṃ cetāpanā, dve saṅghikā mahājanikā, dve puggalalahukā garū**ti ‘‘yā pana bhikkhunī aññaṃ viññāpetvā aññaṃ viññāpeyyā’’tiādīni nava sikkhāpadāni. **Dve vighāsā sāṭikā cā**ti ‘‘uccāraṃ vā passāvaṃ vā saṅkāraṃ vā vighāsaṃ vā tirokuṭṭe vā tiropākāre vā chaḍḍeyya vā chaḍḍāpeyya vā, harite chaḍḍeyya vā chaḍḍāpeyya vā’’ti evaṃ vuttāni dve vighāsasikkhāpadāni ca udakasāṭikāsikkhāpadañca. **Samaṇacīvarena cā**ti ‘‘samaṇacīvaraṃ dadeyyā’’ti idametaṃ sandhāya vuttaṃ.

Samanubhāsanāsamuṭṭhānavaṇṇanā

261. **Bhedānuvattadubbacadūsaduṭṭhulladiṭṭhi cā**ti saṅghabhedānuvattakadubbacakuladūsakaduṭṭhullappaṭicchādanadiṭṭhiappaṭinissajjanasikkhāpadāni. **Chandaṃ ujjagghikā dve cā**ti chandaṃ adatvā gamanasikkhāpadaṃ ujjagghikāya antaraghare gamananisīdanasikkhāpadadvayañca. **Dve ca saddā**ti ‘‘appasaddo antaraghare gamissāmi, nisīdissāmī’’ti sikkhāpadadvayañca. **Na byāhare**ti ‘‘na sakabaḷena mukhena byāharissāmī’’ti sikkhāpadaṃ.

Chamā nīcāsane ṭhānaṃ, pacchato uppathena cāti chamāyaṃ nisīditvā, nīce āsane nisīditvā;

ṭhitena nisinnassa, pacchato gacchantena purato gacchantassa, uppathena gacchantena pathena gacchantassa dhammadesanāsikkhāpadāni. **Vajjānuvattigahaṇā**ti vajjappaṭicchādanauakhattānuvattakahatthaggahaṇādisaṅkhātāni tīṇi pārājikāni. **Osāre paccācikkhanā**ti ‘‘anapaloketvā kārakasaṅghaṃ anaññāya gaṇassa chandaṃ osāreyyā’’ti ca ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ.

Kismiṃ saṃsaṭṭhā dve vadhīti ‘‘kismiñcideva adhikaraṇe paccākatā’’ti ca ‘‘bhikkhuniyo paneva saṃsaṭṭhā viharantī’’ti ca ‘‘yā pana bhikkhunī evaṃ vadeyya saṃsaṭṭhāva ayye tumhe viharathā’’ti ca ‘‘attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodeyyā’’ti ca vuttasikkhāpadāni. **Visibbe dukkhitāya cā**ti ‘‘bhikkhuniyā cīvaraṃ visibbetvā vā visibbāpetvā vā’’ti ca ‘‘dukkhitaṃ sahajīvini’’nti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Puna saṃsaṭṭhā na vūpasame**ti ‘‘saṃsaṭṭhā vihareyya gahapatinā vā gahapatiputtena vā’’ti evaṃ puna vuttasaṃsaṭṭhasikkhāpadañca ‘‘ehayye, imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasamehī’’ti vuccamānā, ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā ‘‘sā pacchā anantarāyikinī neva vūpasammeyyā’’ti vuttasikkhāpadañca. **Ārāmañca pavāraṇā**ti ‘‘jānaṃ sabhikkhukaṃ ārāmaṃ anāpucchā paviseyyā’’ti ca ‘‘ubhatosaṅghe tīhi ṭhānehi na pavāreyyā’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ.

Anvaddhaṃ sahajīviniṃ dveti ‘‘anvaddhamāsaṃ bhikkhuniyā bhikkhusaṅghato dve dhammā paccāsīsitabbā’’ti vuttasikkhāpadañca, ‘‘sahajīviniṃ vuṭṭhāpetvā dve vassāni neva anuggaṇheyya, sahajīviniṃ vuṭṭhāpetvā neva vūpakāseyyā’’ti vuttasikkhāpadadvayañca. **Cīvaraṃ anubandhanā**ti ‘‘sace me tvaṃ, ayye, cīvaraṃ dassasi, evāhaṃ taṃ vuṭṭhāpessāmī’’ti ca ‘‘sace maṃ tvaṃ, ayye, dve vassāni anubandhissasi, evāhaṃ taṃ vuṭṭhāpessāmī’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ.

Kathinasamuṭṭhānavaṇṇanā

262. **Ubbhataṃ kathinaṃ tīṇī**ti ‘‘niṭṭhitacīvarasmiṃ bhikkhunā ubbhatasmiṃ kathine’’ti vuttāni āditova tīṇi sikkhāpadāni. **Paṭhamaṃ pattabhesajja**nti ‘‘dasāhaparamaṃ atirekapatto’’ti vuttaṃ paṭhamapattasikkhāpadañca ‘‘paṭisāyanīyāni bhesajjānī’’ti vuttasikkhāpadañca. **Accekañcāpi sāsaṅka**nti accekacīvarasikkhāpadañca tadanantarameva sāsaṅkasikkhāpadañca. **Pakkamantena vā duve**ti ‘‘taṃ pakkamanto neva uddhareyyā’’ti bhūtagāmavagge vuttasikkhāpadadvayaṃ.

Upassayaṃ paramparāti ‘‘bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhuniyo ovadeyyā’’ti ca ‘‘paramparabhojane pācittiya’’nti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Anatirittaṃ nimantanā**ti ‘‘anatirittaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā’’ti ca ‘‘nimantito sabhatto samāno’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Vikappaṃ rañño vikāle**ti ‘‘sāmaṃ cīvaraṃ vikappetvā’’ti ca ‘‘rañño khattiyassā’’ti ca ‘‘vikāle gāmaṃ paviseyyā’’ti ca vuttasikkhāpadattayaṃ. **Vosāsāraññakena cā**ti ‘‘vosāsamānarūpā ṭhitā’’ti ca ‘‘tathārūpesu āraññakesu senāsanesu pubbe appaṭisaṃvidita’’nti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ.

Ussayā sannicayañcāti ‘‘ussayavādikā’’ti ca ‘‘pattasannicayaṃ kareyyā’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Pure pacchā vikāle cā**ti ‘‘yā pana bhikkhunī purebhattaṃ kulāni upasaṅkamitvā’’ti ca, ‘‘pacchābhattaṃ kulāni upasaṅkamitvā’’ti ca, ‘‘vikāle kulāni upasaṅkamitvā’’ti ca vuttasikkhāpadattayaṃ. **Pañcāhikā saṅkamanī**ti ‘‘pañcāhikā saṅghāṭicāraṃ atikkameyyā’’ti ca ‘‘cīvarasaṅkamanīyaṃ dhāreyyā’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Dvepi āvasathena cā**ti ‘‘āvasathacīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjeyya, āvasathaṃ anissajjitvā cārikaṃ pakkameyyā’’ti ca evaṃ āvasathena saddhiṃ vuttasikkhāpadāni ca dve.

Pasākhe āsane cevāti ‘‘pasākhe jātaṃ gaṇḍaṃ vā’’ti ca ‘‘bhikkhussa purato anāpucchā āsane nisīdeyyā’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ.

Eḷakalomasamuṭṭhānavaṇṇanā

263. **Eḷakalomā dve seyyā**ti eḷakalomasikkhāpadañceva dve ca sahaseyyasikkhāpadāni. **Āhacca**

piṇḍabhojananti āhaccapādakasikkhāpadañca āvasathapiṇḍabhojanasikkhāpadañca. **Gaṇavikālasannidhī**ti gaṇabhojanavikālabhojanasannidhikārakasikkhāpadattayaṃ. **Dantaponena celakā**ti dantaponasikkhāpadañca acelakasikkhāpadañca. **Uyyuttaṃ senaṃ uyyodhī**ti ‘‘uyyuttaṃ senaṃ dassanāya gaccheyya, senāya vaseyya, uyyodhikaṃ vā…pe… anīkadassanaṃ vā gaccheyyā’’ti vuttasikkhāpadattayaṃ. **Surā orena nhāyanā**ti surāpānasikkhāpadañca orenaddhamāsanahānasikkhāpadañca. **Dubbaṇṇe dve desanikā**ti ‘‘tiṇṇaṃ dubbaṇṇakaraṇāna’’nti vuttasikkhāpadañca vuttāvasesapāṭidesanīyadvayañca. **Lasuṇupatiṭṭhe naccanā**ti lasuṇasikkhāpadaṃ, ‘‘bhikkhussa bhuñjantassa pānīyena vā vidhūpanena vā upatiṭṭheyyā’’ti vuttasikkhāpadaṃ, ‘‘naccaṃ vā gītaṃ vā vāditaṃ vā dassanāya gaccheyyā’’ti vuttasikkhāpadañca. Ito paraṃ pāḷiṃ virajjhitvā likhanti. Yathā pana atthaṃ vaṇṇayissāma; evamettha anukkamo veditabbo.

Nhānamattharaṇaṃ seyyāti ‘‘naggā nahāyeyya, ekattharaṇapāvuraṇā tuvaṭṭeyyuṃ, ekamañce tuvaṭṭeyyu’’nti vuttasikkhāpadattayaṃ. **Antoraṭṭhe tathā bahī**ti ‘‘antoraṭṭhe sāsaṅkasammate, tiroraṭṭhe sāsaṅkasammate’’ti vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Antovassaṃ cittāgāra**nti ‘‘antovassaṃ cārikaṃ pakkameyya, rājāgāraṃ vā cittāgāraṃ vā…pe… pokkharaṇiṃ vā dassanāya gaccheyyā’’ti ca vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Āsandiṃ suttakantanā**ti ‘‘āsandiṃ vā pallaṅkaṃ vā paribhuñjeyya, suttaṃ kanteyyā’’ti vuttasikkhāpadadvayaṃ.

Veyyāvaccaṃ sahatthā cāti ‘‘gihiveyyāvaccaṃ kareyya, agārikassa vā paribbājakassa vā paribbājikāya vā sahatthā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā dadeyyā’’ti vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Abhikkhukāvāsena cā**ti ‘‘abhikkhuke āvāse vassaṃ vaseyyā’’ti idametaṃ sandhāya vuttaṃ. **Chattaṃ yānañca saṅghāṇi**nti ‘‘chattupāhanaṃ dhāreyya, yānena yāyeyya, saṅghāṇiṃ dhāreyyā’’ti vuttasikkhāpadattayaṃ. **Alaṅkāragandhavāsita**nti ‘‘itthālaṅkāraṃ dhāreyya, gandhacuṇṇakena nahāyeyya, vāsitakena piññākena nahāyeyyā’’ti vuttasikkhāpadattayaṃ. **Bhikkhunī**tiādinā ‘‘bhikkhuniyā ummaddāpeyyā’’tiādīni cattāri sikkhāpadāni vuttāni. **Asaṅkaccikā āpattī**ti ‘‘asaṅkaccikā gāmaṃ paviseyya pācittiya’’nti evaṃ vuttaāpatti ca. **Cattārīsā catuttarī**ti etāni sabbānipi catucattālīsa sikkhāpadāni vuttāni.

Kāyena na vācācittena, kāyacittena na vācatoti kāyena ceva kāyacittena ca samuṭṭhahanti; na vācācittena na vācatoti attho. **Dvisamuṭṭhānikā sabbe, samā eḷakalomikā**ti idaṃ uttānatthameva.

Padasodhammasamuṭṭhānavaṇṇanā

264. **Padaññatra asammatā**ti ‘‘padaso dhammaṃ, mātugāmassa uttarichappañcavācāhi dhammaṃ deseyya, aññatra viññunā purisaviggahena, asammato bhikkhuniyo ovadeyyā’’ti vuttasikkhāpadattayaṃ. **Tathā atthaṅgatena cā**ti ‘‘atthaṅgate sūriye ovadeyyā’’ti idametaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tiracchānavijjā dve**ti ‘‘tiracchānavijjaṃ pariyāpuṇeyya, vāceyyā’’ti evaṃ vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Anokāso ca pucchanā**ti ‘‘anokāsakataṃ bhikkhuṃ pañhaṃ puccheyyā’’ti idametaṃ sandhāya vuttaṃ.

Addhānasamuṭṭhānavaṇṇanā

265. **Addhānanāvaṃ paṇīta**nti ‘‘bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjeyya, ekaṃ nāvaṃ abhiruheyya, paṇītabhojanāni agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjeyyā’’ti vuttasikkhāpadattayaṃ. **Mātugāmena saṃhare**ti mātugāmena saddhiṃ saṃvidhāya gamanañca ‘‘sambādhe lomaṃ saṃharāpeyyā’’ti vuttasikkhāpadañca. **Dhaññaṃ nimantitā cevā**ti ‘‘dhaññaṃ viññāpetvā vā’’ti ca ‘‘nimantitā vā pavāritā vā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā khādeyya vā bhuñjeyya vā’’ti vuttasikkhāpadañca. **Aṭṭha cā**ti bhikkhunīnaṃ vuttā aṭṭha pāṭidesanīyā vā.

Theyyasatthasamuṭṭhānavaṇṇanā

266. **Theyyasatthaṃ upassutī**ti theyyasatthena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggagamanañca

upassutitiṭṭhanañca. **Sūpaviññāpanena cā**ti idaṃ sūpodanaviññattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Rattichannañca okāsa**nti ‘‘rattandhakāre appadīpe, paṭicchanne okāse, ajjhokāse purisena saddhi’’nti evaṃ vuttasikkhāpadattayaṃ. **Byūhena sattamā**ti idaṃ tadanantarameva ‘‘rathikāya vā byūhe vā siṅghāṭake vā purisena saddhi’’nti āgatasikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ.

Dhammadesanāsamuṭṭhānavaṇṇanā

267. Dhammadesanāsamuṭṭhānāni ekādasa uttānāneva. Evaṃ tāva sambhinnasamuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Niyatasamuṭṭhānaṃ pana tividhaṃ, taṃ ekekasseva sikkhāpadassa hoti, taṃ visuṃyeva dassetuṃ **‘‘bhūtaṃ kāyena jāyatī’’**tiādi vuttaṃ, taṃ uttānameva. **Nettidhammānulomika**nti vinayapāḷidhammassa anulomanti.

Samuṭṭhānasīsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Antarapeyyālaṃ

Katipucchāvāravaṇṇanā

271. Idāni āpattiādikoṭṭhāsesu kosallajananatthaṃ ‘‘kati āpattiyo’’tiādinā nayena mātikaṃ ṭhapetvā niddesappaṭiniddesavasena vibhaṅgo vutto.

Tattha **kati āpattiyo**ti mātikāya ca vibhaṅge ca āgatāpattipucchā. Esa nayo dutiyapadepi. Kevalañhettha āpattiyo eva rāsivasena **khandhā**ti vuttā. **Vinītavatthūnī**ti tāsaṃ āpattīnaṃ **vinayapucchā;** ‘‘vinītaṃ vinayo vūpasamo’’ti idañhi atthato ekaṃ, vinītāniyeva **vinītavatthūnī**ti ayamettha padattho. Idāni yesu sati āpattiyo honti, asati na honti, te dassetuṃ **‘‘kati agāravā’’**ti pucchādvayaṃ. Vinītavatthūnīti ayaṃ pana tesaṃ agāravānaṃ vinayapucchā. Yasmā pana tā āpattiyo vipattiṃ āpattā nāma natthi, tasmā ‘‘kati vipattiyo’’ti ayaṃ āpattīnaṃ vipattibhāvapucchā. **Kati āpattisamuṭṭhānānī**ti tāsaṃyeva āpattīnaṃ samuṭṭhānapucchā. **Vivādamūlāni anuvādamūlānī**ti imā ‘‘vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇa’’nti āgatānaṃ vivādānuvādānaṃ mūlapucchā. **Sāraṇīyā dhammā**ti vivādānuvādamūlānaṃ abhāvakaradhammapucchā. **Bhedakaravatthūnī**ti ayaṃ ‘‘bhedanasaṃvattanikaṃ vā adhikaraṇa’’ntiādīsu vuttabhedakaraṇapucchā. **Adhikaraṇānī**ti bhedakaravatthūsu sati uppajjanadhammapucchā. **Samathā**ti tesaṃyeva vūpasamanadhammapucchā. **Pañca āpattiyo**ti mātikāya āgatavasena vuttā. **Sattā**ti vibhaṅge āgatavasena.

Ārakā etehi ramatīti **ārati;** bhusā vā rati **ārati**. Vinā etehi ramatīti **virati**. Paccekaṃ paccekaṃ viramatīti **paṭivirati**. Veraṃ maṇati vināsetīti **veramaṇī**. Na etāya ete āpattikkhandhā karīyantīti **akiriyā**. Yaṃ etāya asati āpattikkhandhakaraṇaṃ uppajjeyya, tassa paṭipakkhato **akaraṇaṃ**. Āpattikkhandhaajjhāpattiyā paṭipakkhato **anajjhāpatti**. Velanato **velā;** calayanato vināsanatoti attho. Niyyānaṃ sinoti bandhati nivāretīti **setu**. Āpattikkhandhānametaṃ adhivacanaṃ. So setu etāya paññattiyā haññatīti **setughāto**. Sesavinītavatthuniddesesupi eseva nayo.

Buddhe agāravādīsu yo buddhe dharamāne upaṭṭhānaṃ na gacchati, parinibbute cetiyaṭṭhānaṃ bodhiṭṭhānaṃ na gacchati, cetiyaṃ vā bodhiṃ vā na vandati, cetiyaṅgaṇe sachatto saupāhano carati, natthetassa buddhe gāravoti veditabbo. Yo pana sakkontoyeva dhammassavanaṃ na gacchati, sarabhaññaṃ na bhaṇati, dhammakathaṃ na katheti, dhammassavanaggaṃ bhinditvā gacchati, vikkhitto vā anādaro vā nisīdati, natthetassa dhamme gāravo. Yo theranavamajjhimesu cittīkāraṃ na paccupaṭṭhāpeti, uposathāgāravitakkamāḷakādīsu kāyappāgabbhiyaṃ dasseti, yathāvuḍḍhaṃ na vandati, natthetassa saṅghe gāravo. Tisso sikkhā samādāya asikkhamānoyeva pana sikkhāya agāravoti veditabbo. Pamāde ca sativippavāse tiṭṭhamānoyeva appamādalakkhaṇaṃ abrūhayamāno appamāde agāravoti veditabbo. Tathā āmisappaṭisanthāraṃ dhammappaṭisanthāranti imaṃ duvidhaṃ paṭisanthāraṃ akarontoyeva **paṭisanthāre agāravo**ti veditabbo. Gāravaniddese vuttavipariyāyena attho veditabbo.

272. Vivādamūlaniddese **‘‘sattharipi agāravo’’**tiādīnaṃ buddhe agāravādīsu vuttanayeneva attho veditabbo. **Appatisso**ti anīcavutti; na satthāraṃ jeṭṭhakaṃ katvā viharati. **Ajjhattaṃ vā**ti attano santāne vā attano pakkhe vā; sakāya parisāyāti attho. **Bahiddhā vā**ti parasantāne vā parapakkhe vā. **Tatra tumhe**ti tasmiṃ ajjhattabahiddhābhede saparasantāne vā saparaparisāya vā. **Pahānāya vāyameyyāthā**ti mettābhāvanādīhi nayehi pahānatthaṃ vāyameyyātha; mettābhāvanādinayena hi taṃ ajjhattampi bahiddhāpi pahīyati. **Anavassavāyā**ti appavattibhāvāya.

Sandiṭṭhiparāmāsīti sakameva diṭṭhiṃ parāmasati; yaṃ attanā diṭṭhigataṃ gahitaṃ, idameva saccanti gaṇhāti. **Ādhānaggāhī**ti daḷhaggāhī.

273. Anuvādamūlaniddeso kiñcāpi vivādamūlaniddeseneva samāno, atha kho aṭṭhārasa bhedakaravatthūni nissāya vivadantānaṃ kodhūpanāhādayo vivādamūlāni. Tathā vivadantā pana sīlavipattiādīsu aññataravipattiṃ āpajjitvā ‘‘asuko bhikkhu asukaṃ nāma vipattiṃ āpanno’’ti vā, ‘‘pārājikaṃ āpannosi, saṅghādisesaṃ āpannosī’’ti vā anuvadanti. Evaṃ anuvadantānaṃ kodhūpanāhādayo anuvādamūlānīti ayamettha viseso.

274. Sāraṇīyadhammaniddese mettacittena kataṃ kāyakammaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. **Āvi ceva raho cā**ti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṃ cīvarakammādīsu sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Therānaṃ pana pādadhovanabījanavātadānādibhedampi sabbaṃ sāmīcikammaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi dunnikkhittānaṃ dārubhaṇḍādīnaṃ tesu avamaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmanaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. **Ayampi dhammo sāraṇīyo**ti ayaṃ mettākāyakammasaṅkhāto dhammo saritabbo satijanako; yo naṃ karoti, taṃ puggalaṃ; yesaṃ kato hoti, te pasannacittā ‘‘aho sappuriso’’ti anussarantīti adhippāyo. **Piyakaraṇo**ti taṃ puggalaṃ sabrahmacārīnaṃ piyaṃ karoti. **Garukaraṇo**ti taṃ puggalaṃ sabrahmacārīnaṃ garuṃ karoti. **Saṅgahāyā**tiādīsu sabrahmacārīhi saṅgahetabbabhāvāya. Tehi saddhiṃ avivādāya samaggabhāvāya ekībhāvāya ca saṃvattati.

Mettaṃ vacīkammantiādīsu devatthero tissattheroti evaṃ paggayha vacanaṃ sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Vihāre asante pana taṃ paṭipucchantassa ‘‘kuhiṃ amhākaṃ devatthero, kuhiṃ amhākaṃ tissatthero, kadā nu kho āgamissatī’’ti evaṃ mamāyanavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. ‘‘Devatthero tissatthero arogo hotu, appābādho’’ti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma.

Appaṭivibhattabhogīti neva āmisaṃ paṭivibhajitvā bhuñjati, na puggalaṃ. Yo hi ‘‘ettakaṃ paresaṃ dassāmi, ettakaṃ attanā bhuñjissāmi, ettakaṃ vā asukassa ca asukassa ca dassāmi, ettakaṃ attanā bhuñjissāmī’’ti vibhajitvā bhuñjati, ayaṃ paṭivibhattabhogī nāma. Ayaṃ pana evaṃ akatvā ābhataṃ piṇḍapātaṃ therāsanato paṭṭhāya datvā gahitāvasesaṃ bhuñjati. ‘‘Sīlavantehī’’ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati, sāraṇīyadhammapūrakena pana sabbesaṃ dātabbamevāti vuttaṃ. Gilāna-gilānupaṭṭhāka-āgantuka-gamikacīvarakammādipasutānaṃ viceyya dātumpi vaṭṭati. Na hi ete vicinitvā dentena puggalavibhāgo kato hoti, īdisānañhi kicchalābhattā viseso kātabboyevāti ayaṃ karoti.

Akhaṇḍānītiādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyante chinnasāṭako viya khaṇḍaṃ nāma. Yassa pana vemajjhe bhinnaṃ, tassa majjhe chiddasāṭako viya chiddaṃ nāma hoti. Yassa paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyaṃ vā kucchiyaṃ vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññatarasarīravaṇṇā gāvī viya sabalaṃ nāma hoti. Yassa antarantarā bhinnāni, tassa antarantarā visabhāgavaṇṇabinduvicitrā gāvī viya kammāsaṃ nāma hoti.

Yassa pana sabbena sabbaṃ abhinnāni sīlāni, tassa tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni nāma honti. Tāni panetāni bhujissabhāvakaraṇato **bhujissāni**. Viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni**. Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā **aparāmaṭṭhāni**. Upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṃ vā saṃvattayantīti **samādhisaṃvattanikānī**ti vuccanti. **Sīlasāmaññagato viharatī**ti tesu tesu disābhāgesu viharantehi kalyāṇasīlehi bhikkhūhi saddhiṃ samānabhāvūpagatasīlo viharati.

Yāyaṃ diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. Niyyātīti **niyyānikā**. **Takkarassā**ti yo tathākārī hoti, tassa. **Dukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhassa khayatthaṃ. Sesaṃ yāva samathabhedapariyosānā uttānatthameva.

Katipucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhakapucchāvāro

Pucchāvissajjanāvaṇṇanā

320. **Upasampadaṃ pucchissa**nti upasampadakkhandhakaṃ pucchissaṃ. **Sanidānaṃ saniddesa**nti nidānena ca niddesena ca saddhiṃ pucchissāmi. **Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo**ti yāni tattha samukkaṭṭhāni uttamāni padāni vuttāni, tesaṃ samukkaṭṭhapadānaṃ uttamapadānaṃ saṅkhepato kati āpattiyo hontīti. Yena yena hi padena yā yā āpatti paññattā, sā sā tassa tassa padassa āpattīti vuccati. Tena vuttaṃ ‘‘samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo’’ti. **Dve āpattiyo**ti ūnavīsativassaṃ upasampādentassa pācittiyaṃ, sesesu sabbapadesu dukkaṭaṃ.

Tissoti ‘‘nassantete vinassantete, ko tehi attho’’ti bhedapurekkhārānaṃ uposathakaraṇe thullaccayaṃ, ukkhittakena saddhiṃ uposathakaraṇe pācittiyaṃ, sesesu dukkaṭanti evaṃ uposathakkhandhake tisso āpattiyo. **Ekā**ti vassūpanāyikakkhandhake ekā dukkaṭāpattiyeva.

Tissoti bhedapurekkhārassa pavārayato thullaccayaṃ, ukkhittakena saddhiṃ pācittiyaṃ, sesesu dukkaṭanti evaṃ pavāraṇākkhandhakepi tisso āpattiyo.

Tissoti vacchatariṃ uggahetvā mārentānaṃ pācittiyaṃ, rattena cittena aṅgajātachupane thullaccayaṃ, sesesu dukkaṭanti evaṃ cammasaṃyuttepi tisso āpattiyo. Bhesajjakkhandhakepi samantā dvaṅgule thullaccayaṃ, bhojjayāguyā pācittiyaṃ, sesesu dukkaṭanti evaṃ tisso āpattiyo.

Kathinaṃ kevalaṃ paññattimeva, natthi tattha āpatti. **Cīvarasaṃyutte** kusacīravākacīresu thullaccayaṃ, atirekacīvare nissaggiyaṃ, sesesu dukkaṭanti imā tisso āpattiyo.

Campeyyake ekā dukkaṭāpattiyeva. Kosambaka-kammakkhandhaka-pārivāsikasamuccayakkhandhakesupi ekā dukkaṭāpattiyeva.

Samathakkhandhake chandadāyako khiyyati, khiyyanakaṃ pācittiyaṃ, sesesu dukkaṭanti imā dve āpattiyo. **Khuddakavatthuke** attano aṅgajātaṃ chindati, thullaccayaṃ, romaṭṭhe pācittiyaṃ, sesesu dukkaṭanti imā tisso āpattiyo. **Senāsanakkhandhake** garubhaṇḍavissajjane thullaccayaṃ, saṅghikā vihārā nikkaḍḍhane pācittiyaṃ, sesesu dukkaṭanti imā tisso āpattiyo.

Saṅghabhedebhedakānuvattakānaṃ thullaccayaṃ, gaṇabhojane pācittiyanti imā dve āpattiyo. **Samācāraṃ pucchissa**nti vutte vattakkhandhake ekā dukkaṭāpattiyeva. Sā sabbavattesu anādariyena hoti. Tathā **pātimokkhaṭṭhapane. Bhikkhunikkhandhake** appavāraṇāya pācittiyaṃ, sesesu dukkaṭanti dve āpattiyo. Pañcasatikasattasatikesu kevalaṃ dhammo saṅgahaṃ āropito, natthi tattha āpattīti.

Khandhakapucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekuttarikanayo

Ekakavāravaṇṇanā

321. **Āpattikarā dhammā jānitabbā**tiādimhi ekuttarikanaye āpattikarā dhammā nāma cha āpattisamuṭṭhānāni. Etesañhi vasena puggalo āpattiṃ āpajjati, tasmā ‘‘āpattikarā’’ti vuttā. **Anāpattikarā** nāma satta samathā. **Āpatti jānitabbā**ti tasmiṃ tasmiṃ sikkhāpade ca vibhaṅge ca vuttā āpatti jānitabbā. **Anāpattī**ti ‘‘anāpatti bhikkhu asādiyantassā’’tiādinā nayena anāpatti jānitabbā. **Lahukā**ti lahukena vinayakammena visujjhanato pañcavidhā āpatti. **Garukā**ti garukena vinayakammena visujjhanato saṅghādisesā āpatti. Kenaci ākārena anāpattibhāvaṃ upanetuṃ asakkuṇeyyato pārājikāpatti ca. **Sāvasesā**ti ṭhapetvā pārājikaṃ sesā. **Anavasesā**ti pārājikāpatti. Dve āpattikkhandhā **duṭṭhullā;** avasesā **aduṭṭhullā. Sappaṭikammadukaṃ** sāvasesadukasadisaṃ. **Desanāgāminidukaṃ** lahukadukasaṅgahitaṃ.

Antarāyikāti sattapi āpattiyo sañcicca vītikkantā saggantarāyañceva mokkhantarāyañca karontīti antarāyikā. Ajānantena vītikkantā pana paṇṇattivajjāpatti neva saggantarāyaṃ na mokkhantarāyaṃ karotīti **anantarāyikā**. Antarāyikaṃ āpannassāpi desanāgāminiṃ desetvā vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāya suddhipattassa sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitassa ca avārito saggamokkhamaggoti. **Sāvajjapaññattī**ti lokavajjā. **Anavajjapaññattī**ti paṇṇattivajjā. **Kiriyato samuṭṭhitā** nāma yaṃ karonto āpajjati pārājikāpatti viya. **Akiriyato**ti yaṃ akaronto āpajjati, cīvaraanadhiṭṭhānāpatti viya. **Kiriyākiriyato**ti yaṃ karonto ca akaronto ca āpajjati, kuṭikārāpatti viya.

Pubbāpattīti paṭhamaṃ āpannāpatti. **Aparāpattī**ti pārivāsikādīhi pacchā āpannāpatti. **Pubbāpattīnaṃ antarāpatti** nāma mūlavisuddhiyā antarāpatti. **Aparāpattīnaṃ antarāpatti** nāma agghavisuddhiyā antarāpatti. Kurundiyaṃ pana **‘‘pubbāpatti** nāma paṭhamaṃ āpannā. **Aparāpatti** nāma mānattārahakāle āpannā. **Pubbāpattīnaṃ antarāpatti** nāma parivāse āpannā. **Aparāpattīnaṃ antarāpatti** nāma mānattacāre āpannā’’ti vuttaṃ. Idampi ekena pariyāyena yujjati.

Desitā gaṇanūpagā nāma yā dhuranikkhepaṃ katvā puna na āpajjissāmīti desitā hoti. **Agaṇanūpagā** nāma yā dhuranikkhepaṃ akatvā saussāheneva cittena aparisuddhena desitā hoti. Ayañhi desitāpi desitagaṇanaṃ na upeti. Aṭṭhame vatthusmiṃ bhikkhuniyā pārājikameva hoti. **Paññatti jānitabbā**tiādīsu navasu padesu paṭhamapārājikapucchāya vuttanayeneva vinicchayo veditabbo.

Thullavajjāti thulladose paññattā garukāpatti. **Athullavajjā**ti lahukāpatti. **Gihipaṭisaṃyuttā**ti sudhammattherassa āpatti, yā ca dhammikassa paṭissavassa asaccāpane āpatti, avasesā **na gihipaṭisaṃyuttā**. Pañcānantariyakammāpatti **niyatā,** sesā **aniyatā**. **Ādikaro**ti sudinnattherādi ādikammiko. **Anādikaro**ti makkaṭisamaṇādi anupaññattikārako. **Adhiccāpattiko** nāma yo kadāci karahaci āpattiṃ āpajjati. **Abhiṇhāpattiko** nāma yo niccaṃ āpajjati.

Codako nāma yo vatthunā vā āpattiyā vā paraṃ codeti. Yo pana evaṃ codito ayaṃ **cuditako** nāma. Pañcadasasu dhammesu appatiṭṭhahitvā abhūtena vatthunā codento **adhammacodako** nāma, tena tathā codito **adhammacuditako** nāma. Vipariyāyena **dhammacodakacuditakā** veditabbā. Micchattaniyatehi vā sammattaniyatehi vā dhammehi samannāgato **niyato,** viparīto **aniyato**.

Sāvakā **bhabbāpattikā** nāma, buddhā ca paccekabuddhā ca **abhabbāpattikā** nāma. Ukkhepanīyakammakato **ukkhittako** nāma, avasesacatubbidhatajjanīyādikammakato **anukkhittako** nāma. Ayañhi uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā dhammaparibhogaṃ vā āmisaparibhogaṃ vā na kopeti. ‘‘Mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsetha, dūsako nāsetabbo, kaṇṭako samaṇuddeso nāsetabbo’’ti evaṃ liṅgadaṇḍakamma-saṃvāsanāsanāhi nāsitabbo **nāsitako** nāma. Sesā sabbe **anāsitakā**. Yena saddhiṃ uposathādiko saṃvāso atthi, ayaṃ **samānasaṃvāsako,** itaro **nānāsaṃvāsako**. So kammanānāsaṃvāsako laddhinānāsaṃvāsakoti duvidho hoti. **Ṭhapanaṃ jānitabba**nti ‘‘ekaṃ bhikkhave adhammikaṃ pātimokkhaṭṭhapana’’ntiādinā nayena vuttaṃ pātimokkhaṭṭhapanaṃ jānitabbanti attho.

Ekakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavāravaṇṇanā

322. Dukesu sacittakā āpatti **saññāvimokkhā,** acittakā **nosaññāvimokkhā. Laddhasamāpattikassa āpatti** nāma bhūtārocanāpatti, **aladdhasamāpattikassa āpatti** nāma abhūtārocanāpatti. **Saddhammapaṭisaññuttā** nāma padasodhammādikā, **asaddhammapaṭisaññuttā** nāma duṭṭhullavācāpatti. **Saparikkhārapaṭisaññuttā** nāma nissaggiyavatthuno anissajjitvā paribhoge, pattacīvarānaṃ nidahane, kiliṭṭhacīvarānaṃ adhovane, malaggahitapattassa apacaneti evaṃ ayuttaparibhoge āpatti. **Paraparikkhārapaṭisaññuttā** nāma saṅghikamañcapīṭhādīnaṃ ajjhokāse santharaṇaanāpucchāgamanādīsu āpajjitabbā āpatti. **Sapuggalapaṭisaññuttā** nāma ‘‘mudupiṭṭhikassa lambissa ūrunā aṅgajātaṃ pīḷentassā’’tiādinā nayena vuttāpatti. **Parapuggalapaṭisaññuttā** nāma methunadhammakāyasaṃsaggapahāradānādīsu vuttāpatti, ‘‘sikharaṇīsī’’ti **saccaṃ bhaṇanto garukaṃ** āpajjati, ‘‘sampajānamusāvāde pācittiya’’nti **musā bhaṇanto lahukaṃ**. Abhūtārocane **musā bhaṇanto garukaṃ**. Bhūtārocane **saccaṃ bhaṇanto lahukaṃ**.

‘‘Saṅghakammaṃ vaggaṃ karissāmī’’ti antosīmāya ekamante nisīdanto **bhūmigato āpajjati** nāma. Sace pana aṅgulimattampi ākāse tiṭṭheyya, na āpajjeyya, tena vuttaṃ ‘‘no vehāsagato’’ti. Vehāsakuṭiyā āhaccapādakaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā abhinisīdanto **vehāsagato āpajjati** nāma. Sace pana taṃ bhūmiyaṃ paññāpetvā nipajjeyya na āpajjeyya, tena vuttaṃ – ‘‘no bhūmigato’’ti. Gamiyo gamiyavattaṃ apūretvā gacchanto **nikkhamanto āpajjati nāma, no pavisanto**. Āgantuko āgantukavattaṃ apūretvā sachattupāhano pavisanto **pavisanto āpajjati nāma, no nikkhamanto**.

Ādiyanto āpajjati nāma bhikkhunī atigambhīraṃ udakasuddhikaṃ ādiyamānā; dubbaṇṇakaraṇaṃ anādiyitvā cīvaraṃ paribhuñjanto pana **anādiyanto āpajjati** nāma. Mūgabbatādīni titthiyavattāni samādiyanto **samādiyanto āpajjati** nāma. Pārivāsikādayo pana tajjanīyādikammakatā vā attano vattaṃ asamādiyantā āpajjanti, te sandhāya vuttaṃ ‘‘atthāpatti na samādiyanto āpajjatī’’ti. Aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ sibbanto vejjakammabhaṇḍāgārikakammacittakammādīni vā karonto **karonto āpajjati** nāma. Upajjhāyavattādīni akaronto **akaronto āpajjati** nāma. Aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ dadamāno **dento āpajjati** nāma. Saddhivihārikaantevāsikānaṃ cīvarādīni adento **adento āpajjati** nāma. Aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ gaṇhanto **paṭiggaṇhanto āpajjati** nāma. ‘‘Na bhikkhave ovādo na gahetabbo’’ti vacanato ovādaṃ agaṇhanto **na paṭiggaṇhanto āpajjati** nāma.

Nissaggiyavatthuṃ anissajjitvā paribhuñjanto **paribhogena āpajjati** nāma. Pañcāhikaṃ saṅghāṭicāraṃ atikkāmayamānā **aparibhogena āpajjati** nāma. Sahagāraseyyaṃ **rattiṃ āpajjati nāma, no divā,** dvāraṃ asaṃvaritvā paṭisallīyanto **divā āpajjati, no rattiṃ**. Ekarattachārattasattāhadasāhamāsātikkamesu vuttaāpattiṃ āpajjanto **aruṇugge āpajjati** nāma, pavāretvā bhuñjanto **na aruṇugge āpajjati** nāma.

Bhūtagāmañceva aṅgajātañca chindanto **chindanto āpajjati** nāma, kese vā nakhe vā na chindanto **na chindanto āpajjati** nāma. Āpattiṃ chādento **chādento āpajjati** nāma, ‘‘tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā āgantabbaṃ, natveva naggena āgantabbaṃ, yo āgaccheyya āpatti dukkaṭassā’’ti imaṃ pana āpattiṃ **na chādento āpajjati** nāma. Kusacīrādīni dhārento **dhārento āpajjati** nāma, ‘‘ayaṃ te bhikkhu patto yāva bhedanāya dhāretabbo’’ti imaṃ āpattiṃ **na dhārento āpajjati** nāma.

‘‘Attanā vā attānaṃ nānāsaṃvāsakaṃ karotī’’ti ekasīmāyaṃ dvīsu saṅghesu nisinnesu ekasmiṃ pakkhe nisīditvā parapakkhassa laddhiṃ gaṇhanto yasmiṃ pakkhe nisinno tesaṃ attanāva attānaṃ nānāsaṃvāsakaṃ karoti nāma. Yesaṃ santike nisinno tesaṃ gaṇapūrako hutvā kammaṃ kopeti, itaresaṃ hatthapāsaṃ anāgatattā. Samānasaṃvāsakepi eseva nayo. Yesañhi so laddhiṃ roceti, tesaṃ samānasaṃvāsako hoti, itaresaṃ nānāsaṃvāsako. **Satta āpattiyo satta āpattikkhandhā**ti āpajjitabbato āpattiyo, rāsaṭṭhena khandhāti evaṃ dveyeva nāmāni hontīti nāmavasena dukaṃ dassitaṃ. **Kammena vā salākaggāhena vā**ti ettha uddeso ceva kammañca ekaṃ, vohāro ceva anussāvanā ca salākaggāho ca ekaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pubbabhāgā, kammañceva uddeso ca pamāṇaṃ.

Addhānahīno nāma ūnavīsativasso. **Aṅgahīno** nāma hatthacchinnādibhedo. **Vatthuvipanno** nāma paṇḍako tiracchānagato ubhatobyañjanako ca. Avasesā theyyasaṃvāsakādayo aṭṭha abhabbapuggalā **karaṇadukkaṭakā** nāma. Dukkaṭakiriyā dukkaṭakammā, imasmiṃyeva attabhāve katena attano kammena abhabbaṭṭhānaṃ pattāti attho. **Aparipūro** nāma aparipuṇṇapattacīvaro. **No ca yācati** nāma upasampadaṃ na yācati. **Alajjissa ca bālassa cā**ti alajjī sacepi tepiṭako hoti, bālo ca sacepi saṭṭhivasso hoti, ubhopi nissāya na vatthabbaṃ. **Bālassa ca lajjissa cā**ti ettha bālassa ‘‘tvaṃ nissayaṃ gaṇhā’’ti āṇāyapi nissayo dātabbo, lajjissa pana yācantasseva. **Sātisāra**nti sadosaṃ; yaṃ ajjhācaranto āpattiṃ āpajjati.

Kāyena paṭikkosanā nāma hatthavikārādīhi paṭikkosanā. **Kāyena paṭijānātī**ti hatthavikārādīhi paṭijānāti. **Upaghātikā** nāma upaghātā. **Sikkhūpaghātikā** nāma sikkhūpaghāto. **Bhogūpaghātikā** nāma paribhogūpaghāto, tattha tisso sikkhā asikkhato sikkhūpaghātikāti veditabbā. Saṅghikaṃ vā puggalikaṃ vā dupparibhogaṃ bhuñjato bhogūpaghātikāti veditabbā. **Dve venayikā**ti dve atthā vinayasiddhā. **Paññattaṃ** nāma sakale vinayapiṭake kappiyākappiyavasena paññattaṃ. **Paññattānulomaṃ** nāma catūsu mahāpadesesu daṭṭhabbaṃ. **Setughāto**ti paccayaghāto; yena cittena akappiyaṃ kareyya, tassa cittassāpi anuppādananti attho. **Mattakāritā**ti mattāya pamāṇena karaṇaṃ; pamāṇe ṭhānanti attho. **Kāyena āpajjatī**ti kāyadvārikaṃ kāyena āpajjati; vacīdvārikaṃ vācāya. **Kāyena vuṭṭhātī**ti tiṇavatthārakasamathe vināpi desanāya kāyeneva vuṭṭhāti; desetvā vuṭṭhahanto pana vācāya vuṭṭhāti. **Abbhantaraparibhogo** nāma ajjhoharaṇaparibhogo. **Bāhiraparibhogo** nāma sīsamakkhanādi.

Anāgataṃ bhāraṃ vahatīti atherova samāno therehi vahitabbaṃ bījanagāhadhammajjhesanādibhāraṃ vahati; taṃ nittharituṃ vīriyaṃ ārabhati. **Āgataṃ bhāraṃ na vahatī**ti thero therakiccaṃ na karoti, ‘‘anujānāmi bhikkhave therena bhikkhunā sāmaṃ vā dhammaṃ bhāsituṃ, paraṃ vā ajjhesituṃ, anujānāmi bhikkhave therādheyyaṃ pātimokkha’’nti evamādi sabbaṃ parihāpetīti attho. **Na kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyatī**ti na kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyitvā karoti. **Kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyatī**ti kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyitvā karoti. Etesaṃ dvinnaṃ divā ca ratto ca āsavā vaḍḍhantīti attho. Anantaradukepi vuttapaṭipakkhavasena attho veditabbo. Sesaṃ tattha tattha vuttanayattā uttānamevāti.

Dukavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavāravaṇṇanā

323. Tikesu **atthāpatti tiṭṭhante bhagavati āpajjatī**ti atthi āpatti, yaṃ tiṭṭhante bhagavati āpajjatīti attho. Eseva nayo sabbattha. Tattha lohituppādāpattiṃ tiṭṭhante āpajjati. ‘‘Etarahi kho panānanda, bhikkhū aññamaññaṃ āvusovādena samudācaranti, na vo mamaccayena evaṃ samudācaritabbaṃ, navakena, ānanda, bhikkhunā thero bhikkhū ‘bhante’ti vā ‘āyasmā’ti vā samudācaritabbo’’ti vacanato theraṃ āvusovādena samudācaraṇapaccayā āpattiṃ parinibbute bhagavati āpajjati, no tiṭṭhante. Imā dve āpattiyo ṭhapetvā avasesā dharantepi bhagavati āpajjati, parinibbutepi.

Pavāretvā anatirittaṃ bhuñjanto āpattiṃ kāle āpajjati no vikāle. Vikālabhojanāpattiṃ pana vikāle āpajjati no kāle. Avasesā kāle ceva āpajjati vikāle ca. Sahagāraseyyaṃ rattiṃ āpajjati, dvāraṃ asaṃvaritvā paṭisallīyanaṃ divā. Sesā rattiñceva divā ca. ‘‘Dasavassomhi atirekadasavassomhī’’ti bālo abyatto parisaṃ upaṭṭhāpento dasavasso āpajjati no ūnadasavasso. ‘‘Ahaṃ paṇḍito byatto’’ti navo vā majjhimo vā parisaṃ upaṭṭhāpento ūnadasavasso āpajjati no dasavasso. Sesā dasavasso ceva āpajjati ūnadasavasso ca. ‘‘Pañcavassomhī’’ti bālo abyatto anissāya vasanto pañcavasso āpajjati. ‘‘Ahaṃ paṇḍito byatto’’ti navako anissāya vasanto ūnapañcavasso āpajjati. Sesaṃ pañcavasso ceva āpajjati ūnapañcavasso ca. Anupasampannaṃ padasodhammaṃ vācento, mātugāmassa dhammaṃ desento evarūpaṃ āpattiṃ kusalacitto āpajjati, pārājika-sukkavissaṭṭhi-kāyasaṃsagga-duṭṭhulla-attakāmapāricariya-duṭṭhadosa-saṅghabhedapahāradāna-talasattikādibhedaṃ akusalacitto āpajjati, asañcicca sahagāraseyyādiṃ abyākatacitto āpajjati, yaṃ arahāva āpajjati, sabbaṃ abyākatacittova āpajjati, methunadhammādibhedamāpattiṃ sukhavedanāsamaṅgī āpajjati, duṭṭhadosādibhedaṃ dukkhavedanāsamaṅgī, yaṃ sukhavedanāsamaṅgī āpajjati, taṃyeva majjhatto hutvā āpajjanto adukkhamasukhavedanāsamaṅgī āpajjati.

Tayo paṭikkhepāti buddhassa bhagavato tayo paṭikkhepā. Catūsu paccayesu mahicchatā asantuṭṭhitā kilesasallekhanapaṭipattiyā agopāyanā, ime hi tayo dhammā buddhena bhagavatā paṭikkhittā. Appicchatādayo pana tayo buddhena bhagavatā anuññātā, tena vuttaṃ ‘‘tayo anuññātā’’ti.

‘‘Dasavassomhī’’ti parisaṃ upaṭṭhāpento ‘‘pañcavassomhī’’ti nissayaṃ agaṇhanto bālo āpajjati no paṇḍito, ūnadasavasso ‘‘byattomhī’’ti bahussutattā parisaṃ upaṭṭhāpento ūnapañcavasso ca nissayaṃ agaṇhanto paṇḍito āpajjati no bālo; avasesaṃ paṇḍito ceva āpajjati bālo ca. Vassaṃ anupagacchanto kāḷe āpajjati no juṇhe; mahāpavāraṇāya appavārento juṇhe āpajjati no kāḷe; avasesaṃ kāḷe ceva āpajjati juṇhe ca. Vassūpagamanaṃ kāḷe kappati no juṇhe; mahāpavāraṇāya pavāraṇā juṇhe kappati no kāḷe; sesaṃ anuññātakaṃ kāḷe ceva kappati juṇhe ca.

Kattikapuṇṇamāsiyā pacchime pāṭipadadivase vikappetvā ṭhapitaṃ vassikasāṭikaṃ nivāsento hemante āpajjati. Kurundiyaṃ pana ‘‘kattikapuṇṇamadivase apaccuddharitvā hemante āpajjatī’’ti vuttaṃ, tampi suvuttaṃ. ‘‘Cātumāsaṃ adhiṭṭhātuṃ tato paraṃ vikappetu’’nti hi vuttaṃ. Atirekamāse sese gimhāne pariyesanto atirekaḍḍhamāse sese katvā nivāsento ca gimhe āpajjati nāma. Satiyā vassikasāṭikāya naggo kāyaṃ ovassāpento vasse āpajjati nāma. Pārisuddhiuposathaṃ vā adhiṭṭhānuposathaṃ vā karonto saṅgho āpajjati. Suttuddesañca adhiṭṭhānuposathañca karonto gaṇo āpajjati. Ekako suttuddesaṃ pārisuddhiuposathañca karonto puggalo āpajjati. Pavāraṇāyapi eseva nayo.

Saṅghuposatho ca saṅghapavāraṇā ca saṅghasseva kappati. Gaṇuposatho ca gaṇapavāraṇā ca gaṇasseva kappati. Adhiṭṭhānuposatho ca adhiṭṭhānapavāraṇā ca puggalasseva kappati. ‘‘Pārājikaṃ āpannomhī’’tiādīni bhaṇanto vatthuṃ chādeti na āpattiṃ, ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevi’’ntiādīni bhaṇanto āpattiṃ chādeti no vatthuṃ, yo neva vatthuṃ na āpattiṃ āroceti, ayaṃ vatthuñceva chādeti āpattiñca.

Paṭicchādetīti paṭicchādi. Jantāgharameva paṭicchādi **jantāgharapaṭicchādi**. Itarāsupi eseva nayo. Dvāraṃ pidahitvā antojantāghare ṭhitena parikammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Udake otiṇṇenāpi etadeva vaṭṭati. Ubhayattha khādituṃ bhuñjituṃ vā na vaṭṭati. Vatthapaṭicchādi sabbakappiyatāya paṭicchannena sabbaṃ kātuṃ vaṭṭati. **Vahantī**ti yanti niyyanti; nindaṃ vā paṭikkosaṃ vā na labhanti. Candamaṇḍalaṃ abbhāmahikādhūmarajarāhuvimuttaṃ vivaṭaṃyeva virocati, na tesu aññatarena paṭicchannaṃ. Tathā sūriyamaṇḍalaṃ, dhammavinayopi vivaritvā vibhajitvā desiyamānova virocati no paṭicchanno.

Aññena bhesajjena karaṇīyena aññaṃ viññāpento gilāno āpajjati, na bhesajjena karaṇīyena bhesajjaṃ viññāpento agilāno āpajjati, avasesaṃ āpattiṃ gilāno ceva āpajjati agilāno ca.

Anto āpajjati no bahīti anupakhajja seyyaṃ kappento anto āpajjati no bahi, **bahi āpajjati no anto**ti saṅghikaṃ mañcādiṃ ajjhokāse santharitvā pakkamanto bahi āpajjati no anto, avasesaṃ pana **anto ceva āpajjati bahi ca**. **Antosīmāyā**ti āgantuko āgantukavattaṃ adassetvā sachattupāhano vihāraṃ pavisanto upacārasīmaṃ okkantamattova āpajjati. **Bahisīmāyā**ti gamiko dārubhaṇḍapaṭisāmanādigamikavattaṃ apūretvā pakkamanto upacārasīmaṃ atikkantamattova āpajjati. Avasesaṃ antosīmāya ceva āpajjati bahisīmāya ca. Sati vuḍḍhatare anajjhiṭṭho dhammaṃ bhāsanto saṅghamajjhe āpajjati nāma. Gaṇamajjhepi puggalasantikepi eseva nayo. **Kāyena vuṭṭhātī**ti tiṇavatthārakasamathena vuṭṭhāti. Kāyaṃ acāletvā vācāya desentassa vācāya vuṭṭhāti. Vacīsampayuttaṃ kāyakiriyaṃ katvā desentassa kāyena vācāya vuṭṭhāti nāma. Saṅghamajjhe desanāgāminīpi vuṭṭhānagāminīpi vuṭṭhāti. Gaṇapuggalamajjhe pana desanāgāminīyeva vuṭṭhāti.

Āgāḷhāya ceteyyāti āgāḷhāya daḷhabhāvāya ceteyya; tajjanīyakammādikatassa vattaṃ na pūrayato icchamāno saṅgho ukkhepanīyakammaṃ kareyyāti attho. **Alajjī ca hoti bālo ca apakatatto cā**ti ettha bālo ‘‘ayaṃ dhammādhammaṃ na jānāti’’ apakatatto vā ‘‘āpattānāpattiṃ na jānātī’’ti na ettāvatā kammaṃ kātabbaṃ; bālabhāvamūlakaṃ pana apakatattabhāvamūlakañca āpattiṃ āpannassa kammaṃ kātabbanti attho. Adhisīle sīlavipanno nāma dve āpattikkhandhe āpanno; ācāravipanno nāma pañca āpattikkhandhe āpanno; diṭṭhivipanno nāma antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato. Tesaṃ āpattiṃ apassantānaṃ appaṭikarontānaṃ diṭṭhiñca anissajjantānaṃyeva kammaṃ kātabbaṃ.

Kāyiko davo nāma pāsakādīhi jūtakīḷanādibhedo anācāro; vācasiko davo nāma mukhālambarakaraṇādibhedo anācāro; kāyikavācasiko nāma naccanagāyanādibhedo dvīhipi dvārehi anācāro. Kāyiko anācāro nāma kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamo; vācasiko anācāro nāma vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamo; kāyikavācasiko nāma dvāradvayepi paññattasikkhāpadavītikkamo. **Kāyikena upaghātikenā**ti kāyadvāre paññattassa sikkhāpadassa asikkhanena, yo hi taṃ na sikkhati, so naṃ upaghāteti, tasmā tassa taṃ asikkhanaṃ ‘‘kāyikaṃ upaghātika’’nti vuccati. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Kāyikena micchājīvenā**ti jaṅghapesanikādinā vā gaṇḍaphālanādinā vā vejjakammena; **vācasikenā**ti sāsanauggahaṇaārocanādinā; tatiyapadaṃ ubhayasampayogavasena vuttaṃ.

Alaṃ bhikkhu mā bhaṇḍananti alaṃ bhikkhu mā bhaṇḍanaṃ kari, mā kalahaṃ, mā vivādaṃ karīti attho. **Na voharitabba**nti na kiñci vattabbaṃ; vadatopi hi tādisassa vacanaṃ na sotabbaṃ maññanti. **Na kismiñci paccekaṭṭhāne**ti kismiñci bījanaggāhādike ekasmimpi jeṭṭhakaṭṭhāne na ṭhapetabboti attho. **Okāsakammaṃ kārentassā**ti ‘‘karotu āyasmā okāsaṃ, ahaṃ taṃ vattukāmo’’ti evaṃ okāsaṃ kārentassa. **Nālaṃ okāsakammaṃ kātu**nti ‘‘kiṃ tvaṃ karissasī’’ti okāso na kātabbo. **Savacanīyaṃ nādātabba**nti vacanaṃ na ādātabbaṃ, vacanampi na sotabbaṃ; yattha gahetvā gantukāmo hoti, na tattha gantabbanti attho.

Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno vinayoti yaṃ so jānāti, so tassa vinayo nāma hoti; so na pucchitabboti attho. **Anuyogo na dātabbo**ti ‘‘idaṃ kappatī’’ti pucchantassa pucchāya okāso na dātabbo, ‘‘aññaṃ pucchā’’ti vattabbo. Iti so neva pucchitabbo nāssa pucchā sotabbāti attho. **Vinayo na sākacchātabbo**ti vinayapañho na sākacchitabbo, kappiyākappiyakathā na saṃsandetabbā.

Idamappahāyāti etaṃ brahmacāripaṭiññātādikaṃ laddhiṃ avijahitvā. **Suddhaṃ brahmacāri**nti khīṇāsavaṃ bhikkhuṃ. **‘‘Pātabyataṃ āpajjatī’’**ti pātabyabhāvaṃ paṭisevanaṃ āpajjati. ‘‘Idamappahāyā’’ti vacanato pana taṃ brahmacāripaṭiññātaṃ pahāya khīṇāsavaṃ ‘‘musā mayā bhaṇitaṃ, khamatha me’’ti khamāpetvā ‘‘natthi kāmesu doso’’ti laddhiṃ vijahitvā gativisodhanaṃ kareyya. **Akusalamūlānī**ti akusalāni ceva mūlāni ca, akusalānaṃ vā mūlāni akusalamūlāni. Kusalamūlesupi eseva nayo. Duṭṭhu caritāni virūpāni vā caritāni **duccaritāni**. Suṭṭhu caritāni sundarāni vā caritāni **sucaritāni**. Kāyena karaṇabhūtena kataṃ duccaritaṃ **kāyaduccaritaṃ**. Esa nayo sabbattha. Sesaṃ tattha tattha vuttanayattā uttānamevāti.

Tikavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavāravaṇṇanā

324. Catukkesu **sakavācāya āpajjati paravācāya vuṭṭhātī**ti vacīdvārikaṃ padasodhammādibhedaṃ āpattiṃ āpajjitvā tiṇavatthārakasamathaṭṭhānaṃ gato parassa kammavācāya vuṭṭhāti. **Paravācāya āpajjati sakavācāya vuṭṭhātī**ti pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge parassa kammavācāya āpajjati, puggalassa santike desento sakavācāya vuṭṭhāti. **Sakavācāya āpajjati sakavācāya vuṭṭhātī**ti vacīdvārikaṃ padasodhammādibhedaṃ āpattiṃ sakavācāya āpajjati, desetvā vuṭṭhahantopi sakavācāya vuṭṭhāti. **Paravācāya āpajjati paravācāya vuṭṭhātī**ti yāvatatiyakaṃ saṅghādisesaṃ parassa kammavācāya āpajjati, vuṭṭhahantopi parassa parivāsakammavācādīhi vuṭṭhāti. Tato paresu kāyadvārikaṃ **kāyena āpajjati,** desento **vācāya vuṭṭhāti**. Vacīdvārikaṃ **vācāya āpajjati,** tiṇavatthārake **kāyena vuṭṭhāti**. Kāyadvārikaṃ kāyenaāpajjati, tameva tiṇavatthārake kāyena vuṭṭhāti. Vacīdvārikaṃ vācāya āpajjati, tameva desento vācāya vuṭṭhāti. Saṅghikamañcassa attano paccattharaṇena anattharato kāyasamphusane lomagaṇanāya āpajjitabbāpattiṃ sahagāraseyyāpattiñca **pasutto āpajjati,** pabujjhitvā pana āpannabhāvaṃ ñatvā desento **paṭibuddho vuṭṭhāti**. Jagganto āpajjitvā pana tiṇavatthārakasamathaṭṭhāne sayanto **paṭibuddho āpajjati pasutto vuṭṭhāti** nāma. Pacchimapadadvayampi vuttānusāreneva veditabbaṃ.

Acittakāpattiṃ **acittako āpajjati** nāma. Pacchā desento **sacittako vuṭṭhāti**. Sacittakāpattiṃ **sacittako āpajjati** nāma. Tiṇavatthārakaṭṭhāne sayanto **acittako vuṭṭhāti**. Sesapadadvayampi vuttānusāreneva veditabbaṃ. Yo sabhāgaṃ āpattiṃ deseti, ayaṃ desanāpaccayā dukkaṭaṃ āpajjanto pācittiyādīsu aññataraṃ deseti, tañca desento dukkaṭaṃ āpajjati. Taṃ pana dukkaṭaṃ āpajjanto pācittiyādito vuṭṭhāti. Pācittiyādito ca vuṭṭhahanto taṃ āpajjati. Iti ekassa puggalassa ekameva payogaṃ sandhāya ‘‘āpattiṃ āpajjanto desetī’’ti idaṃ catukkaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Kammacatukke pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissaggāpattiṃ **kammena āpajjati,** desento **akammena vuṭṭhāti**. Vissaṭṭhiādikaṃ **akammena āpajjati,** parivāsādinā kammena vuṭṭhāti. Samanubhāsanaṃ **kammeneva āpajjati, kammena vuṭṭhāti**. Sesaṃ **akammena āpajjati, akammena vuṭṭhāti.**

Parikkhāracatukke paṭhamo sakaparikkhāro, dutiyo saṅghikova tatiyo cetiyasantako, catuttho gihiparikkhāro. Sace pana so pattacīvaranavakammabhesajjānaṃ atthāya āhaṭo hoti, avāpuraṇaṃ dātuṃ anto ṭhapāpetuñca vaṭṭati.

Sammukhācatukke pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissaggāpattiṃ saṅghassa **sammukhā āpajjati,** vuṭṭhānakāle pana saṅghena kiccaṃ natthīti **parammukhā vuṭṭhāti**. Vissaṭṭhiādikaṃ **parammukhā āpajjati,** saṅghassa **sammukhā vuṭṭhāti**. Samanubhāsanaṃ saṅghassa **sammukhā eva āpajjati, sammukhā vuṭṭhāti**. Sesaṃ sampajānamusāvādādibhedaṃ **parammukhāva āpajjati, parammukhāva vuṭṭhāti**. Ajānantacatukkaṃ acittakacatukkasadisaṃ.

Liṅgapātubhāvenāti sayitasseva bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā liṅgaparivatte jāte sahagāraseyyāpatti hoti idameva taṃ paṭicca vuttaṃ. Ubhinnampi pana asādhāraṇāpatti liṅgapātubhāvena vuṭṭhāti. Sahapaṭilābhacatukke yassa bhikkhuno liṅgaṃ parivattati, so saha liṅgapaṭilābhena paṭhamaṃ uppannavasena seṭṭhabhāvena ca purimaṃ purisaliṅgaṃ jahati, pacchime itthiliṅge patiṭṭhāti, purisakuttapurisākārādivasena pavattā kāyavacīviññattiyo paṭippassambhanti, bhikkhūti vā purisoti vā evaṃ pavattā paṇṇattiyo nirujjhanti, yāni bhikkhunīhi asādhāraṇāni chacattālīsa sikkhāpadāni tehi anāpattiyeva hoti. Dutiyacatukke pana yassā bhikkhuniyā liṅgaṃ parivattati, sā pacchāsamuppattiyā vā hīnabhāvena vā pacchimanti saṅkhyaṃ gataṃ itthiliṅgaṃ jahati, vuttappakārena purimanti saṅkhyaṃ gate purisaliṅge patiṭṭhāti. Vuttaviparītā viññattiyo paṭippassambhanti, bhikkhunīti vā itthīti vā evaṃ pavattā paṇṇattiyopi nirujjhanti, yāni bhikkhūhi asādhāraṇāni sataṃ tiṃsañca sikkhāpadāni, tehi anāpattiyeva hoti.

Cattāro sāmukkaṃsāti cattāro mahāpadesā, te hi bhagavatā anuppanne vatthumhi sayaṃ ukkaṃsitvā ukkhipitvā ṭhapitattā ‘‘sāmukkaṃsā’’ti vuccanti. **Paribhogā**ti ajjhoharaṇīyaparibhogā, udakaṃ pana akālikattā appaṭiggahitakaṃ vaṭṭati. Yāvakālikādīni appaṭiggahitakāni ajjhoharituṃ na vaṭṭanti. **Cattāri mahāvikaṭāni** kālodissattā yathāvutte kāle vaṭṭanti. **Upāsako sīlavā**ti pañca vā dasa vā sīlāni gopayamāno.

Āgantukādicatukke sachattupāhano sasīsaṃ pāruto vihāraṃ pavisanto tattha vicaranto ca **āgantukova āpajjati, no āvāsiko**. Āvāsikavattaṃ akaronto pana **āvāsiko āpajjati, no āgantuko**. Sesaṃ kāyavacīdvārikaṃ āpattiṃ ubhopi āpajjanti, asādhāraṇaṃ āpattiṃ **neva āgantuko āpajjati, no āvāsiko**. Gamiyacatukkepi gamiyavattaṃ apūretvā gacchanto **gamiko āpajjati, no āvāsiko**. Āvāsikavattaṃ akaronto pana **āvāsiko āpajjati, no gamiko**. Sesaṃ ubhopi āpajjanti, asādhāraṇaṃ ubhopi nāpajjanti. Vatthunānattatādicatukke catunnaṃ pārājikānaṃ aññamaññaṃ **vatthunānattatāva hoti,**naāpattinānattatā. Sabbāpi hi sā pārājikāpattiyeva. Saṅghādisesādīsupi eseva nayo. Bhikkhussa ca bhikkhuniyā ca aññamaññaṃ kāyasaṃsagge bhikkhussa saṅghādiseso bhikkhuniyā pārājikanti evaṃ **āpattinānattatāva** hoti, na vatthunānattatā, ubhinnampi hi kāyasaṃsaggova vatthu. Tathā ‘‘lasuṇakkhādane bhikkhuniyā pācittiyaṃ, bhikkhussa dukkaṭa’’nti evamādināpettha nayena yojanā veditabbā. Catunnaṃ pārājikānaṃ terasahi saṅghādisesehi saddhiṃ **vatthunānattatā ceva āpattinānattatā ca**. Evaṃ saṅghādisesādīnaṃ aniyatādīhi. Ādito paṭṭhāya cattāri pārājikāni ekato āpajjantānaṃ bhikkhubhikkhunīnaṃ **neva vatthunānattatā no āpattinānattatā**. Visuṃ āpajjantesupi sesā sādhāraṇāpattiyo āpajjantesupi eseva nayo.

Vatthusabhāgādicatukke bhikkhussa ca bhikkhuniyā ca kāyasaṃsagge **vatthusabhāgatā, no āpattisabhāgatā,** catūsu pārājikesu **āpattisabhāgatā, no vatthusabhāgatā**. Esa nayo saṅghādisesādīsu. Bhikkhussa ca bhikkhuniyā ca catūsu pārājikesu **vatthusabhāgatā ceva āpattisabhāgatā ca**. Esa nayo sabbāsu sādhāraṇāpattīsu. Asādhāraṇāpattiyaṃ **neva vatthusabhāgatā no āpattisabhāgatā**. Yo hi purimacatukke paṭhamo pañho, so idha dutiyo; yo ca tattha dutiyo, so idha paṭhamo. Tatiyacatutthesu nānākaraṇaṃ natthi.

Upajjhāyacatukke saddhivihārikassa upajjhāyena kattabbavattassa akaraṇe āpattiṃ **upajjhāyo āpajjati, no saddhivihāriko** upajjhāyassa kattabbavattaṃ akaronto **saddhivihāriko āpajjati, no upajjhāyo;** sesaṃ ubhopi āpajjanti, asādhāraṇaṃ ubhopi nāpajjanti. Ācariyacatukkepi eseva nayo.

Ādiyantacatukke pādaṃ vā atirekapādaṃ vā sahatthā ādiyanto **garukaṃ āpajjati,** ūnakapādaṃ gaṇhāhīti āṇattiyā aññaṃ payojento **lahukaṃ āpajjati**. Etena nayena sesapadattayaṃ veditabbaṃ.

Abhivādanārahacatukke bhikkhunīnaṃ tāva bhattagge navamabhikkhunito paṭṭhāya upajjhāyāpi **abhivādanārahā no paccuṭṭhānārahā**. Avisesena ca vippakatabhojanassa bhikkhussa yo koci vuḍḍhataro. Saṭṭhivassassāpi pārivāsikassa samīpagato tadahupasampannopi **paccuṭṭhānāraho no abhivādanāraho**. Appaṭikkhittesu ṭhānesu vuḍḍho navakassa **abhivādanāraho ceva paccuṭṭhānāraho ca**. Navako pana vuḍḍhassa **neva abhivādanāraho na paccuṭṭhānāraho**. Āsanārahacatukkassa paṭhamapadaṃ purimacatukke dutiyapadena, dutiyapadañca paṭhamapadena atthato sadisaṃ.

Kālacatukke pavāretvā bhuñjanto **kāle āpajjati no vikāle,** vikālabhojanāpattiṃ **vikāle āpajjati no kāle,** sesaṃ **kāle ceva āpajjati vikāle ca,** asādhāraṇaṃ **neva kāle no vikāle**. Paṭiggahitacatukke purebhattaṃ paṭiggahitāmisaṃ **kāle kappati no vikāle**. Pānakaṃ **vikāle kappati, punadivasamhi no kāle**. Sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ **kāle ceva kappati vikāle ca**. Attano attano kālātītaṃ yāvakālikādittayaṃ akappiyamaṃsaṃ uggahitakamappaṭiggahitakañca **neva kāle kappati no vikāle**.

Paccantimacatukke samudde sīmaṃ bandhanto **paccantimesu janapadesu āpajjati, no majjhimesu;** pañcavaggena gaṇena upasampādento guṇaṅguṇūpāhanaṃ dhuvanahānaṃ cammattharaṇāni ca **majjhimesu janapadesu āpajjati no paccantimesu**. Imāni cattāri ‘‘idha na kappantī’’ti vadantopi paccantimesu āpajjati, ‘‘idha kappantī’’ti vadanto pana majjhimesu āpajjati. Sesāpattiṃ ubhayattha āpajjati, asādhāraṇaṃ na katthaci āpajjati. Dutiyacatukke pañcavaggena gaṇena upasampadādi catubbidhampi vatthu **paccantimesu janapadesu kappati**. ‘‘Idaṃ kappatī’’ti dīpetumpi tattheva kappati no majjhimesu. ‘‘Idaṃ na kappatī’’ti dīpetuṃ pana **majjhimesu janapadesu kappati no paccantimesu**. Sesaṃ ‘‘anujānāmi bhikkhave pañca loṇānī’’tiādi anuññātakaṃ ubhayattha kappati. Yaṃ pana akappiyanti paṭikkhittaṃ, taṃ ubhayatthāpi na kappati.

Antoādicatukke anupakhajja seyyādiṃ **anto āpajjati no bahi,** ajjhokāse saṅghikamañcādīni nikkhipitvā pakkamanto **bahi āpajjati no anto,** sesaṃ **anto ceva bahi ca,** asādhāraṇaṃ **neva anto na bahi**. Antosīmādicatukke āgantuko vattaṃ apūrento **antosīmāya āpajjati,** gamiyo **bahisīmāya** musāvādādiṃ **antosīmāya ca bahisīmāya ca āpajjati,**asādhāraṇaṃ na katthaci. Gāmacatukke antaragharapaṭisaṃyuttaṃ sekhiyapaññattiṃ **gāme āpajjati no araññe**. Bhikkhunī aruṇaṃ uṭṭhāpayamānā **araññe āpajjati no gāme**. Musāvādādiṃ **gāme ceva āpajjati araññe ca,** asādhāraṇaṃ na katthaci.

Cattāro pubbakiccāti ‘‘sammajjanī padīpo ca udakaṃ āsanena cā’’ti idaṃ catubbidhaṃ pubbakaraṇanti vuccatīti vuttaṃ. ‘‘Chandapārisuddhiutukkhānaṃ bhikkhugaṇanā ca ovādo’’ti ime pana ‘‘cattāro pubbakiccā’’ti veditabbā. **Cattāro pattakallāti** uposatho yāvatikā ca bhikkhū kammappattā te āgatā honti, sabhāgāpattiyo na vijjanti, vajjanīyā ca puggalā tasmiṃ na honti, pattakallanti vuccatīti. **Cattāri anaññapācittiyānī**ti ‘‘etadeva paccayaṃ karitvā anaññaṃ pācittiya’’nti evaṃ vuttāni anupakhajjaseyyākappanasikkhāpadaṃ ‘‘ehāvuso gāmaṃ vā nigamaṃ vā’’ti sikkhāpadaṃ, sañcicca kukkuccaupadahanaṃ, upassutitiṭṭhananti imāni cattāri. **Catasso bhikkhusammutiyo**ti ‘‘ekarattampi ce bhikkhu ticīvarena vippavaseyya aññatra bhikkhusammutiyā, aññaṃ navaṃ santhataṃ kārāpeyya aññatra bhikkhusammutiyā, tato ce uttari vippavaseyya aññatra bhikkhusammutiyā, duṭṭhullaṃ āpattiṃ anupasampannassa āroceyya aññatra bhikkhusammutiyā’’ti evaṃ āgatā terasahi sammutīhi muttā **sammutiyo**. Gilānacatukke aññabhesajjena karaṇīyena lolatāya aññaṃ viññāpento **gilāno āpajjati,** abhesajjakaraṇīyena bhesajjaṃ viññāpento **agilāno āpajjati,** musāvādādiṃ ubhopi āpajjanti, asādhāraṇaṃ ubhopi nāpajjanti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Catukkavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcakavāravaṇṇanā

325. **Pañcakesu pañca puggalā niyatā**ti ānantariyānamevetaṃ gahaṇaṃ. **Pañca chedanakā āpattiyo** nāma pamāṇātikkante mañcapīṭhe nisīdanakaṇḍuppaṭicchādivassikasāṭikāsu sugatacīvare ca veditabbā. **Pañcahākārehī**ti alajjitā, aññāṇatā, kukkuccappakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitāti imehi pañcahi. **Pañca āpattiyo musāvādapaccayā**ti pārājikathullaccayadukkaṭasaṅghādisesapācittiyā. **Anāmantacāro**ti ‘‘santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajjeyyā’’ti imassa āpucchitvā cārassa abhāvo. **Anadhiṭṭhāna**nti ‘‘gaṇabhojane aññatra samayā’’ti vuttaṃ samayaṃ adhiṭṭhahitvā bhojanaṃ adhiṭṭhānaṃ nāma; tathā akaraṇaṃ **anadhiṭṭhānaṃ**. **Avikappanā** nāma yā paramparabhojane vikappanā vuttā, tassā akaraṇaṃ. Imāni hi pañca piṇḍapātikassa dhutaṅgeneva paṭikkhittāni. **Ussaṅkitaparisaṅkito**ti ye passanti, ye suṇanti, tehi ussaṅkito ceva parisaṅkito ca. Api akuppadhammo khīṇāsavopi samāno, tasmā agocarā pariharitabbā. Na hi etesu sandissamāno ayasato vā garahato vā muccati. **Sosānika**nti susāne patitakaṃ. **Pāpaṇika**nti āpaṇadvāre patitakaṃ. **Thūpacīvara**nti vammikaṃ parikkhipitvā balikammakataṃ. **Ābhisekika**nti nahānaṭṭhāne vā rañño abhisekaṭṭhāne vā chaḍḍitacīvaraṃ. **Bhatapaṭiyābhata**nti susānaṃ netvā puna ānītakaṃ. **Pañca mahācorā** uttarimanussadhamme vuttā.

Pañcāpattiyo kāyato samuṭṭhantīti paṭhamena āpattisamuṭṭhānena pañca āpattiyo āpajjati, ‘‘bhikkhu kappiyasaññī saññācikāya kuṭiṃ karotī’’ti evaṃ antarapeyyāle vuttāpattiyo. **Pañca āpattiyo kāyato ca vācato cā**ti tatiyena āpattisamuṭṭhānena pañca āpattiyo āpajjati, ‘‘bhikkhu kappiyasaññī saṃvidahitvā kuṭiṃ karotī’’ti evaṃ tattheva vuttā āpattiyo. **Desanāgāminiyo**ti ṭhapetvā pārājikañca saṅghādisesañca avasesā.

Pañca kammānīti tajjanīyaniyassapabbājanīyapaṭisāraṇīyāni cattāri ukkhepanīyañca tividhampi ekanti pañca. **Yāvatatiyake pañcā**ti ukkhittānuvattikāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya appaṭinissajjantiyā pārājikaṃ thullaccayaṃ dukkaṭanti tisso, bhedakānuvattakādisamanubhāsanāsu saṅghādiseso, pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge pācittiyaṃ. **Adinna**nti aññena adinnaṃ. **Avidita**nti paṭiggaṇhāmīti cetanāya abhāvena aviditaṃ. **Akappiya**nti pañcahi samaṇakappehi akappiyakataṃ; yaṃ vā panaññampi akappiyamaṃsaṃ akappiyabhojanaṃ. **Akatātiritta**nti pavāretvā atirittaṃ akataṃ. **Samajjadāna**nti naṭasamajjādidānaṃ. **Usabhadāna**nti gogaṇassa antare usabhavissajjanaṃ. **Cittakammadāna**nti āvāsaṃ kāretvā tattha cittakammaṃ kāretuṃ vaṭṭati. Idaṃ pana paṭibhānacittakammadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Imāni hi pañca kiñcāpi lokassa puññasammatāni, atha kho apuññāni akusalāniyeva. **Uppannaṃ paṭibhāna**nti ettha paṭibhānanti kathetukamyatā vuccati. **Ime pañca duppaṭivinodayā**ti na supaṭivinodayā; upāyena pana kāraṇena anurūpāhi paccavekkhanāanusāsanādīhi sakkā paṭivinodetunti attho.

Sakacittaṃ pasīdatīti ettha imāni vatthūni – kaṭaandhakāravāsī **phussadevatthero** kira cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā sinduvārakusumasanthatamiva samavippakiṇṇavālikaṃ cetiyaṅgaṇaṃ olokento buddhārammaṇaṃ pītipāmojjaṃ uppādetvā aṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe māro pabbatapāde nibbattakāḷamakkaṭo viya hutvā cetiyaṅgaṇe gomayaṃ vippakiranto gato. Thero nāsakkhi arahattaṃ pāpuṇituṃ, sammajjitvā agamāsi. Dutiyadivasepi jaraggavo hutvā tādisameva vippakāraṃ akāsi. Tatiyadivase vaṅkapādaṃ manussattabhāvaṃ nimminitvā pādena parikasanto agamāsi. Thero ‘‘evarūpo bībhacchapuriso samantā yojanappamāṇesu gocaragāmesu natthi, siyā nu kho māro’’ti cintetvā ‘‘mārosi tva’’nti āha. ‘‘Āma, bhante, māromhi, na dāni te vañcetuṃ asakkhi’’nti. ‘‘Diṭṭhapubbo tayā tathāgato’’ti? ‘‘Āma, diṭṭhapubbo’’ti. ‘‘Māro nāma mahānubhāvo hoti, iṅgha tāva buddhassa bhagavato attabhāvasadisaṃ attabhāvaṃ nimmināhī’’ti? ‘‘Na sakkā, bhante, tādisaṃ rūpaṃ nimminituṃ; apica kho pana taṃsarikkhakaṃ patirūpakaṃ nimminissāmī’’ti sakabhāvaṃ vijahitvā buddharūpasadisena attabhāvena aṭṭhāsi. Thero māraṃ oloketvā ‘‘ayaṃ tāva sarāgadosamoho evaṃ sobhati, kathaṃ nu kho bhagavā na sobhati sabbaso vītarāgadosamoho’’ti buddhārammaṇaṃ pītiṃ paṭilabhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi. Māro ‘‘vañcitomhi tayā, bhante’’ti āha. Theropi ‘‘kiṃ atthi jaramāra, tādisaṃ vañcetu’’nti āha. Lokantaravihārepi datto nāma daharabhikkhu cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā olokento odātakasiṇaṃ paṭilabhi. Aṭṭha samāpattiyo nibbattesi. Tato vipassanaṃ vaḍḍhetvā phalattayaṃ sacchākāsi.

Paracittaṃ pasīdatīti ettha imāni vatthūni – **tisso** nāma daharabhikkhu jambukolacetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā saṅkārachaḍḍaniṃ hatthena gahetvāva aṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe **tissadattatthero** nāma nāvāto oruyha cetiyaṅgaṇaṃ olokento bhāvitacittena sammaṭṭhaṭṭhānanti ñatvā pañhāsahassaṃ pucchi, itaro sabbaṃ vissajjesi. Aññatarasmimpi vihāre thero cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā vattaṃ paricchindi. Yonakavisayato cetiyavandakā cattāro therā āgantvā cetiyaṅgaṇaṃ disvā anto appavisitvā dvāreyeva ṭhatvā eko thero aṭṭha kappe anussari, eko soḷasa, eko vīsati, eko tiṃsa kappe anussari.

Devatā attamanā hontīti ettha idaṃ vatthu – ekasmiṃ kira vihāre eko bhikkhu cetiyaṅgaṇañca bodhiyaṅgaṇañca sammajjitvā nahāyituṃ gato. Devatā ‘‘imassa vihārassa katakālato paṭṭhāya evaṃ vattaṃ pūretvā sammaṭṭhapubbo bhikkhu natthī’’ti pasannacittā pupphahatthā aṭṭhaṃsu. Thero āgantvā ‘‘kataragāmavāsikāttha’’ti āha. ‘‘Bhante, idheva vasāma, imassa vihārassa katakālato paṭṭhāya evaṃ vattaṃ pūretvā sammaṭṭhapubbo bhikkhu natthīti tumhākaṃ, bhante, vatte pasīditvā pupphahatthā ṭhitāmhā’’ti devatā āhaṃsu.

Pāsādikasaṃvattanikanti ettha idaṃ vatthu – ekaṃ kira amaccaputtaṃ abhayattherañca ārabbha ayaṃ kathā udapādi ‘‘kiṃ nu kho amaccaputto pāsādiko, abhayattheroti ubhopi ne ekasmiṃ ṭhāne olokessāmā’’ti. Ñātakā amaccaputtaṃ alaṅkaritvā mahācetiyaṃ vandāpessāmāti agamaṃsu. Theramātāpi pāsādikaṃ cīvaraṃ kāretvā puttassa pahiṇi, ‘‘putto me kese chindāpetvā imaṃ cīvaraṃ pārupitvā bhikkhusaṅghaparivuto mahācetiyaṃ vandatū’’ti. Amaccaputto ñātiparivuto pācīnadvārena cetiyaṅgaṇaṃ āruḷho, abhayatthero bhikkhusaṅghaparivuto dakkhiṇadvārena cetiyaṅgaṇaṃ āruhitvā cetiyaṅgaṇe tena saddhiṃ samāgantvā āha – ‘‘kiṃ tvaṃ, āvuso, mahallakattherassa sammaṭṭhaṭṭhāne kacavaraṃ chaḍḍetvā mayā saddhiṃ yugaggāhaṃ gaṇhāsī’’ti. Atītattabhāve kira abhayatthero mahallakatthero nāma hutvā gocaragāme cetiyaṅgaṇaṃ sammajji, amaccaputto mahāupāsako hutvā sammaṭṭhaṭṭhāne kacavaraṃ gahetvā chaḍḍesi.

Satthusāsanaṃ kataṃ hotīti idaṃ sammajjanavattaṃ nāma buddhehi vaṇṇitaṃ, tasmā taṃ karontena satthusāsanaṃ kataṃ hoti. Tatridaṃ vatthu – āyasmā kira **sāriputto** himavantaṃ gantvā ekasmiṃ pabbhāre asammajjitvāva nirodhaṃ samāpajjitvā nisīdi. Bhagavā āvajjanto therassa asammajjitvā nisinnabhāvaṃ ñatvā ākāsena gantvā therassa purato asammaṭṭhaṭṭhāne pādāni dassetvā paccāgañchi. Thero samāpattito vuṭṭhito bhagavato pādāni disvā balavahirottappaṃ paccupaṭṭhāpetvā jaṇṇukehi patiṭṭhāya ‘‘asammajjitvā nisinnabhāvaṃ vata me satthā aññāsi, saṅghamajjhe dāni codanaṃ kāressāmī’’ti dasabalassa santikaṃ gantvā vanditvā nisīdi. Bhagavā ‘‘kuhiṃ gatosi, sāriputtā’’ti vatvā ‘‘na patirūpaṃ dāni te mayhaṃ anantare ṭhāne ṭhatvā vicarantassa asammajjitvā nisīditu’’nti āha. Tato paṭṭhāya thero gaṇṭhikapaṭimuñcanaṭṭhānepi tiṭṭhanto pādena kacavaraṃ viyūhitvāva tiṭṭhati.

Attano bhāsapariyantaṃ na uggaṇhātīti ‘‘imasmiṃ vatthusmiṃ ettakaṃ suttaṃ upalabbhati, ettako vinicchayo, ettakaṃ suttañca vinicchayañca vakkhāmī’’ti evaṃ attano bhāsapariyantaṃ na uggaṇhāti. ‘‘Ayaṃ codakassa purimakathā, ayaṃ pacchimakathā, ayaṃ cuditakassa purimakathā, ayaṃ pacchimakathā, ettakaṃ gayhūpagaṃ, ettakaṃ na gayhūpaga’’nti evaṃ anuggaṇhanto pana **parassa bhāsapariyantaṃ na uggaṇhāti** nāma. **Āpattiṃ na jānātī**ti pārājikaṃ vā saṅghādisesaṃ vāti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ nānākaraṇaṃ na jānāti. **Mūla**nti dve āpattiyā mūlāni kāyo ca vācā ca, tāni na jānāti. **Samudaya**nti cha āpattisamuṭṭhānāni āpattisamudayo nāma, tāni na jānāti. Pārājikādīnaṃ vatthuṃ na jānātītipi vuttaṃ hoti. **Nirodha**nti ayaṃ āpatti desanāya nirujjhati, vūpasammati, ayaṃ vuṭṭhānenāti evaṃ āpattinirodhaṃ na jānāti. Satta samathe ajānanto pana **āpattinirodhagāminipaṭipadaṃ** na jānāti.

Adhikaraṇapañcake **adhikaraṇaṃ** nāma cattāri adhikaraṇāni. **Adhikaraṇassa mūlaṃ** nāma tettiṃsa mūlāni – vivādādhikaraṇassa dvādasa mūlāni, anuvādādhikaraṇassa cuddasa, āpattādhikaraṇassa cha, kiccādhikaraṇassa ekaṃ; tāni parato āvi bhavissanti. **Adhikaraṇasamudayo** nāma adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ. Vivādādhikaraṇaṃ aṭṭhārasa bhedakaravatthūni nissāya uppajjati; anuvādādhikaraṇaṃ catasso vipattiyo; āpattādhikaraṇaṃ sattāpattikkhandhe; kiccādhikaraṇaṃ cattāri saṅghakiccānīti imaṃ vibhāgaṃ na jānātīti attho. **Adhikaraṇanirodhaṃ na jānātī**ti dhammena vinayena satthusāsanena mūlāmūlaṃ gantvā vinicchayasamathaṃ pāpetuṃ na sakkoti; ‘‘idaṃ adhikaraṇaṃ dvīhi, idaṃ catūhi, idaṃ tīhi idaṃ ekena samathena sammatī’’ti evaṃ satta samathe ajānanto pana **adhikaraṇanirodhagāminipaṭipadaṃ** na jānāti nāma. **Vatthuṃ na jānātī**ti ‘‘idaṃ pārājikassa vatthu, idaṃ saṅghādisesassā’’ti evaṃ sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ vatthuṃ na jānāti. **Nidāna**nti ‘‘sattannaṃ nidānānaṃ idaṃ sikkhāpadaṃ ettha paññattaṃ, idaṃ etthā’’ti na jānāti. **Paññattiṃ na jānātī**ti tasmiṃ tasmiṃ sikkhāpade paṭhamapaññattiṃ na jānāti. **Anupaññatti**nti punappunaṃ paññattiṃ na jānāti. **Anusandhivacanapatha**nti kathānusandhi-vinicchayānusandhivasena vatthuṃ na jānāti. **Ñattiṃ na jānātī**ti sabbena sabbaṃ ñattiṃ na jānāti. **Ñattiyā karaṇaṃ na jānātī**ti ñattikiccaṃ na jānāti, osāraṇādīsu navasu ṭhānesu ñattikammaṃ nāma hoti, ñattidutiyañatticatutthakammesu ñattiyā kammappatto hutvā tiṭṭhatīti na jānāti. **Na pubbakusalo hoti na aparakusalo**ti pubbe kathetabbañca pacchā kathetabbañca na jānāti, ñatti nāma pubbe ṭhapetabbā, pacchā na ṭhapetabbātipi na jānāti. **Akālaññū ca hotī**ti kālaṃ na jānāti, anajjhiṭṭho ayācito bhāsati, ñattikālampi ñattikhettampi ñattiokāsampi na jānāti.

Mandattā momūhattāti kevalaṃ aññāṇena momūhabhāvena dhutaṅge ānisaṃsaṃ ajānitvā. **Pāpiccho**ti tena araññavāsena paccayalābhaṃ patthayamāno. **Paviveka**nti kāyacittaupadhivivekaṃ. **Idamatthita**nti imāya kalyāṇāya paṭipattiyā attho etassāti idamatthi, idamatthino bhāvo idamatthitā; taṃ idamatthitaṃyeva nissāya na aññaṃ kiñci lokāmisanti attho.

Uposathaṃ na jānātīti navavidhaṃ uposathaṃ na jānāti. **Uposathakamma**nti adhammenavaggādibhedaṃ catubbidhaṃ uposathakammaṃ na jānāti. **Pātimokkha**nti dve mātikā na jānāti. **Pātimokkhuddesa**nti sabbampi navavidhaṃ pātimokkhuddesaṃ na jānāti. **Pavāraṇa**nti navavidhaṃ pavāraṇaṃ na jānāti. Pavāraṇākammaṃ uposathakammasadisameva.

Apāsādikapañcake – **apāsādika**nti kāyaduccaritādi akusalakammaṃ vuccati. **Pāsādika**nti kāyasucaritādi kusalakammaṃ vuccati. **Ativela**nti velaṃ atikkamma bahutaraṃ kālaṃ kulesu appaṃ vihāreti attho. **Otāro**ti kilesānaṃ anto otaraṇaṃ. **Saṃkiliṭṭha**nti duṭṭhullāpattikāyasaṃsaggādibhedaṃ. **Visuddhipañcake**pavāraṇāggahaṇena navavidhāpi pavāraṇā veditabbā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Pañcakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavāravaṇṇanā

326. Chakkesu – **cha sāmīciyo**ti ‘‘so ca bhikkhu anabbhito, te ca bhikkhū gārayhā, ayaṃ tattha sāmīci’’, ‘‘yuñjantāyasmanto sakaṃ, mā vo sakaṃ vinassāti ayaṃ tattha sāmīci’’, ‘‘ayaṃ te bhikkhu patto yāva bhedanāya dhāretabboti ayaṃ tattha sāmīci’’, ‘‘tato nīharitvā bhikkhūhi saddhiṃ saṃvibhajitabbaṃ, ayaṃ tattha sāmīci’’, ‘‘aññātabbaṃ paripucchitabbaṃ paripañhitabbaṃ, ayaṃ tattha sāmīci’’, ‘‘yassa bhavissati so harissatīti ayaṃ tattha sāmīcī’’ti imā bhikkhupātimokkheyeva **cha sāmīciyo. Cha chedanakā**ti pañcake vuttā pañca bhikkhunīnaṃ udakasāṭikāya saddhiṃ cha. **Chahākārehī**ti alajjitā aññāṇatā kukkuccapakatatā akappiye kappiyasaññitā kappiye akappiyasaññitā satisammosāti. Tattha ekarattachārattasattāhātikkamādīsu āpattiṃ satisammosena āpajjati. Sesaṃ vuttanayameva. **Cha ānisaṃsā vinayadhare**ti pañcake vuttā pañca tassādheyyo uposathoti iminā saddhiṃ cha.

Cha paramānīti ‘‘dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ dhāretabbaṃ, māsaparamaṃ tena bhikkhunā taṃ cīvaraṃ nikkhipitabbaṃ, santaruttaraparamaṃ tena bhikkhunā tato cīvaraṃ sāditabbaṃ, chakkhattuparamaṃ tuṇhībhūtena uddissa ṭhātabbaṃ, navaṃ pana bhikkhunā santhataṃ kārāpetvā chabbassāni dhāretabbaṃ chabbassaparamatā dhāretabbaṃ, tiyojanaparamaṃ sahatthā dhāretabbāni, dasāhaparamaṃ atirekapatto dhāretabbo, sattāhaparamaṃ sannidhikārakaṃ paribhuñjitabbāni, chārattaparamaṃ tena bhikkhunā tena cīvarena vippavasitabbaṃ, catukkaṃsaparamaṃ, aḍḍhateyyakaṃsaparamaṃ, dvaṅgulapabbaparamaṃ ādātabbaṃ, aṭṭhaṅgulaparamaṃ mañcapaṭipādakaṃ, aṭṭhaṅgulaparamaṃ dantakaṭṭha’’nti imāni **cuddasa paramāni**. Tattha paṭhamāni cha ekaṃ chakkaṃ, tato ekaṃ apanetvā sesesu ekekaṃ pakkhipitvātiādinā nayena aññānipi chakkāni kātabbāni.

Cha āpattiyoti tīṇi chakkāni antarapeyyāle vuttāni. **Cha kammānī**ti tajjanīya-niyassa-pabbājanīya-paṭisāraṇīyāni cattāri, āpattiyā adassane ca appaṭikamme ca vuttadvayampi ekaṃ, pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge ekanti cha. **Nahāne**ti orenaḍḍhamāsaṃ nahāne; vippakatacīvarādichakkadvayaṃ kathinakkhandhake niddiṭṭhaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Chakkavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavāravaṇṇanā

327. Sattakesu – **satta sāmīciyo**ti pubbe vuttesu chasu ‘‘sā ca bhikkhunī anabbhitā, tā ca bhikkhuniyo gārayhā, ayaṃ tattha sāmīcī’’ti imaṃ pakkhipitvā satta veditabbā. **Satta adhammikā paṭiññātakaraṇā**ti ‘‘bhikkhu pārājikaṃ ajjhāpanno hoti, pārājikena codiyamāno ‘saṅghādisesaṃ ajjhāpannomhī’ti paṭijānāti, taṃ saṅgho saṅghādisesena kāreti, adhammikaṃ paṭiññātakaraṇa’’nti evaṃ samathakkhandhake niddiṭṭhā. Dhammikāpi tattheva niddiṭṭhā. **Sattannaṃ anāpatti sattāhakaraṇīyena gantu**nti vassūpanāyikakkhandhake vuttaṃ. **Sattānisaṃsā vinayadhare**ti ‘‘tassādheyyo uposatho pavāraṇā’’ti imehi saddhiṃ pañcake vuttā pañca satta honti. **Satta paramānī**ti chakke vuttāniyeva sattakavasena yojetabbāni. **Katacīvara**ntiādīni dve sattakāni kathinakkhandhake niddiṭṭhāni.

Bhikkhussa na hoti āpatti daṭṭhabbā, bhikkhussa hoti āpatti daṭṭhabbā, bhikkhussa hoti āpatti paṭikātabbāti imāni tīṇi sattakāni, dve adhammikāni, ekaṃ dhammikaṃ; tāni tīṇipi campeyyake niddiṭṭhāni. **Asaddhammā**ti asataṃ dhammā, asanto vā dhammā; asobhanā hīnā lāmakāti attho. **Saddhammā**ti sataṃ buddhādīnaṃ dhammā; santo vā dhammā sundarā uttamāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sattakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhakavāravaṇṇanā

328. Aṭṭhakesu – **aṭṭhānisaṃse**ti ‘‘na mayaṃ iminā bhikkhunā saddhiṃ uposathaṃ karissāma, vinā iminā bhikkhunā uposathaṃ karissāma, na mayaṃ iminā bhikkhunā saddhiṃ pavāressāma, saṅghakammaṃ karissāma, āsane nisīdissāma, yāgupāne nisīdissāma, bhattagge nisīdissāma, ekacchanne vasissāma, yathāvuḍḍhaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ karissāma, vinā iminā bhikkhunā karissāmā’’ti evaṃ kosambakakkhandhake vutte ānisaṃse. Dutiyaaṭṭhakepi eseva nayo, tampi hi evameva kosambakakkhandhake vuttaṃ.

Aṭṭha yāvatatiyakāti bhikkhūnaṃ terasake cattāro, bhikkhunīnaṃ sattarasake bhikkhūhi asādhāraṇā cattāroti aṭṭha. **Aṭṭhahākārehi kulāni dūsetī**ti kulāni dūseti pupphena vā phalena vā cuṇṇena vā mattikāya vā dantakaṭṭhena vā veḷuyā vā vejjikāya vā jaṅghapesanikena vāti imehi aṭṭhahi. **Aṭṭha mātikā** cīvarakkhandhake, aparā aṭṭha kathinakkhandhake vuttā. **Aṭṭhahi asaddhammehī**ti lābhena alābhena yasena ayasena sakkārena asakkārena pāpicchatāya pāpamittatāya. **Aṭṭha lokadhammā** nāma lābhe sārāgo, alābhe paṭivirodho; evaṃ yase ayase, pasaṃsāya nindāya, sukhe sārāgo, dukkhe paṭivirodhoti. **Aṭṭhaṅgiko musāvādo**ti ‘‘vinidhāya sañña’’nti iminā saddhiṃ pāḷiyaṃ āgatehi sattahīti aṭṭhahi aṅgehi aṭṭhaṅgiko.

Aṭṭha uposathaṅgānīti –

‘‘Pāṇaṃ na hane na cādinnamādiye,
Musā na bhāse na ca majjapo siyā;
Abrahmacariyā virameyya methunā,
Rattiṃ na bhuñjeyya vikālabhojanaṃ.

‘‘Mālaṃ na dhāre na ca gandhamācare,
Mañce chamāyaṃva sayetha santhate;
Etañhi aṭṭhaṅgikamāhuposathaṃ,
Buddhena dukkhantagunā pakāsita’’nti. (a. ni. 3.71);

Evaṃ vuttāni aṭṭha. **Aṭṭha dūteyyaṅgānī**ti ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu sotā ca hoti sāvetā cā’’tiādinā nayena saṅghabhedake vuttāni. **Titthiyavattāni** mahākhandhake niddiṭṭhāni. **Anatirittā** ca **atirittā** ca pavāraṇāsikkhāpade niddiṭṭhā. **Aṭṭhannaṃ paccuṭṭhātabba**nti bhattagge vuḍḍhabhikkhunīnaṃ, āsanampi tāsaṃyeva dātabbaṃ. **Upāsikā**ti visākhā. **Aṭṭhānisaṃsā vinayadhare**ti pañcake vuttesu pañcasu ‘‘tassādheyyo uposatho, pavāraṇā, saṅghakamma’’nti ime tayo pakkhipitvā aṭṭha veditabbā. **Aṭṭha paramānī**ti pubbe vuttaparamāneva aṭṭhakavasena yojetvā veditabbāni. **Aṭṭhasu dhammesu sammā vattitabba**nti ‘‘na pakatattassa bhikkhuno uposatho ṭhapetabbo, na pavāraṇā ṭhapetabbā’’tiādinā nayena samathakkhandhake niddiṭṭhesu aṭṭhasu. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Aṭṭhakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavāravaṇṇanā

329. Navakesu – **nava āghātavatthūnī**ti ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādīni nava. **Nava āghātapaṭivinayā**ti ‘‘anatthaṃ me acari, taṃ kutettha labbhāti āghātaṃ paṭivinetī’’tiādīni nava. **Nava vinītavatthūnī**ti navahi āghātavatthūhi ārati virati paṭivirati setughāto. **Navahi saṅgho bhijjatī**ti ‘‘navannaṃ vā, upāli, atirekanavannaṃ vā saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā’’ti. **Nava paramānī**ti pubbe vuttaparamāneva navakavasena yojetvā veditabbāni. **Nava taṇhāmūlakā** nāma taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkhā, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā. **Nava vidhamānā**ti ‘‘seyyassa seyyohamasmī’’timānādayo. **Nava cīvarānī**ti ticīvaranti vā vassikasāṭikāti vātiādinā nayena vuttāni. **Na vikappetabbānī**ti adhiṭṭhitakālato paṭṭhāya na vikappetabbāni. **Nava adhammikāni dānānī**ti saṅghassa pariṇataṃ aññasaṅghassa vā cetiyassa vā puggalassa vā pariṇāmeti, cetiyassa pariṇataṃ aññacetiyassa vā saṅghassa vā puggalassa vā pariṇāmeti, puggalassa pariṇataṃ aññapuggalassa vā saṅghassa vā cetiyassa vā pariṇāmetīti evaṃ vuttāni.

Nava paṭiggahaparibhogāti etesaṃyeva dānānaṃ paṭiggahā ca paribhogā ca. **Tīṇi dhammikāni dānānī**ti saṅghassa ninnaṃ saṅghasseva deti, cetiyassa ninnaṃ cetiyasseva, puggalassa ninnaṃ puggalasseva detīti imāni tīṇi. Paṭiggahapaṭibhogāpi tesaṃyeva paṭiggahā ca paribhogā ca. **Nava adhammikā saññattiyo**ti adhammavādipuggalo, adhammavādisambahulā, adhammavādisaṅghoti evaṃ tīṇi tikāni samathakkhandhake niddiṭṭhāni. **Dhammikā saññattiyo**pi dhammavādī puggalotiādinā nayena tattheva niddiṭṭhā. **Adhammakamme dve navakāni** ovādavaggassa paṭhamasikkhāpadaniddese pācittiyavasena vuttāni. **Dhammakamme dve navakāni** tattheva dukkaṭavasena vuttāni. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Navakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavāravaṇṇanā

330. Dasakesu – **dasa āghātavatthūnī**ti navakesu vuttāni nava ‘‘aṭṭhāne vā pana āghāto jāyatī’’ti iminā saddhiṃ dasa honti. **Āghātapaṭivinayā**pi tattha vuttā nava ‘‘aṭṭhāne vā pana āghāto jāyati, taṃ kutettha labbhāti āghātaṃ paṭivinetī’’ti iminā saddhiṃ dasa veditabbā. **Dasa vinītavatthūnī**ti dasahi āghātavatthūhi viratisaṅkhātāni dasa. **Dasavatthukā micchādiṭṭhī**ti ‘‘natthi dinna’’ntiādivasena veditabbā, ‘‘atthi dinna’’ntiādivasena **sammādiṭṭhi,** ‘‘sassato loko’’tiādinā vasena pana **antaggāhikā diṭṭhi** veditabbā. **Dasa micchattā**ti micchādiṭṭhiādayo micchāvimuttipariyosānā, viparītā **sammattā**. **Salākaggāhā** samathakkhandhake niddiṭṭhā.

Dasahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabboti ‘‘sīlavā hotī’’tiādinā nayena samathakkhandhake vuttehi dasahi. **Dasa ādīnavā rājantepurappavesane** rājasikkhāpade niddiṭṭhā. **Dasa dānavatthūnī**ti annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālā gandhaṃ vilepanaṃ seyyāvasathaṃ padīpeyyaṃ. **Dasa ratanānī**ti muttāmaṇiveḷuriyādīni. **Dasa paṃsukūlānī**ti sosānikaṃ, pāpaṇikaṃ, undūrakkhāyitaṃ, upacikakkhāyitaṃ, aggidaḍḍhaṃ, gokhāyitaṃ, ajikakkhāyitaṃ, thūpacīvaraṃ, ābhisekiyaṃ, bhatapaṭiyābhatanti etesu upasampannena ussukkaṃ kātabbaṃ. **Dasa cīvaradhāraṇā**ti ‘‘sabbanīlakāni cīvarāni dhārentī’’ti vuttavasena dasāti kurundiyaṃ vuttaṃ. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘navasu kappiyacīvaresu udakasāṭikaṃ vā saṅkaccikaṃ vā pakkhipitvā dasā’’ti vuttaṃ.

Avandanīyapuggalā senāsanakkhandhake niddiṭṭhā. **Dasa akkosavatthūni** omasavāde niddiṭṭhāni. **Dasa ākārā** pesuññasikkhāpade niddiṭṭhā. **Dasa senāsanānī**ti mañco, pīṭhaṃ, bhisi, bimbohanaṃ, cimilikā, uttarattharaṇaṃ, taṭṭikā, cammakhaṇḍo, nisīdanaṃ, tiṇasanthāro, paṇṇasanthāroti. **Dasa varāni yāciṃsū**ti visākhā aṭṭha, suddhodanamahārājā ekaṃ, jīvako ekaṃ. **Yāguānisaṃsā** ca **akappiyamaṃsāni** ca bhesajjakkhandhake niddiṭṭhāni. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Dasakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasakavāravaṇṇanā

331. Ekādasakesu – **ekādasā**ti paṇḍakādayo ekādasa. **Ekādasa pādukā**ti dasa ratanamayā, ekā kaṭṭhapādukā. Tiṇapādukamuñjapādukapabbajapādukādayo pana kaṭṭhapādukasaṅgahameva gacchanti. **Ekādasa pattā**ti tambalohamayena vā dārumayena vā saddhiṃ dasa ratanamayā. **Ekādasa cīvarānī**ti sabbanīlakādīni ekādasa. **Yāvatatiyakā**ti ukkhittānuvattikā bhikkhunī, saṅghādisesā aṭṭha, ariṭṭho, caṇḍakāḷīti. **Ekādasa antarāyikā** nāma ''nasi animittā''ti ādayo. **Ekādasa cīvarāni adhiṭṭhātabbānī**ti ticīvaraṃ, vassikasāṭikā, nisīdanaṃ, paccattharaṇaṃ, kaṇḍuppaṭicchādi, mukhapuñchanacoḷaṃ, parikkhāracoḷaṃ, udakasāṭikā, saṅkaccikāti. **Na vikappetabbānī**ti etāneva adhiṭṭhitakālato paṭṭhāya na vikappetabbāni. **Gaṇṭhikā** ca **vidhā** ca suttamayena saddhiṃ ekādasa honti, te sabbe khuddakakkhandhake niddiṭṭhā. **Pathaviyo** pathavisikkhāpade niddiṭṭhā. **Nissayapaṭipassaddhiyo** upajjhāyamhā pañca, ācariyamhā cha; evaṃ ekādasa. **Avandiyapuggalā** naggena saddhiṃ ekādasa, te sabbe senāsanakkhandhake niddiṭṭhā. **Ekādasa paramāni** pubbe vuttesu cuddasasu ekādasakavasena yojetvā veditabbāni. **Ekādasa varānī**ti mahāpajāpatiyā yācitavarena saddhiṃ pubbe vuttāni dasa. **Ekādasa sīmādosā**ti ''atikhuddakaṃ sīmaṃ sammannantī''tiādinā nayena kammavagge āgamissanti.

Akkosakaparibhāsake puggale ekādasādīnavā nāma ''yo so, bhikkhave, bhikkhu akkosako paribhāsako ariyūpavādī, sabrahmacārīnaṃ aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ so ekādasannaṃ byasanānaṃ aññataraṃ byasanaṃ na nigaccheyya. Katamesaṃ ekādasannaṃ? Anadhigataṃ nādhigacchati, adhigatā parihāyati, saddhammassa na vodāyanti, saddhammesu vā adhimāniko hoti, anabhirato vā brahmacariyaṃ carati, aññataraṃ vā saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ āpajjati, sikkhaṃ vā paccakkhāya hīnāyāvattati, gāḷhaṃ vā rogātaṅkaṃ phusati, ummādaṃ vā pāpuṇāti cittakkhepaṃ vā, sammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā parammaraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī''ti (a. ni. 11.6). Ettha ca **saddhammo**ti buddhavacanaṃ adhippetaṃ.

Āsevitāyāti ādito paṭṭhāya sevitāya. **Bhāvitāyā**ti nipphāditāya vaḍḍhitāya

Vā. **Bahulīkatāyā**ti punappunaṃ katāya. **Yānīkatāyā**ti suyuttayānasadisāya katāya. **Vatthukatāyā**ti yathā patiṭṭhā hoti; evaṃ katāya. **Anuṭṭhitāyā**ti anu anu pavattitāya; niccādhiṭṭhitāyāti attho. **Paricitāyā**ti samantato citāya; sabbadisāsu citāya ācitāya bhāvitāya abhivaḍḍhitāyāti attho. **Susamāraddhāyā**ti suṭṭhu samāraddhāya; vasībhāvaṃ upanītāyāti attho. **Na pāpakaṃ supina**nti pāpakameva na passati, bhadrakaṃ pana vuḍḍhikāraṇabhūtaṃ passati. **Devatā rakkhantī**ti ārakkhadevatā dhammikaṃ rakkhaṃ paccupaṭṭhāpenti. **Tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyatī**ti khippaṃ cittaṃ samādhiyati. **Uttari appaṭivijjhanto**ti mettājhānato uttariṃ arahattaṃ asacchikaronto sekho vā puthujjano vā hutvā kālaṃ karonto brahmalokūpago hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Ekādasakavāravaṇṇanā pariyosānā

Ekuttarikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathādipucchāvissajjanā

332. ''Uposathakammassa ko ādī''tiādīnaṃ pucchānaṃ vissajjane **sāmaggī ādī**ti ''uposathaṃ karissāmā''ti sīmaṃ sodhetvā chandapārisuddhiṃ āharitvā sannipatitānaṃ kāyasāmaggī ādi. **Kiriyā**

majjheti pubbakiccaṃ katvā pātimokkhaosāraṇakiriyā majjhe. **Niṭṭhānaṃ pariyosāna**nti ‘‘tattha sabbeheva samaggehi sammodamānehi avivadamānehi sikkhitabba’’nti idaṃ pātimokkhaniṭṭhānaṃ pariyosānaṃ. **Pavāraṇākammassa sāmaggī ādī**ti ‘‘pavāraṇaṃ karissāmā’’ti sīmaṃ sodhetvā chandapavāraṇaṃ āharitvā sannipatitānaṃ kāyasāmaggī ādi. **Kiriyā majjhe**ti pavāraṇāñatti ca pavāraṇākathā ca majjhe, saṅghanavakassa ‘‘passanto paṭikarissāmī’’ti vacanaṃ pariyosānaṃ. Tajjanīyakammādīsu **vatthu** nāma yena vatthunā kammāraho hoti, taṃ vatthu. **Puggalo**ti yena taṃ vatthu kataṃ, so puggalo. **Kammavācā pariyosāna**nti ‘‘kataṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno tajjanīyakammaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti evaṃ tassā tassā kammavācāya avasānavacanaṃ pariyosānaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti

Uposathādipucchāvissajjanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Atthavasapakaraṇāvaṇṇanā

334. Atthavasapakaraṇe – **dasa atthavase**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ taṃ paṭhamapārājikavaṇṇanāyameva vuttaṃ. **Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ saṅghaphāsū**tiādīsu uparimaṃ uparimaṃ padaṃ heṭṭhimassa heṭṭhimassa padassa attho.

Atthasataṃ dhammasatantiādimhi pana yadetaṃ dasasu padesu ekekaṃ mūlaṃ katvā dasakkhattuṃ yojanāya padasataṃ vuttaṃ. Tattha pacchimassa pacchimassa padassa vasena atthasataṃ purimassa purimassa vasena dhammasataṃ veditabbaṃ. Atha vā ye dasa atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, ye pubbe paṭhamapārājikavaṇṇanāyaṃ ‘‘tattha saṅghasuṭṭhutā nāma saṅghassa suṭṭhubhāvo ‘suṭṭhu devā’ti āgataṭṭhāne viya ‘suṭṭhu bhante’ti vacanasampaṭicchanabhāvo, yo ca tathāgatassa vacanaṃ sampaṭicchati, tassa taṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti, tasmā saṅghassa ‘suṭṭhu bhante’ti mama vacanasampaṭicchanatthaṃ paññapessāmi asampaṭicchane ādīnavaṃ sampaṭicchane ca ānisaṃsaṃ dassetvā na balakkārena abhibhavitvāti etamatthaṃ āvikaronto āha – saṅghasuṭṭhutāyā’’ti evamādinā nayena vaṇṇitā, tesaṃ idha dasakkhattuṃ āgatattā atthasataṃ tadatthajotakānañca padānaṃ vasena dhammasataṃ veditabbaṃ. Idāni atthajotakānaṃ niruttīnaṃ vasena niruttisataṃ, dhammabhūtānaṃ niruttīnaṃ vasena niruttisatanti dve niruttisatāni, atthasate ñāṇasataṃ, dhammasate ñāṇasataṃ, dvīsu niruttisatesu dve ñāṇasatānīti cattāri ñāṇasatāni ca veditabbāni.

‘‘Atthasataṃ dhammasataṃ, dve niruttisatāni;
Cattāri ñāṇasatāni, atthavase pakaraṇe’’ti.

Iti hi yaṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttanti.

Iti samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamagāthāsaṅgaṇikaṃ

Sattanagaresu paññattasikkhāpadavaṇṇanā

335. Ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvāti ekasmiṃ aṃsakūṭe cīvaraṃ katvā; sādhukaṃ uttarāsaṅgaṃ katvāti attho. **Paggaṇhitvāna añjali**nti dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ ukkhipitvā. **Āsīsamānarūpo vā**ti paccāsīsamānarūpo viya. **Kissa tvaṃ idha māgato**ti kena kāraṇena kimatthaṃ patthayamāno tvaṃ idha āgato. Ko evamāha? Sammāsambuddho. Kaṃ evamāha? Āyasmantaṃ upāliṃ. Iti āyasmā upāli bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘dvīsu vinayesū’’ti imaṃ gāthaṃ pucchi. Athassa bhagavā ‘‘bhaddako te ummaṅgo’’tiādīni vatvā taṃ vissajjesi. Esa nayo sabbattha. Iti ime sabbapañhe buddhakāle upālitthero pucchi. Bhagavā byākāsi. Saṅgītikāle pana mahākassapatthero pucchi. Upālitthero byākāsi.

Tattha **bhaddako te ummaṅgo**ti bhaddakā te pañhā; pañhā hi avijjandhakārato ummujjitvā ṭhitattā ‘‘ummaṅgo’’ti vuccati. **Tagghā**ti kāraṇatthe nipāto. Yasmā maṃ pucchasi, tasmā te ahamakkhissanti attho. Sampaṭicchanatthe vā, ‘‘tagghā’’ti hi iminā vacanaṃ sampaṭicchitvā akkhissanti āha. ‘‘Samādahitvā visibbenti, sāmisena, sasitthaka’’nti imāni tīṇiyeva sikkhāpadāni bhaggesu paññattāni.

Catuvipattivaṇṇanā

336. **Yaṃ taṃ pucchimhā**ti yaṃ tvaṃ apucchimhā. **Akittayī**ti abhāsi. **No**ti amhākaṃ. **Taṃ taṃ byākata**nti yaṃ yaṃ puṭṭhaṃ, taṃ tadeva byākataṃ. **Anaññathā**ti aññathā akatvā byākataṃ.

Ye duṭṭhullā sā sīlavipattīti ettha kiñcāpi sīlavipatti nāma pañhe natthi, atha kho duṭṭhullaṃ vissajjetukāmatāyetaṃ vuttaṃ. Catūsu hi vipattīsu duṭṭhullaṃ ekāya vipattiyā saṅgahitaṃ, aduṭṭhullaṃ tīhi vipattīhi saṅgahitaṃ. Tasmā ‘‘ye duṭṭhullā sā sīlavipattī’’ti vatvā tameva vitthārato dassetuṃ ‘‘pārājikaṃ saṅghādiseso sīlavipattīti vuccatī’’ti āha.

Idāni tissannaṃ vipattīnaṃ vasena aduṭṭhullaṃ dassetuṃ ‘‘thullaccaya’’ntiādimāha. Tattha **yo cāyaṃ, akkosati hasādhippāyo**ti idaṃ dubbhāsitassa vatthudassanatthaṃ vuttaṃ.

Abbhācikkhantīti ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’ti vadantā abbhācikkhanti.

Ayaṃ sā ājīvavipattisammatāti ayaṃ chahi sikkhāpadehi saṅgahitā ājīvavipatti nāma catutthā vipatti sammatāti ettāvatā ‘‘aduṭṭhulla’’nti idaṃ vissajjitaṃ hoti.

Idāni ‘‘ye ca yāvatatiyakā’’ti pañhaṃ vissajjetuṃ ‘‘ekādasā’’tiādimāha.

Chedanakādivaṇṇanā

337. Yasmā pana ‘‘ye ca yāvatatiyakā’’ti ayaṃ pañho ‘‘ekādasa yāvatatiyakā’’ti evaṃ saṅkhāvasena vissajjito, tasmā saṅkhānusandhivaseneva **‘‘kati chedanakānī’’**tiādike aññe antarāpañhe pucchi. Tesaṃ vissajjanatthaṃ **‘‘cha chedanakānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘ekaṃ bhedanakaṃ, ekaṃ uddālanakaṃ, sodasa jānanti paññattā’’ti idameva apubbaṃ. Sesaṃ mahāvagge vibhattameva. Yaṃ panetaṃ apubbaṃ tattha **ekaṃ bhedanaka**nti sūcigharaṃ. **Ekaṃ uddālanaka**nti tūlonaddhamañcapīṭhaṃ. **Sodasā**ti soḷasa. **Jānanti paññattā**ti ‘‘jāna’’nti evaṃ vatvā paññattā, te evaṃ veditabbā – ‘‘jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmeyya, jānaṃ pubbupagataṃ bhikkhuṃ anupakhajja nisajjaṃ kappeyya, jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ tiṇaṃ vā mattikaṃ vā siñceyya vā siñcāpeyya vā, jānaṃ bhikkhuniparipācitaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjeyya, jānaṃ āsādanāpekkho bhuttasmiṃ pācittiyaṃ, jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ paribhuñjeyya, jānaṃ yathādhammaṃ nihatādhikaraṇaṃ, jānaṃ duṭṭhullaṃ āpattiṃ paṭicchādeyya, jānaṃ ūnavīsativassaṃ puggalaṃ upasampādeyya, jānaṃ theyyasatthena saddhiṃ, jānaṃ tathāvādinā bhikkhunā akatānudhammena, jānaṃ tathānāsitaṃ samaṇuddesaṃ, jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ puggalassa pariṇāmeyya, jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannaṃ bhikkhuniṃ neva attanā paṭicodeyya, jānaṃ coriṃ vajjhaṃ viditaṃ anapaloketvā, jānaṃ sabhikkhukaṃ ārāmaṃ anāpucchā paviseyyā’’ti.

Asādhāraṇādivaṇṇanā

338. Idāni ‘‘sādhāraṇaṃ asādhāraṇa’’nti imaṃ purimapañhaṃ vissajjento **‘‘vīsaṃ dve**

satānī''tiādimāha. Tattha bhikkhunīhi asādhāraṇesu **cha saṅghādisesā**ti vissaṭṭhi, kāyasaṃsaggo, duṭṭhullaṃ, attakāma, kuṭi, vihāroti. **Dve aniyatehi aṭṭhā**ti dvīhi aniyatehi saddhiṃ aṭṭha ime.

Nissaggiyāni dvādasāti –

Dhovanañca paṭiggaho, koseyyasuddhadvebhāgā;
Chabbassāni nisīdanaṃ, dve lomā paṭhamo patto;
Vassikā āraññakena cāti – ime dvādasa.

Dvevīsati khuddakāti –

Sakalo bhikkhunīvaggo, paramparañca bhojanaṃ;
Anatirittaṃ abhihaṭaṃ, paṇītañca acelakaṃ;
Ūnaṃ duṭṭhullachādanaṃ.

Mātugāmena saddhiñca, yā ca anikkhantarājake;
Santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā, vikāle gāmappavesanā.

Nisīdane ca yā sikkhā, vassikā yā ca sāṭikā;
Dvāvīsati imā sikkhā, khuddakesu pakāsitāti.

Bhikkhūhi asādhāraṇesupi **saṅghamhā dasa nissare**ti ''saṅghamhā nissārīyatī''ti evaṃ vibhaṅge vuttā, mātikāyaṃ pana ''nissāraṇīyaṃ saṅghādisesa''nti evaṃ āgatā dasa. **Nissaggiyāni dvādasā**ti bhikkhunivibhaṅge vibhattāni nissaggiyāneva. Khuddakāpi tattha vibhattakhuddakā eva. Tathā cattāro pāṭidesanīyā, iti satañceva tiṃsañca sikkhā vibhaṅge bhikkhunīnaṃ bhikkhūhi asādhāraṇā. Sesaṃ imasmiṃ sādhāraṇāsādhāraṇavissajjane uttānameva.

Idāni vipattiyo ca ''yehi samathehi sammantī''ti idaṃ pañhaṃ vissajjento **aṭṭheva pārājikā**tiādimāha. Tattha **durāsadā**ti iminā tesaṃ sappaṭibhayataṃ dasseti. Kaṇhasappādayo viya hi ete durāsadā durūpagamanā durāsajjanā, āpajjiyamānā mūlacchedāya saṃvattanti. **Tālavatthusamūpamā**ti sabbaṃ tālaṃ uddharitvā tālassa vatthumattakaraṇena samūpamā. Yathā vatthumattakato tālo na puna pākatiko hoti, evaṃ na puna pākatikā honti.

Evaṃ sādhāraṇaṃ upamaṃ dassetvā puna ekekassa vuttaṃ upamaṃ dassento **paṇḍupalāso**tiādimāha. **Aviruḷhī bhavanti te**ti yathā ete paṇḍupalāsādayo punaharitādibhāvena aviruḷhidhammā honti; evaṃ pārājikāpi puna pakatisīlābhāvena aviruḷhidhammā hontīti attho. Ettāvatā ''vipattiyo ca yehi samathehi sammantī''ti ettha imā tāva aṭṭha pārājikavipattiyo kehici samathehi na sammantīti evaṃ dassitaṃ hoti. Yā pana vipattiyo sammanti, tā dassetuṃ **tevīsati saṅghādisesā**tiādi vuttaṃ. Tattha **tīhi samathehī**ti sabbasaṅgāhikavacanametaṃ. Saṅghādisesā hi dvīhi samathehi sammanti, na tiṇavatthārakena. Sesā tīhipi sammanti.

Dve uposathā dve pavāraṇāti idaṃ bhikkhūnañca bhikkhunīnañca vasena vuttaṃ. Vibhattimattadassaneneva cetaṃ vuttaṃ, na samathehi vūpasamanavasena. Bhikkhuuposatho, bhikkhuniuposatho, bhikkhupavāraṇā, bhikkhunipavāraṇāti imāpi hi catasso vibhattiyo; vibhajanānīti attho. **Cattāri kammānī**ti adhammenavaggādīni uposathakammāni. **Pañceva uddesā caturo bhavanti anaññathā**ti bhikkhūnaṃ pañca uddesā bhikkhunīnaṃ caturo bhavanti, aññathā na bhavanti; imā aparāpi vibhattiyo. **Āpattikkhandhā ca bhavanti satta, adhikaraṇāni cattārī**ti imā pana vibhattiyo samathehi sammanti, tasmā **sattahi samathehī**tiādimāha. Atha vā ''dve uposathā dve pavāraṇā cattāri kammāni pañceva uddesā caturo bhavanti, anaññathā''ti imāpi catasso vibhattiyo nissāya ''nassantete vinassantete''tiādinā nayena yā āpattiyo āpajjanti, tā yasmā vuttappakāreheva samathehi sammanti, tasmā taṃmūlakānaṃ āpattīnaṃ samathadassanatthampi tā vibhattiyo vuttāti veditabbā. **Kiccaṃ ekenā**ti kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena sammati.

Pārājikādiāpattivaṇṇanā

339. Evaṃ pucchānukkamena sabbapañhe vissajjetvā idāni ‘‘āpattikkhandhā ca bhavanti sattā’’ti ettha saṅgahitaāpattikkhandhānaṃ paccekaṃ nibbacanamattaṃ dassento **pārājika**ntiādimāha. Tattha **pārājika**nti gāthāya ayamattho – yadidaṃ puggalāpattisikkhāpadapārājikesu **āpattipārājikaṃ** nāma vuttaṃ, taṃ āpajjanto puggalo yasmā parājito parājayamāpanno saddhammā cuto paraddho bhaṭṭho niraṅkato ca hoti, anihate tasmiṃ puggale puna uposathappavāraṇādibhedo saṃvāso natthi. **Tenetaṃ iti vuccatī**ti tena kāraṇena etaṃ āpattipārājikanti vuccati. Ayañhettha saṅkhepattho – yasmā parājito hoti tena, tasmā etaṃ pārājikanti vuccati.

Dutiyagāthāyapi byañjanaṃ anādiyitvā atthamattameva dassetuṃ **saṅghova deti parivāsa**ntiādi vuttaṃ. Ayaṃ panettha attho – imaṃ āpattiṃ āpajjitvā vuṭṭhātukāmassa yaṃ taṃ āpattivuṭṭhānaṃ tassa ādimhi ceva parivāsadānatthāya ādito sese majjhe mānattadānatthāya mūlāyapaṭikassanena vā saha mānattadānatthāya, avasāne abbhānatthāya ca saṅgho icchitabbo, na hettha ekampi kammaṃ vinā saṅghena sakkā kātunti saṅgho, ādimhi ceva sese ca icchitabbo assāti **saṅghādiseso**.

Tatiyagāthāya **aniyato na niyato**ti yasmā na niyato, tasmā aniyato ayamāpattikkhandhoti attho. Kiṃ kāraṇā na niyatoti? **Anekaṃsikataṃ padaṃ,** yasmā idaṃ sikkhāpadaṃ anekaṃsena katanti attho. Kathaṃ anekaṃsena? **Tiṇṇamaññataraṃ ṭhānaṃ,** tiṇṇaṃ dhammānaṃ aññatarena kāretabboti hi tattha vuttaṃ, tasmā ‘‘aniyato’’ti pavuccati, so āpattikkhandho aniyatoti vuccati. Yathā ca tiṇṇaṃ aññataraṃ ṭhānaṃ, evaṃ dvinnaṃ dhammānaṃ aññataraṃ ṭhānaṃ yattha vuttaṃ, sopi aniyato eva.

Catutthagāthāya **accayo tena samo natthī**ti desanāgāminīsu accayesu tena samo thūlo accayo natthi, tenetaṃ iti vuccati; thūlattā accayassa etaṃ **thullaccaya**nti vuccatīti attho.

Pañcamagāthāya **nissajjitvāna deseti teneta**nti nissajjitvā desetabbato **nissaggiya**nti vuccatīti attho.

Chaṭṭhagāthāya **pāteti kusalaṃ dhamma**nti sañcicca āpajjantassa kusaladhammasaṅkhātaṃ kusalacittaṃ pāteti, tasmā pāteti cittanti **pācittiyaṃ**. Yaṃ pana cittaṃ pāteti, taṃ yasmā ariyamaggaṃ aparajjhati, cittasammohakāraṇañca hoti, tasmā ‘‘ariyamaggaṃ aparajjhati, cittasammohanaṭṭhāna’’nti ca vuttaṃ.

Pāṭidesanīyagāthāsu ‘‘gārayhaṃ āvuso dhammaṃ āpajji’’nti vuttagārayhabhāvakāraṇadassanatthameva **bhikkhu aññātako santo**tiādi vuttaṃ. Paṭidesetabbato pana sā āpatti **pāṭidesanīyā**ti vuccati.

Dukkaṭagāthāya **aparaddhaṃ viraddhañca khalita**nti sabbametaṃ ‘‘yañca dukkaṭa’’nti ettha vuttassa dukkaṭassa pariyāyavacanaṃ. Yañhi duṭṭhu kataṃ virūpaṃ vā kataṃ, taṃ **dukkaṭaṃ**. Taṃ panetaṃ yathā satthārā vuttaṃ; evaṃ akatattā **aparaddhaṃ,** kusalaṃ virajjhitvā pavattattā **viraddhaṃ,** ariyavattapaṭipadaṃ anāruḷhattā **khalitaṃ**. Yaṃ **manusso kare**ti idaṃ panassa opammanidassanaṃ. Tassattho – yathā hi yaṃ loke manusso āvi vā yadi vā raho pāpaṃ karoti, taṃ dukkaṭanti pavedenti; evamidampi buddhappaṭikuṭṭhena lāmakabhāvena pāpaṃ, tasmā dukkaṭanti veditabbaṃ.

Dubbhāsitagāthāya **dubbhāsitaṃ durābhaṭṭha**nti duṭṭhu ābhaṭṭhaṃ bhāsitaṃ lapitanti **durābhaṭṭhaṃ**. Yaṃ durābhaṭṭhaṃ, taṃ **dubbhāsita**nti attho. Kiñca bhiyyo? **Saṃkiliṭṭhañca yaṃ padaṃ,** saṃkiliṭṭhaṃ yasmā taṃ padaṃ hotīti attho. Tathā **yañca viññū garahanti,** yasmā ca naṃ viññū garahantīti attho. **Tenetaṃ iti vuccatī**ti tena saṃkiliṭṭhabhāvena ca viññugarahanenāpi ca etaṃ iti vuccati; ‘‘dubbhāsita’’nti evaṃ vuccatīti attho.

Sekhiyagāthāya ‘‘ādi cetaṃ caraṇañcā’’tiādinā nayena sekhassa santakabhāvaṃ dīpeti. Tasmā sekhassa idaṃ **sekhiya**nti ayamettha saṅkhepattho. Idaṃ ‘‘garukalahukañcāpī’’tiādipañhehi asaṅgahitassa ‘‘handa vākyaṃ suṇoma te’’ti iminā pana āyācanavacanena saṅgahitassa atthassa dīpanatthaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Channamativassatītiādimhipi eseva nayo. Tattha **channamativassatī**ti gehaṃ tāva tiṇādīhi acchannaṃ ativassati. Idaṃ pana āpattisaṅkhātaṃ gehaṃ channaṃ ativassati; mūlāpattiñhi chādento aññaṃ navaṃ āpattiṃ āpajjati. **Vivaṭaṃ nātivassatī**ti gehaṃ tāva avivaṭaṃ succhannaṃ nātivassati. Idaṃ pana āpattisaṅkhātaṃ gehaṃ vivaṭaṃ nātivassati; mūlāpattiñhi vivaranto desanāgāminiṃ desetvā vuṭṭhānagāminito vuṭṭhahitvā suddhante patiṭṭhāti. Āyatiṃ saṃvaranto aññaṃ āpattiṃ nāpajjati. **Tasmā channaṃ vivarethā**ti tena kāraṇena desanāgāminiṃ desento vuṭṭhānagāminito ca vuṭṭhahanto channaṃ vivaretha. **Evaṃ taṃ nātivassatī**ti evañcetaṃ vivaṭaṃ nātivassatīti attho.

Gati migānaṃ pavananti ajjhokāse byagghādīhi paripātiyamānānaṃ migānaṃ pavanaṃ rukkhādigahanaṃ araññaṃ gati paṭisaraṇaṃ hoti, taṃ patvā te assāsanti. Eteneva nayena **ākāso pakkhīnaṃ gati**. Avassaṃ upagamanaṭṭhena pana **vibhavo gati dhammānaṃ,** sabbesampi saṅkhatadhammānaṃ vināsova tesaṃ gati. Na hi te vināsaṃ agacchantā ṭhātuṃ sakkonti. Sucirampi ṭhatvā pana **nibbānaṃ arahato gati,** khīṇāsavassa arahato anupādisesanibbānadhātu ekaṃsena gatīti attho.

Paṭhamagāthāsaṅgaṇikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhikaraṇabhedaṃ

Ukkoṭanabhedādivaṇṇanā

340. Adhikaraṇabhede **ime dasa ukkoṭā**ti adhikaraṇānaṃ ukkoṭetvā puna adhikaraṇaukkoṭena samathānaṃ ukkoṭaṃ dassetuṃ ‘‘vivādādhikaraṇaṃ ukkoṭento kati samathe ukkoṭetī’’tiādimāha. Tattha **vivādādhikaraṇaṃ ukkoṭento dve samathe ukkoṭetī**ti sammukhāvinayañca yebhuyyasikañca ime dve ukkoṭeti, paṭisedheti; paṭikkosatīti attho. **Anuvādādhikaraṇaṃ ukkoṭento cattāro**ti sammukhāvinayaṃ, sativinayaṃ, amūḷhavinayaṃ, tassapāpiyasikanti ime cattāro samathe ukkoṭeti. **Āpattādhikaraṇaṃ ukkoṭento tayo**ti sammukhāvinayaṃ, paṭiññātakaraṇaṃ, tiṇavatthārakanti ime tayo samathe ukkoṭeti. **Kiccādhikaraṇaṃ ukkoṭento eka**nti sammukhāvinayaṃ imaṃ ekaṃ samathaṃ ukkoṭeti.

341. **Kati ukkoṭā**tiādipucchānaṃ vissajjane pana dvādasasu ukkoṭesu **akataṃ kamma**ntiādayo tāva tayo ukkoṭā visesato dutiye anuvādādhikaraṇe labbhanti. **Anihataṃ kamma**ntiādayo tayo paṭhame vivādādhikaraṇe labbhanti. **Avinicchita**ntiādayo tayo tatiye āpattādhikaraṇe labbhanti. **Avūpasanta**ntiādayo tayo catutthe kiccādhikaraṇe labbhanti; apica dvādasāpi ca ekekasmiṃ adhikaraṇe labbhantiyeva.

Tatthajātakaṃ adhikaraṇaṃ ukkoṭetīti yasmiṃ vihāre ‘‘mayhaṃ iminā patto gahito, cīvaraṃ gahita’’ntiādinā nayena pattacīvarādīnaṃ atthāya adhikaraṇaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva ca naṃ vihāre āvāsikā sannipatitvā ‘‘alaṃ āvuso’’ti attapaccatthike saññāpetvā pāḷimuttakavinicchayeneva vūpasamenti, idaṃ tatthajātakaṃ adhikaraṇaṃ nāma. Yenāpi vinicchayena samitaṃ, sopi eko samathoyeva. Imaṃ ukkoṭentassāpi pācittiyaṃ.

Tatthajātakaṃ vūpasantanti sace pana taṃ adhikaraṇaṃ nevāsikā vūpasametuṃ na sakkonti, athañño vinayadharo āgantvā ‘‘kiṃ āvuso imasmiṃ vihāre uposatho vā pavāraṇā vā ṭhitā’’ti pucchati, tehi ca tasmiṃ kāraṇe kathite taṃ adhikaraṇaṃ khandhakato ca parivārato ca suttena vinicchinitvā vūpasameti, idaṃ tatthajātakaṃ vūpasantaṃ nāma adhikaraṇaṃ. Etaṃ ukkoṭentassāpi pācittiyameva.

Antarāmaggeti te attapaccatthikā ‘‘na mayaṃ etassa vinicchaye tiṭṭhāma, nāyaṃ vinaye kusalo, asukasmiṃ nāma gāme vinayadharā therā vasanti, tattha gantvā vinicchinissāmā’’ti gacchantā antarāmaggeyeva kāraṇaṃ sallakkhetvā aññamaññaṃ vā saññāpenti, aññe vā te bhikkhū nijjhāpenti, idampi vūpasantameva hoti. Evaṃ vūpasantaṃ antarāmagge adhikaraṇaṃ ukkoṭeti yo, tassāpi pācittiyameva.

Antarāmagge vūpasantanti na heva kho pana aññamaññaṃ saññattiyā vā sabhāgabhikkhunijjhāpanena vā vūpasantaṃ hoti; apica kho paṭipathaṃ āgacchanto eko vinayadharo disvā ‘‘kattha āvuso gacchathā’’ti pucchitvā ‘‘asukaṃ nāma gāmaṃ, iminā nāma kāraṇenā’’ti vutte ‘‘alaṃ, āvuso, kiṃ tattha gatenā’’ti tattheva dhammena vinayena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasameti, idaṃ antarāmagge vūpasantaṃ nāma. Etaṃ ukkoṭentassāpi pācittiyameva.

Tattha gatanti sace pana ‘‘alaṃ, āvuso, kiṃ tattha gatenā’’ti vuccamānāpi ‘‘mayaṃ tattheva gantvā vinicchayaṃ pāpessāmā’’ti vinayadharassa vacanaṃ anādiyitvā gacchantiyeva, gantvā sabhāgānaṃ bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocenti. Sabhāgā bhikkhū ‘‘alaṃ, āvuso, saṅghasannipātaṃ nāma garuka’’nti tattheva nisīdāpetvā vinicchinitvā saññāpenti, idampi vūpasantameva hoti. Evaṃ vūpasantaṃ tattha gataṃ adhikaraṇaṃ ukkoṭeti yo, tassāpi pācittiyameva.

Tattha gataṃ vūpasantanti na heva kho pana sabhāgabhikkhūnaṃ saññattiyā vūpasantaṃ hoti; apica kho saṅghaṃ sannipātetvā ārocitaṃ saṅghamajjhe vinayadharā vūpasamenti, idaṃ tattha gataṃ vūpasantaṃ nāma. Etaṃ ukkoṭentassāpi pācittiyameva.

Sativinayanti khīṇāsavassa dinnaṃ sativinayaṃ ukkoṭeti, pācittiyameva. Ummattakassa dinne amūḷhavinaye pāpussannassa dinnāya tassapāpiyasikāyapi eseva nayo.

Tiṇavatthārakaṃ ukkoṭetīti saṅghena tiṇavatthārakasamathena vūpasamite adhikaraṇe ‘‘āpatti nāma ekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā desiyamānā vuṭṭhāti, yaṃ panetaṃ niddāyantassāpi āpattivuṭṭhānaṃ nāma, etaṃ mayhaṃ na khamatī’’ti evaṃ vadantopi tiṇavatthārakaṃ ukkoṭeti nāma, tassāpi pācittiyameva.

Chandāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭetīti vinayadharo hutvā attano upajjhāyādīnaṃ atthāya ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādīni dīpetvā pubbe vinicchitaṃ adhikaraṇaṃ dvādasasu ukkoṭesu yena kenaci ukkoṭento chandāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭeti nāma. Dvīsu pana attapaccatthikesu ekasmiṃ ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādinā nayena samuppannāghāto, tassa parājayaṃ āropanatthaṃ ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādīni dīpetvā pubbe vinicchitaṃ adhikaraṇaṃ dvādasasu ukkoṭesu yena kenaci ukkoṭento dosāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭeti nāma. Mando pana momūho momūhattā eva ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādīni dīpetvā vuttanayeneva ukkoṭento mohāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭeti nāma. Sace pana dvīsu attapaccatthikesu eko visamāni kāyakammādīni gahanamicchādiṭṭhiṃ balavante ca pakkhantariye abhiññāte bhikkhū nissitattā visamanissito gahananissito balavanissito ca hoti, tassa bhayena ‘‘ayaṃ me jīvitantarāyaṃ vā brahmacariyantarāyaṃ vā kareyyā’’ti ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādīni dīpetvā vuttanayeneva ukkoṭento bhayāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭeti nāma.

Tadahupasampannoti eko sāmaṇero byatto hoti bahussuto, so vinicchaye parājayaṃ patvā maṅkubhūte bhikkhū disvā pucchati ‘‘kasmā maṅkubhūtāttha’’ti? Te tassa taṃ adhikaraṇaṃ ārocenti. So te evaṃ vadeti ‘‘hotu, bhante, maṃ upasampādetha, ahaṃ taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamessāmī’’ti. Te taṃ upasampādenti. So dutiyadivase bheriṃ paharitvā saṅghaṃ sannipāteti. Tato bhikkhūhi ‘‘kena saṅgho sannipātito’’ti vutte ‘‘mayā’’ti vadati. ‘‘Kasmā sannipātito’’ti? ‘‘Hiyyo adhikaraṇaṃ dubbinicchitaṃ, tamahaṃ vinicchinissāmī’’ti. ‘‘Tvaṃ pana hiyyo kuhiṃ gato’’ti? ‘‘Anupasampannomhi, bhante, ajja pana upasampannomhī’’ti. So vattabbo ‘‘idaṃ āvuso tumhādisānaṃ bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, ‘tadahupasampanno ukkoṭeti, ukkoṭanakaṃ pācittiya’nti, gaccha āpattiṃ desehī’’ti. Āgantukepi eseva nayo.

Kārakoti ekaṃ saṅghena saddhiṃ adhikaraṇaṃ vinicchinitvā pariveṇagataṃ parājitā bhikkhū vadanti ‘‘kissa, bhante, tumhehi evaṃ vinicchitaṃ adhikaraṇaṃ, nanu evaṃ vinicchinitabba’’nti. So ‘‘kasmā paṭhamaṃyeva evaṃ na vaditthā’’ti taṃ adhikaraṇaṃ ukkoṭeti. Evaṃ yo kārako ukkoṭeti, tassāpi ukkoṭanakaṃ pācittiyaṃ. **Chandadāyako**ti eko adhikaraṇavinicchaye chandaṃ datvā sabhāge bhikkhū parājayaṃ patvā āgate maṅkubhūte disvā ‘‘sve dāni ahaṃ vinicchinissāmī’’ti saṅghaṃ sannipātetvā ‘‘kasmā sannipātesī’’ti vutte ‘‘hiyyo adhikaraṇaṃ dubbinicchitaṃ, tamahaṃ ajja vinicchinissāmī’’ti. ‘‘Hiyyo pana tvaṃ kattha gato’’ti. ‘‘Chandaṃ datvā nisinnomhī’’ti. So vattabbo ‘‘idaṃ āvuso tumhādisānaṃ bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, ‘chandadāyako ukkoṭeti, ukkoṭanakaṃ pācittiya’nti, gaccha āpattiṃ desehī’’ti.

Adhikaraṇanidānādivaṇṇanā

342. **Vivādādhikaraṇaṃ kiṃnidāna**ntiādīsu kiṃ nidānamassāti **kiṃnidānaṃ**. Ko samudayo assāti **kiṃsamudayaṃ**. Kā jāti assāti **kiṃjātikaṃ**. Ko pabhavo assāti **kiṃpabhavaṃ**. Ko sambhāro assāti **kiṃsambhāraṃ**. Kiṃ samuṭṭhānaṃ assāti **kiṃsamuṭṭhānaṃ**. Sabbānetāni kāraṇavevacanāniyeva.

Vivādanidānantiādīsupi aṭṭhārasabhedakaravatthusaṅkhāto vivādo nidānametassāti **vivādanidānaṃ**. Vivādaṃ nissāya uppajjanakavivādavasenetaṃ vuttaṃ. Anuvādo nidānaṃ assāti **anuvādanidānaṃ**. Idampi anuvādaṃ nissāya uppajjanakaanuvādavasena vuttaṃ. Āpatti nidānaṃ assāti **āpattinidānaṃ**. Āpattādhikaraṇapaccayā catasso āpattiyo āpajjatīti evaṃ āpattiṃ nissāya uppajjanakaāpattivasenetaṃ vuttaṃ. Kiccayaṃ nidānamassāti **kiccayanidānaṃ;** catubbidhaṃ saṅghakammaṃ kāraṇamassāti attho. Ukkhittānuvattikāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanādīnaṃ kiccaṃ nissāya uppajjanakakiccānaṃ vasenetaṃ vuttaṃ. Ayaṃ catunnampi adhikaraṇānaṃ vissajjanapakkhe ekapadayojanā. Etenānusārena sabbapadāni yojetabbāni.

Dutiyapucchāya **hetunidāna**ntiādimhi vissajjane navannaṃ kusalākusalābyākatahetūnaṃ vasena hetunidānāditā veditabbā. Tatiyapucchāya vissajjane byañjanamattaṃ nānaṃ. Hetuyeva hi ettha paccayoti vutto.

343. Mūlapucchāya vissajjane **dvādasa mūlānī**ti kodhaupanāhayugaḷakādīni cha vivādāmūlāni, lobhadosamohā tayo, alobhādosāmohā tayoti imāni ajjhattasantānappavattāni dvādasa mūlāni. **Cuddasa mūlānī**ti tāneva dvādasa kāyavācāhi saddhiṃ cuddasa honti. **Cha mūlānī**ti kāyādīni cha samuṭṭhānāni.

Samuṭṭhānapucchāya vissajjane **aṭṭhārasa bhedakaravatthūni** samuṭṭhānāni, tañhi etesu aṭṭhārasasu bhedakaravatthūsu samuṭṭhāti, etehi vā kāraṇabhūtehi samuṭṭhāti. Tenassetāni samuṭṭhānāni vuccanti. Esa nayo sabbattha.

344. **Vivādādhikaraṇaṃ āpattī**tiādibhede **ekena adhikaraṇena kiccādhikaraṇenā**ti idaṃ yena adhikaraṇena sammanti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ, na panetāni ekaṃsato kiccādhikaraṇeneva sammanti. Na hi puggalassa santike desentassa kiccādhikaraṇaṃ nāma atthi.

Na katamena samathenāti sāvasesāpatti viya na sammati. Na hi sakkā sā desetuṃ, na tato vuṭṭhāya suddhante patiṭṭhātuṃ.

348. **Vivādādhikaraṇaṃ hoti anuvādādhikaraṇa**ntiādi nayo uttānoyeva.

349. Tato paraṃ **yattha sativinayo**tiādikā sammukhāvinayaṃ amuñcitvā cha yamakapucchā vuttā, tāsaṃ vissajjaneneva attho pakāsito.

351. Saṃsaṭṭhādipucchānaṃ vissajjane **saṃsaṭṭhā**ti sativinayakammavācākkhaṇasmiṃyeva dvinnampi samathānaṃ siddhattā sammukhāvinayoti vā sativinayoti vā ime dhammā saṃsaṭṭhā, no visaṃsaṭṭhā. Yasmā pana kadalikkhandhe pattavaṭṭīnaṃ viya na sakkā tesaṃ vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ dassetuṃ, tena vuttaṃ ''na ca labbhā imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetu''nti. Esa nayo sabbattha.

Sattasamathanidānavaṇṇanā

352. **Kiṃnidāno**ti pucchāvissajjane nidānaṃ nidānamassāti **nidānanidāno**. Tattha saṅghasammukhatā, dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, puggalasammukhatāti idaṃ sammukhāvinayassa nidānaṃ. Sativepullapatto khīṇāsavo laddhupavādo sativinayassa nidānaṃ. Ummattako bhikkhu amūḷhavinayassa nidānaṃ. Yo ca deseti, yassa ca deseti, ubhinnaṃ sammukhībhāvo paṭiññātakaraṇassa nidānaṃ. Bhaṇḍanajātānaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ asakkuṇeyyatā yebhuyyasikāya nidānaṃ. Pāpussanno puggalo tassapāpiyasikāya nidānaṃ. Bhaṇḍanajātānaṃ bahu assāmaṇakaajjhācāro tiṇavatthārakassa nidānaṃ. **Hetupaccayavārā** vuttanayā eva.

353. Mūlapucchāya vissajjanaṃ uttānameva. Samuṭṭhānapucchāya kiñcāpi ''sattannaṃ samathānaṃ katame chattiṃsa samuṭṭhānā''ti vuttaṃ, sammukhāvinayassa pana kammasaṅgahābhāvena samuṭṭhānābhāvato channaṃyeva samathānaṃ cha samuṭṭhānāni vibhattāni. Tattha **kammassa kiriyā**ti ñatti veditabbā. **Karaṇa**nti tassāyeva ñattiyā ṭhapetabbakāle ṭhapanaṃ. **Upagamana**nti sayaṃ upagamanaṃ; attanāyeva tassa kammassa karaṇanti attho. **Ajjhupagamana**nti ajjhesanupagamanaṃ; aññaṃ saddhivihārikādikaṃ ''idaṃ kammaṃ karohī''ti ajjhesananti attho. **Adhivāsanā**ti ''ruccati me etaṃ, karotu saṅgho''ti evaṃ adhivāsanā; chandadānanti attho. **Appaṭikkosanā**ti ''na metaṃ khamati, mā evaṃ karothā''ti appaṭisedhanā. Iti channaṃ chakkānaṃ vasena chattiṃsa samuṭṭhānā veditabbā.

Sattasamathanānātthādivaṇṇanā

354. Nānātthapucchāvissajjanaṃ uttānameva. Adhikaraṇapucchāvissajjane **ayaṃ vivādo no adhikaraṇa**nti ayaṃ mātāputtādīnaṃ vivādo viruddhavādattā vivādo nāma hoti, samathehi pana adhikaraṇīyatāya abhāvato adhikaraṇaṃ na hoti. Anuvādādīsupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Adhikaraṇabhedavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyagāthāsaṅgaṇikaṃ

Codanādipucchāvissajjanāvaṇṇanā

359. Dutiyagāthāsaṅgaṇiyaṃ **codanā**ti vatthuñca āpattiñca dassetvā codanā. **Sāraṇā**ti dosasāraṇā. **Saṅgho kimatthāyā**ti saṅghasannipāto kimatthāya. **Matikammaṃ pana kissa kāraṇā**ti matikammaṃ vuccati mantaggahaṇaṃ; taṃ kissa kāraṇāti attho.

Codanā sāraṇatthāyāti vuttappakārā codanā, tena cuditakapuggalena codakadosasāraṇatthāya. **Niggahatthāya sāraṇā**ti dosasāraṇā pana tassa puggalassa niggahatthāya. **Saṅgho pariggahatthāyā**ti tattha sannipatito saṅgho vinicchayapariggahaṇatthāya; dhammādhammaṃ tulanatthāya suvinicchitadubbinicchitaṃ jānanatthāyāti attho. **Matikammaṃ pana pāṭiyekka**nti suttantikattherānañca vinayadharattherānañca mantaggahaṇaṃ pāṭekkaṃ pāṭekkaṃ vinicchayasanniṭṭhāpanatthaṃ.

Mā kho paṭighanti cuditake vā codake vā kopaṃ mā janayi. **Sace anuvijjako tuva**nti sace tvaṃ saṅghamajjhe otiṇṇaṃ adhikaraṇaṃ vinicchituṃ nisinno vinayadharo.

Viggāhikanti ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī’’tiādinayappavattaṃ. **Anatthasaṃhita**nti yā anatthaṃ janayati, parisaṃ khobhetvā uṭṭhāpeti, evarūpiṃ kathaṃ mā abhaṇi. **Sutte vinaye vā**tiādīsu **suttaṃ** nāma ubhatovibhaṅgo. **Vinayo** nāma khandhako. **Anulomo** nāma parivāro. **Paññattaṃ** nāma sakalaṃ vinayapiṭakaṃ. **Anulomikaṃ** nāma cattāro mahāpadesā.

Anuyogavattaṃ nisāmayāti anuyuñjanavattaṃ nisāmehi. **Kusalena buddhimatā kata**nti chekena paṇḍitena ñāṇapāramippattena bhagavatā nīharitvā ṭhapitaṃ. **Suvutta**nti supaññāpitaṃ. **Sikkhāpadānulomika**nti sikkhāpadānaṃ anulomaṃ. Ayaṃ tāva padattho, ayaṃ panettha sādhippāyasaṅkhepavaṇṇanā – ‘‘sace tvaṃ anuvijjako, mā sahasā bhaṇi, mā anatthasaṃhitaṃ viggāhikakathaṃ bhaṇi. Yaṃ pana kusalena buddhimatā lokanāthena etesu suttādīsu anuyogavattaṃ kathaṃ supaññattaṃ sabbasikkhāpadānaṃ anulomaṃ, taṃ nisāmaya taṃ upadhārehī’’ti. **Gatiṃ na nāsento samparāyika**nti attano samparāye sugatinibbattiṃ anāsento anuyogavattaṃ nisāmaya. Yo hi taṃ anisāmetvā anuyuñjati, so samparāyikaṃ attano gatiṃ nāseti, tasmā tvaṃ anāsento nisāmayāti attho. Idāni taṃ anuyogavattaṃ dassetuṃ **hitesī**tiādimāha. Tattha **hitesī**ti hitaṃ esanto gavesanto; mettañca mettāpubbabhāgañca upaṭṭhapetvāti attho. **Kālenā**ti yuttapattakālena; ajjhesitakāleyeva tava bhāre kate anuyuñjāti attho.

Sahasā vohāraṃ mā padhāresīti yo etesaṃ sahasā vohāro hoti, sahasā bhāsitaṃ, taṃ mā padhāresi, mā gaṇhittha.

Paṭiññānusandhitena kārayeti ettha **anusandhita**nti kathānusandhi vuccati, tasmā paṭiññānusandhinā kāraye; kathānusandhiṃ sallakkhetvā paṭiññāya kārayeti attho. Atha vā paṭiññāya ca anusandhitena ca kāraye, lajjiṃ paṭiññāya kāraye; alajjiṃ vattānusandhināti attho. Tasmā eva **paṭiññā lajjīsū**ti gāthamāha. Tattha **vattānusandhitena kāraye**ti vattānusandhinā kāraye, yā assa vattena saddhiṃ paṭiññā sandhiyati, tāya paṭiññāya kārayeti attho.

Sañciccāti jānanto āpajjati. **Parigūhatī**ti nigūhati na deseti na vuṭṭhāti.

Sā ahampi jānāmīti yaṃ tumhehi vuttaṃ, taṃ saccaṃ, ahampi naṃ evameva jānāmi. **Aññañca tāha**nti aññañca taṃ ahaṃ pucchāmi.

Pubbāparaṃ na jānātīti purekathitañca pacchākathitañca na jānāti. **Akovido**ti tasmiṃ pubbāpare akusalo. **Anusandhivacanapathaṃ na jānātī**ti kathānusandhivacanaṃ vinicchayānusandhivacanañca na jānāti.

Sīlavipattiyā codetīti dvīhi āpattikkhandhehi codeti. **Ācāradiṭṭhiyā**ti ācāravipattiyā ceva diṭṭhivipattiyā ca. Ācāravipattiyā codento pañcahāpattikkhandhehi codeti, diṭṭhivipattiyā codento micchādiṭṭhiyā ceva antaggāhikadiṭṭhiyā ca codeti. **Ājīvenapi codetī**ti ājīvahetupaññattehi chahi sikkhāpadehi codeti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Dutiyagāthāsaṅgaṇikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Codanākaṇḍaṃ

Anuvijjakakiccavaṇṇanā

360-361. Idāni evaṃ uppannāya codanāya vinayadharena kattabbakiccaṃ dassetuṃ **anuvijjakenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **diṭṭhaṃ diṭṭhenā**ti gāthāya ayamattho – ekeneko mātugāmena saddhiṃ ekaṭṭhānato nikkhamanto vā pavisanto vā diṭṭho, so taṃ pārājikena codeti, itaro tassa dassanaṃ anujānāti. Taṃ pana dassanaṃ paṭicca pārājikaṃ na upeti, na paṭijānāti. Evamettha yaṃ tena diṭṭhaṃ, taṃ tassa ‘‘diṭṭho mayā’’ti iminā diṭṭhavacanena sameti. Yasmā pana itaro taṃ dassanaṃ paṭicca dosaṃ na paṭijānāti, tasmā asuddhaparisaṅkito hoti; amūlakaparisaṅkitoti attho. Tassa puggalassa ‘‘suddho aha’’nti paṭiññāya tena saddhiṃ uposatho kātabbo. Sesagāthādvayepi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Anuvijjakakiccavaṇṇanā niṭṭhitā.

Codakapucchāvissajjanāvaṇṇanā

362-363. **Codanāya ko ādī**tiādipucchānaṃ vissajjane **sacce ca akuppe cā**ti sacce patiṭṭhātabbaṃ akuppe ca. Yaṃ kataṃ vā na kataṃ vā, tadeva vattabbaṃ, na ca codake vā anuvijjake vā saṅghe vā kopo uppādetabbo. **Otiṇṇānotiṇṇaṃ jānitabba**nti otiṇṇañca anotiṇṇañca vacanaṃ jānitabbaṃ. Tatrāyaṃ jānanavidhi – ettakā codakassa pubbakathā, ettakā pacchimakathā, ettakā cuditakassa pubbakathā, ettakā pacchimakathāti jānitabbā. Codakassa pamāṇaṃ gaṇhitabbaṃ, cuditakassa pamāṇaṃ gaṇhitabbaṃ, anuvijjakassa pamāṇaṃ gaṇhitabbaṃ, anuvijjako appamattakampi ahāpento ‘‘āvuso samannāharitvā ujuṃ katvā āharā’’ti vattabbo, saṅghena evaṃ paṭipajjitabbaṃ. **Yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasammatī**ti ettha **dhammo**ti bhūtaṃ vatthu. **Vinayo**ti codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsana**nti ñattisampadā ceva anussāvanasampadā ca. Etena hi dhammena ca vinayena ca satthusāsanena ca adhikaraṇaṃ vūpasamati, tasmā anuvijjakena bhūtena vatthunā codetvā āpattiṃ sāretvā ñattisampadāya ceva anussāvanasampadāya ca taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ, anuvijjakena evaṃ paṭipajjitabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

364. **Uposatho kimatthāyā**tiādipucchāvissajjanampi uttānameva. Avasānagāthāsu **there ca paribhāsatī**ti avamaññaṃ karonto ‘‘kiṃ ime jānantī’’ti paribhāsati. **Khato upahatindriyo**ti tāya chandādigāmitāya tena ca paribhāsanena attanā attano khatattā **khato**. Saddhādīnañca indriyānaṃ upahatattā **upahatindriyo**. **Nirayaṃ gacchati dummedho, na ca sikkhāya gāravo**ti so khato upahatindriyo paññāya abhāvato dummedho tīsu sikkhāsu asikkhanato na ca sikkhāya gāravo kāyassa bhedā nirayameva upagacchati, tasmā **na ca āmisaṃ nissāya…pe… yathā dhammo tathā kare**ti. Tassattho na ca āmisaṃ nissāya kare, cuditakacodakesu hi aññatarena dinnaṃ cīvarādiāmisaṃ gaṇhanto āmisaṃ nissāya karoti, evaṃ na kareyya. **Na ca nissāya puggala**nti ‘‘ayaṃ me upajjhāyo vā ācariyo vā’’tiādinā nayena chandādīhi gacchanto puggalaṃ nissāya karoti, evaṃ na kareyya. Atha kho **ubhopete vivajjetvā** yathā dhammo ṭhito, tatheva kareyyāti.

Upakaṇṇakaṃ jappatīti ‘‘evaṃ kathehi, mā evaṃ kathayitthā’’ti kaṇṇamūle manteti. **Jimhaṃ pekkhatī**ti dosameva gavesati. **Vītiharatī**ti vinicchayaṃ hāpeti. **Kummaggaṃ paṭisevatī**ti āpattiṃ dīpeti.

Akālena ca codetīti anokāse anajjhiṭṭhova codeti. **Pubbāparaṃ na jānātī**ti purimakathañca pacchimakathañca na jānāti.

Anusandhivacanapathaṃ na jānātīti kathānusandhivinicchayānusandhivasena vacanaṃ na jānāti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Codanākaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cūḷasaṅgāmo

Anuvijjakassa paṭipattivaṇṇanā

365. Cūḷasaṅgāme **saṅgāmāvacarena bhikkhunā**ti saṅgāmo vuccati adhikaraṇavinicchayatthāya saṅghasannipāto. Tatra hi attapaccatthikā ceva sāsanapaccatthikā ca uddhammaṃ ubbinayaṃ satthu sāsanaṃ dīpentā samosaranti vesālikā vajjiputtakā viya. Yo bhikkhu tesaṃ paccatthikānaṃ laddhiṃ madditvā sakavādadīpanatthāya tattha avacarati, ajjhogāhetvā vinicchayaṃ pavatteti, so saṅgāmāvacaro nāma yasatthero viya. Tena saṅgāmāvacarena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamantena nīcacittena saṅgho upasaṅkamitabbo. **Nīcacittenā**ti mānaddhajaṃ nipātetvā nihatamānacittena. **Rajoharaṇasamenā**ti pādapuñchanasamena; yathā rajoharaṇassa saṃkiliṭṭhe vā asaṃkiliṭṭhe vā pāde puñchiyamāne neva rāgo na doso; evaṃ iṭṭhāniṭṭhesu arajjantena adussantenāti attho. **Yathāpatirūpe āsane**ti yathāpatirūpaṃ āsanaṃ ñatvā attano pāpuṇanaṭṭhāne therānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhiṃ adassetvā nisīditabbaṃ. **Anānākathikenā**ti nānāvidhaṃ taṃ taṃ anatthakathaṃ akathentena. **Atiracchānakathikenā**ti diṭṭhasutamutampi rājakathādikaṃ tiracchānakathaṃ akathentena. **Sāmaṃ vā dhammo bhāsitabbo**ti saṅghasannipātaṭṭhāne kappiyākappiyanissitā vā rūpārūpaparicchedasamathācāravipassanācāraṭṭhānanisajjavattādinissitā vā kathā dhammo nāma. Evarūpo dhammo sayaṃ vā bhāsitabbo, paro vā ajjhesitabbo. Yo bhikkhu tathārūpiṃ kathaṃ kathetuṃ pahoti, so vattabbo – ‘‘āvuso saṅghamajjhamhi pañhe uppanne tvaṃ katheyyāsī’’ti. **Ariyo vā tuṇhībhāvo nātimaññitabbo**ti ariyā tuṇhī nisīdantā na bālaputhujjanā viya nisīdanti. Aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva nisīdanti. Iti kammaṭṭhānamanasikāravasena tuṇhībhāvo ariyo tuṇhībhāvo nāma, so nātimaññitabbo, kiṃ kammaṭṭhānānuyogenāti nāvajānitabbo; attano patirūpaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva nisīditabbanti attho.

Na upajjhāyo pucchitabboti ‘‘ko nāmo tuyhaṃ upajjhāyo’’ti na pucchitabbo. Esa nayo sabbattha. **Na jātī**ti ‘‘khattiyajātiyo tvaṃ brāhmaṇajātiyo’’ti evaṃ jāti na pucchitabbā. **Na āgamo**ti ‘‘dīghabhāṇakosi tvaṃ majjhimabhāṇako’’ti evaṃ āgamo na pucchitabbo. **Kulapadeso**ti khattiyakulādivaseneva veditabbo. **Atrassa pemaṃ vā doso vā**ti atra puggale etesaṃ kāraṇānaṃ aññataravasena pemaṃ vā bhaveyya doso vā.

No parisakappikenāti parisakappakena parisānuvidhāyakena na bhavitabbaṃ; yaṃ parisāya ruccati, tadeva cetetvā kappetvā na kathetabbanti attho. **Na hatthamuddā dassetabbā**ti kathetabbe ca akathetabbe ca saññājananatthaṃ hatthavikāro na kātabbo.

Atthaṃ anuvidhiyantenāti vinicchayapaṭivedhameva sallakkhentena ‘‘idaṃ suttaṃ upalabbhati, imasmiṃ vinicchaye idaṃ vakkhāmī’’ti evaṃ paritulayantena nisīditabbanti attho. **Na ca āsanā vuṭṭhātabba**nti na āsanā vuṭṭhāya sannipātamaṇḍale vicaritabbaṃ, vinayadhare uṭṭhite sabbā parisā uṭṭhahati. **Na vītihātabba**nti na vinicchayo hāpetabbo. **Na kummaggo sevitabbo**ti na āpatti dīpetabbā. **Asāhasikena bhavitabba**nti na sahasākārinā bhavitabbaṃ; sahasā duruttavacanaṃ na kathetabbanti attho. **Vacanakkhamenā**ti duruttavācaṃ khamanasīlena. **Hitaparisakkinā**ti hitesinā hitagavesinā karuṇā ca karuṇāpubbabhāgo ca upaṭṭhāpetabboti ayaṃ padadvayepi adhippāyo. **Anasuruttenā**ti na asuruttena. Asuruttaṃ vuccati viggāhikakathāsaṅkhātaṃ asundaravacanaṃ; taṃ na kathetabbanti attho. **Attā pariggahetabbo**ti ‘‘vinicchinituṃ vūpasametuṃ sakkhissāmi nu kho no’’ti evaṃ attā pariggahetabbo; attano pamāṇaṃ jānitabbanti attho. **Paro pariggahetabbo**ti ‘‘lajjiyā nu kho ayaṃ parisā, sakkā saññāpetuṃ udāhu no’’ti evaṃ paro pariggahetabbo.

Codako pariggahetabboti ‘‘dhammacodako nu kho no’’ti evaṃ pariggahetabbo. **Cuditako pariggahetabbo**ti ‘‘dhammacuditako nu kho no’’ti evaṃ pariggahetabbo. **Adhammacodako pariggahetabbo**ti tassa pamāṇaṃ jānitabbaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Vuttaṃ ahāpentenā**ti codakacuditakehi vuttavacanaṃ ahāpentena. **Avuttaṃ apakāsentenā**ti anosaṭaṃ vatthuṃ appakāsentena. **Mando hāsetabbo**ti mando momūho paggaṇhitabbo, ‘‘nanu tvaṃ kulaputto’’ti uttejetvā anuyogavattaṃ kathāpetvā tassa anuyogo gaṇhitabbo. **Bhīrū assāsetabbo**ti yassa saṅghamajjhaṃ vā gaṇamajjhaṃ vā anosaṭapubbattā sārajjaṃ uppajjati, tādiso ‘‘mā bhāyi, vissaṭṭho kathehi, mayaṃ te upatthambhā bhavissāmā’’ti vatvāpi anuyogavattaṃ kathāpetabbo. **Caṇḍo nisedhetabbo**ti apasādetabbo tajjetabbo. **Asuci vibhāvetabbo**ti alajjiṃ pakāsetvā āpattiṃ desāpetabbo. **Ujumaddavenā**ti yo bhikkhu uju sīlavā kāyavaṅkādirahito, so maddaveneva upacaritabbo. **Dhammesu ca puggalesu cā**ti ettha yo dhammagaruko hoti na puggalagaruko, ayameva dhammesu ca puggalesu ca majjhattoti veditabbo.

366. **Suttaṃ saṃsandanatthāyā**tiādīsu tena ca pana evaṃ sabrahmacārīnaṃ piyamanāpagarubhāvanīyena anuvijjakena samudāhaṭesu suttādīsu suttaṃ saṃsandanatthāya; āpattānāpattīnaṃ saṃsandanatthanti veditabbaṃ. **Opammaṃ nidassanatthāyā**ti opammaṃ atthadassanatthāya. **Attho viññāpanatthāyā**ti attho jānāpanatthāya. **Paṭipucchā ṭhapanatthāyā**ti pucchā puggalassa ṭhapanatthāya. **Okāsakammaṃ codanatthāyā**ti vatthunā vā āpattiyā vā codanatthāya. **Codanā sāraṇatthāyā**ti dosādosaṃ sarāpanatthāya. **Sāraṇā savacanīyatthāyā**ti dosādosasāraṇā savacanīyakaraṇatthāya. **Savacanīyaṃ palibodhatthāyā**ti savacanīyaṃ ‘‘imamhā āvāsā paraṃ mā pakkamī’’ti evaṃ palibodhatthāya. **Palibodho vinicchayatthāyā**ti vinicchayaṃ pāpanatthāya. **Vinicchayo santīraṇatthāyā**ti dosādosaṃ santīraṇatthāya tulanatthāya. **Santīraṇaṃ ṭhānāṭṭhānagamanatthāyā**ti āpattianāpattigarukalahukāpattijānanatthāya. **Saṅgho sampariggahasampaṭicchanatthāyā**ti vinicchayasampaṭiggahaṇatthāya ca; suvinicchitadubbinicchitabhāvajānanatthāya cāti attho. **Paccekaṭṭhāyino avisaṃvādakaṭṭhāyino**ti issariyādhipaccajeṭṭhakaṭṭhāne ca avisaṃvādakaṭṭhāne ca ṭhitā; na te apasādetabbāti attho.

Idāni ye mandā mandabuddhino evaṃ vadeyyuṃ ‘‘vinayo nāma kimatthāyā’’ti tesaṃ vacanokāsapidahanatthamattaṃ dassetuṃ **vinayo saṃvaratthāyā**tiādimāha. Tattha **vinayo saṃvaratthāyā**ti sakalāpi vinayapaññatti kāyavacīdvārasaṃvaratthāya. Ājīvavisuddhipariyosānassa sīlassa upanissayo hoti; paccayo hotīti attho. Esa nayo sabbattha. Apicettha **avippaṭisāro**ti pāpapuññānaṃ katākatavasena cittavippaṭisārābhāvo. **Pāmujja**nti dubbalā taruṇapīti. **Pīti**ti balavā bahalapīti. **Passaddhī**ti kāyacittadarathapaṭippassaddhi. **Sukha**nti kāyikacetasikasukhaṃ. Tañhi duvidhampi samādhissa upanissayapaccayo hoti. **Samādhī**ti cittekaggatā. **Yathābhūtañāṇadassana**nti taruṇavipassanā; udayabbayañāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Cittekaggatā hi taruṇavipassanāya upanissayapaccayo hoti. **Nibbidā**ti sikhāpattā vuṭṭhānagāminibalavavipassanā. **Virāgo**ti ariyamaggo. **Vimuttī**ti arahattaphalaṃ. Catubbidhopi hi ariyamaggo arahattaphalassa upanissayapaccayo hoti. **Vimuttiñāṇadassana**nti paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Vimuttiñāṇadassanaṃ anupādāparinibbānatthāyā**ti apaccayaparinibbānatthāya. Apaccayaparinibbānassa hi taṃ paccayo hoti, tasmiṃ anuppatte avassaṃ parinibbāyitabbatoti. **Etadatthā kathā**ti ayaṃ vinayakathā nāma etadatthā. **Mantanā**ti vinayamantanā eva. **Upanisā**ti ayaṃ ‘‘vinayo saṃvaratthāyā’’tiādikā paramparapaccayatāpi etadatthāya. **Sotāvadhāna**nti imissā paramparapaccayakathāya sotāvadhānaṃ. Imaṃ kathaṃ sutvā yaṃ uppajjati ñāṇaṃ, tampi etadatthāya. **Yadidaṃ anupādā cittassa vimokkho**ti yo ayaṃ catūhi upādānehi anupādiyitvā cittassa arahattaphalasaṅkhāto vimokkho, sopi etadatthāya; apaccayaparinibbānatthāya evāti attho.

367. Anuyogavattagāthāsu **paṭhamagāthā** vuttatthā eva.

Vatthuṃ vipattiṃ āpattiṃ, nidānaṃ ākāraakovido pubbāparaṃ na jānātīti ‘‘vatthu’’ntiādīni ‘‘na jānātī’’ti padena sambandho. ‘‘Akovido’’ti padassa ‘‘sa ve tādisako’’ti iminā sambandho. Tasmā ayamettha yojanā – yo bhikkhu pārājikādīnaṃ vatthuṃ na jānāti, catubbidhaṃ vipattiṃ na jānāti, sattavidhaṃ āpattiṃ na jānāti, ‘‘idaṃ sikkhāpadaṃ asukasmiṃ nāma nagare paññatta’’nti evaṃ nidānaṃ na jānāti, ‘‘idaṃ purimavacanaṃ idaṃ pacchimavacana’’nti pubbāparaṃ na jānāti, ‘‘idaṃ kataṃ idaṃ akata’’nti katākataṃ na jānāti. **Samena cā**ti teneva pubbāparaṃ ajānanassa samena aññāṇena, ‘‘katākataṃ na jānātī’’ti vuttaṃ hoti; evaṃ tāva najānāti-padena saddhiṃ sambandho veditabbo. Yaṃ panetaṃ ‘‘ākāraakovido’’ti vuttaṃ, tattha **ākāraakovido**ti kāraṇākāraṇe akovido. Iti yvāyaṃ vatthuādīnipi na jānāti, ākārassa ca akovido, sa ve tādisako bhikkhu apaṭikkhoti vuccati.

Kammañca adhikaraṇañcāti imesampi padānaṃ ‘‘na jānātī’’ti padeneva sambandho. Ayaṃ panettha yojanā – tatheva iti yvāyaṃ kammañca na jānāti, adhikaraṇañca na jānāti, sattappakāre samathe cāpi akovido, rāgādīhi pana ratto duṭṭho ca mūḷho ca, bhayena bhayā gacchati, sammohena mohā gacchati, rattattā pana duṭṭhattā ca chandā dosā ca gacchati, paraṃ saññāpetuṃ asamatthatāya na ca saññattikusalo, kāraṇākāraṇadassane asamatthatāya nijjhattiyā ca akovido attano sadisāya parisāya laddhattā laddhapakkho, hiriyā paribāhirattā ahiriko, kāḷakehi kammehi samannāgatattā kaṇhakammo, dhammādariyapuggalādariyānaṃ abhāvato anādaro, sa ve tādisako bhikkhu apaṭikkhoti vuccati, na paṭikkhitabbo na oloketabbo, na sammannitvā issariyādhipaccajeṭṭhakaṭṭhāne ṭhapetabboti attho. Sukkapakkhagāthānampi yojanānayo vuttanayeneva veditabboti.

Cūḷasaṅgāmavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāsaṅgāmo

Voharantena jānitabbādivaṇṇanā

368-374. Mahāsaṅgāme – **vatthuto vā vatthuṃ saṅkamatī**ti ‘‘paṭhamapārājikavatthu mayā diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’ti vatvā puna pucchiyamāno nighaṃsiyamāno ‘‘na mayā paṭhamapārājikassa vatthu diṭṭhaṃ, na sutaṃ; dutiyapārājikassa vatthu diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’ti vadati. Eteneva nayena sesavatthusaṅkamanaṃ, vipattito vipattisaṅkamanaṃ āpattito āpattisaṅkamanañca veditabbaṃ. Yo pana ‘‘neva mayā diṭṭhaṃ, na suta’’nti vatvā pacchā ‘‘mayāpetaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’ti vadati, ‘‘diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’ti vatvā pacchā ‘‘na diṭṭhaṃ vā na sutaṃ vā’’ti vadati, ayaṃ **avajānitvā paṭijānāti, paṭijānitvā avajānātī**ti veditabbo. Eseva **aññenaññaṃ paṭicarati** nāma.

375. **Vaṇṇāvaṇṇo**ti nīlādivaṇṇāvaṇṇavasena sukkavissaṭṭhisikkhāpadaṃ vuttaṃ. **Vacanamanuppadāna**nti sañcarittaṃ vuttaṃ. Kāyasaṃsaggādittayaṃ sarūpeneva vuttaṃ. Iti imāni pañca methunadhammassa pubbabhāgo pubbapayogoti veditabbāni.

376. **Cattāri apalokanakammānī**ti adhammenavaggādīni. Sesesupi eseva nayo. Iti cattāri catukkāni soḷasa honti.

Agatiagantabbavaṇṇanā

379. **Bahujanaahitāya paṭipanno hotī**ti vinayadharena hi evaṃ chandādigatiyā adhikaraṇe vinicchite tasmiṃ vihāre saṅgho dvidhā bhijjati. Ovādūpajīviniyo bhikkhuniyopi dve bhāgā honti. Upāsakāpi upāsikāyopi dārakāpi dārikāyopi tesaṃ ārakkhadevatāpi tatheva dvidhā bhijjanti. Tato bhummadevatā ādiṃ katvā yāva akaniṭṭhabrahmāno dvidhāva honti. Tena vuttaṃ – ‘‘bahujanaahitāya paṭipanno hoti…pe… dukkhāya devamanussāna’’nti.

382. **Visamanissito**ti visamāni kāyakammādīni nissito. **Gahananissito**ti micchādiṭṭhiantaggāhikadiṭṭhisaṅkhātaṃ gahanaṃ nissito. **Balavanissito**ti balavante abhiññāte bhikkhū nissito.

393. **Tassa avajānanto**ti tassa vacanaṃ avajānanto. Upayogatthe vā sāmivacanaṃ, taṃ avajānantoti attho.

394. **Yaṃ atthāyā**ti yadatthāya. **Taṃ attha**nti so attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Mahāsaṅgāmavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathinabhedaṃ

Kathinaatthatādivaṇṇanā

403. Kathine – **aṭṭha mātikā**ti khandhake vuttā pakkamanantikādikā aṭṭha. **Palibodhānisaṃsā**pi pubbe vuttā eva.

404. **Payogassā**ti cīvaradhovanādino sattavidhassa pubbakaraṇassatthāya yo udakāharaṇādiko payogo kayirati, tassa payogassa. **Katame dhammā anantarapaccayena paccayo**ti anāgatavasena anantarā hutvā katame dhammā paccayā hontīti attho. **Samanantarapaccayenā**ti suṭṭhu anantarapaccayena, anantarapaccayameva āsannataraṃ katvā pucchati. **Nissayapaccayenā**ti uppajjamānassa payogassa nissayaṃ ādhārabhāvaṃ upagatā viya hutvā katame dhammā paccayā hontīti attho. **Upanissayapaccayenā**ti upetena nissayapaccayena; nissayapaccayameva upagatataraṃ katvā pucchati. **Purejātapaccayenā**ti iminā paṭhamaṃ uppannassa paccayabhāvaṃ pucchati. **Pacchājātapaccayenā**ti iminā pacchā uppajjanakassa paccayabhāvaṃ pucchati. **Sahajātapaccayenā**ti iminā apubbaṃ acarimaṃ uppajjamānānaṃ paccayabhāvaṃ pucchati. **Pubbakaraṇassā**ti dhovanādino pubbakaraṇassa. **Paccuddhārassā**ti purāṇasaṅghāṭiādīnaṃ paccuddharaṇassa. **Adhiṭṭhānassā**ti kathinacīvarādhiṭṭhānassa. **Atthārassā**ti kathinatthārassa. **Mātikānañca palibodhānañcā**ti aṭṭhannaṃ mātikānaṃ dvinnañca palibodhānaṃ. **Vatthussā**ti saṅghāṭiādino kathinavatthussa; sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ yañca labbhati yañca na labbhati, sabbaṃ pucchitvā idāni yaṃ yassa labbhati, tadeva dassento **pubbakaraṇaṃ payogassā**tiādinā nayena vissajjanamāha. Tassattho – yaṃ vuttaṃ ‘‘payogassa katame dhammā’’tiādi, tattha vuccate, pubbakaraṇaṃ payogassa anantarapaccayena paccayo, samanantaranissayaupanissayapaccayena paccayo. Payogassa hi sattavidhampi pubbakaraṇaṃ yasmā tena payogena nipphādetabbassa pubbakaraṇassatthāya so payogo kayirati, tasmā imehi catūhi paccayehi paccayo hoti. Purejātapaccaye panesa uddiṭṭhadhammesu ekadhammampi na labhati, aññadatthu pubbakaraṇassa sayaṃ purejātapaccayo hoti, payoge sati pubbakaraṇassa nipphajjanato. Tena vuttaṃ – ‘‘payogo pubbakaraṇassa purejātapaccayena paccayo’’ti. Pacchājātapaccayaṃ pana labhati, tena vuttaṃ – ‘‘pubbakaraṇaṃ payogassa pacchājātapaccayena paccayo’’ti. Pacchā uppajjanakassa hi pubbakaraṇassa atthāya so payogo kayirati. Sahajātapaccayaṃ pana mātikāpalibodhānisaṃsasaṅkhāte pannarasa dhamme ṭhapetvā añño payogādīsu ekopi dhammo na labhati, te eva hi pannarasa dhammā saha kathinatthārena ekato nipphajjantīti aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti. Tena vuttaṃ – ‘‘pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo’’ti. Etenupāyena sabbapadavissajjanāni veditabbāni.

Pubbakaraṇanidānādivibhāgavaṇṇanā

405. **Pubbakaraṇaṃ kiṃnidāna**ntiādipucchāvissajjanaṃ uttānameva.

406-7. ‘‘Payogo kiṃnidāno’’tiādīsu pucchādvayavissajjanesu **hetunidāno paccayanidāno**ti ettha cha cīvarāni hetu ceva paccayo cāti veditabbāni. Pubbapayogādīnañhi sabbesaṃ tāniyeva hetu, tāni paccayo. Na hi chabbidhe cīvare asati payogo atthi, na pubbakaraṇādīni, tasmā ‘‘payogo hetunidāno’’tiādi vuttaṃ.

408. Saṅgahavāre – **vacībhedenā**ti ‘‘imāya saṅghāṭiyā, iminā uttarāsaṅgena, iminā antaravāsakena kathinaṃ attharāmī’’ti etena vacībhedena. Katimūlādipucchāvissajjane – **kiriyā majjhe**ti paccuddhāro ceva adhiṭṭhānañca.

411. **Vatthuvipannaṃ hotī**ti akappiyadussaṃ hoti. **Kālavipannaṃ** nāma ajja dāyakehi dinnaṃ sve saṅgho kathinatthārakassa deti. **Karaṇavipannaṃ** nāma tadaheva chinditvā akataṃ.

Kathinādijānitabbavibhāgavaṇṇanā

412. Kathinaṃ jānitabbantiādipucchāya vissajjane – **tesaññeva dhammāna**nti yesu rūpādidhammesu sati kathinaṃ nāma hoti, tesaṃ samodhānaṃ missībhāvo. **Nāmaṃ nāmakamma**ntiādinā pana ‘‘kathina’’nti idaṃ bahūsu dhammesu nāmamattaṃ, na paramatthato eko dhammo atthīti dasseti.

Catuvīsatiyā ākārehīti ‘‘na ullikhitamattenā’’tiādīhi pubbe vuttakāraṇehi. **Sattarasahi ākārehī**ti ‘‘ahatena atthataṃ hoti kathina’’ntiādīhi pubbe vuttakāraṇehi. Nimittakammādīsu yaṃ vattabbaṃ sabbaṃ kathinakkhandhakavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ.

416. **Ekuppādā ekanirodhā**ti uppajjamānāpi ekato uppajjanti, nirujjhamānāpi ekato nirujjhanti. **Ekuppādā nānānirodhā**ti uppajjamānā ekato uppajjanti, nirujjhamānā nānā nirujjhanti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Sabbepi atthārena saddhiṃ ekato uppajjanti, atthāre hi sati uddhāro nāma. Nirujjhamānā panettha purimā dve atthārena saddhiṃ ekato nirujjhanti, uddhārabhāvaṃ pāpuṇanti. Atthārassa hi nirodho etesañca uddhārabhāvo ekakkhaṇe hoti, itare nānā nirujjhanti. Tesu uddhārabhāvaṃ pattesupi atthāro tiṭṭhatiyeva. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Kathinabhedavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paññattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālipañcakaṃ

Anissitavaggavaṇṇanā

417. Upālipañhesu **katihi nu kho bhante**ti pucchāya ayaṃ sambandho. Thero kira rahogato sabbāni imāni pañcakāni āvajjetvā ‘‘bhagavantaṃ dāni pucchitvā imesaṃ nissāya vasanakādīnaṃ atthāya tantiṃ ṭhapessāmī’’ti bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘katihi nu kho bhante’’tiādinā nayena pañhe pucchi. Tesaṃ vissajjane **uposathaṃ na jānātī**ti navavidhaṃ uposathaṃ na jānāti. **Uposathakammaṃ na jānātī**ti adhammenavaggādibhedaṃ catubbidhaṃ uposathakammaṃ na jānāti. **Pātimokkhaṃ na jānātī**ti dve mātikā na jānāti. **Pātimokkhuddesaṃ na jānātī**ti bhikkhūnaṃ pañcavidhaṃ bhikkhunīnaṃ catubbidhanti navavidhaṃ pātimokkhuddesaṃ na jānāti.

Pavāraṇaṃ na jānātīti navavidhaṃ pavāraṇaṃ na jānāti. **Pavāraṇākammaṃ na jānātī**ti adhammenavaggādibhedaṃ catubbidhaṃ pavāraṇākammaṃ na jānāti.

Āpattānāpattiṃ na jānātīti tasmiṃ tasmiṃ sikkhāpade niddiṭṭhaṃ āpattiñca anāpattiñca na jānāti.

Āpanno kammakatoti āpattiṃ āpanno tappaccayāva saṅghena kammaṃ kataṃ hoti.

Nappaṭippassambhanavaggavaṇṇanā

420. **Kammaṃ nappaṭippassambhetabba**nti ayaṃ yasmā anulomavatte na vattati, tasmā nāssa kammaṃ paṭippassambhetabbaṃ; sarajjukova vissajjetabboti attho.

421. **Sace upāli saṅgho samaggakaraṇīyāni kammāni karotī**ti sace samaggehi karaṇīyāni uposathādīni kammāni karoti, uposathapavāraṇādīsu hi ṭhitāsu upatthambho na dātabbo. Sace hi saṅgho accayaṃ desāpetvā saṅghasāmaggiṃ karoti, tiṇavatthārakasamathaṃ vā katvā uposathapavāraṇaṃ karoti, evarūpaṃ samaggakaraṇīyaṃ nāma kammaṃ hoti. **Tatra ce**ti sace tādise kamme bhikkhuno nakkhamati, diṭṭhāvikammampi katvā tathārūpā sāmaggī upetabbā, evaṃ vilomaggāho na gaṇhitabbo. Yatra pana uddhammaṃ ubbinayaṃ satthu sāsanaṃ dīpenti, tattha diṭṭhāvikammaṃ na vaṭṭati, paṭibāhitvā pakkamitabbaṃ.

Ussitamantī cāti lobhadosamohamānussannaṃ vācaṃ bhāsitā kaṇhavāco anatthakadīpano. **Nissitajappī**ti attano dhammatāya ussadayuttaṃ bhāsituṃ na sakkoti; atha kho ‘‘mayā saddhiṃ rājā evaṃ kathesi, asukamahāmatto evaṃ kathesi, asuko nāma mayhaṃ ācariyo vā upajjhāyo vā tepiṭako mayā saddhiṃ evaṃ kathesī’’ti evaṃ aññaṃ nissāya jappati. **Na ca bhāsānusandhikusalo**ti kathānusandhivacane ca vinicchayānusandhivacane ca akusalo hoti. **Na yathādhamme yathāvinaye**ti na bhūtena vatthunā āpattiṃ sāretvā codetā hoti.

Ussādetā hotīti ‘‘amhākaṃ ācariyo mahātepiṭako paramadhammakathiko’’tiādinā nayena ekaccaṃ ussādeti. Dutiyapade ‘‘āpattiṃ kiṃ so na jānātī’’tiādinā ekaccaṃ apasādeti. **Adhammaṃ gaṇhātī**ti aniyyānikapakkhaṃ gaṇhāti. **Dhammaṃ paṭibāhatī**ti niyyānikapakkhaṃ paṭibāhati. **Samphañca bahuṃ bhāsatī**ti bahuṃ niratthakakathaṃ katheti.

Pasayha pavattā hotīti anajjhiṭṭho bhāre anāropite kevalaṃ mānaṃ nissāya ajjhottharitvā anadhikāre kathetā hoti. **Anokāsakammaṃ kāretvā**ti okāsakammaṃ akāretvā pavattā hoti. **Na yathādiṭṭhiyā byākatā hotī**ti yassa attano diṭṭhi taṃ purakkhatvā na byākatā; laddhiṃ nikkhipitvā ayathābhuccaṃ adhammādīsu dhammādiladdhiko hutvā kathetā hotīti attho.

Vohāravaggavaṇṇanā

424. **Āpattiyā payogaṃ na jānātī**ti ‘‘ayaṃ āpatti kāyappayogā, ayaṃ vacīpayogā’’ti na jānāti. **Āpattiyā vūpasamaṃ na jānātī**ti ‘‘ayaṃ āpatti desanāya vūpasamati, ayaṃ vuṭṭhānena, ayaṃ neva desanāya na vuṭṭhānenā’’ti na jānāti. **Āpattiyā na vinicchayakusalo hotī**ti ‘‘imasmiṃ vatthusmiṃ ayaṃ āpattī’’ti na jānāti, dosānurūpaṃ āpattiṃ uddharitvā patiṭṭhāpetuṃ na sakkoti.

Adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ na jānātīti ‘‘idaṃ adhikaraṇaṃ aṭṭhārasa bhedakaravatthūni nissāya samuṭṭhāti, idaṃ catasso vipattiyo, idaṃ pañca vā satta vā āpattikkhandhe, idaṃ cattāri saṅghakiccāni nissāya samuṭṭhātī’’ti na jānāti. **Payogaṃ na jānātī**ti ‘‘idaṃ adhikaraṇaṃ dvādasamūlappayogaṃ, idaṃ cuddasamūlappayogaṃ, idaṃ chamūlapayogaṃ, idaṃ ekamūlapayoga’’nti na jānāti. Adhikaraṇānañhi yathāsakaṃmūlameva payogā nāma honti, taṃ sabbampi na jānātīti attho. **Vūpasamaṃ na jānātī**ti ‘‘idaṃ adhikaraṇaṃ dvīhi samathehi vūpasamati, idaṃ tīhi, idaṃ catūhi, idaṃ ekena samathena vūpasamatī’’ti na jānāti. **Na vinicchayakusalo hotī**ti adhikaraṇaṃ vinicchinitvā samathaṃ pāpetuṃ na jānāti.

Kammaṃ na jānātīti tajjanīyādi sattavidhaṃ kammaṃ na jānāti. **Kammassa karaṇaṃ na jānātī**ti ‘‘idaṃ kammaṃ iminā nīhārena kātabba’’nti na jānāti. **Kammassa vatthuṃ na jānātī**ti ‘‘idaṃ tajjanīyassa vatthu, idaṃ niyassādīna’’nti na jānāti. **Vatta**nti sattasu kammesu heṭṭhā catunnaṃ kammānaṃ aṭṭhārasavidhaṃ tividhassa ca ukkhepanīyakammassa tecattālīsavidhaṃ vattaṃ na jānāti. **Kammassa vūpasamaṃ na jānātī**ti ‘‘yo bhikkhu vatte vattitvā yācati, tassa kammaṃ paṭippassambhetabbaṃ, accayo desāpetabbo’’ti na jānāti.

Vatthuṃ na jānātīti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ vatthuṃ na jānāti. **Nidānaṃ na jānātī**ti ‘‘idaṃ sikkhāpadaṃ imasmiṃ nagare paññattaṃ, idaṃ imasmi’’nti na jānāti. **Paññattiṃ na jānātī**ti paññattianupaññattianuppannapaññattivasena tividhaṃ paññattiṃ na jānāti. **Padapaccābhaṭṭhaṃ na**

jānātīti sammukhā kātabbaṃ padaṃ na jānāti. ‘‘Buddho bhagavā’’ti vattabbe ‘‘bhagavā buddho’’ti heṭṭhupariyaṃ katvā padaṃ yojeti.

Akusalo ca hoti vinayeti vinayapāḷiyañca aṭṭhakathāyañca akusalo hoti.

Ñattiṃ na jānātīti saṅkhepato hi duvidhā ñatti – ‘‘esā ñattī’’ti evaṃ niddiṭṭhā ca aniddiṭṭhā ca. Tattha yā evaṃ aniddiṭṭhā, sā ‘‘kammañatti’’ nāma hoti. Yā niddiṭṭhā, sā ‘‘kammapādañatti’’ nāma, taṃ sabbena sabbaṃ ñattiṃ na jānāti. **Ñattiyā karaṇaṃ na jānātī**ti navasu ṭhānesu kammañattiyā karaṇaṃ na jānāti, dvīsu ṭhānesu kammapādañattiyā. **Ñattiyā anussāvanan**ti ‘‘imissā ñattiyā ekā anussāvanā, imissā tisso’’ti na jānāti. **Ñattiyā samathaṃ na jānātī**ti yvāyaṃ sativinayo, amūḷhavinayo, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārakoti catubbidho samatho ñattiyā vinā na hoti, taṃ ñattiyā samathoti na jānāti. **Ñattiyā vūpasamaṃ na jānātī**ti yaṃ adhikaraṇaṃ iminā catubbidhena ñattisamathena vūpasamati, tassa taṃ vūpasamaṃ ‘‘ayaṃ ñattiyā vūpasamo kato’’ti na jānāti.

Suttaṃ na jānātīti ubhatovibhaṅgaṃ na jānāti. **Suttānulomaṃ na jānātī**ti cattāro mahāpadese na jānāti. **Vinayaṃ na jānātī**ti khandhakaparivāraṃ na jānāti. **Vinayānulomaṃ na jānātī**ti cattāro mahāpadeseyeva na jānāti. **Na ca ṭhānāṭhānakusalo**ti kāraṇākāraṇakusalo na hoti.

Dhammaṃ na jānātīti ṭhapetvā vinayapiṭakaṃ avasesaṃ piṭakadvayaṃ na jānāti. **Dhammānulomaṃ na jānātī**ti suttantike cattāro mahāpadese na jānāti. **Vinayaṃ na jānātī**ti khandhakaparivārameva na jānāti. **Vinayānulomaṃ na jānātī**ti cattāro mahāpadese na jānāti. Ubhatovibhaṅgā panettha asaṅgahitā honti, tasmāyaṃ kurundiyaṃ vuttaṃ – ‘‘vinayanti sakalaṃ vinayapiṭakaṃ na jānātī’’ti taṃ na gahetabbaṃ. **Na ca pubbāparakusalo hotī**ti purekathāya ca pacchākathāya ca akusalo hoti. Sesaṃ sabbattha vuttapaṭipakkhavasena ñeyyattā pubbe pakāsitattā ca uttānamevāti.

Anissitavagganappaṭippassambhanavaggavohāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhāvikammavaggavaṇṇanā

425. Diṭṭhāvikammavagge – **diṭṭhāvikammā**ti diṭṭhīnaṃ āvikammāni; laddhippakāsanāni āpattidesanāsaṅkhātānaṃ vinayakammānametaṃ adhivacanaṃ. **Anāpattiyā diṭṭhiṃ āvi karotī**ti anāpattimeva āpattīti desetīti attho. **Adesanāgāminiyā**ti garukāpattiyā diṭṭhiṃ āvikaroti; saṅghādisesañca pārājikañca desetīti attho. **Desitāyā**ti lahukāpattiyāpi desitāya diṭṭhiṃ āvikaroti; desitaṃ puna desetīti attho.

Catūhi pañcahi diṭṭhinti yathā catūhi pañcahi diṭṭhi āvikatā hoti, evaṃ āvikaroti; cattāro pañca janā ekato āpattiṃ desentīti attho. **Manomānasenā**ti manasaṅkhātena mānasena diṭṭhiṃ āvikaroti; vacībhedaṃ akatvā citteneva āpattiṃ desetīti attho.

Nānāsaṃvāsakassāti laddhinānāsaṃvāsakassa vā kammanānāsaṃvāsakassa vā santike diṭṭhiṃ āvikaroti; āpattiṃ desetīti attho. **Nānāsīmāyā**ti samānasaṃvāsakassāpi nānāsīmāya ṭhitassa santike āvikaroti. Māḷakasīmāya hi ṭhitena sīmantarikāya ṭhitassa sīmantarikāya vā ṭhitena avippavāsasīmāya ṭhitassāpi āpattiṃ desetuṃ na vaṭṭati. **Apakatattassā**ti ukkhittakassa vā, yassa vā uposathapavāraṇā ṭhapitā honti, tassa santike desetīti attho.

430. **Nālaṃ okāsakammaṃ kātu**nti na pariyattaṃ kātuṃ; na kātabbanti attho. Idhāpi apakatatto ukkhittako ca ṭhapitauposathapavāraṇo ca. **Cāvanādhippāyo**ti sāsanato cāvetukāmo.

432. **Mandattā momūhattā**ti mandabhāvena momūhabhāvena vissajjitampi jānituṃ asamattho, kevalaṃ attano momūhabhāvaṃ pakāsentoyeva pucchati ummattako viya. **Pāpiccho**ti ‘‘evaṃ maṃ jano sambhāvessatī’’ti pāpikāya icchāya pucchati. **Paribhavā**ti paribhavaṃ āropetukāmo hutvā pucchati. Aññabyākaraṇesupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti. Attādānavagge ca dhutaṅgavagge ca yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Diṭṭhāvikammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Musāvādavaggavaṇṇanā

444. Musāvādavagge – pārājikaṃ gacchatīti **pārājikagāmī;** pārājikāpattibhāvaṃ pāpuṇātīti attho. Itaresupi eseva nayo. Tattha asantauttarimanussadhammārocanamusāvādo pārājikagāmī, amūlakena pārājikena anuddhaṃsanamusāvādo **saṅghādisesagāmī,** ‘‘yo te vihāre vasatī’’tiādinā pariyāyena jānantassa vuttamusāvādo **thullaccayagāmī,** ajānantassa **dukkaṭagāmī,** ‘‘sampajānamusāvāde pācittiya’’nti āgato **pācittiyagāmī**ti veditabbo.

Adassanenāti vinayadharassa adassanena. Kappiyākappiyesu hi kukkucce uppanne vinayadharaṃ disvā kappiyākappiyabhāvaṃ paṭipucchitvā akappiyaṃ pahāya kappiyaṃ kareyya, taṃ apassanto pana akappiyampi kappiyanti karonto āpajjati. Evaṃ āpajjitabbaṃ āpattiṃ vinayadharassa dassanena nāpajjati, adassaneneva āpajjati, tena vuttaṃ ‘‘adassanenā’’ti. **Assavanenā**ti ekavihārepi vasanto pana vinayadharassa upaṭṭhānaṃ gantvā kappiyākappiyaṃ apucchitvā vā aññesañca vuccamānaṃ asuṇanto āpajjatiyeva, tena vuttaṃ ‘‘assavanenā’’ti. **Pasuttakatā**ti pasuttakatāya. Sahagāraseyyañhi pasuttakabhāvenapi āpajjati. Akappiye kappiyasaññitāya āpajjanto pana **tathāsaññī** āpajjati. **Satisammosā** ekarattātikkamādivasena āpajjitabbaṃ āpajjati. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Musāvādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhikkhunovādavaggavaṇṇanā

450. Bhikkhunivagge – **alābhāyā**ti catunnaṃ paccayānaṃ alābhatthāya; yathā paccaye na labhanti, tathā parisakkati vāyamatīti attho. **Anatthāyā**ti anatthaṃ kalisāsanaṃ āropento parisakkati. **Avāsāyā**ti avāsatthāya; yasmiṃ gāmakhette vasanti, tato nīharaṇatthāya. **Sampayojetī**ti asaddhammapaṭisevanatthāya sampayojeti.

451. ‘‘Katihi nu kho bhante aṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā kammaṃ kātabba’’nti sattannaṃ kammānaṃ aññataraṃ sandhāya pucchati.

454. **Na sākacchātabbo**ti kappiyākappiyanāmarūpaparicchedasamathavipassanādibhedo kathāmaggo na kathetabbo. Yasmā pana khīṇāsavo bhikkhu na visaṃvādeti, tathārūpassa kathāmaggassa sāmī hutvā katheti, na itaro; tasmā paṭhamapañcake ‘‘na asekkhenā’’ti paṭikkhipitvā dutiyapañcake ‘‘asekkhenā’’tiādi vuttaṃ.

Na atthapaṭisambhidāpattoti aṭṭhakathāya paṭisambhidāpatto pabhedagatañāṇappatto na hoti. **Na dhammapaṭisambhidāpatto**ti pāḷidhamme paṭisambhidāpatto na hoti. **Na niruttipaṭisambhidāpatto**ti vohāraniruttiyaṃ paṭisambhidāpatto na hoti. **Na paṭibhānapaṭisambhidāpatto**ti yāni tāni paṭibhānasaṅkhātāni atthapaṭisambhidādīni ñāṇāni, tesu paṭisambhidāpatto na hoti. **Yathāvimuttaṃ cittaṃ na paccavekkhitā**ti catunnaṃ phalavimuttīnaṃ vasena yathāvimuttaṃ cittaṃ ekūnavīsatibhedāya paccavekkhaṇāya na paccavekkhitā hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Bhikkhunovādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ubbāhikavaggavaṇṇanā

455. Ubbāhikavagge – **na atthakusalo**ti na aṭṭhakathākusalo; atthuddhāre cheko na hoti. **Na dhammakusalo**ti ācariyamukhato anuggahitattā pāḷiyaṃ na kusalo, na pāḷisūro. **Na niruttikusalo**ti bhāsantaravohāre na kusalo. **Na byañjanakusalo**ti sithiladhanitādivasena parimaṇḍalabyañjanāropane kusalo na hoti; na akkharaparicchede nipuṇoti attho. **Na pubbāparakusalo**ti atthapubbāpare dhammapubbāpare niruttipubbāpare byañjanapubbāpare purekathāpacchākathāsu ca na kusalo hoti.

Kodhanotiādīni yasmā kodhādīhi abhibhūto kāraṇākāraṇaṃ na jānāti, vinicchituṃ na sakkoti, tasmā vuttāni. **Pasāretā hoti no sāretā**ti mohetā hoti, na satiuppādetā; codakacuditakānaṃ kathaṃ moheti pidahati na sāretīti attho. Sesamettha ubbāhikavagge uttānamevāti.

Ubbāhikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhikaraṇavūpasamavaggavaṇṇanā

457. Adhikaraṇavūpasamavagge – **puggalagaru hotī**ti ‘‘ayaṃ me upajjhāyo, ayaṃ me ācariyo’’tiādīni cintetvā tassa jayaṃ ākaṅkhamāno ‘‘adhammaṃ dhammo’’ti dīpeti. **Saṅghagaru hotī**ti dhammañca vinayañca amuñcitvā vinicchinanto saṅghagaruko nāma hoti. Cīvarādīni gahetvā vinicchinanto **āmisagaruko** nāma hoti, tāni aggahetvā yathādhammaṃ vinicchinanto **saddhammagaruko** nāma hoti.

458. **Pañcahupāli ākārehī**ti pañcahi kāraṇehi saṅgho bhijjati – **kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā**ti. Ettha **kammenā**ti apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharanto**ti kathayanto; tāhi tāhi upapattīhi ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādīni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni dīpento. **Anussāvanenā**ti ‘‘nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthu sāsanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanamiva sītalo, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī’’tiādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesaṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattidhamme katvā ‘‘gaṇhatha imaṃ salāka’’nti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharante tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atireke vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karoti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Iti yaṃ **saṅghabhedakakkhandhakavaṇṇanāyaṃ** avocumhā ‘‘evaṃ aṭṭhārasasu vatthūsu yaṃkiñci ekampi vatthuṃ dīpetvā tena tena kāraṇena ‘imaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā’ti saññāpetvā salākaṃ gāhetvā visuṃ saṅghakamme kate saṅgho bhinno hoti. Parivāre pana ‘pañcahi, upāli, ākārehi saṅgho bhijjatī’tiādi vuttaṃ. Tassa iminā idha vuttena saṅghabhedalakkhaṇena atthato nānākaraṇaṃ natthi. Taṃ panassa nānākaraṇābhāvaṃ tattheva pakāsayissāmā’’ti, svāyaṃ pakāsito hoti.

Paññattetanti paññattaṃ etaṃ. Kva paññattaṃ? Vattakkhandhake. Tatra hi cuddasa khandhakavattāni paññattāni. Tenāha – ‘‘paññattetaṃ, upāli, mayā āgantukānaṃ bhikkhūnaṃ āgantukavatta’’ntiādi. **Evampi kho upāli saṅgharāji hoti, no ca saṅghabhedo**ti ettāvatā hi saṅgharājimattameva hoti, na tāva saṅghabhedo; anupubbena pana ayaṃ saṅgharāji vaḍḍhamānā saṅghabhedāya saṃvattatīti attho. **Yathāratta**nti rattiparimāṇānurūpaṃ; yathātheranti attho. **Āvenibhāvaṃ karitvā**ti visuṃ vavatthānaṃ karitvā. **Kammākammāni karontī**ti aparāparaṃ saṅghakammaṃ upādāya khuddakāni ceva mahantāni ca kammāni karonti. Sesametthāpi adhikaraṇavūpasamavagge uttānameva.

Saṅghabhedakavaggadvayavaṇṇanā

459. Saṅghabhedavaggadvaye – **vinidhāya diṭṭhiṃ kammenā**ti tesu adhammādīsu adhammādayo eteti evaṃdiṭṭhikova hutvā taṃ diṭṭhiṃ vinidhāya te dhammādivasena dīpetvā visuṃ kammaṃ karoti. Iti yaṃ vinidhāya diṭṭhiṃ kammaṃ karoti, tena evaṃ katena vinidhāya diṭṭhiṃ kammena saddhiṃ pañcaṅgāni honti, ''imehi kho upāli pañcahaṅgehī''ti ayamekasmiṃ pañcake atthayojanā. Etena nayena sabbapañcakāni veditabbāni. Etthāpi ca vohārādi aṅgattayaṃ pubbabhāgavaseneva vuttaṃ. Kammuddesavasena pana atekicchatā veditabbā. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Na hettha kiñci atthi yaṃ pubbe avuttanayaṃ.

Āvāsikavaggavaṇṇanā

461. Āvāsikavagge – **yathābhataṃ nikkhitto**ti yathā āharitvā ṭhapito.

462. **Vinayabyākaraṇā**ti vinayapañhe vissajjanā. **Pariṇāmetī**ti niyāmeti dīpeti katheti. Sesamettha uttānameva.

Kathinatthāravaggavaṇṇanā

467. Kathinatthāravagge – **otamasiko**ti andhakāragato; tañhi vandantassa mañcapādādīsupi nalāṭaṃ paṭihaññeyya. **Asamannāharanto**ti kiccayapasutattā vandanaṃ asamannāharanto. **Sutto**ti niddaṃ okkanto. **Ekāvatto**ti ekato āvatto sapattapakkhe ṭhito verī visabhāgapuggalo vuccati; ayaṃ avandiyo. Ayañhi vandiyamāno pādenapi pahareyya. **Aññavihito**ti aññaṃ cintayamāno.

Khādantoti piṭṭhakhajjakādīni khādanto. **Uccārañca passāvañca karonto** anokāsagatattā avandiyo. **Ukkhittako**ti tividhenapi ukkhepanīyakammena ukkhittako avandiyo. Tajjanīyādikammakatā pana cattāro vanditabbā. Uposathapavāraṇāpi tehi saddhiṃ labbhanti. Ādito paṭṭhāya ca vuttesu avandiyesu naggañca ukkhittakañca vandantasseva āpatti. Itaresaṃ pana asāruppaṭṭhena ca antarā vuttakāraṇena ca vandanā paṭikkhittā. Ito paraṃ **pacchāupasampannādayo** dasapi āpattivatthubhāveneva avandiyā. Te vandantassa hi niyameneva āpatti. Iti imesu pañcasu pañcakesu terasa jane vandantassa anāpatti, dvādasannaṃ vandanāya āpatti.

468. **Ācariyo vandiyo**ti pabbajjācariyo upasampadācariyo nissayācariyo uddesācariyo ovādācariyoti ayaṃ pañcavidhopi ācariyo vandiyo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Kathinatthāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca upālipañcakavaṇṇanā.

Āpattisamuṭṭhānavaṇṇanā

470. **Acittako āpajjatī**tiādīsu sahaseyyādipaṇṇattivajjaṃ asañcicca āpajjanto acittako āpajjati, desento sacittako vuṭṭhāti. Yaṃkiñci sañcicca āpajjanto sacittako āpajjati, tiṇavatthārakena vuṭṭhahanto acittako vuṭṭhāti. Pubbe vuttameva tiṇavatthārakena vuṭṭhahanto acittako āpajjati, acittako vuṭṭhāti. Itaraṃ desento sacittako āpajjati, sacittako vuṭṭhāti. ''Dhammadānaṃ karomī''ti padasodhammādīni karonto kusalacitto āpajjati, ''buddhānaṃ anusāsaniṃ karomī''ti udaggacitto desento kusalacitto vuṭṭhāti. Domanassiko hutvā desento akusalacitto vuṭṭhāti, tiṇavatthārakena niddāgatova vuṭṭhahanto abyākatacitto vuṭṭhāti. Bhiṃsāpanādīni katvā ''buddhānaṃ sāsanaṃ karomī''ti somanassiko desento akusalacitto āpajjati, kusalacitto vuṭṭhāti. Domanassikova desento akusalacitto vuṭṭhāti, vuttanayeneva tiṇavatthārakena vuṭṭhahanto abyākatacitto vuṭṭhāti. Niddokkantasamaye sahagāraseyyaṃ āpajjanto abyākatacitto āpajjati, vuttanayeneva panettha ‘‘kusalacitto vuṭṭhātī’’tiādi veditabbaṃ.

Paṭhamaṃ pārājikaṃ katihi samuṭṭhānehītiādi pubbe vuttanayattā uttānameva.

473. **Cattāro pārājikā katihi samuṭṭhānehī**tiādīsu ukkaṭṭhaparicchedato yaṃ yaṃ samuṭṭhānaṃ yassa yassa labbhati, taṃ sabbaṃ vuttameva hoti.

Āpattisamuṭṭhānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aparadutiyagāthāsaṅgaṇikaṃ

(1) Kāyikādiāpattivaṇṇanā

474. ‘‘Kati āpattiyo kāyikā’’tiādigāthānaṃ vissajjane **cha āpattiyo kāyikā**ti antarapeyyāle catutthena āpattisamuṭṭhānena cha āpattiyo āpajjati, ‘‘bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti pārājikassā’’tiādinā nayena vuttāpattiyo. Kāyadvāre samuṭṭhitattā hi etā kāyikāti vuccanti. **Cha vācasikā**ti tasmiṃyeva antarapeyyāle pañcamena āpattisamuṭṭhānena cha āpattiyo āpajjati, ‘‘bhikkhu pāpiccho icchāpakato’’tiādinā nayena vuttāpattiyo. **Chādentassa tisso**ti vajjapaṭicchādikāya bhikkhuniyā pārājikaṃ, bhikkhussa saṅghādisesapaṭicchādane pācittiyaṃ, attano duṭṭhullāpattipaṭicchādane dukkaṭaṃ. **Pañca saṃsaggapaccayā**ti bhikkhuniyā kāyasaṃsagge pārājikaṃ, bhikkhuno saṅghādiseso, kāyena kāyapaṭibaddhe thullaccayaṃ, nissaggiyena kāyapaṭibaddhe dukkaṭaṃ, aṅgulipatodake pācittiyanti imā kāyasaṃsaggapaccayā pañcāpattiyo.

Aruṇugge tissoti ekarattachārattasattāhadasāhamāsātikkamavasena nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, bhikkhuniyā rattivippavāse saṅghādiseso, ‘‘paṭhamampi yāmaṃ chādeti, dutiyampi tatiyampi yāmaṃ chādeti, uddhaste aruṇe channā hoti āpatti, yo chādeti so dukkaṭaṃ desāpetabbo’’ti imā aruṇugge tisso āpattiyo āpajjati. **Dve yāvatatiyakā**ti ekādasa yāvatatiyakā nāma, paññattivasena pana dve honti bhikkhūnaṃ yāvatatiyakā bhikkhunīnaṃ yāvatatiyakāti. **Ekettha aṭṭhavatthukā**ti bhikkhunīnaṃyeva ekā ettha imasmiṃ sāsane aṭṭhavatthukā nāma. **Ekena sabbasaṅgaho**ti ‘‘yassa siyā āpatti, so āvikareyyā’’ti iminā ekena nidānuddesena sabbasikkhāpadānañca sabbapātimokkhuddesānañca saṅgaho hoti.

Vinayassa dve mūlānīti kāyo ceva vācā ca. **Garukā dve vuttā**ti pārājikasaṅghādisesā. **Dve duṭṭhullacchādanā**ti vajjapaṭicchādikāya pārājikaṃ saṅghādisesaṃ paṭicchādakassa pācittiyanti imā dve duṭṭhullacchādanāpattiyo nāma.

Gāmantare catassoti ‘‘bhikkhu bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidahati, dukkaṭaṃ; aññassa gāmassa upacāraṃ okkamati, pācittiyaṃ; bhikkhuniyā gāmantaraṃ gacchantiyā parikkhitte gāme paṭhamapāde thullaccayaṃ, dutiyapāde saṅghādiseso; aparikkhittassa paṭhamapāde upacārokkamane thullaccayaṃ, dutiyapāde saṅghādiseso’’ti imā gāmantare dukkaṭapācittiyathullaccayasaṅghaādisesavasena catasso āpattiyo. **Catasso nadipārapaccayā**ti ‘‘bhikkhu bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidahati, dukkaṭaṃ; nāvaṃ abhiruhati, pācittiyaṃ; bhikkhuniyā nadipāraṃ gacchantiyā uttaraṇakāle paṭhamapāde thullaccayaṃ, dutiyapāde saṅghādiseso’’ti imā catasso. **Ekamaṃse thullaccaya**nti manussamaṃse. **Navamaṃsesu dukkaṭa**nti sesaakappiyamaṃsesu.

Dve vācasikā rattinti bhikkhunī rattandhakāre appadīpe purisena saddhiṃ hatthapāse ṭhitā sallapati, pācittiyaṃ; hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhitā sallapati, dukkaṭaṃ. **Dve vācasikā divā**ti bhikkhunī divā paṭicchanne okāse purisena saddhiṃ hatthapāse ṭhitā sallapati, pācittiyaṃ; hatthapāsaṃ vijahitvā sallapati, dukkaṭaṃ. **Dadamānassa tisso**ti maraṇādhippāyo manussassa visaṃ deti, so ce tena marati, pārājikaṃ; yakkhapetānaṃ deti, te ce maranti, thullaccayaṃ; tiracchānagatassa deti, so ce marati, pācittiyaṃ; aññātikāya bhikkhuniyā cīvaradāne pācittiyanti evaṃ dadamānassa tisso āpattiyo. **Cattāro ca paṭiggahe**ti hatthaggāha-veṇiggāhesu saṅghādiseso, mukhena aṅgajātaggahaṇe pārājikaṃ, aññātikāya bhikkhuniyā cīvarapaṭiggahaṇe nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, avassutāya avassutassa hatthato khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiggaṇhantiyā thullaccayaṃ; evaṃ paṭiggahe cattāro āpattikkhandhā honti.

(2) Desanāgāminiyādivaṇṇanā

475. **Pañca desanāgāminiyo**ti lahukā pañca. **Cha sappaṭikammā**ti pārājikaṃ ṭhapetvā avasesā. **Ekettha appaṭikammā**ti ekā pārājikāpatti.

Vinayagarukā dve vuttāti pārājikañceva saṅghādisesañca. **Kāyavācasikāni cā**ti sabbāneva sikkhāpadāni kāyavācasikāni, manodvāre paññattaṃ ekasikkhāpadampi natthi. **Eko vikāle dhaññaraso**ti loṇasovīrakaṃ. Ayameva hi eko dhaññaraso vikāle vaṭṭati. **Ekā ñatticatutthena sammutī**ti bhikkhunovādakasammuti. Ayameva hi ekā ñatticatutthakammena sammuti anuññātā.

Pārājikā kāyikā dveti bhikkhūnaṃ methunapārājikaṃ bhikkhunīnañca kāyasaṃsaggapārājikaṃ. **Dve saṃvāsabhūmiyo**ti attanā vā attānaṃ samānasaṃvāsakaṃ karoti, samaggo vā saṅgho ukkhittaṃ osāreti. Kurundiyaṃ pana ‘‘samānasaṃvāsakabhūmi ca nānāsaṃvāsakabhūmi cā’’ti evaṃ dve saṃvāsabhūmiyo vuttā. **Dvinnaṃ ratticchedo**ti pārivāsikassa ca mānattacārikassa ca paññattā. **Dvaṅgulā duve**ti dve dvaṅgulapaññattiyo, ‘‘dvaṅgulapabbaparamaṃ ādātabba’’nti ayamekā, ‘‘dvaṅgulaṃ vā dvemāsaṃ vā’’ti ayamekā.

Dve attānaṃ vadhitvānāti bhikkhunī attānaṃ vadhitvā dve āpattiyo āpajjati; vadhati rodati, āpatti pācittiyassa; vadhati na rodati, āpatti dukkaṭassa. **Dvīhi saṅgho bhijjatī**ti kammena ca salākaggāhena ca. **Dvettha paṭhamāpattikā**ti ettha sakalepi vinaye dve paṭhamāpattikā ubhinnaṃ paññattivasena. Itarathā pana nava bhikkhūnaṃ nava bhikkhunīnanti aṭṭhārasa honti. **Ñattiyā karaṇā duve**ti dve ñattikiccāni – kammañca kammapādakā ca. Navasu ṭhānesu kammaṃ hoti, dvīsu kammapādabhāvena tiṭṭhati.

Pāṇātipāte tissoti ‘‘anodissa opātaṃ khaṇati, sace manusso marati, pārājikaṃ; yakkhapetānaṃ maraṇe thullaccayaṃ; tiracchānagatassa maraṇe pācittiya’’nti imā tisso honti. **Vācā pārājikā tayo**ti vajjapaṭicchādikāya ukkhittānuvattikāya aṭṭhavatthukāyāti. Kurundiyaṃ pana ‘‘āṇattiyā adinnādāne, manussamaraṇe, uttarimanussadhammaullapane cā’’ti evaṃ tayo vuttā. **Obhāsanā tayo**ti vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ādissa vaṇṇāvaṇṇabhāsane saṅghādiseso, vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ṭhapetvā adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇāvaṇṇabhaṇane thullaccayaṃ, ubbhakkhakaṃ adhojāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇāvaṇṇabhaṇane dukkaṭaṃ. **Sañcarittena vā tayo**ti paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa; paṭiggaṇhāti vīmaṃsati na paccāharati, āpatti thullaccayassa; paṭiggaṇhāti na vīmaṃsati na paccāharati, āpatti dukkaṭassāti ime sañcarittena kāraṇabhūtena tayo āpattikkhandhā honti.

Tayo puggalā na upasampādetabbāti addhānahīno aṅgahīno vatthuvipanno ca tesaṃ nānākaraṇaṃ vuttameva. Apicettha yo pattacīvarena aparipūro, paripūro ca na yācati, imepi aṅgahīneneva saṅgahitā. Mātughātakādayo ca karaṇadukkaṭakā paṇḍakaubhatobyañjanakatiracchānagatasaṅkhātena vatthuvipanneneva saṅgahitāti veditabbā. Esa nayo kurundiyaṃ vutto. **Tayo kammānaṃ saṅgahā**ti ñattikappanā, vippakatapaccattaṃ, atītakaraṇanti. Tattha ‘‘dadeyya kareyyā’’tiādibhedā ñattikappanā; ‘‘deti karotī’’tiādibhedaṃ vippakatapaccattaṃ; ‘‘dinnaṃ kata’’ntiādibhedaṃ atītakaraṇaṃ nāmāti imehi tīhi kammāni saṅgayhanti. Aparehipi tīhi kammāni saṅgayhanti – vatthunā, ñattiyā, anussāvanāyāti. Vatthusampannañhi ñattisampannaṃ anussāvanasampannañca kammaṃ nāma hoti, tena vuttaṃ ‘‘tayo kammānaṃ saṅgahā’’ti. **Nāsitakā tayo** nāma mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsetha, dūsako nāsetabbo, dasahaṅgehi samannāgato sāmaṇero nāsetabbo, kaṇṭakaṃ samaṇuddesaṃ nāsethāti evaṃ liṅgasaṃvāsadaṇḍakammanāsanāvasena tayo nāsitakā veditabbā. **Tiṇṇannaṃ ekavācikā**ti ‘‘anujānāmi bhikkhave dve tayo ekānussāvane kātu’’nti vacanato tiṇṇaṃ janānaṃ ekupajjhāyena nānācariyena ekānussāvanā vaṭṭati.

Adinnādāne tissoti pāde vā atirekapāde vā pārājikaṃ, atirekamāsake thullaccayaṃ, māsake vā ūnamāsake vā dukkaṭaṃ. **Catasso methunapaccayā**ti akkhayite pārājikaṃ, yebhuyyena khayite thullaccayaṃ, vivaṭakate mukhe dukkaṭaṃ, jatumaṭṭhake pācittiyaṃ. **Chindantassa tisso**ti vanappatiṃ chindantassa pārājikaṃ, bhūtagāme pācittiyaṃ, aṅgajāte thullaccayaṃ. **Pañca chaḍḍitapaccayā**ti anodissa visaṃ chaḍḍeti, sace tena manusso marati, pārājikaṃ; yakkhapetesu thullaccayaṃ; tiracchānagate pācittiyaṃ; vissaṭṭhichaḍḍane saṅghādiseso; sekhiyesu harite uccārapassāvachaḍḍane dukkaṭaṃ – imā chaḍḍitapaccayā pañcāpattiyo honti.

Pācittiyena dukkaṭā katāti bhikkhunovādakavaggasmiṃ dasasu sikkhāpadesu pācittiyena saddhiṃ dukkaṭā katā evāti attho. **Caturettha navakā vuttā**ti paṭhamasikkhāpadamhiyeva adhammakamme dve, dhammakamme dveti evaṃ cattāro navakā vuttāti attho. **Dvinnaṃ cīvarena cā**ti bhikkhūnaṃ santike upasampannāya cīvaraṃ dentassa pācittiyaṃ, bhikkhunīnaṃ santike upasampannāya dentassa dukkaṭanti evaṃ dvinnaṃ bhikkhunīnaṃ cīvaraṃ dentassa cīvarena kāraṇabhūtena āpatti hotīti attho.

Aṭṭha pāṭidesanīyāti pāḷiyaṃ āgatā eva. **Bhuñjantāmakadhaññena pācittiyena dukkaṭā katā**ti āmakadhaññaṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pācittiyena saddhiṃ dukkaṭā katāyeva.

Gacchantassa catassoti bhikkhuniyā vā mātugāmena vā saddhiṃ saṃvidhāya gacchantassa dukkaṭaṃ, gāmūpacārokkamane pācittiyaṃ, yā bhikkhunī ekā gāmantaraṃ gacchati, tassā gāmūpacāraṃ okkamantiyā paṭhamapāde thullaccayaṃ, dutiyapāde saṅghādisesoti gacchantassa imā catasso āpattiyo honti. **Ṭhitassa cāpi tattakā**ti ṭhitassapi catasso evāti attho. Kathaṃ? Bhikkhunī andhakāre vā paṭicchanne vā okāse mittasanthavavasena purisassa hatthapāse tiṭṭhati, pācittiyaṃ; hatthapāsaṃ vijahitvā tiṭṭhati, dukkaṭaṃ; aruṇuggamanakāle dutiyikāya hatthapāsaṃ vijahantī tiṭṭhati, thullaccayaṃ; vijahitvā tiṭṭhati, saṅghādisesoti nisinnassa catasso āpattiyo. **Nipannassāpi tattakā**ti sacepi hi sā nisīdati vā nipajjati vā, etāyeva catasso āpattiyo āpajjati.

(3) Pācittiyavaṇṇanā

476. **Pañca pācittiyānī**ti pañca bhesajjāni paṭiggahetvā nānābhājanesu vā ekabhājane vā amissetvā ṭhapitāni honti, sattāhātikkame so bhikkhu pañca pācittiyāni sabbāni nānāvatthukāni ekakkhaṇe āpajjati, ‘‘imaṃ paṭhamaṃ āpanno, imaṃ pacchā’’ti na vattabbo.

Nava pācittiyānīti yo bhikkhu nava paṇītabhojanāni viññāpetvā tehi saddhiṃ ekato ekaṃ kabaḷaṃ omadditvā mukhe pakkhipitvā paragaḷaṃ atikkāmeti, ayaṃ nava pācittiyāni sabbāni nānāvatthukāni ekakkhaṇe āpajjati ‘‘imaṃ paṭhamaṃ āpanno, imaṃ pacchā’’ti na vattabbo. **Ekavācāya deseyyā**ti ‘‘ahaṃ, bhante, pañca bhesajjāni paṭiggahetvā sattāhaṃ atikkāmetvā pañca āpattiyo āpanno, tā tumhamūle paṭidesemī’’ti evaṃ ekavācāya deseyya, desitāva honti, dvīhi tīhi vācāhi kiccaṃ nāma natthi. Dutiyavissajjanepi ‘‘ahaṃ, bhante, nava paṇītabhojanāni viññāpetvā bhuñjitvā nava āpattiyo āpanno, tā tumhamūle paṭidesemī’’ti vattabbaṃ.

Vatthuṃ kittetvā deseyyāti ‘‘ahaṃ, bhante, pañca bhesajjāni paṭiggahetvā sattāhaṃ atikkāmesiṃ, yathāvatthukaṃ taṃ tumhamūle paṭidesemī’’ti evaṃ vatthuṃ kittetvā deseyya, desitāva honti āpattiyo, āpattiyā nāmaggahaṇena kiccaṃ natthi. Dutiyavissajjanepi ‘‘ahaṃ, bhante, nava paṇītabhojanāni viññāpetvā bhutto, yathāvatthukaṃ taṃ tumhamūle paṭidesemī’’ti vattabbaṃ.

Yāvatatiyake tissoti ukkhittānuvattikāya pārājikaṃ bhedakānuvattakānaṃ kokālikādīnaṃ saṅghādisesaṃ, pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge caṇḍakāḷikāya ca bhikkhuniyā pācittiyanti imā yāvatatiyakā tisso āpattiyo. **Cha vohārapaccayā**ti payuttavācāpaccayā cha āpattiyo āpajjatīti attho. Kathaṃ? Ājīvahetu ājīvakāraṇā pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā sañcarittaṃ samāpajjati, āpatti saṅghādisesassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā yo te vihāre vasati so arahāti vadati, āpatti thullaccayassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhu paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pācittiyassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhunī paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti dukkaṭassāti.

Khādantassa tissoti manussamaṃse thullaccayaṃ, avasesesu akappiyamaṃsesu dukkaṭaṃ, bhikkhuniyā lasuṇe pācittiyaṃ. **Pañca bhojanapaccayā**ti avassutā avassutassa purisassa hatthato bhojanaṃ gahetvā tattheva manussamaṃsaṃ lasuṇaṃ attano atthāya viññāpetvā gahitapaṇītabhojanāni avasesañca akappiyamaṃsaṃ pakkhipitvā vomissakaṃ omadditvā ajjhoharamānā saṅghādisesaṃ, thullaccayaṃ, pācittiyaṃ, pāṭidesanīyaṃ, dukkaṭanti imā pañca āpattiyo bhojanapaccayā āpajjati.

Pañca ṭhānānīti ‘‘ukkhittānuvattikāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya appaṭinissajjantiyā ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayaṃ, kammavācāpariyosāne āpatti pārājikassa, saṅghabhedāya parakkamanādīsu saṅghādiseso, pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge pācittiya’’nti evaṃ sabbā yāvatatiyakā pañca ṭhānāni gacchanti. **Pañcannañceva āpattī**ti āpatti nāma pañcannaṃ sahadhammikānaṃ hoti, tattha dvinnaṃ nippariyāyena āpattiyeva, sikkhāmānasāmaṇerisāmaṇerānaṃ pana akappiyattā na vaṭṭati. Iminā pariyāyena tesaṃ āpatti na desāpetabbā, daṇḍakammaṃ pana tesaṃ kātabbaṃ. **Pañcannaṃ adhikaraṇena cā**ti adhikaraṇañca pañcannamevāti attho. Etesaṃyeva hi pañcannaṃ pattacīvarādīnaṃ atthāya vinicchayavohāro adhikaraṇanti vuccati, gihīnaṃ pana aḍḍakammaṃ nāma hoti.

Pañcannaṃ vinicchayo hotīti pañcannaṃ sahadhammikānaṃyeva vinicchayo nāma hoti. **Pañcannaṃ vūpasamena cā**ti etesaṃyeva pañcannaṃ adhikaraṇaṃ vinicchitaṃ vūpasantaṃ nāma hotīti attho. **Pañcannañceva anāpattī**ti etesaṃyeva pañcannaṃ anāpatti nāma hotīti attho. **Tīhi ṭhānehi sobhatī**ti saṅghādīhi tīhi kāraṇehi sobhati. Katavītikkamo hi puggalo sappaṭikammaṃ āpattiṃ saṅghamajjhe gaṇamajjhe puggalasantike vā paṭikaritvā abbhuṇhasīlo pākatiko hoti, tasmā tīhi ṭhānehi sobhatīti vuccati.

Dve kāyikā rattinti bhikkhunī rattandhakāre purisassa hatthapāse ṭhānanisajjasayanāni kappayamānā pācittiyaṃ, hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhānādīni kappayamānā dukkaṭanti dve kāyadvārasambhavā āpattiyo rattiṃ āpajjati. **Dve kāyikā divā**ti eteneva upāyena divā paṭicchanne okāse dve āpattiyo āpajjati. **Nijjhāyantassa ekā āpattī**ti ‘‘na ca, bhikkhave, sārattena mātugāmassa aṅgajātaṃ upanijjhāyitabbaṃ. Yo upanijjhāyeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (pārā. 266) nijjhāyantassa ayamekā āpatti. **Ekā piṇḍapātapaccayā**ti ‘‘na ca, bhikkhave, bhikkhādāyikāya mukhaṃ oloketabba’’nti (cūḷava. 366) ettha dukkaṭāpatti, antamaso yāguṃ vā byañjanaṃ vā dentassa sāmaṇerassāpi hi mukhaṃ ullokayato dukkaṭameva. Kurundiyaṃ pana **‘‘ekā piṇḍapātapaccayā**ti bhikkhuniparipācitaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassa pācittiya’’nti vuttaṃ.

Aṭṭhānisaṃse sampassanti kosambakakkhandhake vuttānisaṃse. **Ukkhittakā tayo vuttā**ti āpattiyā adassane appaṭikamme pāpikāya ca diṭṭhiyā appaṭinissaggeti. **Tecattālīsa sammāvattanā**ti tesaṃyeva ukkhittakānaṃ ettakesu vattesu vattanā.

Pañcaṭhāne musāvādoti pārājikasaṅghādisesathullaccayapācittiyadukkaṭasaṅkhāte pañcaṭṭhāne musāvādo gacchati. **Cuddasa paramanti vuccatī**ti dasāhaparamādinayena heṭṭhā vuttaṃ. **Dvādasa pāṭidesanīyā**ti bhikkhūnaṃ cattāri bhikkhunīnaṃ aṭṭha. **Catunnaṃ desanāya cā**ti catunnaṃ accayadesanāyāti attho. Katamā pana sāti? Devadattena payojitānaṃ abhimārānaṃ accayadesanā, anuruddhattherassa upaṭṭhāyikāya accayadesanā, vaḍḍhassa licchavino accayadesanā, vāsabhagāmiyattherassa ukkhepanīyakammaṃ katvā āgatānaṃ bhikkhūnaṃ accayadesanāti ayaṃ catunnaṃ accayadesanā nāma.

Aṭṭhaṅgiko musāvādoti ‘‘pubbevassa hoti musā bhaṇissa’’nti ādiṃ katvā ‘‘vinidhāya sañña’’nti pariyosānehi (pāci. 4-5; pari. 459) aṭṭhahi aṅgehi aṭṭhaṅgiko. Uposathaṅgānipi pāṇaṃ na hanetiādinā nayena vuttāneva. **Aṭṭha dūteyyaṅgānī**ti ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu sotā ca hoti sāvetā cā’’tiādinā (cūḷava. 347) nayena saṅghabhedake vuttāni. **Aṭṭha titthiyavattāni** mahākhandhake vuttāni.

Aṭṭhavācikā upasampadāti bhikkhunīnaṃ upasampadaṃ sandhāya vuttaṃ. **Aṭṭhannaṃ paccuṭṭhātabba**nti bhattagge aṭṭhannaṃ bhikkhunīnaṃ itarāhi paccuṭṭhāya āsanaṃ dātabbaṃ. **Bhikkhunovādako aṭṭhahī**ti aṭṭhahaṅgehi samannāgato bhikkhu bhikkhunovādako sammannitabbo.

Ekassa chejjanti gāthāya navasu janesu yo salākaṃ gāhetvā saṅghaṃ bhindati, tasseva chejjaṃ hoti, devadatto viya pārājikaṃ āpajjati. Bhedakānuvattakānaṃ catunnaṃ thullaccayaṃ kokālikādīnaṃ viya, dhammavādīnaṃ catunnaṃ anāpatti. Imā pana āpattiyo ca anāpattiyo ca sabbesaṃ ekavatthukā saṅghabhedavatthukā eva.

Nava āghātavatthūnīti gāthāya **navahī**ti navahi bhikkhūhi saṅgho bhijjati. **Ñattiyā karaṇā navā**ti ñattiyā kātabbāni kammāni navāti attho. Sesaṃ uttānameva.

(4) Avandanīyapuggalādivaṇṇanā

477. **Dasa puggalā nābhivādetabbā**ti senāsanakkhandhake vuttā dasa janā. **Añjali sāmīcena cā**ti sāmīcikammena saddhiṃ añjali ca tesaṃ na kātabbo, neva pānīyāpucchanatālavaṇṭaggahaṇādi khandhakavattaṃ tesaṃ dassetabbaṃ, na añjali paggaṇhitabboti attho. **Dasannaṃ dukkaṭa**nti tesaṃyeva dasannaṃ evaṃ karontassa dukkaṭaṃ hoti. **Dasa cīvaradhāraṇā**ti dasa divasāni atirekacīvarassa dhāraṇā anuññātāti attho.

Pañcannaṃ vassaṃvuṭṭhānaṃ, dātabbaṃ idha cīvaranti pañcannaṃ sahadhammikānaṃ sammukhāva dātabbaṃ. **Sattannaṃ sante**ti disāpakkantaummattakakhittacittavedanāṭṭānaṃ tiṇṇañca ukkhittakānanti imesaṃ sattannaṃ sante patirūpe gāhake parammukhāpi dātabbaṃ. **Soḷasannaṃ na dātabba**nti sesānaṃ cīvarakkhandhake vuttānaṃ paṇḍakādīnaṃ soḷasannaṃ na dātabbaṃ.

Katisataṃ rattisataṃ, āpattiyo chādayitvānāti katisataṃ āpattiyo rattisataṃ chādayitvāna. **Dasasataṃ rattisataṃ, āpattiyo chādayitvānā**ti dasasataṃ āpattiyo rattisataṃ chādayitvāna. Ayañhettha saṅkhepattho – yo divase sataṃ sataṃ saṅghādisesāpattiyo āpajjitvā dasa dasa divase paṭicchādeti, tena rattisataṃ āpattisahassaṃ paṭicchāditaṃ hoti, so sabbāva tā āpattiyo dasāhapaṭicchannāti parivāsaṃ yācitvā dasa rattiyo vasitvāna mucceyya pārivāsikoti.

Dvādasa kammadosā vuttāti apalokanakammaṃ adhammenavaggaṃ, adhammenasamaggaṃ, dhammenavaggaṃ, tathā ñattikammañattidutiyakammañatticatutthakammānipīti evaṃ ekekasmiṃ kamme tayo tayo katvā dvādasa kammadosā vuttā.

Catasso kammasampattiyoti apalokanakammaṃ dhammenasamaggaṃ, tathā sesānipīti evaṃ catasso kammasampattiyo vuttā.

Cha kammānīti adhammenavaggakammaṃ, adhammenasamaggakammaṃ, dhammapatirūpakenavaggakammaṃ, dhammapatirūpakenasamaggakammaṃ, dhammenavaggakammaṃ, dhammenasamaggakammanti evaṃ cha kammāni vuttāni. **Ekettha dhammikā katā**ti ekaṃ dhammena samaggakammamevettha dhammikaṃ katanti attho. Dutiyagāthāvissajjanepi etadeva dhammikaṃ.

Yaṃ desitāti yāni desitāni vuttāni pakāsitāni. **Anantajinenā**tiādīsu pariyantaparicchedabhāvarahitattā anantaṃ vuccati nibbānaṃ, taṃ bhagavatā raññā sapattagaṇaṃ abhimadditvā rajjaṃ viya kilesagaṇaṃ abhimadditvā jitaṃ vijitaṃ adhigataṃ sampattaṃ, tasmā bhagavā ‘‘anantajino’’ti vuccati. Sveva iṭṭhāniṭṭhesu nibbikāratāya tādi, vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭipassaddhinissaraṇavivekasaṅkhātaṃ vivekapañcakaṃ addasāti vivekadassī; tena **anantajinena tādinā vivekadassinā** yāni āpattikkhandhāni desitāni vuttāni. **Ekettha sammati vinā samathehī**ti ayamettha padasambandho, yāni satthārā satta āpattikkhandhāni desitāni, tattha ekāpi āpatti vinā samathehi na sammati, atha kho cha samathā cattāri adhikaraṇānīti sabbepime dhammā sammukhāvinayena sammanti, samāyogaṃ gacchanti. Ettha pana eko sammukhāvinayova vinā samathehi sammati, samathabhāvaṃ gacchati. Na hi tassa aññena samathena vinā anipphatti nāma atthi. Tena vuttaṃ – ‘‘ekettha sammati vinā samathehī’’ti. Iminā tāva adhippāyena aṭṭhakathāsu attho vutto. Mayaṃ pana ‘‘vinā’’ti nipātassa paṭisedhanamattamatthaṃ gahetvā ‘‘ekettha sammati vinā samathehī’’ti etesu sattasu āpattikkhandhesu eko pārājikāpattikkhandho vinā samathehi sammatīti etamatthaṃ roceyyāma. Vuttampi cetaṃ ‘‘yā sā āpatti anavasesā, sā āpatti na katamena adhikaraṇena katamamhi ṭhāne na katamena samathena sammatī’’ti.

Chaūnadiyaḍḍhasatāti ‘‘idha, upāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, tasmiṃ adhammadiṭṭhi bhede adhammadiṭṭhi, tasmiṃ adhammadiṭṭhi bhede dhammadiṭṭhi, tasmiṃ adhammadiṭṭhi bhede vematiko, tasmiṃ dhammadiṭṭhi bhede adhammadiṭṭhi, tasmiṃ dhammadiṭṭhi bhede vematiko, tasmiṃ vematiko bhede adhammadiṭṭhi, tasmiṃ vematiko bhede dhammadiṭṭhi, tasmiṃ vematiko bhede vematiko’’ti evaṃ yāni aṭṭhārasannaṃ bhedakaravatthūnaṃ vasena aṭṭhārasa aṭṭhakāni saṅghabhedakakkhandhake vuttāni, tesaṃ vasena chaūnadiyaḍḍhasataṃ āpāyikā veditabbā.

Aṭṭhārasa anāpāyikāti ‘‘idha, upāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, tasmiṃ dhammadiṭṭhi bhede dhammadiṭṭhi avinidhāya diṭṭhiṃ avinidhāya khantiṃ avinidhāya ruciṃ avinidhāya bhāvaṃ anussāveti, salākaṃ gāheti ‘ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ satthusāsanaṃ, imaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā’ti, ayampi kho, upāli, saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho’’ti evaṃ ekekasmiṃ vatthusmiṃ ekekaṃ katvā saṅghabhedakakkhandhakāvasāne vuttā aṭṭhārasa janā. Aṭṭhārasa aṭṭhakā chaūnadiyaḍḍhasatavissajjane vuttāyeva.

(5) Soḷasakammādivaṇṇanā

478. **Kati kammānī**tiādīnaṃ sabbagāthānaṃ vissajjanaṃ uttānamevāti.

Aparadutiyagāthāsaṅgaṇikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sedamocanagāthā

(1) Avippavāsapañhāvaṇṇanā

479. Sedamocanagāthāsu **asaṃvāso**ti uposathapavāraṇādinā saṃvāsena asaṃvāso. **Sambhogo ekacco tahiṃ na labbhatī**ti akappiyasambhogo na labbhati, nahāpanabhojanādipaṭijagganaṃ pana mātarāyeva kātuṃ labbhati. **Avippavāsena anāpattī**ti sahagāraseyyāya anāpatti. **Pañhā mesā kusalehi cintitā**ti esā pañhā kusalehi paṇḍitehi cintitā. Assā vissajjanaṃ dārakamātuyā bhikkhuniyā veditabbaṃ, tassā hi puttaṃ sandhāyetaṃ vuttanti.

Avissajjitagāthā garubhaṇḍaṃ sandhāya vuttā, attho panassā garubhaṇḍavinicchaye vuttoyeva.

Dasa puggale na vadāmīti senāsanakkhandhake vutte dasa puggale na vadāmi. **Ekādasa vivajjiyā**ti ye mahākhandhake ekādasa vivajjanīyapuggalā vuttā, tepi na vadāmi. Ayaṃ pañhā naggaṃ bhikkhuṃ sandhāya vuttā.

Kathaṃ nu sikkhāya asādhāraṇoti pañhā nahāpitapubbakaṃ bhikkhuṃ sandhāya vuttā. Ayañhi khurabhaṇḍaṃ pariharituṃ na labhati, aññe labhanti; tasmā sikkhāya asādhāraṇo.

Taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti buddhāti ayaṃ pañhā nimmitabuddhaṃ sandhāya vuttā.

Adhonābhiṃ vivajjiyāti adhonābhiṃ vivajjetvā. Ayaṃ pañhā yaṃ taṃ asīsakaṃ kabandhaṃ, yassa ure akkhīni ceva mukhañca hoti, taṃ sandhāya vuttā.

Bhikkhu saññācikāya kuṭinti ayaṃ pañhā tiṇacchādanaṃ kuṭiṃ sandhāya vuttā. Dutiyapañhā sabbamattikāmayaṃ kuṭiṃ sandhāya vuttā.

Āpajjeyya garukaṃ chejjavatthunti ayaṃ pañhā vajjapaṭicchādikaṃ bhikkhuniṃ sandhāya vuttā. Dutiyapañhā paṇḍakādayo abhabbapuggale sandhāya vuttā. Ekādasapi hi te gihibhāveyeva pārājikaṃ pattā.

Vācāti vācāya anālapanto. **Giraṃ no ca pare bhaṇeyyā**ti ‘‘iti ime sossantī’’ti parapuggale sandhāya saddampi na nicchāreyya. Ayaṃ pañhā ‘‘santiṃ āpattiṃ nāvikareyya, sampajānamusāvādassa hotī’’ti imaṃ musāvādaṃ sandhāya vuttā. Tassa hi bhikkhuno adhammikāya paṭiññāya tuṇhībhūtassa nisinnassa manodvāre āpatti nāma natthi. Yasmā pana āvikātabbaṃ na āvikaroti, tenassa vacīdvāre akiriyato ayaṃ āpatti samuṭṭhātīti veditabbā.

Saṅghādisesā caturoti ayaṃ pañhā aruṇugge gāmantarapariyāpannaṃ nadipāraṃ okkantabhikkhuniṃ sandhāya vuttā, sā hi sakagāmato paccūsasamaye nikkhamitvā aruṇuggamanakāle vuttappakāraṃ nadipāraṃ okkantamattāva rattivippavāsagāmantaranadipāragaṇamhāohīyanalakkhaṇena ekappahāreneva caturo saṅghādisese āpajjati.

Siyā āpattiyo nānāti ayaṃ pañhā ekatoupasampannā dve bhikkhuniyo sandhāya vuttā. Tāsu hi bhikkhūnaṃ santike ekatoupasampannāya hatthato gaṇhantassa pācittiyaṃ, bhikkhunīnaṃ santike ekatoupasampannāya hatthato gaṇhantassa dukkaṭaṃ.

Caturo janā saṃvidhāyāti ācariyo ca tayo ca antevāsikā chamāsakaṃ bhaṇḍaṃ avahariṃsu, ācariyassa sāhatthikā tayo māsakā, āṇattiyāpi tayova tasmā thullaccayaṃ āpajjati, itaresaṃ sāhatthiko ekeko, āṇattikā pañcāti tasmā pārājikaṃ āpajjiṃsu. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana adinnādānapārājike saṃvidāvahāravaṇṇanāyaṃ vutto.

(2) Pārājikādipañhāvaṇṇanā

480. **Chiddaṃ tasmiṃ ghare natthī**ti ayaṃ pañhā dussakuṭiādīni santhatapeyyālañca sandhāya vuttā.

Telaṃ madhuṃ phāṇitanti gāthā liṅgaparivattaṃ sandhāya vuttā.

Nissaggiyenāti gāthā pariṇāmanaṃ sandhāya vuttā. Yo hi saṅghassa pariṇatalābhato ekaṃ cīvaraṃ attano, ekaṃ aññassāti dve cīvarāni ‘‘ekaṃ mayhaṃ, ekaṃ tassa dehī’’ti ekapayaogena pariṇāmeti, so nissaggiyapācittiyañceva suddhikapācittiyañca ekato āpajjati.

Kammañca taṃ kuppeyya vaggapaccayāti ayaṃ pañhā dvādasayojanapamāṇesu bārāṇasiādīsu nagaresu gāmasīmaṃ sandhāya vuttā.

Padavītihāramattenāti gāthā sañcarittaṃ sandhāya vuttā, atthopi cassā sañcarittavaṇṇanāyameva vutto.

Sabbāni tāni nissaggiyānīti ayaṃ pañhā aññātikāya bhikkhuniyā dhovāpanaṃ sandhāya vuttā. Sace hi tiṇṇampi cīvarānaṃ kākaūhadanaṃ vā kaddamamakkhitaṃ vā kaṇṇaṃ gahetvā bhikkhunī udakena dhovati, bhikkhussa kāyagatāneva nissaggiyāni honti.

Saraṇagamanampi na tassa atthīti saraṇagamanaupasampadāpi natthi. Ayaṃ pana pañhā mahāpajāpatiyā upasampadaṃ sandhāya vuttā.

Haneyya anariyaṃ mandoti tañhi itthiṃ vā purisaṃ vā anariyaṃ haneyya. Ayaṃ pañhā liṅgaparivattena itthibhūtaṃ pitaraṃ purisabhūtañca mātaraṃ sandhāya vuttā.

Na tenānantaraṃ phuseti ayaṃ pañhā migasiṅgatāpasasīhakumārādīnaṃ viya tiracchānamātāpitaro sandhāya vuttā.

Acodayitvāti gāthā dūtenupasampadaṃ sandhāya vuttā. **Codayitvā**ti gāthā paṇḍakādīnaṃ upasampadaṃ sandhāya vuttā. Kurundiyaṃ pana ‘‘paṭhamagāthā aṭṭha asammukhākammāni, dutiyā anāpattikassa kammaṃ sandhāya vuttā’’ti āgataṃ.

Chindantassa āpattīti vanappatiṃ chindantassa pārājikaṃ, tiṇalatādiṃ chindantassa pācittiyaṃ, aṅgajātaṃ chindantassa thullaccayaṃ. **Chindantassa anāpattī**ti kese ca nakhe ca chindantassa anāpatti. **Chādentassa āpattī**ti attano āpattiṃ chādentassa aññesaṃ vā āpattiṃ. **Chādentassa anāpattī**ti gehādīni chādentassa anāpatti.

Saccaṃ bhaṇantoti gāthāya ‘‘sikharaṇīsi ubhatobyañjanāsī’’ti saccaṃ bhaṇanto garukaṃ āpajjati, sampajānamusāvāde pana musā bhāsato lahukāpatti hoti, abhūtārocane musā bhaṇanto garukaṃ āpajjati, bhūtārocane saccaṃ bhāsato lahukāpatti hotīti.

(3) Pācittiyādipañhāvaṇṇanā

481. **Adhiṭṭhita**nti gāthā nissaggiyacīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjantaṃ sandhāya vuttā.

Atthaṅgate sūriyeti gāthā romanthakaṃ sandhāya vuttā.

Na rattacittoti gāthāya ayamattho – rattacitto methunadhammapārājikaṃ āpajjati. Theyyacitto adinnādānapārājikaṃ, paraṃ maraṇāya cetento manussaviggahapārājikaṃ, saṅghabhedako pana na rattacitto na ca pana theyyacitto na cāpi so paraṃ maraṇāya cetayi, salākaṃ panassa dentassa hoti chejjaṃ, pārājikaṃ hoti, salākaṃ paṭiggaṇhantassa bhedakānuvattakassa thullaccayaṃ.

Gaccheyya aḍḍhayojananti ayaṃ pañhā suppatiṭṭhitanigrodhasadisaṃ ekakulassa rukkhamūlaṃ sandhāya vuttā.

Kāyikānīti ayaṃ gāthā sambahulānaṃ itthīnaṃ kese vā aṅguliyo vā ekato gaṇhantaṃ sandhāya vuttā.

Vācasikānīti ayaṃ gāthā ‘‘sabbā tumhe sikharaṇiyo’’tiādinā nayena duṭṭhullabhāṇiṃ sandhāya vuttā.

Tissitthiyo methunaṃ taṃ na seveti tisso itthiyo vuttā, tāsupi yaṃ taṃ methunaṃ nāma, taṃ na sevati. **Tayo purise**ti tayo purisepi upagantvā methunaṃ na sevati. **Tayo anariyapaṇḍake**ti ubhatobyañjanasaṅkhāte tayo anariye tayo ca paṇḍaketi imepi cha jane upagantvā methunaṃ na sevati. **Na cācare methunaṃ byañjanasmi**nti anulomapārājikavasenapi methunaṃ nācarati. **Chejjaṃ siyā methunadhammapaccayā**ti siyā methunadhammapaccayā pārājikanti. Ayaṃ pañhā aṭṭhavatthukaṃ sandhāya vuttā, tassā hi methunadhammassa pubbabhāgaṃ kāyasaṃsaggaṃ āpajjituṃ vāyamantiyā methunadhammapaccayā chejjaṃ hoti.

Mātaraṃ cīvaranti ayaṃ gāthā piṭṭhisamaye vassikasāṭikatthaṃ satuppādakaraṇaṃ sandhāya vuttā. Vinicchayo panassā vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanāyameva vutto.

Kuddho ārādhako hotīti gāthā titthiyavattaṃ sandhāya vuttā. Titthiyo hi vattaṃ pūrayamāno titthiyānaṃ vaṇṇe bhaññamāne kuddho ārādhako hoti, vatthuttayassa vaṇṇe bhaññamāne kuddho gārayho hotīti tatthevassā vitthāro vutto. Dutiyagāthāpi tameva sandhāya vuttā.

Saṅghādisesantiādi gāthā yā bhikkhunī avassutāva avassutassa purisassa hatthato piṇḍapātaṃ gahetvā manussamaṃsalasuṇapaṇītabhojanasesaakappiyamaṃsehi saddhiṃ omadditvā ajjhoharati, taṃ sandhāya vuttā.

Eko upasampanno eko anupasampannoti gāthā ākāsagataṃ sandhāya vuttā. Sace hi dvīsu sāmaṇeresu eko iddhiyā kesaggamattampi pathaviṃ muñcitvā nisinno hoti, so anupasampanno nāma hoti. Saṅghenāpi ākāse nisīditvā bhūmigatassa kammaṃ na kātabbaṃ. Sace karoti, kuppati.

Akappakatanti gāthā acchinnacīvarakaṃ bhikkhuṃ sandhāya vuttā. Tasmiṃyeva cassā sikkhāpade vitthārena vinicchayopi vutto.

Na deti na paṭigganhātīti nāpi uyyojikā deti, na uyyojitā tassā hatthato gaṇhāti. **Paṭiggaho tena na vijjatī**ti teneva kāraṇena uyyojikāya hatthato uyyojitāya paṭiggaho na vijjati. **Āpajjati garuka**nti evaṃ santepi avassutassa hatthato piṇḍapātaggahaṇe uyyojentī saṅghādisesāpattiṃ āpajjati. **Tañca paribhogapaccayā**ti tañca pana āpattiṃ āpajjamānā tassā uyyojitāya paribhogapaccayā āpajjati. Tassā hi bhojanapariyosāne uyyojikāya saṅghādiseso hotīti. Dutiyagāthā tassāyeva udakadantaponaggahaṇe uyyojanaṃ sandhāya vuttā.

Na bhikkhunī no ca phuseyya vajjanti sattarasakesu hi aññataraṃ āpattiṃ āpajjitvā anādariyena chādayamānāpi bhikkhunī chādanapaccayā vajjaṃ na phusati, aññaṃ navaṃ āpattiṃ nāpajjati, paṭicchannāya vā appaṭicchannāya vā āpattiyā pakkhamānattameva labhati. Ayaṃ pana bhikkhunīpi na hoti, sāvasesañca garukaṃ āpajjitvā chādetvā vajjaṃ na phusati. **Pañhā mesā kusalehi cintitā**ti ayaṃ kira pañhā ukkhittakabhikkhuṃ sandhāya vuttā. Tena hi saddhiṃ vinayakammaṃ natthi, tasmā so saṅghādisesaṃ āpajjitvā chādento vajjaṃ na phusatīti.

Sedamocanagāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavaggo

Kammavaggavaṇṇanā

482. Kammavagge catunnaṃ kammānaṃ nānākaraṇaṃ samathakkhandhake vuttameva. Kiñcāpi vuttaṃ, atha kho ayaṃ kammavinicchayo nāma ādito paṭṭhāya vuccamāno pākaṭo hoti, tasmā ādito paṭṭhāyevettha vattabbaṃ vadissāma. **Cattārī**ti kammānaṃ gaṇanaparicchedavacanametaṃ. **Kammānī**ti paricchinnakammanidassanaṃ. **Apalokanakammaṃ** nāma sīmaṭṭhakasaṅghaṃ sodhetvā chandārahānaṃ chandaṃ āharitvā samaggassa saṅghassa anumatiyā tikkhattuṃ sāvetvā kattabbaṃ kammaṃ. **Ñattikammaṃ** nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā kattabbaṃ kammaṃ. **Ñattidutiyakammaṃ** nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā ekāya ca anussāvanāyāti evaṃ ñattidutiyāya anussāvanāya kattabbaṃ kammaṃ. **Ñatticatutthakammaṃ** nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā tīhi ca anussāvanāhīti evaṃ ñatticatutthāhi tīhi anussāvanāhi kattabbaṃ kammaṃ.

Tattha apalokanakammaṃ apaloketvāva kātabbaṃ, ñattikammādivasena na kātabbaṃ. Ñattikammampi ekaṃ ñattiṃ ṭhapetvāva kātabbaṃ, apalokanakammādivasena na kātabbaṃ. Ñattidutiyakammaṃ pana apaloketvā kātabbampi atthi, akātabbampi atthi.

Tattha sīmāsammuti, sīmāsamūhananaṃ, kathinadānaṃ, kathinuddhāro, kuṭivatthudesanā, vihāravatthudesanāti imāni cha kammāni garukāni apaloketvā kātuṃ na vaṭṭanti, ñattidutiyakammavācaṃ sāvetvāva kātabbāni. Avasesā terasa sammutiyo senāsanaggāhakamatakacīvaradānādisammutiyo cāti etāni lahukakammāni apaloketvāpi kātuṃ vaṭṭanti, ñattikamma-ñatticatutthakammavasena pana na kātabbameva. Ñatticatutthakammavasena kayiramānaṃ daḷhataraṃ hoti, tasmā kātabbanti ekacce vadanti. Evaṃ pana sati kammasaṅkaro hoti, tasmā na kātabbanti paṭikkhittameva. Sace pana akkharaparihīnaṃ vā padaparihīnaṃ vā duruttapadaṃ vā hoti, tassa sodhanatthaṃ punappunaṃ vattuṃ vaṭṭati. Idaṃ akuppakammassa daḷhīkammaṃ hoti, kuppakamme kammaṃ hutvā tiṭṭhati.

Ñatticatutthakammaṃ ñattiñca tisso ca kammavācāyo sāvetvāva kātabbaṃ, apalokanakammādivasena na kātabbaṃ. **Pañcahākārehi vipajjantī**ti pañcahi kāraṇehi vipajjanti.

483. **Sammukhākaraṇīyaṃ kammaṃ asammukhā karoti, vatthuvipannaṃ adhammakamma**nti ettha atthi kammaṃ sammukhākaraṇīyaṃ; atthi asammukhākaraṇīyaṃ; tattha asammukhākaraṇīyaṃ nāma dūtenupasampadā, pattanikkujjanaṃ, pattukkujjanaṃ, ummattakassa bhikkhuno ummattakasammuti, sekkhānaṃ kulānaṃ sekkhasammuti, channassa bhikkhuno brahmadaṇḍo, devadattassa pakāsanīyakammaṃ, appasādanīyaṃ dassentassa bhikkhuno bhikkhunisaṅghena kātabbaṃ avandanīyakammanti aṭṭhavidhaṃ hoti, taṃ sabbaṃ tattha tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Idaṃ aṭṭhavidhampi kammaṃ asammukhā kataṃ sukataṃ hoti akuppaṃ.

Sesāni sabbakammāni sammukhā eva kātabbāni – saṅghasammukhatā, dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, puggalasammukhatāti imaṃ catubbidhaṃ sammukhāvinayaṃ upanetvāva kātabbāni. Evaṃ katāni hi sukatāni honti. Evaṃ akatāni panetāni imaṃ sammukhāvinayasaṅkhātaṃ vatthuṃ vinā katattā vatthuvipannāni nāma honti. Tena vuttaṃ – ‘‘sammukhākaraṇīyaṃ kammaṃ asammukhā karoti, vatthuvipannaṃ adhammakamma’’nti.

Paṭipucchākaraṇīyādīsupi paṭipucchādikaraṇameva vatthu, taṃ vatthuṃ vinā katattā tesampi vatthuvipannatā veditabbā. Idaṃ panettha vacanatthamattaṃ. **Paṭipucchā karaṇīyaṃ appaṭipucchā karotī**ti pucchitvā codetvā sāretvā kātabbaṃ apucchitvā acodetvā asāretvā karoti. **Paṭiññāya karaṇīyaṃ appaṭiññāya karotī**ti paṭiññaṃ āropetvā yathādinnāya paṭiññāya kātabbaṃ appaṭiññāya karontassa vippalapantassa balakkārena karoti. **Sativinayārahassā**ti dabbamallaputtattherasadisassa khīṇāsavassa. **Amūḷhavinayārahassā**ti gaggabhikkhusadisassa ummattakassa. **Tassapāpiyasikakammārahassā**ti upavāḷabhikkhusadisassa ussannapāpassa. Esa nayo sabbattha.

Anuposathe uposathaṃ karotīti anuposathadivase uposathaṃ karoti. Uposathadivaso nāma ṭhapetvā kattikamāsaṃ avasesesu ekādasasu māsesu bhinnassa saṅghassa sāmaggidivaso ca yathāvuttacātuddasapannarasā ca. Etaṃ tippakārampi uposathadivasaṃ ṭhapetvā aññasmiṃ divase uposathaṃ karonto anuposathe uposathaṃ karoti nāma. Yatra hi pattacīvarādīnaṃ atthāya appamattakena kāraṇena vivadantā uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā ṭhapenti, tattha tasmiṃ adhikaraṇe vinicchite ‘‘samaggā jātāmhā’’ti antarā sāmaggiuposathaṃ kātuṃ na labhanti, karontehi anuposathe uposatho kato nāma hoti.

Apavāraṇāya pavāretīti apavāraṇādivase pavāreti; pavāraṇādivaso nāma ekasmiṃ kattikamāse bhinnassa saṅghassa sāmaggidivaso ca paccukkaḍḍhitvā ṭhapitadivaso ca dve ca puṇṇamāsiyo. Evaṃ catubbidhampi pavāraṇādivasaṃ ṭhapetvā aññasmiṃ divase pavārento apavāraṇāya pavāreti nāma. Idhāpi appamattakassa vivādassa vūpasame sāmaggipavāraṇaṃ kātuṃ na labhanti, karontehi apavāraṇāya pavāraṇā katā hoti. Apica ūnavīsativassaṃ vā antimavatthuṃ ajjhāpannapubbaṃ vā ekādasasu vā abhabbapuggalesu aññataraṃ upasampādentassapi vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ hoti. Evaṃ vatthuto kammāni vipajjanti.

484. Ñattito vipattiyaṃ pana **vatthuṃ na parāmasatī**ti yassa upasampadādikammaṃ karoti, taṃ na parāmasati, tassa nāmaṃ na gaṇhāti. ‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito āyasmato buddharakkhitassa upasampadāpekkho’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me bhante saṅgho, āyasmato buddharakkhitassa upasampadāpekkho’’ti vadati; evaṃ vatthuṃ na parāmasati.

Saṅghaṃ na parāmasatīti saṅghassa nāmaṃ na gaṇhāti. ‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me bhante, ayaṃ dhammarakkhito’’ti vadati; evaṃ saṅghaṃ na parāmasati.

Puggalaṃ na parāmasatīti yo upasampadāpekkhassa upajjhāyo, taṃ na parāmasati, tassa nāmaṃ na gaṇhāti. ‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito āyasmato buddharakkhitassa upasampadāpekkho’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me, bhante saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito upasampadāpekkho’’ti vadati; evaṃ puggalaṃ na parāmasati.

Ñattiṃ na parāmasatīti sabbena sabbaṃ ñattiṃ na parāmasati. Ñattidutiyakamme ñattiṃ aṭṭhapetvā dvikkhattuṃ kammavācāya eva anussāvanakammaṃ karoti. Ñatticatutthakammepi ñattiṃ aṭṭhapetvā catukkhattuṃ kammavācāya eva anussāvanakammaṃ karoti; evaṃ ñattiṃ na parāmasati.

Pacchā vā ñattiṃ ṭhapetīti paṭhamaṃ kammavācāya anussāvanakammaṃ katvā ‘‘esā ñattī’’ti vatvā ‘‘khamati saṅghassa tasmā tuṇhī evametaṃ dhārayāmī’’ti vadati; evaṃ pacchā ñattiṃ ṭhapeti. Iti imehi pañcahākārehi ñattito kammāni vipajjanti.

485. Anussāvanato vipattiyaṃ pana vatthuādīni vuttanayeneva veditabbāni. Evaṃ pana nesaṃ aparāmasanaṃ hoti – ‘‘suṇātu me bhante saṅgho’’ti paṭhamānussāvane ‘‘dutiyampi etamatthaṃ vadāmi, tatiyampi etamatthaṃ vadāmi, suṇātu me bhante saṅgho’’ti dutiyatatiyānussāvanāsu vā ‘‘ayaṃ dhammarakkhito āyasmato buddharakkhitassa upasampadāpekkho’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me bhante saṅgho, āyasmato buddharakkhitassā’’ti vadanto vatthuṃ na parāmasati nāma. ‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me bhante, ayaṃ dhammarakkhito’’ti vadanto saṅghaṃ na parāmasati nāma. ‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito āyasmato buddharakkhitassā’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me bhante saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito upasampadāpekkho’’ti vadanto puggalaṃ na parāmasati nāma.

Sāvanaṃ hāpetīti sabbena sabbaṃ kammavācāya anussāvanaṃ na karoti, ñattidutiyakamme dvikkhattuṃ ñattimeva ṭhapeti, ñatticatutthakamme catukkhattuṃ ñattimeva ṭhapeti; evaṃ anussāvanaṃ hāpeti. Yopi ñattidutiyakamme ekaṃ ñattiṃ ṭhapetvā ekaṃ kammavācaṃ anussāvento akkharaṃ vā chaḍḍeti, padaṃ vā duruttaṃ karoti, ayampi anussāvanaṃ hāpetiyeva. Ñatticatutthakamme pana ekaṃ ñattiṃ ṭhapetvā sakimeva vā dvikkhattuṃ vā kammavācāya anussāvanaṃ karontopi akkharaṃ vā padaṃ vā chaḍḍentopi duruttaṃ karontopi anussāvanaṃ hāpetiyevāti veditabbo.

Duruttaṃ karotīti ettha pana ayaṃ vinicchayo – yo hi aññasmiṃ akkhare vattabbe aññaṃ vadati, ayaṃ duruttaṃ karoti nāma. Tasmā kammavācaṃ karontena bhikkhunā yvāyaṃ –

‘‘Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahitaṃ;
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo’’ti.

Vutto, ayaṃ suṭṭhu upalakkhetabbo. Ettha hi **‘‘sithilaṃ’’** nāma pañcasu vaggesu paṭhamatatiyaṃ. **‘‘Dhanitaṃ’’** nāma tesveva dutiyacatutthaṃ. **‘‘Dīgha’’**nti dīghena kālena vattabbaṃ ākārādi. **‘‘Rassa’’**nti tato upaḍḍhakālena vattabbaṃ akārādi. **‘‘Garuka’’**nti dīghameva. Yaṃ vā āyasmato buddharakkhitattherassa yassa nakkhamatīti evaṃ saṃyogaparaṃ katvā vuccati. **‘‘Lahuka’’**nti rassameva. Yaṃ vā āyasmato buddharakkhitatherassa yassa na khamatīti evaṃ asaṃyogaparaṃ katvā vuccati. **‘‘Niggahita’’**nti yaṃ karaṇāni niggahetvā avissajjetvā avivaṭena mukhena sānunāsikaṃ katvā vattabbaṃ. **‘‘Sambandha’’**nti yaṃ parapadena sambandhitvā ‘‘tuṇhissā’’ti vā ‘‘tuṇhassā’’ti vā vuccati. **‘‘Vavatthita’’**nti yaṃ parapadena asambandhaṃ katvā vicchinditvā ‘‘tuṇhī assā’’ti vā ‘‘tuṇha assā’’ti vā vuccati. **‘‘Vimutta’’**nti yaṃ karaṇāni aniggahetvā vissajjetvā vivaṭena mukhena anunāsikaṃ akatvā vuccati.

Tattha ‘‘suṇātu me’’ti vattabbe ta-kārassa tha-kāraṃ katvā ‘‘suṇāthu me’’ti vacanaṃ sithilassa dhanitakaraṇaṃ nāma. Tathā ‘‘pattakallaṃ, esā ñattī’’ti vattabbe ‘‘patthakallaṃ, esā ñatthī’’tiādivacanañca. ‘‘Bhante saṅgho’’ti vattabbe bha-kāra gha-kārānaṃ ba-kāra ga-kāre katvā ‘‘bante saṅgo’’ti vacanaṃ dhanitassa sithilakaraṇaṃ nāma. ‘‘Suṇātu me’’ti vivaṭena mukhena vattabbe pana ‘‘suṇaṃtu me’’ti vā ‘‘esā ñattī’’ti vattabbe ‘‘esaṃ ñattī’’ti vā avivaṭena mukhena anunāsikaṃ katvā vacanaṃ vimuttassa niggahitavacanaṃ nāma. ‘‘Pattakalla’’nti avivaṭena mukhena anunāsikaṃ katvā vattabbe ‘‘pattakallā’’ti vivaṭena mukhena anunāsikaṃ akatvā vacanaṃ niggahitassa vimuttavacanaṃ nāma.

Iti sithile kattabbe dhanitaṃ, dhanite kattabbe sithilaṃ, vimutte kattabbe niggahitaṃ, niggahite kattabbe vimuttanti imāni cattāri byañjanāni antokammavācāya kammaṃ dūsenti. Evaṃ vadanto hi aññasmiṃ akkhare vattabbe aññaṃ vadati, duruttaṃ karotīti vuccati. Itaresu pana dīgharassādīsu chasu byañjanesu dīghaṭṭhāne dīghameva, rassaṭṭhāne ca rassamevāti evaṃ yathāṭhāne taṃ tadeva akkharaṃ bhāsantena anukkamāgataṃ paveṇiṃ avināsentena kammavācā kātabbā. Sace pana evaṃ akatvā dīghe vattabbe rassaṃ, rasse vā vattabbe dīghaṃ vadati; tathā garuke vattabbe lahukaṃ, lahuke vā vattabbe garukaṃ vadati; sambandhe vā pana vattabbe vavatthitaṃ, vavatthite vā vattabbe sambandhaṃ vadati; evaṃ vuttepi kammavācā na kuppati. Imāni hi cha byañjanāni kammaṃ na kopenti.

Yaṃ pana suttantikattherā ‘‘da-kāro ta-kāramāpajjati, ta-kāro da-kāramāpajjati, ca-kāro ja-kāramāpajjati, ja-kāro ca-kāramāpajjati, ya-kāro ka-kāramāpajjati, ka-kāro ya-kāramāpajjati; tasmā da-kārādīsu vattabbesu ta-kārādivacanaṃ na virujjhatī’’ti vadanti, taṃ kammavācaṃ patvā na vaṭṭati. Tasmā vinayadharena neva da-kāro ta-kāro kātabbo…pe… na ka-kāro ya-kāro. Yathāpāḷiyā niruttiṃ sodhetvā dasavidhāya byañjananiruttiyā vuttadose pariharantena kammavācā kātabbā. Itarathā hi sāvanaṃ hāpeti nāma.

Akāle vā sāvetīti sāvanāya akāle anokāse ñattiṃ aṭṭhapetvā paṭhamaṃyeva anussāvanakammaṃ katvā pacchā ñattiṃ ṭhapeti. Iti imehi pañcahākārehi anussāvanato kammāni vipajjanti.

486. Sīmato vipattiyaṃ pana **atikhuddakasīmā** nāma yā ekavīsati bhikkhū na gaṇhāti. Kurundiyaṃ pana ‘‘yattha ekavīsati bhikkhū nisīdituṃ na sakkontī’’ti vuttaṃ. Tasmā yā evarūpā sīmā, ayaṃ sammatāpi asammatā, gāmakhettasadisāva hoti, tattha kataṃ kammaṃ kuppati. Esa nayo sesasīmāsupi. Ettha pana **atimahatī** nāma yā kesaggamattenāpi tiyojanaṃ atikkāmetvā sammatā hoti. **Khaṇḍanimittā** nāma aghaṭitanimittā vuccati. Puratthimāya disāya nimittaṃ kittetvā anukkameneva dakkhiṇāya pacchimāya uttarāya disāya kittetvā puna puratthimāya disāya pubbakittitaṃ nimittaṃ paṭikittetvāva ṭhapetuṃ vaṭṭati; evaṃ akhaṇḍanimittā hoti. Sace pana anukkamena āharitvā uttarāya disāya nimittaṃ kittetvā tattheva ṭhapeti, khaṇḍanimittā hoti. Aparāpi **khaṇḍanimittā** nāma yā animittupagaṃ tacasārarukkhaṃ vā khāṇukaṃ vā paṃsupuñjavālikāpuñjānaṃ vā aññataraṃ antarā ekaṃ nimittaṃ katvā sammatā hoti. **Chāyānimittā** nāma yā pabbatacchāyādīnaṃ yaṃkiñci chāyaṃ nimittaṃ katvā sammatā hoti. **Animittā** nāma yā sabbena sabbaṃ nimittāni akittetvā sammatā hoti.

Bahisīme ṭhito sīmaṃ sammannati nāma nimittāni kittetvā nimittānaṃ bahi ṭhito sammannati. **Nadiyā samudde jātassare sīmaṃ sammannatī**ti etesu nadiādīsu yaṃ sammannati, sā evaṃ sammatāpi ‘‘sabbā, bhikkhave, nadī asīmā, sabbo samuddo asīmo, sabbo jātassaro asīmo’’ti (mahāva. 147) vacanato asammatāva hoti. **Sīmāya sīmaṃ sambhindatī**ti attano sīmāya paresaṃ sīmaṃ sambhindati. **Ajjhottharatī**ti attano sīmāya paresaṃ sīmaṃ ajjhottharati. Tattha yathā sambhedo ca ajjhottharaṇañca hoti, taṃ sabbaṃ uposathakkhandhake vuttameva. Iti imā ekādasapi sīmā asīmā gāmakhettasadisā eva, tāsu nisīditvā kataṃ kammaṃ kuppati. Tena vuttaṃ ‘‘imehi ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjantī’’ti.

487-488. Parisato kammavipattiyaṃ pana kiñci anuttānaṃ nāma natthi. Yampi tattha kammappattachandārahalakkhaṇaṃ vattabbaṃ siyā, tampi parato ‘‘cattāro bhikkhū pakatattā kammappattā’’tiādinā nayena vuttameva. Tattha **pakatattā kammappattā**ti catuvaggakaraṇe kamme cattāro pakatattā anukkhittā anissāritā parisuddhasīlā cattāro bhikkhū kammappattā kammassa arahā anucchavikā sāmino. Na tehi vinā taṃ kammaṃ kayirati, na tesaṃ chando vā pārisuddhi vā eti. Avasesā pana sacepi sahassamattā honti, sace samānasaṃvāsakā, sabbe chandārahāva honti. Chandapārisuddhiṃ datvā āgacchantu vā mā vā, kammaṃ pana tiṭṭhati. Yassa pana saṅgho parivāsādikammaṃ karoti, so neva kammappatto, nāpi chandāraho. Apica yasmā taṃ puggalaṃ vatthuṃ katvā saṅgho kammaṃ karoti, tasmā ‘‘kammāraho’’ti vuccati. Sesakammesupi eseva nayo.

489. Puna **cattāri kammānī**tiādiko nayo paṇḍakādīnaṃ avatthubhāvadassanatthaṃ vutto. Sesamettha uttānameva.

Apalokanakammakathā

495-496. Idāni tesaṃ kammānaṃ pabhedadassanatthaṃ **‘‘apalokanakammaṃ kati ṭhānāni gacchatī’’**tiādimāha. Tattha **‘‘apalokanakammaṃ pañca ṭhānāni gacchati – osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, bhaṇḍukammaṃ, brahmadaṇḍaṃ, kammalakkhaṇaññeva pañcama’’**nti ettha ‘‘osāraṇaṃ nissāraṇa’’nti padasiliṭṭhatāyetaṃ vuttaṃ. Paṭhamaṃ pana nissāraṇā hoti, pacchā osāraṇā. Tattha yā kaṇṭakasāmaṇerassa daṇḍakammanāsanā, sā ‘‘nissāraṇā’’ti veditabbā. Tasmā etarahi sacepi sāmaṇero buddhassa vā dhammassa vā saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhaṇati, ‘‘akappiyaṃ kappiya’’nti dīpeti, micchādiṭṭhiko hoti antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, so yāvatatiyaṃ nivāretvā taṃ laddhiṃ nissajjāpetabbo. No ce vissajjeti, saṅghaṃ sannipātetvā ‘‘vissajjehī’’ti vattabbo. No ce vissajjeti, byattena bhikkhunā apalokanakammaṃ katvā nissāretabbo. Evañca pana kammaṃ kātabbaṃ –

> ‘‘Saṅghaṃ, bhante, pucchāmi – ‘ayaṃ itthannāmo sāmaṇero buddhassa dhammassa saṅghassa avaṇṇavādī micchādiṭṭhiko, yaṃ aññe sāmaṇerā labhanti, dirattatirattaṃ bhikkhūhi saddhiṃ sahaseyyaṃ, tassa alābhāya nissāraṇā ruccati saṅghassā’ti. Dutiyampi… tatiyampi, bhante, saṅghaṃ pucchāmi – ‘ayaṃ itthannāmo sāmaṇero buddhassa…pe… ruccati saṅghassā’ti cara pire vinassā’’ti.

So aparena samayena ‘‘ahaṃ, bhante, bālatāya aññāṇatāya alakkhikatāya evaṃ akāsiṃ, svāhaṃ saṅghaṃ khamāpemī’’ti khamāpento yāvatatiyaṃ yācāpetvā apalokanakammeneva osāretabbo. Evaṃ pana osāretabbo, saṅghamajjhe byattena bhikkhunā saṅghassa anumatiyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Saṅghaṃ, bhante, pucchāmi – ayaṃ itthannāmo sāmaṇero buddhassa dhammassa saṅghassa avaṇṇavādī micchādiṭṭhiko, yaṃ aññe sāmaṇerā labhanti, bhikkhūhi saddhiṃ dirattatirattaṃ sahaseyyaṃ, tassa alābhāya nissārito, svāyaṃ idāni sorato nivātavutti

> lajjidhammaṃ okkanto hirottappe patiṭṭhito katadaṇḍakammo accayaṃ deseti, imassa sāmaṇerassa yathā pure kāyasambhogasāmaggidānaṃ ruccati saṅghassā''ti.

Evaṃ tikkhattuṃ vattabbaṃ. Evaṃ apalokanakammaṃ osāraṇañca nissāraṇañca gacchati. **Bhaṇḍukammaṃ** mahākhandhakavaṇṇanāyaṃ vuttameva. **Brahmadaṇḍo** pañcasatikakkhandhake vuttoyeva. Na kevalaṃ panesa channasseva paññatto, yo aññopi bhikkhu mukharo hoti, bhikkhū duruttavacanehi ghaṭṭento khuṃsento vambhento viharati, tassapi dātabbo. Evañca pana dātabbo, saṅghamajjhe byattena bhikkhunā saṅghassa anumatiyā sāvetabbaṃ –

> ''Bhante, itthannāmo bhikkhu mukharo, bhikkhū duruttavacanehi ghaṭṭento viharati. So bhikkhu yaṃ iccheyya, taṃ vadeyya. Bhikkhūhi itthannāmo bhikkhu neva vattabbo, na ovaditabbo, na anusāsitabbo. Saṅghaṃ, bhante, pucchāmi – 'itthannāmassa bhikkhuno brahmadaṇḍassa dānaṃ, ruccati saṅghassā'ti. Dutiyampi pucchāmi, tatiyampi pucchāmi – 'itthannāmassa, bhante, bhikkhuno brahmadaṇḍassa dānaṃ, ruccati saṅghassā''ti.

Tassa aparena samayena sammā vattitvā khamāpentassa brahmadaṇḍo paṭippassambhetabbo. Evañca pana paṭippassambhetabbo, byattena bhikkhunā saṅghamajjhe sāvetabbaṃ –

> ''Bhante, bhikkhusaṅgho asukassa bhikkhuno brahmadaṇḍaṃ adāsi, so bhikkhu sorato nivātavutti lajjidhammaṃ okkanto hirottappe patiṭṭhito, paṭisaṅkhā āyatiṃ saṃvare tiṭṭhati, saṅghaṃ, bhante, pucchāmi, tassa bhikkhuno brahmadaṇḍassa paṭippassaddhi, ruccati saṅghassā''ti.
>
> Evaṃ yāvatatiyaṃ vatvā apalokanakammeneva brahmadaṇḍo paṭippassambhetabboti.

Kammalakkhaṇaññeva pañcamanti yaṃ taṃ bhagavatā bhikkhunikkhandhake ''tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū bhikkhuniyo kaddamodakena osiñcanti, 'appeva nāma amhesu sārajjeyyu'nti, kāyaṃ vivaritvā bhikkhunīnaṃ dassenti, ūruṃ vivaritvā bhikkhunīnaṃ dassenti, aṅgajātaṃ vivaritvā bhikkhunīnaṃ dassenti, bhikkhuniyo obhāsenti, bhikkhunīhi saddhiṃ sampayojenti, 'appeva nāma amhesu sārajjeyyu'nti. Imesu vatthūsu tesaṃ bhikkhūnaṃ dukkaṭaṃ paññapetvā 'anujānāmi bhikkhave tassa bhikkhuno daṇḍakammaṃ kātu'nti. Atha kho bhikkhunīnaṃ etadahosi – 'kiṃ nu kho daṇḍakammaṃ kātabba'nti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ – 'avandiyo so bhikkhave bhikkhu bhikkhunisaṅghena kātabbo'''ti evaṃ avandiyakammaṃ anuññātaṃ, taṃ kammalakkhaṇaññeva pañcamaṃ imassa apalokanakammassa ṭhānaṃ hoti. Tassa hi kammaññeva lakkhaṇaṃ, na osāraṇādīni; tasmā ''kammalakkhaṇa''nti vuccati. Tassa karaṇaṃ tattheva vuttaṃ. Apica naṃ paṭippassaddhiyā saddhiṃ vitthārato dassetuṃ idhāpi vadāma, bhikkhunupassaye sannipatitassa bhikkhunisaṅghassa anumatiyā byattāya bhikkhuniyā sāvetabbaṃ –

> ''Ayye asuko nāma ayyo bhikkhunīnaṃ apāsādikaṃ dasseti, etassa ayyassa avandiyakaraṇaṃ ruccatīti bhikkhunisaṅghaṃ pucchāmi, dutiyampi… tatiyampi bhikkhunisaṅghaṃ pucchāmī''ti.
>
> Evaṃ tikkhattuṃ sāvetvā apalokanakammena avandiyakammaṃ kātabbaṃ.

Tato paṭṭhāya so bhikkhu bhikkhunīhi na vanditabbo. Sace avandiyamāno hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā sammā vattati, tena bhikkhuniyo khamāpetabbā. Khamāpentena bhikkhunupassayaṃ agantvā vihāreyeva saṅghaṃ vā gaṇaṃ vā ekaṃ bhikkhuṃ vā upasaṅkamitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ''ahaṃ bhante paṭisaṅkhā āyatiṃ saṃvare tiṭṭhāmi, na puna apāsādikaṃ dassessāmi, bhikkhunisaṅgho mayhaṃ khamatū''ti khamāpetabbaṃ. Tena saṅghena vā gaṇena vā ekaṃ bhikkhuṃ pesetvā ekabhikkhunā vā sayameva gantvā bhikkhuniyo vattabbā – ''ayaṃ bhikkhu paṭisaṅkhā āyatiṃ saṃvare ṭhito, iminā accayaṃ desetvā bhikkhunisaṅgho khamāpito, bhikkhunisaṅgho imaṃ vandiyaṃ karotū’’ti. So vandiyo kātabbo. Evañca pana kātabbo, bhikkhunupassaye sannipatitassa bhikkhunisaṅghassa anumatiyā byattāya bhikkhuniyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Ayaṃ ayye asuko nāma ayyo bhikkhunīnaṃ apāsādikaṃ dassetīti bhikkhunisaṅghena avandiyo kato, so lajjidhammaṃ okkamitvā paṭisaṅkhā āyatiṃ saṃvare ṭhito accayaṃ desetvā bhikkhunisaṅghaṃ khamāpesi, tassa ayyassa vandiyakaraṇaṃ ruccatīti bhikkhunisaṅghaṃ pucchāmī’’ti –

Tikkhattuṃ vattabbaṃ evaṃ apalokanakammeneva vandiyo kātabbo.

Ayaṃ panettha pāḷimuttakopi kammalakkhaṇavinicchayo. Idañhi kammalakkhaṇaṃ nāma bhikkhunisaṅghamūlakaṃ paññattaṃ, bhikkhusaṅghassāpi panetaṃ labbhatiyeva. Yañhi bhikkhusaṅgho salākaggayāgaggabhattaggauposathaggesu apalokanakammaṃ karoti, etampi kammalakkhaṇameva. Acchinnacīvarajiṇṇacīvaranaṭṭhacīvarānañhi saṅghaṃ sannipātetvā byattena bhikkhunā yāvatatiyaṃ sāvetvā apalokanakammaṃ katvā cīvaraṃ dātuṃ vaṭṭati. Appamattakavissajjakena pana cīvaraṃ karontassa senāsanakkhandhakavaṇṇanāyaṃ vuttappabhedāni sūciādīni anapaloketvāpi dātabbāni. Tesaṃ dāne soyeva issaro, tato atirekaṃ dentena apaloketvā dātabbaṃ. Tato hi atirekadāne saṅgho sāmī. Gilānabhesajjampi tattha vuttappakāraṃ sayameva dātabbaṃ. Atirekaṃ icchantassa apaloketvā dātabbaṃ. Yopi ca dubbalo vā chinniriyāpatho vā pacchinnabhikkhācārapatho vā mahāgilāno, tassa mahāvāsesu tatruppādato devasikaṃ nāḷi vā upaḍḍhanāḷi vā ekadivasaṃyeva vā pañca vā dasa vā taṇḍulanāḷiyo dentena apalokanakammaṃ katvāva dātabbā. Pesalassa bhikkhuno tatruppādato iṇapalibodhampi bahussutassa saṅghabhāranitthārakassa bhikkhuno anuṭṭhāpanīyasenāsanampi saṅghakiccaṃ karontānaṃ kappiyakārakādīnaṃ bhattavetanampi apalokanakammena dātuṃ vaṭṭati.

Catupaccayavasena dinnatatruppādato saṅghikaṃ āvāsaṃ jaggāpetuṃ vaṭṭati. ‘‘Ayaṃ bhikkhu issaravatāya vicāretī’’ti kathāpacchindanatthaṃ pana salākaggādīsu vā antarasannipāte vā saṅghaṃ pucchitvāva jaggāpetabbo. Cīvarapiṇḍapātatthāya odissadinnatatruppādatopi apaloketvā āvāso jaggāpetabbo. Anapaloketvāpi vaṭṭati. ‘‘Sūro vatāyaṃ bhikkhu cīvarapiṇḍapātatthāya dinnato āvāsaṃ jaggāpetī’’ti evaṃ uppannakathāpacchedanatthaṃ pana apalokanakammameva katvā jaggāpetabbo.

Cetiye chattaṃ vā vedikaṃ vā bodhigharaṃ vā āsanagharaṃ vā akataṃ vā karontena jiṇṇaṃ vā paṭisaṅkharontena sudhākammaṃ vā karontena manusse samādapetvā kātuṃ vaṭṭati. Sace kārako natthi, cetiyassa upanikkhepato kāretabbaṃ. Upanikkhepepi asati apalokanakammaṃ katvā tatruppādato kāretabbaṃ, saṅghikenapi. Saṅghikena hi apaloketvā cetiyakiccaṃ kātuṃ vaṭṭati. Cetiyassa santakena apaloketvāpi saṅghikakiccaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Tāvakālikaṃ pana gahetvā pākatikaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Cetiye sudhākammādīni karontehi pana bhikkhācārato vā saṅghato vā yāpanamattaṃ alabhantehi cetiyasantakato yāpanamattaṃ gahetvā paribhuñjantehi vattaṃ kātuṃ vaṭṭati, ‘‘vattaṃ karomā’’ti macchamaṃsādīhi saṅghabhattaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Ye vihāre ropitā phalarukkhā saṅghena pariggahitā honti, jagganakammaṃ labhanti, yesaṃ phalāni ghaṇṭiṃ paharitvā bhājetvā paribhuñjanti, tesu apalokanakammaṃ na kātabbaṃ. Ye pana apariggahitā, tesu apalokanakammaṃ kātabbaṃ. Taṃ pana salākaggayāgaggabhattaggaantarasannipātesupi kātuṃ vaṭṭati, uposathagge pana vaṭṭatiyeva. Tattha hi anāgatānampi chandapārisuddhi āhariyati, tasmā taṃ suvisodhitaṃ hoti.

Evañca pana kātabbaṃ, byattena bhikkhunā bhikkhusaṅghassa anumatiyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Bhante, yaṃ imasmiṃ vihāre antosīmāya saṅghasantakaṃ mūlatacapattaaṅkurapupphaphalakhādanīyādi atthi, taṃ sabbaṃ āgatāgatānaṃ bhikkhūnaṃ yathāsukhaṃ paribhuñjituṃ ruccatīti saṅghaṃ pucchāmī’’ti tikkhattuṃ pucchitabbaṃ.

Catūhi pañcahi bhikkhūhi kataṃ sukatameva. Yasmiṃ vihāre dve tayo janā vasanti, tehi nisīditvā katampi saṅghena katasadisameva. Yasmiṃ pana vihāre eko bhikkhu hoti, tena bhikkhunā uposathadivase pubbakaraṇapubbakiccaṃ katvā nisinnena katampi katikavattaṃ saṅghena katasadisameva hoti.

Karontena pana phalavārena kātumpi cattāro māse cha māse ekasaṃvaccharanti evaṃ paricchinditvāpi aparicchinditvāpi kātuṃ vaṭṭati. Paricchinne yathāparicchedaṃ paribhuñjitvā puna kātabbaṃ. Aparicchinne yāva rukkhā dharanti tāva vaṭṭatiyeva. Yepi tesaṃ rukkhānaṃ bījehi aññe rukkhā ropitā honti, tesampi sā eva katikā.

Sace pana aññasmiṃ vihāre ropitā honti, tesaṃ yattha ropitā, tasmiṃyeva vihāre saṅgho sāmī. Yepi aññato bījāni āharitvā purimavihāre pacchā ropitā, tesu aññā katikā kātabbā. Katikāya katāya puggalikaṭṭhāne tiṭṭhanti, yathāsukhaṃ phalādīni paribhuñjituṃ vaṭṭati. Sace panettha taṃ taṃ okāsaṃ parikkhipitvā pariveṇāni katvā jagganti, tesaṃ bhikkhūnaṃ puggalikaṭṭhāne tiṭṭhanti. Aññe paribhuñjituṃ na labhanti, tehi pana saṅghassa dasabhāgaṃ datvā paribhuñjitabbāni. Yopi majjhevihāre rukkhaṃ sākhāhi parivāretvā rakkhati, tassāpi eseva nayo.

Porāṇavihāraṃ gatassa sambhāvanīyabhikkhuno ‘‘thero āgato’’ti phalāphalaṃ āharanti, sace tattha mūle sabbapariyattidharo bahussutabhikkhu vihāsi, ‘‘addhā ettha dīghā katikā katā bhavissatī’’ti nikkukkuccena paribhuñjitabbaṃ. Vihāre phalāphalaṃ piṇḍapātikānampi vaṭṭati, dhutaṅgaṃ na kopeti. Sāmaṇerā attano ācariyupajjhāyānaṃ bahūni phalāni denti, aññe bhikkhū alabhantā khiyyanti, khiyyanamattameva cetaṃ hoti.

Sace pana dubbhikkhaṃ hoti, ekaṃ panasarukkhaṃ nissāya saṭṭhipi janā jīvanti, tādise kāle sabbesaṃ saṅgahakaraṇatthāya bhājetvā khāditabbaṃ, ayaṃ sāmīci. Yāva pana katikavattaṃ na paṭippassambhati, tāva tehi khāyitaṃ sukhāyitameva. Kadā pana katikavattaṃ paṭippassambhati? Yadā samaggo saṅgho sannipatitvā ‘‘ito paṭṭhāya bhājetvā khādantū’’ti sāveti. Ekabhikkhuke pana vihāre ekena sāvitepi purimakatikā paṭippassambhatiyeva. Sace paṭippassaddhāya katikāya sāmaṇerā neva rukkhato pātenti, na bhūmito gahetvā bhikkhūnaṃ denti, patitaphalāni pādehi paharantā vicaranti, tesaṃ dasabhāgato paṭṭhāya yāva upaḍḍhaphalabhāgena phātikammaṃ kātabbaṃ. Addhā phātikammalobhena āharitvā dassanti. Puna subhikkhe jāte kappiyakārakesu āgantvā sākhāparivārādīni katvā rukkhe rakkhantesu sāmaṇerānaṃ phātikammaṃ na dātabbaṃ, bhājetvā paribhuñjitabbaṃ.

‘‘Vihāre phalāphalaṃ atthī’’ti sāmantagāmehi manussā gilānānaṃ vā gabbhinīnaṃ vā atthāya āgantvā ‘‘ekaṃ nāḷikeraṃ detha, ambaṃ detha, labujaṃ dethā’’ti yācanti, dātabbaṃ na dātabbanti? Dātabbaṃ. Adīyamāne hi te domanassikā honti, dentena pana saṅghaṃ sannipātetvā yāvatatiyaṃ sāvetvā apalokanakammaṃ katvāva dātabbaṃ, katikavattaṃ vā katvā ṭhapetabbaṃ, evañca pana kātabbaṃ, byattena bhikkhunā saṅghassa anumatiyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Sāmantagāmehi manussā āgantvā gilānādīnaṃ atthāya phalāphalaṃ yācanti, dve nāḷikerāni, dve tālaphalāni, dve panasāni, pañca ambāni, pañca kadaliphalāni gaṇhantānaṃ anivāraṇaṃ, asukarukkhato ca asukarukkhato ca phalaṃ gaṇhantānaṃ anivāraṇaṃ ruccati bhikkhusaṅghassā’’ti tikkhattuṃ vattabbaṃ.

Tato paṭṭhāya gilānādīnaṃ nāmaṃ gahetvā yācantā ‘‘gaṇhathā’’ti na vattabbā, vattaṃ pana ācikkhitabbaṃ – ‘‘nāḷikerādīni iminā nāma paricchedena gaṇhantānaṃ asukarukkhato ca asukarukkhato ca phalaṃ gaṇhantānaṃ anivāraṇaṃ kata’’nti. Anuvicaritvā pana ‘‘ayaṃ madhuraphalo ambo, ito gaṇhathā’’tipi na vattabbā. Phalabhājanakāle pana āgatānaṃ sammatena upaḍḍhabhāgo dātabbo, asammatena apaloketvā dātabbaṃ.

Khīṇaparibbayo vā maggagamiyasatthavāho vā añño vā issaro āgantvā yācati, apaloketvāva dātabbaṃ. Balakkārena gahetvā khādanto na vāretabbo. Kuddho hi so rukkhepi chindeyya, aññampi anatthaṃ kareyya. Puggalikapariveṇaṃ āgantvā gilānassa gāmena yācanto ‘‘amhehi chāyādīnaṃ atthāya ropitaṃ, sace atthi, tumhe jānāthā’’ti vattabbo. Yadi pana phalabharitāva rukkhā honti, kaṇṭake bandhitvā phalavārena khādanti, apaccāsīsantena hutvā dātabbaṃ. Balakkārena gaṇhanto na vāretabbo, pubbe vuttamevettha kāraṇaṃ.

Saṅghassa phalārāmo hoti, paṭijagganaṃ na labhati, sace taṃ koci vattasīsena jaggati, saṅghasseva hoti. Athāpi kassaci paṭibalassa bhikkhuno ‘‘imaṃ sappurisa jaggitvā dehī’’ti saṅgho bhāraṃ karoti, so ce vattasīsena jaggati, evampi saṅghasseva hoti. Phātikammaṃ paccāsīsantassa pana tatiyabhāgena vā upaḍḍhabhāgena vā phātikammaṃ kātabbaṃ. ‘‘Bhāriyaṃ kamma’’nti vatvā ettakena anicchanto pana sabbaṃ taveva santakaṃ katvā ‘‘mūlabhāgaṃ dasabhāgamattaṃ datvā jaggāhī’’tipi vattabbo. Garubhaṇḍattā pana mūlacchejjavasena na dātabbaṃ. So mūlabhāgaṃ datvā khādanto akatāvāsaṃ vā katvā katāvāsaṃ vā jaggitvā nissitakānaṃ ārāmaṃ niyyādeti, tehipi mūlabhāgo dātabbova. Yadā pana bhikkhū sayaṃ jaggituṃ pahonti, atha tesaṃ jaggituñca na dātabbaṃ, jaggitakāle ca na vāretabbā, jagganakāleyeva vāretabbā. ‘‘Bahuṃ tumhehi khāyitaṃ, idāni mā jaggittha, bhikkhusaṅghoyeva jaggissatī’’ti vattabbaṃ.

Sace pana neva vattasīsena jagganto atthi, na phātikammena, na saṅgho jaggituṃ pahoti, eko anāpucchitvāva jaggitvā phātikammaṃ vaḍḍhetvā paccāsīsati, apalokanakammena phātikammaṃ vaḍḍhetvā dātabbaṃ. Iti imaṃ sabbampi kammalakkhaṇameva hoti. Apalokanakammaṃ imāni pañca ṭhānāni gacchati.

Ñattikammaṭṭhānabhede pana ‘‘suṇātu me bhante saṅgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho, anusiṭṭho so mayā. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo āgaccheyyāti, āgacchāhīti vattabbo’’ti evaṃ upasampadāpekkhassa osāraṇā osāraṇā nāma.

‘‘Suṇantu me āyasmantā, ayaṃ itthannāmo bhikkhu dhammakathiko imassa neva suttaṃ āgacchati, no suttavibhaṅgo, so atthaṃ asallakkhetvā byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhati. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, itthannāmaṃ bhikkhuṃ vuṭṭhāpetvā avasesā imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasameyyāmā’’ti evaṃ ubbāhikāvinicchaye dhammakathikassa bhikkhuno nissāraṇā nissāraṇā nāma.

‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, ajjuposatho pannaraso. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho uposathaṃ kareyyā’’ti evaṃ uposathakammavasena ṭhapitā ñatti uposatho nāma.

‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, ajja pavāraṇā pannarasī. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho pavāreyyā’’ti evaṃ pavāraṇākammavasena ṭhapitā ñatti pavāraṇā nāma.

‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ anusāseyya’’nti. ‘‘Yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ anusāseyyā’’ti. ‘‘Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyya’’nti. ‘‘Yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyyā’’ti. ‘‘Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyya’’nti. ‘‘Yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyyā’’ti. ‘‘Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyya’’nti. ‘‘Yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyā’’ti evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā sammannituṃ ṭhapitā ñatti sammuti nāma.

‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, idaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyaṃ saṅghassa nissaṭṭhaṃ. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyā’’ti. ‘‘Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, āyasmantā imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyu’’nti evaṃ nissaṭṭhacīvarapattādīnaṃ dānaṃ dānaṃ nāma.

‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu āpattiṃ sarati, vivarati, uttāniṃ karoti, deseti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyyanti. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyya’’nti. Tena vattabbo ‘‘passasī’’ti. ‘‘Āma passāmī’’ti. Āyatiṃ saṃvareyyāsīti evaṃ āpattipaṭiggaho paṭiggaho nāma.

‘‘Suṇantu me, āyasmantā āvāsikā. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame kāḷe pavāreyyāmā’’ti. Te ce, bhikkhave, bhikkhū bhaṇḍanakārakā kalahakārakā vivādakārakā bhassakārakā saṅghe adhikaraṇakārakā taṃ kāḷaṃ anuvaseyyuṃ, āvāsikena bhikkhunā byattena paṭibalena āvāsikā bhikkhū ñāpetabbā – ‘‘suṇantu me, āyasmantā āvāsikā. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame juṇhe pavāreyyāmā’’ti evaṃ katā pavāraṇāpaccukkaḍḍhanā paccukkaḍḍhanā nāma.

Sabbeheva ekajjhaṃ sannipatitabbaṃ, sannipatitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo – ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho amhākaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ viharataṃ bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsitaparikkantaṃ. Sace mayaṃ imāhi āpattīhi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya saṃvatteyya. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ adhikaraṇaṃ tiṇavatthārakena vūpasameyya ṭhapetvā thullavajjaṃ, ṭhapetvā gihipaṭisayutta’’nti evaṃ tiṇavatthārakasamathena katvā sabbapaṭhamā sabbasaṅgāhikañatti kammalakkhaṇaṃ nāma.

Tathā tato parā ekekasmiṃ pakkhe ekekaṃ katvā dve ñattiyo iti yathāvuttappabhedaṃ osāraṇaṃ nissāraṇaṃ…pe… kammalakkhaṇaññeva navamanti ñattikammaṃ imāni nava ṭhānāni gacchati.

Ñattidutiyakammaṭṭhānabhede pana vaḍḍhassa licchavino pattanikkujjanavasena khandhake vuttā nissāraṇā. Tasseva pattukkujjanavasena vuttā osāraṇā ca veditabbā.

Sīmāsammuti ticīvarena avippavāsasammuti, santhatasammuti, bhattuddesaka-senāsanaggāhāpaka-bhaṇḍāgārika-cīvarapaṭiggāhaka-cīvarabhājaka-yāgubhājakaphalabhājaka-khajjabhājaka-appamattakavissajjaka-sāṭiyaggāhāpaka-pattaggāhāpaka-ārāmikapesakasāmaṇerapesakasammutīti etāsaṃ sammutīnaṃ vasena sammuti veditabbā. Kathinacīvaradānamatakacīvaradānavasena dānaṃ veditabbaṃ.

Kathinuddhāravasena uddhāro veditabbo. Kuṭivatthuvihāravatthudesanāvasena desanā veditabbā. Yā pana tiṇavatthārakasamathe sabbasaṅgāhikañattiñca ekekasmiṃ pakkhe ekekaṃ ñattiñcāti tisso ñattiyo ṭhapetvā puna ekasmiṃ pakkhe ekā, ekasmiṃ pakkhe ekāti dve ñattidutiyakammavācā vuttā, tāsaṃ vasena kammalakkhaṇaṃ veditabbaṃ. Iti ñattidutiyakammaṃ imāni satta ṭhānāni gacchati.

Ñatticatutthakammaṭṭhānabhede pana tajjanīyakammādīnaṃ sattannaṃ kammānaṃ vasena nissāraṇā, tesaṃyeva ca kammānaṃ paṭippassambhanavasena osāraṇā veditabbā. Bhikkhunovādakasammutivasena sammuti veditabbā. Parivāsadānamānattadānavasena dānaṃ veditabbaṃ. Mūlāyapaṭikassanakammavasena niggaho veditabbo. ‘‘Ukkhittānuvattikā aṭṭha, yāvatatiyakā ariṭṭho caṇḍakāḷī ca ime te yāvatatiyakā’’ti imāsaṃ ekādasannaṃ samanubhāsanānaṃ vasena samanubhāsanā veditabbā. Upasampadākammaabbhānakammavasena pana kammalakkhaṇaṃ veditabbaṃ. Iti ñatticatutthakammaṃ imāni satta ṭhānāni gacchati.

497. Iti kammāni ca kammavipattiñca vipattivirahitānaṃ kammānaṃ ṭhānapabhedagamanañca dassetvā idāni tesaṃ kammānaṃ kārakassa saṅghassa paricchedaṃ dassento puna **‘‘catuvaggakaraṇe kamme’’**tiādimāha. Tassattho parisato kammavipattivaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabboti.

Kammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atthavasavaggādivaṇṇanā

498. Idāni yāni tāni tesaṃ kammānaṃ vatthubhūtāni sikkhāpadāni, tesaṃ paññattiyaṃ ānisaṃsaṃ dassetuṃ **''dve atthavase paṭiccā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **diṭṭhadhammikānaṃ verānaṃ saṃvarāyā**ti pāṇātipātādīnaṃ pañcannaṃ diṭṭhadhammikaverānaṃ saṃvaratthāya pidahanatthāya. **Samparāyikānaṃ verānaṃ paṭighātāyā**ti vipākadukkhasaṅkhātānaṃ samparāyikaverānaṃ paṭighātatthāya, samucchedanatthāya anuppajjanatthāya. **Diṭṭhadhammikānaṃ vajjānaṃ saṃvarāyā**ti tesaṃyeva pañcannaṃ verānaṃ saṃvaratthāya. **Samparāyikānaṃ vajjāna**nti tesaṃyeva vipākadukkhānaṃ. Vipākadukkhāneva hi idha vajjanīyabhāvato vajjānīti vuttāni. **Diṭṭhadhammikānaṃ bhayāna**nti garahā upavādo tajjanīyādīni kammāni uposathapavāraṇānaṃ ṭhapanaṃ akittipakāsanīyakammanti etāni diṭṭhadhammikabhayāni nāma, etesaṃ saṃvaratthāya. **Samparāyikabhayāni** pana vipākadukkhāniyeva, tesaṃ paṭighātatthāya. **Diṭṭhadhammikānaṃ akusalāna**nti pañcaveradasaakusalakammapathappabhedānaṃ akusalānaṃ saṃvaratthāya. Vipākadukkhāneva pana akkhamaṭṭhena **samparāyikaakusalānī**ti vuccanti, tesaṃ paṭighātatthāya. **Gihīnaṃ anukampāyā**ti agārikānaṃ saddhārakkhaṇavasena anukampanatthāya. **Pāpicchānaṃ pakkhupacchedāyā**ti pāpicchapuggalānaṃ gaṇabandhabhedanatthāya gaṇabhojanasikkhāpadaṃ paññattaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Yañhettha vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ paṭhamapārājikavaṇṇanāyameva vuttanti.

Sikkhāpadesu atthavasena vaṇṇanā niṭṭhitā.

499. Pātimokkhādīsu **pātimokkhuddeso**ti bhikkhūnaṃ pañcavidho bhikkhunīnaṃ catubbidho. Parivāsadānādīsu **osāraṇīyaṃ paññatta**nti aṭṭhārasasu vā tecattālīsāya vā vattesu vattamānassa osāraṇīyaṃ paññattaṃ. Yena kammena osārīyati, taṃ kammaṃ paññattanti attho. **Nissāraṇīyaṃ paññatta**nti bhaṇḍanakārakādayo yena kammena nissārīyanti, taṃ kammaṃ paññattanti attho.

500. Apaññattetiādīsu **apaññatte paññatta**nti sattāpattikkhandhā kakusandhañca sammāsambuddhaṃ koṇāgamanañca kassapañca sammāsambuddhaṃ ṭhapetvā antarā kenaci apaññatte sikkhāpade paññattaṃ nāma. Makkaṭivatthuādivinītakathā sikkhāpade paññatte anupaññattaṃ nāma. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Ānisaṃsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

501. Idāni sabbasikkhāpadānaṃ ekekena ākārena navadhā saṅgahaṃ dassetuṃ **''nava saṅgahā''**tiādimāha. Tattha **vatthusaṅgaho**ti vatthunā saṅgaho. Evaṃ sesesupi padattho veditabbo. Ayaṃ panettha atthayojanā – yasmā hi ekasikkhāpadampi avatthusmiṃ paññattaṃ natthi, tasmā sabbāni vatthunā saṅgahitānīti evaṃ tāva vatthusaṅgaho veditabbo.

Yasmā pana dve āpattikkhandhā sīlavipattiyā saṅgahitā, pañcāpattikkhandhā ācāravipattiyā, cha sikkhāpadāni ājīvavipattiyā saṅgahitāni, tasmā sabbānipi vipattiyā saṅgahitānīti evaṃ vipattisaṅgaho veditabbo.

Yasmā pana sattahāpattīhi muttaṃ ekasikkhāpadampi natthi, tasmā sabbāni āpattiyā saṅgahitānīti evaṃ āpattisaṅgaho veditabbo.

Sabbāni ca sattasu nagaresu paññattānīti nidānena saṅgahitānīti evaṃ nidānasaṅgaho veditabbo.

Yasmā pana ekasikkhāpadampi ajjhācārikapuggale asati paññattaṃ natthi, tasmā sabbāni puggalena saṅgahitānīti evaṃ puggalasaṅgaho veditabbo.

Sabbāni pana pañcahi ceva sattahi ca āpattikkhandhehi saṅgahitāni, sabbāni na vinā chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhantīti samuṭṭhānena saṅgahitāni. Sabbāni ca catūsu adhikaraṇesu āpattādhikaraṇena saṅgahitāni. Sabbāni sattahi samathehi samathaṃ gacchantīti samathehi saṅgahitāni. Evamettha khandhasamuṭṭhānaadhikaraṇasamathasaṅgahāpi veditabbā. Sesaṃ pubbe vuttanayamevāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Navasaṅgahitavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca parivārassa anuttānatthapadavaṇṇanāti.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Ubhato vibhaṅgakhandhaka-parivāravibhattidesanaṃ nātho;
Vinayapiṭakaṃ vinento, veneyyaṃ yaṃ jino āha.

Samadhikasattavīsati-sahassamattena tassa ganthena;
Saṃvaṇṇanā samattā, **samantapāsādikā** nāma.

Tatridaṃ samantapāsādikāya samantapāsādikattasmiṃ –

Ācariyaparamparato, nidānavatthuppabhedadīpanato;
Parasamayavivajjanato, sakasamayavisuddhito ceva.

Byañjanaparisodhanato, padatthato pāḷiyojanakkamato;
Sikkhāpadanicchayato, vibhaṅganayabhedadassanato.

Sampassataṃ na dissati, kiñci apāsādikaṃ yato ettha;
Viññūnamayaṃ tasmā, samantapāsādikātveva.

Saṃvaṇṇanā pavattā, vinayassa vineyyadamanakusalena;
Vuttassa lokanāthena, lokamanukampamānenāti.

Mahāaṭṭhakathañceva, mahāpaccarimevaca;
Kurundiñcāti tissopi, sīhaḷaṭṭhakathā imā.

Buddhamittoti nāmena, vissutassa yasassino;
Vinayaññussa dhīrassa, sutvā therassa santike.

Mahāmeghavanuyyāne, bhūmibhāge patiṭṭhito;
Mahāvihāro yo satthu, mahābodhivibhūsito.

Yaṃ tassa dakkhiṇe bhāge, padhānagharamuttamaṃ;
Sucicārittasīlena, bhikkhusaṅghena sevitaṃ.

Uḷārakulasambhūto, saṅghupaṭṭhāyako sadā;
Anākulāya saddhāya, pasanno ratanattaye.

Mahānigamasāmīti, vissuto tattha kārayi;
Cārupākārasañcitaṃ, yaṃ pāsādaṃ manoramaṃ.

Sītacchāyatarūpetaṃ, sampannasalilāsayaṃ;
Vasatā tatra pāsāde, mahānigamasāmino.

Sucisīlasamācāraṃ, theraṃ **buddhasiri**vhayaṃ;
Yā uddisitvā āraddhā, iddhā vinayavaṇṇanā.

Pālayantassa sakalaṃ, laṅkādīpaṃ nirabbudaṃ;
Rañño sirinivāsassa, **siripāla**yasassino.

Samavīsatime kheme, jayasaṃvacchare ayaṃ;
Āraddhā ekavīsamhi, sampatte pariniṭṭhitā.

Upaddavā kule loke, nirupaddavato ayaṃ;
Ekasaṃvacchareneva, yathā niṭṭhaṃ upāgatā.

Evaṃ sabbassa lokassa, niṭṭhaṃ dhammūpasaṃhitā;
Sīghaṃ gacchantu ārambhā, sabbepi nirupaddavā.

Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, karontena mayā imaṃ;
Saddhammabahumānena, yañca puññaṃ samācitaṃ.

Sabbassa ānubhāvena, tassa sabbepi pāṇino;
Bhavantu dhammarājassa, saddhammarasasevino.

Ciraṃ tiṭṭhatu saddhammo, kāle vassaṃ ciraṃ pajaṃ;
Tappetu devo dhammena, rājā rakkhatu medininti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihataññāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādivarena mahākavinā pabhinnapaasambhidāparivāre chaḷabhiññādipabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ **samantapāsādikā** nāma vinayasaṃvaṇṇanā –

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ sīlavisuddhiyā.

Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Samantapāsādikā nāma

Vinaya-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

Rasavāhinī

Paṇāmādikathā

1. Satthuppasatthacaraṇaṃ saraṇaṃ janānaṃ,
Brahmādimoḷi maṇiraṃsi samāvahantaṃ,
Paṅkeruhābhamudukomalacāruvaṇṇaṃ;
Vandāmi cakkavaralakkhaṇamādadhānaṃ.

2. Siddhaṃ jinena cirakālamatanditena,
Yaṃ bhāvako samadhigacchati khemamaggaṃ;
Yaṃ kapparukkha rucidāna maṇiva bhāti,
Taṃ dhammamagga masamaṃ paṇamāmi niccaṃ.

3. Santindriyaṃ sugatasūnuvaraṃ visuddhaṃ,
Yaṃ dakkhiṇeyyamatadaṃ sucipuññakhettaṃ;
Tāṇesinaṃ saraṇamujjhitasabbadukkhaṃ,
Vandāmi saṅgha managhaṃ sirasā mahagghaṃ.

4. Yampattamettha ratanattayathomanena,
Puññena tena duritaṃ sakalaṃ paṇujja,
Vakkhāmahaṃ sumadhuraṃ rasavāhinintaṃ,
Bho bho suṇantu sujanā bhimudāvahā sā.

5. Tatthatatthūpapannāni, vatthūni arahā pure;
Abhāsuṃ dīpabhāsāya, ṭhapesuṃ taṃ purātanā.

6. Mahāvihāre taṅgutta, vaṅkapariveṇavāsiko;
Raṭṭhapāloti nāmena, sīlācāra guṇākaro.

7. Hitāya parivattesi, pajānaṃ pāḷibhāsato;
Punaruttādidosehi, tamāsi sabbamākulaṃ;
Anākulaṃ karissāmi, taṃ suṇātha samāhitā.

8. Vitarāgā pure vocuṃ, yasmā tasmā hi bhāsitaṃ;
Etamādaraṇīyañhi, sādhu sādhūhi sabbadāti.

Jambudīpuppatti vatthūni.

Dhammasoṇḍakavaggo

1. Dhammasoṇḍakassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Tattha tesaṃ vatthūna muppattiyo dvidhā bhavanti jambudīpe sīhaḷadīpecāti, tattha jambudīpe tāḷīsa, sīhaḷadīpe tesaṭṭhi, tesu tāva jambudīpuppattivatthūni āvi bhavissanti, tatopi dhammasoṇḍakassa vatthu ādi, kathaṃ, amhākaṃ kira bhagavato pubbe imasmiṃyeva bhaddakappe kassaponāma satthā loke udapādi, tassa kho pana bhagavato sāsanantaradhānato na cireneva kālena amhākaṃ bodhisatto bārāṇasīrañño aggamahesiyā kucchismiṃ nibbatti, tassu ppatti kālasamanantarameva sabbasattānaṃ manasi dhammasaññā udapādi, tasmāssa dhammasoṇḍotināma makaṃsu, so paneso kumāro mahantena parivārena vaḍḍhento sabbasippesu nipphattiṃ patvā pitarā uparajjena pūjito hutvā dānādayo dasakusalakammapathe pūrento pituaccayenāmaccehi rajjenābhisiñcito ahosi, so panesa dhammasoṇḍakamahārājā devanagarasadise bārāṇasīnagare cakkavattisadisaṃ bārāṇasīrajjaṃ kārento māsaddhamāsaccayena sirisayanagato evaṃ cintesi, mamevaṃ rajjasirimanubhavanaṃ na sobhati dhammaviyogena, divākara virahito nabho viyātiādinā nānākāraṇaṃ cintesi, tenettha.

1. Puññena sīlādimayena pubbe,
Katena pattosmi atanditena,
Masakkasāre viya devarājā;
Rājattamiddhe puramuttamamhi.

2. Rūpena hārīnayanussavena,
Saddena sammā savaṇāmatena,
Gandhena ghānussavasobhanena,
Rasaññapuññena rasenacāpi.

3. Phassena gattassa suphassadena,
Samiddhipattosmi mahiddhikohaṃ,
Nevettakeneva pamādabhāva,
Mā pajjituṃ yuttarūpanti ñatvā.

4. Dassāmi aṅgaapi jīvitañca,
Dhaññaṃ dhanaṃ cāpi pasannacitto,
Sossāmi dhammaṃ sivamādadhānaṃ,
Jineritaṃ jātijarāpahāṇaṃ.

5. Na sobhati yathākāsaṃ, jalaṃ dhāmapatiṃvinā,
Rajjakaraṇaṃ tathā mayhaṃ, vinā dhammā na sobhati.

6. Na sobhati hathā ratti, nisānāthaṃ vinā sadā,
Rajjakaraṇaṃ tathā mayhaṃ, vinā dhammā na sobhati.

7. Alaṅkatopi ce hatthī, vinā dāṭhā na sobhati,
Rajjakaraṇaṃ tathā mayhaṃ, vinā dhammā na sobhati.

8. Yathā kallolamālīyaṃ,
Vinā velā na sobhati,
Rajjakaraṇaṃ tathā mayhaṃ,
Vinā dhammā na sobhati.

9. Yathā sumaṇḍito rājā,
Kupaṭo neva sobhati,
Rajjakaraṇaṃ tathā mayhaṃ,
Vinā dhammā na sobhati.

10. Dhammameva suṇissāmi, dhamme me ramatī mano,
Na hi dhammā paraṃ atthi, dhammamūlaṃ tisampadanti.

Evaṃ cintetvā pātova sirigabbhā nikkhamma susajjite samussitasetacchatte rājapalleṅke amaccagaṇa parivuto nisīdi devarājāviya virocamāno, nisinno pana rājā amacce evamāha, yo panettha bhonto buddhabhāsitesu dhammesu kiñcidhammaṃ jānāti, so bhāsatu, sotumicchāmidhammanti, te sabbepi mayaṃ deva na jānāmāti āhaṃsu, taṃ sutvā a na tta ma no rājā evaṃ cintesi, yannūnāhaṃ hatthikkhandhe sahassaṃ ṭhapetvā nagare bheriṃcarāpeyyaṃ, yaṃ appevanāma koci dhanalobhena cātuppadikāyapi gāthāya dhammaṃ deseyya. Taṃ me dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti, tato so tathā katvāpi dhammadesakaṃ alabhanto puna dvisahassaṃ ticatupañcasahassantiyāvakoṭippakoṭiṃdammīti, tato gāma nigama janapade, tato seṭṭhiṭṭhānaṃ senāpati uparājaṭṭhānā dayopi, puna setacchattaṃ dammi, rājavesaṃ pahāya attānaṃ dāsaṃ sāvetvā dhammadesentassa dammiti vatvā bheri carāpetvāpi dhamma desakamalabhitvā saṃviggo kimme dhammaviyogena rajjenāti amaccānaṃ rajjaṃ nīyyātetvā saddhammagavesako dhammasoṇḍakamahārājā mahāvanaṃ pāvisi gāma nigama rājadhāni paramparāya, tenettha.

11. Pure bheriṃ carāpetvā,
Dhammasoṇḍo narādhipo;
Saddhammajjhesakaṃ satthu,
Aladdhā dhanakoṭihi.

12. Dāso homi pahāyāhaṃ,
Rājattaṃ desakassa me;
Iccāha so mahīpālo,
Aho dhammesu lolatā.

13. Rajjaṃ nīyyātayitvāna, amaccānaṃ manoramaṃ,
Vanaṃ pāvisi so rājā, gavesaṃ dhammamuttamanti.

Mahāvanaṃ paviṭṭhakkhaṇe pana mahāsattassa puññatejena sakkassāsanaṃ uṇhākāraṃ dassesi, atha devarājā cintesi akāmaṃ me paṇḍukambala silāsanaṃ uṇhamahosi, kinnukho kāraṇanti lokaṃ olokento sakko devarājā dhammasoṇḍaka mahārājānaṃ sakalajambudīpaṃ vicinitvā saddhammajjhesakaṃ alabhitvā vanaṃ paviṭṭhabhāvaṃ addasa, dhammasoṇḍakamahārājā saddhammatthāya rajja dhana bandhu jīvitampi pahāya araññaṃ paviṭṭho, na so vatāyaṃ yovā sovā satto, imasmiṃyeva kappe buddho bhavissati, buddhabodhisatto cāyaṃ ajjeva mahāraññaṃ paviṭṭho saddhammaṃ aladdhā mahādukkhaṃ pāpuṇeyya, na cetaṃ yuttaṃ, ajja mayā tattha ganthabbaṃ dhammāmatarasena tamabhisiñcitvā rajje pahiṭṭhāpetunti cintetvā attabhāvaṃ vijahitvā bhayānakaṃ mahantaṃ rakkhasavesaṃ nimmiṇitvā mahāsattābhimukho avidūre attānaṃ dassesi, tenettha.

14. Byagghacchasīhamahiso ragahatthidīpi,
Migākulaṃ kaṇṭakaselarukkhaṃ;
Narānamindo pavisitvakānanaṃ,
Itocito vibbhami dhammakāmo.

15. Tassānubhāvena purindadassa,
Silāsanaṃ uṇhamahosi kāmaṃ;
Teneva so lokamudikkhamāno,
Addakkhi dhīraṃ vipine carantaṃ.

16. Mayajja taṃ dhammarasena sammā,
Santappayitvā gamanaṃ varanti;
Mantvā subhīmañjanakūṭavaṇṇaṃ,
Mahāmukhaṃ niggata bhīmadāṭhaṃ.

17. Dittaggisaṅkāsa visālanettaṃ,
Majjhena bhaggaṃ cipiṭagganāsaṃ;
Kharatambadāṭhiṃ ghanamassuvantaṃ,
Nīlodaraṃ gajjitabhīmaghosaṃ.

18. Karoruhaṃ tikkhasalohitāyataṃ,
Visāladhotāyatakhaggahatthaṃ;
Gadāyudhenaṅkitamaññabāhuṃ,
Daṭṭhoṭṭhabhīmaṃ savalīlalāṭaṃ.

19. Manussamaṃsādanarattapānaṃ,
Bhayānakaṃ kakkhalayakkhavaṇṇaṃ;
Sumāpayitvāna vanantarasmiṃ,

Dassesi attaṃ sa narādhipassāti.

Atha mahāsatto attano avidūre ṭhitaṃ rakkhasaṃ addakkhi, taṃ disvānāssa bhayaṃvā chambhitattaṃvā citthutrāsamattaṃvā nāhosi, kimatra cintesi, apināma evarūpo pirakkhaso dhammaṃ jāneyya, yannūnāhaṃ tassa santike dhammaṃ suṇissāmi, tamme dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti cintesi. Cintetvā capana ajja mayā tamupasaṅkamma pucchitaṃ vaṭṭatīti gantvā rakkhasena saddhiṃ sallapanto āha.

20. Asmiṃ vanasmiṃ tarusaṇḍa maṇḍite;
Suphullitānekalatākulākule;
Adhiggahīto si mahānubhāva,
Pucchāmi taṃ deva vadehi kaṅkhaṃ.

21. Dhammaṃ gavesaṃ vanamāgatomhi,
Pahāya rajjaṃ api ñātisaṅghaṃ;
Jānāsi ce samma vadehi mayhaṃ,
Ekampi gāthaṃ sugatena desitaṃ.

Tato yakkho āha.

22. Dhammaṃ pajānāmahamekadesaṃ,
Jineritaṃ sādhutaraṃ rasānaṃ,
Desemi cehaṃ tava dhamma maggaṃ,
Tuvañhi kiṃ kāhasi desakassāti.

Atha mahāsatto āha.

23. Rajje ṭhito assamahaṃ sace bho,
Anapparūpaṃ pakaromi pūjaṃ;
Idāni eko vanamajjhapatto,
Karomi kiṃ dehamimaṃ ṭhapetvā.

24. Yadicchasi tvaṃ mama maṃsalohitaṃ,
Karomahaṃ saṅgahamajja tena,
Na catthi aññaṃ tava accanīyaṃ,
Desehi dhammaṃ sugata ppasatthanti.

Tato yakkho āha.

25. Bhutvāna maṃsaṃ suhitova santo,
Hantvā pipāsaṃ rudhiraṃ pivitvā;
Dhammaṃ kathetuṃ pabhavāmi tuyhaṃ,
Vattuṃ na sakkomi khudāparetoti.

Atha mahāsatto āha.

26. Bhutvā tuvaṃ maṃ pathamañhi yakkha,
Pacchā tu desessasi kassa dhammaṃ;
Dhammassa mayhaṃ tava maṃsalābhaṃ,
Tvameva jānāhi yathā bhaveyyāti.

Evaṃ vutte sakko devānamindo sādhu mahārāja ahameva yuttaṃ jānāmīti vatvā tassāvidūre tigāvutubbedhaṃ añjanavaṇṇaṃ mahantaṃ pabbataṃ māpetvā mahārāja imamāruyha pabbatamuddhaniṭṭhito mama mukhe patatu, ahaṃ patanthassa te dhammaṃ desessāmi, evaṃ sante tuyhaṃ dhammapaṭilābho, mayhaṃca maṃsapaṭilābho bhavissatīti. Taṃ sutvā mahāsatto anamatagge saṃsāre saṃsarato me sīhabyagghacchamacchakacchapavihaṅgādīnaṃ bhakkhabhūtassa jātīsu pamāṇaṃ natti, ajja mayā sambuddhassa dhammatthāya jīvitaṃ pariccajituṃ vaṭṭatīti cintetvā evamāha.

27. Saṃsāravaṭṭesu vivaṭṭamānā,
Papponti dukkhaṃ janatā anekā;
Etañhi bho attano vā parassa,
Atthāya nāhosi ahosi tucchaṃ.

28. Tvamadinnahārī tica pāradāriko,
Pāṇātipātīsi musā abhāsi;
Tva majjapāyīti akāsi dosaṃ,
Paggayha dukkhaṃ bahuso dadanti.

29. Etañhi bho attano vā parassa,
Atthāya nāhosi ahosi tucchaṃ;
Rukkhā papātā papatitvakeci,
Dubbandhiyā duggavisādanena.

30. Byādhīhi nānākharavedanāhi,
Maranti sattā utuvedanāhi;
Etañhi bho attano vā parassa,
Atthāya nāhosi ahosi tucchaṃ.

31. Byagghacchamaccho ragakucchiyañhi,
Matassa me natthi pamāṇasaṅkhā;
Etañhi bho attano vā parassa,
Atthāya nāhosi ahosi tucchaṃ.

32. Etajja me ducca ja mattadānaṃ,
Na hoti devissariyādikāya;
Sabbaññubhāvaṃ pana pāpuṇitvā,
Saṃsārato nittaraṇāya satte.

33. Tvaṃ samma mayhaṃ bahuso pakārī,
Tasmā tavetaṃ vacanaṃ karomi;
Asaṃkito desaya mayhadhammaṃ,
Samijjhate dāni manoratho teti.

Evañca pana vatvā mahāsatto pabbatamāruyha ṭhito āha, ahamajja rajjena saddhiṃ jīvitañca sarīramaṃsañca saddhammatthāya dammīti somanassappatto hutvā samma dhammaṃ desehīti vatvā tasmiṃ mahādāṭhaṃ mahāmukhaṃ vivaritvā ṭhite tassābhimukho upapati. Atha sakko devānamindo somanasso acchariyappatto attabhāvaṃ vijahitvā alaṅkatadibbattabhāvaṃ māpetvā ākāse taruṇasuriyo viya obhāsamāno ākāsato patantaṃ mahāsattaṃ ubhohi hatthehi daḷhaṃ patigaṇhitvā devalokaṃ netvā paṇḍukambala silāsane nisīdāpetvā dibbamayehi gandhamālādīhi pūjetvā sayaṃ dhammaṃ sutvā pasanno pasannākāraṃ katvā kassapadasabalena desitāya aniccādiparidīpikāya.

34. Aniccāva ta saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukhoti.

Gāthāya dhammadesanena tassa manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā devaloke mahantaṃ sirivibhavaṃ dassetvā ānetvā sakarajjeyeva patiṭṭhāpetvā appamatto hoti mahārājāti ovaditvā devalokameva agamāsīti.

35. Iti amitasiriṃ vā jīvitaṃ vāpi santo,

Na sumariya pasatthaṃ dhammamevā caranti;
Tanutara vibhavānaṃ appamāyūnamambho,
Iha kusalapamādo ko nu tumhādisānanti.

Dhammasoṇḍakavatthuṃ paṭhamaṃ.

2. Migaluddakassa vatthumhi ayamānupubbikathā

Ito kira eka tiṃsatime kappe sikhīnāma sammāsambuddho samatiṃsa pāramiyo pūretvā paramātisambodhiṃ patvā sadevakaṃ lokaṃ saṃsārakantārā uttārento dhammaratanavassaṃ vassāpento dhammabheriṃpaharanto dhammaketuṃ ussāpento ekasmiṃ samaye viveka manubrūhanto araññāyatanaṃ pāvisi, pavisitvā capana supupphitanāgapunnāgādinānātarusaṇḍamaṇḍite suphullasumanamālatippabhutinānālatākule anekavidhadipadacatuppadasaṅghanisevite ramaṇīye sītalasilātale catuggunaṃ saṅghāṭiṃpaññapetvā nisīdi chabbaṇṇaraṃsīhi disaṃ pūrayanto, tadā tattha devabrahmanāgasupaṇṇādayo sannipatitvā dibbamayehi gandhamālādīhi bhagavantaṃ pūjayamānā thomayamānā namassamānā aṭṭhaṃsu, tasmiṃ panasamāgame bhagavā madhurassaraṃ nicchārento brahmaghosena catusaccapaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ deseti amatavassaṃ vassāpentoviya. Tadā eko migaluddako vanaṃ paviṭṭho migasūkare hantvā maṃsaṃ khādanto taṃ ṭhānaṃ patvā addasa bhagavantaṃ dhammaṃ desentaṃ. Disvā ekamantaṃ ṭhito dhammaṃ sutvā cittaṃ pasādetvā tato cuto devaloke nibbattitvā chasu kāmasaggesu manussesuca aparāparaṃ issariyaṃ anubhavanto imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patto bhagavato sāsane pabbajitvā ekadivasaṃ dhammaṃ desentassa bhagavato catusaccapati saṃyuttaṃ dhammakathaṃ sutvā catupaṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ekadivasaṃ bhikkhusaṅghamajjhagato attano katakammappakāsanena pītivācamudāhari.

1. E ka tiṃ se ito kappe,
Loke uppajji nāyako;
Pattiṃsa lakkhaṇātiṇṇo,
Sambuddho sa sikhīvhayo.

2. Jalanto dīparukkhova, sūriyova nabha muggato;
Merurājāva sambuddho, janesaggo patāpavā.

3. Pūretvā dhammanāvāyaṃ, sa nātho sakalaṃ pajaṃ;
Patiṭṭhapento saṃsāra, kantārā santibhūmiyaṃ.

4. Dhammaketuṃ samussento, hananto dhammadundubhiṃ;
Satte dukkhā pamocento, vasī tattha jino vasī.

5. Ekasmiṃ samaye nātho,
Lokapajjotako jino;
Vivekakāmo sambuddho,
Surammaṃ kānanaṃ gato.

6. Punnāganāgapūgādi, nānāpādapasaṃkulaṃ;
Latā liṅgitasākhāhi, sā modakusumāyutaṃ.

7. Kusumā modasammatta, chappadāli nisevitaṃ;
Nānāmiga gaṇākiṇṇaṃ, mayūragaṇa naccitaṃ.

8. Sītalacchodikāsādhu, supatitthajalāsayaṃ;
Āsāra sāradhārāhi, nijjharāsata saṃkulaṃ.

9. Gantvāna so mahāraññaṃ,

Sītalaṃ sikatātalaṃ;
Silātale nisinnosi,
Vissajjento charaṃsiyo.

10. Devā tattha samāgantvā, pūjesuṃ dvipaduttamaṃ;
Dibbehi gandhamālāhi, naccehi turiyehica.

11. Devadevo tadā deva, saṅghamajjhe nisīdiya;
Catusacca madesesi, niccharaṃ madhuraṃ giraṃ.

12. Tadāhaṃ luddako āsiṃ, migasūkaramārako;
Migamaṃsena jivāmi, tena posemi dārake [posentoputtadārake itikatthaci].

13. Tadāhaṃ migavaṃ yāto,
Sabāṇo sasarāsano;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ,
Devasaṅghapurakkhataṃ.

14. Candaṃva tārakākiṇṇaṃ, meruṃvaṇṇavamajjhagaṃ;
Virocamāna māsīnaṃ, catusaccappakāsakaṃ.

15. Ekapasse ṭhito tattha, assosiṃ dhammamuttamaṃ;
Tattha cittaṃ pasādetvā, somanassaṃ pavedayiṃ.

16. Ekatiṃse ito kappe,
Yaṃ puññaṃ pasutaṃ mayā;
Tenāhaṃ puññakammena,
Jātosiṃ devayoniyaṃ.

17. Sampattimanubhutvāna, chakāmagge parāparaṃ;
Devasaṅghaparibbūḷho, vimāne ratanāmaye.

18. Manussesuca yaṃ aggaṃ, tassa bhāgī bhavāmahaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, saddhammasavaṇe phalaṃ.

19. Imasmiṃ bhaddake kappe,
Sāvattipuramuttame;
Aḍḍhe mahaddhane sāle,
Jātohaṃ udite kule.

20. Mahatā parivārena, patto vuddhiṃca viññutaṃ;
Cārikaṃ caramānohaṃ, patto jetavanaṃ varaṃ.

21. Addasaṃ saha sissehi, nisinnaṃ sugataṃ tadā;
Assosiṃ madhuraṃ dhammaṃ, catusaccappakāsakaṃ.

22. Sutvāna madhuraṃ dhammaṃ, pabbajitvāna sāsane;
A jarā maraṃ sītibhūtaṃ, patto nibbāṇamuttamaṃ.

23. Sutaṃ ekamuhuttaṃ me, tadā dhammaṃ sudesitaṃ;
Tenamhi caturāpāye, na jāto na kutobhayaṃ.

24. Karamukkhippa vakkhāmi, karothe kagiraṃ mama;
Mamo pamaṃ karitvāna, dhammaṃ suṇātha sādhukanti.

Evañca pana vatvā satte dhammasavaṇe niyojesīti.

25. Iti tanutarakālaṃ sādhu dhammaṃ suṇitvā,
Adhigatavibhavānaṃ ānubhāvaṃ suṇitvā;
Bhavavibhavasukhaṃ bho patthayantā kusītaṃ,
Jahatha suṇatha dhammaṃ dullabhaṃ dullabhassāti.

Migaluddakassa vatthuṃ dutiyaṃ.

3. Tiṇṇaṃjanānaṃ vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpasmiṃ kira pubbe mahānidāgho ahosi, tadā nidāghasuriyena sakiraṇakarā vāpi pokkharaṇi nadī girikandaranijjharādīsu udakaṃ nissesaṃ katvā pītamiva udake parikkhīṇe macchakacchapādayo yebhuyyena vināsaṃ pattā. Atha mahāraññabhūmiyaṃ rukkhatiṇalabhādayo atīva milātā ahesuṃ. Migapakkhinopighammābhitattā pipāsito marīciṃ toyantimaññamānā itocitoca dhāvantā mahādukkhappattā ahesuṃ. Tadā eko suvapotako pipāsito tattha tattha pānīyaṃ pariyesanto mahāraññe ekasmiṃ pūtipādape saṭṭhiratane narakāvāṭe pānīyagandhaṃ ghāyitvā lobhena pātuṃ otiṇṇo atipānena bhāro tattheva patitvā uggantuṃ nāsakkhi. Athāparopi sappoca manussocāti dve janā tattheva patiṃsu, sappānāma vivekaṃ laddhāva attaṃ vijahanti. Tasmāyaṃ aladdhā vivekattaṃ uggantuṃ nāsakkhi. Anālambattā manussopi. Te uggantuṃ asakkontā maraṇabhayabhītā aññamañña maviheṭhentā tattheva vasiṃsu. Atheko barāṇasīvāsiko manusso vanaṃ paviṭṭho tatheva pānīyaṃ pariyesamāno taṃ ṭhānaṃ patvā te tayopi disvā kampamānahadayo valliyā piṭakaṃ bandhitvā sikkāya pakkhipitvā otāretvā te tayopi uddhari, athānena te amhākaṃ jīvitaṃ dinnanti somanassā tassevamāhaṃsu, sāmi mayaṃ tumhe nissāya jīvitaṃ labhimha, tumhe ito paṭṭhāya amhākaṃ sahāyo, mayampi te sahāyā, amhākaṃ vasanaṭṭhānāni āgantukāmāti vatvā tesu tāva suvapotako āha, sāmi bārāṇasiyaṃ dakkhiṇadvāre mahānigrodho atthi, tatthāhaṃ vasāmi, tava tathārūpe kicce sati mama santikamāgamma suvāti saddaṃkarohīti vatvā mettithiraṃ katvā pakkāmi, sappopi sammāhaṃ tasseva nigrodhassā vidūre mahantaṃ vammikaṃ atthi, tattha vasāmi, tavatthe sati tatthāgantvā dīghātisaddaṃ karohīti vatvā tathevapakkāmi, manussopi bārāṇasiyaṃ asukāyanāma vīthiyā asukagehe vasāmi, tavatthe sati mama santikaṃ āgacchāti vatvā pakkāmi, athā parabhāge so upakārako puriso attano kicce sañjāte mama sahāyānaṃ santikaṃ gamissāmīti saṅketānusārena gantvā nigrodhamūle ṭhito suvassa saddamakāsi, taṃ sutvā suvapotako vegenāgantvā tena saddhiṃ paṭisammoditvāsamma cirenā gatosi, āgatakāraṇaṃ me ācikkhāti āha. Sopāha sammāhaṃ jīvitu masakkonto puttadārake ñātīnaṃ paṭipādetvā tava santikamāgatomhiti, suvapotakopi sādhu samma tayā kataṃ mama santikamāgacchantena, tayā mama jīvitaṃ dinnaṃ, mayāpi tava jīvanupāyaṃ kātuṃ vaṭṭati, yāvāhaṃ āgacchāmi, tāvettha thokaṃ vissamāti vatvā pakkāmi jīvanupāyaṃ pariyesamāno, tasmiṃ kira samaye bārāṇasīrājā nagarato nikkhamma susajjituyyānaṃ pavisitvā sapariso kīḷitvā majjhantikasamaye suphullitaṃ pañcapadumasañchanvaṃ maṅgalapokkharaṇiṃ disvā nahāyitukāmo sabbābharaṇāni omuñcitvā rājapurise paṭipādetvā nahāyituṃ otari, tadā suvapotako taṃ ṭhānaṃ patto sākhantare nilīno rājapurisānaṃ pamādaṃ disvā rañño muttāhāraṃ ḍasitvā ākāsaṃ pakkhanditvā vegenāgantvā attano sahāyassa datvā appamatto imaṃ valañjehi sammāti vatvā adāsi, tato so naṃ gahetvā imaṃ kuhiṃ paṭisāmessāmīti cintonto mameko sahāyako antonagare vasati, tasmiṃ ṭhapessāmīti cintetvā yathāsaṅketamupagamma taṃ disvā paṭisanthāraṃ katvā suvapotakena kato pakāraṃ pakāsetvā imaṃ muttāhāraṃ sādhukaṃ ṭhapehīti vatvā adāsi, taṃkhaṇe rājā nahātvānulitto ābharaṇāni pilandhento muttāhāraṃ nāddasa. Tato rājapurisā antoca bahica parijane upaparikkhitvā muttāhāraṃ apassantā nagare bheriṃ carāpesuṃ, yo muttāhāraṃ passati, tassa rājā mahantaṃ yasaṃ dassatīti. Taṃ sutvā so mittadūbhī evaṃ cintesi, ahaṃcamhi dukkhito, yannūnāhaṃ muttāhāraṃ rañño dassetvā sukhena vaseyyaṃ, kimme etenāti tena kataṃ tathārūpaṃ upakāraṃ asallakkhento mahāmittadūbhī puriso rājapurise upasaṅkamma muttahāraṃ attano santike ṭhapitabhāvaṃ kathesi, bho mama santike eko puriso muttahāraṃ ṭhapesīti. Evaṃ asappurisasaṃsaggoti, tathāhi.

1. Yathā saṃvaḍḍhito nimbo, madhukhīro dasiñcanā;
Na yāti madhuraṃ taṃ vo, pakāra masataṃ kataṃ.

2. Sīsenu daka mādāya, vaḍḍhitopi nuhītaru;
Na yāti madhuraṃ taṃvo, pakāramasataṃ kataṃ.

3. Niccaṃ khīrodapānena, vaḍḍhito siviso yathā;
Visaṃva parivatteti, tathā nīcopakārakaṃ.

4. Yathāttanā kato aggi, sītalaṃ na dade khalu;
Tathā nīce kataṃ kāraṃ, aggīva dahate tanuṃ.

5. Tasmā upaparikkhitvā, hāvabhāvena buddhiyā;
Kātabbā metti jantūhi, nāmitto labhatesukhanti.

Athassa mittadubhino vacanena rājapurisā muttāhāraṃcataṃca gahetvā sabhaṇḍakaṃ purisaṃ dassesuṃ. Atha rājā sabhaṇḍakaṃ coraṃ disvā kuddho imaṃ netvā dakkhiṇadvāre jīvasūle uttāsethāti āṇāpesi, rājapurisā tassa rājāṇaṃ karonto agamaṃsu, tehi nīyamāno puriso dakkhiṇadvārā nikkhamma sappasahāyaṃ saritvā appevanāme tassa santikā kiñci sotthi bhaveyyāti pubbe vuttasaṅketā nusārena vammikaṃ disvā samma dīghāti saddamakāsi, so vammikā nikkhammataṃ tathā niyamānaṃ disvā saṃviggo dukkhappatto sahāyassame ajja avassayena upatthambhaṃ bhavituṃ vaṭṭatīti taṃ samassāsetvā attabhāvaṃ vijahitvā aññataravesena rājapurise upasaṅkamma imaṃ purisaṃ muhuttaṃmā mārethāti daḷhaṃ vatvā muhuttena rañño aggamahesiyā vasanaṭṭhānaṃ gantvā sappavaṇṇena deviṃ ḍasitvā tāya visena mucchitakāle manussavaṇṇena vajjhappatto visosadhaṃ jānātitī vatvā taṃkhaṇeva sahāyassa santikaṃ gantvā raññā tava pakko sitakāle gantvā udakappasatena deviyā sarīre paharitvā nibbisaṃ karāhīti vatvā pakkāmi, atha rājā visavejja pariyesanto taṃ pavattiṃ sutvā vajjhappattaṃ ānethāti āṇāpetvā deviyā nibbisaṃ karothāti āha, so nāgarājena vuttanayena nibbisamakāsi, sā sukhitā arogā ahosi, rājā taṃ disvā tuṭṭho tassa khettavatthuyānavāhanādidānena mahāsakkāramakāsi, atha so rājānaṃ upasaṅkamma attanā kataṃ sabbaṃ pakāsesi. Tena vuttaṃ.

6. Ekadāhaṃ mahārāja, vanaṃ kammena kenaci;
Gatoddasaṃ mahāvāṭe, patitaṃ suvapotakaṃ.

7. Atho ragaṃ manussaṃca;
Dukkhappatte khudāpare;
Ukkhipiṃ karuṇāyāhaṃ;
Te me vocuṃ tadā tayo.

8. Adāsi jīvamamhākaṃ, upakārosi no tuvaṃ;
Tava kicce samuppanne, amhākaṃ ehi santikaṃ.

9. Evaṃ tehi pavuttohaṃ, agañchiṃ suvasantikaṃ;
Tena katūpakārohaṃ, manussassāpi santikaṃ.

10. Tenāhaṃ maraṇappatto, addasaṃ uragādhipaṃ;
Sodāsi jīvitaṃ mayhaṃ, alatthaṃ [aladdha itisabbattha] vipulaṃ dhanaṃ.

11. Sujano nāvamantabbo, khuddakoti narādhipa;
Suvoca uragocete, mittadhamme patiṭṭhitā.

12. Kāraṇaññū manusseso,
Amhehi samajātiko;
Katūpakāro evampi,
Diso jāto narādhamo.

13. Akasmā deva kuppanti, pasīdantinimittato;
Sīlaṃ hetamasādhūnaṃ, bālānamavijānataṃ.

14. Manussāpi mahārāja, keci vissāsiyā na ve;
Tiracchānāpi honteva, ajimhamanasāsaṭhāti.

Evaṃ so attano pavattiṃ kathesi, rājā taṃ sutvā pasanno imassa purisassa mahantaṃ gehaṃ katvā mahāparihāraṃ karothāti āṇāpesi, so pana mama gehaṃ nigrodhassa ca vammikassa ca antare karothāti vatvā tathā kāretvā tattha vasanto rājūpaṭṭhānaṃ karonto tehi sahāyehi saddhiṃ sammodamāno yāvajīvaṃ vasitvā āyu pariyosāne tehi saddhiṃ yathākammaṃ gatoti.

15. Iti patitasukhamhā aṅgato vā dhanamhā,
Paramatarapatiṭṭhā honti mittā sakhānaṃ;
Virahitasakhinaṃ bho natthi yasmābhivuddhi,
Ciṇutha kusaladhammaṃ mittavantā mahantaṃ.

Tiṇṇaṃ janānaṃ vatthuṃ tatiyaṃ.

4. Buddheniyā vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe kira pubbe pāṭaliputtanagare sattāsītīkoṭinihitadhanaṃ ekaṃ seṭṭhikulaṃ ahosi, tassa pana seṭṭhino ekāyeva dhītā ahosi nāmena buddheninthe, tassā sattavassikakāle mātāpitaro kālamakaṃsu, tasmiṃ kule sabbaṃ sāpateyyaṃ tassāyeva ahosi, sā kira abhirūpā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā devaccharapaṭibhāgā piyāca ahosi manāpā, saddhā pasannā ratanattayamāmikā paṭivasati, tasmiṃ pana nagare seṭṭhisenāpatiuparājādayo taṃ attano pādaparicārikaṃ kāmayamānā manusse pesesuṃ paṇṇākārehi saddhiṃ, sā taṃ sutvā cintesi, mayhaṃ mātāpitaro sabbaṃ vibhavaṃ pahāya matā, mayā pana tathā agantabbaṃ, kiṃ me patikulena, kevalaṃ vittavināsāya bhavati, mayā pani maṃ dhanaṃ buddhasāsaneyeva nidahituṃ vaṭṭatīti cintesi, cintetvā ca pana tesaṃ na mayhaṃ patikulenatthoti paṭikkhipi, sā tato paṭṭhāya mahādānaṃ pavattentī samaṇabrahmaṇe santappesi, tenettha.

1. Catuddisāyātajinatrajānaṃ,
Āpānabhūtaṃ gharamāsi tassā;
Yadicchita ppaccayalābha hetu,
Devaddumovāsi mahānubhāvo.

2. Pupphūpahārādi vitānalaṅkatā,
Padīpa paññatta subhāsanāvalī;
Sukhāsanāsīna vasīhilaṅkatā,
Tassāsi tasmiṃ varadānasālā.

3. Sudhotahatthā sucipuññacittā,
Sadādarā rakkhitapañcasīlā;
Buddheninānā karuṇā guṇaggā,
Adā mahādānavaraṃ pasatthanti.

Athāparabhāge eko assavāṇijako assa-vāṇijjāya pubbantāparantaṃ gacchanto āgamma imissā gehe nivāsaṃ gaṇhi, atha so vāṇijo taṃ disvā dhītusinehaṃ pati ṭṭhā pe tvā gandhamālavatthālaṅkārādīhi tassā upakārako hutvā gamanakāle amma etesu assesu tava ruccanakaṃ assaṃ gaṇhāhīti āha, sāpi asse oloketvā ekaṃ sindhavapotakaṃ disvā etaṃ me dehīti āha, vāṇijo amma eso sindhavapotako, appamattā hutvā paṭijaggāhīti vatvā taṃ paṭipādetvā agamāsi. Sāpi taṃ paṭijaggamānā ākāsagāmibhāvaṃ ñatvā sammā paṭijaggantī evaṃ cintesi, puññakaraṇassa me sahāyo laddhoti, agatapubbāca me bhagavato samāraṃ mārabalaṃ vidhametvā buddhabhūtassa jayamahābodhibhūmi, yannūnāhaṃ tattha gantvā bhagavato jayamahābodhiṃ vandeyyanti cintetvā ba hū rajatasuvaṇṇamālādayo kārāpetvā ekadivasaṃ assa mabhiruyha ākāsena gantvā bodhimālake ṭhatvā āgacchantuayyā suvaṇṇamālā pūjetuṃti ugghosesi. Tenettha.

4. Yato paṭṭhāyahaṃ buddha, sāsane suddhamānasā;

Pasannā tena saccena, mamānuggahabuddhiyā.

5. Āgacchantu namassantu, bodhiṃ pūjentu sādhukaṃ;
Soṇṇamālāhi sambuddha, puttā ariyasāvakā.

6. Sutvā taṃ vacanaṃ ayyā, bahū sīhaḷavāsino;
Āgamma nabhasā tattha, vandiṃ suca mahiṃsucāti.

Tato ppatuti sā kumārikā buddhasāsane atīva pasannā niccameva assa mabhiruyha āgantvā ariyehi saddhiṃ mahābodhiṃ suvaṇṇamālāhi pūjetvā gacchati, atha pāṭaliputtanagaropavane vanacarā tassā abhiṇhaṃ gacchantiyā ca āgacchantiyā ca rūpasampattiṃ disvā rañño kathesuṃ. Mahārāja evarūpā kumārikā assa mabhiruyha āgantvā nibaddhaṃ vanditvā gacchati. Devassānurūpā aggamahesī bhavitunti, rā jā taṃ sutvā tenahi bhaṇe gaṇhatha naṃ kumāriṃ, mama aggamahesiṃ karomīti purise payojesi, tena payuttapurisā bodhipūjaṃ katvā āgacchantiṃ gaṇhāmāti tattha nilīnā gahaṇasajjā aṭṭhaṃsu, tadā sā kumārikā assa mabhiruyha mahābodhimaṇḍaṃ gantvā vītarogehi saddhiṃ pupphapūjaṃ katvā vanditvā nivatti, atha tesu eko dhammarakkhita ttheronāma tassā eva māha, bhagini taṃ antarāmagge corā gaṇhitukāmā ṭhitā, asukaṭṭhānaṃ patvā appamattā sīghaṃ gacchāti, sāpi gacchantī taṃ ṭhānaṃ patvā corehi anubandhitā assassa paṇhiyā saññaṃ datvā pakkāmi, corā pacchato pacchato anubandhiṃsu. Asso vegaṃ ja ne tvā ākāsa mullaṅghi, kumārikā vegaṃ sandhāretuṃ asakkontī assassa piṭṭhito parigalitvā patantī mayā katūpakāraṃ sara puttāti āha, so patantiṃ disvā vegenā gantvā piṭṭhiyaṃ nisīdāpetvā ākāsato netvā sa ka ṭṭhā ne yeva patiṭṭhāpesi. Tasmā.

7. Tiracchānagatāpevaṃ, sarantā upakārakaṃ;
Na jahantīti mantvāna, kataññū hontu pāṇinoti.

Tato sā kumārikā sattā sītikoṭidhanaṃ buddhasāsaneyeva cajitvā yāvajīvaṃ sīlaṃ rakkhitvā uposathakammaṃ ka tvā ta to cutā sutta ppabuddho viya devaloke nibbattīti.

8. Atitaruṇavayā bho mātugāmāpi evaṃ,
Vividhakusalakammaṃ katva saggaṃ vajanti;
Kusalaphalamahantaṃ maññamānā bhavantā,
Bhavatha katha mupekkhā dānamānādikamme.

Buddheniyā vatthuṃ catutthaṃ.

5. Ahituṇḍikassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Imasmiṃ kira bhaddakappamhi amhākaṃ kira bhagavato pubbe kassaponāma satthā loke uppajjitvā sadevakaṃ lokaṃ saṃsārasāgarā tāretvā sabbabuddhakiccāni niṭṭhapetvā atthaṃ gato divasakaroviya setabyamhi anupādisesāya nibbāṇadhātuyā parinibbāyi, tadā sakalajambudīpavāsino manussā sannipatitvā ekekaṃ suvaṇṇiṭṭhakaṃ koṭiagghanakaṃ ratanavicittaṃ bahicinanatthāya ekekaṃ aḍḍhakoṭiagghanakaṃ abbhantarūpapūraṇatthaṃ manosilāya mattikākiccaṃ karontā yojanabbedhaṃ thūpaṃ katvā mahantaṃ sakkāraṃ karonti. Tadā eko ahituṇḍiko gāmanigamarājadhānīsu sappe kīḷāpetvā jīvikaṃ kappento ekaṃ gāmakaṃ patvā tattha sappe kīḷāpetvā santuṭṭhehi gāmavāsīhi dinnavividhopāyano khādanīyabhojanīyaṃ khā di tvā bhuñjitvā tattheva nivāsaṃ gahetvā nisīdi. Tasmiṃ kira gāmake manussā yebhuyyena ratanattayamāmakā. Tasmā te rattibhāge sayantā ''namo buddhāyāti'' evamādiṃ vadanti. So pana ahituṇḍiko micchādiṭṭhiko tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaṃ na jānāti. Tasmā tesaṃ taṃ vacanaṃ sutvā sayampi ke ḷiṃ kurumāno parihāsavasena ''namo buddhāyāti'' vadati, athekadivasaṃ so attano kīḷāpanasamatthaṃ ekaṃ sappaṃ bhattha tattha pariyesamāno āhiṇḍati. Tadā eko nāgarājā kassapadasabalassa thū paṃ ga ntvā vanditvā ekaṃ vammikaṃ pavisati. Taṃ di svā ahituṇḍiko vegenā gantvā nāgarājaṃ gaṇhituṃ mantaṃ parijapi, so mantaṃ sutvā kujjhitvā taṃ māretukāmo anubandhi, taṃ di svā ahituṇḍiko ve ge na palāyanto ekasmiṃ pāsāṇe pakkhalitvā patamāno pubbevuttaparihāsa vacanaparicayena ''namo buddhāyāti'' vadanto pati. Tassa taṃ vacanaṃ anubandhantassa nāgarañño sotapathe amataṃviya pati. Atha so ratanattayagāravena tasmiṃ kodhaṃ nibbāpetvā samma mā bhāyi. Ahaṃ ratanattayamantānubhāvapāsena baddho. Tasmā tu vaṃ ḍasituṃ mayhaṃ ananurūpaṃ. Ajja ta yi pasannomhi, paṇṇākāraṃ tedammi, gaṇhāti tīṇi suvaṇṇapupphāni adāsi. Evaṃ ratanattayaṃ nāma ghorāsivisānampi sappānaṃ manaṃ pīṇeti. Honti cettha.

1. Buddhoti vacanaṃ seṭṭhaṃ, buddhoti pada muttamaṃ;
Natthi tena samaṃ loke, aññaṃ sotarasāyanaṃ.

2. Dhammotivacanaṃ seṭṭhaṃ, dhammoti padamuttamaṃ;
Natthi tena samaṃ loke, aññaṃ sotarasāyanaṃ.

3. Saṅghoti vacanaṃ seṭṭhaṃ, saṅghoti padamuttamaṃ;
Natthi tena samaṃ loke, aññaṃ sotarasāyanaṃ.

4. Tassa mukhaṃ mukhaṃ nāma, yaṃ vattati mukhe sadā;
Dullabhaṃ buddhavacanaṃ, sabbasampattidāyakaṃ.

5. Tassa mano mano nāma, yaṃ ce manasi vattati;
Dullabhaṃ buddhavacanaṃ, sabbasampattidāyakaṃ.

6. Tameva kavacaṃ dehe, tameva maṇi kāmado;
Tameva surabhī dhenu, tameva surapādapo.

7. Tasseva sotaṃ sotaṃva, yaṃ suṇāti jano ayaṃ
Dullabhaṃ buddhavacanaṃ, sabbasampattidāyakaṃ.

8. Evaṃ vidho rago ghoro, haḷāhaḷaviso sadā;
Buddhoti vacanaṃ sutvā, santuṭṭho dāsi jīvitaṃ.

9. Soṇṇapupphattayaṃcāpi, mahagghaṃ bahalaṃ adā;
Passa buddhoti vācāya, ānubhāvamahantatanti.

Atha nāgarājā tassa tāni suvaṇṇapupphāni datvā evamāha. Samma etesu ekaṃ tava puññattāya ekaṃ mama puññatthāya pūjehi. Itarena yāvajīvaṃ sukhena jīvanto puttadāre posento dānādīsu appamajjanto jīvikaṃ kappehi. Mā hīnakamme byavaṭo hohi, micchādiṭṭhiñca pajahāti ovaditvā pakkāmi. Ahituṇḍikopi somanassappatto tena vuttanayeneva dvihi pupphehi cetiyaṃ pūjetvā ekena sa ha ssaṃ labhitvā te na puttadāre posento kapaṇaddhikavaṇibbakādīnaṃ dānaṃ dento ahituṇḍikakammaṃ pahāha kusalameva upacinanto āyupariyosāne saggaparāyano ahosi.

10. Iti aviditasatto kiñci buddhānubhāvaṃ,
Labhati dhanavisesaṃ yassa nāmappakāsā;
Viditajananikāyo kinnu tassānubhāvaṃ,
Na lapati jinanāmaṃ kicca maññappahāyāti.

Ahituṇḍikassa vatthuṃ pañcamaṃ.

6. Saraṇattherassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Sāvatthiyaṃ kira sumano nāme ko gahapati ahosi. Tassa bhariyā sujampatikā nāma. Te agāraṃ ajjhāvasantā aparabhāge puttaṃca dhītaraṃca labhiṃsu. Atha tesaṃ daharakāleyeva mātāpitaro kālaṃ karontā jeṭṭhakaṃpakkositvā mayaṃ putta tuvaṃ patirūpe ṭhāne nivesituṃ nāsakkhimha, yaṃ no ghare vibhavaṃ, sabbaṃ taṃ gaṇha. Imāyaca te kaṇiṭṭhikāya vuddhiṃtvameva jānāhīti vatvā jeṭṭhakassa hatthe kaṇiṭṭhikāya hatthaṃ ṭhapetvā kālamakaṃsu. Atha so mātāpitunnaṃ accayena āḷāhanakiccaṃ katvā vasanto kālantarena kaṇiṭṭhikaṃ patirūpena kulena sambandhitvā sayampi dārapariggahamakāsi. Athāparabhāge tassa kaṇiṭṭhikā gabbhinī hutvā ekadivasaṃ sāmikaṃ āha, sāmi mama bhātaraṃ daṭṭhukāmāmhīti. Sopi sādhu bhaddeti anurūpena paṇṇākārena tāya saddhiṃ nikkhami. Tadā pana bhagavā sunivattho supāruto bhikkhusaṅghaparivuso piṇḍāya nagaraṃ pāvisi chabbaṇṇaghanabuddharaṃsiyo vissajjento, ta to te bhagavantaṃ disvā pasannacittā pañcapatiṭṭhitena vanditvā aṭṭhaṃsu, atha sattā tesaṃ jayampatikānaṃ upanissayasampattiṃdisvā te saraṇesuca sīlesuca patiṭṭhāpetvā evamāha, kadāci vo dukkhe uppanne tathāgato anussaritabboti. Tathāhi.

1. Yaṃkiñci bhayamuppannaṃ, rājacorādisambhavaṃ;
Tadā sareyya sambuddhaṃ, nicchantota dupaddavaṃ.

2. Yaṃ ve upaddavaṃ hoti, yakkhapetā disambhavaṃ;
Tadā sareyya sambuddhaṃ, nicchanto tadupaddavaṃ.

3. Sīhabyagghataracchādi, puṇḍarīkādisambhavaṃ;
Tadā sareyya sambuddhaṃ, nicchanto tadupaddavaṃ.

4. Yamātapaggi vātādi, udakāsanisambhavaṃ;
Tadā sareyya sambuddhaṃ, nicchanto tadupaddavaṃ.

5. Pajjarādīhi rogehi, visamo tuhisambhavaṃ;
Tadā sareyya sambuddhaṃ, nicchanto tadupaddavaṃ.

6. Maccunā ce yadā yuddhaṃ, kare tenāpi jantunā;
Saritabbo tadā buddho, patthentenattano jayanti.

Tato te bhagavato vacanaṃ paṭinanditvā vanditvā agamaṃsu. Atha jeṭṭhako āgate te disvā yathānurūpaṃ sakkāra makāsi. Tassā sāmiko katipāhaṃ tattha vasitvā bhariyaṃ jeṭṭhakassa paṭipādetvā mama gāme kiccaṃ atthīti vatvā pakkāmi. Athassā bhātā bhariyaṃ pakkositvā āha bhadde imissā sabbaṃ kattabbaṃ karohīti. Sā tato paṭṭhāya tassā udakanna pānā dinā veyyāvaccaṃ kurumānā etissā hatthapādagīvūpagesu ābharaṇesu lobhaṃ uppādetvā taṃ vūpasametuṃ asakkontī āhārū pacchedaṃ katvā gilānāviya mañcakaṃ upagūhitvā nipati. Atha so gehaṃ gantvā taṃ tathā sayitaṃ disvā mañcake nisinno kiṃ bhadde aphāsukanti pucchi, sā tuṇhī hutvā katipayavāre pucchitā na sakkā kathetunti āha. Puna sāmikena gāḷhaṃ nibandhite sā cintesi, ujukaṃ mayā tassā piḷandhanaṃ patthemīti vutte na ppatirupaṃ, tassā pañcamadhura maṃsaṃ patthemīti vutte taṃ māressati, tadā piḷandhanāni mayhamevāti, tato sāmi tava kaṇiṭṭhikāya pañcamadhuramaṃsaṃ patthemi, alabhamānāya me jīvitaṃ natthīti āha, taṃ sutvā so anekapariyāyena manussamāraṇaṃ nāma bhāriyanti vatvā nivārentopi nivāretuṃ nāsakkhi, atha tāya paṭibaddhacitto kāmamucchito mohamūḷho hutvā sādhu labhissasīti tassā vacanaṃ sampaṭicchi. Tathāhi.

7. Hāyanti idhalokatthā, hāyanti pāralokikā;
Hāyanti mahatā atthā, ye itthīnaṃ vasaṅgatā.

8. Esā mātā pitā eso, bhaginī bhātaro ime;
Garutabbe na jānanti, ye itthīnaṃ vasaṅgatā.

9. Kāraṇākāraṇantetaṃ, kattabbaṃvā na vā idaṃ;
Kāmandhattā na jānanti, ye itthīnaṃ vasaṅgatā.

10. Pāṇaṃ vā atipātenti, honti vā pāradārikā;
Bhāsanti alikaṃ vācaṃ, ye itthīnaṃ vasaṅgatā.

11. Sandhicchedādikaṃ theyyaṃ, majjapānaṃca pesunaṃ;
Karonti sāhasaṃ sabbaṃ, ye itthīnaṃ vasaṅgatā.

12. Aho acchariyaṃ loke, sarantānaṃ bhayā vahaṃ;

Bhariyāya vasaṃ gantvā, sodariṃhantumicchatīti.

Atha so sāhasiko puriso bhagini eva māha, ehi amma amhākaṃ mātāpitunnaṃ iṇaṃ sādhessāma, appevanāma no disvā iṇāyikā iṇaṃ dassantīti, taṃ sutvā tāya sampaṭicchite sukhayānake nisīdāpetvā iṇāyikānaṃ gāmaṃ gacchanto viya mahāaṭaviṃpatvā yānaṃ maggā okkamma ṭhapetvā viravantimeva naṃ hatthe gahetvā chindissāmīti cintetvā kese gahetvā bhūmiyaṃ pātesi, tasmiṃ khaṇe tassā kammajavātā caliṃsu. Sā bhātulajjāya sāmi kammajavātā me caliṃsu, yā vā haṃ vijāyāmi, tāva upadhārehīti vadantīpi apanetuṃ asakkontī puttaṃ vijāyi, atha so taṃ samīpe vaṭarukkhamūle māressāmīti cikure gahetvā ākaḍḍhi, tasmiṃ kāle sā sāmi tava bhāgineyyassa mukhaṃ oloketvā tassa sinehenāpi maṃ na mārehīti vadantī yāci, atha so kakkhaḷo tassā taṃ kāruṇikavacanaṃ asuṇanto viya māretuṃ ussahateva, tato sā kumārikā attano asaraṇā cintesi, mama saddenā gantvā yo koci mama bhātu anayaṃ kareyya, taṃ na ppatirūpanti bhātusinehena nissaddā attanā gatitasaraṇaṃ āvajjamānā nipajji, athassā bhā ta ri mettānubhāvenaca anussaritasaraṇānubhāvenaca tasmiṃ nigrodhe adhivatthā devatā evarūpo mātugāmo ettha māritā abhavissā, addhāhaṃ devasamāgamaṃ pavisituṃ na labhissāmīti cintetvā etissā sā mi ko viya taṃ ta jje tvā palāpetvā tvaṃ mā bhāyīti samassāsetvā yā na ke sa pu ttaṃ kumāriṃ nisīdāpetvā taṃ divasameva sāvatthimāgamma antonagare sā lā ya naṃ nipajjāpetvā antaradhāyi. Tathāhi.

13. Sabbasampattidātāraṃ, sabbalokekanāyakaṃ;
Manasāpi yo vibhāveti, taṃ ve pālenti devatā.

14. Muhuttampica yo mettaṃ, bhāveti yadi sādhukaṃ;
Taṃ ve pālenti devāpi, tosayanti upāyanāti.

Tato tassā pana sāmiko nagarā nikkhamma gacchanto attano bhariyaṃ disvā tvaṃ kadā āgatā, kenānītāsīti pucchi. Sā devatāya ānītabhāvaṃ ajānantī kiṃ tvaṃ bhaṇasi, nanu tayā ānītāmhīti, sopi kiṃbhoti bhaṇasi, tava bhātugāme diṭṭhakālato ppatuti ajja cattāro māsā jātā, ettakaṃ kālaṃ tvaṃ na diṭṭhapubbā, kathaṃ tvaṃ mayā saddhiṃāgatāti pucchi. Sā taṃ sutvā tenahi māññassa imaṃ rahassaṃ kathehi sāmīti vatvā bhā ta rā attano kataṃ sabbaṃ vitthārena kathesi. Taṃ sutvā tassa sāmiko saṃviggo bhayappatto hutvā taṃ attano gehaṃ pāpesi, tato katipāhaṃ tāya vissamite te ubhopi satthāraṃ nimantetvā mahādānaṃ datvā vanditvā ekamante nisīdiṃsu, atha sā bhagavato saraṇasīlānubhāvena attano jīvitapaṭilābhaṃ pakāsetvā attano puttaṃ bhagavantaṃ vandāpetvā saraṇotināmamakaṃsu, satthā te saṃ ajjhāsayaṃ ñatvā tadanurūpaṃ dhammaṃ desesi, desanāvasāne ubhopi sotāpannā ahesuṃ, athassā putto saraṇakumāro vīsatime vasse buddhasāsane pabbajitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patto saraṇattheronāma paññāyīti.

15. Khaṇamapi manasevaṃ devadevaṃ sarantā,
Paramatarapatiṭṭhaṃ pāpuṇantīti mantvā;
Bhavagati guṇarāsiṃ jānamānā janā bho;
Bhajatha saraṇasīlaṃ sabbathā sabbakālanti.

Saraṇattherassa vatthuṃ chaṭṭhamaṃ.

7. Vessāmittāya vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe kira kosambinagare kosambirañño vessāmittānāma aggamahesī ahosi. Tadā bhagavā kosambiyaṃ paṭivasati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ cārikaṃ caramāno. Tasmiṃ samaye sā raññā saddhiṃ vihāraṃ gantvā anopamāya buddhalīḷāya madhurena sarena desentassa bhagavato dhammaṃ sutvā pasannā saraṇesu patiṭṭhāya buddhamāmikā hutvā viharati. Athā parabhāge tassa rañño rajjatthāya paccantarājā yuddhasajjo rajjaṃ vā detu, yuddhaṃvāti paṇṇaṃ pahiṇi. Taṃ sutvā rājā mahatiyā senāya parivuto yuddhabhūmiṃ gacchanto mahesiyā saddhiṃ gantvā khandhāvāraṃ nivāsetvā tassā evamāha. Bhadde saṅgāmasīse jayaparājayo nāma na sakkā viññātuṃ. Sace me parājayo abhavissa, puretarameva rattapatākaṃ ussāpessāmi, tena abhiññāṇena tvaṃ kosambimeva gacchāhīti anusāsitvā saṅgāma maṇḍalaṃ gantvā mahāraṇaṃ karonto attano parājayabhāvaṃ ñatvā mātugāmaṃ saritvā rattaddhajaṃ ussāpetvā yujjhanto raṇe pati. Atha sā rattapatākaṃ disvā parājito nūna me sāmikoti bhayena palāyitumārabhi. Atha taṃ corarañño manussā disvā nūnāyaṃ rañño aggamahesīti ñatvā attano rājānaṃ dassesuṃ, rājā taṃ disvā paṭibaddhacitto mametaṃ abhisekaṃ karothāti amacce āṇāpesi. Amaccā taṃ abhisekatthāya yāciṃsu, sā na me bhaṇe abhisekenatthoti na icchi. Amaccā tamatthaṃ rañño ārocesuṃ. Rājā naṃ pakkosāpetvā kasmā na icchasīti pucchi. Sā evamāha.

1. Suṇohi sādhukaṃ deva, bhāsamānāya me vaco;
Bhattā mayhaṃ mato ajja, sabbasampattidāyako.

2. Katvāna sobhisekaṃ maṃ, attano hadayaṃ viya;
Pāleti taṃ sarantassā, sokaggi dahate manaṃ.

3. Mahārāja sacaññassa, assa maggamahesikā;
Tamhā dukkhā na muccāmi, tenāhaṃ taṃ na patthaye.

4. Sokagginā padittāhaṃ, soke sokaṃ kathaṃ khipe;
Jalantaggimhī ko nāma, palālaṃ pakkhipe budho.

5. Piyavippayogadukkhaṃ, taṃ cintayantī punappunaṃ;
Tamhā dukkhā na muccāmi, tasmāhaṃ taṃ na patthayeti.

Taṃ sutvā rājā kodhenābhibhūto sace nābhisiñcissasi, aggimhi taṃ pakkhipissāmīti vatvā mahantaṃ dārucitakaṃ kārāpetvā aggiṃ datvā ekapajjote jāte etta pavisāti āha. Atha sā yācantī rājānaṃ āha.

6. Pāpo nippāpinaṃ rāja, pātanaṃ khalu pāvake;
Hoti pāpaphalaṃ tassa, paccatteca paratthaca.

7. Purātanehi bhūpāla, samaṇabrahmaṇesuca;
Mātāpitusu bālesu, rogenā turaitthisu;
Nappasattho vadho deva, tasmāhaṃ na vadhārahāti.

Taṃ sutvāpi rājā asaddahanto manusse āṇāpesi. Etāya hatthapāde gahetvā aggimhi pakkhipathāti te tathā kariṃsu, atha sā aggimhi pakkhipamānā natthettha me koci paṭisaraṇoti saraṇameva saraṇaṃ karomīti cintetvā ''buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmīti'' vadantī manasāca anussarantī aggimhi pati, tathāvidhopi aggi tassā sarīre lomakūpamattampi uṇhākāraṃ kātuṃ nāsakkhi. Padumagabbhaṃ paviṭṭhā viya sītibhūtasarīrā ahosi. Rājā taṃ acchariyaṃ disvā saṃviggo lomahaṭṭhajāto vegena taṃ upasaṅkamitvā ubhohi hatthehi paggayha ure nipajjāpetvā rājāsane nisīdāpetvā añjaliṃ gaggayha ṭhito kasmā te taṃ aggi sarīraṃ mā paridahīti pucchi. Sā taṃ kāraṇaṃ kathentī eva māha.

8. Mātā pitāca ñātīca, parivārāca sohadā;
Manto sadhādayocāpi, mahesakkhāca devatā.

9. Eteca ññeca bhūpāla, sattānaṃ bhaya māgate;
Rakkhituṃ neva sakkonti, hitvāna saraṇattayaṃ.

10. Agāhaṃ buddhaṃ saraṇaṃ, buddho me saraṇaṃ iti;
Tena tejena maṃ rāja, jalanto aggi no dahi.

11. Agāhaṃ dhammaṃ saraṇaṃ, dhammo me saraṇaṃ iti;
Tena tejena maṃ rāja, jalanto aggi no dahi.

12. Agāhaṃ saṅghaṃ saraṇaṃ, saṅgho me saraṇaṃ iti;
Tena tejena maṃ rāja, jalanto aggi no dahi.

13. Evaṃ mahānubhāvantaṃ, paccakkhaṃ ehipassikaṃ;
Nāno paddava viddhaṃsiṃ, nānāsampattidāyakaṃ.

14. Saraṇattayañhi yo satto, na samādāya gaṇhati;
Idhavā paratthavā loke, so sukhaṃ nānubhossati.

15. Saraṇattayañhi yo satto, susamādāya gaṇhati;
Idhavāparatthavā loke, so sukhā na vihāyati.

16. Tasmā tuvampi bhūpāla, gaṇhāhi saraṇattayaṃ;
Taṃ te bhavati sabbattha, tāṇaṃ leṇaṃ parāyaṇanti.

Taṃ sutvā rājā ativiya pasannamānaso taṃ khamāpetvā mahantaṃ sakkārasammānaṃ katvā ajjappaṭṭhāya tvaṃ mama mātāti taṃ mātuṭṭhāne ṭhapetvā saraṇa magamāsi. Tasmiṃ sannipatitvā ṭhitamahājanā taṃ pāṭihāriyaṃ disvā saraṇesuca sīlesuca patiṭṭhāya dānādīni puññakammāni katvā yathākammaṃ gatāti.

17. Iti saraṇavaraṃ sā kevalaṃ uggahetvā,
Jalitadahanamajjhe sītibhāvaṃ alattha;
Paramasaraṇasīlaṃ pālayantā kathaṃ vo,
Na labhatha bhavabhogaṃ nibbutiñcāpi anteti.

Vessāmittāpa vatthuṃ sattamaṃ.

8. Mahāmandhātuvatthumhi ayamānupubbīkathā

Ito kira ekanavutikappamatthake vipassīnāma sammāsambuddho loke uppajjitvā pavattavaradhammacakko sadevakehi lokehi pūjiyamāno bandhumatīnagare paṭivasati. Tadā so mandhātā tasmiṃ nagare tunnakāro hutvā nibbatti. Tunnakārakammena jīvikaṃ kappento viharati. Tadā sakalanagaravāsino buddhapamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā mahādāna madaṃsu. Atha so evaṃ cintesi, sabbepime nagaravāsino dānaṃ dadanti. Ahamekova seso duggatattā, yajjāhamajja bījaṃ na ropemi, imamhā dukkhā na parimuccissāmīti. So vegena tunnakārakammaṃ pariyesitvā kiñcimūlaṃ labhitvā tena ekassāpi dānaṃ dātuṃ okāsa maladdhā āpaṇaṃ gantvā rājamāsake gahetvā caṅkoṭakaṃ pūretvā ādāya buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa bhattaggaṃ gantvā ṭhito evaṃ cintesi, natthi dāni okāsaṃ ekassāpi bhikkhuno patte okirituṃ, addhāhaṃ ime ākāse vikirissāmīti appevanāma patamānānaṃ ekassāpi bhikkhuno patte ekampi pateyya, taṃ me bhavissati dīgharattaṃ hibhāya sukhāyāti pasannamānaso uddhaṃ khipi, ta to patamānā te parivārikadevatānañca bhagavato ānubhāvenaca bahi apatitvā bhagavantamādiṃ katvā sabbesaṃ bhikkhūnaṃ patteyeva patiṃsu. Atha so taṃ acchariyaṃ disvā pasannamānaso sirasi añjaliṃ paggayha ṭhito evaṃ patthanamakāsi.

1. Iminā me adhikārena, pasādena yatissare;
Kāmabhogīnahaṃ aggo, bhaveyyaṃ jātijātiyaṃ.

2. Paharitvā yadā pāṇiṃ, olokemi nabhotalaṃ;
Sattaratanasampannaṃ, vassaṃ vassatu sabbadāti.

So tato paṭṭhāya devamanussesu saṃsaranto mahantaṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā imasmiṃ bhaddakappe ādimhi mahāsammato nāma rājā ahosi. Tassa putto rojo nāma. Tassa putto vararojo nāma, tassa putto kalyāṇo nāma, tassa putto varakalyāṇo nāma. Varakalyāṇassa putto uposatho nāma. Uposathassa putto mandhātā nāma hutvā nibbatti. So sattahi ratanehi catūhi ca iddhīhi samannāgato cakkavattirajjaṃ kāresi, tassa vāmahatthaṃ sammiñjitvā dakkhiṇahatthena appoṭṭhite ākāsato dibbameghā viya jaṇṇuppamāṇaṃ sattaratanavassaṃ vassati. Evarūpo acchariyo ahosi. So caturāsītivassasahassāni kumārakīḷaṃ kīḷi. Caturāsītivassasahassāni oparajjaṃ kāresi. Caturāsītivassasahassāni cakkavattirajjaṃ kāresi, āyu panassa asaṅkhyeyyaṃ ahosi. So ekadivasaṃ kāmataṇhaṃ pūretuṃ asakkonto ukkaṇṭhitākāraṃ dassesi, amaccā deva kinnakho ukkaṇṭhā sīti pucchiṃsu. So bhaṇe mayhaṃ puññakamme olokiyamāne imaṃ rajjaṃ nappahoti, katarannu kho ṭhānaṃ ramaṇīyanti. Devaloko mahārājāti. So cakkaratanaṃ abbhukkiritvā parisāya saddhiṃ cātumahārājikadevalokaṃ agamāsi, athassa cattāro mahārājāno dibbamālagandha- hatthā devagaṇaparivutā paccuggamanaṃ katvā taṃ ādāya cātumahārājikadevalokaṃ gantvā rajjaṃ adaṃsu, tassa parisāya parivutassa tasmiṃ rajjaṃ karontassa dīgho addhā vītivatto. So tatthapi taṇhaṃ pūretu masakkonto ukkaṇṭhitā kāraṃ dassesi. Tato cattāro mahārājāno kinnukho mahārāja ukkaṇṭhitoti pucchiṃsu. Imamhā devalokā katarannu kho ṭhānaṃ ramaṇīyanti, deva paresaṃ upaṭṭhākamanussasadisā mayaṃ. Tāvatiṃsadevaloko ito sataguṇena ramaṇīyoti. Mandhātā cakkaratanaṃ abbhukkiritvā attano parisaparivuto tāvatiṃsābhimukho pāyāsi, athassa sakko devarājā dibbamālagandhahattho devagaṇaparivuto paccuggamanaṃ katvā taṃ hatthe gahetvā ito ehi mahārājāti āha. Tato rañño devagaṇaparivutassa gamanakāle pariṇāyakaratanaṃ cakkaratanaṃ ādāya saddhiṃparisāya manussapathaṃ otaritvā attano gharaṃ pāvisi. Sakko mandhātuṃ sakkabhavanaṃ netvā devatā dve koṭṭhāse katvā attano rajjaṃ majjhe bhinditvā adāsi. Tato paṭṭhāya dvepi rājano rajjaṃ kāresuṃ. Evaṃ kāle gacchante sakko saṭṭhisatasahassādhikāni tissoca vassakoṭiyo āyuṃ khepetvā cavi. Añño sakko nibbatti, sopi tatheva devarajjaṃ kāretvā āyukkhayena cavi, etenu pāyena chattiṃsa sakkā caviṃsu, mandhātā pana manussaparihārena devarajjaṃ kāresiyeva, tassevaṃ kāle gacchante bhīyyoso mattāya kāmataṇhā uppajji, so kimme upaḍḍharajjena. Sakkaṃ māretvā ekarajjaṃ karissāmīti cintesi. Sakkaṃ pana māretuṃ na sakkā, kāmataṇhā panesā vipattimūlā. Tathāhi.

3. Varamatra sukhantyatra, atricchāvihato naro;
Idhavā paratthavā kiñci, na sātaṃ vindate sadā.

4. Taṇhāya jāyate soko,
Taṇhāya jāyate bhayaṃ;
Taṇhāya vippamuttassa,
Natthi soko kuto bhayaṃ.

5. Taṇhādāso naro ettha, rājacorādisambhavaṃ;
Hattacchedādikaṃ dukkhaṃ, pāpuṇāti vihaññati.

6. Yena lobhena jātena, sadā jīyanti pāṇino;
Khettaṃ vatthuṃ hiraññaṃca, gavāssaṃ dāsaporisaṃ;
Sabbatthāmena so lobho, pahātabbova viññunāti.

Tato atricchāvihatassa tassa āyusaṅkhāro parihāyi, jarā sarīraṃ pahari, manussasarīrañhi nāma na devalokebhijjati, tatha so devalokā bhassitvā bandhumatīnagaruyyānaṃ pāvisi, uyyānapālo tassa āgatabhāvaṃ rājakulaṃ nivedesi. Rājā rājakulā āgantvā uyyāneyeva āsanaṃ paññāpesi. Tato mandhātā uyyāne paññattavarāsane nipanno anuṭṭhānaseyyaṃ kappesi. Tato amaccā deva tumhākaṃ parato kinnu kathesāmāti pucchiṃsu, mama parato tumhe imaṃ sāsanaṃ mahājanassa katheyyātha, mandhātumahārājā dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu cakkavattirajjaṃ kāretvā cātumahārājikesu rajjaṃ kāretvā chattiṃsasakkānaṃ āyuparimāṇena devaloke rajjaṃ kāretvā kālamakāsīti. So evaṃ vatvā kālaṃkatvā yathākammaṃ gatoti imamatthaṃ pakāsetuṃ bhagavā catumahāparisamajjhe imā gāthāyo āha.

7. Yāvatā candimasuriyā, pariharanti disā bhanti virocanā;
Sabbeva dāsā mandhātā, ye pāṇā pathavinissitā.

8. Na kahāpaṇavassena, titti kāmesu vijjati;
Appassadā dukhā kāmā, iti viññāya paṇḍito.

9. Api dibbesu kāmesu, ratiṃso nādhigacchati;
Taṇhākkhayarato hoti, sammāsambuddhasāvakoti.

Taṃ sutvā bahū sotāpattiphalādīni pāpuṇiṃsūti.

10. Iti gatiniyatānaṃ bodhiyā uttamānaṃ;
Sakavasamupanetvā deti dukkhātitaṇhā;
Aniyatagatikānaṃ kā kathā mādisānaṃ;
Jahatha tamiti mantvā bho bhajavho tivatthuṃti.

Mahāmandhātuvatthuṃ aṭṭhamaṃ.

9. Buddhavammavāṇijakavatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe kira pāṭaliputtanagare buddhavammo nāma vāṇijako ahosi vāṇijakakammena jīvamāno. So aparabhāge satthavāhehi saddhiṃ gāmanigamajanapada rājadhānīsu vāṇijjaṃ payojayamāno vicarati, tasmiṃ samaye bhagavānekabhikkhusahassaparivuto janapadacārikaṃ carati bahū devamanusse saṃsārakantārā uttārento. Tadā so bhagavantaṃ addasa dvattiṃsalakkhaṇānubyañjanapatimaṇḍitaṃ jalamānasuvaṇṇameruṃ viyavirocamānaṃ mahābhikkhusaṅghaparivutaṃ, disvā paramapītiyā phuṭasarīro añjaliṃ paggayha bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā sāyaṇhe bhagavantaṃ bhattena nimantesi buddhasāsane aparicitabhāvena. Athassa bhagavā vikālabhojanā paṭiviratā tathāgatāti āha. Atha so bhagavantaṃ vanditvā kiṃ bhante bhagavantā vikāle bhuñjissantīti, athassa kathaṃ paṭicca bhagavā aṭṭhavidhaṃ pānaṃ tathāgatānaṃ vikāle bhuñjituṃ kappati. Seyyathidaṃ, ambapānaṃ jambupānaṃ cocapānaṃ mocapānaṃ phārusakapānaṃ madhupānaṃ muddikapānaṃ sālūkapānanti. Taṃ sutvā vāṇijo sahasakkārārasehi muddikapānaṃ katvā buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa adāsi, sabhikkhusaṅgho satthā paribhuttapānīyaraso tassa dhammaṃ desetvā janapadacārikaṃ pakkāmi. Sopi pasannamānaso hutvā nivatto saddhiṃ vāṇijakehi tesu tesu janapadesu vāṇijjaṃ payojento mahāvattanīyaṃnāma kantāraṃ pāpuṇi, tatta tesaṃ sabbesuyeva sakaṭesu pānīyaṃ parikkhayamagamāsi. Tattha sabbamanussānaṃca balīvaddānaṃca pānīyaṃ nāhosi. Atha so vāṇijo pipāsābhibhūto tesu tesu sakaṭesu pānīyaṃ pariyesanto vicarati. Athekasmiṃ sakaṭe manussā taṃ disvā kāruññena etthāgaccha, imasmiṃ koḷambe thokaṃ pānīyaṃ atthi pivāti vadiṃsu. Ta to so gantvā pānīyaṃ pivi. Tassa taṃ rasaṃ muddikapānarasasadisaṃ ahosi, pivantova so evaṃ cintesi. Sammāsambuddhassa tadā me dinnamuddikapānassa nissando ajja sampatto bhavissatīti accherabbhutacitto somanassajāto gantvā sayameva cāṭiyā pidhānaṃ vivari. Sakalāpi sā cāṭi muddikapānena paripuṇṇā ahosi. Tato so ra sava ntaṃ ojavantaṃ aparikkhayaṃ dibbapānasadisaṃ pānīyaṃ disvā paramāya pītiyā phuṭasarīro ugghosesi sabbe pānīyaṃ pivantūti. Taṃ sutvā sabbe sannipatitvā pānīyaṃ disvā abbhutacittā jātā. Vāṇijo tesaṃ majjhe buddhānubhāvaṃ pakāsento āha.

1. Passathedaṃ bhavanto bho, ānubhāvaṃ mahesino;
Acintanīyamaccheraṃ, sandiṭṭhika makālikaṃ.

2. Pasannamanasā buddhe, dinnaṃ pānīyakaṃ mayā;
Vipaccati idāneva, taṃ dānaṃ munivāhasā.

3. Ojavantaṃ sukhannaṃva, sītalaṃ madhuro dakaṃ;
Dibbapānaṃva devānaṃ, jātamabbhutamakkhayaṃ.

4. Sīlavantesu ko nāma, na dadeyya vicakkhaṇo;
Idha loke paratteca, sukhadaṃ dāna muttamaṃ.

5. Yathi cchitaṃ gahetvāna, pivantu madhuro dakaṃ;
Bhājanānica pūretvā, yantu sabbe yathicchitanti.

Evañca pana vatvā sabbe manusseca balīvaddeca muddikaraseneva santappesi. Tato tato āgatāpi pānīyaṃ pivantoca pānīyaṃ akkhayaṃ ahosi. Tato vāṇijo satthavāhehi saddhiṃ vāṇijjaṃ payojetvā sakanagaraṃ āgacchanto bhagavantaṃ passitvā gamissāmīti veḷuvanaṃ gantvā satthāraṃ vanditvā katānuñño ekamante nisīdi. Satthāpi tena saddhiṃ madhurapaṭisanthāramakāsi. Upāsakopi bhante tumhākaṃ pāṭihāriyaṃ disvā pasanno vanditvā gamissāmīti āgatomhi, evañce vañca pāṭihāriyanti vitthārena kathesi. Athassa bhagavā dhammaṃ desesi. So dhammaṃ sutvāna satthāraṃ svātanāya nimantetvā mahādānaṃ datvā attano gehameva agamāsi. So tato paṭṭhāya dānādīni puññāni katvā tato cuto devaloke dvādasayojanike kanakavimāne devaccharāparivuto devissariyasamannāgato nibbatti. Tassa pubbakammapakāsanatthaṃ tattha tattha ratanabhājanesu dibbamayehi muddikapānehi paripuṇṇaṃ ahosi. Pānīyaṃ pivitvā devā naccanti vādenti kīḷantīti.

6. Na vipulajinasāraṃ jānamāno janevaṃ,
Labhati vipulabhogaṃ toyamattassa dānā;
Viditaguṇagaṇā bho tīsu vatthūsu tumhe,
Labhatha khalu visesaṃ sīlavantesu dānāti.

Buddhavammavāṇijakassa vatthuṃ navamaṃ.

10. Rūpadeviyā vatthumhi ayamānupubbīkathā

Atīte kira vipassissa bhagavato kāle tasmiṃ nagare ekā gāmadārikā vihāre āhiṇḍantī ekaṃ gilānabhikkhuṃ disvā kampamānahadayā upasaṅkamitvā vanditvā bhante kote ābādho sarīraṃ pīḷetīti pucchi. Tenāpi bhagini kharābādho me pīḷetīti vutte sā tenahi bhante ahaṃ taṃ rogaṃ vūpasamessāmīti nimantetvā gehaṃ gantvā taṃ pavattiṃ mātāpitunnaṃ kathetvā tehi anuññātā puna divase nānaggarasena bhesajjāhāraṃ sampādesi, tato so bhikkhu punadivase cīvaraṃ pārupitvā bhikkhāya caranto tassā gehaṃ gantvā aṭṭhāsi. Sā theraṃ āgataṃ disvā somanassajātā pattaṃ gahetvā āsanaṃ paññāpetvā adāsi. Tattha nisinnaṃ taṃ āhārena sādhukaṃ parivisitvā sakkāra makāsi. Athassā saddhābalena bhuttamatteyeva so ābādho vūpasami. Tato so vūpasantarogo dutiyadivase tassā gehaṃ nā gamāsi. Atha sā vihāraṃ gantvā taṃ vanditvā kasmānāgatatthāti pucchitvā tena me bhagini byādhi vūpasami, tasmā nāgatosmīti vutte sā sādhu bhanteti somanassajātā gehameva agamāsi. Sā tena puññakammena kālaṃ katvā devaloke nibbatti. Tassā tattha dvādasayojanikaṃ kanakavimānaṃ nibbatti. Sā tattha devissariyaṃ anubhavantī chabuddhantaraṃ khepetvā amhākaṃ bhagavato kāle jambudīpe devaputtanagare udiccabrahmaṇakule jeṭṭhabrāhmaṇassa bhariyāya kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhi, sā paripāka manvāya mātukucchito nikkhami. Tassā mātukucchito nikkhantakālato paṭṭhāya divase divase aṭṭhaṭṭhanālimattaṃ taṇḍulaṃ nibbattati. Tassā rūpasampattiṃ disvā pasannā mātāpitaro rūpadevīti nāma makaṃsu. Pacchā taṃ patirūpena dārakena niyojesuṃ. Athassā taṇḍula- nālimattaṃ gahetvā pacituṃ āraddhe icchiticchitamaṃsādibyañjanañja sappinavanītadadhikhīrādigorasañca jīramaricādikaṭukabhaṇḍañca kadalipanasamadhuguḷādiupakaraṇañca bhājanāni pūretvā nibbattati, tāya hatthena gahitaṃ kiñci khādanīyaṃ bhojanīyaṃvā pūtibhāvaṃ na gacchati, bhattukkhaliṃ gahetvā sakalanagaravāsino bhojentiyāpi ekakaṭacchumattaṃ bhattaṃ gahitaṭṭhānaṃ na paññāyati. Evaṃ aparikkhayapuññā ahosi, sakaladevaputtanagare candasuriyāva pākaṭā ahosi, atha sā pañcasatabhikkhū nimantetvā niccaṃ sakanivesaneyeva bhojeti, tadā tesaṃ antare paṭisambhidāpatto mahāsaṅgharakkhitattheronāma imissā puññānubhāvaṃ dibbacakkhunā disvā na jānāti esā atthanā pubbe katakammaṃ. Yannūnāhaṃ assā pakāseyyanti ekadivasaṃ tassā nivesane bhuñjitvā anumodanaṃ karonto jānāsi bhagini tayā pubbe katakammanti pucchi, na jānāmi bhante. Sotumicchāmīti, athassā so pubbakammaṃ pakāsento.

1. Ekanavute ito kappe,
Vipassīnāma nāyako;
Ahosi loke lokeka,
Nāyako chinnabandhano.

2. Tadā tasmiṃ pure ramme, āsi tvaṃ gāmadārikā;
Āhiṇḍantī vihārasmiṃ, addakkhi jinasāvakaṃ.

3. Rogāturaṃ kisaṃ paṇḍuṃ, assasantaṃ muhuṃ muhuṃ;
Disvāna kampitā cittā, nimantetvāna taṃ muniṃ.

4. Bhesajjañceva bhattañca, adā tvaṃ tena so yati;
Abyābādho anīghoca, ahosi anupaddavo.

5. Tato tvaṃ tena kammena, sukatena tato cutā;
Jātāsi devalokasmiṃ, sabbakāmasamiddhinī.

6. Tattha te puññatejena, pāsādo ratanāmayo;
Maṇithūpisatākiṇṇo, kūṭāgārehi laṅkato.

7. Nekagabbhasatākiṇṇo, sayanāsanamaṇḍito;
Accharāsatasaṃkiṇṇo, naccagītādisaṃkulo.

8. Rambhāmbajambusannīra, pūgapunnāgapāṭalī;
Nāgāditarusaṇḍehi, maṇḍituyyānapantihi.

9. Padumuppalakaḷāra, kundakānanamaṇḍite;
Madhumattālipālīhi, sārasīsarasaṃkule.

10. Devaputtehi nekehi, tathā devaccharāhica;
Niccussave mahābhoge, vimāne mananandane.

11. Tvamevaṃ devalokamhi, vindamānā mahāyasaṃ;
Addhānaṃ vītināmetvā, nibbute gotame jine.

12. Jambudīpe idāni tvaṃ, nibbattā udite kule;
Puññapaññāguṇāvāsā, rūpenaggā piyaṃvadā.

13. Etaṃ te devalokasmiṃ, devissariyamabbhutaṃ,
Imaṃ te idha lokasmiṃ, sabbaṃ mānusikaṃ sukhaṃ.

14. Vipassimunino kāle, tvaṃ tassekassa bhikkhuno;
Adā dānaṃ gilānassa, tassa taṃ phalamīdisaṃ.

15. Kātabbañhi sadā puññaṃ, icchantena sukhappadaṃ;
Tasmā tvaṃ sabbadā bhadde, ussukkā kusale bhavāti.

Evaṃ so tassa purimattabhāve katakammaṃ pakāsetvā idāni puññakamme appamādā bhavāti anusāsi. Sā therassa dhammadesanaṃ sutvā paramasomanassā tato paṭṭhāya dānādīsu niratā puññāni karontī teneva somanassena sotāpannā ariyasāvikā ahosīti.

16. Iti taruṇakumārī puññakammesu sāraṃ,
Aviditaguṇamattā datva bhikkhussa dānaṃ;
Divimanujasukhaṃ sālattha tumhe bhavantā,
Viditakusalapākā kiṃ na labbhetha santiṃ.

Rūpadeviyā vatthuṃ dasamaṃ.

Dhammasoṇḍakavaggo pathamo.

Nandiyarājavaggo

11. Nandiyarājassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Ito kira kappasatasahassamatthake padumuttaro nāma satthā loke udapādi sadevakaṃ lokaṃ saṃsārakantārā uttārento. Tasmiṃ kira samaye eko kuṭumbiko satthu dhammadesanaṃ sutvā pasannamānaso buddhapamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā mahādānaṃ sajjetvā attano bhavanaṃ devabhavanamiva alaṅkaritvā buddhārahaṃ mahāsanaṃ paññāpetvā gantvā bhagavantaṃ yāci kāloyaṃ bhante bhagavato bhattaggassa upasaṅkamanāyāti. Atha bhagavā bhikkhusaṅghaparivuto mahatā buddhānubhāvena gantvā nisīdi paññattavarabuddhāsane, tato kuṭumbiko haṭṭho udaggo sapariso bhagavantaṃ parivisati anekehi madhurannapānādīhi. Tadā tassa bhagavato sāsane dhutaṅgadharānaṃ aggo vasabhattheronāma mahāsāvako sapadānavattena piṇḍāya caramāno tassa kuṭumbikassa gehadvāre aṭṭhāsi, atha so theraṃ disvā bhante satthā antogehe nisinno, tumhepi pavisathāti yāci, thero apavisitvāva agamāsi, kuṭumbiko bhagavantaṃ upasaṅkamitvā tamattaṃ vatvā kiṃ bhante sadevake loke bhagavatāpi uttaritaro guṇena saṃvijjatīti āha. Athassa satthā puttopamaṃ dassetvā therassa guṇe vaṇṇento evamāha.

1. Pālenti nimmalaṃ katvā, pātimokkhādisaṃvaraṃ;
Samādinnadhutaṅgāca, appicchā munisūnavo.

2. Nicca mantakayuddhamhi, naddhā yodhāva dappitā;
Puññānaṃ vatthubhūtā te, devamānusakā dinaṃ.

3. Dhāremahaṃ vaṇṇavantaṃ, sīveyyampica cīvaraṃ;
Buddhaputtā mahānāgā na dhārenti tathāvidhaṃ.

4. Dhārenti te paṃsukūlaṃ, saṅghāṭetvā pilotike;
Vaṇacchādanacolaṃva, icchālobha vivajjitā.

5. Sādiyāmi sadā hambho, upāsakanimantanaṃ;
Neva sādenti sambuddha, putto pāsakayācanaṃ.

6. Sapadānena yaṃ laddhaṃ, lūkhaṃvāpi paṇītakaṃ;
Tena tussanti me puttā, rasagedhavivajjitā.

7. Nipajjāmi ahaṃ sādhu, santhate sayane subhe;
Na te seyyaṃ pakappenti, saṃsārabhayabhīrukā.

8. Ṭhānā sanagamanena, kappenti iriyāpathaṃ;
Nekabhūmisamākiṇṇa, pāsādesu vasāmahaṃ.

9. Buddhaputtā tathācchannaṃ, na kadā pavisanti te;
Rukkhamūle susānasmiṃ, abbhokāse ramanti te.

10. Bhāvetvā bhavanāsāya, hetuṃ bhāvanamuttamaṃ;
Ahaṃ gāme vasissāmi, pāpento janataṃ sivaṃ.

11. Ramanti mama puttā te, pantasenāsane kakā;
Tesaṃ mahattaro santo, theroyaṃ vasabho mahā;
Dhutapāpo dhutaṅgaggo, ñātoyaṃ mama sāsaneti.

Evaṃ bhagavā hatthaṃ ukkhipitvā candamaṇḍale paharanto viya therassa guṇe pakāsesi, tato so tassa guṇakathaṃ sutvā sayampitaṃ ṭhānantaraṃ kāmayamāno yannūnāhaṃ anāgate aññatarassa sammāsambuddhassa sāsane dhutaṅgadharānaṃ aggo bhavissāmīti taṃ ṭhānantaraṃ patthento bhagavato pādamūle nipajji, satthā taṃ kāraṇaṃ upaparikkhitvā ito kappasatasahassamatthake gotamo nāma satthā uppajjissati. Tvaṃ tadā dhutaṅgadharānaṃ aggo hutvā kassa poti paññāyissatīti byākaraṇa madāsi. Tato paṭṭhāya so somanasso puññakammaṃ katvā tato cuto devamanussesu devissariyaṃ anubhavanto vipassīsammāsambuddhakāle ekasāṭako nāma brāhmaṇo hutvā mahādānaṃ adāsi. Tato cuto kassapasammāsambuddhe parinibbute bārāṇasīnagare bārāṇasīseṭṭhi hutvā nibbatto dānādīni puññāni katvā tato cavitvā saṃsāre saṃsaranto dasavassasahassā yukesu manussesu bārāṇasiyaṃ eko kuṭumbiko hutvā nibbatti. So panāyaṃ kuṭumbiko araññe jaṅghāvihāraṃ anuvicaranto paccantime janapade araññāyatane aññataraṃ paccekabuddhaṃ addasa. So ca paccekabuddho tattha cīvarakammaṃ karonto anuvāte appahonte saṃharitvā ṭhapetuṃ āraddho. Kuṭumbiko taṃ disvā bhante kiṃ karothāti pucchi. So paccekabuddho appicchatāya tena puṭṭho na kiñci vutto hoti. So cīvaradussaṃ nappahotīti ñatvā attano uttarasāṭakaṃ paccekabuddhassa pādamūle ṭhapetvā agamāsi. Paccekabuddho taṃ gahetvā anuvātakaṃ āropento cīvaraṃ katvā pārupi. Kuṭumbiko jīvitapariyosāne kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā tato cavitvā bārāṇasito tiyojanamattake ṭhāne aññatarasmiṃ nagare nibbatti, tassa mātāpitaro nandiyoti [nandītināmaṃ itisabbattha] nāmaṃ akaṃsu, tassa satta bhātaro ahesuṃ, sesā cha bhātaro nānākammantesu byāvaṭā mātāpitunnaṃ posenti. Nandiyo pana akammasīlo geheyeva vasati. Tasmā tassa sesā kujjhanti. Mātāpitaropi nandiyaṃ āmantetvā ovadanti. So tuṇhī hoteva. Athāparasmiṃ samaye gāme nakkhattaṃ saṅghuṭṭhaṃ, tadā so mātaraṃ āha. Amma sāṭakaṃ dehi, nakkhattaṃ kīḷissāmīti, sā dhota- vatthaṃ nīharitvā adāsi, amma thūlaṃ idanti, sā aññaṃ nīharitvā adāsi, tampi paṭikkhipi. Atha naṃ mātā āha. Tāta yādise mayaṃ gehe jātā, natthi ito sukhumatarassa paṭilābhāya puññanti, labhanaṭṭhānaṃ gamissāmi ammāti. Putta ahaṃ ajjeva tava bārāṇasīnagare rajjapaṭilābhaṃ icchāmīti āha. So sādhu ammāti mātaraṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Mātuyā panassa evaṃ ahosi. Kahaṃ so gamissati, pubbeviya idhavā etthavā gehe nisīditvā āgacchatīti, so pana puññaniyāmena codiyamāno gāmato nikkhamitvā bārāṇasiṃ gantvā senaguttassa gehe paṭivasati, athekadivasaṃ so tassa kammakārehi saddhiṃ sallapanto nisīditvā pacalāyanto supinaṃ addasa. Mukhena antaṃ nikkhamitvā sakalajambudīpe pattharitvā antokucchimeva pāvisi. Pabuddho so bhīto mahāsaddamakāsi. Atha naṃ mahāsenagutto pucchi. Nandiyo supinaṃ addasanti āha. Atha tena kīdisanti puṭṭho kathesi, tato senagutto taṃ attano kulūpagaṃ paribbājikaṃ pucchi ko tassa vipākoti. Paribbājikā yadi bho itthī passati. Sattadivasabbhantareyeva abhisekaṃ labhati, yadi puriso passati, tatheva rājā hotīti kathesi. Senagutto tassā taṃ kathaṃ sutvā imaṃ mama ñātiṃ karomīti attano satta dhītare pakkositvā paṭipāṭiyā pucchi. Nandiyassa santike vasathāti, sesā sabbā na icchiṃsu, na mayaṃ jānāma etaṃ adhunāgataṃ kulavantaṃ vā dukkulavantaṃvāti. Atha kaṇiṭṭhikaṃ pucchi. Sā yassa maṃ mātāpitaro dassanti. Tesaṃ vacanaṃ na bhindissāmīti sampaṭicchi, atha senagutto nandiyaṃ pakkositvā attano dhītaraṃ datvā tassa mahāsampatti madāsi. Tato sattame divase nandiyo tattha tattha āhiṇḍanto rañño maṅgaluyyānaṃ passissāmīti gantvā dhaṅgalasilāpaṭṭesasīsaṃ pārupitvā nipajji, so ca bārāṇasīrañño kālaṅkatassa sattamo divaso hoti. Amaccāca purohitoca rañño sarīrakiccaṃ kāretvā rājaṅgaṇe nisīditvā mantayiṃsu. Rañño ekāva dhītā atthi, putto panassa natthi. Arājikaṃ rajjaṃ na tiṭṭhati. Phussarathaṃ vissajjessāmāti. Te kumudapattavaṇṇe cattāro sindhave yojetvā setacchattapamukhaṃpañcavidharājakakudhabhaṇḍaṃ rathasmiṃyeva ṭhapetvā rathaṃ vissajjetvā pacchato turiyāni paggaṇhāpesuṃ. Ratho pācīdvārena nikkhamitvā uyyānābhimukho ahosi. Paricayena uyyānābhimukho gacchati. Nivattemāti keci āhaṃsu. Purohito mā nivārayitthāti āha. Ratho kumārakaṃ padakkhiṇaṃ katvā ārohaṇasajjo hutvā aṭṭhāsi. Purohito pārupaṇakaṇṇaṃ apanetvā pādatalāni olokento tiṭṭhatu ayaṃ dīpo. Dvisahassadīpa parivāresu catūsu mahādīpesu ekarajjaṃ kātuṃ samatthotivatvā tassa dhitiṃ upadhāretuṃ tikkhattuṃ turiyāni paggaṇhāpesi. Atha kumāro mukhaṃ vivaritvā oloketvā kena kāraṇena āgatatthāti āha, deva tumhākaṃ rajjaṃ pāpuṇātīti, rājā kahanti, devattaṃ gato sāmīti, kati divasā atikkantāti, ajja sattamo divasoti. Putto vā dhītā vā natthīti, dhītā atthi deva. Putto na vijjatīti, tenahi karissāmi rajjanti, te tāvadeva abhisekamaṇḍapaṃ kāretvā rājadhītaraṃ sabbālaṅkārehi alaṅkāritvā uyyānaṃ netvā kumārassa abhisekaṃ akaṃsu, athassa katābhisekassa satasahassagghanakaṃ vatthaṃ ānesuṃ, so kimidaṃ tātāti āha, nivāsanavatthaṃ devāti, nanu tātā thūlaṃti, manussānaṃ paribhogavatthesu ito sukhumataraṃ natthi devāti, tumhākaṃ rājā evarūpaṃ nivāsesīti, āma devāti. Na maññe puññavā tumhākaṃ rājāti vatvā handa suvaṇṇabhiṅkāraṃ āharatha, labhissāma vatthanti, te suvaṇṇabhiṅkāraṃ āhariṃsu, so uṭṭhāya hatthe dhovitvā mukhaṃ vikkhāletvā hatthena udakaṃ ādāya puratthimadisāya abbhukkiri, tāvadeva ghanapathaviṃ bhinditvā soḷasakapparukkhā uṭṭhahiṃsu, puna udakaṃ hatthena gahetvā dakkhiṇaṃ pacchimaṃ uttaranti evaṃ catassopi disā abbhukkiri, sabbadisāsu soḷasa soḷasa hutvā catusaṭṭhikapparukkhā uṭṭhahiṃsu, so ekaṃ dibbadussaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā nandiyarañño vijite suttakantikā itthiyo mā suttaṃ kantantūti bheriṃ carāpethāti vatvā chattaṃ ussāpetvā alaṅkatapaṭiyatto hatthikkhandhavaragato nagaraṃ pavisitvā pāsādamabhiruyha mahāsampattiṃ anubhavi. Aho tadā paccekabuddhassa dinnānuvātakassa vipāko. Tenāhu porāṇā.

12. Yathā sāsapamattamhā, bījā nigrodhapādapo;
Jāyate satasākhaḍḍho, mahānīlambudopamo.

13. Tatheva puññakammamhā, aṇumhā vipulaṃ phalaṃ;

Hotīti appapuññanti, nāvamaññeyya paṇḍitoti.

Evaṃ gacchante kāle ekadivasaṃ devī rañño sampattiṃ disvā aho tapassīti kāruññākāraṃ dassesi. Kimidaṃ devīti ca puṭṭhā atimahatī te deva sampatti. Atītamaddhānaṃ kalyāṇaṃ katattā. Idāni anāgatassatthāya kusalaṃ karothāti āha. Kassa dassāma. Sīlavantā natthīti. Asuñño deva jambudīpo arahantehi, tumhe dānaṃ sajjetha, ahaṃ arahante lacchāmīti āha. Punadivase rājā mahārahaṃ dānaṃ sajjāpesi. Devī sace imissā disāya arahanto atthi, idhā gantvā amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhantūti uttarahimavantābhimukhī pupphāni uddhaṃ khipitvā urena nipajji. Atha tāni pupphāni ākāsato gantvā himavantapadese vasantānaṃ padumavatiyā puttānaṃ pañcasatānaṃpaccekabuddhānaṃ jeṭṭhakamahāpadumapaccekabuddhassa pādamūle patiṃsu. Tathāhi.

14. Aho passatha bho dāni, vimhayaṃ puññakammuno;
Acetanāpi pupphāni, dūtakiccesu byāvaṭā.

15. Kattukāmena lokasmiṃ, sakalaṃ attano vasaṃ;
Sabbatthāmena kattabbaṃ, puññaṃ paññavatā sadāti.

Tato mahāpadumapaccekabuddho taṃ ñatvā sesabhātare āmantesi. Mārisā nandiyarājā tumhe nimantesi. Adhivāsetha tassa nimantananti. Te adhivāsetvā tāvadeva ākāsenā gantvā uttaradvāre otariṃsu. Manussā pañcasatā deva paccekabuddhā āgatāti rañño ārocesuṃ, rājā saddhiṃ deviyā gantvā vanditvā patte gahetvā paccekabuddhe pāsādaṃ āropetvā tattha tesaṃ dānaṃ datvā bhattakiccāvasāne rājā saṅghattherassa devī saṅghanavakassa ca pādamūle nipajjitvā ayyā paccayehi na kilamissantu, mayaṃ puññena na hāyissāma, amhākaṃ idha vāsāya paṭiññaṃ dethāti paṭiññaṃ kāretvā uyyāne nivāsaṭṭhānādayo kāretvā yāvajīvaṃ paccakabuddhe upaṭṭhahitvā tesu parinibbutesu sādhukīḷanaṃ kāretvā candanā garuādīhi sarīrakiccaṃ kāretvā dhātuyo gahetvā cetiyaṃ patiṭṭhāpetvā evarūpānampi mahānubhāvānaṃ mahesīnaṃ maraṇaṃ bhavissati, kimaṅgaṃ pana mādisānanti saṃvegajāto jeṭṭhaputtaṃ rajje patiṭṭhāpetvā sayaṃ pabbajaṃ pabbaji, devīpi rañño pabbajite ahaṃ kiṃkarissāmīti pabbajitvā dvepi uyyāne vasantā jhānābhiññaṃ nibbattetvā jhānasukhena vītināmentā āyupariyosāne brahmaloke nibbattiṃsu. Te amhākaṃ bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā buddhasāsane pabbajiṃsu, tadā nandiyarājā dhutaṅgadharānaṃ aggo mahākassapattheronāma hutvā cando viya suriyo viyaca loke pākaṭo hutvā bhagavati pari- nibbute buddhasāsanaṃ ativiya sobheti. Bhariyāpissa bhaddakāpiḷānī nāma ahosīti.

16. Datvā pureko vipine caranto,
Paccekabuddhassanuvātamattaṃ;
Katvā saraṭṭhaṃ kurudīpasobhaṃ,
Mahānubhāvo vasudhā dhiposi.

17. Tumheca bhonto khalu sīlavante,
Dadātha dānāni anappakāni;
Taṃ vo patiṭṭhāca bhavantarasmiṃ,
Cintāmaṇiṃ kappatarumva sāranti.

Nandiyarājassa vatthuṃ pathamaṃ.

12. Aññataramanussassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Amhākaṃ bhagavati parinibbute pāṭaliputtasamīpe aññatarasmiṃ gāme aññataro duggatamanusso vasati, so panekadivasaṃ aññataraṃ gāmaṃ gacchanto dve sāṭake nivāsetvā mahantaṃ aṭaviṃpāpuṇi, tadevaṃ gacchantaṃ disvā etassa vatthaṃ gaṇhissāmīti eko coro anubandhi, so dūratova āgacchantaṃ coraṃ disvā cintesi, ahametasmā palāyituṃ vā tena saddhiṃyujjhituṃ vā na sakkomi, ayamāgantvā avassaṃ anicchantassāpi me vatthaṃ gaṇhissati. Mayāpissa niratthakena harituṃ na sakkā, dānavasenassa dassāmīti sanniṭṭhāna makāsi, atha coro āgantvā vatthakaṃ parāmasi, atha so puriso cittaṃ pasādetvā imaṃ mama vatthadānaṃ bhavabhogasukhatthāya paccayo hotūti vatthaṃ datvā ducchāditattā mahāmaggaṃ pahāya aññena jaṅghāmaggena gacchanto āsivisena daṭṭho kālaṃ katvā himavantappadese dvādasayojanike kanakavimāne nekaccharāsahassaparivuto nibbatti. Vimānaṃ panassa parivāretvā tiyojanike ṭhāne kapparukkhā nibbattiṃsu, so mahantaṃ dibbasampattiṃ disvā somanassaṃ pavedento āha.

1. Pariṇāmitamattena, dānassa sakasantakaṃ;
Dadāti vipulaṃ bhogaṃ, dibbamissariyaṃ varaṃ.

2. Dvādasayojanubbedhaṃ, duddikkhaṃ cakkhumūsanaṃ;
Kūṭā gāravarupetaṃ, sabbasovaṇṇayaṃ subhaṃ.

3. Mama puññena nibbattaṃ, nekarāgaddhajākulaṃ,
Tatheva parisuddhehi, vitānehi ca laṅkataṃ.

4. Pāsādapariyantamhi, dibbavatthāni lambare;
Vāteritā te sobhanti, avhentāva sudhāsino.

5. Pāsādassa samantā me, bhūmibhāge tiyojane;
Icchiticchitadātāro, jātāsuṃ surapādapā.

6. Tattha naccehi gītehi, vādehi turiyehi ca;
Ne kaccharāsahassehi, modāmi bhavane mama.

7. Na sammā dinnavatthassa, akkhette phalamī disaṃ;
Khette sammā dadantassa, ko phalaṃ vaṇṇayissatīti.

8. Evaṃ vidhampi kusalaṃ manujo karitvā,
Pappoti dibbavibhavaṃ munivaṇṇanīyaṃ;
Mantvāna bho dadatha dānavaraṃ susīle,
Saddhāya suddhamanasāssa visesabhāgīti.

Aññataramanussassa vatthuṃ dutiyaṃ.

13. Visamalomakumārassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Atīte kira imasmiṃ jambudīpe kassapo nāma sammāsambuddho pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto lokassa dukkhāpanudo sukhāvaho paṭivasati lokaṃ nibbāṇamahānagaravare paripūrento. Tasmiṃ samaye aññataro puriso satthu dhammadesanaṃ sutvā pasanno bhikkhusaṅghassa dānaṃ dento sīlaṃ rakkhanto uposathakammaṃ karonto nānāvidhāni puññakammāni katvā suttappabuddhoviya gantvā devaloke nibbatti sabbaratanamaye dibbavidhāne devaccharāsahassaparivuto. Tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā tato cuto amhākaṃ bhagavati parinibbute jambudīpe pāṭaliputtanagare āṇācakkavattidhammāsokamahānarindassa aggamahesiyā kucchimhi nibbatti. Tassa nāmaṃ karonto sīse lomaṃ visamaṃ hutvā jātatthā visamalomakumāroti sañjāniṃsu. So kamena viññutaṃ patto balasampanno ahosi. Mahāthāmo abhirūpoca ahosi. Dassanīyo pāsādiko yasaparivārasampanno paṭivasati. Tato aparena samayena dhammāsokamahānarindo caturāsītisahassarājaparivuto anantabalavāhano kī ḷā pa ro himavantaṃ gantvā yathābhirantaṃ kīḷitvā āgacchanto candabhāgaṃ nāma gaṅgaṃ sampāpuṇi. Sā pana yojanavitthatā tigāvutagambhīrā ahosi. Tadā sā adhunāgatehi oghehi mahāpheṇasamākulā bahūmiyo ubhokūle uttarantī mahāvegā [mahāvegāgacchantī itisabbattha] gacchanti. Tadā rājā gaṅgaṃ disvā ko nāmettha puriso evaṃvidhaṃ mahāgaṅgaṃ tarituṃ samattho bhavissatīti āha. Taṃ sutvā visamaloma kumāro āgantvā vanditvā ahaṃ deva gaṅgaṃ taritvā gantuñca āgantuñca sakkomīti āha. Rājā sādhūti sampaṭicchi. Atha kumāro gāḷhaṃ nivāsetvā makaradantiyā kese bandhitvā gaṅgākūle ṭhito aṭṭhārasahatthaṃ abbhuggantvā usabhamattaṭṭhāne patitvā taritu mārabhi. Tato caṇḍasotaṃ chinditvā taranto gamanā gamanakāle gaṇhanatthāya āgate caṇḍasuṃsumāre pāṇinā paharitvā cuṇṇavicuṇṇaṃ karonto vīsasataṃ māretvā uttāretvā talamuggamma rājānaṃ vanditvā aṭṭhāsi. Rājā taṃ kāraṇaṃ disvā bhayappatto eso kho maṃ māretvā rajjampi gahituṃ samattho. Etaṃ māretuṃ vaṭṭatīti cintetvā nagaraṃ sampatto kumāraṃ pakkosāpetvā amacce āha. Imaṃ bhaṇe bandhanāgāre karothāti. Te tathā kariṃsu, athassa bandhanāgāre vasantassa cattāro māsā atikkantā. Tato rājā catumāsaccayena dīghato saṭṭhihatthappamāṇe saṭṭhiveḷukalāpe āharāpetvā gaṇṭhiyo sodhāpetvā anto ayosāraṃ pūretvā rājaṅgaṇe ṭhapāpetvā visamalomakumāraṃ bandhanāgārato āhārāpetvā [āṇāpetvā itisabbattha] amacce evamāha. Bhaṇe svāyaṃ kumāro iminā khaggena ime veḷukalāpe caturaṅgulaṃ katvā chindatu. No ce chindituṃ sakkoti. Taṃ mārethāti āha, taṃ sutvā kumāro ahaṃ bandhanāgāre ci ra vu ttho jighacchāpīḷito āhārena kilamiṃ, yannūnāhaṃ āhāraṃ bhuñcitvā chindeyyanti. Te natthi dāni tuyhaṃ āhāranti āhaṃsu. Tenahi pokkharaṇiyā pānīyaṃ pivissāmīti āha. Te sādhūti pokkharaṇiṃ nesuṃ. Kumāro pokkharaṇiṃ otaritvā nahāyitvā nimuggo yāvadatthaṃ kalalaṃ bhuñcitvā pānīyaṃ pivitvā uṭṭhāya asipattaṃ gahetvā mahājanānaṃ [mahājanānaṃpassantameva itisabbattha] passantānameva aṭṭhāsītihatthaṭṭhānaṃ ākāsaṃ ullaṅghitvā sabbaveḷukalāpe caturaṅgulamattena khaṇḍākhaṇḍaṃ kurumāno otaritvā mūle thūlaayasalākaṃ patvā kiṇīti saddaṃ sutvā asipattaṃ vissajjetvā rodamāno aṭṭhāsi. Tato rājapurisehi kimattaṃ rodasīti vutte ettakānaṃ purisānamantare mayhaṃ ekopi suhado natti. Sace bhaveyya, imesaṃ veḷukalāpānamantare ayo sāraṃ atthibhāvaṃ katheyya, ahaṃ pana jānamāno ime veḷu kalāpe aṅgulaṅgulesu chindeyyanti āha. Tato rājā kumārena katakammaṃ oloketvā pasanno uparājaṭṭhānaṃ bahuñca vibhavaṃ dāpesi, evamassa balasampattilābho nāma na jātigottakulapadesādīnaṃ balaṃ. Na pāṇātipātādiduccaritānaṃ balaṃ. Kassetaṃ balanti. Kassapasammāsambuddhakāle bhikkhusaṅghassa dinnadānādisucaritakammavipākaṃ. Tena vuttaṃ.

1. Kassapassa munindassa, kāle aññataro naro;
Sambuddhamupasaṃkamma, sutvā dhammaṃ sudesitaṃ.

2. Paṭiladdhasaddho hutvā, sīlavantāna bhikkhunaṃ;
Madhurannapāne pacure, adāsi sumano tadā.

3. Adāsi cīvare patte, tatheva kāyabandhane;
Adā khīrasalākañca, bahū kattarayaṭṭhiyo.

4. Adā supassayaṃ dānaṃ, mañcapīṭhādikaṃ tathā;
Pāvāra kambalādīni, adā sītanivāraṇe.

5. Adā bhesajjadānāni, ārogyatthāya bhikkhunaṃ;
Evaṃ nānāvidhaṃ puññaṃ, katvāna tidivaṃ gato.

6. Tattha dibbavimānamhi, uppanno so mahiddhiko;
Devaccharāparivuto, devasenāpurakkhato.

7. Dibbehi naccagītehi, dibbavāditatantihi;
Modamāno anekehi, dibbasampattiyā saha.

8. Yāvatāyuṃ tahiṃ ṭhatvā, jambudīpe manorame;
Pure pāṭaliputtamhi, dhammāsokassa rājino.

9. Putto hutvāna nibbatti, mahāthāmo mahābalo;
Mahāyaso mahābhogo, āsi buddhādimāmako.

10. Kātabbaṃ kusalaṃ tasmā, bhavasampatti micchatā;
Pāletabba matho sīlaṃ, bhāvetabbañca bhāvananti.

Tato kumāro uparājaṭṭhānaṃ labhitvā sampattiṃanubhavamāno moggaliputtatissattheramādiṃ katvā mahābhikkhusaṅghassa cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayadānā divasena sakkāraṃ katvā sīlaṃ rakkhitvā uposathakammaṃ katvā āyupariyosāne yathākammaṃ gatoti.

11. Evaṃvidhaṃ sucaritaṃ sumano karitvā,
Bhāgissa nekavibhavassa bhavābhavesu;
Tumhepi bho sucaritaṃ vibhavānurūpaṃ,
Katvāna nibbutipadaṃ karagaṃ karothāti.

Visamalomakumārassa vatthuṃ tatiyaṃ.

14. Kañcanadeviyā vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe kira devaputtanagaraṃ nāma dassanīyaṃ ekaṃ nagaraṃ ahosi. Tasmiṃ samaye manussā yebhuyyena pattamahaṃ nāma pūjaṃ karonti, bhagavatā paribhuttapattaṃ gahetvā katānekapūjāvidhānā ussavaṃ karonti. Taṃ pattamahanti vuccati. Tasmiṃ samaye devaputtanagare rājā sabbaratanamayaṃ rathaṃ sabbālaṅkārehi alaṅkārāpetvā kumudapattavaṇṇe cattāro sindhave yojetvā susikkhitasippācariyehi sattaratanapariniṭṭhite asītihatthaveḷagge satthunā paribhuttaṃ selamayapattaṃ muttājālādīhi alaṅkaritvā veḷaggaṃ āropetvā veḷuṃ rathe ṭhapāpetvā nagaraṃ devanagaraṃ viya alaṅkaritvā dhajapatākādayo ussāpetvā toraṇaggha kapantiyoca puṇṇaghaṭadīpamālādayoca patiṭṭhāpetvā anekehi pūjāvidhānehi nagaraṃ padakkhiṇaṃ kāretvā nagaramajjhe susajjitaratanamaṇḍape pattadhātuṃ ṭhapetvā sattame divase mahādhammasavaṇaṃ kārāpesi. Tadā tasmiṃ janapade bahū manussāca devatāca yakkharakkhasanāgasupaṇṇādayoca manussavesena yebhuyyena taṃ samāgamaṃ otaranti, evamacchariyaṃ taṃ pūjāvidhānaṃ ahosi.

Tadā eko nāgarājā uttamarūpadharaṃ agatapubbapurisaṃ ekaṃ kumārikaṃ dhammaparisantare nisinnaṃ disvā tassā paṭibaddhacitto anekākārehi taṃ yā ci tvā tassā aladdhamāno kujjhitvā nāsāvātaṃ vissajjesi imaṃ māressāmīti. Taṃ tassā saddhābalena kiñci upaddavaṃ kātuṃ samattho nāhosi. Athassā nāgo pādato paṭṭhāya yāvasakalasarīraṃ bhogena veṭhetvā sīse phaṇaṃ katvā bhāyāpento aṭṭhāsi. Anaññavihitāya tāya dhammasavaṇabalena aṇumattampi dukkhaṃ nāhosi. Pabhātāya rattiyā taṃ disvā manussā kimetanti kāraṇaṃ pucchiṃsu, sāpi tesaṃ kathetvā evaṃ saccakiriyamakāsi. Tathāhi.

1. Brahmacārī ahosāhaṃ, sañjātā idha mānuse;
Tena saccena maṃ nāgo, khippameva pamuñcatu.

2. Kāmāturassa nāgassa, nokāsamakariṃyato;
Tena saccena maṃ nāgo, khippameva muñcatu.

3. Visavātena khittassa, kupitassoragassahaṃ;
Akuddhā tena saccena, so maṃ khippaṃ pamuñcatu.

4. Saddhammaṃ suṇamānāhaṃ, garugāravabhattiyā;
Assosiṃ tena saccena, khippaṃ nāgo pamuñcatu.

5. Akkharaṃvā padaṃvāpi, avināsetvāva ādito;
Assosiṃ tena saccena, khippaṃ nāgo pamuñcatūti.

Saccakiriyāvasāne nāgarājā tassā atīva pasanno bhogaṃ viniveṭhetvā phaṇasataṃ māpetvā taṃ phaṇagabbhe nisīdāpetvā bahūhi nāgamānavakehi saddhiṃ udakapūjaṃ nāma pūja makāsi, taṃ disvā bahū nagaravāsino acchariyabbhutajātā aṭṭhārasakoṭidhanena pūja makaṃsu. Tathāhi.

6. Natthi saddhāsamo loke, suhado sabbakāmado;
Passathassā balaṃ saddhā, pūjentevaṃ naro ragā.

7. Idha lokeva sālattha, bhavabhoga manappakaṃ;
Tasmā saddhena kātabbaṃ, ratanattayagāravanti.

Athevaṃ sā paṭiladdhamahāvibhavā yāvajīvaṃ komāriya brahmacāriṇī hutvā āyupariyosāne kālaṃ katvā tasmiṃyeva nagare rañño aggamahesiyā kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhitvā dasamāsaccayena mātukucchito nikkhami. Nikkhantadivase panassā sakaladevaputtanagare ratanavassaṃ vassi. Tenassā kañjanadevīti nāmaṃ kariṃsu. Samantapāsādikā ahosi. Abhirūpā devaccharapaṭibhāgā. Mukhato uppalagandho vāyati. Sarīrato candanagandho vāyati. Sakalasarīrato bālasuriyo viya raṃsiyo nicchārentī caturatanagabbhe padīpakiccaṃ nāma natthi. Sabbo gabbho sarīrā lokena eko bhāso hoti, tassā rūpasampatti sakalajambudīpe pākaṭā ahosi. Tato sakalajambudīpavāsī rājāno tassā atthāya piturañño paṇṇākārāni pahiṇiṃsu. Sā pana pañcakāme ananulittā pitaraṃ anujānāpetvā bhikkhunū passayaṃ gantvā pabbajitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇīti.

8. Sutvāna sādaravasena kumārikevaṃ;
Dhammañhi sīlamamalaṃ paripālayantī;
Laddhāna nekavibhavaṃ vibhavaṃ payātā,
Mā bho pamajjatha sadā kusalappayogeti.

Kañcanadeviyā vatthuṃ catutthaṃ.

15. Byagghassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe cūlaraṭṭhā sanne bārāṇasīnagare ekaṃ paṃsupabbataṃ vinivijjhitvā mahāmaggo hoti, tattha vemajjhe eko byaggho attano andhapitaraṃ pabbataguhāyaṃ katvā posento vasati. Tasseva pabbatassa vanadvāre tuṇḍilo nāma eko suvapotako rukkhasmiṃ vasati. Te ubhopi aññamaññaṃ piyasahāyā ahesuṃ, tasmiṃ samaye paccantagāmavāsī eko manusso attano mātugāmena saddhiṃ kalahaṃ katvā bārāṇasiṃ gacchanto taṃ vanadvāraṃ sampāpuṇi. Atha suvapotako parihīnattabhāvaṃ dukkhitaṃ taṃ disvā kampamānahadayo taṃ pakkositvā bho kuhiṃ gacchasīti āha, tena parakhaṇḍaṃ gacchāmīti vutte tuṇḍilo bho imasmiṃ vanakhaṇḍamajjhe eko byaggho vasati. Kakkhalo pharuso sampattasampatte māretvā khādati. Mā tvaṃ tena gacchāti āha. Svāyaṃ dubbhago manusso hitakāmassa tassa vacanaṃ anādiyitvā gacchāmevāti āha. Tuṇḍilo tenahi samma yadi anivattamāno gacchasi. Eso byaggho mama sahāyo. Me vacanaṃ tava santikā sutvā na gaṇhātīti. Tassa taṃ anādiyanto so suvarāje paduṭṭhacitto muggarena paharitvā māretvā araṇiṃ aggiṃ katvā maṃsaṃ khādi. Asappurisasaṃsaggo nāme sa idha lokaparalokesu dukkhāvahoyeva. Tathāhi.

1. Mayā kataṃ mayhamidaṃ, iti vessānaraṃ naro;
Samāliṅgati sappemo, dahatevassa viggahaṃ.

2. Madhukhīrādidānena, pemasā paripālito;
Sorago kupitovassa, ḍasatevassa viggahaṃ.

3. Evaṃ nihīnajaccena, pāpena akataññunā;
Narā dhamena dīnena, katopi khaṇasaṅgamo.

4. Asādhuko ayaṃtevaṃ, jānamānena jantunā;
Muhuttampi na kātabbo, saṅgamo so anatthadoti.

Tato so asappuriso maṃsaṃ khāditvā gacchanto vanakhaṇḍamajjhaṃ sampāpuṇi. Atha byaggho taṃ disvā mahānādaṃ karonto gahaṇatthāya uṭṭhāsi. So byagghaṃ disvā bhayappatto tuṇḍilassa vacanaṃ saritvā ahaṃ bho tava sahāyatuṇḍilassa santikā āgatomhīti āha, taṃ sutvā byaggho attamano ehi sammāti taṃ pakkositvā attano vasanaṭṭhānaṃ netvā khāditabbāhārena taṃ santappetvā pitusantike nisīdāpetvā puna vanakhaṇḍa magamāsi. Athassa pitā puttassa gatakāle tena saddhiṃ sallapanto tassa vacanānusārena tuṇḍilaṃ māretvā khāditabhāvaṃ aññāsi. Tato so puttassa āgatakāle tava sahāyo tena māritoti āha. Taṃ sutvā byaggho anattamano vegena tassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā samma tuṇḍilāti saddaṃ katvā apassanto luñcitapattaṃcassa disvā nissaṃsayaṃ tena mārito me sahāyoti socanto paridevanto āgañchi. Atha so asappuriso tasmiṃ tattha gate tassa pitaraṃ pāsāṇena paharitvā māretvā byagghaṃca dāni māressāmīti byagghāgamanamaggaṃ olokento nilīno aṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe byagghopi āgañchi. So tassā gatakāle tassa tejena bhīto gantvā jīvitaṃ me sāmi dehīti pādamūle urena nipajji, byaggho pana tena katakammaṃ disvā tasmiṃ cittaṃ nibbāpetvā mama sahāyassa sāsanamādāyāgatassa dubbhituṃ na yuttanti cintento taṃ samassāsetvā gaccha sammāti sukhaṃ pesesi. Evañhi sappurisasamāgamo nāma idha lokaparalokesu sukhāvahoyeva, vuttaṃhi.

5. Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sabbattha santhavo tena, seyyo hoti na pāpiyo.

6. Sukhāvaho dukkhanudo, sadā sabbhi samāgamo;
Tasmā sappuriseheva, saṅgamo hotu jantunaṃ.

Tato so byaggho tena mettacittānubhāvena kālaṃ katvā sagge nibbattoti.

7. Evaṃvidhopi pharuso paramaṃsabhojī;
Byaggho dayāyupagato sugatiṃ sumedho;
Tasmā karotha karuṇaṃ satataṃ janānaṃ,
Taṃ vo dadāti vibhavañca bhavesu bhoganti.

Byagghassa vatthuṃ pañcamaṃ.

16. Phalakakhaṇḍadinnassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Sāvatthiyaṃ kireko manusso uttarāpathaṃ gacchāmīti addhānamaggapaṭipanno gimhānamāse majjhaṇhe bahalātapena kilanto hutvā rukkhacchāyaṃ pavisitvā tambulaṃ khādanto phalake nisīdi. Atha uttarāpathenāgacchānto eko tatheva ātapena kilanto āgantvā purimassa santike nisīditvā bho pānīyaṃ atthīti pucchi. Itaro pānīyaṃ natthīti āha. Athassa so mayhampi bho tambulaṃ dehi pipāsitomhiti vatvāpi na labhi. Catukahāpaṇena ekaṃ tambulapaṇṇaṃ kiṇitvā laddho tattheva nisīditvā khāditvā pipāsaṃ vinodetvā tena upakārena tassa sinehaṃ katvā attano gamanaṭṭhāna magamāsi, athā parabhāge so paṭṭanaṃ gantvā nāvāya vaṇijjatthāya gacchanto samuddamajjhaṃ pāpuṇi. Tato sattame divase nāvā bhijji. Manussā macchakacchapānaṃ bhakkhā jātā. So eva puriso arogo hutvā ekaṃ phalakakhaṇḍaṃ ure katvā samuddaṃ tarati. Athe taropi tatheva nāvāya bhinnāya seso hutvā samuddaṃ taranto purimena samāgami. Atha te sattadivasaṃ samudde tarantā aññamaññaṃ sañjāniṃsu. Tesu kahāpaṇe datvā tambulaṃ gahito ekaṃ phalakakhaṇḍaṃ ure katvā tarati. Itarassetaṃ natthi. Atha so kahāpaṇe gahetvā dinnatambulamattasso pakāraṃ saritvā attano phalakakhaṇḍaṃ tassa adāsi. So tasmiṃ sayitvā taranto taṃ pahāya agamāsi, aparo anādhārakena taranto ossaṭṭhaviriyo udake osīditumārati. Tasmiṃ khaṇe samudde adhivatthā maṇimekhalā nāma devadhītā osīdantaṃ taṃ disvā sappurisoti tassa guṇānussarantī vegenā gantvā taṃ attano ānubhāvena samuddatīraṃ pāpesi. Itaraṃpi sā etasseva guṇānubhāvena tīraṃ pāpesi. Atha phalakenotiṇṇapuriso taṃ disvā vimhito kathaṃ purato ahosi sammāti pucchi. So na jānāmi. Apica kho sukheneva tīraṃ pattosmīti āha. Atha devadhītā dissamānakasarīreneva attanā ānītabhāvaṃ ārocentī āha.

1. Yo mātaraṃ pitaraṃvā, dhammena idha posati;
Rakkhanti taṃ sadā devā, samudde vā thalepi vā.

2. Yo ce buddhañca dhammañca, saṃghañca saraṇaṃ gato;
Rakkhanti taṃ sadā devā, samudde vā thalepi vā.

3. Pañcavidhaṃ aṭṭhavidhaṃ, pātimokkhañca saṃvaraṃ;
Pāleti yo taṃ pālenti, devā sabbattha sabbadā.

4. Kāyena vācā manasā, sucarittaṃ caratī dha yo;
Pālenti taṃ sadā devā, samudde vā thalepi vā.

5. Yo sappurisadhammesu, ṭhito dha katavediko;
Pālenti taṃ sadā devā, samudde vā thalepi vā.

Tato so āha.

6. Neva dānaṃ adāsāhaṃ, na sīlaṃ paripālayiṃ;
Kena me puññakammena, mamaṃ rakkhanti devatā;
Pucchāmi saṃsayaṃ tuyhaṃ, taṃ me akkhāhi devateti.

Devatā āha.

7. Agādhā pārage bhīme, sāgare duritā kare;
Bhinnanāvo taranto tvaṃ, hadaye katvā kaliṅgaraṃ.

8. Ṭhatvā sappurise dhamme, attāna manavekkhiya;
Khaṇasanthavassa purisassa, adāsi phalakaṃ sakaṃ.

9. Taṃ tuyhaṃ mittadhammañca, dānañca phalakassa te;
Patiṭṭhāsi samuddasmiṃ, evaṃ jānāhi mārisāti.

Evañca vatvā sā te dibbāhārena santappetvā dibbavatthālaṅkārehi alaṅkaritvā attano ānubhāvena sāvatthinagareyeva te patiṭṭhāpesi. Tato paṭṭhāya tameva ārammaṇaṃ katvā te dānaṃ dadantā sīlaṃ rakkhantā uposathakammaṃ karontā āyupariyosāne saggaparāyaṇā ahesuṃ.

10. Evaṃ parittakusalenapi sāgarasmiṃ,
Sattā labhanti saraṇaṃ khalu devatāhi;
Tumhepi sappurisataṃ na vināsayantā,
Mā bho pamajjatha sadā kusalappayogeti.

Phalakakhaṇḍadinnassa vatthuṃ chaṭṭhamaṃ.

17. Corasahāyassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Amhākaṃ bhagavati parinibbute jambudīpe devadahanagare eko manusso dukkhito tattha tattha vicaranto paccante aññataraṃ gāmaṃ gantvā tattha ekasmiṃ kulagehe nivāsaṃ kappesi. Tattha manussā tassa yāgubhattaṃ datvā posesuṃ, tato so tattha manussehi mittasanthavaṃ katvā katipāhaṃ tattha vasitvā aññaṭṭhānaṃ gantvā aparabhāge corakammaṃ karonto jīvikaṃ kappeti. Athekadivasaṃ corentaṃ taṃ rājapurisā gahetvā rañño dassesuṃ. Rājā taṃ bandhanāgāre karothāti āṇāpesi, te taṃ bandhanāgāraṃ netvā saṅkhalikāhi bandhitvā ārakkhakānaṃ paṭipādetvā agamaṃsu, bandhanāgāre vasantassa tassa dvādasasaṃvaccharāni atikkantāni. Tato aparabhāge tassa pubbasahāyo paccantagāmavāsī manusso kenaci kammena devadaha māgato tattha tattha āhiṇḍanto bandhanāgāre baddhaṃ taṃ addasa. Disvā tassa hadayaṃ kampi, so roditvā paridevitvā kiṃ te mayā kattabbaṃ sammāti pucchi. Tato tena samma bandhanāgāre vasantassa me idāni dvādasasaṃvaccharāni atikkantāni, ettakaṃ kālaṃ dubbhojanādinā mahādukkhaṃ anubhomi. Yāvāhaṃ āhāraṃ pariyesitvā bhuñjitvā āgamissāmi. Tāva maṃ ito muñcanupāyaṃ jānāhīti vutte so sappuriso.

1. Rūpena kintu guṇasīlavivajjitena,
Micchālayassa kitavassa dhiyā kimatthaṃ;
Dānā dicāgavigatena dhanena kiṃ vā;
Mittena kiṃ byasanakālaparammukhenāti.

Evañca pana vatvā sādhu samma karomi te vacananti ārakkhakānaṃ santikaṃ gantvā bhonto yāveso bhattaṃ bhuñjitvā āgacchati. Tāvāhaṃ tassa pāṭibhogo bhavissāmi. Vissajjetha nanti āha, tehi na sakkā bho etaṃ vissajjetuṃ, api ca kho yāvāyaṃ āgacchati. Tāva tvaṃ ayasaṅkhalikāya baddho nisīdissasi, evaṃ taṃ vissajjessāma, no ce na sakkāti āhaṃsu, so evampi hotu sammāti vatvā tassa pādato saṅkhalikaṃ muñcitvā attano pāde katvā bandhanāgāraṃ pavisitvā itaraṃ muñcāpesi. Sopi asappuriso bandhanā mutto na puna taṃ ṭhāna magamāsi, aho akataññuno pakatiṃ ñātuṃ bhāriyaṃ. Yathāha.

2. Vāripūre yathā sobbhe, nevanto visamaṃ samaṃ;
Paññāyatevaṃsādhussa, bhāvaṃ manasi sambhavaṃ.

3. Bhāsanti mukhato ekaṃ, cintenti manasā paraṃ;
Kāyenekaṃ karontevaṃ, pakatāyamasādhunaṃ.

4. Tesaṃ yo bhāvamaññāsi, sova paṇḍitajātiko;
Bahussutopi soyeva, paracittavidūpi so.

Athassa bandhanāgāre vasantassa dvādasasaṃvaccharāni atikkantāni. Ettakaṃ kālaṃ jighacchāpīḷitena tena āhārattāya paro na yācitapubbo, anucchiṭṭhāhāraṃ labhanadivasato alabhanadivasāyeva bahutarā honti, atha dvādasasaṃvaccharātikkame rañño putto nibbatti. Tadā rājā attano vijite sabbabandhanāgārāni vivarāpesi. Antamaso migapakkhinopi bandhanā muñcāpesi. Dvāre vivaṭamatteyeva bandhanāgāre manussā icchiticchitaṭṭhānaṃ agamaṃsu. So panekova tehi saddhiṃ agantvā ohīyi. Ārakkhakehi tvaṃ bho kasmā na gacchasīti vutte ahaṃ bho paññātabhāvena idāni na gamissāmi. Atīva parihīnagattosmi. Andhakāre gamissāmīti vatvā andhakāre āgate nikkhamma antonagare vissāsikānaṃ abhāvena kuto āhāraṃ labhissāmīti cintento nikkhamma rattandhakāre āmakasusāna magamāsi. Etthāhāraṃ labhissāmīti. Tattha so adhunā nikkhittamatamanussaṃ disvā manussaṭṭhinā maṃsaṃ chinditvā sīsakapāle pakkhipitvā tīhi manussasīsehi katauddhane ṭhapetvā citakato omukkaalātehi aggiṃ katvā susānaṃ nibbāpanatthāyā bhataudakena manussaṭṭhinā ālolento maṃsaṃ pacitvā otāretvā sākhābhaṅgena hirikopīṇaṃ paṭicchādetvā nivatthapilokikaṃ vātāvaraṇaṃ katvānisīdi. Tasmiṃ khaṇe tattha pippalīrukkhe adhivatthā devatā tassa taṃ kiriyaṃ disvā pucchissāmi tāva nanti taṃ upasaṅkamitvā evamāha. Bho tvaṃ ghanataratimirākule mahārattiyaṃ tattha tattha vikiṇṇanaraṭṭhisamākiṇṇe soṇasigālādikuṇapādakākule manussamaṃsabhakkhayakkharakkhasākule tattha tattha pajjalantānekacitakabhayānake susāne manussamaṃsaṃ pacitvā kiṃkarosīti pucchantī āha.

5. Rattandhakāre kuṇapādakehi,
Samākule sīvathikāya majjhe;
Manussamaṃsaṃ pacasī dha sīse,
Vadehi kiṃ tena payojanaṃ teti.

Atha so āha.

6. Na yāgahetu na ca dānahetu,
Susānamajjhamhi pacāmi maṃsaṃ;
Khudāsamaṃ natthi narassa aññaṃ,
Khudāvināsāya pacāmimambhoti.

Tato devatā taṃ tathā hotu, iminā pilotikena vātāvaraṇaṃ karosi. Kimatthametanti pucchantī.

7. Nivatthasākho hirisaṃvarāya,
Pilotikaṃ tattha pasārayanto;
Karosi vātāvaraṇañca samma,
Kimatthametaṃ vada pucchito meti.

So tassā cikkhanto āha.

8. Subhā subhāmissitasītavāto,
Sayaṃ acittova acittabhāvā;

Dehaṃ phusitvāna asādhukassa,
Akataññuno mittapadhaṃsakassa.

9. Samāvahanto yadi me sarīre,
Phusāti [phusātisāsaṅgatimajjadāni itikattaci] taṃ vāyu mamā visitvā;
Dukkhaṃ dadātīti visaṃva taṃ bho,
Parivajjituṃ baddhamimaṃ kucelanti.

Devatā āha.

10. Ki makāsi bho so katanāsako te,
Dhanañca dhaññaṃ tava nāsayī ca;
Mātā pitā bandhavo khetta vatthū,
Vināsitā tena vadehi kiṃ teti.

Tato so āha.

11. Yaṃ rājato hoti bhayaṃ mahantaṃ,
Sabbassa haraṇādivadhādikañca;
Akataññunā sappurisena hoti,
Ārāva so bho parivajjanīyo.

12. Yamatthi corāribhayañhi loke,
Atho dakenāpi ca pāvakena;
Akataññunā taṃ sakalampi hoti,
Ārāva so bho parivajjanīyo.

13. Pāṇātipātampi adinnadānaṃ,
Parassa dārūpagamaṃ musā ca;
Majjassa pānaṃ kalahañca pesunaṃ,
Samphaṃ giraṃ dhuttajanehi [akkhadhuttādiyogaṃ itikatthaci] yogaṃ.

14. Sabbaṃ anatthaṃ asivaṃ aniṭṭhaṃ,
Apāyikaṃ [apāyikaṃ itikatthaci] dukkhamananta maññaṃ;
Akataññunā sappurisena hoti;
Ārāva so bho parivajjanīyoti.

Vatvā attanā asappurisasaṃsaggenānubhūtaṃ sabbaṃ dukkhaṃ kathesi, tato devatā ahampi bho satthuno maṅgalasuttadesanādivase imasmiṃyeva rukkhe nisinno.

Asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānañca sevanā;
Pūjā ca pūjanīyyānaṃ, etaṃ maṅgala muttamanti.

Gāthāya bālassa dose assosiṃti vatvā tassa pasanno taṃ attano vimānaṃ netvā nahāpetvā dibbavatthālaṅkārehi alaṅkaritvā dibbannapānaṃ datvā mahantaṃ sakkārasammānaṃ katvā attano ānubhāvena tasmiṃ nagare rajje abhisiñcāpesi. So tattha rajjaṃ karonto dānādīni puññāni katvā āyupariyosāne yathākammaṃ gatoti.

15. Evaṃ asādhujanasaṅgamasannivāsaṃ,
Sañcajja sādhusucisajjanasaṅgamena;
Dānādi nekakusalaṃ paripūrayantā,
Saggā pavaggavibhavaṃ abhisambhunāthāti.

Corasahāyassa vatthuṃ sattamaṃ.

18. Maruttabrāhmaṇassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe candabhāgā nāma gaṅgātīre homagāmaṃ nāma atthi. Tasmiṃ eko marutto nāma brāhmaṇo paṭivasati. Tadā so vohāratthāya takkasīlaṃ gantvā gehaṃ āgacchanto antarāmagge ekāya sālāya kuṭṭharogā turaṃ sunakhaṃ disvā tasmiṃ kāruññena nīlavallitakkambilena madditvā pāyesi. Sunakho vūpasantarogo pākatiko hutvā brāhmaṇena attano katūpakāraṃ sallakkhento teneva saddhiṃ agamāsi. Aparabhāge brāhmaṇassa bhariyā gabbhaṃ paṭilabhi, paripuṇṇagabbhāya tāya vijāyanakāle dārako tiriyampatitvā antogabbheyeva mato. Tadā taṃ satthena khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinditvā nīhariṃsu, atha brāhmaṇo taṃ disvā nibbindahadayo gharāvāsaṃ pahāya isipabbajjaṃ pabbajitvā araññe viharati. Athassa bhariyā aññena saddhiṃ saṃvasantī ayaṃ maṃ pahāya pabbajitoti brāhmaṇe paduṭṭhacittā bho brāhmaṇaṃ mārehīti sāmikena saddhiṃ mantesi. Tesaṃ mantanaṃ sunakho sutvā brāhmaṇeneva saddhiṃ carati. Athekadivasaṃ tassā sāmiko tā pa saṃ māressāmīti dhanu kalāpaṃ gahetvā nikkhami, tadā tāpaso phalāphalatthāya araññaṃ gato. Su na kho assameyeva o hī yi. Puriso tāpasassāgamanamaggaṃ olokento gacchantare nilīno acchi. Sunakho tassa pamādaṃ oloketvā dhanuno guṇaṃ khāditvā chindi. So puna guṇaṃ pākatikaṃ katvā āropesi. Evaṃ so āropitaṃ āropitaṃ khādateva, atha so pāpapuriso tāpasassāgamanaṃ ñatvā taṃ māressāmīti dhanunā saddhiṃ agamāsi. Athassa sunakho pāde ḍasitvā pātetvā tassa mukhaṃ khāditvā dubbalaṃ katvā bhuṅkāramakāsi, evañhi sappurisā attano upakārakānaṃ paccupakāraṃ karonti. Vuttañhi.

1. Upakāraṃ karonto so, sunakho katavediko;
Sattūpaghātakaṃ katvā, isino dāsi jīvitaṃ.

2. Tiracchānāpi jānanti, guṇamattani kataṃ sadā;
Iti utvāna medhāvī, kataññū hontu pāṇinoti.

Tato tāpaso sunakhassa saddenā gantvā tassa taṃ vippakāraṃ disvā kāruññena paṭijiggitvā vūpasantavaṇaṃ balappattaṃ posetvā tattheva vasanto jhānābhiññaṃ nibbattetvā āyupariyosāne brāhmalokaparāyaṇo ahosīti.

3. Sutvāna sādhu sunakhena katūpakāraṃ,
Mettiṃdisassa pakataṃ isinā ca sutvā;
Sammā karotha karuṇañca parūpakāraṃ,
Taṃ sabbadā bhavati vo bhavabhogahetūti.

Maruttabrāhmaṇassa vatthuṃ aṭṭhamaṃ.

19. Pānīyadinnassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe aññatarasmiṃ janapade kire ko manusso raṭṭhato raṭṭhaṃ janapadato janapadaṃ vicaranto anukkamena candabhāgānadītīraṃ patvā nāvaṃ abhiruhitvā paratīraṃ gacchati. Athāparā gabbhinitthī tāya eva nāvāya gacchati, atha nāvā gaṅgāmajjhappattakāle tassā kammajavātā caliṃsu. Tato sā vijāyitumasakkontī kilantā pānīyaṃ me detha, pipāsitāmhiti manusse yāci. Te tassā vacanaṃ asuṇantā viya pānīyaṃ nādaṃsu, atha so jānapadiko tassā karuṇāyanto [karuṇāyapānīyaṃ, karuṇāyantopānīyaṃ, karuṇāyatoyaṃ iticakatthaci] toyaṃ gahetvā mukhe āsiñci, tasmiṃ khaṇe sā laddhassāsā sukhena dārakaṃ vijāyi, atha te tīraṃ patvā katipayadivasena attano attano ṭhānaṃ pāpuṇiṃsu. Athāparabhāge so jānapadiko aññatarakiccaṃ paṭicca tassā itthiyā vasananagaraṃ patvā tattha tattha āhiṇḍanto nivāsanaṭṭhānaṃ alabhitvā nagaradvāre sālaṃ gantvā tattha nipajji. Tasmiṃyeva divase corā nagaraṃ pavisitvā rājagehe sandhiṃ chinditvā dhanasāraṃ gahetvā gacchantā rājapurisehi anubandhā gantvā tāyeva sālāya chaḍḍetvā palāyiṃsu. Atha rājapurisā āgantvā core apassantā taṃ jānapadikaṃ disvā ayaṃ coroti gahetvā pacchābāhaṃ gāḷhaṃ bandhitvā puna divase rañño dassesuṃ. Raññā kasmā bhaṇe corakamma makāsīti pucchito nāhaṃ deva coro, āgantukomhīti vutte rājā core pariyesitvā alabhanto ayameva coro, imaṃ mārethāti āṇāpesi. Rājapurisehi taṃ gāḷhaṃ bandhitvā āghātanaṃ nīte sā itthī taṃ tathā nīyamānaṃ disvā sañjānitvā kampamānahadayā muhuttena rañño santikaṃ gantvā vanditvā deva eso na coro āgantuko muñcathetaṃ devāti āha. Rājā tassā kathaṃ asaddahanto yajjetaṃ mocetu micchasi. Tassagghanakaṃ dhanaṃ datvā muñcāpehīti, sā sāmi mama gehe dhanaṃ natthi. Apica mama sattaputtehi saddhiṃ maṃ dāsiṃ karohi, etaṃ muñca devāti āha, atha rājā tvaṃ etaṃ adhunāgatoti vadasi. Etaṃ nissāya puttehi saddhiṃ attānaṃ dāsattaṃ sāvesi. Kimeso te ñāti vā, udāhu upakārakoti pucchanto āha.

1. Kiṃte bhoti ayaṃ poso, tuvaṃ pucchāmi saṃsayaṃ;
Bhātā vā te pitā hoti, pati vā devaro tava.

2. Ñāti sālohito kinnu, udāhu iṇadāyako;
Athopakārako kinnu, kasmāssa desi jīvitaṃti.

Tato sā āha.

3. Eso me puriso deva, katapubbopakārako;
Atāṇamekikaṃ [attānamekikaṃ itikatthaci] ceso, dukkhitaṃ maraṇe ṭhitaṃ.

4. Vijāyitu masakkontiṃ, gabbhiniṃ dukkhavediniṃ;
Toyena maṃ upaṭṭhāsi, tenāhaṃ sukhitā tadā.

5. Bhaṅgakallolamālāya, uttarantaṃ mahaṇṇavaṃ;
Pahāya pātuṃ kūpassa, yāti loko pipāsito.

6. Tatheva vijjamānesu, janesu manujādhipa,
Ekasseva manasmiṃhi, guṇaṃ tiṭṭhati sādhukaṃ.

7. Pahatvāna mataṃ hatthiṃ, maṃsatthī keci jantuno;
Anubandhanti maṃsatthaṃ, sasaṃ dhāvanta mekakaṃ.

8. Tatheva vijjamānesu, janesu manujādhipa;
Guṇavanta manubandhanti, sappurisaṃ katavedikaṃ.

9. Tasmā sappurise dhamme, patiṭṭhāsmi narādhipa;
Anussaranti etena, katapubbū pakārakaṃ.

10. Ahañca mama puttā ca, etenamha sukhāpitā;
Jīvitampi pariccajja, muccanīyo ayaṃ mayāti.

Tato rājā dovārikaṃ pakkositvā tampi pucchitvā adhunāgatabhāvaṃ ñatvā tassā sappurisadhamme santuṭṭho tesaṃ ubhinnampi mahantaṃ yasaṃ anuppadāsi. Te laddhayasā ta to paṭṭhāya dānādīni puññakammāni katvā saggaparāyaṇā ahesunti.

11. Dhamme patiṭṭhitamanā api mātugāmā,
Evaṃ labhanti vibhavañca pasaṃsanañca;
Dhammañca sādhucaritaṃ manasīkaronto,
Dhammesu vattatha sadā sucisajjanāti.

Pānīyadinnassa vatthuṃ navamaṃ.

20. Sahāyassa pariccattajīvitakassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Bhagavati parinibbute sāvatthiyaṃ somabrāhmaṇo somadattabrāhmaṇoti dve brāhmaṇā vasanti. Tattha somadattabrāhmaṇena saddhiṃ somabrāhmaṇo yebhuyyena dūtaṃ kīḷati. Athekadivasaṃ somadatto somabrāhmaṇaṃ tena parājetvā tassa uttarāsaṅgañca lañchanamuddikañca gahetvā attano gehaṃ gacchanto somabrāhmaṇassa ehi gehaṃ gacchā- māti āha. Tato somo nāhaṃ samma ekasāṭako hutvā antaravīthiṃ otarituṃ sakkomi. Gamanato ettheva me ṭhānaṃ varataranti āha, somadattena evaṃ sati samma imaṃ uttarāsaṅgaṃ gaṇhāti tassa taṃ datvā idāni samma ehīti vuttopi nāgacchati. Puna tena bho kasmā nāgacchasīti puṭṭho samma mama hatthe muddikaṃ apassantā me puttadārādayo mayā saddhiṃ kalahaṃ karontīti āha, atha so evaṃ sante yadā te pahoti. Tadā mayhaṃ dehīti muddikampi datvā taṃ gahetvā gehaṃ agamāsi. Atha te ettakena sahāyā ahesuṃ. Aparabhāge somadattabrāhmaṇaṃ ayaṃ paradārakammaṃ akāsīti manussā gahetvā rañño dassesuṃ. Rājā tassa rūpasampattiṃ disvā rājāṇaṃ akatvā mā bho puna evamakāsīti ovaditvā vissajjesi. Rājā naṃ yāvatatiyavāraṃ ovadanto vissajjetvā catutthevāre gacchathetaṃ āghātanaṃ netvā mārethāti āṇāpesi. Evaṃ pāpakamme niratā anekākārena ovadantāpi na sakkā nivāretuṃ. Tathāhi.

1. Soṇā ceva sigālā ca, vāyasā nīlamakkhikā;
Iccete kuṇape sattā, na sakkā te nisedhituṃ.

2. Tathā pāṇātipātesu, paradāre surāya ca;
Musāvādesu theyyesu, sattasattā na vāriyāti.

Tato rājapurisā taṃ bandhitvā pakkamiṃsu. Tadā somabrāhmaṇo somadattaṃ tathā nīyamānaṃ disvā kampamānahadayo rājapurisānaṃ santikaṃ gantvā imaṃ bho muhuttaṃ mā māretha. Yāva rājānaṃ jānāpessāmīti vatvā rañño santikaṃ gantvā vanditvā ṭhito deva mama jīvitaṃ somadattassa brāhmaṇassa dassāmi. Etaṃ muñcatha. Yadi māretukāmā, maṃ mārethāti āha. Rājā tuṇhī [tuṭṭho itikatthaci] ahosi, rājapurisā somadattaṃ muñcitvā somabrāhmaṇaṃ āghātanaṃ netvā māresuṃ, aho kataññuno kataveditā.

Hoti cettha.

3. Kakūpakāra mattānaṃ, sarantā keci mānusā;
Jīvitaṃ denti somova, somadattassa attanoti.

So tena jīvitadānena devaloke nibbattitvā mahante kanakavimāne devaccharāsahassaparivuto dibbasampattimanubhonto paṭivasati. Tadā somadattabrāhmaṇo eso maṃ maraṇappattaṃ mocesīti vatvā tassatthāya dānaṃ datvā pattiṃ adāsi. Tāvadevassa tato bahutaraṃ devissariyaṃ ahosi devānubhāvañca. Tato so somadevo attano devissariyaṃ olokento sahāyassa attano jīvitadānaṃ addasa. Disvā attabhāvaṃ vijahitvā māṇavakavaṇṇena somadattabrāhmaṇaṃ upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ katvā attānaṃ devaloke nibbattabhāvaṃ pakāsetvā taṃ gahetvā attano ānubhāvena devalokaṃ netvā yathākāmaṃ sampatti manubhavāti vatvā sattāhaṃ devassariyaṃ datvā sattame divase netvā tassa geheyeva patiṭṭhāpesi. Tattha hi dibbasampatti manubhūtassa manussasampatti paṭikkulā hoti. Tato so dibbasampattimanussaranto kiso dubbalo uppaṇḍuppaṇḍukajāto ahosi. Athekadivasaṃ devaputto taṃ olokento tathā dukkhappattaṃ disvā na sakkā manussena dibbasampattimanubhavitunti icchiticchitasampattidāyakaṃ ekaṃ cintāmaṇiṃ datvā tassa bhariyampi attano ānubhāvena rūpavanthaṃ yasavantaṃ vaṇṇavantaṃ atikkantamanussitthivaṇṇaṃ akāsi, aparabhāge te jayampatikā paccakkhato diṭṭhadibbasampattivibhavā dānaṃ datvā sīlaṃ rakkhitvā sahāyadevaputtassa santikeyeva nibbattiṃsūti.

4. Mandena nanditamanā upakārakena,
Pāṇampi denti sujanā iti cintayitvā;
Mittaddu mā bhavatha bho upakārakassa;
Pāsaṃsiyā bhavatha sādhujanehi niccaṃti.

Sahāyassa pariccattajīvitakassa vatthuṃ dasamaṃ.

Nandiyarājavaggo dutiyo.

Yakkhavañcitavaggo

21. Yakkhavañcita vatthumhi ayamānupubbīkathā

Bhagavati parinibbutamhi kosalaraññо kira janapade tuṇḍagāmonāma ahosi. Tattheko buddhadāso nāma manusso ‘‘yāvajīvaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi. Buddho me saraṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ parāyaṇanti’’ evaṃ jīvitapariyantaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gato paṭivasati, tasmiṃ samaye eko janapadavāsiko tattha tattha āhiṇḍanto taṃ tuṇḍagāmaṃ patvā tasseva ghare nivāsaṃ kappesi, tassa pana jānapadikassa sarīre eko yakkho āvisitvā pīḷeti, tadā tassa gāmassa pavisanakāle yakkho buddhadāso pāsakassa guṇatejena tassa gehaṃ pavisituṃ asakkonto taṃ muñcitvā bahigāme sattāhaṃ aṭṭhāsi tassāgamanaṃ olokento. Tato so jānapadiko sattadivasaṃ tattha vasitvā sattame divase sakaraṭṭhaṃ gantukāmo gāmā nikkhami. Atha taṃ tathā nikkhantaṃ disvā yakkho aggahesi, atha so taṃ ettakaṃ kālaṃ kuhiṃgatosīti pucchi. Yakkho bho tavatthāya ettha vasantassa me sattāhaṃ atikkantanti. Tato so ko te mayā attho, kiṃ te dammīti, atha yakkhena bho ahaṃ khudāya pīḷito bhattena me atthoti vutto so evaṃ sati kasmā maṃ antogehe vasantaṃ na gaṇhīti āha. Yakkhena bho tasmiṃ ghare buddhaṃ saraṇaṃ gato eko upasako atthi, tassa sīlatejena gehaṃ pavisitumasakkonto aṭṭhāsinti vutto jānapadiko saraṇaṃ nāma kinti ajānanto kinti vatvā so saraṇaṃ aggahesīti yakkhaṃ pucchi. Yakkho ‘‘buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti vatvā saraṇaṃ aggahesīti āha. Taṃ sutvā jānapadiko idāni imaṃ vañcessāmīti cintetvā tenahi yakkha ahampi buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmīti āha. Evaṃ vuttamatteyeva yakkho mahāsaddaṃ karonto bha ye na bhamanto palāyi, evaṃ sammāsambuddhassa saraṇaṃ idhaloke bhayo paddava nivāraṇatthaṃ hoti, paraloke saggamokkhāvahaṃ. Tathāhi.

1. Buddhoti vacanaṃ etaṃ, amanussānaṃ bhayāvahaṃ;
Buddhabhattikajantūnaṃ, sabbadā mudamāvahaṃ.

2. Sabbopaddavanāsāya, paccakkhadibbamosadhaṃ;
Dibbamantaṃ mahātejaṃ, mahāyantaṃ mahabbhutaṃ.

3. Tasmā so dāruṇo yakkho,
Disvā taṃ saraṇe ṭhithaṃ;
Ubbiggo ca bhayappatto,
Lomahaṭṭho ca chambhīto.

4. Bhamanto dhāvitaṃ disvā, timirova suriyuggate,
Simbalitūlabhaṭṭhaṃva, caṇḍavātena khaṇḍitaṃ.

5. Yaṃ dukkhaṃ rājacorāri, yakkhapetā disambhavaṃ;
Nicchantena manussena, gantabbaṃ saraṇattayaṃti.

Tato jānapadiko saraṇāgamane mahāguṇaṃ mahānisaṃsaṃ oloketvā buddhe sagāravo sappemo ‘‘jīvitapariyantaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti saraṇaṃ gantvā teneva saraṇāgamanānubhāvena jīvitapariyosāne suttappabuddhoviya devaloke nibbattīti.

6. Disvāna evaṃ saraṇaṃ gataṃ taṃ,
Apenti yakkhāpi mahabbhayena;
Pāletha sīlaṃ saraṇañca tasmā,
Jahātha duritaṃ sugatiṃ bhajavhoti.

Yakkhavañcitavatthuṃ pathamaṃ.

22. Micchadiṭṭhikassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Bhagavati dharamāne rājagahanagare kira eko brahmabhattiko micchādiṭṭhiko paṭivasati, tattheva sammādiṭṭhikopi. Tesaṃ ubhinnampi dve puttā ahesuṃ. Te ekato kīḷantā vaḍḍhanti. Athāparabhāge guḷakīḷaṃkīḷantānaṃ sammādiṭṭhikassa putto ‘‘namo buddhayā’’ti vatvā guḷhaṃ khipanto divase divase jināti. Micchādiṭṭhikassa putto ‘‘namo brahmuno’’ti vatvā khipanto parājeti, tato micchādiṭṭhikassa putto niccaṃ jinantaṃ sammādiṭṭhikaṃ kumāraṃ disvā samma tvaṃ niccameva jināsi, kiṃ vatvā guḷaṃ khipasīti pucchi. Sohaṃ samma ‘‘namo buddhāyā’’ti vatvā khipāmīti āha. Sopi tato paṭṭhāya ‘‘namo buddhāyā’’ti vatvā khipati, atha te yebhuyyena dūte samasamāva honti. Aparabhāge micchādiṭṭhikassa putto pitarā saddhiṃ dārūnamatthāya vanaṃ gantvā sakaṭena dāruṃ gahetvā āgacchanto nagaradvārasamīpe sakaṭaṃ vissajjetvā tiṇe khādanatthāya goṇe vissajjesi, goṇā tiṇaṃ khādanto aññehi gorūpehi saddhiṃ antonagaraṃ pavisiṃsu. Athassa pitā goṇe pariyesanto sakaṭaṃ olokehīti puttaṃ nivattetvā nagaraṃ paviṭṭho ahosi, atha sāyaṇhe jāte manussā nagaradvāraṃ pidahiṃsu, tato kumāro bahinagare dārusakaṭassa heṭṭhā sayanto niddūpagato ahosi. Atha tassā rattiyā sammādiṭṭhiko ca micchādiṭṭhiko cāti dve yakkhā gocaraṃ pariyesamānā sakaṭassa heṭṭhā nipannaṃ kumāraṃ addasaṃsu, tesu micchādiṭṭhiko imaṃ khādāmīti āha. Athāparo mā eva makāsi, ‘‘namo buddhāyā’’ti vācako esoti, khādāmevetanti vatvā itarena yāvatatiyaṃ vāriyamānopi gantvā tassa pāde gahetvā ākaḍḍhi. Tasmiṃ khaṇe dārako pubbaparicayena ‘‘namo buddhāyā’’ti āha taṃ sutvā yakkho bhayappatto lomahaṭṭho hatthaṃ vissajjetvā paṭikkamma aṭṭhāsi. Aho acchariyaṃ buddhānubhāvaṃ abbhutaṃ, evaṃ attaṃ anīyyātetvā paricayena ‘‘namo buddhāyā’’ti vuttassapi bhayaṃ chambhitattaṃ upaddavaṃ vā na hoti. Pageva attaṃ nīyyātetvā yāvajīvaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gatassāti. Vuttañhi.

1. Yathāpi sikhino nādaṃ, bhujaṅgānaṃ bhayāvahaṃ;
Evaṃ buddhoti vacanaṃ, amanussānaṃ bhayāvahaṃ.

2. Yathā mantassa jappena, vilayaṃ yāti kibbisaṃ;
Evaṃ buddhoti vacanena, apayanti [pahāyanti itisabbattha] pisācakā.

3. Aggiṃ disvā yathā sitthaṃ, dūratova vilīyati;
Disvānevaṃ saraṇagataṃ, petā pentiva [petāpentāva itikatthaci] dūrato.

4. Pavaraṃ buddhaicceta, makkharadvayamabbhutaṃ;
Sabbo paddavanāsāya, thirapākāra muggataṃ.

5. Sattaratanapāsādaṃ, tameva vajiraṃ guhaṃ;
Tameva nāvaṃ dīpaṃ taṃ, tameva kavacaṃ subhaṃ.

6. Tameva sirasi bhāsantaṃ, kirīṭaṃ ratanāmayaṃ;
Lalāṭe tilakaṃ rammaṃ, kappūraṃ nayanadvaye.

7. Tāḍaṅkaṃ kaṇṇayugale, soṇṇamālā gale subhā;
Ekāvaḷi tārahāra, bhārā jattusu laṅkatā.

8. Aṅgadaṃ bāhumūlassa, karagge valayaṃ tathā;
Aṅgulisvaṅguliyañca, khaggaṃ maṅgalasammataṃ.

9. Soṇṇā tapatta muṇhīsaṃ, sabāṇaṃva sarāsanaṃ;
Tameva sabbālaṅkāraṃ, tameva duritāpahaṃ.

10. Tasmā hi paṇḍito poso,
Lokalocanasatthuno;
Saraṇaṃ tassa ganteva,
Guṇanāmaṃ ehipassikaṃ.

11. Namoti vacanaṃ pubbaṃ, buddhāyeti giraṃ tadā;
Supantena kumārena, micchādiṭṭhikasūnunā.

12. Sutvā vuttaṃ pisā cāpi, manussakuṇape ratā;
Na hiṃsanti aho buddha, guṇasāramahantatāti.

Atha sammādiṭṭhikayakkho micchādiṭṭhikassa yakkhassa evamāha, ayuttaṃ bho tayā kataṃ. Buddhaguṇe pahāro dinno, daṇḍakammaṃ tayā kātabbaṃti, tena kiṃmayā samma kātabbanti vutte bubhukkhitassa āhāraṃ dehīti āha. Tato so sādhūti vatvā yāvāhaṃ āgacchāmi, tvaṃ tāvettha vacchāhīti vatvā bimbisārarañño kañcanataṭṭake vaḍḍhitaṃ rasabhojanaṃ āharitvā kumārassa pituvaṇṇena dārakaṃ bhojetvā puna kumārena vuttabuddhavacanañca attanā katavāyāmaṃ cāti sabbaṃ taṭṭake likhitvā idaṃ raññoyeva paññāyatūti adhiṭṭhāya agamaṃsu, atha pabhātāya rattiyā rañño bhojanakāle rājapurisā tattha taṭṭakaṃ adisvā nagaraṃ upaparikkhantā sakaṭe dārakañca taṭṭakañca disvā taṭṭakena saddhiṃ taṃ gahetvā rañño dassesuṃ. Rājā taṭṭake akkharādīni disvā vācetvā tassa guṇe pasanno mahantena yasena saddhiṃ seṭṭhiṭṭhānamadāsi.

13. Jinassa nāmaṃ supinena pevaṃ,
Na hoti bhītiṃ lapanena yasmā;
Tasmā munindaṃ satataṃ sarātha,
Guṇe sarantā saraṇañca yāthāti.

Micchādiṭṭhikassa vatthuṃ dutiyaṃ.

23. Pādapīṭhikāya vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe mahābodhito kira dakkhiṇapasse etaṃ paccantanagaraṃ ahosi. Tattha saddhāsampanno ratanattayamāmako eko upāsako paṭivasati. Tadā eko khīṇāsavo bhagavatā paribhuttaṃ pādapīṭhaṃ thavikāya pakkhipitvā gatagataṭṭhāne pūjento anukkamena taṃ nagaraṃ sampāpuṇitvā sunivattho supāruto pattaṃ gahetvā antaravīthiṃ paṭipajji yugamattadaso pabbajjālīlāya janaṃ paritosento. Atha so upāsako tathā gacchantaṃ theraṃ disvā pasannamānaso upagantvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā pattaṃ gahetvā bhojetvā nibaddhaṃ mama gehaṃ āgamanamicchāmi, mamānukampāya ettheva vasatha sāmīti yācitvā nagarāsanne ramaṇīye vanasaṇḍe nadīkūle paṇṇasālaṃ katvā therassa taṃ nīyyātetvā catupaccayehi paṭijagganto mānento pūjento vasati. Theropi tattha phāsukaṭṭhāne bhagavatā paribhuttapādapīṭhadhātuṃ nidhāya vālukāhi thūpaṃ katvā niccaṃ gandhadhūpadīpapupphapūjādīhi pūjayamāno vāsaṃ kappeti. Tasmiṃ samaye tasso pāsakassa anantaragehavāsiko eko issarabhattiko attano devataṃ nibaddhaṃ namassati. Taṃ disvāssa upāsako buddhaguṇe vatvā akhette samma mā viriyaṃ karohi. Pajahetaṃ diṭṭhiṃti āha. Tato so kerāṭiko issarabhattiko ko te satthu guṇānubhāvo, amhākaṃ issarassa guṇova mahantoti vatvā tassa aguṇaṃ guṇanti kathento āha.

1. Tipuraṃ so vināsesi, lalāṭanayanagginā;
Asureca vināsesi, tisūlena mahissaro.

2. Jaṭākalāpamāvattaṃ, naccatī dinasandhiyaṃ;
Vādeti bherivīṇādiṃ, gītaṃcāpi sa gāyati.

3. Bhariyāyo tassa tisso, jaṭāyekaṃ samubbahe;
Ekamekena passena, passamāno carekakaṃ.

4. Hatthicammambaradharo, teneva vāritā tapo;
Asādisehi puttehi, rūpena ca supākaṭo.

5. Ratiyā ca madhupāne ca, byāvaṭo sabbadā ca so;
Manussaṭṭhidharo sīsa, kapālenesa bhuñjaki.

6. Na jāto na bhayaṃ tassa, maraṇaṃ natthi sassato;
Īdiso me mahādevo, natthaññassīdiso guṇoti.

Taṃ sutvā upāsako samma tuyhaṃ issarassa ete guṇā nāma tāva hontu. Aguṇā nāma kittakā hontīti vatvā bhagavato sakalaguṇe saṃharitvā kathento āha.

7. Loke sabbasavantīnaṃ, ādhāro sāgaro yathā;
Sabbesaṃ guṇarāsīnaṃ, ādhārova tathāgato.

8. Carācarānaṃ sabbesaṃ, ādhārāva dharā ayaṃ;
Tathā guṇānaṃ sabbesaṃ, ādhārova tathāgato.

9. Evaṃ santo viyattoca [viyanto itikatthaci], evaṃ so karuṇāparo;
Eva middhividhā tassa, evamevaṃ guṇā iti.

10. Buddhopi sakkoti na yassa vaṇṇe,
Kappampi vatvā khayataṃ gametuṃ;
Pageva ca brahmasurā surehi,
Vattuṃ na hānantaguṇassa vaṇṇanti.

Evaṃ vadantā pana te ubhopi amhākaṃ devo uttamo amhākaṃ devo uttamoti kalahaṃ vaḍḍhetvā rañño santikamagamaṃsu, rājā tesaṃ kathaṃ sutvā tenahi tumhākaṃ devatānaṃ mahantabhāvaṃ iddhipāṭihāriyena jānissāma. Dassetha tehi no iddhiṃti nagare bheriṃ carāpesi. Ito kira sattāhaccayena imesaṃ dvinnaṃ satthārānaṃ pāṭihāriyāni bhavissanti. Sabbe sannipatantūti taṃ sutvā nānādisāsu bahū manussā samāgamiṃsu, atha micchādiṭṭhikā ajja amhākaṃ devassa ānubhāvaṃ passāmāti mahantaṃ pūjaṃ karonto tattha sāraṃ nāddasaṃsu, sammādiṭṭhikāpi ajja amhākaṃ bhagavato ānubhāvaṃ passissāmāti vāḷukāthūpaṃ gantvā gandhamālādīhi pūjetvā padakkhiṇaṃ katvā añjalimpaggayha aṭṭhaṃsu. Atha rājāpi balavāhanaparivuto ekamante aṭṭhāsi. Nānāsamayavādinopi ajja tesaṃ pāṭihāriyaṃ passissāmāti mañcātimañcaṃ katvā aṭṭhaṃsu. Tesaṃ samāgame sammādiṭṭhikā vāḷukāthūpa mabhimukhaṃ katvā añjalimpaggayha sāmi amhākaṃ bhagavā sabbabuddhakiccāni niṭṭhāpetvā anupādisesāya nibbāṇadhātuyā parinibbāyi. Sāriputtamahāmoggallānādayo asītimahāsāvakāpi parinibbāyiṃsu, natthettha amhākaṃ aññaṃ paṭisaraṇanti vatvā saccakiriyaṃ karontā āhaṃsu.

11. Āpāṇakoṭiṃ buddhassa, saraṇaṃ no gatā yadi;
Tena saccena yaṃ dhātu, dassetu pāṭihāriyaṃ.

12. Āpāṇakoṭiṃ dhammassa, saraṇaṃ no gatā yadi;
Tena saccena yaṃ dhātu, dassetu pāṭihāriyaṃ.

13. Āpāṇakoṭiṃ saṅghassa, saraṇaṃ no gatā yadi;
Tena saccena yaṃ dhātu, dassetu pāṭihāriyaṃ.

14. Rāmakāle munindassa, pādukā cāsi abbhutā;
Tena saccena yaṃ dhātu, dassetu pāṭihāriyaṃ.

15. Chaddantakāle munino, dāṭhā charaṃsirañjitā;
Tena saccenayaṃ dhātu, nicchāretu cha raṃsiyo.

16. Jātamatto tadā buddho, ṭhito paṅkajamuddhani;
Nicchāresāsabhiṃvācaṃ, aggo seṭṭhotiādinā;
Tena saccenayaṃ dhātu, dassetu pāṭihāriyaṃ.

17. Nimitte caturo disvā, nikkhanto abhinikkhamaṃ;
Tena saccena yaṃ dhātu, dassetu pāṭihāriyaṃ.

18. Mārasenaṃ palāpetvā, nisinno bujjhi bodhiyaṃ;
Tena saccena yaṃ dhātu dassetu pāṭihāriyaṃ.

19. Dhammacakkaṃ pavattesi, jino sipatane tadā;
Tena saccena yaṃ dhātu, dassetu pāṭihāriyaṃ.

20. Nandopanandabhogindaṃ, nāgaṃ nālāgirivhayaṃ;
Āḷavakā dayo yakkhe, brahmāno ca bakā dayo.

21. Saccakādiniganṭheca, kūṭadantā dayo dvije;
Damesi tena saccena, dassetu pāṭihāriyaṃti.

Evañca pana vatvā upāsakā amhākaṃ anukammaṃ paṭicca mahājanassa micchādiṭṭhibhedanattaṃ pāṭihāriyaṃ dassetha sāmīti ārādhesuṃ. Atha buddhānubhāvañca therānubhāvañca upāsakānaṃ saccakiriyānubhāvañca paṭicca vāḷukāthūpaṃ dvidhā bhinditvā pādapīṭhadhātu ākāsa mabbhuggantvā chabbaṇṇaraṃsiyo vissajjentī vilāsamānā aṭṭhāsi. Atha mahājanā celukkhepasahassāni pavattentā sādhukīḷhaṃ kīḷantā mahānādaṃ pavattentā mahantaṃ pūjamakaṃsu. Micchādiṭṭhikāpi imaṃ acchariyaṃ disvā vimhitamānasā micchādiṭṭhiṃ bhinditvā ratanattayaparāyaṇā saraṇa magamaṃsūti.

22. Phuṭṭhopi pādena jinassa evaṃ,
Kaliṅgaro pā si mahānubhāvo;
Lokekanāthassa anāsavassa,
Mahānubhāvo hi acintanīyoti.

Pādapīṭhikāya vatthuṃ tatiyaṃ.

24. Uttarasāmaṇerassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

So kira purimabuddhesu [purimabuddhe itisabbattha] katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ puññaṃ upacinanto sumedhassa bhagavato kāle vijjādharo hutvā himavati paṭivasati. Tadā sumedho nāma sammāsambuddho viveka manubrūhanto himavantaṃ gantvā ramaṇīye padese pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi. Tadā vijjādharo ākāsena gacchanto chabbaṇṇaraṃsīhi virājamānaṃ bhagavantaṃ disvā tīhi kaṇikārapupphehi pūjesi, pupphāni buddhānubhāvena satthu upari chattākārena aṭṭhaṃsu, so tena bhīyyoso mattāya pasannacitto hutvā aparabhāge kālaṃkatvā tāvatiṃsabhavane nibbattitvā uḷāraṃ dibbasampattimanubhavanto yāvatāyukaṃ tattha ṭhatvā tato cuto devamanussesu saṃsaranto imasmiṃ buddhuppāde rājagahanagare brāhmaṇamahāsālassa putto hutvā nibbatti. Uttarotissa nāmaṃ ahosi. So uttamarūpadharo viññutaṃ patto brāhmaṇavijjāsu nipphattiṃ patvā jātiyā rūpena vijjāya sīlācārena ca lokassa mahanīyo jāto, tassa taṃ paññāsampattiṃdisvā vassakāro magadhamahāmatto attano dhītaraṃ dātukāmo hutvā attano adhippāyaṃ pavedesi. So nissaraṇajjhāsayatāya taṃ paṭikkhipitvā kālenakālaṃ dhammasenāpatiṃ payirupāsanto tassa santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vattasampanno hutvā theraṃ upaṭṭhahati. Tena ca samayena therassa aññataro ābādho uppanno hoti, tassa bhesajjatthāya uttarasāmaṇero pātova pattacīvara mādāya vihārato nikkhamma antarāmagge taḷākassa tīre pattaṃ ṭhapetvā udakasamīpaṃ gantvā mukhaṃ dhovati, tadā aññataro ummaggacoro katakammo ārakkhapurisehi anubaddho aggadvāreneva nagarato nikkhamitvā palāyanto attanā gahitaṃ ratanabhaṇḍikaṃ sāmaṇerassa patte pakkhipitvā palāyi. So sāmaṇeropi pattasamīpaṃ [sattusamīpaṃ itipi katthaci] upagato hoti, coraṃ anubandhantā rājapurisā sāmaṇerassa patte bhaṇḍikaṃ disvā ayaṃ coro, iminā coriyaṃ katanti sāmaṇeraṃ pacchābāhaṃ bandhitvā vassakārassa brāhmaṇassa dassesuṃ. Vassakāro ca tadā rañño vinicchaye niyutto hutvā chejjabhejjaṃ anusāsati. So eso pubbe mama vacanaṃ nādiyi. Suddhapāsaṇḍiyesu pabbajīti ca baddhāghātattā taṃ kammaṃ asodhetvāva jīvantamevetaṃ sūle uttāsethāti āṇā pesi, rājapurisā taṃ nimbasūle uttāsesuṃ. Sāmaṇero sūlagge nisinno upajjhāyassa me ko bhesajjaṃ āharissatīti sāriputtattheraṃ sari. Tato thero taṃ pavattiṃ ñatvā sammāsambuddhassa kathesi, bhagavāpi mahāsāvakaparivuto tassa ñāṇaparipākaṃ oloketvā taṃ ṭhānamagamāsi. Tato bhagavato nikkhantabhāvā sakalanagare kolāhalaṃ ahosi, mahājanakāyo sannipati. Atha bhagavā vipphurantahatthatale nakhamaṇimayūkhasambhinnapītābhasatāya paggharantajātihiṅgulakasuvaṇṇarasadhārāviya jālāvaguṇṭhitamudutalunaṅgulaṃ hatthaṃ uttarassa sīse ṭhapetvā uttara idaṃ te pubbe katapāpakammassa phalaṃ uppannaṃ, tattha tayā paccavekkhaṇabalena adhivāsanā kātabbāti āha. Teneva āha.

1. Atīte kira ekasmiṃ, gāme tva masi dārako;

Dārekehi samāgamma, kīḷanto keḷimaṇḍale.

2. Gahetvā sukhumaṃ sūkaṃ, tadā tvaṃ nimbajalliyā;
Uttāsesi tattha sūle, jīvamānakamakkhikaṃ.

3. Aparampi te pāpakammaṃ, pavakkhāmi suṇohi me;
Ovadantiṃ hitena tvaṃ, atīte sakamātaraṃ.

4. Jīvasūle nisīdāti, kopenābhisapī tuvaṃ;
Imehi dvīhi pāpehi, saraṃ saṃsārasāgare.

5. Pañcajātisate acchi, jīvasūlamhi nimbaje;
Ayaṃ te carimā jāti, etthāpica vipacci soti.

Evamādinā nayena tassa ajjhāsayānurūpena dhammaṃ desesi, uttaro amatābhisekasadisena satthuno hatthasamphassasañjātapasādasomanassatāya uḷāraṃ pītipāmojjaṃ paṭilabhitvā yathāparicitaṃ vipassanāmaggaṃ samārūḷho ñāṇassa paripākaṃ gatattā satthu desanāvilāsena maggapaṭipāṭiyā sabbakilese khepetvā chaḷabhiñño ahosi. Dhammaṃ sutvā tattha samāgatānaṃ devamanussānaṃ caturāsītipāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosīti vadanti. Uttaro pana chaḷabhiñño hutvā sūlato uṭṭhahitvā ākāse ṭhatvā pāṭihāriyaṃ dassesi. Mahājanā acchariyabbhutacittā jātā ahesuṃ. Tāvadevassa vaṇorundhi, so bhikkhūhi āvuso tādisaṃ dukkhaṃ anubhavanto kathaṃ tvaṃ vipassanaṃ anuyuñjituṃ sakkhīti puṭṭho pageva me āvuso saṃsāre ādīnavo saṅkhārānañca sabhāvo sudiṭṭho. Tasmāhaṃ tādisaṃ dukkhaṃ anubhavantopi asakkhiṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā visesaṃ adhigantuṃti āha. Athāparabhāge so bhikkhusaṅghamajjhe attano pubbacaritā padānaṃ pakāsento imā gāthā abhāsi.

6. Sumedho nāma sambuddho, dvattiṃsavaralakkhaṇo;
Vivekakāmo sambuddho, himavanta mupāgami.

7. Ajjhogahetvā himavantaṃ, aggo kāruṇiko muni;
Pallaṅkaṃ ābhujitvāna, nisīdi purisuttamo.

8. Vijjādharo tadā āsiṃ, antalikkhacaro ahaṃ;
Tisūlaṃ sukataṃ gayha, gacchāmi ambare tadā.

9. Pabbatagge yathā aggi, puṇṇamāseva candimā;
Vanaṃ obhāsate buddho, sālarājāva phullito.

10. Vanaggā nikkhamitvāna, buddharaṃsī vidhāvare;
Naḷaggivaṇṇasaṅkāsā, disvā cittaṃ pasādayiṃ.

11. Vicinaṃ addasaṃ pupphaṃ, kaṇikāraṃ devagandhikaṃ;
Tīṇi pupphāni ādāya, buddhaseṭṭhaṃ apūjayiṃ.

12. Buddhassa ānubhāvena, tīṇi pupphāni me tadā;
Uddhavaṇṭā adhopattā, chāyaṃ kubbanti satthuno.

13. Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhica;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagañchahaṃ.

14. Tattha me sukataṃ byamhaṃ, kaṇikārīti ñāyati;
Saṭṭhiyojana mubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

15. Sahassakhaṇḍaṃ satabheṇḍu, dhajālu haritāmayaṃ;
Satasahassāni byūhāni, byamhe pāturahaṃsu me.

16. Soṇṇamayā maṇimayā, lohitaṅkamayā pica;
Phalikā pica pallaṅkā, yadicchaka yadicchakā.

17. Mahārahañca sayanaṃ, tūlikaṃ vikatīyakaṃ;
Uddalomikaekantaṃ, bimbohanasamāyutaṃ.

18. Bhavanā nikkhamitvāna, caranto devacārikaṃ;
Yadā icchāmi gamanaṃ, devasaṃghapurakkhato.

19. Pupphassa heṭṭhā tiṭṭhāmi, uparicchadanaṃ mama;
Samantā yojanasataṃ, kaṇikārehi chāditaṃ.

20. Saṭṭhituriyasahassāni, sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhahuṃ;
Parivārenti maṃ niccaṃ, rattindivamatanditā.

21. Tattha naccehi gītehi, tālehi vāditehi ca;
Ramāmi khiḍḍāratiyā, modāmi kāmakāmahaṃ.

22. Tattha bhutvā ca pitvā ca, modāmi tidase tadā;
Nārīgaṇehi sahito, modāmi byamhamuttame.

23. Satānaṃ pañcakkhattuñca, devarajja makārayiṃ;
Satānaṃ tīṇikkhattuṃca, cakkavattī ahosahaṃ;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṃkhiyaṃ.

24. Bhavābhave saṃsaranto, mahābhogaṃ labhāmahaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, buddhapūjāyi daṃ phalaṃ.

25. Dve me bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Aññaṃ gatiṃ na jānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

26. Dve me kule pajānāmi, khattiye cāpi brāhmaṇe;
Nīce kule na jānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

27. Hatthiyānaṃ assayānaṃ, sivikaṃ sandamānikaṃ;
Labhāmi sabbameve taṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

28. Dāsīgaṇaṃ dāsagaṇaṃ, nāriyo ca alaṅkatā;
Labhāmi sabba meve taṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

29. Koseyyakambaliyāni, khomakappāsikānica;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

30. Navavatthaṃ navaphalaṃ, navaggarasabhojanaṃ;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

31. Imaṃ khāda imaṃ bhuñja, imamhi sayane saya;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

32. Sabbattha pūjito homi, yaso accuggato mama;
Mahesakkho ghadā homi, abhejjapariso sadā;
Ñātīnaṃ uttamo homi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

33. Sītaṃ uṇhaṃ na jānāmi, pariḷāho na vijjati;
Atho cetasikaṃ dukkhaṃ, hadaye me na vijjati.

34. Suvaṇṇavaṇṇo hutvāna, saṃsarāmi bhavābhave;
Vevaṇṇiyaṃ na jānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

35. Devalokā cavitvāna, sukkamūlena codito;
Sāvatthiyaṃ pure jāto, mahāsāle suaḍḍhake.

36. Pañcakāmaguṇe hitvā, pabbajiṃanagāriyaṃ;
Jātiyā sattavassohaṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

37. Upasampādayī buddho, guṇamaññāya cakkhumā;
Taruṇova pūjanīyo haṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

38. Dibbacakkhuṃ visuddhaṃ me, samādhikusalo ahaṃ;
Abhiññāpāramippatto, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

39. Paṭisambhidā anuppatto, iddhipādesu kovido;
Saddhamme pāramippatto, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

40. Tiṃsakappasahassamhi, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

41. Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

42. Svāgataṃ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santikaṃ;
Tisso vijjā anuppatto, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

43. Paṭisambhidā catasso ca, vimekkhā pica aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃti;
Taṃ sutvā bahū kusalakammaparāyaṇā ahesuṃ.

44. Sahetukā pacchimikāpi sattā,
Pāpaṃ na sakkonti jahātumevaṃ;
Anicchamānehi janehi dukkhaṃ,
Ārāva pāpaṃ parivajjanīyaṃti.

Uttarasāmaṇerassa vatthuṃ catutthaṃ.

25. Kavīrapaṭṭana vatthumhi ayamānupubbīkathā

Jambudīpe kira coḷaraṭṭhe kāvīrapaṭṭanaṃ nāma ahosi. Tattha māhissarikā bahū micchādiṭṭhikā vasanti. Tatthekasmiṃ devālaye cittakammaṃ karontā ekasmiṃ phalake issarassa onamitvā vandanākāraṃ bhagavato rūpaṃ akaṃsu. Tasmiṃ samaye tattha bahū upāsakā taṃ devakulaṃ gantvā tattha tattha cittakammāni olokentā tasmiṃ phalake taṃ cittakammaṃ addasaṃsu. Disvāna te aho amhehi apassitabbaṃ passitaṃ. Sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyāsadevamanussāya pajāya ca aparimāṇesu cakkavāḷesu bhagavato uttaritaraṃ ṭhapetvā samasamopi natthi. Sakalehi sattanikāyehi vandanīyo pūjanīyo bhagavā. Ananurūpaṃ tassa etehi kataṃti rodantā paridevantā rājadvāraṃ gantvā ugghosesuṃ, taṃ sutvā rājā te pakkosāpetvā kasmā tumhe ugghosethāti pucchi, te eva māhaṃsu. Deva amhākaṃ bhagavā devātidevo sakkātisakko brahmātibrahmā meruva acalo sāgaro gambhīro ākāsova ananto pathavīva patthaṭotiādīhi bhagavato guṇaṃ vaṇṇesuṃ. Tena vuttaṃ apadāne.

1. Battiṃsalakkhaṇadharo, sunakkhattova candimā;
Anubyañjanasampanno, sālarājāva phullito.

2. Raṃsijālaparikkhitto, dittova kanakācalo;
Byāmappabhāparivuto, sataraṃsi divākaro.

3. Soṇṇā nano jinavaro, samaṇīva siluccayo;
Karuṇāpuṇṇahadayo, vivaṭṭo viya sāgaro.

4. Lokavissutakittīva, sineruva naguttamo;
Yasasā vitato dhīro, ākāsasadiso muni.

5. Asaṅgacitto sabbattha, anilo viya nāyako;
Patiṭṭhā sabbabhūtānaṃ, mahīva munisuttamo.

6. Anūpalitto lokena, toyena padumaṃ yathā;
Kuvādagacchadahano, aggikkhandhova sobhati.

7. Agado viya sabbattha, kilesavisanāsako;
Gandhamādanaselova, guṇagandhavibhūsito.

8. Guṇānaṃ ākaro dhīro, ratanānaṃva sāgaro;
Sindhūva vanarājīnaṃ, kilesamalahārako.

9. Vijayīva mahāyodho, mārasenappamaddano;
Cakkavattīva so rājā, bojjhaṅgaratanissaro.

10. Mahābhisakkasaṅkāso, dosabyādhitikicchako;
Sallakatto yathā vejjā, diṭṭhigaṇḍaviphālako.

11. Satthā no bhagavā deva, mahābrahmehi vandito;
Devindasurasiddhehi, vandanīyo sadā darā.

12. Sabbesu cakkavāḷesu, ye aggā ye ca pūjitā;
Tesamaggo mahārāja, bhagavā no patāpavāti.

Ayuttaṃ deva devakulehi kataṃti āhaṃsu. Taṃ sutvā rājā bho sabbepi manussā attano attano devatānaṃ mahantabhāvaṃ kathenti. Tumhākaṃ pana satthuno mahantabhāvaṃ kathaṃ amhākaṃ jānāpethāti, upāsakā na garu tvaṃ mahārāja phalakaṃ āharāpetvā suddhavatthena veṭhetvā taṃ attano muddikāya lañchitvā surakkhitasugopite ekasmiṃ devakule ṭhapetvā sattāhaccayena āharāpetvā taṃ oloketha, tadā no satthuno mahantānubhāvaṃ jānāthāti āhaṃsu, atha rājā tesaṃ vuttaniyāmeneva kārāpetvā antodevakule ṭhapetvā sabbadvārāni pidahitvā lañchetvā rakkheyyāthāti niyojesi. Tato te upāsakā sabbe sannipatitvā sattāhaṃ dānaṃ dentā sīlaṃ rakkhantā uposathakammaṃ karontā sabbasattesu mettiṃ bhāventā sabbasattānaṃ attanā katapuññesu pattiṃ dentā tiṇṇaṃ ratanānaṃ pūjaṃ karontā evaṃ ugghosesuṃ. Amhākaṃ katakusalanissandena loke mahiddhikā mahānubhāvā sabbe devā ca lokaṃ pālentā cattāro mahārājāno ca amhākaṃ satthuno upaṭṭhānāya [upaṭṭhāya itisabbattha] ṭhitabhāvaṃ dassentūti saccakiriyaṃ akaṃsu. Atha tesaṃ puññānubhāvena tasmiṃ khaṇe sakkassa devarañño paṇḍukambalasilāsanaṃ uṇhākāraṃ dassesi. Tato so manussalokaṃ olokento micchādiṭṭhīhi kataṃ taṃ vippakāraṃ disvā saṃviggo āgantvā issaraṃ bhagavato pāde vanditvā sayitākāraṃ katvā taṃ pavattiṃ upāsakānaṃ kathetvā sakaṭṭhānameva agamāsi. Tato sattame divasepātova te sabbepi rañño santikaṃ gantvā vanditvā evamāhaṃsu. Deva issaro amhākaṃ bhagavato pāde sirasā vanditvā nipannoti. Atha rājā tesaṃ kathaṃ sutvā nagare bheriṃ carāpetvā mahājane sannipātetvā tehi parivuto devakulaṃ gantvā lañchaṃ bhindāpetvā dvāraṃ vivaritvā phalakaṃ āharāpetvā veṭhitasāṭake mocāpesi. Atha rājā ca mahājano ca taṃ mahantaṃ pāṭihāriyaṃ disvā micchādiṭṭhiṃ pahāya sabbe satthuno saraṇa magamaṃsu. Atha rājā taṃ devakulaṃ bhindāpetvā mahantaṃ ramaṇīyaṃ vihāraṃ kārāpetvā yāvajīvaṃ puññakammaṃ katvā devaloke nibbatti.

13. Anabbhutaṃ satthu dharīyamāne,
Karonti disvā kusalāni iddhiṃ;
Ye taṃ muninde parinibbutamhi,
Karonti puññāni mahabbhūtaṃ yeti.

Kāvīrapaṭṭanavatthuṃ pañcamaṃ.

26. Coraghātakavatthumhi ayamānupubbīkathā

Ekasmiṃ kira samaye amhākaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ upanissāya jetavane viharati dhammadesanāya mahājanassa saggamokkhasampadaṃ dadamāno. Tasmiṃsamaye pañcasatā corā aṭavito nagaraṃ āgantvā rattibhāge corakammaṃ katvā tena puttadāre posenti. Athekadivasaṃ corā corakammatthāya nagaraṃ pavisantā nagaradvāre ekaṃ dukkhitaṃ janapadamanussaṃ passitvā hambho kattha vasatīti pucchiṃsu, so attajanā janapadavāsibhāvaṃ pakāsesi. Athassa te kasmā bho iminā dukkhavāsena vasissasi, ehi amhehi saddhiṃ corakammaṃ karonto vatthālaṅkārasampanno puttadāraṃ posehi. Iminā kapaṇavāsena na vasāti āhaṃsu. So panime yuttaṃ kathentīti tesaṃ vacanaṃ sampaṭicchi. Atha te evaṃ sati amhehi saddhiṃ āgacchāhīti vatvā naṃ gahetvā antonagaraṃ paviṭṭhā tattha tattha vilumpantā corakammaṃ akaṃsu. Tadā jānapadiko laddhavibhavo imameva varataranti tehi saddhiṃ corakammaṃ karonto jīvikaṃ kappesi, athekadivasaṃ rājapurisā katakamme te sabbeva gahetvā pacchābāhaṃ gāḷhaṃ bandhitvā kosalarañño dassesuṃ, rājā te disvā evamāha, bhaṇe tumhākaṃ antare yo etesaṃ māretvā jīvitakkhayaṃ pāpessati, tassa jīvitadānaṃ dammīti, taṃ sutvā te corā sabbe aññamaññañātisuhadasambandhabhāvena taṃ na icchiṃsu. So pana janapadavāsī manusso ahamete sabbe māressāmīti rañño vatvā tenānuññāto te sabbe māresi. Taṃ disvā tuṭṭho rājā tassa coraghātakammaṃ adāsi. So core ca vajjhappatte ca mārento pañcavīsativassāni vasanto aparabhāge mahallako ahosi. Atha so mandabalattā katipayapahārenāpi coraṃ māretuṃ na sakkoti, rājā taṃ ñatvā aññassa coraghātakammaṃ adāsi. Atha so coraghātakammā [coraghātakamma itipikatthaci] parihīno attano gehe vasati. Tadā aññataro manusso mantaṃ parivattetvā nāsāvātena manussamāraṇakamantaṃ jānāti. Tathāhi hatthapādakaṇṇanāsasīsādīsu yaṃkiñci chejjabhejjaṃ kattukāmo mantaṃ parivattetvā nāsāvātaṃ vissajjeti. Taṃ taṃ ṭhānaṃ chijjati bhijjati, evaṃ mahānubhāvo so manto, atha so taṃ purisaṃ upaṭṭhahitvā mantaṃ labhitvā rañño sāsanaṃ pesesi. Ahaṃ ito pubbe mahallakattā corānaṃ hatthapādādayo dukkhena chejja bhejjaṃ karomi, māretabbepi dukkhena māremi. Idāni panāhaṃ tathā na karomi, mama mantānubhāvena chejjabhejjakammaṃ karissāmīti. Rājā taṃ sāsanaṃ sutvā sādhūti taṃ pakkosāpetvā ṭhānantaraṃ tasseva pākatika makāsi. So tato paṭṭhāya taṃ kammaṃ karonto puna pañcavassāni atikkāmesi. So mahallako khīṇāyuko dubbalo maraṇamañcaparāyaṇo hutvā maraṇavedanādukkhena mahantena bhayānakena saddena vissaraṃ viravanto nimīlitena cakkhunā bhayānakaṃ narakaggijālāpajjalantaayakūṭamuggaradhare nirayapāle ca passanto nipanno hoti, tato tassa paṭivissakagehe manussā tassa bhayānakasaddasavaṇena gehaṃ chaṭṭetvā palāyiṃsu. Tasmiṃ kira divase mahāsāriputtatthero dibbacakkhunā lokaṃ olokentā taṃ coraghātakaṃ tadaheva kālaṃkatvā niraye nibbattamānaṃ disvā mayi tattha gate panesa mayi pasādena sagge nibbattatīti ñatvā ajja mayā tassānuggahaṃ kātuṃ vaṭṭatīti pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā tassa gharadvāra magamāsi. Atha so theraṃ disvā kuddho kopena taṭataṭāyamānadeho ajja taṃ vijjhitvā phāletvā māressāmīti nipannova mantaṃ parivattetvā nāsāvātaṃ vissajjesi, thero tasmiṃ khaṇe nirodhasamāpanno nirodhā vuṭṭhāya suriyo viya virocamāno aṭṭhāsi, atha so therassa tayo vāre tatheva katvā kiñci kātuṃ asakkonto ativiya vimhitacitto there cittaṃ pasādetvā attano paṭiyattaṃ pāyasaṃ therassa dāpesi, thero maṅgalaṃ vaḍḍhetvā vihārameva agamāsi, coraghātako therassa dinnadānaṃ anussaranto tasmiṃ khaṇe kālaṃ katvā sagge nibbatti. Aho vītarāgānaṃ buddhaputtānaṃ ānubhāvo. Evaṃ narake nibbattamānopissa balena sagge nibbattoti. Tathāhi.

1. Dānaṃ tāṇaṃ manussānaṃ, dānaṃ duggativāraṇaṃ;
Dānaṃ saggassa sopānaṃ, dānaṃ santikaraṃ paraṃ.

2. Icchiticchitadānena, dānaṃ cintāmaṇī viya;
Kapparukkhova sattānaṃ, dānaṃ bhaddaghaṭoviya.

3. Sīlavantassa dānena, cakkavattisirimpi ca;
Labhanti sakkasampattiṃ, tathā lokuttaraṃ sukhaṃ.

4. Pāpakammesu nirato, ṭhitoyaṃ narakāyane [narakāvane itipikatthaci];
Sāriputtassa therassa, piṇḍapātassa vāhasā.

5. Apāyaṃ parivajjetvā, nekadukkhasamākulaṃ;
Devasaṅghaparibbūḷho, gato devapuraṃ varaṃ.

6. Tasmā sukhette saddhāya, detha dānāni kāmadaṃ;
Dānaṃ dentehi sīlampi, pālanīyaṃtisundaranti [pālanaṃcātisundaraṃ itipikatthaci].

Atha bhikkhū dhammasabhāyaṃ sannipatitvā nisinnā bhagavantaṃ pucchiṃsu, kiṃbhante so pāpo catūsu apāyesu katarasmiṃ nibbattoti. Atha satthā ajjesa bhikkhave sāriputtassa dinnadānānubhāvena devaloke nibbatto, tasseva nissandena anāgate paccekabuddho bhavissatīti byākāsīti.

7. Bho sāriputte nihitappadānaṃ,
Khaṇena pāpeti hi saggamaggaṃ;
Tasmā sukhettesu dadātha dānaṃ,
Kāmattha ce saggamokkhaṃ parattha.

Coraghātakavatthuṃ chaṭṭhamaṃ.

27. Saddhopāsakassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Atīte kira kassapadasabalassa kāle eko puriso saddho ratanattayesu pasanno ucchuyantakammena jīvikaṃ kappento paṭivasati. Atha so ekaṃ gilānabhikkhuṃ disvā tassa uḷuṅkamattaṃ sappiṃ adāsi, tathevekassa bhikkhussa ekaṃ guḷapiṇḍaṃ adāsi, athāparasmiṃdivase ekaṃ chātajjhattaṃ sunakhaṃ disvā tassa bhattapiṇḍena saṅgaha makāsi, athekassa iṇaṭṭhakassa ekaṃ kahāpaṇaṃ adāsi, athekadivasaṃ dhammaṃ suṇamāno dhammadesakassa bhikkhussa sāṭakaṃ pūjesi, so ettakaṃ puññakammaṃ katvā bhavesu caramānohaṃ samuddapabbatādīsupi yaṃ yaṃ icchāmi. Taṃ taṃ samijjhatūti patthanaṃ akāsi, so aparabhāge kālaṃ katvā teheva kusalamūlehi suttappabuddho viya devaloke nibbattitvā tattha mahantaṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā tato cuto amhākaṃ bhagavato kāle sāvatthiyaṃ mahaddhane mahāsālakule nibbattitvā tato so viññutaṃ patto kālena kālaṃ dhammaṃ suṇanto gharāvāse ādīnavaṃ pabbajjāya ca ānisaṃsaṃ sutvā pabbajito na cireneva arahattaṃ pāpuṇi. So aparabhāge satthāraṃ vanditvā pañcasatabhikkhuparivāro ugganagaraṃ agamāsi, tattha seṭṭhino bhariyā saddhā ahosi pasannā. Sā theraṃ pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ bhikkhāya carantaṃ disvā turitaturitā gantvā therassa pattaṃ gahetvā saddhiṃ pañcasatehi bhikkhūhi bhojetvā theraṃ tattha nibaddhavāsatthaṃ yācitvā pañcasatakūṭāgārāni kārāpetvā alaṅkaritvā pañcasatabhikkhū tattha vāsentī nibaddhaṃ catupaccayehi upaṭṭhānamakāsi. Tato thero taṃ pañcasu sīlesu patiṭṭhāpetvā tattha yathābhirantaṃ viharitvā aññatta gantukāmo anupubbena paṭṭanagāmaṃ agamāsi, tattha vasitvā tato nāvaṃ abhiruyha pañcasatabhikkhūhi parivuto samuddapiṭṭhena gacchati, samuddaṃ tarantassa tassa sāgaramajjhe udaravāto samuṭṭhahitvā pīḷeti, taṃ disvā bhikkhū bhante idaṃ pubbe kena vūpasamessatīti pucchiṃsu, thero pubbe me āvuso uluṅkamatte sappipīte rogo vūpasammatīti āha, bhikkhū bhante samuddapiṭṭhe kathaṃ sappiṃ labhissāma, adhivāsethāti āhaṃsu, taṃ sutvā therena [theronanoāyasmantā itisabbattha] na no āyasmantā sappi dullabhā, mama pattaṃ gahetvā samuddodakaṃ uddharitvā ānethāti vutte bhikkhū tathā akaṃsu. Uddhaṭamattameva taṃudakaṃ parivattetvā sappi ahosi, atha bhikkhū taṃ disvā acchariyabbhutacittā jātā therassa sappiṃ upanāmesuṃ, therena sappino [sappinā itisabbattha] pītamatte so ābādho vūpasami, athassa bhikkhūhi ki metaṃ bhante acchariyaṃ, na no ito pubbe evarūpaṃ diṭṭhapubbaṃti vutte thero tenahi katapuññānaṃ puññavipākaṃ passissathāti vatvā samuddaṃ olokesi idaṃ sappi hotūti. Athassa cakkhupathe samudde sabbodakaṃ parivattetvā sappi ahosi. Athassa bhikkhū abbhutacittā aññampi īdisaṃ puññaṃ atthi bhanteti pucchiṃsu, tato thero tenahi passathāyasmantā mama puññanti vatvā samantā tattha tattha ghanaselapabbate olokesi, sabbāni tāni guḷapiṇḍāni ahesuṃ, tato cakkhupathe samantā bhattabhājanāni dassesi sabyañjanaṃ sopakaraṇaṃ. Tato himavantaṃ olokesi, sabbaṃ taṃ suvaṇṇamayaṃ ahosi. Athābhimukhaṭṭhāne mahantaṃ vanasaṇḍaṃ olokesi, sakalavanasaṇḍaṃnānāvirāgavatthehi sañchannaṃ ahosi, bhikkhū taṃ taṃ pāṭihāriyaṃ disvā atīva vimhitā bhante kena te puññakammena etādisāni pāṭihāriyāni bhavissantīti pucchiṃsu, thero kassapadasabalassa kāle attanā kataṃ sabbaṃ taṃ kusalaṃ pakāsesi. Tenettha.

1. Imasmiṃ bhaddake kappe, kassapo nāma nāyako;
Sabbalokahitatthāya, loke uppajji cakkhumā.

2. Tadāhaṃ ucchuyantamhi, niyutto guḷakārako;
Tena kammena jīvāmi, posento puttadārake.

3. Kilantindriyamaddakkhiṃ, bhikkhuṃ rogāturaṃ tadā;
Bhikkhācārakavattena, ghatatthaṃ [ghatamattamupāgataṃ itisabbattha] samupāgataṃ.

4. Uluṅkamattaṃ sappissa, adadaṃ tassa bhikkhuno;
Saddahanto dānaphalaṃ, dayāyu daggamānaso.

.5 Tena kammena saṃsāre, saṃsaranto bhavābhave;
Yatthicchāmi ghataṃ tattha, uppajjati anappakaṃ.

6. Icchāmahaṃ samuddasmiṃ, phalampi ghatamattano;
Taṃ taṃ sabbaṃ ghataṃ hoti, ghatadānassidaṃ phalaṃ.

7. Suṇātha mayhaṃ aññampi, puññakammaṃ manoramaṃ;
Tadā disvānahaṃ bhikkhuṃ, rogena paripīḷitaṃ.

8. Guḷapiṇḍaṃ gahetvāna, patte tassa samākiriṃ;
Tena so sukhito āsi, rogaṃ byapagataṃ tadā.

9. Tena me guḷadānena, saṃsaraṃ devamānuse;
Yatthatthosmi guḷenāhaṃ, tattha taṃ sulabhaṃ mama.

10. Selāca vipulā mayhaṃ, honti cittānuvattakā;
Mahantaguḷapiṇḍāva, guḷadāne idaṃ phalaṃ.

11. Athāpi me kataṃ puññaṃ, suṇātha sādhu bhikkhavo;
Chātajjhattaṃ phandamānaṃ, disvāna sunakhaṃ tadā.

12. Bhattapīṇḍena saṅgaṇhiṃ, tampi dānaṃ phalāvahaṃ;
Tato paṭṭhāya nāhosi, annapānena ūnatā.

13. Sulabhannapāno sukhito, ahosiṃjātijātiyaṃ;
Ajjāpi yadi icchāmi, bhojanena payojanaṃ.

14. Cakkhupathe samantā me, jāyantukkhaliyo bahū;
Athāparampi kusalaṃ, akāsiṃtaṃ saṇātha me.

15. Iṇaṭṭhakassa posassa, adāsekaṃ kahāpaṇaṃ;
Tena me puññakammena, anomabhavasampadaṃ.

16. Pacuraṃ jātarūpañca, labhāmi jātijātiyaṃ;
Sacajja dhanakāmohaṃ, ghanaselopi pabbato;
Hoti hemamayaṃ sabbaṃ, iṇato mocane phalaṃ.

17. Aññampi mama puññaṃ bho, suṇātha sutisobhanaṃ;
Kassapassa bhagavato, sāsanekaṃ bahussutaṃ.

18. Desentaṃ munino dhammaṃ, sutvā pīṇitamānaso;
Pūjesiṃsāṭakaṃ mayhaṃ, dhammassa dhammasāmino.

19. Tenāhaṃ puññakammena, saṃsaraṃ devamānuse;
Labhāmi pacuraṃ vatthaṃ, yaṃ lokasmiṃ varaṃ paraṃ.

20. Icchamāno sace ajja [jānamānopahaṃajja; jānadhānocahaṃajja itikatthaci], himavantampi pabbataṃ;
Nānāvirāgavatthehi, chādayissaṃ samantato.

21. Sace icchāmi ajjeva, vatthenacchādayā mite;
Jantavo catudīpasmiṃ, vatthadānassidaṃ phalaṃ.

22. Etesaṃ puññakammānaṃ, vāhasā kāmabhūmiyaṃ;
Sampatti manubhutvāna, sāvatthipura muttame.

23. Jāto kule mahābhoge,
Vuddhippatto sukhedhito;
Tassa dhammaṃ suṇitvāna,
Pabbajitvāna sāsane.

24. Lokuttaraṃ aggarasaṃ, bhuñcanto munivāhasā;
Kilese pajahitvāna, arahattamapāpuṇiṃ.

25. Kusalaṃ nā vamantabbaṃ, khuddakanti kadācipi;
Anantaphaladaṃ hoti, nibbāṇampi dadāti taṃ.

Athassa dhammadesanaṃ sutvā bhikkhū ca mahājano ca dānādikusalakammaṃ katvā yebhuyyena saggaparāyaṇā ahesuṃti.

26. Manopasādenapi appapuññaṃ,
Evaṃ mahantaṃ bhavatīti ñatvā;
Mā appapuññanti pamajjathambho;
Sarātha deviṃ idha lājadāyiṃ.

Saddhopāsakassa vatthuṃ sattamaṃ.

28. Kapaṇassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Amhākaṃ bhagavati parinibbute bārāṇasīnagaravāsī eko duggatapuriso paragehe bhatiṃkatvā jīvikaṃ kappeti, tasmiṃ samaye nagaravāsino yebhuyyena tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne maṇḍapādayo kārāpetvā mahādānaṃ denti, taṃ disvā duggato evaṃ cintesi, ahaṃ pubbe akatapuññattā paragehe bhatiṃ katvā kicchena kasirena jīvāmi. Nivāsanapārupanampi vāsaṭṭhānamattammi dukkhato labhāmi. Idāni buddhuppādo vattati bhikkhusaṅghopi.

Sabbe ime dānaṃ datvā saggamaggaṃ sodhenti. Mayāpi dānaṃ dātuṃ vaṭṭati. Tamme dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Api ca mayhaṃ taṇḍulanālimattampi natthi, akatavīriyena taṃ matthakaṃ pāpetuṃ na sakkā, etadatthāyāhaṃ uyyogaṃ katvā dānaṃ dassāmīti cintetvā tato paṭṭhāya bhatiṃ pariyesamāno gantvā tattha tattha bhatiṃ katvā laddhanivāpe ca bhikkhācariyāya laddhatilataṇḍulādayo ca ekattha saṃharitvā manusse samādāpetvā tasmiṃ maṇḍapaṃ kārāpetvā vanakusamādīhi taṃ alaṅkaritvā bhikkhū nimantetvā maṇḍape nisīdāpetvā sabbesaṃ pāyasaṃ [pāyāsaṃ itisabbattha] paṭiyādetvā bhojesi. Atha so maraṇakāle attanā kataṃ taṃ dānavaraṃ anussari. So tena kusalakammena suttappabuddho viya devaloke nibbatti. Tasmiṃ tena katapuññānurūpaṃ mahantaṃ kanakavimānaṃ nibbatti. Samantā tigāvutaṭṭhāne devatā nānā vidhāni turiyāni gahetvā upahāraṃ karonti. Niccaṃ devaccharāsahassāni [devaccharāsahassaṃ itisabbattha] taṃ parivāretvā tiṭṭhanti. Evaṃ so mahantaṃ sampattiṃ anubhavati. Athekadivasaṃ suvaṇṇaselavihāravāsī mahāsaṅgharakkhitatthero pattapaṭisambhido devacārikaṃ caramāno taṃ devaputtaṃ anupamāya devasampattiyā virocamānaṃ disvā upasaṅkamma ṭhito tena katakammaṃ pucchi. Sopissa yathābhūtaṃ byākāsi, tenattha.

1. Sabbasovaṇṇayo āsi, pāsādo ratanāmayo;
Soṇṇasiṅgasatākiṇṇo, duddikkho ca pabhassaro.

2. Kūṭāgāra satākiṇṇo, soṇṇamālāsamākulo;
Muttākalāpālambanti, tattha tattha manoramā.

3. Nekagabbhasatākiṇṇo, sayanāsanamaṇḍito;
Vibhatto bhabbabhāgehi, puññavaḍḍhakinā kato.

4. Naccanti pamadā tattha, bherimaṇḍalamajjhagā;
Gāyanti kāci kīḷanti, vādenti kāci tantiyo.

5. Tato tigāvute ṭhāne, pāsādassa samantato;
Sahaccharā devaputtā, gahetvā ātatādayo.

6. Modanti parivāretvā, naccagītādinā sadā;
Ullaṅghantica selenti, silāghanti samantato.

7. Evaṃ mahiddhiko dāni, tuvaṃ vandova bhāsati;
Pucchāmi taṃ devaputta, kiṃ kammamakarī purā.

Devaputto āha.

8. Ahosiṃ duggato pubbe, bārāṇasīpuruttame;
Dānaṃ denti narā tattha, nimantetvāna bhikkhavo.

9. Jīvanto bhatiyā sohaṃ, dānaṃ dente mahājane;
Tuṭṭhahaṭṭhe pamudite, evaṃ cintesahaṃ tadā.

10. Sampannavatthālaṅkārā, dānaṃ denti ime janā;
Paratthapi pahaṭṭhāva, sampattimanubhonti te.

11. Buddhuppādo ayaṃ dāni, dhammo loke pavattati;
Susīlā dāni vattanti, dakkhiṇeyyā jinorasā.

12. Anāvaṭṭhito [avaṭṭhitoca; andhaṭṭhitoca itipikattaci] saṃsāro, apāyā khalu pūritā;
Kalyāṇavimukhā sattā, kāmaṃ gacchanti duggatiṃ.

13. Idāni dukkhito hutvā, jīvāmi kasirenahaṃ;
Daliddo kapaṇo dīno, appabhogo anālayo.

14. Idāni bījaṃ ropemi, sukhette sādhusammate;
Appevanāma tenāhaṃ, parattha sukhito siyā.

15. Iti cintiya bhikkhitvā, bhatiṃ katvāna nekadhā;
Maṇḍapaṃ tattha kāretvā, nimantetvāna bhikkhavo.

16. Āyāsena adāsāhaṃ, pāyasaṃ amatāya so;
Tena kammavipākena, devaloke manorame.

17. Jātomhi dibbakāmehi, modamāno anekadhā;
Dīghāyuko vaṇṇavanto, tejassīca ahosahanti.

Evaṃ devaputto attanā katapuññakammaṃ vittārena kathesi, theropi manussalokaṃ āgantvā manussānaṃ attanā paccakkhato diṭṭhadibbasampattiṃ pakāsesi. Taṃ sutvā mahājano kusalakammaṃ katvā yebhuyyena sagge nibbattoti.

18. Anālayo duggatadīnakopi,
Dānaṃ dadanto dhigato visesaṃ;
Saggā pavaggaṃ yadi patthayavho,
Hantvāna maccheramalaṃ dadāthāti.

Kapaṇassa vatthuṃ aṭṭhamaṃ.

29. Devaputtassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Ito pubbe nāradassa kira sammāsambuddhassa kāle ayaṃ dīpo aññatarena nāmena pākaṭo ahosi, so panekasmiṃ kāle dubbhikkho ahosi dussasso, mahāchātakabhayaṃ satte pīḷeti. Tasmiṃ samaye nāradassa bhagavato eko sāsaniko sāvako aññatarasmiṃ gāme piṇḍāya caritvā yathā dhotapattova nikkhami. Athaññatarasmiṃ gehe manussā ekaṃ taṇḍulanāḷimpoṭalikāya bandhitvā udake pakkhipitvā pacitvā udakaṃ gahetvā pivanto jīvanti, tadā theraṃ disvā vanditvā pattaṃ gahetvā tena taṇḍulena bhattaṃ pacitvā patte pakkhipitvā therassa adaṃsu. Atha tesaṃ saddhābalena sā ukkhali bhattena paripuṇṇā ahosi, te taṃ abbhutaṃ disvā ayyassa dinnadāne vipāko ajjeva no diṭṭhoti somanassajātā mahājanaṃ sannipātetvā te bhattaṃ bhojetvā pacchā sayaṃ bhuñjiṃsu. Bhattassa gahitagahitaṭṭhānaṃ pūrateva. Tato paṭṭhāya te sampattamahājanassa dānaṃ dadantā āyupariyosāne devaloke nibbattiṃsu, atha so thero bhattaṃ ādāya gantvā aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīditvā bhuñjitumārati. Tasmiṃ kira rukkhe nibbatto eko devaputto āhārena kilanto bhuñjamānaṃ theraṃ disvā attabhāvaṃ vijahitvā mahallakavesena tassa samīpe aṭṭhāsi. Thero anāvajjitvāva bhuñjati. Devaputto carimālopaṃ ṭhapetvā bhuttakāle ukkāsitvā attānaṃ ṭhitabhāvaṃ jānāpesi. Thero taṃ disvā vippaṭisāri hutvā carimaṃ bhatthapiṇḍaṃ tassa hatthe ṭhapesi, tato so bhattapiṇḍaṃ gahetvā ṭhito cintesi. Ito kira mayā pubbe samaṇabrāhmaṇānaṃ vā kapaṇaddhikānaṃ vā antamaso kākasunakhā dīnampi āhāraṃ adinnapubbaṃ bhavissati, tenavāhaṃ devo hutvāpi bhattaṃ na labhāmi. Handāhaṃ imaṃ bhattapiṇḍaṃ therasseva dassāmi, taṃ me bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya cāti. Evañca pana cintetvā bhattapiṇḍe āsaṃ pahāya theraṃ upasaṅkamma sāmi dāsassa vo alaṃ idha lokena saṅgahaṃ. Paralokena me saṅgahaṃ karothāti vatvā tassa patte okiri. Athassa bhatthapiṇḍaṃ [bhatthapiṇḍaṃ itisabbattha] patte patitamatteyeva tigāvutaṭṭhāne dibbamayāni bhattabhājanānipaññāyiṃsu. Devaputto theraṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā tato dibbabhojanaṃ gahetvā pathamaṃ dānaṃ datvā pacchā sayaṃ bhuñci. Tato deputto dutiyadivasato paṭṭhāya therassa ca sampattamahājanassa ca mahādānaṃ dento āyupariyosāne 0 devaloke nibbattitvā chasu kāmasaggesu aparāparaṃ dibbasampatti manubhavamāno padumuttarassa bhagavato kāle tato cuto bārāṇasiyaṃ anekavibhavassa micchādiṭṭhikassa kuṭumbikassa gehe nibbatti. Devotissa nāmaṃ akaṃsu. Aparabhāge viññutaṃ pattassa tassa mātāpitaro kālamakaṃsu. Sovaṇṇamaṇimuttādipūritakoṭṭhāgārādayo oloketvā mama mātāpitaro micchādiṭṭhikattā ito dānādikiñcikammaṃ akaritvā paralokaṃ gacchantā kākaṇikamattampi agahetvā gatā, ahaṃ pana taṃ gahetvāva gamissāmīti sanniṭṭhānaṃ katvā bheriṃ carāpetvā kapaṇaddhikavanibbake sannipātetvā sattāhabbhantare sabbaṃ sāpateyyaṃ dānamukhena datvā araññaṃ pavisitvā isippabbajjaṃ pabbajitvā kasiṇaparikammaṃ katvā pañca bhiññā aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā ākāsacārī ahosi. Atha tasmiṃsamaye padumuttaro nāma bhagavā haṃsavatīnagare paṭivasanto devabrahmādiparivuto catusaccapaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ desento nisinno hoti, tadā so tāpaso ākāsena gacchanto mahājanasamāgamañca bhagavato sarīrato nikkhantachabbaṇṇaraṃsiyo ca disvā kimetaṃti vimhito ākāsā otaritvā mahatiyā buddhalīḷāya nisīditvā dhammaṃ desentaṃ bhagavantaṃ disvā pasannamānaso parisantare nisinno dhammaṃ sutvā bhagavantaṃ vanditvā attano assamameva agamāsi. Atha so tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā āyupariyosāne tāvatiṃsabhavane nibbatto tiṃsakappe dibbasampattimanubhavanto chasu kāmasaggesu aparāpariyavasena saṃsari. Ekapaññāsaattabhāve sakko devarājā ahosi, ekakavīsatiattabhāve cakkavatti hutvā manussasampatti manubhavitvā imasmiṃbuddhuppāde bhagavati parinibbute sāvatthiyaṃ aññatarasmiṃ kulagehe nibbattitvā sattavassiko ekaṃ bhikkhuṃ dhammaṃ desentaṃ addasa. Disvā taṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ sutvā aniccasaññaṃ paṭilabhitvā tattha nisinnova arahattaṃ pāpuṇi, tato so pattapaṭisambhido attanā katapuññakammaṃ olokento taṃ pubbacariyaṃ bhikkhūnaṃ majjhe pakāsento āha. Tasmā.

1. Nārado kira sambuddho, pubbe āsi naruttamo;
   Lokaṃ dukkhā pamocento, dadanto amataṃ padaṃ.

2. Tasmiṃ tu samaye tassa, sāvako chinnabandhano;
   Bhikkhitvā dīpake laddha, māhāraṃ paribhuñjituṃ.

3. Rukkhamūla mupā gañchi, tatthāsiṃ rukkhadevatā;
   Bubhukkhitā udikkhantī, aṭṭhāsiṃ tassa santike.

4. Adāsi me bhattapiṇḍaṃ, karuṇāpūritantaro;
   Gahetvāna ṭhito piṇḍaṃ, sahamāno khudaṃ tadā.

5. Adinnattā mayā pubbe, kiñci dānaṃ supesale;
   Jighacchāpīḷito homi, jātopi devayoniyaṃ.

6. Ajja khettaṃ suladdhaṃme, deyyadhammopi vijjati;
   Bījamettha ca ropemi, bhavato parimuttiyā.

7. Iti cintiya vanditvā, dāsassa sāmi vo alaṃ;
   Saṅgahaṃ idha lokasmiṃ, karotha pāralokikaṃ.

8. Iti vatvā adāsāhaṃ, bhuñci sopi dayāparo;
   Tenāhaṃ puññakammena, sudhannamalabhiṃ khaṇe.

9. Tato cuto chadevesu, vindanto mahatiṃsiriṃ;
   Cirakālaṃ vasiṃ tattha, deviddhīhi samaṅgitā.

10. Satasahasse ito kappe, padumuttaranāmako;
    Uppajji lokanāyako, dhammarājā tathāgato.

11. Mahiddhiko tadā āsiṃ, tāpaso kānane vane;
    Sampattapañcā bhiññāṇo, ākāsena carāmahaṃ.

12. Tadā kāsena gacchanto, ramme haṃsavatīpure;
    Buddharaṃsiparikkhittaṃ, ketumālāvilāsitaṃ.

13. Devasaṅghaparibbūḷhaṃ, desentaṃ addasaṃ jinaṃ;
    So taṃ disvāna nabhasā, ṭhitohaṃ parisantare.

14. Dhammaṃ sutvā udaggohaṃ, kālaṃ katvāna satthuno;
    Tato cuto papannosmi, tāvatiṃse manorame.

15. Tiṃsakappasahassāni, caranto devamānuse;
    Duggatiṃ nābhijānāmi, labhāmi vipulaṃ sukhaṃ.

16. Ekapaññāsatikkhattuṃ, devarajjamakārayiṃ;
    Athekavīsatikkhattuṃ, cakkavattī ahosahaṃ.

17. Padesarajjaṃ kāsāhaṃ, bahukkhattuṃ tahiṃ tahiṃ;
Imasmiṃ bhaddake kappe, nibbutetu [nibbutesu itisabbattha] tathāgate.

18. Codito puññakammena, sāvatthipuramuttame;
Uppajjitvā kule seṭṭhe, jātiyā sattavassiko.

19. Sutvā dhammaṃ kathentassa, bhikkhussaññatarassahaṃ;
Bhavassantaṃ karitvāna, arahattamapāpuṇiṃ.

20. Sudinnaṃ me tadā dānaṃ, sussutaṃ dhammamuttamaṃ;
Dukkhassantaṃ akāsāhaṃ, tassa kammassa vāhasāti.

Evañca pana vatvā bahū jane kusalakamme niyojesīti.

21. Dānenapevaṃ carimāya piṇḍiyā,
Savaṇāya dhammassa muhuttakena;
Labhanti sattā tividhampi sampadaṃ,
Phalaṃ vade ko bahudāyakassa bho.

Devaputtassa vatthuṃ navamaṃ.

30. Sīvalittherassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Ito kira kappasatasahassamatthake padumuttaro nāma satthā loke udapādi dhammadesanāya satte amatamahānibbāṇaṃ pāpento, tasmiṃ samaye bhagavā haṃsāvatiyaṃ sarājikāya parisāya majjhe ekaṃ bhikkhuṃ lābhīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. Tadā rājā taṃ disvā taṃ ṭhānaṃ kāmayamāno buddhapamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā bhagavato pādamūle sirasā nipajji, tadāssa bhagavā anāgate gotamassa bhagavato sāsane taṃ ṭhānaṃ labhissasīti vatvā byākāsi. Taṃ sutvā mudito rājā puññāni katvā devaloke nibbatti. Tato aparabhāge bārāṇasiyaṃ seṭṭhiputto hutvā paccekabuddhasahassaṃ catupaccayadānena yāvajīvaṃ paṭijaggitvā devaloke nibbatto mahantaṃ sampatti manubhavitvā tato cuto vipassissa bhagavato kāle bandhumatīnagare aññatarasmiṃ kulagehe nibbatti. So tasmiṃ samaye senaguttaṭṭhāne ṭhatvā rañño kammaṃ karoti, tadā nagaravāsino upāsakagaṇā vipassīsammāsambuddhaṃ upasaṅkamma vanditvā bhagavā bhante sasāvako amhākaṃ anuggahaṃ karotūti svātanāya nimantetvā mahādānaṃ datvā sabbe ekacchandā bhagavanta muddissa mahārahaṃ mahāpariveṇaṃ kārāpetvā pariveṇamahe mahādānaṃ dadantā dānagge asukaṃ nāma natthīti na vattabbanti vatvā dānaṃ paṭiyādetvā dānaggaṃ olokentā navadadhiñca paṭalamadhuñca apassantā purise pakkositvā sahassaṃ datvā dadhimadhuṃ khippaṃ pariyesitvā ānethāti pesesuṃ, te sahassaṃ gahetvā dadhimadhuṃ upadhāretuṃ tattha tattha vicarantā dvārantare aṭṭhaṃsu, tadā ayaṃ senagutto rañño sabhattaṃ dadhimadhuṃ ādāya gacchanto mahādvāraṃ sampāpuṇi, atha te dadhimadhuṃ disvā bho kahāpaṇaṃ gahetvā imaṃ dehīti yāciṃsu. Tena [tenadassāmi itipikattaci] na dassāmīti vutte yāvasahassaṃ vaḍḍhetvā yāciṃsu. Tato senagutto imaṃ appagghaṃ sahassena yācatha, ki manena karothāti pucchi, tehi sambuddhatthāyāti vutte tenahi ahameva dassāmīti jīramaricādīhi sakkharamadhuphāṇitādayo yojetvā dānaggaṃ upanāmesi. Taṃ satthu ānubhāvena buddhapamukhassa aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassassa pahoṇakaṃ ahosi. Tato so tena puññakammena devamanussalokesu sampatti manubhavitvā aparabhāge amhākaṃ bhagavato kāle koliyanagare mahālilicchavirañño upanissāya suppiyāya nāma aggamahesiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. So sattamāsasattasaṃvaccharāni mātukucchiyaṃ vasitvā sattadivasāni mūḷhagabbho dukkhamanubhavi. Mātukucchito nikkhamantassa tassa mātāpitaro sīvalīti nāma makaṃsu. Evaṃ mahāpuññassa ettakaṃ kālaṃ mātukucchimhi dukkhānubhavanaṃ attanāva katena pāpabalena ahosi, so kira atīte rājā hutvā attano sapattaraññā saddhiṃ saṅgāmento mātarā saddhiṃ mantesi. Sā nagaraṃ rundhitvā amitte gaṇhituṃ sakkāti upāya madāsi, sopi tassā vacanena nagaraṃ rundhitvā sattame divase aggahesi, tena pāpakammabalena mātāputtānaṃ evaṃ mahantaṃ dukkhaṃ ahosīti. Tato sā puttaṃ vijāyanakāle sattame divase bhagavantaṃ anussaritvā sukhena bhāraṃ muñci. Tuṭṭhā sā sattame divase buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ adāsi, athassā putto sattavassikakāle gehā nikkhamma satthāraṃ disvā pabbajjaṃ yāci. Satthā sāriputtattherassa niyojesi, tato sāriputtattherena upajjhāyena moggallānamācariyaṃ katvā pabbaji, atha so khuraggeyeva arahattaṃ patvā buddhasāsanaṃ sobhesi, so pubbe katapuññānubhāvena mahāpuñño ahosi lābhīnañca aggo. Athekasmiṃ samaye bhagavā revatattheraṃ dassanāya khadiravanavihāraṃ gacchanto tiṃsabhikkhusahassehi saddhiṃ tiṃsayojanikaṃ chaṭṭitakantāraṃ sampāpuṇi nirūdakaṃ appabhakkhaṃ. Yebhuyyena devatā sīvalitthere pasannā. Tasmā bhagavā sīvalittheraṃ purato cārikaṃ katvā devatāhi kārāpite vihāre vasanto devatāhi sajjitadānaṃ paribhuñjanto revatattheraṃ saṃpāpuṇitvā gatakammaṃ niṭṭhāpetvā jetavanamāgamma lābhīnaṃ aggaṭṭhāne taṃ ṭhapesīti. Tena vuttaṃ apadāne.

1. Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

2. Sīlaṃ tassa asaṅkhyeyyaṃ, samādhi vajirūpamo [vajirūpamā itikatthaci];
Asaṃkhiyaṃ ñāṇavaraṃ, vimutti ca anopamā.

3. Manujāmaranāgānaṃ, brahmānañca samāgame;
Samaṇabrāhmaṇākiṇṇe, dhammaṃ deseti nāyako.

4. Sasāvakaṃ mahālābhiṃ, puññavantaṃ jutindharaṃ,
Ṭhapesi etadaggamhi, parisāsu visārado.

5. Tadāhaṃ khattiyo āsiṃ, pure haṃsavatīvhaye [haṃsāvatavhaye itisabbattha];
Sutvā jinassa taṃ vākyaṃ, sāvakassa guṇaṃ bahuṃ.

6. Nimantayitvā sattāhaṃ, bhojayitvā sasāvakaṃ;
Mahādānaṃ daditvāna, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

7. Tadā maṃ vinataṃ pāde, disvāna purisāsabho;
So sarena mahāvīro, imaṃ vacanamabravī.

8. Tato jinassa vacanaṃ, sotukāmā mahājanā;
Devadānavagandhabbā, brahmānoca mahiddhikā.

9. Samaṇabrāhmaṇā cāpi, namassisuṃ katañjalī;
Namo te purisājañña, namo te purisuttama.

10. Khattiyena mahādānaṃ, dinnaṃ sattāhakampi [sattāhakaṃpito itipikatthaci] no;
Sotukāmā phalaṃ tassa, byākarohi mahāmune.

11. Tato avoca bhagavā, suṇotha mama bhāsitaṃ;
Appameyyamhi buddhasmiṃ, guṇamhi suppatiṭṭhitā.

12. Dakkhiṇā dāyakaṃ patvā, appameyyaphalāvahā;
Api ce sa mahābhogo, ṭhānaṃ pattheti muttamaṃ.

13. Lābhī vipulalābhīnaṃ, yathā bhikkhu sudassano;
Tathāhaṃpi bhaveyyanti, lacchate taṃ anāgate.

14. Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamonāma nāmena, satthā loke bhavissati.

15. Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sīvali nāma nāmena, hessati satthusāvako.

16. Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahaṃ.

17. Tatoparasmiṃsamaye, bārāṇasipuruttame;
Seṭṭhiputto ahaṃ āsiṃ, aḍḍhappatto mahādhano.

18. Sahassamatte pacceka, nāyake ca nimantiya;
Madhurenannapānena, santappesiṃtadādaro.

19. Tato cuto chakāmagge, anubhosiṃmahāyasaṃ;
Devaccharāparivuto, pāsāde ratanāmaye.

20. Evaṃ acintiyā buddhā, buddhadhammā acintiyā;
Acintiye pasannānaṃ, vipākopi acintiyo.

21. Ekanavutito kappe, vipassīnāma nāyako;
Uppajji cārunayano, sabbadhammavipassako.

22. Tadāhaṃ bandhumatiyā, kulassaññatarassa ca;
Dayito patthito putto, āsiṃ kammantabyāvaṭo.

23. Tadā aññataro pūgo, vipassissa mahesino;
Pariveṇaṃ akāresi, mahanta miti vissutaṃ.

24. Niṭṭhite ca mahādānaṃ, dadaṃ khajjakasaṃyutaṃ;
Navaṃ dadhi madhuñceva, vicinaṃ na ca maddasa.

25. Tadāhaṃ taṃ gahetvāna, navaṃ dadhi madhumpica,
Kammasāmigharaṃ gacchaṃ, tamenaṃ [tamesaṃ itisabbattha] dāna maddasaṃ.

26. Sahassampi ca datvāna, na latiṃsu ca taṃ dvayaṃ;
Tato evaṃ vicintesiṃ, netaṃ hessati orakaṃ.

27. Yathā ime janā sabbe, sakkaronti tathāgataṃ;
Ahampi kāraṃ kassāmi, sasaṅghe lokanāyake.

28. Tadāhamevaṃ cintetvā, dadhiṃmadhuñca ekato;
Yojetvā lokanāthassa, sasaṅghassa adāsahaṃ.

29. Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsa magañchahaṃ.

30. Punāhaṃ bārāṇasiyaṃ, rājā hutvā mahāyaso;
Sattukassa tadā ruddho, dvārarodhaṃ akārayiṃ.

31. Tato sapattino [sampattino; sapattāno iticakatthaci] ruddhā, ekāhaṃ rakkhitā ahuṃ;
Tato tassa vipākena, pāpuṇiṃ nirayaṃ bhusaṃ.

32. Pacchime ca bhave dāni, jātohaṃ koliye pure;
Suppavāsā ca me mātā, mahāli licchavī pitā.

33. Khattiye puññakammena, dvārarodhassa vāhasā;
Sattamāse sattavasse, vasiṃkucchimhi dukkhito.

34. Sattāhaṃ dvāramūḷhohaṃ, mahādukkhasamappito;
Mātā me chandadānena, eva māsi sudukkhitā.

35. Suvatthitohaṃ nikkhanto, buddhena anukampito;
Nikkhantadivaseyeva, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

36. Upajjhā sāriputto me, moggallāno mahiddhiko;
Kese oropayanto me, anusāsi mahāmati.

37. Kesesu chijjamānesu [channamanesu itipikatthaci], arahattamapāpuṇīṃ;
Devo nāgā manussā ca, paccayānu panenti me.

38. Padumuttaranāmañca, vipassiṃca vināyakaṃ;
Saṃpūjayiṃ pamudito, paccayehi visesato.

39. Tato tesaṃ vipākena, kammānaṃ vipuluttamaṃ;
Lābhaṃ labhāmi sabbattha, vane gāme jale thale.

40. Revataṃ dassanatthāya, yadā yāti vināyako;
Tiṃsabhikkhusahassehi, saha lokagganāyako.

41. Tadā devo panītehi [paṇītehi itisabbattha], mamatthāya mahāmati;
Paccayehi mahāvīro, sasaṅgho lokanāyako.

42. Upaṭṭhito mayā buddho, gantvā revatamaddasa;
Tato jetavanaṃ gantvā, etadagge ṭhapesimaṃ.

43. Lābhīnaṃ sīvali aggo, mama sissesu bhikkhavo;
Sabbelokahito satthā, kittayī parisāsumaṃ.

44. Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

45. Svāgataṃ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santikaṃ;
Tisso vijjā anuppatto, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

46. Paṭisambhidā catassopi, vimokkhā pica aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsananti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā sīvalitthero imā gāthāyo abhāsitthāti.

47. Sutvāna etaṃ caritaṃ mahabbhutaṃ,
Puññānubhāvañca siriṃ sirīmataṃ;
Hitvā kusītaṃ kusalaṃ karotha,
Kāmāttha kāmaṃ bhavabhoganibbutiṃ.

Sīvalittherassa vatthuṃ dasamaṃ.

Yakkhavañcitavaggo tatiyo.

Mahāsenavaggo

31. Mahāsenarañño vatthumhi ayamānupubbīkathā

Bhagavati parinibbute pāṭaliputtanagare mahāseno nāma rājā rajjaṃ kāresi dhammiko dhammarājā. So pana pitupitāmahādīnaṃ dhanarāsiṃ oloketvā ime imaṃ sāpateyyaṃ pahāya maccuno mukhamupagatā. Aho saṃsārikānaṃ aññāṇatā. Dhanaṃ ṭhapetvā attano vināsañca attānaṃ ṭhapetvā dhanavināsañca na jānantīti sampattiyā adhigamañca vināsaṃ cāti sabbaṃ cintetvā dhammañca sutvā paṭiladdhasaddho divase divase dasasahassānaṃ bhikkhūnaṃ madhurena annapānena santappento anekāni puññāni upacinanto ekadivasaṃ raho paṭisallino evaṃ cintesi. Evaṃ rājaniyogena janassa pīḷanaṃ katvā dinnadānato sahatthena kammaṃ katvā laddhena dinnadānaṃ mahapphalaṃ mahānisaṃsaṃ bhavissati, evaṃ mayā kātabbanti so suhadā maccassa rajjaṃ nīyyātetvā attano kaṇiṭṭhikaṃ ādāya kiñci ajānāpetvā aññataravesena nagarā nikkhamma uttaramadhuraṃ nāma nagaraṃ agamāsi, tattha mahāvibhavo eko seṭṭhi paṭivasati, te seṭṭhino samīpa mupagamma ṭhitā. Tena kimatthāyāgatāti vutte rājā tava gehe bhatiyā kammaṃ karissāmīti vatvā tenānuññāto tīṇi vassāni kamma makāsi, tato ekadivasaṃ seṭṭhi te disvā pakkositvā atīva tumhe sukhumālatarā. Tathāpi imasmiṃ gehe kammakaraṇena ciraṃ vasittha, ettakaṃ kālaṃ kismiñci kammepi kusītattaṃ na paññāyati. Pageva anācārampi, yāgubhattaṃ ṭhapetvā aññaṃ upakārampi mama santikā natthi, kenatthena kammaṃ karothāti pucchi. Rājā tassa vacanaṃ sutvā imasmiṃ janapade sālino manāpabhāvo bahuso sūyati. Tasmā sālīnamatthāya idhā gatamhāti āha, taṃ sutvā tesaṃ tuṭṭho seṭṭhi sālīnaṃ sakaṭasahassaṃ adāsi, rājā sāliṃlabhitvā seṭṭhino evamāha, bho imaṃ amhākaṃ nagaraṃ pāpethāti, taṃ sutvā seṭṭhi sādhūti vatvā sāliparipuṇṇasakaṭasahassaṃ rañño nagaraṃ pāpesi, rājā nagaraṃ gantvā seṭṭhissa nānāvaṇṇavatthahiraññasuvaṇṇādīhi sakaṭe pūretvā paṭipesetvā mettiṃ thiraṃ katvā ābhatavīhayo rājagehe sannicayamakāsi, atha rājā katipāhaccayena musalaṃ paggayha sahattheneva vīhiṃ koṭṭeti, koṭṭitakoṭṭitaṃ kaṇiṭṭhikā papphoṭeti. Evaṃ ubhopi taṇḍulānaṃ mahantaṃ rāsiṃ katvā dārūdakādayo āharitvā ambilabhattaṃ pacitvā rājagehe pañcasataāsanāni paññāpetvā kālaṃ ugghosesuṃ, āgacchantu ayyā anukampaṃ upādāya mama gehe bhuñjantūti. Taṃ sutvā pañcasatā bhikkhū ākāsena āgamiṃsu, rājā te yāvadatthaṃ parivisi, tato tesaṃ antare piyaṃgudīpavāsī eko mahāsivatthero nāma bhattaṃ gahetvā ete maṃ passantūti adhiṭṭhahitvā ākāsena piyaṃgudīpaṃ gantvā bhattaṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ datvā paribhuñci. Taṃ tassānubhāvena sabbesaṃ yāvadatthaṃ ahosi. Evaṃ appakenāpi deyyadhammena sappurisā dāyakānaṃ manaṃ pasādetvā patiṭṭhaṃ karontīti. Vuttañhi.

1. Appakenapi medhāvī, dāyakānaṃ manaṃ pati;
Saddhaṃ vaḍḍhenti candova, raṃsinā khīrasāgaraṃ.

2. Aṭṭhāne na niyojentā, karontā neva sannidhiṃ;
Paribhoga makatvāna, neva nāsenti paccayaṃ.

3. Na pāpentāca theyyassa, na karontā tathevinaṃ;
Vibhajanti susīlesu, sayaṃ bhutvāna sīlavāti.

Atha rājā kaṇiṭṭhikāya saddhiṃ thattheva ṭhito piyaṃgudīpe paribhuñjante pañcasatabhikkhū disvā haṭṭho udaggo ahosi. Atha te aparabhāge attanā kataṃ dānavaraṃ anussarantā na cireneva ubhopi sotāpannā ahesuṃti.

4. Na gaṇentāttano dukkhaṃ, vihāya mahatiṃ siriṃ;
Āyatiṃbhavamicchantā, sujanevaṃ subhe ratā.

5. Āyāsena kataṃ puññaṃ, mahantaphaladāyakaṃ;
Iti mantvāna medhāvī, sahattheneva taṃ kareti.

Mahāsenarañño vatthuṃ pathamaṃ.

32. Suvaṇṇatilakāya vatthumhi ayamānupubbīkathā

Laṅkādīpe kira anurādhapuranagare eko mātugāmo [ekāmātugāmātivā ekāmātugāmotivā katthaci] saddhāsampannā niccaṃ abhayuttaracetiye pupphapūjaṃ karoti, athekadivasaṃ sā attano dhītuyā saddhiṃ tasmiṃ cetiye pupphapūjanatthāya [pupphapūjatthāya itikatthaci] gantvā pupphāsanasālāya udakaṃ apassantī dhītu hatthe pupphacaṅgoṭakaṃ ṭhapetvā ghaṭa mādāya pokkharaṇiṃ agamāsi, tato sā dārikā mātari anāgatāyayeva [anāgateyeva itisabbattha] adhotāsane pupphamuṭṭhiṃgahetvā maṇḍalaṃ katvā pūjetvā evaṃ patthanamakāsi. Tathā hi.

1. Mahāvīrassa dhīrassa, sayambhussa mahesino;
Tilokaggassa nāthassa, bhagavantassa satthuno.

2. Ya mahaṃ pūjayiṃ pupphaṃ, tassa kammassa vāhasā;
Rūpīnaṃ pavarā hessaṃ, ārohapariṇāhavā.

3. Maṃ disvā purisā sabbe, mucchantu kāmamucchitā;
Niccharantu sarīrā me, raṃsimālīva raṃsiyo.

4. Hadayaṅgamā kaṇṇasukhā, mañjubhāṇī subhā mama;
Kinnarānaṃ yathā vāṇī, evameva pavattatūti.

Athassā mātā āgamma adhotāsane pūjitāni pupphāni disvā kasmā caṇḍālī adhotāsane bhagavato pupphāni pūjesi, ayuttaṃ tayā katanti āha, taṃ sutvā sā mātuyā kujjhitvā tvaṃ caṇḍālīti akkosi, sā ettakaṃ puññāpuññaṃ katvā aparabhāge tato cutā jambudīpe uttaramadhurāyaṃ ekassa caṇḍālagandhabbabrāhmaṇassa dhītā hutvā nibbatti, uttamarūpadharā ahosi, tassā sarīrato meghamukhato vijjullatāviya raṃsiyo niccharanti. Samantā catuhatthaṭṭhāne sarīrappabhāya andhakāre vidhamati. Mukhato uppalagandho vāyati, kāyato candanagandho, tassā dvinnaṃ thanāna mantare suvaṇṇavaṇṇaṃ ekaṃ tilakaṃ ahosi, tena bālasuriyassa viya pabhā niccharati. Diṭṭhadiṭṭhā yebhuyyena ummattā viya kāmamadena visaññino honti, aho kusalākusalānaṃ ānubhāvo. Tathā hi.

5. Yena sā kodhasāmātu, caṇḍālī iti bhāsitā;
Tena sā āsi caṇḍālī, jegucchā hīnajātikā.

6. Sallakkhetvāna sambuddha, guṇaṃ pūjesi yaṃ tadā;
Tena puññānubhāvena, sā bhirūpī manoramā.

7. Yena yena pakārena, puññapāpāni yo kare;
Tassa tassānurūpena, morova labhate phalaṃ.

8. Pāpena ca tiracchāne, jāyanti kusalena te;
Vaṇṇapokkharatā hoti, morānaṃ kamma mīdisanti.

Tato tassā mātāpitaro suvaṇṇatilakāti nāma makaṃsu. Tasmiṃkira nagare manussā tassā rupadassanenaca savaṇenaca sampattāpi caṇḍāladhītā ayanti paribhavabhayena āvāhaṃ na karonti. Atha tasmiṃ nagare jeṭṭhacaṇḍālabrāhmaṇassa putto etamatthāya tassā mātāpitunnaṃ santikaṃ vatthābharaṇagandhamālādayo pesesi suvaṇṇatilakaṃ amhākaṃ dadantūti, te taṃ pavattiṃ tassā ārocesuṃ. Sāssa jigucchantī parihāsa makāsi. Tato brāhmaṇassa putto lajjito rañño santikaṃ gantvā vīṇaṃ muñcetvā gāyamāno evamāha.

9. Lalanā nanānī calalocanānī,
Taruṇā ruṇānī calitādharāṇī;
Manujo hi yo nettapiyaṃ karoti,
Sa tu nīcajātiṃ api no jahāti.

Kimidanti raññā puṭṭho āha.

10. Sameti kiṃ deva chamāya mattikā,
Kadāci cāmīkarajātikāya;
Sigāladhenu api nīcajātikā,
Sameti kiṃsīhavarena devāti.

Evañca pana vatvā deva imasmiṃnagare suvaṇṇatilakā nāmekā caṇḍāladhītā atthi, sā samānajātikehi pesitapaṇṇākāraṃ na gaṇhāti, kulavanteyeva pattheti, kadā nāma kākī suvaṇṇahaṃsena samāgacchati devāti. Rājā taṃ sutvā tassā pitaraṃ pakkosāpetvā tamatthaṃ vatvā saccaṃ bhaṇeti pucchi, sopi saccaṃ deva, sā jātisampannameva kāmetīti āha. Rājā evaṃ sati bhaṇe pañcamadhuranagare uddāḷabrāhmaṇo nāma atthi, so jātisampanno mātitoca pititoca anupakkuṭṭho, jegucchā paṭikkūlā etāti mātugāmena saddhiṃ na saṃvasati. Attano gehato rājagehaṃ gacchantoca āgacchanto ca soḷasakhīrodakaghaṭehi magge siñcāpesi. Mātugāme disvā kālakaṇṇī mayā diṭṭhāti khīrodakena mukhaṃ dhovati. Tava dhītā sakkontī tena saddhiṃ saṃvasatu, etamatthaṃ tava dhītaraṃ kathehīti āha, sopi taṃ sutvā gehaṃ gantvā dhītaraṃ pakkositvā raññā vuttaniyāmeneva tassā kathesi. Tāya taṃ sutvā sakkontī ahaṃ uddāḷabrāhmaṇena saddhiṃ vasissāmi, mā tumhe cintetha, papañcampi mā karotha, pātova gamissāmīti vutte pitā panassā sādhūti sahassagghanakacittakambalakañcukena dhītu sarīraṃ pārupāpetvā vīṇādituriyabhaṇḍāni gāhāpetvā dhītuyā saddhiṃ addhānamaggaṃ paṭipajji. Gacchanto antarāmagge aññatarasmiṃ nagare rañño gandhabbaṃ karonto dhītaraṃ piṭṭhipasse nisīdāpetvā gandhabbamakāsi. Athassa piṭṭhipassanisinnā suvaṇṇatilakā nayanakoṭiyā diṭṭhiṃ pāpentī sarasena taṃ oloketvā pārutakañcukaṃ kiñci apanetvā sarīrappabhaṃ paññāpesi, rājā panassā sarīrappabhaṃca rūpasampadaṃca disvā kāmāturo vigatasañño sammūḷho hutvā muhuttena paṭiladdhassāso tassā sassāmikāssāmikabhāvaṃ pucchitvā caṇḍāladhītāti sutvā paribhavabhayena taṃ ānetu masakkonto evarūpaṃ vaṇṇapokkharasampannaṃ itthiratanaṃ alabhantassa me ko attho jīvitenāti socanto paridevanto kāmamucchito kattabbā kattabbaṃ ajānanto asiṃ gahetvā attano sīsaṃ sayameva chinditvā kāla makāsi. Evameva antarāmagge pañcarājāno tassā rūpasampattimadamattā asinā chinnasīsā jīvitakkhayaṃ pāpuṇiṃsu. Tathā hi sattā hiraññasuvaṇṇadāsidāsa puttadārādīsu [puttadārādīhi itisabbattha] piyaṃ nissāya kāmena mucchitā anayabyasanaṃ pāpuṇantīti. Vuttañhetaṃ bhagavatā.

11. Piyato jāyate soko,
Piyato jāyate bhayaṃ;
Piyato vippamuttassa,
Natthi soko kuto bhayaṃ.

12. Pemato jāyate soko,
Pemato jāyate bhayaṃ;
Pemato vippamuttassa,
Natthi soko kuto bhayaṃ.

13. Ratiyā jāyate soko,
Ratiyā jāyate bhayaṃ;
Ratiyā vippamuttassa,
Natthi soko kuto bhayaṃ.

14. Kāmato jāyate soko,
Kāmato jāyate bhayaṃ;
Kāmato vippamuttassa,
Natthi soko kuto bhayaṃ.

15. Taṇhāya jāyate soko,
Taṇhāya jāyate bhayaṃ;
Taṇhāya vippamuttassa,
Natthi soko kuto bhayaṃ.

Tato so anukkamena pañcamadhuranagaraṃ gantvā attano āgatabhāvaṃ raññā kathāpetvā tena anuññāto gantvā rājānaṃ addasa. Tadā uddāḷabrāhmaṇo rañño avidūre kambalabhaddapīṭhe nisinno hoti, gandhabbabrāhmaṇopi dhītuyā saddhiṃ gandhabbaṃ kurumāno nisīdi. Tasmiṃkhaṇe pitu piṭṭhipasse nisinnā suvaṇṇatilakā uddāḷabrāhmaṇo katamoti pucchitvā etasmiṃ bhaddapīṭhe nisinnoṃ esoti sutvā nilāmalalocanehi taṃ olokanti dasanaraṃsinā sambhinnasurattādharena mandahasitaṃ karontī taṃ oloketvā pārutakañcukaṃ apanetvā sarīrappabhaṃ vissajjesi. Taṃ disvā brāhmaṇo ummatto sokena paridaḍḍhagatto uṇhavātena pūritamukhanāso assunā kilinnanetto visaññī ahosi. Tato so muhuttena laddhassāso rogīviya rañño sakāsā apasaranto attano gehaṃ gantvā suhade pakkositvā tesaṃ evamāha. Bhavantettha.

16. Yo āpade samuppanne,
Upatiṭṭhati santike;

Sukhadukkhe samo hoti,
So mitto soca ñātako.

17. Yo guṇaṃ bhāsate yassa, aguṇañca nigūhati;
Paṭisedhetya [paṭisedhetikattabbā itisabbattha] kattabbā, so mitto soca ñātako.

18. Suvaṇṇatilakānāma, lalanā kāmalālayā;
Nīlakkhicaṇḍakaṇḍehi, vikhaṇḍesi mano mama.

19. Tassā mukhambuje sattā, mama nettamadhubbatā,
Appampina sarantāmaṃ, tatthevā bhiramanti te.

20. Saheva tehi me cittaṃ, gataṃ ullaṃghiyuddhato;
Lajjāgambhīraparikhaṃ, dhitipākāramuggataṃ.

21. Sammuyhāmi pamuyhāmi, sabbā muyhanti me disā;
Tassa me saraṇaṃ hotha, karotha mama saṅgahanti.

Taṃ sutvā te evamāhaṃsu.

22. Yaṃ tvamācariya patthesi, caṇḍālī sā asaṅgamā;
Kinnu mīḷhena saṃyogo, candanassa kadā siyā.

23. Agammagamanā yāti, narānaṃ dūrato sirī;
Kitticāyu balaṃ buddhi, ayasaṃca sa gacchatīti.

Atha tesaṃ brahmaṇo āha.

24. Na pariccajati lokoyaṃ, amejjhe maṇimuttamaṃ;
Thīratanaṃ yuvāṇī ca, dukkulā api gāhiyāti.

Evañca pana vatvā tassā sassāmikāssāmikabhāvaṃ ñatvā ānethāti āha, te tathā akaṃsu. Tato brāhmaṇo tāya gehaṃ āgatakālato paṭṭhāya cattāro māse rañño upaṭṭhānaṃ neva agamāsi. Tassa pana brahmaṇassa santike pañcasatarājakumārā nānāvidhāni sippāni uggaṇhanti. Te taṃ kāraṇaṃ ñatvā suvaṇṇatilakāya vijjamānāya amhākaṃ sippuggahaṇassa antarāyo bhavissati, yena kenaci upāyena etaṃ māretuṃ vaṭṭatīti, cintetvā te hatthā cariyaṃ pakkositvā lañjaṃ datvā evamāhaṃsu, hatthiṃ surāya mattaṃ katvā suvaṇṇatilakaṃ mārehīti. Tato te sabbe rājaṅgaṇe sannipatitvā dūtaṃ pāhesuṃ, ācariyaṃ daṭṭhukāmamhāti. Tato brāhmaṇena āgantvā nisinnena paṭisanthāraṃ katvā ācariya ācariyāniṃ passitukāmamhāti āhaṃsu. Atha so suvaṇṇatilakaṃ gahetvā āgacchathāti manusse pesesi. Te tathā kariṃsu, atha tassā vīthimajjhaṃ sampattakāle hatthiṃ vissajjāpesuṃ. So soṇḍāya bhūmiyaṃ paharanto [paharantoupadhāvitvā itikatthaci] gacchanto upadhāvitvā soṇḍena taṃ ukkhipitvā kumbhe nisīdāpesi. Tato rājāno tathā taṃ mārāpetu masakkontā puna divase manusse payojetvā rattiyaṃ mārāpesuṃ. Brāhmaṇopi evarūpaṃ itthiṃ alasitvā jīvanato matameva [mataṃmeseyyo itikatthaci] seyyoti socanto paridevanto rājaṅgaṇe dārucitakaṃ kārāpetvā aggiṃpavisitvā matoti. Evaṃ mātugāmavasaṅgatā mahantaṃ anayabyasanañca maraṇañca pāpuṇantīti. Vuttañhetaṃ bhagavatā.

25. Māyāvesā [māyācesā itikatthaci] marīcīva,
Soko rogo cupaddavo;
Kharāva bandhanā cesā,
Maccupāso guhāsayo;
Tāsu yo vissase poso,
So naresu narādhamoti.

26. Ayoniso sā purimāya jātiyā,

Puññaṃ karitvā alabhīdisaṃ gatiṃ;
Dhīsampayuttaṃ [dhitisampayuttaṃ itikatthaci] kusalaṃ karontā,
Nibbāṇamevābhimukhaṃ karothāti.

Suvaṇṇatilakāya vatthuṃ dutiyaṃ.

33. Kapaṇāya vatthumhi ayamānupubbīkathā

Bhagavati parinibbute jambudīpe tattha tattha bhikkhubhikkhuṇiyo ca upāsakaupāsikāyo ca jayamahābodhiṃ vandissāmīti yebhuyyena gantvā vandanti. Athā parabhāge bahū bhikkhū saṅgamma mahābodhiṃ vandanatthāya gacchantā aññatarasmiṃ gāmake bhikkhāya caritvā āsanasālaṃ gantvā katabhattakiccā thokaṃ vissamiṃsu, tadā tattha ekā kapaṇā duggatitthī tathā nisinnabhikkhū disvā upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā ekamante ṭhitā ayyā kuhiṃ gacchantīti pucchi. Bhikkhū taṃ sutvā jayamahābodhissa ānubhāvañca taṃ vandanatthāya attānaṃ gamanañca kathentā evamāhaṃsu.

1. Yatthāsīno jino jesi, sasenaṃ makaraddhajaṃ;
Hantvā kilesasenañca, buddho āsi niruttaro.

2. Yaṃ pūjesi mahāvīro, ṭhito pada makopayaṃ;
Sattarattindivaṃ netta, nīlanīrajaraṃsinā.

3. Surāsuranarādīnaṃ, nettāli pāḷipātanā;
Mecakākārapattehi, sikhaṇḍīviya bhāti yo.

4. Surapādapova sattānaṃ, yaṃ tiṭṭhati mahītale;
Iha loke paratte ca, dadanto icchiticchitaṃ.

5. Yassa purāṇapaṇṇampi, patitaṃ yo naro idha;
Pūjeti tassa so deti, bhavabhogaṃ mahīruho.

6. Gandhamālehi salilehi, yamupāsati sadā naro;
Ajjhattañca bahiddhā ca, duritaṃ so nihaññati.

7. Yo deti ihalokatthaṃ,
Yo deti pāralokikaṃ,
Sampadaṃ jayabodhiṃtaṃ,
Bhoti gacchāma vandituṃ.

Taṃ sutvā udaggā somanassajātā bhikkhūnaṃ evamāha. Ahaṃ bhante parakule bhatiyā kammaṃ karontī dukkhena kasirena jīvikaṃ kappemi. Svātanāya me taṇḍulanālipi [bhaṇḍulanāmpa itisabbattha] natthi, pageva aññaṃ dhanaṃ, imaṃ vinā aññaṃ sāṭakampi natthi, kasmā pubbe akatapuññattā, tasmā imaṃ bhante sāṭakaṃ mamānuggahāya bodhimhi dhajaṃ bandhathāti yācitvā sāṭakaṃ dhovitvā tesaṃ adāsi. Bhikkhūpi tassānuggahāya taṃ gahetvā agamaṃsu. Sā sāṭakaṃ datvā pītipāmojjamānasā gehaṃ gantvā tadaheva rattiyā majjhimayāme satthakavātena upahatā kālaṃ katvā tesaṃ bhikkhūnaṃ gamanamagge ekasmiṃ ramaṇīye vanasaṇḍe bhummadevatā hutvā nibbattī, athassā puññānubhāvena tiyojanike ṭhāne dibbakapparukkhā pāturahaṃsu, tatta tatta nānāvirāgadhajapatākā olambanti. Devaputtā ca devadhītaro ca sabbābharaṇavibhūsitā tatheva dhajapatākādayo gahetvā kīḷanti. Naccagītādinekāni acchariyāni payojenti. Atha dutiyadivase tepi bhikkhū bodhimaṇḍalaṃ gacchantā sāyaṇhe taṃ ṭhānaṃ patvā ajja imasmiṃ vanasaṇḍe vasitvā gamissāmāti tattha vāsaṃ upagamiṃsu, tato te rattibhāge nānāvaṇṇadhaje ca devatāhi payojiyamānā gītavāditādayo ca tiyojanaṭṭhāne kapparukkhāni ca idaṃ sabbaṃ devissariyaṃ tassānubhāvena nibbattabhāvaṃ disvā vimhitamānasā devadhītaraṃ āmantetvā tvaṃ kena kammena idha nibbattāti pucchiṃsu. Sā bhikkhū vanditvā añjaliṃ paggayha ṭhitā bhante maṃ na sañjānitthāti āha. Bhikkhūhi na mayaṃ sañjānāma bhaginīti vutte sā attano sabhāvaṃ kathentī evamāha.

8. Hīyyo āsanasālāya, nisīdittha samāgatā;
Tumhakaṃ santikaṃ gamma, yā varākībhivādayi.

9. Yā bodhiṃ pūjanatthāya, vatthakaṃ paṭipādayi;
Sāhaṃ hīyyo cutā āsiṃ, rattiyaṃ byādhipīḷitā.

10. Nānāsampattisaṃyuttā, nānābhūsanabhūsitā;
Vimāne ratanā kiṇṇe, jātāhaṃ ettha kānane.

11. Hīyyo passittha me gattaṃ, rajojallehi saṃkulaṃ;
Ajja passatha me gattaṃ, vaṇṇavantaṃ pabhassaraṃ.

12. Hīyyo passittha me bhante, nivatthaṃ malinambaraṃ;
Ajja passatha me bhante, dibbamambaramuttamaṃ.

13. Vikiṇṇaphalitaggehi, kesehi viralā kulaṃ;
Ūkāgūthapaṭikkūlaṃ, hīyyo āsisiraṃ mama.

14. Ajja taṃ parivattitvā, mama puññānubhāvato;
Sunīlamududhammillaṃ, kusumā bharaṇabhūsitaṃ.

15. Purā me sakasīsena, vahitaṃ dārū dakādikaṃ;
Puññenāhaṃ ajja mālā, bhāraṃ sīse samubbahe.

16. Dhajatthāya mayā hīyyo, padinnaṃ thūlasāṭakaṃ;
Ajja nibbatti me bhonto, mahantaṃ dibbasampadaṃ.

17. Jānamānena kattabbaṃ, dānādīsu mahapphalaṃ;
Devaloke manussesu, sukhadaṃ dāna muttamanti.

Taṃ sutvā sabbe bhikkhū acchariyabbhutacittā ahesuṃ. Sā devatā tassā rattiyā accayena bhikkhū nimantetvā dibbehi khajjabhojjehi sahatthā santappetvā tehi saddhiṃ āgacchantī antarāmagge dānaṃ dadamānā mahābodhiṃ gantvā sabbehi dhajapatākā dīhi ca nānāvidhavaṇṇagandhasampannapupphehi ca dīpadhūpehi ca bodhiṃ pūjetvā bhikkhūnaṃ cīvaratthāya dibbavatthāni datvā āgamma tasmiṃyeva vanasaṇḍe vasantī nānāvidhāni puññāni katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti. Bhikkhūpi taṃ acchariyaṃ tattha tattha pakāsentā bahūjane puññakamme niyojesuṃti.

18. Evaṃ vidhāpi kapaṇā jinasāsanamhi,
Katvā pasāda matha thūlakucelakena;
Pūjetva dibbavibhavaṃ alabhīti ñatvā,
Pūjāparā bhavatha vatthusu tīsu sammāti.

Kapaṇāya vatthuṃ tatiyaṃ.

34. Indaguttattherassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Amhākaṃ bhagavato parinibbāṇato orabhāge jambudīpe kira pāṭaliputtaṃ nāma nagaraṃ ahosi. Tattha dhammāsoko nāma mahiddhiko mahānubhāvo āṇācakkavatti rājā rajjaṃ kāreti. Uddhaṃ ākāsato heṭṭhā pathaviyā yojanappamāṇe sakalajambūdīpe tassa āṇā pavattati, tadā sakalajambudīpavāsino ca caturāsīti nagarasahasse rājāno ca attano attano balavāhane gahetvā āgamma dhammāsokamahārañño upaṭṭhānaṃ karonti. Tasmiṃ samaye devaputtanagare devaputto nāma mahārājā attano balavāhanaṃ gahetvā rañño upaṭṭhānaṃ agamāsi. Dhammāsoko devaputtamahārājānaṃ disvā madhurapaṭisanthāraṃ katvā tumhākaṃ raṭṭhe bahussutā āgatāgamā mahāguṇavantā ayyā atthīti pucchi. Taṃ sutvā devaputtarājā atthi deva tasmiṃ nagare sīhakumbhakaṃ nāma mahāvihāraṃ. Tattha anekasahassabhikkhū viharanti sīlavantā appicchā santuṭṭhā vivekakāmino. Tesu sāṭṭhakathātipiṭakadharo indaguttatthero nāma tesaṃ pāmokkho ahosi. So anekapariyāyena sanarāmarānaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃvaṇṇeti. Guṇavā attano guṇaṃ nissāya loke pākaṭoti. Taṃ sutvā rājā tuṭṭhamānaso theraṃ passitukāmo hutvā samma tvameva gantvā theraṃ yācitvā idhā nehīti āha. Taṃ sutvā devaputtarājā attano hatthassabalavāhanā dimahā senaṅgaparivuto indaguttattherassa santikaṃ gantvā vanditvā ayya ayyaṃ dhammāsokamahārājā daṭṭhukāmoti āha. Therena sādhūti sampaṭicchite rājā therena sampaṭicchitabhāvaṃ dhammāsokamahārājino pesesi. Tato dhammāsokamahārājā somanassappatto attano āṇāpavattitaṭṭhāne rājūnaṃ sāsanaṃ pesesi. Sabbeva therāgamanamaggaṃ alaṅkarontūti. Atha te rājāno tuṭṭhapahaṭṭhā attano attano nagare bheriṃ carāpetvā devaputtanagarato yāva pāṭaliputtanagaraṃ etthantare pañcapaṇṇāsayojanikaṃ maggaṃ visamaṃ samaṃ karonto devatānaṃ dibbavīthimiva alaṅkaritvā dhammāsokamahānarindassa evaṃ sāsanaṃ pesesuṃ. Bhavantettha.

1. Indaguttamahāthera, sāmino gamanāya no;
Maggaṃ alaṅkarontūti, mahārājena pesitaṃ.

2. Tato te apanetvāna, pāsāṇakaṇṭakādikaṃ;
Visamaṃ samaṃ karitvāna, sammajjitvāna sādhukaṃ.

3. Dhotamuttā samābhāsā, okiritvāna vālukā;
Ussāpitā tattha tattha, dussatoraṇapantiyo.

4. Kaladhotahemarambhādi, nānātoraṇapantiyo;
Tathā pupphamayā neka, toraṇūparitoraṇā.

5. Tesu tesuca ṭhānesu, saṅkhatā kusumagghikā;
Tatheva gandhatelehi, dīpitā dīpapantiyo.

6. Padumuppalasannīra, pupphapallava laṅkatā;
Ṭhapitā ghaṭamālāyo, puṇṇā sogandhavārihi.

7. Nilapītā disambhinna, patākāhi dhajehi ca;
Maggassa ubhato passe, vanamāsi samākulaṃ.

8. Ketavo uggatā tattha, mandamandasamīraṇā;
Avhayantāva sobhanti, brahmoragasurādayo.

9. Nāgacampapunnāga, ketakīvakulādihi;
Padumuppalā dijalajehi, mālatī kusumā dihi.

10. Mālādāmehi nekehi, maggamāsi vicittakaṃ;
Pattharitvā pādapaṭe, sittasammattabhūmiyaṃ.

11. Lājādipañcapupphāni, vikiriṃsu manoramaṃ;
Alaṅkaritvā hattassā, kusumā bharaṇādihi.

12. Maggālaṅkaraṇatthāya, ṭhapitāsuṃ tato tato;
Tesu tesu ca ṭhānesu, bherimaṇḍalamajjhagā.

13. Naccanti cāturā nārī, rasabhāvanirantarā;
Kaṃsavaṃsādipaggayha, vajjentānekatantiyo.

14. Gāyanti madhuraṃ gītaṃ, gāyantettha layānvitaṃ;
Maggoso sādhuvādehi, bheritantinadehica.

15. Karīnaṃ koñcanādehi, hayānaṃ hesitehi ca;
Nekaviṭaṅkasaṅghehi, so karīhi samākulo.

16. Maggassa ubhato passe, devakaññūpamā subhā;
Mālākalāpe paggayha, tiṭṭhanti tuṭṭhamānasā.

17. Tathā puṇṇaghaṭe gayha, padumuppalasaṃkule,
Aṭṭhamaṅgalamuggayha, tiṭṭhanti pamadā tahiṃ.

18. Sītalūdakasampanna, papāhi samalaṅkatā;
Sinānatthaṃ khatā āsuṃ, pokkharañño tahiṃtahiṃ.

19. Tahiṃtahiṃkatā āsuṃ, dānasālā manoramā;
Nicitāsumanekāni, dānopakaraṇā tahiṃ.

20. Evaṃ nekavidhā pūjā, amhehi paṭipāditā;
Ṭhapetvāna mahāgaṅgaṃ, taṃ jānātu mahīpatīti.

Taṃ sutvā asokamahārājā gaṅgaṃ alaṅkarothāti soḷasayakkhe pesesi, te saparivārā tattha gantvā attano ānubhāvena gaṅgāya anto tigāvutaṭṭhāne udukkhalapāsāṇe ṭhapesuṃ. Ṭhapetvā thambhe ussāpetvā tulāsaṃghāṭe datvā himavantato rattacandanasāre āharitvā padare santharitvā anekehi pūjāvidhānehi alaṅkaritvā rañño evaṃ sāsanaṃ pesesuṃ. Bhavantettha.

21. Yamatthāya mayaṃ sabbe, mahārājena pesitā;
Amhehi dāni taṃ sabbaṃ, katameva suṇotha taṃ.

22. Gāvutattayagambhīraṃ, gaṅgaṃ yojanavitthataṃ;
Thambhe patiṭṭhapetvāna, anagghaṃ rattacandanaṃ.

23. Himavantato haritvāna, setuṃ tattha sumāpitaṃ;
Toraṇā ca ubho passe, ratanehi sunimmitā.

24. Puṇṇakumbhaddhajā ceva, padīpāvaliyo tathā;
Ubho passesu ratanāni, māpetvālambanānica.

25. Suvaṇṇamaṇimuttādi, dāmehi samalaṅkatā;
Vālukatthāya okiṇṇā, dhotamuttā pabhassarā.

26. Tesu tesu ca ṭhānesu, ṭhapitāsuṃ mahāmaṇī;
Nānārāgavitānehi, sobhitā setuno pari.

27. Olambitāsuṃ tattheva, dibbādikusumādayo;
Niṭṭhitaṃ idha kātabba, yuttaṃ pūjāvidhiṃtu no;
Devotaṃ paṭijānātu, iti vatvāna pesayuṃti.

Tampi sutvā asoko mahārājā tumheva theraṃ idhānethāti tesaṃyeva sāsanaṃ paṭipesesi, te sādhūti indaguttatherassa santikaṃ gantvā vanditvā bhante pāṭaliputtanagarassa gamanāya kāloti āhaṃsu, tato thero saṭṭhisahassamattehi bhikkhusaṅghehi parivuto pañcapaṇṇāsayojanamaggaṃ paṭipajji. Athāparaṃ devaputtanagaravāsino anekavidhamālāgandhavāsacuṇṇaddhajapatākādīhi anekehi tālāvacarehi naccagītavāditehi pūjetvā agamaṃsu. Atha thero mahantena pūjāvidhānena jambudīpavāsīhi pūjiyamāno anukkamena candabhāgāya gaṅgāya setuṃ patvā tattha mahantaṃ pūjāvidhānaṃ olokento evaṃ cintesi, evaṃ uḷāraṃ pūjāvidhānaṃ idāni jambudīpe nāññassa hoti, mayhamevetaṃ kataṃ. Ahamevetta uttamo appaṭimoti evaṃ seyyassa seyyohamasmīti mānaṃ uppādetvā aṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe eko khīṇāsavatthero taṃ mānenupatthaddhacetasā ṭhitaṃ dibbacakkhunā disvā upasaṅkamitvā vanditvā therassa ovadanto evamāha. Tasmā.

28. Mā mānassa vasī hotha, māno bhante vasaṃgataṃ [mānaṃbhantevasīkataṃ itisabbattha];
Anatthado sadā hoti, pātetvāna bhavā vaṭe.

29. Māno palālito satto, taṇhāpaṭighasaṅgato;
Makkaṭoragasoṇādi, hutvā jāyati jātisu.

30. Mā mānaṃ sāmi pūrehi, attānaṃ parisodhaya;
Aparisuddhā sayo bhikkhu, dāyakaṃ na paritosati.

31. Dadantānaṃ sarantānaṃ, pūjentānaṃ sace tuvaṃ;
Mahapphalaṃ mahābhūtiṃ, kāmattha hotha nibbaṇāti [nimmanā itikattaci].

Taṃ sutvā thero saṃsāre nibbindo tattheva ṭhito tilakkhaṇaṃ paṭṭhapetvā karajakāyaṃ sammasanto sahapaṭi sambhidāhi arahattaṃ patvāva nikkhami. Tato dhammāsokamahārājā balavāhanaparivuto mahantena pūjāvidhānena paṭimaggaṃ āgamma vanditvā tato diguṇaṃ pūjāsakkāraṃ kurumāno mahābhikkhusaṅghena saddhiṃ theraṃ attano nagaraṃ netvā tassa dhammakathaṃ sutvā pasannamānaso pañcasīle patiṭṭhāya mahantaṃ vihāraṃ kāretvā therena sahāgatānaṃ saṭṭhisahassānaṃ bhikkhūnaṃ catupaccayehi upaṭṭhāna makāsi, atha thero sāṭṭhakathaṃ piṭakattayaṃ pakāsento tasmiṃ ciraṃ vasitvā tattheva parinibbāyi. Tato rājā sapariso tassa sarīranikkhepaṃ kāretvā dhātuyo gahetvā mahantaṃ cetiyaṃ kārāpesīti.

32. Purātanānaṃ bhuvi puññakamminaṃ,
Guṇānubhāvena mahenti evaṃ;
Sadevakā naṃ manasīkarontā,
Puññaṃ karothā yatane sadā darāti.

Indaguttattherassa vatthuṃ catutthaṃ.

35. Sākhamālapūjikāya vatthumhi ayamānupubbīkathā

Amhākaṃ bhagavā dasapāramiyo pūretvā anukkamena tusitabhavane nibbatto devehi ārādhito sakkarājakule paṭisandhiṃ gahetvā mātukucchito nikkhanto anukkamena paramābhisambodhiṃ patvā tato paṭṭhāya pañcacattālīsasaṃvaccharāni ṭhatvā caturāsītidhammakkhandhasahassāni desetvā gaṇanapathamatīte satte bhavakantārato santāretvā sabbabuddhakiccāni niṭṭhāpetvā kusinārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavane yamakasālāna mantare uttarasīsakaṃ paññatte mañcake vesākhapuṇṇadivase dakkhiṇena passena sato sampajāno anuṭṭhānaseyyāya nipanno pacchimayāme bhikkhū ovaditvā balavapaccū-sa samaye mahāpathaviṃkampento anupādisesāya nibbāṇadhātuyā parinibbāyi, nibbute pana bhagavati lokanāthe ānandatthero mallarājūnaṃ etaṃ pavattiṃ ārocesi. Tato kosinārakā ca devabrahmādayo ca sannipatitvā naccagītavāditehi mālāgandhādīhi ca sakkarontā garukarontā mānentā pūjentā celavitānādayo karontā bhagavato sarīraṃ nagaramajjhe yattha makuṭabandhanaṃ nāma mallānaṃ cetiyaṃ, tattha netvā cakkavattissa sarīraṃ viya ahatena vatthena veṭhetvā tato vihatena kappāsena veṭhetvāti evaṃ pañcadussayugasatehi veṭhetvā āyasāya teladoṇiyā pakkhipitvā aññissāya āyasāya doṇiyā paṭikujjitvā sabbagandhānaṃ citakaṃ karitvā bhagavato sarīraṃ citakaṃ āropesuṃ. Atha mahākassapattherena bhagavato pāde sirasā vandite devatānubhāvena citako samantā ekappahāreneva pajjali. Bhagavato pana sarīre daḍḍhe sumanamakuḷasadisā dhātuyo avasissiṃsu. Tasmiṃ kira samaye kosalarañño janapade aññatarā gāmavāsikā itthī bhagavati parinibbute sādhukīḷhaṃ āgacchamānā antarāmagge attano sarīre uppannavātarogena upaddutā sādhukīḷhaṃ sampāpuṇituṃ asakkontī satthu āḷāhanaṃ gantvā bhagavato dhātusarīre tīṇi sākhapupphāni pūjetvā pasannamānasā pañcapatiṭṭhitena vanditvā gatā tāya eva rattiyā majjhimayāme kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane tiṃsayojanike kanakavimāne nibbatti. Tassā pubbakammapakāsanatthaṃ cakkamattāni sākhapupphāni tatta tattha olambanti. Teheva sabbaṃ vimānaṃ ekobhāsī [ekobhāsi tato itisabbattha] ahosi. Tato sugandhakaraṇḍakaṃ viya ca ahosi, sā pana attano sobhaggappattaṃ attabhāvañca vimānasampadañca parivārasampattiyo ca disvā vimhitamānasā pubbe katena [pubbekissame. pubbekatename iticakatthaci] kena me puññakammenā yaṃ laddhāti olokantī bhagavato dhātusarīrasmiṃ pūjitāni tīṇi sākhapupphāni disvā pasannamānasā mahācakkappamāṇaṃ sākhamālaṃ hatthena dhārentī dhātupūjanatthāya agamāsi. Tadā tattha sannipatitā manussā tassā rūpasampadañca hatte mahantaṃ sākhamālañca disvā vimhitamānasā amma tvaṃ kattha vāsikā. Kattha panimaṃ pupphaṃ paṭiladdhanti pucchiṃsu, taṃ sutvā devadhītā attanā bhagavato dhātusarīrassa pūjitasākhamālattayānubhāvena paṭiladdhasampattiyo ca dibbavimānañca pubbe matakalevaraṃ cāti sabbaṃ tesaṃ dassetvā dhammadesanāvasāne āha.

1. Samāgatā bhavantā bho, passantu mama sampadaṃ;
Katamappena kārena, sammāsambuddhadhātuyā.

2. Sākhamālāni tīṇeva, hīyyohaṃ munidhātuyā;
Pūjayitvāna santuṭṭhā, nivattā tāya rattiyā.

3. Marantī kharavātena, tamahaṃ sucaritaṃ sariṃ;
Tenāhaṃ puññakammena, tāvatiṃsūpagāahuṃ.

4. Tattha me āsi pāsādo, tiṃsayojanamuggato;
Kūṭāgāravarākiṇṇo, sākhamālāti [sādhamālo itipikatthaci], vissuto.

5. Yathā sabbasugandhehi, karaṇḍaṃ paribhāvitaṃ;
Tathā dibbasugandhehi, gandhitaṃ bhavanaṃ mama.

6. Cakkamattā sākhapupphā, tattha tatthūpalambare [tatavatthupalabbare itipikatthaci];
Dibbagandhā pavāyanti, madhubbabhanisevitā.

7. Bhassanti ekapupphasmā, tumbamattā hi reṇavo;
Tehi piñjaritā devā, kīḷanti ca lalantica.

8. Pīḷandhitvāna mālādhayā, sudibbā bharaṇānica;
Sahaccharā devaputtā, naccagītādibyāvaṭā.

9. Passathemaṃ bhujaṅgā bho, sattā mohena pārutā;
Hīyyo mataṃ paviddhaṃ me, pūtibhūtaṃ kalevaraṃ.

10. Puḷavehi samākiṇṇaṃ, makkhikāgaṇakīḷitaṃ;
Kākasoṇādisattāna, māhāraṃ kuṇapālayaṃ.

11. Patthenti purisā pubbe, anekopāyanena taṃ;
Daṭṭhumpidāni nicchanti, taṇhāyaññāṇatā aho.

12. Lokapajjotakassāhaṃ, vimalassa yasassino;
Dhātuṃ hīyyo mahiṃ sammā, ajja sagge patiṭṭhitā.

13. Hitvāne tādisaṃ kāyaṃ, laddhaṃdāni mamedisaṃ;
Dibbattabhāvaṃ sobhāhi, bhāsamāna mudikkhatha.

14. Bhāsamānāya me vācaṃ, suṇothettha samāgatā;
Natthevākatapuññassa, aṇumattaṃ bhave sukhaṃ.

15. Bindumattampi yo puñña, bījaṃ ropeti sāsane;
Na hā natthaphalaṃ [nahapanantaphalaṃ itipikatthaci] hoti, yāva nibbāṇapattiyāti.

Evaṃ sā devatā attanā paṭiladdhadibbavibhavaṃ dassetvā janakāyaṃ ovaditvā dibbasākhapupphehi jinadhātuṃ pūjetvā manussānaṃ passantānaṃyeva saddhiṃ vimānena devalokameva agamāsi. Taṃ disvā mahājano dānādīni puññāni katvā devalokaṃ pūresīti.

16. Evañhi sā pupphamattena dhātuṃ,
Pūjetva devesu alattha bhūtiṃ;
Tumhepi bhonto tidivesu sātaṃ,
Kāmattha ce kattha puññāni sādhuṃti.

Sākhamālapūjikāya vatthuṃ pañcamaṃ.

36. Moriyabrahmaṇassa vatthumhi ayamānupubbīkathā

Amhākaṃ bhagavati parinibbute magadharaṭṭhe macalaṃ nāma mahāgāmaṃ ahosi. Tattha moriyonāma brāhmaṇo paṭivasati saddho pasanno, tassa senānāme kā bhariyā atthi. Sāpi saddhā pasannā ratanattayesu. Te ubhopi samaggā sammodamānā bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā niccaṃ dānaṃ pavattentā cīvarādicatupaccayehi upaṭṭhahantā sīlaṃ rakkhantā uposathakammaṃ karontā divasaṃ vītināmenti. Athassa gehe vibhavaṃ yebhuyyena dānādīsu parikkhayamagamāsi. Tato brāhmaṇī sāmi no gehe dhanaṃ parikkhīṇaṃ. Kathaṃ dānaṃ pavatteyyāmāti brāhmaṇassa ārocesi, tato brāhmaṇo mā bhadde cintesi. Yenakenaci upāyena dānaṃ patiṭṭhapessāmāti vatvā tasmiṃyeva attano saussāhataṃ pakāsonto āha.

1. Jānamāno hi lokasmiṃ, dānassedaṃ phalaṃ iti;
Na dajjā ko susīlesu, appampi divasampati.

2. Saggalokanidānāni, dānāni matimā idha;
Kohināma naro loke, na dadeyya hite ratoti.

Evañca pana vatvā bhadde vanaṃ pavisitvā anekavidhāni paṇṇāni ca phalāni ca pacchipūraṃ āharitvā vikkiṇitvāpi dānaṃ na upacchindissāmāti vatvā tato paṭṭhāya vanaṃ gantvā paṇṇāni ca phalāni ca āharitvā vikkiṇitvā dānaṃ dento paṭivasati. Athekadivasaṃ brāhmaṇo vanaṃ paviṭṭho paṇṇehi ca phalehi ca pacchiṃ pūretvā sīsenā dāya gehaṃ āgacchanto pupphaphalapallavehi vinataṃ nekatarugaṇanicitaṃ sammattānekacātakacatuppadanisevitaṃ vippakiṇṇānantapupphapattakiñjakkhacchannavāḷukātalaṃ sandamānasītalā malajalappavāhaṃ akaddamāninnasupatittehi sundaraṃ kandaraṃ disvā pacchiṃ tīre ṭhapetvā otiṇṇo nahāyati, tasmiṃ khaṇe tattha ekasmiṃ rukkhe adhivattho devaputto taṃ tattha nahāyantaṃ disvā kinnu kho esa kalyāṇajjhāsayo vā udāhu pāpajjhāsayo sattoti dibbacakkhunā upadhāranto acchariyapuriso eso duggatopi hutvā attano dānappaveṇiyā upacchijjanabhayena vanaṃ gantvā paṇṇāni ca phalāni ca āharitvā dukkhena kasirena jīvikaṃ kappento dānadhammaṃ na upacchindatīti cintetvā tassa guṇādayo paṭicca pacchiyaṃ ṭhapitapaṇṇāni ca phalāni ca sabbāni suvaṇṇāni hontūti adhiṭṭhāsi. Athassānubhāvena sabbaṃ suvaṇṇaṃ ahobhi, atha so suvaṇṇapuṇṇapacchiyaṃ upari suvaṇṇarāsimatthake sabbakāmadadaṃ mahantaṃ maṇiratanaṃ ṭhapetvā antarahito paṭikkamma aṭṭhāsi, tato brāhmaṇo nahātvā uttiṇṇo pacchiyaṃ sampuṇṇasuvaṇṇavaṇṇaraṃsinā sambhinnavijjotamānamaṇiratanaṃ disvā kimetaṃti āsaṅkitaparisaṅkito pacchisamīpaṃ gantvā hatthaṃ pasāretuṃ avisahanto aṭṭhāsi. Taṃ disvā devaputto dissamānasarīrena ṭhatvā mā tvaṃ bhāyi brāhmaṇa. Mayā etāni nimmitāni, gahetvā gacchāhīti āha, atha brāhmaṇo devaputtassa kathaṃ sutvā ayaṃ devaputto imaṃ mayā nimmitaṃ, gahetvā gacchāti vadati. Kinnu kho so attano ānubhāvena deti, udāhu mayā katapuññenāti pucchissāmi taṃti pañjalikova devaputtaṃ pucchanto āha.

3. Pucchāmi pañjalī dāni, devaputta mahiddhika;
Dadāsi me suvaṇṇañca, kāmadaṃ maṇimuttamaṃ.

4. Nāpi ko no tuvaṃ ñāti,
Na mitto nopakārako;
Kiṃ tvaṃ atthavasaṃ disvā,
Mama dajjāsimaṃ dhanaṃ.

5. Kena tapena sīlena, kenācāraguṇena ca;
Yena dajjāsi me deva, kiṃ me sucaritaṃ citaṃ.

6. Kinnu purātanaṃ kammaṃ, kena kammena dassasi;
Athavā taviddhiyā desi, taṃ me akkhāhi pucchitoti.

Tato devaputto na kho panāhaṃ brāhmaṇa devoti paresaṃ kiñci dātuṃ sakkomi, tayā pubbe katasucaritānubhāvena nibbattatīti vatvā dibbacakkhunā tassa pubbakammaṃ disvā tassa pakāsento āha.

7. Kassape lokapajjote, sambuddhe parinibbute;
Sabbattha patthaṭaṃ āsi, tassa buddhassa sāsanaṃ.

8. Tadā paccantime gāme, tvamāsi kuladārako;
Saddho āsi pasanno ca, dāyako kusale rato.

9. Tadā pabbajito eko, gacchanto antarāpathe;
Corehi anubaddhosi, acchinnapattacīvaro.

10. Sākhābhaṅgaṃ nivāsetvā, pārupitvā tatheva taṃ;
Antogāmaṃ paviṭṭhosi, esamāno pilotike.

11. Tato tvaṃ caramānaṃ taṃ, disvā kampitamānaso;
Vatthayugaṃ adāsi tvaṃ, saddahaṃ dānato phalaṃ.

12. Patthodanena taṃ bhikkhuṃ, parivisitvā yathābalaṃ;
Pesesi abhivādetvā, saddhāya suddhamānaso.

13. Imaṃ tvaṃ akarī puññaṃ, tuyhetaṃ caritaṃ imaṃ;
Tassa te puññakammassa, amukhyaphala mīdisaṃti.

Evañca pana vatvā idaṃ te brāhmaṇa dhanaṃ rājādīhi mayā anāharaṇīyaṃ kataṃ, tvaṃ aparisaṅkanto gahetvā yathādhippāyaṃ karohi, imaṃ kho pana maṇiratanaṃ icchiticchitaṃ pasavati, tenāpi ānubhāvena tava dānaṃ anupacchindanto puttadārādayo posehīti anusāsi, taṃ sutvā brāhmaṇo tena vuttaniyāmeneva bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ dadanto sīlaṃ rakkhanto ciraṃ vasitvā aparabhāge tato cuto devaloke nibbattīti.

14. Evaṃ nihīnāpī dhanena santo,
Dānanvayaṃ neva pariccajanti;
Tasmā hi bhonto sati deyyadhamme,
Mā kattha dānesu pamādabhāvaṃti.

Moriyabrāhmaṇassa vatthuṃ chaṭṭhamaṃ.

37. Puttavatthumhi ayamānupubbīkathā

Ekasmiṃ kira samaye laṅkādīpavāsino saṭṭhimattā bhikkhū jayamahābodhiṃ vanditukāmā ekato mantetvā mahātitthena nāvaṃ āruyha jambudīpaṃ patvā tāmalittipaṭṭhene [tamalittapaṭṭane itikatthaci] otaritvā anukkamena pāṭaliputtanagaraṃ pāpuṇiṃsu. Atha tasmiṃ nagare piṇḍāya carante te bhikkhū eko duggatamanusso disvā cirena [cirenāhaṃdiṭṭhā itisabbattha] mayā diṭṭhā buddhaputtāti somanasso bhariyaṃ pakkositvā bhadde imesaṃ ayyānaṃ dānaṃ dātukāmomhi, pubbe no akatapuññattā idāni duggatā jātā, imesu puññakkhettesu bījaṃ no ce ropessāma, punapi evameva bhavissāmāti vatvā kiṃ me gehe deyyadhammaṃ atthīti pucchi. Sā taṃ sutvā ghare no sāmi ayyānaṃ kiñci dātabbaṃ na passāmi. Api ca mama puttaṃ māretvā dānaṃ dātuṃ sakkāti. So tassā kathaṃ sutvā bhadde puttaṃ māretvā kiṃ dānaṃ demāti āha. Tāya taṃ sutvā sāmi kiṃ na jānāsi, putte no mate sandiṭṭhasambhattā ñātimittasuhajjā ca amhākaṃ santikaṃ āgacchāntā kiñci paṇṇākāraṃ gahetvā āgacchanti. Mayaṃ tena paṇṇākārena dānaṃ dassāmāti vutte upāsako sādhu tathā karohīti mātuyā eva bhāramakāsi, sā puttaṃ māretuṃ avisahantī āha. Tathā hi.

1. Kicchā laddhaṃ piyaṃ puttaṃ, ammammāti piyaṃ vadaṃ;
Sunīlanettaṃ subhamuṃ, ko pakkamitumicchati.

2. Mātarā māriyantopi, mātarameva rodati;
Māretuṃ taṃ na sakkomi, hadayaṃ me pavedhatīti.

Evañca pana vatvā ahaṃ sāmi na sakkomi puttaṃ māretuṃ. Tvaṃ mārehīti puttaṃ pitusantikaṃ pesesi. Atha sopi taṃ māretu masakkonto evamāha. Vuttañhi.

3. Tāyanti pituno dukkhaṃ, puttā puttāti kittitā;
Pitu dukkhaṃ sukhaṃ puttā, dāyādā honti sabbadā.

4. Tasmā me sadisaṃ puttaṃ, pillakaṃ mañjubhāsanaṃ;
Na sakkomi ahaṃ bhadde, jīvitā taṃ viyojituṃ.

5. Ayasañca akittiñca, pappoti puttaghātako;
Pāṇātipātakammampi, kāmaṃ so phusate naroti.

Evañca pana vatvā so tvameva tava puttaṃ mārehīti pesesi, evaṃ tena vutte putthassa mārapāṇūpāyaṃ pariyesantā evamāhaṃsu, amhe panimaṃ māretuṃ na sakkomi, amhākaṃ pacchāgehe mahanto vammiko atthi, tasmiṃ eko nāgarājā paṭivasati. Kumāraṃ tattha pesessāma, so taṃ ḍasitvā māressatīti. Iccete eso kho upāyo evāti cintetvā kumāraṃ pakkositvā añcanā valivalayādīhi maṇḍetvā tassa hatthe geṇḍuṃ [teṇḍuṃ itisabbattha] ṭhapetvā tāta pacchāgehe vammikasamīpaṃ gantvā kīḷāti pesesuṃ. Tato dārako gantvā geṇḍukena kīḷanto vammikabile geṇḍukaṃ pātesi. Atha so geṇḍukaṃ gaṇhissāmīti vammikasusire hatthaṃ pavesesi. Tato sappo kujjhitvā susūtisaddaṃ karonto mahantaṃ phaṇaṃ katvā bilato sīsaṃ ukkhipitvā olokento aṭṭhāsi kumārassa hatthato parigalitapāsaṃviya. Athassa kumāro kiñci ajānanto sappassa gīvaṃ daḷhaṃ gaṇhi. Athassa mātāpitunnaṃ saddhābalena nāgarājā kumārassa karatale aṭṭhaṃsaṃ icchādāyakaṃ kaṇṭhamaṇiratanaṃ pātesi. Kumārassa mātāpitaro dvāraṃ nissāya ṭhitā tassa kiriyaṃ olokento taṃ maṇiratanaṃ disvā sīghaṃ gantvā puttaṃ ukkhipitvā hatthato maṇiratanaṃ gaṇhiṃsu. Tato te taṃ maṇiratanaṃ parisuddhāsane ṭhapetvā upacāraṃ katvā amhākaṃ idañcidañca dethāti abbhukkiriṃsu. Atha te maṇiratanānubhāvena gehadvāre mahantaṃ maṇḍapaṃ kāretvā vitānādinā maṇḍapaṃ alaṅkaritvā bhikkhūnaṃ āsanāni paññāpetvā te saṭṭhimatte bhikkhū nisīdāpetvā mahādānaṃ adaṃsu. Tato nagaravāsino maṇiratanānubhāvaṃ sutvā sannipatiṃsu. Atha te tesaṃ majjhe attano saddhābalena maṇiratanassa lābhaṃ pakāsetvā imañhi dānatthāyeva pariccajjāmāti ekasmiṃ ṭhāne patiṭṭhāpetvā tenānubhāvena yāvajīvaṃ dānaṃ dadantā sīlaṃ rakkhantā āyupariyosāne devaloke nibbattiṃsūti.

6. Chetvāna pemaṃ api atrajesu,
Dadanti dānaṃ idha mānusevaṃ;
Na dadāti ko nāma naro samiddho,
Dānañhi dānassa phalaṃ sarantoti.

Puttavatthuṃ sattamaṃ.

38. Tebhātikamadhuvāṇijakānaṃ vatthumhi ayamānupubbīkathā

Atīte kira bārāṇasiyaṃ te bhātikā ekato hutvā madhuṃ vikkiṇantā puttadāre posenti. Tato tesu eko paccantaṃ gantvā malayavāsīnaṃ [malavāsīnaṃ itipikatthaci] hatthato madhuṃ kiṇitvā [vakkiṇitvā itisabbattha] gaṇhāti, eko gahitagahitamadhuṃ nagaraṃ āharati. Eko tena āhaṭāhaṭamadhūni bārāṇasiyaṃ nisīditvā vikkiṇāti. Tasmiṃ samaye gandhamādanapabbate eko paccekabuddho vaṇarogenā turo ahosi. Athaññataro paccekabuddho tassa madhunā phāsu bhavissatīti ñatvā gandhamādanapabbateyeva ṭhito cīvaraṃ pārupitvā ākāsenā gantvā nagaradvāre otaritvā kattha madhuṃ labhāmīti [labbhati itisabbattha] olokento aṭṭhāsī, tadā tasmiṃparakule bhatiṃ katvā jīvamānā ekā ceṭikā ghaṭamādāya udakatthaṃ titthaṃ gacchantī maggā okkamma ghaṭaṃ ṭhapetvā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, tadā paccekabuddho bhaginī ettha bhikkhāya carantānaṃ katarasmiṃ ṭhāne madhu labbhatīti pucchi. Sā tassa kathaṃ sutvā madhuāpaṇassa paññāyanaṭṭhāne ṭhatvā hatthaṃ pasāretvā esa bhante madhuāpaṇoti dassetvā yajjāyaṃ paccekabuddho āpaṇato madhuṃ na labhati. Mama nivatthavatthakaṃ datvāpi madhuṃ dassāmīti cintetvā olokentī tattheva aṭṭhāsi, atha paccekabuddho anupubbena vicaranto [caranto itipikatthaci] madhuāpaṇaṃ sampāpuṇi, tato kuṭimbiko [kuṭimba ko itipikatthaci] taṃ disvā hatthato pattaṃ gahetvā ādhārake ṭhapetvā madhughaṭaṃ ādāya pattassa upanāmento sahasā nikkujji. Tato madhu pattaṃ pūretvā uttaranto puna bhūmiyaṃ pagghari. Taṃ disvā somanasso vāṇijo evaṃ patthanamakāsi.

Vuttañhi mahāvaṃse.

1. Tattha pattassa buddhassa, vāṇijo so pasādavā;
Vissandayanto mukhato, pattapūraṃ madhuṃ adā.

2. Puṇṇañca uppatītañca, patitañca mahītale;
Disvā madhuṃ pasanno so, evaṃ paṇidahī tadā.

3. Jambudīpe ekarajjaṃ, dānenānena hotu me;
Ākāse yojane āṇā, bhūmiyaṃ yojanepiti.

Evañca pana vatvā pattaṃ adāsi, paccekabuddho pattaṃ paṭiggahetvā tattheva ṭhito.

4. Icchitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, khippameva samijjhatu;
Pūrentu citthasaṃkappā, cando paṇṇaraso yathā.

5. Icchitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, sabbameva samijjhatu;
Pūrentu cittasaṃkappā, maṇijotiraso yathāti.

Vatvā maṅgalaṃ vaḍḍhetvā agamāsi. Athantarāmagge ṭhitā ghaṭaceṭikā paccekabuddhābhimukhaṃ gantvā madhuṃ labhittha bhanteti pucchi. Tena laddhaṃ bhaginīti vutte kiṃ vatvā so adāsīti pucchi. Paccekabuddho sabbaṃ kathesi. Sā taṃ sutvā thokaṃ bhante idheva hotha dāsiyā anuggahatthāyāti sīghaṃ gehaṃ gantvā nivatthapiḷotikā attano sāṭakaṃ dhovitvā āharitvā cumbaṭakaṃ katvā paccekabuddhassa adāsi, yadā so bhante madhudāyako sakalajambudīpe ekarajjaṃ kāreti. Tadāhaṃ tassa aggamahesī bhaveyyaṃti vatvā patthanaṃ karontīevamāha.

6. Yadā te madhudo bhante, bhūbhujo hoti bhūtale;
Tassa hessaṃ tadā bhante, piyā aggamahesikā.

7. Surūpāca suvāṇīca, suyasā subbatā subhā;
Assaṃ tassa piyācātha, manāpā icchadā [icchidā itipikatthaci] sadāti.

Tassāpi tadā paccekabuddho tatheva hotūti maṅgalaṃ vatvā ākāsena gandhamādanameva agamāsi, athāparabhāge te tayopi ekato hutvā madhulokanaṃ karontā taṃ madhughaṭaṃ kuhiṃti pucchiṃsu, so tenattanā katakammaṃ vatvā sace tumhe tasmiṃ pattiṃ anumodeyyātha, taṃ sādhu. No ce. Madhuagghanakaṃ mama hatthato gaṇhathāti vatvā tehi tato na no attho [nanohattho itisabbattha] madhunā, kīdisassetaṃ adāsīti vutte taṃ sutvā itaro paccekabuddhā nāme te gandhamādane vasanti kāsāvaṃ pārupitvā kule kule bhikkhaṃ caranti, santo ete sīlavantāti kathesi, atha tesu jeṭṭho brāhmaṇacaṇḍālakāpi kāsāvaṃ paridahitvā caranti. Nūnāyaṃ caṇḍālakoti maññāmīti āha, majjhimo kujjhitvā tava paccekabuddhaṃ parasamudde khipāhīti avoca, atha tesaṃ kathaṃ sutvā madhudāyako mā bho tumhe ariyānaṃ mahesakkhānaṃ mahānubhāvānaṃ paccekabuddhānaṃ pharusaṃ kathetha. Nirayadukkhā na bhāyathātiādinā anekā kārena nivāretvā tesaṃ guṇaṃ pakāsesi, taṃ sutvā te ubhopi sādhūti pasannācittā anumodiṃsu, aparabhāge te kālaṃ katvā devamanussesu saṃsarantā tattha tattha mahāsampattiyo anubhavitvā amhākaṃ satthu parinibbāṇato dvinnaṃ vassasatānaṃ accayena attano attano sampattaṭṭhāne nibbattiṃsu. Tena vuttaṃ.

8. Asoko madhudo sandhi, mittādevī tu ceṭikā;
Caṇḍālavādī nigrodho, tisso so pāravādikoti.

Tesu caṇḍālavādī jeṭṭhavāṇijo bindusārarañño jeṭṭhaputtassa sumanarājakumārassa putto hutvā nibbatti. Tassāyamānupubbīkathā. Bindusārarañño kira dubbalakāleyeva asokakumāro attanā laddhaṃ ujjeniyā rajjaṃ pahāya āgantvā sabbanagaraṃ attano hatthagataṃ katvā sumanarājakumāraṃ aggahesi. Taṃ divasameva sumanassa rājakumārassa sumanā nāma devī paripuṇṇagabbhā ahosi. Sā aññātakavesena nikkhamitvā avidūre aññataraṃ caṇḍālagāmaṃ sandhāya gacchantī jeṭṭhakacaṇḍālassa gehato avidūre nigrodho atthi, tasmiṃ rukkhe adhivatthāya devatāya ito ehi sumaneti vadantiyā saddaṃ sutvā tassā samīpaṃ gatā, devatā attano ānubhāvena ekaṃ sālaṃ nimmiṇitvā ettha vasāhīti pādāsi. Sā taṃ sālaṃ pāvisi, gatadivaseyeva sā puttaṃ vijāyi. Sā tassa nigrodhadevatāya pariggahitattā nigrodhotveva nāmaṃ akāsi. Jeṭṭhakacaṇḍālo diṭṭhadivasatoppabhuti taṃ attano sāmidhītaraṃ viya maññamāno nibaddhavattaṃ paṭṭhapesi. Rājadhītā tattha sattavassāni vasi, nigrodhakumāropi sattavassiko jāto, tadā mahāvaruṇatthero nāma eko arahā dārakassa hetusampadaṃ disvā viharamāno sattavassiko dāni dārako. Kālo naṃ pabbājetuṃti cintetvā rājadhītāya ārocāpetvā nigrodhakumāraṃ pabbājesi, kumāro khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ mahāvaṃse.

9. Taṃ mahāvaruṇo thero, tadā disvā kumārakaṃ;
Upanissayasampannaṃ, arahā pucchi mātaraṃ;
Pabbājesi khuragge so, arahattamapāpuṇīti.

So kira ekadivasaṃ pātova sarīraṃ paṭijaggitvā ācariyupajjhāyavattaṃ katvā pattacīvara mādāya mātuupāsikāya gehadvāraṃ gacchāmīti nikkhami. Mātunivāsaṭṭhānañcassa dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisitvā nagaramajjhena gantvā pācīnadvārena nikkhamitvā gantabbaṃ hoti. Tena ca samayena asoko dhammarājā pācīnadisābhimukho sīhapañjare caṅkamati. Taṃ khaṇaṃyeva nigrodho rājaṅgaṇaṃ sampāpuṇi santindriyo santamānaso yugamattaṃ pekkhamāno, tena vuttaṃ ekadivasaṃ sīhapañjare ṭhito addasa nigrodhaṃ sāmaṇeraṃ rājaṅgaṇena gacchantaṃ dantaṃ guttaṃ santindriyaṃ iriyāpathasampannanti. Disvā panassa etadahosi. Ayaṃ jano sabbopi vikkhittacitto bhantamigapaṭibhāgo. Ayaṃ pana daharako avikkhitto ativiyassa ālokitavilokitaṃ sammiñjanapasāraṇañca sobhati. Addhā etassabbhantare lokuttaradhammo bhavissatīti rañño saha dassaneneva sāmaṇere cittaṃ pasīdi, pemaṃ saṇṭhahi, kasmā. Pubbe kira puññakaraṇakāle rañño jeṭṭhakabhātā vāṇijakoyaṃ.

10. Pubbeva [pubbena itikatthaci] sannivāsena, paccuppannahitena vā;
Evaṃ taṃ jāyate pemaṃ, uppalaṃva yathodaketi.

Atha rājā sañjātapemo sabahumāno sāmaṇeraṃ pakkosathāti amacce pesesi, te aticirāyantīti puna dve tayo pesesi turitaṃ āgacchatūti. Sāmaṇero attano pakatiyā eva agamāsi. Rājā patirūpāsanaṃ ñatvā nisīdathāti āha. So itocito ca viloketvā natthi dāni añño bhikkhūti samussitasetacchattaṃ rājapallaṅkaṃ upasaṅkamitvā pattaṃ gaṇhanatthāya rañño ākāraṃ dassesi. Rājā taṃ pallaṅkasamīpaṃ gacchantaṃ eva disvā cintesi ajjeva dāni ayaṃ sāmaṇero imassa gehassa sāmiko bhavissatīti, sāmaṇero rañño hatthe pattaṃ datvā pallaṅkaṃ abhiruhitvā nisīdi. Rājā attano atthāya sampāditaṃ sabbaṃ yāgukhajjakabhattavikatiṃ upanāmesi. Sāmaṇero attano yāpanamattameva sampaṭicchi. Bhattakiccāvasāne rājā āha satthārā tumhākaṃ dinnaovādaṃ jānāthāti. Jānāmi mahārāja ekadesenāti. Tāta mayhampī naṃ kathehīti. Sādhu mahārājāti rañño anurūpaṃ dhammapaeda appamādavaggaṃ anumodanatthāya abhāsi. Rājā pana appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padaṃti sutvāva aññātaṃ tāta, pariyosāpehīti āha. Sāmaṇero anumodanā vasāne dvattiṃsadhuvabhattāni [dvittiṃsadhurabhattāni itisabbattha] labhitvā puna divase dvattiṃsabhikkhū gahetvā rājantopuraṃ pavisitvā bhattakicca makāsi. Rājā aññepi dvattiṃsabhikkhū tumhehi saddhiṃsve bhikkhaṃ gaṇhantūti eteneva upāyena divase divase vaḍḍhāpento saṭṭhisahassānaṃ brāhmaṇaparibbājakānaṃ bhattaṃ upacchinditvā antonivesane saṭṭhisahassānaṃ bhikkhūnaṃ niccabhattaṃ paṭṭhapesi nigrodhattheragateneva pasādena. Nigrodhattheropi rājānaṃ saparisaṃ tīsu saraṇesu pañcasu sīlesu patiṭṭhāpetvā buddhasāsane pothujjanikena pasādena acalappasādaṃ katvā patiṭṭhāpesi. Rājāpi asokārāmaṃ nāma mahāvihāraṃ kārāpetvā saṭṭhisahassānaṃ bhikkhūnaṃ niccabhattaṃ paṭṭhapesi. Sakalajambudīpe caturāsītiyā nagarasahassesu caturāsītivihārasahassāni kārāpesi. Tena vuttaṃ.

11. Caṇḍālavādidosena,
Jāto caṇḍālagāmake;
Pattānumodanā pākā,
Āse so [aseso itipikatthaci] hi anāsavoti.

Ayaṃ nigrodhattherassa kathānayo.

Madhudāyako pana vāṇijo devalokato cavitvā pupphapure rājakule uppajjitvā piyadāso nāma kumāro hutvā chattaṃ ussāpetvā sakalajambudīpe ekarajjaṃ akāsi. Kathaṃ.

Bindusārarājassa ekasataputtā ahesuṃ. Te sabbe asoko attanā saddhiṃ ekamātikaṃ tissakumāraṃ ṭhapetvā ghātesi. Ghātento cattāri vassāni anabhisittova rajjaṃ kāretvā catunnaṃ vassānaṃ accayena tathāgatassa parinibbāṇato dvinnaṃ vassasatanaṃ upari aṭṭhārasame vasse sakalajambudīpe ekarajjābhisekaṃ pāpuṇi. Atha taṃ sakalajambudīpe caturāsītinagarasahasse rājāno āgantvā upaṭṭhahissanti. Tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikā tayo pāsādā ahesuṃ. Eko mahāsappiko, eko moragīvo, eko maṅgalo nāma, tesu nekanāṭakasahassaparivuto paṭivasati. Yāssa madhuāpaṇaṃ dassesi, sā asandhimittā nāma devaccharaparibhāgā rājadhītā hutvā saṭṭhisahassānaṃ itthīnaṃ jeṭṭhikā dhammāsokarañño aggamahesī ahosi. Abhisekānantaraṃ tassa imā rājiddhiyo āgatā, pathaviyā ca heṭṭhā yojanappamāṇe āṇā pavattati. Tathā upari ākāse. Anotattadahato aṭṭhahi kājehi soḷasapānīyaghaṭe divase divase devatā āharanti. Yato sāsane uppannasaddho hutvā aṭṭhaghaṭe bhikkhusaṅghassa adāsi. Dve ghaṭe saṭṭhimattānaṃ tepiṭakabhikkhūnaṃ dve ghaṭe aggamahesiyā asandhimittāya. Cattāro ghaṭe attanā paribhuñci devatā [devatāevaṃ itisabbattha], eva himavantato nāgalatādantakaṭṭhaṃ siniddhaṃ mudukaṃ rasavantaṃ divase divase āharanti, tena rañño ca mahesiyā ca soḷasannaṃ nāṭakasahassānañca saṭṭhimattānañca bhikkhusahassānaṃ devasikaṃ dantapoṇakiccaṃ nipphajjati. Devasikamevassa devatā agadāmalakaṃ agadaharīṭakaṃ suvaṇṇavaṇṇañca gandharasasampannaṃ ambapakkaṃ āharanti. Chaddantadahato pañcavaṇṇaṃ nivāsanapārupanaṃ pītakavaṇṇaṃ hatthapuñchanakapaṭaṃ [hatthapucchanakapaṭṭaṃ itisabbattha] dibbañca pānaṃ āharanti. Devasikamevassa anulepanagandhaṃ pārupanatthāya asuttamayikaṃ sumanapupphapaṭaṃ mahārahañja añjanaṃ nāgabhavanato nāgarājāno āharanti. Chaddantadahatoyeva uṭṭhitassa sālino navavāhasahassani divase divase suvā āharanti. Te mūsikā nitthusakāni karonti. Ekopi khaṇḍataṇḍulo nāhosi. Rañño sabbaṭṭhānesu ayameva taṇḍulo paribhogaṃ gacchati. Madhumakkhikā madhuṃ karonti. Kammārasālāsu acchā kūṭaṃ paharanti. Karavīkasakuṇā āgantvā madhurassaraṃ vikūjentā rañño balikammaṃ karonti. Imāhi iddhīhi samannāgato rājā ekadivasaṃ suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ pesetvā catunnaṃ buddhānaṃ adhigatarūpadassanaṃ kappā yukaṃ mahākālanāgarājānaṃ ānayitvā setacchattassa heṭṭhā mahārahe pallaṅke nisīdāpetvā anekasata vaṇṇehi jalajathalajapupphehi suvaṇṇapupphehi ca pūjaṃ katvā sabbā laṅkārapatimaṇḍitehi soḷasahi nāṭakasahassehi samantato parikkhipitvā anantañāṇassa tāva me saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa [sammāsambuddharūpaṃ itisabbattha] rūpaṃ imesaṃ akkhīnaṃ āpāthaṃ karohīti vatvā tena nimmitaṃ sakalasarīre vippakiṇṇapuññappabhāvanibbattāsīti anubyañjanapatimaṇḍita dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇa sassirīkatāya vikacakamaluppalapuṇḍarīkapatimaṇḍitamiva salilatalaṃ tārāgaṇaraṃsijālavisaravipphuritasobhāsamujjalamiva gaganatalaṃ nīlapītalohitā dibhedaṃ vicittavaṇṇaraṃsivinaddhabyāmappabhāparikkhepavilāsitāya sañcyāppabhānurāgaindadhanuvijjullatāparikkhittamiva kaṇakagirisikharaṃ nānāvirāgavimalaketumālāsamujjalitacārumatthakasobhanaṃ nayanarasāyanamiva ca brahmadevamanujanāgayakkhagaṇānaṃ buddharūpaṃ passanto sattadivasāni akkhipūjaṃ nāma akāsi. Rājā kira abhisekaṃ pāpuṇitvā tīṇiyeva saṃvaccharāni bāhirakapāsaṇḍaṃ parigaṇhi, catutthe saṃvacchare buddhasāsane pasīdi, tassa pana pitā bindusāro brāhmaṇabhatto ahosi. So brāhmaṇānañca brāhmaṇajātipāsaṇḍānaṃ paṇḍaraṅgaparibbājakānañca saṭṭhisahassamattānaṃ niccabhattaṃ paṭṭhapesi. Asokopi pitarā pavattitaṃ dānaṃ attano antopure [antepure itisabbattha] tatheva dadamāno ekadivasaṃ sīhapañjare ṭhito te upasamaparibāhirena ācārena bhuñjamāne asaṃyatindriye avinītairiyāpathe disvā cintesi, īdisaṃ dānaṃ upaparikkhitvā yuttaṭṭhāne dātuṃ vaṭṭatīti. Evaṃ cintetvā amacce āha, gacchatha bhaṇe attano attano sādhusammate samaṇabrāhmaṇe antopuraṃ abhiharatha dānaṃ dassāmīti, amaccā sādhu devāti rañño paṭissutvā te te paṇḍaraṅgaparibbājakā jīvaka nigaṇṭhādayo ānetvā ime mahārāja amhākaṃ arahantoti āhaṃsu, atha rājā antopure uccāvacāni āsanāni paññāpetvā āgacchantūti vatvā āgatāgate āha attano anurūpe āsane nisīdathāti, ekacce bhaddapīṭhakesu ekacce phalakapīṭhakesu nisīdiṃsu, taṃ disvā rājā natthi etesaṃ anto sāroti ñatvā tesaṃ anurūpaṃ khādanīyabhojanīyaṃ datvā uyyojesi. Evaṃ gacchante kāle ekadivasaṃ sīhapañjare ṭhito nigrodhasāmaṇeraṃ disvā tasmiṃ gatena pasādena buddhasāsane pasanno saṭṭhisahassamatte pāsaṇḍiye apanetvā saṭṭhisahassamatte bhikkhū bhojento buddhasāsane pasīditvā asokārāmaṃ kāretvā tattha te vasāpento ekadivasaṃ asokārāme saṭṭhisahassabhikkhūnaṃ dānaṃ datvā tesaṃ majjhe nisajja saṅghaṃ catūhi paccayehi pavāretvā imaṃ pañhaṃ pucchi, bhante bhagavatā desitadhammo nāma kittako hotīti, mahārāja nava aṅgāni, khandhato caturāsītidhammakkhandhasahassānīti. Rājā dhamme pasīditvā ekekaṃ dhammakkhandhaṃ ekekavihārena pūjessāmīti ekadivasameva channavutikoṭikhanaṃ vissajjetvā amacce āṇāpesi, ekamekasmiṃ nagare ekamekaṃ vihāraṃ kārentā caturāsītiyā nagarasahassesu caturāsītivihārasahassāni kārāpethāti, sayañca asokārāme asokamahāvihāratthāya [sayaṃcaasokahovihāratthāya itipikatthaci] kammaṃ paṭṭhapesi, saṅgho indaguttattheraṃ nāma mahiddhikaṃ mahānubhāvaṃ khīṇāsavaṃ navakammādhiṭṭhāyakaṃ adāsi, thero yaṃ yaṃ na niṭṭhāti, taṃ taṃ attano ānubhāvena niṭṭhāpesi, evaṃpitīhi saṃvaccharehi vihārakammaṃ niṭṭhāpesi, ekadivasameva sabbanagarehi paṇṇāni āgamiṃsu, amaccā rañño ārocesuṃ niṭṭhitāni deva caturāsītimahāvihārasahassānīti. Atha rājā bhikkhusaṅghaṃ upasaṅkamitvā bhante mayā caturāsītivihārasahassāni kāritāni, dhātuyo kuto lacchāmīti pucchi, mahārāja dhātunidhānaṃ nāma atthīti suṇoma, na pana paññāyati asukaṭṭhāneti. Rājā rājagahe cetiyaṃ bhindāpetvā dhātuṃ apassanto paṭipākatikaṃ kārāpetvā bhikkhubhikkhuṇiyo upāsakaupāsikāyoti catasso parisā gahetvā vesāliyaṃ gato. Tatrāpi alabhitvā kapilavatthuṃ gato, tatrāpi alabhitvā rāmagāmaṃ gato, rāmagāme nāgā cetiyaṃ bhindituṃ nādaṃsu. Cetiye nipatitakuddālo khaṇḍāvaṇḍaṃ hoti, evaṃ tatrāpi alabhitvā allakappaṃ pāvaṃ kusināraṃti sabbacetiyāni bhinditvā dhātuṃ alabhitvā paṭipākatikāni katvā rājagahaṃ gantvā catasso parisā sannipātāpetvā atthi kenaci sutapubbaṃ asukaṭṭhāne dhātunidhānaṃti pucchi. Tattheko vīsaṃvassa satiko thero asukaṭṭhāne dhātunidhānaṃti na jānāmi, mayhaṃ pana pitāmahatthero mayi sattavassikāle mālācaṅgoṭakaṃ gāhāpetvā ehi sāmaṇera asukagacchantare pāsāṇathūpo atthi. Tattha gacchāmāti gantvā pūjetvā imaṃ ṭhānaṃ upadhāretuṃ vaṭṭati sāmaṇerāti āha. Ahaṃ etameva jānāmi mahārājāti āha. Rājā etadeva ṭhānaṃti vatvā gacche harāpetvā pāsāṇathūpaṃ paṃsuṃca apanetvā heṭṭhā sudhābhūmiṃ addasa, tato sudhā ca iṭṭhakāyo ca harāpetvā anupubbena pariveṇaṃ oruyha sattaratanavālikaṃ asihatthāni ca kaṭṭharūpakāni samparivattantāni addasa, so yakkhadāsake pakkosāpetvā balikammaṃ kārāpetvāpi neva antaṃ passanto devatā namassamāno ahaṃ imā dhātuyo gahetvā caturāsītivihārasahasse nidahitvā sakkāraṃ karomi. Mā me devatā antarāyaṃ karontūti āha, sakko devarājā cārikaṃ caranto taṃ disvā vissakammaṃ āmantetvā tāta asokadhammarājā dhātuyo nīharissāmīti pariveṇaṃ otiṇṇo. Gantvā kaṭṭharūpāni nīharāpehīti. So pañcacūlakagāmadārakavesena gantvā rañño purato dhanukahattho ṭhatvā hāremi mahārājāti āha, hara tātāti saraṃ gahetvā sandhimhiyeva vijjhi, sabbaṃ vippakirīyittha, atha rājā āviñjane [aviñcine itipikatthaci] bandhakuñcikamuddikaṃ gaṇhi, maṇikkhandhaṃ passitvā anāgate daḷiddarājāno imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karontūti paṇṇe akkharāni disvā kujjhitvā mādisānaṃ pana rājūnaṃ [rājānaṃ itisabbattha] daḷiddarājāti vattuṃ ayuttaṃti punappunaṃ ghaṭetvā dvāraṃ vivaritvā antogehaṃ paviṭṭho aṭṭhārasavassādhikānaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ upari āropitadīpā tatheva pajjalanti, nīluppalapupphāni taṃkhaṇaṃyeva āharitvā āropitāni viya pupphasanthāro taṃ khaṇaṃ santhato viya gandhā taṃ muhuttaṃ piṃsitvā ṭhapitā viya ahesuṃ. Rājā suvaṇṇapaṭṭaṃ gahetvā anāgate piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko nāma dhammarājā bhavissati, so imā dhātuyo vitthāritā karissatīti vācetvā diṭṭhohaṃ ayyena mahākassapattherenāti vatvā vāmahatthaṃ ābhujitvā dakkhiṇahatthena apphoṭesi. So tasmiṃ ṭhāne paricaraṇakadhātumattameva ṭhapetvā sesadhātuyo sabbā gahetvā dhātugharaṃ pubbe pihitanayeneva pidahitvā sabbā yathā pakatiyāyeva kāretvā uparipāsāṇacetiyaṃ patiṭṭhāpetvā caturāsītiyā vihārasahassesu dhātuyo patiṭṭhāpesi. Athekadivasaṃ rājā vihāraṃ gantvā bhikkhusaṃghaṃ vanditvā ekamante nisinno yadi bhante channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā caturāsītivihārasahassānisacetiyāni kārāpetvāpi ahaṃ na dāyādo. Añño ko dāyādoti, paccayadāyako nāma tvaṃ mahārāja, yo pana attano puttañca dhītarañca pabbājeti, ayaṃ sāsane dāyādo nāmāti evaṃ vutte asoko rājā sāsane dāyādabhāvaṃ patthayamāno avidūre ṭhitaṃ mahindakumāraṃ disvā sakkhissasi tāta tvaṃ pabbajituṃti āha. Kumāro pakatiyā pabbajitukāmo rañño vacanaṃ sutvā ativiya pāmojjajāto pubbajāmi [pabbajjāmi itisabbattha] deva. Maṃ pabbājetvā sāsane dāyādo hothāti āha. Tena ca samayena rājadhītā saṃghamittāpi tasmiṃ ṭhāne ṭhitā hoti. Taṃ disvā āha tvampi amma pabbajituṃ sakkhissasīti, sādhu tātāti sampaṭicchi. Rājā puttānaṃ manaṃ labhitvā pahaṭṭhacitto bhikkhusaṃghaṃ upasaṅkamitvā bhante ime dārake pabbājetvā maṃ sāsane dāyādaṃ karothāti. Saṅgho rañño vacanaṃ sampaṭicchitvā kumāraṃ moggaliputtatissattherena upajjhāyena mahādevattherena ācariyena pabbajāpesi [pabbajjāpesi itisabbattha]. Majjhantikattherena ācariyena upasampādesi, so upasampadāmālakeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Saṅghamittāyapi rājadhītāya ācariyāṇī āyupālattherī nāma [acāriyā āyupālattherīnāma itisabbattha]. Upajjhāyā dhammapālattherī nāma ahosi. Rājā pana anekākārena buddhasāsanaṃ sobhetvā moggaliputtatissattherassa sahāyena [sahayyena. sāhāyyena. sāhayyena itipikatthaci] saṭṭhisahassamatte dussīle titthiye buddhasāsanā uppabbājetvā tatiyadhammasaṃgītiṃ niṭṭhāpesi. Tasmiṃ kira samāgame bhikkhubhikkhuṇiyo kittakāti [kittakānīti itisabbattha], vuttañhi.

12. Tasmiṃ samāgame āsuṃ, asītibhikkhukoṭiyo;
Ahesuṃ satasahassāni, tesu khīṇāsavā yatī.

13. Navutisatasahassāni, ahū bhikkhuṇiyo tahiṃ;
Khīṇāsavā sikkhuṇiyo, sahassaṃ āsu tāsu cāti.

Evaṃ so asoko dhammarājā sakalajambudīpe aggarājā hutvā buddhasāsanaṃ sobhento vihāsi. Ayaṃ panettha saṅkhepo, vitthāro pana mahāvaṃse vuttoti. Vuttañhi.

14. Sampuṇṇattā ayaṃ tisso, cetanāyo madhuppado;
Sabbattha sabbadā sabba, sampattimabhisambhuṇīti.

Majjhimo pana vāṇijo attano pāravādidosena parasamudde laṅkāyaṃ nibbatti. Tassevaṃ kathāpaṭipāṭi veditabbā. Tambapaṇṇidīpe kira muṭasīvo nāma rājā saṭṭhivassāni rajjaṃ kāresi, tassa puññapaññāguṇopetā aññamaññaṃ hitesino dasa puttā ahesuṃ. Dve ca dhītaro. Sabbe te samaggā sammodamānā vasanti. Athāparasmiṃ samaye amaccā muṭasīvaraññe kālakate devānaṃpiyatissakumāraṃ abhisiñciṃsu, abhisekasamakālamevassa anekāni acchariyāni ahesuṃ. Tāni pakāsentā mahāvaṃsakathācariyā āhaṃsu.

15. Devānampiyatissoti, vissuto dutiyo suto;
Tesu [ahosimuṭasīvassa, dasaputtesupuññavā itikatthaci] bhātusu sabbesu,
puññapaññādhiko ahu.

16. Devānampiyatisso so, rājāsi pituaccaye;
Tassābhisekena samaṃ, bahūnacchariyānahū.

17. Laṅkādīpamhi sakale, nidhayo ratanānica;
Antoṭhitāni uggantvā, pathavītalamāruhuṃ.

18. Laṅkādīpasamīpamhi, bhinnanāvā gatāni ca;
Tatra jātāni ca thalaṃ, ratanāni samāruhuṃ.

19. Chātapabbatapādamhi, tisso ca veḷuyaṭṭhiyo;
Jātā rathapatodena, samānā parimāṇato.

20. Tāsu ekā latāyaṭṭhi, rajatābhā tahiṃ latā;
Suvaṇṇavaṇṇā rucirā; Dissantetā manoramā.

21. Ekā kusumayaṭṭhītu; Kusumāni tahiṃpana;
Nānāni nānāvaṇṇāni; Dissantetiphuṭāni ca.

22. Ekā sakuṇayaṭṭhī tu, tahiṃpakkhimigā bahū;
Nānā ca nānāvaṇṇā ca, sajīvāviya dissare.

23. Hayagajarathā malakyā, valayaṅguliveṭhakā ceva;
Kakudhaphalā pākatikā, icce tā aṭṭha jātiyā.

24. Muttā samuddā uggantvā; Tīre vaṭṭiviyaṭṭhitā;
Devānaṃpiyatissassa; Sabbaṃ puññavijambhitaṃ.

25. Indanīlaṃ veḷuriyaṃ, lohitaṅkamaṇī ci me;
Ratanāni pane tāni, muttā tā tāca yaṭṭhiyo;
Sattāhabbhantareyeva, rañño santikamāharuṃti.

Tena ca samayena devānaṃpiyatissamahārājā ca asoko dhammarājā ca addiṭṭhasahāyā honti. Tasmā so etāni ratanāni ca aññāni bahūni upāyanāni mama sahāyassa dethāti dhammāsokamahānarindassa paṇṇākāratthāya pesesi. Sopi taṃ disvā pasīditvā pañcarājakakudhabhaṇḍāni ca aññañca bahupaṇṇākārañca abhisekatthāya pesesi. Mayhaṃ sahāyaṃ abhisekaṃ karontūti. Na kevalañcetaṃ āmisapaṇṇākāraṃ. Imaṃ kira dhammapaṇṇākārampi pesesi.

26. Ahaṃ buddhaṃca dhammaṃca; Saṃghaṃca saraṇaṃ gato;
Upasakattaṃ vedesiṃ; Sakyaputtassa sāsane.

27. Imesu tīsu vatthūsu; Uttamesu naruttama;
Cittaṃ pasādayitvāna, saddhāya saraṇaṃ vajāti.

Amaccā puna laṅkamāgamma rājānaṃ abhisiñciṃsu, tena kho pana samayena moggaliputtatissatthero kattha nukho anāgate sāsanaṃ suppatiṭṭhitaṃ bhaveyyāti upaparikkhanto paccantime suppatiṭṭhitaṃ bhavissatīti ñatvā te te there tattha tattha pesetvā mahāmahindattheraṃ gantvā tambapaṇṇidīpaṃ pasādehīti niyojesi, sakko ca devānamindo mahāmahindattheraṃ upasaṃkamitvā kālakato bhante muṭasīvo rājā. Idāni devānaṃpiyatissamahārājā rajjaṃ kāreti. Sammāsambuddhena ca tumhe byākatā anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessatīti. Tasmā tiha kho bhante kālo dīpavaraṃ gamanāya, ahampi sahāyo bhavissāmīti, thero tassa vacanaṃ sampaṭicchitvā attasattamo cetiyapabbatavihārato vehāsaṃ uppatitvā anurādhapurassa puratthimadisāya missakapabbate patiṭṭhahi, imaṃ etarahi cetiyapabbatotipi sañjānanti. Tadā tambapaṇṇiyaṃ ussavadivaso hoti, rājā chaṇaṃ karothāti amacce āṇāpetvā cattāḷīsasahassapurisehi parivārito nagaramhā nikkhamitvā missakapabbataṃ pāyāsi migavaṃ kīḷitukāmo. Atha tasmiṃ pabbate adhivatthā ekā devatā rañño there dassessāmīti rohitamīgavaṇṇena avidūre tiṇapaṇṇāni khādamānā viya carati, rājā ayuttaṃ dāni pamattaṃ vijjhituṃti jiyaṃ poṭhesi, migo ambatthalamaggaṃ gahetvā palāyituṃ ārabhi, rājā taṃ anubandhanto ambatthalameva abhiruhi, migopi therānaṃ avidūre antaradhāyi, mahindatthero rājānaṃ avidūre āgacchanta maṃyeva rājā passatu, mā itareti adhiṭṭhahitvā tissa tissa ito ehīti āha, rājā taṃ sutvā cintesi. Imasmiṃ tambapaṇṇidīpe jāto maṃ tissoti nāmaṃ gahetvā ālapituṃ samattho nāma natthi. Ayaṃ pana chinnabhinnapaṭadharo bhaṇḍukāsāva vasano maṃ nāmenā lapati, ko nukho yaṃ bhavissati manusso amanusso vāti. Thero āha.

28. Samaṇā mayaṃ mahārāja, dhammarājassa sāvakā;
Taveva anukampāya, jambudīpā idhāgatāti.

Rājā dhammāsokanarindena pesitasāsanānusārena anussaramāno ayyā nukho āgatāti tāvadeva āyudhaṃ nikkhipitvā ekamantaṃ nisīdi sammodanīyaṃ kathaṃ kathayamāno sāraṇīyaṃ [sammodanīyaṃ-itisabbattha] kathaṃ kurumāno. Tasmiṃ tānipi cattāḷīsapurisasahassāni āgantvā taṃ parivāresuṃ, tadā thero itarepi jane dassesi, rājā disvā ime kadā āgatāti pucchi, mayā saddhiṃyeva mahārājāti. Idāni pana jambudīpe aññepi evarūpā samaṇā santīti. Mahārāja etarahi jambudīpo kāsāvapajjoto isivātapaṭivāto, tasmiṃ.

29. Tevijjā iddhippattā ca, cetopariññakovidā;
Khīṇāsavā arahanto, bahū buddhassa sāvakāti.

Rājā taṃ sutvā pasanno ahosi, atha thero rukkhopamādinā tassa paññāveyyattiyaṃ ñatvā dhammaṃ desesi sanarāmarehi sādhukāraṃ kārayamāno. Tena vutthaṃ.

30. Paṇḍitoti viditvāna, cullahatthipadopamaṃ;
Suttantaṃ desayī thero, mahīpassa mahāmati [mahīmatī itipikatthaci].

Desanāpariyosāne so saddhiṃ tehi narehi cattāḷīsasahassehi saraṇesu patiṭṭhahīti. Athassa rājā sve bhante mama gehe bhikkhaṃ gaṇhāthāti yācitvā gantvā nagarañca rājagehañca alaṅkaritvā there nisīdāpetvā paṇītenāhārena parivisitvā anuḷādevippamukhāhi pañcasataitthīhi saddhiṃ ekamantaṃ nisīdi. Atha thero dhammaratana vassaṃ vassāpesi. Tato tā pañcasataitthiyo sotāpattiphalaṃ pāpuṇiṃsu. Tato hatthisālāyaṃ sahassaṃ, nandanavane sahassaṃti evaṃ dutiyadivase aḍḍhateyyāni pāṇasahassāni sotāpattiphale patiṭṭhāpesi. Tatiyadivase aḍḍhanavappamāṇaṃ pāṇasahassaṃti evaṃ anekasatānaṃ anekasahassānaṃ anekasata sahassānaṃ dhammā mataṃ pāyesi. Vuttañhi.

31. Mahāmahindasuriyo, laṅkāvehāsamajjhago;
Bodhaneyyambuje kāsi, vikāsaṃ dhammaraṃsinā.

32. Mahāmahindacando so, laṅkāvehāsamajjhago;
Bodhesi dhammaraṃsīhi, veneyyakumudākare.

33. Mahāmahindamegho so, vassaṃ dhammambuvuṭṭhiyā;
Sādhūnaṃ cittabījesu, janesi kusalaṅkureti.

Atha rājā sumanasāmaṇerena dhammāsokassa hatthato sammāsambuddhaparibhuttapattapūradhātuyo ca sakkassa santikā dakkhiṇakkhakadhātuṃca āharāpetvā [āhāritvā-itisabbattha] cetiyapabbate thūpaṃ ādiṃkatvā sakalalaṅkādīpe yojane yojane thūpāni kāretvā dakkhiṇakadhātuṃ nidahitvā thūpārāmathūpañca patiṭṭhāpesi. Atha saṅghamittāya theriyā ānītaṃ jayamahābodhino dakkhiṇamahāsākhaṃ patiṭṭhāpetvā pūjaṃ kāresi. Sabbo panettha kathāvittharo mahāvaṃsato veditabbo.

34. Pāravādikadosena, jātevaṃ parasāgare;
Pattānumodanā evaṃ, laṅkāyaṃ āsi issaro.

35. Pāpampi evaṃ phalatīti mantvā,
Ñatvāna puññassa phalaṃ idanti;
Bho yoniso kubbatha puññakamme,
Gantvāna ye yattha na socayantīti.

Tebhātikamadhuvāṇijakānaṃ vatthuṃ aṭṭhamaṃ.

39. Bodhirājadhītuyā [bodhirājadhītāya itisabbattha] vatthumhi ayamānupubbīkathā

Bhagavati parinibbute laṅkāyaṃ sāsane suppatiṭṭhite tattha hakureḷīti eko gāmo ahosi, tatthekā dārikā gāmādārikāhi saddhiṃ tattha tattha kīḷantī viharati, tadā gāmasamīpe mahāsobbhaṃ hoti. Tattheko maruttharukkho sabbadā pāḷiphullova tiṭṭhati. Manussā buddhapūjanatthaṃ pupphāni viciṇantā udakaṃ ogahetvā rukkhamabhiruyha pupphāni ociṇanti, kumārikā te disvā manussā sukhena gantvā pupphāni ociṇantūti ekaṃ sukkhapālibhaddadaṇḍakaṃ āharitvā setuṃ katvā ṭhapesi, tato paṭṭhāya manussā tenagantvā pupphāni ociṇanti. Atha sā tato cutā teneva kusalakammena jambudīpe pāṭaliputtanagare somadattaraññо dhītā hutvā nibbatti, uttamarūpadharā devaccharapaṭibhāgā ahosi. Mātāpitaro panassā bodhirājakumārikāti vohariṃsu. Pubbe katasetuānubhāvena tassā suvīrako nāmeko ākāsagāmī sindhavapotako nibbatti. Rājadhītuyā pana pitā buddhamāmako dhammamāmako saṅghamāmako hutvā mahantaṃ puññaṃ pasavanto sindhavapotakaṃ disvā puññakaraṇassa me sahāyo laddhoti tuṭṭhamānaso assaṃ abhiruhitvā divasassa tikkhattuṃ gantvā mahābodhiṃ vandati. Rājadhītā naṃ disvā pitusantikaṃ gantvā abhiṇhaṃ tāta kuhiṃ gacchasīti pucchi. Rājā na kiñci kathesi, atha sā punappunaṃ pitaraṃ nibandhantī pucchi. Tato rājā tassāvi karonto evamāha.

1. Amhākaṃ bhagavā pubbe, pūrento dasapāramī;
Adāsi sīsarattakkhi, maṃsaṃ jīvitameva ca.

2. Puttadāre ca rajje ca, patvā [datvā itipikatthaci] pāramimatthakaṃ;
Anappakappakoṭīnaṃ, khepetvā kapilavuye.

3. Sakkarājakule jāto, loke appaṭipuggalo;
Sampattacakkavattittaṃ, pahantvāna narādhipo.

4. Disvā nimitte caturo, nikkhamma abhinikkhamaṃ;
Bodhimūlamupāgamma, nisinno vajirāsane.

5. Sahassabāhuṃ māpetvā, nānāyudhasamākulaṃ [nānāvudhasamākulaṃ-itisabbattha];
Mahābhītikaraṃ vesaṃ, kāḷapabbatasādisaṃ.

6. Māpetvāna samāruyha, girimekhalavāraṇaṃ;
Mārasenaṃ samānetvā, āgataṃ makaraddhajaṃ.

7. Pāramitābalena taṃ, mārasenaṃ palāpiya;
Yatthāsīno kilesāri, sahassaṃ ghātayī jino.

8. Nayanaṃ sujalasekehi, sattāhaṃ jinasevitaṃ;
Pūjitaṃ devabrahmehi, siddhoraganarādihi;
Vandituṃ jayabodhiṃtaṃ, gacchāmi satataṃ ahaṃ.

9. Upāsati sadā gantvā, yo naro bodhipādapaṃ;
Gandhodadīpadhūpādi, nānāpūjāhi sādhukaṃ.

10. Sa naro nirāmayo hoti, paccatte ca parattha ca;
Pūjito mānito hoti, dīghāyu balavā sukhī.

11. Tadatthaṃ patthayantena, atthakāmena jantunā;
Upāsanīyaṃ saddhāya, niccaṃ taṃ bodhipādapaṃti.

Taṃ sutvā kumārikā pītiyā phuṭasarīrā pitaraṃ vanditvā ahampi tāta gacchāmīti āha. Rājā panassā upaddavabhayena gamanaṃ na icchi. Tato sā yāvatatiyaṃ pitaraṃ yācitvā raññā anuññātā. Tato paṭṭhāya pitarā saddhiṃ sindhavamāruyha bodhiṃ vandituṃ satataṃ gacchati. Athāparabhāge rājā maraṇamañce nipanno cintesi. Dhītā me nirantaraṃ bodhiupaṭṭhānaṃgacchati, etissā anāgate yaṃkiñci bhayaṃ uppajjamānaṃ tato uppajjati. Tattha me kiṃ kātabbanti. Tato sindhavaṃ pakkosāpetvā tassa kaṇṇamūle mantento evamāha, tāta mama dhītā abhiṇhaṃ tava sahāyaṃ katvā bodhiṃ vandituṃ gacchati. Tatthassā yaṃkiñci bhayaṃ bhaveyya. Taṃ nappatirūpaṃ. Tattha gamanāgamane mama dhītaraṃ rakkheyyāsīti tassa dhītaraṃ paṭipādetvā kālamakāsi. Tato rājadhītā pitusarīrakiccaṃ kāretvā divasassa tikkhattuṃ assamabhiruyha bodhiupaṭṭhānaṃ gacchati. Manussā panassā rūpasampattiṃ disvā vimhitamānasā rājārahaṃ vata no idaṃ paṇṇākāraṃ diṭṭhaṃ. Gantvā rañño ācikkhissāma. Appeva nāma rājā so kiñci no dadeyyāti cintetvā rañño santikaṃ gantvā vanditvā ṭhitā evamāhaṃsu.

12. Bodhimaṇḍaṃ samāgamma, abhiṇhaṃ tuṭṭhamānasā;
Vandantī yāti kaññekā, vijjūva siriyā jalaṃ.

13. Nīladhampillabhārā sā, visālāyatalocanā;
Soṇṇadolābhasavaṇā, sāmā subhapayodharā.

14. Sataraṃsīhi sammissa, sañcyāmbudasamādharā;
Tuṅganāsā nīlabhamu, hāsabhāsā manoramā.

15. Īdisaṃ no mahārājā [mahārājadiṭṭhapubba itipikatthaci], diṭṭhapubbaṃ kudācanaṃ;
Ehi tassā siriṃdeva, bodhimaṇḍamhi dakkhasīti.

Taṃ sutvā rājā savaṇasaṃsaggeneva tāya paṭibaddhacitto caturaṅginiṃsenaṃ gahetvā rājadhītaraṃ bodhivandanatthāya āgatakāle bahipākāre senaṃ parikkhipāpetvā gaṇhathetanti manusse niyojesi. Tato senāpi taṃ gahaṇasajjā aṭṭhāsi. Rājadhītā te disvā sīghaṃ sindhavaṃ upasaṅkamitvā tassa piṭṭhiyaṃ nisinnā paṇhiyā saññaṃ adāsi. So taṃ gahetvā vegena ākāsaṃ pakkhandi. Sā pana dunnisinnabhāvena assassa vegaṃ sandhāretumasakkontī assapiṭṭhito parigali. Sindhavo rājadhītaraṃ patamānaṃ disvā rājovādaṃ saramāno vegenāgantvā tassā kese ḍaṃsitvā ukkhipitvā patamānāya tassā piṭṭhiṃdatvā nisīdāpetvā ākāsena taṃ netvā pāṭaliputtanagareyeva patiṭṭhāpesi [pāṭaliputtanagareyevataṃ paviṭhāpesiitipikatthaci].

16. Tiracchānagatāpevaṃ, sarantā upakārakaṃ;
Na jahantīti mantvāna, kataññū hontu [hontipāṇino-itipikatthaci] pāṇinoti.

Tato paṭṭhāya sā puññakammaṃ katvā saggaparāyanā ahosīti.

17. Yo yaṃ dumindaṃyatinandanena;
Sampūjitaṃ pūjayate sa pañño;
Sa bhogavā hoti anītiko ca,
Sabbattha so hoti pasattharūpo.

Bodhirājadhītuyā vatthuṃ navamaṃ.

40. Kuṇḍaliyā vatthumhi ayamānupubbīkathā

Laṅkādīpe rohaṇajapade mahāgāmo nāma ahosi, tattha tissavihāraṃ nāma anekasatabhikkhūhi samākiṇṇaṃ anekapariveṇapatimaṇḍitaṃ vihāraṃ ahosi. Tattheko tisso nāma sāmaṇero paṭivasati. So ekasmiṃsamaye janapadacārikaṃ caranto pāsāṇavāpigāme bhikkhaṃ caritvā yāpanamattaṃ bhattaṃ sappinā saddhiṃ labhitvā nikkhamma gāmadvāraṃ patvā mahāgāmābhimukho gacchanto manusse udakaphāsukaṭṭhānaṃ pucchi. Tehi bhante tumhākaṃ abhimukhe avidūraṭṭhāne kakubandakandaraṃ nāma sandamānasītalodakaṃ dhavalavālukātalaṃ tattha tumhe gantvā nahātvā sītalacchāyāya vālukātale nisinno bhattakiccaṃ katvā gacchathāti vutte sāmaṇero sādhūti vatvā tattha gantvā phāsukaṭṭhāne nisinno bhattaṃ bhuñjitumārabhi. Tadā ekena vanakammikena saddhiṃaraññaṃ gatā ekā sunakhī tasmiṃ kandare ekasmiṃ pabbhāraṭṭhāne dārake vijāyitvā chātajjhattā pavedhamānagattā dārakānaṃ samīpenipannā sāmaṇerassa patte āhāragandhaṃ ghāyitvā nipannaṭṭhānato vuṭṭhāya pavedhamānā tassa samīpaṃ āgamma naṅguṭṭhaṃ cālentī aṭṭhāsi, sāmaṇero taṃ disvā kampitamānaso attano bhojanatthāya vaṭṭitaṃ pathamālopaṃ tassā purato ṭhapesi, tato sā somanassā taṃ bhuñji. Taṃ disvā tuṭṭho punappunaṃ ālopaṃ karonto tassā bhattaṃ datvā pattaṃ dhovitvā thavikāya pakkhipitvā agamāsi. Tato sā sunakhī sāmaṇeragatena pasādena tato cutā jambudīpe devaputtanagare rājānaṃ paṭicca tassa mahesiyā kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhitvā dasamāsaccayena mātukucchito nikkhami, athassā sikhāmaṅgaladivase sampatte mātāpitaro panassā kuṇḍalāvaṭṭakesattā kuṇḍalāti nāma makaṃsu. Sā anukkamena soḷasavassuddesikā ahosi, tasmiṃ kira samaye tisso sāmaṇero mahābodhiṃ vandissāmīti nāvaṃ abhiruyha jambudīpaṃ gantvā anupubbena devaputtanagaraṃ patvā sunivattho supāruto yugamattadaso bhikkhāya caranto mahāvīthiṃ sampāpuṇi. Rājadhītā sīhapañjaraṃ ugghāṭetvā antaravīthiṃ olokentī bhikkhantaṃ sāmaṇeraṃ disvā pubbasinehaṃ paṭilabhi, tasmiṃkhaṇe tassā jātissarañāṇaṃ ahosi. Sā kira pubbe bhikkhuṇī hutvā paṇṇasūciyā saddhiṃ potthakañca padīpiyatelañca datvā jātissarā bhaveyyaṃti patthanaṃ ṭhapesi, tato sājātiṃ anussarantī sāmaṇerena attano katūpakāraṃ ditvā somanassā naṃ pakkosāpetvā rājagehe āsanaṃ paññāpetvā tattha nisinnaṃ nānaggarasa bhojanena parivisitvā onītapattapāṇiṃ sāmaṇeraṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisinnā tena saddhiṃ sallapantī evamāha.

1. Na sañjānāsi maṃ dhīra, pubbehaṃ tava dāsikā;
Tenāhaṃ sukhitā āsiṃ, tasmā tvamasi issaroti.

Taṃ sutvā sāmaṇero āha.

2. Natthi me tādisī dāsī, na sañjānāmi taṃ ahaṃ;
Kāsi tvaṃ kassa vā dhītā, taṃ me akkhāhi pucchitāti.

Tato sā taṃ sārāpentī āha.

3. Sārāpemi tuvaṃ ajja, yathā jānāsimaṃ ise;
Bujjhassu bodhito dāni, mayā jātiṃsarantiyā.

4. Pāsāṇavāpigāmamhi, tambapaṇṇimhi rohaṇe;
Bhikkhitvāna tuvaṃ bhante, yadā kakubandakandare.

5. Nisīditvāna tvaṃ bhattaṃ, bhuttakālaṃ sarissasi;
Tadāhaṃ sunakhī āsiṃ, vijātā laddhagocarā.

6. Dārake khādituṃ mayha, māsannā khudapīḷitā;
Pavedhamānasabbaṅgā, aṭṭhāsiṃ tava santike.

7. Disvā taṃ maṃ tadā bhante, vedhamānaṃ bubhukkhitaṃ;
Chinnabhatto tuvaṃ hutvā, mamaṃ bhattena tosayī.

8. Tadāhaṃ muducittena, cittaṃ tayi pasādayiṃ;
Tenāhaṃ puññakammena, dutiye attasambhave.

9. Idha rājakule jātā, sabbakāmasamiddhinī;
Cittappasādamattena, lokanāthassa sāsane.

10. Tadahupabbajitassāpi, īdisā honti sampadā;
Kīdisaṃ hoti sambuddhe, pasādena phalaṃ aho.

11. Aññāni pana kiccāni, pahāyāttahite rato;
Atandito divārattiṃ, sarātu ratanattayaṃti.

Evaṃ sāmaṇerena katūpakāraṃ sārāpetvā bhante tava dāsiyā anuggahaṃ paṭicca idheva vasathāti nimantitvā tena sampaṭicchite mahantaṃ vihāraṃ kārāpetvā sāmaṇeraṃ ādiṃ katvā anekabhikkhusate nimantetvā vihāre vasāpetvā sulabhaṃ katvā catupaccayehi upaṭṭhāsi. Sāmaṇeropi sunakhiyā dinnadānaṃ anussaritvā tuṭṭho buddhānussatiṃ manasikaronto na cirenava arahattaṃ patvā tasmiṃyeva vihāre vasanto āyupariyosāne tattheva parinibbāyīti.

12. Tiyaddhesu tilokasmiṃ, natthi vatthuttayaṃ vinā;
Sattāna mañña micchattha, dāyakaṃ surapādapaṃ.

Kuṇḍaliyā vatthuṃ dasamaṃ.

Mahāsenavaggo catuttho.

Ettāvatā jambudīpuppattikathā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Saḷāyatanavagga-aṭṭhakathā

1. Saḷāyatanasaṃyuttaṃ

1. Aniccavaggo

1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā

1. Saḷāyatanavaggassa paṭhame **cakkhu**nti dve cakkhūni – ñāṇacakkhu ceva maṃsacakkhu ca. Tattha **ñāṇacakkhu** pañcavidhaṃ – buddhacakkhu, dhammacakkhu, samantacakkhu, dibbacakkhu, paññācakkhūti. Tesu buddhacakkhu nāma āsayānusayañāṇañceva indriyaparopariyattañāṇañca, yaṃ – ‘‘buddhacakkhunā lokaṃ volokento’’ti (mahāva. 9; ma. ni. 1.283; 2.338) āgataṃ. Dhammacakkhu nāma heṭṭhimā tayo maggā tīṇi ca phalāni, yaṃ – ‘‘virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādī’’ti (mahāva. 16; ma. ni. 2.395) āgataṃ. Samantacakkhu nāma sabbaññutaññāṇaṃ, yaṃ – ‘‘pāsādamāruyha samantacakkhū’’ti (mahāva. 8; ma. ni. 1.282; 2.338) āgataṃ. Dibbacakkhu nāma ālokapharaṇena uppannaṃ ñāṇaṃ, yaṃ – ‘‘dibbena cakkhunā visuddhenā’’ti (pārā. 13; ma. ni. 2.341) āgataṃ. Paññācakkhu nāma catusaccaparicchedakañāṇaṃ, yaṃ – ‘‘cakkhuṃ udapādī’’ti (sa. ni. 5.1081; mahāva. 15) āgataṃ.

Maṃsacakkhupi duvidhaṃ – sasambhāracakkhu, pasādacakkhūti. Tesu yvāyaṃ akkhikūpake akkhipaṭalehi parivārito maṃsapiṇḍo, yattha catasso dhātuyo vaṇṇagandharasojā sambhavo jīvitaṃ bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti saṅkhepato terasa sambhārā honti. Vitthārato pana catasso dhātuyo vaṇṇagandharasojā sambhavoti ime nava catusamuṭṭhānavasena chattiṃsa, jīvitaṃ bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti ime kammasamuṭṭhānā tāva cattāroti cattārīsa sambhārā honti. Idaṃ sasambhāracakkhu nāma. Yaṃ panettha setamaṇḍalaparicchinnena kaṇhamaṇḍalena parivārite diṭṭhimaṇḍale sanniviṭṭhaṃ rūpadassanasamatthaṃ pasādamattaṃ, idaṃ pasādacakkhu nāma. Tassa tato paresañca sotādīnaṃ vitthārakathā visuddhimagge vuttāva.

Tattha yadidaṃ pasādacakkhu, taṃ gahetvā bhagavā – **cakkhuṃ, bhikkhave, anicca**ntiādimāha. Tattha – ‘‘catūhi kāraṇehi aniccaṃ udayabbayavantatāyā’’tiādinā nayena vitthārakathā heṭṭhā pakāsitāyeva. **Sotampi** pasādasotameva adhippetaṃ, tathā **ghānajivhākāyā. Mano**ti tebhūmakasammasanacāracittaṃ. Iti idaṃ suttaṃ chasu ajjhattikāyatanesu tīṇi lakkhaṇāni dassetvā kathite bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ.

2-3. Ajjhattadukkhasuttādivaṇṇanā

2-3. Dutiyaṃ dve lakkhaṇāni, tatiyaṃ ekalakkhaṇaṃ dassetvā kathite bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ. Sesāni pana tehi sallakkhitāni vā ettakeneva vā sallakkhessantīti.

4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā

4-6. Catutthe **rūpagandharasaphoṭṭhabbā** catusamuṭṭhānā, **saddo** dvisamuṭṭhāno, **dhammā**ti tebhūmakadhammārammaṇaṃ. Idampi bāhiresu chasu āyatanesu tilakkhaṇaṃ dassetvā kathite bujjhanakānaṃ vasena vuttaṃ. Pañcame chaṭṭhe ca dutiyatatiyesu vuttasadisova nayo.

7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. Sattamādīni atītānāgatesu cakkhādīsu aniccalakkhaṇādīni sallakkhetvā paccuppannesu balavagāhena kilamantānaṃ vasena vuttāni. Sesaṃ sabbattha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Aniccavaggo paṭhamo.

2. Yamakavaggo

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Yamakavaggassa paṭhamadutiyesu **ajjhattikāna**nti ajjhattajjhattavasena ajjhattikānaṃ. So pana nesaṃ ajjhattikabhāvo chandarāgassa adhimattabalavatāya veditabbo. Manussānañhi antogharaṃ viya cha ajjhattikāyatanāni, gharūpacāraṃ viya cha bāhirāyatanāni. Yathā nesaṃ puttadāradhanadhaññapuṇṇe antoghare chandarāgo adhimattabalavā hoti, tattha kassaci pavisituṃ na denti, appamattena bhājanasaddamattenāpi ‘‘kiṃ eta’’nti? Vattāro bhavanti. Evamevaṃ chasu ajjhattikesu āyatanesu adhimattabalavachandarāgoti. Iti imāya chandarāgabalavatāya tāni ‘‘ajjhattikānī’’ti vuttāni. Gharūpacāre pana no tathā balavā hoti, tattha carante manussepi catuppadānipi na sahasā nivārenti. Kiñcāpi na nivārenti, anicchantā pana pasupacchimattampi gahituṃ na denti. Iti nesaṃ tattha na adhimattabalavachandarāgo hoti. Rūpādīsupi tatheva na adhimattabalavachandarāgo, tasmā tāni ‘‘bāhirānī’’ti vuttāni. Vitthārato pana ajjhattikabāhirakathā visuddhimagge vuttāva. Sesaṃ dvīsupi suttesu heṭṭhā vuttanayameva. Tathā tatiyacatutthesu.

5-6. Paṭhamanoceassādasuttādivaṇṇanā

17-18. Pañcame **nissaṭā**ti nikkhantā. **Visaññuttā**ti nosaṃyuttā. **Vippamuttā**ti no adhimuttā **vimariyādīkatena cetasā**ti nimmariyādīkatena cetasā. Yañhi kilesajātaṃ vā vaṭṭaṃ vā appahīnaṃ hoti, tena sekhānaṃ cittaṃ samariyādīkataṃ nāma. Yaṃ pahīnaṃ, tena vimariyādīkataṃ. Idha pana sabbaso kilesānañceva vaṭṭassa ca pahīnattā vimariyādīkatena kilesavaṭṭamariyādaṃ atikkantena cittena vihariṃsūti attho. Chaṭṭhepi eseva nayo. Chasupi panetesu suttesu catusaccameva kathitanti veditabbaṃ.

7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

19-22. Sattamādīsu catūsu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ. Anupubbakathā pana nesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Yamakavaggo dutiyo.

3. Sabbavaggo

1. Sabbasuttavaṇṇanā

23. Sabbavaggassa paṭhame **sabbaṃ vo, bhikkhave**ti sabbaṃ nāma catubbidhaṃ – sabbasabbaṃ, āyatanasabbaṃ, sakkāyasabbaṃ, padesasabbanti. Tattha –

‘‘Na tassa addiṭṭhamidhaatthi kiñci,
Atho aviññātamajānitabbaṃ;
Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ,
Tathāgato tena samantacakkhū’’ti. (mahāni. 156; cūḷani. dhotakamāṇavapucchāniddeso 32; paṭi. ma. 1.121) –

Idaṃ sabbasabbaṃ nāma. ‘‘Sabbaṃ vo, bhikkhave, desessāmi, taṃ suṇāthā’’ti (saṃ. ni. 4.24) idaṃ āyatanasabbaṃ nāma. ‘‘Sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmī’’ti (ma. ni. 1.1) idaṃ sakkāyasabbaṃ nāma. ‘‘Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro uppajjati cittaṃ mano mānasaṃ…pe… tajjāmanodhātū’’ti idaṃ padesasabbaṃ nāma. Iti pañcārammaṇamattaṃ padesasabbaṃ. Tebhūmakadhammā sakkāyasabbaṃ. Catubhūmakadhammā āyatanasabbaṃ. Yaṃkiñci neyyaṃ sabbasabbaṃ. Padesasabbaṃ sakkāyasabbaṃ na pāpuṇāti, sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti, āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Kasmā? Sabbaññutaññāṇassa ayaṃ nāma dhammo ārammaṇaṃ na hotīti natthitāya. Imasmiṃ pana sutte āyatanasabbaṃ adhippetaṃ.

Paccakkhāyāti paṭikkhipitvā. **Vācāvatthukamevassā**ti, vācāya vattabbavatthumattakameva bhaveyya. Imāni pana dvādasāyatanāni atikkamitvā ayaṃ nāma añño sabhāvadhammo atthīti dassetuṃ na sakkuṇeyya. **Puṭṭho ca na sampāyeyyā**ti, ‘‘katamaṃ aññaṃ sabbaṃ nāmā’’ti? Pucchito, ‘‘idaṃ nāmā’’ti vacanena sampādetuṃ na sakkuṇeyya. **Vighātaṃ āpajjeyyā**ti dukkhaṃ āpajjeyya. **Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmi**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ. **Yathā**ti kāraṇavacanaṃ, yasmā avisaye puṭṭhoti attho. Avisayasmiñhi sattānaṃ vighātova hoti, kūṭāgāramattaṃ silaṃ sīsena ukkhipitvā gambhīre udake taraṇaṃ avisayo, tathā candimasūriyānaṃ ākaḍḍhitvā pātanaṃ, tasmiṃ avisaye vāyamanto vighātameva āpajjati, evaṃ imasmimpi avisaye vighātameva āpajjeyyāti adhippāyo.

2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. Dutiye **sabbappahānāyā**ti sabbassa pahānāya. **Cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayita**nti cakkhusamphassaṃ mūlapaccayaṃ katvā uppannā sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanajavanavedanā. Cakkhuviññāṇasampayuttāya pana vattabbameva natthi. Sotadvārādivedanāpaccayādīsupi eseva nayo. Ettha pana **mano**ti bhavaṅgacittaṃ. **Dhammā**ti ārammaṇaṃ. **Manoviññāṇa**nti sahāvajjanakajavanaṃ. **Manosamphasso**ti bhavaṅgasahajāto samphasso. **Vedayita**nti sahāvajjanavedanāya javanavedanā. Bhavaṅgasampayuttāya pana vattabbameva natthi. Āvajjanaṃ bhavaṅgato amocetvā **mano**ti sahāvajjanena bhavaṅgaṃ daṭṭhabbaṃ. **Dhammā**ti ārammaṇaṃ. **Manoviññāṇa**nti javanaviññāṇaṃ. **Manosamphasso**ti bhavaṅgasahajāto samphasso. **Vedayita**nti javanasahajātā vedanā. Sahāvajjanena bhavaṅgasahajātāpi vaṭṭatiyeva. Yā panettha desanā anusiṭṭhiāṇā, ayaṃ paṇṇatti nāmāti.

3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. Tatiye **sabbaṃ abhiññā pariññā pahānāyā**ti sabbaṃ abhijānitvā parijānitvā pajahanatthāya. **Abhiññā pariññā pahātabba**nti abhijānitvā parijānitvā pahātabbaṃ. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

4. Paṭhamaaparijānanasuttavaṇṇanā

26. Catutthe **anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajaha**nti anabhijānanto aparijānanto avirājento appajahanto. Ettha ca **avirājento**ti avigacchāpento. Iti imasmiṃ sutte tissopi pariññā kathitā honti. ‘‘Abhijāna’’nti hi vacanena ñātapariññā kathitā, ‘‘parijāna’’nti vacanena tīraṇapariññā, ‘‘virājayaṃ pajaha’’nti dvīhi pahānapariññāti.

5. Dutiyaaparijānanasuttavaṇṇanā

27. Pañcame **cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā**ti heṭṭhā gahitarūpameva gahetvā dasseti. Heṭṭhā vā āpāthagataṃ gahitaṃ, idha anāpāthagataṃ. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ – heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva, idha pana cakkhuviññāṇasampayuttā tayo khandhā. Te hi cakkhuviññāṇena saha viññātabbattā ‘‘cakkhuviññāṇaviññātabbā’’ti vuttā. Sesapadesupi eseva nayo.

6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Chaṭṭhe **gayāsīse**ti gayāgāmassa hi avidūre gayāti ekā pokkharaṇīpi atthi nadīpi, gayāsīsanāmako hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇopi, yattha bhikkhusahassassapi okāso pahoti, bhagavā tattha viharati. Tena vuttaṃ ‘‘gayāsīse’’ti. **Bhikkhū āmantesī**ti tesaṃ sappāyadhammadesanaṃ vicinitvā taṃ desessāmīti āmantesi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – ito kira dvānavutikappe mahindo nāma rājā ahosi. Tassa jeṭṭhaputto phusso nāma. So pūritapāramī pacchimabhavikasatto, paripākagate ñāṇe bodhimaṇḍaṃ āruyha sabbaññutaṃ paṭivijjhi. Rañño kaniṭṭhaputto tassa aggasāvako ahosi, purohitaputto dutiyasāvako. Rājā cintesi – ‘‘mayhaṃ jeṭṭhaputto nikkhamitvā buddho jāto, kaniṭṭhaputto aggasāvako, purohitaputto dutiyasāvako’’ti. So ‘‘amhākaṃyeva buddho, amhākaṃ dhammo, amhākaṃ saṅgho’’ti vihāraṃ kāretvā vihāradvārakoṭṭhakato yāva attano gharadvārā ubhato veḷubhittikuṭikāhi parikkhipitvā matthake suvaṇṇatārakakhacitasamosaritagandhadāmamālādāmavitānaṃ bandhāpetvā heṭṭhā rajatavaṇṇaṃ vālukaṃ santharitvā pupphāni vikirāpetvā tena maggena bhagavato āgamanaṃ kāresi.

Satthā vihārasmiṃyeva ṭhito cīvaraṃ pārupitvā antosāṇiyāva saddhiṃ bhikkhusaṅghena rājagehaṃ āgacchati, katabhattakicco antosāṇiyāva gacchati. Koci kaṭacchubhikkhāmattampi dātuṃ na labhati. Tato nāgarā ujjhāyiṃsu, ‘‘buddho loke uppanno, na ca mayaṃ puññāni kātuṃ labhāma. Yathā hi candimasūriyā sabbesaṃ ālokaṃ karonti, evaṃ buddhā nāma sabbesaṃ hitatthāya uppajjanti, ayaṃ pana rājā sabbesaṃ puññacetanaṃ attanoyeva anto pavesetī’’ti.

Tassa ca rañño aññe tayo puttā atthi. Nāgarā tehi saddhiṃ ekato hutvā sammantayiṃsu, ‘‘rājakulehi saddhiṃ aṭṭo nāma natthi, ekaṃ upāyaṃ karomā’’ti. Te paccante core uṭṭhāpetvā, ‘‘katipayā gāmā pahaṭā’’ti sāsanaṃ āharāpetvā rañño ārocayiṃsu. Rājā putte pakkosāpetvā‘‘tātā, ahaṃ mahallako, gacchatha core vūpasamethā’’ti pesesi. Payuttacorā ito cito ca avippakiritvā tesaṃ santikameva āgacchiṃsu. Te anāvāse gāme vāsetvā ‘‘vūpasamitā corā’’ti āgantvā rājānaṃ vanditvā aṭṭhaṃsu.

Rājā tuṭṭho ‘‘tātā, varaṃ vo demī’’ti āha. Te adhivāsetvā gantvā nāgarehi saddhiṃ mantayiṃsu, ‘‘raññā amhākaṃ varo dinno. Kiṃ gaṇhāmā’’ti? Ayyaputtā, tumhākaṃ hatthiassādayo na dullabhā, buddharatanaṃ pana dullabhaṃ, na sabbakālaṃ uppajjati, tumhākaṃ jeṭṭhabhātikassa phussabuddhassa paṭijagganavaraṃ gaṇhathāti. Te ‘‘evaṃ karissāmā’’ti nāgarānaṃ paṭissuṇitvā katamassukammā sunhātā suvilittā rañño santikaṃ gantvā, ‘‘deva, no varaṃ dethā’’ti yāciṃsu. Kiṃ gaṇhissatha tātāti? Deva, amhākaṃ hatthiassādīhi attho natthi, jeṭṭhabhātikassa no phussabuddhassa paṭijagganavaraṃ dethāti. ‘‘Ayaṃ varo na sakkā mayā jīvamānena dātu’’nti dve kaṇṇe pidahi. ‘‘Deva, na tumhe amhehi balakkārena varaṃ dāpitā, tumhehi attano ruciyā tuṭṭhehi dinno. Kiṃ, deva, rājakulassa dve kathā vaṭṭantī’’ti? Saccavāditāya bhaṇiṃsu.

Rājā vinivattituṃ alabhanto – ‘‘tātā, satta saṃvacchare satta māse satta ca divase upaṭṭhahitvā tumhākaṃ dassāmī’’ti āha. ‘‘Sundaraṃ, deva, pāṭibhogaṃ dethā’’ti. ‘‘Kissa pāṭibhogaṃ tātā’’ti? ‘‘Ettakaṃ kālaṃ amaraṇapāṭibhogaṃ devā’’ti. ‘‘Tātā, ayuttaṃ pāṭibhogaṃ dāpetha, na sakkā evaṃ pāṭibhogaṃ dātuṃ, tiṇagge ussāvabindusadisaṃ sattānaṃ jīvita’’nti. ‘‘No ce, deva, pāṭibhogaṃ detha, mayaṃ antarā matā kiṃ kusalaṃ karissāmā’’ti? ‘‘Tena hi, tātā, cha saṃvaccharāni dethā’’ti. ‘‘Na sakkā, devā’’ti. ‘‘Tena hi pañca, cattāri, tīṇi, dve, ekaṃ saṃvaccharaṃ detha’’. ‘‘Satta, cha māse detha…pe… māsaḍḍhamattaṃ dethā’’ti. ‘‘Na sakkā, devā’’ti. ‘‘Tena hi sattadivasamattaṃ dethā’’ti. ‘‘Sādhu, devāti satta divase sampaṭicchiṃsu’’. Rājā satta saṃvacchare satta māse satta divase kattabbasakkāraṃ sattasuyeva divasesu akāsi.

Tato puttānaṃ vasanaṭṭhānaṃ satthāraṃ pesetuṃ aṭṭhausabhavitthataṃ maggaṃ alaṅkārāpesi, majjhaṭṭhāne catuusabhappamāṇaṃ padesaṃ hatthīhi maddāpetvā kasiṇamaṇḍalasadisaṃ katvā vālukāya sattharāpetvā pupphābhikiṇṇamakāsi, tattha tattha kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭhapāpetvā dhajapaṭākā ukkhipāpesi. Usabhe usabhe pokkharaṇiṃ khaṇāpesi, aparabhāge dvīsu passesu gandhamālāpupphāpaṇe pasārāpesi. Majjhaṭṭhāne catuusabhavitthārassa alaṅkatamaggassa ubhosu passesu dve dve usabhavitthāre magge khāṇukaṇṭake harāpetvā daṇḍadīpikāyo kārāpesi. Rājaputtāpi attano āṇāpavattiṭṭhāne soḷasausabhamaggaṃ tatheva alaṅkārāpesuṃ.

Rājā attano āṇāpavattiṭṭhānassa kedārasīmaṃ gantvā satthāraṃ vanditvā paridevamāno, ‘‘tātā, mayhaṃ dakkhiṇakkhiṃ uppāṭetvā gaṇhantā viya gacchatha, evaṃ gaṇhitvā gatā pana buddhānaṃ anucchavikaṃ kareyyātha. Mā surāsoṇḍā viya pamattā vicarittha’’ti āha. Te ‘‘jānissāma mayaṃ, devā’’ti satthāraṃ gahetvā gatā, vihāraṃ kāretvā satthu niyyātetvā tattha satthāraṃ paṭijaggantā kālena therāsane, kālena majjhimāsane, kālena saṅghanavakāsane tiṭṭhanti. Dānaṃ upaparikkhamānānaṃ tiṇṇampi janānaṃ ekasadisameva ahosi. Te upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya cintayiṃsu – ‘‘kathaṃ nu kho satthu ajjhāsayaṃ gaṇheyyāmā’’ti? Atha nesaṃ etadahosi – ‘‘buddhā nāma dhammagaruno, na āmisagaruno, sīle patiṭṭhamānā mayaṃ satthu ajjhāsayaṃ gahetuṃ sakkhissāmā’’ti dānasaṃvidhāyake manusse pakkosāpetvā, ‘‘tātā, imināva nīhārena yāgubhattakhādanīyādīni sampādentā dānaṃ pavattethā’’ti vatvā dānasaṃvidahanapalibodhaṃ chindiṃsu.

Atha nesaṃ jeṭṭhabhātā pañcasate purise ādāya dasasu sīlesu patiṭṭhāya dve kāsāyāni acchādetvā kappiyaṃ udakaṃ paribhuñjamāno vāsaṃ kappesi. Majjhimo tīhi, kaniṭṭho dvīhi purisasatehi saddhiṃ tatheva paṭipajji. Te yāvajīvaṃ satthāraṃ upaṭṭhahiṃsu. Satthā tesaṃyeva santike parinibbāyi.

Tepi kālaṃ katvā tato paṭṭhāya dvānavutikappe manussalokato devalokaṃ, devalokato ca manussalokaṃ saṃsarantā amhākaṃ satthukāle devalokā cavitvā manussaloke nibbattiṃsu. Tesaṃ dānagge byāvaṭo mahāamacco aṅgamagadhānaṃ rājā bimbisāro hutvā nibbatti. Te tasseva rañño raṭṭhe brāhmaṇamahāsālakule nibbattiṃsu. Jeṭṭhabhātā jeṭṭhova jāto, majjhimakaniṭṭhā majjhimakaniṭṭhāyeva. Yepi tesaṃ parivāramanussā, te parivāramanussāva jātā. Te vuddhimanvāya tayopi janā taṃ purisasahassaṃ ādāya nikkhamitvā tāpasā hutvā uruvelāyaṃ nadītīreyeva vasiṃsu. Aṅgamagadhavāsino māse māse tesaṃ mahāsakkāraṃ abhiharanti.

Atha amhākaṃ bodhisatto katābhinikkhamano anupubbena sabbaññutaṃ patvā pavattitavaradhammacakko yasādayo kulaputte vinetvā saṭṭhi arahante dhammadesanatthāya disāsu uyyojetvā sayaṃ pattacīvaramādāya – ‘‘te tayo jaṭilabhātike damessāmī’’ti uruvelaṃ gantvā anekehi pāṭihāriyasatehi tesaṃ diṭṭhiṃ bhinditvā te pabbājesi. So taṃ iddhimayapattacīvaradharaṃ samaṇasahassaṃ ādāya gayāsīsaṃ gantvā tehi parivārito nisīditvā, – ‘‘katarā nu kho etesaṃ dhammakathā sappāyā’’ti cintento, ‘‘ime sāyaṃpātaṃ aggiṃ paricaranti. Imesaṃ dvādasāyatanāni ādittāni sampajjalitāni viya katvā desessāmi, evaṃ ime arahattaṃ pāpuṇituṃ sakkhissantī’’ti sanniṭṭhānamakāsi. Atha nesaṃ tathā dhammaṃ desetuṃ imaṃ ādittapariyāyaṃ abhāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘bhikkhū āmantesīti tesaṃ sappāyadhammadesanaṃ vicinitvā taṃ desessāmīti āmantesī’’ti. Tattha **āditta**nti padittaṃ sampajjalitaṃ. Sesaṃ vuttanayameva. Iti imasmiṃ sutte dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ.

7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Sattame **addhabhūta**nti adhibhūtaṃ ajjhotthaṭaṃ, upaddutanti attho. Imasmimpi sutte dukkhalakkhaṇameva kathitaṃ.

8. Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā

30. Aṭṭhame **sabbamaññitasamugghātasāruppa**nti sabbesaṃ taṇhāmānadiṭṭhimaññitānaṃ samugghātāya anucchavikaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Cakkhuṃ na maññatī**ti cakkhuṃ ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā na maññati. **Cakkhusmiṃ na maññatī**ti ahaṃ cakkhusmiṃ, mama kiñcanapalibodho cakkhusmiṃ paro cakkhusmiṃ, parassa kiñcanapalibodho cakkhusminti na maññati. **Cakkhuto na maññatī**ti ahaṃ cakkhuto niggato, mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato, paro cakkhuto niggato, parassa kiñcanapalibodho cakkhuto niggatoti evampi na maññati, taṇhāmānadiṭṭhimaññanānaṃ ekampi na uppādetīti attho. **Cakkhuṃ meti na maññatī**ti mama cakkhūti na maññati, mamattabhūtaṃ taṇhāmaññanaṃ na uppādetīti attho. Sesaṃ uttānamevāti. Imasmiṃ sutte catucattālīsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. Navame **samugghātasappāyā**ti samugghātassa upakārabhūtā. **Tato taṃ hoti aññathā**ti tato taṃ aññenākārena hoti. **Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavamevābhinandatī**ti aññathābhāvaṃ vipariṇāmaṃ upagamanena aññathābhāvī hutvāpi bhavesu satto laggo lagito palibuddho ayaṃ loko bhavaṃyeva abhinandati. **Yāvatā, bhikkhave, khandhadhātuāyatana**nti, bhikkhave, yattakaṃ idaṃ khandhā ca dhātuyo ca āyatanāni cāti khandhadhātuāyatanaṃ. **Tampi na maññatī**ti sabbampi na maññatīti heṭṭhā gahitameva saṃkaḍḍhitvā puna dasseti. Imasmiṃ sutte aṭṭhacattālīsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. Dasame **etaṃ mamā**tiādīhi tīhi tīhi padehi taṇhāmānadiṭṭhigāhe dassetvā tiparivaṭṭanayena desanā katā. Paṭipāṭiyā pana tīsupi imesu suttesu saha vipassanāya cattāropi maggā kathitāti.

Sabbavaggo tatiyo.

4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

33-42. Jātidhammavagge **jātidhamma**nti jāyanadhammaṃ nibbattanasabhāvaṃ. **Jarādhamma**nti jīraṇasabhāvaṃ. **Byādhidhamma**nti byādhino uppattipaccayabhāvena byādhisabhāvaṃ. **Maraṇadhamma**nti maraṇasabhāvaṃ. **Sokadhamma**nti sokassa uppattipaccayabhāvena sokasabhāvaṃ. **Saṃkilesikadhamma**nti saṃkilesikasabhāvaṃ. **Khayadhamma**nti khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhammā**dīsupi eseva nayoti.

Jātidhammavaggo catuttho.

5. Sabbaaniccavaggavaṇṇanā

43-52. Aniccavagge **abhiññeyya**nti pade ñātapariññā āgatā, itarā pana dve gahitāyevāti veditabbā. **Pariññeyyapahātabba**padesupi tīraṇapahānapariññāva āgatā, itarāpi pana dve gahitāyevāti veditabbā. **Sacchikātabba**nti paccakkhaṃ kātabbaṃ. **Abhiññāpariññeyya**nti idhāpi pahānapariññā avuttāpi gahitāyevāti veditabbā. **Upadduta**nti anekaggaṭṭhena. **Upassaṭṭha**nti upahataṭṭhena. Sesaṃ uttānamevāti.

Sabbaaniccavaggo pañcamo.

Paṭhamo paṇṇāsako.

6. Avijjāvaggavaṇṇanā

53-62. Avijjāvagge **avijjā**ti catūsu saccesu aññāṇaṃ. **Vijjā**ti arahattamaggavijjā. **Aniccato jānato passato**ti dukkhānattavasenāpi jānato passato pahīyatiyeva, idaṃ pana aniccavasena kathite bujjhanakapuggalassa ajjhāsayena vuttaṃ. Eseva nayo sabbattha. Api cettha **saṃyojanā**ti dasa saṃyojanāni. **Āsavā**ti cattāro āsavā. **Anusayā**ti satta anusayā. **Sabbupādānapariññāyā**ti sabbesaṃ catunnampi upādānānaṃ tīhi pariññāhi parijānanatthāya. **Pariyādānāyā**ti khepanatthāya. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Avijjāvaggo chaṭṭho.

7. Migajālavaggo

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Migajālavaggassa paṭhame **cakkhuviññeyyā**ti cakkhuviññāṇena passitabbā. **Sotaviññeyyā**dīsupi eseva nayo. **Iṭṭhā**ti pariyiṭṭhā vā hontu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kamanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasaṃhitā**ti ārammaṇaṃ katvā uppajjamānena kāmena upasaṃhitā **rajanīyā**ti rañjanīyā, rāguppattikāraṇabhūtāti attho. **Nandī**ti taṇhānandī. **Saṃyogo**ti saṃyojanaṃ. **Nandisaṃyojanasaṃyutto**ti nandībandhanena baddho. **Araññavanapatthānī**ti araññāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nippariyāyena ‘‘nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ arañña’’nti (vibha. 529) vuttaṃ, tathāpi yaṃ taṃ ‘‘pañcadhanusatikaṃ pacchima’’nti (pārā. 654) araññakaṅganipphādakaṃ senāsanaṃ vuttaṃ, tadeva adhippetanti veditabbaṃ. **Vanapattha**nti gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vapīyati. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ. Vanapatthanti vanasaṇḍānametaṃ, vanapatthanti bhiṃsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ, vanapatthanti amanussūpacārānaṃ senāsanānametaṃ adhivacana’’nti (vibha. 531).

Ettha ca pariyantānanti imaṃ ekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā sesapariyāyehi vanapatthāni veditabbāni. **Pantānī**ti pariyantāni atidūrāni. **Appasaddānī**ti udukkhalamusaladārakasaddādīnaṃ abhāvena appasaddāni. **Appanigghosānī**ti tesaṃ tesaṃ ninnādamahānigghosassa abhāvena appanigghosāni. **Vijanavātānī**ti sañcaraṇajanassa sarīravātavirahitāni. **Manussarāhasseyyakānī**ti manussānaṃ rahokammassa anucchavikāni. **Paṭisallānasāruppānī**ti nilīyanasāruppāni.

2. Dutiyamigajālasuttavaṇṇanā

64. Dutiye **nandinirodhā dukkhanirodho**ti taṇhānandiyā nirodhena vaṭṭadukkhassa nirodho.

3-5. Paṭhamasamiddhimārapañhāsuttādivaṇṇanā

65-67. Tatiye **samiddhī**ti attabhāvassa samiddhatāya evaṃ laddhanāmo. Tassa kira therassa attabhāvo abhirūpo ahosi pāsādiko, ukkhittamālāpuṭo viya alaṅkatamālāgabbho viya ca sabbākārapāripūriyā samiddho. Tasmā samiddhitveva saṅkhaṃ gato. **Māro**ti maraṇaṃ pucchati. **Mārapaññattī**ti māroti paññatti nāmaṃ nāmadheyyaṃ. **Atthi tattha māro vā mārapaññatti vā**ti tattha maraṇaṃ vā maraṇanti idaṃ nāmaṃ vā atthīti dasseti. Catutthaṃ uttānameva, tathā pañcamaṃ.

6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. Chaṭṭhe **loko**ti lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Iti migajālattherassa āyācanasuttato paṭṭhāya pañcasupi suttesu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

7. Upasenaāsīvisasuttavaṇṇanā

69. Sattame **sītavane**ti evaṃnāmake susānavane. **Sappasoṇḍikapabbhāre**ti sappaphaṇasadisatāya evaṃladdhanāme pabbhāre. **Upasenassā**ti dhammasenāpatino kaniṭṭhabhātikaupasenattherassa. **Āsīviso patito hotī**ti thero kira katabhattakicco mahācīvaraṃ gahetvā leṇacchāyāya mandamandena vātapānavātena bījiyamāno nisīditvā dupaṭṭanivāsane sūcikammaṃ karoti. Tasmiṃ khaṇe leṇacchadane dve āsīvisapotakā kīḷanti. Tesu eko patitvā therassa aṃsakūṭe avatthāsi. So ca phuṭṭhaviso hoti. Tasmā patitaṭṭhānato paṭṭhāya therassa kāye dīpasikhā viya vaṭṭiṃ pariyādiyamānamevassa visaṃ otiṇṇaṃ. Thero visassa tathāgamanaṃ disvā kiñcāpi taṃ patitamattameva yathāparicchedena gataṃ, attano pana iddhibalena ‘‘ayaṃ attabhāvo leṇe mā vinassatū’’ti adhiṭṭhahitvā bhikkhū āmantesi. **Purāyaṃ kāyo idheva vikiratī**ti yāva na vikirati, tāva naṃ bahiddhā nīharathāti attho. **Aññathatta**nti aññathābhāvaṃ. **Indriyānaṃ vā vipariṇāma**nti cakkhusotādīnaṃ indriyānaṃ pakativijahanabhāvaṃ. **Tattheva vikirī**ti bahi nīharitvā ṭhapitaṭṭhāne mañcakasmiṃyeva vikiri.

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. Aṭṭhame **rūpappaṭisaṃvedī**ti nīlapītādibhedaṃ ārammaṇaṃ vavatthāpento rūpaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti, tasmā rūpappaṭisaṃvedī nāma hoti. **Rūparāgappaṭisaṃvedī**ti kilesassa atthibhāveneva pana rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti nāma, tasmā rūparāgappaṭisaṃvedīti vuccati. **Sandiṭṭhiko**tiādīni visuddhimagge vuttatthāneva. **No ca rūparāgappaṭisaṃvedī**ti kilesassa natthibhāveneva na rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti nāma, tasmā ‘‘no ca rūparāgappaṭisaṃvedī’’ti vuccati. Imasmiṃ sutte sekhāsekhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā.

9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

71. Navame **phassāyatanāna**nti phassākarānaṃ. **Avusita**nti avuṭṭhaṃ. **Ārakā**ti dūre. **Etthāhaṃ, bhante, anassasa**nti, bhante, ahaṃ ettha anassasiṃ, naṭṭho nāma ahanti vadati. Bhagavā – ‘‘ayaṃ bhikkhu ‘ahaṃ nāma imasmiṃ sāsane naṭṭho’ti vadati, kinnu khvassa aññesu dhātukammaṭṭhāna-kasiṇakammaṭṭhānādīsu abhiyogo atthī’’ti cintetvā, tampi apassanto – ‘‘kataraṃ nu kho kammaṭṭhānaṃ imassa sappāyaṃ bhavissatī’’ti cintesi. Tato ‘‘āyatanakammaṭṭhānameva sappāya’’nti disvā taṃ kathento **taṃ kiṃ maññasi bhikkhū**tiādimāha. **Sādhū**ti tassa byākaraṇe sampahaṃsanaṃ. **Esevanto dukkhassā**ti ayameva vaṭṭadukkhassanto paricchedo, nibbānanti attho.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. Dasame **anassasa**nti nassasiṃ, naṭṭho nāmamhi icceva attho. **Āyatiṃ apunabbhavāyā**ti ettha āyatiṃ apunabbhavo nāma nibbānaṃ, nibbānatthāya pahīnaṃ bhavissatīti attho.

11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. Ekādasame **anassasa**nti naṭṭho, **panassasa**nti atinaṭṭho. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Migajālavaggo sattamo.

8. Gilānavaggo

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. Gilānavaggassa paṭhame **amukasmi**nti asukasmiṃ. Ayameva vā pāṭho. **Appaññāto**ti aññāto apākaṭo. Navopi hi koci paññāto hoti rāhulatthero viya sumanasāmaṇero viya ca, ayaṃ pana navo ceva apaññāto ca. Sesamettha vuttanayamevāti. Tathā ito paresu catūsu.

6. Paṭhamaavijjāpahānasuttavaṇṇanā

79. Chaṭṭhe **aniccato jānato**ti dukkhānattavasena jānatopi pahīyatiyeva, idaṃ pana aniccalakkhaṇaṃ dassetvā vutte bujjhanakassa ajjhāsayena vuttaṃ.

7. Dutiyaavijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Sattame **sabbe dhammā**ti sabbe tebhūmakadhammā. **Nālaṃ abhinivesāyā**ti abhinivesaparāmāsaggāhena gaṇhituṃ na yuttā. **Sabbanimittānī**ti sabbāni saṅkhāranimittāni. **Aññato passatī**ti yathā apariññātābhiniveso jano passati, tato aññato passati. Apariññātābhiniveso hi jano sabbanimittānipi attato passati. Pariññātābhiniveso pana anattato passati, no attatoti evaṃ imasmiṃ sutte anattalakkhaṇameva kathitaṃ.

8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. Aṭṭhame **idha no**ti ettha **no**-kāro nipātamattameva. Sesaṃ uttānatthameva. Kevalaṃ idha dukkhalakkhaṇaṃ kathitanti veditabbaṃ.

9. Lokapañhāsuttavaṇṇanā

82. Navame **lujjatī**ti palujjati bhijjati. Idha aniccalakkhaṇaṃ kathitaṃ.

10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Dasame **chinnapapañce**ti taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce. **Chinnavaṭume**ti taṇhāvaṭumasseva chinnattā chinnavaṭume. Kiṃ pucchāmīti pucchati? Atikkantabuddhehi pariharitāni cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati. Atha vā sace magge bhāvitepi anāgate cakkhusotādivaṭṭaṃ vaḍḍheyya, taṃ pucchāmīti pucchatīti.

Gilānavaggo aṭṭhamo.

9. Channavaggo

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. Channavaggassa paṭhame **palokadhamma**nti bhijjanakasabhāvaṃ. Evamettha aniccalakkhaṇameva kathitaṃ.

2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Dutiye **attaniyenā**ti attano santakena parikkhārena. Evamettha anattalakkhaṇameva kathitaṃ.

3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. Tatiyaṃ khandhiyavagge ānandovāde (saṃ. ni. 3.83) vuttanayeneva veditabbaṃ.

4. Channasuttavaṇṇanā

87. Catutthe **channo**ti evaṃnāmako thero, na abhinikkhamanaṃ nikkhantathero. **Paṭisallānā**ti phalasamāpattito. **Gilānapucchakā**ti gilānupaṭṭhākā. Gilānupaṭṭhānaṃ nāma buddhapasatthaṃ buddhavaṇṇitaṃ, tasmā evamāha. **Sīsaveṭhaṃ dadeyyā**ti sīse veṭhanaṃ sīsaveṭhaṃ, tañca dadeyya. **Sattha**nti jīvitahārakasatthaṃ. **Nāvakaṅkhāmī**ti na icchāmi. **Pariciṇṇo**ti paricarito. **Manāpenā**ti manavaḍḍhanakena kāyakammādinā. Ettha ca satta sekhā paricaranti nāma, arahā paricārī nāma, bhagavā pariciṇṇo nāma.

Etañhi, āvuso, sāvakassa patirūpanti, āvuso, sāvakassa nāma etaṃ anucchavikaṃ. **Anupavajja**nti appavattikaṃ appaṭisandhikaṃ. **Pucchāvuso sāriputta, sutvā vedissāmā**ti ayaṃ sāvakapavāraṇā nāma. **Etaṃ mamā**tiādīni taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena vuttāni. **Nirodhaṃ disvā**ti khayavayaṃ ñatvā. **Netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attāti samanupassāmī**ti aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassāmi. Ettakesu ṭhānesu channatthero sāriputtattherena pucchitaṃ pañhaṃ arahatte pakkhipitvā kathesi. Sāriputtatthero pana tassa puthujjanabhāvaṃ ñatvāpi taṃ ‘‘puthujjano’’ti vā ‘‘khīṇāsavo’’ti vā avatvā tuṇhīyeva ahosi. Cundatthero panassa puthujjanabhāvaṃ saññāpessāmīti cintetvā ovādaṃ adāsi.

Tattha **tasmā**ti yasmā māraṇantikaṃ vedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto satthaṃ āharāmīti vadati, tasmā puthujjano āyasmā, tena idampi manasikarohīti dīpeti. Yasmā vā channaṃ āyatanānaṃ nirodhaṃ disvā cakkhādīni tiṇṇaṃ gāhānaṃ vasena na samanupassāmīti vadasi. Tasmā idampi tassa bhagavato sāsanaṃ āyasmatā manasikātabbantipi puthujjanabhāvameva dīpento vadati. **Niccakappa**nti niccakālaṃ. **Nissitassā**ti taṇhāmānadiṭṭhīhi nissitassa. **Calita**nti vipphanditaṃ hoti. Yathayidaṃ āyasmato uppannaṃ vedanaṃ adhivāsetuṃ asakkontassa ‘‘ahaṃ vedayāmi, mama vedanā’’ti appahīnaggāhassa idāni vipphanditaṃ hoti, imināpi naṃ ‘‘puthujjanova tva’’nti vadati.

Passaddhīti kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natiyā**ti taṇhānatiyā. **Asatī**ti bhavatthāya ālayanikantipariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotī**ti paṭisandhivasena āgati nāma, cutivasena gamanaṃ nāma na hoti. **Cutūpapāto**ti cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na huraṃ na ubhayamantarenā**ti na idhaloke na paraloke na ubhayattha hoti. **Esevanto dukkhassā**ti vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṃ paricchedo parivaṭumabhāvo hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana ‘‘ubhayamantarenā’’ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesaṃ vacanaṃ niratthakaṃ. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. ‘‘Antarenā’’ti vacanaṃ pana vikappantaradīpanaṃ. Tasmā ayamettha attho – neva idha na huraṃ, aparo vikappo na ubhayanti.

Satthaṃ āharesīti jīvitahārakasatthaṃ āhari, āharitvā kaṇṭhanāḷaṃ chindi. Athassa tasmiṃ khaṇe maraṇabhayaṃ okkami, gatinimittaṃ upaṭṭhāsi. So attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā, saṃviggacitto vipassanaṃ paṭṭhapetvā, saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṃ patvā, samasīsī hutvā parinibbuto. **Sammukhāyeva anupavajjatā byākatā**ti kiñcāpi idaṃ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṃ hoti; etena pana byākaraṇena anantarāyamassa parinibbānaṃ ahosi. Tasmā bhagavā tadeva byākaraṇaṃ gahetvā kathesi.

Upavajjakulānīti upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero, ‘‘bhante, evaṃ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamānāsu so bhikkhu tumhākaṃ sāsane parinibbāyissatī’’ti pubbabhāgapaṭipattiyaṃ kulasaṃsaggadosaṃ dassento pucchati. Athassa bhagavā kulesu saṃsaggābhāvaṃ dīpento **honti hete sāriputtā**tiādimāha. Imasmiṃ kira ṭhāne therassa kulesu asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. Pañcame **tañce**ti taṃ cakkhuñceva rūpañca. **Nandisamudayā dukkhasamudayo**ti taṇhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhassa samodhānaṃ hoti. Iti chasu dvāresu ‘‘nandisamudayā dukkhasamudayo’’ti iminā dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. Dutiyanaye **nirodho maggo**ti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. **Iminā tvaṃ puṇṇā**ti pāṭiyekko anusandhi. Evaṃ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ arahatte pakkhipitvā idāni puṇṇattheraṃ sattasu ṭhānesu sīhanādaṃ nadāpetuṃ **iminā tva**ntiādimāha.

Caṇḍāti duṭṭhā kibbisā. **Pharusā**ti kakkhaḷā **akkosissantī**ti dasahi akkosavatthūhi akkosissanti.

Paribhāsissantīti ‘‘kiṃ samaṇo nāma tvaṃ, idañcidañca te karissāmā’’ti tajjessanti. **Evametthā**ti evaṃ mayhaṃ ettha bhavissati. **Daṇḍenā**ti catuhatthadaṇḍena vā khadiradaṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā. **Satthenā**ti ekatodhārādinā satthena. **Satthahārakaṃ pariyesantī**ti jīvitahārakasatthaṃ pariyesanti. Idaṃ thero tatiyapārājikavatthusmiṃ asubhakathaṃ sutvā attabhāvena jigucchantānaṃ bhikkhūnaṃ satthahārakapariyesanaṃ sandhāyāha. **Damūpasamenā**ti ettha **damo**ti indriyasaṃvarādīnaṃ etaṃ nāmaṃ.

> ‘‘Saccena danto damasā upeto,
> Vedantagū vusitabrahmacariyo’’ti. (saṃ. ni. 1.195; su. ni. 467) –

Ettha hi indriyasaṃvaro damoti vutto. ‘‘Yadi saccā damā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjatī’’ti (su. ni. 191; saṃ. ni. 1.246) ettha paññā damoti vuttā. ‘‘Dānena damena saṃyamena saccavajjenā’’ti (dī. ni. 1.165; ma. ni. 2.226) ettha uposathakammaṃ damoti vuttaṃ. Imasmiṃ pana sutte khanti damoti veditabbo. **Upasamo**ti tasseva vevacanaṃ.

Atha kho āyasmā puṇṇoti ko panesa puṇṇo, kasmā ca panettha gantukāmo ahosīti? Sunāparantavāsiko eva esa, sāvatthiyaṃ pana asappāyavihāraṃ sallakkhetvā tattha gantukāmo ahosi.

Tatrāyaṃ anuppubbikathā – sunāparantaraṭṭhe kira ekasmiṃ vāṇijagāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṃ pana samaye kaniṭṭhaṃ ghare ṭhapetvā, jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā, janapadacārikaṃ caranto anupubbena sāvatthiṃ patvā, jetavanassa nātidūre sakaṭasatthaṃ nivesetvā bhuttapātarāso parijanaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena sāvatthivāsino bhuttapātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya suddhuttarāsaṅgā gandhapupphādihatthā yena buddho, yena dhammo, yena saṅgho, tanninnā tappoṇā tappabbhārā hutvā, dakkhiṇadvārena nikkhamitvā jetavanaṃ gacchanti. So te disvā ‘‘kahaṃ ime gacchantī’’ti ekaṃ manussaṃ pucchi. Kiṃ tvaṃ, ayyo, na jānāsi? Loke buddhadhammasaṅgharatanāni nāma uppannāni, icceso mahājano satthu santikaṃ dhammakathaṃ sotuṃ gacchatīti. Tassa ‘‘buddho’’ti vacanaṃ chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi. So attano parijanaparivuto tāya parisāya saddhiṃ vihāraṃ gantvā, satthu madhurassarena dhammaṃ desentassa parisapariyante ṭhito, dhammaṃ sutvā pabbajjāya cittaṃ uppādesi. Atha tathāgatena kālaṃ viditvā parisāya uyyojitāya satthāraṃ upasaṅkamitvā, vanditvā, svātanāya nimantetvā, dutiyadivase maṇḍapaṃ kāretvā, āsanāni paññāpetvā, buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā, bhuttapātarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikaṃ pakkosāpetvā, ‘‘ettakaṃ dhanaṃ vissajjitaṃ, ettakaṃ dhanaṃ na vissajjita’’nti sabbaṃ ācikkhitvā, ‘‘imaṃ sāpateyyaṃ mayhaṃ kaniṭṭhassa dehī’’ti sabbaṃ niyyātetvā, satthu santike pabbajitvā, kammaṭṭhānaparāyaṇo ahosi.

Athassa kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti. Tato cintesi – ‘‘ayaṃ janapado mayhaṃ asappāyo, yaṃnūnāhaṃ satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sakaraṭṭhameva gaccheyya’’nti. Atha pubbaṇhasamaye piṇḍāya caritvā, sāyanhe paṭisallānā vuṭṭhahitvā, bhagavantaṃ upasaṅkamitvā, kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā, satta sīhanāde naditvā, pakkāmi. Tena vuttaṃ, ‘‘atha kho āyasmā puṇṇo…pe… viharatī’’ti.

Kattha panāyaṃ vihāsīti? Catūsu ṭhānesu vihāsi. Sunāparantaraṭṭhaṃ tāva pavisitvā ca **abbuhatthapabbataṃ** nāma patvā vāṇijagāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha naṃ kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkhaṃ datvā, ‘‘bhante, aññattha agantvā idheva vasathā’’ti paṭiññaṃ kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **samuddagirivihāraṃ** nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchinditvā katacaṅkamo atthi, koci taṃ caṅkamituṃ samattho nāma natthi. Tattha samuddavīciyo āgantvā ayakantapāsāṇesu paharitvā mahāsaddaṃ karonti. Thero ‘‘kammaṭṭhānaṃ manasikarontānaṃ phāsuvihāro hotū’’ti samuddaṃ nissaddaṃ katvā adhiṭṭhāsi.

Tato **mātulagiriṃ** nāma agamāsi. Tatthapi sakuṇasaṅgho ussanno rattiñca divā ca saddo ekābaddhova ahosi. Thero ‘‘idaṃ ṭhānaṃ na phāsuka’’nti tato **makulakārāmavihāraṃ** nāma gato. So vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo. Thero ‘‘imaṃ ṭhānaṃ phāsuka’’nti tattha rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanādīni kāretvā vassaṃ upagacchi. Evaṃ catūsu ṭhānesu vihāsi.

Athekadivasaṃ tasmiṃyeva antovasse pañca vāṇijasatāni ‘‘parasamuddaṃ gacchāmā’’ti nāvāya bhaṇḍaṃ pakkhipiṃsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā theraṃ bhojetvā, therassa santike sikkhāpadāni gahetvā, vanditvā, ‘‘bhante, samuddo nāma asaddheyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā’’ti vatvā nāvaṃ āruhi. Nāvā uttamajavena gacchamānā aññataraṃ dīpakaṃ pāpuṇi. Manussā ‘‘pātarāsaṃ karissāmā’’ti dīpake uttiṇṇā. Tasmiṃ pana dīpake aññaṃ kiñci natthi, candanavanameva ahosi.

Atheko vāsiyā rukkhaṃ ākoṭetvā lohitacandanabhāvaṃ ñatvā āha – ‘‘bho, mayaṃ lābhatthāya parasamuddaṃ gacchāma, ito ca uttari lābho nāma natthi, caturaṅgulamattā ghaṭikā satasahassaṃ agghati. Hāretabbayuttakaṃ bhaṇḍaṃ hāretvā candanassa pūressāmā’’ti te tathā kariṃsu. Candanavane adhivatthā amanussā kujjhitvā, ‘‘imehi amhākaṃ candanavanaṃ nāsitaṃ ghātessāma ne’’ti cintetvā – ‘‘idheva ghātitesu sabbaṃ ekakuṇapaṃ bhavissati, samuddamajjhe nesaṃ nāvaṃ osīdessāmā’’ti āhaṃsu. Atha nesaṃ nāvaṃ āruyha muhuttaṃ gatakāleyeva uppātikaṃ uṭṭhapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayiṃsu. Bhītā manussā attano attano devatānaṃ namassanti. Therassa kaniṭṭho cūḷapuṇṇakuṭumbiko ‘‘mayhaṃ bhātā avassayo hotū’’ti therassa namassamāno aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmiṃyeva khaṇe āvajjetvā, tesaṃ byasanuppattiṃ ñatvā, vehāsaṃ uppatitvā, abhimukho aṭṭhāsi. Amanussā theraṃ disvāva ‘‘ayyo puṇṇatthero etī’’ti apakkamiṃsu, uppātikaṃ sannisīdi. Thero ‘‘mā bhāyathā’’ti te assāsetvā ‘‘kahaṃ gantukāmatthā’’ti pucchi. Bhante, amhākaṃ sakaṭṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṅgaṇe akkamitvā ‘‘etesaṃ icchitaṭṭhānaṃ gacchatū’’ti adhiṭṭhāsi. Vāṇijā sakaṭṭhānaṃ gantvā, taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā, ‘‘etha theraṃ saraṇaṃ gacchāmā’’ti pañcasatāpi attano pañcahi mātugāmasatehi saddhiṃ tīsu saraṇesu patiṭṭhāya upāsakattaṃ paṭivedesuṃ. Tato nāvāya bhaṇḍaṃ otāretvā therassa ekaṃ koṭṭhāsaṃ katvā, ‘‘ayaṃ, bhante, tumhākaṃ koṭṭhāso’’ti āhaṃsu. Thero mayhaṃ visuṃ koṭṭhāsakiccaṃ natthi. Satthā pana tumhehi diṭṭhapubboti. Na diṭṭhapubbo, bhanteti. Tena hi iminā satthu maṇḍalamāḷaṃ karotha. Evaṃ satthāraṃ passissathāti. Te sādhu, bhanteti. Tena ca koṭṭhāsena attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamāḷaṃ kātuṃ ārabhiṃsu.

Satthāpi kira taṃ āraddhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Ārakkhamanussā rattiṃ obhāsaṃ disvā, ‘‘mahesakkhā devatā atthī’’ti saññaṃ kariṃsu. Upāsakā maṇḍalamāḷañca bhikkhusaṅghassa ca senāsanāni niṭṭhāpetvā dānasambhāraṃ sajjetvā, ‘‘kataṃ, bhante, amhehi attano kiccaṃ, satthāraṃ pakkosathā’’ti therassa ārocesuṃ. Thero sāyanhasamaye iddhiyā sāvatthiṃ gantvā, ‘‘bhante, vāṇijagāmavāsino tumhe daṭṭhukāmā, tesaṃ anukampaṃ karothā’’ti bhagavantaṃ yāci. Bhagavā adhivāsesi. Thero sakaṭṭhānameva paccāgato.

Bhagavāpi ānandattheraṃ āmantesi, ‘‘ānanda, sve sunāparante vāṇijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ salākaṃ dehī’’ti. Thero ‘‘sādhu, bhante’’ti bhikkhusaṅghassa tamatthaṃ ārocetvā, ‘‘ākāsacārī bhikkhū salākaṃ gaṇhantū’’ti āha. Taṃdivasaṃ kuṇḍadhānatthero paṭhamaṃ salākaṃ aggahesi. Vāṇijagāmavāsinopi ‘‘sve kira satthā āgamissatī’’ti gāmamajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayiṃsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā, gandhakuṭiṃ pavisitvā, phalasamāpattiṃ appetvā, nisīdi. Sakkassa paṇḍukambalasilāsanaṃ uṇhaṃ ahosi. So ‘‘kiṃ ida’’nti āvajjetvā satthu sunāparantagamanaṃ disvā, vissakammaṃ āmantesi, ‘‘tāta, ajja bhagavā tiṃsamattāni yojanasatāni piṇḍacāraṃ gamissati. Pañca kūṭāgārasatāni māpetvā jetavanadvārakoṭṭhakamatthake gamanasajjāni katvā ṭhapehī’’ti. So tathā akāsi. Bhagavato kūṭāgāraṃ catumukhaṃ ahosi, dvinnaṃ aggasāvakānaṃ dvimukhāni, sesāni ekamukhāni, satthā gandhakuṭito nikkhamitvā paṭipāṭiyā ṭhapitakūṭāgāresu dhurakūṭāgāraṃ pāvisi. Dve aggasāvake ādiṃ katvā ekūnapañcabhikkhusatānipi kūṭāgāragatāni ahesuṃ. Ekaṃ tucchaṃ kūṭāgāraṃ ahosi, pañcapi kūṭāgārasatāni ākāse uppattiṃsu.

Satthā **saccabandhapabbataṃ** nāma patvā kūṭāgāraṃ ākāse ṭhapesi. Tasmiṃ pabbate saccabandho nāma micchādiṭṭhikatāpaso mahājanaṃ micchādiṭṭhiṃ uggaṇhāpento lābhaggayasaggappatto hutvā vasati, abbhantare cassa antocāṭiyaṃ padīpo viya arahattaphalassa upanissayo jalati. Taṃ disvā ‘‘dhammamassa kathessāmī’’ti gantvā dhammaṃ desesi. Tāpaso desanāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi. Maggenevassa abhiññā āgatā. So ehibhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaradharo tucchakūṭāgāraṃ pāvisi.

Bhagavā kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ vāṇijagāmaṃ gantvā, kūṭāgārāni adissamānakāni katvā, vāṇijagāmaṃ pāvisi. Vāṇijā buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā satthāraṃ makulakārāmaṃ nayiṃsu. Satthā maṇḍalamāḷaṃ pāvisi. Mahājano yāva satthā bhattadarathaṃ paṭippassambheti, tāva pātarāsaṃ katvā uposathaṅgāni samādāya bahuṃ gandhañca pupphañca ādāya dhammassavanatthāya ārāmaṃ paccāgamāsi. Satthā dhammaṃ desesi. Mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantaṃ buddhakolāhalaṃ ahosi.

Satthā mahājanassa saṅgahatthāya sattāhaṃ tattheva vasi, aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyaṃyeva uṭṭhapesi. Sattāhampi dhammadesanāpariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Tattha sattāhaṃ vasitvā, vāṇijagāme piṇḍāya caritvā, ‘‘tvaṃ idheva vasāhī’’ti puṇṇattheraṃ nivattetvā antare **nammadānadī** nāma atthi, tassā tīraṃ agamāsi. Nammadā nāgarājā satthu paccuggamanaṃ katvā, nāgabhavanaṃ pavesetvā, tiṇṇaṃ ratanānaṃ sakkāraṃ akāsi. Satthā tassa dhammaṃ kathetvā nāgabhavanā nikkhami. So ‘‘mayhaṃ, bhante, paricaritabbaṃ dethā’’ti yāci. Bhagavā nammadānadītīre padacetiyaṃ dassesi. Taṃ vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati. Mahāsakkārapattaṃ ahosi. Satthā tato nikkhamitvā saccabandhapabbataṃ gantvā saccabandhaṃ āha – ‘‘tayā mahājano apāyamagge otārito. Tvaṃ idheva vasitvā, etesaṃ laddhiṃ vissajjāpetvā, nibbānamagge patiṭṭhāpehī’’ti. Sopi paricaritabbaṃ yāci. Satthā ghanapiṭṭhipāsāṇe allamattikapiṇḍamhi lañchanaṃ viya padacetiyaṃ dassesi. Tato jetavanameva gato. Etamatthaṃ sandhāya **teneva antaravassenā**tiādi vuttaṃ.

Parinibbāyīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjaṃ katvā, bahūni gandhakaṭṭhāni samodhānetvā, sarīraṃ jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ akāsi. **Sambahulā bhikkhū**ti therassa āḷāhanaṭṭhāne ṭhitabhikkhū. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7-8. Paṭhamaejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Sattame **ejā**ti taṇhā. Sā hi calanaṭṭhena ejāti vuccati. Sāva ābādhanaṭṭhena **rogo,** anto dussanaṭṭhena **gaṇḍo,** nikantanaṭṭhena **sallaṃ. Tasmā**ti yasmā ejā rogo ceva gaṇḍo ca sallañca, tasmā. **Cakkhuṃ na maññeyyā**tiādi vuttanayameva, idhāpi sabbaṃ heṭṭhā gahitameva saṃkaḍḍhitvā dassitaṃ. Aṭṭhamaṃ vuttanayameva.

9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. Navame **dvaya**nti dve dve koṭṭhāse. Dasame **itthetaṃ dvaya**nti evametaṃ dvayaṃ. **Calañceva byathañcā**ti attano sabhāvena asaṇṭhahanato calati ceva byathati ca. **Yopi hetu yopi paccayo**ti cakkhuviññāṇassa vatthārammaṇaṃ hetu ceva paccayo ca. **Kuto niccaṃ bhavissatī**ti kena kāraṇena niccaṃ bhavissati. Yathā pana dāsassa dāsiyā kucchismiṃ jāto putto parova dāso hoti, evaṃ aniccameva hotīti attho. **Saṅgatī**ti sahagati. **Sannipāto**ti ekato sannipatanaṃ. **Samavāyo**ti ekato samāgamo. **Ayaṃ vuccati cakkhusamphasso**ti iminā saṅgatisannipātasamavāyasaṅkhātena paccayena uppannattā paccayanāmeneva saṅgati sannipāto samavāyoti ayaṃ vuccati cakkhusamphasso.

Sopi hetūti phassassa vatthu ārammaṇaṃ sahajātā tayo khandhāti ayaṃ hetu. **Phuṭṭho**ti upayogatthe paccattaṃ, phassena phuṭṭhameva gocaraṃ vedanā vedeti, cetanā ceteti, saññā sañjānātīti attho. Phuṭṭhoti vā phassasamaṅgīpuggalo, phassena phuṭṭhārammaṇameva vedanādīhi vedeti ceteti sañjānātītipi vuttaṃ hoti. Iti imasmiṃ sutte samatiṃsakkhandhā kathitā honti. Kathaṃ? Cakkhudvāre tāva vatthu ceva ārammaṇañca rūpakkhandho, phuṭṭho vedetīti vedanākkhandho, cetetīti saṅkhārakkhandho, sañjānātīti saññākkhandho, vijānātīti viññāṇakkhandhoti. Sesadvāresupi eseva nayo. Manodvārepi hi vatthurūpaṃ ekantato rūpakkhandho, rūpe pana ārammaṇe sati ārammaṇampi rūpakkhandhoti cha pañcakātiṃsa honti. Saṅkhepena panete chasupi dvāresu pañceva khandhāti sapaccaye pañcakkhandhe aniccāti vitthāretvā vuccamāne bujjhanakānaṃ ajjhāsayena idaṃ suttaṃ desitanti.

Channavaggo navamo.

10. Saḷavaggo

1. Adantaaguttavaṇṇanā

94. Saḷavaggassa paṭhame **adantā**ti adamitā. **Aguttā**ti agopitā. **Arakkhitā**ti na rakkhitā. **Asaṃvutā**ti apihitā. **Dukkhādhivāhā hontī**ti nerayikādibhedaṃ adhikadukkhaṃ āvahanakā honti. **Sukhādhivāhā hontī**ti jhānamaggaphalapabhedaṃ adhikasukhaṃ āvahanakā honti. Adhivahātipi pāṭho, esevattho.

Saḷevāti cha eva. **Asaṃvuto yattha dukkhaṃ nigacchatī**ti yesu āyatanesu saṃvaravirahito dukkhaṃ pāpuṇāti. **Tesañca ye saṃvaraṇaṃ avedisu**nti ye tesaṃ āyatanānaṃ saṃvaraṃ vindiṃsu paṭilabhiṃsu. **Viharantānavassutā**ti viharanti anavassutā atintā.

Asāditañca sādunti assādavantañca madhurañca. **Phassadvayaṃ sukhadukkhe upekkhe**ti sukhaphassañca dukkhaphassañcāti idaṃ phassadvayaṃ upekkhe, upekkhāmevettha uppādeyyāti attho. Phassadvayaṃ sukhadukkhaṃ upekkhoti vā pāṭho, phassahetukaṃ sukhadukkhaṃ upekkho, sukhe anurodhaṃ dukkhe ca virodhaṃ anuppādento upekkhako bhaveyyātipi attho. **Anānuruddho aviruddho kenacī**ti kenaci saddhiṃ neva anuruddho na viruddho bhaveyya.

Papañcasaññāti kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā. **Itarītarā narā**ti lāmakasattā **papañcayantā upayantī**ti papañcayamānā vaṭṭaṃ upagacchanti. **Saññino**ti sasaññā sattā. **Manomayaṃ gehasitañca sabba**nti sabbameva pañcakāmaguṇagehanissitaṃ manomayaṃ vitakkaṃ. **Panujjā**ti panuditvā nīharitvā. **Nekkhammasitaṃ irīyatī**ti dabbajātiko bhikkhu nekkhammasitaṃ iriyena irīyati.

Chassu yadā subhāvitoti chasu ārammaṇesu yadā suṭṭhu bhāvito. **Phuṭṭhassa cittaṃ na vikampate kvacī**ti sukhaphassena vā dukkhaphassena vā phuṭṭhassa kismiñci cittaṃ na kampati na vedhati. **Bhavattha jātimaraṇassa pāragā**ti jātimaraṇānaṃ pāraṃ nibbānaṃ gamakā hotha.

2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

95. Dutiye **mālukyaputto**ti mālukyabrāhmaṇiyā putto. **Etthā**ti etasmiṃ tava ovādāyācane. Iminā theraṃ apasādetipi ussādetipi. Kathaṃ? Ayaṃ kira daharakāle rūpādīsu pamajjitvā pacchā mahallakakāle araññavāsaṃ patthento kammaṭṭhānaṃ yācati. Atha bhagavā ‘‘ettha dahare kiṃ vakkhāma? Mālukyaputto viya tumhepi taruṇakāle pamajjitvā mahallakakāle araññaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ kareyyāthā’’ti iminā adhippāyena bhaṇanto theraṃ apasādeti nāma.

Yasmā pana thero mahallakakālepi araññaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ kātukāmo, tasmā bhagavā ‘‘ettha dahare kiṃ vakkhāma? Ayaṃ amhākaṃ mālukyaputto mahallakakālepi araññaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ kattukāmo kammaṭṭhānaṃ yācati, tumhe nāma taruṇakālepi vīriyaṃ na karothā’’ti iminā adhippāyena bhaṇanto theraṃ ussādeti nāma.

Yatra hi nāmāti yo nāma. **Kiñcāpāha**nti kiñcāpi ‘‘ahaṃ mahallako’’ti ñātaṃ. Yadi ahaṃ mahallako, mahallako samānopi sakkhissāmi samaṇadhammaṃ kātuṃ, desetu me, bhante, bhagavāti adhippāyena mahallakabhāvaṃ anugganhanto ovādañca pasaṃsanto evamāha.

Adiṭṭhā adiṭṭhapubbāti imasmiṃ attabhāve adiṭṭhā atītepi adiṭṭhapubbā. **Na ca passasī**ti etarahipi na passasi. **Na ca te hoti passeyya**nti evaṃ samannāhāropi te yattha natthi, api nu te tattha chandādayo uppajjeyyunti pucchati.

Diṭṭhe diṭṭhamattanti rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati. Cakkhuviññāṇañhi rūpe rūpamattameva passati, na niccādisabhāvaṃ, iti sesaviññāṇehipi me ettha diṭṭhamattameva cittaṃ bhavissatīti attho. Atha vā diṭṭhe diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ, rūpe rūpavijānananti attho. **Mattā**ti pamāṇaṃ, diṭṭhaṃ mattā assāti diṭṭhamattaṃ, cittaṃ, cakkhuviññāṇamattameva me cittaṃ bhavissatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā āpāthagatarūpe cakkhuviññāṇaṃ na rajjati na dussati na muyhati, evaṃ rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva javanaṃ bhavissati, cakkhuviññāṇapamāṇeneva javanaṃ ṭhapessāmīti. Atha vā diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇena diṭṭharūpaṃ, diṭṭhe diṭṭhamattaṃ nāma tattheva uppannaṃ sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātaṃ cittattayaṃ. Yathā taṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ āpāthagate rūpe teneva sampaṭicchanādippamāṇena javanaṃ uppādessāmi, nāhaṃ taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṃ dassāmīti ayamettha attho. Eseva nayo **sutamutesu**.

Viññāte viññātamattanti ettha pana viññātaṃ nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ, tasmiṃ viññāte viññātamattanti āvajjanapamāṇaṃ. Yathā āvajjanena na rajjati na dussati na muyhati, evaṃ rajjanādivasena uppajjituṃ adatvā āvajjanapamāṇeneva cittaṃ ṭhapessāmīti ayamettha attho.

Yatoti yadā. **Tato**ti tadā. **Na tenā**ti tena rāgena vā ratto, dosena vā duṭṭho, mohena vā mūḷho na bhavissati. **Tato tvaṃ mālukyaputta na tatthā**ti yadā tvaṃ tena rāgena vā dosamohehi vā ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, tadā tvaṃ na tattha tasmiṃ diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā paṭibaddho allīno patiṭṭhito nāma bhavissasi. **Nevidhā**tiādi vuttatthameva.

Sati muṭṭhāti sati naṭṭhā. **Tañca ajjhosā**ti taṃ ārammaṇaṃ gilitvā. **Abhijjhā ca vihesā cā**ti abhijjhāya ca vihiṃsāya ca. Atha vā ‘‘tassa vaḍḍhantī’’ti padenāpi saddhiṃ yojetabbaṃ, abhijjhā ca vihesā cāti imepi dve dhammā tassa vaḍḍhantīti attho.

Cittamassūpahaññatīti abhijjhāvihesāhi assa cittaṃ upahaññati. **Ācinato**ti ācinantassa. **Ārā nibbāna vuccatī**ti evarūpassa puggalassa nibbānaṃ nāma dūre pavuccati. **Ghatvā**ti ghāyitvā. **Bhotvā**ti bhutvā sāyitvā lehitvā. **Phussā**ti phusitvā. **Paṭissato**ti paṭissatisaṅkhātāya satiyā yutto. **Sevato cāpi vedana**nti catumaggasampayuttaṃ nibbattitalokuttaravedanaṃ sevantassa. **Khīyatī**ti khayaṃ gacchati. Kiṃ taṃ? Dukkhampi kilesajātampi. **Aññataro**ti asītiyā mahāsāvakānaṃ abbhantaro eko. Iti imasmiṃ sutte gāthāhipi vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

3. Parihānadhammasuttavaṇṇanā

96. Tatiye **parihānadhamma**nti parihānasabhāvaṃ. **Abhibhāyatanānī**ti abhibhavitāni āyatanāni. **Sarasaṅkappā**ti ettha sarantīti sarā, dhāvantīti attho. Sarā ca te saṅkappā ca **sarasaṅkappā. Saṃyojaniyā**ti bandhaniyā bandhanassa paccayabhūtā. **Tañce bhikkhū**ti taṃ evaṃ uppannaṃ kilesajātaṃ, taṃ vā ārammaṇaṃ. **Adhivāsetī**ti citte āropetvā vāseti. **Nappajahatī**ti chandarāgappahānena na pajahati. Evaṃ sabbapadehi yojetabbaṃ. **Abhibhāyatanañhetaṃ vuttaṃ**

bhagavatāti etaṃ buddhena bhagavatā abhibhavitaṃ āyatananti kathitaṃ. Idha dhammaṃ pucchitvā vibhajantena puggalena dhammo dassito.

4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. Catutthe **asaṃvutassā**ti apihitassa na pidahitvā sañchāditvā ṭhapitassa. **Byāsiñcatī**ti viāsiñcati, kilesatintaṃ hutvā vattati. **Pāmojja**nti dubbalapīti. **Pītī**ti balavapīti. **Passaddhī**ti darathapassaddhi. **Dhammā na pātubhavantī**ti samathavipassanādhammā na uppajjanti. Imasmiṃ sutte puggalaṃ pucchitvā vibhajantena dhammena puggalo dassito.

5. Saṃvarasuttavaṇṇanā

98. Pañcame **kathañca, bhikkhave, asaṃvaro**ti idaṃ maggakusalassa vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇheyyāsīti paṭhamaṃ pahātabbamaggakkhānaṃ viya uddesakkamena avatvā desanākusalatāya paṭhamaṃ pahātabbadhammakkhānavasena vuttanti veditabbaṃ. Idha dhammaṃ pucchitvā dhammova vibhatto.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. Chaṭṭhe **samādhi**nti cittekaggataṃ. Idañhi suttaṃ cittekaggatāya parihāyamāne disvā, ‘‘imesaṃ cittekaggataṃ labhantānaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatī’’ti ñatvā kathitaṃ.

7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. Sattame **paṭisallāna**nti kāyavivekaṃ. Idañhi suttaṃ kāyavivekena parihāyamāne disvā, ‘‘imesaṃ kāyavivekaṃ labhantānaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatī’’ti ñatvā kathitaṃ.

8-9. Paṭhamanatumhākaṃsuttādivaṇṇanā

101-102. Aṭṭhamaṃ upamāya parivāretvā kathite bujjhanakānaṃ, navamaṃ suddhikavaseneva bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ. Attho pana ubhayatthāpi khandhiyavagge vuttanayeneva veditabbo.

10. Udakasuttavaṇṇanā

103. Dasame **udako suda**nti ettha **suda**nti nipātamattaṃ. **Udako**ti tassa nāmaṃ. **Idaṃ jātu vedagū**ti ettha **ida**nti nipātamattaṃ. Atha vā idaṃ mama vacanaṃ suṇāthāti dīpento evamāha. **Jātu vedagū**ti ahaṃ ekaṃseneva vedagū, vedasaṅkhātena ñāṇena neyyesu gato, vedaṃ vā gato adhigato, paṇḍitohamasmīti attho. **Sabbajī**ti ekaṃsena sabbavaṭṭaṃ jinitvā abhibhavitvā ṭhitosmīti vadati. **Apalikhataṃ gaṇḍamūla**nti apalikhataṃ dukkhamūlaṃ. **Palikhaṇi**nti palikhataṃ mayā, khanitvā ṭhitosmīti dīpeti.

Mātāpettikasambhavassāti mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukkasoṇitena sambhūtassa. **Odanakummāsūpacayassā**ti odanena ceva kummāsena ca upacitassa vaḍḍhitassa. **Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassā**ti ettha ayaṃ kāyo hutvā abhāvaṭṭhena aniccadhammo, duggandhavighātatthāya tanuvilepanena ucchādanadhammo, aṅgapaccaṅgābādhavinodanatthāya khuddakasambāhanena parimaddanadhammo, daharakāle vā ūrūsu sayāpetvā gabbhavāsena dussaṇṭhitānaṃ tesaṃ tesaṃ aṅgānaṃ saṇṭhānasampādanatthaṃ añchanapīḷanādīnaṃ vasena parimaddanadhammo, evaṃ pariharitopi ca bhedanaviddhaṃsanadhammo bhijjati ceva vikirati ca, evaṃ sabhāvoti attho.

Tattha mātāpettikasambhavaodanakummāsūpacayaparimaddanapadehi vaḍḍhi kathitā, aniccabhedanaviddhaṃsanapadehi parihāni. Purimehi vā tīhi samudayo, pacchimehi atthaṅgamoti. Evaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa vaḍḍhiparihāninibbattibhedā dassitā. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Saḷavaggo dasamo.

Dutiyo paṇṇāsako.

11. Yogakkhemivaggo

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. Yogakkhemivaggassa paṭhame **yogakkhemipariyāya**nti catūhi yogehi khemino kāraṇabhūtaṃ. **Dhammapariyāya**nti dhammakāraṇaṃ. **Akkhāsi yoga**nti yuttiṃ kathesi. **Tasmā**ti kasmā? Kiṃ akkhātattā, udāhu pahīnattāti? Pahīnattā. Na hi akkhānena yogakkhemi nāma hoti.

2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. Dutiye vedanāsukhadukkhaṃ kathitaṃ, taṃ pana vipākasukhadukkhaṃ vaṭṭati. Tatiye **dukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa. Catutthe **lokassā**ti saṅkhāralokassa. Pañcamādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ khandhiyavagge vuttanayameva.

Yogakkhemivaggo ekādasamo.

12. Lokakāmaguṇavaggo

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Lokakāmaguṇavaggassa paṭhame **āvāsagato**ti vasanaṭṭhānaṃ gato. **Mārassa vasaṃ gato**ti tividhassāpi mārassa vasaṃ gato. **Paṭimukka'ssa mārapāso**ti assa gīvāya mārapāso paṭimukko pavesito. Dutiyaṃ uttānameva.

3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Tatiye **lokassā**ti cakkavāḷalokassa. **Lokassa anta**nti saṅkhāralokassa antaṃ. **Vihāraṃ pāvisī**ti ''mayi vihāraṃ paviṭṭhe ime bhikkhū, imaṃ uddesaṃ ānandaṃ pucchissanti, so ca tesaṃ mama sabbaññutaññāṇena saṃsanditvā kathessati. Tato naṃ thomessāmi, mama thomanaṃ sutvā bhikkhū ānandaṃ upasaṅkamitabbaṃ, vacanañcassa sotabbaṃ saddhātabbaṃ maññissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā''ti cintetvā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ avibhajitvāva nisinnāsane antarahito gandhakuṭiyaṃ pāturahosi. Tena vuttaṃ ''uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisī''ti.

Satthu ceva saṃvaṇṇitoti satthārā ca pasattho. **Viññūna**nti idampi karaṇatthe sāmivacanaṃ, paṇḍitehi sabrahmacārīhi ca sambhāvitoti attho. **Pahotī**ti sakkoti. **Atikkammeva mūlaṃ atikkammeva khandha**nti sāro nāma mūle vā khandhe vā bhaveyya, tampi atikkamitvāti attho. **Evaṃsampadamida**nti evaṃsampattikaṃ, īdisanti attho. **Atisitvā**ti atikkamitvā. **Jānaṃ jānātī**ti jānitabbameva jānāti. **Passaṃ passatī**ti passitabbameva passati. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana jānanto jānāti, passanto passatiyeva. Svāyaṃ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Viditakaraṇaṭṭhena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena pariyattidhammapavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto**. Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti cakkhubhūto. Evametesu padesu attho veditabbo. Svāyaṃ dhammassa vattanato **vattā**. Pavattanato **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā nīharitvā dassanasamatthatāya **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattiṃ desetīti **amatassa dātā**.

Agaruṃ karitvāti punappunaṃ yācāpentopi hi garuṃ karoti nāma. Attano sekkhapaṭisambhidāñāṇe ṭhatvā sinerupādato vālikaṃ uddharamāno viya dubbiññeyyaṃ katvā kathentopi garuṃ karotiyeva nāma. Evaṃ akatvā amhe punappunaṃ ayācāpetvā suviññeyyampi no katvā kathehīti vuttaṃ hoti.

Yaṃ kho voti yaṃ kho tumhākaṃ. **Cakkhunā kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī**ti cakkhuñhi loke appahīnadiṭṭhi puthujjano sattalokavasena lokoti sañjānāti ceva maññati ca, tathā cakkavāḷalokavasena. Na hi aññatra cakkhādīhi dvādasāyatanehi tassa sā saññā vā māno vā uppajjati. Tena vuttaṃ, ‘‘cakkhunā kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī’’ti. Imassa ca lokassa gamanena anto nāma ñātuṃ vā daṭṭhuṃ vā pattuṃ vā na sakkā. Lujjanaṭṭhena pana tasseva cakkhādibhedassa lokassa nibbānasaṅkhātaṃ antaṃ appatvā vaṭṭadukkhassa antakiriyā nāma natthīti veditabbā.

Evaṃ pañhaṃ vissajjetvā idāni ‘‘sāvakena pañho kathitoti mā nikkaṅkhā ahuvattha, ayaṃ bhagavā sabbaññutaññāṇatulaṃ gahetvā nisinno. Icchamānā tameva upasaṅkamitvā nikkaṅkhā hothā’’ti uyyojento **ākaṅkhamānā panā**tiādimāha.

Imehi ākārehīti imehi kāraṇehi cakkavāḷalokassa antābhāvakāraṇehi ceva saṅkhāralokassa antāpattikāraṇehi ca. **Imehi padehī**ti imehi akkharasampiṇḍanehi. **Byañjanehī**ti pāṭiyekkaakkharehi.

Paṇḍitoti paṇḍiccena samannāgato. Catūhi kāraṇehi paṇḍito dhātukusalo āyatanakusalo paccayākārakusalo kāraṇākāraṇakusaloti. **Mahāpañño**ti mahante atthe mahante dhamme mahantā niruttiyo mahantāni paṭibhānāni paṭiggaṇhanasamatthatāya mahāpaññāya samannāgato. **Yathā taṃ ānandenā**ti yathā ānandena byākataṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā ānandena taṃ byākataṃ, ahampi taṃ evameva byākareyyanti attho.

4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. Catutthe **ye me**ti ye mama. **Cetaso samphuṭṭhapubbā**ti cittena anubhūtapubbā. **Tatra me cittaṃ bahulaṃ gacchamānaṃ gaccheyyā**ti tesu pāsādattayatividhanāṭakādibhedasampattivasena anubhūtapubbesu pañcasu kāmaguṇesu bahūsu vāresu uppajjamānaṃ uppajjeyyāti dīpeti. **Paccuppannesu vā**ti idha padhānacariyakāle chabbassāni supupphitavanasaṇḍajātānaṃ dijagaṇādīnaṃ vasena diṭṭhasutādibhedaṃ manoramārammaṇaṃ kāmaguṇaṃ katvā dassento ‘‘evarūpesu paccuppannesu vā bahulaṃ uppajjeyyā’’ti dasseti. **Appaṃ vā anāgatesū**ti anāgate ‘‘metteyyo nāma buddho bhavissati, saṅkho nāma rājā, ketumatī nāma rājadhānī’’tiādivasena (dī. ni. 3.106) parittakameva anāgatesu kāmaguṇesu uppajjeyyāti dasseti. **Tatra me attarūpenā**ti tatra mayā attano hitakāmajātikena. **Appamādo**ti sātaccakiriyā pañcasu kāmaguṇesu cittassa avossaggo. **Satī**ti ārammaṇapariggahitasati. **Ārakkho**ti ayaṃ appamādo ca sati ca cetaso ārakkho karaṇīyo, evaṃ me ahosīti dasseti, ārakkhatthāya ime dve dhammā kātabbāti vuttaṃ hoti.

Tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbeti yasmā cetaso ārakkhatthāya appamādo ca sati ca kātabbā, yasmā tasmiṃ āyatane vidite appamādena vā satiyā vā kātabbaṃ natthi, tasmā se āyatane veditabbe, taṃ kāraṇaṃ jānitabbanti attho. **Saḷāyatananirodha**nti saḷāyatananirodho vuccati nibbānaṃ, taṃ sandhāya bhāsitanti attho. Nibbānasmiñhi cakkhuādīni ceva nirujjhanti rūpasaññādayo ca nirujjhantīti. Sesaṃ vuttanayameva.

5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. Pañcame **diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Parinibbāyantī**ti kilesaparinibbānena parinibbāyanti. **Tannissitaṃ viññāṇaṃ hotī**ti taṇhānissitaṃ kammaviññāṇaṃ hoti. **Tadupādāna**nti taṃgahaṇaṃ, taṇhāgahaṇena sahagataṃ viññāṇaṃ hotīti attho. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā

120. Sattame **santānessatī**ti ghaṭessati, yogavicchedamassa pāpuṇituṃ na dassati.

8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **vimuttiparipācaniyā**ti vimuttiṃ paripācentīti vimuttiparipācaniyā. **Dhammā**ti pannarasa dhammā, te saddhindriyādīnaṃ visuddhikaraṇavasena veditabbā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato, imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato, imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato, imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato, imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṃ paccavekkhato, imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato, imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhantī’’ti (paṭi. ma. 1.184).

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācaniyā – saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, meghiyattherassa kathitā kalyāṇamittatādayo pañca dhammāti (udā. 31). Kāya pana velāya bhagavato etadahosīti? Paccūsasamaye lokaṃ volokentassa.

Anekāni devatāsahassānīti āyasmatā rāhulena padumuttarassa bhagavato pādamūle pālitanāgarājakāle patthanaṃ paṭṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ paṭṭhapitadevatāsu pana kāci bhūmaṭṭhakā devatā, kāci antalikkhaṭṭhakā, kāci cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmiṃ pana divase sabbāpi tā ekaṭṭhāne andhavanasmiṃyeva sannipatitā, tā sandhāyāha – ‘‘anekāni devatāsahassānī’’ti. **Dhammacakkhu**nti imasmiṃ sutte cattāro ca maggā cattāri ca phalāni dhammacakkhunti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesuṃ, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, khīṇāsavā. Tāsañca pana devatānaṃ ettakāti gaṇanavasena paricchedo natthi. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

9-10. Saṃyojaniyadhammasuttādivaṇṇanā

122-123. Navamadasamāni iṭṭhārammaṇavasena kathiyamāne bujjhanakānaṃ vasena vuttānīti.

Lokakāmaguṇavaggo dvādasamo.

13. Gahapativaggo

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. Gahapativaggassa paṭhame **uggo**ti paṇītadāyakānaṃ aggauggo, so bhagavatā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ paṇītadāyakānaṃ yadidaṃ uggo gahapatī’’ti evaṃ etadagge ṭhapito. Sesametesu ceva dvīsu, tatiye ca vuttatthameva.

4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Catutthe piṇḍaṃ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti **piṇḍolo**. So kira parijiṇṇabhogo brāhmaṇo ahosi. Atha bhikkhusaṅghassa lābhasakkāraṃ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito. So mahantaṃ kapallapattaṃ gahetvā carati, tena kapallapūraṃ yāguṃ pivati, kapallapūre pūve khādati, kapallapūraṃ bhattaṃ bhuñjati. Athassa mahagghasabhāvaṃ satthu ārocayiṃsu. Satthā tassa pattatthavikaṃ nānujāni. Heṭṭhāmañce pattaṃ nikkujjitvā ṭhapeti. So ṭhapentopi ghaṃsantova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṃsantova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṃ gacchante kāle dhaṃsanena parikkhīṇaṃ nāḷikodanamattameva gaṇhanakaṃ jātaṃ. Tato satthu ārocesuṃ, athassa satthā pattatthavikaṃ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvanaṃ bhāvetvā aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Iti so piṇḍatthāya pabbajitattā piṇḍolo, gottena pana bhāradvājoti ubhayaṃ ekato katvā **piṇḍolabhāradvājo**ti vuccati.

Upasaṅkamīti uggatuggatehi mahāamaccehi parivuto upasaṅkami. Thero kira ekadivasaṃ sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā katabhattakicco nidāghasamaye sītaṭhāne divāvihāraṃ nisīdissāmīti ākāsena gantvā gaṅgātīre udenassa rañño udapānaṃ nāma uyyānaṃ atthi, tattha pavisitvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi sītena udakavātena bījiyamāno.

Udenopi kho nāma rājā sattāhaṃ mahāpānaṃ pivitvā sattame divase uyyānaṃ paṭijaggāpetvā mahājanaparivāro uyyānaṃ gantvā maṅgalasilāpaṭṭe atthatāya seyyāya nipajji. Tassa ekā paricārikā pāde sambāhamānā nisinnā. Rājā kamena niddaṃ okkami. Tasmiṃ niddaṃ okkante nāṭakitthiyo ‘‘yassatthāya mayaṃ gītādīni payojeyyāma, so niddaṃ upagato, na ca niddākāle mahāsaddaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti attano attano tūriyāni ṭhapetvā uyyānaṃ pakkantā. Tā tattha tattha phalāphalāni khādamānā pupphāni piḷandhamānā vicarantiyo theraṃ disvā ‘‘mā saddaṃ karitthā’’ti aññamaññaṃ nivārayamānā vanditvā nisīdiṃsu. Thero ‘‘issā pahātabbā, maccheraṃ vinodetabba’’ntiādinā nayena tāsaṃ anurūpaṃ dhammakathaṃ kathesi.

Sāpi kho rañño pāde sambāhamānā nisinnā itthī pāde cāletvā rājānaṃ pabodhesi. So ‘‘kahaṃ tā gatā’’ti pucchi. Kiṃ tāsaṃ tumhehi? Tā ekaṃ samaṇaṃ parivāretvā nisinnāti. Rājā kuddho uddhane pakkhittaloṇaṃ viya taṭataṭāyamāno uṭṭhahitvā ‘‘tambakipillikāhi naṃ khādāpessāmī’’ti gacchanto ekasmiṃ asokarukkhe tambakipillikānaṃ puṭaṃ disvā hatthenākaḍḍhitvā sākhaṃ gaṇhituṃ nāsakkhi. Kipillikapuṭo chijjitvā rañño sīse pati, sakalasarīraṃ sālithusehi parikiṇṇaṃ viya daṇḍadīpikāhi ḍayhamānaṃ viya ca ahosi. Thero rañño paduṭṭhabhāvaṃ ñatvā iddhiyā ākāsaṃ pakkhandi. Tāpi itthiyo uṭṭhāya rañño santikaṃ gantvā sarīraṃ puñchantiyo viya bhūmiyaṃ patitapatitā kipillikāyo gahetvā sarīre khipamānā sabbā mukhasattīhi vijjhiṃsu – ‘‘kiṃ nāmetaṃ, aññe rājāno pabbajite disvā vandanti, pañhaṃ pucchanti, ayaṃ pana rājā kipillikapuṭaṃ sīse bhinditukāmo jāto’’ti.

Rājā attano aparādhaṃ disvā uyyānapālaṃ pakkosāpetvā pucchi – ‘‘kiṃ esa pabbajito? Aññesupi divasesu idha āgacchatī’’ti? Āma, devāti. Idha tvaṃ āgatadivase mayhaṃ āroceyyāsīti. Theropi katipāheneva puna āgantvā rukkhamūle nisīdi. Uyyānapālo disvā – ‘‘mahanto me ayaṃ paṇṇākāro’’ti vegena gantvā rañño ārocesi. Rājā uṭṭhahitvā saṅkhapaṇavādisaddaṃ nivāretvā uggatuggatehi amaccehi saddhiṃ uyyānaṃ agamāsi. Tena vuttaṃ ‘‘upasaṅkamī’’ti.

Anikīḷitāvino kāmesūti yā kāmesu kāmakīḷā, taṃ akīḷitapubbā, aparibhuttakāmāti attho. **Addhānañca āpādentī**ti paveṇiṃ paṭipādenti, dīgharattaṃ anubandhāpenti. **Mātumattīsū**ti mātupamāṇāsu. Lokasmiñhi mātā bhaginī dhītāti idaṃ tividhaṃ garukārammaṇaṃ nāma, iti garukārammaṇe upanibandhaṃ cittaṃ vimocetuṃ na labhatīti dassento evamāha. Athassa tena pañhena cittaṃ anotarantaṃ disvā bhagavatā paṭikūlamanasikāravasena cittūpanibandhanatthaṃ vuttaṃ dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ kathesi.

Abhāvitakāyāti abhāvitapañcadvārikakāyā. **Tesaṃ taṃ dukkaraṃ hotī**ti tesaṃ taṃ asubhakammaṭṭhānaṃ bhāvetuṃ dukkaraṃ hoti. Itissa imināpi cittaṃ anotarantaṃ disvā indriyasaṃvarasīlaṃ kathesi. Indriyasaṃvarasmiñhi upanibandhacittaṃ viheṭhetuṃ na labhati. Rājā taṃ sutvā tattha otiṇṇacitto **acchariyaṃ, bho bhāradvājā**tiādimāha.

Arakkhiteneva kāyenātiādīsu hatthapāde kīḷāpento gīvaṃ parivattento kāyaṃ na rakkhati nāma, nānappakāraṃ duṭṭhullaṃ kathento vacanaṃ na rakkhati nāma, kāmavitakkādayo vitakkento cittaṃ na rakkhati nāma. **Rakkhiteneva kāyenā**tiādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Ativiya maṃ tasmiṃ samaye lobhadhammā parisahantīti maṃ tasmiṃ samaye atikkamitvā lobho adhibhavatīti attho. **Upaṭṭhitāya satiyā**ti kāyagatāya satiyā supaṭṭhitāya. **Na maṃ tathā tasmiṃ samaye**ti tasmiṃ samaye maṃ yathā pubbe, na tathā lobho atikkamitvā uppajjatīti attho. **Parisahantī**ti padassa uppajjantītipi atthoyeva. Iti imasmiṃ sutte tayo kāyā kathitā. Kathaṃ? ‘‘Imameva kāya’’nti ettha hi karajakāyo kathito, ‘‘bhāvitakāyo’’ti ettha pañcadvārikakāyo, ‘‘rakkhiteneva kāyenā’’ti ettha copanakāyo, kāyaviññattīti attho. Pañcamaṃ uttānameva.

6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe **rūpā ca manāpā**ti rūpā ca manāpā saṃvijjanti. **Cakkhuviññāṇañcā**ti cakkhuviññāṇañca saṃvijjati. **Sukhavedaniyaṃ phassa**nti cakkhuviññāṇasampayuttaṃ upanissayavasena javanakāle sukhavedanāya paccayabhūtaṃ phassaṃ. **Sukhā vedanā**ti ekaṃ phassaṃ paṭicca javanavasena sukhavedanā uppajjati. Sesapadesupi eseva nayo.

Iti imasmiṃ sutte tevīsati dhātuyo kathitā. Kathaṃ? Ettha hi cakkhupasādo cakkhudhātu, tassa ārammaṇaṃ rūpadhātu, cakkhuviññāṇaṃ viññāṇadhātu, cakkhuviññāṇadhātuyā sahajātā tayo khandhā dhammadhātu, evaṃ pañcasu dvāresu catunnaṃ catunnaṃ vasena vīsati. Manodvāre ‘‘manodhātū’’ti āvajjanacittaṃ gahitaṃ, ārammaṇañceva hadayavatthu ca dhammadhātu, vatthunissitaṃ manoviññāṇadhātūti evaṃ tevīsati honti. Evaṃ tevīsatiyā dhātūnaṃ vasena dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatāti dasseti.

7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā

130-131. Sattame **manāpaṃ itthetanti pajānātī**ti yaṃ anena manāpaṃ rūpaṃ diṭṭhaṃ, taṃ itthetanti evametaṃ manāpameva tanti pajānāti. **Cakkhuviññāṇaṃ sukhavedaniyañca phassaṃ paṭiccā**ti cakkhuviññāṇañceva, yo ca upanissayakoṭiyā vā anantarakoṭiyā vā samanantarakoṭiyā vā sampayuttakoṭiyā vā sukhavedanāya paccayo phasso, taṃ sukhavedaniyaṃ phassañca paṭicca uppajjati sukhavedanāti. Esa nayo sabbattha. Iti imesu dvīsu suttesu kiriyāmanoviññāṇadhātu āvajjanakiccā, manodhātuyeva vā samānā manodhātunāmena vuttāti veditabbā. Aṭṭhamaṃ uttānameva.

9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. Navame **makkarakate**ti evaṃnāmake nagare **araññakuṭikāya**nti araññe katāya pāṭiyekkāya kuṭiyaṃ, na vihārapaccantakuṭiyaṃ. **Māṇavakā**ti yepi tattha mahallakā, te mahallakakālepi antevāsikatāya māṇavakātveva vuttā. **Tenupasaṅkamiṃsū**ti pāto sippaṃ uggaṇhitvā sāyaṃ ‘‘ācariyassa kaṭṭhāni āharissāmā’’ti araññaṃ pavisitvā vicarantā yena sā kuṭikā, tenupasaṅkamiṃsu. **Parito parito kuṭikāyā**ti tassā kuṭikāya samantato samantato. **Seleyyakānī**ti aññamaññassa piṭṭhiṃ gahetvā laṅghitvā ito cito caṅkamanakīḷanāni.

Muṇḍakātiādīsu muṇḍe muṇḍāti, samaṇe ca samaṇāti vattuṃ vaṭṭeyya, ime pana hīḷentā ‘‘muṇḍakā samaṇakā’’ti āhaṃsu. **Ibbhā**ti gahapatikā. **Kaṇhā**ti kaṇhā, kāḷakāti attho. **Bandhupādāpaccā**ti ettha **bandhū**ti brahmā adhippeto. Tañhi brāhmaṇā pitāmahoti voharanti. Pādānaṃ apaccā pādāpaccā, brahmuno piṭṭhipādato jātāti adhippāyo. Tesaṃ kira ayaṃ laddhi ‘‘brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato’’ti. **Bharatakāna**nti kuṭimbikānaṃ. Kuṭimbikā hi yasmā raṭṭhaṃ bharanti, tasmā bharatāti vuccanti. Ime pana paribhavaṃ katvā vadamānā ‘‘bharatakāna’’nti āhaṃsu.

Vihārā nikkhamitvāti ‘‘rattiṭṭhakāparicchanne rajatapaṭṭasannibhasamavippakiṇṇavālike ramaṇīye pariveṇe kaṭṭhakalāpe bandhitvā khipamānā vālikaṃ āluḷetvā, hatthena hatthaṃ ādāya paṇṇakuṭiṃ pariyāyantā ‘ime imesaṃ bharatakānaṃ sakkatā, ime imesaṃ bharatakānaṃ sakkatā’ti punappunaṃ viravantā ativiya ime māṇavakā kīḷaṃ karonti, vihāre bhikkhūnaṃ atthibhāvampi na jānanti, dassessāmi nesaṃ bhikkhūnaṃ atthibhāva’’nti cintetvā paṇṇakuṭito nikkhami.

Sīluttamā pubbatarā ahesunti guṇavantānaṃ guṇe kathite nigguṇānaṃ guṇābhāvo pākaṭova bhavissatīti porāṇakabrāhmaṇānaṃ guṇe kathento evamāha. Tattha **sīluttamā**ti sīlajeṭṭhakā. Sīlañhi tesaṃ uttamaṃ, na jātigottaṃ. **Ye purāṇaṃ sarantī**ti ye porāṇakaṃ brāhmaṇadhammaṃ saranti. **Abhibhuyya kodha**nti kodhaṃ abhibhavitvā tesaṃ dvārāni suguttāni surakkhitāni ahesuṃ. **Dhamme ca jhāne ca ratā**ti dasavidhe kusalakammapathadhamme aṭṭhasamāpattijhānesu ca ratā.

Evaṃ porāṇānaṃ guṇaṃ kathetvā athetarahi brāhmaṇānaṃ mānaṃ nimmaddento **ime ca vokkamma japāmase**tiādimāha. Tattha **vokkammā**ti etehi guṇehi apakkamitvā. **Japāmase**ti mayaṃ japāma sajjhāyāmāti ettakeneva brāhmaṇamhāti maññamānā brāhmaṇā mayanti iminā gottena mattā hutvā **visamaṃ caranti,** visamāni kāyakammādīni karontīti attho. **Puthuattadaṇḍā**ti puthu attā daṇḍā etehīti puthuattadaṇḍā, gahitanānāvidhadaṇḍāti attho. **Sataṇhātaṇhesū**ti sataṇhanittaṇhesu. **Aguttadvārassa bhavanti moghā**ti asaṃvutadvārassa sabbepi vatasamādānā moghā bhavantīti dīpeti. Yathā kinti? **Supineva laddhaṃ purisassa vitta**nti yathā supine purisassa laddhaṃ maṇimuttādinānāvidhaṃ vittaṃ moghaṃ hoti, pabujjhitvā kiñci na passati, evaṃ moghā bhavantīti attho.

Anāsakāti ekāhadvīhādivasena anāhārakā. **Thaṇḍilasāyikā cā**ti haritakusasanthate bhūmibhāge sayanaṃ, **pāto sinānañca tayo ca vedā**ti pātova udakaṃ pavisitvā nhānañceva tayo ca vedā. **Kharājinaṃ jaṭā paṅko**ti kharasamphassaṃ ajinacammañceva jaṭākalāpo ca paṅko ca, paṅko nāma dantamalaṃ. **Mantā sīlabbataṃ tapo**ti mantā ca ajasīlagosīlasaṅkhātaṃ sīlaṃ ajavatagovatasaṅkhātaṃ vatañca. Ayaṃ idāni brāhmaṇānaṃ tapoti vadati. **Kuhanā vaṅkadaṇḍā cā**ti paṭicchannakūpo viya paṭicchannadosaṃ kohaññañceva vaṅkadaṇḍo, ca udumbarapalāsabeḷuvarukkhānaṃ aññatarato gahitaṃ vaṅkadaṇḍañcāti attho. **Udakācamanāni cā**ti udakena mukhaparimajjanāni. **Vaṇṇā ete brāhmaṇāna**nti ete brāhmaṇānaṃ parikkhārabhaṇḍakavaṇṇāti dasseti. **Kata kiñcikkhabhāvanā**ti katā kiñcikkhabhāvanā. Ayameva vā pāṭho, āmisakiñcikkhassa vaḍḍhanatthāya katanti attho.

Evaṃ etarahi brāhmaṇānaṃ mānaṃ nimmadditvā puna porāṇakabrāhmaṇānaṃ vaṇṇaṃ kathento **cittañca susamāhita**ntiādimāha. Tattha **susamāhita**nti tesaṃ brāhmaṇānaṃ cittaṃ upacārappanāsamādhīhi susamāhitaṃ ahosīti dasseti. **Akhila**nti mudu athaddhaṃ. **So maggo brahmapattiyā**ti so seṭṭhapattiyā maggo, tumhe pana kiṃ brāhmaṇā nāmāti dīpento evamāha.

Āgamaṃsu nu khvidhāti āgamaṃsu nu kho idha. **Adhimuccatī**ti kilesavasena adhimutto giddho hoti. **Byāpajjatī**ti byāpādavasena pūticittaṃ hoti. **Parittacetaso**ti anupaṭṭhitasatitāya saṃkilesacittena parittacitto. **Cetovimutti**nti phalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti phalapaññaṃ. **Appamāṇacetaso**ti upaṭṭhitasatitāya nikkilesacittena appamāṇacitto.

10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Dasame **kāmaṇḍāya**nti evaṃnāmake nagare. **Yagghe**ti codanatthe nipāto. Sesaṃ uttānamevāti.

Gahapativaggo terasamo.

14. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. Devadahavaggassa paṭhame **devadaha**nti napuṃsakaliṅgena laddhanāmo nigamo. **Manoramā**ti manaṃ ramayantā, manāpāti attho. **Amanoramā**ti amanāpā.

2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. Dutiye **chaphassāyatanikā nāmā**ti visuṃ chaphassāyatanikā nāma nirayā natthi. Sabbesupi hi ekatiṃsamahānirayesu chadvāraphassāyatanapaññatti hotiyeva. Idaṃ pana avīcimahānirayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Saggā**ti idhāpi tāvatiṃsapurameva adhippetaṃ. Kāmāvacaradevaloke pana ekasmimpi chaphassāyatanapaññattiyā abhāvo nāma natthi. Iminā kiṃ dīpeti? Niraye ekantadukkhasamappitabhāvena, devaloke ca ekantasukhasamappitattā ekantakhiḍḍārativasena uppannapamādena maggabrahmacariyavāsaṃ vasituṃ na sakkā. Manussaloko pana vokiṇṇasukhadukkho, idheva apāyopi saggopi paññāyati. Ayaṃ maggabrahmacariyassa kammabhūmi nāma, sā tumhehi laddhā. Tasmā ye vo ime mānussakā khandhā laddhā, te vo lābhā. Yañca vo idaṃ manussattaṃ laddhaṃ, paṭiladdho vo brahmacariyavāsassa khaṇo samayoti. Vuttampi hetaṃ porāṇehi –

‘‘Ayaṃ kammabhūmi idha maggabhāvanā,
Ṭhānāni saṃvejaniyā bahū idha;
Saṃvegasaṃvejaniyesu vatthusu,
Saṃvegajātova payuñca yoniso’’ti.

3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. Tatiye **rūpasammuditā**ti rūpe sammuditā pamoditā. **Dukkhā**ti dukkhitā. **Sukho**ti nibbānasukhena sukhito. **Kevalā**ti sakalā. **Yāvatatthīti vuccatī**ti yattakā atthīti vuccati. **Ete vo**ti ettha vo-kāro nipātamattaṃ. **Paccanīkamidaṃ hoti, sabbalokena passata**nti yaṃ idaṃ passantānaṃ paṇḍitānaṃ dassanaṃ, taṃ sabbalokena paccanīkaṃ hoti viruddhaṃ. Loko hi pañcakkhandhe niccā sukhā attā subhāti maññati, paṇḍitā aniccā dukkhā anattā asubhāti. **Sukhato āhū**ti sukhanti kathenti. **Sukhato vidū**ti sukhanti jānanti. Sabbametaṃ nibbānameva sandhāya vuttaṃ.

Sammūḷhetthāti ettha nibbāne sammūḷhā. **Aviddasū**ti bālā. Sabbepi hi channavutipāsaṇḍino ‘‘nibbānaṃ pāpuṇissāmā’’ti saññino honti, te pana ‘‘nibbānaṃ nāma ida’’ntipi na jānanti. **Nivutāna**nti kilesanīvaraṇena nivutānaṃ pariyonaddhānaṃ. **Andhakāro apassata**nti apassantānaṃ andhakāro hoti. Kiṃ taṃ evaṃ hoti? Nibbānaṃ vā nibbānadassanaṃ vā apassantānañhi bālānaṃ nibbānampi nibbānadassanampi kāḷameghaavacchāditaṃ viya candamaṇḍalaṃ kaṭāhena paṭikujjitapatto viya ca niccakālaṃ tamo ceva andhakāro ca sampajjati.

Satañca vivaṭaṃ hoti, āloko passatāmivāti satañca sappurisānaṃ paññādassanena passantānaṃ nibbānaṃ āloko viya vivaṭaṃ hoti. **Santike na vijānanti, magā dhammassa akovidā**ti yaṃ attano sarīre kese vā lomādīsu vā aññatarakoṭṭhāsaṃ paricchinditvā anantarameva adhigantabbato attano vā khandhānaṃ nirodhamaggato santike nibbānaṃ. Taṃ evaṃ santike samānampi maggabhūtā janā maggāmaggadhammassa catusaccadhammassa vā akovidā na jānanti.

Māradheyyānupannehīti tebhūmakavaṭṭaṃ mārassa nivāsaṭṭhānaṃ anupannehi. **Ko nu aññatra ariyebhī**ti ṭhapetvā ariye ko nu añño nibbānapadaṃ jānituṃ arahati. **Sammadaññāya parinibbantī**ti arahattapaññāya sammā jānitvā anantarameva anāsavā hutvā kilesaparinibbānena parinibbanti. Atha vā sammadaññāya anāsavā hutvā ante khandhaparinibbānena parinibbāyanti.

4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. Catutthaṃ suddhikaṃ katvā desiyamāne bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ. Pañcamādīni tathā tathā bujjhantānaṃ ajjhāsayena vuttāni. Attho pana tesaṃ pākaṭoyevāti.

Devadahavaggo cuddasamo.

15. Navapurāṇavaggo

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Navapurāṇavaggassa paṭhame **navapurāṇānī**ti navāni ca purāṇāni ca. **Cakkhu, bhikkhave, purāṇakamma**nti na cakkhu purāṇaṃ, kammameva purāṇaṃ, kammato pana nibbattattā paccayanāmena evaṃ vuttaṃ. **Abhisaṅkhata**nti paccayehi abhisamāgantvā kataṃ. **Abhisañcetayita**nti cetanāya pakappitaṃ. **Vedaniyaṃ daṭṭhabba**nti vedanāya vatthūti passitabbaṃ. **Nirodhā vimuttiṃ phusatī**ti imassa tividhassa kammassa nirodhena vimuttiṃ phusati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ tassā vimuttiyā ārammaṇabhūto nirodho kammanirodhoti vuccati. Iti imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanā kathitā.

2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. Dutiye **nibbānasappāya**nti nibbānassa sappāyaṃ upakārapaṭipadaṃ. Tatiyādīsupi eseva nayo. Paṭipāṭiyā pana catūsupi etesu suttesu saha vipassanāya cattāro maggā kathitā.

6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Chaṭṭhe **anantevāsika**nti anto vasanakakilesavirahitaṃ. **Anācariyaka**nti ācaraṇakakilesavirahitaṃ. **Antassa vasantī**ti anto assa vasanti. **Te naṃ samudācarantī**ti te etaṃ adhibhavanti ajjhottharanti sikkhāpenti vā. ‘‘Evaṃ vejjakammaṃ karohi, evaṃ dūtakamma’’nti iti sikkhāpanasaṅkhātena samudācaraṇatthenassa te ācariyā nāma honti, tehi ācariyehi sācariyakoti vuccati. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṃ. Sattamaṃ heṭṭhā kathitanayameva.

8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Aṭṭhame **yaṃ pariyāyaṃ āgammā**ti yaṃ kāraṇaṃ āgamma. **Aññatreva saddhāyā**ti vinā saddhāya saddhaṃ apanetvā. Ettha ca saddhāti na paccakkhā saddhā. Yo pana parassa evaṃ kira evaṃ kirāti kathentassa sutvā uppanno saddahanākāro, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Ruci**ādīsupi rucāpetvā khamāpetvā atthetanti gahaṇākāro **ruci** nāma, evaṃ kira bhavissatīti anussavanaṃ **anussavo,** nisīditvā ekaṃ kāraṇaṃ cintentassa kāraṇaṃ upaṭṭhāti, evaṃ upaṭṭhitassa atthetanti gahaṇaṃ **ākāraparivitakko** nāma, kāraṇavitakkoti attho. Kāraṇaṃ cintentassa pāpikā laddhi uppajjati, taṃ atthesāti gahaṇākāro **diṭṭhinijjhānakkhanti** nāma. **Aññaṃ byākareyyā**ti imāni pañca ṭhānāni muñcitvā arahattaṃ byākareyya. Imasmiṃ sutte sekhāsekhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā.

9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. Navame **indriyasampanno**ti paripuṇṇindriyo. Tattha yena cha indriyāni sammasitvā arahattaṃ pattaṃ, so tehi nibbisevanehi indriyehi samannāgatattā, cakkhādīni vā cha indriyāni sammasantassa uppannehi saddhādīhi indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hoti, taṃ sandhāya bhagavā **cakkhundriye ce**tiādinā nayena desanaṃ vitthāretvā **ettāvatā kho bhikkhu indriyasampanno hotī**ti āha. Dasamaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Navapurāṇavaggo pañcadasamo.

Tatiyo paṇṇāsako.

16. Nandikkhayavaggo

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. Nandikkhayavaggassa paṭhame **nandikkhayā rāgakkhayo, rāgakkhayā nandikkhayo**ti nandiyā ca rāgassa ca atthato ekattā vuttaṃ. **Suvimutta**nti arahattaphalavimuttivasena suṭṭhu vimuttaṃ. Sesamettha dutiyādīsu ca uttānameva.

5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

160-161. Pañcamaṃ samādhivikalānaṃ, chaṭṭhaṃ paṭisallānavikalānaṃ cittekaggatañca kāyavivekañca labhantānaṃ etesaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatīti ñatvā kathitaṃ. Tattha **okkhāyatī**ti (paccakkhāyati) paññāyati pākaṭaṃ hoti. Iti dvīsupi etesu saha vipassanāya cattāro maggā kathitā.

7-9. Koṭṭhikaaniccasuttādivaṇṇanā

162-164. Sattamādīsu tīsu therassa vimuttiparipācaniyā dhammāva kathitā.

10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. Dasamādīni tīṇi pāṭiyekkena puggalajjhāsayavasena vuttāni. Tesaṃ attho vuttanayeneva veditabboti.

Nandikkhayavaggo solasamo.

17. Saṭṭhipeyyālavaggo

1-60. Ajjhattaaniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. Tadanantaro saṭṭhipeyyālo nāma hoti, so uttānatthova. Yāni panettha saṭṭhi suttāni vuttāni, tāni ‘‘chando pahātabbo’’ti evaṃ tassa tasseva padassa vasena bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttāni. Iti sabbāni tāni pāṭiyekkena puggalajjhāsayavasena kathitāni. Ekekasuttapariyosāne cettha saṭṭhi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattāti.

Saṭṭhipeyyālavaggo.

18. Samuddavaggo

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Samuddavaggassa paṭhame **cakkhu, bhikkhave, purisassa samuddo**ti yadi duppūraṇaṭṭhena yadi vā samuddanaṭṭhena samuddo, cakkhumeva samuddo. Tassa hi pathavito yāva akaniṭṭhabrahmalokā nīlādiārammaṇaṃ samosarantaṃ paripuṇṇabhāvaṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ duppūraṇaṭṭhenapi samuddo. Cakkhu ca tesu tesu nīlādīsu ārammaṇesu samuddati, asaṃvutaṃ hutvā osaramānaṃ kilesuppattiyā kāraṇabhāvena sadosagamanena gacchatīti samuddanaṭṭhenapi samuddo. **Tassa rūpamayo vego**ti samuddassa appamāṇo ūmimayo vego viya tassāpi cakkhusamuddassa samosarantassa nīlādibhedassa ārammaṇassa vasena appameyyo rūpamayo vego veditabbo. **Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ sahatī**ti yo taṃ cakkhusamudde samosaṭaṃ rūpamayaṃ vegaṃ, manāpe rūpe rāgaṃ, amanāpe dosaṃ, asamapekkhite mohanti evaṃ rāgādikilese anuppādento upekkhakabhāvena sahati.

Saūmintiādīsu kilesaūmīhi **saūmiṃ**. Kilesāvaṭṭehi **sāvaṭṭaṃ**. Kilesagāhehi **sagāhaṃ**. Kilesarakkhasehi **sarakkhasaṃ**. Kodhūpāyāsassa ca vasena **saūmiṃ**. Vutañhetaṃ ‘‘ūmibhayanti kho, bhikkhave, kodhūpāyāsassetaṃ adhivacana’’nti (itivu. 109; ma. ni. 2.162; a. ni. 4.122). Kāmaguṇavasena **sāvaṭṭaṃ**. Vutañhetaṃ ‘‘āvaṭṭaggāhoti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacana’’nti (saṃ. ni. 4.241). Mātugāmavasena **sagāhaṃ sarakkhasaṃ**. Vuttañhetaṃ ‘‘gāharakkhasoti kho, bhikkhave, mātugāmassetaṃ adhivacana’’nti (itivu. 109). Sesavāresupi eseva nayo. **Sabhayaṃ duttaraṃ accatarī**ti ūmibhayena sabhayaṃ duratikkamaṃ atikkami. **Lokantagū**ti saṅkhāralokassa antaṃ gato. **Pāragatoti vuccatī**ti nibbānaṃ gatoti kathīyati.

2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Dutiye **samuddo**ti samuddanaṭṭhena samuddo, kiledanaṭṭhena temanaṭṭhenāti vuttaṃ hoti. **Yebhuyyenā**ti ṭhapetvā ariyasāvake. **Samunnā**ti kilinnā tintā nimuggā. **Tantākulakajātā**tiādi heṭṭhā vitthāritameva. **Maccujaho**ti tayo maccū jahitvā ṭhito. **Nirupadhī**ti tīhi upadhīhi anupadhi. **Apunabbhavāyā**ti nibbānatthāya. **Amohayī maccurāja**nti yathā tassa gatiṃ na jānāti, evaṃ maccurājānaṃ mohetvā gato. Tatiyaṃ vuttanayameva.

4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. Catutthe appahīnaṭṭhena **atthi,** tenevāha **so appahīno**ti. **Parittā**ti, pabbatamattampi rūpaṃ aniṭṭhaṃ arajanīyaṃ parittaṃ nāma hoti, evarūpāpissa rūpā cittaṃ pariyādiyantīti dasseti. **Ko pana vādo adhimattāna**nti iṭṭhārammaṇaṃ panassa rajanīyaṃ vatthu cittaṃ pariyādiyatīti ettha kā kathā? Ettha ca nakhapiṭṭhipamāṇampi maṇimuttādi rajanīyaṃ vatthu adhimattārammaṇamevāti veditabbaṃ. **Daharo**tiādīni tīṇipi aññamaññavevacanāneva. **Ābhindeyyā**ti pahareyya padāleyya vā. Pañcame **tadubhaya**nti taṃ ubhayaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. Sattame **anekapariyāyenā**ti anekehi kāraṇehi. **Itipāya**nti itipi ayaṃ. Imasmiṃ sutte aniccena anattalakkhaṇaṃ kathitaṃ.

8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Aṭṭhame **anubyañjanaso nimittaggāho**ti ‘‘hatthā sobhanā pādā sobhanā’’ti evaṃ anubyañjanavasena nimittaggāho. Nimittaggāhoti hi saṃsandetvā gahaṇaṃ, anubyañjanaggāhoti vibhattigahaṇaṃ. Nimittaggāho kumbhīlasadiso sabbameva gaṇhāti, anubyañjanaggāho rattapāsadiso vibhajitvā hatthapādādīsu taṃ taṃ koṭṭhāsaṃ. Ime pana dve gāhā ekajavanavārepi labbhanti, nānājavanavāre vattabbameva natthi.

Nimittassādagathitanti nimittassādena ganthitaṃ baddhaṃ. **Viññāṇa**nti kammaviññāṇaṃ. **Tasmiṃ ce samaye kālaṃ kareyyā**ti na koci saṃkiliṭṭhena cittena kālaṃ karonto nāma atthi. Sabbasattānañhi bhavaṅgeneva kālakiriyā hoti. Kilesabhayaṃ pana dassento evamāha. Samayavasena vā evaṃ vuttaṃ. Cakkhudvārasmiñhi āpāthagate ārammaṇe rattacittaṃ vā duṭṭhacittaṃ vā mūḷhacittaṃ vā ārammaṇarasaṃ anubhavitvā bhavaṅgaṃ otarati, bhavaṅge ṭhatvā kālakiriyaṃ karoti. Tasmiṃ samaye kālaṃ karontassa dveva gatiyo pāṭikaṅkhā, imassa samayassa vasenetaṃ vuttaṃ.

Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, ādīnavanti imaṃ anekāni vassasatasahassāni niraye anubhavitabbaṃ dukkhaṃ sampassamāno evaṃ vadāmi tattāya ayosalākāya akkhīni añjāpetukāmoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. **Ayosaṅkunā**ti ayasūlena. **Sampalimaṭṭha**nti dvepi kaṇṇacchiddāni vinivijjhitvā pathaviyaṃ ākoṭanavasena sampalimaṭṭhaṃ.

Tatiyavāre **sampalimaṭṭha**nti nakhacchedanaṃ pavesetvā ukkhipitvā sahadhunaṭṭhena chinditvā pātanavasena sampalimaṭṭhaṃ. Catutthavāre **sampalimaṭṭha**nti bandhanamūlaṃ chetvā pātanavasena sampalimaṭṭhaṃ. Pañcamavāre **sampalimaṭṭha**nti tikhiṇāya sattiyā kāyapasādaṃ uppāṭetvā patanavasena sampalimaṭṭhaṃ. **Sattiyā**ti ettha mahatī daṇḍakavāsi veditabbā. **Sotta**nti nipajjitvā niddokkamanaṃ. **Yathārūpānaṃ vitakkānaṃ vasaṃ gato saṅghaṃ bhindeyyā**ti iminā vitakkānaṃ yāva saṅghabhedā pāpakammāvahanatā dassitā. Sesamettha uttānameva.

9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navame **hatthesu, bhikkhave, satī**ti hatthesu vijjamānesu. Dasame **na hotī**ti vuccamāne bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ. Dvīsupi cetesu vipākasukhadukkhameva dassetvā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

Samuddavaggo niṭṭhito.

19. Āsīvisavaggo

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Āsīvisavaggassa paṭhame **bhikkhū āmantesī**ti ekacārikadvicārikaticārikacatucārikapañcacārike sabhāgavuttino kārake yuttapayutte sabbepi dukkhalakkhaṇakammaṭṭhānike parivāretvā nisinne yogāvacare bhikkhū āmantesi. Idañhi suttaṃ puggalajjhāsayena vuttaṃ. Puggalesupi vipañcitaññūnaṃ disāvāsikānaṃ dukkhalakkhaṇakammaṭṭhānikānaṃ upaṭṭhānavelāya āgantvā satthāraṃ parivāretvā nisinnānaṃ vasena vuttaṃ. Evaṃ santepi ugghaṭitaññūādīnaṃ catunnampi puggalānaṃ paccayabhūtamevetaṃ. Ugghaṭitaññū puggalo hi imassa suttassa mātikānikkhepeneva arahattaṃ pāpuṇissati, vipañcitaññū mātikāya vitthārabhājanena, neyyapuggalo imameva suttaṃ sajjhāyanto paripucchanto yoniso manasikaronto kalyāṇamitte sevanto bhajanto payirupāsanto arahattaṃ pāpuṇissati. Padaparamassetaṃ suttaṃ anāgate vāsanā bhavissatīti evaṃ sabbesampi upakārabhāvaṃ ñatvā bhagavā sineruṃ ukkhipanto viya ākāsaṃ vitthārento viya cakkavāḷapabbataṃ kampento viya ca mahantena ussāhena **seyyathāpi, bhikkhave**ti imaṃ āsīvisopamasuttaṃ ārabhi.

Tattha **cattāro āsīvisā**ti kaṭṭhamukho, pūtimukho, aggimukho, satthamukhoti ime cattāro. Tesu kaṭṭhamukhena daṭṭhassa sakalasarīraṃ sukkhakaṭṭhaṃ viya thaddhaṃ hoti, sandhipabbesu adhimattaṃ ayasūlasamappitaṃ viya tiṭṭhati. Pūtimukhena daṭṭhassa pakkapūtipanasaṃ viya vipubbakabhāvaṃ āpajjitvā paggharati, caṅgavāre pakkhittaudakaṃ viya hoti. Aggimukhena daṭṭhassa sakalasarīraṃ jhāyitvā bhasmamuṭṭhi viya thusamuṭṭhi viya ca vippakirīyati. Sattamukhena daṭṭhassa sakalasarīraṃ bhijjati, asanipātaṭṭhānaṃ viya mahānikhādanena khatasandhimukhaṃ viya ca hoti. Evaṃ visavasena vibhattā cattāro āsīvisā.

Visavegavikārena panete soḷasa honti. Kaṭṭhamukho hi daṭṭhaviso, diṭṭhaviso, phuṭṭhaviso, vātavisoti catubbidho hoti. Tena hi daṭṭhampi diṭṭhampi phuṭṭhampi tassa vātena pahaṭampi sarīraṃ vuttappakārena thaddhaṃ hoti. Sesesupi eseva nayoti. Evaṃ visavegavikāravasena soḷasa honti.

Puna puggalapaṇṇattivasena catusaṭṭhi honti. Kathaṃ? Kaṭṭhamukhesu tāva daṭṭhaviso ca āgataviso no ghoraviso, ghoraviso no āgataviso, āgataviso ceva ghoraviso ca, nevāgataviso na ghoravisoti catubbidho hoti. Tattha yassa visaṃ sampajjalitatiṇukkāya aggi viya sīghaṃ abhiruhitvā akkhīni gahetvā khandhaṃ gahetvā sīsaṃ gahetvā ṭhitanti vattabbataṃ āpajjati maṇisappādīnaṃ visaṃ viya, mantaṃ pana parivattetvā kaṇṇavātaṃ datvā daṇḍakena pahaṭamatte otaritvā daṭṭhaṭṭhāneyeva tiṭṭhati, ayaṃ āgataviso no ghoraviso nāma. Yassa pana visaṃ saṇikaṃ abhiruhati, āruḷhāruḷhaṭṭhāne pana ayaṃ sītaudakaṃ viya hoti udakasappādīnaṃ visaṃ viya, dvādasavassaccayenāpi kaṇṇapiṭṭhikhandhapiṭṭhikādīsu gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati, mantaparivattanādīsu ca kayiramānāsu sīghaṃ na otarati, ayaṃ ghoraviso no āgataviso nāma. Yassa pana visaṃ sīghaṃ abhiruhati, na sīghaṃ otarati aneḷakasappādīnaṃ visaṃ viya, ayaṃ āgataviso ceva ghoraviso ca. Yassa pana visaṃ mandaṃ hoti, otāriyamānampi sukheneva otarati nīlasappadhammanisappādīnaṃ visaṃ viya, ayaṃ nevāgataviso na ghoraviso nāma. Iminā upāyena kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayo pūtimukhādīsu ca daṭṭhavisādayo veditabbāti. Evaṃ puggalapaṇṇattivasena catusaṭṭhi.

Tesu ‘‘aṇḍajā nāgā’’tiādinā (saṃ. ni. 3.342-344) yonivasena ekekaṃ catudhā vibhajitvā chapaṇṇāsādhikāni dve satāni honti. Te jalajāthalajāti dviguṇitā dvādasādhikāni pañcasatāni honti, te kāmarūpaakāmarūpānaṃ vasena dviguṇitā catuvīsādhikasahassasaṅkhā honti. Puna gatamaggassa paṭilomato saṃkhippamānā kaṭṭhamukhādivasena cattārova hontīti. Te sandhāya bhagavā ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, cattāro āsīvisā’’ti āha. Kulavasena hi ete gahitā.

Tattha **āsīvisā**ti āsittavisātipi āsīvisā, asitavisātipi āsīvisā, asisadisavisātipi āsīvisā. **Āsittavisā**ti sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisā, parassa ca attano sarīre ca āsiñcanavisāti attho. **Asitavisā**ti yaṃ yaṃ etehi asitaṃ hoti paribhuttaṃ, taṃ taṃ visameva sampajjati, tasmā asitaṃ visaṃ hoti etesanti āsīvisā. **Asisadisavisā**ti asiviya tikhiṇaṃ paramammacchedanasamatthaṃ visaṃ etesanti āsīvisāti evamettha vacanattho veditabbo. **Uggatejā**ti uggatatejā balavatejā. **Ghoravisā**ti dunnimmaddanavisā.

Evaṃ vadeyyunti paṭijaggāpanatthaṃ evaṃ vadeyyuṃ. Rājāno hi āsīvise gāhāpetvā – ‘‘tathārūpe core vā etehi ḍaṃsāpetvā māressāma, nagarūparodhakāle parasenāya vā taṃ khipissāma, parabalaṃ nimmaddetuṃ asakkontā subhojanaṃ bhuñjitvā varasayanaṃ āruyha etehi attānaṃ ḍaṃsāpetvā sattūnaṃ vasaṃ anāgacchantā attano ruciyā marissāmā’’ti āsīvise jaggāpenti. Te yaṃ coraṃ sahasāva māretuṃ na icchanti, ‘‘evamete dīgharattaṃ dukkhappatto hutvā marissantī’’ti icchantā taṃ purisaṃ evaṃ vadanti **ime te ambho purisa cattāro āsīvisā**ti.

Tattha **kālena kāla**nti kāle kāle. **Saṃvesetabbā**ti nipajjāpetabbā. **Aññataro vā aññataro vā**ti kaṭṭhamukhādīsu yo koci. **Yaṃ te ambho purisa karaṇīyaṃ, taṃ karohī**ti idaṃ atthacarakassa vacanaṃ veditabbaṃ. Tassa kira purisassa evaṃ āsīvise paṭipādetvā ‘ayaṃ vo upaṭṭhāko’ti catūsu peḷāsu ṭhapitānaṃ āsīvisānaṃ ārocenti. Atheko nikkhamitvā āgamma tassa purisassa dakkhiṇapādānusārena abhiruhitvā dakkhiṇahatthaṃ maṇibandhato paṭṭhāya veṭhetvā dakkhiṇakaṇṇasotamūle phaṇaṃ katvā susūti karonto nipajji. Aparo vāmapādānusārena abhiruhitvā tatheva vāmahatthaṃ veṭhetvā vāmakaṇṇasotamūle phaṇaṃ katvā susūti karonto nipajji, tatiyo nikkhamitvā abhimukhaṃ abhiruhitvā kucchiṃ veṭhetvā galavāṭakamūle phaṇaṃ katvā susūti karonto nipajji, catuttho piṭṭhibhāgena abhiruhitvā gīvaṃ veṭhetvā uparimuddhani phaṇaṃ ṭhapetvā susūti karonto nipajji.

Evaṃ catūsu āsīvisesu sarīraṭṭhakesuyeva jātesu eko tassa purisassa atthacarakapuriso taṃ disvā ‘‘kiṃ te, bho purisa, laddha’’nti, pucchi. Tato tena ‘‘ime me, bho, hatthesu hatthakaṭakaṃ viya bāhāsu keyūraṃ viya kucchimhi kucchiveṭhanasāṭako viya kaṇṇesu kaṇṇacūḷikā viya gale muttāvaliyo viya sīse sīsapasādhanaṃ viya keci alaṅkāravisesā raññā dinnā’’ti vutte so āha – ‘‘bho andhabāla, mā evaṃ maññittha 'raññā me tuṭṭhenetaṃ pasādhanaṃ dinna'nti. Tvaṃ rañño āgucārī coro, ime ca cattāro āsīvisā durupaṭṭhāhā duppaṭijaggiyā, ekasmiṃ uṭṭhātukāme eko nhāyitukāmo hoti, ekasmiṃ nhāyitukāme eko bhuñjitukāmo, ekasmiṃ bhuñjitukāme eko nipajjitukāmo. Tesu yasseva icchā na pūrati, so tattheva ḍaṃsitvā māretī''ti. Atthi pana, bho, evaṃ sante koci sotthimaggoti? Āma, rājapurisānaṃ vikkhittabhāvaṃ ñatvā palāyanaṃ sotthibhāvoti vatvā ''yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohī''ti vadeyya.

Taṃ sutvā itaro catunnaṃ āsīvisānaṃ pamādakkhaṇaṃ rājapurisehi ca pavivittaṃ disvā, vāmahatthena dakkhiṇahatthaṃ veṭhetvā, dakkhiṇakaṇṇacūḷikāya phaṇaṃ ṭhapetvā, sayitāsīvisassa sarīraṃ parimajjanto viya saṇikaṃ taṃ apanetvā, eteneva upāyena sesepi apanetvā tesaṃ bhīto palāyeyya. Atha naṃ te āsīvisā ''ayaṃ amhākaṃ raññā upaṭṭhāko dinno''ti anubandhamānā āgaccheyyuṃ. Idaṃ sandhāya **atha kho so, bhikkhave, puriso bhīto catunnaṃ āsīvisānaṃ…pe… palāyethā**ti vuttaṃ.

Tasmiṃ pana purise evaṃ āgatamaggaṃ oloketvā oloketvā palāyante rājā ''palāto so puriso''ti sutvā ''ko nu kho taṃ anubandhitvā ghātetuṃ sakkhissatī''ti vicinanto tasseva paccatthike pañca jane labhitvā ''gacchatha naṃ anubandhitvā ghātethā''ti peseyya. Athassa atthacarā purisā taṃ pavattiṃ ñatvā āroceyyuṃ. So bhiyyosomattāya bhīto palāyetha. Imamatthaṃ sandhāya **tamenaṃ evaṃ vadeyyu**ntiādi vuttaṃ.

Chaṭṭho antaracaro vadhakoti ''paṭhamaṃ āsīvisehi anubaddho ito cito ca te vañcento palāyi, idāni pañcahi paccatthikehi anubaddho suṭṭhutaraṃ palāyati, na sakkā so evaṃ gahetuṃ, upalāḷanāya pana sakkā, tasmā daharakālato paṭṭhāya ekato khāditvā ca pivitvā ca santhavaṃ antaracaraṃ vadhakamassa pesethā''ti amaccehi vuttena raññā pariyesitvā pesito antaracaro vadhako.

So passeyya suññaṃ gāmanti nivattitvā olokento padaṃ ghāyitvā ghāyitvā vegenāgacchante cattāro āsīvise pañca vadhake paccatthike chaṭṭhañca antaracaraṃ vadhakaṃ ''nivatta bho, mā palāyi, puttadārena saddhiṃ kāme paribhuñjanto sukhaṃ vasissasī''ti vatvā āgacchantaṃ disvā, bhiyyosomattāya yena vā tena vā palāyanto paccantaraṭṭhe abhimukhagataṃ ekaṃ chakuṭikaṃ suññaṃ gāmaṃ passeyya. **Rittakaññeva paviseyyā**ti dhanadhaññamañcapīṭhādīhi virahitattā rittakaññeva paviseyya. **Tucchakaṃ suññaka**nti etasseva vevacanaṃ. **Parimaseyyā**ti ''sace pānīyaṃ bhavissati, pivissāmi, sace bhattaṃ bhavissati, bhuñjissāmī''ti bhājanaṃ vivaritvā hatthaṃ anto pavesetvā parimaseyya.

Tamenaṃ evaṃ vadeyyunti channaṃ gharānaṃ ekagharepi kiñci alabhitvā gāmamajjhe eko sandacchāyo rukkho atthi, tattha vaṅkaphalakaṃ atthataṃ disvā, ''idha tāva nisīdissāmī''ti gantvā, tattha nisinnaṃ mandamandena vātena bījiyamānaṃ tattakamattampi sukhaṃ santato assādayamānaṃ, tamenaṃ purisaṃ kecideva atthacarakā bahi pavattiṃ ñatvā āgatā evaṃ vadeyyuṃ. **Idāni ambho purisā**ti ambho, purisa, idāni. **Corā gāmaghātakā**ti ''yadevettha labhissāma, taṃ gaṇhissāma vā ghātessāma vā''ti āgatā cha gāmaghātakacorā.

Udakaṇṇavanti gambhīraṃ puthulaṃ udakaṃ. Gambhīrampi hi aputhulaṃ, puthulaṃ vā agambhīraṃ, na aṇṇavoti vuccati, yampana gambhīrañca puthulañca, tassevetaṃ nāmaṃ. **Sāsaṅkaṃ sappaṭibhaya**nti catunnaṃ āsīvisānaṃ pañcannaṃ vadhakānaṃ chaṭṭhassa antaracarassa channañca gāmaghātakacorānaṃ vasena sāsaṅkaṃ sappaṭibhayaṃ. **Khemaṃ appaṭibhaya**nti tesaṃyeva āsīvisādīnaṃ abhāvena khemañca nibbhayañca vicitrauyyānavaraṃ bahvannapānaṃ devanagarasadisaṃ. **Na cassa nāvā santāraṇī**ti ''imāya nāvāya orimatīrato paratīraṃ gamissantī''ti evaṃ ṭhapitā ca santāraṇī nāvā na bhaveyya. **Uttarasetu vā**ti rukkhasetu-jaṅghasetu-sakaṭasetūnaṃ aññataro uttarasetu vā na bhaveyya. **Tiṭṭhati brāhmaṇo**ti na kho esa brāhmaṇo. Kasmā naṃ brāhmaṇoti āha? Ettakānaṃ paccatthikānaṃ bāhitattā, desanaṃ vā vinivattento ekaṃ khīṇāsavabrāhmaṇaṃ dassetumpi evamāha.

Tasmiṃ pana evaṃ uttiṇṇe cattāro āsīvisā ‘‘na laddho vatāsi amhehi, ajja te murumurāya jīvitaṃ khāditvā chaḍḍeyyāma’’. Pañca paccatthikā ‘‘na laddho vatāsi amhehi, ajja te parivāretvā aṅgamaṅgāni chinditvā rañño santikaṃ gatā sataṃ vā sahassaṃ vā labheyyāma’’. Chaṭṭho antaracaro ‘‘na laddho vatāsi mayā, ajja te phalikavaṇṇena asinā sīsaṃ chinditvā, senāpatiṭṭhānaṃ labhitvā sampattiṃ anubhaveyyaṃ’’. Cha corā ‘‘na laddho vatāsi amhehi, ajja te vividhāni kammakāraṇāni kāretvā bahudhanaṃ āharāpessāmā’’ti cintetvā, udakaṇṇavaṃ otarituṃ asakkontā rañño āṇāya kopitattā parato gantumpi avisahantā tattheva sussitvā mareyyuṃ.

Upamā kho myāyanti ettha evaṃ ādito paṭṭhāya opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ – rājā viya hi kammaṃ daṭṭhabbaṃ, rājāparādhikapuriso viya vaṭṭanissito puthujjano. Cattāro āsīvisā viya cattāri mahābhūtāni, rañño tassa cattāro āsīvise paṭicchāpitakālo viya kammunā puthujjanassa paṭisandhikkhaṇeyeva catunnaṃ mahābhūtānaṃ dinnakālo. ‘‘Imesaṃ āsīvisānaṃ pamādakkhaṇe rājapurisānañca vivittakkhaṇe nikkhamitvā yaṃ te ambho, purisa, karaṇīyaṃ, taṃ karohī’’ti vacanena ‘‘palāyassū’’ti vuttakālo viya satthārā imassa bhikkhuno mahābhūtakammaṭṭhānaṃ kathetvā ‘‘imesu catūsu mahābhūtesu nibbinda virajja, evaṃ vaṭṭato parimuccissasī’’ti kathitakālo, tassa purisassa atthacarakavacanaṃ sutvā catunnaṃ āsīvisānaṃ pamādakkhaṇe rājapurisānañca vivittakkhaṇe nikkhamitvā yena vā tena vā palāyanaṃ viya imassa bhikkhuno satthu santike kammaṭṭhānaṃ labhitvā mahābhūtāsīvisehi parimuccanatthāya ñāṇapalāyanena palāyanaṃ.

Idāni **catunnetaṃ mahābhūtānaṃ adhivacanaṃ pathavīdhātuyā āpodhātuyā**tiādīsu catumahābhūtakathā ca pañcupādānakkhandhakathā ca āyatanakathā ca visuddhimagge vitthāritanayeneva veditabbā. Ettha ca kaṭṭhamukhaāsīviso viya pathavīdhātu daṭṭhabbā, pūtimukhaaggimukhasatthamukhā viya sesadhātuyo. Yatheva hi kaṭṭhamukhena daṭṭhassa sakalakāyo thaddho hoti, evaṃ pathavīdhātupakopenāpi. Yathā ca pūtimukhādīhi daṭṭhassa paggharati ceva jhāyati ca chijjati ca, evaṃ āpodhātutejodhātuvāyodhātupakopenāpīti. Tenāhu aṭṭhakathācariyā –

‘‘Patthaddho bhavatī kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā;
Pathavīdhātupakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

‘‘Pūtiko bhavatī kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā;
Āpodhātupakopena, hoti pūtimukheva so.

‘‘Santatto bhavatī kāyo, daṭṭho aggimukhena vā;
Tejodhātupakopena, hoti aggimukheva so.

‘‘Sañchinno bhavatī kāyo, daṭṭho satthamukhena vā;
Vāyodhātupakopena, hoti satthamukheva so’’ti. –

Evaṃ tāvettha visesato sadisabhāvo veditabbo.

Avisesato pana āsayato visavegavikārato anatthaggahaṇato durupaṭṭhānato durāsadato akataññutato avisesakārito anantadosūpaddavatoti imehi kāraṇehi etesaṃ āsīvisasadisatā veditabbā. Tattha **āsayato**ti āsīvisānañhi vammiko āsayo, tattheva te vasanti. Mahābhūtānampi kāyavammiko āsayo. Āsīvisānañca rukkhasusiratiṇapaṇṇagahanasaṅkāraṭṭhānānipi āsayo. Etesupi hi te vasanti. Mahābhūtānampi kāyasusiraṃ kāyagahanaṃ kāyasaṅkāraṭṭhānaṃ āsayoti. Evaṃ tāva āsayato sadisatā veditabbā.

Visavegavikāratoti āsīvisā hi kulavasena kaṭṭhamukhādibhedato cattāro. Tattha ekeko visavikārato vibhajjamāno daṭṭhavisādivasena catubbidho hoti. Mahābhūtānipi paccattalakkhaṇavasena pathavīādibhedato cattāri. Ettha ekekaṃ kammasamuṭṭhānādivasena catubbidhaṃ hoti. Evaṃ visavegavikārato sadisatā veditabbā.

Anatthaggahaṇatoti āsīvise gaṇhantā pañca anatthe gaṇhanti – duggandhaṃ gaṇhanti, asuciṃ gaṇhanti, byādhiṃ gaṇhanti, visaṃ gaṇhanti, maraṇaṃ gaṇhanti. Mahābhūtānipi gaṇhantā pañca anatthe gaṇhanti – duggandhaṃ gaṇhanti, asuciṃ gaṇhanti, byādhiṃ gaṇhanti, jaraṃ gaṇhanti, maraṇaṃ gaṇhanti. Tenāhu porāṇā –

‘‘Yekeci sappaṃ gaṇhanti, mīḷhalittaṃ mahāvisaṃ;
Pañca gaṇhantunatthāni, loke sappābhinandino.

‘‘Duggandhaṃ asuciṃ byādhiṃ, visaṃ maraṇapañcamaṃ;
Anatthā honti pañcete, mīḷhalitte bhujaṅgame.

‘‘Evamevaṃ akusalā, andhabālaputhujjanā;
Pañca gaṇhantunatthāni, bhave jātābhinandino.

‘‘Duggandhaṃ asuciṃ byādhiṃ, jaraṃ maraṇapañcamaṃ;
Anatthā honti pañcete, mīḷhalitteva pannage’’ti. –

Evaṃ anatthaggahaṇato sadisatā veditabbā.

Durupaṭṭhānatoti te āsīvisā durupaṭṭhānā, ekasmiṃ uṭṭhātukāme eko nhāyitukāmo hoti, tasmiṃ nhāyitukāme aparo bhuñjitukāmo, tasmiṃ bhuñjitukāme añño nipajjitukāmo hoti. Tesu yassa yasseva ajjhāsayo na pūrati, so tattheva ḍaṃsitvā māreti. Imehi pana āsīvisehi bhūtāneva durupaṭṭhānatarāni. Pathavīdhātuyā hi bhesajje kayiramāne āpodhātu kuppati, tasseva bhesajjaṃ karontassa tejodhātūti evaṃ ekissā bhesajje kayiramāne aparā kuppantīti. Evaṃ durupaṭṭhānato sadisatā veditabbā.

Durāsadatoti durāsadā hi āsīvisā, gehassa purimabhāge āsīvisaṃ disvā pacchimabhāgena palāyanti, pacchimabhāge disvā purimabhāgena, gehamajjhe disvā gabbhaṃ pavisanti, gabbhe disvā mañcapīṭhaṃ abhiruhanti. Mahābhūtāni tatopi durāsadatarāni. Tathārūpena hi kuṭṭharogena phuṭṭhassa kaṇṇanāsādīni chinditvā patanti, sarīraṃ samphuṭati nīlamakkhikā parivārenti, sarīragandho dūratova ubbāhati. Taṃ purisaṃ akkosamānampi paridevamānampi neva rosavasena, na kāruññena, upasaṅkamituṃ sakkonti, nāsikaṃ pidahitvā kheḷaṃ pātentā dūratova naṃ vivajjenti. Evaṃ aññesampi bhagandarakucchirogavātarogādīnaṃ bībhacchajegucchabhāvakarānañca rogānaṃ vasena ayamevattho vibhāvetabboti. Evaṃ durāsadato sadisatā veditabbā.

Akataññutatoti āsīvisā hi akataññuno honti, nhāpiyamānāpi bhojiyamānāpi gandhamālādīhi pūjiyamānāpi peḷāyaṃ pakkhipitvā parihariyamānāpi otārameva gavesanti. Yattha otāraṃ labhanti, tattheva naṃ ḍaṃsitvā mārenti. Āsīvisehipi mahābhūtāneva akataññutarāni. Etesañhi kataṃ nāma natthi, sītena vā uṇhena vā nimmalena jalena nhāpiyamānānipi gandhamālādīhi sakkariyamānānipi muduvatthamudusayanamuduyānādīhi parihariyamānānipi, varabhojanaṃ bhojiyamānānipi, varapānaṃ pāyāpiyamānānipi otārameva gavesanti. Yattha otāraṃ labhanti, tattheva kuppitvā anayabyasanaṃ pāpentīti. Evaṃ akataññutato sadisatā veditabbā.

Avisesakāritoti āsīvisā hi ‘‘ayaṃ khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā’’ti visesaṃ na karonti, sampattasampattameva ḍaṃsitvā mārenti. Mahābhūtānipi ‘‘ayaṃ khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā devo vā manusso vā māro vā brahmā vā nigguṇo vā saguṇo vā’’ti visesaṃ na karonti. Yadi hi nesaṃ ‘‘ayaṃ guṇavā’’ti lajjā uppajjeyya, sadevake loke aggapuggale tathāgate lajjaṃ uppādeyyuṃ. Athāpi nesaṃ ‘‘ayaṃ mahāpañño ayaṃ mahiddhiko ayaṃ dhutavādo’’tiādinā nayena lajjā uppajjeyya, dhammasenāpatisāriputtattherādīsu lajjaṃ uppādeyyuṃ. Athāpi nesaṃ ‘‘ayaṃ nigguṇo dāruṇo thaddho’’ti bhayaṃ uppajjeyya, sadevake loke nigguṇathaddhadāruṇānaṃ aggassa devadattassa channaṃ vā satthārānaṃ bhāyeyyuṃ, na ca lajjanti na ca bhāyanti, kuppitvā yaṃkiñci anayabyasanaṃ āpādentiyeva. Evaṃ avisesakārito sadisatā

veditabbā.

Anantadosūpaddavatoti āsīvise nissāya uppajjanakānañhi dosūpaddavānaṃ pamāṇaṃ natthi. Tathā hete ḍaṃsitvā kāṇampi karonti khujjampi pīṭhasappimpi ekapakkhalampīti evaṃ aparimāṇaṃ vippakāraṃ dassenti. Bhūtānipi kuppitāni na kāṇādibhāvesu na kiñci vippakāraṃ na karonti, appamāṇo etesaṃ dosūpaddavoti. Evaṃ anantadosūpaddavato sadisatā veditabbā.

Idānettha catumahābhūtavasena yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ siyā, taṃ visuddhimagge catudhātuvavatthānaniddese kathitameva.

Pañca vadhakā paccatthikāti kho bhikkhave pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacananti ettha dvīhi ākārehi khandhānaṃ vadhakapaccatthikasadisatā veditabbā. Khandhā hi aññamaññañca vadhenti, tesu ca santesu vadho nāma paññāyati. Kathaṃ? Rūpaṃ tāva rūpampi vadheti arūpampi, tathā arūpaṃ arūpampi vadheti rūpampi. Kathaṃ? Ayañhi pathavīdhātu bhijjamānā itarā tisso dhātuyo gahetvāva bhijjati, āpodhātuādīsupi eseva nayo, evaṃ tāva rūpaṃ rūpameva vadheti. Rūpakkhandho pana bhijjamāno cattāro arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati, evaṃ rūpaṃ arūpampi vadheti. Vedanākkhandhopi bhijjamāno saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhe gahetvāva bhijjati. Saññākkhandhādīsupi eseva nayo. Evaṃ arūpaṃ arūpameva vadheti. Cutikkhaṇe pana cattāro arūpakkhandhā bhijjamānā vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti, evaṃ arūpaṃ rūpampi vadheti. Evaṃ tāva aññamaññaṃ vadhentīti vadhakā. Yattha pana khandhā atthi, tattha chedanabhedanavadhabandhanādayo honti, na aññatthāti. Evaṃ khandhesu santesu vadho paññāyatītipi vadhakā.

Idāni pañcakkhandhe rūpārūpavasena dve koṭṭhāse katvā, rūpavasena vā nāmavasena vā rūpapariggahaṃ ādiṃ katvā, yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ siyā tampi visuddhimagge kathitameva.

Chaṭṭho antaracaro vadhako ukkhittāsikoti kho, bhikkhave, nandīrāgassetaṃ adhivacananti ettha dvīhākārehi nandīrāgassa ukkhittāsikavadhakasadisatā veditabbā paññāsirapātanato ca yonisampaṭipādanato ca. Kathaṃ? Cakkhudvārasmiñhi iṭṭhārammaṇe āpāthagate taṃ ārammaṇaṃ nissāya lobho uppajjati, ettāvatā paññāsīsaṃ patitaṃ nāma hoti, sotadvārādīsupi eseva nayo. Evaṃ tāva paññāsirapātanato sadisatā veditabbā. Nandīrāgo panesa aṇḍajādibhedā catasso yoniyo upaneti. Tassa yoniupagamanamūlakāni pañcavīsati mahābhayāni dvattiṃsa kammakāraṇāni ca āgatāneva hontīti evaṃ yonisampaṭipādanatopissa ukkhittāsikavadhakasadisatā veditabbā.

Iti nandīrāgavasenāpi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ kathitameva hoti. Kathaṃ? Ayañhi nandīrāgo saṅkhārakkhandho, taṃ saṅkhārakkhandhoti vavatthapetvā taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, cittaṃ viññāṇakkhandho, tesaṃ vatthārammaṇaṃ rūpakkhandhoti, evaṃ pañcakkhandhe vavatthapeti. Idāni te pañcakkhandhe nāmarūpavasena vavatthapetvā, tesaṃ paccayapariyesanato paṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā, anupubbena eko arahattaṃ pāpuṇātīti evaṃ nandīrāgavasena kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Channaṃ ajjhattikāyatanānaṃ suññagāmena sadisatā pāḷiyaṃyeva āgatā. Ayaṃ panettha kammaṭṭhānanayo – yathā ca te cha corā chakuṭikaṃ suññaṃ gāmaṃ pavisitvā aparāparaṃ vicarantā kiñci alabhitvā gāmena anatthikā honti, evamevaṃ bhikkhu chasu ajjhattikāyatanesu abhinivisitvā vicinanto ‘‘aha’’nti vā ‘‘mama’’nti vā gahetabbaṃ kiñci adisvā tehi anatthiko hoti. So ‘‘vipassanaṃ paṭṭhapessāmī’’ti upādārūpakammaṭṭhānavasena cakkhupasādādayo pariggahetvā ‘‘ayaṃ rūpakkhandho’’ti vavatthapeti, manāyatanaṃ ‘‘arūpakkhandho’’ti. Iti sabbānipetāni nāmañceva rūpañcāti nāmarūpavasena vavatthapetvā, tesaṃ paccayaṃ pariyesitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā, saṅkhāre sammasanto anupubbena arahatte patiṭṭhāti. Idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idāni bāhirānaṃ gāmaghātakacorehi sadisataṃ dassento **corā gāmaghātakāti kho**tiādimāha. Tattha **manāpāmanāpesū**ti karaṇatthe bhummaṃ, manāpāmanāpehīti attho. Tattha coresu gāmaṃ hanantesu pañca kiccāni vattanti – corā tāva gāmaṃ parivāretvā ṭhitā aggiṃ datvā kaṭakaṭasaddaṃ uṭṭhāpenti, tato manussā hatthasāraṃ gahetvā bahi nikkhamanti. Tato tehi saddhiṃ bhaṇḍakassa kāraṇā hatthaparāmāsaṃ karonti. Keci panettha pahāraṃ pāpuṇanti, keci pahāraṭṭhāne patanti, avasese pana arogajane bandhitvā attano vasanaṭṭhānaṃ netvā rajjubandhanādīhi bandhitvā dāsaparibhogena paribhuñjanti.

Tattha gāmaghātakacorānaṃ gāmaṃ parivāretvā aggidānaṃ viya chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate kilesapariḷāhuppatti veditabbā, hatthasāraṃ ādāya bahi nikkhamanaṃ viya. Taṅkhaṇe kusaladhammaṃ pahāya akusalasamaṅgitā, bhaṇḍakassa kāraṇā hatthaparāmasanāpajjanaṃ viya dukkaṭadubbhāsitapācittiyathullaccayānaṃ āpajjanakālo, pahāraladdhakālo viya saṅghādisesaṃ āpajjanakālo, pahāraṃ laddhā pana pahāraṭṭhāne patitakālo viya pārājikaṃ āpajjitvā assamaṇakālo, avasesajanassa bandhitvā vasanaṭṭhānaṃ netvā dāsaparibhogena paribhuñjanakālo viya tameva ārammaṇaṃ nissāya sabbesaṃ passantānaṃyeva cūḷasīlamajjhimasīlamahāsīlāni bhinditvā sikkhaṃ paccakkhāya gihibhāvaṃ āpajjanakālo. Tatrassa puttadāraṃ posentassa sandiṭṭhiko dukkhakkhandho veditabbo, kālaṃ katvā apāye nibbattassa samparāyiko.

Imānipi bāhirāyatanāni ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavaseneva kathitāni. Ettha hi rūpādīni cattāri upādārūpāni, phoṭṭhabbāyatanaṃ tisso dhātuyo, dhammāyatane āpodhātuyā saddhiṃ tā catassoti imāni cattāri bhūtāni, tesaṃ paricchedavasena ākāsadhātu, lahutādivasena lahutādayoti evamidaṃ sabbampi bhūtupādāyarūpaṃ rūpakkhandho, tadārammaṇā vedanādayo cattāro arūpakkhandhā. Tattha ‘‘rūpakkhandho rūpaṃ, cattāro arūpino khandhā nāma’’nti. Nāmarūpaṃ vavatthapetvā purimanayeneva paṭipajjantassa yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Oghānanti ettha duruttaraṇaṭṭho oghaṭṭho. Ete hi ‘‘sīlasaṃvaraṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇissāmī’’ti ajjhāsayaṃ samuṭṭhāpetvā kalyāṇamitte nissāya sammā vāyamantena taritabbā, yena vā tena vā duruttarā. Iminā duruttaraṇaṭṭhena oghāti vuccanti. Tepi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavasena kathitā. Cattāropi hi ete eko saṅkhārakkhandho vāti. Sesaṃ nandīrāge vuttanayeneva yojetvā vitthāretabbaṃ.

Sakkāyassetaṃ adhivacananti, sakkāyopi hi āsīvisādīhi udakaṇṇavassa orimatīraṃ viya catumahābhūtādīhi sāsaṅko sappaṭibhayo, sopi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavaseneva kathito. Sakkāyo hi tebhūmakapañcakkhandhā, te ca samāsato nāmarūpamevāti. Evamettha nāmarūpavavatthānaṃ ādiṃ katvā yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ vitthāretabbanti.

Nibbānassetaṃ adhivacananti nibbānañhi udakaṇṇavassa pārimatīraṃ viya catumahābhūtādīhi khemaṃ appaṭibhayaṃ. **Vīriyārambhassetaṃ adhivacana**nti ettha cittakiriyadassanatthaṃ heṭṭhā vuttavāyāmameva vīriyanti gaṇhitvā dasseti. **Tiṇṇo pāraṅgato**ti taritvā pāraṃ gato.

Tattha yathā sāsaṅkaorimatīre ṭhitena udakaṇṇavaṃ taritukāmena katipāhaṃ vasitvā saṇikaṃ nāvaṃ sajjetvā udakakīḷaṃ kīḷantena viya na nāvā abhiruhitabbā. Evaṃ karonto hi anāruḷhova byasanaṃ pāpuṇāti. Evameva kilesaṇṇavaṃ taritukāmena ‘‘taruṇo tāvamhi, mahallakakāle aṭṭhaṅgikamaggakullaṃ bandhissāmī’’ti papañco na kātabbo. Evaṃ karonto hi mahallakakālaṃ apatvāpi vināsaṃ pāpuṇāti, patvāpi kātuṃ na sakkoti. Bhaddekarattādīni pana anussaritvā vegeneva ayaṃ ariyamaggakullo bandhitabbo.

Yathā ca kullaṃ bandhantassa hatthapādapāripūri icchitabbā. Kuṇṭhapādo hi khañjapādo vā patiṭṭhātuṃ na sakkoti, phaṇahatthakādayo tiṇapaṇṇādīni gahetuṃ na sakkonti. Evamimampi ariyamaggakullaṃ bandhantassa sīlapādānañceva saddhāhatthassa ca pāripūri icchitabbā. Na hi dussīlo assaddho sāsane appatiṭṭhito paṭipattiṃ assaddahanto ariyamaggakullaṃ bandhituṃ sakkoti. Yathā ca paripuṇṇahatthapādopi dubbalo byādhipīḷito kullaṃ bandhituṃ na sakkoti, thāmasampannova sakkoti, evaṃ sīlavā saddhopi alaso kusīto imaṃ maggakullaṃ bandhituṃ na sakkoti, āraddhavīriyova sakkotīti imaṃ bandhitukāmena āraddhavīriyena bhavitabbaṃ. Yathā so puriso kullaṃ bandhitvā tīre ṭhatvā yojanavitthāraṃ udakaṇṇavaṃ ‘‘ayaṃ mayā paccattapurisakāraṃ nissāya nittharitabbo’’ti mānasaṃ bandhati, evaṃ yogināpi caṅkamā oruyha ‘‘ajja mayā catumaggavajjhaṃ kilesaṇṇavaṃ taritvā arahatte patiṭṭhātabba’’nti mānasaṃ bandhitabbaṃ.

Yathā ca so puriso kullaṃ nissāya udakaṇṇavaṃ taranto gāvutamattaṃ gantvā nivattitvā olokento ‘‘ekakoṭṭhāsaṃ atikkantomhi, aññe tayo sesā’’ti jānāti, aparampi gāvutamattaṃ gantvā nivattitvā olokento ‘‘dve atikkantomhi, dve sesā’’ti jānāti, aparampi gāvutamattaṃ gantvā nivattitvā olokento ‘‘tayo atikkantomhi, eko seso’’ti jānāti, tampi atikkamma nivattitvā olokento ‘‘cattāropi me koṭṭhasā atikkantā’’ti jānāti, tañca kullaṃ pādena akkamitvā sotābhimukhaṃ khipitvā uttaritvā tīre tiṭṭhati. Evaṃ ayampi bhikkhu ariyamaggakullaṃ nissāya kilesaṇṇavaṃ taranto sotāpattimaggena paṭhamamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇañāṇena nivattitvā olokento ‘‘catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ eko koṭṭhāso pahīno, itare tayo sesā’’ti jānāti. Puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto sakadāgāmimaggena dutiyamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇañāṇena nivattitvā, olokento ‘‘catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ dve koṭṭhāsā pahīnā, itare dve sesā’’ti jānāti. Puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto anāgāmimaggena tatiyamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇañāṇena nivattitvā olokento ‘‘catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ tayo koṭṭhāsā pahīnā, eko seso’’ti jānāti. Puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto arahattamaggena catutthamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇañāṇena nivattitvā olokento ‘‘sabbakilesā me pahīnā’’ti jānāti.

Yathā so puriso taṃ kullaṃ sote pavāhetvā uttaritvā thale ṭhito nagaraṃ pavisitvā uparipāsādavaragato ‘‘ettakena vatamhi anatthena mutto’’ti ekaggacitto tuṭṭhamānaso nisīdati, evaṃ tasmiṃyeva vā āsane aññesu vā rattiṭṭhānadivāṭṭhānādīsu yattha katthaci nisinno ‘‘ettakena vatamhi anatthena mutto’’ti nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā ekaggacitto tuṭṭhamānaso nisīdati. Idaṃ vā sandhāya vuttaṃ **tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇoti kho, bhikkhave, arahato etaṃ adhivacana**nti. Evaṃ tāvettha nānākammaṭṭhānāni kathitāni, samodhānetvā pana sabbānipi ekameva katvā dassetabbāni. Ekaṃ katvā dassentenāpi pañcakkhandhavaseneva vinivattetabbāni.

Kathaṃ? Ettha hi cattāri mahābhūtāni ajjhattikāni pañcāyatanāni bāhirāni pañcāyatanāni dhammāyatane pannarasa sukhumarūpāni sakkāyassa ekadesoti ayaṃ rūpakkhandho, manāyatanaṃ viññāṇakkhandho dhammāyatanekadeso cattāro oghā sakkāyekadesoti ime cattāro arūpino khandhā. Tattha rūpakkhandho rūpaṃ, cattāro arūpino khandhā nāmanti idaṃ nāmarūpaṃ. Tassa nandīrāgo kāmogho bhavogho dhammāyatanekadeso sakkāyekadesoti ime paccayā. Iti sappaccayaṃ nāmarūpaṃ vavatthapeti nāma. Sappaccayaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ pāpuṇātīti idaṃ ekassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ.

Tattha cattāro mahābhūtā pañcupādānakkhandhā ajjhattikabāhirāni ekādasāyatanāni dhammāyatanekadeso diṭṭhogho avijjogho sakkāyekadesoti idaṃ dukkhasaccaṃ, nandīrāgo dhammāyatanekadeso kāmogho bhavogho sakkāyekadesoti idaṃ samudayasaccaṃ, pārimatīrasaṅkhātaṃ nibbānaṃ nirodhasaccaṃ, ariyamaggo maggasaccaṃ. Tattha dve saccāni vaṭṭaṃ, dve vivaṭṭaṃ, dve lokiyāni, dve lokuttarānīti cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhinayasahassehi vibhajitvā dassetabbānīti. Desanāpariyosāne vipañcitaññū pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahiṃsu. Suttaṃ pana dukkhalakkhaṇavasena kathitaṃ.

2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Dutiye **sukhasomanassabahulo**ti kāyikasukhañceva cetasikasomanassañca bahulaṃ assāti sukhasomanassabahulo. **Yoni cassa āraddhā hotī**ti kāraṇañcassa paripuṇṇaṃ hoti. **Āsavānaṃ**

khayāyāti idha āsavakkhayoti arahattamaggo adhippeto, tadatthāyāti attho. **Odhastapatodo**ti rathamajjhe tiriyaṃ ṭhapitapatodo. **Yenicchaka**nti yena disābhāgena icchati. **Yadicchaka**nti yaṃ yaṃ gamanaṃ icchati. **Sāreyyā**ti peseyya. **Paccāsāreyyā**ti paṭivinivatteyya. **Ārakkhāyā**ti rakkhaṇatthāya. **Saṃyamāyā**ti veganiggahaṇatthāya. **Damāyā**ti nibbisevanatthāya. **Upasamāyā**ti kilesūpasamatthāya.

Evameva khoti ettha yathā akusalassa sārathino adante sindhave yojetvā visamamaggena rathaṃ pesentassa cakkānipi bhijjanti, akkhopi sindhavānañca khurā, attanāpi anayabyasanaṃ pāpuṇāti, na ca icchiticchitena gamanena sāretuṃ sakkoti; evaṃ chasu indriyesu aguttadvāro bhikkhu na icchiticchitaṃ samaṇaratiṃ anubhavituṃ sakkoti. Yathā pana cheko sārathi dante sindhave yojetvā, same bhūmibhāge rathaṃ otāretvā rasmiyo gahetvā, sindhavānaṃ khuresu satiṃ ṭhapetvā, patodaṃ ādāya nibbisevane katvā, pesento icchiticchitena gamanena sāreti. Evameva chasu indriyesu guttadvāro bhikkhu imasmiṃ sāsane icchiticchitaṃ samaṇaratiṃ anubhoti, sace aniccānupassanābhimukhaṃ ñāṇaṃ pesetukāmo hoti, tadabhimukhaṃ ñāṇaṃ gacchati. Dukkhānupassanādīsupi eseva nayo.

Bhojane mattaññūti bhojanamhi pamāṇaññū. Tattha dve pamāṇāni – paṭiggahaṇapamāṇañca paribhogapamāṇañca. Tattha paṭiggahaṇapamāṇe dāyakassa vaso veditabbo, deyyadhammassa vaso veditabbo, attano thāmo jānitabbo. Evarūpo hi bhikkhu sace deyyadhammo bahuko hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇena gaṇhāti. So tāya paṭiggahaṇe mattaññutāya anuppannañca lābhaṃ uppādeti, uppannañca thāvaraṃ karoti dhammikatissamahārājakāle **sattavassiko sāmaṇero** viya.

Rañño kira pañcahi sakaṭasatehi guḷaṃ āhariṃsu. Rājā ‘‘manāpo paṇṇākāro, ayyehi vinā na khādissāmā’’ti aḍḍhateyyāni sakaṭasatāni mahāvihāraṃ pesetvā sayampi bhuttapātarāso agamāsi. Bheriyā pahaṭāya dvādasa bhikkhusahassāni sannipatiṃsu. Rājā ekamante ṭhito ārāmikaṃ pakkosāpetvā āha – ‘‘rañño nāma dāne pattapūrova pamāṇaṃ, gahitabhājanaṃ pūretvāva dehi, sace koci mattapaṭiggahaṇe ṭhito na gaṇhāti, mayhaṃ āroceyyāsī’’ti.

Atheko mahāthero ‘‘mahābodhimahācetiyāni vandissāmī’’ti cetiyapabbatā āgantvā, vihāraṃ pavisanto mahāmaṇḍapaṭṭhāne bhikkhū guḷaṃ gaṇhante disvā pacchato āgacchantaṃ sāmaṇeraṃ āha, ‘‘natthi te guḷena attho’’ti. ‘‘Āma, bhante, natthī’’ti. Sāmaṇera mayaṃ maggakilantā, ekena kapiṭṭhaphalamattena piṇḍakena amhākaṃ atthoti. Sāmaṇero thālakaṃ nīharitvā therassa vassaggapaṭipāṭiyaṃ aṭṭhāsi. Ārāmiko gahaṇamānaṃ pūretvā ukkhipi, sāmaṇero aṅguliṃ cālesi. Tāta sāmaṇera, rājakulānaṃ dāne bhājanapūrameva pamāṇaṃ, thālakapūraṃ gaṇhāhīti. Āma, upāsaka, rājāno nāma mahajjhāsayā honti, amhākaṃ pana upajjhāyassa ettakeneva atthoti.

Rājā tassa kathaṃ sutvā, ‘‘kiṃ bho sāmaṇero bhaṇatī’’ti? Tassa santikaṃ gato. Ārāmiko āha – ‘‘sāmi, sāmaṇerassa bhājanaṃ khuddakaṃ, bahuṃ na gaṇhātī’’ti. Rājā āha, ‘‘ānītabhājanaṃ pūretvā gaṇhatha, bhante’’ti. Mahārāja, rājāno nāma mahajjhāsayā honti, ukkhittabhājanaṃ pūretvāva dātukāmā, amhākaṃ pana upajjhāyassa ettakeneva atthoti. Rājā cintesi – ‘‘ayaṃ sattavassikadārako, ajjāpissa mukhato khīragandho na muccati, gahetvā kuṭe vā kuṭumbe vā pūretvā svepi punadivasepi khādissāmāti na vadati, sakkā buddhasāsanaṃ pariggahetu’’nti purise āṇāpesi, ‘‘bho, pasannomhi sāmaṇerassa, itarānipi aḍḍhateyyāni sakaṭasatāni ānetvā saghaṃssa dethā’’ti.

Soyeva pana rājā ekadivasaṃ tittiramaṃsaṃ khāditukāmo cintesi – ‘‘sace ahaṃ aṅgārapakkaṃ tittiramaṃsaṃ khāditukāmosmīti aññassa kathessāmi, samantā yojanaṭṭhāne tittirasamugghātaṃ karissantī’’ti uppannaṃ pipāsaṃ adhivāsento tīṇi saṃvaccharāni vītināmesi. Athassa kaṇṇesu pubbo saṇṭhāsi, so adhivāsetuṃ asakkonto ‘‘atthi nu kho, bho, amhākaṃ koci upaṭṭhākupāsako sīlarakkhako’’ti pucchi. Āma, deva, atthi, tisso nāma so akhaṇḍasīlaṃ rakkhatīti. Atha naṃ vīmaṃsitukāmo pakkosāpesi. So āgantvā rājānaṃ vanditvā aṭṭhāsi. Tato naṃ āha – ‘‘tvaṃ, tāta, tisso nāmā’’ti? ‘‘Āma devā’’ti. Tena hi gacchāti. Tasmiṃ gate ekaṃ kukkuṭaṃ āharāpetvā ekaṃ purisaṃ āṇāpesi, ‘‘gaccha tissaṃ vadāhi, imaṃ tīhi pākehi pacitvā amhākaṃ upaṭṭhāpehī''ti. So gantvā tathā avoca. So āha – ''sace, bho, ayaṃ matako assa, yathā jānāmi, tathā pacitvā upaṭṭhaheyyaṃ. Pāṇātipātaṃ panāhaṃ na karomī''ti. So āgantvā rañño ārocesi.

Rājā puna ''ekavāraṃ gacchā''ti pesesi. So gantvā, ''bho, rājupaṭṭhānaṃ nāma bhāriyaṃ, mā evaṃ kari, punapi sīlaṃ sakkā samādātuṃ, paceta''nti āha. Atha naṃ tisso avoca, ''bho, ekasmiṃ nāma attabhāve dhuvaṃ ekaṃ maraṇaṃ, nāhaṃ pāṇātipātaṃ karissāmī''ti. So punapi rañño ārocesi. Rājā tatiyampi pesetvā asampaṭicchantaṃ pakkosāpetvā attanā pucchi. Raññopi tatheva paṭivacanaṃ adāsi. Atha rājā purise āṇāpesi, ''ayaṃ rañño āṇaṃ kopeti, gacchathetassa āghātanabhaṇḍikāyaṃ ṭhapetvā, sīsaṃ chindathā''ti. Raho ca pana nesaṃ saññamadāsi – ''imaṃ santajjayamānā netvā sīsamassa āghātanabhaṇḍikāyaṃ ṭhapetvā āgantvā mayhaṃ ārocethā''ti.

Te taṃ āghātanabhaṇḍikāyaṃ nipajjāpetvā tamassa kukkuṭaṃ hatthesu ṭhapayiṃsu. So taṃ hadaye ṭhapetvā ''ahaṃ, tāta, mama jīvitaṃ tuyhaṃ demi, tava jīvitaṃ ahaṃ gaṇhāmi, tvaṃ nibbhayo gacchā''ti vissajjesi. Kukkuṭo pakkhe papphoṭetvā ākāsena gantvā vaṭarukkhe nilīyi. Tassa kukkuṭassa abhayadinnaṭṭhānaṃ kukkuṭagiri nāma jātaṃ.

Rājā taṃ pavattiṃ sutvā amaccaputtaṃ pakkosāpetvā sabbābharaṇehi alaṅkaritvā āha – ''tāta, mayā tvaṃ etadatthameva vīmaṃsito, mayhaṃ tittiramaṃsaṃ khāditukāmassa tīṇi saṃvaccharāni atikkantāni, sakkhissasi me tikoṭiparisuddhaṃ katvā upaṭṭhāpetu''nti. ''Etaṃ nāma, deva, mayhaṃ kamma''nti nikkhamitvā dvārantare ṭhito ekaṃ purisaṃ pātova tayo tittire gahetvā pavisantaṃ disvā, dve kahāpaṇe datvā tittire ādāya parisodhetvā, jīrakādīhi vāsetvā, aṅgāresu supakke pacitvā rañño upaṭṭhāpesi. Rājā mahātale sirīpallaṅke nisinnova ekaṃ gahetvā thokaṃ chinditvā mukhe pakkhipi, tāvadevassa sattarasaharaṇīsahassāni pharitvā aṭṭhāsi.

Tasmiṃ samaye bhikkhusaṅghaṃ saritvā, ''mādiso nāma pathavissaro rājā tittiramaṃsaṃ khāditukāmo tīṇi saṃvaccharāni na labhi, apaccamāno bhikkhusaṅgho kuto labhissatī''ti? Mukhe pakkhittakkhaṇḍaṃ bhūmiyaṃ chaḍḍesi. Amaccaputto jaṇṇukehi patitvā mukhena gaṇhi. Rājā ''apehi, tāta, jānāmahaṃ tava niddosabhāvaṃ, iminā nāma kāraṇena mayā etaṃ chaḍḍita''nti kathetvā, ''sesakaṃ tatheva saṅgopetvā ṭhapehī''ti āha.

Punadivase rājakulūpako thero piṇḍāya pāvisi. Amaccaputto taṃ disvā pattaṃ gahetvā rājagehaṃ pavesesi. Aññataro vuḍḍhapabbajitopi therassa pacchāsamaṇo viya hutvā anubandhanto pāvisi. Thero ''raññā pakkosāpitabhikkhu bhavissatī''ti pamajji. Amaccaputtopi ''therassa upaṭṭhāko bhavissatī''ti pamādaṃ āpajji. Tesaṃ nisīdāpetvā yāguṃ adaṃsu. Yāguyā pītāya rājā tittire upanesi. Thero ekaṃ gaṇhi, itaropi ekaṃ gaṇhi. Rājā ''anubhāgo atthi, anāpucchitvā khādituṃ na yutta''nti mahātheraṃ āpucchi. Thero hatthaṃ pidahi, mahallakatthero sampaṭicchi. Rājā anattamano hutvā katabhattakiccaṃ theraṃ pattaṃ ādāya anugacchanto āha – ''bhante, kulagehaṃ āgacchantehi uggahitavattaṃ bhikkhuṃ gahetvā āgantuṃ vaṭṭatī''ti. Thero tasmiṃ khaṇe aññāsi ''na esa raññā pakkosāpito''ti.

Punadivase upaṭṭhākasāmaṇeraṃ gahetvā pāvisi. Rājā tadāpi yāguyā pītāya tittire upanāmesi. Thero ekaṃ aggahesi, sāmaṇero aṅguliṃ cāletvā majjhe chindāpetvā ekakoṭṭhāsameva aggahesi. Rājā taṃ koṭṭhāsaṃ mahātherassa upanāmesi. Mahāthero hatthaṃ pidahi, sāmaṇeropi pidahi. Rājā avidūre nisīditvā khaṇḍākhaṇḍaṃ chinditvā khādanto ''uggahitavatte nissāya diyaḍḍhatittire khādituṃ labhimhā''ti āha. Tassa maṃse khāditamatteva kaṇṇehi pubbo nikkhami. Tato mukhaṃ vikkhāletvā sāmaṇeraṃ upasaṅkamitvā, ''pasannosmi, tāta, aṭṭha te dhuvabhattāni demī''ti āha. Ahaṃ, mahārāja, upajjhāyassa dammīti. Aparāni aṭṭha demīti. Tāni amhākaṃ ācariyassa dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Tāni samānupajjhāyānaṃ dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Tāni bhikkhusaṅghassa dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Sāmaṇero adhivāsesi. Evaṃ paṭiggahaṇamattaṃ jānanto anuppannañceva lābhaṃ uppādeti, uppannañca thāvaraṃ karoti. Idaṃ paṭiggahaṇapamāṇaṃ nāma. Tattha paribhogapamāṇaṃ paccavekkhaṇapayojanaṃ, ''idamatthiyaṃ bhojanaṃ bhuñjāmī''ti pana paccavekkhitaparibhogasseva payojanattā paribhogapamāṇaṃyeva nāma, taṃ idha adhippetaṃ. Teneva **paṭisaṅkhā yoniso**tiādimāha, itarampi pana vaṭṭatiyeva.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogiseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā, tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha ‘‘yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī vāmena passena sentī’’ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **kāmabhogiseyyā**. Tesañhi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi.

‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā sentī’’ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **petaseyyā**. Petā hi appamaṃsalohitattā aṭṭhisaṅghāṭajaṭitā ekena passena sayituṃ na sakkonti, uttānāva sayanti.

‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, sīho migarājā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi anupakkhipitvā dakkhiṇena passena sayatī’’ti ayaṃ **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, ‘‘nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpa’’nti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana ‘‘tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamida’’nti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati.

Catutthajjhānaseyyā pana **tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti atiādhāya, īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṃṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṃ seyyaṃ kappeti.

Sato sampajānoti satiyā ceva sampajaññena ca samannāgato. Kathaṃ niddāyanto sato sampajāno hotīti? Satisampajaññassa appahānena. Ayañhi divasañceva sakalayāmañca āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā paṭhamayāmāvasāne caṅkamā oruyha pāde dhovantopi mūlakammaṭṭhānaṃ avijahantova dhovati, taṃ avijahantova dvāraṃ vivarati, mañce nisīdati, avijahantova niddaṃ okkamati. Pabujjhanto pana mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Evaṃ niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti. Evaṃ pana ñāṇadhātukanti na rocayiṃsu.

Vuttanayena panesa cittaṃ parisodhetvā paṭhamayāmāvasāne ‘‘upādinnakaṃ sarīraṃ niddāya samassāsessāmī’’ti caṅkamā oruyha mūlakammaṭṭhānaṃ avijahantova pāde dhovati, dvāraṃ vivarati, mañce pana nisīditvā mūlakammaṭṭhānaṃ pahāya, ‘‘khandhāva khandhesu, dhātuyova dhātūsu paṭihaññantī’’ti senāsanaṃ paccavekkhanto kamena niddaṃ okkamati, pabujjhanto pana mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Evaṃ niddaṃ okkamantopi sato sampajāno nāma hotīti veditabbo.

Iti imasmiṃ sutte tivaṅgikā pubbabhāgavipassanāva kathitā. Ettakeneva pana vosānaṃ anāpajjitvā tāneva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā bhikkhu arahattaṃ pāpuṇātīti. Evaṃ yāva arahattā desanā kathetabbā.

3. Kummopamasuttavaṇṇanā

240. Tatiye **kummo**ti aṭṭhikummo. **Kacchapo**ti tasseva vevacanaṃ. **Anunadītīre**ti nadiyā anutīre. **Gocarapasuto**ti ‘‘sace kiñci phalāphalaṃ labhissāmi, khādissāmī’’ti gocaratthāya pasuto ussukko tannibandho. **Samodahitvā**ti samugge viya pakkhipitvā. **Saṅkasāyatī**ti acchati. **Samodaha**nti samodahanto ṭhapento. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā kummo aṅgāni sake kapāle samodahanto siṅgālassa otāraṃ na deti, na ca naṃ siṅgālo pasahati, evaṃ bhikkhu attano manovitakke sake ārammaṇakapāle samodahanto kilesamārassa otāraṃ na deti, na ca naṃ māro pasahati.

Anissitoti taṇhādiṭṭhinissayehi anissito. **Aññamaheṭhayāno**ti aññaṃ kañci puggalaṃ aviheṭhento. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto. **Nūpavadeyya kañcī**ti aññaṃ kañci puggalaṃ sīlavipattiyā vā ācāravipattiyā vā attānaṃ ukkaṃsetukāmatāya vā paraṃ vambhetukāmatāya vā na upavadeyya, aññadatthu pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhapetvā, ‘‘kālena vakkhāmi, no akālena, bhūtena vakkhāmi, no abhūtena, saṇhena vakkhāmi, no pharusena, atthasaṃhitena vakkhāmi, no anatthasaṃhitena, mettacitto vakkhāmi, no dosantaro’’ti evaṃ ullumpanasabhāvasaṇṭhiteneva cittena viharati.

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. Catutthe **addasā**ti gaṅgātīre paññattavarabuddhāsane nisinno addasa. **Vuyhamāna**nti caturassaṃ tacchetvā pabbatantare ṭhapitaṃ vātātapena suparisukkhaṃ pāvussake meghe vassante udakena uplavitvā anupubbena gaṅgāya nadiyā sote patitaṃ tena sotena vuyhamānaṃ. **Bhikkhū āmantesī**ti ‘‘iminā dārukkhandhena sadisaṃ katvā mama sāsane saddhāpabbajitaṃ kulaputtaṃ dassessāmī’’ti dhammaṃ desetukāmatāya āmantesi. **Amuṃ mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna**nti idaṃ pana aṭṭhadosavimuttattā sotapaṭipannassa dārukkhandhassa apare samuddapattiyā antarāyakare aṭṭha dose dassetuṃ ārabhi.

Tatrassa evaṃ aṭṭhadosavimuttatā veditabbā – eko hi gaṅgāya nadiyā avidūre pabbatatale jāto nānāvallīhi paliveṭhito paṇḍupalāsataṃ āpajjitvā upacikādīhi khajjamāno tasmiṃyeva ṭhāne apaṇṇattikabhāvaṃ gacchati, ayaṃ dārukkhandho gaṅgaṃ otaritvā vaṅkaṭṭhānesu vilāsamāno sāgaraṃ patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhituṃ na labhati.

Aparo gaṅgātīre bahimūlo antosākho hutvā jāto, ayaṃ kiñcāpi kālena kālaṃ olambinīhi sākhāhi udakaṃ phusati, bahimūlattā pana gaṅgaṃ otaritvā vaṅkaṭṭhānesu vilāsamāno sāgaraṃ patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhituṃ na labhati.

Aparo majjhe gaṅgāya jāto, daḷhamūlena pana suppatiṭṭhito, bahi cassa gatā vaṅkasākhā nānāvallīhi ābaddhā, ayampi daḷhamūlattā bahiddhā vallīhi ābaddhattā ca gaṅgaṃ otaritvā…pe… sobhituṃ na labhati.

Aparo patitaṭṭhāneyeva vālikāya otthaṭo pūtibhāvaṃ āpajjati, ayampi gaṅgaṃ otaritvā…pe… na labhati.

Aparo dvinnaṃ pāsāṇānaṃ antare jātattā, sunikhāto viya niccalo ṭhito, āgatāgataṃ udakaṃ dvidhā phāleti, ayaṃ pāsāṇantare suṭṭhu patiṭṭhitattā gaṅgaṃ otaritvā…pe… na labhati.

Aparo abbhokāsaṭṭhāne nabhaṃ pūretvā vallīhi ābaddho ṭhito. Ekaṃ dve saṃvacchare atikkamitvā āgate mahoghe sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā temeti, ayampi nabhaṃ pūretvā ṭhitatāya ceva ekassa vā dvinnaṃ vā saṃvaccharānaṃ accayena sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā temanatāya ca gaṅgaṃ otaritvā…pe… na labhati.

Aparopi majjhe gaṅgāya dīpake jāto mudukkhandhasākho oghe āgate anusotaṃ nipajjitvā, udake gate sīsaṃ ukkhipitvā, naccanto viya tiṭṭhati. Yassatthāya sāgaro gaṅgaṃ evaṃ viya vadati, ‘‘bhoti gaṅge tvaṃ mayhaṃ candanasārasalaḷasārādīni nānādārūni āharasi, dārukkhandhaṃ pana nāharasī’’ti. Sulabho esa, deva, punavāre jānissāmīti. Punavāre tambavaṇṇena udakena āliṅgamānā viya āgacchati. Sopi tatheva anusotaṃ nipajjitvā, udake gate sīsaṃ ukkhipitvā, naccanto viya tiṭṭhati. Ayaṃ attano mudutāya gaṅgaṃ otaritvā…pe… na labhati.

Aparo gaṅgāya nadiyā tiriyaṃ patito vālikāya ottharito antarasetu viya bahūnaṃ paccayo jāto, ubhosu tīresu veḷunaḷakarañjakakudhādayo uplavitvā tattheva lagganti. Tathā nānāvidhā gacchā vuyhamānā bhinnamusalabhinnasuppaahikukkurahatthiassādikuṇapānipi tattheva lagganti. Mahāgaṅgāpi naṃ āsajja bhijjitvā dvidhā gacchati, macchakacchapakumbhīlamakarādayopi tattheva vāsaṃ kappenti. Ayampi tiriyaṃ patitvā mahājanassa paccayattakatabhāvena gaṅgaṃ otaritvā vaṅkaṭṭhānesu vilāsamāno sāgaraṃ patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhituṃ na labhati.

Iti bhagavā imehi aṭṭhahi dosehi vimuttattā sotapaṭipannassa dārukkhandhassa apare samuddapattiyā antarāyakare aṭṭha dose dassetuṃ **amuṃ mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna**ntiādimāha. Tattha **na thale ussīdissatī**ti thalaṃ nābhiruhissati. **Na manussaggāho gahessatī**ti ‘‘mahā vatāyaṃ dārukkhandho’’ti disvā, uḷumpena taramānā gantvā, gopānasīādīnaṃ atthāya manussā na gaṇhissanti. **Na amanussaggāho gahessatī**ti ‘‘mahaggho ayaṃ candanasāro, vimānadvāre naṃ ṭhapessāmā’’ti maññamānā na amanussā gaṇhissanti.

Evameva khoti ettha saddhiṃ bāhirehi aṭṭhahi dosehi evaṃ opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ – gaṅgāya avidūre pabbatatale jāto tattheva upacikādīhi khajjamāno apaṇṇattikabhāvaṃ gatadārukkhandho viya hi ‘‘natthi dinna’’ntiādikāya micchādiṭṭhiyā samannāgato puggalo veditabbo. Ayañhi sāsanassa dūrībhūtattā ariyamaggaṃ oruyha samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Gaṅgātīre bahimūlo antosākho hutvā jāto viya acchinnagihibandhano samaṇakuṭimbikapuggalo daṭṭhabbo. Ayañhi ‘‘cittaṃ nāmetaṃ anibaddhaṃ, ‘samaṇomhī’ti vadantova gihī hoti, ‘gihīmhī’ti vadantova samaṇo hoti. Ko jānissati, kiṃ bhavissatī’’ti? Mahallakakāle pabbajantopi gihibandhanaṃ na vissajjeti. Mahallakapabbajitānañca sampatti nāma natthi. Tassa sace cīvaraṃ pāpuṇāti, antacchinnakaṃ vā jiṇṇadubbaṇṇaṃ vā pāpuṇāti. Senāsanampi vihārapaccante paṇṇasālā vā maṇḍapo vā pāpuṇāti. Piṇḍāya carantenāpi puttanattakānaṃ dārakānaṃ pacchato caritabbaṃ hoti, pariyante nisīditabbaṃ hoti. Tena so dukkhī dummano assūni muñcanto, ‘‘atthi me kulasantakaṃ dhanaṃ, kappati nu kho taṃ khādantena jīvitu’’nti cintetvā ekaṃ vinayadharaṃ pucchati – ‘‘kiṃ, bhante ācariya, attano santakaṃ vicāretvā khādituṃ kappati, no kappatī’’ti? ‘‘Natthettha doso, kappateta’’nti. So attano bhajamānake katipaye dubbace durācāre bhikkhū gahetvā, sāyanhasamaye antogāmaṃ gantvā, gāmamajjhe ṭhito gāmike pakkosāpetvā, ‘‘amhākaṃ payogato uṭṭhitaṃ āyaṃ kassa dethā’’ti āha. Bhante, tumhe pabbajitā, mayaṃ kassa dassāmāti? Kiṃ pabbajitānaṃ attano santakaṃ na vaṭṭatīti? Kuddāla-piṭakaṃ gahetvā, khettamariyādabandhanādīni karonto nānāppakāraṃ pubbaṇṇāparaṇṇañceva phalāphale ca saṅgaṇhitvā, hemantagimhavassānesu yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ pacāpetvā khādanto samaṇakuṭumbiko hutvā jīvati. Kevalamassa pañcacūḷakena dārakena saddhiṃ pādaparicārikāva ekā natthi. Ayaṃ puggalo kiñcāpi olambinīhi sākhāhi udakaṃ phusamāno antosākho rukkho viya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇādīsu bhikkhūnaṃ kāyasāmaggiṃ deti, gihibandhanassa pana acchinnatāya bahimūlattā ariyamaggaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Gaṅgāya majjhe jāto bahiddhā vallīhi ābaddhavaṅkasākhā viya saṅghasantakaṃ nissāya jīvamāno bhinnājīvapuggalo daṭṭhabbo. Ekacco gihibandhanaṃ pahāya pabbajantopi sāruppaṭṭhāne pabbajjaṃ na labhati. Pabbajjā hi nāmesā paṭisandhiggahaṇasadisā. Yathā manussā yattha paṭisandhiṃ gaṇhanti, tesaṃyeva kulānaṃ ācāraṃ sikkhanti, evaṃ bhikkhūpi yesaṃ santike pabbajanti, tesaṃyeva ācāraṃ gaṇhanti. Tasmā ekacco asāruppaṭṭhāne pabbajitvā ovādānusāsanīuddesaparipucchādīhi paribāhiro hutvā pātova muṇḍaghaṭaṃ gahetvā udakatitthaṃ gacchati, ācariyupajjhāyānaṃ bhattatthāya khandhe pattaṃ katvā bhattasālaṃ gacchati, dubbacasāmaṇerehi saddhiṃ nānākīḷaṃ kīḷati, ārāmikadārakehi saṃsaṭṭho viharati.

So daharabhikkhukāle attano anurūpehi daharabhikkhūhi ceva ārāmikehi ca saddhiṃ saṅghabhogaṃ gantvā, ‘‘ayaṃ khīṇāsavehi asukaraññо santikā paṭiggahitasaṅghabhogo, tumhe saṅghassa idañcidañca na detha, na hi tumhākaṃ pavattiṃ sutvā rājā vā rājamahāmattā vā attamanā bhavissanti, etha dāni idañcidañca karothā’’ti kuddāla-piṭakāni gāhāpetvā heṭṭhā taḷākamātikāsu kattabbakiccāni kārāpetvā bahuṃ pubbaṇṇāparaṇṇaṃ vihāraṃ pavesetvā ārāmikehi attano upakārabhāvaṃ saṅghassa ārocāpeti. Saṅgho ‘‘ayaṃ daharo bahūpakāro, imassa sataṃ vā dvisataṃ vā dethā’’ti dāpeti. Iti so ito cito ca saṅghasantakeneva vaḍḍhanto bahiddhā ekavīsatividhāhi anesanāhi baddho ariyamaggaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Patitaṭṭhāneyeva vālikāya ottharitvā pūtibhāvaṃ āpāditarukkho viya ālasiyamahagghaso veditabbo. Evarūpañhi puggalaṃ āmisacakkhuṃ paccayalolaṃ vissaṭṭhaācariyupajjhāyavattaṃ uddesaparipucchāyonisomanasikāravajjitaṃ sandhāya pañca nīvaraṇāni atthato evaṃ vadanti – ‘‘bho, kassa santikaṃ gacchāmā’’ti? Atha thinamiddhaṃ uṭṭhāya evamāha – ‘‘kiṃ na passatha? Eso asukavihāravāsī kusītapuggalo asukaṃ nāma gāmaṃ gantvā yāgumatthake yāguṃ, pūvamatthake pūvaṃ, bhattamatthake bhattaṃ ajjhoharitvā vihāraṃ āgamma vissaṭṭhasabbavatto uddesādivirahito mañcaṃ upagacchanto mayhaṃ okāsaṃ karotī’’ti.

Tato kāmacchandanīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha – ‘‘bho, tava okāse kate mayhaṃ katova hoti, idāneva so niddāyitvā kilesānurañjitova pabujjhitvā kāmavitakkaṃ vitakkessatī’’ti. Tato byāpādanīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha – ‘‘tumhākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti. Idāneva niddāyitvā vuṭṭhito ‘vattapaṭivattaṃ karohī’ti vuccamāno, ‘bho, ime attano kammaṃ akatvā amhesu byāvaṭā’ti nānappakāraṃ pharusavacanaṃ vadanto akkhīni nīharitvā vicarissatī’’ti. Tato uddhaccanīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha – ‘‘tumhākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti, kusīto nāma vātāhato aggikkhandho viya uddhato hotī’’ti. Atha kukuccanīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha – ‘‘tumhākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti, kusīto nāma kukkuccapakatova hoti, akappiye kappiyasaññaṃ kappiye ca akappiyasaññaṃ uppādetī’’ti. Atha vicikicchānīvaraṇaṃ uṭṭhāyāha – ‘‘tumhākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti. Evarūpo hi aṭṭhasu ṭhānesu mahāvicikicchaṃ uppādesī’’ti. Evaṃ ālasiyamahagghasaṃ pañca nīvaraṇāni caṇḍasunakhādayo viya siṅgacchinnaṃ jaraggavaṃ ajjhottharitvā gaṇhanti. Sopi ariyamaggasotaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Dvinnaṃ pāsāṇānaṃ antare nikhātamūlākārena ṭhitarukkho viya diṭṭhiṃ uppādetvā ṭhito diṭṭhigatiko veditabbo. So hi ‘‘arūpabhave rūpaṃ atthi, asaññībhave cittaṃ pavattati, bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo, anusayo cittavippayutto, te ca sattā sandhāvanti saṃsarantī’’ti vadanto ariṭṭho viya kaṇṭakasāmaṇero viya ca vicarati. Pisuṇavāco pana hoti, upajjhāyādayo saddhivihārikādīhi bhindanto vicarati. Sopi ariyamaggasotaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Abbhokāse nabhaṃ pūretvā vallīhi ābaddho ṭhito ekaṃ dve saṃvacchare atikkamitvā āgate mahoghe sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā temanarukkho viya mahallakakāle pabbajitvā paccante vasamāno dullabhasaṅghadassano ceva dullabhadhammassavano ca puggalo veditabbo. Ekacco hi vuḍḍhakāle pabbajito katipāhena upasampadaṃ labhitvā pañcavassakāle pātimokkhaṃ paguṇaṃ katvā dasavassakāle vinayadharattherassa santike vinayakathākāle maricaṃ vā harītakakhaṇḍaṃ vā mukhe ṭhapetvā bījanena mukhaṃ pidhāya niddāyanto nisīditvā lesakappena katavinayo nāma hutvā pattacīvaraṃ ādāya paccantaṃ gacchati. Tatra naṃ manussā sakkaritvā bhikkhudassanassa dullabhatāya ‘‘idheva, bhante, vasathā’’ti vihāraṃ kāretvā pupphūpagaphalūpagarukkhe ropetvā tattha vāsenti.

Atha mahāvihārasadisavihārā bahussutā bhikkhū, ‘‘janapade cīvararajanādīni katvā āgamissāmā’’ti tattha gacchanti. So te disvā, haṭṭhatuṭṭho vattapaṭivattaṃ katvā, punadivase ādāya bhikkhācāragāmaṃ pavisitvā, ‘‘asuko thero suttantiko, asuko abhidhammiko, asuko vinayadharo, asuko tepiṭako, evarūpe there kadā labhissatha, dhammasavanaṃ kārethā’’ti vadati. Upāsakā ‘‘dhammassavanaṃ kāressāmā’’ti vihāramaggaṃ sodhetvā, sappitelādīni ādāya, mahātheraṃ upasaṅkamitvā, ‘‘bhante, dhammassavanaṃ kāressāma, dhammakathikānaṃ vicārethā’’ti vatvā punadivase āgantvā dhammaṃ suṇanti.

Nevāsikatthero āgantukānaṃ pattacīvarāni paṭisāmento antogabbheyeva divasabhāgaṃ vītināmeti. Divākathiko uṭṭhito sarabhāṇako ghaṭena udakaṃ vamento viya sarabhāṇaṃ bhaṇitvā uṭṭhito, tampi so na jānāti. Rattikathiko sāgaraṃ khobhento viya rattiṃ kathetvā uṭṭhito, tampi so na jānāti. Paccūsakathiko kathetvā uṭṭhāsi, tampi so na jānāti. Pātova pana uṭṭhāya mukhaṃ dhovitvā, therānaṃ pattacīvarāni upanāmetvā, bhikkhācāraṃ upagacchanto mahātheraṃ āha – ‘‘bhante, divākathiko kataraṃ jātakaṃ nāma kathesi, sarabhāṇako kataraṃ suttaṃ nāma bhaṇi, rattikathiko kataraṃ dhammakathaṃ nāma kathesi, paccūsakathiko kataraṃ jātakaṃ nāma kathesi, khandhā nāma kati, dhātuyo nāma kati, āyatanā nāma katī’’ti. Evarūpo ekaṃ dve saṃvaccharāni atikkamitvā bhikkhudassanañceva dhammassavanañca labhantopi oghe āgate udakena sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā temitarukkhasadiso hoti. So evaṃ saṅghadassanato ca dhammassavanato ca paṭikkamma dūre vasanto ariyamaggaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Majjhe gaṅgāya dīpake jāto mudurukkho viya madhurassarabhāṇakapuggalo veditabbo. So hi abhiññātāni abhiññātāni vessantarādīni jātakāni uggaṇhitvā, dullabhabhikkhudassanaṃ paccantaṃ gantvā, tattha dhammakathāya pasāditahadayena janena upaṭṭhiyamāno attānaṃ uddissa kate sampannapupphaphalarukkhe nandanavanābhirāme vihāre vasati. Athassa bhārahārabhikkhū taṃ pavattiṃ sutvā, ‘‘asuko kira evaṃ upaṭṭhākesu paṭibaddhacitto viharati. Paṇḍito bhikkhu paṭibalo buddhavacanaṃ vā uggaṇhituṃ, kammaṭṭhānaṃ vā manasikātuṃ, ānetvā tena saddhiṃ asukattherassa santike dhammaṃ uggaṇhissāma, asukattherassa santike kammaṭṭhāna’’nti tattha gacchanti.

So tesaṃ vattaṃ katvā sāyanhasamayaṃ vihāracārikaṃ nikkhantehi tehi ‘‘imaṃ, āvuso, cetiyaṃ tayā kārita’’nti puṭṭho, ‘‘āma, bhante’’ti vadati. ‘‘Ayaṃ bodhi, ayaṃ maṇḍapo, idaṃ uposathāgāraṃ, esā aggisālā, ayaṃ caṅkamo tayā kārito. Ime rukkhe ropāpetvā tayā nandanavanābhirāmo vihāro kārito’’ti. ‘‘Āma, bhante’’ti, vadati.

So sāyaṃ therupaṭṭhānaṃ gantvā vanditvā pucchati – ‘‘kasmā, bhante, āgatatthā’’ti? ‘‘Āvuso, taṃ ādāya gantvā, asukattherassa santike dhammaṃ uggaṇhitvā, asukattherassa santike kammaṭṭhānaṃ, asukasmiṃ nāma araññe samaggā samaṇadhammaṃ karissāmāti iminā kāraṇena āgatamhā’’ti. Sādhu, bhante, tumhe nāma mayhaṃ atthāya āgatā, ahampi ciranivāsena idha ukkaṇṭhito gacchāmi, pattacīvaraṃ gaṇhāmi, bhanteti. Āvuso, sāmaṇeradaharā maggakilantā, ajja vasitvā sve pacchābhattaṃ gamissāmāti. Sādhu, bhanteti punadivase tehi saddhiṃ piṇḍāya pavisati. Gāmavāsino ‘‘amhākaṃ ayyo bahū āgantuke bhikkhū gahetvā āgato’’ti āsanāni paññāpetvā yāguṃ pāyetvā sukhanisinnakathaṃ sutvā bhattaṃ adaṃsu. Therā ‘‘tvaṃ, āvuso, anumodanaṃ katvā nikkhama, mayaṃ udakaphāsukaṭṭhāne bhattakiccaṃ karissāmā’’ti nikkhantā.

Gāmavāsino anumodanaṃ sutvā pucchiṃsu, ‘‘kuto, bhante, therā āgatā’’ti? Ete amhākaṃ ācariyupajjhāyā samānupajjhāyā sandiṭṭhā sambhattāti. Kasmā āgatāti? Maṃ gahetvā gantukāmatāyāti. Tumhe pana gantukāmāti? Āmāvusoti. Kiṃ vadetha, bhante, amhehi kassa uposathāgāraṃ kāritaṃ, kassa bhojanasālā, kassa aggisālādayo kāritā, mayaṃ maṅgalāmaṅgalesu kassa santikaṃ gamissāmāti? Mahāupāsikāyopi tattheva nisīditvā assūni pavattayiṃsu. Daharo ‘‘tumhesu evaṃ dukkhitesu ahaṃ gantvā kiṃ karissāmi? There uyyojessāmī’’ti vihāraṃ gato.

Therāpi katabhattakiccā pattacīvarāni gahetvā nisinnā taṃ disvāva, ‘‘kiṃ, āvuso, cirāyasi, divā hoti, gacchāmā’’ti āhaṃsu. Āma, bhante, tumhe sukhitā, asukagehassa iṭṭhakāmūlaṃ ṭhitasaṇṭhāneneva ṭhitaṃ, asukagehādīnaṃ cittakammamūlādīni atthi, gatassāpi me cittavikkhepo bhavissati, tumhe purato gantvā asukavihāre cīvaradhovanarajanādīni karotha, ahaṃ tattha sampāpuṇissāmīti. Te tassa osakkitukāmataṃ ñatvā tvaṃ pacchā āgaccheyyāsīti pakkamiṃsu.

So there anugantvā nivatto vihārameva āgantvā bhojanasālādīni olokento vihāraṃ rāmaṇeyyakaṃ disvā cintesi – ‘‘sādhu vatamhi na gato. Sace agamissaṃ, koci, deva, dhammakathiko āgantvā, sabbesaṃ manaṃ bhinditvā, vihāraṃ attano nikāyasantakaṃ kareyya, atha mayā pacchā āgantvā etassa pacchato laddhapiṇḍaṃ bhuñjantena caritabbaṃ bhavissatī’’ti.

So aparena samayena suṇāti, ‘‘te kira bhikkhū gataṭṭhāne ekanikāyadvenikāyaekapiṭakadvepiṭakādivasena buddhavacanaṃ uggaṇhitvā aṭṭhakathācariyā jātā vinayadharā jātā sataparivārāpi sahassaparivārāpi caranti. Ye panettha samaṇadhammaṃ kātuṃ gatā, te ghaṭentā vāyamantā sotāpannā jātā, sakadāgāmino anāgāmino arahanto jātā, mahāsakkārena parinibbutā’’ti. So cintesi – ‘‘sace ahampi agamissaṃ, mayhampesā sampatti abhavissa, imaṃ pana ṭhānaṃ muñcituṃ asakkonto ativiya parihīnamhī’’ti. Ayaṃ puggalo attano mudutāya taṃ ṭhānaṃ amuñcanto ariyamaggaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Gaṅgāya nadiyā tiriyaṃ patitvā, vālikāya otthaṭabhāvena antarasetu viya hutvā, bahūnaṃ paccayo jātarukkho viya rathavinītamahāariyavaṃsacandopamādipaṭipadāsu aññataraṃ paṭipadaṃ uggahetvā ṭhito olīnavuttiko puggalo veditabbo. So hi taṃ paṭipattinissitaṃ dhammaṃ uggahetvā pakatiyā mañjussaro cittalapabbatādisadisaṃ mahantaṃ ṭhānaṃ gantvā cetiyaṅgaṇavattādīni karoti. Atha naṃ dhammassavanaggaṃ pattaṃ āgantukā daharā ‘‘dhammaṃ kathehī’’ti vadanti. So sammā uggahitaṃ dhammaṃ paṭipadaṃ dīpetvā katheti. Athassa paṃsukūlikapiṇḍapātikādayo sabbe theranavamajjhimā bhikkhū ‘‘aho sappuriso’’ti attamanā bhavanti.

So kassaci nidānamattaṃ, kassaci upaḍḍhagāthaṃ, kassaci gāthaṃ upaṭṭhāpento ayapaṭṭakena ābandhanto viya daharasāmaṇere saṅgaṇhitvā mahāthere upasaṅkamitvā, ‘‘bhante, ayaṃ porāṇakavihāro atthi, ettha koci tatruppādo’’ti?, Pucchati. Therā – ‘‘kiṃ vadesi, āvuso, catuvīsati karīsasahassāni tatruppādo’’ti. Bhante, tumhe evaṃ vadetha, uddhane pana aggipi na jalatīti. Āvuso, mahāvihāravāsīhi laddhā nāma evameva nassanti, na koci saṇṭhapetīti. Bhante, porāṇakarājūhi dinnaṃ khīṇāsavehi paṭiggahitaṃ kasmā ete nāsentīti? Āvuso, tādisena dhammakathikena sakkā bhaveyya laddhunti. Bhante, mā evaṃ vadetha, amhe paṭipattidīpakadhammakathikā nāma, tumhe maṃ ‘‘saṅghakuṭumbiko vihārupaṭṭhāko’’ti maññamānā kātukāmāti. Kiṃ nu kho, āvuso, akappiyametaṃ, tumhādisehi pana kathite amhākaṃ uppajjeyyāti? Tena hi, bhante, ārāmikesu āgatesu amhākaṃ bhāraṃ karotha, ekaṃ kappiyadvāraṃ kathessāmāti.

So pātova gantvā, sannipātasālāyaṃ ṭhatvā, ārāmikesu āgatesu ‘‘upāsakā asukakhette bhāgo kuhiṃ, asukakhette kahāpaṇaṃ kuhi’’ntiādīni vatvā, aññassa khettaṃ gahetvā, aññassa deti. Evaṃ anukkamena taṃ taṃ paṭisedhento tassa tassa dento tathā akāsi, yathā yāguhatthā pūvahatthā bhattahatthā telamadhuphāṇitaghatādihatthā ca attanova santikaṃ āgacchanti. Sakalavihāro ekakolāhalo hoti, pesalā bhikkhū nibbijja apakkamiṃsu.

Sopi ācariyupajjhāyehi vissaṭṭhakānaṃ bahūnaṃ dubbacapuggalānaṃ upajjhaṃ dento vihāraṃ pūreti. Āgantukā bhikkhū vihāradvāre ṭhatvāva ‘‘vihāre ke vasantī’’ti, pucchitvā, ‘‘evarūpā nāma bhikkhū’’ti sutvā bāhireneva pakkamanti. Ayaṃ puggalo sāsane tiriyaṃ nipannatāya mahājanassa paccayabhāvaṃ upagato ariyamaggaṃ otaritvā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Bhagavantaṃ etadavocāti ‘‘nibbānapabbhārā’’ti padena osāpitaṃ dhammadesanaṃ ñatvā anusandhikusalatāya etaṃ ‘‘kiṃ nu kho, bhante’’tiādivacanaṃ avoca. Tathāgatopi hi imissaṃ parisati nisinno ‘‘anusandhikusalo bhikkhu atthi, so maṃ pañhaṃ pucchissatī’’ti tasseva okāsakaraṇatthāya imasmiṃ ṭhāne desanaṃ niṭṭhāpesi.

Idāni **orimaṃ tīra**ntiādinā nayena vuttesu ajjhattikāyatanādīsu evaṃ upagamanānupagamanādīni veditabbāni. ‘‘Mayhaṃ cakkhu-pasannaṃ, ahaṃ appamattakampi rūpārammaṇaṃ paṭivijjhituṃ sakkomī’’ti etaṃ nissāya cakkhuṃ assādentopi timirakavātādīhi upahatapasādo ‘‘amanāpaṃ mayhaṃ cakkhu, mahantampi rūpārammaṇaṃ vibhāvetuṃ na sakkomī’’ti domanassaṃ āpajjantopi cakkhāyatanaṃ upagacchati nāma. Aniccaṃ dukkhaṃ anattāti tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ vasena vipassanto pana na upagacchati nāma. Sotādīsupi eseva nayo.

Manāyatane pana ‘‘manāpaṃ vata me mano, kiñci vāmato aggahetvā sabbaṃ dakkhiṇatova gaṇhātī’’ti vā ‘‘manena me cintitacintitassa alābho nāma natthī’’ti vā evaṃ assādentopi, ‘‘ducintitacintitassa me mano appadakkhiṇaggāhī’’ti evaṃ domanassaṃ uppādentopi manāyatanaṃ upagacchati nāma. Iṭṭhe pana rūpe rāgaṃ, aniṭṭhe paṭighaṃ uppādento rūpāyatanaṃ upagacchati nāma. Saddāyatanādīsupi eseva nayo.

Nandīrāgassetaṃ adhivacananti yathā hi majjhe saṃsīditvā thalaṃ pattaṃ dārukkhandhaṃ saṇhathūlavālikā pidahati, so puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkoti, evaṃ nandīrāgena ābaddho puggalo catūsu mahāapāyesu patito mahādukkhena pidhīyati, so anekehipi vassasahassehi puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkoti. Tena vuttaṃ ‘‘nandīrāgassetaṃ adhivacana’’nti.

Asmimānassetaṃ adhivacananti yathā hi thale āruḷho dārukkhandho heṭṭhā gaṅgodakena ceva upari vassena ca temento anukkamena sevālapariyonaddho ‘‘pāsāṇo nu kho esa khāṇuko’’ti vattabbataṃ āpajjati, evameva asmimānena unnato puggalo paṃsukūlikaṭṭhāne paṃsukūliko hoti, dhammakathikaṭṭhāne dhammakathiko, bhaṇḍanakārakaṭṭhāne bhaṇḍanakārako, vejjaṭṭhāne vejjo, pisuṇaṭṭhāne pisuṇo. So nānappakāraṃ anesanaṃ āpajjanto tāhi tāhi āpattīhi paliveṭhito ‘‘atthi nu kho assa abbhantare kiñci sīlaṃ, udāhu natthī’’ti vattabbataṃ āpajjati. Tena vuttaṃ ‘‘asmimānassetaṃ adhivacana’’nti.

Pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacananti yathā hi āvaṭṭe patitadārukhandho antoyeva pāsāṇādīsu āhatasamabbhāhato bhijjitvā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti, evaṃ pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo catūsu apāyesu kammakāraṇakhuppipāsādidukkhehi āhatasamabbhāhato dīgharattaṃ cuṇṇavicuṇṇataṃ āpajjati. Tena vuttaṃ ‘‘pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacana’’nti.

Dussīloti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo. **Asucī**ti na suci. **Saṅkassarasamācāro**ti ‘‘imassa maññe imassa maññe idaṃ kamma’’nti evaṃ parehi saṅkāya saritabbasamācāro. Saṅkāya vā paresaṃ samācāraṃ saratītipi saṅkassarasamācāro. Tassa hi dve tayo jane kathente disvā, ‘‘mama dosaṃ maññe kathentī’’ti tesaṃ samācāraṃ saṅkassarati dhāvatīti saṅkassarasamācāro.

Samaṇapaṭiññoti salākaggahaṇādīsu ‘‘kittakā vihāre samaṇā’’ti gaṇanāya āraddhāya ‘‘ahampi samaṇo, ahampi samaṇo’’ti paṭiññaṃ deti, salākaggahaṇādīni karoti. **Brahmacāripaṭiñño**ti uposathapavāraṇādīsu ‘‘ahampi brahmacārī’’ti paṭiññāya tāni kammāni pavisati. **Antopūtī**ti vakkahadayādīsu apūtikassapi guṇānaṃ pūtibhāvena, antopūti. **Avassuto**ti rāgena tinto. **Kasambujāto**ti rāgādīhi kilesehi kacavarajāto.

Etadavocāti gogaṇaṃ gaṅgātīrābhimukhaṃ katvā parisapariyante ṭhito ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā satthu dhammadesanaṃ sutvā, ‘‘satthā orimatīrādīnaṃ anupagacchantādivasena sakkā paṭipattiṃ pūretunti vadati. Yadi evaṃ pūretuṃ sakkā, ahaṃ pabbajitvā pūressāmī’’ti cintetvā etaṃ ‘‘ahaṃ kho, bhante’’tiādivacanaṃ avoca.

Vacchagiddhiniyoti vacchesu sasnehā thanehi khīraṃ paggharantehi vacchakasnehena sayameva gamissantīti. **Niyyātehevā**ti niyyātehiyeva. Gāvīsu hi aniyyātitāsu gosāmikā āgantvā, ‘‘ekā gāvī na dissati, eko goṇo, eko vacchako na dissatī’’ti tuyhaṃ piṭṭhito piṭṭhito vicarissanti, iti te aphāsukaṃ bhavissati. Pabbajjā ca nāmesā saiṇassa na ruhati, aṇaṇā pabbajjā ca buddhādīhi saṃvaṇṇitāti dassanatthaṃ evamāha. **Niyyātā**ti niyyātitā. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Pañcame **kimilāya**nti kimilānāmake nagare. **Saṃkiliṭṭha**nti paṭicchannakālato paṭṭhāya asaṃkiliṭṭhā nāma āpatti natthi, evarūpaṃ saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ. **Na vuṭṭhānaṃ paññāyatī**ti parivāsamānattaabbhānehi vuṭṭhānaṃ na dissati.

6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. Chaṭṭhe **navaṃ santhāgāra**nti adhunā kāritaṃ santhāgāraṃ, ekā mahāsālāti attho. Uyyogakālādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā, ‘‘ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā, ettakā ubhohi passehi, ettakā hatthī abhiruhantu, ettakā asse, ettakā rathesu tiṭṭhantū’’ti evaṃ santhaṃ karonti, mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ **santhāgāra**nti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehesu allagomayaparibhaṇḍādīni kārenti, tāva dve tīṇi divasāni te rājāno tattha santharantītipi santhāgāraṃ. Tesaṃ rājūnaṃ saha atthānusāsanaṃ agārantipi santhāgāraṃ. Gaṇarājāno hi te, tasmā uppannaṃ kiccaṃ ekassa vasena na chijjati, sabbesaṃ chandopi laddhuṃ vaṭṭati, tasmā sabbe tattha sannipatitvā anusāsanti. Tena vuttaṃ ‘‘saha atthānusāsanaṃ agārantipi santhāgāra’’nti. Yasmā pana te tattha sannipatitvā, ‘‘imasmiṃ kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmiṃ kāle vapitu’’nti evamādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ tattha santharantītipi, santhāgāraṃ. **Acirakāritaṃ hotī**ti iṭṭhakakammasudhākammacittakammādivasena susajjitaṃ devavimānaṃ viya adhunā niṭṭhāpitaṃ. **Samaṇena vā**ti ettha yasmā gharavatthupariggahaṇakāleyeva devatā attano vasanaṭṭhānaṃ gaṇhanti, tasmā ‘‘devena vā’’ti avatvā, ‘‘samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtenā’’ti vuttaṃ.

Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsūti santhāgāraṃ niṭṭhitanti sutvā ‘‘gacchāma naṃ passissāmā’’ti gantvā dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya sabbaṃ oloketvā ‘‘idaṃ santhāgāraṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ. Kena paṭhamaṃ paribhuttaṃ amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā’’ti cintetvā – ‘‘amhākaṃ ñātiseṭṭhassa paṭhamaṃ diyyamānepi satthunova anucchavikaṃ, dakkhiṇeyyavasena diyyamānepi satthunova anucchavikaṃ, tasmā satthāraṃ paṭhamaṃ paribhuñjāpessāma, bhikkhusaṅghassa ca āgamanaṃ karissāma, bhikkhusaṅghe āgate tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissati, satthāraṃ tiyāmarattiṃ amhākaṃ dhammakathaṃ kathāpessāma, iti tīhi ratanehi paribhuttaṃ pacchā mayaṃ paribhuñjissāma, evaṃ no dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā upasaṅkamiṃsu.

Yena navaṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsūti taṃdivasaṃ kira santhāgāraṃ kiñcāpi rājakulānaṃ dassanatthāya devavimānaṃ viya susajjitaṃ hoti supaṭijaggitaṃ, buddhārahaṃ pana katvā apaññattaṃ. Buddhā hi nāma araññajjhāsayā araññārāmā antogāme vaseyyuṃ vā no vā, tasmā ‘‘bhagavato manaṃ jānitvāva, paññāpessāmā’’ti cintetvā, te bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu, idāni pana manaṃ labhitvā paññāpetukāmā yena santhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu.

Sabbasanthariṃ santhāgāraṃ santharitvāti yathā sabbameva santhataṃ hoti, evaṃ taṃ santharāpetvā. Sabbapaṭhamaṃ tāva ‘‘gomayaṃ nāma sabbamaṅgalesu vaṭṭatī’’ti sudhāparikammakatampi bhūmiṃ allagomayena opuñjāpetvā, parisukkhabhāvaṃ ñatvā, yathā akkantaṭṭhāne padaṃ paññāyati, evaṃ catujjātiyagandhehi limpāpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharitvā tesaṃ upari mahāpiṭṭhikakojave ādiṃ katvā hatthattharaassattharasīhattharabyagghattharacandattharakasūriyattharakacittattharakādīhi nānāvaṇṇehi attharakehi santharitabbayuttakaṃ sabbokāsaṃ santharāpesuṃ. Tena vuttaṃ ‘‘sabbasanthariṃ santhāgāraṃ santharitvā’’ti.

Āsanāni paññāpetvāti majjhaṭṭhāne tāva maṅgalathambhaṃ nissāya mahārahaṃ buddhāsanaṃ paññāpetvā, tattha tattha yaṃ yaṃ mudukañca manoramañca paccattharaṇaṃ, taṃ taṃ paccattharitvā ubhatolohitakaṃ manuññadassanaṃ upadhānaṃ upadahitvā upari suvaṇṇarajatatārakavicittavitānaṃ bandhitvā gandhadāmapupphadāmapattadāmādīhi alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭhāne pupphajālaṃ kāretvā, tiṃsahatthamattaṃ ṭhānaṃ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusaṅghassa pallaṅkapīṭhaapassayapīṭhamuṇḍapīṭhāni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā pācīnabhittiṃ nissāya attano attano mahāpiṭṭhikakojave paññāpetvā manoramāni haṃsalomādipūritāni upadhānāni ṭhapāpesuṃ ‘‘evaṃ akilamamānā sabbarattiṃ dhammaṃ suṇissāmā’’ti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘āsanāni paññāpetvā’’ti.

Udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvāti mahākucchikaṃ udakacāṭiṃ patiṭṭhāpetvā ‘‘evaṃ bhagavā ca bhikkhusaṅgho ca yathāruciyā hatthe vā dhovissanti pāde vā, mukhaṃ vā vikkhālessantī’’ti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūrāpetvā vāsatthāya nānāpupphāni ceva udakavāsacuṇṇāni ca pakkhipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhāpesuṃ. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā’’ti.

Telappadīpaṃ āropetvāti rajatasuvaṇṇādimayadaṇḍadīpikāsu yonakarūpakirātarūpakādīnaṃ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimayakapallikāsu ca telappadīpaṃ jālāpetvāti attho. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsū**ti ettha pana te sakyarājāno na kevalaṃ santhāgārameva, atha kho yojanāvaṭṭe kapilavatthusmiṃ nagaravīthiyopi sammajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe ca kadaliyo ca ṭhapāpetevā sakalanagaraṃ dīpamālādīhi vippakiṇṇatārakaṃ viya katvā ‘‘khīrūpage dārake khīraṃ pāyetha, dahare kumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ satthā antogāme vasissati, buddhā nāma appasaddakāmā hontī’’ti bheriṃ carāpetvā sayaṃ daṇḍadīpikā ādāya yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu.

Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena navaṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkamīti ‘‘yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti evaṃ kira kāle ārocite bhagavā lākhārasatintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṃ rattadupaṭṭaṃ kattariyā padumaṃ kantento viya, saṃvidhāya timaṇḍalaṃ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṃ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṃ pariyonandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṃ khipamāno viya suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṃ paṭimuñcanto viya, gacchantaṃ puṇṇacandaṃ rattavaṇṇavalāhakena paṭicchādayamāno viya, kañcanapabbatamatthake supakkalākhārasaṃ parisiñcanto viya, cittakūṭapabbatamatthakaṃ vijjulatāya parikkhipanto viya ca sacakkavāḷasineruyugandharaṃ mahāpathaviṃ sañcāletvā gahitaṃ nigrodhapallavasamānavaṇṇaṃ rattavarapaṃsukūlaṃ pārupitvā, gandhakuṭidvārato nikkhami kañcanaguhato sīho viya udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya ca. Nikkhamitvā pana gandhakuṭipamukhe aṭṭhāsi.

Athassa kāyato meghamukhehi vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiñjarapattapupphaphalaviṭape viya ārāmarukkhe kariṃsu. Tāvadeva ca attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṅgho bhagavantaṃ parivāresi. Te pana parivāretvā ṭhitā bhikkhū evarūpā ahesuṃ – appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino sīlasampannā samādhisampannā paññāvimuttivimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivārito bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, rattapadumasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikāparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Sāriputtamoggallānādayo mahātherāpi naṃ meghavaṇṇaṃ paṃsukūlaṃ pārupitvā maṇivammavammikā viya mahānāgā parivārayiṃsu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭitajaṭā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti bhagavā sayaṃ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohehi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkileso nikkilesehi, sayaṃ buddho bahussutabuddhehi parivārito pattaparivāritaṃ viya kesaraṃ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataraṭṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tāragaṇaparivārito viya puṇṇacando asamena buddhavesena aparimāṇena buddhavilāsena kapilavatthugāmimaggaṃ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi pacchimakāyato, dakkhiṇahatthato, vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Heṭṭhā pādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā ghanapathaviṃ asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Evaṃ samantā asītihatthaṭṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā kañcanadaṇḍadīpikāhi niccharitvā ākāsaṃ pakkhandajālā viya cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjulatā viya vidhāviṃsu. Sabbadisābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhantasuvaṇṇarasadhārāhi siñcamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya, verambhavātasamuṭṭhitakiṃsukakaṇikārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya vippabhāsiṃsu.

Bhagavatopi asītianubyañjanabyāmappabhādvattiṃsavaralakkhaṇasamujjalasarīraṃ samuggatatārakaṃ viya gaganatalaṃ, vikasitamiva padumavanaṃ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsacandānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā siriṃ abhibhavamānaṃ viya virocittha, yathā taṃ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhi sammadeva pūritāhi samatiṃsapāramitāhi alaṅkataṃ. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnadānaṃ rakkhitasīlaṃ katakalyāṇakammaṃ ekasmiṃ attabhāve otaritvā vipākaṃ dātuṃ ṭhānaṃ alabhamānaṃ sambādhapattaṃ viya ahosi. Nāvāsahassabhaṇḍaṃ ekanāvaṃ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṃ ekasakaṭaṃ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā gaṅgānaṃ oghassa sambhijja mukhadvāre ekato rāsibhūtakālo viya ahosi.

Imāya buddhasiriyā obhāsamānassāpi ca bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikāsahassāni ukkhipiṃsu, tathā pacchato, vāmapasse, dakkhiṇapasse. Jātisumanacampakavanamallikārattuppala-nīluppala-bakulasinduvārapupphāni ceva nīlapītādivaṇṇasugandhagandhacuṇṇāni ca cātuddīpikameghavissaṭṭhā udakavuṭṭhiyo viya vippakiriyiṃsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ceva buddhadhammasaṅghaguṇapaṭisaṃyuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayiṃsu. Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṃ akkhīni amatapānaṃ viya labhiṃsu. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā **padasahassena** gamanavaṇṇaṃ vattuṃ vaṭṭati. Tatridaṃ mukhamattaṃ –

‘‘Evaṃ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ;
Aheṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

‘‘Dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ, uddharanto narāsabho
Gacchanto sirisampanno, sobhate dvipaduttamo.

‘‘Gacchato buddhaseṭṭhassa, heṭṭhāpādatalaṃ mudu;
Samaṃ samphusate bhūmiṃ, rajasā nupalippati.

‘‘Ninnaṭṭhānaṃ unnamati, gacchante lokanāyake;
Unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

‘‘Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā;
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante lokanāyake.

‘‘Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṃ;
Aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

‘‘Nātisīghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo muni;
Na cāpi saṇikaṃ yāti, gacchamāno samāhito.

‘‘Uddhaṃ adho ca tiriyañca, disañca vidisaṃ tathā;
Na pekkhamāno so yāti, yugamattañhi pekkhati.

‘‘Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate jino;
Cāruṃ gacchati lokaggo, hāsayanto sadevake.

‘‘Uḷurājāva sobhanto, catucārīva kesarī;
Tosayanto bahū satte, puraṃ seṭṭhaṃ upāgamī’’ti.

Vaṇṇakālo nāma kiresa, evaṃvidhesu kālesu buddhassa sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṃ. Cuṇṇiyapadehi vā gāthābandhena vā yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. Dukkathitanti na vattabbaṃ. Appamāṇavaṇṇā hi buddhā. Tesaṃ buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattuṃ asamatthā, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatapaṭiyattaṃ sakyarājakulaṃ pavisitvā bhagavā pasannacittena janena gandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjiyamāno santhāgāraṃ pāvisi. Tena vuttaṃ ‘‘atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena navaṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkamī’’ti.

Bhagavantaṃyeva purakkhatvāti bhagavantaṃ purato katvā. Tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṃ katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalapaliveṭhite pīṭhe ṭhapitarattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya atiविrocittha. Ayaṃ panettha porāṇānaṃ vaṇṇabhaṇanamaggo –

‘‘Gantvāna maṇḍalamāḷaṃ, nāgavikkantacāraṇo;
Obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

‘‘Tahiṃ nisinno naradammasārathi,
Devātidevo satapuññalakkhaṇo;
Buddhāsane majjhagato virocati,
Suvaṇṇanekkhaṃ viya paṇḍukambale.

‘‘Nekkhaṃ jambonadasseva, nikkhittaṃ paṇḍukambale;
Virocati vītamalo, maṇiverocano yathā.

‘‘Mahāsālova samphullo, nerurājāva’laṅkato;
Suvaṇṇayūpasaṅkāso, padumo kokanado yathā.

‘‘Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī;
Devānaṃ pāricchattova, sabbaphullo virocatī’’ti.

Kāpilavatthave sakye bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāyāti ettha dhammakathā nāma santhāgārānumodanāpaṭisaṃyuttā pakiṇṇakakathā veditabbā. Tadā hi bhagavā ākāsagaṅgaṃ otārento viya pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya mahājambuṃ matthake gahetvā cālento viya yojanikaṃ madhubhaṇḍaṃ cakkayantena pīḷetvā madhupānaṃ pāyamāno viya kapilavatthuvāsīnaṃ sakyānaṃ hitasukhāvahaṃ pakiṇṇakakathaṃ kathesi. ‘‘Āvāsadānaṃ nāmetaṃ, mahārāja, mahantaṃ, tumhākaṃ āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṅghena ca paribhutto, mayā ca bhikkhusaṅghena ca paribhutto pana dhammaratanena paribhuttoyevāti tīhi ratanehi paribhutto nāma hoti. Āvāsadānasmiñhi dinne sabbadānaṃ dinnameva hoti. Bhummaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākhāmaṇḍapassa vāpi ānisaṃso nāma paricchindituṃ na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhave bhave nibbattassāpi sambādhitagabbhavāso na hoti, dvādasahattho ovarako viya mātukucchi asambādhova hotī’’ti. Evaṃ nānānayavicittaṃ bahuṃ dhammiṃ kathaṃ kathetvā –

‘‘Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca;
Sirīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

‘‘Tato vātātapo ghoro, sañjāto paṭihaññati;
Leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassituṃ.

‘‘Vihāradānaṃ saṅghassa, aggaṃ buddhena vaṇṇitaṃ;
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

‘‘Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute;
Tesaṃ annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.

‘‘Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā;
Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo’’ti. (cūḷava. 295) –

Evaṃ ‘‘ayampi āvāse ānisaṃso, ayampi āvāse ānisaṃso’’ti bahudeva rattiṃ atirekataraṃ diyaḍḍhayāmaṃ āvāsānisaṃsakathaṃ kathesi. Tattha imā tāva gāthāva saṅgahaṃ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅgahaṃ nārohati. **Sandassetvā**tiādīni vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kālaṃ maññathā**ti yassa tumhe gamanassa kālaṃ maññatha, gamanakālo tumhākaṃ, gacchathāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya. Sukhumālā hi te, tiyāmarattiṃ nisīditvā vītināmentānaṃ sarīre ābādho uppajjeyya. Bhikkhusaṅghopi mahā, tassa ṭhānanisajjānaṃ okāso laddhuṃ vaṭṭatīti ubhayānukampāya uyyojesi.

Vigatathinamiddhoti tatra kira bhikkhū yāmadvayaṃ ṭhitāpi nisinnāpi acālayiṃsu, pacchimayāme pana āhāro pariṇamati, tassa pariṇatattā bhikkhusaṅgho vigatathinamiddho jātoti akāraṇametaṃ. Buddhānañhi kathaṃ suṇantassa kāyikacetasikadarathā na honti, kāyacittalahutādayo uppajjanti, tena tesaṃ dve yāme ṭhitānampi nisinnānampi dhammaṃ suṇantānaṃ thinamiddhaṃ vigataṃ, pacchimayāmepi sampatte tathā vigatameva jātaṃ. Tenāha ‘‘vigatathinamiddho’’ti.

Piṭṭhi me āgilāyatīti kasmā āgilāyati? Bhagavato hi chabbassāni mahāpadhānaṃ padahantassa mahantaṃ kāyadukkhaṃ ahosi, athassa aparabhāge mahallakakāle piṭṭhivāto uppajjīti. Akāraṇaṃ vā etaṃ. Pahoti hi bhagavā uppannaṃ vedanaṃ vikkhambhetvā ekampi dvepi sattāhāni ekapallaṅkena nisīdituṃ. Santhāgārasālaṃ pana catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Tattha pādadhovanaṭṭhānato yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṃ nipphannaṃ. Dhammāsanaṃ pattaṃ thokaṃ ṭhatvā nisīdi, ettake ṭhāne ṭhānaṃ nipphannaṃ. Dveyāmaṃ dhammāsane nisīdi, ettake ṭhāne nisajjā nipphannā. Idāni dakkhiṇena passena thokaṃ nipanne sayanaṃ nipphajjissatīti evaṃ catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Upādinnakasarīrañca nāma ‘‘no āgilāyatī’’ti na vattabbaṃ, tasmā ciranisajjāya sañjātaṃ appakampi āgilāyanaṃ gahetvā evamāha.

Saṅghāṭiṃ paññāpetvāti santhāgārassa kira ekapasse te rājāno paṭasāṇiṃ parikkhipāpetvā kappiyamañcakaṃ paññāpetvā kappiyapaccattharaṇena attharitvā upari suvaṇṇatārakagandhamālādidāmapaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhatelappadīpaṃ āropayiṃsu, ‘‘appeva nāma satthā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṃ vissamanto idha nipajjeyya, evaṃ no imaṃ santhāgāraṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī’’ti. Satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṃ paññāpetvā nipajji. **Uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā**ti ‘‘ettakaṃ kālaṃ atikkamitvā vuṭṭhahissāmī’’ti vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā, tañca kho aniddāyantova therassa dhammakathaṃ suṇamāno.

Avassutapariyāyanti avassutassa pariyāyaṃ, avassutassa kāraṇanti attho. **Adhimuccatī**ti kilesādhimuccanena adhimuccati, giddho hoti. **Byāpajjatī**ti byāpādavasena pūticitto hoti. **Cakkhuto**ti cakkhubhāvena. **Māro**ti kilesamāropi devaputtamāropi. **Otāra**nti vivaraṃ. **Ārammaṇa**nti paccayaṃ. Naḷāgāratiṇāgāraṃ viya hi savisevanāni āyatanāni, tiṇukkā viya kilesuppattirahaṃ ārammaṇaṃ, tiṇukkāya ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne aṅgārassujjalanaṃ viya ārammaṇe āpāthamāgate kilesānaṃ uppatti. Tena vuttaṃ **labhetha māro otāra**nti.

Sukkapakkhe bahalamattikapiṇḍāvalepanaṃ kūṭāgāraṃ viya nibbisevanāni āyatanāni, tiṇukkā viya vuttapakārārammaṇaṃ, tiṇukkāya ṭhapitaṭhapitaṭṭhāne nibbāpanaṃ viya nibbisevanānaṃ āyatanānaṃ ārammaṇe āpāthamāgate kilesapariḷāhassa anuppatti. Tena vuttaṃ **neva labhetha māro otāra**nti.

7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. Sattame **dukkhadhammāna**nti dukkhasambhavadhammānaṃ. Pañcasu hi khandhesu sati chedanavadhabandhanādibhedaṃ dukkhaṃ sambhavati, tasmā te dukkhasambhavadhammattā dukkhadhammāti vuccanti. **Tathā kho panassā**ti tenākārenassa. **Yathāssa kāme passato**ti yenākārenassa kāme passantassa. **Yathā caranta**nti yenākārena cārañca vihārañca anubandhitvā carantaṃ. **Aṅgārakāsūpamā kāmā diṭṭhā hontī**ti pariyeṭṭhimūlakassa ceva paṭisandhimūlakassa ca dukkhassa vasena aṅgārakāsu viya mahāpariḷāhāti diṭṭhā honti. Kāme pariyesantānañhi nāvāya mahāsamuddogāhanaajapathasaṅkupathapaṭipajjanaubhatobyūḷhasaṅgāmapakkhandanādivasena pariyeṭṭhimūlakampi, kāme paribhuñjantānaṃ kāmaparibhogacetanāya catūsu apāyesu dinnapaṭisandhimūlakampi mahāpariḷāhadukkhaṃ uppajjati. Evametassa duvidhassāpi dukkhassa vasena aṅgārakāsu viya mahāpariḷāhāti diṭṭhā honti.

Dāyanti aṭaviṃ. **Puratopi kaṇṭako**ti purimapasse vijjhitukāmo viya āsannaṭṭhāneyeva ṭhitakaṇṭako. **Pacchato**tiādīsupi eseva nayo. Heṭṭhā pana pādehi akkantaṭṭhānassa santike, na akkantaṭṭhāneyeva. Evaṃ so kaṇṭakagabbhaṃ paviṭṭho viya bhaveyya. **Mā maṃ kaṇṭako**ti mā maṃ kaṇṭako vijjhīti kaṇṭakavedhaṃ rakkhamāno.

Dandho, bhikkhave, satuppādoti satiyā uppādoyeva dandho, uppannamattāya pana tāya kāci kilesā niggahitāva honti, na saṇṭhātuṃ sakkonti. Cakkhudvārasmiñhi rāgādīsu uppannesu dutiyajavanavārena ''kilesā me uppannā''ti ñatvā tatiye javanavāre saṃvarajavanaṃyeva javati. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ vipassako tatiyajavanavāre kilese niggaṇheyya. Cakkhudvāre pana iṭṭhārammaṇe āpāthagate bhavaṅgaṃ āvaṭṭetvā āvajjanādīsu uppannesu voṭṭhabbanānantaraṃ sampattakilesajavanavāraṃ nivattetvā kusalameva uppādeti. Āraddhavipassakānañhi ayamānisaṃso bhāvanāpaṭisaṅkhāne patiṭṭhitabhāvassa.

Abhihaṭṭhuṃ pavāreyyunti sudinnattherassa viya raṭṭhapālakulaputtassa viya ca kāyena vā satta ratanāni abhiharitvā vācāya vā ''amhākaṃ dhanato yattakaṃ icchasi, tattakaṃ gaṇhā''ti vadantā pavāreyyuṃ. **Anudahantī**ti sarīre paliveṭhitattā uṇhapariḷāhaṃ janetvā anudahanti. Sañjātasede vā sarīre laggantā anusentītipi attho. **Yañhi taṃ, bhikkhave, citta**nti idaṃ yasmā citte anāvaṭṭante puggalassa āvaṭṭanaṃ nāma natthi. Evarūpañhi cittaṃ anāvaṭṭanti, tasmā vuttaṃ. Iti imasmiṃ sutte vipassanābalameva dīpitaṃ.

8. Kiṃsukopamasuttavaṇṇanā

245. Aṭṭhame **dassana**nti paṭhamamaggassetaṃ adhivacanaṃ. Paṭhamamaggo hi kilesapahānakiccaṃ sādhento paṭhamaṃ nibbānaṃ passati, tasmā dassananti vuccati. Gotrabhuñāṇaṃ pana kiñcāpi maggato paṭhamataraṃ passati, passitvā pana kattabbakiccassa kilesapahānassa abhāvena na dassananti vuccati. Apica cattāropi maggā dassanameva. Kasmā? Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṃ visujjhati, phalakkhaṇe visuddhaṃ. Sakadāgāmianāgāmiarahattamaggakkhaṇe visujjhati, phalakkhaṇe visuddhanti evaṃ kathentānaṃ bhikkhūnaṃ sutvā so bhikkhu ''ahampi dassanaṃ visodhetvā arahattaphale patiṭṭhito dassanavisuddhikaṃ nibbānaṃ sacchikatvā viharissāmī''ti taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ pucchi. So phassāyatanakammaṭṭhāniko channaṃ phassāyatanānaṃ vasena rūpārūpadhamme pariggahetvā arahattaṃ patto. Ettha hi purimāni pañca āyatanāni rūpaṃ, manāyatanaṃ arūpaṃ. Iti so attanā adhigatamaggameva kathesi.

Asantuṭṭhoti padesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitattā asantuṭṭho. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ayaṃ padesasaṅkhāresu ṭhatvā kathesi. Sakkā nu kho padesasaṅkhāresu ṭhatvā dassanavisuddhikaṃ nibbānaṃ pāpuṇitu’’nti? Tato naṃ pucchi – ‘‘āvuso, tvaṃyeva nu kho idaṃ dassanavisuddhikaṃ nibbānaṃ jānāsi, udāhu aññepi jānantā atthī’’ti. Atthāvuso, asukavihāre asukatthero nāmāti. So tampi upasaṅkamitvā pucchi. Etenupāyena aññampi aññampīti.

Ettha ca dutiyo pañcakkhandhakammaṭṭhāniko rūpakkhandhavasena rūpaṃ, sesakkhandhavasena nāmanti nāmarūpaṃ vavatthapetvā anukkamena arahattaṃ patto. Tasmā sopi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṃ pana ‘‘imesaṃ aññamaññaṃ na sameti, paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvāva kathitaṃ, iminā nippadesesū’’ti asantuṭṭho hutvā tatheva taṃ pucchitvā pakkāmi.

Tatiyo mahābhūtakammaṭṭhāniko cattāri mahābhūtāni saṅkhepato ca vitthārato ca pariggahetvā arahattaṃ patto, tasmā ayampi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṃ pana ‘‘imesaṃ aññamaññaṃ na sameti, paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitaṃ, dutiyena nippadesesu, tatiyena atisappadesesū’’ti asantuṭṭho hutvā tatheva taṃ pucchitvā pakkāmi.

Catuttho tebhūmakakammaṭṭhāniko. Tassa kira samappavattā dhātuyo ahesuṃ, kallasarīraṃ balapattaṃ, kammaṭṭhānānipissa sabbāneva sappāyāni, atītā vā saṅkhārā hontu anāgatā vā paccuppannā vā kāmāvacarā vā rūpāvacarā vā arūpāvacarā vā, sabbepi sappāyāva. Asappāyakammaṭṭhānaṃ nāma natthi. Kālesupi purebhattaṃ vā hotu pacchābhattaṃ vā paṭhamayāmādayo vā, asappāyo kālo nāma natthi. Yathā nāma cāribhūmiṃ otiṇṇo mahāhatthī hatthena gahetabbaṃ hattheneva luñcitvā gaṇhāti, pādehi paharitvā gahetabbaṃ pādehi paharitvā gaṇhāti, evameva sakale tebhūmakadhamme kalāpaggāhena gahetvā sammasanto arahattaṃ patto, tasmā esopi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayaṃ pana ‘‘imesaṃ aññamaññaṃ na sameti. Paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitaṃ, dutiyena nippadesesu, puna tatiyena sappadesesu, catutthena nippadesesuyevā’’ti asantuṭṭho hutvā taṃ pucchi – ‘‘kiṃ nu kho, āvuso, idaṃ dassanavisuddhikaṃ nibbānaṃ tumhehi attanova dhammatāya ñātaṃ, udāhu kenaci vo akkhāta’’nti? Āvuso, mayaṃ kiṃ jānāma? Atthi pana sadevake loke sammāsambuddho, taṃ nissāyetaṃ amhehi ñātanti. So cintesi – ‘‘ime bhikkhū mayhaṃ ajjhāsayaṃ gahetvā kathetuṃ na sakkonti, ahaṃ sabbaññubuddhameva pucchitvā nikkaṅkho bhavissāmī’’ti yena bhagavā tenupasaṅkami.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā ‘‘yehi te pañho kathito, te cattāropi khīṇāsavā, sukathitaṃ tehi, tvaṃ pana attano andhabālatāya taṃ na sallakkhesī’’ti na evaṃ vihesesi. Kārakabhāvaṃ panassa ñatvā ‘‘atthagavesako esa, dhammadesanāya eva naṃ bujjhāpessāmī’’ti kiṃsukopamaṃ āhari. Tattha bhūtaṃ vatthuṃ katvā evamattho vibhāvetabbo – ekasmiṃ kira mahānagare eko sabbaganthadharo brāhmaṇavejjo paṇḍito paṭivasati. Atheko nagarassa pācīnadvāragāmavāsī paṇḍurogapuriso tassa santikaṃ āgantvā taṃ vanditvā aṭṭhāsi. Vejjapaṇḍito tena saddhiṃ sammoditvā ‘‘kenatthena āgatosi bhadramukhā’’ti, pucchi. Rogenamhi, ayya, upadduto, bhesajjaṃ me kathehīti. Tena hi, bho, gaccha, kiṃsukarukkhaṃ chinditvā, sosetvā jhāpetvā, tassa khārodakaṃ gahetvā iminā ciminā ca bhesajjena yojetvā, ariṭṭhaṃ katvā piva, tena te phāsukaṃ bhavissatīti. So tathā katvā nirogo balavā pāsādiko jāto.

Athañño dakkhiṇadvāragāmavāsī puriso teneva rogena āturo ‘‘asuko kira bhesajjaṃ katvā arogo jāto’’ti sutvā taṃ upasaṅkamitvā pucchi – ‘‘kena te, samma, phāsukaṃ jāta’’nti. Kiṃsukāriṭṭhena nāma, gaccha tvampi karohīti. Sopi tathā katvā tādisova jāto.

Athañño pacchimadvāragāmavāsī…pe… uttaradvāragāmavāsī puriso teneva rogena āturo ‘‘asuko kira bhesajjaṃ katvā arogo jāto’’ti taṃ upasaṅkamitvā pucchi ‘‘kena te, samma, phāsukaṃ jāta’’nti? Kiṃsukāriṭṭhena nāma, gaccha tvampi karohīti. Sopi tathā katvā tādisova jāto.

Athañño paccantavāsī adiṭṭhapubbakiṃsuko eko puriso teneva rogena āturo ciraṃ tāni tāni bhesajjāni katvā roge avūpasamamāne ‘‘asuko kira nagarassa pācīnadvāragāmavāsī puriso bhesajjaṃ katvā arogo jāto’’ti sutvā ‘‘gacchāmahampi, tena katabhesajjaṃ karissāmī’’ti daṇḍamolubbha anupubbena tassa santikaṃ gantvā, ‘‘kena te, samma, phāsukaṃ jāta’’nti pucchi. Kiṃsukāriṭṭhena sammāti. Kīdiso pana so kiṃsukoti. Jhāpitagāme ṭhitajhāmathūṇo viyāti. Iti so puriso attanā diṭṭhākārenava kiṃsukaṃ ācikkhi. Tena hi diṭṭhakāle kiṃsuko patitapatto khāṇukakāle diṭṭhattā tādisova hoti.

So pana puriso sutamaṅgalikattā ‘‘ayaṃ ‘jhāpitagāme jhāmathūṇo viyā’ti āha, amaṅgalametaṃ. Etasmiñhi me bhesajje katepi rogo na vūpasamissatī’’ti tassa veyyākaraṇena asantuṭṭho taṃ pucchi – ‘‘kiṃ nu kho, bho, tvaññeva kiṃsukaṃ jānāsi, udāhu aññopi atthī’’ti. Atthi, bho, dakkhiṇadvāragāme asuko nāmāti. So taṃ upasaṅkamitvā pucchi, svāssa pupphitakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena ‘‘lohitako kiṃsuko’’ti āha. So ‘‘ayaṃ purimena viruddhaṃ āha, kāḷako lohitakato suvidūradūre’’ti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho ‘‘atthi pana, bho, aññopi koci kiṃsukadassāvī, yena kiṃsuko diṭṭhapubbo’’ti? Pucchitvā, ‘‘atthi pacchimadvāragāme asuko nāmā’’ti vutte tampi upasaṅkamitvā pucchi. Svāssa phalitakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena ‘‘ocirakajāto ādinnasipāṭiko’’ti āha. Phalitakālasmiñhi kiṃsuko olambamānacīrako viya adhomukhaṃ katvā gahitaasikoso viya ca sirīsarukkho viya ca lambamānaphalo hoti. So ‘‘ayaṃ purimehi viruddhaṃ āha, na sakkā imassa vacanaṃ gahetu’’nti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho ‘‘atthi pana, bho, aññopi koci kiṃsukadassāvī, yena kiṃsuko diṭṭhapubbo’’ti? Pucchitvā, ‘‘atthi uttaradvāragāme asuko nāmā’’ti vutte tampi upasaṅkamitvā pucchi. So assa sañchannapattakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena ‘‘bahalapattapalāso sandacchāyo’’ti āha. **Sandacchāyo** nāma saṃsanditvā ṭhitacchāyo.

So ‘‘ayampi purimehi viruddhaṃ āha, na sakkā imassa vacanaṃ gahetu’’nti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho taṃ āha, ‘‘kiṃ nu kho, bho, tumhe attanova dhammatāya kiṃsukaṃ jānātha, udāhu kenaci vo akkhāto’’ti? Kiṃ, bho, mayaṃ jānāma? Atthi pana mahānagarassa majjhe amhākaṃ ācariyo vejjapaṇḍito, taṃ nissāya amhehi ñātanti. ‘‘Tena hi ahampi ācariyameva upasaṅkamitvā nikkaṅkho bhavissāmī’’ti tassa santikaṃ upasaṅkamitvā taṃ vanditvā aṭṭhāsi. Vejjapaṇḍito tena saddhiṃ sammoditvā, ‘‘kenatthena āgatosi bhadramukhā’’ti pucchi. Rogenamhi, ayya, upadduto, bhesajjaṃ me kathethāti. Tena hi, bho, gaccha, kiṃsukarukkhaṃ chinditvā sosetvā jhāpetvā tassa khārodakaṃ gahetvā iminā ciminā ca bhesajjena yojetvā ariṭṭhaṃ katvā piva, etena te phāsukaṃ bhavissatīti. So tathā katvā nirogo balavā pāsādiko jāto.

Tattha mahānagaraṃ viya nibbānanagaraṃ daṭṭhabbaṃ. Vejjapaṇḍito viya sammāsambuddho. Vuttampi ce taṃ ‘‘bhisakko sallakattoti kho, sunakkhatta, tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassā’’ti (ma. ni. 3.65) catūsu dvāragāmesu cattāro vejjantevāsikā viya cattāro dassanavisuddhipattā khīṇāsavā. Paccantavāsī paṭhamapuriso viya pañhapucchako bhikkhu. Paccantavāsino catunnaṃ vejjantevāsikānaṃ kathāya asantuṭṭhassa ācariyameva upasaṅkamitvā pucchanakālo viya imassa bhikkhuno catunnaṃ dassanavisuddhipattānaṃ khīṇāsavānaṃ kathāya asantuṭṭhassa satthāraṃ upasaṅkamitvā pucchanakālo.

Yathā yathā adhimuttānanti yena yenākārena adhimuttānaṃ. **Dassanaṃ suvisuddha**nti nibbānadassanaṃ suṭṭhu visuddhaṃ. **Tathā tathā kho tehi sappurisehi byākata**nti tena tenevākārena tuyhaṃ tehi sappurisehi kathitaṃ. Yathā hi ‘‘kāḷako kiṃsuko’’ti kathento na aññaṃ kathesi, attanā diṭṭhanayena kiṃsukameva kathesi, evameva chaphassāyatanānaṃ vasena dassanavisuddhipattakhīṇāsavopi imaṃ pañhaṃ kathento na aññaṃ kathesi, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathesi.

Yathā ca ‘‘lohitako ocirakajāto bahalapattapalāso kiṃsuko’’ti kathentopi na aññaṃ kathesi, attanā diṭṭhanayena kiṃsukameva kathesi, evameva pañcupādānakkhandhavasena catumahābhūtavasena tebhūmakadhammavasena dassanavisuddhipattakhīṇāsavopi imaṃ pañhaṃ kathento na aññaṃ kathesi, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathesi.

Tattha yathā kāḷakakāle kiṃsukadassāvinopi taṃ dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ na tena aññaṃ diṭṭhaṃ, kiṃsukova diṭṭho, evameva chaphassāyatanavasena dassanavisuddhipattassāpi khīṇāsavassa dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ kathitaṃ, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathitaṃ. Yathā ca lohitakāle ocirakajātakāle bahalapattapalāsakāle kiṃsukadassāvinopi taṃ dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ diṭṭhaṃ, kiṃsukova diṭṭho, evameva pañcupādānakkhandhavasena catumahābhūtavasena tebhūmakadhammavasena dassanavisuddhipattassāpi khīṇāsavassa dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ kathitaṃ, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathitaṃ.

Seyyathāpi, **bhikkhu rañño paccantimaṃ nagara**nti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Sace tena bhikkhunā taṃ sallakkhitaṃ, athassa dhammadesanatthaṃ āraddhaṃ. Sace na sallakkhitaṃ, athassa iminā nagaropamena tassevatthassa dīpanatthāya āvibhāvanatthāya āraddhaṃ. Tattha yasmā majjhimapadese nagarassa pākārādīni thirāni vā hontu dubbalāni vā, sabbaso vā mā hontu, corāsaṅkā na honti, tasmā taṃ aggahetvā ‘‘paccantimaṃ nagara’’nti āha. **Daḷhuddhāpa**nti thirapākāraṃ. **Daḷhapākāratoraṇa**nti thirapākārañceva thiratoraṇañca. Toraṇāni nāma hi purisubbedhāni nagarassa alaṅkāratthaṃ karīyanti, coranivāraṇatthānipi hontiyeva. Atha vā toraṇanti piṭṭhasaṅghāṭassetaṃ nāmaṃ, thirapiṭṭhasaṅghāṭantipi attho. **Chadvāra**nti nagaradvāraṃ nāma ekampi hoti dvepi satampi sahassampi, idha pana satthā chadvārikanagaraṃ dassento evamāha. **Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti veyyattiyena samannāgato visadañāṇo. **Medhāvī**ti ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato.

Puratthimāya disāyātiādimhi bhūtamatthaṃ katvā evamattho veditabbo – samiddhe kira mahānagare sattaratanasampanno rājā cakkavatti rajjaṃ anusāsati, tassetaṃ paccantanagaraṃ rājāyuttavirahitaṃ, atha purisā āgantvā ‘‘amhākaṃ, deva, nagare āyuttako natthi, dehi no kiñci āyuttaka’’nti āhaṃsu. Rājā ekaṃ puttaṃ datvā ‘‘gacchatha, etaṃ ādāya tattha abhisiñcitvā vinicchayaṭṭhānādīni katvā vasathā’’ti. Te tathā akaṃsu. Rājaputto pāpamittasaṃsaggena katipāheyeva surāsoṇḍo hutvā, sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā, nagaramajjhe dhuttehi parivārito suraṃ pivanto naccagītādiratiyā vītināmeti. Atha rañño āgantvā ārocayiṃsu.

Rājā ekaṃ paṇḍitaṃ amaccaṃ āṇāpesi – ‘‘gaccha kumāraṃ ovaditvā, vinicchayaṭṭhānādīni kāretvā, puna abhisekaṃ katvā, ehī’’ti. Na sakkā, deva, kumāraṃ ovadituṃ, caṇḍo kumāro ghāteyyāpi manti. Athekaṃ balasampannaṃ yodhaṃ āṇāpesi – ‘‘tvaṃ iminā saddhiṃ gantvā sace so ovāde na tiṭṭhati, sīsamassa chindāhī’’ti. Iti so amacco yodho cāti idaṃ sīghaṃ dūtayugaṃ tattha gantvā dovārikaṃ pucchi – ‘‘kahaṃ, bho, nagarassa sāmi kumāro’’ti. Esa majjhesiṅghāṭake suraṃ pivanto dhuttaparivārito gītādiratiṃ anubhonto nisinnoti. Atha taṃ dūtayugaṃ gantvā amacco tāvettha, ‘‘sāmi, vinicchayaṭṭhānādīni kira kāretvā sādhukaṃ rajjaṃ anusāsā’’ti āha. Kumāro asuṇanto viya nisīdi. Atha naṃ yodho sīse gahetvā, ‘‘sace rañño āṇaṃ karosi, kara, no ce, ettheva te sīsaṃ pātessāmī’’ti khaggaṃ abbāhi. Paricārakā dhuttā tāvadeva disāsu palāyiṃsu. Kumāro bhīto sāsanaṃ sampaṭicchi. Athassa te tattheva abhisekaṃ katvā setacchattaṃ ussāpetvā ‘‘sammā rajjaṃ anusāsāhī’’ti raññā vuttaṃ yathābhūtavacanaṃ niyyātetvā yathāgatamaggameva paṭipajjiṃsu. Imamatthaṃ āvikaronto bhagavā ‘‘puratthimāya disāyā’’ti āha.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – samiddhamahānagaraṃ viya hi nibbānanagaraṃ daṭṭhabbaṃ, sattaratanasamannāgato rājā cakkavatti viya sattabojjhaṅgaratanasamannāgato dhammarājā sammāsambuddho, paccantimanagaraṃ viya sakkāyanagaraṃ, tasmiṃ nagare kūṭarājaputto viya imassa bhikkhuno kūṭacittuppādo, kūṭarājaputtassa dhuttehi parivāritakālo viya imassa bhikkhuno pañcahi nīvaraṇehi samaṅgikālo, dve sīghadūtā viya samathakammaṭṭhānañca vipassanākammaṭṭhānañca, mahāyodhena sīse gahitakālo viya uppannapaṭhamajjhānasamādhinā niccalaṃ katvā cittaggahitakālo, yodhena sīse gahitamatte dhuttānaṃ disāsu palāyitvā dūrībhāvo viya paṭhamajjhānamhi uppannamatte nīvaraṇānaṃ dūrībhāvo, ‘‘karissāmi rañño sāsana’’nti sampaṭicchitamatte vissaṭṭhakālo viya jhānato vuṭṭhitakālo, amaccena rañño sāsanaṃ ārocitakālo viya samādhinā cittaṃ kammaniyaṃ katvā vipassanākammaṭṭhānassa vaḍḍhitakālo, tatthevassa tehi dvīhi dūtehi katābhisekassa setacchattaussāpanaṃ viya samathavipassanākammaṭṭhānaṃ nissāya arahattappattassa vimuttisetacchattussāpanaṃ veditabbaṃ.

Nagaranti kho bhikkhu imassetaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacanantiādīsu pana **cātumahābhūtikassā**tiādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vitthāritova. Kevalaṃ pana viññāṇarājaputtassa nivāsaṭṭhānattā ettha kāyo ‘‘nagara’’nti vutto, tasseva dvārabhūtattā cha āyatanāni ‘‘dvārānī’’ti, tesu dvāresu niccaṃ suppatiṭṭhitattā sati ‘‘dovāriko’’ti, kammaṭṭhānaṃ ācikkhantena dhammarājena pesitattā samathavipassanā ‘‘sīghaṃ dūtayuga’’nti. Ettha mahāyodho viya samatho, paṇḍitāmacco viya vipassanā veditabbā.

Majjhe siṅghāṭakoti nagaramajjhe siṅghāṭako. **Mahābhūtāna**nti hadayavatthussa nissayabhūtānaṃ mahābhūtānaṃ. Vatthurūpassa hi paccayadassanatthamevetaṃ catumahābhūtaggahaṇaṃ kataṃ. Nagaramajjhe pana so rājakumāro viya sarīramajjhe hadayarūpasiṅghāṭake nisinno samathavipassanādūtehi arahattābhisekena abhisiñcitabbo vipassanāviññāṇarājaputto daṭṭhabbo. Nibbānaṃ pana yathābhūtasabhāvaṃ akuppaṃ adhikārīti katvā **yathābhūtaṃ vacana**nti vuttaṃ. Ariyamaggo pana yādisova pubbabhāgavipassanāmaggo, ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādisoyevāti katvā **yathāgatamaggo**ti vutto. Idaṃ tāvettha dhammadesanatthaṃ ābhatāya upamāya saṃsandanaṃ.

Tassevatthassa pākaṭīkaraṇatthaṃ ābhatapakkhe pana idaṃ saṃsandanaṃ – ettha hi chadvārūpamā chaphassāyatanavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatā, nagarasāmiupamā pañcakkhandhavasena, siṅghāṭakūpamā catumahābhūtavasena, nagarūpamā tebhūmakadhammavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatā. Saṅkhepato panimasmiṃ sutte catusaccameva kathitaṃ. Sakalenapi hi nagarasambhārena dukkhasaccameva kathitaṃ, yathābhūtavacanena nirodhasaccaṃ, yathāgatamaggena maggasaccaṃ, dukkhassa pana pabhāvikā taṇhā samudayasaccaṃ. Desanāpariyosāne pañhapucchako bhikkhu sotāpattiphale patiṭṭhitoti.

9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā

246. Navame **yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā**ti idaṃ satthā yathā nāma mahākuṭumbiko mahantaṃ kasikammaṃ katvā, nipphannasasso gharadvāre maṇḍapaṃ katvā, ubhatosaṅghassa dānaṃ pavatteyya. Kiñcāpi tena ubhatosaṅghassa dānaṃ paṭṭhapitaṃ, dvīsu pana parisāsu santappitāsu sesajanampi santappetiyeva, evameva bhagavā samadhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā bodhimaṇḍe sabbaññutaññāṇaṃ adhigantvā pavattitavaradhammacakko jetavanamahāvihāre nisinno bhikkhuparisāya ceva bhikkhuniparisāya ca mahādhammayāgaṃ yajanto vīṇopamasuttaṃ ārabhi. Taṃ penetaṃ kiñcāpi dve parisā sandhāya āraddhaṃ, catunnampi pana parisānaṃ avāritaṃ. Tasmā sabbehipi sotabbañceva saddhātabbañca, pariyogāhitvā cassa attharaso vinditabboti.

Tattha **chando**tiādīsu **chando** nāma pubbuppattikā dubbalataṇhā, so rañjetuṃ na sakkoti. Aparāparaṃ uppajjamānā pana balavataṇhā **rāgo** nāma, so rañjetuṃ sakkoti. Daṇḍādānādīni kātuṃ asamattho pubbuppattiko dubbalakodho **doso** nāma. Tāni kātuṃ samattho aparāparuppattiko balavakodho **paṭighaṃ** nāma. **Moho** pana mohanasammohanavasena uppannaṃ aññāṇaṃ. Evamettha pañcahipi padehi tīṇi akusalamūlāni gahitāni. Tesu gahitesu sabbepi tammūlakā kilesā gahitāva honti. ‘‘Chando rāgo’’ti vā padadvayena aṭṭhalobhasahagatacittuppādā, ‘‘doso paṭigha’’nti padadvayena dve domanassasahagatacittuppādā, mohapadena lobhadosarahitā dve uddhaccavicikicchāsahagatacittuppādā gahitāti. Evaṃ sabbepi dvādasa cittuppādā dassitāva honti.

Sabhayoti kilesacorānaṃ nivāsaṭṭhānattā sabhayo. **Sappaṭibhayo**ti vadhabandhanādīnaṃ kāraṇattā sappaṭibhayo. **Sakaṇṭako**ti rāgādīhi kaṇṭakehi sakaṇṭako. **Sagahano**ti rāgagahanādīhi sagahano. **Ummaggo**ti devalokaṃ vā manussalokaṃ vā nibbānaṃ vā gacchantassa amaggo. **Kummaggo**ti kucchitajegucchibhūtaṭṭhānagamanaekapadikamaggo viya apāyasampāpakattā kummaggo. **Duhitiko**ti ettha ihitīti iriyanā, dukkhā ihiti etthāti, **duhitiko**. Yasmiñhi magge mūlaphalādikhādanīyaṃ vā sāyanīyaṃ vā natthi, tasmiṃ iriyanā dukkhā hoti, na sakkā taṃ paṭipajjitvā icchitaṭṭhānaṃ gantuṃ. Kilesamaggampi paṭipajjitvā na sakkā sampattibhavaṃ gantunti kilesamaggo duhitikoti vutto. Dvīhitikotipi pāṭho, esevattho. **Asappurisasevito**ti kokālikādīhi asappurisehi sevito.

Tato cittaṃ nivārayeti tehi cakkhuviññeyyehi rūpehi taṃ chandādivasena pavattacittaṃ asubhāvajjanādīhi upāyehi nivāraye. Cakkhudvārasmiñhi iṭṭhārammaṇe rāge uppanne asubhato āvajjantassa cittaṃ nivattati, aniṭṭhārammaṇe dose uppanne mettato āvajjantassa cittaṃ nivattati, majjhattārammaṇe mohe uppanne uddesaparipucchaṃ garuvāsaṃ āvajjantassa cittaṃ nivattati. Evaṃ asakkontena pana satthumahattataṃ dhammassa svākkhātatā saṅghassa suppaṭipatti ca āvajjitabbā. Satthumahattataṃ paccavekkhatopi hi dhammassa svākkhātataṃ saṅghassa suppaṭipattiṃ paccavekkhatopi cittaṃ nivattati. Tena vuttaṃ ‘‘asubhāvajjanādīhi upāyehi nivāraye’’ti.

Kiṭṭhanti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassaṃ. **Sampanna**nti paripuṇṇaṃ sunipphannaṃ. **Kiṭṭhādo**ti sassakhādako. **Evameva kho**ti ettha sampannakiṭṭhaṃ viya pañca kāmaguṇā daṭṭhabbā, kiṭṭhādo goṇo viya kūṭacittaṃ, kiṭṭhārakkhassa pamādakālo viya bhikkhuno chasu dvāresu satiṃ pahāya vicaraṇakālo, kiṭṭhārakkhassa pamādamāgamma goṇena gahitagabbhassa kiṭṭhassa khāditattā sassasāmino sassaphalānadhigamo viya chadvārarakkhikāya satiyā vippavāsamāgamma pañcakāmaguṇaṃ assādentena cittena kusalapakkhassa nāsitattā bhikkhuno sāmaññaphalādhigamābhāvo veditabbo.

Uparighaṭāyanti dvinnaṃ siṅgānaṃ antare. **Suniggahitaṃ niggaṇheyyā**ti ghaṭāyaṃ patiṭṭhite nāsārajjuke suṭṭhu niggahitaṃ katvā niggaṇheyya. **Daṇḍenā**ti muggarasadisena thūladaṇḍakena. **Evañhi so bhikkhave goṇo**ti evaṃ so kiṭṭhārakkhassa pamādamanvāya yasmiṃ yasmiṃ khaṇe kiṭṭhaṃ otaritukāmo hoti, tasmiṃ tasmiṃ khaṇe evaṃ niggaṇhitvā tāḷetvā osajjanena nibbisevanabhāvaṃ upanīto goṇo.

Evameva khoti idhāpi sampannakiṭṭhamiva pañca kāmaguṇā daṭṭhabbā, kiṭṭhādo viya kūṭacittaṃ, kiṭṭhārakkhassa appamādo viya imassa bhikkhuno chasu dvāresu satiyā avissajjanaṃ, daṇḍo viya suttanto, goṇassa kiṭṭhābhimukhakāle daṇḍena tāḷanaṃ viya cittassa bahiddhā puthuttārammaṇābhimukhakāle anamataggiyadevadūtaādittaāsīvisūpamaanāgatabhayādīsu taṃ taṃ suttaṃ āvajjetvā cittuppādassa puthuttārammaṇato nivāretvā mūlakammaṭṭhāne otāraṇaṃ veditabbaṃ. Tenāhu porāṇā –

‘‘Subhāsitaṃ sutvā mano pasīdati,
Dameti naṃ pītisukhañca vindati;
Tadassa ārammaṇe tiṭṭhate mano,
Goṇova kiṭṭhādako daṇḍatajjito’’ti.

Udujitanti tajjitaṃ. **Sudujita**nti sutajjitaṃ, sujitantipi attho. Udu, sudūti idaṃ pana nipātamattameva. **Ajjhatta**nti gocarajjhattaṃ. **Santiṭṭhatī**tiādīsu paṭhamajjhānavasena santiṭṭhati, dutiyajjhānavasena sannisīdati, tatiyajjhānavasena ekodi hoti, catutthajjhānavasena samādhiyati. Sabbampi vā etaṃ paṭhamajjhānavasena veditabbaṃ. Ettāvatā hi sammāsambuddhena samathānurakkhaṇaindriyasaṃvarasīlaṃ nāma kathitaṃ.

Rañño vāti kassacideva paccantarañño vā. **Saddaṃ suṇeyyā**ti paccūsakāle pabuddho kusalena vīṇāvādakena vādiyamānāya madhurasaddaṃ suṇeyya. **Rajanīyo**tiādīsu cittaṃ rañjetīti **rajanīyo**. Kāmetabbatāya **kamanīyo**. Cittaṃ madayatīti **madanīyo**. Cittaṃ mucchitaṃ viya karaṇato mucchiyatīti

mucchanīyo. Ābandhitvā viya gahaṇato bandhatīti **bandhanīyo. Alaṃ me, bho**ti vīṇāya saṇṭhānaṃ disvā taṃ anicchanto evamāha. **Upadhāraṇe**ti veṭṭhake. **Koṇa**nti caturassaṃ sāradaṇḍakaṃ.

So taṃ vīṇanti so rājā ‘‘āharatha naṃ vīṇaṃ, ahamassā saddaṃ pasissāmī’’ti taṃ vīṇaṃ gahetvā. **Dasadhā vā**tiādīsu paṭhamaṃ tāva dasadhā phāleyya, athassā saddaṃ apassanto satadhā phāleyya, tathāpi apassanto sakalikaṃ sakalikaṃ kareyya, tathāpi apassanto ‘‘sakalikā jhāyissanti, saddo pana nikkhamitvā palāyissati, tadā naṃ passissāmī’’ti agginā ḍaheyya. Tathāpi apassanto ‘‘sallahukāni masicuṇṇāni vātena bhassissanti, saddo sāradhaññaṃ viya pādamūle patissati, tadā naṃ passissāmī’’ti mahāvāte vā ophuneyya. Tathāpi apassanto ‘‘masicuṇṇāni yathodakaṃ gamissanti, saddo pana pāraṃ gacchanto puriso viya nikkhamitvā tarissati, tadā naṃ passissāmī’’ti nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya.

Evaṃ vadeyyāti sabbehipimehi upāyehi apassanto te manusse evaṃ vadeyya. **Asatī kirāya**nti asatī kira ayaṃ vīṇā, lāmikāti attho. Asatīti lāmakādhivacanametaṃ. Yathāha –

‘‘Asā lokitthiyo nāma, velā tāsaṃ na vijjati;
Sārattā ca pagabbhā ca, sikhī sabbaghaso yathā’’ti. (jā. 1.1.61);

Yathevaṃ yaṃkiñci vīṇā nāmāti na kevalañca vīṇāyeva lāmikā, yatheva pana ayaṃ vīṇā nāma, evaṃ yaṃkiñci aññampi tantibaddhaṃ, sabbaṃ taṃ lāmakamevāti attho. **Evameva kho**ti ettha vīṇā viya pañcakkhandhā daṭṭhabbā, rājā viya yogāvacaro. Yathā so rājā taṃ vīṇaṃ dasadhā phālanato paṭṭhāya vicinanto saddaṃ adisvā vīṇāya anatthiko hoti, evaṃ yogāvacaro pañcakkhandhe sammasanto ahanti vā mamanti vā gahetabbaṃ apassanto khandhehi anatthiko hoti. Tenassa taṃ khandhasammasanaṃ dassento **rūpaṃ samanvesati yāvatā rūpassa gatī**tiādimāha.

Tattha **samanvesatī**ti pariyesati. **Yāvatā rūpassa gatī**ti yattakā rūpassa gati. Tattha **gatī**ti gatigati, sañjātigati, salakkhaṇagati, vibhavagati, bhedagatīti pañcavidhā honti. Tattha idaṃ rūpaṃ nāma heṭṭhā avīcipariyantaṃ katvā upari akaniṭṭhabrahmalokaṃ anto katvā etthantare saṃsarati vattati, ayamassa **gatigati** nāma.

Ayaṃ pana kāyo neva padumagabbhe, na puṇḍarīkanīluppalādīsu sañjāyati, āmāsayapakkāsayānaṃ pana antare bahalandhakāre duggandhapavanavicarite paramajegucche okāse pūtimacchādīsu kimi viya sañjāyati, ayaṃ rūpassa **sañjātigati** nāma.

Duvidhaṃ pana rūpassa lakkhaṇaṃ, ‘‘ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpa’’nti (saṃ. ni. 3.79) evaṃ vutta ruppanasaṅkhātaṃ paccattalakkhaṇañca aniccādibhedaṃ sāmaññalakkhaṇañca, ayamassa **salakkhaṇagati** nāma.

‘‘Gati migānaṃ pavanaṃ, ākāso pakkhinaṃ gati;
Vibhavo gati dhammānaṃ, nibbānaṃ arahato gatī’’ti. (pari. 339) –

Evaṃ vutto rūpassa abhāvo **vibhavagati** nāma. Yo panassa bhedo, ayaṃ **bhedagati** nāma. Vedanādīsupi eseva nayo. Kevalañhettha upari yāva bhavaggā tesaṃ sañjātigati, salakkhaṇagatiyañca vedayitasañjānanaabhisaṅkharaṇavijānanavasena paccattalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Tampi tassa na hotīti yadetaṃ rūpādīsu ahanti vā mamanti vā asmīti vā evaṃ niddiṭṭhaṃ diṭṭhitaṇhāmānaggāhattayaṃ, tampi tassa khīṇāsavassa na hotīti yathānusandhināva suttāgataṃ. Tena vuttaṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ –

‘‘Ādimhi sīlaṃ kathitaṃ, majjhe samādhibhāvanā;
Pariyosāne ca nibbānaṃ, esā vīṇopamā kathā’’ti.

10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. Dasame **arugatto**ti vaṇasarīro. Tesaṃyeva arūnaṃ pakkattā **pakkagatto. Saravana**nti kaṇḍavanaṃ. **Evameva kho**ti arugatto puriso viya dussīlapuggalo veditabbo. Tassa kusakaṇṭakehi viddhassa sarapattehi ca asidhārūpamehi vilikhitagattassa bhiyyosomattāya dukkhadomanassaṃ viya tattha tattha sabrahmacārīhi ‘‘ayaṃ so imesañca imesañca kammānaṃ kārako’’ti vuccamānassa uppajjanadukkhaṃ veditabbaṃ.

Labhati vattāranti labhati codakaṃ. **Evaṃkārī**ti evarūpānaṃ vejjakammadūtakammādīnaṃ kārako. **Evaṃsamācāro**ti vidhavā gocarādivasena evarūpagocaro. **Asucigāmakaṇṭako**ti asuddhaṭṭhena asuci, gāmavāsīnaṃ vijjhanaṭṭhena kaṇṭakoti gāmakaṇṭako.

Pakkhinti hatthisoṇḍasakuṇaṃ. **Ossajjeyyā**ti vissajjeyya. **Āviñcheyyu**nti ākaḍḍheyyuṃ. **Pavekkhāmī**ti pavisissāmi. **Ākāsaṃ ḍessāmī**ti ākāsaṃ uppatissāmi.

Etesu pana ahi ‘‘bhogehi maṇḍalaṃ bandhitvā supissāmī’’ti vammikaṃ pavisitukāmo hoti. Susumāro ‘‘dūre bilaṃ pavisitvā nipajjissāmī’’ti udakaṃ pavisitukāmo hoti. Pakkhī ‘‘ajaṭākāse sukhaṃ vicarissāmī’’ti ākāsaṃ ḍetukāmo hoti. Kukkuro ‘‘uddhanaṭṭhāne chārikaṃ byūhitvā usumaṃ gaṇhanto nipajjissāmī’’ti gāmaṃ pavisitukāmo hoti. Siṅgālo ‘‘manussamaṃsaṃ khāditvā piṭṭhiṃ pasāretvā sayissāmī’’ti āmakasusānaṃ pavisitukāmo hoti. Makkaṭo ‘‘ucce rukkhe abhiruhitvā disādisaṃ pakkhandissāmī’’ti vanaṃ pavisitukāmo hoti.

Anuvidhāyeyyunti anugaccheyyuṃ, anuvidhiyeyyuntipi pāṭho, anuvidhānaṃ āpajjeyyunti attho. Yattha so yāti, tattheva gaccheyyunti vuttaṃ hoti. **Evamevā**ti ettha cha pāṇakā viya chāyatanāni daṭṭhabbāni, daḷharajju viya taṇhā, majjhe gaṇṭhi viya avijjā. Yasmiṃ yasmiṃ dvāre ārammaṇaṃ balavaṃ hoti, taṃ taṃ āyatanaṃ tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe āviñchati.

Imaṃ pana upamaṃ bhagavā sarikkhakena vā āhareyya āyatanānaṃ vā nānattadassanavasena. Tattha **sarikkhakena** tāva visuṃ appanākiccaṃ natthi, pāḷiyaṃyeva appitā. **Āyatanānaṃ nānattadassanena** pana ayaṃ appanā – ahi nāmesa bahi sittasammaṭṭhe ṭhāne nābhiramati, saṅkāraṭṭhānatiṇapaṇṇagahanavammikāniyeva pana pavisitvā nipannakāle abhiramati, ekaggataṃ āpajjati. Evameva cakkhupetaṃ visamajjhāsayaṃ, maṭṭhāsu suvaṇṇabhittiādīsu nābhiramati, oloketumpi na icchati, rūpacittapupphalatādivicittesuyeva pana abhiramati. Tādisesu hi ṭhānesu cakkhumhi appahonte mukhampi vivaritvā oloketukāmo hoti.

Susumāropi bahi nikkhanto gahetabbaṃ na passati, akkhiṃ nimīletvā carati. Yadā pana byāmasatamattaṃ udakaṃ ogāhitvā bilaṃ pavisitvā nipanno hoti, tadā tassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, sukhaṃ supati. Evameva sotampetaṃ bilajjhāsayaṃ ākāsasannissitaṃ, kaṇṇacchiddakūpakeyeva ajjhāsayaṃ karoti, kaṇṇacchiddākāsoyeva tassa saddasavane paccayo hoti. Ajaṭākāsopi vaṭṭatiyeva. Antoleṇasmiñhi sajjhāye kayiramāne na leṇacchadanaṃ bhinditvā saddo bahi nikkhamati, dvāravātapānachiddehi pana nikkhamitvā dhātuparamparā ghaṭṭento āgantvā sotapasādaṃ ghaṭṭeti. Atha tasmiṃ kāle ‘‘asukaṃ nāma sajjhāyatī’’ti leṇapiṭṭhe nisinnā jānanti.

Evaṃ sante sampattagocaratā hoti, kiṃ panetaṃ sampattagocaranti? Āma sampattagocaraṃ. Yadi evaṃ dūre bheriādīsu vajjamānesu ‘‘dūre saddo’’ti jānanaṃ na bhaveyyāti. No na bhavati. Sotapasādasmiñhi ghaṭṭite ‘‘dūre saddo, āsanne saddo, paratīre orimatīre’’ti tathā tathā jānanākāro hoti, dhammatā esāti. Kiṃ etāya dhammatāya? Yato yato chiddaṃ, tato tato savanaṃ hoti candimasūriyādīnaṃ dassanaṃ viyāti asampattagocaramevetaṃ.

Pakkhīpi rukkhe vā bhūmiyaṃ vā na ramati. Yadā pana ekaṃ vā dve vā leḍḍupāte atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhando hoti, tadā ekaggacittataṃ āpajjati. Evameva ghānampi ākāsajjhāsayaṃ vātūpanissayagandhagocaraṃ. Tathā hi gāvo navavuṭṭhe deve bhūmiṃ ghāyitvā ghāyitvā ākāsābhimukho hutvā vātaṃ ākaḍḍhanti. Aṅgulīhi gandhapiṇḍaṃ gahetvāpi ca upasiṅghanakāle vātaṃ anākaḍḍhanto neva tassa gandhaṃ jānāti.

Kukkuropi bahi caranto khemaṭṭhānaṃ na passati, leḍḍudaṇḍādīhi upadduto hoti. Antogāmaṃ pavisitvā uddhanaṭṭhāne chārikaṃ byūhitvā nipannassa panassa phāsu hoti. Evameva jivhāpi gāmajjhāsayā āposannissitarasārammaṇā. Tathā hi tiyāmarattiṃ samaṇadhammaṃ katvāpi pātova pattacīvaramādāya gāmaṃ pavisitabbaṃ hoti. Sukkhakhādanīyassa ca na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānituṃ.

Siṅgālopi bahi caranto ratiṃ na vindati, āmakasusāne manussamaṃsaṃ khāditvā nipannasseva panassa phāsu hoti. Evameva kāyopi upādiṇṇakajjhāsayo pathavīsannissitaphoṭṭhabbārammaṇo. Tathā hi aññaṃ upādiṇṇakaṃ alabhamānā sattā attanova hatthatale sīsaṃ katvā nipajjanti. Ajjhattikabāhirā cassa pathavī ārammaṇaggahaṇe paccayo hoti. Susanthatassāpi hi sayanassa heṭṭhāṭhitānampi vā phalakānaṃ na sakkā anisīdantena vā anuppīḷantena vā thaddhamudubhāvo jānituntі ajjhattikabāhirā pathavī etassa phoṭṭhabbajānane paccayo hoti.

Makkaṭopi bhūmiyaṃ vicaranto nābhiramati, hatthasatubbedhaṃ panassa rukkhaṃ āruyha viṭapapiṭṭhe nisīditvā disāvidisā olokentasseva phāsuko hoti. Evaṃ manopi nānajjhāsayo bhavaṅgapaccayo, diṭṭhapubbepi nānārammaṇajjhāsayaṃ karotiyeva mūlabhavaṅgaṃ panassa paccayo hotīti ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana āyatanānaṃ nānattaṃ visuddhimagge āyatananiddese vuttameva.

Taṃ cakkhu nāviñchatīti taṇhārajjukānaṃ āyatanapāṇakānaṃ kāyagatāsatithambhe baddhānaṃ nibbisevanabhāvaṃ āpannattā nākaḍḍhatīti imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanāva kathitā.

11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. Ekādasame **yavakalāpī**ti lāyitvā ṭhapitayavapuñjo. **Byābhaṅgihatthā**ti kājahatthā. **Chahi byābhaṅgīhi haneyyu**nti chahi puthulakājadaṇḍakehi potheyyuṃ. **Sattamo**ti tesu chasu janesu yave pothetvā pasibbake pūretvā ādāya gatesu añño sattamo āgaccheyya. **Suhatatarā assā**ti yaṃ tattha avasiṭṭhaṃ atthi bhusapalāpamattampi, tassa gahaṇatthaṃ suṭṭhutaraṃ hatā.

Evameva khoti ettha catumahāpatho viya cha āyatanāni daṭṭhabbāni, catumahāpathe nikkhittayavakalāpī viya satto, cha byābhaṅgiyo viya iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni, sattamā byābhaṅgī viya bhavapatthanā kilesā. Yathā catumahāpathe ṭhapitā yavakalāpī chahi byābhaṅgīhi haññati, evamime sattā aṭṭhārasahi ārammaṇadaṇḍakehi chasu āyatanesu haññanti. Yathā sattamena suhatatarā honti, evaṃ sattā bhavapatthanakilesehi suhatatarā honti bhavemūlakaṃ dukkhaṃ anubhavamānā.

Idāni nesaṃ taṃ bhavapatthanakilesaṃ dassetuṃ **bhūtapubbaṃ, bhikkhave**tiādimāha. **Tatrā**ti sudhammāyaṃ bhummaṃ, sudhammāya devasabhāya dvāreti attho. **Dhammikā kho devā**ti dhammikā ete devā nāma, yehi mādisaṃ asurādhipatiṃ gahetvā mayhaṃ bhedanamattampi na katanti sandhāya vadati. **Adhammikā devā**ti adhammikā ete devā nāma, ye mādisaṃ asurādhipatiṃ navagūthasūkaraṃ viya kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā nisīdāpenti. **Evaṃ sukhumaṃ kho, bhikkhave, vepacittibandhana**nti taṃ kira padumanāḷasuttaṃ viya makkaṭajālasuttaṃ viya ca sukhumaṃ hoti, chettuṃ pana neva vāsiyā na pharasunā sakkā. Yasmā pana citteneva bajjhati, cittena muccati, tasmā ‘‘vepacittibandhana’’nti vuttaṃ.

Tato sukhumataraṃ mārabandhananti kilesabandhanaṃ panesaṃ tatopi sukhumataraṃ, neva cakkhussa āpāthaṃ gacchati, na iriyāpathaṃ nivāreti. Tena hi baddhā sattā pathavitalepi ākāsepi yojanasatampi yojanasahassampi gacchantipi āgacchantipi. Chijjamānaṃ panetaṃ ñāṇeneva chijjati, na aññenāti ‘‘ñāṇamokkhaṃ bandhana’’ntipi vuccati.

Maññamānoti taṇhādiṭṭhimānānaṃ vasena khandhe maññanto. **Baddho mārassā**ti mārabandhanena baddho. Karaṇatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ, kilesamārena baddhoti attho. **Mutto pāpimato**ti mārassa bandhanena mutto. Karaṇattheyeva vā idaṃ sāmivacanaṃ, pāpimatā kilesabandhanena muttoti attho.

Asmīti padena taṇhāmaññitaṃ vuttaṃ. **Ayamahasmī**ti diṭṭhimaññitaṃ. **Bhavissa**nti sassatavasena diṭṭhimaññitameva. **Na bhavissa**nti ucchedavasena. **Rūpī**tiādīni sassatasseva pabhedadīpanāni. **Tasmā**ti yasmā maññitaṃ ābādhaṃ antodosanikantanavasena rogo ceva gaṇḍo ca sallañca, tasmā. **Iñjita**ntiādīni yasmā imehi kilesehi sattā iñjanti ceva phandanti ca papañcitā ca honti pamattākārapattā, tasmā tesaṃ ākāradassanatthaṃ vuttāni.

Mānagatavāre pana mānassa gataṃ **mānagataṃ,** mānapavattīti attho. Mānoyeva mānagataṃ gūthagataṃ muttagataṃ viya. Tattha **asmī**ti idaṃ taṇhāya sampayuttamānavasena vuttaṃ. **Ayamahamasmī**ti diṭṭhivasena. Nanu ca diṭṭhisampayutto nāma māno natthīti? Āma natthi, mānassa pana appahīnattā diṭṭhi nāma hoti. Mānamūlakaṃ diṭṭhiṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Āsīvisavaggo.

Catuttho paṇṇāsako.

Saḷāyatanasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāsaṃyuttaṃ

1. Sagāthāvaggo

1. Samādhisuttavaṇṇanā

249. Vedanāsaṃyutte sagāthāvaggassa paṭhame **samāhito**ti upacārena vā appanāya vā samāhito. **Vedanā ca pajānātī**ti vedanā dukkhasaccavasena pajānāti. **Vedanānañca sambhava**nti tāsaṃyeva sambhavaṃ samudayasaccavasena pajānāti. **Yattha cetā**ti yatthetā vedanā nirujjhanti, taṃ nibbānaṃ nirodhasaccavasena pajānāti. **Khayagāmina**nti tāsaṃyeva vedanānaṃ khayagāminaṃ maggaṃ maggasaccavasena pajānāti. **Nicchāto parinibbuto**ti nittaṇho hutvā kilesaparinibbānena parinibbuto. Evamettha sutte sammasanacāravedanā kathitā. Gāthāsu dvīhi padehi samathavipassanā kathitā, sesehi catusaccaṃ kathitaṃ. Evamettha sabbasaṅgāhiko catubhūmakadhammaparicchedo vutto.

2. Sukhasuttavaṇṇanā

250. Dutiye **adukkhamasukhaṃ sahā**ti adukkhamasukhañca sukhadukkhehi saha. **Ajjhattañca bahiddhā cā**ti attano ca parassa ca. **Mosadhamma**nti nassanasabhāvaṃ. **Palokina**nti palujjanakaṃ bhijjanasabhāvaṃ. **Phussa phussa vayaṃ passa**nti ñāṇena phusitvā phusitvā vayaṃ passanto. **Evaṃ tattha virajjatī**ti evaṃ tāsu vedanāsu virajjati. Idhāpi sutte sammasanacāravedanā kathitā, gāthāsu ñāṇaphusanaṃ.

3. Pahānasuttavaṇṇanā

251. Tatiye **acchecchi taṇha**nti sabbampi taṇhaṃ chindi samucchindi. **Vivattayi saṃyojana**nti dasavidhampi saṃyojanaṃ parivattayi nimmūlakamakāsi. **Sammā**ti hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayā**ti mānassa dassanābhisamayā, pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṃ sampassati, ayamassa dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahīyati, diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitaṃ viya. Ayamassa pahānābhisamayo.

Antamakāsi dukkhassāti evaṃ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā ca pahīnattā ca ye ime ‘‘kāyabandhanassa anto jīrati (cūḷava. 278) haritantaṃ vā’’ti (ma. ni. 1.304) evaṃ vuttaantimamariyādanto ca, ‘‘antamidaṃ, bhikkhave, jīvikāna’’nti (itivu. 91; saṃ. ni. 3.80) evaṃ vuttalāmakanto ca, ‘‘sakkāyo eko anto’’ti (a. ni. 6.61; cūḷani. tissametteyyamāṇavapucchāniddesa 11) evaṃ vuttakoṭṭhāsanto ca, ‘‘esevanto dukkhassa sabbapaccayasaṅkhayā’’ti (saṃ ni. 2.51; 2.4.71; udā. 71) evaṃ vuttakoṭanto cāti cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa aduṃ catutthakoṭisaṅkhātaṃ antamakāsi, paricchedaṃ parivaṭumaṃ akāsi, antimasamussayamattāvasesaṃ dukkhamakāsīti vuttaṃ hoti.

Sampajaññaṃ na riñcatīti sampajaññaṃ na jahati. **Saṅkhyaṃ nopetī**ti ratto duṭṭho mūḷhoti paññattiṃ na upeti, taṃ paññattiṃ pahāya khīṇāsavo nāma hotīti attho. Imasmiṃ sutte ārammaṇānusayo kathito.

4. Pātālasuttavaṇṇanā

252. Catutthe **pātālo**ti pātassa alaṃ pariyatto, natthi ettha patiṭṭhāti **pātālo. Asantaṃ avijjamāna**nti asambhūtattaṃ apaññāyamānattaṃ. **Evaṃ vācaṃ bhāsatī**ti atthi mahāsamudde pātāloti evaṃ vācaṃ. So hi yaṃ taṃ balavāmukhaṃ mahāsamuddassa udakaṃ vegena pakkhanditvā cakkavāḷaṃ vā sineruṃ vā āhacca yojanadviyojanadasayojanappamāṇampi uggantvā puna mahāsamudde patati, yassa patitaṭṭhāne mahānarakapapāto viya hoti, yaṃ loke balavāmukhanti vuccati. Taṃ sandhāya evaṃ vadati.

Yasmā pana tattha tathārūpānaṃ macchakacchapadevadānavānaṃ patiṭṭhāpi hoti sukhanivāsopi, tasmā asantaṃ asaṃvijjamānaṃ taṃ taṃ vācaṃ bhāsati nāma. Yasmā pana sabbaputhujjanā sārīrikāya dukkhavedanāya patiṭṭhātuṃ na sakkonti, tasmā pātassa alanti atthena ayameva pātāloti dassento **sārīrikānaṃ kho etaṃ bhikkhave**tiādimāha.

Pātāle na paccuṭṭhāsīti pātālasmiṃ na patiṭṭhāsi. **Gādha**nti patiṭṭhaṃ. **Akkandatī**ti anibaddhaṃ vippalāpaṃ vilapanto kandati. **Dubbalo**ti dubbalañāṇo. **Appathāmako**ti ñāṇathāmassa parittatāya parittathāmako. Imasmiṃ sutte ariyasāvakoti sotāpanno. Sotāpanno hi ettha dhuraṃ, balavavipassako na tikkhabuddhi uppannaṃ vedanaṃ ananuvattitvā patiṭṭhātuṃ samattho yogāvacaropi vaṭṭati.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

253. Pañcame **dukkhato daṭṭhabbā**ti vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhabbā. **Sallato**ti dukkhāpanavinivijjhanaṭṭhena sallāti daṭṭhabbā. **Aniccato**ti adukkhamasukhā hutvā abhāvākārena aniccato daṭṭhabbā. **Addā**ti addasa. **Santa**nti santasabhāvaṃ.

6. Sallasuttavaṇṇanā

254. Chaṭṭhe **tatrā**ti tesu dvīsu janesu. **Anuvedhaṃ vijjheyyā**ti tasseva vaṇamukhassa aṅgulantare vā dvaṅgulantare vā āsannapadese anugatavedhaṃ. Evaṃ viddhassa hi sā anuvedhā vedanā paṭhamavedanāya balavatarā hoti, pacchā uppajjamānā domanassavedanāpi evameva purimavedanāya balavatarā hoti. **Dukkhāya vedanāya nissaraṇa**nti dukkhāya vedanāya hi samādhimaggaphalāni nissaraṇaṃ, taṃ so na jānāti, kāmasukhameva nissaraṇanti jānāti. **Tāsaṃ vedanāna**nti tāsaṃ sukhadukkhavedanānaṃ. **Saññutto naṃ vedayatī**ti kilesehi sampayuttova hutvā taṃ vedanaṃ vedayati, na vippayutto. **Saññutto dukkhasmā**ti karaṇatthe nissakkaṃ, dukkhena sampayuttoti attho. **Saṅkhātadhammassā**ti viditadhammassa tulitadhammassa. **Bahussutassā**ti pariyattibahussutassa paṭivedhabahussutassa ca. **Sammā pajānāti bhavassa pāragū**ti bhavassa pāraṃ nibbānaṃ gato, tadeva nibbānaṃ sammā pajānāti. Imasmimpi sutte ārammaṇānusayova kathito. Ariyasāvakesu ca khīṇāsavo ettha dhuraṃ, anāgāmīpi vaṭṭatīti vadanti.

7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

255. Sattame **yena gilānasālā tenupasaṅkamī**ti ''sadevake loke aggapuggalo tathāgatopi gilānupaṭṭhānaṃ gacchati, upaṭṭhātabbayuttakā nāma gilānāti bhikkhū saddahitvā okappetvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissantī''ti ca ''ye tattha kammaṭṭhānasappāyā, tesaṃ kammaṭṭhānaṃ kathessāmī''ti ca cintetvā upasaṅkami. **Kāye kāyānupassī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma. **Aniccānupassī**ti aniccataṃ anupassanto. **Vayānupassī**ti vayaṃ anupassanto. **Virāgānupassī**ti virāgaṃ anupassanto. **Nirodhānupassī**ti nirodhaṃ anupassanto. **Paṭinissaggānupassī**ti paṭinissaggaṃ anupassanto.

Ettāvatā kiṃ dassitaṃ hoti? Imassa bhikkhuno āgamanīyapaṭipadā, satipaṭṭhānāpi hi pubbabhāgāyeva, sampajaññepi aniccānupassanā vayānupassanā virāgānupassanāti ca imāpi tisso anupassanā pubbabhāgāyeva, nirodhānupassanāpi paṭinissaggānupassanāpi imā dve missakā. Ettāvatā imassa bhikkhuno bhāvanākālo dassitoti. Sesaṃ vuttanayameva.

8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

256-257. Aṭṭhame **imameva phassaṃ paṭiccā**ti vutte bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ, atthato panetaṃ ninnānākaraṇaṃ. Kāyova hi ettha phassoti vutto. Navamaṃ uttānameva.

10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

258. Dasame **sukhavedaniya**nti sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesesupi eseva nayo. Anupadavaṇṇanā panettha heṭṭhā vitthāritāva. Imasmiṃ suttadvaye sammasanacāravedanā kathitā.

Sagāthāvaggo paṭhamo.

2. Rahogatavaggo

1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. Rahogatavaggassa paṭhame **yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasmi**nti yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ sabbaṃ dukkhanti attho. **Saṅkhārānaṃyeva aniccata**ntiādīsu yā esā saṅkhārānaṃ aniccatā khayadhammatā vayadhammatā vipariṇāmadhammatā, etaṃ sandhāya yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhanti mayā bhāsitanti dīpeti. Yā hi saṅkhārānaṃ aniccatā, vedanānampi sā aniccatā eva. Aniccatā ca nāmesā maraṇaṃ, maraṇato uttari dukkhaṃ nāma natthīti iminā adhippāyena sabbā vedanā dukkhāti vuttā. **Atha kho pana bhikkhu mayā**ti idaṃ na kevalaṃ ahaṃ vedanānaṃyeva nirodhaṃ paññāpemi, imesampi dhammānaṃ nirodhaṃ paññāpemīti dassanatthaṃ āraddhaṃ. Vūpasamo ca passaddhiyo ca evarūpāya desanāya bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttā. Saññāvedayitanirodhaggahaṇena cettha cattāro āruppā gahitāva hontīti veditabbā.

2-3. Paṭhamaākāsasuttādivaṇṇanā

260-261. Dutiye **puthū vāyanti mālutā**ti bahū vātā vāyanti. Sesaṃ uttānatthamevāti. Tatiyaṃ vinā gāthāhi bujjhantānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ.

4. Agārasuttavaṇṇanā

262. Catutthe **puratthimā**ti puratthimāya. Evaṃ sabbattha. **Sāmisāpi sukhā vedanā**tiādīsu **sāmisā sukhā** nāma kāmāmisapaṭisaṃyuttā vedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma paṭhamajjhānādivasena vipassanāvasena anussativasena ca uppannā vedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma kāmāmiseneva sāmisā vedanā, **nirāmisā dukkhā** nāma anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato pihapaccayā uppannadomanassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma kāmāmiseneva sāmisā vedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma catutthajjhānavasena uppannā adukkhamasukhā vedanā.

5-8. Paṭhamaānandasuttādivaṇṇanā

263-266. Pañcamādīni cattāri heṭṭhā kathitanayāneva. Purimāni panettha dve paripuṇṇapassaddhikāni, pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni. Desanāya bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttāni.

9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. Navame **pañcakaṅgo thapatī**ti **pañcakaṅgo**ti tassa nāmaṃ, vāsipharasunikhādanadaṇḍamuggarakāḷasuttanāḷisaṅkhātehi vā pañcahi aṅgehi samannāgatattā so pañcakaṅgoti paññāto. **Thapatī**ti vaḍḍhakījeṭṭhako. **Udāyī**ti paṇḍitaudāyitthero. **Pariyāya**nti kāraṇaṃ. **Dvepānandā**ti dvepi, ānanda, **pariyāyenā**ti kāraṇena. Ettha ca kāyikacetasikavasena dve veditabbā, sukhādivasena tissopi, indriyavasena sukhindriyādikā pañca, dvāravasena cakkhusamphassajādikā cha, upavicāravasena ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicaratī’’tiādikā aṭṭhārasa, cha gehasitāni somanassāni, cha nekkhammasitāni, cha gehasitāni domanassāni, cha nekkhammasitāni, cha gehasitā upekkhā, cha nekkhammasitāti evaṃ chattiṃsa. Tā atīte chattiṃsa, anāgate chattiṃsa, paccuppanne chattiṃsāti evaṃ aṭṭhasataṃ vedanā veditabbā.

Pañcime ānanda kāmaguṇāti ayaṃ pāṭiyekko anusandhi. Na kevalañhi dve ādiṃ katvā vedanā bhagavatā paññattā, pariyāyena ekāpi vedanā kathitā, taṃ dassento pañcakaṅgassa thapatino vādaṃ upatthambhetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. **Abhikkantatara**nti sundarataraṃ. **Paṇītatara**nti atappakataraṃ. Ettha ca catutthajjhānato paṭṭhāya adukkhamasukhā vedanā, sāpi santaṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhanti vuttā. Nirodho avedayitasukhavasena sukhaṃ nāma jāto. Pañcakāmaguṇavasena hi aṭṭhasamāpattivasena ca uppannaṃ vedayitaṃ sukhaṃ nāma, nirodho avedayitasukhaṃ nāma. Iti vedayitasukhaṃ vā hotu avedayitasukhaṃ vā, niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhena ekantasukhameva jātaṃ.

Yattha yatthāti yasmiṃ yasmiṃ ṭhāne. **Sukhaṃ upalabbhatī**ti vedayitaṃ sukhaṃ vā avedayitaṃ sukhaṃ vā upalabbhati. **Taṃ taṃ tathāgato sukhasmiṃ paññapeti,** taṃ sabbaṃ tathāgato niddukkhabhāvaṃ sukhasmiṃyeva paññapetīti idha bhagavā nirodhasamāpattiṃ sīsaṃ katvā neyyapuggalassa vasena arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesi. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Rahogatavaggo dutiyo.

3. Aṭṭhasatapariyāyavaggo

1. Sīvakasuttavaṇṇanā

269. Tatiyavaggassa paṭhame **moḷiyasīvako**ti **sīvako**ti tassa nāmaṃ. Cūḷā panassa atthi, tasmā moḷiyasīvakoti vuccati. **Paribbājako**ti channaparibbājako. **Pittasamuṭṭhānānī**ti pittapaccayāni. **Vedayitānī**ti vedanā. Tattha pittapaccayā tisso vedanā uppajjanti. Kathaṃ? Ekacco hi ‘‘pittaṃ me kupitaṃ dujjānaṃ kho pana jīvita’’nti dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati uposathakammaṃ karoti, evamassa kusalavedanā uppajjati. Ekacco ‘‘pittabhesajjaṃ karissāmī’’ti pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati, musā bhaṇati, dasa dussīlyakammāni karoti, evamassa akusalavedanā uppajjati. Ekacco ‘‘ettakenapi me bhesajjakaraṇena pittaṃ na vūpasammati, alaṃ yaṃ hoti. taṃ hotū’’ti majjhatto kāyikavedanaṃ adhivāsento nipajjati, evaṃ assa abyākatavedanā uppajjati.

Sāmampi kho etanti taṃ taṃ pittavikāraṃ disvā attanāpi etaṃ veditabbaṃ. **Saccasammata**nti bhūtasammataṃ. Lokopi hissa sarīre sabalavaṇṇatādipittavikāraṃ disvā ‘‘pittamassa kupita’’nti jānāti. **Tasmā**ti yasmā sāmañca viditaṃ lokassa ca saccasammataṃ atidhāvanti, tasmā. **Semhasamuṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. Ettha pana **sannipātikānī**ti tiṇṇampi pittādīnaṃ kopena samuṭṭhitāni. **Utupariṇāmajānī**ti visabhāgaututo jātāni. Jaṅgaladesavāsīnañhi anupadese vasantānaṃ visabhāgo utu uppajjati, anupadesavāsīnañca jaṅgaladeseti evaṃ malayasamuddatīrādivasenāpi utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāti utupariṇāmajātāni nāma.

Visamaparihārajānīti mahābhāravahanasudhākoṭṭanādito vā avelāya carantassa sappaḍaṃsakūpapātādito vā visamaparihārato jātāni. **Opakkamikānī**ti ‘‘ayaṃ coro vā pāradāriko vā’’ti gahetvā jaṇṇukakapparamuggarādīhi nippothanaupakkamaṃ paccayaṃ katvā uppannāni. Etaṃ bahi upakkamaṃ labhitvā koci vuttanayeneva kusalaṃ karoti, koci akusalaṃ, koci adhivāsento nipajjati. **Kammavipākajānī**ti kevalaṃ kammavipākato, jātāni. Tesupi hi uppannesu vuttanayeneva koci kusalaṃ karoti, koci akusalaṃ, koci adhivāsento nipajjati. Evaṃ sabbavāresu tividhāva vedanā honti.

Tattha purimehi sattahi kāraṇehi uppannā sārīrikā vedanā sakkā paṭibāhituṃ, kammavipākajānaṃ pana sabbabhesajjānipi sabbaparittānipi nālaṃ paṭighātāya. Imasmiṃ sutte lokavohāro nāma kathitoti.

2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

270-278. Dutiye **aṭṭhasatapariyāya**nti aṭṭhasatassa kāraṇabhūtaṃ. **Dhammapariyāya**nti dhammakāraṇaṃ. **Kāyikā ca cetasikā cā**ti ettha kāyikā kāmāvacareyeva labbhanti, cetasikā catubhūmikāpi. **Sukhā**tiādīsu sukhā vedanā arūpāvacare natthi, sesāsu tīsu bhūmīsu labbhanti, dukkhā kāmāvacarāva, itarā catubhūmikā. Pañcake sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni kāmāvacarāneva, somanassindriyaṃ tebhūmakaṃ, upekkhindriyaṃ catubhūmakaṃ. Chakke pañcasu dvāresu vedanā kāmāvacarāva, manodvāre catubhūmikā, aṭṭhārasake chasu iṭṭhārammaṇesu somanassena saha upavicarantīti **somanassūpavicārā**. Sesadvayepi eseva nayo. Iti ayaṃ desanā vicāravasena āgatā, taṃsampayuttānaṃ pana somanassādīnaṃ vasena idha aṭṭhārasa vedanā veditabbā.

Cha gehasitāni somanassānītiādīsu ‘‘cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassa’’nti (ma. ni. 3.306). Evaṃ chasu dvāresu vuttakāmaguṇanissitāni somanassāni **cha gehasitasomanassāni** nāma.

‘‘Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassa’’nti (ma. ni. 3.306) evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccatādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa ‘‘ussukkitā me vipassanā’’ti somanassajātassa uppannasomanassāni **cha nekkhammasitasomanassāni** nāma.

‘‘Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ domanassa''nti. Evaṃ chasu dvāresu ''iṭṭhārammaṇaṃ nānubhavissāmi nānubhavāmī''ti vitakkayato uppannāni kāmaguṇanissitadomanassāni **cha gehasitadomanassāni** nāma.

''Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ 'pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti 'kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī''ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ domanassanti; evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhātaariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccatādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa ''imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhi''nti anusocato uppannāni domanassāni **cha nekkhammasitadomanassāni** nāma.

''Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī''ti; evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannakāmaguṇanissitā upekkhā **cha gehasitaupekkhā** nāma.

''Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca, 'sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati upekkhā. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā ativattati, tasmā sā upekkhā nekkhammasitāti vuccatī''ti; evaṃ chasu dvāresu iṭṭhādiārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassa asamapekkhane amuyhantassa uppannā vipassanāñāṇasampayuttā upekkhā **nekkhammasitaupekkhā** nāma. Imasmiṃ sutte sabbasaṅgāhako catubhūmakadhammaparicchedo kathito. Tatiyādīni uttānatthāneva.

11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

279. Ekādasame **sāmisā**ti kilesāmisena sāmisā. **Nirāmisatarā**ti nirāmisāyapi jhānapītiyā nirāmisatarāva. Nanu ca dvīsu jhānesu pīti mahaggatāpi hoti lokuttarāpi, paccavekkhaṇapīti lokiyāva, sā kasmā nirāmisatarā jātāti? Santapaṇītadhammapaccavekkhaṇavasena uppannattā. Yathā hi rājavallabho cūḷupaṭṭhāko appaṭihārikaṃ yathāsukhaṃ rājakulaṃ pavisanto seṭṭhisenāpatiādayo pādena paharantopi na gaṇeti. Kasmā? Rañño āsannaparicārakattā. Iti so tehi uttaritaro hoti, evamayampi santapaṇītadhammapaccavekkhaṇavasena uppannattā lokuttarapītitopi uttaritarāti veditabbā. Sesavāresupi eseva nayo.

Vimokkhavāre pana rūpapaṭisaṃyutto vimokkho attano ārammaṇabhūtena rūpāmisavaseneva sāmiso nāma, arūpapaṭisaṃyutto rūpāmisābhāvena nirāmiso nāmāti.

Vedanāsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mātugāmasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamapeyyālavaggo

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

280-281. Mātugāmasaṃyuttassa paṭhame **aṅgehī**ti aguṇaṅgehi. **Na ca rūpavā**ti na rūpasampanno virūpo duddasiko. **Na ca bhogavā**ti na bhogasampanno niddhano. **Na ca sīlavā**ti na sīlasampanno dussīlo. **Alaso cā**ti kantanapacanādīni kammāni kātuṃ na sakkoti, kusīto ālasiyo nisinnaṭṭhāne nisinnova, ṭhitaṭhāne ṭhitova niddāyati eva. **Pajañcassa na labhatī**ti assa purisassa kulavaṃsapatiṭṭhāpakaṃ puttaṃ na labhati, vañjhitthī nāma hoti. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Dutiyaṃ paṭhame vuttanayeneva parivattetabbaṃ.

3. Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā

282. Tatiye **āveṇikānī**ti pāṭipuggalikāni purisehi asādhāraṇāni. **Pāricariya**nti paricārikabhāvaṃ.

4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā

283-303. Catutthe **maccheramalapariyuṭṭhitenā**ti pubbaṇhasamayasmiñhi mātugāmo khīradadhisaṅgopanarandhanapacanādīni kātuṃ āraddho, puttakehipi yāciyamāno kiñci dātuṃ na icchati. Tenetaṃ vuttaṃ ‘‘pubbaṇhasamayaṃ maccheramalapariyuṭṭhitena cetasā’’ti. Majjhanhikasamaye pana mātugāmo kodhābhibhūtova hoti, antoghare kalahaṃ alabhanto paṭivissakagharampi gantvā kalahaṃ karoti, sāmikassa ca ṭhitanisinnaṭṭhānāni vilokento vicarati. Tena vuttaṃ ‘‘majjhanhikasamayaṃ issāpariyuṭṭhitena cetasā’’ti. Sāyanhe panassā asaddhammapaṭisevanāya cittaṃ namati. Tena vuttaṃ ‘‘sāyanhasamayaṃ kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā’’ti. Pañcamādīni uttānatthāneva.

3. Balavaggo

1. Visāradasuttavaṇṇanā

304. Dasame **rūpabala**ntiādīsu rūpasampatti **rūpabalaṃ,** bhogasampatti **bhogabalaṃ,** ñātisampatti **ñātibalaṃ,** puttasampatti **puttabalaṃ,** sīlasampatti **sīlabalaṃ**. Pañcasīladasasīlāni akhaṇḍāni katvā rakkhantassa hi sīlasampattiyeva sīlabalaṃ nāma hoti. **Imāni kho bhikkhave pañca balānī**ti imāni pañca upatthambhanaṭṭhena balāni nāma vuccanti.

2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

305-313. **Pasayhā**ti abhibhavitvā. **Abhibhuyya vattatī**ti abhibhavati ajjhottharati. **Neva rūpabalaṃ tāyatī**ti neva rūpabalaṃ tāyituṃ rakkhituṃ sakkoti. **Nāsenteva naṃ, kule na vāsentī**ti ‘‘dussīlā saṃbhinnācārā atikkantamariyādā’’ti gīvāyaṃ gahetvā nīharanti, na tasmiṃ kule vāsenti. **Vāsenteva naṃ kule, na nāsentī**ti ‘‘kiṃ rūpena bhogādīhi vā, parisuddhasīlā esā ācārasampannā’’ti ñatvā ñātakā tasmiṃ kule vāsentiyeva, na nāsenti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Mātugāmasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jambukhādakasaṃyuttaṃ

1. Nibbānapañhāsuttavaṇṇanā

314. Jambukhādakasaṃyutte **jambukhādako paribbājako**ti evaṃnāmo therassa bhāgineyyo channaparibbājako. **Yo kho āvuso rāgakkhayo**ti nibbānaṃ āgamma rāgo khīyati, tasmā nibbānaṃ rāgakkhayoti vuccati. **Dosamohakkhayesupi** eseva nayo.

Yo pana imināva suttena kilesakkhayamattaṃ nibbānanti vadeyya, so vattabbo ‘‘kassa kilesānaṃ khayo, kiṃ attano, udāhu paresa''nti? Addhā ''attano''ti vakkhati. Tato pucchitabbo ''gotrabhuñāṇassa kiṃ ārammaṇa''nti? Jānamāno ''nibbāna''nti vakkhati. Kiṃ pana gotrabhuñāṇakkhaṇe kilesā khīṇā khīyanti khīyissantīti? ''Khīṇā''ti vā ''khīyantī''ti vā na vattabbā, ''khīyissantī''ti pana vattabbāti. Kiṃ pana tesu akhīṇesuyeva kilesesu gotrabhuñāṇaṃ kilesakkhayaṃ ārammaṇaṃ karotīti? Addhā evaṃ vutte niruttaro bhavissati.

Maggañāṇenāpi cetaṃ yojetabbaṃ. Maggakkhaṇepi hi kilesā ''khīṇā''ti vā ''khīyissantī''ti vā na vattabbā, ''khīyantī''ti pana vattabbā, na ca akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayo ārammaṇaṃ hoti, tasmā sampaṭicchitabbametaṃ. Yaṃ āgamma rāgādayo khīyanti, taṃ nibbānaṃ. Taṃ panetaṃ ''rūpino dhammā arūpino dhammā''tiādīsu (dha. sa. dukamātikā 11) dukesu arūpino dhammāti saṅgahitattā na kilesakkhayamattamevāti.

2. Arahattapañhāsuttavaṇṇanā

315. Arahattapañhabyākaraṇe yasmā arahattaṃ rāgadosamohānaṃ khīṇante uppajjati, tasmā ''rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo''ti vuttaṃ.

3-15. Dhammavādīpañhāsuttādivaṇṇanā

316-328. **Te loke sugatā**ti te rāgādayo pahāya gatattā suṭṭhu gatāti sugatā. **Dukkhassa kho āvuso pariññattha**nti vaṭṭadukkhassa parijānanatthaṃ. **Dukkhatā**ti dukkhasabhāvo. **Dukkhadukkhatā**tiādīsu dukkhasaṅkhāto dukkhasabhāvo dukkhadukkhatā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

16. Dukkarapañhāsuttavaṇṇanā

329. **Abhiratī**ti pabbajjāya anukkaṇṭhanatā. **Naciraṃ āvuso**ti āvuso dhammānudhammappaṭipanno bhikkhu ''pāto anusiṭṭho sāyaṃ visesamadhigamissati, sāyaṃ anusiṭṭho pāto visesamadhigamissatī''ti (ma. ni. 2.345) vuttattā ghaṭento vāyamanto nacirassaṃ lahuyeva arahaṃ assa, arahatte patiṭṭhaheyyāti dasseti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Jambukhādakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sāmaṇḍakasaṃyuttavaṇṇanā

330-331. Sāmaṇḍakasaṃyuttepi imināva nayena attho veditabbo.

Sāmaṇḍakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Moggallānasaṃyuttaṃ

1-8. Paṭhamajhānapañhāsuttādivaṇṇanā

332-339. Moggallānasaṃyutte **kāmasahagatā**ti pañcanīvaraṇasahagatā. Tassa hi paṭhamajjhānavuṭṭhitassa pañca nīvaraṇāni santato upaṭṭhahiṃsu. Tenassa taṃ paṭhamajjhānaṃ hānabhāgiyaṃ nāma ahosi. Taṃ pamādaṃ ñatvā satthā ''mā pamādo''ti ovādaṃ adāsi. Dutiyajjhānādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Ārammaṇasahagatameva hettha ''sahagata''nti vuttaṃ.

9. Animittapañhāsuttavaṇṇanā

340. **Animittaṃ cetosamādhi**nti niccanimittādīni pahāya pavattaṃ vipassanāsamādhiṃyeva sandhāyetaṃ vuttanti. **Nimittānusāri viññāṇaṃ hotī**ti evaṃ iminā vipassanāsamādhivihārena viharato vipassanāñāṇe tikkhe sūre vahamāne. Yathā nāma purisassa tikhiṇena pharasunā rukkhaṃ chindantassa ‘‘suṭṭhu vata me pharasu vahatī’’ti khaṇe khaṇe pharasudhāraṃ olokentassa chejjakiccaṃ na nipphajjati, evaṃ therassāpi ‘‘sūraṃ vata me hutvā ñāṇaṃ vahatī’’ti vipassanaṃ ārabbha nikanti uppajjati. Atha vipassanākiccaṃ sādhetuṃ nāsakkhi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘nimittānusāri viññāṇaṃ hotī’’ti. **Sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja vihāsi**nti sabbesaṃ niccasukhaattanimittānaṃ amanasikārena animittaṃ vuṭṭhānagāminivipassanāsampayuttaṃ cetosamādhiṃ nibbānārammaṇaṃ uparimaggaphalasamādhiṃ upasampajja vihāsiṃ.

10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

341-342. **Aveccappasādenā**ti acalappasādena. **Dasahi ṭhānehī**ti dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantī**ti abhibhavanti, atikkamitvā tiṭṭhanti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Moggallānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittasaṃyuttaṃ

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

343. Cittasaṃyuttassa paṭhame **macchikāsaṇḍe**ti evaṃnāmake vanasaṇḍe. **Ayamantarākathā udapādī**ti porāṇakattherā atiracchānakathā honti, nisinnanisinnaṭṭhāne pañhaṃ samuṭṭhāpetvā ajānantā pucchanti, jānantā vissajjenti, tena nesaṃ ayaṃ kathā udapādi. **Migapathaka**nti evaṃnāmakaṃ attano bhogagāmaṃ. So kira ambāṭakārāmassa piṭṭhibhāge hoti. **Tenupasaṅkamī**ti ‘‘therānaṃ pañhaṃ vissajjetvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmī’’ti cintetvā upasaṅkami. **Gambhīre buddhavacane**ti atthagambhīre ceva dhammagambhīre ca buddhavacane. **Paññācakkhu kamatī**ti ñāṇacakkhu vahati pavattati.

2. Paṭhamaisidattasuttavaṇṇanā

344. Dutiye **āyasmantaṃ thera**nti tesu theresu jeṭṭhakaṃ mahātheraṃ. **Tuṇhī ahosī**ti jānantopi avisāradattā na kiñci byāhari. **Byākaromahaṃ bhante**ti ‘‘ayaṃ thero neva attanā byākaroti, na aññe ajjhesati, upāsakopi bhikkhusaṅghaṃ viheseti, ahametaṃ byākaritvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmī’’ti cintetvā āsanato vuṭṭhāya therassa santikaṃ gantvā evaṃ okāsamakāsi, katāvakāso pana attano āsane nisīditvā byākāsi.

Sahatthāti sahatthena. **Santappesī**ti yāvadicchakaṃ dento suṭṭhu tappesi. **Sampavāresī**ti ‘‘alaṃ ala’’nti hatthasaññāya ceva vācāya ca paṭikkhipāpesi. **Onītapattapāṇino**ti pāṇito apanītapattā dhovitvā thavikāya osāpetvā aṃse laggitapattāti attho.

3. Dutiyaisidattasuttavaṇṇanā

345. Tatiye **avantiyā**ti dakkhiṇāpathe avantiraṭṭhe. **Kalyāṇaṃ vuccatī**ti ‘‘catūhi paccayehi paṭijaggissāmī’’ti vacanaṃ niddosaṃ anavajjaṃ vuccati tayā upāsakāti adhippāyena vadati.

4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā

346. Catutthe **sesakaṃ vissajjethā**ti tassa kira therehi saddhiṃyeva kaṃsathālaṃ pamajjitvā pāyāsaṃ vaḍḍhetvā adaṃsu. So bhuttapāyāso therehiyeva saddhiṃ gantukāmo cintesi ‘‘ghare tāva upāsikā sesakaṃ vicāreti, idha panime dāsakammakārā mayā avuttā na vicāressanti, evāyaṃ paṇītapāyāso nassissatī''ti tesaṃ anujānanto evamāha. **Kuthita**nti kudhitaṃ, heṭṭhā santattāya vālikāya upari ātapena ca atitikhiṇanti attho. Idaṃ pana tepiṭake buddhavacane asambhinnapadaṃ. **Paveliyamānenā**ti paṭiliyamānena **sādhu khvassa bhante**ti ''phāsuvihāraṃ karissāmi nesa''nti cintetvā evamāha.

Iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharīti adhiṭṭhāniddhiṃ akāsi. Ettha ca ''mandamando sītakavāto vāyatu, abbhamaṇḍapaṃ katvā devo ekamekaṃ phusāyatū''ti evaṃ nānāparikammaṃ – ''savāto devo vassatū''ti evaṃ adhiṭṭhānaṃ ekatopi hoti. ''Savāto devo vassatūti ekatoparikammaṃ, mandamando sītakavāto vāyatu, abbhamaṇḍapaṃ katvā devo ekamekaṃ phusāyatū''ti evaṃ nānāadhiṭṭhānaṃ hoti. Vuttanayeneva nānāparikammaṃ nānādhiṭṭhānaṃ, ekato parikammaṃ ekato adhiṭṭhānampi hotiyeva. Yathā tathā karontassa pana pādakajjhānato vuṭṭhāya kataparikammassa parikammānantarena mahaggataadhiṭṭhānacitteneva taṃ ijjhati. **Okāsesī**ti vippakiri.

5. Paṭhamakāmabhūsuttavaṇṇanā

347. Pañcame **nelaṅgo**ti niddoso. **Setapacchādo**ti setapaṭicchādano. **Anīgha**nti niddukkhaṃ. **Muhuttaṃ tuṇhī hutvā**ti tassa atthapekkhanatthaṃ tīṇi piṭakāni kaṇṇe kuṇḍalaṃ viya sañcālento ''ayaṃ imassa attho, ayaṃ imassa attho''ti upaparikkhaṇatthaṃ muhuttaṃ tuṇhī hutvā. **Vimuttiyā**ti arahattaphalavimuttiyā. Imaṃ pana pañhaṃ kathento upāsako dukkaraṃ akāsi. Sammāsambuddho hi ''passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ bhikkhuṃ āgacchantaṃ odātakaṃ tanukaṃ tuṅganāsika''nti (saṃ. ni. 2.245) attano diṭṭhena kathesi. Ayaṃ pana nayaggāhena ''arahato etaṃ adhivacana''nti āha.

6. Dutiyakāmabhūsuttavaṇṇanā

348. Chaṭṭhe **kati nu kho bhante saṅkhārā**ti ayaṃ kira, gahapati, nirodhaṃ valañjeti, tasmā ''nirodhapādake saṅkhāre pucchissāmī''ti cintetvā evamāha. Theropissa adhippāyaṃ ñatvā puññābhisaṅkhārādīsu anekesu saṅkhāresu vijjamānesupi kāyasaṅkhārādayova ācikkhanto **tayo kho gahapatī**tiādimāha. Tattha kāyappaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati nibbattīyatīti **kāyasaṅkhāro**. Vācāya saṅkharoti nibbattetīti **vacīsaṅkhāro**. Cittappaṭibaddhattā cittena saṅkharīyati nibbattīyatīti **cittasaṅkhāro**.

Katamo pana bhanteti idha kiṃ pucchati? ''Ime saṅkhārā aññamaññaṃ missā āluḷitā avibhūtā duddīpanā. Tathā hi kāyadvāre ādānaggahaṇamuñcanacopanāni pāpetvā uppannā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti evaṃ kusalākusalā vīsati cetanāpi, assāsapassāsāpi **kāyasaṅkhāro**tveva vuccanti. Vacīdvāre hanusañcopanaṃ vacībhedaṃ pāpetvā uppannā vuttappakārāva vīsati cetanāpi vitakkavicārāpi **vacīsaṅkhāro**tveva vuccanti. Kāyavacīdvāresu copanaṃ apatvā raho nisinnassa cintayato uppannā kusalākusalā ekūnatiṃsacetanāpi, saññā ca vedanā cāti ime dve dhammāpi **cittasaṅkhāro**tveva vuccanti. Evaṃ ime saṅkhārā aññamaññaṃ missā āluḷitā avibhūtā duddīpanā, te pākaṭe vibhūte katvā kathāpessāmī''ti pucchi.

Kasmā pana bhanteti idha kāyasaṅkhārādināmassa padatthaṃ pucchati. Tassa vissajjane **kāyappaṭibaddhā**ti kāyanissitā. Kāye sati honti, asati na honti. **Cittappaṭibaddhā**ti cittanissitā. Citte sati honti, asati na honti.

Idāni ''kiṃ nu kho esa saññāvedayitanirodhaṃ valañjeti, no valañjeti, ciṇṇavasī vā tattha no ciṇṇavasī''ti jānanatthaṃ pucchanto **kathaṃ pana bhante saññāvedayitanirodhasamāpatti hotī**ti āha. Tassa vissajjane **samāpajjissa**nti vā **samāpajjāmī**ti vā padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito. **Samāpanno**ti padena antonirodho. Tathā purimehi dvīhi padehi sacittakakālo kathito, pacchimena acittakakālo.

Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitaṃ hotīti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva ‘‘ettakaṃ kālaṃ acittako bhavissāmī’’ti addhānaparicchedaṃ cittaṃ bhāvitaṃ hoti. **Yaṃ taṃ tathattāya upanetī**ti yaṃ pana evaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, taṃ puggalaṃ tathattāya acittakabhāvāya upaneti. **Vacīsaṅkhāro paṭhamaṃ nirujjhatī**ti sesasaṅkhārehi paṭhamaṃ dutiyajjhāneyeva nirujjhati. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato paraṃ kāyasaṅkhāro catutthajjhāne nirujjhati. **Tato cittasaṅkhāro**ti tato paraṃ cittasaṅkhāro antonirodhe nirujjhati. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṃ. **Viparibhinnānī**ti upahatāni vinaṭṭhāni.

Tattha keci ‘‘nirodhasamāpannassa ‘cittasaṅkhāro ca niruddho’ti vacanato cittaṃ aniruddhaṃ hoti, tasmā sacittakāpi ayaṃ samāpattī’’ti vadanti. Te vattabbā – ‘‘vacīsaṅkhāropissa niruddho’’ti vacanato vācā aniruddhā hoti, tasmā nirodhasamāpannena dhammampi kathentena sajjhāyampi karontena nisīditabbaṃ siyā. Yo cāyaṃ mato kālaṅkato, tassāpi cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato cittaṃ aniruddhaṃ bhaveyya, tasmā kālaṅkate mātāpitaro vā arahante vā jhāpentena ānantariyakammaṃ kataṃ bhaveyya. Iti byañjane abhinivesaṃ akatvā ācariyānaṃ naye ṭhatvā attho upaparikkhitabbo. Attho hi paṭisaraṇaṃ, na byañjanaṃ.

Indriyāni vippasannānīti kiriyamayapavattasmiñhi vattamāne bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesu indriyāni kilamanti, upahatāni makkhittāni viya honti vātādīhi uṭṭhitarajena catumahāpathe ṭhapitaādāso viya. Yathā pana thavikāya pakkhipitvā mañjūsādīsu ṭhapito ādāso antoyeva virocati, evaṃ nirodhasamāpannassa bhikkhuno antonirodhe pañca pasādā ativiya virocanti. Tena vuttaṃ ‘‘indriyāni vippasannānī’’ti.

Vuṭṭhahissanti vā **vuṭṭhahāmī**ti vā padadvayena antonirodhakālo kathito, **vuṭṭhito**ti padena phalasamāpattikālo. Tathā purimehi dvīhi padehi acittakakālo kathito, pacchimena sacittakakālo. **Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitaṃ hotī**ti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva ‘‘ettakaṃ kālaṃ acittako hutvā tato paraṃ sacittako bhavissāmī’’ti addhānaparicchedaṃ cittaṃ bhāvitaṃ hoti. **Yaṃ taṃ tathattāya upanetī**ti yaṃ evaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, taṃ puggalaṃ tathattāya sacittakabhāvāya upaneti. Iti heṭṭhā nirodhasamāpajjannakālo gahito, idha nirodhato vuṭṭhānakālo.

Idāni nirodhakathaṃ kathetuṃ kāloti nirodhakathā kathetabbā siyā. Sā panesā ‘‘dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṃ paṭipassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāpaññā nirodhasamāpattiyaṃ ñāṇa’’nti mātikaṃ ṭhapetvā sabbākārena visuddhimagge kathitā, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbā. Ko panāyaṃ nirodho nāma? Catunnaṃ khandhānaṃ paṭisaṅkhā appavatti. Atha kimatthametaṃ samāpajjantīti? Saṅkhārānaṃ pavatte ukkaṇṭhitā sattāhaṃ acittakā hutvā sukhaṃ viharissāma, diṭṭhadhammanibbānaṃ nāmetaṃ yadidaṃ nirodhoti etadatthaṃ samāpajjanti.

Cittasaṅkhāro paṭhamaṃ uppajjatīti nirodhā vuṭṭhahantassa hi phalasamāpatticittaṃ paṭhamaṃ uppajjati. Taṃsampayuttaṃ saññañca vedanañca sandhāya ‘‘cittasaṅkhāro paṭhamaṃ uppajjatī’’ti āha. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato paraṃ bhavaṅgasamaye kāyasaṅkhāro uppajjati.

Kiṃ pana phalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Imassa pana catutthajjhānikā phalasamāpatti, sā na samuṭṭhāpeti. Kiṃ vā etena? Phalasamāpatti paṭhamajjhānikā vā hotu dutiyatatiyacatutthajjhānikā vā, santasamāpattito vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā honti, tesaṃ abbohārikabhāvo **sañjīvattheravatthunā** veditabbo. Sañjīvattherassa hi samāpattito vuṭṭhāya kiṃsukapupphasadise vītaccitaṅgāre maddamānassa gacchato cīvare aṃsumattampi na jhāyi, usmākāramattampi nāhosi. Samāpattibalaṃ nāmetanti vadanti. Evameva santāya phalasamāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā hontīti bhavaṅgasamayenevetaṃ kathitanti veditabbaṃ.

Tato vacīsaṅkhāroti tato paraṃ kiriyamayapavattavalañjanakāle vacīsaṅkhāro uppajjati. Kiṃ bhavaṅgaṃ vitakkavicāre na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Taṃsamuṭṭhānā pana vitakkavicārā vācaṃ abhisaṅkhātuṃ na sakkontīti kiriyamayapavattavalañjanakālenevetaṃ kathitaṃ.

Suññato phassotiādayo saguṇenāpi ārammaṇenāpi kathetabbā. **Saguṇena** tāva suññatā nāma phalasamāpatti, tāya sahajātaphassaṃ sandhāya ‘‘suññato phasso’’ti vuttaṃ. Animittappaṇihitesupi eseva nayo. **Ārammaṇena** pana nibbānaṃ rāgādīhi suññattā suññatā nāma, rāganimittādīnaṃ abhāvā animittaṃ, rāgadosamohappaṇidhīnaṃ abhāvā appaṇihitaṃ, suññataṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannaphalasamāpattisamphasso suññato nāma. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Aparā āgamaniyakathā nāma hoti. Suññataanimittaappaṇihitāti hi vipassanāpi vuccati. Tattha yo bhikkhu saṅkhāre aniccato pariggahetvā aniccato disvā aniccato vuṭṭhāti, tassa vuṭṭhānagāminivipassanā animittā nāma hoti. Yo dukkhato pariggahetvā dukkhato disvā dukkhato vuṭṭhāti, tassa appaṇihitā nāma. Yo anattato pariggahetvā anattato disvā anattato vuṭṭhāti, tassa suññatā nāma. Tattha animittavipassanāya maggo animitto nāma, animittamaggassa phalaṃ animittaṃ nāma, animittaphalasamāpattisahajāte phasse phusante ‘‘animitto phasso phusatī’’ti vuccati. Appaṇihitasuññatesupi eseva nayo. Āgamaniyena kathite pana suññato vā phasso animitto vā phasso appaṇihito vā phassoti vikappo āpajjeyya, tasmā saguṇena ceva ārammaṇena ca kathetabbaṃ. Evañhi tayo phassā phusantīti sameti.

Vivekaninnantiādīsu nibbānaṃ viveko nāma. Tasmiṃ viveke ninnaṃ onatanti vivekaninnaṃ. **Vivekapoṇa**nti aññato agantvā yena viveko, tena vaṅkaṃ viya hutvā ṭhitanti vivekapoṇaṃ. Yena viveko, tena patamānaṃ viya ṭhitanti **vivekapabbhāraṃ**.

7. Godattasuttavaṇṇanā

349. Sattame **nānatthā ceva nānābyañjanā cā**ti byañjanampi nesaṃ nānaṃ, atthopi. Tattha byañjanassa nānatā pākaṭā. Attho pana appamāṇā cetovimutti bhūmantarato mahaggatā hoti rūpāvacarā, ārammaṇato sattapaṇṇattiārammaṇā. Ākiñcaññā bhūmantarato mahaggatā arūpāvacarā, ārammaṇato navattabbārammaṇā. Suññatā bhūmantarato kāmāvacarā, ārammaṇato saṅkhārārammaṇā. Vipassanā hi ettha suññatāti adhippetā. Animittā bhūmantarato lokuttarā, ārammaṇato nibbānārammaṇā.

Rāgo kho bhante pamāṇakaraṇotiādīsu yathā pabbatapāde pūtipaṇṇakasaṭaudakaṃ nāma hoti kāḷavaṇṇaṃ, olokentānaṃ byāmasatagambhīraṃ viya khāyati, yaṭṭhiṃ vā rajjuṃ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādottharaṇamattampi na hoti; evameva yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva puggalaṃ sañjānituṃ na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti te ‘‘ettako aya’’nti puggalassa pamāṇaṃ dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

Yāvatā kho bhante appamāṇā cetovimuttiyoti yattakā appamāṇā cetovimuttiyo. Kittakā pana tā? Cattāro brahmavihārā, cattāro maggā, cattāri phalānīti dvādasa. Tatra brahmavihārā pharaṇaappamāṇatāya appamāṇā, sesā pamāṇakārakānaṃ kilesānaṃ abhāvena nibbānampi appamāṇameva, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ. **Akuppā**ti arahattaphalacetovimutti. Sā hi tāsaṃ sabbajeṭṭhikā, tasmā ‘‘aggamakkhāyatī’’ti vuttā. **Rāgo kho bhante kiñcana**nti rāgo uppajjitvā puggalaṃ kiñcati maddati palibundhati, tasmā kiñcananti vutto. Manussā kira goṇehi khalaṃ maddāpentā ‘‘kiñcehi kapila kiñcehi kāḷakā’’ti vadanti. Evaṃ maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti veditabbo. **Dosamohesupi**eseva nayo.

Ākiñcaññā cetovimuttiyo nāma nava dhammā ākiñcaññāyatanaṃ maggaphalāni ca. Tattha ākiñcaññāyatanaṃ kiñcanaṃ ārammaṇaṃ assa natthīti **ākiñcaññaṃ**. Maggaphalāni kiñcanānaṃ maddanapalibundhanakilesānaṃ natthitāya ākiñcaññāni, nibbānampi ākiñcaññaṃ, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ.

Rāgo kho bhante nimittakaraṇotiādīsu yathā nāma dvinnaṃ kulānaṃ sadisā dve vacchakā honti. Yāva tesaṃ lakkhaṇaṃ na kataṃ hoti, tāva ‘‘ayaṃ asukakulassa vacchako, ayaṃ asukakulassā’’ti na sakkā hoti jānituṃ. Yadā pana tesaṃ tisūlādīsu aññataraṃ lakkhaṇaṃ kataṃ hoti, tadā sakkā hoti jānituṃ. Evameva yāva puggalassa rāgo nuppajjati, tāva na sakkā hoti jānituṃ ‘‘ariyo vā puthujjano vā’’ti. Rāgo panassa uppajjamānova ‘‘sarāgo nāma ayaṃ puggalo’’ti sañjānananimittaṃ karonto viya uppajjati, tasmā nimittakaraṇoti vutto. **Dosamohesupi** eseva nayo.

Animittā cetovimuttiyo nāma terasa dhammā vipassanā, cattāro āruppā, cattāro maggā, cattāri phalāni. Tattha vipassanā niccanimittaṃ sukhanimittaṃ attanimittaṃ ugghāṭetīti **animittā** nāma. Cattāro āruppā rūpanimittassa abhāvā animittā nāma. Maggaphalāni nimittakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena animittāni, nibbānampi animittameva, taṃ pana cetovimutti na hoti, tasmā na gahitaṃ. Atha kasmā suññatā cetovimutti na gahitāti? Sā ‘‘suññā rāgenā’’tiādivacanato sabbattha anupaviṭṭhāva, tasmā visuṃ na gahitāti.

Ekatthāti ārammaṇavasena ekatthā ‘‘appamāṇaṃ ākiñcaññaṃ suññataṃ animitta’’nti hi sabbānetāni nibbānasseva nāmāni. Iti iminā pariyāyena ekatthā. Aññasmiṃ pana ṭhāne appamāṇāpi hoti, aññasmiṃ ākiñcaññā, aññasmiṃ suññatā, aññasmiṃ animittāti iminā pariyāyena nānābyañjanāti.

8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

350. Aṭṭhame **tenupasaṅkamī**ti sayaṃ āgatāgamo viññātasāsano anāgāmī ariyasāvako samāno kasmā naggabhoggaṃ nissirikaṃ nigaṇṭhaṃ upasaṅkamīti? Upavādamocanatthañceva vādāropanatthañca. Nigaṇṭhā kira ‘‘samaṇassa gotamassa sāvakā thaddhakhadirakhāṇukasadisā, kenaci saddhiṃ paṭisanthārampi na karontī’’ti upavadanti, tassa upavādassa mocanatthañca, ‘‘vādañcassa āropessāmī’’ti upasaṅkami. **Na khvāhaṃ ettha bhante bhagavato saddhāya gacchāmī**ti yassa ñāṇena asacchikataṃ hoti. So ‘‘evaṃ kireta’’nti aññassa saddhāya gaccheyya, mayā pana ñāṇenetaṃ sacchikataṃ, tasmā nāhaṃ ettha bhagavato saddhāya gacchāmīti dīpento evamāha.

Ulloketvāti kāyaṃ unnāmetvā kucchiṃ nīharitvā gīvaṃ paggayha sabbaṃ disaṃ pekkhamāno ulloketvā. **Bādhetabbaṃ maññeyyā**ti yathā vinivijjhitvā na nikkhamati, evaṃ paṭibāhitabbaṃ maññeyya bandhitabbaṃ vā. **Sahadhammikā**ti sakāraṇā. **Atha maṃ paṭihareyyāsi saddhiṃ nigaṇṭhaparisāyā**ti etesaṃ atthe ñāte atha me nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ abhigaccheyyāsi, patīhārassa me santikaṃ āgantvā attano āgatabhāvaṃ jānāpeyyāsīti attho. **Eko pañho**ti eko pañhamaggo, ekaṃ pañhagavesananti attho. **Eko uddeso**ti ekaṃ nāma kinti? Ayaṃ eko uddeso. **Ekaṃ veyyākaraṇa**nti ‘‘sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti (khu. pā. 4.1; a. ni. 10.27) idaṃ ekaṃ veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

351. Navame **kīvaciraṃ pabbajitassāti** kīvaciro kālo pabbajitassāti attho. **Uttari manussadhammā**ti manussadhammo nāma dasakusalakammapathā, tato manussadhammato uttari. **Alamariyañāṇadassanaviseso**ti ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthatāya alamariyoti saṅkhāto ñāṇadassanaviseso. **Naggeyyā**ti naggabhāvato. **Muṇḍeyyā**ti muṇḍabhāvato. **Pavāḷanipphoṭanāyā**ti pāvaḷanipphoṭanato, bhūmiyaṃ nisīdantassa ānisadaṭṭhāne laggānaṃ paṃsurajavālikānaṃ phoṭanatthaṃ gahitamorapiñchamattatoti attho.

10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

352. Dasame **ārāmadevatā**ti pupphārāmaphalārāmesu adhivatthā devatā. **Vanadevatā**ti vanasaṇḍesu adhivatthā devatā. **Rukkhadevatā**ti mattarājakāle vessavaṇo ca devatāti evaṃ tesu tesu rukkhesu adhivatthā devatā. **Osadhitiṇavanappatīsū**ti harītakāmalakīādīsu muñjapabbajādīsu vanajeṭṭharukkhesu ca adhivatthā devatā. **Saṃgammā**ti sannipatitvā. **Samāgammā**ti tato tato samāgantvā. **Paṇidhehī**ti patthanāvasena ṭhapehi. **Ijjhissati sīlavato cetopaṇidhī**ti samijjhissati sīlavantassa cittapatthanā. **Dhammiko**ti dasakusaladhammasamannāgato agatigamanarahito. **Dhammarājā**ti tasseva vevacanaṃ, dhammena vā laddharajjattā dhammarājā. **Tasmā**ti ‘‘yasmā tena hi, ayyaputta, amhepi ovadāhī’’ti vadatha, tasmā. **Appaṭivibhatta**nti ‘‘idaṃ bhikkhūnaṃ dassāma, idaṃ attanā bhuñjissāmā’’ti evaṃ avibhattaṃ bhikkhūhi saddhiṃ sādhāraṇameva bhavissatīti.

Cittasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gāmaṇisaṃyuttaṃ

1. Caṇḍasuttavaṇṇanā

353. Gāmaṇisaṃyuttassa paṭhame **caṇḍo gāmaṇī**ti dhammasaṅgāhakattherehi caṇḍoti gahitanāmo eko gāmaṇi. **Pātukarotī**ti bhaṇḍantaṃ paṭibhaṇḍanto akkosantaṃ paccakkosanto paharantaṃ paṭipaharanto pākaṭaṃ karotīti dasseti. **Na pātukarotī**ti akkuṭṭhopi pahaṭopi kiñci paccanīkaṃ akarontoti dasseti.

2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā

354. Dutiye **tālapuṭo**ti evaṃnāmako. Tassa kira bandhanā pamuttatālapakkavaṇṇo viya mukhavaṇṇo vippasanno ahosi, tenassa tālapuṭoti nāmaṃ akaṃsu. Svāyaṃ abhinīhārasampanno pacchimabhavikapuggalo. Yasmā pana paṭisandhi nāma aniyatā ākāse khittadaṇḍasadisā, tasmā esa naṭakule nibbatti. Vuḍḍhippatto pana naṭasippe aggo hutvā sakalajambudīpe pākaṭo jāto. Tassa pañca sakaṭasatāni pañca mātugāmasatāni parivāro, bhariyāyapissa tāvatakāvāti mātugāmasahassena ceva sakaṭasahassena ca saddhiṃ yaṃ yaṃ nagaraṃ vā nigamaṃ vā pavisati, tatthassa puretarameva satasahassaṃ denti. Samajjavesaṃ gaṇhitvā pana mātugāmasahassena saddhiṃ kīḷaṃ karontassa yaṃ hatthūpagapādūpagādiābharaṇajātaṃ khipanti, tassa pariyanto natthi. So taṃdivasaṃ mātugāmasahassaparivārito rājagahe kīḷaṃ katvā paripakkañāṇattā saparivārova yena bhagavā tenupasaṅkami.

Saccālikenāti saccena ca alikena ca. **Tiṭṭhateta**nti tiṭṭhatu etaṃ. **Rajanīyā**ti rāgappaccayā mukhato pañcavaṇṇasuttanīharaṇavātavuṭṭhidassanādayo aññe ca kāmassādasaṃyuttākāradassanakā abhinayā. **Bhiyyosomattāyā**ti adhikappamāṇattāya. **Dosanīyā**ti dosappaccayā hatthapādacchedādidassanākārā. **Mohanīyā**ti mohappaccayā udakaṃ gahetvā telakaraṇaṃ, telaṃ gahetvā udakakaraṇanti evamādayo māyāpabhedā.

Pahāso nāma nirayoti visuṃ pahāsanāmako nirayo nāma natthi, avīcisseva pana ekasmiṃ koṭṭhāse naccantā viya gāyantā viya ca naṭavesaṃ gahetvāva paccanti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmī**ti ahaṃ, bhante, etaṃ bhagavato byākaraṇaṃ na rodāmīti evaṃ sakammakavasenettha attho veditabbo, na assuvimocanamattena. ‘‘Mataṃ vā ammarodantī’’tiādayo cettha aññepi vohārā veditabbā.

3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

355-357. Tatiye **yodhājīvo**ti yuddhena jīvikaṃ kappanako dhammasaṅgāhakattherehi evaṃ gahitanāmo. **Ussahati vāyamatī**ti ussāhaṃ vāyāmaṃ karoti. **Pariyāpādentī**ti maraṇaṃ paṭipajjāpenti. **Dukkaṭa**nti duṭṭhu kataṃ. **Duppaṇihita**nti duṭṭhu ṭhapitaṃ. **Parajito nāma nirayo**ti ayampi na visuṃ eko nirayo, avīcisseva pana ekasmiṃ koṭṭhāse pañcāvudhasannaddhā phalakahatthā hatthiassarathe āruyha saṅgāme yujjhantā viya paccanti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Catutthapañcamesupi eseva nayo.

6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā

358. Chaṭṭhe **pacchābhūmakā**ti pacchābhūmivāsino. **Kāmaṇḍalukā**ti sakamaṇḍaluno. **Sevālamālikā**ti pātova udakato sevālañceva uppalādīni ca gahetvā udakasuddhikabhāvajānanatthāya mālaṃ katvā piḷandhanakā. **Udakorohakā**ti sāyaṃpātaṃ udakaṃ orohanakā. **Uyyāpentī**ti upari yāpenti. **Saññāpentī**ti sammā ñāpenti. **Saggaṃ nāma okkāmentī**ti parivāretvā ṭhitā ‘‘gaccha, bho, brahmalokaṃ, gaccha, bho, brahmaloka’’nti vadantā saggaṃ pavesenti. **Anuparisakkeyyā**ti anuparigaccheyya. **Ummujjā**ti ummujja uṭṭhaha. **Thalamuplavā**ti thalamabhiruha. **Tatra yāssā**ti tatra yā bhaveyya. **Sakkharā vā kaṭhalā vā**ti sakkharā ca kaṭhalā ca. **Sā adhogāmī assā**ti sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmī bhaveyya. **Adhogacchā**ti heṭṭhā gaccha.

7. Khettūpamasuttavaṇṇanā

359. Sattame **jaṅgala**nti thaddhaṃ na mudu. **Ūsara**nti sañjātaloṇaṃ. **Pāpabhūmī**ti lāmakabhūmibhāgaṃ. **Maṃdīpā**tiādīsu ahaṃ dīpo patiṭṭhā etesanti maṃdīpā. Ahaṃ leṇo allīyanaṭṭhānaṃ etesanti **maṃleṇā**. Ahaṃ tāṇaṃ rakkhā etesanti **maṃtāṇā**. Ahaṃ saraṇaṃ bhayanāsanaṃ etesanti **maṃsaraṇā. Viharantī**ti maṃ evaṃ katvā viharanti.

Gobhattampīti dhaññaphalassa abhāvena lāyitvā kalāpakalāpaṃ bandhitvā ṭhapitaṃ gimhakāle gunnampi khādanaṃ bhavissatīti attho. **Udakamaṇiko**ti kucchiyaṃ maṇikamekhalāya evaṃ laddhanāmo bhājanaviseso. **Ahārī aparihārī**ti udakaṃ na harati na pariharati, na pariyādiyatīti attho. Iti imasmiṃ sutte sakkaccadhammadesanāva kathitā. Buddhānañhi asakkaccadhammadesanā nāma natthi. Sīhasamānavuttino hi buddhā, yathā sīho pabhinnavaravāraṇassapi sasabiḷārādīnampi gahaṇatthāya ekasadisameva vegaṃ karoti, evaṃ buddhāpi ekassa desentāpi dvinnaṃ bahūnaṃ bhikkhuparisāya bhikkhuniupāsakaupāsikāparisāyapi titthiyānampi desentā sakkaccameva desenti. Catasso pana parisā saddahitvā okappetvā suṇantīti tāsaṃ desanā sakkaccadesanā nāma jātā.

8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā

360. Aṭṭhame **yaṃbahulaṃ yaṃbahula**nti iminā nigaṇṭho attanāva attano vādaṃ bhindati. Tasmā bhagavā **evaṃ sante na koci āpāyiko**tiādimāha. Purimāni pana cattāri padāni diṭṭhiyā paccayā honti. Tasmā tesupi ādīnavaṃ dassento **idha, gāmaṇi, ekacco satthā evaṃvādī hotī**tiādimāha. Tattha **ahampamhī**ti ahampi amhi.

Mettāsahagatenātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ saddhiṃ bhāvanānayena visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi, gāmaṇi, balavā saṅkhadhamo**tiādi pana idha apubbaṃ. Tattha **balavā**ti balasampanno. **Saṅkhadhamo**ti saṅkhadhamako. **Appakasirenā**ti akicchena adukkhena. Dubbalo hi saṅkhadhamo saṅkhaṃ dhamantopi na sakkoti catasso disā sarena viññāpetuṃ, nāssa saṅkhasaddo sabbato pharati, balavato pana vipphāriko hoti, tasmā ‘‘balavā’’ti āha.

Mettāya cetovimuttiyāti ettha ‘‘mettā’’ti vutte upacāropi appanāpi vaṭṭati, ‘‘cetovimuttī’’ti vutte pana appanāva vaṭṭati. **Yaṃ pamāṇakataṃ kamma**nti pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ vuccati, appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpāvacaraṃ. Tañhi pamāṇaṃ atikkamitvā odhisakaanodhisakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetvā katattā appamāṇakatanti vuccati.

Na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhatīti taṃ kāmāvacarakammaṃ tasmiṃ rūpārūpāvacarakamme na ohīyati na tiṭṭhati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Taṃ kāmāvacarakammaṃ tassa rūpārūpāvacarakammassa antarā laggituṃ vā ṭhātuṃ vā rūpārūpāvacarakammaṃ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṃ gahetvā patiṭṭhātuṃ vā na sakkoti. Atha kho rūpārūpāvacarakammameva kāmāvacaraṃ mahogho viya parittaṃ udakaṃ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṃ katvā tiṭṭhati, tassa vipākaṃ paṭibāhitvā sayameva brahmasahabyataṃ upanetīti. Iti idaṃ suttaṃ ādimhi kilesavasena vuṭṭhāya avasāne brahmavihāravasena gahitattā yathānusandhināva gataṃ.

9. Kulasuttavaṇṇanā

361. Navame **dubbhikkhā**ti dullabhabhikkhā. **Dvīhitikā**ti ‘‘jīvissāma nu kho na nu kho’’ti evaṃ pavattaīhitikā. ‘‘Duhitikā’’tipi pāṭho. Ayameva attho. Dukkhā īhiti ettha na sakkā koci payogo sukhena kātunti **duhitikā**. Tattha tattha matamanussānaṃ vippakiṇṇāni setāni aṭṭhikāni etthāti **setaṭṭhikā. Salākāvuttā**ti salākamattavuttā, yaṃ tattha vuttaṃ vāpitaṃ, taṃ salākamattameva ahosi, phale na janayatīti attho.

Uggilitunti dve ante mocetvā kathetuṃ asakkonto uggilituṃ bahi nīharituṃ na sakkhīti. **Ogilitu**nti pucchāya dosaṃ disvā hāretuṃ asakkonto ogilituṃ anto pavesetuṃ na sakkhīti.

Ito so gāmaṇi ekanavutikappeti bhagavā kathayamānova yāva nikkhanto nāsikavāto na puna pavisati, tāvatakena kālena ekanavutikappe anussari ‘‘atthi nu kho kiñci kule pakkabhikkhādānena upahatapubba’’nti parijānanatthaṃ. Athekampi apassanto ‘‘ito so, gāmaṇī’’tiādimāha. Idāni dānādīnaṃ ānisaṃsaṃ kathento **atha kho yāni tāni kulāni aḍḍhānī**ti dhammadesanaṃ ārabhi. Tattha **dānasambhūtānī**ti dānena sambhūtāni nibbattāni. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha pana **saccaṃ nāma** saccavāditā. **Sāmaññaṃ nāma** sesasīlaṃ. **Vikiratī**ti ayogena vaḷañjento vippakirati. **Vidhamatī**ti dhamento viya nāseti. **Viddhaṃsetī**ti nāseti. **Aniccatā**ti hutvā abhāvo bahunāpi kālena saṅgatānaṃ khaṇeneva antaradhānaṃ.

10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā

362. Dasame **taṃ parisaṃ etadavocā**ti tassa kira evaṃ ahosi ‘‘kulaputtā pabbajantā puttadārañceva jātarūparajatañca pahāyeva pabbajanti, na ca sakkā yaṃ pahāya pabbajitā, taṃ tehi gahetu’’nti nayaggāhe ṭhatvā ‘‘mā ayyo’’tiādivacanaṃ avoca. **Ekaṃseneta**nti etaṃ pañcakāmaguṇakappanaṃ assamaṇadhammo asakyaputtiyadhammoti ekaṃsena dhāreyyāsi.

Tiṇanti senāsanacchadanatiṇaṃ. **Pariyesitabba**nti tiṇacchadane vā iṭṭhakacchadane vā gehe palujjante yehi taṃ kāritaṃ, tesaṃ santikaṃ gantvā ‘‘tumhehi kāritasenāsanaṃ ovassati, na sakkā tattha vasitu’’nti ācikkhitabbaṃ. Manussā sakkontā karissanti, asakkontā ‘‘tumhe vaḍḍhakiṃ gahetvā kārāpetha, mayaṃ te saññāpessāmā’’ti vakkhanti. Evaṃ vutte kāretvā tesaṃ ācikkhitabbaṃ. Manussā vaḍḍhakīnaṃ dātabbaṃ dassanti. Sace āvāsasāmikā natthi, aññesampi bhikkhācāravattena ārocetvā kāretuṃ vaṭṭati. Idaṃ sandhāya ‘‘pariyesitabba’’nti vuttaṃ.

Dārunti senāsane gopānasiādīsu palujjamānesu tadatthāya dāruṃ. **Sakaṭa**nti gihivikataṃ katvā tāvakālikasakaṭaṃ. Na kevalañca sakaṭameva, aññampi vāsipharasukuddālādiupakaraṇaṃ evaṃ pariyesituṃ vaṭṭati. **Puriso**ti hatthakammavasena puriso pariyesitabbo. Yaṃkiñci hi purisaṃ ‘‘hatthakammaṃ, āvuso, katvā dassasī’’ti vatvā ‘‘dassāmi, bhante,’’ti vutte ‘‘idañcidañca karohī’’ti yaṃ icchati, taṃ kāretuṃ vaṭṭati. **Na tvevāhaṃ, gāmaṇi, kenaci pariyāyenā**ti jātarūparajataṃ panāhaṃ kenacipi kāraṇena pariyesitabbanti na vadāmi.

11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

363. Ekādasame **mallesū**ti evaṃnāmake janapade. **Vadhenā**ti māraṇena. **Jāniyā**ti dhanajāniyā. **Akālikena pattenā**ti na kālantarena pattena, kālaṃ anatikkamitvāva pattenāti attho. **Ciravāsī nāma kumāro**ti evaṃnāmako tassa putto. **Bahi āvasathe paṭivasatī**ti bahinagare kiñcideva sippaṃ uggaṇhanto vasati. Imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhaṃ kathitaṃ.

12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

364. Dvādasame **rāsiyo**ti rāsiṃ katvā pañhassa pucchitattā rāsiyoti evaṃ dhammasaṅgāhakattherehi gahitanāmo. **Tapassi**nti tapanissitakaṃ. **Lūkhajīvi**nti lūkhajīvikaṃ. **Antā**ti koṭṭhāsā. **Gāmo**ti gāmmo. Gammotipi pāṭho, gāmavāsīnaṃ dhammoti attho. **Attakilamathānuyogo**ti attano kilamathānuyogo, sarīradukkhakaraṇanti attho.

Kasmā panettha kāmasukhallikānuyogo gahito, kasmā attakilamathānuyogo, kasmā majjhimā paṭipadāti? Kāmasukhallikānuyogo tāva kāmabhogīnaṃ dassanatthaṃ gahito, attakilamathānuyogo tapanissitakānaṃ, majjhimā paṭipadā tiṇṇaṃ nijjaravatthūnaṃ dassanatthaṃ gahitā. Kiṃ etesaṃ dassane payojananti? Ime dve ante pahāya tathāgato majjhimāya paṭipadāya sammāsambodhiṃ patto. So kāmabhoginopi na sabbe garahati na pasaṃsati, tapanissitakepi na sabbe garahati na pasaṃsati, garahitabbayuttakeyeva garahati, pasaṃsitabbayuttake pasaṃsatīti imassatthassa pakāsanaṃ etesaṃ dassane payojananti veditabbaṃ.

Idāni tamatthaṃ pakāsento **tayo khome, gāmaṇi, kāmabhogino**tiādimāha. Tattha **sāhasenā**ti sāhasikakammena. **Na saṃvibhajatī**ti mittasahāyasandiṭṭhasambhattānaṃ saṃvibhāgaṃ na karoti. **Na puññāni karotī**ti anāgatabhavassa paccayabhūtāni puññāni na karoti. **Dhammādhammenā**ti dhammena ca adhammena ca. **Ṭhānehī**ti kāraṇehi. **Sacchikarotī**ti kathaṃ attānaṃ ātāpento paritāpento sacchikaroti? Caturaṅgavīriyavasena ca dhutaṅgavasena ca. **Tisso sandiṭṭhikā nijjarā**ti ettha ekopi maggo tiṇṇaṃ kilesānaṃ nijjaraṇatāya tisso nijjarāti vuttoti.

13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

365. Terasame **dūteyyānī**ti dūtakammāni paṇṇāni ceva mukhasāsanāni ca. **Pāṇātipātañcāha**nti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Na kevalaṃ ahaṃ māyaṃ jānāmi, aññampi idañcidañca jānāmīti sabbaññubhāvadassanatthaṃ āraddhaṃ. **Santi hi, gāmaṇi, eke samaṇabrāhmaṇā**ti idaṃ sesasamaṇabrāhmaṇānaṃ laddhiṃ dassetvā tassā pajahāpanatthaṃ āraddhaṃ.

Mālī kuṇḍalīti mālāya mālī, kuṇḍalehi kuṇḍalī. **Itthikāmehī**ti itthīhi saddhiṃ kāmā itthikāmā, tehi itthikāmehi. **Āvasathāgāra**nti kulagharassa ekasmiṃ ṭhāne ekekasseva sukhanivāsatthāya kataṃ vāsāgāraṃ. **Tenāhaṃ yathāsatti yathābalaṃ saṃvibhajāmī**ti tassāhaṃ attano sattianurūpena ceva balānurūpena ca saṃvibhāgaṃ karomi. **Ala**nti yuttaṃ. **Kaṅkhaniye ṭhāne**ti kaṅkhitabbe kāraṇe. **Cittasamādhi**nti tasmiṃ dhammasamādhismiṃ ṭhito tvaṃ saha vipassanāya catunnaṃ maggānaṃ vasena cittasamādhiṃ sace paṭilabheyyāsīti dasseti. **Apaṇṇakatāya mayha**nti ayaṃ paṭipadā mayhaṃ apaṇṇakatāya anaparādhakatāya eva saṃvattatīti attho. **Kaṭaggāho**ti jayaggāho.

Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi, tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsīti ettha **dhammasamādhī**ti dasakusalakammapathadhammā, **cittasamādhī**ti saha vipassanāya cattāro maggā. Atha vā ‘‘pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyatī’’ti (a. ni. 5.26) evaṃ vuttā pāmojjapītipassaddhisukhasamādhisaṅkhātā pañca dhammā dhammasamādhi nāma, cittasamādhi pana saha vipassanāya cattāro maggāva. Atha vā dasakusalakammapathā cattāro brahmavihārā cāti ayaṃ dhammasamādhi nāma, taṃ dhammasamādhiṃ pūrentassa uppannā cittekaggatā cittasamādhi nāma. **Evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsī**ti evaṃ tvaṃ imasmiṃ vuttappabhede dhammasamādhismiṃ ṭhito sace evaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, ekaṃsenetaṃ kaṅkhaṃ pajaheyyāsīti attho. Sesaṃ sabbattha vuttanayamevāti.

Gāmaṇisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Asaṅkhatasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

366-376. Asaṅkhatasaṃyutte **asaṅkhata**nti akataṃ. **Hitesinā**ti hitaṃ esantena. **Anukampakenā**ti anukampamānena. **Anukampaṃ upādāyā**ti anukampaṃ cittena pariggahetvā, paṭiccātipi vuttaṃ hoti. **Kataṃ vo taṃ mayā**ti taṃ mayā imaṃ asaṅkhatañca asaṅkhatamaggañca desentena tumhākaṃ kataṃ. Ettakameva hi anukampakassa satthu kiccaṃ, yadidaṃ aviparītadhammadesanā. Ito paraṃ pana paṭipatti nāma sāvakānaṃ kiccaṃ. Tenāha **etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni…pe… amhākaṃ anusāsanī**ti iminā rukkhamūlasenāsanaṃ dasseti. **Suññāgārānī**ti iminā janavivittaṃ ṭhānaṃ. Ubhayena ca yogānurūpaṃ senāsanaṃ ācikkhati, dāyajjaṃ niyyāteti.

Jhāyathāti ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatiṃsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha, samathañca vipassanañca vaḍḍhethāti vuttaṃ hoti. **Mā pamādatthā**ti mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā**ti ye hi pubbe daharakāle arogakāle sattasappāyādisampattikāle satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikārarahitā rattindivaṃ maṅkulabhattaṃ hutvā seyyasukhaṃ middhasukhaṃ anubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle rogakāle maraṇakāle vipattikāle satthu parinibbutakāle ca taṃ pubbe pamādavihāraṃ anussarantā sappaṭisandhikālakiriyañca bhāriyaṃ sampassamānā vippaṭisārino honti. Tumhe pana tādisā mā ahuvatthāti dassento āha ‘‘mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā’’ti.

Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanīti ayaṃ amhākaṃ santikā ‘‘jhāyatha mā pamādatthā’’ti tumhākaṃ anusāsanī, ovādoti vuttaṃ hoti.

2. Dutiyavaggo

1-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā

377-409. **Kāye kāyānupassī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma.

Anatantiādīsu taṇhānatiyā abhāvena anataṃ. Catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavaṃ**. Paramatthasaccatāya **saccaṃ**. Vaṭṭassa parabhāgaṭṭhena **pāraṃ**. Saṇhaṭṭhena **nipuṇaṃ**. Suṭṭhu duddasatāya **sududdasaṃ**. Jarāya ajaritattā **ajajjaraṃ**. Thiraṭṭhena **dhuvaṃ**. Apalujjanatāya **apalokitaṃ**. Cakkhuviññāṇena apassitabbattā **anidassanaṃ**. Taṇhāmānadiṭṭhipapañcānaṃ abhāvena **nippapañcaṃ**.

Santabhāvaṭṭhena **santaṃ**. Maraṇābhāvena **amataṃ**. Uttamaṭṭhena **paṇītaṃ**. Sassirikaṭṭhena **sivaṃ**. Nirupaddavatāya **khemaṃ**. Taṇhākkhayassa paccayattā **taṇhakkhayaṃ**.

Vimhāpanīyaṭṭhena accharaṃ paharitabbayuttakanti **acchariyaṃ**. Abhūtameva bhūtaṃ ajātaṃ hutvā atthīti vā **abbhutaṃ**. Niddukkhattā **anītikaṃ**. Niddukkhasabhāvattā **anītikadhammaṃ**. Vānābhāvena **nibbānaṃ**. Byābajjhābhāveneva **abyābajjhaṃ**. Virāgādhigamassa paccayato **virāgaṃ**. Paramatthasuddhitāya **suddhi**. Tīhi bhavehi muttatāya **mutti**. Kāmālayānaṃ abhāvena **anālayaṃ**. Patiṭṭhaṭṭhena **dīpaṃ**. Allīyitabbayuttaṭṭhena **leṇaṃ**. Tāyanaṭṭhena **tāṇaṃ**. Bhayasaraṇaṭṭhena **saraṇaṃ,** bhayanāsananti attho. Paraṃ ayanaṃ gati patiṭṭhāti **parāyaṇaṃ**. Sesamettha vuttanayamevāti.

Asaṅkhatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Abyākatasaṃyuttaṃ

1. Khemāsuttavaṇṇanā

410. Abyākatasaṃyuttassa paṭhame **khemā**ti gihikāle bimbisārassa upāsikā saddhāpabbajitā mahātherī ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvikānaṃ bhikkhunīnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ khemā’’ti evaṃ bhagavatā mahāpaññatāya etadagge ṭhapitā. **Paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Viyattā**ti veyyattiyena samannāgatā. **Medhāvinī**ti medhāya paññāya samannāgatā. **Bahussutā**ti pariyattibāhusaccenapi paṭivedhabāhusaccenapi samannāgatā.

Gaṇakoti acchiddakagaṇanāya kusalo. **Muddiko**ti aṅgulimuddāya gaṇanāya kusalo. **Saṅkhāyako**ti piṇḍagaṇanāya kusalo. **Gambhīro**ti caturāsītiyojanasahassagambhīro. **Appameyyo**ti āḷhakagaṇanāya appameyyo. **Duppariyogāho**ti āḷhakagaṇanāya pamāṇagahaṇatthaṃ durogāho. **Yena rūpena tathāgata**nti yena rūpena dīgho rasso sāmo odātoti sattasaṅkhātaṃ tathāgataṃ paññapeyya. **Taṃ rūpaṃ tathāgatassa pahīna**nti taṃ vuttappakārarūpaṃ samudayappahānena sabbaññutathāgatassa pahīnaṃ. **Rūpasaṅkhāya vimutto**ti āyatiṃ rūpassa anuppattiyā rūpārūpakoṭṭhāsenapi evarūpo nāma bhavissatīti vohārassapi paṭipassaddhattā rūpapaṇṇattiyāpi vimutto. **Gambhīro**ti ajjhāsaya gambhīratāya ca guṇagambhīratāya ca gambhīro. Tassa evaṃ guṇagambhīrassa sato sabbaññutathāgatassa yaṃ upādāya sattasaṅkhāto tathāgatoti paññatti hoti, tadabhāvena tassā paññattiyā abhāvaṃ passantassa ayaṃ sattasaṅkhāto **hoti tathāgato paraṃ maraṇā**ti idaṃ vacanaṃ na upeti na yujjati, **na hoti tathāgato paraṃ maraṇā**tiādivacanampi na upeti na yujjatīti attho.

Saṃsandissatīti ekaṃ bhavissati. **Samessatī**ti nirantaraṃ bhavissati. **Na virodhayissatī**ti na viruddhaṃ padaṃ bhavissati. **Aggapadasmi**nti desanāya. Desanā hi idha aggapadanti adhippetā.

2. Anurādhasuttavaṇṇanā

411. Dutiyaṃ **khandhiyavagge** vitthāritameva, abyākatādhikārato pana idha vuttaṃ.

3-8. Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

412-417. Tatiye **rūpagatameta**nti rūpamattametaṃ. Ettha rūpato añño koci satto nāma na upalabbhati, rūpe pana sati nāmamattaṃ etaṃ hotīti dasseti. **Vedanāgatameta**ntiādīsupi eseva nayo. **Ayaṃ kho āvuso hetū**ti ayaṃ rūpādīni muñcitvā anupalabbhiyasabhāvo hetu, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatāti. Catutthādīni uttānatthāneva.

9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

418. Navame **kutūhalasālāya**nti kutūhalasālā nāma paccekasālā natthi, yattha pana nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā nānāvidhaṃ kathaṃ pavattenti, sā bahūnaṃ ‘‘ayaṃ kiṃ vadati, ayaṃ kiṃ vadatī’’ti kutūhaluppavattiṭṭhānato kutūhalasālāti vuccati. **Dūrampi gacchatī**ti yāva ābhassarabrahmalokā gacchati. **Imañca kāyaṃ nikkhipatī**ti cuticittena nikkhipati. **Anupapanno hotī**ti cutikkhaṇeyeva paṭisandhicittassa anuppannattā anupapanno hoti.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

419. Dasame **tesametaṃ saddhiṃ abhavissā**ti tesaṃ laddhiyā saddhiṃ etaṃ abhavissa. **Anulomaṃ abhavissa ñāṇassa uppādāya sabbe dhammā anattā**ti yaṃ etaṃ ‘‘sabbe dhammā anattā’’ti vipassanāñāṇaṃ uppajjati, api nu me tassa anulomaṃ abhavissāti attho.

11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

420. Ekādasame **etamettakena ettakamevā**ti āvuso yassāpi etaṃ ettakena kālena ‘‘hetumhi sati rūpītiādi paññāpanā hoti, asati na hotī’’ti byākaraṇaṃ bhaveyya, tassa ettakameva bahu. **Ko pana vādo**

atikkanteti atikkante pana atimanāpe dhammadesanānaye vādoyeva ko, natthi vādo, chinnā kathāti.

Abyākatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Saḷāyatanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Pācittiya-aṭṭhakathā

5. Pācittiyakaṇḍaṃ

1. Musāvādavaggo

1. Musāvādasikkhāpadavaṇṇanā

Yesaṃ navahi vaggehi, saṅgaho suppatiṭṭhito;
Khuddakānaṃ ayaṃ dāni, tesaṃ bhavati vaṇṇanā.

1. Tattha musāvādavaggassa tāva paṭhamasikkhāpade **hatthako**ti tassa therassa nāmaṃ. Sakyānaṃ puttoti **sakyaputto**. Buddhakāle kira sakyakulato asīti purisasahassāni pabbajiṃsu, tesaṃ so aññataroti. **Vādakkhitto**ti ‘‘vādaṃ karissāmī’’ti evaṃ parivitakkitena vādena paravādisantikaṃ khitto pakkhitto pahito pesitoti attho. Vādamhi vā sakena cittena khitto. Yatra yatra vādo tatra tatreva sandissatītipi vādakkhitto. **Avajānitvā avajānātī**ti attano vāde kañci dosaṃ sallakkhento ‘‘nāyaṃ mama vādo’’ti avajānitvā puna kathento kathento niddosataṃ sallakkhetvā ‘‘mameva ayaṃ vādo’’ti paṭijānāti. **Paṭijānitvā avajānātī**ti kismiñcideva vacane ānisaṃsaṃ sallakkhento ‘‘ayaṃ mama vādo’’ti paṭijānitvā puna kathento kathento tattha dosaṃ sallakkhetvā ‘‘nāyaṃ mama vādo’’ti avajānāti. **Aññenaññaṃ paṭicaratī**ti aññena kāraṇena aññaṃ kāraṇaṃ paṭicarati paṭicchādeti ajjhottharati, ‘‘rūpaṃ aniccaṃ jānitabbato’’ti vatvā puna ‘‘jātidhammato’’tiādīni vadati. Kurundiyaṃ pana ‘‘etassa paṭicchādanahetuṃ aññaṃ bahuṃ kathetī’’ti vuttaṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo – yaṃ taṃ paṭijānanañca avajānanañca, tassa paṭicchādanatthaṃ ‘‘ko āha, kiṃ āha, kismiṃ āhā’’ti evamādi bahuṃ bhāsatīti. Puna mahāaṭṭhakathāyaṃ ‘‘avajānitvā paṭijānanto paṭijānitvā avajānanto eva ca aññenaññaṃ paṭicaratī’’ti vuttaṃ. **Sampajānamusā bhāsatī**ti jānanto musā bhāsati. **Saṅketaṃ katvā visaṃvādetī**ti purebhattādīsu ‘‘asukasmiṃ nāma kāle asukasmiṃ nāma padese vādo hotū’’ti saṅketaṃ katvā saṅketato pure vā pacchā vā gantvā ‘‘passatha bho, titthiyā na āgatā parājitā’’ti pakkamati.

2. **Sampajānamusāvāde**ti jānitvā jānantassa ca musā bhaṇane.

3. **Visaṃvādanapurekkhārassā**ti visaṃvādanacittaṃ purato katvā vadantassa. **Vācā**ti micchāvācāpariyāpannavacanasamuṭṭhāpikā cetanā. **Girā**ti tāya cetanāya samuṭṭhāpitasaddaṃ dasseti. **Byappatho**ti vacanapatho; vācāyeva hi aññesampi diṭṭhānugatimāpajjantānaṃ pathabhūtato byappathoti vuccati. **Vacībhedo**ti vacīsaññitāya vācāya bhedo; pabhedagatā vācā eva evaṃ vuccati. Vācasikā viññattīti **vacīviññatti**. Evaṃ paṭhamapadena suddhacetanā, majjhe tīhi taṃsamuṭṭhāpitasaddasahitā cetanā, ante ekena viññattisahitā cetanā ‘‘kathitā’’ti veditabbā. **Anariyavohārā**ti anariyānaṃ bālaputhujjanānaṃ vohārā.

Evaṃ sampajānamusāvādaṃ dassetvā idāni ante vuttānaṃ sampajānamusāvādasaṅkhātānaṃ anariyavohārānaṃ lakkhaṇaṃ dassento **‘‘adiṭṭhaṃ diṭṭhaṃ me’’**tiādimāha. Tattha adiṭṭhaṃ diṭṭhaṃ meti evaṃ vadato vacanaṃ taṃsamuṭṭhāpikā vā cetanā eko anariyavohāroti iminā nayena attho veditabbo. Apicettha cakkhuvasena aggahitārammaṇaṃ adiṭṭhaṃ, sotavasena aggahitaṃ asutaṃ, ghānādivasena munitvā tīhi indriyehi ekābaddhaṃ viya katvā patvā aggahitaṃ amutaṃ, aññatra pañcahi indriyehi suddhena viññāṇeneva aggahitaṃ aviññātanti veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ pana **‘‘adiṭṭhaṃ nāma na cakkhunā diṭṭha’’**nti evaṃ oḷārikeneva nayena desanā katāti. Diṭṭhādīsu ca attanāpi parenapi diṭṭhaṃ diṭṭhameva. Evaṃ sutamutaviññātānīti ayameko pariyāyo. Aparo nayo yaṃ attanā diṭṭhaṃ diṭṭhameva taṃ. Esa nayo sutādīsu. Yaṃ pana parena diṭṭhaṃ, taṃ attanā sutaṭṭhāne tiṭṭhati. Evaṃ mutādīnipi.

4. Idāni tesaṃ anariyavohārānaṃ vasena āpattiṃ āropetvā dassento **‘‘tīhākārehī**’’tiādimāha. Tassattho ‘‘tīhi ākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassā’’ti evamādicatutthapārājikapāḷivaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbo. Kevalañhi tattha ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajji’’nti idha ‘‘adiṭṭhaṃ diṭṭhaṃ me’’ti, tattha ca ‘‘āpatti pārājikassā’’ti ‘‘idha āpatti pācittiyassā’’ti evaṃ vatthumatte āpattimatte ca viseso, sesaṃ ekalakkhaṇamevāti.

9. **Tīhākārehi diṭṭhe vematiko**tiādīnampi attho ‘‘diṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto diṭṭhe vematiko’’ti evamādiduṭṭhadosapāḷivaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbo. Pāḷimattameva hi ettha viseso, atthe pana satheravāde kiñci nānākaraṇaṃ natthi.

11. **Sahasā bhaṇatī**ti avīmaṃsitvā anupadhāretvā vā vegena diṭṭhampi ‘‘adiṭṭhaṃ me’’ti bhaṇati. **Aññaṃ bhaṇissāmīti aññaṃ bhaṇatī**ti mandattā jaḷattā pakkhalanto ‘‘cīvara’’nti vattabbe ‘‘cīra’’nti ādiṃ bhaṇati. Yo pana sāmaṇerena ‘‘api bhante mayhaṃ upajjhāyaṃ passitthā’’ti vutto keḷiṃ kurumāno ‘‘tava upajjhāyo dārusakaṭaṃ yojetvā gato bhavissatī’’ti vā siṅgālasaddaṃ sutvā ‘‘kassāyaṃ bhante saddo’’ti vutto ‘‘mātuyā te yānena gacchantiyā kaddame laggacakkaṃ uddharantānaṃ ayaṃ saddo’’ti vā evaṃ neva davā na ravā aññaṃ bhaṇati, so āpattiṃ āpajjatiyeva. Aññā pūraṇakathā nāma hoti, eko gāme thokaṃ telaṃ labhitvā vihāraṃ āgato sāmaṇeraṃ bhaṇati – ‘‘tvaṃ ajja kuhiṃ gato, gāmo ekatelo ahosī’’ti vā pacchikāya ṭhapitaṃ pūvakhaṇḍaṃ labhitvā ‘‘ajja gāme pacchikāhi pūve cāresu’’nti vā, ayaṃ musāvādova hoti. Sesaṃ uttānamevāti.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Musāvādasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Omasavādasikkhāpadavaṇṇanā

12. Dutiyasikkhāpade **omasantī**ti ovijjhanti. **Khuṃsentī**ti akkosanti. **Vambhentī**ti padhaṃsenti.

13. **Bhūtapubba**nti idaṃ vatthuṃ bhagavā omasavādagarahaṇatthaṃ āhari. **Nandivisālo nāmā**ti nandīti tassa balībaddassa nāmaṃ, visāṇāni panassa visālāni, tasmā **‘‘nandivisālo’’**ti vuccati. Bodhisatto tena samayena nandivisālo nāma hoti. Brāhmaṇo taṃ yāgubhattādīhi ativiya posesi. Atha so brāhmaṇaṃ anukampamāno **‘‘gaccha tva’’**ntiādimāha. **Tattheva aṭṭhāsī**ti ahetukapaṭisandhikālepi parakhuṃsanaṃ amanāpatoyeva paccesi, tasmā brāhmaṇassa dosaṃ dassetukāmo aṭṭhāsi. **Sakaṭasataṃ atibaddhaṃ pavaṭṭesī**ti paṭipāṭiyā ṭhapetvā heṭṭhārukkhe datvā ekābaddhaṃ katvā muggamāsavālukādīhi puṇṇaṃ sakaṭasataṃ pavaṭṭento, kiñcāpi pubbe patiṭṭhitārappadesaṃ puna are patte pavaṭṭitaṃ hoti, bodhisatto pana purimasakaṭena patiṭṭhitaṭṭhāne pacchimasakaṭaṃ patiṭṭhāpetuṃ sakaṭasatappamāṇaṃ padesaṃ pavaṭṭesi. Bodhisattānañhi sithilakaraṇaṃ nāma natthi.

Tena cattamano ahūti tena brāhmaṇassa dhanalābhena attano kammena ca so nandivisālo attamano ahosi.

15. **Akkosenapī**ti ettha pana yasmā parato ‘‘dve akkosā – hīno ca akkoso ukkaṭṭho ca akkoso’’ti vibhajitukāmo, tasmā yathā pubbe ‘‘hīnenapi akkosena khuṃsentī’’ti vuttaṃ; evaṃ avatvā ‘‘akkosena’’ iccevamāha. **Venajātī**ti tacchakajāti; veṇukārajātītipi vadanti. **Nesādajātī**ti migaluddakādijāti.

Rathakārajātīti cammakārajāti. **Pukkusajātī**ti pupphachaḍḍakajāti. **Avakaṇṇakādi** dāsānaṃ nāmaṃ hoti; tasmā hīnaṃ. **Oññāta**nti avaññātaṃ; ‘‘uññāta’’ntipi paṭhanti. **Avaññāta**nti vambhetvā ñātaṃ. **Hīḷita**nti jigucchitaṃ. **Paribhūta**nti kimetenātiti paribhavakataṃ. **Acittīkata**nti na garukataṃ.

Koṭṭhakakammanti tacchakakammaṃ. **Muddā**ti hatthamuddāgaṇanā. **Gaṇanā**ti acchiddakādiavasesagaṇanā. **Lekhā**ti akkharalekhā. Madhumehābādho vedanāya abhāvato ‘‘ukkaṭṭho’’ti vutto. **Pāṭikaṅkhā**ti icchitabbā. **Yakārena vā bhakārena vā**ti yakārabhakāre yojetvā yo akkoso. **Kāṭakoṭacikāya vā**ti **‘‘kāṭa’’**nti purisanimittaṃ, **‘‘koṭacikā’’**ti itthinimittaṃ; etehi vā yo akkoso, eso hīno nāma akkosoti.

16. Idāni tesaṃ jātiādīnaṃ pabhedavasena āpattiṃ āropetvā dassento **‘‘upasampanno upasampanna’’**ntiādimāha. Tattha **khuṃsetukāmo vambhetukāmo maṅkukattukāmo**ti akkositukāmo padhaṃsitukāmo garahitukāmo nittejaṃ kattukāmoti attho. **Hīnena hīna**nti hīnena jātivacanena hīnajātikaṃ. Etena upāyena sabbapadesu attho veditabbo.

Ettha ca hīnena hīnaṃ vadanto kiñcāpi saccaṃ vadati, omasitukāmatāya panassa vācāya vācāya pācittiyaṃ. Ukkaṭṭhena hīnaṃ vadanto ca kiñcāpi alikaṃ bhaṇati, omasitukāmatāya pana imināva sikkhāpadena pācittiyaṃ āpajjati, na purimena. Yopi ‘‘aticaṇḍālosi, atibrāhmaṇosi, duṭṭhacaṇḍālosi, duṭṭhabrāhmaṇosī’’tiādīni vadati, sopi āpattiyā kāretabbo.

26. **Santi idhekacce**ti vāre pana pariharitvā vuttabhāvena dukkaṭaṃ. Eseva nayo **ye nūna…pe… na maya**nti vāresupi. Anupasampanne pana catūsupi vāresu dukkaṭameva. Corosi gaṇṭhibhedakosītiādivacanehi pana upasampannepi anupampannepi sabbavāresu dukkaṭameva. Davakamyatāya pana upasampannepi anupasampannepi sabbavāresu dubbhāsitaṃ. Davakamyatā nāma keḷihasādhippāyatā. Imasmiñca sikkhāpade ṭhapetvā bhikkhuṃ bhikkhunīādayo sabbasattā anupasampannaṭṭhāne ṭhitāti veditabbā.

35. **Atthapurekkhārassā**tiādīsu pāḷiyā atthaṃ vaṇṇayanto **atthapurekkhāro;** pāḷiṃ vācento **dhammapurekkhāro;** anusiṭṭhiyaṃ ṭhatvā ‘‘idānipi caṇḍālosi, pāpaṃ mā akāsi, mā tamo tamaparāyaṇo ahosī’’tiādinā nayena kathento **anusāsanīpurekkhāro** nāmāti veditabbo. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti. Kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti. **Dubbhāsitāpatti** panettha vācācittato samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, akusalacittaṃ, dvivedanaṃ sukhā ca majjhattā cāti.

Omasavādasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Pesuññasikkhāpadavaṇṇanā

36. Tatiyasikkhāpade – **bhaṇḍanajātāna**nti sañjātabhaṇḍanānaṃ. **Bhaṇḍana**nti kalahassa pubbabhāgo, ‘‘iminā ca iminā ca idaṃ kataṃ; evaṃ vutte evaṃ vakkhāmā’’tiādikaṃ sakasakapakkhe sammantanaṃ. **Kalaho**ti āpattigāmiko kāyavācāvītikkamo. **Vivādo**ti viggāhikakathā. Taṃ vivādaṃ āpannānaṃ **vivādāpannānaṃ**. **Pesuñña**nti pisuṇavācaṃ, piyabhāvassa suññakaraṇavācanti vuttaṃ hoti.

37. **Bhikkhupesuññe**ti bhikkhūnaṃ pesuññe; bhikkhuto sutvā bhikkhunā bhikkhussa upasaṃhaṭapesuññeti attho.

38. **Dvīhākārehī**ti dvīhi kāraṇehi. **Piyakamyassa vā**ti ‘‘evaṃ ahaṃ etassa piyo bhavissāmī’’ti attano piyabhāvaṃ patthayamānassa vā. **Bhedādhippāyassa vā**ti ‘‘evamayaṃ etena saddhiṃ bhijjissatī’’ti parassa parena bhedaṃ icchantassa vā. **Jātitopī**tiādi sabbaṃ purimasikkhāpade vuttanayameva. Idhāpi bhikkhuniṃ ādiṃ katvā sabbe anupasampannā nāma.

Na piyakamyassa na bhedādhippāyassāti ekaṃ akkosantaṃ ekañca khamantaṃ disvā ‘‘aho nillajjo, īdisampi nāma bhavantaṃ puna vattabbaṃ maññissatī’’ti evaṃ kevalaṃ pāpagarahitāya bhaṇantassa anāpatti. Sesaṃ uttānatthameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Pesuññasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

4. Padasodhammasikkhāpadavaṇṇanā

44. Catutthasikkhāpade – **appatissā**ti appatissavā. Upāsakāti vutte vacanampi na sotukāmā; anādarāti attho. Appatissayā vā anīcavuttinoti attho. **Asabhāgavuttikā**ti visabhāgajīvikā, yathā bhikkhūsu vattitabbaṃ; evaṃ appavattavuttinoti attho.

45. **Padaso dhammaṃ vāceyyā**ti ekato padaṃ padaṃ dhammaṃ vāceyya; koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ vāceyyāti attho. Yasmā pana taṃ koṭṭhāsanāmakaṃ padaṃ catubbidhaṃ hoti, tasmā taṃ dassetuṃ ‘‘padaṃ anupadaṃ anvakkharaṃ anubyañjana’’nti padabhājanaṃ vuttaṃ. Tattha **pada**nti eko gāthāpādo adhippeto. **Anupada**nti dutiyapādo. **Anvakkhara**nti ekekamakkharaṃ. **Anubyañjana**nti purimabyañjanena sadisaṃ pacchābyañjanaṃ. Yaṃ kiñci vā ekamakkharaṃ anvakkharaṃ, akkharasamūho anubyañjanaṃ, akkharānubyañjanasamūho padaṃ. Paṭhamapadaṃ padameva, dutiyaṃ anupadanti evamettha nānākaraṇaṃ veditabbaṃ.

Idāni **padaṃ nāma ekato paṭṭhapetvā ekato osāpentī**ti gāthābandhaṃ dhammaṃ vācento ‘‘manopubbaṅgamā dhammā’’ti ekamekaṃ padaṃ sāmaṇerena saddhiṃ ekato ārabhitvā ekatoyeva niṭṭhāpeti. Evaṃ vācentassa padagaṇanāya pācittiyā veditabbā. **Anupadaṃ nāma pāṭekkaṃ paṭṭhapetvā ekato osāpentī**ti therena ‘‘manopubbaṅgamā dhammā’’ti vutte sāmaṇero taṃ padaṃ apāpuṇitvā ‘‘manoseṭṭhā manomayā’’ti dutiyapadaṃ ekato bhaṇati, ime pāṭekkaṃ paṭṭhapetvā ekato osāpenti nāma. Evaṃ vācentassāpi anupadagaṇanāya pācittiyā. **Anvakkharaṃ nāma rūpaṃ aniccanti vuccamāno ‘‘rū’’ti opātetī**ti ‘‘rūpaṃ aniccanti bhaṇa sāmaṇerā’’ti vuccamāno rūkāramattameva ekato vatvā tiṭṭhati. Evaṃ vācentassāpi anvakkharagaṇanāya pācittiyā. Gāthābandhepi ca esa nayo labbhatiyeva. **Anubyañjanaṃ nāma rūpaṃ aniccanti vuccamāno vedanā aniccāti saddaṃ nicchāretī**ti ‘‘rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, vedanā aniccā’’ti imaṃ suttaṃ vācayamāno therena ‘‘rūpaṃ anicca’’nti vuccamāno sāmaṇero sīghapaññatāya ‘‘vedanā aniccā’’ti imaṃ aniccapadaṃ therassa ‘‘rūpaṃ anicca’’nti etena aniccapadena saddhiṃ ekato bhaṇanto vācaṃ nicchāreti. Evaṃ vācentassāpi anubyañjanagaṇanāya pācittiyā. Ayaṃ panettha saṅkhepo – imesu padādīsu yaṃ yaṃ ekato bhaṇati tena tena āpattiṃ āpajjatīti.

Buddhabhāsitoti sakalaṃ vinayapiṭakaṃ abhidhammapiṭakaṃ dhammapadaṃ cariyāpiṭakaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ suttanipāto vimānavatthu petavatthu brahmajālādīni ca suttāni. **Sāvakabhāsito**ti catuparisapariyāpannehi sāvakehi bhāsito anaṅgaṇasammādiṭṭhianumānasuttacuḷavedallamahāvedallādiko. **Isibhāsito**ti bāhiraparibbājakehi bhāsito sakalo paribbājakavaggo, bāvariyassa antevāsikānaṃ soḷasannaṃ brāhmaṇānaṃ pucchāti evamādi. **Devatābhāsito**ti devatāhi bhāsito; so devatāsaṃyuttadevaputtasaṃyuttamārasaṃyuttabrahmasaṃyuttasakkasaṃyuttādivasena veditabbo.

Atthūpasañhitoti aṭṭhakathānissito. **Dhammūpasañhito**ti pāḷinissito; ubhayenāpi vivaṭṭūpanissitameva vadati. Kiñcāpi vivaṭṭūpanissitaṃ vadati, tisso saṅgītiyo āruḷhadhammaṃyeva pana padaso vācentassa āpatti. Vivaṭṭūpanissitepi nānābhāsāvasena gāthāsilokabandhādīhi abhisaṅkhate anāpatti. Tisso saṅgītiyo anāruḷhepi kulumbasuttaṃ rājovādasuttaṃ tikkhindriyaṃ catuparivaṭṭaṃ nandopanandanti īdise āpattiyeva. Apalāladamanampi vuttaṃ, mahāpaccariyampana paṭisiddhaṃ. Meṇḍakamilindapañhesu therassa sakapaṭibhāne anāpatti, yaṃ rañño saññāpanatthaṃ āharitvā vuttaṃ, tattha āpatti. Vaṇṇapiṭakaaṅgulimālapiṭakaraṭṭhapālagaajataāḷavakagajjitaguḷhamaggaguḷhavessantaraguḷhavinayavedallapiṭakāni pana abuddhavacanāniyevāti vuttaṃ. Sīlūpadeso nāma dhammasenāpatinā vuttoti vadanti, tasmiṃ āpattiyeva. Aññānipi maggakathāārammaṇakathābuddhikadaṇḍaka ñāṇavatthuasubhakathādīni atthi, tesu sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā vibhattā, dhutaṅgapañhe paṭipadā vibhattā; tasmā tesu āpattīti vuttaṃ. Mahāpaccariyādīsu pana saṅgītiṃ anāruḷhesu rājovādatikkhindriyacatuparivaṭṭanandopanandakulumbasuttesuyeva āpattīti vatvā avasesesu yaṃ buddhavacanato āharitvā vuttaṃ, tadeva āpattivatthu hoti, na itaranti ayamattho pariggahito.

48. **Ekato uddisāpento**ti anupasampannena saddhiṃ ekato uddesaṃ gaṇhantopi ekato vadati anāpattīti attho.

Tatrāyaṃ vinicchayo – upasampanno ca anupasampanno ca nisīditvā uddisāpenti. Ācariyo nisinnānaṃ bhaṇāmīti tehi saddhiṃ ekato vadati, ācariyassa āpatti. Anupasampannena saddhiṃ gaṇhantassa anāpatti. Dvepi ṭhitā gaṇhanti, eseva nayo. Daharabhikkhu nisinno, sāmaṇero ṭhito, nisinnassa bhaṇāmīti bhaṇato anāpatti. Sace daharo tiṭṭhati, itaro nisīdati, ṭhitassa bhaṇāmīti bhaṇatopi anāpatti. Sace bahūnaṃ bhikkhūnaṃ antare eko sāmaṇero nisinno hoti, tasmiṃ nisinne padaso dhammaṃ vācentassa ācariyassa acittakāpatti. Sace sāmaṇero upacāraṃ muñcitvā ṭhito vā nisinno vā hoti, yesaṃ vāceti, tesu apariyāpannattā ekena disābhāgena palāyanakaganthaṃ nāma gaṇhātīti saṅkhyaṃ gacchati, tasmā anāpatti. Ekato sajjhāyaṃ karontopi anupasampannena saddhiṃ upasampanno ekato sajjhāyaṃ karonto tena saddhiṃyeva bhaṇati, anāpatti. Anupasampannassa santike uddesaṃ gaṇhantassapi tena saddhiṃ ekato bhaṇantassa anāpatti. Ayampi hi ekato sajjhāyaṃ karoticceva saṅkhyaṃ gacchati.

Yebhuyyena paguṇaṃ ganthaṃ bhaṇantaṃ opātetīti sace ekagāthāya eko pādo na āgacchati, sesaṃ āgacchati, ayaṃ yebhuyyena paguṇagantho nāma. Etena nayena suttepi veditabbo. Taṃ opātentassa evaṃ bhaṇāhīti ekatopi bhaṇantassa anāpatti. **Osārentaṃ opātetī**ti suttaṃ uccārentaṃ parisamajjhe parisaṅkamānaṃ evaṃ vadehīti tena saddhiṃ ekatopi vadantassa anāpatti. Yaṃ pana mahāpaccariyādīsu ‘‘mayā saddhiṃ mā vadā’’ti vutto yadi vadati, ‘‘anāpattī’’ti vuttaṃ, taṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ natthi, natthibhāvoyeva cassa yutto. Kasmā? Kiriyasamuṭṭhānattā. Itarathā hi kiriyākiriyaṃ bhaveyya. Sesaṃ uttānatthameva.

Padasodhammasamuṭṭhānaṃ – vācato ca vācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Padasodhammasikkhāpadaṃ catutthaṃ.

5. Sahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā

49. Pañcamasikkhāpade – **muṭṭhassatī asampajānā**ti pubbabhāge satisampajaññassa akaraṇavasenetaṃ vuttaṃ, bhavaṅgotiṇṇakāle pana kuto satisampajaññanti! **Vikūjamānā**ti vippalapamānā. **Kākacchamānā**ti nāsāya kākasaddaṃ viya niratthakasaddaṃ muñcamānā. **Upāsakā**ti paṭhamataraṃ uṭṭhitaupāsakā.

50. **Etadavocu**nti ‘‘bhagavatā āvuso rāhula sikkhāpadaṃ paññatta’’nti bhikkhū sikkhāpadagāraveneva etaṃ avocuṃ. Pakatiyā pana te bhagavati ca gāravena āyasmato ca rāhulassa sikkhākāmatāya tassa āyasmato vasanaṭṭhānaṃ āgatassa cūḷamañcakaṃ vā apassenaṃ vā yaṃ atthi taṃ paññapetvā cīvaraṃ vā uttarāsaṅgaṃ vā ussīsakaraṇatthāya denti. Tatridaṃ tassāyasmato sikkhākāmatāya – bhikkhū kira taṃ dūratova āgacchantaṃ disvā muṭṭhisammuñjaniñca kacavarachaḍḍanakañca bahi khipanti. Athaññehi ‘‘āvuso kenidaṃ pātita’’nti vutte aññe evaṃ vadanti – ‘‘bhante, rāhulo imasmiṃ padese sañcari, tena nu kho pātita’’nti. So panāyasmā ‘‘na mayhaṃ bhante idaṃ kamma’’nti ekadivasampi avatvā taṃ paṭisāmetvā bhikkhū khamāpetvā gacchati. **Vaccakuṭiyā seyyaṃ kappesī**ti taṃyeva sikkhākāmataṃ anubrūhanto dhammasenāpatimahāmoggallānaānandattherādīnaṃ santikaṃ agantvā bhagavato vaḷañjanakavaccakuṭiyaṃ seyyaṃ kappesi. Sā kira kuṭi kavāṭabaddhā gandhaparibhaṇḍakatā samosaritapupphadāmā cetiyaṭṭhānamiva tiṭṭhati, aparibhogā aññesaṃ.

51. **Uttaridirattatiratta**nti bhagavā sāmaṇerānaṃ saṅgahakaraṇatthāya tirattaṃ parihāraṃ adāsi. Na hi yuttaṃ kuladārake pabbājetvā nānuggahetunti. **Sahaseyya**nti ekato seyyaṃ. **Seyyā**ti kāyappasāraṇasaṅkhātaṃ sayanampi vuccati, yasmiṃ senāsane sayanti, tampi. Tattha senāsanaṃ tāva dassetuṃ **‘‘seyyā nāma sabbacchannā’’**tiādi vuttaṃ. Kāyappasāraṇaṃ dassetuṃ **anupasampanne nipanne bhikkhu nipajjatī’’**tiādi vuttaṃ. Tasmā ayamettha attho – ‘‘senāsanasaṅkhātaṃ seyyaṃ pavisitvā kāyappasāraṇasaṅkhātaṃ seyyaṃ kappeyya vidaheyya sampādeyyā’’ti. **Sabbacchannā**tiādinā pana tassā senāsanasaṅkhātāya seyyāya lakkhaṇaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ senāsanaṃ upari pañcahi chadanehi aññena vā kenaci sabbameva paṭicchannaṃ, ayaṃ sabbacchannā nāma seyyā. Aṭṭhakathāsu pana pākaṭavohāraṃ gahetvā vācuggatavasena ‘‘sabbacchannā nāma pañcahi chadanehi channā’’ti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ? Atha kho dussakuṭiyaṃ vasantassāpi na sakkā anāpatti kātuṃ, tasmā yaṃ kiñci paṭicchādanasamatthaṃ idha chadanañca paricchannañca veditabbaṃ. Pañcavidhacchadaneyeva hi gayhamāne padaracchannepi sahaseyyā na bhaveyya. Yaṃ pana senāsanaṃ bhūmito paṭṭhāya yāva chadanaṃ āhacca pākārena vā aññena vā kenaci antamaso vatthenāpi parikkhittaṃ, ayaṃ sabbaparicchannā nāma seyyā. Chadanaṃ anāhacca sabbantimena pariyāyena diyaḍḍhahatthubbedhena pākārādinā parikkhittāpi sabbaparicchannāyevāti kurundaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Yassā pana upari bahutaraṃ ṭhānaṃ channaṃ, appaṃ acchannaṃ, samantato vā bahutaraṃ parikkhittaṃ, appaṃ aparikkhittaṃ, ayaṃ **yebhuyyena channā yebhuyyena paricchannā** nāma. Iminā hi lakkhaṇena samannāgato sacepi sattabhūmako pāsādo ekūpacāro hoti, satagabbhaṃ vā catussālaṃ vā, ekaseyyāicceva saṅkhyaṃ gacchati. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘catutthe divase atthaṅgate sūriye anupasampanne nipanne bhikkhu nipajjati, āpatti pācittiyassā’’**tiādi.

Tattha ca nipajjanamatteneva pācittiyaṃ. Sace pana sambahulā sāmaṇerā, eko bhikkhu, sāmaṇeragaṇanāya pācittiyā. Te ce uṭṭhāyuṭṭhāya nipajjanti, tesaṃ payoge payoge bhikkhussa āpatti. Bhikkhussa uṭṭhāyuṭṭhāya nipajjane pana bhikkhusseva payogena bhikkhussa āpatti. Sace pana sambahulā bhikkhū eko sāmaṇero sabbesaṃ āpattiṃ karoti, tassa uṭṭhāyuṭṭhāya nipajjanenapi bhikkhūnaṃ āpattiyeva. Ubhayesaṃ sambahulabhāvepi eseva nayo.

Apicettha ekāvāsādikampi catukkaṃ veditabbaṃ. Yo hi ekasmiṃ āvāse ekeneva anupasampannena saddhiṃ tirattaṃ sahaseyyaṃ kappeti, tassa catutthadivasato paṭṭhāya devasikā āpatti. Yopi ekasmiṃyeva āvāse nānāanupasampannehi saddhiṃ tirattaṃ sahaseyyaṃ kappeti, tassapi. Yopi nānāāvāsesu ekeneva anupasampannena saddhiṃ tirattaṃ sahaseyyaṃ kappeti, tassapi. Yopi nānāāvāsesu nānāanupasampannehi saddhiṃ yojanasatampi gantvā sahaseyyaṃ kappeti, tassapi catutthadivasato paṭṭhāya devasikā āpatti.

Ayañca sahaseyyāpatti nāma ‘‘bhikkhuṃ ṭhapetvā avaseso anupasampanno nāmā’’ti vacanato tiracchānagatenapi saddhiṃ hoti, tatra tiracchānagatassa paricchedo methunadhammāpattiyā vuttanayeneva veditabbo. Tasmā sacepi godhābiḷālamaṅgusādīsu koci pavisitvā bhikkhuno vasanasenāsane ekūpacāraṭṭhāne sayati, sahaseyyāva hoti.

Yadi pana thambhānaṃ upari katapāsādassa uparimatalena saddhiṃ asambaddhabhittikassa bhittiyā upari ṭhitasusiratulāsīsassa susirena pavisitvā tulāya abbhantare sayitvā teneva susirena nikkhamitvā gacchati, heṭṭhāpāsāde sayitabhikkhussa anāpatti. Sace chadane chiddaṃ hoti, tena pavisitvā antochadane vasitvā teneva pakkamati, nānūpacāre uparimatale chadanabbhantare sayitassa āpatti, heṭṭhimatale sayitassa anāpatti. Sace antopāsādeneva ārohitvā sabbatalāni paribhuñjanti, ekūpacārāni honti, tesu yattha katthaci sayitassa āpatti.

Sabhāsaṅkhepena kate aḍḍhakuṭṭakasenāsane sayitassa vāḷasaṅghāṭādīsu kapotādayo pavisitvā sayanti, āpattiyeva. Parikkhepassa bahigate nibbakosabbhantare sayanti, anāpatti. Parimaṇḍalaṃ vā caturassaṃ vā ekacchadanāya gabbhamālāya satagabbhaṃ cepi senāsanaṃ hoti, tatra ce ekena sādhāraṇadvārena pavisitvā visuṃ pākārena aparicchinnagabbhūpacāre sabbagabbhe pavisanti, ekagabbhepi anupasampanne nipanne sabbagabbhesu nipannānaṃ āpatti. Sace sapamukhā gabbhā honti, pamukhassa upari acchannaṃ uccavatthukaṃ cepi hoti, pamukhe sayito gabbhe sayitānaṃ āpattiṃ na karoti. Sace pana gabbhacchadaneneva saddhiṃ sambaddhacchadanaṃ hoti, tatra sayito sabbesaṃ āpattiṃ karoti. Kasmā? Sabbacchannattā sabbaparicchannattā ca, gabbhaparikkhepoyeva hissa parikkhepoti. Eteneva hi nayena aṭṭhakathāsu lohapāsādaparikkhepassa catūsu dvārakoṭṭhakesu āpatti vuttā.

Yaṃ pana andhakaṭṭhakathāyaṃ ‘‘aparikkhitte pamukhe anāpattīti bhūmiyaṃ vinā jagatiyā pamukhaṃ sandhāya kathina’’nti vuttaṃ, taṃ andhakaraṭṭhe pāṭekkasannivesā ekacchadanā gabbhapāḷiyo sandhāya vuttaṃ. Yañca tattha ‘‘bhūmiyaṃ vinā jagatiyā’’ti vuttaṃ, taṃ neva aṭṭhakathāsu atthi; na pāḷiyā sameti. Dasahatthubbedhāpi hi jagati parikkhepasaṅkhyaṃ na gacchati. Tasmā yampi tattha dutiyasikkhāpade jagatiyā pamāṇaṃ vatvā ‘‘etaṃ ekūpacāraṃ paricchannaṃ nāma hotī’’ti vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ. Yepi ekasāladvisālatisālacatussālasannivesā mahāpāsādā ekasmiṃ okāse pāde dhovitvā paviṭṭhena sakkā honti sabbattha anuparigantuṃ, tesupi sahaseyyāpattiyā na muccati. Sace tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne upacāraṃ paricchinditvā katā honti, ekūpacāraṭṭhāneyeva āpatti.

Dvīhi dvārehi yuttassa sudhāchadanamaṇḍapassa majjhe pākāraṃ karonti, ekena dvārena pavisitvā ekasmiṃ paricchede anupasampanno sayati, ekasmiṃ bhikkhu, anāpatti. Pākāre godhādīnaṃ pavisanamattampi chiddaṃ hoti, ekasmiñca paricchede godhā sayanti, anāpattiyeva. Na hi chiddena gehaṃ ekūpacāraṃ nāma hoti. Sace pākāramajjhe chinditvā dvāraṃ yojenti, ekūpacāratāya āpatti. Taṃ dvāraṃ kavāṭena pidahitvā sayanti, āpattiyeva. Na hi dvārapidahanena gehaṃ nānūpacāraṃ nāma hoti, dvāraṃ vā advāraṃ. Kavāṭañhi saṃvaraṇavivaraṇehi yathāsukhaṃ vaḷañjanatthāya kataṃ, na vaḷañjanūpacchedanatthāya. Sace pana taṃ dvāraṃ puna iṭṭhakāhi pidahanti, advāraṃ hoti, purime nānūpacārabhāveyeva tiṭṭhati. Dīghapamukhaṃ cetiyagharaṃ hoti. Ekaṃ kavāṭaṃ anto, ekaṃ bahi, dvinnaṃ kavāṭānaṃ antare anupasampanno antocetiyaghare sayantassa āpattiṃ karoti, ekūpacārattā.

Tatra yassa ‘‘siyā ayaṃ ekūpacāranānūpacāratā nāma udositasikkhāpade vuttā, idha pana ‘seyyā nāma sabbacchannā sabbaparicchannā yebhuyyena channā yebhuyyena paricchannā’ti ettakameva vuttaṃ, pihitadvāro ca gabbho sabbaparicchannova hoti. Tasmā tattha anto sayiteneva saddhiṃ āpatti, bahi sayitena anāpattī’’ti. So evaṃ vattabbo – ‘‘apihitadvāre pana kasmā bahi sayitena āpattī’’ti? Pamukhassa gabbhena saddhiṃ sabbacchannattā. ‘‘Kiṃ pana gabbhe pihite chadanaṃ viddhastaṃ hotī’’ti? Na viddhastaṃ, gabbhena saddhiṃ pamukhassa sabbaparicchannatā na hoti. ‘‘Kiṃ parikkhepo viddhasto’’ti? Addhā vakkhati ‘‘na viddhasto, kavāṭena upacāro paricchanno’’ti. Evaṃ dūrampi gantvā puna ekūpacāranānūpacāratamyeva paccāgamissati.

Apica yadi byañjanamatteyeva attho suviññeyyo siyā, sabbacchannāti vacanato pañcannaṃ aññatarena chadanena channā eva seyyā siyā, na aññena. Evañca sati padaracchannādīsu anāpatti siyā. Tato yadatthaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, sveva attho parihāyeyya. Parihāyatu vā mā vā, kathaṃ avuttaṃ gahetabbanti; ko vā vadati ‘‘avuttaṃ gahetabba’’nti? Vuttañhetaṃ aniyatesu – ‘‘paṭicchannaṃ nāma āsanaṃ kuṭṭena vā kavāṭena vā kilañjena vā sāṇipākārena vā rukkhena vā thambhena vā koṭṭhalikāya vā yena kenaci paṭicchannaṃ hotī’’ti. Tasmā yathā tattha yena kenaci paṭicchannaṃ paṭicchannameva, evamidhāpi gahetabbaṃ. Tasmā senāsanaṃ khuddakaṃ vā hotu mahantaṃ vā aññena saddhiṃ sambaddhaṃ vā asambaddhaṃ vā dīghaṃ vā vaṭṭaṃ vā caturassaṃ vā ekabhūmakaṃ vā, anekabhūmakaṃ vā, yaṃ yaṃ ekūpacāraṃ sabbattha yena kenaci paṭicchādanena sabbacchanne sabbaparicchanne yebhuyyena vā channe yebhuyyena vā paricchanne sahaseyyāpatti hotīti.

53. **Upaḍḍhacchanne upaḍḍhaparicchanne āpatti dukkaṭassā**ti ettha sabbacchanne upaḍḍhaparicchanneti evamādīsupi mahāpaccariyaṃ dukkaṭamevāti vuttaṃ. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘sabbacchanne yebhuyyenaparicchanne pācittiyaṃ, sabbacchanne upaḍḍhaparicchanne pācittiyaṃ, yebhuyyenachanne upaḍḍhaparicchanne pācittiyaṃ, sabbaparicchanne yebhuyyenachanne pācittiyaṃ, sabbaparichanne upaḍḍhacchanne pācittiyaṃ, yebhuyyenaparicchanne upaḍḍhacchanne pācittiyaṃ, pāḷiyaṃ vuttapācittiyena saddhiṃ satta pācittiyānī’’ti vuttaṃ. ‘‘Sabbacchanne cūḷakaparicchanne dukkaṭaṃ, yebhuyyenachanne cūḷakaparicchanne dukkaṭaṃ, sabbaparicchanne cūḷakacchanne dukkaṭaṃ, yebhuyyenaparicchanne cūḷakacchanne dukkaṭaṃ, pāḷiyaṃ dukkaṭena saha pañca dukkaṭānī’’ti vuttaṃ.

‘‘Upaḍḍhacchanne cūḷakaparicchanne anāpatti, upaḍḍhaparicchanne cūḷakacchanne anāpatti, cūḷakacchanne cūḷakaparicchanne anāpatti, sabbacchanne sabbaaparicchanneti ca ettha senambamaṇḍapavaṇṇaṃ hotī’’ti vuttaṃ. Imināpetaṃ veditabbaṃ – ‘‘yathā jagati parikkhepasaṅkhaya na gacchatī’’ti. Sesaṃ uttānatthameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kāyato ca kāyacittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Sahaseyyasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Dutiyasahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā

55. Dutiyasahaseyyasikkhāpade – **āvasathāgāra**nti āgantukānaṃ vasanāgāraṃ. **Paññattaṃ hotī**ti puññakāmatāya katvā ṭhapitaṃ hoti. **Yena sā itthī tenupasaṅkamī**ti asukasmiṃ nāma ṭhāne āvasathāgāraṃ paññattaṃ atthīti manussānaṃ sutvā upasaṅkami. **Gandhagandhinī**ti agarukuṅkumādīnaṃ gandhānaṃ gandho gandhagandho, so assā atthīti gandhagandhinī. **Sāṭakaṃ nikkhipitvā**ti appeva nāmassa imampi vippakāraṃ passantassa rāgo uppajjeyyāti cintetvā evamakāsi. **Okkhipitvā**ti adho khipitvā. **Accayo**ti aparādho. **Maṃ accagamā**ti maṃ atikkamma abhibhavitvā pavatto. Sesaṃ paṭhamasikkhāpade vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayameva hi viseso – paṭhamasikkhāpade catutthadivase āpatti idha paṭhamadivasepi. Yakkhīpetīhi dissamānakarūpāhi tiracchānagatitthiyā ca methunadhammavatthubhūtāya eva dukkaṭaṃ. Sesāhi anāpatti. Samuṭṭhānādīni paṭhamasadisānevāti.

Dutiyasahaseyyasikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Dhammadesanāsikkhāpadavaṇṇanā

60. Sattamasikkhāpade – **gharaṇī**ti gharasāminī. **Nivesanadvāre**ti nivesanassa mahādvāre. **Gharasuṇhā**ti tasmiṃ ghare suṇhā. **Āvasathadvāre**ti ovarakadvāre. **Vissaṭṭhenā**ti suniggatena saddena. **Vivaṭenā**ti suṭṭhu pakāsena asaṃvutena. **Dhammo desetabbo**ti ayaṃ saraṇasīlādibhedo dhammo kathetabbo. **Aññātu**nti ājānituṃ. **Viññunā purisaviggahenā**ti viññunā purisena, purisaviggahaṃ gahetvāpi ṭhitena na yakkhena na petena na tiracchānagatena.

66. **Anāpatti viññunā purisaviggahenā**ti viññunā purisaviggahena saddhiṃ ṭhitāya bahumpi dhammaṃ desentassa anāpatti. **Chappañcavācāhī**ti chahi pañcahi vācāhi yo deseti, tassapi anāpatti. Tattha eko gāthāpādo ekavācāti evaṃ sabbattha vācāpamāṇaṃ veditabbaṃ. Sace aṭṭhakathaṃ dhammapadaṃ jātakādivatthuṃ vā kathetukāmo hoti, chappañcapadamattameva kathetuṃ vaṭṭati. Pāḷiyā saddhiṃ kathentena ekapadaṃ pāḷito pañca aṭṭhakathātoti evaṃ cha padāni anatikkāmetvāva kathetabbo. Padasodhamme vuttappabhedo hi idhāpi sabbo dhammoyeva. **Tasmiṃ desetī**ti tasmiṃ khaṇe deseti. Sampadānatthe vā etaṃ bhummavacanaṃ. Tassā desetīti attho. **Aññissā mātugāmassā**ti ekissā desetvā puna āgatāgatāya aññissāpi desetīti evaṃ ekāsane nisinno mātugāmasatasahassannampi desetīti attho. Mahāpaccariyaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ samaṃ nisinnānaṃ mātugāmānaṃ ‘‘tumhākaṃ ekekissā ekekaṃ gāthaṃ desessāmi, taṃ suṇāthāti deseti, anāpatti. Paṭhamaṃ ekekissā ekekaṃ gāthaṃ kathessāmīti ābhogaṃ katvā jānāpetvā kathetuṃ vaṭṭati, na pacchāti. **Pañhaṃ pucchati pañhaṃ puṭṭho kathetī**ti mātugāmo ‘‘dīghanikāyo nāma bhante kimatthaṃ dīpetī’’ti pucchati. Evaṃ pañhaṃ puṭṭho bhikkhu sabbaṃ cepi dīghanikāyaṃ katheti, anāpatti. Sesamettha uttānatthameva.

Padasodhammasamuṭṭhānaṃ – vācato ca vācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dhammadesanāsikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Bhūtārocanasikkhāpadavaṇṇanā

67. Aṭṭhamasikkhāpade – vatthukathāya tāva yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ catutthapārājikavaṇṇanāyaṃ vuttanayameva. Ayameva hi viseso – tattha abhūtaṃ ārocesuṃ, idha bhūtaṃ. Bhūtampi puthujjanā ārocesuṃ, na ariyā. Ariyānañhi payuttavācā nāma natthi, attano guṇe ārocayamāne pana aññe na paṭisedhesuṃ, tathāuppanne ca paccaye sādiyiṃsu, tathāuppannabhāvaṃ ajānantā.

‘‘Atha kho te bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesu’’ntiādimhi pana ye uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsiṃsu, te ārocesunti veditabbaṃ. **‘‘Kacci pana vo bhikkhave bhūta’’**nti pucchite pana sabbepi **‘‘bhūtaṃ bhagavā’’**ti paṭijāniṃsu. Ariyānampi hi abbhantare bhūto uttarimanussadhammoti. Atha bhagavā ariyamissakattā ‘‘moghapurisā’’ti avatvā **‘‘kathañhi nāma tumhe bhikkhave’’**ti vatvā **‘‘udarassa kāraṇā’’**tiādimāha. Tattha yasmā ariyā aññesaṃ sutvā ‘‘ayyo kira, bhante, sotāpanno’’tiādinā nayena pasannehi manussehi pucchiyamānā apaññatte sikkhāpade anādīnavadassino suddhacittatāya attano ca paresañca visesādhigamaṃ paṭijāniṃsu. Evaṃ paṭijānantehi ca tehi yaṃ aññe udarassa kāraṇā uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsitvā piṇḍapātaṃ uppādesuṃ, taṃ suddhacittatāya sādiyantehipi udarassa kāraṇā uttarimanussadhammassa vaṇṇo bhāsito viya hoti. Tasmā sabbasaṅgāhikeneva nayena ‘‘kathañhi nāma tumhe, bhikkhave, udarassa kāraṇā gihīnaṃ aññamaññaṃ uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsissathā’’ti āha. Sesaṃ catutthapārājikavatthusadisameva. Sikkhāpadavibhaṅgepi kevalaṃ tattha pārājikañceva thullaccayañca idha bhūtattā pācittiyañceva dukkaṭañca ayaṃ viseso. Sesaṃ vuttanayameva.

77. **‘‘Upasampannassa bhūtaṃ ārocetī’’**ti uttarimanussadhammameva sandhāya vuttaṃ. Parinibbānakāle hi antarā vā atikaḍḍhiyamānena upasampannassa bhūtaṃ ārocetuṃ vaṭṭati. Sutapariyattisīlaguṇaṃ pana anupasampannassāpi ārocetuṃ vaṭṭati. Ādikammikassa anāpatti. ‘‘Ummattakassā’’ti idaṃ pana idha na vuttaṃ. Kasmā? Diṭṭhisampannānaṃ ummādassa vā cittakkhepassa vā abhāvāti. Mahāpaccariyampi hi vicāritaṃ ‘‘jhānalābhī pana parihīne jhāne ummattako bhaveyya, tassapi bhūtārocanapaccayā anāpatti na vattabbā, bhūtasseva abhāvato’’ti. Sesaṃ uttānameva.

Bhūtārocanaṃ nāmetaṃ pubbe avuttehi tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kāyato vācato kāyavācato cāti. Kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, kusalābyākatacittehi dvicittaṃ, sukhamajjhattavedanāhi dvivedananti.

Bhūtārocanasikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Duṭṭhullārocanasikkhāpadavaṇṇanā

78. Navamasikkhāpade – **duṭṭhullā nāma āpatti cattāri ca pārājikāni terasa ca saṅghādisesā**ti imissā pāḷiyā ‘‘pārājikāni duṭṭhullasaddatthadassanatthaṃ vuttāni, saṅghādisesaṃ pana idha adhippeta’’nti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Tatrāyaṃ vicāraṇā – sace pārājikaṃ ārocentassa pācittiyaṃ na bhaveyya, yathā samānepi bhikkhu-bhikkhunīnaṃ upasampannasadde yattha bhikkhunī anadhippetā hoti, tattha bhikkhuṃ ṭhapetvā avaseso anupasampannoti vuccati; evamidha samānepi pārājikasaṅghādisesānaṃ duṭṭhullasadde yadi pārājikaṃ anadhippetaṃ, ‘‘duṭṭhullā nāma āpatti terasa saṅghādisesā’’ti etadeva vattabbaṃ siyā. Tattha bhaveyya ‘‘yo pārājikaṃ āpanno, so bhikkhubhāvato cuto, tasmā tassa āpattiṃ ārocento dukkaṭaṃ āpajjatī’’ti. Evaṃ sati akkosantopi dukkaṭaṃ āpajjeyya, pācittiyameva ca āpajjati. Vuttañhetaṃ – ‘‘asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno, tañce asuddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadati, āpatti omasavādassā’’ti (pārā. 389). Evaṃ pāḷiyā vicāriyamānāya pārājikaṃ ārocentassāpi pācittiyameva dissati. Kiñcāpi dissati, atha kho sabbaaṭṭhakathāsu vuttattā **aṭṭhakathācariyāva** ettha pamāṇaṃ, na aññā vicāraṇā. Pubbepi ca āvocumha – ‘‘buddhena dhammo vinayo ca vutto, yo tassa puttehi tatheva ñāto’’tiādi (pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā). Aṭṭhakathācariyā hi buddhassa adhippāyaṃ jānanti.

Imināpi cetaṃ pariyāyena veditabbaṃ. Aññatra bhikkhusammutiyāti hi vuttaṃ. Bhikkhusammutiyā ca ārocanaṃ āyatiṃ saṃvaratthāya puna tathārūpaṃ āpattiṃ anāpajjanatthāya bhagavatā anuññātaṃ, na tassa bhikkhuno avaṇṇamattappakāsanatthāya, sāsane cassa patiṭṭhānisedhanatthāya, na ca pārājikaṃ āpannassa puna tathārūpāya āpattiyā anāpajjanena bhikkhubhāvo nāma atthi. Tasmā ‘‘pārājikāni duṭṭhullasaddatthadassanatthaṃ vuttāni, saṅghādisesaṃ pana idhādhippeta’’nti yaṃ aṭṭhakathāsu vuttaṃ, taṃ suvuttameva.

80. **Atthi bhikkhusammuti āpattipariyantā**tiādīsu pana yā ayaṃ bhikkhusammuti vuttā, sā na katthaci āgatā, idha vuttattāyeva pana abhiṇhāpattikaṃ bhikkhuṃ disvā evamesa paresu hirottappenāpi āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjissatīti tassa bhikkhuno hitesitāya tikkhattuṃ apaloketvā saṅghena kātabbāti veditabbāti.

82. **Aduṭṭhullaṃ āpattiṃ āroceti āpatti dukkaṭassā**ti pañcapi āpattikkhandhe ārocentassa dukkaṭaṃ. Mahāpaccariyaṃ pana pārājikaṃ ārocentassāpi dukkaṭameva vuttaṃ. **Anupasampannassa duṭṭhullaṃ vā aduṭṭhullaṃ vā ajjhācāra**nti ettha ādito pañca sikkhāpadāni duṭṭhullo nāma ajjhācāro, sesāni aduṭṭhullo. Sukkavissaṭṭhikāyasaṃsaggaduṭṭhullaattakāmā panassa ajjhācāro nāmāti vuttaṃ.

83. **Vatthuṃ ārocetī**ti ‘‘ayaṃ sukkavissaṭṭhiṃ āpanno, duṭṭhullaṃ āpanno, attakāmaṃ āpanno’’ kāyasaṃsaggaṃ āpannoti evaṃ vadantassa anāpatti. **Āpattiṃ ārocetī**ti ettha ‘‘ayaṃ pārājikaṃ āpanno, saṅghādisesaṃ thullaccayaṃ pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ dukkaṭaṃ dubbhāsitaṃ āpanno’’ti vadati anāpatti. ‘‘Ayaṃ asuciṃ mocetvā saṅghādisesaṃ āpanno’’tiādinā pana nayena vatthunā saddhiṃ āpattiṃ ghaṭetvā ārocentasseva āpatti. Sesamettha uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Duṭṭhullārocanasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Pathavīkhaṇanasikkhāpadavaṇṇanā

86. Dasamasikkhāpade – **jātā ca pathavī ajātā ca pathavī**ti imehi padehi jātapathaviñca ajātapathaviñca dasseti. **Appapāsāṇā**dīsu appā pāsāṇā etthāti appapāsāṇāti evamattho daṭṭhabbo. Tattha muṭṭhippamāṇato upari pāsāṇāti veditabbā, muṭṭhippamāṇā sakkharā. Kathalāti kapālakhaṇḍāni. Marumbāti kaṭasakkharā. Vālikāti vālukāyeva. **Yebhuyyena paṃsukā**ti tīsu koṭṭhāsesu dve koṭṭhāsā paṃsu, eko pāsāṇādīsu aññataro. **Adaḍḍhāpī**ti uddhanapattapacanakumbhakārāvāpādivasena tathā tathā adaḍḍhā. Sā pana visuṃ natthi, suddhapaṃsuādīsu aññatarāva veditabbā. **Yebhuyyenasakkharā**ti bahutarā sakkharā. Hatthikucchiyaṃ kira ekapacchipūraṃ āharāpetvā doṇiyaṃ dhovitvā pathaviyā yebhuyyena sakkharabhāvaṃ ñatvā sayaṃ bhikkhū pokkharaṇiṃ khaṇiṃsu. Yāni pana majjhe **‘‘appapaṃsu appamattikā’’**ti dve padāni, tāni yebhuyyenapāsāṇādipañcakameva pavisanti tesaṃyeva hi dvinnaṃ pabhedadassanametaṃ. **Sayaṃ khaṇati āpatti pācittiyassā**ti ettha pahāre pahāre pācittiyaṃ veditabbaṃ. **Sakiṃ āṇatto bahukampi khaṇatī**ti sacepi sakaladivasaṃ khaṇati, āṇāpakassa ekaṃyeva pācittiyaṃ. Sace pana kusito hoti, punappunaṃ āṇāpetabbo. Taṃ āṇāpetvā khaṇāpentassa vācāya vācāya pācittiyaṃ. Ayaṃ tāva pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana pāḷimuttakavinicchayo – ‘‘pokkharaṇiṃ khaṇā’’ti vadati, vaṭṭati. Khatāyeva hi pokkharaṇī nāma hoti, tasmā ayaṃ kappiyavohāro. Esa nayo ‘‘vāpiṃ taḷākaṃ āvāṭaṃ khaṇā’’tiādīsupi. ‘‘Imaṃ okāsaṃ khaṇa, imasmiṃ okāse pokkharaṇiṃ khaṇā’’ti vattuṃ pana na vaṭṭati. ‘‘Kandaṃ khaṇa, mūlaṃ khaṇā’’ti aniyāmetvā vattuṃ vaṭṭati. ‘‘Imaṃ valliṃ khaṇa, imasmiṃ okāse kandaṃ vā mūlaṃ vā khaṇā’’ti vattuṃ na vaṭṭati. Pokkharaṇiṃ sodhentehi yo kuṭehi ussiñcituṃ sakkā hoti tanukakaddamo, taṃ apanetuṃ vaṭṭati, bahalaṃ na vaṭṭati. Ātapena sukkhakaddamo phalati, tatra yo heṭṭhā pathaviyā asambaddho, tameva apanetuṃ vaṭṭati. Udakena gataṭṭhāne udakapappaṭako nāma hoti, vātappahārena calati, taṃ apanetuṃ vaṭṭati.

Pokkharaṇīādīnaṃ taṭaṃ bhijjitvā udakasāmantā patati, sace omakacātumāsaṃ ovaṭṭhaṃ, chindituṃ vā bhindituṃ vā vaṭṭati, cātumāsato uddhaṃ na vaṭṭati. Sace pana udakeyeva patati, deve atirekacātumāsaṃ ovaṭṭhepi udakeyeva udakassa patitattā vaṭṭati. Pāsāṇapiṭṭhiyaṃ soṇḍiṃ khaṇanti, sace tattha paṭhamameva sukhumarajaṃ patati, tañce devena ovaṭṭhaṃ hoti, cātumāsaccayena akappiyapathavīsaṅkhyaṃ gacchati. Udake pariyādiṇṇe soṇḍiṃ sodhentehi taṃ vikopetuṃ na vaṭṭati. Sace paṭhamameva udakena pūrati, pacchā rajaṃ patati, taṃ vikopetuṃ vaṭṭati. Tattha hi deve vassantepi udakeyeva udakaṃ patatīti. Piṭṭhipāsāṇe sukhumarajaṃ hoti, deve phusāyante allīyati, tampi cātumāsaccayena vikopetuṃ na vaṭṭati. Sace pana akatapabbhāre vammiko uṭṭhito hoti, yathāsukhaṃ vikopetuṃ vaṭṭati. Sace abbhokāse uṭṭhahati, omakacātumāsaṃ ovaṭṭhoyeva vaṭṭati. Rukkhādīsu āruḷhaupacikāmattikāyapi eseva nayo. Gaṇḍuppādagūthamūsikukkaragokaṇṭakādīsupi eseva nayo.

Gokaṇṭako nāma gāvīnaṃ khuracchinnakaddamo vuccati. Sace pana heṭṭhimatalena bhūmisambandho hoti, ekadivasampi na vaṭṭati. Kasitaṭṭhānepi naṅgalacchinnamattikāpiṇḍaṃ gaṇhantassa eseva nayo. Purāṇasenāsanaṃ hoti acchadanaṃ vā vinaṭṭhacchadanaṃ vā, atirekacātumāsaṃ ovaṭṭhaṃ jātapathavīsaṅkhyameva gacchati. Tato avasesaṃ chadaniṭṭhakaṃ vā gopānasīādikaṃ upakaraṇaṃ vā ‘‘iṭṭhakaṃ gaṇhāmi gopanasiṃ bhittipādaṃ padarattharaṇaṃ pāsāṇatthambhaṃ gaṇhāmī’’ti saññāya gaṇhituṃ vaṭṭati. Tena saddhiṃ mattikā patati, anāpatti. Bhittimattikaṃ gaṇhantassa pana āpatti. Sace yā yā atintā taṃ taṃ gaṇhāti, anāpatti.

Antogehe mattikāpuñjo hoti, tasmiṃ ekadivasaṃ ovaṭṭhe gehaṃ chādenti, sace sabbo tinto cātumāsaccayena jātapathavīyeva. Athassa uparibhāgoyeva tinto, anto atinto, yattakaṃ tintaṃ taṃ kappiyakārakehi kappiyavohārena apanāmetvā sesaṃ yathāsukhaṃ vaḷañjetuṃ vaṭṭati. Udakena temetvā ekābaddhāyeva hi jātapathavī hoti, na itarāti.

Abbhokāse mattikāpākāro hoti, atirekacātumāsaṃ ce ovaṭṭho jātapathavīsaṅkhyaṃ gacchati. Tattha laggapaṃsuṃ pana allahatthena chupitvā gahetuṃ vaṭṭati. Sace iṭṭhakapākāro hoti, yebhuyyenakathalaṭṭhāne tiṭṭhati, yathāsukhaṃ vikopetuṃ vaṭṭati. Abbhokāse ṭhitamaṇḍapatthambhaṃ ito cito ca sañcāletvā pathaviṃ vikopentena gahetuṃ na vaṭṭati, ujukameva uddharituṃ vaṭṭati. Aññampi sukkharukkhaṃ vā sukkhakhāṇukaṃ vā gaṇhantassa eseva nayo. Navakammatthaṃ pāsāṇaṃ vā rukkhaṃ vā daṇḍakehi uccāletvā pavaṭṭentā gacchanti, tattha pathavī bhijjati, sace suddhacittā pavaṭṭenti, anāpatti. Atha pana tena apadesena pathaviṃ bhinditukāmāyeva honti, āpatti. Sākhādīni kaḍḍhantānampi pathaviyaṃ dārūni phālentānampi eseva nayo.

Pathaviyaṃ aṭṭhisūcikaṇṭakādīsupi yaṃkiñci ākoṭetuṃ vā pavesetuṃ vā na vaṭṭati. Passāvadhārāya vegena pathaviṃ bhindissāmīti evaṃ passāvampi kātuṃ na vaṭṭati, karontassa bhijjati, āpatti. Visamabhūmiṃ samaṃ karissāmīti sammuñjaniyā ghaṃsitumpi na vaṭṭati, vattasīseneva hi sammajjitabbaṃ. Keci kattarayaṭṭhiyā bhūmiṃ koṭṭenti, pādaṅguṭṭhakena vilikhanti, ‘‘caṅkamitaṭṭhānaṃ dassessāmā’’ti punappunaṃ bhūmiṃ bhindantā caṅkamanti, sabbaṃ na vaṭṭati. Vīriyasampaggahatthaṃ pana samaṇadhammaṃ karontena suddhacittena caṅkamituṃ vaṭṭati, ‘‘hatthaṃ dhovissāmā’’ti pathaviyaṃ ghaṃsanti, na vaṭṭati. Aghaṃsantena pana allahatthaṃ pathaviyaṃ ṭhapetvā rajaṃ gahetuṃ vaṭṭati. Keci kaṇḍukacchuādīhi ābādhikā chinnataṭādīsu aṅgapaccaṅgāni ghaṃsanti na vaṭṭati.

87. **Khaṇati vā khaṇāpeti vā**ti antamaso pādaṅguṭṭhakenapi sammajjanīsalākāyapi sayaṃ vā khaṇati, aññena vā khaṇāpeti. **Bhindati vā bhedāpeti vā**ti antamaso udakampi chaḍḍento sayaṃ vā bhindati, aññena vā bhindāpeti. **Dahati vā dahāpeti vā**ti antamaso pattampi pacanto sayaṃ vā dahati, aññena vā dahāpeti. Yattakesu ṭhānesu aggiṃ deti vā dāpeti vā tattakāni pācittiyāni. Pattaṃ pacantenapi hi pubbe pakkaṭṭhāneyeva hi pacitabbo. Adaḍḍhāya pathaviyā aggiṃ ṭhapetuṃ na vaṭṭati. Pattapacanakapālassa pana upari aggiṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Dārūnaṃ upari ṭhapeti, so aggi tāni dahanto gantvā pathaviṃ dahati, na vaṭṭati. Iṭṭhakakapālādīsupi eseva nayo.

Tatrāpi hi iṭṭhakādīnaṃyeva upari ṭhapetuṃ vaṭṭati. Kasmā? Tesaṃ anupādānattā. Na hi tāni aggissa upādānasaṅkhyaṃ gacchanti. Sukkhakhāṇusukkharukkhādīsupi aggiṃ dātuṃ na vaṭṭati. Sace pana pathaviṃ appattameva nibbāpetvā gamissāmīti deti, vaṭṭati. Pacchā nibbāpetuṃ na sakkoti, avisayattā anāpatti. Tiṇukkaṃ gahetvā gacchanto hatthe ḍayhamāne bhūmiyaṃ pāteti, anāpatti. Patitaṭṭhāneyeva upādānaṃ datvā aggiṃ kātuṃ vaṭṭatīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Daḍḍhapathaviyā ca yattakaṃ ṭhānaṃ usumāya anugataṃ, sabbaṃ vikopetuṃ vaṭṭatīti tattheva vuttaṃ. Yo pana ajānanako bhikkhu araṇīsahitena aggiṃ nibbattetvā hatthena ukkhipitvā ‘‘kiṃ karomī’’ti vadati, ‘‘jālehī’’ti vattabbo, ‘‘hattho ḍayhatī’’ti vadati, ‘‘yathā na ḍayhati tathā karohī’’ti vattabbo. ‘‘Bhūmiyaṃ pātehī’’ti pana na vattabbo. Sace hatthe ḍayhamāne pāteti ‘‘pathaviṃ dahissāmī’’ti apātitattā anāpatti. Patitaṭṭhāne pana aggiṃ kātuṃ vaṭṭatīti kurundiyaṃ vuttaṃ.

88. **Anāpatti imaṃ jānā**tiādīsu ‘‘imassa thambhassa āvāṭaṃ jāna, mahāmattikaṃ jāna, thusamattikaṃ jāna, mahāmattikaṃ dehi, thusamattikaṃ dehi, mattikaṃ āhara, paṃsuṃ āhara, mattikāya attho, paṃsunā attho, imassa thambhassa āvāṭaṃ kappiyaṃ karohi, imaṃ mattikaṃ kappiyaṃ karohi, imaṃ paṃsuṃ kappiyaṃ karohī’’ti evamattho veditabbo.

Asañciccāti pāsāṇarukkhādīni vā pavaṭṭentassa kattaradaṇḍena vā āhacca āhacca gacchantassa pathavī bhijjati, sā ‘‘tena bhindissāmī’’ti evaṃ sañcicca abhinnattā asañcicca bhinnā nāma hoti. Iti asañcicca bhindantassa anāpatti. **Asatiyā**ti aññavihito kenaci saddhiṃ kiñci kathento pādaṅguṭṭhakena vā kattarayaṭṭhiyā vā pathaviṃ vilikhanto tiṭṭhati, evaṃ asatiyā vilikhantassa vā bhindantassa vā anāpatti. **Ajānantassā**ti antogehe ovaṭṭhaṃ channaṃ pathaviṃ ''akappiyapathavī''ti na jānāti, ''kappiyapathavī''ti saññāya vikopeti, ''khaṇāmi bhindāmi dahāmī''ti vā na jānāti, kevalaṃ saṅgopanatthāya khaṇittādīni vā ṭhapeti, ḍayhamānahattho vā aggiṃ pāteti, evaṃ ajānantassa anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti. Kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Pathavīkhaṇanasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena musāvādavaggo paṭhamo.

2. Bhūtagāmavaggo

1. Bhūtagāmasikkhāpadavaṇṇanā

89. Senāsanavaggassa paṭhamasikkhāpade – **anādiyanto**ti tassā vacanaṃ agaṇhanto. **Dārakassa bāhuṃ ākoṭesī**ti ukkhittaṃ pharasuṃ niggahetuṃ asakkonto manussānaṃ cakkhuvisayātīte mahārājasantikā laddhe rukkhaṭṭhakadibbavimāne nipannassa dārakassa bāhuṃ thanamūleyeva chindi. **Na kho metaṃ patirūpa**ntiādimhi ayaṃ saṅkhepavaṇṇanā – himavante kira pakkhadivasesu devatāsannipāto hoti, tattha rukkhadhammaṃ pucchanti – ''tvaṃ rukkhadhamme ṭhitā na ṭhitā''ti? Rukkhadhammo nāma rukkhe chijjamāne rukkhadevatāya manopadosassa akaraṇaṃ. Tattha yā devatā rukkhadhamme aṭṭhitā hoti, sā devatāsannipātaṃ pavisituṃ na labhati. Iti sā devatā imañca rukkhadhamme aṭṭhānapaccayaṃ ādīnavaṃ addasa, bhagavato ca sammukhā sutapubbadhammadesanānusārena tathāgatassa chaddantādikāle pubbacaritaṃ anussari. Tenassā etadahosi – ''na kho metaṃ patirūpaṃ…pe… voropeyya''nti. **Yaṃnūnāhaṃ bhagavato etamatthaṃ āroceyya**nti idaṃ panassā ''ayaṃ bhikkhu sapitiko putto, addhā bhagavā imaṃ imassa ajjhācāraṃ sutvā mariyādaṃ bandhissati, sikkhāpadaṃ paññapessatī''ti paṭisañcikkhantiyā ahosi. **Sacajja tvaṃ devate**ti sace ajja tvaṃ devate. **Pasaveyyāsī**ti janeyyāsi uppādeyyāsi. Evañca pana vatvā bhagavā taṃ devataṃ saññāpento –

> ''Yo ve uppatitaṃ kodhaṃ, rathaṃ bhantaṃva vāraye;
> Tamahaṃ sārathiṃ brūmi, rasmiggāho itaro jano''ti. (dha. pa. 222);

Imaṃ gāthamabhāsi. Gāthāpariyosāne sā devatā sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Puna bhagavā sampattaparisāya dhammaṃ desento –

> ''Yo uppatitaṃ vineti kodhaṃ, visaṭaṃ sappavisaṃva osadhehi;
> So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇa''nti. (su. ni. 1);

Imaṃ gāthamabhāsi. Tatra paṭhamagāthā dhammapade saṅgahaṃ āruḷhā, dutiyā suttanipāte, vatthu pana vinayeti. Atha bhagavā dhammaṃ desentoyeva tassā devatāya vasanaṭṭhānaṃ āvajjanto patirūpaṃ ṭhānaṃ disvā ''gaccha, devate, asukasmiṃ okāse rukkho vivitto, tasmiṃ upagacchā''ti āha. So kira rukkho na āḷaviraṭṭhe, jetavanassa antoparikkhepe, yassa devaputtassa pariggaho ahosi, so cuto; tasmā ''vivitto''ti vutto. Tato paṭṭhāya ca pana sā devatā sammāsambuddhato laddhaparihārā buddhupaṭṭhāyikā ahosi. Yadā devatāsamāgamo hoti, tadā mahesakkhadevatāsu āgacchantīsu aññā appesakkhā devatā yāva mahāsamuddacakkavāḷapabbatā tāva paṭikkamanti. Ayaṃ pana attano vasanaṭṭhāne nisīditvāva dhammaṃ suṇāti. Yampi paṭhamayāme bhikkhū pañhaṃ pucchanti, majjhimayāme devatā, taṃ sabbaṃ tattheva nisīditvā suṇāti. Cattāro ca mahārājānopi bhagavato upaṭṭhānaṃ āgantvā gacchantā taṃ devataṃ disvāva gacchanti.

90. **Bhūtagāmapātabyatāyā**ti ettha bhavanti ahuvuñcāti **bhūtā;** jāyanti vaḍḍhanti jātā vaḍḍhitā cāti attho. **Gāmo**ti rāsi; bhūtānaṃ gāmoti **bhūtagāmo;** bhūtā eva vā gāmo **bhūtagāmo;** patiṭṭhitaharitatiṇarukkhādīnametaṃ adhivacanaṃ. Pātabyassa bhāvo **pātabyatā;** chedanabhedanādīhi yathāruci paribhuñjitabbatāti attho. Tassā **bhūtagāmapātabyatāya;** nimittatthe bhummavacanaṃ, bhūtagāmapātabyatāhetu, bhūtagāmassa chedanādipaccayā pācittiyanti attho.

91. Idāni taṃ bhūtagāmaṃ vibhajitvā dassento **bhūtagāmo nāma pañca bījajātānī**tiādimāha. Tattha **bhūtagāmo nāmā**ti bhūtagāmaṃ uddharitvā yasmiṃ sati bhūtagāmo hoti, taṃ dassetuṃ ''pañca bījajātānī''ti āhāti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Evaṃ santepi ''yāni vā panaññānipi atthi mūle jāyantī''tiādīni na samenti. Na hi mūlabījādīni mūlādīsu jāyanti, mūlādīsu jāyamānāni pana tāni bījākatāni, tasmā evamettha vaṇṇanā veditabbā – **bhūtagāmo nāmā**ti vibhajitabbapadaṃ. **Pañcā**ti tassa vibhāgaparicchedo. **Bījajātānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tassattho – bījehi jātāni bījajātāni; rukkhādīnametaṃ adhivacanaṃ. Aparo nayo – bījāni ca tāni vijātāni ca pasūtāni nibbattapaṇṇamūlānīti bījajātāni. Etena allavālikādīsu ṭhapitānaṃ nibbattapaṇṇamūlānaṃ siṅgiverādīnaṃ saṅgaho kato hoti.

Idāni yehi bījehi jātattā rukkhādīni bījajātānīti vuttāni, tāni dassento **''mūlabīja''**ntiādimāha. Tesaṃ uddeso pākaṭo eva. Niddese **yāni vā panaññānipi atthi mūle jāyanti mūle sañjāyantī**ti ettha bījato nibbattena bījaṃ dassitaṃ, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo, yāni vā panaññānipi atthi āluvakaserukamaluppalapuṇḍarīkakuvalayakandapāṭalimūlādibhede mūle gacchavallirukkhādīni jāyanti sañjāyanti, tāni yamhi mūle jāyanti ceva sañjāyanti ca tañca, pāḷiyaṃ vuttaṃ haliddādi ca sabbampi etaṃ mūlabījaṃ nāma. Eseva nayo khandhabījādīsu. Yevāpanakakhandhabījesu panettha ambāṭakaindasālanuhīpāḷibhaddakaṇikārādīni khandhabījāni, amūlavalli caturassavallikaṇavīrādīni phaḷubījāni makacisumanajayasumanādīni aggabījāni, ambajambūpanasaṭṭhiādīni bījabījānīti daṭṭhabbāni.

92. Idāni yaṃ vuttaṃ ''bhūtagāmapātabyatāya pācittiya''nti tattha saññāvasena āpattānāpattibhedaṃ pātabyatābhedañca dassento **bīje bījasaññī**tiādimāha. Tattha yathā ''sālīnaṃ cepi odanaṃ bhuñjatī''tiādīsu (ma. ni. 1.76) sālitaṇḍulānaṃ odano ''sālīnaṃ odano''ti vuccati, evaṃ bījato sambhūto bhūtagāmo ''bīja''nti vuttoti veditabbo. Yaṃ pana ''bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato''tiādīsu (dī. ni. 1.10) vuttaṃ bhūtagāmaparimocanaṃ katvā ṭhapitaṃ bījaṃ, taṃ dukkaṭavatthu. Atha vā yadetaṃ ''bhūtagāmo nāmā''ti sikkhāpadavibhaṅgassa ādipadaṃ, tena saddhiṃ yojetvā yaṃ bījaṃ bhūtagāmo nāma hoti, tasmiṃ bīje bījasaññī satthakādīni gahetvā sayaṃ vā chindati aññena vā chedāpeti, pāsāṇādīni gahetvā sayaṃ vā bhindati aññena vā bhedāpeti, aggiṃ upasaṃharitvā sayaṃ vā pacati aññena vā pacāpeti, āpatti pācittiyassāti evamettha attho veditabbo. Yathārutaṃ pana gahetvā bhūtagāmavinimuttassa bījassa chindanādibhedāya pātabyatāya pācittiyaṃ na vattabbaṃ.

Ayañhettha vinicchayakathā – bhūtagāmaṃ vikopentassa pācittiyaṃ bhūtagāmaparimocitaṃ pañcavidhampi bījagāmaṃ vikopentassa dukkaṭaṃ. Bījagāmabhūtagāmo nāmesa atthi udakaṭṭho, atthi thalaṭṭho. Tattha udakaṭṭho sāsapamattikā tilabījakādibhedā sapaṇṇikā apaṇṇikā ca sabbā sevālajāti antamaso udakapappaṭakaṃ upādāya ''bhūtagāmo''ti veditabbo. Udakapappaṭako nāma upari thaddho pharusavaṇṇo, heṭṭhā mudu nīlavaṇṇo hoti. Tattha yassa sevālassa mūlaṃ orūhitvā pathaviyaṃ patiṭṭhitaṃ, tassa pathavī ṭhānaṃ. Yo udake sañcarati, tassa udakaṃ. Pathaviyaṃ patiṭṭhitaṃ yattha katthaci vikopentassa uddharitvā vā ṭhānantaraṃ saṅkāmentassa pācittiyaṃ. Udake sañcarantaṃ vikopentasseva pācittiyaṃ. Hatthehi pana ito cito ca viyūhitvā nhāyituṃ vaṭṭati, sakalañhi udakaṃ tassa ṭhānaṃ. Tasmā na so ettāvatā ṭhānantaraṃ saṅkāmito hoti. Udakato pana udakena vinā sañcicca ukkhipituṃ na vaṭṭati, udakena saddhiṃ ukkhipitvā puna udake pakkhipituṃ vaṭṭati. Parissāvanantarena nikkhamati, kappiyaṃ kārāpetvāva udakaṃ paribhuñjitabbaṃ. Uppalinīpaduminīādīni jalajavallitiṇāni udakato uddharantassa vā tattheva vikopentassa vā pācittiyaṃ. Parehi uppāṭitāni vikopentassa dukkaṭaṃ. Tāni hi bījagāme saṅgahaṃ gacchanti. Tilabījakasāsapamattakasevālopi udakato uddhato amilāto aggabījasaṅgahaṃ gacchati. Mahāpaccariyādīsu ‘‘anantakatilabījakaudakapappaṭakādīni dukkaṭavatthukānī’’ti vuttaṃ, tattha kāraṇaṃ na dissati. Andhakaṭṭhakathāyaṃ ‘‘sampuṇṇabhūtagāmo na hoti, tasmā dukkaṭa’’nti vuttaṃ, tampi na sameti, bhūtagāme hi pācittiyaṃ, bījagāme dukkaṭaṃ vuttaṃ. Asampuṇṇabhūtagāmo nāma tatiyo koṭṭhāso neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāsu āgato. Atha etaṃ bījagāmasaṅgahaṃ gacchissatīti, tampi na yuttaṃ, abhūtagāmamūlattā tādisassa bījagāmassāti. Apica ‘‘garukalahukesu garuke ṭhātabba’’nti etaṃ vinayalakkhaṇaṃ.

Thalaṭṭhe – chinnarukkhānaṃ avasiṭṭho haritakhāṇu nāma hoti. Tattha kakudhakarañjapiyaṅgupanasādīnaṃ khāṇu uddhaṃ vaḍḍhati, so bhūtagāmena saṅgahito. Tālanāḷikerādīnaṃ khāṇu uddhaṃ na vaḍḍhati, so bījagāmena saṅgahito. Kadaliyā pana aphalitāya khāṇu bhūtagāmena saṅgahito, phalitāya bījagāmena. Kadalī pana phalitā yāva nīlapaṇṇā, tāva bhūtagāmeneva saṅgahitā, tathā phalito veḷu. Yadā pana aggato paṭṭhāya sussati, tadā bījagāmena saṅgahaṃ gacchati. Katarabījagāmena? Phaḷubījagāmena. Kiṃ tato nibbattati? Na kiñci. Yadi hi nibbatteyya, bhūtagāmeneva saṅgahaṃ gaccheyya. Indasālādirukkhe chinditvā rāsiṃ karonti, kiñcāpi rāsikatadaṇḍakehi ratanappamāṇāpi sākhā nikkhamanti, bījagāmeneva saṅgahaṃ gacchanti. Tattha maṇḍapatthāya vā vatiatthāya vā valliāropanatthāya vā bhūmiyaṃ nikhaṇanti, mūlesu ceva paṇṇesu ca niggatesu puna bhūtagāmasaṅkhyaṃ gacchanti. Mūlamattesu pana paṇṇamattesu vā niggatesu bījagāmena saṅgahitā eva.

Yāni kānici bījāni pathaviyaṃ vā udakena siñcitvā ṭhapitāni, kapālādīsu vā allapaṃsuṃ pakkhipitvā nikkhittāni honti, sabbāni mūlamatte paṇṇamatte vā niggatepi bījāniyeva. Sacepi mūlāni ca upari aṅkuro ca niggacchati, yāva aṅkuro harito na hoti, tāva bījāniyeva. Muggādīnaṃ pana paṇṇesu uṭṭhitesu vīhiādīnaṃ vā aṅkure harite nīlapaṇṇavaṇṇe jāte bhūtagāmasaṅgahaṃ gacchanti. Tālaṭṭhīnaṃ paṭhamaṃ sūkaradāṭhā viya mūlaṃ niggacchati. Niggatepi yāva upari pattavaṭṭi na niggacchati, tāva bījagāmoyeva. Nāḷikerassa tacaṃ bhinditvā dantasūci viya aṅkuro niggacchati, yāva migasiṅgasadisā nīlapattavaṭṭi na hoti, tāva bījagāmoyeva. Mūle aniggatepi tādisāya pattavaṭṭiyā jātāya amūlakabhūtagāme saṅgahaṃ gacchati.

Ambaṭṭhiādīni vīhiādīhi vinicchinitabbāni. Vandākā vā aññā vā yā kāci rukkhe jāyitvā rukkhaṃ ottharati, rukkhova tassā ṭhānaṃ, taṃ vikopentassa vā tato uddharantassa vā pācittiyaṃ. Ekā amūlikā latā hoti, aṅguliveṭhako viya vanappagumbadaṇḍake veṭheti, tassāpi ayameva vinicchayo. Gehamukhapākāravedikācetiyādīsu nīlavaṇṇo sevālo hoti, yāva dve tīṇi pattāni na sañjāyanti tāva aggabījasaṅgahaṃ gacchati. Pattesu jātesu pācittiyavatthu. Tasmā tādisesu ṭhānesu sudhālepampi dātuṃ na vaṭṭati. Anupasampannena littassa uparisnehalepo dātuṃ vaṭṭati. Sace nidāghasamaye sukkhasevālo tiṭṭhati, taṃ sammuñjanīādīhi ghaṃsitvā apanetuṃ vaṭṭati. Pānīyaghaṭādīnaṃ bahi sevālo dukkaṭavatthu, anto abbohāriko. Dantakaṭṭhapūvādīsu kaṇṇakampi abbohārikameva. Vuttañhetaṃ – ‘‘sace gerukaparikammakatā bhitti kaṇṇakitā hoti, coḷakaṃ temetvā pīḷetvā pamajjitabbā’’ti (mahāva. 66).

Pāsāṇajātipāsāṇadaddusevālaseleyyakādīni aharitavaṇṇāni apattakāni ca dukkaṭavatthukāni. Ahicchattakaṃ yāva makuḷaṃ hoti, tāva dukkaṭavatthu. Pupphitakālato paṭṭhāya abbohārikaṃ. Allarukkhato pana ahicchattakaṃ gaṇhanto rukkhattacaṃ vikopeti, tasmā tattha pācittiyaṃ. Rukkhapappaṭikāyapi eseva nayo. Yā pana indasālakakudhādīnaṃ pappaṭikā rukkhato muccitvā tiṭṭhati, taṃ gaṇhantassa anāpatti. Niyyāsampi rukkhato muccitvā ṭhitaṃ sukkharukkhe vā laggaṃ gaṇhituṃ vaṭṭati. Allarukkhato na vaṭṭati. Lākhāyapi eseva nayo. Rukkhaṃ cāletvā paṇḍupalāsaṃ vā pariṇatakaṇikārādipupphaṃ vā pātentassa pācittiyameva. Hatthakukkuccena mudukesu indasālanuhīkhandhādīsu vā tatthajātakatālapaṇṇādīsu vā akkharaṃ chindantassāpi eseva nayo.

Sāmaṇerānaṃ pupphaṃ ocinantānaṃ sākhaṃ onāmetvā dātuṃ vaṭṭati. Tehi pana pupphehi pānīyaṃ na vāsetabbaṃ. Pānīyavāsatthikena sāmaṇeraṃ ukkhipitvā ocināpetabbāni. Phalasākhāpi attanā khāditukāmena na onāmetabbā. Sāmaṇeraṃ ukkhipitvā phalaṃ gāhāpetabbaṃ. Yaṃkiñci gacchaṃ vā lataṃ vā uppāṭentehi sāmaṇerehi saddhiṃ gahetvā ākaḍḍhituṃ na vaṭṭati. Tesaṃ pana ussāhajananatthaṃ anākaḍḍhantena kaḍḍhanākāraṃ dassentena viya agge gahetuṃ vaṭṭati. Yesaṃ rukkhānaṃ sākhā ruhati, tesaṃ sākhaṃ makkhikābījanādīnaṃ atthāya kappiyaṃ akārāpetvā gahitaṃ tace vā patte vā antamaso nakhenapi vilikhantassa dukkaṭaṃ. Allasiṅgiverādīsupi eseva nayo. Sace pana kappiyaṃ kārāpetvā sītale padese ṭhapitassa mūlaṃ sañjāyati, uparibhāge chindituṃ vaṭṭati. Sace aṅkuro jāyati, heṭṭhābhāge chindituṃ vaṭṭati. Mūle ca nīlaṅkure ca jāte na vaṭṭati.

Chindati vā chedāpeti vāti antamaso sammuñjanosalākāyapi tiṇāni chindissāmīti bhūmiṃ sammajjanto sayaṃ vā chindati, aññena vā chedāpeti. **Bhindati vā bhedāpeti vā**ti antamaso caṅkamantopi chijjanakaṃ chijjatu, bhijjanakaṃ bhijjatu, caṅkamitaṭṭhānaṃ dassessāmīti sañcicca pādehi akkamanto tiṇavalliādīni sayaṃ vā bhindati aññena vā bhedāpeti. Sacepi hi tiṇaṃ vā lataṃ vā gaṇṭhiṃ karontassa bhijjati, gaṇṭhipi na kātabbo. Tālarukkhādīsu pana corānaṃ anāruhanatthāya dārumakkaṭakaṃ ākoṭenti, kaṇṭake bandhanti, bhikkhussa evaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Sace dārumakkaṭako rukkhe allīnamattova hoti, rukkhaṃ na pīḷeti, vaṭṭati. ‘‘Rukkhaṃ chinda, lataṃ chinda, kandaṃ vā mūlaṃ vā uppāṭehī’’ti vattumpi vaṭṭati, aniyāmitattā. Niyāmetvā pana ‘‘imaṃ rukkhaṃ chindā’’tiādi vattuṃ na vaṭṭati. Nāmaṃ gahetvāpi ‘‘ambarukkhaṃ caturassavalliṃ āluvakandaṃ muñjatiṇaṃ asukarukkhacchalliṃ chinda bhinda uppāṭehī’’tiādivacanampi aniyāmitameva hoti. ‘‘Imaṃ ambarukkha’’ntiādivacanameva hi niyāmitaṃ nāma, taṃ na vaṭṭati.

Pacati vā pacāpeti vāti antamaso pattampi pacitukāmo tiṇādīnaṃ upari sañcicca aggiṃ karonto sayaṃ vā pacati, aññena vā pacāpetīti sabbaṃ pathavīkhaṇanasikkhāpade vuttanayena veditabbaṃ. Aniyāmetvā pana ‘‘mugge paca, māse pacā’’tiādi vattuṃ vaṭṭati. ‘‘Ime mugge paca, ime māse pacā’’ti evaṃ vattuṃ na vaṭṭati.

Anāpatti imaṃ jānātiādīsu ‘‘imaṃ mūlabhesajjaṃ jāna, imaṃ mūlaṃ vā paṇṇaṃ vā dehi, imaṃ rukkhaṃ vā lataṃ vā āhara, iminā pupphena vā phalena vā paṇṇena vā attho, imaṃ rukkhaṃ vā lataṃ vā phalaṃ vā kappiyaṃ karohī’’ti evamattho daṭṭhabbo. Ettāvatā bhūtagāmaparimocanaṃ kataṃ hoti. Paribhuñjantena pana bījagāmaparimocanatthaṃ puna kappiyaṃ kāretabbaṃ.

Kappiyakaraṇañcettha iminā suttānusārena veditabbaṃ – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjituṃ aggiparijitaṃ satthaparijitaṃ nakhaparijitaṃ abījaṃ nibbaṭṭabījameva pañcama’’nti. Tattha ‘‘aggiparijita’’nti agginā parijitaṃ adhibhūtaṃ daḍḍhaṃ phuṭṭhanti attho. ‘‘Satthaparijita’’nti satthena parijitaṃ adhibhūtaṃ chinnaṃ viddhaṃ vāti attho. Esa nayo nakhaparijite. Abījanibbaṭṭabījāni sayameva kappiyāni. Agginā kappiyaṃ karontena kaṭṭhaggigomayaggiādīsu yena kenaci antamaso lohakhaṇḍenapi ādittena kappiyaṃ kātabbaṃ. Tañca kho ekadese phusantena ‘‘kappiya’’nti vatvāva kātabbaṃ. Satthena karontena yassa kassaci lohamayasatthassa antamaso sūcinakhacchedanānampi tuṇḍena vā dhārāya vā chedaṃ vā vedhaṃ vā dassentena ‘‘kappiya’’nti vatvāva kātabbaṃ. Nakhena kappiyaṃ karontena pūtinakhena na kātabbaṃ. Manussānaṃ pana sīhabyagghadīpimakkaṭādīnaṃ sakuntānañca nakhā tikhiṇā honti, tehi kātabbaṃ. Assamahiṃsasūkaramigagorūpādīnaṃ khurā atikhiṇā, tehi na kātabbaṃ, katampi akataṃ hoti. Hatthinakhā pana khurā na honti, tehi vaṭṭati. Yehi pana kātuṃ vaṭṭati, tehi tatthajātakehipi uddharitvā gahitakehipi chedaṃ vā vedhaṃ vā dassentena ‘‘kappiya’’nti vatvāva kātabbaṃ.

Tattha sacepi bījānaṃ pabbatamatto rāsi rukkhasahassaṃ vā chinditvā ekābaddhaṃ katvā ucchūnaṃ vā mahābhāro bandhitvā ṭhapito hoti, ekasmiṃ bīje vā rukkhasākhāya vā ucchumhi vā kappiye kate sabbaṃ kataṃ hoti. Ucchū ca dārūni ca ekato baddhāni honti, ucchuṃ kappiyaṃ karissāmīti dāruṃ vijjhati, vaṭṭatiyeva. Sace pana yāya rajjuyā vā valliyā vā baddhāni, taṃ vijjhati, na vaṭṭati. Ucchukhaṇḍānaṃ pacchiṃ pūretvā āharanti, ekasmiṃ khaṇḍe kappiye kate sabbaṃ katameva hoti. Maricapakkādīhi missetvā bhattaṃ āharanti, ‘‘kappiyaṃ karohī’’ti vutte sacepi bhattasitthe vijjhati, vaṭṭatiyeva.

Tilataṇḍulādīsupi eseva nayo. Yāguyā pakkhittāni pana ekābaddhāni hutvā na santiṭṭhanti, tattha ekamekaṃ vijjhitvā kappiyaṃ kātabbameva. Kapitthaphalādīnaṃ anto miñjaṃ kaṭāhaṃ muñcitvā sañcarati, bhindāpetvā kappiyaṃ kārāpetabbaṃ. Ekābaddhaṃ hoti, kaṭāhepi kātuṃ vaṭṭati.

Asañciccāti pāsāṇarukkhādīni vā pavaṭṭentassa sākhaṃ vā kaḍḍhantassa kattaradaṇḍena vā bhūmiṃ paharitvā gacchantassa tiṇāni chijjanti, tāni tena chindissāmīti evaṃ sañcicca acchinnattā asañcicca chinnāni nāma honti. Iti asañcicca chindantassa anāpatti.

Asatiyāti aññavihito kenaci saddhiṃ kiñci kathento pādaṅguṭṭhakena vā hatthena vā tiṇaṃ vā lataṃ vā chindanto tiṭṭhati, evaṃ asatiyā chindantassa anāpatti.

Ajānantassāti etthabbhantare bījagāmoti vā bhūtagāmoti vā na jānāti, chindāmītipi na jānāti, kevalaṃ vatiyā vā palālapuñje vā nikhādanaṃ vā khaṇittiṃ vā kudālaṃ vā saṅgopanatthāya ṭhapeti, ḍayhamānahattho vā aggiṃ pāteti, tatra ce tiṇāni chijjanti vā ḍayhanti vā anāpatti. Manussaviggahapārājikavaṇṇanāyaṃ pana sabbaaṭṭhakathāsu ‘‘sace bhikkhu rukkhena vā ajjhotthaṭo hoti, opāte vā patito sakkā ca hoti rukkhaṃ chinditvā bhūmiṃ vā khaṇitvā nikkhamituṃ, jīvitahetupi attanā na kātabbaṃ. Aññena pana bhikkhunā bhūmiṃ vā khaṇitvā rukkhaṃ vā chinditvā allarukkhato vā daṇḍakaṃ chinditvā taṃ rukkhaṃ pavaṭṭetvā nikkhāmetuṃ vaṭṭati, anāpattī’’ti vuttaṃ. Tattha kāraṇaṃ na dissati – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, davaḍāhe ḍayhamāne paṭaggiṃ dātuṃ, parittaṃ kātu’’nti (cūḷava. 283) idaṃ pana ekameva suttaṃ dissati. Sace etassa anulomaṃ ‘‘attano na vaṭṭati, aññassa vaṭṭatī’’ti idaṃ nānākaraṇaṃ na sakkā laddhuṃ. Attano atthāya karonto attasinehena akusalacitteneva karoti, paro pana kāruññena, tasmā anāpattīti ce. Etampi akāraṇaṃ. Kusalacittenāpi hi imaṃ āpattiṃ āpajjati. Sabbaaṭṭhakathāsu pana vuttattā na sakkā paṭisedhetuṃ. Gavesitabbā ettha yutti. Aṭṭhakathācariyānaṃ vā saddhāya gantabbanti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti. Kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Bhūtagāmasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Aññavādakasikkhāpadavaṇṇanā

94. Dutiyasikkhāpade – **anācāraṃ ācaritvā**ti akātabbaṃ katvā; kāyavacīdvāresu āpattiṃ āpajjitvāti vuttaṃ hoti. **Aññenaññaṃ paṭicaratī**ti aññena vacanena aññaṃ vacanaṃ paṭicarati paṭicchādeti ajjhottharati; idāni taṃ paṭicaraṇavidhiṃ dassento **‘‘ko āpanno’’**tiādimāha. Tatrāyaṃ vacanasambandho – so kira kiñci vītikkamaṃ disvā ‘‘āvuso, āpattiṃ āpannosī’’ti saṅghamajjhe āpattiyā anuyuñjiyamāno ‘‘ko āpanno’’ti vadati. ‘‘Tato tva’’nti vutte ‘‘ahaṃ kiṃ āpanno’’ti vadati. Atha ‘‘pācittiyaṃ vā dukkaṭaṃ vā’’ti vutte vatthuṃ pucchanto ‘‘ahaṃ kismiṃ āpanno’’ti vadati. Tato ‘‘asukasmiṃ nāma vatthusmi’’nti vutte ‘‘ahaṃ kathaṃ āpanno, kiṃ karonto āpannomhī’’ti pucchati. Atha ‘‘idaṃ nāma karonto āpanno’’ti vutte ‘‘kaṃ bhaṇathā’’ti vadati. Tato ‘‘taṃ bhaṇāmā’’ti vutte ‘‘kiṃ bhaṇathā’’ti vadati.

Apicettha ayaṃ pāḷimuttakopi aññenaññaṃ paṭicaraṇavidhi – bhikkhūhi ‘‘tava sipāṭikāya kahāpaṇo diṭṭho, kissevamasāruppaṃ karosī’’ti vutto ‘‘sudiṭṭhaṃ, bhante, na paneso kahāpaṇo; tipumaṇḍalaṃ eta’’nti bhaṇanto vā ‘‘tvaṃ suraṃ pivanto diṭṭho, kissevaṃ karosī’’ti vutto ‘‘sudiṭṭho, bhante, na panesā surā, bhesajjatthāya sampāditaṃ ariṭṭha’’nti bhaṇanto vā ‘‘tvaṃ paṭicchanne āsane mātugāmena saddhiṃ nisinno diṭṭho, kissevamasāruppaṃ karosī’’ti vutto ‘‘yena diṭṭhaṃ sudiṭṭhaṃ, viññū panettha dutiyo atthi, so kissa na diṭṭho’’ti bhaṇanto vā, ‘‘īdisaṃ tayā kiñci diṭṭha’’nti puṭṭho ‘‘na suṇāmī’’ti sotamupanento vā, sotadvāre pucchantānaṃ cakkhuṃ upanento vā, aññenaññaṃ paṭicaratīti veditabbo. **Aññavādakaṃ ropetū**ti aññavādakaṃ āropetu; patiṭṭhāpetūti attho. **Vihesakaṃ ropetū**ti etasmimpi eseva nayo.

98. **Aññavādake vihesake pācittiya**nti ettha aññaṃ vadatīti aññavādakaṃ; aññenaññaṃ paṭicaraṇassetaṃ nāmaṃ. Vihesetīti vihesakaṃ; tuṇhībhūtassetaṃ nāmaṃ, tasmiṃ **aññavādake vihesake**. **Pācittiya**nti vatthudvaye pācittiyadvayaṃ vuttaṃ.

100. **Aropite aññavādake**ti kammavācāya anāropite aññavādake. **Aropite vihesake**ti etasmimpi eseva nayo.

101. **Dhammakamme dhammakammasaññī**tiādīsu yaṃ taṃ aññavādakavihesakaropanakammaṃ kataṃ, tañce dhammakammaṃ hoti, so ca bhikkhu tasmiṃ dhammakammasaññī aññavādakañca vihesakañca karoti, athassa tasmiṃ aññavādake ca vihesake ca āpatti pācittiyassāti iminā nayena attho veditabbo.

102. **Ajānanto pucchatī**ti āpattiṃ vā āpannabhāvaṃ ajānantoyeva ‘‘kiṃ tumhe bhaṇatha, ahaṃ na jānāmī’’ti pucchati. **Gilāno vā na kathetī**ti mukhe tādiso byādhi hoti, yena kathetuṃ na sakkoti. **Saṅghassa bhaṇḍanaṃ vā**tiādīsu saṅghamajjhe kathite tappaccayā saṅghassa bhaṇḍanaṃ vā kalaho vā vivādo vā bhavissati, so mā ahosīti maññamāno na kathetīti iminā nayena attho veditabbo. Sesaṃ uttānamevāti.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, siyā kiriyaṃ, siyā akiriyaṃ, aññenaññaṃ paṭicarantassa hi kiriyaṃ hoti, tuṇhībhāvena vihesantassa akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Aññavādakasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Ujjhāpanakasikkhāpadavaṇṇanā

103. Tatiyasikkhāpade – **dabbaṃ mallaputtaṃ bhikkhū ujjhāpentī**ti ‘‘chandāya dabbo mallaputto’’tiādīni vadantā taṃ āyasmantaṃ tehi bhikkhūhi avajānāpenti, avaññāya olokāpenti, lāmakato vā cintāpentī’’ti attho. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthānusārena veditabbaṃ. Ojjhāpentītipi pāṭho. Ayamevattho. **Chandāyā**ti chandena pakkhapātena; attano attano sandiṭṭhasambhattānaṃ paṇītāni paññapetīti adhippāyo. **Khiyyantī**ti ‘‘chandāya dabbo mallaputto’’tiādīni vadantā pakāsenti.

105. **Ujjhāpanake khiyyanake pācittiya**nti ettha yena vacanena ujjhāpenti, taṃ ujjhāpanakaṃ. Yena ca khiyyanti taṃ khiyyanakaṃ. Tasmiṃ ujjhāpanake khiyyanake. **Pācittiya**nti vatthudvaye pācittiyadvayaṃ vuttaṃ.

106. **Ujjhāpanakaṃ nāma upasampannaṃ saṅghena sammataṃ senāsanapaññāpakaṃ vā...pe... appamattakavissajjanakaṃ vā**ti etesaṃ padānaṃ **‘‘maṅkukattukāmo’’**ti iminā sambandho. **Avaṇṇaṃ kattukāmo ayasaṃ kattukāmo**ti imesaṃ pana vasena **upasampanna**ntiādīsu ‘‘upasampannassā’’ti evaṃ vibhattivipariṇāmo kātabbo. **Ujjhāpeti vā khiyyati vā āpatti pācittiyassā**ti ettha pana yasmā ‘‘khiyyanakaṃ nāmā’’ti evaṃ mātikāpadaṃ uddharitvāpi ‘‘ujjhāpanakaṃ nāmā’’ti imassa padassa vuttavibhaṅgoyeva vattabbo hoti, aññavādakasikkhāpade viya añño viseso natthi, tasmā taṃ visuṃ anuddharitvā avibhajitvā nigamanameva ekato katanti veditabbaṃ. **Dhammakamme dhammakammasaññī**tiādīsu yaṃ tassa upasampannassa sammutikammaṃ kataṃ tañce dhammakammaṃ hoti, so ca bhikkhu tasmiṃ dhammakammasaññī ujjhāpanakañca khiyyanakañca

karoti, athassa tasmiṃ ujjhāpanake ca khiyyanake ca āpatti pācittiyassāti iminā nayena attho veditabbo.

Anupasampannaṃ ujjhāpeti vā khiyyati vāti ettha upasampannaṃ saṅghena sammataṃ aññaṃ anupasampannaṃ ujjhāpeti avajānāpeti, tassa vā taṃ santike khiyyatīti attho. **Upasampannaṃ saṅghena asammata**nti kammavācāya asammataṃ kevalaṃ ''taveso bhāro''ti saṅghena āropitabhāraṃ bhikkhūnaṃ vā phāsuvihāratthāya sayameva taṃ bhāraṃ vahantaṃ, yatra vā dve tayo bhikkhū viharanti, tatra vā tādisaṃ kammaṃ karontanti adhippāyo. **Anupasampannaṃ saṅghena sammataṃ vā asammataṃ vā**ti ettha pana kiñcāpi anupasampannassa terasa sammutiyo dātuṃ na vaṭṭanti. Atha kho upasampannakāle laddhasammutiko pacchā anupasampannabhāve ṭhito, taṃ sandhāya ''saṅghena sammataṃ vā''ti vuttaṃ. Yassa pana byattassa sāmaṇerassa kevalaṃ saṅghena vā sammatena vā bhikkhunā ''tvaṃ idaṃ kammaṃ karohī''ti bhāro kato, tādisaṃ sandhāya ''asammataṃ vā''ti vuttaṃ. Sesamettha uttānamevāti.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Ujjhāpanakasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

4. Paṭhamasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā

108. Catutthasikkhāpade – **hemantike kāle**ti hemantakāle himapātasamaye. **Kāyaṃ otāpentā**ti mañcapīṭhādīsu nisinnā bālātapena kāyaṃ otāpentā. **Kāle ārocite**ti yāgubhattādīsu yassa kassaci kāle ārocite. **Ovaṭṭhaṃ hotī**ti himavassena ovaṭṭhaṃ tintaṃ hoti.

110. **Avassikasaṅkete**ti vassikavassānamāsāti evaṃ apaññatte cattāro hemantike cattāro ca gimhike aṭṭha māseti attho. **Maṇḍape vā**ti sākhāmaṇḍape vā padaramaṇḍape vā. **Rukkhamūle vā**ti yassa kassaci rukkhassa heṭṭhā. **Yattha kākā vā kulalā vā na ūhadantī**ti yattha dhuvanivāsena kulāvake katvā vasamānā ete kākakulalā vā aññe vā sakuntā taṃ senāsanaṃ na ūhadanti, tādise rukkhamūle nikkhipituṃ anujānāmīti. Tasmā yattha gocarappasutā sakuntā vissamitvā gacchanti, tassa rukkhassa mūle nikkhipituṃ vaṭṭati. Yasmiṃ pana dhuvanivāsena kulāvake katvā vasanti, tassa rukkhassa mūle na nikkhipitabbaṃ. ''Aṭṭha māse''ti vacanato yesu janapadesu vassakāle na vassati, tesupi cattāro māse nikkhipituṃ na vaṭṭatiyeva. ''Avassikasaṅkete''ti vacanato yattha hemante devo vassati, tattha hemantepi ajjhokāse nikkhipituṃ na vaṭṭati. Gimhe pana sabbattha vigatavalāhakaṃ visuddhaṃ nabhaṃ hoti, evarūpe kāle kenacideva karaṇīyena ajjhokāse mañcapīṭhaṃ nikkhipituṃ vaṭṭati.

Abbhokāsikenāpi vattaṃ jānitabbaṃ, tassa hi sace puggalikamañcako atthi, tattheva sayitabbaṃ. Saṅghikaṃ gaṇhantena vettena vā vākena vā vītamañcako gahetabbo. Tasmiṃ asati purāṇamañcako gahetabbo. Tasmimpi asati navavāyimo vā onaddhako vā gahetabbo. Gahetvā ca pana ''ahaṃ ukkaṭṭharukkhamūliko ukkaṭṭhaabbhokāsiko''ti cīvarakuṭimpi akatvā asamaye ajjhokāse rukkhamūle vā paññapetvā nipajjituṃ na vaṭṭati. Sace pana catugguṇenapi cīvarena katakuṭi atementaṃ rakkhituṃ na sakkoti, sattāhavaddalikādīni bhavanti, bhikkhuno kāyānugatikattā vaṭṭati.

Araññe paṇṇakuṭīsu vasantānaṃ sīlasampadāya pasannacittā manussā navaṃ mañcapīṭhaṃ denti ''saṅghikaparibhogena paribhuñjathā''ti vasitvā gacchantehi sāmantavihāre sabhāgabhikkhūnaṃ pesetvā gantabbaṃ, sabhāgānaṃ abhāve anovassake nikkhipitvā gantabbaṃ, anovassake asati rukkhe laggetvā gantabbaṃ. Cetiyaṅgaṇe sammajjaniṃ gahetvā bhojanasālaṅgaṇaṃ vā uposathāgāraṅgaṇaṃ vā pariveṇadivāṭṭhānaaggisālādīsu vā aññataraṃ sammajjitvā dhovitvā puna sammajjanīmāḷakeyeva ṭhapetabbā. Uposathāgārādīsu aññatarasmiṃ gahetvā avasesāni sammajjantassāpi eseva nayo.

Yo pana bhikkhācāramaggaṃ sammajjantova gantukāmo hoti, tena sammajjitvā sace antarāmagge sālā atthi, tattha ṭhapetabbā. Sace natthi, valāhakānaṃ anuṭṭhitabhāvaṃ sallakkhetvā ''yāvāhaṃ gāmato nikkhamāmi, tāva na vassissatī''ti jānantena yattha katthaci nikkhipitvā puna paccāgacchantena pākatikaṭṭhāne ṭhapetabbā. Sace vassissatīti jānanto ajjhokāse ṭhapeti, dukkaṭanti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Sace pana tatra tatreva sammajjanatthāya sammajjanī nikkhittā hoti, taṃ taṃ ṭhānaṃ sammajjitvā tatra tatreva nikkhipituṃ vaṭṭati. Āsanasālaṃ sammajjantena vattaṃ jānitabbaṃ. Tatridaṃ vattaṃ – majjhato paṭṭhāya pādaṭṭhānābhimukhā vālikā haritabbā. Kacavaraṃ hatthehi gahetvā bahi chaḍḍetabbaṃ.

111. **Masārako**ti mañcapāde vijjhitvā tattha aṭaniyo pavesetvā kato. **Bundikābaddho**ti aṭanīhi mañcapāde ḍaṃsāpetvā pallaṅkasaṅkhepena kato. **Kuḷīrapādako**ti assameṇḍakādīnaṃ pādasadisehi pādehi kato. Yo vā pana koci vaṅkapādako, ayaṃ vuccati kuḷīrapādako. **Āhaccapādako**ti ayaṃ pana ''āhaccapādako nāma mañco aṅge vijjhitvā kato hotī''ti evaṃ parato pāḷiyaṃyeva vutto, tasmā aṭaniyo vijjhitvā tattha pādasikhaṃ pavesetvā upari āṇiṃ datvā katamañco ''āhaccapādako''ti veditabbo. Pīṭhepi eseva nayo. **Anto saṃveṭhetvā baddhaṃ hotī**ti heṭṭhā ca upari ca vitthataṃ majjhe saṅkhittaṃ paṇavasaṇṭhānaṃ katvā baddhaṃ hoti, taṃ kira majjhe sīhabyagghacammaparikkhittampi karonti. Akappiyacammaṃ nāmettha natthi. Senāsanañhi sovaṇṇamayampi vaṭṭati, tasmā taṃ mahagghaṃ hoti. **Anupasampannaṃ santharāpeti tassa palibodho**ti yena santharāpitaṃ, tassa palibodho. **Leḍḍupātaṃ atikkamantassa āpatti pācittiyassā**ti thāmamajjhimassa purisassa leḍḍupātaṃ atikkamantassa pācittiyaṃ.

Ayaṃ panettha vinicchayo – thero bhojanasālāyaṃ bhattakiccaṃ katvā daharaṃ āṇāpeti ''gaccha divāṭṭhāne mañcapīṭhaṃ paññapehī''ti. So tathā katvā nisinno. Thero yathārucim vicaritvā tattha gantvā thavikaṃ vā uttarāsaṅgaṃ vā ṭhapeti, tato paṭṭhāya therassa palibodho. Nisīditvā sayaṃ gacchanto neva uddharati, na uddharāpeti, leḍḍupātātikkame pācittiyaṃ. Sace pana thero tattha thavikaṃ vā uttarāsaṅgaṃ vā aṭṭhapetvā caṅkamantova daharaṃ ''gaccha tva''nti bhaṇati, tena ''idaṃ bhante mañcapīṭha''nti ācikkhitabbaṃ. Sace thero vattaṃ jānāti ''tvaṃ gaccha, ahaṃ pākatikaṃ karissāmī''ti vattabbaṃ. Sace bālo hoti anuggahitavatto ''gaccha, mā idha tiṭṭha, neva nisīdituṃ na nipajjituṃ demī''ti daharaṃ tajjetiyeva. Daharena ''bhante sukhaṃ sayathā''ti kappaṃ labhitvā vanditvā gantabbaṃ. Tasmiṃ gate therasseva palibodho. Purimanayeneva cassa āpatti veditabbā.

Atha pana āṇattikkhaṇeyeva daharo ''mayhaṃ bhante bhaṇḍakadhovanādi kiñci karaṇīyaṃ atthī''ti vadati, thero ca naṃ ''tvaṃ paññapetvā gacchāhī''ti vatvā bhojanasālato nikkhamitvā aññattha gacchati, pāduddhārena kāretabbo. Sace tattheva gantvā nisīdati purimanayeneva cassa leḍḍupātātikkame āpatti. Sace pana thero sāmaṇeraṃ āṇāpeti, sāmaṇere tattha mañcapīṭhaṃ paññapetvā nisinnepi bhojanasālato aññattha gacchanto pāduddhārena kāretabbo. Gantvā nisinno puna gamanakāle leḍḍupātātikkame āpattiyā kāretabbo. Sace pana āṇāpento mañcapīṭhaṃ paññapetvā tattheva nisīdāti āṇāpeti, yatricchati tatra gantvā āgantuṃ labhati. Sayaṃ pana pākatikaṃ akatvā gacchantassa leḍḍupātātikkame pācittiyaṃ. Antarasannipāte mañcapīṭhāni paññapetvā nisinnehi gamanakāle ārāmikānaṃ imaṃ paṭisāmethāti vattabbaṃ, avatvā gacchantānaṃ leḍḍupātātikkame āpatti.

Mahādhammasavanaṃ nāma hoti tattha uposathāgāratopi bhojanasālatopi āharitvā mañcapīṭhāni paññapenti. Āvāsikānaṃyeva palibodho. Sace āgantukā ''idaṃ amhākaṃ upajjhāyassa idaṃ ācariyassā''ti gaṇhanti, tato paṭṭhāya tesaṃyeva palibodho. Gamanakāle pākatikaṃ akatvā leḍḍupātaṃ atikkamantānaṃ āpatti. Mahāpaccariyaṃ puna vuttaṃ – ''yāva aññe na nisīdanti, tāva yehi paññattaṃ, tesaṃ bhāro. Aññesu āgantvā nisinnesu nisinnakānaṃ bhāro. Sace te anuddharitvā vā anuddharāpetvā vā gacchanti, dukkaṭaṃ. Kasmā? Anāṇattiyā paññapitattā''ti. Dhammāsane paññatte yāva ussārako vā dhammakathiko vā nāgacchati, tāva paññāpakānaṃ palibodho, tasmiṃ āgantvā nisinne tassa palibodho. Sakalaṃ ahorattaṃ dhammasavanaṃ hoti, añño ussārako vā dhammakathiko vā uṭṭhahati, añño nisīdati, yo yo āgantvā nisīdati, tassa tassa bhāro. Uṭṭhahantena pana ''idamāsanaṃ tumhākaṃ bhāro''ti vatvā gantabbaṃ. Sacepi itarasmiṃ anāgateyeva paṭhamaṃ nisinno uṭṭhāya gacchati, tasmiñca antoupacāraṭṭheyeva itaro āgantvā nisīdati, uṭṭhāya gato āpattiyā na kāretabbo. Sace pana itarasmiṃ anāgateyeva paṭhamaṃ nisinno uṭṭhāyāsanā leḍḍupātaṃ atikkamati, āpattiyā kāretabbo. Sabbattha ca ''leḍḍupātātikkame paṭhamapāde dukkaṭaṃ, dutiye pācittiya''nti ayaṃ nayo mahāpaccariyaṃ vutto.

112. **Cimilikaṃ vā**tiādīsu **cimilikā** nāma sudhādiparikammakatāya bhūmiyā vaṇṇānurakkhaṇatthaṃ katā hoti, taṃ heṭṭhā pattharitvā upari kaṭasārakaṃ pattharanti. **Uttarattharaṇaṃ** nāma mañcapīṭhānaṃ upari attharitabbakaṃ paccattharaṇaṃ. **Bhūmattharaṇaṃ** nāma bhūmiyaṃ attharitabbā kaṭasārakādivikati. **Taṭṭikaṃ** nāma tālapaṇṇehi vā vākehi vā katataṭṭikā. **Cammakhaṇḍo** nāma sīhabyagghadīpitaracchacammādīsupi yaṃkiñci cammaṃ. Aṭṭhakathāsu hi senāsanaparibhoge paṭikkhittacammaṃ nāma na dissati, tasmā sīhacammādīnaṃ pariharaṇeyeva paṭikkhepo veditabbo. **Pādapuñchanī** nāma rajjukehi vā pilotikāhi vā pādapuñchanatthaṃ katā. **Phalakapīṭhaṃ** nāma phalakamayaṃ pīṭhaṃ. Atha vā phalakañceva dārumayapīṭhañca; etena sabbampi dārubhaṇḍādi saṅgahitaṃ. Mahāpaccariyaṃ pana vitthāreneva vuttaṃ – ‘‘ādhārakaṃ pattapidhānaṃ pādakathalikaṃ tālavaṇṭaṃ bījanīpattakaṃ yaṃkiñci dārubhaṇḍaṃ antamaso pānīyauḷuṅkaṃ pānīyasaṅkhaṃ ajjhokāse nikkhipitvā gacchantassa dukkaṭa’’nti. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana esa nayo dutiyasikkhāpade dassito. Ajjhokāse rajanaṃ pacitvā rajanabhājanaṃ rajanauḷuṅko rajanadoṇikāti sabbaṃ aggisālāya paṭisāmetabbaṃ. Sace aggisālā natthi, anovassake pabbhāre nikkhipitabbaṃ. Tasmimpi asati yattha olokentā bhikkhū passanti, tādise ṭhāne ṭhapetvāpi gantuṃ vaṭṭati.

Aññassa puggaliketi yasmiṃ vissāsaggāho na ruhati, tassa santake dukkaṭaṃ. Yasmiṃ pana vissāso ruhati, tassa santakaṃ attano puggalikamiva hotīti mahāpaccariyādīsu vuttaṃ.

113. **Āpucchaṃ gacchatī**ti yo bhikkhu vā sāmaṇero vā ārāmiko vā lajjī hoti, attano palibodhaṃ viya maññati, yo tathārūpaṃ āpucchitvā gacchati, tassa anāpatti. **Otāpento gacchatī**ti ātape otāpento āgantvā uddharissāmīti gacchati; evaṃ gacchato anāpatti. **Kenaci palibuddhaṃ hotī**ti senāsanaṃ kenaci upaddutaṃ hotīti attho. Sacepi hi vuḍḍhataro bhikkhu uṭṭhāpetvā gaṇhāti, sacepi yakkho vā peto vā āgantvā nisīdati, koci vā issaro āgantvā gaṇhāti, senāsanaṃ palibuddhaṃ hoti, sīhabyagghādīsu vā pana taṃ padesaṃ āgantvā ṭhitesupi senāsanaṃ palibuddhaṃ hotiyeva. Evaṃ kenaci palibuddhe anuddharitvāpi gacchato anāpatti. **Āpadāsū**ti jīvitabrahmacariyantarāyesu. Sesaṃ uttānamevāti.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṭhamasenāsanasikkhāpadaṃ catutthaṃ.

5. Dutiyasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā

116. Dutiyasenāsanasikkhāpade – **bhisī**ti mañcakabhisi vā pīṭhakabhisi vā. Cimilikādīnipi purimasikkhāpade vuttappakārāniyeva. **Nisīdana**nti sadasaṃ veditabbaṃ. **Paccattharaṇa**nti pāvāro kojavoti ettakameva vuttaṃ. **Tiṇasanthāro**ti yesaṃ kesañci tiṇānaṃ santhāro. Esa nayo paṇṇasanthāre. **Parikkhepaṃ atikkamantassā**ti ettha paṭhamapādaṃ atikkāmentassa dukkaṭaṃ, dutiyātikkame pācittiyaṃ. Aparikkhittassa upacāro nāma senāsanato dve leḍḍupātā.

Anāpucchaṃ vā gaccheyyāti ettha bhikkhumhi sati bhikkhu āpucchitabbo. Tasmiṃ asati sāmaṇero, tasmiṃ asati ārāmiko, tasmimpi asati yena vihāro kārito so vihārasāmiko, tassa vā kule yo koci āpucchitabbo. Tasmimpi asati catūsu pāsāṇesu mañcaṃ ṭhapetvā mañce avasesamañcapīṭhāni āropetvā upari bhisiādikaṃ dasavidhampi seyyaṃ rāsiṃ karitvā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ paṭisāmetvā dvāravātapānāni pidahitvā gamiyavattaṃ pūretvā gantabbaṃ. Sace pana senāsanaṃ ovassati, chadanatthañca tiṇaṃ vā iṭṭhakā vā ānītā honti, sace ussahati, chādetabbaṃ. No ce sakkoti, yo okāso anovassako, tattha mañcapīṭhādīni nikkhipitvā gantabbaṃ. Sace sabbampi ovassati, ussahantena antogāme upāsakānaṃ ghare ṭhapetabbaṃ. Sace tepi ‘‘saṅghikaṃ nāma bhante bhāriyaṃ, aggidāhādīnaṃ bhāyāmā’’ti na sampaṭicchanti, ajjhokāsepi pāsāṇānaṃ upari mañcaṃ ṭhapetvā sesaṃ pubbe vuttanayeneva nikkhipitvā tiṇehi ca paṇṇehi ca paṭicchādetvā gantuṃ vaṭṭati. Yañhi tattha aṅgamattampi avasissati, taṃ aññesaṃ tattha āgatānaṃ bhikkhūnaṃ upakāraṃ bhavissatīti.

117. **Vihārassa upacāre**tiādīsu vihārassūpacāro nāma pariveṇaṃ. **Upaṭṭhānasālā**ti pariveṇabhojanasālā. **Maṇḍapo**ti pariveṇamaṇḍapo. **Rukkhamūla**nti pariveṇarukkhamūlaṃ. Ayaṃ tāva nayo kurundaṭṭhakathāyaṃ vutto. Kiñcāpi vutto, atha kho vihāroti antogabbho vā aññaṃ vā sabbaparicchannaṃ guttasenāsanaṃ veditabbaṃ. **Vihārassa upacāre**ti tassa bahi āsanne okāse. **Upaṭṭhānasālāyaṃ vā**ti bhojanasālāyaṃ vā. **Maṇḍape vā**ti aparicchanne paricchanne vāpi bahūnaṃ sannipātamaṇḍape. Rukkhamūle vattabbaṃ natthi. **Āpatti dukkaṭassā**ti vuttappakārañhi dasavidhaṃ seyyaṃ antogabbhādimhi guttaṭṭhāne paññapetvā gacchantassa yasmā seyyāpi senāsanampi upacikāhi palujjati, vammikarāsiyeva hoti, tasmā pācittiyaṃ vuttaṃ. Bahi pana upaṭṭhānasālādīsu paññapetvā gacchantassa seyyāmattameva nasseyya, ṭhānassa aguttatāya na senāsanaṃ, tasmā ettha dukkaṭaṃ vuttaṃ. **Mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā**ti ettha yasmā na sakkā mañcapīṭhaṃ sahasā upacikāhi khāyituṃ, tasmā taṃ vihārepi santharitvā gacchantassa dukkaṭaṃ vuttaṃ. Vihārūpacāre pana taṃ vihāracārikaṃ āhiṇḍantāpi disvā paṭisāmessanti.

118. **Uddharitvā gacchatī**ti ettha uddharitvā gacchantena mañcapīṭhakavāṭaṃ sabbaṃ apanetvā saṃharitvā cīvaravaṃse laggetvā gantabbaṃ. Pacchā āgantvā vasanakabhikkhunāpi puna mañcapīṭhaṃ vā paññapetvā sayitvā gacchantena tatheva kātabbaṃ. Antokuṭṭato seyyaṃ bahikuṭṭe paññapetvā vasantena gamanakāle gahitaṭṭhāneyeva paṭisāmetabbaṃ. Uparipāsādato oropetvā heṭṭhāpāsāde vasantassapi eseva nayo. Rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu mañcapīṭhaṃ paññapetvāpi gamanakāle puna gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbaṃ.

Āpucchaṃ gacchatīti etthāyaṃ āpucchitabbānāpucchitabbavinicchayo – yā tāva bhūmiyaṃ dīghasālā vā paṇṇasālā vā hoti, yaṃ vā rukkhatthambhesu, katagehaṃ upacikānaṃ uṭṭhānaṭṭhānaṃ hoti, tato pakkamantena tāva āpucchitvāva pakkamitabbaṃ. Tasmiñhi katipayāni divasāni ajaggiyamāne vammikāva santiṭṭhanti. Yaṃ pana pāsāṇapiṭṭhiyaṃ vā pāsāṇatthambhesu vā katasenāsanaṃ siluccayaleṇaṃ vā sudhālittasenāsanaṃ vā yattha upacikāsaṅkā natthi, tato pakkamantassa āpucchitvāpi anāpucchitvāpi gantuṃ vaṭṭati, āpucchanaṃ pana vattaṃ. Sace tādisepi senāsane ekena passena upacikā ārohanti, āpucchitvāva gantabbaṃ. Yo pana āgantuko bhikkhu saṅghikaṃ senāsanaṃ gahetvā vasantaṃ bhikkhuṃ anuvattanto attano senāsanaṃ aggahetvā vasati, yāva so na gaṇhāti, tāva taṃ senāsanaṃ purimabhikkhusseva palibodho. Yadā pana so senāsanaṃ gahetvā attano issariyena vasati, tato paṭṭhāya āgantukasseva palibodho. Sace ubhopi vibhajitvā gaṇhanti, ubhinnampi palibodho. Mahāpaccariyaṃ pana vuttaṃ – ‘‘sace dve tayo ekato hutvā paññapenti, gamanakāle sabbehipi āpucchitabbaṃ. Tesu ce paṭhamaṃ gacchanto ‘pacchimo jaggissatī’ti ābhogaṃ katvā gacchati vaṭṭati. Pacchimassa ābhogena mutti natthi. Bahū ekaṃ pesetvā santharāpenti, gamanakāle sabbehi vā āpucchitabbaṃ, ekaṃ vā pesetvā āpucchitabbaṃ. Aññato mañcapīṭhādīni ānetvā aññatra vasitvāpi gamanakāle tattheva netabbāni. Sace aññāvāsato ānetvā vasamānassa añño vuḍḍhataro āgacchati, na paṭibāhitabbo, ‘mayā bhante aññāvāsato ānītaṃ, pākatikaṃ kareyyāthā’ti vattabbaṃ. Tena ‘evaṃ karissāmī’ti sampaṭicchite itarassa gantuṃ vaṭṭati. Evamaññattha haritvāpi saṅghikaparibhogena paribhuñjantassa naṭṭhaṃ vā jiṇṇaṃ vā corehi vā haṭaṃ gīvā na hoti, puggalikaparibhogena paribhuñjantassa pana gīvā hoti. Aññassa mañcapīṭhaṃ pana saṅghikaparibhogena vā puggalikaparibhogena vā paribhuñjantassa naṭṭhaṃ gīvāyeva’’.

Kenaci palibuddhaṃ hotīti vuḍḍhatarabhikkhūissariyayakkhasīhavāḷamigakaṇhasappādīsu yena kenaci senāsanaṃ palibuddhaṃ hoti. **Sāpekkho gantvā tattha ṭhito āpucchati, kenaci palibuddho hotī**ti ajjeva āgantvā paṭijaggissāmīti evaṃ sāpekkho nadīpāraṃ vā gāmantaraṃ vā gantvā yatthassa gamanacittaṃ uppannaṃ, tattheva ṭhito kañci pesetvā āpucchati, nadīpūrarājacorādīsu vā kenaci palibuddho hoti upadduto, na sakkoti paccāgantuṃ, evaṃbhūtassapi anāpatti. Sesaṃ paṭhamasikkhāpade vuttanayameva saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Dutiyasenāsanasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Anupakhajjasikkhāpadavaṇṇanā

119. Chaṭṭhasikkhāpade – **palibundhentī**ti paṭhamataraṃ gantvā pattacīvaraṃ atiharitvā rumbhitvā tiṭṭhanti. **Therā bhikkhū vuṭṭhāpentī**ti ‘‘amhākaṃ āvuso pāpuṇātī’’ti vassaggena gahetvā vuṭṭhāpenti. **Anupakhajja seyyaṃ kappentī**ti ‘‘tumhākaṃ bhante mañcaṭṭhānaṃyeva pāpuṇāti, na sabbo vihāro. Amhākaṃ dāni idaṃ ṭhānaṃ pāpuṇātī’’ti anupavisitvā mañcapīṭhaṃ paññapetvā nisīdantipi nipajjantipi sajjhāyampi karonti.

120. **Jāna**nti ‘‘anuṭṭhāpanīyo aya’’nti jānanto; tenevassa vibhaṅge ‘‘vuḍḍhoti jānātī’’tiādi vuttaṃ. Vuḍḍho hi attano vuḍḍhatāya anuṭṭhāpanīyo, gilāno gilānatāya, saṅgho pana bhaṇḍāgārikassa vā dhammakathikavinayadharādīnaṃ vā gaṇavācakaācariyassa vā bahūpakārataṃ guṇavisiṭṭhatañca sallakkhento dhuvavāsatthāya vihāraṃ sammannitvā deti, tasmā yassa saṅghena dinno, sopi anuṭṭhāpanīyo. Kāmañcettha gilānassāpi saṅghoyeva anucchavikaṃ senāsanaṃ deti, gilāno pana ‘‘apaloketvā saṅghena adinnasenāsanopi na pīḷetabbo anukampitabbo’’ti dassetuṃ visuṃ vutto.

121. **Upacāre**ti ettha mañcapīṭhānaṃ tāva mahallake vihāre samantā diyaḍḍho hattho upacāro, khuddake yato pahoti tato diyaḍḍho hattho, pāde dhovitvā pavisantassa passāvatthāya nikkhamantassa ca yāva dvāre nikkhittapādadhovanapāsāṇato passāvaṭṭhānato ca mañcapīṭhaṃ, tāva diyaḍḍhahatthavitthāro maggo upacāro nāma. Tasmiṃ mañcassa vā pīṭhassa vā upacāre ṭhitassa vā bhikkhuno pavisantassa vā nikkhamantassa vā upacāre yo anupakhajja seyyaṃ kappetukāmo seyyaṃ santharati vā santharāpeti vā, āpatti dukkaṭassa.

Abhinisīdati vā abhinipajjati vāti ettha abhinisīdanamattena abhinipajjanamatteneva vā pācittiyaṃ. Sace pana dvepi karoti, dve pācittiyāni. Uṭṭhāyuṭṭhāya nisīdato vā nipajjato vā payoge payoge pācittiyaṃ.

122. **Upacāraṃ ṭhapetvā seyyaṃ santharati vā santharāpeti vā**ti imasmiṃ ito pare ca ‘‘vihārassa upacāre’’tiādike dukkaṭavārepi yathā idha abhinisīdanamatte abhinipajjanamatte ubhayakaraṇe payogabhede ca pācittiyappabhedo vutto, evaṃ dukkaṭappabhedo veditabbo. Evarūpena hi visabhāgapuggalena ekavihāre vā ekapariveṇe vā vasantena attho natthi, tasmā sabbatthevassa nivāso vārito. **Aññassa puggalike**ti idhāpi vissāsikassa puggalikaṃ attano puggalikasadisameva, tattha anāpatti.

123. **Āpadāsū**ti sace bahi vasantassa jīvitabrahmacariyantarāyo hoti, evarūpāsu āpadāsu yo pavisati, tassāpi anāpatti. Sesaṃ uttānamevāti. Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Anupakhajjasikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Nikkaḍḍhanasikkhāpadavaṇṇanā

126. Sattamasikkhāpade – **ekena payogena bahukepi dvāre atikkāmetī**ti ye catubhūmakapañcabhūmakā pāsādā chasattakoṭṭhakāni vā catussālāni, tādisesu senāsanesu hatthesu vā gīvāya vā gahetvā antarā aṭṭhapento ekena payogena atikkāmeti, ekameva pācittiyaṃ. Ṭhapetvā ṭhapetvā nānāpayogehi atikkāmentassa dvāragaṇanāya pācittiyāni. Hatthena anāmasitvā ‘‘nikkhamā’’ti vatvā vācāya nikkaḍḍhantassāpi eseva nayo.

Aññaṃ āṇāpetīti ettha ‘‘imaṃ nikkaḍḍhā’’ti āṇattimatte dukkaṭaṃ. Sace so sakiṃ āṇatto bahukepi dvāre atikkāmeti, ekaṃ pācittiyaṃ. Sace pana ‘‘ettakāni dvārāni nikkaḍḍhāhī’’ti vā ‘‘yāva mahādvāraṃ tāva nikkaḍḍhāhī’’ti vā evaṃ niyāmetvā āṇatto hoti, dvāragaṇanāya pācittiyāni.

Tassa parikkhāranti yaṃkiñci tassa santakaṃ pattacīvaraparissāvanadhamakaraṇamañcapīṭhabhisibimbohanādibhedaṃ, antamaso rajanachallimpi; yo nikkaḍḍhati vā nikkaḍḍhāpeti vā; tassa vatthugaṇanāya dukkaṭāni. Gāḷhaṃ bandhitvā ṭhapitesu pana ekāva āpattīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ.

127. **Aññassa puggalike**ti idhāpi vissāsikapuggalikaṃ attano puggalikasadisameva. Yathā ca idha; evaṃ sabbattha. Yatra pana viseso bhavissati, tatra vakkhāma.

128. **Alajjiṃ nikkaḍḍhati vā**tiādīsu bhaṇḍanakārakakalahakārakameva sakalasaṅghārāmato nikkaḍḍhituṃ labhati, so hi pakkhaṃ labhitvā saṅghampi bhindeyya. Alajjīādayo pana attano vasanaṭṭhānatoyeva nikkaḍḍhitabbā, sakalasaṅghārāmato nikkaḍḍhituṃ na vaṭṭati. **Ummattakassā**ti sayaṃ ummattakassa anāpatti. Sesaṃ uttānamevāti.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Nikkaḍḍhanasikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Vehāsakuṭisikkhāpadavaṇṇanā

129. Aṭṭhamasikkhāpade – **uparivehāsakuṭiyā**ti upari acchannatalāya dvibhūmikakuṭiyā vā tibhūmikādikuṭiyā vā. **Mañcaṃ sahasā abhinisīdī**ti mañcaṃ sahasā abhibhavitvā ajjhottharitvā nisīdi. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ; mañce nisīdīti attho. **Abhī**ti idaṃ pana padasobhanatthaṃ upasaggamattameva. **Nippatitvā**ti nipatitvā nikkhamitvā vā. Tassa hi upari āṇīpi na dinnā, tasmā nikkhanto. **Vissaramakāsī**ti virūpaṃ āturassaramakāsi.

131. **Vehāsakuṭi nāma majjhimassa purisassa asīsaghaṭṭā**ti yā pamāṇamajjhimassa purisassa sabbaheṭṭhimāhi tulāhi sīsaṃ na ghaṭṭeti, etena idha adhippetā vehāsakuṭi dassitā hoti, na vehāsakuṭilakkhaṇaṃ. Yā hi kāci upari acchinnatalā dvibhūmikā kuṭi tibhūmikādikuṭi vā ‘‘vehāsakuṭī’’ti vuccati. Idha pana asīsaghaṭṭā adhippetā. Abhinisīdanādīsu pubbe vuttanayeneva payogavasena āpattibhedo veditabbo.

133. **Avehāsakuṭiyā**ti bhūmiyaṃ katapaṇṇasālādīsu anāpatti. Na hi sakkā tattha parassa pīḷā kātuṃ. **Sīsaghaṭṭāyā**ti yāyaṃ sīsaghaṭṭā hoti, tatthāpi anāpatti. Na hi sakkā tattha heṭṭhāpāsāde anoṇatena vicarituṃ, tasmā asañcaraṇaṭṭhānattā parapīḷā na bhavissati. **Heṭṭhā aparibhogaṃ hotī**ti yassā heṭṭhā dabbasambhārādīnaṃ nikkhittattā aparibhogaṃ hoti, tatthāpi anāpatti. **Padarasañcitaṃ hotī**ti yassā uparimatalaṃ dāruphalakehi vā ghanasanthataṃ hoti, sudhādiparikammakataṃ vā tatthāpi anāpatti. **Paṭāṇi dinnā hotī**ti mañcapīṭhānaṃ pādasikhāsu āṇī dinnā hoti, yattha nisīdantepi na nippatanti, tādise mañcapīṭhe nisīdatopi anāpatti. **Tasmiṃ ṭhito**ti āhaccapādake mañce vā pīṭhe vā ṭhito upari nāgadantakādīsu laggitakaṃ cīvaraṃ vā kiñci vā gaṇhāti vā, aññaṃ vā laggeti, tassāpi anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kāyato ca kāyacittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Vehāsakuṭisikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Mahallakavihārasikkhāpadavaṇṇanā

135. Navamasikkhāpade – **yāva dvārakosā**ti ettha dvārakoso nāma piṭṭhasaṅghāṭassa samantā kavāṭavitthārappamāṇo okāso. Mahāpaccariyaṃ pana ‘‘dvārabāhato paṭṭhāya diyaḍḍho hattho’’ti vuttaṃ. Kurundiyaṃ pana ‘‘dvārassa ubhosu passesu kavāṭappamāṇa’’nti. Mahāaṭṭhakathāyaṃ ‘‘kavāṭaṃ nāma diyaḍḍhahatthampi hoti dvihatthampi aḍḍhateyyahatthampī’’ti vuttaṃ, taṃ suvuttaṃ. Tadeva hi sandhāya bhagavatāpi ‘‘piṭṭhasaṅghāṭassa samantā hatthapāsā’’ti ayaṃ ukkaṭṭhaniddeso kato. **Aggaḷaṭṭhapanāyā**ti sakavāṭakadvārabandhaṭṭhapanāya; sakavāṭakassa dvārabandhassa niccalabhāvatthāyāti attho. Dvāraṭṭhapanāyāti idampi hi padabhājanaṃ imamevatthaṃ sandhāya bhāsitaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo – kavāṭañhi lahuparivaṭṭakaṃ vivaraṇakāle bhittiṃ āhanati, pidahanakāle dvārabandhaṃ. Tena āhananena bhitti kampati, tato mattikā calati, calitvā sithilā vā hoti patati vā. Tenāha bhagavā ‘‘yāva dvārakosā aggaḷaṭṭhapanāyā’’ti. Tattha kiñcāpi ‘‘idaṃ nāma kattabba’’nti neva mātikāyaṃ na padabhājane vuttaṃ, aṭṭhuppattiyaṃ pana ‘‘punappunaṃ chādāpesi punappunaṃ lepāpesī’’ti adhikārato yāva dvārakosā aggaḷaṭṭhapanāya punappunaṃ limpitabbo vā lepāpetabbo vāti evamattho daṭṭhabbo.

Yaṃ pana padabhājane ‘‘piṭṭhasaṅghāṭassa samantā hatthapāsā’’ti vuttaṃ. Tattha yassa vemajjhe dvāraṃ hoti, uparibhāge uccā bhitti, tassa tīsu disāsu samantā hatthapāsā upacāro hoti, khuddakassa vihārassa dvīsu disāsu upacāro hoti. Tatrāpi yaṃ bhittiṃ vivariyamānaṃ kavāṭaṃ āhanati, sā aparipūraupacārāpi hoti. Ukkaṭṭhaparicchedena pana tīsu disāsu samantā hatthapāsā dvārassa niccalabhāvatthāya lepo anuññāto. Sace panassa dvārassa adhobhāgepi lepokāso atthi, tampi limpituṃ vaṭṭati. **Ālokasandhiparikammāyā**ti ettha **ālokasandhī**ti vātapānakavāṭakā vuccanti, tepi vivaraṇakāle vidatthimattampi atirekampi bhittippadesaṃ paharanti. Upacāro panettha sabbadisāsu labbhati, tasmā sabbadisāsu kavāṭavitthārappamāṇo okāso ālokasandhiparikammatthāya limpitabbo vā lepāpetabbo vāti ayamettha adhippāyo.

Setavaṇṇantiādikaṃ na mātikāya padabhājanaṃ. Iminā hi vihārassa bhārikattaṃ nāma natthīti padabhājaneyeva anuññātaṃ, tasmā sabbametaṃ yathāsukhaṃ kattabbaṃ.

Evaṃ lepakamme yaṃ kattabbaṃ, taṃ dassetvā puna chadane kattabbaṃ dassetuṃ **‘‘dvatticchadanassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dvatticchadanassa pariyāya**nti chadanassa dvattipariyāyaṃ; pariyāyo vuccati parikkhepo, parikkhepadvayaṃ vā parikkhepattayaṃ vā adhiṭṭhātabbanti attho. **Appaharite ṭhitenā**ti aharite ṭhitena. **Harita**nti cettha sattadhaññabhedaṃ pubbaṇṇaṃ muggamāsatilakulatthaalābukumbhaṇḍādibhedañca aparaṇṇaṃ adhippetaṃ. Tenevāha – ‘‘haritaṃ nāma pubbaṇṇaṃ aparaṇṇa’’nti.

Sace harite ṭhito adhiṭṭhāti, āpatti dukkaṭassāti ettha pana yasmimpi khette vuttaṃ bījaṃ na tāva sampajjati, vasse vā pana patite sampajjissati, tampi haritasaṅkhyameva gacchati. Tasmā evarūpe khettepi ṭhitena na adhiṭṭhātabbaṃ, ahariteyeva ṭhitena adhiṭṭhātabbaṃ. Tatrāpi ayaṃ paricchedo, piṭṭhivaṃsassa vā kūṭāgārakaṇṇikāya vā upari thupikāya vā passe nisinno chadanamukhavaṭṭiantena olokento yasmiṃ bhūmibhāge ṭhitaṃ passati, yasmiñca bhūmibhāge ṭhito, taṃ upari nisinnakaṃ passati, tasmiṃ ṭhāne adhiṭṭhātabbaṃ. Tassa anto aharitepi ṭhatvā adhiṭṭhātuṃ na labbhati. Kasmā? Vihārassa hi patantassa ayaṃ patanokāsoti.

136. **Maggena chādentassā**ti ettha maggena chādanaṃ nāma aparikkhipitvā ujukameva chādanaṃ; taṃ iṭṭhakasilāsudhāhi labbhati. **Dve magge adhiṭṭhahitvā**ti dve maggā sace ducchannā honti, apanetvāpi punappunaṃ chādetuṃ labbhati, tasmā yathā icchati; tathā dve magge adhiṭṭhahitvā tatiyaṃmaggaṃ ‘‘idāni evaṃ chādehī’’ti āṇāpetvā pakkamitabbaṃ. **Pariyāyenā**ti parikkhepena. Evaṃchadanaṃ pana tiṇapaṇṇehi labbhati. Tasmā idhāpi yathā icchati tathā dve pariyāye adhiṭṭhahitvā tatiyaṃ pariyāyaṃ ‘‘idāni evaṃ chādehī’’ti āṇāpetvā pakkamitabbaṃ. Sace na pakkamati, tuṇhībhūtena ṭhātabbaṃ. Sabbampi cetaṃ chadanaṃ chadanūpari veditabbaṃ. Uparūparicchanno hi vihāro ciraṃ anovassako hotīti maññamānā evaṃ chādenti. **Tato ce uttari**nti tiṇṇaṃ maggānaṃ vā pariyāyānaṃ vā upari catutthe magge vā pariyāye vā.

137. **Karaḷe karaḷe**ti tiṇamuṭṭhiyaṃ tiṇamuṭṭhiyaṃ. Sesamettha uttānamevāti. Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Mahallakavihārasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā

140. Dasamasikkhāpade – **jānaṃ sappāṇaka**nti sappāṇakaṃ etanti yathā tathā vā jānanto. **Siñceyya vā siñcāpeyya vā**ti tena udakena sayaṃ vā siñceyya, aññaṃ vā āṇāpetvā siñcāpeyya. Pāḷiyaṃ pana ‘‘siñceyyāti sayaṃ siñcatī’’ti īdisānaṃ vacanānaṃ attho pubbe vuttanayeneva veditabbo.

Tattha dhāraṃ avicchinditvā siñcantassa ekasmiṃ udakaghaṭe ekāva āpatti. Esa nayo sabbabhājanesu. Dhāraṃ vicchindantassa pana payoge payoge āpatti. Mātikaṃ sammukhaṃ karoti, divasampi sandatu, ekāva āpatti. Sace tattha tattha bandhitvā aññato aññato neti, payoge payoge āpatti. Sakaṭabhāramattañcepi tiṇaṃ ekapayogena udake pakkhipati, ekāva āpatti. Ekekaṃ tiṇaṃ vā paṇṇaṃ vā pakkhipantassa payoge payoge āpatti. Mattikāyapi aññesupi kaṭṭhagomayādīsu eseva nayo. Idaṃ pana mahāudakaṃ sandhāya na vuttaṃ, yaṃ tiṇe vā mattikāya vā pakkhittāya pariyādānaṃ gacchati, āvilaṃ vā hoti, yattha pāṇakā maranti, tādisaṃ udakaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Sesamettha uttānamevāti.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ tivedananti.

Sappāṇakasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena senāsanavaggo dutiyo.

3. Ovādavaggo

1. Ovādasikkhāpadavaṇṇanā

141-144. Bhikkhunivaggassa paṭhamasikkhāpade – **lābhino hontī**ti ettha na tesaṃ bhikkhuniyo denti, na dāpenti, mahākulehi pabbajitā pana kuladhītaro attano santikaṃ āgatānaṃ ñātimanussānaṃ ‘‘kuto ayye ovādaṃ uddesaṃ paripucchaṃ labhathā’’ti pucchantānaṃ ‘‘asuko ca asuko ca thero ovadatī’’ti asītimahāsāvake uddisitvā kathānusārena tesaṃ sīlasutācārajātigottādibhedaṃ vijjamānaguṇaṃ kathayanti. Evarūpā hi vijjamānaguṇā kathetuṃ vaṭṭanti. Tato pasannacittā manussā therānaṃ cīvarādibhedaṃ mahantaṃ lābhasakkāraṃ abhihariṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘lābhino honti cīvara… pe… parikkhārāna’’nti.

Bhikkhuniyo upasaṅkamitvāti tesaṃ kira santike tāsu ekā bhikkhunīpi na āgacchati, lābhataṇhāya pana ākaḍḍhiyamānahadayā tāsaṃ upassayaṃ agamaṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘bhikkhuniyo upasaṅkamitvā’’ti. Tāpi bhikkhuniyo calacittatāya tesaṃ vacanaṃ akaṃsuyeva. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho tā bhikkhuniyo…pe… nisīdiṃsū’’ti. **Tiracchānakatha**nti saggamaggagamanepi tiracchānabhūtaṃ rājakathādimanekavidhaṃ niratthakakathaṃ. **Iddho**ti samiddho, sahitattho gambhīro bahuraso lakkhaṇapaṭivedhasaṃyuttoti adhippāyo.

145-147. **Anujānāmi bhikkhave**ti ettha yasmā te bhikkhū ‘‘mā tumhe bhikkhave bhikkhuniyo ovaditthā’’ti vuccamānā adiṭṭhasaccattā tathāgate āghātaṃ bandhitvā apāyupagā bhaveyyuṃ, tasmā nesaṃ taṃ apāyupagataṃ pariharanto bhagavā aññeneva upāyena te bhikkhunovādato paribāhire kattukāmo imaṃ bhikkhunovādakasammutiṃ anujānīti veditabbo. Evaṃ idha paribāhire kattukāmatāya anujānitvā parato karontova **‘‘anujānāmi bhikkhave aṭṭhahaṅgehi samannāgata’’**ntiādimāha. Imāni hi aṭṭhaṅgāni chabbaggiyānaṃ supinantenapi na bhūtapubbānīti.

Tattha sīlamassa atthīti **sīlavā**. Idāni yañca taṃ sīlaṃ, yathā ca taṃ tassa atthi nāma hoti, taṃ dassento **‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto’’**tiādimāha. Tattha pātimokkhova saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. Pātimokkhasaṃvarena saṃvuto samannāgatoti **pātimokkhasaṃvarasaṃvutāe**.

Viharatīti vattati. Vuttañhetaṃ vibhaṅge –

> ‘‘Pātimokkhanti sīlaṃ patiṭṭhā ādi caraṇaṃ saṃyamo saṃvaro mokkhaṃ pamokkhaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā; saṃvaroti kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo. Saṃvutoti iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato upapanno samupapanno sampanno samannāgato, tena vuccati ‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto’ti. Viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati ‘viharatī’’’ti (vibha. 511-512).

Ācāragocarasampannoti micchājīvapaṭisedhakena na veḷudānādinā ācārena, vesiyādiagocaraṃ pahāya saddhāsampannakulādinā ca gocarena sampanno. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti appamattakesu vajjesu bhayadassāvī, tāni vajjāni bhayato dassanasīloti vuttaṃ hoti. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti adhisīlasikkhādibhāvena tidhā ṭhitesu sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādāya sammā ādāya sādhukaṃ gahetvā avijahanto sikkhatīti attho. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana yo icchati, tena visuddhimaggato gahetabbo.

Bahu sutamassāti **bahussuto**. Sutaṃ dhāretīti **sutadharo;** yadassa taṃ bahu sutaṃ nāma, taṃ na sutamattameva; atha kho naṃ dhāretīti attho. Mañjūsāyaṃ viya ratanaṃ sutaṃ sannicitamasminti **sutasannicayo**. Etena yaṃ so sutaṃ dhāreti, tassa mañjūsāya gopetvā sannicitaratanasseva cirakālenāpi avināsanaṃ dasseti. Idāni taṃ sutaṃ sarūpato dassento **‘‘ye te dhammā’’**tiādimāha, taṃ verañjakaṇḍe vuttanayameva. Idaṃ panettha nigamanaṃ – tathārūpāssa dhammā bahussutā honti, tasmā bahussuto. Dhātā, tasmā sutadharo. Vacasā paricitā manasānupekkhitā, diṭṭhiyā suppaṭividdhā; tasmā sutasannicayo. Tattha **vacasā paricitā**ti vācāya paguṇā katā. **Manasānupekkhitā**ti manasā anupekkhitā, āvajjantassa dīpasahassena obhāsitā viya honti. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti atthato ca kāraṇato ca paññāya suṭṭhu paṭividdhā supaccakkhakatā honti.

Ayaṃ pana bahussuto nāma tividho hoti – nissayamuccanako, parisupaṭṭhāpako, bhikkhunovādakoti. Tattha **nissayamuccanakena** upasampadāya pañcavassena sabbantimena paricchedena dve mātikā paguṇā vācuggatā kātabbā pakkhadivasesu dhammasāvanatthāya suttantato cattāro bhāṇavārā, sampattānaṃ parikathanatthāya andhakavindamahārāhulovādaambaṭṭhasadiso eko kathāmaggo, saṅghabhattamaṅgalāmaṅgalesu anumodanatthāya tisso anumodanā, uposathapavāraṇādijānanatthaṃ kammākammavinicchayo, samaṇadhammakaraṇatthaṃ samādhivasena vā vipassanāvasena vā arahattapariyosānamekaṃ kammaṭṭhānaṃ, ettakaṃ uggahetabbaṃ. Ettāvatā hi ayaṃ bahussuto hoti cātuddiso, yattha katthaci attano issariyena vasituṃ labhati.

Parisupaṭṭhāpakena upasampadāya dasavassena sabbantimena paricchedena parisaṃ abhivinaye vinetuṃ dve vibhaṅgā paguṇā vācuggatā kātabbā, asakkontena tīhi janehi saddhiṃ parivattanakkhamā kātabbā, kammākammañca khandhakavattañca uggahetabbaṃ. Parisāya pana abhidhamme vinayanatthaṃ sace majjhimabhāṇako hoti mūlapaṇṇāsako uggahetabbo, dīghabhāṇakena mahāvaggo, saṃyuttabhāṇakena heṭṭhimā vā tayo vaggā mahāvaggo vā, aṅguttarabhāṇakena heṭṭhā vā upari vā upaḍḍhanikāyo uggahetabbo, asakkontena tikanipātato paṭṭhāya heṭṭhā uggahetumpi vaṭṭati. Mahāpaccariyaṃ pana ‘‘ekaṃ uggaṇhantena catukkanipātaṃ vā pañcakanipātaṃ vā gahetuṃ vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Jātakabhāṇakena sāṭṭhakathaṃ jātakaṃ uggahetabbaṃ, tato oraṃ na vaṭṭati. Dhammapadampi saha vatthunā uggahetuṃ vaṭṭatīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Tato tato samuccayaṃ katvā mūlapaṇṇāsakamattaṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? ‘‘Na vaṭṭatī’’ti kurundaṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittaṃ, itarāsu vicāraṇāyeva natthi. Abhidhamme kiñci uggahetabbanti na vuttaṃ. Yassa pana sāṭṭhakathampi vinayapiṭakaṃ abhidhammapiṭakañca paguṇaṃ, suttante ca vuttappakāro gantho natthi, parisaṃ upaṭṭhāpetuṃ na labhati. Yena pana suttantato vinayato ca vuttappamāṇo gantho uggahito, ayaṃ parisupaṭṭhāpako bahussuto hoti disāpāmokkho yenakāmaṅgamo, parisaṃ upaṭṭhāpetuṃ labhati.

Bhikkhunovādakena pana sāṭṭhakathāni tīṇi piṭakāni uggahetabbāni, asakkontena catūsu nikāyesu ekassa aṭṭhakathā paguṇā kātabbā, ekanikāyena hi sesanikāyesupi pañhaṃ kathetuṃ sakkhissati. Sattasu pakaraṇesu catuppakaraṇassa aṭṭhakathā paguṇā kātabbā, tattha laddhanayena hi sesapakaraṇesu pañhaṃ kathetuṃ sakkhissati. Vinayapiṭakaṃ pana nānatthaṃ nānākāraṇaṃ, tasmā taṃ saddhiṃ aṭṭhakathāya paguṇaṃ kātabbameva. Ettāvatā hi bhikkhunovādako bahussuto nāma hotīti.

Ubhayāni kho panassātiādi pana yasmā aññasmiṃ sakale navaṅgepi bāhussacce sati sāṭṭhakathaṃ vinayapiṭakaṃ vinā na vaṭṭatiyeva, tasmā visuṃ vuttaṃ. Tattha **vitthārenā**ti ubhatovibhaṅgena saddhiṃ. **Svāgatānī**ti suṭṭhu āgatāni. Yathā āgatāni pana svāgatāni honti, taṃ dassetuṃ **‘‘suvibhattānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **suvibhattānī**ti suṭṭhu vibhattāni padapaccābhaṭṭhasaṅkaradosavirahitāni. **Suppavattīnī**ti paguṇāni vācuggatāni. **Suvinicchitāni suttaso**ti khandhakaparivārato āharitabbasuttavasena suṭṭhu vinicchitāni. **Anubyañjanaso**ti akkharapadapāripūriyā ca suvinicchitāni akhaṇḍāni aviparītakkharāni. Etena aṭṭhakathā dīpitā, aṭṭhakathāto hi esa vinicchayo hotīti.

Kalyāṇavācoti sithiladhanitādīnaṃ yathāvidhānavacanena parimaṇḍalapadabyañjanāya poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagaḷāya atthassa viññāpaniyā. **Kalyāṇavākkaraṇo**ti madhurassaro, mātugāmo hi sarasampattirato, tasmā parimaṇḍalapadabyañjanampi vacanaṃ sarasampattirahitaṃ hīḷeti. **Yebhuyyena bhikkhunīnaṃ piyo hoti manāpo**ti sabbāsaṃ piyo nāma dullabho, bahutarānaṃ pana paṇḍitānaṃ bhikkhunīnaṃ sīlācārasampattiyā piyo hoti manavaḍḍhanako. **Paṭibalo hoti bhikkhuniyo ovaditu**nti suttañca kāraṇañca dassento vaṭṭabhayena tajjetvā bhikkhuniyo ovadituṃ tādisaṃ dhammaṃ desetuṃ samattho hoti. **Kāsāyavatthavasanāyā**ti kāsāyavatthanivatthāya. **Garudhamma**nti gihikāle bhikkhuniyā kāyasaṃsaggaṃ vā sikkhamānāsāmaṇerīsu methunadhammaṃ vā anajjhāpannapubbo hoti. Mātugāmo hi pubbe katamanussaranto saṃvare ṭhitassāpi dhammadesanāya gāravaṃ na karoti. Atha vā tasmiyeva asaddhamme cittaṃ uppādeti. **Vīsativasso vā**ti upasampadāya vīsativasso tato atirekavasso vā. Evarūpo hi visabhāgehi vatthūhi punappunaṃ samāgacchantopi daharo viya sahasā sīlavināsaṃ na pāpuṇāti, attano vayaṃ paccavekkhitvā ayuttaṭṭhāne chandarāgaṃ vinetuṃ paṭibalo hoti, tena vuttaṃ – ‘‘vīsativasso vā hoti atirekavīsativasso vā’’ti.

Ettha ca ‘‘sīlavā’’tiādi ekamaṅgaṃ, ‘‘bahussuto hotī’’tiādi dutiyaṃ, ‘‘ubhayāni kho panassā’’tiādi tatiyaṃ, ‘‘kalyāṇavāco hoti kalyāṇavākkaraṇo’’ti catutthaṃ, ‘‘yebhuyyena bhikkhunīnaṃ piyo hoti manāpo’’ti pañcamaṃ, ‘‘paṭibalo hoti bhikkhuniyo ovaditu’’nti chaṭṭhaṃ, ‘‘na kho paneta’’ntiādi sattamaṃ, ‘‘vīsativasso’’tiādi aṭṭhamanti veditabbaṃ.

148. **Ñatticatutthenā**ti pubbe vatthusmiṃ vutteneva. **Garudhammehī**ti garukehi dhammehi, te hi gāravaṃ katvā bhikkhunīhi sampaṭicchitabbattā garudhammāti vuccanti. **Ekatoupasampannāyā**ti ettha bhikkhunīnaṃ santike ekatoupasampannāya, yo garudhammena ovadati, tassa dukkaṭaṃ. Bhikkhūnaṃ santike upasampannāya pana yathāvatthukameva.

149. **Pariveṇaṃ sammajjitvā**ti sace pāto asammaṭṭhaṃ sammaṭṭhampi vā puna tiṇapaṇṇādīhi uklāpaṃ pādappahārehi ca vikiṇṇavālikaṃ jātaṃ, sammajjitabbaṃ. Asammaṭṭhañhi taṃ disvā ‘‘ayyo attano nissitake daharabhikkhūpi vattapaṭipattiyaṃ na yojeti, dhammaṃyeva kathetī’’ti tā bhikkhuniyo asotukāmā viya bhaveyyuṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘pariveṇaṃ sammajjitvā’’ti. Antogāmato pana bhikkhuniyo āgacchantiyo pipāsitā ca kilantā ca honti, tā pānīyañca hatthapādamukhasītalakaraṇañca paccāsīsanti, tasmiñca asati purimanayeneva agāravaṃ janetvā asotukāmāpi honti. Tena vuttaṃ – **‘‘pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā’’**ti.

Āsananti nīcapīṭhakaphalakakaṭaṭṭikakaṭasārakādibhedaṃ antamaso sākhābhaṅgampi ‘‘idaṃ tāsaṃ āsanaṃ bhavissatī’’ti evaṃ āsanaṃ paññapetvā. Dhammadesanāpattimocanatthaṃ pana dutiyo icchitabbo. Tena vuttaṃ – **‘‘dutiyaṃ gahetvā nisīditabba**’’nti. **Nisīditabba**nti na vihārapaccante, atha kho vihāramajjhe uposathāgārassa vā bhojanasālāya vā dvāre sabbesaṃ osaraṇaṭṭhāne nisīditabbaṃ. **Samaggātthā**ti sabbā āgatatthāti attho. **Vattantī**ti āgacchanti; paguṇā vācuggatāti attho. **Niyyādetabbo**ti appetabbo. **Osāretabbo**ti pāḷi vattabbā. **Vassasatūpasampannāyā**tiādi vattabbapāḷidassanaṃ.

Tattha **sāmīcikamma**nti maggasampadānabījanapānīyāpucchanādikaṃ anucchavikavattaṃ. Ettha ca bhikkhuniyā bhikkhussa abhivādanaṃ nāma antogāme vā bahigāme vā antovihāre vā bahivihāre vā antaraghare vā rathikāya vā antamaso rājussāraṇāyapi vattamānāya deve vassamāne sakaddamāya bhūmiyā chattapattahatthāyapi hatthiassādīhi anubaddhāyapi kātabbameva. Ekābaddhāya pāḷiyā bhikkhācāraṃ pavisante disvā ekasmiṃ ṭhāne ‘‘vandāmi ayyā’’ti vandituṃ vaṭṭati. Sace antarantarā dvādasahatthe muñcitvā gacchanti, visuṃ visuṃ vanditabbā. Mahāsannipāte nisinne ekasmiṃyeva ṭhāne vandituṃ vaṭṭati. Esa nayo añjalikammepi. Yattha katthaci nisinnāya pana paccuṭṭhānaṃ kātabbaṃ, tassa tassa sāmīcikammassa anurūpe padese ca kāle ca taṃ taṃ kātabbaṃ.

Sakkatvāti yathā kato sukato hoti, evaṃ katvā. **Garuṃkatvā**ti tattha gāravaṃ janetvā. **Mānetvā**ti manena piyaṃ katvā. **Pūjetvā**ti imesaṃyeva tiṇṇaṃ kiccānaṃ karaṇena pūjetvā. **Anatikkamanīyo**ti na atikkamitabbo.

Abhikkhuke āvāseti ettha sace bhikkhunupassayato aḍḍhayojanabbhantare ovādadāyakā bhikkhū na vasanti, ayaṃ abhikkhuko āvāso nāma. Ettha vassaṃ na vasitabbaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘abhikkhuko nāma āvāso na sakkā hoti ovādāya vā saṃvāsāya vā gantu’’nti (pāci. 1048). Na ca sakkā tato paraṃ pacchābhattaṃ gantvā dhammaṃ sutvā āgantuṃ. Sace tattha vassaṃ vasituṃ anicchamānā bhikkhuniyo ñātakā vā upaṭṭhākā vā evaṃvadanti – ‘‘vasatha, ayye, mayaṃ bhikkhū ānessāmā’’ti vaṭṭati. Sace pana vuttappamāṇe padese vassaṃ upagantukāmā bhikkhū āgantvā sākhāmaṇḍapepi ekarattaṃ vutthā honti; na nimantitā hutvā gantukāmā. Ettāvatāpi sabhikkhuko āvāso hoti, ettha vassaṃ upagantuṃ vaṭṭati. Upagacchantīhi ca pakkhassa terasiyaṃyeva bhikkhū yācitabbā – ‘‘mayaṃ ayyā tumhākaṃ ovādena vasissāmā’’ti. Yato pana ujunā maggena aḍḍhayojane bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ, tena pana maggena gacchantīnaṃ jīvitantarāyo vā brahmacariyantarāyo vā hoti, aññena maggena gacchantīnaṃ atirekaḍḍhayojanaṃ hoti, ayaṃ abhikkhukāvāsaṭṭhāneyeva tiṭṭhati. Sace pana tato gāvutamatte añño bhikkhunupassayo khemaṭṭhāne hoti, tāhi bhikkhunīhi tā bhikkhuniyo yācitvā puna gantvā bhikkhū yācitabbā ‘‘ayyā amhākaṃ ujumagge antarāyo atthi, aññena maggena atirekaḍḍhayojanaṃ hoti. Antarāmagge pana amhākaṃ upassayato gāvutamatte añño bhikkhunupassayo atthi, ayyānaṃ santikā tattha āgataovādena vasissāmā’’ti. Tehi bhikkhūhi sampaṭicchitabbaṃ. Tato tāhi bhikkhunīhi taṃ bhikkhunupassayaṃ āgantvā uposatho kātabbo, tā vā bhikkhuniyo disvā attano upassayameva gantvā kātumpi vaṭṭati.

Sace pana vassaṃ upagantukāmā bhikkhū cātuddase vihāraṃ āgacchanti, bhikkhunīhi ca ‘‘idha ayyā vassaṃ vasissathā’’ti pucchitā ‘‘āmā’’ti vatvā puna tāhi ‘‘tenahi ayyā mayampi tumhākaṃ ovādaṃ anujīvantiyo vasissāmā’’ti vuttā dutiyadivase gāme bhikkhācārasampadaṃ apassantā ‘‘na sakkā idha vasitu’’nti pakkamanti. Atha tā bhikkhuniyo uposathadivase vihāraṃ gantvā bhikkhū na passanti, ettha kiṃ kātabbanti? Yattha bhikkhū vasanti, tattha gantvā pacchimikāya vassaṃ upagantabbaṃ. ‘‘Pacchimikāya vassaṃ upagantuṃ āgamissantī’’ti vā ābhogaṃ katvā āgatānaṃ santike ovādena vasitabbaṃ. Sace pana pacchimikāyapi na keci āgacchanti, antarāmagge ca rājabhayaṃ vā corabhayaṃ vā dubbhikkhaṃ vā hoti, abhikkhukāvāse vasantiyā āpatti, vassacchedaṃ katvā gacchantiyāpi āpatti, sā rakkhitabbā. Āpadāsu hi abhikkhuke āvāse vasantiyā anāpatti vuttā. Sace āgantvā vassaṃ upagatā bhikkhū puna kenaci kāraṇena pakkamanti, vasitabbameva. Vuttañhetaṃ – ‘‘anāpatti vassūpagatā bhikkhū pakkantā vā honti vibbhantā vā kālaṅkatā vā pakkhasaṅkantā vā āpadāsu ummattikāya ādikammikāyā’’ti. Pavārentiyā pana yattha bhikkhū atthi, tattha gantvā pavāretabbaṃ.

Anvaddhamāsanti addhamāse addhamāse. **Dve dhammā paccāsīsitabbā**ti dve dhammā icchitabbā. **Uposathapucchaka**nti uposathapucchanaṃ, tattha pannarasike uposathe pakkhassa cātuddasiyaṃ cātuddasike terasiyaṃ gantvā uposatho pucchitabbo. Mahāpaccariyaṃ pana ‘‘pakkhassa terasiyaṃyeva gantvā ‘ayaṃ uposatho cātuddasiko pannarasiko’ti pucchitabba’’nti vuttaṃ. Uposathadivase ovādatthāya upasaṅkamitabbaṃ. Pāṭipadadivasato pana paṭṭhāya dhammasavanatthāya gantabbaṃ. Iti bhagavā aññassa kammassa okāsaṃ adatvā nirantaraṃ bhikkhunīnaṃ bhikkhūnaṃ santike gamanameva paññapesi. Kasmā? Mandapaññattā mātugāmassa. Mandapañño hi mātugāmo, tasmā niccaṃ dhammasavanaṃ bahūpakāraṃ. Evañca sati ‘‘yaṃ mayaṃ jānāma, tameva ayyā jānantī’’ti mānaṃ akatvā bhikkhusaṅghaṃ payirūpāsamānā sātthikaṃ pabbajjaṃ karissanti, tasmā bhagavā evamakāsi. Bhikkhuniyopi ‘‘yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjissāmā’’ti sabbāyeva nirantaraṃ vihāraṃ upasaṅkamiṃsu. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Tena kho pana samayena sabbo bhikkhunisaṅgho ovādaṃ gacchati. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti ‘jāyāyo imā imesaṃ, jāriyo imā imesaṃ, idānime imāhi saddhiṃ abhiramissantī’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ – ‘na, bhikkhave, sabbena bhikkhunisaṅghena ovādo gantabbo, gaccheyya ce, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi bhikkhave catūhi pañcahi bhikkhunīhi ovādaṃ gantu’nti. Punapi tatheva ujjhāyiṃsu. Puna bhagavā ‘anujānāmi, bhikkhave, dve tisso bhikkhuniyo ovādaṃ gantu’’’nti āha.

Tasmā bhikkhunisaṅghena dve tisso bhikkhuniyo yācitvā pesetabbā – ‘‘ethayye, bhikkhusaṅghaṃ ovādūpasaṅkamanaṃ yācatha, bhikkhunisaṅgho ayyā…pe… ovādūpasaṅkamana’’nti (cūḷava. 413). Tāhi bhikkhunīhi ārāmaṃ gantabbaṃ. Tato ovādapaṭiggāhakaṃ ekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā vanditvā so bhikkhu ekāya bhikkhuniyā evamassa vacanīyo ‘‘bhikkhunisaṅgho, ayya, bhikkhusaṅghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati, labhatu kira ayya bhikkhunisaṅgho ovādūpasaṅkamana’’nti. Tena bhikkhunā pātimokkhuddesako bhikkhu upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo ‘‘bhikkhunisaṅgho bhante bhikkhusaṅghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati, labhatu kira bhante bhikkhunisaṅgho ovādūpasaṅkamana’’nti. Pātimokkhuddesakena vattabbo ‘‘atthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato’’ti. Sace hoti koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, pātimokkhuddesakena vattabbo ‘‘itthannāmo bhikkhu bhikkhunovādako sammato, taṃ bhikkhunisaṅgho upasaṅkamatū’’ti.

Sace na hoti koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, pātimokkhuddesakena vattabbo – ‘‘ko āyasmā ussahati bhikkhuniyo ovaditu’’nti. Sace koci bhikkhu ussahati bhikkhuniyo ovadituṃ, so ca hoti aṭṭhahaṅgehi samannāgato, sammannitvā vattabbo – ‘‘itthannāmo bhikkhu bhikkhunovādako sammato, taṃ bhikkhunisaṅgho upasaṅkamatū’’ti.

Sace pana koci na ussahati bhikkhuniyo ovadituṃ, pātimokkhuddesakena vattabbo – ‘‘natthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, pāsādikena bhikkhunisaṅgho sampādetū’’ti. Ettāvatā hi sakalaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanamārocitaṃ hoti. Tena bhikkhunā ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā pāṭipade bhikkhunīnaṃ ārocetabbaṃ. Bhikkhunisaṅghenapi tā bhikkhuniyo pesetabbā ‘‘gacchathayye, pucchatha ‘kiṃ ayya labhati bhikkhunisaṅgho ovādūpasaṅkamana’’’nti. Tāhi ‘‘sādhu ayye’’ti sampaṭicchitvā ārāmaṃ gantvā taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ vattabbaṃ – ‘‘kiṃ ayya labhati bhikkhunisaṅgho ovādūpasaṅkamana’’nti. Tena vattabbaṃ – ‘‘natthi koci bhikkhu bhikkhunovādako sammato, pāsādikena bhikkhunisaṅgho sampādetū’’ti. Tāhi ‘‘sādhu ayyā’’ti sampaṭicchitabbaṃ. Ekato āgatānaṃ vasena cetaṃ vuttaṃ, tāsu pana ekāya bhikkhuniyā vattabbañca sampaṭicchitabbañca, itarā tassā sahāyikā.

Sace pana bhikkhunisaṅgho vā bhikkhusaṅgho vā na pūrati, ubhayatopi vā gaṇamattameva puggalamattaṃ vā hoti, ekā bhikkhunī vā bahūhi bhikkhunupassayehi ovādatthāya pesitā hoti, tatrāyaṃ vacanakkamo – ‘‘bhikkhuniyo ayya bhikkhusaṅghassa pāde vandanti, ovādūpasaṅkamanañca yācanti, labhantu kira ayya bhikkhuniyo ovādūpasaṅkamana’’nti. ‘‘Ahaṃ ayya bhikkhusaṅghassa pāde vandāmi; ovādūpasaṅkamanañca yācāmi, labhāmahaṃ ayya ovādūpasaṅkamana’’nti.

‘‘Bhikkhunisaṅgho ayya ayyānaṃ pāde vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati, labhatu kira ayya bhikkhunīsaṅgho ovādūpasaṅkamana’’nti. ‘‘Bhikkhuniyo ayya ayyānaṃ pāde vandanti, ovādūpasaṅkamanañca yācanti, labhantu kira ayya bhikkhuniyo ovādūpasaṅkamana’’nti. ‘‘Ahaṃ ayya ayyānaṃ pāde vandāmi, ovādūpasaṅkamanañca yācāmi, labhāmahaṃ ayya ovādūpasaṅkamana’’nti.

‘‘Bhikkhunisaṅgho ayya ayyassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati, labhatu kira ayya bhikkhunisaṅgho ovādūpasaṅkamana’’nti. ‘‘Bhikkhuniyo ayya ayyassa pāde vandanti; ovādūpasaṅkamanañca yācanti, labhantu kira ayya bhikkhuniyo ovādūpasaṅkamana’’nti. ‘‘Ahaṃ ayya ayyassa pāde vandāmi, ovādūpasaṅkamanañca yācāmi, labhāmahaṃ ayya ovādūpasaṅkamana’’nti.

‘‘Bhikkhunisaṅgho ca ayya bhikkhuniyo ca bhikkhunī ca bhikkhusaṅghassa ayyānaṃ ayyassa pāde vandati vandanti vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati yācanti yācati, labhatu kira labhantu kira labhatu kira ayya bhikkhunisaṅgho ca bhikkhuniyo ca bhikkhunī ca ovādūpasaṅkamana’’nti.

Tenapi bhikkhunā uposathakāle evaṃ vattabbaṃ – ‘‘bhikkhuniyo bhante bhikkhusaṅghassa pāde vandanti, ovādūpasaṅkamanañca yācanti, labhantu kira bhante bhikkhuniyo ovādūpasaṅkamana’’nti. ‘‘Bhikkhunī bhante bhikkhusaṅghassa pāde vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati, labhatu kira bhante bhikkhunī ovādūpasaṅkamana’’nti.

‘‘Bhikkhunisaṅgho bhante, bhikkhuniyo bhante, bhikkhunī bhante āyasmantānaṃ pāde vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati, labhatu kira bhante bhikkhunī ovādūpasaṅkamana’’nti.

‘‘Bhikkhunisaṅgho ca bhante, bhikkhuniyo ca bhikkhunī ca bhikkhusaṅghassa āyasmantānaṃ pāde vandati vandanti vandati, ovādūpasaṅkamanañca yācati yācanti yācati, labhatu kira labhantu kira labhatu kira bhante bhikkhunisaṅgho ca bhikkhuniyo ca bhikkhunī ca ovādūpasaṅkamana’’nti.

Pātimokkhuddesakenāpi sace sammato bhikkhu atthi, purimanayeneva taṃ bhikkhuniyo, taṃ bhikkhunī, taṃ bhikkhunisaṅgho ca bhikkhuniyo ca bhikkhunī ca upasaṅkamantu upasaṅkamatu upasaṅkamatūti vattabbaṃ. Sace natthi, pāsādikena bhikkhunisaṅgho ca bhikkhuniyo ca bhikkhunī ca sampādetu sampādentu sampādetūti vattabbaṃ.

Ovādapaṭiggāhakena pāṭipade paccāharitvā tatheva vattabbaṃ. Ovādaṃ pana bālagilānagamike ṭhapetvā añño sacepi āraññako hoti, appaṭiggahetuṃ na labhati. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ṭhapetvā bālaṃ ṭhapetvā gilānaṃ ṭhapetvā gamikaṃ avasesehi ovādaṃ gahetu’’nti (cūḷava. 414).

Tattha yo cātuddasikapannarasikesu vā uposathesu pāṭipade vā gantukāmo, so gamiko dutiyapakkhadivase gacchantopi aggahetuṃ na labhati, ‘‘na, bhikkhave, ovādo na gahetabbo, yo na gaṇheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 414) vuttaṃ āpattiṃ āpajjatiyeva. Ovādaṃ gahetvā ca uposathagge anārocetuṃ vā pāṭipade bhikkhunīnaṃ apaccāharituṃ vā na vaṭṭati. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Na, bhikkhave, ovādo na ārocetabbo. Yo na āroceyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 415).

Aparampi vuttaṃ –

> ‘‘Na, bhikkhave, ovādo na paccāharitabbo. Yo na paccāhareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 415).

Tattha āraññakena paccāharaṇatthaṃ saṅketo kātabbo. Vuttañhetaṃ – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, āraññakena bhikkhunā ovādaṃ gahetuṃ, saṅketañca kātuṃ, atra paṭiharissāmī’’ti. Tasmā āraññako bhikkhu sace bhikkhunīnaṃ vasanagāme bhikkhaṃ labhati, tattheva caritvā bhikkhuniyo disvā ārocetvā gantabbaṃ. No cassa tattha bhikkhā sulabhā hoti, sāmantagāme caritvā bhikkhunīnaṃ gāmaṃ āgamma tatheva kātabbaṃ. Sace dūraṃ gantabbaṃ hoti, saṅketo kātabbo – ‘‘ahaṃ amukaṃ nāma tumhākaṃ gāmadvāre sabhaṃ vā maṇḍapaṃ vā rukkhamūlaṃ vā upasaṅkamissāmi, tattha āgaccheyyāthā’’ti. Bhikkhunīhi tattha gantabbaṃ, agantuṃ na labbhati. Vuttañhetaṃ – ‘‘na, bhikkhave, bhikkhuniyā saṅketaṃ na gantabbaṃ. Yā na gaccheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 415).

Ubhatosaṅghe tīhi ṭhānehi pavāretabbanti ettha bhikkhunīhi cātuddase attanā pavāretvā uposathe bhikkhusaṅghe pavāretabbaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ajjatanāya pavāretvā aparajju bhikkhusaṅghaṃ pavāretu’’nti (cūḷava. 427).

Bhikkhunikhandhake vuttanayeneva cettha vinicchayo veditabbo. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Tena kho pana samayena sabbo bhikkhunisaṅgho pavārento kolāhalamakāsi. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Anujānāmi, bhikkhave, ekaṃ bhikkhuniṃ byattaṃ paṭibalaṃ sammannituṃ bhikkhunisaṅghassa atthāya bhikkhusaṅghaṃ pavāretuṃ. Evañca pana, bhikkhave, sammannitabbā. Paṭhamaṃ bhikkhunī yācitabbā, yācitvā byattāya bhikkhuniyā paṭibalāya saṅgho ñāpetabbo –
>
> ‘‘Suṇātu me, ayye saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuniṃ sammanneyya bhikkhunisaṅghassa atthāya bhikkhusaṅghaṃ pavāretuṃ. Esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, ayye saṅgho, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuniṃ sammanneyya bhikkhunisaṅghassa atthāya bhikkhusaṅghaṃ pavāretuṃ. Yassā ayyāya khamati itthannāmāya bhikkhuniyā sammuti bhikkhunisaṅghassa atthāya bhikkhusaṅghaṃ pavāretuṃ, sā tuṇhassa; yassā nakkhamati, sā bhāseyya.
>
> ‘‘Sammatā saṅghena itthannāmā bhikkhunī bhikkhunisaṅghassa atthāya bhikkhusaṅghaṃ pavāretuṃ. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (cūḷava. 427).

Tāya sammatāya bhikkhuniyā bhikkhunisaṅghaṃ ādāya bhikkhusaṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘bhikkhunisaṅgho ayya, bhikkhusaṅghaṃ pavāreti – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā. Vadatayya bhikkhusaṅgho bhikkhunisaṅghaṃ anukampaṃ upādāya, passanto paṭikarissati. Dutiyampi ayya, tatiyampi ayya, bhikkhunisaṅgho…pe… paṭikarissatī’’ti.

Sace bhikkhunisaṅgho na pūrati, ‘‘bhikkhuniyo ayya bhikkhusaṅghaṃ pavārenti – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadatayya bhikkhusaṅgho bhikkhuniyo anukampaṃ upādāya, passantiyo paṭikarissantī’’ti ca, ‘‘ahaṃ ayya bhikkhusaṅghaṃ pavāremi – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadatu maṃ ayya bhikkhusaṅgho anukampaṃ upādāya, passantī paṭikarissāmī’’ti ca evaṃ tikkhattuṃ vattabbaṃ.

Sace bhikkhusaṅgho na pūrati, ‘‘bhikkhunisaṅgho ayyā ayye pavāreti – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadantayyā bhikkhunisaṅghaṃ anukampaṃ upādāya, passanto paṭikarissatī’’ti ca, ‘‘bhikkhunisaṅgho ayya ayyaṃ pavāreti – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadatayyo bhikkhunisaṅghaṃ anukampaṃ upādāya, passanto paṭikarissatī’’ti ca evaṃ tikkhattuṃ vattabbaṃ.

Ubhinnaṃ apāripūriyā ‘‘bhikkhuniyo ayyā ayye pavārenti – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadantayyā bhikkhuniyo anukampaṃ upādāya, passantiyo paṭikarissantī’’ti ca, ‘‘bhikkhuniyo ayya ayyaṃ pavārenti – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadatayyo bhikkhuniyo anukampaṃ upādāya, passantiyo paṭikarissantī’’ti ca, ‘‘ahaṃ ayyā ayye pavāremi – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadantu maṃ ayyā anukampaṃ upādāya, passantī paṭikarissāmī’’ti ca, ‘‘ahaṃ ayya ayyaṃ pavāremi – diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadatu maṃ ayyo anukampaṃ upādāya, passantī paṭikarissāmī’’ti ca evaṃ tikkhattuṃ vattabbaṃ.

Mānattacaraṇañca upasampadāpariyesanā ca yathāṭhāneyeva āvi bhavissati.

Na bhikkhuniyā kenaci pariyāyenāti dasahi vā akkosavatthūhi aññena vā kenaci pariyāyena bhikkhu neva akkositabbo, na paribhāsitabbo, na bhayena tajjetabbo. **Ovaṭo**ti pihito vārito paṭikkhitto. Vacanayeva **vacanapatho. Anovaṭo**ti apihito avārito appaṭikkhitto. Tasmā bhikkhuniyā ādhipaccaṭṭhāne jeṭṭhakaṭṭhāne ṭhatvā ‘‘evaṃ abhikkama, evaṃ paṭikkama, evaṃ nivāsehi, evaṃ pārupāhī’’ti kenaci pariyāyena neva bhikkhu ovaditabbo, na anusāsitabbo. Dosaṃ pana disvā ‘‘pubbe mahātherā na evaṃ abhikkamanti, na paṭikkamanti, na nivāsenti, na pārupanti, īdisaṃ kāsāvampi na dhārenti, na evaṃ akkhīni añjentī’’tiādinā nayena vijjamānadosaṃ dassetuṃ vaṭṭati. Bhikkhūhi pana ‘‘ayaṃ vuḍḍhasamaṇī evaṃ nivāseti, evaṃ pārupati, mā evaṃ nivāsehi, mā evaṃ pārupāhi, mā tilakammapaṇṇakammādīni karohī’’ti yathāsukhaṃ bhikkhuniṃ ovadituṃ anusāsituṃ vaṭṭati.

Samaggamhayyāti bhaṇantanti ‘‘samaggā amha ayya’’ iti bhaṇantaṃ bhikkhunisaṅghaṃ. **Aññaṃ dhammaṃ bhaṇatī**ti aññaṃ suttantaṃ vā abhidhammaṃ vā. Samaggamhayyāti vacanena hi ovādaṃ paccāsīsanti, tasmā ṭhapetvā ovādaṃ aññaṃ dhammaṃ bhaṇantassa dukkaṭaṃ. **Ovādaṃ aniyyādetvā**ti eso bhaginiyo ovādoti avatvā.

150. **Adhammakamme**tiādīsu bhikkhunovādakasammutikammaṃ kammanti veditabbaṃ. Tattha adhammakamme dvinnaṃ navakānaṃ vasena aṭṭhārasa pācittiyāni. Dhammakamme dutiyassa navakassa avasānapade anāpatti, sesesu sattarasa dukkaṭāni.

152. **Uddesaṃ dento**ti aṭṭhannaṃ garudhammānaṃ pāḷiṃ uddisanto. **Paripucchaṃ dento**ti tassāyeva paguṇāya garudhammapāḷiyā aṭṭhakathaṃ kathentoti attho. **Osārehi ayyāti vuccamāno osāretī**ti evaṃ vuccamāno aṭṭhagarudhammapāḷiṃ osāretīti attho. Evaṃ uddesaṃ dento, paripucchaṃ dento, yo ca osārehīti vuccamāno aṭṭha garudhamme bhaṇati, tassa pācittiyena anāpatti. Aññaṃ dhammaṃ bhaṇantassa dukkaṭena anāpatti. **Pañhaṃ pucchati, pañhaṃ puṭṭho kathetī**ti bhikkhunī garudhammanissitaṃ vā khandhādinissitaṃ vā pañhaṃ pucchati, taṃ yo bhikkhu katheti, tassāpi anāpatti. **Aññassatthāya bhaṇanta**nti catuparisatiṃ dhammaṃ desentaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā bhikkhuniyo suṇanti, tatrāpi bhikkhussa anāpatti. **Sikkhamānāya sāmaṇeriyā**ti etāsaṃ desentassāpi anāpatti. Sesaṃ uttānatthameva.

Padasodhammasamuṭṭhānaṃ – vācato ca vācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ tivedananti.

Ovādasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Atthaṅgatasikkhāpadavaṇṇanā

153. Dutiyasikkhāpade – **pariyāyenā**ti vārena, paṭipāṭiyāti attho. **Adhicetaso**ti adhicittavato, sabbacittānaṃ adhikena arahattaphalacittena samannāgatassāti attho. **Appamajjato**ti nappamajjato, appamādena kusalānaṃ dhammānaṃ sātaccakiriyāya samannāgatassāti vuttaṃ hoti. **Munino**ti ‘‘yo munāti ubho loke, muni tena pavuccatī’’ti (dha. pa. 269) evaṃ ubhayalokamunanena vā, monaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena ñāṇena samannāgatattā vā khīṇāsavo muni nāma vuccati, tassa munino. **Monapathesu sikkhato**ti arahattañāṇasaṅkhātassa monassa pathesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesu tīsu vā sikkhāsu sikkhato. Idañca pubbabhāgapaṭipadaṃ gahetvā vuttaṃ, tasmā evaṃ pubbabhāge sikkhato imāya sikkhāya munibhāvaṃ pattassa muninoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Sokā na bhavanti tādino**ti tādisassa khīṇāsavamunino abbhantare iṭṭhaviyogādivatthukā sokā na santi. Atha vā **tādino**ti tādilakkhaṇasamannāgatassa evarūpassa munino sokā na bhavantīti ayamettha attho. **Upasantassā**ti rāgādīnaṃ upasamena upasantassa. **Sadā satīmato**ti sativepullappattattā niccakālaṃ satiyā avirahitassa. **Ākāse antalikkhe**ti antalikkhasaṅkhāte ākāse, na kasiṇugghāṭime, na pana rūpaparicchede. **Caṅkamatipi tiṭṭhatipī**ti tāsaṃ bhikkhunīnaṃ kathaṃ sutvā ‘‘imā bhikkhuniyo maṃ ‘ettakameva ayaṃ jānātī’ti avamaññanti, handa dāni etāsaṃ attano ānubhāvaṃ dassemī’’ti dhammabahumānaṃ uppādetvā abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya evarūpaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassesi – ‘‘ākāse antalikkhe caṅkamatipi…pe… antaradhāyatipī’’ti. Tattha **antaradhāyatipī**ti antaradhāyatipi adassanampi gacchatīti attho. **Tañceva udānaṃ bhaṇati aññañca bahuṃ buddhavacana**nti thero kira attano bhātutherassa santike –

> ‘‘Padumaṃ yathā kokanudaṃ sugandhaṃ,
> Pāto siyā phullamavītagandhaṃ;
> Aṅgīrasaṃ passa virocamānaṃ,
> Tapantamādiccamivantalikkhe’’ti. (saṃ. ni. 1.123);

Imaṃ gāthaṃ uddisāpetvā cattāro māse sajjhāyi. Na ca paguṇaṃ kattumasakkhi. Tato naṃ thero ‘‘abhabbo tvaṃ imasmiṃ sāsane’’ti vihārā nikkaḍḍhāpesi, so rodamāno dvārakoṭṭhake aṭṭhāsi. Atha bhagavā buddhacakkhunā veneyyasatte olokento taṃ disvā vihāracārikaṃ caramāno viya tassa santikaṃ gantvā ‘‘cūḷapanthaka, kasmā rodasī’’ti āha. So tamatthaṃ ārocesi. Athassa bhagavā suddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ datvā ‘‘idaṃ ‘rajoharaṇaṃ rajoharaṇa’nti parimajjāhī’’ti āha. So ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā attano nivāsaṭṭhāne nisīditvā tassa ekamantaṃ parimajji, parimajjitaṭṭhānaṃ kāḷakamahosi. So ‘‘evaṃ parisuddhampi nāma vatthaṃ imaṃ attabhāvaṃ nissāya kāḷakaṃ jāta’’nti saṃvegaṃ paṭilabhitvā vipassanaṃ ārabhi. Athassa bhagavā āraddhavīriyabhāvaṃ ñatvā ‘‘adhicetaso’’ti imaṃ obhāsagāthaṃ abhāsi. Thero gāthāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi. Tasmā thero pakatiyāva imaṃ gāthaṃ mamāyati, so taṃ imissā gāthāya mamāyanabhāvaṃ jānāpetuṃ taṃyeva bhaṇati. Aññañca antarantarā āharitvā bahuṃ buddhavacanaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘tañceva udānaṃ bhaṇati, aññañca bahuṃ buddhavacana’’nti.

156. **Ekato upasampannāyā**ti bhikkhunisaṅghe upasampannāya, bhikkhusaṅghe pana upasampannaṃ ovadantassa pācittiyaṃ. Sesamettha uttānameva. Idampi ca padasodhammasamuṭṭhānameva.

Atthaṅgatasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Bhikkhunupassayasikkhāpadavaṇṇanā

162. Tatiyasikkhāpade – **aññatra samayā ovadati āpatti pācittiyassā**tiādīsu aṭṭhahi garudhammehi ovadantasseva pācittiyaṃ, aññena dhammena dukkaṭanti veditabbaṃ. **Ekatoupasampannāyā**ti bhikkhunisaṅghe upasampannāya, bhikkhusaṅghe upasampannāya pana ovadato pācittiyameva. Ito parampi yattha yattha ‘‘ekatoupasampannā’’ti vuccati, sabbattha ayameva attho daṭṭhabbo. Sesaṃ uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato, kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Bhikkhunupassayasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

Idaṃ panettha mahāpaccariyaṃ vuttaṃ pakiṇṇakaṃ – asammato ce bhikkhu atthaṅgate sūriye bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitvā aṭṭhahi garudhammehi ovadati, tīṇi pācittiyāni. Aññena dhammena ovadato dve dukkaṭāni, ekaṃ pācittiyaṃ. Kathaṃ? Asammatamūlakaṃ dukkaṭaṃ, upassayaṃ gantvā aññena dhammena ovadanamūlakaṃ dukkaṭaṃ, atthaṅgate sūriye ovadanamūlakaṃ pācittiyanti. Sammatassa atthaṅgate sūriye tattha gantvā aṭṭhahi garudhammehi ovadantassa ekā anāpatti, dve pācittiyāni. Kathaṃ? Sammatattā anāpatti, atthaṅgate sūriye ovadanamūlakaṃ ekaṃ, gantvā garudhammehi ovadanamūlakaṃ ekanti dve pācittiyāni. Tasseva aññena dhammena ovadato ekā anāpatti, ekaṃ dukkaṭaṃ, ekaṃ pācittiyaṃ. Kathaṃ? Sammatattā anāpatti, gantvā aññena dhammena ovadanamūlakaṃ dukkaṭaṃ, atthaṅgate sūriye ovadanamūlakaṃ pācittiyanti. Divā pana gantvā ovadato sammatassa ca asammatassa ca rattiṃ ovadanamūlakaṃ ekaṃ pācittiyaṃ apanetvā avasesā āpattānāpattiyo veditabbāti.

Pakiṇṇakakathā niṭṭhitā.

4. Āmisasikkhāpadavaṇṇanā

164. Catutthasikkhāpade – **na bahukatā**ti na katabahumānā, na dhamme bahumānaṃ katvā ovadantīti adhippāyo. **‘‘Bhikkhunovādakaṃ avaṇṇaṃ kattukāmo’’**tiādīnaṃ ujjhāpanake vuttanayenevattho veditabbo.

Upasampannaṃ saṅghena asammatanti ettha asammato nāma sammatena vā saṅghena vā bhāraṃ katvā ṭhapito veditabbo. **Anupasampannaṃ sammataṃ vā asammataṃ vā**ti ettha pana bhikkhukāle sammutiṃ labhitvā sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito sammato, sammatena vā saṅghena vā ṭhapito bahussuto sāmaṇero asammatoti veditabbo. Sesaṃ vuttanayattā uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Āmisasikkhāpadaṃ catutthaṃ.

5. Cīvaradānasikkhāpadavaṇṇanā

169. Pañcamasikkhāpade – **visikhāyā**ti rathikāya. **Piṇḍāya caratī**ti nibaddhacāravasena abhiṇhaṃ carati. **Sandiṭṭhā**ti sandiṭṭhamittā ahesuṃ. Sesamettha padato uttānatthaṃ, vinicchayato cīvarapaṭiggahaṇasikkhāpade vuttanayeneva veditabbaṃ saddhiṃ samuṭṭhānādīhi. Tatra hi bhikkhu paṭiggāhako, idha bhikkhunī, ayaṃ viseso. Sesaṃ tādisamevāti.

Cīvaradānasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Cīvarasibbanasikkhāpadavaṇṇanā

175. Chaṭṭhasikkhāpade – **udāyī**ti lāḷudāyī. **Paṭṭho**ti paṭibalo, nipuṇo ceva samattho cāti vuttaṃ hoti. **Aññatarā bhikkhunī**ti tasseva purāṇadutiyikā. **Paṭibhānacitta**nti attano paṭibhānena katacittaṃ, so kira cīvaraṃ rajitvā tassa majjhe nānāvaṇṇehi vippakatamethunaṃ itthipurisarūpamakāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘majjhe paṭibhānacittaṃ vuṭṭhāpetvā’’ti. **Yathāsaṃhaṭa**nti yathāsaṃharitameva.

176. **Cīvara**nti yaṃ nivāsituṃ vā pārupituṃ vā sakkā hoti, evañhi mahāpaccariyādīsu vuttaṃ. **Sayaṃ sibbatī**ti ettha sibbissāmīti vicārentassāpi chindantassāpi dukkaṭaṃ, sibbantassa pana pācittiyaṃ. **Ārāpathe ārāpathe**ti sūciṃ pavesetvā pavesetvā nīharaṇe. Sace pana sakalasūciṃ anīharanto dīghasuttappavesanatthaṃ satakkhattumpi vijjhitvā nīharati, ekameva pācittiyaṃ. **Sakiṃ āṇatto**ti sakiṃ ‘‘cīvaraṃ sibbā’’ti vutto. **Bahukampi sibbatī**ti sacepi sabbaṃ sūcikammaṃ pariyosāpetvā cīvaraṃ niṭṭhāpeti, ekameva pācittiyaṃ. Atha pana ‘‘imasmiṃ cīvare kattabbakammaṃ tava bhāro’’ti vutto karoti, āṇattassa ārāpathe ārāpathe ekamekaṃ pācittiyaṃ, āṇāpakassa ekavācāya sambahulānipi. Punappunaṃ āṇattiyaṃ pana vattabbameva natthi.

Yepi sace ācariyupajjhāyesu attano ñātikānaṃ cīvaraṃ sibbantesu tesaṃ nissitakā ‘‘ācariyupajjhāyavattaṃ vā kathinavattaṃ vā karomā’’ti sibbanti, tesampi ārāpathagaṇanāya āpattiyo. Ācariyupajjhāyā attano ñātikānaṃ cīvaraṃ antevāsikehi sibbāpenti, ācariyupajjhāyānaṃ dukkaṭaṃ, antevāsikānaṃ pācittiyaṃ. Antevāsikā attano ñātikānaṃ ācariyupajjhāyehi sibbāpenti, tatrāpi eseva nayo. Antevāsikānampi ācariyupajjhāyānampi ñātikāya cīvaraṃ hoti, ācariyupajjhāyā pana antevāsike vañcetvā sibbāpenti, ubhinnampi dukkaṭaṃ. Kasmā? Antevāsikānaṃ aññātikasaññāya sibbitattā, itaresaṃ akappiye niyojitattā. Tasmā ‘‘idaṃ te mātu cīvaraṃ, idaṃ bhaginiyā’’ti ācikkhitvā sibbāpetabbaṃ.

179. **Aññaṃ parikkhāra**nti yaṃkiñci upāhanatthavikādiṃ. Sesaṃ uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Cīvarasibbanasikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Saṃvidhānasikkhāpadavaṇṇanā

181. Sattamasikkhāpade – **pacchā gacchantīnaṃ corā acchindiṃsū**ti pacchā gacchantīnaṃ pattacīvaraṃ corā hariṃsu. **Dūsesu**nti tā bhikkhuniyo corā dūsayiṃsu, sīlavināsaṃ pāpayiṃsūti attho.

182-3. **Saṃvidhāyā**ti saṃvidahitvā, gamanakāle saṅketaṃ katvāti attho. **Kukkuṭasampāde**ti ettha yasmā gāmā nikkhamitvā kukkuṭo padasāva aññaṃ gāmaṃ gacchati, ayaṃ kukkuṭasampādoti vuccati. Tatrāyaṃ vacanattho – sampadanti etthāti **sampādo**. Ke sampadanti? Kukkuṭā. Kukkuṭānaṃ sampādo **kukkuṭasampādo**. Atha vā sampādoti gamanaṃ, kukkuṭānaṃ sampādo ettha atthītipi kukkuṭasampādo. Kukkuṭasampāte itipi pāṭho, tattha yassa gāmassa gehacchadanapiṭṭhito kukkuṭo uppatitvā aññassa gehacchadanapiṭṭhiyaṃ patati, ayaṃ kukkuṭasampātoti vuccati. Vacanattho panettha vuttanayeneva veditabbo. Dvidhā vuttappakāropi cesa gāmo accāsanno hoti, upacāro na labbhati. Yasmiṃ pana gāme paccūse vassantassa kukkuṭassa saddo anantare gāme suyyati, tādisehi gāmehi sampuṇṇaraṭṭhe gāmantare gāmantare pācittiyanti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, ‘‘gāmantare gāmantare āpatti pācittiyassā’’ti vacanato pana sacepi ratanamattantaro gāmo hoti, yo tassa manussehi ṭhapitaupacāro, taṃ okkamantassa āpattiyeva.

Tatrāyaṃ āpattivinicchayo – saṃvidhānakāle hi sace ubhopi bhikkhunupassaye vā antarārāme vā āsanasālāya vā titthiyaseyyāya vā ṭhatvā saṃvidahanti, anāpatti kappiyabhūmi kirāyaṃ. Tasmā ettha saṃvidahanapaccayā dukkaṭāpattiṃ na vadanti, gacchantassa yathāvatthukameva. Sace pana antogāme bhikkhunupassayadvāre rathikāya aññesu vā catukkasiṅghāṭakahatthisālādīsu saṃvidahanti, bhikkhuno āpatti dukkaṭassa. Evaṃ saṃvidahitvā gāmato nikkhamanti, nikkhamane anāpatti, anantaragāmassa upacārokkamane pana bhikkhuno pācittiyaṃ. Tatrāpi ‘‘paṭhamapāde dukkaṭaṃ, dutiyapāde pācittiya’’nti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Gāmato nikkhamitvā pana yāva anantaragāmassa upacāraṃ na okkamanti, etthantare saṃvidahitepi bhikkhuno dukkaṭaṃ, anantaragāmassa upacārokkamane purimanayeneva āpatti. Sace dūraṃ gantukāmā honti, gāmūpacāragaṇanāya okkamane okkamane āpatti, tassa tassa pana gāmassa atikkamane anāpatti. Sace pana bhikkhunī ‘‘asukaṃ nāma gāmaṃ gamissāmī’’ti upassayato nikkhamati, bhikkhupi tameva gāmaṃ sandhāya ‘‘asukaṃ nāma gāmaṃ gamissāmī’’ti vihārato nikkhamati. Atha dvepi gāmadvāre samāgantvā ‘‘tumhe kuhiṃ gacchatha, asukaṃ nāma gāmaṃ tumhe kuhinti, mayampi tatthevā’’ti vatvā ‘‘ehi dāni, gacchāmā’’ti saṃvidhāya gacchanti, anāpatti. Kasmā? Pubbameva gamissāmāti nikkhantattāti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Taṃ neva pāḷiyā na sesaaṭṭhakathāya sameti.

Addhayojane addhayojaneti ekamekaṃ addhayojanaṃ atikkamantassa idāni atikkamissatīti paṭhamapāde dukkaṭaṃ, dutiyapāde pācittiyaṃ. Imasmiñhi naye atikkamane āpatti, okkamane anāpatti.

184. **Bhikkhu saṃvidahatī**ti nagaradvāre vā rathikāya vā bhikkhuniṃ disvā ‘‘asukaṃ gāmaṃ nāma gatapubbatthā’’ti vadati, ‘‘nāmhi ayya gatapubbā’’ti ‘‘ehi gacchāmā’’ti vā ‘‘sve ahaṃ gamissāmi, tvampi āgaccheyyāsī’’ti vā vadati. **Bhikkhunī saṃvidahatī**ti gāmantare cetiyavandanatthaṃ gāmato nikkhamantaṃ bhikkhuṃ disvā ‘‘ayya kuhiṃ gacchathā’’ti vadati. ‘‘Asukaṃ nāma gāmaṃ cetiyavandanattha’’nti. ‘‘Ahampi ayya āgacchāmī’’ti evaṃ bhikkhunīyeva saṃvidahati, na bhikkhu.

185. **Visaṅketenā**ti ettha ‘‘purebhattaṃ gacchissāmā’’ti vatvā pacchābhattaṃ gacchanti, ‘‘ajja vā gamissāmā’’ti vatvā sve gacchanti. Evaṃ kālavisaṅketeyeva anāpatti, dvāravisaṅkete pana maggavisaṅkete vā satipi āpattiyeva. **Āpadāsū**ti raṭṭhabhede cakkasamāruḷhā janapadā pariyāyanti evarūpāsu āpadāsu anāpatti. Sesaṃ uttānamevāti.

Catusamuṭṭhānaṃ – kāyato kāyavācato kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Saṃvidhānasikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Nāvābhiruhanasikkhāpadavaṇṇanā

188. Aṭṭhamasikkhāpade – **saṃvidhāyā**ti lokassādamittasanthavavasena kīḷāpurekkhārā saṃvidahitvā. **Uddhaṃgāminin**ti uddhaṃ nadiyā paṭisotaṃ gacchantiṃ. Yasmā pana yo uddhaṃ javanato ujjavanikāya nāvāya kīḷati, so ‘‘uddhaṃgāminiṃ abhiruhatī’’ti vuccati. Tenassa padabhājane atthameva dassetuṃ ‘‘ujjavanikāyā’’ti vuttaṃ. **Adhogāminin**ti adho anusotaṃ gacchantiṃ. Yasmā pana yo adho javanato ojavanikāya nāvāya kīḷati, so ‘‘adhogāminiṃ abhiruhatī’’ti vuccati. Tenassāpi padabhājane atthameva dassetuṃ ‘‘ojavanikāyā’’ti vuttaṃ. Tattha yaṃ titthasampaṭipādanatthaṃ uddhaṃ vā adho vā haranti, ettha anāpatti. **Tiriyaṃ taraṇāyā**ti upayogatthe nissakkavacanaṃ.

189. **Gāmantare gāmantare**ti ettha yassā nadiyā ekaṃ tīraṃ kukkuṭasampādagāmehi nirantaraṃ, ekaṃ agāmakaṃ araññaṃ, tassā sagāmakatīrapassena gamanakāle gāmantaragaṇanāya pācittiyāni, agāmakatīrapassena gamanakāle addhayojanagaṇanāya. Yā pana yojanavitthatā hoti, tassā majjhena gamanepi addhayojanagaṇanāya pācittiyāni veditabbāni. **Anāpatti tiriyaṃ taraṇāyā**ti ettha na kevalaṃ nadiyā, yopi mahātitthapaṭṭanato tāmalittiṃ vā suvaṇṇabhūmiṃ vā gacchati, tassāpi anāpatti. Sabbaaṭṭhakathāsu hi nadiyaṃyeva āpatti vicāritā, na samudde.

191. **Visaṅketenā**ti idhāpi kālavisaṅketeneva anāpatti, titthavisaṅketena pana nāvāvisaṅketena vā gacchantassa āpattiyeva. Sesaṃ paṭhamasikkhāpadasadisameva saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Nāvābhiruhanasikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Paripācitasikkhāpadavaṇṇanā

192. Navamasikkhāpade – **mahānāge tiṭṭhamāne**ti bhummatthe upayogavacanaṃ, mahānāgesu tiṭṭhamānesūti attho. Atha vā mahānāge tiṭṭhamāne ‘‘adisvā’’ti ayamettha pāṭhaseso daṭṭhabbo. Itarathā hi attho na yujjati. **Antarākathā**ti avasānaṃ appatvā ārambhassa ca avasānassa ca vemajjhaṭṭhānaṃ pattakathā. **Vippakatā**ti kayiramānā hoti. **Saccaṃ mahānāgā kho tayā gahapatī**ti addhacchikena olokayamānā there pavisante disvā tehi sutabhāvaṃ ñatvā evamāha.

194. **Bhikkhuniparipācita**nti bhikkhuniyā paripācitaṃ, guṇappakāsanena nipphāditaṃ; laddhabbaṃ katanti attho. Padabhājane panassa bhikkhuniñca tassā paripācanākārañca dassetuṃ ‘‘bhikkhunī nāma ubhatosaṅghe upasampannā, paripāceti nāma pubbe adātukāmāna’’ntiādi vuttaṃ. **Pubbe gihisamārambhā**ti ettha **pubbe**ti paṭhamaṃ. **Samārambho**ti samāraddhaṃ vuccati, paṭiyāditassetaṃ adhivacanaṃ. Gihīnaṃ samārambho gihisamārambho. Bhikkhuniyā paripācanato paṭhamameva yaṃ gihīnaṃ paṭiyāditaṃ bhattaṃ, tato aññatra taṃ piṇḍapātaṃ ṭhapetvā aññaṃ bhuñjantassa āpatti, taṃ pana bhuñjantassa anāpattīti vuttaṃ hoti. Padabhājane pana yasmā ñātakapavāritehi bhikkhussatthāya asamāraddhopi piṇḍapāto atthato samāraddhova hoti, yathāsukhaṃ āharāpetabbato, tasmā byañjanaṃ anādiyitvā atthameva dassetuṃ ‘‘gihisamārambho nāma ñātakā vā honti pavāritā vā’’ti vuttaṃ.

195. **Pakatipaṭiyatta**nti pakatiyā tasseva bhikkhuno atthāya paṭiyāditaṃ hoti ‘‘therassa dassāmā’’ti. Mahāpaccariyaṃ pana ‘‘tassa aññassā’’ti avatvā ‘‘bhikkhūnaṃ dassāmāti paṭiyattaṃ hotī’’ti avisesena vuttaṃ.

197. **Pañca bhojanāni ṭhapetvā sabbattha anāpattī**ti yāgukhajjakaphalāphale sabbattha bhikkhuniparipācitepi anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kāyacittato samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paripācitasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Rahonisajjasikkhāpadavaṇṇanā

198. Dasamasikkhāpade – sabbo pāḷiattho ca vinicchayo ca dutiyaaniyate vuttanayeneva veditabbo. Idañhi sikkhāpadaṃ dutiyāniyatena ca upari upanandhassa catutthasikkhāpadena ca saddhiṃ ekaparicchedaṃ, aṭṭhuppattivasena pana visuṃ paññattanti.

Rahonisajjasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena bhikkhunivaggo tatiyo.

4. Bhojanavaggo

1. Āvasathapiṇḍasikkhāpadavaṇṇanā

203. Bhojanavaggassa paṭhamasikkhāpade – **āvasathapiṇḍo**ti āvasathe piṇḍo. Samantā parikkhittaṃ addhikagilānagabbhinipabbajitānaṃ yathānurūpaṃ paññattamañcapīṭhaṃ anekagabbhapamukhaparicchedaṃ āvasathaṃ katvā tattha puññakāmatāya piṇḍo paññatto hoti, yāgubhattabhesajjādi sabbaṃ tesaṃ tesaṃ dānatthāya ṭhapitaṃ hotīti attho. **Hiyyopī**ti svepi. **Apasakkantī**ti apagacchanti. **Manussā ujjhāyantī**ti titthiye apassantā ‘‘titthiyā kuhiṃ gatā’’‘‘ime passitvā pakkantā’’ti sutvā ujjhāyanti. **Kukkuccāyanto**ti kukkuccaṃ karonto, akappiyasaññaṃ uppādentoti attho.

206. **Sakkoti tamhā āvasathā pakkamitu**nti addhayojanaṃ vā yojanaṃ vā gantuṃ sakkoti. **Na sakkotī**ti ettakameva na sakkoti. **Anodissā**ti imesaṃyeva vā ettakānaṃyeva vāti ekaṃ pāsaṇḍaṃ anuddisitvā sabbesaṃ paññatto hoti. **Yāvadattho**ti bhojanampi ettakanti aparicchinditvā yāvadattho paññatto hoti. **Sakiṃ bhuñjitabba**nti ekadivasaṃ bhuñjitabbaṃ, dutiyadivasato paṭṭhāya paṭiggahaṇe dukkaṭaṃ, ajjhohāre ajjhohāre pācittiyaṃ.

Ayaṃ panettha vinicchayo – ekakulena vā nānākulehi vā ekato hutvā ekasmiṃ ṭhāne vā nānāṭhānesu vā ‘‘ajja ekasmiṃ; sve ekasmi’’nti evaṃ aniyamitaṭṭhāne vā paññattaṃ ekasmiṃ ṭhāne ekadivasaṃ bhuñjitvā dutiyadivase tasmiṃ ṭhāne aññasmiṃ vā bhuñjituṃ na vaṭṭati. Nānākulehi pana nānāṭhānesu paññattaṃ ekasmiṃ ṭhāne ekadivasaṃ bhuñjitvā dutiyadivase aññattha bhuñjituṃ vaṭṭati. Paṭipāṭiṃ pana khepetvā puna ādito paṭṭhāya bhuñjituṃ na vaṭṭatīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Ekapūganānāpūgaekagāmanānāgāmesupi eseva nayo. Yopi ekakulassa vā nānākulānaṃ vā ekato paññatto taṇḍulādīnaṃ abhāvena antarantarā chijjati, sopi na bhuñjitabbo. Sace pana ‘‘na sakkoma dātu’’nti upacchinditvā puna kalyāṇacitte uppanne dātuṃ ārabhanti, etaṃ puna ekadivasaṃ bhuñjituṃ vaṭṭatīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ.

208. **Anāpatti gilānassā**ti gilānassa anuvasitvā bhuñjantassa anāpatti. **Gacchanto vā**ti yo gacchanto antarāmagge ekadivasaṃ gataṭṭhāne ca ekadivasaṃ bhuñjati, tassāpi anāpatti. Āgacchantepi eseva nayo. Gantvā paccāgacchantopi antarāmagge ekadivasaṃ āgataṭṭhāne ca ekadivasaṃ bhuñjituṃ labhati. Gacchissāmīti bhuñjitvā nikkhantassa nadī vā pūrati corādibhayaṃ vā hoti, so nivattitvā khemabhāvaṃ ñatvā gacchanto puna ekadivasaṃ bhuñjituṃ labhatīti sabbamidaṃ mahāpaccariyādīsu vuttaṃ. **Odissa paññatto hotī**ti bhikkhūnaṃyeva atthāya uddisitvā paññatto hoti. **Na yāvadattho**ti yāvadatthaṃ paññatto na hoti, thokaṃ thokaṃ labbhati, tādisaṃ niccampi bhuñjituṃ vaṭṭati. **Pañca bhojanāni ṭhapetvā sabbatthā**ti yāgukhajjakaphalāphalādibhede sabbattha anāpatti. Yāguādīni hi niccampi bhuñjituṃ vaṭṭati. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kāyato ca kāyacittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ ticittaṃ, tivedananti.

Āvasathapiṇḍasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Gaṇabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

209. Dutiyasikkhāpade – **parihīnalābhasakkāro**ti so kira ajātasattunā rājānaṃ mārāpetvāpi abhimāre yojetvāpi ruhiruppādaṃ katvāpi guḷhapaṭicchanno ahosi. Yadā pana divāyeva dhanapālakaṃ payojesi, tadā pākaṭo jāto. ‘‘Kathaṃ devadatto hatthiṃ payojesī’’ti parikathāya uppannāya ‘‘na kevalaṃ hatthiṃ payojesi, rājānampi mārāpesi, abhimārepi pesesi, silampi pavijjhi, pāpo devadatto’’ti pākaṭo ahosi. ‘‘Kena saddhiṃ idaṃ kammamakāsī’’ti ca vutte ‘‘raññā ajātasattunā’’ti āhaṃsu. Tato nāgarā ‘‘kathañhi nāma rājā evarūpaṃ coraṃ sāsanakaṇṭakaṃ gahetvā vicarissatī’’ti uṭṭhahiṃsu. Rājā nagarasaṅkhobhaṃ ñatvā devadattaṃ nīhari. Tato paṭṭhāya cassa pañcathālipākasatāni upacchindi, upaṭṭhānampissa na agamāsi, aññepissa manussā na kiñci dātabbaṃ vā kātabbaṃ vā maññiṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘parihīnalābhasakkāro’’ti. **Kulesu viññāpetvā viññāpetvā bhuñjatī**ti ‘‘mā me gaṇo bhijjī’’ti parisaṃ posento ‘‘tvaṃ ekassa bhikkhuno bhattaṃ dehi, tvaṃ dvinna’’nti evaṃ viññāpetvā sapariso kulesu bhuñjati.

211. **Cīvaraṃ parittaṃ uppajjatī**ti bhattaṃ agaṇhantānaṃ cīvaraṃ na denti, tasmā parittaṃ uppajjati.

212. **Cīvarakārake bhikkhū bhattena nimantentī**ti gāme piṇḍāya caritvā cirena cīvaraṃ niṭṭhāpente disvā ‘‘evaṃ lahuṃ niṭṭhāpetvā cīvaraṃ paribhuñjissantī’’ti puññakāmatāya nimantenti.

215. **Nānāverajjake**ti nānāvidhehi aññarajjehi āgate. ‘‘Nānāvirajjake’’tipi pāṭho, ayamevattho.

217-8. **Gaṇabhojane**ti gaṇassa bhojane. Idha ca gaṇo nāma cattāro bhikkhū ādiṃ katvā tatuttariṃ bhikkhū adhippetā, teneva sabbantimaṃ paricchedaṃ dassento āha ‘‘yattha cattāro bhikkhū…pe… etaṃ gaṇabhojanaṃ nāmā’’ti. Taṃ panetaṃ gaṇabhojanaṃ dvīhākārehi pasavati nimantanato vā viññattito vā. Kathaṃ nimantanato pasavati? Cattāro bhikkhū upasaṅkamitvā ‘‘tumhe, bhante, odanena nimantemi, odanaṃ me gaṇhatha ākaṅkhatha oloketha adhivāsetha paṭimānethā’’ti evaṃ yena kenaci vevacanena vā bhāsantarena vā pañcannaṃ bhojanānaṃ nāmaṃ gahetvā nimanteti. Evaṃ ekato nimantitā paricchinnakālavasena ajjatanāya vā svātanāya vā ekato gacchanti, ekato gaṇhanti, ekato bhuñjanti, gaṇabhojanaṃ hoti, sabbesaṃ āpatti. Ekato nimantitā ekato vā nānato vā gacchanti, ekato gaṇhanti, nānato bhuñjanti, āpattiyeva. Paṭiggahaṇameva hi ettha pamāṇaṃ. Ekato nimantitā ekato vā nānato vā gacchanti, nānato gaṇhanti, ekato vā nānato vā bhuñjanti, anāpatti. Cattāri pariveṇāni vā vihāre vā gantvā nānato nimantitā ekaṭṭhāne ṭhitesuyeva vā eko puttena eko pitarāti evampi nānato nimantitā ekato vā nānato vā gacchantu, ekato vā nānato vā bhuñjantu, sace ekato gaṇhanti, gaṇabhojanaṃ hoti, sabbesaṃ āpatti. Evaṃ tāva nimantanato pasavati.

Kathaṃ viññattito? Cattāro bhikkhū ekato ṭhitā vā nisinnā vā upāsakaṃ disvā ‘‘amhākaṃ catunnampi bhattaṃ dehī’’ti vā viññāpeyyuṃ, pāṭekkaṃ vā passitvā ‘‘mayhaṃ dehi, mayhaṃ dehī’’ti evaṃ ekato vā nānato vā viññāpetvā ekato vā gacchantu nānato vā, bhattaṃ gahetvāpi ekato vā bhuñjantu nānato vā, sace ekato gaṇhanti, gaṇabhojanaṃ hoti, sabbesaṃ āpatti. Evaṃ viññattito pasavati.

Pādāpi phalitāti yathā mahācammassa parato maṃsaṃ dissati; evaṃ phālitā, vālikāya vā sakkharāya vā pahaṭamatte dukkhaṃ uppādenti, na sakkā hoti antogāme piṇḍāya carituṃ. Īdise gelaññe gilānasamayoti bhuñjitabbaṃ, na lesakappiyaṃ kātabbaṃ.

Cīvare kayiramāneti yadā sāṭakañca suttañca labhitvā cīvaraṃ karonti tadā; visuñhi cīvarakārasamayo nāma natthi. Tasmā yo tattha cīvare kattabbaṃ yaṃkiñci kammaṃ karoti, mahāpaccariyañhi ‘‘antamaso sūcivedhanako’’tipi vuttaṃ, tena cīvarakārasamayoti bhuñjitabbaṃ. Kurundiyaṃ pana vitthāreneva vuttaṃ. Yo cīvaraṃ vicāreti, chindati, moghasuttaṃ ṭhapeti, āgantukapaṭṭaṃ ṭhapeti, paccāgataṃ sibbati, āgantukapaṭṭaṃ bandhati, anuvātaṃ chindati ghaṭṭeti āropeti, tattha paccāgataṃ sibbati, suttaṃ karoti valeti, pipphalikaṃ niseti, parivattanaṃ karoti, sabbopi cīvaraṃ karotiyevāti vuccati. Yo pana samīpe nisinno jātakaṃ vā dhammapadaṃ vā katheti, ayaṃ na cīvarakārako. Etaṃ ṭhapetvā sesānaṃ gaṇabhojane anāpattīti.

Addhayojananti ettakampi addhānaṃ gantukāmena. Yo pana dūraṃ gantukāmo, tattha vattabbameva natthi. **Gacchantenā**ti addhānaṃ gacchantena, addhayojanabbhantare gāvutepi bhuñjituṃ vaṭṭati. **Gatena bhuñjitabba**nti gatena ekadivasaṃ bhuñjitabbaṃ. Nāvābhiruhanepi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – abhiruḷhena icchitaṭṭhānaṃ gantvāpi yāva na orohati tāva bhuñjitabbanti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. **Catutthe āgate**ti ayaṃ antimaparicchedo, catutthepi āgate yattha na yāpenti; so mahāsamayo. Yattha pana sataṃ vā sahassaṃ vā sannipatanti, tattha vattabbameva natthi. Tasmā tādise kāle ‘‘mahāsamayo’’ti adhiṭṭhahitvā bhuñjitabbaṃ. **Yo koci paribbājakasamāpanno**ti sahadhammikesu vā titthiyesu vā aññataro, etesañhi yena kenaci kate bhatte ‘‘samaṇabhattasamayo’’ti bhuñjitabbaṃ.

220. **Anāpatti samaye**ti sattasu samayesu aññatarasmiṃ anāpatti. **Dve tayo ekato**ti yepi akappiyanimantanaṃ sādiyitvā dve vā tayo vā ekato gahetvā bhuñjanti, tesampi anāpatti.

Tattha animantitacatutthaṃ, piṇḍapātikacatutthaṃ, anupasampannacatutthaṃ, pattacatutthaṃ, gilānacatutthanti pañcannaṃ catukkānaṃ vasena vinicchayo veditabbo. Kathaṃ? Idhekacco cattāro bhikkhū ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’ti nimanteti. Tesu tayo gatā, eko na gato. Upāsako ‘‘eko bhante thero kuhi’’nti pucchati. Nāgato upāsakāti. So aññaṃ taṅkhaṇappattaṃ kañci ‘‘ehi bhante’’ti pavesetvā catunnampi bhattaṃ deti, sabbesaṃ anāpatti. Kasmā? Gaṇapūrakassa animantitattā. Tayo eva hi tattha nimantitā gaṇhiṃsu, tehi gaṇo na pūrati, gaṇapūrako ca animantito, tena gaṇo bhijjatīti idaṃ animantitacatutthaṃ.

Piṇḍapātikacatutthe – nimantanakāle eko piṇḍapātiko hoti, so nādhivāseti. Gamanavelāya pana ‘‘ehi bhante’’ti vutte anadhivāsitattā anāgacchantampi ‘‘etha bhikkhaṃ lacchathā’’ti gahetvā gacchanti, so taṃ gaṇaṃ bhindati. Tasmā sabbesaṃ anāpatti.

Anupasampannacatutthe – sāmaṇerena saddhiṃ nimantitā honti, sopi gaṇaṃ bhindati.

Pattacatutthe – eko sayaṃ agantvā pattaṃ peseti; evampi gaṇo bhijjati. Tasmā sabbesaṃ anāpatti.

Gilānacatutthe – gilānena saddhiṃ nimantitā honti, tattha gilānasseva anāpatti, itaresaṃ pana gaṇapūrako hoti. Na hi gilānena gaṇo bhijjati. Tasmā tesaṃ āpattiyeva. Mahāpaccariyaṃ pana avisesena vuttaṃ.

Samayaladdhako sayameva muccati, sesānaṃ gaṇapūrakattā āpattikaro hoti. Tasmā cīvaradānasamayaladdhakādīnampi vasena catukkāni veditabbāni. Sace pana adhivāsetvā gatesupi catūsu janesu eko paṇḍito bhikkhu ‘‘ahaṃ tumhākaṃ gaṇaṃ bhindissāmi, nimantanaṃ sādiyathā’’ti vatvā yāgukhajjakāvasāne bhattatthāya pattaṃ gaṇhantānaṃ adatvā ‘‘ime tāva bhikkhū bhojetvā vissajjetha, ahaṃ pacchā anumodanaṃ katvā gamissāmī’’ti nisinno. Tesu bhutvā gatesu ‘‘detha bhante patta’’nti upāsakena pattaṃ gahetvā bhatte dinne bhuñjitvā anumodanaṃ katvā gacchati, sabbesaṃ anāpatti. Pañcannañhi bhojanānaṃyeva vasena gaṇabhojane visaṅketaṃ natthi. Odanena nimantitā kummāsaṃ gaṇhantāpi āpattiṃ āpajjanti. Tāni ca tehi ekato na gahitāni. Yāguādīsu pana visaṅketaṃ hoti, tāni tehi ekato gahitānīti. Evaṃ eko paṇḍito aññesampi anāpattiṃ karoti.

Tasmā sace koci saṅghabhattaṃ kattukāmena nimantanatthāya pesito vihāraṃ āgamma ‘‘bhante, sve amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti avatvā ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’ti vā ‘‘saṅghabhattaṃ gaṇhathā’’ti vā ‘‘saṅgho bhattaṃ gaṇhātū’’ti vā vadati, bhattuddesakena paṇḍitena bhavitabbaṃ, nemantanikā gaṇabhojanato piṇḍapātikā ca dhutaṅgabhedato mocetabbā. Kathaṃ? Evaṃ tāva vattabbaṃ – ‘‘sve na sakkā upāsakā’’ti. ‘‘Punadivase, bhante’’ti. ‘‘Punadivasepi na sakkā’’ti. Evaṃ yāva addhamāsampi haritvā puna vattabbo – ‘‘tvaṃ kiṃ avacā’’ti? Sace punapi ‘‘saṅghabhattaṃ gaṇhathā’’ti vadati, tato ‘‘imaṃ tāva upāsaka pupphaṃ kappiyaṃ karohi, imaṃ tiṇa’’nti evaṃ vikkhepaṃ katvā puna ‘‘kiṃ kathayitthā’’ti pucchitabbo. Sace punapi tatheva vadati, ‘‘āvuso, tvaṃ piṇḍapātike vā mahāthere vā na lacchasi, sāmaṇere lacchasī’’ti vattabbo. ‘‘Nanu, bhante asukasmiñca asukasmiñca gāme bhadante bhojesuṃ, ahaṃ kasmā na labhāmī’’ti ca vutte ‘‘te nimantetuṃ jānanti, tvaṃ na jānāsī’’ti. Te kathaṃ nimantesuṃ bhanteti? Te evamāhaṃsu – ‘‘amhākaṃ, bhante, bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti. Sace sopi tatheva vadati, vaṭṭati. Atha punapi ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadati, ‘‘na dāni tvaṃ, āvuso, bahū bhikkhū lacchasi, tayo eva lacchasī’’ti vattabbo. ‘‘Nanu, bhante, asukasmiñca asukasmiñca gāme sakalaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhojesuṃ, ahaṃ kasmā na labhāmī’’ti? ‘‘Tvaṃ nimantetuṃ na jānāsī’’ti. ‘‘Te kathaṃ nimantesu’’nti? Te ‘‘bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti āhaṃsūti. Sace sopi ‘‘bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti vadati, vaṭṭati. Atha punapi ‘‘bhattamevā’’ti vadati, tato vattabbo – ‘‘gaccha tvaṃ, natthamhākaṃ tava bhattenattho, nibaddhagocaro esa amhākaṃ, mayamettha piṇḍāya carissāmā’’ti. Taṃ ‘‘caratha, bhante’’ti vatvā āgataṃ pucchanti – ‘‘kiṃ bho laddhā bhikkhū’’ti. ‘‘Kiṃ etena bahu ettha vattabbaṃ, ‘therā sve piṇḍāya carissāmā’ti āhaṃsu. Mā dāni tumhe pamajjitthā’’ti. Dutiyadivase cetiyavattaṃ katvā ṭhitā bhikkhū saṅghattherena vattabbā – ‘‘āvuso, dhuragāme saṅghabhattaṃ apaṇḍitamanusso pana agamāsi, gacchāma dhuragāme piṇḍāya carissāmā’’ti. Bhikkhūhi therassa vacanaṃ kātabbaṃ, na dubbacehi bhavitabbaṃ, gāmadvāre aṭṭhatvāva piṇḍāya caritabbaṃ. Tesu pattāni gahetvā nisīdāpetvā bhojentesu bhuñjitabbaṃ. Sace āsanasālāya bhattaṃ ṭhapetvā rathikāsu āhiṇḍantā ārocenti – ‘‘āsanasālāya, bhante, bhattaṃ gaṇhathā’’ti na vaṭṭati.

Atha pana bhattaṃ ādāya tattha tattha gantvā ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, paṭikacceva vā vihāraṃ abhiharitvā patirūpe ṭhāne ṭhapetvā āgatāgatānaṃ denti, ayaṃ abhihaṭabhikkhā nāma vaṭṭati. Sace pana bhattasālāya dānaṃ sajjetvā taṃ taṃ pariveṇaṃ pahiṇanti ‘‘bhattasālāya bhattaṃ gaṇhathā’’ti, na vaṭṭati. Ye pana manussā piṇḍacārike bhikkhū disvā āsanasālaṃ sammajjitvā tattha nisīdāpetvā bhojenti, na te paṭikkhipitabbā. Ye pana gāme bhikkhaṃ alabhitvā gāmato nikkhamante bhikkhū disvā ‘‘bhante bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, te paṭikkhipitabbā, na vā nivattitabbaṃ. Sace ‘‘nivattatha, bhante, bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, ‘‘nivattathā’’ti vuttapade nivattituṃ vaṭṭati. ‘‘Nivattatha bhante, ghare bhattaṃ kataṃ, gāme bhattaṃ kata’’nti vadanti, gehe ca gāme ca bhattaṃ nāma yassa kassaci hotīti nivattituṃ vaṭṭati. ‘‘Nivattatha, bhattaṃ gaṇhathā’’ti sambandhaṃ katvā vadanti, nivattituṃ na vaṭṭati. Āsanasālato piṇḍāya carituṃ nikkhamante disvā ‘‘nisīdatha bhante bhattaṃ gaṇhathā’’ti vuttepi eseva nayo. Niccabhattanti dhuvabhattaṃ vuccati. ‘‘Niccabhattaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, bahūnampi ekato gahetuṃ vaṭṭati. Salākabhattādīsupi eseva nayo. Sesamettha uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Gaṇabhojanasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Paramparabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

221. Tatiyasikkhāpade – **na kho idaṃ orakaṃ bhavissati, yathayime manussā sakkaccaṃ bhattaṃ karontī**ti, yena niyāmena ime manussā sakkaccaṃ bhattaṃ karonti, tena ñāyati – ‘‘idaṃ sāsanaṃ idaṃ vā buddhappamukhe saṅghe dānaṃ na kho orakaṃ bhavissati, parittaṃ lāmakaṃ neva bhavissatī’’ti. **Kirapatiko**ti ettha **‘‘kiro’’**ti tassa kulaputtassa nāmaṃ; adhipaccaṭṭhena pana ‘‘kirapatiko’’ti vuccati. So kira issaro adhipati māsautusaṃvaccharaniyāmena vetanaṃ datvā kammakārake kammaṃ kāreti. **Badarā paṭiyattā**ti upacāravasena vadati. **Badaramissenā**ti badarasāḷavena.

222. **Ussūre āhariyitthā**ti atidivā āhariyittha.

226. **Mayhaṃ bhattapaccāsaṃ itthannāmassa dammī**ti ayaṃ bhattavikappanā nāma sammukhāpi parammukhāpi vaṭṭati. Sammukhā disvā ‘‘tuyhaṃ vikappemī’’ti vatvā bhuñjitabbaṃ, adisvā pañcasu sahadhammikesu ‘‘itthannāmassa vikappemī’’ti vatvā bhuñjitabbaṃ. Mahāpaccariyādīsu pana parammukhāvikappanāva vuttā. Sā cāyaṃ yasmā vinayakammena saṅgahitā, tasmā bhagavato vikappetuṃ na vaṭṭati. Bhagavati hi gandhakuṭiyaṃ nisinnepi saṅghamajjhe nisinnepi saṅghena gaṇappahonake bhikkhū gahetvā taṃ taṃ kammaṃ kataṃ sukatameva hoti, bhagavā neva kammaṃ kopeti; na sampādeti. Na kopeti dhammissarattā, na sampādeti agaṇapūrakattā.

229. **Dve tayo nimantane ekato bhuñjatī**ti dve tīṇi nimantanāni ekapatte pakkhipitvā missetvā ekaṃ katvā bhuñjatīti attho. Dve tīṇi kulāni nimantetvā ekasmiṃ ṭhāne nisīdāpetvā ito cito ca āharitvā bhattaṃ ākiranti, sūpabyañjanaṃ ākiranti, ekamissakaṃ hoti, ettha anāpattīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Sace pana mūlanimantanaṃ heṭṭhā hoti, pacchimaṃ pacchimaṃ upari, taṃ uparito paṭṭhāya bhuñjantassa āpatti. Hatthaṃ pana anto pavesetvā paṭhamanimantanato ekampi kabaḷaṃ uddharitvā bhuttakālato paṭṭhāya yathā tathā vā bhuñjantassa anāpatti. Sacepi tattha khīraṃ vā rasaṃ vā ākiranti, yena ajjhotthataṃ bhattaṃ ekarasaṃ hoti, koṭito paṭṭhāya bhuñjantassa anāpattīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ – ‘‘khīrabhattaṃ vā rasabhattaṃ vā labhitvā nisinnassa tattheva aññepi khīrabhattaṃ vā rasabhattaṃ vā ākiranti, khīraṃ vā rasaṃ vā pivato anāpatti. Bhuñjantena pana paṭhamaṃ laddhamaṃsakhaṇḍaṃ vā bhattapiṇḍaṃ vā mukhe pakkhipitvā koṭito paṭṭhāya bhuñjituṃ vaṭṭati. Sappipāyāsepi eseva nayo’’ti.

Mahāupāsako bhikkhuṃ nimanteti, tassa kulaṃ upagatassa upāsakopi tassa puttadārabhātikabhaginiādayopi attano attano koṭṭhāsaṃ āharitvā patte pakkhipanti, upāsakena paṭhamaṃ dinnaṃ abhuñjitvā pacchā laddhaṃ bhuñjantassa ‘‘anāpattī’’ti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Kurundaṭṭhakathāyaṃ pana vaṭṭatīti vuttaṃ. Mahāpaccariyaṃ ‘‘sace pāṭekkaṃ pacanti, attano attano pakkabhattato āharitvā denti, tattha pacchā āhaṭaṃ paṭhamaṃ bhuñjantassa pācittiyaṃ. Yadi pana sabbesaṃ ekova pāko hoti, paramparabhojanaṃ na hotī’’ti vuttaṃ. Mahāupāsako nimantetvā nisīdāpeti, añño manusso pattaṃ gaṇhāti, na dātabbaṃ. Kiṃ bhante na dethāti? Nanu upāsaka tayā nimantitamhāti! Hotu bhante, laddhaṃ laddhaṃ bhuñjathāti vadati, bhuñjituṃ vaṭṭati. Aññena āharitvā bhatte dinne āpucchitvāpi bhuñjituṃ vaṭṭatīti kurundiyaṃ vuttaṃ.

Anumodanaṃ katvā gacchantaṃ dhammaṃ sotukāmā ‘‘svepi bhante āgaccheyyāthā’’ti sabbe nimantenti, punadivase āgantvā laddhaṃ laddhaṃ bhuñjituṃ vaṭṭati. Kasmā? Sabbehi nimantitattā. Eko bhikkhu piṇḍāya caranto bhattaṃ labhati, tamañño upāsako nimantetvā ghare nisīdāpeti, na ca tāva bhattaṃ sampajjati. Sace so bhikkhu piṇḍāya caritvā laddhabhattaṃ bhuñjati, āpatti. Abhutvā nisinne ‘‘kiṃ bhante na bhuñjasī’’ti vutte ‘‘tayā nimantitattā’’ti vatvā laddhaṃ laddhaṃ bhuñjatha bhante’’ti vutto bhuñjati, vaṭṭati.

Sakalena gāmenāti sakalena gāmena ekato hutvā nimantitasseva yattha katthaci bhuñjato anāpatti. Pūgepi eseva nayo. **Nimantiyamāno bhikkhaṃ gahessāmīti bhaṇatī**ti ‘‘bhattaṃ gaṇhā’’ti nimantiyamāno ‘‘na mayhaṃ tava bhattenattho, bhikkhaṃ gaṇhissāmī’’ti vadati. Ettha pana mahāpadumatthero āha – ‘‘evaṃ vadanto imasmiṃ sikkhāpade animantanaṃ kātuṃ sakkoti, bhuñjanatthāya pana okāso kato hotīti neva gaṇabhojanato na cārittato muccatī’’ti. Mahāsumatthero āha – ‘‘yadaggena animantanaṃ kātuṃ sakkoti, tadaggena neva gaṇabhojanaṃ na cārittaṃ hotī’’ti. Sesaṃ uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ ettha hi bhojanaṃ kiriyā, avikappanaṃ akiriyā, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paramparabhojanasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

4. Kāṇamātāsikkhāpadavaṇṇanā

230. Catutthasikkhāpade – **kāṇamātā**ti kāṇāya mātā. Sā kirassā dhītā abhirūpā ahosi, ye ye taṃ passanti, te te rāgena kāṇā honti, rāgandhā hontīti attho. Tasmā paresaṃ kāṇabhāvakaraṇato ‘‘kāṇā’’ti vissutā ahosi. Tassā vasena mātāpissā ‘‘kāṇamātā’’ti pākaṭā jātā. **Āgata**nti āgamanaṃ. **Kismiṃ viyā**ti kīdisaṃ viya; lajjanakaṃ viya hotīti adhippāyo. **Rittahatthaṃ gantu**nti rittā hatthā asmiṃ gamane tadidaṃ rittahatthaṃ, taṃ rittahatthaṃ gamanaṃ gantuṃ lajjanakaṃ viya hotīti vuttaṃ hoti. **Parikkhayaṃ agamāsī**ti upāsikā ariyasāvikā bhikkhū disvā santaṃ adātuṃ na sakkoti, tasmā tāva dāpesi, yāva sabbaṃ parikkhayaṃ agamāsi. **Dhammiyā kathāyā**ti ettha kāṇāpi mātu atthāya desiyamānaṃ dhammaṃ suṇantī desanāpariyosāne sotāpannā ahosi. **Uṭṭhāyāsanā pakkamī**ti āsanato uṭṭhahitvā gato. Sopi puriso ‘‘satthā kira kāṇamātāya nivesanaṃ agamāsī’’ti sutvā kāṇaṃ ānetvā pakatiṭṭhāneyeva ṭhapesi.

231. Imasmiṃ pana vatthusmiṃ uppannamatte appaññatteyeva sikkhāpade pātheyyavatthu udapādi, tasmā anantarameva cetaṃ dassetuṃ **‘‘tena kho pana samayenā’’**tiādi vuttaṃ. Sopi ca upāsako ariyasāvakattā sabbameva dāpesi. Tena vuttaṃ – ‘‘parikkhayaṃ agamāsī’’ti.

233. **Yaṃkiñci paheṇakatthāyā**ti paṇṇākāratthāya paṭiyattaṃ yaṃkiñci atirasakamodakasakkhalikādi sabbaṃ idha pūvotveva saṅkhyaṃ gacchati. **Yaṃkiñci pātheyyatthāyā**ti maggaṃ gacchantānaṃ antarāmaggatthāya paṭiyattaṃ yaṃkiñci baddhasattuabaddhasattutilataṇḍulādi sabbaṃ idha manthotveva saṅkhyaṃ gacchati. **Tato ce uttari**nti sacepi tatiyaṃ pattaṃ thūpīkataṃ gaṇhāti, pūvagaṇanāya pācittiyaṃ.

Dvattipattapūre paṭiggahetvāti mukhavaṭṭiyā heṭṭhimalekhāya samapūre patte gahetvā. **Amutra mayā dvattipattapūrā**ti ettha sace dve gahitā, ‘‘atra mayā dve pattapūrā paṭiggahitā, tvaṃ ekaṃ gaṇheyyāsī’’ti vattabbaṃ. Tenāpi aññaṃ passitvā ‘‘paṭhamaṃ āgatena dve pattapūrā gahitā, mayā eko, mā tvaṃ gaṇhī’’ti vattabbaṃ. Yena paṭhamaṃ eko gahito, tassāpi paramparārocane eseva nayo. Yena pana sayameva tayo gahitā, tena aññaṃ disvā ‘‘mā kho ettha paṭigaṇhi’’ cceva vattabbaṃ. **Paṭikkamanaṃ nīharitvā**ti āsanasālaṃ haritvā, āsanasālaṃ gacchantena ca chaḍḍitasālā na gantabbā. Yattha mahā bhikkhusaṅgho nisīdati, tattha gantabbaṃ. Mahāpaccariyaṃ pana vuttaṃ ‘‘yā laddhaṭṭhānato āsannā āsanasālā, tattha gantabbaṃ. Attano ‘sandiṭṭhānaṃ vā sambhattānaṃ vā ekanikāyikānaṃ vā dassāmī’ti aññattha gantuṃ na labbhati. Sace panassa nibaddhanisīdanaṭṭhānaṃ hoti, dūrampi gantuṃ vaṭṭatī’’ti.

Saṃvibhajitabbanti sace tayo pattapūrā gahitā, ekaṃ attano ṭhapetvā dve bhikkhusaṅghassa dātabbā. Sacce dve gahitā, ekaṃ attano ṭhapetvā eko saṅghassa dātabbo, yathāmittaṃ pana dātuṃ na labbhati. Yena eko gahito, na tena kiñci akāmā dātabbaṃ, yathāruci kātabbaṃ.

235. **Gamane paṭippassaddhe**ti antarāmagge upaddavaṃ vā disvā anatthikatāya vā ‘‘mayaṃ idāni na pesissāma, na gamissāmā’’ti evaṃ gamane paṭippassaddhe upacchinne. **Ñātakānaṃ pavāritāna**nti etesaṃ bahumpi dentānaṃ paṭiggaṇhantassa anāpatti. Aṭṭhakathāsu pana ‘‘tesampi pātheyyapaheṇakatthāya paṭiyattato pamāṇameva vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Kāṇamātāsikkhāpadaṃ catutthaṃ.

5. Paṭhamapavāraṇasikkhāpadavaṇṇanā

236. Pañcamasikkhāpade – **bhikkhū bhuttāvī pavāritā**ti brāhmaṇena ‘‘gaṇhatha, bhante, yāva icchathā’’ti evaṃ yāvadatthapavāraṇāya, sayañca ‘‘alaṃ, āvuso, thokaṃ thokaṃ dehī’’ti evaṃ paṭikkhepapavāraṇāya pavāritā. **Paṭivissake**ti sāmantagharavāsike.

237. **Kākoravasadda**nti kākānaṃ oravasaddaṃ; sannipatitvā viravantānaṃ saddaṃ. **Alametaṃ sabba**nti ettha tikāraṃ avatvāva ‘‘alametaṃ sabbaṃ’’ ettakaṃ vattuṃ vaṭṭati.

238-9. **Bhuttāvī**ti bhuttavā. Tattha ca yasmā yena ekampi sitthaṃ saṅkhāditvā vā asaṅkhāditvā vā ajjhoharitaṃ hoti, so ‘‘bhuttāvī’’ti saṅkhyaṃ gacchati, tenassa padabhājane ‘‘bhuttāvī nāma pañcannaṃ bhojanāna’’ntiādi vuttaṃ. **Pavārito**ti katapavāraṇo, katapaṭikkhepo. Sopi ca yasmā na paṭikkhepamattena, atha kho pañcaṅgavasena, tenassa padabhājane ‘‘pavārito nāma asanaṃ paññāyatī’’tiādi vuttaṃ. Tattha yasmā ‘‘asanaṃ paññāyatī’’ti iminā vippakatabhojano, ‘‘pavārito’’ti vutto. Yo ca vippakatabhojano, tena kiñci bhuttaṃ, kiñci abhuttaṃ, yañca bhuttaṃ; taṃ sandhāya ‘‘bhuttāvī’’tipi saṅkhyaṃ gacchati, tasmā bhuttāvīvacanena visuṃ kañci atthasiddhiṃ na passāma. ‘‘Dirattatirattaṃ, chappañcavācāhī’’tiādīsu (pāci. 61-62) pana dirattādivacanaṃ viya pavāritapadassa parivārakabhāvena byañjanasiliṭṭhatāya cetaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Asanaṃ paññāyatītiādīsu vippakatabhojanaṃ dissati, bhuñjamāno ceso puggalo hotīti attho. **Bhojanaṃ paññāyatī**ti pavāraṇappahonakabhojanaṃ dissati. Odanādīnaṃ ce aññataraṃ paṭikkhipitabbaṃ bhojanaṃ hotīti attho. **Hatthapāse ṭhito**ti pavāraṇappahonakaṃ bhojanaṃ gaṇhitvā dāyako aḍḍhateyyahatthappamāṇe okāse hotīti attho. **Abhiharatī**ti so ce dāyako tassa taṃ bhattaṃ kāyena abhiharatīti attho. **Paṭikkhepo paññāyatī**ti paṭikkhepo dissati; tañce abhihaṭaṃ so bhikkhu kāyena vā vācāya vā paṭikkhipatīti attho. Evaṃ pañcannaṃ aṅgānaṃ vasena pavārito nāma hotīti. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Pañcahi upāli ākārehi pavāraṇā paññāyati – asanaṃ paññāyati, bhojanaṃ paññāyati, hatthapāse ṭhito, abhiharati, paṭikkhepo paññāyatī’’ti (pari. 428).

Tatrāyaṃ vinicchayo – ‘‘asana’’ntiādīsu tāva yañca asnāti yañca bhojanaṃ hatthapāse ṭhitena abhihaṭaṃ paṭikkhipati, taṃ ‘‘odano, kummāso, sattu, maccho, maṃsa’’nti imesaṃ aññatarameva veditabbaṃ. Tattha odano nāma – sāli, vīhi, yavo, godhumo, kaṅgu, varako, kudrūsakoti sattannaṃ dhaññānaṃ taṇḍulehi nibbatto. Tattha **‘‘sālī’’**ti antamaso nīvāraṃ upādāya sabbāpi sālijāti. **‘‘Vīhī’’**ti sabbāpi vīhijāti. **‘‘Yavagodhumesu’’** bhedo natthi. **‘‘Kaṅgū’’**ti setarattakāḷabhedā sabbāpi kaṅgujāti. **‘‘Varako’’**ti antamaso varakacorakaṃ upādāya sabbā setavaṇṇā varakajāti. **‘‘Kudrūsako’’**ti kāḷako dravo ceva sāmākādibhedā ca sabbāpi tiṇadhaññajāti.

Nīvāravarakacorakā cettha ‘‘dhaññānulomā’’ti vadanti. Dhaññāni vā hontu dhaññānulomāni vā, etesaṃ vuttappabhedānaṃ sattannaṃ dhaññānaṃ taṇḍule gahetvā ‘‘bhattaṃ pacissāmā’’ti vā ‘‘yāguṃ pacissāmā’’ti vā ‘‘ambilapāyāsādīsu aññataraṃ pacissāmā’’ti vā yaṃkiñci sandhāya pacantu, sace uṇhaṃ sītalaṃ vā bhuñjantānaṃ bhojanakāle gahitagahitaṭṭhāne odhi paññāyati, odanasaṅgahameva gacchati, pavāraṇaṃ janeti. Sace odhi na paññāyati, yāgusaṅgahaṃ gacchati, pavāraṇaṃ na janeti.

Yopi pāyāso vā paṇṇaphalakaḷīramissakā ambilayāgu vā uddhanato otāritamattā abbhuṇhā hoti, āvajjitvā pivituṃ sakkā, hatthena gahitokāsepi odhiṃ na dasseti, pavāraṇaṃ na janeti. Sace pana usumāya vigatāya sītalībhūtā ghanabhāvaṃ gacchati, odhiṃ dasseti, puna pavāraṇaṃ janeti. Pubbe tanubhāvo na rakkhati. Sacepi dadhitakkādīni āropetvā bahupaṇṇaphalakaḷīre pakkhipitvā muṭṭhimattāpi taṇḍulā pakkhittā honti, bhojanakāle ce odhi paññāyati, pavāraṇaṃ janeti. Ayāguke nimantane ‘‘yāguṃ dassāmā’’ti bhatte udakakañjikakhīrādīni ākiritvā ‘‘yāguṃ gaṇhathā’’ti denti. Kiñcāpi tanukā honti, pavāraṇaṃ janetiyeva. Sace pana pakkuthitesu udakādīsu pakkhipitvā pacitvā denti, yāgusaṅgahameva gacchati. Yāgusaṅgahaṃ gatepi tasmiṃ vā aññasmiṃ vā yattha macchamaṃsaṃ pakkhipanti, sace sāsapamattampi macchamaṃsakhaṇḍaṃ vā nhāru vā paññāyati, pavāraṇaṃ janeti.

Suddharasako pana rasakayāgu vā na janeti. Ṭhapetvā vuttadhaññānaṃ taṇḍule aññehi veṇutaṇḍulādīhi vā kandamūlaphalehi vā yehi kehici kataṃ bhattampi pavāraṇaṃ na janeti, pageva ghanayāgu. Sace panettha macchamaṃsaṃ pakkhipanti, janeti. Mahāpaccariyaṃ ‘‘pupphaatthāya bhattampi pavāraṇaṃ janetī’’ti vuttaṃ. Pupphiatthāya bhattaṃ nāma pupphikhajjakatthāya kuthitatūdake pakkhipitvā seditataṇḍulā vuccanti. Sace pana te taṇḍule sukkhāpetvā khādanti, vaṭṭati; neva sattusaṅkhyaṃ na bhattasaṅkhyaṃ gacchanti. Puna tehi katabhattaṃ pavāretiyeva. Te taṇḍule sappitelādīsu vā pacanti, pūvaṃ vā karonti, na pavārenti. Puthukā vā tāhi katasattubhattādīni vā na pavārenti.

Kummāso nāma yavehi katakummāso. Aññehi pana muggādīhi katakummāso pavāraṇaṃ na janeti. Sattu nāma sālivīhiyavehi katasattu. Kaṅguvarakakudrūsakasīsānipi bhajjitvā īsakaṃ koṭṭetvā thuse palāpetvā puna daḷhaṃ koṭṭetvā cuṇṇaṃ karonti. Sacepi taṃ allattā ekābaddhaṃ hoti, sattusaṅgahameva gacchati. Kharapākabhajjitānaṃ vīhīnaṃ taṇḍule koṭṭetvā denti, tampi cuṇṇaṃ sattusaṅgahameva gacchati. Samapākabhajjitānaṃ pana vīhīnaṃ vā vīhipalāpānaṃ vā taṇḍulā bhajjitataṇḍulā eva vā na pavārenti. Tesaṃ pana taṇḍulādīnaṃ cuṇṇaṃ pavāreti. Kharapākabhajjitānaṃ vīhīnaṃ kuṇḍakampi pavāreti. Samapākabhajjitānaṃ pana ātapasukkhānaṃ vā kuṇḍakaṃ na pavāreti. Lājā vā tehi katabhattasattuādīni vā na pavārenti. Bhajjitapiṭṭhaṃ vā yaṃkiñci suddhakhajjakaṃ vā na pavāreti. Macchamaṃsapūritakhajjakaṃ pana sattumodako vā pavāreti. Maccho maṃsañca pākaṭameva. Ayaṃ pana viseso – sacepi yāguṃ pivantassa yāgusitthamattāneva dve macchakhaṇḍāni vā maṃsakhaṇḍāni vā ekabhājane vā nānābhājane vā denti, tāni ce akhādanto aññaṃ yaṃkiñci pavāraṇappahonakaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Tato ekaṃ khāditaṃ, ekaṃ hatthe vā patte vā hoti, so ce aññaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Dvepi khāditāni honti, mukhe sāsapamattampi avasiṭṭhaṃ natthi, sacepi aññaṃ paṭikkhipati, na pavāreti.

Kappiyamaṃsaṃ khādanto kappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Kappiyamaṃsaṃ khādanto akappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Kasmā? Avatthutāya. Yañhi bhikkhuno khādituṃ vaṭṭati, taṃyeva paṭikkhipato pavāraṇā hoti. Idaṃ pana jānanto akappiyattā paṭikkhipati, ajānantopi paṭikkhipitabbaṭṭhāne ṭhitameva paṭikkhipati nāma, tasmā na pavāreti. Sace pana akappiyamaṃsaṃ khādanto kappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Kasmā? Vatthutāya. Yañhi tena paṭikkhittaṃ, taṃ pavāraṇāya vatthu. Yaṃ pana khādati, taṃ kiñcāpi paṭikkhipitabbaṭṭhāne ṭhitaṃ, khādiyamānaṃ pana maṃsabhāvaṃ na jahati, tasmā pavāreti. Akappiyamaṃsaṃ khādanto akappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, purimanayeneva na pavāreti. Kappiyamaṃsaṃ vā akappiyamaṃsaṃ vā khādanto pañcannaṃ bhojanānaṃ yaṃkiñci kappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Kuladūsakavejjakammauttarimanussadhammārocanasāditarūpiyādīhi nibbattaṃ buddhapaṭikuṭṭhaṃ anesanāya uppannaṃ akappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Kappiyabhojanaṃ vā akappiyabhojanaṃ vā bhuñjantopi kappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Akappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, na pavāretīti sabbattha vuttanayeneva kāraṇaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ ‘‘asana’’ntiādīsu yañca asnāti, yañca bhojanaṃ hatthapāse ṭhitena abhihaṭaṃ paṭikkhipanto pavāraṇaṃ āpajjati, taṃ ñatvā idāni yathā āpajjati, tassa jānanatthaṃ ayaṃ vinicchayo – ‘‘‘asanaṃ bhojana’nti ettha tāva yena ekasitthampi ajjhohaṭaṃ hoti, so sace pattamukhahatthānaṃ yattha katthaci pañcasu bhojanesu ekasmimpi sati aññaṃ pañcasu bhojanesu ekampi paṭikkhipati, pavāreti. Katthaci bhojanaṃ natthi, āmisagandhamattaṃ paññāyati, na pavāreti. Mukhe ca hatthe ca bhojanaṃ natthi, patte atthi, tasmiṃ pana āsane na bhuñjitukāmo, vihāraṃ pavisitvā bhuñjitukāmo, aññassa vā dātukāmo, tasmiṃ ce antare bhojanaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Kasmā? Vippakatabhojanabhāvassa upacchinnattā. Yopi aññatra gantvā bhuñjitukāmo mukhe bhattaṃ gilitvā sesaṃ ādāya gacchanto antarāmagge aññaṃ bhojanaṃ paṭikkhipati, tassāpi pavāraṇā na hotī’’ti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Yathā ca patte;

evaṃ hatthepi. Mukhepi vā vijjamānabhojanaṃ sace anajjhoharitukāmo hoti, tasmiñca khaṇe aññaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Ekasmiñhi pade vuttalakkhaṇaṃ sabbattha veditabbaṃ hoti. Apica kurundiyaṃ esa nayo dassitoyeva. Vuttañhi tattha ‘‘mukhe bhattaṃ gilitaṃ, hatthe bhattaṃ vighāsādassa dātukāmo, patte bhattaṃ bhikkhussa dātukāmo, sace tasmiṃ khaṇe paṭikkhipati, na pavāretī’’ti. **Hatthapāse ṭhito**ti ettha pana sace bhikkhu nisinno hoti, āsanassa pacchimantato paṭṭhāya, sace ṭhito, paṇhiantato paṭṭhāya, sace nipanno, yena passena nipanno, tassa pārimantato paṭṭhāya, dāyakassa nisinnassa vā ṭhitassa vā nipannassa vā ṭhapetvā pasāritahatthaṃ yaṃ āsannataraṃ aṅgaṃ, tassa orimantena paricchinditvā aḍḍhateyyahattho ‘‘hatthapāso’’ti veditabbo. Tasmiṃ ṭhatvā abhihaṭaṃ paṭikkhipantasseva pavāraṇā hoti, na tato paraṃ.

Abhiharatīti hatthapāsabbhantare ṭhito gahaṇatthaṃ upanāmeti. Sace pana anantaranisinnopi bhikkhu hatthe vā ūrūsu vā ādhārake vā ṭhitapattaṃ anabhiharitvāva ‘‘bhattaṃ gaṇhā’’ti vadati, taṃ paṭikkhipato pavāraṇā natthi. Bhattapacchiṃ ānetvā purato bhūmiyaṃ ṭhapetvā ‘‘gaṇhāhī’’ti vuttepi eseva nayo. Īsakaṃ pana uddharitvā vā apanāmetvā vā ‘‘gaṇhathā’’ti vutte paṭikkhipato pavāraṇā hoti. Therāsane nisinno thero dūre nisinnassa daharabhikkhussa pattaṃ pesetvā ‘‘ito odanaṃ gaṇhāhī’’ti vadati, gaṇhitvā pana gato tuṇhī tiṭṭhati, daharo ‘‘alaṃ mayha’’nti paṭikkhipati, na pavāreti. Kasmā? Therassa dūrabhāvato dūtassa ca anabhiharaṇatoti. Sace pana gahetvā āgato bhikkhu ‘‘idaṃ bhattaṃ gaṇhā’’ti vadati, taṃ paṭikkhipato pavāraṇā hoti.

Parivesanāya eko ekena hatthena odanapacchiṃ ekena kaṭacchuṃ gahetvā bhikkhū parivisati, tatra ce añño āgantvā ‘‘ahaṃ pacchiṃ dhāressāmi, tvaṃ odanaṃ dehī’’ti vatvā gahitamattakameva karoti, parivesako eva pana taṃ dhāreti, tasmā sā abhihaṭāva hoti. Tato dātukāmatāya gaṇhantaṃ paṭikkhipantassa pavāraṇā hoti. Sace pana parivisakena phuṭṭhamattāva hoti, itarova naṃ dhāreti, tato dātukāmatāya gaṇhantaṃ paṭikkhipantassa pavāraṇā na hoti. Kaṭacchunā uddhaṭabhatte pana hoti. Kaṭacchuabhihāroyeva hi tassa abhihāro. Dvinnaṃ samabhārepi paṭikkhipanto pavāretiyevāti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Anantarassa bhikkhuno bhatte diyyamāne itaro pattaṃ hatthehi pidahati, pavāraṇā natthi. Kasmā? Aññassa abhihaṭe paṭikkhittattā.

Paṭikkhepo paññāyatīti ettha vācāya abhihaṭaṃ paṭikkhipato pavāraṇā natthi. Kāyena abhihaṭaṃ pana kāyena vā vācāya vā paṭikkhipantassa pavāraṇā hotīti veditabbo.

Tattha kāyena paṭikkhepo nāma aṅguliṃ vā hatthaṃ vā macchikabījaniṃ vā cīvarakaṇṇaṃ vā cāleti, bhamukāya vā ākāraṃ karoti, kuddho vā oloketi, vācāya paṭikkhepo nāma ‘‘ala’’nti vā, ‘‘na gaṇhāmī’’ti vā, ‘‘mā ākirā’’ti vā, ‘‘apagacchā’’ti vā vadati; evaṃ yena kenaci ākārena kāyena vā vācāya vā paṭikkhitte pavāraṇā hoti.

Eko abhihaṭe bhatte pavāraṇāya bhīto hattha apanetvā punappunaṃ patte odanaṃ ākirantaṃ ‘‘ākira ākira koṭṭetvā pūrehī’’ti vadati, ettha kathanti? Mahāsumatthero tāva ‘‘anākiraṇatthāya vuttattā pavāraṇā hotī’’ti āha. Mahāpadumatthero pana ‘‘‘ākira pūrehī’ti vadantassa nāma ‘kassaci pavāraṇā atthī’ti vatvā ‘na pavāretī’’’ti āha. Aparo bhattaṃ abhiharantaṃ bhikkhuṃ sallakkhetvā ‘‘kiṃ āvuso itopi kiñci gaṇhissasi, dammi te kiñcī’’ti āha. Tatrāpi ‘‘‘evaṃ nāgamissatī’ti vuttattā ‘pavāraṇā hotī’’’ti mahāsumatthero āha. Mahāpadumatthero pana ‘‘‘gaṇhissasī’ti vadantassa nāma ‘kassaci pavāraṇā atthī’ti vatvā ‘na pavāretī’’’ti āha.

Eko samaṃsakaṃ rasaṃ abhiharitvā ‘‘rasaṃ gaṇhathā’’ti vadati, taṃ sutvā paṭikkhipato pavāraṇā natthi. ‘‘Maccharasaṃ maṃsarasa’’nti vutte paṭikkhipato hoti, ‘‘idaṃ gaṇhathā’’ti vuttepi hotiyeva. Maṃsaṃ visuṃ katvā ‘‘maṃsarasaṃ gaṇhathā’’ti vadati, tattha ce sāsapamattampi maṃsakhaṇḍaṃ atthi, taṃ paṭikkhipato pavāraṇā hoti. Sace pana parissāvito hoti, ‘‘vaṭṭatī’’ti abhayatthero āha.

Maṃsarasena āpucchantaṃ mahāthero ‘‘muhuttaṃ āgamehī’’ti vatvā ‘‘thālakaṃ āvuso āharā’’ti āha. Ettha kathanti? Mahāsumatthero tāva ‘‘abhihārakassa gamanaṃ paṭhamaṃ upacchinnaṃ, tasmā pavāretī’’ti āha. Mahāpadumatthero pana ‘‘ayaṃ kuhiṃ gacchati, kīdisaṃ etassa gamanaṃ, gaṇhantassāpi nāma pavāraṇā atthī’’ti vatvā ‘‘na pavāretī’’ti āha. Kaḷīrapanasādīhi missetvā maṃsaṃ pacanti, taṃ gahetvā ‘‘kaḷīrasūpaṃ gaṇhatha, panasabyañjanaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, evampi na pavāreti. Kasmā? Apavāraṇārahassa nāmena vuttattā. Sace pana ‘‘macchasūpaṃ maṃsasūpa’’nti vā ‘‘imaṃ gaṇhathā’’ti vā vadanti, pavāreti. Maṃsakarambako nāma hoti, taṃ dātukāmopi ‘‘karambakaṃ gaṇhathā’’ti vadati, vaṭṭati; na pavāreti. ‘‘Maṃsakarambaka’’nti vā ‘‘ida’’nti vā vutte pana pavāreti. Eseva nayo sabbesu macchamaṃsamissakesu.

Yo pana nimantane bhuñjamāno maṃsaṃ abhihaṭaṃ ‘‘uddissa kata’’nti maññamāno paṭikkhipati, pavāritova hotīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Missakakathā pana kurundiyaṃ suṭṭhu vuttā. Evañhi tattha vuttaṃ – piṇḍapātacāriko bhikkhu bhattamissakaṃ yāguṃ āharitvā ‘‘yāguṃ gaṇhathā’’ti vadati, na pavāreti. ‘‘Bhattaṃ gaṇhathā’’ti vutte pavāreti. Kasmā? Yenāpucchito, tassa atthitāya. Ayamettha adhippāyo – ‘‘yāgumissakaṃ gaṇhathā’’ti vadati, tatra ce yāgu bahutarā vā hoti samasamā vā, na pavāreti. Yāgu mandā, bhattaṃ bahutaraṃ, pavāreti. Idañca sabbaaṭṭhakathāsu vuttattā na sakkā paṭikkhipituṃ, kāraṇaṃ panettha duddasaṃ. ‘‘Bhattamissakaṃ gaṇhathā’’ti vadati, bhattaṃ bahukaṃ vā samaṃ vā appataraṃ vā hoti, pavāretiyeva. Bhattaṃ vā yāguṃ vā anāmasitvā ‘‘missakaṃ gaṇhathā’’ti vadati, tatra ce bhattaṃ bahutaraṃ vā samakaṃ vā hoti, pavāreti. Appataraṃ na pavāreti. Idañca karambakena na samānetabbaṃ. Karambako hi maṃsamissakopi hoti amaṃsamissakopi, tasmā ‘‘karambaka’’nti vutte pavāraṇā natthi. Idaṃ pana bhattamissakameva. Ettha vuttanayeneva pavāraṇā hoti. Bahurase bhatte rasaṃ, bahukhīre khīraṃ bahusappimhi ca pāyāse sappiṃ gaṇhathāti visuṃ katvā deti, taṃ paṭikkhipato pavāraṇā natthi.

Yo pana gacchanto pavāreti, so gacchantova bhuñjituṃ labhati. Kaddamaṃ vā udakaṃ vā patvā ṭhitena atirittaṃ kāretabbaṃ. Sace antarā nadī pūrā hoti, nadītīre gumbaṃ anupariyāyantena bhuñjitabbaṃ. Atha nāvā vā setu vā atthi, taṃ abhiruhitvāpi caṅkamantenava bhuñjitabbaṃ, gamanaṃ na upacchinditabbaṃ. Yāne vā hatthiassapiṭṭhe vā candamaṇḍale vā sūriyamaṇḍale vā nisīditvā pavāritena yāva majjhanhikaṃ, tāva tesu gacchantesupi nisinneneva bhuñjitabbaṃ. Yo ṭhito pavāreti, ṭhiteneva, yo nisinno pavāreti, nisinneneva bhuñjitabbaṃ. Taṃ taṃ iriyāpathaṃ kopentena atirittaṃ kāretabbaṃ. Yo ukkuṭiko nisīditvā pavāreti, tena ukkuṭikeneva bhuñjitabbaṃ. Tassa pana heṭṭhā palālapīṭhaṃ vā kiñci vā nisīdanakaṃ dātabbaṃ. Pīṭhake nisīditvā pavāritena āsanaṃ acāletvāva catasso disā parivattantena bhuñjituṃ labbhati. Mañce nisīditvā pavāritena ito vā etto vā saṃsarituṃ na labbhati. Sace pana naṃ saha mañcena ukkhipitvā aññatra nenti, vaṭṭati. Nipajjitvā pavāritena nipanneneva bhuñjitabbaṃ. Parivattantena yena passena nipanno, tassa ṭhānaṃ nātikkametabbaṃ.

Anatirittanti na atirittaṃ; na adhikanti attho. Taṃ pana yasmā kappiyakatādīhi sattahi vinayakammākārehi akataṃ vā gilānassa anadhikaṃ vā hoti, tasmā padabhājane ‘‘akappiyakata’’ntiādi vuttaṃ. Tattha **akappiyakata**nti yaṃ tattha phalaṃ vā kandamūlādi vā pañcahi samaṇakappehi kappiyaṃ akataṃ; yañca akappiyamaṃsaṃ vā akappiyabhojanaṃ vā, etaṃ akappiyaṃ nāma. Taṃ akappiyaṃ ‘‘alametaṃ sabba’’nti evaṃ atirittaṃ katampi akappiyakatanti veditabbaṃ. **Appaṭiggahitakata**nti bhikkhunā appaṭiggahitaṃyeva purimanayeneva atirittaṃ kataṃ. **Anuccāritakata**nti kappiyaṃ kārāpetuṃ āgatena bhikkhunā īsakampi anukkhittaṃ vā anapanāmitaṃ vā kataṃ. **Ahatthapāse kata**nti kappiyaṃ kārāpetuṃ āgatassa hatthapāsato bahi ṭhitena kataṃ. **Abhuttāvinā kata**nti yo ‘‘alametaṃ sabba’’nti atirittaṃ karoti, tena pavāraṇappahonakaṃ bhojanaṃ abhuttena kataṃ. **Bhuttāvinā pavāritena āsanā vuṭṭhitena kata**nti idaṃ uttānameva. **Alametaṃ sabbanti avutta**nti vacībhedaṃ katvā evaṃ avuttaṃ hoti. Iti imehi sattahi vinayakammākārehi yaṃ atirittaṃ kappiyaṃ akataṃ, yañca na gilānātirittaṃ, tadubhayampi anatirittanti veditabbaṃ.

Atirittaṃ pana tasseva paṭipakkhanayena veditabbaṃ. Apicettha **bhuttāvinā kataṃ hotī**ti anantare nisinnassa sabhāgassa bhikkhuno pattato ekampi sitthaṃ vā maṃsahīraṃ vā khāditvā katampi bhuttāvināva kataṃ hotīti veditabbaṃ. **Āsanā avuṭṭhitenā**ti ettha pana asammohatthaṃ ayaṃ vinicchayo –

dve bhikkhū pātova bhuñjamānā pavāritā honti – ekena tattheva nisīditabbaṃ, itarena niccabhattaṃ vā salākabhattaṃ vā ānetvā upaḍḍhaṃ tassa bhikkhuno patte ākiritvā hatthaṃ dhovitvā sesaṃ tena bhikkhunā kappiyaṃ kārāpetvā bhuñjitabbaṃ. Kasmā? Yañhi tassa hatthe laggaṃ, taṃ akappiyaṃ hoti. Sace pana paṭhamaṃ nisinno bhikkhu sayameva tassa pattato hatthena gaṇhāti, hatthadhovanakiccaṃ natthi. Sace pana evaṃ kappiyaṃ kārāpetvā bhuñjantassa puna kiñci byañjanaṃ vā khādanīyaṃ vā patte ākiranti, yena paṭhamaṃ kappiyaṃ kataṃ, so puna kātuṃ na labhati. Yena akataṃ, tena kātabbaṃ. Yañca akataṃ, taṃ kātabbaṃ. **‘‘Yena akata’’**nti aññena bhikkhunā yena paṭhamaṃ na kataṃ, tena kātabbaṃ. **‘‘Yañca akata’’**nti yena paṭhamaṃ kappiyaṃ kataṃ, tenāpi yaṃ akataṃ taṃ kātabbaṃ. Paṭhamabhājane pana kātuṃ na labbhati. Tattha hi kariyamānaṃ paṭhamaṃ katena saddhiṃ kataṃ hoti, tasmā aññasmiṃ bhājane kātuṃ vaṭṭatīti adhippāyo. Evaṃ kataṃ pana tena bhikkhunā paṭhamaṃ katena saddhiṃ bhuñjituṃ vaṭṭati.

Kappiyaṃ karontena ca na kevalaṃ patteyeva, kuṇḍepi pacchiyampi yattha katthaci purato ṭhapetvā onāmitabhājane kātabbaṃ. Taṃ sacepi bhikkhusataṃ pavāritaṃ hoti, sabbesaṃ bhuñjituṃ vaṭṭati, appavāritānampi vaṭṭati. Yena pana kappiyaṃ kataṃ, tassa na vaṭṭati. Sacepi pavāretvā piṇḍāya paviṭṭhaṃ bhikkhuṃ pattaṃ gahetvā avassaṃ bhuñjanake maṅgalanimantane nisīdāpenti, atirittaṃ kāretvāva bhuñjitabbaṃ. Sace tattha añño bhikkhu natthi, āsanasālaṃ vā vihāraṃ vā pattaṃ pesetvā kāretabbaṃ. Kappiyaṃ karontena pana anupasampannassa hatthe ṭhitaṃ na kātabbaṃ. Sace āsanasālāyaṃ abyatto bhikkhu hoti, sayaṃ gantvā kappiyaṃ kārāpetvā ānetvā bhuñjitabbaṃ.

Gilānātirittanti ettha na kevalaṃ yaṃ gilānassa bhuttāvasesaṃ hoti, taṃ gilānātirittaṃ; atha kho yaṃkiñci gilānaṃ uddissa ajja vā sve vā yadā vā icchati, tadā khādissatīti āhaṭaṃ, taṃ sabbaṃ ‘‘gilānātiritta’’nti veditabbaṃ. Yaṃ yāmakālikādīsu ajjhohāre ajjhohāre dukkaṭaṃ, taṃ asaṃsaṭṭhavasena vuttaṃ. Sace pana āmisasaṃsaṭṭhāni honti, āhāratthāyapi anāhāratthāyapi paṭiggahetvā ajjhoharantassa pācittiyameva.

241. **Sati paccaye**ti yāmakālikaṃ pipāsāya sati pipāsacchedanatthaṃ, sattāhakālikaṃ yāvajīvikañca tena tena upasametabbake ābādhe sati tassa upasamanatthaṃ paribhuñjato anāpatti. Sesamettha uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṭhamapavāraṇasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Dutiyapavāraṇasikkhāpadavaṇṇanā

242. Chaṭṭhasikkhāpade – **anācāraṃ ācaratī**ti paṇṇattivītikkamaṃ karoti. **Upanandhī**ti upanāhaṃ janento tasmiṃ puggale attano kodhaṃ bandhi; punappunaṃ āghātaṃ janesīti attho. **Upanaddho bhikkhū**ti so janitaupanāho bhikkhu.

243. **Abhihaṭṭhuṃ pavāreyyā**ti abhiharitvā ‘‘handa bhikkhu khāda vā bhuñja vā’’ti evaṃ pavāreyya. Padabhājane pana ‘‘handa bhikkhū’’tiādiṃ anuddharitvā sādhāraṇameva abhihaṭṭhuṃ pavāraṇāya atthaṃ dassetuṃ ‘‘yāvatakaṃ icchasi tāvatakaṃ gaṇhāhī’’ti vuttaṃ. **Jāna**nti pavāritabhāvaṃ jānanto. Taṃ panassa jānanaṃ yasmā tīhākārehi hoti, tasmā ‘‘jānāti nāma sāmaṃ vā jānātī’’tiādinā nayena padabhājanaṃ vuttaṃ. **Āsādanāpekkho**ti āsādanaṃ codanaṃ maṅkukaraṇabhāvaṃ apekkhamāno.

Paṭiggaṇhāti āpatti dukkaṭassāti yassa abhihaṭaṃ tasmiṃ paṭiggaṇhante abhihārakassa bhikkhuno dukkaṭaṃ. Itarassa pana sabbo āpattibhedo paṭhamasikkhāpade vutto, imasmiṃ pana sikkhāpade sabbā āpattiyo abhihārakasseva veditabbā. Sesaṃ paṭhamasikkhāpade vuttanayattā pākaṭameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Dutiyapavāraṇasikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Vikālabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

247. Sattamasikkhāpade – **giraggasamajjo**ti girimhi aggasamajjo, girissa vā aggadese samajjo. So kira sattame divase bhavissatīti nagare ghosanā kariyati, nagarassa bahiddhā same bhūmibhāge pabbatacchāyāya mahājanakāyo sannipatati, anekappakārāni naṭanāṭakāni pavattanti, tesaṃ dassanatthaṃ mañcātimañce bandhanti. Sattarasavaggiyā apaññatte sikkhāpade daharāva upasampannā, te ‘‘nāṭakāni āvuso passissāmā’’ti tattha agamaṃsu. Atha nesaṃ ñātakā ‘‘amhākaṃ ayyā āgatā’’ti tuṭṭhacittā nhāpetvā vilimpetvā bhojetvā aññampi pūvakhādanīyādiṃ hatthe adaṃsu. Te sandhāya vuttaṃ – **‘‘manussā sattarasavaggiye bhikkhū passitvā’’**tiādi.

248-9. **Vikāle**ti vigate kāle. Kāloti bhikkhūnaṃ bhojanakālo adhippeto, so ca sabbantimena paricchedena majjhanhiko, tasmiṃ vītivatteti adhippāyo. Tenevassa padabhājane ‘‘vikālo nāma majjhanhike vītivatte yāva aruṇuggamanā’’ti vuttaṃ, ṭhitamajjhanhikopi kālasaṅgahaṃ gacchati. Tato paṭṭhāya pana khādituṃ vā bhuñjituṃ vā na sakkā, sahasā pivituṃ sakkā bhaveyya, kukkuccakena pana na kattabbaṃ. Kālaparicchedajānanatthañca kālatthambho yojetabbo, kālantareva bhattakiccaṃ kātabbaṃ.

Avasesaṃ khādanīyaṃ nāmāti ettha yaṃ tāva sakkhalimodakādipubbaṇṇāparaṇṇamayaṃ, tattha vattabbameva natthi. Yampi vanamūlādippabhedaṃ āmisagatikaṃ hoti, seyyathidaṃ – mūlakhādanīyaṃ kandakhādanīyaṃ muḷālakhādanīyaṃ matthakakhādanīyaṃ khandhakhādanīyaṃ tacakhādanīyaṃ pattakhādanīyaṃ pupphakhādanīyaṃ phalakhādanīyaṃ aṭṭhikhādanīyaṃ piṭṭhakhādanīyaṃ niyyāsakhādanīyanti, idampi khādanīyasaṅkhyameva gacchati.

Tattha pana āmisagatikasallakkhaṇatthaṃ idaṃ mukhamattanidassanaṃ – mūlakhādanīye tāva mūlakamūlaṃ khārakamūlaṃ caccumūlaṃ tambakamūlaṃ taṇḍuleyyakamūlaṃ vatthuleyyakamūlaṃ vajakalimūlaṃ jajjharīmūlanti evamādīni sūpeyyapaṇṇamūlāni āmisagatikāni. Ettha ca vajakalimūle jaraṭṭhaṃ chinditvā chaḍḍenti, taṃ yāvajīvikaṃ hoti. Aññampi evarūpaṃ eteneva nayena veditabbaṃ. Mūlakakhārakajajjharīmūlānaṃ pana jaraṭṭhānipi āmisagatikānevāti vuttaṃ. Yāni pana pāḷiyaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, mūlāni bhesajjāni haliddiṃ siṅgiveraṃ vacaṃ vacattaṃ ativisaṃ kaṭukarohiṇiṃ usīraṃ bhaddamuttakaṃ, yāni vā panaññānipi atthi mūlāni bhesajjāni neva khādanīye khādanīyatthaṃ pharanti, na bhojanīye bhojanīyatthaṃ pharantī’’ti (mahāva. 263) –

Vuttāni, tāni yāvajīvikāni. Tesaṃ cūḷapañcamūlaṃ mahāpañcamūlantiādinā nayena gaṇiyamānānaṃ gaṇanāya anto natthi. Khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇābhāvoyeva pana tesaṃ lakkhaṇaṃ. Tasmā yaṃkiñci mūlaṃ tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharati, taṃ yāvakālikaṃ; itaraṃ yāvajīvikanti veditabbaṃ. Tesu bahuṃ vatvāpi hi imasmiṃyeva lakkhaṇe ṭhātabbaṃ. Nāmasaññāsu pana vuccamānāsu taṃ taṃ nāmaṃ ajānantānaṃ sammohoyeva hoti, tasmā nāmasaññāya ādaraṃ akatvā lakkhaṇameva dassitaṃ.

Yathā ca mūle; evaṃ kandādīsupi yaṃ lakkhaṇaṃ dassitaṃ, tasseva vasena vinicchayo veditabbo. Yañca taṃ pāḷiyaṃ haliddādi aṭṭhavidhaṃ vuttaṃ, tassa khandhatacapupphaphalampi sabbaṃ yāvajīvikanti vuttaṃ.

Kandakhādanīye duvidho kando – dīgho ca rasso ca bhisakiṃsukakandādi vaṭṭo uppalakaserukakandādi, yaṃ ‘‘gaṇṭhī’’tipi vadanti. Tattha sabbesaṃ kandānaṃ jiṇṇajaraṭṭhānañca challi ca sukhumamūlāni ca yāvajīvikāni. Taruṇo pana sukhakhādanīyo, sālakalyāṇīpotakakando kiṃsukapotakakando ambāṭakakando ketakakando māluvakando bhisasaṅkhāto padumapuṇḍarīkakando piṇḍālumasāluādayo ca khīravallikando āluvakando siggukando tālakando nīluppalarattuppalakumudasogandhikānaṃ kandā kadalikando veḷukando kaserukakandoti evamādayo tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthañca bhojanīyatthañca pharaṇakakandā yāvakālikā.

Khīravallikando adhoto yāvajīviko, dhoto yāvakāliko. Khīrakākolījīvikausabhakalasuṇādikandā pana yāvajīvikā. Te pāḷiyaṃ – ‘‘yāni vā panaññānipi atthi mūlāni bhesajjānī’’ti evaṃ mūlabhesajjasaṅgaheneva saṅgahitā.

Mūḷālakhādanīye pana padumamūḷālaṃ puṇḍarīkamuḷālasadisameva. Erakamūlaṃ kandulamūlanti evamādi tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthañca bhojanīyatthañca pharaṇakamuḷālaṃ yāvakālikaṃ. Haliddisiṅgiveramakacicaturassavalliketakatālahintālakuntālanāḷikerapūgarukkhādimuḷālaṃ pana yāvajīvikaṃ, taṃ sabbampi pāḷiyaṃ – ‘‘yāni vā panaññānipi atthi mūlāni bhesajjānī’’ti (mahāva. 263) evaṃ mūlabhesajjasaṅgaheneva saṅgahitaṃ.

Matthakakhādanīye tālahintālakuntālaketakanāḷikerapūgarukkhakhajjūrīvettaerakakadalīnaṃ kaḷīrasaṅkhātā matthakā veṇukaḷīro naḷakaḷīro ucchukaḷīro mūlakakaḷīro sāsapakaḷīro satāvarikaḷīro sattannaṃ dhaññānaṃ kaḷīrāti evamādi tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇako rukkhavalliādīnaṃ matthako yāvakāliko. Haliddisiṅgiveravacamakacilasuṇānaṃkaḷīrā tālahintālakuntālanāḷikerakaḷīrānañca chinditvā pātito jaraṭṭhabundo yāvajīviko.

Khandhakhādanīye antopathavīgato sālakalyāṇīkhandho ucchukhandho nīluppalarattuppalakumudasogandhikānaṃ khandhakāti evamādi tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇako khandho yāvakāliko. Uppalajātīnaṃ paṇṇadaṇḍako padumajātīnaṃ sabbopi daṇḍako kāravindakadaṇḍādayo ca avasesasabbakhandhā yāvajīvikā.

Tacakhādanīye ucchutacova eko yāvakāliko, sopi saraso. Seso sabbo yāvajīviko. Tesaṃ pana matthakakhandhatacānaṃ tiṇṇaṃ pāḷiyaṃ kasāvabhesajjena saṅgaho veditabbo. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, kasāvāni bhesajjāni nimbakasāvaṃ, kuṭajakasāvaṃ, paṭolakasāvaṃ, phaggavakasāvaṃ nattamālakasāvaṃ, yāni vā panaññānipi atthi kasāvāni bhesajjāni neva khādanīye khādanīyatthaṃ pharanti, na bhojanīye bhojanīyatthaṃ pharantī’’ti (mahāva. 263).

Ettha hi etesampi saṅgaho sijjhati. Vuttakasāvāni ca sabbāni kappiyānīti veditabbāni.

Pattakhādanīye mūlakaṃ khārako caccu tambako taṇḍuleyyako papunnāgo vatthuleyyako vajakali jajjharī sellu siggu kāsamaddako ummā cīnamuggo māso rājamāso ṭhapetvā mahānipphāvaṃ avasesanipphāvo aggimantho sunisannako setavaraṇo nāḷikā bhūmiyaṃ jātaloṇīti etesaṃ pattāni aññāni ca evarūpāni tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇakāni pattāni ekaṃsena yāvakālikāni. Yā panaññā mahānakhapiṭṭhimattā paṇṇaloṇi rukkhe ca gacche ca ārohati, tassā pattaṃ yāvajīvikaṃ. Brahmīpattañca yāvakālikanti dīpavāsino vadanti. Ambapallavaṃ yāvakālikaṃ, asokapallavaṃ pana yāvajīvikaṃ.

Yāni vā panaññāni pāḷiyaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, paṇṇāni bhesajjāni nimbapaṇṇaṃ kuṭajapaṇṇaṃ paṭolapaṇṇaṃ sulasipaṇṇaṃ kappāsakapaṇṇaṃ yāni vā panaññānipi atthi paṇṇāni bhesajjāni neva khādanīye khādanīyatthaṃ pharanti na bhojanīye bhojanīyatthaṃ pharantī’’ti (mahāva. 263) –

Vuttāni, tāni yāvajīvikāni. Na kevalañca paṇṇāniyeva tesaṃ pupphaphalādīnipi yāvajīvikāni. Paṇṇānaṃ phaggavapaṇṇaṃ ajjukapaṇṇaṃ phaṇijjakapaṇṇaṃ paṭolapaṇṇaṃ tambūlapaṇṇaṃ paduminipaṇṇanti evaṃ gaṇanavasena anto natthi.

Pupphakhādanīye mūlakapupphaṃ khārakapupphaṃ caccupupphaṃ tambakapupphaṃ vajakalipupphaṃ jajjharīpupphaṃ cūḷanipphāvapupphaṃ mahānipphāvapupphaṃ kaserukapupphaṃ nāḷikeratālaketakānaṃ taruṇapupphāni setavaraṇapupphaṃ siggupupphaṃ uppalapadumajātikānaṃ pupphāni kaṇṇikamattaṃ agandhikapupphaṃ kaḷīrapupphaṃ jīvantīpupphanti evamādi tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇakapupphaṃ yāvakālikaṃ. Asokabakulakuyyakapunnāgacampakajātikaṇavīrakaṇikārakundanavamālikamallikādīnaṃ pana pupphaṃ yāvajīvikaṃ tassa gaṇanāya anto natthi. Pāḷiyaṃ panassa kasāvabhesajjeneva saṅgaho veditabbo.

Phalakhādanīye panasalabujatālanāḷikeraambajambūambāṭakatintiṇikamātuluṅgakapitthalābukumbhaṇḍapussaphalatimbarūsakatipusavātiṅgaṇacocamocamadhukādīnaṃ phalāni yāni loke tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharanti, sabbāni tāni yāvakālikāni. Nāmagaṇanavasena nesaṃ na sakkā pariyantaṃ dassetuṃ. Yāni pana pāḷiyaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, phalāni bhesajjāni – bilaṅgaṃ, pipphaliṃ, maricaṃ, harītakaṃ, vibhītakaṃ, āmalakaṃ, goṭṭhaphalaṃ, yāni vā panaññānipi atthi phalāni bhesajjāni neva khādanīye khādanīyatthaṃ pharanti na bhojanīye bhojanīyatthaṃ pharantī’’ti (mahāva. 263) –

Vuttāni, tāni yāvajīvikāni. Tesampi aparipakkāni acchiva bimbavaraṇaketakakāsmarīādīnaṃ phalāni jātiphalaṃ kaṭukaphalaṃ eḷā takkolanti evaṃ nāmavasena na sakkā pariyantaṃ dassetuṃ.

Aṭṭhikhādanīye labujaṭṭhi panasaṭṭhi ambāṭakaṭṭhi sālaṭṭhi khajjūrīketakatimbarūsakānaṃ taruṇaphalaṭṭhi tintiṇikaṭṭhi bimbaphalaṭṭhi uppala padumajātīnaṃ pokkharaṭṭhīti evamādīni tesu tesu janapadesu manussānaṃ pakatiāhāravasena khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇakāni aṭṭhīni yāvakālikāni. Madhukaṭṭhi punnāgaṭṭhi harītakādīnaṃ aṭṭhīni siddhatthakaṭṭhi rājikaṭṭhīti evamādīni aṭṭhīni yāvajīvikāni. Tesaṃ pāḷiyaṃ phalabhesajjeneva saṅgaho veditabbo.

Piṭṭhakhādanīye sattannaṃ tāva dhaññānaṃ dhaññānulomānaṃ aparaṇṇānañca piṭṭhaṃ panasapiṭṭhaṃ labujapiṭṭhaṃ ambāṭakapiṭṭhaṃ sālapiṭṭhaṃ dhotakatālapiṭṭhañca khīravallipiṭṭhañcāti evamādīni tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇakāni piṭṭhāni yāvakālikāni. Adhotakaṃ tālapiṭṭhaṃ khīravallipiṭṭhaṃ assagandhādipiṭṭhāni ca yāvajīvikāni. Tesaṃ pāḷiyaṃ kasāvehi ca mūlaphalehi ca saṅghaho veditabbo.

Niyyāsakhādanīye eko ucchuniyyāsova sattāhakāliko. Sesā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, jatūni bhesajjāni – hiṅguṃ hiṅgujatuṃ hiṅgusipāṭikaṃ takaṃ takapattiṃ takapaṇṇiṃ sajjulasaṃ yāni vā panaññānipi atthi jatūni bhesajjānī’’ti (mahāva. 263) evaṃ pāḷiyaṃ vuttaniyyāsā yāvajīvikā. Tattha yevāpanakavasena saṅgahitānaṃ ambaniyyāso kaṇikāraniyyāsoti evaṃ nāmavasena na sakkā pariyantaṃ dassetuṃ. Evaṃ imesu mūlakhādanīyādīsu yaṃkiñci yāvakālikaṃ, sabbampi imasmiṃ atthe ‘‘avasesaṃ khādanīyaṃ nāmā’’ti saṅgahitaṃ.

Bhojanīyaṃ nāma pañca bhojanānītiādimhi yaṃ vattabbaṃ taṃ vuttameva. **Khādissāmi bhuñjissāmīti, paṭiggaṇhātī**ti yo bhikkhu vikāle etaṃ khādanīyaṃ bhojanīyañca paṭiggaṇhāti, tassa paṭiggahaṇe tāva āpatti dukkaṭassa. Sesamettha uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kāyato ca kāyacittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Vikālabhojanasikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Sannidhikārakasikkhāpadavaṇṇanā

252. Aṭṭhamasikkhāpade – **belaṭṭhasīso** nāma jaṭilasahassabbhantaro mahāthero. **Araññe viharatī**ti jetavanassa avidūre padhānaghare ekasmiṃ āvāse vasati. **Sukkhakura**nti asūpabyañjanaṃ odanaṃ. So kira antogāme bhuñjitvā pacchā piṇḍāya caritvā tādisaṃ odanaṃ āharati, tañca kho appicchatāya, na paccayagiddhatāya. Thero kira sattāhaṃ nirodhasamāpattiyā vītināmetvā samāpattito vuṭṭhāya taṃ piṇḍapātaṃ udakena temetvā bhuñjati, tato puna sattāhaṃ samāpattiyā nisīdati. Evaṃ dvepi tīṇipi cattāripi sattāhāni vītināmetvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati. Tena vuttaṃ – **‘‘cirena gāmaṃ piṇḍāya pavisatī’’**ti.

253. Kāro karaṇaṃ kiriyāti atthato ekaṃ, sannidhikāro assāti sannidhikāraṃ; sannidhikārameva **sannidhikārakaṃ**. Paṭiggahetvā ekarattaṃ vītināmitassetaṃ adhivacanaṃ. Tenevassa padabhājane vuttaṃ – ‘‘sannidhikārakaṃ nāma ajja paṭiggahitaṃ aparajjū’’ti.

Paṭiggaṇhāti āpatti dukkaṭassāti evaṃ sannidhikataṃ yaṃkiñci yāvakālikaṃ vā yāmakālikaṃ vā ajjhoharitukāmatāya gaṇhantassa paṭiggahaṇe tāva āpatti dukkaṭassa. Ajjhoharato pana ekamekasmiṃ ajjhohāre pācittiyaṃ. Sacepi patto duddhoto hoti, yaṃ aṅguliyā ghaṃsantassa lekhā paññāyati, gaṇṭhikapattassa vā gaṇṭhikantare sneho paviṭṭho hoti, so uṇhe otāpentassa paggharati, uṇhayāguyā vā gahitāya sandissati, tādise pattepi punadivase bhuñjantassa pācittiyaṃ. Tasmā pattaṃ dhovitvā puna tattha acchodakaṃ vā āsiñcitvā aṅguliyā vā ghaṃsitvā nisnehabhāvo jānitabbo. Sace hi udake vā snehabhāvo patte vā aṅgulilekhā paññāyati, duddhoto hoti. Telavaṇṇapatte pana aṅgulilekhā paññāyati, sā abbohārikā. Yaṃ bhikkhū nirapekkhā sāmaṇerānaṃ pariccajanti, tañce sāmaṇerā nidahitvā denti, sabbaṃ vaṭṭati. Sayaṃ paṭiggahetvā apariccattameva hi dutiyadivase na vaṭṭati. Tato hi ekasitthampi ajjhoharato pācittiyameva.

Akappiyamaṃsesu manussamaṃse thullaccayena sadviṃ pācittiyaṃ, avasesesu dukkaṭena saddhiṃ. Yāmakālikaṃ sati paccaye ajjhoharato pācittiyaṃ. Āhāratthāya ajjhoharato dukkaṭena saddhiṃ pācittiyaṃ. Sace pavārito hutvā anatirittakataṃ ajjhoharati, pakatiāmise dve pācittiyāni, manussamaṃse thullaccayena saddhiṃ dve, sesaakappiyamaṃse dukkaṭena saddhiṃ, yāmakālikaṃ sati paccaye sāmisena mukhena ajjhoharato dve, nirāmisena ekameva. Āhāratthāya ajjhoharato vikappadvayepi dukkaṭaṃ vaḍḍhati. Sace vikāle ajjhoharati, pakatibhojane sannidhipaccayā ca vikālabhojanapaccayā ca dve pācittiyāni, akappiyamaṃsesu thullaccayañca dukkaṭañca vaḍḍhati. Yāmakālikesu vikālapaccayā anāpatti, anatirittapaccayā pana vikāle sabbavikappesu anāpatti.

255. **Sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ āhāratthāyā**ti āhāratthāya paṭiggaṇhato paṭiggahaṇapaccayā tāva dukkaṭaṃ, ajjhoharato pana sace nirāmisaṃ hoti, ajjhohāre ajjhohāre dukkaṭaṃ. Atha āmisasaṃsaṭṭhaṃ paṭiggahetvā ṭhapitaṃ hoti, yathāvatthukaṃ pācittiyameva.

256. **Anāpatti yāvakālika**ntiādimhi vikālabhojanasikkhāpade niddiṭṭhaṃ khādanīyabhojanīyaṃ yāva majjhantikasaṅkhāto kālo, tāva bhuñjitabbato **yāvakālikaṃ**. Saddhiṃ anulomapānehi aṭṭhavidhaṃ pānaṃ yāva rattiyā pacchimayāmasaṅkhāto yāmo, tāva paribhuñjitabbato yāmo kālo assāti **yāmakālikaṃ**. Sappiādi pañcavidhaṃ bhesajjaṃ sattāhaṃ nidhetabbato sattāho kālo assāti **sattāhakālikaṃ**. Ṭhapetvā udakaṃ avasesaṃ sabbampi yāvajīvaṃ pariharitvā sati paccaye paribhuñjitabbato **yāvajīvaka**nti vuccati.

Tattha aruṇodayeva paṭiggahitaṃ yāvakālikaṃ satakkhattumpi nidahitvā yāvakālo nātikkamati tāva, yāmakālikaṃ ekaṃ ahorattaṃ, sattāhakālikaṃ sattarattaṃ, itaraṃ sati paccaye, yāvajīvampi paribhuñjantassa anāpatti. Sesamettha uttānameva. Aṭṭhakathāsu pana imasmiṃ ṭhāne pānakathā kappiyānulomakathā ‘‘kappati nu kho yāvakālikena yāmakālika’’ntiādikathā ca kappiyabhūmikathā ca vitthāritā, taṃ mayaṃ āgataṭṭhāneyeva kathayissāma.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kāyato ca kāyacittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Sannidhikārakasikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Paṇītabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

257. Navamasikkhāpade – **paṇītabhojanānī**ti uttamabhojanāni. **Kassa sampannaṃ na manāpa**nti sampattiyuttaṃ kassa na piyaṃ. **Sādu**nti surasaṃ.

259. **Yo pana bhikkhu evarūpāni paṇītabhojanāni agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjeyyā**ti ettha suddhāni sappiādīni viññāpetvā bhuñjanto pācittiyaṃ nāpajjati, sekhiyesu sūpodanaviññattidukkaṭaṃ āpajjati, odanasaṃsaṭṭhāni pana viññāpetvā bhuñjanto pācittiyaṃ āpajjatīti veditabbo, ayaṃ kirettha adhippāyo. Teneva ca ‘‘paṇītānī’’ti avatvā ‘‘paṇītabhojanānī’’ti sutte vuttaṃ. ‘‘Paṇītānī’’ti hi vutte sappiādīnaṃyeva gahaṇaṃ hoti, ‘‘paṇītabhojanānī’’ti vutte pana paṇītasaṃsaṭṭhāni sattadhaññanibbattāni bhojanāni paṇītabhojanānīti ayamattho paññāyati.

Idāni **viññāpeti payoge dukkaṭa**ntiādīsu ayaṃ vinicchayo – ‘‘sappinā bhattaṃ dehi, sappiṃ ākiritvā dehi, sappimissakaṃ katvā dehi, sahasappinā dehi, sappiñca bhattañca dehī’’ti viññāpentassa viññattiyā dukkaṭaṃ, paṭiggahaṇe dukkaṭaṃ, ajjhohāre pācittiyaṃ. ‘‘Sappibhattaṃ dehī’’ti vutte pana yasmā sālibhattaṃ viya sappibhattaṃ nāma natthi; tasmā sūpodanaviññattidukkaṭameva veditabbaṃ.

Sace pana ‘‘sappinā bhattaṃ dehī’’ti vutte bhattaṃ datvā ‘‘sappiṃ katvā bhuñjā’’ti navanītaṃ vā khīraṃ vā dadhiṃ vā deti, mūlaṃ vā pana deti, ‘‘iminā sappiṃ gahetvā bhuñjā’’ti yathāvatthukameva. ‘‘Gosappinā bhattaṃ dehī’’ti vutte pana gosappinā vā detu, gosappimhi asati, purimanayeneva gonavanītādīni vā gāviṃyeva vā detu ‘‘ito sappinā bhuñjā’’ti yathāvatthukameva. Sace pana gosappinā yācito ajiyā sappiādīhi deti, visaṅketaṃ. Evañhi sati aññaṃ yācitena aññaṃ dinnaṃ nāma hoti, tasmā anāpatti. Esa nayo ajiyā sappinā dehīti ādīsupi.

‘‘Kappiyasappinā dehī’’ti vutte akappiyasappinā deti, visaṅketameva. ‘‘Akappiyasappināti vutte akappiyasappinā deti, paṭiggahaṇepi paribhogepi dukkaṭameva. Akappiyasappimhi asati purimanayeneva akappiyanavanītādīni deti ‘‘sappiṃ katvā bhuñjā’’ti akappiyasappināva dinnaṃ hoti. ‘‘Akappiyasappinā’’ti vutte kappiyena deti, visaṅketaṃ. ‘‘Sappinā’’ti vutte sesesu navanītādīsu aññatarena deti, visaṅketameva. Esa nayo navanītena dehītiādīsupi. Yena yena hi viññatti hoti, tasmiṃ vā tassa mūle vā laddhe, taṃ taṃ laddhameva hoti.

Sace pana aññaṃ pāḷiyā āgataṃ vā anāgataṃ vā denti, visaṅketaṃ. Pāḷiyaṃ āgatanavanītādīni ṭhapetvā aññehi navanītādīhi viññāpentassa dukkaṭaṃ. Yathā ca ‘‘sappibhattaṃ dehī’’ti vutte sālibhattassa viya sappibhattassa abhāvā sūpodanaviññattidukkaṭameva hotīti vuttaṃ. Evaṃ navanītabhattaṃ dehītiādīsupi. Paṭipāṭiyā ekamekaṃ vitthāretvā vuccamānepi hi ayamevattho vattabbo siyā, so ca saṅkhepenapi sakkā ñātuṃ, kiṃ tattha vitthārena? Tena vuttaṃ – ‘‘esa nayo navanītena dehītiādīsupī’’ti.

Sace pana sabbehipi sappiādīhi ekaṭṭhāne vā nānāṭṭhāne vā viññāpetvā paṭiladdhaṃ ekabhājane ākiritvā ekarasaṃ katvā tato kusaggenāpi jivhagge binduṃ ṭhapetvā ajjhoharati, nava pācittiyāni āpajjati. Vuttampi cetaṃ parivāre –

‘‘Kāyikāni na vācasikāni,
Sabbāni nānāvatthukāni;
Apubbaṃ acarimaṃ āpajjeyya ekato,
Pañhāmesā kusalehi cintitā’’ti. (pari. 481);

261. **Agilāno gilānasaññī**ti ettha sace gilānasaññīpi hutvā bhesajjatthāya pañca bhesajjāni viññāpeti, mahānāmasikkhāpadena kāretabbo. Nava paṇītabhojanāni viññāpento pana iminā sikkhāpadena kāretabbo. Bhikkhunīnaṃ pana etāni pāṭidesanīyavatthūni honti, sūpodanaviññattiyaṃ ubhayesampi sekhapaṇṇattidukkaṭameva. Sesamettha uttānameva.

Catusamuṭṭhānaṃ – kāyato kāyavācato kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti,

Kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇativajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṇītabhojanasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Dantaponasikkhāpadavaṇṇanā

263. Dasamasikkhāpade – catūsu paccayesu antamaso dantakaṭṭhampi sabbaṃ paṃsukūlameva assāti **sabbapaṃsukūliko**. So kira susāne chaḍḍitabhājanameva pattaṃ katvā tattha chaḍḍitacoḷakeheva cīvaraṃ katvā tattha chaḍḍitamañcapīṭhakāniyeva gahetvā paribhuñjati. **Ayyavosāṭitakānī**ti ettha **ayyā** vuccanti kālaṅkatā pitipitāmahā. **Vosāṭitakāni** vuccanti tesaṃ atthāya susānādīsu chaḍḍitakāni khādanīyabhojanīyāni; manussā kira kālaṅkate ñātake uddissa yaṃ tesaṃ sajīvakāle piyaṃ hoti, taṃ etesu susānādīsu piṇḍaṃ piṇḍaṃ katvā ‘‘ñātakā no paribhuñjantūti ṭhapenti. So bhikkhu taṃ gahetvā bhuñjati, aññaṃ paṇītampi diyyamānaṃ na icchati. Tena vuttaṃ – ‘‘susānepi rukkhamūlepi ummārepi ayyavosāṭitakāni sāmaṃ gahetvā paribhuñjatī’’ti. **Thero**ti thiro ghanabaddho. **Vaṭharo**ti thūlo; thūlo ca ghanasarīro cāyaṃ bhikkhūti vuttaṃ hoti. **Manussamaṃsaṃ maññe khādatī**ti manussamaṃsaṃ khādatīti naṃ sallakkhema; manussamaṃsaṃ khādantā hi īdisā bhavantīti ayaṃ tesaṃ adhippāyo.

264. **Udakadantapone kukkuccāyantī**ti ettha te bhikkhū ‘‘adinnaṃ mukhadvāraṃ āhāraṃ āhareyyā’’ti padassa sammā atthaṃ asallakkhetvā kukkuccāyisuṃ, bhagavā pana yathāuppannassa vatthussa vasena pitā viya dārake te bhikkhū saññāpento anupaññattiṃ ṭhapesi.

265. **Adinna**nti kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā gaṇhantassa kāyakāyapaṭibaddhanissaggiyānaṃ aññataravasena na dinnaṃ. Etadeva hi sandhāya padabhājane ‘‘adinnaṃ nāma appaṭiggahitakaṃ vuccatī’’ti vuttaṃ. Dutiyapārājike pana ‘‘adinnaṃ nāma parapariggahitakaṃ vuccatī’’ti vuttaṃ. **Dinna**nti idaṃ pana tasseva adinnassa paṭipakkhavasena lakkhaṇadassanatthaṃ uddhaṭaṃ. Niddese cassa **‘‘kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā nissaggiyena vā dente’’**ti evaṃ aññasmiṃ dadamāne **‘‘hatthapāse ṭhito kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paṭiggaṇhātī**ti taṃ evaṃ diyyamānaṃ antamaso rathareṇumpi sace pubbe vuttalakkhaṇe hatthapāse ṭhito kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paṭiggaṇhāti, etaṃ evaṃ paṭiggahitaṃ dinnaṃ nāma vuccati. Na ‘‘idaṃ gaṇha, idaṃ tava hotū’’tiādivacanena nissaṭṭhaṃ.

Tattha **kāyenā**ti hatthādīsu yena kenaci sarīrāvayavena; antamaso pādaṅguliyāpi diyyamānaṃ kāyena dinnaṃ nāma hoti, paṭiggahaṇepi eseva nayo. Yena kenaci hi sarīrāvayavena gahitaṃ kāyena gahitameva hoti. Sacepi natthukaraṇiyā diyyamānaṃ nāsāpuṭena akallako vā mukhena paṭiggaṇhāti. Ābhogamattameva hi ettha pamāṇanti ayaṃ nayo mahāpaccariyaṃ vutto. **Kāyapaṭibaddhenā**ti kaṭacchuādīsu yena kenaci upakaraṇena dinnaṃ kāyapaṭibaddhena dinnaṃ nāma hoti. Paṭiggahaṇepi eseva nayo. Yena kenaci sarīrapaṭibaddhena pattathālakādinā gahitaṃ kāyapaṭibaddhena gahitameva hoti. **Nissaggiyenā**ti kāyato ca kāyapaṭibaddhato ca mocetvā hatthapāse ṭhitassa kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā pātiyamānampi nissaggiyena payogena dinnaṃ nāma hoti. Ayaṃ tāva pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ panettha **pāḷimuttakavinicchayo** – pañcaṅgehi paṭiggahaṇaṃ ruhati – thāmamajjhimassa purisassa uccāraṇamattaṃ hoti, hatthapāso paññāyati, abhihāro paññāyati, devo vā manusso vā tiracchānagato vā kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā nissaggiyena vā deti, taṃ ce bhikkhu kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paṭiggaṇhāti. Evaṃ pañcahaṅgehi paṭiggahaṇaṃ ruhati.

Tattha ṭhitanisinnanipannānaṃ pavāraṇasikkhāpade vuttanayeneva hatthapāso veditabbo. Sace pana dāyakapaṭiggāhakesu eko ākāse hoti, eko bhūmiyaṃ, bhūmaṭṭhassa ca sīsena ākāsaṭṭhassa ca ṭhapetvā dātuṃ vā gahetuṃ vā pasāritahatthaṃ, yaṃ āsannataraṃ aṅgaṃ, tassa orimantena hatthapāsappamāṇaṃ paricchinditabbaṃ. Sacepi eko kūpe hoti, eko kūpataṭe, eko vā pana rukkhe, eko pathaviyaṃ, vuttanayeneva hatthapāsappamāṇaṃ paricchinditabbaṃ. Evarūpe hatthapāse ṭhatvā sacepi pakkhī mukhatuṇḍakena vā hatthī vā soṇḍāya gahetvā pupphaṃ vā phalaṃ vā deti, paṭiggahaṇaṃ ruhati. Sace pana addhaṭṭhamaratanassāpi hatthino khandhe nisinno, tena soṇḍāya diyyamānaṃ gaṇhāti, vaṭṭatiyeva.

Eko bahūni bhattabyañjanabhājanāni sīse katvā bhikkhussa santikaṃ āgantvā ṭhitakova gaṇhathāti vadati, na tāva abhihāro paññāyati, tasmā na gahetabbaṃ. Sace pana īsakampi onamati, bhikkhunā hatthaṃ pasāretvā heṭṭhimabhājanaṃ ekadesenāpi sampaṭicchitabbaṃ. Ettāvatā sabbabhājanāni paṭiggahitāni honti, tato paṭṭhāya oropetvā vā ugghāṭetvā vā yaṃ icchati, taṃ gahetvā bhuñjituṃ vaṭṭati. Sabhattapacchiādimhi pana ekabhājane vattabbameva natthi, kājena bhattaṃ harantopi sace kājaṃ onāmetvā deti, vaṭṭati. Tiṃsahattho veṇu hoti, ekasmiṃ ante guḷakumbho baddho, ekasmiṃ sappikumbho, tañce paṭiggaṇhāti, sabbaṃ paṭiggahitameva. Ucchuyantadoṇito paggharantameva rasaṃ gaṇhathāti vadati, abhihāro na paññāyatīti na gahetabbo. Sace pana kasaṭaṃ chaḍḍetvā hatthena ussiñcitvā ussiñcitvā deti, vaṭṭati.

Bahū pattā mañce vā pīṭhe vā kaṭasārake vā doṇiyaṃ vā phalake vā ṭhapitā honti, yattha ṭhitassa dāyako hatthapāse hoti, tattha ṭhatvā paṭiggahaṇasaññāya mañcādīni aṅguliyāpi phusitvā ṭhitena vā nisinnena vā nipannena vā yaṃ tesu pattesu diyyati, taṃ sabbaṃ paṭiggahitaṃ hoti. Sacepi paṭiggahessāmīti mañcādīni āruhitvā nisīdati, vaṭṭatiyeva. Sace pana mañcādīni hatthena gahetvā mañce nisīdati, vattabbameva natthi.

Pathaviyaṃ pana sacepi kucchiyā kucchiṃ āhacca ṭhitā honti, yaṃ yaṃ aṅguliyā vā sūciyā vā phusitvā nisinno hoti, tattha tattha diyyamānameva paṭiggahitaṃ hoti. ‘‘Yattha katthaci mahākaṭasārahatthattharaṇādīsu ṭhapitapatte paṭiggahaṇaṃ na ruhatī’’ti vuttaṃ, taṃ hatthapāsātikkamaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Hatthapāse pana sati yattha katthaci vaṭṭati aññatra tatthajātakā.

Tatthajātake pana paduminipaṇṇe vā kiṃsukapaṇṇādimhi vā na vaṭṭati. Na hi taṃ kāyapaṭibaddhasaṅkhyaṃ gacchati. Yathā ca tatthajātake; evaṃ khāṇuke bandhitvā ṭhapitamañcādimhi asaṃhārime phalake vā pāsāṇe vā na ruhatiyeva, tepi hi tatthajātakasaṅkhepupagā honti. Bhūmiyaṃ atthatesu sukhumesu tintiṇikādipaṇṇesupi paṭiggahaṇaṃ na ruhati, na hi tāni sandhāretuṃ samatthānīti. Mahantesu pana paduminipaṇṇādīsu ruhati. Sace hatthapāsaṃ atikkamma ṭhito dīghadaṇḍakena uḷuṅkena deti, āgantvā dehīti vattabbo. Vacanaṃ asutvā vā anādiyitvā vā patte ākiratiyeva, puna paṭiggahetabbaṃ. Dūre ṭhatvā bhattapiṇḍaṃ khipantepi eseva nayo.

Sace pattatthavikato nīhariyamāne patte rajanacuṇṇāni honti, sati udake dhovitabbo, asati rajanacuṇṇaṃ pucchitvā paṭiggahetvā vā piṇḍāya caritabbaṃ. Sace piṇḍāya carantassa rajaṃ patati, paṭiggahetvā bhikkhā gaṇhitabbā. Appaṭiggahetvā gaṇhato vinayadukkaṭaṃ. Taṃ pana puna paṭiggahetvā bhuñjato anāpatti. Sace pana ‘‘paṭiggahetvā dethā’’ti vutte vacanaṃ asutvā vā anādiyitvā vā bhikkhaṃ dentiyeva, vinayadukkaṭaṃ natthi, puna paṭiggahetvā aññā bhikkhā gahetabbā.

Sace mahāvāto tato tato rajaṃ pāteti, na sakkā hoti bhikkhaṃ gahetuṃ, ‘‘anupasampannassa dassāmī’’ti suddhacittena ābhogaṃ katvā gaṇhituṃ vaṭṭati. Evaṃ piṇḍāya caritvā vihāraṃ vā āsanasālaṃ vā gantvā taṃ anupasampannassa datvā puna tena dinnaṃ vā tassa vissāsena vā paṭiggahetvā bhuñjituṃ vaṭṭati.

Sace bhikkhācāre sarajaṃ pattaṃ bhikkhussa deti, so vattabbo – ‘‘imaṃ paṭiggahetvā bhikkhaṃ vā gaṇheyyāsi, paribhuñjeyyāsi vā’’ti tena tathā kātabbaṃ. Sace rajaṃ upari uppilavati, kañjikaṃ pavāhetvā sesaṃ bhuñjitabbaṃ. Sace anto paviṭṭhaṃ hoti, paṭiggahetabbaṃ. Anupasampanne asati hatthato amocentena, yattha anupasampanno atthi tattha netvā paṭiggahetabbaṃ. Sukkhabhatte patitarajaṃ apanetvā bhuñjituṃ vaṭṭati. Sace atisukhumaṃ hoti, uparibhattena saddhiṃ apanetabbaṃ, paṭiggahetvā vā bhuñjitabbaṃ. Yāguṃ vā sūpaṃ vā purato ṭhapetvā ālulentānaṃ bhājanato phusitāni uggantvā patte patanti, patto paṭiggahetabbo.

Uḷuṅkena āharitvā dentānaṃ paṭhamataraṃ uḷuṅkato thevā patte patanti, supatitā, abhihaṭattā doso natthi. Sacepi carukena bhatte ākiriyamāne carukato masi vā chārikā vā patati, abhihaṭattā nevatthi doso. Anantarassa bhikkhuno diyyamānaṃ pattato uppatitvā itarassa patte patati, supatitaṃ. Paṭiggahitameva hi taṃ hoti.

Sace jajjharisākhādiṃ phāletvā ekassa bhikkhuno dentānaṃ sākhato phusitāni aññassa patte patanti, patto paṭiggahetabbo. Yassa pattassa upari phālenti, tassa patte patitesu dātukāmatāya abhihaṭattā doso natthi. Pāyāsassa pūretvā pattaṃ denti, uṇhattā heṭṭhā gahetuṃ na sakkoti, mukhavaṭṭiyāpi gahetuṃ vaṭṭati. Sace tathāpi na sakkoti, ādhārakena gaṇhitabbo.

Āsanasālāya pattaṃ gahetvā nisinno bhikkhu niddaṃ okkanto hoti, neva āhariyamānaṃ na diyyamānaṃ jānāti, appaṭiggahitaṃ hoti. Sace pana ābhogaṃ katvā nisinno hoti, vaṭṭati. Sacepi so hatthena ādhārakaṃ muñcitvā pādena pelletvā niddāyati, vaṭṭatiyeva. Pādena ādhārakaṃ akkamitvā paṭiggaṇhantassa pana jāgarantassapi anādarapaṭiggahaṇaṃ hoti, tasmā na kātabbaṃ. Keci evaṃ ādhārakena paṭiggahaṇaṃ kāyapaṭibaddhapaṭibaddhena paṭiggahaṇaṃ nāma hoti, tasmā na vaṭṭatīti vadanti. Taṃ tesaṃ vacanamattameva. Atthato pana sabbampetaṃ kāyapaṭibaddhameva hoti. Kāyasaṃsaggepi cesa nayo dassitova. Yampi bhikkhussa diyyamānaṃ patati, tampi sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Tatridaṃ suttaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, yaṃ diyyamānaṃ patati, taṃ sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ pariccattaṃ taṃ, bhikkhave, dāyakehī’’ti (cūḷava. 273).

Idañca pana suttaṃ neyyatthaṃ. Tasmā evamettha adhippāyo veditabbo – yaṃ diyyamānaṃ dāyakassa hatthato parigaḷitvā suddhāya vā bhūmiyā paduminipaṇṇavatthakaṭasārakādīsu vā patati, taṃ sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Yaṃ pana sarajāya bhūmiyā patati, taṃ rajaṃ puñchitvā vā dhovitvā vā paṭiggahetvā vā paribhuñjitabbaṃ. Sace pana pavaṭṭantaṃ aññassa bhikkhuno santikaṃ gacchati, tena āharāpetumpi vaṭṭati. Sace taṃ bhikkhuṃ vadati ‘‘tvaṃyeva khādā’’ti tassāpi khādituṃ vaṭṭati. Anāṇattena pana tena na gahetabbaṃ. Anāṇattenāpi ‘‘itarassa dassāmī’’ti gahetuṃ vaṭṭatīti kurundiyaṃ vuttaṃ. Kasmā panetaṃ itarassa bhikkhuno gahetuṃ na vaṭṭatīti? Bhagavatā ananuññātattā. Bhagavatā hi ‘‘sāmaṃ gahetvā paribhuñjitu’’nti vadantena yasseva taṃ diyyamānaṃ patati, tassa appaṭiggahitakampi taṃ gahetvā paribhogo anuññāto. ‘‘Pariccattaṃ taṃ bhikkhave dāyakehī’’ti vacanena panettha parasantakābhāvo dīpito. Tasmā aññassa sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ na vaṭṭati, tassa pana āṇattiyā vaṭṭatīti ayaṃ kirettha adhippāyo.

Yasmā ca taṃ appaṭiggahitakattā anuññātaṃ, tasmā yathāṭhitaṃyeva anāmasitvā kenaci pidahitvā ṭhapitaṃ dutiyadivasepi paribhuñcituṃ vaṭṭati, sannidhipaccayā anāpatti. Paṭiggahetvā pana paribhuñjitabbaṃ. Taṃdivasaṃyeva hi tassa sāmaṃ gahetvā paribhogo anuññāto, na tato paranti ayampi kirettha adhippāyo.

Idāni abbohārikanayo vuccati – bhuñjantānañhi dantā khiyyanti, nakhā khiyyanti, pattassa vaṇṇo khiyyati, sabbaṃ abbohārikaṃ. Yampi satthakena ucchuādīsu phālitesu malaṃ paññāyati, etaṃ navasamuṭṭhitaṃ nāma paṭiggahetvā paribhuñjitabbaṃ. Satthakaṃ dhovitvā phālitesu malaṃ na paññāyati, lohagandhamattaṃ hoti, taṃ abbohārikaṃ. Yampi satthakaṃ gahetvā pariharanti, tena phālitepi eseva nayo. Na hi taṃ paribhogatthāya pariharantīti. Mūlabhesajjādīni pisantānaṃ vā koṭṭentānaṃ vā nisadanisadapotakaudukkhalamusalādīni khiyyanti, pariharaṇakavāsiṃ tāpetvā bhesajjatthāya takke vā khīre vā pakkhipanti, tattha nīlikā paññāyati. Satthake vuttasadisova vinicchayo. Āmakatakkādīsu pana sayaṃ na pakkhipitabbā. Pakkhipati ce, sāmapākato na muccati.

Deve vassante piṇḍāya carantassa sarīrato vā cīvarato vā kiliṭṭhaudakaṃ patte patati, taṃ paṭiggahetabbaṃ. Rukkhamūlādīsu bhuñjantassa patitepi eseva nayo. Sace pana sattāhaṃ vassante deve suddhaṃ udakaṃ hoti, abbhokāsato vā patati, vaṭṭati. Sāmaṇerassa odanaṃ dentena tassa pattagataṃ acchupanteneva dātabbo. Patto vāssa paṭiggahetabbo. Appaṭiggahite odanaṃ chupitvā puna attano patte odanaṃ gaṇhantassa uggahitako hoti.

Sace pana dātukāmo hutvā ‘‘āhara sāmaṇera pattaṃ, odanaṃ gaṇhā’’ti vadati, itaro ca ‘‘alaṃ mayha’’nti paṭikkhipati, puna tavevetaṃ mayā pariccatta’’nti ca vuttepi ‘‘na mayhaṃ etenattho’’ti vadati. Satakkhattumpi pariccajatu, yāva attano hatthagataṃ paṭiggahitameva hoti.

Sace pana ādhārake ṭhitaṃ nirapekkho ‘‘gaṇhā’’ti vadati, puna paṭiggahetabbaṃ. Sāpekkho ādhārake pattaṃ ṭhapetvā ‘‘etto pūvaṃ vā bhattaṃ vā gaṇhā’’ti sāmaṇeraṃ vadati, sāmaṇero hatthaṃ dhovitvā sacepi satakkhattuṃ gahetvā attano pattagataṃ aphusantova attano patte pakkhipati, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Yadi pana attano pattagataṃ phusitvā tato gaṇhāti, sāmaṇerasantakena saṃsaṭṭhaṃ hoti, puna paṭiggahetabbaṃ. Keci pana ‘‘sacepi gayhamānaṃ chijjitvā tattha patati, puna paṭiggahetabba’’nti vadanti. Taṃ ‘‘ekaṃ bhattapiṇḍaṃ gaṇha, ekaṃ pūvaṃ gaṇha, imassa guḷapiṇḍassa ettakaṃ padesaṃ gaṇhā’’ti evaṃ paricchinditvā vutte veditabbaṃ. Idha pana paricchedo natthi. Tasmā yaṃ sāmaṇerassa patte patati, tadeva paṭiggahaṇaṃ vijahati. Hatthagataṃ pana yāva sāmaṇero vā ‘‘ala’’nti na oramati, bhikkhu vā na vāreti, tāva bhikkhusseva santakaṃ, tasmā paṭiggahaṇaṃ na vijahati.

Sace attano vā bhikkhūnaṃ vā yāgupacanakabhājane kesañci atthāya odanaṃ pakkhipati, ‘‘sāmaṇera, bhājanassa upari hatthaṃ karohī’’ti vatvā tassa hatthe pakkhipitabbaṃ, tassa hatthato bhājane patitañhi dutiyadivase bhājanassa akappiyabhāvaṃ na karoti, pariccattattā. Sace evaṃ akatvā pakkhipati, pattamiva bhājanaṃ nirāmisaṃ katvā paribhuñjitabbaṃ. Dāyakā yāgukuṭaṃ ṭhapetvā gatā, taṃ daharasāmaṇero paṭiggaṇhāpetuṃ na sakkoti, bhikkhu pattaṃ upanāmeti, sāmaṇero kuṭassa gīvaṃ pattassa mukhavaṭṭiyaṃ ṭhapetvā āvajjeti, pattagatā yāgu paṭiggahitāva hoti. Atha vā bhikkhu bhūmiyaṃ hatthaṃ ṭhapeti, sāmaṇero pavaṭṭetvā tattha āropeti, vaṭṭati. Pūvapacchibhattapacchiucchubhārādīsupi eseva nayo.

Sace paṭiggahaṇūpagaṃ bhāraṃ dve tayo sāmaṇerā denti, ekena vā balavatā ukkhittaṃ dve tayo bhikkhū gaṇhanti, vaṭṭati. Mañcassa vā pīṭhassa vā pāde telaghaṭaṃ vā phāṇitaghaṭaṃ vā navanītaghaṭaṃ vā laggenti, bhikkhussa mañcepi pīṭhepi nisīdituṃ vaṭṭati. Uggahitakaṃ nāma na hoti.

Nāgadantake vā aṅkusake vā dve telaghaṭā laggitā honti, upari paṭiggahitako heṭṭhā appaṭiggahitako, uparimaṃ gahetuṃ vaṭṭati. Heṭṭhā paṭiggahitako upari appaṭiggahitako, uparimaṃ gahetvā itaraṃ gaṇhato uparimo uggahitako hoti. Heṭṭhāmañce appaṭiggahitakaṃ telathālakaṃ hoti, taṃ ce sammajjanto sammuñjaniyā ghaṭṭeti, uggahitakaṃ na hoti. Paṭiggahitakaṃ gaṇhissāmīti appaṭiggahitakaṃ gahetvā ñatvā puna ṭhapeti, uggahitakaṃ na hoti. Bahi nīharitvā sañjānāti, bahi aṭṭhapetvā haritvā tattheva ṭhapetabbaṃ, natthi doso. Sace pana pubbe vivaritvā ṭhapitaṃ na pidahitabbaṃ; yathā pubbe ṭhitaṃ tatheva ṭhapetabbaṃ. Sace bahi ṭhapeti, puna na chupitabbaṃ.

Heṭṭhāpāsādaṃ orohanto nisseṇimajjhe sañjānāti, anokāsattā uddhaṃ vā adho vā haritvā ṭhapetabbaṃ. Paṭiggahitake telādimhi kaṇṇakaṃ uṭṭheti, siṅgiverādimhi ghanacuṇṇaṃ, taṃsamuṭṭhānameva nāmetaṃ, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi.

Tālaṃ vā nāḷikeraṃ vā āruḷho yottena phalapiṇḍiṃ otāretvā upari ṭhitova gaṇhathāti vadati, na gahetabbaṃ. Sace añño bhūmiyaṃ ṭhito yottapāsake gahetvā ukkhipitvā deti, vaṭṭati. Saphalaṃ mahāsākhaṃ kappiyaṃ kāretvā paṭiggaṇhāti, phalāni paṭiggahitāneva honti, yathāsukhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati.

Antovatiyaṃ ṭhatvā vatiṃ chinditvā ucchuṃ vā timbarūsakaṃ vā denti, hatthapāse sati vaṭṭati. Vatidaṇḍakesu appaharitvā niggataṃ gaṇhantassa vaṭṭati. Paharitvā niggate aṭṭhakathāsu doso na dassito. Mayaṃ pana yaṃ ṭhānaṃ pahaṭaṃ, tato sayaṃpatitameva hotīti takkayāma. Tasmimpi aṭṭhatvā gacchante yujjati, suṅkaghātato pavaṭṭetvā bahipatitabhaṇḍaṃ viya. Vatiṃ vā pākāraṃ vā laṅghāpetvā denti, sace pana na puthulo pākāro, antopākāre ca bahipākāre ca ṭhitassa hatthapāso pahoti, hatthasatampi uddhaṃ gantvā sampattaṃ gahetuṃ vaṭṭati.

Bhikkhu gilānaṃ sāmaṇeraṃ khandhena vahati, so phalāphalaṃ disvā gahetvā khandhe nisinnova deti, vaṭṭati. Aparo bhikkhuṃ vahanto khandhe nisinnassa bhikkhuno deti, vaṭṭatiyeva.

Bhikkhu phaliniṃ sākhaṃ chāyatthāya gahetvā gacchati, phalāni khādituṃ citte uppanne paṭiggahāpetvā khādituṃ vaṭṭati. Macchikavāraṇatthaṃ kappiyaṃ kāretvā paṭiggaṇhāti, khāditukāmo ce hoti, mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭati, khādantassa natthi doso.

Bhikkhu paṭiggahaṇārahaṃ bhaṇḍaṃ manussānaṃ yāne ṭhapetvā maggaṃ gacchati, yānaṃ kaddame laggati, daharo cakkaṃ gahetvā ukkhipati, vaṭṭati, uggahitakaṃ nāma na hoti. Nāvāya ṭhapetvā nāvaṃ arittena vā pājeti, hatthena vā kaḍḍhati, vaṭṭati. Uḷumpepi eseva nayo. Cāṭiyaṃ kuṇḍake vā ṭhapetvāpi taṃ anupasampannena gāhāpetvā anupasampannaṃ bāhāyaṃ gahetvā tarituṃ vaṭṭati. Tasmimpi asati anupasampannaṃ gāhāpetvā taṃ bāhāyaṃ gahetvā tarituṃ vaṭṭati.

Upāsakā gamikabhikkhūnaṃ pātheyyataṇḍule denti. Sāmaṇerā bhikkhūnaṃ taṇḍule gahetvā attano taṇḍule gahetuṃ na sakkonti, bhikkhū tesaṃ taṇḍule gaṇhanti. Sāmaṇerā attanā gahitataṇḍulesu khīṇesu itarehi taṇḍulehi yāguṃ pacitvā sabbesaṃ pattāni paṭipāṭiyā ṭhapetvā yāguṃ ākiranti. Paṇḍito sāmaṇero attano pattaṃ gahetvā therassa deti, therassa pattaṃ anutherassāti evaṃ sabbāni parivatteti, sabbehi sāmaṇerassa santakaṃ bhuttaṃ hoti, vaṭṭati.

Sacepi sāmaṇero apaṇḍito hoti, attano patte yāguṃ sayameva pātuṃ ārabhati, ‘‘āvuso tuyhaṃ yāguṃ mayhaṃ dehī’’ti evaṃ therehi paṭipāṭiyā yācitvāpi pivituṃ vaṭṭati, sabbehi sāmaṇerassa santakameva bhuttaṃ hoti, neva uggahitapaccayā na sannidhipaccayā vajjaṃ phusanti. Ettha pana mātāpitūnaṃ telādīni chāyādīnaṃ atthāya sākhādīni ca harantānaṃ imesañca viseso na dissati. Tasmā kāraṇaṃ upaparikkhitabbaṃ.

Sāmaṇero bhattaṃ pacitukāmo taṇḍule dhovitvā niccāletuṃ na sakkoti. Bhikkhunā taṇḍule ca bhājanañca paṭiggahetvā taṇḍule dhovitvā niccāletvā bhājanaṃ uddhanaṃ āropetabbaṃ, aggi na kātabbo, pakkakāle vivaritvā pakkabhāvo jānitabbo. Sace duppakkaṃ hoti, pākatthāya pidahituṃ na vaṭṭati. Rajassa vā chārikāya vā apatanatthāya vaṭṭati, pakkakāle āropetumpi bhuñjitumpi vaṭṭati, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi.

Sāmaṇero paṭibalo pacituṃ, khaṇo panassa natthi, katthaci gantukāmo. Bhikkhunā sataṇḍulodakabhājanaṃ paṭiggahetvā uddhanaṃ āropetvā aggiṃ jāletvā gacchāhīti vattabbo. Tato paraṃ purimanayeneva sabbaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Bhikkhu yāguatthāya suddhaṃ bhājanaṃ āropetvā udakaṃ tāpeti, vaṭṭati. Tatte udake sāmaṇero taṇḍule pakkhipati, tato paṭṭhāya bhikkhunā aggi na kātabbo. Pakkayāguṃ paṭiggahetvā pātuṃ vaṭṭati.

Sāmaṇero yāguṃ pacati, hatthakukkuccako bhikkhu kīḷanto bhājanaṃ āmasati, pidhānaṃ āmasati, uggataṃ pheṇaṃ chinditvā harati, tasseva pātuṃ na vaṭṭati, durupaciṇṇaṃ nāma hoti. Sace pana dabbiṃ vā uḷuṅkaṃ vā gahetvā anukkhipanto āluḷeti, sabbesaṃ na vaṭṭati, sāmapākañceva hoti durupaciṇṇañca. Sace ukkhipati, uggahitakampi hoti.

Bhikkhunā piṇḍāya caritvā ādhārake patto ṭhapito hoti, tatra ce añño lolabhikkhu kīḷanto pattaṃ āmasati, pattapidhānaṃ āmasati, tasseva tato laddhaṃ bhattaṃ na vaṭṭati. Sace pana pattaṃ ukkhipitvā ṭhapeti, sabbesaṃ na vaṭṭati. Tatthajātakaphalāni sākhāya vā valliyā vā gahetvā cāleti, tasseva tato laddhaṃ phalaṃ na vaṭṭati, durupaciṇṇadukkaṭañca āpajjati. Phalarukkhaṃ pana apassayituṃ vā tattha kaṇḍake vā bandhituṃ vaṭṭati, durupaciṇṇaṃ na hotīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ.

Araññe patitaṃ pana ambaphalādiṃ disvā sāmaṇerassa dassāmīti āharitvā dātuṃ vaṭṭati. Sīhavighāsādiṃ disvāpi sāmaṇerassa dassāmīti paṭiggahetvā vā appaṭiggahetvā vā āharitvā dātuṃ vaṭṭati. Sace pana sakkoti vitakkaṃ sodhetuṃ, tato laddhaṃ khāditumpi vaṭṭati, neva āmakamaṃsapaṭiggahaṇapaccayā na uggahitakapaccayā vajjaṃ phusati.

Mātāpitūnaṃ atthāya telādīni gahetvā gacchato antarāmagge byādhi uppajjati, tato yaṃ icchati, taṃ paṭiggahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Sace pana mūlepi paṭiggahitaṃ hoti, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Mātāpitūnaṃ taṇḍule āharitvā deti, te tatoyeva yāguādīni sampādetvā tassa denti, vaṭṭati sannidhipaccayā vā uggahitakapaccayā vā doso natthi.

Bhikkhu pidahitvā udakaṃ tāpeti, yāva parikkhayā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Sace panettha chārikā patati, paṭiggahetabbaṃ. Dīghasaṇḍāsena thālakaṃ gahetvā telaṃ pacantassa chārikā patati, hatthena amuñcanteneva pacitvā otāretvā paṭiggahetabbaṃ. Sace aṅgārāpi dārūni vā paṭiggahetvā ṭhapitāni, mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭati.

Bhikkhu ucchuṃ khādati, sāmaṇero ‘‘mayhampi dethā’’ti vadati. ‘‘Ito chinditvā gaṇhā’’ti vutto gaṇhāti, avasese puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Guḷapiṇḍakaṃ khādantassāpi eseva nayo. Vuttokāsato chinditvā gahitāvasesañhi ajahitapaṭiggahaṇameva hoti.

Bhikkhu guḷaṃ bhājento paṭiggahetvā koṭṭhāse karoti, bhikkhūpi sāmaṇerāpi āgantvā ekagahaṇeneva ekamekaṃ koṭṭhāsaṃ gaṇhanti, gahitāvasesaṃ paṭiggahitameva hoti. Sace lolasāmaṇero gaṇhitvā gaṇhitvā puna ṭhapeti, tassa gahitāvasesaṃ appaṭiggahitakaṃ hoti.

Bhikkhu dhūmavaṭṭiṃ paṭiggahetvā dhūmaṃ pivati, mukhañca kaṇṭho ca manosilāya litto viya hoti, yāvakālikaṃ bhuñjituṃ vaṭṭati, yāvakālikena yāvajīvikasaṃsagge doso natthi.

Pattaṃ vā rajanaṃ vā pacantassa kaṇṇanāsamukhacchiddehi dhūmo pavisati, byādhipaccayā pupphaṃ vā phalaṃ vā upasiṅghati, abbohārikattā vaṭṭati. Bhattuggāro tāluṃ āhacca antoyeva pavisati, avisayattā vaṭṭati. Mukhaṃ paviṭṭhaṃ pana ajjhoharato vikāle āpatti. Dantantare laggassa āmisassa raso pavisati, āpattiyeva. Sace sukhumaṃ āmisaṃ hoti, raso na paññāyati, abbohārikapakkhaṃ bhajati.

Upakaṭṭhe kāle nirudakaṭṭhāne bhattaṃ bhuñjitvā kakkhāretvā dve tayo kheḷapiṇḍe pātetvā udakaṭṭhānaṃ gantvā mukhaṃ vikkhāletabbaṃ. Paṭiggahetvā ṭhapitasiṅgiverādīnaṃ aṅkurā nikkhamanti, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Loṇe asati samuddodakena loṇakiccaṃ kātuṃ vaṭṭati. Paṭiggahetvā ṭhapitaṃ loṇodakaṃ loṇaṃ hoti, loṇaṃ vā udakaṃ hoti, raso vā phāṇitaṃ hoti, phāṇitaṃ vā raso hoti, mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭati. Himakarakā udakagatikā eva. Parihārikena katakaṭṭhinā udakaṃ pasādenti, taṃ abbohārikaṃ, āmisena saddhiṃ vaṭṭati. Āmisagatikehi kapitthaphalādīhi pasāditaṃ purebhattameva vaṭṭati.

Pokkharaṇīādīsu udakaṃ bahalaṃ hoti, vaṭṭati. Sace pana mukhe ca hatthe ca laggati, na vaṭṭati, paṭiggahetvā paribhuñjitabbaṃ. Khettesu kasitaṭṭhāne bahalaṃ udakaṃ hoti, paṭiggahetabbaṃ. Sace sanditvā kandarādīni pavisitvā nadiṃ pūreti, vaṭṭati. Kakudhasobbhādayo honti, rukkhato patitehi pupphehi sañchannodakā, sace puppharaso na paññāyati, paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Parittaṃ udakaṃ hoti, raso paññāyati, paṭiggahetabbaṃ. Pabbatakandarādīsu kāḷavaṇṇapaṇṇasañchannaudakepi eseva nayo.

Pānīyaghaṭe sareṇukāni vā savaṇṭakhīrāni vā pupphāni pakkhittāni honti, paṭiggahetabbaṃ. Pupphāni vā paṭiggahetvā pakkhipitabbāni. Pāṭalicampakamallikā pakkhittā honti, vāsamattaṃ tiṭṭhati taṃ abbohārikaṃ, dutiyadivasepi āmisena saddhiṃ vaṭṭati. Bhikkhunā ṭhapitapupphavāsitakapānīyato sāmaṇero pānīyaṃ gahetvā pītāvasesaṃ tattheva ākirati, paṭiggahetabbaṃ. Padumasarādīsu udakaṃ santharitvā ṭhitaṃ pupphareṇuṃ ghaṭena vikkhambhetvā udakaṃ gahetuṃ vaṭṭati. Kappiyaṃ kārāpetvā paṭiggahetvā ṭhapitaṃ dantakaṭṭhaṃ hoti, sace tassa rasaṃ pivitukāmo, mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭati. Appaṭiggahetvā ṭhapitaṃ paṭiggahetabbaṃ. Ajānantassa rase paviṭṭhepi āpattiyeva. Acittakañhi idaṃ sikkhāpadaṃ.

Mahābhūtesu kiṃ vaṭṭati, kiṃ na vaṭṭatīti? Khīraṃ tāva vaṭṭati, kappiyamaṃsakhīraṃ vā akappiyamaṃsakhīraṃ vā hotu, pivantassa anāpatti. Assu kheḷo siṅghāṇikā muttaṃ karīsaṃ semhaṃ dantamalaṃ akkhigūthako kaṇṇagūthako sarīre uṭṭhitaloṇanti idaṃ sabbaṃ vaṭṭati. Yaṃ panettha ṭhānato cavitvā patte vā hatthe vā patati, taṃ paṭiggahetabbaṃ. Aṅgalaggaṃ paṭiggahitakameva. Uṇhapāyāsaṃ bhuñjantassa sedo aṅgulianusārena ekābaddhova hutvā pāyāse santiṭṭhati, piṇḍāya vā carantassa hatthato pattassa mukhavaṭṭiṃto vā pattatalaṃ orohati, ettha paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Jhāmamahābhūtesu idaṃ nāma na vaṭṭatīti natthi, dujjhāpitaṃ pana na vaṭṭati. Sujjhāpitaṃ manussaṭṭhimpi cuṇṇaṃ katvā lehe upanetuṃ vaṭṭati.

Cattāri mahāvikaṭāni asati kappiyakārake sāmampi gahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Ettha ca dubbacopi asamatthopi kappiyakārako asantapakkheyeva tiṭṭhati. Chārikāya asati sukkhadāruṃ jhāpetvā chārikā gahetabbā. Sukkhadārumhi asati alladāruṃ rukkhato chinditvāpi kātuṃ vaṭṭati. Idaṃ pana catubbidhampi mahāvikaṭaṃ kālodissaṃ nāma sappadaṭṭhakkhaṇeyeva vaṭṭati. Sesamettha uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kāyato ca kāyacittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dantaponasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena bhojanavaggo catuttho.

5. Acelakavaggo

1. Acelakasikkhāpadavaṇṇanā

269. Acelakavaggassa 9 paṭhamasikkhāpade – **parivesana**nti parivisanaṭṭhānaṃ. **Paribbājakasamāpanno**ti pabbajjaṃ samāpanno. **Deti āpatti pācittiyassā**ti samatittikaṃ yāgupattaṃ ekapayogena deti, ekaṃ pācittiyaṃ. Avacchinditvā avacchinditvā deti, payoge payoge pācittiyaṃ. Eseva nayo pūvabhattādīsu. **Titthiye atitthiyasaññī**ti mātā vā pitā vā titthiyesu pabbajati, tesaṃ mātāpitusaññāya dentassāpi pācittiyameva hoti. **Dāpetī**ti anupasampannena dāpeti.

273. **Upanikkhipitvā detī**ti tathārūpe bhājane ṭhapetvā taṃ bhājanaṃ tesaṃ santike bhūmiyaṃ nikkhipitvā deti, tesaṃ vā bhājanaṃ nikkhipāpetvā tattha deti, pattaṃ ādhārake vā bhūmiyaṃ vā ṭhapetvāpi ‘‘ito gaṇhathā’’ti vattuṃ vaṭṭati. Sace titthiyo vadati ‘‘mayhaṃ nāma idaṃ santakaṃ, idha na ākirathā’’ti ākiritabbaṃ. Tassa santakattā sahatthā dānaṃ nāma na hoti. Sesamettha uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Acelakasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Uyyojanasikkhāpadavaṇṇanā

274. Dutiyasikkhāpade – **paṭikkamanepī**ti āsanasālāyampi. **Bhattavissagga**nti bhattakiccaṃ. **Na sambhāvesī**ti na pāpuṇi.

276. **Anācāra**nti vuttāvasesaṃ kāyavacīdvāravītikkamaṃ. **Dassanūpacāraṃ vā savanūpacāraṃ vā vijahantassā**ti ettha yadi ṭhito vā nisinno vā uyyojeti; yo uyyojito, so vijahati, tassa ca āpatti nāma natthi. Tasmiṃ pana vijahantepi atthato itarena vijahitameva hoti. Tasmā yo uyyojeti, tassevāyaṃ āpatti. Tattha sace upacārabbhantare eko pādo hoti, dukkaṭaṃ. Sīmātikkame pācittiyaṃ. Ettha ca dassanūpacārassa abbhokāse dvādasahatthappamāṇaṃ, tathā savanūpacārassa. Sace pana antarā kuṭṭadvārapākārādayo honti, tehi antaritabhāvo dassanūpacārātikkamo, tassa vasena āpatti veditabbā. **Na añño koci paccayo hotī**ti ṭhapetvā vuttappakāramanācāraṃ aññaṃ kiñci kāraṇaṃ na hoti.

277. **Kalisāsanaṃ āropetī**ti **''kalī''**ti kodho; tassa sāsanaṃ āropeti; kodhassa āṇaṃ āropeti; kodhavasena ṭhānanisajjādīsu dosaṃ dassetvā ''passatha bho imassa ṭhānaṃ, nisajjaṃ ālokitaṃ vilokitaṃ khāṇuko viya tiṭṭhati, sunakho viya nisīdati, makkaṭo viya ito cito ca viloketī''ti evaṃ amanāpavacanaṃ vadati ''appeva nāma imināpi ubbāḷho pakkameyyā''ti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Uyyojanasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Sabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

279. Tatiyasikkhāpade – **sayanighare**ti sayaniyaghare. **Yato ayyassa bhikkhā dinnā**ti yasmā bhikkhā dinnā, yaṃ āgatena laddhabbaṃ taṃ vo laddhaṃ; gacchathāti adhippāyo. **Pariyuṭṭhito**ti rāgapariyuṭṭhito; methunādhippāyoti attho.

280. Saha ubhohi janehīti sabhojanaṃ; tasmiṃ **sabhojane**. Atha vā **sabhojane**ti sabhoge. Rāgapariyuṭṭhitassa hi purisassa itthī bhogo itthiyā ca puriso. Tenevassa padabhājane – ''itthī ceva hoti puriso cā''tiādi vuttaṃ. **Mahallake ghare**ti mahallake sayanighare. **Piṭṭhasaṅghāṭassa hatthapāsaṃ vijahitvā**ti tassa sayanighare gabbhassa yo piṭṭhasaṅghāṭo, tassa hatthapāsaṃ vijahitvā; antosayanassa āsanne ṭhāne nisīdatīti attho. Īdisañca sayanigharaṃ mahācatussālādīsu hoti. **Piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā**ti iminā majjhātikkamaṃ dasseti. Tasmā yathā vā tathā vā katassa khuddakassa sayanigharassa majjhātikkame āpatti veditabbā. Sesamettha uttānameva.

Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dvivedananti.

Sabhojanasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

284. Catutthapañcamasikkhāpadesu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ aniyatadvaye vuttanayameva. Yathā ca sabhojanasikkhāpadaṃ, evametānipi paṭhamapārājikasamuṭṭhānānevāti.

Rahopaṭicchannasikkhāpadaṃ catutthaṃ, rahonisajjasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Cārittasikkhāpadavaṇṇanā

294. Chaṭṭhasikkhāpade – **dethāvuso bhatta**nti ettha taṃ kira bhattaṃ abhihaṭaṃ ahosi, tasmā evamāhaṃsu. Anabhihaṭe pana evaṃ vattuṃ na labbhati, payuttavācā hoti.

295. **Tena hi bhikkhave paṭiggahetvā nikkhipathā**ti idaṃ pana bhagavā kulassa saddhānurakkhaṇatthāya āha. Yadi ''bhājetvā khādathā''ti vadeyya, manussānaṃ pasādaññathattaṃ siyā. **Ussāriyitthā**ti paṭihariyittha; gharaṃyeva naṃ gahetvā agamaṃsūti vuttaṃ hoti.

298. **Santaṃ bhikkhu**nti ettha kittāvatā santo hoti, kittāvatā asantoti? Antovihāre yattha ṭhitassa kulāni payirupāsanacittaṃ uppannaṃ, tato paṭṭhāya yaṃ passe vā abhimukhe vā passati, yassa sakkā hoti pakativacanena ārocetuṃ, ayaṃ santo nāma. Ito cito ca pariyesitvā ārocanakiccaṃ nāma natthi. Yo hi evaṃ pariyesitabbo, so asantoyeva. Apica antoupacārasīmāya bhikkhuṃ disvā āpucchissāmīti gantvā tattha yaṃ passati, so āpucchitabbo. No ce passati, asantaṃ bhikkhuṃ anāpucchā paviṭṭho nāma hoti.

302. **Antarārāma**nti antogāme vihāro hoti, taṃ gacchati. **Bhattiyaghara**nti nimantitagharaṃ vā salākabhattādidāyakānaṃ vā gharaṃ. **Āpadāsū**ti jīvitabrahmacariyantarāyesu sati gantuṃ vaṭṭati. Sesamettha uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākirayaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Cārittasikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Mahānāmasikkhāpadavaṇṇanā

303. Sattamasikkhāpade – **mahānāmo** nāma bhagavato cūḷapituputto māsamattena mahallakataro dvīsu phalesu patiṭṭhito ariyasāvako. **Bhesajjaṃ ussannaṃ hotī**ti vajato āharitvā ṭhapitasappi bahu hoti.

306. **Sāditabbā**ti tasmiṃ samaye rogo natthīti na paṭikkhipitabbā; roge sati viññāpessāmīti adhivāsetabbā. **Ettakehi bhesajjehi pavāremī**ti nāmavasena sappitelādīsu dvīhi tīhi vā parimāṇavasena patthena nāḷiyā āḷhakenāti vā.**Aññaṃ bhesajjaṃ viññāpetī**ti sappinā pavārito telaṃ viññāpeti, āḷhakena pavārito doṇaṃ. **Na bhesajjena karaṇīyenā**ti missakabhattenapi ce yāpetuṃ sakkoti, na bhesajjakaraṇīyaṃ nāma hoti.

310. **Pavāritāna**nti ye attano puggalikāya pavāraṇāya pavāritā; tesaṃ pavāritānurūpena viññattiyā anāpatti. Saṅghavasena pavāritesu pana pamāṇaṃ sallakkhetabbamevāti. Sesaṃ uttānameva.

Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Mahānāmasikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Uyyuttasenāsikkhāpadavaṇṇanā

311. Aṭṭhame – **abbhuyyāto**ti abhiuyyāto; parasenaṃ abhimukho gamissāmīti nagarato niggatoti attho. **Uyyutta**nti katauyyogaṃ; gāmato nikkhantanti attho.

314. **Dvādasapuriso hatthī**ti cattāro ārohakā ekekapādarakkhakā dve dveti evaṃ dvādasapuriso hoti. **Tipuriso asso**ti eko ārohako dve pādarakkhakāti evaṃ tipuriso hoti. **Catupuriso ratho**ti eko sārathi eko yodho dve āṇirakkhakāti evaṃ catupuriso hoti. **Cattāro purisā sarahatthā**ti āvudhahatthā cattāro purisāti ayaṃ pacchimakoṭiyā caturaṅgasamannāgatā senā nāma. Īdisaṃ senaṃ dassanāya gacchato pade pade dukkaṭaṃ. **Dassanūpacāraṃ vijahitvā**ti kenaci antaritā vā ninnaṃ oruḷhā vā na dissati; idha ṭhatvā na sakkā daṭṭhunti aññaṃ ṭhānaṃ gantvā passato payoge payoge pācittiyanti attho.

315. **Ekameka**nti hatthiādīsu catūsu aṅgesu ekamekaṃ; antamaso ekapurisāruḷhakahatthimpi ekampi sarahatthaṃ purisaṃ. **Anuyyuttā** nāma rājā uyyānaṃ vā nadiṃ vā gacchati; evaṃ anuyyuttā hoti.

316. **Āpadāsū**ti jīvitabrahmacariyantarāyesu sati ettha gato muñcissāmīti gacchato anāpatti. Sesamettha uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Uyyuttasenāsikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Senāvāsasikkhāpadavaṇṇanā

319. Navame – **atthaṅgate sūriye senāya vasatī**ti tiṭṭhatu vā nisīdatu vā sayatu vā sacepi ākāse iddhiyā kañci iriyāpathaṃ kappeti, pācittiyameva. **Senā vā paṭisenāya ruddhā hotī**ti yathā sañcāro chijjati; evaṃ ruddhā hoti. **Palibuddho**ti verikena vā issarena vā ruddho. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Senāvāsasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Uyyodhikasikkhāpadavaṇṇanā

322. Dasame – uggantvā uggantvā ettha yujjhantīti **uyyodhikaṃ;** sampahāraṭṭhānassetaṃ adhivacanaṃ. Balassa aggaṃ jānanti etthāti **balaggaṃ;** balagaṇanaṭṭhānanti attho. Senāya viyūhaṃ **senābyūhaṃ;** senānivesassetaṃ adhivacanaṃ. **Tayo hatthī pacchimaṃ hatthānīka**nti yo pubbe vutto dvādasapuriso hatthīti tena hatthinā tayo hatthī. Sesesupi eseva nayo. Sesaṃ uyyuttasenāsikkhāpade vuttanayeneva veditabbaṃ saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Uyyodhikasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena acelakavaggo pañcamo.

6. Surāpānavaggo

1. Surāpānasikkhāpadavaṇṇanā

326. Surāpānavaggassa paṭhamasikkhāpade – **bhaddavatikā**ti eko gāmo, so bhaddikāya vatiyā samannāgatattā etaṃ nāma labhi. **Pathāvino**ti addhikā. **Tejasā teja**nti attano tejasā ānubhāvena nāgassa tejaṃ. **Kāpotikā**ti kapotapādasamavaṇṇarattobhāsā. **Pasannā**ti surāmaṇḍassetaṃ adhivacanaṃ. **Ananucchaviyaṃ bhikkhave sāgatassā**ti pañcābhiññassa sato majjapānaṃ nāma na anucchaviyanti vuttaṃ hoti.

328. **Pupphāsavo** nāma madhukapupphādīnaṃ rasena kato. **Phalāsavo** nāma muddikaphalādīni madditvā tesaṃ rasena kato. **Madhvāsavo** nāma muddikānaṃ jātirasena kato; makkhikamadhunāpi kariyatīti vadanti. **Guḷāsavo** nāma ucchurasādīhi kariyati. **Surā** nāma piṭṭhakiṇṇapakkhittā; nāḷikerādīnampi rasena katā surātveva saṅkhyaṃ gacchati, tassāyeva kiṇṇapakkhittāya maṇḍe gahite merayotveva saṅkhyaṃ gacchatīti vadanti. **Antamaso kusaggenapi pivatī**ti etaṃ suraṃ vā merayaṃ vā bījato paṭṭhāya kusaggena pivatopi pācittiyanti attho. Ekena pana payogena bahumpi pivantassa ekā āpatti. Vicchinditvā vicchinditvā pivato payogagaṇanāya āpattiyo.

329. **Amajjañca hoti majjavaṇṇaṃ majjagandhaṃ majjarasa**nti loṇasovīrakaṃ vā suttaṃ vā hoti. **Sūpasampāke**ti vāsagāhāpanatthaṃ īsakaṃ majjaṃ pakkhipitvā sūpaṃ pacanti, tasmiṃ anāpatti. **Maṃsasampāke**pi eseva nayo. Telaṃ pana vātabhesajjatthaṃ majjena saddhiṃ pacanti, tasmimpi anatikkhittamajjeyeva anāpatti, yaṃ pana atikkhittamajjaṃ hoti, ettha majjassa vaṇṇagandharasā paññāyanti, tasmiṃ āpattiyeva. **Amajjaṃ ariṭṭha**nti yo ariṭṭho majjaṃ na hoti, tasmiṃ anāpatti. Āmalakādīnaṃyeva kira rasena ariṭṭhaṃ karonti, so majjavaṇṇagandharasoyeva hoti, na ca majjaṃ; taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yo pana sambhārapakkhitto, so majjaṃ hoti, bījato paṭṭhāya na vaṭṭati. Sesamettha uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ akusalacittaṃ, tivedananti. Vatthuajānanatāya cettha acittakatā veditabbā, akusaleneva pātabbatāya lokavajjatāti.

Surāpānasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Aṅgulipatodakasikkhāpadavaṇṇanā

330. Dutiye – **aṅgulipatodakenā**ti aṅgulīhi upakacchakādighaṭṭanaṃ vuccati. **Uttasanto**ti atihāsena kilamanto. **Anassāsako**ti upacchinnaassāsapassāsasañcāro hutvā. **Anupasampannaṃ kāyena kāya**nti ettha bhikkhunīpi anupasampannaṭṭhāne ṭhitā, tampi khiḍḍādhippāyena phusantassa dukkaṭaṃ. Sesamettha uttānameva.

Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dvivedananti.

Aṅgulipatodakasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Hasadhammasikkhāpadavaṇṇanā

335. Tatiye – **appakataññuno**ti yaṃ bhagavatā pakataṃ paññattaṃ, taṃ na jānantīti attho.

336. **Udake hasadhamme**ti udakakīḷikā vuccati. **Uparigopphake**ti gopphakānaṃ uparibhāgappamāṇe. **Hasādhippāyo**ti kīḷādhippāyo. **Nimujjati vā**tiādīsu nimujjanatthāya orohantassa padavāre padavāre dukkaṭaṃ. Nimujjanummujjanesu payoge payoge pācittiyaṃ. Nimujjitvā antoudakeyeva gacchantassa hatthavārapadavāresu sabbattha pācittiyaṃ. **Palavatī**ti tarati. Hatthehi tarantassa hatthavāre hatthavāre pācittiyaṃ. Pādesupi eseva nayo. Yena yena aṅgena tarati, tassa tassa payoge payoge pācittiyaṃ. Tīrato vā rukkhato vā udake patati, pācittiyameva. **Nāvāya kīḷatī**ti phiyārittādīhi nāvaṃ pājento vā tīre ussārento vā nāvāya kīḷati, dukkaṭaṃ.

Hatthena vātiādīsupi payoge payoge dukkaṭaṃ. Keci hatthena udake khittāya kathalāya patanuppatanavāresu dukkaṭaṃ vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Tattha hi ekapayogattā ekameva dukkaṭaṃ, apica uparigopphake vuttāni ummujjanādīni ṭhapetvā aññena yena kenaci ākārena udakaṃ otaritvā vā anotaritvā vā yattha katthaci ṭhitaṃ udakaṃ antamaso binduṃ gahetvā khipanakīḷāyapi kīḷantassa dukkaṭameva, atthajotakaṃ pana akkharaṃ likhituṃ vaṭṭati, ayamettha vinicchayo. Sesamettha uttānameva.

Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Hasadhammasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

4. Anādariyasikkhāpadavaṇṇanā

342. Catutthe – **kathāyaṃ nasseyyā**ti kathaṃ ayaṃ dhammo tanti paveṇī nasseyya. **Taṃ vā na sikkhitukāmo**ti yena paññattena vuccati, taṃ paññattaṃ na sikkhitukāmo. **Apaññattenā**ti sutte vā abhidhamme vā āgatena.

344. **Evaṃ amhākaṃ ācariyānaṃ uggaho**ti ettha gārayho ācariyuggaho na gahetabbo; paveṇiyā āgato ācariyuggahova gahetabbo. Kurundiyaṃ pana ‘‘lokavajje ācariyuggaho na vaṭṭati, paṇṇattivajje pana vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Mahāpaccariyaṃ ‘‘suttaṃ suttānulomañca uggahitakānaṃyeva ācariyānaṃ uggaho pamāṇaṃ, ajānantānaṃ kathā appamāṇanti vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ paveṇiyā āgatesamodhānaṃ gacchati. Sesaṃ uttānamevāti.

Tisamuṭṭhānaṃ – kāyacittato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Anādariyasikkhāpadaṃ catutthaṃ.

5. Bhiṃsāpanasikkhāpadavaṇṇanā

345. Pañcame – rūpūpahārādayo manussaviggahe vuttanayeneva veditabbā. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni anādariyasadisānevāti.

Bhiṃsāpanasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Jotisikkhāpadavaṇṇanā

350. Chaṭṭhe – **bhaggā**ti janapadassa nāmaṃ. **Saṃsumāragira**nti nagarassa. **Bhesakaḷāvana**nti tannissitavanassa. Taṃ pana migānaṃ phāsuvihāratthāya dinnattā **migadāyo**ti vuccati. **Samādahitvā**ti jāletvā. **Paripātesī**ti anubandhi.

352. **Padīpepī**ti padīpujjalanepi. **Jotikepī**ti pattapacanasedakammādīsu jotikaraṇe. **Tathārūpapaccayā**ti padīpādipaccayā.

354-5. **Sayaṃ samādahatī**ti ettha jotiṃ samādahitukāmatāya araṇisaṇṭhapanato paṭṭhāya yāva jālā na uṭṭhahati, tāva sabbapayogesu dukkaṭaṃ. **Paṭilātaṃ ukkhipatī**ti dayhamānaṃ alātaṃ patitaṃ ukkhipati, puna yathāṭhāne ṭhapetīti attho. Evaṃ avijjhātaṃ ukkhipitvā pakkhipantasseva dukkaṭaṃ, vijjhātaṃ puna jālāpentassa pācittiyameva.

356. **Tathārūpapaccayā**ti ṭhapetvā padīpādīni aññenapi tathārūpena paccayena samādahantassa anāpatti. **Āpadāsū**ti duṭṭhavāḷamigaamanussehi upaddavo hoti, tattha samādahantassāpi anāpatti. Sesaṃ uttānamevāti. Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Jotisikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Nahānasikkhāpadavaṇṇanā

364. Sattame – **cuṇṇena vā mattikāya vā**ti ettha cuṇṇamattikānaṃ abhisaṅkharaṇakālato paṭṭhāya sabbapayogesu dukkaṭaṃ.

366. **Pāraṃ gacchanto nhāyatī**ti ettha sukkhāya nadiyā vālikaṃ ukkiritvā kataāvāṭakesupi nhāyituṃ vaṭṭati. **Āpadāsū**ti bhamarādīhi anubaddhassa udake nimujjituṃ vaṭṭatīti. Sesamettha uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Nahānasikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Dubbaṇṇakaraṇasikkhāpadavaṇṇanā

368-9. Aṭṭhame – **navaṃ pana bhikkhunā cīvaralābhenā**ti ettha alabhīti labho; labhoyeva lābho. Kiṃ alabhi? Cīvaraṃ. Kīdisaṃ? Navaṃ. Iti ‘‘navacīvaralābhenā’’ti vattabbe anunāsikalopaṃ akatvā ‘‘navacīvaralābhenā’’ti vuttaṃ; paṭiladdhanavacīvarenāti attho. Majjhe ṭhitapadadvaye **panā**ti nipāto. **Bhikkhunā**ti yena laddhaṃ tassa nidassanaṃ. Padabhājane pana byañjanaṃ anādiyitvā yaṃ laddhaṃ taṃ dassetuṃ ‘‘cīvaraṃ nāma channaṃ cīvarāna’’ntiādi vuttaṃ. **Cīvara**nti ettha yaṃ nivāsetuṃ vā pārupituṃ vā sakkā hoti, tadeva veditabbaṃ. Teneva ‘‘vikappanupagapacchima’’nti na vuttaṃ. **Kaṃsanīla**nti cammakāranīlaṃ. Mahāpaccariyaṃ pana ‘‘ayomalaṃ lohamalaṃ etaṃ kaṃsanīlaṃ nāmā’’ti vuttaṃ. **Palāsanīla**nti yo koci nīlavaṇṇo paṇṇaraso. **Dubbaṇṇakaraṇaṃ ādātabba**nti etaṃ kappabinduṃ sandhāya vuttaṃ; na nīlādīhi sakalacīvarassa dubbaṇṇakaraṇaṃ. Tañca pana kappaṃ ādiyantena cīvaraṃ rajitvā catūsu vā koṇesu tīsu vā dvīsu vā ekasmiṃ vā koṇe morassa akkhimaṇḍalamattaṃ vā maṅkulapiṭṭhimattaṃ vā ādātabbaṃ. Mahāpaccariyaṃ ‘‘patte vā gaṇṭhiyaṃ vā na vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘vaṭṭatiyevā’’ti vuttaṃ. Pāḷikappakaṇṇikakappādayo pana sabbattha paṭisiddhā, tasmā ṭhapetvā ekaṃ vaṭṭabinduṃ aññena kenacipi vikārena kappo na kātabbo.

371. **Aggaḷe**tiādīsu etāni aggaḷādīni kappakatacīvare pacchā āropetvā kappakaraṇakiccaṃ natthi. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ; kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dubbaṇṇakaraṇasikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Vikappanasikkhāpadavaṇṇanā

374. Navame – **tassa vā adinna**nti cīvarasāmikassa ‘‘paribhuñja vā vissajjehi vā yathāpaccayaṃ vā karohī’’ti evaṃ vatvā adinnaṃ. **Tassa vā avissasanto**ti yena vinayakammaṃ kataṃ, tassa avissāsena vā. Tena pana dinnaṃ vā tassa vissāsena vā paribhuñjantassa anāpatti. Sesamettha tiṃsakavaṇṇanāyaṃ vuttanayattā uttānamevāti. Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Vikappanasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Cīvarāpanidhānasikkhāpadavaṇṇanā

377-81. Dasame – **apanidhentī**ti apanetvā nidhenti. **Hasāpekkho**ti hasādhippāyo. **Aññaṃ parikkhāra**nti pāḷiyā anāgataṃ pattatthavikādiṃ. **Dhammiṃ kathaṃ katvā**ti ‘‘samaṇena nāma anihitaparikkhārena bhavituṃ na vaṭṭatī’’ti evaṃ dhammakathaṃ kathetvā dassāmīti nikkhipato anāpatti. Sesamettha uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Cīvarāpanidhānasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena surāpānavaggo chaṭṭho.

7. Sappāṇakavaggo

1. Sañciccapāṇasikkhāpadavaṇṇanā

382. Sappāṇakavaggassa paṭhamasikkhāpade – **issāso hotī**ti gihikāle dhanuggahācariyo hoti. **Jīvitā voropitā**ti jīvitā viyojitā.

Sikkhāpadepi **voropeyyā**ti viyojeyya. Yasmā pana vohāramattamevetaṃ; na hettha kiñci viyojite sīsālaṅkāre sīsaṃ viya jīvitā voropite pāṇepi jīvitaṃ nāma visuṃ tiṭṭhati, aññadatthu antaradhānameva gacchati, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ padabhājane ‘‘jīvitindriyaṃ upacchindatī’’tiādi vuttaṃ. Imasmiñca sikkhāpade tiracchānagatoyeva ‘‘pāṇo’’ti veditabbo. Taṃ khuddakampi mahantampi mārentassa āpattinānākaraṇaṃ natthi. Mahante pana upakkamamahantattā akusalamahattaṃ hoti. **Pāṇe pāṇasaññī**ti antamaso mañcapīṭhaṃ sodhento maṅgulabījakepi pāṇasaññī nikkāruṇikatāya taṃ bhindanto apaneti, pācittiyaṃ. Tasmā evarūpesu ṭhānesu kāruññaṃ upaṭṭhapetvā appamattena vattaṃ kātabbaṃ. Sesaṃ manussaviggahe vuttanayeneva veditabbaṃ saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Sañciccapāṇasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā

387. Dutiye – **sappāṇaka**nti ye pāṇakā paribhogena maranti, tehi pāṇakehi sappāṇakaṃ, tādisañhi jānaṃ paribhuñjato payoge payoge pācittiyaṃ. Pattapūrampi avicchinditvā ekapayogena pivato ekā āpatti. Tādisena udakena sāmisaṃ pattaṃ āviñchitvā dhovatopi tādise udake uṇhayāgupattaṃ nibbāpayatopi taṃ udakaṃ hatthena vā uḷuṅkena vā gahetvā nhāyatopi payoge payoge pācittiyaṃ. Udakasoṇḍiṃ vā pokkharaṇiṃ vā pavisitvā bahinikkhamanatthāya vīciṃ uṭṭhāpayatopi. Soṇḍiṃ vā pokkharaṇiṃ vā sodhentehi tato gahitaudakaṃ udakeyeva āsiñcitabbaṃ. Samīpamhi udake asati kappiyaudakassa aṭṭha vā dasa vā ghaṭe udakasaṇṭhānakappadese āsiñcitvā tattha āsiñcitabbaṃ. ‘‘Pavaṭṭitvā udake patissatī’’ti uṇhapāsāṇe udakaṃ nāsiñcitabbaṃ. Kappiyaudakena pana pāsāṇaṃ nibbāpetvā āsiñcituṃ vaṭṭati. Sesamettha uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ,

Vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti. Ettha ca paṭaṅgapāṇakānaṃ patanaṃ ñatvāpi suddhacittatāya dīpajālane viya sappāṇakabhāvaṃ ñatvāpi udakasaññāya paribhuñjitabbato paṇṇattivajjatā veditabbāti.

Sappāṇakasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Ukkoṭanasikkhāpadavaṇṇanā

392. Tatiyasikkhāpade – **ukkoṭentī**ti tassa tassa bhikkhuno santikaṃ gantvā ‘‘akataṃ kamma’’ntiādīni vadantā uccālenti; yathāpatiṭṭhitabhāvena patiṭṭhātuṃ na denti.

393. **Yathādhamma**nti yo yassa adhikaraṇassa vūpasamanāya dhammo vutto, teneva dhammenāti attho. **Nihatādhikaraṇa**nti nihataṃ adhikaraṇaṃ; satthārā vuttadhammeneva vūpasamitaṃ adhikaraṇanti attho.

395. **Dhammakamme dhammakammasaññī**ti yena kammena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamitaṃ, tañce dhammakammaṃ hoti, tasmiṃ dhammakamme ayampi dhammakammasaññī hutvā yadi ukkoṭeti, pācittiyaṃ āpajjatīti attho. Etena nayena sesapadānipi veditabbāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana ‘‘imesaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ kati ukkoṭanā’’tiādinā nayena parivāre vutto. Aṭṭhakathāsu taṃ sabbaṃ āharitvā tassevattho vaṇṇito. Mayaṃ pana taṃ tattheva vaṇṇayissāma. Idha āharitvā vaṇṇiyamāne hi suṭṭhutaraṃ sammoho bhaveyyāti na vaṇṇayimha. Sesamettha uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Ukkoṭanasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

4. Duṭṭhullasikkhāpadavaṇṇanā

399. Catutthe – **duṭṭhullā nāma āpattī**ti ettha cattāri pārājikāni atthuddhāravasena dassitāni, saṅghādisesāpatti pana adhippetā, taṃ chādentassa pācittiyaṃ. **Dhuraṃ nikkhittamatte**ti dhure nikkhittamatte. Sacepi dhuraṃ nikkhipitvā pacchā āroceti, na rakkhati; dhuraṃ nikkhittamatteyeva pācittiyanti vuttaṃ hoti. Sace pana evaṃ dhuraṃ nikkhipitvā paṭicchādanatthameva aññassa āroceti, sopi aññassāti etenupāyena samaṇasatampi samaṇasahassampi āpattiṃ āpajjatiyeva tāva, yāva koṭi na chijjati. Kadā pana koṭi chijjatīti? Mahāsumatthero tāva vadati – ‘‘āpattiṃ āpanno ekassa āroceti, so paṭinivattitvā tasseva āroceti; evaṃ koṭi chijjatī’’ti. Mahāpadumatthero panāha – ‘‘ayañhi vatthupuggaloyeva. Āpattiṃ āpanno pana ekassa bhikkhuno āroceti, ayaṃ aññassa āroceti, so paṭinivattitvā yenassa ārocitaṃ, tasseva āroceti; evaṃ tatiyena puggalena dutiyassa ārocite koṭi chinnā hotī’’ti.

400. **Aduṭṭhullaṃ āpatti**nti avasese pañcāpattikkhandhe. **Anupasampannassa duṭṭhullaṃ vā aduṭṭhullaṃ vā ajjhācāra**nti ettha anupasampannassa sukkavissaṭṭhi ca kāyasaṃsaggo cāti ayaṃ duṭṭhullaajjhācāro nāma. Sesamettha uttānamevāti. Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – kāyavācācittato samuṭṭhāti, akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Duṭṭhullasikkhāpadaṃ catutthaṃ.

5. Ūnavīsativassasikkhāpadavaṇṇanā

402. Pañcamasikkhāpade – **aṅguliyo dukkhā bhavissantī**ti akkharāni likhantassa aṅguliyo dukkhā bhavissantīti cintesuṃ. **Urassa dukkho**ti gaṇanaṃ sikkhantena bahuṃ cintetabbaṃ hoti, tenassa uro dukkho bhavissatīti maññiṃsu. **Akkhīni dukkhā bhavissantī**ti rūpasuttaṃ sikkhantena kahāpaṇā parivattetvā parivattetvā passitabbā honti, tenassa akkhīni dukkhāni bhavissantīti maññiṃsu. Ḍaṃsādīsu **ḍaṃsā**ti piṅgalamakkhikāyo. **Dukkhāna**nti dukkhamānaṃ. **Tibbāna**nti bahalānaṃ. **Kharāna**nti tikhiṇānaṃ. **Kaṭukāna**nti pharusānaṃ; amanāpatāya vā kaṭukarasasadisānaṃ. **Asātāna**nti amadhurānaṃ. **Pāṇaharāna**nti jīvitaharānaṃ.

404. **Sīmaṃ sammannatī**ti navaṃ sīmaṃ bandhati. Kurundiyaṃ pana udakukkhepaparicchindanepi dukkaṭaṃ vuttaṃ. **Paripuṇṇavīsativasso**ti paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya paripuṇṇavīsativasso; gabbhavīsopi hi paripuṇṇavīsativassotveva saṅkhye gacchati. Yathāha –

> ‘‘Tena kho pana samayena āyasmā kumārakassapo gabbhavīso upasampanno hoti. Atha kho āyasmato kumārakassapassa etadahosi – ‘bhagavatā paññattaṃ, na ūnavīsativasso puggalo upasampādetabboti. Ahañcamhi gabbhavīso upasampanno. Upasampanno nukhomhi, nanu kho upasampanno’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Yaṃ bhikkhave mātukucchimhi paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ, paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ tadupādāya sāvassa jāti. Anujānāmi, bhikkhave, gabbhavīsaṃ upasampādetu’’nti (mahāva. 124).

Tattha yo dvādasamāse mātukucchismiṃ vasitvā mahāpavāraṇāya jāto, so tato paṭṭhāya yāva ekūnavīsatime vasse mahāpavāraṇā, taṃ atikkamitvā pāṭipade upasampādetabbo. Etenupāyena hāyanavaḍḍhanaṃ veditabbaṃ.

Porāṇakattherā pana ekūnavīsativassaṃ sāmaṇeraṃ nikkhamanīyapuṇṇamāsiṃ atikkamma pāṭipadadivase upasampādenti, taṃ kasmāti? Vuccate – ekasmiṃ vasse cha cātuddasikauposathā honti. Iti vīsatiyā vassesu cattāro māsā parihāyanti. Rājāno tatiye tatiye vasse vassaṃ ukkaḍḍhanti. Iti aṭṭhārasasu vassesu cha māsā vaḍḍhanti, tato uposathavasena parihīne cattāro māse apanetvā dve māsā avasesā honti, te dve māse gahetvā vīsativassāni paripuṇṇāni hontīti nikkaṅkhā hutvā nikkhamanīyapuṇṇamāsiṃ atikkamma pāṭipade upasampādenti. Ettha pana yo pavāretvā vīsativasso bhavissati, taṃ sandhāya ‘‘ekūnavīsativassa’’nti vuttaṃ. Tasmā yo mātukucchismiṃ dvādasamāse vasi, so ekavīsativasso hoti. Yo sattamāse vasi, so sattamāsādhikavīsativasso. Chamāsajāto pana na jīvati.

406. **Anāpatti ūnavīsativassaṃ paripuṇṇavīsativassasaññī**ti ettha kiñcāpi upasampādentassa anāpatti, puggalo pana anupasampannova hoti. Sace pana so dasavassaccayena aññaṃ upasampādeti, tañce muñcitvā gaṇo pūrati, sūpasampanno. Sopi ca yāva na jānāti, tāvassa neva saggantarāyo na mokkhantarāyo, ñatvā pana puna upasampajjitabbaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ,

Vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Ūnavīsativassasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Theyyasatthasikkhāpadavaṇṇanā

407. Chaṭṭhe – **paṭiyāloka**nti sūriyālokassa paṭimukhaṃ; pacchimadisanti attho. **Kammiyā**ti suṅkaṭṭhāne kammikā.

409. **Rājānaṃ vā theyyaṃ gacchantī**ti rājānaṃ vā thenetvā vañcetvā rañño santakaṃ kiñci gahetvā idāni na tassa dassāmāti gacchanti.

411. **Visaṅketenā**ti kālavisaṅketena divasavisaṅketena ca gacchato anāpatti. Maggavisaṅketena pana aṭavivisaṅketena vā āpattiyeva. Sesamettha bhikkhunivagge vuttanayattā uttānatthameva. Theyyasatthasamuṭṭhānaṃ – kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Theyyasatthasikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Saṃvidhānasikkhāpadavaṇṇanā

412. Sattame – **padhūpento nisīdī**ti pajjhāyanto attānaṃyeva paribhāsanto nisīdi. **Nāyyo so bhikkhu maṃ nippātesī**ti ayyo ayaṃ bhikkhu maṃ na nikkhāmesi; na maṃ gahetvā agamāsīti attho. Sesamettha bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhānasikkhāpade vuttanayeneva veditabbaṃ saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Saṃvidhānasikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Ariṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

417. Aṭṭhame – gaddhe bādhayiṃsūti gaddhabādhino; gaddhabādhino pubbapurisā assāti **gaddhabādhipubbo,** tassa gaddhabādhipubbassa gijjhaghātakakulappasutassāti attho.

Saggamokkhānaṃ antarāyaṃ karontīti **antarāyikā**. Te kammakilesavipākaupavādaāṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Tattha pañcānantariyakammā kammantarāyikā nāma. Tathā bhikkhunīdūsakakammaṃ, taṃ pana mokkhasseva antarāyaṃ karoti, na saggassa. Niyatamicchādiṭṭhidhammā kilesantarāyikā nāma. Paṇḍakatiracchānagataubhatobyañjanakānaṃ paṭisandhidhammā vipākantarāyikā nāma. Ariyūpavādā upavādantarāyikā nāma, te pana yāva ariye na khamāpenti tāvadeva, na tato paraṃ. Sañcicca āpannā āpattiyo āṇāvītikkamantarāyikā nāma, tāpi yāva bhikkhubhāvaṃ vā paṭijānāti, na vuṭṭhāti vā na deseti vā tāvadeva, na tato paraṃ.

Tatrāyaṃ bhikkhu bahussuto dhammakathiko sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paṇṇattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṃ cintesi – ‘‘ime āgārikā pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti, bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni passanti…pe… kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṃ sabbaṃ vaṭṭati. Kasmā itthirūpā…pe… itthiphoṭṭhabbā eva na vaṭṭanti, etepi vaṭṭantī’’ti. Evaṃ rasena rasaṃ saṃsanditvā sacchandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṃ katvā thūlavākehi saddhiṃ atisukhumasuttaṃ ghaṭento viya sāsapena saddhiṃ sineruṃ upasaṃharanto viya pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppādetvā ‘‘kiṃ bhagavatā mahāsamuddaṃ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṃ paññattaṃ, natthi ettha doso’’ti sabbaññutaññāṇena saddhiṃ paṭivirujjhanto bhabbapuggalānaṃ āsaṃ chindanto jinassa āṇācakke pahāramadāsi. Tenāha – ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’tiādi.

Aṭṭhikaṅkalūpamātiādimhi **aṭṭhikaṅkalūpamā** appassādaṭṭhena. **Maṃsapesūpamā** bahusādhāraṇaṭṭhena. **Tiṇukkūpamā** anudahanaṭṭhena. **Aṅgārakāsūpamā** mahābhitāpanaṭṭhena. **Supinakūpamā** ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena. **Yācitakūpamā** tāvakālikaṭṭhena. **Rukkhaphalūpamā** sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena. **Asisūnūpamā** adhikuṭṭanaṭṭhena. **Sattisūlūpamā** vinivijjhanaṭṭhena. **Sappasirūpamā** sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhenāti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana papañcasūdaniyaṃ majjhimaṭṭhakathāyaṃ (ma. ni. 1.234 ādayo; 2.42 ādayo) gahetabbo. **Evaṃ byākho**ti evaṃ viya kho. Sesamettha pubbe vuttanayattā uttānameva.

Samanubhāsanasamuṭṭhānaṃ – kāyavācācittato samuṭṭhāti, akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Ariṭṭhasikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Ukkhittasambhogasikkhāpadavaṇṇanā

424-5. Navame – **akaṭānudhammenā**ti anudhammo vuccati āpattiyā adassane vā appaṭikamme vā pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge vā dhammena vinayena satthusāsanena ukkhittakassa anulomavattaṃ disvā katā osāraṇā; so osāraṇasaṅkhāto anudhammo yassa na kato, ayaṃ akaṭānudhammo nāma, tādisena saddhinti attho. Tenevassa padabhājane ‘‘akaṭānudhammo nāma ukkhitto anosārito’’ti vuttaṃ.

Deti vā paṭiggaṇhāti vāti ekapayogena bahumpi dadato vā gaṇhato vā ekaṃ pācittiyaṃ. Vicchinditvā vicchinditvā dentassa ca gaṇhantassa ca payogagaṇanāya pācittiyāni. Sesamettha uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Ukkhittasambhogasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Kaṇṭakasikkhāpadavaṇṇanā

428. Dasame – **diṭṭhigataṃ uppanna**nti ariṭṭhassa viya etassāpi ayoniso ummujjantassa uppannaṃ. **Nāsetū**ti ettha tividhā nāsanā – saṃvāsanāsanā, liṅganāsanā, daṇḍakammanāsanāti. Tattha āpattiyā adassanādīsu ukkhepanā saṃvāsanāsanā nāma. ‘‘Dūsako nāsetabbo (pārā. 66) mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsethā’’ti (pārā. 384) ayaṃ liṅganāsanā nāma. ‘‘Ajjatagge te āvuso samaṇuddesa na ceva so bhagavā satthā apadisitabbo’’ti ayaṃ daṇḍakammanāsanā nāma. Ayaṃ idha adhippetā. Tenāha – ‘‘evañca pana bhikkhave nāsetabbo…pe… vinassā’’ti. Tattha **carā**ti gaccha. **Pire**ti para amāmaka. **Vinassā**ti nassa; yattha te na passāma, tattha gacchāti.

429. **Upalāpeyyā**ti saṅgaṇheyya. **Upaṭṭhāpeyyā**ti tena attano upaṭṭhānaṃ kārāpeyya. Sesaṃ ariṭṭhasikkhāpade vuttanayeneva veditabbaṃ saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Kaṇṭakasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena sappāṇakavaggo sattamo.

8. Sahadhammikavaggo

1. Sahadhammikasikkhāpadavaṇṇanā

434. Sahadhammikavaggassa paṭhamasikkhāpade – **etasmiṃ sikkhāpade**ti etasmiṃ sikkhāpade yaṃ vuttaṃ, taṃ na tāva sikkhissāmi. **Āpatti pācittiyassā**ti ettha pana vācāya vācāya āpatti veditabbā. **Sikkhamānena bhikkhave bhikkhunā**ti ovādaṃ sirasā sampaṭicchitvā sikkhitukāmeneva hutvā ājānitabbañceva pucchitabbañca upaparikkhitabbañca. Sesamettha dubbacasikkhāpade vuttanayeneva padatthato veditabbaṃ. Vinicchayato uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Sahadhammikasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Vilekhanasikkhāpadavaṇṇanā

438. Dutiye – **vinayakathaṃ kathetī**ti vinayakathā nāma kappiyākappiyaāpattānāpattisaṃvarapahānapaṭisaṃyuttakathā, taṃ katheti. **Vinayassa vaṇṇaṃ bhāsatī**ti vinayassa vaṇṇo nāma pañcannampi sattannampi āpattikkhandhānaṃ vasena mātikaṃ nikkhipitvā padabhājanena vaṇṇanā, taṃ bhāsati. **Vinayapariyattiyā vaṇṇaṃ bhāsatī**ti vinayaṃ pariyāpuṇantānaṃ vinayapariyattimūlakaṃ vaṇṇaṃ guṇaṃ ānisaṃsaṃ bhāsati. Vinayadharo hi vinayapariyattimūlake pañcānisaṃse chānisaṃse sattānisaṃse aṭṭhānisaṃse navānisaṃse dasānisaṃse ekādasānisaṃse ca labhati te sabbe bhāsatīti attho. Katame pañcānisaṃse labhatīti? Attano sīlakkhandhasuguttiādike. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā vinayadhare puggale – attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito, kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti, visārado saṅghamajjhe voharati, paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhāti, saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hotī’’ti (pari. 325).

Kathamassa **attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito?** Idhekacco bhikkhu āpattiṃ āpajjanto **chahākārehi āpajjati** – alajjitā, aññāṇatā, kukkuccapakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosāti.

Kathaṃ **alajjitāya** āpattiṃ āpajjati? Akappiyabhāvaṃ jānantoyeva madditvā vītikkamaṃ karoti. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Sañcicca āpattiṃ āpajjati, āpattiṃ parigūhati;
> Agatigamanañca gacchati, ediso vuccati alajjipuggalo’’ti. (pari. 359);

Kathaṃ **aññāṇatāya** āpajjati? Aññāṇapuggalo hi mando momūho kattabbākattabbaṃ ajānanto akattabbaṃ karoti, kattabbaṃ virādheti; evaṃ aññāṇatāya āpajjati.

Kathaṃ **kukkuccapakatatāya** āpajjati? Kappiyākappiyaṃ nissāya kukkucce uppanne vinayadharaṃ pucchitvā kappiyañce kattabbaṃ siyā, akappiyañce na kattabbaṃ, ayaṃ pana ‘‘vaṭṭatī’’ti madditvā vītikkamatiyeva; evaṃ kukkuccapakatatāya āpajjati.

Kathaṃ **akappiye kappiyasaññitāya** āpajjati? Acchamaṃsaṃ sūkaramaṃsanti khādati, dīpimaṃsaṃ migamaṃsanti khādati, akappiyabhojanaṃ kappiyabhojananti bhuñjati, vikāle kālasaññāya bhuñjati, akappiyapānakaṃ kappiyapānakanti pivati; evaṃ akappiye kappiyasaññitāya āpajjati.

Kathaṃ **kappiye akappiyasaññitāya** āpajjati? Sūkaramaṃsaṃ acchamaṃsanti khādati, migamaṃsaṃ dīpimaṃsanti khādati, kappiyabhojanaṃ akappiyabhojananti bhuñjati, kāle vikālasaññāya bhuñjati, kappiyapānakaṃ akappiyapānakanti pivati; evaṃ kappiye akappiyasaññitāya āpajjati.

Kathaṃ **satisammosāya** āpajjati? Sahaseyyacīvaravippavāsabhesajjacīvarakālātikkamanapaccayā āpattiñca satisammosāya āpajjati; evamidhekacco bhikkhu imehi **chahākārehi āpattiṃ** āpajjati.

Vinayadharo pana imehi **chahākārehi āpattiṃ nāpajjati.** Kathaṃ **lajjitāya** nāpajjati? So hi ‘‘passatha bho, ayaṃ kappiyākappiyaṃ jānantoyeva paṇṇattivītikkamaṃ karotī’’ti imaṃ parūpavādaṃ rakkhantopi nāpajjati; evaṃ lajjitāya nāpajjati. Sahasā āpannampi desanāgāminiṃ desetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhahitvā suddhante patiṭṭhāti. Tato –

> ‘‘Sañcicca āpattiṃ na āpajjati, āpattiṃ na parigūhati;
> Agatigamanañca na gacchati, ediso vuccati lajjipuggalo’’ti. (pari. 359)

Imasmiṃ lajjibhāve patiṭṭhitova hoti.

Kathaṃ **ñāṇatāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā kappiyameva karoti, akappiyaṃ na karoti; evaṃ ñāṇatāya nāpajjati.

Kathaṃ **akukkuccapakatatāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ nissāya kukkucce uppanne vatthuṃ oloketvā mātikaṃ padabhājanaṃ antarāpattiṃ āpattiṃ anāpattiñca oloketvā kappiyañce hoti karoti, akappiyañce na karoti; evaṃ akukkuccapakatatāya nāpajjati.

Kathaṃ **akappiyādisaññitāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā akappiye kappiyasaññī na hoti, kappiye akappiyasaññī na hoti; suppatiṭṭhitā cassa sati hoti, adhiṭṭhātabbaṃ adhiṭṭheti, vikappetabbaṃ vikappeti. Iti imehi chahākārehi āpattiṃ nāpajjati. Āpattiṃ anāpajjanto akhaṇḍasīlo hoti parisuddhasīlo; evamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito.

Kathaṃ **kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti?** Tiroraṭṭhesu tirojanapadesu ca uppannakukkuccā bhikkhū ‘‘asukasmiṃ kira vihāre vinayadharo vasatī’’ti dūratopi tassa santikaṃ āgantvā kukkuccaṃ pucchanti, so tehi katassa kammassa vatthuṃ oloketvā āpattānāpattigarukalahukādibhedaṃ sallakkhetvā desanāgāminiṃ desāpetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhāpetvā suddhante patiṭṭhāpeti; evaṃ kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti.

Visārado saṅghamajjhe voharatīti avinayadharassa hi saṅghamajjhe kathentassa bhayaṃ sārajjaṃ okkamati, vinayadharassa taṃ na hoti. Kasmā? ‘‘Evaṃ kathentassa doso hoti; evaṃ na doso’’ti ñatvā kathanato.

Paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhātīti ettha dvidhā paccatthikā nāma – attapaccatthikā ca sāsanapaccatthikā ca. Tattha mettiyabhummajakā ca bhikkhū vaḍḍho ca licchavī amūlakena antimavatthunā codesuṃ, ime attapaccatthikā nāma. Ye vā panaññepi dussīlā pāpadhammā, sabbe te attapaccatthikā. Viparītadassanā pana ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇeravesālikavajjiputtakā parūpahāraaññāṇakaṅkhāparavitaraṇādivādā mahāsaṅghikādayo ca abuddhasāsanaṃ ‘‘buddhasāsana’’nti vatvā katapaggahā sāsanapaccatthikā nāma. Te sabbepi sahadhammena sakāraṇena vacanena yathā taṃ asaddhammaṃ patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti, evaṃ suniggahitaṃ katvā niggaṇhāti.

Saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hotīti ettha pana tividho saddhammo pariyattipaṭipattiadhigamavasena. Tattha tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaṅgaguṇā cuddasa khandhakavattāni dveasīti mahāvattānīti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro maggā ca phalāni cāti ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma.

Tattha keci therā ‘‘yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti (dī. ni. 2.216) iminā suttena **‘‘sāsanassa pariyatti mūla’’**nti vadanti. Keci therā ‘‘ime ca subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’’ti (dī. ni. 2.214) iminā suttena **‘‘sāsanassa paṭipattimūla’’**nti vatvā ‘‘yāva pañca bhikkhū sammā paṭipannā saṃvijjanti, tāva sāsanaṃ ṭhitaṃ hotī’’ti āhaṃsu. Itare pana therā pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassapi dhammābhisamayo natthī’’ti āhaṃsu. Sace pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhaṇakā honti, te saddhe kulaputte pabbājetvā paccantime janapade upasampādetvā dasavaggaṃ gaṇaṃ pūretvā majjhime janapadepi upasampadaṃ karissanti, etenupāyena vīsativaggagaṇaṃ saṅghaṃ pūretvā attanopi abbhānakammaṃ katvā sāsanaṃ vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ gamayissanti. Evamayaṃ vinayadharo tividhassāpi saddhammassa ciraṭṭhitiyā paṭipanno hotīti evamayaṃ vinayadharo ime tāva pañcānisaṃse paṭilabhatīti veditabbo.

Katame cha ānisaṃse labhatīti? Tassādheyyo uposatho, pavāraṇā, saṅghakammaṃ, pabbajjā, upasampadā, nissayaṃ deti sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpeti.

Ye ime cātuddasiko, pannarasiko, sāmaggiuposatho, saṅghe uposatho, gaṇe puggale uposatho, suttuddeso, pārisuddhi, adhiṭṭhānauposathoti nava uposathā, sabbe te vinayadharāyattā.

Yāpi ca imā cātuddasikā pannarasikā, sāmaggipavāraṇā, saṅghe pavāraṇā gaṇe puggale pavāraṇā, tevācikā, dvevācikā, samānavassikā pavāraṇāti nava pavāraṇāyo, tāpi vinayadharāyattā eva, tassa santakā, so tāsaṃ sāmī.

Yānipi imāni apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammanti cattāri saṅghakammāni, tāni vinayadharāyattāni.

Yāpi cāyaṃ upajjhāyena hutvā kulaputtānaṃ pabbajjā ca upasampadā ca kātabbā, ayampi vinayadharāyattāva. Na hi añño dvipiṭakadharopi etaṃ kātuṃ labhati. So eva nissayaṃ deti, sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpeti. Añño neva nissayaṃ dātuṃ labhati, na sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpetuṃ. Sāmaṇerūpaṭṭhānaṃ paccāsīsanto pana vinayadharassa santike upajjhaṃ gāhāpetvā vattapaṭipattiṃ sādituṃ labhati. Ettha ca nissayadānañceva sāmaṇerūpaṭṭhānañca ekamaṅgaṃ.

Iti imesu chasu ānisaṃsesu ekena saddhiṃ purimā pañca cha honti, dvīhi saddhiṃ satta, tīhi saddhiṃ aṭṭha, catūhi saddhiṃ nava, pañcahi saddhiṃ dasa, sabbehi petehi saddhiṃ ekādasāti evaṃ vinayadharo puggalo pañca cha satta aṭṭha nava dasa ekādasa ca ānisaṃse labhatīti veditabbo. Evaṃ bhagavā ime ānisaṃse dassento vinayapariyattiyā vaṇṇaṃ bhāsatīti veditabbo.

Ādissa ādissāti punappunaṃ vavatthapetvā visuṃ visuṃ katvā. **Āyasmato upālissa vaṇṇaṃ bhāsatī**ti vinayapariyattiṃ nissāya upālittherassa guṇaṃ bhāsati thometi pasaṃsati. Kasmā? Appeva nāma mama vaṇṇanaṃ sutvāpi bhikkhū upālissa santike vinayaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ maññeyyuṃ, evamidaṃ sāsanaṃ addhaniyaṃ bhavissati, pañcavassasahassāni pavattissatīti.

Tedha bahū bhikkhūti te imaṃ bhagavato vaṇṇanaṃ sutvā ‘‘ime kirānisaṃse neva suttantikā na ābhidhammikā labhantī’’ti yathāparikittitānisaṃsādhigame ussāhajātā bahū bhikkhū therā ca navā ca majjhimā ca āyasmato upālissa santike vinayaṃ pariyāpuṇantīti ayamettha attho. **Idhā**ti nipātamattameva.

439-40. **Uddissamāne**ti ācariyena antevāsikassa uddissamāne, so pana yasmā ācariye attano ruciyā uddisante vā ācariyaṃ yācitvā antevāsikena uddisāpente vā yo naṃ dhāreti, tasmiṃ sajjhāyaṃ karonte vā uddissamāno nāma hoti, tasmā ‘‘uddisante vā uddisāpente vā sajjhāyaṃ vā karonte’’ti padabhājanaṃ vuttaṃ. **Khuddānukhuddakehī**ti khuddakehi ca anukhuddakehi ca. **Yāvadevā**ti tesaṃ saṃvattanamariyādaparicchedavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – etāni hi ye uddisanti, uddisāpenti sajjhāyanti vā, tesaṃ tāva saṃvattanti yāva ‘‘kappati nu kho, na kappati nu kho’’ti kukkuccasaṅkhāto vippaṭisāro vihesā vicikicchāsaṅkhāto manovilekho ca uppajjatiyeva. Atha vā **yāvadevā**ti atisayavavatthāpanaṃ; tassa saṃvattantīti iminā sambandho, kukkuccāya vihesāya vilekhāya ativiya saṃvattantiyevāti vuttaṃ hoti. **Upasampannassa vinayaṃ vivaṇṇetī**ti upasampannassa santike tassa tasmiṃ vimatiṃ uppādetukāmo vinayaṃ vivaṇṇeti nindati garahati. Sesamettha uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Vilekhanasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Mohanasikkhāpadavaṇṇanā

444. Tatiye – **anvaddhamāsa**nti anupaṭipāṭiyā addhamāse addhamāse; yasmā pana so uposathadivase uddisiyati, tasmā ‘‘anuposathika’’nti padabhājane vuttaṃ. **Uddissamāne**ti uddisiyamāne. Yasmā pana so pātimokkhuddesake uddisante uddisiyamāno nāma hoti, tasmā ‘‘uddisante’’ti padabhājane vuttaṃ. **Yañca tattha āpattiṃ āpanno**ti tasmiṃ anācāre ciṇṇe yaṃ āpattiṃ āpanno. **Yathādhammo kāretabbo**ti aññāṇena āpannattā tassā āpattiyā mokkho natthi, yathā pana dhammo ca vinayo ca ṭhito, tathā kāretabbo. Desanāgāminiñce āpanno hoti, desāpetabbo, vuṭṭhānagāminiñce, vuṭṭhāpetabboti attho. **Sādhuka**nti suṭṭhu. **Aṭṭhiṃkatvā**ti atthikabhāvaṃ katvā; atthiko hutvāti vuttaṃ hoti.

447. **Dhammakamme**tiādīsu mohāropanakammaṃ adhippetaṃ. Sesamettha uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Mohanasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

4. Pahārasikkhāpadavaṇṇanā

449. Catutthe – **pahāraṃ dentī**ti ‘‘āvuso pīṭhakaṃ paññapetha, pādadhovanaṃ āharathā’’tiādīni vatvā tathā akarontānaṃ pahāraṃ denti.

451. **Pahāraṃ deti āpatti pācittiyassā**ti ettha paharitukāmatāya pahāre dinne sacepi marati pācittiyameva. Pahārena hattho vā pādo vā bhijjati, sīsaṃ vā bhinnaṃ hoti, pācittiyameva. ‘‘Yathāyaṃ saṅghamajjhe na virocati, tathā naṃ karomī’’ti evaṃ virūpakaraṇādhippāyena kaṇṇaṃ vā nāsaṃ vā chindati, dukkaṭaṃ.

452. **Anupasampannassā**ti gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā itthiyā vā purisassa vā antamaso tiracchānagatassāpi pahāraṃ deti, dukkaṭaṃ. Sace pana rattacitto itthiṃ paharati, saṅghādiseso.

453. **Kenaci viheṭhiyamāno**ti manussena vā tiracchānagatena vā viheṭhiyamāno. **Mokkhādhippāyo**ti tato attano mokkhaṃ patthayamāno. **Pahāraṃ detī**ti kāyakāyapaṭibaddhanissaggiyānaṃ aññatarena pahāraṃ deti, anāpatti. Sacepi antarāmagge coraṃ vā paccatthikaṃ vā viheṭhetukāmaṃ disvā ‘‘upāsaka, ettheva tiṭṭha, mā āgamī’’ti vatvā vacanaṃ anādiyitvā āgacchantaṃ ‘‘gaccha re’’ti muggarena vā satthakena vā paharitvā yāti, so ce tena pahārena marati, anāpattiyeva. Vāḷamigesupi eseva nayo. Sesamettha uttānameva. Samuṭṭhānādīni panassa paṭhamapārājikasadisāni, idaṃ pana dukkhavedananti.

Pahārasikkhāpadaṃ catutthaṃ.

5. Talasattikasikkhāpadavaṇṇanā

454. Pañcame – **talasattikaṃ uggirantī**ti pahāradānākāraṃ dassetvā kāyampi kāyapaṭibaddhampi uccārenti. **Te pahārasamuccitā rodantī**ti te pahāraparicitā pubbepi laddhapahārattā idāni ca pahāraṃ dassantīti maññamānā rodantīti attho. ‘‘Pahārassa muccitā’’tipi sajjhāyanti, tattha ‘‘pahārassa bhītā’’ti attho.

457. **Uggirati āpatti pācittiyassā**ti ettha sace uggiritvā viraddho pahāraṃ deti, avassaṃ dhāretuṃ asakkontassa pahāro sahasā patati, na paharitukāmatāya dinnattā dukkaṭaṃ. Tena pahārena hatthādīsu yaṃkiñci bhijjati, dukkaṭameva.

458. **Mokkhādhippāyo talasattikaṃ uggiratī**ti ettha pubbe vuttesu vatthūsu purimanayeneva talasattikaṃ uggirantassa anāpatti. Sacepi virajjhitvā pahāraṃ deti, anāpattiyeva. Sesaṃ purimasadisameva saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Talasattikasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Amūlakasikkhāpadavaṇṇanā

459. Chaṭṭhe – **anuddhaṃsentī**ti te kira sayaṃ ākiṇṇadosattā ‘‘evaṃ bhikkhū amhe neva codessanti, na sāressantī’’ti attaparittāṇaṃ karontā paṭikacceva bhikkhū amūlakena saṅghādisesena codenti. Sesamettha terasakamhi amūlakasikkhāpade vuttanayattā uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Amūlakasikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Sañciccasikkhāpadavaṇṇanā

464. Sattame – **upadahantī**ti uppādenti. **Kukkuccaṃ upadahati āpatti pācittiyassā**ti vācāya vācāya āpatti. **Anupasampannassā**ti sāmaṇerassa. Mātugāmena saddhiṃ raho maññe tayā nisinnaṃ nipannaṃ bhuttaṃ pītaṃ, saṅghamajjhe idañcidañca katantiādinā nayena kukkuccaṃ upadahati, vācāya vācāya dukkaṭaṃ. Sesamettha uttānameva. Samuṭṭhānādīnipi amūlakasadisānevāti.

Sañciccasikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Upassutisikkhāpadavaṇṇanā

471. Aṭṭhame – **adhikaraṇajātāna**nti etehi bhaṇḍanādīhi uppannavivādādhikaraṇānaṃ. **Upassuti**nti sutisamīpaṃ; yattha ṭhatvā sakkā hoti tesaṃ vacanaṃ sotuṃ, tatthāti attho. **Gacchati āpatti dukkaṭassā**ti ettha padavāre padavāre dukkaṭaṃ. **Mantenta**nti aññena saddhiṃ aññasmiṃ mantayamāne; ‘‘mantente’’ti vā pāṭho, ayamevattho.

473. **Vūpasamissāmī**ti upasamaṃ gamissāmi, kalahaṃ na karissāmi. **Attānaṃ parimocessāmī**ti mama akārakabhāvaṃ kathetvā attānaṃ mocessāmi. Sesamettha uttānameva.

Theyyasatthasamuṭṭhānaṃ – kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, siyā kiriyaṃ sotukāmatāya gamanavasena, siyā akiriyaṃ ṭhitaṭṭhānaṃ āgantvā mantayamānānaṃ ajānāpanavasena, rūpiyaṃ aññavādakaṃ upassutīti imāni hi tīṇi sikkhāpadāni ekaparicchedāni, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Upassutisikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Kammapaṭibāhanasikkhāpadavaṇṇanā

474. Navame – **sace ca mayaṃ jāneyyāmā**ti sace mayaṃ jāneyyāma; cakāro pana nipātamattameva. **Dhammikāna**nti dhammena vinayena satthusāsanena katattā dhammā etesu atthīti dhammikāni; tesaṃ dhammikānaṃ catunnaṃ saṅghakammānaṃ. **Khiyyati āpatti pācittiyassā**ti ettha vācāya vācāya pācittiyaṃ. Sesaṃ uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Kammapaṭibāhanasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Chandaṃadatvāgamanasikkhāpadavaṇṇanā

481. Dasame – **vatthu vā ārocita**nti codakena ca cuditakena ca attano kathā kathitā, anuvijjako sammato, ettāvatāpi vatthumeva ārocitaṃ hoti. Sesamettha uttānameva.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – kāyavācācittato samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Chandaṃ adatvā gamanasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

11. Dubbalasikkhāpadavaṇṇanā

484. Ekādasame – **yathāmittatā**ti yathāmittatāya; yo yo mitto, tassa tassa detīti vuttaṃ hoti. Esa nayo sabbapadesu. Sesaṃ ujjhāpanakādīsu vuttanayattā uttānatthameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Dubbalasikkhāpadaṃ ekādasamaṃ.

12. Pariṇāmanasikkhāpadavaṇṇanā

489. Dvādasame – yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ tiṃsake pariṇāmanasikkhāpade vuttanayameva. Ayameva hi viseso – tattha attano pariṇāmitattā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, idha puggalassa pariṇāmitattā suddhikapācittiyanti.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Pariṇāmanasikkhāpadaṃ dvādasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena sahadhammikavaggo aṭṭhamo.

9. Ratanavaggo

1. Antepurasikkhāpadavaṇṇanā

494. Rājavaggassa paṭhamasikkhāpade – **orako**ti parittako. **Uparipāsādavaragato**ti pāsādavarassa uparigato. **Ayyānaṃ vāhasā**ti ayyānaṃ kāraṇā;

tehi jānāpitattā jānāmīti vuttaṃ hoti.

497. **Pitaraṃ patthetī**ti antaraṃ passitvā ghātetuṃ icchati. **Rājantepuraṃ hatthisammadda**ntiādīsu hatthīhi sammaddo etthāti **hatthisammaddaṃ;** hatthisambādhanti attho. **Assarathasammaddapade**pi eseva nayo. ‘‘Sammatta’’nti keci paṭhanti, taṃ na gahetabbaṃ. ‘‘Rañño antepure hatthisammadda’’ntipi pāṭho, tattha hatthīnaṃ sammaddaṃ hatthisammaddanti attho, rañño antepure hatthisammaddo atthīti vuttaṃ hoti. Esa nayo sesapadesupi. **Rajanīyānī**ti tasmiṃ antepure edisāni rūpādīni.

498. **Muddhāvasittassā**ti muddhani avasittassa. Anikkhanto rājā itoti anikkhantarājakaṃ, tasmiṃ **anikkhantarājake;** sayanighareti attho. Ratanaṃ vuccati mahesī, niggatanti nikkhantaṃ, aniggataṃ ratanaṃ itoti aniggataratanakaṃ, tasmiṃ **aniggataratanake;** sayanighareti attho. Sesamettha uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Antepurasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Ratanasikkhāpadavaṇṇanā

502-3. Dutiye – **vissaritvā**ti pamussitvā. **Puṇṇapattaṃ** nāma satato pañca kahāpaṇā. **Kyāhaṃ karissāmī**ti kiṃ ahaṃ karissāmi. **Ābharaṇaṃ omuñcitvā**ti mahālataṃ nāma navakoṭiagghanakaṃ alaṅkāraṃ apanetvā.

504. **Antevāsī**ti paricārako.

506. **Aparikkhittassa upacāro**ti ettha upacāro nāma ārāmassa dve leḍḍupātā – ‘‘āvasathassa pana suppapāto vā musalapāto vā’’ti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. **Uggaṇhāti āpatti pācittiyassā**ti ettha jātarūparajataṃ attano atthāya uggaṇhantassa vā uggaṇhāpentassa vā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, saṅghagaṇapuggalacetiyanavakammānaṃ atthāya dukkaṭaṃ, avasesaṃ muttādiratanaṃ attano vā saṅghādīnaṃ vā atthāya uggaṇhantassa vā uggaṇhāpentassa vā dukkaṭaṃ. Kappiyavatthu vā akappiyavatthu vā hotu, antamaso mātu kaṇṇapiḷandhanatāḷapaṇṇampi gihisantakaṃ bhaṇḍāgārikasīsena paṭisāmentassa pācittiyameva.

Sace pana mātāpitūnaṃ santakaṃ avassaṃ paṭisāmetabbaṃ kappiyabhaṇḍaṃ hoti, attano atthāya gahetvā paṭisāmetabbaṃ. ‘‘Idaṃ paṭisāmetvā dehī’’ti vutte pana ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhipitabbaṃ. Sace ‘‘paṭisāmehī’’ti pātetvā gacchanti, palibodho nāma hoti, paṭisāmetuṃ vaṭṭati. Vihāre kammaṃ karontā vaḍḍhakīādayo vā rājavallabhā vā attano upakaraṇabhaṇḍaṃ vā sayanabhaṇḍaṃ vā ‘‘paṭisāmetvā dethā’’ti vadanti, chandenapi bhayenapi na kātabbameva, guttaṭṭhānaṃ pana dassetuṃ vaṭṭati. Balakkārena pātetvā gatesu ca paṭisāmetuṃ vaṭṭati.

Ajjhārāme vā ajjhāvasathe vāti ettha sace mahāvihārasadiso mahārāmo hoti, tattha pākāraparikkhitte pariveṇe yattha bhikkhūhi vā sāmaṇerehi vā gahitaṃ bhavissatīti saṅkā uppajjati, tādise eva ṭhāne uggaṇhitvā vā uggaṇhāpetvā vā ṭhapetabbaṃ. Mahābodhidvārakoṭṭhakaambaṅgaṇasadisesu pana mahājanasañcaraṇaṭṭhānesu na gahetabbaṃ, palibodho na hoti. Kurundiyaṃ pana vuttaṃ ‘‘eko maggaṃ gacchanto nimanussaṭṭhāne kiñci bhaṇḍaṃ passati, ākiṇṇamanussepi jāte manussā tameva bhikkhuṃ āsaṅkanti, tasmā maggā okkamma nisīditabbaṃ. Sāmikesu āgatesu taṃ ācikkhitabbaṃ. Sace sāmike na passati patirūpaṃ karissatī’’ti.

Rūpena vā nimittena vā saññāṇaṃ katvāti ettha rūpaṃ nāma antobhaṇḍikāya bhaṇḍaṃ; tasmā bhaṇḍikaṃ muñcitvā gaṇetvā ettakā kahāpaṇā vā jātarūparajataṃ vāti sallakkhetabbaṃ. **Nimitta**nti lañchanādi; tasmā lañchitāya bhaṇḍikāya mattikālañchananti vā lākhālañchananti vā nīlapilotikāya bhaṇḍikā katāti vā setapilotikāya katāti vā evamādi sabbaṃ sallakkhetabbaṃ.

Bhikkhū patirūpāti lajjino kukkuccakā. Lolajātikānañhi hatthe ṭhapetuṃ na labhati. Yo pana neva tamhā āvāsā pakkamati, na sāmike passati, tenāpi attano cīvarādimūlaṃ na kātabbaṃ; thāvaraṃ pana senāsanaṃ vā cetiyaṃ vā pokkharaṇī vā kāretabbā. Sace dīghassa addhuno accayena sāmiko āgacchati, ‘‘upāsaka tava santakena idaṃ nāma kataṃ, anumodāhī’’ti vattabbo. Sace anumodati, iccetaṃ kusalaṃ; no ce anumodati, ‘‘mama dhanaṃ dethā’’ti codetiyeva, aññaṃ samādapetvā dātabbaṃ.

507. **Ratanasammataṃ vissāsaṃ gaṇhātī**tiādīsu āmāsameva sandhāya vuttaṃ. Anāmāsaṃ na vaṭṭatiyeva. Sesamettha uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Ratanasikkhāpadaṃ dutiyaṃ.

3. Vikālagāmappavisanasikkhāpadavaṇṇanā

508. Tatiye – **tiracchānakatha**nti ariyamaggassa tiracchānabhūtaṃ kathaṃ. **Rājakatha**nti rājapaṭisaṃyutta kathaṃ. **Corakathā**dīsupi eseva nayo.

512. **Santaṃ bhikkhu**nti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ cārittasikkhāpade vuttameva. Sace sambahulā kenaci kammena gāmaṃ pavisanti, ‘‘vikāle gāmappavesanaṃ āpucchāmī’’ti sabbehi aññamaññaṃ āpucchitabbaṃ. Tasmiṃ gāme taṃ kammaṃ na sampajjatīti aññaṃ gāmaṃ gacchanti, gāmasatampi hotu, puna āpucchanakiccaṃ natthi. Sace pana ussāhaṃ paṭippassambhetvā vihāraṃ gacchantā antarā aññaṃ gāmaṃ pavisitukāmā honti, puna āpucchitabbameva.

Kulaghare vā āsanasālāya vā bhattakiccaṃ katvā telabhikkhāya vā sappibhikkhāya vā caritukāmo hoti, sace passe bhikkhu atthi, āpucchitvā gantabbaṃ. Asante natthīti gantabbaṃ. Vīthiṃ otaritvā bhikkhuṃ passati, āpucchanakiccaṃ natthi, anāpucchitvāpi caritabbameva. Gāmamajjhena maggo hoti, tena gacchantassa telādibhikkhāya carissāmīti citte uppanne sace passe bhikkhu atthi, āpucchitvā caritabbaṃ. Maggā anokkamma bhikkhāya carantassa pana āpucchanakiccaṃ natthi, aparikkhittassa gāmassa upacāro adinnādāne vuttanayeneva veditabbo.

515. **Antarārāma**ntiādīsu na kevalaṃ anāpucchā kāyabandhanaṃ abandhitvā saṅghāṭiṃ apārupitvā gacchantassapi anāpatti. **Āpadāsū**ti sīho vā byaggho vā āgacchati, megho vā uṭṭheti, añño vā koci upaddavo uppajjati, anāpatti. Evarūpāsu āpadāsu bahigāmato antogāmaṃ pavisituṃ vaṭṭati. Sesamettha uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Vikālagāmappavisanasikkhāpadaṃ tatiyaṃ.

4. Sūcigharasikkhāpadavaṇṇanā

517-20. Catutthe – bhedanameva bhedanakaṃ; taṃ assa atthīti bhedanakameva. **Araṇike**ti araṇidhanuke. **Vidhe**ti vedhake. Sesamettha uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Sūcigharasikkhāpadaṃ catutthaṃ.

5. Mañcasikkhāpadavaṇṇanā

522. Pañcame – **chedanakaṃ** vuttanayameva.

525. **Chinditvā paribhuñjatī**ti ettha sace na chinditukāmo hoti, bhūmiyaṃ nikhaṇitvā pamāṇaṃ upari dasseti, uttānaṃ vā katvā paribhuñjati, ukkhipitvā vā tulāsaṅghāṭe ṭhapetvā aṭṭaṃ katvā paribhuñjati, sabbaṃ vaṭṭati. Sesamettha uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ.

Mañcasikkhāpadaṃ pañcamaṃ.

6. Tūlonaddhasikkhāpadavaṇṇanā

526. Chaṭṭhe – tūlaṃ onaddhametthāti **tūlonaddhaṃ;** tūlaṃ pakkhipitvā upari cimilikāya onaddhanti vuttaṃ hoti. Sesamettha uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ.

Tūlonaddhasikkhāpadaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Nisīdanasikkhāpadavaṇṇanā

531-4. Sattame – **nisīdanaṃ anuññātaṃ hotī**ti kattha anuññātaṃ? Cīvarakkhandhake paṇītabhojanavatthusmiṃ. Vuttañhi tattha – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, kāyaguttiyā cīvaraguttiyā senāsanaguttiyā nisīdana’’nti (mahāva. 353). **Seyyathāpi purāṇāsikoṭṭho**ti yathā nāma purāṇacammakāroti attho. Yathā hi cammakāro cammaṃ vitthataṃ karissāmīti ito cito ca samañchati, kaḍḍhati; evaṃ sopi taṃ nisīdanaṃ. Tena taṃ bhagavā evamāha – **‘‘nisīdanaṃ nāma sadasaṃ vuccatī’’**ti santhatasadisaṃ santharitvā ekasmiṃ ante sugatavidatthiyā vidatthimatte padese dvīsu ṭhānesu phāletvā tisso dasā kariyanti, tāhi dasāhi sadasaṃ nāma vuccati. Sesamettha uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ.

Nisīdanasikkhāpadaṃ sattamaṃ.

8. Kaṇḍupaṭicchādisikkhāpadavaṇṇanā

537. Aṭṭhame – **kaṇḍupaṭicchādi anuññātā hotī**ti kattha anuññātā? Cīvarakkhandhake belaṭṭhasīsavatthusmiṃ. Vuttañhi tattha – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, yassa kaṇḍu vā piḷakā vā assāvo vā thullakacchu vā ābādho tassa kaṇḍupaṭicchādi’’nti (mahāva. 354).

539. **Yassa adhonābhi ubbhajāṇumaṇḍala**nti yassa bhikkhuno nābhiyā heṭṭhā jāṇumaṇḍalānaṃ upari. **Kaṇḍū**ti kacchu. **Piḷakā**ti lohitatuṇḍikā sukhumapiḷakā. **Assāvo**ti arisabhagandaramadhumehādīnaṃ vasena asucipaggharaṇakaṃ. **Thullakacchu vā ābādho**ti mahāpiḷakābādho vuccati. Sesamettha uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ.

Kaṇḍupaṭicchādisikkhāpadaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā

542. Navame – **vassikasāṭikā anuññātā hotī**ti kattha anuññātā? Cīvarakkhandhake visākhāvatthusmiṃ. Vuttañhi tattha – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, vassikasāṭika’’nti (mahāva. 352). Sesamettha uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ.

Vassikasāṭikasikkhāpadaṃ navamaṃ.

10. Nandattherasikkhāpadavaṇṇanā

547. Dasame – **caturaṅgulomako**ti catūhi aṅgulehi ūnakappamāṇo. Sesaṃ uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ.

Nandattherasikkhāpadaṃ dasamaṃ.

Samatto vaṇṇanākkamena ratanavaggo navamo.

Uddiṭṭhā khotiādi vuttanayamevāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Khuddakavaṇṇanā samattā.

Pācittiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ

1. Paṭhamapāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

Pāṭidesanīyā dhammā, khuddakānaṃ anantarā;
Ṭhapitā ye ayaṃ dāni, tesaṃ bhavati vaṇṇanā.

552. Paṭhamapāṭidesanīye tāva **paṭikkamanakāle**ti piṇḍāya caritvā paṭiāgamanakāle. **Sabbeva aggahesī**ti sabbameva aggahesi. **Pavedhentī**ti kampamānā. **Apehī**ti apagaccha.

553-5. **Gārayhaṃ āvuso**tiādi paṭidesetabbākāradassanaṃ. **Rathikā**ti racchā. **Byūha**nti anibbijjhitvā ṭhitā gatapaccāgataracchā. **Siṅghāṭaka**nti catukkoṇaṃ vā tikoṇaṃ vā maggasamodhānaṭṭhānaṃ. **Ghara**nti kulagharaṃ. Etesu yattha katthaci ṭhatvā gaṇhantassa gahaṇe dukkaṭaṃ, ajjhohāre ajjhohāragaṇanāya pāṭidesanīyaṃ. Hatthisālādīsu gaṇhantassāpi eseva nayo. Bhikkhunī rathikāya ṭhatvā deti, bhikkhu sacepi antarārāmādīsu ṭhatvā gaṇhāti, āpattiyeva. ''Antaragharaṃ paviṭṭhāyā''ti hi vacanato bhikkhuniyā antaraghare ṭhatvā dadamānāya vasenettha āpatti veditabbā, bhikkhussa ṭhitaṭṭhānaṃ pana appamāṇaṃ. Tasmā sacepi vīthiādīsu ṭhito bhikkhu antarārāmādīsu ṭhatvā dadamānāya bhikkhuniyā gaṇhāti, anāpattiyeva.

Yāmakālikaṃ sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ āhāratthāya paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa. **Ajjhohāre ajjhohāre āpatti dukkaṭassā**ti idaṃ āmisena asambhinnaṃ sandhāya vuttaṃ, sambhinne pana ekarase pāṭidesanīyameva. **Ekato upasampannāyā**ti bhikkhunīnaṃ santike upasampannāya. Bhikkhūnaṃ santike upasampannāya pana yathāvatthukameva.

556. **Dāpeti na detī**ti aññātikā aññena kenaci dāpeti taṃ gaṇhantassa anāpatti. **Upanikkhipitvā detī**ti bhūmiyaṃ ṭhapetvā ''idaṃ ayya tumhākaṃ dammī''ti deti, evaṃ dinnaṃ ''sādhu bhaginī''ti sampaṭicchitvā tāya eva vā bhikkhuniyā aññena vā kenaci paṭiggahāpetvā bhuñjituṃ vaṭṭati. **Sikkhamānāya sāmaṇeriyā**ti etāsaṃ dadamānānaṃ gaṇhantassa anāpatti. Sesamettha uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṭhamapāṭidesanīyaṃ.

2. Dutiyapāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

558. Dutiye – **apasakka tāva bhaginī**tiādi apasādetabbākāradassanaṃ.

561. **Attano bhattaṃ dāpeti na detī**ti ettha sacepi attano bhattaṃ deti, iminā sikkhāpadena anāpattiyeva, purimasikkhāpadena āpatti. **Aññesaṃ bhattaṃ deti na dāpetī**ti ettha sacepi dāpeyya, iminā sikkhāpadena āpatti bhaveyya. Dentiyā pana neva iminā na purimena āpatti. Sesamettha uttānameva. Kathinasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dutiyapāṭidesanīyaṃ.

3. Tatiyapāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

562. Tatiye – **ubhatopasanna**nti dvīhi pasannaṃ upāsakenapi upāsikāyapi. Tasmiṃ kira kule ubhopi te sotāpannāyeva. **Bhogena hāyatī**ti edisañhi kulaṃ sacepi asītikoṭidhanaṃ hoti, bhogehi hāyatiyeva. Kasmā? Yasmā tattha neva upāsikā na upāsako bhoge rakkhati.

569. **Gharato nīharitvā dentī**ti āsanasālaṃ vā vihāraṃ vā ānetvā denti. Sacepi anāgate bhikkhumhi paṭhamaṃyeva nīharitvā dvāre ṭhapetvā pacchā sampattassa denti, vaṭṭati. Bhikkhuṃ pana disvā antogehato nīharitvā diyyamānaṃ na vaṭṭatīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ ticittaṃ, tivedananti.

Tatiyapāṭidesanīyaṃ.

4. Catutthapāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

570. Catutthe – **avaruddhā hontī**ti paṭiviruddhā honti.

573. **Pañcannaṃ paṭisaṃvidita**nti pañcasu sahadhammikesu yaṃkiñci pesetvā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ āharissāmāti paṭisaṃviditaṃ katampi appaṭisaṃviditamevāti attho. **Ārāmaṃ ārāmūpacāraṃ ṭhapetvā**ti āraññakasenāsanārāmañca tassa upacārañca ṭhapetvā; upacārato nikkhantaṃ antarāmagge bhikkhuṃ disvā vā gāmaṃ āgatassa vā paṭisaṃviditaṃ katampi appaṭisaṃviditameva hotīti veditabbaṃ. **Sace sāsaṅkaṃ hoti sāsaṅkanti ācikkhitabba**nti kasmā ācikkhitabbaṃ? Ārāme core vasante amhākaṃ nārocentīti vacanapaṭimocanatthaṃ. **Corā vattabbā manussā idhūpacarantī**ti kasmā vattabbaṃ? Attano upaṭṭhākehi amhe gaṇhāpentīti vacanapaṭimocanatthaṃ.

Yāguyā paṭisaṃvidite tassā parivāro āhariyyatīti yāguyā paṭisaṃviditaṃ katvā ''kiṃ suddhayāguyā dinnāya pūvabhattādīnipi etissā yāguyā parivāraṃ katvā dassāmā''ti evaṃ yaṃ kiñci āharanti, sabbaṃ paṭisaṃviditameva hoti. **Bhattena paṭisaṃvidite**tiādīsupi eseva nayo. Asukaṃ nāma kulaṃ paṭisaṃviditaṃ katvā khādanīyādīni gahetvā gacchatīti sutvā aññānipi tena saddhiṃ attano deyyadhammaṃ āharanti, vaṭṭati. Yāguyā paṭisaṃviditaṃ katvā pūvaṃ vā bhattaṃ vā āharanti, etampi vaṭṭatīti kurundiyaṃ vuttaṃ.

575. **Gilānassā**ti appaṭisaṃviditepi gilānassa anāpatti. **Paṭisaṃvidite vā gilānassa vā sesaka**nti ekassatthāya paṭisaṃviditaṃ katvā āhaṭaṃ, tassa sesakaṃ aññassāpi bhuñjituṃ vaṭṭati. Catunnaṃ pañcannaṃ vā paṭisaṃviditaṃ katvā bahuṃ āhaṭaṃ hoti, aññesampi dātuṃ icchanti, etampi paṭisaṃviditasesakameva, sabbesampi vaṭṭati. Atha adhikameva hoti, sannidhiṃ mocetvā ṭhapitaṃ dutiyadivasepi vaṭṭati. Gilānassa āhaṭāvasesepi eseva nayo. Yaṃ pana appaṭisaṃviditameva katvā ābhataṃ, taṃ bahiārāmaṃ pesetvā paṭisaṃviditaṃ kāretvā āharāpetabbaṃ, bhikkhūhi vā gantvā antarāmagge gahetabbaṃ. Yampi vihāramajjhena gacchantā vā vanacarakādayo vā vanato āharitvā denti, purimanayeneva paṭisaṃviditaṃ kāretabbaṃ. **Tatthajātaka**nti ārāme jātakameva; mūlakhādanīyādiṃ aññena kappiyaṃ katvā dinnaṃ paribhuñjato anāpatti. Sace pana taṃ gāmaṃ haritvā pacitvā āharanti, na vaṭṭati. Paṭisaṃviditaṃ kāretabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Catutthapāṭidesanīyaṃ.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Pāṭidesanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Sekhiyakaṇḍaṃ

1. Parimaṇḍalavaggavaṇṇanā

Yāni sikkhitasikkhena, **sekhiyānī**ti tādinā;
Bhāsitāni ayaṃ dāni, tesampi vaṇṇanākkamo.

576. Tattha **parimaṇḍala**nti samantato maṇḍalaṃ. **Nābhimaṇḍalaṃ jāṇumaṇḍala**nti uddhaṃ nābhimaṇḍalaṃ adho jāṇumaṇḍalaṃ paṭicchādentena jāṇumaṇḍalassa heṭṭhā jaṅghaṭṭhikato paṭṭhāya aṭṭhaṅgulamattaṃ nivāsanaṃ otāretvā nivāsetabbaṃ, tato paraṃ otārentassa dukkaṭanti vuttaṃ. Yathā nisinnassa jāṇumaṇḍalato heṭṭhā caturaṅgulamattaṃ paṭicchannaṃ hotīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ; evaṃ nivāsentassa pana nivāsanaṃ pamāṇikaṃ vaṭṭati. Tatridaṃ pamāṇaṃ – dīghato muṭṭhipañcakaṃ, tiriyaṃ aḍḍhateyyahatthaṃ. Tādisassa pana alābhe tiriyaṃ dvihatthapamāṇampi vaṭṭati jāṇumaṇḍalapaṭicchādanatthaṃ, nābhimaṇḍalaṃ pana cīvarenāpi sakkā paṭicchādetunti. Tattha ekapaṭṭacīvaraṃ evaṃ nivatthampi nivatthaṭṭhāne na tiṭṭhati, dupaṭṭaṃ pana tiṭṭhati.

Olambento nivāseti āpatti dukkaṭassāti ettha na kevalaṃ purato ca pacchato ca olambetvā nivāsentasseva dukkaṭaṃ, ye panaññe ‘‘tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū gihinivatthaṃ nivāsenti hatthisoṇḍakaṃ macchavālakaṃ catukkaṇṇakaṃ tālavaṇṭakaṃ satavalikaṃ nivāsentī’’tiādinā (cūḷava. 280) nayena khandhake nivāsanadosā vuttā, tathā nivāsentassāpi dukkaṭameva. Te sabbe vuttanayena parimaṇḍalaṃ nivāsentassa na honti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana tattheva āvi bhavissati.

Asañciccāti purato vā pacchato vā olambetvā nivāsessāmīti evaṃ asañcicca; atha kho parimaṇḍalaṃyeva nivāsessāmīti virajjhitvā aparimaṇḍalaṃ nivāsentassa anāpatti. **Assatiyā**ti aññavihitassāpi tathā nivāsentassa anāpatti. **Ajānantassā**ti ettha nivāsanavattaṃ ajānantassa mokkho natthi. Nivāsanavattañhi sādhukaṃ uggahetabbaṃ, tassa anuggahaṇamevassa anādariyaṃ. Taṃ pana sañcicca anuggaṇhantassa yujjati, tasmā uggahitavattopi yo āruḷhabhāvaṃ vā oruḷhabhāvaṃ vā na jānāti, tassa anāpatti. Kurundiyaṃ pana ‘‘parimaṇḍalaṃ nivāsetuṃ ajānantassa anāpattī’’ti vuttaṃ. Yo pana sukkhajaṅgho vā mahāpiṇḍikamaṃso vā hoti, tassa sāruppatthāya jāṇumaṇḍalato aṭṭhaṅgulādhikampi otāretvā nivāsetuṃ vaṭṭati.

Gilānassāti jaṅghāya vā pāde vā vaṇo hoti, ukkhipitvā vā otāretvā vā nivāsetuṃ vaṭṭati. **Āpadāsū**ti vāḷamigā vā corā vā anubandhanti, evarūpāsu āpadāsu anāpatti. Sesamettha uttānameva.

Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti. Phussadevatthero ‘‘acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, tivedana’’nti āha. Upatissatthero pana ‘‘anādariyaṃ paṭiccā’’ti vuttattā ‘‘lokavajjaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedana’’nti āha.

577. **Parimaṇḍalaṃ pārupitabba**nti ‘‘tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū gihipārutaṃ pārupantī’’ti (cūḷava. 280) evaṃ vuttaṃ anekappakāraṃ gihipārupanaṃ apārupitvā idha vuttanayeneva ubho kaṇṇe samaṃ katvā pārupanavattaṃ pūrentena parimaṇḍalaṃ pārupitabbaṃ. Imāni ca dve sikkhāpadāni avisesena vuttāni. Tasmā vihārepi antaragharepi parimaṇḍalameva nivāsetabbañca pārupitabbañcāti. Samuṭṭhānādīni paṭhamasikkhāpade vuttanayeneva veditabbāni saddhiṃ theravādena.

578. **Kāyaṃ vivaritvā**ti jattumpi urampi vivaritvā. **Suppaṭicchannenā**ti na sasīsaṃ pārutena; atha kho gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā anuvātantena gīvaṃ paṭicchādetvā ubho kaṇṇe samaṃ katvā paṭisaṃharitvā yāva maṇibandhaṃ paṭicchādetvā antaraghare gantabbaṃ. Dutiyasikkhāpade – galavāṭakato paṭṭhāya sīsaṃ maṇibandhato paṭṭhāya hatthe piṇḍikamaṃsato ca paṭṭhāya pāde vivaritvā nisīditabbaṃ.

579. **Vāsūpagatassā**ti vāsatthāya upagatassa rattibhāge vā divasabhāge vā kāyaṃ vivaritvāpi nisīdato anāpatti.

580. **Susaṃvuto**ti hatthaṃ vā pādaṃ vā akīḷāpento; suvinītoti attho.

582. **Okkhittacakkhū**ti heṭṭhā khittacakkhu hutvā. **Yugamattaṃ pekkhamāno**ti yugayuttako hi danto ājāneyyo yugamattaṃ pekkhati, purato catuhatthappamāṇaṃ bhūmibhāgaṃ; imināpi ettakaṃ pekkhantena gantabbaṃ. **Yo anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokento**ti yo taṃtaṃdisābhāgaṃ pāsādaṃ kūṭāgāraṃ vīthiṃ olokento gacchati, āpatti dukkaṭassa. Ekasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā hatthiassādiparissayābhāvaṃ oloketuṃ vaṭṭati. Nisīdantenāpi okkhittacakkhunāva nisīditabbaṃ.

584. **Ukkhittakāyā**ti ukkhepena; itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ ekato vā ubhato vā ukkhittacīvaro hutvāti attho. Antoindakhīlato paṭṭhāya na evaṃ gantabbaṃ. Nisinnakāle pana dhamakaraṇaṃ nīharantenāpi cīvaraṃ anukkhipitvāva nīharitabbanti.

Paṭhamo vaggo.

2. Ujjagghikavaggavaṇṇanā

586. **Ujjagghikāyā**ti mahāhasitaṃ hasanto. Vuttanayenevettha karaṇavacanaṃ.

588. **Appasaddo antaraghare**ti ettha kittāvatā appasaddo hoti? Dvādasahatthe gehe ādimhi saṅghatthero, majjhe dutiyatthero, ante tatiyattheroti evaṃ nisinnesu saṅghatthero dutiyena saddhiṃ manteti, dutiyatthero tassa saddañceva suṇāti, kathañca vavatthapeti. Tatiyatthero pana saddameva suṇāti, kathaṃ na vavatthapeti. Ettāvatā appasaddo hoti. Sace pana tatiyatthero kathaṃ vavatthapeti, mahāsaddo nāma hoti.

590. **Kāyaṃ paggahetvā**ti niccalaṃ katvā ujukena kāyena samena iriyāpathena gantabbañceva nisīditabbañca.

592. **Bāhuṃ paggahetvā**ti niccalaṃ katvā.

594. **Sīsaṃ paggahetvā**ti niccalaṃ ujuṃ ṭhapayitvā.

Dutiyo vaggo.

3. Khambhakatavaggavaṇṇanā

596-8. **Khambhakato** nāma kaṭiyaṃ hatthaṃ ṭhapetvā katakhambho. **Oguṇṭhito**ti sasīsaṃ pāruto.

600. **Ukkuṭikāyā**ti ettha ukkuṭikā vuccati paṇhiyo ukkhipitvā aggapādehi vā, aggapāde vā ukkhipitvā paṇhīhiyeva vā bhūmiṃ phusantassa gamanaṃ. Karaṇavacanaṃ panettha vuttalakkhaṇameva.

601. **Dussapallatthikāyā**ti ettha āyogapallatthikāpi dussapallatthikā eva.

602. **Sakkacca**nti satiṃ upaṭṭhapetvā.

603. **Ākirantepī**ti piṇḍapātaṃ dentepi. **Pattasaññī**ti patte saññaṃ katvā.

604. **Samasūpako** nāma yattha bhattassa catutthabhāgappamāṇo sūpo hoti. **Muggasūpo māsasūpo**ti ettha kulatthādīhi katasūpāpi saṅgahaṃ gacchantiyevāti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. **Rasarase**ti ettha ṭhapetvā dve sūpe avasesāni oloṇīsākasūpeyyamaccharasamaṃsarasādīni rasarasāti veditabbāni. Taṃ rasarasaṃ bahumpi gaṇhantassa anāpatti.

605. **Samatittika**nti samapuṇṇaṃ samabharitaṃ. **Thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassā**ti ettha thūpīkato nāma pattassa antomukhavaṭṭilekhaṃ atikkamitvā kato; patte pakkhitto racito pūritoti attho. Evaṃ kataṃ agahetvā antomukhavaṭṭilekhāsamappamāṇo gahetabbo.

Tattha thūpīkataṃ nāma ‘‘pañcahi bhojanehi kata’’nti abhayatthero āha. Tipiṭakacūḷanāgatthero pana ‘‘piṇḍapāto nāma yāgupi bhattampi khādanīyampi cuṇṇapiṇḍopi dantakaṭṭhampi dasikasuttampī’’ti idaṃ suttaṃ vatvā dasikasuttampi thūpīkataṃ na vaṭṭatīti āha. Tesaṃ vādaṃ sutvā bhikkhū rohaṇaṃ gantvā cūḷasumanattheraṃ pucchiṃsu – ‘‘bhante thūpīkatapiṇḍapāto kena paricchinno’’ti? Tesañca therānaṃ vādaṃ ārocesuṃ. Thero sutvā āha – ‘‘aho, cūḷanāgo sāsanato bhaṭṭho, ahaṃ etassa sattakkhattuṃ vinayaṃ vācento na kadāci evaṃ avacaṃ, ayaṃ kuto labhitvā evaṃ vadasī’’ti. Bhikkhū theraṃ yāciṃsu – ‘‘kathetha dāni, bhante, kena paricchinno’’ti? ‘‘Yāvakālikenāvuso’’ti thero āha. Tasmā yaṃkiñci yāgubhattaṃ vā phalāphalaṃ vā āmisajātikaṃ samatittikameva gahetabbaṃ. Tañca kho adhiṭṭhānupagena pattena, itarena pana thūpīkatampi vaṭṭati. Yāmakālikasattāhakālikayāvajīvikāni pana adhiṭṭhānupagapattepi thūpīkatāni vaṭṭanti. Dvīsu pattesu bhattaṃ gahetvā ekasmiṃ pūretvā vihāraṃ pesetuṃ vaṭṭatīti mahāpaccariyaṃ pana vuttaṃ. Yaṃ patte pakkhipiyamānaṃ pūvaucchukhaṇḍaphalāphalādi heṭṭhā orohati, taṃ thūpīkataṃ nāma na hoti. Pūvavaṭaṃsakaṃ ṭhapetvā piṇḍapātaṃ denti, thūpīkatameva hoti. Pupphavaṭaṃsakatakkolakaṭukaphalādivaṭaṃsake pana ṭhapetvā dinnaṃ thūpīkataṃ na hoti. Bhattassa upari thālakaṃ vā pattaṃ vā ṭhapetvā pūretvā gaṇhāti, thūpīkataṃ nāma na hoti. Kurundiyampi vuttaṃ – ‘‘thālake vā paṇṇe vā pakkhipitvā taṃ pattamatthake ṭhapetvā denti, pāṭekkabhājanaṃ vaṭṭatī’’ti.

Idha anāpattiyaṃ gilāno na āgato, tasmā gilānassapi thūpīkataṃ na vaṭṭati. Sabbattha pana paṭiggahetumeva na vaṭṭati. Paṭiggahitaṃ pana supaṭiggahitameva hoti, paribhuñjituṃ vaṭṭatīti.

Tatiyo vaggo.

4. Sakkaccavaggavaṇṇanā

606. **Sakkacca**nti etthāpi asakkaccaṃ paṭiggahaṇeyeva āpatti, paṭiggahitaṃ pana supaṭiggahitameva. Sakkaccanti ca pattasaññīti cāti ubhayaṃ vuttanayameva.

608. **Sapadāna**nti tattha tattha odhiṃ akatvā anupaṭipāṭiyā. **Samasūpake** vattabbaṃ vuttameva.

610. **Thūpakato**ti matthakato; vemajjhatoti attho.

611. **Paṭicchādetvā dentī**ti māghātasamayādīsu paṭicchannaṃ byañjanaṃ katvā denti. Viññattiyaṃ vattabbaṃ natthi.

614. **Ujjhānasaññī**sikkhāpadepi gilāno na muccati.

615. **Nātimahanto kabaḷo**ti mayūraṇḍaṃ atimahantaṃ, kukkuṭaṇḍaṃ atikhuddakaṃ, tesaṃ vemajjhappamāṇo. **Khajjake**ti ettha mūlakhādanīyādi sabbaṃ gahetabbaṃ.

Catuttho vaggo.

5. Kabaḷavaggavaṇṇanā

617. **Anāhaṭe**ti anāharite; mukhadvāraṃ asampāpiteti attho.

618. **Sabbaṃ hattha**nti sakalahatthaṃ.

619. **Sakabaḷenā**ti ettha dhammaṃ kathento harītakaṃ vā laṭṭhimadhukaṃ vā mukhe pakkhipitvā katheti. Yattakena vacanaṃ aparipuṇṇaṃ na hoti, tattake mukhamhi sante kathetuṃ vaṭṭati.

620. **Piṇḍukkhepaka**nti piṇḍaṃ ukkhipitvā ukkhipitvā.

621. **Kabaḷāvacchedaka**nti kabaḷaṃ avacchinditvā avacchinditvā.

622. **Avagaṇḍakāraka**nti makkaṭo viya gaṇḍe katvā katvā.

623. **Hatthaniddhunaka**nti hatthaṃ niddhunitvā niddhunitvā.

624. **Sitthāvakāraka**nti sitthāni avakiritvā avakiritvā.

625. **Jivhānicchārakan**ti jivhaṃ nicchāretvā nicchāretvā.

626. **Capucapukārakan**ti capu capūti evaṃ saddaṃ katvā katvā.

Pañcamo vaggo.

6. Surusuruvaggavaṇṇanā

627. **Surusurukārakan**ti surusurūti evaṃ saddaṃ katvā katvā. **Davo**ti parihāsavacanaṃ; taṃ yena kenaci pariyāyena ‘‘kiṃ buddho, silakabuddho, paṭibuddho; kiṃ dhammo, godhammo, ajadhammo; kiṃ saṅgho, migasaṅgho, pasusaṅgho’’tiādinā nayena tīṇi ratanāni ārabbha na kātabbanti attho.

628. **Hatthanillehakan**ti hatthaṃ nillehitvā nillehitvā. Bhuñjantena hi aṅgulimattampi nillehituṃ na vaṭṭati. Ghanayāguphāṇitapāyāsādike pana aṅgulīhi gahetvā aṅguliyo mukhe pavesetvā bhuñjituṃ vaṭṭati. **Pattanillehakaoṭṭhanillehakesu**pi eseva nayo. Tasmā ekaṅguliyāpi patto na nillehitabbo, ekaoṭṭhopi jivhāya na nillehitabbo, oṭṭhamaṃsehi eva pana gahetvā anto pavesetuṃ vaṭṭati.

631. **Kokanade**ti evaṃnāmake. **Kokanadan**ti padumaṃ vuccati, so ca pāsādo padumasaṇṭhāno, tenassa kokanadotveva nāmaṃ akaṃsu. **Na sāmisena hatthena pānīyathālakan**ti etaṃ paṭikkūlavasena paṭikkhittaṃ, tasmā saṅghikampi puggalikampi gihisantakampi attano santakampi saṅkhampi sarāvampi thālakampi na gahetabbameva, gaṇhantassa dukkaṭaṃ. Sace pana hatthassa ekadeso āmisamakkhito na hoti, tena padesena gahetuṃ vaṭṭati.

632. **Uddharitvā vā**ti sitthāni udakato uddharitvā ekasmiṃ ṭhāne rāsiṃ katvā udakaṃ chaḍḍeti. **Bhinditvā vā**ti sitthāni bhinditvā udakagatikāni katvā chaḍḍeti. **Paṭiggahe vā**ti paṭiggahena paṭicchanto naṃ paṭiggahe chaḍḍeti. **Nīharitvā**ti bahi nīharitvā chaḍḍeti; evaṃ chaḍḍentassa anāpatti.

634. **Setacchattan**ti vatthapaliguṇṭhitaṃ paṇḍaracchattaṃ. **Kilañjacchattan**ti vilīvacchattaṃ. **Paṇṇacchattan**ti tālapaṇṇādīhi yehi kehici kataṃ. **Maṇḍalabaddhaṃ salākabaddhan**ti idaṃ pana tiṇṇampi chattānaṃ pañjaradassanatthaṃ vuttaṃ. Tāni hi maṇḍalabaddhāni ceva honti salākabaddhāni ca. Yampi tatthajātakadaṇḍakena kataṃ ekapaṇṇacchattaṃ hoti, tampi chattameva. Etesu yaṃkiñci chattaṃ pāṇimhi assāti **chattapāṇi**. So taṃ chattaṃ dhārayamāno vā aṃse vā katvā ūrumhi vā ṭhapetvā yāva hatthena na muccati, tāvassa dhammaṃ desetuṃ na vaṭṭati, desentassa vuttanayena dukkaṭaṃ. Sace panassa añño chattaṃ dhāreti, chattapādukāya vā ṭhitaṃ hoti, hatthato apagatamatte chattapāṇi nāma na hoti. Tassa dhammaṃ desetuṃ vaṭṭati. Dhammaparicchedo panettha padasodhamme vuttanayeneva veditabbo.

635. **Daṇḍapāṇissā**ti ettha daṇḍo nāma majjhimassa purisassa catuhatthappamāṇo daṇḍapāṇibhāvo panassa chattapāṇimhi vuttanayeneva veditabbo.

636. **Satthapāṇimhi**pi eseva nayo. Asiṃ sannahitvā ṭhitopi hi satthapāṇisaṅkhyaṃ na gacchati.

637. **Āvudhapāṇissā**ti ettha kiñcāpi vuttaṃ – ‘‘āvudhaṃ nāma cāpo kodaṇḍo’’ti, atha kho sabbāpi dhanuvikati saddhiṃ saravikatiyā āvudhanti veditabbaṃ. Tasmā saddhiṃ vā sarena dhanuṃ gahetvā suddhadhanuṃ vā suddhasaraṃ vā sajiyadhanuṃ vā nijjiyadhanuṃ vā gahetvā ṭhitassa vā nisinnassa vā dhammo desetuṃ na vaṭṭati. Sace panassa dhanuṃ kaṇṭhepi paṭimukkaṃ hoti, yāva hatthena na gaṇhāti, tāva dhammaṃ desetuṃ vaṭṭatiyevāti.

Chaṭṭho vaggo.

7. Pādukavaggavaṇṇanā

638. **Akkantassā**ti chattadaṇḍake aṅgulantaraṃ appavesetvā kevalaṃ pādukaṃ akkamitvā ṭhitassa. **Paṭimukkassā**ti paṭimuñcitvā ṭhitassa. Upāhanāyapi eseva nayo. **Omukko**ti panettha paṇhikabaddhaṃ omuñcitvā ṭhito vuccati.

640. **Yānagatassā**ti ettha sacepi dvīhi janehi hatthasaṅghāṭena gahito, sāṭake vā ṭhapetvā vaṃsena vayhati, ayutte vā vayhādike yāne, visaṅkharitvā vā ṭhapite cakkamattepi nisinno yānagatotveva saṅkhyaṃ gacchati. Sace pana dvepi ekayāne nisinnā honti, vaṭṭati. Visuṃ nisinnesupi ucce yāne nisinnena nīce nisinnassa desetuṃ vaṭṭati, samappamāṇepi vaṭṭati. Purime yāne nisinnena pacchime nisinnassa vaṭṭati. Pacchime pana uccatarepi nisinnena desetuṃ na vaṭṭati.

641. **Sayanagatassā**ti antamaso kaṭasārakepi pakatibhūmiyampi nipannassa uccepi mañcapīṭhe vā bhūmipadese vā ṭhitena nisinnena vā desetuṃ na vaṭṭati. Sayanagatena pana sayanagatassa uccatare vā samappamāṇe vā nipannena desetuṃ vaṭṭati. Nipannena ca ṭhitassa vā nisinnassa vā desetuṃ vaṭṭati, nisinnenāpi ṭhitassa vā nisinnassa vā vaṭṭati. Ṭhitena ṭhitasseva vaṭṭati.

642. **Pallatthikāyā**ti āyogapallatthikāya vā hatthapallatthikāya vā dussapallatthikāya vā yāya kāyaci pallatthikāya nisinnassa agilānassa desetuṃ na vaṭṭati.

643. **Veṭhitasīsassā**ti dussaveṭhanena vā moḷiādīhi vā yathā kesanto na dissati; evaṃ veṭhitasīsassa.

644. **Oguṇṭhitasīsassā**ti sasīsaṃ pārutassa.

645. **Chamāyaṃ nisinnenā**ti bhūmiyaṃ nisinnena. **Āsane nisinnassā**ti antamaso vatthampi tiṇānipi santharitvā nisinnassa.

647. **Chapakassā**ti caṇḍālassa. **Chapakī**ti caṇḍālī. **Nilīno**ti paṭicchanno hutvā. **Yatra hi nāmā**ti yo hi nāma. **Sabbamidaṃ carimaṃ katanti tattheva paripatī**ti ‘‘sabbo ayaṃ loko saṅkaraṃ gato nimmariyādo’’ti imaṃ vacanaṃ vatvā tattheva tesaṃ dvinnampi antarā rukkhato patito. Patitvā ca pana ubhinnampi purato ṭhatvā imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Ubho atthaṃ na jānanti…pe… asmā kumbhamivābhidā’’ti.

Tattha **ubho atthaṃ na jānantī**ti dvepi janā pāḷiyā atthaṃ na jānanti. **Dhammaṃ na passare**ti pāḷiṃ na passanti. Katame te ubhoti? **‘‘Yo cāyaṃ mantaṃ vāceti, yo cādhammenadhīyatī’’**ti. Evaṃ brāhmaṇañca rājānañca ubhopi adhammikabhāve ṭhapesi.

Tato brāhmaṇo **sālīnan**ti gāthamāha. Tassattho – jānāmahaṃ bho ‘‘ayaṃ adhammo’’ti; api ca kho mayā dīgharattaṃ saputtadāraparijanena rañño santako sālīnaṃ odano bhutto. **Sucimaṃsūpasecano**ti nānappakāravikatisampāditaṃ sucimaṃsūpasecanaṃ missīkaraṇamassāti **sucimaṃsūpasecano. Tasmā dhamme na vattāmī**ti yasmā evaṃ mayā rañño odano bhutto, aññe ca bahū lābhā laddhā, tasmā dhamme ahaṃ na vattāmi udare baddho hutvā, na dhammaṃ ajānanto. Ayañhi dhammo ariyehi vaṇṇito pasattho thomitoti jānāmi.

Atha naṃ chapako **''dhiratthū''**tiādinā gāthādvayena ajjhabhāsi. Tassattho – yo tayā dhanalābho ca yasalābho ca laddho, dhiratthu taṃ dhanalābhaṃ yasalābhañca brāhmaṇa. Kasmā? Yasmā ayaṃ tayā laddho lābho āyatiṃ apāyesu vinipātanahetunā sampati ca adhammacaraṇena vutti nāma hoti. Evarūpā yā vutti āyatiṃ vinipātena idha adhammacaraṇena vā nippajjati, kiṃ tāya vuttiyā? Tena vuttaṃ –

''Dhiratthu taṃ dhanalābhaṃ, yasalābhañca brāhmaṇa;
Yā vutti vinipātena, adhammacaraṇena vā''ti.

Paribbaja mahābrahmeti mahābrāhmaṇa ito disā sīghaṃ palāyassu. **Pacantaññepi pāṇino**ti aññepi sattā pacanti ceva bhuñjanti ca; na kevalaṃ tvañceva rājā ca. **Mā tvaṃ adhammo ācarito asmā kumbhamivābhidā**ti sace hi tvaṃ ito aparibbajitvā imaṃ adhammaṃ ācarissasi, tato tvaṃ so adhammo evaṃ ācarito yathā udakakumbhaṃ pāsāṇo bhindeyya; evaṃ bhecchati, tena mayaṃ taṃ vadāma –

''Paribbaja mahābrahme, pacantaññepi pāṇino;
Mā tvaṃ adhammo ācarito, asmā kumbhamivābhidā''ti.

Ucce āsaneti antamaso bhūmippadesepi unnataṭṭhāne nisinnassa desetuṃ na vaṭṭati.

648. **Na ṭhito nisinnassā**ti sacepi therupaṭṭhānaṃ gantvā ṭhitaṃ daharabhikkhuṃ āsane nisinno mahāthero pañhaṃ pucchati, na kathetabbaṃ. Gāravena pana theraṃ uṭṭhahitvā pucchathāti vattuṃ na sakkā, passe ṭhitabhikkhussa kathemīti kathetuṃ vaṭṭati.

649. **Na pacchato gacchantenā**ti ettha sace purato gacchanto pacchato gacchantaṃ pañhaṃ pucchati, na kathetabbaṃ. Pacchimassa bhikkhuno kathemīti kathetuṃ vaṭṭati. Saddhiṃ uggahitadhammaṃ pana sajjhāyituṃ vaṭṭati. Samadhurena gacchantassa kathetuṃ vaṭṭati.

650. **Na uppathenā**ti etthāpi sace dvepi sakaṭapathe ekekacakkapathena vā uppathena vā samadhuraṃ gacchanti, vaṭṭati.

651. **Asañciccā**ti paṭicchannaṭṭhānaṃ gacchantassa sahasā uccāro vā passāvo vā nikkhamati, asañcicca kato nāma anāpatti.

652. **Na harite**ti ettha yampi jīvarukkhassa mūlaṃ pathaviyaṃ dissamānaṃ gacchati, sākhā vā bhūmilaggā gacchati, sabbaṃ haritasaṅkhātameva. Khandhe nisīditvā appaharitaṭṭhāne pātetuṃ vaṭṭati. Appaharitaṭṭhānaṃ olokentasseva sahasā nikkhamati, gilānaṭṭhāne ṭhito hoti, vaṭṭati. **Appaharite kato**ti appaharitaṃ alabhantena tiṇaṇḍupakaṃ vā palālaṇḍupakaṃ vā ṭhapetvā katopi pacchā haritaṃ ottharati, vaṭṭatiyeva. Kheḷena cettha siṅghāṇikāpi saṅgahitāti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ.

653. **Na udake**ti etaṃ paribhogaudakameva sandhāya vuttaṃ, vaccakuṭisamuddādiudakesu pana aparibhogesu anāpatti. Deve vassante samantato udakogho hoti, anudakaṭṭhānaṃ olokentasseva nikkhamati, vaṭṭati. Mahāpaccariyaṃ vuttaṃ – ''etādise kāle anudakaṭṭhānaṃ alabhantena kātuṃ vaṭṭatī''ti. Sesaṃ sabbasikkhāpadesu uttānatthameva.

Sattamo vaggo.

Samuṭṭhānādidīpanatthāya panettha idaṃ pakiṇṇakaṃ – ujjagghikauccāsaddapaṭisaṃyuttāni cattāri, sakabaḷena mukhena byāharaṇaṃ ekaṃ, chamānīcāsanaṭhānapacchatogamanauppathagamanapaṭisaṃyuttāni pañcāti imāni dasa sikkhāpadāni samanubhāsanasamuṭṭhānāni kāyavācācittato samuṭṭhahanti, kiriyāni, saññāvimokkhāni, sacittakāni, lokavajjāni, kāyakammavacīkammāni, akusalacittāni, dukkhavedanānīti.

Sūpodanaviññattisikkhāpadaṃ theyyasatthasamuṭṭhānaṃ kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Chattapāṇidaṇḍapāṇisatthapāṇiāvudhapāṇipādukaupāhanayānasayanapallatthikaveṭhitaoguṇṭhitanāmakāni ekādasa sikkhāpadāni dhammadesanasamuṭṭhānāni vācācittato samuṭṭhahanti, kiriyākiriyāni, saññāvimokkhāni, sacittakāni, lokavajjāni, vacīkammāni, akusalacittāni, dukkhavedanānīti.

Avasesāni tepaṇṇāsa sikkhāpadāni paṭhamapārājikasamuṭṭhānānīti.

Sabbasekhiyesu ābādhapaccayā anāpatti, thūpīkatapiṇḍapāte sūpabyañjanena paṭicchādane ujjhānasaññimhīti tīsu sikkhāpadesu gilāno natthīti.

Sekhiyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekhiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

8. Sattādhikaraṇasamathā

655. Adhikaraṇasamathesu – **sattā**ti tesaṃ dhammānaṃ saṅkhyāparicchedo. Catubbidhaṃ adhikaraṇaṃ samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā**. Tesaṃ vitthāro khandhake ca parivāre ca vutto, tassatthaṃ tattheva vaṇṇayissāma. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Bhikkhuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anantarāyena yathā, niṭṭhitā vaṇṇanā ayaṃ;
Anantarāyena tathā, santiṃ pappontu pāṇino.

Ciraṃ tiṭṭhatu saddhammo, kāle vassaṃ ciraṃ pajaṃ;

Tappetu devo dhammena, rājā rakkhatu medaninti.

Mahāvibhaṅgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā

1. Pārājikakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

Yo bhikkhūnaṃ vibhaṅgassa, saṅgahito anantaraṃ;
Bhikkhunīnaṃ vibhaṅgassa, tassa saṃvaṇṇanākkamo.

Patto yato tato tassa, apubbapadavaṇṇanaṃ;
Kātuṃ pārājike tāva, hoti saṃvaṇṇanā ayaṃ.

1. Paṭhamapārājikasikkhāpadavaṇṇanā

656. **Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati…pe… sāḷho migāranattā**ti ettha **sāḷho**ti tassa nāmaṃ; migāramātuyā pana nattā hoti, tena vuttaṃ – ‘‘migāranattā’’ti. **Navakammika**nti navakammādhiṭṭhāyikaṃ. **Paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Byattā**ti veyyattikena samannāgatā. **Medhāvinī**ti pāḷiggahaṇe satipubbaṅgamāya paññāya atthaggahaṇe paññāpubbaṅgamāya satiyā samannāgatā. **Dakkhā**ti chekā; avirajjhitvā sīghaṃ kattabbakārinīti attho. **Analasā**ti ālasiyavirahitā. **Tatrupāyāyā**ti tesu tesu kammesu upāyabhūtāya. **Vīmaṃsāyā**ti kattabbakammupaparikkhāya. **Samannāgatā**ti sampayuttā. **Alaṃ kātu**nti samatthā taṃ taṃ kammaṃ kātuṃ. **Alaṃ saṃvidhātu**nti evañca evañca idaṃ hotūti evaṃ saṃvidahitumpi samatthā. **Katākataṃ jānitu**nti katañca akatañca jānituṃ. **Te**ti te ubho; sā ca sundarīnandā so ca sāḷhoti attho. **Bhattagge**ti parivesanaṭṭhāne. **Nikūṭe**ti koṇasadisaṃ katvā dassite gambhīre. **Vissaro me bhavissatī**ti virūpo me saro bhavissati; vippakārasaddo bhavissatīti attho. **Patimānentī**ti apekkhamānā. **Kyāha**nti kiṃ ahaṃ. **Jarādubbalā**ti jarāya dubbalā. **Caraṇagilānā**ti pādarogena samannāgatā.

657-8. **Avassutā**ti kāyasaṃsaggarāgena avassutā; tintā kilinnāti attho. Padabhājane panassa tameva rāgaṃ gahetvā ‘‘sārattā’’tiādi vuttaṃ. Tattha **sārattā**ti vatthaṃ viya raṅgajātena kāyasaṃsaggarāgena suṭṭhu rattā. **Apekkhavatī**ti tasseva rāgassa vasena tasmiṃ purise pavattāya apekkhāya samannāgatā. **Paṭibaddhacittā**ti tena rāgena tasmiṃ purise bandhitvā ṭhapitacittā viya. Esa nayo dutiyapadavibhaṅgepi. **Purisapuggalassā**ti purisasaṅkhātassa puggalassa. **Adhakkhaka**nti akkhakānaṃ adho. **Ubbhajāṇumaṇḍala**nti jāṇumaṇḍalānaṃ upari. Padabhājane pana padapaṭipāṭiyā eva ‘‘heṭṭhakkhakaṃ uparijāṇumaṇḍala’’nti vuttaṃ. Ettha ca ubbhakapparampi ubbhajāṇumaṇḍaleneva saṅgahitaṃ. Sesaṃ mahāvibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ. **Purimāyo upādāyā**ti sādhāraṇapārājikehi pārājikāyo catasso upādāyāti attho. **Ubbhajāṇumaṇḍalikā**ti idaṃ pana imissā pārājikāya nāmamattaṃ, tasmā padabhājane na vicāritaṃ.

659. Evaṃ uddiṭṭhasikkhāpadaṃ padānukkamena vibhajitvā idāni avassutādibhedena āpattibhedaṃ dassetuṃ **‘‘ubhatoavassute’’**tiādimāha. **Tattha ubhatoavassute**ti ubhatoavassave; bhikkhuniyā ceva purisassa ca kāyasaṃsaggarāgena avassutabhāve satīti attho. **Kāyena kāyaṃ āmasatī**ti bhikkhunī yathāparicchinnena kāyena purisassa yaṃkiñci kāyaṃ puriso vā yena kenaci kāyena bhikkhuniyā yathāparicchinnaṃ kāyaṃ āmasati, ubhayathāpi bhikkhuniyā pārājikaṃ. **Kāyena kāyapaṭibaddha**nti attano kāyena purisassa kāyapaṭibaddhaṃ. **Āmasatī**ti ettha sayaṃ vā āmasatu, tassa vā āmasanaṃ sādiyatu, thullaccayameva. **Kāyapaṭibaddhena kāya**nti attano vuttappakārakāyapaṭibaddhena purisassa kāyaṃ. **Āmasatī**ti idhāpi sayaṃ vā āmasatu, tassa vā āmasanaṃ sādiyatu, thullaccayameva. Avasesapadesupi imināva nayena vinicchayo veditabbo.

Sace pana bhikkhu ceva bhikkhunī ca hoti, tatra ce bhikkhunī āmasati, bhikkhu niccalo hutvā cittena sādiyati, bhikkhu āpattiyā na kāretabbo. Sace bhikkhu āmasati, bhikkhunī niccalā hutvā citteneva adhivāseti, kāyaṅgaṃ acopayamānāpi pārājikakkhette pārājikena, thullaccayakkhette thullaccayena, dukkaṭakkhette dukkaṭena kāretabbā. Kasmā? ‘‘Kāyasaṃsaggaṃ sādiyeyyā’’ti vuttattā. Ayaṃ aṭṭhakathāsu vinicchayo. Evaṃ pana sati kiriyāsamuṭṭhānatā na dissati, tasmā tabbahulanayena sā vuttāti veditabbā.

660. **Ubbhakkhaka**nti akkhakānaṃ upari. **Adhojāṇumaṇḍala**nti jāṇumaṇḍalānaṃ heṭṭhā. Ettha ca adhokapparampi adhojāṇumaṇḍaleneva saṅgahitaṃ.

662. **Ekatoavassute**ti ettha kiñcāpi ekatoti avisesena vuttaṃ, tathāpi bhikkhuniyā eva avassute sati ayaṃ āpattibhedo vuttoti veditabbo.

Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya vinicchayo – bhikkhunī kāyasaṃsaggarāgena avassutā, purisopi tatheva. Adhakkhake ubbhajāṇumaṇḍale kāyappadese kāyasaṃsaggasādiyane sati bhikkhuniyā pārājikaṃ. Bhikkhuniyā kāyasaṃsaggarāgo, purisassa methunarāgo vā gehassitapemaṃ vā suddhacittaṃ vā hotu, thullaccayameva. Bhikkhuniyā methunarāgo, purisassa kāyasaṃsaggarāgo vā methunarāgo vā gahessitapemaṃ vā suddhacittaṃ vā hotu, dukkaṭaṃ. Bhikkhuniyā gehassitapemaṃ, purisassa vuttesu catūsu yaṃ vā taṃ vā hotu, dukkaṭameva. Bhikkhuniyā suddhacittaṃ, purisassa vuttesu catūsu yaṃ vā taṃ vā hotu, anāpatti.

Sace pana bhikkhu ceva hoti bhikkhunī ca ubhinnaṃ kāyasaṃsaggarāgo, bhikkhussa saṅghādiseso, bhikkhuniyā pārājikaṃ. Bhikkhuniyā kāyasaṃsaggarāgo, bhikkhussa methunarāgo vā gehassitapemaṃ vā, bhikkhuniyā thullaccayaṃ, bhikkhussa dukkaṭaṃ. Ubhinnaṃ methunarāgo vā gehassitapemaṃ vā, ubhinnampi dukkaṭameva. Yassa yattha suddhacittaṃ, tassa tattha anāpatti. Ubhinnampi suddhacittaṃ, ubhinnampi anāpatti.

663. **Anāpatti asañciccā**tiādīsu virajjhitvā vā āmasantiyā aññavihitāya vā ‘‘ayaṃ puriso vā itthī vā’’ti ajānantiyā vā tena phuṭṭhāyapi taṃ phassaṃ asādiyantiyā vā āmasanepi sati anāpatti. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dvivedananti.

Paṭhamapārājikaṃ.

2. Dutiyapārājikasikkhāpadavaṇṇanā

664. Dutiye pārājike – **kacci no sā**ti kacci nu sā. **Avaṇṇo**ti aguṇo. **Akittī**ti nindā. **Ayaso**ti parivāravipatti; parammukhagarahā vā.

665. **Vajjapaṭicchādikā**ti idampi imissā pārājikāya nāmamattameva, tasmā padabhājane na vicāritaṃ. Sesamettha uttānameva.

666. **Sā vā ārocetī**ti yā pārājikaṃ āpannā, sā sayaṃ āroceti. **Aṭṭhannaṃ pārājikānaṃ aññatara**nti bhikkhūhi sādhāraṇānaṃ catunnaṃ asādhāraṇānañca catunnameva aññataraṃ. Idañca pārājikaṃ pacchā paññattaṃ, tasmā ''aṭṭhanna''nti vibhaṅge vuttaṃ. Purimena pana saddhiṃ yugaḷattā imasmiṃ okāse ṭhapitanti veditabbaṃ. **Dhuraṃ nikkhittamatte**ti dhure nikkhittamatte. Vitthārakathā panettha sappāṇakavaggamhi duṭṭhullasikkhāpade vuttanayeneva veditabbā. Tatra hi pācittiyaṃ, idha pārājikanti ayameva viseso. Sesaṃ tādisameva. **Vajjapaṭicchādikā**ti idampiimissā pārājikāya nāmamatthāmeva, tasmā padabhājane na vicāritaṃ. Sesamettha uttānameva.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – kāyavācācittato samuṭṭhāti, akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Dutiyapārājikaṃ.

3. Tatiyapārājikasikkhāpadavaṇṇanā

669. Tatiye **– dhammenā**ti bhūtena vatthunā. **Vinayenā**ti codetvā sāretvā. Padabhājanaṃ panassa ''yena dhammena yena vinayena ukkhitto suukkhitto hotī''ti imaṃadhippāyamattaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Satthusāsanenā**ti ñattisampadāya ceva anusāvanasampadāya ca. Padabhājane panassa ''jinasāsanena buddhasāsanenā''ti vevacanamattameva vuttaṃ. **Saṅghaṃ vā gaṇaṃ vā**tiādīsu yena saṅghena kammaṃ kataṃ, taṃ saṅghaṃ vā tattha sambahulapuggalasaṅkhātaṃ gaṇaṃ vā, ekapuggalaṃ vā taṃ kammaṃ vā na ādiyati, na anuvattati, na tattha ādaraṃ janetīti attho. **Samānasaṃvāsakā bhikkhū vuccanti sahāyā, so tehi saddhiṃ natthī**ti ettha ''ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatā''ti ayaṃ tāva saṃvāso; samāno saṃvāso etesanti **samānasaṃvāsakā.**Evarūpā bhikkhū bhikkhussa tasmiṃ saṃvāse saha ayanabhāvena **sahāyā**ti vuccanti. Idāni yena saṃvāsena te samānasaṃvāsakāti vuttā, so saṃvāso tassa ukkhittakassa tehi saddhiṃ natthi. Yehi ca saddhiṃ tassa so saṃvāso natthi, na tena te bhikkhū attano sahāyā katā honti. Tasmā vuttaṃ ''samānasaṃvāsakā bhikkhū vuccanti sahāyā, so tehi saddhiṃ natthi, tena vuccati akatasahāyo''ti. Sesaṃ saṅghabhedasikkhāpadādīsu vuttanayattā uttānatthameva.

Samanubhāsanasamuṭṭhānaṃ – kāyavācācittato samuṭṭhāti, akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Tatiyapārājikaṃ.

4. Catutthapārājikasikkhāpadavaṇṇanā

675. Catutthe – **avassutā**ti lokassādamittasanthavavasena kāyasaṃsaggarāgena avassutā. Dutiyapadepi eseva nayo. **Purisapuggalassa hatthaggahaṇaṃ vā**tiādīsu pana yaṃ purisapuggalena hatthe gahaṇaṃ kataṃ, taṃ purisapuggalassa hatthaggahaṇanti vuttaṃ. Eseva nayo **saṅghāṭikaṇṇaggahaṇepi. Hatthaggahaṇa**nti ettha ca hatthaggahaṇañca aññampi apārājikakkhette gahaṇañca ekajjhaṃ katvā hatthaggahaṇanti vuttanti veditabbaṃ. Tenevassa padabhājane ''hatthaggahaṇaṃ vā sādiyeyyāti hattho nāma kapparaṃ upādāya yāva agganakhā, etassa asaddhammassa paṭisevanatthāya ubbhakkhakaṃ adhojāṇumaṇḍalaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassā''ti vuttaṃ. Ettha ca **asaddhammo**ti kāyasaṃsaggo veditabbo, na methunadhammo. Na hi methunassa sāmantā thullaccayaṃ hoti. ''Viññū paṭibalo kāyasaṃsaggaṃ samāpajjitunti vacanampi cettha sādhakaṃ.

> ''Tissitthiyo methunaṃ taṃ na seve,
> Tayo purise tayo ca anariyapaṇḍake;
> Na cācare methunaṃ byañjanasmiṃ,
> Chejjā siyā methunadhammapaccayā;
> Pañhā mesā kusalehi cintitā''ti. (pari. 481);

Imāya parivāre vuttāya sedamocakagāthāya virujjhatīti ce? Na; methunadhammassa pubbabhāgattā. Parivāreyeva hi ''methunadhammassa pubbabhāgo jānitabbo''ti ''vaṇṇāvaṇṇo kāyasaṃsaggo duṭṭhullavācā attakāmapāricariyāgamanuppādana''nti evaṃ sukkavissaṭṭhiādīni pañca sikkhāpadāni methunadhammassa pubbabhāgoti vuttāni. Tasmā kāyasaṃsaggo methunadhammassa pubbabhāgattā paccayo hoti. Iti **chejjā siyā methunadhammapaccayā**ti ettha iminā pariyāyena attho veditabbo. Etenupāyena sabbapadesu vinicchayo veditabbo. Apica ''saṅketaṃ vā gaccheyyā''ti etassa padabhājane **''itthannāmaṃ āgacchā''**ti. Evaṃnāmakaṃ ṭhānaṃ āgacchāti attho.

676. **Aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūrentī assamaṇī hotī**ti anulomato vā paṭilomato vā ekantarikāya vā yena tena nayena aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūrentīyeva assamaṇī hoti. Yā pana ekaṃ vā vatthuṃ satta vā vatthūni satakkhattumpi pūreti, neva assamaṇī hoti. Āpannā āpattiyo desetvā muccati. Apicettha gaṇanūpikā āpatti veditabbā. Vuttañhetaṃ ''atthāpatti desitā gaṇanūpikā, atthāpatti desitā na gaṇanūpikā''ti. Tatrāyaṃ vinicchayo – idāni nāpajjissāmīti dhuranikkhepaṃ katvā desitā gaṇanūpikā desitagaṇanaṃ upeti pārājikassa aṅgaṃ na hoti. Tasmā yā ekaṃ āpannā dhuranikkhepaṃ katvā desetvā puna kilesavasena āpajjati, puna deseti, evaṃ aṭṭha vatthūni pūrentīpi pārājikā na hoti. Yā pana āpajjitvā punapi aññaṃ vatthuṃ āpajjissāmīti saussāhāva deseti, tassā sā āpatti nagaṇanūpikā, desitāpi adesitā hoti, desitagaṇanaṃ na gacchati, pārājikasseva aṅgaṃ hoti. Aṭṭhame vatthumhi paripuṇṇamatte pārājikā hoti. Sesaṃ uttānamevāti.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – kāyavācācittato samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dvivedananti.

Catutthapārājikaṃ.

Uddiṭṭhā kho ayyāyo aṭṭha pārājikā dhammāti bhikkhū ārabbha paññattā sādhāraṇā cattāro ime ca cattāroti evaṃ pātimokkhuddesamaggena uddiṭṭhā kho ayyāyo aṭṭha pārājikā dhammāti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesaṃ mahāvibhaṅge vuttanayamevāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya bhikkhunīvibhaṅge

Pārājikakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārājikakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

1. Paṭhamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

Pārājikānantarassa, ayaṃ dāni bhavissati;
Saṅghādisesakaṇḍassa, anuttānatthavaṇṇanā.

678. **Udosita**nti bhaṇḍasālā. **Māyyo evaṃ avacā**ti ayyo mā evaṃ avaca. **Apināyyā**ti apinu ayyā. **Accāvadathā**ti atikkamitvā vadatha; akkosathāti vuttaṃ hoti.

679. **Ussayavādikā**ti mānussayavasena kodhussayavasena vivadamānā. Yasmā pana sā atthato aṭṭakārikā hoti, tasmā ''ussayavādikā nāma aḍḍakārikā vuccatī''ti padabhājane vuttaṃ. Ettha ca **aḍḍo**ti vohārikavinicchayo vuccati, yaṃ pabbajitā ''adhikaraṇa''ntipi vadanti. **Dutiyaṃ vā pariyesatī**ti sakkhiṃ vā sahāyaṃ vā pariyesati, dukkaṭaṃ. **Gacchati vā**ti upassayo vā hotu bhikkhācāramaggo vā, yattha ṭhitāya ''aḍḍaṃ karissāmī''ti cittaṃ uppajjati, tato vohārikānaṃ santikaṃ gacchantiyā padavāre padavāre dukkaṭaṃ. **Ekassa ārocetī**ti dvīsu janesu yassa kassaci ekassa kathaṃ yo koci vohārikānaṃ āroceti. **Dutiyassa ārocetī**ti etthāpi eseva nayo.

Ayaṃ panettha asammohatthāya vitthārakathā – yattha katthaci antamaso bhikkhunupassayaṃ āgatepi vohārike disvā bhikkhunī attano kathaṃ āroceti, bhikkhuniyā dukkaṭaṃ. Upāsako attano kathaṃ āroceti, bhikkhuniyā thullaccayaṃ. Paṭhamaṃ upāsako attano kathaṃ āroceti, bhikkhuniyā dukkaṭaṃ. Atha sā attano kathaṃ āroceti, thullaccayaṃ. Bhikkhunī upāsakaṃ vadati – ''mama ca tava ca kathaṃ tvaṃyeva ārocehī''ti, so attano vā kathaṃ paṭhamaṃ ārocetu bhikkhuniyā vā, paṭhamārocane dukkaṭaṃ, dutiyārocane thullaccayaṃ. Upāsako bhikkhuniṃ vadati – ''mama ca tava ca kathaṃ tvaṃyeva ārocehī''ti, etthāpi eseva nayo.

Bhikkhunī kappiyakārakena kathāpeti, tattha kappiyakārako vā bhikkhuniyā kathaṃ paṭhamaṃ ārocetu, itaro vā attano kathaṃ, kappiyakārako vā ubhinnampi kathaṃ, itaro vā ubhinnampi kathaṃ ārocetu, yathā vā tathā vā ārociyamāne paṭhame ārocane bhikkhuniyā dukkaṭaṃ, dutiye thullaccayaṃ. Yathā vā tathā vā ārocitaṃ pana ubhinnampi kathaṃ sutvā vohārikehi vinicchaye kate aḍḍapariyosānaṃ nāma hoti, tasmiṃ aḍḍapariyosāne bhikkhuniyā jayepi parājayepi saṅghādiseso. Sace pana gatigataṃ adhikaraṇaṃ hoti, sutapubbaṃ vohārikehi. Atha te bhikkhuniñca aḍḍakārakañca disvāva ''tumhākaṃ kathanakiccaṃ natthi, jānāma mayaṃ ettha pavatti''nti sayameva vinicchinitvā denti, evarūpe aḍḍapariyosānepi bhikkhuniyā anāpatti.

Paṭhamaṃ āpatti etassāti paṭhamāpattiko; vītikkamakkhaṇeyeva āpajjitabboti attho, taṃ **paṭhamāpattikaṃ**. Padabhājane pana adhippāyamattaṃ dassetuṃ ''saha vatthujjhācārā āpajjati asamanubhāsanāyā''ti vuttaṃ. Ayañhettha attho – saha vatthujjhācārā yaṃ bhikkhunī āpajjati, na tatiyāya samanubhāsanāya, ayaṃ paṭhamameva saha vatthujjhācārena āpajjitabbattā paṭhamāpattikoti. Bhikkhunisaṅghato nissāretīti nissāraṇīyo; taṃ **nissāraṇīyaṃ**. Padabhājane pana adhippāyamattaṃ dassetuṃ ''saṅghamhā nissārīyatīti vuttaṃ. Tattha yaṃ āpannā bhikkhunī saṅghato nissārīyati, so nissāraṇīyoti evamattho daṭṭhabbo. Na hi so eva dhammo saṅghamhā kenaci nissārīyati. Tena pana dhammena bhikkhunī nissārīyati, tasmā so nissāretīti nissāraṇīyo.

Ākaḍḍhiyamānā gacchatīti aḍḍakārakamanussehi sayaṃ vā āgantvā dūtaṃ vā pesetvā ehīti vuccamānā vohārikānaṃ santikaṃ gacchati, tato aḍḍakārako attano vā kathaṃ paṭhamaṃ ārocetu bhikkhuniyā vā, neva paṭhamārocane dukkaṭaṃ, na dutiyārocane thullaccayaṃ. Amaccehi vinicchinitvā kate aḍḍapariyosānepi anāpattiyeva. Sacepi aḍḍakārako bhikkhuniṃ vadati ''mama ca tava ca kathaṃ tvameva kathehī''ti; kathentiyāpi kathaṃ sutvā kate aḍḍapariyosānepi anāpattiyeva.

Rakkhaṃ yācatīti dhammikaṃ rakkhaṃ yācati, anāpatti. Idāni yathāyācitā rakkhā dhammikā hoti, taṃ dassetuṃ **anodissa ācikkhatī**ti āha. Tattha atītaṃ ārabbha atthi odissaācikkhanā, atthi anodissaācikkhanā, anāgataṃ ārabbhāpi atthi odissaācikkhanā, atthi anodissaācikkhanā.

Kathaṃ atītaṃ ārabbha odissaācikkhanā hoti? Bhikkhunupassaye gāmadārakā dhuttādayo vā ye keci anācāraṃ vā ācaranti, rukkhaṃ vā chindanti, phalāphalaṃ vā haranti, parikkhāre vā acchindanti. Bhikkhunī vohārike upasaṅkamitvā ''amhākaṃ upassaye idaṃ nāma kata''nti vadati. ''Kenā''ti vutte ''asukena ca asukena cā''ti ācikkhati. Evaṃ atītaṃ ārabbha odissaācikkhanā hoti, sā na vaṭṭati. Tañce sutvā te vohārikā tesaṃ daṇḍaṃ karonti, sabbaṃ bhikkhuniyā gīvā hoti. Daṇḍaṃ gaṇhissantīti adhippāyepi sati gīvāyeva hoti. Sace pana tassa daṇḍaṃ gaṇhathāti vadati, pañcamāsakamatte gahite pārājikaṃ hoti.

''Kenā''ti vutte pana ''asukenāti vattuṃ amhākaṃ na vaṭṭati, tumheyeva jānissatha. Kevalañhi mayaṃ rakkhaṃ yācāma, taṃ no detha, avahaṭabhaṇḍañca āharāpethā''ti vattabbaṃ. Evaṃ anodissa ācikkhanā hoti, sā vaṭṭati. Evaṃ vutte sacepi te vohārikā kārake gavesitvā tesaṃ daṇḍaṃ karonti, sabbaṃ sāpateyyampi gahitaṃ bhikkhuniyā, neva gīvā na āpatti.

Parikkhāraṃ harante disvā tesaṃ anatthakāmatāya coro coroti vattumpi na vaṭṭati. Evaṃ vuttepi hi yaṃ tesaṃ daṇḍaṃ karonti, sabbampi bhikkhuniyā gīvā hoti. Attano vacanakaraṃ pana ''iminā me parikkhāro gahito, taṃ āharāpehi, mā cassa daṇḍaṃ karohī''ti vattuṃ vaṭṭati. Dāsadāsīvāpiādīnaṃ atthāya aḍḍaṃ karonti, ayaṃ akappiyaaḍḍo nāma, na vaṭṭati.

Kathaṃ anāgataṃ ārabbha odissaācikkhanā hoti? Vuttanayeneva parehi anācārādīsu katesu bhikkhunī vohārike evaṃ vadati ''amhākaṃ upassaye idañcidañca karonti, rakkhaṃ no detha āyatiṃ akaraṇatthāyā''ti. ''Kena evaṃ kata''nti vutte ca ''asukena asukena cā''ti ācikkhati. Evaṃ anāgataṃ ārabbha odissaācikkhanā hoti, sāpi na vaṭṭati. Tesañhi daṇḍe kate purimanayeneva sabbaṃ bhikkhuniyā gīvā. Sesaṃ purimasadisameva.

Sace pana vohārikā ''bhikkhunupassaye evarūpaṃ anācāraṃ karontānaṃ imaṃ nāma daṇḍaṃ karomā''ti bheriṃ carāpetvā āṇāya atiṭṭhamāne pariyesitvā daṇḍaṃ karonti, bhikkhuniyā neva gīvā na āpatti.

Yo cāyaṃ bhikkhunīnaṃ vutto, bhikkhūnampi eseva nayo. Bhikkhunopi hi odissaācikkhanā na vaṭṭati. Yaṃ tathā ācikkhite daṇḍaṃ karonti, sabbaṃ gīvā hoti. Vuttanayeneva daṇḍaṃ gaṇhāpentassa pārājikaṃ. Yo pana ''daṇḍaṃ karissantī''ti jānantopi anodissa katheti, te ca pariyesitvā daṇḍaṃ karontiyeva, na doso. Vihārasīmāya rukkhādīni chindantānaṃ vāsipharasuādīni gahetvā pāsāṇehi koṭṭenti, na vaṭṭati. Sace dhārā bhijjati, kārāpetvā dātabbā. Upadhāvitvā tesaṃ parikkhāre gaṇhanti, tampi na kātabbaṃ, lahuparivattañhi cittaṃ, theyyacetanāya uppannāya mūlacchejjampi gaccheyya. Sesaṃ uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Sattarasake paṭhamasikkhāpadaṃ.

2. Dutiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

682. Dutiye – **varabhaṇḍa**nti muttāmaṇiveḷuriyādi mahagghabhaṇḍaṃ.

683. **Anapaloketvā**ti anāpucchitvā. **Gaṇaṃ vā**ti mallagaṇabhaṭiputtagaṇādikaṃ. **Pūga**nti dhammagaṇaṃ. **Seṇi**nti gandhikaseṇidussikaseṇiādikaṃ. Yattha yattha hi rājāno gaṇādīnaṃ gāmanigame niyyātenti ''tumheva ettha anusāsathā''ti, tattha tattha te eva issarā honti. Tasmā te sandhāya idaṃ vuttaṃ. Ettha ca rājānaṃ vā gaṇādike vā āpucchitvāpi bhikkhunisaṅgho āpucchitabbova. **Ṭhapetvā kappa**nti titthiyesu vā aññabhikkhunīsu vā pabbajitapubbaṃ kappagatikaṃ ṭhapetvāti. Sesaṃ uttānameva.

Corīvuṭṭhāpanasamuṭṭhānaṃ – kenaci karaṇīyena pakkantāsu bhikkhunīsu agantvā khaṇḍasīmaṃ yathānisinnaṭṭhāneyeva attano nissitakaparisāya saddhiṃ vuṭṭhāpentiyā vācācittato samuṭṭhāti, khaṇḍasīmaṃ vā nadiṃ vā gantvā vuṭṭhāpentiyā kāyavācācittato samuṭṭhāti, anāpucchā vuṭṭhāpanavasena kiriyākiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

692. Tatiye – **parikkhepaṃ atikkāmentiyā**ti ettha ekaṃ pādaṃ atikkāmentiyā thullaccayaṃ, dutiyena atikkantamatte saṅghādiseso. **Aparikkhittassa gāmassa upacāra**nti ettha parikkhepārahaṭṭhānaṃ ekena pādena atikkamati thullaccayaṃ, dutiyena atikkantamatte saṅghādiseso. Apicettha sakagāmato nikkhamantiyā gāmantarapaccayā anāpatti, nikkhamitvā pana gāmantaraṃ gacchantiyā padavāre padavāre dukkaṭaṃ, ekena pādena itarassa gāmassa parikkhepe vā upacāre vā atikkantamatte thullaccayaṃ, dutiyena atikkantamatte saṅghādiseso. Tato nikkhamitvā puna sakagāmaṃ pavisantiyāpi eseva nayo. Sace pana khaṇḍapākārena vā vatichiddena vā bhikkhunivihārabhūmiyeva sakkā hoti pavisituṃ, evaṃ pavisamānāya kappiyabhūmiṃ nāma paviṭṭhā hoti, tasmā vaṭṭati. Sacepi hatthipiṭṭhiādīhi vā iddhiyā vā pavisati, vaṭṭatiyeva. Padasā gamanameva hi idhādhippetaṃ. Teneva ''paṭhamaṃ pādaṃ atikkāmentiyā''tiādimāha.

Dve gāmā bhikkhunivihārena sambaddhavatikā honti, yasmiṃ gāme bhikkhunivihāro, tattha piṇḍāya caritvā puna vihāraṃ pavisitvā sace vihāramajjhena itarassa gāmassa maggo atthi, gantuṃ vaṭṭati. Tato pana gāmato teneva maggena paccāgantabbaṃ. Sace gāmadvārena nikkhamitvā āgacchati, purimanayeneva āpattibhedo veditabbo. Sakagāmato kenaci karaṇīyena bhikkhunīhi saddhiṃ nikkhantāya puna pavisanakāle hatthi vā muccati, ussāraṇā vā hoti, itarā bhikkhuniyo sahasā gāmaṃ pavisanti, yāva aññā bhikkhunī āgacchati, tāva bahigāmadvāre ṭhātabbaṃ. Sace na āgacchati, dutiyikā bhikkhunī pakkantā nāma hoti, pavisituṃ vaṭṭati.

Pubbe mahāgāmo hoti, majjhe bhikkhunivihāro. Pacchā taṃ gāmaṃ cattāro janā labhitvā visuṃ visuṃ vatiparikkhepaṃ katvā vibhajitvā bhuñjanti, vihārato ekaṃ gāmaṃ gantuṃ vaṭṭati. Tato aparaṃ gāmaṃ dvārena vā vatichiddena vā pavisituṃ na vaṭṭati. Puna vihārameva paccāgantuṃ vaṭṭati. Kasmā? Vihārassa catugāmasādhāraṇattā.

Antaravāsako temiyatīti yattha yathā timaṇḍalapaṭicchādanaṃ hoti; evaṃ nivatthāya bhikkhuniyā vassakāle titthena vā atitthena vā otaritvā yattha katthaci uttarantiyā ekadvaṅgulamattampi antaravāsako temiyati. Sesaṃ nadīlakkhaṇaṃ nadīnimittakathāya āvi bhavissati. Evarūpaṃ nadiṃ titthena vā atitthena vā otaritvā uttaraṇakāle paṭhamaṃ pādaṃ uddharitvā tīre ṭhapentiyā thullaccayaṃ, dutiyapāduddhāre saṅghādiseso. Setunā gacchati, anāpatti. Padasā otaritvā uttaraṇakāle setuṃ ārohitvā uttarantiyāpi anāpatti. Setunā pana gantvā uttaraṇakāle padasā gacchantiyā āpattiyeva. Yānanāvāākāsagamanādīsupi eseva nayo. Orimatīrato pana paratīrameva akkamantiyā anāpatti. Rajanakammatthaṃ gantvā dārusaṅkaḍḍhanādikiccena dve tisso ubhayatīresu vicaranti, vaṭṭati. Sace panettha kāci kalahaṃ katvā itaraṃ tīraṃ gacchati, āpatti. Dve ekato uttaranti, ekā majjhe nadiyā kalahaṃ katvā nivattitvā orimatīrameva āgacchati, āpatti. Itarissā pana ayaṃ pakkantaṭṭhāne ṭhitā hoti, tasmā paratīraṃ gacchantiyāpi anāpatti. Nhāyituṃ vā pātuṃ vā otiṇṇā tameva tīraṃ paccuttarati, anāpatti.

Saha aruṇuggamanāti ettha sace sajjhāyaṃ vā padhānaṃ vā aññaṃ vā kiñci kammaṃ kurumānā purearuṇeyeva dutiyikāya santikaṃ gamissāmīti ābhogaṃ karoti, ajānantiyā eva cassā aruṇo uggacchati, anāpatti. Atha pana ''yāva aruṇuggamanā idheva bhavissāmī''ti vā anābhogena vā vihārassa ekadese acchati, dutiyikāya hatthapāsaṃ na otarati, aruṇuggamane saṅghādiseso. Hatthapāsoyeva hi idha pamāṇaṃ, hatthapāsātikkame ekagabbhopi na rakkhati.

Agāmake araññeti ettha ''nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ araññā''nti evaṃ vuttalakkhaṇameva araññaṃ. Taṃ panetaṃ kevalaṃ gāmābhāvena ''agāmaka''nti vuttaṃ, na viñjhāṭavisadisatāya. Tādise araññe okkante dassanūpacāre vijahite sacepi savanūpacāro atthi, āpatti. Teneva vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ ''sace bhikkhunīsu mahābodhiaṅgaṇaṃ pavisantīsu ekā bahi tiṭṭhati, tassāpi āpatti. Lohapāsādaṃ pavisantīsupi pariveṇaṃ pavisantīsupi eseva nayo. Mahācetiyaṃ vandamānāsu ekā uttaradvārena nikkhamitvā gacchati, tassāpi āpatti. Thūpārāmaṃ pavisantīsu ekā bahi tiṭṭhati, tassāpi āpattī''ti. Ettha ca dassanūpacāro nāma yattha ṭhitaṃ dutiyikā passati. Sace pana sāṇipākārantarikāpi hoti, dassanūpacāraṃ vijahati nāma. Savanūpacāro nāma yattha ṭhitā maggamūḷhasaddena viya dhammasavanārocanasaddena viya ca ''ayye''ti saddāyantiyā saddaṃ suṇāti. Ajjhokāse dūrepi dassanūpacāro nāma hoti. So evarūpe savanūpacāre vijahite na rakkhati, vijahitamatteva āpatti saṅghādisesassa.

Ekā maggaṃ gacchantī ohīyati. Saussāhā ce hutvā idāni pāpuṇissāmīti anubandhati, anāpatti. Sace purimāyo aññena maggena gacchanti, pakkantā nāma honti, anāpattiyeva. Dvinnaṃ gacchantīnaṃ ekā anubandhituṃ asakkontī ''gacchatu ayya''nti ohīyati, itarāpi ''ohīyatu ayya''nti, gacchati, dvinnampi āpatti. Sace pana gacchantīsu purimāpi aññaṃ maggaṃ gaṇhāti, pacchimāpi aññaṃ, ekā ekissā pakkantaṭṭhāne tiṭṭhati, dvinnampi anāpatti.

693. **Pakkhasaṅkantā vā**ti titthāyatanaṃ saṅkantā, sesaṃ uttānameva. Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

694-8. Catutthe – **pādapīṭhaṃ** nāma dhotapādaṭṭhapanakaṃ. **Pādakaṭhalikā** nāma adhotapādaṭṭhapanakaṃ. **Anaññāya gaṇassa chanda**nti tasseva kārakagaṇassa chandaṃ ajānitvā. **Vatte vattanti**nti tecattālīsappabhede netthāravatte vattamānaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – kāyavācācittato samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

701. Pañcame – **ekato avassute**ti ettha ‘‘bhikkhuniyā avassutabhāvo daṭṭhabbo’’ti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Mahāaṭṭhakathāyaṃ panetaṃ na vuttaṃ, taṃ pāḷiyā sameti. Sesaṃ uttānameva.

Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dvivedananti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

705-6. Chaṭṭhe – **yato tva**nti yasmā tvaṃ. **Uyyojeti āpatti dukkaṭassā**tiādikā saṅghādisesapariyosānā āpattiyo kassā hontīti? Uyyojikāya. Vuttañcetaṃ parivārepi –

‘‘Na deti na paṭigaṇhāti, paṭiggaho tena na vijjati;
Āpajjati garukaṃ na lahukaṃ, tañca paribhogapaccayā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā’’ti. (pari. 481);

Ayañhi gāthā imaṃ uyyojikaṃ sandhāya vuttā. Itarissā pana āpattibhedo paṭhamasikkhāpade vibhattoti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7. Sattamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

709. Sattame – **yāvatatiyaka**padattho mahāvibhaṅge vuttanayeneva veditabbo. Sesaṃ uttānamevāti.

Samanubhāsanasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8. Aṭṭhamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

715. Aṭṭhame – **kismiñcideva adhikaraṇe**ti catunnaṃ aññatarasmiṃ. Padabhājane pana kevalaṃ adhikaraṇavibhāgaṃ dassetuṃ ‘‘adhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇānī’’tiādi vuttaṃ. Sesaṃ uttānameva saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

9. Navamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

723. Navame – **saṃsaṭṭhā**ti missībhūtā. **Ananulomikenā**ti pabbajitānaṃ ananulomena kāyikavācasikena. **Saṃsaṭṭhā**ti gihīnaṃ koṭṭanapacanagandhapisanamālāganthanādinā kāyikena sāsanapaṭisāsanāharaṇasañcarittādinā vācasikena ca saṃsaṭṭhā. Pāpo kittisaddo etāsanti **pāpasaddā**. Pāpo ājīvasaṅkhāto siloko etāsanti **pāpasilokā**. Sesaṃ uttānameva saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Navamasikkhāpadaṃ.

10. Dasamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

727. Dasame – **evācārā**ti evaṃācārā. Yādiso tumhākaṃ ācāro, tādisā ācārāti attho. Esa nayo sabbattha. **Uññāyā**ti avaññāya nīcaṃ katvā jānanāya. **Paribhavenā**ti kiṃ imā karissantīti evaṃ paribhavitvā jānanena. **Akkhantiyā**ti asahanatāya; kodhenāti attho. **Vebhassiyā**ti balavabhassabhāvena; attano balappakāsanena samutrāsanenāti attho. **Dubbalyā**ti tumhākaṃ dubbalabhāvena. Sabbattha uññāya ca paribhavena cāti evaṃ samuccayattho daṭṭhabbo. **Viviccathā**ti vinā hotha. Sesaṃ uttānameva saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Uddiṭṭhā kho ayyāyo sattarasa saṅghādisesāti ettha channaṃ paṭhamāpattikānaṃ anantarā sañcarittaṃ, dve duṭṭhadosāti imāni tīṇi sikkhāpadāni mahāvibhaṅgato pakkhipitvā **nava paṭhamāpattikā,** catunnaṃ yāvatatiyakānaṃ anantarā mahāvibhaṅgatopi cattāro yāvatatiyake pakkhipitvā **aṭṭha yāvatatiyakā** veditabbā. Evaṃ sabbepi pātimokkhuddesamaggena uddiṭṭhā kho ayyāyo sattarasa saṅghādisesā dhammāti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesaṃ uttānameva aññatra pakkhamānattā. Taṃ pana khandhake vitthārena vaṇṇayissāmāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya bhikkhunīvibhaṅge

Sattarasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅghādisesakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Nissaggiyakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

Paṭhamanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

Tiṃsa nissaggiyā dhammā, bhikkhunīnaṃ pakāsitā;
Ye tesaṃ dāni bhavati, ayaṃ saṃvaṇṇanākkamo.

733. **Āmattikāpaṇa**nti amattāni vuccanti bhājanāni; tāni ye vikkiṇanti, te vuccanti āmattikā; tesaṃ āpaṇo **āmattikāpaṇo;** taṃ vā pasāressantīti attho.

734. **Pattasannicayaṃ kareyyā**ti pattasannidhiṃ kareyya; ekāhaṃ anadhiṭṭhahitvā vā avikappetvā vā pattaṃ ṭhapeyyāti attho. Sesaṃ mahāvibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayameva hi viseso – tattha dasāhaṃ parihāro, idha ekāhampi natthi. Sesaṃ tādisameva.

Idampi kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, akiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṭhamasikkhāpadaṃ.

Dutiyanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

738. Dutiye – **duccoḷā**ti virūpacoḷā; jiṇṇacoḷāti attho. **Apayyāhī**ti api ayyāhi.

740. **Ādissa dinna**nti sampattā bhājentūti vatvāpi idaṃ gaṇassa idaṃ tumhākaṃ dammīti vatvā vā dātukamyatāya pādamūle ṭhapetvā vā dinnampi ādissa dinnaṃ nāma hoti. Etaṃ sabbampi akālacīvaraṃ. **Ayyāya dammī**ti evaṃ paṭiladdhaṃ pana yathādāneyeva upanetabbaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

Tatiyanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

743-5. Tatiye – **handā**ti gaṇha. **Sayaṃ acchindatī**ti ekaṃ datvā ekaṃ acchindantiyā ekaṃ nissaggiyaṃ, bahūsu bahūni. Sace saṃharitvā ṭhapitāni ekato acchindati, vatthugaṇanāya āpattiyo. Bandhitvā ṭhapitesu pana ekāva āpatti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

Catutthanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

748. Catutthe – **kayenā**ti mūlena. **Na me āvuso sappinā attho; telena me attho**ti idaṃ kira sā āhaṭasappiṃ datvā telampi āharissatīti maññamānā āha. **Viññāpetvā**ti jānāpetvā; idaṃ nāma āharāti yācitvā vā.

752. **Taññeva viññāpetī**ti yaṃ paṭhamaṃ viññattaṃ taṃ thokaṃ nappahoti, tasmā puna taññeva viññāpetīti attho. **Aññañca viññāpetī**ti sace paṭhamaṃ sappiviññattaṃ, yamakaṃ pacitabbanti ca vejjena vuttattā telena attho hoti, tato telenāpi me atthoti evaṃ aññañca viññāpeti. **Ānisaṃsaṃ dassetvā**ti sace kahāpaṇassa sappi ābhataṃ hoti, iminā mūlena diguṇaṃ telaṃ labbhati, tenāpi ca idaṃ kiccaṃ nipphajjati, tasmā telaṃ āharāti evaṃ ānisaṃsaṃ dassetvā viññāpetīti. Sesaṃ uttānameva.

Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

Pañcamanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

753. Pañcame – **na me sikkhamāne**ti idaṃ kira sā kuladhītā ‘‘ayaṃ addhā evaṃ vuttā idaṃ telaṃ ṭhapetvā sappimpi me attano kulagharā āharissatī’’ti maññamānā āha. **Cetāpetvā**ti jānāpetvā icceva attho. Sesaṃ sabbattha catutthasadisamevāti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

Chaṭṭhanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

758. Chaṭṭhe – **chandaka**nti ‘‘idaṃ nāma dhammakiccaṃ karissāma, yaṃ sakkotha; taṃ dethā’’ti evaṃ paresaṃ chandañca ruciñca uppādetvā gahitaparikkhārassetaṃ adhivacanaṃ. **Aññadatthikenā**ti aññassatthāya dinnena. **Aññuddisikenā**ti aññaṃ uddisitvā dinnena. **Saṅghikenā**ti saṅghassa pariccattena.

762. **Sesakaṃ upanetī**ti yadatthāya dinno, taṃ cetāpetvā avasesaṃ aññassatthāya upaneti. **Sāmike apaloketvā**ti ‘‘tumhehi cīvaratthāya dinno, amhākañca cīvaraṃ atthi, telādīhi pana attho’’ti evaṃ āpucchitvā upaneti. **Āpadāsū**ti tathārūpesu upaddavesu; bhikkhuniyo vihāraṃ chaḍḍetvā pakkamanti, evarūpāsu āpadāsu yaṃ vā taṃ vā cetāpetuṃ vaṭṭati. Sesaṃ uttānameva.

Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

Sattamanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

764. Sattame – **saññācikenā**ti sayaṃ yācitakena. Etadevettha nānākaraṇaṃ. Sesaṃ chaṭṭhasadisamevāti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

Aṭṭhamanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

769. Aṭṭhame – **mahājanikenā**ti gaṇassa pariccattena. Etadevettha nānākaraṇaṃ.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

Navamanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

774. Navamasikkhāpade – **saññācikenā**ti idaṃ padaṃ ito adhikataraṃ.

Navamasikkhāpadaṃ.

Dasamanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

778. Dasame – **pariveṇaṃ undriyatī**ti pariveṇaṃ vinassati; paripatatīti attho. Idañca padaṃ **puggalikena saññācikenā**ti idañca ettakameva nānākaraṇaṃ. Sesaṃ pubbasadisamevāti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Ekādasamanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

784. Ekādasame – **garupāvuraṇa**nti sītakāle pāvuraṇaṃ. **Catukkaṃsaparama**nti ettha kaṃso nāma catukkahāpaṇiko hoti; tasmā padabhājane ‘‘soḷasakahāpaṇagghanaka’’nti vuttaṃ.

Ekādasamasikkhāpadaṃ.

Dvādasamanissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

789. Dvādasame – **lahupāvuraṇa**nti uṇhakāle pāvuraṇaṃ. Sesaṃ sikkhāpadadvayepi uttānameva.

Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dvādasamasikkhāpadaṃ.

Uddiṭṭhā kho ayyāyo tiṃsa nissaggiyā pācittiyā dhammāti ettha mahāvibhaṅge cīvaravaggato dhovanañca paṭiggahaṇañcāti dve sikkhāpadāni apanetvā akālacīvaraṃ kālacīvaranti adhiṭṭhahitvā bhājitasikkhāpadena ca parivattetvā acchinnacīvarena ca paṭhamavaggo pūretabbo. Puna eḷakalomavaggassa ādito satta sikkhāpadāni apanetvā satta aññadatthikāni pakkhipitvā dutiyavaggo pūretabbo. Tatiyavaggato paṭhamapattaṃ vassikasāṭikaṃ āraññakasikkhāpadanti imāni tīṇi apanetvā pattasannicayagarupāvuraṇalahupāvuraṇasikkhāpadehi tatiyavaggo pūretabbo. Iti bhikkhunīnaṃ dvādasa sikkhāpadāni ekatopaññattāni, aṭṭhārasa ubhatopaññattānīti evaṃ sabbepi pātimokkhuddesamaggena ‘‘uddiṭṭhā kho ayyāyo tiṃsa nissaggiyā pācittiyā dhammā’’ti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya bhikkhunīvibhaṅge

Tiṃsakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissaggiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Pācittiyakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

1. Lasuṇavaggo

1. Paṭhamalasuṇasikkhāpadavaṇṇanā

Tiṃsakānantaraṃ dhammā, chasaṭṭhisatasaṅgahā;
Saṅgītā ye ayaṃ dāni, hoti tesampi vaṇṇanā.

793. Tattha lasuṇavaggassa tāva paṭhamasikkhāpade – **dve tayo bhaṇḍike**ti dve vā tayo vā poṭṭalike; sampuṇṇamiñjānametaṃ adhivacanaṃ. **Na mattaṃ jānitvā**ti pamāṇaṃ ajānitvā khettapālassa vārentassa bahuṃ lasuṇaṃ harāpesi.

Aññataraṃ haṃsayoninti suvaṇṇahaṃsayoniṃ. **So tāsaṃ ekeka**nti so haṃso jātissaro ahosi, atha pubbasinehena āgantvā tāsaṃ ekekaṃ pattaṃ deti, taṃ tāpanatālanacchedanakkhamaṃ suvaṇṇameva hoti.

795. **Māgadhaka**nti magadhesu jātaṃ. Magadharaṭṭhe jātalasuṇameva hi idha lasuṇanti adhippetaṃ, tampi bhaṇḍikalasuṇameva, na ekadvitimiñjakaṃ. Kurundiyaṃ pana jātadesaṃ avatvā ‘‘māgadhakaṃ nāma bhaṇḍikalasuṇa’’nti vuttaṃ. **Ajjhohāre ajjhohāre**ti ettha sace dve tayo bhaṇḍike ekatoyeva saṅkhāditvā ajjhoharati, ekaṃ pācittiyaṃ. Bhinditvā ekekaṃ miñjaṃ khādantiyā pana payogagaṇanāya pācittiyānīti.

797. **Palaṇḍukā**dīnaṃ vaṇṇena vā miñjāya vā nānattaṃ veditabbaṃ – vaṇṇena tāva palaṇḍuko paṇḍuvaṇṇo hoti. Bhañjanako lohitavaṇṇo. Haritako haritapaṇṇavaṇṇo. Miñjāya pana palaṇḍukassa ekā miñjā hoti, bhañjanakassa dve, haritakassa tisso. Cāpalasuṇo amiñjako, aṅkuramattameva hi tassa hoti. Mahāpaccariyādīsu pana ‘‘palaṇḍukassa tīṇi miñjāni, bhañjanakassa dve, haritakassa eka’’nti vuttaṃ. Ete palaṇḍukādayo sabhāveneva vaṭṭanti. Sūpasampākādīsu pana māgadhakampi vaṭṭati. Tañhi paccamānesu muggasūpādīsu vā macchamaṃsavikatiyā vā telādīsu vā badarasāḷavādīsu vā ambilasākādīsu vā uttaribhaṅgesu vā yattha katthaci antamaso yāgubhattepi pakkhipituṃ vaṭṭati. Sesamettha uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Lasuṇasikkhāpadaṃ paṭhamaṃ.

2. Dutiyasikkhāpadavaṇṇanā

799. Dutiye – **sambādhe**ti paṭicchannokāse. Tassa vibhāgadassanatthaṃ pana ‘‘ubho upakacchakā muttakaraṇa’’nti vuttaṃ. **Ekampi loma**nti kattariyā vā saṇḍāsakena vā khurena vā yena kenaci ekapayogena vā nānāpayogena vā ekaṃ vā bahūni vā saṃharāpentiyā payogagaṇanāya pācittiyāni, na lomagaṇanāya.

801. **Ābādhapaccayā**ti kaṇḍukacchuādiābādhapaccayā saṃharāpentiyā anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Catusamuṭṭhānaṃ – kāyato kāyavācato kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasikkhāpadavaṇṇanā

803-4. Tatiye – **talaghātake**ti muttakaraṇatalaghātane. **Antamaso uppalapattenāpī**ti ettha pattaṃ tāva mahantaṃ, kesarenāpi pahāraṃ dentiyā āpattiyeva.

805. **Ābādhapaccayā**ti gaṇḍaṃ vā vaṇaṃ vā paharituṃ vaṭṭati. Sesaṃ uttānameva. Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasikkhāpadavaṇṇanā

806. Catutthe – **purāṇarājorodhā**ti purāṇe gihibhāve rañño orodhā. **Cirāciraṃ gacchatī**ti cirena cirena gacchati. **Dhārethā**ti sakkotha. **Kassidaṃ kamma**nti vutte anārocitepi etā mayi āsaṅkaṃ karissantīti maññamānā evamāha – ‘‘mayhidaṃ kamma’’nti.

807. **Jatumaṭṭhake**ti jatunā kate maṭṭhadaṇḍake. Vatthuvasenevetaṃ vuttaṃ, yaṃkiñci pana daṇḍakaṃ pavesentiyā āpattiyeva. Tenāha – ‘‘antamaso uppalapattampi muttakaraṇaṃ pavesetī’’ti. Etampi ca atimahantaṃ, kesaramattampi pana pavesentiyā āpatti eva. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni talaghātake vuttasadisānevāti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasikkhāpadavaṇṇanā

810. Pañcame – **atigambhīraṃ udakasuddhikaṃ ādiyantī**ti atianto pavesetvā udakena dhovanaṃ kurumānā.

812. **Kesaggamattampi atikkāmetī**ti vitthārato tatiyaṃ vā catutthaṃ vā aṅgulaṃ gambhīrato dvinnaṃ pabbānaṃ upari kesaggamattampi pavesentiyā pācittiyanti attho. Vuttañhetaṃ mahāpaccariyaṃ – ‘‘ekissā aṅguliyā tīṇi pabbāni ādātuṃ na labhati, tiṇṇaṃ vā catunnaṃ vā ekekampi pabbaṃ ādātuṃ na labhatī’’ti. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīnipi talaghātake vuttasadisānevāti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

815. Chaṭṭhe – **bhattavissagga**nti bhattakiccaṃ. **Pānīyena ca vidhūpanena ca upatiṭṭhitvā**ti ekena hatthena pānīyathālakaṃ ekena bījaniṃ gahetvā bījamānā samīpe ṭhatvāti attho. **Accāvadatī**ti pubbepi tumhe evaṃ bhuñjatha, ahaṃ evaṃ upaṭṭhānaṃ karomī’’ti pabbajitacārittaṃ atikkamitvā gehassitakathaṃ kathetīti attho.

817. **Yaṃkiñci pānīya**nti suddhaudakaṃ vā hotu, takkadadhimatthurasakhīrādīnaṃ vā aññataraṃ. **Yā kāci bījanī**ti antamaso cīvarakaṇṇopi. **Hatthapāse tiṭṭhati āpatti pācittiyassā**ti idha ṭhānapaccayāva pācittiyaṃ vuttaṃ. Pahārapaccayā pana khandhake dukkaṭaṃ paññattaṃ.

819. **Deti dāpetī**ti pānīyaṃ vā sūpādiṃ vā imaṃ pivatha, iminā bhuñjathāti deti; tālavaṇṭaṃ iminā bījantā bhuñjathāti deti; aññena vā ubhayampi dāpeti, anāpatti. **Anupasampannaṃ āṇāpetī**ti upatiṭṭhanatthaṃ sāmaṇeriṃ āṇāpeti, anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7. Sattamasikkhāpadavaṇṇanā

822. Sattame – **bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti āpatti dukkaṭassā**ti idaṃ payogadukkaṭaṃ nāma, tasmā na kevalaṃ paṭiggahaṇeyeva hoti, paṭiggaṇhitvā pana araññato āharaṇepi sukkhāpanepi vaddalidivase bhajjanatthāya uddhanasajjanepi kapallasajjanepi dabbisajjanepi dārūni ādāya aggikaraṇepi kapallamhi dhaññapakkhipanepi dabbiyā saṅghaṭṭanesupi koṭṭanatthaṃ udukkhalamusalādisajjanesupi koṭṭanapapphoṭanadhovanādīsupi yāva mukhe ṭhapetvā ajjhoharaṇatthaṃ dantehi saṅkhādati, tāva sabbapayogesu dukkaṭāni, ajjhoharaṇakāle pana ajjhoharaṇagaṇanāya pācittiyāni. Ettha ca viññatti ceva bhojanañca pamāṇaṃ. Tasmā sayaṃ viññāpetvā aññāya bhajjanakoṭṭanapacanāni kārāpetvā bhuñjantiyāpi āpatti. Aññāya viññāpetvā sayaṃ bhajjanādīni katvā bhuñjantiyāpi āpatti. Mahāpaccariyaṃ pana vuttaṃ – ‘‘idaṃ āmakadhaññaṃ nāma mātarampi viññāpetvā bhuñjantiyā pācittiyameva, aviññattiyā laddhaṃ sayaṃ bhajjanādīni katvā vā kārāpetvā vā bhuñjantiyā dukkaṭaṃ. Aññāya viññattiyā laddhaṃ sayaṃ vā bhajjanādīni katvā tāya vā kārāpetvā aññāya vā kārāpetvā bhuñjantiyāpi dukkaṭamevā’’ti. Punapi vuttaṃ ‘‘aññāya viññattiyā laddhaṃ, sayaṃ bhajjanādīni katvā bhuñjantiyā pācittiyameva. Bhajjanādīni kārāpetvā bhuñjantiyā pana dukkaṭa’’nti. Taṃ pubbāparaviruddhaṃ hoti, na hi bhajjanādīnaṃ karaṇe vā kārāpane vā viseso atthi. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘aññāya viññattaṃ bhuñjantiyā dukkaṭa’’nti avisesena vuttaṃ.

823. **Ābādhapaccayā**ti sedakammādīnaṃ atthāya dhaññaviññattiyā anāpatti. ‘‘Aviññattiyā labbhamānaṃ pana navakammatthāya sampaṭicchituṃ vaṭṭatī’’ti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. **Aparaṇṇaṃ viññāpetī**ti ṭhapetvā satta dhaññāni muggamāsādiṃ vā lābukumbhaṇḍādiṃ vā aññaṃ yaṃkiñci ñātakapavāritaṭṭhāne viññāpentiyā anāpatti. Āmakadhaññaṃ pana ñātakapavāritaṭṭhāne na vaṭṭati. Sesaṃ uttānameva.

Catusamuṭṭhānaṃ – kāyato kāyavācato kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8. Aṭṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

824. Aṭṭhame – nibbiṭṭho rājabhaṭo rañño bhati keṇi etenāti **nibbiṭṭharājabhaṭo,** ekaṃ ṭhānantaraṃ keṇiyā gahetvā tato laddhaudayoti attho. **Taññeva bhaṭapathaṃ yācissāmī**ti rañño keṇiṃ datvā puna taṃyeva ṭhānantaraṃ yācissāmīti cintento. **Paribhāsī**ti tā bhikkhuniyo ‘‘mā puna evaṃ karitthā’’ti santajjesi.

826. **Sayaṃ chaḍḍetī**ti cattāripi vatthūni ekapayogena chaḍḍentiyā ekāva āpatti, pāṭekkaṃ chaḍḍentiyā vatthugaṇanāya āpattiyo. Āṇattiyampi eseva nayo. Dantakaṭṭhachaḍḍanepi bhikkhuniyā pācittiyameva. Bhikkhussa sabbattha dukkaṭaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

9. Navamasikkhāpadavaṇṇanā

830-2. Navame – **yaṃ manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ ropima**nti khettaṃ vā hotu nāḷikerādiārāmo vā, yattha katthaci ropimaharitaṭṭhāne etāni vatthūni chaḍḍentiyā purimanayeneva āpattibhedo veditabbo. Khette vā ārāme vā nisīditvā bhuñjamānā ucchuādīni vā khādantī; gacchamānā ucchiṭṭhodakacalakādīni haritaṭṭhāne chaḍḍeti, antamaso udakaṃ pivitvā matthakacchinnanāḷikerampi chaḍḍeti, pācittiyameva. Bhikkhuno dukkaṭaṃ. Kasitaṭṭhāne pana nikkhittabīje yāva aṅkuraṃ na uṭṭhahati, tāva sabbesaṃ dukkaṭaṃ. Anikkhittabījesu khettakoṇādīsu vā asañjātaropimesu khettamariyādādīsu vā chaḍḍetuṃ vaṭṭati. Manussānaṃ kacavarachaḍḍanaṭṭhānepi vaṭṭati. **Chaḍḍitakhette**ti manussesu sassaṃ uddharitvā gatesu chaḍḍitakhettaṃ nāma hoti, tattha vaṭṭati. Yattha pana lāyitampi pubbaṇṇādi puna uṭṭhahissatīti rakkhanti, tattha yathāvatthukameva. Sesaṃ uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ…pe… tivedananti.

Navamasikkhāpadaṃ.

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

835. Dasame – **yaṃkiñci nacca**nti naṭādayo vā naccantu soṇḍā vā, antamaso morasuvamakkaṭādayopi, sabbampetaṃ naccameva. **Yaṃkiñci gīta**nti yaṃkiñci naṭādīnaṃ vā gītaṃ hotu, ariyānaṃ parinibbānakāle ratanattayaguṇūpasaṃhitaṃ sādhukīḷitagītaṃ vā asaṃyatabhikkhūnaṃ dhammabhāṇakagītaṃ vā, sabbampetaṃ gītameva. **Yaṃkiñci vādita**nti tantibaddhādivādanīyabhaṇḍavāditaṃ vā hotu, kuṭabherivāditaṃ vā, antamaso udakabherivāditampi, sabbampetaṃ vāditameva.

836. **Dassanāya gacchati āpatti dukkaṭassā**ti padavāragaṇanāya āpatti dukkaṭassa. **Yattha ṭhitā passati vā suṇāti vā**ti ekapayogena olokentī passati, tesaṃyeva gītavāditaṃ suṇāti, ekameva pācittiyaṃ. Sace pana ekaṃ disaṃ oloketvā naccaṃ passati, puna aññato oloketvā gāyante passati aññato vādente, pāṭekkā āpattiyo. Bhikkhunī sayampi naccituṃ vā gāyituṃ vā vādituṃ vā na labhati, aññe ‘‘nacca, gāya, vādehī’’ti vattumpi na labhati. ‘‘Cetiyassa upahāraṃ detha, upāsakā’’ti vattumpi ‘‘tumhākaṃ cetiyassa upaṭṭhānaṃ karomā’’ti vutte ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitumpi na labhati. Sabbattha pācittiyanti sabbaaṭṭhakathāsu vuttaṃ. Bhikkhuno dukkaṭaṃ. ‘‘Tumhākaṃ cetiyassa upaṭṭhānaṃ karomā’’ti vutte pana ‘‘upaṭṭhānakaraṇaṃ nāma sundara’’nti vattuṃ vaṭṭati.

837. **Ārāme ṭhitā**ti ārāme ṭhatvā antarārāme vā bahiārāme vā naccādīni passati vā suṇāti vā, anāpatti. **Sati karaṇīye**ti salākabhattādīnaṃ vā atthāya aññena vā kenaci karaṇīyena gantvā gataṭṭhāne passati vā suṇāti vā, anāpatti. **Āpadāsū**ti tādisena upaddavena upaddutā samajjaṭṭhānaṃ pavisati, evaṃ pavisitvā passantiyā vā suṇantiyā vā anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Lasuṇavaggo paṭhamo.

2. Andhakāravaggo

1. Paṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

839. Andhakāravaggassa paṭhamasikkhāpade – **appadīpe**ti padīpacandasūriyaaggīsu ekenāpi anobhāsite. Tenevassa padabhājane ‘‘anāloke’’ti vuttaṃ. **Sallapeyya vā**ti gehassitakathaṃ katheyya.

841. **Arahopekkhā aññavihitā**ti na rahoassādāpekkhā rahoassādato aññavihitāva hutvā ñātiṃ vā pucchati, dāne vā pūjāya vā manteti. Sesaṃ uttānameva. Theyyasatthasamuṭṭhānaṃ – kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dvivedananti.

Paṭhamasikkhāpadaṃ.

2. Dutiyasikkhāpadavaṇṇanā

842. Dutiye – **paṭicchanne okāse**ti idameva nānaṃ. Sesaṃ sabbaṃ purimasadisamevāti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasikkhāpadavaṇṇanā

846. Tatiye – **ajjhokāse**ti nānaṃ, sesaṃ sabbaṃ tādisamevāti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasikkhāpadavaṇṇanā

850-3. Catutthe – **nikaṇṇika**nti kaṇṇamūlaṃ vuccati; kaṇṇamūle jappeyyāti vuttaṃ hoti. **Sati karaṇīye**ti salākabhattādīnaṃ āharaṇatthāya vihāre vā dunnikkhittaṃ paṭisāmanatthāya. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni purimasadisānevāti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasikkhāpadavaṇṇanā

854. Pañcame – **gharaṃ sodhentā**ti tesaṃ kira etadahosi – ‘‘theriyā koci kāyikavācasiko vītikkamo na dissati, gharampi tāva sodhemā’’ti, tato gharaṃ sodhentā naṃ addasaṃsu.

856. **Anovassakaṃ atikkāmentiyā**ti paṭhamaṃ pādaṃ atikkāmentiyā dukkaṭaṃ, dutiyaṃ atikkāmentiyā pācittiyaṃ, upacārātikkame eseva nayo.

858. **Gilānāyā**ti yā tādisena gelaññena āpucchituṃ na sakkoti. **Āpadāsū**ti ghare aggi vā uṭṭhito hoti, corā vā; evarūpe upaddave anāpucchā pakkamati, anāpatti. Sesamettha uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

860. Chaṭṭhe – **abhinisīdeyyā**ti nisīdeyya. Nisīditvā gacchantiyā ekā āpatti, anisīditvā nipajjitvā gacchantiyā ekā, nisīditvā nipajjitvā gacchantiyā dve.

863. **Dhuvapaññatte**ti bhikkhunīnaṃ atthāya niccapaññatte. Sesaṃ uttānameva. Kathinasamuṭṭhānaṃ…pe… tivedananti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7. Sattamasikkhāpadavaṇṇanā

864. Sattamepi – sabbaṃ chaṭṭhe vuttanayeneva veditabbaṃ.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8. Aṭṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

869. Aṭṭhame – sabbaṃ uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

9. Navamasikkhāpadavaṇṇanā

875. Navame – **abhisapeyyā**ti sapathaṃ kareyya. **Nirayena abhisapati** nāma ‘‘niraye nibbattāmi, avīcimhi nibbattāmi, niraye nibbattatu, avīcimhi nibbattatū’’ti evamādinā nayena akkosati. **Brahmacariyena abhisapati** nāma ‘‘gihinī homi, odātavatthā homi, paribbājikā homi, itarā vā edisā hotū’’ti evamādinā nayena akkosati; vācāya vācāya pācittiyaṃ. Ṭhapetvā pana nirayañca brahmacariyañca ‘‘sunakhī sūkarī kāṇā kuṇī’’tiādinā nayena akkosantiyā vācāya vācāya dukkaṭaṃ.

878. **Atthapurekkhārāyā**ti aṭṭhakathaṃ kathentiyā. **Dhammapurekkhārāyā**ti pāḷiṃ vācentiyā. **Anusāsanipurekkhārāyā**ti ‘‘idānipi tvaṃ edisā, sādhu viramassu, no ce viramasi, addhā puna evarūpāni kammāni katvā niraye uppajjissasi, tiracchānayoniyā uppajjissasī’’ti evaṃ anusāsaniyaṃ ṭhatvā vadantiyā anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Navamasikkhāpadaṃ.

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

879. Dasame – sabbaṃ uttānameva. Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – kāyavācācittato samuṭṭhāti, kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalakammaṃ, dukkhavedananti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Andhakāravaggo dutiyo.

3. Naggavaggo

1. Paṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

883-6. Naggavaggassa paṭhamasikkhāpade – **brahmacariyaṃ ciṇṇenā**ti brahmacariyena ciṇṇena; atha vā brahmacariyassa caraṇenāti; evaṃ karaṇatthe vā sāmiatthe vā upayogavacanaṃ veditabbaṃ. **Acchinnacīvarikāyā**ti idaṃ udakasāṭikaṃ sandhāya vuttaṃ, na aññaṃ cīvaraṃ. Tasmā udakasāṭikāya acchinnāya vā naṭṭhāya vā naggāya nhāyantiyā anāpatti. Sacepi udakasāṭikacīvaraṃ mahagghaṃ hoti, na sakkā nivāsetvā bahi gantuṃ, evampi naggāya nhāyituṃ vaṭṭati. Sesamettha uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṭhamasikkhāpadaṃ.

2. Dutiyasikkhāpadavaṇṇanā

887. Dutiye – sabbaṃ uttānameva. Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasikkhāpadavaṇṇanā

893-4. Tatiye – **anantarāyikinī**ti dasasu antarāyesu ekenapi antarāyena anantarāyā. **Dhuraṃ nikkhittamatte**ti dhuraṃ nikkhipitvā sacepi pacchā sibbati, āpattiyevāti attho. Sesaṃ uttānameva.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasikkhāpadavaṇṇanā

898-9. Catutthe – pañca ahāni pañcāhaṃ, pañcāhameva **pañcāhikaṃ**. Saṅghāṭīnaṃ cāro **saṅghāṭicāro;** paribhogavasena vā otāpanavasena vā saṅghaṭitaṭṭhena saṅghāṭīti laddhanāmānaṃ pañcannaṃ cīvarānaṃ parivattananti attho. Tasmāyeva padabhājane ''pañcamaṃ divasaṃ pañca cīvarānī''tiādimāha. **Āpatti pācittiyassā**ti ettha ca ekasmiṃ cīvare ekā āpatti; pañcasu pañca.

900. **Āpadāsū**ti mahagghaṃ cīvaraṃ, na sakkā hoti corabhayādīsu paribhuñjituṃ; evarūpe upaddave anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Kathinasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasikkhāpadavaṇṇanā

903. Pañcame – **cīvarasaṅkamanīya**nti saṅkametabbaṃ cīvaraṃ; aññissā santakaṃ anāpucchā gahitaṃ puna paṭidātabbacīvaranti attho.

906. **Āpadāsū**ti sace apārutaṃ vā anivatthaṃ vā corā haranti, evarūpāsu āpadāsu dhārentiyā anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Kathinasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

909-10. Chaṭṭhe – **aññaṃ parikkhāra**nti yaṃkiñci thālakādīnaṃ vā sappitelādīnaṃ vā aññataraṃ. **Ānisaṃsa**nti ''kittakaṃ agghanakaṃ dātukāmatthā''ti pucchati, ''ettakaṃ nāmā''ti vadanti, ''āgametha tāva, idāni vatthaṃ mahagghaṃ, katipāhena kappāse āgate samagghaṃ bhavissatī''ti evaṃ vatvā nivārentiyā anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7. Sattamasikkhāpadavaṇṇanā

911. Sattame – **pakkamiṃsū**ti aññāsampi āgamanaṃ āgamentī ''addhā amhākampi āgamessatī''ti tattha tattha agamaṃsu. **Paṭibāheyyā**ti paṭisedheyya.

915. **Ānisaṃsa**nti ''ekissā ekaṃ sāṭakaṃ nappahoti, āgametha tāva, katipāhena uppajjissati, tato bhājessāmī''ti evaṃ ānisaṃsaṃ dassetvā paṭibāhantiyā anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8. Aṭṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

916-8. Aṭṭhame – **naṭā** nāma ye nāṭakaṃ nāṭenti. **Naṭakā** nāma ye naccanti. **Laṅghakā** nāma ye vaṃsavarattādīsu laṅghanakammaṃ karonti. **Sokajjhāyikā** nāma māyākārā. **Kumbhathūṇikā** nāma ghaṭakena kīḷanakā; bimbisakavādakātipi vadanti. **Deti āpatti pācittiyassā**ti ettha cīvaragaṇanāya āpattiyo veditabbā. Sesaṃ uttānameva.

Chasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

9. Navamasikkhāpadavaṇṇanā

921-4. Navame – **dubbalacīvarapaccāsāyāti** dubbalāya cīvarapaccāsāya. **Ānisaṃsa**nti kiñcāpi ''na mayaṃ ayye sakkomā''ti vadanti, ''idāni pana tesaṃ kappāso āgamissati, saddho pasanno puriso āgamissati, addhā dassatī''ti evaṃ ānisaṃsaṃ dassetvā nivārentiyā anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Navamasikkhāpadaṃ.

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

927. Dasame – **kathinuddhāraṃ na dassantī**ti kīdiso kathinuddhāro dātabbo, kīdiso na dātabboti? Yassa atthāramūlako ānisaṃso mahā, ubbhāramūlako appo, evarūpo na dātabbo. Yassa pana atthāramūlako ānisaṃso appo, ubbhāramūlako mahā, evarūpo dātabbo. Samānisaṃsopi saddhāparipālanatthaṃ dātabbova.

931. **Ānisaṃsa**nti bhikkhunisaṅgho jiṇṇacīvaro, kathinānisaṃsamūlako mahālābhoti evarūpaṃ ānisaṃsaṃ dassetvā paṭibāhantiyā anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Naggavaggo tatiyo.

4. Tuvaṭṭavaggo

1. Paṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

933. Tuvaṭṭavaggassa paṭhamasikkhāpade – **tuvaṭṭeyyu**nti nipajjeyyuṃ. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṭhamasikkhāpadaṃ.

2. Dutiyasikkhāpadavaṇṇanā

937. Dutiye – ekaṃ attharaṇañceva pāvuraṇañca etāsanti **ekattharaṇapāvuraṇā;** saṃhārimānaṃ pāvārattharaṇakaṭasārakādīnaṃ ekaṃ antaṃ attharitvā ekaṃ pārupitvā tuvaṭṭentīnametaṃ adhivacanaṃ.

940. **Vavatthānaṃ dassetvā**ti majjhe kāsāvaṃ vā kattarayaṭṭhiṃ vā antamaso kāyabandhanampi ṭhapetvā nipajjantīnaṃ anāpattīti attho. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasikkhāpadavaṇṇanā

941. Tatiye – **uḷārasambhāvitā**ti uḷārakulā pabbajitattā guṇehi ca uḷārattā uḷārāti sambhāvitā. **Issāpakatā**ti issāya apakatā; abhibhūtāti attho. Saññatti bahulā etāsanti **saññattibahulā;** divasaṃ mahājanaṃ saññāpayamānāti attho. Viññatti bahulā etāsanti **viññattibahulā**. **Viññattī**ti hetūdāharaṇādīhi vividhehi nayehi ñāpanā veditabbā, na yācanā.

943. Caṅkamane nivattanagaṇanāya āpattiyo veditabbā. **Tiṭṭhati vā**tiādīsu payogagaṇanāya. **Uddisati vā**tiādīsu padādigaṇanāya. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasikkhāpadavaṇṇanā

949. Catutthe – **sati antarāye**ti dasavidhe antarāye sati. **Pariyesitvā na labhatī**ti aññaṃ upaṭṭhāyikaṃ na labhati. **Gilānāyā**ti sayaṃ gilānāya. **Āpadāsū**ti tathārūpe upaddave sati anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasikkhāpadavaṇṇanā

952. Pañcame – **aññaṃ āṇāpetī**ti ettha sace nikkaḍḍhāti āṇattā ekapayogena bahūnipi dvārāni atikkāmeti, ekā āpatti. Atha imañcimañca dvāraṃ atikkāmehīti evaṃ āṇattā atikkāmeti, dvāragaṇanāya āpattiyo. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

955. Chaṭṭhe – sabbaṃ uttānameva. Samanubhāsanasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7-8-9. Sattamaaṭṭhamanavamasikkhāpadavaṇṇanā

961. Sattamaaṭṭhamanavamesu sabbaṃ uttānameva. Sabbāni eḷakalomasamuṭṭhānāni, kiriyāni, nosaññāvimokkhāni, acittakāni, paṇṇattivajjāni, kāyakammāni, ticittāni tivedanānīti.

Sattamaaṭṭhamanavamasikkhāpadāni.

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

973. Dasame – **āhundarikā**ti sambādhā.

975. **Dhuraṃ nikkhittamatte**ti sacepi dhuraṃ nikkhipitvā pacchā pakkamati, āpattiyevāti attho. Pavāretvā pañca yojanāni gacchantiyāpi anāpatti. Chasu vattabbameva natthi. Sace pana tīṇi gantvā teneva maggena paccāgacchati, na vaṭṭati. Aññena maggena āgantuṃ vaṭṭati.

976. **Antarāye**ti dasavidhe antarāye – paraṃ gacchissāmīti nikkhantā, nadīpūro pana āgato, corā vā magge honti, megho vā uṭṭhāti, nivattituṃ vaṭṭati. Sesaṃ uttānameva. Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Tuvaṭṭavaggo catuttho.

5. Cittāgāravaggo

1. Paṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

978. Cittāgāravaggassa paṭhamasikkhāpade – **rājāgāra**nti rañño kīḷanagharaṃ. **Cittāgāra**nti kīḷanacittasālaṃ. **Ārāma**nti kīḷanaupavanaṃ. **Uyyāna**nti kīḷanuyyānaṃ. **Pokkharaṇī**nti kīḷanapokkharaṇiṃ. Tasmāyeva padabhājane ''yattha katthaci rañño kīḷitu''ntiādi vuttaṃ. **Dassanāya gacchati āpatti dukkaṭassā**ti ettha padavāragaṇanāya dukkaṭaṃ. **Yattha ṭhitā passatī**ti ettha pana sace ekasmiṃyeva ṭhāne ṭhitā padaṃ anuddharamānā pañcapi passati, ekameva pācittiyaṃ. Taṃ taṃ disābhāgaṃ oloketvā passantiyā pana pāṭekkā āpattiyo. Bhikkhussa pana sabbattha dukkaṭaṃ.

981. **Ārāme ṭhitā**ti ajjhārāme rājāgārādīni karonti, tāni passantiyā anāpatti. **Gacchantī vā āgacchantī vā**ti piṇḍapātādīnaṃ atthāya gacchantiyā maggo hoti, tāni passati, anāpatti. **Sati karaṇīye gantvā**ti rañño santikaṃ kenaci karaṇīyena gantvā passati, anāpatti. **Āpadāsū**ti kenaci upaddutā pavisitvā passati, anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, tivedananti.

Paṭhamasikkhāpadaṃ.

2. Dutiyasikkhāpadavaṇṇanā

982. Dutiye – abhinisīdanābhinipajjanesu payogagaṇanāya āpattiyo veditabbā. Sesaṃ uttānameva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasikkhāpadavaṇṇanā

988. Tatiye – **ujjavujjave**ti yattakaṃ hatthena añchitaṃ hoti, tasmiṃ takkamhi veṭhite ekā āpatti. Kantanato pana pubbe kappāsavicinanaṃ ādiṃ katvā sabbapayogesu hatthavāragaṇanāya dukkaṭaṃ.

989. **Kantitasutta**nti dasikasuttādiṃ saṅghāṭetvā kantati, dukkantitaṃ vā paṭikantati. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasikkhāpadavaṇṇanā

992. Catutthe – **yāguṃ vā**tiādīsu taṇḍulakoṭṭanaṃ ādiṃ katvā sabbesu pubbapayogesu payogagaṇanāya dukkaṭaṃ. Yāgubhattesu bhājanagaṇanāya, khādanīyādīsu rūpagaṇanāya pācittiyāni.

993. **Yāgupāne**ti manussehi saṅghassatthāya kariyamāne yāgupāne vā saṅghabhatte vā tesaṃ sahāyikabhāvena yaṃkiñci pacantiyā anāpatti. Cetiyapūjāya sahāyikā hutvā gandhādīni pūjeti, vaṭṭati. **Attano veyyāvaccakarassā**ti sacepi mātāpitaro āgacchanti, yaṃkiñci bījaniṃ vā sammuñjanidaṇḍakaṃ vā kārāpetvā veyyāvaccakaraṭṭhāne ṭhapetvāva yaṃkiñci pacituṃ vaṭṭati. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni tatiyasadisānevāti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasikkhāpadavaṇṇanā

996. Pañcame – **asati antarāye**ti dasavidhe antarāye asati. **Dhuraṃ nikkhipitvā** pacchā vinicchinantī āpattiṃ āpajjitvāva vinicchināti.

998. **Pariyesitvā na labhatī**ti sahāyikā bhikkhuniyo na labhati. Sesaṃ uttānameva. Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ dukkhavedananti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

999. Chaṭṭhe – sabbaṃ naggavagge āgārikasikkhāpade vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso, taṃ chasamuṭṭhānaṃ. Idaṃ ‘‘sahatthā’’ti vuttattā eḷakalomasamuṭṭhānaṃ, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7. Sattamasikkhāpadavaṇṇanā

1007. Sattame – **puna pariyāyenā**ti punavāre. **Āpadāsū**ti mahagghacīvaraṃ sarīrato mocetvā supaṭisāmitampi corā haranti, evarūpāsu āpadāsu anissajjitvā nivāsentiyā anāpatti. Sesaṃ uttānamevāti.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8. Aṭṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

1008. Aṭṭhame – **anissajjitvā**ti rakkhaṇatthāya adatvā; ‘‘imaṃ jaggeyyāsī’’ti evaṃ anāpucchitvāti attho.

1012. **Pariyesitvā na labhatī**ti paṭijaggikaṃ na labhati. **Gilānāyā**ti vacībhedaṃ kātuṃ asamatthāya. **Āpadāsū**ti raṭṭhe bhijjante āvāse chaḍḍetvā gacchanti, evarūpāsu āpadāsu anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni anantarasikkhāpadasadisānevāti.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

9. Navamasikkhāpadavaṇṇanā

1015-6. Navame – **bāhirakaṃ anatthasaṃhita**nti hatthiassarathadhanutharusippaāthabbaṇakhīlanavasīkaraṇasosāpanamantāgadappayogādibhedaṃ parūpaghātakaraṃ. **Paritta**nti yakkhaparittanāgamaṇḍalādibhedaṃ sabbampi vaṭṭati. Sesaṃ uttānameva.

Padasodhammasamuṭṭhānaṃ – vācato vācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Navamasikkhāpadaṃ.

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

1018. Dasame **vāceyyā**ti padaṃ viseso, sesaṃ navame vuttanayeneva veditabbaṃ saddhiṃ samuṭṭhānādīhīti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Cittāgāravaggo pañcamo.

6. Ārāmavaggo

1. Paṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

1025. Ārāmavaggassa paṭhamasikkhāpade – **parikkhepaṃ atikkāmentiyā, upacāraṃ okkamantiyā**ti ettha paṭhamapāde dukkaṭaṃ, dutiyapāde pācittiyaṃ.

1027. **Sīsānulokikā**ti paṭhamaṃ pavisantīnaṃ bhikkhunīnaṃ sīsaṃ anulokentī pavisati, anāpatti. **Yattha bhikkhuniyo**ti yattha bhikkhuniyo paṭhamataraṃ pavisitvā sajjhāyacetiyavandanādīni karonti, tattha tāsaṃ santikaṃ gacchāmīti gantuṃ vaṭṭati. **Āpadāsū**ti kenaci upaddutā hoti, evarūpāsu āpadāsu pavisituṃ vaṭṭati. Sesaṃ uttānameva.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṭhamasikkhāpadaṃ.

2. Dutiyasikkhāpadavaṇṇanā

1028. Dutiye – **āyasmā kappitako**ti ayaṃ jaṭilasahassabbhantaro thero. **Saṃharī**ti saṅkāmesi. **Saṃhaṭo**ti saṅkāmito. **Kāsāvaṭo**ti nhāpitā kāsāvaṃ nivāsetvā kammaṃ karonti, taṃ sandhāyāhaṃsu. Sesaṃ uttānameva.

Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasikkhāpadavaṇṇanā

1036. Tatiye – **anusāsanipurekkhārāyā**ti idānipi tvaṃ bālā abyattātiādinā nayena anusāsanipakkhe ṭhatvā vadantiyā anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni anantarasikkhāpadasadisānevāti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasikkhāpadavaṇṇanā

1037. Catutthe – sabbaṃ uttānameva. Catusamuṭṭhānaṃ – kāyato kāyavācato kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti. Nimantitāya anāpucchā bhuñjantiyā āpattisambhavato siyā kiriyākiriyaṃ, pavāritāya kappiyaṃ kāretvāpi akāretvāpi bhuñjantiyā āpattisambhavato siyā kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasikkhāpadavaṇṇanā

1043. Pañcame – kule maccharo kulamaccharo, kulamaccharo etissā atthīti **kulamaccharinī** kulaṃ vā maccharāyatīti **kulamaccharinī**. **Kulassa avaṇṇa**nti taṃ kulaṃ assaddhaṃ appasannanti. **Bhikkhunīnaṃ avaṇṇa**nti bhikkhuniyo dussīlā pāpadhammāti.

1045. **Santaṃyeva ādīnava**nti kulassa vā bhikkhunīnaṃ vā santaṃ aguṇaṃ. Sesaṃ uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ dukkhavedananti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

1048. Chaṭṭhe – **ovādāyā**ti garudhammatthāya. **Saṃvāsāyā**ti uposathapavāraṇāpucchanatthāya. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana bhikkhunovādakasikkhāpadavaṇṇanāyaṃ vuttoyeva.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7. Sattamasikkhāpadavaṇṇanā

1053. Sattame – **pariyesitvā na labhatī**ti bhikkhuniṃ na labhati. Sesaṃ uttānameva. Imassāpi vitthāro bhikkhunovādake vuttoyeva.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8. Aṭṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

1056. Aṭṭhame – **ekakamma**ntiādīhi uposathapavāraṇāyeva vuttā. Sesaṃ uttānameva. Imassāpi vitthāro bhikkhunovādake vuttoyeva.

Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

9. Navamasikkhāpadavaṇṇanā

1058. Navame – sabbaṃ uttānameva. Imassāpi vitthāro bhikkhunovādake vuttoyeva.

Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Navamasikkhāpadaṃ.

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

1062. Dasame – **pasākhe**ti adhokāye. Adhokāyo hi yasmā tato rukkhassa sākhā viya ubho ūrū pabhijjitvā gatā, tasmā pasākhoti vuccati.

1065. **Bhindā**tiādīsu sace ‘‘bhinda, phālehī’’ti sabbāni āṇāpeti, so ca tatheva karoti, cha āṇattidukkaṭāni cha ca pācittiyāni āpajjati. Athāpi evaṃ āṇāpeti – ‘‘upāsaka, yaṃkiñci ettha kātabbaṃ, taṃ sabbaṃ karohī’’ti, so ca sabbānipi bhedanādīni karoti; ekavācāya cha dukkaṭāni cha pācittiyānīti dvādasa āpattiyo. Sace pana bhedanādīsupi ekaṃyeva vatvā ‘‘idaṃ karohī’’ti āṇāpeti, so ca sabbāni karoti, yaṃ āṇattaṃ, tasseva karaṇe pācittiyaṃ. Sesesu anāpatti. Sesaṃ uttānameva.

Kathinasamuṭṭhānaṃ – kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Ārāmavaggo chaṭṭho.

7. Gabbhinivaggo

1. Paṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

1069. Gabbhinivaggassa paṭhamasikkhāpade – **āpannasattā**ti kucchipaviṭṭhasattā.

Paṭhamasikkhāpadaṃ.

2. Dutiyasikkhāpadavaṇṇanā

1073-4. Dutiye – **pāyanti**nti thaññaṃ pāyamānaṃ. **Mātā vā hotī**ti yaṃ dārakaṃ pāyeti, tassa mātā vā hoti dhāti vā. Sesaṃ uttānameva. Ubhayampi tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasikkhāpadavaṇṇanā

1077. Tatiye – **sikkhāsammutiṃ dātu**nti kasmā dāpesi? ‘‘Mātugāmo nāma lolo hoti dve vassāni chasu dhammesu asikkhitvā sīlāni pūrayamāno kilamati, sikkhitvā pana pacchā na kilamissati, nittharissatī’’ti dāpesi.

1079. **Pāṇātipātā veramaṇiṃ dve vassāni avītikkamma samādānaṃ samādiyāmī**ti yaṃ taṃ pāṇātipātā veramaṇīti paññattaṃ sikkhāpadaṃ, taṃ pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ dve vassāni avītikkamitabbasamādānaṃ katvā samādiyāmīti attho. Esa nayo sabbattha. Imā cha sikkhāyo saṭṭhivassāyapi pabbajitāya dātabbāyeva, na etāsu asikkhitā upasampādetabbā.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasikkhāpadavaṇṇanā

1084. Catutthe – sabbaṃ uttānameva. Sace pana paṭhamaṃ vuṭṭhānasammuti na dinnā hoti, upasampadamāḷakepi dātabbāyeva. Imā dvepi mahāsikkhamānā nāma.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasikkhāpadavaṇṇanā

1090. Pañcame – kiñcāpi ūnadvādasavassaṃ paripuṇṇasaññāya vuṭṭhāpentiyā anāpatti, sā pana anupasampannāva hoti. Sesaṃ uttānameva.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

1095. Chaṭṭhe – dasavassāya gihigatāya sikkhāsammutiṃ datvā paripuṇṇadvādasavassaṃ upasampādetuṃ vaṭṭati.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7. Sattamasikkhāpadavaṇṇanā

1101. Sattame – sabbaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīnipi sabbesu dutiye vuttasadisāneva. Ayaṃ pana viseso – yattha sammuti atthi, tattha kiriyākiriyaṃ hotīti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8. Aṭṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

1108. Aṭṭhame – **na anuggaṇhāpeyyā**ti ‘‘imissā ayye uddesādīni dehī’’ti evaṃ uddesādīhi na anuggaṇhāpeyya.

1110. **Pariyesitvā**ti aññaṃ pariyesitvā na labhati, sayaṃ gilānā hoti, na sakkoti uddesādīni dātuṃ, tassā anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

9. Navamasikkhāpadavaṇṇanā

1113. Navame – **na upaṭṭhaheyyā**ti cuṇṇena mattikāya dantakaṭṭhena mukhodakenāti evaṃ tena tena karaṇīyena na upaṭṭhaheyya. Sesaṃ uttānameva. Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Navamasikkhāpadaṃ.

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

1116. Dasame – **neva vūpakāseyyā**ti na gahetvā gaccheyya. **Na vūpakāsāpeyyā**ti ‘‘imaṃ ayye gahetvā gacchā’’ti aññaṃ na āṇāpeyya. Sesamettha uttānameva. Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – akiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

Gabbhinivaggo sattamo.

8. Kumāribhūtavaggo

1-2-3. Paṭhamadutiyatatiyasikkhāpadavaṇṇanā

1119. Kumāribhūtavaggassa paṭhamadutiyatatiyasikkhāpadāni tīṇi tīhi gihigatasikkhāpadehi sadisāni. Yā pana tā sabbapaṭhamā dve mahāsikkhamānā, tā atikkantavīsativassāti veditabbā. Tā gihigatā vā hontu agihigatā vā, sikkhamānā icceva vattabbā, gihigatāti vā kumāribhūtāti vā na vattabbā. Gihigatāya dasavassakāle sikkhāsammutiṃ datvā dvādasavassakāle upasampadā kātabbā. Ekādasavassakāle datvā terasavassakāle kātabbā, dvādasaterasacuddasapannarasasoḷasasattarasaaṭṭhārasavassakāle sammutiṃ datvā vīsativassakāle upasampadā kātabbā. Aṭṭhārasavassakālato paṭṭhāya ca panāyaṃ gihigatātipi kumāribhūtātipi vattuṃ vaṭṭati, kumāribhūtā pana gihigatāti na vattabbā, kumāribhūtā icceva vattabbā. Mahāsikkhamānā pana gihigatātipi vattuṃ na vaṭṭati, kumāribhūtātipi vattuṃ na vaṭṭati, sikkhāsammutidānavasena pana tissopi sikkhamānāti vattuṃ vaṭṭati.

Paṭhamadutiyatatiyāni.

4-5-6. Catutthapañcamachaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

1136. **Catutthapañcamachaṭṭhesu** sabbaṃ uttānameva. Sabbāni tisamuṭṭhānāni catutthaṃ kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti. Pañcamaṃ kiriyākiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti. Yañcettha saṅghena paricchinditabbāti vuttaṃ, tassa upaparikkhitabbāti attho. Chaṭṭhaṃ kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ dukkhavedananti. Yaṃ panettha ‘‘paricchinditvā’’ti vuttaṃ, tassa upaparikkhitvāti attho.

Catutthapañcamachaṭṭhasikkhāpadāni

7. Sattamasikkhāpadavaṇṇanā

1150. Sattame – sabbaṃ uttānameva. Dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, lokavajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, akusalacittaṃ, dukkhavedananti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8. Aṭṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

1154. Aṭṭhamepi – sabbaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīnipi anantarasadisānevāti.

Aṭṭhamasikkhāpadaṃ.

9. Navamasikkhāpadavaṇṇanā

1158. Navame – **sokāvāsa**nti saṅketaṃ katvā agacchamānā purisānaṃ anto sokaṃ pavesetīti sokāvāsā, taṃ sokāvāsaṃ. Tenevāha – ‘‘sokāvāsā nāma paresaṃ dukkhaṃ uppādetī’’ti. Atha vā gharaṃ viya gharasāmikā, ayampi purisasamāgamaṃ alabhamānā sokaṃ āvisati. Iti yaṃ āvisati, svāssā āvāso hotīti sokāvāsā. Tenāha – ‘‘sokaṃ āvisatī’’ti. **Ajānantī**ti edisā ayanti ajānamānā. Sesaṃ uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Navamasikkhāpadaṃ.

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

1164. Dasame – **anāpucchā**ti anāpucchitvā. Bhikkhunīhi dvikkhattuṃ āpucchitabbaṃ – pabbajjākāle ca upasampadākāle ca, bhikkhūnaṃ pana sakiṃ āpucchitepi vaṭṭati.

1165. **Ajānantī**ti mātādīnaṃ atthibhāvaṃ ajānantī. Sesaṃ uttānameva. Idaṃ apubbasamuṭṭhānasīsaṃ. Catusamuṭṭhānaṃ – vācato kāyavācato vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti. Kathaṃ? Abbhānakammādīsu kenacideva karaṇīyena khaṇḍasīmāyaṃ nisinnā ‘‘pakkosatha sikkhamānaṃ, idheva naṃ upasampādessāmā’’ti upasampādeti; evaṃ vācato samuṭṭhāti. Upassayato paṭṭhāya upasampādessāmīti vatvā khaṇḍasīmaṃ gacchantiyā kāyavācato samuṭṭhāti. Dvīsupi ṭhānesu paṇṇattibhāvaṃ jānitvāva vītikkamaṃ karontiyā vācācittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti. Ananujānāpetvā upasampādanato kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dasamasikkhāpadaṃ.

11. Ekādasamasikkhāpadavaṇṇanā

1167-8. Ekādasame – **pārivāsikachandadānenā**ti pārivāsiyena chandadānena. Tattha catubbidhaṃ pārivāsiyaṃ – parisapārivāsiyaṃ, rattipārivāsiyaṃ, chandapārivāsiyaṃ, ajjhāsayapārivāsiyanti. Tattha parisapārivāsiyaṃ nāma bhikkhū kenacideva karaṇīyena sannipatitā honti, atha megho vā uṭṭhāti, ussāraṇā vā kariyati, manussā vā ajjhottharantā āgacchanti, bhikkhū ‘‘anokāsā mayaṃ aññatra gacchāmā’’ti chandaṃ avissajjetvāva uṭṭhahanti. Idaṃ parisapārivāsiyaṃ. Kiñcāpi parisapārivāsiyaṃ, chandassa pana avissaṭṭhattā kammaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Puna bhikkhū ‘‘uposathādīni karissāmā’’ti rattiṃ sannipatitvā ‘‘yāva sabbe sannipatanti, tāva dhammaṃ suṇissāmā’’ti ekaṃ ajjhesanti, tasmiṃ dhammakathaṃ kathenteyeva aruṇo uggacchati. Sace ‘‘cātuddasikaṃ uposathaṃ karissāmā’’ti nisinnā ‘‘pannaraso’’ti kātuṃ vaṭṭati. Sace pannarasikaṃ kātuṃ nisinnā pāṭipade anuposathe uposathaṃ kātuṃ na vaṭṭati, aññaṃ pana saṅghakiccaṃ kātuṃ vaṭṭati. Idaṃ rattipārivāsiyaṃ nāma.

Puna bhikkhū ‘‘kiñcideva abbhānādisaṅghakammaṃ karissāmā’’ti nisinnā honti, tatreko nakkhattapāṭhako bhikkhu evaṃ vadati – ‘‘ajja nakkhattaṃ dāruṇaṃ, mā imaṃ kammaṃ karothā’’ti. Te tassa vacanena chandaṃ vissajjetvā tattheva nisinnā honti. Athañño āgantvā ‘‘nakkhattaṃ paṭimānentaṃ attho bālaṃ upaccagā’’ti (jā. 1.1.49) vatvā ‘‘kiṃ nakkhattena karothā’’ti vadati. Idaṃ chandapārivāsiyañceva ajjhāsayapārivāsiyañca. Etasmiṃ pārivāsiye puna chandapārisuddhiṃ anānetvā kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati.

Vuṭṭhitāya parisāyāti chandaṃ vissajjetvā kāyena vā vācāya vā chandavissajjanamatteneva vā uṭṭhitāya parisāya.

1169. **Anāpatti avuṭṭhitāya parisāyā**ti chandaṃ avissajjetvā avuṭṭhitāya anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Tisamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, saññāvimokkhaṃ, sacittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Ekādasamasikkhāpadaṃ.

12. Dvādasamasikkhāpadavaṇṇanā

1170. Dvādasame – **upassayo na sammatī**ti vasanokāso nappahoti. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni anantarasadisānevāti.

Dvādasamasikkhāpadaṃ.

13. Terasamasikkhāpadavaṇṇanā

1175. Terasame – **ekaṃ vassaṃ dve**ti ekantarike ekasmiṃ saṃvacchare dve vuṭṭhāpeti. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīnipi vuttasadisānevāti.

Terasamasikkhāpadaṃ.

Kumāribhūtavaggo aṭṭhamo.

9. Chattupāhanavaggo

1. Paṭhamasikkhāpadavaṇṇanā

1181. Chattavaggassa paṭhamasikkhāpade – **sakimpi dhāreti āpatti pācittiyassā**ti maggagamane ekapayogeneva divasampi dhāreti, ekāva āpatti. Sace kaddamādīni patvā upāhanā omuñcitvā chattameva dhārentī gacchati, dukkaṭaṃ. Athāpi gacchādīni disvā chattaṃ apanāmetvā upāhanāruḷhāva gacchati, dukkaṭameva. Sace chattampi apanāmetvā upāhanāpi omuñcitvā puna dhāreti, puna pācittiyaṃ. Evaṃ payogagaṇanāya āpattiyo veditabbā. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Paṭhamasikkhāpadaṃ.

2. Dutiyasikkhāpadavaṇṇanā

1184. Dutiye – **yānena yāyantī**ti etthāpi orohitvā punappunaṃ abhiruhantiyā payogagaṇanāya āpattiyo veditabbā. Sesaṃ paṭhame vuttanayamevāti.

Dutiyasikkhāpadaṃ.

3. Tatiyasikkhāpadavaṇṇanā

1190. Tatiye – **vippakiriyiṃsū**ti maṇayo vippakiṇṇā. Idhāpi omuñcitvā dhārentiyā payogagaṇanāya āpattiyo. Samuṭṭhānādīni vuttanayāneva. Kevalaṃ idha akusalacittaṃ hotīti.

Tatiyasikkhāpadaṃ.

4. Catutthasikkhāpadavaṇṇanā

1194. Catutthe – sīsūpagādīsu yaṃ yaṃ dhāreti, tassa tassa vasena vatthugaṇanāya āpattiyo veditabbā. Sesaṃ tatiye vuttanayamevāti.

Catutthasikkhāpadaṃ.

5. Pañcamasikkhāpadavaṇṇanā

1199. Pañcame – **gandhavaṇṇakenā**ti gandhena ca vaṇṇakena ca. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni tatiyasadisānevāti.

Pañcamasikkhāpadaṃ.

6. Chaṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

1202. Chaṭṭhe – sabbaṃ pañcame vuttasadisamevāti.

Chaṭṭhasikkhāpadaṃ.

7. Sattamasikkhāpadavaṇṇanā

1208-9. Sattame – **ummaddāpeti āpatti pācittiyassā**ti ettha hatthaṃ amocetvā ummaddane ekāva āpatti, mocetvā mocetvā ummaddane payogagaṇanāya āpattiyo. **Sambāhanepi** eseva nayo. **Gilānāyā**ti antamaso maggagamanaparissamenāpi sābādhāya. **Āpadāsū**ti corabhayādīhi sarīrakampanādīsu. Sesaṃ uttānameva. Samuṭṭhānādīni tatiyasadisānevāti.

Sattamasikkhāpadaṃ.

8-9-10. Aṭṭhamanavamadasamasikkhāpadavaṇṇanā

1210. Aṭṭhamādīsu tīsu sikkhamānāya sāmaṇeriyā, gihiniyāti idameva nānākaraṇaṃ, sesaṃ sattame vuttasadisamevāti.

Aṭṭhamanavamadasamasikkhāpadāni.

11. Ekādasamasikkhāpadavaṇṇanā

1214. Ekādasame – **bhikkhussa purato**ti abhimukhamevāti attho. Idaṃ pana upacāraṃ sandhāya kathitanti veditabbaṃ. Sesaṃ uttānameva. Kathinasamuṭṭhānaṃ – kāyavācato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Ekādasamasikkhāpadaṃ.

12. Dvādasamasikkhāpadavaṇṇanā

1219-23. Dvādasame – **anokāsakata**nti asukasmiṃ nāma ṭhāne pucchāmīti evaṃ akataokāsaṃ. Tenevāha – ‘‘anokāsakatanti anāpucchā’’ti. **Anodissā**ti asukasmiṃ nāma ṭhāne pucchāmīti evaṃ aniyametvā kevalaṃ ‘‘pucchitabbaṃ atthi, pucchāmi ayyā’’ti evaṃ vatvā. Sesaṃ uttānameva. Padasodhammasamuṭṭhānaṃ – vācato vācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyākiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Dvādasamasikkhāpadaṃ.

13. Terasamasikkhāpadavaṇṇanā

1226. Terasame – **parikkhepaṃ atikkāmentiyā**ti ekena pādena atikkante dukkaṭaṃ, dutiyena pācittiyaṃ. Upacārepi eseva nayo.

1227. **Acchinnacīvarikāyā**tiādīsu saṅkaccikacīvarameva cīvaranti veditabbaṃ. **Āpadāsū**ti mahagghaṃ hoti saṅkaccikaṃ, pārupitvā gacchantiyāva upaddavo uppajjati, evarūpāsu āpadāsu anāpatti. Sesaṃ uttānameva. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ – kiriyaṃ, nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Terasamasikkhāpadaṃ.

Chattupāhanavaggo navamo.

Uddiṭṭhā kho ayyāyo chasaṭṭhisataṃ pācittiyā dhammāti ettha sabbāneva bhikkhunīnaṃ khuddakesu channavuti, bhikkhūnaṃ dvenavutīti aṭṭhāsītisataṃ sikkhāpadāni, tato sakalaṃ bhikkhunīvaggaṃ, paramparabhojanaṃ, anatirittabhojanaṃ, anatirittena abhihaṭṭhuṃ pavāraṇaṃ, paṇītabhojanaviññatti, acelakasikkhāpadaṃ, duṭṭhullapaṭicchādanaṃ, ūnavīsativassupasampādanaṃ, mātugāmena saddhiṃ saṃvidhāya addhānagamanaṃ, rājantepurappavesanaṃ, santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā vikāle gāmappavesanaṃ, nisīdanaṃ vassikasāṭikanti imāni dvāvīsati sikkhāpadāni apanetvā sesāni satañca chasaṭṭhi ca sikkhāpadāni pātimokkhuddesamaggena uddiṭṭhāni hontīti veditabbāni. Tenāha – ‘‘uddiṭṭhā kho ayyāyo chasaṭṭhisataṃ pācittiyā dhammā…pe… evametaṃ dhārayāmī’’ti.

Tatrāyaṃ saṅkhepato samuṭṭhānavinicchayo – giraggasamajjaṃ, cittāgārasikkhāpadaṃ, saṅghāṇi, itthālaṅkāro, gandhavaṇṇako, vāsitakapiññāko, bhikkhunīādīhi ummaddanaparimaddanānīti imāni dasa sikkhāpadāni acittakāni lokavajjāni. Ayaṃ panettha adhippāyo – vināpi cittena āpajjitabbattā acittakāni, citte pana sati akusaleneva āpajjitabbattā lokavajjāni. Avasesāni acittakāni, paṇṇattivajjāneva. Corīvuṭṭhāpanaṃ, gāmantaraṃ, ārāmasikkhāpadaṃ gabbhinivagge ādito paṭṭhāya satta, kumāribhūtavagge ādito paṭṭhāya pañca, purisasaṃsaṭṭhaṃ pārivāsiyachandadānaṃ, anuvassavuṭṭhāpanaṃ, ekantarikavuṭṭhāpananti imāni ekūnavīsati sikkhāpadāni sacittakāni paṇṇattivajjāni, avasesāni sacittakāni lokavajjānevāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya bhikkhunīvibhaṅge

Khuddakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pācittiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

Pāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

Pāṭidesanīyā nāma, khuddakānaṃ anantarā;
Ye dhammā aṭṭha āruḷhā, saṅkhepeneva saṅgahaṃ;
Tesaṃ pavattate esā, saṅkhepeneva vaṇṇanā.

1228. Yāni hi ettha pāḷiyaṃ sappiteḷādīni niddiṭṭhāni, tāniyeva viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyā. Pāḷivinimuttakesu pana sabbesu dukkaṭaṃ.

Sesamettha uttānameva. Aṭṭhavidhampi panetaṃ pāṭidesanīyaṃ catusamuṭṭhānaṃ – kāyato kāyavācato kāyacittato kāyavācācittato ca samuṭṭhāti, kiriyaṃ nosaññāvimokkhaṃ, acittakaṃ, paṇṇattivajjaṃ, kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, ticittaṃ, tivedananti.

Pāṭidesanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

Sekhiyā pana uddiṭṭhā, ye dhammā pañcasattati;
Tesaṃ anantarāyeva, sattādhikaraṇavhayā.

Mahāvibhaṅge yo vutto, tesaṃ atthavinicchayo;
Bhikkhunīnaṃ vibhaṅgepi, tādisaṃyeva taṃ vidū.

Yasmā tasmā visuṃ tesaṃ, dhammānaṃ atthavaṇṇanā;
Na vuttā tattha yā vuttā, vuttāyeva hi sā idhāti.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbāsavapahaṃ esā, niṭṭhitā vaṇṇanā yathā;
Sabbāsavapahaṃ maggaṃ, patvā passantu nibbutinti.

Ubhatovibhaṅgaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Peṭakopadesapāḷi

1. Ariyasaccappakāsanapaṭhamabhūmi

Namo sammāsambuddhānaṃ paramatthadassīnaṃ

Sīlādiguṇapāramippattānaṃ.

1. Duve hetū duve paccayā sāvakassa sammādiṭṭhiyā uppādāya – parato ca ghoso saccānusandhi, ajjhattañca yoniso manasikāro. Tattha katamo parato ghoso? Yā parato desanā ovādo anusāsanī saccakathā saccānulomo. Cattāri saccāni – dukkhaṃ samudayo nirodho maggo. Imesaṃ catunnaṃ saccānaṃ yā desanā sandassanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkiriyā [uttānikiriyā (ka.)] pakāsanā – ayaṃ vuccati saccānulomo ghosoti.

2. Tattha katamo ajjhattaṃ yoniso manasikāro?

Ajjhattaṃ yoniso manasikāro nāma yo yathādesite dhamme bahiddhā ārammaṇaṃ anabhinīharitvā yoniso manasikāro – ayaṃ vuccati yoniso manasikāro.

Taṃākāro yoniso dvāro vidhi upāyo. Yathā puriso sukkhe kaṭṭhe vigatasnehe sukkhāya uttarāraṇiyā thale abhimanthamānaṃ bhabbo jotissa adhigamāya. Taṃ kissa hetu. Yoniso aggissa adhigamāya. Evamevassa yamidaṃ dukkhasamudayanirodhamaggānaṃ aviparītadhammadesanaṃ manasikaroti – ayaṃ vuccati yoniso manasikāro.

Yathā tisso upamā pubbe assutā ca assutapubbā ca paṭibhanti. Yo hi koci kāmesu avītarāgoti…pe… duve upamā ayoniso kātabbā pacchimesu vuttaṃ. Tattha yo ca parato ghoso yo ca ajjhattaṃ yoniso manasikāro – ime dve paccayā. Parato ghosena yā uppajjati paññā – ayaṃ vuccati sutamayī paññā. Yā ajjhattaṃ yoniso manasikārena uppajjati paññā – ayaṃ vuccati cintāmayī paññāti. Imā dve paññā veditabbā. Purimakā ca dve paccayā. Ime dve hetū dve paccayā sāvakassa sammādiṭṭhiyā uppādāya.

3. Tattha parato ghosassa saccānusandhissa desitassa atthaṃ avijānanto atthappaṭisaṃvedī bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Na ca atthappaṭisaṃvedī yoniso manasikarissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Parato ghosassa saccānusandhissa desitassa atthaṃ vijānanto atthappaṭisaṃvedī bhavissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Atthappaṭisaṃvedī ca yoniso manasikarissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Esa hetu etaṃ ārammaṇaṃ eso upāyo sāvakassa niyyānassa, natthañño. Soyaṃ na ca suttassa atthavijānanāya saha yutto nāpi ghosānuyogena parato ghosassa atthaṃ avijānantena sakkā uttarimanussadhammaṃ alamariyañāṇadassanaṃ adhigantuṃ, tasmā nibbāyitukāmena sutamayena atthā pariyesitabbā. Tattha pariyesanāya ayaṃ anupubbī bhavati soḷasa hārā, pañca nayā, aṭṭhārasa mūlapadāni.

Tatthāyaṃ uddānagāthā

Soḷasahārā nettī, pañcanayā sāsanassa pariyeṭṭhi;
Aṭṭhārasamūlapadā, kaccāyanagottaniddiṭṭhā.

4. Tattha katame soḷasahārā?

Desanā vicayo yutti padaṭṭhānaṃ lakkhaṇaṃ catubyūho āvaṭṭo vibhatti parivattano vevacano paññatti otaraṇo sodhano adhiṭṭhāno parikkhāro samāropano – ime soḷasa hārā.

Tattha uddānagāthā

Desanā vicayo yutti, padaṭṭhāno ca lakkhaṇo [padaṭṭhānañca lakkhaṇaṃ (pī.)];
Catubyūho ca āvaṭṭo, vibhatti parivattano.

Vevacano ca paññatti, otaraṇo ca sodhano;
Adhiṭṭhāno parikkhāro, samāropano soḷaso – [soḷasa hārā (pī. ka.)];

5. Tattha katame pañca nayā?

Nandiyāvaṭṭo tipukkhalo sīhavikkīḷito disālocano aṅkusoti.

Tattha uddānagāthā

Paṭhamo nandiyāvaṭṭo, dutiyo ca tipukkhalo;
Sīhavikkīḷito nāma, tatiyo hoti so nayo.

Disālocanamāhaṃsu, catuttho nayalañjako;
Pañcamo aṅkuso nāma [pañcamaṃ aṅkusaṃ āhu (pī. ka.)], sabbe pañca nayā gatā.

6. Tattha katamāni aṭṭhārasa mūlapadāni?

Avijjā taṇhā lobho doso moho subhasaññā sukhasaññā niccasaññā attasaññā samatho vipassanā alobho adoso amoho asubhasaññā dukkhasaññā aniccasaññā anattasaññā, imāni aṭṭhārasa mūlapadāni. Tattha nava padāni akusalāni yattha sabbaṃ akusalaṃ samosarati. Nava padāni kusalāni yattha sabbaṃ kusalaṃ samosarati.

Katamāni nava padāni akusalāni yattha sabbaṃ akusalaṃ samosarati?

Avijjā yāva attasaññā, imāni nava padāni akusalāni, yattha sabbaṃ akusalaṃ samosarati.

Katamāni nava padāni kusalāni yattha sabbaṃ kusalaṃ samosarati?

Samatho yāva anattasaññā, imāni nava padāni kusalāni yattha sabbaṃ kusalaṃ samosarati. Imāni aṭṭhārasa mūlapadāni.

Tattha imā uddānagāthā

Taṇhā ca avijjā lobho, doso tatheva moho ca;
Cattāro ca vipallāsā, kilesabhūmi nava padāni.

Ye ca satipaṭṭhānā samatho, vipassanā kusalamūlaṃ;
Etaṃ sabbaṃ kusalaṃ, indriyabhūmi navapadāni.

Sabbaṃ kusalaṃ navahi padehi yujjati, navahi ceva akusalaṃ;

Ekake nava mūlapadāni, ubhayato aṭṭhārasa mūlapadāni.

Imesaṃ aṭṭhārasannaṃ mūlapadānaṃ yāni nava padāni akusalāni, ayaṃ dukkhasamudayo; yāni nava padāni kusalāni, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā. Iti samudayassa dukkhaṃ phalaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya nirodhaṃ phalaṃ. Imāni cattāri ariyasaccāni bhagavatā bārāṇasiyaṃ desitāni.

7. Tattha dukkhassa ariyasaccassa aparimāṇāni akkharāni padāni byañjanāni ākārāni niruttiyo niddesā desitā etassevatthassa saṅkāsanāya pakāsanāya vivaraṇāya vibhajanāya uttānīkammatāya paññāpanāyāti yā evaṃ sabbesaṃ saccānaṃ. Iti ekamekaṃ saccaṃ aparimāṇehi akkharapadabyañjanaākāraniruttiniddesehi pariyesitabbaṃ, tañca byañjanaṃ atthaputhuttena pana attheva byañjanaputhuttena.

Yo hi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya ‘‘ahaṃ idaṃ dukkhaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhaṃ paññapessāmī’’ti tassa taṃ vācāvatthukamevassa pucchito ca na sampāyissati. Evaṃ saccāni. Yañca rattiṃ bhagavā abhisambuddho, yañca rattiṃ anupādāya parinibbuto, etthantare yaṃ kiñci bhagavatā bhāsitaṃ suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ, sabbaṃ taṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ. Na kiñci buddhānaṃ bhagavantānaṃ dhammadesanāya dhammacakkato bahiddhā, tassa sabbaṃ suttaṃ ariyadhammesu pariyesitabbaṃ. Tattha parigganhanāya ālokasabhāni cattāri ariyasaccāni thāvarāni imāni.

Tattha katamaṃ dukkhaṃ? Jāti jarā byādhi maraṇaṃ saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā. Tatthāyaṃ lakkhaṇaniddeso, pātubhāvalakkhaṇā jāti, paripākalakkhaṇā jarā, dukkhadukkhatālakkhaṇo byādhi, cutilakkhaṇaṃ maraṇaṃ, piyavippayogavipariṇāmaparitāpanalakkhaṇo soko, lālappanalakkhaṇo paridevo, kāyasampīḷanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ, cittasampīḷanalakkhaṇaṃ domanassaṃ, kilesaparidahanalakkhaṇo upāyāso, amanāpasamodhānalakkhaṇo appiyasampayogo, manāpavinābhāvalakkhaṇo piyavippayogo, adhippāyavivattanalakkhaṇo alābho, apariññālakkhaṇā pañcupādānakkhandhā, paripākacutilakkhaṇaṃ jarāmaraṇaṃ, pātubhāvacutilakkhaṇaṃ cutopapatti, paṭisandhinibbattanalakkhaṇo samudayo, samudayaparijahanalakkhaṇo nirodho, anusayasamucchedalakkhaṇo maggo. Byādhilakkhaṇaṃ dukkhaṃ, sañjānanalakkhaṇo samudayo, niyyānikalakkhaṇo maggo, santilakkhaṇo nirodho. Appaṭisandhibhāvanirodhalakkhaṇā anupādisesā nibbānadhātu, dukkhañca samudayo ca, dukkhañca nirodho ca, dukkhañca maggo ca, samudayo ca dukkhañca, samudayo ca nirodho ca, samudayo ca maggo ca, nirodho ca samudayo ca, nirodho ca dukkhañca, nirodho ca maggo ca, maggo ca nirodho ca, maggo ca samudayo ca, maggo ca dukkhañca.

8. Tatthimāni suttāni.

‘‘Yamekarattiṃ [jātaka 1 vīsatinipāte ayogharajātake] paṭhamaṃ, gabbhe vasati māṇavo;
Abbhuṭṭhitova so yāti, sa gacchaṃ na nivattatī’’ti.

Aṭṭhimā, ānanda, dānupapattiyo ekuttarike suttaṃ – ayaṃ jāti.

Tattha katamā jarā?

Acaritvā [dha. pa. 155] brahmacariyaṃ, aladdhā yobbane dhanaṃ;
Jiṇṇakoñcāva jhāyanti, khīṇamaccheva pallale.

Pañca pubbanimittāni devesu – ayaṃ jarā.

Tattha katamo byādhi?

Sāmaṃ tena kuto rāja, tuvampi jarāyanti vedesi;
Khattiya kammassa phalo, loko na hi kammaṃ panayati.

Tayo gilānā – ayaṃ byādhi.

Tattha katamaṃ maraṇaṃ?

Yathāpi [dīghanikāye adholikhitagāthā] kumbhakārassa, kataṃ mattikabhājanaṃ;
Khuddakañca mahantañca, yaṃ pakkaṃ yañca āmakaṃ;
Sabbaṃ bhedanapariyantaṃ, evaṃ maccāna jīvitaṃ.

Mamāyite passatha phandamāne [haññamāne (pī) passa su. ni. 783], maccheva appodake khīṇasote;
Etampi disvā amamo careyya, bhavesu āsattimakubbamāno.

Udakappanasuttaṃ – idaṃ maraṇaṃ.

Tattha katamo soko?

Idha socati pecca socati, pāpakārī ubhayattha socati;
So socati so vihaññati, disvā kammakiliṭṭhamattano [kammakiliṭṭhaṃ atthano (pī.) passa dha. pa. 15].

Tīṇi duccaritāni – ayaṃ soko.

Tattha katamo paridevo?

Kāmesu [su. ni. 780] giddhā pasutā pamūḷhā, avadāniyā te visame niviṭṭhā;
Dukkhūpanītā paridevayanti, kiṃsu bhavissāma ito cutāse.

Tisso vipattiyo – ayaṃ paridevo.

Tattha katamaṃ dukkhaṃ?

Sataṃ āsi ayosaṅkū [ayosaṅku (pī. ka.) passa theragā. 1197], sabbe paccattavedanā;
Jalitā jātavedāva, accisaṅghasamākulā.

Mahā vata so pariḷāho [paridāgho (pī. ka.) passa saṃ. ni. 5.1113] saṃyuttake suttaṃ saccasaṃyuttesu – idaṃ dukkhaṃ.

Tattha katamaṃ domanassaṃ?

Saṅkappehi pareto [parato (ka.) passa su. ni. 824] so, kapaṇo viya jhāyati;
Sutvā paresaṃ nigghosaṃ, maṅku hoti tathāvidho.

Dveme tapanīyā dhammā – idaṃ domanassaṃ.

Tattha katamo upāyāso?

Kammārānaṃ yathā ukkā, anto ḍayhati no bahi;

Evaṃ ḍayhati me hadayaṃ, sutvā nibbattamambujaṃ.

Tayo aggī – ayaṃ upāyāso.

Tattha katamo appiyasampayogo?

Ayasāva [dha. pa. 240] malaṃ samuṭṭhitaṃ, tatuṭṭhāya tameva khādati;
Evaṃ atidhonacārinaṃ, sāni kammāni nayanti duggatiṃ.

Dveme tathāgataṃ abbhācikkhanti, ekuttarike suttaṃ dukesu – ayaṃ appiyasampayogo.

Tattha katamo piyavippayogo?

Supinena yathāpi saṅgataṃ, paṭibuddho puriso na passati;
Evampi piyāyitaṃ [mamāyitaṃ (pī. ka.) passa su. ni. 813] janaṃ, petaṃ kālaṅkataṃ [kālakataṃ (pī.)] na passati.

Te devā cavanadhammaṃ viditvā tīhi vācāhi anusāsanti. Ayaṃ piyavippayogo.

Yampicchaṃ na labhati, tisso māradhītaro;
Tassa ce kāmayānassa [kāmayamānassa (ka.) passa su. ni. 773], chandajātassa jantuno;
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppati.

Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā.

Cakkhu sotañca ghānañca, jivhā kāyo tato manaṃ;
Ete lokāmisā ghorā, yattha sattā puthujjanā.

Pañcime bhikkhave khandhā – idaṃ dukkhaṃ.

Tattha katamā jarā ca maraṇañca?

Appaṃ vata jīvitaṃ idaṃ, oraṃ vassasatāpi mīyate [mīyati (su. ni. 810)];
Atha vāpi akicchaṃ jīvitaṃ, atha kho so jarasāpi mīyate.

Saṃyuttake pasenadisaṃyuttake suttaṃ ayyikā me kālaṅkatā – ayaṃ jarā ca maraṇañca.

Tattha katamā cuti ca upapatti ca?

‘‘Sabbe sattā marissanti, maraṇantaṃ hi jīvitaṃ;
Yathākammaṃ gamissanti, attakammaphalūpagā’’ti [puññapāpaphalūpagāti (saṃ. ni. 1.133)].
–

Ayaṃ cuti ca upapatti ca.

Imehi suttehi ekasadisehi ca aññehi navavidhaṃ suttaṃ taṃ anupaviṭṭhehi lakkhaṇato dukkhaṃ ñatvā sādhāraṇañca asādhāraṇañca dukkhaṃ ariyasaccaṃ niddisitabbaṃ. Gāthāhi gāthā anuminitabbā, byākaraṇehi vā byākaraṇaṃ – idaṃ dukkhaṃ.

9. Tattha katamo dukkhasamudayo?

Kāmesu sattā kāmasaṅgasattā [kāmapasaṅgasattā (pī.) passa udā. 63], saṃyojane vajjamapassamānā;
Na hi jātu saṃyojanasaṅgasattā, oghaṃ tareyyuṃ vipulaṃ mahantaṃ.

Cattāro āsavā suttaṃ – ayaṃ dukkhasamudayo.

Tattha katamo dukkhanirodho?

Yamhi na māyā vasatī na māno,
Yo vītalobho amamo nirāso,
Panuṇṇakodho [panunnakodho (pī.) passa udā. 26] abhinibbutatto;
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhu.

Dvemā vimuttiyo, rāgavirāgā ca cetovimutti; avijjāvirāgā ca paññāvimutti – ayaṃ nirodho.

Tattha katamo maggo?

Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā;
Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, mārassetaṃ pamohanaṃ.

Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā – ayaṃ maggo.

Tattha katamāni cattāri ariyasaccāni?

‘‘Ye dhammā [mahāva. 60] hetuppabhavā, tesaṃ hetuṃ tathāgato āha;
Tesañca yo nirodho, evaṃvādī mahāsamaṇo’’ti.

Hetuppabhavā dhammā dukkhaṃ, hetusamudayo, yaṃ bhagavato vacanaṃ. Ayaṃ dhammo yo nirodho, ye hi keci saṃyojaniyesu dhammesu assadānupassino viharanti. Kilesā taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Tattha yaṃ saṃyojanaṃ – ayaṃ samudayo. Ye saṃyojaniyā dhammā ye ca sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti – idaṃ dukkhaṃ. Yā saṃyojaniyesu dhammesu ādīnavānupassanā – ayaṃ maggo. Parimuccati jātiyā jarāya byādhīhi maraṇehi sokehi paridevehi yāva upāyāsehi – idaṃ nibbānaṃ. Imāni cattāri saccāni.

Tattha katamā anupādisesā nibbānadhātu?

Atthaṅgatassa na pamāṇamatthi, taṃ hi vā natthi yena naṃ paññapeyya;
Sabbasaṅgānaṃ samūhatattā vidū, sitā vādasatassu [vādasatassa (pī. ka.)] sabbe.

Saṃyuttake godhikasaṃyuttaṃ.

Imāni asādhāraṇāni suttāni. Yahiṃ yahiṃ saccāni niddiṭṭhāni, tahiṃ tahiṃ saccalakkhaṇato otāretvā [ohāretvā (pī. ka.)] aparimāṇehi byañjanehi so attho pariyesitabbo. Tattha atthānuparivatti byañjanena puna byañjanānuparivatti atthena tassa ekamekassa aparimāṇāni byañjanāni imehi suttehi yathānikkhittehi cattāri ariyasaccāni niddisitabbāni. Pañcanikāye anupaviṭṭhāhi gāthāhi gāthā anuminitabbā, byākaraṇena byākaraṇaṃ. Imāni asādhāraṇāni suttāni.

Tesaṃ imā uddānagāthā

Yamekarattiṃ paṭhamaṃ, aṭṭha dānūpapattiyo;
Pañca pubbanimittāni, khīṇamacchaṃva pallalaṃ.

Sāmaṃ tena kuto rāja, tayo devā gilānakā;
Yathāpi kumbhakārassa, yathā nadidakappanaṃ.

Idha socati pecca socati, tīṇi duccaritāni ca;
Kāmesu giddhā pasutā, yāva tisso vipattiyo.

Sataṃ āsi [satamāyu (sī.), satadhātu (pī.)] ayosaṅkū, pariḷāho mahattaro;
Saṅkappehi pareto so, tattha tapaniyehi ca.

Kammārānaṃ yathā ukkā, tayo aggī pakāsitā;
Ayato malamuppannaṃ, abbhakkhānaṃ tathāgate.

Tividhaṃ devānusāsanti, supinena saṅgamo yathā;
Tisso ceva māradhītā, sallaviddhova ruppati.

Cakkhu sotañca ghānañca, pañcakkhandhā pakāsitā;
Appaṃ vata jīvitaṃ idaṃ, ayyikā me mahallikā.

Sabbe sattā marissanti, upapatti cuticayaṃ;
Kāmesu sattā pasutā, āsavehi catūhi ca.

Yamhi na māyā vasati, dvemā cetovimuttiyo;
Eseva maggo natthañño, bojjhaṅgā ca sudesitā.

Atthaṅgatassa na pamāṇamatthi, godhiko parinibbuto;
Ye dhammā hetuppabhavā, saṃyojanānupassino.
Imā dasa tesaṃ uddānagāthā.

10. Tatthimāni sādhāraṇāni suttāni yesu suttesu sādhāraṇāni saccāni desitāni anulomampi paṭilomampi vomissakampi. Tattha ayaṃ ādi.

Avijjāya nivuto loko, [ajitāti bhagavā]
Vivicchā pamādā nappakāsati;
Jappābhilepanaṃ [jappānulepanaṃ (ka.) passa su. ni. 1039] brūmi, dukkhamassa mahabbhayaṃ.

Tattha yā avijjā ca vivicchā ca, ayaṃ samudayo. Yaṃ mahabbhayaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Imāni dve saccāni – dukkhañca samudayo ca. ‘‘Saṃyojanaṃ saṃyojaniyā ca dhammā’’ti saṃyuttake cittasaṃyuttakesu byākaraṇaṃ. Tattha yaṃ saṃyojanaṃ, ayaṃ samudayo. Ye saṃyojaniyā dhammā, idaṃ dukkhaṃ. Imāni dve saccāni – dukkhañca samudayo ca.

Tattha katamaṃ dukkhañca nirodho ca?

Ucchinnabhavataṇhassa, netticchinnassa [santacittassa (su. ni. 751)] bhikkhuno;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo.

Yaṃ cittaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Yo bhavataṇhāya upacchedo, ayaṃ dukkhanirodho. Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavoti niddeso. Imāni dve saccāni – dukkhañca nirodho ca. Dvemā, bhikkhave, vimuttiyo; rāgavirāgā ca cetovimutti, avijjāvirāgā ca paññāvimutti. Yaṃ cittaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Yā vimutti, ayaṃ nirodho. Imāni dve saccāni – dukkhañca nirodho ca.

Tattha katamaṃ dukkhañca maggo ca?

> Kumbhūpamaṃ [dha. pa. 40] kāyamimaṃ viditvā, nagarūpamaṃ cittamidaṃ ṭhapetvā;
> Yodhetha māraṃ paññāvudhena, jitañca rakkhe anivesano siyā.

Tattha yañca kumbhūpamo kāyo yañca nagarūpamaṃ cittaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Yaṃ paññāvudhena māraṃ yodhethāti ayaṃ maggo. Imāni dve saccāni. Yaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahitabbaṃ. Yā saṃyojanā, ayaṃ maggo. Ye te dhammā anattaniyā pahātabbā, rūpaṃ yāva viññāṇaṃ, idaṃ dukkhañca maggo ca.

Tattha katamaṃ dukkhañca samudayo ca nirodho ca?

> Ye keci sokā paridevitā vā, dukkhā ca [dukkhañca (pī. ka.) passa udā. 70] lokasmimanekarūpā;
> Piyaṃ paṭiccappabhavanti ete, piye asante na bhavanti ete.

Ye sokaparidevā, yaṃ ca anekarūpaṃ dukkhaṃ, yaṃ pemato bhavati, idaṃ dukkhaṃ. Yaṃ pemaṃ, ayaṃ samudayo. Yo tattha chandarāgavinayo piyassa akiriyā, ayaṃ nirodho. Imāni tīṇi saccāni. Timbaruko paribbājako pacceti ‘‘sayaṃkataṃ paraṃkata’’nti. Yathesā vīmaṃsā, idaṃ dukkhaṃ. Yā ete dve ante anupagamma majjhimā paṭipadā avijjāpaccayā saṅkhārā yāva jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, idampi dukkhañca samudayo ca. Viññāṇaṃ nāmarūpaṃ saḷāyatanaṃ phasso vedanā bhavo jāti jarāmaraṇaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Avijjā saṅkhārā taṇhā upādānaṃ, ayaṃ samudayo. Iti idaṃ sayaṃkataṃ vīmaṃseyyāti [vīmaṃsīyati (pī. ka.)] yañca paṭiccasamuppāde dukkhaṃ, idaṃ eso samudayo niddiṭṭho. Avijjānirodhā saṅkhāranirodho ca yāva ca jarāmaraṇanirodhoti ayaṃ nirodho. Imāni tīṇi saccāni dukkhañca samudayo ca nirodho ca.

11. Tattha katamaṃ dukkhañca samudayo ca maggo ca?

> ‘‘Yo dukkhamaddakkhi [saṃ. ni. 1.157] yatonidānaṃ, kāmesu so jantu kathaṃ nameyya;
> Kāmā hi loke saṅgāti ñatvā, tesaṃ satīmā vinayāya sikkhe’’ti.

Yo dukkhamaddakkhi, idaṃ dukkhaṃ. Yato bhavati, ayaṃ samudayo. Sandiṭṭhaṃ yato bhavati yāva tassa vinayāya sikkhā, ayaṃ maggo. Imāni tīṇi saccāni.

Ekādasaṅguttaresu gopālakopamasuttaṃ.

Tattha yāva rūpasaññuttā yañca saḷāyatanaṃ yathā vaṇaṃ paṭicchādeti yañca titthaṃ yathā ca labhati dhammūpasañhitaṃ uḷāraṃ pītipāmojjaṃ catubbidhaṃ ca attabhāvato ca vatthu, idaṃ dukkhaṃ. Yāva āsāṭikaṃ hāretā [sāṭetā (sī. pī.) passa aṅguttaranikāye] hoti, ayaṃ samudayo. Rūpasaññuttā āsāṭakaharaṇaṃ [āsāṭikasāṭanā (pī.)] vaṇapaṭicchādanaṃ vīthiññutā gocarakusalañca, ayaṃ maggo. Avasesā dhammā atthi hetū atthi paccayā atthi nissayā sāvasesadohitā anekapūjā ca kalyāṇamittatappaccayā dhammā vīthiññutā ca hetu, imāni tīṇi saccāni.

Tattha katamaṃ dukkhañca maggo ca nirodho ca?

> Sati kāyagatā upaṭṭhitā, chasu phassāyatanesu saṃvuto [saṃvaro (pī. ka.) passa udā. 25];
> Satataṃ bhikkhu samāhito, jaññā [jāneyya (pī. ka.)] nibbānamattano.

Tattha yā ca kāyagatā sati yañca saḷāyatanaṃ yattha sabbañcetaṃ dukkhaṃ. Yā ca kāyagatā sati yo ca sīlasaṃvaro yo ca samādhi yattha yā sati, ayaṃ paññākkhandho. Sabbampi sīlakkhandho samādhikkhandho, ayaṃ maggo. Evaṃvihārinā ñātabbaṃ nibbānaṃ. Ayaṃ nirodho, imāni tīṇi saccāni. Sīle patiṭṭhāya dve dhammā bhāvetabbā samatho ca vipassanā ca. Tattha yaṃ cittasahajātā dhammā, idaṃ dukkhaṃ. Yo ca samatho yā ca vipassanā, ayaṃ maggo. Rāgavirāgā ca cetovimutti, avijjāvirāgā ca paññāvimutti, ayaṃ nirodho. Imāni tīṇi saccāni.

Tattha katamo samudayo ca nirodho ca?

Āsā ca pīhā abhinandanā ca, anekadhātūsu sarā patiṭṭhitā;
Aññāṇamūlappabhavā pajappitā, sabbā mayā byantikatā samūlikā.

Aññāṇamūlappabhavāti purimakehi samudayo. Sabbā mayā byantikatā samūlikāti nirodho. Imāni dve saccāni. Catunnaṃ dhammānaṃ ananubodhā appaṭivedhā vitthārena kātabbaṃ. Ariyassa sīlassa samādhino paññāya vimuttiyā. Tattha yo imesaṃ catunnaṃ dhammānaṃ ananubodhā appaṭivedhā, ayaṃ samudayo. Paṭivedho bhavanettiyā, ayaṃ nirodho. Ayaṃ samudayo ca nirodho ca.

Tattha katamo samudayo ca maggo ca?

Yāni [su. ni. 1041] sotāni lokasmiṃ, [ajitāti bhagavā]
Sati tesaṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare.

Yāni sotānīti ayaṃ samudayo. Yā ca paññā yā ca sati nivāraṇaṃ pidhānañca, ayaṃ maggo. Imāni dve saccāni. Sañcetaniyaṃ suttaṃ daḷhanemiyānākāro chahi māsehi niddiṭṭho. Tattha yaṃ kāyaṃ kāyakammaṃ savaṅkaṃ sadosaṃ sakasāvaṃ yā savaṅkatā sadosatā sakasāvatā, ayaṃ samudayo. Evaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ avaṅkaṃ adosaṃ akasāvaṃ, yā avaṅkatā adosatā akasāvatā, ayaṃ maggo. Evaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ. Imāni dve saccāni samudayo ca maggo ca.

Tattha katamo samudayo ca nirodho ca maggo ca?

‘‘Nissitassa calitaṃ, anissitassa calitaṃ natthi, calite asati passaddhi, passaddhiyā sati nati na hoti, natiyā asati [asatiyā (pī.) passa udā. 74] āgatigati na hoti, āgatigatiyā asati cutūpapāto na hoti, cutūpapāte asati nevidha na huraṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā’’ti.

Tattha dve nissayā, ayaṃ samudayo. Yo ca anissayo, yā ca anati, ayaṃ maggo. Yā āgatigati na hoti cutūpapāto ca yo esevanto dukkhassāti, ayaṃ nirodho. Imāni tīṇi saccāni. Anupaṭṭhitakāyagatā sati… pe… yaṃ vimuttiñāṇadassanaṃ, ayaṃ samudayo. Ekārasaupanissayā vimuttiyo yāva upanissayaupasampadā upaṭṭhitakāyagatāsatissa viharati. Sīlasaṃvaro sosāniyo hoti, yañca vimuttiñāṇadassanaṃ, ayaṃ maggo. Yā ca vimutti, ayaṃ nirodho. Imāni tīṇi saccāni. Samudayo ca nirodho ca maggo ca.

12. Tattha katamo nirodho ca maggo ca?

Sayaṃ katena saccena, tena attanā abhinibbānagato vitiṇṇakaṅkho;
Vibhavañca ñatvā lokasmiṃ, tāva khīṇapunabbhavo sa bhikkhu.

Yaṃ saccena, ayaṃ maggo. Yaṃ khīṇapunabbhavo, ayaṃ nirodho. Imāni dve saccāni. Pañca vimuttāyatanāni satthā vā dhammaṃ desesi aññataro vā viññū sabrahmacārīti vitthārena kātabbā. Tassa atthappaṭisaṃvedissa pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, yāva nibbindanto virajjati, ayaṃ maggo. Yā vimutti, ayaṃ nirodho. Evaṃ pañca vimuttāyatanāni vitthārena. Imāni dve saccāni nirodho ca maggo ca.

Imāni sādhāraṇāni suttāni. Imehi sādhāraṇehi suttehi yathānikkhittehi paṭivedhato ca lakkhaṇato ca otāretvā aññāni suttāni niddisitabbāni aparihāyantena. Gāthāhi gāthā anuminitabbā, byākaraṇehi byākaraṇaṃ. Ime ca sādhāraṇā dasa parivaḍḍhakā eko ca catukko niddeso sādhāraṇo. Ayañca pakiṇṇakaniddeso. Ekaṃ pañca cha ca savekadeso sabbaṃ. Ime dve parivajjanā purimakā ca dasa. Ime dvādasa parivaḍḍhakā saccāni. Ettāvatā sabbaṃ suttaṃ natthi, taṃ byākaraṇaṃ vā gāthā viya. Imehi dvādasahi parivaḍḍhakehi na otarituṃ appamattena pariyesitvā niddisitabbā.

Tatthāyaṃ saṅkhepo. Sabbaṃ dukkhaṃ sattahi padehi samosaraṇaṃ gacchati. Katarehi sattahi? Appiyasampayogo ca piyavippayogo ca, imehi dvīhi padehi sabbaṃ dukkhaṃ niddisitabbaṃ. Tassa dve nissayā – kāyo ca cittañca. Tena vuccati ‘‘kāyikaṃ dukkhaṃ cetasikañce’’ti, natthi taṃ dukkhaṃ na kāyikaṃ vā na cetasikaṃ, sabbaṃ dukkhaṃ dvīhi dukkhehi niddisitabbaṃ kāyikena ca cetasikena ca. Tīhi dukkhatāhi saṅgahitaṃ dukkhadukkhatāya saṅkhāradukkhatāya vipariṇāmadukkhatāya. Iti taṃ sabbaṃ dukkhaṃ tīhi dukkhatāhi saṅgahitaṃ. Iti idañca dukkhaṃ tividhaṃ. Duvidhaṃ dukkhaṃ kāyikañca cetasikañca. Duvidhaṃ appiyasampayogo ca piyavippayogo ca. Idaṃ sattavidhaṃ dukkhaṃ.

Tattha tividho samudayo acatuttho apañcamo. Katamo tividho? Taṇhā ca diṭṭhi ca kammaṃ. Tattha taṇhā ca bhavasamudayo kammaṃ. Tathā [tattha (pī.)] nibbattassa hīnapaṇītatā [hīnapaṇītatāya (pī.)], ayaṃ samudayo. Iti yāpi bhavagatīsu hīnatā ca paṇītatā ca, yāpi tīhi dukkhatāhi saṅgahitā, yopi dvīhi mūlehi samudānīto avijjāya nivutassa bhavataṇhāsaṃyuttassa saviññāṇako kāyo, sopi tīhi dukkhatāhi saṅgahito.

Tathā vipallāsato diṭṭhibhavagantabbā. Sā sattavidhā niddisitabbā. Eko vipallāso tīṇi niddisīyati, cattāri vipallāsavatthūni. Tattha katamo eko vipallāso? Yo viparītaggāho paṭikkhepena, otaraṇaṃ yathā ‘‘anicce nicca’’miti viparītaṃ gaṇhāti. Evaṃ cattāro vipallāsā. Ayameko vipallāsīyati saññā cittaṃ diṭṭhi. Katamāni cattāri vipallāsavatthūni? Kāyo vedanā cittaṃ dhammā. Evaṃ vipallāsagatassa akusalañca pavaḍḍheti. Tattha saññāvipallāso dosaṃ akusalamūlaṃ pavaḍḍheti. Cittavipallāso lobhaṃ akusalamūlaṃ pavaḍḍheti. Diṭṭhivipallāso mohaṃ akusalamūlaṃ pavaḍḍheti. Tattha dosassa akusalamūlassa tīṇi micchattāni phalaṃ – micchāvācā micchākammanto micchāājīvo; lobhassa akusalamūlassa tīṇi micchattāni phalaṃ – micchāsaṅkappo micchāvāyāmo micchāsamādhi; mohassa akusalamūlassa dve micchattāni phalaṃ – micchādiṭṭhi ca micchāsati ca. Evaṃ akusalaṃ sahetu sappaccayaṃ vipallāsā ca paccayo, akusalamūlāni sahetū eteyeva paṭipakkhena anūnā anadhikā dvīhi paccayehi niddisitabbā. Nirodhe ca magge ca vipallāsamupādāya parato [parito (pī.)] paṭipakkhena catasso.

Tatthimā uddānagāthā

Avijjāya nivuto loko, cittaṃ saṃyojanampi;
Sā pacchinnabhavataṇhā, dvemā ceva vimuttiyo.

Kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ, yaṃ na tumhākaṃ taṃ pajaha [jahā (pī. ka.)];
Ye keci sokaparidevā, timbaruko ca sayaṃkataṃ.

Dukkhaṃ diṭṭhi ca uppannaṃ, yañca gopālakopamaṃ;
Sati kāyagatā māhu, samatho ca vipassanā.

Āsā pihā ca abhinandanā ca, catunnamananubodhanā;
Yāni sotāni lokasmiṃ, daḷhaṃ nemiyānākāro.

Yaṃ nissitassa calitaṃ, anupaṭṭhitakāyagatāsati;

Sayaṃ katena saccena, vimuttāyatanehi ca.

Peṭakopadese mahākaccāyanena bhāsite paṭhamabhūmi ariyasaccappakāsanā nātaṃ jīvatā bhagavatā mādisena samuddanena tathāgatenāti.

2. Sāsanapaṭṭhānadutiyabhūmi

13. Tattha katamaṃ sāsanappaṭṭhānaṃ? Saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, vāsanā bhāgiyaṃ suttaṃ, nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca. Āṇatti, phalaṃ, upāyo, āṇatti ca phalañca, phalañca upāyo ca, āṇatti ca phalañca upāyo ca. Assādo, ādīnavo, nissaraṇaṃ, assādo ca ādīnavo ca, assādo ca nissaraṇañca, ādīnavo ca nissaraṇañca, assādo ca ādīnavo ca nissaraṇañca. Lokikaṃ, lokuttaraṃ, lokikañca lokuttarañca. Kammaṃ, vipāko, kammañca vipāko ca. Niddiṭṭhaṃ, aniddiṭṭhaṃ, niddiṭṭhañca aniddiṭṭhañca. Ñāṇaṃ, ñeyyaṃ, ñāṇañca ñeyyañca. Dassanaṃ, bhāvanā, dassanañca bhāvanā ca. Vipākakammaṃ, na vipākakammaṃ, nevavipākanavipākakammaṃ. Sakavacanaṃ, paravacanaṃ, sakavacanañca paravacanañca. Sattādhiṭṭhānaṃ, dhammādhiṭṭhānaṃ, sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca. Thavo, sakavacanādhiṭṭhānaṃ, paravacanādhiṭṭhānaṃ, sakavacanādhiṭṭhānañca paravacanādhiṭṭhānañca. Kiriyaṃ, phalaṃ, kiriyañca phalañca. Anuññātaṃ, paṭikkhittaṃ, anuññātañca paṭikkhittañca. Imāni cha paṭikkhittāni.

14. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ?

Kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditā;
Pamattabandhunā baddhā, macchāva kumināmukhe;
Jarāmaraṇamanventi, vaccho khīrapakova [khīrūpakova (ka.) passa udā. 64] mātaraṃ.

Pañcime, bhikkhave, nīvaraṇā.

Tattha katamaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ?

Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā;
Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyinī.

Saṃyuttake suttaṃ.

Mahānāmassa sakkassa idaṃ bhagavā sakyānaṃ kapilavatthumhi nagare nayavitthārena saddhāsīlaparibhāvitaṃ suttaṃ bhāvaññena paribhāvitaṃ taṃ nāma pacchime kāle.

Tattha katamaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ?

Uddhaṃ adho [udā. 61] sabbadhi vippamutto, ayaṃ ahasmīti anānupassī;
Evaṃ vimutto udatāri oghaṃ, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāya.

Sīlāni nu kho bhavanti kimatthiyāni ānando pucchati satthāraṃ.

Tattha katamaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ?

‘‘Yassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampati;

Virattaṃ rajanīyesu, kopaneyye [kopanīye (ka.) passa udā. 34] na kuppati;
Yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, kuto taṃ dukkhamessatī''ti.

Sāriputto nāma bhagavā theraññataro so maṃ āsajja appaṭinissajja cārikaṃ pakkamati, sāriputtassa byākaraṇaṃ kātabbaṃ. Yassa nūna bhagavā kāyagatā sati abhāvitā assa abahulīkatā vitthārena kātabbaṃ.

15. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca?

Channamativassati [udā. 45], vivaṭaṃ nātivassati;
Tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassati.

Channamativassatīti saṃkileso. Vivaṭaṃ nātivassatīti vāsanā. Tamo tamaparāyanoti vitthārena. Tattha yo ca tamo yo ca tamaparāyano, ayaṃ saṃkileso. Yo ca joti yo ca jotiparāyano, ayaṃ vāsanā.

Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ?

Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā, yadāyasaṃ dārujapabbajañca [dārujaṃ pabbajañca (pī.) dha. pa. 345; saṃ. ni. 1.121];
Sārattarattā maṇikuṇḍalesu, puttesu dāresu ca yā apekkhā.

Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā, yadā puttesu dāresu ca yā apekkhā, ayaṃ saṃkileso. Etampi chetvā paribbajanti dhīrā anapekkhino sabbakāme pahāyāti, ayaṃ nibbedho. Yaṃ cetayitaṃ pakappitaṃ yā ca nāmarūpassa avakkanti hoti. Imehi catūhi padehi saṃkileso. Pacchimakehi catūhi nibbedho.

Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ?

Ayaṃ loko santāpajāto, phassapareto rogaṃ [rodaṃ (pī.) passa udā. 30] vadati attato;
Yena yena hi maññanti, tato taṃ hoti aññathā.

Aññathābhāvī bhavasatto loko, bhavapareto bhavamevābhinandati;
Yadabhinandati taṃ bhayaṃ, yassa bhāyati taṃ dukkhaṃ;
Bhavavippahānāya kho panidaṃ brahmacariyaṃ vussati.

Ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsu, sabbete ''avippamuttā bhavasmā''ti vadāmi. Ye vā pana keci samaṇā vā brāhmaṇā vā vibhavena bhavassa nissaraṇamāhaṃsu, sabbete ''anissaṭā bhavasmā''ti vadāmi. Upadhiṃ hi paṭicca dukkhamidaṃ sambhoti, sabbupādānakkhayā natthi dukkhassa sambhavo, lokamimaṃ passa, puthū avijjāya paretā bhūtā bhūtaratā bhavā aparimuttā. Ye hi keci bhavā sabbadhi sabbatthatāya sabbete bhavā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammāti.

''Evametaṃ yathābhūtaṃ, sammappaññāya passato;
Bhavataṇhā pahīyati, vibhavaṃ nābhinandati;
Sabbaso taṇhānaṃ khayā, asesavirāganirodho nibbānaṃ.

''Tassa nibbutassa bhikkhuno, anupādā punabbhavo na hoti;
Abhibhūto māro vijitasaṅgāmo, upeccagā sabbabhavāni tādī''ti.

Ayaṃ loko santāpajāto yāva dukkhanti yaṃ taṇhā saṃkileso.

Yaṃ punaggahaṇaṃ ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā bhavena bhavassa vimokkhamāhaṃsu, sabbete ‘‘avimuttā bhavasmā’’ti vadāmi. Ye vā pana keci samaṇā vā brāhmaṇā vā vibhavena bhavassa nissaraṇamāhaṃsu ‘‘anissaṭā bhavasmā’’ti vadāmi. Ayaṃ diṭṭhisaṃkileso, taṃ diṭṭhisaṃkileso ca taṇhāsaṃkileso ca, ubhayametaṃ saṃkileso. Yaṃ punaggahaṇaṃ bhavavippahānāya brahmacariyaṃ vussati, yāva sabbaso upādānakkhayā sambhavā, idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Tassa nibbutassa bhikkhuno yāva upaccagā sabbabhavāni tādīti idaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Cattāro puggalā anusotagāmī saṃkileso ṭhitatto ca paṭisotagāmī ca nibbedho. Thale tiṭṭhatīti asekkhabhūmi.

16. Tattha katamaṃ vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ?

‘‘Dadato [udā. 75; dī. ni. 2.197] puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyati;
Kusalo ca jahāti pāpakaṃ, rāgadosamohakkhayā sanibbuto’’ti.

‘‘Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyatī’’ti vāsanā. ‘‘Kusalo ca jahāti pāpakaṃ, rāgadosamohakkhayā sanibbuto’’ti nibbedho.

Sotānugatesu dhammesu vacasā paricitesu manasānupekkhitesu diṭṭhiyā suppaṭividdhesu pañcānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Idhekaccassa bahussutā dhammā honti dhātā apamuṭṭhā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā, so yuñjanto ghaṭento vāyamanto diṭṭheva dhamme visesaṃ pappoti. No ce diṭṭheva dhamme visesaṃ pappoti, gilāno pappoti. No ce gilāno pappoti, maraṇakālasamaye pappoti. No ce maraṇakālasamaye pappoti, devabhūto pāpuṇāti. No ce devabhūto pāpuṇāti, tena dhammarāgena tāya dhammanandiyā paccekabodhiṃ pāpuṇāti.

Tatthāyaṃ diṭṭheva dhamme pāpuṇāti, ayaṃ nibbedho. Yaṃ samparāye paccekabodhiṃ pāpuṇāti, ayaṃ vāsanā. Imāni soḷasa suttāni sabbasāsanaṃ atiggaṇhanto tiṭṭhanti. Imehi soḷasahi suttehi navavidho suttanto vibhatto bhavati. So ca paññavato no duppaññassa, yuttassa no ayuttassa, akammassa vihārissa pakatiyā loke saṃkileso carati. So saṃkileso tividho – taṇhāsaṃkileso diṭṭhisaṃkileso duccaritasaṃkileso. Tato saṃkilesato uṭṭhahanto saṃkileso dhammesu patiṭṭhahati, lokiyesu patiṭṭhahatīti. Tatthākusalo diṭṭhato sace taṃ sīlañca diṭṭhiñca parāmasati, tassa so taṇhāsaṃkileso hoti. Sace panassa evaṃ hoti ‘‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissaṃ [bhavissāmi (pī.)] devaññataro vā’’ti yassa hoti micchādiṭṭhi, etassa micchādiṭṭhisaṃkileso bhavati. Sace pana sīle patiṭṭhito aparāmaṭṭhassa hi sīlavataṃ hoti, tassa taṃ sīlavato yoniso gahitaṃ avippaṭisāraṃ janeti yāva vimuttiñāṇadassanaṃ, tañca tassa diṭṭheva dhamme kālaṅkatassa vā tamhiyeva vā pana aparāpariyāyena vā, aññesu khandhesu evaṃ sutaṃ ‘‘sucaritaṃ vāsanāya saṃvattatī’’ti vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ vuccati. Tattha sīlesu ṭhitassa vinīvaraṇaṃ cittaṃ, taṃ tato sakkāyadiṭṭhippahānāya bhagavā dhammaṃ deseti. So accantaniṭṭhaṃ nibbānaṃ pāpuṇāti; yadi vā sāsanantare, accantaṃ nibbānaṃ pāpuṇāti, yadi vā ekāsane cha abhiññe. Tattha dve puggalā ariyadhamme pāpuṇanti saddhānusārī ca dhammānusārī ca. Tattha dhammānusārī ugghaṭitaññū, saddhānusārī neyyo. Tattha ugghaṭitaññū duvidho – koci tikkhindriyo koci mudindriyo. Tattha neyyopi duvidho – koci tikkhindriyo koci mudindriyo. Tattha yo ca ugghaṭitaññū mudindriyo, yo ca neyyo tikkhindriyo, ime puggalā asamindriyā honti. Tattha ime puggalā samindriyā parihāyanti ca ugghaṭitaññuto, vipañcitaññū neyyato, ime majjhimā bhūmigatā vipañcitaññū hoti. Ime tayo puggalā.

17. Tattha catutthā pana pañcamā ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyo ca, tattha ugghaṭitaññū puggalo indriyāni paṭilabhitvā dassanabhūmiyaṃ ṭhito sotāpattiphalañca pāpuṇāti, ekabījī hoti paṭhamo sotāpanno. Tattha vipañcitaññū puggalo indriyāni paṭilabhitvā dassanabhūmiyaṃ ṭhito sotāpattiphalañca pāpuṇāti, kolaṃkolo ca hoti dutiyo sotāpanno. Tattha neyyo puggalo indriyāni paṭilabhitvā dassanabhūmiyaṃ ṭhito sotāpattiphalañca pāpuṇāti, sattakkhattuparamo ca hoti, ayaṃ tatiyo sotāpanno. Ime tayo puggalā indriyavemattatāya sotāpattiphale ṭhitā.

Ugghaṭitaññū ekabījī hoti, vipañcitaññū kolaṃkolo hoti, neyyo sattakkhattuparamo hoti. Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ. Sace pana taduttari vāyamati, accantaniṭṭhaṃ nibbānaṃ pāpuṇāti. Tattha ugghaṭitaññū puggalo yo tikkhindriyo, te dve puggalā honti – anāgāmiphalaṃ pāpuṇitvā antarāparinibbāyī ca upahaccaparinibbāyī ca. Tattha vipañcitaññū puggalo yo tikkhindriyo, te dve puggalā honti – anāgāmiphalaṃ pāpuṇanti asaṅkhāraparinibbāyī ca sasaṅkhāraparinibbāyī ca. Tattha neyyo anāgāmiphalaṃ pāpuṇanto uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī hoti, ugghaṭitaññū ca vipañcitaññū ca, indriyanānattena ugghaṭitaññū puggalo tikkhindriyo antarāparinibbāyī hoti, ugghaṭitaññū mudindriyo uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī hoti. Ugghaṭitaññū ca vipañcitaññū ca indriyanānattena ugghaṭitaññū puggalo tikkhindriyo sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, tikkhindriyo antarāparinibbāyī hoti, ugghaṭitaññū mudindriyo upahaccaparinibbāyī hoti. Vipañcitaññū tikkhindriyo asaṅkhāraparinibbāyī hoti, vipañcitaññū mudindriyo sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, neyyo upahaccaparinibbāyī hoti, vipañcitaññū tikkhindriyo asaṅkhāraparinibbāyī hoti. Vipañcitaññū mudindriyo sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, neyyo uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī hoti. Iti pañca anāgāmino, chaṭṭho sakadāgāmī, tayo ca sotāpannāti ime nava sekkhā.

Tattha ugghaṭitaññū puggalo tikkhindriyo arahattaṃ pāpuṇanto dve puggalā honti ubhatobhāgavimutto paññāvimutto ca. Tattha ugghaṭitaññū puggalo mudindriyo arahattaṃ pāpuṇanto dve puggalā honti, ṭhitakappī [ṭhitakappi (pī. ka.) passa pu. pa. 17] ca paṭivedhanabhāvo puggalo ca tikkhindriyo so arahattaṃ pāpuṇanto dve puggalā honti cetanābhabbo ca rakkhaṇābhabbo ca. Tattha vipañcitaññū mudindriyo arahattaṃ pāpuṇanto dve puggalā honti, sace ceteti na parinibbāyī, no ce ceteti parinibbāyīti. Sace anurakkhati na parinibbāyī, no ce anurakkhati parinibbāyīti. Tattha neyyo puggalo bhāvanānuyogamanuyutto parihānadhammo hoti kammaniyato vā samasīsi vā, ime nava arahanto idaṃ catubbidhaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Imesu puggalesu tathāgatassa dasavidhaṃ balaṃ pavattati.

18. Katamaṃ dasavidhaṃ? Idha buddhānaṃ bhagavantānaṃ appavattite dhammacakke mahesakkhā devaputtā yācanāya abhiyātā [atiyātā (pī. ka.)] honti ‘‘desetu sugato dhamma’’nti. So anuttarena buddhacakkhunā volokento addasāsi sattānaṃ tayo rāsīnaṃ sammattaniyato micchattaniyato aniyato. Tattha sammattaniyato rāsi micchāsatiṃ āpajjeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, asatthuko parinibbāyeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, samāpattiṃ āpajjeyyāti ṭhānametaṃ vijjati. Tattha micchattaniyato rāsi ariyasamāpattiṃ paṭipajjissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, anariyamicchāpaṭipattiṃ paṭipajjissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Tattha aniyato rāsi sammāpaṭipajjamānaṃ sammattaniyatarāsiṃ gamissatīti ṭhānametaṃ vijjati, micchāpaṭipajjamāno sammattaniyatarāsiṃ gamissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Sammāpaṭipajjamānaṃ sammattaniyatarāsiṃ gamissatīti ṭhānametaṃ vijjati, micchāpaṭipajjamānaṃ micchattaniyatarāsiṃ gamissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Ime tayo anuttarena buddhacakkhunā volokentassa sammāsambuddhassa me sato ime dhammā anabhisambuddhāti ettavatā maṃ koci sahadhammena paṭicodissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, vītarāgassa te paṭijānato akhīṇāsavatāya sahadhammena koci paṭicodissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yato pana imassa aniyatassa rāsissa dhammadesanā, sā na dissati takkarassa sammādukkhakkhayāyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, tathā ovadito yaṃ pana me aniyatarāsi sāvako pubbenāparaṃ visesaṃ na sacchikarissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

19. Yaṃ kho muni nānappakārassa nānāniruttiyo devanāgayakkhānaṃ dameti dhamme vavatthānena vatvā kāraṇato aññaṃ pāraṃ gamissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Dhammapaṭisambhidā. Yato panimā niruttito satta satta niruttiyo nābhisambhuneyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Niruttipaṭisambhidā. Nirutti kho pana abhisamaggaratānaṃ sāvakānaṃ tamatthamaviññāpayeti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Atthapaṭisambhidā. Mahesakkhā devaputtā upasaṅkamitvā pañhe pucchiṃsu. Kāyikena vā mānasikena vā paripīḷitassa hatthakuṇīti vā pāde vā khañje dandhassa [dantassa (pī. ka.)] so attho na paribhājiyatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Paṭibhānapaṭisambhidā. Yamhi taṃ tesaṃ hoti tamhi asantaṃ bhavatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yaṃ hi nāsaṃ tesaṃ na bhavati, tamhi nāsaṃ tesaṃ bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Evaṃ samudayassa nirodhāya dasa akusalakammapathā. Māro vā indo vā brahmā vā tathāgato vā cakkavattī vā so vata nāma mātugāmo bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puriso assa rājā cakkavattī sakko devānamindo bhavissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Itissa evarūpaṃ balaṃ evarūpaṃ ñāṇaṃ, idaṃ vuccati ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ paṭhamaṃ tathāgatabalaṃ taṃ niddisitabbaṃ. Tīhi rāsīhi catūhi vesārajjehi catūhi paṭisambhidāhi paṭiccasamuppādassa pavattiyaṃ nivattiyaṃ bhāgiyañca. Kusalaṃ kusalavipākesu ca upapajjati yañca itthipurisānaṃ. Idaṃ paṭhamaṃ balaṃ tathāgato evaṃ jānāti.

Yesaṃ pana sammattaniyato rāsi, nāyaṃ sabbatthagāminī paṭipadā, nibbānagāminīyevāyaṃ paṭipadā. Tattha siyā micchattaniyato rāsi, esāpi na sabbatthagāminī paṭipadā. Sakkāyasamudayagāminīyevāyaṃ paṭipadā hotu, ayaṃ tattha tattha paṭipattiyā ṭhito gacchati nibbānaṃ, gacchati apāyaṃ, gacchati devamanussassa. Yaṃ yaṃ vā paṭipadaṃ paṭipajjeyya sabbattha gaccheyya, ayaṃ sabbatthagāminī paṭipadā. Yaṃ ettha ñāṇaṃ yathābhūtaṃ, idaṃ vuccati sabbatthagāminī paṭipadāñāṇaṃ dutiyaṃ tathāgatabalaṃ.

Sā kho panāyaṃ sabbatthagāminī paṭipadā nānādhimuttā keci kāmesu keci dukkarakāriyaṃ keci attakilamathānuyogamanuyuttā keci saṃsārena suddhiṃ paccenti keci anajjābhāvanāti. Tena tena caritena vinibandhānaṃ sattānaṃ yaṃ ñāṇaṃ yathābhūtaṃ nānāgataṃ lokassa anekādhimuttagataṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Idaṃ tatiyaṃ tathāgatabalaṃ.

Tattha sattānaṃ adhimuttā bhavanti āsevanti bhāventi bahulīkaronti. Tesaṃ kammupasayānaṃ tadādhimuttānaṃ. Sā ceva dhātu saṃvahati. Katarā panesā dhātu nekkhammadhātu baladhātu kāci sampatti kāci micchattañca dhātu adhimuttā bhavanti. Aññatarā uttari na samanupassanti. Te tadevaṭṭhānaṃ mayā jarāmaraṇassa abhinivissa voharanti ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti. Yathā bhagavā sakkassa devānamindassa bhāsitaṃ. Yaṃ tattha yathābhūtaṃ ñāṇaṃ. Idaṃ vuccati catutthaṃ tathāgatabalaṃ.

Tattha yaṃyeva dhātu [yaṃ yadeva dhātuṃ (ka.)] seṭṭhanti taṃ taṃ kāyena ca vācāya ca ārambhanti cetasiko. Ārambho cetanā kammaṃ kāyikā vācasikā ārambho cetasikattā kammantaraṃ tathāgato evaṃ pajānāti ‘‘iminā sattena evaṃ dhātukena evarūpaṃ kammaṃ kataṃ, taṃ atītamaddhānaṃ iminā hetunā tassa evarūpo vipāko vipaccati etarahi vipaccissati vā anāgatamaddhāna’’nti. Evaṃ paccuppannamaddhānaṃ pajānāti ‘‘ayaṃ puggalo evaṃdhātuko idaṃ kammaṃ karoti’’. Taṇhāya ca diṭṭhiyā ca iminā hetunā na tassa vipāko diṭṭheyeva dhamme nibbattissati, upapajje vā’’ti aparamhi vā pariyāye evaṃ pajānāti ‘‘ayaṃ puggalo evarūpaṃ kammaṃ karissati anāgatamaddhānaṃ, iminā hetunā tassa evarūpo vipāko nibbattissati, iminā hetunā yāni cattāri kammaṭṭhānāni idaṃ kammaṭṭhānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ ca sukhavipākaṃ’’ …pe… iti ayaṃ atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ hetuso ṭhānaso vipākavemattataṃ pajānāti uccāvacā hīnapaṇītatā, idaṃ vuccati kammavipākañāṇaṃ pañcamaṃ tathāgatabalaṃ.

Tathā sattā yaṃ vā kammasamādānaṃ samādiyantā tattha evaṃ pajānāti imassa puggalassa kammādhimuttassa rāgacaritassa nekkhammadhātūnaṃ pāripūriṃ gacchanti, tassa rāgānugate suññamānassa paṭhamaṃ jhānaṃ saṃkilissati, sace puna uttari vāyāmato jhānavodānagate mānase visesabhāgiyaṃ paṭipadaṃ anuyuñjiyati. Tassa hi jhānabhāgiyaṃyeva paṭhamajjhāne ṭhitassa dutiyaṃ jhānaṃ vodānaṃ gacchati, tatiyañca jhānaṃ samāpajjitukāmassa somanassindriyaṃ cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, tassa sā pīti avisesabhāgiyaṃ tatiyaṃ jhānaṃ ādissa tiṭṭhati. Sace tassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Tathāgatassa catutthajjhānaṃ vodānaṃ gacchatiyeva, catutthassa jhānassa hānabhāgiyā dhammā, te ca dhammā yattha pajāyanti yehi catutthajjhānaṃ vodānaṃ dissati. Evaṃ ajjhāsayasamāpattiyā yā catasso samāpattiyo tīṇi vimokkhamukhāni aṭṭha vimokkhajhānānīti cattāri jhānāni vimokkhāti. Aṭṭha ca vimokkhā tīṇi ca vimokkhamukhāni. Samādhīti cattāro samādhī – chandasamādhi vīriyasamādhi cittasamādhi vīmaṃsāsamādhīti. Samāpattiyo catasso ajjhāsayasamāpattiyo iti imesaṃ jhānānaṃ vimokkhasamāpattīti evarūpo saṃkileso rāgacaritassa puggalassa. Evaṃ dosacaritassa. Mohacaritassa. Rāgacaritassa puggalassa evarūpaṃ vodānaṃ iti yaṃ ettha ñāṇaṃ yathābhūtaṃ asādhāraṇaṃ sabbasattehi. Idaṃ vuccati chaṭṭhaṃ tathāgatabalaṃ.

Tattha tathāgato evaṃ pajānāti lokikā dhammā lokuttarā dhammā bhāvanābhāgiyaṃ indriyaṃ nāmaṃ labhanti. Ādhipateyyabhūmiṃ upādāya balaṃ nāmaṃ labhanti thāmagataṃ mano manindriyaṃ taṃ upādāya. Vīriyaṃ nāmaṃ labhanti ārambhadhātuṃ upādāya. Itissa deva evarūpaṃ ñāṇaṃ imehi ca dhammehi ime puggalā samannāgatātipi dhammadesanaṃ akāsi. Ākārato ca vokārato ca āsayajjhāsayassa adhimuttisamannāgatānaṃ. Idaṃ vuccati parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyabalavīriyavemattataṃ ñāṇaṃ sattamaṃ tathāgatabalaṃ.

Tattha ca tathāgato lokādīsu ca bhūmīsu saṃyojanānañca sekkhānaṃ dvīhi balehi gatiṃ pajānāti, pubbenivāsānussatiyā atīte saṃsāre etarahi ca paccuppanne dibbacakkhunā cutūpapātaṃ iti imāni dve balāni dibbacakkhuto abhinīhitāni. So atītamaddhānaṃ dibbassa cakkhuno gocaro so etarahi sati gocaro iti attano ca paresaṃ ca pubbenivāsañāṇaṃ anekavidhaṃ nānappakārakaṃ paccuppannamaddhānaṃ dibbena cakkhunā imāni dve tathāgatabalāni, aṭṭhamaṃ pubbenivāso, navamaṃ dibbacakkhu.

Puna caparaṃ tathāgato ariyapuggalānaṃ jhānaṃ vodānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ pajānāti ayaṃ puggalo iminā maggena imāya paṭipadāya āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sacchikatvā upasampajja viharatīti iti attano ca āsavānaṃ khayaṃ ñāṇaṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ catubhūmimupādāya yāva navannaṃ arahantānaṃ āsavakkhayo odhiso sekkhānaṃ anodhiso arahantānaṃ. Tattha cetovimutti dvīhi āsavehi anāsavā kāmāsavena ca bhavāsavena ca, paññāvimutti dvīhi āsavehi anāsavā diṭṭhāsavena ca avijjāsavena ca, imāsaṃ dvinnaṃ vimuttīnaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, idaṃ vuccati āsavakkhaye ñāṇaṃ. Dasamaṃ tathāgatabalaṃ.

20. Imesu dasasu balesu ṭhito tathāgato pañcavidhaṃ sāsanaṃ deseti saṃkilesabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ dassanabhāgiyaṃ bhāvanābhāgiyaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Tattha yo taṇhāsaṃkileso, imassa alobho nissaraṇaṃ. Yo diṭṭhisaṃkileso, imassa amoho nissaraṇaṃ. Yo duccaritasaṃkileso, imassa tīṇi kusalāni nissaraṇaṃ. Kiṃ nidānaṃ? Tīṇi imāni [tīṇi hi imāni (pī.)] manoduccaritāni – abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhi. Tattha abhijjhā manoduccaritaṃ kāyakammaṃ upaṭṭhapeti, adinnādānaṃ sabbañca tadupanibbaddhaṃ vācākammaṃ upaṭṭhapeti, musāvādañca sabbavitathaṃ sabbaṃ vācamabhāvaṃ sabbamakkhaṃ palāsaṃ abhijjhā akusalamūlanti, sucarite sucaritaṃ musāvādā adinnādānā abhijjhāya cetanā, tattha byāpādo manoduccaritaṃ kāyakammaṃ upaṭṭhapeti, pāṇātipātaṃ sabbañca metaṃ ākaḍḍhanaṃ parikaḍḍhanaṃ nibbaddhaṃ rocanaṃ vācākammaṃ upaṭṭhapeti, pisuṇavācaṃ pharusavācaṃ micchādiṭṭhi manoduccaritañca abhijjhaṃ byāpādaṃ micchādiṭṭhiṃ payojeti, tassa yo koci micchādiṭṭhi cāgo rāgajo vā dosajo vā sabbaso micchādiṭṭhi sambhūto iminā kāraṇena micchādiṭṭhiṃ upaṭṭhapeti, kāmesumicchācāraṃ vacīkammaṃ upaṭṭhapeti samphappalāpaṃ. Imāni tīṇi duccaritāni akusalamūlāni.

Yā abhijjhā, so lobho. Yo byāpādo, so doso. Yā micchādiṭṭhi, so moho. Tāni aṭṭha micchattāni upaṭṭhapenti. Tesu gahitesu tīsu akusalamūlesu dasavidhaṃ akusalamūlaṃ pāripūriṃ gacchati, tassa tividhassa duccaritasaṃkilesassa vāsanābhāgiyañca suttaṃ nissaraṇaṃ. Tattha yo bahusito niddeso yathā lobho doso mohopi, tattha asituṃ ettha lobho ussado tena kāraṇena tesu vā dhammesu lobho paññapiyati. Tatthāyaṃ moho akusalaṃ moho ayaṃ avijjā, sā catubbidhā rūpe abhiniviṭṭhā, rūpaṃ attato samanupassati, avijjāgato rūpavantaṃ attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ. Tattha katamaṃ padaṃ sakkāyadiṭṭhiyā ucchedaṃ vadati ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti natthikadiṭṭhi adhiccasamuppannadiṭṭhi ca añño ca karoti, añño paṭisaṃvediyati. Pacchimasaṭṭhikappānaṃ tīṇi padāni sakkāyadiṭṭhiyā sassataṃ bhajanti ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti akiriyañca taṃ dukkhamicchato ahetukā ca patanti anajjhābhāvo ca kammānaṃ sabbañca mānayi [mānati (pī.)]. Tattha ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti saṃsārena suddhi ājīvakā chaḷāsīti paññapenti. Yathārūpe sakkāyadiṭṭhiyā catuvatthukā, evaṃ pañcasu khandhesu vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhiyā sassataṃ bhajati. Aññājīvakā ca sassatavādike ca sīlabbataṃ bhajanti parāmasanti iminā bhavissāmi devo vā devaññataro vā, ayaṃ sīlabbataparāmāso. Tattha sakkāyadiṭṭhiyā so rūpaṃ attato samanupassati, ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’miti taṃ kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati nābhippasīdati pubbante aparante pubbantāparante…pe… iti vāsanābhāgiyesu ṭhitassa ayaṃ upakkileso.

21. Tattha saddhindriyena sabbaṃ vicikicchitaṃ pajahati, paññindriyena udayabbayaṃ passati, samādhindriyena cittaṃ ekodi karoti vīriyindriyena ārabhati. So imehi pañcahi indriyehi saddhānusārī aveccappasāde nirato anantariyaṃ samādhiṃ uppādeti. Indriyehi suddhehi dhammānusārī appaccayatāya anantariyaṃ samādhiṃ uppādeti. So ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti. Saccāni idaṃ dassanabhāgiyaṃ suttaṃ. Tassa pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ tīṇi saṃyojanāni dassanapahātabbāni sabbena sabbaṃ pahīnāni dve puggalakatāni. Tattha tīṇi akusalamūlāni bhāvanāpahātabbāni uparikkhittāni cha bhave nibbattenti. Tattha tesu abhijjhāya ca byāpādesu tanukatesu cha bhavā parikkhayā mariyādaṃ gacchanti, dve bhavā avasiṭṭhā. Tassa abhijjhā ca byāpādo ca sabbena sabbaṃ parikkhīṇā honti. Eko bhavo avasiṭṭho hoti. So ca mānavasena nibbatteti. Kiñcāpi ettha aññepi cattāro kilesā rūparāgo bhavarāgo avijjā uddhaccaṃ ketusmimānabhūtā nappaṭibalā asmimānaṃ vinivattetuṃ, sabbepi te asmimānassa pahānaṃ ārabhate. Khīṇesu na ca tesu idamuttaridassanabhūmiyaṃ pañcasu sekkhapuggalesu tīsu ca paṭippannakesu dvīsu ca phalaṭṭhesu bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ. Taduttari asekkhabhāgiyasuttaṃ, katthaci bhūmi nipīḷiyati. Idañca pañcamaṃ suttaṃ. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ desitaṃ puthujjanassa sekkhassa asekkhassa saṃkilesabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Puthujjanassa dassanabhāgiyaṃ. Bhāvanābhāgiyaṃ pañcannaṃ sekkhānaṃ. Yaṃ paṭhamaniddiṭṭhaṃ asekkhabhāgiyaṃ sabbesaṃ arahantānaṃ. Sā pana pañcavidhā sattavīsaākāre [sattavīsaṃ ākāre (pī.)] pariyesitabbaṃ. Etesu tassa gatīnaṃ tato uttari. Tañca kho saṅkhepena paññāsāya ākārehi sampatati, ye paññāsa ākārā sāsane niddiṭṭhā, te saṅkhipiyantā dasahi ākārehi patanti. Ye ariyasaccaṃ nikkhepena ṭhite saṅkhipiyattā aṭṭhasu ākāresu patanti. Catūsu ca sādhāraṇesu suttesu yā hārasampātassa bhūmi, te saṅkhipiyantā pañcasu suttesu patanti. Saṃkilesabhāgiye vāsanābhāgiye bhāvanābhāgiye nibbedhabhāgiye asekkhabhāgiye ca. Te saṅkhipiyantā catūsu suttesu patanti. Saṃkilesabhāgiye vāsanābhāgiye nibbedhabhāgiye asekkhabhāgiye ca. Te saṅkhipiyamānā tīsu suttesu patanti, puthujjanabhāgiye sekkhabhāgiye asekkhabhāgiye ca. Te saṅkhipiyantā dvīsu suttesu patanti nibbedhabhāgiye ca pubbayogabhāgiye ca. Yathā vuttaṃ bhagavatā dve atthavase sampassamānā tathāgatā arahanto sammāsambuddhā dhammaṃ desenti suttaṃ geyyaṃ…pe… satthā pubbayogasamannāgate appakasirena maññamānā vasiyanti pubbayogā ca bhavissanti santānaṃ maññamānādharāya. Tattha paññāvemattataṃ attano samanupassamānena aṭṭhavidhe suttasaṅkhepe, yattha yattha sakkoti, tattha tattha yojetabbaṃ. Tattha tattha yojetvā suttassa attho niddisitabbo. Na hi sati vedanā mano dhāretvā sakkā yena kenaci suttassa attho yathābhūtaṃ niddisituṃ.

Tattha purimakānaṃ suttānaṃ imā uddānagāthā

Kāmandhā jālasañchannā, pañca nīvaraṇāni ca;
Manopubbaṅgamā dhammā, mahānāmo ca sākiyo.

Uddhaṃ adho vippamutto, yañca sīlakimatthiyā;
Yassa selūpamaṃ cittaṃ, upatissa pucchādikā.

Yassa kāyagatāsati, channaṃ tamoparāyaṇo;
Na taṃ daḷhaṃ cetasikaṃ, ayaṃ lokotiādikaṃ.

Cattāro ceva puggalā, dadato puññaṃ pavaḍḍhitaṃ;
Sotānugatadhammesu, imā tesaṃ uddānagāthā.

22. Tattha katamā āṇatti?

Sace bhāyatha [udā. 44] dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho.

‘‘Atīte, rādha, rūpe anapekkho hohī’’ti vitthārena kātabbā. ‘‘Sīlavantena, ānanda, puggalena sadā karaṇīyā kintime avippaṭisāro assā’’ti. Ayaṃ vuccati āṇatti.

Tattha katamaṃ phalaṃ?

Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle;
Esānisaṃso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī.

Idaṃ phalaṃ.

Tattha katamo upāyo?

‘‘Sabbe dhammā [dha. pa. 279] anattā’’ti, yadā paññāya passati;
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā.

‘‘Sattahaṅgehi samannāgato kho, bhikkhu, api himavantaṃ pabbatarājānaṃ cāleyya, ko pana vādo chavaṃ avijjaṃ sattakesu’’ veyyākaraṇaṃ kātabbaṃ. Ayaṃ upāyo.

Tattha katamā āṇatti ca phalañca?

Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho.

Sace hi pāpakaṃ kammaṃ, karotha vā karissatha;
Na vo dukkhā pamokkhātthi, upaccāpi palāyataṃ [palāyato (pī.)].

Purimikāya gāthāya āṇatti pacchimikāya phalaṃ. Sīle patiṭṭhāya dve dhammā bhāvetabbā yā ca cittabhāvanā yā ca paññābhāvanā yā ca āṇatti rāgavirāgā ca phalaṃ.

Tattha katamaṃ phalañca upāyo ca?

Sīle patiṭṭhāya [saṃ. ni. 1.23] naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭaṃ.

Purimikāya aḍḍhagāthāya upāyo, pacchimikāya aḍḍhagāthāya phalaṃ. Nandiyo [nandiko (pī. ka.)] sakko isivutthapuririkāmaekarakkhe [isivutta… (pī.)] suttaṃ mūlato upādāya yāva chasu dhammesu. Uttari pañcasu dhammesu yācayogo [yo ca yogo (pī.)] karaṇīyo, ayaṃ upāyo. Asahagatassa kāmāsavāpi cittaṃ muccatīti. Sabbāsu chasu tīsu. Ayaṃ upāyo ca phalañca.

Tattha katamā āṇatti ca phalañca upāyo ca?

Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato;
Attānudiṭṭhiṃ uhacca [ūhacca (su. ni. 1125)], evaṃ maccutaro siyā.

‘‘Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharājā’’ti āṇatti. ‘‘Sadā sato’’ti upāyo. ‘‘Attānudiṭṭhiṃ uhacca, evaṃ maccutaro siyā’’ti phalaṃ. Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha, samāhito, bhikkhave, bhikkhu rūpaṃ aniccanti pajānāti. Evaṃ passaṃ ariyasāvako parimuccati jātiyāpi…pe… upāyāsehipi idha tīṇipi’’.

23. Tattha katamo assādo?

Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetaṃ samijjhati. Ayaṃ assādo.

‘‘Dhammacariyā samacariyā kusalacariyā hetūhi, brāhmaṇa, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti’’. Ayaṃ assādo.

Tattha katamo ādīnavo?

Kāmesu ve haññate sabbā mucceva – ayaṃ ādīnavo. Pasenadisaṃyuttake sutte pabbatopamā – ayaṃ ādīnavo.

Tattha katamaṃ nissaraṇaṃ?

> Yo kāme parivajjeti, sappasseva padā siro;
> Somaṃ visattikaṃ loke, sato samativattati.

Saṃyuttake suttaṃ päricchattako paṇḍupalāso sannipalāso – idaṃ nissaraṇaṃ.

Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca?

> Yāni [jā. 1.2.144 dukanipāte] karoti puriso, tāni attani passati;
> Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ.

Tattha yaṃ pāpakārī paccanubhoti ayaṃ assādo. Lābhālābhaaṭṭhakesu byākaraṇaṃ, tattha alābho ayaso nindā dukkhaṃ, ayaṃ ādīnavo. Lābho yaso sukhaṃ pasaṃsā, ayaṃ assādo.

Tattha katamaṃ assādo ca nissaraṇañca?

> ‘‘Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo ca ijjhati;
> Khippañca paramaṃ santiṃ, nibbānamadhigacchatī’’ti.

Yo ca vipāko puññānaṃ yā ca adhippāyassa ijjhanā, ayaṃ assādo. Yaṃ khippañca paramaṃ santiṃ nibbānamadhigacchati, idaṃ nissaraṇaṃ.

Bāttiṃsāya ceva mahāpurisalakkhaṇehi samannāgatassa mahāpurisassa dveyeva gatiyo honti, sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī yāva abhivijinitvā ajjhāvasati ayaṃ assādo. Sace agārasmā anagāriyaṃ pabbajati sabbena oghena [osadhena (pī. ka.)] nissaraṇaṃ ayaṃ assādo ca nissaraṇañca.

Tattha katamo ādīnavo ca nissaraṇañca?

> Ādānassa [ādinnassa (ka.)] bhayaṃ ñatvā, jātimaraṇasambhavaṃ;
> Anādātuṃ nibbattati, jātimaraṇasaṅkhayā.

Purimikāya aḍḍhagāthāya jātimaraṇasambhavo ādīnavo. Anādātuṃ nibbattati jātimaraṇasaṅkhayāti nissaraṇaṃ.

Kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno yamidaṃ jāyate ca mīyate ca. Yāva kudassunāmassa dukkhassa anto bhavissati parato vāti ettha yā uparikkhā, ayaṃ ādīnavo. Yo gedhaṃ ñatvā abhinikkhamati yāva purāṇakāya rājadhāniyā, idaṃ nissaraṇaṃ. Ayaṃ ādīnavo ca nissaraṇañca.

Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca nissaraṇañca?

> Kāmā hi citrā vividhā [madhurā (theragā. 787)] manoramā, virūparūpehi mathenti cittaṃ;
> Tasmā ahaṃ [theragā. 787] pabbajitomhi rāja, apaṇṇakaṃ sāmaññameva seyyo.

Yaṃ ‘‘kāmā hi citrā vividhā manoramā’’ti ayaṃ assādo. Yaṃ ‘‘virūparūpehi mathenti citta’’nti ayaṃ ādīnavo. Yaṃ ahaṃ agārasmā pabbajitomhi rāja apaṇṇakaṃ sāmaññameva seyyoti idaṃ nissaraṇaṃ.

Balavaṃ bālopamasuttaṃ yaṃ āsāya vā vedanīyaṃ kammaṃ gāhati, tathā cepi yaṃ yaṃ pāpakammaṃ anubhoti, tattha dukkhavedanīyena kammena abhāvitakāyena ca yāva parittacetaso ca ādīnavaṃ dasseti sukhavedanīyena kammena assādeti. Yaṃ purāsadiso hoti. Bhāvitacitto bhāvitakāyo bhāvitapañño mahānāmo aparittacetaso, idaṃ nissaraṇaṃ.

24. Tattha katamaṃ lokikaṃ suttaṃ?

Na hi pāpaṃ kataṃ kammaṃ, sajjukhīraṃva muccati;
Ḍahantaṃ bālamanveti, bhasmacchannova [bhasmāchannova (ka.) passa dha. pa. 71] pāvako.

Cattāri agatigamanāni, idaṃ lokikaṃ suttaṃ.

Tattha katamaṃ lokuttaraṃ suttaṃ?

‘‘Yassindriyāni samathaṅgatāni [samathaṃ gatāni (pī.) passa dha. pa. 94], assā yathā sārathinā sudantā;
Pahīnamānassa anāsavassa, devāpi tassa pihayanti tādino’’ti.

‘‘Ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmī’’ti idaṃ lokuttaraṃ suttaṃ.

Tattha katamaṃ lokikaṃ lokuttarañca suttaṃ?

Sattiyā viya omaṭṭho, dayhamānova matthake;
Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje.

‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, dayhamānova matthake’’ti lokikaṃ;
‘‘Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti lokuttaraṃ;

Kabaḷīkāre āhāre atthi chandoti lokikaṃ. Natthi chandoti lokuttaraṃ suttaṃ.

Tattha katamaṃ kammaṃ?

Yo pāṇamatipāteti, musāvādañca bhāsati;
Loke adinnaṃ ādiyati [ādiyi (ka.) passa a. ni. 5.174], paradārañca gacchati.

Surāmerayapānañca, yo naro anuyuñjati;
Appahāya pañca verāni, dussīlo iti vuccati.

Tīṇimāni, bhikkhave, duccaritāni. Idaṃ kammaṃ.

Tattha katamo vipāko?

Saṭṭhivassasahassāni, yathārūpī vipaccagā.

‘‘Diṭṭhā mayā, bhikkhave [saṃ. ni. 4.135], cha phassāyatanikā nāma nirayā. Diṭṭhā mayā, bhikkhave, cha phassāyatanikā nāma saggā’’. Ayaṃ vipāko.

Tattha katamaṃ kammañca vipāko ca?

Ayasāva malaṃ samuṭṭhitaṃ, tatuṭṭhāya tameva khādati;
Evaṃ atidhonacārinaṃ, sāni kammāni nayanti duggatiṃ.

Ayasāva malaṃ samuṭṭhitaṃ, yāva sāni kammānīti idaṃ kammaṃ. Nayanti duggatinti vipāko.

Catūsu sammāpaṭipajjamāno mātari pitari tathāgate tathāgatasāvake yā sammāpaṭipatti, idaṃ kammaṃ. Yaṃ devesu upapajjati, ayaṃ vipāko. Idaṃ kammañca vipāko ca.

25. Tattha katamaṃ niddiṭṭhaṃ suttaṃ?

Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī [vattate (ka.) udā. 65] ratho;
Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnasotaṃ abandhanaṃ;
Yaṃ vā cittaṃ samaṇesu, cittāgahapati dissati.

Evaṃ imāya gāthāya niddiṭṭho attho.

Gopālakopame ekādasa padāni. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu rūpaññū hoti. Yā ca atirekapūjāya pūjetā hotīti. Imāni ekādasa padāni yathābhāsitāni niddiṭṭho attho.

Tattha katamo aniddiṭṭho attho?

Sukho viveko tuṭṭhassa, sutadhammassa passato;
Abyāpajjaṃ [abyāpajjhaṃ (pī. ka.) passa udā. 11] sukhaṃ loke, pāṇabhūtesu saṃyamoti.

Sukhā virāgatā loke, kāmānaṃ samatikkamo;
Asmimānassa yo vinayo, etaṃ ve paramaṃ sukhanti.

Idaṃ aniddiṭṭhaṃ. Aṭṭha mahāpurisavitakkā. Idaṃ aniddiṭṭhaṃ.

Tattha katamaṃ niddiṭṭhañca aniddiṭṭhañca?

Pasannanetto [su. ni. 555] sumukho, brahā uju patāpavā;
Majjhe samaṇasaṅghassa, ādiccova virocasi.

Pasannanetto yāva ādiccova virocasīti niddiṭṭho. Pasannanetto yo bhagavā kathañca pana pasannanettatā, kathaṃ sumukhatā, kathaṃ brahakāyatā, kathaṃ ujukatā, kathaṃ patāpavatā, kathaṃ virocatāti aniddiṭṭho. Pheṇapiṇḍopamaṃ veyyākaraṇaṃ yathā pheṇapiṇḍo evaṃ rūpaṃ yathā pubbuḷo evaṃ vedanā māyā viññāṇaṃ pañcakkhandhā pañcahi upamāhi niddiṭṭhā. Kena kāraṇena pheṇapiṇḍopamaṃ rūpaṃ sabbañca cakkhuviññeyyaṃ yaṃ vā catūhi āyatanehi? Kathaṃ vedanā pubbuḷūpamā? Katarā ca sā vedanā sukhā dukkhā adukkhamasukhā? Evamesā aniddiṭṭhā. Evaṃ niddiṭṭhañca aniddiṭṭhañca.

26. Tattha katamaṃ ñāṇaṃ?

Paññā hi seṭṭhā lokasmiṃ, yāyaṃ nibbedhagāminī;
Yāya [yāyaṃ (ka.) passa itivu. 41] sammā pajānāti, jātimaraṇasaṅkhayaṃ.

Tīṇimāni indriyāni anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyaṃ, idaṃ ñāṇaṃ.

Tattha katamaṃ neyyaṃ?

Kāmesu [udā. 63] sattā kāmasaṅgasattā, saṃyojane vajjamapassamānā;
Na hi jātu saṃyojanasaṅgasattā, oghaṃ tareyyuṃ vipulaṃ mahantaṃ.

Catūhi aṅgehi samannāgatā kāyassa bhedā devesu uppajjanti. Udāne kāpiyaṃ suttaṃ apaṇṇakapasādanīyaṃ – idaṃ neyyaṃ.

Tattha katamaṃ ñāṇañca neyyañca?

Sabbe dhammā anattāti, yadā paññāya passati;
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā.

Yadā passatīti ñāṇaṃ. Yo sabbadhamme anattākārena upaṭṭhapeti idaṃ neyyaṃ.

Cattāri ariyasaccāni, tattha tīṇi neyyāni maggasaccaṃ sīlakkhandho ca paññākkhandho ca, idaṃ ñāṇañca neyyañca.

27. Tattha katamaṃ dassanaṃ?

Eseva maggo [dha. pa. 274 dhammapade] natthañño, dassanassa visuddhiyā;
Etañhi tumhe paṭipajjatha, mārassetaṃ pamohanaṃ.

Catūhi aṅgehi samannāgato ariyasāvako attanāva [attanāyeva (ka.) saṃ. ni. 5.1003] attānaṃ byākareyya ‘‘khīṇanirayomhi yāva sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’ti. Idaṃ dassanaṃ.

Tattha katamā bhāvanā?

Yassindriyāni subhāvitāni, ajjhattaṃ bahiddhā ca sabbaloke;
So puggalo mati ca rūpasaññī, sumohagatā na jānāti [kiṃsu mohagatānu jānāti (ka.)].

Cattāri dhammapadāni – anabhijjhā abyāpādo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ bhāvanā.

Tattha katamaṃ dassanañca bhāvanā ca?

Vacasā manasātha kammunā ca, aviruddho sammā viditvā [viditvāna (ka.) su. ni. 367] dhammaṃ;
Nibbānapadābhipatthayāno, sammā so loke paribbajeyya.

Sotāpattiphalaṃ sacchikātukāmena katame dhammā manasikātabbā, bhagavā āha pañcupādānakkhandhā. Idaṃ dassanañca bhāvanā ca.

28. Tattha katame vipākadhammadhammā?

Yāni karoti purisoti vitthāro. Tīṇimāni, bhikkhave, sucaritāni. Ime vipākadhammadhammā.

Tattha katame navipākadhammadhammā?

Rūpaṃ vedayitaṃ saññā, viññāṇaṃ yā ceva cetanā;

Nesohamasmi na meso attā, iti diṭṭho virajjati.

Pañcime, bhikkhave, khandhā – ime navipākadhammadhammā.

Tattha katamo nevavipāko navipākadhammadhammo?

‘‘Ye evaṃ paṭipajjanti, nayaṃ buddhena desitaṃ;
Te dukkhassantaṃ karissanti, satthusāsanakārakā’’ti.

Iti yā ca sammāpaṭipatti yo ca nirodho, ubhayametaṃ nevavipāko navipākadhammo. Brahmacariyaṃ vo, bhikkhave, desessāmi, brahmacariyaphalāni ca brahmacariyañca ariyo aṭṭhaṅgiko maggo brahmacariyaphalāni sotāpattiphalaṃ yāva arahattaṃ.

29. Tattha katamaṃ sakavacanaṃ?

Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsanaṃ.

Tīṇimāni, bhikkhave, vimokkhamukhāni. Idaṃ sakavacanaṃ.

Tattha katamaṃ paravacanaṃ?

Natthi puttasamaṃ pemaṃ, natthi goṇasamitaṃ dhanaṃ;
Natthi sūriyasamā ābhā, samuddaparamā sarā.

Hetunā mārisā kosiyā subhāsitena saṅgāmavijayo sopi nāma, bhikkhave, sakko devānamindo sakaṃ phalaṃ paribhuñjamānoti vitthārena kātabbaṃ. Idaṃ paravacanaṃ.

Tattha katamaṃ sakavacanañca paravacanañca?

‘‘Yaṃ pattaṃ yañca pattabbaṃ, ubhayametaṃ rajānukiṇṇaṃ;
Ye evaṃvādino natthi, tesaṃ kāmesu doso’’ti.

Idaṃ paravacanaṃ. Ye ca kho te ubho ante anupagamma vaṭṭaṃ tesaṃ natthi paññāpanāya. Idaṃ sakavacanaṃ.

‘‘Nandati puttehi puttimā, gomā gohi [bhogiko bhogehi (pī.) saṃ. ni. 1.12] tatheva nandati;
Upadhī hi narassa nandanā, na hi so nandati yo nirūpadhī’’ti – paravacanaṃ.

‘‘Socati puttehi puttimā, gomā gohi tatheva socati;
Upadhī hi narassa socanā, na hi so socati yo nirūpadhī’’ti – sakavacanaṃ.

Idaṃ sakavacanaṃ paravacanañca.

30. Tattha katamaṃ sattādhiṭṭhānaṃ?

Ye keci bhūtā bhavissanti ye vāpi, sabbe gamissanti pahāya dehaṃ;
Taṃ sabbajāniṃ kusalo viditvā, dhamme [ātāpiyo (udā. 42)] ṭhito brahmacariyaṃ careyya.

Tayome, bhikkhave, satthāro, tathāgato arahaṃ sekkho paṭipado. Idaṃ sattādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ?

Yañca kāmasukhaṃ [udā. 12] loke, yañcidaṃ diviyaṃ sukhaṃ;
Taṇhakkhayasukhassete, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā, idaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca? Duddasamantaṃ saccaṃ duddaso paṭivedho bālehi, jānato passato natthi nandīti vadāmi. Duddasamantaṃ saccaṃ duddaso paṭivedho bālehīti dhammādhiṭṭhānaṃ. Jānato passato natthi nandīti sattādhiṭṭhānaṃ. Dārukkhandhopamaṃ gaṅgāya tīriyā orimañca tīraṃ pārimañca tīraṃ thale vā [thaleva ca (ka.) saṃyuttanikāye] na ca ussīdanaṃ, majjhe ca na saṃsīdanaṃ manussaggāho ca amanussaggāho ca antopūtibhāvo ca, idaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ. Evaṃ pana bhikkhu nibbānaninno bhavissati nibbānaparāyaṇoti sattādhiṭṭhānaṃ. Idaṃ sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca.

Tattha katamo thavo?

Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;
Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā.

Tīṇimāni, bhikkhave, aggāni – buddho sattānaṃ, virāgo dhammānaṃ, saṅgho gaṇānaṃ. Ayaṃ thavo.

31. Tattha katamaṃ anuññātaṃ?

Kāyena [dha. pa. 361] saṃvaro sādhu, sādhu vācāya saṃvaro;
Manasā saṃvaro sādhu, sādhu sabbattha saṃvuto;
Sabbattha saṃvuto bhikkhu, sabbadukkhā pamuccati.

Idaṃ bhagavatā anuññātaṃ.

Tīṇimāni, bhikkhave, karaṇīyāni – kāyasucaritaṃ vacīsucaritaṃ manosucaritaṃ. Idaṃ anuññātaṃ.

Tattha katamaṃ paṭikkhittaṃ?

Natthi puttasamaṃ pemaṃ. Vitthāro idaṃ paṭikkhittaṃ.

Tīṇimāni, bhikkhave, akaraṇīyāni sayaṃ abhiññāya desitāni. Katamāni tīṇi? Kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ. Idaṃ paṭikkhittaṃ.

Tattha katamaṃ anuññātañca paṭikkhittañca?

Kāyena kusalaṃ kare, assa kāyena saṃvuto;
Kāyaduccaritaṃ hitvā, kāyasucaritaṃ care.

Dvīhi paṭhamapadehi catutthena ca padena anujānāti. Kāyaduccaritaṃ hitvāti tatiyena padena paṭikkhittanti. Mahāvibhaṅgo aciratapānādo.

Tatthimā uddānagāthā

Sace bhāyasi dukkhassa, mābhinandi anāgataṃ;
Vassakāle yathā chattaṃ, kusalāni kamatthake.

Sabbe dhammā anattāti, samāgataṃ vicālaye;
Na vo dukkhā pamokkhātthi, samatho ca vipassanā.

Kāmacchandaṃ upādāya, yo so vitakkehi khajjati;
Subhāvitatte bojjhaṅge, so imaṃ vijaṭaye jaṭaṃ.

Suññato lokaṃ avekkhassu, samādhibhāvi bhāvase;
Kāmaṃ kāmayamānassa, dhammacariyāya sugatiṃ.

Haññate sabbā mucceva, nippoṭhento catuddisā;
Yo kāme parivajjeti, pārichattopameva ca.

Yāni karoti puriso, lokadhammā pakāsitā;
Sukho vipāko puññānaṃ, tatiyaṃ aññaṃ na vijjati.

Ādānassa bhayaṃ ñatvā, jāyate jīyatepi ca;
Kāmā hi citrā vividhā, atha loṇasallopamaṃ.

Na hi pāpaṃ kataṃ kammaṃ, agatīhi ca gacchati;
Yassindriyāni samathaṅgatāni, tatheva pañcañāṇiko.

Sattiyā viya omaṭṭho, viññāṇañca patiṭṭhitā;
Yo pāṇamatipāteti, tīṇi duccaritāni ca.

Saṭṭhivassasahassāni, khaṇaṃ laddhāna dullabhaṃ;
Ayasāva malaṃ samuṭṭhitaṃ, catūsu paṭipattisu.

Nelaṅgo setapacchādo, atha gopālakopamaṃ;
Sukho viveko tuṭṭhassa, vitakkā ca sudesitā.

Pheṇapiṇḍopamaṃ rūpaṃ, brahā uju patāpavā;
Paññā hi seṭṭhā lokasmiṃ, anaññā tīṇi indriyāni.

Kāmesu sattā kāmasaṅgasattā, atha vaṇṇo rahassavā;
Sabbe dhammā anattāti, ariyasaccañca desitaṃ.

Eseva maggo natthañño, sotāpannoti byākare;
Yassindriyāni subhāvitāni, atha dhammapadehi ca.

Vacasā manasā ceva, pañcakkhandhā aniccato;
Yāni karoti puriso, tīṇi sucaritāni ca.

Rūpaṃ vedayitaṃ saññā, pañcakkhandhā pakāsitā;
Yo evaṃ paṭipajjati, brahmā ceva phalāni ca.

Sabbapāpassa akaraṇaṃ, vimokkhā taṃ hi desitā;
Natthi puttasamaṃ pemaṃ, devānaṃ asurāna ca.

Yaṃ pattaṃ yañca pattabbaṃ, nandati socati niccaṃ;
Ye keci bhūtā bhavissanti, satthāro ca pakāsitā.

Yañca kāmasukhaṃ loke, bojjhaṅgā ca sudesitā;
Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, tayo ca aggapattiyo.

Kāyena saṃvaro sādhu, karaṇīyañca desitaṃ;
Natthi attasamaṃ pemaṃ, ariyā tīṇi ca desitā.

Kāyena kusalaṃ abhirato, vinayañca kāmasukhaṃ loke;
Bojjhaṅgā ca sudesitā, duddasaṃ anataṃ ceva parāparaṃ ca;

Peṭakopadese sāsanappaṭṭhānaṃ nāma dutiyabhūmi samattā.

3. Suttādhiṭṭhānatatiyabhūmi

32. Tattha katamaṃ suttādhiṭṭhānaṃ?

Lobhādhiṭṭhānaṃ dosādhiṭṭhānaṃ mohādhiṭṭhānaṃ alobhādhiṭṭhānaṃ adosādhiṭṭhānaṃ amohādhiṭṭhānaṃ kāyakammādhiṭṭhānaṃ vācākammādhiṭṭhānaṃ manokammādhiṭṭhānaṃ saddhindriyādhiṭṭhānaṃ vīriyindriyādhiṭṭhānaṃ satindriyādhiṭṭhānaṃ samādhindriyādhiṭṭhānaṃ paññindriyādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ lobhādhiṭṭhānaṃ?

Vitakkamathitassa [vitakkanimmathitassa (ka.) dha. pa. 349] jantuno, tibbarāgassa subhānupassino;
Bhiyyo taṇhā pavaḍḍhati, esa kho gāḷhaṃ karoti bandhanaṃ.

Vitakkamathitassāti kāmarāgo. Subhānupassinoti kāmarāgavatthu. Bhiyyo taṇhā pavaḍḍhatīti kāmataṇhā. Esa gāḷhaṃ karoti bandhananti rāgaṃ, iti yo yo dhammo mūlanikkhitto, so yevettha dhammo uggāvahitabbo [uggāpayitabbo (pī. ka.)]. Na bhagavā ekaṃ dhammaṃ ārabbha aññaṃ dhammaṃ deseti. Yassa vitakketi kāmavitakko tameva vitakkaṃ kāmavitakkena niddisīyati. Tibbarāgassāti tasseva vitakkassa vatthuṃ niddisati. Subhānupassino bhiyyo taṇhā pavaḍḍhatīti tameva rāgaṃ kāmataṇhāti niddisati. Esa gāḷhaṃ karoti bandhananti tameva taṇhāsaṃyojanaṃ niddisati. Evaṃ gāthāsu anuminitabbaṃ. Evaṃ saveyyākaraṇesu.

Tattha bhagavā ekaṃ dhammaṃ tividhaṃ niddisati, nissandato hetuto phalato.

Dadaṃ piyo [passa saṃyuttanikāye] hoti bhajanti naṃ bahū, kittiñca pappoti yaso ca vaḍḍhati;
Amaṅkubhūto parisaṃ vigāhati, visārado hoti naro amaccharī.

Dadanti yaṃ yaṃ dānaṃ, idaṃ dānamayikaṃ puññakriyaṃ. Tattha hetu. Yaṃ cetaṃ. Bhajanti naṃ bahū, kittinti yo ca kalyāṇo kittisaddo loke abbhuggacchati, yaṃ bahukassa janassa piyo bhavati manāpo ca. Yañca avippaṭisārī kālaṅkaroti ayaṃ nissando. Yaṃ kāyassa bhedā devesu upapajjatīti idaṃ phalaṃ. Idaṃ lobhādhiṭṭhānaṃ.

33. Tattha katamaṃ dosādhiṭṭhānaṃ?

Yo pāṇamatipāteti, musāvādañca bhāsati;

Loke adinnaṃ ādiyati, paradārañca gacchati;
Surāmerayapānañca, yo naro anuyuñjati [abhigijjhati (pī. ka.) passa a. ni. 5.174].

Appahāya pañca verāni, dussīlo iti vuccati;
Kāyassa bhedā duppañño, nirayaṃ sopapajjati.

Yo pāṇamatipātetīti duṭṭho pāṇamatipāteti. Musāvādañca bhāsatīti dosopaghātāya musāvādañca bhāsati. Surāmerayapānañca, yo naro anuyuñjatīti doso nidānaṃ. Yo ca surāmerayapānaṃ anuyuñjati yathāparadāravihārī [yathāpamuditavihārī (ka.)] amittā janayanti.

Pañca verāni appahāyāti pañcannaṃ bhikkhāpadānaṃ samatikkamanaṃ sabbesaṃ dosajānaṃ sā paṇṇatti, teneva dosajanitena kammena dussīlo iti vuccati sopi dhammo hetunā niddisitabbo, nissandena phalena ca.

Tīṇi bālassa bālalakkhaṇāni – dubbhāsitabhāsī [dubbhāsitabhāsitā (pī. ka.) passa a. ni. 3.3] ca hoti, duccintitacintī ca dukkaṭakammakārī ca. Tattha yaṃ kāyena ca vācāya ca parakkamati, idamassa dukkaṭakammakārī. Tāyaṃ yathā ca musāvādaṃ bhāsati yathā pubbaniddiṭṭhaṃ, idamassa dubbhāsitā. Yañca saṅkappeti manoduccaritaṃ byāpādaṃ, idamassa duccintitacintitā. Yaṃ so imehi tīhi bālalakkhaṇehi samannāgato tīṇi tajjāni dukkhāni domanassāni anubhavati, so ca hoti sabhaggato vā parisaggato vā tajjaṃ kathaṃ kathanti. Yadā bhavati so ca pāṇātipātādidasaakusalakammapathā, so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetīti. Puna caparaṃ yadā passati coraṃ rājāparādhikaṃ raññā gahitaṃ jīvitā voropetaṃ, tassevaṃ bhavati sace mamampi rājā jāneyya mamampi rājā gāhāpetvā jīvitā voropeyyāti, so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Puna caparaṃ bālo yadā bhavati āsanā samārūḷho yāva yā me gati bhavissati ito pecca paraṃ maraṇāti so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti iti bālalakkhaṇaṃ hetu. Tīṇi tajjāni dukkhāni nissando. Kāyassa bhedā nirayesu upapajjati, idaṃ phalaṃ. Idaṃ dosādhiṭṭhānaṃ.

34. Tattha katamaṃ mohādhiṭṭhānaṃ?

Satañceva sahassānaṃ, kappānaṃ saṃsarissati;
Athavā pi tato bhiyyo, gabbhā gabbhaṃ gamissatha.

Anupādāya buddhavacanaṃ, saṅkhāre attato upādāya;
Dukkhassantaṃ karissanti, ṭhānametaṃ na vijjati.

Yo yaṃ anamataggasaṃsāraṃ samāpanno jāyate ca mīyate ca, ayaṃ avijjāhetukā. Yānipi ca saṅkhārānaṃ payojanāni, tānipi avijjāpaccayāni, yaṃ adassanaṃ buddhavacanassa, ayaṃ avijjāsutteyeva niddiṭṭhaṃ. Yo ca saṅkhāre attato harati pañcakkhandhe pañca diṭṭhiyo upagacchati. ‘‘Etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti idaṃ suttaṃ avijjāya nikkhittaṃ, avijjāya nikkhipitaṃ. Evaṃ satthā sutte nayena [sutanayena (pī.)] dhammena niddisati. Asādhāraṇena taṃyeva tattha niddisitabbaṃ. Na aññaṃ.

Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘‘idaṃ dukkha’’nti nappajānanti cattāri saccāni vitthārena, yaṃ tattha appajānanā, idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ hetu. Appajānanto vividhe saṅkhāre abhisaṅkharoti, ayaṃ nissando. Yañca diṭṭhigatāni parāmasati ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti ayaṃ nissando. Yaṃ punabbhavaṃ nibbatteti, idaṃ phalaṃ. Ayampi dhammo saniddiṭṭho hetuto ca phalato ca nissandato ca.

Ettha pana keci dhammā sādhāraṇā bhavanti. Hetu khalu āditoyeva sutte nikkhipissanti. Yathā kiṃ bhave cattārimāni, bhikkhave, agatigamanāni. Tattha yañca chandāgatiṃ gacchati yañca bhayāgatiṃ gacchati, ayaṃ lobho akusalamūlaṃ. Yaṃ dosā, ayaṃ dosoyeva. Yaṃ mohā, ayaṃ mohoyeva. Evaṃ imāni tīṇi akusalamūlāni āditoyeva upaparikkhitabbāni. Yattha ekaṃ niddisitabbaṃ, tattha ekaṃ niddisīyati. Tathā dve yathā tīṇi, na hi ādīhi anikkhitte hetu vā nissando vā phalaṃ vā niddisitabbaṃ.

Ayañcettha gāthā –

Chandā dosā bhayā mohā, yo dhammaṃ ativattati;
Nihīyati [nihīyate (pī. ka.) passa a. ni. 4.17] tassa yaso, kāḷapakkheva candimā.

Kattha chandā ca ayaṃ lobho yathā niddiṭṭhaṃ pubbe. Idaṃ mohādhiṭṭhānaṃ.

35. Tattha katamaṃ alobhādhiṭṭhānaṃ?

‘‘Asubhānupassiṃ [asubhānupassī (pī.) passa dha. pa. 8] viharantaṃ, indriyesu susaṃvutaṃ;
Bhojanamhi ca mattaññuṃ, saddhaṃ āraddhavīriyaṃ;
Taṃ ve nappasahati māro, vāto selaṃva pabbata’’nti.

Tattha yā asubhāya upaparikkhā, ayaṃ kāmesu ādīnavadassanena pariccāgo. Indriyesu susaṃvuto tasseva alobhassa pāripūriyaṃ mama āyatanasocitaṃ anupādāya. Bhojanamhi ca mattaññunti rasataṇhāpahānaṃ. Iti ayaṃ alobho asubhānupassitāya vatthuto dhārayati, so alobho hetu. Indriyesu guttadvāratāya gocarato dhārayati, bhojanemattaññutāya parato dhārayati, ayaṃ nissando. Taṃ ve nappasahati māro, vāto selaṃ va pabbatanti, idaṃ phalaṃ. Iti yoyeva dhammo ādimhi nikkhitto, soyeva majjhe ceva avasāne ca.

Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi asamuppannassa kāmacchandassa anuppādāya uppannassa vā pahānāya, yathayidaṃ [yadidaṃ (pī. ka.) passa a. ni. 1.17] asubhanimittaṃ. Tattha asubhanimittaṃ manasikarontassa anuppanno ceva kāmacchando na uppajjati, uppanno ca kāmacchando pahīyati. Idaṃ alobhassa vatthu. Yaṃ puna anuppanno kāmarāgo pariyādiyati rūparāgaṃ arūparāgaṃ, iti phalaṃ. Iti ayampi ca dhammo niddiṭṭho hetuto ca nissandato ca phalato ca. Idaṃ alobhādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ adosādhiṭṭhānaṃ?

Ekampi ce pāṇamaduṭṭhacitto, mettāyati kusalo [kusalī (ka.) passa itivu. 27] tena hoti;
Sabbe ca pāṇe manasānukampaṃ [anukampamāno (pī.)], pahūtamariyo pakaroti puññaṃ.

Ekampi ce pāṇamaduṭṭhacitto mettāyatīti ayaṃ adoso. Nigghātena assādo, kusalo tena hotīti tena kusalena dhammena saṃyutto dhammapaññattiṃ gacchati. Kusaloti yathā paññāya pañño paṇḍiccena paṇḍito. Pahūtamariyo pakaroti puññanti tassāyeva vipāko ayaṃ lokiyassa, na hi lokuttarassa. Tattha yā mettāyanā, ayaṃ hetu. Yaṃ kusalo bhavati ayaṃ nissando. Yāva abyāpajjo bhūmiyaṃ bahupuññaṃ pasavati, idaṃ phalaṃ. Iti adoso niddiṭṭho hetuto ca nissandato ca phalato ca.

Ekādasānisaṃsā mettāya cetovimuttiyā. Tattha yā mettācetovimutti, ayaṃ ariyadhammesu rāgavirāgā cetovimutti, lokikāya bhūmikā hetu, yaṃ sukhaṃ āyatiṃ manāpo hoti manussānaṃ, ime ekādasa dhammā nissando. Yañca akatāvī brahmakāye upapajjati. Idaṃ phalaṃ. Idaṃ adosādhiṭṭhānaṃ.

36. Tattha katamaṃ amohādhiṭṭhānaṃ?

Paññā hi seṭṭhā lokasmiṃ, yāyaṃ nibbedhagāminī [nibbedhabhāginī (pī. ka.) passa itivu. 41];
Yāya sammā pajānāti, jātimaraṇasaṅkhayaṃ.

Paññā hi seṭṭhāti vatthuṃ. Nibbedhagāminīti nibbānagāminiyaṃ yathābhūtaṃ paṭivijjhati. Sammā pajānāti, jātimaraṇasaṅkhayanti amoho. Paññāti hetu. Yaṃ pajānāti ayaṃ nissando. Yo jātimaraṇasaṅkhayo, idaṃ phalaṃ. Iti amoho niddiṭṭho hetunā ca nissandena ca phalena ca.

Tīṇimāni, bhikkhave [itivu. 62 tikanipāte], indriyāni anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyaṃ. Tattha katamaṃ anaññātaññassāmītindriyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu anabhisametassa dukkhassa ariyasaccassa abhisamayāya chandaṃ janeti vāyamati, vīriyaṃ ārabhati, cittaṃ paggaṇhāti padahati. Evaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ kātabbaṃ. Tattha katamaṃ aññindriyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, yā ca maggo, idaṃ aññindriyaṃ. Āsavakkhayā anāsavo hoti, idaṃ vuccati aññātāvindriyaṃ. Tathāyaṃ paññā, ayaṃ hetu. Yaṃ chandaṃ janeti vāyamati, yā pajānāti, ayaṃ nissando. Yena sabbaso āsavānaṃ khayā hetu, yaṃ khaye ñāṇamuppajjati, anuppāde ñāṇañca, ayaṃ nissando. Yaṃ arahattaṃ, idaṃ phalaṃ. Tattha khīṇā me jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyanti, idaṃ khaye ñāṇaṃ. Nāparaṃ itthattāyāti pajānāmīti idaṃ anuppāde ñāṇaṃ. Iti imāni indriyāni amoho niddiṭṭho hetunā ca nissandena ca phalena ca. Imāni asādhāraṇāni niddiṭṭhāni.

Tattha katamāni kusalamūlāni sādhāraṇāni? Kusalañca vo, bhikkhave, desessāmi kusalamūlañceva. Tattha katamaṃ kusalamūlaṃ? Alobho adoso amoho. Tattha katamaṃ kusalaṃ? Aṭṭha sammattāni sammādiṭṭhi yāva sammāsamādhi. Tattha yāni kusalamūlāni, ayaṃ hetu. Yañca alobho tīṇi kammāni samuṭṭhāpeti saṅkappaṃ vāyāmaṃ samādhiñca, ayaṃ alobhassa nissando. Tattha yo adoso, ayaṃ hetu. Yaṃ tayo dhamme paṭṭhapeti sammāvācaṃ sammākammantaṃ sammāājīvañca, ayaṃ nissando. Tattha yo amoho hetu, yaṃ dve dhamme upaṭṭhapeti aviparītadassanampi ca anabhilāpanaṃ, ayaṃ nissando. Imassa brahmacariyassa yaṃ phalaṃ, tā dve vimuttiyo rāgavirāgā cetovimutti avijjā virāgā ca paññāvimutti, idaṃ phalaṃ. Iti imāni tīṇi kusalamūlāni niddiṭṭhāni hetuto ca nissandato ca phalato ca. Evaṃ sādhāraṇāni kusalāni paṭivijjhitabbāni.

Yattha duve yattha tīṇi. Ayañcettha gāthā.

‘‘Tulamatulañca sambhavaṃ, bhavasaṅkhāramavassaji muni;
Ajjhattarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhava’’nti.

Tulamatulañca sambhavanti tulasaṅkhataṃ atulasaṅkhataṃ. Tattha ye saṅkhatā tulaṃ, te dve dhammā assādo ca ādīnavo ca tulitā bhavanti. Ettako kāmesu assādo. Ettako ādīnavo imassa, idaṃ nissaraṇanti iti nibbānaṃ pajānāti. Dvīhi kāraṇehi atulaṃ na ca sakkā tulayituṃ. Ettakaṃ etaṃ netaṃ paramatthīti tena atulaṃ. Atha pāpuṇā ratanaṃ karitvā acchariyabhāvena atulaṃ. Tattha kusalassa ca abhisambhavā jānanā passanā, ayaṃ amoho. Yaṃ tattha ñātā osiraṇā bhavasaṅkhārānaṃ, ayaṃ alobho. Yaṃ ajjhattarato samāhitoti vikkhepapaṭisaṃharaṇā, ayaṃ adoso. Iti imāni tīṇi kusalamūlāni. Tulamatulasambhavanti ayaṃ amoho. Yo bhavasaṅkhārānaṃ samosaraṇaṃ lobho sammāsamādhīnaṃ assādo, ayaṃ hetu. Yaṃ ajjhattarato avijjaṇḍakosaṃ sambhedo, ayaṃ nissando. Sā pavatti imāni tīṇi niddiṭṭhāni kusalamūlāni hetuto ca nissandato ca phalato ca.

Ettāvatā esā pavatti ca nivatti ca akusalamūlehi pavattati, kusalamūlehi nivattatīti imehi ca tīhi sabbaṃ akusalamūlaṃ samosaraṇaṃ gacchati. So dhamme vā vacanato niddiṭṭho taṇhāti vā kodhoti vā asampajaññanti vā anusayoti vā makkhoti vā paḷāsoti vā assatīti vā issāti vā macchariyanti vā aññāṇanti vā, tehi ye ca vatthūhi niddisitabbaṃ. Yassimāni dve vacanāni dhammapadāni niddiṭṭhāni na so atthi kilesā, yo imesu navasu padesu samodhānaṃ samosaraṇaṃ gacchati. Ayaṃ kileso, na ca lobho, na ca doso, na ca moho.

Yathā akusalamūlāni, evaṃ kusalāni paṭikkhepena niddisitabbāni.

Idaṃ amohādhiṭṭhānaṃ.

37. Tattha katamaṃ kāyakammādhiṭṭhānaṃ?

Kāyena kusalaṃ kare, assa kāyena saṃvuto;
Kāyaduccaritaṃ hitvā, kāyena sucaritaṃ care.

Tīṇimāni, bhikkhave, sucaritāni [itivu. 69 sucaritasutte]. Pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī, idaṃ kāyakammādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ vācākammādhiṭṭhānaṃ?

Subhāsitaṃ [su. ni. 452 suttanipāte] uttamamāhu santo, dhammaṃ bhaṇe nādhammaṃ taṃ dutiyaṃ;
Piyaṃ bhaṇe nāppiyaṃ taṃ tatiyaṃ, saccaṃ bhaṇe nālikaṃ taṃ catutthaṃ.
Cattārimāni ca vacīsucaritāni idaṃ vācākammādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ manokammādhiṭṭhānaṃ?

Manena kusalaṃ kammaṃ, manasā saṃvuto bhave;
Manoduccaritaṃ hitvā, manasā sucaritaṃ care.

Tīṇimāni manosucaritāni, anabhijjhā, abyāpādo, sammādiṭṭhi, idaṃ manokammādhiṭṭhānaṃ. Imāni asādhāraṇāni suttāni.

Tattha katamāni sādhāraṇāni suttāni?

Vācānurakkhī manasā susaṃvuto, kāyena ca nākusalaṃ kayirā [akusalaṃ na kayirā (pī. ka.) passa dha. pa. 281];
Ete tayo kammapathe visodhaye, ārādhaye maggamisippaveditaṃ.

Tisso imā, bhikkhave, pārisuddhiyo – kāyakammapārisuddhi, vācākammapārisuddhi, manokammapārisuddhi.

Tattha katamā kāyakammapārisuddhi? Pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī. Tattha katamā vacīkammapārisuddhi? Musāvādā veramaṇī…pe… samphappalāpā veramaṇī. Tattha katamā manokammapārisuddhi? Anabhijjhā abyāpādo sammādiṭṭhi. Idaṃ sādhāraṇasuttaṃ.

Iti sādhāraṇāni ca suttāni asādhāraṇāni ca suttāni paṭivijjhitabbāni. Paṭivijjhitvā vācāya kāyena ca suttassa attho niddisitabbo.

38. Tattha katamaṃ saddhindriyādhiṭṭhānaṃ?

Yassa saddhā [saṃ. ni. 1.260; theragā. 507 aṭṭhakanipāte ca passitabbaṃ] tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

Saṅghe pasādo yassatthi, ujubhūtañca dassanaṃ;
Adaliddoti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

Saddhā ve nandikā ārādhiko, no tassa saddhoti;

Sabbaṃ siyāti bhagavantaṃ, tathārūpo dhammasampasādo.

Idaṃ saddhindriyādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ vīriyādhiṭṭhānaṃ?

Ārambhatha [ārabhatha (pī.) passa saṃ. ni. 1.185] nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

Cattārome, bhikkhave, sammappadhānā, idaṃ vīriyādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ satindriyādhiṭṭhānaṃ?

Satīmato sadā bhaddaṃ, bhaddamatthu satīmato;
Satīmato sadā [suve (saṃ. ni. 1.238)] seyyo, satīmā sukhamedhati.

Cattāro satipaṭṭhānā vitthārena kātabbā, idaṃ satindriyādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ samādhindriyādhiṭṭhānaṃ?

Ākaṅkhato te naradammasārathi, devā manussā manasā vicintitaṃ;
Sabbena jaññā kasiṇāpi pāṇino, santaṃ samādhiṃ araṇaṃ nisevato.

Tayome, bhikkhave, samādhī – savitakko savicāro, avitakko vicāramatto, avitakko avicāro. Idaṃ samādhindriyādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ paññindriyādhiṭṭhānaṃ?

Paññā hi seṭṭhā lokasminti vitthārena.

Tisso imā, bhikkhave, paññā – sutamayī, cintāmayī, bhāvanāmayī, idaṃ paññindriyādhiṭṭhānaṃ suttaṃ, imāni indriyādhiṭṭhānāni asādhāraṇāni suttāni.

39. Tattha katamāni sādhāraṇāni indriyādhiṭṭhānāni suttāni?

Avītarāgo [a. ni. 6.54] kāmesu, yassa pañcindriyā mudū;
Saddhā sati ca vīriyaṃ, samatho ca vipassanā;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, pubbeva upahaññati.

Pañcimāni indriyāni. Saddhindriyādiindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Tīsu aveccappasāde vitthārena suttaṃ kātabbaṃ. Imāni sādhāraṇāni indriyādhiṭṭhānāni suttāni. Yaṃ yassa sambandhaṃ kusalassa vā akusalassa vā tena tena adhiṭṭhānena taṃ suttaṃ niddisitabbaṃ, natthañño dhammo niddisitabbo. Tattha sādhāraṇaṃ kusalaṃ nāpi kusalaṃ akusalaṃ yathā sādhāraṇāni ca kusalamūlāni sādhāraṇāni ca akusalamūlāni uppannaṃ kāmavitakkaṃ pajahati…pe… cattāro sammappadhānā kusalaṃ akusalañca.

Tatthimā uddānagāthā

Vitakko hi mamatthiko [pamatthiko (pī.)], dadaṃ piyo naro iti;
Yo pāṇamatipāteti, tīṇi tassa bālalakkhaṇaṃ.

Satañceva sahassānaṃ, ye ca samaṇabrāhmaṇā;
Chandā dosā bhayā mohā, catūhi agatīhi ca.

Asubhānupassiṃ viharantaṃ, nimittesu asubhā ca;
Ekampi ce piyaṃ pāṇaṃ, mittā sace subhāsitā.

Paññā hi seṭṭhā lokasmiṃ, anuññā tīṇi indriyāni;
Kusalākusalamūlāni ca, tulamatulañca sambhavaṃ.

Kāyena kusalaṃ kare, tīṇi sucaritāni ca;
Subhāsitaṃ uttamamāhu, santo vacīsucaritāni ca.

Kāyena ca kusalaṃ kayirā, manoduccaritāni ca;
Kāyānurakkhī ca sadā, tisso ca pārisuddhiyo.

Yassa saddhā tathāgate, samuppāde ca desito;
Ārambhatha nikkamatha, yā ca sammappadhānatā.

Satīmato sadā bhaddaṃ, satipaṭṭhānabhāvanā;
Ākaṅkhato ca anaññāṇaṃ, ye ca tīṇi samādhayo.

Paññā hi seṭṭhā lokasmiṃ, tisso paññā pakāsitā;
Avītarāgo kāmesu, tatheva pañcindriyā.

Iti therassa mahākaccāyanassa

Jambuvanavāsino peṭakopadese

Tatiyabhūmi suttādhiṭṭhānaṃ nāma.

4. Suttavicayacatutthabhūmi

40. Tattha katamo suttavicayo?

Tattha kusalehi dhammehi akusalehi dhammehi pubbāparaso sādhukaṃ upaparikkhiyati. Kiṃnu kho idaṃ suttaṃ ārabhi…pe… tehi suttehi saha adhisannaṭṭhehi yujjati udāhu na yujjatīti?

Yathā bhagavā kilese ādimhi tattha deseti. Kiṃ desitaṃ? Tesaṃ kilesānaṃ pahānaṃ udāhu no desitanti upaparikkhitabbaṃ. Yadi na desitaṃ bhagavati tesaṃ kilesānaṃ pahānaṃ kusalā dhammā pariyesitabbā yattha te akusalā pahānaṃ gacchanti. Sace samannehamāno na labhati. Tattha akusalā dhammā apakaḍḍhitabbā vīmaṃsitabbā, saṃkilesabhāgiyasuttaṃ, yadi kilesā apakaḍḍhiyantā. Ye vā na denti tattha upaparikkhitabbā ariyamaggadhammā tāsu bhūmīsu kilesā pahānaṃ gacchanti, udāhu na gacchantīti. Yattakā pana kilesā desitā. Na tattakā ariyadhammā desitā. Yattha kilesā pahānaṃ gacchanti, tattha ye kilesā ariyadhammānaṃ paṭipakkhena na yujjanti, te apakaḍḍhitabbā, sace apakaḍḍhiyantā yojanaṃ deti. Tattha evaṃ vīmaṃsitabbaṃ. Dve tīṇi vā taduttari vā kilesā ekena ariyamaggena pahānaṃ gacchantīti. Sace evaṃ vīmaṃsiyantā yojanaṃ deti, tattha upaparikkhitabbaṃ. Paramparāya vā piṭakasampadānena vā suttassa attho ca nattho ca. Yaṃ vā na sakkā suttaṃ niddisituṃ neva suttaṃ vicikicchitabbaṃ. Evaṃ yathā ādimhi kusalā dhammā honti. Ye kilesā te pahīneyyāti. Te upaparikkhitabbā. Puro vā kusalo paṭipakkhena vā puro desanā, anūnā anadhikā uggahetabbā. Yathā paṭhamo uttilo yesamidāni kilesānaṃ ye ariyadhammā desitā ime kilesā imehi ariyadhammehi pahīyanti, udāhu nappahīyantīti vicinitabbā. Yadi upaparikkhiyamānā yujjanti, gahetabbā. Atha na yujjanti, ye kilesā apaṭipakkhā honti, te kilesā aparipakkhitabbā. Ye ca ariyadhammā paṭipakkhā honti, te ariyadhammā apakaḍḍhitabbā. Na hi ariyadhammā anāgāmikilesappahānaṃ gacchanti, nāpi ariyadhammā sabbakilesānaṃ pahānāya saṃvattanti. Yathā kusalā mettā akusalo rāgo na tu kusalā mettāti kāretvā akusalassa rāgassa pahānāya sambhavati byāpādo mettāya pahānaṃ gacchati. Tasmā ubho kilesā upaparikkhitabbā. Yo yo ca dhammo upadisiyati kusalo vā akusalo vā so apakaḍḍhitabbo. Sace te yujjanti apakaḍḍhiyamāno natthi upaparikkhitabbaṃ. Dve vā kilesā ekena ariyadhammena pahīneyyāti dvīhi vā ariyadhammehi eko vā kileso pahīyatīti.

Atha vā evampi upaparikkhiyamānaṃ yujjati, tattha vīmaṃsitabbaṃ vā yathā yujjati tattha vīmaṃsitabbaṃ vā, yathā nanu sakkā suttaṃ niddisituṃ, na hi sutte vicikicchitabbaṃ. Kileso maṃ ariyadhammesu desitesu ubhayato upaparikkhitabbaṃ. Kira ye vā ime kilesā desitā ye ca ariyadhammā desitā gāthāya vā byākaraṇena vā, kiṃ nu kho ime kilesā imehi ariyadhammehi pahīyanti, udāhu nappahīyanti? Ime vā ariyadhammā imesaṃ kilesānaṃ pahānāya saṃvattantīti. Kiñcāpi kusalehi dhammehi akusalā dhammā pahānaṃ gacchanti. Na tu sabbehi ariyadhammehi sabbākusalā pahānaṃ gacchanti. Yathā mettā kusalo akusalo ca rāgo na tu kusalā mettā akusalo rāgoti kāretvā mettāya rāgo pahānaṃ, byāpādo mettāya pahānaṃ gacchanti. Evaṃ kilesoti kāretvā suttena pahānaṃ gacchati. Na sutto dhammoti kāretvā sabbaṃ kilesassa pahānāya saṃvattati. Yaṃ tu suttassa ariyadhammo saṃkilesapaṭipakkho, so tena pahānaṃ gacchatīti.

41. Tattha kusale desite sutte byākaraṇe vā saṃkilesā na yujjanti ariyadhammā vā, te mahāpadese niddisitabbāvayavena apakaḍḍhitabbā. Tattha kilesehi ca desitehi ariyadhammesu ca yadipi tena ariyadhammena te kilesā pahānaṃ gacchanti. Tatthapi uttari upaparikkhitabbaṃ. Kena kāraṇena ete kilesā pajahitabbā, kena kāraṇena ariyadhammā desitāti? Yena yena vā ākārena ariyadhammā desitā, tena tena pakārena ayaṃ kileso ṭhito. Atthi hi eko kileso, tena vā ariyadhammā na aññathā aññathā pahātabbo, yathā diṭṭhi rāgo avijjā ca dassanena pahātabbā. Sā ce evañca avijjā bhāvanāya bhūmi vā dhammā bhāvanāya pahātabbā. Sāyeva uddhaṃbhāgiyaṃ asaṅkhatadassanāya vimuttiyā animittena cetosamādhinā amanasikārena pahīyati. Evaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ upaparikkhitabbaṃ. Ye dassanena pahātabbā kilesā dassanākārena ariyadhammo desito, bhāvanāya pahātabbā bhāvanākārena ariyadhammo desito, patisevanā pahātabbā patisevanākārena ariyadhammo desito, evaṃ vinodanapahātabbā yāva satta āsavā kātabbā, yāvaññathā. Aññathā hesa dhammo pahātabbo aññenākārena ariyadhammo desito, so ariyadhammo aññathā pariyesitabbo. Yadi ayaṃ dhammo pariyesato yo ca deseti yena yenākārena, so ariyadhammo pariyesitabbo, tenākārena kileso pahīyati. So tattha upaparikkhitabbo. Atha na yujjati yadi hi tena suttena vihitaṃ suttaṃ vīmaṃsitabbaṃ. Yathā yujjati, tathā gahetabbaṃ. Yathā na yujjati, tathā na gahetabbaṃ, addhā etaṃ bhagavatā na bhāsitaṃ, āyasmatā vā duggahitaṃ, yathā mahāpadese niddisitabbaṃ, bhagavatā yathābhūtaṃ desitaṃ, yo ca dhammo desito kusalo ca akusalo ca tassa dhammassa paccayo pariyesitabbo. Na hi paccayā vinā dhammo appaccayo uppajjati. Tattha ko ākāro pariyesanāya?

Tattha tathārūpaṃ sahetu sappaccayaṃ soyaṃ dhammo vuttoti idaṃ vīmaṃsitabbaṃ. So ca paccayo tividho – mudu majjho adhimatto. Tattha mudumhi paccaye mududhammo gahetabbo, evaṃ satyesa paccayo duvidho paraṃparāpaccayo ca samanantarapaccayo ca. So paccayo mudutena byādhimattaṃ pariyesitabbaṃ. Kiṃ kāraṇaṃ? Aññataropi paccayo aññehi paccayehi pariyattiṃ vā pāripūriṃ vā gacchati. Tattha yo dhammo desito, tassa dhammassa etena vā kāraṇena vā hetu pariyesitabbo. Yathā paccayo hetunā paccayena ca, so tassa dhammassa nissando pariyesitabbo. Yathā niddiṭṭho adhiṭṭhāne padhānaṃ pariyesati, so paccayo pariyesitabbo. Na hi mudussa dhammassa adhimatto nissando adhimattassa vā nissandassa mududhammo, atha mudussa mudu majjhāya majjho adhimattassa adhimatto yujjati, taṃ gahetabbaṃ, atha na yujjati na gahetabbaṃ. Yañca bhagavā ārabhati dhammaṃ desetuṃ, taṃyeva dhammaṃ majjhantapariyosānaṃ deseti, yathā suttādhiṭṭhāne dhammā ādimhi niddisati, taṃyeva bahu tassa suttassa pariyosānaṃ. Tassa hi dhammassa vasena taṃ suttaṃ hoti gāthā vā byākaraṇaṃ khuddakaṃ mahantaṃ vā, yathā pana duvidhā anurūpanti vā thapanā ca desanāthapanā. Rūpantipi dhammassa pariyesitabbā. Yathā ca bhagavatā pañcannaṃ indriyānaṃ saṃvaraṇaṃ desitaṃ taṇhāya niggahaṇatthaṃ icchāva hoti. Deseti yathā gopālakopame sutte aññehipi suttehi bhagavā bhāsati icchāva hoti majjhimanikāye vitakko ayaṃ bhagavato desanānurūpanti iti so dhammo aññesupi veyyākaraṇesu pariyesitabbo. Na hi ekaṃ hi sutte daṭṭhabbo. Yujjanaṃ taṃ gahetabbaṃ.

42. Tattha katamaṃ anuññātaṃ? Yaṃ kiñci suttaṃ bhagavatā na bhāsitaṃ tañca suttesuyeva ndissati, evametaṃ dhāretabbaṃ. Yathā asukena bhāsitanti, taṃ suttaṃ vīmaṃsitabbaṃ. Kiṃ nu kho imaṃ suttaṃ anuññātaṃ khamaṃ bhagavato udāhu nānuññātaṃ khamaṃ, kiñci rūpañca suttaṃ bhagavato anuññātaṃ khamaṃ kiñci rūpañca nānuññātaṃ khamaṃ? Yaṃ sabbaso anotāretvā dasabalo gocaraṃ deseti, taṃ sabbaṃ suttaṃ bhagavato nānuññātaṃ khamaṃ. Atthipi so sāvako dasabalānaṃ gocaraṃ jānāti odhiso anodhiso, taṃ pana balaṃ sabbaso na jānāti aññathā nāma savanena, yathā āyasmatā sāriputtena yena brāhmaṇo ovadito, tassa āyasmato natthi indriyabalavemattañāṇaṃ, tena puggalaparo [puggalo paroparañca (pī.)] parañca taṃ ajānanto sati uttarikaraṇīye uppādito, so bhagavatā apasādito. Yathāva āyasmā mahākassapo bhāgineyyaṃ ovadati anantariyasamannāgato iddhipāṭihīrena aṅguliyo adīpetvā yaṃ sabbesaṃ dhammānaṃ kammasamādānānaṃ hetuso ṭhānaso yathābhūtaṃ ñāṇaṃ, tassa āyasmato saṃvijjate, tena naṃ ovadati, taṃ bhagavā karoti.

‘‘Sacepi dasa pajjote, dhārayissasi kassapa;
Neva dakkhati rūpāni, cakkhu tassa na vijjatī’’ti.

Api ca kho yathā dūto rājavacanena sattamanusāsati, evaṃ sesānugo aññātakaṃ ghosaṃ paresaṃ deseti. Anuññātakhamasuttaṃ gahetabbaṃ. Ananuññātakhamaṃ na gahetabbaṃ.

Tattha katamo suttasaṅkaro? Pañcavidhaṃ suttaṃ, saṃkilesabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ dassanabhāgiyaṃ bhāvanābhāgiyaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Aññaṃ ārādheyya aññaṃ deseti aññassa ca suttassa atthaṃ aññamhi sutte niddisati. Suttassa vā hi anekākāraṃ atthaṃ niddisati. Ariyadhammasādhane atthaṃ vivarati. Vāsanābhāgiyassa atthaṃ dassanabhāgiyesu niddisati. Orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ atthaṃ uddhaṃbhāgiyesu niddisati. Mudumajjhānaṃ indriyānaṃ adhimattesu suttesu niddisati. Iti ayaṃ suttaṃ sambhedaṃ hetunā ca nissandena ca phalena ca niddesena ca mudumajjhādhimattatāyapi ca atthena ca byañjanena ca yo sambhedo, ayaṃ vuccati suttasaṅkaro. Yo asambhedo, ayaṃ vuccati suttavicayo.

Tatthāyaṃ uddānagāthā

Purimānaṃ akkhaṇḍaṃ, yathābhūtassa paccayo;
Nissando vāsanāsaddhi, anuññā suttasaṅkaro.

Therassa mahākaccāyanassa

Suttavicayo nāma catutthabhūmi.

5. Pañcamabhūmi

43. Tattha katamo hāravibhaṅgo? Yattha soḷasa hārā akkharaso bhedaṃ gacchanti. Tattha ādimhi desanāhāro. Tattha ayaṃ gāthā kusalā vā akusalā vā saccāni vā saccekadeso vā. Kiṃ desitanti? Sutte vīmaṃsā desanāhāro. Yathā ariyasaccāni nikkhepo cattāri saccāni sādhāraṇāni asādhāraṇāni ca. Yāni ca aṭṭhārasa padāni dukkhato satta padāni saṅkhepena kāyikena cetasikena dukkhena, appiyasampayogena piyavippayogena ca tīhi ca saṅkhatāhi. Tattha tīṇi saṅkhatalakkhaṇāni tisso dukkhatā uppādo saṅkhatalakkhaṇaṃ, saṅkhāradukkhatāya dukkhatā ca saṅkhatalakkhaṇaṃ, vipariṇāmadukkhatāya dukkhatāti aññathatthaṃ ca saṅkhatalakkhaṇaṃ, dukkhadukkhatāya ca dukkhatā, imesaṃ tiṇṇaṃ saṅkhatalakkhaṇānaṃ tīsu vedanābhūmīsu adukkhamasukhā vedanā uppādo saṅkhatalakkhaṇaṃ, saṅkhāradukkhatāya ca dukkhatā tayo saṅkhatalakkhaṇaṃ, sukhā vedanāya ca vipariṇāmadukkhatāya ca dukkhatāti aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ, dukkhāvedanā dukkhadukkhatā ca dukkhatā imamhi imesu navapadesu paṭhamakesu sattasu padesu soḷasasu padesu dukkhā pariyesitabbā, ekādasa dukkhatāya ca lakkhaṇaṃ niddese niddiṭṭhaṃ. Pātubhāvalakkhaṇā jātiyā ca pātubhāvacutilakkhaṇo cutoti vitthārena pannarasapadāni kattabbāni, evaṃ sādhāraṇāni asādhāraṇāni ca sattasu dasasu padesu saññāsa tividhe ca sāsanappaṭṭhāne aṭṭhārasavidhesu ca suttādhiṭṭhānesu dasavidhesu ca suttavidheyyesu soḷasavidhesu ca hāresu ekavīsatividhāya ca pavicayavīmaṃsāyāti idaṃ desitaṃ. Yathābhūtañca desitanti, ayaṃ vuccati desanāhāro.

44. Tattha katamo vicayo hāro?

Padaṃ pañhā ca pucchā ca, kiṃ pubbaṃ kiñca pacchimaṃ;
Anugīti sā ca vicayo, hāro vicayoti niddiṭṭho.

Padanti paṭhamaṃ padaṃ. Tassa ko attho? Yaṃ bhagavā puṭṭho āyasmatā ajitena taṃ gahetabbaṃ, katipadāni puṭṭhāni yathākiṃ kenassu nivuto lokoti gāthā, imāni katipadāni cattāri iti visajjanāya pucchā. Yattakehi padehi bhagavatā visajjitāni padāni iti pucchāya ca yā padānaṃ saṅkāsanā, idaṃ vuccati padanti.

Pañhāti imāni cattāri padāni. Kati pañhā? Eko vā dve vā taduttari vā imāni cattāri padāni eko pañho, atthānuparivatti byañjanaṃ hoti, sambahulānipi padāni ekamevatthaṃ pucchati. Imāni cattāri padāni anuparivattīni taṃ byañjanena eko pañhova hoti. Kenassu nivuto lokoti lokaṃ sandhāya pucchati, kenassu nappakāsati kissābhilepanaṃ brūsīti taṃyeva pucchati. Kiṃsu tassa mahabbhayanti taṃyeva pucchati. Evaṃ atthānuparivatti byañjanaṃ eko pañho hoti, so pañho catubbidho ekaṃsabyākaraṇīyo vibhajjabyākaraṇīyo paṭipucchābyākaraṇīyo ṭhapaniyoti. Tattha cakkhu aniccanti ekaṃsabyākaraṇīyo, yaṃ aniccaṃ taṃ dukkhanti vibhajjabyākaraṇīyo, siyā aniccaṃ na cakkhu, yānipi āyatanāni ca na cakkhu, tānipi aniccanti na cakkhuyeva, ayaṃ vibhajjabyākaraṇīyo, yaṃ cakkhu taṃ cakkhundriyaṃ neti paṭipucchābyākaraṇīyo, taṃ cakkhu tathāgatoti ṭhapaniyo. Aññatra cakkhunāti ṭhapaniyo pañho. Idaṃ pañhaṃ bhagavā kiṃ pucchito, lokassa saṃkileso pucchito. Kiṃ kāraṇaṃ? Tividho hi saṃkileso taṇhāsaṃkileso ca diṭṭhisaṃkileso ca duccaritasaṃkileso ca. Tattha avijjāya nivutoti avijjaṃ dasseti, jappāti taṇhaṃ dasseti, mahabbhayanti akusalassa kammassa vipākaṃ dasseti, sotaṃ nāma sukhavedanīyassa kammassa dukkhavedanīyo vipāko bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti bhagavā visajjeti, catūhi yo padehi avijjāya nivuto lokoti…pe… evaṃ vuccati.

45. Taduttari paṭipucchati, savanti sabbadhi sotāti gāthā, cattāri padāni pucchati taṃ bhagavā dvīhi padehi visajjeti.

Yāni sotāni lokasmiṃ, sati tesaṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare.

Imāni cattāri padāni dvīhi padehi visajjeti. Idaṃ padanti pucchito, tassa saṃkiliṭṭhassa lokassa vodānaṃ pucchito, sotāni cha taṇhākāyā bahulādhivacanena niddiṭṭhā bhavanti sabbehi āyatanehi. Tāni sotāni kena nivāriyantīti pariyuṭṭhānapahānaṃ pucchati, kena sotā pidhīyareti anusayasamugghātaṃ pucchati. Tattha bhagavā chasu dvāresu satiyā deseti, yo hi sampajāno viharati satidovārike ca tassa indriyāni guttāni sambhavanti. Tattha guttesu indriyesu yā yā vipassanā, sā sā tesaṃ tesaṃ sotānaṃ tassā ca avijjāya yo loko nivuto accantapahānāya saṃvattati. Evaṃ sotāni pihitānipi bhavanti tato uttari pucchati.

Paññā ca sati ca nāmarūpassa kho tassa bhagavantaṃ puṭṭhumāgamma katthetaṃ upasammati imāni cattāri padāni bhagavā ekena padena visajjeti.

Yametaṃ pañhaṃ apucchi [pucchase pañhaṃ (pī. ka.) passa su. ni. 1043], ajita taṃ vadāmi te…pe…;
Viññāṇassa nirodhena, etthetaṃ upasammati.

Iminā pañhena kiṃ pucchati? Anupādisesanibbānadhātuṃ pucchati, taṃ bhagavā anupādisesāya nibbānadhātuyā visajjeti. Tattha paṭhamena pañhena saṃkilesaṃ pucchati. Dutiyena pañhena vodānaṃ pucchati. Tatiyena pañhena sopādisesanibbānadhātuṃ pucchati. Catutthena pañhena anupādisesanibbānadhātuṃ paṭipucchati tato uttari paṭipucchati.

Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekhā [sekkhā (ka.) passa su. ni. 1044] puthū idha;
Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisa.

Imāni cattāri padāni pucchati. Kati ca pana te pañhe saṅkhātadhammā ca arahantā sekkhā ca? Kiṃ pubbaṃ kiñca pacchimanti ayamattho. Tattha kataraṃ paṭhamaṃ pucchati, kataraṃ pacchā? Arahantaṃ paṭhamaṃ pucchati. Sekkhadhamme tattha kena padena saṅkhātadhammāti arahanto gahitā, puthūti sekkhā gahitā. Tesaṃ me nipakoti sādhāraṇaṃ padaṃ bhagavantaṃ pucchati. Tassa sādhāraṇāni ca asādhāraṇāni ca pañhesu pucchitabbāni. Taṃ bhagavā visajjeti. Na tathā puṭṭhaṃ, paṭhamaṃ puṭṭhaṃ, taṃ pacchā visajjeti. Yaṃ pacchā pucchitaṃ paṭhamaṃ visajjeti. Kiñca idaṃ pucchitaṃ visuddhānaṃ visujjhantānañca kā iriyāti idaṃ pucchi, taṃ kāmesu nābhigijjheyya. Manasānāvilo siyāti pariyuṭṭhānāni vitakkena ca bhagavā nivāreti, dve pana vitakkaanāvilatāya pariyuṭṭhānaṃ, yathā nīvaraṇesu niddiṭṭhaṃ. Kusalā sabbadhammesūti arahantaṃ visajjeti.

Kenassu tarati oghanti gāthā, imāni cattāri padāni. Cattāroyeva pañhā. Kiṃ kāraṇaṃ, na hi ettha atthānuparivatti byañjanaṃ [yathānuparivatthivajjaṃ (pī. ka.)] yathā paṭhamaṃ ajitapañhesu, tassa na ekaṃsena bahūni visajjanāni, bahukā pañhā, ekova na cāpi, sabbe pucchati, pubbe visajjito, yathā catuttho ajitopañhe, yaṃ ettha yathābhūtaṃ pariyesanāpadabandhena visajjanāyo evaṃ yathābhūtaṃ pariyesati. Yo puna ettha yaṃ evaṃ pucchati tattha ayamākāro pucchanāyaṃ antojaṭā bahijaṭāti gāthā [saṃ. ni. 1.29] pucchitavisajjanāya maggitabbā. Kathaṃ visajjitāti bhagavāti visajjeti? Sīle patiṭṭhāya naro sapaññoti gāthā. Tattha cittabhāvanāya samathā, paññābhāvanāya vipassanā. Tattha evaṃ anumīyati, ye dhammā samathena ca vipassanāya ca pahīyanti, te ime antojaṭā bahijaṭā. Tattha visajjanaṃ samathena rāgo pahīyati, vipassanāya avijjā. Ajjhattavatthuko rāgo antojaṭā, bāhiravatthuko rāgo bahijaṭā. Ajjhattavatthukā sakkāyadiṭṭhi, ayaṃ antojaṭā. Ekasaṭṭhi diṭṭhigatāni ca bāhiravatthukāni bahijaṭā, yā hi ajjhattavatthukā yā diṭṭhibhāgiyena bhavissati, ayaṃ jaṭā. Tathā saṃkhittena yā kāci ajjhattavatthukā taṇhā ca diṭṭhi ca, ayaṃ antojaṭā. Yā kāci bāhiravatthukā taṇhā ca diṭṭhi ca, ayaṃ bahijaṭā.

Yathā devatā bhagavantaṃ pucchati ‘‘catucakkaṃ navadvāra’’nti gāthā [saṃyuttanikāye]. Tattha bhagavā visajjeti ‘‘chetvā naddhiṃ varattaṃ cā’’ti gāthā, idaṃ bhagavā dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ visajjeti. Imāya visajjanāya bhagavā anumīyati kilese ettha purimāya gāthāya niddisitabbena. Taṃ hi catucakkanti cattāro vā hatthapādā. Navadvāranti nava vaṇamukhāni. Yathā catucakkanti cattāro upādānā, upādānappaccayā bhavo, upādānanirodhā bhavanirodho. Navadvāranti nava mānavidhā, mānajātikāya hi dukkhaṃ seyyenamhi paraso tīṇi tikāni puṇṇaṃ. Tikena saṃyuttaṃ hi pañcakāmaguṇiko rāgo. Tattha naddhīti taṇhā visajjīyati. Varattanti mānaṃ visajjeti, icchā lobho ca pāpakoti pañcakāmaguṇiko rāgo. Tattha visamalobho pāpakoti niddisiyati samūlataṇhanti. Aññāṇamūlakā taṇhāti aññāṇamūlakā taṇhā, taṇhāya ca diṭṭhiyā ca pahānaṃ. Ye ca puna aññepi keci catucakkayogena teneva kāraṇena ca yujjanti, saṃsāragāmino dhammā sabbe niddisitabbā. Tatthāyaṃ gāthā visajjanā pucchāya ca visajjanāya sameti [samaṃti (pī.)]. Yaṃ yadi sandena atha saha byākaraṇena anugītiyaṃ ca so vicayoti bhagavā yattakāni padāni nikkhipati, tattakehi anugāyati.

46. Aṭṭhahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato bhikkhu dūteyyaṃ gantumarahati [kātumarahati (pī. ka.) passa a. ni. 8.16]. Imāni aṭṭha padāni nikkhittāni. Chahi padehi bhagavā anugāyati.

‘‘Yo ve na byathati [byāthati (ka.)] patvā, parisaṃ uggavādiniṃ;
Na ca hāpeti vacanaṃ, na ca chādeti sāsanaṃ.

‘‘Asandiddhiṃ ca bhaṇati, pucchito na ca kuppati;
Sa ve tādisako bhikkhu, dūteyyaṃ gantumarahatī’’ti.

Tattha pana bhagavā yattakāni padāni nikkhipati, tattakehi anugāyati. Sattahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato kalyāṇamitto piyo garubhāvanīyoti vitthārena, idaṃ bhagavā sattahi padehi anugāyati. Iti bahussutavā anugāyati, appatarakathaṃ padaṃ vā nikkhepo, bahussutavā nava padāni nikkhepo, appatarikā anugītiyā bahutarikā anugāyati. Ayaṃ vuccati te anugīti ca vicayo, ayaṃ vicayo nāma hāro.

Tattha katamo yuttihāro?

Sabbesaṃ hārānaṃ, yā bhūmī yo ca gocaro tesaṃ;
Yuttāyutti parikkhā, hāro yuttīti niddiṭṭho.

Hārānaṃ soḷasannaṃ yathā desanā yathā vicayo yo ca niddisiyati, ayaṃ niddeso. Ayaṃ pucchā suttesu na yujjatīti yā tattha vīmaṃsā, ayaṃ yutti.

Yathā hi sahetū sappaccayā sattā saṃkilissanti, atthi hetu atthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya, sahetū sappaccayā sattā visujjhanti, atthi hetu atthi paccayo sattānaṃ visuddhiyā. Sīlavatā, ānanda, puggalena na veyyākaraṇiyā kinti me vippaṭisāro uppādeyya…pe… abyākaraṇaṃ kattabbaṃ, ayaṃ visuddhiyā maggo. Tassa hetu ko paccayo, sīlakkhandhassa cattāri cattāri hetu ca paccayo ca. Sappurisasaṃsevo yo ca patirūpadesavāso ca, ayaṃ upādāpaccayatā sappaccayo. Yaṃ porāṇakammaṃ assa vipāko paccayo, tāya paccayāya attasammāpaṇidhi, ayaṃ hetu. Iti sīlakkhandho sahetu sappaccayoti idaṃ lokikaṃ sīlaṃ.

Yaṃ pana lokuttaraṃ sīlaṃ, tassa tīṇi indriyāni paccayo – saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ samādhindriyaṃ – ayaṃ paccayo. Satindriyañca paññindriyañca hetu. Paññāya nibbedhagāminiyā, yaṃ sīlaṃ jāyati. Sotāpannassa ca sīlaṃ tenāyaṃ hetu ayaṃ paccayo. Yaṃ puna samādhino passaddhi ca pīti ca pāmojjaṃ paccayo. Yaṃ sukhaṃ hetu tena samādhikkhandho sahetu sappaccayo. Yaṃ samāhito yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ paññā. Tassa paratoghoso ajjhattaṃ ca yoniso manasikāro hetu ca paccayo ca, iti ime tayo khandhā sahetū sappaccayā evaṃ satta paññā. Sattabyākaraṇīsu ca suttesu na yujjati. Ayaṃ yuttihāro. So catūsu mahāpadesesu daṭṭhabbo.

47. Tattha katamaṃ padaṭṭhānaṃ?

Dhammaṃ deseti jino, tassa ca dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ;
Iti yāva sabbadhammā, eso hāro padaṭṭhāno.

Tattha pañcakāmaguṇā kāmarāgassa padaṭṭhānaṃ. Yesaṃ kesañci kāmarāgo uppajjati uppanno vā uppajjissati vā, etesu yepi pañcasu rūpesu āyatanesu nāññatra etehi kāmarāgassa padaṭṭhānanti. Vuccate, tena pañca kāmaguṇā kāmarāgassa padaṭṭhānaṃ. Pañcindriyāni rūparāgassa padaṭṭhānaṃ. Manindriyaṃ bhavarāgassa padaṭṭhānaṃ. Pañcakkhandhā sakkāyadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Ekasaṭṭhi diṭṭhigatāni diṭṭhirāgassa padaṭṭhānaṃ. Kāmadhātu kāmarāgassa padaṭṭhānaṃ. Arūpadhātu arūparāgassa padaṭṭhānaṃ. Sukhasaññā kāmarāgassa padaṭṭhānaṃ. Byāpādasaññā byāpādassa padaṭṭhānaṃ. Asampajaññatā sammohassa padaṭṭhānaṃ. Nava āghātavatthūni byāpādassa padaṭṭhānaṃ. Navavidhaṃ mānaṃ [navamānaṃ vidhamānassa (pī. ka.)] mānassa padaṭṭhānaṃ. Sukhā vedanā rāgānusayassa padaṭṭhānaṃ. Dukkhā vedanā paṭighānusayassa padaṭṭhānaṃ. Adukkhamasukhā vedanā avijjānusayassa padaṭṭhānaṃ. Attavādupādānañca musāvādo ca lobhassa padaṭṭhānaṃ. Pāṇātipāto ca pisuṇavācā ca pharusavācā ca byāpādassa padaṭṭhānaṃ. Micchattañca samphappalāpo ca mohassa padaṭṭhānaṃ. Bhavaṃ bhogañca vokāro ahaṃkārassa padaṭṭhānaṃ. Bāhirānaṃ pariggaho mamaṃkārassa padaṭṭhānaṃ. Kāyassa saṅgaṃ [kāyavaṅkaṃ (pī.)] diṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Kāyikadoso dosassa padaṭṭhānaṃ. Kāyikakāsāvo lobhassa padaṭṭhānaṃ. Yo yo vā pana dhammo yena yena ārammaṇena uppajjati saccādhiṭṭhānena vā dhammādhiṭṭhānena vā anusayanena vā, so dhammo tassa padaṭṭhānaṃ. Tena sārammaṇena so dhammo uppajjati.

Yathā manusso purimassa padassa padaṭṭhānaṃ alabhanto dutiyaṃ padaṃ uddharati, so pacchānupadaṃ saṃharati. Yadi pana yo na dutiyapadassa padaṭṭhānaṃ labhati, aparaṃ padaṃ uddharati. Tassa yo ceso paccayo bhavati. Evaṃ dhammo kusalo vā akusalo vā abyākato vā padaṭṭhānaṃ alabhanto na pavattati. Yathā payuttassa dhammassa yonilābho [yoniso lābho (pī.)], ayaṃ vuccati padaṭṭhāno hāro.

48. Tattha katamo lakkhaṇo hāro?

Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā tena;
Sabbe bhavanti vuttā, so hāro lakkhaṇo nāma.

Yesañca susamāraddhā, niccaṃ kāyagatāsatīti gāthāya vuttāya kāyagatāsatiyā vuttā vedanāgatā cittagatā dhammagatā ca sati catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ ekena satipaṭṭhānena. Na hi cittaṃ ekasmiṃ viññāṇaṭṭhitiyā pavattati, nānāsu gatīsu pavattati, kāyagatāsatiyā vuttāya vuttā vedanāgatā cittadhammagatā ca. Na hi kāyagatāsatiyā bhāvitāya satipaṭṭhānā cattāro bhāvanāpāripūriṃ na gacchanti. Evaṃ tassadisesu dhammesu vuttesu sabbadhammā vuttā ca bhavanti.

Sacittapariyodāpanaṃ, etaṃ buddhāna sāsananti gāthā cetasikā dhammā vuttā, citte rūpaṃ vuttaṃ. Idaṃ nāmarūpaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Tato sacittapariyodāpanā yaṃ yaṃ odapeti, taṃ dukkhaṃ. Yena odapeti, so maggo. Yato odapanā, so nirodho. Cakkhuṃ ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tattha sahajātā vedanā saññā cetanā phasso manasikāro ete te dhammā ekalakkhaṇā uppādalakkhaṇena. Yo ca rūpe nibbindati, vedanāya so nibbindati, saññāsaṅkhāraviññāṇesupi so nibbindati. Iti ye ekalakkhaṇā dhammā, tesaṃ ekamhi dhamme niddiṭṭhe sabbe dhammā niddiṭṭhā honti, ayaṃ vuccati lakkhaṇo hāro.

Tattha katamo catubyūho hāro?

Nirutti adhippāyo ca, byañjanā desanāya ca;
Suttattho pubbāparasandhi, eso hāro catubyūho.

Tattha katamā nirutti, sā kathaṃ pariyesitabbā [passitabbā (pī. ka.)]? Yathā vuttaṃ bhagavatā ekādasahi aṅgehi samannāgato bhikkhu khippaṃ dhammesu mahattaṃ pāpuṇāti, atthakusalo ca hoti, dhammakusalo ca hoti, niruttikusalo ca hoti, itthādhivacanakusalo ca hoti, purisādhivacanakusalo ca, vipurisādhivacanakusalo ca, atītādhivacanakusalo ca, anāgatādhivacanakusalo ca, paccuppannādhivacanakusalo ca. Ekādhippāyena kusalo nānādhippāyena kusalo. Kimhi desitaṃ, atītānāgatapaccuppannaṃ. Itthādhivacanena purisādhivacanena vipurisādhivacanena sabbaṃ yathāsuttaṃ niddiṭṭhaṃ. Taṃ byañjanato niruttikosallato yo yaṃ suttassa suniruttidunniruttitaṃ avekkhati, idaṃ evaṃ niropayitabbaṃ. Idampi na niropayitabbaṃ. Idaṃ vuccate niruttikosallaṃ.

49. Tattha katamaṃ adhippāyakosallaṃ? Yathādesitassa suttassa sabbassa vāraṃ gacchati imena bhagavatā desitabbanti. Yathā kiṃ appamādo amataṃ padaṃ, pamādo maccuno padanti gāthā. Ettha bhagavato ko adhippāyo? Ye asītimeva ākaṅkhanti te appamattā viharissanti, ayaṃ adhippāyo.

Yogassa kālaṃ na nivattati yā ca, so na tattha pāpintave bhavanti;
Vedanāmaggaisinā [vedanāmaggaṃ isinā (pī.)] paveditaṃ, dhutarajāsavā dukkhā pamokkhātā.

Ettha bhagavato ko adhippāyo? Ye dukkhe nāssādakā [dukkhena sādhakā (pī.)], te vīriyamārabhissanti dukkhakkhayāyāti. Ayaṃ tattha bhagavato adhippāyo. Iti gāthāya vā byākaraṇena vā desite iminā suttena sādhakā, yo evaṃ dhammānudhammaṃ paṭipajjatīti so adhippāyo, ayaṃ vuccati desanādhippāyo.

Tattha katamo pubbāparasandhi? Yaṃ gāthāyaṃ vā suttesu vā padāni asīti tāni bhavanti evaṃ vā evameti tassā gāthāya suttassa vā yāni purimāni padāni yāni ca pacchimakāni, tāni samosāretabbāni. Evaṃ so pubbāparena sandhi ñāyati. Yā ekā samāraddhā gāthā dve tīṇi vā tassa mekadese bhāsitānaṃ abhāsitāhi gāthāhi aniddiṭṭho attho bhavati tadupadhāritabbaṃ. Yaṃva sabbā [yaṃ vattabbaṃ (pī.)] itissa pariyesamānassa pariyesanā kaṅkhā, tassa vā puggalassa paññattīnaṃ apare pariyesitabbaṃ. Idaṃ vuccate pubbāparena sandhi. Kosallanti vatthuto nidānakosallaṃ. Byañjanato niruttikosallaṃ. Desanādhippāyakosallaṃ. Pubbāparena sandhikosallaṃ. Tattha tassa gāthā pariyesitā nidānaṃ vā. Upalabbhituṃ na attho niddisitabbo vatthuto nidānakosallaṃ atthakosallaṃ imehi catūhi padehi attho pariyesiyanto yathābhūtaṃ pariyiṭṭho hoti. Atha ca sabbo vatthuto vā nidānena vā yo adhippāyo byañjano nirutti sandhi ca anuttaro eso pubbāparena evaṃ suttatthena desitabbaṃ. Ayaṃ catubyūho hāro.

50. Tattha katamo āvaṭṭo hāro?

Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ;
Āvaṭṭati paṭipakkhe, āvaṭṭo nāma so hāro.

Yathā kiṃ unnaḷānaṃ pamattānanti gāthāyo. Yaṃ pamādo, idaṃ kissa padaṭṭhānaṃ? Kusalānaṃ dhammānaṃ osaggassa. Kusaladhammosaggo pana kissa padaṭṭhānaṃ? Akusaladhammapaṭisevanāya. Kissa padaṭṭhānaṃ, kusaladhammapaṭisevanāya? Kissa padaṭṭhānaṃ, kilesavatthupaṭisevanāya? Iti pamādena mohapakkhiyā diṭṭhi avijjā chandarāgapakkhiyā. Tattha taṇhā ca diṭṭhi cattāro āsavā taṇhā kāmāsavo ca bhavāsavo ca diṭṭhāsavo ca avijjāsavo ca. Tattha citte atthīti diṭṭhi cetasikesu niccanti pañcasu kāmaguṇesu ajjhāvahanena kāmāsavo, upapattīsu āsatti bhavāsavo. Tattha rūpakāyo kāmāsavassa bhavāsavassa ca padaṭṭhānaṃ. Nāmakāyo diṭṭhāsavassa avijjāsavassa ca padaṭṭhānaṃ.

Tattha alliyanāya ajjhattavāhanaṃ kāmāsavassa lakkhaṇaṃ. Patthanaganthanaabhisaṅkhārakāyasaṅkhāraṇaṃ bhavāsavassa lakkhaṇaṃ, abhiniveso ca parāmāso ca diṭṭhāsavassa lakkhaṇaṃ. Appaṭivedho dhammesu asampajaññā ca avijjāsavassa lakkhaṇaṃ. Ime cattāro āsavā cattāri upādānāni. Kāmāsavo kāmupādānaṃ, bhavāsavo bhavupādānaṃ, diṭṭhāsavo diṭṭhupādānaṃ, avijjāsavo attavādupādānaṃ, imehi catūhi upādānehi pañcakkhandhā. Tattha avijjāsavo citte pahātabbo, so citte cittānupassissa pahīyati. Diṭṭhāsavo dhammesu pahātabbo, so dhammesu dhammānupassissa pahīyati. Bhavāsavo āsattiyā pahātabbo, so vedanāsu vedanānupassissa pahīyati. Kāmāsavo pañcasu kāmaguṇesu pahātabbo, so kāye kāyānupassissa pahīyati. Tattha kāyānupassanā dukkhamariyasaccaṃ bhajati. Vedanānupassanā pañcannaṃ indriyānaṃ paccayo sukhindriyassa dukkhindriyassa somanassindriyassa domanassindriyassa upekkhindriyassa, sattakilesopacāro tena samudayaṃ bhajati. Citte cittānupassanā nirodhaṃ bhajati. Dhammesu dhammānupassanā maggaṃ bhajati. Tenassa catūsu ca dassanena tasseva sabbe pahīyanti, yena niddiṭṭhā paṭhamaṃ unnaḷānaṃ pamattānaṃ tesaṃ vaḍḍhanti āsavā. Jānato hi passato āsavānaṃ khayo dukkhaṃ samudayo nirodho maggo hi akusalā dhammā. Evaṃ pariyesitabbā. Yāva tassa akusalassa gati tato paṭipakkhena akusale dhamme pariyesati tesaṃ kilesānaṃ hārena āvaṭṭati. Ayaṃ vuccate āvaṭṭo hāro. Evaṃ sukkāpi dhammā pariyesitabbā. Akusaladhamme āgamissa.

Tattha āvaṭṭassa hārassa ayaṃ bhūmi sati upaṭṭhānā ca vipallāsā ca cattāri ñāṇāni sakkāyasamuppādāyagāminī ca paṭipadā sakkāyanirodhagāminī paṭipadā.

51. Tattha katamo vibhatti hāro? Yaṃ kiñci vibhajjabyākaraṇīyaṃ vuccati vibhatti hāro. Yathā kiṃ āgantvā ca puna puggalo hoti, no vāgataṃ na paribhāsati [no vā na paribhāsati (pī.), na tāvāyaṃ paribhāsi (ka.)] paripucchatāya pañhāya atiyanaṃ ekassa kiñci – ayaṃ vuccate vibhatti hāro.

Tattha katamo parivattano hāro. Yaṃ kiñci paṭipakkhaniddeso, ayaṃ vuccati parivattano hāro. Yathā vuttaṃ bhagavatā sammādiṭṭhikassa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotīti vitthārena sabbāni maggaṅgāni. Ayaṃ vuccate parivattano hāro.

Tattha katamo vevacano hāro?

Vevacanehi anekehi, ekaṃ dhammaṃ pakāsitaṃ;
Sutte yo jānāti suttavidū, vevacano nāma so hāro.

Yathā āyasmā sāriputto ekamhi vatthumhi vevacanena nānāvuttena bhagavatā pasaṃsito ‘‘mahāpañño sāriputto hāsapañño javanapañño’’ti idaṃ paññāya vevacanaṃ. Yathā ca maggavibhaṅge niyyānattho ekamekaṃ maggaṅgaṃ vevacanehi niddiṭṭhaṃ. Evaṃ avijjāya vevacanā. Ekaṃ akusalamūlaṃ tadeva santaṃ tesu tesu janapadesu tena tena pajānanti. Na hi anena tadevapi ālapiyanti aññaṃ bhajati. Sabbakāmajahassa bhikkhunoti kāmā ālapitā. Yassa nitthiṇṇo saṅkoti teyeva kāme saṅkāti ālapati. Suṇamānassa puretaraṃ rajjanti teyeva kāme rajjanti ālapati. Evaṃ suttamhi yo dhammo desiyati tassa pariyeṭṭhi ‘‘katamassa dhammassa idaṃ nāmaṃ katamassa idaṃ vevacana’’nti. Sabbaññū hi yesaṃ yesaṃ yā nirutti hoti, yathāgāmi tena tena desetīti tassa vevacanaṃ pariyesitabbaṃ. Ayaṃ vevacano hāro.

52. Tattha katamo paññatti hāro? Cattāri ariyasaccānīti suttaṃ niddisati, nikkhepapaññatti. Yā samudayapaññatti. Kabaḷīkāre āhāre atthi chando atthi rāgo yāva patiṭṭhitaṃ. Tattha viññāṇaṃ pabhavapaññattiṃ paññapeti. Kabaḷīkāre āhāre natthi chando…pe… samugghāti paññatti.

Tassa kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccatīti pahānapaññattiṃ paññapeti. Taṇhā yassa purakkhatā paññā parivattati gāthā manāpapaññattiṃ paññapeti. Evaṃ pana manāpapaññattīti ekadhammaṃ bhagavā paññapeti. Na hi taṇhā dukkhasamudayoti kāretvā sabbattha taṇhāsamudayo niddisitabbo. Yathā uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti vinodeti pajahatīti paṭikkhepapaññatti. Evaṃ sabbesaṃ dhammānaṃ kusalānañca akusalānañca yañcassa dhammakkhettaṃ bhavati, so ceva dhammo tattha pavattati. Tadavasiṭṭhā dhammā tassānuvattakā honti. Sā duvidhā paññatti – parādhīnapaññatti ca sādhīnapaññatti ca. Katamā sādhīnapaññatti? Samādhiṃ, bhikkhave [passa saṃ. ni. 3.5], bhāvetha, samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti. ‘‘Rūpaṃ anicca’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ sādhīnapaññatti parādhīnapaññatti ca, sā paññatti paññāya ca sīlassa ca, yathā cattāri jhānāni bhāvetha. Tassa atthi samādhindriyaṃ mudūni cattāri indriyāni tāni catuparādhīnāni, tīṇi aveccappasādeti parādhīnaṃ samādhindriyaṃ cattāri indriyāni parādhīnāti catūsu ariyasaccesu aparādhīnaṃ paññindriyaṃ satipaṭṭhānesu sammappadhānesu vīriyindriyaṃ. Iti sake padaṭṭhāne sake khettasādhīno so dhammo, so ca tattha paññāpetabbo. Tassa paṭipakkhā nighāto niddisitabbo. Etthāyaṃ anekākārapaññatti kena kāraṇena ayaṃ dhammo paññattoti. Ayaṃ vuccate paññatti.

53. Tattha katamo otaraṇo hāro? Chasu dhammesu otāretabbaṃ. Katamesu chasu? Khandhesu dhātūsu āyatanesu indriyesu saccesu paṭiccasamuppādesu. Natthi taṃ suttaṃ vā gāthā vā byākaraṇaṃ vā. Imesu channaṃ dhammānaṃ aññatarasmiṃ na sandissati. Ettāvatā esa sabbā desanā yā tā khandhā vā dhātuyo vā āyatanāni vā saccāni vā paṭiccasamuppādo vā, tattha pañcannaṃ khandhānaṃ vedanākkhandho rāgadosamohānaṃ padaṭṭhānaṃ. Tattha tisso vedanāyo tassa sukhāya vedanāya somanasso savicāro, dukkhāya vedanāya domanasso savicāro, adukkhamasukhāya vedanāya upekkho savicāro. Yaṃ puna tattha vedayitaṃ idaṃ dukkhasaccaṃ, khandhesu saṅkhārakkhandho tattha kāyo pamattaṃ saupavattati, tañca saṅkhāragato dvidhā ca bhavaṅgotaraṇaṃ kammaṃ tīṇi ca saṅkhārāni puññābhisaṅkhārā vā apuññā vā āneñjā vā hetu sabbasarāgassa no vītarāgassa, dosassa abhisaṅkhārāni ca avītarāgo ceteti ca pakappeti ca, vītarāgo pana ceteti ca no abhisaṅkharoti, yaṃ uṇhaṃ vajiraṃ kaṭṭhe vā rukkhe vā aññattha vā patantaṃ bhindati ca ḍahati ca, evaṃ sarāgacetanā ceteti ca abhisaṅkharoti ca. Yathā sataṃ vajiraṃ na bhindati na ca ḍahati, evaṃ vītarāgacetanā ceteti na ca abhisaṅkharoti. Tattha pañcannaṃ khandhānaṃ eko khandho anindriyasarīraṃ saññākkhandho.

Tattha dhātūnaṃ aṭṭhārasa dhātuyo. Tattha yā rūpī dasa dhātuyo, tāsu desiyamānāsu rūpakkhandho niddisitabbo, dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Yepi ca cha viññāṇakāyā manodhātusattamā, tattha viññāṇakkhandho ca niddisitabbo, dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Dhammadhātu pana dhammasamosaraṇā, so dhammo hetunā ca nissandena ca phalena ca kiccena ca vevacanena ca yena yena upalabbhati, tena tena niddisitabbo. Yadi vā kusalā yadi vā akusalā yadi vā abyākatā yadi vā asaṅkhatā. Dvādasannaṃ āyatanānaṃ dasa āyatanāni rūpāni taṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ niddisitabbaṃ. Rūpakkhandho ca manāyatanañca viññāṇakkhandhena niddisitabbaṃ, dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Dhammāyatanaṃ nānādhammasamosaraṇaṃ. Tattha ye dhammā indriyānaṃ indriyesu niddisitabbā, ye anindriyānaṃ anindriyesu niddisitabbā. Pariyāyato ca otāretabbā. Yathā sā dhammadhātu tathā dhammāyatanaṃ pariyesitabbaṃ. Yāyeva hi dhammadhātu tadeva dhammāyatanaṃ anūnaṃ anadhikaṃ.

Tattha paṭiccasamuppādo atthi tividho, atthi catubbidho, atthi duvidho. Tattha tividho paṭiccasamuppādo hetuphalanissando. Avijjā saṅkhārā taṇhā upādānaṃ ca ayaṃ hetu, viññāṇaṃ nāmarūpaṃ saḷāyatanaṃ phasso vedanā ca ayaṃ paccayo, yo bhavo ayaṃ vipāko, yā jāti maraṇaṃ ayaṃ nissando.

Kathaṃ catubbidho hetu paccayo vipāko nissando ca? Avijjā ca taṇhāsaṅkhārā ca upādānaṃ ca – ayaṃ hetu. Viññāṇaṃ nāmarūpassa paccayo. Nāmarūpaṃ upapajjati, tathā upapannassa saḷāyatanaṃ phasso vedanā ca – ayaṃ paccayo. Yo bhavo ayaṃ vipāko. Yā jāti yā ca jarāmaraṇaṃ – ayaṃ nissando.

Kathaṃ duvidho paṭiccasamuppādo? Avijjā saṅkhārā taṇhā upādānaṃ – ayaṃ samudayo. Viññāṇaṃ nāmarūpaṃ saḷāyatanaṃ phasso vedanā bhavo jāti maraṇañca – idaṃ dukkhaṃ. Yaṃ pana avijjānirodhā saṅkhāranirodho imāni tappaṭipakkhena dve saccāni. Tasmā paṭiccasamuppādo yena ākārena niddiṭṭho, tena tena niddisitabbo.

Tathā bāvīsati indriyāni. Dvādasa indriyāni cakkhundriyāni cakkhundriyaṃ yena domanassindriyaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Purisindriyaṃ ca diṭṭhiyā ca taṇhāpadaṭṭhānaṃ. Yato puriso purisakānaṃ taṃ evaṃ kātabbatā. Atha ajjhattaṃ sārajjati. Ayaṃ ahaṃkāro taṃ yasā sāratto bahiddhā pariyesati, ayaṃ mamaṃkāro evaṃ itthī, tattha sukhindriyaṃ ca somanassindriyaṃ ca purisindriyassānuvattakā honti. Tassa adhippāyaparipuṇṇā lobhadhammā kusalamūle pavaḍḍhenti. Tassa ce ayamadhippāyo na pāripūriṃ gacchati. Tassa dukkhindriyaṃ ca domanassindriyaṃ ca vattati. Doso ca akusalamūlaṃ pavaḍḍhati. Sace pana upekkhā bhāveti upekkhindriyassa anuvattakāmā bhavati. Amoho ca kusalamūlaṃ pavaḍḍhati. Iti satta indriyāni kilesavatthumupādāya ananvemāni avamāni sabbassa vedanā itthindriyaṃ purisindriyaṃ. Tattha aṭṭha indriyāni saddhindriyaṃ yāva aññātāvino indriyaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā. Dasannaṃ paññindriyānaṃ kāmarāgassa padaṭṭhānaṃ. Manindriyaṃ bhavarāgassa padaṭṭhānaṃ. Paññindriyāni rūparāgassa padaṭṭhānaṃ. Itthindriyaṃ ca purisindriyaṃ ca satta paññattiyā padaṭṭhānaṃ. Tattha yena yena indriyena yuttaṃ vā gāthāya otāretuṃ sakkoti, tena tena niddisitabbo. Evaṃ khandhesu dhātūsu āyatanesu saccesu paṭiccasamuppādesu ayaṃ otaraṇo hāro.

54. Tattha katamo sodhano hāro? Yo gāthā ekena ārambho bhāsissanti. Tattha ekissā bhāsitāya avasiṭṭhāsu bhāsitāsu so attho na niddisitabbo. Kiṃ kāraṇaṃ? Na hi tāva so attho bhāsito, so abhāsito na sakkā niddisituṃ. Yathā kiṃ appamādo amataṃ padanti gāthā ayamekā gāthā niddisitabbā. Kiṃ kāraṇaṃ, atthikkhātāva imassa ārambhassa anabhāsitaṃ?

Evaṃ [etaṃ (pī.) passa dha. pa. 22] visesato ñatvā, appamādamhi paṇḍitā;
Appamāde pamodanti, ariyānaṃ gocare ratāti.

Idaṃ abhāsitaṃ. Imissāpi gāthāya bhāsitāya attho niddisitabbo. Kiṃ kāraṇaṃ, atthi tattha avasiṭṭhaṃ? Te jhāyino [dha. pa. 23] sātatikā, niccaṃ daḷhaparakkamāti gāthā, evaṃ imā gāthāyo upadhāritā yadā bhavanti, tadā attho niddisitabbo. Evaṃ assutapubbesu suttesu byākaraṇesu vā ekuddeso bhāsito. Yā vīmaṃsā tulanā idaṃ atthi kiccaṃ, idaṃ suttaṃ bhāsitaṃ tassa vevacanaṃ niddiṭṭhaṃ vā na vāti. Tattha yā vīmaṃsā, ayaṃ vuccate sodhano hāro.

55. Tattha katamo adhiṭṭhāno hāro? Ekattatā ca vemattatā ca. Tattha kitapaññatti ca kiccapaññatti ca. Sā ekattatā ca vemattatā ca yathā paññatti ekavevacanena vemattatā pajānātīti paññā, sā ca ādhipateyyaṭṭhena paññatti. Yaṃ anomattiyaṭṭhena paññattanti. Taṃ anomattiyaṭṭhena paññābalaṃ. Tanubhūtā gocarattavasā sevasati tīsu ratanesu anussati buddhānussati dhammānussati saṅghānussati aviparītānussaraṇatāya. Sammādiṭṭhi dhammānaṃ pavicayena dhammavicayasambojjhaṅgo abhinīhārato abhiññāti. Saṅkhepena maggā kā vatthu avikopanatāya ekattā, yathā uṇhena saṃsaṭṭhaṃ uṇhodakaṃ, sītena saṃsaṭṭhaṃ sītodakaṃ khārodakaṃ guḷhodakanti, idaṃ ekattatā vemattatā ca.

Atthi puna dhammo nānādhammasaṅghato ekato yathārūpaṃ cattāro vāretabbā, tañca rūpanti ekattatā. Pathavīdhātu āpo tejo vāyodhātūti vemattatā. Evaṃ sabbā catasso dhātuyo rūpanti ekattatā, pathavīdhātu āpo tejo vāyodhātūti vemattatā. Pathavīdhātūti lakkhaṇato ekattatā, saṃkiṇṇavatthuto vemattatā. Yaṃ kiñci kakkhaḷalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ pathavīdhātūti ekattatā. Kesā lomā nakhā dantā chavi cammanti vemattatā. Evaṃ sabbaṃ catasso dhātuyo rūpanti ekattaṃ. Saddā gandhā rasā phoṭṭhabbāti vemattatā.

Atthi puna dhammo vemattatā añño nāmaṃ labhati. Yathā kāyānupassanāya navasaññā vinīlakasaññā uddhumātakasaññā, ayaṃ asubhasaññā, yā ekattatā ārammaṇato vemattato, sā evaṃ saññāvedanāsu ādīnavaṃ samanupassato tathādhiṭṭhānaṃ samādhindriyaṃ ca sāyeva dhammesu tattha saññābhāvanā vīriyindriyaṃ ca dhammesu dhammānupassanā citte attasaññaṃ pajahato paññindriyaṃ ca citte cittānupassanā. (Iti) [( ) natthi pī. potthake] yo koci ñāṇapacāro sabbaso paññāya gocaro paññā, ayaṃ vemattatā, yathā kāmarāgo bhavarāgo diṭṭhirāgoti vemattatā taṇhāya. Iti yaṃ ekattatāya ca vemattatāya ca ñāṇaṃ vīmaṃsanā tulanā. Ayaṃ adhiṭṭhāno hāro.

56. Tattha katamo parikkhāro hāro? Sahetu sappaccayaṃ vodānañca saṃkileso ca, yaṃ tadubhayaṃ pariyeṭṭhi, sa parikkhāro hāro. Iti dhammānaṃ sahetukānaṃ hetu pariyesitabbo, sappaccayānaṃ paccayo pariyesitabbo.

Tattha kiṃ nānākaraṇaṃ, hetussa ca paccayassa ca? Sabhāvo hetu, parabhāvo paccayo. Parabhāvassa paccayo hetupi, sabhāvassa hetuyā parabhāvassa kassaci paccayo avutto hetu, vutto paccayo. Ajjhattiko hetu, bāhiro paccayo. Sabhāvo hetu, parabhāvo paccayo. Nibbattako hetu, paṭiggāhako [pariggāhako (ka.)] paccayo. Nevāsiko hetu, āgantuko paccayo. Asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayo. Ekoyeva hetu, aparāparo paccayo.

Hetussa upakaraṇaṃ samudānetabbo. Samudānaṃ hetu, tattha duvidho hetu. Duvidho paccayo – samanantarapaccayo ca paramparapaccayo ca. Hetupi duvidho – samanantarahetu ca paramparahetu ca. Tattha katamo paramparapaccayo? Avijjā nāmarūpassa paramparapaccayo, viññāṇaṃ samanantarapaccayatāya paccayo. Yadi ādimhi avijjānirodho bhavati nāmarūpassa nirodhopi. Tattha samanantaraṃ kiṃ kāraṇaṃ paramparapaccayo samanantarapaccayo samuddānito, ayaṃ paccayato. Tattha katamo paramparahetu? Vijānantassa paramparahetutāya hetu, aññākāro samanantarahetutāya hetu. Yassa hi yaṃ samanantaraṃ nibbattati, so tassa hetupi jātinirodhā bahi ākāranirodho, ākāranirodhā daṇḍanirodho, daṇḍanirodhā khaṇḍanirodho. Evaṃ hetupi dvidhā so tāhi passitabbo.

Paṭiccasamuppādo yathā avijjāpaccayo tassa puna kiṃpaccayo, ayoniso manasikāro. So kassa paccayo saṅkhārānaṃ, iti paccayo ca samuppannaṃ ca tassa ko hetu avijjāyeva. Tathā hi purimā koṭi na paññāyati. Tattha avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānassa hetu purimā hetu pacchā paccayo, sāpi avijjāsaṅkhārānaṃ paccayo catūhi kāraṇehi sahajātapaccayatāya samanantarapaccayatāya abhisandanapaccayatāya patiṭṭhānapaccayatāya.

57. Kathaṃ sahajātapaccayatāya avijjāsaṅkhārānaṃ paccayo? Yaṃ cittaṃ rāgapariyuṭṭhaṃ, tattha avijjāpariyuṭṭhānena sabbaṃ paññāya gocaraṃ hanti. Tattha saṅkhārā tipaccayaṭṭhikā addhābhūmikāramahattassa [laddhā bhūmikaramahattassa (pī. ka.)] ayaṃ avijjāsahasamuppannaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullatamāpajjantī catūhi kāraṇehi paññā pahīyati. Katamehi catūhi? Anusayo pariyuṭṭhānaṃ saṃyojanaṃ upādānaṃ. Tattha anusayo pariyuṭṭhānaṃ jāti pariyuṭṭhitā saṃyujjati saṃyuttā upādiyati upādānapaccayā bhavo. Evaṃ te saṅkhārā tividhā uppannā bhūmigatā nāsaññattha ayaṃ maggena vinītattāyāti [vinibhattāya (pī.), vinibhattatāya (ka.)] te thāmagatā apativinītātipi te saṅkhārāti vuccati, evaṃ sahetusamuppannaṭṭhena atthi meva paccayā saṅkhārānaṃ paccayo niddiṭṭhaṃ apanetvā kusalaṃ akusalaṃ kusalo ca akusalo ca pakkhipitabbo, vipākadhammā apanetvā vacanīyaṃ avacanīyaṃ vacanīyañca avacanīyañca pakkhipitabbaṃ, bhavaapevirittā, sabbasuttaṃ parikkhipitabbaṃ.

Dasa tathāgatabalāni cattāri vesārajjāni puññāni anaññākataṃ avijjā samanantarapaccayatāya saṅkhārānaṃ paccayo yena cittena saha samuppannā avijjā tassa cittassa samanantaracittaṃ samuppannanti, tassa yaṃ samanantaracittaṃ samuppannanti, tassa pacchimassa cittassa purimacittaṃ hetupaccayatāya paccayo, tena avijjā hetu tena cittena upādānaṃ anokāsakatā ñāṇaṃ na uppajjanti. Yā tassa appamādā dhātu abhijjhābhisanditā tahiṃ vipallāsā uppajjanti ‘‘asubhe subha’’nti ‘‘dukkhe sukha’’nti, tattha saṅkhārā uppajjanti rattā duṭṭhā mūlassa cetanā rāgapariyuṭṭhānena byāpādapariyuṭṭhānena avijjāpariyuṭṭhānena diṭṭhivipallāso vatthuniddese niddisitabbo, yaṃ viparītacitto vijānāti ayaṃ cittavipallāso, yā viparītasaññā upaggaṇhāti ayaṃ saññāvipallāso. Yaṃ viparītadiṭṭhi abhinivisati ayaṃ diṭṭhivipallāso. Aṭṭha micchattāni vaḍḍhanti, tīṇi akusalāni ayoniso manasikāre uppannaṃ viññāṇañca vijjañca karonti. Iti pubbāparante akusalānātaritaro saṅkhārā vuddhiṃ vepullataṃ gacchanti. Te ca mahatā ca appaṭividitā ponobhavikā [ponobbhavikā (ka.)] saṅkhārā bhavanti. Iti evaṃ avijjā sahajātapaccayatāya saṅkhārānaṃ paccayo samanantarapaccayatāya ca.

58. Kathaṃ abhisandanākārena avijjā saṅkhārānaṃ paccayo? Sā avijjā te saṅkhāre abhisanneti parippharati. Seyyathāpi nāma uppalaṃ vā padumaṃ vā taṃ udake vaḍḍhaṃ assa, sītena vārinā abhisannaṃ parisandanaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullataṃ āpajjati. Evaṃ abhisandanaṭṭhena avijjā saṅkhārānaṃ paccayo.

Kathaṃ patiṭṭhahanaṭṭhena avijjā saṅkhārānaṃ paccayo? Te saṅkhārā avijjāyaṃ nissāya vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullataṃ āpajjanti. Seyyathāpi nāma uppalaṃ vā padumaṃ vā pathaviṃ nissāya pathaviṃ patiṭṭhāya vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullataṃ āpajjati. Ete saṅkhārā avijjāyaṃ patiṭṭhitā avijjāyaṃ nissāya vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullataṃ gacchanti. Evaṃ patiṭṭhahanaṭṭhena avijjā saṅkhārānaṃ paccayo.

Puna rāgasahagatassa kammassa vipākena paṭisandhimhi bhavo nibbattati, taṃ kammassa [kāmassa (pī.)] sabbaṃ abhiniviṭṭhaṃ aññāṇavasena ponobhavikā saṅkhārāti vuccanti, evampi avijjāpaccayā saṅkhārā atthi. Puna pañcasu ye ca sekkhā puggalā, ye ca asaññisamāpattiṃ samāpannā, ye ca bhavagatā, ye ca antogatāyeva saṃsedajā, ye ca vā pana añño hi koci anāgāmibhūtā na cetenti na ca patthenti, tesaṃ kiṃ paccayā saṅkhārā. Puna rāgā atthi tesaṃ saṅkhārāni upādānāni cittamanussarantiyeva avipakkavipākasamūhatā asamucchinnapaccayā tesaṃ puna ca gato bhavati. Evampi hi avijjāpaccayā saṅkhārā. Puna sā te na upādānā napi saṅkhārā atthi, puna tesaṃ satta anusayā asamūhatā asamucchinnā tadārammaṇaṃ bhavati. Viññāṇassa patiṭṭhāya viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Evampi avijjāpaccayā saṅkhārā. Puna sā yaṃ kiñci kammaṃ ācayagāmi sabbaṃ taṃ avijjāvasena abhisaṅkhariyati taṇhāvasena ca allīyati aññāṇavasena ca tattha ādīnavampi na jānāti. Tadeva viññāṇabījaṃ bhavati, sāyeva taṇhāsineho bhavati. Sāyeva avijjā sammohoti. Evampi avijjāpaccayā saṅkhārā vattabbā. Iti imehi ākārehi avijjā saṅkhārānaṃ paccayo.

Tattha avijjāya hetu ayoniso manasikāro paccayo hoti. Tattha abhicchedo ayaṃ tattha tatiyaṃ balaṃ [phalaṃ (pī.)] nivatti, ayaṃ paṭisandhi. Tattha punabbhavo yo avecchedo asamugghātanaṭṭhena ayaṃ anusayo. Yathā paṭākaṃ vā sāṭakaṃ vā dve janā pīḷesu ca ekā vā balaṃ vā assa nivāṭassesu, na pana pīḷesu soseyya. Tattha yaṃ sinehā āpodhātu anupullanā sosetabbā. Uṇhadhātumāgamma sace puna taṃ ākāse nikkhipeyya taṃ ussāvena yebhuyyataraṃ sinehamāpajjeyya, na hi anāgamma tejodhātuṃ parisesaṃ gaccheyya. Evameva bhavaggaparamāpi samāpatti na anurūpassa samugghātāya saṃvattati. Te hi ālayanti sammasanti, na ca taṇhāya taṇhāpahānaṃ gacchanti. Tattha so asamugghāto. Avijjāya anusayo ca cittassa sampalibodho, idaṃ pariyuṭṭhānaṃ. Yathābhūtaṃ viññāṇassa appaṭivedho ayaṃ avijjāāsavo avijjāviññāṇabījaṃ bhavati. Yaṃ bījaṃ so hetu na samucchijjati, asamucchijjanto paṭisandehati. Paṭisandahanto na samugghātaṃ gacchati. Asamugghātaṃ cittaṃ pariyonahati, pariyonaddhacitto yathābhūtaṃ nappajānāti, iti saññāṇassa sāsavattho, avijjattho, hetuattho, avacchedattho, anivattiattho, phalattho paṭisandhiattho, punabbhavattho, asamugghātattho, anusayattho, pariyuṭṭhānattho, apaṭivedhanattho. Ettāvatā avijjāya khettaṃ niddiṭṭhaṃ bhavati. Ayaṃ vuccate parikkhāro nāma hāro.

59. Tattha katamo samāropano hāro? Ugghaṭitamhi tamhi santañceva ca naṃ vitthāraṃ pana vattabbaṃ. Vitthāravidhaṃ cittaññā ayaṃ samāropano hāro. Tattha nāmaniddeso upaghaṭakā [ugghaṭakā (pī.)] vatthuniddeso vevacanaṃ vatthubhūto vitthāro. Yathā kiṃ, yā bhikkhūnaṃ vattato [nivattato (pī.)] pahātabbo, ayaṃ upaghaṭanā.

Tattha katamo samāropano? Kiñci na vattabbaṃ, rūparāgaṃ vā nāmavantapahātabbaṃ [nāmamantapahātabbaṃ (ka.)]. Yāva viññāṇanti vitthārena kātabbāni. Avijjā tā opammena paññāpetabbā, ayaṃ samāropano. Nissitacittassa ca mattiko ca nissayo taṇhā ca diṭṭhi ca. Tattha diṭṭhi avijjā taṇhā saṅkhārā. Tattha diṭṭhipaccayā taṇhā ime avijjāpaccayā saṅkhārā. Tattha nissitaṃ viññāṇaṃ idaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ yāva jarāmaraṇaṃ, idaṃ saṃkhittena bhāsite avasiṭṭhaṃ paropayati.

Anissitassa [passa udā. 74] calitaṃ natthīti tassa evaṃ diṭṭhiyā taṇhāya ca pahānaṃ tattha diṭṭhiavijjānirodhāya bhūtaṃ viññāṇaṃ sarāgaṭṭhāniyesu dhammesu taṃ taṃ dhammaṃ upecca aññaṃ dhammaṃ dhāvati makkaṭopamatāya, atha khvassa parittesu dhammesu sarāgaṭṭhāniyesu chandarāgo natthi kuto tato calanā, adhimattesu sattesu cittaṃ nivessayati taṃ apatiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ anāhāraṃ nirujjhati viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho yāva jarāmaraṇanirodho. Ayaṃ samāropano.

Tattha rāgavasena viññāṇassa calitaṃ sapariggaho, tasmiṃ calite asati yo parikilesopacāro tividho aggi paṭippassaddho bhavati. Tenāha calite asante passaddhi hoti. Tattha yaṃ samāropanā passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Yāva vimuttitamiti ñāṇadassanaṃ bhavati. So āsavānaṃ khayā ca vimutti no upapajjati. Tassa upapattissa āgatigatiyā asantiyā nevidha na huraṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassāti anupādisesā nibbānadhātu. Idamassa suttassa majjhe samāropitaṃ paṭiccasamuppāde ca vimuttiyaṃ ca yogo na ca etaṃ tassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ vibhajjanti. Ayaṃ vuccate samāropano hāro. Na ca saṃkilesabhāgiyena suttena saṃkilesabhāgiyo ye ca dhammā samāropayitabbā nāññe. Evaṃ vāsanābhāgiye nibbedhabhāgiye, ayaṃ samāropano hāro. Ime soḷasa hārā.

Suvīrassa mahākaccāyanassa jambuvanavāsino peṭakopadese

Pañcamā bhūmi.

6. Suttatthasamuccayabhūmi

60. Buddhānaṃ bhagavantānaṃ sāsanaṃ tividhena saṅgahaṃ gacchati, khandhesu dhātūsu āyatanesu ca. Tattha pañcakkhandhā rūpakkhandho yāva viññāṇakkhandho. Dasa rūpaāyatanāni cakkhu rūpā ca yāva kāyo phoṭṭhabbā ca, ayaṃ rūpakkhandho. Tattha cha vedanākāyā vedanākkhandho cakkhusamphassajā vedanā yāva manosamphassajā vedanā, ayaṃ vedanākkhandho. Tattha cha saññākāyā saññākkhandho, rūpasaññā yāva dhammasaññā ime cha saññākāyā, ayaṃ saññākkhandho. Tattha cha cetanākāyā saṅkhārakkhandho, rūpasañcetanā yāva dhammasañcetanā ime cha cetanākāyā, ayaṃ saṅkhārakkhandho. Tattha cha viññāṇakāyā viññāṇakkhandho, cakkhuviññāṇaṃ yāva manoviññāṇaṃ ime cha viññāṇakāyā, ayaṃ viññāṇakkhandho. Ime pañcakkhandhā.

Tesaṃ kā pariññā? Aniccaṃ dukkhaṃ saññā anattāti esā etesaṃ pariññā. Tattha katamo khandhattho? Samūhattho khandhattho, puñjattho khandhattho, rāsattho khandhattho. Taṃ yathā dabbakkhandho vanakkhandho dārukkhandho aggikkhandho udakakkhandho vāyukkhandho iti evaṃ khandhesu sabbasaṅgahova evaṃ khandhattho.

Tattha aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu rūpadhātu cakkhuviññāṇadhātu…pe… manodhātu dhammadhātu manoviññāṇadhātu. Etāyo aṭṭhārasa dhātuyo. Tāsaṃ pariññā aniccaṃ dukkhaṃ saññā anattāti esā etāsaṃ pariññā. Tattha ko dhātuattho? Vuccate avayavattho dhātuattho. Avayavoti cakkhu no pasādo cakkhudhātu. Evaṃ pañcasu dhātūsu puna rāgavavacchedattho dhātuattho. Vavacchinnā hi cakkhudhātu. Evaṃ pañcasu punarāha ekantipakatyatthena dhātuatthoti vuccate. Taṃ yathā, pakatiyā ayaṃ puriso pittiko semhiko vātiko sannipātikoti evaṃ pakaticakkhudhātu dasannaṃ piyā ca sabbesu indriyesu…pe… visabhāgattho dhātuattho.

Tattha dvādasāyatanāni katamāni? Cha ajjhattikāni cha bāhirāni. Cakkhāyatanaṃ yāva manāyatananti ajjhattikaṃ, rūpāyatanaṃ yāva dhammāyatananti bāhiraṃ. Etāni dvādasa āyatanāni. Etesaṃ kā pariññā? Aniccaṃ dukkhaṃ saññā anattāti, esā etesaṃ pariññā. Api ca dvidhā pariññā ñātapariññā ca pahānapariññā ca. Tattha ñātapariññā nāma aniccaṃ dukkhaṃ saññā anattāti, esā ñātapariññā. Pahānapariññā pana chandarāgappahānā, esā pahānapariññā. Tattha katamo āyatanattho? Vuccate ākārattho āyatanattho. Yathā suvaṇṇākaro dubbaṇṇākaro, yathā dvīhi tehi ākārehi te te gāvā uttiṭṭhanti. Evaṃ etehi cittacetasikā gāvā uttiṭṭhanti kammakilesā dukkhadhammā ca. Punarāha āyadānattho āyatanattho. Yathā rañño āyadānehi āyo bhavati, evaṃ āyadānattho āyatanattho.

61. Cattāri ariyasaccāni dukkhaṃ samudayo nirodho maggo ca. Dukkhaṃ yathā samāsena dhammācariyaṃ mānasañca, samudayo samāsena avijjā ca taṇhā ca, nirodho samāsena vijjā ca vimutti ca, maggo samāsena samatho ca vipassanā ca.

Tattha sattatiṃsa bodhipakkhikā dhammā katame? Cattāro satipaṭṭhānā yāva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, evamete sattatiṃsa bodhipakkhikā dhammā. Ye dhammā atītānāgatapaccuppannānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ paccekabuddhānaṃ sāvakānaṃ ca nibbānāya saṃvattantīti, so maggo cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha bhikkhu kāye kāyānupassī viharati, sammappadhānaṃ…pe… iddhipādaṃ…pe… indriyāni…pe… balāni…pe… tattha ko indriyattho? Indattho indriyattho, ādhipateyyattho indriyattho, pasādattho indriyattho, asādhāraṇaṃ kassa kiriyattho indriyattho anavapariyattho balattho, thāmattho balattho, upādāyattho balattho, upatthambhanattho balattho.

Tattha katame satta bojjhaṅgā? Satisambojjhaṅgo yāva upekkhāsambojjhaṅgo. Tattha katamo aṭṭhaṅgiko maggo? Sammādiṭṭhi yāva sammāsamādhi. Tattha aṭṭhaṅgiko maggoti khandho sīlakkhandho ca samādhikkhandho ca paññākkhandho ca. Tattha yā ca sammāvācā yo ca sammākammanto yo ca sammāājīvo, ayaṃ sīlakkhandho. Yā ca sammāsati yo ca sammāvāyāmo yo ca sammāsamādhi, ayaṃ samādhikkhandho. Yo ca sammāsaṅkappo yā ca sammādiṭṭhi, ayaṃ paññākkhandho. Evaṃ tāyo tisso sikkhā. Evaṃ tīhākārehi dasa padāni…pe….

Tattha yogāvacaro sīlakkhandhe ṭhito dosaṃ akusalaṃ na upādiyati, dosānusayaṃ samūhanati, dosasallaṃ uddharati, dukkhavedanaṃ parijānāti, kāmadhātuṃ samatikkamati. Samādhikkhandhe ṭhito lobhaṃ akusalaṃ na upādiyati, rāgānusayaṃ samūhanati, lobhasallaṃ uddharati, sukhavedanaṃ parijānāti, rūpadhātuṃ samatikkamati. Paññākkhandhe ṭhito mohaṃ akusalaṃ na upādiyati, avijjānusayaṃ samūhanati, mohasallaṃ diṭṭhisallañca uddharati, adukkhamasukhavedanaṃ parijānāti, arūpadhātuṃ samatikkamati. Iti tīhi khandhehi tīṇi akusalamūlāni na upādiyati, cattāri sallāni uddharati, tisso vedanā parijānāti, tedhātukaṃ samatikkamati.

62. Tattha katamā avijjā? Yaṃ catūsu ariyasaccesu aññāṇanti vitthārena yathā so pāṇasajjesu kathaṃkathā kātabbaṃ. Tattha katamaṃ viññāṇaṃ? Cha viññāṇakāyā vedanā saññā cetanā phasso manasikāro, idaṃ nāmaṃ. Tattha katamaṃ rūpaṃ? Cātumahābhūtikaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyarūpassa paññattiṃ. Iti purimakañca nāmaṃ idañca rūpaṃ tadubhayaṃ nāmarūpanti vuccati. Tattha chaḷāyatananti cha ajjhattikāni āyatanāni, cakkhu ajjhattikaṃ āyatanaṃ yāva mano ajjhattikaṃ āyatanaṃ. Phassoti cha phassakāyā cakkhusamphasso yāva manosamphassoti phasso. Cha vedanākāyā vedanā. Taṇhāti cha taṇhākāyā taṇhā. Upādānanti cattāri upādānāni kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti upādānaṃ. Bhavoti tayo bhavā kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo. Tattha katamā jāti? Yā paṭhamaṃ khandhānaṃ paṭhamaṃ dhātūnaṃ paṭhamaṃ āyatanānaṃ uppatti jāti sañjāti okkanti abhinibbatti khandhānaṃ pātubhāvo, ayaṃ jāti. Tattha katamā jarā? Jarā nāma yaṃ taṃ khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā pavivittaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ vivaṇṇataṃ bhaggo taṃ jarā hīyanā pahīyanā āyuno hāni saṃhāni indriyānaṃ paribhedo upanāho paripāko, ayaṃ jarā. Tattha katamaṃ maraṇaṃ? Maraṇaṃ nāma yaṃ tasmiṃ tasmiṃ sattanikāye tesaṃ tesaṃ sattānaṃ cuti cavanatā maraṇaṃ kālaṅkiriyā uddhumātakānaṃ bhedo kāyassa jīvitindriyassa upacchedo, idaṃ maraṇaṃ. Iti purimikā ca jarā idañca maraṇaṃ tadubhayaṃ jarāmaraṇaṃ.

Tattha andhakāratimisā yathābhūtaṃ appajānanalakkhaṇā avijjā saṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ ha. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇā saṅkhārā, upacayapunabbhavābhiropanapaccupaṭṭhānā. Te viññāṇassa padaṭṭhānaṃ. Vatthu saviññattilakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, taṃ nāmarūpassa padaṭṭhānaṃ. Anekasannissayalakkhaṇaṃ nāmarūpaṃ, taṃ saḷāyatanassa padaṭṭhānaṃ. Indriyavavatthāpanalakkhaṇaṃ saḷāyatanaṃ, taṃ phassassa padaṭṭhānaṃ. Sannipātalakkhaṇo phasso, so vedanāya padaṭṭhānaṃ. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, sā taṇhāya padaṭṭhānaṃ. Ajjhosānalakkhaṇā taṇhā, sā upādānassa padaṭṭhānaṃ. Ādānaparihananalakkhaṇaṃ upādānaṃ, taṃ bhavassa padaṭṭhānaṃ. Nānāgativikkhepalakkhaṇo bhavo, so jātiyā padaṭṭhānaṃ. Khandhānaṃ pātubhāvalakkhaṇā jāti, sā jarāya padaṭṭhānaṃ. Upanayaparipākalakkhaṇā jarā, sā maraṇassa padaṭṭhānaṃ. Āyukkhayajīvitauparodhalakkhaṇaṃ maraṇaṃ, taṃ dukkhassa padaṭṭhānaṃ. Kāyasampīḷanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ, taṃ domanassassa padaṭṭhānaṃ. Cittasampīḷanalakkhaṇaṃ domanassaṃ, taṃ sokassa padaṭṭhānaṃ. Socanalakkhaṇo soko, so paridevassa padaṭṭhānaṃ. Vacīnicchāraṇalakkhaṇo paridevo, so upāyāsassa padaṭṭhānaṃ. Ye āyāsā te upāyāsā.

Nava padāni yattha sabbo akusalapakkho saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchati. Katamāni nava padāni? Dve mūlakilesā, tīṇi akusalamūlāni, cattāro vipallāsā. Tattha dve mūlakilesā avijjā ca bhavataṇhā ca, tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho ca. Cattāro vipallāsā [a. ni. 4.49] – ‘‘anicce nicca’’nti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso, ‘‘dukkhe sukha’’nti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso, ‘‘anattani attā’’ti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso, ‘‘asubhe subha’’nti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso.

63. Tattha avijjā nāma catūsu ariyasaccesu yathābhūtaṃ aññāṇaṃ, ayaṃ avijjā. Bhavataṇhā nāma yo bhavesu rāgo sārāgo icchā mucchā patthanā nandī ajjhosānaṃ apariccāgo, ayaṃ bhavataṇhā.

Tattha katamo lobho akusalamūlaṃ?

Lobho nāma so tesu tesu paravatthūsu paradabbesu paraṭṭhānesu parasāpateyyesu parapariggahitesu lobho lubbhanā icchā mucchā patthanā nandī ajjhosānaṃ apariccāgo, ayaṃ lobho akusalamūlaṃ.

Kassetaṃ mūlaṃ? Lobho lobhajassa akusalassa kāyakammassa vacīkammassa manokammassa ca, tathā yathā taṃsampayuttānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ mūlaṃ.

Tattha katamo doso akusalamūlaṃ?

So sattesu āghāto akkhanti appaccayo byāpādo padoso anatthakāmatā cetaso paṭighāto, ayaṃ doso akusalamūlaṃ.

Kassetaṃ mūlaṃ?

Dosajassa kāyakammassa vacīkammassa manokammassa sampayuttānañca cittacetasikānaṃ dhammānaṃ mūlaṃ.

Tattha katamo moho akusalamūlaṃ?

Yaṃ catūsu ariyasaccesu anabhisamayo asampajjaggāho appaṭivedho moho muyhanā sammoho sammuyhanā avijjā tamo andhakāro āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ chadanaṃ acchadanaṃ [avecchadanaṃ (pī. ka.)] apasacchāgamanaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ, ayaṃ moho akusalamūlaṃ.

Kassetaṃ mūlaṃ?

Mohajassa akusalassa kāyakammassa vacīkammassa manokammassa ca taṃsampayuttakānañca cittacetasikānaṃ dhammānaṃ mūlaṃ.

Tattha vipallāsā jānitabbā, vipallāsānaṃ vatthu jānitabbaṃ. Yaṃ vipallāsaṃ siyā, taṃ jānitabbaṃ. Tattha eko vipallāso tīṇi vipallāsāni cattāri vipallāsavatthūni. Katamo eko vipallāso ca, yena paṭipakkhena vipallāsitaṃ gaṇhāti?

‘‘Anicce nicca’’nti, ‘‘dukkhe sukha’’nti, ‘‘anattani attā’’ti, ‘‘asubhe subha’’nti, ayaṃ eko vipallāso.

Katamāni cattāri vipallāsavatthūni?

Kāyo vedanā cittaṃ dhammā ca. Imāni cattāri vipallāsavatthūni.

Katamāni tīṇi vipallāsāni?

Saññā cittaṃ diṭṭhi ca. Imāni tīṇi vipallāsāni.

Tattha manāpike vatthumhi indriyavatthe vaṇṇāyatane vā yo nimittassa uggāho, ayaṃ saññāvipallāso. Tattha viparītacittassa vatthumhi sati viññatti, ayaṃ cittavipallāso. Tattha viparītacittassa tamhi rūpe ‘‘asubhe subha’’nti yā khanti ruci upekkhanā nicchayo diṭṭhi nidassanaṃ santīraṇā, ayaṃ diṭṭhivipallāso. Tattha vatthubhedena kāyesu dvādasa vipallāsā bhavanti. Tayo kāye tayo vedanāya tayo citte tayo dhamme, cattāro saññāvipallāsā cattāro cittavipallāsā cattāro diṭṭhivipallāsā, āyatanūpacayato cakkhuviññāṇasaññāsamaṅgissa rūpesu dvādasa vipallāsā yāva mano saññāsamaṅgissa, dhammesu dvādasa vipallāsā cha dvādasakā cattāri vipallāsā bhavanti. Ārammaṇanānattato hi aparimitasaṅkheyyānaṃ sattānaṃ [attānaṃ (ka.)] aparimitamasaṅkheyyā vipallāsā bhavanti hīnukkaṭṭhamajjhimatāya.

64. Tattha pañcakkhandhā cattāri attabhāvavatthūni bhavanti. Yo rūpakkhandho, so kāyo attabhāvavatthu. Yo vedanākkhandho, so vedanā attabhāvavatthu. Yo saññākkhandho ca saṅkhārakkhandho ca, te dhammā attabhāvavatthu. Yo viññāṇakkhandho, so cittaṃ attabhāvavatthu. Iti pañcakkhandhā cattāri attabhāvavatthūni. Tattha kāye ‘‘asubhe subha’’nti vipallāso bhavati. Evaṃ vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu ca attavipallāso bhavati. Tattha catunnaṃ vipallāsānaṃ samugghātanatthaṃ bhagavā cattāro satipaṭṭhāne deseti paññapeti kāye kāyānupassī viharato ‘‘asubhe subha’’nti vipallāsaṃ samugghāteti, evaṃ vedanāsu, citte, dhammesu ca kātabbaṃ.

Tattha andhakāratimisā appaṭivedhalakkhaṇā avijjā, tassā vipallāsapadaṭṭhānaṃ. Ajjhosānalakkhaṇā taṇhā, tassā piyarūpasātarūpaṃ padaṭṭhānaṃ. Attāsayavañcanālakkhaṇo lobho, tassa adinnādānaṃ padaṭṭhānaṃ. Idha vivādalakkhaṇo doso, tassa pāṇātipāto padaṭṭhānaṃ. Vatthuvippaṭipattilakkhaṇo moho, tassa micchāpaṭipatti padaṭṭhānaṃ. Saṅkhatānaṃ dhammānaṃ avināsaggahaṇalakkhaṇā niccasaññā, tassā sabbasaṅkhārā padaṭṭhānaṃ. Sāsavaphassopagamanalakkhaṇā sukhasaññā, tassā mamaṅkāro padaṭṭhānaṃ. Dhammesu upagamanalakkhaṇā attasaññā, tassā ahaṅkāro padaṭṭhānaṃ. Vaṇṇasaṅgahaṇalakkhaṇā subhasaññā, tassā indriyaasaṃvaro padaṭṭhānaṃ. Etehi navahi padehi uddiṭṭhehi sabbo akusalapakkho niddiṭṭho bhavati, so ca kho bahussutena sakkā jānituṃ no appassutena, paññavatā no duppaññena, yuttena no ayuttena.

Nava padāni kusalāni yattha sabbo kusalapakkho saṅgaho samosaraṇaṃ gacchanti. Katamāni nava padāni? Samatho vipassanā alobho adoso amoho aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā asubhasaññā ca.

Tattha katamo samatho? Yā cittassa ṭhiti saṇṭhiti avaṭṭhiti ṭhānaṃ paṭṭhānaṃ upaṭṭhānaṃ samādhi samādhānaṃ avikkhepo avippaṭisāro vūpasamo mānaso ekaggaṃ cittassa, ayaṃ samatho.

Tattha katamā vipassanā? Khandhesu vā dhātūsu vā āyatanesu vā nāmarūpesu vā paṭiccasamuppādesu vā paṭiccasamuppannesu vā dhammesu dukkhesu vā samudayesu vā nirodhe vā magge vā kusalākusalesu vā dhammesu sāvajjaanavajjesu vā kaṇhasukkesu vā sevitabbaasevitabbesu vā so yathābhūtaṃ vicayo pavicayo vīmaṃsā paravīmaṃsā gāhanā aggāhanā pariggāhanā cittena paricitanā tulanā upaparikkhā ñāṇaṃ vijjā vā cakkhu buddhi medhā paññā obhāso āloko ābhā pabhā khaggo nārāco [nārajjo (pī. ka.)] dhammavicayasambojjhaṅgo sammādiṭṭhi maggaṅgaṃ, ayaṃ vipassanā. Tenesā vipassanā iti vuccati vividhā vā esā vipassanāti, tasmā esā vipassanāti vuccati. Dvidhā cesā hi vipassanā dhammavipassanāti vuccati, dvidhā imāya passati subhañca asubhañca kaṇhañca sukkañca sevitabbañca asevitabbañca kammañca vipākañca bandhañca vimokkhañca ācayañca apacayañca pavattiñca nivattiñca saṃkilesañca vodānañca, evaṃ vipassanāti vuccati. Atha vā viiti upasaggo passanāti attho tasmā vipassanāti vuccate, ayaṃ vipassanā.

65. Tattha dve rogā sattānaṃ avijjā ca bhavataṇhā ca, etesaṃ dvinnaṃ rogānaṃ nighātāya bhagavatā dve bhesajjāni vuttāni samatho ca vipassanā ca. Imāni dve bhesajjāni paṭisevento dve aroge sacchikaroti rāgavirāgaṃ cetovimuttiṃ avijjāvirāgañca paññāvimuttiṃ. Tattha taṇhārogassa samatho bhesajjaṃ, rāgavirāgā cetovimutti arogaṃ. Avijjārogassa vipassanābhesajjaṃ avijjāvirāgā paññāvimutti arogaṃ. Evañhi bhagavā cāha, ‘‘dve dhammā pariññeyyā [passa dī. ni. 3.352] nāmañca rūpañca, dve dhammā pahātabbā avijjā ca bhavataṇhā ca, dve dhammā bhāvetabbā samatho ca vipassanā ca, dve dhammā sacchikātabbā vijjā ca vimutti cā’’ti. Tattha samathaṃ bhāvento rūpaṃ parijānāti, rūpaṃ parijānanto taṇhaṃ pajahati, taṇhaṃ pajahanto rāgavirāgā cetovimuttiṃ sacchikaroti, vipassanaṃ bhāvento nāmaṃ parijānāti, nāmaṃ parijānanto avijjaṃ pajahati, avijjaṃ pajahanto avijjāvirāgā paññāvimuttiṃ sacchikaroti. Yadā bhikkhuno dve dhammā pariññātā bhavanti nāmañca rūpañca, tathāssa dve dhammā pahīnā bhavanti avijjā ca bhavataṇhā ca. Dve dhammā bhāvitā bhavanti samatho ca vipassanā ca, dve dhammā sacchikātabbā bhavanti vijjā ca vimutti ca. Ettāvatā bhikkhu katakicco bhavati. Esā sopādisesā nibbānadhātu. Tassa āyupariyādānā jīvitindriyassa uparodhā idañca dukkhaṃ nirujjhati, aññañca dukkhaṃ na uppajjati. Tattha yo imesaṃ khandhānaṃ dhātuāyatanānaṃ nirodho vūpasamo aññesañca khandhadhātuāyatanānaṃ appaṭisandhi apātubhāvo, ayaṃ anupādisesā nibbānadhātu.

Tattha katamaṃ alobho kusalamūlaṃ? Yaṃdhātuko alobho alubbhanā alubbhitattaṃ anicchā apatthanā akantā anajjhosānaṃ. Ayaṃ alobho kusalamūlaṃ. Kassetaṃ mūlaṃ? Alobhajassa kusalassa kāyakammassa vacīkammassa manokammassa taṃsampayuttānañca cittacetasikānaṃ dhammānaṃ mūlaṃ. Atha vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo kusalanti vuccati, so tiṇṇaṃ maggaṅgānaṃ mūlaṃ. Katamesaṃ tiṇṇaṃ, sammāsaṅkappassa sammāvāyāmassa sammāsamādhissa ca imesaṃ mūlanti, tasmā kusalamūlanti vuccati.

Tattha katamaṃ adoso kusalamūlaṃ? Yā sattesu vā saṅkhāresu vā anaghāto appaṭighāto abyāpatti abyāpādo adoso mettā mettāyanā atthakāmatā hitakāmatā cetaso pasādo, ayaṃ adoso kusalamūlaṃ. Kassetaṃ mūlaṃ? Adosajassa kusalassa kāyakammassa vacīkammassa manokammassa taṃsampayuttānañca cittacetasikānaṃ dhammānaṃ mūlaṃ. Atha vā tiṇṇaṃ maggaṅgānaṃ mūlaṃ. Katamesaṃ tiṇṇaṃ? Sammāvācāya sammākammantassa sammāājīvassa ca imesaṃ tiṇṇaṃ maggaṅgānaṃ mūlaṃ, tasmā kusalamūlanti vuccati.

Tattha katamaṃ amoho kusalamūlaṃ? Yaṃ catūsu ariyasaccesu yathābhūtaṃ ñāṇadassanaṃ abhisamayo sammā ca paccāgamo paṭivedho amoho asammuyhanā asammoho vijjāpakāso āloko anāvaraṇaṃ sekkhānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ, ayaṃ amoho kusalamūlaṃ. Kassetaṃ mūlaṃ? Amohajassa kusalassa kāyakammassa vacīkammassa manokammassa taṃsampayuttānañca cittacetasikānaṃ dhammānaṃ mūlaṃ. Atha vā dvinnaṃ maggaṅgānaṃ etaṃ mūlaṃ. Katamesaṃ dvinnaṃ? Sammādiṭṭhiyā ca sammāsatiyā ca imesaṃ dvinnaṃ maggaṅgānaṃ mūlaṃ, tasmā kusalamūlanti vuccati. Evaṃ imesaṃ tīhi kusalamūlehi aṭṭhaṅgiko maggo yojetabbo.

66. Tattha katamā aniccasaññā? ‘‘Sabbe saṅkhārā uppādavayadhammino’’ti ca yā saññā sañjānanā vavatthapanā uggāho, ayaṃ aniccasaññā. Tassā ko nissando? Aniccasaññāya bhāvitāya bahulīkatāya aṭṭhasu lokadhammesu cittaṃ nānusandhati na sandhati na saṇṭhahati, upekkhā vā paṭikkūlatā vā saṇṭhahati, ayamassā nissando.

Tattha katamā dukkhasaññā? ‘‘Sabbe saṅkhārā dukkhā’’ti yā saññā sañjānanā vavatthapanā uggāho, ayaṃ dukkhasaññā. Tassā ko nissando? Dukkhasaññāya bhāvitāya bahulīkatāya ālasse saṃpamāde vimhaye ca cittaṃ nānusandhati na sandhati na saṇṭhahati, upekkhā vā paṭikkūlatā vā saṇṭhahati, ayamassā nissando.

Tattha katamā anattasaññā? ‘‘Sabbesu dhammesu anattā’’ti yā saññā sañjānanā vavatthapanā uggāho, ayaṃ anattasaññā. Tassā ko nissando, anattasaññāya bhāvitāya bahulīkatāya ahaṅkāro cittaṃ nānusandhati na sandhati, mamaṅkāro na saṇṭhahati, upekkhā vā paṭikkūlatā vā saṇṭhahati, ayamassā nissando.

Tattha katamā asubhasaññā? ‘‘Satta saṅkhārā asubhā’’ti yā saññā sañjānanā vavatthapanā uggāho, ayaṃ asubhasaññā. Tassā ko nissando? Asubhasaññāya bhāvitāya bahulīkatāya subhanimitte cittaṃ nānusandhati na sandhati na saṇṭhahati, upekkhā vā paṭikkūlatā vā saṇṭhahati, ayamassā nissando.

Tattha pañcannaṃ khandhānaṃ pariññā bhagavatā desitā, yo tattha asubhasaññā rūpakkhandhassa pariññattaṃ, dukkhasaññā vedanākkhandhassa pariññattaṃ, anattasaññā saññākkhandhassa saṅkhārakkhandhassa pariññattaṃ, aniccasaññā viññāṇakkhandhassa pariññattaṃ. Tattha samathena taṇhaṃ samugghāteti, vipassanā avijjaṃ samugghāteti, adosena dosaṃ samugghāteti, amohena mohaṃ samugghāteti, aniccasaññāya niccasaññaṃ samugghāteti, dukkhasaññāya sukhasaññaṃ samugghāteti, anattasaññāya attasaññaṃ samugghāteti, asubhasaññāya subhasaññaṃ samugghāteti.

Cittavikkhepapaṭisaṃharaṇalakkhaṇo samatho, tassa jhānāni padaṭṭhānaṃ. Sabbadhammaṃ yathābhūtaṃ paṭivedhalakkhaṇā vipassanā, tassā sabbaneyyaṃ padaṭṭhānaṃ. Icchāpaṭisaṃharaṇalakkhaṇo alobho, tassa adinnādānā veramaṇī padaṭṭhānaṃ. Abyāpādalakkhaṇo adoso, tassa pāṇātipātā veramaṇī padaṭṭhānaṃ. Vatthuappaṭihatalakkhaṇo amoho, tassa sammāpaṭipatti padaṭṭhānaṃ. Saṅkhatānaṃ dhammānaṃ vināsaggahaṇalakkhaṇā aniccasaññā, tassā udayabbayo padaṭṭhānaṃ. Sāsavaphassasañjānanalakkhaṇā dukkhasaññā, tassā vedanā padaṭṭhānaṃ. Sabbadhammaanupagamanalakkhaṇā anattasaññā, tassā dhammasaññā padaṭṭhānaṃ. Vinīlakavipubbakauddhumātakasamuggahaṇalakkhaṇā asubhasaññā, tassā nibbidā padaṭṭhānaṃ. Imesu navasu padesu upadiṭṭhesu sabbo kusalapakkho upadiṭṭho bhavati, so ca bahussutena sakkā jānituṃ no appassutena, paññavatā no duppaññena, yuttena no ayuttenāti.

67. Tattha niccasaññādhimuttassa aparāparaṃ cittaṃ paṇāmento satimapaccavekkhato aniccasaññā na upaṭṭhāti, pañcasu kāmaguṇesu sukhassādādhimuttassa iriyāpathassa agatimapaccavekkhato dukkhasaññā na upaṭṭhāti, khandhadhātuāyatanesu attādhimuttassa nānādhātuanekadhātuvinibbhogamapaccavekkhato anattasaññā na upaṭṭhāti, vaṇṇasaṇṭhānābhiratassa kāye subhādhimuttassa ca vippaṭicchannā asubhasaññā na upaṭṭhāti.

Avippaṭisāralakkhaṇā saddhā, saddahanā paccupaṭṭhānaṃ. Tassa cattāri sotāpattiyaṅgāni padaṭṭhānaṃ. Evañhi vuttaṃ bhagavatā [passa saṃyuttanikāye] saddhindriyaṃ bhikkhave, kuhiṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu sotāpattiyaṅgesu kusalesu dhammesu.

Sūrāapaṭikkhepanalakkhaṇaṃ vīriyindriyaṃ, vīriyindriyārambho paccupaṭṭhānaṃ. Tassa atītā cattāro sammappadhānā padaṭṭhānaṃ. Yathā vuttaṃ bhagavatā [passa saṃyuttanikāye] vīriyindriyaṃ, bhikkhave, kuhiṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu sammappadhānesu.

Sati saraṇalakkhaṇā, asammohapaccupaṭṭhānā. Tassa atītā cattāro satipaṭṭhānā padaṭṭhānaṃ. Yathā vuttaṃ bhagavatā satindriyaṃ bhikkhave, kuhiṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu satipaṭṭhānesu.

Ekaggalakkhaṇo samādhi, avikkhepapaccupaṭṭhāno, tassa cattāri ñāṇāni padaṭṭhānaṃ. Yathā vuttaṃ bhagavatā samādhindriyaṃ, bhikkhave, kuhiṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu jhānesu.

Pajānanalakkhaṇā paññā, bhūtatthasantīraṇā paccupaṭṭhānā, tassa cattāri ariyasaccāni padaṭṭhānaṃ. Yathā vuttaṃ bhagavatā [passa saṃyuttanikāye] paññindriyaṃ, bhikkhave, kuhiṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu ariyasaccesu.

Cattāri cakkāni [passa a. ni. 4.31] patirūpadesavāso cakkaṃ, sappurisūpanissayo cakkaṃ, attasammāpaṇidhānaṃ cakkaṃ, pubbe katapuññatā cakkaṃ. Tattha ariyasannissayalakkhaṇo patirūpadesavāso, so sappurisūpanissayassa padaṭṭhānaṃ. Ariyasannissayalakkhaṇo sappurissūpanissayo, so attasammāpaṇidhānassa padaṭṭhānaṃ. Sammāpaṭipattilakkhaṇaṃ attasammāpaṇidhānaṃ, taṃ puññānaṃ padaṭṭhānaṃ. Kusaladhammopacayalakkhaṇaṃ puññaṃ, taṃ sabbasampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ.

Ekādasasīlamūlakā dhammā sīlavato avippaṭisāro bhavati…pe… so vimuttiñāṇadassanaṃ ‘‘nāparaṃ itthattāyā’’ti pajānanā. Tattha veramaṇilakkhaṇaṃ sīlaṃ, taṃ avippaṭisārassa padaṭṭhānaṃ. Na attānuvādalakkhaṇo avippaṭisāro, so pāmojjassa padaṭṭhānaṃ. Abhippamodanalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ, taṃ pītiyā padaṭṭhānaṃ. Attamanalakkhaṇā pīti, sā passaddhiyā padaṭṭhānaṃ. Kammaniyalakkhaṇā passaddhi, sā sukhassa padaṭṭhānaṃ. Abyāpādalakkhaṇaṃ sukhaṃ, taṃ samādhino padaṭṭhānaṃ. Avikkhepanalakkhaṇo samādhi, so yathābhūtañāṇadassanassa padaṭṭhānaṃ. Aviparītasantīraṇalakkhaṇā paññā, sā nibbidāya padaṭṭhānaṃ anālayanalakkhaṇā nibbidā, sā virāgassa padaṭṭhānaṃ. Asaṃkilesalakkhaṇo virāgo, so vimuttiyā padaṭṭhānaṃ. Akusaladhammavivekalakkhaṇā vimutti, sā vimuttino vodānassa padaṭṭhānaṃ.

68. Catasso ariyabhūmiyo cattāri sāmaññaphalāni. Tattha yo yathābhūtaṃ pajānāti, esā dassanabhūmi. Sotāpattiphalañca so yathābhūtaṃ pajānitvā nibbindati, idaṃ tanukāmarāgassa padaṭṭhānaṃ byāpādānaṃ. Sakadāgāmiphalañca saṇhaṃ virajjati, ayaṃ rāgavirāgā cetovimutti. Anāgāmiphalañca yaṃ avijjāvirāgā vimuccati, ayaṃ katābhūmi. Arahattañca sāmaññaphalānīti ko vacanattho, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sāmaññaṃ, tassetāni phalāni sāmaññaphalānīti vuccati. Kissa brahmaññaphalānīti vuccante? Brahmaññaariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa tāni phalānīti brahmaññaphalānīti vuccante.

Tattha sotāpanno kathaṃ hoti? Saha saccābhisamayā ariyasāvakassa tīṇi saṃyojanāni pahīyanti sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso ca, imesaṃ tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ pahānā parikkhayā ariyasāvako hoti sotāpanno avinipātadhammo yāva dukkhassantaṃ karoti.

Tattha katamā sakkāyadiṭṭhi? Assutavā bālo puthujjano yāva ariyadhamme akovido, so rūpaṃ attato samanupassati yāva viññāṇasmiṃ attānaṃ, so imesu pañcasu khandhesu attaggāho vā attaniyaggāho vā esohamasmi ekasmiṃ vasavattiko [avattito (pī. ka.)] pakkhitto anuggaho anusayanto aṅgamaṅganti parati. Yā tathābhūtassa khanti ruci pekkhanā ākāraparivitakko diṭṭhinijjhāyanā abhippasannā, ayaṃ vuccate sakkāyadiṭṭhīti.

Tattha pañca diṭṭhiyo ucchedaṃ bhajanti. Katamāyo pañca? Rūpaṃ attato samanupassati, yāva viññāṇaṃ attato samanupassati, imāyo pañca ucchedaṃ bhajanti, avasesāyo pannarasa sassataṃ bhajanti. Iti sakkāyadiṭṭhipahānā dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni pahīyanti. Pahānā ucchedaṃ sassatañca na bhajati. Iti ucchedasassatappahānā ariyasāvakassa na kiñci diṭṭhigataṃ bhavati, aññā vā lokuttarāya sammādiṭṭhiyā. Kathaṃ pana sakkāyadiṭṭhi na bhavati? Idha ariyasāvako sutavā hoti, sabbo sukkapakkho kātabbo, yāva ariyadhammesu kovido rūpaṃ anattato samanupassati, yāva viññāṇaṃ… pe… evamassa samanupassantassa sakkāyadiṭṭhi na bhavati.

Kathaṃ vicikicchā na bhavati? Idha ariyasāvako buddhe na kaṅkhati, na vicikicchati abhippasīdati, itipi so bhagavāti sabbaṃ. Dhamme na kaṅkhati na vicikicchati sabbaṃ. Yāva taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānanti, iminā dutiyena ākaṅkhiyena dhammena samannāgato hoti. Saṅghe na kaṅkhati… pe… yāva pūjā devānañca manussānañcāti, iminā tatiyena ākaṅkhiyena dhammena samannāgato hoti.

Sabbe saṅkhārā dukkhāti na kaṅkhati na vicikicchati adhimuccati abhippasīdati. Taṇhā dukkhasamudayoti na kaṅkhati na vicikicchati. Taṇhānirodhā dukkhanirodhoti na kaṅkhati na vicikicchati. Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo dukkhanirodhagāminī paṭipadāti na kaṅkhati na vicikicchati adhimuccati abhippasīdati. Yāva buddhe vā dhamme vā saṅghe vā dukkhe vā samudaye vā nirodhe vā magge vā kaṅkhāyanā vimati vicikicchā dvedhāpathā āsappanā [appanā (pī. ka.) dha. sa. 1008 nikkhepakaṇḍe passitabbaṃ] parisappanā anavaṭṭhānaṃ adhiṭṭhāgamanaṃ [aniṭṭhāgamanaṃ (ka.)] anekaṃso anekaṃsikatā, te tassa pahīnā bhavanti paṇunnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā.

69. Tattha sīlabbataparāmāso dvidhā – sīlassa vā suddhassa vā. Tattha sīlassa sīlabbataparāmāso imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā tattha kapotapādāhi accharāhi saddhiṃ kīḷissāmi ramissāmi paricarissāmīti. Yathābhūtadassananti rucivimutti rāgo rāgaparivattakā diṭṭhirūpanā passanā asantussitassa sīlabbataparāmāso. Tattha katamo suddhassa sīlabbataparāmāso? Idhekacco sīlaṃ parāmasati, sīlena sujjhati, sīlena nīyati, sīlena muccati, sukhaṃ vītikkamati, dukkhaṃ vītikkamati, sukhadukkhaṃ vītikkamati anupāpuṇāti uparimena. Tadubhayaṃ sīlavataṃ parāmasati tadubhayena sīlavatena sujjhanti muccanti nīyanti, sukhaṃ vītikkamanti, dukkhaṃ vītikkamanti, sukhadukkhaṃ vītikkamanti, anupāpuṇantīti avisucikaraṃ dhammaṃ avimuttikaraṃ dhammaṃ visucito vimuttito paccāgacchantassa yā tathābhūtassa khanti ruci mutti pekkhanā ākāraparivitakko diṭṭhinijjhāyanā passanā, ayaṃ suddhassa sīlabbataparāmāso. Ete ubho parāmāsā ariyasāvakassa pahīnā bhavanti yāva āyatiṃ anuppādadhammā, so sīlavā bhavati ariyakantehi sīlehi samannāgato akkhaṇḍehi yāva upasamasaṃvattanikehi. Imesaṃ tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ pahānā sutavā ariyasāvako bhavati sotāpanno avinipātadhammo, sabbaṃ.

Sahasaccābhisamayā, iti ko vacanattho? Cattāro abhisamayā, pariññābhisamayo pahānābhisamayo sacchikiriyābhisamayo bhāvanābhisamayo.

Tattha ariyasāvako dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṃ pahānābhisamayena abhisameti, nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisameti, maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. Kiṃ kāraṇaṃ? Dukkhassa pariññābhisamayo, samudayassa pahānābhisamayo, nirodhassa sacchikiriyābhisamayo, maggassa bhāvanābhisamayo. Samathavipassanāya kathaṃ abhisameti? Ārammaṇe cittaṃ upanibandhetvā pañcakkhandhe dukkhato passati. Tattha yo upanibandho, ayaṃ samatho. Yā pariyogāhanā, ayaṃ vipassanā. Pañcakkhandhe dukkhāti passato yo pañcakkhandhesu ālayo nikanti upagamanaṃ ajjhosānā icchā mucchā paṇidhi patthanā pahīyati. Tattha pañcakkhandhā dukkhaṃ. Yo tattha ālayo nikanti upagamanaṃ ajjhosānaṃ icchā mucchā paṇidhi patthanā, ayaṃ samudayo. Yaṃ tassa pahānaṃ, so nirodho samatho vipassanā ca maggo, evaṃ tesaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ ekakāle ekakkhaṇe ekacitte apubbaṃ acarimaṃ abhisamayo bhavati. Tenāha bhagavā ‘‘sahasaccābhisamayā ariyasāvakassa tīṇi saṃyojanāni pahīyantī’’ti.

70. Tattha samathavipassanā yuganaddhā vattamānā ekakāle ekakkhaṇe ekacitte cattāri kiccāni karoti, dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, yāva maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. Kiṃ kāraṇā? Dukkhaṃ pariññābhisamayo, yāva maggaṃ bhāvanābhisamayo. Evaṃ diṭṭhanto yathā nāvā jalaṃ gacchantī cattāri kiccāni karoti, pārimaṃ tīraṃ pāpeti, orimaṃ tīraṃ jahati, bhāraṃ vahati, sotaṃ chindati; evameva samathavipassanā yuganaddhā vattamānā ekakāle ekakkhaṇe ekacitte cattāri kiccāni karoti, dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, yāva maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. Yathā vā sūriyo udayanto ekakāle apubbaṃ acarimaṃ cattāri kiccāni karoti, andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ pātukaroti, rūpaṃ nidassīyati, sītaṃ pariyādiyati; evameva samathavipassanā yuganaddhā vattamānā ekakāle…pe… yathā padīpo jalanto ekakāle apubbaṃ acarimaṃ cattāri kiccāni karoti, andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ pātukaroti, rūpaṃ nidassīyati, upādānaṃ pariyādiyati; evameva samathavipassanā yuganaddhā vattamānā ekakāle…pe….

Yadā ariyasāvako sotāpanno bhavati avinipātadhammo niyato yāva dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ dassanabhūmi. Sotāpattiphalañca sotāpattiphale ṭhito uttari samathavipassanaṃ bhāvento yuganaddhā vattamānā kāmarāgabyāpādānaṃ yebhuyyena pahānā ariyasāvako hoti. Sakadāgāmi pariniṭṭhitattā sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ tanubhūmi.

Sakadāgāmiphalañca yo sakadāgāmiphale ṭhito vipassanaṃ bhāvento kāmarāgabyāpāde sānusaye anavasesaṃ pajahati, kāmarāgabyāpādesu anavasesaṃ pahīnesu pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni bhavanti sakkāyadiṭṭhi sīlabbataparāmāso vicikicchā kāmacchando byāpādo ca, imesaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā [pahānāya (pī. ka.)] ariyasāvako hoti anāgāmī tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā, ayaṃ vītarāgabhūmi.

Anāgāmiphalañca anāgāmiphale ṭhito uttari samathavipassanaṃ bhāvento pañca uddhambhāgiyāni saṃyojanāni pajahati rūparāgaarūparāgamānauddhaccaavijjañca. Imesaṃ pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā ariyasāvako arahā bhavati, khīṇāsavo vusitavā sammadaññā [sampajañño (pī. ka.)] vimutto parikkhīṇabhavasaṃyojano anuppattasadattho, ayaṃ katābhūmi.

Arahantova ayaṃ sopādisesā nibbānadhātu. Tassa āyukkhayā jīvitindriyāparodhā idañca dukkhaṃ nirujjhati, aññañca dukkhaṃ na uppajjati. Yo imassa dukkhassa nirodho vūpasamo, aññassa ca apātubhāvo, ayaṃ anupādisesā nibbānadhātu. Imā dve nibbānadhātuyo. Iti saccāni vuttāni. Saccābhisamayo vutto, kilesavavatthānaṃ vuttaṃ, pahānaṃ vuttaṃ, bhūmiyo vuttā, phalāni vuttāni, nibbānadhātuyo vuttā. Evamimesu vuttesu sabbabodhi vuttā bhavati. Ettha yogo karaṇīyo.

71. Tattha katamāyo nava anupubbasamāpattiyo? Cattāri jhānāni catasso ca arūpasamāpattiyo nirodhasamāpatti ca. Tattha cattāri jhānāni katamāni? Idha, bhikkhave, [passa dīghanikāye] bhikkhu vivicceva kāmehīti vitthārena kātabbāni. Tattha katamā cattāro arūpasamāpattiyo? Virāgino vata vattabbo, yāva nirodhasamāpatti vitthārena kātabbā. Imāyo nava anupubbasamāpattiyo.

Tattha katamaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ? Pañcaṅgavippayuttaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ. Katamehi pañcahi aṅgehi vippayuttaṃ? Pañcahi nīvaraṇehi. Tattha katamāni pañca nīvaraṇāni? Kāmacchandoti vitthāretabbo. Tattha katamo kāmacchando? Yo pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo pemaṃ nikanti ajjhosānaṃ icchā mucchā patthanā apariccāgo anusayo pariyuṭṭhānaṃ, ayaṃ kāmacchandanīvaraṇaṃ. Tattha katamaṃ byāpādanīvaraṇaṃ? Yo sattesu saṅkhāresu ca āghāto…pe… yathā dose tathā nioṭṭhānā, ayaṃ byāpādo nīvaraṇaṃ. Tattha katamaṃ middhaṃ? Yā cittassa jaḷatā cittassa garuttaṃ cittassa akammanīyatā cittassa nikkhepo niddāyanā pacalikatā pacalāyanā pacalāyanaṃ, idaṃ middhaṃ. Tattha katamaṃ thinaṃ [thīnaṃ (pī.)]? Yā kāyassa thinatā jaḷatā kāyassa garuttā kāyassa appassaddhi, idaṃ thinaṃ. Iti idañca thinaṃ purimakañca middhaṃ tadubhayaṃ thinamiddhanīvaraṇanti vuccati. Tattha katamaṃ uddhaccaṃ? Yo avūpasamo cittassa, idaṃ uddhaccaṃ. Tattha katamaṃ kukkuccaṃ? Yo cetaso vilekho alañcanā vilañcanā hadayalekho vippaṭisāro, idaṃ kukkuccaṃ. Iti idañca kukkuccaṃ purimakañca uddhaccaṃ tadubhayaṃ uddhaccakukkuccanīvaraṇanti vuccati. Tattha katamaṃ vicikicchānīvaraṇaṃ? Yo buddhe vā dhamme vā saṅghe vā…pe… ayaṃ vicikicchā. Api ca kho pana pañca vicikicchāyo samanantarāyikā desantarāyikā samāpattantarāyikā maggantarāyikā saggantarāyikā, imāyo pañca vicikicchāyo. Idha pana samāpattantarāyikā vicikicchā adhippetā. Ime pañca nīvaraṇā.

Tattha nīvaraṇānīti ko vacanattho, kuto nivārayantīti? Sabbato kusalapakkhikā nivārayanti. Kathaṃ [kiṃ kaṃ (pī. ka.)] nivārayanti? Kāmacchando asubhato nivārayati, byāpādo mettāya [mettato (pī.)] nivārayati, thinaṃ passaddhito nivārayati, middhaṃ vīriyārambhato nivārayati, uddhaccaṃ samathato nivārayati, kukkuccaṃ avippaṭisārato nivārayati, vicikicchā paññāto paṭiccasamuppādato nivārayati.

Aparo pariyāyo. Kāmacchando alobhato kusalamūlato nivārayati, byāpādo adosato nivārayati, thinamiddhaṃ samādhito nivārayati, uddhaccakukkuccaṃ satipaṭṭhānehi nivārayati, vicikicchā amohato kusalamūlato nivārayati.

Aparo pariyāyo. Tayo vihārā dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāro. Dibbavihāro cattāri jhānāni, brahmavihāro cattāri appamāṇāni, ariyavihāro sattatiṃsa bodhipakkhiyā dhammā. Tattha kāmacchando uddhaccaṃ kukkuccañca dibbavihāraṃ nivārayati, byāpādo brahmavihāraṃ nivārayati, thinamiddhaṃ vicikicchā ca ariyavihāraṃ nivārayati.

Aparo pariyāyo. Kāmacchando byāpādo uddhaccakukkuccañca samathaṃ nivārayanti, thinamiddhaṃ vicikicchā ca vipassanaṃ nivārayanti, ato nīvaraṇanti vuccante. Imehi pañcahi aṅgehi vippayuttaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ.

Katamehi pañcahi aṅgehi sampayuttaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ? Vitakkavicārehi pītiyā sukhena ca cittekaggatāya ca. Imesaṃ pañcannaṃ aṅgānaṃ uppādapaṭilābhasamannāgamo sacchikiriyaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ paṭiladdhanti vuccati. Imāni pañca aṅgāni uppādetvā viharatīti, tena vuccate paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti dibbena vihārena.

Tattha dutiyaṃ jhānaṃ caturaṅgasamannāgataṃ pītisukhena cittekaggatāya ajjhattaṃ sampasādanena imāni cattāri aṅgāni uppādetvā sampādetvā viharati, tena vuccati dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti.

Tattha pañcaṅgasamannāgataṃ tatiyaṃ jhānaṃ satiyā sampajaññe sukhena cittekaggatāya upekkhāya imāni pañcaṅgāni uppādetvā sampādetvā viharati, tena vuccati tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti.

Tattha catutthaṃ jhānaṃ caturaṅgasamannāgataṃ upekkhāya satipārisuddhiyā adukkhamasukhāya vedanāya cittekaggatā ca, imehi catūhaṅgehi samannāgataṃ catutthaṃ jhānaṃ. Iti imesaṃ catunnaṃ aṅgānaṃ uppādo paṭilābho samannāgamo sacchikiriyā catutthaṃ jhānaṃ paṭiladdhanti vuccati. Imāni cattāri jhānāni uppādetvā sampādetvā upasampajja viharati, tena vuccati dibbena vihārena viharatīti.

Tattha katamo aniccaṭṭho? Pīḷanaṭṭho aniccaṭṭho pabhaṅgaṭṭho sampāpanaṭṭho vivekaṭṭho aniccaṭṭho, ayaṃ aniccaṭṭho.

Tattha katamo dukkhaṭṭho? Pīḷanaṭṭho dukkhaṭṭho sampīḷanaṭṭho saṃvegaṭṭho byādhinaṭṭho, ayaṃ dukkhaṭṭho.

Tattha katamo suññaṭṭho? Anupalitto suññaṭṭho, asambhājanaṭṭho gatapaṭṭho [appaṭṭho (pī.)] vivaṭṭaṭṭho, ayaṃ suññaṭṭho.

Tattha katamo anattaṭṭho? Anissariyaṭṭho anattaṭṭho, avasavattanaṭṭho, akāmakāriṭṭho parividaṭṭho, ayaṃ anattaṭṭhoti.

Suttatthasamuccayo nāma saṃvattisantikā peṭakabhūmi samattā.

7. Hārasampātabhūmi

72. Jhānaṃ virāgo. Cattāri jhānāni vitthārena kātabbāni. Tāni duvidhāni; bojjhaṅgavippayuttāni ca bojjhaṅgasampayuttāni ca. Tattha bojjhaṅgavippayuttāni bāhirakāni, bojjhaṅgasampayuttāni ariyapuggalāni. Tattha yena cha puggalamūlāni tesaṃ nikkhipetvā rāgacarito, dosacarito, mohacarito, rāgadosacarito, rāgamohacarito, dosamohacarito, samabhāgacarito, iti imesaṃ puggalānaṃ jhānaṃ samāpajjitānaṃ pañca nīvaraṇāni paṭipakkho tesaṃ paṭighātāya yathā asamattho tīṇi akusalamūlāni niggaṇhāti. Lobhena akusalamūlena abhijjhā ca uddhaccañca uppilavataṃ alobhena kusalamūlena niggaṇhāti, kukkuccañca vicikicchā ca mohapakkho, taṃ amohena niggaṇhāti. Doso ca thinamiddhañca dosapakkho, taṃ adosena niggaṇhāti.

Tattha alobhassa pāripūriyā nekkhammavitakkaṃ vitakketi. Tattha adosassa pāripūriyā abyāpādavitakkaṃ vitakketi. Tattha amohassa pāripūriyā avihiṃsāvitakkaṃ vitakketi. Tattha alobhassa pāripūriyā vivitto hoti kāmehi. Tattha adosassa pāripūriyā amohassa pāripūriyā ca vivitto hoti pāpakehi akusalehi dhammehi, savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

Vitakkāti tayo vitakkā – nekkhammavitakko abyāpādavitakko avihiṃsāvitakko. Tattha paṭhamābhinipāto vitakko, paṭiladdhassa vicaraṇaṃ vicāro. Yathā puriso dūrato purisaṃ passati āgacchantaṃ, na ca tāva jānāti eso itthīti vā purisoti vā yadā tu paṭilabhati itthīti vā purisoti vā evaṃ vaṇṇoti vā evaṃ saṇṭhānoti vā ime vitakkayanto uttari upaparikkhanti kiṃ nu kho ayaṃ sīlavā udāhu dussīlo aḍḍho vā duggatoti vā. Evaṃ vicāro vitakke appeti, vicāro cariyati ca anuvattati ca. Yathā pakkhī pubbaṃ āyūhati pacchā nāyūhati yathā āyūhanā evaṃ vitakko, yathā pakkhānaṃ pasāraṇaṃ evaṃ vicāro anupālati vitakketi vicarati vicāreti. Vitakkayati vitakketi, anuvicarati vicāreti. Kāmasaññāya paṭipakkho vitakko, byāpādasaññāya vihiṃsasaññāya ca paṭipakkho vicāro. Vitakkānaṃ kammaṃ akusalassa amanasikāro, vicārānaṃ kammaṃ jeṭṭhānaṃ saṃvāraṇā. Yathā paliko tuṇhiko sajjhāyaṃ karoti evaṃ vitakko, yathā taṃyeva anupassati evaṃ vicāro. Yathā apariññā evaṃ vitakko. Yathā pariññā evaṃ vicāro. Niruttipaṭisambhidāyañca paṭibhānapaṭisambhidāyañca vitakko, dhammapaṭisambhidāyañca atthapaṭisambhidāyañca vicāro. Kallitā kosallattaṃ cittassa vitakko, abhinīhārakosallaṃ cittassa vicāro. Idaṃ kusalaṃ idaṃ akusalaṃ idaṃ bhāvetabbaṃ idaṃ pahātabbaṃ idaṃ sacchikātabbanti vitakko, yathā pahānañca bhāvanā ca sacchikiriyā ca evaṃ vicāro. Imesu vitakkavicāresu ṭhitassa duvidhaṃ dukkhaṃ na uppajjati kāyikañca cetasikañca; duvidhaṃ sukhaṃ uppajjati kāyikañca cetasikañca. Iti vitakkajanitaṃ cetasikaṃ sukhaṃ pīti kāyikaṃ sukhaṃ kāyikoyeva. Yā tattha cittassa ekaggatā, ayaṃ samādhi. Iti paṭhamaṃ jhānaṃ pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ.

Tesaṃyeva vitakkavicārānaṃ abhikkhaṇaṃ āsevanāya tassa tappoṇamānasaṃ hoti. Tassa vitakkavicārā oḷārikā khāyanti. Yañca pītisukhañca nekkhammañca oḷārikaṃ bhavati. Api ca samādhijā pīti rati ca jāyati. Tassa vicārārammaṇaṃ. Tesaṃ vūpasamā ajjhattaṃ ceto sampasīdati. Ye vitakkavicārā dve dhammānussaritabbā. Paccuppannā daraṇitabbaṃ. Tesaṃ vūpasamā ekodibhāvaṃ cittekaggataṃ hoti. Tassa ekodibhāvena pīti pāripūriṃ gacchati. Yā pīti, taṃ somanassindriyaṃ, yaṃ sukhaṃ, taṃ sukhindriyaṃ. Yā cittekaggatā, ayaṃ samādhi. Taṃ dutiyaṃ jhānaṃ caturaṅgasamannāgataṃ. So pītiyā virāgā yāti ojahi jallasahagataṃ.

73. Tattha somanassacittamupādānanti ca so taṃ vicinanto upekkhameva manasikaroti. So pītiyā virāgā upekkhako viharati. Yathā ca pītiyā sukhamānitaṃ, taṃ kāyena paṭisaṃvedeti sampajāno viharati. Yena satisampajaññena upekkhāpāripūriṃ gacchati. Idaṃ tatiyaṃ jhānaṃ caturaṅgasamannāgataṃ.

Tathā kāyikassa sukhassa pahānāya paṭhame jhāne somanassindriyaṃ nirujjhati. Dutiye jhāne dukkhindriyaṃ nirujjhati. So sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tattha catūhi indriyehi upekkhā pasādā hoti, dukkhindriyena domanassindriyena sukhindriyena somanassindriyena ca. Tesaṃ nirodhā upekkhāsampajaññaṃ hoti, tattha sukhindriyena somanassindriyena ca asati hoti, tesaṃ nirodhā satimā hoti, dukkhindriyena domanassindriyena ca asampajaññaṃ, tesaṃ nirodhā sampajaññaṃ hoti, iti upekkhāya ca saññā, sato sampajāno cittekaggatā ca idaṃ vuccate ca catutthaṃ jhānaṃ.

Tattha yo rāgacarito puggalo tassa sukhindriyañca somanassindriyañca; yo dosacarito puggalo tassa dukkhindriyañca domanassindriyañca; yo mohacarito puggalo tassa asati ca asampajaññañca.

Tattha rāgacaritassa puggalassa tatiye jhāne catutthe ca anunayo nirujjhati, dosacaritassa paṭhame jhāne dutiye ca paṭighaṃ nirujjhati, mohacaritassa puggalassa paṭhame jhāne dutiye ca asampajaññaṃ nirujjhati. Tatiye jhāne catutthe ca asati nirujjhati, evameva tesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ cattāri jhānāni vodānaṃ gamissanti.

Tattha rāgadosacaritassa puggalassa asampajaññañca anunayo ca paṭighañca, tena hānabhāgiyaṃ [pahānabhāgiyaṃ (pī. ka.)] jhānaṃ hoti. Tattha rāgamohacaritassa puggalassa anunayattaṃ ca ādīnavaṃ dassitā, taṃ tassa hānabhāgiyaṃ jhānaṃ hoti. Tattha dosamohacaritassa puggalassa paṭigho ca asati ca asampajaññañca ādīnavaṃ dassitā tena tassa hānabhāgiyaṃ jhānaṃ hoti.

Tattha rāgadosamohasamabhāgacaritassa puggalassa visesabhāgiyaṃ jhānaṃ hoti, imāni cattāri jhānāni sattasu puggalesu niddisitabbāni. Catūsu ca samādhīsu chandasamādhinā paṭhamaṃ jhānaṃ, vīriyasamādhinā dutiyaṃ jhānaṃ, cittasamādhinā tatiyaṃ jhānaṃ, vīmaṃsāsamādhinā catutthaṃ jhānaṃ. Appaṇihitena paṭhamaṃ jhānaṃ, suññatāya dutiyaṃ jhānaṃ, animittena tatiyaṃ jhānaṃ, ānāpānassatiyā catutthaṃ jhānaṃ. Kāmavitakkabyāpādānañca taṃ taṃ vūpasamena paṭhamaṃ jhānaṃ hoti, vitakkavicārānaṃ vūpasamena dutiyaṃ jhānaṃ, sukhindriyasomanassindriyānaṃ vūpasamena tatiyaṃ jhānaṃ, kāyasaṅkhārānaṃ vūpasamena catutthaṃ jhānañca. Cāgādhiṭṭhānena paṭhamaṃ jhānaṃ, saccādhiṭṭhānena dutiyaṃ jhānaṃ, paññādhiṭṭhānena tatiyaṃ jhānaṃ, upasamādhiṭṭhānena catutthaṃ jhānaṃ. Imāni cattāri jhānāni saṅkhepaniddesena niddiṭṭhāni, tattha samādhindriyaṃ pāripūriṃ gacchati. Anuvattanakāni cattāri, tattha yo paṭhamaṃ jhānaṃ nissāya āsavakkhayaṃ pāpuṇāti, so sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya domanassindriyapaṭipakkhena. Yo dutiyaṃ jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, so sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya dukkhindriyapaṭipakkhena. Yo tatiyaṃ jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, so sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya somanassindriyapaṭipakkhena. Yo catutthaṃ jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, so sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya sukhindriyapaṭipakkhena gato.

Pakiṇṇakaniddeso.

74. Yāni cattāri jhānāni, tesaṃ jhānānaṃ imāni aṅgāni, tesaṃ aṅgānaṃ samūho [sammoho (pī. ka.)] assa aṅgā, ayaṃ jhānabhūmi ko visesoti assa viseso. Ime sambhārā tehi ayaṃ samudāgamo, tassa samudāgamassa ayaṃ upanisā, tāya upanisāya ayaṃ bhāvanā. Tassā bhāvanāya ayaṃ ādīnavo. Tena ayaṃ parihāni. Kassa parihānīti tadupagajjhāyino [tadupakajjhāyino (pī. ka.)]. Taṃ yathā bhaṇitaṃ paccavekkhanto ayaṃ viseso. Tena visesena ayaṃ assādo, so kassa assādo ajhāniyā jhāyino, tassā ajhāniyā jhāyino, idaṃ kallitā kosalle ṭhitajjhānaṃ anomaddiyataṃ gacchati jhānabalaṃ, jhānabale ṭhitassa ayaṃ pāramippattassa imāni jhānaṅgāni anāvilasaṅkappo paṭhame jhāne jhānaṅgāni bhāvī. So pīti tadanusārittāva paṭhame jhāne jhānaṅgaṃ tassaṅguno ca dhammā tadabhisannitāya ca. Pīti dutiye jhāne jhānaṅgadhammatā kho pana tathā pavattassa sahagataṃ jhānaṅgadhammaṃ sasukhatāya ajjhattaṃ sampasādo dutiye jhāne jhānaṅgaṃ manosampasādanatāya tadabhisannitāya ca. Pīti dutiye jhāne jhānaṅgaṃ ajjhattaṃ sampasādanaṃ samādhitā [samādhikā (pī.)] pīti dutiye jhāne jhānaṅgaṃ, cetaso ekodibhāvo dutiye jhāne jhānaṅgaṃ, upekkhā phassatā tatiye jhāne jhānaṅgaṃ, sukhaṃ tassa aṅganti ca. Cetaso ekodibhāvo catutthe jhāne jhānaṅgaṃ, upekkhā adukkhamasukhā catutthe jhāne jhānaṅgaṃ, abhinisābhūmi upekkhāsatipārisuddhi catutthe jhāne jhānaṅgaṃ. Satipārisuddhi ca anekajjhābhūmīsu jhānaṅgasamāyuttā pīti cetaso ekodibhāvo catutthe jhāne jhānaṅgaṃ.

Tattha katamā jhānabhūmi? Savitakke savicāre vivekā anugatā paṭhame jhāne jhānabhūmi. Avitakke avicāre ajjhattaṃ sampasādanaṃ janitaṃ pītimanugatā dutiye jhāne jhānabhūmi. Sukhasātasamohitā sappītikā tatiye jhāne jhānabhūmi. Tassa sukhadukkhasahagatā abhinīhārasahagatā catutthe jhāne jhānabhūmi. Appamāṇasahagatā sattārammaṇā paṭhame jhāne jhānabhūmi. Abhibhūmiāyatanasahagatā rūpasaññīsu dutiye jhāne jhānabhūmi. Vimokkhasahagatānaṃ vimokkhesu tatiye jhāne jhānabhūmi. Anupassanāsahagatā kāyasaṅkhārā sammā catutthassa jhānassa bhūmi.

75. Tattha katame jhānavisesā? Vivicceva kāmehi vivicca pāpakehi akusalehi dhammehi cittacetasikasahagatā kāmadhātusamatikkamanatāpi, ayaṃ jhānaviseso. Avitakkā ceva avicārā ca sappītikāya satisahagatāya pītisahagatā saññāmanasikārā samudācaranti. Ayaṃ jhānaviseso. Avitakkāya bhūmiyā avicāreyeva sati anugatā upekkhāsahagatā manasikārā samudācaranti. Tadanudhammatāya ca sati saṇḍahati [sandahati (pī.)]. Tañca bhūmiṃ upasampajja viharati, ayaṃ jhānaviseso. Satipārisuddhisahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, tañca bhūmiṃ upasampajja viharati, ayaṃ jhānaviseso. Viññāṇañcāyatanasahagatāya bhūmiyaṃ ākiñcaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, tañca bhūmiṃ upasampajja viharati, ayaṃ jhānaviseso.

Jhānasambhārā nekkhammavitakko sambhāro kāmavitakkavinodanādhippāyatā. Abyāpādavitakko sambhāro byāpādavitakkapaṭivinodanādhippāyatā. Avihiṃsāvitakko sambhāro vihiṃsāvitakkapaṭivinodanādhippāyatā. Indriyesu guttadvāratā appicchatā sambhāro parisuddhājīvo catunnaṃ samāpattīnaṃ sambhāro akammassa vihāritā. Maggasambhāro samāpattipajjanatā. Phalasambhāro jhānanibbattitāya jhānasamudāgamo. Kusalahetu yaṃ jhānaṃ samudayaṃ gacchanti ko ca [koci (ka.)] na kutoci nekkhammappattā samudāgacchanti. Ālambanirodhasamādhi santo samudāgacchanti. Avītikkantā samudāgacchanti. Sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ pahānāya te ca abyāpajjatāya samudāgacchanti. Taṃ pana sandhāya samudāgacchanti. Aparidāhanāya samudāgacchanti. Ayaṃ ñāṇasamudāgamo.

76. Tattha katamā upanisā? Kalyāṇamittatā jhānassa upanisā. Kalyāṇasampavaṅkatā jhānassa upanisā. Indriyesu guttadvāratā jhānassa upanisā. Asantuṭṭhitā kusalesu dhammesu jhānassa upanisā.

Saddhammassavanaṃ jhānassa upanisā. Saṃvejaniye ṭhāne saṃviggassa yoniso padhānaṃ. Ayaṃ jhānopanisā.

Tattha katamā bhāvanā? Mettāsevanā abyāpādavitakkabhāvanā. Karuṇāsevanā avihiṃsāvitakkabhāvanā. Muditābhāvanā pītisukhasampajaññā kāritā. Upekkhābhāvanā passavatā upekkhābhāvanā apassavatā upekkhā ca ajjhupekkhā ca, asubhasaññābhāvanā dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā bhavasandhābhiññā bhavasandhānaṃ, sā chabbidhā bhāvanā bhāvitā bahulīkatā anuṭṭhitā vatthukatā yānīkatā paricitā susamāraddhā. Ayaṃ bhāvanā.

Evaṃ bhāvayantassa ayaṃ ādīnavo. Paṭhame jhāne saṅkhārasamannāgato eso dhammo assuto sāsavo. Sace esa dhammo ayaṃ sīlo āsannapaṭipakkho ca esa dhammo kāmo paticāro pativicāro samāpattīnaṃ ca sabboḷāriko esa dhammo vitakkavicāro ca. Tattha cittaṃ khobhenti, kāyo cettha kilamati, kāyamhi cettha kilante cittaṃ vihaññati. Anabhinīhārakkhamova abhiññānaṃ ime ādīnavā paṭhame jhāne.

Dutiye jhāne ime ādīnavā pītipharaṇasahagato ca eso dhammo, na samudācārasseti cittaṃ. Asodhayaṃ upagamo cesa dhammo upagamiparissayo [upagamiparicayo (pī.)] domanassapaccatthiko cesa dhammo. Tattha tattha yuttīnaṃ pīti parajjato cesa dhammo dukkaraṃ hoti, avattasantāsabhūmiparivajjayanto catūsu dukkhatāsu esa dhammo anuviddhāpanasaddhāya [anuviddhā passatiyā (pī.)] dukkhatāya ca na palibodhadukkhatāya ca abhiññādukkhatāya ca rogadukkhatāya ca, ime ādīnavā dutiye jhāne.

Tattha katame ādīnavā tatiye jhāne? Upekkhāsukhasahagatāya tattha sātāvīnaṃ pañcannaṃ upekkhāsukhaṃ parivattito esa dhammo tena niccasaññitānañca yaṃ hoti. Dukkhopaniyaṃ sukhaṃ cittassa saṅkhobhataṃ upādāya sukhadukkhāya gato savati. Sukhadukkhānukatañca upādāya anabhihārakkhamaṃ cittaṃ hoti. Abhiññāya sacchikiriyāsu sabbepi cete dhammā tīsu jhānasamāpattīsu catūhi ca dukkhatāhi anuviddhānaṃ sā bhayā dukkhatāya palibodhadukkhatāya ca abhiññāya dukkhatāya ca ime ādīnavā tatiye jhāne.

Tattha katame ādīnavā catutthe jhāne? Ākiñcaññāsamāpattikā te dhammānusamāpattikā etissā ca bhūmiyaṃ sātānaṃ bālaputhujjanānaṃ anekavidhāni diṭṭhigatāni uppajjanti. Oḷārikā sukhumehi ca rūpasaññāhi anuvidhāni etāni jhānāni sadā anudayamettājhānakalānudanukalāya sādhāraṇā, dukkarā ca sabbe cattāro mahāsambhārā samudāgatāni ca etāni jhānāni aññamaññaṃ nissāya samudāgacchanti. Ettha samudāgatā ca ete dhammā na samattā honti. Asamuggahitanimittā ca ete dhammā parihāyanti. Nirujjhanti ca ete dhammā na upādiyanti nirujjhaṅgāni ca, etesaṃ dhammānaṃ jhānāni nimittāni na jhānanimittasaññā vokirati. Appaṭiladdhapubbā ca jhāyīvasena ca bhavati [jhāyī ca vasena ca bhavati (pī. ka.)]. Imehi ādīnavehi ayaṃ jhānaparihāni.

77. Nirodhasamāpattiyā apaṭisaṅkhāya avasesasaññino ākiñcaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, so nirodhasamāpattito parihāyati. Āneñjasaññino asaññāyatanaṃ samāpannassa ākiñcaññāyatanasahagatā manasikārā samudācaranti, tañca bhūmiṃ na pajānāti, so tato parihāyati. Ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa viññāṇañcāyatanasaññā manasikārā samudācaranti, tañca bhūmiṃ na pajānāti, so tato parihāyati. Viññāṇañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññāsahagatā. Vitthārena…pe… yāva paṭhame jhāne kāmasaññāsahagatā kātabbā. Sakassa [sā tassa (pī. ka.)] parihāyati, kalaṅkajjhāne kalaṅkaṃ jhāyati, parisamantato jhāyati, bhindanto jhāyati, na sajjhāyati, āyūhanto jhāyati, kiñci ca niparicito jhāyati. Atividhāvanto jhāyati, atimaññanto jhāyati, kāyasaṅkhāre appaṭisambhāre jhāyati, pariyuṭṭhānassa nissaraṇaṃ ajānanto jhāyati, nīvaraṇābhibhūto jhāyati, assāpattimanasikaronto jhānassa assādo kāmarāgapariyuṭṭhānaṃ pahānaṃ jhānassa assādo kāmarāgahetūnaṃ dhammānaṃ udayanti, nirujjhaṅgāni etesaṃ dhammānaṃ jhānāni uparimā sukhupekkhā kāmakammakilesānaṃ pahānaṃ assādo, evaṃ kho puna jhānassa assādo mahāsaṃvāsamappīḷite lokasaṃnivāse asambodhokāsā vigamessamidaṃ jhānappahānā. Ayaṃ palirodhamappalirodhalokasannivāse esanidhamidaṃ jhānaṃ anamataggasaṃsārasamāpannānaṃ sattānaṃ saṃsārappahānanā ānisaṃso, yamidaṃ jhānassa assādo kāyassa ajhāniyajhāyino bhavati. Ajhāniyajhāniyajhāyīhi aparāmasanto ajhāniyajhāyitaṃ jhāyati, yāni kalaṅkajjhāyino padāni, tāni anudhitāni paṭipakkhe.

78. Tattha katamaṃ jhānakosallaṃ? Samāpattikosallaṃ jhānakosallaṃ, jhānavisesakosallaṃ jhānakosallaṃ, jhānantarikakosallaṃ jhānakosallaṃ, samāpattivuṭṭhānakosallaṃ jhānakosallaṃ, jhāne sabhāvakosallaṃ jhānakosallaṃ, jhāne ādīnavakosallaṃ jhānakosallaṃ, jhāne nissaraṇakosallaṃ jhānakosallaṃ, jhānaphalena upādāya kosallaṃ, jhānaphalena paṭisaṅkhānaphale aparihānadhammatā nibbattijhāne ca kīḷitāpi visesabhāgiyaṃ jhānaṃ paṭilabbhati. Idaṃ panassāti bhavahāritā ca ārammaṇānimittaggāho anabhinīhārabalaṃ, cittekaggatā nimittāsu gatisahitā samathabalena asaṃsīdanañca jhāne maggaphalaṃ samathaṃ pavatte samādhino upekkhāpalipubbāparanimittāsayo paggāhino [maggāhino (pī.)] satibalaṃ taṃ pavattitānañca vipassanānaṃ samaññābale.

Tattha katamā jhānapāramitā? Supāramitā mettā kāmesu sattā kāmasaṅgasattāti [udā. 63 udāne passitabbaṃ] yamhi sutte desanāya vohārena dve saccāni niddiṭṭhāni, dukkhañca samudayo ca, vicayena hārena ye saṃyojanīyesu dhammesu vajjaṃ na passanti, te oghaṃ tarissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Na tarissantīti atthi esā yutti ca vicayo ca idaṃ nu kissa padaṭṭhānaṃ, kāmesu sattāti pañca kāmaguṇā, taṃ kāmataṇhāya padaṭṭhānaṃ. Saṃyojane vajjamapassamānāti avijjāya padaṭṭhānaṃ, na hi jātu saṃyojanasaṅgasattā oghaṃ tareyyuṃ vipulaṃ mahantanti upādānassa padaṭṭhānaṃ. Kāmesu sattāti kāmā dvidhā – vatthukāmā ca kilesakāmā ca, tattha kilesakāmā kāmataṇhā kāmataṇhāya yuttā bhavanti rūpataṇhā bhavataṇhā lakkhaṇena hārena, saṃyojane vajjamapassamānāti saṃyojanassa. Yo tattha chandarāgo tassa kiṃ padaṭṭhānaṃ? Sukhā vedanā dve ca indriyāni – sukhindriyañca somanassindriyañca. Iti sukhāya vedanāya gahitāya tayopi vedanā gahitā honti. Vedanākkhandhe gahite sabbe pañcakkhandhā gahitā honti. Rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā gahitā, vatthukāmesu gahitesu sabbāni cha bāhirāni āyatanāni gahitāni honti. Ajjhattikabāhiresu āyatanesu yo sato, ayaṃ vuccate lakkhaṇo hāro, tattha yo oḷārikamhi kilese ajjhāvasito sabbakilesesu yo na tato sukhumataresu na vītarāgo bhavati. Tattha bāhirasaṃyojanaṃ mamanti ajjhattasaṃyojanaṃ ahanti. Tattha bhagavato ko adhippāyo? Ye oghaṃ taritukāmā te saṃyojanīyesu dhammesu ādīnavānupassino viharissantīti ayamettha bhagavato adhippāyo. Kāmesu sattāti yesu ca sattā yena ca sattā yesañca sattā ayaṃ catubbidho ākāro sabbesaṃ hārabhāgiyo.

79. Tattha katamāni tīṇi vipallāsāni padaṭṭhānāni ca? Cittavipallāsassa diṭṭhivipallāsassa saññāvipallāsassa tayo vipallāsā tīṇi akusalamūlāni padaṭṭhānaṃ. Tīṇi akusalamūlāni hīnappaṇītakāriyakammassa padaṭṭhānaṃ. Catunnañca upādānānaṃ doso akusalamūlaṃ dissati. Hīnappaṇītakāriyakammassa padaṭṭhānaṃ. Yathā mātuyā vā pituno vā aññatarassa vā puna uḷārassa bhikkhuno abhayaṃ deti. Tattha añño micchā paṭipajjeyya kāyena vā vācāya vā. Tattha so byāpādamupādāya tesaṃ uḷārānaṃ rakkhāvaraṇaguttiyā anupālayanto yo uḷārānaṃ abhayaṃ deti. Tesaṃ abhaye dinne yo tattha micchā paṭipajjeyya. Tattha so byāpādaṃ upādāyanto dosajaṃ kammaṃ karoti. Yo tattha asādhu indriyā nīvaraṇaṃ yaṃ tesaṃ abhayaṃ dakkhiṇato saññaṃ idaṃ paṇītaṃ kāraṇaṃ mayā puna tattha micchāpaṭipatti ayaṃ byāpādo hīnagamivakammaṃ lobho moho ca imāni nīvaraṇāni vacanāni tāni cattāri upādānāni tehi catūhi upādānehi yo so upādāno itthī vā puriso vā tesaṃ pañcakkhandhānaṃ teyeva upādāno samudayo idaṃ dukkhañca samudayo ca soyeva desanāhāro.

Tattha kāmesu ye na pajjanti, te ādīnavānupassanāya pajjanti. Itissā kāmadhātuyā nikkhamitukāmatā, ayaṃ vuccati nekkhammacchando. Yo tattha anabhisaṅkhārānaṃ kiñci visodheti tassa dhāvarā vā, ayaṃ abyāpādacchando. Kiñci vihiṃsati, ayaṃ vihiṃsāchando. Iti nekkhammābhinīhatā tayo chandā – nekkhammacchando abyāpādacchando avihiṃsāchando. Tattha nekkhammacchando alobho; abyāpādacchando adoso; avihiṃsāchando amoho. Imāni tīṇi kusalamūlāni aṭṭhasu sampattesu parahitāni, tesaṃyeva catunnaṃ upādānānaṃ nirodhāya saṃvattanti. Sace vā puna kammaṃ kareyya kaṇhaṃ vā sukkaṃ vā tassa vipākahānāya saṃvattanti. Idaṃ kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ kammakkhayāya saṃvattati. Tattha yo tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ nirodho, ayaṃ nirodho.

Soyeva maggo tattha paṭipadāni imāni dve saccāni imāni cattāri saccāni āvaṭṭo hāro.

Kāmesu sattāti ye sekkhā, te ekenevākārena sattā. Ye puthujjanā, te dvīhākārehi sattā, tassāyaṃ pañho vibhajjabyākaraṇīyo vattabbo. Kiñcāpi sotāpanno paṭisevanāya, no ca kho abhinivese satto yo hi apacayāya padahati, na upacayāya. Sekkho hi kilesavasena kāme paṭisevati. Puthujjano pana kilesasamuṭṭhānāya kāme paṭisevati. Tattha kāmesu sattānaṃ catuoghaṃ tarissatīti vibhajjabyākaraṇīyo, ayaṃ vibhatti.

80. Parivattanoti kāme ye neva sajjanti na ca saṃyojanehi saṃyuttā, te oghaṃ tarissanti vipulaṃ mahantanti. Ayaṃ suttassa paṭipakkho.

Vevacananti yo kāmesu satto yo ca tattha kāmānaṃ guṇo, tattha viso satto. Yepi kāmānaṃ āhārā dhammā, tattha viso satto. Tatthimaṃ kāmānaṃ vevacanaṃ pāko rajo sallaṃ gaṇḍo īti upaddavoti. Yāni vā pana aññāni vevacanāni tattha viso sattoti vevacanaṃ. Satto bandho mucchito gadhito ajjhosito kāme ajjhāpannā parimutto tabbahulavihārīti. Yāni vā pana aññāni vevacanāni, ayaṃ vevacano nāma. Kāmappacārapaññattiyā kilesagocarapaññattiyā paññattā cittanti vevacanaṃ. Satto tabbahulavihārīti yāni vā pana aññāni. Ime kāmappacārapaññattiyā kilesagocara paññattiyā paññattā, bījapaññattiyā paññattā, saṅkhārā saṃyojanapaññattiyā paññattā, upādānaṃ hetupaññattiyā paññattaṃ, puggalo puthupaññattiyā paññatto.

Otaraṇoti imāya paṭiccasamuppādo dukkhañca samudayo ca. Ye kilesā ye saṅkhārā saṃyojanāni ca pañcasu khandhesu saṅkhārakkhandho dhammāyatanesu akusalā dhammāyatanāni indriyesu sukhindriyañca, somanassindriyañca, ayaṃ indriyotaraṇo.

Sodhanoti ettako. Eseva ārambho niddisitabbo suttattho.

Adhiṭṭhānoti ime dhammā atthi ekattatāya paññattā atthi vemattatāya. Ye saññā bāhiro kāme, te vemattatāya paññattā. Pañcasu kāmaguṇesu sattāti pariyuṭṭhānavipallāsā vemattatāya paññattā oghaṃ tareyyuṃ. Vipulaṃ mahantanti avijjā ekattatāya paññattā.

Parikkhāroti tassa ko hetu ko paccayo? Ārammaṇapaccayatāya paccayo. Ayoniso ca manasikāro sannissayassa paccayatāya paccayo. Avijjā samanantarapaccayatāya paccayo. Rāgānusayo hetupaccayatāya paccayo. Ayaṃ hetu, ayaṃ paccayo.

Samāropano paccayoti ye kāmesu sattā sugatā surūpāti ayaṃ kāmadhātuyā chando rāgo te apuññamayā saṅkhārā. Te kiṃ paccayā? Avijjā paccayā. Te kissa paccayā? Viññāṇassa paccayā. Iti avijjāpaccayā saṅkhārā. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ yāva jarāmaraṇaṃ evametassa kevalassa mahato dukkhakkhandhassa samudayo hoti ekaṃ suttaṃ gataṃ. Pañcanīvaraṇikaṃ suttaṃ kātabbaṃ.

81. Tattha katamo desanāhāro nāma? Yā ca abhijjhā yo ca byāpādo yañca uddhaccaṃ, ayaṃ taṇhā. Yañca thinamiddhaṃ, yañca kukkuccaṃ yā ca vicikicchā, ayaṃ diṭṭhi. Yā pana kāyassa akammaniyatā kiñcāpi taṃ middhaṃ no tu sabhāvakilesatāya kileso, iti yā ca cittasallīyanā yā ca kāyākammaniyatā, ayaṃ pakkhopakileso na tu sabhāvakileso. Tattha attasaññānupacittaṃ kilamatho kukkuccānupacittaṃ thinaṃ yā cittassa līyanā, iti ime pañca nīvaraṇā cattāri nīvaraṇāni sabhāvakilesā thinamiddhaṃ nīvaraṇapakkhopakileso. Yathā cattāro āsavā sabhāvaāsavatāya āsavā no tu cittasāsavatāya āsavā. Sabhāvatāya āsavā. Pakkhe āsavatāya āsavā. Atha panāha suttantaṃ yena te sampayuttā vā vippayuttā vā āsavā, teyeva ete vattabbā sāsavā vā anāsavā vā.

Tattha katamo vicayo. Abhijjhā kāmataṇhā rūpataṇhā bhavataṇhā. Yaṃ vā pana kiñci ajjhosānagataṃ sāsavā abhijjhitassa mettānupassiya yo anatthaṃ carati. Tattha yo byāpādaṃ uppādeti, acari carissatīti. Evaṃ nava āghātavatthūni kattabbāni, tassevaṃ byāpādānupassissa kileso yo paridāho kāyakilamatho akammaniyatā middhaṃ. Cittānupassissa paṭighātena khiyanā, idaṃ thinamiddhaṃ. Tattha adhikaraṇaavūpasamo, idaṃ uddhaccaṃ. Yaṃ kiṃ kasathamīti [karathamīti (pī. ka.)] idaṃ kukkuccaṃ. Yaṃ yathā idaṃ santīraṇaṃ, ayaṃ vicikicchā. Tattha avijjā ca taṇhā ca atthi, idaṃ pariyuṭṭhānaṃ. Āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ chadanaṃ upakkileso ca atthi, idaṃ kāmacchando kāmarāgapariyuṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Byāpādo byāpādapariyuṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Thinamiddhaṃ thinamiddhapariyuṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Uddhaccakukkuccaṃ avijjāpariyuṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Vicikicchā vicikicchāpariyuṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Kāmarāgapariyuṭṭhānaṃ anusayasaṃyojanassa padaṭṭhānaṃ. Byāpādapariyuṭṭhānaṃ paṭighasaṃyojanassa padaṭṭhānaṃ. Thinamiddhapariyuṭṭhānaṃ mānasaṃyojanassa padaṭṭhānaṃ. Avijjāpariyuṭṭhānañca vicikicchāpariyuṭṭhānañca diṭṭhisaṃyojanassa padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamo lakkhaṇo hāro? Kāmarāgapariyuṭṭhāne vutte sabbāni pariyuṭṭhānāni vuttāni hontīti. Saṃyojanesu vuttesu sabbasaṃyojanāni vuttāni honti. Ayaṃ lakkhaṇo hāro.

82. Tattha katamo catubyūho hāro? Ye ime pañca nīvaraṇā jhānapaṭipakkho so dukkhasamudayo. Yaṃ phalaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Tattha kāmacchandassa nekkhammavitakko paṭipakkho; byāpādassa abyāpādavitakko paṭipakkho; tiṇṇaṃ nīvaraṇānaṃ avihiṃsāvitakko paṭipakkho. Iti ime tayo vitakkā. Nekkhammavitakko samādhikkhandhaṃ bhajati. Abyāpādavitakko sīlakkhandhaṃ bhajati. Avihiṃsāvitakko paññākkhandhaṃ bhajati. Ime tayo khandhā. Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo nīvaraṇappahānāya saṃvattati. Yaṃ nīvaraṇappahānaṃ, ayaṃ nirodho. Imāni cattāri saccāni. Ayaṃ catubyūho hāro.

Tattha katamo āvaṭṭo hāro? Pañca nīvaraṇāni dasa bhavanti. Yadapi ajjhattaṃ sārajjati, tadapi nīvaraṇaṃ. Yadapi bahiddhā sārajjati, tadapi nīvaraṇaṃ, evaṃ yāva vicikicchā ime dasa nīvaraṇā. Ajjhattabahiddhā kilesā imāni dve saṃyojanāni ajjhattasaṃyojanañca bahiddhāsaṃyojanañca. Tattha ahanti ajjhattaṃ, mamanti bahiddhā. Sakkāyadiṭṭhi ajjhattaṃ, ekasaṭṭhi diṭṭhigatāni bahiddhā. Yo ajjhattaṃ chandarāgo rūpesu avītarāgo bhavati avītacchando. Evaṃ yāva viññāṇe, ayaṃ ajjhattā taṇhā. Yaṃ chasu bāhiresu āyatanesu tīsu ca bhavesu ajjhosānaṃ, ayaṃ bahiddhā taṇhā. Imāni dve saccāni saṃyojanāni saṃyojanīyā ca dhammā. Tattha saṃyojanesu dhammesu yā nibbidānupassanā ca, ayaṃ maggo. Yaṃ saṃyojanappahānaṃ, ayaṃ nirodho. Ayaṃ āvaṭṭo hāro.

Tattha katamo vibhattihāro? Saṃyojananti na etaṃ ekaṃsena. Mānasaṃyojanaṃ diṭṭhibhāgiyanti na taṃ ekaṃsena adiṭṭhamānaṃ nissāyamānaṃ na pajahati. Yo pañca uddhambhāgiyo māno kiñcāpi so diṭṭhipakkhe siyā. Na tu orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ tassa pahānāya saṃvattatīti. Yo ca ahaṃkāro na paviddhoyaṃ panassa evaṃ hoti. Kadāsu nāmāhaṃ taṃ santaṃ āyatanaṃ sacchikatvā upasampajja viharissāmi, yaṃ ariyā santaṃ āyatanaṃ upasampajja viharissantīti, ayaṃ abhijjhā na ca taṃ nīvaraṇaṃ. Atthi pana arahato kāyakilesamiddhañca okkamati na ca taṃ nīvaraṇaṃ tassa thinamiddhaṃ nīvaraṇanti. Na ekaṃsena. Ayaṃ vibhattihāro.

Parivattanoti pañca nīvaraṇā pañcaṅgikena jhānena pahānaṃ gacchanti. Ayaṃ tesaṃ paṭipakkho nīvaraṇo asukassa pahīnāti na aññānuminitabbaṃ, paramatthamajjhattaṃ, ayaṃ parivattanā.

Tattha katamo vevacano? Kāmacchando chandarāgo pemaṃ nikantīti vevacanaṃ. Nīvaraṇaṃ chadanaṃ upakkileso pariyuṭṭhānanti vevacanaṃ.

Paññattīti avijjāpaccayā kiccapaññattiyā [paccāpaññattiyā (ka.)] paññatti, byāpādo vikkhepapaññattiyā paññatti, thinamiddhaṃ asamugghātapaññattiyā paññatti. Evaṃ sabbepi ete pañca nīvaraṇā imamhi sutte vikkhepapaññattiyā paññatti.

Tattha katamo otaraṇo? Ime pañca nīvaraṇā avijjā ca taṇhā ca tattha avijjāmūlā nīvaraṇā. Yā taṇhā ime saṅkhārā, te avijjāpaccayā ime dve dhammā pañcasu khandhesu saṅkhārakkhandhapariyāpannā, āyatanesu dhammāyatanaṃ, dhātūsu dhammadhātu, indriyesu imesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānaṃ sukhindriyassa ca somanassindriyassa ca itthindriyassa ca purisindriyassa ca.

Tattha katamo sodhano hāro? Idaṃ suttaṃ yathā ārabbha nikkhittaṃ so attho bhāsito imehi pañcahi padehi.

Tattha kāmacchando ca byāpādo ca vicikicchā ca na ekattatāya paññattā, kāmāti na ekattatāya paññattā, atha khalu vemattatāya paññattā. Ayaṃ adhiṭṭhāno hāro.

Tattha katamo parikkhāro? Kāmacchandassa ayoniso manasikāro subhārammaṇapaccayo; subhanimittañca hetu. Byāpādassa ayoniso manasikāro āghātavatthūni ca paccayo; paṭighānusayo hetu. Thinamiddhassa paṭisaṃhāro paccayo; pavattiyā kilamathā calanā tañca hetu. Uddhaccakukkuccassa rajanīyaṃ ārammaṇiyaṃ assādiyākindriyaṃ tāva aparipuṇṇañca ñāṇaṃ paccayo; kāmasaññā ca diṭṭhianusayo ca hetu. Vicikicchāya nava mānavidhā ārammaṇaṃ mānānusayo, sova paccayo; vicikicchānusayo hetu. Ete pañca dhammā sahetu sappaccayā uppajjanti.

Tattha katamo samāropano hāro? Ime pañca nīvaraṇā cattāropi ete āsavā gaṇḍāpi [taṇhāpi (pī.)] ete sallāpi ete upādānāni ete. Tesu eva bāhiresu dhammesu saṃkilesabhāgiyaṃ suttanti paññattiṃ gacchati. Ayaṃ samāropano hāro.

Niddiṭṭhaṃ saṃkilesikabhāgiyaṃ suttaṃ.

83. Manopubbaṅgamā dhammāti gāthā.

Tattha katamo desanā hāro? Imamhi sutte ko attho khandhavavatthānena viññāṇakkhandhaṃ deseti, dhātuvavatthānena manoviññāṇadhātuṃ, āyatanavavatthānena manāyatanaṃ, indriyavavatthānena manindriyaṃ. Tassa kiṃ pubbaṅgamā dhammā? Saṃkhittena cha dhammā pubbaṅgamā dhammā kusalamūlāni ca akusalamūlāni ca animittaṃ imamhi sutte kusalamūlaṃ desitaṃ. Tattha katamā manopubbaṅgamā dhammā? Mano tesaṃ pubbaṅgamaṃ, yathāpi balassa rājā pubbaṅgamo, evameva dhammānaṃ manopubbaṅgamā. Tattha tividhānaṃ pubbaṅgamānaṃ nekkhammacchandena abyāpādacchandena avihiṃsāchandena. Alobhassa nekkhammacchandena pubbaṅgamā. Adosassa abyāpādacchandena pubbaṅgamā. Amohassa avihiṃsāchandena pubbaṅgamā. Tattha **manoseṭṭhā**ti manasā ime dhammā ussaṭā manena vā nimmitā. Manova imesaṃ dhammānaṃ seṭṭhoti manova imesaṃ dhammānaṃ seṭṭhajeṭṭhoti manova imesaṃ dhammānaṃ ādhipaccaṃ karotīti manoseṭṭhā. **Manojavā**ti yattha mano gacchati. Tattha ime dhammā gacchantīti manojavā. Yathā vāto sīghaṃ gacchati añño vā koci sīghaṃ gāmako vuccate vātajavoti pakkhigāmikoti, evameva ime dhammā manena sampajāyamānā gacchanti, tattha ime dhammā gacchantīti manojavāti. Te tividhā chandasamudānitā anāvilatā ca saṅkappo. Sattavidhā ca kāyikaṃ sucaritaṃ vācasikaṃ sucaritaṃ, te dasa kusalakammapathā. Tattha **manasā ce pasannenā**ti manokammaṃ. **Bhāsati vā**ti vacīkammaṃ. **Karoti vā**ti kāyakammaṃ. Imehi imasmiṃ sutte dasa kusalakammapathā paramāpi santā sīlavatā paramā. So bhavati vivattiyaṃ na lokaniyyānāya vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ bhavati. Ayaṃ desanā.

Tattha katamo vicayo hāro? Manopubbaṅgamā dhammāti kusalamūlāni ca aṭṭhaṅgasammattāni. Idaṃ suttaṃ.

Yuttīti dasannaṃ kusalakammapathānaṃ yo vipāko, so sukhavedanīyo abyāpādassaṅgamāno. **Chāyāva anapāyinī**ti anugacchati atthi esā yutti.

Padaṭṭhānanti aṭṭhārasannaṃ manopavicārānaṃ padaṭṭhānaṃ. Manopubbaṅgamā dhammāti sabbakusalapakkhassa ime dhammā padaṭṭhānaṃ. **Manasā ce pasannenā**ti yo cetaso pasādo, idaṃ saddhindriyassa padaṭṭhānaṃ. **Bhāsati vā**ti sammāvācāya. **Karoti vā**ti sammākammantassa ca sammāvāyāmassa ca padaṭṭhānaṃ.

Lakkhaṇoti iti pubbaṅgamā dhammāti vedanāpubbaṅgamāpi ete, saññāpubbaṅgamāpi ete, saṅkhārapubbaṅgamāpi ete. Ye keci dhammā sahajātā sabbe pubbaṅgamā etesaṃ dhammānaṃ. **Tato naṃ sukhamanvetī**ti somanassamapi naṃ anveti yaṃ susukhacchāyā tadāpi naṃ sukhaṃ tadapi anveti.

84. Tattha katamo catubyūho hāro? Manopubbaṅgamāti na idaṃ ekādivacanaṃ. Kiṃ kāraṇā? Sabbe yeva ime chaviññāṇakāyā, imamhi bhagavato ko adhippāyo? Ye sukhena atthikā, te manaṃ pasādentīti ayaṃ imamhi sutte bhagavato adhippāyo. Attho pubbeyeva niddiṭṭho.

Yāni hi kusalamūlāni, tāni aṭṭhānisaṃsamattā hetu, ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo. Dasa ṭhānāni desanāhetūni desanāpaccayā niddesanā ca. Tattha yaṃ maññe dukkhena saha nāmarūpaṃ viññāṇasaccanti aṅgena kusalamūlaṃ pahīyati, ayaṃ appahīnabhūmiyaṃ samudayo. Yaṃ tesaṃ pahānā, ayaṃ nirodho. Imāni cattāri saccāni. Ayaṃ āvaṭṭo hāro.

Vibhattīti –

Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā;
Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyinīti.

Taṃ na ekaṃsena samaṇassa vā brāhmaṇassa vā pana hoti. Tassa vā micchādiṭṭhikassa sakasatthe cittaṃ pasādeti, tena ca pasannena cittena bhāsati byākaroti na taṃ sukhamanveti na chāyāva anugāminī, dukkhameva taṃ anveti. Yathā vahantaṃ cakkaṃ padamanveti, idaṃ taṃ vibhajjabyākaraṇīyaṃ. Manasā ce pasannena kāyakammaṃ vacīkammaṃ sukhavedanīyanti samaggate sukhavedanīyaṃ micchaggate dukkhavedanīyaṃ, ayaṃ vibhatti.

Tattha katamo parivattano hāro? Manopubbaṅgamā dhammāti yaṃ manasā paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā dukkhamassānugāminī, etāniyeva dve suttāni bhāsitāni esa eva ca paṭipakkho. Vevacananti yadidaṃ manocittaṃ viññāṇaṃ manindriyaṃ manoviññāṇadhātu.

Paññattīti manopubbaṅgamā dhammāti ayaṃ mano kiñci paññattiyā paññattaṃ. Dhammāti kusalakammapathapaññattiyā paññattaṃ. Manoseṭṭhāti visiṭṭhapaññattiyā paññattaṃ. Manojavāti sahapaññattiyā paññattaṃ. Cittanti nekkhammapaññattiyā paññattaṃ. Manasā ce pasannenāti saddhindriyapaññattiyā paññattaṃ. Manasā ce pasannenāti anāvilasaṅkappadutiyajjhānapaññattiyā paññattaṃ. Manasā ce pasannenāti assaddhānaṃ paṭipakkhapaññattiyā paññattaṃ. Bhāsati vāti sammāvācāpaññattiyā paññattaṃ. Karoti vāti sammākammantapaññattiyā paññattaṃ. Tato naṃ sukhamanvetīti jhānasamādhānaṃ. Indriyesu manindriyaṃ. Paṭiccasamuppāde viññāṇaṃ. Manopubbaṅgamā dhammāti mettā ca mudutā ca jhānesu dutiyaṃ jhānaṃ tatiyañca. Khandhesu saṅkhārakkhandhapariyāpanno. Dhātūsu dhammadhātu, āyatanesu dhammāyatanaṃ. Yaṃ kusalaṃ indriyesu sukhindriyañca somanassindriyañca padaṭṭhānaṃ. Imesaṃ dhammānaṃ paṭiccasamuppannānaṃ phassapaccayā sukhavedanīyo phasso sukhavedanā manopavicāresu somanassavicāro chattiṃsesu paṭhamapadesu cha somanassanekkhammassitā. Iti ayaṃ otaraṇo hāro.

Tattha katamo sodhano hāro? Yaṃ atthaṃ ārabbha idaṃ suttaṃ bhāsitaṃ. So attho niyutto etamatthaṃ ārabbha suttaṃ. Ayaṃ sodhano hāro.

85. Tattha katamo adhiṭṭhāno hāro? Manopubbaṅgamā dhammāti vevacanapaññatti, na ekattapaññatti. Dhammāti ekato na vevacanapaññatti. Manasā ce pasannenāti so pasādo dvidho ajjhattañca abyāpādāvikkhambhanabahiddhā ca okappanato. So ajjhattapasādo dvidho. Samugghātapasādo ca vikkhambhanapasādo ca byāpādapariyuṭṭhānaṃ. Vighāto na mūlapasādo jātamūlampi vā. Pasādo sabyāpādaṃ vighātena. Tato naṃ sukhamanvetīti sukhaṃ kāyikañca cetasikañca appiyavippayogopi piyasampayogopi nekkhammasukhampi puthujjanasukhampi pītisambojjhaṅgampi cetasikaṃ sukhaṃ. Yampi passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, tampi kāyikaṃ sukhaṃ bojjhaṅgā ca cetasikaṃ sukhaṃ. Yampi passaddhakāyo sukhaṃ vedesi, tampi tañca sukhapadaṭṭhānaṃ paññattiyā yathāvuttaṃ taṃ aparāmaṭṭhaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ. Anvetīti appanā sandissati na cāyaṃ vā pattabhūto anveti. Tadidaṃ suttaṃ dvīhi ākārehi adhiṭṭhātabbaṃ. Hetunā ca yo pasannamānaso vipākena ca yo dukkhavedanīyo.

Parikkhāroti bhagavā pañcasatena bhikkhusaṅghena nagaraṃ pavisati rājagahaṃ. Tattha manusso puggalo bhagavantaṃ parivisati, tassa pasādo uppanno kusalamūlapubbayogāvacaropi. So aññesañca akkhāti, idaṃ vācaṃ bhāsati lābhā tesaṃ, yesaṃ nivesanaṃ bhagavā pavisati, amhākampi yadi bhaveyya mayampi bhagavato saṃpasādaṃ lacchamhāti. Yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ‘‘namo bhagavato namo bhagavato’’ti abyāpādamāno ekamante aṭṭhāsi. Tadanantare bhagavā imaṃ suttaṃ abhāsittha ‘‘manopubbaṅgamā dhammā’’ti. Sabbaṃ suttaṃ tathā yaṃ paresaṃ bhāsati idaṃ vācākammaṃ. Yaṃ añjaliṃ paṇāmeti, idaṃ kāyakammaṃ. Yo manopasādo, idaṃ manokammaṃ. Tattha yaṃ paresaṃ pakāseti bhāsati vaṇṇaṃ. Yesaṃ bhagavā nivesanaṃ gacchatīti. Sabbaṃ tassa alobho kusalamūlaṃ. Yaṃ bhagavati mettacitto, tassa adoso kusalamūlaṃ. Yaṃ añjaliṃ paṇāmeti mānañca niggaṇhāti, tatthassa amoho kusalamūlaṃ pātubhavati. Yaṃ uḷārapaññaṃ paṭilabhati, idamassa diṭṭhivipallāsappahānaṃ. Yaṃ tathāyeva saṃvaro hoti, idamassa saññāvipallāsappahānaṃ. Yaṃ manassa pasādanaṃ, idamassa cittavipallāsappahānanti akusalavipallāsānaṃ vikkhambhanaṃ pahānaṃ paccayo. Tīṇi kusalamūlāni yo anāvilacittasaṅkappo, so tassa manasikāroti vuccati. Yaṃ kilesehi vikkhambhanaṃ iti vipallāsā ca ārammaṇā sappaccayatāya paccayo kusalamūlāni ca sandissayatāya paccayo, so ca manasikāro hetunā iminā paccayena cittaṃ uppannaṃ. Tattha yaṃ sasatthārammaṇaṃ cittaṃ pavattaṃ ayaṃ buddhānussati. Yampi bhagavato guṇe manasi karoti, ayamassa dhammānussati. Tattha satisampajaññaṃ hetu, ayañca paccayo. Vācā paññā hetu vitakkavicārā paccayo. Kāyasaṅkhārā kammassa abhisaṅkhāro nāma hetu vā appaccayo sukhavedanīyassa kammassa upacayo hetukā kammassa paccayo.

86. Tattha katamo samāropano hāro? Manasāyeva pasannena satoyevettha pasanno api ca cittavodānā sattā vimuccantīti tena sattā cittapubbaṅgamā cittena pasannena cetanāpi tattha cittabhūtā bhavantīti paṭighā ayaṃ cetanānaṃ pasādena kāyo cassa pasādo, so ca ārabhati pasādena pasanno saññānanti cassa aviparītā, so pañcavidho vikkhambhanā, kāyapassambhanāyevā pasādo cittasito cittaṃ pana pubbaṃyeva pasannaṃ. Ayaṃ samāropanā. Evaṃ pañcannampi pasādo. Tato naṃ sukhamanvetīti katamaṃ bhagavā niddisati? Na hi attasaccaṃ tassa kammassa vipāko anveti. Tassa upāyo anugacchati yadā sitapaccayā uppajjate somanassaṃ avippaṭisāropi anveti. Ayaṃ samāropano hāro.

Mahānāma sakkassa suttaṃ [passa saṃ. ni. 5.1017]. Tasmiṃ ce samaye assato asampajāno kālaṃ kareyya kāme bhavati. Assato abhisamāhāro yo mā bhāyi, mahānāma, yaṃ taṃ cittaṃ dīgharattaṃ saddhāparibhāvitaṃ sīlaparibhāvitaṃ sutacāgaparibhāvitanti vitthārena kātabbaṃ. Cāgena ca paññāya ca kiṃ dasseti? Yā saddhā, sā cetaso pasādo. Yā anāvilasaṅkappitā, sā saddhā. Kiṃ kāraṇā? Anāvilalakkhaṇā. Anāvilalakkhaṇā hi saddhā. Apare āhu guṇaparisuddhiniṭṭhāgamanalakkhaṇā, yañca apare vā vacanapaṭiggahalakkhaṇā saddhā. Aparo pariyāyo attānaṃ yadi evaṃ okappeti ‘‘nāhaṃ kiñci jānāmīti esā ahaṃ tattha anuññattā anaññatā’’ti. Ayaṃ saddhāti. Aparo pariyāyo ekasaṭṭhiyā diṭṭhigatānaṃ ādīnavānupassanā aniccaṃ dukkhamanattāti. Tena ca padiṭṭhaṃ bhavati yathā gambhīre udapāne udakaṃ cakkhunā passati na ca kāyena abhisambhunāti. Evamassa ariyā nijjhānakkhantiyā diṭṭhi bhavati, na ca sacchikatā. Ayaṃ vuccati saddhā. Sā ca lokikā. Aparo pariyāyo khamati puthujjanabhūtassa vīsati cāti ko sakkāyādhīnā na niveso. Na etaṃ ekanti nayasaññā yathābhūtaṃ diṭṭhiyā tu khalu mudūhi pañcahi indriyehi dassanamaggena pahīnā bhavanti. Diṭṭhekaṭṭhā ca kilesā, ayaṃ saddhā.

Sotāpattaṅgamadukkhāyaṃ bhūmiyaṃ paripuṇṇā vuccati. Tasmiṃyeva bhūmiyaṃ sekkhasīlaṃ ariyā dhāranti vuccati. Tasmiṃyeva bhūmiyaṃ mudupaññā paññindriyanti vuccati. Tasmiṃyeva bhūmiyaṃ khandhehi anatthikatā, ayaṃ cāgo. Tasmā saddhā cāgādhiṭṭhānena niddisitabbā. Yatikena [tena (ka.)] bhiyyo manena sā hissa viparītā diṭṭhikā assaddhā, sā nayanaupadhīsu pamattā samādinnā. Tattha saddhindriyaṃ yo kāmaṃ parivissanti iti santapāpapaṭinissaggā na cāgādhiṭṭhānaṃ paññindriyena paññādhiṭṭhānaṃ, sīlena upasamādhiṭṭhānaṃ. Ime cattāro dhammā sīlaṃ paribhāvayanti saddhā sīlaṃ cāgo ca paññāti. Tattha saddhāya oghaṃ tarati. Yaṃ sīlaṃ, ayaṃ appamādo. Yo cāgo, idaṃ paññāya kammaṃ. Yā paññā, idaṃ paññindriyaṃ, tattha yaṃ saddhindriyaṃ. Taṃ tīsu aveccappasādesu. Yaṃ sīlaṃ, taṃ saddhindriyesu. Yo cāgo, so catūsu jhānesu. Yā paññā, sā saccesu, sati sabbatthagāminī. Tassa sekkhassa bhaddikā bhati, bhaddiko abhisamparāyo. Tassa sammuṭṭhassatikassa sīlaṃ karontassa na kāyasammuṭṭhassatitāya tāni vā indriyāni taṃ vā kusalamūlaṃ kammavipākaṃ bhavati. Tassa tikassa atthaniddeso. Tattha saddhā sīlaṃ cāgo paññā cattāro dhammā. Yā saddhā yā ca paññā, idaṃ manosucaritaṃ. Yaṃ sīlaṃ, idaṃ kāyikaṃ vācasikaṃ sucaritaṃ. Yo cāgo, idaṃ cetasikaṃ alobho sucaritaṃ. Iti citte gahite pañcakkhandhā gahitā bhavanti. Imehi dhammehi sucaritaṃ idaṃ dukkhañca ariyasaccaṃ padaṭṭhānaṃ maggassa.

87. Tattha katamo vicayo hāro? Yā ca saddhā yañca sīlaṃ. Taṃ kissa karoti? Yā saddhā tāya bhagavantaṃ anussarati mattenapi hatthinā samāgatā, assa bho kukkurā sabbaṃ sīlena nappaṭipajjati kāyena vā vācāya vā ṭhānaṃ visārado bhavatīti avippaṭisārī paññā yassa paññattaṃ upaṭṭhapeti. Tassa akhaṇḍassa sīlaṃ yaṃ na pacchi tassaṃ mohassa akusalacittaṃ uppajjati micchādiṭṭhisahagataṃ vā, ayaṃ vicayo hāro. Dhammavādino bhaddikārāti bhavissati atthi esā yutti.

Tattha katamo padaṭṭhāno hāro? Yamidaṃ cittaṃ dīgharattaṃ paribhāvitaṃ saddhāya sīlena cāgena paññāya samādhinā paṭhamajjhānassa padaṭṭhānaṃ. Yā saddhā assa anāvilasaṅkappo, taṃ dutiyajjhānassa padaṭṭhānaṃ. Tīṇi ca aveccappasādā yaṃ sīlaṃ, taṃ ariyakantaṃ, taṃ sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Yā paññā, sā paññākkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ime ca dhammā idañca cittaṃ ekodibhūtasamādhissa padaṭṭhānaṃ. Saddhā saddhindriyassa padaṭṭhānaṃ. Cāgo samādhindriyassa padaṭṭhānaṃ. Paññā paññindriyassa padaṭṭhānaṃ. Saddhā ca paññā ca vipassanā padaṭṭhānaṃ. Sīlañca cāgo ca samathassa padaṭṭhānaṃ. Saddhā ca paññā ca avijjā virāgāya paññāvimuttiyā padaṭṭhānaṃ. Sīlañca cāgo ca rāgavirāgāya cetovimuttiyā padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamo lakkhaṇo hāro? Viññāṇe vutte saddhāsatibhāvite sabbe pañcakkhandhā vuttā bhavanti. Saddhāya bhaṇitāya sabbāni satta dhanāni bhaṇitāni honti saddhādhanaṃ…pe… sīlakkhandhe vutte samādhikkhandho ca paññākkhandho ca vuttā bhavanti. Yaṃ taṃ cittaṃ dīgharattaṃ paribhāvitaṃ pacchimake kāle na tadanuparivatti bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Tattha saññāpi tadanuparivattinī bhavati. Yepi tajjātikā dhammā, tepi tadanuparivattino bhavanti. Rūpasaññā rūpasañcetanānupassanamanasikāro evaṃ channaṃ āyatanānaṃ viññāṇakāye, ayaṃ lakkhaṇo hāro.

Tattha katamo catubyūho hāro? Idha sutte bhagavato ko adhippāyo? Ye bhaddikaṃ bhatiṃ ākaṅkheyya bhaddikañca abhisamparāyaṃ, te saddhaṃ sīlaṃ cāgaṃ paññañca manasi karissanti, ayaṃ adhippāyo. Ye caññepi sattā tathāgatassa sammukhaṃ na paṭiyujjhante, imaṃ dhammaṃ sotā avippaṭisārato kālaṃ karissantīti, ayaṃ adhippāyo.

88. Tattha katamo āvaṭṭo hāro? Idampi cattāro dhammā saddhā ca paññā ca assaddhiyañca avijjañca hananti. Sīlañca cāgo ca taṇhā ca dosañca hananti. Tassa dve mūlāni pahīyanti. Dukkhaṃ nivatteti appahīnabhūmiyañca dvimūlāni pañcakkhandhā. Dve ariyasaccāni samatho ca vipassanā ca. Dvinnaṃ mūlānaṃ pahānaṃ. Imāni dve saccāni nirodho ca maggo ca. Ayaṃ āvaṭṭo hāro.

Tattha katamo vibhatti? Yaṃ taṃ cittaṃ saddhāparibhāvitaṃ…pe… sace puthujjanassa tassapi bhaddikā bhati bhavissatīti na ekaṃsena tassa kammaṃ diṭṭheyeva dhamme vipākanti paccessati, aparamhi vā pariyāye bhavissati. Yaṃ vā atītaṃ vipākāya paccupaṭṭhitaṃ, tappaccayāni cetāni, ye yathā mahākammavibhaṅge ‘‘tenāyaṃ vibhajjabyākaraṇiyo niddeso dhammacārino yā bhaddikā bhatī’’ti.

Tattha katamā parivattanā? Assaddhiyaṃ dussīlyaṃ yaṃ maccheraṃ duppaññaṃ ca [duppaññiyaṃ (ka.)] yañca paṭipakkhena pahīnā bhavanti, ayaṃ parivattanā.

Tattha katamaṃ vevacanaṃ? Yaṃ taṃ cittaṃ dīgharattaṃ paribhāvitaṃ cittaṃ manoviññāṇaṃ…pe… yaṃ saddhābalaṃ saddhindriyaṃ, yaṃ sīlaṃ taṃ sucaritaṃ, saṃyamo niyamo damo khandhatā imāni tassa vevacanāni. Yo cāgo so paṭinissaggo alobho vosaggo cāgoyiṭṭhānaṃ. Yā paññā sā paññattā paññappabhā paññindriyaṃ paññābalaṃ.

Tattha katamā paññatti? Yaṃ taṃ cittaṃ bījaṃ paññattiyā paññattaṃ. Paribhāvanā vāsanā paññattiyā paññatti. Saddhā pasādapaññattiyā paññattā. Sīlaṃ sucaritapaññattiyā paññattaṃ. Cāgo puññakiriyapaññattiyā paññatto. Paññā vīmaṃsapaññattiyā paññattā. Ime tayo dhammā saddhā sīlaṃ cāgo paññavato pārisuddhiṃ gacchanti.

Tattha katamo otaraṇo? Yaṃ cittaṃ, taṃ khandhesu viññāṇakkhandho, dhātūsu manoviññāṇadhātu, āyatanesu manāyatanaṃ. Ye cattāro dhammā, te khandhesu saṅkhārakkhandhe pariyāpannā…pe… dhātūsu āyatanesu.

Tattha katamo sodhano hāro? Idaṃ bhagavato bhāsitaṃ mahānāmena sakkena pucchitena sabbaṃ taṃ niyuttaṃ.

Tattha katamo adhiṭṭhāno? Idaṃ cittaṃ vemattatāya paññattaṃ akusalehi cittehi aparibhāvitehi paribhāvitanti yāni puna paribhāvitāni aññesampi tattha upādāya paññattaṃ sabbepime cattāro dhammā ekattatāya paññattā. Bhaddikā bhatīti kāmabhogino teva rūpadhātu arūpadhātu manussāti sabbā bhaddikā bhati tadeva kathāya paññattaṃ, ayaṃ paññatti.

Tattha katamo parikkhāro? Cittassa indriyāni paccayo ādhipateyyapaccayatāya manasikāro. Hetupaccayatāya paccayo. Saddhāya lokikā paññā hetupaccayatāya paccayo. Yoniso ca manasikāro paccayo. Sīlassa patirūpadesavāso paccayo. Attasammāpaṇidhānañca hetu. Cāgassa alobho hetu. Avippaṭisāro ca hetupaccayo. Paññā parato ca ghoso ajjhattañca yoniso manasikāro hetupaccayo ca.

Tattha katamo samāropano? Yaṃ taṃ cittaṃ dīgharattaṃ paribhāvitanti cetasikāpi. Ettha sabbe dhammā paribhāvitā bhaddikā te bhati bhavissati, bhaddikā upapattiko abhisamparāyo. Iti ye keci manussakā upabhogaparibhogā sabbe bhaddikā bhatiyeva, ayaṃ samāropano.

89. Uddhaṃ adho sabbadhi vītarāgoti gāthā [passa udā. 61 udāne]. Tattha kiṃ uddhaṃ nāma? Yaṃ ito uddhaṃ bhavissati anāgāmī, idaṃ uddhaṃ. Adho nāma yamatikkantamatītaṃ, idamavoca apadānatanti uddhaṃ. Tattha atītena sassatadiṭṭhi pubbantākappikānaṃ aparantadiṭṭhi kesañci, ucchedadiṭṭhiṃ yaṃ [ucchedadiṭṭhiyaṃ (ka.)] vuttakappikānaṃ imā ceva diṭṭhiyo ucchedadiṭṭhi ca sassatadiṭṭhi ca. Tatthāyaṃ sassatadiṭṭhi imāni pannarasa padāni sakkāyadiṭṭhi sassataṃ bhajanti. Rūpavantaṃ me attā, attani me rūpaṃ, rūpaṃ me attāti yaduccate paññaṃ paridahanti. Yā ucchedadiṭṭhi sā pañcasatāni ucchedaṃ bhajanti. Te ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti passanti, rūpaṃ me attāti tathārūpā catubbidhā sakkāyadiṭṭhi ucchedena ca sassatena ca. Evaṃ pañcasu khandhesu vīsativatthukāya diṭṭhiyā pannarasa padāni pubbantaṃ bhajanti. Sassatadiṭṭhiyā pañca padāni aparantaṃ bhajanti ucchedadiṭṭhiyā. Tattha ‘‘ayamahamasmī’’ti passantā rūpaṃ attato samanupassati, so ucchedavādī rūpavantañca attānaṃ, attani ca rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attāti so passati cāti iti ucchedadiṭṭhi ca, attato paṭissarati sassatadiṭṭhi pubbantato ca paṭissarati. ‘‘Ayamahamasmī’’ti na samanupassati. Tassa diṭṭhāsavā pahānaṃ gacchanti. Yo tīsu addhāsu pubbante ca aparante ca tena tena niddiṭṭhānena uddhaṃ adho sabbadhi vītarāgo ‘‘ahamasmī’’ti na anupassatīti iminā dvārena iminā payogena iminā upāyena idaṃ dassanabhūmi ca sotāpattiphalañca so ariyo payogo anabhāvaṃgatena saṃsārena apunabbhavāti yo koci ariyo payogo punabbhavāya mudūni vā pañcindriyāni majjhāni adhimattāni vā sabbaṃ apunabbhavappahānāya saṃvattanti. Ahanti diṭṭhogho kāmogho bhavogho avijjogho ca odhiso. Tattha desanāhārena cattāri saccāni pañcahi indriyehi sotāpattiphalena ca dve saccāni maggo ca nirodho ca. Sakkāyasamudayena dve saccāni dukkhañca samudayo ca, ayaṃ desanā hāro.

Tattha katamo vicayo? ‘‘Ayamahamasmī’’ti asamanupassanto tīṇi dassanappahātabbāni saṃyojanāni pajahati. Ayaṃ vicayo.

Tattha katamā yutti? Tividhā puggalā koci ugghaṭitaññū koci vipañcitaññū koci neyyo. Ugghaṭitaññū tikkhindriyo ca tato vipañcitaññū mudindriyo tato mudindriyehi neyyo. Tattha ugghaṭitaññū tikkhindriyatāya dassanabhūmimāgamma sotāpattiphalaṃ pāpuṇāti, ekabījako bhavati. Ayaṃ paṭhamo sotāpanno. Vipañcitaññū mudūhi indriyehi dassanabhūmimāgamma sotāpattiphalaṃ pāpuṇāti, kolaṃkolo ca hoti. Ayaṃ dutiyo sotāpanno. Tattha neyyo dassanabhūmimāgamma sotāpattiphalaṃ pāpuṇāti, sattakkhattuparamo ca bhavati. Ayaṃ tatiyo sotāpanno.

Atthi esā yutti mudumajjhādhimattehi indriyehi mudumajjhādhimattaṃ bhūmiṃ sacchikareyya sakkāyadiṭṭhippahānena vā diṭṭhigatāni pajahati. Ayaṃ yutti.

Tattha katamo padaṭṭhāno? Tattha sakkāyadiṭṭhi sabbamicchādiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Sakkāyo nāmarūpassa padaṭṭhānaṃ. Nāmarūpaṃ sakkāyadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Pañca indriyāni rūpīni rūparāgassa padaṭṭhānaṃ. Saḷāyatanaṃ ahaṃkārassa padaṭṭhānaṃ. Tattha katamo lakkhaṇo? Dvīsu diṭṭhīsu pahīnāsu tattha ekā diṭṭhi diṭṭhigatāni pahānaṃ gacchanti. Uddhaṃ ca adho ca vītarāgo sabbarajanīyesu vītarāgo hoti. Tajjā parabhūmiyaṃ, idaṃ paccayanti yathābhūtaṃ passati. So sabbapaṭiccasamuppādaṃ āmasati. Ayaṃ lakkhaṇo hāro.

90. Tattha katamo catubyūho hāro? Imamhi sutte bhagavato ko adhippāyo? Ye sattā ye nābhiramissanti, te diṭṭhippahānāya vāyamissanti. Ayamettha bhagavato adhippāyo. Ayaṃ catubyūho hāro.

Tattha katamo āvaṭṭo hāro? Yānimāni mudūni pañcindriyāni tāni orambhāgiyāni pañcindriyāni. Sabbena sabbaṃ samūhananti abhijjhābyāpādo ca bhāvanākārena sekkhāya vimuttiyā balaṃ saddhā, uddhambhāgiyāni diṭṭhivasena balaṃ saddhā, vīriyindriyaṃ ārabhitattā satindriyaṃ paggahitattā accantaṃ niṭṭhaṃ gacchanti. Tattha yāni indriyāni, ayaṃ maggo saṃkilesappahānaṃ. Ayaṃ nirodho āyatiṃ anuppādadhammo, idaṃ dukkhaṃ. Ayaṃ āvaṭṭo hāro.

Tattha katamo vibhatti hāro? ‘‘Ayamahamasmī’’ti yo samanupassati, so ca kho adhimattena lokikā yaṃ bhūmiyaṃ na tu ariyena payogena so sakkāyadiṭṭhi pajahati. Yaṃ vuccati tajjāya bhūmiyā adhimattāya. Tattha tajjāya bhūmiyaṃ pañcahi ākārehi adhimattataṃ paṭilabhati sīlena vatena bāhussaccena samādhinā nekkhammasukhena. Tattha appatte pattasaññī adhimānaṃ gaṇhāti. Etasmiṃyeva vatthuppattiyaṃ bhagavā idaṃ suttaṃ bhāsati. Sīlavā vatamattenāti. Tattha yo appatte pattasaññī tassa yo samādhi, so sāmiso kāpurisasevito pana so kāpurisā vuccanti puthujjanā. Āmisaṃ yañca ariyamaggamāgamma lokikā anariyaṃ tena samādhi hoti anariyo kāpurisasevito. Yo pana ariyākārena yathābhūtaṃ na jānāti na passati [jānāti passati (pī.)], so adhigamanaṃ pajahati yo ariyena samādhinā akāpurisasevitena nirāmisena nīyati, tattha akāpurisā vuccanti ariyapuggalā. Yo tehi sevito samādhi, so akāpurisasevito. Tasmā ekaṃ vibhajjabyākaraṇīyaṃ ‘‘ayamahamasmī’’ti asamanupassanto tathā pāteti.

Tattha katamā parivattanā? Imāya dassanabhūmiyā kilesā pahātabbā, tehi pahīyanti aniddiṭṭhāpi bhagavatā niddisitabbā yo.

Tattha katamaṃ vevacanaṃ? Yā sakkāyadiṭṭhiyā attadiṭṭhiyā. Ayaṃ bhūmi. Ye kilesā pahātabbā. Te appahīyanti aniddiṭṭhāpi bhagavatā sassatadiṭṭhi ca ucchedadiṭṭhi ca, sā pariyantadiṭṭhi ca. Yā apariyantadiṭṭhi ca, sā sassatadiṭṭhi ca. Yā ucchedadiṭṭhi, sā natthikā diṭṭhi. Yā sassatadiṭṭhi, sā akiriyadiṭṭhi. Idaṃ vevacanaṃ.

Tattha katamā paññatti? Taṇhā saṃyojanapaññattiyā paññattā. Maggo paṭilābhapaññattiyā paññatto. Indriyā paṭilābhapaññattiyā paññattāti. Tattha katamo otaraṇo? Sakkāyo dukkhaṃ dassanappahātabbo. Samudayo maggo. Indriyāni tāni ca niddiṭṭhāni khandhadhātuāyatanesu.

Tattha katamo sodhano hāro? Yañhi ārabbha bhagavatā idaṃ suttaṃ bhāsitaṃ, so ārabbha niddiṭṭho. Tattha katamo parikkhāro? Nāmarūpassa hetupaccayopi viññāṇaṃ hetu bījaṃ. Tena avijjā ca saṅkhārā ca paccayo. Nivattinayo na aparo pariyāyo sabbabhavo, ye ca sabbabhavassa hetu parabhaṇḍapaccayo iti sammādiṭṭhi parato ca ghoso yoniso ca manasikāro paccayo. Yā paññā uppādeti, esā hetu sammādiṭṭhiyā sammāsaṅkappo bhavati, yā sammāsamādhi [sammādiṭṭhi (pī.)], ayaṃ parikkhāro.

Tattha katamo samāropano? ‘‘Ayamahamasmī’’ti asamanupassī dukkhato rogato…pe… pannarasa padāni. Sīlāni bhagavā kimatthiyāni kimānisaṃsāni. Sīlāni, ānanda, avippaṭisāratthāni yāva vimutti. Tattha duvidho attho – purisattho ca vacanattho ca.

91. Tattha katamo purisattho? Yāyaṃ na pacchānutāpitā ayaṃ avippaṭisāro, ayaṃ purisattho. Yathā koci brūhayati imatthamāsevati so bhaṇeyya, kiñci mamettha adhīnaṃ tassatthāya idaṃ kiriyaṃ ārabhāmīti. Ayaṃ purisattho.

Tattha katamo vacanattho? Sīlāni kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā sucaritaṃ avippaṭisāroti. Tattha sīlassa vatassa ca bhāsoyeva. Anaññā sugatakammatā sucaritaṃ ayaṃ avippaṭisāro. Evaṃ yāva vimuttīti ekamekasmiṃ pade dve atthā – purisattho ca vacanattho ca, yathā imamhi sutte evaṃ sabbesu suttesu dve dve atthā. Ayaṃ hi paramattho uttamattho ca. Yaṃ nibbānasacchikaṃ nissāya yaṃ sakaṃ sacchikātabbaṃ bhavati, so vuccati katassa [satassa (ka.)] katthoti. Ayaṃ puna vevacanaṃ sampajānāti. Iminā niyuttatthamabhilabbhanti vacanattho. Tattha yaṃ atthaṃ sāvako abhikaṅkhati. Tassa yo paṭilābho, ayaṃ purisattho. Yaṃ yaṃ bhagavā dhammaṃ deseti, tassa tassa dhammassa yā atthaviññatti. Ayaṃ attho, tattha sīlānaṃ avippaṭisāro atthopi ānisaṃsopi. Eso ca ānisaṃso yaṃ duggatiṃ na gacchati. Yathā taṃ bhagavatā esānisaṃso dhamme suciṇṇe na duggatiṃ gacchati dhammacārī, ayaṃ attho.

Yaṃ puriso bhāvanābhūmiyaṃ sīlāni ārabbha sīlena saṃyutto hoti evaṃ yāva vimutti tathā sīlakkhandho. Tattha yo ca avippaṭisāro anusayavasena niddiṭṭho, tañca sīlaṃ ayaṃ sīlakkhandho. Pāmojjapītipassaddhīti ca samādhindriyena, ayaṃ samādhikkhandho. Yaṃ samāhito yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ paññākkhandho. Ime tayo khandhā sīlaṃ samādhi paññā ca tathā sīlaṃ paripūreti yaṃ vīriyindriyaṃ tena kāraṇena so sīlaṃ paripūreti, anuppannassa ca akusalassa anuppādāya vāyamati, uppannassa ca pahānāya anuppannassa ca kusalassa uppādāya, uppannassa ca kusalassa bhiyyobhāvāya iti vīriyindriyaṃ niddiṭṭhaṃ. Tattha yo samādhikkhandho, idaṃ samādhindriyaṃ. Paññākkhandho paññindriyaṃ, taṃ catūsu sammappadhānesu daṭṭhabbaṃ. Tathā yo anuppannassa ca akusalassa anuppādāya vāyamati, idaṃ paṭhamaṃ sammappadhānaṃ. Yaṃ uppannassa, idaṃ dutiyaṃ. Cattāri sammappadhānāni catūsu jhānesu passitabbāni. Tathā sīlakkhandhena nekkhammadhātu ca adhikā [ādikā (pī.)], tayo ca vitakkā nekkhammavitakko abyāpādavitakko avihiṃsāvitakko ca. Sādhāraṇabhūtā. Yā piyāyamānassa pāmojjena idaṃ kāyikaṃ sukhaṃ ānitaṃ aniyamītipemena, idaṃ dukkhaṃ. Yo tattha avikkhepo, ayaṃ samādhi. Idaṃ pañcaṅgikaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ. Yā cetasikā passaddhi savitakkaṃ savicāraṃ virodhanaṃ, yo kileso ca paridāho, so paṭhame jhāne niruddho. Tathā yā ca kilesapassaddhi yā ca vitakkavicārānaṃ passaddhi, ubhayepi ete dhamme passaddhāyaṃ. Tattha kāyassa cittassa ca sukhaṃ sukhāyanā, idaṃ pītisukhino passaddhi. Yopi ekodibhāvo cittassa, tena ekodibhāvena yaṃ cittassa ajjhattaṃ sampasādanaṃ, idaṃ catutthaṃ jhānaṅgaṃ. Iti ajjhattañca sampasādo cetaso ca ekodibhāvo pīti ca sukhañca, idaṃ dutiyaṃ jhānaṃ caturaṅgikaṃ. Yo passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, tena adhimattena sukhena pharitvā sukhaṃ cetasikaṃ yaṃ, so pītivītarāgo evaṃ tassa pītivītarāgatāya upekkhaṃ paṭilabhati. So pītiyā ca virāgā upekkhaṃ paṭilabhati. Sukhañca paṭisaṃvedeti. Sati ca sammā paññāya paṭilabhati. Sace sati ekaggatā idaṃ pañcaṅgikaṃ tatiyaṃ jhānaṃ. Yaṃ sukhino cittaṃ samādhiyati, ayaṃ ekaggatāya parāvidhānabhāgiyā, paṭhame jhāne atthi cittekaggatā no cakkhussa vedanā sabbaṃ pāripūriṃ gacchati. Yathā catutthe jhāne, tathā yā upekkhā passambhayaṃ satisampajaññaṃ cittekaggatā ca, idaṃ catutthaṃ jhānaṃ.

92. Yathā samādhi dassayitabbaṃ, tathā paññindriyaṃ taṃ catūsu ariyasaccesu passitabbaṃ. Yaṃ samāhito yathābhūtaṃ pajānāti, sā pajānanā catubbidhā asubhato dukkhato anattato ca, yadārammaṇaṃ taṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, yaṃ pajānanto nibbindati vimuccati tathā yaṃ kāmāsavassa pahānaṃ bhavāsavassa diṭṭhāsavassa avijjāsavassa, ayaṃ nirodho appahīnabhūmiyaṃ āsavasamudayo. Imāni cattāri ariyasaccāni yathā paññindriyaṃ passitabbaṃ. Yathāyaṃ samāhito yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dassanabhūmi. Sotāpattiphalañca yathābhūtaṃ pajānanto nibbindatīti, idaṃ tanukañca. Kāmarāgabyāpādaṃ sakadāgāmiphalañca yaṃ nibbindati virajjati, ayaṃ paṭhamajjhānabhāvanābhūmi ca rāgavirāgā cetovimutti anāgāmiphalañca. Yaṃ vimutti vimuccati, ayaṃ avijjāvirāgā paññāvimutti arahattañca. Ime avippaṭisārā ca vīriyindriyañca cattāro sammappadhānā avippaṭisārā tañca upari yāva samādhi, evaṃ te cattāri jhānāni samādhindriyañca yaṃ samāhito yathābhūtaṃ pajānāti. Ime cattāro satipaṭṭhānā sīlapāripūrimupādāya cāgasaṃhitena ca nibbedhikānañca nimittānaṃ anāvilamanā, idaṃ satindriyaṃ cattāro satipaṭṭhānā. Yaṃ puna imāya dhammadesanāya tīsu ṭhānesu diṭṭhogamanakindriyaṃ kilesapahānena ca sekkhasīlaṃ, idaṃ saddhindriyaṃ. Cattāri ca sotāpattiyaṅgāni phalāni. Samādhindriyāni sopaniyāhārīni sabbasuttesu niddisitabbāni. Yaṃ jhānaṃ paṭilabhanaṃ vīriyagahitaṃyeva ñāṇaṃ paṭissarato, ayaṃ sutamayī paññā. Yo samādhi pubbāparanimittābhāso anomagatitāya yathākāmo, ayaṃ cintāmayī paññā, yaṃ tathāsamāhito yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ bhāvanāmayī paññā. Ayaṃ suttaniddeso.

Imaṃ suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ bujjhakāradhikaṃ bujjhitabbaṃ. Yehi aṅgehi samannāgataṃ taṃ bujjhissanti tassa aṅgāni bujjhissanti, tena bojjhaṅgā. Tathā ādito yāva sīlaṃ vataṃ cetanā karaṇīyā, kissa sīlāni pāripūreti. Anuppannassa ca akusalassa anuppādāya uppannassa ca akusalassa pahānāya anuppannassa kusalassa uppādāya uppannassa ca kusalassa bhiyyobhāvāya, idaṃ vīriyaṃ tassa tassa bujjhitassa aṅganti. Ayaṃ vīriyasambojjhaṅgo. Iminā vīriyena dve dhammā ādito avippaṭisāro pāmojjañca yā puna pīti avippaṭisārapaccayā pāmojjapaccayā, ayaṃ pītisambojjhaṅgo. Yaṃ pītimanassa kāyo passambhati. Ayaṃ passaddhisambojjhaṅgo. Tena kāyikasukhamānitaṃ yaṃ sukhino cittaṃ samādhiyati, ayaṃ samādhisambojjhaṅgo. Yaṃ samāhito yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo. Yā sīlamupādāya pañcannaṃ bojjhaṅgānaṃ upādāyānulomatā nimittāyanā pītibhāgiyānañca visesabhāgiyānañca apilāpanatā sahagatā hoti anavamaggo, ayaṃ satisambojjhaṅgo. Yaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, accāraddhavīriyaṃ karoti. Uddhaccabhūmīti katā abhipatthitaṃ peseti. Kosajjabhūmīti garahito rahitehi aṅgehi bujjhati yaṃ cakkhusamathapathaṃ, sā upekkhāti. Tena sā upekkhā tassa bojjhaṅgassa aṅganti karitvā upekkhāsambojjhaṅgoti vuccate. Eso suttaniddeso.

93. Tattha katamā desanā? Asmiṃ sutte cattāri ariyasaccāni desitāni. Tattha katamo vicayo? Sīlavato avippaṭisāro yāva vimutti imissāya pucchāya minikimatthassamīti dve padāni pucchā dve padāni visajjanāni dvīhi padehi dve abhiññaṃ dvīhi ceva padehi visajjanā kiṃ pucchati nibbādhikaṃ kāyabhūmiṃ kammassa tathā hi patiṭṭhā ca asekkhe dhamme uppādeti. Tattha katamā yutti? Sīlavato avippaṭisāro bhavati kiṃ nicchandassa ca virāgo atthi esā yutti. Tattha katamaṃ padaṭṭhānaṃ? Vīriyaṃ vīriyindriyassa padaṭṭhānaṃ. Samādhi samādhindriyassa padaṭṭhānaṃ. Paññā paññindriyassa padaṭṭhānaṃ. Vīriyaṃ adosassa padaṭṭhānaṃ. Samādhi alobhassa padaṭṭhānaṃ. Paññā amohassa padaṭṭhānaṃ. Vīriyindriyaṃ tiṇṇaṃ maggaṅgānaṃ padaṭṭhānaṃ, sammāvācāya sammākammantassa sammāājīvassa. Samādhindriyaṃ tiṇṇaṃ maggaṅgānaṃ padaṭṭhānaṃ, sammāsaṅkappassa sammāvācāya sammāsamādhino. Paññindriyaṃ dvinnaṃ maggaṅgānaṃ padaṭṭhānaṃ, sammāsatiyā sammādiṭṭhiyā ca.

Tattha katamo lakkhaṇo? Sīlakkhandhe vutte sabbe tayo khandhā vuttā bhavanti, sīlameva hi selopamatā yathā selo sabbapaccatthikehi akaraṇīyo evaṃ taṃ cittaṃ sabbakilesehi na kampatīti, ayaṃ amoho. Virattaṃ [passa udā. 34 udānapāḷiyaṃ] rajanīyesūti ayaṃ alobho. Kopaneyye na kuppatīti ayaṃ adoso. Tattha paññā amoho kusalamūlaṃ, alobho alobhoyeva, adoso adosoyeva. Imehi tīhi kusalamūlehi sekkhabhūmiyaṃ ṭhito asekkhamaggaṃ uppādeti. Sekkhabhūmi sampattikammadhamme uppādeti, sā ca sammāvimutti, yañca vimuttirasañāṇadassanaṃ ime dasa asekkhānaṃ arahattaṃ dhammā. Tattha aṭṭhaṅgikena maggena catubbidhā bhāvanāpi labbhati. Sīlabhāvanā kāyabhāvanā cittabhāvanā paññābhāvanā ca. Tattha sammākammantena sammāājīvena ca kāyo bhāvito. Sammāvācāya sammāvāyāmena ca sīlaṃ bhāvitaṃ. Sammāsaṅkappena sammāsamādhinā ca cittaṃ bhāvitaṃ. Sammādiṭṭhiyā sammāsatiyā ca paññā bhāvitā. Imāya catubbidhāya bhāvanāya dve dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti cittaṃ paññañca. Cittaṃ bhāvanāya samatho, paññā bhāvanāya vipassanā. Tattha paññā avijjāpahānena cittaṃ upakkilesehi amissīkatanti. Paññā bhāvanāya cittabhāvanaṃyeva paripūreti. Evaṃ yassa subhāvitaṃ cittaṃ kuto taṃ dukkhamessatīti. Api ca kho pana tassa āyasmato abyāpādadhātu adhimuttā, na so petaṃ samāpanno tassa saṅkhāpahāraṃ deti, saṅkhāvitakkite sarīre dukkhaṃ na vediyati, ayaṃ suttattho.

94. Tattha katamā desanā? Imamhi sutte dasa asekkhā arahattadhammā desitā appamāṇā ca sammā vibhāvanā. Tattha katamo vicayo? Selopamatā ye ye dhammā vedanīyasukhadukkhopagatā, te sabbe nirūpaṃ vānupassantānaṃ vūpagatā kāyato vedayitaparikkhāro appavattito dukkhaṃ na vediyati. Tattha katamā yutti, yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ kuto taṃ [naṃ (ka.)] dukkhamessatīti. Tīsu bhāvanāsu dukkhaṃ nakkhamati cittaṃ cittabhāvanāya ca. Nirodhabhāvanāya ca ānantarikā samādhibhāvanāya ca. Iti yassevaṃ bhāvitaṃ cittanti samādhi phalassa padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamo lakkhaṇo? Yassevaṃ bhāvitaṃ [passa udā. 34 udānapāḷiyaṃ] cittanti cittāni bhāvitāni yathā paṭhamaṃ niddiṭṭhāni paññā sīlaṃ kāyo cittaṃ, sīlampi subhāvitaṃ kāyikacetasikañca ṭhitattā nānupakampatīti vedanāpi tathā saññāpi saṅkhārāpi. Kuto taṃ dukkhamessatīti sukhampi nānugacchati, adukkhamasukhampi nāgatanti.

Tattha katamo catubyūho hāro? Idha bhagavato ko adhippāyo? Ye dukkhena adhikā bhavissanti, te evarūpāhi samāpattīhi virahissanti. Ayamettha bhagavato adhippāyo. Ye ca appasannā, te hi bhavissanti, pasannānañca pītipāmojjaṃ bhavissati, ayaṃ tattha bhagavato adhippāyo. Āvaṭṭoti natthi āvaṭṭanassa bhūmi.

Vibhattīti yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ kuto taṃ dukkhamessatīti duvidho niddeso – dukkhahetuniddeso ca paṭipakkhaniddeso ca. Ko so dukkhahetu? Yato dukkhaṃ āgacchati paṭipakkhe vutte sesadhammānaṃ sīlaṃ hetu ca paccayo ca, te sabbe dhammā vuttā honti. Ekabodhipakkhiye dhamme vutte sabbe bodhagamanīyā dhammā vuttā bhavanti.

Tattha katamo catubyūho hāro? Imamhi sutte bhagavato ko adhippāyo? Ye avippaṭisārena chandikā, te sīlapāripūrī bhavanti pāmojjachandikā avippaṭisārīpāripūrī, ayamettha bhagavato adhippāyo…pe… ayaṃ catubyūho hāro.

Tattha katamo āvaṭṭo? Idaṃ suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Yo nibbedho, ayaṃ nirodho. Yena nibbijjhati, so maggo. Yaṃ nibbijjhati, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ nibbedhagāminā maggena pahīyati, samudayoyaṃ vutto.

Tattha katamā vibhatti? Sīlavato avippaṭisāroti vibhajjabyākaraṇīyaṃ, parāmasantassa natthi avippaṭisāro yāva dosakataṃ kāyena vā vācāya vā akusalaṃ ārabhati. Kiñcipissa evaṃ hoti ‘‘sukatametaṃ sucaritametaṃ no cassa tena avippaṭisārena pāmojjaṃ jāyati yāva vimutti, tassa sīlavato avippaṭisāro’’ti vibhajjabyākaraṇīyaṃ, ayaṃ vibhattihāro.

Tattha katamā parivattanā? Imehi sattahi upanisāsampattīhi ekādasa upanisā vibhattiyaṃ pajahānaṃ pajahanti, ayaṃ parivattanā.

Tattha katamā vevacanā? Imesaṃ ariyadhammānaṃ balabojjhaṅgavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ imāni vevacanāni.

Tattha katamā paññatti? Sīlavato avippaṭisāroti sīlakkhandhe nekkhammapaññattiyā paññattaṃ, nisajjapaññatti ca evaṃ dasa aṅgāni dvīhi dvīhi aṅgehi paññattāni.

Tattha katamo otaraṇo? Idaṃ nibbedhabhāgiyasuttaṃ pañcasu otiṇṇaṃ yathā yaṃ paṭhamaṃ niddiṭṭhaṃ evamindriyādikhandhadhātuāyatanesu niddisitabbāni.

Tattha katamo sodhano hāro? Sīlavato avippaṭisāroti na tāva suddho ārambho avippaṭisārino pāmojjanti na tāva suddho ārambho yāni ekādasa padāni desitāni yadā tadā suddho ārambho, ayaṃ sodhano.

Tattha katamo adhiṭṭhāno? Sīlavemattatāya paññattaṃ evaṃ dasa padāni sabbāni sīlakkhandhassa ānisaṃso, te ca patirūpadesavāso ca paccayo attasammāpaṇidhānañca hetu, samādhikkhandhassa sukhaṃ hetu passaddhi paccayo, yena jhānasahajāti ca ṭhānanti jhānaṅgā aparo pariyāyo kāmesu ādīnavānupassanā samādhino paccayo nekkhamme ānisaṃsadassāvitā hetu.

Tattha katamā samāropanā? Yaṃ vīriyindriyaṃ, so sīlakkhandho. Yaṃ sīlaṃ, te cattāro dhammā padhānā. Yaṃ dhammānudhammapaṭipatti, so pātimokkhasaṃvaro.

95. Yassa selopamaṃ cittanti gāthā [passa udā. 34 udāne], selopamanti upamā yathā selo vātena na kampati na uṇhena na sītena saṃkampati. Yathā anekā acetanā, te uṇhena milāyanti, sītena avasussanti, vātena bhajanti. Na evaṃ selo virattaṃ rajanīyesu dosanīye na dussatīti kāraṇaṃ dosanīye domanassantaṃ, na duṭṭhena vā kampati uṇhena vā, so milāyati sītena vā avasussati, evaṃ cittaṃ rāgena nānussati sītena kampatīti. Kiṃ kāraṇaṃ? Virattaṃ rajanīyesu dosanīye na dussati. Kiṃ kāraṇaṃ? Dosanīye panassanti na dussati, aduṭṭhaṃ taṃ na kosissanti, tena kuppanīye na kuppati, yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ kuto taṃ dukkhaniddeso ca kuto evarūpassa dukkhaṃ āgamissatīti niddiṭṭhaṃ.

Parivattanāti kuto taṃ dukkhamessatīti yaṃ cetasikaṃ sukhaṃ anupādisesā ayaṃ natthi sopādisesā ayaṃ atthi. Puna evamāhaṃsu taṃ khaṇaṃ taṃ muhuttaṃ ubhayameva avedayitaṃ sopādisesaṃ yañca anupādisesaṃ yañca taṃ khaṇaṃ taṃ muhuttaṃ anupādisesaṃ yañca sopādisesaṃ ca avedayitaṃ. Sukhamāpannassa anāvattikanti ayamettha viseso parivattanā.

Tattha katamo vevacano? Yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ vā bhāvitaṃ subhāvitaṃ anuṭṭhitaṃ vatthukataṃ susamāraddhaṃ. Cittanti mano viññāṇaṃ manindriyaṃ manoviññāṇadhātu.

Tattha katamā paññatti? Cittaṃ mano saṅkhārā vūpasamapaññattiyā paññattaṃ. Samādhi asekkhapaññattiyā paññatto. Dukkhaṃ ucchinnapaññattiyā paññattaṃ.

Tattha katamo otaraṇo? Citte niddiṭṭhe pañcakkhandhā niddiṭṭhā honti, ayaṃ khandhesu otaraṇo, manoviññāṇadhātuyā niddiṭṭhāya aṭṭhārasa dhātuyo niddiṭṭhā honti, ayaṃ dhātūsu otaraṇo. Manāyatane niddiṭṭhe sabbāni āyatanāni niddiṭṭhāni honti. Tattha manāyatanaṃ nāmarūpassa padaṭṭhānaṃ. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ. Tathā paṭiccasamuppāde. Ayaṃ otaraṇo. Tattha katamo sodhano suddhoyeva ārambho.

Tattha katamo adhiṭṭhāno? Chaḷindriyaṃ bhāvanā ekattāyaṃ paññatti chaṭṭhitena kāyo ekattāya paññatto.

Tattha katamo parikkhāro? Cittassa pubbahetu samuppādāya manasikāro ca tapponatā ca yaṃ asamāhitabhūmiyaṃ ca visesadhammānaṃ abhāvitattā cittasatataṃ gacchati, sace samādhino sukhaṃ hetu avippaṭisāro paccayo, ayaṃ hetu ayaṃ paccayo parikkhāro.

Tattha katamā samāropanā? Yassevaṃ bhāvitanti tassa dhammā samāropayitabbā. Kāyo sīlaṃ paññā bhāvitacittanti anabhirataṃ anapaṇataṃ anekaṃ anutaṃ anāpajjāsattaṃ ayaṃ samaññāyatanā na tassa sekkhassa sammāsamādhi sabbe asekkhā dasa arahantadhammā niddiṭṭhā honti. Asekkhabhāgiyāni suttāni.

96. Yassa nūna, bhante, kāyagatāsati abhāvitā, ayaṃ so aññataraṃ sabrahmacāriṃ [sabrahmacārīnaṃ (ka.)] āsajja samāpajja appaṭinisajja janapadacārikaṃ pakkameyya, so āyasmā imasmiṃ vippaṭijānāti dve pajāni paṭijānāti cittabhāvanāyañca diṭṭhiyā pahānaṃ, kāyabhāvanāyañca diṭṭhippahānaṃ, kāyabhāvanāyañca taṇhāpahānaṃ, yaṃ paṭhamaṃ upamaṃ karoti. Asucināpi sucināpi pathavī neva aṭṭiyati na jigucchati na pītipāmojjaṃ paṭilabhati, evameva hi pathavīsamena so cetasā anvayena appakena averena abyāpajjena viharāmīti. Iti so āyasmā kiṃ paṭijānāti, kāyabhāvanāya sukhindriyapahānaṃ paṭijānāti, cittabhāvanāya somanassindriyapahānaṃ paṭijānāti. Kāyikā vedanā rāgānusayamanugatānaṃ sukhindriyaṃ paṭikkhipati. Na hi vedanākkhandhaṃ yā cetasikā sukhavedanā tattha ayaṃ paṭilābhapaccayā uppajjati sukhaṃ somanassaṃ. Sotaṃ paṭikkhipati, na hi manosamphassajaṃ vedanaṃ. Tattha catūsu mahābhūtesu rūpakkhandhassa anusayapaṭighapahānaṃ bhaṇati. Kāme rūpañca tañca asekkhabhūmiyaṃ. Kāye kāyānupassanā diṭṭhadhammasukhavihārañca. Balena ca ussāhena ca sabbaṃ manasi katattānaṃ pahānaṃ medaṃ katālikāya ca purisena ca maṇḍanakajātikena ca, etehi imassa mātāpitusambhūtaṃ paccavekkhaṇaṃ, so kāyena ca kāyānupassanāya ca cittena ca cittānupassanāya ca dve dhamme dhāreti. Kāyakilesavatthuṃ cittena ca cittasannissaye cittena subhāvitena sattannaṃ ca samāpattīnaṃ viharituṃ paṭijānāti.

Gahapatiputtopamatāya ca yathā gahapatiputtassa nānāraṅgānaṃ vatthakaraṇḍako puṇṇo bhaveyya, so yaṃ yadeva vatthayugaṃ pubbaṇhasamaye ākaṅkhati, pubbaṇhasamaye nibbāpeti, evaṃ majjhanhikasamaye, sāyanhasamaye, evameva so āyasmā cittassa subhāvitattā yathārūpena vihārena ākaṅkhati pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tathārūpena [yathārūpena (pī. ka.)] pubbaṇhasamayaṃ viharati, majjhanhikasamaye, sāyanhasamaye. Tena vesa āyasmatā upamāya me āsitāya pathavī vā anuttarā indriyabhāvanā bhāvitacittena. Tena so āyasmā idaṃ aṭṭhavidhaṃ bhāvanaṃ paṭijānāti catūsu mahābhūtesu, kāyabhāvanaṃ upakacaṇḍālaṃ purisametakaṃ bhavatalākāsu cittabhāvanaṃ, imāhi bhāvanāhi tāya bhāvanāya ca samathā pāripūrimantehi. Imehi catūhi paññāpāripūrimantehi.

97. Kathaṃ upakacaṇḍālaṃ paṭikūlesu dhammesu appaṭikūlasaññī viharati? Kāyo pakatiyā appaṭikūlaṃ kāye uddhumātakasaññā saṃkhittena nava saññā ime paṭikūlā dhammā ceso āyasmā paṭikūlato ajigucchito kāyagatāsatiyā bhāvanānuyogamanuyutto viharati, na hi tassa jigucchappahāya cittaṃ paṭikūlati.

Kathaṃ appaṭikūlesu dhammesu paṭikūlasaññī viharatīti? Kāyo sabbalokassa appaṭikūlo taṃ so āyasmā asubhasaññāya viharati. Evaṃ appaṭikūlesu dhammesu paṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ paṭikūlesu ca appaṭikūlesu ca appaṭikūlasaññī viharatīti api sabboyaṃ lokassa yamidaṃ muṇḍo pattapāṇī kulesu piṇḍāya vicarati, tena ca so āyasmā suvaṇṇadubbaṇṇena appaṭikūlasaññī cittena ca kāyena nibbidāsahagatena appaṭikūlasaññī, evaṃ paṭikūlesu appaṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ paṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlasaññī viharati? Paṭikūlesu ca dhammesu subhasaññino itthirūpe paṭikūlesu ca jigucchino vinīlakavipubbake tattha so āyasmā paṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ paṭikūlesu dhammesu tadubhayaṃ abhinivajjayitvā upekkhako viharati sato ca sampajāno ca? Appaṭikūlesu ca dhammesu subhasaññino itthirūpe paṭikūlesu ca jigucchino vinīlakavipubbake tadubhayaṃ abhinivajjayitvā ‘netaṃ mama’‘nesohamasmi’‘neso me’ attāti viharati. Evaṃ tadubhayaṃ abhinivajjayitvā upekkhako viharati sato sampajāno.

Aparo pariyāyo. Tedhātuko lokasannivāso sabbabālaputhujjanānaṃ appaṭikūlasaññā. Tattha ca āyasmā sāriputto appaṭikūlasaññī viharati. Evaṃ appaṭikūlesu dhammesu paṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ paṭikūlesu dhammesu appaṭikūlasaññī viharati? Paṭikūlasaññino sabbasekkhā idha kā tedhātuke sabbaloke. Tattha katamo bhūmippatto samādhiphale sacchikato appaṭikūlasaññī viharati? Kiṃ kāraṇaṃ? Na hi taṃ atthi yassa lokassa pahānāya paṭikūlasaññī uppādeyya.

Kathaṃ paṭikūlesu ca appaṭikūlesu ca dhammesu paṭikūlasaññī viharati? Tedhātuke lokasannivāse yāva kāmalokabhūmatā hi rāgānaṃ vītarāgānaṃ paṭikūlasamatā rūpārūpadhātuṃ appaṭikūlasamatā. Tattha ca āyasmā sāriputto paṭikūlasaññī viharati. Evaṃ paṭikūlesu ca appaṭikūlesu ca dhammesu paṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ paṭikūlesu ca appaṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlasaññī viharati? Yaṃ kiñci parato duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ taṃ vacanaṃ appaṭikūlaṃ yāvatā vācaso appatirūpā tathā janassa appaṭikūlasaññā. Tattha āyasmā sāriputto abhiññāya sacchikato appaṭikūlasaññī viharati, evaṃ paṭikūlesu ca appaṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlasaññī viharati.

98. Kathaṃ paṭikūlesu ca appaṭikūlesu ca dhammesu tadubhayaṃ abhinivajjayitvā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno? Yañca nesaṃ samanupassati ye dhammā duccaritā, te dhammā appaṭikūlā. Tattha āyasmā sāriputto iti paṭisañcikkhati ye dhammā duccaritā, te dhammā aniṭṭhavipākā. Ye dhammā sucaritā, te ācayagāmino. So ca sucaritaṃ ācayagāminiṃ karitvā duccaritaṃ aniṭṭhavipākaṃ karitvā tadubhayaṃ abhinivajjayitvā upekkhako viharati.

Atha paṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlesu ca paṭikūlasaññī viharati. Taṇhā paṭikūladhammā kiṃ kāraṇaṃ? Taṇhāvasena hi sattā dvīhi dhammehi sattā, kabaḷīkāre āhāre rasataṇhāya sattā, phasse sukhasaññāya sattā. Tatthāyasmā sāriputto kabaḷīkāre ca āhāre paṭikūlasaññī viharati, phasse ca dukkhasaññī viharati. Evaṃ paṭikūlesu ca appaṭikūlesu ca paṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ paṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlasaññī viharati? Taṇhākkhayaṃ anuttaraṃ nibbānaṃ tathā bālaputhujjanānaṃ paṭikūlasaññā pahatasaññā ca. Tatthāyasmato sāriputtassa appaṭikūlasaññā abyāpādasaññā ca sāmaṃ paññāya passitvā evaṃ paṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ paṭikūlesu ca appaṭikūlesu ca dhammesu appaṭikūlasaññī viharati? Tatiye ca nibbāne paṭikūlasaññino yasena ca kittini ca appaṭikūlasaññino. Tatthāyasmā sāriputto assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ sammāpaññāya paṭijānanto paṭikūlañca appaṭikūlañca dhammaṃ tadubhayaṃ abhinivajjayitvā appaṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ paṭikūlaṃ appaṭikūlañca dhammaṃ tadubhayaṃ abhinivajjayitvā upekkhako viharati? Sato ca sampajāno ca, yañca samanupassati anunayo appaṭikūlo dhammo paṭigho ca paṭikūlo dhammo, tatthāyasmā sāriputto anunayassa paṭighappahīnattā upekkhako viharati sato sampajāno ca. Yañcassa samanupassati ayaṃ pañcavidhā anuttarā indriyabhāvanā. Ayaṃ suttaniddeso.

99. Tattha katamo desanāhāro? Imamhi sutte kiṃ desitabbaṃ? Tattha vuccate, imamhi sutte diṭṭhadhammasukhavihāro desito, tathā vimuttaṃ cittaṃ paccavekkhaṇā ca adhipaññādhammaṃ desitaṃ.

Tattha katamo vicayo? Ye kāye kāyānupassino viharanti, tesaṃ cittaṃ anunayappaṭighena na viharati anunayappaṭighena cābhiramamānassa cittaṃ samaggataṃ bhavissatīti bhāvanāya balametaṃ, ayaṃ vicayo hāro.

Tattha katamo yuttihāro? Kāyabhāvanāya ca cittabhāvanāya ca na kiñci sabrahmacārī atimaññissatīti. Atthi esā yutti, ayaṃ yuttihāro.

Tattha katamo padaṭṭhāno hāro? Kāyabhāvanāya paṭhamassa sati upaṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Yā pathavīsamacittatā, sā aniccānupassanāya padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamo lakkhaṇo? Yaṃ pathavīsamena cetasā viharati attānupassī pathavīsamena gihī viharati. Ko attho pathavīsamenāti? Yathā ye ca selopamatāya akammayuttā evameva pathavīsamo ayaṃ hiriyatāya. Ayaṃ lakkhaṇo.

Tattha katamo catubyūho hāro? Imamhi byākaraṇe ko tassa āyasmato adhippāyo? Ye keci arahantā indriyabhāvanaṃ ākaṅkhiyanti, te pathavīsamataṃ uppādayissantīti. Ayaṃ adhippāyo.

Tattha katamo āvaṭṭoti? Natthi āvaṭṭassa bhūmi.

Tattha katamo vibhatti? Yo kāyānupassī viharati, so pathavīsamacittataṃ paṭilabhissatīti na ekaṃsena. Kiṃ kāraṇaṃ? Ye khaṇḍakādichinnakādino, na te pathavīsamacittataṃ paṭilabhanti. Sabbā kāyagatāsati sekkhabhāvanāya nibbānaṃ phalaṃ, ayaṃ vibhatti.

Tattha katamo parivattano hāro? Ye kāyānupassino viharissanti, tesaṃyeva kāyapaccayā uppajjeyya āsavā vighātapariḷāhā, ayaṃ parivattano hāro.

Tattha katamo otaraṇo? Pañcakkhandhā [sattesu ca pañcakkhandhā (pī.)] avitiṇṇā [avatiṇṇā (pī.)] bāvīsatindriyāni, tathā yaṃ manindriyaṃ, taṃ manodhātu manāyatanañca. Yaṃ samādhindriyaṃ, taṃ dhammadhātu dhammāyatanañca. Ayaṃ otaraṇo hāro.

Tattha katamo sodhano hāro? Ye ca manasā cattāro bhāvetabbā, te sabbe bhāvitā yaṃ taṃ manena pahīne pattabbataṃ sabbattha etassa ca atthāya ārambho, so attho suddho. Ayaṃ sodhano hāro.

Tattha katamo adhiṭṭhāno? Ayaṃ samādhi ekattatāya paññatto, cha kāyā ekattatāya paññattā. Pañcindriyāni rūpīni rūpakāyo. Cha vedanākāyā vedanākāyo. Cha saññākāyā saññākāyo. Cha cetanākāyā cetanākāyo. Cha viññāṇakāyā viññāṇakāyo. Sabbepi ete dhammā dhammakāyotiyeva saṅkhaṃ gacchanti. Ayaṃ adhiṭṭhāno.

Parikkhāroti samāpattikosallañca vīthikosallañca [dhītikosallañca (pī.)] hetu. Yañca gocarakosallaṃ yañca kallaṃ taṃ kosallaṃ paccayo. Vodānakosallaṃ hetu, kallaṃ paccayo. Sukhaṃ hetu, abyāpajjaṃ paccayo. Ayaṃ parikkhāro.

Tattha katamo samāropanoti? Yathā pathavī sucimpi nikkhīpante asucimpi nikkhitte tādiseyeva evaṃ kāyo manāpikehipi phassehi amanāpikehipi phassehi tādisoyeva paṭighasamphassena vā sukhāya vedanāya tādisaṃ yo cittaṃ. Idaṃ suttaṃ vibhattaṃ saopammaṃ ugghaṭitaññussa puggalassa vibhāgena. Tattha samāropanāya avakāso natthi.

100. Tattha katamaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ? Yato ca kusalehi dhammehi na virodhati, na vaḍḍhati, imaṃ ādīnavaṃ bhagavā deseti, tasmā channaṃ vivareyya, vivaṭaṃ nātivassati, tato ādīnavato vivareyyāti taṃ tīhi dhammehi nābhidhaṃsitāti asubhasaññāya rāgena nābhidhaṃsiyati. Mettāya dosena nābhidhaṃsiyati. Vipassanā mohena nābhidhaṃsiyati. Evañcassa yo yo dhammo paṭipakkho tamhi tamhi dhamme paripūrissati. Yo tassa dhammassa akusalo dhammo paṭipakkho, tena nādhivāsiyati.

Aparo pariyāyo. Ye ime dhammā attanā na sakkoti vuṭṭhānaṃ, te ete dhammā desitā. Channamativassatīti tehi vitakkaṃ yena ca sakkā puna desitaṃ cittaṃ vibhāvetuṃ pariyodāpetuṃ vivekaninnassa vivekapoṇassa vivekapabbhārassa vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullataṃ āpajjati kusalesu dhammesu, seyyathāpi nāma uppalaṃ vā kumudaṃ vā padumaṃ vā udake sukkapakkhe cando yāvaratti yāvadivaso āgacchati, tassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhitabbā, na parihāni, evaṃvidhaṃ taṃ cittaṃ nābhidhaṃsiyati. Aparopettha yo akūṭo asaṭho amāyāvī uju puriso yathābhūtaṃ attānaṃ āvikaroti. Tattha yo chādeti tassa akusalā dhammā cittaṃ anudhāvanti. Channamativassatīti yo pana hoti asaṭho akūṭo amāyāvī uju puriso yathābhūtaṃ attānaṃ āvikaroti. Tassa cittaṃ akusalehi dhammehi na viddhaṃsiyati, ayaṃ suttattho.

101. Tattha katamā desanā? Idha desitā dasa akusalakammapathā adhivassanatāya dasa kusalakammapathā anadhivassanatāya akusalehi na visujjhati. Yathā vuttaṃ bhagavatā ‘‘cittasaṃkilesā, bhikkhave, sattā saṃkilissantī’’ti.

Tattha katamo vicayo? Yassevaṃ cittaṃ adhivāsiyati, tassa bujjhitassa yaṃ bhaveyya kūṭeyya, taṃ ānantariyenapi satthari vā guṇānukampanatāya, ayaṃ vicayo.

Tattha katamā yuttīti? Evaṃ anadhivasiyantaṃ cittaṃ vuṭṭhāti. Vuṭṭhitaṃ patiṭṭhahati kusalesu dhammesūti atthi esā yutti.

Padaṭṭhānanti channamativassatīti channaṃ asaṃvarānaṃ padaṭṭhānaṃ, vivaṭaṃ nātivassatīti achannaṃ saṃvaraṇānaṃ. Tasmā channaṃ vivareyya vivaṭaṃ nātivassatīti desanāya padaṭṭhānaṃ.

Lakkhaṇoti channamativassatīti ye keci vicittena channena ekalakkhaṇā dhammā sabbe te aviddhaṃsiyanti. Tasmā channaṃ vivareyya. Vivaṭaṃ nātivassatīti ye keci tena acchannena ekalakkhaṇā dhammā sabbe te nātivassantīti lakkhaṇo hāro.

Tattha katamo catubyūho hāro? Imamhi sutte bhagavato ko adhippāyo? Yesaṃ kesañci cittaṃ akusalā dhammā adhipaṭidesitā te yathādhammaṃ paṭikarissantīti ayaṃ tattha bhagavato adhippāyo. Ayaṃ catubyūho hāro.

Āvaṭṭoti yaṃ channaṃ taṃ duvidhaṃ kampamānaṃ samucchitabbo. Ānantariyasamādhīnaṃ. Tattha passaddhiyañca māno āsave vaḍḍheti, assaddhiyena ca pamādaṃ gacchati, pamādena onamati, unnaḷabhāvaṃ gacchati. Vuttaṃ cetaṃ bhagavatā ‘‘unnaḷānaṃ pamattānaṃ tesaṃ vaḍḍhanti āsavā’’ti cattāri tāni upādānāni, yāni cattāri upādānāni, te pañcupādānakkhandhā bhavanti. Imāni saccāni dukkhañca samudayo ca. Tasmā channaṃ vivareyyāti yena hetunā, te āsavā vaḍḍhanti. Tesaṃ pahīnattā āsavā pahīyante. Tattha appamādena assaddhiyaṃ pahīyati uddhaccakukkuccappahānena oḷārikatā tassa dve dhammā na samatho ca bhāvanā ca pāripūriṃ gacchanti. Yo tesaṃ āsavānaṃ khayo, ayaṃ nirodho. Imāni cattāri saccāni, ayaṃ āvaṭṭo.

Tattha katamo vibhatti hāro? Channamativassatīti na ekaṃso. Kiṃ kāraṇaṃ? Yassa assā nivattanā yathāpi sekkhānaṃ. Yathāvuttaṃ bhagavatā –

> ‘‘Kiñcāpi sekkho pakareyya pāpaṃ, kāyena vācāya uda cetasā vā;
> Abhabbo hi tassa pariguhanāya, abhabbatā diṭṭhapadassa hotī’’ti.

Kiñcāpi tesaṃ nivāraṇaṃ cittaṃ hoti. Api tu appaccayā samāye ca te niddisitabbā, ayaṃ vibhattihāro.

Tattha katamo parivattano hāro. Channamativassatīti yassa ye dhammā sabbaṃ anavivaṭaṃ ativassiyati, vivaṭaṃ nātivassati, avaguṇantaṃ nātivassati. Ayaṃ parivattano hāro.

Tattha katamo vevacano hāro. Channanti āvutaṃ nivutaṃ pihitaṃ paṭikujjitaṃ sañchannaṃ parodhaṃ, vivaṭaṃ nātivassatīti yassa te dhammā pabbajjitā vinodaṃ nādhivassitā vantikatāti, ayaṃ vevacano hāro.

Tattha katamo paññatti hāro. Channamativassatīti kilesabhāgiyapaññattaṃ vivaṭaṃ nātivassatīti sadhammakiccaṃ yaṃ paṭipadā paññattiyā paññattaṃ, tasmā hi channaṃ vivareyyāti anusāsanapaññattiyā paññattaṃ, vivaṭaṃ nātivassatīti niddhānapaññattiyā paññattaṃ, ayaṃ paññatti hāro.

Tattha katamo otaraṇo hāro? Channamativassatīti tayo kilesā rāgo doso moho, te khandhesu saṅkhārakkhandho…pe… te purā yathā niddiṭṭhaṃ khandhadhātuāyatanesu, ayaṃ otaraṇo hāro.

Tattha katamo sodhano hāro? Yenārambhena idaṃ suttaṃ bhāsati so ārambho niyutto.

Adhiṭṭhānoti channamativassatīti ekattatāya paññattaṃ. Kiṃkāraṇaṃ? Idaṃ hi ativassatīti imassa ca ativassati evañca ativassatīti ayaṃ vemattatāya yā suṇasādhāraṇehi lakkhaṇehi paññāpiyati, sā ekattapaññatti.

Tattha katamo parikkhāro? Yañca taṃ ativassiyanti, tassa dve hetū dve paccayā akusalapasuteva vācakattābhirati ca. Ime dve ayonisomanasikāro ca kusalā dhammā vopasaggā ca, ime dve paccayā.

Tattha katamo samāropano? Channamativassatīti vemati passatīti channaṃ yaṃ pariggahituṃ yaṃ adesituṃ appassutaṃ yaṃ kathaṃkathā vibhūtena akusalamūlena yaṃ taṇhāya ca te vaḍḍhati dosāti sannitvā te appasakkhayena saṅkhārā. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ yāva jarāmaraṇaṃ, ayaṃ samāropano. Yaṃ puna tathā desanā, tasseva akusalā dhammā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullatamāpajjati tassa saṅkhārā nirodhā, ayaṃ samāropano.

102. Cattāro puggalā [passa a. ni. 4.85] tamo tamaparāyanoti…pe… tattha katamo vuccate tamo nāma? Yo tamo andhakāro, yathā vuttaṃ bhagavatā ‘‘yathā andhakāre tasmiṃ bhayānake sakampidhātupuriso na passati, evameva aññāṇato tamopanandhakāro pāpakasakammasavipākaṃ na saddho hoti. Iti evaṃ lakkhaṇatā aññāṇaṃ tamo avijjā moho, yena sattā yathābhūtaṃ nappajānanti, iti vuccati tamoti. So tiṇṇaṃ cakkhūnaṃ tamo maṃsacakkhuno dibbacakkhuno paññācakkhuno, imesaṃ cakkhūnaṃ idha tamo niddisiyati aññāṇanti. Tattha katamaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ? Atha nissaye yaṃ pubbante aññāṇaṃ aparante aññāṇaṃ pubbantāparante aññāṇaṃ hetumhi aññāṇaṃ paccayamhi aññāṇaṃ tassa aññāṇino samādhibhūtassa eso nissando. Yaṃ na jānāti idaṃ sevitabbaṃ idaṃ na manasikātabbanti. So tena tamena niddisiyati tamopi yathā vuccati. Mūḷhoti evaṃ cetanā. Tena tamena so puggalo vuccati. Tamoti so tena tamena asamūhatena asamucchinnena tapparamo bhavati tapparāyano, ayaṃ vuccati puggalo tamo tamaparāyanoti. Parāyanoyeva dhammo manasikātabbo so tamo dahati aññacittaṃ upaṭṭhapeti. Te cassa dhammā nijjhānakkhamanti. So sutamayāya paññāya samanupassati.

Tattha katamo tamo jotiparāyano? So tena paññāvasena iriyati evaṃ tasseva iriyantassa parāyano bhavati. Ayaṃ vuccate puggalo tamo jotiparāyano.

Tattha katamo puggalo joti jotiparāyano [jotiparāyano (pī.)]? Tattha vuccati joti nāma yaṃ tassa ce tamassa paṭipakkhena ye ca dhamme antamaso ñāṇāloko, so suṇadhammo puggalo tamo jotiparāyano, tattha vuccate, yoyaṃ puggalo tamo jotiparāyano, so yadi tathārūpaṃ kalyāṇamittaṃ paṭilabhati, yo naṃ akusalato ca nivāreti bhāvitakusalatāva bhāvī niyojetīti. Evañca saddhammaṃ deseti. Ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā. Ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā. Ime dhammā sevitabbā, ime dhammā na sevitabbā. Ime dhammā bhajitabbā, ime dhammā na bhajitabbā. Ime dhammā upasampajja vihātabbā, ime dhammā na upasampajja vihātabbā. Ime dhammā manasikātabbā, ime dhammā na manasikātabbāti. Paccate saññāya yathā saññāyati satindriyāni, so evaṃ pajānāti. Ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā. Ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā. Ime dhammā sevitabbā, ime dhammā na sevitabbā. Ime dhammā bhāvetabbā, ime dhammā na bhāvetabbā. Ime dhammā upasampajja vihātabbā, ime dhammā na upasampajja vihātabbā. Ime dhammā manasikātabbā, ime dhammā na manasikātabbāti. So te dhamme susuyyati, sotaṃ odahati, aññaṃ cittaṃ upaṭṭhapeti, te cassa dhammā nijjhānakkhamanti, so sutamayāya paññāya samannāgato so tena paccayavasena iriyati evaṃ tasseva iriyanti tapparamo bhavati tapparāyano. Ayaṃ vuccate puggalo tamo tamaparāyano.

Tattha katamo puggalo joti tamaparāyano? Joti nāma yā tasseva tamassa paṭipakkhena ye dhammā antamaso ñāṇāloko, so puna dhammo. Katamā uccate? Paññāyato paṇḍitoti vuccate, so evaṃ pajānāti. Ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā. Ime dhammā sāvajjā, ime dhammā anavajjā. Ime dhammā sevitabbā, ime dhammā na sevitabbā. Ime dhammā bhāvitabbā, ime dhammā na bhāvitabbā. Ime dhammā upasampajja vihātabbā, ime dhammā na upasampajja vihātabbā. Ime dhammā manasikātabbā, ime dhammā na manasikātabbā. Idha pana pāpamittasaṃsevano pāpamittavasānugo akusale dhamme abhivaḍḍheti, kusale dhamme pajahati. So tena pamādena paccayasaññā amanasikatvā assatiasampajaññaṃ āsevati. Tayā yo paṭipakkho tamo, so pavaḍḍheti. So tamābhibhūto parāyano tamaparamo ceva bhavati. Ayaṃ vuccati puggalo joti tamaparāyano.

103. Tattha katamo puggalo joti jotiparāyano? Tattha vuccate soyaṃ puggalo kalyāṇamittassa sannissito bhavati sakkā saṃyogī kusalaṃ gavesī, so kalyāṇamitte upasaṅkamitvā paripucchati, paripañhayati? Kiṃ kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ? Kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajjaṃ? Kiṃ sevitabbaṃ, kiṃ na sevitabbaṃ? Kiṃ bhāvitabbaṃ, kiṃ na bhāvitabbaṃ? Kiṃ upasampajja vihātabbaṃ, kiṃ na upasampajja vihātabbaṃ? Kiṃ manasikātabbaṃ, kiṃ na manasikātabbaṃ? Kathaṃ saṃkileso hoti, kathaṃ vodānaṃ hoti? Kathaṃ pavatti hoti, kathaṃ nivatti hoti? Kathaṃ bandho hoti, kathaṃ mokkho hoti? Kathaṃ sakkāyasamudayo hoti, kathaṃ sakkāyanirodho hoti? So ettha desitaṃ yathā upaṭṭhitaṃ tathā sampaṭipajjanto so evaṃ pajānāti. Ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā. Evaṃ…pe… yāva kathaṃ sakkāyasamudayo hoti, kathaṃ sakkāyanirodho hotīti vitthārena kātabbaṃ. So te dhamme adhipāṭikaṅkhāti evaṃ lakkhaṇaṃ ñāṇaṃ vijjā ālokaṃ vaḍḍheti. So puggalo tapparamo bhavati tapparāyano, ayaṃ vuccate puggalo joti jotiparāyano.

Tattha katamo puggalo tamo tamaparāyano? Yo akusalaṃ dhammaṃ dīpeti. Taṃ bhāvanāya hīnāsu gatīsu upapattiṃ dasseti, tapparamo bhavati tapparāyano. Ayaṃ vuccate puggalo tamo tamaparāyano.

Tattha yo puggalo tamo jotiparāyano? So tamena akusalassa kammassa vipākaṃ dasseti. Tameti yaṃ cakkhu kalyāṇamittassa yena akusale dhamme pajahati, kusale dhamme abhivaḍḍhati.

Tattha yo ca paṇītāsu gatīsu upapattiṃ dasseti, tapparamo tena vuccate tamo jotiparāyano.

Tattha yo puggalo joti tamaparāyano? Kusalassa kammavipākaṃ dasseti. Yaṃ cakkhu pāpamittasaṃsaggena pāpamittupasevena pāpamittavasānugo akusalaṃ dhammaṃ abhivaḍḍhati, taṃ bhāvanāya hīnāsu gatīsu upapattiṃ dasseti. Tapparamo tena vuccate joti tamaparāyano.

Tattha yo puggalo joti jotiparāyano so jotitā pabhātā [jotitabhāvatāya (pī.)] yāva paṇītāsu gatīsu upapattiṃ dasseti. Tapparamo tenāha joti jotiparāyano.

Jotitamaparāyanena dasa akusalānaṃ kammānaṃ udayaṃ dasseti. Tamena puggalena akusalānaṃ kammānaṃ vipākaṃ dasseti. Na akusalānaṃ dhammānaṃ vipākaṃ dasseti. Tamena aṭṭha micchattāni dasseti. Jotinā aṭṭha sammattāni dasseti. Jotinā tamaparāyanena dasa akusalakammapathe dasseti. Jotinā paṇītattaṃ dasseti. Tamena jotiparāyanena atapanīyaṃ dhammaṃ dasseti. Jotinā tamaparāyanena tapanīyaṃ dhammaṃ dasseti. Ayaṃ suttattho.

104. Tattha katamo desanā hāro? Imamhi sutte kiṃ desitaṃ? Tattha vuccate imamhi sutte kusalākusalā dhammā desitā. Kusalākusalānañca dhammānaṃ vipāko desito. Hīnappaṇītānañca sattānaṃ gati nānākāraṇaṃ desitaṃ. Ayaṃ desanā hāro.

Tattha katamo vicayo hāro? Akusalassa kammassa yo vipākaṃ paccanubhoti. Tattha ṭhito akusale dhamme uppādiyati vicayantaṃ yujjati. Kusalassa kammassa yo vipākaṃ paccanubhoti. Tattha ṭhito kusale dhamme uppādiyati vicayantaṃ yujjati. Ayaṃ vicayo yutti ca.

Tattha katamo padaṭṭhāno hāro? Yo puggalo joti, so paccavekkhaṇāya padaṭṭhānaṃ. Yo puggalo tamo, so tamādinnaṃ vānupassanāya padaṭṭhānanti dasseti. Tamena jotiparāyanena appamādassa padaṭṭhānaṃ dasseti, tamo avijjāya ca diṭṭhiyā ca padaṭṭhānaṃ dasseti. Jotinā tamaparāyanena pamādassa ca diṭṭhiyā ca padaṭṭhānaṃ dasseti. Ayaṃ padaṭṭhāno.

Tattha katamo lakkhaṇo hāro? Tamena tamaparāyanena tamoti avijjāya niddiṭṭhāya sabbakilesadhammā niddiṭṭhā honti. Tamena jotiparāyanena jotivijjāya niddiṭṭhāya sabbe bodhipakkhiyadhammā niddiṭṭhā honti. Jotitamaparāyanena pamādo niddiṭṭho hoti. Tamena jotiparāyanena appamādo niddiṭṭho hoti. Ayaṃ lakkhaṇo hāro.

Tattha katamo catubyūho hāro? Imamhi sutte bhagavato ko adhippāyo? Ye sattā nīcakulino, na te imaṃ sutvā kusale dhamme samādāya vattissanti. Ye sattā uccakulino, te imaṃ dhammadesanaṃ sutvā bhiyyoso mattāya kusale dhamme samādāya vattissantīti. Ayaṃ catubyūho hāro. Bhūmiyaṃ upadeso.

Tattha katamo āvaṭṭo hāro? Yā avijjāto pabhūti taṇhā, ayaṃ samudayo. Yo tamo tamaparāyano, idaṃ dukkhaṃ. Imāni dve saccāni dukkhañca samudayo ca joti yena suttena dhammena paññāpiyati, so dhammo paññindriyassa padaṭṭhānaṃ. Tena amohena tīṇi kusalamūlāni pāripūriṃ gacchanti saggassa padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamā vibhatti? Tamo tamaparāyanoti na ekaṃsena. Kiṃ kāraṇaṃ? Atthi tamo ca bhavo aparāpariyavedanīyena ca kusalena jotinā puggalena sahopattibhāve. Atthi joti ca bhavo aparāpariyavedanīyena ca akusalena tamena puggalena sahopattibhāve parivattanā tamesu paṭipakkhoti jotinā tamaparāyano.

Tattha katamo vevacano? Yo tamo, so evaṃ attabyāpādāya paṭipanno, so assaddhāya bālo akusalo abyatto anādīnavadassī. Yo joti, so attahitāya paṭipanno paṇḍito kusalo byatto ādīnavadassī. Ayaṃ vevacano.

Tattha katamā paññatti? So puggalo vipākapaññattiyā paññāpiyati, akusale pariyādinnatā paññāpiyati. Jotikusaladhammupapattipaññattiyā paññāpiyati kusaladhammavipākapaññattiyā cāti.

Otaraṇoti ye avijjāpaccayā saṅkhārā yañca jarāmaraṇaṃ yā ca avijjā, taṃ padaṭṭhānaṃ, niddesena vijjuppādo avijjānirodho yo yāva jarāmaraṇanirodho, ime dve dhammā saṅkhārakkhandhapariyāpannā. Dhammadhātu dhammāyatanañca padaṭṭhānaṃ niddesena dhātūsu.

Tattha katamo sodhano? Imassa suttassa desitassa ārambho. Adhiṭṭhānoti tamoti bhagavā bravīti, na ekaṃ puggalaṃ deseti. Yāvatā sattānaṃ gati, tattha ye duccaritadhammena upapannā, te bahulādhivacanena tamo niddisati. Yā joti sabbasattesu kusaladhammopapatti sabbaṃ taṃ jotīti abhilapati ayamekatā paccayo yonisomanasikārapaññatti catunnaṃ mahābhūtānaṃ puggalānaṃ.

Tattha katamo parikkhāro? Akusalassa pāpamittatā paccayo, ayoniso manasikāro hetu. Kusalassa kalyāṇamittatā paccayo, yoniso manasikāro hetu.

Tattha katamā samāropanāti? Idhekacco nīce kule paccājāto hotīti nīce kule paccājāto rūpesu saddesu gandhesu rasesu phassesu, so upapanno sabbamhi mānussake upabhogaparibhoge. Joti paṇītesu kusalesu upapanno sabbamhi mānussake upabhogaparibhoge upapannoti.

105. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ nibbedhabhāgiyaṃ ca suttaṃ? Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrāti gāthā. Kena kāraṇena taṃ bandhanaṃ daḷhaṃ? Catūhi kāraṇehi issariyena sakkā mocetuṃ dhanena vā aññena vā yācanāya vā parāyanena vā. Yesu ca ayaṃ rāgo maṇikuṇḍalesu puttesu dāresu ca yā apekkhā, idamassa cetasikabandhanaṃ. Taṃ na sakkā issariyena vā dhanena vā aññena vā yācanāya vā parāyanena vā mocetuṃ. Na ca tattha koci atthi pāṭibhogo. Iminā bandhanato mocayitthāti devo vā manusso vā tadidaṃ bandhanaṃ rāgānusayena ca chasu bāhiresu ca āyatanesu bandhati. Rūpesu rūpataṇhā bandhati, yāva dhammesu dhammataṇhā. Yo idha loke bandho paralokasmiṃ bandho nīyati. So bandho jāyati, bandho mīyati. Bandho asmā lokā paraṃ lokaṃ gacchati. Na sakkā mocetuṃ aññatra ariyamaggena imañca bandhanaṃ. Maraṇabhāvañca upapattibhāvañca bhayato viditvā chandarāgaṃ pajahati. So imaṃ chandarāgaṃ pajahitvā atikkamati. Ayañca loko ito paraṃ dutiyo.

Tattha yaṃ bandhanāsaṅkhārānaṃ pahānaṃ idaṃ vuccati ubhayesu ṭhānesu vīriyaṃ, gandhaparivāto [ganthaparivaso (pī.) ganthaparivuto (ka.)] sumuni nopalimpati. Tatheva pariggahesu puttesu dāresu ca avūḷho salloti tasseva taṇhāya pahānaṃ dasseti. Ayaṃ taṇhāmūlassa pahānā vare [ahanāvare (pī.), ahanāvaro (ka.)] appamattoti kāmo pamādavattati pahānāya nekkhammābhirato appamādavihārī bhavati. Tassa āsayaṃ pahānāya neva imaṃ lokaṃ āsīsati na paralokaṃ. Na idhalokaṃ nissitaṃ, piyarūpaṃ sātarūpaṃ ākaṅkhati. Nāpi paralokaṃ nissitaṃ piyarūpaṃ sātarūpaṃ ākaṅkhati, tena vuccate ‘‘nāsīsate lokamimaṃ paraṃ lokañcā’’ti. Yaṃ tassa pahānaṃ taṃ chedanaṃ aṭṭhakavaggiyesu muni niddiṭṭho. So idha virodho aṭṭhakavaggiyesu nāsīsanaṃ idha anāthā. Tathāyaṃ taṇhāya tassa pariggahassa vatthukāmassa ekagāthāya ete sabbe kāmā dassitā. Tena bhagavā deseti ‘‘etampi chetvāna paribbajanti anapekkhino sabbakāme pahāyā’’ti. Imissā gāthāya dvidhā niddeso saṃsandananiddeso ca samayaniddeso ca, yathā ayaṃ gāthā saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, evaṃ tāya gāthāya saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca visajjanā. Evaṃ gāthā sabbagāthāsu byākaraṇesu vā niddiṭṭhaṃ suttaṃ.

106. Tattha katamā desanā? Imaṃ suttaṃ kenādhippāyena desitaṃ. Ye rāgacaritā sattā, te kāme pajahissantīti ayaṃ tattha bhagavato adhippāyo.

Tattha katamo vicayo? Yassa dasavatthukā kilesā uttiṇṇā vantā viditā. Katame dasavidhāti, kilesakāmā ca orambhāgiyauddhambhāgiyā ca saṃyojanā dasavatthukāni āyatanāni, ayaṃ vicayo.

Tattha katamā yutti? Ye sārattā te gāḷhabandhanena bandhanti atthi esā yutti.

Tattha katamo padaṭṭhāno? Sāratto maṇikuṇḍalesu mamaṃkārassa padaṭṭhānaṃ. Apekkhāti atītavatthussa sarāgassa padaṭṭhānaṃ. Etampi chetvāti bhāvanāya padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamo lakkhaṇo? Sārattacitto maṇikuṇḍalesu yo ahaṃkāre visatto mamaṃkāre visatto, yo puttadāre sāratto. Khettavatthusmiṃ sāratto. Ayaṃ lakkhaṇo hāro.

Tattha katamo catubyūho hāro? Idha sutte bhagavato ko adhippāyo. Ye nibbānena chandikā bhavissanti, te puttadāre taṇhaṃ pajahissanti. Ayaṃ tattha bhagavato adhippāyo. Imāni cattāri saccāni.

Tattha katamo āvaṭṭo? Yā puttadāre taṇhā, ayaṃ samudayo. Ye upādinnakkhandhā, te ye ca bāhiresu rūpesu rūpapariggaho, idaṃ dukkhaṃ, yaṃ tattha chedanīyaṃ, ayaṃ nirodho. Yena bhijjati, ayaṃ maggo. Vibhattīti natthi vibhattiyā bhūmi, parivattanoti paṭipakkho niddiṭṭho.

Tattha katamo vevacano? Niddiṭṭho vevacano. Tattha katamo otaraṇo? Atthi taṇhā eko satto otiṇṇo tappaccayā viññāṇaṃ yāva jarāmaraṇaṃ. Yā tattha vedanā, ayaṃ avijjā vijjuppādā avijjānirodho yāva jarāmaraṇanirodho.

Tattha katamo sodhano? Suddho gāthāya ārambho. Tattha katamo adhiṭṭhāno? Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrāti ekattatāya paññattā, na vemattatāya. Cattāro rāgā kāmarāgo rūparāgo bhavarāgo diṭṭhirāgo cāti ekattatāya paññattā.

Tattha katamo parikkhāro? Yesaṃ rāgo maṇikuṇḍalesu tassa subhasaññā hetu, anubyañjanaso ca nimittaggāhitā paccayo. Yāya te chinnāni tassa asubhasaññā hetu, nimittaggahaṇaanubyañjanaggahaṇavinodanaṃ paccayo.

Tattha katamo samāropano? Sāratto maṇikuṇḍalesu sammūḷhavidho dutthātipi etampi [evampi (pī. ka.)] chetvāna paribbajantīti taṃ pariññātatthaṃ parivajjitatthaṃ pajahitā, ayaṃ samāropano.

107. Yaṃ cetasikaṃ yaṃ pakappitaṃ vitthārena paccayo, yaṃ vā cetasikaṃ kāyikaṃ cetasikaṃ kammaṃ. Kiṃkāraṇā? Cetasikā hi cetanā manokammāti vuccate, sā cetanākammaṃ, yaṃ cetasikaṃ imaṃ kāyikañca vācasikañca imāni tīṇi kammāni niddiṭṭhāni. Kāyakammaṃ vacīkammañca tāni kusalāni piyaṃ kāyena ca vācāya ca ārabhati parāmasati, ayaṃ vuccati sīlabbataparāmāso. Saṅkappanā te tividhā saṅkhārā puññamayā apuññamayā āneñjamayā, tappaccayā viññāṇaṃ te ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Yā subhasaññā sukhasaññā attasaññā ca. Idaṃ cetasikaṃ. Yaṃ rūpūpagaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhati rūpārammaṇaṃ rūpapatiṭṭhitaṃ nandūpasecanaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullataṃ gacchati, ayaṃ saṅkappanā, iti yaṃ viññāṇaṭṭhitīsu ṭhitaṃ paṭhamābhinibbattiārammaṇavasena upādānaṃ, idaṃ vuccati cetasikanti.

Tattha ṭhitassa arūpassa yā nikanti ajjhosānaṃ, idampi sakampitaṃ manāpikesu rūpesu piyarūpasātarūpesu ābhogo, idaṃ cetasikaṃ. Yaṃ ceteti sattesu [sattasu (pī.)] manāpikesu abhijjhākāyagantho paṭighānusayesu byāpādakāyagantho sabbe cattāro ganthā, ayaṃ pañcasu kāmaguṇesu paṭhamābhinipāto cittassa yā cetanā yassa tattha assādānupassissa anekā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ arūpavatiyo honti. Puggalo rāgānubandhibhūto tehi kilesakāmehi yathā kāmakaraṇīyo, ayaṃ vuccate kāmesu pakappanā. Evaṃ sabbe cattāro oghā. Yaṃ tehi kāmehi saṃyutto viharati bhāvito ajjhosanno, ayaṃ cetanā. Yassa tathāyaṃ avītarāgassa adhigatapemassa tassa vipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā dukkhānuparivattitaṃ viññāṇaṃ hoti saritassa vayadhammasamuppādo cittaṃ pariyādiyati, idaṃ vuccati pakappitanti.

Ekamekassa ceteti ca pakappeti ca viññāṇassa ṭhiti yā hoti, sā ca ṭhiti dvidhā ārammaṇaṭṭhiti ca āhāraṭṭhiti ca. Tattha yā ārammaṇaṭṭhiti, ayaṃ nāmarūpassa paccayo. Yā āhāraṭṭhiti yā punabbhavābhinibbattikā ṭhiti yā ca ponobhavikā ṭhiti, ayaṃ vuccati ārammaṇaṃ. Taṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā tassa viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ yāva jarāmaraṇañca ceteti, atha ca puna patthayate yato na ponobhavikā anāgatavatthumhi, ayaṃ paṭipakkho niddiṭṭho. Na ceteti na patthayati atha ca dūsetīti duvidho niddeso. Assa pubbe hoti taṃ cetasikaṃ taṃ pakappitaṃ asamūhataṃ tappaccayā, ayaṃ viññāṇassa ṭhiti hoti.

108. Atha vā tassa anusayā āvibhavanti tappaccayā tassa punabbhavo nibbattati. Atha vā naṃ saṃkiyate appetu āgāre vā, sukhumā vā santi vā na saṃkiyate kāme taṃ evaṃ niccesupi āgāresu jāto hoti. Taṃ nayati yaṃ no kappetuṃ evaṃ saṅkhārā cetitā pakappitā ca ārammaṇabhūtā honti, yā ca cetanā yā ca pakappanā yañca vatthu nibbattaṃ, ubhopi ete ārammaṇaṃ viññāṇassa tathā cetanāya ca saṅkappanāya ca patthanāya ca bhūtā sattā ceteti ca saṅkappeti ca. Yaṃ gavesanā na ca ceteti na ca saṅkappeti. Katame ca sattā bhūtā? Ye ca tanujātaaṇḍajāpi aṇḍakā anubhinnā saṃsedajā na ca sambhinnā ime bhūtā. Katame sambhavesino gabbhagatā aṇḍagatā saṃsaranto ime na ceteti na pattheti na ca saṅkappeti. Anusaye na ca punabbhavo nibbattīti? Ye bhūtā sattā ye sambhavesino, te thāvarā. Ye vā sato cetenti patthenti ca ye thāvarā. Te na ca cetenti, na ca patthenti, na ca saṅkappenti, anusayena ca saṃsaranti.

Aparo pariyāyo. Ye ariyapuggalā sekkhā, tattha te na ca cetenti, na ca saṅkappenti, anusayena puna uppajjanti.

Aparo pariyāyo. Sukhumā pāṇā bhūmigatā udakagatā cakkhuno āpāthaṃ nāgacchanti, te na ca cetenti, na ca saṅkappenti, anusayena ca saṃsaranti.

Aparo pariyāyo. Bāhikā sabbe bhikkhū abhimānikā, te na ca cetenti, na ca patthayanti, anusayena ca saṃsaranti, na ca cetenti, na ca saṅkappenti, na ca anusenti. Ārammaṇampetaṃ na hoti viññāṇassa ṭhitiyā.

Na ca cetetīti pariyuṭṭhānasamugghātaṃ dasseti. Na ca anusetīti anusayasamugghātaṃ dasseti. Na ca cetetīti oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ dasseti. Na ca anusetīti sukhumānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ dasseti. Na ca cetetīti yena bhūmi ca na ca patthayantīti sakadāgāmī anāgāmī, na ca anusetīti arahaṃ, na ca cetetīti sīlakkhandhassa paṭipakkhena pahānaṃ dasseti, na ca patthayatīti samādhikkhandhassa paṭipakkhena pahānaṃ dasseti, na ca anusayatīti paññākkhandhassa paṭipakkhena pahānaṃ dasseti, na ca cetetīti apuññamayānaṃ saṅkhārānaṃ pahānaṃ dasseti, na ca patthayatīti puññamayānaṃ saṅkhārānaṃ pahānaṃ dasseti, na ca anusetīti āneñjamayānaṃ saṅkhārānaṃ pahānaṃ dasseti, na ca cetetīti anaññātaññassāmītindriyaṃ, na ca patthayatīti aññindriyaṃ, na ca anusayatīti aññātāvino indriyaṃ. Na ca cetetīti mudukā indriyabhāvanā, na ca patthayatīti majjhaindriyabhāvanā, na ca anusetīti adhimattā indriyabhāvanā. Ayaṃ suttattho.

109. Tattha katamā desanā? Idha sutte cattāri saccāni desitāni. Yañca cetayitaṃ yañca pakappitaṃ atthi etaṃ ārammaṇaṃ cittaṃ patiṭṭhati vicinati [vicinayati (pī. ka.)] yujjati. Na ca cetetīti na ca patthayatīti atthi evaṃ ārammaṇaṃ anusaye viññāṇamiti viciniyati yujjati na ca ceteti na ca patthayati. Anusayappahānā viññāṇaṭṭhitiṃ na gavesanti, viciyantaṃ yujjati. Ayaṃ yuttivicayo.

Tattha katamo padaṭṭhāno? Cetanā pariyuṭṭhānaṃ cetanāpariyuṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Saṅkappanaṃ upādānassa padaṭṭhānaṃ. Anusayo pariyuṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Tesaṃ chandarāgavināsāya bhāvanā bhavarāgassa pahānaṃ.

Tattha katamo lakkhaṇo? Yaṃ cetasikanti vedayitaṃ pakappitaṃ uggahitaṃ viññātaṃ tabbiññāṇaṃ ārammaṇampi paccayopi.

Tattha katamo catubyūho? Idha sutte bhagavato ko adhippāyo? Ye punabbhavaṃ na icchanti, te na cetayissanti na ca patthayissantīti, ayaṃ adhippāyo.

Āvaṭṭoti yā ca cetanā patthanā ca anusayo ca viññāṇaṭṭhitipahānā ca, imāni dve saccāni. Vibhattīti natthi vibhattiyā bhūmi. Parivattanā pana paṭipakkhaṃ suttaṃ.

Tattha katamo vevacano? Cetanā rūpasañcetanā yāvadhammasañcetanā. Yo anusayo, te satta anusayā.

Paññattīti cetanāpariyuṭṭhānaṃ paññattiyā paññattā. Saṅkappanaṃ upādānapaññattiyā paññattaṃ. Anusayo hetupaññattiyā paññatto. Viññāṇaṭṭhiti upapattihetupaññattiyā paññattā. Cetanā saṅkappanā anusayo samucchedo chandarāgavinayapaññattiyā paññatto. Paṭhame keci dvīhi parivattakehi paṭiccasamuppādo idappaccayatāya majjhapaññatti.

Otaraṇoti dvīhi parivattakehi dukkhañca samudayo ca majjhimakehi maggo ca nirodho ca. Sodhanoti sutte suttassa ārambho.

Adhiṭṭhānoti yañcetayitaṃ sabbaṃ adhiṭṭhānena ekattāya paññattaṃ. Saṅkappitanti upādānekattāya paññattaṃ. Viññāṇaṃ ekattāya paññattaṃ.

Parikkhāroti subhañca ārammaṇaṃ ayoniso manasikāro cetanā hetupaccayatāya paccayo. Viññāṇassa patiṭṭhāno dhammo ārammaṇapaccayatāya paccayo. Tassa manasikāro hetupaccayatāya paccayo.

Tattha katamo samāropano? Idaṃ suttaṃ saññitaṃ tattha ceteti visajjanā iti niddisitabbā. Tassa diṭṭhiyā viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ yāva jarāmaraṇaṃ, ayaṃ samāropano. Ārammaṇametaṃ na hoti viññāṇassa ṭhitiyā, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā yāva jarāmaraṇanirodho.

110. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ? Ayaṃ loko [passa udā. 30 udāne] santāpajāto yāva ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsu. Saṃkilesabhāgiyaṃ upadhiṃ hi paṭicca dukkhamidaṃ sambhoti, yā tā pana taṇhā pahīyanti, bhavaṃ nābhinandatīti nibbedhassa nibbutassa [niccutassa (pī. ka.)] bhikkhuno anupādāya punabbhavo na hoti. Upaccagā sabbabhavāni tādīti asekkhabhāgiyaṃ.

Tattha santāpajātoti rāgajo santāpo dosajo mohajoti. Tesaṃ sattānaṃ ṭhānaṃ dasseti. Loko santāpajātoti phasso tividho sukhavedanīyo dukkhavedanīyo adukkhamasukhavedanīyo. Tattha sukhavedanīyo phasso rāgasantāpo, dukkhavedanīyo dosasantāpo, adukkhamasukhavedanīyo mohasantāpo. Yathā ca bhagavā āha paṭhamakassa valāhakassa gomagge [komagge (pī. ka.) passa a. ni. 3.35] yehi gahapatiputta rāgajehi dosajehi mohajehi santāpehi dukkhaṃ supati, te mama santāpā na santi.

Rogaṃ vadati attatoti tehi santāpehi santāpito tividhaṃ vipallāsaṃ paṭilabhati saññāvipallāsaṃ cittavipallāsaṃ diṭṭhivipallāsaṃ. Tattha asubhe subhanti saññāvipallāso. Dukkhe sukhanti cittavipallāso. Anicce niccanti anattani attāti diṭṭhivipallāso.

Yathā cittassa vipallāso saññādiṭṭhite tividhā vitakkā – cittavitakko vipallāso saññāvitakko vipallāso diṭṭhivitakko vipallāsopi. Tattha avijjā vipallāso gocarā gatipateyyabhūmi, yathā hi taṃ sañjānāti yathā vijānāti yathā sañjānāti ca vijānāti ca. Yathā khanti ceteti ime cattāro vipallāsā sattā yehi catubbidhaṃ attabhāvavatthuṃ rogabhūtaṃ gaṇḍabhūtaṃ ‘‘attā’’ti vadanti. Rogaṃ vadati attatoti ayaṃ āvaṭṭo. Yena yena hi maññati tato taṃ hoti aññathāti subhanti maññati na tathā hoti. Evaṃ sukhanti niccaṃ attāti so aññathā bhavameva santaṃ anāgataṃ bhavaṃ patthayati, tena vuccati ‘‘bhavarāgo’’ti. Bhavamevābhinandati, yaṃ abhinandati, taṃ dukkhanti pañcakkhandhe niddisiyati. Yañca tappaccayā sokaparidevadukkhaṃ tassa hi bhāvessati. Ettāvatā saṃkileso hoti. Pahānatthaṃ kho pana brahmacariyaṃ vussati. Tiṇṇaṃ santāpānaṃ chandarāgavinayo hoti.

Upadhiṃ hi paṭicca dukkhamidaṃ bhavatīti ye bhavamevābhinandanti yassa bhāvessati, taṃ dukkhaṃ tassa dukkhassa pahānamāha. Sabbaso upādānañca yaṃ natthi dukkhassa sambhavoti cattāro vipallāsā yathā niddiṭṭhaupādānamāha. Tassa paṭhamo vipallāso kāmupādānaṃ, dutiyaṃ diṭṭhupādānaṃ, tatiyaṃ sīlabbatupādānaṃ, catutthaṃ attavādupādānaṃ, tesaṃ yo khayo natthi dukkhassa sambhavo upadhi nidānaṃ dukkhanirodhamāha. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato vibhavataṇhā na hoti. Vibhavaṃ nābhinandatīti dassanabhūmiṃ manteti sabbaso taṇhakkhayaṃ nibbānanti dve vimuttiyo katheti rāgavirāgañca avijjāvirāgañca. Tassa bhikkhunoti anupādisesanibbānadhātuṃ manteti. Ayaṃ suttassa atthaniddeso.

111. Tattha katamo vicayo? Yassa yattha pariḷāheti tassa pariḍayhantassa so yathābhūtaṃ natthi nibbindati ca, ayaṃ vicayo ca yutti ca. Padaṭṭhāno rāgajo pariḷāho sukhindriyassa domanassindriyassa ca padaṭṭhānaṃ. Dosajo pariḷāho sukhindriyassa domanassindriyassa ca padaṭṭhānaṃ. Mohajo pariḷāho upekkhindriyassa domanassindriyassa ca padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamo lakkhaṇo hāro? Phassapareto vedanāpareto saññāparetopi saṅkhāraparetopi yena yena maññati yadi subhanimittena yadi sukhanimittena yadi niccanimittena yadi attanimittena asubhe subhanti maññati, evaṃ sabbaṃ rāgaje pariḷāhe vutte cattāro pariḷāhā vuttā bhavanti. Rāgajo dosajo mohajo diṭṭhijo ca rāgaṃ vadāmīti attato vadati. Sabbāni pannarasa padāni aniccaṃ dukkhanti.

Tattha katamo catubyūho? Idha sutte bhagavato ko adhippāyo? Ye pariḷāhena na acchanti te bhavaṃ nābhinandanti. Ye bhavaṃ nābhinandanti, te parinibbāyissanti. Ayaṃ adhippāyo.

Tattha katamo āvaṭṭo? Saṃkilesabhāgiyena dukkhañca samudayañca niddisati. Nibbedhabhāgiyena maggañca nirodhañca.

Tattha katamā vibhatti? Santāpajāto rogajāto rogaṃ vadati attato taṃ na ekaṃsena hoti amanasikārā santāpajāto kho na ca rogaṃ attato vadati.

Tattha katamo parivattano? Pakkhapaṭipakkhanidassanatthaṃ bhūmi parivattanāya.

Tattha katamo vevacano hāro? Rogañca attato vadati sallaṃ attato vadati. Pannarasa padāni sabbāni vattabbāni.

Tattha katamā paññatti? Santāpajātoti domanassapadaṭṭhānaṃ. Sabbe vacanapaññattiyā paññapeti. Rogaṃ vadati attato vipallāso saṃkilesapaññattiyā paññapeti. Yaṃ nābhinandati, taṃ dukkhanti vipallāsanikkhepapaññattiyā paññattā. Te akatasattā lokā majjhena vemattatāya paññattā.

Tattha katamo otaraṇo? Santāpajātoti tīṇi akusalamūlāni, te saṅkhārā saṅkhārakkhandhapariyāpannā, dhātūsu dhammadhātu, āyatanesu dhammāyatanaṃ. Indriyesu itthindriyaṃ purisindriyañca padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamo sodhano? Suddho suttassa ārambho.

Tattha katamo adhiṭṭhāno hāro? Pariḷāhoti ye sattā lokā ekattapaññattiyā paññattā, te akatasattā lokā majjhena vemattatāya paññattā.

Tattha katamo parikkhāro? Santāpajātoti ayoniso manasikāro hetu, vipallāsañca paccayo. Tattha dvīhi dhammehi attā abhiniviṭṭhā cittañca cetasikañca dhamme ubhayāni tassa viparītena parāmasato. Aparo pariyāyo, cetasikehi dhammehi attasaññā anattasaññā samugghāteti. Aparo pariyāyo. Aniccasaññā cetasikesu dhammesu, na tu attasaññā. Idaṃ vuccati cittanti vā manoti vā viññāṇanti vā idaṃ dīgharattaṃ abbhuggataṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti. Tattha cetasikā dhammānupassanā esāpi dhammasaññā. Tassa ko hetu, ko paccayo? Ahaṃkāro hetu, mamaṃkāro paccayo.

Tattha katamo samāropano? Ayaṃ loko santāpajātoti akusalaṃ manteti viññāṇaṃ nāmarūpassa paccayo yāva jarāmaraṇanti, ayaṃ samāropano.

112. Evametaṃ yathābhūtaṃ, sammappaññāya passati akusalamūlānaṃ pahānaṃ. Tattha avijjānirodho avijjānirodhā yāva jarāmaraṇanirodho, ayaṃ samāropano.

Cattāro puggalā [passa a. ni. 4.5] – anusotagāmī paṭisotagāmī ṭhitatto, tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇoti.

Tattha yo anusotagāmī ayaṃ kāme sevati. Pāpañca kammaṃ karoti yāva kāme paṭisevati. Idaṃ lobho akusalamūlaṃ, so yeva taṇhā, so tehi kāmehi vuyhati anusotagāmīti vuccati. Yo puggalo tāhi gamito tappaccayā tassa hetu akusalakammaṃ karoti kāyena ca vācāya ca, ayaṃ vuccati pāpakammaṃ karotīti. Tassa tīṇi sotāni sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso. Imehi tīhi sotehi tividhadhātuyaṃ uppajjati kāmadhātuyaṃ rūpadhātuyaṃ arūpadhātuyaṃ. Tena paṭipakkhena yo kāme na paṭisevati. Yo sīlavataṃ na parāmasati. Yo sakkāyadiṭṭhīnaṃ pahānāya kāmesu yathābhūtaṃ ādīnavaṃ passati. Yena ca te dhamme paṭisevati. Yañca tappaccayā tiṭṭhati brāhmaṇoti arahaṃ kira. Tattha arahaṃ tassa pāraṅgato hoti, pāraṅgatassa thale tiṭṭhati sopādisesā nibbānadhātu. Anusotagāminīti dassanappahātabbānaṃ saṃyojanānaṃ appahānamāha. Paṭisotagāminīti phale diṭṭhekaṭṭhānañca kilesānaṃ pahānamāha, ṭhitattena pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānamāha. Tattha anusotagāminā maggarūpimāha. Paṭisotagāminā ṭhitattena ca maggamitimāha. Pāraṅgatena sāvakā asekkhā ca sammāsambuddhā ca vuttā. Anusotagāminā sakkāyasamudayagāminiṃ paṭipadamāha. Paṭisotagāminā ṭhitattena sakkāyanirodhagāminiṃ paṭipadamāha. Pāraṅgatena dasa asekkhā arahantā dhammā vuttā. Ayaṃ suttattho.

113. Tattha katamā desanā? Imasmiṃ hi sutte cattāri ariyasaccāni desitāni. Tedhātukalokasamatikkamanañca.

Tattha katamo vicayo hāro? Yo kāme paṭisevati pāpaṃ [pāpakaṃ (pī.)] kareyyāti yo ca kāme na paṭisevati so pāpakammaṃ na kareyyāti yo ca imehi dvīhi bhūmīhi uttiṇṇo pāraṅgatoti yā vīmaṃsā ayaṃ vicayo.

Yuttīti yujjati suttesu, nāyujjatīti yā vīmaṃsāya, ayaṃ yutti. Padaṭṭhānoti anusotagāminā sattannaṃ saṃyojanānaṃ padaṭṭhānaṃ. Akusalassa kiriyā akusalassa mūlānaṃ padaṭṭhānaṃ. Paṭisotagāminā yathābhūtadassanassa padaṭṭhānaṃ. Ṭhitattena asaṃhāriyāya [asahāriyāya (pī.)] padaṭṭhānaṃ. Pāraṅgatoti kadāci bhūmiyā padaṭṭhānaṃ.

Tattha katamo lakkhaṇo hāro? Yo anusotaṃ gacchati taṇhāvasena. Sabbesampi kilesānaṃ vasena gacchati. Yo paṭisotaṃ vāyamati. Taṇhāya sabbesampi so kilesānaṃ vāyamati paṭisotaṃ. Yo attanā ṭhito kāyenapi so ṭhito vācācittenapi so ṭhito. Ayaṃ lakkhaṇo hāro.

Tattha katamo catubyūho? Idha sutte bhagavato ko adhippāyo? Ye anusotagāminiyā paṭipadāya nābhiramissanti, te paṭisotaṃ vāyamissantīti yāva kadāci bhūmiyaṃ, ayaṃ adhippāyo. Āvaṭṭoti idha sutte cattāri suttāni desitāni.

Tattha katamo vibhatti hāro? Yo kāme paṭisevati pāpañca kammaṃ karoti. So anusotagāmīti na ekaṃsena sotāpannopi kāme paṭisevati. Taṃ bhāgiyañca pāpakammaṃ karoti. Kiñcāpi sekkhopi kareyya pāpaṃ yathā sutte niddiṭṭho na ca so anusotagāmī, idaṃ vibhajjabyākaraṇīyaṃ. Na ca kāme paṭisevati na ca pāpakammaṃ karoti paṭisotagāmī na ca ekaṃsena sabbe bāhirako kāmesu vītarāgo na ca kāme paṭisevati, tena ca pāpakammaṃ karoti anusotagāmī paṭisotagāmī, ayaṃ vibhatti.

Tattha katamo parivattano hāro? Niddiṭṭho paṭipakkho. Vevacanoti kāmesu vatthukāmāpi kilesakāmāpi rūpasaddagandharasaphassaputtadāradāsakammakaraporisañca pariggahā.

Paññattīti sabbe puthujjanā ekattāya paññattā. Anusotagāmīti kilesasamudācārapaññattiyā paññattā. Ye pana sekkhā puggalā, te nibbānapaññattiyā [niṭṭhānapaññattiyā (ka.)] paññattā. Ye pana anāgāmī, te asaṃhāriya paññattiyā paññattā, ayaṃ paññatti.

Otaraṇoti yo anusotagāmī, so dukkhaṃ. Ye tassa dhammā, te dukkhassa samudayo. Yaṃ rūpaṃ, ayaṃ rūpakkhandho, evaṃ pañcapi khandhā paṭiccasamuppādo, te kilesā saṅkhārakkhandhapariyāpannā dhammāyatanaṃ dhammadhātu indriyesu ca paññattā.

Sodhanoti yenārambhena idaṃ suttaṃ desitaṃ, so ārambho sabbo suddho.

Adhiṭṭhānoti paṭisotagāminā sabbe sotāpannā ekattena vā niddiṭṭhā rāgānusayapaṭisotagāmino sekkhāva maggo ca sekkho ca puggalo ṭhitattoti.

Vītarāgo ekattāya paññatto. Pāraṅgatoti sabbe arahanto sabbe paccekabuddhā sammāsambuddhā ca ekattāya paññattā.

Parikkhāroti anusotagāmino pāpamittapaccayo kāmapariyuṭṭhānaṃ hetu. Paṭisotagāmino dve hetū dve paccayā ca yāva sammādiṭṭhiyā uppādāyadiṭṭhi [upādāyadiṭṭhi (pī.)], tassa paṭiladdhamaggo hetu ārambho paccayo kāyiko cetasikassa koṭṭhāso ca. Samāropanoti vibhatti idaṃ suttaṃ natthi samāropanāya bhūmi.

114. Pañcānisaṃsā sotānugatānaṃ dhammānaṃ [passa a. ni. 4.191] yāva diṭṭhiyā suppaṭividdhānaṃ suttaṃ vitthārena kātabbaṃ. Yuñjato ghaṭentassa vāyamato gilāno maraṇakāle devabhūto paccekabodhiṃ pāpuṇāti. Sotānugatāti saddhammassavanena kataṃ hoti. Na ca adhipaññādhammavipassanāya tassa cittaṃ tasitaṃ hoti, na ca anibbiddhattaṃ, idaṃ ca suttaṃ pañcannaṃ puggalānaṃ desitaṃ, saddhānusārino mudindriyassa tikkhindriyassa ca dhammānusārino tikkhindriyassa mudindriyassa ca. Yo pana mohacarito puggalo na sakkoti yuñjituṃ ghaṭituṃ vāyamituṃ yathābhūtaṃ yathāsamādhikā vimutti taṃ khaṇaṃ taṃ layaṃ taṃ muhuttaṃ phalaṃ dasseti. Sādhu parihāyati paro taṃ duyhati, no tu sukhaavipākinī bhavati. Tassa diṭṭhe yeva ca dhamme upapajjaaparāpariyavedanīyaṃ. Tattha yo puggalo dhammānusārī tassa yadi sotānugatā dhammā honti so yuñjanto pāpuṇāti. Yo dhammānusārī mudindriyo, so gilāno pāpuṇāti. Yo saddhānusārī tikkhindriyo, so maraṇakālasamaye pāpuṇāti. Yo mudindriyo, so devabhūto pāpuṇāti. Yadā devabhūto na pāpuṇāti, na so teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā paccekabodhiṃ pāpuṇāti. Yo sotānugatesu yuñjati ghaṭeti vāyamati, so pubbāpannena visesaṃ sañjānāti, sañjānanto pāpuṇāti. Sace pana gilānassa manasikāro hoti, tattha yuñjanto pāpuṇāti. Sace panassa maraṇakāle saṃviggo hoti, tattha yuñjanto pāpuṇāti. Sace pana na katthaci [kattha (pī. ka.), tattha (ka.)] saṃvego hoti, tassa devabhūtassa sukhino dhammabhūtā pādā evaṃ avilapati. So evaṃ jānāti ‘‘ayaṃ so dhammavinayo yattha mayaṃ pubbe manussabhūtā brahmacariyaṃ carimhā’’ti. Atha devabhūto pāpuṇāti. Dibbesu vā pañcasu kāmaguṇesu ajjhosito hoti pamādavihārī, so tena kusalamūlena paccekabodhiṃ pāpuṇāti.

Yā paratoghosena vacasā suparicitā, ayaṃ sutamayī paññā. Ye pana dhammā honti manasā anupekkhitā, ayaṃ cintāmayī paññā. Yaṃ diṭṭhiyā suppaṭividdhā, ayaṃ bhāvanāmayī paññā. Yaṃ sotānugatā vacasā paricitā honti, so ca diṭṭhe yeva dhamme parinibbāyī, ayaṃ arahaṃ puggalo. Yo upapajjati devabhūto pāpuṇāti, tattha ca parinibbāyati, ayaṃ anāgāmī. Yo tena kusalamūlena paccekabodhiṃ pāpuṇāti, ayaṃ pubbayogasambhārasambhūto puggalo.

Sotānugatā dhammāti paṭhamaṃ vimuttāyatanaṃ, vacasā paricitāti dutiyaṃ tatiyañca vimuttāyatanaṃ, manasā anupekkhitāti catutthaṃ vimuttāyatanaṃ diṭṭhiyā suppaṭividdhāti pañcamaṃ vimuttāyatanaṃ.

Sotānugatāya vimuttiyā vacasā yā vācā suppaṭividdhā anupubbadhammassa sotena sutvā sīlakkhandhe paripūreti, manasā anupekkhitā samādhikkhandhaṃ paripūreti, diṭṭhiyā suppaṭividdhā paññākkhandhaṃ paripūreti.

Sotānugatā dhammā bahussutā hontīti vitthārena kātabbaṃ. Idaṃ paṭhamaṃ saddhāpadānaṃ manasā anupekkhitāti paṭisallānabahulo viharati, vitthārena kātabbaṃ. Idaṃ dutiyaṃ saddhāpadānaṃ diṭṭhiyā suppaṭividdhāti anāsavā cetovimuttiyā nāparaṃ itthattāyāti pajānātīti. Idaṃ tatiyaṃ saddhāpadānaṃ.

Sotānugatā dhammāti sekkhaṃ satthā dasseti. Manasā anupekkhitāti arahattaṃ satthā dasseti. Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti tathāgataṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ satthā dasseti.

Sotānugatā dhammāti kāmānaṃ nissaraṇaṃ dasseti. Manasā anupekkhitāti rūpadhātuyā nissaraṇaṃ dasseti. Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti tedhātukānaṃ nissaraṇaṃ dasseti. Ayaṃ suttattho.

115. Tattha katamo desanāhāro? Imamhi sutte tayo esanā desitā sotānugatehi dhammehi vacasā paricitehi kāmesanāya samathamaggo. Diṭṭhiyā suppaṭividdhehi brahmacariyesanāya samathamaggo.

Vicayoti yathā suttaṃ manasikaronto vicinanto sutamayipaññaṃ paṭilabhati. Yathā ca so manasikarotīti yathā sutadhammā tadā cintāmayipaññaṃ paṭilabhati. Yathā diṭṭheva dhamme manasikaroti tadā bhāvanāmayipaññaṃ paṭilabhati. Ayaṃ vicayo.

Sutena sutamayipaññaṃ paṭilabhati. Cintāya cintāmayipaññaṃ bhāvanāya bhāvanāmayipaññaṃ paṭilabhati. Atthi esā yutti.

Padaṭṭhānoti sotānugatā dhammāti dhammassavanassa padaṭṭhānaṃ. Vacasā paricitāti yuñjanāya padaṭṭhānaṃ. Manasā anupekkhitāti dhammānudhammāya vipassanāya padaṭṭhānaṃ. Diṭṭhiyā anupekkhitāti paññāyapi anupekkhitā diṭṭhiyāpi anupekkhitā.

Catubyūhoti imamhi sutte bhagavato ko adhippāyo? Ye imāhi dvīhi paññāhi samannāgatā tehi….

Sa nibbutoti maggaphalaṃ anupādisesañca nibbānadhātuṃ manteti, dānena oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ manteti. Sīlena majjhimānaṃ, paññāya sukhumakilesānaṃ manteti, rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti katā ca bhūmi.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyati;
Kusalo ca jahāti pāpakanti maggo vutto;
Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti maggaphalamāha.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamatoti tīhi padehi lokikaṃ kusalamūlaṃ vuttaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti lokuttaraṃ kusalamūlaṃ vuttaṃ.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyatīti puthujjanabhūmiṃ manteti. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhabhūmiṃ manteti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhabhūmi vuttā.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyatīti magganiyā paṭipadā vuttā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhavimutti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhavimutti.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyatīti dānakathaṃ sīlakathaṃ maggakathaṃ lokikānaṃ dhammānaṃ desanamāha. Kusalo ca jahāti pāpakanti loke ādīnavānupassanā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti sāmukkaṃsikāya dhammadesanāyapi paṭividdhā.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti pāṇānaṃ abhayadānena pāṇātipātā veramaṇisattānaṃ abhayaṃ deti. Evaṃ sabbāni sikkhāpadāni kātabbāni. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti sīle patiṭṭhāya cittaṃ saṃyameti, tassa saṃyamato pāripūriṃ gacchati. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti dve vimuttiyo. Ayaṃ suttaniddeso.

116. Tattha katamā desanā? Imamhi sutte kiṃ desitaṃ? Dve sugatiyo devā ca manussā ca, dibbā ca pañcakāmaguṇā, mānussakā ca. Dvīhi padehi niddeso. Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyati, kusalo ca jahāti pāpakanti maggo vutto. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti dve nibbānadhātuyo desitā sopādisesā ca anupādisesā ca. Ayaṃ desanā.

Vicayoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti iminā paṭhamena padena dānamayikapuññakiriyavatthu vuttaṃ. Tenassa ānantariyānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ. Dutiyena padena… yanti, niyyānikaṃ sāsananti, ayaṃ adhippāyo. Assavanena ca amanasikārena ca appaṭivedhena ca sakkāyasamudayagāminī paṭipadā vuttā. Savanena ca manasikārena ca paṭivedhena ca sakkāyanirodhagāminī paṭipadā vuttā. Ayaṃ āvaṭṭo.

Vibhattīti ekaṃsabyākaraṇīyo. Natthi tattha vibhattiyā bhūmi. Parivattanāti ye pañcānisaṃsā, te pañcādinā paṭipakkhena teneva diṭṭheva dhamme pāpuṇāti, taṃ upapajjamānā aparo pariyāyo.

Vevacananti sotānugatā dhammāti yaṃ suttaṃ diṭṭhampi paññindriyaṃ viññattampi diṭṭhiyā suppaṭividdhampi vibhāvitampi.

Paññattīti sotānugatādhammāti desanā avijjāpaññattiyā paññattaṃ. Manasikāro pāmojjapaññattiyā paññatto, diṭṭhadhammāpi ānisaṃsapaññattiyā paññattā.

Otaraṇoti tisso paññā vacasā paricitesu sutamayīpaññā manasā anupekkhitesu cintāmayīpaññā diṭṭhiyā suppaṭividdhāsu bhāvanāmayīpaññā. Imāni ariyasaccāni indriyāni vijjuppādā avijjānirodho paṭiccasamuppādo indriyesu tīṇi indriyāni, āyatanesu dhammāyatanapariyāpannā dhātūsu dhammadhātupariyāpannāti. Sodhanoti yo ārambho suttassa paveso niyutto.

Adhiṭṭhānoti pañcānisaṃsāti vemattatāya paññattā ānisaṃsā sotā anugatāti vemattatāya ariyavohāro paññatto, dhamme ca savananti ekattatāya paññattaṃ.

Parikkhāroti dhammassavanassa payirupāsanā paccayo, saddhā hetu. Manasā anupekkhitāti atthappaṭisaṃveditā paccayo, dhammappaṭisaṃveditā hetu, diṭṭhiyā suppaṭividdhāti saddhammassavanañca manasikāro ca paccayo, sutamayī cintāmayī paññā hetu. Samāropanoti vibhattaṃ suttaṃ aparo pariyāyo nibbatti bale natthi. Tattha samāropanāya bhūmi.

117. Tattha katamaṃ vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ? Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti gāthā. Dadatoti dānamayikapuññakiriyavatthu vuttaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti sīlamayikapuññakiriyavatthu vuttaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti lobhassa ca mohassa ca byāpādassa ca pahānamāha. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti lobhassa ca mohassa ca byāpādassa ca chandarāgavinayamāhāti. Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti gāthā alobho kusalamūlaṃ bhavati. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti adoso kusalamūlaṃ bhavati. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti averā asapattā abyāpādatāya sadā. Kusalo ca jahāti pāpakanti ñāṇuppādā aññāṇanirodho. Catutthapadena rāgadosamohakkhayena rāgavirāgā cetovimuttimohakkhayena avijjāvirāgā paññāvimutti, ayaṃ vicayo.

Yuttīti dāne ṭhito ubhayaṃ hi paripūreti. Macchariyañca pajahati. Puññañca pavaḍḍhati. Atthi esā yutti.

Padaṭṭhānanti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti cāgādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti paññādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ kusalo ca jahāti pāpakanti saccādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti upasamādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Ayaṃ padaṭṭhāno.

Tattha katamo lakkhaṇo? Dadato puññaṃ pavaḍḍhati saṃyamato veraṃ na cīyati. Dadatopi veraṃ na kariyāti kusalo ca jahāti pāpakaṃ rāgadosamohakkhayā sa nibbuto rūpakkhayāpi vedanakkhayāpi, yena rūpena diṭṭhaṃ, tena tathāgato paññapento paññapeyya rūpassa khayā virāganirodhāti evaṃ pañcakkhandhā.

Catubyūho idha bhagavato ko adhippāyo? Ye mahābhogānaṃ patthayissanti? Te dānaṃ dassanti parissayapahānāya, ye averābhichandakā, te pañca verāni pajahissanti, ye kusalābhichandakā, te aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessanti aṭṭhannaṃ micchattānaṃ pahānāya. Ye nibbāyitukāmā, te rāgadosamohaṃ pajahissantīti ayaṃ bhagavato adhippāyo.

Āvaṭṭoti yañca adadato macchariyaṃ yañca asaṃyamato veraṃ yañca akusalassa pāpassa appahānaṃ, ayaṃ dukkhaniddeso na samudayo. Alobhena ca adosena ca amohena ca kusalena imāni tīṇi kusalamūlāni. Tesaṃ paccayo aṭṭha sammattāni, ayaṃ maggo. Tesaṃ rāgadosamohānaṃ khayā, ayaṃ nirodho.

Vibhattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti na ekaṃsena yo rājadaṇḍabhayena deti, yo ca akappiyassa paribhogena sīlavantesu deti, na tassa puññaṃ pavaḍḍhatīti so cetaṃ dānaṃ akusalena deti, daṇḍadānaṃ satthadānaṃ apuññamayaṃ pavaḍḍhati, na puññaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti na ekaṃsena kiṃ kāraṇaṃ yañca yo padaṃ diṭṭhadhammikaṃ passati yadi mama rājāno gahetvā hatthaṃ vā chindeyya…pe… na tena saṃyamena veraṃ na karoti. Yo tu evaṃ samādiyati pāṇātipātassa pāpako vipākoti, diṭṭhe yeva dhamme abhisamparāye ca evaṃ sabbassa akusalassa hetuto ārati. Iminā saṃyamena veraṃ na cīyati.

Parivattanāti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti adadato puññaṃ na pavaḍḍhati. Yaṃ dānamayaṃ, taṃ saṃyamato veraṃ na cīyati, asaṃyamato veraṃ karīyati. Kusalo ca jahāti pāpakaṃ akusalo na jahāti. Rāgadosamohakkhayā sanibbutoti dūtaṃ pesetvā paṇītaṃ pesetvāpi na pakkosāmi, so sayameva pana mahābhikkhusaṅghaparivāro amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto amhehi ca santhāgārasālā [sandhāgārasālā (ka.)] kāritā, ettha mayaṃ dasabalaṃ ānetvā maṅgalaṃ bhaṇāpemāti cintetvā upasaṅkamiṃsu. Yena santhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsūti taṃ divasaṃ kira santhāgāre cittakammaṃ niṭṭhāpetvā aṭṭakā muttamattā honti. Buddhā nāma araññajjhāsayā araññārāmā antogāme vaseyyuṃ vā no vāti tasmā bhagavato manaṃ jānitvāva paṭijaggissāmāti cintetvā te bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu. Idāni pana manaṃ labhitvā paṭijaggitukāmā yena santhāgāraṃ, tenupasaṅkamiṃsu. Sabbasantharinti yathā sabbaṃ santhataṃ hoti evaṃ yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsūti. Ettha pana te mallarājāno santhāgāraṃ paṭijaggitvā nagaravīthiyopi sammajjāpetvā dhaje ussāpetvā suvaṇṇaghaṭikadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalanagaraṃ dīpamālāhi vippakiṇṇatārakaṃ viya katvā khīrapake [khīrupake (pī. ka.)] dārake khīraṃ pāyetha, dahare kumāre lahuṃ lahuṃ bhojāpetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mākari, ajja ekarattiṃ satthā antogāmeva vasissati, buddhā nāma appasaddakāmā hontīti bheriṃ carāpetvā sayaṃ daṇḍakadīpikā ādāya yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu. Bhagavantaṃ yeva purakkhatvāti bhagavantaṃ purato katvā, tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno ativiya virocati. Samantapāsādiko suvaṇṇavaṇṇo abhirūpo dassanīyo puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Pacchimakāyato dakkhiṇahatthato vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā heṭṭhā pādatalehi pavāḷavaṇṇarasmi uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti, evaṃ samantā asītihatthamattaṃ ṭhānaṃ chabbaṇṇabuddharasmiyo vijjotamānā vitaṇḍamānā vidhāvanti, sabbe disābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya suvaṇṇaghaṭato nikkhantasuvaṇṇarasadhārāhi siñcamānā viya pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā vviya verambhavātasamuṭṭhitakiṃsukakiṃsukārakaṇikārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya vippakasantaṃ asītianubyañjanabyāmappabhā dvattiṃsavaralakkhaṇasamujjalaṃ sarīraṃ samuggatatārakaṃ viya gaganatalaṃ vikasitamiva padumavanaṃ sabbaphāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsacandānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ nibbuto asekkhassa natthi nibbuti.

Vevacananti dadato puññaṃ pavaḍḍhati, anumodatopi puññaṃ pavaḍḍhati. Cittassa samādahatopi veyyāvaccakiriyāyapi puññaṃ pavaḍḍhatīti.

Paññattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhati, alobhassa paṭinissayaghātapaññattiyā paññattaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti adosassa paṭinissayaghātapaññattiyā paññattaṃ kusalo ca jahāti pāpakanti amohassa paṭinissayaghātapaññattiyā paññattaṃ.

Otaraṇoti pañcasu indriyesu dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyati saṃyamena sīlakkhandho. Otiṇṇo chasu indriyesu saṃvaro, ayaṃ samādhikkhandho, yaṃ kusalo ca jahāti pāpakaṃ, ayaṃ paññākkhandho, rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti vimuttikkhandho. Dhātūsu dhammadhātu, āyatanesu manāyatanaṃ.

Sodhanoti yenārambhena idaṃ suttaṃ desitaṃ so ārambho suddho.

Adhiṭṭhāno dānanti ekattatāya paññattaṃ. Cāgo pariccāgo dhammadānaṃ āmisadānaṃ, aṭṭha dānāni vitthārena kātabbāni, ayaṃ vemattatā. Na ca dadato ekattapaññattiyā paññattaṃ. Khantī anavajjanti paññattiyā paññattaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rodhavīriyapaññattiyā [yodha vīriyapaññattiyā (pī. ka.)] paññattā.

Parikkhāroti dānassa pāmojjaṃ paccayo, alobho hetu. Saṃyamato yoniso manasikāro hetu, pariccāgo paccayo. Kusalo ca jahāti pāpakanti yathābhūtadassanaṃ paccayo, ñāṇappaṭilābho hetu. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti parato ca ghoso ajjhattañca yoniso manasikāro maggo ca hetu ca paccayo ca.

Samāropanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti gāthā tassa sīlampi vaḍḍhati. Saṃyamopi vaḍḍhati. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti. Aññepi kilesā na cīyanti yepissa tappaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātā, tepissa na uppajjanti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rāgadosassāpi khayā rāgānusayassapi khayā dosassa mohassāpi sa nibbutoti sopādisesā nibbānadhātu anupādisesāpi. Ayaṃ samāropano.

Therassa mahākaccāyanassa peṭakopadese

Hārassa sampātabhūmi samattā.

8. Suttavebhaṅgiyaṃ

118. Pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya ca. Tattha avijjānīvaraṇānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sattānaṃ pubbakoṭi na paññāyati. Tattha ye sattā taṇhāsaṃyojanā, te ajjhosānabahulā mandavipassakā. Ye pana ussannadiṭṭhikā sattā, te vipassanābahulā mandajjhosānā.

Tattha taṇhācaritā sattā sattasaññābhiniviṭṭhā anuppādavayadassino. Te pañcasu khandhesu attānaṃ samanupassanti ‘‘rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attāna’’nti. Evaṃ pañcakkhandhā. Aññehi khandhehi attānaṃ samanupassanti tassa ussannadiṭṭhikā sattā vipassamānā khandhe ujuṃ attato samanupassanti. Te rūpaṃ attako samanupassanti. Yaṃ rūpaṃ, so attā. Yo ahaṃ, taṃ rūpaṃ. So rūpavināsaṃ passati, ayaṃ ucchedavādī. Iti pañcannaṃ khandhānaṃ paṭhamābhinipātā sakkāyadiṭṭhiyo pañca ucchedaṃ bhajanti ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti. Ekamekamhi khandhe tīhi padehi pacchimakehi sassataṃ bhajati ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti. Ito bahiddhāte pabbajitā taṇhācaritā kāmasukhallikānuyogamanuyuttā viharanti. Tena ye ca nissandena diṭṭhicaritā attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti. Tena yeva diṭṭhisukhena ettāvatā bāhirako payogo.

Tattha diṭṭhicaritā sattā ye ariyadhammavinayaṃ otaranti, te dhammānusārino honti. Ye taṇhācaritā sattā ariyaṃ dhammavinayaṃ otaranti, te saddhānusārino honti.

Tattha ye diṭṭhicaritā sattā, te kāmesu dosadiṭṭhī, na ca ye kāmesu anusayā samūhatā, te attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti. Tesaṃ satthā dhammaṃ deseti. Añño vā sāvako kāmehi natthi atthoti te ca pubbeyeva kāmehi anatthikā iti kāme appakasirena paṭinissajjanti. Te cetasikena dukkhena anajjhositā. Tena vuccati ‘‘sukhā paṭipadā’’ti. Ye pana taṇhācaritā sattā, te kāmesu ajjhositā, tesaṃ satthā vā dhammaṃ deseti. Aññataro vā bhikkhu kāmehi natthi atthoti, te piyarūpaṃ dukkhena paṭinissajjanti. Tena vuccati ‘‘dukkhā paṭipadā’’ti. Iti ime sabbasattā dvīsu paṭipadāsu samosaraṇaṃ gacchanti dukkhāyañca sukhāyañca.

Tattha ye diṭṭhicaritā sattā, te dvidhā mudindriyā ca tikkhindriyā ca. Tattha ye diṭṭhicaritā sattā tikkhindriyā sukhena paṭinissajjanti, khippañca abhisamenti, tena vuccati ‘‘khippābhiññā sukhā paṭipadā’’ti. Tattha ye diṭṭhicaritā sattā mudindriyā paṭhamaṃ tikkhindriyaṃ upādāya dandhataraṃ abhisamenti, te sukhena paṭinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati ‘‘sukhā paṭipadā dandhābhiññā’’ti. Tattha taṇhācaritā sattā dvidhā tikkhindriyā ca mudindriyā ca. Tattha ye taṇhācaritā sattā tikkhindriyā dukkhena paṭinissajjanti, khippañca abhisamenti. Tena vuccati ‘‘dukkhā paṭipadā khippābhiññā’’ti. Tattha ye taṇhācaritā sattā mudindriyā paṭhamaṃ tikkhindriyaṃ upādāya dandhataraṃ abhisamenti, te dukkhena paṭinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati ‘‘dukkhā paṭipadā dandhābhiññā’’ti. Imā catasso paṭipadāyo apañcamā achaṭṭhā. Ye hi keci nibbutā nibbāyissanti vā imāhi catūhi paṭipadāhi anaññāhi ayaṃ paṭipadācatukkena kilese niddisati. Yā catukkamaggena ariyadhammesu niddisitabbā, ayaṃ vuccati sīhavikkīḷito nāma nayo.

119. Tatrime cattāro āhārā. Cattāro vipallāsā upādānā yogā ganthā āsavā oghā sallā viññāṇaṭṭhitiyo agatigamanāti, evaṃ imāni sabbāni dasa padāni. Ayaṃ suttassa saṃsandanā.

Cattāro āhārā. Tattha yo ca kabaḷīkāro āhāro yo ca phasso āhāro, ime taṇhācaritena pahātabbā. Tattha yo ca manosañcetanāhāro yo ca viññāṇāhāro, ime diṭṭhicaritena pahātabbā.

Paṭhamo āhāro paṭhamo vipallāso, dutiyo āhāro dutiyo vipallāso, tatiyo āhāro tatiyo vipallāso, catuttho āhāro catuttho vipallāso. Ime cattāro vipallāsā apañcamā achaṭṭhā. Idañca pamāṇā cattāro āhārā.

Tattha paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyati, idaṃ kāmupādānaṃ. Dutiye vipallāse ṭhito anāgataṃ bhavaṃ upādiyati, idaṃ sīlabbatupādānaṃ. Tatiye vipallāse ṭhito viparīto diṭṭhiṃ upādiyati, idaṃ diṭṭhupādānaṃ. Catutthe vipallāse ṭhito khandhe attato upādiyati, idaṃ attavādupādānaṃ.

Tattha kāmupādāne ṭhito kāme abhijjhāyati ganthati, ayaṃ abhijjhākāyagantho. Sīlabbatupādāne ṭhito byāpādaṃ ganthati, ayaṃ byāpādakāyagantho. Diṭṭhupādāne ṭhito parāmāsaṃ ganthati, ayaṃ parāmāsakāyagantho. Attavādupādāne ṭhito papañcanto ganthati, ayaṃ idaṃsaccābhiniveso kāyagantho.

Tassa ganthitā kilesā āsavanti. Kiñci pana vuccati vippaṭisāro. Ye vippaṭisārā [yo vippaṭisāro (pī. ka.)] te anusayā. Tattha abhijjhākāyaganthena kāmāsavo, byāpādakāyaganthena bhavāsavo, parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavo, idaṃ saccābhinivesakāyaganthena avijjāsavo.

Te cattāro āsavā vepullabhāvaṃ gatā oghā honti, tena vuccanti ‘‘oghā’’ti. Tattha kāmāsavo kāmogho, bhavāsavo bhavogho, avijjāsavo avijjogho, diṭṭhāsavo diṭṭhogho.

Te cattāro oghā āsayamanupaviṭṭhā anusayasahagatā vuccanti. Sallāti hadayamāhacca tiṭṭhantā. Tattha kāmogho rāgasallaṃ, bhavogho dosasallaṃ, avijjogho mohasallaṃ, diṭṭhogho diṭṭhisallaṃ.

Imehi catūhi sallehi pariyādinnaṃ viññāṇaṃ catūsu dhammesu tiṭṭhati rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresu. Imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo. Tattha rāgasallena nandūpasecanaṃ rūpūpagaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhati. Dosasallena vedanūpagaṃ mohasallena saññūpagaṃ diṭṭhisallena nandūpasecanaṃ saṅkhārūpagaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhati.

Catūhi viññāṇaṭṭhitīhi catubbidhaṃ agatiṃ gacchanti chandā dosā bhayā mohā. Rāgena chandā agatiṃ gacchati, dosena dosā agatiṃ gacchati, mohena mohā agatiṃ gacchati, diṭṭhiyā bhayā agatiṃ gacchati. Iti idañca kammaṃ ime ca kilesā. Ayaṃ saṃsārassa hetu.

120. Tatthimā catasso disā kabaḷīkārāhāro ‘‘asubhe subha’’nti vipallāso kāmupādānaṃ kāmayogo abhijjhākāyagantho kāmāsavo kāmogho rāgasallaṃ rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti chandā agatigamanaṃ. Ayaṃ paṭhamā disā.

Phasso āhāro ‘‘dukkhe sukha’’nti vipallāso sīlabbatupādānaṃ bhavayogobyāpādo kāyagantho bhavāsavo bhavogho dosasallaṃ vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti dosā agatigamanaṃ, ayaṃ dutiyā disā.

Manosañcetanāhāro ‘‘anattani attā’’ti vipallāso diṭṭhupādānaṃ diṭṭhiyogo parāmāsakāyagantho diṭṭhāsavo diṭṭhogho diṭṭhisallaṃ saññūpagā viññāṇaṭṭhiti bhayā agatigamanaṃ. Ayaṃ tatiyā disā.

Viññāṇāhāro ‘‘anicce nicca’’nti vipallāso attavādupādānaṃ avijjāyogo idaṃsaccābhiniveso kāyagantho avijjāsavo avijjogho mohasallaṃ saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti mohā agatigamanaṃ, ayaṃ catutthī disā. Iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ paṭhamena padena paṭhamāya disāya ālokanaṃ. Ayaṃ vuccati disālokanā.

Catūhi vipallāsehi akusalapakkhe disāvilokanā kilesaṃ saṃyojetvā ayaṃ akusalapakkhe disāvilokanāya bhūmi pañcannaṃ dasannaṃ suttānaṃ yāni paṭhamāni padāni imesaṃ dhammānaṃ ko attho? Eko attho, byañjanameva nānaṃ. Evaṃ dutiyā evaṃ tatiyā evaṃ catutthī. Ayaṃ paṭhamā saṃsandanā.

Iminā peyyālena sabbe kilesā catūsu padesu pakkhipitabbā. Tato kusalapakkhe catasso paṭipadā cattāri jhānāni cattāro satipaṭṭhānā cattāro vihārā dibbo brahmā ariyo āneñjo cattāro sammappadhānā cattāro acchariyā abbhutadhammā cattāro adhiṭṭhānā cattāro samādhayo chandasamādhi vīriyasamādhi cittasamādhi vīmaṃsāsamādhi. Cattāro dhammā sukhabhāgiyā nāññatra bojjhaṅgā nāññatra tapasā nāññatindriyasaṃvarā nāññatra sabbanissaggā cattāri appamāṇāni.

Tattha dukkhā paṭipadā dandhābhiññā bhāviyamānā bahulīkariyamānā paṭhamaṃ jhānaṃ paripūreti, paṭhamaṃ jhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamaṃ vihāraṃ paripūreti, paṭhamo vihāro paripuṇṇo paṭhamaṃ sammappadhānaṃ paripūreti, paṭhamaṃ sammappadhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamaṃ acchariyaṃ abbhutadhammaṃ paripūreti, paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo paripuṇṇo paṭhamaṃ adhiṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamaṃ adhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ chandasamādhiṃ paripūreti, chandasamādhi paripuṇṇo indriyasaṃvaraṃ paripūreti, indriyasaṃvaro paripuṇṇo paṭhamaṃ mettāappamāṇaṃ paripūreti. Evaṃ yāva sabbanissaggo catutthaṃ appamāṇaṃ paripūreti.

Tattha paṭhamā ca paṭipadā paṭhamañca jhānaṃ paṭhamañca satipaṭṭhānaṃ paṭhamo ca vihāro paṭhamañca sammappadhānaṃ paṭhamo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhiṭṭhānañca chandasamādhi ca indriyasaṃvaro ca mettā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ paṭhamā disā.

Dukkhā ca [dutiyā ca (ka.)] paṭipadā khippābhiññā dutiyaṃ jhānaṃ dutiyañca satipaṭṭhānaṃ dutiyo ca vihāro dutiyañca sammappadhānaṃ dutiyo ca acchariyo abbhuto dhammo cāgādhiṭṭhānaṃ cittasamādhi cattāro iddhipādā karuṇā ca appamāṇaṃ, ayaṃ dutiyā disā.

Sukhā ca [tatiyā ca (ka.)] paṭipadā dandhābhiññā tatiyañca jhānaṃ tatiyañca satipaṭṭhānaṃ tatiyo ca vihāro tatiyañca sammappadhānaṃ tatiyo ca acchariyo abbhuto dhammo paññādhiṭṭhānañca vīriyasamādhi ca bojjhaṅgā ca muditā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ tatiyā disā.

Sukhā ca [catutthī ca (ka.)] paṭipadā khippābhiññā catutthaṃ jhānaṃ catutthañca satipaṭṭhānaṃ catuttho ca vihāro catutthañca sammappadhānaṃ catuttho ca acchariyo abbhuto dhammo upasamādhiṭṭhānañca vīmaṃsāsamādhi ca sabbanissaggo ca upekkhā appamāṇañca. Ayaṃ catutthī disā. Imāsaṃ catassannaṃ disānaṃ ālokanā. Ayaṃ vuccati disālokano nāma nayo.

Tatthāyaṃ yojanā. Cattāro ca āhārā catasso ca paṭipadā, cattāro ca vipallāsā cattāro ca satipaṭṭhānā, cattāri ca upādānāni cattāri ca jhānāni cattāro ca yogā vihārā ca, ganthā ca sammappadhānā ca, āsavā ca acchariyā abbhutadhammā ca, oghā ca adhiṭṭhānāni ca, sallā ca samādhayo, viññāṇaṭṭhitiyo cattāro ca sukhabhāgiyā dhammā, cattāri ca agatigamanāni cattāri ca appamāṇāni iti kusalākusalānaṃ paṭipakkhavasena yojanā, ayaṃ vuccati disālokano nayo.

Tassa cattāri sāmaññaphalāni pariyosānaṃ, yo ca dhammo kusalākusalaniddese paṭhamo disāniddeso, imassa sotāpattiphalaṃ pariyosānaṃ dutiyaṃ sakadāgāmiphalaṃ, tatiyaṃ anāgāmiphalaṃ, catutthaṃ arahattaphalaṃ.

Tattha katamo tipukkhalo nayo? Ye ca dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyanti dve puggalā, ye ca sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyanti dve puggalā.

Imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ yo puggalo sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, yo ca puggalo dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti. Ime dve puggalā bhavanti. Tattha yo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ ugghaṭitaññū. Yo pacchimo puggalo sādhāraṇo, ayaṃ vipañcitaññū. Yo puggalo dandhābhiññāya dukkhāya paṭipadāya niyyāti, ayaṃ neyyo. Ime cattāro bhavitvā tīṇi honti, tattha ugghaṭitaññussa samathapubbaṅgamā vipassanā, neyyassa vipassanāpubbaṅgamo samatho, vipañcitaññussa samathavipassanā yuganaddhā. Ugghaṭitaññussa mudukā desanā, neyyassa tikkhā desanā, vipañcitaññussa tikkhamudukā desanā.

Ugghaṭitaññussa adhipaññāsikkhā, neyyassa adhicittasikkhā, vipañcitaññussa adhisīlasikkhā. Iti imesaṃ puggalānaṃ catūhi paṭipadāhi niyyānaṃ.

Tattha ayaṃ saṃkileso, tīṇi akusalamūlāni tayo phassā tisso vedanā tayo upavicārā tayo saṃkilesā tayo vitakkā tayo pariḷāhā tīṇi saṅkhatalakkhaṇāni tisso dukkhatāti.

Tīṇi akusalamūlānīti lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ. Tayo phassāti sukhavedanīyo phasso, dukkhavedanīyo phasso, adukkhamasukhavedanīyo phasso. Tisso vedanāti sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā. Tayo upavicārāti somanassopavicāro domanassopavicāro upekkhopavicāro. Tayo saṃkilesāti rāgo doso moho. Tayo vitakkāti kāmavitakko byāpādavitakko vihiṃsāvitakko. Tayo pariḷāhāti rāgajo dosajo mohajo. Tīṇi saṅkhatalakkhaṇānīti uppādo ṭhiti vayo. Tisso dukkhatāti dukkhadukkhatā vipariṇāmadukkhatā saṅkhatadukkhatā.

Tattha lobho akusalamūlaṃ kuto samuṭṭhitaṃ? Tividhaṃ ārammaṇaṃ manāpikaṃ amanāpikaṃ upekkhāṭhāniyañca. Tattha manāpikena ārammaṇena lobho akusalamūlaṃ samuṭṭhahati. Iti manāpikā ārammaṇā sukhavedanīyo phasso, sukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjate sukhavedanā, sukhavedanaṃ paṭicca uppajjate somanassūpavicāro, somanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjate rāgo, rāgaṃ paṭicca uppajjate kāmavitakko, kāmavitakkaṃ paṭicca uppajjate rāgajo pariḷāho rāgajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjate uppādo saṅkhatalakkhaṇo, uppādaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjate vipariṇāmadukkhatā.

Doso akusalamūlaṃ kuto samuṭṭhitaṃ? Amanāpikena ārammaṇena doso akusalamūlaṃ samuṭṭhitaṃ. Iti amanāpikā ārammaṇā dukkhavedanīyo phasso, dukkhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjate dukkhavedanā, dukkhavedanaṃ paṭicca uppajjate domanassūpavicāro, domanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjate doso, dosaṃ paṭicca uppajjate byāpādavitakko, byāpādavitakkaṃ paṭicca uppajjate dosajo pariḷāho, dosajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjate ṭhitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ, ṭhitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjate dukkhadukkhatā vedanā.

Moho akusalamūlaṃ kuto samuṭṭhitaṃ? Upekkhāṭhāniyena ārammaṇena moho akusalamūlaṃ samuṭṭhitaṃ. Iti upekkhāṭhāniyā ārammaṇā adukkhamasukhavedanīyo phasso, adukkhamasukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjate adukkhamasukhā vedanā, adukkhamasukhavedanaṃ paṭicca uppajjate upekkhūpavicāro, upekkhūpavicāraṃ paṭicca uppajjate moho, mohaṃ paṭicca uppajjate vihiṃsāvitakko, vihiṃsāvitakkaṃ paṭicca uppajjate mohajo pariḷāho, mohajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjate vayo saṅkhatalakkhaṇaṃ, vayaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjate saṅkhatadukkhatā, iti ayaṃ tiṇṇaṃ kilesānaṃ niddeso, ayaṃ vuccate kusalapakkhe tipukkhalo nayo.

Iti tīṇi akusalamūlāni na catutthāni na pañcamāni, tayo phassāti tisso vedanā yāva saṅkhatadukkhatāti, yo koci akusalapakkho, sabbo so tīsu akusalamūlesu samosarati.

Tattha katamo kusalapakkho? Tīṇi kusalamūlāni, tisso paññā sutamayī paññā cintāmayī paññā bhāvanāmayī paññā. Tayo samādhī savitakkasavicāro…pe… tisso sikkhā adhisīlasikkhā…pe… sikkhā. Tīṇi nimittāni samathanimittaṃ paggahanimittaṃ upekkhānimittaṃ. Tayo vitakkā nekkhammavitakko…pe… avihiṃsāvitakko. Tīṇi indriyāni anaññātaññassāmītindriyanti vitthāro. Tayo upavicārā nekkhammūpavicāro abyāpādūpavicāro avihiṃsūpavicāro. Tisso esanā kāmesanā bhavesanā brahmacariyesanā. Tayo khandhā sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandho.

Tattha yaṃ alobho kusalamūlaṃ, taṃ sutamayipaññaṃ paripūreti, sutamayī paññā paripuṇṇā savitakkaṃ savicāraṃ samādhiṃ paripūreti, savitakko savicāro samādhi paripuṇṇo adhicittasikkhaṃ paripūreti, adhicittasikkhā paripuṇṇā samathanimittaṃ paripūreti, samathanimittaṃ paripuṇṇaṃ nekkhammavitakkaṃ paripūreti, nekkhammavitakko paripuṇṇo anaññātaññassāmītindriyaṃ paripūreti, anaññātaññassāmītindriyaṃ paripuṇṇaṃ nekkhammūpavicāraṃ paripūreti, nekkhammūpavicāro paripuṇṇo kāmesanaṃ pajahati, kāmesanappahānaṃ samādhikkhandhaṃ paripūreti.

Adoso kusalamūlaṃ cintāmayipaññaṃ paripūreti, cintāmayī paññā paripuṇṇā avitakkavicāramattaṃ samādhiṃ paripūreti. Avitakkavicāramatto samādhi paripuṇṇo adhisīlasikkhaṃ paripūreti, adhisīlasikkhā paripuṇṇā upekkhānimittaṃ paripūreti, upekkhānimittaṃ paripuṇṇaṃ abyāpādavitakkaṃ paripūreti, abyāpādavitakko paripuṇṇo aññindriyaṃ paripūreti, aññindriyaṃ paripuṇṇaṃ abyāpādūpavicāraṃ paripūreti, abyāpādūpavicāro paripuṇṇo bhavesanaṃ pajahati, bhavesanappahānaṃ sīlakkhandhaṃ paripūreti.

Amoho kusalamūlaṃ bhāvanāmayipaññaṃ paripūreti, bhāvanāmayīpaññā paripuṇṇā avitakkaavicāraṃ samādhiṃ paripūreti, avitakko avicāro samādhi paripuṇṇo adhipaññāsikkhaṃ paripūreti, adhipaññāsikkhā paripuṇṇā paggahanimittaṃ paripūreti, paggahanimittaṃ paripuṇṇaṃ aññātāvino indriyaṃ paripūreti, aññātāvino indriyaṃ paripuṇṇaṃ avihiṃsūpavicāraṃ paripūreti, avihiṃsūpavicāro paripuṇṇo brahmacariyesanaṃ paripūreti, brahmacariyesanā paripuṇṇā paññākkhandhaṃ paripūreti.

Iti ime tayo dhammā kusalapakkhikā sabbe kusalā dhammā tīhi tikaniddesehi niddisiyanti tīṇi vimokkhamukhāni tassa pariyosānaṃ. Tattha paṭhamena appaṇihitaṃ, dutiyena suññataṃ, tatiyena animittaṃ. Ayaṃ vuccati dutiyo tipukkhalo nāma nayo.

Tattha ye ime tayo puggalā ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyoti. Imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ ye ca puggalā sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya, sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyanti, te dve puggalā. Ye ca dve puggalā dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya, dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyanti, ime cattāro tena visesena dve bhavanti diṭṭhicarito ca taṇhācarito ca. Ime cattāro bhavitvā tayo bhavanti, tayo bhavitvā dve bhavanti. Imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso, avijjā ca taṇhā ca, ahirikañca anottappañca, assati ca asampajaññañca, nīvaraṇāni ca saṃyojanāni ca, ajjhosānañca abhiniveso ca, ahaṃkāro ca mamaṃkāro ca, assaddhiyañca dovacassañca, kosajjañca ayoniso ca manasikāro, vicikicchā ca abhijjhā ca, asaddhammassavanañca asamāpatti ca.

Tattha avijjā ca ahirikañca assati ca nīvaraṇāni ca ajjhosānañca ahaṃkāro ca assaddhiyañca kosajjañca vicikicchā ca asaddhammassavanañca, ayaṃ ekā disā.

Taṇhā ca anottappañca asampajaññañca saṃyojanāni ca abhiniveso ca mamaṃkāro ca dovacassatā ca ayoniso manasikāro ca abhijjhā ca asamāpatti ca, ayaṃ dutiyā disā. Dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni paṭhamāni kātabbāni. Saṃkhittena atthaṃ ñāpenti paṭipakkhe kaṇhapakkhassa sabbesaṃ dukānaṃ dasa padāni dutiyakāni, ayaṃ dutiyā disā.

Iti akusalānaṃ dhammānaṃ dukkhaniddeso, ayaṃ samudayo. Yaṃ taṃ dhammaṃ ajjhāvasati nāmañca rūpañca idaṃ dukkhaṃ iti ayañca samudayo, idañca dukkhaṃ, imāni dve saccāni dukkhañca samudayo ca nandiyāvaṭṭassa nayassa paṭhamaniddeso.

Tattha katamo kusalapakkho? Samatho ca vipassanā ca, vijjā ca caraṇañca, sati ca sampajaññañca, hirī ca ottappañca, ahaṃkārappahānañca mamaṃkārappahānañca, sammāvāyāmo ca yoniso ca manasikāro, sammāsati ca sammāsamādhi ca, paññā ca nibbidā ca, samāpatti ca saddhammassavanañca, somanassañca dhammānudhammappaṭipatti ca.

Tattha samatho ca vijjā ca sati ca hirī ca ahaṃkārappahānañca sammāvāyāmo ca sammāsati ca paññā ca samāpatti ca somanassañca, ime dhammā ekā disā. Vipassanā ca caraṇañca sampajaññañca ottappañca mamaṃkārappahānañca yoniso manasikāro ca sammāsamādhi ca nibbidā ca saddhammassavanañca dhammānudhammappaṭipatti ca, ayaṃ dutiyā disā. Iti kusalapakkhe ca akusalapakkhe ca nandiyāvaṭṭassa pana nayassa catasso disā.

Tāsu yāni akusalapakkhassa paṭhamāni padāni akusalāni kusalehi pahānaṃ gacchanti, tāni kusalapakkhe dutiyehi padehi pahānaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā rāgavirāgā cetovimutti yāni akusalapakkhassa dutiyāni akusalapadāni pahānaṃ gacchanti, tāni kusalapakkhassa paṭhamehi padehi pahānaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā avijjāvirāgā paññāvimutti pariyosānaṃ. Imesaṃ tiṇṇaṃ nayānaṃ paṭhamo nayo sīhavikkīḷito nāma. Aṭṭha padāni cattāri ca kusalāni cattāri ca akusalāni imāni aṭṭha padāni mūlapadāni, atthanayena dutiyo tipukkhalo. So chahi dhammehi neti kusalamūlāni ca neti akusalamūlāni ca, iti imāni cha padāni purimakāni ca aṭṭha mūlapadāni imāni cuddasa padāni aṭṭhārasannaṃ mūlapadānaṃ. Tattha yo pacchimako nayo nandiyāvaṭṭo, so catūhi dhammehi neti. Avijjāya ca taṇhāya ca samathena ca vipassanāya ca, ime cattāro dhammā imāni aṭṭhārasa mūlapadāni tīsu nayesu niddiṭṭhāni.

Tattha yāni nava padāni kusalāni, tattha sabbaṃ kusalaṃ samosarati. Tesañca navannaṃ mūlānaṃ cattāri padāni sīhavikkīḷitanaye tīṇi tipukkhale dve nandiyāvaṭṭe, iccete kusalassa pakkhā. Tattha yāni nava padāni kusalāni, tattha sabbaṃ kusalaṃ yujjati. Tattha sīhavikkīḷite naye cattāri padāni tīṇi tipukkhale dve nandiyāvaṭṭe imāni nava padāni kusalāni niddiṭṭhāni.

Tattha yāni nandiyāvaṭṭe naye cattāri padāni, tattha aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti. Yathā kathaṃ, samatho ca alobho ca adoso ca asubhasaññā ca dukkhasaññā ca imāni kusalapakkhe pañca padāni samathaṃ bhajanti. Vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā ca imāni cattāri padāni vipassanaṃ bhajanti. Imāni nava padāni kusalāni dvīsu padesu yojitāni, tattha akusalapakkhe navannaṃ akusalamūlapadānaṃ yā ca taṇhā yo ca lobho yo ca doso yā ca subhasaññā yā ca sukhasaññā, imāni pañca padāni taṇhaṃ bhajanti. Yā ca avijjā yo ca moho yā ca niccasaññā yā ca attasaññā, imāni cattāri padāni avijjaṃ bhajanti. Etāni nava padāni akusalāni susaṃkhittāni. Iti tayo nayā ekaṃ nayaṃ na paviṭṭhā. Evaṃ aṭṭhārasa mūlapadāni nandiyāvaṭṭanaye niddisitabbāni.

Kathaṃ aṭṭhārasa mūlapadāni, tipukkhale naye yujjanti? Navannaṃ padānaṃ kusalānaṃ, vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā ca, imāni cattāri padāni; amoho ca samatho ca alobho ca asubhasaññā ca, imāni cattāri padāni; lobho ca doso ca, evaṃ imāni nava padāni tīsu kusalesu yojetabbāni. Tattha navannaṃ padānaṃ akusalānaṃ taṇhā ca lobho ca subhasaññā ca sukhasaññā ca, imāni cattāri padāni lobho akusalamūlaṃ; avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā ca ayaṃ moho ayaṃ doso, ye ca imāni nava padāni tīsu akusalesu yojitāni. Evaṃ aṭṭhārasa mūlapadāni kusalamūlesu ca yojetvā tipukkhalena nayena niddisitabbāni.

Kathaṃ aṭṭhārasa mūlapadāni sīhavikkīḷite naye yujjanti? Taṇhā ca subhasaññā ca, ayaṃ paṭhamo vipallāso. Lobho ca sukhasaññā ca, ayaṃ dutiyo vipallāso. Avijjā ca niccasaññā ca, ayaṃ tatiyo vipallāso. Moho ca attasaññā ca, ayaṃ catuttho vipallāso. Iti nava padāni akusalamūlāni catūsu padesu yojitāni. Tattha navannaṃ mūlapadānaṃ kusalānaṃ samatho ca asubhasaññā ca, idaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ. Alobho ca dukkhasaññā ca, idaṃ dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ. Vipassanā ca aniccasaññā ca, idaṃ tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ. Amoho ca anattasaññā ca, idaṃ catutthaṃ satipaṭṭhānaṃ. Imāni aṭṭhārasa mūlapadāni sīhavikkīḷitanayaṃ anupaviṭṭhāni. Imesaṃ tiṇṇaṃ nayānaṃ yā bhūmi ca yo rāgo ca yo doso ca ekaṃ nayaṃ pavisati. Ekassa nayassa akusale vā dhamme kusale vā dhamme viññāte paṭipakkho anvesitabbo, paṭipakkhe anvesitvā so nayo niddisitabbo, tamhi naye niddiṭṭho. Yathā ekamhi naye sabbe nayā paviṭṭhā tathā niddisitabbā. Ekamhi ca naye aṭṭhārasa mūlapadāni paviṭṭhāni, tamhi dhamme viññāte sabbe dhammā viññātā honti. Imesaṃ tiṇṇaṃ nayānaṃ sīhavikkīḷitanayassa cattāri phalāni pariyosānaṃ. Paṭhamāya disāya paṭhamaṃ phalaṃ, dutiyāya disāya dutiyaṃ phalaṃ, tatiyāya disāya tatiyaṃ phalaṃ, catutthāya disāya catutthaṃ phalaṃ. Tipukkhalassa nayassa tīṇi vimokkhamukhāni pariyosānaṃ. Paṭhamāya disāya appaṇihitaṃ, dutiyāya disāya suññataṃ, tatiyāya disāya animittaṃ. Nandiyāvaṭṭassa nayassa rāgavirāgā cetovimutti avijjāvirāgā ca paññāvimutti pariyosānaṃ. Paṭhamāya disāya rāgavirāgā cetovimutti, dutiyāya disāya avijjāvirāgā paññāvimutti. Ime tayo nayā imesaṃ tiṇṇaṃ nayānaṃ aṭṭhārasannaṃ mūlapadānaṃ ālokanā, ayaṃ vuccati disālokano [disālocano (ka.)] nayo. Āloketvāna jānāti ‘‘ayaṃ dhammo imaṃ dhammaṃ bhajatī’’ti sammā yojanā. Kusalapakkhe akusalapakkhe ca ayaṃ nayo aṅkuso nāma. Ime pañca nayā.

Tatthimā uddānagāthā

Taṇhā ca avijjāpi ca, lobho doso tatheva moho ca;
Cattāro ca vipallāsā, kilesabhūmī nava padāni.

Ye ca satipaṭṭhānā, samatho ca vipassanā kusalamūlā;
Etaṃ sabbaṃ kusalaṃ, indriyabhūmī nava padāni.

Sabbakusalaṃ navahi padehi yujjati, navahi ceva akusalaṃ;
Ete te mūlapadā, ubhato aṭṭhārasa padāni.

Taṇhā ceva avijjā ca, samatho ca vipassanā;
Yo neti sabbesu yogayutto, ayaṃ nayo nandiyāvaṭṭo.

Yaṃ kusalamūlehi, nayati kusalaakusalamūlehi;
Bhūtaṃ tathaṃ avitathaṃ, tipukkhalaṃ taṃ nayaṃ āhu.

So neti vipallāsehi, kilesaindriyehi ca;
Dhamme taṃ nayaṃ vinayamāhu, sīhavikkīḷitaṃ nāma.

Veyyākaraṇe vutte, kusalatāhi akusalatāhi ca;
Tayo ālokayati, ayaṃ nayo disālocano nāma.

Oloketvā disālocanena, ukkhipiya yaṃ samāneti;
Sabbe kusalākusale, ayaṃ nayo aṅkuso nāma.

Nayasamuṭṭhānaṃ.

Peṭakopadese mahākaccāyanassa therassa suttavibhaṅgassa

[vebhaṅgissa (pī. ka.)] Dassanaṃ samattaṃ.

Yāni catukkāni akusalāni kusalāni ca sīhavikkīḷite naye niddiṭṭhāni, tikāni kusalāni ca akusalāni ca tipukkhale naye niddiṭṭhāni, dukāni kusalāni ca akusalāni ca nandiyāvaṭṭe naye niddiṭṭhāni. Yesu dvīsu dhammesu [visuddhīsu (ka.)] kusalesu so attho tikesu vibhajjamānassa bhavabhūmi, atha ca sabbo [pubbo (ka.)] ca attho tīhi byañjanehi niddisati. Tattakāni vuccati. Yo attho catūhi padehi aṭṭhavīsatibhāgehi natthibhūmi niddisituṃ, avacarantova catūhi padehi niddisati. Iti yaṃ yathāniddiṭṭhassa avikosanā idaṃ pamāṇaṃ. Yathā sabbe samādhayo tīsu samādhīsu pariyesitabbā, savitakkasavicāre avitakkavicāramatte avitakkaavicāre idaṃ pamāṇaṃ, natthi catuttho samādhi. Tathā tisso paññā cintāmayī sutamayī bhāvanāmayī sabbāsu paññāsu niddisati, natthi catutthī paññā na cintāmayī na sutamayī na bhāvanāmayī, paññā nāssa atthi imesaṃ dhammānaṃ yā avikkhepanā, idaṃ vuccati pamāṇanti.

Therassa mahākaccāyanassa jambuvanavāsino peṭakopadeso

Samatto.

Peṭakopadesapakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Namakkārapāḷi

1. Sugataṃ sugataṃ seṭṭhaṃ, kusalaṃkusalaṃ jahaṃ;
Amataṃ amataṃ santaṃ, asamaṃ asamaṃ dadaṃ.

Saraṇaṃ saraṇaṃ lokaṃ, araṇaṃ araṇaṃ karaṃ;
Abhayaṃ abhayaṃ ṭhānaṃ, nāyakaṃ nāyakaṃ name.

2. Nayanasubhagakāyaṅgaṃ,
Madhuravarasaropetaṃ;
Amitaguṇagaṇādhāraṃ,
Dasabalamatulaṃ vande.

3. Yo buddho dhitimāññadhārako,
Saṃsāre anubhosi kāyikaṃ;
Dukkhaṃ cetasikañca lokato,
Taṃ vande naradevamaṅgalaṃ.

4. Bāttiṃsatilakkhaṇacitradehaṃ,
Dehajjutiniggatapajjalantaṃ;
Paññādhitisīlaguṇoghavindaṃ,
Vande munimantimajātiyuttaṃ.

5. Pātodayaṃ bāladivākaraṃva,
Majjhe yatīnaṃ lalitaṃ sirīhi;
Puṇṇindusaṅkāsamukhaṃ anejaṃ,
Vandāmi sabbaññumahaṃ munindaṃ.

6. Upetapuñño varabodhimūle,
Sasenamāraṃ sugato jinitvā;
Abojjhi bodhiṃ aruṇodayamhi,
Namāmi taṃ mārajinaṃ abhaṅgaṃ.

7. Rāgādichedāmalañāṇakhaggaṃ,
Satīsamaññāphalakābhigāhaṃ;
Sīloghalaṅkāravibhūsitaṃ taṃ,
Namāmibhiññāvaramiddhupetaṃ.

8. Dayālayaṃ sabbadhi dukkaraṃ karaṃ,
Bhavaṇṇavātikkamamaggataṃ gataṃ;
Tilokanāthaṃ susamāhitaṃ hitaṃ,
Samantacakkhuṃ paṇamāmi taṃmitaṃ.

9. Tahiṃ tahiṃ pāramisañcayaṃ cayaṃ,
Gataṃ gataṃ sabbhi sukhappadaṃ padaṃ;
Narānarānaṃ sukhasambhavaṃ bhavaṃ,
Namānamānaṃ jinapuṅgavaṃ gavaṃ.

10. Maggaṅganāvaṃ munidakkhanāviko,
Īhāphiyaṃ ñāṇakarena gāhako;
Āruyha yo tāya bahū bhavaṇṇavā,
Tāresi taṃ buddhamaghappahaṃ name.

11. Samatiṃsatipāramisambharaṇaṃ,
Varabodhidume catusaccadasaṃ;
Varamiddhigataṃ naradevahitaṃ,
Tibhavūpasamaṃ paṇamāmi jinaṃ.

12. Satapuññajalakkhaṇikaṃ virajaṃ,
Gaganūpamadhiṃ dhitimerusamaṃ;
Jalajūpamasītalasīlayutaṃ,
Pathavīsahanaṃ paṇamāmi jinaṃ.

13. Yo buddho sumati dive divākarova,
Sobhanto ratijanane silāsanamhi;
Āsīno sivasukhadaṃ adesi dhammaṃ,
Devānaṃ tamasadisaṃ namāmi niccaṃ.

14. Yo pādapaṅkajamuduttalarājikehi,
Lokehi tīhivikalehi nirākulehi;
Sampāpuṇe nirupameyyatameva nātho,
Taṃ sabbalokamahitaṃ asamaṃ namāmi.

15. Buddhaṃ narānarasamosaraṇaṃ dhitattaṃ,
Paññāpadīpajutiyā vihatandhakāraṃ;
Atthābhikāmanaradevahitāvahaṃ taṃ,
Vandāmi kāruṇikamaggamanantañāṇaṃ.

16. Akhilaguṇanidhāno yo munindopagantvā,
Vanamisipatanavhaṃ saññatānaṃ niketaṃ;
Tahimakusalachedaṃ dhammacakkaṃ pavatto,
Tamatulamabhikantaṃ vandaneyyaṃ namāmi.

17. Suciparivāritaṃ surucirappabhāhi rattaṃ,
Sirivisarālayaṃ gupitamindriyehupetaṃ;
Ravisasimaṇḍalappabhutilakkhaṇopacittaṃ,
Suranarapūjitaṃ sugatamādaraṃ namāmi.

18. Maggoḷumpena muhapaṭighāsādiullolavīciṃ,
Saṃsāroghaṃ tari tamabhayaṃ pārapattaṃ pajānaṃ;
Tāṇaṃ leṇaṃ asamasaraṇaṃ ekatitthaṃ patiṭṭhaṃ,
Puññakkhettaṃ paramasukhadaṃ dhammarājaṃ namāmi.

19. Kaṇḍambaṃmūle parahitakaro yo munindo nisinno,
Accheraṃ sīghaṃ nayanasubhagaṃ ākulaṇṇaggijālaṃ;
Dujjāladdhaṃsaṃ munibhijahitaṃ pāṭiheraṃ akāsi,
Vande taṃ seṭṭhaṃ paramaratijaṃ iddhidhammehupetaṃ.

20. Munindakko yveko dayudayaruṇo ñāṇavitthiṇṇabimbo,
Vineyyappāṇoghaṃ kamalakathitaṃ dhammaraṃsīvarehi;
Subodhesī suddhe tibhavakuhare byāpitakkittinañca,
Tilokekaccakkhuṃ dukhamasahanaṃ taṃ mahesiṃ namāmi.

21. Yo jino anekajātiyaṃ saputtadāramaṅgajīvitampi,
Bodhipemato alaggamānaso adāsiyeva atthikassa;
Dānapāramiṃ tato paraṃ apūri sīlapāramādikampi,
Tāsamiddhiyopayātamaggataṃ tamekadīpakaṃ namāmi.

22. Devādevātidevaṃ nidhanavapudharaṃ mārabhaṅgaṃ abhaṅgaṃ,
Dīpaṃ dīpaṃ pajānaṃ jayavarasayane bodhipattaṃdhipattaṃ;
Brahmābrahmāgatānaṃ varagirakathikaṃ pāpahīnaṃ pahīnaṃ,
Lokālokābhirāmaṃ satatamabhiname taṃ munindaṃ munindaṃ.

23. Buddho nigrodhabimbo mudukaracaraṇo brahmaghoseṇijaṅgho,
Kosacchādaṅgajāto punarapi sugato suppatiṭṭhitapādo;
Mūdodātuṇṇalomo athamapi sugato brahmujuggattabhāvo,
Nīlakkhī dīghapaṇhī sukhumamalachavī thomyarasaggasaggī.

24. Cattālīsaggadanto samakalapanajo antaraṃsappapīno,
Cakkenaṅkitapādo aviraḷadasano mārajussaṅkhapādo.

Tiṭṭhanto nonamantobhayakaramudunā jaṇṇukānāmasanto,
Vaṭṭakkhandho jino gotaruṇapakhumako sīhapubbaḍḍhakāyo.

25. Sattappīno ca dīghaṅguli matha sugato lomakūpekalomo,
Sampannodātadāṭho kanakasamataco nīlamuddhaggalomo.

Sambuddho thūlajivho atha sīhahanuko jālikappādahattho,
Nātho uṇhīsasīso itiguṇasahitaṃ taṃ mahesiṃ namāmi.

26. Buddhobuddhotighoso atidulabhataro kā kathā buddhabhāvo,
Loke tasmā vibhāvī vividhahitasukhaṃ sādhavo patthayantā.

Iṭṭhaṃ atthaṃ vahantaṃ suranaramahitaṃ nibbhayaṃ dakkhiṇeyyaṃ,
Lokānaṃ nandivaḍḍhaṃ dasabalamasamaṃ taṃ namassantu niccaṃ.

27. Puññenetena sohaṃ nipuṇamati sato samparāye ca titto,
Dakkho diṭṭhujjupañño avikalavīriyo bhogavā saṃvibhāgī.

Tikkho sūro dhitatto saparahitacaro dīghajīvī arogo,
Dhañño vaṇṇo yasassī atibalavadharo kittimā khantupeto.

28. Saddho dātaṅgupeto paramasiridharo diṭṭhadhamme viratto,
Lajjī kalyāṇamitto abhiratakusalo pañcasīlādirakkho.

Appiccho appakodho ativujuhadayo iddhimā appameyyo,
Pāsaṃso pemavāco sujanaguṇavidū māmako so bhaveyyaṃ.

29. Itthaṃ asaṅkhaye nātha, guṇe lakkhaṇadīpite;
Gāthāsu sūcakāsveka, gāthampi sarate budho.

30. Caturāpāyamutto so, sādhakatthadvayassa ca;
Hatūpaddavajālo ca, lābhī hitasukhassa ca.

31. Adhipo naradevānaṃ, catudīpissaropi vā;
Bhaveyya antime dehe, tamaññaṃ setachattakaṃ.

32. Bhāvanāyānamāruyha, samamessati subbato;
Imasmiṃ attabhāvepi, arogo dīghajīviko.

33. Pūjito sabbalokehi, bhāvanābhiratīmano;
Janappiyo manāpo ca, kā kathākhiladhāraṇe.

Namakkārapāḷi niṭṭhitā.

Namakkāraṭīkā

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

1. Sugatantyādivaṇṇehi, pasatthañca sukhaddadaṃ;
Vandantānaṃ jinaṃ natvā, dhammaṃ suddhaṃ gaṇuttamaṃ.

2. Namakkāraṃ hitatthīhi, porāṇācariyehi ca;
Likhitvā ṭhapitaṃ puñña, buddhiyā tena vandinaṃ.

3. Tassatthavaṇṇanaṃ kassaṃ, gambhīratthasubodhanaṃ;
Movipunāmena santena, sīlupetena yācito.

4. Vaṇṇantopi ca tassatthaṃ, taṃ taṃ aṭṭhakathādisu;
Vuttañāyena kassāmi, saddhā suṇātha sādhavo.

5. Namanaṃ namatītī vā, namatī tena vā namo;
Tassa kāronti tāhīti, namakkāroti vuccati.

6. Tañca buddhaghosācari, yena pubbasutaṃ kataṃ;
Buddhaghosuppattiyañca, taṃ taṃ pana kathādisu.

7. Na diṭṭhaṃ katakāraṇaṃ, tasmā hitatthikehi ca;
Porāṇācariyehī ca, ṭhapitanti mayā vuttaṃ;
Taṃ kāraṇaṃ viññūhī ca, vicāretvā vijānitanti.

1. Sugataṃ sugataṃ seṭṭhaṃ, kusalaṃkusalaṃ jahaṃ;
Amataṃ amataṃ santaṃ, asamaṃ asamaṃ dadaṃ.

Saraṇaṃ saraṇaṃ lokaṃ, araṇaṃ araṇaṃ karaṃ;
Abhayaṃ abhayaṃ ṭhānaṃ, nāyakaṃ nāyakaṃ name.

1. [Ka] idāni paṭhamaṃ tāva sugatantyādīhi aṭṭhārasahi guṇehi thometvā buddhassa vanditukāmena sugatantiādi gāthādvayaṃ āraddhaṃ. Ayaṃ pana sabbapādādiyamakapathyā vattagāthāti daṭṭhabbaṃ. Taṃ pana yamakaṃ **subodhālaṅkāre** kiliṭṭhadosanti vuttaṃ.

Vuttañhi tattha –

‘‘Yaṃ kiliṭṭhapadaṃ mandā, bhidheyyaṃ yamakādikaṃ;
Kiliṭṭhapadadoseva, tampi anto karīyatī’’ti.

Ayaṃ panettha patītasaddaracitattāyeva pasādaguṇa saṅkhātena saddālaṅkārena saṃyuttā hoti. Tasmā taṃ yamakaṃ suvuttanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ parāsu yamakagāthāsu. Tena vuttaṃ punā **laṅkāre** –

‘‘Patītasaddaracitaṃ, siliṭṭhapadasandhikaṃ;
Pasādaguṇasaṃyuttaṃ, yamakaṃ matamedisa’’nti.

Tattha **sugata**nti sobhanagamanattā sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā sammā gatattā ca sugato, so hi sobhanaṃ ariyamaggena gacchatīti sugatoti vuccati, supubbo gamudhātu ta. Susaddo sobhanattho. Ariyamaggagamanena parisuddhaṃ anavajjaṃ khemaṃ disaṃ asajjamāno gatoti attho. Tañca gamanaṃ duvidhaṃ hoti kāyagamanaṃ, ñāṇagamanañcāti. Tattha bhagavato veneyyajanupasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhassa nipphāda nato sobhanaṃ kāyena gamanaṃ kāyagamanaṃ nāma. Sayambhū ñāṇena pana sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanato ñāṇena gamanaṃ ñāṇagamanaṃ nāma. Idha pana ñāṇagamanaṃ adhippetaṃ. **Aṅguttaraṭīkāyaṃ** pana ‘‘sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugato’’ti vuttaṃ. Sundaraṃ ṭhānaṃ gacchatīti sugatoti ca vuccati, ārammaṇakaraṇavasena amataṃ nibbānaṃ gatoti attho. Sammā aviparītaṃ cesa gacchatīti sugatoti vuccati. Susaddo sammāsaddattho. Tena tena maggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti attho. Atha vā sammā āgacchatīti sugatoti ca vuccati, dīpaṅkarapādamūlato pabhuti yāva bodhimaṇḍā tāva samatiṃsapāramipūrikāya sammāpaṭipattiyā sabbalokassa hitasukhameva karonto sassataṃ ucchedaṃ kāmasukhaṃ attakilamathañcāti ime cante anupagacchanto āgatoti attho. Taṃ sugataṃ buddhaṃ name namāmīti sambandho.

Puna **sugata**nti sammā gadattā sugato. So hi sammā gadati bhāsatīti sugatoti vuccati. Supubbagadadhātu bhāsāyaṃ viyattiyaṃ vācāyaṃ vā, ta, dassa to. Chasu vācāsu yuttaṭṭhāne yuttameva dvivācaṃ bhāsatīti attho. Vuttañhi majjhimapaṇṇāsapāḷiyaṃ **abhayarājakumārasutte** –

1

. ‘‘Rājakumāra yaṃ tathāgato taṃ vācaṃ jānāti abhūtaṃ ataccham anatthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. 2. Yampi tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā. Tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. 3. Yañca kho tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tatrakālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāya. 4. Yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ piyā manāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. 5. Yampi tathāgato jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ piyā manāpā, tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. 6. Yañca kho tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ, sā ca paresaṃ piyā manāpā. Tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāyā’’ti.

Ettha pāḷiyaṃ panesā sukhaggahaṇatthaṃ saṅkhepena veditabbā. Kathaṃ hesā abhūtā anatthasaṃhitā appiyā vācā ca, bhūtā anatthasaṃhitā appiyā vācā ca, bhūtā attha saṃhitā appiyā vācā ca, abhūtā anatthasaṃhitā piyā vācā ca, bhūtā anatthasaṃhitā piyā vācā ca, bhūtā atthasaṃhitā piyā vācā cāti chabbidhā hotīti. Tattha acoraṃyeva coro ayantiādivasena vattabbavācā paṭhamavācā nāma. Coraṃyeva coro ayantiādivasena vattabbavācā dutiyavācā nāma. Akatapuññatāya duggato dubbaṇṇo appesakkho, idha pana ṭhatvāpi puna puññaṃ na karoti, dutiyacittavāre kathaṃ catūhi apāyehi muccissatīti evaṃ mahājanassa atthapurekkhārena dhammapurekkhārena anusāsanīpurekkhārena vattabbavācā tatiyavācā nāma. Eko dhutto āha-mayhaṃ bho mātu mayi kucchigate kapiṭṭhaphaladohaḷo ahosi. Sā aññaṃ kapiṭṭhahārakaṃ alabhamānā maṃyeva pesesi. Ahaṃ gantvā rukkhaṃ abhiruhituṃ asakkonto attanāva attānaṃ pāde gahetvā muggaraṃ viya rukkhassa upari khipiṃ. Atha sākhato sākhaṃ vicaranto phalāni gahetvā otarituṃ asakkonto gharaṃ gantvā nisseṇiṃ āharitvā oruyha mātu santike gantvā phalāni mātuyā adāsiṃ. Tāni pana mahantāni honti cāṭippa māṇāni. Tato me mātarā ekāsane nisinnāya samasaṭṭhiphalāni khāditānīti. Evamādivasena vattabbavācā catutthavācā nāma. Āmisahetu cāṭukamyatādivasena nānappakārakaṃ paresaṃ thomanā vācā ceva rājakathaṃ corakathantiādinayappavattā tiracchānakathā ca pañcamavācā nāma. Ariyasaccasannissitā dhammakathā chaṭṭhamavācā nāma. Taṃ pana vassasatampi suṇantā paṇḍitā neva tittiṃ gacchanti. Tāsu pana bhagavā tatiyachaṭṭhamā dvivācāeva bhāsati. Tasmā sappurisehi sāyeva dvivācā vattabbāti. Ayaṃ tadaṭṭhakathāyaṃ āgato saṅkhepanayo. Visuddhimagga mahāṭīkāyaṃ pana sāratthadīpanīṭīkāyañca tadaññākārena vaṇṇito. Tāsu pana taṃ oloketvā gahetabbanti. Ayaṃ panettha saṅgahagāthā –

‘‘Yo bhūtamatthasaṃhītaṃ, paresamappiyā vācaṃ;
Bhūtamatthasahītañca, paresaṃ piyavācanti;
Dvivācaṃ yuttaṭṭhāneva, vadatīti sugatoti;
Vuccatī ca dakārassa, katvā takāraviññunā’’ti.

Seṭṭhanti guṇamahantattā pasatthataraṃ. So hi pasatthānaṃ visesena pasatthoti seṭṭhoti vuccati.

Pasatthapadaṃ, visesataddhite iṭṭhapaccayo. Pasatthasaddassa so, pasatthānaṃ paccekabuddhāriyasāvakādīnaṃ sīlasamādhipaññādi guṇehi visesena pasatthoti attho. Atha vā sundare satipaṭṭhānādibhede dhamme esati gavesati esiṃ gavesinti vā seṭṭho, buddho. Supubboesa gavesane ta. Tassa raṭṭho. Susaddo sundarattho. Santehi sappurisehi esitabbo gavesitabboti vā seṭṭho. Santasaddūpapado isa gavesane ta, santasaddassa so, ikārasse, tassa ṭṭho. Santehi sappurisehi icchiyati kantiya tīti vā seṭṭho. Santasaddūpapado isu icchākantīsu ta. Atha vā santānaṃ sappurisānaṃ hitasukhaṃ icchatīti seṭṭho, buddho. Kattusādhanoyaṃ. Sundare satipaṭṭhānā dibhede dhamme eseti buddhetīti vā seṭṭho. Hetu kattusādhanoyaṃ. Supubbaesadhātu buddhiyaṃ ta. Taṃ seṭṭhaṃ.

Kusalaṃkusalaṃ jahanti ettha kusalaṃ akusalaṃ jahanti padavibhāgo kātabbo. Kucchitaṃ pāpadhammaṃ salayati calayati kampeti viddhaṃsetīti kusalaṃ, catubhūmikakusalaṃ labbhati. Kupubbo saladhātu a. Tattha kāmāvacarakusalaṃ tadaṅgappahānena pāpadhammaṃ salayati calayati, mahaggata ksalaṃ vikkhambhanappahānena salayati kampeti, lokuttara kusalaṃ samucchedappahānena salayati viddhaṃsetīti attho.

Atha vā kucchitaṃ apāyadvāraṃ salanti saṃvaranti pidahanti sādhavo etenāti kusalaṃ, karaṇasādhanoyaṃ. Idha pana jahanti vuttattā tebhūmakakusalamevādhippetaṃ. Taṃ pana anavajjasukhavipākalakkhaṇaṃ, akusalaviddhaṃsanarasaṃ, vodāna paccupaṭṭhānaṃ, iṭṭhavipākapaccupaṭṭhānaṃ vā, yonisomanasikāra padaṭṭhānaṃ. Na kusalaṃ akusalaṃ, mittapaṭipakkho amitto viya pahāyakapahātabbabhāvena kusalapaṭipakkhanti attho. Taṃ pana sāvajjadukkhavipākalakkhaṇaṃ, sāvajjāniṭṭhavipāka lakkhaṇaṃ vā, anatthajananarasaṃ, aniṭṭhavipākapaccupaṭṭhānaṃ, ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ. Puññābhisaṅkhāraāneñjā bhisaṅkhārasaṅkhātaṃ kusalaṃ apuññābhisaṅkhārasaṅkhātaṃ akusalañca kusalaṃkusalaṃ. Taṃ pana padaṃ jahantipade kammaṃ.

Jahanti maggakkhaṇe samucchedappahānena phalakkhaṇe paṭippassambhanappahānena pajahantaṃ viddhaṃsentanti attho. Tañhi arahattamaggañāṇena jahati pajahati, phalañāṇena jahiṃ pajahiṃ paṭippassambhinti vā jaho, buddho. Hādhātu cāge a. Kiñcāpi panettha kusalaṃ maggena pahātabbadhamme na vuttaṃ, vaṭṭamūlabhūte avijjātaṇhādikilese pana arahattamagga ñāṇena jahite lokiyakusaluppattiyā mūlabhūtāya avijjātaṇhāya abhāvā puññābhisaṅkhāro saṃsāre puna paṭisandhiyā nibbattetuṃ na sakkoti, tasmā vaṭṭamūlabhūte kilese jahite phalūpacārena kusalampi jahitaṃ nāma hoti. Rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ taṃ pajahathātiādīsu viya. Arahantena hi abhisamācārikavattaṃ katampi kusalanti na vuttaṃ, kriyāti pana vuttanti veditabbaṃ.

Vuttañhi **nidānavaggasaṃyuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘khīṇāsavena hi kataṃ kammaṃ neva kusalaṃ hoti nākusalaṃ, avipākaṃ hutvā kriyamatte tiṭṭhatī’’ti.

Aṅguttaraṭṭhakathāyañca ‘‘arahattamaggo ca kusalākusala kammakkhayāya saṃvattatīti evaṃ tena taṃ bhijjatī’’ti vuttaṃ.

Tena vuttaṃ **cūḷaniddesapāḷiyaṃ** ‘‘arahattamaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippassambhantī’’ti.

Amatanti maraṇavirahitaṃ. So jino hi na mato amato, maraṇadhammassa nibbattakānaṃ kilesānaṃ arahatta maggena samucchinditattā puna maraṇato virahitoti vā amato. Atha vā nibbāne ārammaṇakaraṇavasena adhigate natthi mataṃ maraṇaṃ yassa jinassāti amatoti vuccati. Jinena hi khandhamaccumāraṃ ajitopi kilesamāraṃ jayitvā tesaṃ avassaṃ jiyamānattā phalūpacārena amatoti vuccatīti veditabbaṃ.

Puna **amata**nti amatanibbānasamannāgataṃ. Natthi mataṃ maraṇaṃ etthāti amataṃ, nibbānaṃ. Taṃ pana santilakkhaṇaṃ, accutarasaṃ, animittapaccupaṭṭhānaṃ, nissaraṇapaccupaṭṭhānaṃ vā, nibbānassa pana padaṭṭhānaṃ na labbhati.

Vuttañhi **milindapañhe** nāgasenattherena ‘‘na kenaci kāraṇena nibbānaṃ uppajjatī’’ti.

Taṃ assa atthīti amato, jino. Saddhādito ṇāti suttena assathyatthe ṇapaccayo. Saddho paññotiādīsu viya. Assa jinassa catumaggañāṇena sacchikataṃ amataṃ nibbānaṃ atthīti attho, taṃ amataṃ.

Santanti sabbakilesadarathehi ca vaṭṭadukkhehi ca suvūpasantaṃ. So hi buddho sabbakilesadarathavaṭṭadukkhehi samittha vūpasamitthāti santoti vuccati. Samudhātu upasame ta. Dhātvantassa lopaṃ tapaccayassantoādesaṃ katvā padasiddhi veditabbā. Saṃsāravaṭṭe darathakārakānaṃ kilesānaṃ bodhimaṇḍe arahattamaggañāṇena samucchinditattā sītibhūto santakāyacittoti vuttaṃ hoti, taṃ santaṃ.

Asamanti sīlādiguṇehi kenaci puggalena asadisaṃ, so hi buddho natthi sīlādiguṇehi samo sadiso etassāti asamoti vuccati. Imasmiṃ sattaloke sīla samādhipaññādiguṇehi buddhena sadiso koci manusso vā devo vā brahmā vā natthīti attho. Bhagavato hi asīti anubyañjanapaṭimaṇḍita bāttiṃsa mahāpurisalakkhaṇehi vicitrarūpakāyo ca sabbākārehi parisuddhasīlakkhandhādiguṇa ratanasamiddho dhammakāyo ca puññamahattathāmamahatta iddhimahattayasamahattapaññāmahattādiguṇehi ca paramukkaṃsagato ca atthi, tasmā bhagavā sīlādiguṇehi kenaci asamo asadisoti vuttaṃ hoti.

Asamaṃ dadanti lokiyadhammena asadisaṃ maggaphalanibbāna dhammaṃ veneyyānaṃ sattānaṃ desanāñāṇena dāyakaṃ. Ettha ca asamanti natthi ettha etesaṃ vā samo sadiso lokiyadhammoti asamo, maggaphalanibbānaṃ labbhati. Atha vā asamanti aññesaṃ dhammānaṃ aggabhāvato catubbidhena ariya maggena sacchikātabbaṃ nibbānaṃ vuccati. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti. Tassa pana padassa dadantipadena kammabhāvena sambandho. Dadātīti dado, buddho. Dādhātu a, so kenaci lokiyadhammena asamaṃ asadisaṃ maggaphalanibbānasaṅkhātaṃ lokuttaradhammaṃ mahākaruṇāppadhānena amatādhigamapaṭipattidassanena desanāñāṇena veneyyānaṃ sattānaṃ dātāti attho. Taṃ asamaṃ dadaṃ.

(Kha) dutiyagāthāyaṃ pana **saraṇa**nti sabbasattalokassa paṭisaraṇabhūto parāyaṇo leṇo tāṇoti vuttaṃ hoti. So hi buddho saranti paṭisaranti ettha sattalokāti saraṇoti vuccati. Saradhātu yu. Atha vā saranti osaranti samosaranti ettha sattalokāti saraṇoti vuccati. Saranti cintenti ettha saddhā pasannā devamanussā saraṇamidanti saraṇoti ca. Saranti paṭivijjhanti etthupagatā devamanussā saddhammanti saraṇoti ca vuccati. Sara cintāyaṃ yu. Saraṇagamanaṭṭhāne pana sarati hiṃsati bhayaṃ santāpaṃ dukkhaṃ kilesañcāti saraṇaṃ. Ratanatta yanti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Taṃ saraṇaṃ.

Puna **saraṇaṃ loka**nti sattasaṅkhārokāsasaṅkhataṃ lokaṃ sarantaṃ jānantaṃ. Ettha hi lokayati patiṭṭhayati ettha puññāpuññañca tabbipāko cāti loko, satta loko labbhati. Lokadhātu patiṭṭhāyaṃ ṇa. Lujjati palujjatīti loko, saṅkhāraloko. Lujadhātuṇa. Lokiyati vicittākārena dissatīti loko, lokiyanti patiṭṭhiyanti ettha vā jaṅgamā ca thāvarā cāti loko, cakkavāḷasaṅkhato okāsaloko labbhati. Lokadhātuṇa. Ettha ca sassato lokoti vā asassato lokoti vāti āgataṭṭhāne indriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ khandhānaṃ samūho santāno ca sattoyeva loko sattalokoti vacanatthena sattalokoti veditabbo. Eko loko sabbe sattā āhā raṭṭhitikāti āgataṭṭhāne indriyabaddhānaṃ vā anindriyabaddhānaṃ vā khandhānaṃ samūho santāno ca paccayehi saṅkhariyantīti saṅkhārā, saṅkhārāeva loko saṅkhāralokoti vacanatthena saṅkhāralokoti.

‘‘Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
Disā bhanti virocamānā;
Tāva sahassadhā loko,
Ettha te vattati vaso’’ti.

Āgataṭṭhāne anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho santāno ca avakasanti patiṭṭhahanti etthāti okāso, soyeva loko okāsalokoti vacanatthena okāsa lokoti veditabbo, taṃ lokaṃ. Sarati jānāti ajānīti vā saraṇo, buddho. Sara cintāyaṃ yu. Lokaṃ saraṇanti sambandho. Buddho pana sattalokaṃ, saṅkhāralokaṃ, okāsalokaṃ, kilesalokaṃ, bhavalokaṃ, indriya lokaṃ, khandhalokaṃ, āyatanalokaṃ dhātulokañcātiādimanekalokaṃ anāvaraṇañāṇena paṭivijjhatīti vuttaṃ hoti.

Araṇanti nikkilesaṃ, kilesasaṅkhātaraṇavirahitaṃ vā. Raṇasaddo ca kilesesu ca yuddhe cuṇṇavicuṇṇakaraṇe ca dissati. Tathā hi saraṇā dhammā araṇā dhammātiādīsu kilesesu dissati. Te hi raṇanti kandanti sattā etehīti raṇāti vuccanti.

> ‘‘Dhanuggaho asadiso, rājaputto mahabbalo;
> Sabbāmitte raṇaṃ katvā, saṃyamaṃ ajjhupāgamī’’ti.

Asadisajātake yuddhe dissati. Raṇaṃ katvāti hi yuddhaṃ katvā, saṃyamanti saṃyataṃ isipabbajjaṃ ajjhupāgamīti attho. Tiṇañca kaṭṭhañca raṇaṃ karonto, dhāviṃsu te aṭṭhadisā samantatoti chaddantajātake cuṇṇavicuṇṇakaraṇe dissati. Raṇaṃ karontoti hi cuṇṇaṃ vicuṇṇaṃ karonto. Teti sabbe aṭṭhasahassanāgāti attho. Idha pana kilese daṭṭhabbo. Ayaṃ panettha vacanattho. Raṇanti satte rāgādayo cuṇṇenti pīḷentīti raṇā, raṇanti sattā etehi kandanti paridevantīti vā raṇā, kilesā. Raṇadhātu sadde a. Natthi raṇā kilesā etassāti araṇoti vuccati. Jinassa kilesamārassa bodhimūle jiyamānattā raṇā kilesā na santīti attho. Taṃ araṇaṃ.

Araṇaṃ karanti veneyyasantāne raṇasaṅkhatakilesassa abhāvakaraṇaṃ. Ettha ca raṇanti etaṃ yehi abhibhūtā sattā kandanti paridavanti etesaṃ rāgādīnaṃ adhivacanaṃ. Tesaṃ abhāvaṃ veneyyasantāne desanāñāṇena karoti attho. Atha vā karotīti karo, buddho. Taṃ karaṃ.

Abhayanti jātibhayādīnaṃ abhāvato nibbhayaṃ. Ettha hi bhayaṃ cittutrāsabhayaṃ, ñāṇabhayaṃ, ārammaṇabhayaṃ, ottappa bhayañcāti catubbidhaṃ hoti. Tattha bhāyati cittenāti bhayaṃ, cittutrāsabhayaṃ. Ñāṇena tīretvā bhāyatīti bhayaṃ, ñāṇaṃ. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, ārammaṇabhayaṃ. Bhāyati etena pāpatoti bhayaṃ, ottappabhayaṃ. Bhīdhātu bhaye ṇa.

Mahāniddesapāḷiyaṃ pana āgatāni jātibhayaṃ, jarābhayaṃ, byādhibhayaṃ, maraṇabhayaṃ, rājabhayaṃ, corabhayaṃ, aggibhayaṃ, udakabhayaṃ, attānuvādabhayaṃ, parānuvādabhayaṃ, daṇḍabhayaṃ, duggatibhayaṃ, ūmibhayaṃ, kumbhīḷabhayaṃ, āvaṭṭabhayaṃ, susukabhayaṃ, ājīvikabhayaṃ, asilokabhayaṃ, parisayasārajjabhayaṃ, madana bhayaṃ, duggatibhayantiādīni gahitāni. Natthi bhayāni etassāti abhayo, buddho. Tassa bhayānaṃ kāraṇa bhūtānaṃ sabbakilesānaṃ arahattamaggena samucchinditattā sabbabhayaṃ natthīti attho.

Puna **abhayaṃ ṭhānaṃ nāyaka**nti ettha abhayantipadaṃ ṭhānantipade visesanaṃ. Ṭhānantipadaṃ nāyakantipade kammaṃ. Bhayasaddassa attho heṭṭhā vuttoyeva. Natthi sabbabhayaṃ ettha nibbāneti abhayaṃ, nibbānaṃ. Buddhapaccekabuddha arahantā ṭhanti uppajjanti etthāti ṭhānaṃ, nibbānaṃ. Veneyyasatte netīti nāyako, buddho. Nīdhātu nayane ṇvu. So buddho bhabbe kulaputte maggādhi gamappattiyā dhammadesanāya maggaphalañāṇaṃ adhigamento nibbānaṭṭhānaṃ netīti attho, taṃ nāyakaṃ.

Puna **nāyakaṃ name**ti nāyakaṃ buddhaṃ ahaṃ name namāmīti sambandho. Tattha nāyakanti veneyyasatte saṃsāraṇṇavato nibbānapāraṃ netīti nāyako, buddho. So hi yathā nāviko jane nāvāya orimatīrato pārimatīraṃ neti, evaṃ satte maggaṅganāvāya saṃsāraṇṇavato nibbāna pāraṃ neti pāpuṇetīti attho. Atha vā nāyakanti tiṇṇaṃ lokānaṃ jeṭṭhabhāvagamanattā nāyako jeṭṭha seṭṭhavuḍḍhataro. So hi jeṭṭhabhāvaṃ neti gacchati pāpuṇātīti nāyakoti vuccati. Nīdhātu gatimhi ṇvu. So pana idha loke avijjaṇḍagatānaṃ sabbapajānaṃ paṭhamataraṃ avijjaṇḍakosaṃ arahattamaggena padāletvā ariyāya jātiyā jātattā sabbasattānaṃ seṭṭhajeṭṭhavuḍḍhatarabhāvaṃ gatoti attho. Taṃ nāyakaṃ. Nameti ahaṃ tīhi dvārehi sakkaccaṃ namāmīti attho. Ettha hi vattamānamivibhattiyā kvacidhātutyādisuttena eādeso hoti. Ayaṃ panettha vāccatthādinayo. Nametipadassa ākhyātapadattā vacanattho na kātabbo. Vuttañhi **saddavidūhi** –

> ‘‘Ruḷhīkhyātaṃ nipātañcu, pasaggālapanaṃ tathā;
> Sabbanāmantimetesu, na kato viggaho chasū’’ti.

Taṃ pana padaṃ namudhātuvattamānaamhayogaparassapadamivibhatyantaṃ ākhyātapadaṃ. Namudhātuyā vāccattho namanakriyā saṅkhāto kusalacittuppādo padhānavasena labbhati. Mivibhattiyā vāccattho tena cittuppādena upalakkhito uppāda vanto tadākāro puggalo appadhānavasena labbhati. Padasamudāyassa pana vāccattho kattukammabhāvesu kattubhūto atītādikālesu paccuppannakālabhūto dhātvattha kiriyāvisesova labbhati. Ayamettha saṅkhepo.

Vitthāro panevaṃ veditabbo. Namudhātuyā vaccaṃ sugatādi buddhaguṇaṃ ārammaṇaṃ katvā vandanākārappavatto kāyavacī viññattisamuṭṭhāpako saddhācetanāpaññāpadhāno kusala cittuppādo ca dve viññattiyo asamuṭṭhāpetvā manodvāre vandanākārappavatto kusalacittuppādo ca mukhyena labbhati. Buddhaguṇānussaraṇavasena pavatto yonisomanasikā rādipurecarānucarakusalacittuppādo phalūpacārena. Diṭṭhadhammi kasamparāyikasaṅkhātaṃ pacchimapacchimaphalaṃ rogādiantarāyānaṃ abhāvañca vā saggamokkhasampattisukhañca kāraṇūpacārena, pure pure vandanā sadisyūpacārena, vandanassa nāmapaññatti ṭhānūpacārena, vatthudvārārammaṇaṃ ṭhānūpacārena, vandana guṇena lakkhitaṃ puggaladabbaṃ guṇūpacārena. Ukkaṭṭhamajjha muduttamattabhāvo guṇyūpacārena, avayavabhūtā vandanā ekadesūpacārena. Samūhabhūtā vandanā ekadesyūpacārena, pubbapubbakusalacittuppādo samīpūpacārena, pacchimapacchima kusalacittuppādo samīpyūpacārena, paṇāmakusalacittuppādabhūtānaṃ paramatthadhammānaṃ nibyāpārabhāvo taddhammūpacārena. Tesaṃ evaṃ dhammatābhāvo ataddhammūpacārena, vandanākāro abhedabhedūpacārena. Vandanasatti bhedaabhedūpacārena labbhati. Mivibhattiyā vāccaṃ taṃmukhyādīhi lakkhito kattu kriyāvisesena ca vattamānavibhattisaṅkhātena vibhattivise sena ca parassapadasaṅkhātena padavisesena ca uttamapurisa visesena ca amhayogavisesena ca sabbadhātuvisesena ca ekavacanavisesena ca paccuppannakālavisesena ca dhātvatthakriyāvisesena ca aliṅga visesena ca bhūvādigaṇa visesena ca novikaraṇavisesena ca bhāvakammakattūsukattuvisesena ca lakkhito ahaṃsaṅkhāto khandhasaṅkhato santāno appadhānena labbhati. Kriyāpadassa kriyāya padhānena vācakattā dhātvatthova padhānena labbhati. Apaccayassa vāccaṃ bhūvādigaṇajotakā rūpasiddhimattā pada siliṭṭhatā labbhati.

Atha vā yo ahaṃ namāmīti so name. Sāmaññattha viggahoyaṃ. Vāccattho pana vuttanayena veditabbo. Namanañcettha buddhassa sīlādianantaguṇesu ninnapabbhāratāvasena paṇāmakriyābhinipphādikā kusalacetanā. Sā ca vandaneyya vandanakānaṃ khettajjhāsayasampadāhi diṭṭhadhammavedanīyabhūtā yathāladdhasampattinimittakassa purimakammassa anubalappadāna vasena tannibbattitavipākasantatiyā antarāyakarāni upapīḷakaupacchedakakammāni paṭibāhitvā pavattikāle rogādiantarāyānamappavattiṃ sādheti. Samparāye ca upapajjavedanīyabhūtā saggamokkhasampattisukhaṃ nibbattetīti.

Ayaṃ panettha **dassanatthanayo**. Nametiiminā buddhassa sugatādiguṇaṃ ārabbha pavattā tividhā paṇāmakusala cetanā mukhyena dasseti. Taṃ dassanena tassā kāraṇabhūtā yonisomanasikārādayo ca catucakkasampattiñca buddhuppādanavamakhettañca pubbabhāge pavattaṃ saddhāpaññāpadhānaṃ kusalacittuppādañca phalūpacārena dīpeti. Taddīpanena tassā phalabhūtaṃ diṭṭhadhammarogādiantarāyavisosanañca saggamokkha sukhañca paṭhamakāraṇūpacārena pakāseti. Tappakāsanena buddhassa paṇāmārahabhāvaṃ dutiyakāraṇūpacārena vibhāveti. Taṃvibhāvanena vandakassa me khettaṅgatabhāvañca paṇāme tabbabhāvañca tatiyakāraṇūpacārena anubhāveti.

Ayaṃ panettha **alaṅkāranayo**. Nametivācakapadassa vāccabhūtā tividhā buddhapaṇāmakusalacetanā samaṭṭhāyī bhāvo nāma. Kasmā, sarīrattā. Atha vā tividhāya buddhapaṇā makusalacetanāya sampayutto samādhippadhāno mahā kusalacittuppādo samaṭṭhāyībhāvo nāma. Kasmā, buddhassa sugatādiguṇārammaṇe ekaggattā samāhitacittattā vā. Soyeva pana santaraso nāma. Kasmā, buddhapaṇāmacetanā kusalaṅgena akusalaṅgassa pahīnattā. Buddhantipāṭhasesa padassa vāccabhūto buddhadabbo ārammaṇavibhāvo nāma. Kasmā, tassa paṇāmakusalacittuppādassa ārammaṇapaccayena upakārattā. Buddhassa sugatantyādiguṇo uddīpanavibhāvo nāma. Kasmā, paṇāmassa kāraṇattā. Kāraṇabhūtaṃ taṃ samaṭṭhāyībhāvaṃ upādāya jānitabbo diṭṭhadhammarogā diantarāyābhāvo ca samparāye saggamokkhasukhasampatti ca ānubhāvo nāma. Kasmā, ānisaṃsaphalattā.

Tattha hi kiñcāpi ānubhāvadīpakaṃ padaṃ natthi. Kāraṇassa pana phalena vinābhāvato kāraṇassa phalaṃ viññeyyanti. Atha vā nametipadassa sāmatthiyato ānubhāvo dassitoyevāti daṭṭhabbo. Āvibhūto ussuko ca buddhapaṇāmassa ānisaṃsapajānanā mati ca alasābhāvo ca cittappasādo ca samādhityādi ca byabhicārībhāvo nāma. Lomahaṃsādibhāvo satvaṃkābhāvo nāmāti alaṅkāra nayo veditabbo. Evaṃ pacchimapacchimagāthāsūti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Sugataṃ sobhanagataṃ sundaranibbānaṭṭhānaṃ gataṃ vā sammā gataṃ vā, sugataṃ sammā vacanaṃ gadaṃ bhāsanaṃ, seṭṭhaṃ pasatthataraṃ satipaṭṭhānādibhede dhamme gavesantaṃ vā santehi gavesitabbaṃ vā sattānaṃ hitasukhaṃ icchitaṃ vā, kusalaṃkusalaṃ kusalaṃakusalaṃ, jahaṃ jahitaṃ, amataṃ maraṇavirahitaṃ amataṃ amatanibbānasamannā gataṃ, santaṃ kilesadarathavūpasamaṃ, asamaṃ lokiyadhammena asadisaṃ maggaphalanibbānadhammaṃ. Dadaṃ dātaṃ dāyakaṃ vā, saraṇaṃ sabbasattalokassa paṭisaraṇabhūtaṃ. Lokaṃ sattasaṅkha rokāsasaṅkhataṃ tilokaṃ, saraṇaṃ jānantaṃ, araṇaṃ nikkilesaṃ, kilesasaṅkhātaraṇavirahitaṃ vā. Araṇaṃ sattesu kilesarajassābhāvaṃ, karaṃ desanāñāṇena kataṃ, abhayaṃ nibbhayaṃ, abhayaṃ nibbhayaṭṭhānaṃ nibbānadisaṃ, nāyakaṃ satte nibbānapāraṃ nentaṃ, nāyakaṃ tilokānaṃ jeṭṭhaṃ pāmokkhaṃ buddhaṃ sakkaccaṃ tīhi dvārehi ahaṃ name namāmīti.

Paṭhamavandanagāthādvayavaṇṇanā samattā.

2. Nayanasubhagakāyaṅgaṃ,
Madhuravarasaropetaṃ;
Amitaguṇagaṇādhāraṃ,
Dasabalamatulaṃ vande.

2. Evaṃ paṭhamaṃ gāthādvayena buddhassa namassitvā idāni nayanasubhagakāyaṅgantyādīhi pañcahi guṇehi thomitvā buddhaṃ vandituṃ **nayanasubhagakāyaṅga**ntiādigāthamāha. Ayaṃ pana na na magaṇayuttattā navakkharehi lakkhitā bhujagasu sugāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘bhujagasusumatā nāmo’’ti.

Ayaṃ panettha yojanā. Yassaṃ paṭipādaṃ nā ca dve nagaṇāmo ca magaṇo ca yadi siyā. Sā bhujagasusu gāthāti matā ñātabbāti. Tattha pana **nayanasubhagakāyaṅga**nti sabbasattānaṃ cakkhussa sobhanaṃ gatena kāyaṅgenasamannāgataṃ. Ettha hi nayananti samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ netīti nayanaṃ, cakkhu labbhati. Nīdhātu yu. Subhaṃ sobhanaṃ gacchatīti subhagaṃ, kāyaṅgaṃ labbhati. Subhasaddūpapado gamudhātu kvi. Kāyassa aṅgaṃ avayavaṃ kāyaṅgaṃ. Bhagavato kāyaṅgaṃ labbhati. Chaṭṭhītappurisasamāsoyaṃ. Nayanassa subhagaṃ nayanasubhagaṃ, taṃ kāyaṅgaṃ yassa buddhassāti nayanasubhaga kāyaṅgo, buddho. So hi rūpakāyassa dassanā nuttariyaguṇayogato sabbasattānaṃ pasādacakkhussa sobhanaṃ gatena dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi ca asītyā nubyañjanalakkhaṇehi ca lakkhitena kāyaṅgena samannāgatoti attho.

Madhuravarasaropetanti piyapemanīyauttamasaddena samannāgataṃ, so hi bhagavā madhiyati piyati pemiyati vāti madhuro. Madhadhātu uro. Vuttañhi **majjhimapaṇṇāsaṭīkāyaṃ** ‘‘madhuroti piyo pemanīyo apalibuddho’’ti. Atha vā madhiyati assādiyatīti madhuro, madhati sabbasattānaṃ pītiṃ undeti vaḍḍhetīti madhuro, madhadhātu unde uro. Tena vuttaṃ **saddanītiyaṃ** ‘‘madha unde’’ti. Varitabbo icchitabbo patthitabbo vāti varo, saro. Varadhātu icchāyaṃ a. Sarati gacchati sotaviññāṇārammaṇabhāvanti saro, saddo. Saradhātu gatiyaṃ a. Sarati gacchati suyyamānatanti vā saro, sariyati suṇiyatīti vā saro, bhagavato aṭṭhaṅgasamannāgato saddo labbhati. Upasampajjatīti upeto, upapubbaidhātu ta. Madhuro ca varo ca so saro cāti madhuravarasaro, tena upeto sampanno samannāgatoti madhuravarasaropetoti vuccati. Bhagavato pana hadaya vatthuno suvisuddhattā pittasemhādīhi apalibuddhattā deva manussehi madhurena piyena manāpiyena varena icchitapatthi tena aṭṭhaṅgasamannāgatena sarena saddena upeto sampanno samannāgatoti vuttaṃ hoti.

Ettha ca kiñcāpi saropetanti sāmaññavasena vuttaṃ, bhagavato saro pana visaṭṭho ca, viññeyyo, mañju, savanīyo, bindu, avisārī, gambhīro, ninnādi cāti visesena aṭṭhaṅgasamannāgatoti attho daṭṭhabbo. Vuttañhi majjhima paṇṇāse **brahmāyusutte** ‘‘aṭṭhaṅgasamannāgato kho panassa gotamassa mukhato ghoso niccharati visaṭṭho ca, viññeyyo ca, mañju ca, savanīyo ca, bindu ca, avisārī ca, gambhīro ca, ninnādi ca. Yathāparisaṃ kho pana so bhavaṃ gotamo sarena viññāpeti, na cassa bahiddhā parisāya ghoso na niccharatī’’ti.

Tassāṭṭhakathāyaṃ pana visaṭṭhoti siniddho apalibuddho. Viññeyyoti viññāpanīyo pākaṭo. Visaṭṭhattāyeva cesa viññeyyo hoti. Mañjūti madhuro. Savanīyoti sotasukho, madhurattāyeva cesa savanīyo hoti. Bindūti sampiṇḍito. Avisārīti avisaṭo. Binduttāyeva cesa avisārī hoti. Gambhīroti gambhīrasamuṭṭhito. Ninnādīti ninnadavā. Gambhīrattāyeva cesa ninnādi hoti. Yathāparisanti cakkavāḷapariyantāpi ekabaddhaṃ parisaṃ viññāpeti. Bahiddhāti aṅgulimattampi parisato bahiddhā na gacchati. Kasmā. So evarūpo madhurasaro akāraṇā mā nassīti. Iti bhagavato ghoso parisāya mattakeneva caratīti vaṇṇitoti. **Abhidhānappadīpikāyañca** vuttā saṅgahagāthā –

‘‘Visaṭṭhamañjuviññeyyā, savanīyāvisārino;
Bindugambhīraninnādi, tyevamaṭṭhaṅgiko saro’’ti.

Yathā hi brahmuno saro pittasemhehi apalibuddhattā visuddho madhuro hoti. Yathā ca sīhabyagghādīhi vāḷamigehi anubandhā dhāvantā khuddakamigā karavīkasakuṇassa vikūjamānaṃ saddaṃ sutvā sarassa madhurattā maraṇabhayaṃ hitvā adhāvitvā ukkhittapādaṃ anikkhipitvā tiṭṭhantā suṇanti, evaṃ karavīkassa saddo dhammatābhāvena madhuro piyo manāpo hoti. Evaṃ bhagavatā kataṃ kammaṃ vatthuṃ sodheti, vatthussa suddhattā pittasemhehi ca apalibuddhattā bhagavato nābhito samuṭṭhahanto saropi aṭṭhaṅgasamannāgato suvisuddho atimadhuro atipiyo atimanāpo hoti. Sā panesā hīnūpamā hoti, bhagavato hi saro tehi saddehi satabhāgena sahassabhāgena atimadhuro atipiyo atimanāpo hoti, tathā hi dhammāso karañño asandhimittā devī karavīkasakuṇassa madhurasaddaṃ sutvā cintesi ‘‘imassa tiracchānassa madhuro saddo, ko nāma sabbaññutañāṇasiriṃ pattassa bhagavato atimadhuro saddo’’ti, pītiṃ uppādetvā taṃ pītiṃ avijahitvā sattahi jaṅghasatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāti, tasmā bhagavato madhuravarasaropetanti thometīti.

Amitaguṇagaṇādhāranti aparimiṇitabbasīlādiguṇasamūhānaṃ patiṭṭhānabhūtaṃ. Ettha ca samitoti parimiṇitabboti mito, mādhātu parimāṇe ta, na mito amito. Guṇoti sīlādayo dhammā. Te hi guṇenti taṃsamaṅgīpuggalaṃ pakāsentīti guṇāti vuccanti. Guṇadhātu pakāsane a. **Maṇisāramañjūsāṭīkāyaṃ** pana ‘‘guṇanti attano ādhāraṃ pākaṭaṃ karontīti guṇā’’ti vuttaṃ.

Saddanītidhātumālāyañca ‘‘guṇa āmantane, guṇoti sīlādayo dhammā, kenaṭṭhena te guṇā, goṇāpiyati āmantāpiyati attani patiṭṭhito puggalo daṭṭhuṃ sotuṃ pūjituñca icchantehi janehīti guṇo. Ettha kiñcāpi sīlādi dhammānaṃ āmantāpanaṃ natthi, tathāpi taṃhetu āmantanaṃ nimantanañca teyeva karonti nāmāti evaṃ vuttaṃ. Aññe pana guñjante abyayante iti guṇāti atthaṃ vadanti. Tadanurūpaṃ pana dhātusaddaṃna passāma. Guṇa āmantane icceva passāma. Vicāretvā gahetabba’’nti vuttaṃ. Amito guṇo amitaguṇo, tesaṃ gaṇo samūho amitaguṇagaṇo, tesaṃ. Ādhārati tiṭṭhati etthāti amitaguṇagaṇādhāro, jino labbhati. So pana samuddodakaṃ nāḷipattena aparimitaṃ viya kenaci aparimitānaṃ sīlādiguṇasamūhānaṃ ādhāro patiṭṭhānabhūtoti attho.

Dasabalanti aññehi asādhāraṇaṃ tathāgatadasabalasampannaṃ. Ettha hi balanti kehici viruddhehi kāraṇe hi balanti na kampenti thirantīti balaṃ, dasa balāni yassa soti dasabalo, buddho. Taṃ pana duvidhaṃ hoti tathā gatassa dasabalaṃ kāyadasabalañca, ñāṇadasabalañcāti. Tesu hi kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ **porāṇehi** –

‘‘Kāḷā vakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandha maṅgalahemañca, uposathaṃ chaddantime dasā’’ti.

Imāni hi dasa hatthikulāni. Tattha kāḷāvakanti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kāḷāvakahatthino. Yaṃ dasannaṃ kāḷāvakānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ, taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ, taṃ uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ, taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ, taṃ ekassa tathāgatassa, nārāyanasaṅghātabalantipi idameva vuccati. Tadetaṃ pakatihatthīnaṃ gaṇanāya hatthikoṭisahassānaṃ. Purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tathāgatassa kāyabalaṃ hoti. Idaṃ pana tāsu tāsu pāḷīsu na āgataṃ. Aṭṭhakathāsuyeva āgataṃ. Tena vuttaṃ dasaka nipāta **aṅguttaraṭīkāyaṃ** ‘‘dasa balañāṇaṃ pana pāḷiyaṃ āgatameva. Na kāyabalaṃ viya aṭṭha kathārūḷhamevāti adhippāyo’’ti. Ettha ca nārāyana saṅghāta balanti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti nārāyanaṃ, vajiraṃ. Tasmā nārāyanasaṅghāta balanti vajirasaṅghātabalanti atthoti.

Ñāṇadasabalaṃ pana vibhaṅgapāḷiyañca mūlapaṇṇāse mahā sīhanādasutte dasakanipātaaṅguttarapāḷiyañca vitthārena āgatameva. Sukhaggahaṇatthaṃ pana saṅkhepena dassayissāmi. Seyyathidaṃ. Ṭhānāṭṭhānañāṇañca, kammasamādānānaṃ vipākañāṇaṃ, sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ, anekadhātu nānādhātu loka ñāṇaṃ, sattānaṃ nānādhimuttikataṃ ñāṇaṃ, parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattiñāṇaṃ, jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ ñāṇaṃ, pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, sattānaṃ cutūpapātaṃ ñāṇaṃ, āsavānaṃ khayañāṇañcāti. Ayaṃ pana kamo abhidhammavibhaṅgapāḷiyaṃ āgatakkamo.

Cutūpapātañāṇaṭṭhāne pana mūlapaṇṇāsapāḷiyaṃ mahāsīhanādasutte ca dasakanipātaaṅguttarapāḷiyaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ āgataṃ. Atthato pana dibbacakkhuñāṇena cutūpapātassa passitattā sadisamevāti. Tattha hi ṭhānāṭṭhānañāṇanti kāraṇākāraṇaṃ yathābhūtaṃ jānanañāṇaṃ. Kāraṇañhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Kammasamādānānaṃ vipākañāṇanti samādiyitvā katānaṃ atītānāgata paccuppannānaṃ kusalākusalakammānaṃ sugatiduggatipaṭisandhisaṅkhātaṃ vipākaṃ nibbānaphalañca yathābhūtaṃ pajānanañāṇaṃ. Sabbattha gāminipaṭipadaṃ ñāṇanti sabbagatigāminiñca paṭipadaṃ maggaṃ yathābhūtaṃ pajānanañāṇaṃ. Tattha ca paṭipadanti paṭipajjati pāpuṇāti etenāti paṭipadaṃ, maggaṃ. Gatigāmininti nirayādipañcagatigāminiṃ. Agatigāmininti nibbānagāminiṃ. Vuttañhi ‘‘nibbānañcāhaṃ sāriputta pajānāmi nibbānagāminiñca paṭipada’’nti.

Anekadhātunānādhātulokaṃ ñāṇanti ettha aneka dhātūti cakkhudhātuādīhi kāmadhātūhi vā bahudhātuṃ. Nānādhātūti tāsaṃyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇattā visadisa sabhāvattā nānāppakāradhātuṃ. Lokanti khandhāyatana dhātulokaṃ. Ñāṇanti yathābhūtaṃ pajānanañāṇaṃ. Sattānaṃ adhimuttikataṃ ñāṇanti sattānaṃ hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ yathābhūtaṃ pajānanañāṇaṃ. Parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattiñāṇanti ettha parasattānanti padhānasattānaṃ. Parapuggalānanti tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena dvedhā vuttaṃ. Indriyaparopariyattiñāṇanti saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvaṃ vaḍḍhañca aparabhāvaṃ hāniñca yathābhūtaṃ pajānanañāṇaṃ.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ ñāṇanti ettha jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, rūpī rūpāni passatītiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhāna samāpattiādīnañca navannaṃ anupubbasamāpattīnaṃ. Saṃkilesanti hānabhāgiyadhammaṃ. Vodānanti visesabhāgiyadhammaṃ. Vuṭṭhānanti yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ. Ñāṇanti yathābhūtaṃ pajānanañāṇaṃ. Pubbenivāsānussatiñāṇanti pubbe nivutthakkhandhānussaraṇasaṅkhātaṃ pajānanañāṇaṃ. Sattānaṃ cutūpapātaṃ ñāṇanti sattānaṃ cutiñca upapātañca pajānanaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ. Āsavānaṃ khayañāṇanti kāmāsavādīnaṃ khayasaṅkhātaṃ āsavanirodhaṃ nibbānaṃ yathābhūtaṃ pajānana ñāṇanti. Imāni pana ñāṇāni aññehi asādhāraṇāni tathāgatassa dasabalañāṇānīti daṭṭhabbāni.

Honti cettha –

‘‘Ṭhānāṭṭhānaṃ vipākañca, ñāṇaṃ paṭipadaṃ ñāṇaṃ;
Anekadhātulokañca, sattānaṃ adhimuttikaṃ. [sā panesā setavavipulāgāthāti daṭṭhabbā;]

Indriyaparāparañca, jhānādinaṃ saṃkilesaṃ;
Vodānaṃ vuṭṭhānaṃ ñāṇaṃ, pubbenivāsānussatiṃ;
Sattānaṃ cutūpapātaṃ, āsavakkhayaṃ ñāṇanti;
Dasimāni buddhassa cā, sādhāraṇāni ñāṇānī’’ti. [sā panesā sāmaññagāthāti daṭṭhabbā;]

Nanu dasabalañāṇaṃ nāma pāṭiyekkaṃ natthi, sabbaññutañāṇameva hoti, atha kasmā taṃ ñāṇaṃ dasabhedena vuttanti. Vuccate. Aññameva hi dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutañāṇaṃ, dasabalañhi sakasakakiccameva jānāti. Sabbaññutañāṇaṃ pana tampi tato avasesampi pajānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyaṃ kammantara vipākantarameva. Tatiyaṃ kammaparicchedameva. Catutthaṃ dhātu nānattakāraṇameva. Pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayādhimuttimeva. Chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva. Sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesaṃ saṃkilesādimeva. Aṭṭhamaṃ pubbe nivutthakhandhasantatimeva. Navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva. Dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutañāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti. Iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti. Maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti. Evaṃ tesaṃ ñāṇadvayānaṃ visesoti. Taṃ pana idha ñāṇadvayaṃ adhippetanti.

Atulanti sīlādīhi guṇehi kenaci puggalena asadisaṃ. Ayaṃ panettha vacanattho. Tulanaṃ ummānaṃ tulā, tula sadisyaṃ. **Saddanītiya**ñhi ‘‘tula ummāne’’ti vuttaṃ. Atha vā tuliyati pamiyati etāyāti tulā, pakatitulā. Tulā viyāti tulā, ñāṇaṃ. Tāya sammito tulo. Sammita taddhite apaccayo. Tulasadisañāṇena sammito puggalo. Na tulo atulo. Kammadhārayamissakatappurisa samāsoyaṃ. Sīlādiguṇehi kenaci puggalena asadiso bhagavā labbhati. Atha vā natthi tulo sadiso puggalo etassāti atulo, bhagavā. Ataggunasaṃviññāṇoyaṃ bahubbīhi. Sīlādiguṇehi kenaci asadiso aggapuggaloti attho. Sadevake loke aggapuggalabhāvato. Yathāha ‘‘yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati, virāgo seṭṭho dhammānaṃ dvipadānañca cakkhumā’’ti. Taṃ atulaṃ buddhanti sambandho. **Vande**ti buddhassa nayanasubhagakāyaṅgādiguṇaṃ anussaritvā tīhi dvārehi sakkaccaṃ ahaṃ vandāmīti attho. Ettha ca mivibhattiyā mahāvisayasuttena ekārā desoti daṭṭhabbo. Vandanā pana tividhā hoti kāyavacīmanovandanāvasenāti. Yathāha ‘‘tisso imā bhikkhave vandanā. Katamā tisso. Kāyena vandati, vācāya vandati, manasā vandatī’’ti.

Tattha yoniso manasikāracittaṃ paccupaṭṭhāpetvā jāṇudvayakapparadvayanalāṭasaṅkhātāni pañca aṅgāni bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā vandaneyyānaṃ abhimukhaṃ nipatanto kāyena vandati nāma. Yaṃ sandhāya ‘‘pañcapatiṭṭhitena vanditvā’’ti aṭṭha kathādīsu vuttaṃ. Buddhaguṇapadāni vācāya pavattento vācāya vandati nāma. Vipassissa namatthu, sikhissāpi namatthu, vessa bhussa namatthu, kakusandhassa namatthu, koṇāgamanassa namatthu, kassapassa namatthu, aṅgīrassassa namatthu tyādīsupi vācāvandanāyeva. Buddhādi guṇāni anussaranto manasā vandati nāmāti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Nayanasubhagakāyaṅgaṃ sabbasattānaṃ cakkhussa sobhanaṃ gatena kāyaṅgena samannāgataṃ, madhuravarasaropetaṃ piyapemanīyena assādi yena uttamasaddena samannāgataṃ, amitaguṇagaṇādhāraṃ aparimiṇitabbasīlādiguṇasamūhānaṃ patiṭṭhānabhūtaṃ, dasabalaṃ anaññasādhāraṇena tathāgatassa kāyañāṇadasa balena samannāgataṃ, atulaṃ sīlādiguṇehi kenaci asadisaṃ buddhaṃ tīhi dvārehi sakkaccaṃ ahaṃ vande vandāmīti.

Dutiyavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

3. Yo buddho dhitimāññadhārako,
Saṃsāre anubhosi kāyikaṃ;
Dukkhaṃ cetasikañca lokato,
Taṃ vande naradeva maṅgalaṃ.

3. Evaṃ tatiyagāthāya buddhassa vanditvā idāni samādhi ādīhi catūhi guṇehi thomitvā vanditukāmo **yo buddho dhitimāññadhārako** tiādigāthamāha. Ayaṃ pana masajagaṇa garuyuttattā dasakkharehi lakkhitā suddhavirā jitagāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye**-msājgā suddhavirā jitaṃ matanti. Tassattho. Yassaṃ paṭipādaṃ msā masagaṇā ca jgā jagaṇagarukā ca ce siyyuṃ, taṃ vuttaṃ suddhavirājitanti mataṃ ñātabbanti. Dhitimā aññadhārako yo buddho lokato saṃsāre kāyikaṃ dukkhañca cetasikaṃ dukkhañca anubhosi naradevamaṅgalaṃ, taṃ buddhaṃ ahaṃ vandeti sambandho.

Tattha hi **yo**ti aniyamaniddeso. Yo yādisoti attho. Tassa ca aniyamavācaka sabbanāmapadattā vacanattho na kātabbo. Tassa pana ya oti padavibhāgo kātabbo. Tesu ca yasaddassa vāccaṃ aniyamo buddhadabbo appadhānena labbhati, tassa yādisayuttajaccanāmagottasīlavihārī gocarasaṅkhātaṃ aniyamasāmaññākārattaguṇameva padhānena labbhati. Paṭhamāsivibhattiyā kāriyabhūtassa okārassa vāccaṃ pakatūpanissayasaṅkhātaṃ kattukārakekavacanasaṅkhyaṃ labbhati. Atha vā sabbanāmabhāvaṃ yāti gacchatīti yo, aniyamavācakabhāvaṃ yāti gacchatīti vā yo, sabbanāma bhāvena yāti pavattatīti vā yo, sabbanāmabhāvena yātabbo ñātabboti vā yo, yātabbo ñātabbo etena vā aniyamatthoti yo.

Tenāhu **porāṇā** –

‘‘Nānākāraṇaṃ paṭicca, dhātupaccayaviggahaṃ;
Cintakānaṃ pabhāvova, padhānaṃ hoti cintane’’ti.

Buddhoti paṭividdhacatusaccadhammo. Ayaṃ panettha vacanattho. Bujjhati cattāri saccānīti buddho, bhagavā. Suddhakattusādhanoyaṃ. Budhadhātu ta. Bodhetā pajāyāti vā buddho, hetu kattusādhanoyaṃ. Aññesaṃ cattāri saccāni bodhetīti attho. Atha vā anaññabodhito hutvā savāsanāya sammohaniddāya bujjhati jāgarotīti buddho, dinakarakiraṇa samāgamena paramarucirasirīsobhaggappattiyā vikasitamiva padumaṃ aggamaggañāṇasamāgamena aparimitaguṇagaṇālaṅkata sabbaññutañāṇappattiyā bujjhati vikasatīti vā buddho, nibbāna saṅkhātaṃ ekāyanamaggaṃ bujjhati gacchatīti vā buddho. Budhasaddo hi ñāṇādīsu catūsvatthesu vattati.

Tena vuttaṃ –

‘‘Ñāṇe vikasane ceva, gamane cāpi jāgare;
Catūsvetesu atthesu, budhasaddo pavattatī’’ti.

Atha vā sabbañeyyadhamme bujjhati jānātīti buddho, pārami bhāvitāya paññāya sabbe saṅkhatāsaṅkhatadhamme bujjhati abujjhi bujjhissatīti vā buddho, sammāsambuddho vata so bhagavāti adhigatañāṇaguṇavisesehi bujjhitabboti vā buddho, bhagavatā bujjhitabbaṃ ñātabbanti buddhaṃ. Kiṃ taṃ, sabbaññuta ñāṇaṃ, tadassatthīti buddho, bhagavā. Atthato pana pāramitā bhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhasta niravasesakleso mahākaruṇāsabbaññutañāṇādiapari meyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha ‘‘buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāva’’nti.

Ettha ca buddho nāma sabbaññubuddha, paccekabuddha, catusaccabuddha, suta buddhavasena catubbidho hoti. Tattha kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni samatiṃsapāramiyo pūretvā sambodhippatto sabbaññubuddho nāma. Kappasatasahassādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā sayambhūpatto paccekabuddho nāma. Avasesā khīṇāsavā catusaccabuddho nāma. Bahussuto sutabuddho nāma. Idha pana sabbaññubuddho adhippeto.

Dhitimāññadhārakoti ettha dhitimā aññadhārakoti padacchedo kātabbo. Dhitimāti samādhivanto, sampayutta dhamme ekārammaṇe dhāretīti dhiti, samādhi. Dhādhātuti. Ākārassa ikārādeso. Dhiyati ṭhapeti ekārammaṇe sampayuttadhammeti dhiti, cittena yogeneveso ekā rammaṇe patiṭṭhāpanavasena cittassa ārammaṇe niccalabhāvena patiṭṭhāpetīti attho. Dhiti assa atthīti dhitimā, buddho. So hi yathā mahāmeru catūhi disāhi bhusaṃ āgatehi vātehi na samiñjati, evaṃ paṭipakkhehi micchāvāda vātehi ca iṭṭhāniṭṭhārammaṇehi ca lābhālābha yasāyasa nindā pasaṃsa sukhadukkhasaṅkhātehi lokadhammehi ca na samiñjati, samādhivantoyeva hotīti vuttaṃ hoti.

Aññadhārakoti arahattaphalahārako. Vimuttisaṅkhātaṃ arahattaphalasetacchattaṃ dhārento vā. Jānāti paṭhama maggena diṭṭhasaccassa āmariyādaṃ anatikkamitvā vāti aññaṃ, arahattaphalaṃ. Āpubbañādhātu kvi. Āsaddo mariyādattho. Saṃyogaparattā ākārassa rasso, taṃ dhāretīti aññadhārako. Aññasaddūpapadadharadhātu ṇvu. **Saṃsāre**ti khandhadhātuāyatanānaṃ abbocchinnaṃ pavattamāne saṃsāravaṭṭe.

Vuttañhi **aṭṭhakathāyaṃ** –

‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī’’ti.

Khandhadhātuāyatanānaṃ aññamaññasambandhena saṃpunappunaṃ sarati gacchati pavattatīti saṃsāro. Saṃpubbasaradhātu gatimhi ṇa. Atha vā khandhāyatanadhātuyo saṃ abbocchinnaṃ saranti gacchanti pavattanti etthāti saṃsāroti vacanattho kātabbo, tasmiṃ. **Anubhosī**ti anupunappunaṃ abhuñji, avedayīti attho. **Kāyika**nti kāye sarīre pavattaṃ kāyikaṃ. **Cetasika**nti cetasi pavattaṃ cetasikaṃ. Taṃ pana padadvayaṃ dukkhantipade visesanaṃ. **Dukkha**nti vaṭṭadukkhaṃ. Dukkhanaṃ dukkhaṃ, atha vā dukkhayatīti dukkhaṃ, dukkhadhātu a. Idaṃ pana nibbacanaṃ kāritavasena vuttaṃ. Yassa uppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti vuttaṃ hoti. **Lokato**ti sattalokahetu. Lokiyanti pavattanti ettha puññāpuññāni tabbipāko cāti loko. Lokadhātu ṇa. Atha vā kusalādīni lāti gaṇhātīti loko. Lādhātu okapaccayo. Satta lokova labbhati. Dhitimā aññadhārako yo buddho saṃsāravaṭṭe nimuggānaṃ sattānamanudayāya saṃsāravaṭṭadukkhato pamocetukāmo kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atidukkarāni samatiṃsapāramiyo pañca mahā pariccāge ca karonto sattalokahetu kāyikaṃ cetasikaṃ saṃsāravaṭṭadukkhaṃ anubhavasīti vuttaṃ hoti. **Ta**nti tādisaṃ buddhaṃ. **Vande**ti vandāmi.

Naradevamaṅgalanti naradevānaṃ maṅgalabhūtaṃ. Ayaṃ panettha vacanatto. Nirayaṃ neti pāpuṇātīti naro, manusso. Nidhātu pāpunane aro. Ariyamanusso pana bhūtapubbagatika nayena naro nāmāti. Atha vā seṭṭhabhāvaṃ netīti naro, uttamaṃ pabbajjaṃ netīti attho. **Vimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ** pana jeṭṭhabhāvaṃ netīti naro. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṃ pituṭṭhāne tiṭṭhati, pageva bhattubhūto itarāsanti vuttaṃ. **Visuddhimaggamahāṭīkāyaṃ** pana naratīti naro, puriso. Yathā hi paṭhamapakatibhūto satto itarāya pakatiyā seṭṭhaṭṭhena puriucce ṭhāne seti pavattatīti purisoti vuccati, evaṃ nayanaṭṭhena naroti vuccati. Puttabhātu bhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṃ pituṭhāne tiṭṭhati. Pageva itarā itarāsanti vuttaṃ. Tasmā idha pana naranti sāmaññena vuttampi visesena purisanaranti viññāyati padhānanayena gahaṇassa yuttattā. Dibbanti kāmaguṇa jhānābhiññācittissariyādīhi kīḷantīti devā. Divudhātu ṇa. Atha vā sarīrālaṅkārajutiyā dibbantīti devā. Devā ca nāma tividhā honti sammutidevā, upapattidevā, visuddhidevā cāti. Tattha mahāsammatakālato paṭṭhāya lokena devāti sammatattā rājāno deviyo rājakumārā ca sammutidevā nāma. Devaloke upapannā upapattidevā nāma. Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā visuddhidevā nāma. Idha pana upapattidevā adhippetā.

Maṅgalanti maṅgalabhūtaṃ. Tantipade visesanaṃ. Maṅganti vaḍḍhenti sabbasampattīhi sattānaṃ etenāti maṅgalo, buddho. Maṅgala dhātu vaḍḍhane alo. Atha vā maṅgaṃ vuccati pāpaṃ, taṃ veneyyānaṃ desanāya lunāti chindatīti maṅgalo, buddho. Maṅgasaddūpapadaludhātu kvi. Narā ca devā ca naradevā, tesaṃ maṅgalo naradevamaṅgalo, buddho. So pana manussadevabrahmānaṃ pūjanīyattā ca saṅkhe, cakkaṃ, puṇṇakumbho, garā, sirī, setacchattaṃ, aṅkuso, dhajaṃ, sovattikañcāti aṭṭhahi lokiyamaṅgalehi seṭṭhattā uttamattā ca maṅgalo nāmāti vuccati, tasmā buddhassa naradevamaṅgalanti thometīti adhippāyoti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Dhitimā samādhivanto aññadhārako arahattaphaladhārako arahattaphalase tacchattaṃ dhārento vā, yo yādiso buddho, saṃsāre saṃsāravaṭṭe, kāyikaṃ kāye pavattaṃ dukkhañca vaṭṭadukkhañca cetasi pavattaṃ dukkhañca vaṭṭadukkhañca, lokato lokahetu, anubhosi punappunaṃ abhavasi avedayi, naradevamaṅgalaṃ naradevānaṃ maṅgalabhūtaṃ, taṃ tādisaṃ buddhaṃ ahaṃ vande vandāmīti.

Tatiyavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

4. Bāttiṃsatilakkhaṇacitradehaṃ,
Dehajjutiniggatapajjalantaṃ;
Paññādhitisīlaguṇoghavindaṃ,
Vande munimantimajātiyuttaṃ.

4. Evaṃ tatiyagāthāya buddhassa natvā idāni bāttiṃsatilakkhaṇacitradehantyādīhi chahi guṇehi thomitvā munino vanditukāmo **bāttiṃsati lakkhaṇa citra deha** ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana ta ja ja gaṇa garudvaya yuttattā ekādasakkharehi lakkhitā upaṭṭhitā gāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** tjā jgā garunāyamupaṭṭhitā sā''ti. Tassattho. Yassaṃ paṭipādaṃ tjā tajagaṇā ca jgājagaṇagarū ca garunā pādantagarunā ce yuttā, sā ayaṃ gāthā upaṭṭhitā nāmāti. Ettha ca eka garuke satipi dvigarukepi lakkhaṇasamānattā upaṭṭhitā gāthā nāmāti daṭṭhabbā. Tattha **bāttiṃsati lakkhaṇa citra deha**nti dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi vicitraṃ sarīravantaṃ. Ettha ca dvīhi adhikaṃ tiṃsaṃ bāttiṃsati. Dvisaddassa bādeso. Lakkhiyati lakkhitabbaṃ buddhasarīraṃ etenāti lakkhaṇaṃ. Dihati upacayati vaḍḍhati vā ettha kusalā kusalanti dehaṃ, sarīraṃ. Dihadhātu upacaye vaḍḍhane vā ṇa. Bāttiṃsati mahāpurisalakkhaṇehi citraṃ vicitraṃ dehaṃ sarīraṃ yassa soti bāttiṃsatilakkhaṇacitradeho, muni labbhati.

Idaṃ panettha dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇasarūpassa **saṅkhepa dassanaṃ.** Suppatiṭṭhitapādo ca, āyatapaṇhi, dīghaṅguli, muduta luṇahatthapādo, jālahatthapādo, ussaṅkhapādo, eṇijaṅgho, ṭhitakova anonamanto ubhohi pāṇitalehi jāṇu kāni parimasati parimajjati, kosohitavatthaguyho, suvaṇṇa vaṇṇo kañcanasannibhattaco, sukhumacchavī, ekekalomo, uddhaggalomo, brahmujugatto, sattussado, sīhapubbaddha kāyo, citantaraṃso, nigrodhaparimaṇḍalo, samavaṭṭakkhandho, rasaggarasī, sīhahanu, cattālīsadanto, samadanto, aviraḷadanto, susukkadāṭho, pahūtajivho, brahmassaro karavīkabhāṇi, atinīlanetto, gopakhumo, uṇṇā bhamu kantare jāto, uṇhīsasīso cāti dvattiṃsavidhāni honti mahāpurisalakkhaṇāni.

Tena vuttaṃ pātheyyavagge **lakkhaṇasutte** ''katamāni tāni bhikkhave dvattiṃsamahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dve gatiyo bhavanti, anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati rājā hoti cakkavatti…pe… sace khopana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammā sambuddho loke vivaṭacchado 1. idha bhikkhave mahā puriso suppatiṭṭhitapādo hoti. Yampi bhikkhave mahā puriso suppatiṭṭhitapādo hoti. Idampi bhikkhave mahā purisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati 2. puna caparaṃ bhikkhave mahāpurisassa heṭṭhāpādatalesu cakkāni jātāni honti sahassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbā kāraparipūrāni. Idampi bhikkhave mahāpurisassa mahāpurisa lakkhaṇaṃ bhavati 3. puna caparaṃ bhikkhave mahāpuriso āyatapaṇhī hoti 4. dīghaṅgulī hoti 5. mudutaluṇa hatthapādo hoti 6. jālahatthapādo hoti 7. ussaṅkhapādo hoti 8. eṇijaṅgho hoti 9. ṭhitakova anonamanto ubhohi pāṇitalehi jāṇukāni parimasati parimajjati 10. kosohitavatthaguyho hoti 11. suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco 12. sukhumacchavī hoti sukhumattā chaviyā rajojallaṃ kāye na upalimpati 13. ekekalomo hoti, ekekāni lomāni lomakūpesu jātāni 14. uddhaggalomo hoti. Uddhaggāni lomāni jātāni nīlāni añjanavaṇṇāni kuṇḍalā vattāni padakkhiṇāvattakajātāni 15. brahmujugatto hoti 16. sattussado hoti 17. sīhapubbaddha kāyo hoti 18. citantaraṃso hoti 19. nigrodhaparimaṇḍalo hoti, yāvatakvassa byāmo, tāva takvassa kāyo 20. samavaṭṭakkhandho hoti 21. rasagga saggī hoti 22. sīhahanu hoti 23. cattālīsadanto hoti 24. samadanto hoti 25. aviraḷadanto hoti 26. susukkadāṭho hoti 27. pahūtajivho hoti 28. brahmassaro hoti karavīkabhāṇi 29. atinīlanetto hoti 30. gopakhumo hoti 31. uṇṇā bhamukantare jātā hoti odātā mudutūla sannibhā. Yampi bhikkhave mahāpurisassa uṇṇā bhamukantare jātā hoti odātā mudutūlasannibhā. Idampi bhikkhave mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati 32. puna caparaṃ bhikkhave mahāpuriso uṇhīsasīso hoti. Yampi bhikkhave mahāpuriso uṇhīsasīso hoti. Idampi bhikkhave mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati. Imāni kho tāni bhikkhave dvattiṃsamahāpurisassa mahāpurisa lakkhaṇānī''ti. Etesaṃ pana dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇānaṃ attho pacchā āvibhavissatīti.

Dehajjutiniggatapajjalantanti bhagavato rūpakāyato nikkhantehi chabbaṇṇaraṃsīsaṅkhātehi obhāsehi parisamantato vijjotavantaṃ. Javati dibbatīti juti. Judhātuti. Nigacchati niccharatīti niggatā, rasmi. Nipubbagamudhātu ta. Pakārena jalate dibbate pajjalantaṃ. Ettha ca dehaniggatajutīti vattabbe chandānurakkhaṇatthaṃ padavipariyāyena dehajjutiniggatanti vuttaṃ. Tasmā dehato niggatā jutīti samāso daṭṭhabbo. Dehato rūpakāyato niggatehi niccharehi jutīhi raṃsīhi pajjalantaṃ yassa soti dehajjuti niggatapajjalanto, muni labbhati. Munino hi puratthimakāyato chabbaṇṇarasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ agga hesi. Pacchimakāyato dakkhiṇahatthato vāmahatthato chabbaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesavattehi moragīvavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Heṭṭhāpādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi, evaṃ samantā asītihatthamattaṃ ṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā kañcanadaṇḍadīpikāhi niccharitvā ākāsaṃ pakkhandajālā viya catuddīpika mahāmeghato nikkhantavijjulatā viya vidhāvimsūti vuttaṃ hoti. Tasmā dehajjutiniggatapajjalantanti thometīti.

Paññādhiti sīla guṇoghavindanti ettha paññāti sabbaññuta ñāṇaṃ. Dhitīti jhānamaggaphalasampayuttasamādhi. Sīlanti pacceka buddhāriyasāvakehi asādhāraṇaṃ suvisuddhaṃ catupārisuddhisīlaṃ. Oghanti samūhaṃ. Vindanti laddhaṃ. Pakārena yathāsabhāvaṃ sabbañeyyadhammaṃ vā jānāti paṭivijjhatīti paññā. Sabbaññuta ñāṇaṃ. Papubbañādhātu a. Sā panesā pajānanalakkhaṇā paṭivedhalakkhaṇā obhāsanalakkhaṇā ca, visayobhāsa rasā, asammohapaccupaṭṭhānā, samādhipadaṭṭhānā. Dhitisaddassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Sīlatīti sīlaṃ. Kāyavacīkammāni sammā dahati sammā ṭhapetīti attho. Atha vā sīlati samādhiyati kāyakammādīnaṃ susilya bhāvena na vippakiratīti sīlaṃ, sīlanti samādahanti cittaṃ etenāti vā sīlaṃ, catupārisuddhisīlaṃ. Sīladhātu a. Idaṃ pana patiṭṭhāpanalakkhaṇaṃ, dussilyaviddhaṃsanarasaṃ anavajjarasaṃ vā, soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, hiriottappapadaṭṭhānaṃ. Guṇasaddassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Uhanati samūhaṃ karoti ettha avayavanti ogho, samūho. Upubbahanadhātu ṇa. Ussa o. Hanassa gho. **Abhidhānappadīpikāṭīkāyaṃ** pana ‘‘avayavaṃ byapiyati gacchatīti ogho’’ti vuttaṃ. Vindanaṃlabhanaṃ vindaṃ, vindiyittha labbhitthāti vā vindaṃ, paññā ca dhiti ca sīlañca taṃ guṇañcāti paññādhitisīlaguṇā, tesaṃ ogho samūhoti tathā, taṃ vindaṃ labhanaṃ yassāti paññādhitisīlaguṇoghavindo, muni. Atha vā vindaṃ labhitabbaṃ paññādhitisīlaguṇoghaṃ yenāti paññādhitisīlaguṇoghavindo. Tatiyābahubbīhi samāsoyaṃ. Vindānaṃ labhitabbānaṃ paññādhitisīla saṅkhātānaṃ guṇānaṃ samūho atthīti attho. Taṃ.

Vandeti ahaṃ vandāmi. **Muni**nti buddhaṃ. Munāti jānāti paricchindati vā hitāhitanti muni, buddho. Munadhātu ñāṇe i. Atha vā munāti jānāti ubho attheti muni, khandhādi loke tulaṃ āropetvā minanto viya ime ajjhattikā khandhā ime bāhirātiādinā nayena idhalokatthañca paralokatthañca bhagavā jānātīti attho. So panesa agāriyamuni, anāgāriyamuni, sekhamuni, asekhamuni, paccekamuni, munimuni cāti anekavidho. Tattha agāriyamunīti gihipi āgataphalo viññātasāsano. Anāgāriyamunīti tathārūpova pabbajito. Sekhamunīti satta sekkhā. Asekhamunīti khīṇāsavo. Paccekamunīti paccekabuddho. Munimunīti sammāsambuddho. Tesu pana idha munimuni adhippeto, taṃ muniṃ. **Antimajātiyutta**nti antimena carimabhavena yuttaṃ. Avasānaṃ amati gacchatīti antaṃ. Amadhātu ta. Massa no. Ante bhavo antimo, carimabhavo. Jānanaṃ nibbattanaṃ jāti, khandhānaṃ pavatti. Kammena janiyati nibbattiyatīti vā jāti. Upapattibhavo labbhati. Jānidhātuti. Dhātvanta lopo. Antimajātiyā yuttoti antimajātiyutto, muni. Āyatiñhi tīsu bhavesu paṭisandhijanakānaṃ sabba kilesānaṃ bodhipallaṅkeyeva aggamaggena samucchinditattā bhagavato anāgate punabbhavo natthi, tasmā ayaṃ ariyajāti pacchimattabhāvayuttoti vuttaṃ hoti.

Tena vuttaṃ **dhammacakkapavattanasutte** –

‘‘Ñāṇañca medassanaṃ udapādi, akuppāme vimutti, ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo’’ti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Bāttiṃsatilakkhaṇacitraṃ dehaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi vicitraṃ rūpakāyavantaṃ, dehajjutiniggata pajjalantaṃ rūpakāyato niggatehi chabbaṇṇaraṃ sīhi parisamantato vijjotavantaṃ, paññādhitisīlaguṇo ghavindaṃ paññādhitisīlasaṅkhatānaṃ guṇānaṃ samūhaṃ labhanavantaṃ, vinditabbānaṃ paññādhitisīlasaṅkhātānaṃ guṇānaṃ samūhavantaṃ vā, antimajātiyuttaṃ carimabhavena carimattabhāvena vā yuttaṃ muniṃ buddhaṃ ahaṃ tīhi dvārehi sakkaccaṃ vande vandāmīti.

Catutthavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

5. Pātodayaṃ bāladivākaraṃva,
Majjhe yatīnaṃ lalitaṃ sirīhi;
Puṇṇindusaṅkāsamukhaṃ anejaṃ,
Vandāmi sabbaññumahaṃ munindaṃ.

5. Evaṃ catutthagāthāya buddhaṃ vanditvā idāni sirīhi lalitantyādīhi catūhi guṇehi thomitvā vanditukāmo **pātodaya**ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana ta ta ja gaṇadvigarūhi yuttattā ekādasakkharehi lakkhitā indavajirā gāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘indādikā tā vajirā jagāgo’’ti. Tassattho, yassaṃ paṭipādaṃ tā dveta gaṇā ca jagā jagaṇa garu ca go garu ca ce bhavanti, sā indā dikā indasaddaādikā vajirā vajirāgāthā nāmāti.

Tattha **pātodaya**nti ettha pāto udayanti padacchedo kātabbo. Page pubbaṇhasamaye pācīnalokadhātuto uggatanti attho. Pāto page pācīnalokadhātuto udeti uggacchatīti pātodayo, sūriyo. Pātopubba udadhātu uggamane ayo, taṃ pātodayaṃ. **Bāladivā karaṃ vā**ti bāladivākaraṃ ivātipadacchedo. Bāladivākaraṃ vāti niggatābhinavasūriyaṃ viya. Ettha ca bāloti sampati jāto taruṇadārako potako vā. So hi balati assasitapassasitamattena jīvati na seṭṭhena paññājīvitenāti bālo, taruṇadārako. Baladhātu pāṇane jīvāyaṃ vā. Sūriyaraṃsinā divati dibbatīti divā. Divudhātu a. Atha vā dīyati khīyati andhakāro etenāti divā. Dīdhātu khaye a, vāgamo. Taṃ karotīti divākaro, divā divase vā karo ābhā yassāti divākaro, sūriyo. Bālasadiso divākaro bāladivākaro. Atha vā bālo iva divākaroti bāladivākaro, navuggatasūriyo. So pana ākāse nakkhattatārānaṃ majjhe sahassaraṃsīhi lalati vilāsati viyāti attho.

Yatīnanti bhikkhūnaṃ. Te hi yatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti kusale dhammeti yatīti vuccanti. Yata dhātu patiyatane vāyāme vā i. Atha vā yamanti uparamanti akusale dhammeti yatīti vuccanti. Yamudhātu uparame i. Dhātvantalopo. Tesaṃ yatīnaṃ. **Lalita**nti vilāsitaṃ. Lalati vilāsetīti lalito, muni. Laladhātu vilāse ta. Taṃ. **Sirīhī**ti bhagavato kāyaṅgasobhaggapattehi sirīhi, bāttiṃsalakkhaṇāsītyā nubyañjanachabbaṇṇaraṃsīsaṅkhatehi sampattisirīhi vā. Katapuññe nissayatīti sirī. Sidhātu sevāyaṃ rapaccayo itthi liṅgajotakaīpaccayo ca. Katapuññehi seviyatīti vā sirī, sampatti. **Mūlaṭīkāyaṃ** pana ‘‘sirīti paññāpuññāna metaṃ adhivacana’’nti vuttaṃ. Yatīnaṃ bhikkhūnaṃ majjhe sirīhi lalitaṃ vilāsitanti sambandho. Ettha ca idaṃ vuttaṃ hoti, yathā pāto udito uggato sūriyo ākāse nakkhattatārānaṃ majjhe sahassaraṃsīhi lalati vilāsati, evaṃ muni loke yatīnaṃ bhikkhūnaṃ majjhe bāttiṃsalakkhaṇā sītyānubyañjanachabbaṇṇaraṃsīhi alaṅkatehi sarīrasobhagga pattīhi sampattisirīhi lalati vilāsatīti.

Puṇṇindusaṅkāsamukhanti puṇṇacandena sadisaṃ ānanasampannaṃ. Yathā hi cando kāḷapakkhe pāṭipadadivasato paṭṭhāya dine dine ūno hoti, evaṃ na munino mukhaṃ ānanaṃ ūnaṃ. Bhagavato pana mukhaṃ niccaṃ paripuṇṇacandamaṇḍalaṃ viya anūnaṃ hutvā sobhati, tasmā puṇṇasaddena visesetvā puṇṇindusaṅkāsamukhanti thometi. Soḷasakalehi pūretīti puṇṇaṃ. Pūradhātu ta, tassa ṇṇo. Idati nakkhattatārānaṃ issariyaṃ karotīti indu, ididhātu issariyaṃ u. Puṇṇaṃ paripuṇṇaṃ indu puṇṇindu, cando. Saṅkāsanti sadisaṃ. Saṅkāsasaddo hi upamāvācako nipāto. Vuttañhi

Subodhālaṅkāre –

‘‘Ivādi iva vā tulya, samānanibhasannibhā;
Yathā saṅkāsa tulita, ppakāsa patirūpakā’’tyādi.

Puṇṇacandaṃ viya mukhati sobhatīti mukhaṃ, ānanaṃ. Mukhadhātu a. Puṇṇindunā saṅkāsaṃ sadisaṃ mukhaṃ ānanaṃ yassa soti puṇṇindusaṅkāsamukho, munindo. Taṃ. Munindassa pana puṇṇa candassa sahassaraṃsīhi sassiriko viya bhikkhūnaṃ majjhe bāttiṃsa mahāpurisa lakkhaṇāsītyānubyañjana paṭimaṇḍitehi sirīhi ca byāmappabhāparikkhittehi āveḷāveḷā yamakāyamakā gumbāgumbā hutvā vinicchar antīhi ghanabuddharasmisaṅkhātehi alaṅkito sassirikamukho hotīti vuttaṃ hoti. Tasmā puṇṇindusaṅkāsamukhanti thometi.

Anejanti nittaṇhaṃ. Lābhālābhādiṃ paṭicca ejati kampatīti ejā, taṇhā. Ejadhātu kampane a, natthi ejā yassāti anejo, munindo. Vuttañhi **mahāniddesapāḷiyaṃ** ‘‘lābhālābha yasāyasa nindāninda sukhadukkhehi na iñjatīti anejo, bhagavā labbhatī’’ti.

Sabbaññunti paṭividdha sabbañeyyadhammaṃ. Saṅkharavikāralakkhaṇanibbāna paññattivasena pañcavidhaṃ sabbaṃ ñeyyadhammaṃ jānāti paṭivijjhati sīlenāti sabbaññū, munindo. Sabbasaddūpapada ñādhātu rū. Ettha ca sabbe saṅkhatadhammā saṅkharā nāma sakasakapaccayehi saṅkhariyantīti katvā. Viññattidvayaṃ lahutādittayañca vikāro nāma catūhi mahābhūtehi virūpaṃ kariyatīti katvā. Viññattidvayassa yathākkamaṃ cittajavāyodhātu cittajapathavī dhātūnaṃ visesaguṇattā, lahutādittayassa ca citto tvāhārajanipphannarūpānaṃ visesaguṇattā. Phassādidhammānaṃ phusanādilakkhaṇañca pathavīdhātvādīnaṃ kakkhaḷādilakkhaṇañca, cittassa ārammaṇavijānanalakkhaṇañca, nibbānassa santilakkhaṇañca, rūpassa ruppanalakkhaṇañca, nāmassa namanalakkhaṇañca, aniccatādittayāni ca upacayādicattāri lakkhaṇarūpāni ca lakkhaṇāni nāma lakkhiyanti etena lakkhitabbā dhammāti katvā. Asaṅkhatadhātunibbānaṃ nāma vānaṃ vuccati taṇhā, tato nikkhantanti katvā. Paricchedarūpaṃ itthipurisādighaṭapaṭādayo sabba vohāratthā ca paññatti nāma paññāpiyati pakārena ñāpiyatīti katvā. Ettha ca saṅkhāranibbānāni paramatthadhammā honti. Vikārādīsu pana vikāralakkhaṇāni paññattivisesattā visuṃ vuttāni. Imehi dvīhi vinimuttā pana paricchedarūpā sabbavohāratthā paññattīti vuttāti veditabbā. **Apadāna aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘sabbaṃ atītādibhedaṃ hatthāmalakaṃ viya jānātīti sabbaññū’’ti vuttaṃ.

Sabbaññūti ca kamasabbaññū, sakiṃ sabbaññū, satatasabbaññū, satti sabbaññū, ñātasabbaññū cāti pañcavidhā hoti sabbaññū. Tattha yathākkamaṃ sabbaṃ jānanadhammo kamasabbaññū nāma. Ekāvajjanena javanavārena jānitabbaṃ catusaccadhammaṃ jānanadhammo sakiṃsabbaññū nāma. Cakkhuviññāṇādīnaṃ niyatārammaṇattaṃ jānanadhammo satatasabbaññū nāma. Ekappahārena sabbadhammaṃ jānanasamattho dhammo sattisabbaññū nāma. Āvajjanābhedena jānitabbaṃ sabbadhammaṃ jānanadhammo ñātasabbaññū nāma. Tesu ca sakiṃ sabbaññū sattisabbaññūvasena dve dhammā maggañāṇāniyeva. Tadavasesā sabbaññutañāṇāni honti. Taṃ sabbaññuṃ.

Munindanti ettha munisaddassa attho heṭṭhā vuttoyeva. Munīnaṃ indo issaro munindo, taṃ munindaṃ ahaṃ vandāmīti sambandhoti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Pātodayaṃ pageva udayaṃ uggataṃ, bāladivākaraṃva navuggatasūriyamāṇavoiva, yatīnaṃ bhikkhūnaṃ majjhe sirīhi bāttiṃsamahāpurisalakkhaṇā sītyānubyañjanasampattisaṅkhātehi sirīhi lalitaṃ vilāsitaṃ, puṇṇindusaṅkāsamukhaṃ puṇṇacandena sadisaṃ ānanavantaṃ, anejaṃ nittaṇhaṃ, lokadhammehi aniñjanaṃ vā, sabbaññuṃ sabbadhamma vijānantaṃ, munindaṃ buddhaṃ sakkaccaṃ tīhi dvārehi ahaṃ vandāmīti.

Pañcamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

6. Upetapuñño varabodhimūle,
Sasenamāraṃ sugato jinitvā;
Abojjhi bodhiṃ aruṇodayamhi,
Namāmi taṃ mārajinaṃ abhaṅgaṃ.

6. Evaṃ pañcamagāthāya munindaṃ vanditvā idāni mārajinaguṇena thomitvā vanditukāmo **upetapuñño** tyādigāthamāha. Ayaṃ pana ja ta ja gaṇa dvigaruyuttattā ekādasakkharehi lakkhitā upendavajirāgāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘upādikā sāva jatā jagā go’’ti. Tassattho, yassaṃ paṭipādaṃ jatā jagaṇa tagaṇā ca jagā jagaṇagarū ca go garu ca ce siyā, sāva sāgāthāeva upādikā upasaddādikā indavajirāgāthā nāmāti.

Upetapuñño yo sugato varabodhimūle sasena māraṃ jinitvā aruṇodayamhi bodhiṃ abojjhi mārajinaṃ abhaṅgaṃ, taṃ sugataṃ ahaṃ namāmīti sambandho. Tattha **upetapuñño**ti sampannadānasīlādipāramīpuññavā. Dānasīlādi pāramīpuññena samannāgato vā. Dānasīlādipāramīpuññena upeto samupeto upagato samupagato sampanno samannāgatoti attho. Ayaṃ panettha vacanattho, upanno sampanno hutvā eti gacchati pavattatīti upetaṃ, puññaṃ.

Upapubbaidhātu gatiyaṃ ta. Punāti attano kārakanti puññaṃ, pāramīpuññaṃ labbhati. Pudhātu pīṇane sodhane vā ṇyo. Tassa ño. Tattha attano kārakanti punappunaṃ pavattiyā sacittasantatiñca saṃjanitapaṇītarūpavisaṭena sanissaya rūpasantatiñca punāti pīṇeti sodheti vāti attho. Ayaṃ **paṭisambhidāmaggagaṇṭhipade** vutto. Pūreti ajjhāsayanti vā puññaṃ. Pūradhātu ṇya. Yo puggalo puññaṃ karoti tassa ajjhāsayaṃ pūretīti attho.

Atha vā pujjañca bhavaṃ nibbattetīti puññaṃ. Nibbattitaddhitāyaṃ. Pūja padaṃ ṇyapaccayo. Yo puññaṃ karoti, tassa pūjitabbaṃ bhavaṃ pavattetīti attho. Tena vuttaṃ **sammohavinodanī aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘punāti attano kārakaṃ pūreti cassa ajjhāsayaṃ pujjañca bhavaṃ nibbattetīti puñño’’ti. **Mūlaṭīkāyañca** ‘‘punātīti sodheti apuññaphalato dukkhasaṃkilesato ca hitajjhāsayena puññaṃ karotīti taṃ nipphādanena kārakassajjhāsayaṃ pūretīti puñño. Pūrako pujjanibbattako ca niruttilakkhaṇena puññoti veditabbo’’ti vuttaṃ. **Visuddhimaggamahāṭīkāyañca-** ‘‘punāti attano santānaṃ apuññaphalato dukkhasaṃkilesato ca visodhetīti puññaṃ. Hitasukhajjhāsayena puññaṃ karotīti taṃnipphādanena kārakassa ajjhāsayaṃ pūreti, pujjabhavaṃ nibbattetīti vā puññaṃ. Iti pūrako pujjanibbattako ca niruttinayena puññanti veditabbo’’ti vuttaṃ. Upetaṃ sampannaṃ puññaṃ pāramīpuññaṃ yassa soti upetapuñño, sugato labbhati.

Varabodhimūleti uttamassa bodhirukkhassa samīpe. Tattha **varo**ti varitabbo patthitabbo icchitabboti vā varo. **Bodhimūle**ti ettha bodhīti vuccati rukkhopi, maggopi, sabbaññutañāṇampi, nibbānampi. Tattha hi bodhirukkhamūle paṭhamābhi sambuddhoti ca, antarā ca bodhiṃ antarā ca gayanti ca āgataṭṭhāne rukkho. Bodhīti vuccati catūsu maggesu ñāṇanti āgataṭṭhāne maggo. Pappoti bodhiṃ varabhūri medhasoti āgataṭṭhāne sabbaññutañāṇaṃ. Patvāna bodhiṃ amataṃ asaṅkhatanti āgataṭṭhāne nibbānaṃ bodhīti vuccati. Idha pana bodhirukkhoti adhippeto. Ayaṃ pana tesaṃ vacanattho. Bujjhati abujjhi bujjhissati cattāri ariyasaccāni sabbaṃ ñeyyadhammampi etthāti bodhi, bodhirukkho. Budhadhātu ṇi. Bujjhati cattāri saccānīti bodhi, maggo. Bujjhati sabbañeyyadhammanti bodhi, sabbaññutañāṇaṃ. Ariyena bujjhitabbanti bodhi, nibbānaṃ labbhati. Varo uttamo bodhirukkhoti varabodhi, tassa mūlaṃ samīpaṃ varabodhimūlaṃ, tasmiṃ.

Sasenamāranti saha senāya pavattaṃ mārarājaṃ. Tattha siyati bandhiyatīti senā. Sidhātu bandhaneyu. Tāya saha pavattatīti saseno, mārarājā. Anatthe niyojento guṇamāraṇena satte māretīti māro. Maradhātu ṇa. Sattānaṃ kusalaṃ māreti vināsetīti vā māro. Saseno ca so māro cāti sasenamāro, mārarājā. Taṃ. Jinitvāti pade kammaṃ. Upetapuñño yo sugatoti sambandho. Sugatasaddassa attho heṭṭhā vuttoyeva.

Jinitvāti visākhapuṇṇamiyaṃ buddhadine anatthaṅgateyeva sūriye pāramīpuññatejena vijayitvāti attho. **Abojjhī**ti paṭivijjhi adhigami vā. **Bodhi**nti anuttaraṃ sammā sambodhiṃ, arahattamaggasabbaññutañāṇanti attho. Sabbaññuta ñāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutañāṇaṃ bodhīti vuccati. Taṃ bodhiṃ.

Aruṇodayamhīti aruṇaudayamhīti padacchedo. Aruṇuggamanavelāyanti attho. Tattha āsamantato ālokaṃ karonto unati gacchatīti aruṇo. Āpubbaunadhātu gatimhi ṇa. Ākārassa rasso. Rakārāgamo. Nassa ṇo. Sūriyassa udayato pubbe uggataraṃsi aruṇo nāmāti attho. Vuttañhi dasakanipāta **aṅguttarapāḷiyaṃ** ‘‘sūriyassa bhikkhave udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ yadidaṃ aruṇuggaṃ, evameva kho bhikkhave kusalānaṃ dhammānaṃ etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ yadidaṃ sammādiṭṭhī’’ti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ **abhidhānappadīpikāyaṃ** ‘‘sūrassodayato pubbu, ṭṭhitaraṃsi siyāruṇo’’ti. **Abhidhānappadīpikāṭīkāyaṃ** pana ‘‘aruṇavaṇṇatāya arati gacchatīti aruṇo’’ti vuttaṃ. Udeti uggacchatīti udayo, sūriyo. Udidhātu a. Udayassa sūriyassa aruṇo uggataraṃsīti aruṇodayo. Tassaṃ aruṇuggamanavelāyaṃ. Bodhiṃ abojjhīti sambandho.

Bhagavā hi visākhapuṇṇamiyaṃ anatthaṅgateyeva sūriye mārabalaṃ vidhametvā cīvarūpari patamānehi bodhirukkhaṅkarehi rattapavāḷapallavehi viya pūjayamāno rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomaṃ manasikaritvā ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā mahāvajirañāṇasaṅkhātaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā maggapaṭipāṭiyā adhigatena catutthamaggañāṇena sabbakilese khepetvā yadā aruṇo uggamissati, tadā sabbaññutañāṇādisabba buddhaguṇe paṭivijjhi adhigamīti vuttaṃ hoti.

Mārajinanti pañcamārānaṃ vijitāviṃ. Devaputta kilesābhi saṅkhārakhandhamaccusaṅkhāte pañcamāre jināti ajini jinissatīti mārajino, sugato. Devaputtakilesābhisaṅkharasaṅkhataṃ mārattayaṃ jināti ajini, khandhamaccusaṅkhataṃ māradvayaṃ avassaṃ jinissatīti attho. Yadi evaṃ kasmā vijitāvinti vuttanti. Aviraddhaṃ ekantena jiyamānattāti. **Abhaṅga**nti sasenamārassa bhañjituṃ viddhaṃsituṃ asamatthaṃ. Yassa kassaci bhañjituṃ viddhaṃsituṃ asamatthaṃ vā. Tatrāyaṃ vacanattho. Mārena yena kenaci bhañjituṃ na sakkotīti abhaṅgo, tena vā na bhañjiyati na viddhaṃsiyatīti abhaṅgo, sugato. Napubba bhanjadhātu ta. Tassa dhātvantena gakārādeso. Atha vā bhanjati viddhaṃsatīti bhaṅgo, māro. Yo koci vā. Natthi bhaṅgo māro yo koci vā yassāti abhaṅgo, sugato. Taṃ abhaṅgaṃ. **Ta**nti sugataṃ. Mārajinaṃ abhaṅgaṃ taṃ sugataṃ ahaṃ namāmīti sambandho.

Imissaṃ pana gāthāyaṃ **ekanipātajātakaṭṭhakathāyaṃ, apadānaṭṭhakathāyañca** āgatanayena buddhassa māravijayādiṃ sotujanānaṃ bahussutatthaṃ saṅkhepena veditabbaṃ. Bodhi satto hi mahāsampattiṃ anubhavitvā hatthagataṃ cakkavattirajjaṃ kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaṭṭetvā ekūnatiṃsavasse āsaḷhipuṇṇamāya uttarasaḷhanakkhattena yutte mahābhinikkhamaṃ nikkhamitvā anomanadītīre ghaṭīkārabrahmunā dinnaṃ arahatta dhajabhūtaṃ aṭṭhaparikkhāraṃ paṭiggahetvā nivāsetvā samaṇapabbajjaṃ katvā chabbassāni dukkarakārikaṃ caritvā nigrodharukkhamūle senanigame senakuṭumbikassa dhītarāya sujātāya saha satasahassagghiyā suvaṇṇapātiyā dinnaṃ sabbaṃ appodakaṃ madhupāyāsaṃ ekaṭṭhitālapakkappamāṇaṃ ekūnapaññāsālopaṃ paribhuñjitvā sāyanhasamaye devatāhi alaṅkatena maggena bodhirukkhābhimukho gacchante antaramagge sotthiyena nāma tiṇahārakena dinnaṃ aṭṭhamuṭṭhikatiṇaṃ gahetvā bodhimaṇḍaṃ āruyha idaṃ ṭhānaṃ sabbabuddhānaṃ avijahitaṃ acalaṭṭhānaṃ kilesabhañjanaṭṭhānanti ñatvā tāni tiṇāni agge gahetvā cālesi. Tāvadeva cuddasahattho pallaṅko ahosi. Tānipi tiṇāni tathārūpena saṇṭhānena santhariṃsu saṇṭhahiṃsu vā. Yathārūpaṃ sukusalopi vicittakāro vā potthatāro vā ālikhitumpi samattho natthi. Bodhi satto bodhikhandhaṃ piṭṭhito katvā puratthābhimukho daḷhamānaso hutvā –

> ‘‘Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasussatu;
> Upasussatu nisesaṃ, sarīre maṃsalohita’’nti.

Na tveva sammāsambodhiṃ apatvā imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmīti asanisatasannipātenapi abhejjarūpaṃ taṃ pallaṅkaṃ abhañjitvā nisīdi. Tasmiṃ samaye māro devaputto siddhatthakumāro ‘‘mayhaṃ vasaṃ atikkamitukāmo, na dāni assa atikkamituṃ dassāmī’’ti mārabalassa santikaṃ gantvā etamatthaṃ ārocetvā māraghosanaṃ nāma ghosāpetvā mārabalaṃ ādāya nikkhami. Sā mārasenā mārassa purato dvādasa yojanā honti. Dakkhiṇato ca vāmato ca dvādasa yojanā. Pacchato cakkavāḷapariyantaṃ katvā ṭhitā, uddhaṃ navayojanubbedhā. Yassā unnādantiyā unnādasaddo yojanasahassato paṭṭhāya pathavīundriyasaddo viya suyyati. Atha māro devaputto diyaḍḍhayojanasatikaṃ girimekhalaṃ nāma hatthiṃ abhirūhitvā bāhusahassaṃ māpetvā nānāvudhāni aggahesi. Avasesāyapi māraparisāya dve janā ekasadisaṃ āvudhaṃ na gaṇhiṃsu. Nānappakāravaṇṇā nānappakāra mukhā hutvā mahāsattaṃ ajjhottharamānā āgamaṃsu.

Dasasahassacakkavāḷadevatā pana mahāsattassa thuti yo vadamānā aṭṭhaṃsu. Sakko devarājā vijayuttarasaṅkhaṃ dhamamāno aṭṭhāsi. So kira saṅkho vīsahatthasatiko hoti. Sakiṃ vātaṃ gāhāpetvā dhamanto cattāro māse saddaṃ karitvā nissaddo hoti. Mahākāḷanāga rājā atirekapadasatena vaṇṇaṃ vadanto aṭṭhāsi. Mahābrahmā setacchattaṃ dhārayamāno aṭṭhāsi. Māra bale pana bodhimaṇḍalaṃ upasaṅkamante tesaṃ ekopi ṭhātuṃ nāsakkhi. Sammukha sammukhaṭṭhāneneva palāyiṃsu. Kāḷo nāma nāgarājā pathaviṃ nimujjitvā pañcayojanasatikaṃ mantirakanāgabhavanaṃ gantvā ubhohi hatthehi mukhaṃ pidahitvā nipanno. Sakko vijayuttarasaṅkhaṃ piṭṭhiyaṃ katvā cakkavāḷamukha vaṭṭiyaṃ aṭṭhāsi. Mahābrahmā setacchattaṃ koṭiyaṃ gahetvā brahmalokameva agamāsi. Ekadevatāpi ṭhātuṃ samattho nāma nāhosi. Mahāpuriso ekakova nisīdi. Māropi attano parisaṃ āha ‘‘tāta suddhodanaputtena siddhatthena sadiso añño puriso nāma natthi, mayaṃ sammukhā yuddhaṃ dātuṃ na sakkhissāma, pacchā bhāgena dassāmā’’ti.

Mahāpurisopi tīṇi passāni oloketvā sabbadevatānaṃ palāyitattā suññāni addasa. Puna uttarapassena mārabalaṃ ajjhottharamānaṃ disvā ‘‘ayaṃ ettako jano maṃ ekakaṃ sandhāya mahantaṃ vāyāmaṃ karoti, imasmiṃ ṭhāne mayhaṃ mātā vā pitā vā bhātā vā añño koci ñātako vā natthi, imā pana dasa pāramiyova mayhaṃ dīgharattaṃ puttaparijanasadisā, tasmā mayā pāramiyova phalakaṃ katvā pāramisattheneva paharitvā ayaṃ balakāyo mayā viddhaṃsetuṃ vaṭṭatī’’ti dasa pāramiyo āvajjamāno nisīdi.

Atha māro devaputto eteneva siddhatthaṃ palāpessāmīti vātamaṇḍalaṃ samuṭṭhāpesi. Taṅkhaṇaññeyeva puratthimā dibhedā vātā samuṭṭhahitvā aḍḍhayojanaekayojana dviyojanatiyojanappamāṇāni pabbatakūṭāni padāletvā vanagaccharukkhādīni uddhaṃ mūlāni katvā sāmantā gāmanigame cuṇṇavicuṇṇaṃ kātuṃ samatthāpi mahāpurisassa puññatejena mahānubhāvena bodhisattaṃ patvā cīvarakaṇṇamattampi cāletuṃ nāsakkhiṃsu. Tato udakena ajjhottharitvā māressāmāti mahāvassaṃ samuṭṭhāpesi. Tassānubhāvena uparūpari satapaṭalasahassapaṭalādibhedā vaḷāhakā uṭṭhahitvā vassiṃsu. Vuṭṭhidhārāvegena pathavī bhinnā ahosi. Vanarukkhādīnaṃ uparibhāgena mahāmegho āgantvā mahā sattassa cīvare ussāvabinduggahaṇamattampi temetuṃ nāsakkhi. Tato pāsāṇavassaṃ samuṭṭhāpesi. Mahantāni pabbatakūṭāni dhūmāyantāni pajjalantāni ākāsenāgantvā bodhisattassa pādamūle dibbamālāguḷabhāvaṃ āpajjiṃsu. Tato paharavassaṃ samuṭṭhāpesi. Ekatodhārā ubhatodhārā asisattikhurappādayo dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā bodhisattaṃ patvā dibbapupphāni ahesuṃ. Tato aṅgāravassaṃ samuṭṭhāpesi. Kiṃsukavaṇṇā aṅgārā ākāsenāgantvā bodhisattassa pādamūle dibba pupphāni hutvā vikiriṃsu. Tato kukkuḷavassaṃ samuṭṭhāpesi. Accuṇho aggivaṇṇo kukkuḷo ākāsenāgantvā bodhisattassa pādamūle dibbacandanacuṇṇaṃ hutvā nipatati. Tato vāḷukavassaṃ samuṭṭhāpesi. Atisukhumavāḷikā dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā bodhisattassa pādamūle dibbapupphāni hutvā nipatiṃsu. Tato kalalavassaṃ samuṭṭhāpesi. Taṃ kalalavassaṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ ākāse nāgantvā bodhisattassa pādamūle dibbavilepanaṃ hutvā patati. Tato iminā bhiṃsetvā siddhatthaṃ palāpessāmīti andhakāraṃ samuṭṭhāpesi. Taṃ caturaṅgasamannāgataṃ andhakāraṃ viya mahātamaṃ hutvā bodhisattaṃ patvā sūriyappabhā vihataṃ viya antaradhāyati.

Evaṃ māro imāhi navahi vātavassapāsāṇapaharaaṅgāra kukkuḷavāḷuka kalalaandhakāravuṭṭhīhi bodhisattaṃ palāpetuṃ asakkonto ‘‘kiṃ bhaṇe tiṭṭhatha imaṃ siddhatthakumāraṃ gaṇhatha hanatha palāpethā’’ti parisaṃ āṇāpetvā sayampi girimekhalassa hatthino khandhe nisinno cakkāvudhaṃ ādāya bodhisattaṃ upasaṅkamitvā ‘‘siddhattha uṭṭhāhi etasmā pallaṅkā, nāyaṃ tumhākaṃ pāpuṇāti, mayhaṃeva pāpuṇātī’’ti āha. Mahāsatto tassa vacanaṃ sutvā avoca ‘‘māra neva tayā dasapāramiyo pūritā, na upapāramiyo na paramattha pāramiyo nāpi pañcamahāpariccāgā pariccattā na ñātatthacariyā na lokatthacariyā na buddhatthacariyā pūritā, sabbā tā mayāyeva pūritā, tasmā nāyaṃ pallaṅko tuyhaṃ pāpuṇāti, mayhameva pāpuṇātī’’ti. Māro kuddho kodhavegaṃ asahanto mahāpurisassa cakkāvudhaṃ vissajjesi. Taṃ tassa dasapāramiyo āvajjantassa uparibhāge mālāvitānaṃ hutvā aṭṭhāsi. Taṃ kira khuracakkāvudhaṃ aññadā tena kuddhena vissaṭṭhaṃ ekaghanapāsāṇa thambhe vaṃsakaḷīre viya chindantaṃ gacchati. Idāni pana tasmiṃ mālāvitānaṃ hutvā ṭhite avasesā māraparisā idāni pallaṅkato vuṭṭhāya palāyissatīti mahantamahantāni selakūṭāni vissajjesuṃ. Tānipi mahāpurisassa pāramiyo āvajjantassa mālāguḷabhāvaṃ āpajjitvā bhūmiyaṃ patiṃsu.

Devatā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitā gīvaṃ pasāretvā sīsaṃ ukkhipitvā ‘‘naṭṭho vata bho siddhatthakumārassa rūpaggappatto attabhāvo, kiṃ nu kho karissatī’’ti olokenti. Tato mahāpuriso pūritapāramīnaṃ bodhisattānaṃ abhi sambujjhanadivase pattapallaṅko mayhaṃva pāpuṇātīti vatvā ṭhitaṃ māraṃ āha ‘‘māra tuyhaṃ dānassa dinnabhāve ko sakkhī’’ti. Māro ‘‘ettakā janā sakkhino’’ti māra balābhimukhaṃ hatthaṃ pasāreti. Tasmiṃ khaṇe māraparisāya ‘‘ahaṃ sakkhī ahaṃ sakkhī’’ti pavattasaddo pathavīundriyasaddasadiso ahosi. Atha kho māro mahāpurisaṃ āha ‘‘siddhattha tuyhaṃ dānassa dinnabhāve ko sakkhī’’ti. Mahāpuriso ‘‘tuyhaṃ tāva dānassa dinnabhāve sacetanā sakkhino. Mayhaṃ pana imasmiṃ ṭhāne sacetano koci sakkhī nāma natthi. Tiṭṭhatu tāva me avasesattabhāvesu dinnadānaṃ, vessantarattabhāve pana ṭhatvā mayhaṃ sattasattaka mahādānassa dinnabhāve acetanāpi ghanamahāpathavī sakkhī’’ti cīvaragabbhantarato dakkhiṇahatthaṃ nīharitvā vessantarattabhāve mayhaṃ sattasattakamahādānassa dinnabhāve tvaṃ sakkhi na sakkhīti mahāpathaviyābhimukhaṃ hatthaṃ pasāresi. Mahā pathavī ‘‘ahaṃ te dānassa sakkhī’’ti viravasahassena viravasatasahassena mārabalaṃ avattharamānā viya unnadi.

Tato mahāpurise dinnaṃ te siddhattha mahādānaṃ uttama dānanti vessantaradānaṃ sammasante diyaḍḍhayojanasatiko girimekhalo hatthī jāṇukehi patiṭṭhāsi. Māraparisā disāvidisā palāyiṃsu. Dve ekamaggena gatā nāma natthi. Sīsābharaṇāni ceva vatthābharaṇāni ca pahāya sammukha sammukhaṭṭhāne disāvidisāhiyeva palāyiṃsu. Tato devasaṅgho palāyamānaṃ mārabalaṃ disvā mārassa parājayo jāto. Siddhatthakumārassa jayo. Jayapūjaṃ karissāmāti nāgā nāgānaṃ, supaṇṇā supaṇṇānaṃ, devatā devatānaṃ, brahmāno brahmānaṃ pesetvā gandhamālādi hatthā mahāpurisassa santikaṃ bodhipallaṅkaṃ āgamaṃsu. Evaṃ gatesu ca panetesu –

‘‘Jayo hi buddhassa sirīmato ayaṃ,
Mārassa ca pāpimato parājayo;
Ugghosisuṃ bodhimaṇḍe pamoditā,
Jayaṃ tadā nāgagaṇā mahesino.

Jayo hi buddhassa sirīmato ayaṃ,
Mārassa ca pāpimato parājayo;
Ugghosisuṃ bodhimaṇḍe pamoditā,
Jayaṃ tadā supaṇṇasaṅghā mahesino.

Jayo hi buddhassa sirīmato ayaṃ,
Mārassa ca pāpimato parājayo;
Ugghosisuṃ bodhimaṇḍe pamoditā,
Jayaṃ tadā devagaṇā mahesino.

Jayo hi buddhassa sirīmato ayaṃ,
Mārassa ca pāpimato parājayo;
Ugghosisuṃ bodhimaṇḍe pamoditā,
Jayaṃ tadā brahmagaṇāpi tādino’’ti.

Avasesesu dasasu cakkavāḷasahassesu devatā mālāgandhavilepanehi ca pūjayamānā nānappakāra thutiyo ca vadamānā aṭṭhaṃsu. Evaṃ anatthaṅgateyeva sūriye mahāpuriso mārabalaṃ vidhametvā cīvarūpari pata mānehi bodhirukkhaṅkurehi rattapavāḷapallavehi viya pūjayamāno paṭhamayāme pubbenivāsañāṇaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāme paṭicca samuppāde ñāṇaṃ otāresi. Athassa dvādasapadikaṃ paccayā kāraṃ vaṭṭavivaṭṭavasena anulomato paṭilomato sammasantassa dasasahassilokadhātu udakapariyantaṃ katvā dvādasakkhattuṃ sampakampi. Mahāpurisena pana dasasahassi lokadhātuṃ unnādetvā aruṇuggamanavelāyaṃ sabbaññuta ñāṇaṃ paṭivijjhīti vuttaṃ hoti. Idha pana vuttāvasesaṃ tāsu ca oloketvā gahetabbanti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Upetapuñño sampanna dānādipāramīpuññavā dānādipāramīpuññena sampanno vā, yo sugato varabodhimūle uttamassa bodhirukkhassa samīpe, sasenamāraṃ senāya saha pavattaṃ mārarājaṃ, jinitvā pāramīpuññatejena vijayitvā, aruṇodayamhi visākhapuṇṇamiyaṃ aruṇuggamanavelāyaṃ, bodhiṃ arahattamaggañāṇa sabbaññutañāṇasaṅkhātaṃ bodhiṃ, abojjhi paṭivijjhi adhigami vā, mārajinaṃ pañcamārānaṃ vijitāviṃ, abhaṅgaṃ sasenamāro yo koci vā bhindituṃ asamatthaṃ taṃ sugataṃ ahaṃ namāmīti.

Chaṭṭhamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

7. Rāgādi chedāmalañāṇakhaggaṃ,
Satīsamaññāphalakābhigāhaṃ;
Sīloghalaṅkāravibhūsitaṃ taṃ,
Namāmibhiññāvaramiddhupetaṃ.

7. Evaṃ chaṭṭhamagāthāya sugataṃ vanditvā idāni arahatta maggañāṇādīhi catūhi guṇehi thomitvā vanditukāmo **rāgādi**tyādigāthamāha. Ayaṃ pana indavajira upendavajira gāthādvayassa lakkhaṇassa missakattā ekādasakkharehi lakkhitā upajātigāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘anantarodīritalakkhaṇā ce, pādāvimissā upajātiyo tā’’ti. Tassattho. Yassā vuttiyā anantaro dīritalakkhaṇā anantare udīritaṃ vuttaṃ indavajiropenda vajiragāthānaṃ lakkhaṇavantā pādā vimissā saṃsaṭṭhā ce bhavanti, tā vuttiyo upajātiyo nāmāti.

Tattha **rāgādichedāmala ñāṇakhagga**nti ettha rāgaādicheda amalañāṇakhaggantipadacchedo. Rāgādikilesaṃ chindantaṃ malavira hitaṃ arahattamaggañāṇasaṅkhātaṃ asivantanti attho. Tatrāyaṃ vacanattho. Rūpādīsu rañjatīti rāgo. Ranjadhātu rāge ṇa. Rāgo ādi yesanteti rāgādayo, kilesā. Te chindatīti rāgādichedaṃ, arahattamaggañāṇaṃ. Apāyaṃ malati dhāretīti malaṃ, rāgādi. Atha vā malati saṃkilissati etenāti malaṃ. Maladhātu saṃkilesane a. Malato virahitaṃ amalaṃ, ñāṇaṃ. Cattāri saccāni jānāti paṭivijjhatīti ñāṇaṃ, arahattamaggañāṇaṃ. Rāgādichedañca amalañca taṃ ñāṇañcāti rāgādichedāmalañāṇaṃ. Rukkhādiṃ khaggati chindati etenāti vā khaggaṃ, pakatiasi. Khaggaṃ viyāti khaggaṃ, ñāṇaṃ. Rāgādichedāmalañāṇasaṅkhataṃ khaggaṃ yassa soti rāgādichedāmalañāṇakhaggo, buddho. Rāgādikilesaṃ chindantena malavira hitena aggamaggañāṇasaṅkhatena asinā samannāgatoti attho. Taṃ.

Satīsamaññā phalakābhigāhanti ettha satisamaññāphalaka abhigāhantipadacchedo. Sammāsatināmikaṃ phalakaṃ daḷhagāha kanti attho. Tatrāyaṃ vacanattho. Saraṇaṃ sati, sarati sampayuttadhammā etāyāti, saratīti vā sati. Saradhātuti. Atha vā pamādaṃ sarati hiṃsatīti sati, sammāsati. Saradhātu hiṃsāyaṃti. Sammā ājānāti etāyāti samaññā, satiiti samaññā satisamaññā, asiādisatthaṃ phalati nivāretīti phalakaṃ, kheṭakaṃ. Phaladhātu nivāraṇe ṇvu. Satisamaññaṃ phalakaṃ abhidaḷhaṃ gaṇhatīti satisamaññāphala kābhigāho, buddho labbhati. Yathā hi senāya phalakaṃ asiādisatthaṃ rakkhati, evaṃ satisaṃvaro cakkhādi dvāresu rūpādiārammaṇaṃ pavisituṃ adatvā rakkhati. Tasmā bhagavā satidhammo sabbākusalānaṃ rakkhakattā sabbakusala dhammānaṃ upakārattā sabbatthānaṃ sādhakattā ca satiphalakaṃ daḷhaṃ gaṇhatīti vuttaṃ hoti. Vuttañhi ‘‘ye keci kusalā dhammā, sabbe te appamādamūlakā appamādasamosaraṇā, appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyatī’’ti ca. ‘‘Satiṃ khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmī’’ti ca.

Sīloghalaṅkāravibhūsitanti sīlaoghaalaṅkāra vibhū sitanti padacchedo. Visuddhasīlānaṃ samūhasaṅkhātena alaṅkārena vibhūsitanti attho. Tattha sīlanti lokuttara sīlaṃ. Tassa attho heṭṭhā vuttoyeva. Taṃ pana cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlañcāti catubbidhaṃ hoti. Tattha cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātā dīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. Cetasikasīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Saṃvaro sīlanti ettha saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, sati saṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaro cāti pañcavidho hoti, sabbametaṃ saṃvaro sīlaṃ nāma. Avītikkamo sīlaṃ nāma samādinnasīlassa kāyikavācasiko anatikkamoti. Vuttañhetaṃ **paṭisambhidāyaṃ** ‘‘kiṃsīlanticetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīla’’nti. Idha pana avītikkamo sīlaṃ nādhippetaṃ. Kasmā. Bhagavato samādinnasikkhāpadassa abhāvato. Buddhānañhi sikkhāpadaṃ nāma natthīti. **Ogho**ti samūho. Oghasaddo hi samūhavācako. Tena vuttaṃ **abhidhānappadīpikāyaṃ** –

> ‘‘Samūho gaṇasaṅghātā, samudāyo ca sañcayo;
> Sandoho nivaho ogho, visaro nikaro cayo’’tyādi.

Avahanati gacchati pavattati avayavaṃ etthāti ogho, samūho. Avapubbahanadhātu gatimhi ṇo. Avassa o, hanassa gho. **Abhidhānappadīpikāṭīkāyaṃ** pana ‘‘avayavaṃ katvā byāpiyati gacchatīti ogho’’ti vuttaṃ. Sīlānaṃ ogho samūho sīlogho. **Alaṅkāro**ti piḷandhano. Alaṃ vibhusaṃ taṃ samaṅgīpuggalaṃ karoti anenāti alaṅkāro, sīlaṃ. Alaṃsaddūpapadakaradhātu ṇo. Sīlogho eva alaṅkāro sīloghālaṅkāro, tena vibhū siyatīti sīloghalaṅkāravibhūsito, buddho. Tena pana aññehi asādhāraṇena lokuttarasīlālaṅkārena vibhūsito. Na cīvarādinālaṅkārenāti attho. Sīlālaṅkārena hi sadiso alaṅkāro nāma natthi. Taṃ sīloghalaṅkāravibhūsitaṃ.

Namāmibhiññāvaramiddhupetanti ettha namāmi abhiññāvaraṃ iddhi upetanti padacchedo. Tattha namāmīti vandāmi. Abhiññāvaramiddhupetanti abhiññāsaṅkhātāya uttamāya iddhiyā samannāgatanti attho. Abhivisesena jānātīti abhiññā, chabbidhaṃ ñāṇaṃ. Tañhi iddhividhadibbasota paracitta vijānana pubbenivāsānussati cutūpapāta āsavakkhaya ñāṇavasena chabbidhaṃ hoti. Tattha iddhividhañāṇanti ekopi hutvā bahudhā hotītiādinayappavatte iddhividhe jānana ñāṇaṃ. Dibbasotañāṇanti dūrasantikādibhedasaddārammaṇāya dibbasotadhātuyā jānanañāṇaṃ. Paracittavijānanañāṇanti parasattānaṃ cittaparicchedassa vijānanañāṇaṃ. Pubbenivāsā nussatiñāṇanti attasantāne vutthavasena ceva gocara nivāsavasena ca pubbe atītabhavesu khandhādīnaṃ anussaraṇa satiyā sampayuttaṃ ñāṇaṃ. Cutūpapātañāṇanti sattānaṃ cutiyañca upapāte ca jānanañāṇaṃ. Ettha ca aṭṭhakathāsu cutūpapātañāṇaṭṭhāne tassa sādhakattā dibbacakkhuñāṇanti vuttaṃ. Āsavakkhayañāṇanti saccaparicchedassa jānanaṃ arahatta maggañāṇanti. Varanti uttamaṃ. Iddhīti ijjhanaṃ samijjhanaṃ. Ijjhati samijjhatīti vā iddhi. Idhadhātuti. Abhiññāsaṅkhātāya varāya iddhiyā upeto samupeto samannāgatoti abhiññāvaramiddhupeto, buddho. Taṃ abhiññāvaramiddhupetaṃ. Taṃ buddhaṃ ahaṃ namāmīti sambandho.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Rāgādichedāmalañāṇa khaggaṃ rāgādikilesaṃ chindantaṃ malavirahitaṃ arahattamaggañāṇa saṅkhātaṃ asivantaṃ, satīsamaññāphalakābhigāhaṃ sammā satināmikaṃ phalakaṃ daḷhagahaṇaṃ, sīloghalaṅkāravibhūsitaṃ sīlānaṃ samūhasaṅkhātena alaṅkārena vibhūsitaṃ, abhiññā varamiddhupetaṃ abhiññāsaṅkhātāya varāya uttamāya iddhiyā upetaṃ samupetaṃ samannāgataṃ taṃ buddhaṃ ahaṃ namāmīti.

Sattamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

8. Dayālayaṃ sabbadhi dukkaraṃ karaṃ,
Bhavaṇṇavātikkamamaggataṃ gataṃ;
Tilokanāthaṃ susamāhitaṃ hitaṃ,
Samantacakkhuṃ paṇamāmi taṃmitaṃ.

8. Evaṃ sattamagāthāya buddhaṃ vanditvā idāni mahākaruṇā dīhi navahi guṇehi thomitvā vanditukāmo **dayālaya**ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana ja ta ja ragaṇehi yuttattā dvādasakkharehi lakkhitā catupādantayamakā vaṃsaṭṭhagāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘vadanti vaṃsaṭṭhamidaṃ jatā jarā’’ti. Tassattho, yassaṃ paṭipādaṃ jatā jataganā ca jarā jaragaṇā ca ce bhavanti, idaṃ vuttaṃ vaṃsaṭṭhaṃ vaṃsaṭṭhagāthā nāmāti munayo isayo vadantīti.

Tattha **dayālaya**nti mahākaruṇāya ca, mettāya ca ādhāraṃ. Dayāsaddo hi karuṇāya ca, mettāya ca vattati. Adayāpannoti ettha hi karuṇāya vattati. Nikkaruṇikataṃ āpannoti attho. Dayāpannoti ettha mettāya mettacittataṃ āpannoti attho. Idha pana tadubhayampi vaṭṭati. Tasmā dayā ca dayā ca dayāti saddasarūpekaseso kātabbo. Vacanattho panettha evaṃ veditabbo. Dayati hiṃsati kāruṇikanti dayā, mahākaruṇā. Dayadhātu hiṃsāyaṃ a. Yā karuṇā yāva yathādhippetaṃ parassa hitanipphattiṃ na pāpuṇāti, tāva kāruṇikaṃ hiṃsatīti attho. Dayati hiṃsati apaneti paradukkhanti vā dayā. Atha vā dayati attano sukhampi pahāya khedaṃ gaṇhāti sajjano etāyāti dayā, dayati anuggaṇhāti pāpajanampi etāyāti vā dayā, dayanti gaṇhanti bodhisattā sammāsambodhiṃ etāyāti vā dayā, bodhisattā buddhabhāvāya abhinīhārakaraṇa kāle hatthagatampi aggaphalaṃ chaṭṭetvā mahākaruṇāya saṃsārasāgarato satte samuddharitukāmā anassāsa karaṃ mahantaṃ saṃsāradukkhañca pacchimabhave saha amata dhātupaṭilābhena anekaguṇasamalaṅkataṃ sabbaññutañāṇañca gaṇhantīti attho. Dayati dadāti sattānaṃ abhayaṃ etāyāti dayā, mettā. Dayadhātu dāne a. Dayati gacchati vibhāgaṃ akatvā sattesu samaṃ pavattatīti dayā. Yathā udakaṃ sabbasattesu sītena samaṃ pharati rajomalañca pavāheti, evaṃ mettā pāpakalyāṇajanesu vibhāgaṃ akatvā samaṃ pavattatīti attho.

Aparo nayo. Dayanti anurakkhanti satte etāya, sayaṃ vā anuddayati anuddayamattameva vā etanti dayā, karuṇāmettā labbhanti. Tāya ālayati patiṭṭhati etthāti dayālayo, buddho. Bhagavā hi devadattādīsu virodhi sattesu ca avirodhisattesu orase rāhule ca samaṃ niccaṃ hitajjhāsayatāya mahākaruṇāya mettāya ca ṭhito, tasmā dayālayanti thometīti vuttaṃ hoti. Vuttañhetaṃ **apadānapāḷiyaṃ** –

‘‘Vadhake devadatte ca, core aṅgulimālake;
Dhanapāle rāhule ca, samacitto mahāmunī’’ti.

Sabbadhīti sabbasmiṃ attabhāve. Buddhabhāvāya abhinīhārato paṭṭhāya sabbattabhāvesūti attho. **Dukkara**nti dukkhena karitabbaṃ pañcamahāpariccāgādikammaṃ dukkhena karitabbanti dukkaraṃ, pañcamahāpariccāgādikammaṃ labbhati. Ettha ca pañcamahā pariccāgoti dhanapariccāgo, aṅgapariccāgo, puttapariccāgo, bhariyapariccāgo, jīvitapariccāgo cāti pañcavidho hoti. Tattha hatthiassa dāsidāsādi saviññāṇakassa dhanassa vā muttāmaṇirajatādi aviññāṇakassa dhanassa vā pariccāgo dhanapariccāgo nāma. Hatthapādacakkhukaṇṇanāsādisarīrāva yavassa pariccāgo aṅgapariccāgo nāma. Puttassa ca dhītuyā ca pariccāgo puttapariccāgo nāma. Bhariyāya pariccāgo bhariyapariccāgo nāma. Jīvitindriyapaṭibaddhassa sarīrassa pariccāgo jīvitapariccāgo nāma. Kiñcāpi pana dhanapariccāgā dayo dānapāramiyaṃyeva antogadhā, tathāpi pariccāga visesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca mahāpariccāgavasena visuṃ katanti adhippāyo. **Mahāpadānasuttaṭīkāyaṃ** pana ‘‘aṅgapariccāgo, nayanapariccāgo, attapariccāgo, rajjapariccāgo, puttadārapariccāgoti ime pañca mahāpariccāgā. Tatthapi kāmaṃ aṅgapariccāgādayopi dānapāramīyeva. Tathāpi pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca mahāpariccāgānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tatoyeva ca aṅgapariccāgatopi visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ. Pariccāgabhāvasāmaññepi rajjapariccāga puttadārapariccāgaggahaṇaṃ kata’’nti vuttaṃ. Taṃ dukkaraṃ. Idaṃ pana karanti etassa kammapadaṃ. **Kara**nti karontaṃ, karotīti karo, buddho. Taṃ.

Bhavaṇṇavātikkamamaggatanti ettha bhavaaṇṇavaatikkamaṃ aggatanti padacchedo. Bhavaṇṇavātikkamanti kāmarūpaarūpabhavasaṅkhatā aṇṇavā samuddato atikkantaṃ. Bhavanti sattā etthāti bhavo. Aṇṇo vuccati udakaṃ. Taṃ etasmiṃ atthīti aṇṇavā, samuddo. Bhavasaṅkhāto aṇṇavoti bhavaṇṇavā, mahāsamuddo. Bahūhi ūmivegādīhi bhayehi okiṇṇo viya tividhopi bhavo bahūhi jātijarāmaraṇādīhi dukkhabhayehi okiṇṇo hoti, tasmā bhavaṇṇavāti vuccati. Taṃ atikkamittha uttaritthāti bhavaṇṇavātikkamo, buddho. Tassa hi gambhīre mahāudakakkhandhe mahāsamudde udakaṃ abbocchinnaṃ pavattati sandatiiva tibhavasaṅkhate saṃsāre paṭisandhicutiyo abbocchinnaṃ nibbattakānaṃ diyaḍḍhasahassakilesānaṃ bodhimaṇḍe arahattamaggañāṇena asesaṃ viddhaṃsitattā tīsu bhavesu punabbhavo natthi. Tasmā buddhaṃ bhavaṇṇavātikkamanti abhitthavituṃ arahatīti vuttaṃ hoti. Taṃ bhavaṇṇavātikkamaṃ.

Aggatanti sabbasattānaṃ seṭṭhabhāvaṃ. Ayaṃ panettha aggasaddo ādikoṭikoṭṭhāsaseṭṭhesu dissati. Tathā hesa ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gatantiādīsu ādimhi dissati. Teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ parāmaseyyātiādīsu koṭiyaṃ. Anujānāmi bhikkhave vihāraggena vā pariveṇaggena vā bhājetuntiādīsu koṭṭhāse. Aggo hamasmi lokassātiādīsu seṭṭhe. Svāyamidhapi soyeva daṭṭhabbo. Devamanussānaṃ seṭṭhabhāvaṃ ajati gacchatīti aggo, buddho. Asadisaṭṭhena guṇavisiṭṭhaṭṭhena asamasamaṭṭhena ca aggo seṭṭho nāmāti attho. Atha vā dullabhapātu bhāvato acchariyamanussabhāvato bahujanahitasukhāvahato adutiyaasahāyādibhāvato ca bhagavā loke aggo seṭṭho nāmāti attho. Vuttañhi **aṅguttarapāḷiyaṃ** ‘‘yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti. Aggassa bhāvo aggataṃ. Taṃ pana gatantietassa kammapadaṃ. **Gata**nti pattaṃ, pāpuṇantanti attho.

Tilokanāthanti kāmarūpaarūpasaṅkhatānaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ paṭisaraṇaṃ. Ettha ca lokasaddassa attho heṭṭhā vuttoyeva. Tayo lokā tilokā. Nāthasaddo pana nipphannānipphannavasena duvidho hoti. Tattha anipphannanāthasaddo paṭisaraṇattho hoti saṅketavasena. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇa’’nti. Tilokānaṃ nātho paṭisaraṇoti tilokanātho, buddho. Sabbānatthaparihāra pubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāyaniratisayāya payogasampattiyā ca sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ ekapaṭisaraṇo nāmāti attho.

Nipphannanāthasaddo pana yācane, upatāpe, issariye, āsīse cāti catūsvatthesu vattati. Tattha yācane nāthati yācatīti nātho, buddho. Nāthadhātu a. So pana veneyyasatte attano hitakaraṇe yācitvāpi niyojetīti attho. Atha vā bhagavā sādhu bhikkhave bhikkhu kālena kālaṃ attasampattiṃ paccavekkheyyātiādinā sattānaṃ taṃ taṃ hitapaṭipattiṃ yācitvāpi karuṇāya samussāhito te tattha niyojeti. Tasmā nātho nāmāti attho. Upatāpe nāthati veneyyagate kilese upatāpetīti nātho, buddho. Dhammadesanāya veneyyasantāne kilese viddhaṃsāpetīti attho. Issariye nāthati issariyati satteti nātho. Paramena pana cittissariyena samannāgato bhagavā sabbasatte dhammena isati abhibhavatīti attho. Āsīse pana nāthati āsīsatīti nātho. Veneyyānaṃ hitasukhaṃ mettāya navasena patthetīti attho. Tilokānaṃ nātho tilokanātho, buddho. Taṃ tilokanāthaṃ.

Susamāhitanti lābhālābhādilokadhammehi acala mānattā sundarasamādhivantaṃ. Saṃsamaṃ ādhiyati ekārammaṇe sampayuttadhamme ṭhapeti etenāti samādhi. Saṃpubba dhā dhātu i. Sundaro pasattho vā samādhi susamādhi. Taṃ assa atthīti susamāhito, buddho. Assathyatthe to. Pabbatotiādīsu viya. Dhassa ho. Catūhi disāhi āgatehi vātehi acalamāno mahāmerupabbato viya bhagavā lābhālābhādilokadhammehi ca micchāvāda vātehi ca acalamānena samādhinā samannāgatoti attho. Taṃ susamāhitaṃ.

Hitanti manussadevabrahmasaṅkhātānaṃ sabbasattānaṃ payojana dhārentaṃ. Kāraṇānurūpaṃ hinoti pavattatīti hitaṃ, payojanaṃ. Hidhātu gatiyaṃ ta. Taṃ dhāretīti hito, buddho. Kitanta samāsoyaṃ. Hitadharanti vattabbe chandānurakkhaṇatthāya uttara padalopena hitanti vattabbaṃ. Yathā samajjanī padīpoti. Atha vā dukkhaṃ hiṃsatīti hitaṃ. Hiṃsadhātu hiṃsāyaṃ tapaccayo. Yathā ca byādhiyā osamaṃ rogīnaṃ hitanti vuccati, evaṃ dukkhahananato hitaṃ nāma hoti. Sukhaṃ vidadhātīti vā hitaṃ. Dhādhātu dhāraṇe ta. Yathā ca rudhiramaṃsādi dhātu vaḍḍhanaṃ rasāyatanaṃ kissānaṃ hitanti vuccati, evaṃ sukhavahanato hitanti vuccati. Payojanaṃ taṃ dhāretīti hito, buddho. So pana dhammadesanāya veneyyajanānaṃ dukkhāpanayanampi ñāṇaparipācanampi katvā lokiyalokuttarahitasukhaṃ dhāretīti vuttaṃ hoti. Taṃ hitaṃ.

Samantacakkhunti ettha cakkhu nāma buddhacakkhu, dhammacakkhu, ñāṇa cakkhu, samantacakkhu, dibbacakkhūti pañcavidhaṃ hoti. Tattha addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave buddhacakkhunā lokaṃ volokentoti idaṃ buddhacakkhu nāma. Virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhunti idaṃ heṭṭhimamaggatta yasaṅkhātaṃ dhammacakkhu nāma. Cakkhuṃ udapādīti idaṃ ñāṇacakkhu nāma. Samantacakkhu vuccati sabbaññutañāṇanti idaṃ samantacakkhu nāma. Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenāti idaṃ dibbacakkhu nāma. Idha pana samantacakkhu adhippetaṃ. Parisamantato sabbañeyyadhammaṃ passantaṃ sabbaññutañāṇavantanti attho. Ayaṃ panettha vacanattho. Samantato sabbañeyyadhammaṃ cakkhati passatīti samantacakkhu, sabbaññutañāṇaṃ. Cakkhadhātu u. Tena vuttaṃ **mahāniddesapāḷiyaṃ** ‘‘samantacakkhu vuccati sabbaññutañāṇa’’nti. Samantacakkhu assa atthīti samantacakkhu, buddho. Vuttañhetaṃ **paṭisambhidāmagge** –

> ‘‘Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci,
> Atho aviññātamajānitabbaṃ;
> Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ,
> Tathāgato tena samantacakkhū’’ti.

Tassattho. Tassa tathāgatassa addiṭṭhaṃ apassantaṃ kiñci dhammajātaṃ idhaloke na atthi. Atho aviññātaṃ aviditaṃ apākaṭaṃ vā ajānitabbaṃ dhammajātaṃ na atthi. Neyyaṃ ñātabbaṃ yaṃ dhammajātaṃ atthi. Sabbaṃ taṃ dhammajātaṃ tathāgato abhiññāsi paṭivijjhi. Tena tasmā tathāgato samantacakkhu nāmāti. Taṃ samantacakkhuṃ.

Paṇamāmi taṃmitanti ettha paṇamāmi taṃ amitanti padacchedo. Amitaṃ taṃ buddhaṃ ahaṃ paṇamāmīti sambandho. Tattha amitanti aparimeyyaṃ ñāṇena aparicchinnaṃ vā, sīlasamādhi paññādiguṇavantaṃ. Amitabbaṃ ñāṇena aparicchinditabbanti vā amitaṃ, sīlādiguṇaṃ. Napubba mādhātu parimāṇe ta. Taṃ assa atthīti amito, buddho. Yathā hi mahāsamudde na sukaraṃ udakassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ ettakāni udakāḷhakānīti vā, ettakāni udakāḷhakasatānīti vā, ettakāni udakāḷhakasahassānīti vā, ettakāni udakāḷhakasatasahassānīti vāti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāudakakkhandhotveva saṅkhyaṃ gacchati, evameva buddhassa na sukaraṃ sīlādiguṇassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ ettakaṃ sīlaguṇaṃ, ettako samādhiguṇo, ettakā paññāguṇātiādināti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāguṇakkhandhotveva saṅkhyaṃ gacchati. Tenavuttaṃ **apadānapāḷiyaṃ** –

> ‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,

Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatāna’’nti ca.

‘‘Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato’’ti ca.

Tena buddhaṃ amitanti thometīti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Dayālayaṃ mahākaruṇāya mettāya ādhāraṃ. Sabbadhi sabbasmiṃ attabhāve, dukkaraṃ dukkhena karitabbaṃ pañcamahāpariccāgādikammaṃ karaṃ karontaṃ, bhavaṇṇavātikkamaṃ tibhavasaṅkhātasamuddato atikkantaṃ, aggataṃ sabbasattānaṃ seṭṭhabhāvaṃ, gataṃ pattaṃ, tilokanāthaṃ kāmarūpa arūpasaṅkhātassa tilokassa paṭisaraṇaṃ, susamāhitaṃ sundara samādhivantaṃ, hitaṃ sabbasattānaṃ lokiyalokuttarasaṅkhātaṃ atthadhāraṇaṃ, samantacakkhuṃ parisamantato sabbañeyyadhammaṃ passantaṃ sabbaññutañāṇavantaṃ, amitaṃ aparimeyyaṃ sīlādiguṇavantaṃ, taṃ buddhaṃ ahaṃ paṇamāmi vandāmīti.

Aṭṭhamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

9. Tahiṃ tahiṃ pāramisañcayaṃ cayaṃ,
Gataṃ gataṃ sabbhi sukhappadaṃ padaṃ;
Narānarānaṃ sukhasambhavaṃ bhavaṃ,
Namānamānaṃ jinapuṅgavaṃ gavaṃ.

9. Evaṃ aṭṭhamagāthāya buddhaṃ vanditvā idāni pāramisañcayaṃ cayantyādīhi pañcahi guṇehi thomitvā vanditukāmo **tahiṃ tahiṃ pāramisañcayaṃcaya**ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana jatajara gaṇehi yuttattā dvādasakkharehi lakkhitā sabbapādādyantayamakā vaṃsaṭṭhagāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘vadanti vaṃsaṭṭhamidaṃ jatā jarā’’ti. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Tattha **tahiṃ tahi**nti tasmiṃ tasmiṃ bhave attabhāve vā, buddhavaraṃ paṇidhānato paṭṭhāya tesu tesu bhavesu attabhāvesu vāti attho. **Pāramisañcaya**nti dānādipā ramīnaṃ samūhaṃ. Ettha ca pāramī nāma dānasīlanekkhammapaññā vīriya khantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāvasena dasavidhā hoti. Vuttañca **buddhavaṃse** –

‘‘Dānaṃ sīlañca nekkhammaṃ, paññā vīriyena pañcamaṃ;
Khantisaccamadhiṭṭhānaṃ, mettupekkhāti te dasā’’ti.

Ayaṃ pana pāramīsaddassa vacanattho. Dānasīlādiguṇa visesayogena sattuttamatāya mahābodhisatto paramo. Tassa ayaṃ bhāvo kammanti vā pāramī, dānādi kriyāva labbhati. Santakabhāvakammataddhite ṇapaccayo. Itthiliṅgajotaka īpaccayo ca. Atha vā dānādīni pūretīti paramo. Dānādiguṇānaṃ pūrako pālako ca bodhisatto. Pūradhātu amapaccayo. Pare satte mavati attani bandhati guṇavisesayogenāti vā paramo, bodhisatto. Parasaddūpapada mudhātu bandhane kvi. Paraṃ atirekaṃ majjati kilesamalatoti vā paramo. Parasaddūpa pada majjadhātu saṃsuddhiyaṃ kvi. Parasaddo atirekattho. Paraṃ seṭṭhaṃ nibbānaṃ visesena mayati gacchatīti vā paramo. Parasaddūpapada mayadhātu gatiyaṃ kvi. Dhātvantalopo. Para saddo seṭṭhattho. Paraṃ lokaṃ pamāṇabhūtena ñāṇa visesena idhalokamiva munāti paricchindatīti vā paramo. Parasaddūpa pada munadhātu paricchindane kvi. Paraṃ ati viya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipatīti vā paramo. Parasaddūpapada midhātu pakkhipane kvi. Parasaddo atirekavācako. Paraṃ attabhūtadhammakāyato aññaṃ paṭipakkhaṃ vā tadanatthakaraṃ kilesacoragaṇaṃ mināti hiṃsatīti vā paramo, mahābodhisatto. Parasaddūpapada midhātu hiṃsāyaṃ kvi. Parasaddo aññavācako, paṭipakkhavācako vā. Paramassa ayantiādinā vuttanayena pāramīti. Api ca pāre nibbāne majjati sujjhatīti pāramī, mahābodhi satto. Suddhakattusādhanoyaṃ. Pārasaddūpapada majadhātu saṃsuddhiyaṃ kvi. Ī ca. Pāre nibbāne satte majjati sodhetīti vā pāramī, hetukattusādhanoyaṃ.

Pārenibbāne satte mavati bandhati yojetīti vā pāramī. Pāraṃ nibbānaṃ mayati gacchati satte ca māyeti gameti vā pāramī. Pāraṃ nibbānaṃ yāthāvato munāti paricchindatīti vā pāramī. Pāre nibbāne satte minoti pakkhipatīti vā pāramī. Midhātu pakkhipane ī. Pāre nibbāne sattānaṃ mināti hiṃsatīti vā pāramī, mahābodhisatto. Tassa ayaṃ bhāvo kammanti dānādikriyā pāramīti. Iminā vuttanayena pāramīsaddassa vacanattho veditabbo. Kiñcāpi pana pāramīsaddassa nibbacanaṃ saṅkhepena vuttaṃ. Sotūnaṃ pana niruttinayakosallatthaṃ vitthārena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Sā pana dasapāramī, dasaupapāramī, dasaparamatthapāramī cāti tividhā hoti. Tattha saviññāṇāviññāṇakaṃ dhanaṃ pariccāgaṃ katvā pūritā bodhisambhārā dasapāramiyo nāma. Hattha pāda kaṇṇa nāsādiaṅgapaccaṅgapariccāgaṃ katvā pūritā bodhisambhārā dasaupapāramiyo nāma. Jīvitindriyapariccāgaṃ katvā pūritā bodhisambhārā dasa paramatthapāramiyo nāmāti. Dānādipāramīnaṃ pana attho cariyapiṭakaaṭṭhakathādīsu gahetabbo. Avayavaṃ saṅgahavasena cayati gacchati pavattatīti sañcayo, saṃpubba cidhātu gatiyaṃ ṇa. Sañcinoti avayavanti vā sañcayo, samūho. Pāramīnaṃ sañcayo samūhoti pāramisañcayo, taṃ pāramisañcayaṃ. Taṃ pana cayanti etassa kammaṃ. **Caya**nti upacitaṃ, parisambhūtanti attho. Cayati upacinātīti cayo, ciyittha upaciyitthāti vā cayo, buddho. Cidhātu upacaye ṇa. Taṃ cayaṃ. Sabbhigatanti sambandho.

Tattha **sabbhī**ti santehi sappurisehi. Rāgādikilese samenti upasamentīti santā, sappurisā. Samudhātu upasameta, antapaccayo vā. Santehīti vattabbe smāhismiṃnaṃ mhā bhimhivāti suttena hivibhattiyā bhikāraṃ santasaddassa so bhe bo canteti suttena bhakāre pare santasaddassa sakāraṃ katvā ante ca bakārāgamaṃ katvā sabbhīti vuttaṃ. Tehi sabbhi. Taṃ pana gatanti etassa avuttakattā. **Gata**nti upagamitabbaṃ. Tañhi devamanussehi gamiyati upagamiyati upasaṅkamiyatīti gatoti vuccati. Taṃ buddhaṃ atthakāmehi sappurisehi devamanussehi sīlādianantaguṇikattā saraṇanti abhimānā payirupāsitabboti vuttaṃ hoti. Taṃ gataṃ. Sukhappadaṃ padaṃ gatanti sambandho. Tattha **sukhappada**nti accantasukhassa patiṭṭhānabhūtaṃ. Sukhanaṃ sukhaṃ, tassa pajjati tiṭṭhati etthāti sukhappadaṃ, nibbānaṃ. **Pada**nti nibbānaṃ. Tañhi buddhādīhi ariyehi pajjiyati gamiyatīti padanti vuccati. Gatanti agaminti gato, buddho. Dukkhādiasammissassa ekantasukhassa patiṭṭhānabhūtaṃ nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena apāpuṇinti vuttaṃ hoti. Taṃ gataṃ.

Narānarānanti naraanarānanti padacchedo. Manussadevānanti attho. Pabbajjādiseṭṭhabhāvaṃ narati netīti naro, narīyati sakena kammena niyatīti vā naro, manusso, satto vā. Naradhātu nayane a. Na naro anaro, devo. Naro ca anaro ca narānaro, tesaṃ narānarānaṃ. Taṃ pana sukhasambhavanti pade sambandho.

Sukhasambhavanti lokiyalokuttarasukhassa kāraṇaṃ. Tividhasukhassa labhanakāraṇabhūtaṃ puññaṃ vā. Sukhayatīti sukhaṃ. Tividhasukhaṃ. Yassa uppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Atha vā suṭṭhu dukkhaṃ khanatīti sukhaṃ. Supubbakhanudhātu avadhāraṇe a. Sambhavati sukhasaṅkhātaṃ phalaṃ anena puññenāti sambhavaṃ, puññakaraṇaṃ. Saṃpubbabhūdhātu sattāyaṃṇa. Sukhassa sambhavaṃ sukhasambhavaṃ, taṃ pana bhavantipade kammaṃ. **Bhava**nti nibbattentaṃ. Taṃ sukhasambhavaṃ bhāveti nibbattetīti bhavo, buddho. Taṃ bhavaṃ. So hi mahākaruṇāpubbaṅgamāya dhammadesanāya devamanussānaṃ lokiyalokuttarasukhassa labhanakāraṇabhūtaṃ dānasīlabhāvanāsaṅkhātaṃ puññaṃ kāreti, tasmā bhagavato narānarānaṃ sukhasambhavaṃ bhavanti thometīti daṭṭhabbaṃ.

Namānamānanti padassa name anamānanti padacchedo. Nameti ahaṃ namāmīti attho. Ettha ca mivibhattiyā ekārādesoti veditabbo. Anamānanti anamentānaṃ avandantānaṃ anādarānanti attho. Taṃ pana gavantietassa visesanaṃ. **Gava**nti goṇasadisānaṃ bālānaṃ. Gavanti hi chaṭṭhībahuvacanantanāmapadaṃ. Tato namaṃ patimhālutte ca samāseti sutte samabhiniviṭṭhena caggahaṇena naṃvacanassa aṃ ādesañca goiccetassa okārassa avādesaṃ katvā rūpasiddhi veditabbā. Gacchantīti gāvo, goṇā. Gāvo viyāti gāvo, tesaṃ gavaṃ bālānaṃ. Taṃ pana jinapuṅgavantipade chaṭṭhīkammaṃ. **Jinapuṅgava**nti jayantapurisuttamaṃ buddhaṃ name namāmīti sambandho. Ettha ca puṅgava saddo kammadhārayasamāse seṭṭhatthavācako. Munipuṅgavotiādīsu viya. Vuttañca **amarakose** –

‘‘Uttarasmiṃ pade byaggha, puṅgavosabhakuñjarā;

Sīhasaddūlanāgādyā, pume seṭṭhatthagocarā’’ti.

Tassattho. Kammadhārayasamāse uttarapade vattamānā byagghapuṅgavosabhakuñjarā byagghapuṅgavausabhakuñjarasaddā ca sīha saddūlanāgādyā sīha saddūla nāgāsaddā ca pume seṭṭhattha vācakāti. Ayaṃ panettha vacanattho. Go viya buddhaguṇe ajānante anamante aññadiṭṭhike bāle jināti ajinīti vā jino. Pakaṭṭhabhāvaṃ padhānabhāvaṃ vā uddhaṃ gacchatīti puṅgavo. Paupubba gamudhātu gatiyaṃ avapaccayo. Niggahitā gamo. Tassa kavaggantaṃ dhātvantalopañca yadādinā katvā rūpasiddhi veditabbā. Jino ca so puṅgavo cāti jinapuṅgavo, buddho. So pana gunnaṃ viya buddhānaṃ sīlādike appameyyaguṇe ajānantānaṃ anamantānaṃ agāravantānaṃ avandantānaṃ añña diṭṭhigatikānaṃ bālānaṃ asatthena pāramīpuññatejena ajinīti vuttaṃ hoti. Taṃ jinapuṅgavanti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Tahiṃ tahiṃ tasmiṃ tasmiṃ bhave, attabhāve vā, pāramisañcayaṃ dānādipāramīnaṃ samūhaṃ, cayaṃ upacitaṃ parisambhūtaṃ, sabbhi santehi sappurisehi, gataṃ upagamitabbaṃ payirupāsitabbaṃ, sukhappadaṃ accantasukhassa patiṭṭhāna bhūtaṃ, padaṃ nibbānaṃ gataṃ pattaṃ agamiṃ, narānarānaṃ manussadevānaṃ, sukhasambhavaṃ lokiyalokuttarasukhassa kāraṇaṃ tividha sukhassa labhanakāraṇabhūtaṃ puññaṃ vā bhavaṃ nibbattentaṃ, anamānaṃ anamantānaṃ anādarānaṃ avandantānaṃ vā, gavaṃ goṇasadisānaṃ bālānaṃ jinapuṅgavaṃ jayantapurisuttamaṃ buddhaṃ ahaṃ name namāmīti.

Navamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

10. Maggaṅganāvaṃ munidakkhanāviko,
Īhāphiyaṃ ñāṇakarena gāhako;
Āruyha yo tāya bahū bhavaṇṇavā,
Tāresi taṃ buddhamaghappahaṃ name.

10. Evaṃ navamagāthāya buddhaṃ natvā idāni bahū satte tibhavasaṅkhātā saṃsārasamuddato tārentena guṇena ca sattānaṃ dukkhappahānena guṇena ca thomitvā buddhaṃ vanditu kāmo **maggaṅganāva**ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana tata jara gaṇehi racitattā dvādasakkharehi yuttā indavaṃsa gāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘sāyindavaṃsā khalu yattha tā jarā’’ti.

Tassattho. Yattha yassaṃ gāthāyaṃ tā tagaṇadvayañca jarā jagaṇa ragaṇā ca ce siyuṃ, sā gāthā khalu ekantaṃ indavaṃsagāthā nāmāti.

Tattha yo munidakkhanāvikoti sambandho. Yo buddha saṅkhāto cheko nāvājeṭṭhakoti attho. Tattha **munī**ti ubho loke munāti jānātīti muni, bhagavā. Munadhātu ñāṇe i. Atha vā monaṃ vuccati sabbaññutañāṇaṃ, taṃ assa atthīti muni, bhagavā. Assathyatthe ipaccayo. Vuttañhi ekanipāte **vaṇṇapathajātakaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘munīti monaṃ vuccati ñāṇaṃ. Kāya moneyyādīsu vā aññatarena samannāgatattā puggalo munīti vuccati. So panesa agāriyamuni, anagāriyamuni, sekkhamuni, asekkhamuni, paccekamuni, munimunīti anekavidho. Tattha agāriyamunīti gihi āgataphalo viññātasāsano. Anagāriyamunīti tathārūpova pabbajito. Sekkhamunīti sattasekkhā. Asekkhamunīti khīṇāsavo. Paccekamunīti paccekasambuddho. Munimunīti sammāsambuddho’’ti. Idha pana munimuni adhippeto.

Dakkhoti cheko. Samuddataraṇe dakkhati kusalattaṃ gacchatīti dakkho, nāviko. Dakkhadhātu gatiyaṃ a. Atha vā dakkhati kusalakamme aññasmiñca kiccākicce adandhatāya sīghaṃ gacchatīti dakkho, yokoci kusalo puggalo. Dakkhadhātu sīghatthe a. Dakkho viyāti dakkho, buddho. Nītatthena pana buddho sattānaṃ saṃsārasamuddato uddhāraṇassa kāraṇaṃ dakkhati paricchindati ñāṇenāti dakkhoti vuccati. **Nāviko**ti samuddatīraṃ nāvāya taratīti nāviko, nāvājeṭṭhako. Taratitaddhite ṇiko. Nāviko viyāti nāviko, buddho. Nītatthena pana buddho nibbānaṃ pāraṃ aṭṭhamaggaṅganāvāya taratīti nāvikoti vuccati. Dakkho nāviko dakkhanāviko, muni ca so dakkhanāvikocāti munidakkhanāviko, kammadhārayasamāsoyaṃ. Atha vā dakkhanāviko viya dakkho munīti munidakkhanāviko, buddho. Upamākammadhārayasamāsoyaṃ. Yathā hi samuddataraṇe cheko nāviko manusse samuddapāraṃ neti, evaṃ buddho veneyyasatte nibbānapāraṃ netīti vuttaṃ hoti.

Maggaṅganāvaṃ āruyhāti sambandho. **Maggaṅganāva**nti aṭṭhamaggaṅga saṅkhātaṃ nāvaṃ. **Āruyhā**ti ārohitvāti attho. Kilese mārento ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchatīti maggo. Mārasaddūpapada gamudhātu kvi. Mārenta goti vattabbe niruttinayena maggoti vuttaṃ. Atha vā nibbānaṃ maggati gavesatīti maggo. Maggadhātu gavesane a. Nibbānatthikehi maggiyati gavesiyatīti vā maggo. Ekantato jāti jarābyādhimaraṇadukkhādīhi pīḷitehi sattehi dukkhakkhayaṃ nibbānaṃ pāpuṇatthāya maggitabbo gavesitabboti maggo, catumaggo. Vuttañhi ‘‘maggoti kenaṭṭhena nibbānaṃ magganaṭṭhena nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena cā’’ti. Aṅgati gacchati phalanibbānaṃ etenāti aṅgaṃ. Agidhātu gamane a. Maggassa aṅgaṃ kāraṇanti maggaṅgaṃ, sammādiṭṭhi sammāsaṅkappa sammāvācā sammākammanta sammāājīva sammāvāyāma sammāsati sammāsamādhivasena aṭṭhamaggaṅgaṃ labbhati. Nuyati thavīyatīti nāvā. Nudhātu thaviyaṃ avo. Atha vā orato pāraṃ netīti nāvā, bhāraṃ nayanti etāyāti vā nāvā. Nidhātu nayane avo. Maggaṅgasaṅkhātā nāvā maggaṅganāvā. Atha vā nāvā viya maggaṅganti maggaṅga nāvā. Yathā hi nāvā attani āruḷhe manusse samudda nadīpāraṃ neti, evaṃ aṭṭhamaggaṅgadhammā attānaṃ paṭipajjante nibbāna pāraṃ nentīti vuttaṃ hoti. Taṃ maggaṅganāvaṃ.

Īhāphiyanti vīriyasaṅkhātaṃ dabbisārakaṃ. Vuttañhi **suttani pātaaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘phiyenāti dabbisārakenā’’ti. Īhati ārabbhatīti īhā. Īhati vāyamati cetayati etenāti vā īhā, vīriyaṃ. **Saddanītiyaṃ** pana ‘‘īha cetāya’’nti vuttaṃ. Phāti vaḍḍheti udakaṃ etenāti phiyaṃ. Phādhātu vaḍḍhiyaṃ iyo. Phāti ghaṭṭeti udakanti vā phiyaṃ. Atha vā phāyati gacchati nāvaṃ etenāti phiyaṃ. Dabbisārakaṃ. Phāyi dhātu gatiyaṃ a. Ākārassa i. Īhāsaṅkhātaṃ phiyanti īhāphiyaṃ. Phiyaṃ viya īhāti īhāphiyaṃ. Yathā hi phiyena nāvā icchitaṭṭhānaṃ gacchati, evaṃ īhāsaṅkhātena vīriyena taṃ taṃ kiccaṃ sādheti, icchitaṃ nibbānaṭṭhānaṃ gacchatīti adhippāyo. Taṃ pana gāhakoti pade kammaṃ. **Ñāṇakarenā**ti sabbaññutañāṇasaṅkhātena hatthena. Sabbaṃ ñeyyadhammaṃ jānātīti ñāṇaṃ, sabbaññutañāṇaṃ. Taṃ taṃ kammaṃ karotīti karo, hattho. Ñāṇasaṅkhāto karo ñāṇa karo, karaṃ viya ñāṇanti vā ñāṇakaro, tena ñāṇakarena. **Gāhako**ti daḷhagaṇhamāno hutvā. **Tāyā**ti aṭṭhamaggaṅga saṅkhātāya tāya nāvāya, **bahū**ti aneke veneyyasatte. **Bhavaṇṇavā**ti tibhavasaṅkhātā saṃsāravaṭṭasaṅkhātā vā mahāsamuddato. Tassa pana vacanattho heṭṭhā vuttoyeva.

Tāresīti otiṇṇesi, atikkamesīti attho. **Buddha**nti paṭividdhacatusaccadhammaṃ. **Aghappaha**nti sattānaṃ dukkhappaja hantaṃ. Dukkhaviddhaṃsentanti attho. Atha vā aghappahanti sattānaṃ kilesappajahantaṃ. Kilesaviddhaṃsentanti attho. Ettha hi aghasaddo dukkhe kilese ca vattati. Tattha hi dukkhaṃ aghayati dukkhayatīti aghanti ca, aghayati dukkhākārena pavattatīti vā aghanti ca vuccati. Kileso pana aghayanti pāpaṃ karonti sattā etenāti aghoti vuccati. Aghadhātu pāpakaraṇe a. Aghaṃ pajahati viddhaṃsetīti aghappaho, buddho. Aghasaddūpapadapapubbahādhātu cāge. Buddho veneyyasattānaṃ dukkhañca kilesañca dhammadesanāya apanetīti attho. Ettha ca paṭhamavikappe dukkhassa appahātabbadhammattā maggena appahātabbampi phalūpacārena dukkhappajahantanti vuttaṃ. **Ta**nti munidakkhanāvikaṃ ahaṃ name namāmīti sambandhoti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Yo munidakkhanāviko yo buddhasaṅkhāto cheko nāvājeṭṭhako, maggaṅganāvaṃ aṭṭhamaggaṅgasaṅkhātaṃ nāvaṃ āruyha ārohitvā īhāphiyaṃ vīriyasaṅkhātaṃ dabbisārakaṃ, ñāṇakarena sabbaññutañāṇasaṅkhātena hatthena, gāhako daḷhaṃ gaṇhamāno hutvā tāya aṭṭhamaggaṅganāvāya, bahū aneke veneyyasatte bhavaṇṇavā tibhavasaṅkhātamahāsamuddato, tāresi otāresi, buddhaṃ paṭividdhacatusaccadhammaṃ aghappahaṃ sattānaṃ dukkhaviddhaṃsentaṃ kilesa viddhaṃsentaṃ vā taṃ munidakkhanāvikaṃ ahaṃ name namāmīti.

Dasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

11. Samatiṃsatipāramisambharaṇaṃ,
Varabodhidume catusaccadasaṃ;
Varamiddhigataṃ naradevahitaṃ,
Tibhavūpasamaṃ paṇamāmi jinaṃ.

11. Evaṃ dasamagāthāya buddhaṃ vanditvā idāni samatiṃ satipāramisambharaṇādīhi pañcahi guṇehi thomitvā jinaṃ vanditukāmo **samatiṃsatipāramisambharaṇa**ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana catūhi sagaṇehi racitattā dvādasakkharehi yuttā toṭakagāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘iha toṭaka mambudhisehi mita’’nti. Tassattho. Yassaṃ paṭipādaṃ ambudhisehi catūhi sagaṇehi mitaṃ pamitaṃ racitaṃ lakkhitaṃ vā vuttaṃ idha jagatichande toṭakaṃ nāmāti.

Tattha pana **samatiṃsatipāramisambharaṇa**nti dasapāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyo cāti samatiṃsapāramiyo sambhūtaṃ, paripūritanti attho. Tāsaṃ pana viseso pāramisaddassa ca vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Sambharittha paripūrayitthāti sambharaṇo, jino. Saṃpubbabharadhātu pūraṇe yu. Samatiṃsapāramiyo sambharaṇoti samatiṃsatipāramisambharaṇo, jino. Dīpaṅkarabuddhassa pādamūle laddhabyākaraṇato paṭṭhāya kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni samatiṃsapāramiyo pūrayitthāti attho. Taṃ samatiṃsatipāramisambharaṇaṃ. **Varabodhidume**ti uttamabodhirukkhamūle. Ettha ca varabodhisaddassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Davati gacchati mūlakhandhatacasākha viṭapa pallava phalehi vuḍḍhiṃ virūḷiṃ vepullaṃ rajata suvaṇṇamaṇi santā rucīhi atisobhanaṃ vā pāpuṇātīti dumo, bodhisattassa vijātadivaseyeva bodhisattena saddhiṃ saha jāto satahatthubbedho asatthadumarājā labbhati. Dudhātu gatimhi amo. **Apadānaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘dunāti kampatīti dumo. Dumati pūreti ākāsatalanti vā dumo’’ti vuttaṃ. Varo bodhi varabodhi, varabodhi ca so dumo cāti varabodhidumo, tasmiṃ.

Catusaccadasanti cattāri ariyasaccāni maggañāṇena paṭivijjhitaṃ. Ettha ca saccasaddo anekesvatthesu dissati. Seyyathidaṃ. Saccaṃ bhaṇe na kujjheyyātiādīsu vācāsacce. Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇātiādīsu viratisacce. Kasmā nu saccāni vadanti nānā pavādiyāse kusalāvadānātiādīsu diṭṭhisacce. Ekañhi saccaṃ na dutiyamatthītiādīsu paramatthasacce nibbāne ceva magge ca, catunnaṃ saccānaṃ kati kusalātiādīsu ariyasacce. Svāyamidhāpi ariyasacce vattatīti veditabbo. Sathanaṃ saccaṃ, avitathaṃ. Sathadhātu avitathe ṇyo. Yathā hi aggīnaṃ sabhāvo ekantaṃ uṇhoyeva hoti, na sītalo, evaṃ dukkhādīnaṃ pīḷanādi sabhāvaṃ ekantaṃ saccaṃ tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ hoti. Taṃ pana catubbidhaṃ hoti dukkhasaccaṃ, samudayasaccaṃ, nirodhasaccaṃ, maggasaccañcāti. Tattha dukkhasaccanti dukkhacchitaṃ khaṃ tucchanti dukkhaṃ. Kammadhārayasamāsoyaṃ. Vuttañhetaṃ **saccavibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘duiti ayaṃsaddo kucchite dissati. Kucchitañhi puttaṃ duputtoti vadanti. Khaṃsaddo pana tucche. Tucchañhi ākāsaṃ khanti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ. Anekaupaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃbālajanaparikappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca dukkhanti vuccatī’’ti. Dukkhañca taṃ saccañcāti dukkhasaccaṃ. Tebhūmikavaṭṭaṃ labbhati.

Samudayasaccanti ayati pavattati dukkhaphalaṃ etenāti ayo, lobho. Ayadhātu gatimhi a. Saṃ avasesa paccayasaṃyoge sati u dukkhuppattiyā ayo kāraṇoti samudayo. Chaṭṭhītappurisasamāsoyaṃ. Vutteñhetaṃ **sacca vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘saṃiti ca ayaṃsaddo samāgamo sametantiādīsu saṃyogaṃ dīpeti. Uiti ayaṃsaddo uppannaṃ uditantiādīsu uppattiṃ. Ayasaddo pana kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassuppattikāraṇaṃ. Iti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā dukkhasamudayanti vuccatī’’ti. Samudayo ca so saccañcāti samudayasaccaṃ, lobhasaṅkhātā taṇhā labbhati. Nirodhasaccanti rodhati carati pavattatīti rodho, tebhūmikavaṭṭadhammo. Rodhadhātu caraṇe ṇa. Natthi tebhūmikavaṭṭadhammassa rodho caraṇaṃ etthāti nirodho, nibbānaṃ. Atha vā nirujjhati saṃsāradukkhaṃ etthāti nirodho, nibbānaṃ. Rudhidhātu āvaraṇe ṇa. Vuttañhetaṃ **saccavibhaṅgaṭṭha kathāyaṃ** ‘‘tatiyasaccaṃ pana yasmā nisaddo abhāvaṃ. Rodha saddo cārakaṃ dīpeti. Tasmā abhāvo ettha saṃsāra cārakasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā. Samadhi gate vā tasmiṃ saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappaṭipakkhattātipi dukkhanirodhanti vuccatī’’ti. Dukkhassa vā anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodhanti. Nirodho ca so saccañcāti nirodhasaccaṃ. Nibbānaṃ. Maggasaccanti dukkhanirodhaṃ nibbānaṃ maggati gacchati etenāti maggo. Aṭṭhaṅgiko maggo. Maggadhātu gatiyaṃ a. Vuttañhetaṃ **sacca vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘catutthasaccaṃ pana yasmā etaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhabhūtattā paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā. Tasmā dukkhanirodhagāminipaṭipadāti vuccatī’’ti. Maggo ca so saccañcāti maggasaccaṃ. Aṭṭhaṅgiko maggo labbhati. Yasmā panetāni buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānītipi vuccanti. Atha vā buddhādīhi ariyehi paṭivijjhiyanti, tasmā ariyasaccānītipi vuccanti.

Tesaṃ pana lakkhaṇādīni evaṃ veditabbāni. Ettha hi bādhanalakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ, santāpanarasaṃ, pavattipaccupaṭṭhānaṃ, pabhavalakkhaṇaṃ samudayasaccaṃ, anupacchedakaraṇarasaṃ, palibodhapaccupaṭṭhānaṃ. Santilakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ, accutirasaṃ, animittapaccupaṭṭhānaṃ. Niyyānalakkhaṇaṃ maggasaccaṃ, kilesappahāna karaṇarasaṃ, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānanti. Etesu pana catūsu saccesu paṭhamatatiyasaccāni phalāni honti. Dutiya catutthasaccāni hetūni honti. Purimāni dvesaccāni dudda sattā gambhīrāni. Pacchimāni dvesaccāni gambhīrattā duddasāni.

Api ca kho pana dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ gambhīrañceva duddasañcāti veditabbaṃ. Ekekassa pana saccassa catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena soḷasa saccaṭṭhā honti. Tena vuttaṃ **paṭisambhidā maggapāḷiyaṃ** ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Evaṃ dukkhaṃ tathaṭṭhena saccaṃ. Samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho, ime cattāro samudayassa samudayaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Evaṃ samudayo tathaṭṭhena saccaṃ. Nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho, ime cattāro nirodhassa nirodhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā, evaṃ nirodho tathaṭṭhena saccaṃ. Maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho adhipateyyaṭṭho, ime cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā, evaṃ maggo tathaṭṭhena sacca’’nti.

Dassanaṃ dasaṃ, disati passatīti vā dasaṃ, catumaggañāṇaṃ. Disadhātu apekkhane a. Catunnaṃ saccānaṃ dassanaṃ assāti catusaccadaso, jino. Atha vā cattāri saccāni adassi apassīti catusaccadaso, jino. So cattāri saccāni catumaggañāṇena appaṭivijjhīti attho. Taṃ catusaccadasaṃ. Catusaccañāṇaṃ pana duvidhaṃ hoti anubodhañāṇañca, paṭivedha ñāṇañcāti. Tattha anubodhañāṇaṃ lokiyaṃ anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati, paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ nirodhamārammaṇaṃ katvā kiccato cattāripi saccāni paṭivijjhati. Yathāha yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati. Dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminipaṭi padampi passatīti sabbaṃ vattabbaṃ. Catusaccapaṭivedhañāṇaṃ pana anubodhañāṇena vinā na pavattati, tasmā anubodha ñāṇatthāya pubbe catusaccakammaṭṭhānaṃ paṇḍitena samārambhi tabbanti. Nanu ca ariyasāvakā cattāri saccāni paṭivijjhanti. Atha kasmā jinoyeva catusaccadasanti thomitoti. Bhagavā pana ariyasāvakehi visiṭṭhena anaññopadesena arahattamaggañāṇena cattāri saccāni paṭivijjhanti. Tasmā bhagavāyeva catusaccadasanti abhitthavitoti. Tattha pana ṭhapetvā taṇhañca nibbānañca avasesadhammā dukkhasaccaṃ nāma. Aṭṭhasatataṇhāvicaritā samudayasaccaṃ nāma. Nibbānaṃ nirodha saccaṃ nāma. Aṭṭhaṅgiko maggo maggasaccaṃ nāma. Vuttaṃ pana **abhidhammatthasaṅgahe** –

> ‘‘Dukkhaṃ tebhūmakaṃ vaṭṭaṃ, taṇhā samudayo bhave;
> Nirodho nāma nibbānaṃ, maggo lokuttaro mato’’ti.

Varamiddhigatanti varaṃ iddhigataṃ. Uttamaṃ atītabuddhānaṃ iddhiṃ pattanti attho. Atha vā uttamānaṃ iddhīnaṃ patiṭṭhānabhūtanti attho. Ijjhanaṃ samijjhanaṃ iddhi, ijjhati samijjhati nippajjatīti vā iddhi. Iddhividhañāṇañca arahattamaggo ca labbhati. Vuttañhi **visuddhimagge** ‘‘tathā nekkhammaṃ ijjhatīti iddhīti ca arahattamaggo ijjhatīti iddhī’’ti ca. Atha vā ijjhanti sattā etāya iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, aṭṭhasamāpattiyo ca cattāro maggā ca labbhanti. Idhadhātu vuḍḍhiyanti paccayo. Atha vā tapaccayo itthiliṅgajotako īpaccayo ca. Iddhiṃ agaminti iddhigato, jino. Atha vā gacchati patiṭṭhahati etthāti gato, varānaṃ uttamānaṃ iddhīnaṃ gato patiṭṭhānabhūtoti varamiddhigato, jino. Taṃ varamiddhigataṃ. Kiñcāpi pana ariyasāvakā iddhippattā honti, buddhā pana visesato etāya abhiññāya iddhā samiddhā vuddhā atiukkaṃsagatā honti, tasmā buddhoyeva varamiddhigatanti abhitthavituṃ arahatīti veditabbo.

Naradevahitanti manussadevānaṃ lokiyalokuttara saṅkhātaṃ hitaṃ payojanaṃ dhāraṇaṃ. Tesaṃ pana attho heṭṭhā vuttoyeva. **Tibhavūpasama**nti tibhavaupasamaṃ. Punabbhavābhinibbattiyā abhāvato kāmarūpaarūpasaṅkhātehi tīhi bhavehi tīsu bhavesu punabbhavābhinibbattito vā upasamitaṃ nibbutaṃ niruddhanti attho. Bhavanti sattā etthāti bhavo, tayo bhavā tibhavā, tehi upasamitthāti tibhavūpasamo, jino. Taṃ tibhavūpasamaṃ. Bhagavato pana bodhipallaṅkeva kāmarūpārūpasaṅkhātesu tīsu bhavesu paṭisandhijanakānaṃ avijjātaṇhāmūlakānaṃ puññādisaṅkhārānaṃ arahattamaggañāṇena niravasesaṃ pahīnattā punabbhavābhinibbatti natthi. Tasmā bhagavantaṃyeva visesena tibhavūpasamanti thometīti vuttaṃ hoti. **Jina**nti pañcamārajayantaṃ buddhaṃ. **Paṇamāmī**ti ahaṃ ñāṇasampayuttacittena ādaraṃ vandāmīti yojanā.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Samatiṃsati sambharaṇaṃ samatiṃsapāramiyo sambhūtaṃ paripūritaṃ, varabodhidume uttamabodhirukkhamūle, catusaccadasaṃ cattāri ariyasaccāni maggañāṇena passantaṃ paṭivijjhantaṃ, varamiddhigataṃ uttamaṃ atīta buddhānaṃ iddhipattaṃ uttamānaṃ iddhīnaṃ patiṭṭhānabhūtaṃ vā, naradevahitaṃ manussadevānaṃ lokiyalokuttarasaṅkhātaṃ payojanaṃ dhāraṇaṃ, tibhavūpasamaṃ kāmarūpaarūpasaṅkhātehi tīhi bhavehi upasamitaṃ, kāmarūpārūpasaṅkhātesu tīsu bhavesu punabbhavā bhinibbattito upasamitaṃ nibbutaṃ vā, jinaṃ pañcamārajayantaṃ buddhaṃ paṇamāmi ahaṃ ñāṇasampayuttacittena ādaraṃ vandāmīti.

Ekādasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

12. Satapuññajalakkhaṇikaṃ virajaṃ,
Gaganūpamadhiṃ dhitimerusamaṃ;
Jalajūpamasītalasīlayutaṃ,
Pathavīsahanaṃ paṇamāmi jinaṃ.

12. Evaṃ ekādasamagāthāya jinaṃ vanditvā idāni satapuññajalakkhaṇikantyādīhi chahi guṇehi thomitvā jinaṃ vanditu kāmo **satapuññajalakkhaṇika**ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana catūhi sa gaṇehi racitattā dvādasakkharehi yuttā toṭakagāthāti daṭṭhabbā. Sādhakaṃ pana anantaragāthāvaṇṇanāyaṃ vuttameva.

Tattha **satapuññajalakkhaṇika**nti anekapāramīpuññatejena jātena dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇena sampannaṃ. Ettha ca satasaddo anekasaṅkhyāvācako. Satatejo sahassaraṃ sītiādīsu viya. Satena anekena pāramīpuññatejena jātanti satapuññajaṃ, lakkhiyati lakkhitabbaṃ buddhadabbaṃ etehīti lakkhaṇaṃ, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇādi. Lakkhadhātu dassanaṅkesuyu. Satapuññajañca taṃ lakkhaṇañcāti satapuññaja lakkhaṇaṃ. Taṃ assa atthīti satapuññajalakkhaṇiko, jino. Taṃ. Bhagavā hi anantesu cakkavāḷesu sabbe sattā ekekaṃ puññakammaṃ satakkhattuṃ kareyyuṃ. Ettakehi janehi kataṃ puññakammaṃ bodhisatto ekova ekekaṃ sataguṇaṃ katvā nibbattena pāramīpuññatejena jātehi dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇehi ca asītianubyañjana lakkhaṇe hi ca sampannoti satapuññajalakkhaṇikanti thometīti adhippāyo. Vuttañhi **buddhavaṃsaṭṭhakathāyaṃ** –

‘‘Satapuñña lakkhaṇoti anantesu cakkavāḷesu sabbe sattā ekekaṃ puññakammaṃ satakkhattuṃ kareyyuṃ, ettakehi janehi katakammaṃ bodhisatto sayameva eko sataguṇaṃ katvā nibbatto. Tasmā satapuññalakkhaṇoti vuccati. Keci pana satena satena puññakammena nibbattaṃ ekekalakkhaṇoti vadanti. Evaṃ sante yo koci buddho bhaveyyāti. Taṃ aṭṭhakathāsu paṭikkhitta’’nti. **Pātheyyaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘sata puññalakkhaṇanti satena satena puññakammena nibbattaṃ ekekaṃ lakkhaṇaṃ. Evaṃ sante yo koci buddho bhaveyyāti na rocayiṃsu. Anantesu pana cakkavāḷesu sabbe sattā ekekaṃ kammaṃ satakkhattuṃ kareyyuṃ. Ettakehi janehi kataṃ kammaṃ bodhisatto ekova ekekaṃ sataguṇaṃ katvā nibbatto. Tasmā satapuññalakkhaṇoti imamatthaṃ rocayiṃsū’’ti vuttaṃ. Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaṃ pana upari āvibhavissatīti.

Virajanti rāgarajādīnaṃ abhāvā vigatarajaṃ. Rañjati sañjati rūpādiārammaṇesūti rajo, rāgādirajo. Ranjadhātu rāge a. Vigato rajo assāti virajo, jino. Taṃ virajaṃ. Jino hi bodhipallaṅkeyeva sabbakilesamāra rajassa jayitattā vigatarajoti attho. **Gaganūpamadhi**nti ettha dhī vuccati sabbaññutañāṇaṃ. Tasmā ākāsūpamasabbaññuta ñāṇavantanti attho. Gacchanti ettha vihaṅgamādayoti gaganaṃ, ākāso. Gamudhātu gatiyaṃ yu. Makārassa go. Upamiyate upamā. Bhāvasādhanoyaṃ. Upapubbamādhātu parimāne a. Sabbañeyyadhammaṃ dharati jānātīti dhī, sabbaññuta ñāṇaṃ. Dharadhātu ñāṇe kvi, itthiliṅgajotakaīpaccayo ca. Gaganena ākāsena yuttā upamā gaganūpamā, taṃ sadisaṃ dhī sabbaññutañāṇaṃ yassāti gaganūpamadhi, jino. Taṃ gaganūpamadhiṃ. Ayaṃ pana anantādiguṇahīnattā dhammahīnopamā nāma. Vuttañhi **subodhālaṅkāre** ‘‘dhammahīnāmukhambhoja, sadisaṃ munino itī’’ti. Yathā hi ākāso anantoti vuttattā ākāso ananto hutvā vittharati, evaṃ bhagavato anantaṃ buddhañāṇanti vuttattā sabbaññutañāṇassa anantārammaṇattā ca ñāṇaṃ anantaṃ hutvā vittharati. Tasmā gaganūpamadhinti thometīti.

Dhitimerusamanti ettha dhiti vuccati samādhi. Sinerupabbata sadisaṃ acalasamādhivantanti attho. Dhiyati ṭhapiyati sampayuttadhamme ekārammaṇe etenāti dhiti, bhagavato lokiyalokuttarajhānasamādhi. Dhidhātu dhāraṇeti. Raṃsiyā andhakāraṃ mināti hiṃsatīti meru, pabbatarājā. Mīdhātu hiṃsāyaṃ rupaccayo. Imaṃ vacanatthañhi sinerussa pācīnapassaṃ rajatamayaṃ, dakkhiṇapassaṃ maṇimayaṃ, pacchimapassaṃ phallikamayaṃ, uttarapassaṃ suvaṇṇamayaṃ hotīti vuttavacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Atha vā mināti hiṃsati sabbe pabbate attano uccataraṭṭhenāti meru, merunā samo dhiti samādhi yassāti dhitimerusamo, jino. Taṃ dhitimeru samaṃ. Yathā hi merurājā aṭṭhahi disāhi āgatehi vātehi na kampati na calati, evaṃ jino kāmacchandādinīvaraṇe pajahitvā lokuttarajjhānasamādhinā samannāgatattā aṭṭhahi lokadhammehi ca micchādiṭṭhivātehi ca na kampati na calatīti dhitimerusamanti thometi.

Jalajūpamasītalasīlayutanti udakajātappadumasadisena atisītalena asaṅkhyeyyasīlena saṃyuttaṃ. Vuttañhi **apadāna pāḷiyaṃ** ‘‘sīlaṃ tassa asaṅkhyeyya’’nti. **Tadaṭṭhakathāyañca** ‘‘bhagavato pana sīlaṃ asaṅkhyeyyamevā’’ti. Jalati dibbatīti jalaṃ, udakaṃ. Jaladhātu dittiyaṃ a. Jale udake jātaṃ jalajaṃ, padumaṃ. Jalajena padumena upamaṃ sadisanti jalajūpamaṃ, sīlaṃ. Sukhatthikehi seviyatīti sītalaṃ, sīlaṃ. Sidhātu sevāyaṃ talapaccayo. Atha vā sītaguṇaṃ lāti gaṇhātīti sītalaṃ, sīlaṃ. Sītasaddūpapada lādhātu gahaṇe kvi. Udake pana jātaṃ padumaṃ udakena uṇhassa samitattā sītalaṃ viya. Sīlaṃ pana buddhassa kilesatā panassa sametattā accantasītalaṃ hoti. Surakkhitañhi visuddhaṃ sīlaṃ kilesappahānena sattānaṃ kilesapariḷāhaṃ upasameti na haritacandanaṃ muttāhāro maṇi udakaṃ vāto candakiraṇo ca. Tasmā sīlameva sītalanti accantasītalanti vuccati. Tena vuttaṃ **visuddhimagge** –

‘‘Na taṃ sajaladā vātā, na cāpi haricandanaṃ;
Neva hārā na maṇayo, na candakiraṇaṅkurā;
Samayantīdha sattānaṃ, pariḷāhaṃ surakkhitaṃ;
Yaṃ sametidaṃ ariyaṃ, sīlaṃ accantasītala’’nti.

Ayaṃ pana tassa gāthādvayassattho. Surakkhitaṃ suṭṭhurakkhitaṃ ariyaṃ visuddhaṃ accantasītalaṃ idaṃ sīlaṃ idhaloke sattānaṃ yaṃ pariḷāhaṃ sameti, taṃ pariḷāhaṃ sajaladā udakadadena meghena saha pavattā vātā sītavātā na samayanti haritacandanañcāpi na samayati. Hārā muttāhārā neva samayanti. Maṇayo veḷuriyādimaṇiyo na samayanti. Candakiraṇaṅkurā candassa raṃsiaṅkurā na samayantīti. Sīlati samādhiyati kāyakammādīnaṃ susīlyavasena na vippakiratīti sīlaṃ. Sīladhātu samādhimhi a. Atha vā sīlanti samādahanti cittaṃ etenāti sīlaṃ, sīlenti vā etena kusale dhamme upadhārenti ābhuso dhārenti sādhavoti sīlaṃ, cetanādhammo, kusalacittuppādo vā labbhati. Sīladhātu upadhāraṇe a. Vuttañhetaṃ **visuddhimaggaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘kenaṭṭhena sīlanti sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlaṃ nāma, samādhānaṃ vā, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā, kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho’’ti. Jalajūpamena padumasadisena sītalena accantasītalena sīlena asaṅkhyeyyasīlena yuttoti jalajūpamasītalasīlayuto, jino. Taṃ jalajūpamasītalasīlayutaṃ. Yathā hi udake jātaṃ padumaṃ jalena sītalaṃ hoti, evaṃ bhagavato maggasīlena kilesupatāpanassa pahīnattā taṃ sītalaṃ accantasītalaṃ. Tena sampayuttoti jalajūpamasītalasīla yutanti thometīti vuttaṃ hoti.

Pathavīsahananti pathavī viya khantisampannaṃ khantivantaṃ vā. Pathanti patiṭṭhahanti ettha tarupabbatādayoti pathavī, bhūmi. Pathadhātu patiṭṭhāyaṃ vīpaccayo. Atha vā puthu hutvā jātanti pathavī. Jātataddhitatthe vīpaccayo. Sahayate khamiyate sahanaṃ, sahati khamatīti vā sahanaṃ, adhivāsanakhanti. Sahadhātu khantiyaṃ yu. Pathavī viya sahanaṃ khamanaṃ yassa soti pathavīsahano, jino. Taṃ pathavīsahanaṃ. Yathā hi pathavī attano upari pakkhittaṃ sucimpi asucimpi sabbaṃ sahati, na paṭighānunayaṃ karoti, evaṃ jino iṭṭhārammaṇampi aniṭṭhārammaṇampi sabbaṃ sahati, na tattha paṭighānunayaṃ karotīti pathavīsahananti thometīti adhippāyo. Tena vuttaṃ **apadānapāḷiyaṃ** –

''Lābhālābhe na sajjanti, sammānanavimānane;
Pathavīsadisā buddhā, tasmā te na virādhiyā''ti.

Ahaṃ jinaṃ paṇamāmi vandāmīti sambandho.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Satapuññajalakkhaṇikaṃ anekapāramīpuññatejena jātena dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇena sampannaṃ, virajaṃ rāgarajādīnaṃ abhāvā vigatarajaṃ, gaganūpamadhiṃ ākāsūpamasabbaññutañāṇavantaṃ, dhitimerusamaṃ sinerupabbatasadisaṃ acalasamādhivantaṃ, jalajūpamasītala sīlayutaṃ. Udakajātappadumasadisena accantaatisītalena asaṅkhyeyyasīlena sampayuttaṃ, pathavīsahanaṃ pathavī viya khantisampannaṃ, khantivantaṃ vā, jinaṃ pañcamāravijayaṃ buddhaṃ ahaṃ sakkaccaṃ paṇamāmi vandāmīti.

Dvādasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

13. Yo buddho sumati dive divākarova,
Sobhanto ratijanane silāsanamhi;
Āsīno sivasukhadaṃ adesi dhammaṃ,
Devānaṃ tamasadisaṃ namāmi niccaṃ.

13. Evaṃ dvādasamagāthāya jinaṃ vanditvā idāni tāvatiṃsapure mātudevaputtappamukhānaṃ upapattidevānaṃ abhidhammaṃ desaka guṇena abhitthavitvā vanditukāmo **yo buddho sumati**tyādigāthamāha. Ayaṃ pana ma na ja ra gaṇehi ca ekagarunā ca tīhi yatīhi ca dasahi yatīhi ca racitattā terasakkhara saṃyuttā pahassiṇīgāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhetaṃ **vuttodaye** ''mnā jarā go tidasayatippahassiṇī sā''ti.

Tassattho. Yassaṃ paṭipādaṃ mnā magaṇa nagaṇā ca jarā ja gaṇa ragaṇā ca go garu ca tidasayati tiyati ca dasayati ca ce siyā, sā gāthā pahassiṇīgāthā nāmāti. Tattha sumati yo buddho dhammaṃ devānaṃ adesīti sambandho. **Yo**ti aniyamavācakasabbanāmapadaṃ. Tassa vacanattho na kātabbo. Vuttañhi **saddavidūhi** –

''Ruḷhīkhyātaṃ nipātañcu, pasaggālapanaṃ tathā;
Sabbanāmanti etesu, na kato viggaho chasū''ti.

Atha vā sabbanāmabhāvaṃ yātīti yo, aniyamavācaka bhāvaṃ yātīti vā yo. Sabbanāmabhāvena yāti pavattatīti vā yo. Aniyamavācakabhāvena yāti pavattatīti vā yo. Sabbanāmabhāvena yātabbo ñātabboti vā yo, yātabbo ñātabbo etena aniyamatthoti vā yo. Sabbanāmasaṅkhātaṃ yaitipadaṃ labbhati. Yo yādi soti attho. **Buddho**ti paṭividdhacatusaccadhammo, paṭividdhasabbañeyyadhammo vā. Tassa pana vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. **Sumatī**ti sundarasabbaññutañāṇavāto, desanāñāṇavāto vā. Adesi dhammaṃ devānanti vuccamānattā hi idha sabbaññuta ñāṇaṃ sumatīti vuccati. Manati jānāti sabbañeyyadhammaṃ desetabbadhammaṃ vāti mati. Manadhātu ñāṇeti. Sundarā mati sumati, sabbañeyyadhammānaṃ yathāsabhāvajānanasamatthaṃ tesaṃ dese tabbappakārajānanasamatthaṃ bodhetabbapuggalānaṃ āsayādhi muttiyādivibhāvanasamatthañcāti tisamatthasampannaṃ sabbaññutañāṇaṃ labbhati. Sumatīti iminā hi sabbaññutañāṇameva abhidhammakathāya samuṭṭhānabhāve samatthaṃ. Nāññanti imamatthaṃ dīpento abhidhammakathāya anaññasādhāraṇabhāvaṃ dasseti. Sundarā mati assa asmiṃ vā atthīti sumati, buddho. Samāsanta taddhitāyaṃ. Tadassatthītivī cāti sutte casaddena apaccayo. Yathā pītisukhanti. Vuttañhi **pārājikaṇḍaṭṭhakathāyaṃ** ''ayañca pīti idañca sukhaṃ assa jhānassa asmiṃ vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ pītisukhanti vuccatī''ti.

Diveti divase. Sūriyobhāsena dibbati etthāti divo. Divudhātu jutiyaṃ a. Tasmiṃ dive. **Divā karovā**ti sūriyo iva. Divādinaṃ karotīti divākaro, sūriyo. Divāsaddūpa pada karadhātu karaṇe a. Atha vā divā divase karo raṃsi assāti divākaro. Karasaddo hi raṃsivācako. **Sobhanto**ti virocamāno hutvā. Subhati virocati chabbaṇṇaraṃsiādīhīti sobhanto, buddho. Subhadhātu sobhe, dittiyaṃ vā antapaccayo. Bhagavā hi chabbaṇṇaraṃsīhi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi asītyānubyañjanalakkhaṇehi ca devānaṃ majjhe sobhati virocatīti attho. **Ratijanane**ti devānaṃ atappakapītisomanassuppādane, pemuppādane vā. Ramanaṃ rati. Ramudhātu kīḷāyanti. Taṃ janeti uppādetīti ratijananaṃ. Silāsanaṃ. Ratisaddūpapada janadhātu janane yu. Tasmiṃ ratijanane.

Silāsanamhīti tidasālaye, pāricchattakamūle jāte nikkhitte vā dīghato saṭṭhiyojane vitthārato paṇṇāsa yojane puthulato pannarasayojane vaṇṇato jayasumanapupphasadise rattakampalavaṇṇe vā saṇhasukhume paṇḍukampa lanāmake silāsane. Sakkena seviyatīti silaṃ. Pāsāṇo. Sidhātu sevāyaṃ alapaccayo. Āsiyati etthāti āsanaṃ. Atha vā āgantvā seviyati etthāti āsanaṃ. Āpubbasidhātu sevāyaṃ yu. Silaṃeva āsanaṃ silāsanaṃ. Paṇḍukampalasilāsanaṃ labbhati. Tasmiṃ silāsanamhi. **Āsīno**ti dasahi cakkavāḷasahassehi āgamma sannisinnānaṃ devānaṃ gaṇena parivārito hutvā nisīdanto. Āsīdanaṃ nisajjanaṃ āsīno. Āsamantato sīdati vasatīti vā āsīno. Abhidhammakathābhimukhaṃ sīdati nisajjatīti vā āsīno, buddho. Āpubbasīdadhātu nisajjāyaṃ. Visaraṇa gatyāvasānesu vā tapaccayo. Tassa īṇādeso, ṇassanattaṃ, dhātvantalopo. **Sivasukhada**nti nibbānasukhadāyakaṃ. Ariyehi seviyatīti sivaṃ, nibbānaṃ. Sidhātu sevāyaṃ avo. Atha vā rāgaggiādīhi samati upasamati etthāti sivaṃ, nibbānaṃ. Samudhātu upasame rivo. **Abhidhānappadīpikaṭīkāyaṃ** pana ‘‘sivaṃ khemabhāvaṃ karotīti sivaṃ, saṃsārabhīrukehi sevitabbattā vā sivaṃ. Yadādinā vapaccayo’’ti vuttaṃ. Sukhayatīti sukhaṃ. Yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Atha vā suṭṭhu dukkhaṃ khanatīti sukhaṃ. Supubba khanudhātu avadāraṇe kvi. Sivassa nibbānassa sukhaṃ sivasukhaṃ, taṃ dadātīti sivasukhadaṃ, abhidhammadhammo. Sivasukhasaddūpapadadādhātu a. Yo hi abhidhammadhammaṃ suṇāti, so tassa nibbānasukhaṃ dadātīti attho.

Adesi dhammaṃ devānanti devānaṃ dhammaṃ adesīti sambandho. Ettha ca **dhamma**nti nānānayavicittaṃ gambhīraṃ saṇhasukhumaṃ duddasaṃ abhidhamma dhammaṃ. Attano sabhāvaṃ dhāretīti dhammo, paṇḍitehi dhāriyati na bālehīti vā dhammo, abhidhammapiṭakaṃ. Dharadhātu dhāraṇe rammapaccayo. Taṃ dhammaṃ. **Devāna**nti pubbe manussaloke mātubhūtadevaputtappamukhānaṃ upapattidevānaṃ. Vuttañhetaṃ **aṭṭhasālinīaṭṭhakathāyaṃ** –

‘‘Mātaraṃ pamukhaṃ katvā, tassā paññāya tejasā;
Abhidhammakathāmaggaṃ, devānaṃ sampavattayī’’ti.

Ettha ca mātarantipadassa pubbe manussaloke mātubhūtaṃ devaputtanti attho daṭṭhabbo. Vuttañhetaṃ **jinālaṅkārapāḷiyaṃ** –

‘‘Tato puttaṃ gahetvāna, gatā mātā sakaṃ gharaṃ;
Sattamiyaṃ cutā gantvā, devaputtattamāgamī’’ti.

Taṭṭīkāyañca ‘‘bodhisattamātā gabbhavuṭṭhānato sattame divase kālaṅkatvā tusitapure devaputto hutvā nibbattī’’ti vuttaṃ. Ettha ca devaputtasaddena vuttameva. **Kāḷudāyī theragāthāaṭṭhakathāyañca** ‘‘parivāritāti ca itthiliṅganiddeso purimattabhāvasiddhaṃ itthibhāvaṃ devatābhāvaṃ vā sandhāya kato. Devūpapatti pana purisabhāvena jātā’’ti vuttaṃ. **Jātakaṭīkāyañca** ‘‘devorohaneti mātudevaputtassa temāsaṃ abhidhammapiṭakaṃ desetvā devorohanakāle’’ti mātudevaputtasaddena vuttaṃ. **Abhidhammāvatāraṭīkāyañca** ‘‘devānanti tadā dhammapaṭiggāhakānaṃ dasasahassacakkavāḷādhivāsīnaṃ mātudevaputtappamukhānaṃ upapattidevāna’’nti mātudevaputta saddena vuttaṃ. **Sirīmahāmāyāsatthe** ca ‘‘sirīmahāmāyā devīpi sattadivaseyeva vasitvā kālaṅkatvā attano puññānubhāvena tusitabhavane devaputto hutvā nibbattī’’ti devaputtasaddena vuttaṃ. **Maṇidīpaṭīkāyañca** ‘‘mātaranti pubbe manussaloke mātubhūtaṃ devaputtanti attho. Sirīmahāmāyā hi bodhisattaṃ vijāyitvā sattāhamattaṃ ṭhatvā ito cavitvā tusitabhavane purisabhāveneva nibbatto, na itthibhāvenā’’ti vuttaṃ. Tasmā mātarantipadassa mātubhūtaṃ devaputtanti attho mukhyena daṭṭhabbo.

Madhusārattha dīpanīṭīkāyaṃ pana –
‘‘Suddhodano nāma pitā mahesino,
Buddhassa mātā pana māyā nāma.

Bodhisattaṃ parihariya kucchinā,
Kāyassa bhedā tidivasmiṃ modati;

Sā gotamī kālaṃkatā ito cutā,
Dibbehi kāmehi samaṅgibhūtā;
Āmodati kāmaguṇehi pañcahi,
Parivāritā devagaṇehi tehī''ti; **Therāpāḷi**;

Tadaṭṭhakathāyaṃ ''parivāritāti ca itthiliṅganiddeso purimatta bhāvasiddhaṃ itthibhāvaṃ devatābhāvaṃ vā sandhāya kato. Devūpapatti pana purisabhāvena jātāti vuttattā mātaranti manussattabhāvavasena vutta''nti vadanti. Theraṭṭhakathā pana nasaṅgahāruḷhā. Aññaṭṭhakathāṭīkāsu ca tādisaṃ vacanaṃ natthi. Patthanākāle ca buddhamātā hutvā pacchā puriso homīti patthanā natthi. Tiṃsadhammatāyañca buddhamātuyā purisabhāvo nāma natthi. Tasmā taṃ vīmaṃsitabbantipi vidū vadantīti vuttaṃ. Taṃ pana na gahetabbaṃ. Kasmā, saṃsayavacanena vīmaṃsitabbanti vidūvadantīti ca vuttattā ca yathāvuttaṭṭhakathāṭīkāvacanehi ujukaṃ viruddhattā ca. Devatāsaddo hi devaputte brahme devadhītāya ca vattati. Tathāhesa ''atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā''tiādīsu devaputte. Vuttañhi **khuddakapāṭhaaṭṭhakathāyaṃ** ''aññatarāti aniyamita niddeso. Sā hi nāmagottato apākaṭā. Tasmā aññatarāti vuttā. Devoyeva devatā. Itthipurisasādhāraṇamevetaṃ. Idha pana purisoeva. So devaputto. Kintusādhāraṇanāmavasena devatāti vutto''ti. **Sunītattheraapadāna pāḷiyaṃ** āgatāsu ''tathā tā devatā sattasatā uḷārā brahmā vimānā abhinikkhamitvā''tiādīsu brahme. **Padīpavimānavatthupāḷiyaṃ** vuttāsu –

''Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhati devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā''ti.

Ādīsu devadhītāya. Evaṃ pana parivāritāsaddopi veditabbo. Tasmā ācariyadhammapālattherena katāya theraṭṭhakathāya vuttavacanaṃ jātakaṭīkāya vuttavacanañca ācariyasumaṅgalattherena katāya abhidhammāvatāraṭīkāya vuttavacanaṃ pamāṇaṃ katvā mātudevaputtoti atthoyeva daṭṭhabbo. Etarahi pana keci ācariyā therāpāḷiyaṃ āgataṃ parivāritāsaddañca madhusāratthadīpanīṭīkāvacanañca paṭicca mātudevadhītāti vadanti. Taṃ pana tesaṃ matimattanti daṭṭhabbaṃ. **Adesī**ti mahākaruṇāpubbaṅgamena sabbaññutañāṇena kathesi. Asadisaṃ tanti sambandho. Ettha ca **ta**nti buddhaṃ. **Asadisa**nti appaṭipuggalaṃ. Natthi etassa sadiso paṭipuggaloti asadiso, buddho. Sadevake loke sīlādiguṇena buddhena sadiso koci puggalo natthīti attho. Tenāha **vinayamahāvaggapāḷiyaṃ** –

''Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo''ti.

Niccantisatataṃ samitaṃ, sabbakālaṃ nirantaranti attho. Asadisaṃ taṃ buddhaṃ niccaṃ namāmīti sambandhoti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Sumati sundarasabbaññuta ñāṇavāto, desanāñāṇavāto vā. Yo yādiso buddho. Dive divase divākarova sūriyoiva, sobhanto virocamāno hutvā, ratijanane devānaṃ atappakapīti somanassuppādane, pemuppādane vā, silāsanamhi paṇḍu kampalanāmake silāsane, āsīno nisīdanto hutvā sivasukhadaṃ nibbānasukhadāyakaṃ, dhammaṃ abhidhammadhammaṃ, devānaṃ mātu pubbadevaputtappamukhānaṃ upapattidevānaṃ adesi kathesi. Asadisaṃ appaṭipuggalaṃ taṃ buddhaṃ ahaṃ niccaṃ satataṃ namāmi vandāmīti.

Terasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

14. Yo pādapaṅkajamuduttalarājikehi,
Lokehi tīhivikalehi nirākulehi;
Sampāpuṇe nirupameyyatameva nātho,
Taṃ sabbalokamahitaṃ asamaṃ namāmi.

14. Evaṃ terasamagāthāya buddhaṃ vanditvā idāni buddhassa pādatale vicittappavattehi aṭṭhasatacakkalakkhaṇehi thomitvā vanditukāmo **yo pādapaṅkaja**tyādigāthamāha. Ayaṃ pana ta bha ja ja gaṇehi ca garudvayena racitattā cuddasakkharehi yuttā vasantatilakāgāthāti daṭṭhabbā.

Vuttañhetaṃ **vuttodaye** ‘‘vuttā vasantatilakā ta bha jā jagā go’’ti. Tassāyamattho. Yassaṃ paṭipādaṃ ta bha jā ta bha ja gaṇā ca jagā jagaṇagarukā ca go garu ca ce bhavanti, sā gāthā vasantatilakāgāthāti chandācariyehi vuttāti.

Tattha pana yo nātho avikalehi nirākulehi pādapaṅkajamuduttalehitīhi lokehi nirupameyyataṃ sampāpuṇeeva sabbalokamahitaṃ asamaṃ taṃ nāthaṃ ahaṃ namāmīti sambandho. Ettha pana saddakkamena adassetvā atthakkamena vaṇṇanaṃ dassayissāma. **Yo nātho**ti yo yādiso sabbasattānaṃ paṭisaraṇo buddho. Taṃ pana padaṃ sampāpuṇeevātipade kattubhāvena sambandhitabbaṃ. Nāthassa pana vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. **Avikalehī**ti kenaci avekallehi sabbapādacakkalakkhaṇehi sampuṇṇehīti attho. Virūpaṃ kalati gacchatīti vikalo. Vipubbakaladhātu gatiyaṃ a. Natthi kiñci vikalaṃ etissā rājiyāti avikalā, pādarāji. Pādadvaye paribyattaṃ saṇṭhānarūpaṃ kiñci vikalaṃ natthīti attho. Tehi avikalehi.

Nirākulehīti ākulavirahitehi. Pādacakkalakkhaṇānaṃ aññamaññaṃ asaṃmissehi asaṃsaṭṭhehīti attho. Ābhuso kulati bandhatīti ākulaṃ, āpubba kuladhātu bandhane a. Atha vā ābhuso kulati āvarati sobhananti ākulaṃ, natthi ākulaṃ aññamaññamissaṃ etissā pādarāji yāti nirākulā, pādarāji. Tehi nirākulehi. Taṃ pana padadvayaṃ pādapaṅkajamuduttalarājikehītipade visesanaṃ. **Pādapaṅkajamuduttalarājikehī**ti pādasaṅkhātapadumassa saṇha tale jātehi aṭṭhasatacakkalakkhaṇarājikehi padati gacchati etenāti pādo. Padadhātu gatimhiṇa. Paṅke kaddame jātanti paṅkajaṃ, padumaṃ. Pādasaṅkhātaṃ paṅkajaṃ pādapaṅkajaṃ. Paṅkajaṃiva pādo vā pādapaṅkajaṃ, pādo. Saṇhabhāvena mudati pavattatīti mudu, mudadhātu gatiyaṃ u. Talati patiṭṭhati etthāti talaṃ. Taladhātu patiṭṭhāyaṃ a. Mudu ca taṃ talañcāti muduttalaṃ, pādapaṅkajassa muduttalaṃ pādapaṅkajamuduttalaṃ, rājati dissatīti rājikā, rājati sobhati etenāti rājikā. Rājadhātu sobhane ṇiko. Pādapaṅkaja muduttale jātaṃ aṭṭhasatacakkalakkhaṇasaṅkhātaṃ rājikanti pādapaṅkajamuduttalarājikaṃ, tehi.

Taṃ pana aṭṭhasatapādacakkalakkhaṇaṃ nāmevaṃ veditabbaṃ. Bhagavato pādapaṅkajamudutalassa majjhe nābhi dissati. Nābhipaṭicchinnā vaṭṭalekhā dissati. Nābhimukhaparikkhepapaṭṭo dissati. Panāḷimukhaṃ dissati. Arā dissanti. Aresu vaṭṭalekhā dissanti. Nemi dissati. Nemimaṇikā dissanti. Idaṃ tāva pāḷiāgatameva. Sampahulavāro pana anāgato, so evaṃ daṭṭhabbo. Satti, sirīvaccho, nandiyāvaṭṭaṃ, sovattiko, vaṭaṃsako, vaḍḍhamānakaṃ, macchayugalaṃ, bhaddapīṭhaṃ, aṅkusaṃ, tomaro, pāsādo, toraṇaṃ, setacchattaṃ, khaggo, tālavaṇḍaṃ, morahatthako, vāḷabījani, uṇhīsaṃ, patto, maṇikusumadāmaṃ, nīluppalaṃ, rattuppalaṃ, setuppalaṃ, padumaṃ, puṇḍarikaṃ, puṇṇaghaṭo, puṇṇapāti, samuddo, cakkavāḷaṃ, himavā, sineru, candimasūriyā, nakkhattāni, cattāro mahādīpā, dveparittadīpasahassāni antamaso cakkavatti rañño parisaṃ upādāya sabbo cakkalakkhaṇasseva parivāroti ettakameva **majjhimapaṇṇāsaṭṭhakathāyaṃ** vuttanti veditabbaṃ.

Jinālaṅkāraṭīkāyaṃ pana ‘‘heṭṭhāpādatalesu cakkāni jātānīti cakkalakkhaṇaṃ nāma dvīsu pādatalesu dve cakkāni ekekasmiṃ sahassamattā arā yuttā honti. Nemivalayaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ. Nābhi indanīlamaṇivaṇṇā. Tasmiṃ majjhe ca nābhipariyante ca nābhimukhe ca vaṭṭalekhā majjhe chiddaṃ cakkapariyante nemito bahiddhā vaṭṭe. Satti, sirīvaccho, nandiyāvaṭṭaṃ, sovattiko, vaṭaṃsakaṃ, vaḍḍhamānakaṃ, bhaddapīṭhaṃ, aṅkuso, pāsādaṃ, toraṇaṃ, setacchattaṃ, khaggaṃ, tālavaṇḍaṃ, mayūrahatthaṃ, cāmaraṃ, uṇhīsaṃ, pattaṃ, maṇi, sumanadāmaṃ, nīluppalaṃ, rattuppalaṃ, rattapadumaṃ, setapadumaṃ, puṇḍarikaṃ, puṇṇakalasaṃ, puṇṇapattaṃ, samuddo, cakkavāḷapabbato, himavantapabbato, merupabbato, sūriyamaṇḍalaṃ, candamaṇḍalaṃ, nakkhattaṃ, saparivārā catumahādīpā, saparivāro sattaratanasamaṅgī cakkavatti, dakkhiṇāvaṭṭa setasaṅkhaṃ, suvaṇṇamacchayugaḷaṃ, cakkāvudhaṃ, sattamahāgaṅgā, sattakulapabbatā, sattasīdantasāgarā, suvaṇṇa haṃsarājā, saṃsumāro, dhajapaṭāko, suvaṇṇasivikā, suvaṇṇavāḷabījani, kelāsapabbato, sīharājā, byaggharājā, valāhakaassarājā, uposathachaddantahatthirājā, vāsukīnāgarājā, haṃsarājā, usabharājā, erāvaṇa hatthirājā, suvaṇṇamakaraṃ, catumukhasuvaṇṇanāvā, savacchakā dhenu, kiṃpuriso, kinnarī, karavīko, mayūrarājā, koñcarājā, cakkavākarājā, jīvañjīvakarājā cha devalokā, soḷasa brahmalokāti ime ettakā aggamaṅgalalakkhaṇā pādatale paññāyantī’’ti vuttaṃ. Iminā ca vacanena aṭṭhasata pādacakkalakkhaṇaṃ paripuṇṇaṃ veditabbanti.

Tīhi lokehīti sambandho. Tīhi kāmarūpārūpa lokehīti attho. Tassa pana vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Taṃ panetaṃ katvatthe karaṇavacanaṃ. Tassa pana padassa nirupameyyāti padena kattubhāvena sambandho. **Nirupameyyata**nti appameyyabhāvaṃ. Upamitabbanti upameyyaṃ. Upapubba mādhātu pamāne ṇyo. Upameyyassa bhāvo upameyyataṃ. Natthi upameyyataṃ assa rājikassāti nirupameyyataṃ. Atha vā natthi upameyyaṃ etassa rājikassāti nirupameyyo, pādacakkalakkhaṇarājiko labbhati. Tassa bhāvo nirupameyyataṃ. Taṃ pana padaṃ sampāpuṇe evātipade kammaṃ. Sampāpuṇeevāti sambandho. Sammā gacchatievāti attho. Kasmā pana tīhi lokehi pādapaṅkajamudutalehi nirupameyyataṃ pāpuṇātīti. Buddhato aññassa kassaci devamanussassa pādatalamajjhe pādacakkalakkhaṇassa abhāvato. Bhagavato hi pādapaṅkajamudutale pāramipuññānubhāvena nibbattāni aṭṭhasatapādacakkalakkhaṇāni sampāpuṇanti, na aññesaṃ. Tasmā nirupameyyataṃ pāpuṇātīti.

Sabbalokamahitanti sabbalokena pūjitaṃ. Sabbena devamanussalokena mahitabbo pūjitabboti sabbaloka mahito, nātho labbhati. Taṃ. Uppanne hi tathāgate ye keci mahesakkhā devamanussā buddhassa pūjenti, pageva aññā. Tathā hi brahmā sahampati sinerumattena ratana dāmena tathāgataṃ pūjeti. Yathābalañca aññepi devā manussā ca bimbisārakosalarājādayo nibbutampi bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā asoka mahārājā sakalajambudīpe caturāsītivihārasahassāni patiṭṭhāpeti. Kā kathā pana aññesaṃ pūjāti vuttaṃ hoti.

Asamanti sabbamanussadevabrahmehi asadisaṃ. Appaṭipuggalanti attho. Natthi samo sadiso puggalo assāti asamo, nātho. So pana asītianubyañjanapaṭimaṇḍita dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇa vicitrarūpakāyo. Sabbākāra parisuddha sīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhadhammakāyo. Puññamahatta thāmamahattaiddhimahatta yasamahatta paññāmahattānaṃ paramukkaṃsa gato ca hoti, tasmā tathāgatena samo sadiso nāma natthīti attho. Taṃ asamaṃ. **Ta**nti nāthaṃ ahaṃ namāmīti sambandho.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Yo nātho yo yādiso sabbasattānaṃ paṭisaraṇo buddho, avikalehi kehici avekallehi, nirākulehi ākulavirahitehi, pādapaṅkaja muduttalarājikehi pādasaṅkhātapadumassa saṇhatale jātehi aṭṭhasatacakkalakkhaṇarājikehi, tīhi lokehi kattubhūtehi, nirupameyyataṃ appameyyabhāvaṃ appamitabba bhāvaṃ vā, sampāpuṇeeva sammā gacchatieva, sabbalokamahitaṃ sabbalokena pūjitaṃ, asamaṃ sabbamanussadevabrahmehi asadisaṃ taṃ nāthaṃ ahaṃ namāmīti.

Cuddasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

15. Buddhaṃ narānarasamosaraṇaṃ dhitattaṃ,
Paññāpadīpajutiyā vihatandhakāraṃ;
Atthābhikāmanaradevahitāvahaṃ taṃ,
Vandāmi kāruṇikamaggamanantañāṇaṃ.

15. Evaṃ cuddasamagāthāya nāthaṃ natvā idāni narānarasa mosaraṇantyādīhi sattahi guṇehi thomitvā buddhaṃ vanditu kāmo **buddhaṃ narānarasamosaraṇa**ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana tabhajajagaṇehi garudvayena ca racitattā cuddasakkharehi yuttā vasantatilakāgāthāti daṭṭhabbā. Sādhakaṃ panettha heṭṭhā vuttameva.

Tattha pana **narānarasamosaraṇa**nti ettha naraanarasamaṃ osaraṇanti padavibhāgo. Manussadevānaṃ samaṃ osaraṇaṃ sannipatitaṭṭhānanti attho. Narānarasaddassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Samaṃ avasaranti sannipatanti etthāti samosaraṇo, buddho. Samaavapubba saradhātu gatiyaṃ yu. Narānarānaṃ manussadevānaṃ samosaraṇo narānarasamosaraṇo, buddho. Yathā hi mahānigrodho phalakāmānaṃ sakuṇa samūhānaṃ samosaraṇaṃ hoti, evaṃ buddho lokiya lokuttarasampattikāmānaṃ manussadevānaṃ samosaraṇo sannipatito paṭisaraṇo vā hoti. Tasmā narānarasamosaraṇanti thometi.

Dhitattanti samāhitacittaṃ. Ettha attasaddo attasammā paṇidhi cātiādīsu attasaddo viya cittavācako daṭṭhabbo. Dhiyati ṭhapiyati ettha etena vā ekārammaṇe sampayutta dhammāti dhito, samādhi. Dhādhātu patiṭṭhāyaṃ ta. Ārammaṇaṃ adati ādadātīti attaṃ, cittaṃ. Adadhātu ādāne ta. Dhitaṃ samāhitaṃ attaṃ cittaṃ yassāti dhitatto, buddho. Taṃ dhitattaṃ.

Paññāpadīpajutiyāti arahattamaggañāṇasaṅkhātapadīpobhāsena karaṇabhūtena. Pajānātīti paññā, arahattamagga ñāṇaṃ. Yathāsabhāvaṃ sabbappakārehi catusaccadhammaṃ paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato sabbapakārehi dhammasabhāvaṃ dīpetīti paññāpadīpo. Jotetīti juti, paññāpadīpobhāso. Judhātu dittiyanti. Paññā padīpoeva juti paññāpadīpajuti. Atha vā paññāpadīpassa juti paññāpadīpajuti, ayaṃ pana samāso abhedabhedū pacārena daṭṭhabbo. Tāya paññāpadīpajutiyā.

Vihatandhakāranti hanitabbaavijjāsaṅkhātamohatamaṃ. Savāsanakilesappahānato visesena hanitabboti vihato. Vipubbahanadhātu hiṃsāyaṃ ta. Andhaṃ tamaṃ karotīti andhakāro, avijjāsaṅkhātamoho. Visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhakatāya moho andhakāroti vuccati. Atha vā andhaṃ paññācakkhuandhaṃ karotīti andhakāro, moho. Andhasaddūpapada karadhātu ṇa. Vihato andhakāro yena soti vihatandhakāro, buddho. Taṃ vihatandhakāraṃ. Yathā hi loke padīpo attano jutiyā andhakāraṃ hanati, evaṃ buddhassa arahattamaggapaññāpi avijjandhakāraṃ hanatīti vuttā. Ayaṃ pana hīnūpamāti vuccati. Paññāvato hi ekapallaṅkenapi nisinnassa dasasahassi lokadhātu ekapajjotā hoti. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘cattārome bhikkhave pajjotā. Katame cattāro. Candapajjoto, sūriyapajjoto, aggipajjoto, paññā pajjoto. Ime kho bhikkhave cattāro pajjotā. Etadaggaṃ bhikkhave imesaṃ catunnaṃ pajjotānaṃ yadidaṃ paññā pajjoto’’ti.

Paññāpadīpajutiyā vihatandhakāranti ettha pana paññāpadīpa jutiyātiiminā buddhassa arahattamaggañāṇaṃ mukhyena dasseti. Taṃ dassanena pāramīñāṇañca vipassanāñāṇañca heṭṭhimamaggaphala ñāṇañca phalūpacārena dīpeti. Taddīpakena avijjandhakārappahānaṃ paṭhamakāraṇūpacārena pakāseti. Tappakāsanena arahatta phalañāṇalabhanaṃ dutiyakāraṇūpacārena vibhāveti. Taṃ vibhāvanena sabbaññutañāṇādisabbabuddhaguṇalabhanaṃ tatiya kāraṇūpacārena ānubhāveti.

Nanu ca sabbesampi khīṇāsavānaṃ paññāpadīpajutiyā vihatandhakāratā sambhavati, atha kasmā aññasādhāraṇāvisesa guṇena buddhassa thomanā katāti. Savāsanappahānena anaññasādhāraṇavisesatāya sambhavato. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpadīpajutiyā vihatandhakāratte ariyasāvakapaccekabuddhānaṃ savāsanāya kilesappahānaṃ na vijjati. Sammāsambuddhānaṃyeva savāsanappahānena kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayavasena avijjandhakārappahānena bhagavantaṃyeva paññāpadīpajutiyā vihatandhakāranti thometīti.

Atthābhikāmanti sattalokassa lokiyalokuttara saṅkhātaṃ payojanaṃ ativiya icchantaṃ. Kāraṇānurūpaṃ asati bhavatīti atthaṃ, phalaṃ. Asadhātu bhuvimhi tha. Taṃ abhiatirekaṃ kāmeti icchatīti atthābhikāmo, buddho. Atthasaddūpapada abhipubbakamudhātu icchāyaṃ ṇa. Taṃ atthābhikāmaṃ. **Naradevahitāvaha**nti manussadevānaṃ hitaṃ dhārakaṃ. Hitaṃ narati netīti naro, manusso. Atha vā nariyati sakena kammena niyyatīti naro, manusso. Naradhātu nayane a. Vuttañhi ‘‘kammena niyyati loko’’ti. Kāmaguṇa jhānābhiññacittissariyādīhi dibbanti kīḷantīti devā, tesu vā viharantīti devā, divudhātu kīḷādīsu ṇa. Narā ca devā ca naradevā. Hinoti vaḍḍhatīti hitaṃ, phalaṃ. Hidhātu vaḍḍhane ta. Naradevānaṃ hitaṃ naradevahitaṃ, taṃ āvahatīti naradevahitāvaho, buddho. Naradevahitasaddūpapadaāpubba vahadhātu haraṇe ṇa. Buddho hi sabbadevamanussānaṃ lokiyalokuttarasampattiatthaṃ dhammadesanāya dhāretīti vuttaṃ hoti, taṃ naradevahitāvahaṃ. **Kāruṇikamaggamananta ñāṇa**nti ettha kāruṇikaṃ aggaṃ anantañāṇantipadacchedo. Tattha kāruṇikanti sabbasattesu mahākaruṇāya yuttaṃ, mahākaruṇavantaṃ vā. Kiratīti karuṇā. Kiradhātu apanayane uṇapaccayo. Paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho.

Atha vā kinātīti karuṇā. Kidhātu hiṃsāyaṃ ruṇapaccayo. Paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṃ hadayakampanaṃ karotīti vā karuṇā. Karadhātu uṇapaccayo. Atha vā kaṃ vuccati sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Kaṃsaddūpapada rudhidhātu āvaraṇe yupaccayo. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatā lakkhaṇā. Attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibādhatīti attho. Karuṇāya mahākaruṇāya yutto kāruṇiko. Karuṇā assa atthīti vā kāruṇiko, buddho. Taṃ kāruṇitaṃ. **Agga**nti jātipuñña guṇamahattabhāvena sabbasattuttamaṃ seṭṭhabhāvaṃ ajati gacchatīti aggo, buddho. Ajadhātu gatiyaṃ a. Jassa go. Buddho hi asambhinnakhattiyavaṃse jātattā jātivasena ca pūritapāramīpuññattā puññavasena ca aparimitanirupamasīlādi guṇavisesena samannāgatattā guṇavasena ca anantalokadhātūsu sabbasattuttamabhāvaṃ gacchatīti aggo. Nibbānaṃ ajati gacchatīti vā aggo. Atha vā ajeti khepeti kileseti aggo, buddho. Ajadhātu khepane a. Taṃ aggaṃ. **Anantañāṇa**nti gaṇanavasena ca sabhāvavasena ca visayavasena ca antavirahitañāṇaṃ. Kenaci puggalena ñāṇena anantaṃ aparicchinnaṃ, sabbaññutañāṇavantaṃ vā. Natthi antaṃ yassāti anantaṃ, ñāṇaṃ. Sabbañeyyadhammaṃ jānātīti ñāṇaṃ, sabbaññutañāṇaṃ. Anantaṃ ñāṇaṃ yassa soti anantañāṇo, buddho. Buddhassa hi ñāṇaṃ koci manusso vā devo vā brahmā vā ettakanti paricchindituṃ na sakkoti, tasmā anantaṃ aparimāṇaṃ hotīti vuttaṃ hoti.

Vuttañhetaṃ **sāriputtattheraapadāne** –

‘‘Sakkā samudde udakaṃ, pametuṃ aḷhakena vā;
Natveva tava sabbaññu, ñāṇaṃ sakkā pametave’’ti.

Kāruṇikamaggamanantañāṇanti ettha ca karuṇaggahaṇena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti, mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ dīpaṅkarapādamūle katābhinīhāro kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlanti. Agganti etena bhagavato aparimitanirupamasīlādiguṇasamaṅgītāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamabhāvaṃ dasseti. Anantañāṇantietena sammāsambodhiṃ dasseti. Sabbaññutañāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggañāṇaṃ, aggamaggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutañāṇaṃ sammāsambodhīti vuccati. Tassa ca sāmatthiyena catupaṭisambhidāñāṇaṃ catuvesārajjañāṇaṃ chaasādhāraṇañāṇāni ca chaabhiññā aṭṭhasu parisāsu akampana ñāṇāni dasabalañāṇāni soḷasañāṇacariyā ca catucattārīsañāṇavatthūni sattasattatiñāṇavatthūni cāti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñāṇācāraṃ dassetīti. Taṃ buddhaṃ ahaṃ vippasannena cetasā vandāmīti sambandhoti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Narānarasamosaraṇaṃ manussadevānaṃ samaṃ osaraṇaṃ sannipatitaṭṭhānaṃ, dhitattaṃ samāhitacittaṃ, paññāpadīpajutiyā arahattamaggañāṇasaṅkhāta padīpobhāsena karaṇabhūtena vihatandhakāraṃ hanitabba avijjāsaṅkhātamohatamaṃ, atthābhikāmaṃ sattalokassa lokiyalokuttarasaṅkhātapayojanaṃ ativiya icchantaṃ, naradevahitāvahaṃ manussadevānaṃ hitaṃ dhārakaṃ, kāruṇikaṃ sabbasattesu mahākaruṇāya yuttaṃ mahākaruṇavantaṃ vā, aggaṃ jātipuññaguṇamahattabhāvena sabbasattuttamaṃ, ananta ñāṇaṃ gaṇavasena ca sabhāvavasena ca visayavasena ca antavirahitañāṇaṃ, anantaṃ sabbaññutañāṇavantaṃ vā taṃ buddhaṃ ahaṃ vippasannena cetasā vandāmīti.

Pannarasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

16. Akhilaguṇanidhāno yo munindopagantvā,
Vanamisipatanavhaṃ saññatānaṃ niketaṃ;
Tahimakusalachedaṃ dhammacakkaṃ pavatto,
Tamatulamabhikantaṃ vandaneyyaṃ namāmi.

16. Evaṃ pannarasamagāthāya buddhaṃ vanditvā idāni isipatana migadāye dhammacakkapavattanādiguṇehi thomitvā munindaṃ vanditu kāmo **akhilaguṇanidhāno** tyādigāthamāha. Ayaṃ pana nanamayayagaṇehi racitattā pannarasakkharehi yuttā mālinī gāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘nanamayayayutāyaṃ mālinībhogisīhī’’ti. Tassattho. Yassaṃ paṭipādaṃ bhogisīhi aṭṭhasattayatīhi yuttā ca nanamayayayutā nanagaṇamagaṇa yayagaṇehi yuttā ca ce siyuṃ, ayaṃ gāthā mālinīgāthā nāmāti. Ettha ca bhogisīhīti bhogaisīhīti padacchedo. Bhogasaddo aṭṭhasaṅkhyā vācako. Isisaddo sattasaṅkhyāvācakoti daṭṭhabbo.

Tattha **akhilaguṇanidhāno**ti sabbalokiyalokuttara saṅkhātānaṃ sīlasamādhipaññādiguṇasamūhānaṃ patiṭṭhāno. Ettha ca akhilasaddo anavasesavācako. Sabboti attho. Vuttañhi **madhuṭīkāyaṃ** ‘‘khilasaddo hettha avasesavācako’’ti. Na khilaṃ akhilaṃ. Atha vā na khīyatīti akhilaṃ, sabbaṃ. Napubbakhidhātu khaye lo. Guṇasaddassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Akhilāni sabbāni guṇāni akhilaguṇāni, tesaṃ nidhāti tiṭṭhati etthāti akhilaguṇanidhāno, munindo labbhati. **Yo**ti yo yādiso. **Munindopagantvā**ti ettha munindo upagantvāti padacchedo. **Munindo**ti agāriyamuni, anagāriyamuni, sekkhamuni, asekkhamuni, pacceka munivasena pañcannaṃ munīnaṃ indo issaroti attho. Tassa pana vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Akhilaguṇanidhāno yo munindo saññatānaṃ niketaṃ isipatanaavhaṃ vanaṃ upagantvā tahiṃ akusalachedaṃ dhammacakkaṃ pavattoti sambandho.

Vanamisipatanavhanti vanaṃ isipatanaavhanti padacchedo. Ettha vananti migadāyavanaṃ. Tañhi vivekakāmehi vanitabbaṃ sambhajitabbaṃ etthāti vananti vuccati. Vanadhātu sambhattiyaṃ kvi. Isipatanavhanti isipatananāmikaṃ isīnaṃ patanaṭṭhānattā isipatananti voharitabbaṃ vā, sīlakkhandhādike esanti gavesantīti isi, paccekabuddhādayo. Isadhātu gavesane ipaccayo. Te patanti sannipatanti etthāti isipatanaṃ, vanaṃ. Isisaddūpapadapatadhātu gatiyaṃ yu. Atha vā isīnaṃ patanaṃ isipatanaṃ, vanaṃ. Avhetabbaṃ voharitabbanti avhaṃ. Āpubbavhedhātu avhayane kvi. Saṃyogaparattā ākārassa rassādeso. Isipatananti avhetabbanti isipatanavhaṃ, vanaṃ. **Saññatāna**nti kāyavacīmanosaṃyamantānaṃ sādhūnaṃ. Saṃyamantīti saññatā, paccekabuddhādayo sādhū. Saṃpubbayamudhātu uparame ta. Tesaṃ saññatānaṃ. **Niketa**nti vasanaṭṭhānaṃ, rammaṇaṭṭhānaṃ vā. Nikitati nivasati rammati vā etthāti niketaṃ, vanaṃ. Nipubba kitadhātu nivāse ṇa. **Upagantvā**ti gamitvā. **Tahi**nti tasmiṃ isipatananāmake migadāyavane. **Akusalacheda**nti akusalassa samucchedaṃ. Akusalaṃ chindati samucchindati etena suttenāti akusalachedaṃ, dhammacakka pavattanasuttaṃ. Akusalasaddūpapadachididhātu dvidhākaraṇe ṇa.

Dhammacakkanti dhammacakkapavattanasuttaṃ. Ettha hi cakkasaddo sampattiyaṃ, lakkhaṇe, rathaṅge, iriyāpathe, dāne, ratana dhammakhuracakkādīsu ca dissati. Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānantiādīsu hi sampattiyaṃ dissati. Pādatalesu cakkāni jātānīti ettha lakkhaṇe. Cakkaṃva vahato padanti ettha rathaṅge. Catucakkaṃ navadvāranti ettha iriyāpathe. Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo cakkaṃ vattaya sabbapāṇīnanti ettha dāne. Dibbacakkaratanaṃ pāturahosīti ettha ratanacakke. Mayā pavattitaṃ cakkanti ettha dhammacakke. Icchāhatassa posassa cakkaṃ bhamati matthaketi ettha khuracakke. Khurapariyantena cakkenāti ettha paharaṇacakke. Asanivicakkanti ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ dhammacakke daṭṭhabbo. Tañhi satipaṭṭhānādidhammaṃ cakketi pavattetīti dhammacakkanti vuccati. Ariyasaccādidhammaṃ vā cakketi pavattetīti cakkanti. Atha vā dhammato anapetattā dhammañca taṃ āṇācakkañcāti dhammacakkaṃ. Dhammena ñāyena cakkanti dhammacakkaṃ, tena vuttaṃ **paṭisambhidāyaṃ** ‘‘dhammacakkanti kenaṭṭhena dhammacakkaṃ. Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakkaṃ, dhamme ṭhito pavattetīti dhammacakka’’ntiādi. Api ca dhammacakkanti paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi. Tattha paṭivedhañāṇaṃ nāma yena ñāṇena bodhipallaṅke nisinno cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhinayasahassehi paṭivijjhi. Desanāñāṇaṃ nāma yena ñāṇena tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ dhammacakkaṃ pavattesi. Ubhayampetaṃ dasabalassa ure jātañāṇameva. Tesu pana dhammadesanāñāṇaṃ adhippetaṃ. Suttaṃ pana ṭhānūpacārena dhammacakkanti vuccati. **Pavatto**ti pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ dveme bhikkhave antā pabbajitena na sevitabbātiādinā adesayi.

Tamatulamabhikantanti taṃ atulaṃ abhikantanti padacchedo. Ettha tanti munindaṃ. Atulanti sīlādīhi guṇehi kenaci asadisaṃ. Natthi tulo sadiso puggalo etassāti atulo, munindo. Tassa hi aparimāṇāsu loka dhātūsu sīlādīhi guṇehi sadiso puggalo natthi. Asadisehi buddhehi samoti attho. **Abhikanta**nti sabbadevamanussehi ativiya kantaṃ kamanīyaṃ sarīravaṇṇavantaṃ. Atirekaṃ tusitabbasarīravaṇṇasampannaṃ vā. Abhikkantavaṇṇanti hi vattabbe chandānurakkhaṇatthaṃ kakāralopañca vaṇṇapadalopaṃ katvā vuttasandhivasena abhikantanti vuttaṃ. Uttarapadalopa vasena vā. Munindassa pana sarīravaṇṇaṃ sabbadevamanussehi ativiya atirekaṃ vā kamiyati tosiyatīti abhikantanti vuccati. Abhipubbakamudhātu icchākantīsu ta. Abhikantaṃ vaṇṇaṃ sarīravaṇṇaṃ yassa soti abhikanto, munindo. Tassa hi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi ca asītyānubyañjana lakkhaṇehi ca chabbaṇṇaraṃsīhi ca suvaṇṇavaṇṇena ca samannā gatattā sarīrasobhaggappattito sabbadevamanussehi ativiya kamanīyo tuṭṭho sarīravaṇṇo atthīti abhikantanti thometi. Taṃ abhikantaṃ. **Vandaneyya**nti devamanussānaṃ vandanārahaṃ. Tehi vanditabbaṃ vā, vandiyate thomiyate vā vandanaṃ. Bhāvasādhanoyaṃ. Vandadhātu vadidhātu vā abhivādanathutīsu yu. Taṃ arahatīti vandaneyyo, munindo. Vandapadaṃ arahatitaddhite ṇeyyo.

Atha vā devamanussehi vanditabbaṃ thomitabbanti vā vandaneyyo, munindo. So hi ādimajjhapariyosāna guṇehi samannāgatattā sabbadevamanussānaṃ vandanāraho tehi vā vanditabbo hoti. Tattha ca ādiguṇaṃ nāma karuṇānidānaṃ sīlaṃ pāṇātipātādiviratippavattito. Majjha guṇaṃ nāma samādhi jhānattayayogato. Pariyosānaguṇaṃ nāma paññā tato uttari karaṇīyābhāvatoti visesena bhagavato vandaneyyanti thometi. Ahaṃ tīhi dvārehi namāmi vandāmīti sambandho.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Akhilanidhāno sabba lokiyalokuttarasaṅkhātānaṃ sīlasamādhipaññādiguṇa samūhānaṃ patiṭṭhāno yo yādiso munindo pañcannaṃ munīnaṃ indo issaro bhagavā, saññatānaṃ kāyavacīmanosaṃya mantānaṃ sādhūnaṃ, niketaṃ vasanaṭṭhānaṃ rammaṇaṭṭhānaṃ vā, isipatanavhaṃ isipatananāmikaṃ isipatananti voharitabbaṃ vā, vanaṃ migadāyavanaṃ, upagantvā gamitvā tahiṃ tasmiṃ isipatananāmake migadāya vane, akusalassa samucchedaṃ, dhammacakkaṃ dhammacakkappavattanasuttaṃ, pavatto pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ adesayi, atulaṃ sīlādīhi guṇehi kenaci asadisaṃ, abhikantaṃ sabbadevamanussehi ativiya kantaṃ kamanīyaṃ tuṭṭhi sarīravaṇṇavantaṃ, vandaneyyaṃ deva manussānaṃ vandanārahaṃ tehi vā vanditabbaṃ, taṃ munindaṃ ahaṃ tīhi dvārehi namāmi vandāmīti.

Soḷasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

17. Suciparivāritaṃ surucirappabhāhi rattaṃ,
Sirivisarālayaṃ gupitamindriyehupetaṃ;
Ravisasimaṇḍalappabhutilakkhaṇopacittaṃ,
Suranarapūjitaṃ sugatamādaraṃ namāmi.

17. Evaṃ soḷasamagāthāya munindaṃ vanditvā idāni suciparivāritantyādīhi sattahi guṇehi thomitvā vanditukāmo **suciparivārita**ntyādigāthamāha. Ayaṃ pana na jabhajaragaṇehi ca ekagarunā ca racitattā soḷasakkharehi yuttāvāṇinīgāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘najabhajarā yadā bhavati vāṇinī gayuttā’’ti. Tassattho. Yassaṃ paṭipādaṃ najabhajarā nagaṇa jagaṇa bhagaṇa jagaṇa ragaṇā yadā gayuttā pādantagarunā saṃyogā ce siyuṃ, tadā sā vuttā vāṇinī vāṇinīgāthā nāma bhavatīti.

Tattha **suciparivārita**nti rāgādimalavisuddhāhi ariyasāvakādiparisāhi parikkhāritaṃ kilesamalavisuddhaṃ parikkhāravantaṃ vā. Rāgādimalehi sucati sujjhatīti suci, parisā. Sucadhātu soceyye i. Parisamantato ariyabhikkhuādīhi deva manussehi vāriyati parikkhariyatīti parivāro, sugato. Paripubbavaradhātu āvaraṇe parikkhāre vā ṇa. Sucīhi parisāhi parivārito suciparivārito, sugato. Tatiya tappurisasamāsoyaṃ. Bhagavato hi sadā rāgādimala visuddhehi ariyabhikkhuādīhi catūhi parisāhi aṭṭhahi parisāhi vā parivārito hotīti adhippāyo. Atha vā suciparisuddhaṃ parivāritaṃ yassa soti suciparivārito, sugato. **Surucirappabhāhī**ti suṭṭhu kantitasarīranikkhanta byāmamattaraṃsīhi karaṇabhūtehi suṭṭhu ruciyati kamiyati tusiyatīti surucirā, raṃsi. Supubba rucadhātu rocane iro. Pakārena bhāti dibbatīti pabhā, raṃsi. Papubba bhādhātu dibbane kvi. Surucirā ca sā pabhā cāti surucirappabhā, tāhi surucirappabhāhi. **Ratta**nti niccaṃ rañjitabbakāyaṃ. Rañjiyatīti ratto, kāyo. Ranjadhātu rāge ta. Ratto kāyo yassa soti ratto, sugato. Uttarapadalopasamā soyaṃ. Rūpassa bhavo rūpaṃ viya, taṃ rattaṃ. Bhagavato hi sarīrato niccaṃ nikkhantehi byāmamattaraṃsīhi rañjitabbo rūpakāyo atthīti vuttaṃ hoti.

Sirivisarālayanti paññāpuññasaṅkhātalakkhisamūhānaṃ patiṭṭhānaṃ. Ettha ca sirīti paññāpuññānametaṃ adhivacanaṃ. Atha vā puññanibbattā sarīrasobhaggādisampatti. Sā hi katapuññe siyati nissayati, katapuññehi vā siyati nissiyatīti sirīti vuccati, paññāpuññaṃ, issariyaṃ vā. Sarīrasobhaggādi sampatti vā labbhati. Vuttañhi **vimānavatthuaṭṭhakathādīsu** ‘‘sirīti buddhipuññānaṃ adhivacananti ca. Sirīti issariyanti ca sirīti rūpakāyasampattī’’ti ca. Sidhātu sevāyaṃ, rapaccayo ca, itthiliṅgajotakaīpaccayo ca. Sirīti hi dīghavasena vattabbe gāthābandhattā chandānurakkhaṇatthaṃ rassavasena vuttaṃ. Visarālayanti visaraālayanti padacchedo. Visaroti samūho. Visanti pavisanti avayavā yasmiṃ samūheti visaro, samūho. Visadhātu pavesane arapaccayo. Atha vā visaranti samosaranti avayavā yasminti visaro. Vipubba saradhātu samosaraṇe a. Potthakesu pana visayāla yanti yakārena pāṭho dissati. Na so yujjati. Kasmā, visarasaddasseva samūhavācakattā. Vuttañhi **abhidhānappa dīpikāyaṃ** –

‘‘Samūho gaṇasaṅghātā,
Samudāyo ca sañcayo;
Sandoho nivaho ogho,
Visaro nikaro cayo’’tyādi.

Ālayanti patiṭṭhānaṃ. Ālayanti patiṭṭhanti etthāti ālayo, sugato. Āpubba lidhātu alliyane ṇa. Sirīnaṃ paññāsaṅkhātalakkhīnaṃ visaro samūho sirīvisaro, tesaṃ ālayo sirīvisarālayo, sugato. Taṃ sirivisarālayaṃ. **Gupitamindriyehupeta**nti gopitabbehi saṃvaritabbehi cakkhādīhi chahi indriyehi upetaṃ samupetaṃ samannāgataṃ. Gupiyanti rakkhiyantīti gupitāni. Gupadhātu rakkhane ta. Idanti sahajātadhamme issariyaṃ karontīti indriyāni. Ididhātu paramissariye iyo. Gupitāni indriyāni gupitamindriyāni, cakkhādiindriyāni labbhanti. Tehi. Upeti sampajjatīti upeto, sugato. Upapubba idhātu gatiyaṃ ta, taṃ upetaṃ. Kiñcāpi buddhato aññehi ariyasāvakādīhi puggalehi cakkhādiindriyāni rakkhitāni. Buddhoyeva pana bodhipallaṅke saha vāsanāya sabba kilesānaṃ arahattamaggena viddhaṃsitattā visiṭṭhena cakkhādi indriyaṃ rakkhito hotīti tassa gupitamindriyehupetanti thometi.

Ravisasimaṇḍalappabhutilakkhaṇopacittanti sūriyamaṇḍala candamaṇḍalādīhi pādacakkalakkhaṇehi abhivicitrapādaṃ. Upasaddo cettha bhusatthavācako. Abhivicitraṃ sūriyamaṇḍala candamaṇḍalādiṃ pādacakkalakkhaṇavantaṃ vā. Ettha ca ravīti sūriyo, so hi ravati sīghaṃ gacchatīti ravīti vuccati. Rudhātu gatiyaṃ ṇi. Vuttañhi **pātheyyaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘cando ujukaṃ saṇikaṃ gacchati, sūriyassa pana ujukaṃ gamanaṃ sīgha’’nti. Ṇvādi **moggallāne** pana ‘‘rusadde i. O avādeso. Ravati gajjatīti ravi. Ādicco’’ti vuttaṃ. **Abhidhāna ṭīkāyañca** ‘‘ravanti etena sattā pabhāvitattāti ravī’’ti vuttaṃ. Sasīti cando. So hi sasati tiṇena pāṇati jīvatīti saso, sasapaṇḍito. Sasadhātu pāṇe a. Sasarūpalakkhaṇamettha atthīti sasīti vuccati. Atīte hi sasarājā brāhmaṇavesena āgantvā yācakassa sakkaraññо aṅgārarāsimhi laṅghitvā jīvitaṃ pariccajitvā kāyaṃ adāsi. Atha pana sakko rājā tassa sasapaṇḍitassa jīvitapariccajitassa jīvitadānaguṇo sakalakappaṃ pākaṭo hotūti pabbataṃ pīḷetvā pabbatarasaṃ ādāya candamaṇḍale sasarūpalakkhaṇaṃ likhitvā ṭhapesi. Tasmā cando sasīti lokehi vohariyati. Tassa pana vitthāro sasapaṇḍitajātake passitvā gahetabbo.

Atha vā sasati hiṃsati uṇhaguṇanti sasīti vuccati. Sasudhātu hiṃsāyaṃ īpaccayo. Maṇḍiyati vibhūsiyati paricchedakaraṇavasenāti maṇḍalaṃ. Maṇḍadhātu maḍidhātu vā vibhūsane alo. Atha vā maṇḍaṃ vibhūsanaṃ parisamantato lāti gaṇhātīti maṇḍalaṃ. Maṇḍasaddūpapada lādhātu gahaṇe kvi. Ravino maṇḍalaṃ ravimaṇḍalaṃ, sasino maṇḍalaṃ sasimaṇḍalaṃ, ravimaṇḍalañca sasimaṇḍalañca ravisasimaṇḍalaṃ, maṇḍalasaddo ravisaddepi yojetabbo. Maṇḍalasaddassa dvandapadato suyyamānattā. **Pabhutī**tiādi. So hi ādyatthavācako abyayanipāto. Ravisasimaṇḍalaṃ pabhutiādi yassāti ravisasimaṇḍalappabhuti, pādacakkalakkhaṇaṃ labbhati. Lakkhiyati lakkhitabbaṃ etenāti lakkhaṇaṃ, pādappa vattacakkalakkhaṇaṃ, ravisasimaṇḍalappabhuti ca taṃ lakkhaṇañcāti ravisasimaṇḍalappabhutilakkhaṇaṃ, tena upacittaṃ ativicitraṃ pādaṃ yassa soti ravisasimaṇḍalappabhutilakkhaṇopa citto, sugato. Atha vā upacittaṃ ativicitraṃ ravisasi maṇḍalappabhutilakkhaṇaṃ pādacakkalakkhaṇaṃ assāti tathā, sugato. Taṃ.

Suranarapūjitanti devamanussehi pūjitabbaṃ. Suranti issariya kīḷādīhi dibbantīti surā, devā. Suradhātu dibbane a. Atha vā surati isati devissariyaṃ pāpuṇāti virocati cāti surā, devā. Suradhātu issariyadittīsu a. Sundarā rāvācā etesanti vā surā, devā. Khandhasantānaṃ sakakammaṃ vā naranti niyantīti narā, manussā. Naradhātu nayane a. Surā ca narā ca suranarā, tehi pūjitabboti suranara pūjito, sugato. Taṃ. **Sugata**nti buddhaṃ. So hi sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugatoti vuccati. Bhagavato hi veneyyajanūpasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ. Tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭi maṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippiḷinukkuṭika kuṭilākuṭilatādi dosarahita mavahasita rājahaṃsausabha vāraṇa migarājagamanaṃ kāyagamanaṃ.

Ñāṇagamanañca vipula nimmala karuṇā sati vīriyādi guṇavisesa sahita abhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambhūñāṇena sakalampi lokaṃ pariññābhi samayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti sugato, tathā lokasamudayaṃ pahānātisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādento sammā gato avagatoti sugato, lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato avagatoti sugato, lokanirodhagāminippaṭipadaṃ bhāvanābhi samayavasena sammā gato paṭipannoti sugato, sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugatotiādinā nayena ayamattho vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ nibbānameva vā gato adhigatoti sugato. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ yuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadatīti sugato dakārassa takāraṃ katvā. Iti sobhana gamanatādīhi sugato, taṃ sugataṃ. **Ādara**nti sakkaccaṃ, ādaranaṃ ādaro. Āpubba daradhātu ādare ṇa. Taṃ ādaraṃ. **Namāmī**ti ahaṃ vandāmīti atthoti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Suciparivāritaṃ rāgādimala visuddhāhi ariyasāvakādiparisāhi parikkhāritaṃ kilesamalavisuddhaṃ parikkhāravantaṃ vā, surucirappabhāhi suṭṭhu kantita sarīranikkhantabyāmamattaraṃsīhi karaṇabhūtehi, rattaṃ niccaṃ rañjitabbakāyaṃ, sirivisarālayaṃ paññāpuññasaṅkhātalakkhisa mūhānaṃ patiṭṭhānaṃ, gupitamindriyehi gupitabbehi saṃvaritabbehi chahi cakkhādiindriyehi, upetaṃ samupetaṃ samannāgataṃ, ravisasimaṇḍalappabhutilakkhaṇopacittaṃ sūriyamaṇḍalacandamaṇḍalādīhi pādacakkalakkhaṇehi abhivicitrapādaṃ, abhivicitraṃ sūriya maṇḍalacandamaṇḍalādiṃ pādacakkalakkhaṇavantaṃ vā, suranarapūjitaṃ devamanussehi pūjitabbaṃ, sugataṃ buddhaṃ ādaraṃ sakkaccaṃ ahaṃ namāmi vandāmīti.

Sattarasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

18. Maggoḷumpena muhapaṭighāsādiullolavīciṃ,
Saṃsāroghaṃ tari tamabhayaṃ pārapattaṃ pajānaṃ;
Tāṇaṃ leṇaṃ asamasaraṇaṃ ekatitthaṃ patiṭṭhaṃ,
Puññakkhettaṃ paramasukhadaṃ dhammarājaṃ namāmi.

18. Evaṃ sattarasamagāthāya sugataṃ vanditvā idāni saṃsāroghaṃ taritādīhi navahi guṇehi thomitvā vanditukāmo **maggoḷumpena**tyādigāthamāha. Ayaṃ pana ma bha na ta ta gaṇehi ca garudvayena ca racitattā sattarasakkharehi yuttā mandakkantāgāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘mandakkantā ma bha na tata gā go yugutvassa kehī’’ti. Tassā panāyamattho. Yassaṃ paṭipādaṃ yugutvassakehi catu cha sattayatīhi ma bha na ta ta gā magaṇa bhagaṇa nagaṇa tagaṇa tagaṇa garū ca go garu ca ce yuttā, mandakkantāgāthānāmāti. Yugutvassakehīti ettha ca yugasaddassa maggaphalacatubbidhapurisayugaḷavācakattā yugasaddo catusaṅkhyāvācako, utūnaṃ hemantasisira vassanta gimha vassāna sarada utuvasena chabbidhattā utusaddo chasaṅkhyāvācako. Assasaddo sattasaṅkhyāvācakoti veditabbo. **Chappaccayaṭīkādīsu** hi ‘‘assasaddassa sattasaṅkhyāvācakabhāvo vutto’’ti.

Tattha pana yo dhammarājā muhapaṭighāsādiullolavīciṃ saṃsāroghaṃ maggoḷumpena tari, abhayaṃ pārapattaṃ pajānaṃ tāṇaṃ leṇaṃ asamasaraṇaṃ ekatitthaṃ patiṭṭhaṃ puññakkhettaṃ paramasukhadaṃ taṃ dhammarājaṃ ahaṃ namāmīti sambandho. Etissaṃ pana atthakkamena vaṇṇayissāmi. **Muhapaṭighāsādi ullolavīci**nti mohadosataṇhādisaṅkhātaṃ mahātaraṅga khuddaūmikaṃ. Muyhanti etena sampayuttadhammā, sayaṃ vā muyhati, muyhanamattamevetanti muho, moho. Muhadhātu vekhitte ṇa. Paṭihaññanti sampayuttadhammā, sayaṃ vā paṭihaññati paṭihaññanamattamevetanti paṭigho, doso. Paṭipubba hanadhātu hiṃsāgatīsu a. Hanassa gho. Asanaṃ icchanaṃ āsā, isati icchatīti vā āsā, taṇhā. Isudhātu icchāyaṃ a. Issa ā. Muho ca paṭigho ca āsā ca muhapaṭighāsā, te ādi yesanteti muhapaṭighāsādi, lobhādikilesā labbhanti. Ettha ca ādisaddena māna diṭṭhi vicikicchā thina uddhacca ahirika anottappakilese ca akusalacittuppāde ca saṅgaṇhāti. Uddhaṃ udakaṃ lolati ākuletīti ullolo, mahātaraṅgo. Upubbalola dhātu ummādane ṇa. Tīraṃ ulati gacchatīti vā ullolo. Uladhātu gatiyaṃ olapaccayo. Vimhayaṃ vicittaṃ cinotīti vīci, khuddakaūmi.

Vipubba cidhātu caye kvi. Ullolo ca vīci ca ullolavīci. Kesuci potthakesu ca kullolavīcintipāṭho dissati. Na so yujjati, kasmā, kullasaddassa uḷumpatthavācakattā. Ullolasaddoyeva hi mahātaraṅgattha vācako hotīti. Vuttañhi **abhidhānappadīpikāyaṃ** ''ullolo tu ca kallolo, mahāvīcisu kathyate''ti.

Mūlapaṇṇāsaṭṭhakathāyañca ''kullo nāma taraṇatthāya kalāpaṃ katvā bandho. Pattharitvā baddhā pana padaracāṭi ādayo uḷumpo''ti vutto. Muhapaṭighāsādieva ullolavīci. Sā asmiṃ saṃsāroghe atthīti muhapaṭighāsādiullolavīci. Samāsantataddhitāyaṃ. Pītisukhaṃ, mahāsannaṃ, rattidivantyādīsu viya. Evaṃ panettha vacanattho kātabbo. Pīti ca sukhañca pītisukhaṃ, taṃ assa jhānassa atthi, tasmiṃ vā vijjatīti pītisukhaṃ, jhānaṃ. Mahantaṃ āsanaṃ mahāsanaṃ, tassa bhāvo mahāsannaṃ. Ratti ca divā ca rattidivaṃ. Rattidivaṃ kataṃ rattidivanti. Atha vā ullolavīci viya muhapaṭighāsādi ullolavīci, saṃsāroghaṃ labbhati. Upamā bahubbīhisamāsoyaṃ. Yathā pana mahāsamudde bhāyitabbā mahātaraṅgaūmivegādayo ca saṃsumāra timi tipiṅgalādi macchamakārādayo ca okiṇṇā honti, evaṃ mohādikilesā ca akusalacittuppādā ca tehi nibbattā bhayānakā bahū jātijarābyādhimaraṇadukkhādayo ca khandhādayo ca okiṇṇā hontīti vuttaṃ hoti. **Saṃsāroghа**nti saṃsārasaṅkhātaṃ oghaṃ samuddajalappavāhaṃ. Saṃpunappunaṃ abbocchinnaṃ vā sarati gacchati pavattatīti saṃsāro. Saṃpubbasaradhātu gatiyaṃ ṇa. Khandhadhātuāyata nānaṃ abbocchinnaṃ pavattatīti attho. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāsu** –

> ''Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
> Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī''ti.

Satte ottharitvā ajjhottharitvā heṭṭhā hanati haratīti ogho, jalappavāho. Avapubba hanadhātu haraṇe ṇa. Hanassa gho. Avasaddo otthараṇattho. Attani patite satte heṭṭhā katvā haneti osīdāpetīti vā ogho, jalappavāho. Avapubba hanadhātu osīdāpane ṇa. Avasaddo heṭṭhābhāgattho. Ogho viyāti ogho, saṃsāro. Atha vā sattasaṅkhāre ottharitvā ajjhottharitvā abhibhavitvā vaṭṭasmiṃ hanati haratīti ogho, ohaneti osīdāpeti vaṭṭasmiṃ sattasaṅkhāreti vā ogho, rāgādi kilesā labbhanti. Saṃsāroeva ogho saṃsārogho, taṃ saṃsāroghaṃ.

Maggoḷumpenāti ettha maggaoḷumpenāti padacchedo. Aṭṭhamaggaṅgasaṅkhātena kullenāti attho. Ettha ca maggo vuccati aṭṭhaṅgikamaggo. Magganti gacchanti buddhā ca ariyasāvakā ca agataṃ disaṃ nibbānanti maggo. Aṭṭhaṅgiko maggo. Maggadhātu gatiyaṃ a. Vuttañhi **paṭisambhidāmagge** ''etena maggena buddhā ca sāvakā ca agataṃ disaṃ nibbānaṃ gacchantīti aṭṭhaṅgiko maggo''ti. Atha vā nibbānaṃ maggati gavesatīti maggo, nibbānatthikehi maggiyati gavesiyatīti vā maggo, aṭṭhaṅgiko maggo. Ñāṇena dassiyatīti attho. Maggadhātu gavesane a. Vuttañhetaṃ **mahāvaggasaṃyuttaṭṭhakathāyaṃ** ''maggoti kenaṭṭhena maggo, nibbānaṃ magganaṭṭhena nibbānatthikehi magganiyaṭṭhena cā''ti. Atha vā maggiyati paṭipajjiyatīti maggo, nibbānatthikehi aṭṭhaṅgiko maggo paṭipajjiyatīti attho. Uḷu vuccati udakaṃ, tato pāti rakkhatīti uḷupo, soyeva niggahitāgamavasena uḷumpo, kullo. Uḷusaddūpapadapādhātu rakkhane kvi. Maggoeva uḷumpo maggoḷumpo, maggasaṅkhāto vā uḷumpo tathā, maggasadiso vā uḷumpo tathā, maggo viya vā uḷumpo tathā, maggo ca uḷumpo ca maggoḷumpo. Atha vā uḷumpoeva maggo maggoḷumpo, uḷumpasaṅkhāto vā maggo tathā, uḷumpa sadiso vā maggo tathā, uḷumpo viya vā maggo tathā, uḷumpo ca maggo ca maggoḷumpoti evaṃ rūpakasadisaupamā samupekkhatthavasena ca parapakkha sakapakkhatthavasena ca vacanattho veditabbo. Tena maggoḷumpena. **Tarī**ti atari. Dhammarājā hi aṭṭhamaggaṅganāvāya saṃsāroghaṃ taritvā nibbānatīraṃ pāpuṇāti. Atītā buddhā pāpuṇiṃsu. Anāgatā buddhā pāpuṇissantīti vuttaṃ hoti. Vuttañhi **mahāvaggasaṃyutte**

> ''Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
> Maggaṃ pajānāti hitānukampī;
> Etena maggena tariṃsu pubbe,
> Tarissantiyeva taranti ogha''nti; **Buddhavaṃse** ca

> ''Saṃsārasotaṃ chinditvā, viddhaṃsetvā tayo bhave;
> Dhammanāvaṃ samāruyha, tāremi janataṃ bahu''nti.

Abhayanti jātijarābyādhimaraṇabhayādīnaṃ abhāvato nibbhayaṃ. So hi bhagavā natthi bhayaṃ etassāti abhayoti vuccati. Atha vā abhayanti khemaṃ. Tañhi nibbānaṃ natthi jātiādibhayaṃ etthāti abhayanti vuccati. Etasmiṃ pana dutiyavikappe taṃ padaṃ pārantipade visesanaṃ. **Pārapatta**nti ettha pāranti saṃsāravaṭṭassa paratīraṭṭhena vuccati nibbānaṃ. Tañhi udakaṃ pāti rakkhatīti pāraṃ, samuddapāraṃ. Pādhātu rakkhane aro. Atha vā pāreti samattheti taraṅgādayo vāretunti pāraṃ. Pāradhātu samatthiyaṃ a. Pāraṃ viyāti pāranti vuccati. Nītatthena pana evaṃ vacanattho kātabbo. Jāti bhayādiṃ pāti rakkhati etthāti pāraṃ, pāreti samattheti ettha vā jātibhayādayo vāretunti pāraṃ, nibbānaṃ. Taṃ pajjittha adhigamitthāti pārapatto, dhammarājā. Pārasaddūpapada padadhātu gatiyaṃ ta. Atha vā mutto moceyyantiādinā nayena pavattassa mahābhinīhārassa sakalassa saṃsāradukkhassa vā sabbaññutañāṇādiguṇānaṃ vā pāraṃ pariyantaṃ patto gatoti pārapatto, dhammarājā. Pārasaddo hi pariyanta vācako. Taṃ pārapattaṃ. **Pajāna**nti sabbasattānaṃ. Tehi kammakilesehi pakārena janiyati nibbattiyatīti pajāti vuccanti. Tesaṃ pajānaṃ.

Tāṇanti tāyanaṭṭhena tāṇaṃ. Sattānaṃ saṃsāra bhayato tāyati rakkhatīti tāṇo, dhammarājā. Tādhātu rakkhane yu. Atha vā tāṇanti sattānaṃ saṃsāravaṭṭadukkhato paripālanaṭṭhena tāṇaṃ. So hi dhammarājā sattānaṃ saṃsāravaṭṭadukkhato dhammadesanāya magga phalanibbānasukhaṃ dadanto tāyati pāletīti tāṇoti vuccati. Taṃ tāṇaṃ. **Leṇa**nti nilīyanaṭṭhena leṇaṃ, jātibhayādīhi pīḷitehi sattehi līyanti nilīyanti etthāti leṇo, dhammarājā. Līdhātu nilīyane yu. Atha vā leṇanti saṃsārabhayaṃ passantehi nilīyanaṭṭhena leṇaṃ. So hi dhammarājā saṃsāranissaraṇatthikehi līyanti nilīyanti etthāti leṇoti vuccati. Taṃ leṇaṃ. Dhammarājā hi saṃsārabhayehi pīḷitānaṃ sabbasattānaṃ tāṇaṃ leṇaṃ saraṇaṃ parāyanaṃ ṭhānaṃ hotīti vuttaṃ hoti.

Asamasaraṇanti sabbasattānaṃ asadisaavassayanaṃ, natthi etassa samo sadiso sīlādiguṇenāti asamo, dhammarājā. Sarati gacchati avassayati etthāti saraṇo, dhammarājā. Saradhātu gatimhi yu. Asamo asadiso hutvā saraṇoti asamasaraṇo, dhammarājā. Sambhāva nākammadhārayasamāsoyaṃ. Dhammarājā hi sabbasampattisukhānaṃ dāyakattā sabbasattānaṃ anaññasādhāraṇaṃ asamaṃ saraṇaṃ avassayanaṃ parāyanaṃ hotīti attho. Taṃ asamasaraṇaṃ. **Ekatittha**nti nibbānapāragamanānaṃ ekatitthabhūtaṃ. Taranti uttaranti ettha etena vā najjasamuddādinti titthaṃ. Najjasamuddādīnaṃ pārimatīragamanatthaṃ otaraṇaṭṭhānaṃ labbhati. Taradhātu otaraṇe tha. Rassa to, ikārāgamo. Manussānaṃ ekaṃ titthaṃ ekatitthaṃ, taṃ viyāti ekatittho, dhammarājā. Yathā hi titthena najjādiṃ tarantā manussā pārimatīraṃ sukhaṃ pāpuṇanti, na atitthena, evaṃ seṭṭhabhūtena buddhatitthena saṃsāroghaṃ tarantā veneyyasattā nibbānapāraṃ sukhaṃ pāpuṇanti, na atitthena aññatitthiyena, tasmā dhammarājaṃ ekatitthoti thometi. Nītatthena pana eko seṭṭho hutvā nibbānapāraṃ taranti uttaranti etthāti eka tittho, dhammarājā. Khemaṃ nibbānapāraṃ taritukāmā veneyyasattā ettha buddhatitthe desitadhammaṃ sutvā desitadhammānurūpaṃ paṭipajjitvā saṃsāroghaṃ aṭṭhamaggaṅganāvāya chinditvā khemaṃ nibbānapāraṃ sukhaṃ taranti, ititasmā etthātipadena niddiṭṭho so buddho sabbasattānaṃ eko seṭṭho tittho nāma. Na aññatitthiyā ekatitthā nāma hontīti attho. Taṃ ekatitthaṃ.

Patiṭṭhanti sabbasattānaṃ mahādīpaṃ viya patiṭṭhaṃ ādhārabhūtaṃ. Paṭisaraṇaṃ leṇaṃ parāyananti attho. Patiṭṭhahanti etthāti patiṭṭho, dhammarājā. Patipubbaṭṭhādhātu gatinivattimhi a. Dhammarājā hi sabbasukhatthikānaṃ sattānaṃ mahādīpo viya patiṭṭho paṭisaraṇo leṇo parāyano hotīti attho, taṃ patiṭṭhaṃ. **Puññakkhetta**nti nibbānasukhatthikānaṃ puññabījassa khettabhūtaṃ. Puññatthikānaṃ puññabījassa vapanaṭhānaṃ khettabhūtaṃ vā, attano kārakaṃ pavati sodhetīti puññaṃ, kusalaṃ. Pudhātu sodhane ṇyo. Atha vā paraṃ pujjabhāvaṃ janetīti puññaṃ, sadā pūjitaṃ vā janetīti puññaṃ, kusalaṃ. Pūjasaddūpapada janadhātu ṇyo. Niruttinayena saddasiddhi veditabbā. Avasesaṃ apuññaṃ punāti sodhetīti vā puññaṃ, kusalaṃ. Pudhātu sodhane ṇyo. Khittaṃ vuttaṃ bījaṃ tāyati rakkhatīti khettaṃ, kedārādi. Khipasaddūpapada tādhātu rakkhane kvi. Bījāni vapantānaṃ manussānaṃ mahapphalabhāvakaraṇena bījaṃ rakkhatīti attho. Atha vā khipanti vapanti ettha bījānīti khettaṃ. Khipadhātu peraṇe khepe vā ta. Khettaṃ viyāti khetto. Dhammarājā. Nītatthena pana puññabījāni vapantānaṃ sattānaṃ mahapphala bhāvakaraṇena khittaṃ vuttaṃ puññabījaṃ tāyati rakkhatīti khetto. Atha vā nibbānatthikehi puññabījāni khipiyanti vapiyanti etthāti khetto. Dhammarājāti kātabbo. Puññānaṃ khettaṃ puññakkhetto, dhammarājā. Yathā hi rañño vā amaccādīnaṃ vā sālīnaṃ vā yavānaṃ vā virūhanaṭṭhānaṃ rañño vā amaccādīnaṃ vā sālikhettaṃ yavakhettanti vuccati. Evaṃ dhammarājā sabbalokassa puññamahabbalabhāvakaraṇena puññānaṃ virūha naṭṭhānaṃ dhammarājaṃ nissāya sattalokassa nānāppakārahita sukhasaṃvattanikāni puññāni virūhanti, tasmā dhammarājā puññakkhettanti abhitthavitoti vuttaṃ hoti. Taṃ puññakkhettaṃ.

Paramasukhadanti uttamaṃ nibbānasukhaṃ dadamānaṃ. Vuttañhi ‘‘nibbānaṃ paramaṃ sukha’’nti. Ettha ca paramasaddo uttamatthavācako anipphannapāṭi padiko. Atha vā paraṃ atirekaṃ ariyehi mānitabbanti paramaṃ, nibbānaṃ. Parapubbamādhātu māne a. Pakārena ariyehi ramiyati etthāti vā paramaṃ, nibbānaṃ. Papubbaramudhātu ramane ṇa. **Abhidhānaṭīkāyaṃ** pana ‘‘paraṃ paccanīkaṃ māretīti paramaṃ. Pakaṭṭhabhāve ramatīti paramaṃ. Ṇo’’ti vuttaṃ. Tassa sukhaṃ paramasukhaṃ. Paramaṃ uttamaṃ vā sukhaṃ paramasukhaṃ. Taṃ dadātīti paramasukhado, dhammarājā. Paramasukhasaddūpapada dādhātu dāne kvi. Dhammarājā pana veneyyasattānaṃ dhammadesanāya ca catupaccayappaṭiggahaṇena ca nibbānasukhaṃ detīti vuttaṃ hoti. Taṃ paramasukhadaṃ. **Dhammarāja**nti buddhaṃ. So hi lokiya lokuttaradhammehi devamanussānaṃ rañjeti tosetīti dhammarājāti. Atha vā pāramīdhammeneva buddhattaṃ patvā rājā jātoti dhammarājāti. Pāramīdhammeneva jāto vā rājāti dhammarājāti ca vuccati. Taṃ dhammarājaṃ ahaṃ namāmīti sambandho.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Yo dhammarājā muha paṭighāsādiullolavīciṃ mohadosataṇhādisaṅkhātaṃ mahātaraṅga khuddakaūmikaṃ, saṃsāroghaṃ saṃsārasaṅkhātaṃ oghaṃ samuddajalappavāhaṃ. Maggoḷumpena aṭṭhamaggaṅgasaṅkhātena kullena tari atariṃ, abhayaṃ khemaṃ, jātiādīnaṃ abhāvato nibbhayaṃ vā, pārapattaṃ nibbānapāraṃ pattaṃ adhigataṃ, pajānaṃ sabba sattānaṃ, tāṇaṃ tāyanaṭṭhena tāṇaṃ rakkhaṇaṃ. Leṇaṃ nilīyanaṭṭhena leṇaṃ nilīyanaṃ, asamasaraṇaṃ sabbasattānaṃ asadisaavassayanaṃ, ekatitthaṃ nibbānapāragamanānaṃ ekatittha bhūtaṃ, patiṭṭhaṃ sabbasattānaṃ mahādīpaṃ viya patiṭṭhaṃ ādhārabhūtaṃ, puññakkhettaṃ nibbānasukhatthikānaṃ puññabījassa khettabhūtaṃ, puññatthikānaṃ puññabījassa vapanaṭṭhānaṃ khettabhūtaṃ vā, paramasukhaṃ uttamaṃ nibbānasukhaṃ dadamānaṃ, dhammarājaṃ buddhaṃ lokiyalokuttara dhammehi pajānaṃ rañjāpanaṃ vā, pāramīdhammeneva buddhabhāvaṃ jātaṃ buddhaṃ vā, ahaṃ tīhi dvārehi namāmīti.

Aṭṭhārasamavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

19. Kaṇḍambaṃmūle parahitakaro yo munindo nisinno;
Accheraṃ sīghaṃ nayanasubhagaṃ ākulaṇṇaggijālaṃ;
Dujjāladdhaṃsaṃ munibhijahitaṃ pāṭiheraṃ akāsi;
Vande taṃ seṭṭhaṃ paramaratijaṃ iddhidhammehupetaṃ.

19. Evaṃ aṭṭhārasamagāthāya dhammarājaṃ vanditvā idāni sāvatthiyaṃ kaṇḍambamūle iddhipāṭiherādīhi guṇehi munindassa thometvā vanditukāmo **kaṇḍambaṃmūle**tyādi gāthamāha. Ayaṃ pana matanayayayagaṇehi ca pañca yati chayati sattaya tīhi ca racitattā aṭṭhārasakkharehi yuttā kusumitalatā vellitāgāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘mo to no yo yā kusumitalatā vellitākkhutvisīhī’’ti. Ayaṃ panettha yojanā. Yassaṃ paṭipādaṃ akkhutvisīhi pañcayati chayati sattayatīhi mogaṇo ca togaṇo ca nogaṇo ca yogaṇo ca yā yagaṇadvayañca ce yuttā, sā gāthā kusumitalatā vellitā kusumitalatā vellitā gāthā nāmāti. Ettha ca akkhasaddassa pañcindriyavācakattā akkhasaddo pañcasaṅkhyāvācakoti veditabbo. Utūnaṃ hemantasisīravassantagimhavassānasaradavasena chabbidhattā utusaddo chasaṅkhyāvācakoti. Isisaddo vipassīādīnaṃ buddhānaṃ sattavidhattā sattasaṅkhyāvācakoti veditabboti.

Tattha pana parahitakaro yo munindo kaṇḍambamūle nisinno pāṭiheraṃ sīghaṃ akāsi, taṃ munindaṃ ahaṃ vande vandāmīti sambandho. Atthakkamena panettha vaṇṇayissāmi. **Parahitakaro**ti attanā paresaṃ sabbasattānaṃ hitaṃ atthaṃ karonto. Hinoti vaḍḍhati sukhaṃ etenāti hitaṃ, atthaṃ payojanaṃ vā. Hidhātu vaḍḍhane ta. Taṃsamaṅgino lokiyalokuttarasukhaṃ vaḍḍhatīti attho. Paresaṃ hitaṃ parahitaṃ, taṃ karotīti parahitakaro, munindo. So hi dīpaṅkarassa bhagavato pādamūle laddhabyākaraṇato paṭṭhāya attano sukhaṃ pajahanto sattalokassa hitasukhatthāya kappasata sahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni samatiṃsapāramiyo pañcamahāpariccāge ca karonto sabbaññubuddhabhāvaṃ pattakāle ca pañcacattālīsavassāni dhamma desanāya sattalokassa lokiyalokuttarahita sukhaṃ karotīti parahitakaroti thometi. **Yo**ti yo yādiso. **Munindo**ti buddho. So hi agāriya muni, anagāriyamuni, sekkhamuni, asekkhamuni, paccekamunivasena pañcannaṃ munīnaṃ indoti munindoti vuccati. **Kaṇḍambamūle**ti ettha kaṇḍaambamūleti padacchedo. Chandānurakkhaṇatthaṃ bindāgamo. Kaṇḍanāmikena pasenadīkosalarañño uyyānapālena ropitassa setambarukkhassa samīpeti attho. Ettha ca kaṇḍanti tasseva nāmaṃ. Atha vā kaṃ vuccati sukhaṃ, taṃ ḍeti gacchati pāpuṇātīti kaṇḍo, uyyānapālo. Kaṃsaddūpapadaḍi dhātu gatiyaṃ ṇa. Kaṃ vuccati vā udakaṃ, taṃ rukkhesu siñcanaṃ ṭināti jānātīti kaṇḍo, uyyānapālo uyyāna nāyako vā. Phalakāmehi janehi amiyati gamiyatīti ambo, setambarukkho. Amadhātu gatiyaṃ bo. Kaṇḍanāmikena uyyānapālena ropito ambo kaṇḍambo, tassa mūlaṃ samīpanti kaṇḍambamūlaṃ, tasmiṃ kaṇḍambamūle.

Nisinnoti vasamāno. Vimhāpaniyaṭṭhena **accheraṃ**. Ayañhi accherasaddo vimhayatthavācako anipphannapāṭi padiko. Atha vā ābhuso vimhayo carati pavattatīti accheraṃ, pāṭiheraṃ. Āpubba caradhātu gatiyaṃ a. Caradhātussaccherādeso. Ākārassa rasso. Andhassa pabbatārohanaṃ viya niccaṃ na carati na pavattatīti accheraṃ, pāṭiheraṃ. Napubba caradhātu gatiyaṃ a. Yathā hi andhassa pabbātārohanaṃ niccaṃ na hoti, kadāciyeva hoti, evameva bhagavato pāṭihāriyaṃ niccaṃ na hoti, kadāciyeva hoti. Tasmā taṃ accheranti vuccati. Tena vuttaṃ **nettiaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘yaṃ abhiṇhaṃ na pavattati, taṃ acchariya’’nti. Atha vā accharaṃ paharituṃ yogganti acchariyaṃ. Yoggataddhite ṇiyapaccayo. Acchariyanti hi vattabbe chandānurakkhaṇatthaṃ iyasaddalopena accheranti vuttaṃ. Vuttañhetaṃ **sīlakkhandhavaggaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘andhassa pabbatārohanaṃ viya niccaṃ na hotīti acchariyaṃ. Ayaṃ tāva saddanayo. Ayaṃ pana aṭṭhakathānayo, accharāyogganti acchariyaṃ, accharaṃ paharituṃ yuttanti attho’’ti. **Nayanasubhaga**nti devamanussānaṃ pasādacakkhussa sobhanapattaṃ. Samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ netīti nayanaṃ, pasādacakkhu. Nīdhātu naye yu. Tassa subhaṃ sobhanaṃ gacchatīti nayanasubhagaṃ, pāṭiheraṃ. Nayanasubha saddūpapadagamudhātu gatiyaṃ kvi. Taṃ nayanasubhagaṃ.

Ākulaṇṇaggijālanti ettha ākulaaṇṇaaggijālanti padacchedo. Parikiṇṇa udakadhāra aggisikhāvantaṃ. Atha vā parisamantato kulaṃ pakiṇṇaṃ aññamaññamissakaṃ yamakaṃ yamakaṃ udakajālaaggijālavantanti attho. Ābhuso kulati udakaggijālaṃ aññamaññamissakaṃ karotīti ākulaṃ, udakaggijālaṃ. Āpubbakuladhātu karaṇe a. Ābhusaṃ kulati bandhati aññamaññanti vā ākulaṃ. Atha vā āsamantato kulati yamakaṃ yamakaṃ udakaggijālaṃ pavattatīti ākulaṃ, udakaggijālaṃ. Udakajālaṃ aggijālena aggijālañca udakajālena sammisso hotīti attho. Ananti jīvanti etena sattāti aṇṇaṃ, udakaṃ. Anadhātu jīvāyaṃ a. Nassa ṇo. Tassa dvittaṃ. Dvibhāvo vā. Atha vā arati gacchati taṃ taṃ ṭhānanti aṇṇaṃ. Aradhātu gatimhito. Tassa annādeso, dhātvantalopo, nnassa ṇṇattaṃ. Aṇṇassa dhāraṃ aṇṇaṃ. Uttarapadalopena. Kuṭilabhāvena ajati gacchatīti aggi, ajadhātu gatiyaṃ i. Jassa ggo. Jalati dibbatīti jālaṃ, sikhaṃ. Jaladhātu dittiyaṃ ṇa. Aggino jālaṃ aggijālaṃ. Aṇṇañca aggijālañca aṇṇaggijālaṃ, ākulaṃ parikiṇṇaṃ aṇṇaggijālaṃ assāti ākulaṇṇaggijālaṃ, yamaka pāṭiheraṃ labbhati. Taṃ ākulaṇṇaggijālaṃ.

Dujjāladdhaṃsanti duṭṭhu diṭṭhivādasaṅkhātajālaṃ viddhaṃsitaṃ. Duṭṭhu jalati bandhati saṃsāravaṭṭeti dujjālaṃ, diṭṭhivādajālaṃ. Titthiya vādo hi natthi dinnantiādinayapavatto saṃsārato nissaritumappadānavasena jālasadisattā dujjālanti attho. Dupubba jaladhātu bandhane ṇo. Taṃ dhaṃsati viddhaṃsatīti dujjāladdhaṃsaṃ, yamakapāṭihāriyaṃ. **Munibhijahita**nti munibhi ajahitanti padacchedo. Tattha munibhīti sabbasammāsambuddhehi. Te hi monaṃ vuccati sabbaññutañāṇaṃ, taṃ etesaṃ atthīti munīti vuccanti. Kāyamoneyya vacīmoneyya manomoneyyaṃ etesaṃ atthīti vā muni. Assatthitaddhite ṇīpaccayo. Atha vā idhaloka paralokaṃ attahita parahitaṃ hitāhitañca munanti jānantīti munīti vuccanti. Tehi munībhi.

Ajahitanti avijahitaṃ apariccattaṃ vā, hātabbaṃ cajitabbanti jahitaṃ. Hādhātu cāge ta. Na jahitaṃ ajahitaṃ, pāṭiheraṃ. Taṃ ajahitaṃ. Bhagavato hi sāvatthinagarassa dakkhiṇadvāre kaṇḍambarukkhamūle kataṃ pāṭihāriyañca bhagavā pana tasmiṃ pāṭihāriyāvasāne tāvatiṃsapuraṃ gato, tasmiṃ pārichattakamūlamhi paṇḍukambalanāmake silāsane sannisinno devānaṃ abhidhammakathāya desanā ca sabbasammāsambuddhehi avijahitā dhammatāyeva hotīti vuttaṃ hoti. **Buddhavaṃsaṭṭhakathāya**ñhi samatiṃsadhammatāpakāsane sāvatthi nagaradvāre yamakapāṭihāriyakaraṇaṃ. Tāvatiṃse bhavane abhidhammadesanāti dhammatābhāvena vuttaṃ.

Tasmā pāṭiheraṃ munībhijahitanti thometi.

Pāṭiheranti paccanīkapaṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṃ, paṭipakkhe titthiye madditvā hinoti pavattatīti pāṭiheraṃ. Paṭipubbahidhātu gatiyaṃ ṇo. Hissa heraṇideso. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhe titthiye harati apanetīti pāṭiheraṃ, iddhividhañāṇaṃ. Paṭipubbaharadhātu apanayane ṇo. Paṭiharati apaneti sattānaṃ diṭṭhimānopagatāni cittānīti vā pāṭiheraṃ. Appasannānaṃ pasādaṃ āharatīti vā pāṭiheraṃ. Samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena paṭipacchā haritabbaṃ pavattetabbanti vā pāṭiheraṃ. Paṭīti hi ayaṃsaddo pacchāti etassa atthaṃ bodheti. Tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi añño āgacchi brāhmaṇotiādīsu viya. Atha vā paṭipunappunaṃ udakaggijālaṃ abbocchinnaṃ yamakaṃ yamakaṃ hutvā harati pavattatīti pāṭiheraṃ, yamakapāṭihāriyaṃ. Tañca pana iddhipāṭihāriya, ādesanāpāṭihāriya, anusā sanī pāṭihāriyavasena tividhaṃ hoti. Tesu pana idha iddhipāṭihāriyaṃ adhippetanti. **Sīgha**nti khippaṃ āsuṃ lahuṃ vā. Taṃ pana akāsītipade kriyāvisesanaṃ. Seti lahu hutvā pavattatīti sīghaṃ. Sidhātu gatimhi ghapaccayo. Dīgho. **Akāsī**ti akari.

Ettha ca pāṭihāriyamevaṃ veditabbaṃ. Bhagavā hi abhisambodhito sattame saṃvacchare sāvatthinagarassa dakkhiṇadvāre kaṇḍambarukkhamūle devānamindena sakkena āṇāpitena visukammadevaputtena nimmite dvādasayojane ratana maṇḍape bhagavatā nimmite yojanappamāṇe ratanapallaṅke ratanacaṅkame ca nisīditvā tiyojanike dibbasetacchatte dhārayamāne samantato dvādasayojanāya parisāya atthādānaparidīpanaṃ titthiyamaddanaṃ uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati, heṭṭhimakāyato aggikkhandho, uparimakāyato udakadhārā. Puratthimakāyato aggikkhandho, pacchimakāyato udakadhārā. Pacchimakāyato aggikkhandho, puratthimakāyato udakadhārā, dakkhiṇaakkhito aggikkhandho, vāmaakkhito udakadhārā. Vāmaakkhito aggikkhandho, dakkhiṇaakkhito udakadhārā. Dakkhiṇakaṇṇasotato aggikkhandho, vāmakaṇṇasotato udakadhārā. Vāmakaṇṇasotato aggikkhandho, dakkhiṇakaṇṇasotato udakadhārā. Dakkhiṇa nāsikāsotato aggikkhandho, vāmanāsikāso tato udakadhārā. Vāmanāsikāsotato aggikkhandho, dakkhiṇanāsikāsotato udakadhārā. Dakkhiṇaaṃsakūṭato aggikkhandho, vāmaaṃsakūṭato udakadhārā. Vāmaaṃsakūṭato aggikkhandho, dakkhiṇaaṃsakūṭato udakadhārā. Dakkhiṇahatthato aggikkhandho, vāmahatthato udakadhārā. Vāmahatthato aggikkhandho, dakkhiṇahatthato udakadhārā. Dakkhiṇapassato aggikkhandho, vāmapassato udakadhārā. Vāmapassato aggikkhandho, dakkhiṇapassato udakadhārā. Dakkhiṇapādato aggikkhandho, vāmapādato udakadhārā. Vāmapādato aggikkhandho, dakkhiṇapādato udakadhārā. Aṅgulaṅgulehi aggikkhandho, aṅgulantarikāhi udakadhārā. Aṅgulantarikāhi aggikkhandho, aṅgulaṅgulehi udakadhārā. Ekekalomato aggikkhandho, ekekalomato udakadhārā. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati. Channaṃ vaṇṇānaṃ nīlānaṃ pītānaṃ lohitakānaṃ odātānaṃ mañjaṭṭhānaṃ pabhassarānaṃ ubbhahanabhūtānaṃ yamakā yamakā vaṇṇā pavattanti. Bhagavā caṅkamati, nimmito tiṭṭhati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā nisīdati, nimmito caṅkamati vā tiṭṭhati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā seyyaṃ kappeti, nimmito caṅkamati vā tiṭṭhati vā nisīdati vā. Nimmito caṅkamati, bhagavā tiṭṭhati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito tiṭṭhati, bhagavā caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito nisīdati, bhagavā caṅkamati vā tiṭṭhati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito seyyaṃ kappeti, bhagavā caṅkamati vā tiṭṭhati vā nisīdati vāti vividhaṃ yamakapāṭihāriyaṃ titthiyānaṃ maddanatthāya akāsīti. Ettha ca pana yo koci evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ samattho ce. So āgacchatūti codanāsadisattā vuttaṃ atthādānaparidīpananti. Atthādānañhi anuyogo, paṭipakkhassa atthassa ādānaṃ gahaṇanti katvā, tassa paridīpanaṃ atthādānaparidīpanaṃ. Titthiyamaddananti pāṭihāriyaṃ karissāmāti kuhāyanavasena pubbe uṭṭhitānaṃ titthiyānaṃ maddanaṃ. Tañca tathā kātuṃ asamatthatā sampādanameva. Tadetaṃ padadvayaṃ yamakapāṭihāriyanti etena sambandhitabbanti.

Seṭṭhanti pasatthataraṃ. Tassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. **Paramaratija**nti devamanussānaṃ uttamaratiṃ janakaṃ. Paramānaṃ uttamasādhūnaṃ cittaramanaṃ janāpetaṃ vā, ettha ca paṭhamavikappe paramasaddo uttamavācako anipphannapāṭipadiko nipāto. Dutiyavikappe sādhuvācako nipphannapāṭipadiko. Devamanussānaṃ paramaṃ uttamaṃ ratiṃ janetīti paramaratijo, munindo. Paramaratisaddūpapada janadhātu janane kvi. Atha vā pakārena saddhamme ramantīti paramā, sādhū labbhanti. Papubba ramudhātu kīḷāyaṃ a. Tesaṃ cittassa ratiṃ ramanaṃ janetīti paramaratijo, munindo. Taṃ paramaratijaṃ. So hi dhamma desanāya ca pāṭihāriyena iddhiyā sarīrasobhagga sampattiādīhi ca devamanussānaṃ cittassa abhiratiṃ abhikkantaṃ janetīti paramaratijanti thometi.

Iddhidhammehupetanti iddhidhammehi upetanti padacchedo. **Iddhi dhammehī**ti acinteyyaappameyyehi buddhaiddhisaṅkhātaguṇehi. Dhammasaddo hi guṇe vattati buddhadhammātiādīsu viya. Ijjhanaṃ samijjhanaṃ iddhi. Ijjhati samijjhatīti vā iddhi. Ijjhati samijjhati yathicchitattho etāyāti iddhi. Idhadhātu vuddhiyaṃ i, tipaccayo vā. Bhagavā etāya iddhiyā yathicchitattho iddho vuddho ukkaṃsagato hotīti attho. Dhāreti pakāseti taṃsamaṅgino dabbanti dhammo, guṇo. Iddhieva dhammo iddhidhammo, tehi dhammehi. **Upeta**nti samannāgataṃ. Upagacchati sampajjatīti upeto, munindo. Upapubbaidhātu gatiyaṃ ta. Taṃ upetaṃ.

Iddhi pana adhiṭṭhānā iddhi, vikuppanā iddhi, manomayā iddhi, ñāṇavipphārā iddhi, samādhivipphārā iddhi, ariyā iddhi, kammavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi cāti dasavidhā hoti. Tattha pakatiyā eko bahukaṃ āpajjati. Sataṃ vā sahassaṃ vā āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti bahuko homīti evaṃ vibhajitvā dassitā iddhi adhiṭṭhāna vasena nipphannattā adhiṭṭhānā iddhi nāma. Pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumāravaṇṇaṃ vā dasseti nāgavaṇṇaṃ vā supaṇṇavaṇṇaṃ vā yakkhavaṇṇaṃ vā…pe… vividhampi senābyūhaṃ dassetīti evaṃ āgatā iddhi pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā vikuppanā iddhi nāma. Idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpaṃ manomayanti iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva manomayassa sarīrassa nipphattivasena pavattattā manomayā iddhi nāma. Ñāṇuppattito pubbe vā pacchā vā taṅkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbattā visesā ñāṇavipphārā iddhi nāma. Ettha ca āyasmato bākulattherassa ca āyasmato saṃkiccattherassa ca āyasmato bhūtapālattherassa ca ñāṇavipphārā iddhi veditabbā. Samādhito pubbe vā pacchā vā taṅkhaṇe vā samathānubhāvena nibbattā visesā samādhivipphārā iddhi nāma. Ettha ca āyasmato sāriputtattherassa ca āyasmato sañjīvattherassa ca āyasmato khāṇukoṇḍaññattherassa ca uttarāya upāsikāya ca sāmāvatiyā upāsikāya ca samādhivipphārā iddhi veditabbā.

Paṭikūlādīsu appaṭikūlasaññī vihārādikā pana ariyā iddhi nāma. Pakkhidevādīnaṃ vehāsagamanādikā kamma vipākajā iddhi nāma. Yathāha ‘‘katamā vipākajā iddhi. Sabbesaṃ pakkhīnaṃ sabbesaṃ devānaṃ ekaccānaṃ manussānaṃ ekaccā nañca vinipātikānaṃ ayaṃ kammavipākajā iddhī’’tiādi. Cakkavattiādīnaṃ vehāsagamanādikā pana puññavato iddhi nāma. Yathāha ‘‘katamā puññavato iddhi. Rājā cakkavatti vehāsaṃ gacchati saddhiṃ caturaṅginiyā senāya antamaso assabandhagobandhapurise upādāya. Jotikassa gahapatissa puññavato iddhi. Jaṭilassa gahapatissa puññavato iddhi. Ghosakassa gahapatissa puññavato iddhi. Meṇḍakassa gahapatissa puññavato iddhi. Pañcannaṃ mahāpuññānaṃ puññavato iddhī’’ti. Vijjādharādīnaṃ vehāsagamanādikā pana vijjāmayā iddhi nāma. Ettha ca ādisaddena ākāse antalikkhe hatthimpi dasseti. Assampi…pe… vividhampi senābyūhaṃ dasseti tyādiṃ saṅgaṇhāti. Tena tena sammāpayogena tassa tassa kammassa ijjhanaṃ tattha tattha sammā payogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi nāma.

Ayaṃ panettha saṅkhepo. Vitthāro pana **paṭisambhidāmagge** iddhikathāya ca **visuddhimaggaṭṭhakathāya** ca gahetabbo. Tāsu pana iddhīsu bhagavato ṭhapetvā vijjāmayiddhiṃ avasesā atthīti veditabbā. Atha vā bhagavato tīhi vijjāhi ca aṭṭhahi vijjāhi ca samannāgatattā sabbā buddhaiddhiyo santīti vijjāmayiddhipi labbhatīti daṭṭhabbā. Taṃ munindaṃ ahaṃ vande vandāmīti sambandho.

Ayaṃ panettha **saṅkhepatthayojanā**. Parahitakaro attanā paresaṃ sabbasattānaṃ atthaṃ payojanaṃ karonto, yo munindo yo yādiso buddho, kaṇḍambaṃmūle kaṇḍanāmikena pasenadikosalarañño uyyānapālena ropitassa setambarukkhassa samīpe sannisinno vasamāno accheraṃ vimhāpanīyaṃ nayanasubhagaṃ devamanussānaṃ pasāda cakkhussa sobhanapattaṃ ākulaṇṇaggijālaṃ parikiṇṇaudaka dhāraaggisikhavantaṃ parisamantato kulaṃ parikiṇṇaṃ aññamañña missakaṃ yamakaṃ yamakaṃ udakajālaaggijālavantaṃ vā, dujjāladdhaṃsaṃ duṭṭhuṃ micchādiṭṭhivādasaṅkhātaṃ jālaṃ viddhaṃsitaṃ, munibhijahitaṃ sabbasammāsambuddhehi avijahitaṃ, pātiheraṃ paccanīka paṭihārakaṃ pāṭihāriyaṃ udakaggiyamakaṃyamakaṃ pāṭihāriyaṃ vā, sīghaṃ khippaṃ akāsi akari, seṭṭhaṃ pasatthataraṃ, paramaratijaṃ devamanussānaṃ uttamaratiṃ janakaṃ uttamānaṃ sādhūnaṃ cittaramanaṃ janāpetaṃ vā, iddhidhammehi acinteyyaappameyyehi buddhaiddhi guṇehi upetaṃ samannāgataṃ, taṃ munindaṃ ahaṃ sirasā vande vandāmīti.

Ekūnavīsatimavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

20. Munindakko yveko dayudayaruṇo ñāṇavitthiṇṇabimbo, vineyyappāṇoghaṃ kamalakathitaṃ dhammaraṃsīvarehi. Subodhesī suddhe tibhavakuhare byāpitakkittinañca, tilokekaccakkhuṃ dukhamasahanaṃ taṃ mahesiṃ namāmi.

20. Evaṃ ekūnavīsatimāya gāthāya munindaṃ vanditvā idāni vineyyappāṇoghaṃ dhammadesanāya catusaccadhammaṃ bodhaneyyādīhi navahi guṇehi thomitvā munindakkaṃ vanditukāmo **munindakko**tyādigāthamāha. Ayaṃ pana ya ma na sa ra ragaṇehi ca ekagarunā ca chayatīhi ca sattayatīhi ca racitattā ekūnavīsatakkharā meghavipphujjitāgāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘rasutvassehi ymā na sa ra ra garū meghavipphujjitā sā’’ti. Ayaṃ panettha yojanā. Yassaṃ paṭipādaṃ rasutvassehi cha cha satta yatīhi ymā yagaṇamagaṇā ca na sa rara garū nagaṇa sagaṇa ragaṇa ragaṇa ekagaru ca ce yuttā, sā gāthā meghavipphujjitā megha vipphujjitā gāthā nāmāti. Ettha ca rasānaṃ kasāva titta madhuralavaṇa ambila kaṭukavasena chabbidhattā rasasaddo chasaṅkhyāvācakoti daṭṭhabbo. Utūnaṃ hemanta sisīra vasanta gimhavassānasaradavasena chabbidhattā utusaddo chasaṅkhyāvācakoti. Assasaddo sattasaṅkhyāvācakoti daṭṭhabbo. Assasaddassa hi sattasaṅkhyāvācakabhāvo **chandaṭīkāsu** vuttoti.

Tattha pana dayudayaruṇo ñāṇavitthiṇṇabimbo eko yo munindakko suddhe tibhavakuhare kamalakathitaṃ vineyyappāṇoghaṃ dhammaraṃsīvarehi subodhesi byāpitakkitti nañca tilokekaccakkhuṃ dukhamasahanaṃ mahesiṃ taṃ munindakkaṃ namāmīti yojanā.

Imissā gāthāya ca atthakkameneva sukhajānanatthaṃ vaṇṇayissāma, na saddakkamena. **Dayudayaruṇo**tipadassa dayāudayaaruṇoti padavibhāgo kātabbo. Mahākaruṇāsaṅkhātaudayapabbatuggatasūriyāruṇo. Atha vā udayapabbatato uggatasūriyāruṇo viya mahākaruṇā vāti attho. Ettha ca dayāsaddo karuṇāmettāsu vattati. Adayāti vuccati nikkaruṇatanti ettha hi karuṇāyaṃ. Dayāpannoti ettha mettāyaṃ vattati. Mettācittataṃ āpannoti attho. Idha pana karuṇā adhippetā.

Ayaṃ pana vacanattho. Dayati hiṃsati kāruṇikaṃ yāva yathādhippetaṃ parassa hitanibbattiṃ na pāpuṇāti tāvāti dayā, mahākaruṇā. Dayadhātu hiṃsāyaṃ a. Dayati anuggaṇhāti pāpajanampi etāyāti vā dayā. Dayadhātu anuggahaṇe. Dayati attano sukhampi pahāya khedaṃ gaṇhātīti vā dayā. Dayadhātu gahaṇe. Atha vā dayanti gaṇhanti etāya bodhisattā saṃsāradukkhañca sabbaññutañāṇañcāti dayā, mahākaruṇā. Mahābodhisattā hi buddhabhāvāya abhinīhārakaraṇakāle hatthagatampi arahatta phalaṃ chaṭṭetvā saṃsārasāgarato satte samuddharitukāmā anassāsakaraṃ atibhayānakaṃ saṃsāradukkhaṃ pacchimabhave ca saha amatadhātupaṭilābhena anekaguṇasamalaṅkataṃ sabbaññutañāṇañca gaṇhantīti attho. Karuṇāmūlakā hi sabbe buddhaguṇā. Tena vuttaṃ **aṅguttaraṭīkāyaṃ** ‘‘sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi, tannidānabhāvato’’ti.

Api ca dayanti anurakkhanti satte etāya, sayaṃ vā anuddayati anudayamattameva vā etanti dayā. Dayadhātu anurakkhaṇe apaccayo. Udeti vaḍḍhetīti udayo, pabbato. Udidhātu pasavane ṇa. Āsamantato ālokaṃ karonto uṇati gacchatīti aruṇo, sūriyaraṃsī viseso. Āpubbauṇadhātu gatiyaṃ ṇa. Dayāsaṅkhātato udayapabbatato uggatasūriyassa aruṇo yassāti dayudayaruṇo. Atha vā udayapabbatato uggatasūriyāruṇo viya dayā mahākaruṇā yassāti dayudayaruṇo, munindakko. Yathā hi uggatasūriyassa aruṇo ālokassa ādi hoti, evaṃ bodhisatto dīpaṅkarabuddhassa pādamūle karopayātaṃ nibbānasukhamosajja mahākaruṇāya saṃsārasamuddato satte samuddharitukāmo buddhabhāvāya sudukkarā dānādayo dasa pāramiyo ca pañca mahāpariccāge ca kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni akāsīti karuṇā buddhabhāvāya ādi. Tasmā buddhasseva dayudayaruṇoti abhitthavituṃ arahatīti vuttaṃ hoti.

Ñāṇavitthiṇṇabimboti sabbaññutañāṇasaṅkhāto vitthāra parimaṇḍalo. Vitthāracakkavāḷamaṇḍalaṃ viya vipulārammaṇa sabbaññutañāṇavā. Saṅkhatāsaṅkhatabhedaṃ sabbeñeyyadhammaṃ jānātīti ñāṇaṃ, sabbaññutañāṇaṃ. Ñādhātu avabodhaneyu. Visesena tanoti vitthāretīti vitthiṇṇaṃ, ñāṇaṃ. Vipubbatanudhātu vitthāre tapaccayo. Tassa iṇṇādeso. Dhātvantassa lopo, asarūpadvittaṃ. Atha vā vittharati pattharatīti vitthiṇṇaṃ. Tharadhātumevettha viseso. Vamati parimaṇḍalākārena gacchati pavattatīti bimbaṃ, ñāṇamaṇḍalaṃ. Vamadhātu gatiyaṃ bo. Assi. Vassa bo.

Ṇvādimoggallāne pana ‘‘vama uggiraṇe ba. Vamissa vassa bittaṃ. Vamati uggiratīti bimbaṃ, sarīra’’nti vuttaṃ. Taṃ pana bimbasaddassa sarīravācake yuttameva. Na parimaṇḍalavācake. Idha pana bimbasaddassa parimaṇḍalavācakattā. Ācariyā pana idha bimbasaddassa atthaṃ cakkamaṇḍalanti vadanti. Taṃ pana vicāretabbaṃ. Kasmā, **abhidhānappadīpikāyaṃ** ‘‘bimbaṃ tu paṭibimbe ca, maṇḍale bimbikāphale’’ti ca. **Taṭṭīkāyañca** ‘‘maṇḍale paṭimaṇḍale’’ti ca vuttattā. Ñāṇaṃ sabbaññutañāṇasaṅkhātaṃ vitthiṇṇaṃ vitthāraṃ bimbaṃ parimaṇḍalaṃ assāti ñāṇavitthiṇṇabimbo. Atha vā vitthiṇṇaṃ vitthāraṃ bimbaṃ cakkavāḷaparimaṇḍalaṃ viya vipulārammaṇaṃ ñāṇaṃ sabbaññutañāṇaṃ assāti ñāṇavitthiṇṇabimbo, munindakko. Yathā hi cakkavāḷassa anantattā cakkavāḷamaṇḍalaṃ vipulaṃ mahantaṃ hoti, eva meva buddhassa sabbaññutañāṇaṃ anantārammaṇattā vipulaṃ mahantaṃ. Tasmā tassa ñāṇavitthiṇṇabimboti thometīti. **Yveko**ti yo ekoti padacchedo. Yekotipi katthaci pāṭho. Tassa pana yo ekoti padacchedo kātabbo. Taṃ pana pāṭhadvayaṃ yuttameva. Yvekoti hi pāṭhe ādesasandhi hoti. Yekoti pāṭhe pana lopasandhīti ayametesaṃ viseso. Yo munindakkoti sambandho.

Ekoti asahāyo, adutiyako eka buddhabhūtoti attho. Ettha ca ekasaddo aññaseṭṭhāsahāya saṅkhyādīsu dissati. Tathāhesa sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadantītiādīsu aññatthe dissati. Cetaso ekodibhāvantiādīsu seṭṭhe. Eko vūpakaṭṭhotiādīsu asahāye. Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyāyātiādīsu saṅkhyāyaṃ. Idha pana asahāye adhippeto. Ayaṃ panassa vacanattho. Asahāyo hutvā eti gacchati pavattatīti eko, adutiyako hutvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ eti jānāti paṭivijjhatīti vā eko, munindakko. Edhātu idhātu vā ñāṇagatīsu ṇvu. Atha vā eko bhagavā pabbajjasaṅkhātena eko. Adutiyaṭṭhena eko, taṇhāya pahānaṭṭhena eko, ekantavītarāgoti eko, ekantavītadosoti eko, ekantavītamohoti eko, ekantanikkilesoti eko, ekāya maggaṃ gatoti eko, anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti ekotiādinā āgatena mahāniddesanayenapettha attho veditabbo.

Api ca anantacakkavāḷesuyeva ekova buddho eti uppajjati vikasati vāti eko. Vuttañhi ekanipāta **aṅguttara pāḷiyaṃ** ‘‘aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ṭhānañca kho etaṃ bhikkhave vijjati, yaṃ ekissā lokadhātuyā ekova arahaṃ sammāsambuddho uppajjeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’’ti. **Tadaṭṭhakathāyañca** ‘‘ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā. Tīṇi hi khettāni jātikkhettaṃ āṇakkhettaṃ visayakkhettanti. Tattha jātikkhettaṃ nāma dasasahassilokadhātu. Sā hi tathāgatassa mātukucchiṃ okkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkappavattane āyu saṅkhāravossajjane parinibbāne ca kampati, koṭisatasahassa cakkavāḷaṃ pana āṇakkhettaṃ nāma. Āṭānāṭiyaparitta moraparittadhajaggaparitta ratanaparittādīnañhi ettha āṇā pavattati. Visayakkhettassa pana parimāṇaṃ natthi. Buddhānañhi yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ, ñeyyapariyantikaṃ ñāṇanti vacanato avisayo nāma natthi. Imesu pana tīsu khettesu ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi. Na uppajjantīti pana atthi. Tīṇi hi piṭakāni vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakaṃ. Tisso saṃgītiyo mahākassapattherassa saṃgīti, yasattherassa saṃgīti, moggaliputtattherassa saṃgīti, imā tisso saṃgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi. Na uppajjantīti pana atthī’’ti.

Ettha ca ekissā lokadhātuyāti dasasahassi lokadhātuyāti idaṃ jātikkhettaṃ sandhāya vuttaṃ. Dasasahassilokadhātu hi imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitā hoti. Tattakānaṃyeva jātikkhettabhāvo dhammatā vasena veditabbo. Imesu pana tīsu khettesūti iminā dasasahassilokadhātusaṅkhāte jātikkhette koṭisatasahassacakkavāḷasaṅkhāte āṇakkhette anantacakkavāḷa saṅkhāte visayakkhette cāti imesu tīsu buddhakkhettesu ito cakkavāḷato aññesu anantacakkavāḷesu buddhā nuppajjantīti dasseti. Tividhañhi buddhakkhettaṃ dassetvā imesu pana tīsu khettesūti ādhārabhāvena vuttaṃ, na niddhāraṇabhāvena. Kasmā, aṭṭhakathāyaṃ niddhāraṇīyapadassa abhāvato. Sati hi aṭṭhakathācariyo tassa padassa niddhāraṇatthe adhippete imesu tīsu khettesu āṇakkhette ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷantiādi vucceyya. Na. Tasmā tassa padassa ādhāratthoyeva gahetabbo. Pubbanissayā cariyehi ca tassa padassa ādhārabhāvena atthayojanā katāti. Tatheva pana **abhidhammañāṇavibhaṅgapāḷiyañca,** tadaṭṭhakathāyañca uparipaṇṇāse **bahudhātusuttapāḷiyañca,** tadaṭṭhakathāyañca **nettipāḷiyañca** tadaṭṭhakathāyañca taṃ kāraṇaṃ āgatamevāti. Taṃ **aṅguttaraṭīkāyaṃ** pana ‘‘na uppajjantīti pana atthīti na me ācariyo atthi, sadiso me navijjatītiādi. Imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā kiṃpanāvuso sāriputta atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyanti evaṃ puṭṭhohaṃ bhante noti vadeyyanti vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyunti imaṃ suttaṃ āharantena dhamma senāpatinā ca buddhakkhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo’’ti vuttaṃ. Tatheva pana **ñāṇavibhaṅgamūlaṭīkāyaṃ, uparipaṇṇāsabahudhātu suttaṭīkāyañca** vuttaṃ. Ettha ca imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti iminā buddhakkhettabhūtato ito cakkavāḷato aññesu anantacakkavāḷesu buddhānaṃ anuppatti dassitā hoti. Aññatthāti hi sāmaññena vuttepi aṭṭhakathāyaṃ vuttena imesu tīsu khettesūti saddantarasannidhānena anantacakkavāḷabhūto visesattho gahetabbo. Sāmaññavacanopi hi saddo saddantarasannidhānena visesavisayoti.

Ayaṃ panettha aparo nayo. Aṭṭhakathāyaṃ vutte buddhā hi uppajjamānā imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti. Uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavāḷesu nuppajjantīti vāritameva hotītiettha vākye imasmiṃ yevātipade samabhiniviṭṭho evasaddo nivattāpanāvadhāraṇattho. Etena aññesu anantacakkavāḷesu aññesaṃ buddhānaṃ uppattiṃ nivatteti. Yadipi hi aññesu anantacakkavāḷesu aññe buddhā uppajjeyyuṃ. Evaṃ santesu saṅkhatāsaṅkhatabhedaṃ sabbadhammaṃ jānanto passanto amhākaṃ bhagavā aññacakkavāḷesu aññe buddhā uppajjantīti evaṃ vucceyya. Na. Taṇhaṅkarādayo hi aṭṭhavīsati sambuddhā ito cakkavāḷato aññesu cakkavāḷesu uppajjantītivacanaṃ tepiṭake buddhavacane natthi, tathā aṭṭhakathā ṭīkāsu ca. Tasmā ito cakkavāḷato aññesu ananta cakkavāḷesu aññe buddhā nuppajjantīti daṭṭhabbā. Vuttañhetaṃ suttantamahāvaggaṭṭhakathāyaṃ **mahāsamayasuttavaṇṇanāyaṃ** –

‘‘Athassa etadahosi mādiso buddhoyeva sakkuṇeyya. Atthi pana katthaci añño buddhoti anantāsu lokadhātūsu anantañāṇaṃ pattharitvā olokento aññaṃ buddhaṃ na addasa. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ idāni attanā samaṃ na passeyya. Yo jātadivasepi brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayena attanā samaṃ apassanto aggohamasmi lokassāti appaṭivattiyaṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ aññaṃ attanā samaṃ apassitvā cintesī’’ti. Tathevetaṃ. Purābhedasutta **mahāniddesaṭṭhakathāyañca,** taṃ **mahāsamayasuttaṭīkāyañca** ekissā lokadhātuyāti sutte āgatanayena sabbattheva pana apubbaṃ acarimaṃ dve buddhā nāma na honteva. Tenevāha ‘‘anantāsu loka dhātūsu…pe… na addasā’’ti saṃvaṇṇeti.

Apaṇṇakajātakaṭṭhakathāyañca ‘‘satthā upāsakā heṭṭhā avīciṃ upari bhavaggaṃ paricchedaṃ katvā aparimāṇāsu lokadhātūsu sīlādīhi guṇehi buddhena sadiso nāma natthi. Kuto adhikataro…pe… āhā’’ti vuttaṃ. Imāsu dvīsu aṭṭhakathāsu ca anantāsu lokadhātūsūti ca aparimāṇāsu lokadhātūsūti ca anantaaparimāṇa saddena vuttaṃ. Tehi dvīhi saddehi ṭīkāvacanena ca anantāsu lokadhātūsu aññesaṃ buddhānaṃ anuppattiṃ dasseti.

Sammohavinodanīaṭṭhakathāya yojanāyaṃ pana imesu panātiādinā koṭisatasahassa cakkavāḷato aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā na uppajjantīti ñāpeti. Mayaṃ pana evaṃ vitakkayāma. Aññasmiṃ cakkavāḷeti ito cakkavāḷato aññesu sabbesupi tīsu buddhakkhettesūti atthe gayhamāne sati koṭisatasahassacakkavāḷato aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā na uppajjantīti viññāyati. Yadi pana aññasmiṃ cakkavāḷeti ito aññasmiṃ jātiāṇākhettabhūte cakkavāḷeti atthe gahite koṭisatasahassacakkavāḷato aññasmiṃ cakkavāḷe buddhānaṃ uppatti bhaveyyāti viññāyati. ‘‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā’’tiādipāḷiyā ca. ‘‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve rājāno cakkavattī’’tiādipāḷiyā saddhiṃ kathanato koṭisatasahassacakkavāḷato buddhānaṃ anuppatti viya aññissā lokadhātuyā cakkavattirañño anuppatti bhaveyya. **Kathāvatthuppakaraṇe** ca koṭisatasahassacakkavāḷato aññasmiṃ cakkavāḷe buddhānaṃ uppatti na paṭisedhitā. Tasmā āṇakkhettabhūtato koṭisatasahassacakkavāḷato aññasmiṃ cakkavāḷe buddhassa bhaveyyāti ayaṃ amhākaṃ khanti. Vīmaṃsetvā gahetabbanti vuttaṃ.

Ettha ca yaṃ kathāvatthuppakaraṇe ca…pe… na paṭisedhitāti vuttaṃ. Taṃ pana kathāvatthupāḷiyaṃ nattheva. Imissā pana sabbadisākathāyaṃ paravādīnaṃ parikappavacanamattameva atthi. Tena vuttaṃ tassaṃ pāḷiyaṃ ‘‘sabbadisā buddhā tiṭṭhantīti. Āmantā. Puratthimāya disāya buddho tiṭṭhatīti. Nahevaṃ vattabbe…pe… puratthimāya disāya buddho tiṭṭhatīti. Āmantā. Kinnāmo so bhagavā kiṃjacco kiṃgotto, kinnāmā tassa bhagavato mātāpitaro, kinnāmaṃ tassa bhagavato sāvakayugaṃ, ko nāmo tassa bhagavato upaṭṭhako, kiṃdisaṃ cīvaraṃ dhāreti, kiṃdisaṃ pattaṃ dhāreti. Katarasmiṃ gāme vā nigame vā nagare vā raṭṭhe vā janapade vāti. Nahevaṃ vattabbe’’tyādi.

Tadaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘idāni sabbadisākathā nāma hoti. Tattha catūsu disāsu heṭṭhā uparīti samantato lokadhātusannivesaṃ sabbalokadhātūsu ca buddho atthīti attano vikappasippaṃ uppādetvā sabbadisāsu buddhā tiṭṭhantīti yesaṃ…pe… seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa. Paṭiññā itarassa. Puratthimāyāti puṭṭho sakyamuniṃ sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho laddhivasena aññalokadhātuyaṃ ṭhitaṃ sandhāya paṭijānāti. Kinnāmo so bhagavātiādi sace tvaṃ jānāsi. Nāmādivasena naṃ kathehīti codanatthaṃ vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo’’ti vuttaṃ. Ettha ca catūsu disāsu…pe… seyyathāpi mahāsaṅghikānanti iminā paravādīnaṃ laddhiṃ dasseti. Tattha pana catūsu disāsu ca heṭṭhā ca upari ca iti evaṃ samantato lokadhātusannivesaṃ atthīti yojanā. Yesaṃ…pe… mahāsaṅghikānanti yesaṃ paravādīnaṃ laddhi hoti. Kesaṃ laddhi viya. Mahāsaṅghikānaṃ laddhi seyyathāpīti attho. Te sandhāyāti te paravādīpuggale sandhāya ñāṇena dhāretvā sallakkhetvāti attho. Pucchā sakavādissāti sakavādissa sabbadisāsu buddhā tiṭṭhantīti pucchā hoti. Paṭiññā itarassāti paravādissa paṭijānanā hoti. Puratthimāyāti puṭṭhoti sakavādinā puratthi māyātiādinā pucchite sati. Sakyamuninti sakyavaṃsa khattiyajātibhūtaṃ amhākaṃ gotamabuddhaṃ sandhāya. Paṭikkhipatīti paravādīpuggalo apaneti. Puna puṭṭhoti sakavādinā puna puratthimāya buddho tiṭṭhatīti pucchite sati. Laddhivasenāti attano aññalokadhātuyaṃ buddho atthi ca uppajjati cāti micchāladdhivasena paṭijānātīti paravādī puggalo paṭijānāti. Yadi pana aññalokadhātuyaṃ buddho tiṭṭhati. Evaṃ sati tassa nāmagottādiṃ tvaṃ kathehīti sakavādissa codanāvacanaṃ dassetuṃ kinnāmo so bhagavātiādimāha. Iminā ca ito cakkavāḷato aññesu anantacakkavāḷesu aññesaṃ buddhānaṃ abhāvaṃ dasseti. Tena vuttaṃ **kathāvatthupāḷiyaṃ** ‘‘kinnāmo so bhagavā kiṃjacco…pe… janapadevāti. Nahevaṃ vattabbe’’ti.

Ettha ca pana sakavādinā kinnāmotyādinā pucchite paravādīpuggalo attano laddhiyā sabbalokadhātūsu uppajjamānānaṃ buddhānaṃ nāmādiṃ ajānanto apassanto na hevaṃ vattabbeti paṭikkhipati. Tasmā panettha sakavādī puggalassa laddhiyā aññesu anantacakkavāḷesu aññesaṃ buddhānaṃ uppajjanābhāvo viññāyati. Yadipi hi aññānantacakkavāḷesu aññabuddhā uppajjeyyuṃ. Evaṃ santesu buddhassa matiṃ yathābhūtato jānanto passanto mahāpañño iddhimā dibbacakkhuādīhi chaḷabhiññehi sampanno paṭisambhidā patto satthārā dinnamātikānayena kathāvatthupāḷiṃ desento āyasmā mahāmoggaliputtatthero aññānantacakkavāḷesu aññabuddhānaṃ uppattiṃ katheyya ca. Nāti. Tasmā ayaṃ kathāvatthupāḷi ca tadaṭṭhakathāvacanañca aññānantacakkavāḷesu aññabuddhānaṃ abhāvadīpane sabbaṭṭhakathāṭīkāsu vuttavacanehi daḷhataraṃ padhānavacanameva hotīti daṭṭhabbaṃ.

Na pana buddhāeva aññānantacakkavāḷesu na uppajjeyyuṃ, atha kho laddhabyākaraṇā mahābodhisattā ca paccekabodhi sattā aggasāvakamahāsāvakabodhisattā paripākindriyā sāvakabodhisattā ca buddhakkhettabhūte imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti, na aññattha. Kasmā, tesu buddhānaṃ anuppannattā, tesaṃ pana abhinīhāro pāramīsambharaṇaṃ ñāṇaparipācanañca tasmiṃeva samijjhati, na aññattha. Tena vuttaṃ **mahāpadāna suttaṭīkāyaṃ** –

‘‘Purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānañca nibbattiyā sāvakabodhisattānaṃ sāvakabodhiyā abhinīhāro sāvakapāramiyā sambharaṇaṃ paripācanañca buddhakkhettabhūte imasmiṃ cakkavāḷe jambudīpeeva ijjhati, na aññatthā''ti. Tathevetaṃ **ekanipātaaṅguttaraṭīkāyañcāti**.

Etarahi pana apare ācariyā ''āṇakkhettabhūtato koṭisatasahassacakkavāḷato aññesu cakkavāḷesu buddhā uppajjantī''ti vadanti. Tesaṃ pana vacanaṃ ayuttameva. Kasmā, aṭṭhakathāyaṃ vutte aññasmiṃ cakkavāḷeti ettha aññasaddassa ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷantipadato aññassa apādānassa asambhavato ca anantacakkavāḷesu bahūsu buddhesu uppannesu buddhassa anacchariyattā ca. Acchariyamanusso hi sammāsambuddho. Vuttañhi ekanipāta **aṅguttarapāḷiyaṃ**

''Ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Katamo ekapuggalo, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho. Ayaṃ kho bhikkhave ekapuggalo loke uppajjati acchariyamanusso''ti. Aññaṃ pana kāraṇaṃ mayā heṭṭhā vuttanayenapi viññūhi viññātabbanti. Aññe pana ācariyā **buddhaapadānapāḷiyaṃ** –

''Disā dasavidhā loke, yāyato natthi antakaṃ;
Tasmiñca disābhāgamhi, buddhakkhette asaṅkhayā;
Pabhā pakittitā mayhaṃ, yamakā raṃsivāhanā;
Etthantare raṃsijālaṃ, āloko vipulo bhave''ti.

Vuttāsu dvīsu gāthāsu paṭhamagāthāya atthaṃ buddhassa anādhippāyena gahetvā micchāñāṇena aññānantacakkavāḷesu uppajjamānā buddhā asaṅkhayāti vadanti. Tesaṃ panetaṃ ayuttameva asundarameva. Kasmā, pāḷiyā ca aṭṭhakathāṭīkāvacanehi ca viruddhattā ca tassā gāthāya atthaggahaṇassa micchattā ca. Imāya hi pāḷiyā gāthāya vā aññānantacakkavāḷesu aññe buddhā uppajjantīti atthe gayhamāne aṭṭhakathāsu imesu pana tīsu khettesu ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthīti vuttavacanena ca, tīṇi hi piṭakāni…pe… imā tisso saṃgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane…pe… suttaṃ natthi. Na uppajjantīti pana atthīti vuttavacanena ca ujukaṃ virujjhati ca. Bhaddantamahā buddhaghosādayo aṭṭhakathācariyā taṃ pāḷiṃ na passantīti attano duggahitena aṭṭhakathācariyānaṃ abbhakkhānaṃ āpajjati ca. Kiṃ panete tipiṭakadharā tikkhavisadajavana gambhīrādiñāṇikā aṭṭhakathācariyā na passeyyuṃ. Passeyyuṃ eva. Tasmā ayuttameva. Aṭṭhakathāsu pana āgataṃ suttaṃ natthītiādivacanameva yuttataraṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca buddhakkhettetipadaṃ tasmiñca disābhāgamhītipade visesanaṃ, asaṅkhayātipadaṃ dutiyagāthāya pabhātipadassa visesananti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ panettha yojanā. Loke cakkavāḷaloke dasavidhā dasa koṭṭhāsā disā honti. Tattha koṭṭhāse yāyato yāyantassa gacchantassa me antakaṃ pariyosānaṃ natthi. Buddhakkhette buddhassa dasasahassisaṅkhātajātikkhettabhūte tasmiñca disābhāgamhi mayhaṃ asaṅkhayā saṅkhārahitā yamakā yugaḷā yugaḷā hutvā raṃsivāhanā raṃsivahantā raṃsimuñcamānā vā pabhā cakkaratanamaṇiratanādīnaṃ ālokā pakittitā pākaṭā pattharitā vā. Etthantare dasasahassacakkavāḷantare raṃsijālaṃ raṃsisamūhena vipulo bahutaro āloko bhave ahosinti. Ayamattho cakkindābhisirīsaddhamma dhajamahādhammarājādhirājagurūtiladdhalañchitena ācariyabudhena likhitoti daṭṭhabbo.

Bhagavā hi imāhi gāthāhi cakkavattirājakāle mayhaṃcakkaratanamaṇīratanādīnaṃ asaṅkhayā pabhā buddhakkhettabhūte dasasahassicakkavāḷe pākaṭā pattharitāti dasseti. Na anantacakkavāḷesu uppajjanabuddhānaṃ asaṅkhayabhāvanti.

Vuttañhetaṃ **buddhaapadānaṭṭhakathāyaṃ** ''disā dasavidhā loketi cakkavāḷaloke dasavidhā dasakoṭṭhāsā disā honti. Tattha koṭṭhāse yāyato yāyantassa gacchantassa antakaṃ natthīti attho. Cakkavattikāle tasmiṃ mayā gataṭṭhāne disābhāge vā buddhakkhette buddhavisayā asaṅkhayā saṅkhārahitā. Pabhā pakittitāti tadā cakkavatti rājakāle mayhaṃ pabhā cakkaratanamaṇiratanādīnaṃ pabhā ālokā yamakā yugaḷā yugaḷā hutvā raṃsivāhanā raṃsimuñcamānā pakittitā pākaṭā. Etthantare dasasahassacakkavāḷantare raṃsijālaṃ raṃsisamūhaṃ āloko vipulo bahutaro bhave ahosinti attho''ti. Ettha ca paṭhamagāthāya pubbaḍḍhassa ekavākyabhāvato disā dasavidhā loketi cakkavāḷaloke… pe… antakaṃ natthīti atthoti vuttaṃ. Aparaḍḍhassa dutiyagāthāyaṃ antogadhattā cakkavattikāle… pe… asaṅkhayā saṅkhārahitā pabhā pakittitāti tadā cakkavattikāle…pe… bhave ahosinti atthoti vuttaṃ. Tasmā asaṅkhayātipadaṃ dutiyagāthāya pabhātipadassa visesananti daṭṭhabbaṃ.

Jinālaṅkāraṭīkāyaṃ pana evamassa sabbadhammesu appaṭihata ñāṇācāraṃ dassetvā idāni loke tādisassa aññassa abhāvaṃ dassento āha.

> ‘‘Anantasattesu ca lokadhātusu,
> Ekova sabbepi samā na tenā’’ti.

Tattha anantalokadhātūsu ekekissaṃ lokadhātuyā anantasattesu tena tathāgatena samo ekopi natthi. Sace eko pana samo na bhaveyya. Sabbe sattā ekajjhaṃ hutvā samā bhaveyyunti ce. Tathāpi natthi, sabbe ekajjhaṃ hutvāpi iminā ekakena samā na hontīti adhippāyoti vuttaṃ. Ettha ca anantalokadhātusūtiādinā ito cakkavāḷato aññesu anantacakkavāḷesu aññesaṃ buddhānaṃ abhāvaṃ dasseti. Evaṃ pana mayā pathavojaṃ uddharitvā dassito viya dassitehi atidaḷhatarehi sādhakavacanehi ito cakkavāḷato aññacakkavāḷesu buddhā uppajjantīti micchāvādo sūriyo andhakāraṃ paṭihanati viya paṭihaniyati apaniyatīti saddhahakaṃ daṭṭhabboti.

Munindakkoti muninda akkoti padacchedo. Buddhādiccoti attho. Sabbadhamme manati jānātīti muni. Manadhātu ñāṇe i. Makāre assuttaṃ. Atha vā munāti sabbadhamme saka sāmaññalakkhaṇādinā paṭivijjhatīti muni. Munati hitāhitaṃ paricchindatīti vā muni, bhagavā. Munadhātu paṭivijjhane, catusaccadhamme munāti jānātīti vā monaṃ. Catumaggañāṇaṃ. Vuttañhi **saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘monanti catumaggañāṇaṃ. Tañhi munātīti monaṃ, catusaccadhamme jānātīti attho’’ti. Monaṃ assa atthīti muni, bhagavā. Muni ca so indati veneyyasatte dhammena abhibhavati indo cāti munindo, bhagavā. Atha vā munīnaṃ pañcamunīnaṃ indoti munindo, bhagavā. Na kamati na gacchati pādena attano puññajavimānena gacchatīti akko, ādicco. Napubba kamudhātu gatiyaṃ kvi. Dhātvantalopo. Kassa dvittaṃ. Atha vā yugandharubbedhappamāṇe ākāse arati gacchatīti akko. Aradhātu gamane kapaccayo. Kassa dvittaṃ. Taṃ taṃ rāsito taṃ taṃ rāsiṃ arati yātīti vā akko. Atha vā mahantajutatāya akkiyati abhitthaviyati tappasannehi janehīti akko, ādicco. Akkadhātu thavane a. Munindo ca so akko cāti munindakko, akko ādicco viya vā munindoti munindakko, buddho. Yathā hi sūriyo attano sahassaraṃsiyā ekacakkavāḷe timirandhakāraṃ vidhametvā dine dine navayojanasatasahassappadesaṃ koṭisahassappadesaṃ vā dasadisaṃ vā obhāsetvā virocamāno carati, evameva bhagavāpi attano saddhammaraṃ siyā buddhakkhettabhūtesu dasasahassacakkavāḷesu vineyyānaṃ avijjandhakāraṃ vidhametvā dine dine tasmiṃ tasmiṃ disābhāge veneyyasattasamūhaṃ catusaccadhammobhāsena jotayamāno virocanaṃ caratīti ṭhānānurūpaṃ munindakkoti thometi. Ayaṃ samāsopamā hīnūpamāti daṭṭhabbā.

Suddheti rāgādimalehi visuddhe. Sujjhati visujjhatīti suddho, tibhavo. Sudhadhātu soceyyeti. **Tibhava kuhare**ti tibhavasaṅkhātakamalasare. Kamalasaraṃ viya tibhavasmiṃ vā bhavanti sattā etthāti bhavo. Bhūdhātu sattāyaṃ ṇa. Tayo bhavā tibhavā, kāmarūpārūpabhūmi labbhati. Kuṃ vuccati udakaṃ, taṃ haratīti kuharo. Kupubbaharadhātu haraṇe a. Tayo bhavā ca te kuharo cāti tibhavakuharo, kuharo viya tayo bhavāti vā tathā. Tasmiṃ tibhavakuhare. **Kamala kathita**nti uppalanti kathetabbaṃ kaṃ jalaṃ alayati vibhūsayatīti kamalaṃ, uppalaṃ. Kaṃsaddūpapada aladhātu vibhūsane a. Atha vā kamiyati icchiyatīti kamalaṃ. Kamudhātu icchāyaṃ alapaccayo. Kamalanti uppalanti kathiyatīti kamalakathitaṃ. **Vineyyappāṇogha**nti vineyyapāṇaoghanti padavibhāgo. Vinetabbasattasamūhanti attho. Vinetabbo dametabbo satthārāti vineyyo, satto. Vipubbanidhātu damane ṇyo. Paṇanti jīvanti sattā anenāti pāṇaṃ, jīvitindriyaṃ. Paṇadhātu jīvāyaṃ ṇa. Taṃ assa atthi tasmiṃ vā vijjatīti pāṇo, satto. Assatthitaddhite ṇapaccayo. Vineyyo ca so pāṇo cāti vineyyappāṇo. Avayavena saha hanati gacchati pavattatīti ogho, samūho. Avapubba hanadhātu gatiyaṃ ṇo. Avassa o. Hanassa gho. Vineyyappāṇānaṃ ogho samūhoti vineyyappāṇogho, taṃ.

Dhammaraṃsivarehīti uttamadhammasaṅkhātaraṃsīhi. Ettha ca dhammoti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne satte catūsu apāyesu vaṭṭadukkhesu ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Dharadhātu dhāraṇe rammapaccayo. Dhāreti ca apāyādinibbattakakilesaṃ viddhaṃsetīti attho. Caturiyamaggo ca nibbānañca nippariyāyato labbhati. Kasmā, ariyamaggassa kilesānaṃ samucchedappahānavasena samucchedakattā, nibbānassa ca nissaraṇappahānavasena tassa ārammaṇabhāvaṃ patvā tadatthasiddhihetuttā. Caturiyaphalañca pariyattidhammo ca pariyāyato labbhati. Kasmā, phalassa maggena viddhaṃsi tabbānaṃ kilesānaṃ paṭippassambhanappahānavasena maggānukūlappa vattattā. Pariyattidhammassa ca tadaṅgappahānavasena tadadhigama hetuttā. Atha vā kilese dhunāti kampati calati viddhaṃsetīti dhammo, caturiyamaggo. Dhunadhātu kampane rammo. Ariyehi dhāriyati paṭivijjhiyati sacchikariyati ārammaṇa karaṇavasenāti dhammo, nibbānaṃ. Dharadhātu ñāṇe. Dhaṃseti paṭippassambheti maggappahīnakilesavāsananti dhammo, ariyaphalaṃ. Dhaṃsadhātu viddhaṃsane. Attano sabhāvaṃ dhāreti ca dhāriyati ca paṇḍitehi na bālehīti dhammo, pariyattidhammo. Dhammo ca dhammo ca dhammo ca dhammo cāti dhammo eka sesanayena, dasavidho dhammo labbhati. Vuttañhetaṃ **chattavimāne** –

‘‘Rāgavirāgamanejamasokaṃ,
Dhammamasaṅkhatamappaṭikūlaṃ;
Madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ,
Dhammamimaṃ saraṇattamupehī’’ti.

Ayaṃ panettha yojanā. Māṇava rāgavirāgaṃ rāgavigataṃ imaṃ dhammaṃ maggadhammañca anejaṃ ejāsaṅkhātataṇhāvirahitaṃ asokaṃ sokavirahitaṃ imaṃ dhammaṃ phaladhammañca, asaṅkhataṃ saṅkhatavirahitaṃ imaṃ dhammaṃ nibbānadhammañca. Appaṭikūlaṃ avirodhanaṃ madhuraṃ atthabyañjana sampannattā madhuraṃ, paguṇaṃ pakaṭṭhaguṇaṃ suvibhattaṃ suṭṭhu vibhajitabbaṃ, imaṃ dhammaṃ pariyattidhammañca saraṇattaṃ saraṇabhāvaṃ upehi upagacchāhīti.

Ettha hi kāmarāgādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahiyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa ca sokassa taduppattiyā sabbaso parikkhīṇattā anejama sokanti phalaṃ kathitaṃ. Kenaci paccayena asaṅkhatattā dhammamasaṅkhatanti nibbānaṃ kathitaṃ. Avirodhadīpanato pana atthabyañjanassa sampannatāya pakaṭṭhaguṇavibhāvanato suṭṭhu vibhajitattā ca appaṭikūlantiādinā sabbopi pariyatti dhammo kathito. Vuttañhi **tadaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘ettha hi rāgavirāganti maggo kathito. Anejamasokanti phalaṃ. Dhammamasaṅkhatanti nibbānaṃ. Appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattanti piṭakattayena vibhattā sabbadhammakkhandhā’’ti. Idha pana sāmaññato dasavidho dhammo. Visesato pana pariyatti dhammo adhippeto. Kasmā, subodhesīti vuccamānattā. Raṃsīti rasiyanti assādiyantīti raṃsī, rasanti assādenti sattā etāyāti vā raṃsī, rasadhātu assādane a ca ī ca. Atha vā rasiyati sinehiyati taṃ janehīti raṃsī. Rasadhātu sinehe. Niggahītāgamo.

Varoti uttamo, varitabbo patthitabboti varo, varati nivāreti hīnanti vā varo. Varadhātu patthane nivāraṇe vā a. Dhammo ca so raṃsi cāti dhammaraṃsi, dhammassa vā raṃsi dhammaraṃsi. Ayaṃ pana samāso abhedūpacārena vutto. Varo ca so dhammaraṃsi cāti dhammaraṃsivaro, tehi dhammaraṃsivarehi. **Subodhesī**ti catusaccadhammaṃ paṭivijjhayamānena suṭṭhu pabodhesi vikāsetīti attho. Yathā hi sūriyo attano raṃsiyā phusayitvā kuhara saṅkhāte sare jātaṃ uppalaṃ vikāseti, evameva bhagavāpi attano dhammadesanāsaṅkhātaraṃsiyā kamalasarasaṅkhāte bhavattaye vasantaṃ puññūpanissayaṃ paṭivijjhārahaṃ kamala saṅkhātaṃ vineyyappāṇoghaṃ catusaccadhammaṃ paṭivijjhayamāno phaladhammena pabodhesi vikāsetīti vuttaṃ hoti.

Byāpitakkittinañcāti tiloke patthaṭaparikittanaṃ. Sīlādiguṇehi patthaṭathutighosikanti attho. Casaddo cettha padapūraṇamattoyeva. Visesena vividhaṃ vā āpati vaḍḍhatīti byāpito. Vipubbaāpadhātu byāpane vaḍḍhane vā ta. Byāpanaṃ vā byāpitaṃ. Kittiyate abhitthaviyate kittinaṃ. Bhāvasādhanoyaṃ. Thutikriyā labbhati. Kittiyati abhitthaviyati devamanussehīti kittinaṃ, thutighoso. Kittadhātu abhitthavane yu. Byāpito patthaṭo kittano thutighoso yassa soti byāpitakkittino, munindakko. Taṃ. Bhagavato hi tiloke devamanussehi sīlādiguṇehi ca arahaṃ sammāsambuddhotyādīhi guṇehi ca thomito kittisaddo yāva bhavaggaṃ abbhuggacchatīti byāpitakkittinanti thometīti vuttaṃ hoti.

Tilokekaccakkhunti tiloke ekacakkhūti padacchedo. Kāmarūpa arūpasaṅkhātānaṃ tilokānaṃ ekaṃ paññācakkhubhūtanti attho. Tayo lokā tilokaṃ. Tassa cakkhu viya eka bhūtaṃpaññācakkhu yassa soti tilokekaccakkhu, munindakko. Ettha ca ekacakkhusaddassa lopo hoti brahmassarotiādīsu viya. Atha vā tilokassa ekaṃ paññācakkhuṃ bhūto pattoti tilokekaccakkhu, munindakko. Tilokekaccakkhubhūtanti vattabbe chandānurakkhaṇatthaṃ bhūtasaddalopaṃ katvā tilokekaccakkhunti vuttaṃ. Atha vā tilokassa ekabhūto paññācakkhu hutvā sabbadhamme cakkhati passatīti tilokekaccakkhu, munindakko. Taṃ. Bhagavā hi paññācakkhu mayattā sattesu ca taduppādanato tilokassa cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto hoti. Vuttañhi **madhupiṇḍikasutte** ‘‘so hāvuso bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato’’ti. Tasmā tilokekaccakkhunti thometi.

Dukhamasahananti puthujjanehi atidukkhamitaṭṭhānaṃ khamanaṃ. Puthujjanehi dukkhena kasirena khamitabbanti dukhamaṃ, iṭṭhāniṭṭhādi ārammaṇaṃ. Dukkhamanti vattabbe gajjabandhattā chandānurakkhaṇatthaṃ kakāralopaṃ katvā dukhamanti vuttaṃ. Taṃ sahati khamatīti dukhamasahano, munindakko. Sahadhātu parisahane yu. Taṃ dukhamasahanaṃ. Bhagavā hi puthujjanehi sudukkhamitaṃ iṭṭhā niṭṭhādiārammaṇaṃ sītuṇhādiṃ lābhālābhayasāyasa nindapasaṃsasukhadukkhasaṅkhātaṃ lokadhammañca ativiya khamati adhivāseti, tasmā dukhamasahananti thometi.

Mahesinti mahantaṃ sīlakkhandhādiṃ pariyesamānaṃ mahantaṃ nibbānaṃ gavesamānaṃ vā mahante sīlakkhandhādike esati gavesati pariyesatīti mahesī, munindakko. Mahantasaddūpa pada esadhātu gavesane ī. Vuttañhi **mahāniddese** ‘‘mahesīti mahesī. Bhagavā mahantaṃ sīlakkhandhaṃ esi gavesi pariyesīti mahesī. Mahantaṃ samādhikkhandhaṃ mahantaṃ paññākkhandhaṃ mahantaṃ vimuttikkhandhaṃ mahantaṃ vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ esī gavesī pariyesīti mahesī’’ti. Mahante sattatiṃsabodhipakkhiya dhamme esati gavesatīti vā mahesī, mahantaṃ nibbānaṃ esati gavesatīti vā mahesī. Vuttañhi **mahāniddese** ‘‘mahante satipaṭṭhāne mahante sammappadhāne mahante iddhipāde mahantāni indriyāni mahantāni balāni mahante bojjhaṅge mahantaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ mahantaṃ paramatthaṃ amataṃ nibbānaṃ esī gavesī pariyesīti mahesī’’ti. Atha vā mahesakkhehi sattehi esiyati gavesiyati pariyesiyati amhākaṃ kahaṃ buddhoti mahesī. Vuttañhi **mahāniddese** ‘‘mahesakkhehi vā sattehi esito gavesito kahaṃ buddho’’tyādi. Taṃ mahesiṃ. **Ta**nti munindakkaṃ. Ahaṃ sirasā namāmīti sambandho.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Dayudayaruṇo mahākaruṇāsaṅkhātaudayapabbatuggatasūriyāruṇo, udayapabba tato uggatasūriyāruṇo viya mahākaruṇā vā, ñāṇa vitthiṇṇabimbo sabbaññutañāṇasaṅkhāto vitthāraparimaṇḍalo, vitthāracakkavāḷamaṇḍalaṃ viya vipulārammaṇasabbaññutañāṇavā, eko asahāyo ekabuddhabhūto, yo yādiso munindakko buddhādicco suddhe rāgādimalehi visuddhe tibhava kuhare tibhavasaṅkhātakamalasare, kamalakathitaṃ uppalanti kathetabbaṃ, vineyyappāṇoghaṃ vinetabbasattasamūhaṃ, dhammaraṃ sīvarehi uttamadhammasaṅkhātaraṃsīhi, subodhesi catusaccadhammaṃ paṭivedhayamānena suṭṭhu pabodhesi vikāsesi, byāpitakkittinaṃ tiloke patthaṭaparikittanaṃ, sīlādiguṇehi patthaṭathutighosikaṃ vā, tilokekaccakkhuṃ kāmarūpaarūpa saṅkhātānaṃ tilokānaṃ ekaṃ paññācakkhubhūtaṃ, dukhamasahanaṃ puthujjanehi atidukkhamitaṭṭhānaṃ khamanaṃ, mahesiṃ mahantaṃ sīlakkhandhādiṃ pariyesamānaṃ mahantaṃ nibbānaṃ gavesamānaṃ vā, taṃ munindakkaṃ ahaṃ sirasā namāmi vandāmīti.

Vīsatimavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

21. Yo jino anekajātiyaṃ saputtadāramaṅgajīvitampi;
Bodhipemato alaggamānaso adāsiyeva atthi kassa;
Dānapāramiṃ tato paraṃ apūri sīlapāramādikampi;
Tāsamiddhiyopayātamaggataṃ tamekadīpakaṃ namāmi.

21. Evaṃ vīsatimāya gāthāya munindakkaṃ vanditvā idāni pubbe anekajātiyaṃ bodhisattakāle jīvitapariccāgādīhi ca dānādidasapāramiyo pūrentehi guṇehi ca thometvā jinaṃ vanditukāmo **yo jino** tyādimāha. Ayaṃ pana raja raja raja gaṇehi ca garulahūhi ca racitattā vīsatakkharehi lakkhitā vuttagāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘vutta mīdisantu nāmato rajā rajā rajā garullahū cā’’ti.

Ayaṃ panettha yojanā. Yassaṃ paṭipādaṃ rajā rajagaṇā ca rajā rajagaṇā ca rajā rajagaṇā ca garullahū ca ce siyyuṃ, īdisantu īdisaṃ pana gāthā nāmato nāmena vuttaṃ vutta gāthā nāmāti.

Tattha pana **yo jino**ti yo buddho. So hi devaputtakilesābhisaṅkhārakhandhamaccuvasena pañcamāre ajini jināti jinissatīti jinoti vuccati. Nanu ca buddhasāvakāpi pañcamāre jinattā jinā nāmāti ce. Na bhagavato parūpa nissayavirahaniratisayavasena pañcamārajinattā bhagavāyeva jino nāmāti. Vuttañhi **dhātukathāmūlaṭīkāyaṃ** –

‘‘Tattha balavidhamana visayātikkamavasena devaputtamārassa, apavattikaraṇavasena kilesābhisaṅkhāramārānaṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamārassa, maccumārassa, ca bodhimūle eva bhañjitattā parūpanissayarahitaṃ niratisayaṃ taṃ bhañjanaṃ upādāya bhagavāeva mārabhañjanoti thomito’’ti.

Anekajātiyanti anekasaṃsārabhave. Ettha hi ayaṃ jātisaddo anekattho. Tathā hesa ekampi jātiṃ dvepi jātiyoti ettha bhave āgato. Atthi visākhe nigaṇṭhā nāma samaṇajātīti ettha nikāye. Tiri nāma tiṇajāti nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosīti ettha paññattiyaṃ. Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitāti ettha saṅkhatalakkhaṇe. Yaṃ mātukucchiyaṃ paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ. Tadupādāya sāvassa jātīti ettha paṭisandhiyaṃ. Sampatijāto ānanda bodhisattoti ettha pasūtiyaṃ. Anupakuṭṭho jātivādenāti ettha kule. Yatohaṃ bhagini ariyāya jātiyā jātoti ettha ariyasīle. Idha panāyaṃ bhave vattati. Tasmā anekasaṃsārabhaveti attho viññātabbo. So hi jāyati yoni gatiādi vibhāgoti jātīti vuccati. Atha vā jāyanti nibbattanti ettha khandhādayoti jāti, bhavo. Janidhātu nibbattaneti. Na ekā anekā, anekā ca sā jāti cāti aneka jāti. Tassaṃ anekajātiyaṃ.

Saputtadāranti puttena ca bhariyāya ca sahitaṃ. Attano kulaṃ punāti pavati sodhetīti vā putto. Pudhātu pavane ta. Mātāpitūnaṃ manaṃ pūretīti vā putto. Pūradhātu pūraṇe ta. Putto ca dhītā ca putto. Virūpeka sesoyaṃ. Sāmikena dhariyateti dāro. Dharadhātu dhāraṇe ṇo. Dhassa do. Atha vā purisena bhogaṃ dīyatīti dāro. Dādhātu dāne rapaccayo. Dākucchitā kārena purisena ramiyati etthāti vā dāro, bhariyā. Dāpubbaramudhātu ramane kvi. Dāsaddo kucchitattho. **Abhidhānaṭīkāyaṃ** pana ‘‘dārayante yenāti dāro, dara vidāraṇe. Akattari ca kārake saññāyaṃ ṇo’’ti vuttaṃ. Putto ca dāro ca puttadāro. Samāhāradvandepi hi pulliṅgaṃ icchanti ācariyā. Tena saha vattati yassāti saputtadāro, puttadārapariccāgo. Taṃ saputtadāraṃ. **Aṅgajīvitampī**ti hatthapādakaṇṇanāsacakkhādisarīrāvayavañca jīvitindriya paṭibaddhasakalasarīrañca aṅgati gacchati kāyeti aṅgo, cakkhādisarīrāvayavo. Agidhātu gatiyaṃ a. Jīvanti sattā etenāti jīvitaṃ, jīvitindriyaṃ. Jīvadhātu pāṇadhāraṇe ta. Aṅgo ca jīvitañca aṅgajīvitaṃ. Ettha ca pisaddo sampiṇḍanattho. Tena dhanaraṭṭhapariccāgaṃ sampiṇḍeti. Vuttañhi **sīlakkhandhaṭṭha kathāyaṃ** –

‘‘Aṅgapariccāgaṃ jīvitadhanarajjaputtadārapariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajitvā’’ti. Atha vā sambhāvanattho. Tena bhagavā sabbaññutañāṇahetupi puttadāraaṅgajīvitampi alaggamānaso pariccajeti, pageva dhanādibāhiravatthu pariccāgepīti sambhāveti.

Bodhipematoti arahattamaggasabbaññutañāṇasaṅkhātāya bodhiyā piyamānattā, hetvatthe hi topaccayo. Cattāri saccāni bujjhatīti bodhi, arahattamaggañāṇaṃ. Sabba ñeyyadhamme bujjhatīti bodhi, sabbaññutañāṇaṃ. Budhadhātu ñāṇe ṇa. Itthiliṅgajotako īpaccayo ca. Vuttañhi **abhidhānappadīpikāyaṃ** – ‘‘bodhi sabbaññutañāṇe, ariyamagge ca nāriya’’nti. Bodhi ca bodhi ca bodhi sarūpekase savasena. Piyanaṃ pemo, piyāyitabboti vā pemo. Pīdhātu tappanakantīsu manipaccayo. Bodhiyā pemo bodhipemo, tato bodhipemato. Bhagavatā hi puttadāraaṅgajīvitehipi sataguṇena sahassaguṇena sata sahassaguṇenapi bodhiñāṇameva piyanti vuttaṃ hoti. Vuttañhi **vessantarajātake** –

> ‘‘Na me dessā ubho puttā, maddī devī na dessiyā;
> Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ, tasmā piye adāsaha’’nti.

Alaggamānasoti puttadāraaṅgajīvitādīsu anallīyana citto hutvā laganaṃ saṅganaṃ laggo, lagati saṅgati allayati vāti laggo. Lagadhātu saṅge allīyane vā gapaccayo. Na laggo alaggo, natthi laggo ettha puttadāra aṅgajīvitādīsūti vā alaggo. Manati jānāti ārammaṇanti mano. Soyeva mānaso. Alaggo mānaso yassa soti alaggamānaso, jino. **Atthikassā**ti putta dārādiṃ kāmikassa, yācakassa paṭiggāhakassa vāti attho. Attho kāmo assa atthīti atthiko, ṇiko. Tassa atthikassa. **Adāsiyevā**ti pūjānuggahakāmatāya ñāṇasampayuttapariccāgacetanāya adāsievāti attho. Bodhisatto hi pāramīpūraṇa kāle sarāgasadosasamohasseva sato āgatā gatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ sīsaṃ kantitvā galalohitaṃ nīharitvā suañjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsappadīpaṃ puttaṃ manāpacāriniṃ bhariyañca kheḷapiṇḍamiva anapekkho pariccajitvā dīyamānova sammāsambodhiñāṇaṃ laddhuṃ sakkā, na puttadāraaṅgajīvitampi apariccajitvā. Pañca hi mahāpariccāge apariccajitvā buddhabhūtapubbā nāma natthi. Paccekabuddhāriyasāvakā pana puttadāraaṅgajīvitaṃ apariccajantāpi paccekabuddhāriyasāvakabodhiñāṇaṃ laddhuṃ samatthāva. Tasmāyeva bhagavantaṃyeva saputtadāramaṅgajīvitampi bodhipemato alaggamānaso adāsiyeva atthi kassāti thometi. Vuttañhetaṃ **vessantarajātakaṭṭha kathāyaṃ** ‘‘sabbabodhisattā dhanapariccāgaṃ, puttapariccāgaṃ, bhariyapariccāgaṃ, aṅgapariccāgaṃ, jīvitapariccāganti ime pañca mahāpariccāge apariccajitvā buddhabhūtapubbā nāma natthī’’ti.

Evaṃ pañcahi mahāpariccāgaguṇehi bhagavato thomanaṃ katvā idāni dānādipāramīpūraṇaguṇena thomanaṃ kattu kāmo dānapāramintiādimāha. Tattha **dāna**nti tividhaṃ hoti cāgacetanā ca, virati ca, deyyadhammo cāti. Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānanti āgataṭṭhāne hi cāgacetanā dānaṃ nāma. Abhayaṃ detīti āgataṭṭhāne viratī dānaṃ nāma. Dānaṃ deti annaṃ pānanti āgataṭṭhāne deyyadhammo dānaṃ nāma. Tattha cāgacetanā deti vā deyyadhammaṃ denti vā etāya deyyadhammanti dānaṃ. Virati avakhaṇḍanaṭṭhena lavanaṭṭhena vā dānaṃ. Sā hi uppajjamānā bhayabheravasaṅkhātaṃ dussilyaṃ cetanaṃ dāti lunāti cāti dānaṃ, deyyadhammo diyyatīti dānaṃ. Idha pana tividhaṃ dānaṃ adhippetaṃ. Pāramīsaddassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Atha vā pāraṃ nibbānaṃ eti gacchati etāyāti pārami. Pārasaddūpapada idhātu gatiyaṃ kvi. Pāraṃ itīti padacchedo kātabbo. Dānameva pāramī dānapāramī, taṃ dānapāramiṃ. **Tato**ti dānapāramito. **Para**nti aññaṃ. **Sīlapāramādikampī**ti sīlatīti sīlaṃ. Sīla dhātu samādhimhi a. Kāyavacīkammāni samādahati samādhapetīti attho. Sīlati samādhiyati kāyakammādīnaṃ susilyavasena na vippakiratīti vā sīlaṃ, sīlanti samādahanti cittaṃ etenāti vā sīlaṃ. Atha vā sīlayati upadhāretīti sīlaṃ, sīladhātu upadhāraṇe a. Kusala dhammānaṃ patiṭṭhānabhāvena ābhuso dhāretīti attho. Sīlenti vā etena kusale dhamme upadhārenti sādhavoti sīlaṃ, sīliyati upadhāriyati sappurisehi hadayamaṃsantaraṃ upanetvāti vā sīlaṃ, sīleti upadhāreti taṃ samaṅgī puggalaṃ apāyesu uppattinīvāraṇavasena suggati nibbānanti vā sīlaṃ, sīlameva pāramī sīlapāramī, sā ādi yāsanteti sīlapāramādikā. Ettha ca ādisaddena nekkhammapaññā vīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramiṃ saṅgaṇhāti. Vuttañhetaṃ **buddhavaṃsapāḷiyaṃ** –

> ‘‘Dānaṃ sīlañca nekkhammaṃ, paññā vīriyena pañcamaṃ;
> Khantisaccamadhiṭṭhānaṃ, mettupekkhā imā dasā’’ti.

Pisaddo cettha sampiṇḍanattho. Tena pañca mahāpariccāge sampiṇḍeti.

Apūrīti sammāsambodhatthāya pūraṇaṃ akāsīti attho. Bhagavato hi dīpaṅkarapādamūle aṭṭha dhamme samodhānetvā buddhatthāya abhinīhārato paṭṭhāya anekajātīsu sammāsambodhiṃ paṭivijjhituṃ vāyamanto adinnadānaṃ nāma natthi, arakkhitasīlaṃ nāma natthi. Apūritā pāramī nāma natthi. Atibahumpi pūraṇaṃ akāsiyeva. Bhagavā hi bodhisatta bhūto catūsu mahāsamuddesu udakaṃ parājetvā adhikaṃ lohitadānamakāsi. Sakalapathaviyā paṃsuṃ parājetvā adhikaṃ maṃsamadāsi. Sinerupabbatarājaṃ parājetvā adhikaṃ sīsadānamadāsi. Ākāse tārakasamūhaṃ parājetvā adhikaṃ nayanamadāsi.

Tena vuttaṃ **jinālaṅkāre** –

> ‘‘So sāgare jaladhikaṃ rudhiraṃ adāsi,
> Bhūmiṃ parājiya samaṃsamadāsi dānaṃ;
> Meruppamāṇamadhikañca samoḷisīsaṃ,
> Khe tārakādhikataraṃ nayanaṃ adāsī’’ti.

Vasantatilakagāthā.

Tattha ca soti so evaṃvidho bodhisatto. Sāgareti catūsu mahāsamuddesu. Jaladhikanti udakato adhikaṃ katvā. Rudhiraṃ adāsīti lohitadānamadāsi. Bhūmiṃ parājiyāti paṃsupathaviyā paṃsuṃ parājetvā attano sarīramaṃsaṃ adhikaṃ adāsi. Meruppamāṇamadhikanti yojana aṭṭhasaṭṭhisatasahassubbedhassa girirājassa pamāṇatopi adhikaṃ katvā. Samoḷisīsanti moḷiyā saha abhisittasīsaṃ adāsi. Kheti cakkavāḷapabbatapariyante ākāse. Tārakādhikataranti nakkhattāditārakarūpatopi adhikaṃ katvā. Nayanaṃ adāsīti nettadānaṃ adāsīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tāsamiddhiyopayātamaggatanti tāsaṃ iddhiyā upayātaṃ aggatanti padacchedo. Tāsanti tāsaṃ pāramīnaṃ. Iddhiyāti samiddhiyā, hetvatthe cetaṃ karaṇavacanaṃ. Upayātanti upagataṃ. Aggatanti sabbasattānaṃ uttamabhāvaṃ, seṭṭhabhūtaṃ buddhattanti attho. Taṃ pana padaṃ upayātantipade kammaṃ. Aggasaddo cettha uttamavācako anipphannapāṭipadiko. Atha vā aggati uttamabhāvaṃ seṭṭhabhūtaṃ vā buddhabhāvaṃ pāpuṇātīti aggo, jino. Aggadhātu gatiyaṃ a. Aggassa bhāvo aggataṃ. Bhagavā hi anantalokadhātūsu sabba sattānaṃ aggo uttamataro seṭṭhataroti attho. Vuttañhetaṃ dasanipāta **aṅguttarapāḷiyaṃ** –

‘‘Yāvatā bhikkhave sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho’’ti.

Tamekadīpakanti taṃ ekadīpakanti padacchedo. Tanti jinaṃ. Ekadīpakanti sabbasattānaṃ ekapaṭisaraṇabhūtaṃ patiṭṭhabhūtaṃ vā. Dīpakasaddo hi paṭisaraṇapatiṭṭhavācako nipphannapāṭipadiko. Vuttañhi **saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘patiṭṭhāpanaṭṭhena dīpa’’nti. Dīpanti patiṭṭhahanti paṭisaraṇabhāvena sattā etthāti vā dīpako, jino. Dīpadhātu patiṭṭhāyaṃ ako. Ekasaddo saṅkhyāvācako. Eko ekabhūto dīpakoti ekadīpako, jino. Atha vā ekadīpakanti manussānaṃ paṭisaraṇabhūtaṃ patiṭṭhānabhūtaṃ samuddadīpakamiva sabbasattānaṃ paṭisaraṇabhūtaṃ patiṭṭhānabhūtaṃ ekabuddhabhūtaṃ.

Ayaṃ panettha vacanattho. Jalamajjhe dippatīti dīpo. Dvidhā āposandati etthāti vā dīpo. Soyeva dīpako. Soviya eko buddho hutvā eti gacchati pavattatīti ekadīpako, jino. Yathā hi mahāsamudde bhinnanāvānaṃ manussānaṃ samuddadīpo paṭisaraṇo patiṭṭho hoti, evaṃ jino saṃsārasāgare alabbhaneyyapatiṭṭhe osīdantānaṃ sabbasattānaṃ ekabuddhabhūto paṭisaraṇo patiṭṭho hotīti ekadīpakanti thometi. Taṃ jinaṃ ahaṃ namāmīti sambandhoti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Yo jino aneka jātiyaṃ anekasaṃsārabhave, saputtadāraṃ puttena ca bhariyāya ca sahitaṃ, aṅgajīvitampi aṅgapaccaṅgajīvitindriyampi. Atha vā hatthapādakaṇṇanāsacakkhādisarīrāvayavañca jīvitindriya paṭibaddhasakalasarīrañca, bodhipemato arahattamagga sabbaññutañāṇasaṅkhātāya bodhiyā piyamānattā, alagga mānasoti puttadāraaṅgajīvitādīsu anallīyanacitto hutvā, atthikassa puttadārādiṃ kāmikassa yācakassa adāsiyeva pariccāgacetanāya adāsieva. Dānapāramimpi tato dānapāramito paraṃ aññaṃ sīlapāramādikampi sīlapāramīādikampi, apūri sammāsambodhatthāya pūraṇaṃ akāsi, tāsaṃ pāramīnaṃ iddhiyā samiddhiyā aggataṃ uttama bhāvaṃ seṭṭhabuddhattaṃ vā, upayātaṃ upagataṃ, ekadīpakaṃ sabbasattānaṃ ekapaṭisaraṇabhūtaṃ ekapatiṭṭhānabhūtaṃ vā, dīpakamiva ekapaṭisaraṇabhūtaṃ patiṭṭhānabhūtaṃ vā taṃ jinaṃ tīhi dvārehi namāmīti.

Ekavīsatimavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

22. Devādevātidevaṃ nidhanavapudharaṃ mārabhaṅgaṃ abhaṅgaṃ,
Dīpaṃ dīpaṃ pajānaṃ jayavarasayane bodhipattaṃdhipattaṃ;
Brahmābrahmāgatānaṃ varagirakathikaṃ pāpahīnaṃ pahīnaṃ,
Lokālokābhirāmaṃ satatamabhiname taṃ munindaṃ munindaṃ.

22. Evaṃ ekavīsatimāya gāthāya jinaṃ vanditvā idāni devādevātidevantyādīhi dasahi guṇehi thometvā munindaṃ vanditukāmo **devādevātideva**ntiādimāha. Ayaṃ pana ma ra bha na ya ya gaṇehi ca timuniyatīhi ca racitattā ekavīsatakkharehi yuttā ādyantayamakā saddharā gāthāti daṭṭhabbā. Vuttañhi **vuttodaye** ‘‘mrā bhnā yo yotra yena timuniyatiyutā saddharā kittitāya’’nti.

Ayaṃ panettha yojanā. Yassaṃ paṭipādaṃ mrā maragaṇā ca bhnā bhanagaṇā ca yogaṇo ca yena yagaṇena saha yogaṇo ca timuniyatiyutā sattamakkharantetīhi yatīhi yuttā ca ce siyuṃ. Atra imasmiṃ pakati chande ayaṃ gāthā saddharāgāthāti kittitāti. Ettha ca munisaddo sattasaṅkhyāvācakoti daṭṭhabbo. Ekasmiṃ pāde sattamakkharante sattamakkharante yatīnaṃ tiparivattattā timuniyatiyutāti vuttaṃ. Ekavīsatakkharavantoti vuttaṃ hoti.

Tattha ca **devādevātidevan**ti rājasaṅkhātasammutideva catumahārājādikaupapattidevānaṃ atiuttamaṃ atiseṭṭhaṃ visuddhidevabhūtaṃ. Ettha hi devāti sammutidevā. Te hi mānussaissariyasampattīhi dibbantīti manussarājadevī kumārā devāti vuccanti. Puna devāti upapattidevā. Te hi dibbaissariyasampattīhi dibbantīti catumahārājikā devā vuccanti, dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṃ icchanti, issariyadhanādisakkāradānaggahaṇaṃ taṃ taṃ atthānusāsanañca karontā voharanti. Puññātisayayogānubhāvappattāya jutiyā jotanti. Yathādhippetañca visayaṃ appaṭighātena gacchanti. Yathicchitanipphādane ca sakkontīti devāti **visuddhimaggamahāṭīkāyaṃ** āgatanayenapi veditabbo. Atidevanti tesaṃ devānaṃ atiuttamaṃ atiseṭṭhaṃ vā visuddhi devabhūtaṃ bhagavantanti attho. So hi tesaṃ sammuti upapattidevānaṃ sīlādiguṇehi atirekattā atireko devoti bhagavā atidevoti vuccati. Devo devānaṃ atireko atiuttamo atiseṭṭho ativisiṭṭho devo devādevātidevo, visuddhidevabhūto munindo labbhati. Taṃ devādevātidevaṃ.

Vuttañhi **dhammahadayavibhaṅge** ‘‘devāti tayo devā sammuti devā, upapattidevā, visuddhidevā. Sammutidevā nāma rājāno deviyo rājakumārā. Upapattidevā nāma catumahārājike deve upādāya tadupari devā. Visuddhidevā nāma arahanto vuccantī’’ti.

Bhagavā pana nirātisayāya abhiññākīḷāya uttamehi dibbabrahmaariyavihārehi saparasantānagatapañcavidhamāravija yicchānipphattiyācittissariya sattadhanādi sammāpaṭipatti aveccappasādasakkāradānaggahaṇasaṅkhātena dhammasabhāvapuggalajjhāsayānurūpānusāsanīsaṅkhātena ca vohārātisayena paramāya paññāsarīrappabhāsaṅkhātāya jutiyā anaññasādhāraṇāya ñāṇasarīragatiyā māravijaya sabbaññuguṇaparahita nipphādanesu appaṭihatāya sattiyā ca samannāgatattā sadevakena lokena saraṇanti gamanīyato abhitthavanīyato bhattivasena kamanīyato ca sabbe te deve tehi guṇehi abhibhuyya ṭhitattā tesaṃ devānaṃ atiseṭṭho atiuttamo devoti devādevātidevoti **visuddhimagga mahāṭīkāyaṃ** āgatanayenapi veditabbo.

Nidhanavapudharanti antimakāyadhāraṇaṃ. Ettha ca nidhanasaddo pariyosānavācako anipphannapāṭipadiko. Atha vā nidheti pariyosānaṃ karoti etenāti nidhanaṃ. Nidheti vināseti bhavanti vā nidhanaṃ, antimakāyo labbhati. Nipubba dhā dhātu nāse yu. Vapati kusalākusalabījametthāti vapu, kāyo. Vapadhātu bījasantāne u. Nidhanañca taṃ vapu cāti nidhanavapu, taṃ dhāretīti nidhanavapudharo, munindo. Taṃ nidhanavapudharaṃ. So hi anamataggasaṃsārabhavesu nibbattentānaṃ sabbakilesānaṃ bodhimaṇḍe aggamaggañāṇasatthena samucchindi tattā punabbhavābhinibbatti natthi. Ayañhi buddhabhāvajāti antima bhavo hoti, tasmā visesena munindameva nidhanavapudharanti thometi. Vuttañhetaṃ **aṅguttarapāḷiyaṃ** ‘‘buddho antima dharo’’ti.

Mārabhaṅganti devaputtādipañcamāre viddhaṃsanaṃ. Mārasaddattho heṭṭhā vuttoyeva. Pañcamāre bhañjati abhañji bhañjissatīti mārabhaṅgo, munindo. Mārasaddūpapada bhanjadhātu avamaddane tapaccayo. Tassa saha dhātvantena goādeso. Nakārassa niggahitādeso. Tassa kavaggantādeso. Taṃ mārabhaṅgaṃ. **Abhaṅga**nti mārasenāya bhañjituṃ viddhaṃsituṃ asamatthaṃ, bhañjiyate bhaṅgo. Nabhaṅgo abhaṅgo. Atha vā mārasenāya na bhañjiyatīti abhaṅgo. Mārasenāya bhañjituṃ na arahatīti attho. Mārasenā bhañjituṃ na samatthoti vā abhaṅgo, munindo. Taṃ abhaṅgaṃ.

Dīpaṃdīpaṃ pajānanti ettha pajānaṃ dīpaṃ dīpanti sambandho. Tattha pajānanti sattānaṃ. Tehi kammakilesehi pajāyanti nibbattiyanti, pakārena vā jāyanti nibbattanti paṭisandhicutivasenāti pajāti vuccanti. Dīpanti paññāpadīpaṃ. Tañhi kusalākusale dhamme vibhajitvā dīpeti pakāseti jotetīti dīpanti vuccati. Atha vā dippati jotetīti dīpo. Andhakāraṃ vidhametvā ālokaṃ pakāsetīti attho.

Dīpadhātu dittiyaṃ a. Dīpamivāti dīpā, paññā. Yathā hi padīpo andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ pakāseti, evaṃ paññā avijjandhakāraṃ hantvā dhammālokaṃ pakāsetīti vuttaṃ hoti. Taṃ dīpaṃ. Puna dīpanti dīpakaṃ pakāsentanti attho. So hi dīpeti pakāsetīti dīpoti vuccati. Munindo hi payirupāsanavasena gatāgatānaṃ vineyyasattānaṃ dhammadesanāya catumaggañāṇādipaññāpadīpaṃ pakāsetīti vuttaṃ hoti. Taṃ dīpaṃ.

Jayavarasayaneti pañcamāravijayantaṭṭhānabhūte uttama bodhipallaṅkāsane. Pañcamāre jināti etthāti jayo, bodhirukkhapallaṅko. Jidhātu jaye ṇa. Varitabbo patthi tabboti varo, varadhātu patthane a. Varati nivāreti hīnanti vā varo. Varadhātu nivāraṇe a. Buddhena seviyati bhajiyati etthāti sayano. Sidhātu sevāyaṃyu. Varo uttamo sayano varasayano, jayoeva varasayano jayavarasayano, bodhirukkhapallaṅko. Tasmiṃ.

Bodhipattaṃdhipattanti bodhipattaṃ adhipattanti padacchedo. Bodhipattanti arahattamaggasabbaññutañāṇaṃ gataṃ. Ettha ca bodhisaddo rukkhamaggañāṇasabbaññutañāṇanibbānesupi vattati. Tathā hesa bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddhotiādīsu rukkhe vattati. Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇantiādīsu magge. Pappoti bodhiṃ varabhūrī medhasotiādīsu sabbaññutañāṇe. Patvāna bodhiṃ amataṃ asaṅkhatantiādīsu nibbāne. Idha pana bhagavato arahattamaggasabbaññutañāṇaṃ adhippetaṃ. Cattāri saccāni bujjhatīti bodhi, arahatta maggañāṇaṃ. Sabbañeyyadhamme bujjhatīti bodhi, sabbaññutañāṇaṃ. Budhadhātu ñāṇe ṇa ī ca. Bodhi ca bodhi ca bodhi sarūpekasesavasena. Taṃ apajjiṃ agaminti bodhi patto, munindo. Taṃ bodhipattaṃ. Adhipattanti sadevake loke sabbadevamanussānaṃ jeṭṭhabhāvaṃ gatanti attho. Sabbadevamanussānaṃ adhikaṃ jeṭṭhabhāvaṃ vuḍḍhatarabhāvaṃ patto gatoti adhipatto, munindo. Taṃ adhipattaṃ. Yathā hi kukkuṭapotakānaṃ yo kukkuṭapotako aṇḍakosaṃ padāletvā abhinibbhido, so tesaṃ jeṭṭhabhāvaṃ vuḍḍhatarabhāvaṃ gato, evameva bhagavā sadevake loke avijjā gatāya pajāya taṃ avijjaṇḍakosaṃ padāletvā paṭhamataraṃ ariyāya jātiyā jātattā ca sīlasamādhipaññādi sabbaguṇehi adhikattā ca appaṭisamattā ca sabbadevamanussānaṃ jeṭṭhabhāvaṃ vuḍḍhatarabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ appaṭisamabhāvañca patto gatoti vuttaṃ hoti. Tasmā adhipattanti thometi.

Brahmābrahmāgatānanti brahma abrahma āgatānanti padacchedo. Āgatānaṃ payirupāsanavasena āgatānaṃ brahma devamanussaparisānanti attho. Tattha brahmāti brahmapārisajjādi brahmā. Te hi jhānādiguṇehi brūhanti vaḍḍhantīti brahmāti vuccanti, abrahmāti devamanussā. Te hi na brahmā abrahmāti vuccanti, āgacchanti payirupāsanavasenāti āgatā, brahmā brahmāno labbhanti. Āpubbagamudhātu gatiyaṃ ta. Āgatā brahmā ca abrahmā cāti brahmābrahmāgatā, tesaṃ. Visesana paranipātapadametaṃ agyāhitotiādīsu viya. Taṃ pana padaṃ varagirakathikantipade sampadānaṃ. Payirupāsanānaṃ brahma devamanussaparisānanti attho.

Varagirakathikanti uttamaṃ dhammavācaṃ desentaṃ. Seṭṭhavācāya dhammaṃ desamānaṃ vā, gāyati kathiyatīti girā, vācā. Gādhātu sadde īro. Varā seṭṭhā girā vācā varagirā. Tāya dhammaṃ kathetīti varagirakathiko, munindo. Uttamāya manāpabhūtavācāya dhammaṃ desetīti attho. Taṃ.

Pāpahīnanti lāmakaakusalakilesaṃ. Tañhi apāyādi dukkhaṃ pāpetīti pāpoti vuccati. Akusalakileso. Papubbaapadhātu pāpuṇane. Kusaladhammena hātabbaṃ caji tabbanti hīnanti vuccati. Lāmakadhammo. Hādhātu cāge tapaccayo, tassino. Pāpoeva hīnaṃ pāpahīnaṃ. **Pahīna**nti arahattamaggañāṇena susamucchinnaṃ. Pajahatīti pahīno, munindo. Papubbahādhātu cāge ino. Sabbe akusaladhamme aggamaggañāṇena samucchindatīti attho.

Lokālokābhirāmanti lokaalokaabhirāmanti padacchedo. Manussalokadevabrahmalokānaṃ abhirāmaṭṭhānabhūtanti attho. Lokoti manussa loko, so hi lokayati patiṭṭhahati pavattati vā ettha puññāpuññaṃ tabbipāko cāti loko, manussa loko. Lokadhātu patiṭṭhāyaṃ a. Na loko aloko. Devabrahmaloko. Loko ca aloko ca lokālokā, tesaṃ sattalokānaṃ abhiadhikaṃ ramanti etthāti lokālokābhirāmo. Munindo, taṃ. So hi tilokānaṃ pūjānuggahādikaraṇavasena abhirāmaṭṭhānaṃ hotīti lokālokābhirāmanti thometi. **Satata**nti niccaṃ. Rattidivaṃ abhiṇhanti attho. **Muninda**nti pañcamunissaraṃ, taṃ munindaṃ. **Abhiname**ti ahaṃ abhisakkaccaṃ namāmīti sambandhoti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Devādevātidevaṃ sammutidevaupapattidevānaṃ atiuttamaṃ visuddhidevabhūtaṃ nidhanavapudharaṃ antimakāyadhāraṇaṃ, mārabhaṅgaṃ devaputtādipañcamāre viddhaṃsanaṃ abhaṅgaṃ mārasenāya bhañjituṃ asamatthaṃ, mārasenā bhañjanārahaṃ vā, pajānaṃ sattānaṃ dīpaṃ paññāpadīpaṃ, kammabhūtaṃ dīpaṃ dīpakaṃ pakāsentaṃ, jayavarasayane pañcamāravijayantaṭṭhānabhūte uttamabodhipallaṅkāsane ādhārabhūte, bodhipattaṃ arahattamaggasabbaññutañāṇaṃ gataṃ adhipattaṃ sadevake loke sabbadevamanussānaṃ jeṭṭhabhāvaṃ gataṃ, brahmā brahmāgatānaṃ payirupāsanavasena āgatānaṃ brahmadeva manussaparisānaṃ varagirakathikaṃ seṭṭhavācāya dhammaṃ desamānaṃ pāpahīnaṃ lāmakaakusalakilesaṃ pahīnaṃ arahattamagga ñāṇena susamucchinnaṃ lokālokābhirāmaṃ manussa lokadevabrahmalokānaṃ abhirāmabhūtaṃ, munindaṃ pañcamunissaraṃ taṃ munindaṃ satataṃ niccaṃ abhiṇhaṃ ahaṃ abhiname abhisakkaccaṃ namāmīti.

Dvāvīsatimavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

23. Buddho nigrodhabimbo mudukaracaraṇo brahmaghoseṇijaṅgho,
Kosacchādaṅgajāto punarapi sugato suppatiṭṭhitapādo;
Mūdodātuṇṇalomo athamapi sugato brahmujuggattabhāvo,
Nīlakkhī dīghapaṇhī sukhumamalachavī thomyarasaggasaggī.

24. Cattālīsaggadanto samakalapanajo antaraṃsappapīno,
Cakkenaṅkitapādo aviraḷadasano mārajussaṅkhapādo;
Tiṭṭhanto nonamantobhayakaramudunā jaṇṇukānāmasanto,
Vaṭṭakkhandho jino gotaruṇapakhumako sīhapubbaḍḍhakāyo.

25. Sattappīno ca dīghaṅguli matha sugato lomakūpekalomo,
Sampannodātadāṭho kanakasamataco nīlamuddhaggalomo;
Sambuddho thūlajivho atha sīhahanuko jālikappādahattho,
Nātho uṇhīsasīso itiguṇasahitaṃ taṃ mahesiṃ namāmi.

23. Evaṃ dvāvīsatimāya gāthāya munindassa paṇāmaṃ katvā idāni buddho nigrodhabimbotyādīhi tīhi gāthāhi buddhassa dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇasampannehi guṇehi thomitvā mahesiṃ vanditukāmo **buddho nigrodhabimbo**tyādigāthāttayamāha. Taṃ pana gāthāttayaṃ saddharāgāthāti daṭṭhabbaṃ. Sādhakaṃ pana heṭṭhā vuttameva.

Tattha paṭhamagāthāyaṃ **buddho**ti paṭividdhacatusaccadhammo paṭividdhaniravasesasabbadhammo vā. Taṃ pana padaṃ nigrodhabimbo tyādīsu padesu tulyaliṅgattabhāvena sambandhitabbaṃ. So hi cattāri saccāni bujjhati abujjhi bujjhissatīti ca, niravasesasabbadhamme bujjhati abujjhi bujjhissatīti ca buddhoti vuccati. Tesu pana dvīsu vikappesu paṭhamavikappe budhadhātussa vāccaṃ catusaccadhammapaṭivijjhanaṃ arahattamaggañāṇaṃ mukhyena labbhati. Heṭṭhā maggaphalañāṇañca vipassanāñāṇañca pāramīñāṇañca phalūpacārena. Arahattaphalañāṇañca sabbaññutañāṇādipacchimapacchimañāṇāni ca kāraṇūpacārena. Tapaccayassa vāccaṃ tena mukhyopacārena upalakkhito aparimitaguṇagaṇālaṅkāraṃ khandhapañcakaṃ paṭicca buddhobuddhoti paññatto sattaviseso labbhati. Dutiya vikappe budhadhātussa vāccaṃ sabbañeyyadhammapaṭivijjhanasamatthaṃ sabbaññutañāṇaṃ mukhyena labbhati. Catumaggaphalañāṇañca vipassanā pāramīñāṇañca phalūpacārena. Āsayānusayañāṇādipacchima pacchimañāṇāni kāraṇūpacārena. Tapaccayassa vāccaṃ tena mukhyopacārena upalakkhito aparimāṇaguṇoghālaṅkataṃ khandhapañcakaṃ paṭicca buddhobuddhoti paññatto sattaviseso labbhati. Kiṃpanettha budhadhātussa vāccabhūtaṃ ñāṇameva buddho nāma hoti. Udāhu tapaccayassa vāccabhūto khandhasantāno buddho nāmāti. Ñāṇena pana malakara kilesānaṃ savāsanānaṃ niravasesaṃ pahīnattā citta santāno suddho hoti. Tassa pana suddhattā tassa nissayabhūto rūpakāyopi suddho hoti. Tasmā tapaccayassa vāccabhūto arahattamaggañāṇādīnaṃ ādhārabhūto khandhasantāno nāmapaññattivohārena buddho nāmāti. Tena vuttaṃ **paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ** –

‘‘Sabbesu dhammesu appaṭihatañāṇa nimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitaṃ khandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso buddho''ti.

Paramatthabhūte hi khandhasantāne vohārasukhatthaṃ satta puggalādivohāro āropito. Evaṃ vohārappatto satto yāva bodhiñāṇatthāya na vāyamati, paṇidhānaṃ na karoti. Tāva sattotveva saṅkhaṃ gacchati. Yato pana paṭṭhāya bodhiñāṇatthāya vāyamati, paṇidhānaṃ karoti, tadā bodhisatto nāma vohāro hoti. So pana yadā bodhiñāṇaṃ labhati, tadā buddho nāma vohāro hoti. Tasmā paññattisaṅkhāto khandhasantāno buddho nāmāti daṭṭhabbo. Vuttañhi **mahāniddese** ''buddhoti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisā lohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutañāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddhoti taṃ buddha''nti. Atha vā paṭṭhānanayena vā nānantarikanayena vā ñāṇappadhāno suvisuddhakhandhasantāno buddho nāmāti atthopi yujjatevāti.

Nigrodhabimboti nigrodharukkhassa parimaṇḍalo viya parimaṇḍalasarīro. Adhobhāgaṃ rundhatīti nigrodho, vaṭarukkho. Nipubbarudhadhātu āvaraṇe ṇa, usso gāgamo. Vamati uggiratīti bimbo, sarīro. Vamudhātu uggiraṇe bo. Vamissa vassa bittaṃ. Nigrodhassa parimaṇḍalo viya parimaṇḍalo bimbo sarīro yassāti nigrodhabimbo, buddho. Nigrodhaparimaṇḍalabimboti vattabbe parimaṇḍalasaddalope nevaṃ vuttaṃ. Yathā hi paṇṇāsahatthatāya vā satahatthatāya vā samakkhandhasākho nigrodho dīghatopi vitthāratopi ekappamāṇova hoti, evaṃ kāyatopi byāmatopi ekappamāṇo. Yathā aññesaṃ kāyo vā dīgho hoti, byāmo vā na evaṃ visamappamāṇoti attho. Vuttañhi **brahmāyusutte** ''nigrodhaparimaṇḍalo kho pana bhavaṃ gotamo. Yāvatakvāssa kāyo, tāva takvāssa byāmo. Yāvatakvāssa byāmo, tāva takvāssa kāyo''ti.

Mudukaracaraṇoti saṇhahatthapādo. Ettha ca mudusaddo saṇhasukhumavācako anipphannapāṭipadiko. Atha vā mudeti modayati satteti mudu, saṇhahatthapādo. Mudadhātu modane hāse vā u. Taṃ taṃ kammaṃ karoti etenāti karo, hattho carati gacchati etena taṃ taṃ ṭhānanti caraṇo, pādo. Caradhātu gatiyaṃ yu. Mudukaro ca caraṇo ca yassāti mudukaracaraṇo, buddho. Sappi maṇḍe osāritvā ṭhapitaṃ satavāraṃ vihatakappāsapaṭalaṃ viya mudujātamattakumārassa viya ca niccakālaṃ muduhattha pādoti attho.

Brahmaghoseṇijaṅghoti brahmaghoso eṇijaṅghoti padacchedo. Brahmaghosoti brahmuno saro viya aṭṭhaṅga sampannasaravantoti attho. Jhānādiguṇehi brūhati vaḍḍhatītibrahmā. Brūhadhātu manipaccayo. Ghusiyati saddiyati kathiyatīti ghoso, saro. Ghusadhātu sadde ṇa. Brahmuno ghoso saro brahmaghoso, so viya ghoso saro yassāti brahmaghoso, buddho. Yathā hi mahābrahmuno pittasemhehi apalibuddhattā saro visuddho hoti, evameva tathāgatenapi kataṃ kammaṃ vatthuṃ sodheti, vatthussa suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visuddho aṭṭhaṅgasamannāgatoti attho. Tasmā brahmaghoso viya aṭṭhaṅgasamannāgatasaravantoti thometi.

Eṇijaṅghoti eṇimigassa jaṅghā viya suvaṭṭajāṇuko. Eti gacchatīti eṇi, migo. Idhātu gatiyaṃ ṇi. Jāyati kamanametāyāti jaṅgho, jāṇu. Janadhātu janane gho. Nassa niggahitādeso. Eṇimigassa jaṅgho viya jaṅgho yassa soti eṇijaṅgho, buddho. Yathā hi eṇimigassa jaṅgho suvaṭṭo hoti, evameva buddhassa maṃsussadena paripuṇṇajaṅgho. Na ekato bandhapiṇḍikamaṃso. Samantato samasaṇṭhitena maṃsena parikkhittāhi suvaṭṭitāhi sāli gabbhayavagabbhasadisāhi jaṅghāhi samannāgatoti attho. Tasmā eṇimigajaṅghasadiso suvaṭṭajāṇukoti thometi.

Kosacchādaṅgajātoti kosacchādaaṅgajātoti padacchedo. Usabhavāraṇādīnaṃ aṅgajāto viya suvaṇṇapaduma kaṇṇikasadisena vatthakosena paṭicchannena guyhaṅgajātena samannāgatoti attho. Kusati tiṭṭhati etthāti koso. Kusadhātu gatiyaṃ ṇa. Chādiyatīti chādo. Chadadhātu paṭicchanne ṇa. Kosena chādo kosacchādo. Aṅge sarīrāvayave jātanti aṅgajātaṃ. Kosacchādaṃ aṅgajātaṃ byañjanaṃ yassāti kosacchādaṅgajāto, buddho. Bhagavato hi usabhavāraṇādīnaṃ aṅgajāto viya suvaṇṇapadumakaṇṇi kasadisena kosohitavatthaguyhena byañjanena samannāgatoti attho. Tasmā kosacchādaṅgajātasampannoti thometi. **Punarapī**ti puna apīti padacchedo. Rakārā gamo. Punāti eso atthantaratthe nipāto. Apisaddo sampiṇḍanattho. **Sugato**ti buddho. So hi sundaraṃ nibbānaṃ gacchatīti sugatoti vuccati.

Suppatiṭṭhitapādoti suvaṇṇapādukatalamiva bhūmiyaṃ samaṃ suṭṭhu patiṭṭhitapādo. Samaṃ suṭṭhu bhūmiyaṃ patiṭṭhatīti suppatiṭṭhito, pādo. Su pati pubbo ṭhā dhātu gatinivattiyaṃ ta. Pajjati gacchati etenāti pādo. Padadhātu gatimhi ṇa. Suppatiṭṭhito pādo yassāti suppatiṭṭhitapādo, sugato. Yathā hi aññesaṃ bhūmiyaṃ pādaṃ ṭhapentānaṃ aggatalaṃ vā paṇhiṃ vā passaṃ vā paṭhamaṃ phusati vemajjhaṃ vā pana chiddaṃ hoti, ukkhipantānampi aggatalādīsu ekakoṭṭhāsova paṭhamaṃ uṭṭhahati, na evaṃ tassa. Tassa pana suvaṇṇapādukatalaṃ viya ekappahāreneva sakalapādatalaṃ bhūmiṃ phusati, bhūmito uṭṭhahati. Sacepi hi bhagavā anekasataporisaṃ narakaṃ akkamissāmīti pādaṃ nīharati, tāvadeva ninnaṭṭhānaṃ vātapūritaṃ viya kammārabhastaṃ unnamitvā pathavīsamaṃ hoti, unnataṭṭhānampi anto pavisati, dūre akkamissāmīti abhinīharantassa sineruppamāṇopi pabbato seditavetthaṅkuro viya namitvā pādasamīpaṃ āgacchati. Tathā hissa yamakapāṭihāriyaṃ katvā yugandharapabbataṃ akkamissāmīti pāde abhinīharato pabbato namitvā pādasamīpaṃ āgato. So taṃ akkamitvā dutiyapādena tāvatiṃsabhavanaṃ akkami. Na hi cakkalakkhaṇena patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ visamaṃ bhavituṃ sakkoti. Khāṇu vā kaṇḍako vā sakkharakathalā vā uccārapassāvo vā kheḷasiṅghaṇikādīni vā purimatarāva apagacchanti. Tattha tattheva pathaviṃ pavisanti. Tathāgatassa hi sīlatejena paññātejena dhammatejena dasannaṃ pāramīnaṃ ānubhāvena ayaṃ mahāpathavī samā mudu pupphākiṇṇā honti. Tatra tathāgato samaṃ pādaṃ nikkhipati. Samaṃ uddharati, sabbāvantehi pādatalehi bhūmiṃ phusati, tasmā suppatiṭṭhitapādoti thometi.

Mūdo dātuṇṇalomoti muda odāta uṇṇalomoti padacchedo. Bhamukantare jāto saṇhasukhumo seto suddho uṇṇalomavantoti attho. Ettha ca mudasaddo saṇhasukhumavācako anipphannapāṭipadiko. Atha vā mudeti mudayati satteti mudo, sukhumo. Mudadhātu modane a. Avadāyati khaṇḍiyatīti odāto. Avapubba dādhātu avakhaṇḍane ta. Atha vā avadāyati sujjhatīti odāto, yathā vodānanti. Mudo ca odāto ca mudodāto, uṇati uddhaṃ gacchatīti uṇṇā, lomo. Uṇṇasaddo hi loke lomasaddapariyāyoti vadanti ācariyā. Maṃsassa upari pavattatīti attho. Uṇadhātu gatiyaṃ ṇa. Maṃsacammāni lunāti chindatīti lomo. Ludhātu chindane manipaccayo. Lunitabboti vā lomo, uṇṇā ca sā lomo cāti uṇṇalomo, lomaviseso. Mudo dāto uṇṇalomo yassa soti mudodātuṇṇa lomo, sugato. Uṇṇālomaṃ pana bhagavato dvinnaṃ bhamukānaṃ vemajjhe nāsimatthakeyeva jātaṃ. Uggantvā pana nalāṭamajjhe jātaṃ. Sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitasata vitatakappāsapaṭalaṃ viya mudaṃ. Parisuddhaosadhitārakavaṇṇaṃ viya ca sippalitūlalatātūlaṃ viya ca vigatamalena odātaṃ uṇṇālomaṃ atthi, na aññesanti attho. Vuttañhetaṃ **brahmāyusutte** –

‘‘Uṇṇā kho panassa bhoto gotamassa bhamukantare jātā odātā mudu tūlasannibhā’’ti.

Taṃ panetaṃ koṭiyaṃ gahetvā ākaḍḍhiyamānaṃ upaḍḍha bāhuppamāṇaṃ hoti. Vissaṭṭhaṃ dakkhiṇāvaṭṭavasena āvaṭṭitvā uddhaggā hutvā santiṭṭhati. Suvaṇṇaphalakamajjhe ṭhapitarajata pupphuḷakaṃ viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhammamānaṃ khīradhāraṃ viya aruṇappabhārañjite gaganatale osadhitārakaṃ viya ca atimanoharāya siriyā virocati, tasmā mūdodātuṇṇalomoti thometi.

Athamapīti tadaññaṃ api. **Sugato**ti buddho. So hi sundaravācaṃ gadati vadatīti sugatoti vuccati. **Brahmujuggattabhāvo**ti brahmaujuuggataattabhāvoti padavibhāgo. Brahmuno uju uggataattabhāvo viya ujumeva uggataattabhāvo dīghasarīroti attho. **Brahmāyusutte** pana ‘‘brahmujugatto’’tipāṭho. Tadaṭṭhakathāyañca brahmujugattoti brahmā viya ujugatto ujumeva uggatadīghasarīroti vivarati. Taṃ pana sandhāya brahmujuggattabhāvoti vuttaṃ.

Ayaṃ panettha vacanattho. Jhānādiguṇehi uparūparibrūhati vaḍḍhatīti brahmā. Brūhadhātu vaḍḍhane ma, arati avaṅkabhāvena pavattatīti uju, avaṅko. Aradhātu gatiyaṃ jupaccayo. Arissa uādeso. Uddhaṃ gacchati pāpuṇātīti uggato. Upubba gamudhātu gatiyaṃ to. Āhito āropito ahaṃ māno etthāti attā, sarīro. Āpubba dhā dhātu ropane manipaccayo tupaccayo vā. Dhassa to. Massa to. Atha vā sukhadukkhaṃ adati anubhavatīti attā. Adadhātu anubhavane manipaccayo. **Kaccāyanasaddasatthe** pana ‘‘sukhadukkhaṃ adati bhakkhatīti attā, jātijarāmaraṇādīhi adiyate bhakkhiyateti vā attā. Ātumā’’ti vuttaṃ. Khyādīhi manimaca tovāti suttena padasiddhi veditabbā. Attāti abhidhānaṃ buddhi ca bhavanti etasmāti attabhāvo, rūpakāyo. **Anuṭīkāyaṃ** pana ‘‘āhito ahaṃ māno etthāti attā, soeva bhavati uppajjati na paraparikappito viya niccoti attabhāvo. Attāti vā diṭṭhigatikehi gahetabbākārena bhavati pavattatīti attabhāvo’’ti vuttaṃ. Brahmuno ujumeva uggato attabhāvo viya ujumeva uggato attabhāvo yassa soti brahmujuggattabhāvo, sugato. Yebhuyyena hi sattā khandhe kaṭiyaṃ jāṇusūti tīsu ṭhānesu namanti. Thokaṃ kaṭiyaṃ namantā pacchato namanti. Itaresu dvīsu ṭhānesu purato. Dīghasarīrā paneke passā vaṅkā honti, eke mukhaṃ unnametvā nakkhattāni gaṇayantā viya caranti, eke appamaṃsalohitā sūlasadisā honti, pavedhamānā gacchanti, tathāgato pana ujumeva uggantvā dīghappamāṇo devanagare ussitasuvaṇṇa toraṇaṃ viya hoti. Tasmā brahmujuggattabhāvoti thometi.

Nīlakkhīti nīlaakkhīti padacchedo. Atinīlanettena samannāgatoti attho. Ikkhati passati anena rūpārammaṇaṃ samavisamaṃ vāti akkhi, nettaṃ. Ikkhadhātu dassane i. Issa attaṃ. Nīlā atinīlā akkhi nettā yassāti nīlakkhi, sugato. Bhagavato hi na sakalanīlakkhiva hoti. Nīlayuttaṭṭhāne panassa ummārapupphasadisena ativisuddhena nīlavaṇṇena samannāgatāni akkhīni honti. Pītayuttaṭṭhāne kaṇikārapupphasadisena lohitavaṇṇena. Lohitayuttaṭṭhāne bandhujīvakapupphasadisena lohitavaṇṇena. Seta yuttaṭṭhāne osadhitārakasadisena setavaṇṇena. Kāḷa yuttaṭṭhāne addāriṭṭhakasadisena kāḷavaṇṇena samannāgatāni suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjarasadisāni khāyanti. Vuttañhi **mahāniddese** ‘‘maṃsacakkhumhi bhagavato pañcavaṇṇā saṃvijjanti. Nīlo ca vaṇṇo, pītako ca vaṇṇo, lohitako ca vaṇṇo, kaṇho ca vaṇṇo, odāto ca vaṇṇo akkhilomāni ca bhagavato, yattha ca akkhi lomāni patiṭṭhitāni. Taṃ nīlaṃ hoti sunīlaṃ pāsādikaṃ dassaneyyaṃ ummārapupphasamānaṃ. Tassa parato pītakaṃ hoti supītakaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ pāsādikaṃ dassaneyyaṃ kaṇikārapupphasamānaṃ. Ubhato akkhikuṭāni bhagavato lohitakāni honti sulohikāni pāsādikāni dassaneyyāni indagopakasamānāni. Majjhe kaṇhaṃ hoti sukaṇhaṃ alūkhaṃ suddhaṃ pāsādikaṃ dassaneyyaṃ addāriṭṭhaka samānaṃ. Tassa parato odātaṃ hoti suodātaṃ setaṃ paṇḍaraṃ pāsādikaṃ dassaneyyaṃ osadhitārakasamāna’’nti. Bhagavā pana tena maṃsacakkhunā caturaṅgasamannāgate andhakārepi samantā yojanaṃ passati divā ceva rattiñca.

Vuttañhi **mahāniddese** –

‘‘Tena bhagavā pākatikena maṃsacakkhunā attabhāva pariyāpannena purimasucaritakammābhinibbattena samantā yojanaṃ passati divā ceva rattiñca. Yadāpi caturaṅgasamannāgato andhakāro hoti, sūriyo ca atthaṅgamito hoti, kāḷapakkho ca uposatho hoti, tibbo ca vanasaṇḍo hoti, mahā ca kāḷamegho abbhuṭṭhito hoti, evarūpepi caturaṅgasamannāgate andhakāre samantā yojanaṃ passati. Natthi so kuṭṭo vā kavāṭaṃ vā pākāro vā pabbato vā gaccho vā latā vā āvaraṇaṃ rūpānaṃ dassanāyā’’ti. Tasmā upalakkhaṇanayena nīlakkhīti thometi.

Dīghapaṇhīti āyatapaṇhi. Paripuṇṇapaṇhīti attho. Pasati bādhati anena paresanti paṇhi, pādassa pacchābhāgo. Pasadhātu bādhane ṇi. Sassa ho. **Ṇvādimoggallāne** pana ‘‘paṇa byavahārathutīsu hi paṇiyati vohāriyatīti paṇhi, pādassa pacchābhāgo’’ti vuttaṃ. Dīghā paṇhi yassa soti dīghapaṇhi, sugato. Yathā hi aññesaṃ agga pādo dīgho hoti. Paṇhimatthake jaṅghā patiṭṭhāti paṇhiṃ tacchetvā ṭhapitā viya hoti. Na evaṃ tathāgatassa. Tathāgatassa pana catūsu koṭṭhāsesu dve koṭṭhāsā aggapādā honti. Tatiye koṭṭhāse jaṅghā patiṭṭhāti. Catutthe koṭṭhāse āraggena vaṭṭetvā ṭhapitā viya rattakambale geṇḍukasadisā paṇhi hoti. Tasmā dīghapaṇhīti thometi.

Sukhumamalachavīti sukhuma amala chavīti padacchedo. Saṇhamalavisuddhataco saṇhamalavirahitataco vāti attho. Ettha ca sukhumasaddo saṇhavācako anipphannapāṭipadiko. Atha vā sukhayati saṇhabhāvenāti sukhumaṃ, saṇhaṃ. Sukhadhātu takkariyaṃ umapaccayo. Taṃsamaṅgīpuggalaṃ kiliṭṭhaṃ malati dhāretīti malaṃ, rajādimalaṃ. Maladhātu dhāraṇe a, natthi malametissāti amalā, chavī. Maṃsaṃ chādetīti chavī. Chada dhātu saṃvaraṇe ravapaccayo īpaccayo ca. Sukhumā saṇhā amalā malavirahitā chavī yassāti sukhumamalachavī, sugato. Bhagavato hi suvaṇṇasiniddhasaṇhasarīrattā kañcanasannibha tacattā ca rūpakāye padumapalāse udakabindhu viya rajojallaṃ vā malaṃ vā na limpati. Vuttañhi majjhimapaṇṇāse **brahmāyusutte** –

‘‘Sukhumacchavī kho pana bhavaṃ gotamo sukhumattā chaviyā rajojallaṃ kāye na upalimpatī’’ti. Tasmā sukhuma malachavīti thometi.

Thomyarasaggasaggīti thomyarasa gasa aggīti padacchedo. Thomitabba rasaharaṇasattasahassanhārū uddhaggikāti attho. Thomiyatīti thomyo, nhāru. Thomadhātu sīlāghāyaṃ ṇyo. Madhurādibhedaṃ rasaṃ gasenti anto pavesentīti rasaggasā, nhāru.

Rasasaddūpapadagasadhātu adane a. Atha vā rasaṃ gasati harati etehīti rasaggasā, nhāru. Gasadhātu haraṇe a. Dhātusaddo hi anekattho. Rasaggasānaṃ aggāti rasaggasaggā, te ettha santīti rasaggasaggī, nhāru. Assathyatthe īpaccayo. Thomyo rasaggasaggī yassa soti thomyarasaggasaggī, sugato. Tathāgatassa hi sattarasaharaṇisahassāni uddhaggāni hutvā gīvāyameva paṭimukkāni. Tilaphalamattopi āhāro jivhagge ṭhapito sabbaṃ kāyaṃ anupharati. Teneva mahāpadhānaṃ padahantassa ekataṇḍulādīhipi kaḷāyayūsapasatenapi kāyassa yāpanaṃ hoti. Aññesaṃ pana tathā abhāvā na sakalakāyaṃ ojā pharati. Tena te bahvābādhā honti. Idaṃ lakkhaṇaṃ appābādhatāsaṅkhātassa nissandaphalassavasena pākaṭaṃ hoti, tasmā thomyarasaggasaggīti thometi.

Tevīsatimavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

24. Dutiyagāthāyaṃ **jino**ti pañcamārajitavā buddho. Tassa pana padassa samacattālīsaggadantotyādīhi padehi tulyaliṅgattabhāvena sambandho. **Cattālīsaggadanto**ti cattālīsaaggadantoti padacchedo. Samacattālīsa uttamadantoti attho. Ettha ca aggasaddo uttamavācako anipphannapāṭipadiko. Atha vā uttamabhāvaṃ ajati gacchatīti aggo, danto. Daṃsati vidaṃsati bhojjamanenāti danto. Daṃsadhātu daṃsane ta. Tassa nto dhātvantalopo. Samacattālīsaṃ aggo uttamo danto yassāti cattālīsaggadanto, jino. Uparimahanuke patiṭṭhitā dantā vīsati heṭṭhime vīsatīti samacattālīsadantā hontīti attho. Aññesañhi paripuṇṇadantānampi dvattiṃsadantā honti. Tathā gatassa pana cattālīsaṃ. Tasmā cattālīsaggadantoti thometi.

Samakalapanajoti kakacena chinditvā ṭhapito viya samadantoti attho. Lapati vadati etenāti lapanaṃ, mukhaṃ. Lapadhātu vadane yu. Tasmiṃ lapane mukhe jātoti lapanajo, danto. Tappurisasamāsoyaṃ, samako lapanajo danto yassāti samakalapanajo, jino. **Pāḷiyaṃ** pana ‘‘samadanto’’ti pāṭho atthi. Ayamevattho. Aññesañhi keci dantā uccā, keci nīcāti visamā honti. Tathāgatassa pana ayapaṭṭachinnasaṅkhapaṭalaṃ viya samā honti. Tasmā samakalapanajoti thometi.

Antaraṃsappapīnoti antaraaṃsapīnoti padavibhāgo. Gāthābandhavasena chandānurakkhaṇatthaṃ pakārāgamaṃ katvā evaṃ vuttaṃ. Dvinnaṃ aṃsānaṃ khandhānaṃ antaraṃ vemajjhe paripuṇṇapiṭṭhitaloti attho. Ettha ca aṃsasaddo khandhatthe vattati. Vuttañhetaṃ **abhidhānappadīpikāyaṃ** ‘‘aṃso nitthi bhujasiro, khandho tassandhi jattu ta’’nti.

Anati jīvati etenāti aṃso, khandho. Anadhātu pāṇe sopaccayo. Nassa niggahitādeso. Sarīrassa avayavabhāvena anati gacchati pavattatīti vā aṃso, dvinnaṃ aṃsānaṃ khandhānaṃ antaraṃ vemajjhanti antaraṃso, piṇati pūratīti pīno, piṭṭhitalaṃ. Piṇadhātu pinane pūraṇe vā ṇa. Ṇassa no. Dvinnaṃ aṃsānaṃ khandhānaṃ antaraṃ vemajjhe pīnaṃ paripuṇṇaṃ piṭṭhitalaṃ yassāti antaraṃsappapīno, jino. Uttarapadalopabahubbīhisamāsoyaṃ. Aññesañhi taṃ ṭhānaṃ ninnaṃ hoti, dve piṭṭhikoṭṭā pāṭiekkaṃ paññāyanti. Tathāgatassa pana kaṭito paṭṭhāya maṃsapaṭalaṃ yāva khandhā uggamma samussitasuvaṇṇaphalakaṃ viya piṭṭhiṃ chādetvā patiṭṭhitaṃ. Tasmā antaraṃsappapīnoti thometi. **Pāḷiyaṃ** pana ‘‘citantaraṃso’’ti pāṭho. **Tadaṭṭhakathāyañca** ‘‘citantaraṃ soti antaraṃsaṃ vuccati dvinnaṃ koṭṭānamantaraṃ. Taṃ paripuṇṇa massāti antaraṃso’’ti vuttaṃ.

Cakkenaṅkitapādoti cakkena aṅkitapādoti padacchedo. Aṭṭhasatapādacakkalakkhaṇena lakkhitapādataloti attho. Cakkena aṭṭhasatapādacakkena aṅkito lakkhito pādo yena soti cakkenaṅkitapādo, jino. Tatiyābahubbīhi samāsoyaṃ. Aññesañhi pādatale aṭṭhasatapādacakka lakkhaṇaṃ natthi. Tathāgatassa pādataleeva vicitraṃ aṭṭhasata pādacakkalakkhaṇaṃ atthi. Tasmā cakkenaṅkitapādoti thometi.

Vuttañhi **brahmāyusutte** ‘‘heṭṭhā kho pana tassa bhoto gotamassa pādatalesu cakkāni jātāni sahassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrānī’’ti. Aṭṭhasatapādacakkalakkhaṇasarūpaṃ pana yo pādapaṅkajamuduttalarā jikehīti gāthāvaṇṇanāyaṃ vuttamevāti.

Aviraḷadasanoti avivaradanto. Avivaradantena sampannoti attho. Vivarati phullatīti viraḷo. Varadhātu phullaneḷo. Assi. Na viraḷo aviraḷo, natthi viraḷo etassāti aviraḷo, danto. Daṃsati vidaṃsati khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā etenāti dasano, danto. Daṃsadhātu daṃsane yu. Niggahitalopo.

Aviraḷo dasano danto yassāti aviraḷadasano, jino. Aññesañhi kumbhilānaṃ viya dantā viraḷā honti. Macchamaṃsādīni khādantānaṃ dantantaraṃ pūrati. Tathāgatassa pana kanakalatāya samussāpitavajira panti viya aviraḷā tulikāya dassitaparicchedā viya dantā honti, tasmā aviraḷadasanoti thometi.

Mārajussaṅkhapādoti māraji ussaṅkhapādoti padacchedo. Ettha ca mārajīti pañcamārajitavā buddho kattubhūto. So hi pañcamāre jitavāti mārajīti vuccati. Ussaṅkhapādoti pādassa upari ṭhitena saṅkhasadisattā saṅkhanāmikena gopphakena samannāgatoti attho. Saṃsuṭṭhuṃ pathaviṃ khanatīti saṅkhe. Saṃpubbakhanudhātu avadāraṇe kvi. **Apadānaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘saṃsuṭṭhuṃ khādanto khaṇanto gacchatīti saṅkhe. Samuddajalapariyante caramāno gacchati caratīti attho’’ti vuttaṃ. Saṅkhe viyāti saṅkhe, gopphako. Pādassa uddhaṃ upari ṭhitaṃ saṅkhasadisaṃ gopphaka massāti ussaṅkhapādo, jino. Vuttañhi **brahmāyusuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘uddhaṃ patiṭṭhitagopphakattā ussaṅkhā pādā assāti ussaṅkhapādo’’ti. Aññesañhi piṭṭhipāde gopphakā honti. Tena tesaṃ pādā āṇibaddhā viya baddhā honti. Na yathāsukhaṃ parivattanti. Gacchantānaṃ pādatalāni na dissanti. Tathāgatassa pana abhirūhitvā upari gopphakā patiṭṭhahanti. Tenassa nābhito paṭṭhāya uparimakāyo nāvāya ṭhapita suvaṇṇapaṭimā viya niccalo hoti. Adhokāyova iñjati. Sukhena pādā parivattanti. Puratopi pacchato ubhayapassesupi ṭhatvā passantānaṃ pādatalāni paññāyanti. Na hatthīnaṃ viya pacchatoyevāti. Tasmā ussaṅkhapādoti thometi.

Tiṭṭhanto nonamantobhayakaramudunā jaṇṇukānāma santoti ettha tiṭṭhanto no namanto ubhaya karamudunā jaṇṇukāni āmasantoti padavibhāgo. **Tiṭṭhanto**ti ṭhitakova. **Nonamanto**ti anamamāno hutvā. **Ubhaya karamudunā**ti sukhumena hatthadvayena. **Jaṇṇukānī**ti jaṅghāni. Jāyati gamanāgamanaṃ anenāti jaṇṇu, janadhātu janane ṇu. Soeva jaṇṇukā, jaṅghorūnaṃ sandhi labbhati. Tāni. **Āmasanto**ti parimajjituṃ sakkonto. Ettha ca tiṭṭhanto nonamantoti iminā tathāgatassa akhujjaavāmanabhāvo dīpito. Avasesajanā hi khujjā vā honti vāmanā vā. Khujjānaṃ uparimakāyo aparipuṇṇo hoti vāmanānaṃ heṭṭhimakāyo. Te aparipuṇṇakāyattā na sakkonti nonamanto jaṇṇukāni parimajjituṃ. Tathāgato pana paripuṇṇaubhayakāyattā sakkoti, tasmā tiṭṭhanto…pe… jaṇṇukā nāmasantoti thometi.

Vaṭṭakkhandhoti suvaṇṇāliṅgo viya samavaṭṭitagaliko. Vuttañhi **brahmāyusutte** ‘‘samavaṭṭakkhandho’’ti. Parimaṇḍalā kārena vaṭṭati pavattatīti vaṭṭo, parimaṇḍalo. Vaṭṭadhātu vaṭṭane a. Bhojanaṃ khādati etena galenāti khandho, galo. Khādadhātu khādane bhakkhane vā kvipaccayo. Khādāmagamānaṃ khandhandhagandhāti suttena padasiddhi veditabbā. **Abhidhānaṭīkāyaṃ** pana ‘‘kaṃ matthakaṃ dadhātīti kandho. Soeva kakārassa khakārakaraṇavasenā’’ti vuttaṃ. Vaṭṭo samaparimaṇḍalo khandho galo yassāti vaṭṭakkhandho, jino. Yathā hi eke koñcā viya bakā viya varāhā viya ca dīghagalā vaṅkagalā puthugalā ca honti. Kathanakāle sirājalaṃ paññāyati. Mando saro nikkhamati, na evaṃ tassa. Tathāgatassa pana suvaṭṭitasuvaṇṇāliṅgasadiso khandho galo hoti. Kathanakāle sirājalaṃ na paññāyati. Meghassa viya gajjato saro mahā hoti. Tasmā vaṭṭakkhandhoti thometi.

Puna jinoti buddho kattubhūto. Tassa pana padassa gotaruṇapakhumakotyādīhi padehi tulyaliṅgattabhāvena sambandho. **Gotaruṇapakhumako**ti taṃmuhuttajātaratta vacchassa cakkhubhaṇḍo viya vippasannacakkhubhaṇḍo, vippasannacakkhubhaṇḍena samannāgato vā. Ettha ca pakhumakoti sakalaṃ cakkhubhaṇḍaṃ adhippetaṃ. Cakkhubhaṇḍanti cakkhuparivāraṃ. Cakkhubhaṇḍanti akkhidalanti keci. Akkhidalapattanti vadanti aññe. Akkhidale hi pana saddhiṃ akkhibimbanti veditabbaṃ. Ayaṃ panettha vacanattho. Patati cakkhuṃ parivāreti etenāti pakhumaṃ, pamhādiparivāraṃ. Patadhātu parivāre umo. Takārassa kho. Atha vā akkhino pakkhadvaye jātanti pakhumaṃ, pamhaṃ. Jātataddhite umo. Pakkhumanti vattabbe kakāralopavasena pakhumanti vuccati. Pakhumaṃyeva pakhumako. Gotaruṇassa taṃmuhuttajātarattavacchassa pakhumaṃ viya pakhumaṃ yassa soti gotaruṇapakhumako, jino. Gotaruṇassa taṃmuhuttajātarattavacchassa pakhumasadisaṃ vippasannacakkhubhaṇḍaṃ atthīti attho. Aññesañhi akkhibhaṇḍo aparipuṇṇo hoti. Hatthimūsikakākādīnaṃ akkhisadisehi viniggatehi gambhīrehipi akkhīhi samannāgatā. Tathāgatassa pana dhovitvā majjitvā ṭhapitamaṇiguḷikā viya mudusiniddhanīla sukhumapakhumācitāni akkhīni honti. Tasmā gotaruṇapakhumakoti thometi.

Sīhapubbaḍḍhakāyoti sīhassa pubbaḍḍhakāyo viya paripuṇṇakāyo. Vātātapādiparissayaṃ sahati khamatīti sīho, sahadhātu khamane a. Īkārāgamo. Atha vā sūkaramahiṃsādayo satte hiṃsatīti sīho. Hiṃsadhātu hanane ṇa. Hiṃsoti vattabbe akkharavipariyāyena sīhoti vuccati. Atha vā sabbiriyāpathesu daḷhavīriyattā suṭṭhu īhati vāyamatīti sīho, kesarasīho. Supubba īhadhātu cetāyaṃ a. Tena vuttaṃ **saddanītiyaṃ** ‘‘sahahiṃsa īhāvasā, sīhasaddagatiṃ vade’’ti. Sīhassa pubbaḍḍhe jāto kāyo viya paripuṇṇakāyo yassāti sīhapubbaḍḍhakāyo, jino. Yathā hi sīhassa pubbaḍḍhakāyova paripuṇṇo hoti, na evaṃ tassa. Tathāgatassa pana kāyo sabbaparipuṇṇoti attho. Sīhassa pana purimakāyova paripuṇṇo hoti, pacchima kāyo aparipuṇṇo. Tathāgatassa pana sīhassa pubbaḍḍhakāyoiva sabbo kāyo paripuṇṇo. Sopi sīhasseva na tattha tattha vinatunnatādivasena dussaṇṭhita visaṇṭhito. Dīghayuttaṭṭhāne pana dīgho. Rassakisathūla anuvaṭṭitayuttaṭṭhānesu tathāvidhova hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘manāpiye ca kho bhikkhave kammavipāke paccupaṭṭhite yehi aṅgehi dīghehi sobhati, tāni aṅgāni thūlāni saṇṭhahanti. Yehi aṅgehi kisehi sobhati, tāni aṅgāni kisāni saṇṭhahanti. Yehi aṅgehi vaṭṭehi sobhati, tāni aṅgāni vaṭṭāni saṇṭhahantī’’ti. Iti nānācittena puññacittena cittito dasahi pāramīhi sajjito tathāgatassa attabhāvo tassa loke sabbasippino vā iddhimanto vā patirūpakampi kātuṃ na sakkonti. Tasmā sīhapubbaḍḍhakāyoti thometi.

Catuvīsatimavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

25. Tatiya gāthāyaṃ **sugato**ti buddho kattubhūto. Tassa pana padassa sattappīnotyādīhi padehi tulyaliṅgattabhāvena sambandho. **Sattappīnoti** dvihatthapāda aṃsakūṭa ekagalavasena sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsikoti attho. Ācariyā pana paripuṇṇadvihatthapāda aṃsakūṭa khandhasaṅkhātasattaṭṭhānoti atthaṃ vadanti. Maṃsena pīṇati paripūratīti pīno. Pīṇate paripūrate vā pīno. Pīṇadhātu pīṇane, pūraṇe vā ṇa. Ṇassa no. Dve hatthapiṭṭhiyo dve pādapiṭṭhiyo dve aṃsakūṭāni ekagalo cāti sattasu ṭhānesu pīno paripuṇṇo maṃso assāti sattapīno, sugato labbhati. Aññesañhi hatthapādapiṭṭhīsu nhārujālā paññāyanti aṃsakūṭagalesu aṭṭhikoṭiyo. Te manussā petā viya khāyanti. Na tathāgato. Tathāgato pana sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsussadattā niguḷanhārujālehi hatthapiṭṭhādīhi vaṭṭetvā ṭhapitasuvaṇṇavaṇṇāliṅgasadisena galena sīlārūpakaṃ viya cittakammarūpakaṃ viya ca khāyati, tasmā sattappīnoti thometi.

Brahmāyusutte pana ‘‘sattussado’’ti pāṭho. Tassa pana sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsussadoti attho daṭṭhabbo.

Dīghaṅgulīti dīghaaṅgulīti padacchedo. Samaāyatahattha pādaṅgulīti attho. Aṅgati uddhaṃ gacchatīti aṅguli. Aṅgati taṃ taṃ kāyaṅgaṃ parāmasati etāyāti vā aṅguli, karasākhā. Agidhātu gatiyaṃ ulipaccayo. Atha vā aṅgaṃ kāyaṅgaṃ ulati gacchati parāmasati etāyāti aṅguli, karasākhā. Aṅga saddūpapadauladhātu gatiyaṃ i. Samadīghā aṅguli hattha pādaṅguli yassa soti dīghaṅguli, sugato. Samadīghā hatthapādaṅguli atthīti attho. Yathā hi aññesaṃ kāci aṅguli dīghā hoti kāci rassā, na evaṃ tathāgatassa. Tathāgatassa pana makkaṭasseva dīghahatthapādaṅguliyo mūle thūlā anupubbena gantvā agge tanukā niyyāsatelena madditvā vaṭṭitaharitālavaṭṭasadisā honti. Tasmā dīghaṅgulīti thometi. **Mathā**ti maathāti padacchedo. Makāro hi padasandhikaro. Athāti atthantare nipāto. Tadaññanti attho.

Lomakūpekalomoti lomakūpaekalomoti padacchedo. Ekekalomakūpe ekekajātalomoti attho. Cammamaṃsaṃ lunāti chindatīti lomo, vaḍḍhamānaṃ lunitabbanti vā lomo, lūdhātu chedane manipaccayo. Kuvuccati udakaṃ, taṃ pāti rakkhatīti kūpo. Kupubbapādhātu rakkhane kvi. Ussa dīgho. Kūpo viyāti kūpo, atha vā kuvuccati lomaṃ, taṃ pāti rakkhatīti kūpo. **Abhidhānaṭīkāyaṃ** pana ‘‘kusadde po. Dīghādi. Kūpo. Kena ubhatīti vā kūpo. Bhassa po’’ti vuttaṃ. Lomassa kūpo lomakūpo. Tasmiṃ tasmiṃ jāto ekeka lomo yassāti lomakūpekalomo, sugato. Yathā hi aññesaṃ ekekasmimpi lomakūpe anekāni lomāni jāyanti, na evaṃ tathāgatassa. Tathāgatassa pana ekekasmiṃ lomakūpe ekekalomo jāyati. Vuttañhi **brahmāyusutte** ‘‘ekekalomo kho pana bhavaṃ gotamo. Ekekāni lomāni lomakūpesu jātā nī’’ti. Tasmā lomakūpekalomoti thometi.

Sampannodātadāṭhoti sampannoodātadāṭhoti padacchedo. Sampannasukkadāṭhoti attho. Sampajjatīti sampanno. Saṃpubbapadadhātu gatiyaṃ ta. Tassa anno. Avadāyati avakhaṇḍiyati aññavaṇṇobhāsanti odāto. Avapubba dādhātu avakhaṇḍane ta. Daṃsati odanādiṃ etāyāti dāṭho, dantaviseso. Daṃsadhātu daṃsane ṭho. Daṃsissa dā. Sampanno ca odāto ca dāṭho yassāti sampanno dātadāṭho, sugato. Aññesañhi pūtidantā uṭṭhahanti. Tena kāci dāṭhā kāḷāpi vivaṇṇāpi honti. Tathāgato pana sukkadāṭho osadhitārakampi atikkamma virocamānāya pabhāya samannāgatadāṭho hoti. **Pāḷiyaṃ** pana ‘‘susukkadāṭho’’ti pāṭho. Ayamevattho. Tasmā sampannodātadāṭhoti thometi.

Kanakasamatacoti suvaṇṇena sadisacammo. Kanati dibbati obhāsenāti kanakaṃ. Kaniyati icchiyati manusse hīti vā kanakaṃ, suvaṇṇaṃ. Kanadhātu dittigatikantīsu akapaccayo, saṃsadisena amati gacchati pavattatīti samaṃ. Saṃpubbaamadhātu gatiyaṃ a. Tacati maṃsaṃ chādeti saṃvarati vāti taco, tacati dibbati suvaṇṇobhāsenāti vā taco, cammaṃ. Tacadhātu saṃvaraṇadittīsu a. Kanakena suvaṇṇena samo sadiso taco yassāti kanaka samataco, sugato. Yathā hi aññesaṃ taco koci nīlataco setataco pītataco hoti, na evaṃ tathāgatassa. Tathāgatassa pana jātihiṅgulakena majjitvā nisadāya ghaṃsitvā gerukaparikammaṃ katvā ṭhapita ghanasuvaṇṇarūpakaṃ viya kañcanasadisataco hoti. **Pāḷiyaṃ** pana ‘‘suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco’’ti vutto. Ettha ca suvaṇṇavaṇṇo viya vaṇṇo yassāti suvaṇṇavaṇṇo, kañcanena sannibhaṃ sadisaṃ tacamassāti kañcanasannibhattacoti vacanattho kātabbo. Ettha ca suvaṇṇavaṇṇanti iminā tathāgatassa ghanasiniddhasaṇhasarīrataṃ dasseti. Kañcanasannibhattacoti iminā chavivaṇṇaṃ dasseti. Atha vā vevacanametaṃ padadvayaṃ. Tasmā kanakasamatacoti thometi.

Nīlamuddhaggalomoti nīlaṃ uddhaṃ aggalomoti padacchedo. Nīlaṃ uddhaṃ aggā koṭi hutvā mukhasobhaṃ ullokayamāno viya ṭhitalomo, nīlāni uddhaṃ aggāni koṭīni hutvā ṭhitāni lomāni yassāti nīlamuddhaggalomo, sugato. Yathā hi aññesaṃ lomāni heṭṭhā aggāni hutvā tiṭṭhanti, na evaṃ tathāgatassa. Tathāgatassa pana lomāni āvaṭṭapariyosāne uddhaṃ aggāni hutvā mukhasobhaṃ ullokayamānāni viya tiṭṭhanti. Vuttañhetaṃ **brahmāyusutte** ‘‘uddhaggalomo bhavaṃ gotamo. Uddhaggāni lomāni jātāni nīlāni añjanavaṇṇāni kuṇḍalāvaṭṭāni padakkhiṇāvaṭṭakajātānī’’ti. Tasmā nīlamuddhaggalomoti thometi.

Sambuddhoti tathāgato. So hi anaññabuddho hutvā sāmaṃyeva cattāri saccāni bujjhatīti sambuddhoti vuccati. Tassa pana padassa thūlajivhotyādīhi tīhi padehi tulyaliṅgattabhāvena sambandho.

Thūlajivhoti mududīghaputhula jivhāya sampannoti attho. Gāthābandhavasena hi mududīghasaddalopaṃ katvā evaṃ vuttaṃ. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘mudujivhā dīghā thūlā vaṇṇa sampannā’’ti. Thūlati brūhatīti thūlā, jivhā. Thūladhātu buddhiyaṃ a. Jīvati pāṇaṃ dhāretīti jivhā, rasanā. Jīvadhātu pāṇadhāraṇe hapaccayo. Jīvanti sattā etena rasenāti jīvitaṃ, chabbidharaso. Taṃ avhāyatīti jivhā, jivhāpasādarūpaṃ. Sambhārajivhā ṭhānūpacārena labbhati. Jīvitasaddūpapada avhadhātu avhāyane a. Jīvitaavhāti vattabbe niruttinayena vitasaddalopaṃ katvā jivhāti vuttaṃ. Thūlā mahantā dīghā mudukā jivhā yassāti thūlajivho, sambuddho. Aññesañhi jivhā thūlāpi hoti kisāpi rassāpi thaddhāpi visamāpi. Tathāgatassa pana mudujivhā dīghā puthulā vaṇṇa sampannā hoti. So taṃ lakkhaṇaṃ pariyesituṃ āgatānaṃ brahmāyubrāhmaṇādīnaṃ kaṅkhāvinodanatthaṃ jivhāya mudukattā taṃ jivhaṃ kathinasūci viya vaṭṭetvā ubhopi nāsikāsotāni parāmasati, dīghattā ubho kaṇṇasotāni parāmasati, puthulattā kesantapariyosānaṃ kevalampi nalāṭaṃ paṭicchādeti, evaṃ tassā mududīghaputhulabhāvaṃ pakāsento kaṅkhāvinodeti, evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ jivhaṃ sandhāya thūla jivhoti thometi. **Pāḷiyaṃ** pana ‘‘pahūtajivho’’ti pāṭho. Ayamevattho.

Athāti atthantaratthe nipāto. Tadaññanti attho. **Sīhahanuko**ti sīhassa heṭṭhā hanu viya paripuṇṇa hanuko. Sīhasaddattho heṭṭhā vuttoyeva. Hanati odanādīnaṃ vaṇṇavisesaṃ nāsetīti hanu. Hanadhātu hiṃsāyaṃ u. Sīhassa heṭṭhā hanu viya hanu yassāti sīhahanuko, sambuddho. Samāsante ko. Sīhassa hi heṭṭhimahanumeva paripuṇṇaṃ hoti, na uparimaṃ. Tathāgatassa pana sīhassa heṭṭhimaṃ viya dvepi paripuṇṇāni dvādasiyaṃ pakkhassa candasadisāni honti. Tasmā sīhahanukoti thometi.

Jālikappādahatthoti kusalena vaḍḍhakinā vātapāne sammāyojitajālaṃ viya cammena appaṭibaddhahatthapādaṅgulantaro. Jalati dibbatīti jālaṃ, jaladhātu dittiyaṃ ṇa. Jālaṃ assa atthi tasmiṃ vā vijjatīti jālikaṃ, vātapānaṃ. Assatthyatthe ṇiko. Atha vā jālaṃ eva jālikaṃ. Pajjati gacchati etenāti pādo, caraṇo. Padadhātu gamane ṇa. Taṃ taṃ bhāraṃ haratīti hattho, karo. Haradhātu haraṇe tho. Jālikaṃ viya hatthapādaṅgulantaraṃ yassāti jālikappādahattho, sambuddho. Kusalena vaḍḍhakinā vātapāne sammāyojitāni jālasadisāni hatthapādaṅgulantarāni honti. Na ca cammena paṭibaddhaaṅgulantarānīti attho. Ettha jālikappādahatthaṅgulantaranti vattabbe uttarapadalopena evaṃ vuttaṃ. Cammena paṭibaddhahatthapādaṅgulantaro hi phaṇahatthako purisadosena upahato pabbajjampi na labhati. Tathāgatassa pana catasso hatthaṅguliyo pañcapi pādaṅguliyo ekappamāṇā honti. Tāsaṃ ekappamāṇa tāya yavalakkhaṇaṃ aññamaññaṃ paṭivijjhitvā tiṭṭhati. Athassa hatthapādā kusalena vaḍḍhakinā sammāyojitajālavāta pānasadisā honti, tasmā jālikappādahatthoti thometi. **Pāḷiyaṃ** pana ‘‘jālahatthapādo’’ti pāṭho. Ayamevattho.

Nāthoti buddho kattuvasena. So hi nāthati vineyyānaṃ hitapaṭipattiṃ yācati, parasantānagataṃ vā kilesabyasaṃ upatāpeti, paramena cittissariyena samannā gato. Sabbasatte vā guṇehi īsati abhibhavati, veneyyānaṃ hitasukhaṃ vā āsīsatīti nāthoti vuccati. Vuttañhi **saddanītiyaṃ** ‘‘nāthadhātu yācane upatāpe issariye āsisane cāti catūsvatthesu pavattatī’’ti.

Tassa pana padassa uṇhīsasīsotipadena tulyaliṅgattabhāvena sambandho. **Uṇhīsasīso**ti rañño baddhauṇhīsa paṭṭo viya virocamāno pakatimaṃsapiṇḍasaṅkhāto uṇhīsapaṭṭasīso. Nalāṭe nahiyati bandhiyatīti uṇhīso. Upubbanahadhātu bandhane, īso. Vaṇṇavikāro. Vuttañhi **jāliniyaṃ** –

‘‘Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo,
Dve cāpare vaṇṇavikāranāsā;
Dhātūnamatthātisayena yogo,
Taduccate pañcavidhaṃ nirutti’’nti.

Tattha ca avijjamānassa āgamā vaṇṇāgamo nāma. Vijjamānaakkharānaṃ heṭṭhupariyāyavasena vaṇṇavipariyāyo nāma. Aññakkharassa aññakkharāpajjanatā vaṇṇavikāro nāma. Vijjamānakkharavināso vaṇṇavināso nāma. Tattha tattha yathāyogaṃ visesatthayogo dhātūnaṃ atthātisaya yogo nāmāti adhippāyo. Ettha pana nakārassa ṇakāraṃ katattā vaṇṇavikāroti daṭṭhabbo. Mālādiṃ siyati bandhiyatīti sīso, uttamaṅgo. Sidhātu bandhane īso. Rājūnaṃ uṇhīsapaṭṭena veṭhitasīso viya sīso yassāti uṇhīsasīso. Atha vā rājūnaṃ uṇhīsaṃ viya sabbattha parimaṇḍalasīso yassāti uṇhīsasīso, nātho.

Vuttañhi **brahmāyusuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘uṇhīsasīsoti idaṃ paripuṇṇanalāṭañceva paripuṇṇasīsañcāti dve atthavase paṭicca vuttaṃ. Tathāgatassa hi dakkhiṇakaṇṇacūḷikato paṭṭhāya maṃsapaṭaṃ uṭṭhahitvā sakalaṃ nalāṭaṃ chādayamānaṃ pūrayamānaṃ gantvā vāmakaṇṇacūḷikāya patiṭṭhitaṃ. Rañño baddhauṇhīsapaṭṭo viya virocati. Pacchimabhavikabodhisattānaṃ kira imaṃ lakkhaṇaṃ viditvā rājūnaṃ uṇhīsapaṭṭaṃ akaṃsu. Ayaṃ tāva eko attho. Aññe pana janā aparipuṇṇasīsā honti. Keci kapisīsā, keci phalasīsā, keci aṭṭhisīsā, keci tumba sīsā, keci pabbhārasīsā. Tathāgatassa pana āraggena vaṭṭetvā ṭhapitaṃ viya suparipuṇṇaṃ udakapupphulasadisaṃ sīsaṃ hoti. Tattha purimanayena uṇhīsaveṭhitasīso viyāti uṇhīsasīso. Dutiyanayena uṇhīsaṃ viya sabbattha parimaṇḍala sīsoti uṇhīsasīso’’ti. **Taṭṭīkāyañca** ‘‘dve attha vase paṭicca vuttanti, yasmā buddhā cakkavattino ca paripuṇṇa nalāṭatāya paripuṇṇasīsabimbatāya uṇhīsasīsāti vuccanti. Tasmā te dve atthavase paṭicca uṇhīsasīsoti vutta’’nti vaṇṇeti. Tasmā uṇhīsasīsoti thometi.

Itiguṇasahitanti iminā vuttappakārena nigrodhabimbotyādinā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaguṇena sampannaṃ. Itievaṃ vuttappakāraṃ guṇaṃ itiguṇaṃ. Tena saha ito pattoti itiguṇasahito, mahesī. Aññe hi dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇehi sampannā na honti, cakkavattirājāno mahāpurisalakkhaṇehi sampannāpi ṭhapetvā kosohitavattha guyhalakkhaṇaṃ avasesehi sampannā honti. Tathāgatoyeva sabbamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato. Tasmā bhagavantaṃyeva itiguṇasahitanti thomanaṃ arahatīti vuttaṃ hoti. **Taṃ mahesi**nti sīlakkhandhādike ca nibbānañca esati gavesatīti mahesī. Taṃ mahesiṃ ahaṃ tīhi dvārehi namāmi vandāmīti sambandho.

Pañcavīsatimavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

23. Ayaṃ pana imāsu tīsu gāthāsu **saṅkhepatthayojanā**. Buddho kattubhūto nigrodhabimbo nigrodhassa parimaṇḍalo viya parimaṇḍalasarīro mudukaracaraṇo saṇhahatthapādo, brahmaghoso brahmuno saro viya aṭṭhaṅgasampannasaravanto, eṇijaṅghā eṇimigassa jaṅghā viya suvaṭṭajāṇuko, kosacchādaṅgajāto usabhavāraṇā dīnaṃ aṅgajāto viya suvaṇṇapadumakaṇṇikasadisena vatthakosena paṭicchannena guyhaṅgajātena samannāgato, punarapi punaapi, sugato buddho suppatiṭṭhitapādo suvaṇṇa pādukatalamiva bhūmiyaṃ samaṃ suṭṭhu patiṭṭhitapādo, mūdo dātuṇṇalomo bhamukantare jāto saṇhasukhumo seto suddho uṇṇalomavanto, athamapi tadaññaṃapi, sugato buddho, brahmujuggattabhāvo brahmuno ujuuggata attabhāvo viya ujumeva attabhāvo, nīlakkhī atinīlanettena samannāgato, dīghapaṇhi āyatapaṇhi paripuṇṇapaṇhi vā, sukhumamalachavī saṇhamalavisuddhataco saṇhamala virahitataco vā, thomyarasaggasaggī thomitabbasattara saharaṇasahassanhāruuddhaggikā.

24. Jino pañcamārajitavā buddho, cattālīsaggadanto samacattālīsauttamadanto, samakalapanajo kakacena chinditvā ṭhapito viya samadanto, antaraṃsappapīno dvinnaṃ aṃsānaṃ khandhānaṃ antaraṃ vemajjhe paripuṇṇapiṭṭhitalo, cakkenaṅkitapādo aṭṭhasatapādacakkalakkhaṇena lakkhita pādatalo, aviraḷadasano avivaradantena sampanno, māraji pañcamārajitavā buddho, ussaṅkhapādo pādassa upari ṭhitena saṅkhasadisattā saṅkhanāmikena gopphakena samannāgato, tiṭṭhanto ṭhitakova nonamanto anamamāno hutvā ubhayakaramudunā sukhumena hatthadvayena jaṇṇukāni jaṅghāni āmasanto parimajjituṃ sakkonto, vaṭṭakkhandho suvaṇṇāliṅgo viya samavaṭṭitagaliko, gotaruṇa pakhumako taṃmuhuttajātarattavacchassa cakkhubhaṇḍo viya vippasannacakkhubhaṇḍo, vippasannacakkhubhaṇḍena samannāgato vā, sīhapubbaḍḍhakāyo sīhassa pubbaḍḍhakāyo viya paripuṇṇakāyo.

25. Sugato buddho, sattapīno dvihatthapādaaṃsakūṭaekagalavasena sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsiko, dīghaṅguli samaāyatahatthapādaṅguli, atha tadaññaṃ loma kūpekalomo ekekalomakūpe ekekajātalomo, sampannodātadāṭho sampannasukkadāṭho, kanaka samataco suvaṇṇena sadisacammo nīlamuddhaggalomo nīlaṃ uddhaṃ aggā koṭi hutvā mukhasobhaṃ ullokayamāno viya ṭhitalomo, sambuddho tathāgato, thūlajivho mududīghaputhulajivhāya sampanno, atha tadaññaṃ, sīhahanuko sīhassa heṭṭhāhanu viya paripuṇṇahanuko, jālikappāda hattho kusalena vaḍḍhakinā vātapāne sammāyojita jālaṃ viya cammena appaṭibaddhahatthapādaṅgulantaro, nātho buddho, uṇhīsasīso rañño uṇhīsapaṭṭo viya virocamāno pakatimaṃsapiṇḍasaṅkhāto uṇhīsapaṭṭasīso, iti guṇasahitaṃ evaṃ iminā vuttappakārena dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaguṇena samannāgataṃ taṃ mahesiṃ buddhaṃ tīhi dvārehi ahaṃ namāmi vandāmīti.

Tīsu gāthāsu saṅkhepatthayojanā samattā.

Imissaṃ pana namakkārapāḷiyaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaṃ buddhavacanapāḷiyaṃ āgatanayānukkamena na vuttaṃ. Gāthābandhavasena chandānurakkhaṇatthameva pana nigrodhabimbotyādinā akkamena vuttaṃ. Tasmā pātheyyavagge **lakkhaṇasutte** vuttaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇakkamaṃ saṅkhepena dassayissāma bahussutapaññāvaḍḍhanatthaṃ.

1

. Buddho suppatiṭṭhitapādo 2. heṭṭhāpādatalesu cakkajāto 3. āyatapaṇhi 4. dīghaṅguli 5. mudutaluna hatthapādo 6. jālahatthapādo 7. ussaṅkhapādo 8. eṇijaṅgho 9. ṭhitakova anonamanto ubhohi pāṇitalehi jāṇukāni parimasati 10. kosohita vatthaguyho 11. suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco 12. sukhumacchavī 13. ekekalomakūpesu ekekalomo 14. nīlamuddhaggalomo 15. brahmujugatto 16. sattussado 17. sīhapubbaḍḍhakāyo 18. citantaraṃso 19. nigrodhaparimaṇḍalo 20. samavaṭṭakkhandho 21. rasaggasaggī 22. sīhahanuko 23. cattālīsadanto 24. samadanto 25. aviraḷadanto 26. susukkadāṭho 27. pahuta jivho 28. brahmasaro 29. abhinīlanetto 30. gopa khumo 31. uṇṇā bhamukantare jātā odātā mudutūla sannibhā 32. uṇhīsasīsoti dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇassa kamo veditabbo. Imāni pana bhagavato dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni pāramīpuññakammena yathārahaṃ kammasarikkhakaṃ labbhantīti veditabbāni. Tāni pana kammāni pātheyyavagge lakkhaṇasutte vuttāni, tāni panettha oloketvā gahetabbānīti.

Tisso vandanagāthāvaṇṇanā samattā.

26. Buddhobuddhotighoso atidulabhataro kā kathā buddhabhāvo,
Loke tasmā vibhāvī vividhahitasukhaṃ sādhavo patthayantā;
Iṭṭhaṃ atthaṃ vahantaṃ suranaramahitaṃ nibbhayaṃ dakkhiṇeyyaṃ,
Lokānaṃ nandivaḍḍhaṃ dasabalamasamaṃ taṃ namassantu niccaṃ.

26. Evaṃ sugatantiādīhi pañcavīsativandanagāthāhi buddhassa paṇāmaṃ katvā idāni tassa vandane uyyojanaṃ karonto āha **buddho buddhotighoso** tyādigāthaṃ. Ayaṃ pana saddharāgāthāti daṭṭhabbo.

Tattha pana loke buddho buddhoti ghoso atidulabhataro buddhabhāvo kā kathāti sambandho. Ettha ca **loke**ti manussaloke tiloke vā anantacakkavāḷa loke vā. **Buddho buddhotighoso**ti buddho buddho iti kittisaddo thutisaddo vā. Ghusanaṃ ghoso. Ghusiyati kathiyatīti vā ghoso, kittisaddo. Ghusadhātu sadde ṇa. Atha vā ghusiyati thaviyatīti ghoso, thutisaddo. Tena vuttaṃ **pārājikaṇḍaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘kittisaddoti kittieva. Thutighoso vā’’ti. Buddho buddho iti pavatto ghoso thutighosoti buddhobuddhotighoso. **Atidulabhataro**ti ativiya dullabhatamo. Dullabhataroti hi vattabbe chandānurakkhaṇatthaṃ lakāralopena dulabhataroti vuttaṃ. Dukkhena labhiyatīti dullabho. Dupubbalabhadhātu labhane a. Atha vā labhassa asamiddhanti dullabho, dubbhijāneyya abyayībhāvasamāsoyaṃ. Dusaddo asamiddhattho, yathā dubbhikkhoti. Ati viya dullabhoti atidulabho. Tesaṃ visesena atidullabhoti atidulabhataro. Buddhā hi loke kadāci karahaci uppajjanti. Tasmā buddho buddhoti ghoso atidulabhataroti vuttaṃ. Vuttañhetaṃ **cūḷavaggakhandhake** ‘‘ghosopi kho eso gahapati dullabho lokasmiṃ, yadidaṃ buddho buddho’’ti. Yathā ca hi loke udumbarikapupphaṃ dullabhaṃ. Candamhi sasakaṃ hatthena gaṇhituṃ. Vāyasānaṃ khīraṃ, evaṃ buddhabhāvo atidullabhataroti vuttaṃ hoti. Ayaṃ pana hīnūpamāti daṭṭhabbā. Vuttañhetaṃ **apadānapāḷiyaṃ** –

‘‘Udumbarikapupphaṃva, candamhi sasakaṃ yathā;
Vāyasānaṃ yathā khīraṃ, dullabhaṃ lokanāyaka’’nti ca;
Dullabho buddhuppādo lokasmi’’nti ca;

Kiñcāpi hi loke cakkavattirājūnaṃ uppajjamāno dullabho. Ekasmimpi pana kappe cakkavattirājāno anekā uppajjanti. Tathāgatā pana loke uppajjamānāpi ekasmiṃ kappe eka dviti catu pañca buddhāyeva uppajjanti, na taduttari. Yasmā hi asaṅkhyeyyepi kappe tathāgatasuñño hoti. Tasmā tathāgatasseva kadāci karahaci uppajjanato buddhobuddhotighoso atidulabhataro kā kathā buddhabhāvoti vutto. Vuttampi cetaṃ bhagavatā mahāparinibbānasamaye ‘‘devatā ānanda ujjhāyanti. Durāvatamhā āgatā tathāgataṃ dassanāya kadāci karahaci tathāgatā loke uppajjanti arahanto sammāsambuddhā. Ajja rattiyā paccūsasamaye tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Ayañca mahesakkho bhikkhu bhagavato purato ṭhito ovārento otarento vā na mayaṃ labhāma pacchime kāle tathāgataṃ dassanāyā’’ti.

Buddhabhāvoti buddhassa bhāvo. **Kā kathā**ti kiṃ vattabboevāti attho. Kasmā pana buddho atidullabhataroti ca, buddho kadāci karahaci uppajjantīti ca vuttaṃ. Nanu buddhā loke anekā uppajjantīti. Saccametaṃ. Buddho nāma pana anekāsaṅkhyeyyavārena vā anekāsaṅkhyeyyadivasamāsasaṃvaccharaṃ vā anekāsaṅkhyeyyakappaṃ vā dasapāramiyo ca pañcamahāpariccāge ca pūretvāva bhavituṃ sakkoti, na ekekavārādinā. Atha kho pana antamaso kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dasapāramiyo ca pañca mahāpariccāge ca pūretvāva buddho bhavituṃ sakkoti. Tasmā buddho atidullabhataroti ca, buddhā kadāci karahaci uppajjantīti ca vuttanti.

Evaṃ buddhassa atidullabhatarattā ca kadāci karahaci uppannattā caeva buddhobuddhoti kittayantassa mahapphalaṃ hoti. Vuttañhetaṃ **apadāne** –

‘‘Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Varameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassā’’ti.

Tasmāti yasmā buddho buddhoti ghoso atidullabhataro, buddhabhāvo kā kathā. Tasmā. **Vibhāvī**ti medhāvī. Te hi hitāhitaṃ kāraṇākāraṇaṃ vā visesena bhāveti pakāsetīti vibhāvā, paññā.

Vipubba bhūdhātu sattāyaṃ ṇa. Sā etesaṃ atthīti vibhāvīti vuccanti, sādhavo labbhati. Taṃ pana sādhavoti pade visesanaṃ.

Vividhahitasukhanti nānappakāraṃ lokiyalokuttara saṅkhātaṃ hitasukhaṃ. Tassa pana attho heṭṭhā vuttoyeva. Taṃ pana patthayantātipade kammaṃ. **Sādhavo**ti sappurisā. Te hi saparahitaṃ sādheti nibbattetīti sādhavoti vuccati. Sādhadhātu saṃsiddhiyaṃ avo. Tassa pana padassa namassantūti padena kattubhāvena sambandho. **Patthayantā**ti yācantā. Vividhahitasukhaṃ patthayanti yācantīti patthayantā, sādhavo. Patthadhātu yācane anto. Yakārāgamo. Taṃ pana sādhavotipade visesanaṃ. **Iṭṭha**nti kāmayamānaṃ. Icchitabbaṃ kamitabbanti iṭṭhaṃ. Isudhātu icchā kantīsu tapaccayo. Tassa raṭṭho, dhātvantalopo. **Attha**nti diṭṭhadhammikasamparāyikādiatthaṃ. Atthiyati patthiyatīti attho, vipākānisaṃsaphalaṃ. Atthadhātu yācanāyaṃ a. Atha vā asati bhavati phalabhāvenāti attho. Asadhātu bhuvimhi tha. Taṃ pana padadvayaṃ vahantantipade kammaṃ. **Vahanta**nti dhārakaṃ. Vahati haratīti vahanto, buddho. Vahadhātu vahane pāpuṇane vā anto. Buddho hi sattānaṃ lokiyalokuttarahitasukhaṃ dhammadesanāya dhāretīti attho.

Suranaramahitanti devehi ca manussehi ca catupaccayādīhi pūjitaṃ. Idaṃ panettha nibbacanaṃ. Issariyakīḷādīhi suranti dibbantīti surā, devā. Suradhātu dittiyaṃ. Atha vā suranti īsanti devissariyaṃ pāpuṇanti virocanti cāti surā, devā. Sundarā rā vācā etesanti vā surā, devā. Khandhasantānaṃ naranti nentīti narā, manussā. Naradhātu nayane a. Surā ca narā ca suranarā. Tehi mahitabbā pūjitabbāti suranaramahito, buddho. Mahadhātu pūjāyaṃ ta. Taṃ suranaramahitaṃ. **Nibbhaya**nti abhayaṃ. Bhiyate bhayaṃ. Natthi bhayaṃ etassāti nibbhayo, buddho. Taṃ nibbhayaṃ. Tathāgatassa aṭṭhasu parisāsu kenaci kāraṇena bhayaṃ hadayacalanaṃ kampanaṃ natthīti attho.

Dakkhiṇeyyanti paralokaṃ saddahitvā dātabbauttamadānārahaṃ. Dātabbāti dakkhiṇā, deyyadhammavatthu. Dādhātu dānekkhiṇapaccayo. Atha vā dakkhanti vaḍḍhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhīti dakkhiṇā, paralokaṃ saddahitvā dātabbadānaṃ. Dakkhadhātu vaḍḍhaneyu, taṃ arahatīti dakkhiṇeyyo, buddho. Arahatitaddhite ṇeyyo. Atha vā dakkhiṇāya hitaṃ anurūpaṃ mahapphalakaraṇatāya visodhetīti dakkhiṇeyyo, buddho. Visodhetitaddhitāyaṃ. Buddhoyeva hi dakkhiṇāya mahapphalakaraṇavasena ca, visodhanavasena ca, devasakkabrahmehi ca, kosalarājādīhi ca, anāthapiṇḍikaseṭṭhādīhi ca paralokaṃ saddahitvā dātabbaṃ uttamadānaṃ visesena arahati, tasmā dakkhiṇeyyanti thometi.

Lokānanti sattalokānaṃ. Tassa pana attho heṭṭhā vuttoyeva. **Nandivaḍḍha**nti pītiyā vaḍḍhāpentaṃ. Nandiyate nandi. Bhāvasādhanoyaṃ. Nandadhātu samiddhiyaṃ nandane vā i. Pītiyā adhivacanametaṃ. Sā vaḍḍheti buddhetīti nandivaḍḍho, buddho. Nandisaddūpapadavaḍḍhadhātu vaḍḍhane a. Buddho hi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāsītānubyañjanalakkhaṇasampannena ca sabbaññutañāṇādiguṇasampannena dhammadesanāya ca loke sabbasattānaṃ pītiṃ vaḍḍhetīti attho. Sabbasattānañhi buddhadassane dhammasavane ca titto natthi, tasmā lokānaṃ nandivaḍḍhanti thometi. Vuttañhetaṃ **apadānaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘pakatiyāeva hi buddhadassane puṇṇacandasamuddarājadassane atitto lokoti. Kathaṃ pana sabbasattānaṃ buddhadassane atitto hotī’’ti. Buddhassa pana bāttiṃsamahāpurisalakkhaṇādīhi sīlādiasādhāraṇaguṇehi ca adhika sampanno hutvā sabbadevamanussehi ativirocamānattā. Vuttañhetaṃ bhagavatā tāvatiṃse –

> ‘‘Na koci devo vaṇṇena, sambuddhaṃ atirocati;
> Sabbe deve adhiggayha, sambuddhova virocatī’’ti.

Dasabalanti aññehi paccekabuddhāriyasāvakehi asādhāraṇena dasakāyabalena ca dasañāṇabalena sampannaṃ. Tañhi kehici viruddhehi kāraṇehi balanti na kampentīti balanti vuccati. Atha vā balanti jīvitaṃ kappenti etenāti balaṃ, kāyabalaṃ. Baladhātu pāṇe a. Balanti bhāraṃ vahituṃ sakkuṇantīti vā balaṃ, balanti jānanti sabbadhammanti balaṃ, ñāṇa balaṃ. Dasabalañca dasabalañca dasabalāni ekasesanayena. Tāni yassa soti dasabalo, buddho. Idha pana sāmaññavasena vuttopi visesaṭṭhāniyattā bhagavato dasakāyabalāni ca, dasañāṇabalāni ca adhippetāni. Tesaṃ pana sarū patthaṃ nayanasubhagakāyaṅgantyādi gāthāvaṇṇanāyaṃ vuttameva.

Asamanti sīlādiguṇehi kenaci asadisaṃ. Natthi samo sadiso puggalo etassāti asamo, buddho.

Taṃ asamaṃ. **Ta**nti tādisaṃ guṇasampannaṃ buddhaṃ. **Nicca**nti satataṃ samitaṃ sabbakālaṃ nirantaranti attho. **Namassantū**ti abhivandantūti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Loke tiloke manussaloke vā, buddhobuddhotighoso buddho buddhoiti kittisaddo thutisaddo vā, atidulabhataro ativiya dullabhatamo, buddhabhāvo buddhassa bhāvo, kā kathā kiṃvattabbo eva, tasmā buddhobuddhoti ghosassa atidullabhatarattā, vibhāvī medhāvī vividhahitasukhaṃ nānappakāraṃ lokiyalokuttarasaṅkhātaṃ hitasukhaṃ patthayantā yācantā, sādhavo sappurisā iṭṭhaṃ kāmayamānaṃ, atthaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikādiatthaṃ, vahantaṃ dhārakaṃ, suranaramahitaṃ devamanussehi pūjitaṃ, nibbhayaṃ abhayaṃ asantāsaṃ vā, dakkhiṇeyyaṃ paralokaṃ saddahitvā dātabbauttamadānārahaṃ, lokānaṃ sattalokānaṃ nandivaḍḍhaṃ pītiyā vaḍḍhāpanentaṃ. Dasabalaṃ asādhāraṇena dasakāyañāṇabalena sampannaṃ, asamaṃ sīlādiguṇehi kenaci asadisaṃ taṃ tādisaṃ guṇasampannaṃ buddhaṃ niccaṃ satataṃ samitaṃ sabbakālaṃ nirantaraṃ, namassantu abhivandantūti.

Chabbīsatimavandanagāthāvaṇṇanā samattā.

27. Puññenetena sohaṃ nipuṇamati sato samparāye ca titto,
Dakkho diṭṭhujjupañño avikalavīriyo bhogavā saṃvibhāgī;
Tikkho sūro dhitatto saparahitadharo dīghajīvī arogo,
Dhañño vaṇṇo yasassī atibalavadharo kittimā khantupeto.

28. Saddho dātaṅgupeto paramasiridharo diṭṭhadhamme viratto,
Lajjī kalyāṇamitto abhiratakusalo pañcasīlādirakkho;
Appiccho appakodho ativujuhadayo iddhimā appameyyo,
Pāsaṃso pemavāco sujanaguṇavidū māmako so bhaveyyaṃ.

27. Evaṃ buddho buddhoti ghosotyādigāthāya buddhavandane uyyojanaṃ katvā idāni sugatantyādīhi gāthāhi buddhaṃ vanditvā paṇidhiṃ karonto āha **puññenetena soha**ntyādi gāthādvayaṃ. Ayaṃ pana gāthādvayampi saddharāgāthāti daṭṭhabbā. Tattha paṭhamagāthāyaṃ soahaṃ etena puññena samparāye nipuṇamati ca sato ca…pe… khantupeto ca bhaveyyanti sambandho. **Soha**nti so ahaṃ. Buddhassa namakkāro soahanti attho. **Etena puññenā**ti iminā buddhavandanapuññakammena attano kārakaṃ pavati sodhetīti puññaṃ. Pudhātu sodhane ṇya. Puññanti ca idha pana buddhapaṇāmakriyābhinipphādikā kusalacetanā adhippetā. Sā ca vandaneyyavandakānaṃ khettajjhāsayasampadāhi diṭṭhadhamma vedanīyabhūtā yathāladdhasampattinimittakassa kammassa anubalappadānavasena tannibbattitavipākasantatiyā antarāyakarāni upapīḷakaupacchedakakammāni paṭibāhitvā tannidānānaṃ yathādhippetasiddhivibandhakānaṃ rogādiantarāyānamappavattiṃsādheti cāti attho ca veditabbo. **Samparāye cā**ti ettha casaddo aṭṭhānayogo. So ca nipuṇamatityādīsu padesu yojetabbo. **Samparāye**ti paraloke. So hi samparāyitabbā upagamitabbā ettha sattehīti ca, kammakilesavasena sattehi samparāyitabbā pāpuṇitabbāti vā etthāti ca samparāyoti vuccati. Saṃparipubba ayadhātu hi gatiyaṃ ṇa. Atha vā kammavasena abhimukho sampareti gacchati pavattatīti samparāyoti vuccati. Saṃpubbaparadhātu gatiyaṃ ṇya. Iti kho ānanda kusalāni sīlāni anupubbena aggāya parentītiādīsu viya hi curādi gaṇavasena parasaddaṃ gatiyamicchanti saddavidū. Tasmiṃ samparāye.

Nipuṇamatīti saṇhasukhumapaññavā ca. Saṇhasukhumaṃ atthantaraṃ paṭivijjhanasamatthāya paññāya sampanno ca vā. Ettha ca nipuṇasaddo saṇhasukhumavācako anipphannapāṭipadiko. Hitāhitaṃ manati jānātīti mati, paññā. Manadhātu ñāṇeti. Nipuṇā saṇhā mati paññā yassa meti nipuṇamati. **Sato**ti satimā ca. Saratīti sati, saradhātu cintāyanti. Sā assa me atthīti sato. **Titto**ti tappano ca. Yathāladdhavatthunā santuṭṭho cāti attho. Tisanaṃ tappanaṃ titto. Tisadhātu tappane tapaccayo. Sakārassa toādeso. Yathālābha santoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasanto so cāti tividhena santosena santuṭṭhoti vuttaṃ hoti.

Dakkhoti taṃ taṃ kicce cheko ca kusalo ca vā. So hi kusalakamme aññasmiñca kiccākicce adandhatāya sīghaṃ gacchatīti dakkho. Dakkhadhātu sīghatthe a. **Diṭṭhujjupañño**ti diṭṭhiujupaññoti padacchedo. Uju diṭṭhipaññāya samannāgatoti attho. Kesuci potthakesu diṭṭhijju paññoti pāṭho.

Diṭṭhiujupaññoti padacchedo, soye vattho. Ujūti akuṭilabhāvena bhavatīti uju, ajjavo. Ujudhātu ajjave kvi. Atha vā arati akuṭilabhāvena pavattatīti uju, avaṅko. Aradhātu gatiyaṃ jupaccayo. Arissa uādeso. Sammā passatīti diṭṭhi, mati. Disadhātu passane tapaccayo. Tassa raṭṭhādeso. Dhātvantalopo ca ī ca. Uju ajjavā diṭṭhi mati diṭṭhuju visesanaparanipātavasena. Pakārena jānāti aniccādivasena avabujjhatīti paññā. Papubbañādhātu avabodhane a. Ujudiṭṭhi ca ujupaññā ca yassa meti diṭṭhujjupañño, puggalo. **Avikalavīriyo**ti anūnavīriyo ca paripuṇṇavīriyo cāti attho. Vihīnaṃ karotīti vikalo. Vipubbakaradhātu karaṇe a. Rassalo. Vīrānaṃ kammaṃ vīriyaṃ. Avikalaṃ anūnaṃ vīriyaṃ assameti avikalavīriyo. Na sakkā kusīteneva navalokuttaradhammā laddhuṃ, āraddhavīriyeneva sakkā. Tasmā avikalavīriyoti patthetīti vuttaṃ hoti.

Bhogavāti bhuñjitabbasampattisukhena sampanno ca. Bhuñjitabboti bhogo, sampatti. Bhujadhātu pālanabyavaharaṇesu ṇa. Bhogo assa me atthīti bhogavā. **Saṃvibhāgī**ti saṃvibhajanasīlo ca saṃvibhajanasampanno ca vā, saṃvibhajati sīlenāti saṃvibhāgī. Saṃvibhajanasīloti vā saṃvibhāgī, saṃvibhajituṃ sīlamassāti vā saṃvibhāgī. Saṃvibhāge sīlamassāti saṃvibhāgī. Ayaṃ tassīlattho. Saṃvibhajati dhammenāti saṃvibhajanadhammoti vā. Saṃvibhajituṃ dhammo assāti vā, saṃvibhajane dhammo assāti vā saṃvibhāgī. Ayaṃ taddhammattho. Saṃvibhajanaṃ sādhukāro assa atthi. Sādhukārinā saṃvibhajatīti vā, saṃvibhajituṃ sādhukārīti vā, saṃvibhajane sādhukārīti vā saṃvibhāgī. Ayaṃ tassā dhukārattho. Saṃvipubba bhajadhātu vibhāge ṇa. Jassa go. Atha vā saṃvibhajanaṃ saṃvibhāgo. So me assa atthīti saṃvibhāgī. Assathyatthe ī. Paresaṃ yācakānaṃ annādidānavatthuṃ niccaṃ pariccajanakārīti vuttaṃ hoti.

Tikkhoti tikkhappaññavā ca nisānapaññavā vā. Tijanaṃ nisanaṃ tikkhā, paññā. Tijadhātu nisāne kha. Jassa ko. Tikkhā paññā me assa atthīti tikkho. Assathyatthe ṇo. Tikkha paññāya sampanno cāti attho. Paññāya ca sabba kusalānaṃ dhammānaṃ seṭṭhattā mūlakāraṇattā ca tikkhoti patthanaṃ karoti. Vuttañhi **milindapañhe** –

> ‘‘Paññā pasaṭṭhā lokasmiṃ, katā saddhammaṭṭhitiyā;
> Paññāya vimatiṃ hantvā, santiṃ pappoti paṇḍito’’ti.

Sūroti catūsu parisāsu aṭṭhasu parisāsu ca vīro ca. Sattivanto nibbhayoti attho. Sūrayate virayate sūro. Bhāvasādhanoyaṃ. Sūradhātu vikkantiyaṃ vīre vā a. Atha vā abhiruachambhianutrāsabhāvena sūrati gacchati pavattatīti sūro. Sūradhātu gatiyaṃ a. Sīho viya parisamajjhe sūravīrasampanno cāti attho. Sāsani kehi pana saddhammavidūhi sūrasaddassa nibbacanaṃ na dassitaṃ. Kevalaṃ pana sūroti visiṭṭhasūroti atthavivaraṇamattameva dassitaṃ. **Dhitatto**ti ettha dhita attoti padacchedo. Dhitoti samādhi. Attanti cittaṃ. Ekaggacittasampanno cāti attho. Dhāti tiṭṭhati ekārammaṇehi dhito, ekārammaṇe sampayuttadhamme dhāretīti vā dhito, samādhi. Dhādhātu dhāraṇe ta. Ārammaṇaṃ arati jānātīti attaṃ, cittaṃ. Aradhātu gatiyaṃ ta. Rassa to. Dhito samādhi attaṃ cittaṃ assa meti dhitatto.

Saparahitacaroti attahitaparahitacaro, attano ca parassa ca atthaṃ paṭipannako cāti attho. Attano ca parassa ca hitaṃ atthaṃ payojanaṃ carati paṭipajjatīti saparahitacaro. Saparahitasaddūpapada caradhātu caraṇe a. **Dīghajīvī**ti dīghāyuko ca. Dīghena jīvitindriyena sampanno vā. Dīgho jīvo jīvitaṃ assa meti dīghajīvi. Āyukappampi dīghajīvitasampanno cāti attho. **Arogo**ti rogaviraho ca ārogyaṃ vā. Rujjati bhañjati aṅgapaccaṅgānīti rogo, byādhi. Rujadhātu bhaṅge ṇa. Atha vā rujjati hiṃsatīti rogo. Rujadhātu hiṃsāyaṃ ṇa. Natthi rogo tassa meti arogo, channavutirogānaṃ abhāvo bhaveyyanti attho. **Dhañño**ti sirīpuññapaññālakkhaṇasampanno ca. Dhaññasaddo hi sirīpuññapaññālakkhaṇavācakoti daṭṭhabbo. Vuttañhi **vessantarajātake** ‘‘dhaññaṃ maṅgala sammata’’nti ca. **Temiyajātake** ‘‘dhaññapuññalakkhaṇasampannaṃ puttaṃ vijāyī’’ti ca. Idaṃ pana nibbacanaṃ. Dhananaṃ sampajjanaṃ dhaññaṃ, sirīpaññāpuññalakkhaṇānaṃ sampannanti attho. Dhanadhātu sampanne. Dhātūnaṃ anekatthattā ṇyapaccayo. Ṇakārānubandhe lope kate yapaccayena saddhiṃ nakārassa ñakāraṃ katvā dhaññanti rūpasiddhi veditabbā. Atha vā dhanaṃ sirīpaññā puññalakkhaṇasampadaṃ assa me atthīti dhañño. Assathyatthe ṇyo.

Vaṇṇoti vaṇṇasampanno ca. Ettha ca vaṇṇo duvidho hoti sarīravaṇṇaguṇavaṇṇavasena. Tattha sarīra vaṇṇo nāma rūpakāyassa pāsādikarūpasampannatā. Guṇa vaṇṇo nāma sīlasamādhipaññādiguṇena ca dhutaṅgādipaṭipadāguṇena ca sampannatā. Idaṃ pana nibbacanaṃ. Vaṇṇeti vikāramāpannānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti vaṇṇo, sarīrarūpaṃ. Vaṇṇeti attano dabbaṃ pakāsetīti vaṇṇo, guṇo. Vaṇṇadhātu pakāsane a. Idha pana tadubhayampi yujjati. Vaṇṇaṃ assa me atthīti vaṇṇo. Assathyatthe a. **Yasassī**ti parivārasampanno kittivanto vā. Ettha ca duvidho hoti yaso parivārakittiyasavasena. Tattha yajiyati pūjiyati etena parivārenāti yaso, parivāro. Yajadhātu pūjāyaṃ a. Jassa so. Atha vā yāti gacchati pāpuṇāti sāmikassa parivāranti yaso, parivāro. Yādhātu gatiyaṃ sopaccayo. Yajiyati pūjiyati etenāti yaso, kittisaddo. Yajadhātu devapūjāsaṅgahakaraṇadānadhammesu a. Jassa so. Atha vā yāti gacchati pāpuṇāti sabbattha byāpananti yaso, kittighoso thutisaddo vā. Yādhātu gatiyaṃ sopaccayo. Yaso ca yaso ca yaso ekasesanayena. So assa me atthīti yasassī, assathyatthe sīpaccayo.

Atibalavadharoti atibalavantadhārako ca ativiya kāyabalañāṇabalavantaṃ dhāretīti atibalavadharo. Ajātasatturājādayo viya pañcahatthi dasahatthibalassa dhāraṇasamattho ca, sāriputtattherādayo viya ñāṇabalassa dhāraṇasamattho ca bhaveyyanti attho. **Kittimā**ti kittighosavanto ca. Kittiyate kathiyate guṇanti kitti, thutighoso. Kittadhātu sadde i. Kittighoso assa me atthīti kittimā. Assathyatthe mantupaccayo. **Khantupeto**ti khantiyā upeto samupeto samannāgato ca. Khamanaṃ sahanaṃ khanti. Khamudhātu sahane tapaccayo. Tassanti tāya upeto samupeto samannāgatoti khantupeto. Khantivādatāpaso viya khantupeto ca bhaveyyanti attho. Khantiyā hi dukkarattā sabbakusala dhammānaṃ padhānattā seṭṭhatapattā ca khantupetoti patthanaṃ karoti. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘khantī paramaṃ tapo titikkhā’’ti ca. ‘‘Khantyā bhiyyo na vijjatī’’ti ca. ‘‘Khantībalaṃ balānīka’’nti ca.

> ‘‘Sīlasamādhipaññānaṃ, khantippadhānakāraṇaṃ;
> Sabbepi kusalā dhammā, khantyāyattāva vaḍḍhare’’ti ca.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. Sohaṃ so ahaṃ, etena puññena iminā buddhavandanapuññakammena samparāye paraloke, nipuṇamati ca saṇhasukhumapaññavā ca, sato satimā ca titto tappano yathāladdhavatthunā santuṭṭho ca, dakkho taṃtaṃkicce cheko ca, diṭṭhujjupañño ujudiṭṭhi paññāya sampanno ca avīkalavīriyo anūnavīriyo ca paripuṇṇavīriyo vā, bhogavābhuñjitabbasampattisukhena sampanno ca saṃvibhāgī saṃvibhajanasīlo ca tikkho tikkhapaññavā ca, sūroti sattivanto nibbhayo ca, dhitatto samāhita citto ca ekaggacitto vā, saparahitacaro attahita parahitapaṭipannako ca dīghajīvī dīghāyuko ca arogo rogaviraho ca dhañño sirīpuññapaññālakkhaṇasampanno ca vaṇṇo vaṇṇasampanno ca yasassī parivārasampanno ca atibalavadharo atibalavantadhārako ca kittimā kitti ghosavanto ca khantupeto khantiyā upeto samupeto samannāgato ca bhaveyyanti.

Sattavīsatimagāthāvaṇṇanā samattā.

28. Evaṃ puññenetenatyādigāthāya samparāye paṇidhiṃ katvā idāni diṭṭhadhamme patthanaṃ kattukāmo **saddho dātaṅgupeto** tyādigāthamāha. Tattha **saddho**ti kammādi saddahanalakkhaṇāya saddhāya sampanno ca. Saddahanaṃ saddhā, saddahatīti vā saddhā. Saddahanti sampayuttadhammā etāyāti saddhā. Saṃpubbadhādhātu dhāraṇe ta. Sā pana kammādīsu saddahanalakkhaṇā. Okappanalakkhaṇā vā. Pasādarasā. Udakappasādakamaṇi viya. Pakkhandanarasā vā. Oghuttaraṇo viya. Akālussiyapaccupaṭṭhānā adhimuttipaccupaṭṭhānā vā, saddheyyavatthupadaṭṭhānā sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā. Sā hatthavittabījāni viya daṭṭhabbā. Bhagavatā hi sā saddhā ‘‘saddhāhattho mahānāgo’’ti ca. ‘‘Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭha’’nti ca. ‘‘Saddhābījaṃ tapo vuṭṭhī’’ti ca ‘‘saddhāya tarati ogha’’nti ca ‘‘saddhā bandhati pātheyyaṃ, saddhā dutiyā purisassa hotī’’ti ca, ‘‘saddhesiko bhikkhave ariyasāvako’’ti ca, ‘‘saddhādhana’’nti ca.

> ‘‘Yesaṃ atthi saddhā buddhe, dhamme ca saṅgharatane;
> Te maṃ ativirocanti, āyunā yasasā siriyā’’ti.

Ca. ‘‘Saddhaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti, vipassanaṃ uppādeti, maggaṃ uppādeti, abhiññaṃ uppādeti, samāpattiṃ uppādetī’’ti ca.

‘‘Dullabhā saddhāsampattī’’ti ca vuttā. Tasmā saddho ca bhaveyyanti patthanaṃ karoti.

Sā ca pana catubbidhā hoti āgamasaddhā, adhigamasaddhā, okappanasaddhā, pasādasaddhā cāti. Tattha sabbaññubodhisattānaṃ abhinīhārato āgatattā āgamasaddhā nāma. Ariyasāvakānaṃ saccapaṭivedhena adhigatattā adhigamasaddhā nāma. Buddho dhammo saṅghoti vutte acalabhāvena okappanaṃ okappanasaddhā nāma. Buddhādīsu pasāduppattimattā pasādasaddhā nāma. Idha pana paṇidhānaṭṭhānattā sabbasaddhā adhippetā. Saddhā assa me atthīti saddho. Assathyatthe ṇa.

Dātaṅgupetoti dātassa aṅgāya kāraṇabhūtāya dhanasampattiyā upeto samupeto samannāgato ca. Dātabbavatthu ca, tappaṭiggāhakapuggalo ca, saddhā cāti tīhi aṅgehi upeto samupeto samannāgato ca vā. Diyate dātaṃ. Bhāvasādhanoyaṃ. Dādhātu dāne a. Aṅgīyati ñāyati etenāti aṅgo, dhanasampatti. Dātassa aṅgo dātaṅgo, tena upeto samupeto samannāgatoti dātaṅgupeto, atha vā diyatīti dātaṃ, dānavatthu. Dātassa aṅgo dātaṅgo, tena upeto samupeto samannāgatoti dātaṅgupeto, dātabbavatthu ca, tappaṭiggāhaka puggalo ca, saddhā cāti tīhi aṅgehi sampajjāmīti patthanaṃ karotīti vuttaṃ hoti. Vuttañhi **itivuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘saddhā deyyadhammo paṭiggāhako cāti imesaṃ tiṇṇaṃ samukhībhūtakāleyeva hi dānaṃ sambhavatī’’ti.

Paramasiridharoti uttamasirīdhārako ca. Uttamasiriṃ dhāraṇasamattho ca vā. Ettha ca sirīti paññāpuññasarīrasobhaggasampattīnametaṃ adhivacanaṃ. Katapuññehi seviyatīti sirī, katapuññe puggale sevati nissayatīti vā sirī, paññāpuññasarīrasobhaggasampatti labbhati. Sidhātu sevāyaṃ iro ī ca. Paramā uttamā sirī paramasirī, taṃ dhāretīti paramasirīdharo, paramasiriyā dhāraṇasamatthoti attho.

Diṭṭhadhammeti paccakkhabhūte attabhāve. Ettha ca diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo. So hi passitabboti diṭṭho, attabhāvo. Diṭṭho passitabbo dhammo sabhāvo assāti diṭṭhadhammoti vuccati. Tasmiṃ diṭṭhadhamme. **Viratto**ti kāmaguṇesu vigataratto ca, rajjanaṃ ratto. Ranjadhātu rāge. Vigato ratto assa meti viratto. **Lajjī**ti pāpahirivanto ca, pāpajigucchanalakkhaṇāya lajjāya sampanno ca vā. Atha vā lajjīti hirottappasampanno ca. Lajjīsaddena hi lakkhaṇāhāranayena ottappampi gahetabbaṃ. Kasmā, kusala lakkhaṇasabhāvena samānattā. Vuttañhetaṃ **nettipāḷiyaṃ** –

‘‘Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;
Vuttā bhavanti sabbo, sohāro lakkhaṇo nāmā’’ti.

Lajjatīti lajjā, hiri. Lajjadhātu hiriyaṃ. Lajjā assa me atthīti lajjā, kāyaduccaritādito hirottappasamannāgato cāti attho. **Kalyāṇamitto**ti sundaramitta sampanno ca. Kalyāṇasaddo hi sundaravācako anipphanna pāṭipadiko. Atha vā kalyaṃ hitaṃ aṇayati pāpayatīti kalyāṇo, sumitto. Kalyasaddūpapadaaṇadhātu gatiyaṃ ṇa. Mijjati sinehatīti mitto, mijjiyati sinehiyatīti vā mitto, midadhātu sinehe ta. Kalyāṇo mitto assa meti kalyāṇamitto. Hitadharasumittasampanno ca bhaveyyanti attho. Idha pana saddhāsīlasutacāgavīriyasati samādhipaññāguṇehi samannāgato kalyāṇamitto adhippeto. Taṃ pana sandhāya bhagavatā **siṅgālasutte** –

‘‘Upakāro ca yo mitto, sukhadukkhe ca yo sakhā;
Atthakkhāyī ca yo mitto, yo ca mittānukampako;
Etepi mitte cattāro, iti viññāya paṇḍito; Sakkaccaṃ
Payirupāseyya, mātā puttaṃva orasa’’nti vutto.

Visuddhimagge ca –

‘‘Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo. Gambhīrañca kathaṃ kattā, no cāṭṭhāne niyojaye’’ti vutto. Iti evarūpassa ca kalyāṇamittassa dullabhattā kalyāṇamittena sampajjāmīti patthanaṃ karotīti vuttaṃ hoti.

Abhiratakusaloti dānādipuññakusaladhammesu abhiramaṇo ca. Kucchitaṃ apāyadvāraṃ salanti saṃvaranti pidahanti sādhavo etenāti kusalaṃ, dānādipuññadhammā. Kupubba saladhātu saṃvaraṇe a. Tesu abhiatirekaṃ ramatīti abhiratakusalo, kitantasamāsoyaṃ. Kusalābhiratoti vattabbe chandānurakkhaṇatthaṃ padavipariyāyena evaṃ vuttanti. Atha vā abhiatirekaṃ ramanaṃ abhirato, kusalesu abhirato yassa meti abhiratakusalo, niccaṃ kusalapuññassa karaṇe abhiratacittasampanno cāti attho.

Pañcasīlādirakkhoti pañcasīlādīnaṃ rakkhituṃ samattho ca. Ettha ca ādisaddena gihīnaṃ aṭṭhaṅguposathasīlaṃ, sāmaṇerānaṃ dasaṅgasīlañca, bhikkhūnaṃ catupārisuddhisīlañca saṅgaṇhāti. Pañcasīlaṃ ādi yesaṃ teti pañcasīlādi, taṃ rakkhati rakkhituṃ samatthetīti pañcasīlādirakkho. Gahaṭṭhānaṃ niccasīlavasena pañcasīlaṃ sati ussāhasamatthe uposathaṅgavasena aṭṭhaṅgasīlaṃ dasaṅgasīlañca akhaṇḍaṃ acchiddaṃ asabalaṃ akammāsaṃ katvā rakkhituṃ sāmaṇerasīlavasena dasasīlañca, bhikkhusīlavasena catupārisuddhisīlañca rakkhituṃ samattho cāti attho. Bhagavatā hi ‘‘sīlavipattihetu vā bhikkhave sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjantī’’ti ca. ‘‘Sīlasampadāhetu vā bhikkhave sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti ca. ‘‘Sīlasampanno mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigacchati kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati. Catuparisaṃ visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto. Asammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti ca vuttattā ca. **Aṭṭhakathāyañca** ‘‘sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi, sīlasadisaṃ pupphaṃ natthi, sīlagandhasadiso gandho natthī’’ti ca. ‘‘Sīla sampattiñhi nissāya tisso vijjā pāpuṇātī’’ti ca. ‘‘Ādimhi sīlaṃ visodheyyā’’ti ca. ‘‘Sattā sīlena visujjhantī’’ti ca. ‘‘Sīlaṃ sāsanassa ādī’’ti ca. ‘‘Sattasu visuddhīsu sīlavisuddhi sarīraṃ nāmā’’ti ca. ‘‘Sīlaṃ nāmetaṃ avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyana’’nti ca vuttattā pañcasīlādirakkhoti patthanaṃ karotīti vuttaṃ hoti.

Appicchoti aniccho ca, rūpādikāmaguṇesu anicchantoti attho. Abhāvatthohettha appasaddo. Appaḍaṃsamakasavā tātapātiādīsu viya icchanaṃ icchā, rūpādikāmaguṇaṃ icchatīti vā icchā, kāmataṇhā. Isudhātu icchākantīsu a. Dhātvantassaccho. Natthi icchā yassa meti appiccho, rūpādīsu kāmesu anicchanto cāti attho. Appiccho pana catubbidho hoti paccayaappiccho, pariyattiappiccho, dhutaṅgaappiccho, paṭivedhaappiccho cāti. Tattha catūsu paccayesu appiccho paccayaappiccho. Yo pana paccaye bahuṃ dente appaṃ gaṇhati, appaṃ dente appataraṃ vā gaṇhati na vā gaṇhati. Na anavasesagāhī hoti. Ayaṃ paccayaappiccho nāma. Yo pana tepiṭakopi samāno na bahussutabhāvaṃ jānāpetukāmo hoti, ayaṃ pariyattiappiccho nāma. Dhutaṅgasamādānassa pana dhutaṅgapariharaṇabhāvaṃ aññesaṃ jānituṃ na deti, ayaṃ dhutaṅgaappiccho nāma. Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sotāpannādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ adhigamaappiccho nāma. Imehi appicchaguṇehi sampanno ca ahaṃ bhaveyyanti vuttaṃ hoti.

Appakodhoti dussanalakkhaṇadosato virahito ca. So hi kujjhatīti kodhoti vuccati. Dosassetaṃ adhivacanaṃ. Natthi kodho assa meti appakodho.

> Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati;
> Andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ kodho sahate naranti.

Vuttadesanaṃ manasikaritvā appakodhoti patthanaṃ karotīti vuttaṃ hoti.

Ativujuhadayoti atieva ujucittasamannāgato ca. Arati gacchati pavattati akuṭilabhāvenāti uju, ajjavaṃ. Aradhātu gatiyaṃ ju. Arissa u. Ārammaṇaṃ haratīti hadayaṃ, cittaṃ. Haradhātu haraṇe aya. Rassa do. Atha vā ārammaṇaṃ harantaṃ ayati gacchati pavattatīti hadayaṃ, cittaṃ. Harasaddūpapada ayadhātu gatiyaṃ a. Uju ca taṃ hadayañcāti ujuhadayaṃ. Atieva uju hadayaṃ assa meti ativujuhadayo. Gomuttavaṅko ca candalekhāvaṅko ca naṅgalakoṭi vaṅko cāti tīhi vaṅkehi vigato hutvā ativiya ujucittasamannāgato ca bhaveyyanti attho. Tattha ca yo pāpaṃ katvāva na karomīti bhāsati. So gantvā paccosakkanatāya gomuttavaṅko nāma. Yo pāpaṃ karontova bhāyāmahaṃ pāpassāti bhāsati. So yebhuyyena kuṭilatāya candalekhā vaṅko nāma. Yo pāpaṃ karontova ko pāpassa na bhāyeyyāti bhāsati, so nātikuṭilatāya naṅgalakoṭivaṅko nāma hoti. Yassa vā tīṇi kammadvārāni asuddhāni. So gomuttavaṅko nāma hoti. Yassa yāni kānici dve. So candalekhā vaṅko nāma. Yassa yaṃkiñci ekaṃ. So naṅgalakoṭivaṅko nāmāti veditabbo.

Iddhimāti iddhiyā samannāgato ca, iddhisaddassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. Iddhi assa me atthīti iddhimā. Assathyatthe mantupaccayo. Mānussikāle manussiddhiyā devuppattikāle deviddhiyā samaṇuppattikāle samaṇiddhiyā ca sampuṇṇeyyanti attho.

Appameyyoti appametabbehi sīlādiguṇehi sampanno ca. Pametabboti pameyyo. Papubbamādhātu pamāṇe ṇya. Na pameyyo appameyyo, appameyyo sīlādiguṇo me assa atthīti appameyyo. Assathyatthe ṇa. Appameyyehi sīlādiguṇehi ca bhogasampattīhi ca sampajjāmīti patthanaṃ karotīti vuttaṃ hoti.

Pāsaṃsoti sīlādiguṇehi buddhādisappurisānaṃ pasaṃsāraho ca, pasaṃsiyate thaviyate pasaṃso. Bhāva sādhanoyaṃ. Papubbasaṃsadhātu thutiyaṃ, taṃ arahatīti pāsaṃso. Arahatitaddhite ṇa. Buddhādisappurisehi pasaṃsi tabbehi dānasīlādiguṇehi sampanno ca bhaveyyanti vuttaṃ hoti.

Pemavācoti atthabyañjanamadhuratāya buddhādisappurisehi pemitabbavācāya sampanno ca. Piyateti pemā, vācā. Pīdhātu tappanakantīsu imo. Vacitabbāti vācā. Vacadhātu viyattiyaṃ vācāyaṃ ṇa. Pemā vācā assa meti pema vāco. Buddhādisappurisehi pemiyā caturaṅgasamannāgata vācāya sampanno cāti attho. Sappurisānaṃ pana vācā caturaṅgasamannāgatā hoti. Subhāsitavācā ca dhammavācā piyavācā saccavācāti. Tathāhetaṃ vuttaṃ **sagāthāvagga saṃyutte** –

Subhāsitaṃ uttamamāhu santo,
Dhammaṃ bhaṇe nādhammaṃ taṃ dutiyaṃ;
Piyaṃ bhaṇe nāppiyaṃ taṃ tatiyaṃ,
Saccaṃ bhaṇe nālikaṃ taṃ catutthanti.

Ayaṃ panettha yojanā. Santo sappurisā uttamaṃ subhāsitaṃ suṭṭhu bhāsitaṃ vācaṃ āhu, dhammaṃ bhaṇe bhaṇeyya adhammaṃ na bhaṇe na bhaṇeyya, dutiyaṃ taṃ vācaṃ āhu, piyaṃ bhaṇe bhaṇeyya, appiyaṃ na bhaṇe na bhaṇeyya, tatiyaṃ taṃ vācaṃ āhu, saccaṃ bhaṇe bhaṇeyya alikaṃ na bhaṇe na bhaṇeyya, catutthaṃ taṃ vācaṃ āhūti.

Sujanaguṇavidūti buddhādisappurisānaṃ sīlādiguṇaṃ vijānako ca. Sundaro jano sujano. Guṇati pakāseti sīlādiguṇasamaṅgitaṃ puggalanti guṇaṃ, sīlādiguṇaṃ. Guṇadhātu pakāsane a. Sujanānaṃ buddhādisappurisānaṃ guṇo sujanaguṇo, taṃ vidati jānātīti sujanaguṇavidū. Sujana guṇasaddūpapadavidadhātu ñāṇe ū. Buddhādisappurisānaṃ sīlasamādhipaññādiguṇaṃ jānituṃ samattho ca bhaveyyanti attho.

Māmakoti buddhādisajjanānaṃ māmako ca. Mamāyatīti māmako. Mamadhātu mānane peme vā ṇvu. Tassa ako. Buddhādiratanattayañca saddhammañca mānanto ca bhaveyyanti attho. **So**ti so ahaṃ. **Bhaveyya**nti bhavāmīti.

Ayaṃ panettha **saṅkhepayojanā**. So ahaṃ diṭṭhadhamme paccakkhabhūte attabhāve, saddho saddhāya samannāgato ca, dātaṅgupeto dātassa aṅgāya kāraṇabhūtāya dhana sampattiyā upeto samupeto samannāgato ca, dātabba vatthu ca, tappaṭiggāhakapuggalo ca, saddhā cāti tīhi aṅgehi upeto samupeto samannāgato ca vā, paramasiridharo uttamasirīdhārako ca, uttamasiriṃ dhāraṇasamattho ca vā, viratto kāmaguṇesu vigataratto ca, lajjī pāpahirivanto ca, pāpajigucchanalakkhaṇāya lajjāya sampanno ca vā, hirottappasamannāgato ca vā, kalyāṇamitto sundaramitta sampanno ca, abhiratakusalo dānādipuññakusaladhammesu abhiramaṇo ca, pañcasīlādirakkho pañcasīlādīni rakkhituṃ samattho ca, appiccho aniccho ca, rūpādikāmaguṇesu anicchanto ca vā, appakodho dussanalakkhaṇadosato virahito ca, ativujuhadayo atieva ujucittasamannāgato ca, iddhiyā samannāgato ca, appameyyo appameyyehi sīlādiguṇehi sampanno ca, pāsaṃso sīlādiguṇehi buddhādisappurisānaṃ pasaṃsāraho ca, pemavāco atthabyañjanamadhuratāya buddhādisappurisehi pemitabbavācāya sampanno ca, sujanaguṇavidū buddhādisappurisānaṃ sīlādiguṇaṃ vijānako ca, māmako buddhādisajjanānaṃ māmako ca, buddhādiratanattayañca saddhammañca mānanto ca vā, bhaveyyaṃ bhavāmīti.

Aṭṭhavīsatimagāthāvaṇṇanā samattā.

29. Itthaṃ asaṅkhaye nātha, guṇe lakkhaṇadīpite;
Gāthāsu sūcakāsveka, gāthampi sarate budho.

30. Caturāpāyamutto so, sādhakatthadvayassa ca;
Hatūpaddavajālo ca, lābhī hitasukhassa ca.

31. Adhipo naradevānaṃ, catudīpissaropi vā;
Bhaveyya antime dehe, tamaññaṃ setachattakaṃ.

32. Bhāvanāyānamāruyha, samamessati subbato;
Imasmiṃ attabhāvepi, arogo dīghajīviko.

33. Pūjito sabbalokehi, bhāvanābhiratīmano;
Janappiyo manāpo ca, kā kathākhiladhāraṇe.

29. Evaṃ puññenetenatyādi gāthādvayena paṇidhiṃ katvā idāni buddhavandanassa phalānisaṃsaṃ dassento **ittha**ntyādi gāthāpañcakaṃ āha. Taṃ pana mūlācariyehi na vuttaṃ, pacchā pana hitakāmehi paṇḍitehi pakkhittaṃ gāthāpañcakanti daṭṭhabbaṃ. Tā pana gāthāyo pathyāvattagāthāti daṭṭhabbā.

Tāsu pana paṭhamagāthāyaṃ itthaṃ asaṅkhaye lakkhaṇadīpite nāthaguṇe sūcakāsu gāthāsu ekagāthampi yo budho saratetі sambandho. **Ittha**nti iminā sugatantiādinā vuttappakārena. **Asaṅkhaye**ti ettakā buddhaguṇāti gaṇetuṃ asamatthe. Saṅkhiyate saṅkhayā. Saṅkhiyati gaṇiyatīti vā saṅkhayā. Sakhidhātu saṅkhyāyaṃ yapaccayo. Atha vā saṅkhituṃ na sakkontīti asaṅkhayā. Ettakā buddhaguṇā ettakā buddhaguṇāti niravasesato ekabuddhopi anekavassa satasahassakoṭiyāpi gaṇetuṃ asamatthova. Pageva pana aññeti attho. Vuttampi cetaṃ **apadāne** –

‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti ca.

‘‘Sakkā samudde udakaṃ, pametuṃ āḷhakena vā;
Natveva tava sabbaññu, ñāṇaṃ sakkā pametave’’ti ca.

Mahāvaggasaṃyuttaṭṭhakathāyañca ‘‘appamāṇā hi buddhā tesaṃ buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattuṃ asamatthā, pageva itarā pajā’’ti ca. **Lakkhaṇadīpite**ti upalakkhaṇa nayena pakāsitabbe. Ettha ca padhānanayo nidassana nayo ca labbhati. **Nāthaguṇe**ti buddhassa sīlasamādhi paññādiguṇe. Tassa pana padassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva. **Sūcakāsvekagāthampī**ti sūcakāsu ekagāthampīti padacchedo. **Sūcakāsū**ti pakāsakāsu. **Gāthāsū**ti sugatantyādinā vuttāsu chabbīsativandanagāthāsu. Niddhāraṇe cetaṃ bhummavacanaṃ. Kavīhi gāyati kathiyatīti gāthā. Pajjaviseso. Gedhātu sadde tha. Gedhātussa gādeso. Atha vā gaṃ vuccati ñāṇaṃ. Taṃ tiṭṭhati etthāti gāthā. Gaṃsaddūpapadathādhātu gatinivattiyaṃ. Gaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena kavīhi bandhitvā thiyati thapiyatīti vā gāthā, tāsu gāthāsu. **Ekagāthampī**ti ekapajjampi. Ettha ca pisaddo garahattho. Tena anekagāthāya buddhaguṇasaraṇe kā kathāvāti sambhāveti. **Budho**ti yo paṇḍito. So hi atthānatthaṃ budhati jānātītibudhoti vuccati. **Sarate**ti sarati. Chandānurakkhaṇatthañhi parassapadativibhattiyā attanopadatevibhattādeso.

30. **So**ti so budho bhaveyyāti sambandho. **Caturāpāyamutto**ti nirayatiracchānapetaasurakāyasaṅkhātehi catūhi apāyehi vimutto ca. Puññasammatā ayāyebhuyyena apagatoti apāyo. Ayato sukhato apagatoti vā apāyo. Abyayībhāvasamāsoyaṃ. Atha vā tisso sampattiyo ayanti gacchanti pavattanti etenāti ayo, puññaṃ. Ayadhātu gatiyaṃ a. Puññato ayati gacchati pavattatīti vā, puññakārīhi ayitabbo pavattetabboti vā ayo, sukhaṃ. Tato apagatoti apāyo. Caturo apāyo caturāpāyo, tehi mutto vimuttoti caturāpāyamutto. **Sādhakatthadvayassa cā**ti sādhako atthadvayassa cāti padacchedo. **Atthadvayassā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikasaṅkhātassa atthadvayassa. Ettha casaddo aṭṭhānayogo. So pana sādhako tyādīsu padesu yutto. **Sādhako**ti nipphādako ca. So hi sādheti nipphādetīti sādhakoti vuccati.

Hatūpaddavajālo cāti hato upaddavasaṅkhātajālo ca. Hanayittha apanayitthāti hato. Hanadhātu hiṃsāyaṃ ta. Upagantvā davati hiṃsatīti upaddavo, jātibhayādi soḷasaupaddavo. Upapubbadudhātu hiṃsāyaṃ, upaddavā nāma pana soḷasavidhā honti jātibhayaṃ, jarābhayaṃ, byādhibhayaṃ, maraṇabhayaṃ, rājabhayaṃ, corabhayaṃ, aggibhayaṃ, udakabhayaṃ, ūmibhayaṃ, kumbhilabhayaṃ, āvaṭṭabhayaṃ, susukābhayaṃ, attānuvādabhayaṃ, parānuvādabhayaṃ, daṇḍabhayaṃ, duggatibhayañcāti. Jalati hiṃsati macche etenāti jālaṃ, macchajālaṃ. Jālaṃ viyāti jālo, upaddavo. Nitatthena pana jalati hiṃsati satte etenāti jālo. Upaddavo. Jaladhātu hiṃsāyaṃ ṇa. Hato upaddavasaṅkhātajālo yena soti hatūpaddavajālo. Buddhapaṇāmacetanāya pahito upaddavasaṅkhātajālo bhaveyyāti attho. **Lābhī hitasukhassa cā**ti hitassa ca sukhassa ca lābhī ca. Labhanaṃ lābho, taṃ assa atthīti lābhī, hinoti vaḍḍhatīti hitaṃ, atthaṃ. Sukhayatīti sukhaṃ. Yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Atha vā suṭṭhu dukkhaṃ khanatīti sukhaṃ. Supubba khanudhātu avadhāraṇe kvi. Hitañca sukhañca hitasukhaṃ, tassa lābhī bhaveyyāti attho.

31-32. Naradevānaṃ adhipo ca catudīpissaropi vā bhaveyyāti sambandho. **Naradevāna**nti narā ca devā ca naradevā, tesaṃ. Kammatthe cetaṃ chaṭṭhīvacanaṃ. **Adhipo**ti issaro ca. So hi attādhīnaṃ pāti rakkhati dhammena vā adhiabhibhavitvā pāti rakkhatīti adhipoti vuccati. Adhipubbapādhātu rakkhane a, narānaṃ adhipo issaro manussarājā ca devānaṃ adhipo issaro devarājā ca bhaveyyāti attho. **Catudīpissaropi vā**ti ettha pisaddo sambhāvanatthe nipāto. Tena pageva ekadīpissararājabhāvo ca, pade sissararājabhāvo cāti sambhāveti. Vā saddo padapūraṇa mattoyeva. Catudīpissaroti pubbavideho, aparago yāno, jambudīpo, uttarakuru cāti catunnaṃ dīpānaṃ issaro cakkavattirājāpi bhaveyyāti attho. Tattha pubbavidehoti sineruno pure bhavaṃ pubbaṃ, vedena paññāya īhanti vāyamanti etthāti vedeho, vidasaddūpapada īhadhātu vāyāme ṇa. Soyeva videho. Imaṃ dīpamupādāya sineruno pubbadisabhāgattā pubbo ca so videho cāti pubbavideho, pubbadīpo.

Aparagoyānoti sineruno apare pacchime bhavo aparo. Gavena yanti gacchanti etthāti goyāno. Gosaddūpapada yādhātu gamane yu. Sineruno pacchima disabhāgattā aparo ca so goyāno cāti aparagoyāno, pacchimadīpo. Jambudīpoti jāyatīti jambū. Yojanasatubbedho rukkho. Janadhātu janane ū. Nassa mo. Bakārāgamo. Jalamajjhe dippatīti dīpo, dippanti jotanti ettha saddhammāti vā dīpo. Dīpadhātu dittiyaṃ a. Tassa pana dviāpoti padacchedaṃ katvā dvidhā āpo sandati etthāti dīpoti bahubbīhisamāsopi yujjati. Jambuyā lakkhito paññāto vā dīpo jambudīpo, dakkhiṇadīpo. Uttarakurūti sineruno uttare bhavā uttarā. Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena kaṃ sukhaṃ urumahantaṃ etthāti kuru. Bahubbīhisamāsoyaṃ. Kuṃ vuccati pāpaṃ. Taṃ rundhanti etthāti vā kuru. Kupubbarudhidhātu āvaraṇe kvi. Dhātvantassa lopo. Sineruno uttaradisabhāgattā uttaro ca so kuru cāti uttarakuru. Uttaradīpoti catunnaṃ dīpānaṃ issaro catudīpissaro, cakkavattirājā labbhati.

Evaṃ lokiyahitaṃ dassetvā idāni lokuttarahitaṃ dassento āha **antime dehe…pe… subbato**ti antime dehe subbato bhāvanāyānaṃ āruyha aññaṃ taṃ setachattakaṃ dhārento samaṃ essatīti sambandho. Tattha pana atthakkamena vaṇṇayissāma. **Antime**ti carime pacchime vā. Ante pariyosāne bhavo antimo, pacchimasarīro. Tasmiṃ. **Dehe**ti sarīre. Dihati upaciyati vaḍḍhatīti deho, sarīro. Dihadhātu upacaye ṇa. Atha vā dihati upacayati etena puññāpuññanti deho, pacchimabhavabhūte bhabbakulaputtabhūte vā sarīreti attho. **Subbato**ti suṭṭhu paṭipannako hutvā. Suṭṭhu vataṃ paṭipannaṃ assāti subbato. Vakārassabbo. **Bhāvanāyānamāruyhā**ti bhāvanāyānaṃ āruyhāti padacchedo. Vipassanābhāvanāsaṅkhātayānaṃ āruhitvāti attho. Bhāvetabbā vaḍḍhetabbāti bhāvanā. Tebhūmaka saṅkhārārammaṇaṃ. Atha vā tadārammaṇaṃ bhāveti vaḍḍhetīti bhāvanā, vipassanāpaññā. Bhūdhātu sattāyaṃ vaḍḍhane vā yu. Sā ca samathavipassanā bhāvanāvasena duvidhā hoti. Tattha idha pana aññaṃ setachattakanti saddantarasanniṭṭhānena vipassanābhāvanā adhippetā. Yanti pāpuṇanti etena nibbānanti yānaṃ, aniccādivipassanāñāṇaṃ. Yādhātu gatiyaṃ yu. Bhāvanāsaṅkhātaṃ yānaṃ bhāvanāyānaṃ, bhāvanā ca sā yānañcāti vā bhāvanāyānaṃ.

Āruyhāti ārohitvā. Pakatiyānasadisaṃ anicca dukkhaanattayānaṃ āruhitvāti attho. Aniccādilakkhaṇena hi vinā maggaphalanibbānaṃ patto nāma natthi. Tasmā bhāvanāyānamāruyhāti vuttaṃ. **Añña**nti arahattaphalaṃ. Tañhi paṭhamamaggena ādiṭṭhamariyādaṃ anatikkamitvā catusaccadhammaṃ avabujjhatīti aññanti vuccati. Āpubbañādhātu avabodhane kvi. Āsaddo mariyādattho. **Setachattaka**nti odātātapattaṃ. Seviyatīti setaṃ, dhavalaṃ. Sidhātu sevāyaṃ ta. Kilesatapaṃ chādetīti chattaṃ. Chadadhātu saṃvaraṇe ta. Taṃyeva chattakaṃ. Setañca taṃ chattakañcāti setachattakaṃ. Arahattaphalaātapattaṃ labbhati. Aññaṃ arahattaphalasaṅkhātaṃ setachattakaṃ dhārento hutvāti sambandho. **Sama**nti nibbānaṃ. Tañhi sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ samati vūpasamati nirujjhati etthāti samanti vuccati. **Essatī**ti pāpuṇissatīti.

Idāni diṭṭhadhammikatthaṃ dassento **imasmiṃ attabhāvepī**tiādimāha. Tattha imasmiṃ attabhāvepi arogo ca dīghāyuko ca sabbalokehi pūjito ca bhāvanābhi ratimano ca janappiyo ca manāpo ca bhaveyyāti yojanā. **Attabhāvepī**ti ettha pisaddo sampiṇḍanattho. Tena samparāyikatthaṃ sampiṇḍeti. Attāti bhavati etena abhidhānaṃ buddhi cāti attabhāvo. Khandhapañcakassetamadhivacanaṃ. **Arogo**ti sabbabyādhiviraho ca. So hi natthi rogo assāti arogoti vuccati. **Dīghajīviko**ti dīghāyuko ca. So hi dīghā jīvi āyu assāti dīghajīvikoti vuccati.

33. **Sabbalokehī**ti sabbadevamanussehi. **Pūjito**ti pūjitabbo ca. **Bhāvanābhiratimano**ti samathavipassanā saṅkhātāya bhāvanāya abhiramaṇacitto ca. **Janappiyo**ti sabbajanehi piyāyitabbo ca. **Manāpo**ti sabbasattānaṃ cittavaḍḍhanako ca bhaveyyāti sambandho.

Evaṃ chabbīsatiyā vandanagāthāsu ekagāthāmattampi buddhaguṇānussaraṇe phalānisaṃsaṃ dassetvā idāni sabbagāthāyo vacasā dhāretvā buddhavandane anekāni phalānisaṃsāni dassetuṃ **kā kathākhiladhāraṇe**ti āha. Tattha **kā kathākhiladhāraṇe**ti kā kathā akhiladhāraṇeti padacchedo. Sabbabuddhavandanagāthāya vacasā dhāraṇe kiṃ vattabbā yevāti attho.

Ettha ca akhilasaddo sabbavācako anipphannapāṭipadiko. Atha vā khiyanaṃ khilaṃ. Khidhātu khaye lapaccayo. Khayaṃ lāti gaṇhātīti vā khilaṃ, appakaṃ. Khayasaddūpapadalādhātu gahaṇe a. Na khilaṃ akhilaṃ, sabbagāthāyo. Dhāriyate dhāraṇaṃ, akhilāya sabbāya gāthāya dhāraṇaṃ akhiladhāraṇaṃ, tasmiṃ. Chabbīsatiyā buddhavandanagāthāsu ekaṃ gāthaṃ vacasā dhārayitvā buddhavandane yathāvuttaphalānisaṃsāni labbhanti, pageva pana sabbabuddhavandanagāthāyo vacasā dhārayitvā dine dine buddhavandaneti atthoti. Iminā pana gāthāpañcakena yathāvutta phalānisaṃsaṃ ñatvā saddahako sammādiṭṭhiko kulaputto sabbabuddhavandanagāthāyo vacasā dhārayitvā rattindivaṃ pubbaṇhakāle ca sāyanhakāle ca rattiyā paṭhamayāme ca pacchimayāme ca satataṃ samitaṃ nirantaraṃ buddhaṃ vandeyyāti uyyojanaṃ dassetīti.

Pañcakagāthāvaṇṇanā samattā.

Iti porāṇācariyehi vanditassa namakkārassa saddatthanayehi chandālaṅkāranayehi ca saṇhasukhumasududdasa gambhīrassa buddhassa duppaṭividhaguṇaparidīpakassa sappurisānaṃ cittapasannajanakassa sāṭṭhakathe piṭakattaye asaṃhira visāradañāṇacārinā sāsanasodhakena bhaddantareva tattheravarena racitā buddhaguṇappadīpikanāmikā vaṇṇanā.

Nigamana

Idaṃ pana puraṃ nimmitena sirīpavaravijayānantayasapaṇḍita tribhavanādityādhipatimahādhammarājādhirājāti lañchitanāmikena piṭakattayapāḷiṃ silārūḷhaṃ kārayitvā pañcama saṅgītikaraṇena timahādhammarājena ratanāpuñjanti sammate rājadhānībhūte nānākulasaṃkiṇṇe puññadhaññavantānaṃ sādhūnañca sīlasamādhipaññavantānaṃ bhikkhūnañca nivāsabhūte buddhadhammasaṅgharatanākare candimasūriyā viya buddhasāsanujjotane **mantale** nagare iti parikittite mahārāme dese vasantena upāsaka guṇasampannena nāmikena upāsakena ca tassupaṭṭhākāya nāmikāya upāsikāya ca samakusalacchandaṃ katvā nibbānassa sacchikaraṇatthāya kārite manorame suvaṇṇena limpitattā suvaṇṇavatī nāmike dvibhummike mahiṭṭhakavihāre aṭṭhahi disāhi āgatānaṃ sutesanabhikkhūnaṃ sāṭṭhakathaṃ piṭakattayaṃ dine dine satataṃ nirantaraṃ vācentena adhivasantena sāṭṭhakathe piṭakattaye asaṃhiravisāradañāṇacārinā mantale pure pariyattisāsanahitadhammācariyagaṇassa jeṭṭhukkaṭṭhabhūtena revatābhipaṇḍitadhajasāsanavaṃsamahādhammarājagurūti ca **agga mahāpaṇḍitā**ti ca laddhalañchitena mūladvādasasāsana karamahāgaṇassa jeṭṭhamahānāyakabhūtena **sāsanāpruñño** ācariyoti vissutena sāsanasodhaka mahānāyakattheravarena porāṇehi tattha tattha pāḷiyaṃ bhagavatā vuttehi buddhaguṇappakāsakehi buddhaguṇapadehi thomitvā vanditassa atthabyañjanena chandālaṅkāranayena ca pathavīsandhārakassa udakakkhandhassa viya gambhīrassa pabbatena paṭicchādetvā ṭhapitassa vatthussa viya atiduddasassa satadhā bhinnassa vālassa aggakoṭiyā viya atisaṇha sukhumassa puthujjanañāṇena buddhassa duppaṭividhaguṇaparidīpakassa namakkārassa līnatthappakāsanā buddhaguṇappadīpikanāmikā saṃvaṇṇanā tāsu tāsu aṭṭhakathāṭīkāsu āgataṃ saṃvaṇṇanānayaṃ nissāya paññāpāṭavatthāya sāsanavuddhiyā ca katā.

Ettāvatā ca –

Sampatte cakkavasse sā, dvisahasse catūsate;
Navādhikāsitīyā ca, sakkarāje ca sampatte.

Sattatisatasahassa, vasse phussamāsasseva;
Kālapakkhasattame ca, buddhadine suniṭṭhitā; Sāmañña.

Esā ca saṅkharontena, yaṃ puññaṃ pasutaṃ mayā;
Aññampi tena puññena, patvā sambodhimuttamaṃ.

Saṃsārato bahū satte, tārayitvā taṇhakkhayaṃ;
Nibbānaṃ sacchikāreyyaṃ, maggañāṇuttarena ca.

Sadā rakkhantu rājāno, dhammeneva pajaṃ imaṃ;
Sabbe sattā sukhī hontu, jotentu jinasāsanaṃ.

Mrammaraṭṭhe manussā ca, sabbadā nirupaddavā;
Niccaṃ kalyāṇasaṅkappā, pappontu amataṃ padanti.

Buddhaguṇappadīpikanāmikā

Namakkāraṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Nettippakaraṇapāḷi

1. Saṅgahavāro

Yaṃ loko pūjayate, salokapālo sadā namassati ca;
Tasseta sāsanavaraṃ, vidūhi ñeyyaṃ naravarassa.

Dvādasa padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho ca;
Taṃ viññeyyaṃ ubhayaṃ, ko attho byañjanaṃ katamaṃ.

Soḷasahārā netti [nettī (ka.)], pañcanayā sāsanassa pariyeṭṭhi;
Aṭṭhārasamūlapadā, mahakaccānena [mahākaccānena (sī.)] niddiṭṭhā.

Hārā byañjanavicayo, suttassa nayā tayo ca suttattho;
Ubhayaṃ pariggahītaṃ, vuccati suttaṃ yathāsuttaṃ.

Yā ceva desanā yañca, desitaṃ ubhayameva viññeyyaṃ;
Tatrāyamānupubbī, navavidhasuttantapariyeṭṭhīti.

Saṅgahavāro.

2. Uddesavāro

1. Tattha katame soḷasa hārā? Desanā vicayo yutti padaṭṭhāno lakkhaṇo catubyūho āvaṭṭo vibhatti parivattano vevacano paññatti otaraṇo sodhano adhiṭṭhāno parikkhāro samāropano iti.

Tassānugīti

Desanā vicayo yutti, padaṭṭhāno ca lakkhaṇo;
Catubyūho ca āvaṭṭo, vibhatti parivattano.

Vevacano ca paññatti, otaraṇo ca sodhano;
Adhiṭṭhāno parikkhāro, samāropano soḷaso [soḷasa (sī.)].

Ete soḷasa hārā, pakittitā atthato asaṃkiṇṇā;
Etesañceva bhavati, vitthāratayā nayavibhattīti.

2. Tattha katame pañca nayā? Nandiyāvaṭṭo tipukkhalo sīhavikkīḷito disālocano aṅkuso iti.

Tassānugīti

Paṭhamo nandiyāvaṭṭo, dutiyo ca tipukkhalo;
Sīhavikkīḷito nāma, tatiyo nayalañjako [nayalañchako (sī.)].

Disālocanamāhaṃsu, catutthaṃ nayamuttamaṃ;
Pañcamo aṅkuso nāma, sabbe pañca nayā gatāti.

3. Tattha katamāni aṭṭhārasa mūlapadāni? Nava padāni kusalāni nava padāni akusalāni. Tattha katamāni nava padāni akusalāni, taṇhā avijjā lobho doso moho subhasaññā sukhasaññā niccasaññā attasaññāti, imāni nava padāni akusalāni, yattha sabbo akusalapakkho saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchati.

Tattha katamāni nava padāni kusalāni? Samatho vipassanā alobho adoso amoho asubhasaññā dukkhasaññā aniccasaññā anattasaññāti, imāni nava padāni kusalāni, yattha sabbo kusalapakkho saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchati.

Tatridaṃ uddānaṃ

Taṇhā ca avijjāpi ca, lobho doso tatheva moho ca;
Caturo ca vipallāsā, kilesabhūmī nava padāni.

Samatho ca vipassanā ca, kusalāni ca yāni tīṇi mūlāni;
Caturo satipaṭṭhānā, indriyabhūmī nava padāni.

Navahi ca padehi kusalā, navahi ca yujjanti akusalapakkhā;
Ete kho mūlapadā, bhavanti aṭṭhārasa padānīti.

Uddesavāro.

3. Niddesavāro

4. Tattha saṅkhepato netti kittitā.

Hārasaṅkhepo

1. Assādādīnavatā, nissaraṇampi ca phalaṃ upāyo ca;
Āṇattī ca bhagavato, yogīnaṃ **desanāhāro**.

2. Yaṃ pucchitañca vissajjitañca, suttassa yā ca anugīti;
Suttassa yo pavicayo, hāro **vicayo**ti niddiṭṭho.

3. Sabbesaṃ hārānaṃ, yā bhūmī yo ca gocaro tesaṃ;
Yuttāyuttaparikkhā, hāro **yuttī**ti niddiṭṭho.

4. Dhammaṃ deseti jino, tassa ca dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ;
Iti yāva sabbadhammā, eso hāro **padaṭṭhāno**.

5. Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;
Vuttā bhavanti sabbe, so hāro **lakkhaṇo** nāma.

6. Neruttamadhippāyo, byañjanamatha desanānidānañca;
Pubbāparānusandhī, eso hāro **catubyūho**.

7. Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ;
Āvaṭṭati paṭipakkhe, **āvaṭṭo** nāma so hāro.

8. Dhammañca padaṭṭhānaṃ, bhūmiñca vibhajjate ayaṃ hāro;
Sādhāraṇe asādhāraṇe ca neyyo **vibhattī**ti.

9. Kusalākusale dhamme, niddiṭṭhe bhāvite pahīne ca;
Parivattati paṭipakkhe, hāro **parivattano** nāma.

10. Vevacanāni bahūni tu, sutte vuttāni ekadhammassa;
Yo jānāti suttavidū, **vevacano** nāma so hāro.

11. Ekaṃ bhagavā dhammaṃ, paññattīhi vividhāhi deseti;
So ākāro ñeyyo, **paññattī** nāma hāroti.

12. Yo ca paṭiccuppādo, indriyakhandhā ca dhātu āyatanā;
Etehi otarati yo, **otaraṇo** nāma so hāro.

13. Vissajjitamhi pañhe, gāthāyaṃ pucchitāyamārabbha;
Suddhāsuddhaparikkhā, hāro so **sodhano** nāma.

14. Ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā;
Tena vikappayitabbā, eso hāro **adhiṭṭhāno**.

15. Ye dhammā yaṃ dhammaṃ, janayantippaccayā paramparato;
Hetumavakaḍḍhayitvā, eso hāro **parikkhāro**.

16. Ye dhammā yaṃ mūlā, ye cekatthā pakāsitā muninā;
Te samaropayitabbā, esa **samāropano** hāro.

Nayasaṅkhepo

17. Taṇhañca avijjampi ca, samathena vipassanā yo neti;
Saccehi yojayitvā, ayaṃ nayo **nandiyāvaṭṭo**.

18. Yo akusale samūlehi, neti kusale ca kusalamūlehi;
Bhūtaṃ tathaṃ avitathaṃ, **tipukkhalaṃ** taṃ nayaṃ āhu.

19. Yo neti vipallāsehi, kilese indriyehi saddhamme;
Etaṃ nayaṃ nayavidū, **sīhavikkīḷitaṃ** āhu.

20. Veyyākaraṇesu hi ye, kusalākusalā tahiṃ tahiṃ vuttā;
Manasā volokayate, taṃ khu **disālocanaṃ** āhu.

21. Oloketvā disalocanena, ukkhipiya yaṃ samāneti;
Sabbe kusalākusale, ayaṃ nayo **aṅkuso** nāma.

22. Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disalocanato [disalocanena (ka.)] disā viloketvā;
Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise suttaṃ.

Dvādasapada

23. Akkharaṃ padaṃ byañjanaṃ, nirutti tatheva niddeso;
Ākārachaṭṭhavacanaṃ, ettāva byañjanaṃ sabbaṃ.

24. Saṅkāsanā pakāsanā, vivaraṇā vibhajanuttānīkammapaññatti;
Etehi chahi padehi, attho kammañca niddiṭṭhaṃ.

25. Tīṇi ca nayā anūnā, atthassa ca chappadāni gaṇitāni;
Navahi padehi bhagavato, vacanassattho samāyutto.

26. Atthassa navappadāni, byañjanapariyeṭṭhiyā catubbīsa;
Ubhayaṃ saṅkalayitvā [saṅkhepayato (ka.)], tettiṃsā ettikā nettīti.

Niddesavāro.

4. Paṭiniddesavāro

1. Desanāhāravibhaṅgo

5. Tattha katamo desanāhāro? ‘‘Assādādīnavatā’’ti gāthā ayaṃ desanāhāro. Kiṃ desayati? Assādaṃ ādīnavaṃ nissaraṇaṃ phalaṃ upāyaṃ āṇattiṃ. Dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmīti.

Tattha katamo assādo?

‘‘Kāmaṃ [kāmamādikā imā cha gāthā su. ni. 772 passitabbā] kāmayamānassa, tassa cetaṃ samijjhati;
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī’’ti.

Ayaṃ assādo.

Tattha katamo ādīnavo?

‘‘Tassa ce kāmayānassa, chandajātassa jantuno;
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī’’ti.

Ayaṃ ādīnavo.

Tattha katamaṃ nissaraṇaṃ?

‘‘Yo kāme parivajjeti, sappasseva padā siro;
Somaṃ visattikaṃ loke, sato samativattatī’’ti.

Idaṃ nissaraṇaṃ.

Tattha katamo assādo?

‘‘Khettaṃ vatthuṃ hiraññaṃ vā, gavāssaṃ dāsaporisaṃ;
Thiyo bandhū puthū kāme, yo naro anugijjhatī’’ti.

Ayaṃ assādo.

Tattha katamo ādīnavo?

‘‘Abalā naṃ balīyanti, maddante naṃ parissayā;
Tato naṃ dukkhamanveti, nāvaṃ bhinnamivodaka’’nti.

Ayaṃ ādīnavo.

Tattha katamaṃ nissaraṇaṃ?

‘‘Tasmā jantu sadā sato, kāmāni parivajjaye;
Te pahāya tare oghaṃ, nāvaṃ sitvāva pāragū’’ti.

Idaṃ nissaraṇaṃ.

Tattha katamaṃ phalaṃ?

‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle;
Esānisaṃso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī’’ti.

Idaṃ phalaṃ.

Tattha katamo upāyo?

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā’’ti…pe…
‘‘Sabbe saṅkhārā [passa dha. pa. 277] dukkhā’’ti…pe…
‘‘Sabbe dhammā anattā’’ti, yadā paññāya passati;
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā’’ti.

Ayaṃ upāyo.

Tattha katamā āṇatti?

‘‘Cakkhumā [passa udā. 43] visamānīva, vijjamāne parakkame;
Paṇḍito jīvalokasmiṃ, pāpāni parivajjaye’’ti.

Ayaṃ āṇatti.

‘‘‘Suññato lokaṃ avekkhassu,
Mogharājā’ti āṇatti, ‘sadā sato’ti upāyo;
‘Attānudiṭṭhiṃ ūhacca [uhacca (ka.) passa su. ni. 1125], evaṃ maccutaro siyā’’’.

Idaṃ phalaṃ.

6. Tattha bhagavā ugghaṭitaññussa puggalassa nissaraṇaṃ desayati, vipañcitaññussa puggalassa ādīnavañca nissaraṇañca desayati, neyyassa puggalassa assādañca ādīnavañca nissaraṇañca desayati.

Tattha catasso paṭipadā, cattāro puggalā. Taṇhācarito mando satindriyena dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti satipaṭṭhānehi nissayehi. Taṇhācarito udatto [udattho (sī.) u + ā + dā + ta] samādhindriyena dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti jhānehi nissayehi. Diṭṭhicarito mando vīriyindriyena sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti sammappadhānehi nissayehi. Diṭṭhicarito udatto paññindriyena sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti saccehi nissayehi.

Ubho taṇhācaritā samathapubbaṅgamāya vipassanā niyyanti rāgavirāgāya cetovimuttiyā. Ubho diṭṭhicaritā vipassanāpubbaṅgame samathena niyyanti avijjāvirāgāya paññāvimuttiyā.

Tattha ye samathapubbaṅgamāhi paṭipadāhi niyyanti, te nandiyāvaṭṭena nayena hātabbā, ye vipassanāpubbaṅgamāhi paṭipadāhi niyyanti, te sīhavikkīḷitena nayena hātabbā.

7. Svāyaṃ hāro kattha sambhavati, yassa satthā vā dhammaṃ desayati aññataro vā garuṭṭhānīyo sabrahmacārī, so taṃ dhammaṃ sutvā saddhaṃ paṭilabhati. Tattha yā vīmaṃsā ussāhanā tulanā upaparikkhā, ayaṃ sutamayī paññā. Tathā sutena nissayena yā vīmaṃsā tulanā upaparikkhā manasānupekkhaṇā, ayaṃ cintāmayī paññā. Imāhi dvīhi paññāhi manasikārasampayuttassa yaṃ ñāṇaṃ uppajjati dassanabhūmiyaṃ vā bhāvanābhūmiyaṃ vā, ayaṃ bhāvanāmayī paññā.

8. Paratoghosā sutamayī paññā. Paccattasamuṭṭhitā yoniso manasikārā cintāmayī paññā. Yaṃ parato ca ghosena paccattasamuṭṭhitena ca yonisomanasikārena ñāṇaṃ uppajjati, ayaṃ bhāvanāmayī paññā. Yassa imā dve paññā atthi sutamayī cintāmayī ca, ayaṃ ugghaṭitaññū. Yassa sutamayī paññā atthi, cintāmayī natthi, ayaṃ vipañcitaññū [vipaccitaññū (sī.)]. Yassa neva sutamayī paññā atthi na cintāmayī, ayaṃ neyyo.

9. Sāyaṃ dhammadesanā kiṃ desayati? Cattāri saccāni dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ. Ādīnavo ca phalañca dukkhaṃ, assādo samudayo, nissaraṇaṃ nirodho, upāyo āṇatti ca maggo. Imāni cattāri saccāni. Idaṃ dhammacakkaṃ.

Yathāha bhagavā – ‘‘idaṃ dukkha’’nti me, bhikkhave, bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ, sabbaṃ dhammacakkaṃ.

Tattha aparimāṇā padā, aparimāṇā akkharā, aparimāṇā byañjanā, aparimāṇā ākārā neruttā niddesā. Etasseva atthassa saṅkāsanā pakāsanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ [uttānikammaṃ (ka.)] paññatti, itipidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Ayaṃ dukkhasamudayo’’ti me, bhikkhave, bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti me, bhikkhave…pe… ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti me, bhikkhave, bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ.

Tattha aparimāṇā padā, aparimāṇā akkharā, aparimāṇā byañjanā, aparimāṇā ākārā neruttā niddesā. Etasseva atthassa saṅkāsanā pakāsanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ paññatti itipidaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ.

Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānīkaroti [uttāniṃ karoti (ka.)], niddesehi paññapeti. Tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti [ugghāṭeti (sī.)], byañjanehi ca ākārehi ca vipañcayati, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti. Tattha ugghaṭanā [ugghāṭanā (sī.)] ādi, vipañcanā majjhe, vitthāraṇā pariyosānaṃ. Soyaṃ dhammavinayo ugghaṭīyanto ugghaṭitaññūpuggalaṃ vineti, tena naṃ āhu ‘‘ādikalyāṇo’’ti. Vipañcīyanto vipañcitaññūpuggalaṃ vineti, tena naṃ āhu ‘‘majjhekalyāṇo’’ti. Vitthārīyanto neyyaṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu ‘‘pariyosānakalyāṇo’’ti.

10. Tattha chappadāni attho saṅkāsanā pakāsanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ paññatti, imāni chappadāni attho. Chappadāni byañjanaṃ akkharaṃ padaṃ byañjanaṃ ākāro nirutti niddeso, imāni chappadāni byañjanaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjana’’nti.

Kevalanti lokuttaraṃ, na missaṃ lokiyehi dhammehi. **Paripuṇṇa**nti paripūraṃ anūnaṃ anatirekaṃ. **Parisuddha**nti nimmalaṃ sabbamalāpagataṃ pariyodātaṃ upaṭṭhitaṃ sabbavisesānaṃ, idaṃ vuccati tathāgatapadaṃitipi tathāgatanisevitaṃitipi tathāgatārañjitaṃitipi, atocetaṃ brahmacariyaṃ paññāyati. Tenāha bhagavā ‘‘kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmī’’ti.

Kesaṃ ayaṃ dhammadesanā, yogīnaṃ. Tenāha āyasmā mahākaccāyano –

‘‘Assādādīnavatā, nissaraṇampi ca phalaṃ upāyo ca;
Āṇattī ca bhagavato, yogīnaṃ desanāhāro’’ti.

Niyutto desanāhāro.

2. Vicayahāravibhaṅgo

11. Tattha katamo vicayo hāro? ‘‘Yaṃ pucchitañca vissajjitañcā’’ti gāthā, ayaṃ vicayo hāro.

Kiṃ vicinati? Padaṃ vicinati, pañhaṃ vicinati, visajjanaṃ [vissajjanaṃ (sī. ka.)] vicinati, pubbāparaṃ vicinati, assādaṃ vicinati, ādīnavaṃ vicinati, nissaraṇaṃ vicinati, phalaṃ vicinati, upāyaṃ vicinati, āṇattiṃ vicinati, anugītiṃ vicinati, sabbe nava suttante vicinati. Yathā kiṃ bhave, yathā āyasmā ajito pārāyane bhagavantaṃ pañhaṃ pucchati –

‘‘Kenassu [passa su. ni. 1038] nivuto loko, [iccāyasmā ajito,]
Kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃ su tassa mahabbhaya’’nti.

Imāni cattāri padāni pucchitāni, so eko pañho. Kasmā? Ekavatthu pariggahā, evañhi āha ‘‘kenassu nivuto loko’’ti lokādhiṭṭhānaṃ pucchati, ‘‘kenassu nappakāsatī’’ti lokassa appakāsanaṃ pucchati, ‘‘kissābhilepanaṃ brūsī’’ti lokassa abhilepanaṃ pucchati, ‘‘kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti tasseva lokassa mahābhayaṃ pucchati. Loko tividho kilesaloko bhavaloko indriyaloko.

Tattha visajjanā –

‘‘Avijjāya nivuto loko, [ajitāti bhagavā,]
Vivicchā [vevicchā (su. ni. 1039)] pamādā nappakāsati;
Jappābhilepanaṃ brūmi, dukkhamassa mahabbhaya’’nti.

Imāni cattāri padāni imehi catūhi padehi visajjitāni paṭhamaṃ paṭhamena, dutiyaṃ dutiyena, tatiyaṃ tatiyena, catutthaṃ catutthena.

‘‘Kenassu nivuto loko’’ti pañhe ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti visajjanā. Nīvaraṇehi nivuto loko, avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā. Yathāha bhagavā ‘‘sabbasattānaṃ, bhikkhave, sabbapāṇānaṃ sabbabhūtānaṃ pariyāyato ekameva nīvaraṇaṃ vadāmi yadidaṃ avijjā, avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā. Sabbasova, bhikkhave, avijjāya nirodhā cāgā paṭinissaggā natthi sattānaṃ nīvaraṇanti vadāmī’’ti. Tena ca paṭhamassa padassa visajjanā yuttā.

‘‘Kenassu nappakāsatī’’ti pañhe ‘‘vivicchā pamādā nappakāsatī’’ti visajjanā. Yo puggalo nīvaraṇehi nivuto, so vivicchati. Vivicchā nāma vuccati vicikicchā. So vicikicchanto nābhisaddahati, na abhisaddahanto vīriyaṃ nārabhati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya. So idhappamādamanuyutto viharati pamatto, sukke dhamme na uppādiyati, tassa te anuppādiyamānā nappakāsanti, yathāha bhagavā –

‘‘Dūre santo pakāsanti [pakāsenti dha. pa. 304], himavantova pabbato;
Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā [ratti khittā (sī.), passa dha. pa. 304] yathā sarā;
Te guṇehi pakāsanti, kittiyā ca yasena cā’’ti.

Tena ca dutiyassa padassa visajjanā yuttā.

‘‘Kissābhilepanaṃ brūsī’’ti pañhe ‘‘jappābhilepanaṃ brūmī’’ti visajjanā. Jappā nāma vuccati taṇhā. Sā kathaṃ abhilimpati? Yathāha bhagavā –

‘‘Ratto atthaṃ na jānāti, ratto dhammaṃ na passati;
Andhantamaṃ [andhatamaṃ (ka.)] tadā hoti, yaṃ rāgo sahate nara’’nti.

Sāyaṃ taṇhā āsattibahulassa puggalassa ‘‘evaṃ abhijappā’’ti karitvā tattha loko abhilitto nāma bhavati, tena ca tatiyassa padassa visajjanā yuttā.

‘‘Kiṃ su tassa mahabbhaya’’nti pañhe ‘‘dukkhamassa mahabbhaya’’nti visajjanā. Duvidhaṃ dukkhaṃ – kāyikañca cetasikañca. Yaṃ kāyikaṃ idaṃ dukkhaṃ, yaṃ cetasikaṃ idaṃ domanassaṃ. Sabbe sattā hi dukkhassa ubbijjanti, natthi bhayaṃ dukkhena samasamaṃ, kuto vā pana tassa uttaritaraṃ? Tisso dukkhatā – dukkhadukkhatā saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatā. Tattha loko odhaso kadāci karahaci dukkhadukkhatāya muccati. Tathā vipariṇāmadukkhatāya. Taṃ kissa hetu? Honti loke appābādhāpi dīghāyukāpi. Saṅkhāradukkhatāya pana loko anupādisesāya nibbānadhātuyā muccati, tasmā saṅkhāradukkhatā dukkhaṃ lokassāti katvā dukkhamassa mahabbhayanti. Tena ca catutthassa padassa visajjanā yuttā. Tenāha bhagavā ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti.

Savanti sabbadhi sotā, [iccāyasmā ajito,]
Sotānaṃ kiṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, kena sotā pidhīyare [pithīyare (sī.), pidhiyyare (ka.), passa su. ni. 1040].

Imāni cattāri padāni pucchitāni. Te dve pañhā. Kasmā? Imehi batvādhivacanena pucchitā. Evaṃ samāpannassa lokassa evaṃ saṃkiliṭṭhassa kiṃ lokassa vodānaṃ vuṭṭhānamiti, evañhi āha.

Savanti sabbadhi sotāti. Asamāhitassa savanti abhijjhābyāpādappamādabahulassa. Tattha yā abhijjhā ayaṃ lobho akusalamūlaṃ, yo byāpādo ayaṃ doso akusalamūlaṃ, yo pamādo ayaṃ moho akusalamūlaṃ. Tassevaṃ asamāhitassa chasu āyatanesu taṇhā savanti rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhā, yathāha bhagavā –

‘‘Savatī’’ti ca kho, bhikkhave, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ. Cakkhu savati manāpikesu rūpesu, amanāpikesu [amanāpiyesu (ka.)] paṭihaññatīti. Sotaṃ…pe… ghānaṃ… jivhā… kāyo… mano savati manāpikesu dhammesu amanāpikesu paṭihaññatīti. Iti sabbā ca savati, sabbathā ca savati. Tenāha ‘‘savanti sabbadhi sotā’’ti.

‘‘Sotānaṃ kiṃ nivāraṇa’’nti pariyuṭṭhānavighātaṃ pucchati, idaṃ vodānaṃ. ‘‘Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, kena sotā pidhīyare’’ti anusayasamugghātaṃ pucchati, idaṃ vuṭṭhānaṃ.

Tattha visajjanā –

‘‘Yāni sotāni lokasmiṃ, [ajitāti bhagavā,]

Sati tesaṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare''ti.

Kāyagatāya satiyā bhāvitāya bahulīkatāya cakkhu nāviñchati manāpikesu rūpesu, amanāpikesu na paṭihaññati, sotaṃ…pe… ghānaṃ… jivhā… kāyo… mano nāviñchati manāpikesu dhammesu, amanāpikesu na paṭihaññati. Kena kāraṇena? Saṃvutanivāritattā indriyānaṃ. Kena te saṃvutanivāritā? Satiārakkhena. Tenāha bhagavā – ''sati tesaṃ nivāraṇa''nti.

Paññāya anusayā pahīyanti, anusayesu pahīnesu pariyuṭṭhānā pahīyanti. Kissa [tassa (sī.)], anusayassa pahīnattā? Taṃ yathā khandhavantassa rukkhassa anavasesamūluddharaṇe kate pupphaphalapallavaṅkurasantati samucchinnā bhavati. Evaṃ anusayesu pahīnesu pariyuṭṭhānasantati samucchinnā bhavati pidahitā paṭicchannā. Kena? Paññāya. Tenāha bhagavā ''paññāyete pidhīyare''ti.

''Paññā ceva sati ca, [iccāyasmā ajito,]
Nāmarūpañca mārisa;
Etaṃ me puṭṭho pabrūhi, katthetaṃ uparujjhatī''ti.

''Yametaṃ pañhaṃ apucchi [maṃ pucchi (ka.), passa su. ni. 1043], ajita taṃ vadāmi te;
Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Viññāṇassa nirodhena, etthetaṃ uparujjhatī''ti.

Ayaṃ pañhe [pañho (sī. ka.) nettivibhāvanī passitabbā] anusandhiṃ pucchati. Anusandhiṃ pucchanto kiṃ pucchati? Anupādisesaṃ nibbānadhātuṃ. Tīṇi ca saccāni saṅkhatāni nirodhadhammāni dukkhaṃ samudayo maggo, nirodho asaṅkhato. Tattha samudayo dvīsu bhūmīsu pahīyati dassanabhūmiyā ca bhāvanābhūmiyā ca. Dassanena tīṇi saṃyojanāni pahīyanti sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso, bhāvanāya satta saṃyojanāni pahīyanti kāmacchando byāpādo rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjāvasesā [avijjā ca niravasesā (sī. ka.)]. Tedhātuke imāni dasa saṃyojanāni pañcorambhāgiyāni pañcuddhambhāgiyāni.

12. Tattha tīṇi saṃyojanāni sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso anaññātaññassāmītindriyaṃ adhiṭṭhāya nirujjhanti. Satta saṃyojanāni kāmacchando byāpādo rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjāvasesā aññindriyaṃ adhiṭṭhāya nirujjhanti. Yaṃ pana evaṃ jānāti ''khīṇā me jātī''ti, idaṃ khaye ñāṇaṃ. ''Nāparaṃ itthattāyā''ti pajānāti, idaṃ anuppāde ñāṇaṃ. Imāni dve ñāṇāni aññātāvindriyaṃ. Tattha yañca anaññātaññassāmītindriyaṃ yañca aññindriyaṃ, imāni aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇantassa nirujjhanti, tattha yañca khaye ñāṇaṃ yañca anuppāde ñāṇaṃ, imāni dve ñāṇāni ekapaññā.

Api ca ārammaṇasaṅketena dve nāmāni labbhanti, ''khīṇā me jātī''ti pajānantassa khaye ñāṇanti nāmaṃ labhati, ''nāparaṃ itthattāyā''ti pajānantassa anuppāde ñāṇanti nāmaṃ labhati. Sā pajānanaṭṭhena paññā, yathādiṭṭhaṃ apilāpanaṭṭhena sati.

13. Tattha ye pañcupādānakkhandhā, idaṃ nāmarūpaṃ. Tattha ye phassapañcamakā dhammā, idaṃ nāmaṃ. Yāni pañcindriyāni rūpāni, idaṃ rūpaṃ. Tadubhayaṃ nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttaṃ tassa nirodhaṃ bhagavantaṃ pucchanto āyasmā ajito pārāyane evamāha –

''Paññā ceva sati ca, nāmarūpañca mārisa;
Etaṃ me puṭṭho pabrūhi, katthetaṃ uparujjhatī''ti.

Tattha sati ca paññā ca cattāri indriyāni, sati dve indriyāni satindriyañca samādhindriyañca, paññā dve indriyāni paññindriyañca vīriyindriyañca. Yā imesu catūsu indriyesu saddahanā okappanā, idaṃ saddhindriyaṃ. Tattha yā saddhādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ chandasamādhi. Samāhite citte kilesānaṃ vikkhambhanatāya paṭisaṅkhānabalena vā bhāvanābalena vā, idaṃ pahānaṃ. Tattha ye assāsapassāsā vitakkavicārā saññāvedayitā sarasaṅkappā, ime saṅkhārā. Iti purimako ca chandasamādhi, kilesavikkhambhanatāya ca pahānaṃ ime ca saṅkhārā, tadubhayaṃ chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Tattha yā vīriyādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ vīriyasamādhi…pe… tattha yā cittādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ cittasamādhi…pe… tattha yā vīmaṃsādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ vīmaṃsāsamādhi. Samāhite citte kilesānaṃ vikkhambhanatāya paṭisaṅkhānabalena vā bhāvanābalena vā, idaṃ pahānaṃ. Tattha ye assāsapassāsā vitakkavicārā saññāvedayitā sarasaṅkappā, ime saṅkhārā. Iti purimako ca vīmaṃsāsamādhi, kilesavikkhambhanatāya ca pahānaṃ ime ca saṅkhārā, tadubhayaṃ vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ.

14. Sabbo samādhi ñāṇamūlako ñāṇapubbaṅgamo ñāṇānuparivatti.

Yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure;
Yathā divā tathā rattiṃ [ratti (ka.) ayaṃ gāthā theragā. 397 dissati], yathā rattiṃ tathā divā.

Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Pañcindriyāni kusalāni cittasahabhūni citte uppajjamāne uppajjanti, citte nirujjhamāne nirujjhanti. Nāmarūpañca viññāṇahetukaṃ viññāṇapaccayā nibbattaṃ, tassa maggena hetu upacchinno, viññāṇaṃ anāhāraṃ anabhinanditaṃ appaṭisandhikaṃ taṃ nirujjhati. Nāmarūpamapi ahetu appaccayaṃ punabbhavaṃ na nibbattayati [nibbattiyati (ka.)]. Evaṃ viññāṇassa nirodhā paññā ca sati ca nāmarūpañca nirujjhati. Tenāha bhagavā –

‘‘Yametaṃ pañhaṃ apucchi, ajita taṃ vadāmi te;
Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Viññāṇassa nirodhena, etthetaṃ uparujjhatī’’ti.

‘‘Ye ca [ayaṃ gāthā su. ni. 1044 aññathā dissati] saṅkhātadhammāse, [iccāyasmā ajito]
Ye ca sekkhā puthū idha;
Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā’’ti.

15. Imāni tīṇi padāni pucchitāni, te tayo pañhā. Kissa? Sekhāsekhavipassanāpubbaṅgamappahānayogena, evañhi āha. ‘‘Ye ca saṅkhātadhammāse’’ti arahattaṃ pucchati, ‘‘ye ca sekhā puthū idhā’’ti sekhaṃ pucchati, ‘‘tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā’’ti vipassanāpubbaṅgamaṃ pahānaṃ pucchati.

Tattha visajjanā –

‘‘Kāmesu nābhigijjheyya, [ajitāti bhagavā]
Manasānāvilo siyā;
Kusalo sabbadhammānaṃ, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

Bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ manokammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti. Atīte aṃse appaṭihatañāṇadassanaṃ, anāgate aṃse appaṭihatañāṇadassanaṃ, paccuppanne aṃse appaṭihatañāṇadassanaṃ.

Ko ca ñāṇadassanassa paṭighāto? Yaṃ anicce dukkhe anattani ca aññāṇaṃ adassanaṃ, ayaṃ ñāṇadassanassa paṭighāto. Yathā idha puriso tārakarūpāni passeyya, no ca gaṇanasaṅketena jāneyya, ayaṃ ñāṇadassanassa paṭighāto.

Bhagavato pana appaṭihatañāṇadassanaṃ, anāvaraṇañāṇadassanā hi buddhā bhagavanto. Tattha sekhena dvīsu dhammesu cittaṃ rakkhitabbaṃ gedhā ca rajanīyesu dhammesu, dosā ca pariyuṭṭhānīyesu. Tattha yā icchā mucchā patthanā piyāyanā kīḷanā, taṃ bhagavā nivārento evamāha ‘‘kāmesu nābhigijjheyyā’’ti.

‘‘Manasānāvilo siyā’’ti pariyuṭṭhānavighātaṃ āha. Tathā hi sekho abhigijjhanto asamuppannañca kilesaṃ uppādeti, uppannañca kilesaṃ phātiṃ karoti. Yo pana anāvilasaṅkappo anabhigijjhanto vāyamati, so anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. So uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. So anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. So uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati.

16. Katame [katame ca (aṭṭha.)] anuppannā pāpakā akusalā dhammā? Kāmavitakko byāpādavitakko vihiṃsāvitakko, ime anuppannā pāpakā akusalā dhammā. Katame uppannā pāpakā akusalā dhammā? Anusayā akusalamūlāni, ime uppannā pāpakā akusalā dhammā. Katame anuppannā kusalā dhammā? Yāni sotāpannassa indriyāni, ime anuppannā kusalā dhammā. Katame uppannā kusalā dhammā? Yāni aṭṭhamakassa indriyāni, ime uppannā kusalā dhammā.

Yena kāmavitakkaṃ vāreti, idaṃ satindriyaṃ. Yena byāpādavitakkaṃ vāreti, idaṃ samādhindriyaṃ. Yena vihiṃsāvitakkaṃ vāreti, idaṃ vīriyindriyaṃ.

Yena uppannuppanne pāpake akusale dhamme pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti nādhivāseti, idaṃ paññindriyaṃ. Yā imesu catūsu indriyesu saddahanā okappanā, idaṃ saddhindriyaṃ.

Tattha saddhindriyaṃ kattha daṭṭhabbaṃ? Catūsu sotāpattiyaṅgesu. Vīriyindriyaṃ kattha daṭṭhabbaṃ? Catūsu sammappadhānesu. Satindriyaṃ kattha daṭṭhabbaṃ? Catūsu satipaṭṭhānesu. Samādhindriyaṃ kattha daṭṭhabbaṃ? Catūsu jhānesu. Paññindriyaṃ kattha daṭṭhabbaṃ? Catūsu ariyasaccesu. Evaṃ sekho sabbehi kusalehi dhammehi appamatto vutto bhagavatā anāvilatāya manasā. Tenāha bhagavā ‘‘manasānāvilosiyā’’ti.

17. ‘‘Kusalo sabbadhammāna’’nti loko nāma tividho kilesaloko bhavaloko indriyaloko. Tattha kilesalokena bhavaloko samudāgacchati, so indriyāni nibbatteti, indriyesu bhāviyamānesu neyyassa pariññā bhavati. Sā duvidhena upaparikkhitabbā dassanapariññāya ca bhāvanāpariññāya ca. Yadā hi sekho ñeyyaṃ parijānāti, tadā nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehi neyyaṃ pariññātaṃ bhavati. Tassa dve dhammā kosallaṃ gacchanti – dassanakosallañca bhāvanākosallañca.

Taṃ ñāṇaṃ pañcavidhena veditabbaṃः abhiññā pariññā pahānaṃ bhāvanā sacchikiriyā. Tattha katamā abhiññā? Yaṃ dhammānaṃ salakkhaṇe ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā ca atthapaṭisambhidā ca, ayaṃ abhiññā.

Tattha katamā pariññā? Evaṃ abhijānitvā yā parijānanā ‘‘idaṃ kusalaṃ, idaṃ akusalaṃ, idaṃ sāvajjaṃ, idaṃ anavajjaṃ, idaṃ kaṇhaṃ, idaṃ sukkaṃ, idaṃ sevitabbaṃ, idaṃ na sevitabbaṃ, ime dhammā evaṃgahitā, idaṃ phalaṃ nibbattenti [nibbattāpenti (ka.)], tesaṃ evaṃgahitānaṃ ayaṃ attho’’ti, ayaṃ pariññā.

Evaṃ parijānitvā tayo dhammā avasiṭṭhā bhavanti pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca. Tattha katame dhammā pahātabbā? Ye akusalā. Tattha katame dhammā bhāvetabbā? Ye kusalā. Tattha katame dhammā sacchikātabbā? Yaṃ asaṅkhataṃ. Yo evaṃ jānāti ayaṃ vuccati atthakusalo dhammakusalo kalyāṇatākusalo phalatākusalo, āyakusalo apāyakusalo upāyakusalo mahatā kosallena samannāgatoti, tenāha bhagavā ‘‘kusalo sabbadhammāna’’nti.

‘‘Sato bhikkhu paribbaje’’ti tena diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite [sammiñjite (sī.)] pasārite saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asite pīte khāyite sāyite uccārapassāvakamme gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhibhāve satena sampajānena vihātabbaṃ. Imā dve cariyā anuññātā bhagavatā ekā visuddhānaṃ, ekā visujjhantānaṃ. Ke visuddhā? Arahanto. Ke visujjhantā? Sekkhā. Katakiccāni hi arahato indriyāni. Yaṃ bojjhaṃ, taṃ catubbidhaṃ dukkhassa pariññābhisamayena samudayassa pahānābhisamayena maggassa bhāvanābhisamayena nirodhassa sacchikiriyābhisamayena, idaṃ catubbidhaṃ bojjhaṃ yo evaṃ jānāti, ayaṃ vuccati sato abhikkamati sato paṭikkamati khayā rāgassa khayā dosassa khayā mohassa. Tenāha bhagavā ‘‘sato bhikkhu paribbaje’’ti, tenāha –

‘‘Kāmesu nābhigijjheyya, [ajitāti bhagavā]
Manasānāvilo siyā;
Kusalo sabbadhammānaṃ, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

Evaṃ pucchitabbaṃ, evaṃ visajjitabbaṃ. Suttassa ca anugīti atthato ca byañjanato ca samānetabbā [samānayitabbā (sī. ka.)]. Atthāpagataṃ hi byañjanaṃ samphappalāpaṃ bhavati. Dunnikkhittassa padabyañjanassa atthopi dunnayo bhavati, tasmā atthabyañjanūpetaṃ saṅgāyitabbaṃ. Suttañca pavicinitabbaṃ. Kiṃ idaṃ suttaṃ āhacca vacanaṃ anusandhivacanaṃ nītatthaṃ neyyatthaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ nibbedhabhāgiyaṃ asekkhabhāgiyaṃ? Kuhiṃ imassa suttassa sabbāni saccāni passitabbāni, ādimajjhapariyosāneti? Evaṃ suttaṃ pavicetabbaṃ. Tenāha āyasmā mahākaccāyano – ‘‘yaṃ pucchitañca vissajjitañca, suttassa yā ca anugītī’’ti.

Niyutto vicayo hāro.

3. Yuttihāravibhaṅgo

18. Tattha katamo yuttihāro? ‘‘Sabbesaṃ hārāna’’nti, ayaṃ yuttihāro. Kiṃ yojayati [yojeti (sī.)]? Cattāro mahāpadesā buddhāpadeso saṅghāpadeso sambahulattherāpadeso [sampahula… (ka.)] ekattherāpadeso. Ime cattāro mahāpadesā, tāni padabyañjanāni sutte otārayitabbāni, vinaye sandassayitabbāni, dhammatāyaṃ upanikkhipitabbāni.

Katamasmiṃ sutte otārayitabbāni? Catūsu ariyasaccesu. Katamasmiṃ vinaye sandassayitabbāni? Rāgavinaye dosavinaye mohavinaye. Katamissaṃ [katamiyaṃ (sī.)] dhammatāyaṃ upanikkhipitabbāni? Paṭiccasamuppāde. Yadi catūsu ariyasaccesu avatarati, kilesavinaye sandissati, dhammatañca na vilometi, evaṃ āsave na janeti. Catūhi mahāpadesehi yaṃ yaṃ yujjati, yena yena yujjati, yathā yathā yujjati, taṃ taṃ gahetabbaṃ.

19. Pañhaṃ pucchitena kati padāni pañheti padaso pariyogāhitabbaṃ vicetabbaṃ? Yadi sabbāni padāni ekaṃ atthaṃ abhivadanti, eko pañho. Atha cattāri padāni ekaṃ atthaṃ abhivadanti, eko pañho. Atha tīṇi padāni ekaṃ atthaṃ abhivadanti, eko pañho. Atha dve padāni ekaṃ atthaṃ abhivadanti, eko pañho. Atha ekaṃ padaṃ ekaṃ atthaṃ abhivadati, eko pañho. Taṃ upaparikkhamānena aññātabbaṃ kiṃ ime dhammā nānatthā nānābyañjanā, udāhu imesaṃ dhammānaṃ eko attho byañjanameva nānanti. Yathā kiṃ bhave? Yathā sā devatā bhagavantaṃ pañhaṃ pucchati.

‘‘Kenassubbhāhato [passa saṃ. ni. 1.66] loko, kenassu parivārito;
Kena sallena otiṇṇo, kissa dhūpāyito sadā’’ti.

Imāni cattāri padāni pucchitāni. Te tayo pañhā kathaṃ ñāyati? Bhagavā hi devatāya visajjeti.

‘‘Maccunābbhāhato [maccunabbhāhato (ka.) theragā. 448; saṃ. ni. 1.66 passitabbaṃ] loko, jarāya parivārito;
Taṇhāsallena otiṇṇo, icchādhūpāyito sadā’’ti.

20. Tattha jarā ca maraṇañca imāni dve saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Jarāyaṃ ṭhitassa aññathattaṃ, maraṇaṃ vayo. Tattha jarāya ca maraṇassa ca atthato nānattaṃ. Kena kāraṇena, gabbhagatāpi hi mīyanti, na ca te jiṇṇā bhavanti. Atthi ca devānaṃ maraṇaṃ, na ca tesaṃ sarīrāni jīranti. Sakkateva jarāya paṭikammaṃ kātuṃ, na pana sakkate maraṇassa paṭikammaṃ kātuṃ aññatreva iddhimantānaṃ iddhivisayā. Yaṃ panāha taṇhāsallena otiṇṇoti dissanti vītarāgā jīrantāpi mīyantāpi. Yadi ca yathā jarāmaraṇaṃ, evaṃ taṇhāpi siyā. Evaṃ sante sabbe yobbanaṭṭhāpi vigatataṇhā siyuṃ. Yathā ca taṇhā dukkhassa samudayo, evaṃ jarāmaraṇampi siyā dukkhassa samudayo, na ca siyā taṇhā dukkhassa samudayo, na hi jarāmaraṇaṃ dukkhassa samudayo, taṇhā dukkhassa samudayo. Yathā ca taṇhā maggavajjhā, evaṃ jarāmaraṇampi siyā maggavajjhaṃ. Imāya yuttiyā aññamaññehi kāraṇehi gavesitabbaṃ. Yadi ca sandissati yuttisamārūḷhaṃ atthato ca aññattaṃ, byañjanatopi gavesitabbaṃ.

Salloti vā dhūpāyananti vā imesaṃ dhammānaṃ atthato ekattaṃ. Na hi yujjati icchāya ca taṇhāya ca atthato aññattaṃ. Taṇhāya adhippāye aparipūramāne navasu āghātavatthūsu kodho ca upanāho ca uppajjati. Imāya yuttiyā jarāya ca maraṇassa ca taṇhāya ca atthato aññattaṃ.

Yaṃ panidaṃ bhagavatā dvīhi nāmehi abhilapitaṃ icchātipi taṇhātipi, idaṃ bhagavatā bāhirānaṃ vatthūnaṃ ārammaṇavasena dvīhi nāmehi abhilapitaṃ icchātipi taṇhātipi, sabbā hi taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā. Yathā sabbo aggi uṇhattalakkhaṇena ekalakkhaṇo, api ca upādānavasena aññamaññāni nāmāni labhati, kaṭṭhaggītipi tiṇaggītipi sakalikaggītipi gomayaggītipi thusaggītipi saṅkāraggītipi, sabbo hi aggi uṇhattalakkhaṇova. Evaṃ sabbā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā, api tu ārammaṇaupādānavasena aññamaññehi nāmehi abhilapitā icchāitipi taṇhāitipi salloitipi dhūpāyanāitipi saritāitipi visattikāitipi sinehoitipi kilamathoitipi latāitipi maññanāitipi bandhoitipi āsāitipi pipāsāitipi abhinandanāitipi, iti sabbā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā. Yathā ca vevacane vuttā.

‘‘Āsā ca pihā abhinandanā ca, anekadhātūsu sarā patiṭṭhitā;
Aññāṇamūlappabhavā pajappitā, sabbā mayā byantikatā samūlakā’’ti [samūlikā (sī.)].

Taṇhāyetaṃ vevacanaṃ. Yathāha bhagavā – rūpe tissa avigatarāgassa avigatacchandassa avigatapemassa avigatapipāsassa avigatapariḷāhassa. Evaṃ vedanāya saññāya saṅkhāresu viññāṇe avigatarāgassa avigatacchandassa avigatapemassa avigatapipāsassa avigatapariḷāhassa sabbaṃ suttaṃ vitthāretabbaṃ. Taṇhāyetaṃ vevacanaṃ. Evaṃ yujjati.

21. Sabbo dukkhūpacāro kāmataṇhāsaṅkhāramūlako, na pana yujjati sabbo nibbidūpacāro kāmataṇhāparikkhāramūlako. Imāya yuttiyā aññamaññehi kāraṇehi gavesitabbaṃ.

Yathā hi [yathāha (sī.)] bhagavā rāgacaritassa puggalassa asubhaṃ desayati, dosacaritassa bhagavā puggalassa mettaṃ desayati. Mohacaritassa bhagavā puggalassa paṭiccasamuppādaṃ desayati. Yadi hi bhagavā rāgacaritassa puggalassa mettaṃ cetovimuttiṃ deseyya. Sukhaṃ vā paṭipadaṃ dandhābhiññaṃ sukhaṃ vā paṭipadaṃ khippābhiññaṃ vipassanāpubbaṅgamaṃ vā pahānaṃ deseyya, na yujjati desanā. Evaṃ yaṃ kiñci rāgassa anulomappahānaṃ dosassa anulomappahānaṃ mohassa anulomappahānaṃ. Sabbaṃ taṃ vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabbaṃ. Yāvatikā ñāṇassa bhūmi.

Mettāvihārissa sato byāpādo cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti na yujjati desanā, byāpādo pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti yujjati desanā. Karuṇāvihārissa sato vihesā cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti na yujjati desanā, vihesā pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti yujjati desanā. Muditā vihārissa sato arati cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti na yujjati desanā, arati pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti yujjati desanā.

Upekkhāvihārissa sato rāgo cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti na yujjati desanā, rāgo pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti yujjati desanā. Animittavihārissa sato nimittānusārī tena teneva viññāṇaṃ pavattatīti na yujjati desanā, nimittaṃ pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti yujjati desanā. Asmīti vigataṃ ayamahamasmīti na samanupassāmi. Atha ca pana me kismīti kathasmīti vicikicchā kathaṃkathāsallaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti na yujjati desanā, vicikicchā kathaṃkathāsallaṃ pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti yujjati desanā.

Yathā vā pana paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa sato kāmarāgabyāpādā visesāya saṃvattantīti na yujjati desanā, hānāya saṃvattantīti yujjati desanā. Vitakkasahagatā vā saññāmanasikārā hānāya saṃvattantīti na yujjati desanā, visesāya saṃvattantīti yujjati desanā. Dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa sato vitakkavicārasahagatā saññāmanasikārā visesāya saṃvattantīti na yujjati desanā, hānāya saṃvattantīti yujjati desanā. Upekkhāsukhasahagatā vā saññāmanasikārā hānāya saṃvattantīti na yujjati desanā, visesāya saṃvattantīti yujjati desanā. Tatiyaṃ jhānaṃ samāpannassa sato pītisukhasahagatā saññāmanasikārā visesāya saṃvattantīti na yujjati desanā, hānāya saṃvattantīti yujjati desanā, upekkhāsatipārisuddhisahagatā vā saññāmanasikārā hānāya saṃvattantīti na yujjati desanā, visesāya saṃvattantīti yujjati desanā. Catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa sato upekkhāsahagatā saññāmanasikārā visesāya saṃvattantīti na yujjati desanā, hānāya saṃvattantīti yujjati desanā. Ākāsānañcāyatanasahagatā vā saññāmanasikārā hānāya saṃvattantīti na yujjati desanā, visesāya saṃvattantīti yujjati desanā.

Ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa sato rūpasahagatā saññāmanasikārā visesāya saṃvattantīti na yujjati desanā, hānāya saṃvattantīti yujjati desanā. Viññāṇañcāyatanasahagatā vā saññāmanasikārā hānāya saṃvattantīti na yujjati desanā, visesāya saṃvattantīti yujjati desanā. Viññāṇañcāyatanaṃ samāpannassa sato ākāsānañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā visesāya saṃvattantīti na yujjati desanā, hānāya saṃvattantīti yujjati desanā. Ākiñcaññāyatanasahagatā vā saññāmanasikārā hānāya saṃvattantīti na yujjati desanā, visesāya saṃvattantīti yujjati desanā.

Ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa sato viññāṇañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā visesāya saṃvattantīti na yujjati desanā, hānāya saṃvattantīti yujjati desanā. Nevasaññānāsaññāyatanasahagatā vā saññāmanasikārā hānāya saṃvattantīti na yujjati desanā, visesāya saṃvattantīti yujjati desanā. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa sato saññūpacārā visesāya saṃvattantīti na yujjati desanā, hānāya saṃvattantīti yujjati desanā. Saññāvedayitanirodhasahagatā vā saññāmanasikārā hānāya saṃvattantīti na yujjati desanā, visesāya saṃvattantīti yujjati desanā. Kallatāparicitaṃ cittaṃ na ca abhinīhāraṃ khamatīti na yujjati desanā, kallatāparicitaṃ cittaṃ atha ca abhinīhāraṃ khamatīti yujjati desanā.

Evaṃ sabbe navasuttantā yathādhammaṃ yathāvinayaṃ yathāsatthusāsanaṃ sabbato vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabbāti. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘sabbesaṃ hārānaṃ yā bhūmi yo ca gocaro tesa’’nti.

Niyutto yutti hāro.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgo

22. Tattha katamo padaṭṭhāno hāro? ‘‘Dhammaṃ deseti jino’’ti, ayaṃ padaṭṭhāno hāro. Kiṃ deseti? Sabbadhammayāthāvaasampaṭivedhalakkhaṇā avijjā, tassā vipallāsā padaṭṭhānaṃ. Ajjhosānalakkhaṇā taṇhā, tassā piyarūpaṃ sātarūpaṃ padaṭṭhānaṃ. Patthanalakkhaṇo lobho, tassa adinnādānaṃ padaṭṭhānaṃ. Vaṇṇasaṇṭhānabyañjanaggahaṇalakkhaṇā subhasaññā, tassā indriyā saṃvaro padaṭṭhānaṃ. Sāsavaphassaupagamanalakkhaṇā sukhasaññā, tassā assādo padaṭṭhānaṃ. Saṅkhatalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ asamanupassanalakkhaṇā niccasaññā, tassā viññāṇaṃ padaṭṭhānaṃ. Aniccasaññādukkhasaññāasamanupassanalakkhaṇā attasaññā, tassā nāmakāyo padaṭṭhānaṃ. Sabbadhammasampaṭivedhalakkhaṇā vijjā, tassā sabbaṃ neyyaṃ padaṭṭhānaṃ.

Cittavikkhepapaṭisaṃharaṇalakkhaṇo samatho, tassa asubhā padaṭṭhānaṃ. Icchāvacarapaṭisaṃharaṇalakkhaṇo alobho, tassa adinnādānā veramaṇī [veramaṇi (ka.)] padaṭṭhānaṃ. Abyāpajjalakkhaṇo adoso, tassa pāṇātipātā veramaṇī padaṭṭhānaṃ. Vatthuavippaṭipattilakkhaṇo [vatthuavippaṭipādānalakkhaṇo (sī. ka.)] amoho, tassa sammāpaṭipatti padaṭṭhānaṃ. Vinīlakavipubbakagahaṇalakkhaṇā asubhasaññā, tassā nibbidā padaṭṭhānaṃ. Sāsavaphassaparijānanalakkhaṇā dukkhasaññā, tassā vedanā padaṭṭhānaṃ. Saṅkhatalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ samanupassanalakkhaṇā aniccasaññā, tassā uppādavayā padaṭṭhānaṃ. Sabbadhammaabhinivesalakkhaṇā anattasaññā, tassā dhammasaññā padaṭṭhānaṃ.

Pañca kāmaguṇā kāmarāgassa padaṭṭhānaṃ, pañcindriyāni rūpīni rūparāgassa padaṭṭhānaṃ, chaṭṭhāyatanaṃ bhavarāgassa padaṭṭhānaṃ, nibbattabhavānupassitā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ padaṭṭhānaṃ, pubbenivāsānussatiñāṇadassanassa padaṭṭhānaṃ. Okappanalakkhaṇā saddhā adhimuttipaccupaṭṭhānā ca, anāvilalakkhaṇo pasādo sampasīdanapaccupaṭṭhāno ca. Abhipatthiyanalakkhaṇā saddhā, tassā aveccapasādo padaṭṭhānaṃ. Anāvilalakkhaṇo pasādo, tassa saddhā padaṭṭhānaṃ. Ārambhalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, tassa sammappadhānaṃ padaṭṭhānaṃ. Apilāpanalakkhaṇā sati, tassā satipaṭṭhānaṃ padaṭṭhānaṃ. Ekaggalakkhaṇo samādhi, tassa jhānāni padaṭṭhānaṃ. Pajānanalakkhaṇā paññā, tassā saccāni padaṭṭhānaṃ.

Aparo nayo, assādamanasikāralakkhaṇo ayonisomanasikāro, tassa avijjā padaṭṭhānaṃ. Saccasammohanalakkhaṇā avijjā, sā saṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ. Punabbhavavirohaṇalakkhaṇā saṅkhārā, te [taṃ (ka.)] viññāṇassa padaṭṭhānaṃ. Opapaccayikanibbattilakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, taṃ nāmarūpassa padaṭṭhānaṃ. Nāmakāyarūpakāyasaṅghātalakkhaṇaṃ nāmarūpaṃ, taṃ chaḷāyatanassa padaṭṭhānaṃ. Indriyavavatthānalakkhaṇaṃ chaḷāyatanaṃ, taṃ phassassa padaṭṭhānaṃ. Cakkhurūpaviññāṇasannipātalakkhaṇo phasso, so vedanāya padaṭṭhānaṃ. Iṭṭhāniṭṭhaanubhavanalakkhaṇā vedanā, sā taṇhāya padaṭṭhānaṃ. Ajjhosānalakkhaṇā taṇhā, sā upādānassa padaṭṭhānaṃ. Opapaccayikaṃ upādānaṃ, taṃ bhavassa padaṭṭhānaṃ. Nāmakāyarūpakāyasambhavanalakkhaṇo bhavo, so jātiyā padaṭṭhānaṃ. Khandhapātubhavanalakkhaṇā jāti, sā jarāya padaṭṭhānaṃ. Upadhiparipākalakkhaṇā jarā, sā maraṇassa padaṭṭhānaṃ. Jīvitindriyupacchedalakkhaṇaṃ maraṇaṃ, taṃ sokassa padaṭṭhānaṃ. Ussukkakārako soko, so paridevassa padaṭṭhānaṃ. Lālappakārako paridevo, so dukkhassa padaṭṭhānaṃ. Kāyasampīḷanaṃ dukkhaṃ, taṃ domanassassa padaṭṭhānaṃ. Cittasampīḷanaṃ domanassaṃ, taṃ upāyāsassa padaṭṭhānaṃ. Odahanakārako upāyāso, so bhavassa padaṭṭhānaṃ. Imāni bhavaṅgāni yadā samaggāni nibbattāni bhavanti so bhavo, taṃ saṃsārassa padaṭṭhānaṃ. Niyyānikalakkhaṇo maggo, so nirodhassa padaṭṭhānaṃ.

Titthaññutā pītaññutāya padaṭṭhānaṃ, pītaññutā pattaññutāya [mattaññutāya (sī. ka.)] padaṭṭhānaṃ, pattaññutā attaññutāya padaṭṭhānaṃ, attaññutā pubbekatapuññatāya padaṭṭhānaṃ, pubbekatapuññatā patirūpadesavāsassa padaṭṭhānaṃ, patirūpadesavāso sappurisūpanissayassa padaṭṭhānaṃ, sappurisūpanissayo attasammāpaṇidhānassa padaṭṭhānaṃ, attasammāpaṇidhānaṃ sīlānaṃ padaṭṭhānaṃ, sīlāni avippaṭisārassa padaṭṭhānaṃ, avippaṭisāro pāmojjassa padaṭṭhānaṃ, pāmojjaṃ pītiyā padaṭṭhānaṃ, pīti passaddhiyā padaṭṭhānaṃ, passaddhi sukhassa padaṭṭhānaṃ, sukhaṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ, samādhi yathābhūtañāṇadassanassa padaṭṭhānaṃ, yathābhūtañāṇadassanaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ, nibbidā virāgassa padaṭṭhānaṃ, virāgo vimuttiyā padaṭṭhānaṃ. Vimutti vimuttiñāṇadassanassa padaṭṭhānaṃ. Evaṃ yo koci upanissayo yo koci paccayo, sabbo so padaṭṭhānaṃ. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘dhammaṃ deseti jino’’ti.

Niyutto padaṭṭhāno hāro.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgo

23. Tattha katamo lakkhaṇo hāro? ‘‘Vuttamhi ekadhamme’’ti, ayaṃ lakkhaṇo hāro. Kiṃ lakkhayati? Ye dhammā ekalakkhaṇā, tesaṃ dhammānaṃ ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhā dhammā vuttā bhavanti. Yathā kiṃ bhave? Yathāha bhagavā –

‘‘Cakkhuṃ, bhikkhave, anavaṭṭhitaṃ ittaraṃ parittaṃ pabhaṅgu parato dukkhaṃ byasanaṃ calanaṃ [calaṃ (sī.)] kukkuḷaṃ saṅkhāraṃ [sasaṅkhāraṃ (ka.)] vadhakaṃ amittamajjhe. Imasmiṃ cakkhusmiṃ vutte avasiṭṭhāni ajjhattikāni āyatanāni vuttāni bhavanti. Kena kāraṇena? Sabbāni hi cha ajjhattikāni āyatanāni vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇāni. Yathā cāha bhagavā –

‘‘Atīte, rādha, rūpe anapekkho hohi, anāgataṃ rūpaṃ mā abhinandi [abhinanda (ka.)], paccuppannassa rūpassa nibbidāya virāgāya nirodhāya cāgāya paṭinissaggāya paṭipajja. Imasmiṃ rūpakkhandhe vutte avasiṭṭhā khandhā vuttā bhavanti. Kena kāraṇena? Sabbe hi pañcakkhandhā yamakovādasutte [passa saṃ. ni. 3.84] vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇā vuttā. Yathā cāha bhagavā –

‘‘Yesañca [passa dha. pa. 293] susamāraddhā, niccaṃ kāyagatāsati;
Akiccaṃ te na sevanti, kicce sātaccakārino’’.

Iti kāyagatāya satiyā vuttāya vuttā bhavanti vedanāgatā sati cittagatā dhammagatā ca. Tathā yaṃ kiñci diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā mutaṃ vāti vutte vuttaṃ bhavati viññātaṃ. Yathā cāha bhagavā –

Tasmātiha tvaṃ bhikkhu kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. ‘‘Ātāpī’’ti vīriyindriyaṃ, **‘‘sampajāno’’**ti paññindriyaṃ, **‘‘satimā’’**ti satindriyaṃ, **‘‘vineyya loke abhijjhādomanassa’’**nti samādhindriyaṃ, evaṃ kāye kāyānupassino viharato cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Kena kāraṇena, ekalakkhaṇattā catunnaṃ indriyānaṃ.

24. Catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, catūsu sammappadhānesu bhāviyamānesu cattāro iddhipādā bhāviyamānesu pañcindriyāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, catūsu iddhipādesu bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcasu indriyesu bhāviyamānesu pañca balāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcasu balesu bhāviyamānesu satta bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, sattasu bojjhaṅgesu bhāviyamānesu ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati, sabbeva [sabbe ca (sī. ka.)] bodhaṅgamā dhammā bodhipakkhiyā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Kena kāraṇena, sabbe hi bodhaṅgamā bodhipakkhiyā neyyānikalakkhaṇena ekalakkhaṇā, te ekalakkhaṇattā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbhatthaṃ gacchanti. Catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu vipallāsā pahīyanti, āhārā cassa pariññaṃ gacchanti, upādānehi anupādāno bhavati, yogehi ca visaṃyutto bhavati, ganthehi ca vippayutto bhavati, āsavehi ca anāsavo bhavati, oghehi ca nitthiṇṇo bhavati, sallehi ca visallo bhavati, viññāṇaṭṭhitiyo cassa pariññaṃ gacchanti, agatigamanehi na agatiṃ gacchati, evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbhatthaṃ gacchanti.

Yattha vā pana rūpindriyaṃ desitaṃ, desitā tattheva rūpadhātu rūpakkhandho rūpañcāyatanaṃ. Yattha vā pana sukhā vedanā desitā, desitaṃ tattha sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ dukkhasamudayo ca ariyasaccaṃ. Yattha vā pana dukkhā vedanā desitā, desitaṃ tattha dukkhindriyaṃ domanassindriyaṃ dukkhañca ariyasaccaṃ. Yattha vā pana adukkhamasukhā vedanā desitā, desitaṃ tattha upekkhindriyaṃ sabbo ca paṭiccasamuppādo. Kena kāraṇena, adukkhamasukhāya hi vedanāya avijjā anuseti. Avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. So ca sarāgasadosasamohasaṃkilesapakkhena hātabbo, vītarāgavītadosavītamohaariyadhammehi hātabbo.

Evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā kiccato ca lakkhaṇato ca sāmaññato ca cutūpapātato ca, tesaṃ dhammānaṃ ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhā dhammā vuttā bhavanti. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘vuttamhi ekadhamme’’ti.

Niyutto lakkhaṇo hāro.

6. Catubyūhahāravibhaṅgo

25. Tattha katamo catubyūho hāro? ‘‘Neruttamadhippāyo’’ti ayaṃ. Byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparasandhi ca gavesitabbo. Tattha katamaṃ neruttaṃ, yā niruttipadasaṃhitā, yaṃ dhammānaṃ nāmaso ñāṇaṃ. Yadā hi bhikkhu atthassa ca nāmaṃ jānāti, dhammassa ca nāmaṃ jānāti, tathā tathā naṃ abhiniropeti. Ayañca vuccati atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo desanākusalo atītādhivacanakusalo anāgatādhivacanakusalo paccuppannādhivacanakusalo itthādhivacanakusalo purisādhivacanakusalo napuṃsakādhivacanakusalo ekādhivacanakusalo anekādhivacanakusalo, evaṃ sabbāni kātabbāni janapadaniruttāni sabbā ca janapadaniruttiyo. Ayaṃ niruttipadasaṃhitā.

26. Tattha katamo adhippāyo?

‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle [viya vassakāle jā. 1.10.103];
Esānisaṃso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī’’ti.

Idha bhagavato ko adhippāyo? Ye apāyehi parimuccitukāmā bhavissanti, te dhammacārino bhavissantīti ayaṃ ettha bhagavato adhippāyo.

‘‘Coro yathā sandhimukhe gahīto, sakammunā haññati [haññate (sī.)] bajjhate ca;
Evaṃ ayaṃ pecca pajā parattha, sakammunā haññati [haññate (sī.)] bajjhate cā’’ti.

Idha bhagavato ko adhippāyo? Sañcetanikānaṃ katānaṃ kammānaṃ upacitānaṃ dukkhavedanīyānaṃ aniṭṭhaṃ asātaṃ vipākaṃ paccanubhavissatīti ayaṃ ettha bhagavato adhippāyo.

‘‘Sukhakāmāni [passa dha. pa. 131-132] bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati;
Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukha’’nti.

Idha bhagavato ko adhippāyo? Ye sukhena atthikā bhavissanti, te pāpakammaṃ [pāpakaṃ kammaṃ (ka.)] na karissantīti ayaṃ ettha bhagavato adhippāyo.

‘‘Middhī [passa dha. pa. 325] yadā hoti mahagghaso ca, niddāyitā samparivattasāyī;
Mahāvarāhova nivāpapuṭṭho, punappunaṃ gabbhamupeti mando’’ti.

Idha bhagavato ko adhippāyo? Ye jarāmaraṇena aṭṭiyitukāmā bhavissanti, te bhavissanti bhojane mattaññuno indriyesu guttadvārā pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyuttā vipassakā kusalesu dhammesu sagāravā ca sabrahmacārīsu theresu navesu majjhimesūti ayaṃ ettha bhagavato adhippāyo.

‘‘Appamādo amatapadaṃ [amataṃ padaṃ (ka.) passa dha. pa. 21], pamādo maccuno padaṃ;
Appamattā na mīyanti, ye pamattā yathā matā’’ti.

Idha bhagavato ko adhippāyo? Ye amatapariyesanaṃ pariyesitukāmā bhavissanti, te appamattā viharissantīti ayaṃ ettha bhagavato adhippāyo. Ayaṃ adhippāyo.

27. Tattha katamaṃ nidānaṃ? Yathā so dhaniyo gopālako bhagavantaṃ āha –

‘‘Nandati puttehi puttimā, gomā [gomiko (sī.), gopiko (ka.) su. ni. 33; saṃ. ni. 1.144 passitabbaṃ] gohi tatheva nandati;
Upadhī hi narassa nandanā, na hi so nandati yo nirūpadhī’’ti.

Bhagavā āha –

‘‘Socati puttehi puttimā, gopiko [gomiko (sī.)] gohi tatheva socati;
Upadhī hi narassa socanā, na hi so socati yo nirūpadhī’’ti.

Iminā vatthunā iminā nidānena evaṃ ñāyati ‘‘idha bhagavā bāhiraṃ pariggahaṃ upadhi āhā’’ti. Yathā ca māro pāpimā gijjhakūṭā pabbatā puthusilaṃ pātesi, bhagavā āha –

‘‘Sacepi kevalaṃ sabbaṃ, gijjhakūṭaṃ calessasi [caleyyāsi (ka.) passa saṃ. ni. 1.147];
Neva sammāvimuttānaṃ, buddhānaṃ atthi iñjitaṃ.

Nabhaṃ phaleyyappathavī caleyya, sabbeva pāṇā uda santaseyyuṃ;
Sallampi ce urasi kampayeyyuṃ [pakampayeyyuṃ (sī.), kappayeyyuṃ (ka.)], upadhīsu tāṇaṃ na karonti buddhā’’ti.

Iminā vatthunā iminā nidānena evaṃ ñāyati ‘‘idha bhagavā kāyaṃ upadhiṃ āhā’’ti. Yathā cāha –

‘‘Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā, yadāyasaṃ dārujapabbajañca [dārujaṃ babbajañca (sī.) passa dha. pa. 345];
Sārattarattā maṇikuṇḍalesu, puttesu dāresu ca yā apekkhā’’ti.

Iminā vatthunā iminā nidānena evaṃ ñāyati ‘‘idha bhagavā bāhiresu vatthūsu taṇhaṃ āhā’’ti. Yathā cāha –

‘‘Etaṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā, ohārinaṃ sithilaṃ duppamuñcaṃ;
Etampi chetvāna paribbajanti, anapekkhino kāmasukhaṃ pahāyā’’ti.

Iminā vatthunā iminā nidānena evaṃ ñāyati ‘‘idha bhagavā bāhiravatthukāya taṇhāya pahānaṃ āhā’’ti. Yathā cāha –

‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, duggandhaṃ dehanissitaṃ;
Paggharantaṃ divā rattiṃ, bālānaṃ abhinandita’’nti.

Iminā vatthunā iminā nidānena evaṃ ñāyati ‘‘idha bhagavā ajjhattikavatthukāya taṇhāya pahānaṃ āhā’’ti. Yathā cāha –

‘‘Ucchinda [passa dha. pa. 285] sinehamattano, kumudaṃ sāradikaṃva pāṇinā;
Santimaggameva brūhaya, nibbānaṃ sugatena desita’’nti.

Iminā vatthunā iminā nidānena evaṃ ñāyati ‘‘idha bhagavā ajjhattikavatthukāya taṇhāya pahānaṃ āhā’’ti. Idaṃ nidānaṃ.

Tattha katamo pubbāparasandhi. Yathāha –

> ‘‘Kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditā;
> Pamattabandhanā [pamattabandhunā udā. 64] baddhā [bandhā (ka.) passa udā. 64], macchāva kumināmukhe;
> Jarāmaraṇamanventi, vaccho khīrapakova mātara’’nti.

Ayaṃ kāmataṇhā vuttā. Sā katamena pubbāparena yujjati? Yathāha –

> ‘‘Ratto atthaṃ na jānāti, ratto dhammaṃ na passati;
> Andhantamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate nara’’nti.

Iti andhatāya ca sañchannatāya ca sāyeva taṇhā abhilapitā. Yañcāha kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditāti. Yañcāha ratto atthaṃ na jānāti, ratto dhammaṃ na passatīti, imehi padehi pariyuṭṭhānehi sāyeva taṇhā abhilapitā. Yaṃ andhakāraṃ, ayaṃ dukkhasamudayo, yā ca taṇhā ponobhavikā, yañcāha kāmāti ime kilesakāmā. Yañcāha jālasañchannāti tesaṃ yeva kāmānaṃ payogena pariyuṭṭhānaṃ dasseti, tasmā kilesavasena ca pariyuṭṭhānavasena ca taṇhābandhanaṃ vuttaṃ. Ye edisikā, te jarāmaraṇaṃ anventi, ayaṃ bhagavatā yathānikkhittagāthābalena dassitā jarāmaraṇamanventīti.

> ‘‘Yassa papañcā ṭhitī ca natthi, sandānaṃ palighañca [paḷighañca (sī.) passa udā. 67] vītivatto;
> Taṃ nittaṇhaṃ muniṃ carantaṃ, na vijānāti sadevakopi loko’’ti.

Papañcā nāma taṇhādiṭṭhimānā, tadabhisaṅkhatā ca saṅkhārā. Ṭhiti nāma anusayā. Sandānaṃ nāma taṇhāya pariyuṭṭhānaṃ, yāni chattiṃsataṇhāya jāliniyā vicaritāni. Paligho nāma moho. Ye ca papañcā saṅkhārā yā ca ṭhiti yaṃ sandānañca yaṃ palighañca yo etaṃ sabbaṃ samatikkanto, ayaṃ vuccati nittaṇho iti.

28. Tattha pariyuṭṭhānasaṅkhārā diṭṭhadhammavedanīyā vā upapajjavedanīyā vā aparāpariyavedanīyā vā, evaṃ taṇhā tividhaṃ phalaṃ deti diṭṭhe vā dhamme upapajje vā apare vā pariyāye. Evaṃ bhagavā āha ‘‘yaṃ lobhapakataṃ kammaṃ karoti kāyena vā vācāya vā manasā vā, tassa vipākaṃ anubhoti diṭṭhe vā dhamme upapajje vā apare vā pariyāye’’ti. Idaṃ bhagavato pubbāparena yujjati. Tattha pariyuṭṭhānaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vā kammaṃ upapajjavedanīyaṃ vā kammaṃ aparāpariyāyavedanīyaṃ [aparāpariyavedanīyaṃ (sī.)] vā kammaṃ, evaṃ kammaṃ tidhā vipaccati diṭṭhe vā dhamme upapajje vā apare vā pariyāye. Yathāha –

‘‘Yañce bālo idha pāṇātipātī hoti…pe… micchādiṭṭhi hoti, tassa diṭṭhe vā dhamme vipākaṃ paṭisaṃvedeti upapajje vā apare vā pariyāye’’ti. Idaṃ bhagavato pubbāparena yujjati. Tattha pariyuṭṭhānaṃ paṭisaṅkhānabalena pahātabbaṃ, saṅkhārā dassanabalena, chattiṃsa taṇhāvicaritāni bhāvanābalena pahātabbānīti evaṃ taṇhāpi tidhā pahīyati. Yā nittaṇhātā ayaṃ saupādisesā nibbānadhātu. Bhedā kāyassa ayaṃ anupādisesā nibbānadhātu.

Papañco nāma vuccati anubandho. Yañcāha bhagavā ‘‘papañceti atītānāgatapaccuppannaṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ ārabbhā’’ti. Yañcāha bhagavā – ‘‘atīte, rādha, rūpe anapekkho hohi, anāgataṃ rūpaṃ mā abhinandi, paccuppannassa rūpassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭinissaggāya paṭipajjā’’ti. Idaṃ bhagavato pubbāparena yujjati. Yo cāpi papañco ye ca saṅkhārā yā ca atītānāgatapaccuppannassa abhinandanā, idaṃ ekatthaṃ. Api ca aññamaññehi padehi aññamaññehi akkharehi aññamaññehi byañjanehi aparimāṇā dhammadesanā vuttā bhagavatā. Evaṃ suttena suttaṃ saṃsandayitvā pubbāparena saddhiṃ yojayitvā suttaṃ niddiṭṭhaṃ bhavati.

So cāyaṃ [sa cāyaṃ (sī.)] pubbāparo sandhi catubbidho atthasandhi byañjanasandhi desanāsandhi niddesasandhīti.

Tattha atthasandhi chappadāni saṅkāsanā pakāsanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammatā paññattīti.

Byañjanasandhi chappadāni akkharaṃ padaṃ byañjanaṃ ākāro nirutti niddesoti.

Desanāsandhi na ca pathaviṃ nissāya jhāyati jhāyī jhāyati ca. Na ca āpaṃ nissāya jhāyati jhāyī jhāyati ca, na ca tejaṃ nissāya jhāyati jhāyī jhāyati ca, na ca vāyuṃ nissāya jhāyati jhāyī jhāyati ca. Na ca ākāsānañcāyatanaṃ nissāya…pe… na ca viññāṇañcāyatanaṃ nissāya…pe… na ca ākiñcaññāyatanaṃ nissāya…pe… na ca nevasaññānāsaññāyatanaṃ nissāya…pe… na ca imaṃ lokaṃ nissāya…pe… na ca paralokaṃ nissāya jhāyati jhāyī jhāyati ca. Yamidaṃ ubhayamantarena diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ vitakkitaṃ vicāritaṃ manasānucintitaṃ, tampi nissāya na jhāyati jhāyī jhāyati ca. Ayaṃ sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anissitena cittena na ñāyati jhāyanto.

Yathā māro pāpimā godhikassa kulaputtassa [passa saṃ. ni. 1.159] viññāṇaṃ samanvesanto na jānāti na passati. So hi papañcātīto taṇhāpahānena diṭṭhinissayopissa natthi. Yathā ca godhikassa, evaṃ vakkalissa sadevakena lokena samārakena sabrahmakena sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anissitacittā na ñāyanti jhāyamānā. Ayaṃ desanāsandhi.

Tattha katamā niddesasandhi? Nissitacittā akusalapakkhena niddisitabbā, anissitacittā kusalapakkhena niddisitabbā. Nissitacittā kilesena niddisitabbā, anissitacittā vodānena niddisitabbā. Nissitacittā saṃsārappavattiyā niddisitabbā, anissitacittā saṃsāranivattiyā niddisitabbā. Nissitacittā taṇhāya ca avijjāya ca niddisitabbā, anissitacittā samathena ca vipassanāya ca niddisitabbā. Nissitacittā ahirikena ca anottappena ca niddisitabbā, anissitacittā hiriyā ca ottappena ca niddisitabbā. Nissitacittā asatiyā ca asampajaññena ca niddisitabbā, anissitacittā satiyā ca sampajaññena ca niddisitabbā. Nissitacittā ayoniyā ca ayonisomanasikārena ca niddisitabbā, anissitacittā yoniyā ca yonisomanasikārena ca niddisitabbā. Nissitacittā kosajjena ca dovacassena ca niddisitabbā, anissitacittā vīriyārambhena ca sovacassena ca niddisitabbā. Nissitacittā assaddhiyena ca pamādena ca niddisitabbā, anissitacittā saddhāya ca appamādena ca niddisitabbā. Nissitacittā asaddhammassavanena ca asaṃvaraṇena ca niddisitabbā, anissitacittā saddhammassavanena ca saṃvarena ca niddisitabbā. Nissitacittā abhijjhāya ca byāpādena ca niddisitabbā, anissitacittā anabhijjhāya ca abyāpādena ca niddisitabbā. Nissitacittā nīvaraṇehi ca saṃyojaniyehi ca niddisitabbā, anissitacittā rāgavirāgāya ca cetovimuttiyā avijjāvirāgāya ca paññāvimuttiyā niddisitabbā. Nissitacittā ucchedadiṭṭhiyā ca sassatadiṭṭhiyā ca niddisitabbā, anissitacittā saupādisesāya ca anupādisesāya ca nibbānadhātuyā niddisitabbā. Ayaṃ niddesasandhi. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘neruttamadhippāyo’’ti.

Niyutto catubyūho hāro.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgo

29. Tattha katamo āvaṭṭo hāro? ‘‘Ekamhi padaṭṭhāne’’ti ayaṃ.

‘‘Ārambhatha [ārabbhatha (sī.) saṃ. ni. 1.185; theragā. 256 passitabbaṃ] nikkamatha,
yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro’’ti.

‘‘Ārambhatha nikkamathā’’ti vīriyassa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Yuñjatha buddhasāsane’’ti samādhissa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro’’ti paññāya padaṭṭhānaṃ. ‘‘Ārambhatha nikkamathā’’ti vīriyindriyassa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Yuñjatha buddhasāsane’’ti samādhindriyassa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro’’ti paññindriyassa padaṭṭhānaṃ. Imāni padaṭṭhānāni desanā.

Ayuñjantānaṃ vā sattānaṃ yoge, yuñjantānaṃ vā ārambho.

Tattha ye na yuñjanti, te pamādamūlakā na yuñjanti. So pamādo duvidho taṇhāmūlako avijjāmūlako ca. Tattha avijjāmūlako yena aññāṇena nivuto ñeyyaṭṭhānaṃ nappajānāti pañcakkhandhā uppādavayadhammāti, ayaṃ avijjāmūlako. Yo taṇhāmūlako, so tividho anuppannānaṃ bhogānaṃ uppādāya pariyesanto pamādaṃ āpajjati, uppannānaṃ bhogānaṃ ārakkhanimittaṃ paribhoganimittañca pamādaṃ āpajjati ayaṃ loke catubbidho pamādo ekavidho avijjāya tividho taṇhāya. Tattha avijjāya nāmakāyo padaṭṭhānaṃ. Taṇhāya rūpakāyo padaṭṭhānaṃ. Taṃ kissa hetu, rūpīsu bhavesu ajjhosānaṃ, arūpīsu sammoho? Tattha rūpakāyo rūpakkhandho nāmakāyo cattāro arūpino khandhā. Ime pañcakkhandhā katamena upādānena saupādānā, taṇhāya ca avijjāya ca? Tattha taṇhā dve upādānāni kāmupādānañca sīlabbatupādānañca. Avijjā dve upādānāni diṭṭhupādānañca attavādupādānañca. Imehi catūhi upādānehi ye saupādānā khandhā, idaṃ dukkhaṃ. Cattāri upādānāni, ayaṃ samudayo. Pañcakkhandhā dukkhaṃ. Tesaṃ bhagavā pariññāya pahānāya ca dhammaṃ deseti dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāya.

30. Tattha yo tividho taṇhāmūlako pamādo anuppannānaṃ bhogānaṃ uppādāya pariyesati, uppannānaṃ bhogānaṃ ārakkhaṇañca karoti paribhoganimittañca, tassa sampaṭivedhena rakkhaṇā paṭisaṃharaṇā, ayaṃ samatho.

So kathaṃ bhavati? Yadā jānāti kāmānaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato okārañca saṃkilesañca vodānañca nekkhamme ca ānisaṃsaṃ. Tattha yā vīmaṃsā upaparikkhā ayaṃ vipassanā. Ime dve dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti samatho ca vipassanā ca. Imesu dvīsu dhammesu bhāviyamānesu dve dhammā pahīyanti taṇhā ca avijjā ca, imesu dvīsu dhammesu pahīnesu cattāri upādānāni nirujjhanti. Upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Iti purimakāni ca dve saccāni dukkhaṃ samudayo ca, samatho ca vipassanā ca maggo. Bhavanirodho nibbānaṃ imāni cattāri saccāni. Tenāha bhagavā ‘‘ārambhatha nikkamathā’’ti.

> Yathāpi mūle anupaddave daḷhe, chinnopi rukkho punareva [punadeva (ka.) passa dha. pa. 338] rūhati;
> Evampi taṇhānusaye anūhate, nibbattatī dukkhamidaṃ punappunaṃ.

Ayaṃ taṇhānusayo. Katamassā taṇhāya? Bhavataṇhāya. Yo etassa dhammassa paccayo ayaṃ avijjā. Avijjāpaccayā hi bhavataṇhā. Ime dve kilesā taṇhā ca avijjā ca. Tāni cattāri upādānāni tehi catūhi upādānehi ye saupādānā khandhā, idaṃ dukkhaṃ. Cattāri upādānāni ayaṃ samudayo. Pañcakkhandhā dukkhaṃ. Tesaṃ bhagavā pariññāya ca pahānāya ca dhammaṃ deseti dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāya.

Yena taṇhānusayaṃ samūhanati [samūhanti (sī.)], ayaṃ samatho. Yena taṇhānusayassa paccayaṃ avijjaṃ vārayati, ayaṃ vipassanā. Ime dve dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti samatho ca vipassanā ca. Tattha samathassa phalaṃ rāgavirāgā cetovimutti, vipassanāya phalaṃ avijjāvirāgā paññāvimutti. Iti purimakāni ca dve saccāni dukkhaṃ samudayo ca, samatho vipassanā ca maggo, dve ca vimuttiyo nirodho. Imāni cattāri saccāni. Tenāha bhagavā ‘‘yathāpi mūle’’ti.

> ‘‘Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
> Sacittapariyodāpanaṃ [pariyodapanaṃ (sī.) dha. pa. 183; dī. ni. 2.90 passitabbaṃ], etaṃ buddhāna sāsana’’nti.

Sabbapāpaṃ nāma tīṇi duccaritāni kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ, te dasa akusalakammapathā pāṇātipāto adinnādānaṃ kāmesumicchācāro musāvādo pisuṇā vācā pharusā vācā samphappalāpo abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhi, tāni dve kammāni cetanā cetasikañca. Tattha yo ca pāṇātipāto yā ca pisuṇā vācā yā ca pharusā vācā, idaṃ dosasamuṭṭhānaṃ. Yañca adinnādānaṃ yo ca kāmesumicchācāro yo ca musāvādo, idaṃ lobhasamuṭṭhānaṃ, yo samphappalāpo, idaṃ mohasamuṭṭhānaṃ. Imāni satta kāraṇāni cetanākammaṃ. Yā abhijjhā, ayaṃ lobho akusalamūlaṃ. Yo byāpādo, ayaṃ doso akusalamūlaṃ. Yā micchādiṭṭhi, ayaṃ micchāmaggo. Imāni tīṇi kāraṇāni cetasikakammaṃ. Tenāha ‘‘cetanākammaṃ cetasikakamma’’nti.

Akusalamūlaṃ payogaṃ gacchantaṃ catubbidhaṃ agatiṃ gacchati chandā dosā bhayā mohā. Tattha yaṃ chandā agatiṃ gacchati, idaṃ lobhasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ dosā agatiṃ gacchati, idaṃ dosasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ bhayā ca mohā ca agatiṃ gacchati, idaṃ mohasamuṭṭhānaṃ. Tattha lobho asubhāya pahīyati. Doso mettāya. Moho paññāya. Tathā lobho upekkhāya pahīyati. Doso mettāya ca karuṇāya ca. Moho muditāya pahānaṃ abbhatthaṃ gacchati. Tenāha bhagavā ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’nti.

31. Sabbapāpaṃ nāma aṭṭha micchattāni micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvācā micchākammanto micchāājīvo micchāvāyāmo micchāsati micchāsamādhi, idaṃ vuccati sabbapāpaṃ. Imesaṃ aṭṭhannaṃ micchattānaṃ yā akiriyā akaraṇaṃ anajjhācāro, idaṃ vuccati sabbapāpassa akaraṇaṃ.

Aṭṭhasu micchattesu pahīnesu aṭṭha sammattāni sampajjanti. Aṭṭhannaṃ sammattānaṃ yā kiriyā karaṇaṃ sampādanaṃ, ayaṃ vuccati kusalassa upasampadā. Sacittapariyodāpananti atītassa maggassa bhāvanākiriyaṃ dassayati, citte pariyodāpite [pariyodapite (sī. ka.)] pañcakkhandhā pariyodāpitā bhavanti, evañhi bhagavā āha ‘‘cetovisuddhatthaṃ, bhikkhave, tathāgate brahmacariyaṃ vussatī’’ti. Duvidhā hi pariyodāpanā nīvaraṇappahānañca anusayasamugghāto ca. Dve pariyodāpanabhūmiyo dassanabhūmi ca, bhāvanābhūmi ca, tattha yaṃ paṭivedhena pariyodāpeti, idaṃ dukkhaṃ. Yato pariyodāpeti, ayaṃ samudayo. Yena pariyodāpeti, ayaṃ maggo. Yaṃ pariyodāpitaṃ, ayaṃ nirodho. Imāni cattāri saccāni. Tenāha bhagavā ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’nti.

‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle;
Esānisaṃso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī’’ti.

Dhammo nāma duvidho indriyasaṃvaro maggo ca. Duggati nāma duvidhā devamanusse vā upanidhāya apāyā duggati, nibbānaṃ vā upanidhāya sabbā upapattiyo duggati. Tattha yā saṃvarasīle akhaṇḍakāritā, ayaṃ dhammo suciṇṇo apāyehi rakkhati. Evaṃ bhagavā āha – dvemā, bhikkhave, sīlavato gatiyo devā ca manussā ca. Evañca nāḷandāyaṃ nigame asibandhakaputto gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Brāhmaṇā, bhante, pacchābhūmakā kāmaṇḍalukā sevālamālikā udakorohakā aggiparicārakā, te mataṃ kālaṅkataṃ uyyāpenti nāma, saññāpenti nāma, saggaṃ nāma okkāmenti [uggamenti (sī.) passa saṃ. ni. 4.358]. Bhagavā pana, bhante, arahaṃ sammāsambuddho pahoti tathā kātuṃ, yathā sabbo loko kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyā’’ti.

‘‘Tena hi, gāmaṇi, taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsīti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, idhassa puriso pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhiko, tamenaṃ mahājanakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya ‘ayaṃ puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatū’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu so puriso mahato janakāyassa āyācanahetu vā thomanahetuvā pañjalikaṃ [pañjalikā saṃ. ni. 4.358] anuparisakkanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyā’’ti. ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Seyyathāpi, gāmaṇi, puriso mahatiṃ puthusilaṃ gambhīre udakarahade [udakadahe (ka.)] pakkhipeyya, tamenaṃ mahājanakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya ‘ummujja, bho, puthusile, uplava bho puthusile, thalamuplava, bho puthusile’ti. Taṃ kiṃ maññasi gāmaṇi, api nu sā mahatī puthusilā mahato janakāyassa āyācanahetu vā thomanahetu vā pañjalikaṃ anuparisakkanahetu vā ummujjeyya vā uplaveyya vā thalaṃ vā uplaveyyā’’ti. ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, gāmaṇi, yo so puriso pāṇātipātī…pe… micchādiṭṭhiko, kiñcāpi naṃ mahājanakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya ‘ayaṃ puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatū’ti. Atha kho so puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, idhassa puriso pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato kāmesumicchācārā paṭivirato musāvādā paṭivirato pisuṇāya vācāya paṭivirato pharusāya vācāya paṭivirato samphappalāpā paṭivirato anabhijjhālu abyāpannacitto sammādiṭṭhiko, tamenaṃ mahājanakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya ‘ayaṃ puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatū’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu so puriso mahato janakāyassa āyācanahetu vā thomanahetu vā pañjalikaṃ anuparisakkanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyā’’ti. ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Seyyathāpi, gāmaṇi, puriso sappikumbhaṃ vā telakumbhaṃ vā gambhīre [gambhīraṃ (sī. ka.) passa saṃ. ni. 4.358] udakarahade ogāhetvā bhindeyya. Tatra yāssa sakkharā vā kaṭhalā [kathalā (ka.)], sā adhogāmī assa. Yañca khvassa tatra sappi vā telaṃ vā, taṃ uddhaṃgāmi assa. Tamenaṃ mahājanakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya ‘osīda, bho sappitela, saṃsīda, bho sappitela, adho gaccha [avaṃgaccha (sī. ka.)]‘bho sappitelā’ti. Taṃ kiṃ maññasi gāmaṇi, api nu taṃ sappitelaṃ mahato janakāyassa āyācanahetu vā thomanahetu vā pañjalikaṃ anuparisakkanahetu vā ‘osīdeyya vā saṃsīdeyya vā adho vā gaccheyyā’ti. ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evameva kho, gāmaṇi, yo so puriso pāṇātipātā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhiko, kiñcāpi naṃ mahājanakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya ‘ayaṃ puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatū’’’ti. Atha kho so puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya. Iti dhammo suciṇṇo apāyehi rakkhati. Tattha yā maggassa tikkhatā adhimattatā, ayaṃ dhammo suciṇṇo sabbāhi upapattīhi rakkhati. Evaṃ bhagavā āha –

‘‘Tasmā rakkhitacittassa [passa udā. 32], sammāsaṅkappagocaro;
Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbayaṃ;
Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe’’ti.

32. Tattha duggatīnaṃ hetu taṇhā ca avijjā ca, tāni cattāri upādānāni, tehi catūhi upādānehi ye saupādānā khandhā, idaṃ dukkhaṃ. Cattāri upādānāni, ayaṃ samudayo. Pañcakkhandhā dukkhaṃ, tesaṃ bhagavā pariññāya ca pahānāya ca dhammaṃ deseti dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāya. Tattha taṇhāya pañcindriyāni rūpīni padaṭṭhānaṃ. Avijjāya manindriyaṃ padaṭṭhānaṃ. Pañcindriyāni rūpīni rakkhanto samādhiṃ bhāvayati, taṇhañca niggaṇhāti. Manindriyaṃ rakkhanto vipassanaṃ bhāvayati, avijjañca niggaṇhāti. Taṇhāniggahena dve upādānāni pahīyanti kāmupādānañca sīlabbatupādānañca. Avijjāniggahena dve upādānāni pahīyanti diṭṭhupādānañca attavādupādānañca. Catūsu upādānesu pahīnesu dve dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti samatho ca vipassanā ca. Idaṃ vuccati brahmacariyanti.

Tattha brahmacariyassa phalaṃ cattāri sāmaññaphalāni sotāpattiphalaṃ sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattaṃ [arahattaphalaṃ (ka.)] aggaphalaṃ. Imāni cattāri brahmacariyassa phalāni [brahmacariyaphalānīti (sī.)]. Iti purimakāni ca dve saccāni dukkhaṃ samudayo ca. Samatho ca vipassanā ca brahmacariyañca maggo, brahmacariyassa phalāni ca tadārammaṇā ca asaṅkhatādhātu nirodho. Imāni cattāri saccāni. Tenāha bhagavā ‘‘dhammo have rakkhatī’’ti.

Tattha yaṃ paṭivedhena rakkhati, idaṃ dukkhaṃ. Yato rakkhati, ayaṃ samudayo. Yena rakkhati, ayaṃ maggo. Yaṃ rakkhati, ayaṃ nirodho. Imāni cattāri saccāni. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘ekamhi padaṭṭhāne’’ti.

Niyutto āvaṭṭo hāro.

8. Vibhattihāravibhaṅgo

33. Tattha katamo vibhattihāro? ‘‘Dhammañca padaṭṭhānaṃ bhūmiñcā’’ti.

Dve suttāni vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca. Dve paṭipadā puññabhāgiyā ca phalabhāgiyā ca. Dve sīlāni saṃvarasīlañca pahānasīlañca, tattha bhagavā vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ puññabhāgiyāya paṭipadāya desayati, so saṃvarasīle ṭhito tena brahmacariyena brahmacārī bhavati, tattha bhagavā nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ phalabhāgiyāya paṭipadāya desayati, so pahānasīle ṭhito tena brahmacariyena brahmacārī bhavati.

Tattha katamaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ? Vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā sīlakathā saggakathā kāmānaṃ ādīnavo nekkhamme ānisaṃsoti.

Tattha katamaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ? Nibbedhabhāgiyaṃ nāma suttaṃ yā catusaccappakāsanā, vāsanābhāgiye sutte natthi pajānanā, natthi maggo, natthi phalaṃ. Nibbedhabhāgiye sutte atthi pajānanā, atthi maggo, atthi phalaṃ. Imāni cattāri suttāni. Imesaṃ catunnaṃ suttānaṃ desanāya phalena sīlena brahmacariyena sabbato vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojayitabbā yāvatikā ñāṇassa bhūmi.

34. Tattha katame dhammā sādhāraṇā? Dve dhammā sādhāraṇā nāmasādhāraṇā vatthusādhāraṇā ca. Yaṃ vā pana kiñci aññampi evaṃ jātiyaṃ, micchattaniyatānaṃ sattānaṃ aniyatānañca sattānaṃ dassanappahātabbā kilesā sādhāraṇā, puthujjanassa sotāpannassa ca kāmarāgabyāpādā sādhāraṇā, puthujjanassa anāgāmissa ca uddhaṃbhāgiyā saṃyojanā sādhāraṇā, yaṃ kiñci ariyasāvako lokiyaṃ samāpattiṃ samāpajjati, sabbā sā avītarāgehi [avigatarāgehi (ka.)] sādhāraṇā, sādhāraṇā hi dhammā evaṃ aññamaññaṃ paraṃ paraṃ sakaṃ sakaṃ visayaṃ nātivattanti. Yopi imehi dhammehi samannāgato na so taṃ dhammaṃ upātivattati. Ime dhammā sādhāraṇā.

Tattha katame dhammā asādhāraṇā? Yāva desanaṃ upādāya gavesitabbā sekkhāsekkhā bhabbābhabbāti, aṭṭhamakassa sotāpannassa ca kāmarāgabyāpādā sādhāraṇā dhammatā asādhāraṇā, aṭṭhamakassa anāgāmissa ca uddhambhāgiyā saṃyojanā sādhāraṇā dhammatā asādhāraṇā. Sabbesaṃ sekkhānaṃ nāmaṃ sādhāraṇaṃ dhammatā asādhāraṇā. Sabbesaṃ paṭipannakānaṃ nāmaṃ sādhāraṇaṃ dhammatā asādhāraṇā. Sabbesaṃ sekkhānaṃ sekkhasīlaṃ sādhāraṇaṃ dhammatā asādhāraṇā. Evaṃ visesānupassinā hīnukkaṭṭhamajjhimaṃ upādāya gavesitabbaṃ.

Dassanabhūmi niyāmāvakkantiyā padaṭṭhānaṃ, bhāvanābhūmi uttarikānaṃ phalānaṃ pattiyā padaṭṭhānaṃ, dukkhā paṭipadā dandhābhiññā samathassa padaṭṭhānaṃ, sukhā paṭipadā khippābhiññā vipassanāya padaṭṭhānaṃ, dānamayaṃ puññakiriyavatthu parato ghosassa sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, sīlamayaṃ puññakiriyavatthu cintāmayiyā paññāya sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu bhāvanāmayiyā paññāya sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ. Dānamayaṃ puññakiriyavatthu parato ca ghosassa sutamayiyā ca paññāya sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ sīlamayaṃ puññakiriyavatthu cintāmayiyā ca paññāya yoniso ca manasikārassa sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu bhāvanāmayiyā ca paññāya sammādiṭṭhiyā ca sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ.

Patirūpadesavāso vivekassa ca samādhissa ca sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, sappurisūpanissayo tiṇṇañca aveccappasādānaṃ samathassa ca sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, attasammāpaṇidhānaṃ hiriyā ca vipassanāya ca sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, akusalapariccāgo kusalavīmaṃsāya ca samādhindriyassa ca sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, dhammasvākkhātatā kusalamūlaropanāya ca phalasamāpattiyā ca sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, saṅghasuppaṭipannatā saṅghasuṭṭhutāya sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, satthusampadā appasannānañca pasādāya pasannānañca bhiyyobhāvāya sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ, appaṭihatapātimokkhatā dummaṅkūnañca puggalānaṃ niggahāya pesalānañca puggalānaṃ phāsuvihārāya sādhāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘dhammañca padaṭṭhāna’’nti.

Niyutto vibhatti hāro.

9. Parivattanahāravibhaṅgo

35. Tattha katamo parivattano hāro? ‘‘Kusalākusale dhamme’’ti. Sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavati. Ye cassa micchādiṭṭhipaccayā uppajjeyyuṃ aneke [anekā (ka.)] pāpakā akusalā dhammā, te cassa nijjiṇṇā honti. Sammādiṭṭhipaccayā cassa aneke kusalā dhammā sambhavanti, te cassa bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Sammāsaṅkappassa purisapuggalassa micchāsaṅkappo nijjiṇṇo bhavati. Ye cassa micchāsaṅkappapaccayā uppajjeyyuṃ aneke pāpakā akusalā dhammā, te cassa nijjiṇṇā honti. Sammāsaṅkappapaccayā cassa aneke kusalā dhammā sambhavanti. Te cassa bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Evaṃ sammāvācassa sammākammantassa sammāājīvassa sammāvāyāmassa sammāsatissa sammāsamādhissa sammāvimuttassa sammāvimuttiñāṇadassanassa purisapuggalassa micchāvimuttiñāṇadassanaṃ nijjiṇṇaṃ bhavati. Ye cassa micchāvimuttiñāṇadassanapaccayā uppajjeyyuṃ aneke pāpakā akusalā dhammā, te cassa nijjiṇṇā honti. Sammāvimuttiñāṇadassanapaccayā cassa aneke kusalā dhammā sambhavanti, te cassa bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

36. Yassa vā pāṇātipātā paṭiviratassa pāṇātipāto pahīno hoti. Adinnādānā paṭiviratassa adinnādānaṃ pahīnaṃ hoti. Brahmacārissa abrahmacariyaṃ pahīnaṃ hoti. Saccavādissa musāvādo pahīno hoti. Apisuṇavācassa pisuṇā vācā pahīnā hoti. Saṇhavācassa pharusā vācā pahīnā hoti. Kālavādissa samphappalāpo pahīno hoti. Anabhijjhālussa [anabhijjhāmanassa (ka.)] abhijjhā pahīnā hoti. Abyāpannacittassa byāpādo pahīno hoti. Sammādiṭṭhissa micchādiṭṭhi pahīnā hoti.

Ye ca kho keci ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ garahanti, nesaṃ sandiṭṭhikā sahadhammikā gārayhā vādānuvādā āgacchanti. Sammādiṭṭhiñca te bhavanto dhammaṃ garahanti. Tena hi ye micchādiṭṭhikā, tesaṃ bhavantānaṃ pujjā ca pāsaṃsā ca. Evaṃ sammāsaṅkappaṃ sammāvācaṃ sammākammantaṃ sammāājīvaṃ sammāvāyāmaṃ sammāsatiṃ sammāsamādhiṃ sammāvimuttiṃ sammāvimuttiñāṇadassanañca te bhavanto dhammaṃ garahanti. Tena hi ye micchāvimuttiñāṇadassanā, tesaṃ bhavantānaṃ pujjā ca pāsaṃsā ca.

Ye ca kho keci evamāhaṃsu ‘‘bhuñjitabbā kāmā, paribhuñjitabbā kāmā, āsevitabbā kāmā, nisevitabbā kāmā, bhāvayitabbā kāmā, bahulīkātabbā kāmā’’ti. Kāmehi veramaṇī tesaṃ adhammo.

Ye vā pana keci evamāhaṃsu ‘‘attakilamathānuyogo dhammo’’ti. Niyyāniko tesaṃ dhammo adhammo. Ye ca kho keci evamāhaṃsu ‘‘dukkho dhammo’’ti. Sukho tesaṃ dhammo adhammo. Yathā vā pana bhikkhuno sabbasaṅkhāresu asubhānupassino viharato subhasaññā pahīyanti. Dukkhānupassino viharato sukhasaññā pahīyanti. Aniccānupassino viharato niccasaññā pahīyanti. Anattānupassino viharato attasaññā pahīyanti. Yaṃ yaṃ vā pana dhammaṃ rocayati vā upagacchati vā, tassa tassa dhammassa yo paṭipakkho, svassa aniṭṭhato ajjhāpanno bhavati. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘kusalākusaladhamme’’ti.

Niyutto parivattano hāro.

10. Vevacanahāravibhaṅgo

37. Tattha katamo vevacano hāro? ‘‘Vevacanāni bahūnī’’ti. Yathā ekaṃ bhagavā dhammaṃ aññamaññehi vevacanehi niddisati. Yathāha bhagavā –

> ‘‘Āsā ca pihā abhinandanā ca, anekadhātūsu sarā patiṭṭhitā;
> Aññāṇamūlappabhavā pajappitā, sabbā mayā byantikatā samūlikā’’ti.

Āsā nāma vuccati yā bhavissassa atthassa āsīsanā [āsiṃsanā (sī.)] avassaṃ āgamissatīti āsāssa uppajjati. Pihā nāma yā vattamānassa [vattamānakassa (sī.)] atthassa patthanā, seyyataraṃ vā disvā ‘‘ediso bhaveyya’’nti pihāssa uppajjati. Atthanipphattipaṭipālanā abhinandanā nāma, piyaṃ vā ñātiṃ abhinandati, piyaṃ vā dhammaṃ abhinandati, appaṭikūlato vā abhinandati.

Anekadhātūti cakkhudhātu rūpadhātu cakkhuviññāṇadhātu, sotadhātu saddadhātu sotaviññāṇadhātu, ghānadhātu gandhadhātu ghānaviññāṇadhātu, jivhādhātu rasadhātu jivhāviññāṇadhātu, kāyadhātu phoṭṭhabbadhātu kāyaviññāṇadhātu, manodhātu dhammadhātu manoviññāṇadhātu.

Sarāti keci rūpādhimuttā keci saddādhimuttā keci gandhādhimuttā keci rasādhimuttā keci phoṭṭhabbādhimuttā keci dhammādhimuttā. Tattha yāni cha gehasitāni domanassāni yāni ca cha gehasitāni somanassāni yāni ca cha nekkhammasitāni domanassāni yāni ca cha nekkhammasitāni somanassāni, imāni catuvīsapadāni taṇhāpakkho, taṇhāya etaṃ vevacanaṃ. Yā cha upekkhā gehasitā, ayaṃ diṭṭhipakkho.

38. Sāyeva patthanākārena dhammanandī dhammapemaṃ dhammajjhosānanti taṇhāya etaṃ vevacanaṃ. Cittaṃ mano viññāṇanti cittassa etaṃ vevacanaṃ. Manindriyaṃ manodhātu manāyatanaṃ vijānanāti manassetaṃ vevacanaṃ. Paññindriyaṃ paññābalaṃ adhipaññā sikkhā paññā paññākkhandho dhammavicayasambojjhaṅgo ñāṇaṃ sammādiṭṭhi tīraṇā vipassanā dhamme ñāṇaṃ atthe ñāṇaṃ anvaye ñāṇaṃ khaye ñāṇaṃ anuppāde ñāṇaṃ anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyaṃ cakkhu vijjā buddhi bhūri medhā āloko, yaṃ vā pana yaṃ kiñci aññampi evaṃ jātiyaṃ, paññāya etaṃ vevacanaṃ. Pañcindriyāni lokuttarāni, sabbā paññā. Api ca ādhipateyyaṭṭhena saddhā, ārambhaṭṭhena vīriyaṃ, apilāpanaṭṭhena sati, avikkhepaṭṭhena samādhi, pajānanaṭṭhena paññā.

Yathā ca buddhānussatiyaṃ vuttaṃ itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. Balanipphattigato vesārajjappatto adhigatappaṭisambhido catuyogavippahīno agatigamanavītivatto uddhaṭasallo nirūḷhavaṇo madditakaṇḍako nibbāpitapariyuṭṭhāno [nibbāhita … (ka.)] bandhanātīto ganthaviniveṭhano ajjhāsayavītivatto bhinnandhakāro cakkhumā lokadhammasamatikkanto anurodhavirodhavippayutto iṭṭhāniṭṭhesu dhammesu asaṅkhepagato bandhanātivatto ṭhapitasaṅgāmo abhikkantataro ukkādharo ālokakaro pajjotakaro tamonudo raṇañjaho aparimāṇavaṇṇo appameyyavaṇṇo asaṅkheyyavaṇṇo ābhaṃkaro pabhaṃkaro dhammobhāsapajjotakaroti ca buddhā bhagavantoti ca buddhānussatiyā etaṃ vevacanaṃ.

Yathā ca dhammānussatiyaṃ vuttaṃ svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko [opanayiko (sī.)] paccattaṃ veditabbo viññūhi. Yadidaṃ madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāṭo vaṭṭūpacchedo suññato atidullabho taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ.

> ‘‘Asaṅkhataṃ anataṃ [asaṅkhataṃ nanta … (sī.) passa saṃ. ni. 4.409] anāsavañca, saccañca pāraṃ nipuṇaṃ sududdasaṃ;
> Ajajjaraṃ dhuvaṃ apalokitaṃ [apalokiyaṃ (sī. ka.)], anidassanaṃ nippapañca santaṃ.

‘‘Amataṃ paṇītañca sivañca khemaṃ, taṇhākkhayo acchariyañca abbhutaṃ;
Anītikaṃ anītikadhammaṃ [nītikadhammameva vā (sī. ka.) passa saṃ. ni. 4.409],
nibbānametaṃ sugatena desitaṃ.

‘‘Ajātaṃ abhūtaṃ anupaddavañca, akataṃ asokañca atho visokaṃ;
Anūpasaggaṃnupasaggadhammaṃ, nibbānametaṃ sugatena desitaṃ.

‘‘Gambhīrañceva duppassaṃ, uttarañca anuttaraṃ;
Asamaṃ appaṭisamaṃ, jeṭṭhaṃ seṭṭhanti vuccati.

‘‘Leṇañca tāṇaṃ araṇaṃ anaṅgaṇaṃ, akāca metaṃ vimalanti vuccati;
Dīpo sukhaṃ appamāṇaṃ patiṭṭhā, akiñcanaṃ appapañcanti vutta’’nti.

Dhammānussatiyā etaṃ vevacanaṃ.

Yathā ca saṅghānussatiyaṃ vuttaṃ suppaṭipanno ujuppaṭipanno ñāyappaṭipanno sāmīcippaṭipanno yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa, sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno vimuttisampanno vimuttiñāṇadassanasampanno sattānaṃ sāro sattānaṃ maṇḍo sattānaṃ uddhāro sattānaṃ esikā [esiko (ka.)] sattānaṃ surabhipasūnaṃ pujjo devānañca manussānañcāti saṅghānussatiyā etaṃ vevacanaṃ.

Yathā ca sīlānussatiyaṃ vuttaṃ yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni ariyāni ariyakantāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, alaṅkāro ca sīlaṃ uttamaṅgopasobhaṇatāya, nidhānañca sīlaṃ sabbadobhaggasamatikkamanaṭṭhena, sippañca sīlaṃ akkhaṇavedhitāya, velā ca sīlaṃ anatikkamanaṭṭhena, dhaññañca sīlaṃ daliddopacchedanaṭṭhena [daḷiddo… (sī.)], ādāso ca sīlaṃ dhammavolokanatāya, pāsādo ca sīlaṃ volokanaṭṭhena, sabbabhūmānuparivatti ca sīlaṃ amatapariyosānanti sīlānussatiyā etaṃ vevacanaṃ.

Yathā ca cāgānussatiyaṃ vuttaṃ yasmiṃ samaye ariyasāvako agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgaratoti cāgānussatiyā etaṃ vevacanaṃ. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘vevacanāni bahūnī’’ti.

Niyutto vevacano hāro.

11. Paññattihāravibhaṅgo

39. Tattha katamo paññattihāro? ‘‘Ekaṃ bhagavā dhammaṃ paññattīhi vividhāhi desetī’’ti.

Yā pakatikathāya desanā. Ayaṃ nikkhepapaññatti. Kā ca pakatikathāya desanā, cattāri saccāni. Yathā bhagavā āha ‘‘idaṃ dukkha’’nti ayaṃ paññatti pañcannaṃ khandhānaṃ channaṃ dhātūnaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ dasannaṃ indriyānaṃ nikkhepapaññatti.

Kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī [nandi (sī.) passa saṃ. ni. 2.64)] atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ virūḷhaṃ, atthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha atthi nāmarūpassa avakkanti, atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi [buddhi (ka.)]. Yattha atthi saṅkhārānaṃ vuddhi, atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, atthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha atthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, sasokaṃ taṃ, bhikkhave, sadaraṃ saupāyāsanti vadāmi.

Phasse ce…pe… manosañcetanāya ce, bhikkhave, āhāre. Viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ virūḷhaṃ, atthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha atthi nāmarūpassa avakkanti, atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha atthi saṅkhārānaṃ vuddhi, atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, atthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha atthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, sasokaṃ taṃ, bhikkhave, sadaraṃ saupāyāsanti vadāmi. Ayaṃ pabhavapaññatti dukkhassa ca samudayassa ca.

Kabaḷīkāre ce, bhikkhave [passa saṃ. ni. 2.64], āhāre natthi rāgo natthi nandī natthi taṇhā, appatiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ avirūḷhaṃ. Yattha appatiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ avirūḷhaṃ, natthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha natthi nāmarūpassa avakkanti, natthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha natthi saṅkhārānaṃ vuddhi, natthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha natthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, natthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha natthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, asokaṃ taṃ, bhikkhave, adaraṃ anupāyāsanti vadāmi.

Phasse ce…pe… manosañcetanāya ce, bhikkhave, āhāre. Viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre natthi rāgo natthi nandī natthi taṇhā, appatiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ avirūḷhaṃ. Yattha appatiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ avirūḷhaṃ, natthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha natthi nāmarūpassa avakkanti, natthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha natthi saṅkhārānaṃ vuddhi, natthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha natthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, natthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha natthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, asokaṃ taṃ, bhikkhave, adaraṃ anupāyāsanti vadāmi.

Ayaṃ pariññāpaññatti dukkhassa, pahānapaññatti samudayassa, bhāvanāpaññatti maggassa, sacchikiriyāpaññatti nirodhassa.

40. Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha. Appamatto nipako sato, samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti. Kiñca yathābhūtaṃ pajānāti? ‘‘Cakkhu [cakkhuṃ (ka.) passa saṃ. ni. 4.99] anicca’’nti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘‘Rūpā aniccā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti ‘‘cakkhuviññāṇaṃ anicca’’nti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘‘Cakkhusamphasso anicco’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Yampidaṃ [yamidaṃ (sī. ka.)] cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi aniccanti yathābhūtaṃ pajānāti.

Sotaṃ …pe… ghānaṃ…pe… jivhā…pe… kāyo…pe… ‘‘mano anicco’’ti [anicca’’nti (saṃ. ni. 4.100)] yathābhūtaṃ pajānāti. ‘‘Dhammā aniccā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘‘Manoviññāṇaṃ anicca’’nti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘‘Manosamphasso anicco’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi aniccanti yathābhūtaṃ pajānāti.

Ayaṃ bhāvanāpaññatti maggassa, pariññāpaññatti dukkhassa, pahānapaññatti samudayassa, sacchikiriyāpaññatti nirodhassa.

Rūpaṃ, rādha, vikiratha vidhamatha viddhaṃsetha vikīḷaniyaṃ [vikīḷanikaṃ (sī. ka.) passa saṃ. ni. 3.169] karotha, paññāya taṇhakkhayāya paṭipajjatha. Taṇhakkhayā dukkhakkhayo, dukkhakkhayā nibbānaṃ. Vedanaṃ…pe…. Saññaṃ…pe… saṅkhāre viññāṇaṃ vikiratha vidhamatha viddhaṃsetha vikīḷaniyaṃ karotha, paññāya taṇhakkhayāya paṭipajjatha. Taṇhakkhayā dukkhakkhayo, dukkhakkhayā nibbānaṃ.

Ayaṃ nirodhapaññatti nirodhassa, nibbidāpaññatti assādassa, pariññāpaññatti dukkhassa, pahānapaññatti samudayassa, bhāvanāpaññatti maggassa, sacchikiriyāpaññatti nirodhassa.

‘‘So idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ

pajānāti.

Ayaṃ paṭivedhapaññatti saccānaṃ, nikkhepapaññatti dassanabhūmiyā, bhāvanāpaññatti maggassa, sacchikiriyāpaññatti sotāpattiphalassa. ‘‘So ime āsavā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ āsavasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ āsavanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘‘Ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘‘Ime āsavā asesaṃ nirujjhantī’’ti yathābhūtaṃ pajānāti.

Ayaṃ uppādapaññatti khaye ñāṇassa, okāsapaññatti anuppāde ñāṇassa, bhāvanāpaññatti maggassa, pariññāpaññatti dukkhassa, pahānapaññatti samudayassa, ārambhapaññatti vīriyindriyassa, āsāṭanapaññatti āsāṭikānaṃ, nikkhepapaññatti bhāvanābhūmiyā, abhinighātapaññatti pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ.

41. Idaṃ ‘‘dukkha’’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. Ayaṃ ‘‘dukkhasamudayo’’ti me, bhikkhave…pe… ayaṃ ‘‘dukkhanirodho’’ti me, bhikkhave…pe…. Ayaṃ ‘‘dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

Ayaṃ desanāpaññatti saccānaṃ, nikkhepapaññatti sutamayiyā paññāya sacchikiriyāpaññatti anaññātaññassāmītindriyassa, pavattanāpaññatti dhammacakkassa.

‘‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ pariññeyya’’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘‘So kho panāyaṃ dukkhasamudayo pahātabbo’’ti me, bhikkhave…pe… ‘‘so kho panāyaṃ dukkhanirodho sacchikātabbo’’ti me, bhikkhave…pe… ‘‘sā kho panāyaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā bhāvetabbā’’ti me, bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

Ayaṃ bhāvanāpaññatti maggassa, nikkhepapaññatti cintāmayiyā paññāya, sacchikiriyāpaññatti aññindriyassa.

‘‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ pariññāta’’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘‘So kho panāyaṃ dukkhasamudayo pahīno’’ti me, bhikkhave…pe… ‘‘so kho panāyaṃ dukkhanirodho sacchikato’’ti me, bhikkhave…pe… ‘‘sā kho panāyaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā bhāvitā’’ti me, bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. Ayaṃ bhāvanāpaññatti maggassa, nikkhepapaññatti bhāvanāmayiyā paññāya, sacchikiriyāpaññatti aññātāvino indriyassa, pavattanāpaññatti dhammacakkassa.

> ‘‘Tulamatulañca sambhavaṃ, bhavasaṅkhāramavassaji muni;
> Ajjhattarato samāhito, abhindi [abhidā (sī. ka.) passa dī. ni. 2.169] kavacamivattasambhava’’nti.

‘‘Tula’’nti saṅkhāradhātu. ‘‘Atula’’nti nibbānadhātu, ‘‘tulamatulañca sambhava’’nti abhiññāpaññatti sabbadhammānaṃ. Nikkhepapaññatti dhammapaṭisambhidāya. ‘‘Bhavasaṅkhāramavassaji munī’’ti pariccāgapaññatti samudayassa. Pariññāpaññatti dukkhassa. ‘‘Ajjhattarato samāhito’’ti bhāvanāpaññatti kāyagatāya satiyā. Ṭhitipaññatti cittekaggatāya. ‘‘Abhindi kavacamivattasambhava’’nti abhinibbidāpaññatti cittassa, upādānapaññatti sabbaññutāya, padālanāpaññatti avijjaṇḍakosānaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘tulamatulañca sambhava’’nti.

Yo dukkhamaddakkhi yatonidānaṃ, kāmesu so jantu kathaṃ nameyya;
Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā, tesaṃ satīmā vinayāya sikkheti.

‘‘Yo dukkha’’nti vevacanapaññatti ca dukkhassa pariññāpaññatti ca. **‘‘Yatonidāna’’**nti pabhavapaññatti ca samudayassa pahānapaññatti ca. **‘‘Addakkhī’’**ti vevacanapaññatti ca ñāṇacakkhussa paṭivedhapaññatti ca. **‘‘Kāmesu so jantukathaṃ nameyyā’’**ti vevacanapaññatti ca kāmataṇhāya abhinivesapaññatti ca. **‘‘Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā’’**ti paccatthikato dassanapaññatti kāmānaṃ. Kāmā hi aṅgārakāsūpamā maṃsapesūpamā pāvakakappā papātauragopamā ca. **‘‘Tesaṃ satīmā’’**ti apacayapaññatti pahānāya, nikkhepapaññatti kāyagatāya satiyā, bhāvanāpaññatti maggassa. **‘‘Vinayāya sikkhe’’**ti paṭivedhapaññatti rāgavinayassa dosavinayassa mohavinayassa. **‘‘Jantū’’**ti vevacanapaññatti yogissa. Yadā hi yogī kāmā saṅgoti pajānāti. So kāmānaṃ anuppādāya kusale dhamme uppādayati, so anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya vāyamati. Ayaṃ vāyāmapaññatti appattassa pattiyā. Nikkhepapaññatti oramattikāya asantuṭṭhiyā. Tattha so uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā vāyamatīti ayaṃ appamādapaññatti bhāvanāya, nikkhepapaññatti vīriyindriyassa, ārakkhapaññatti kusalānaṃ dhammānaṃ, ṭhitipaññatti adhicittasikkhāya. Tenāha bhagavā ‘‘yo dukkhamaddakkhi yatonidāna’’nti.

‘‘Mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissati;
Upadhibandhano [upadhisambandhano (sī.) passa udā. 70] bālo, tamasā parivārito;
Assirī viya [sassatoriva (udā. 70)] khāyati, passato natthi kiñcana’’nti.

‘‘Mohasambandhano loko’’ti desanāpaññatti vipallāsānaṃ. **‘‘Bhabbarūpova dissatī’’**ti viparītapaññatti lokassa. ‘‘Upadhibandhano bālo’’ti pabhavapaññatti pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ, kiccapaññatti pariyuṭṭhānānaṃ. Balavapaññatti kilesānaṃ. Virūhanāpaññatti saṅkhārānaṃ. **‘‘Tamasā parivārito’’**ti desanāpaññatti avijjandhakārassa vevacanapaññatti ca. ‘‘Assirī viya khāyatī’’ti dassanapaññatti dibbacakkhussa, nikkhepapaññatti paññācakkhussa. **‘‘Passato natthi kiñcana’’**nti paṭivedhapaññatti sattānaṃ, rāgo kiñcanaṃ doso kiñcanaṃ moho kiñcanaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘mohasambandhano loko’’ti.

‘‘Atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ, no cetaṃ, bhikkhave, abhavissa ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ. Nayidha [na idha (sī. ka.) passa udā. 73] jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyetha. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ, tasmā jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyatī’’ti.

‘‘No cetaṃ, bhikkhave, abhavissa ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’nti desanāpaññatti nibbānassa vevacanapaññatti ca. ‘‘Nayidha jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyethā’’ti vevacanapaññatti saṅkhatassa upanayanapaññatti ca. ‘‘Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’nti vevacanapaññatti nibbānassa jotanāpaññatti ca. ‘‘Tasmā jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyatī’’ti ayaṃ vevacanapaññatti nibbānassa, niyyānikapaññatti maggassa, nissaraṇapaññatti saṃsārato. Tenāha bhagavā ‘‘no cetaṃ, bhikkhave, abhavissā’’ti. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘ekaṃ bhagavā dhammaṃ, paññattīhi vividhāhi desetī’’ti.

Niyutto paññatti hāro.

12. Otaraṇahāravibhaṅgo

42. Tattha katamo otaraṇo hāro? ‘‘Yo ca paṭiccuppādo’’ti.

‘‘Uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto, ayaṃ ahasmīti [ayamahamasmīti (sī.) passa udā. 61] anānupassī;

Evaṃ vimutto udatāri oghaṃ, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyā’’ti.

‘‘Uddha’’nti rūpadhātu ca arūpadhātu ca. ‘‘Adho’’ti kāmadhātu. ‘‘Sabbadhi vippamutto’’ti tedhātuke ayaṃ asekkhāvimutti. Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni, ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni vijjā, vijjuppādā avijjānirodho, avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, saḷāyatananirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni tīhi khandhehi saṅgahitāni – sīlakkhandhena samādhikkhandhena paññākkhandhena, ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni saṅkhārapariyāpannāni ye saṅkhārā anāsavā, no ca bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā. Ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ anāsavaṃ, no ca bhavaṅgaṃ. Ayaṃ āyatanehi otaraṇā.

‘‘Ayaṃ ahasmīti anānupassī’’ti ayaṃ sakkāyadiṭṭhiyā samugghāto, sā sekkhāvimutti, tāniyeva sekkhāni pañcindriyāni. Ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Tāniyeva sekkhāni pañcindriyāni vijjā, vijjuppādā avijjānirodho, avijjānirodhā saṅkhāranirodho, evaṃ sabbo paṭiccasamuppādo. Ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Sāyeva vijjā paññākkhandho. Ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Sāyeva vijjā saṅkhārapariyāpannā, ye saṅkhārā anāsavā, no ca bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā, ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ anāsavaṃ, no ca bhavaṅgaṃ, ayaṃ āyatanehi otaraṇā.

Sekkhāya ca vimuttiyā asekkhāya ca vimuttiyā vimutto udatāri oghaṃ atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāya. Tenāha bhagavā ‘‘uddhaṃ adho’’ti.

43. ‘‘Nissitassa [passa udā. 74] calitaṃ, anissitassa calitaṃ natthi, calite asati passaddhi, passaddhiyā sati nati na hoti, natiyā asati āgatigati na hoti, āgatigatiyā asati cutūpapāto na hoti, cutūpapāte asati nevidha na huraṃ na ubhayamantarena esevanto dukkhassā’’ti.

‘‘Nissitassa calita’’nti nissayo nāma duvidho taṇhānissayo ca diṭṭhinissayo ca. Tattha yā rattassa cetanā, ayaṃ taṇhānissayo; yā mūḷhassa cetanā, ayaṃ diṭṭhinissayo. Cetanā pana saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, evaṃ sabbo paṭiccasamuppādo. Ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Tattha yā rattassa vedanā, ayaṃ sukhā vedanā. Yā sammūḷhassa vedanā, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā, imā dve vedanā vedanākkhandho. Ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Tattha sukhā vedanā dve indriyāni sukhindriyaṃ somanassindriyañca, adukkhamasukhā vedanā upekkhindriyaṃ. Ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Tāniyeva indriyāni saṅkhārapariyāpannāni, ye saṅkhārā sāsavā bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā. Ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ sāsavaṃ bhavaṅgaṃ, ayaṃ āyatanehi otaraṇā.

‘‘Anissitassa calitaṃ natthī’’ti samathavasena vā taṇhāya anissito vipassanāvase vā diṭṭhiyā anissito. Yā vipassanā ayaṃ vijjā, vijjuppādā avijjānirodho, avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, evaṃ sabbo paṭiccasamuppādo. Ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Sāyeva vipassanā paññākkhandho. Ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Sāyeva vipassanā dve indriyāni – vīriyindriyañca paññindriyañca. Ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Sāyeva vipassanā saṅkhārapariyāpannā, ye saṅkhārā anāsavā, no ca bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā. Ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ anāsavaṃ, no ca bhavaṅgaṃ. Ayaṃ āyatanehi otaraṇā.

‘‘Passaddhiyā satī’’ti duvidhā passaddhi kāyikā ca cetasikā ca. Yaṃ kāyikaṃ sukhaṃ, ayaṃ kāyapassaddhi. Yaṃ cetasikaṃ sukhaṃ, ayaṃ cetasikā passaddhi. Passaddhakāyo sukhaṃ vediyati [vedayati (ka.)], sukhino cittaṃ samādhiyati, samāhito yathābhūtaṃ pajānāti, yathābhūtaṃ pajānanto nibbindati, nibbindanto virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ ‘‘vimutta’’miti [vimuttamhīti (sī. ka.)] ñāṇaṃ hoti, ‘‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti pajānāti. So na namati rūpesu, na saddesu, na gandhesu, na rasesu, na phoṭṭhabbesu, na dhammesu khayā rāgassa khayā dosassa khayā mohassa yena rūpena tathāgataṃ tiṭṭhantaṃ carantaṃ paññāpayamāno paññāpeyya, tassa rūpassa khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā rūpasaṅkhaye vimutto, tathāgato atthītipi na upeti, natthītipi na upeti, atthi natthītipi na upeti, nevatthi no natthītipi na upeti. Atha kho gambhīro appameyyo asaṅkheyyo nibbutotiyeva saṅkhaṃ gacchati khayā rāgassa, khayā dosassa, khayā mohassa.

Yāya vedanāya…pe… yāya saññāya. Yehi saṅkhārehi. Yena viññāṇena tathāgataṃ tiṭṭhantaṃ carantaṃ paññāpayamāno paññāpeyya, tassa viññāṇassa khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā viññāṇasaṅkhaye vimutto, tathāgato atthītipi na upeti, natthītipi na upeti, atthi natthītipi na upeti, nevatthi no natthītipi na upeti. Atha kho gambhīro appameyyo asaṅkheyyo nibbutotiyeva saṅkhaṃ gacchati khayā rāgassa, khayā dosassa, khayā mohassa. ‘‘Āgatī’’ti idhāgati. ‘‘Gatī’’ti peccabhavo. Āgatigatīpi na bhavanti, ‘‘nevidhā’’ti chasu ajjhattikesu āyatanesu. ‘‘Na hura’’nti chasu bāhiresu āyatanesu. ‘‘Na ubhayamantarenā’’ti phassasamuditesu dhammesu attānaṃ na passati. ‘‘Esevanto dukkhassā’’ti paṭiccasamuppādo. So duvidho lokiyo ca lokuttaro ca. Tattha lokiyo avijjāpaccayā saṅkhārā, yāva jarāmaraṇā. Lokuttaro sīlavato avippaṭisāro jāyati, yāva nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Tenāha bhagavā ‘‘nissitassa calitaṃ anissitassa calitaṃ natthi…pe… esevanto dukkhassā’’ti.

44. ‘‘Ye keci sokā paridevitā vā, dukkhā [dukkhaṃ (sī. ka.) passa udā. 78] ca lokasmimanekarūpā;
Piyaṃ paṭiccappabhavanti ete, piye asante na bhavanti ete.

Tasmā hi te sukhino vītasokā, yesaṃ piyaṃ natthi kuhiñci loke;
Tasmā asokaṃ virajaṃ patthayāno, piyaṃ na kayirātha kuhiñci loke’’ti.

‘‘Ye keci sokā paridevitā vā, dukkhā ca lokasmimanekarūpā piyaṃ paṭiccappabhavanti ete’’ti – ayaṃ dukkhā vedanā. ‘‘Piye asante na bhavanti ete’’ti – ayaṃ sukhā vedanā. Vedanā vedanākkhandho. Ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, evaṃ sabbaṃ. Ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Tattha sukhā vedanā dve indriyāni – sukhindriyaṃ somanassindriyañca. Dukkhā vedanā dve indriyāni – dukkhindriyaṃ domanassindriyañca. Ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Tāniyeva indriyāni saṅkhārapariyāpannāni, ye saṅkhārā sāsavā bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā. Ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ sāsavaṃ bhavaṅgaṃ. Ayaṃ āyatanehi otaraṇā.

Tasmā hi te sukhino vītasokā, yesaṃ piyaṃ natthi kuhiñci loke;
Tasmā asokaṃ virajaṃ patthayāno, piyaṃ na kayirātha kuhiñci loketi.

Idaṃ taṇhāpahānaṃ. Taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, evaṃ sabbaṃ. Ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Taṃyeva taṇhāpahānaṃ samatho. So samatho dve indriyāni satindriyaṃ samādhindriyañca. Ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Soyeva samatho samādhikkhandho. Ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Soyeva samatho saṅkhārapariyāpanno, ye saṅkhārā anāsavā, no ca bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā. Ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ anāsavaṃ, no ca bhavaṅgaṃ. Ayaṃ āyatanehi otaraṇā. Tenāha bhagavā ‘‘ye keci sokā’’ti.

Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa ce taṃ samijjhati;
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchati.

Tassa ce kāmayānassa, chandajātassa jantuno;
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppati.

Yo kāme parivajjeti, sappasseva [sabbasseva (ka.) passa su. ni. 774] padā siro;
Somaṃ visattikaṃ loke, sato samativattatīti.

Tattha yā pītimanatā, ayaṃ anunayo. Yadāha sallaviddhova ruppatīti, idaṃ paṭighaṃ. Anunayaṃ paṭighañca pana taṇhāpakkho, taṇhāya ca pana dasarūpīni āyatanāni padaṭṭhānaṃ. Ayaṃ āyatanehi otaraṇā.

Tāniyeva dasa rūpīni rūpakāyo nāmasampayutto, tadubhayaṃ nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, evaṃ sabbaṃ. Ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Tadeva nāmarūpaṃ pañcakkhandho; Ayaṃ khandhehi otaraṇā;
Tadeva nāmarūpaṃ aṭṭhārasa dhātuyo; Ayaṃ dhātūhi otaraṇā;

Tattha yo rūpakāyo imāni pañca rūpīni indriyāni, yo nāmakāyo imāni pañca arūpīni indriyāni, imāni dasa indriyāni. Ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Tattha yadāha –

‘‘Yo kāme parivajjeti, sappasseva padā siro;
Somaṃ visattikaṃ loke, sato samativattatī’’ti.

Ayaṃ saupādisesā nibbānadhātu, ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sāyeva saupādisesā nibbānadhātu vijjā, vijjuppādā avijjānirodho, avijjānirodhā saṅkhāranirodho, evaṃ sabbaṃ. Ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Sāyeva vijjā paññākkhandho. Ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Sāyeva vijjā dve indriyāni – vīriyindriyaṃ paññindriyañca. Ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Sāyeva vijjā saṅkhārapariyāpannā, ye saṅkhārā anāsavā, no ca bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā. Ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ anāsavaṃ, no ca bhavaṅgaṃ. Ayaṃ āyatanehi otaraṇā. Tenāha bhagavā ‘‘kāmaṃ kāmayamānassā’’ti.

Ettāvatā paṭicca indriyakhandhadhātuāyatanāni samosaraṇotaraṇāni bhavanti. Evaṃ paṭicca indriyakhandhadhātuāyatanāni otāretabbāni. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘yo ca paṭiccuppādo’’ti.

Niyutto otaraṇo hāro.

13. Sodhanahāravibhaṅgo

45. Tattha katamo sodhano hāro? ‘‘Vissajjitamhi pañhe’’tigāthā. Yathā āyasmā ajito pārāyane bhagavantaṃ pañhaṃ pucchati –

‘‘Kenassu nivuto loko, kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti.

‘‘Avijjāya nivuto loko, [ajitāti bhagavā]
Vivicchā pamādā nappakāsati;
Jappābhilepanaṃ brūmi, dukkhamassa mahabbhaya’’nti.

‘‘Kenassu nivuto loko’’ti pañhe ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti bhagavā padaṃ sodheti, no ca ārambhaṃ. ‘‘Kenassu nappakāsatī’’ti pañhe ‘‘vivicchā pamādā nappakāsatī’’ti bhagavā padaṃ sodheti, no ca ārambhaṃ. ‘‘Kissābhilepanaṃ brūsī’’ti pañhe ‘‘jappābhilepanaṃ brūmī’’ti bhagavā padaṃ sodheti, no ca ārambhaṃ. ‘‘Kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti pañhe ‘‘dukkhamassa mahabbhaya’’nti suddho ārambho. Tenāha bhagavā ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti.

‘‘Savanti sabbadhi sotā, [iccāyasmā ajito]

Sotānaṃ kiṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, kena sotā pidhīyare''ti.

''Yāni sotāni lokasmiṃ, [ajitāti bhagavā]
Sati tesaṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare''ti.

''Savanti sabbadhi sotā, sotānaṃ kiṃ nivāraṇa''nti pañhe ''yāni sotāni lokasmiṃ, sati tesaṃ nivāraṇa''nti bhagavā padaṃ sodheti, no ca ārambhaṃ. ''Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, kena sotā pidhīyare''ti pañhe ''sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare''ti suddho ārambho. Tenāha bhagavā ''yāni sotāni lokasmi''nti.

''Paññā ceva sati ca, [iccāyasmā ajito]
Nāmarūpañca [nāmaṃ rūpañca (ka.) passa su. ni. 1042] mārisa;
Etaṃ me puṭṭho pabrūhi, katthetaṃ uparujjhatī''ti.

Pañhe –

''Yametaṃ pañhaṃ apucchi, ajita taṃ vadāmi te;
Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Viññāṇassa nirodhena, etthetaṃ uparujjhatī''ti.

Suddho ārambho. Tenāha bhagavā ''yametaṃ pañhaṃ apucchī''ti. Yattha evaṃ suddho ārambho, so pañho visajjito bhavati. Yattha pana ārambho asuddho, na tāva so pañho visajjito bhavati. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ''vissajjitamhi pañhe''ti.

Niyutto sodhano hāro.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgo

46. Tattha katamo adhiṭṭhāno hāro? ''Ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā''ti.

Ye tattha niddiṭṭhā, tathā te dhārayitabbā.

''Dukkha''nti ekattatā. Tattha katamaṃ dukkhaṃ? Jāti dukkhā, jarā dukkhā, byādhi dukkho, maraṇaṃ dukkhaṃ, appiyehi sampayogo dukkho, piyehi vippayogo dukkho, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā, rūpā dukkhā, vedanā dukkhā, saññā dukkhā, saṅkhārā dukkhā, viññāṇaṃ dukkhaṃ. Ayaṃ vemattatā.

''Dukkhasamudayo''ti ekattatā. Tattha katamo dukkhasamudayo? Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā [ponobbhavikā (ka.)] nandīrāgasahagatā tatratatrābhinandinī. Seyyathidaṃ, kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā. Ayaṃ vemattatā.

''Dukkhanirodho''ti ekattatā. Tattha katamo dukkhanirodho? Yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo. Ayaṃ vemattatā.

''Dukkhanirodhagāminī paṭipadā''ti ekattatā. Tattha katamā dukkhanirodhagāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Maggo’’ti ekattatā. Tattha katamo maggo? Nirayagāmī maggo tiracchānayonigāmī maggo pettivisayagāmī maggo asurayoniyo [asurayonigāmiyo (sī.), asurayonigāmīniyo (ka.)] maggo saggagāmiyo maggo manussagāmī maggo nibbānagāmī maggo. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Nirodho’’ti ekattatā. Tattha katamo nirodho? Paṭisaṅkhānirodho appaṭisaṅkhānirodho anunayanirodho paṭighanirodho mānanirodho makkhanirodho paḷāsanirodho issānirodho macchariyanirodho sabbakilesanirodho. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Rūpa’’nti ekattatā. Tattha katamaṃ rūpaṃ? Cātumahābhūtikaṃ [cātummahābhūtikaṃ (sī.)] rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya rūpassa paññatti. Tattha katamāni cattāri mahābhūtāni? Pathavīdhātu [paṭhavīdhātu (sī.)] āpodhātu tejodhātu vāyodhātu.

47. Dvīhi ākārehi dhātuyo pariggaṇhāti saṅkhepena ca vitthārena ca. Kathaṃ vitthārena dhātuyo pariggaṇhāti? Vīsatiyā ākārehi pathavīdhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti, dvādasahi ākārehi āpodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti, catūhi ākārehi tejodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti, chahi ākārehi vāyodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti.

Katamehi vīsatiyā ākārehi pathavīdhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti? Atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā taco, maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ [aṭṭhimiñjā (sī.)] vakkaṃ, hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ, antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ matthake matthaluṅganti imehi vīsatiyā ākārehi pathavīdhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti.

Katamehi dvādasahi ākārehi āpodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti? Atthi imasmiṃ kāye pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttanti imehi dvādasahi ākārehi āpodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti.

Katamehi catūhi ākārehi tejodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti? Yena ca santappati, yena ca jīrīyati [jīrati (sī.), jīrayati (ka.), passa ma. ni. 3.351], yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, imehi catūhi ākārehi tejodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti.

Katamehi chahi ākārehi vāyodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti? Uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsayā [koṭṭhasayā (sī.)] vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso iti, imehi chahi ākārehi vāyodhātuṃ vitthārena pariggaṇhāti.

Evaṃ imehi dvācattālīsāya ākārehi vitthārena dhātuyo sabhāvato upalakkhayanto tulayanto parivīmaṃsanto pariyogāhanto paccavekkhanto na kiñci gayhūpagaṃ passati kāyaṃ vā kāyapadesaṃ vā, yathā candanikaṃ pavicinanto na kiñci gayhūpagaṃ passeyya, yathā saṅkāraṭṭhānaṃ pavicinanto na kiñci gayhūpagaṃ passeyya, yathā vaccakuṭiṃ pavicinanto na kiñci gayhūpagaṃ passeyya, yathā sivathikaṃ [sīvathikaṃ (sī.)] pavicinanto na kiñci gayhūpagaṃ passeyya. Evameva imehi dvācattālīsāya ākārehi evaṃ vitthārena dhātuyo sabhāvato upalakkhayanto tulayanto parivīmaṃsanto pariyogāhanto paccavekkhanto na kiñci gayhūpagaṃ passati kāyaṃ vā kāyapadesaṃ vā. Tenāha bhagavā yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātu [nevesāhaṃ (sī. ka.) passa ma. ni. 3.349], yā ca bāhirā pathavīdhātu, pathavīdhāturevesā. Taṃ ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ, evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā pathavīdhātuyā nibbindati, pathavīdhātuyā cittaṃ virājeti. Yā ceva kho pana ajjhattikā āpodhātu, yā ca bāhirā āpodhātu…pe… yā ceva kho pana ajjhattikā tejodhātu, yā ca bāhirā tejodhātu…pe… yā ceva kho pana ajjhattikā vāyodhātu, yā ca bāhirā vāyodhātu, vāyodhāturevesā. Taṃ ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ, evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā vāyodhātuyā nibbindati, vāyodhātuyā cittaṃ virājeti. Ayaṃ vemattatā.

48. ‘‘Avijjā’’ti ekattatā. Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ, pubbante aññāṇaṃ, aparante aññāṇaṃ, pubbantāparante aññāṇaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ, yaṃ evarūpaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ anabhisamayo ananubodho asambodho appaṭivedho asallakkhaṇā anupalakkhaṇā apaccupalakkhaṇā asamavekkhaṇaṃ [asamavekkhanaṃ (ka.)] apaccakkhakammaṃ dummejjhaṃ bālyaṃ asampajaññaṃ moho pamoho sammoho avijjā avijjogho avijjāyogo avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Vijjā’’ti ekattatā. Tattha katamā vijjā? Dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ, pubbante ñāṇaṃ, aparante ñāṇaṃ, pubbantāparante ñāṇaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu ñāṇaṃ, yā evarūpā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo saṃlakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā [vebhavyā (sī.)] cintā upaparikkhā bhūrī medhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsatthaṃ paññāpāsādo paññāāloko paññāobhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi dhammavicayasambojjhaṅgo maggaṅgaṃ maggapariyāpannaṃ. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Samāpattī’’ti ekattatā. Tattha katamā samāpatti? Saññāsamāpatti asaññāsamāpatti, nevasaññānāsaññāsamāpatti. Vibhūtasaññāsamāpatti nirodhasamāpattīti. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Jhāyī’’ti ekattatā. Tattha katamo jhāyī? Atthi sekkho jhāyī, atthi asekkho jhāyī, nevasekkhanāsekkho jhāyī, ājāniyo jhāyī, assakhaluṅko jhāyī, diṭṭhuttaro jhāyī, taṇhuttaro jhāyī, paññuttaro jhāyī. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Samādhī’’ti ekattatā. Tattha katamo samādhi? Saraṇo samādhi, araṇo samādhi, savero samādhi, avero samādhi, sabyāpajjo [sabyāpajjho (sī.)] samādhi, abyāpajjo samādhi, sappītiko samādhi, nippītiko samādhi, sāmiso samādhi, nirāmiso samādhi, sasaṅkhāro samādhi, asaṅkhāro samādhi, ekaṃsabhāvito samādhi, ubhayaṃsabhāvito samādhi, ubhayato bhāvitabhāvano samādhi, savitakkasavicāro samādhi, avitakkavicāramatto samādhi, avitakkaavicāro samādhi, hānabhāgiyo samādhi, ṭhitibhāgiyo samādhi, visesabhāgiyo samādhi, nibbedhabhāgiyo samādhi, lokiyo samādhi, lokuttaro samādhi, micchāsamādhi, sammāsamādhi. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Paṭipadā’’ti ekattatā. Tattha katamā paṭipadā? Āgāḷhapaṭipadā [āgaḷhā paṭipadā (sī.) aṭṭhakathā oloketabbā], nijjhāmapaṭipadā, majjhimapaṭipadā, akkhamā paṭipadā, khamā paṭipadā, samā paṭipadā, damā paṭipadā, dukkhā paṭipadā dandhābhiññā, dukkhā paṭipadā khippābhiññā, sukhā paṭipadā dandhābhiññā, sukhā paṭipadā khippābhiññāti. Ayaṃ vemattatā.

‘‘Kāyo’’ti ekattatā. Tattha katamo kāyo? Nāmakāyo rūpakāyo ca. Tattha katamo rūpakāyo? Kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru [nahāru (sī.)] aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttaṃ matthaluṅganti – ayaṃ rūpakāyo. Nāmakāyo nāma vedanā saññā cetanā cittaṃ phasso manasikāroti – ayaṃ nāmakāyoti. Ayaṃ vemattatā.

Evaṃ yo dhammo yassa dhammassa samānabhāvo, so dhammo tassa dhammassa ekattatāya ekī bhavati. Yena yena vā pana vilakkhaṇo, tena tena vemattaṃ gacchati. Evaṃ sutte vā veyyākaraṇe vā gāthāyaṃ vā pucchitena vīmaṃsayitabbaṃ, kiṃ ekattatāya pucchati, udāhu vemattatāyāti. Yadi ekattatāya pucchitaṃ, ekattatāya visajjayitabbaṃ. Yadi vemattatāya pucchitaṃ, vemattatāya visajjayitabbaṃ. Yadi sattādhiṭṭhānena pucchitaṃ, sattādhiṭṭhānena visajjayitabbaṃ. Yadi dhammādhiṭṭhānena pucchitaṃ, dhammādhiṭṭhānena visajjayitabbaṃ. Yathā yathā vā pana pucchitaṃ, tathā tathā visajjayitabbaṃ. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘ekattatāya dhammā’’ti.

Niyutto adhiṭṭhāno hāro.

15. Parikkhārahāravibhaṅgo

49. Tattha katamo parikkhāro hāro? ‘‘Ye dhammā yaṃ dhammaṃ janayantī’’ti.

Yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāro. Kiṃlakkhaṇo parikkhāro? Janakalakkhaṇo parikkhāro. Dve dhammā janayanti hetu ca paccayo ca. Tattha kiṃlakkhaṇo hetu, kiṃlakkhaṇo paccayo? Asādhāraṇalakkhaṇo hetu, sādhāraṇalakkhaṇo paccayo. Yathā kiṃ bhave? Yathā aṅkurassa nibbattiyā bījaṃ asādhāraṇaṃ, pathavī āpo ca sādhāraṇā. Aṅkurassa hi pathavī āpo ca paccayo sabhāvo hetu. Yathā vā pana ghaṭe duddhaṃ pakkhittaṃ dadhi bhavati, na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa ca. Evamevaṃ natthi ekakālasamavadhānaṃ hetussa ca paccayassa ca.

Ayañhi saṃsāro sahetu sappaccayo nibbatto. Vuttaṃ hi avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, evaṃ sabbo paṭiccasamuppādo. Iti avijjā avijjāya hetu ayoniso manasikāro paccayo. Purimikā avijjā pacchimikāya avijjāya hetu. Tattha purimikā avijjā avijjānusayo pacchimikā avijjā avijjāpariyuṭṭhānaṃ, purimiko avijjānusayo pacchimikassa avijjāpariyuṭṭhānassa hetubhūto paribrūhanāya, bījaṅkuro viya samanantarahetutāya. Yaṃ pana yattha phalaṃ nibbattati, idamassa paramparahetutāya hetubhūtaṃ. Duvidho hi hetu samanantarahetu paramparahetu ca, evaṃ avijjāyapi duvidho hetu samanantarahetu paramparahetu ca.

Yathā vā pana thālakañca vaṭṭi ca telañca padīpassa paccayabhūtaṃ na sabhāvahetu, na hi sakkā thālakañca vaṭṭiñca telañca anaggikaṃ dīpetuṃ padīpassa paccayabhūtaṃ. Padīpo viya sabhāvo hetu hoti. Iti sabhāvo hetu, parabhāvo paccayo. Ajjhattiko hetu, bāhiro paccayo. Janako hetu, pariggāhako paccayo. Asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayo.

Avupacchedattho santati attho, nibbatti attho phalattho, paṭisandhi attho punabbhavattho, palibodhattho pariyuṭṭhānattho, asamugghātattho anusayattho, asampaṭivedhattho avijjattho, apariññātattho viññāṇassa bījattho. Yattha avupacchedo tattha santati, yattha santati tattha nibbatti, yattha nibbatti tattha phalaṃ, yattha phalaṃ tattha paṭisandhi, yattha paṭisandhi tattha punabbhavo, yattha punabbhavo tattha palibodho, yattha palibodho tattha pariyuṭṭhānaṃ, yattha pariyuṭṭhānaṃ tattha asamugghāto. Yattha asamugghāto tattha anusayo, yattha anusayo tattha asampaṭivedho, yattha asampaṭivedho tattha avijjā, yattha avijjā tattha sāsavaṃ viññāṇaṃ apariññātaṃ, yattha sāsavaṃ viññāṇaṃ apariññātaṃ tattha bījattho.

Sīlakkhandho samādhikkhandhassa paccayo, samādhikkhandho paññākkhandhassa paccayo, paññākkhandho vimuttikkhandhassa paccayo, vimuttikkhandho vimuttiñāṇadassanakkhandhassa paccayo. Titthaññutā pītaññutāya paccayo, pītaññutā pattaññutāya paccayo, pattaññutā attaññutāya paccayo.

Yathā vā pana cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tattha cakkhu ādhipateyyapaccayatāya paccayo, rūpā ārammaṇapaccayatāya paccayo. Āloko sannissayatāya paccayo, manasikāro sabhāvo hetu. Saṅkhārā viññāṇassa paccayo, sabhāvo hetu. Viññāṇaṃ nāmarūpassa paccayo, sabhāvo hetu. Nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo, sabhāvo hetu. Saḷāyatanaṃ phassassa paccayo, sabhāvo hetu. Phasso vedanāya paccayo, sabhāvo hetu. Vedanā taṇhāya paccayo, sabhāvo hetu. Taṇhā upādānassa paccayo, sabhāvo hetu. Upādānaṃ bhavassa paccayo, sabhāvo hetu. Bhavo jātiyā paccayo, sabhāvo hetu. Jāti jarāmaraṇassa paccayo, sabhāvo hetu. Jarāmaraṇaṃ sokassa paccayo, sabhāvo hetu. Soko paridevassa paccayo, sabhāvo hetu. Paridevo dukkhassa paccayo, sabhāvo hetu. Dukkhaṃ domanassassa paccayo, sabhāvo hetu. Domanassaṃ upāyāsassa paccayo, sabhāvo hetu. Evaṃ yo koci upanissayo sabbo so parikkhāro. Tenāha āyasmā mahākaccāyano ‘‘ye dhammā yaṃ dhammaṃ janayantī’’ti.

Niyutto parikkhāro hāro.

16. Samāropanahāravibhaṅgo

50. Tattha katamo samāropano hāro? ‘‘Ye dhammā yaṃmūlā, ye cekatthā pakāsitā muninā’’ti.

Ekasmiṃ padaṭṭhāne yattakāni padaṭṭhānāni otaranti, sabbāni tāni samāropayitabbāni. Yathā āvaṭṭe hāre bahukāni padaṭṭhānāni otarantīti. Tattha samāropanā catubbidhā padaṭṭhānaṃ, vevacanaṃ, bhāvanā, pahānamiti.

Tattha katamā padaṭṭhānena samāropanā?

‘‘Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana’’nti.

Tassa kiṃ padaṭṭhānaṃ? Tīṇi sucaritāni – kāyasucaritaṃ vacīsucaritaṃ manosucaritaṃ – idaṃ padaṭṭhānaṃ; tattha yaṃ kāyikañca vācasikañca sucaritaṃ, ayaṃ sīlakkhandho. Manosucarite yā anabhijjhā abyāpādo ca, ayaṃ samādhikkhandho. Yā sammādiṭṭhi, ayaṃ paññākkhandho. Idaṃ padaṭṭhānaṃ, tattha sīlakkhandho ca samādhikkhandho ca samatho, paññākkhandho vipassanā. Idaṃ padaṭṭhānaṃ, tattha samathassa phalaṃ rāgavirāgā cetovimutti, vipassanā phalaṃ avijjāvirāgā paññāvimutti. Idaṃ padaṭṭhānaṃ.

Vanaṃ vanathassa padaṭṭhānaṃ. Kiñca vanaṃ? Ko ca vanatho? Vanaṃ nāma pañca kāmaguṇā, taṇhā vanatho. Idaṃ padaṭṭhānaṃ. Vanaṃ nāma nimittaggāho ‘‘itthī’’ti vā ‘‘puriso’’ti vā. Vanatho nāma tesaṃ tesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ anubyañjanaggāho ‘‘aho cakkhu, aho sotaṃ, aho ghānaṃ, aho jivhā, aho kāyo, iti. Idaṃ padaṭṭhānaṃ. Vanaṃ nāma cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni apariññātāni. Yaṃ tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ, ayaṃ vanatho. Idaṃ padaṭṭhānaṃ. Vanaṃ nāma anusayo. Vanatho nāma pariyuṭṭhānaṃ. Idaṃ padaṭṭhānaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘chetvā vanañca vanathañcā’’ti. Ayaṃ padaṭṭhānena samāropanā.

51. Tattha katamā vevacanena samāropanā? Rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphalaṃ; avijjāvirāgā paññāvimutti asekkhaphalaṃ. Idaṃ vevacanaṃ. Rāgavirāgā cetovimutti anāgāmiphalaṃ; avijjāvirāgā paññāvimutti aggaphalaṃ arahattaṃ. Idaṃ vevacanaṃ. Rāgavirāgā cetovimutti kāmadhātusamatikkamanaṃ; avijjāvirāgā paññāvimutti tedhātusamatikkamanaṃ. Idaṃ vevacanaṃ. Paññindriyaṃ, paññābalaṃ, adhipaññāsikkhā, paññākkhandho, dhammavicayasambojjhaṅgo, upekkhāsambojjhaṅgo, ñāṇaṃ, sammādiṭṭhi, tīraṇā, santīraṇā, hirī, vipassanā, dhamme ñāṇaṃ, sabbaṃ, idaṃ vevacanaṃ. Ayaṃ vevacanena samāropanā.

Tattha katamā bhāvanāya samāropanā? Yathāha bhagavā ‘‘tasmātiha tvaṃ bhikkhu kāye kāyānupassī viharāhi, ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ’’. Ātāpīti vīriyindriyaṃ. Sampajānoti paññindriyaṃ. Satimāti satindriyaṃ. Vineyya loke abhijjhādomanassanti samādhindriyaṃ. Evaṃ kāye kāyānupassino viharato cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Kena kāraṇena? Ekalakkhaṇattā catunnaṃ indriyānaṃ. Catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Catūsu sammappadhānesu bhāviyamānesu cattāro iddhipādā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Catūsu iddhipādesu bhāviyamānesu pañcindriyāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Evaṃ sabbe. Kena kāraṇena? Sabbe hi bodhaṅgamā dhammā bodhipakkhiyā niyyānikalakkhaṇena ekalakkhaṇā, te ekalakkhaṇattā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Ayaṃ bhāvanāya samāropanā.

Tattha katamā pahānena samāropanā? Kāye kāyānupassī viharanto ‘‘asubhe subha’’nti vipallāsaṃ pajahati, kabaḷīkāro cassa āhāro pariññaṃ gacchati, kāmupādānena ca anupādāno bhavati, kāmayogena ca visaṃyutto bhavati, abhijjhākāyaganthena ca vippayujjati, kāmāsavena ca anāsavo bhavati, kāmoghañca uttiṇṇo bhavati, rāgasallena ca visallo bhavati, rūpūpikā [rūpupikā (ka.) evamuparipi] cassa viññāṇaṭṭhiti pariññaṃ gacchati, rūpadhātuyaṃ cassa rāgo pahīno bhavati, na ca chandāgatiṃ gacchati.

Vedanāsu vedanānupassī viharanto ‘‘dukkhe sukha’’nti vipallāsaṃ pajahati, phasso cassa āhāro pariññaṃ gacchati, bhavūpādānena ca anupādāno bhavati, bhavayogena ca visaṃyutto bhavati, byāpādakāyaganthena ca vippayujjati, bhavāsavena ca anāsavo bhavati, bhavoghañca uttiṇṇo bhavati, dosasallena ca visallo bhavati, vedanūpikā cassa viññāṇaṭṭhiti pariññaṃ gacchati, vedanādhātuyaṃ cassa rāgo pahīno bhavati, na ca dosāgatiṃ gacchati.

Citte cittānupassī viharanto ‘‘anicce nicca’’nti vipallāsaṃ pajahati, viññāṇaṃ cassa āhāro pariññaṃ gacchati, diṭṭhupādānena ca anupādāno bhavati, diṭṭhiyogena ca visaṃyutto bhavati, sīlabbataparāmāsakāyaganthena ca vippayujjati, diṭṭhāsavena ca anāsavo bhavati, diṭṭhoghañca uttiṇṇo bhavati, mānasallena ca visallo bhavati, saññūpikā cassa viññāṇaṭṭhiti pariññaṃ gacchati, saññādhātuyaṃ cassa rāgo pahīno bhavati, na ca bhayāgatiṃ gacchati.

Dhammesu dhammānupassī viharanto ‘‘anattani [anattaniye (sī.) passa a. ni. 4.49] attā’’ti vipallāsaṃ pajahati, manosañcetanā cassa āhāro pariññaṃ gacchati, attavādupādānena ca anupādāno bhavati, avijjāyogena ca visaṃyutto bhavati, idaṃsaccābhinivesakāyaganthena ca vippayujjati, avijjāsavena ca anāsavo bhavati, avijjoghañca uttiṇṇo bhavati, mohasallena ca visallo bhavati, saṅkhārūpikā cassa viññāṇaṭṭhiti pariññaṃ gacchati, saṅkhāradhātuyaṃ cassa rāgo pahīno bhavati, na ca mohāgatiṃ gacchati. Ayaṃ pahānena samāropanā.

Tenāha āyasmā mahākaccāyano –

‘‘Ye dhammā yaṃ mūlā, ye cekatthā pakāsitā muninā;
Te samāropayitabbā, esa samāropano hāro’’ti.

Niyutto samāropano hāro.

Niṭṭhito ca hāravibhaṅgo.

1. Desanāhārasampāto

52. ‘‘Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disalocanato disā viloketvā;
Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise sutta’’nti.

Vuttā, tassā niddeso kuhiṃ daṭṭhabbo? Hārasampāte. Tattha katamo desanāhārasampāto?

‘‘Arakkhitena cittena [kāyena (udā. 32)], micchādiṭṭhihatena ca;
Thinamiddhābhibhūtena, vasaṃ mārassa gacchatī’’ti.

Arakkhitena cittenāti kiṃ desayati, pamādaṃ taṃ maccuno padaṃ. **Micchādiṭṭhihatena cā**ti micchādiṭṭhihataṃ nāma vuccati yadā ‘‘anicce nicca’’nti passati, so vipallāso. So pana vipallāso kiṃlakkhaṇo? Viparītaggāhalakkhaṇo vipallāso. So kiṃ vipallāsayati? Tayo dhamme saññaṃ cittaṃ diṭṭhimiti. So kuhiṃ vipallāsayati? Catūsu attabhāvavatthūsu, rūpaṃ attato samanupassati, rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ. Evaṃ vedanaṃ…pe… saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ attato samanupassati, viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ.

Tattha rūpaṃ paṭhamaṃ vipallāsavatthu ‘‘asubhe subha’’nti. Vedanā dutiyaṃ vipallāsavatthu ‘‘dukkhe sukha’’nti. Saññā saṅkhārā ca tatiyaṃ vipallāsavatthu ‘‘anattani attā’’ti. Viññāṇaṃ catutthaṃ vipallāsavatthu ‘‘anicce nicca’’nti. Dve dhammā cittassa saṃkilesā – taṇhā ca avijjā ca. Taṇhānivutaṃ cittaṃ dvīhi vipallāsehi vipallāsīyati ‘‘asubhe subha’’nti ‘‘dukkhe sukha’’nti. Diṭṭhinivutaṃ cittaṃ dvīhi vipallāsehi vipallāsīyati ‘‘anicce nicca’’nti ‘‘anattani attā’’ti.

Tattha yo diṭṭhivipallāso, so atītaṃ rūpaṃ attato samanupassati, atītaṃ vedanaṃ…pe… atītaṃ saññaṃ, atīte saṅkhāre…pe… atītaṃ viññāṇaṃ attato samanupassati. Tattha yo taṇhāvipallāso, so anāgataṃ rūpaṃ abhinandati, anāgataṃ vedanaṃ…pe… anāgataṃ saññaṃ, anāgate saṅkhāre, anāgataṃ viññāṇaṃ abhinandati. Dve dhammā cittassa upakkilesā – taṇhā ca avijjā ca. Tāhi visujjhantaṃ cittaṃ visujjhati. Tesaṃ avijjānīvaraṇānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ pubbā koṭi na paññāyati sandhāvantānaṃ saṃsarantānaṃ sakiṃ nirayaṃ sakiṃ tiracchānayoniṃ sakiṃ pettivisayaṃ sakiṃ asurakāyaṃ sakiṃ deve sakiṃ manusse.

Thinamiddhābhibhūtenāti. Thinaṃ [thīnaṃ (sī.)] nāma yā cittassa akallatā akammaniyatā; middhaṃ nāma yaṃ kāyassa līnattaṃ. **Vasaṃ mārassa gacchatī**ti kilesamārassa ca sattamārassa ca vasaṃ gacchati, so hi nivuto saṃsārābhimukho hoti. Imāni bhagavatā dve saccāni desitāni dukkhaṃ samudayo ca. Tesaṃ bhagavā pariññāya ca pahānāya ca dhammaṃ deseti dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāya. Yena ca parijānāti yena ca pajahati, ayaṃ maggo. Yaṃ taṇhāya avijjāya ca pahānaṃ, ayaṃ nirodho. Imāni cattāri saccāni. Tenāha bhagavā ‘‘arakkhitena cittenā’’ti. Tenāhāyasmā mahākaccāyano ‘‘assādādīnavatā’’ti.

Niyutto desanā hārasampāto.

2. Vicayahārasampāto

53. Tattha katamo vicayo hārasampāto? Tattha taṇhā duvidhā kusalāpi akusalāpi. Akusalā saṃsāragāminī, kusalā apacayagāminī pahānataṇhā. Mānopi duvidho kusalopi akusalopi. Yaṃ mānaṃ nissāya mānaṃ pajahati, ayaṃ māno kusalo. Yo pana māno dukkhaṃ nibbattayati, ayaṃ māno akusalo. Tattha yaṃ nekkhammasitaṃ domanassaṃ kudāssunāmāhaṃ taṃ āyatanaṃ sacchikatvā upasampajja viharissaṃ yaṃ ariyā santaṃ āyatanaṃ sacchikatvā upasampajja viharantīti tassa uppajjati pihā, pihāpaccayā domanassaṃ, ayaṃ taṇhā kusalā rāgavirāgā cetovimutti, tadārammaṇā kusalā avijjāvirāgā paññāvimutti.

Tassā ko pavicayo? Aṭṭha maggaṅgāni sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. So kattha daṭṭhabbo? Catutthe jhāne pāramitāya. Catutthe hi jhāne aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ bhāvayati parisuddhaṃ pariyodātaṃ anaṅgaṇaṃ vigatūpakkilesaṃ mudu kammaniyaṃ ṭhitaṃ āneñjappattaṃ. So tattha aṭṭhavidhaṃ adhigacchati cha abhiññā dve ca visese, taṃ cittaṃ yato parisuddhaṃ, tato pariyodātaṃ, yato pariyodātaṃ, tato anaṅgaṇaṃ, yato anaṅgaṇaṃ, tato vigatūpakkilesaṃ, yato vigatūpakkilesaṃ, tato mudu, yato mudu, tato kammaniyaṃ, yato kammaniyaṃ, tato ṭhitaṃ, yato ṭhitaṃ, tato āneñjappattaṃ. Tattha aṅgaṇā ca upakkilesā ca tadubhayaṃ taṇhāpakkho. Yā ca iñjanā yā ca cittassa aṭṭhiti, ayaṃ diṭṭhipakkho.

Cattāri indriyāni dukkhindriyaṃ domanassindriyaṃ sukhindriyaṃ somanassindriyañca catutthajjhāne nirujjhanti, tassa upekkhindriyaṃ avasiṭṭhaṃ bhavati. So uparimaṃ samāpattiṃ santato manasikaroti, tassa uparimaṃ samāpattiṃ santato manasikaroto catutthajjhāne oḷārikā saññā saṇṭhahati ukkaṇṭhā ca paṭighasaññā, so sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘‘anantaṃ ākāsa’’nti ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ sacchikatvā upasampajja viharati. Abhiññābhinīhāro rūpasaññā vokāro nānattasaññā samatikkamati paṭighasaññā cassa abbhatthaṃ gacchati, evaṃ samādhi tassa samāhitassa obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, so samādhi chaḷaṅgasamannāgato paccavekkhitabbo. Anabhijjhāsahagataṃ me mānasaṃ sabbaloke, abyāpannaṃ me cittaṃ sabbasattesu, āraddhaṃ me vīriyaṃ paggahitaṃ, passaddho me kāyo asāraddho, samāhitaṃ me cittaṃ avikkhittaṃ, upaṭṭhitā me sati asammuṭṭhā [appammuṭṭhā (sī.)], tattha yañca anabhijjhāsahagataṃ mānasaṃ sabbaloke yañca abyāpannaṃ cittaṃ sabbasattesu yañca āraddhaṃ vīriyaṃ paggahitaṃ yañca samāhitaṃ cittaṃ avikkhittaṃ, ayaṃ samatho. Yo passaddho kāyo asāraddho, ayaṃ samādhiparikkhāro. Yā upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā ayaṃ vipassanā.

54. So samādhi pañcavidhena veditabbo. Ayaṃ samādhi ‘‘paccuppannasukho’’ti itissa paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavati, ayaṃ samādhi ‘‘āyatiṃ sukhavipāko’’ti itissa paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavati, ayaṃ samādhi ‘‘ariyo nirāmiso’’ti itissa paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavati, ayaṃ samādhi ‘‘akāpurisasevito’’ti itissa paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavati, ayaṃ samādhi ‘‘santo ceva paṇīto ca paṭippassaddhiladdho ca ekodibhāvādhigato ca na sasaṅkhāraniggayhavāritagato [sasaṅkhāraniggayhavāritavato (sī.), sasaṅkhāraniggayhavārivāvaṭo (ka.)] cā’’ti itissa paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavati. Taṃ kho panimaṃ samādhiṃ ‘‘sato samāpajjāmi sato vuṭṭhahāmī’’ti itissa paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavati. Tattha yo ca samādhi paccuppannasukho yo ca samādhi āyatiṃ sukhavipāko ayaṃ samatho. Yo ca samādhi ariyo nirāmiso, yo ca samādhi akāpurisasevito, yo ca samādhi santo ceva paṇīto paṭippassaddhiladdho ca ekodibhāvādhigato ca na sasaṅkhāraniggayhavāritagato ca yañcāhaṃ taṃ kho panimaṃ samādhiṃ sato samāpajjāmi sato vuṭṭhahāmīti, ayaṃ vipassanā.

So samādhi pañcavidhena veditabbo pītipharaṇatā sukhapharaṇatā cetopharaṇatā ālokapharaṇatā paccavekkhaṇānimittaṃ. Tattha yo ca pītipharaṇo yo ca sukhapharaṇo yo ca cetopharaṇo, ayaṃ samatho. Yo ca ālokapharaṇo yañca paccavekkhaṇānimittaṃ. Ayaṃ vipassanā.

55. Dasa kasiṇāyatanāni pathavīkasiṇaṃ āpokasiṇaṃ tejokasiṇaṃ vāyokasiṇaṃ nīlakasiṇaṃ pītakasiṇaṃ lohitakasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ākāsakasiṇaṃ viññāṇakasiṇaṃ. Tattha yañca pathavīkasiṇaṃ yañca āpokasiṇaṃ evaṃ sabbaṃ, yañca odātakasiṇaṃ. Imāni aṭṭha kasiṇāni samatho. Yañca ākāsakasiṇaṃ yañca viññāṇakasiṇaṃ, ayaṃ vipassanā. Evaṃ sabbo ariyo maggo yena yena ākārena vutto, tena tena samathavipassanena yojayitabbo. Te tīhi dhammehi saṅgahitā aniccatāya dukkhatāya anattatāya. So samathavipassanaṃ bhāvayamāno tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayati. Tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayo khandhe bhāvayati. Tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayati.

Rāgacarito puggalo animittena vimokkhamukhena niyyāti [nīyāti (sī.)] adhicittasikkhāya sikkhanto lobhaṃ akusalamūlaṃ pajahanto sukhavedanīyaṃ phassaṃ anupagacchanto sukhaṃ vedanaṃ parijānanto rāgamalaṃ pavāhento rāgarajaṃ niddhunanto rāgavisaṃ vamento rāgaggiṃ nibbāpento rāgasallaṃ uppāṭento rāgajaṭaṃ vijaṭento. Dosacarito puggalo appaṇihitena vimokkhamukhena niyyāti adhisīlasikkhāya sikkhanto dosaṃ akusalamūlaṃ pajahanto dukkhavedanīyaṃ phassaṃ anupagacchanto dukkhavedanaṃ parijānanto dosamalaṃ pavāhento dosarajaṃ niddhunanto dosavisaṃ vamento dosaggiṃ nibbāpento dosasallaṃ uppāṭento dosajaṭaṃ vijaṭento. Mohacarito puggalo suññatavimokkhamukhena niyyāti adhipaññāsikkhāya sikkhanto mohaṃ akusalamūlaṃ pajahanto adukkhamasukhavedanīyaṃ phassaṃ anupagacchanto adukkhamasukhaṃ vedanaṃ parijānanto mohamalaṃ pavāhento moharajaṃ niddhunanto mohavisaṃ vamento mohaggiṃ nibbāpento mohasallaṃ uppāṭento mohajaṭaṃ vijaṭento.

Tattha suññatavimokkhamukhaṃ paññākkhandho, animittavimokkhamukhaṃ samādhikkhandho, appaṇihitavimokkhamukhaṃ sīlakkhandho. So tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayo khandhe bhāvayati, tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayati. Tattha yā ca sammāvācā yo ca sammākammanto yo ca sammāājīvo, ayaṃ sīlakkhandho, yo ca sammāvāyāmo yā ca sammāsati yo ca sammāsamādhi, ayaṃ samādhikkhandho, yā ca sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ayaṃ paññākkhandho.

Tattha sīlakkhandho ca samādhikkhandho ca samatho, paññākkhandho vipassanā. Yo samathavipassanaṃ bhāveti, tassa dve bhavaṅgāni bhāvanaṃ gacchanti kāyo cittañca, bhavanirodhagāminī paṭipadā dve padāni sīlaṃ samādhi ca. So hoti bhikkhu bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapañño. Kāye bhāviyamāne dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti sammākammanto sammāvāyāmo ca, sīle bhāviyamāne dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti sammāvācā sammāājīvo ca, citte bhāviyamāne dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti sammāsati sammāsamādhi ca, paññāya bhāviyamānāya dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo ca.

Tattha yo ca sammākammanto yo ca sammāvāyāmo siyā kāyiko siyā cetasiko, tattha yo kāyasaṅgaho, so kāye bhāvite bhāvanaṃ gacchati, yo cittasaṅgaho, so citte bhāvite bhāvanaṃ gacchati. So samathavipassanaṃ bhāvayanto pañcavidhaṃ adhigamaṃ gacchati [adhigacchati (sī.)] khippādhigamo ca hoti, vimuttādhigamo ca hoti, mahādhigamo ca hoti, vipulādhigamo ca hoti, anavasesādhigamo ca hoti. Tattha samathena khippādhigamo ca mahādhigamo ca vipulādhigamo ca hoti, vipassanāya vimuttādhigamo ca anavasesādhigamo ca hoti.

56. Tattha yo desayati, so dasabalasamannāgato satthā ovādena sāvake na visaṃvādayati. So tividhaṃ idaṃ karotha iminā upāyena karotha idaṃ vo kurumānānaṃ hitāya sukhāya bhavissati, so tathā ovadito tathānusiṭṭho tathākaronto tathāpaṭipajjanto taṃ bhūmiṃ na pāpuṇissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. So tathā ovadito tathānusiṭṭho sīlakkhandhaṃ aparipūrayanto taṃ bhūmiṃ anupāpuṇissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. So tathā ovadito tathānusiṭṭho sīlakkhandhaṃ paripūrayanto taṃ bhūmiṃ anupāpuṇissatīti ṭhānametaṃ vijjati.

Sammāsambuddhassa te sato ime dhammā anabhisambuddhāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Sabbāsavaparikkhīṇassa te sato ime āsavā aparikkhīṇāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yassa te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Sāvako kho pana te dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī so pubbena aparaṃ uḷāraṃ visesādhigamaṃ na sacchikarissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Ye kho pana dhammā antarāyikā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ye kho pana dhammā aniyyānikā, te niyyanti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ye kho pana dhammā niyyānikā, te niyyanti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti ṭhānametaṃ vijjati. Sāvako kho pana te saupādiseso anupādisesaṃ nibbānadhātuṃ anupāpuṇissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Diṭṭhisampanno mātaraṃ jīvitā voropeyya hatthehi vā pādehi vā suhataṃ kareyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puthujjano mātaraṃ jīvitā voropeyya hatthehi vā pādehi vā suhataṃ kareyyāti ṭhānametaṃ vijjati. Evaṃ pitaraṃ, arahantaṃ, bhikkhuṃ. Diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyya saṅghe vā saṅgharājiṃ janeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puthujjano saṅghaṃ bhindeyya saṅghe vā saṅgharājiṃ janeyyāti ṭhānametaṃ vijjati, diṭṭhisampanno tathāgatassa duṭṭhacitto lohitaṃ uppādeyya, parinibbutassa vā tathāgatassa duṭṭhacitto thūpaṃ bhindeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Puthujjano tathāgatassa duṭṭhacitto lohitaṃ uppādeyya, parinibbutassa vā tathāgatassa duṭṭhacitto thūpaṃ bhindeyyāti ṭhānametaṃ vijjati. Diṭṭhisampanno aññaṃ satthāraṃ apadiseyya api jīvitahetūti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puthujjano aññaṃ satthāraṃ apadiseyyāti ṭhānametaṃ vijjati. Diṭṭhisampanno ito bahiddhā aññaṃ dakkhiṇeyyaṃ pariyeseyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puthujjano ito bahiddhā aññaṃ dakkhiṇeyyaṃ pariyeseyyāti ṭhānametaṃ vijjati, diṭṭhisampanno kutūhalamaṅgalena suddhiṃ pacceyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Puthujjano kutūhalamaṅgalena suddhiṃ pacceyyāti ṭhānametaṃ vijjati.

57. Itthī rājā cakkavattī siyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puriso rājā cakkavattī siyāti ṭhānametaṃ vijjati; itthī sakko devānamindo siyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puriso sakko devānamindo siyāti ṭhānametaṃ vijjati; itthī māro pāpimā siyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puriso māro pāpimā siyāti ṭhānametaṃ vijjati; itthī mahābrahmā siyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puriso mahābrahmā siyāti ṭhānametaṃ vijjati; itthī tathāgato arahaṃ sammāsambuddho siyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, puriso tathāgato arahaṃ sammāsambuddho siyāti ṭhānametaṃ vijjati.

Dve tathāgatā arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ ekissā lokadhātuyā uppajjeyyuṃ vā dhammaṃ vā deseyyunti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, ekova tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ekissā lokadhātuyā uppajjissati vā dhammaṃ vā desessatīti ṭhānametaṃ vijjati.

Tiṇṇaṃ duccaritānaṃ iṭṭho kanto piyo manāpo vipāko bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, tiṇṇaṃ duccaritānaṃ aniṭṭho akanto appiyo amanāpo vipāko bhavissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Tiṇṇaṃ sucaritānaṃ aniṭṭho akanto appiyo amanāpo vipāko bhavissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, tiṇṇaṃ sucaritānaṃ iṭṭho kanto piyo manāpo vipāko bhavissatīti ṭhānametaṃ vijjati.

Aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vā kuhako lapako nemittako kuhanalapananemittakattaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pañca nīvaraṇe appahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe catūsu satipaṭṭhānesu anupaṭṭhitassati [anupaṭṭhitasati (sī.)] viharanto satta bojjhaṅge abhāvayitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vā sabbadosāpagato pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe catūsu satipaṭṭhānesu upaṭṭhitassati viharanto satta bojjhaṅge bhāvayitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Yaṃ ettha ñāṇaṃ hetuso ṭhānaso anodhiso idaṃ vuccati ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ paṭhamaṃ tathāgatabalaṃ.

Iti ṭhānāṭṭhānagatā sabbe khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā keci saggūpagā keci apāyūpagā keci nibbānūpagā, evaṃ bhagavā āha –

58. Sabbe sattā [passa saṃ. ni. 1.133] marissanti, maraṇantaṃ hi jīvitaṃ;
Yathākammaṃ gamissanti, puññapāpaphalūpagā;
Nirayaṃ pāpakammantā, puññakammā ca suggatiṃ;
Apare ca maggaṃ bhāvetvā, parinibbantināsavāti [parinibbanti anāsavāti (sī. ka.)].

Sabbe sattāti ariyā ca anariyā ca sakkāyapariyāpannā ca sakkāyavītivattā ca. **Marissantī**ti dvīhi maraṇehi dandhamaraṇena ca adandhamaraṇena ca, sakkāyapariyāpannānaṃ adandhamaraṇaṃ sakkāyavītivattānaṃ dandhamaraṇaṃ. **Maraṇantaṃ hi jīvita**nti khayā āyussa indriyānaṃ uparodhā jīvitapariyanto maraṇapariyanto. **Yathākammaṃ gamissantī**ti kammassakatā. **Puññapāpaphalūpagā**ti kammānaṃ phaladassāvitā ca avippavāso ca.

Nirayaṃ pāpakammantāti apuññasaṅkhārā. **Puññakammā ca suggati**nti puññasaṅkhārā sugatiṃ gamissanti. **Apare ca maggaṃ bhāvetvā, parinibbantināsavā**ti sabbasaṅkhārānaṃ samatikkamanaṃ. Tenāha bhagavā – ‘‘sabbe…pe… nāsavā’’ti.

‘‘Sabbe sattā marissanti, maraṇantaṃ hi jīvitaṃ. Yathākammaṃ gamissanti, puññapāpaphalūpagā. Nirayaṃ pāpakammantā’’ti āgāḷhā ca nijjhāmā ca paṭipadā. ‘‘Apare ca maggaṃ bhāvetvā, parinibbantināsavā’’ti majjhimā paṭipadā. ‘‘Sabbe sattā marissanti, maraṇantaṃ hi jīvitaṃ, yathākammaṃ gamissanti, puññapāpaphalūpagā, nirayaṃ pāpakammantā’’ti ayaṃ saṃkileso. Evaṃ saṃsāraṃ nibbattayati. ‘‘Sabbe sattā marissanti…pe… nirayaṃ pāpakammantā’’ti ime tayo vaṭṭā dukkhavaṭṭo kammavaṭṭo kilesavaṭṭo. ‘‘Apare ca maggaṃ bhāvetvā, parinibbantināsavā’’ti tiṇṇaṃ vaṭṭānaṃ vivaṭṭanā. ‘‘Sabbe sattā marissanti…pe… nirayaṃ pāpakammantā’’ti ādīnavo, ‘‘puññakammā ca suggati’’nti assādo, ‘‘apare ca maggaṃ bhāvetvā, parinibbantināsavā’’ti nissaraṇaṃ. ‘‘Sabbe sattā marissanti…pe… nirayaṃ pāpakammantā’’ti hetu ca phalañca, pañcakkhandhā phalaṃ, taṇhā hetu, ‘‘apare ca maggaṃ bhāvetvā, parinibbantināsavā’’ti maggo ca phalañca. ‘‘Sabbe sattā marissanti, maraṇantaṃ hi jīvitaṃ. Yathākammaṃ gamissanti, puññapāpaphalūpagā, nirayaṃ pāpakammantā’’ti ayaṃ saṃkileso, so saṃkileso tividho taṇhāsaṃkileso diṭṭhisaṃkileso duccaritasaṃkilesoti.

59. Tattha taṇhāsaṃkileso tīhi taṇhāhi niddisitabbo – kāmataṇhāya bhavataṇhāya vibhavataṇhāya. Yena yena vā pana vatthunā ajjhosito, tena teneva niddisitabbo, tassā vitthāro chattiṃsāya taṇhāya jāliniyā vicaritāni. Tattha diṭṭhisaṃkileso ucchedasassatena niddisitabbo, yena yena vā pana vatthunā diṭṭhivasena abhinivisati, ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti tena teneva niddisitabbo, tassā vitthāro dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni. Tattha duccaritasaṃkileso cetanā cetasikakammena niddisitabbo, tīhi duccaritehi kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, tassā vitthāro dasa akusalakammapathā. Apare ca maggaṃ bhāvetvā, parinibbantināsavāti idaṃ vodānaṃ.

Tayidaṃ vodānaṃ tividhaṃ; taṇhāsaṃkileso samathena visujjhati, so samatho samādhikkhandho, diṭṭhisaṃkileso vipassanāya visujjhati, sā vipassanā paññākkhandho, duccaritasaṃkileso sucaritena visujjhati, taṃ sucaritaṃ sīlakkhandho.

‘‘Sabbe sattā marissanti, maraṇantaṃ hi jīvitaṃ, yathākammaṃ gamissanti, puññapāpaphalūpagā, nirayaṃ pāpakammantā’’ti apuññappaṭipadā, ‘‘puññakammā ca suggati’’nti puññappaṭipadā, ‘‘apare ca maggaṃ bhāvetvā, parinibbantināsavā’’ti puññapāpasamatikkamappaṭipadā, tattha yā ca puññappaṭipadā yā ca apuññappaṭipadā, ayaṃ ekā paṭipadā sabbatthagāminī ekā apāyesu, ekā devesu, yā ca puññapāpasamatikkamā paṭipadā ayaṃ tattha tattha gāminī paṭipadā.

Tayo rāsī – micchattaniyato rāsi, sammattaniyato rāsi, aniyato rāsi, tattha yo ca micchattaniyato rāsi yo ca sammattaniyato rāsi ekā paṭipadā tattha tattha gāminī, tattha yo aniyato rāsi, ayaṃ sabbatthagāminī paṭipadā. Kena kāraṇena? Paccayaṃ labhanto niraye upapajjeyya, paccayaṃ labhanto tiracchānayonīsu upapajjeyya, paccayaṃ labhanto pettivisayesu upapajjeyya, paccayaṃ labhanto asuresu upapajjeyya, paccayaṃ labhanto devesu upapajjeyya, paccayaṃ labhanto manussesu upapajjeyya, paccayaṃ labhanto parinibbāyeyya, tasmāyaṃ sabbatthagāminī paṭipadā, yaṃ ettha ñāṇaṃ hetuso ṭhānaso anodhiso, idaṃ vuccati sabbatthagāminī paṭipadā ñāṇaṃ dutiyaṃ tathāgatabalaṃ.

Iti sabbatthagāminī paṭipadā anekadhātuloko, tattha tattha gāminī paṭipadā nānādhātuloko. Tattha katamo anekadhātuloko? Cakkhudhātu rūpadhātu cakkhuviññāṇadhātu, sotadhātu saddadhātu sotaviññāṇadhātu, ghānadhātu gandhadhātu ghānaviññāṇadhātu, jivhādhātu rasadhātu jivhāviññāṇadhātu, kāyadhātu phoṭṭhabbadhātu kāyaviññāṇadhātu, manodhātu dhammadhātu manoviññāṇadhātu, pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu, kāmadhātu, byāpādadhātu, vihiṃsādhātu, nekkhammadhātu, abyāpādadhātu, avihiṃsādhātu, dukkhadhātu, domanassadhātu, avijjādhātu, sukhadhātu, somanassadhātu, upekkhādhātu, rūpadhātu, arūpadhātu, nirodhadhātu, saṅkhāradhātu, nibbānadhātu, ayaṃ anekadhātuloko.

Tattha katamo nānādhātuloko? Aññā cakkhudhātu, aññā rūpadhātu, aññā cakkhuviññāṇadhātu. Evaṃ sabbā. Aññā nibbānadhātu. Yaṃ ettha ñāṇaṃ hetuso ṭhānaso anodhiso, idaṃ vuccati anekadhātu nānādhātu ñāṇaṃ tatiyaṃ tathāgatabalaṃ.

60. Iti anekadhātu nānādhātukassa lokassa yaṃ yadeva dhātuṃ sattā adhimuccanti, taṃ tadeva adhiṭṭhahanti abhinivisanti, keci rūpādhimuttā, keci saddādhimuttā, keci gandhādhimuttā, keci rasādhimuttā, keci phoṭṭhabbādhimuttā, keci dhammādhimuttā, keci itthādhimuttā, keci purisādhimuttā, keci cāgādhimuttā, keci hīnādhimuttā, keci paṇītādhimuttā, keci devādhimuttā, keci manussādhimuttā, keci nibbānādhimuttā. Yaṃ ettha ñāṇaṃ hetuso ṭhānaso anodhiso, ayaṃ veneyyo, ayaṃ na veneyyo, ayaṃ saggagāmī, ayaṃ duggatigāmīti, idaṃ vuccati sattānaṃ nānādhimuttikatā ñāṇaṃ catutthaṃ tathāgatabalaṃ.

Iti te yathādhimuttā ca bhavanti, taṃ taṃ kammasamādānaṃ samādiyanti. Te chabbidhaṃ kammaṃ samādiyanti – keci lobhavasena, keci dosavasena, keci mohavasena, keci saddhāvasena, keci vīriyavasena, keci paññāvasena. Taṃ vibhajjamānaṃ duvidhaṃ – saṃsāragāmi ca nibbānagāmi ca.

Tattha yaṃ lobhavasena dosavasena mohavasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ. Tattha yaṃ saddhāvasena kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ. Tattha yaṃ lobhavasena dosavasena mohavasena saddhāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ. Tattha yaṃ vīriyavasena paññāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammuttamaṃ kammaseṭṭhaṃ kammakkhayāya saṃvattati.

Cattāri kammasamādānāni. Atthi kammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ, atthi kammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ, atthi kammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiṃ ca dukkhavipākaṃ, atthi kammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiṃ ca sukhavipākaṃ. Yaṃ evaṃ jātiyaṃ kammasamādānaṃ, iminā puggalena akusalakammasamādānaṃ upacitaṃ avipakkaṃ vipākāya paccupaṭṭhitaṃ na ca bhabbo abhinibbidhā gantunti taṃ bhagavā na ovadati. Yathā devadattaṃ kokālikaṃ sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ, ye vā panaññepi sattā micchattaniyatā imesañca puggalānaṃ upacitaṃ akusalaṃ na ca tāva pāripūriṃ gataṃ, purā pāripūriṃ gacchati. Purā phalaṃ nibbattayati, purā maggamāvārayati, purā veneyyattaṃ samatikkamatīti te bhagavā asamatte ovadati. Yathā puṇṇañca govatikaṃ acelañca kukkuravatikaṃ.

61. Imassa ca puggalassa akusalakammasamādānaṃ paripūramānaṃ maggaṃ āvārayissati purā pāripūriṃ gacchati, purā phalaṃ nibbattayati, purā maggamāvārayati, purā veneyyattaṃ samatikkamatīti taṃ bhagavā asamattaṃ ovadati. Yathā āyasmantaṃ aṅgulimālaṃ.

Sabbesaṃ mudumajjhādhimattatā. Tattha mudu āneñjābhisaṅkhārā majjhaṃ avasesakusalasaṅkhārā, adhimattaṃ akusalasaṅkhārā, yaṃ ettha ñāṇaṃ hetuso ṭhānaso anodhiso, idaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ, idaṃ upapajjavedanīyaṃ, idaṃ aparāpariyavedanīyaṃ, idaṃ nirayavedanīyaṃ, idaṃ tiracchānavedanīyaṃ, idaṃ pettivisayavedanīyaṃ, idaṃ asuravedanīyaṃ, idaṃ devavedanīyaṃ, idaṃ manussavedanīyanti, idaṃ vuccati atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ hetuso ṭhānaso anodhiso vipākavemattatā ñāṇaṃ pañcamaṃ tathāgatabalaṃ.

62. Iti tathā samādinnānaṃ kammānaṃ samādinnānaṃ jhānānaṃ vimokkhānaṃ samādhīnaṃ samāpattīnaṃ ayaṃ saṃkileso, idaṃ vodānaṃ, idaṃ vuṭṭhānaṃ, evaṃ saṃkilissati, evaṃ vodāyati, evaṃ vuṭṭhahatīti ñāṇaṃ anāvaraṇaṃ.

Tattha kati jhānāni? Cattāri jhānāni. Kati vimokkhā? Ekādasa ca aṭṭha ca satta ca tayo ca dve ca. Kati samādhī? Tayo samādhī – savitakko savicāro samādhi, avitakko vicāramatto samādhi, avitakko avicāro samādhi. Kati samāpattiyo? Pañca samāpattiyo – saññāsamāpatti asaññāsamāpatti nevasaññānāsaññāsamāpatti vibhūtasaññāsamāpatti [vibhūtasamāpatti (sī. ka.)] nirodhasamāpatti.

Tattha katamo saṃkileso? Paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā saṃkileso. Ye ca kukkuṭajhāyī dve paṭhamakā yo vā pana koci hānabhāgiyo samādhi, ayaṃ saṃkileso. Tattha katamaṃ vodānaṃ, nīvaraṇapārisuddhi, paṭhamassa jhānassa ye ca kukkuṭajhāyī dve pacchimakā yo vā pana koci visesabhāgiyo samādhi, idaṃ vodānaṃ. Tattha katamaṃ vuṭṭhānaṃ? Yaṃ samāpattivuṭṭhānakosallaṃ, idaṃ vuṭṭhānaṃ. Yaṃ ettha ñāṇaṃ hetuso ṭhānaso anodhiso, idaṃ vuccati sabbesaṃ jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānañāṇaṃ chaṭṭhaṃ tathāgatabalaṃ.

63. Iti tasseva samādhissa tayo dhammā parivārā indriyāni balāni vīriyamiti, tāniyeva indriyāni vīriyavasena balāni bhavanti, ādhipateyyaṭṭhena indriyāni, akampiyaṭṭhena balāni, iti tesaṃ mudumajjhādhimattatā ayaṃ mudindriyo ayaṃ majjhindriyo ayaṃ tikkhindriyoti. Tattha bhagavā tikkhindriyaṃ saṃkhittena ovādena ovadati, majjhindriyaṃ bhagavā saṃkhittavitthārena ovadati, mudindriyaṃ bhagavā vitthārena ovadati. Tattha bhagavā tikkhindriyassa mudukaṃ dhammadesanaṃ upadisati, majjhindriyassa bhagavā mudutikkhadhammadesanaṃ upadisati, mudindriyassa bhagavā tikkhaṃ dhammadesanaṃ upadisati. Tattha bhagavā tikkhindriyassa samathaṃ upadisati, majjhindriyassa bhagavā samathavipassanaṃ upadisati, mudindriyassa bhagavā vipassanaṃ upadisati. Tattha bhagavā tikkhindriyassa nissaraṇaṃ upadisati, majjhindriyassa bhagavā ādīnavañca nissaraṇañca upadisati, mudindriyassa bhagavā assādañca ādīnavañca nissaraṇañca upadisati. Tattha bhagavā tikkhindriyassa adhipaññāsikkhāya paññāpayati, majjhindriyassa bhagavā adhicittasikkhāya paññāpayati, mudindriyassa bhagavā adhisīlasikkhāya paññāpayati.

Yaṃ ettha ñāṇaṃ hetuso ṭhānaso anodhiso ayaṃ imaṃ bhūmiṃ bhāvanañca gato, imāya velāya imāya anusāsaniyā evaṃ dhātuko cāyaṃ ayaṃ cassa āsayo ayañca anusayo iti, idaṃ vuccati parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattavemattatā ñāṇaṃ sattamaṃ tathāgatabalaṃ.

Iti tattha yaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattārīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekānipi jātisatāni anekānipi jātisahassāni anekānipi jātisatasahassāni anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe. Amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ. Tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapannoti, iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

64. Tattha saggūpagesu ca sattesu manussūpagesu ca sattesu apāyūpagesu ca sattesu imassa puggalassa lobhādayo ussannā alobhādayo mandā, imassa puggalassa alobhādayo ussannā lobhādayo mandā, ye vā pana ussannā ye vā pana mandā imassa puggalassa imāni indriyāni upacitāni imassa puggalassa imāni indriyāni anupacitāni amukāya vā kappakoṭiyaṃ kappasatasahasse vā kappasahasse vā kappasate vā kappe vā antarakappe vā upaḍḍhakappe vā saṃvacchare vā upaḍḍhasaṃvacchare vā māse vā pakkhe vā divase vā muhutte vā iminā pamādena vā pasādena vāti. Taṃ taṃ bhavaṃ bhagavā anussaranto asesaṃ jānāti, tattha yaṃ dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā.

Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā, tattha saggūpagesu ca sattesu manussūpagesu ca sattesu apāyūpagesu ca sattesu iminā puggalena evarūpaṃ kammaṃ amukāya kappakoṭiyaṃ upacitaṃ kappasatasahasse vā kappasahasse vā kappasate vā kappe vā antarakappe vā upaḍḍhakappe vā saṃvacchare vā upaḍḍhasaṃvacchare vā māse vā pakkhe vā divase vā muhutte vā iminā pamādena vā pasādena vāti. Imāni bhagavato dve ñāṇāni – pubbenivāsānussatiñāṇañca dibbacakkhu ca aṭṭhamaṃ navamaṃ tathāgatabalaṃ.

Iti tattha yaṃ sabbaññutā pattā viditā sabbadhammā virajaṃ vītamalaṃ uppannaṃ sabbaññutañāṇaṃ nihato māro bodhimūle, idaṃ bhagavato dasamaṃ balaṃ sabbāsavaparikkhayaṃ ñāṇaṃ. Dasabalasamannāgatā hi buddhā bhagavantoti.

Niyutto vicayo hārasampāto.

3. Yuttihārasampāto

65. Tattha katamo yuttihārasampāto?
‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro;
Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbayaṃ;

Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe’’ti.

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaro bhavissatīti yujjati, sammāsaṅkappagocaro sammādiṭṭhi bhavissatīti yujjati, sammādiṭṭhipurekkhāro viharanto udayabbayaṃ paṭivijjhissatīti yujjati, udayabbayaṃ paṭivijjhanto sabbā duggatiyo jahissatīti yujjati. Sabbā duggatiyo jahanto sabbāni duggativinipātabhayāni samatikkamissatīti yujjatīti.

Niyutto yuttihārasampāto.

4. Padaṭṭhānahārasampāto

66. Tattha katamo padaṭṭhāno hārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. ‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’ti tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānaṃ. ‘‘Sammāsaṅkappagocaro’’ti samathassa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’ti vipassanāya padaṭṭhānaṃ. ‘‘Ñatvāna udayabbaya’’nti dassanabhūmiyā padaṭṭhānaṃ. ‘‘Thinamiddhābhibhū bhikkhū’’ti vīriyassa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Sabbā duggatiyo jahe’’ti bhāvanāya padaṭṭhānaṃ.

Niyutto padaṭṭhāno hārasampāto.

5. Lakkhaṇahārasampāto

67. Tattha katamo lakkhaṇo hārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. ‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti idaṃ satindriyaṃ, satindriye gahite gahitāni bhavanti pañcindriyāni. ‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’ti sammādiṭṭhiyā gahitāya gahito bhavati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Taṃ kissa hetu? Sammādiṭṭhito hi sammāsaṅkappo pabhavati, sammāsaṅkappato sammāvācā pabhavati, sammāvācāto sammākammanto pabhavati, sammākammantato sammāājīvo pabhavati, sammāājīvato sammāvāyāmo pabhavati, sammāvāyāmato sammāsati pabhavati, sammāsatito sammāsamādhi pabhavati, sammāsamādhito sammāvimutti pabhavati, sammāvimuttito sammāvimuttiñāṇadassanaṃ pabhavati.

Niyutto lakkhaṇo hārasampāto.

6. Catubyūhahārasampāto

68. Tattha katamo catubyūho hārasampāto.

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. ‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’ti rakkhitaṃ paripālīyatīti esā nirutti. Idha bhagavato ko adhippāyo? Ye duggatīhi parimuccitukāmā bhavissanti, te dhammacārino bhavissantīti ayaṃ ettha bhagavato adhippāyo. Kokāliko hi sāriputtamoggallānesu theresu cittaṃ padosayitvā mahāpadumaniraye upapanno. Bhagavā ca satiārakkhena cetasā samannāgato, suttamhi vuttaṃ ‘‘satiyā cittaṃ rakkhitabba’’nti.

Niyutto catubyūho hārasampāto.

7. Āvaṭṭahārasampāto

69. Tattha katamo āvaṭṭo hārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. ‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti samatho [ayaṃ samatho (sī. ka.)]. ‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’ti vipassanā. ‘‘Ñatvāna udayabbaya’’nti dukkhapariññā. ‘‘Thinamiddhābhibhū bhikkhū’’ti samudayapahānaṃ. ‘‘Sabbā duggatiyo jahe’’ti nirodho [ayaṃ nirodho (sī. ka.)]. Imāni cattāri saccāni.

Niyutto āvaṭṭo hārasampāto.

8. Vibhattihārasampāto

70. Tattha katamo vibhattihārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. Kusalapakkho kusalapakkhena niddisitabbo. Akusalapakkho akusalapakkhena niddisitabbo.

Niyutto vibhattihārasampāto.

9. Parivattanahārasampāto

71. Tattha katamo parivattano hārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. Samathavipassanāya bhāvitāya nirodho phalaṃ, pariññātaṃ dukkhaṃ, samudayo pahīno, maggo bhāvito paṭipakkhena.

Niyutto parivattano hārasampāto.

10. Vevacanahārasampāto

72. Tattha katamo vevacano hārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. ‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’ti cittaṃ mano viññāṇaṃ manindriyaṃ manāyatanaṃ vijānanā vijānitattaṃ, idaṃ vevacanaṃ. ‘‘Sammāsaṅkappagocaro’’ti nekkhammasaṅkappo abyāpādasaṅkappo avihiṃsāsaṅkappo, idaṃ vevacanaṃ. ‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’ti sammādiṭṭhi nāma paññāsatthaṃ paññākhaggo paññāratanaṃ paññāpajjoto paññāpatodo paññāpāsādo, idaṃ vevacanaṃ.

Niyutto vevacano hārasampāto.

11. Paññattihārasampāto

73. Tattha katamo paññattihārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. ‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’ti padaṭṭhānapaññatti satiyā. ‘‘Sammāsaṅkappagocaro’’ti bhāvanāpaññatti samathassa. ‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbaya’’nti dassanabhūmiyā nikkhepapaññatti. ‘‘Thinamiddhābhibhū bhikkhū’’ti samudayassa anavasesappahānapaññatti, ‘‘sabbā duggatiyo jahe’’ti bhāvanāpaññatti maggassa.

Niyutto paññattihārasampāto.

12. Otaraṇahārasampāto

74. Tattha katamo otaraṇo hārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. ‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’. ‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’ti sammādiṭṭhiyā gahitāya gahitāni bhavanti pañcindriyāni, ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Tāniyeva indriyāni vijjā, vijjuppādā avijjānirodho, avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, evaṃ sabbaṃ, ayaṃ paṭiccasamuppādena otaraṇā.

Tāniyeva pañcindriyāni tīhi khandhehi saṅgahitāni – sīlakkhandhena samādhikkhandhena paññākkhandhena. Ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Tāni yeva pañcindriyāni saṅkhārapariyāpannāni. Ye saṅkhārā anāsavā no ca bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā, ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ anāsavaṃ no ca bhavaṅgaṃ, ayaṃ āyatanehi otaraṇā.

Niyutto otaraṇo hārasampāto.

13. Sodhanahārasampāto

75. Tattha katamo sodhano hārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. Yattha ārambho suddho, so pañho visajjito bhavati. Yattha pana ārambho na suddho, na tāva so pañho visajjito bhavati.

Niyutto sodhano hārasampāto.

14. Adhiṭṭhānahārasampāto

76. Tattha katamo adhiṭṭhāno hārasampāto?

Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaroti gāthā. Tasmā rakkhitacittassāti ekattatā. Cittaṃ mano viññāṇaṃ, ayaṃ vemattatā. Sammāsaṅkappagocaroti ekattatā. Nekkhammasaṅkappo abyāpādasaṅkappo avihiṃsāsaṅkappo ayaṃ vemattatā. Sammādiṭṭhipurekkhāroti ekattatā. Sammādiṭṭhi nāma yaṃ dukkhe ñāṇaṃ dukkhasamudaye ñāṇaṃ dukkhanirodhe ñāṇaṃ dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ magge ñāṇaṃ hetumhi ñāṇaṃ hetusamuppannesu dhammesu ñāṇaṃ paccaye ñāṇaṃ paccayasamuppannesu dhammesu ñāṇaṃ, yaṃ tattha tattha yathābhūtaṃ ñāṇadassanaṃ abhisamayo sampaṭivedho saccāgamanaṃ, ayaṃ vemattatā. Ñatvāna udayabbayanti ekattatā, udayena avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, evaṃ sabbaṃ samudayo bhavati. Vayena avijjānirodhā saṅkhāranirodho, evaṃ sabbaṃ nirodho hoti, ayaṃ vemattatā. Thinamiddhābhibhū bhikkhūti ekattatā, thinaṃ nāma yā cittassa akallatā akammaniyatā, middhaṃ nāma yaṃ kāyassa līnattaṃ, ayaṃ vemattatā. Sabbā duggatiyo jaheti ekattatā, devamanusse vā upanidhāya apāyā duggati, nibbānaṃ vā upanidhāya sabbā upapattiyo duggati, ayaṃ vemattatā.

Niyutto adhiṭṭhāno hārasampāto.

15. Parikkhārahārasampāto

77. Tattha katamo parikkhāro hārasampāto?

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’ti gāthā. Ayaṃ samathavipassanāya parikkhāro.

Niyutto parikkhāro hārasampāto.

16. Samāropanahārasampāto

78. Tattha katamo samāropano hārasampāto?

> ‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro;
> Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbayaṃ;
> Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe’’ti.

Tasmā rakkhitacittassāti tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānaṃ, citte rakkhite taṃ rakkhitaṃ bhavati kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ. Sammādiṭṭhipurekkhāroti sammādiṭṭhiyā bhāvitāya bhāvito bhavati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Kena kāraṇena? Sammādiṭṭhito hi sammāsaṅkappo pabhavati, sammāsaṅkappato sammāvācā pabhavati, sammāvācāto sammākammanto pabhavati, sammākammantato sammāājīvo pabhavati, sammāājīvato sammāvāyāmo pabhavati, sammāvāyāmato sammāsati pabhavati, sammāsatito sammāsamādhi pabhavati, sammāsamādhito sammāvimutti pabhavati, sammāvimuttito sammāvimuttiñāṇadassanaṃ pabhavati. Ayaṃ anupādiseso puggalo anupādisesā ca nibbānadhātu.

Niyutto samāropano hārasampāto.

Tenāha āyasmā mahākaccāyano –

> ‘‘Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disalocanato disā viloketvā;
> Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise sutta’’nti.

Niyutto hārasampāto.

Nayasamuṭṭhānaṃ

79. Tattha katamaṃ nayasamuṭṭhānaṃ? Pubbā koṭi na paññāyati avijjāyaca bhavataṇhāya ca, tattha avijjānīvaraṇaṃ taṇhāsaṃyojanaṃ. Avijjānīvaraṇā sattā avijjāsaṃyuttā [avijjāya saṃyuttā (sī. ka.)] avijjāpakkhena vicaranti, te vuccanti diṭṭhicaritāti. Taṇhāsaṃyojanā sattā taṇhāsaṃyuttā taṇhāpakkhena vicaranti, te vuccanti taṇhācaritāti. Diṭṭhicaritā ito bahiddhā pabbajitā attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti. Taṇhācaritā ito bahiddhā pabbajitā kāmesu kāmasukhallikānuyogamanuyuttā viharanti.

Tattha kiṃkāraṇaṃ yaṃ diṭṭhicaritā ito bahiddhā pabbajitā attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti, taṇhācaritā ito bahiddhā pabbajitā kāmesu kāmasukhallikānuyogamanuyuttā viharanti? Ito bahiddhā natthi saccavavatthānaṃ, kuto catusaccappakāsanā vā samathavipassanākosallaṃ vā upasamasukhappatti vā! Te upasamasukhassa anabhiññā viparītacetā evamāhaṃsu ‘‘natthi sukhena sukhaṃ, dukkhena nāma sukhaṃ adhigantabba’’nti. Yo kāme paṭisevati, so lokaṃ vaḍḍhayati, yo lokaṃ vaḍḍhayati, so bahuṃ puññaṃ pasavatīti te evaṃsaññī evaṃdiṭṭhī dukkhena sukhaṃ patthayamānā kāmesu puññasaññī attakilamathānuyogamanuyuttā ca viharanti kāmasukhallikānuyogamanuyuttā ca, te tadabhiññā santā rogameva vaḍḍhayanti, gaṇḍameva vaḍḍhayanti, sallameva vaḍḍhayanti, te rogābhitunnā gaṇḍapaṭipīḷitā sallānuviddhā nirayatiracchānayonipetāsuresu ummujjanimujjāni karontā ugghātanigghātaṃ paccanubhontā rogagaṇḍasallabhesajjaṃ na vindanti. Tattha attakilamathānuyogo kāmasukhallikānuyogo ca saṃkileso, samathavipassanā vodānaṃ. Attakilamathānuyogo kāmasukhallikānuyogo ca rogo, samathavipassanā roganigghātakabhesajjaṃ. Attakilamathānuyogo kāmasukhallikānuyogo ca gaṇḍo, samathavipassanā gaṇḍanigghātakabhesajjaṃ. Attakilamathānuyogo kāmasukhallikānuyogo ca sallo, samathavipassanā salluddharaṇabhesajjaṃ.

Tattha saṃkileso dukkhaṃ, tadabhisaṅgo taṇhā samudayo, taṇhānirodho dukkhanirodho, samathavipassanā dukkhanirodhagāminī paṭipadā, imāni cattāri saccāni. Dukkhaṃ pariññeyyaṃ, samudayo pahātabbo, maggo bhāvetabbo, nirodho sacchikātabbo.

80. Tattha diṭṭhicaritā rūpaṃ attato upagacchanti. Vedanaṃ…pe… saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ attato upagacchanti. Taṇhācaritā rūpavantaṃ attānaṃ upagacchanti. Attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ, vedanāvantaṃ…pe… saññāvantaṃ…pe… saṅkhāravantaṃ…pe… viññāṇavantaṃ attānaṃ upagacchanti, attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ, ayaṃ vuccati vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi.

Tassā paṭipakkho lokuttarā sammādiṭṭhi, anvāyikā sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Te tayo khandhā sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandho. Sīlakkhandho samādhikkhandho ca samatho, paññākkhandho vipassanā. Tattha sakkāyo dukkhaṃ, sakkāyasamudayo dukkhasamudayo, sakkāyanirodho dukkhanirodho, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo dukkhanirodhagāminī paṭipadā, imāni cattāri saccāni. Dukkhaṃ pariññeyyaṃ, samudayo pahātabbo, maggo bhāvetabbo, nirodho sacchikātabbo.

Tattha ye rūpaṃ attato upagacchanti. Vedanaṃ…pe… saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ attato upagacchanti. Ime vuccanti ‘‘ucchedavādino’’ti. Ye rūpavantaṃ attānaṃ upagacchanti. Attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ. Ye vedanāvantaṃ…pe… ye saññāvantaṃ…pe… ye saṅkhāravantaṃ…pe… ye viññāṇavantaṃ attānaṃ upagacchanti, attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Ime vuccanti ‘‘sassatavādino’’ti, tattha ucchedasassatavādā ubho antā, ayaṃ saṃsārapavatti. Tassa paṭipakkho majjhimā paṭipadā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ saṃsāranivatti. Tattha pavatti dukkhaṃ, tadabhisaṅgo taṇhā samudayo, taṇhānirodho dukkhanirodho, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo dukkhanirodhagāminī paṭipadā, imāni cattāri saccāni. Dukkhaṃ pariññeyyaṃ, samudayo pahātabbo, maggo bhāvetabbo, nirodho sacchikātabbo.

Tattha ucchedasassataṃ samāsato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi, vitthārato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni, tesaṃ paṭipakkho tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā aṭṭha vimokkhā dasa kasiṇāyatanāni. Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajālaṃ anādianidhanappavattaṃ. Tecattālīsaṃ [tetālīsaṃ (sī.)] bodhipakkhiyā dhammā ñāṇavajiraṃ mohajālappadālanaṃ. Tattha moho avijjā, jālaṃ bhavataṇhā, tena vuccati ‘‘pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cā’’ti.

81. Tattha diṭṭhicarito asmiṃ sāsane pabbajito sallekhānusantatavutti bhavati sallekhe tibbagāravo. Taṇhācarito asmiṃ sāsane pabbajito sikkhānusantatavutti bhavati sikkhāya tibbagāravo. Diṭṭhicarito sammattaniyāmaṃ okkamanto dhammānusārī bhavati. Taṇhācarito sammattaniyāmaṃ okkamanto saddhānusārī bhavati, diṭṭhicarito sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyāti. Taṇhācarito dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyāti.

Tattha kiṃkāraṇaṃ, yaṃ taṇhācarito dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyāti, tassa hi kāmā apariccattā bhavanti, so kāmehi viveciyamāno dukkhena paṭinissarati dandhañca dhammaṃ ājānāti? Yo panāyaṃ diṭṭhicarito ayaṃ āditoyeva kāmehi anatthiko bhavati. So tato viveciyamāno khippañca paṭinissarati, khippañca dhammaṃ ājānāti. Dukkhāpi paṭipadā duvidhā dandhābhiññā ca khippābhiññā ca. Sukhāpi paṭipadā duvidhā dandhābhiññā ca khippābhiññā ca. Sattāpi duvidhā mudindriyāpi tikkhindriyāpi. Ye mudindriyā, te dandhañca paṭinissaranti dandhañca dhammaṃ ājānanti. Ye tikkhindriyā, te khippañca paṭinissaranti, khippañca dhammaṃ ājānanti, imā catasso paṭipadā. Ye hi keci niyyiṃsu vā niyyanti vā niyyissanti vā, te imāhi eva catūhi paṭipadāhi. Evaṃ ariyā catukkamaggaṃ paññāpenti abudhajanasevitāya bālakantāya rattavāsiniyā nandiyā bhavataṇhāya avaṭṭanatthaṃ [āvaṭṭanatthaṃ (sī. ka.)]. Ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmīti, tenāha ''taṇhañca avijjampi ca samathenā''ti.

82. Veyyākaraṇesu hi ye kusalākusalāti te duvidhā upaparikkhitabbā – lokavaṭṭānusārī ca lokavivaṭṭānusārī ca. Vaṭṭaṃ nāma saṃsāro. Vivaṭṭaṃ nibbānaṃ. Kammakilesā hetu saṃsārassa. Tattha kammaṃ cetanā cetasikañca niddisitabbaṃ. Taṃ kathaṃ daṭṭhabbaṃ? Upacayena sabbepi kilesā catūhi vipallāsehi niddisitabbā. Te kattha daṭṭhabbā? Dasa vatthuke kilesapuñje. Katamāni dasa vatthūni? Cattāro āhārā, cattāro vipallāsā, cattāri upādānāni, cattāro yogā, cattāro ganthā, cattāro āsavā, cattāro oghā, cattāro sallā, catasso viññāṇaṭṭhitiyo cattāri agatigamanāni. Paṭhame āhāre paṭhamo vipallāso, dutiye āhāre dutiyo vipallāso, tatiye āhāre tatiyo vipallāso, catutthe āhāre catuttho vipallāso. Paṭhame vipallāse paṭhamaṃ upādānaṃ. Dutiye vipallāse dutiyaṃ upādānaṃ, tatiye vipallāse tatiyaṃ upādānaṃ, catutthe vipallāse catutthaṃ upādānaṃ. Paṭhame upādāne paṭhamo yogo, dutiye upādāne dutiyo yogo, tatiye upādāne tatiyo yogo, catutthe upādāne catuttho yogo. Paṭhame yoge paṭhamo gantho, dutiye yoge dutiyo gantho, tatiye yoge tatiyo gantho, catutthe yoge catuttho gantho, paṭhame ganthe paṭhamo āsavo, dutiye ganthe dutiyo āsavo, tatiye ganthe tatiyo āsavo, catutthe ganthe catuttho āsavo. Paṭhame āsave paṭhamo ogho, dutiye āsave dutiyo ogho, tatiye āsave tatiyo ogho, catutthe āsave catuttho ogho. Paṭhame oghe paṭhamo sallo, dutiye oghe dutiyo sallo, tatiye oghe tatiyo sallo, catutthe oghe catuttho sallo. Paṭhame salle paṭhamā viññāṇaṭṭhiti, dutiye salle dutiyā viññāṇaṭṭhiti, tatiye salle tatiyā viññāṇaṭṭhiti, catutthe salle catutthī [catutthā (sī.)] viññāṇaṭṭhiti, paṭhamāyaṃ viññāṇaṭṭhitiyaṃ paṭhamaṃ agatigamanaṃ. Dutiyāyaṃ viññāṇaṭṭhitiyaṃ dutiyaṃ agatigamanaṃ. Tatiyāyaṃ viññāṇaṭṭhitiyaṃ tatiyaṃ agatigamanaṃ, catutthiyaṃ [catutthāyaṃ (sī.)] viññāṇaṭṭhitiyaṃ catutthaṃ agatigamanaṃ.

83. Tattha yo ca kabaḷīkāro āhāro phasso āhāro, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yo ca manosañcetanāhāro yo ca viññāṇāhāro, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yo ca ''asubhe subha''nti vipallāso, yo ca ''dukkhe sukha''nti vipallāso, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yo ca ''anicce nicca''nti vipallāso, yo ca ''anattani attā''ti vipallāso, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yañca kāmupādānaṃ yañca bhavupādānaṃ, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yañca diṭṭhupādānaṃ yañca attavādupādānaṃ, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yo ca kāmayogo, yo ca bhavayogo, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yo ca diṭṭhiyogo, yo ca avijjāyogo, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yo ca abhijjhākāyagantho, yo ca byāpādo kāyagantho, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yo ca parāmāsakāyagantho, yo ca idaṃsaccābhinivesakāyagantho, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yo ca kāmāsavo, yo ca bhavāsavo, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yo ca diṭṭhāsavo, yo ca avijjāsavo, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yo ca kāmogho, yo ca bhavogho, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yo ca diṭṭhogho, yo ca avijjogho, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yo ca rāgasallo, yo ca dosasallo, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yo ca mānasallo, yo ca mohasallo, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yā ca rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti, yā ca vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yā ca saññūpagā viññāṇaṭṭhiti, yā ca saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā. Tattha yañca chandā agatigamanaṃ yañca dosā agatigamanaṃ, ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā. Yañca bhayā agatigamanaṃ, yañca mohā agatigamanaṃ, ime diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā.

84. Tattha kabaḷīkāre āhāre ''asubhe subha''nti vipallāso, phasse āhāre ''dukkhe sukha''nti vipallāso, viññāṇe āhāre ''anicce nicca''nti vipallāso, manosañcetanāya āhāre ''anattani attā''ti vipallāso. Paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyati, idaṃ vuccati kāmupādānaṃ; dutiye vipallāse ṭhito anāgataṃ bhavaṃ upādiyati, idaṃ vuccati bhavupādānaṃ; tatiye vipallāse ṭhito saṃsārābhinandiniṃ diṭṭhiṃ upādiyati, idaṃ vuccati diṭṭhupādānaṃ; catutthe vipallāse ṭhito attānaṃ kappiyaṃ upādiyati, idaṃ vuccati attavādupādānaṃ.

Kāmupādānena kāmehi saṃyujjati, ayaṃ vuccati kāmayogo; bhavupādānena bhavehi saṃyujjati, ayaṃ vuccati bhavayogo; diṭṭhupādānena pāpikāya diṭṭhiyā saṃyujjati, ayaṃ vuccati diṭṭhiyogo; attavādupādānena avijjāya saṃyujjati, ayaṃ vuccati avijjāyogo.

Paṭhame yoge ṭhito abhijjhāya kāyaṃ ganthati, ayaṃ vuccati abhijjhākāyagantho; dutiye yoge ṭhito byāpādena kāyaṃ ganthati, ayaṃ vuccati byāpādakāyagantho; tatiye yoge ṭhito parāmāsena kāyaṃ ganthati, ayaṃ vuccati parāmāsakāyagantho; catutthe yoge ṭhito idaṃsaccābhinivesena kāyaṃ ganthati, ayaṃ vuccati idaṃsaccābhinivesakāyagantho.

Tassa evaṃganthitā kilesā āsavanti. Kuto ca vuccati āsavantīti? Anusayato vā pariyuṭṭhānato vā. Tattha abhijjhākāyaganthena kāmāsavo, byāpādakāyaganthena bhavāsavo, parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavo, idaṃsaccābhinivesakāyaganthena avijjāsavo.

Tassa ime cattāro āsavā vepullaṃ gatā oghā bhavanti. Iti āsavavepullā oghavepullaṃ. Tattha kāmāsavena kāmogho, bhavāsavena bhavogho, diṭṭhāsavena diṭṭhogho, avijjāsavena avijjogho.

Tassa ime cattāro oghā anusayasahagatā ajjhāsayaṃ anupaviṭṭhā hadayaṃ āhacca tiṭṭhanti, tena vuccanti sallāiti. Tattha kāmoghena rāgasallo, bhavoghena dosasallo, diṭṭhoghena mānasallo, avijjoghena mohasallo.

Tassa imehi catūhi sallehi pariyādinnaṃ [pariyādiṇṇaṃ (ka.)] viññāṇaṃ catūsu dhammesu saṇṭhahati rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresu. Tattha rāgasallena nandūpasecanena viññāṇena rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti, dosasallena nandūpasecanena viññāṇena vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti, mānasallena nandūpasecanena viññāṇena saññūpagā viññāṇaṭṭhiti, mohasallena nandūpasecanena viññāṇena saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti.

Tassa imāhi catūhi viññāṇaṭṭhitīhi upatthaddhaṃ viññāṇaṃ catūhi dhammehi agatiṃ gacchati chandā dosā bhayā mohā. Tattha rāgena chandāgatiṃ gacchati, dosena dosāgatiṃ gacchati, bhayena bhayāgatiṃ gacchati, mohena mohāgatiṃ gacchati. Iti kho tañca kammaṃ ime ca kilesā, esa hetu saṃsārassa, evaṃ sabbe kilesā catūhi vipallāsehi niddisitabbā.

85. Tattha imā catasso disā kabaḷīkāro āhāro ‘‘asubhe subha’’nti vipallāso, kāmupādānaṃ, kāmayogo, abhijjhākāyagantho, kāmāsavo, kāmogho, rāgasallo, rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti, chandā agatigamananti paṭhamā disā.

Phasso āhāro, ‘‘dukkhe sukha’’nti vipallāso, bhavupādānaṃ, bhavayogo, byāpādakāyagantho, bhavāsavo, bhavogho, dosasallo, vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti, dosā agatigamananti dutiyā disā.

Viññāṇāhāro ‘‘anicce nicca’’nti vipallāso, diṭṭhupādānaṃ, diṭṭhiyogo parāmāsakāyagantho, diṭṭhāsavo, diṭṭhogho, mānasallo, saññūpagā viññāṇaṭṭhiti, bhayā agatigamananti tatiyā disā.

Manosañcetanāhāro ‘‘anattani attā’’ti vipallāso, attavādupādānaṃ, avijjāyogo, idaṃsaccābhinivesakāyagantho, avijjāsavo, avijjogho, mohasallo, saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti, mohā agatigamananti catutthī disā.

Tattha yo ca kabaḷīkāro āhāro yo ca ‘‘asubhe subha’’nti vipallāso, kāmupādānaṃ, kāmayogo, abhijjhākāyagantho, kāmāsavo, kāmogho, rāgasallo, rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti chandā agatigamananti, imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ eko attho, byañjanameva nānaṃ. Ime rāgacaritassa puggalassa upakkilesā.

Tattha yo ca phasso āhāro yo ca ‘‘dukkhe sukha’’nti vipallāso, bhavupādānaṃ, bhavayogo, byāpādakāyagantho, bhavāsavo, bhavogho, dosasallo, vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti, dosā agatigamananti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ eko attho byañjanameva nānaṃ, ime dosacaritassa puggalassa upakkilesā.

Tattha yo ca viññāṇāhāro yo ca ‘‘anicce nicca’’nti vipallāso, diṭṭhupādānaṃ, diṭṭhiyogo, parāmāsakāyagantho, diṭṭhāsavo, diṭṭhogho, mānasallo, saññūpagā viññāṇaṭṭhiti, bhayā agatigamananti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ eko attho, byañjanameva nānaṃ. Ime diṭṭhicaritassa mandassa upakkilesā.

Tattha yo ca manosañcetanāhāro yo ca ‘‘anattani attā’’ti vipallāso, attavādupādānaṃ, avijjāyogo, idaṃsaccābhinivesakāyagantho, avijjāsavo, avijjogho, mohasallo, saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti, mohā agatigamananti, imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ eko attho, byañjanameva nānaṃ. Ime diṭṭhicaritassa udattassa [udatthassa (sī. ka.)] upakkilesā.

Tattha yo ca kabaḷīkāro āhāro yo ca phasso āhāro, ime appaṇihitena vimokkhamukhena pariññaṃ gacchanti, viññāṇāhāro suññatāya, manosañcetanāhāro animittena, tattha yo ca ‘‘asubhe subha’’nti vipallāso, yo ca ‘‘dukkhe sukha’’nti vipallāso, ime appaṇihitena vimokkhamukhena pahānaṃ abbhatthaṃ gacchanti. ‘‘Anicce nicca’’nti vipallāso suññatāya, ‘‘anattani attā’’ti vipallāso animittena. Tattha kāmupādānañca bhavupādānañca appaṇihitena vimokkhamukhena pahānaṃ gacchanti. Diṭṭhupādānaṃ suññatāya, attavādupādānaṃ animittena. Tattha kāmayogo ca bhavayogo ca appaṇihitena vimokkhamukhena pahānaṃ gacchanti, diṭṭhiyogo suññatāya, avijjāyogo animittena. Tattha abhijjhākāyagantho ca byāpādakāyagantho ca appaṇihitena vimokkhamukhena pahānaṃ gacchanti, parāmāsakāyagantho suññatāya, idaṃsaccābhinivesakāyagantho animittena.

Tattha kāmāsavo ca bhavāsavo ca appaṇihitena vimokkhamukhena pahānaṃ gacchanti, diṭṭhāsavo suññatāya, avijjāsavo animittena. Tattha kāmogho ca bhavogho ca appaṇihitena vimokkhamukhena pahānaṃ gacchanti, diṭṭhogho suññatāya, avijjogho animittena. Tattha rāgasallo ca dosasallo ca appaṇihitena vimokkhamukhena pahānaṃ gacchanti, mānasallo suññatāya, mohasallo animittena. Tattha rūpūpagā ca viññāṇaṭṭhiti vedanūpagā ca viññāṇaṭṭhiti appaṇihitena vimokkhamukhena pariññaṃ gacchanti, saññūpagā suññatāya, saṅkhārūpagā animittena.

Tattha chandā ca agatigamanaṃ dosā ca agatigamanaṃ appaṇihitena vimokkhamukhena pahānaṃ gacchanti, bhayā agatigamanaṃ suññatāya, mohā agatigamanaṃ animittena vimokkhamukhena pahānaṃ gacchanti. Iti sabbe lokavaṭṭānusārino dhammā niyyanti. Te lokā tīhi vimokkhamukhehi.

86. Tatridaṃ niyyānaṃ –

Catasso paṭipadā, cattāro satipaṭṭhānā, cattāri jhānāni, cattāro vihārā, cattāro sammappadhānā, cattāro acchariyā abbhutā dhammā, cattāri adhiṭṭhānāni, catasso samādhibhāvanā, cattāro sukhabhāgiyā dhammā, catasso appamāṇā.

Paṭhamā paṭipadā paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ, dutiyā paṭipadā dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ, tatiyā paṭipadā tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ, catutthī paṭipadā catutthaṃ satipaṭṭhānaṃ. Paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ, dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ dutiyaṃ jhānaṃ, tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ tatiyaṃ jhānaṃ. Catutthaṃ satipaṭṭhānaṃ catutthaṃ jhānaṃ. Paṭhamaṃ jhānaṃ paṭhamo vihāro, dutiyaṃ jhānaṃ dutiyo vihāro, tatiyaṃ jhānaṃ tatiyo vihāro, catutthaṃ jhānaṃ catuttho vihāro. Paṭhamo vihāro paṭhamaṃ sammappadhānaṃ, dutiyo vihāro dutiyaṃ sammappadhānaṃ, tatiyo vihāro tatiyaṃ sammappadhānaṃ, catuttho vihāro catutthaṃ sammappadhānaṃ. Paṭhamaṃ sammappadhānaṃ paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo, dutiyaṃ dutiyo, tatiyaṃ tatiyo, catutthaṃ sammappadhānaṃ catuttho acchariyo abbhuto dhammo. Paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo paṭhamaṃ adhiṭṭhānaṃ, dutiyo acchariyo abbhuto dhammo dutiyaṃ adhiṭṭhānaṃ, tatiyo acchariyo abbhuto dhammo tatiyaṃ adhiṭṭhānaṃ, catuttho acchariyo abbhuto dhammo catutthaṃ adhiṭṭhānaṃ. Paṭhamaṃ adhiṭṭhānaṃ paṭhamā samādhibhāvanā, dutiyaṃ adhiṭṭhānaṃ dutiyā samādhibhāvanā, tatiyaṃ adhiṭṭhānaṃ tatiyā samādhibhāvanā, catutthaṃ adhiṭṭhānaṃ catutthī samādhibhāvanā. Paṭhamā samādhibhāvanā paṭhamo sukhabhāgiyo dhammo, dutiyā samādhibhāvanā dutiyo sukhabhāgiyo dhammo, tatiyā samādhibhāvanā tatiyo sukhabhāgiyo dhammo, catutthī samādhibhāvanā catuttho sukhabhāgiyo dhammo. Paṭhamo sukhabhāgiyo dhammo paṭhamaṃ appamāṇaṃ, dutiyo sukhabhāgiyo dhammo dutiyaṃ appamāṇaṃ, tatiyo sukhabhāgiyo dhammo tatiyaṃ appamāṇaṃ, catuttho sukhabhāgiyo dhammo catutthaṃ appamāṇaṃ. Paṭhamā paṭipadā bhāvitā bahulīkatā [bahulikatā (ka.)] paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti, dutiyā paṭipadā bhāvitā bahulīkatā dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti, tatiyā paṭipadā bhāvitā bahulīkatā tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti, catutthī paṭipadā bhāvitā bahulīkatā catutthaṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti. Paṭhamo satipaṭṭhāno bhāvito bahulīkato paṭhamaṃ jhānaṃ paripūreti, dutiyo satipaṭṭhāno bhāvito bahulīkato dutiyaṃ jhānaṃ paripūreti, tatiyo satipaṭṭhāno bhāvito bahulīkato tatiyaṃ jhānaṃ paripūreti, catuttho satipaṭṭhāno bhāvito bahulīkato catutthaṃ jhānaṃ paripūreti.

Paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ paṭhamaṃ vihāraṃ paripūreti, dutiyaṃ jhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ dutiyaṃ vihāraṃ paripūreti, tatiyaṃ jhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ tatiyaṃ vihāraṃ paripūreti, catutthaṃ jhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ catutthaṃ vihāraṃ paripūreti. Paṭhamo vihāro bhāvito bahulīkato anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādaṃ paripūreti, dutiyo vihāro bhāvito bahulīkato uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ paripūreti, tatiyo vihāro bhāvito bahulīkato anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādaṃ paripūreti, catuttho vihāro bhāvito bahulīkato uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiṃ asammosaṃ bhiyyobhāvaṃ paripūreti. Paṭhamaṃ sammappadhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ mānappahānaṃ paripūreti, dutiyaṃ sammappadhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ ālayasamugghātaṃ paripūreti, tatiyaṃ sammappadhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ avijjāpahānaṃ paripūreti, catutthaṃ sammappadhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ bhavūpasamaṃ paripūreti. Mānappahānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ saccādhiṭṭhānaṃ paripūreti, ālayasamugghāto bhāvito bahulīkato cāgādhiṭṭhānaṃ paripūreti, avijjāpahānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ paññādhiṭṭhānaṃ paripūreti, bhavūpasamo bhāvito bahulīkato upasamādhiṭṭhānaṃ paripūreti. Saccādhiṭṭhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ chandasamādhiṃ paripūreti, cāgādhiṭṭhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ vīriyasamādhiṃ paripūreti, paññādhiṭṭhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ cittasamādhiṃ paripūreti, upasamādhiṭṭhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ vīmaṃsāsamādhiṃ paripūreti. Chandasamādhi bhāvito bahulīkato indriyasaṃvaraṃ paripūreti, vīriyasamādhi bhāvito bahulīkato tapaṃ paripūreti, cittasamādhi bhāvito bahulīkato buddhiṃ paripūreti, vīmaṃsāsamādhi bhāvito bahulīkato sabbūpadhipaṭinissaggaṃ paripūreti. Indriyasaṃvaro bhāvito bahulīkato mettaṃ paripūreti, tapo bhāvito bahulīkato karuṇaṃ paripūreti, buddhi bhāvitā bahulīkatā muditaṃ paripūreti, sabbūpadhipaṭinissaggo bhāvito bahulīkato upekkhaṃ paripūreti.

87. Tattha imā catasso disā paṭhamā paṭipadā paṭhamo satipaṭṭhāno paṭhamaṃ jhānaṃ paṭhamo vihāro paṭhamo sammappadhāno paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo saccādhiṭṭhānaṃ chandasamādhi indriyasaṃvaro mettā iti paṭhamā disā.

Dutiyā paṭipadā dutiyo satipaṭṭhāno dutiyo vihāro dutiyo sammappadhāno dutiyo acchariyo abbhuto dhammo bhavādhiṭṭhānaṃ vīriyasamādhi tapo karuṇā iti dutiyā disā.

Tatiyā paṭipadā tatiyo satipaṭṭhāno tatiyaṃ jhānaṃ tatiyo vihāro tatiyo sammappadhāno tatiyo acchariyo abbhuto dhammo paññādhiṭṭhānaṃ cittasamādhi buddhi muditā iti tatiyā disā.

Catutthī paṭipadā catuttho satipaṭṭhāno catutthaṃ jhānaṃ catuttho vihāro catuttho sammappadhāno catuttho acchariyo abbhuto dhammo upasamādhiṭṭhānaṃ vīmaṃsāsamādhi sabbūpadhipaṭinissaggo upekkhā iti catutthī disā.

Tattha paṭhamā paṭipadā paṭhamo satipaṭṭhāno paṭhamaṃ jhānaṃ paṭhamo vihāro paṭhamo sammappadhāno paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo saccādhiṭṭhānaṃ chandasamādhi indriyasaṃvaro, mettā iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ eko attho, byañjanameva nānaṃ. Idaṃ rāgacaritassa puggalassa bhesajjaṃ.

Dutiyā paṭipadā dutiyo satipaṭṭhāno dutiyaṃ jhānaṃ dutiyo vihāro dutiyo sammappadhāno dutiyo acchariyo abbhuto dhammo cāgādhiṭṭhānaṃ vīriyasamādhi tapo karuṇā iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ eko attho, byañjanameva nānaṃ. Idaṃ dosacaritassa puggalassa bhesajjaṃ.

Tatiyā paṭipadā tatiyo satipaṭṭhāno tatiyaṃ jhānaṃ tatiyo vihāro tatiyo sammappadhāno tatiyo acchariyo abbhuto dhammo paññādhiṭṭhānaṃ cittasamādhi buddhi muditā iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ eko attho, byañjanameva nānaṃ. Idaṃ diṭṭhicaritassa mandassa bhesajjaṃ.

Catutthī paṭipadā catuttho satipaṭṭhāno catutthaṃ jhānaṃ catuttho vihāro catuttho sammappadhāno catuttho acchariyo abbhuto dhammo upasamādhiṭṭhānaṃ vīmaṃsāsamādhi sabbūpadhipaṭinissaggo upekkhā iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ eko attho, byañjanameva nānaṃ. Idaṃ diṭṭhicaritassa udattassa bhesajjaṃ.

Tattha dukkhā ca paṭipadā dandhābhiññā dukkhā ca paṭipadā khippābhiññā appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, sukhā paṭipadā dandhābhiññā suññataṃ vimokkhamukhaṃ, sukhā paṭipadā khippābhiññā animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tattha kāye kāyānupassitā satipaṭṭhānañca vedanāsu vedanānupassitā satipaṭṭhānañca appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, citte cittānupassitā suññataṃ vimokkhamukhaṃ. Dhammesu dhammānupassitā animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tattha paṭhamañca jhānaṃ dutiyañca jhānaṃ appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, tatiyaṃ jhānaṃ suññataṃ vimokkhamukhaṃ, catutthaṃ jhānaṃ animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tattha paṭhamo ca vihāro dutiyo ca vihāro appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, tatiyo vihāro suññataṃ vimokkhamukhaṃ, catuttho vihāro animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Yattha paṭhamañca sammappadhānaṃ dutiyañca sammappadhānaṃ appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, tatiyaṃ sammappadhānaṃ suññataṃ vimokkhamukhaṃ, catutthaṃ sammappadhānaṃ animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tattha mānappahānañca ālayasamugghāto ca appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, avijjāpahānaṃ suññataṃ vimokkhamukhaṃ, bhavūpasamo animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tattha saccādhiṭṭhānañca cāgādhiṭṭhānañca appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, paññādhiṭṭhānaṃ suññataṃ vimokkhamukhaṃ, upasamādhiṭṭhānaṃ animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tattha chandasamādhi ca vīriyasamādhi ca appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, cittasamādhi suññataṃ vimokkhamukhaṃ, vīmaṃsāsamādhi animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tattha indriyasaṃvaro ca tapo ca appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, buddhi suññataṃ vimokkhamukhaṃ sabbūpadhipaṭinissaggo animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tattha mettā ca karuṇā ca appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ, muditā suññataṃ vimokkhamukhaṃ upekkhā animittaṃ vimokkhamukhaṃ.

Tesaṃ vikkīḷitaṃ. Cattāro āhārā tesaṃ paṭipakkho catasso paṭipadā…pe… cattāro vipallāsā tesaṃ paṭipakkho cattāro satipaṭṭhānā. Cattāri upādānāni tesaṃ paṭipakkho cattāri jhānāni. Cattāro yogā tesaṃ paṭipakkho cattāro vihārā. Cattāro ganthā tesaṃ paṭipakkho cattāro sammappadhānā. Cattāro āsavā tesaṃ paṭipakkho cattāro acchariyā abbhutā dhammā. Cattāro oghā tesaṃ paṭipakkho cattāri adhiṭṭhānāni. Cattāro sallā tesaṃ paṭipakkho catasso samādhibhāvanā. Catasso viññāṇaṭṭhitiyo tāsaṃ paṭipakkho cattāro sukhabhāgiyā dhammā. Cattāri agatigamanāni tesaṃ paṭipakkho catasso appamāṇā.

Sīhā buddhā paccekabuddhā sāvakā ca hatarāgadosamohā, tesaṃ vikkīḷitaṃ bhāvanā sacchikiriyā byantīkiriyā ca. Vikkīḷitaṃ indriyādhiṭṭhānaṃ vikkīḷitaṃ vipariyāsānadhiṭṭhānañca. Indriyāni saddhammagocaro vipariyāsā kilesagocaro. Ayaṃ vuccati sīhavikkīḷitassa ca nayassa disālocanassa ca nayassa bhūmīti. Tenāha ‘‘yo neti vipallāsehi saṃkilese’’ti. Veyyākaraṇesu hi ye ‘‘kusalākusalā’’ti ca.

Tattha ye dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyanti, ime dve puggalā; ye sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyanti, ime dve puggalā. Tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso, cattāro āhārā, cattāro vipallāsā, cattāri upādānāni, cattāro yogā, cattāro ganthā, cattāro āsavā, cattāro oghā, cattāro sallā, catasso viññāṇaṭṭhitiyo, cattāri agatigamanānīti. Tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ idaṃ vodānaṃ, catasso paṭipadā, cattāro satipaṭṭhānā, cattāri jhānāni, cattāro vihārā, cattāro sammappadhānā, cattāro acchariyā abbhutā dhammā, cattāri adhiṭṭhānāni, catasso samādhibhāvanā, cattāro sukhabhāgiyā dhammā, catasso appamāṇā iti.

88. Tattha ye dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyanti ime dve puggalā. Ye sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyanti, ime dve puggalā. Tattha yo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ ugghaṭitaññū. Yo sādhāraṇāya, ayaṃ vipañcitaññū. Yo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, ayaṃ neyyo.

Tattha bhagavā ugghaṭitaññussa puggalassa samathaṃ upadisati, neyyassa vipassanaṃ, samathavipassanaṃ vipañcitaññussa. Tattha bhagavā ugghaṭitaññussa puggalassa mudukaṃ dhammadesanaṃ upadisati, tikkhaṃ neyyassa, mudutikkhaṃ vipañcitaññussa, tattha bhagavā ugghaṭitaññussa puggalassa saṃkhittena dhammaṃ desayati, saṃkhittavitthārena vipañcitaññussa, vitthārena neyyassa. Tattha bhagavā ugghaṭitaññussa puggalassa nissaraṇaṃ upadisati, vipañcitaññussa ādīnavañca nissaraṇañca upadisati, neyyassa assādañca ādīnavañca nissaraṇañca upadisati. Tattha bhagavā ugghaṭitaññussa adhipaññāsikkhaṃ paññāpayati, adhicittaṃ vipañcitaññussa, adhisīlaṃ neyyassa.

Tattha ye dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyanti, ime dve puggalā. Ye sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya khippābhiññāya ca niyyanti. Ime dve puggalā. Iti kho cattāri hutvā tīṇi bhavanti ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyoti.

Tesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso, tīṇi akusalamūlāni lobho akusalamūlaṃ doso akusalamūlaṃ moho akusalamūlaṃ, tīṇi duccaritāni – kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ; tayo akusalavitakkā – kāmavitakko byāpādavitakko vihiṃsāvitakko; tisso akusalasaññā – kāmasaññā byāpādasaññā vihiṃsāsaññā; tisso viparītasaññā – niccasaññā sukhasaññā attasaññā; tisso vedanā – sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā; tisso dukkhatā – dukkhadukkhatā saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatā; tayo aggī – rāgaggi dosaggi mohaggi; tayo sallā – rāgasallo dosasallo mohasallo; tisso jaṭā – rāgajaṭā dosajaṭā mohajaṭā; tisso akusalūpaparikkhā – akusalaṃ kāyakammaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ akusalaṃ manokammaṃ. Tisso vipattiyo – sīlavipatti diṭṭhivipatti ācāravipattīti. Tesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ idaṃ vodānaṃ. Tīṇi kusalamūlāni – alobho kusalamūlaṃ adoso kusalamūlaṃ amoho kusalamūlaṃ. Tīṇi sucaritāni – kāyasucaritaṃ vacīsucaritaṃ manosucaritaṃ. Tayo kusalavitakkā – nekkhammavitakko abyāpādavitakko avihiṃsāvitakko. Tayo samādhī – savitakko savicāro samādhi avitakko vicāramatto samādhi avitakko avicāro samādhi. Tisso kusalasaññā – nekkhammasaññā abyāpādasaññā avihiṃsāsaññā. Tisso aviparītasaññā – aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā. Tisso kusalūpaparikkhā – kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkammaṃ kusalaṃ manokammaṃ. Tīṇi soceyyāni – kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyyaṃ; tisso sampattiyo –

sīlasampatti samādhisampatti paññāsampatti. Tisso sikkhā – adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhā; tayo khandhā – sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandho. Tīṇi vimokkhamukhāni – suññataṃ animittaṃ appaṇihitanti.

Iti kho cattāri hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā dve bhavanti taṇhācarito ca diṭṭhicarito ca.

Tesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso, taṇhā ca avijjā ca ahirikañca anottappañca assati ca asampajaññañca ayoniso manasikāro ca kosajjañca dovacassañca ahaṃkāro ca mamaṃkāro ca assaddhā ca pamādo ca asaddhammassavanañca asaṃvaro ca abhijjhā ca byāpādo ca nīvaraṇañca saṃyojanañca kodho ca upanāho ca makkho ca palāso ca issā ca maccherañca māyā ca sāṭheyyañca sassatadiṭṭhi ca ucchedadiṭṭhicāti.

Tesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ idaṃ vodānaṃ, samatho ca vipassanā ca hirī ca ottappañca sati ca sampajaññañca yoniso manasikāro ca vīriyārambho ca sovacassañca dhamme ñāṇañca anvaye ñāṇañca khaye ñāṇañca anuppāde ñāṇañca saddhā ca appamādo ca saddhammassavanañca saṃvaro ca anabhijjhā ca abyāpādo ca rāgavirāgā ca cetovimutti avijjāvirāgā ca paññāvimutti abhisamayo ca appicchatā ca santuṭṭhi ca akkodho ca anupanāho ca amakkho ca apalāso ca issāpahānañca macchariyappahānañca vijjā ca vimutti ca saṅkhatārammaṇo ca vimokkho asaṅkhatārammaṇo ca vimokkho saupādisesā ca nibbānadhātu anupādisesā ca nibbānadhātūti.

Ayaṃ vuccati tipukkhalassa ca nayassa aṅkusassa ca nayassa bhūmīti. Tenāha ‘‘yo akusale samūlehi netī’’ti ‘‘oloketvā disalocanenā’’ti ca.

Niyuttaṃ nayasamuṭṭhānaṃ.

Sāsanapaṭṭhānaṃ

89. Tattha aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā? Sāsanapaṭṭhāne. Tattha katamaṃ sāsanapaṭṭhānaṃ? Saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ, nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, diṭṭhisaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, duccaritasaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, taṇhāvodānabhāgiyaṃ suttaṃ, diṭṭhivodānabhāgiyaṃ suttaṃ, duccaritavodānabhāgiyaṃ suttaṃ.

Tattha saṃkileso tividho – taṇhāsaṃkileso diṭṭhisaṃkileso duccaritasaṃkileso. Tattha taṇhāsaṃkileso samathena visujjhati, so samatho samādhikkhandho. Diṭṭhisaṃkileso vipassanāya visujjhati, sā vipassanā paññākkhandho. Duccaritasaṃkileso sucaritena visujjhati, taṃ sucaritaṃ sīlakkhandho. Tassa sīle patiṭṭhitassa yadi āsatti uppajjati bhavesu, evaṃ sāyaṃ samathavipassanā bhāvanāmayaṃ puññakriyavatthu bhavati tatrūpapattiyā saṃvattati. Imāni cattāri suttāni, sādhāraṇāni katāni aṭṭha bhavanti, tāniyeva aṭṭha suttāni sādhāraṇāni katāni soḷasa bhavanti.

Imehi soḷasahi suttehi bhinnehi navavidhaṃ suttaṃ bhinnaṃ bhavati. Gāthāya gāthā anuminitabbā, veyyākaraṇena veyyākaraṇaṃ anuminitabbaṃ. Suttena suttaṃ anuminitabbaṃ.

90. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ?

‘‘Kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditā;
Pamattabandhanā [pamattabandhunā (udā. 74)] baddhā, macchāva kumināmukhe;

Jarāmaraṇamanventi, vaccho khīrapakova [khīrūpakova (ka.) passa udā. 64] mātara''nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

Cattārimāni, bhikkhave, agatigamanāni. Katamāni cattāri? Chandāgatiṃ [chandā agatiṃ (sī. ka.) passa a. ni. 4.17] gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati. Imāni kho, bhikkhave, cattāri agatigamanāni. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato, athāparaṃ etadavoca satthā –

''Chandā dosā bhayā mohā, yo dhammaṃ ativattati;
Nihīyati tassa yaso, kāḷapakkheva candimā''ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce paduṭṭhena, bhāsati vā karoti vā;
Tato naṃ dukkhamanveti, cakkaṃva vahato pada''nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Middhī [passa dha. pa. 325] yadā hoti mahagghaso ca, niddāyitā samparivattasāyī;
Mahāvarāhova nivāpapuṭṭho, punappunaṃ gabbhamupeti mando''ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Ayasāva malaṃ samuṭṭhitaṃ, tatuṭṭhāya [taduṭṭhāya (sī.) passa dha. pa. 240] tameva khādati;
Evaṃ atidhonacārinaṃ, sāni [tāni (sī.) passa dha. pa. 240] kammāni nayanti duggati''nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Coro yathā sandhimukhe gahīto, sakammunā haññati bajjhate ca;
Evaṃ ayaṃ pecca pajā parattha, sakammunā haññati bajjhate cā''ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati;
Attano sukhamesāno, pecca so na labhate [labhe (ka.) passa dha. pa. 131] sukha''nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Gunnaṃ ce taramānānaṃ, jimhaṃ gacchati puṅgavo;
Sabbā tā jimhaṃ gacchanti, nette jimhaṃ gate [jimhagate (sī. ka.) passa a. ni. 4.70] sati.

''Evameva manussesu, yo hoti seṭṭhasammato;
So ce adhammaṃ carati, pageva itarā pajā;
Sabbaṃ raṭṭhaṃ dukkhaṃ seti, rājā ce hoti adhammiko''ti.
Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Sukiccharūpāvatime manussā, karonti pāpaṃ upadhīsu rattā;
Gacchanti te bahujanasannivāsaṃ, nirayaṃ avīciṃ kaṭukaṃ bhayānaka''nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Phalaṃ ve [passa a. ni. 4.68] kadaliṃ hanti, phalaṃ veḷuṃ phalaṃ naḷaṃ;
Sakkāro kāpurisaṃ hanti, gabbho assatariṃ yathā’’ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Kodhamakkhagaru bhikkhu, lābhasakkāragāravo [lābhasakkārakāraṇā (sī. ka.) passa a. ni. 4.43];
Sukhette pūtibījaṃva, saddhamme na virūhatī’’ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

91. ‘‘Idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ paduṭṭhacittaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi, (yathā kho ayaṃ puggalo iriyati, yañca paṭipadaṃ paṭipanno, yañca maggaṃ samārūḷho) [( ) natthi a. ni. 1.43-44; itivu. 20]. Imamhi cāyaṃ samaye kālaṃ kareyya, yathābhataṃ nikkhitto, evaṃ niraye. Taṃ kissa hetu? Cittaṃ hissa, bhikkhave, paduṭṭhaṃ [padositaṃ (sī. ka.) a. ni. 1.43; itivu. 20 passitabbaṃ], cetopadosahetu [cittapadosahetu (sī. ka.)] kho pana, bhikkhave, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjantī’’ti. Etamatthaṃ bhagavā avoca, tatthetaṃ iti vuccati –

‘‘Paduṭṭhacittaṃ ñatvāna, ekaccaṃ idha puggalaṃ;
Etamatthañca byākāsi, buddho [satthā (sī. ka.)] bhikkhūna santike;

Imamhi cāyaṃ samaye, kālaṃ kayirātha puggalo;
Nirayaṃ upapajjeyya, cittaṃ hissa padūsitaṃ;
Cetopadosahetu hi, sattā gacchanti duggatiṃ.

Yathābhataṃ nikkhipeyya, evameva tathāvidho;
Kāyassa bhedā duppañño, nirayaṃ sopapajjatī’’ti.

Ayampi attho vutto bhagavatā iti me sutanti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi [āvī (sī.) passa udā. 44] vā yadi vā raho.

‘‘Sace ca pāpakaṃ kammaṃ, karissatha karotha vā;
Na vo dukkhā pamutyatthi, upeccapi palāyata’’nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Adhammena dhanaṃ laddhā, musāvādena cūbhayaṃ;
Mameti bālā maññanti, taṃ kathaṃ nu bhavissati.

‘‘Antarāyā su bhavissanti, sambhatassa vinassati;
Matā saggaṃ na gacchanti, nanu ettāvatā hatā’’ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Kathaṃ khaṇati attānaṃ, kathaṃ mittehi jīrati;
Kathaṃ vivaṭṭate dhammā, kathaṃ saggaṃ na gacchati.

‘‘Lobhā khaṇati attānaṃ, luddho mittehi jīrati;
Lobhā vivaṭṭate dhammā, lobhā saggaṃ na gacchatī’’ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Caranti bālā dummedhā, amitteneva attanā;
Karontā pāpakaṃ kammaṃ, yaṃ hoti kaṭukapphalaṃ [kaṭakaṃ phalaṃ (ka.) passa dha. pa. 66].

‘‘Na taṃ kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā anutappati;
Yassa assumukho rodaṃ, vipākaṃ paṭisevatī’’ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Dukkaraṃ duttitikkhañca, abyattena ca [aviyattena (sī. ka.) passa saṃ. ni. 1.17] sāmaññaṃ;
Bahū hi tattha sambādhā, yattha bālo visīdati.

‘‘Yo hi atthañca dhammañca, bhāsamāne tathāgate;
Manaṃ padosaye bālo, moghaṃ kho tassa jīvitaṃ.

‘‘Etañcāhaṃ arahāmi, dukkhañca ito ca pāpiyataraṃ bhante;
Yo appameyyesu tathāgatesu, cittaṃ padosemi avītarāgo’’ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Appameyyaṃ paminanto, kodha vidvā vikappaye;
Appameyyaṃ pamāyinaṃ [pamāyantaṃ (sī. ka.) passa saṃ. ni. 1.179], nivutaṃ taṃ maññe akissava’’nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Purisassa hi jātassa, kuṭhārī [kudhārī (ka.) passa saṃ. ni. 1.180] jāyate mukhe;
Yāya chindati attānaṃ, bālo dubbhāsitaṃ bhaṇaṃ.

‘‘Na hi satthaṃ sunisitaṃ, visaṃ halāhalaṃ iva;
Evaṃ viraddhaṃ pāteti, vācā dubbhāsitā yathā’’ti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

92. ‘‘Yo nindiyaṃ pasaṃsati, taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;
Vicināti mukhena so kaliṃ, kalinā tena sukhaṃ na vindati.

‘‘Appamatto ayaṃ kali, yo akkhesu dhanaparājayo;
Sabbassāpi sahāpi attanā, ayameva mahantataro [mahattaro (ka.) passa a. ni. 4.3; saṃ. ni. 1.180] kali;
Yo sugatesu manaṃ padosaye.

‘‘Sataṃ sahassānaṃ nirabbudānaṃ, chattiṃsatī pañca ca abbudāni;
Yamariyagarahī nirayaṃ upeti, vācaṃ manañca paṇidhāya pāpaka’’nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Yo lobhaguṇe anuyutto, so vacasā [vacasā ca (ka.) passa su. ni. 668] paribhāsati aññe;
Assaddho kadariyo [anariyo (sī. ka.)] avadaññū, macchari pesuṇiyaṃ anuyutto.

‘‘Mukhadugga vibhūta anariya, bhūnahu pāpaka dukkaṭakāri;
Purisanta kalī avajātaputta [avajātakaputta (sī. ka.) passa su. ni. 669], mā bahubhāṇidha nerayikosi.

‘‘Rajamākirasī ahitāya, sante garahasi kibbisakārī;
Bahūni duccaritāni caritvā, gacchasi kho papataṃ ciraratta’’nti.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

Tattha katamaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ?

‘‘Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā;
Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyinī’’ti [anupāyinīti (ka.) passa dha. pa. 2].

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

93. Mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, bhante, kapilavatthu iddhañceva phītañca bāhujaññaṃ [bahujanaṃ (sī. ka.) passa saṃ. ni. 5.1018] ākiṇṇamanussaṃ sambādhabyūhaṃ, so kho ahaṃ, bhante, bhagavantaṃ vā payirupāsitvā manobhāvanīye vā bhikkhū sāyanhasamayaṃ kapilavatthuṃ pavisanto bhantenapi hatthinā samāgacchāmi, bhantenapi assena samāgacchāmi, bhantenapi rathena samāgacchāmi, bhantenapi sakaṭena samāgacchāmi, bhantenapi purisena samāgacchāmi, tassa mayhaṃ, bhante, tasmiṃ samaye mussateva bhagavantaṃ ārabbha sati, mussati dhammaṃ ārabbha sati, mussati saṅghaṃ ārabbha sati. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti ‘imamhi cāhaṃ sāyanhasamaye kālaṃ kareyyaṃ, kā mayhaṃ [mamassa (sī. ka.) passa saṃ. ni. 5.1018] gati, ko abhisamparāyo’’’ti.

‘‘Mā bhāyi, mahānāma, mā bhāyi, mahānāma, apāpakaṃ te maraṇaṃ bhavissati, apāpikā [apāpikā te (sī.)] kālaṅkiriyā. Catūhi kho, mahānāma, dhammehi samannāgato ariyasāvako nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Katamehi catūhi? Idha, mahānāma, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti, itipi so bhagavā arahaṃ…pe… buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Seyyathāpi, mahānāma, rukkho pācīnaninno pācīnapoṇo pācīnapabbhāro, so mūlacchinno [mūlehi chinno (sī. ka.)] katamena papateyyā’’ti? ‘‘Yena, bhante, ninno yena poṇo yena pabbhāro’’ti. ‘‘Evameva kho, mahānāma, imehi catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Mā bhāyi, mahānāma, mā bhāyi, mahānāma, apāpakaṃ te maraṇaṃ bhavissati, apāpikā kālaṅkiriyā’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena na hiṃsati;
Attano sukhamesāno, pecca so labhate sukha’’nti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Gunnañce taramānānaṃ, ujuṃ gacchati puṅgavo;
Sabbā tā ujuṃ gacchanti, nette ujuṃ gate sati.

‘‘Evameva manussesu, yo hoti seṭṭhasammato;
So sace [so ceva (sī.) passa (sī.) passa a. ni. 4.70] dhammaṃ carati, pageva itarā pajā;
Sabbaṃ raṭṭhaṃ sukhaṃ seti, rājā ce hoti dhammiko’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

94. Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū bhagavato cīvarakammaṃ karonti ‘‘niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissatī’’ti. Tena kho pana samayena isidattapurāṇā thapatayo sākete [sādhuke (saṃ. ni. 5.1002)] paṭivasanti kenaci deva karaṇīyena. Assosuṃ kho isidattapurāṇā thapatayo ‘‘sambahulā kira bhikkhū bhagavato cīvarakammaṃ karonti. Niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissatī’’ti.

Atha kho isidattapurāṇā thapatayo magge purisaṃ ṭhapesuṃ ‘‘yadā tvaṃ ambho purisa passeyyāsi bhagavantaṃ āgacchantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ, atha amhākaṃ āroceyyāsī’’ti. Dvīhatīhaṃ ṭhito kho so puriso addasa bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ, disvāna yena isidattapurāṇā thapatayo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā isidattapurāṇe thapatayo etadavoca ‘‘ayaṃ so bhante [ayaṃ bhante (sī. ka.) passa saṃ. ni. 5.1002] bhagavā āgacchati arahaṃ sammāsambuddho, yassadāni kālaṃ maññathā’’ti.

Atha kho isidattapurāṇā thapatayo yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhiṃsu. Atha kho bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Isidattapurāṇā thapatayo bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, ekamantaṃ nisinnā kho isidattapurāṇā thapatayo bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Yadā mayaṃ bhante bhagavantaṃ suṇoma ‘sāvatthiyā kosalesu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ ‘dūre no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ bhante bhagavantaṃ suṇoma ‘sāvatthiyā kosalesu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ ‘dūre no bhagavā’ti…pe….

‘‘Yadā pana mayaṃ bhante bhagavantaṃ suṇoma ‘kāsīsu magadhesu [kāsīhi māgadhe (saṃ. ni. 5.1002)] cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ ‘dūre no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ bhante bhagavantaṃ suṇoma ‘kāsīsu magadhesu cārikaṃ pakkanto’ti, anappakā no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti anappakaṃ domanassaṃ ‘dūre no bhagavā’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ bhante bhagavantaṃ suṇoma ‘magadhesu kāsīsu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ ‘āsanne no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ bhante bhagavantaṃ suṇoma ‘magadhesu kāsīsu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ ‘āsanne no bhagavā’ti…pe….

‘‘Yadā pana mayaṃ bhante bhagavantaṃ suṇoma ‘kosalesu sāvatthiṃ [sāvatthiyaṃ (sī. ka.)] cārikaṃ pakkamissatī’ti. Hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ ‘āsanne no bhagavā bhavissatī’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ bhante bhagavantaṃ suṇoma ‘sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme’ti hoti anappakā no tasmiṃ samaye attamanatā, hoti anappakaṃ somanassaṃ ‘āsanne no bhagavā’’’ti.

‘‘Tasmātiha, thapatayo, sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā, alañca pana vo, thapatayo, appamādāyā’’ti. ‘‘Atthi kho no, bhante, etamhā sambādhā añño sambādho sambādhataro ceva sambādhasaṅkhātataro cā’’ti? ‘‘Katamo pana vo, thapatayo, etamhā sambādhā añño sambādho sambādhataro ceva sambādhasaṅkhātataro cā’’ti?

‘‘Idha mayaṃ, bhante, yadā rājā pasenadi kosalo uyyānabhūmiṃ niyyātukāmo [gantukāmo (sī. ka.) passa saṃ. ni. 5.1002] hoti, ye te rañño pasenadissa kosalassa nāgā opavayhā, te kappetvā yā tā rañño pasenadissa kosalassa pajāpatiyo piyā manāpā, tā [tāsaṃ (sī. ka.)] ekaṃ purato ekaṃ pacchato nisīdāpema, tāsaṃ kho pana, bhante, bhaginīnaṃ evarūpo gandho hoti. Seyyathāpi nāma gandhakaraṇḍakassa tāvadeva vivariyamānassa, yathā taṃ rājakaññānaṃ [rājārahena (sī. ka.)] gandhena vibhūsitānaṃ. Tāsaṃ kho pana, bhante, bhaginīnaṃ evarūpo kāyasamphasso hoti, seyyathāpi nāma tūlapicuno vā kappāhapicuno vā, yathā taṃ rājakaññānaṃ sukhedhitānaṃ. Tasmiṃ kho pana, bhante, samaye nāgopi rakkhitabbo hoti. Tāpi bhaginiyo rakkhitabbā hoti. Attāpi rakkhitabbā hoti. Na kho pana mayaṃ, bhante, abhijānāma tāsu bhagīnisu pāpakaṃ cittaṃ ñappādentā, ayaṃ kho no, bhante, etamhā sambādhā añño sambādho sambādhataro ceva sambādhasaṅghātataro cāti.

‘‘Tasmātiha, thapatayo, sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Alañca pana vo, thapatayo, appamādāya. Catūhi kho thapatayo, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

‘‘Katamehi catūhi? Idha, thapatayo, sutavā ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti itipi so bhagavā arahaṃ…pe… buddho bhagavāti, dhamme…pe… saṅghe…pe… vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati, muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato appaṭivibhattaṃ. Imehi kho, thapatayo, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

‘‘Tumhe kho, thapatayo, buddhe aveccappasādena samannāgatā itipi so bhagavā arahaṃ…pe… buddho bhagavāti, dhamme…pe… saṅghe…pe… yaṃ kho pana kiñci kule deyyadhammaṃ, sabbaṃ taṃ appaṭivibhattaṃ sīlavantehi kalyāṇadhammehi, taṃ kiṃ maññatha, thapatayo, katividhā te kosalesu manussā ye tumhākaṃ samasamā yadidaṃ dānasaṃvibhāgehī’’ti? ‘‘Lābhā no, bhante, suladdhaṃ no, bhante, yesaṃ no bhagavā evaṃ pajānātī’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

95. ‘‘Ekapupphaṃ cajitvāna [yajitvāna (ka.) passa theragā. 96], sahassaṃ kappakoṭiyo;
Deve ceva manusse ca, sesena parinibbuto’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Assatthe haritobhāse, saṃvirūḷhamhi pādape;
Ekaṃ buddhagataṃ [buddhakataṃ (ka.) passa theragā. 217] saññaṃ, alabhiṃtthaṃ [alabhiṃhaṃ (sī. ka.)] patissato.

‘‘Ajja tiṃsaṃ tato kappā, nābhijānāmi duggatiṃ;
Tisso vijjā sacchikatā, tassā saññāya vāsanā’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Piṇḍāya kosalaṃ puraṃ, pāvisi aggapuggalo;

Anukampako purebhattaṃ, taṇhānighātako muni.

‘‘Purisassa vaṭaṃsako hatthe, sabbapupphehilaṅkato;
So addasāsi sambuddhaṃ, bhikkhusaṅghapurakkhataṃ.

‘‘Pavisantaṃ rājamaggena, devamānusapūjitaṃ;
Haṭṭho cittaṃ pasādetvā, sambuddhamupasaṅkami.

‘‘So taṃ vaṭaṃsakaṃ surabhiṃ, vaṇṇavantaṃ manoramaṃ;
Sambuddhassupanāmesi, pasanno sehi pāṇibhi.

‘‘Tato aggisikhā vaṇṇā, buddhassa lapanantarā;
Sahassaraṃsi vijjuriva, okkā nikkhami ānanā.

‘‘Padakkhiṇaṃ karitvāna, sīse ādiccabandhuno;
Tikkhattuṃ parivaṭṭetvā, muddhanantaradhāyatha.

‘‘Idaṃ disvā acchariyaṃ, abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ;
Ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā, ānando etadabravi.

‘‘‘Ko hetu sitakammassa, byākarohi mahāmune;
Dhammāloko bhavissati, kaṅkhaṃ vitara no mune.

‘‘‘Yassa taṃ sabbadhammesu, sadā ñāṇaṃ pavattati;
Kaṅkhiṃ vematikaṃ theraṃ, ānandaṃ etadabravi.

‘‘‘Yo so ānanda puriso, mayi cittaṃ pasādayi;
Caturāsītikappāni, duggatiṃ na gamissati.

‘‘‘Devesu devasobhaggaṃ, dibbaṃ rajjaṃ pasāsiya;
Manujesu manujindo, rājā raṭṭhe bhavissati.

‘‘‘So carimaṃ pabbajitvā, sacchikatvāna [sacchikatvā ca (ka.)] dhammataṃ;
Paccekabuddho dhutarāgo, vaṭaṃsako nāma bhavissati.

‘‘‘Natthi citte [passa vi. va. 804] pasannamhi, appakā nāma dakkhiṇā;
Tathāgate vā sambuddhe, atha vā tassa sāvake.

‘‘‘Evaṃ acintiyā [passa apa. thera 1.1.82] buddhā, buddhadhammā acintiyā;
Acintiye pasannānaṃ, vipāko hoti acintiyo’’’ti.
Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

96. ‘‘Idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ pasannacittaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi ‘‘(yathā kho ayaṃ puggalo iriyati, yañca paṭipadaṃ paṭipanno, yañca maggaṃ samārūḷho) [( ) natthi a. ni. 1.43-44; itivu. 21]. Imamhi cāyaṃ samaye kālaṃ kareyya, yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Taṃ kissa hetu? Cittaṃ hissa, bhikkhave, pasannaṃ, cetopasādahetu [cittappasādahetu (sī. ka.)] kho pana evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti. Etamatthaṃ bhagavā avoca, tatthetaṃ iti vuccati –

‘‘Pasannacittaṃ ñatvāna, ekaccaṃ idha puggalaṃ;

Etamatthañca byākāsi, buddho [satthā (sī. ka.) passa itivu. 21] bhikkhūna santike.

‘‘Imamhi cāyaṃ samaye, kālaṃ kayirātha puggalo;
Saggamhi upapajjeyya, cittaṃ hissa pasāditaṃ.

‘‘Cetopasādahetu hi, sattā gacchanti suggatiṃ;
Yathābhataṃ nikkhipeyya, evamevaṃ tathāvidho;
Kāyassa bhedā sappañño, saggaṃ so upapajjatī’’ti.

‘‘Ayampi attho vutto bhagavatā iti me suta’’nti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Suvaṇṇacchadanaṃ nāvaṃ, nāri āruyha tiṭṭhasi;
Ogāhasi [ogāhase (sī. ka.) passa vi. va. 53] pokkharaṇiṃ, padmaṃ chindasi pāṇinā.

‘‘Kena te tādiso vaṇṇo, ānubhāvo juti ca te;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manasicchitā.

‘‘Pucchitā devate saṃsa, kissa kammassidaṃ phalaṃ;
Sā devatā attamanā, devarājena pucchitā.

‘‘Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, sakkassa iti me sutaṃ;
Addhānaṃ paṭipannāhaṃ, disvā thūpaṃ manoramaṃ.

‘‘Tattha cittaṃ pasādesiṃ, kassapassa yasassino;
Paddhapupphehi pūjesiṃ, pasannā sehi tasseva;
Kammassa phalaṃ vipāko, etādisaṃ katapuññā labhantī’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Dānakathā sīlakathā saggakathā puññakathā puññavipākakathā’’ti;
Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Apicāpi paṃsuthūpesu uddissakatesu dasabaladharānaṃ tatthapi kāraṃ katvā saggesu narā pamodantī’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

97. ‘‘Devaputtasarīravaṇṇā, sabbe subhagasaṇṭhitī;
Udakena paṃsuṃ temetvā, thūpaṃ vaḍḍhetha kassapaṃ.

‘‘Ayaṃ sugatte sugatassa thūpo, mahesino dasabaladhammadhārino;
Tasmiṃ [yasmiṃ (sī.)] ime devamanujā pasannā, kāraṃ karontā jarāmaraṇā pamuccare’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Uḷāraṃ vata taṃ āsi, yāhaṃ thūpaṃ mahesino;
Uppalāni ca cattāri, mālañca abhiropayiṃ.

‘‘Ajja tiṃsaṃ tato kappā, nābhijānāmi duggatiṃ;
Vinipātaṃ na gacchāmi, thūpaṃ pūjetva [pūjetvā (ka.)] satthuno’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Bāttiṃsalakkhaṇadharassa, vijitavijayassa lokanāthassa;
Satasahassaṃ kappe, mudito thūpaṃ apūjesi.

‘‘Yaṃ mayā pasutaṃ puññaṃ, tena ca puññena deva sobhaggaṃ;
Rajjāni ca kāritāni, anāgantuna vinipātaṃ.

‘‘Yaṃ cakkhu adantadamakassa, sāsane paṇihitaṃ tathā;
Cittaṃ taṃ me sabbaṃ, laddhaṃ vimuttacittamhi vidhūtalato’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

98. ‘‘Sāmākapatthodanamattameva hi, paccekabuddhamhi adāsi dakkhiṇaṃ;
Vimuttacitte akhile anāsave, araṇavihārimhi asaṅgamānase.

‘‘Tasmiñca okappayi dhammamuttamaṃ, tasmiñca dhamme paṇidhesiṃ mānasaṃ;
Evaṃ vihārīhi me saṅgamo siyā, bhave kudāsupi ca mā apekkhavā.

‘‘Tasseva kammassa vipākato ahaṃ, sahassakkhattuṃ kurusūpapajjatha [kurūsūpapajjatha (sī.)];
Dīghāyukesu amamesu pāṇisu, visesagāmīsu ahīnagāmisu.

‘‘Tasseva kammassa vipākato ahaṃ, sahassakkhattuṃ tidasopapajjatha;
Vicitramālābharaṇānulepisu, visiṭṭhakāyūpagato yasassisu.

‘‘Tasseva kammassa vipākato ahaṃ, vimuttacitto akhilo anāsavo;
Imehi me antimadehadhāribhi, samāgamo āsihi tāhi tāsihi.

‘‘Paccakkhaṃ khvimaṃ avaca tathāgato jino, samijjhate sīlavato yadicchati;
Yathā yathā me manasā vicintitaṃ, tathā samiddhaṃ ayamantimo bhavo’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Ekatiṃsamhi kappamhi jino anejo, anantadassī bhagavā sikhīti;
Tassāpi rājā bhātā sikhiddhe [sikhaṇḍi (sī.)], buddhe ca dhamme ca abhippasanno.

‘‘Parinibbute lokavināyakamhi, thūpaṃ sakāsi vipulaṃ mahantaṃ;
Samantato gāvutikaṃ mahesino, devātidevassa naruttamassa.

‘‘Tasmiṃ manusso balimābhihārī, paggayha jātisumanaṃ pahaṭṭho;
Vātena pupphaṃ patitassa ekaṃ, tāhaṃ gahetvāna tasseva dāsi.

‘‘So maṃ avocābhipasannacitto, tuyhameva etaṃ pupphaṃ dadāmi;
Tāhaṃ gahetvā abhiropayesiṃ, punappunaṃ buddhamanussaranto.

‘‘Ajja tiṃsaṃ tato kappā, nābhijānāmi duggatiṃ;

Vinipātañca na gacchāmi, thūpapūjāyidaṃ phala’’nti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Kapilaṃ nāma nagaraṃ, suvibhattaṃ mahāpathaṃ;
Ākiṇṇamiddhaṃ phītañca, brahmadattassa rājino.

‘‘Kummāsaṃ vikkiṇiṃ tattha, pañcālānaṃ puruttame;
Sohaṃ addasiṃ sambuddhaṃ, upariṭṭhaṃ yasassinaṃ.

‘‘Haṭṭho cittaṃ pasādetvā, nimantesiṃ naruttamaṃ;
Ariṭṭhaṃ dhuvabhattena, yaṃ me gehamhi vijjatha.

‘‘Tato ca kattiko puṇṇo [kattikā puṇṇā (ka.)], puṇṇamāsī upaṭṭhitā;
Navaṃ dussayugaṃ gayha, ariṭṭhassopanāmayiṃ.

‘‘Pasannacittaṃ ñatvāna, paṭiggaṇhi naruttamo;
Anukampako kāruṇiko, taṇhānighātako muni.

‘‘Tāhaṃ kammaṃ karitvāna, kalyāṇaṃ buddhavaṇṇitaṃ;
Deve ceva manusse ca, sandhāvitvā tato cuto.

‘‘Bārāṇasiyaṃ nagare, seṭṭhissa ekaputtako;
Aḍḍhe kulasmiṃ uppajjiṃ, pāṇehi ca piyataro.

‘‘Tato ca viññutaṃ patto, devaputtena codito;
Pāsādā orūhitvāna, sambuddhamupasaṅkamiṃ.

‘‘So me dhammamadesayi, anukampāya gotamo;
Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ.

‘‘Ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ;
Cattāri ariyasaccāni, muni dhammamadesayi.

‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihariṃ sāsane rato;
Samathaṃ paṭivijjhāhaṃ, rattindivamatandito.

‘‘Ajjhattañca bahiddhā ca, ye me vijjiṃsu [vijjhiṃsu (sī.)] āsavā;
Sabbe āsuṃ samucchinnā, na ca uppajjare puna.

‘‘Pariyantakataṃ dukkhaṃ, carimoyaṃ samussayo;
Jātimaraṇasaṃsāro, natthidāni punabbhavo’’ti.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

99. Tattha katamaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ?

‘‘Uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto, ayaṃ ahasmīti [ayamahamasmīti (sī.) passa udā. 61] anānupassī;
Evaṃ vimutto udatāri oghaṃ, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyā’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Sīlavato, ānanda, na cetanā [cetanāya (a. ni. 11.2)] karaṇīyā ‘kinti me avippaṭisāro jāyeyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ sīlavato avippaṭisāro jāyeyya. Avippaṭisārinā, ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kinti me pāmojjaṃ jāyeyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ avippaṭisārino pāmojjaṃ jāyeyya. Pamuditena, ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kinti me pīti jāyeyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ pamuditassa pīti jāyeyya. Pītimanassa, ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kinti me kāyo passambheyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ pītimanassa kāyo passambheyya. Passaddhakāyassa ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kintāhaṃ sukhaṃ vediyeyya’nti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ passaddhakāyo sukhaṃ vediyeyya. Sukhino ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kinti me samādhi jāyeyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ sukhino samādhi jāyeyya. Samāhitassa ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kintāhaṃ yathābhūtaṃ pajāneyya’nti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ samāhito yathābhūtaṃ pajāneyya. Yathābhūtaṃ pajānatā, ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kinti me nibbidā jāyeyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ yathābhūtaṃ pajānanto nibbindeyya. Nibbindantena, ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kinti me virāgo jāyeyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ nibbindanto virajjeyya. Virajjantena ānanda na cetanā karaṇīyā ‘kinti me vimutti jāyeyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ virajjanto vimucceyya. Vimuttena, ānanda, na cetanā karaṇīyā ‘kinti me vimuttiñāṇadassanaṃ uppajjeyyā’ti. Dhammatā esā, ānanda, yaṃ vimuttassa vimuttiñāṇadassanaṃ uppajjeyyā’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

100. ‘‘Yadā have pātubhavanti dhammā, ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;
Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā, yato pajānāti sahetudhamma’’nti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Yadā have pātubhavanti dhammā, ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;
Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā, yato khayaṃ paccayānaṃ avedī’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Kiṃnu [passa saṃ. ni. 2.243] kujjhasi mā kujjhi, akkodho tissa te varaṃ;
Kodhamānamakkhavinayatthaṃ hi, tissa brahmacariyaṃ vussatī’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Kadāhaṃ nandaṃ passeyyaṃ, āraññaṃ [araññaṃ (ka.) passa saṃ. ni. 2.242] paṃsukūlikaṃ;
Aññātuñchena yāpentaṃ, kāmesu anapekkhina’’nti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Kiṃsu chetvā sukhaṃ seti, kiṃsu chetvā na socati;
Kissassu [kissassa (sī. ka.) passa saṃ. ni. 1.187] ekadhammassa, vadhaṃ rocesi gotamāti.

‘‘Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ chetvā na socati;
Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa brāhmaṇa;
Vadhaṃ ariyā pasaṃsanti, taṃ hi chetvā na socatī’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Kiṃsu hane uppatitaṃ, kiṃsu jātaṃ vinodaye;

Kiñcassu pajahe dhīro, kissābhisamayo sukho.

‘‘Kodhaṃ hane uppatitaṃ, rāgaṃ jātaṃ vinodaye;
Avijjaṃ pajahe dhīro, saccābhisamayo sukho’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

101. ‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova [dayhamāneva (ka.) saṃ. ni. 1.21; theragā. 39 passitabbaṃ] matthake;
Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje.

‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake;
Sakkāyadiṭṭhippahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Sabbe khayantā nicayā, patanantā samussayā;
Sabbesaṃ maraṇamāgamma, sabbesaṃ jīvitamaddhuvaṃ;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe [maraṇaṃ (ka.) passa saṃ. ni. 1.100] pekkhamāno, puññāni kayirātha sukhāvahāni.

‘‘Sabbe khayantā nicayā, patanantā samussayā;
Sabbesaṃ maraṇamāgamma, sabbesaṃ jīvitamaddhuvaṃ;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno, lokāmisaṃ pajahe santipekkho’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Sukhaṃ sayanti munayo, na te socanti māvidha;
Yesaṃ jhānarataṃ cittaṃ, paññavā susamāhito;
Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttaraṃ.

‘‘Virato kāmasaññāya, sabbasaṃyojanātīto [sabbasaṃyojanātigo (sī.) passa saṃ. ni. 1.96];
Nandibhavaparikkhīṇo [nandīrāgaparikkhīṇo (ka.) saṃ. ni. 1.96], so gambhīre na sīdatī’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Saddahāno arahataṃ, dhammaṃ nibbānapattiyā;
Sussūsaṃ labhate paññaṃ, appamatto vicakkhaṇo.

Patirūpakārī dhuravā, uṭṭhātā vindate dhanaṃ;
Saccena kittiṃ pappoti, dadaṃ mittāni ganthati;
Asmā lokā paraṃ lokaṃ, evaṃ [save (sī.) passa saṃ. ni. 1.246] pecca na socatī’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Sabbaganthapahīnassa, vippamuttassa te sato;
Samaṇassa na taṃ sādhu, yadaññamanusāsasīti.

‘‘Yena kenaci vaṇṇena, saṃvāso sakka jāyati;
Na taṃ arahati sappañño, manasā anukampituṃ [ananukampitaṃ (sī. ka.) passa saṃ. ni.

1.236].

‘‘Manasā ce pasannena, yadaññamanusāsati;
Na tena hoti saṃyutto, yānukampā anuddayā’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

102. ‘‘Rāgo ca doso ca kutonidānā, aratī ratī [arati rati (ka.) saṃ. ni. 1.237; su. ni. 273 passitabbaṃ] lomahaṃso kutojā;
Kuto samuṭṭhāya manovitakkā, kumārakā dhaṅkamivossajanti.

‘‘Rāgo ca doso ca itonidānā, aratī ratī lomahaṃso itojā;
Ito samuṭṭhāya manovitakkā, kumārakā dhaṅkamivossajanti.

‘‘Snehajā attasambhūtā, nigrodhasseva khandhajā;
Puthu visattā kāmesu, māluvāva vitatā vane.

‘‘Ye naṃ pajānanti yatonidānaṃ, te naṃ vinodenti suṇohi yakkha;
Te duttaraṃ oghamimaṃ taranti, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyā’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Dukkaraṃ bhagavā sudukkaraṃ bhagavā’’ti;

‘‘Dukkaraṃ vāpi karonti, [kāmadāti bhagavā]
Sekkhā sīlasamāhitā;
Ṭhitattā anagāriyupetassa, tuṭṭhi hoti sukhāvahā’’ti.

‘‘Dullabhā [dullabhaṃ (sī. ka.) passa saṃ. ni. 1.87] bhagavā yadidaṃ tuṭṭhī’’ti;
‘‘Dullabhaṃ vāpi labhanti, [kāmadāti bhagavā]
Cittavūpasame ratā;
Yesaṃ divā ca ratto ca, bhāvanāya rato mano’’ti.

‘‘Dussamādahaṃ bhagavā yadidaṃ citta’’nti;
‘‘Dussamādahaṃ vāpi samādahanti, [kāmadāti bhagavā]
Indriyūpasame ratā;
Te chetvā maccuno jālaṃ, ariyā gacchanti kāmadā’’ti.

‘‘Duggamo bhagavā visamo maggo’’ti;
‘‘Duggame visame vāpi, ariyā gacchanti kāmada [kāmadā (ka.) passa saṃ. ni. 1.87];
Anariyā visame magge, papatanti avaṃsirā;
Ariyānaṃ samo maggo, ariyā hi visame samā’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

103. ‘‘Idaṃ hi [passa saṃ. ni. 1.101] taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;
Āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mama.

‘‘Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ;
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā.

‘‘Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Yoniso vicine dhammaṃ, evaṃ tattha visujjhati.

‘‘Sāriputtova paññāya, sīlena upasamena ca;
Yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ [pahīṇaṃ (sī.) passa ma. ni. 3.272] taṃ, appattañca anāgataṃ.

‘‘Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ [kiccaṃ ātappaṃ (sī.)], ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

‘‘Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve ‘‘bhaddekaratto’’ti, santo ācikkhate munī’’ti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Cattārimāni, bhikkhave, sacchikātabbāni. Katamāni cattāri? Atthi, bhikkhave, dhammā cakkhunā paññāya ca sacchikātabbā, atthi dhammā satiyā paññāya ca sacchikātabbā, atthi dhammā kāyena paññāya ca sacchikātabbā, atthi dhammā paññāya veditabbā, paññāya ca sacchikātabbā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā cakkhunā paññāya ca sacchikātabbā? Dibbacakkhu suvisuddhaṃ atikkantamānusakaṃ cakkhunā paññāya ca sacchikātabbaṃ.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā satiyā paññāya ca sacchikātabbā? Pubbenivāsānussati satiyā paññāya ca sacchikātabbā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā kāyena paññāya ca sacchikātabbā? Iddhividhā nirodhā kāyena paññāya ca sacchikātabbā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā paññāya veditabbā, paññāya sacchikātabbā? Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ paññāya veditabbaṃ, paññāya ca sacchikātabba’’nti.

Idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

104. Tattha katamaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ?

‘‘Yassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampati;
Virattaṃ rajanīyesu, kopaneyye na kuppati;
Yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, kuto naṃ [taṃ (udā. 34)] dukkhamessatī’’ti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

Āyasmato ca sāriputtassa cārikādasamaṃ veyyākaraṇaṃ kātabbanti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Yo brāhmaṇo bāhitapāpadhammo, nihuṃhuṅko [nihuhuṅko (sī.) passa udā. 4] nikkasāvo yatatto;
Vedantagū vūsitabrahmacariyo, dhammena so brahmavādaṃ vadeyya;
Yassussadā natthi kuhiñci loke’’ti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Bāhitvā pāpake dhamme, ye caranti sadā satā;
Khīṇasaṃyojanā buddhā, te ve lokasmi [lokasmiṃ (sī. ka.) passa udā. 5] brāhmaṇā’’ti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;
Na tattha sukkā jotanti, ādicco nappakāsati;
Na tattha candimā bhāti, tamo tattha na vijjati.

‘‘Yadā ca attanāvedi [vedī (sī.) passa udā. 10], muni monena brāhmaṇo;
Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā pamuccatī’’ti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Yadā sakesu [passa udā. 7] dhammesu, pāragū hoti brāhmaṇo;
Atha etaṃ pisācañca, pakkulañcātivattatī’’ti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Nābhinandati āyantiṃ [āyantiṃ nābhinandati (udā. 8)], pakkamantiṃ na socati;
Saṅgā saṅgāmajiṃ muttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇa’’nti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Na udakena sucī [suci (sī. ka.) passa udā. 9] hoti, bahvettha nhāyatī [nahāyati (sī.)] jano;
Yamhi saccañca dhammo ca, so sucī so ca brāhmaṇo’’ti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Yadā have pātubhavanti dhammā, ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;
Vidhūpayaṃ tiṭṭhati mārasenaṃ, sūriyova obhāsayamantalikkha’’nti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

‘‘Santindriyaṃ passatha iriyamānaṃ, tevijjapattaṃ apahānadhammaṃ;
Sabbāni yogāni upātivatto, akiñcano iriyati paṃsukūliko.

‘‘Taṃ devatā sambahulā uḷārā, brahmavimānaṃ upasaṅkamitvā;
Ājāniyaṃ jātibalaṃ nisedhaṃ, nidha namassanti pasannacittā.

‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;

Yassa te nābhijānāma, kiṃ tvaṃ nissāya jhāyasī''ti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Sahāyā vatime bhikkhū, cirarattaṃ sametikā;
Sameti nesaṃ saddhammo, dhamme buddhappavedite''.

''Suvinītā kappinena, dhamme ariyappavedite;
Dhārenti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhini''nti [savāhana''nti (ka.) passa saṃ. ni. 2.246].

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Nayidaṃ sithilamārabbha, nayidaṃ appena thāmasā;
Nibbānaṃ adhigantabbaṃ, sabbadukkhappamocanaṃ [sabbagantapamocanaṃ (ka.) passa saṃ. ni. 2.238].

''Ayañca daharo bhikkhu, ayamuttamapuriso;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhini''nti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

''Dubbaṇṇako lūkhacīvaro, mogharājā sadā sato;
Khīṇāsavo visaṃyutto, katakicco anāsavo.

''Tevijjo iddhippatto ca, cetopariyakovido [cetopariyāyakovido (sī.)];
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhini''nti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

105. ''Tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho rūpassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto sammāsambuddhoti vuccati. Bhikkhupi, bhikkhave, paññāvimutto rūpassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto paññāvimuttoti vuccati.

''Tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho vedanāya…pe… saññāya…pe… saṅkhārānaṃ…pe… viññāṇassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto sammāsambuddhoti vuccati. Bhikkhupi, bhikkhave, paññāvimutto viññāṇassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto paññāvimuttoti vuccati.

''Tatra kho, bhikkhave, ko viseso ko adhippayāso [adhippāyo (ka.) passa saṃ. ni. 3.58] kiṃ nānākaraṇaṃ tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa paññāvimuttena bhikkhunāti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe…

''Tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido, maggānugā ca, bhikkhave, etarahi sāvakā viharanti pacchāsamannāgatā. Ayaṃ kho, bhikkhave, viseso, ayaṃ adhippayāso, idaṃ nānākaraṇaṃ tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa paññāvimuttena bhikkhunā''ti.

Idaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ.

106. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ?

> ‘‘Channamativassati [passa udā. 45], vivaṭaṃ nātivassati;
> Tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassatī’’ti.

‘‘Channamativassatī’’ti saṃkileso, ‘‘vivaṭaṃ nātivassatī’’ti vāsanā, ‘‘tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassatī’’ti ayaṃ saṃkileso ca vāsanā ca. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ.

‘‘Cattārome, mahārāja [bhikkhave (a. ni. 4.85)], puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Tamo tamaparāyaṇo tamo jotiparāyaṇo joti tamaparāyaṇo joti jotiparāyaṇo’’ti. Tattha yo ca puggalo joti tamaparāyaṇo yo ca puggalo tamo tamaparāyaṇo, ime dve puggalā saṃkilesabhāgiyā, yo ca puggalo tamo jotiparāyaṇo yo ca puggalo joti jotiparāyaṇo, ime dve puggalā vāsanābhāgiyā. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ.

Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ?

> ‘‘Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā, yadāyasaṃ dārujapabbajañca [dārujaṃ pabbajañca (saṃ. ni. 1.121)];
> Sārattarattā maṇikuṇḍalesu, puttesu dāresu ca yā apekkhā’’ti;
> Ayaṃ saṃkileso.
>
> ‘‘Etaṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā, ohārinaṃ sithilaṃ duppamuñcaṃ;
> Etampi chetvāna paribbajanti, anapekkhino kāmasukhaṃ pahāyā’’ti.

Ayaṃ nibbedho. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ.

107. ‘‘Yañca, bhikkhave, ceteti, yañca pakappeti, yañca anuseti. Ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā, ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti, tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe virūḷhe āyatiṃ [āyati (sī. ka.) passa saṃ. ni. 2.38] punabbhavābhinibbatti hoti, āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā sati āyatiṃ [āyati (sī. ka.) passa saṃ. ni. 2.38] jātijarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘No ce, bhikkhave, ceteti, no ce pakappeti, atha ce anuseti. Ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā, ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa [tassa viññāṇassa (sī. ka.) passa saṃ. ni. 2.38] hoti, tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe virūḷhe āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hoti, āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā sati āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī’’ti. Ayaṃ saṃkileso.

‘‘Yato ca kho, bhikkhave, no ceva [ca (sī. ka.)] ceteti, no ca pakappeti, no ca anuseti. Ārammaṇametaṃ na hoti viññāṇassa ṭhitiyā, ārammaṇe asati patiṭṭhā viññāṇassa na hoti, tasmiṃ appatiṭṭhite viññāṇe avirūḷhe āyatiṃ punabbhavābhinibbatti na hoti, āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā asati āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti, ayaṃ nibbedho. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ.

108. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ?

‘‘‘Samuddo samuddo’ti kho, bhikkhave, assutavā puthujjano bhāsati, neso, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddo, mahā eso bhikkhave, udakarāsi mahāudakaṇṇavo. Cakkhu, bhikkhave, purisassa samuddo, tassa rūpamayo vego. Ayaṃ saṃkileso.

‘‘Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ sahati ayaṃ vuccati, bhikkhave, atari [atāri (sī. ka.) passa saṃ. ni. 4.228] cakkhusamuddaṃ saūmiṃ sāvaṭṭaṃ sagahaṃ [sagāhaṃ (saṃ. ni. 4.228)] sarakkhasaṃ tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti. Ayaṃ asekkho.

‘‘‘Sotaṃ, bhikkhave…pe… ghānaṃ…pe… jivhā…pe… kāyo…pe… mano, bhikkhave, purisassa samuddo tassa dhammamayo vegoti. Ayaṃ saṃkileso.

‘‘Yo taṃ dhammamayaṃ vegaṃ sahati, ayaṃ vuccati, bhikkhave, atari manosamuddaṃ saūmiṃ sāvaṭṭaṃ sagahaṃ sarakkhasaṃ tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti. Ayaṃ asekkho. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato, athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Yo imaṃ samuddaṃ sagahaṃ sarakkhasaṃ,
Saūmiṃ sāvaṭṭaṃ sabhayaṃ duttaraṃ accatari;
Sa vedantagū vusitabrahmacariyo, lokantagū pāragatoti vuccatī’’ti.

Ayaṃ asekkho. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ.

‘‘Chayime, bhikkhave, baḷisā lokasmiṃ anayāya sattānaṃ byābādhāya [vadhāya (saṃ. ni. 4.230)] pāṇīnaṃ. Katame cha? Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati, ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu gilitabaḷiso [gilabaḷiso (sī. ka.) passa saṃ. ni. 4.230] mārassa anayaṃ āpanno, byasanaṃ āpanno, yathākāmaṃ karaṇīyo pāpimato.

‘‘Santi, bhikkhave, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā…pe… jivhāviññeyyā rasā…pe… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā…pe… manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu gilitabaḷiso mārassa anayaṃ āpanno, byasanaṃ āpanno, yathākāmaṃ karaṇīyo [yathākāmakaraṇīyo (sī.) saṃ. ni. 4.230] pāpimato’’ti. Ayaṃ saṃkileso.

‘‘Santi ca, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu na gilitabaḷiso mārassa, abhedi baḷisaṃ, paribhedi baḷisaṃ, na anayaṃ āpanno, na byasanaṃ āpanno, na yathākāmaṃ karaṇīyo pāpimato.

‘‘Santi ca, bhikkhave, sotaviññeyyā saddā…pe… manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati, nājjhosāya tiṭṭhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu na gilitabaḷiso mārassa, abhedi baḷisaṃ, paribhedi baḷisaṃ, na anayaṃ āpanno, na byasanaṃ āpanno, na yathākāmaṃ karaṇīyo pāpimato’’ti. Ayaṃ asekkho. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ.

109. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ?

‘‘Ayaṃ loko santāpajāto, phassapareto rogaṃ vadati attato [attano (sī. ka.) passa udā. 30];
Yena yena hi maññati [maññanti (sī. ka.)], tato taṃ hoti aññathā.

‘‘Aññathābhāvī bhavasatto loko, bhavapareto bhavamevābhinandati;
Yadabhinandati taṃ bhayaṃ;
Yassa bhāyati taṃ dukkha’’nti; Ayaṃ saṃkileso.

‘‘Bhavavippahānāya kho panidaṃ brahmacariyaṃ vussatī’’ti; Ayaṃ nibbedho;

‘‘Ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsu, sabbe te ‘avippamuttā bhavasmā’ti vadāmi. Ye vā pana keci samaṇā vā brāhmaṇā vā vibhavena bhavassa nissaraṇamāhaṃsu, sabbe te ‘anissaṭā bhavasmā’ti vadāmi. Upadhiṃ [upadhi (sī. ka.) passa udā. 30] hi paṭicca dukkhamidaṃ sambhotī’’ti. Ayaṃ saṃkileso.

‘‘Sabbupādānakkhayā natthi dukkhassa sambhavo’’ti. Ayaṃ nibbedho.

‘‘Lokamimaṃ passa, puthū avijjāya paretā bhūtā bhūtaratā, bhavā aparimuttā, ye hi keci bhavā sabbadhi sabbatthatāya, sabbe te bhavā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’’ti. Ayaṃ saṃkileso.

> ‘‘Evametaṃ yathābhūtaṃ, sammappaññāya passato;
> Bhavataṇhā pahīyati, vibhavaṃ nābhinandati;
> Sabbaso taṇhānaṃ khayā, asesavirāganirodho nibbāna’’nti;
> Ayaṃ nibbedho.
>
> ‘‘Tassa nibbutassa bhikkhuno, anupādā punabbhavo na hoti;
> Abhibhūto māro vijitasaṅgāmo, upaccagā sabbabhavāni tādī’’ti.

Ayaṃ asekkho. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ.

‘‘Cattārome, bhikkhave [passa a. ni. 4.5], puggalā. Katame cattāro? Anusotagāmī paṭisotagāmī ṭhitatto tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti. Tattha yoyaṃ puggalo anusotagāmī, ayaṃ puggalo saṃkilesabhāgiyo. Tattha yoyaṃ puggalo paṭisotagāmī yo ca ṭhitatto, ime dve puggalā nibbedhabhāgiyā. Tattha yoyaṃ puggalo tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo, ayaṃ asekkho. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ.

110. Tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ?

Chaḷābhijātiko atthi puggalo kaṇho kaṇhābhijātiko kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyati, atthi puggalo kaṇho kaṇhābhijātiko sukkaṃ dhammaṃ abhijāyati, atthi puggalo kaṇho kaṇhābhijātiko akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ accantadiṭṭhaṃ [antaṃ niṭṭhaṃ (sī.)] nibbānaṃ ārādheti, atthi puggalo sukko sukkābhijātiko kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyati, atthi puggalo sukko sukkābhijātiko sukkaṃ dhammaṃ abhijāyati, atthi puggalo sukko sukkābhijātiko akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ accantadiṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādheti.

Tattha yo ca puggalo kaṇho kaṇhābhijātiko kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyati, yo ca puggalo sukko sukkābhijātiko kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyati, ime dve puggalā saṃkilesabhāgiyā.

Tattha yo ca puggalo kaṇho kaṇhābhijātiko sukkaṃ dhammaṃ abhijāyati, yo ca puggalo sukko sukkābhijātiko sukkaṃ dhammaṃ abhijāyati, ime dve puggalā vāsanābhāgiyā.

Tattha yo ca puggalo kaṇho kaṇhābhijātiko akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ accantadiṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādheti, yo ca puggalo sukko sukkābhijātiko akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ accantadiṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādheti, ime dve puggalā nibbedhabhāgiyā, idaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ.

‘‘Cattārimāni, bhikkhave [passa a. ni. 4.232-233], kammāni. Katamāni cattāri? Atthi kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ, atthi kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ, atthi kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ, atthi kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammuttamaṃ kammaseṭṭhaṃ kammakkhayāya saṃvattati’’.

Tattha yañca kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ, yañca kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ, ayaṃ saṃkileso. Yañca kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ, ayaṃ vāsanā. Yañca kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammuttamaṃ kammaseṭṭhaṃ kammakkhayāya saṃvattati, ayaṃ nibbedho. Idaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ.

111. Tattha katamaṃ vāsanābhāgiyañca, nibbedhabhāgiyañca suttaṃ?

‘‘Laddhāna mānusattaṃ dve, kiccaṃ akiccameva ca;
Sukiccaṃ ceva puññāni, saṃyojanavippahānaṃ vā’’ti.

‘‘Sukiccaṃ ceva puññānī’’ti vāsanā. ‘‘Saṃyojanavippahānaṃ vā’’ti nibbedho.

‘‘Puññāni karitvāna, saggā saggaṃ vajanti katapuññā;
Saṃyojanappahānā, jarāmaraṇā vippamuccantī’’ti.

‘‘Puññāni karitvāna, saggā saggaṃ vajanti katapuññā’’ti vāsanā. ‘‘Saṃyojanappahānā jarāmaraṇā vippamuccantī’’ti nibbedho. Idaṃ vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ.

‘‘Dvemāni, bhikkhave, padhānāni [passa a. ni. 2.2]. Katamāni dve? Yo ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajitesu cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ pariccajati, yo ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajitesu sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbāna’’nti. Tattha yo agārasmā anagāriyaṃ pabbajitesu cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ pariccajati, ayaṃ vāsanā.

Yo agārasmā anagāriyaṃ pabbajitesu sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ, ayaṃ nibbedho. Idaṃ vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ.

Tattha taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ taṇhāpakkheneva niddisitabbaṃ tīhi taṇhāhi – kāmataṇhāya bhavataṇhāya vibhavataṇhāya. Yena yena vā pana vatthunā ajjhositā, tena teneva niddisitabbaṃ, tassā vitthāro chattiṃsataṇhājāliniyāvicaritāni.

Tattha diṭṭhisaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ diṭṭhipakkheneva niddisitabbaṃ ucchedasassatena, yena yena vā pana vatthunā diṭṭhivasena abhinivisati ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti, tena teneva niddisitabbaṃ, tassā vitthāro dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni.

Tattha duccaritasaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ cetanāya cetasikakammena niddisitabbaṃ tīhi duccaritehi – kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, tassa vitthāro dasaakusalakammapathā.

Tattha taṇhāvodānabhāgiyaṃ suttaṃ samathena niddisitabbaṃ, diṭṭhivodānabhāgiyaṃ suttaṃ vipassanā niddisitabbaṃ, duccaritavodānabhāgiyaṃ suttaṃ sucaritena niddisitabbaṃ. Tīṇi akusalamūlāni. Taṃ kissa hetu? Saṃsārassa nibbattiyā. Tathā nibbatte saṃsāre kāyaduccaritaṃ kāyasucaritaṃ vacīduccaritaṃ vacīsucaritaṃ manoduccaritaṃ manosucaritaṃ iminā asubhena kammavipākena idaṃ bālalakkhaṇaṃ nibbattatīti. Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

Iminā subhena kammavipākena idaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ nibbattatīti. Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ.

Tattha saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ catūhi kilesabhūmīhi niddisitabbaṃ – anusayabhūmiyā pariyuṭṭhānabhūmiyā saṃyojanabhūmiyā upādānabhūmiyā. Sānusayassa pariyuṭṭhānaṃ jāyati, pariyuṭṭhito saṃyujjati, saṃyujjanto upādiyati, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Imāhi catūhi kilesabhūmīhi sabbe kilesā saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchanti, idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ.

Vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ tīhi sucaritehi niddisitabbaṃ, nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ catūhi saccehi niddisitabbaṃ, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ tīhi dhammehi niddisitabbaṃ – buddhadhammehi paccekabuddhadhammehi sāvakabhūmiyā. Jhāyivisaye niddisitabbanti.

112. Tattha katame aṭṭhārasa mūlapadā? Lokiyaṃ lokuttaraṃ lokiyañca lokuttarañca, sattādhiṭṭhānaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca, ñāṇaṃ ñeyyaṃ ñāṇañca ñeyyañca, dassanaṃ bhāvanā dassanañca bhāvanā ca, sakavacanaṃ paravacanaṃ sakavacanañca paravacanañca, visajjanīyaṃ avisajjanīyaṃ visajjanīyañca avisajjanīyañca, kammaṃ vipāko kammañca vipāko ca, kusalaṃ akusalaṃ kusalañca akusalañca, anuññātaṃ paṭikkhittaṃ anuññātañca paṭikkhittañca, thavo cāti.

Tattha katamaṃ lokiyaṃ?

‘‘Na hi pāpaṃ kataṃ kammaṃ, sajjukhīraṃva muccati;
Ḍahantaṃ [dahantaṃ (sī. ka.) passa dha. pa. 71] bālamanveti, bhasmacchannova [bhasmāchannova (ka.)] pāvakoti.

Idaṃ lokiyaṃ.

‘‘Cattārimāni, bhikkhave, agatigamanāni sabbaṃ…pe… nihīyate tassa yaso kāḷapakkheva candimā’’ti. Idaṃ lokiyaṃ.

‘‘Aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā [passa a. ni. 8.6]. Katame aṭṭha? Lābho alābho, yaso ayaso, nindā pasaṃsā, sukhaṃ dukkhaṃ. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha lokadhammā’’ti. Idaṃ lokiyaṃ.

Tattha katamaṃ lokuttaraṃ?

‘‘Yassindriyāni samathaṅgatāni [samathaṃ gatāni (sī.) passa dha. pa. 94]; Assā yathā sārathinā sudantā;
Pahīnamānassa anāsavassa, devāpi tassa pihayanti tādino’’ti.

Idaṃ lokuttaraṃ.

‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni lokuttarāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni lokuttarānī’’ti. Idaṃ lokuttaraṃ.

Tattha katamaṃ lokiyañca lokuttarañca?

‘‘Laddhāna mānusattaṃ dve, kiccaṃ akiccameva cā’’ti dve gāthā. Yaṃ iha ‘‘sukiccaṃ ceva puññānī’’ti ca ‘‘puññāni karitvāna, saggā saggaṃ vajanti katapuññā’’ti ca. Idaṃ lokiyaṃ.

Yaṃ iha ‘‘saṃyojanavippahānaṃ vā’’ti ca ‘‘saṃyojanappahānā, jarāmaraṇā vippamuccantī’’ti ca, idaṃ lokuttaraṃ. Idaṃ lokiyañca lokuttarañca.

‘‘Viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre sati nāmarūpassa avakkanti hoti, nāmarūpassa avakkantiyā sati punabbhavo hoti, punabbhave sati jāti hoti, jātiyā sati jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Seyyathāpi, bhikkhave [passa saṃ. ni. 2.55], mahārukkho, tassa yāni ceva mūlāni adhogamāni yāni ca tiriyaṃ gamāni, sabbāni tāni uddhaṃ ojaṃ abhiharanti. Evaṃ hi so, bhikkhave, mahārukkho tadāhāro tadupādāno ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Evameva kho, bhikkhave, viññāṇe āhāre sati nāmarūpassa avakkanti hoti sabbaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī''ti. Idaṃ lokiyaṃ.

''Viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre asati nāmarūpassa avakkanti na hoti, nāmarūpassa avakkantiyā asati punabbhavo na hoti, punabbhave asati jāti na hoti, jātiyā asati jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho atha puriso āgaccheyya kuddālapiṭakaṃ [kudālapiṭakaṃ (ka.)] ādāya, so taṃ rukkhaṃ mūle chindeyya, mūle [mūlaṃ (saṃ. ni. 2.55)] chetvā palikhaṇeyya, palikhaṇitvā mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷimattānipi. So taṃ rukkhaṃ khaṇḍākhaṇḍikaṃ chindeyya, khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinditvā [chitvā (sī. ka.)] phāleyya, phāletvā sakalikaṃ sakalikaṃ kareyya, sakalikaṃ sakalikaṃ karitvā vātātape visoseyya, vātātape visosetvā agginā ḍaheyya, agginā ḍahetvā masiṃ kareyya, masiṃ karitvā mahāvāte vā ophuneyya, nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya, evaṃ hi so, bhikkhave, mahārukkho ucchinnamūlo assa tālāvatthukato anabhāvaṃkato [anabhāvaṃgato (sī.)] āyatiṃ anuppādadhammo. Evameva kho, bhikkhave, viññāṇe āhāre asati nāmarūpassa avakkanti na hoti, nāmarūpassa avakkantiyā asati sabbaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Idaṃ lokuttaraṃ. Idaṃ lokiyañca lokuttarañca.

113. Tattha katamaṃ sattādhiṭṭhānaṃ?

''Sabbā disā anuparigamma cetasā, nevajjhagā piyataramattanā kvaci;
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ, tasmā na hiṃse paramattakāmo''ti [paraṃ attakāmoti (sī.) saṃ. ni. 1.119; udā. 41 passitabbaṃ].

Idaṃ sattādhiṭṭhānaṃ.

''Ye keci bhūtā bhavissanti ye vāpi [ca (sī. ka.) passa udā. 42], sabbe gamissanti pahāya dehaṃ;
Taṃ sabbajāniṃ kusalo viditvā, ātāpiyo [ātāpī so (sī. ka.) passa udā. 42] brahmacariyaṃ careyyā''ti.

Idaṃ sattādhiṭṭhānaṃ.

''Sattahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgataṃ kalyāṇamittaṃ api viveciyamānena paṇāmiyamānena gale pisanamajjamānena [galepi pamajjamānena (sī.)] yāvajīvaṃ na vijahitabbaṃ. Katamehi sattahi? Piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca vattā ca vacanakkhamo ca gambhīrañca kathaṃ kattā hoti, no ca aṭṭhāne [na ca aṭṭhāne (sī. ka.) passa a. ni. 7.37] niyojeti. Imehi kho, bhikkhave, sattahi…pe… na vijahitabbaṃ. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato. Athāparaṃ etadavoca satthā –

''Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā, na caṭṭhāne niyojako;
Taṃ mittaṃ mittakāmena, yāvajīvampi seviya''nti.

Idaṃ sattādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ?

''Yañca kāmasukhaṃ loke, yañcidaṃ diviyaṃ sukhaṃ;

Taṇhakkhayasukhassete [taṇhakkhayā sukhassete (sī.) passa udā. 12], kalaṃ nāgghanti
soḷasi''nti.

Idaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ.

''Susukhaṃ [passa theragā. 227] vata nibbānaṃ, sammāsambuddhadesitaṃ;
Asokaṃ virajaṃ khemaṃ, yattha dukkhaṃ nirujjhatī''ti.

Idaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ.

Tattha katamaṃ sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca

''Mātaraṃ pitaraṃ hantvā, rājāno dve ca khattiye;
Raṭṭhaṃ sānucaraṃ hantvā''ti idaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ.

''Anīgho yāti brāhmaṇo''ti; Idaṃ sattādhiṭṭhānaṃ;
Idaṃ sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca.

''Cattārome, bhikkhave, iddhipādā [passa iddhipādasaṃyutte]. Katame cattāro? Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo, vīriya…pe… citta. Vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo''ti. Idaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ.

So kāyepi cittaṃ samodahati, cittepi kāyaṃ samodahati, kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā upasampajja viharati. Idaṃ sattādhiṭṭhānaṃ, idaṃ sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca.

114. Tattha katamaṃ ñāṇaṃ?

''Yaṃ taṃ lokuttaraṃ ñāṇaṃ, sabbaññū yena vuccati;
Na tassa parihānatthi, sabbakāle pavattatī''ti.

Idaṃ ñāṇaṃ.

''Paññā hi seṭṭhā lokasmiṃ, yāyaṃ nibbānagāminī [nibbedhagāminī (itivu. 41)];
Yāya sammā pajānāti, jātimaraṇasaṅkhaya''nti.

Idaṃ ñāṇaṃ.

Tattha katamaṃ ñeyyaṃ?

''Kittayissāmi te [vo (sī. ka.) passa su. ni. 1072] santiṃ, [dhotakāti bhagavā,]
Diṭṭhe dhamme anītihaṃ;
Yaṃ viditvā sato caraṃ, tare loke visattikaṃ.

''Tañcāhaṃ abhinandāmi, mahesi santimuttamaṃ;
Yaṃ viditvā sato caraṃ, tare loke visattikaṃ.

''Yaṃ kiñci sampajānāsi, [dhotakāti bhagavā]
Uddhaṃ adho tiriyañcāpi majjhe;
Etaṃ viditvā saṅgoti loke,
Bhavābhavāya mākāsi taṇha''nti.

Idaṃ ñeyyaṃ.

‘‘Catunnaṃ, bhikkhave, ariyasaccānaṃ ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca…pe… tayidaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (sī. ka.) passa dī. ni. 2.155] ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (sī. ka.)] ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ. Ucchinnā bhavataṇhā, khīṇā bhavanetti, natthi dāni punabbhavo’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato, athāparaṃ etadavoca satthā –

> ‘‘Catunnaṃ ariyasaccānaṃ, yathābhūtaṃ adassanā;
> Saṃsitaṃ [saṃsaritaṃ (sī.)] dīghamaddhānaṃ, tāsu tāsveva jātisu.
>
> ‘‘Tāni etāni diṭṭhāni, bhavanetti samūhatā;
> Ucchinnaṃ mūlaṃ dukkhassa, natthi dāni punabbhavo’’ti.

Idaṃ ñeyyaṃ.

Tattha katamaṃ ñāṇañca ñeyyañca? Rūpaṃ aniccaṃ, vedanā aniccā, saññā aniccā, saṅkhārā aniccā, viññāṇaṃ aniccanti. Idaṃ ñeyyaṃ.

Evaṃ jānaṃ evaṃ passaṃ ariyasāvako ‘‘rūpaṃ anicca’’nti passati, ‘‘vedanā aniccā’’ti passati, ‘‘saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ anicca’’nti passatīti. Idaṃ ñāṇaṃ.

So parimuccati rūpena, parimuccati vedanāya, parimuccati saññāya, parimuccati saṅkhārehi, parimuccati viññāṇamhā, parimuccati dukkhasmāti vadāmīti. Idaṃ ñāṇañca ñeyyañca.

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā’’ti idaṃ ñeyyaṃ. ‘‘Yadā paññāya passatī’’ti idaṃ ñāṇaṃ. ‘‘Atha nibbindati dukkhe esa maggo visuddhiyā’’ti idaṃ ñāṇañca ñeyyañca.

‘‘Sabbe saṅkhārā dukkhā’’ti idaṃ ñeyyaṃ. ‘‘Yadā paññāya passatī’’ti idaṃ ñāṇaṃ. ‘‘Atha nibbindati dukkhe esa maggo visuddhiyā’’ti idaṃ ñāṇañca ñeyyañca.

‘‘Sabbe dhammā anattā’’ti idaṃ ñeyyaṃ. ‘‘Yadā paññāya passatī’’ti idaṃ ñāṇaṃ. ‘‘Atha nibbindati dukkhe esa maggo visuddhiyā’’ti idaṃ ñāṇañca ñeyyañca.

‘‘Ye hi keci, soṇa [passa saṃ. ni. 3.49], samaṇā vā brāhmaṇā vā aniccena rūpena dukkhena vipariṇāmadhammena ‘seyyohamasmī’ti vā samanupassanti, ‘sadisohamasmī’ti vā samanupassanti, ‘hīnohamasmī’ti vā samanupassanti. Kimaññatra yathābhūtassa adassanā. Aniccāya vedanāya…pe… aniccāya saññāya…pe… aniccehi saṅkhārehi…pe… aniccena viññāṇena dukkhena vipariṇāmadhammena ‘seyyohamasmī’ti vā samanupassanti, ‘sadisohamasmī’ti vā samanupassanti, ‘hīnohamasmī’ti vā samanupassanti, kimaññatra yathābhūtassa adassanā’’ti. Idaṃ ñeyyaṃ.

‘‘Ye ca kho keci, soṇa, samaṇā vā brāhmaṇā vā aniccena rūpena dukkhena vipariṇāmadhammena ‘seyyohamasmī’tipi na samanupassanti, ‘sadisohamasmī’tipi na samanupassanti, ‘hīnohamasmī’tipi na samanupassanti, kimaññatra yathābhūtassa dassanā. Aniccāya vedanāya…pe… aniccāya saññāya…pe… aniccehi saṅkhārehi…pe… aniccena viññāṇena dukkhena vipariṇāmadhammena ‘seyyohamasmī’tipi na samanupassanti, ‘sadisohamasmī’tipi na samanupassanti, ‘hīnohamasmī’tipi na samanupassanti, kimaññatra yathābhūtassa dassanāti. Idaṃ ñāṇaṃ.

Idaṃ ñāṇañca ñeyyañca.

Tattha katamaṃ dassanaṃ?

115. ‘‘Ye ariyasaccāni vibhāvayanti, gambhīrapaññena sudesitāni;
Kiñcāpi te honti bhusaṃ pamattā [bhusappamattā (sī.) passa khu. pā. 609], na te bhavaṃ aṭṭhamamādiyantī’’ti.

Idaṃ dassanaṃ.

‘‘Yathindakhīlo pathavissito siyā, catubbhi vātehi asampakampiyo;
Tathūpamaṃ sappurisaṃ vadāmi, yo ariyasaccāni avecca passatī’’ti.

Idaṃ dassanaṃ.

‘‘Catūhi, bhikkhave, sotāpattiyaṅgehi samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya ‘khīṇanirayomhi, khīṇatiracchānayoni, khīṇapettivisayo, khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, sattakkhattuparamaṃ [sattakkhattuparamo (sī.)] deve ca manusse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissāmī’ti. Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvakassa tathāgate saddhā niviṭṭhā patiṭṭhitā virūḷhā mūlajātā asaṃhāriyā samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ saha dhammena, dhamme kho pana niṭṭhaṃ gato hoti, svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhi, yadidaṃ madanimmadano…pe… nirodho nibbānaṃ, saha dhammiyā kho panassa honti iṭṭhā kantā piyā manāpā gihī ceva pabbajitā ca. Ariyakantehi kho pana sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasaṭṭhehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhave, catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya ‘khīṇanirayomhi, khīṇatiracchānayoni, khīṇapettivisayo, khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, sattakkhattuparamaṃ deve ca manusse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissāmī’’’ti.

Idaṃ dassanaṃ.

Tattha katamā bhāvanā?

‘‘Yassindriyāni bhāvitāni [subhāvitāni (sī. ka.) passa su. ni. 512], ajjhattaṃ bahiddhā ca sabbaloke;
Nibbijjha imaṃ parañca lokaṃ, kālaṃ kaṅkhati bhāvito sadanto’’ti.

Ayaṃ bhāvanā.

‘‘Cattārimāni, bhikkhave, dhammapadāni [passa a. ni. 4.29]. Katamāni cattāri? Anabhijjhā dhammapadaṃ, abyāpādo dhammapadaṃ, sammāsati dhammapadaṃ, sammāsamādhi dhammapadaṃ, imāni kho, bhikkhave, cattāri dhammapadānī’’ti. Ayaṃ bhāvanā.

Tattha katamaṃ dassanañca bhāvanā ca? ‘‘Pañca chinde pañca jahe’’ti idaṃ dassanaṃ. ‘‘Pañca cuttari bhāvaye. Pañca saṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccatī’’ti ayaṃ bhāvanā. Idaṃ dassanañca bhāvanā ca.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, indriyāni [passa saṃ. ni. 5.493]. Katamāni tīṇi, anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyaṃ. Katamañca, bhikkhave, anaññātaññassāmītindriyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu anabhisametassa dukkhassa ariyasaccassa abhisamayāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati, anabhisametassa dukkhasamudayassa ariyasaccassa…pe…

dukkhanirodhassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa abhisamayāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Idaṃ, bhikkhave, anaññātaññassāmītindriya’’nti. Idaṃ dassanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, aññindriyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idaṃ, bhikkhave, aññindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, aññātāvindriyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Idaṃ, bhikkhave, aññātāvindriya’’nti. Ayaṃ bhāvanā.

Idaṃ dassanañca bhāvanā ca.

116. Tattha katamaṃ sakavacanaṃ?

> ‘‘Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
> Sacittapariyodāpanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana’’nti.

Idaṃ sakavacanaṃ.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni, yehi bālaṃ bāloti pare sañjānanti. Katamāni tīṇi? Bālo, bhikkhave, duccintitacintī ca hoti, dubbhāsitabhāsī ca hoti, dukkaṭakammakārī [dukkatakammakārī (sī.) ma. ni. 3.246; a. ni. 3.3 passitabbaṃ] ca hoti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni, yehi paṇḍitaṃ paṇḍitoti pare sañjānanti. Katamāni tīṇi? Paṇḍito, bhikkhave, sucintitacintī ca hoti, subhāsitabhāsī ca hoti, sukatakammakārī ca hoti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānānī’’ti.

Idaṃ sakavacanaṃ.

Tattha katamaṃ paravacanaṃ?

> ‘‘Pathavīsamo natthi vitthato, ninno pātālasamo na vijjati;
> Merusamo natthi unnato, cakkavattisadiso natthi poriso’’ti.

Idaṃ paravacanaṃ.

‘‘‘Hotu, devānaminda, subhāsitena jayoti. Hotu, vepacitti subhāsitena jayoti. Bhaṇa, vepacitti, gātha’nti. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo imaṃ gāthaṃ abhāsi –

> ‘‘Bhiyyo bālā pabhijjeyyuṃ [pakujjheyyuṃ (sī. ka.) passa saṃ. ni. 1.251], no cassa paṭisedhako;
> Tasmā bhusena daṇḍena, dhīro bālaṃ nisedhaye’’ti.

‘‘Bhāsitāya kho pana, bhikkhave, vepacittinā asurindena gāthāya asurā anumodiṃsu, devā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca ‘bhaṇa, devānaminda, gātha’nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, sakko devānamindo imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Etadeva ahaṃ maññe, bālassa paṭisedhanaṃ;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammatī’’ti.

‘‘Bhāsitāya kho pana, bhikkhave, sakkena devānamindena gāthāya devā anumodiṃsu, asurā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo vepacittiṃ asurindaṃ etadavoca ‘bhaṇa, vepacitti, gātha’nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, vepacitti asurindo imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Etadeva titikkhāya, vajjaṃ passāmi vāsava;
Yadā naṃ maññati [maññatī (sī.) passa saṃ. ni. 1.251] bālo, bhayā myāyaṃ titikkhati;
Ajjhāruhati dummedho, gova bhiyyo palāyina’’nti.

‘‘Bhāsitāya kho pana, bhikkhave, vepacittinā asurindena gāthāya asurā anumodiṃsu, devā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho vepacitti asurindo sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca ‘bhaṇa, devānaminda, gātha’nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, sakko devānamindo imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Kāmaṃ maññatu vā mā vā, bhayā myāyaṃ titikkhati;
Sadatthaparamā atthā, khantā bhiyyo na vijjati.

‘‘Yo have balavā santo, dubbalassa titikkhati;
Tamāhu paramaṃ khantiṃ, niccaṃ khamati dubbalo.

‘‘Abalaṃ taṃ balaṃ āhu, yassa bālabalaṃ balaṃ;
Balassa dhammaguttassa, paṭivattā na vijjati.

‘‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

‘‘Ubhinnamatthaṃ carati, attano ca parassa ca;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammati.

‘‘Ubhinnaṃ tikicchantānaṃ, attano ca parassa ca;
Janā maññanti bāloti, ye dhammassa akovidā’’ti.

‘‘Bhāsitāsu kho pana, bhikkhave, sakkena devānamindena gāthāsu devā anumodiṃsu, asurā tuṇhī ahesu’’nti. Idaṃ paravacanaṃ.

117. Tattha katamaṃ sakavacanañca paravacanañca?

Yañca pattaṃ yañca pattabbaṃ ubhayametaṃ rajānukiṇṇaṃ āturassānusikkhato. Ye ca sikkhāsārā sīlaṃ vataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ upaṭṭhānasārā, ayameko anto. Ye ca evaṃvādino evaṃdiṭṭhino ‘‘natthi kāmesu doso’’ti, ayaṃ dutiyo anto. Iccete ubho antā kaṭasivaḍḍhanā kaṭasiyo diṭṭhiṃ vaḍḍhenti. Ete ubho ante anabhiññāya olīyanti eke atidhāvanti eketi. Idaṃ paravacanaṃ.

Ye ca kho te ubho ante abhiññāya tatra ca na ahesuṃ, tena ca amaññiṃsu, vaṭṭaṃ tesaṃ natthi paññāpanāyāti. Idaṃ sakavacanaṃ. Ayaṃ udāno sakavacanañca paravacanañca.

Rājā pasenadi [passenadi (ka.) passa saṃ. ni. 1.113] kosalo bhagavantaṃ etadavoca – idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘‘kesaṃ nu kho piyo attā, kesaṃ appiyo attā’’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi ‘‘ye ca kho keci kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti, tesaṃ appiyo attā. Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ ‘piyo no attā’ti, atha kho tesaṃ appiyo attā. Taṃ kissa hetu? Yaṃ hi appiyo appiyassa kareyya, taṃ te attanāva attano karonti, tasmā tesaṃ appiyo attā. Ye ca kho keci kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti, tesaṃ piyo attā. Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ ‘appiyo no attā’ti, atha kho tesaṃ piyo attā. Taṃ kissa hetu? Yaṃ hi piyo piyassa kareyya. Taṃ te attanāva attano karonti. Tasmā tesaṃ piyo attā’’ti.

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja, ye hi keci, mahārāja, kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti tasmā tesaṃ appiyo attā. Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ ‘piyo no attā’ti, atha kho tesaṃ appiyo attā. Taṃ kissa hetu? Yaṃ hi, mahārāja, appiyo appiyassa kareyya, taṃ te attanāva attano karonti, tasmā tesaṃ appiyo attā. Ye ca kho keci mahārāja kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti, tesaṃ piyo attā. Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ ‘appiyo no attā’ti, atha kho tesaṃ piyo attā. Taṃ kissa hetu? Yaṃ hi, mahārāja, piyo piyassa kareyya, taṃ te attanāva attano karonti, tasmā tesaṃ piyo attāti. Idamavoca bhagavā…pe… satthā –

‘‘Attānañce piyaṃ jaññā, na naṃ pāpena saṃyuje;
Na hi taṃ sulabhaṃ hoti, sukhaṃ dukkaṭakārinā.

‘‘Antakenādhipannassa [maraṇenābhibhūtassa (ka.) passa saṃ. ni. 1.115], jahato mānusaṃ bhavaṃ;
Kiṃ hi tassa sakaṃ hoti, kiñca ādāya gacchati;
Kiñcassa anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī.

‘‘Ubho puññañca pāpañca, yaṃ macco kurute idha;
Tañhi tassa sakaṃ hoti, taṃva ādāya gacchati;
Taṃvassa anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī.

‘‘Tasmā kareyya kalyāṇaṃ, nicayaṃ samparāyikaṃ;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’nti.

Idaṃ suttaṃ paravacanaṃ. Anugīti sakavacanaṃ. Idaṃ sakavacanañca paravacanañca.

118. Tattha katamaṃ visajjanīyaṃ?

Pañhe pucchite idaṃ abhiññeyyaṃ, idaṃ pariññeyyaṃ, idaṃ pahātabbaṃ, idaṃ bhāvetabbaṃ, idaṃ sacchikātabbaṃ, ime dhammā evaṃgahitā idaṃ phalaṃ nibbattayanti. Tesaṃ evaṃgahitānaṃ ayamattho iti idaṃ visajjanīyaṃ. ‘‘Uḷāro buddho bhagavā’’ti buddhauḷārataṃ dhammasvākkhātataṃ saṅghasuppaṭipattiñca ekaṃseneva niddise. ‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā’’ti ‘‘sabbe saṅkhārā dukkhā’’ti ‘‘sabbe dhammā anattā’’ti ekaṃseneva niddise. Yaṃ vā panaññampi evaṃ jātiyaṃ. Idaṃ visajjanīyaṃ.

Tattha katamaṃ avisajjanīyaṃ?

‘‘Ākaṅkhato te naradammasārathi [naradammasārathī (sī.)], devā manussā manasā vicintitaṃ;
Sabbe na jaññā kasiṇāpi pāṇino, santaṃ samādhiṃ araṇaṃ nisevato;
Kintaṃ bhagavā ākaṅkhatī’’ti.

Idaṃ avisajjanīyaṃ.

Ettako bhagavā sīlakkhandhe samādhikkhandhe paññākkhandhe vimuttikkhandhe vimuttiñāṇadassanakkhandhe iriyāyaṃ pabhāve hitesitāyaṃ karuṇāyaṃ iddhiyanti. Idaṃ avisajjanīyaṃ.

‘‘Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa loke uppādā tiṇṇaṃ ratanānaṃ uppādo buddharatanassa dhammaratanassa saṅgharatanassa’’. Kiṃ pamāṇāni tīṇi ratanānīti? Idaṃ avisajjanīyaṃ.

Buddhavisayo avisajjanīyo. Puggalaparoparaññutā avisajjanīyā. ‘‘Pubbā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sakiṃ nirayaṃ sakiṃ tiracchānayoniṃ sakiṃ pettivisayaṃ sakiṃ asurayoniṃ sakiṃ deve sakiṃ manusse sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ’’. Katamā pubbā koṭīti avisajjanīyaṃ. Na paññāyatīti sāvakānaṃ ñāṇavekallena. Duvidhā buddhānaṃ bhagavantānaṃ desanā attūpanāyikā ca parūpanāyikā ca. Na paññāyatīti parūpanāyikā. Natthi buddhānaṃ bhagavantānaṃ avijānanāti [appajānanāti (sī.)] attūpanāyikā. Yathā bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ ārabbha aññataraṃ bhikkhuṃ evamāha –

‘‘Seyyathāpi, bhikkhu, vīsatikhāriko kosalako tilavāho…pe… na tveva eko abbudo nirayo. Seyyathāpi bhikkhu, vīsati abbudā nirayā, evameko nirabbudo nirayo [nirabbudanirayo (saṃ. ni. 1.181)]. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati nirabbudā nirayā, evameko ababo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati ababā nirayā, evameko aṭaṭo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati aṭaṭā nirayā, evameko ahaho nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati ahahā nirayā, evameko kumudo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati kumudā nirayā, evameko sogandhiko nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati sogandhikā nirayā, evameko uppalako nirayo [uppalanirayo (saṃ. ni. 1.181)]. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati uppalakā nirayā, evameko puṇḍarīko nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati puṇḍarīkā nirayā, evameko padumo nirayo. Padume pana, bhikkhu, niraye kokāliko bhikkhu upapanno sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā’’ti. Yaṃ vā pana kiñci bhagavā āha ‘‘ayaṃ appameyyo asaṅkhyeyo’’ti. Sabbaṃ taṃ avisajjanīyaṃ. Idaṃ avisajjanīyaṃ.

119. Tattha katamaṃ visajjanīyañca avisajjanīyañca, yadā so upako ājīvako bhagavantaṃ āha ‘‘kuhiṃ, āvuso gotama, gamissasī’’ti. Bhagavā āha –

‘‘Bārāṇasiṃ gamissāmi, ahaṃ taṃ amatadundubhiṃ;
Dhammacakkaṃ pavattetuṃ, loke appaṭivattiya’’nti.

Upako ājīvako āha ‘‘‘jino’ti kho āvuso, bho gotama, paṭijānāsī’’ti. Bhagavā āha –

‘‘Mādisā ve jinā [jinā ve mādisā (sī. ka.) passa ma. ni. 2.341] honti, ye pattā āsavakkhayaṃ;
Jitā me pāpakā dhammā, tasmāhaṃ upakā jino’’ti.

Kathaṃ jino kena jinoti visajjanīyaṃ. Katamo jinoti avisajjanīyaṃ. Katamo āsavakkhayo, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti visajjanīyaṃ. Kittako āsavakkhayoti avisajjanīyaṃ. Idaṃ visajjanīyañca avisajjanīyañca.

Atthi tathāgatoti visajjanīyaṃ. Atthi rūpanti visajjanīyaṃ. Rūpaṃ tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Rūpavā tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Rūpe tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Tathāgate rūpanti avisajjanīyaṃ. Evaṃ atthi vedanā…pe… saññā…pe… saṅkhārā…pe… atthi viññāṇanti visajjanīyaṃ. Viññāṇaṃ tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Viññāṇavā tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Viññāṇe tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Tathāgate viññāṇanti avisajjanīyaṃ. Aññatra rūpena tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Aññatra vedanāya…pe… saññāya…pe… saṅkhārehi…pe… viññāṇena tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Ayaṃ so tathāgato arūpako…pe… avedanako…pe… asaññako…pe… asaṅkhārako…pe… aviññāṇakoti avisajjanīyaṃ. Idaṃ visajjanīyañca avisajjanīyañca.

Passati bhagavā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte cavamāne upapajjamāne evaṃ sabbaṃ…pe… yathākammūpage satte pajānātīti visajjanīyaṃ. Katame sattā, katamo tathāgatoti avisajjanīyaṃ. Idaṃ visajjanīyañca avisajjanīyañca.

Atthi tathāgatoti visajjanīyaṃ. Atthi tathāgato paraṃ maraṇāti avisajjanīyaṃ. Idaṃ visajjanīyañca avisajjanīyañca.

120. Tattha katamaṃ kammaṃ?

‘‘Antakenādhipannassa, jahato mānusaṃ bhavaṃ;
Kiṃ hi tassa sakaṃ hoti, kiñca ādāya gacchati;
Kiñcassa anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī.

‘‘Ubho puññañca pāpañca, yaṃ macco kurute idha;
Tañhi tassa sakaṃ hoti, taṃva [tañca (sī. ka.) passa saṃ. ni. 1.115] ādāya gacchati;
Taṃvassa anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī’’ti.

Idaṃ kammaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bālaṃ pīṭhasamārūḷhaṃ vā mañcasamārūḷhaṃ vā chamāyaṃ [chamāya (sī. ka.) passa ma. ni. 3.248] vā semānaṃ yānissa pubbe pāpakāni kammāni katāni kāyena duccaritāni vācāya duccaritāni manasā duccaritāni, tānissa tamhi samaye olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Seyyathāpi, bhikkhave, mahataṃ pabbatakūṭānaṃ chāyā sāyanhasamayaṃ pathaviyaṃ olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Evameva kho, bhikkhave, bālaṃ pīṭhasamārūḷhaṃ vā mañcasamārūḷhaṃ vā chamāyaṃ vā semānaṃ yānissa pubbe pāpakāni kammāni katāni kāyena duccaritāni vācāya duccaritāni manasā duccaritāni, tānissa tamhi samaye olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Tatra, bhikkhave, bālassa evaṃ hoti ‘akataṃ vata me kalyāṇaṃ, akataṃ kusalaṃ, akataṃ bhīruttāṇaṃ. Kataṃ pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ, yāvatā bho akatakalyāṇānaṃ akatakusalānaṃ akatabhīruttāṇānaṃ katapāpānaṃ kataluddānaṃ katakibbisānaṃ gati, taṃ gatiṃ pecca gacchāmī’ti, so socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjatī’’ti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, paṇḍitaṃ pīṭhasamārūḷhaṃ vā mañcasamārūḷhaṃ vā chamāyaṃ vā semānaṃ yānissa pubbe kalyāṇāni kammāni katāni kāyena sucaritāni vācāya sucaritāni manasā sucaritāni, tānissa tamhi samaye olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Seyyathāpi, bhikkhave, mahataṃ pabbatakūṭānaṃ chāyā sāyanhasamayaṃ pathaviyaṃ olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Evameva kho, bhikkhave, paṇḍitaṃ pīṭhasamārūḷhaṃ vā mañcasamārūḷhaṃ vā chamāyaṃ vā semānaṃ yānissa pubbe kalyāṇāni kammāni katāni kāyena sucaritāni vācāya sucaritāni manasā sucaritāni, tānissa tamhi samaye olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Tatra, bhikkhave, paṇḍitassa ‘evaṃ hoti akataṃ vata me pāpaṃ, akataṃ luddaṃ, akataṃ kibbisaṃ. Kataṃ kalyāṇaṃ, kataṃ kusalaṃ, kataṃ bhīruttāṇaṃ, yāvatā bho akatapāpānaṃ akataluddānaṃ akatakibbisānaṃ katakalyāṇānaṃ katakusalānaṃ katabhīruttāṇānaṃ gati, taṃ gatiṃ pecca gacchāmī’ti, so na socati na kilamati na paridevati na urattāḷiṃ kandati na sammohaṃ āpajjati, ‘kataṃ me puññaṃ, akataṃ pāpaṃ, yā bhavissati gati akatapāpassa akataluddassa akatakibbisassa katapuññassa katakusalassa katabhīruttāṇassa, taṃ pecca bhave gatiṃ paccanubhavissāmī’ti vippaṭisāro na jāyati. Avippaṭisārino kho, bhikkhave, itthiyā vā purisassa vā gihino vā pabbajitassa vā bhaddakaṃ maraṇaṃ bhaddikā kālaṅkiriyāti vadāmī’’ti. Idaṃ kammaṃ.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, duccaritāni. Katamāni tīṇi, kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi duccaritāni. Tīṇimāni, bhikkhave, sucaritāni. Katamāni tīṇi? Kāyasucaritaṃ vacīsucaritaṃ manosucaritaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi sucaritāni. Idaṃ kammaṃ.

Tattha katamo vipāko?

‘‘Lābhā vo, bhikkhave, suladdhaṃ vo, bhikkhave, khaṇo vo, bhikkhave, paṭiladdho brahmacariyavāsāya. Diṭṭhā mayā, bhikkhave, cha phassāyatanikā nāma nirayā. Tattha yaṃ kiñci cakkhunā rūpaṃ passati aniṭṭharūpaṃyeva passati, no iṭṭharūpaṃ. Akantarūpaṃyeva passati, no kantarūpaṃ. Amanāparūpaṃyeva passati, no manāparūpaṃ.

Yaṃ kiñci sotena saddaṃ suṇāti…pe… ghānena…pe… jivhāya…pe… kāyena…pe… yaṃ kiñci manasā dhammaṃ vijānāti aniṭṭhadhammaṃyeva vijānāti, no iṭṭhadhammaṃ. Akantadhammaṃyeva vijānāti, no kantadhammaṃ. Amanāpadhammaṃyeva vijānāti, no manāpadhammaṃ. Lābhā vo, bhikkhave, suladdhaṃ vo, bhikkhave, khaṇo vo, bhikkhave, paṭiladdho brahmacariyavāsāya.

‘‘Diṭṭhā mayā, bhikkhave, cha phassāyatanikā nāma saggā. Tattha yaṃ kiñci cakkhunā rūpaṃ passati iṭṭharūpaṃyeva passati, no aniṭṭharūpaṃ. Kantarūpaṃyeva passati, no akantarūpaṃ. Manāparūpaṃyeva passati, no amanāparūpaṃ. Yaṃ kiñci sotena saddaṃ suṇāti…pe… ghānena …pe… jivhāya…pe… kāyena…pe… manasā dhammaṃ vijānāti iṭṭhadhammaṃyeva vijānāti, no aniṭṭhadhammaṃ. Kantadhammaṃyeva vijānāti, no akantadhammaṃ. Manāpadhammaṃyeva vijānāti, no amanāpadhammaṃ. Lābhā vo, bhikkhave, suladdhaṃ vo, bhikkhave, khaṇo vo, bhikkhave, paṭiladdho brahmacariyavāsāyā’’ti. Ayaṃ vipāko.

‘‘Saṭṭhivassasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Niraye paccamānānaṃ [paccamānassa (ka.) passa pe. va. 802], kadā anto bhavissati.

‘‘Natthi anto kuto anto, na anto paṭidissati [patidissati (sī.) jā. 1.4.55];
Tadā hi pakataṃ pāpaṃ, tuyhaṃ mayhañca mārisā’’ti.

Ayaṃ vipāko.

121. Tattha katamaṃ kammañca vipāko ca?

‘‘Adhammacārī hi naro pamatto, yahiṃ yahiṃ gacchati duggatiṃ yo;
So naṃ adhammo carito hanāti, sayaṃ gahīto yathā kaṇhasappo.

‘‘Na hi [passa theragā. 304] dhammo adhammo ca, ubho samavipākino;
Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggati’’nti.

Idaṃ kammañca vipāko ca.

‘‘Mā, bhikkhave, puññānaṃ bhāyittha, sukhassetaṃ, bhikkhave, adhivacanaṃ iṭṭhassa kantassa piyassa manāpassa yadidaṃ puññāni. Abhijānāmi kho panāhaṃ, bhikkhave, dīgharattaṃ katānaṃ puññānaṃ iṭṭhaṃ [dīgharattaṃ iṭṭhaṃ (sī. ka.) passa itivu. 22] kantaṃ piyaṃ manāpaṃ vipākaṃ paccanubhūtaṃ, satta vassāni mettacittaṃ bhāvetvā satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappe na imaṃ [na yimaṃ (itivu. 22)] lokaṃ punarāgamāsiṃ. Saṃvaṭṭamāne sudāhaṃ, bhikkhave, kappe ābhassarūpago homi. Vivaṭṭamāne kappe suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjāmi. Tatra sudāhaṃ [sudaṃ (itivu. 22)], bhikkhave, brahmā homi mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī. Chattiṃsakkhattuṃ kho panāhaṃ, bhikkhave, sakko ahosiṃ devānamindo, anekasatakkhattuṃ rājā ahosiṃ cakkavattī [cakkavatti (ka.)] dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato, ko pana vādo padesarajjassa? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi ‘kissa nu kho me idaṃ kammassa phalaṃ, kissa kammassa vipāko, yenāhaṃ etarahi evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo’ti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi ‘tiṇṇaṃ kho me idaṃ kammānaṃ phalaṃ, tiṇṇaṃ kammānaṃ vipāko. Yenāhaṃ etarahi evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo’ti. Seyyathidaṃ, dānassa damassa saṃyamassā’’ti. Tattha yañca dānaṃ yo ca damo yo ca saṃyamo, idaṃ kammaṃ. Yo tappaccayā vipāko paccanubhūto, ayaṃ vipāko. Tathā cūḷakammavibhaṅgo vattabbo.

Yaṃ subhassa māṇavassa todeyyaputtassa desitaṃ. Tattha ye dhammā appāyukadīghāyukatāya saṃvattanti bahvābādhaappābādhatāya appesakkhamahesakkhatāya dubbaṇṇasuvaṇṇatāya nīcakulikauccakulikatāya appabhogamahābhogatāya duppaññapaññavantatāya ca saṃvattanti, idaṃ kammaṃ. Yā tattha appāyukadīghāyukatā…pe… duppaññapaññavantatā, ayaṃ vipāko. Idaṃ kammañca vipāko ca.

122. Tattha katamaṃ kusalaṃ?

‘‘Vācānurakkhī manasā susaṃvuto, kāyena ca nākusalaṃ kayirā [akusalaṃ na kayirā (sī.) passa dha. pa. 281];
Ete tayo kammapathe visodhaye, ārādhaye maggamisippavedita’’nti.

Idaṃ kusalaṃ.

‘‘Yassa kāyena vācāya, manasā natthi dukkaṭaṃ;
Saṃvutaṃ tīhi ṭhānehi, tamahaṃ brūmi brāhmaṇa’’nti.

Idaṃ kusalaṃ.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, kusalamūlāni. Katamāni tīṇi? Alobho kusalamūlaṃ, adoso kusalamūlaṃ, amoho kusalamūlaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi kusalamūlāni. Idaṃ kusalaṃ. ‘‘Vijjā, bhikkhave [vijjā ca kho bhikkhave (saṃyuttanikāye)], pubbaṅgamā kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā anudeva [anvadeva (sī. ka.), syādikaṇḍe (moggallāne) 11 suttaṃ passitabbaṃ] hirī ottappañcā’’ti. Idaṃ kusalaṃ.

Tattha katamaṃ akusalaṃ?

‘‘Yassa accanta dussīlyaṃ, māluvā sālamivotthataṃ;
Karoti so tathattānaṃ, yathā naṃ icchatī diso’’ti.

Idaṃ akusalaṃ.

‘‘Attanā hi kataṃ pāpaṃ, attajaṃ attasambhavaṃ;
Abhimatthati [abhimanthati (sī.) passa dha. pa. 161] dummedhaṃ, vajiraṃvasmamayaṃ maṇi’’nti.

Idaṃ akusalaṃ.

‘‘Dasa kammapathe niseviya, akusalākusalehi vivajjitā;
Garahā ca bhavanti devate, bālamatī nirayesu paccare’’ti.

Idaṃ akusalaṃ.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, akusalamūlāni [passa a. ni. 3.70], katamāni tīṇi? Lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi akusalamūlāni’’. Idaṃ akusalaṃ.

Tattha katamaṃ kusalañca akusalañca?

‘‘Yādisaṃ [saṃ. ni. 1.256] vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ;
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka’’nti.

Tattha yaṃ āha ‘‘kalyāṇakārī kalyāṇa’’nti, idaṃ kusalaṃ. Yaṃ āha ‘‘pāpakārī ca pāpaka’’nti, idaṃ akusalaṃ. Idaṃ kusalañca akusalañca.

‘‘Subhena kammena vajanti suggatiṃ, apāyabhūmiṃ asubhena kammunā;
Khayā ca kammassa vimuttacetaso, nibbanti te jotirivindhanakkhayā’’.

Tattha yaṃ āha ‘‘subhena kammena vajanti suggati’’nti, idaṃ kusalaṃ. Yaṃ āha ‘‘apāyabhūmiṃ asubhena kammunā’’ti, idaṃ akusalaṃ. Idaṃ kusalañca akusalañca.

123. Tattha katamaṃ anuññātaṃ?

‘‘Yathāpi bhamaro pupphaṃ, vaṇṇagandhamaheṭhayaṃ [vaṇṇagandhaṃ aheṭhayaṃ (sī.) passa dha. pa. 49];
Paleti [paḷeti (ka.)] rasamādāya, evaṃ gāme munī care’’ti.

Idaṃ anuññātaṃ.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, bhikkhūnaṃ karaṇīyāni. Katamāni tīṇi, idha, bhikkhave, bhikkhu pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu, kāyakammavacīkammena samannāgato kusalena parisuddhājīvo. Āraddhavīriyo kho pana hoti thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya sacchikiriyāya. Paññavā kho pana hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Imāni kho, bhikkhave, bhikkhūnaṃ tīṇi karaṇīyānī’’ti. Idaṃ anuññātaṃ.

‘‘Dasayime [dasa ime (sī. ka.) passa a. ni. 10.48], bhikkhave, dhammā pabbajitena abhiṇhaṃ paccavekkhitabbā. Katame dasa? ‘Vevaṇṇiyamhi ajjhupagato’ti pabbajitena abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ…pe… ime kho bhikkhave dasa dhammā pabbajitena abhiṇhaṃ paccavekkhitabbā’’ti. Idaṃ anuññātaṃ.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, karaṇīyāni. Katamāni tīṇi? Kāyasucaritaṃ vacīsucaritaṃ manosucaritanti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi karaṇīyānī’’ti. Idaṃ anuññātaṃ.

Tattha katamaṃ paṭikkhittaṃ?

‘‘Natthi puttasamaṃ pemaṃ, natthi gosamitaṃ [goṇasamaṃ (ka.) passa saṃ. ni. 1.13] dhanaṃ;
Natthi sūriyasamā [suriyasamā (sī.)] ābhā, samuddaparamā sarā’’ti.

Bhagavā āha –

‘‘Natthi attasamaṃ pemaṃ, natthi dhaññasamaṃ dhanaṃ;
Natthi paññāsamā ābhā, vuṭṭhiveparamā sarā’’ti.

Ettha yaṃ purimakaṃ, idaṃ paṭikkhittaṃ.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhaveऋ akaraṇīyāni. Katamāni tīṇi? Kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritanti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi akaraṇīyānī’’ti. Idaṃ paṭikkhittaṃ.

124. Tattha katamaṃ anuññātañca paṭikkhittañca?

‘‘Kiṃsūdha bhītā janatā anekā, maggo canekāyatano pavutto [canekāyatanappavuttā (saṃ. ni. 1.75)];
Pucchāmi taṃ gotama bhūripañña, kismiṃ ṭhito paralokaṃ na bhāyeti.

‘‘Vācaṃ manañca paṇidhāya sammā, kāyena pāpāni akubbamāno;
Bahvannapānaṃ gharamāvasanto, saddho mudū saṃvibhāgī vadaññū;
Etesu dhammesu ṭhito catūsu, dhamme ṭhito paralokaṃ na bhāye’’ti.

Tattha yaṃ āha ‘‘vācaṃ manañca paṇidhāya sammā’’ti, idaṃ anuññātaṃ. ‘‘Kāyena pāpāni akubbamāno’’ti, idaṃ paṭikkhittaṃ. ‘‘Bahvannapānaṃ gharamāvasanto, saddho mudū saṃvibhāgī vadaññū. Etesu dhammesu ṭhito catūsu, dhamme ṭhito paralokaṃ na bhāye’’ti, idaṃ anuññātaṃ. Idaṃ anuññātañca paṭikkhittañca.

‘‘Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodāpanaṃ, etaṃ buddhānasāsanaṃ’’.

Tattha yaṃ āha ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’nti, idaṃ paṭikkhittaṃ, yaṃ āha ‘‘kusalassa upasampadā’’ti, idaṃ anuññātaṃ. Idaṃ anuññātañca paṭikkhittañca.

‘‘Kāyasamācārampāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi. Vacīsamācārampāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi. Manosamācārampāhaṃ devānaminda, duvidhena vadāmi…pe… pariyesanampāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi’’.

‘‘Kāyasamācārampāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī’’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Yathārūpañca kho kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, evarūpo kāyasamācāro na sevitabbo. Tattha yaṃ jaññā kāyasamācāraṃ ‘‘imaṃ [idaṃ (ka.) passa dī. ni. 2.364] kho me kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’’ti, evarūpo kāyasamācāro sevitabbo. ‘‘Kāyasamācārampāhaṃ devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī’’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ. ‘‘Vacīsamācāraṃ…pe… ‘‘pariyesanampāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī’’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Yathārūpañca kho pariyesanaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, evarūpā pariyesanā na sevitabbā. Tattha yaṃ jaññā pariyesanaṃ ‘‘imaṃ kho me pariyesanaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’’ti, evarūpā pariyesanā sevitabbā. ‘‘Pariyesanampāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī’’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

Tattha yaṃ āha ‘‘sevitabbampī’’ti, idaṃ anuññātaṃ. Yaṃ āha ‘‘na sevitabbampī’’ti, idaṃ paṭikkhittaṃ. Idaṃ anuññātañca paṭikkhittañca.

170. Tattha katamo thavo?

‘‘Maggānaṭṭhaṅgiko [passa dha. pa. 273] seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;
Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā’’ti.

Ayaṃ thavo.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, aggāni. Katamāni tīṇi? Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati seṭṭhamakkhāyati pavaramakkhāyati, yadidaṃ arahaṃ sammāsambuddho. Yāvatā, bhikkhave, dhammānaṃ [a. ni. 4.34; itivu. 81 passitabbaṃ] paṇṇattisaṅkhatānaṃ vā asaṅkhatānaṃ vā, virāgo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati seṭṭhamakkhāyati pavaramakkhāyati, yadidaṃ madanimmadano…pe… nirodho nibbānaṃ. Yāvatā, bhikkhave, saṅghānaṃ paṇṇatti gaṇānaṃ paṇṇatti mahājanasannipātānaṃ paṇṇatti, tathāgatasāvakasaṅgho tesaṃ aggamakkhāyati seṭṭhamakkhāyati pavaramakkhāyati, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā…pe… puññakkhettaṃ lokassāti.

‘‘Sabbalokuttaro satthā, dhammo ca kusalakkhato [kusalamakkhato (ka.)];
Gaṇo ca narasīhassa, tāni tīṇi vississare.

‘‘Samaṇapadumasañcayo gaṇo, dhammavaro ca vidūnaṃ sakkato;
Naravaradamako ca cakkhumā, tāni tīṇi lokassa uttari.

‘‘Satthā ca appaṭisamo, dhammo ca sabbo nirupadāho;
Ariyo ca gaṇavaro, tāni khalu vississare tīṇi.

‘‘Saccanāmo jino khemo sabbābhibhū, saccadhammo natthañño tassa uttari;
Ariyasaṅgho niccaṃ viññūnaṃ pūjito, tāni tīṇi lokassa uttari.

‘‘Ekāyanaṃ jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca [ye cāpi (sī. ka.) passa saṃ. ni. 5.384] taranti oghaṃ.

‘‘Taṃ tādisaṃ devamanussaseṭṭhaṃ;
Sattā namassanti visuddhipekkhā’’ti.

Ayaṃ thavoti.

Tattha lokiyaṃ suttaṃ dvīhi suttehi niddisitabbaṃ saṃkilesabhāgiyena ca vāsanābhāgiyena ca. Lokuttarampi suttaṃ tīhi suttehi niddisitabbaṃ dassanabhāgiyena ca bhāvanābhāgiyena ca asekkhabhāgiyena ca. Lokiyañca lokuttarañca. Yasmiṃ sutte yaṃ yaṃ padaṃ dissati saṃkilesabhāgiyaṃ vā vāsanābhāgiyaṃ vā, tena tena lokiyanti niddisitabbaṃ, dassanabhāgiyaṃ vā bhāvanābhāgiyaṃ vā asekkhabhāgiyaṃ vā yaṃ yaṃ padaṃ dissati tena tena lokuttaranti niddisitabbaṃ.

Vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa suttassa nigghātāya, dassanabhāgiyaṃ suttaṃ vāsanābhāgiyassa suttassa nigghātāya, bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ dassanabhāgiyassa suttassa paṭinissaggāya, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ bhāvanābhāgiyassa suttassa paṭinissaggāya, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ.

Lokuttaraṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānaṃ chabbīsatiyā puggalehi niddisitabbaṃ, te tīhi suttehi samanvesitabbā dassanabhāgiyena bhāvanābhāgiyena asekkhabhāgiyena cāti.

Tattha dassanabhāgiyaṃ suttaṃ pañcahi puggalehi niddisitabbaṃ ekabījinā kolaṃkolena sattakkhattuparamena saddhānusārinā dhammānusārinā cāti, dassanabhāgiyaṃ suttaṃ imehi pañcahi puggalehi niddisitabbaṃ. Bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ dvādasahi puggalehi niddisitabbaṃ sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipannena, sakadāgāminā, anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipannena, anāgāminā, antarā parinibbāyinā, upahacca parinibbāyinā, asaṅkhāraparinibbāyinā, sasaṅkhāraparinibbāyinā, uddhaṃsotena akaniṭṭhagāminā, saddhāvimuttena, diṭṭhippattena, kāyasakkhinā cāti, bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ imehi dvādasahi puggalehi niddisitabbaṃ. Asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ navahi puggalehi niddisitabbaṃ saddhāvimuttena, paññāvimuttena, suññatavimuttena, animittavimuttena, appaṇihitavimuttena, ubhatobhāgavimuttena samasīsinā paccekabuddhasammāsambuddhehi cāti, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ imehi navahi puggalehi niddisitabbaṃ. Evaṃ lokuttaraṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānaṃ imehi chabbīsatiyā puggalehi niddisitabbaṃ.

Lokiyaṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānaṃ ekūnavīsatiyā puggalehi niddisitabbaṃ. Te caritehi niddiṭṭhā samanvesitabbā keci rāgacaritā, keci dosacaritā, keci mohacaritā, keci rāgacaritā ca dosacaritā ca, keci rāgacaritā ca mohacaritā ca, keci dosacaritā ca mohacaritā ca, keci rāgacaritā ca dosacaritā ca mohacaritā ca, rāgamukhe ṭhito rāgacarito, rāgamukhe ṭhito dosacarito, rāgamukhe ṭhito mohacarito, rāgamukhe ṭhito rāgacarito ca dosacarito ca mohacarito ca, dosamukhe ṭhito dosacarito, dosamukhe ṭhito mohacarito, dosamukhe ṭhito rāgacarito, dosamukhe ṭhito rāgacarito ca dosacarito ca mohacarito ca, mohamukhe ṭhito mohacarito, mohamukhe ṭhito rāgacarito mohamukhe ṭhito dosacarito, mohamukhe ṭhito rāgacarito ca dosacarito ca mohacarito cāti, lokiyaṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānaṃ imehi ekūnavīsatiyā puggalehi niddisitabbaṃ.

Vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ sīlavantehi niddisitabbaṃ, te sīlavanto pañca puggalā pakatisīlaṃ samādānasīlaṃ cittappasādo samatho vipassanā cāti, vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ imehi pañcahi puggalehi niddisitabbaṃ.

Lokuttaraṃ suttaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ tīhi suttehi niddisitabbaṃ dassanabhāgiyena bhāvanābhāgiyena asekkhabhāgiyena ca.

Lokiyañca lokuttarañca sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca ubhayena niddisitabbaṃ, ñāṇaṃ paññāya niddisitabbaṃ paññindriyena paññābalena adhipaññāsikkhāya dhammavicayasambojjhaṅgena sammādiṭṭhiyā tīraṇāya santīraṇāya dhamme ñāṇena anvaye ñāṇena khaye ñāṇena anuppāde ñāṇena anaññātaññassāmītindriyena aññindriyena aññātāvindriyena cakkhunā vijjāya buddhiyā bhūriyā medhāya, yaṃ yaṃ vā pana labbhati, tena tena paññādhivacanena niddisitabbaṃ.

Ñeyyaṃ atītānāgatapaccuppannehi ajjhattikabāhirehi hīnappaṇītehi dūrasantikehi saṅkhatāsaṅkhatehi kusalākusalābyākatehi saṅkhepato vā chahi ārammaṇehi niddisitabbaṃ. Ñāṇañca ñeyyañca tadubhayena niddisitabbaṃ, paññāpi ārammaṇabhūtā ñeyyaṃ, yaṃ kiñci ārammaṇabhūtaṃ ajjhattikaṃ vā bāhiraṃ vā, sabbaṃ taṃ saṅkhatena asaṅkhatena ca niddisitabbaṃ.

Dassanaṃ bhāvanā [dassanā bhāvanā (sī.)] sakavacanaṃ paravacanaṃ visajjanīyaṃ avisajjanīyaṃ kammaṃ vipākoti sabbattha tadubhayaṃ sutte yathā niddiṭṭhaṃ, tathā upadhārayitvā labbhamānato niddisitabbaṃ, yaṃ vā pana kiñci bhagavā aññataravacanaṃ bhāsati, sabbaṃ taṃ yathāniddiṭṭhaṃ dhārayitabbaṃ.

Duvidho hetu yañca kammaṃ ye ca kilesā, samudayo kilesā. Tattha kilesā saṃkilesabhāgiyena suttena niddisitabbā. Samudayo saṃkilesabhāgiyena ca vāsanābhāgiyena ca suttena niddisitabbo. Tattha kusalaṃ catūhi suttehi niddisitabbaṃ vāsanābhāgiyena dassanabhāgiyena bhāvanābhāgiyena asekkhabhāgiyena ca. Akusalaṃ saṃkilesabhāgiyena suttena niddisitabbaṃ. Kusalañca akusalañca tadubhayena [tadubhayehi (sī.)] niddisitabbaṃ. Anuññātaṃ bhagavato anuññātāya niddisitabbaṃ, taṃ pañcavidhaṃ saṃvaro pahānaṃ bhāvanā sacchikiriyā kappiyānulomoti, yaṃ dissati tāsu tāsu bhūmīsu, taṃ kappiyānulomena niddisitabbaṃ. Paṭikkhittaṃ bhagavatā paṭikkhittakāraṇena niddisitabbaṃ. Anuññātañca paṭikkhittañca tadubhayena niddisitabbaṃ. Thavo pasaṃsāya niddisitabbo. So pañcavidhena veditabbo bhagavato dhammassa ariyasaṅghassa ariyadhammānaṃ sikkhāya lokiyaguṇasampattiyāti. Evaṃ thavo pañcavidhena niddisitabbo.

Indriyabhūmi navahi padehi niddisitabbā, kilesabhūmi navahi padehi niddisitabbā, evametāni aṭṭhārasa padāni honti nava padāni kusalāni nava padāni akusalānīti, tathāhi vuttaṃ ‘‘aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā, sāsanappaṭṭhāne’’ti. Tenāha āyasmā mahākaccāyano –

‘‘Navahi ca padehi kusalā, navahi ca yujjanti akusalappakkhā;
Ete khalu mūlapadā, bhavanti aṭṭhārasa padānī’’ti.

Niyuttaṃ sāsanappaṭṭhānaṃ.

Ettāvatā samattā netti yā āyasmatā mahākaccāyanena bhāsitā bhagavatā anumoditā mūlasaṅgītiyaṃ saṅgītāti.

Nettippakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Nettippakaraṇa-ṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Saṃvaṇṇanārambhe (dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā; ma. ni. ṭī. 1.1 ganthārambhakathāvaṇṇanā; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1 ganthārambhakathāvaṇṇanā) ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesaṃ uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṃ. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi sammācaritabhāvato, āyatiṃ paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanatthaṃ, taṃ attano yathāladdhasampattinimittassa kammassa balānuppadānatthaṃ, antarā ca tassa asaṅkocanatthaṃ, tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanatthaṃ. Idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘vandanājanitaṃ…pe… tassa tejasā’’ti. Vatthuttayapūjā hi niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhaṃsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha –

‘‘Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake’’ti. (dha. pa. 195; apa. thera 1.10.1) ca,

Tathā –

> ‘‘Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī’’ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) ca,

Tathā –

‘‘‘Buddho’ti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Varameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa;
‘‘‘Dhammo’ti…pe… ‘saṅgho’ti…pe… dīpassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.6; itivu. aṭṭha 90; dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā; ma. ni. ṭī. 1.1; a. ni. ṭī. 2.4.34) ca,

Tathā –

> ‘‘Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hotī’’ti (a. ni. 6.10; 11.11) ca,

Tathā –

‘‘Araññe rukkhamūle vā…pe…;
Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā, lomahaṃso na hessatī’’ti. (saṃ. ni. 1.249) ca;

Tattha yassa ratanattayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanatthaṃ **‘‘mahākāruṇika’’**ntiādinā gāthāttayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetappayojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā netti visesato yathānulomasāsanasannissayā, tassa ca vicittākārappavattivibhāvinī. Tathā hi suttantadesanā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānadesanāvisesavibhāvanaṃ tāva sammāsambuddhassa thomanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ **‘‘mahākāruṇikaṃ nātha’’**ntiādi vuttaṃ.

Tattha kiratīti (dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā; ma. ni. ṭī. 1.1; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1; a. ni. ṭī. 1.1.1) **karuṇā,** paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti **karuṇā,** paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādhatīti attho. Kampanaṃ karotīti vā **karuṇā,** paradukkhe sati sādhūnaṃ hadayakhedaṃ karotīti attho. Kamiti vā sukhaṃ, taṃ rundhatīti **karuṇā**. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā, attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Kiriyati dukkhitesu pasāriyatīti vā **karuṇā,** karuṇāya niyuttoti **kāruṇiko** yathā ‘‘dovāriko’’ti (a. ni. 7.67). Yathā hi dvāraṭṭhānato aññattha vattamānopi dvārapaṭibaddhajīviko puriso dvārānativattavuttitāya dvāre niyuttoti ‘‘dovāriko’’ti vuccati, evaṃ bhagavā mettādivasena karuṇāvihārato aññattha vattamānopi karuṇānativattavuttitāya karuṇāya niyuttoti ‘‘kāruṇiko’’ti vuccati. Mahābhinīhārato paṭṭhāya hi yāva mahāparinibbānā lokahitatthameva lokanāthā tiṭṭhantīti. Mahanto kāruṇikoti **mahākāruṇiko**. Satipi bhagavato tadaññaguṇānampi vasena mahantabhāve kāruṇikasaddasannidhānena vuttattā karuṇāvasenevettha mahantabhāvo veditabbo yathā ‘‘mahāveyyākaraṇo’’ti. Evañca katvā ‘‘mahākāruṇiko’’ti iminā padena puggalādhiṭṭhānena satthu mahākaruṇā vuttā hoti.

Aparo nayo – atthasādhanato karuṇaṃ karuṇāyanaṃ karuṇāsampavattanaṃ arahatīti **kāruṇiko**. Bhagavato hi sabbaññutāya anavasesato sattānaṃ hitaṃ, hitupāyañca jānato, tattha ca akilāsuno hitesitā satthikā, na tathā aññesanti. Atha vā karuṇā karuṇāyanaṃ sīlaṃ pakati sabhāvo etassāti **kāruṇiko**. Bhagavā hi pathavīphassādayo viya kakkhaḷaphusanādisabhāvā karuṇāsabhāvo sabhāvabhūtakaruṇoti attho. Sesaṃ purimasadisameva. Atha vā mahāvisayatāya, mahānubhāvatāya, mahapphalatāya ca mahatī karuṇāti **mahākaruṇā**. Bhagavato hi karuṇā niravasesesu sattesu pavattati, pavattamānā ca anaññasādhāraṇā pavattati, diṭṭhadhammikādibhedañca mahantameva sattānaṃ hitasukhaṃ ekantato nipphādeti, mahākaruṇāya niyuttoti **mahākāruṇiko,** taṃ mahākāruṇikaṃ. Sesaṃ sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Sumāgadhādipadānaṃ viya cettha saddasiddhi veditabbā.

Nāthatīti **nātho,** veneyyānaṃ hitasukhaṃ āsīsati patthetīti attho, mettāyanavasena cettha hitasukhāsīsanaṃ veditabbaṃ, na karuṇāyanavasena paṭhamapadena vuttattā. Atha vā nāthati veneyyagataṃ kilesabyasanaṃ upatāpetīti **nātho,** nāthatīti vā **nātho,** yācatīti attho. Bhagavā hi ‘‘sādhu, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ attasampattiṃ paccavekkhitā’’tiādinā (a. ni. 8.7, 8) sattānaṃ taṃ taṃ hitappaṭipattiṃ yācitvāpi mahākaruṇāya samussāhito te tattha niyojeti. Paramena vā cittissariyena samannāgato, sabbasatte vā sīlādiguṇehi īsati abhibhavatīti paramissaro bhagavā **‘‘nātho’’**ti vuccati, taṃ nāthaṃ.

Ñātabbanti **ñeyyaṃ,** atītādibhedabhinnaṃ sabbaṃ saṅkhataṃ, asaṅkhatañca. Saṅgaraṇaṭṭhena **sāgaro,** patitapatitānaṃ attano puthulagambhīrabhāvehi saṃsīdanaṃ nimmujjanaṃ karotīti attho. **Saṃ**-saddassa cettha ‘‘sābhāvo, sārāgo’’tiādīsu (dha. sa. 389, 391) viya niruttinayena daṭṭhabbo. **Saṅgaraṇaṭṭhenā**ti vā saṅgarakaraṇaṭṭhena, ṭhitadhammatāya ‘‘ayaṃ me mariyādā, imaṃ velaṃ nātikkamāmī’’ti lokena saṅgaraṃ saṅketaṃ karonto viya hotīti attho. Saṅgaraṇaṃ vā samantato galanaṃ sandanaṃ udakena karotīti **sāgaro**. Kappavuṭṭhānakāle hi mahāsamuddo ito cito ca paggharitvā sakalaṃ lokadhātuṃ ekoghaṃ karotīti. Lokiyā pana vadanti ‘‘sāgarassa rañño puttehi sāgarehi nibbattito khatoti **sāgaro,** puratthimo samuddappadeso, taṃsambandhatāya ruḷhivasena sabbopi samuddo tathā voharīyatī’’ti. Sāgarasadisattā **sāgaro,** ñeyyameva sāgaroti **ñeyyasāgaro**. Sadisatā cettha puthuladuttaragambhīrānādikālikatāhi veditabbā, nihīnaṃ cetamopammaṃ. Tathā hi ñeyyasseva sātisayā puthulatā aparimāṇalokadhātubyāpanato, sabbaññutaññāṇasseva taraṇīyatāya duttaratā, gambhīratā, ādikoṭirahitā ca pavatti, na itarassa paricchinnadesattā bāhirakavītarāgehipi ittarena khaṇena atikkamitabbattā, parimitagambhīrattā, parimitakālattā ca. Ñeyyasāgarassa pāraṃ pariyantaṃ gatoti **ñeyyasāgarapāragū,** taṃ ñeyyasāgarapāraguṃ.

Gamanañcettha ñāṇagamanameva, na itaraṃ ñeyyaggahaṇato, taṃ pana ñāṇaṃ duvidhaṃ sammasanapaṭivedhabhedato, tathā hetuphalabhedato. Tattha ''kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno''tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10; peṭako. 23) karuṇāyanavaseneva abhinivisitvā anekākāravokāre saṅkhāre sammasantaṃ bhagavato **sammasanañāṇaṃ** chattiṃsakoṭisatasahassamukhena ñeyyasāgaraṃ ajjhogāhetvā tassa pāraṃ pariyantaṃ agamāsi, yaṃ ''mahāvajirañāṇa''nti vuccati. **Paṭivedhañāṇaṃ** pana sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṃ āsavakkhayañāṇaṃ, āsavakkhayañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ, yaṃ ''mahābodhī''ti vuccati. Pāragamanañca tassa kiccasiddhiyā, samatthatāya ca veditabbaṃ. Tathā yathāvuttaṃ sammasanañāṇaṃ **hetu,** itaraṃ **phalaṃ**. Saha sammasanañāṇena vā āsavakkhayañāṇaṃ **hetu,** sabbaññutaññāṇaṃ **phalaṃ** tadānisaṃsabhāvatoti veditabbaṃ.

Vandeti namāmi, abhitthavāmi vā. Saṇhaṭṭhena **nipuṇā,** anupacitañāṇasambhārānaṃ agādhaṭṭhena **gambhīrā,** ekattādibhedato nandiyāvaṭṭādivibhāgato ca **vicitrā** visiṭṭhā nānāvidhā nayā etissāti **nipuṇagambhīravicitranayā,** nipuṇagambhīravicitranayā desanā assāti **nipuṇagambhīravicitranayadesano,** taṃ nipuṇa…pe… desanaṃ. Nayatīti vā **nayo,** pāḷigati, sā ca vuttanayena atthato **nipuṇā,** atthato byañjanato ca **gambhīrā,** saṅkhepavitthārānulomādippavattiyā nānāvidhatāya **vicitrā**. Tathā hi paññattianupaññattiādivasena, saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissatādivasena, kusalādikhandhādisaṅgahādisamayavimuttādiṭhapanādikusalamūlāditikapaṭṭhānādivasena ca anekavidhā pāḷigatīti.

Tattha (dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā) dvīhākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito, parahitappaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇañāṇādhigamato, savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato ca veditabbā, parahitappaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato, paṭiviruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayañāṇaparipākakālāgamanato ca veditabbā. Sā panettha payogato, āsayato ca duvidhā, parahitappaṭipatti, yathāvuttabhedā duvidhā ca attahitasampatti pakāsitā hoti. Kathaṃ? ''Mahākāruṇika''nti iminā āsayato, ''nipuṇa…pe… desana''nti iminā payogato, ''nātha''nti iminā pana ubhayathāpi bhagavato parahitappaṭipatti pakāsitā karuṇākiccadīpanato, ''ñeyyasāgarapāragu''nti iminā sātisayaṃ attahitasampatti paramukkaṃsagatañāṇakiccadīpanato.

Atha vā tīhākārehi bhagavato thomanā veditabbā hetuto, phalato, upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā pana paṭhamapadena sarūpeneva dassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ ñāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu padhānabhūtā **ñāṇapahāna**sampadā ''ñeyyasāgarapāragu''nti iminā padena pakāsitā. Padhāne hi dassite avinābhāvato itarampi dvayaṃ dassitameva hoti. Na hi buddhānaṃ ānubhāvarūpakāyasampattīhi vinā kadācipi dhammakāyasirī vattatīti. **Upakāro anantaraṃ** abāhiraṃ katvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā, sā ''nāthaṃ, nipuṇa…pe… desana''nti padadvayena pakāsitāti veditabbaṃ.

Tattha (dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā) ''mahākāruṇika''nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinīhāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. ''Ñeyyasāgarapāragu''nti etena pubbabhāgappaṭipattiyā saddhiṃ sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ ''sammāsambodhī''ti vuccati. Vuttappabhedaṃ pana sammasanañāṇaṃ saha paññāpāramiyā tassā pubbabhāgapaṭipadā. Tassā hi ānubhāvena līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogasassatucchedādiantadvayavirahitā ukkaṃsapāramippattā majjhimā paṭipadā bhāvanāpāripūriṃ gatā. ''Nātha''nti iminā sammāsambodhiyā phalaṃ dasseti lokattayanāyakabhāvadīpanato. Tathā hi sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā, sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya aparimitanirupamabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ anuttaragāravaṭṭhānabhūtatāya ca ‘‘nātho’’ti vuccatīti. ‘‘Nipuṇa…pe… desana’’nti iminā sammāsambodhiyā payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇatthañhi bhagavatā sammāsambodhi abhipatthitā, tañca sattasantāraṇaṃ yathāvuttadesanāsampattiyā samijjhati tadavinābhāvato. Iminā bhagavato sātisayā parahitappaṭipatti dassitā, itarehi attahitasampattīti tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dīpeti, tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ, uttamavandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dīpeti.

Ettha ca yathā ‘‘mahākāruṇika’’nti iminā padena bhagavato mahākaruṇā dassitā, evaṃ ‘‘ñeyyasāgarapāragu’’nti etena mahāpaññā dassitā. Tesu **karuṇā**ggahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, **paññā**ggahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho **eva** cattho nāthasaddena pakāsīyati. Karuṇāvacanena upagamanaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāvacanena apagamanaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāggahaṇena samaññāya anatidhāvanaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādisammasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāggahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ, catusaccañāṇaṃ, catupaṭisambhidāñāṇaṃ, catuvesārajjañāṇaṃ. Karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇañāṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu (ma. ni. 1.151, 178) akampanañāṇāni, dasa balāni, cuddasa buddhañāṇāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā (mahāni. 69, 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5; dī. ni. aṭṭha. 3.305; vibha. mūlaṭī. suttantabhājanīyavaṇṇanā; dī. ni. ṭī. 3.141), catucattālīsa ñāṇavatthūni sattasattati ñāṇavatthūnīti (saṃ. ni. 2.34) evamādīnaṃ anekesaṃ paññāppabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti.

Tathā karuṇāggahaṇena caraṇasampatti, paññāggahaṇena vijjāsampatti. Karuṇāggahaṇena sattādhipatitā, paññāggahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāggahaṇena lokanāthabhāvo, paññāggahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāggahaṇena pubbakāribhāvo, paññāggahaṇena kataññutā. Karuṇāggahaṇena aparantapatā, paññāggahaṇena anattantapatā. Karuṇāggahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāggahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāggahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāggahaṇena sayaṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāggahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti. Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi taṃnidānabhāvato, paññā pariyosānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato, iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāvacanena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ, aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

> ‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ, kappampi ce aññamabhāsamāno;
> Khīyetha kappo ciradīghamantare, vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 3.425; udā. aṭṭha. 53; apa. aṭṭha. 2.7.20; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; cariyā. aṭṭha. nidānakathā, pakiṇṇakakathā; dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā; ma. ni. ṭī. 1.1; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1; a. ni. ṭī. 1.1.1; vajira. ṭī. ganthārambhakathā; sārattha. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā);

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenāpi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttena ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti (dī. ni. 2.145) paṭikkhipitvā ‘‘apica me, bhante, dhammanvayo vidito’’ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ.

Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **‘‘vijjācaraṇasampannā’’**tiādimāha. Tattha vijjācaraṇasampannā hutvāti vacanaseso. Vindiyaṃ dhammānaṃ salakkhaṇaṃ, sāmaññalakkhaṇañca vindatīti **vijjā,** lobhakkhandhādīni vā vijjhanaṭṭhena **vijjā,** catunnaṃ vā ariyasaccānaṃ viditakaraṇaṭṭhena **vijjā**ti evaṃ tāvettha vacanatthato vijjā veditabbā. Pabhedato pana tissopi vijjā **vijjā bhayabheravasutte** āgataniyāmeneva, aṭṭhapi vijjā **vijjā ambaṭṭhasuttādīsu** (dī. ni. 1.278 ādayo) āgataniyāmeneva. Caranti tehīti **caraṇāni,** sīlasaṃvarādayo pañcadasa dhammā, iti imāhi vijjāhi, imehi ca caraṇehi sampannā sampannāgatāti **vijjācaraṇasampannā**.

Yenāti yena dhammena karaṇabhūtena, hetubhūtena ca. Tattha maggadhammassa karaṇattho veditabbo niyyānakiriyāsādhakatamabhāvato, nibbānadhammassa hetuattho ārammaṇapaccayabhāvato. Paccayattho hi ayaṃ hetvattho. Pariyattidhammassapi hetuattho yujjateva paramparāya hetubhāvato. Phaladhamme pana ubhayampi sambhavati. Kathaṃ? ‘‘Tāya saddhāya avūpasantāyā’’ti vacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakiccatāya phalassa niyyānānuguṇatā, niyyānapariyosānatā cāti iminā pariyāyena siyā karaṇattho niyyānakiriyāya. Sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ pana upanissayapaccayabhāvato siyā hetuattho. Evañca katvā **aggappasādasuttā**dīsu (itivu. 90) aggādibhāvena aggahitāpi phalapariyattidhammā **chattamāṇavakavimānā**dīsu (vi. va. 886 ādayo) saraṇīyabhāvena gahitāti tesaṃ magganibbānānaṃ viya mahāaṭṭhakathāyaṃ saraṇabhāvo uddhaṭo. Visesato cettha maggapariyāpannā eva vijjācaraṇadhammā veditabbā. Te hi nippariyāyena niyyānakiriyāya sādhakatamabhūtā, na itare. Itaresaṃ pana niyyānatthatāya niyyānatā. Yadi evaṃ kasmā ‘‘vijjācaraṇasampannā hutvā’’ti vuttaṃ, niyyānasamakālameva hi yathāvuttavijjācaraṇasampattisamadhigamoti? Nāyaṃ virodho samānakālatāya eva adhippetattā yathā ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’nti (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43-45; 4.60; kathā. 465, 467). **Sampannā**ti vā padassa vattamānakālatthatā veditabbā ‘‘uppannā dhammā’’ti (dha. sa. tikamātikā 17) ettha uppannasaddassa viya. Evañca katvā vacanasesamantareneva padayojanā siddhā hoti. ‘‘Yenā’’ti ca padaṃ ubhayattha sambandhitabbaṃ ‘‘yena dhammena vijjācaraṇasampannā, yena dhammena niyyantī’’ti.

Lokatoti khandhādilokato, vaṭṭatoti attho. Nti taṃ magganibbānaphalapariyattibhedaṃ dhammaṃ. **Uttama**nti seṭṭhaṃ. Tathā hesa attanā uttaritarassa abhāvena ‘‘anuttaro’’ti vuccati. Tattha maggassa niyyānahetuādiatthena, nibbānassa nissaraṇavivekādiatthena, phalassa ariyasantabhāvādiatthena ca seṭṭhatā veditabbā. Svāyamattho ‘‘yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) ādisuttapadānusārena vibhāvetabbo.

Dhammanti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato, saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti **dhammo**. Sammā, sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddho,** sabbaññutāanāvaraṇañāṇo samantacakkhu bhagavā, tena yathā sammāsambodhisamadhigameneva sabbe buddhaguṇā sampāpuṇīyanti, evaṃ sammadeva āsevanāya bhāvanāya bahulīkiriyāya sammāpaṭipattiyā sammadeva paccavekkhaṇāya sakkaccaṃ dhammadesanāya veneyyasantānesu patiṭṭhāpanena –

> ‘‘Ariyaṃ, vo bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi (ma. ni. 3.136; peṭako. 24). Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho (dha. pa. 273; netti. 170; peṭako. 30). Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyati (itivu. 90; a. ni. 4.34). Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106; saṃ. ni. 5.367, 384). Dhammaṃ, vo bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇa’’nti (ma. ni. 3.420; netti. 5) –

Ādivacanehi, abhitthavanena ca pūjito mānito apacitoti **sammāsambuddhapūjito,** taṃ sammāsambuddhapūjitaṃ dhammaṃ vandeti sambandho.

Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yassa dhammassa adhigamane vijjāsampannā ceva honti caraṇasampannā ca, sabbavaṭṭadukkhato ca niyyanti, tameva ariyānaṃ sakalaguṇasamaṅgibhāvanimittaṃ, anavasesadukkhanissaraṇahetubhūtañca uttamaṃ pavaraṃ saddhiṃ pariyattidhammena navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ bhagavatāpi sammāpaṭipattiādividhinā pūjitaṃ namāmi, abhitthavāmi vāti.

Ettha ca ‘‘yena lokato niyyanti, vijjācaraṇasampannā ca hontī’’ti padadvayena yathākkamaṃ dhammassa bhāvetabbabhāvo, sacchikātabbabhāvo ca vutto. Tesu paṭhamena vijjāsampattiyā dhammaṃ thometi, dutiyena vimuttisampattiyā. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Paṭhamena vā khayañāṇabhāvena, dutiyena anuppādañāṇabhāvena. Atha vā purimena vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā paṭhamena niyyānikabhāvadassanato svākkhātatāya dhammaṃ thometi, dutiyena sacchikātabbabhāvato sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi.

‘‘Uttama’’nti ca etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena paripuṇṇatāya dhammaṃ thometi, ‘‘sammāsambuddhapūjita’’nti etena parisuddhatāya. Sabbadosāpagamena hissa pūjanīyatā. Parisuddhatāya cassa pahānasampadā, paripuṇṇatāya pabhavasampadā. Pahānasampattiyā ca bhāvanāpāripūrī anavasesadosasamugghāṭanato, pabhavasampattiyā sacchikiriyanibbatti tatuttari karaṇīyābhāvato. Anaññasādhāraṇatāya hi uttamoti. Tathā bhāvetabbabhāvenassa saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā, sacchikātabbabhāvena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

Evaṃ saṅkhepena sabbasaddhammaguṇehi saddhammaṃ thometvā idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ **‘‘sīlādiguṇasampanno’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sīlādiguṇasampanno**ti sīlasamādhipaññāvimuttiyādiguṇehi sampanno samannāgato, sampannasīlādiguṇo vā. Ariyānañhi taṃtaṃmaggavajjhakilesappahānena hatapaṭipakkhā suvisuddhā sīlādayo ‘‘sampannā’’ti vattabbataṃ arahanti, na puthūjjanānaṃ, yato ‘‘suppaṭipanno’’tiādinā (ma. ni. 1.74; a. ni. 6.10; udā. 18) ariyasaṅgho thomīyati. Atha vā **sīlādiguṇasampanno**ti paripuṇṇasīlādiguṇo. Ariyapuggalānañhi ariyasaccappaṭivedhena saheva yathārahaṃ sekkhāsekkhā sīlādidhammakkhandhā pāripūriṃ gacchantīti. **Ṭhito maggaphalesū**ti maggesu, phalesu ca ṭhito, maggaṭṭho, phalaṭṭho cāti attho. **Yo**ti aniyamato ariyasaṅghaṃ niddisati, tassa **‘‘ta’’**nti iminā niyamaṃ veditabbaṃ.

Nanu ca ariyasaṅghe na sabbe ariyapuggalā maggaṭṭhā, nāpi sabbe phalaṭṭhāti? Saccametaṃ, avayavadhammena pana samudāyaṃ niddisanto evamāha yathā ‘‘samaṃ cuṇṇa’’nti. Yathā hi yogacuṇṇassa avayavesu labbhamāno samabhāvo samudāye apadisīyati ‘‘samaṃ cuṇṇa’’nti, evaṃ ariyasaṅghassa avayavabhūtesu ariyapuggalesu labbhamāno maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvo samudāyabhūte ariyasaṅghe ṭhito ‘‘maggaphalesū’’ti apadiṭṭhoti veditabbaṃ.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena ‘‘saraṇa’’nti araṇīyato **ariyo,** diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā **saṅgho,** ariyo ca so saṅgho cāti **ariyasaṅgho,** taṃ ariyasaṅghaṃ. Pujjabhavaphalanibbattanato attano santānaṃ punātīti vā **puññaṃ,** khittaṃ vuttaṃ bījaṃ viruhanaṭṭhānatāya tāyati rakkhatīti **khettaṃ** kedārādi, khettaṃ viyāti **khettaṃ,** sattānaṃ puññassa mahapphalabhāvakaraṇena viruhanaṭṭhānatāya khettanti **puññakkhettaṃ**. Anuttaraṃ vandeti sambandho.

Ettha ca ‘‘sīlādiguṇasampanno’’ti etena ariyasaṅghassa bhagavato anujātaputtataṃ dasseti, tenassa pabhavasampadā dīpitā hoti. ‘‘Ṭhito maggaphalesū’’ti etena pahānasampadaṃ, ñāṇasampadañca dasseti kilesānaṃ samucchedappaṭippassaddhippahānadīpanato, maggaphalañāṇādhigamadīpanato ca. ‘‘Ariyasaṅgha’’nti etena pabhavasampadaṃ sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato, sadevakena ca lokena araṇīyabhāvadīpanato. ‘‘Puññakkhettaṃ anuttara’’nti etena lokassa bahūpakārataṃ dasseti aggadakkhiṇeyyabhāvadīpanato.

Tathā ‘‘sīlādiguṇasampanno’’ti idaṃ ariyasaṅghassa sammāujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ. ‘‘Ṭhito maggaphalesū’’ti idaṃ satipi santānavibhāgena anekabhāve catupurisayugaaṭṭhapurisapuggalabhāvadīpanaṃ. ‘‘Ariyasaṅgha’’nti idaṃ āhuneyyādibhāvadīpanaṃ. ‘‘Puññakkhettaṃ anuttara’’nti idaṃ lokassa hitasukhāya paṭipannatādīpanaṃ. Tathā ‘‘ṭhito maggaphalesū’’ti idaṃ ariyasaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvadīpanaṃ, tenassa bhagavato orasaputtabhāvo dassito hoti. ‘‘Sīlādiguṇasampanno’’ti iminā panassa vihatavidhastakilesā anavasesā sekkhāsekkhā sīlādidhammakkhandhā dassitā. ‘‘Ariyasaṅghaṃ puññakkhettaṃ anuttara’’nti iminā tesaṃ tesaññeva yathāvuttaguṇavisesānaṃ suparisuddhataṃ dīpeti. Tenassa mahānubhāvataṃ, anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ, vandanārahabhāvaṃ, attano ca vandanākiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dīpeti. Saraṇagamanañca sāvakānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgappaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe ariyasaṅghaguṇā imāya gāthāya pakāsitāti veditabbaṃ.

Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento **‘‘vandanājanita’’**nti gāthamāha. Tattha **vandanājanita**nti vandanākārena nibbattitaṃ, ratanattayaguṇābhitthavanavasena, nipaccakāravasena vā uppāditanti attho. **Itī**ti evaṃ ‘‘mahākāruṇika’’ntiādippakārena. Ratijananaṭṭhena **ratanaṃ,** buddhadhammasaṅghā, cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
> Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī’’ti. (khu. pā. aṭṭha. 6.3; dī. ni. aṭṭha. 2.33; saṃ. ni. 5.223; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50; dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathā; ma. ni. ṭī. 1.4; saṃ. ni. ṭī. 1.1.4; a. ni. ṭī. 1.1.4; sārattha. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā);

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhanti, ratanānaṃ tayaṃ **ratanattayaṃ,** tasmiṃ ratanattaye. **Hatantarāyo**ti vidhastaupaddavo hutvāti sambandho, etena attano pasādasampattiyā, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā tassa puññassa atthasaṃvaṇṇanāya upaghātakaupaddavānaṃ vihanane samatthataṃ dasseti. **Sabbatthā**ti sabbasmiṃ anto ceva bahi ca, ajjhattikabāhiravatthūsūti attho. **Sabbatthā**ti vā sabbasmiṃ kāle, saṃvaṇṇanāya ādimajjhapariyosānakālesūti vuttaṃ hoti. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā, tassa ‘‘karissāmatthavaṇṇana’’nti etena sambandho. **Tassā**ti yaṃ ratanattaye vandanājanitaṃ puññaṃ, tassa. **Tejasā**ti ānubhāvena balena.

Evaṃ ratanattayavandanāya payojanaṃ dassetvā idāni nettippakaraṇassa gambhīratthattā atthasaṃvaṇṇanāya dukkarabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘ṭhiti’’**ntiādimāha. Tattha **ṭhiti**nti ṭhānaṃ anantaradhānaṃ avicchedappavattiṃ. **Ākaṅkhamānenā**ti icchamānena patthayantena, ‘‘ahovatāyaṃ saddhammanetti ciraṃ tiṭṭheyyā’’ti evaṃ patthayantenāti vuttaṃ hoti. **Ciran**ti dīghakālaṃ, pañcavassasahassaparimāṇaṃ kālanti attho. **Saddhammanettiyā**ti saddhammasaṅkhātāya nettiyā. Saddhammo hi veneyyasantānesu ariyaguṇānaṃ nayanato **netti,** saddhammassa vā netti **saddhammanetti,** tassā saddhammanettiyā, svāyamattho **aṭṭhakathāyaṃ** vicārito eva. **Therenā**ti thiraguṇayuttena. **Abhiyācito**ti ādaragāravena yācito. Abhimukhaṃ vā yācito, anuttaraṃ katvā yācitoti attho. Uddissa vā yācito, garutaraṃ katvā yācitoti attho, ‘‘karotu āyasmā nettippakaraṇassa kañci atthasaṃvaṇṇana’’nti evaṃ nettiyā atthasaṃvaṇṇanaṃ pati ajjhesitoti vuttaṃ hoti. Ettha ca saddhammassa ciraṃ ṭhitikāmena ajjhāsayasampannena sāsane thiraguṇayuttena sabrahmacārinā ādaragāravena, abhimukhaṃ vā yācitena me na sakkā tassa abhiyācanaṃ paṭikkhipituntі dasseti **‘‘ṭhitiṃ ākaṅkhamānenā’’**ti gāthāya.

Padumuttaranāthassāti padumuttarassa sammāsambuddhassa. **Passatā**ti pubbenivāsacakkhunā, samantacakkhunā eva vā hatthatale ṭhapitaāmalakaṃ viya abhinīhāraṃ passantena. **Tādinā**ti tādibhāvayuttena, sabbattha vā nibbikārena, ‘‘amhākaṃ bhagavatā’’ti vacanaseso. **Yassā**ti āyasmato mahākaccānattherassa. **Ṭhapito**ti –

> ‘‘Etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ vibhajantānaṃ yadidaṃ mahākaccāno’’ti (a. ni. 1.188, 197) –

Evaṃ ṭhapito. Sīlādiguṇavisesehi mahantā sāvakāti **mahāsāvakā** (theragā. aṭṭha. 2.1288; a. ni. ṭī. 2.3.59), mahākassapādayo, tesu ayamāyasmā aññataroti, mahāsāvako ca so guṇavisesayogato uttamo cāti **mahāsāvakuttamo**.

Jhānādīsu sātisayānaṃ āvajjanādivasībhāvānaṃ, ariyiddhivasena paramassa ca cetovasībhāvassa adhigatattā **vasippatto**. Atthādīsu savisesabhedagatapaṭisambhidāñāṇattā **pabhinnapaṭisambhido**. ‘‘Paṇḍito, bhikkhave, mahākaccāno, mahāpañño, bhikkhave, mahākaccāno’’tiādinā (ma. ni. 1.205) anekesu ṭhānesu bhagavatā pasaṃsitattā **sambuddhena pasaṃsito**. Tena vuttaṃ ‘‘satthu ceva saṃvaṇṇito saṃbhāvito, viññūnañca sabrahmacārina’’nti.

Anumoditāti ‘‘sādhu sādhu, kaccāna, sādhu kho, tvaṃ kaccāna, imaṃ dhammasaṃvaṇṇanaṃ abhāsī’’ti evaṃ anumoditā. Ekasmiṃ kira samaye ayaṃ mahāthero jambuvanasaṇḍe viharanto attano santikāvacarānaṃ bhikkhūnaṃ imaṃ hāranayapaṭimaṇḍitaṃ pakaraṇaṃ abhāsi. Bhāsitvā ca bhagavato santikaṃ upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisinno yathābhāsitaṃ imaṃ pakaraṇaṃ bhagavato nivedesi. Taṃ sutvā bhagavā ‘‘sādhu sādhū’’tiādinā anumoditvā ‘‘tasmātiha, tvaṃ kaccāna, imaṃ dhammasaṃvaṇṇanaṃ dhammanettitveva dhārehī’’ti nāmaggahaṇaṃ akāsīti vadanti. Desanāhārādinandiyāvaṭṭanayādihāranayānusāreneva sabbadhammasaṃvaṇṇanānaṃ gatiyoti āha **‘‘sāsanassa sadāyattā, navaṅgassatthavaṇṇanā’’**ti.

Gambhīrañāṇehīhi gambhīrehi ñāṇehi, na saddhāmattakena, gambhīrañāṇehi vā mahāpaññehi ariyehi. Pakaraṇassa gambhīratthataṃ, attano ca ñāṇassa nātivisayataṃ viditvā saṃvaṇṇanārambhe saṃsīdantampi maṃ sāsanaguṇādiupanissayasampadā ussāhesīti imamatthaṃ dasseti **‘‘kiñcāpī’’**tiādinā.

‘‘Pañcapi nikāye ogāhetvā’’ti iminā nettiyā pañcapi mahānikāye anupavisitvā avaṭṭhānaṃ, tesaṃ saṃvaṇṇanābhāvañca dīpeti. Tattha ‘‘katamo assādo ca ādīnavo cā’’tiādipeṭakopadesapāḷiṃ (peṭako. 23) ānetvā idha desanāhārādīnaṃ padatthavinicchayo peṭakena saṃsandanaṃ nāma. **‘‘yathābala’’**nti iminā sabbathā sabbabhāgenāpi nettiyā saṃvaṇṇanā mayā na sukarā kātuṃ, attano pana ñāṇabalānurūpaṃ karissāmīti niratimānataṃ dīpeti.

Suvisuddhanti suṭṭhu visuddhaṃ, nikāyantaraladdhidosehi antarantarā anuppavesitehi asammissanti adhippāyo. **Asaṃkiṇṇa**nti sanikāyepi padatthantaraparikappanādinā asaṃkiṇṇaṃ tādisasaṅkararahitaṃ anākulaṃ suparicchinnaṃ. Vividhehi ākārehi nicchinotīti **vinicchayo**. Atthānaṃ vinicchayo **atthavinicchayo**. Gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu atthesu khilamaddanākārena pavattā vimaticchedakathā, nipuṇo sukhumo saṇho atthavinicchayo etassāti **nipuṇatthavinicchayo**. Atha vā atthe vinicchinotīti **atthavinicchayo,** yathāvuttaatthavisayañāṇaṃ, nipuṇo cheko atthavinicchayo etassāti **nipuṇatthavinicchayo,** taṃ nipuṇatthavinicchayaṃ. **Samaya**nti siddhantaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – mahāvihāravāsīnaṃ siddhanto vuttanayena suparisuddho, anākulo, saṇhasukhumavinicchayo ca, siddhantaṃ taṃ avilomento anukūlato tattha siddhaṃyeva dhammanettiṃ pakāsayanto nettippakaraṇassa atthasaṃvaṇṇanaṃ karissāmīti.

Pamādalekhanti aparabhāge potthakāruḷhakāle pamajjitvā likhanavasena pavattappamādapāṭhaṃ. **Vajjetvā**ti apanetvā. **Pāḷiṃ sammā niyojaya**nti taṃ taṃ nettipāḷiṃ tattha tattha udāharaṇabhāvena ānītasutte sammadeva niyojento, atthasaṃvaṇṇanāya vā taṃ taṃ udāharaṇasuttasaṅkhātaṃ pāḷiṃ tasmiṃ tasmiṃ lakkhaṇabhūte nettiganthe sammadeva niyojento. **Upadesa**nti nettiupanisaṃ nettihadayaṃ. Yvāyaṃ sapaṭṭhānavibhāgassa tettiṃsavidhassa nettipadatthassa saha nimittavibhāgena asaṅkarato vavatthito visayo, taṃ. **Vibhāvento** pakāsento. Tassā nettiyā karissāmi atthavaṇṇananti sambandho.

Ettha ca ‘‘abhiyācito’’ti iminā atthasaṃvaṇṇanāya nimittaṃ dasseti, ‘‘ṭhitiṃ ākaṅkhamānena ciraṃ saddhammanettiyā’’ti iminā payojanaṃ, ‘‘karissāmatthavaṇṇana’’nti iminā piṇḍatthaṃ. Saṃvaṇṇiyamānā hi pakaraṇatthā saṃvaṇṇanāya piṇḍattho. ‘‘Tamupanissāyā’’tiādinā karaṇappakāraṃ.

Idāni saṃvaṇṇanāya savane niyojento **‘‘iti attha’’**nti osānagāthamāha. Tattha **‘‘sakkacca’’**nti padaṃ ubhayattha yojetabbaṃ ‘‘sakkaccaṃ vibhajantassa, sakkaccaṃ nisāmayathā’’ti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Vacanatthajānanena viditappakaraṇatthasāmaññatthassa pakaraṇakathā vuccamānā sobheyyāti nettipadatthaparijānanameva ādimhi yuttarūpanti tadatthaṃ pucchati **‘‘tattha kenaṭṭhena nettī’’**ti. Tattha **tatthā**ti ‘‘tassā nettiyā karissāmatthavaṇṇana’’nti yadidaṃ vuttaṃ, tasmiṃ; yassā karissāmatthavaṇṇananti paṭiññātaṃ, sā netti kenaṭṭhena nettīti attho. **Tatthā**ti vā ‘‘nettippakaraṇassā’’ti etasmiṃ vacane yā netti vuttā, sā kenaṭṭhena nettīti attho. **‘‘Nayanaṭṭhenā’’**ti idaṃ kattukaraṇādhikaraṇasādhanānaṃ sādhāraṇavacananti **‘‘ariyadhammaṃ nayatī’’**ti kattusādhanavasena tāva nettisaddassa atthaṃ vatvā idāni karaṇādhikaraṇasādhanavasena vattuṃ **‘‘nayanti tāyā’’**tiādi vuttaṃ.

Tathā hi vuttanti nettiupadesādhīnattā eva suttāvabodhassa vuttaṃ. **Peṭake** ‘‘tasmā nibbāyitukāmena sutamayena atthā pariyesitabbā, tattha pariyesanāya ayaṃ anupubbī bhavati soḷasa hārā pañca nayā aṭṭhārasa mūlapadānī’’tiādi (peṭako. 3). Hāranayavicāraṇā vinimutto atthasaṃvaṇṇanāviseso natthīti āha **‘‘suttassa atthasaṃvaṇṇanā nettiupadesāyattā’’**ti. Svāyamattho parato pakiṇṇakakathāyaṃ āvi bhavissati. Evaṃ mahāvisayā cāyaṃ netti kuto pabhavāti āha **‘‘suttappabhavā’’**ti, etena nettiyā pamāṇabhūtataṃ dasseti. Idañca suttassa nettisannissayatāparidīpanaparaṃ, na therappabhavatāpaṭikkhepaparaṃ. Thero hi pañca mahānikāye ogāhetvā taṃsannissayeneva tesaṃ saṃvaṇṇanābhūtaṃ imaṃ pakaraṇaṃ abhāsi, tasmā ayameva saṃvaṇṇanādhammo, yadidaṃ saṃvaṇṇetabbadhammasannissayatā.

Pakaraṇaparicchedatoti pakaraṇassa vibhāgato. Hāravicārādayo hi tayo nettippakaraṇassa vibhāgā, pakaraṇabhūtaparicchedato vā. Tīṇi hi etāni pakaraṇāni tayo adhikārā, yadidaṃ hāravicārādayo. **Pāḷivavatthānato**ti pāṭhasannivesato.

‘‘Sabbo hi pakaraṇattho’’tiādinā saṅgahavārassa anvatthasaññataṃ dasseti. **‘‘Nanu cettha paṭṭhānaṃ asaṅgahita’’**nti codako byabhicāramāha. Itaro yadipi sarūpato asaṅgahitaṃ, atthato pana saṅgahitanti dassento **‘‘nayidameva’’**tiādinā pariharati. Puna **‘‘tathā hī’’**tiādinā tamevatthaṃ pāḷiyā pākaṭataraṃ karoti. **Atthanayā** nandiyāvaṭṭādayo. **Saṅkhārattikā** puññābhisaṅkhārādayo, kāyasaṅkhārādayo ca. Tesu atthanayānaṃ aññamaññasaṅgaho parato āvi bhavissati. Itare pana kāmāvacarā, rūpāvacarā ca kusalā cetanā **puññābhisaṅkhāro,** akusalā cetanā **apuññābhisaṅkhāro,** arūpāvacarā kusalā cetanā **āneñjābhisaṅkhāro**. Puññābhisaṅkhāro ca apuññābhisaṅkhāro ca kāyadvārappavatto **kāyasaṅkhāro,** so eva vacīdvārappavatto **vacīsaṅkhāro,** manodvārappavatto pana tividhopi **cittasaṅkhāro**. Iti jātivasena purimattike vuttā eva dhammā dvāravasena dutiyattike vuttā, te eva ca purimattiketi aññamaññasaṅgaho veditabbo.

Yatthāti yasmiṃ vāre. **Peṭake**ti peṭakopadese. **Sampatamānā**ti saṃvaṇṇanāvasena sannipatantā. **‘‘Byañjanavidhiputhuttā’’**ti idaṃ ekasmiṃ sutte anekesaṃ hārānaṃ sannipatanassa kāraṇavacanaṃ.

Tathā hi ‘‘anekasāmatthiyanicitā saddā’’ti akkharacintakā vadanti.

‘‘Na sarūpato’’ti iminā saṅgahavāre viya uddesaniddesavāresupi paṭṭhānassa atthato uddhaṭataṃ dasseti. Mūlapadaggahaṇeneva gahitattā uddesavāre tāva evaṃ hotu, niddesavāre pana kathanti? Tatthāpi nayaggahaṇeneva mūlapadānipi gahitānīti veditabbaṃ. Na hi mūlapadehi vinā kāci nayayojanā sambhavati. Apare pana ‘‘hāranayā viya paṭṭhānaṃ na suttassa saṃvaṇṇanāviseso, atha kho tasmiṃ tasmiṃ sutte saṃkilesabhāgiyatādilabbhamānavisesamattanti na tassa pakaraṇassa padatthasaṅgaho. Evañca katvā tettiṃsāya nettipadatthesu paṭṭhānaṃ asaṅgahitaṃ, uddesaniddesavāresu ca anuddhaṭamevā’’ti vadanti.

‘‘Pāḷito eva viññāyatī’’ti vuttamatthaṃ samatthento **‘‘tathā hi…pe… ābhata’’**nti āha, tena therena bhāsitabhāvo viya bhagavatā anumoditabhāvopi pāḷianugato evāti dasseti. Sāvakabhāsitattā nidānaṃ na vuttanti na sakkā vattunti codento **‘‘sāvaka…pe… bhāsita’’**nti āha. **Nayidaṃ ekantika**nti ca sāvakabhāsitabuddhabhāsitabhāvo nidānāvacanassa, nidānavacanassa ca akāraṇaṃ ubhayatthāpi ubhayassa dassanato. Tasmā nidānāvacanena nettiyā asāvakabhāsitatā na sijjhatīti dasseti. Tenāha **‘‘na ca tāvatā tāni appamāṇaṃ, evamidhāpi daṭṭhabba’’nti.**

Yeneva kāraṇena nidānāvacanassa pamāṇabhāvasādhanatā, teneva kāraṇena imassa pakaraṇassa pamāṇabhāvasiddhīti dasseti **‘‘nidānañca nāmā’’**tiādinā. Idāni ‘‘atha vā’’tiādinā nettiyā nidānāvacanena abyabhicārahetumāha. Ayañhettha payogo na nettiyā nidānaṃ vattabbaṃ pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanābhāvato. Yā hi pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanā na tassā nidānavacanaṃ diṭṭhaṃ yathā paṭisambhidāmaggassa, niddesādīnañcāti.

‘‘Ayaṃ vibhāgo’’tiādinā ekavidhato paṭṭhāya yāva caturāsītisahassappabhedā, tāva yathādassitassa pakaraṇavibhāgassa puna **‘‘ādinā nayena pakaraṇavibhāgo veditabbo’’**ti idaṃ nigamanaṃ. Tattha **ādinā nayenā**ti **ādi**saddena abhiññeyyadhammaniddesato paññattipaññapetabbadhammavibhajanato tiyaddhapariyāpannadhammavicārato caturoghanittharaṇatthato pañcābhinandanādippahānato chataṇhākāyupasamanato saṅgahavārādisattavārasaṅgahato aṭṭhamicchattasamugghātadīpanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

1. Saṅgahavāravaṇṇanā

Yanti aniyamattho sabbanāmasaddo kammasādhanavasena vutto. Atthāvabodhanattho saddappayogo atthaparādhīno kevalo atthapadatthako, so padatthavipariyesakārinā iti-saddena parabhūtena saddapadatthako jāyatīti āha **‘‘yanti aniyamato upayoganiddeso’’**ti. **Lokoti kattuniddeso**tiādīsupi eseva nayo.

Evaṃ **‘‘ya’’**ntiādīnaṃ gāthāpadānaṃ kammakattukiriyākattuvisesanādidassanavasena atthaṃ vatvā idāni avayavajotanavasena padatthaṃ dassetuṃ **‘‘lokiyanti etthā’’**tiādimāha. Lokasaddo idha sāmatthiyato sattalokavacano daṭṭhabbo. Tenāha **‘‘pūjanakiriyāyogyabhūtatāvasenā’’**ti. Sāsanantaradhānato paraṃ pūjanā aññabuddhuppādena veditabbā, yathetarahi vipassīādisammāsambuddhānaṃ. **‘‘Dīpaṅkaro’’**tiādinā yadipi **buddhavaṃsadesanāyaṃ** (bu. vaṃ. 2.75) bhagavatāva vuttaṃ, sumedhapaṇḍitattabhāvena pana pavattiṃ sandhāya vuttanti āha **‘‘yathāha bhagavā sumedhabhūto’’**ti.

Pariññākkamenāti ñātapariññādipaṭipāṭiyā. **Lakkhaṇāvabodhappaṭipattiyā**ti vipassanāya. Tena vuttaṃ **‘‘suññatamukhādīhī’’**ti. **Tathā ca vutta**nti viññūhi vedanīyatāya eva sāsanavarassa vuttaṃ bhagavatā –

> ‘‘Etu viññū puriso asaṭho amāyāvī ujujātiko, ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi,

yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno na cirasseva sāmaññeva ussati, sāmaṃ dakkhitī''tiādi (ma. ni. 2.281).

Yaṃ-saddo sāsanavisayo, lokapālasaddo satthuvisayopi lokaṃ pati guṇībhūtoti **''tassā''**ti paṭiniddesassa kathaṃ satthuvisayatāti codanaṃ manasikatvā āha **''salokapāloti cetthā''**tiādi, guṇībhūtopi lokapālasaddo padhānabhūto viya paṭiniddesaṃ arahati. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamoti.

Dhammagāravena bhagavā dhammaṃ pūjento veneyyabandhave acintetvā samāpattisamāpajjanadhammapaccavekkhaṇāhi sattasattāhaṃ vītināmesīti āha **''bhagavato…pe… dīpetabbā''**ti. Tattha **ādi**saddena sāvakehi dhammassavanassa, tesaṃ paccuggamanādīnañca saṅgaho veditabbo.

Iccassāti iti assa, evaṃ bhagavato aviparītaanantarāyikaniyyānikadhammadesanāya sabbaññutānāvaraṇabhāvadīpanenāti attho. **Tenā**ti catuvesārajjayogena. Tadavinābhāvinā **dasabala… pe… pakāsitā hoti. Āveṇikabuddhadhammādī**ti ettha **ādi**saddena tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni, catusaccañāṇāni, catupaṭisambhidāñāṇāni, pañcagatiparicchedakañāṇāni, cha abhiññāñāṇāni, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, aṭṭha vijjā, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni, aṭṭha vimokkhā, nava samādhicariyā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa ariyavāsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutadhammā, cuddasa buddhañāṇāni, pannarasa caraṇadhammā, soḷasa ñāṇacariyā, soḷasa ānāpānassatī, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catuvīsati paccayavibhāvanañāṇāni, catucattārīsa ñāṇavatthūni, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayadesanākārappavattañāṇāni cāti evamādīnaṃ bhagavato guṇavisesānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Aparo nayo – guṇavisiṭṭhataṃ dīpeti, sā ca guṇavisiṭṭhatā mahākaruṇāmahāpaññāhi veditabbā tāhi satthusampattisiddhito. Tattha **mahākaruṇāya** pavattibhedo ''bahukehi ākārehi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamatī''tiādinā **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.117) vuttanayena veditabbo. **Mahāpaññāya** pana pavattibhedo vutto eva. Tattha karuṇāya bhagavato caraṇasampatti, paññāya vijjāsampatti. Karuṇāya sattādhipatitā, paññāya dhammādhipatitā. Karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya pubbakāritā, paññāya kataññutā. Karuṇāya aparantapatā, paññāya anattantapatā. Karuṇāya buddhakaradhammasiddhi, paññāya buddhabhāvasiddhi. Karuṇāya paresaṃ tāraṇaṃ, paññāya sayaṃ tāraṇaṃ. Karuṇāya sabbasattesu anuggahacittatā, paññāya sabbadhammesu virattacittatā pakāsitā hotīti anavasesato parahitapaṭipattiyā, attahitasampattiyā ca pāripūrī veditabbā. **Tīsupi avatthāsū**ti hetuphalasattūpakārāvatthāsu.

Abhisamayo paṭivedhasāsanassa, manasikaraṇaṃ paṭipattisāsanassa, savanādīhi paricayakaraṇaṃ pariyattisāsanassāti tiṇṇampi vasena yojetabbo. Tenāha **''yathāraha''**nti. **''Sakkaccaṃ dhammadesanenā''**ti iminā idha ''sāsana''nti vuttassa tividhassāpi saddhammassa avisesena desanāpūjaṃ vatvā thomanāpūjanassa vasena taṃ vibhajitvā dassento **''ariyaṃ, vo bhikkhave''**tiādimāha. Tattha **''thomanenā''**ti padenāpi ''sakkacca''nti padaṃ yojetabbaṃ. Pūjanādvayassāpi vā vasena idhāpi padayojanā veditabbā. **Ariyabhāvādayo**ti ariyaseṭṭhaaggabhāvādayo. **Niyyānādayo**ti niyyānahetudassanādayo. **Svākkhātatādayo**ti svākkhātasandiṭṭhikatādayo.

Idāni ariyasaṅghaguṇānampi imāya gāthāya pakāsitabhāvaṃ dassetuṃ **''yasmā panā''**tiādi vuttaṃ. **Bālyādisamatikkamanato**ti bālaabyattabhāvādisamatikkamanato.

Ñāṇaviseso sutacintābhāvanāmayañāṇāni. Sotabbamanasikātabbapaṭivijjhitabbāvatthā **avatthābhedo. Ubhaya**nti byañjanapadaṃ, atthapadañca. **Ubhayathā**ti karaṇakammasādhanavasena paccekaṃ yojetabbaṃ. **Paṭipajjitabbattā**ti ñātabbattā.

‘‘Ayañca gāthā’’tiādi kesañci vādo. Tathā hi apare ‘‘therenevāyaṃ gāthā bhāsitā’’ti vadanti. Attūpanāyikāpi hi kadāci dhammadesanā hoti eva yathā ‘‘dasabalasamannāgato, bhikkhave, tathāgato catuvesārajjavisārado’’tiādi (saṃ. ni. 2.21-22). Evañca katvā ‘‘katame soḷasa hārā’’tiādivacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Yathāvuttaatthamukhenevāti mūlapadasaṅkhātaatthuddhāreneva. **Parato āgamissatī**ti niddesavārassa pariyosāne āgamissati ‘‘tīṇi ca nayā anūnā’’tiādinā (netti. 4 dvādasapada).

Vuccatīti kattari kammaniddesoti āha **‘‘vadatī’’**ti. Atha vā **vuccatī**ti kammakattuniddesoyaṃ. Ayañhettha attho – hārā, nayā cāti ubhayaṃ pariggahitaṃ saṃvaṇṇakena sabbathā gahitañce, vuccati suttaṃ, sayameva suttaṃ saṃvaṇṇetīti, etena hāranayesu vasībhāvena suttasaṃvaṇṇanāya sukarataṃ dasseti.

Pakārantarenāti pubbe ‘‘sāsana’’nti vuttamatthaṃ ‘‘desanā, desita’’nti tato aññena pakārena. **Niyametvā**ti tassa ekantato viññeyyataṃ avadhāretvā. **Viññeyyatā** visiṭṭhesu desanādesitesu viññeyyapade labbhamānā vijānanakiriyā.

Desanādesitāni ca yāvadeva vijānanatthānīti vijānanaṃ padhānanti tameva niddhārento **‘‘tatrāti tasmiṃ vijānane’’**ti āha.

Etthāhāti navaṅgasāsananavavidhasuttantāti etasmiṃ atthavacane āha codako. Tassāyaṃ adhippāyo – navahi aṅgehi vavatthitehi aññamaññasaṅkararahitehi bhavitabbaṃ, tathā ca sati asuttasabhāvāneva geyyaṅgādīnīti navavidhasuttantavacanaṃ virujjheyya. Atha suttasabhāvāni geyyaṅgādīni, evaṃ sati ‘‘sutta’’nti visuṃ suttaṅgaṃ na siyā, evaṃ sante aṭṭhaṅgasāsanaṃ āpajjatīti. Tenāha **‘‘kathaṃ panā’’**tiādi. Geyyaṅgādīsu katipayānampi suttabhāve yathāvuttadosānativatti, pageva sabbesanti dasseti **‘‘yañcā’’**tiādinā. **Saṅgahesū**ti aṭṭhakathāsu. Porāṇaṭṭhakathānañhi saṅkhepabhūtā idāni aṭṭhakathā ‘‘saṅgahā’’ti vuttā. Suttaṃ nāma sagāthakaṃ vā siyā, niggāthakaṃ vāti aṅgadvayeneva tadubhayaṅgaṃ katanti visuṃ suttaṅgassa asambhavo tadubhayavinimuttassa suttassa abhāvato. Tena vuttaṃ **‘‘suttaṅgameva na siyā’’**ti. **Athāpi** kathañci. **Siyā**ti vakkhamānaṃ sāmaññavidhiṃ sandhāyāha. Evampi ayaṃ dosoti dassento **‘‘maṅgalasuttādīna’’**ntiādimāha.

Tabbhāvanimittanti geyyaṅgabhāvanimittaṃ. Veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti sambandho. Codako ‘‘gāthāvirahe’’ti vacanaṃ aggaṇhanto ‘‘pucchāvissajjanaṃ byākaraṇa’’nti vacanamattameva gahetvā **‘‘evaṃ sante’’**tiādinā codeti. Itaro pana okāsavidhito anokāso vidhi balavāti ñāyaṃ gāthāvirahitaṃyeva veyyākaraṇanti, idhādhippetanti ca dassento **‘‘nāpajjatī’’**tiādinā pariharati. **Tathā hī**ti teneva kāraṇena, satipi saññantaranimittayoge anokāsasaññānaṃ balavabhāvenevāti attho.

Saṅgahavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddesavāravaṇṇanā

1. **Vibhāgenā**ti sarūpavibhāgena. Adiṭṭhaṃ jotīyati etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandanā,** saṃsandanaṃ cettha sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. ‘‘Taṃ kiṃ maññathā’’ti hi kā tumhākaṃ anumatīti anumati pucchitā. **Kathetukamyatā**ti kathetukamyatāya.

‘‘Harīyanti etehī’’tiādinā karaṇādhikaraṇakattubhāvakammasādhanānaṃ vasena **hāra-**saddassa atthaṃ vatvā sadisakappanāvasena dassetuṃ **‘‘hārā viyā’’**tiādi vuttaṃ. Puna ganthakaraṇādiatthena ganthādisaddānaṃ viya hārakaraṇādiatthena hārasaddasiddhiṃ dassetuṃ **‘‘hārayantī’’**tiādimāha. **‘‘Haraṇato, ramaṇato cā’’**ti iminā manoharā manoramā cete saṃvaṇṇanāvisesāti dasseti.

Upapattisādhanayuttīti lakkhaṇahetu. **Vuttanayenā**ti ‘‘nanu ca aññepi hārā yuttisahitā evā’’tiādinā desanāhāre vuttanayānusārena.

Catunnaṃ byūho etthāti bhinnādhikaraṇānampi padānaṃ aññapadatthasamāso labbhati ‘‘urasilomo’’tiādīnaṃ (dī. ni. ṭī. 3.54, 303) viyāti vuttaṃ.

Sesanti ‘‘vivacanameva vevacana’’nti evamādi.

Anuppavesīyantīti avagāhīyanti. **Samādhīyantī**ti pariharīyanti. **Vinā vikappenā**ti jāti sāmaññaṃ, bhedo sāmaññaṃ, sambandho sāmaññantiādinā padatthantarabhāvavikappanamantarena.

Padaṭṭhānādimukhenāti padaṭṭhānavevacanabhāvanāpahānamukhena. **Kecī**ti padaṭṭhānaparikkhāraāvaṭṭaparivattanapaññattiotaraṇe sandhāya vadati.

2. **Sambandho**ti hetuphalabhāvayogo. Tathābhūtānañhi dhammānaṃ ekasantānasiddhatā ekattanayo. **Vibhāgo** satipi nesaṃ hetuphalabhāve vibhattasabhāvatā. Añño eva hi hetu, aññaṃ phalanti. **Byāpāraviraho** nirīhatā. Na hi hetuphalānaṃ evaṃ hoti ‘‘ahaṃ imaṃ nibbattemi, imināhaṃ nibbatto’’ti. **Anurūpaphalatā** paccayuppannānaṃ paccayānukūlatā. Samūhādiṃ upādāya lokasaṅketasiddhā vohāramattatā **sammutisabhāvo**. Pathavīphassādīnaṃ kakkhaḷaphusanādilakkhaṇaṃ **paramatthasabhāvo**. Ayañhettha saṅkhepo – yasmiṃ bhinne, itarāpohe vā cittena katena tathā buddhi, idaṃ **sammutisaccaṃ** yathā ghaṭe, sasambhārajale ca, tabbipariyāyena **paramatthasacca**nti. **Paramatthasaccappaṭivedhāyā**ti nibbānādhigamāya.

Antoti abbhantaro. **Padhānāvayavenā**ti mūlabhāvena. ‘‘Nandī dukkhassa mūla’’ntiādīsu (ma. ni. 1.13) taṇhā ‘‘nandī’’ti vuttā. ‘‘Saṅgāme ca nandiṃ caratī’’tiādīsu pamodoti āha **‘‘taṇhāya, pamodassa vā’’**ti.

3. **Jātibhedato**ti kusalā, akusalāti imasmā visesā. **Yujjantī**ti ettha hetuattho antonīto veditabboti āha **‘‘yojīyantī’’**ti. Kehi yojīyanti? Saṃvaṇṇanakehīti adhippāyo. **Yujjantī**ti vā yuttā honti, tehi samānayogakkhamā taggahaṇeneva gahitā hontīti attho tadekaṭṭhabhāvato. Imasmiṃ atthe **‘‘navahi padehī’’**ti sahayoge karaṇavacanaṃ, purimasmiṃ karaṇe. **‘‘Ete kho’’**ti ca pāṭho. Tattha **kho**-saddassa padapūraṇatā, avadhāraṇatthatā vā veditabbā. **Ete evā**ti ete taṇhādayo eva, na ito aññeti attho. **Aṭṭhāraseva** na tato uddhaṃ, adho vāti. Purimasmiṃ pakkhe mūlapadantarābhāvo, dutiyasmiṃ tesaṃ anūnādhikatā dīpitā hoti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Niddesavāravaṇṇanā

4. Niddesavāre **sāmaññato**ti sādhāraṇato. **Visesenā**ti asādhāraṇato. **Padattho**ti saddattho. **Lakkhaṇa**nti sabhāvo. **Kamo**ti anupubbī. **Ettāvatā**ti ettakappamāṇabhāvo. **Hetvādī**ti hetuphalabhūmiupanisāsabhāgavisabhāgalakkhaṇanayā. Visesato pana lakkhaṇanti sambandho.

Hārasaṅkhepavaṇṇanā

1. **Yaṃ, bhikkhave**ti ettha **ya**nti paccattavacanaṃ, tañca sukhaṃ, somanassanti dvayena samānādhikaraṇanti katvā **‘‘assādīyatīti assādo, sukhaṃ, somanassañcā’’**ti vuttaṃ. Sukhādivedanā viya manāpiyarūpādipi avītarāgassa assādetabbanti āha **‘‘evaṃ iṭṭhārammaṇampī’’**ti. **‘‘Assādeti etāyāti vā assādo, taṇhā’’**ti etena **‘‘ya’’**nti hetuatthe nipātoti dasseti. Tatrāyamattho – yena hetunā pañcupādānakkhandhe paṭicca assādanīyabhāvena uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ taṇhāsaṅkhāto assādo assādanakiriyāya kāraṇanti. Iti katvā ayamattho diṭṭhābhinandanādibhāvato vipallāsesupi sambhavatīti āha **‘‘evaṃ vipallāsāpī’’**ti. **Aniṭṭhampī**ti **pi**-saddena iṭṭhampīti yojetabbaṃ, anavasesā sāsavā dhammā idha ārammaṇaggahaṇena gahitāti āha **‘‘sabbesaṃ tebhūmakasaṅkhārāna’’**nti.

Dukkhādukkhamasukhavedanānanti ettha dukkhasabhāvā eva adukkhamasukhā vedanā gahitā aniṭṭhārammaṇassa adhippetattā, na sukhasabhāvā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘yāyaṃ, bhante, adukkhamasukhā vedanā, santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā’’ti (ma. ni. 2.88; saṃ. ni. 4.267). **‘‘Sukhapariyāyasabbhāvato’’**ti iminā iṭṭhatāmattatopi lesena sattānaṃ ārammaṇassa assādanīyatā sambhavatīti dasseti.

Ādīnavo dosanissandanatāya doso, svāyaṃ pīḷanavuttiyā veditabboti āha **‘‘ādīnavo dukkhā vedanā, tissopi vā dukkhatā’’**ti. Evaṃ dosatthataṃ ādīnavassa dassetvā idāni kapaṇatthataṃ dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ. **Yato**ti yasmā dosakapaṇasabhāvattāti vuttaṃ hoti.

Nissaratīti vivitti, sabbasaṅkhāravivekoti attho. **Sāmaññaniddesenā**ti nissaraṇasaddavacanīyatāsāmaññena. **Purimāna**nti assādādīnavatānaṃ. **Upāyo cā**tiādīsu **ca**-saddo padapūraṇamattanti katvā āha **‘‘pacchimānañcā’’**ti, phalādīnanti attho. **Tadantogadhabhedāna**nti ariyamaggapariyāpannavisesānaṃ.

Kāmabhavādīnanti **ādi**-saddena na rūpārūpabhavā eva gahitā, atha kho te ca saññībhavādayo ca ekavokārabhavādayo ca gahitā. Tenāha **‘‘tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ bhavāna’’**nti.

Yāvadeva anupādāparinibbānatthā bhagavato desanāti āha **‘‘nanu ca…pe… nipphādīyatī’’**ti. **‘‘Vuttamevā’’**ti iminā punaruttidosaṃ codeti. Itaro **‘‘saccameta’’**nti anujānitvā **‘‘tañca kho’’**tiādinā pariharati. **‘‘Paramparāyā’’**ti etena ajjhattaṃ yonisomanasikāro viya na paratoghoso āsannakāraṇaṃ dhammādhigamassa dhammassa paccattaṃ vedanīyattāti dasseti. Tathā hi ‘‘akkhātāro tathāgatā, paṭipannā pamokkhanti, jhāyino mārabandhanā’’ti (dha. pa. 276) vuttaṃ. **Tadadhigamakāraṇaṃ** ariyamaggādhigamakāraṇaṃ siyā. Kiṃ pana tanti āha **‘‘sampattibhavahetū’’**ti, tena carimattabhāvahetubhūtaṃ puññasampattiṃ vadati.

‘‘Attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā’’ti idaṃ ariyamaggassa pubbabhāgapaṭipadāya phalabhāvasādhanaṃ. Yena hi vidhinā attānudiṭṭhisamugghāto, maccutaraṇañca siyā, so ‘‘eva’’nti iminā pakāsitoti. Attānudiṭṭhisamugghātamaccutaraṇānaṃ phalabhāve vattabbameva natthi.

‘‘Dhammo have’’ti pana gāthāyaṃ lokiyassa puññaphalassa vuttattā āha **‘‘idaṃ phala’’**nti. Yaṃ nibbattetabbaṃ, taṃ **phalaṃ**. Yaṃ nibbattakaṃ, so **upāyo**. Ayamettha vinicchayo. Tenāha **‘‘etena nayenā’’**tiādi. **Upadhisampattī**ti attabhāvasobhā.

Visuddhīti ñāṇadassanavisuddhi adhippetāti āha – **‘‘etthāpi…pe… viññātu’’**nti. **‘‘Yasmā panā’’**tiādināpi tamevatthaṃ vacanantare pākaṭataraṃ karoti.

Sarūpato āgatāni ‘‘yato kho, bhikkhave, bhikkhu pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānātī’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.26-28). **Ekadesena āgatāni** ‘‘saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato (saṃ. ni. 2.53), bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo (ma. ni. 1.117), saṅkhārānametaṃ nissaraṇaṃ, yadidaṃ nibbāna’’ntiādīsu (paṭi. ma. 1.24; 3.41). **Na sarūpena āgatāni** yathā sāmaññaphalasuttādīsu. **Atthavasenā**ti assādetabbādiatthavasena. **Na papañcito**ti na vitthārito.

2. **Eseva nayo**ti atidesena viciyamānavacanaseso atidiṭṭho. Bhāvatthe tohi āha **‘‘vissajjitanti vissajjanā’’**ti. **Sutte āgataṃ** na atthasaṃvaṇṇanāvasena aṭṭhakathāyaṃ āgatanti adhippāyo. **Pucchānurūpatā idha pubbāpara**nti catubyūhapubbāparato imaṃ visesetvā dasseti. **Pucchānusandhī**ti pucchāya vissajjanena anusandhānaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana heṭṭhimadesanāya pucchānimittapavattauparidesanāya sambandho ‘‘pucchānusandhī’’ti vuttaṃ. **Pubbāpekkha**nti pucchitavissajjitapadāpekkhaṃ. **‘‘Suttassā’’**ti vā iminā pucchāvissajjanāanugītiyo ṭhapetvā seso vicayahārapadattho saṅgahitoti padassāpi saṅgaho veditabbo. Imasmiṃ pakkhe gāthāyaṃ **ca**-saddo padapūraṇamatte daṭṭhabbo.

‘‘Cakkhu anicca’’nti puṭṭhe ‘‘āma, cakkhu aniccamevā’’ti ekantato vissajjanaṃ **ekaṃsabyākaraṇaṃ**. ‘‘Aññindriyaṃ bhāvetabbaṃ, sacchikātabbañcā’’ti puṭṭhe ‘‘maggapariyāpannaṃ bhāvetabbaṃ, phalapariyāpannaṃ sacchikātabba’’nti vibhajitvā vissajjanaṃ **vibhajjabyākaraṇaṃ**. ‘‘Aññindriyaṃ kusala’’nti puṭṭhe ‘‘kiṃ anavajjaṭṭho kusalaṭṭho, udāhu sukhavipākaṭṭho’’ti paṭipucchitvā vissajjanaṃ **paṭipucchābyākaraṇaṃ**. ‘‘Sassato attā, asassato vā’’ti vutte ‘‘abyākatameta’’ntiādinā avissajjanaṃ **ṭhapanaṃ**. ‘‘Kiṃ panete kusalāti vā dhammāti vā ekatthā, udāhu nānatthā’’ti idaṃ pucchanaṃ **sāvasesaṃ**. Vissajjanassa pana sāvasesatā veneyyajjhāsayavasena desanāyaṃ veditabbā. Appāṭihīrakaṃ **sauttaraṃ**. Sappāṭihīrakaṃ **niruttaraṃ**. Sesaṃ vicayahāraniddese suviññeyyameva.

Ettha ca assādo assādahetu yāva āṇattihetūti evaṃ hetūnampi assādādayo veditabbā. Tattha saṅkhepato sukhasukhapaccayalakkhaṇo **assādo,** so visesato saggasampattiyā dīpetabbo. Sā hi tassa ukkaṃso, sesā panettha bhavasampatti tadanvāyikā veditabbā. Tassa hetu dānamayaṃ, sīlamayañca puññakiriyavatthu. Dukkhadukkhapaccayalakkhaṇo **ādīnavo**. Vipariṇāmasaṅkhāradukkhatānaṃ tadavarodhato vaṭṭadukkhassāpi ettha saṅgaho. Visesato pana kāmānaṃ okāroti daṭṭhabbo, svāyaṃ saṃkilesavatthunā, ittarapaccupaṭṭhānatādīhi ca vibhāvetabbo, tassa hetu dasa akusalakammapathā. Nekkhammaṃ **nissaraṇaṃ,** tassa hetu yathārahaṃ tadanucchavikā pubbabhāgappaṭipadā. **Phalaṃ** desanāphalameva, tassa hetu desanā. **Upāyo** yathāvuttaupāyova, tassa hetu cattāri cakkāni. **Āṇatti** upadeso, tassa rāgaggiādīhi lokassa ādittatā, satthu mahākaruṇāyogo ca hetu.

Tathā catūsu ariyasaccesu samudayena **assādo,** dukkhena **ādīnavo,** magganirodhehi **nissaraṇaṃ,** maggo vā **upāyo,** tadupadeso **āṇatti,** anupādisesā nibbānadhātu **phalaṃ**. Iti anupubbakathāya saddhiṃ buddhānaṃ sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya niddhāraṇabhāvena vicayo veditabbo. Padassa padatthasambandho **hetu**. So hi tassa pavattinimittaṃ, pañhassa ñātukāmatā, kathekukāmatā ca. Adiṭṭhajotanādīnañhi catunnaṃ ñātukāmatā, itarassa itarā. Vissajjanassa pañho **hetu**. Evaṃ sesānampi yathārahaṃ vattabbaṃ.

3. **Byañjanatthānaṃ yuttāyuttaparikkhā**ti **byañjana**ggahaṇena padaṃ gahitaṃ, **attha**ggahaṇena pañhādīhi saddhiṃ assādādayo gahitā. Vicayahārapadatthā eva hi yuttāyuttādivisesasahitā yuttihārādīnaṃ padatthā. Tathā hi padaṭṭhānapadaṭṭhānikabhāvavisiṭṭhā teyeva padaṭṭhānahārassa padatthā. Lakkhaṇalakkhitabbatāvisiṭṭhā, niddhāritā ca lakkhaṇahārassa, nibbacanādivibhāvanāvisiṭṭhā catubyūhahārassa, sabhāgadhammavasena, visabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanavisiṭṭhā āvaṭṭahārassa, bhūmivibhāgādivisiṭṭhā vibhattihārassa, paṭipakkhato parivattanavisiṭṭhā parivattanahārassa, pariyāyavevacanavisiṭṭhā vevacanahārassa, pabhavādipaññāpanavisiṭṭhā paññattihārassa, khandhādimukhehi otaraṇavisiṭṭhā otaraṇahārassa, padapadatthapañhārambhasodhanavisiṭṭhā sodhanahārassa, sāmaññavisesaniddhāraṇavisiṭṭhā adhiṭṭhānahārassa, paccayadhammehi parikkharaṇavisiṭṭhā parikkhārahārassa, pahātabbabhāvetabbatāniddhāraṇavisiṭṭhā samāropanahārassa padatthā. **‘‘Byañjanassa sabhāvaniruttitā, atthassa suttādīhi avilomanaṃ yuttabhāvo’’**ti iminā asabhāvaniruttitā, suttādīhi vilomanañca ayuttabhāvoti dīpeti, tena yuttāyuttīnaṃ hetuṃ dasseti.

4. **Yonisomanasikārādī**ti **ādi**saddena saddhammassavanasappurisūpanissayādisādhāraṇaṃ, asādhāraṇañca deyyapaṭiggāhakādiṃ saṅgaṇhāti. **Sambhavato**ti yathārahaṃ tassa dhammassa anurūpaṃ. **Yāva sabbadhammā**ti ettha **sabbaṃ** nāma padesasabbaṃ, na sabbasabbanti. Ayañhi

sabbasaddo yathā paṭhamavikappe sutte āgatadhammavasena padesavisayo, evaṃ dutiyavikappe padaṭṭhānapadaṭṭhānikaniddhāraṇena taṃtaṃpakaraṇaparicchinnadhammaggahaṇato padesavisayo eva, na anavasesadhammavisayoti. Suttāgatadhammānaṃ yāni padaṭṭhānāni, tesañca yānīti evaṃ kāraṇaparamparāniddhāraṇalakkhaṇo padaṭṭhānahāro, parikkhārahāro pana suttāgatadhammānaṃ taṃtaṃpaccayuppannānaṃ paṭihetupaccayatāvisesavibhāvanalakkhaṇoti satipi kāraṇavicāraṇabhāve ayaṃ padaṭṭhānahāraparikkhārahārānaṃ viseso.

5. Yathā ‘‘samānādhikaraṇasamānapade’’tiādīsu ekasaddassa attho **samāna**saddo, evaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā ‘‘ekuppādā’’tiādīsu (kathā. 473) viya **ekalakkhaṇā**ti ettha **eka**saddo samānatthoti āha **‘‘samānalakkhaṇā’’**ti. **Saṃvaṇṇanāvasenā**ti ettha kammatthe **ana**-saddo, saṃvaṇṇetabbatāvasenāti attho. **Lakkhaṇā**ti upalakkhaṇā. ‘‘Nānattakāyanānattasaññino (dī. ni. 3.341, 357, 359; a. ni. 9.24), nānattasaññānaṃ amanasikārā’’tiādīsu **sahacāritā** daṭṭhabbā. Saññāsahagatā hi dhammā tattha saññāggahaṇena gahitā. ‘‘Dadaṃ mittāni ganthatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 189) **samānakiccatā**. Piyavacanatthacariyā samānattatāpi hi tattha mittaganthanakiccena samānakiccā gayhanti saṅgahavatthubhāvato. ‘‘Phassapaccayā vedanā’’tiādīsu (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1, 39; mahāva. 1; vibha. 225; udā. 1; netti. 24) **samānahetutā**. Yathā hi phasso vedanāya, evaṃ saññādīnampi sahajātādinā paccayo hoti evāti tepi samānahetutāya vuttā eva honti. Tathā hi vuttaṃ ‘‘tajjāmanoviññāṇadhātusamphassajā cetanā’’ti (dha. sa. 5), ‘‘phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho cetetī’’tiādi (saṃ. ni. 4.93). Evaṃ ‘‘taṇhāpaccayā upādāna’’nti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1, 39; mahāva. 1; vibha. 225; udā. 1; netti. 24) evamādipi udāharitabbaṃ. ‘‘Avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādīsu (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1, 39; mahāva. 1; vibha. 225; udā. 1; netti. 24) **samānaphalatā** daṭṭhabbā. Yathā hi saṅkhārā avijjāya phalaṃ, evaṃ taṇhupādādīnampīti tepi tattha gahitāva honti. Tenāha ‘‘purimakammabhavasmiṃ moho avijjā āyūhanā saṅkhārā nikanti taṇhā upagamanaṃ upādāna’’nti. ‘‘Rūpaṃ assādeti abhinandati, taṃ ārabbha rāgo uppajjatī’’ti (paṭṭhā. 1.1.424) vutte taṃsampayuttā vedanādayo vuttā eva honti samānārammaṇabhāvato. Na hi tehi vinā tassa uppatti atthi. **Evamādīhī**ti ettha **ādi**saddena atthappakaraṇaliṅgasaddantarasannidhānasāmatthiyādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Atthādivasenapi hi sutte avuttānampi vuttānaṃ viya niddhāraṇaṃ sambhavatīti. **Vuttappakārenā**ti ‘‘vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇānī’’tiādinā pāḷiyaṃ, ‘‘sahacāritā’’tiādinā aṭṭhakathāyañca vuttena pakārena.

6. ‘‘Phusanaṭṭhena phasso’’tiādinā niddhāretvā vacanaṃ **nibbacanaṃ,** taṃ pana padasseva, na vākyassāti āha **‘‘padanibbacana’’**nti. Adhippāyanidānānipettha byañjanamukheneva niddhāretabbāni. Nibbacanapubbāparasandhīsu vattabbameva natthīti āha **‘‘visesato byañjanadvāreneva atthapariyesanā’’**ti. **Pavattinimittaṃ** ajjhāsayādi.

7. **‘‘Padaṭṭhāne’’**ti idaṃ sutte āgatadhammānaṃ kāraṇabhūtepi dhamme niddhāretvā sabhāgato, visabhāgato ca āvaṭṭanaṃ kātabbanti dassanatthaṃ vuttaṃ, na tantivasena. Tasmā padaṭṭhānaniddhāraṇāya vināpi āvaṭṭanaṃ yuttamevāti siddhaṃ hoti. Padassa vā saddapavattiṭṭhānaṃ **padaṭṭhānaṃ** padattho. Etasmiṃ pakkhe ‘‘ārambhatha nikkamathāti (saṃ. ni. 1.185; netti. 29; peṭako. 38; mi. pa. 5.1.4) vīriyassa padaṭṭhāna’’nti (netti. 29) ettha yvāyamārambhadhātuādiko attho vutto, taṃ vīriyasaddassa pavattiṭṭhānaṃ vīriyasaddābhidheyyo atthoti evamattho veditabbo. Sesesupi eseva nayo. **Sesakaṃ** nāmagahitato itaraṃ, taṃ pana tassa paṭipakkhabhūtaṃ vā siyā, aññaṃ vāti āha **‘‘visabhāgatāya aggahaṇena vā’’**ti. **Saṃvaṇṇanāya yojento**ti yathāvuttavisabhāgadhammaniddhāraṇabhūtena atthakathanena pāḷiyaṃ yojento. Tenāha **‘‘desana’’**nti. **‘‘Paṭipakkhe’’**ti idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ sabhāgadhammavasenapi āvaṭṭanassa icchitattā.

8. **Nāmavasenā**ti sādhāraṇanāmavasena. Pāḷiyaṃ pana ‘‘micchattaniyatānaṃ sattānaṃ, aniyatānañca sattānaṃ dassanapahātabbā kilesā sādhāraṇā’’tiāgatattā (netti. 34) **‘‘dassanapahātabbādināmavasenā’’**ti vuttaṃ. **Vatthuvasenā**ti sattasantānavasena. So hi dhammānaṃ pavattiṭṭhānatāya idha ‘‘vatthū’’ti adhippeto. Tenāha – ‘‘puthujjanassa, sotāpannassa ca kāmarāgabyāpādā sādhāraṇā’’tiādi (netti. 34). **Vuttavipariyāyenā**ti nāmato, vatthuto ca āveṇikatāya. Taṃtaṃmaggaphalaṭṭhānañhi taṃtaṃmaggaphalaṭṭhatā, bhabbānaṃ bhabbatā, abhabbānaṃ abhabbatā asādhāraṇā.

9. **‘‘Bhāvite’’**ti idaṃ bhāvanākiriyāya upalakkhaṇaṃ, na ettha kālavacanicchāti āha **‘‘bhāvetabbeti attho’’**ti. Bhāvanā cettha āsevanāti, kusalasaddopi anavajjaṭṭhoti veditabbo. **Paṭipakkhato**ti vipakkhato. Visadisūdāharaṇena byatirekato yathādhippetadhammappatiṭṭhānā hesā.

10. **Padatthassā**ti padābhidheyyassa atthassa, sabhāvadhammassa vā.

11. **Nikkhepo** desanā. **Pabhavo** samudayo.

12. **‘‘Avuttānampi saṅgaho’’**ti iminā avuttasamuccayattho **ca**-saddoti dasseti.

13. **‘‘Gāthāruḷhe’’**ti iminā pāḷiāgatova pañho veditabbo, na itaroti dasseti. Tenāha **‘‘buddhādīhi byākate’’**ti. **Tassa atthassā**ti āraddhassa atthassa, tena ārambhasodhanassa visayamāha. Ettha ca atthadvāreneva padapucchāsodhanampi karīyatīti puna **‘‘tassa atthassā’’**ti vuttaṃ. Atha vā **vissajjitamhī**ti vissajjane. Vissajjanasodhanena hi pañhāsodhanaṃ. **Pañhe**ti pucchāyaṃ. **Gāthāya**nti upalakkhaṇaṃ, tena gāthāyaṃ, suttageyyādīsu cāti vuttaṃ hoti. **Yamārabbhā**ti yaṃ sīlādimārabbha gāthādīsu desitaṃ, tasmiṃ ārambheti attho. **Pucchitā**ti pucchākārinī, ‘‘kā ettha padasuddhi, kā pañhāsuddhi, kā ārambhasuddhī’’ti evaṃ pucchākārinī pucchaṃ katvā pavattitā suddhāsuddhaparikkhāti yojanā.

14. **Na vikappayitabbā**ti yathā loke ‘‘jāti sāmaññaṃ, bhedo sāmaññaṃ, sambandho sāmañña’’ntiādinā sāmaññaṃ jātiādiṃ, tabbidhurañca visesaṃ vikappenti parikappenti, evaṃ na vikappayitabbāti attho. Yadā yo kālaviseso ‘‘sve’’ti laddhavohāro, tadā so taṃdivasātikkame ‘‘ajjā’’ti, puna taṃdivasātikkame ‘‘hiyyo’’ti voharīyatīti anavaṭṭhitasabhāvā ete kālavisesā. Disāyapi ‘‘ekaṃ avadhiṃ apekkhitvā puratthimā disā, tato aññaṃ apekkhitvā pacchimā nāma hotī’’tiādinā anavaṭṭhitasabhāvatā veditabbā. **Jātiādiapekkhāyā**ti jātiādidukkhavisesāpekkhāya. **Saccāpekkhāyā**ti saccasāmaññāpekkhāya. ‘‘Taṇhā’’ti vuccamānaṃ kāmataṇhādiapekkhāya sāmaññampi samānaṃ saccāpekkhāya viseso hotīti evamādiṃ sandhāyāha **‘‘esa nayo samudayādīsupī’’**ti.

16. **Etthā**ti etasmiṃ buddhavacane. Tenāha **‘‘sikkhattayasaṅkhātassā’’**tiādi. Yathārutaṃ yathākathitaṃ saddato adhigataṃ niddhāritaṃ, na atthappakaraṇaliṅgasaddantarasannidhānādippamāṇantarādhigataṃ. **‘‘Atthato dassitā’’**ti idaṃ yasmiṃ sutte bhāvanāva kathitā, na pahānaṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ.

Nayasaṅkhepavaṇṇanā

17. **Taṇhāvijjāhi** karaṇabhūtāhi. Saṃkileso pakkho etassāti **saṃkilesapakkho,** saṃkilesapakkhiko suttattho, tassa nayanalakkhaṇoti yojanā. Vodānapakkhassa suttatthassāti sambandho. Vuṭṭhānagāminiyā, balavavipassanāya ca dukkhādīsu pariññeyyatādīni maggānuguṇo gahaṇākāro **anugāhaṇanayo**. Yadi evaṃ kathaṃ nayoti āha **‘‘tassa panā’’**tiādi. Tattha **‘‘nayavohāro’’**ti iminā nayādhiṭṭhānaṃ nayoti vuttanti dasseti.

18. **Bādhakādibhāvato**ti bādhakapabhavasantiniyyānabhāvato. **Aññathābhāvābhāvenā**ti abādhakaappabhavaasanti aniyyānabhāvābhāvena. **Saccasabhāvattā**ti amusāsabhāvattā. **Avisaṃvādanato**ti ariyasabhāvādibhāvassa na visaṃvādanato ekantikattāti attho.

19. **Saṃkiliṭṭhadhammā**ti saṃkilesasamannāgatā dhammā **saddhammanayakovidā**ti saccapaṭiccasamuppādādidhammanayakusalā, ekattādinayakusalā vā.

20. **Atthavissajjanesū**ti ‘‘ime dhammā kusalā’’tiādinā (dha. sa. 1) sutte katapañhavissajjanesu ceva aṭṭhakathāya kataatthasaṃvaṇṇanāsu ca. **‘‘Vodāniyā’’**ti iminā anavajjadhammā idha kusalāti adhippetā, na sukhavipākāti dasseti. Tassa tassa atthanayassa yojanatthaṃ manasā volokayateti yojanā.

21. Yadi karaṇabhūtaṃ, kathaṃ tassa atthantarābhāvoti āha **‘‘yena hī’’**tiādi. Disābhūtadhammānaṃ volokayanasamānayanabhāvato vohārabhūto, kammabhūto ca nayo, na nandiyāvaṭṭādayo viya atthabhūtoti **‘‘vohāranayo, kammanayo’’**ti ca vuccati.

Dvādasapadavaṇṇanā

23. **Apariyosite pade**ti uccāraṇavelāyaṃ pade asamatte, vippakateti attho. Pariyosite hi ‘‘pada’’ntve samaññā siyā, na ‘‘akkhara’’nti adhippāyo. Padassa vevacanatāya atthavasena pariyāyaṃ kharantaṃ sañcarantaṃ viya hoti, na evaṃ vaṇṇo avevacanattāti āha **pariyāyavasena akkharaṇato’’**ti. **Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjatī’’**ti idaṃ akārādivaṇṇavisesaṃ sandhāya vadati, na vaṇṇasāmaññaṃ. Tassa hi vaṇṇo akkharanti pariyāyo vutto evāti.

Akkharasaddassa atthaṃ vatvā tappasaṅgena vaṇṇasaddassapi vattuṃ **‘‘kenaṭṭhena vaṇṇo’’**tiādimāha. Tattha nanu padena, vākyena vā attho saṃvaṇṇīyati, na akkharenāti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘vaṇṇo eva hī’’**tiādi. **Padādibhāvenā**ti padavākyabhāvena. **Yathāsambandha**nti yathāsaṅketaṃ. **Ayaṃ**-saddo imassatthassa vācako, ayaṃ attho imassa saddassa vacanīyoti yathāgahitasaṅketānurūpaṃ saddatthānaṃ vācakavacanīyabhāvo. Atha vā yvāyaṃ saddatthānaṃ aññamaññaṃ avinābhāvo, so **sambandho**. Tadanurūpaṃ ekakkharaṃ nāmapadaṃ ‘‘mā evaṃ maññasī’’tiādīsu **mā**-kārādi. **Kecī**ti abhayagirivāsino. Te hi abhidhammadesanaṃ ‘‘manasādesanā’’ti vadanti, yato rāhulācariyo ‘‘visuddhakaruṇānaṃ manasādesanā vācāya akkharaṇato akkharasaññitā’’ti āha.

Satvappadhānanti drabyappadhānaṃ. Nāmapade hi drabyamāvibhūtarūpaṃ, kiriyā anāvibhūtarūpā yathā ‘‘phasso’’ti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1, 39; mahāva. 1; vibha. 225; udā. 1; netti. 24). Ākhyātapade pana kiriyā āvibhūtarūpā, drabyamanāvibhūtarūpaṃ yathā ‘‘phusatī’’ti. Tena nesaṃ satvakiriyāppadhānatā vuttā. **Kiriyāvisesaggahaṇanimitta**nti kiriyāvisesāvabodhahetu kiriyāvisesadīpanato, yathā ‘‘cirappavāsi’’nti (dha. pa. 219) ettha **pa**-saddo vasanakiriyāya viyogavisiṭṭhataṃ dīpeti. ‘‘Evaṃ manasi karotha, mā evaṃ manasākatthā’’tiādīsu kiriyāvisesassa jotako **evaṃ**-saddo. ‘‘Evaṃsīlā (dī. ni. 3.142) evaṃdhammā’’tiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3. 198; saṃ. ni. 5.378) satvavisesassa. Evaṃ sesanipātapadānampīti adhippāyo. Tenāha **‘‘kiriyāya…pe… nipātapada’’**nti.

Saṅkhepato vuttaṃ, kiṃ pana tanti āha **‘‘padābhihita’’**nti. Atha vā **saṅkhepato vuttaṃ,** yo akkharehi saṅkāsitoti vuccati. **Padābhihitaṃ** padehi kathitaṃ, yo padehi pakāsitoti vuccati. Tadubhayaṃ, yadi padasamudāyo vākyaṃ, tassa ko paricchedo. Yāvatā adhippetatthapariyosānaṃ, tāvatā ekavākyantipi vadanti, bahūpettha pakāre vaṇṇenti. Kiṃ tehi, sākhyātaṃ sābyayaṃ sakārakaṃ savisesanaṃ ‘‘vākya’’nti daṭṭhabbaṃ. Nanu ca padenapi attho byañjīyatīti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘padamattasavanepi hī’’**tiādi. Ākāresu vākyavibhāgesu abhihitaṃ kathitaṃ nibbacanaṃ **ākārābhihitaṃ nibbacanaṃ. ‘‘Abhihita**nti ca pāḷiāgata’’nti vadanti.

‘‘Nibbānaṃ maggati, nibbānatthikehi vā maggīyati, kilese vā mārento gacchatīti **maggo’’**tiādinā (dha. sa. aṭṭha. 16) nibbacanānaṃ vitthāro. Taṃniddesakathanattā niddesoti imamatthamāha **‘‘nibbacanavitthāro niravasesadesanattā niddeso’’**ti. **Padehī**ti vākyāvayavabhūtehi, vākyato vibhajjamānehi vā ākhyātādipadehi. Tenāha **‘‘vākyassa vibhāgo’’**ti, tathā cāha **‘‘apariyosite’’**tiādi. Apare pana ‘‘pakatipaccayalopādesādivasena akkharavibhāgo **ākāro,** niruttinayena padavibhāgo **nibbacanaṃ,** vākyavibhāgo **niddeso. Vaṇṇapadavākyāni** hi avibhattāni, vibhattāni ca cha **byañjanapadānī’’**ti vadanti. **Chaṭṭhaṃ vacana**nti chaṭṭhaṃ padaṃ. **Kātabba**nti ‘‘akkharaṃ padaṃ byañjanaṃ ākāro tatheva nirutti niddeso chaṭṭhavacana’’nti gāthāyaṃ evaṃ kattabbaṃ, saṃvaṇṇanāvasena vā ākārapadaṃ catutthaṃ kātabbanti attho. Sabbo saddavohāro vibhattehi, avibhattehi ca akkharapadavākyeheva, tadaññappakāro natthīti āha **‘‘yānimānī’’**tiādi.

24. **Kāsanā**saddo kammatthoti dassetuṃ **‘‘kāsīyatī’’**tiādi vuttaṃ. Padehi tāva atthassa saṅkāsanā, pakāsanā ca hotu, padāvadhikāpi saṃvaṇṇanā icchitāti akkharehi pana kathanti āha **‘‘akkharehi suyyamānehī’’**tiādi. **Padatthasampaṭipattī**ti padābhidheyyaatthāvabodho. **‘‘Akkharehi saṅkāsetī’’**tiādinā akkharakaraṇaṃ saṅkāsanabhūtaṃ ugghaṭanakiriyaṃ vadantena yathāvutto attho sādhitoti dassetuṃ **‘‘tathā hī’’**tiādi vuttaṃ.

Vibhajanuttānīkammapaññattīti ekattaniddeso samāhāroti ayaṃ dvandasamāso. **Ubhayenā**ti ‘‘vivaraṇā, vibhajanā’’ti iminā dvayena. **Etehī**ti ettha **eva-**kāro luttaniddiṭṭhoti āha **‘‘etehi evā’’**ti. **‘‘Saṅkāsanā…pe… abhāvato’’**ti iminā yathādhippetaanūnāvadhāraṇaphalaṃ dasseti. **Ugghaṭanādī**ti ādisaddena vipañcananayāni saṅgaṇhāti.

25. **Sammā yutto**ti sammā aviparītaṃ, anavasesato ca yutto sahito. Tathā hi vuttaṃ **‘‘anūnā’’**ti. Sabbo hi pāḷiattho atthapadaatthanayehi anavasesato saṅgahito. Tenāha **‘‘sabbassa hī’’**tiādi.

26. Kasmā panettha mūlapadapadaṭṭhānāni asaṅgahitānīti? Padatthantarābhāvato. Mūlapadāni hi nayānaṃ samuṭṭhānamattattā padaṭṭhānānīti dassitoyaṃ nayo. Tena vuttaṃ **‘‘ito vinimutto koci nettipadattho natthī’’**ti.

Nettiyā kāraṇabhūtāya. **Hārā saṃvaṇṇetabbā**ti suttassa atthasaṃvaṇṇanāvasena hārā vitthāretabbā. **Svāya**nti so ayaṃ saṃvaṇṇanākkamo. Yena anukkamena nettiyaṃ desitā, teneva sutte atthasaṃvaṇṇanāvasena yojetabbāti. **Evaṃ siddhe**ti desanākkameneva siddhe. **Ayaṃ ārambho**ti ‘‘soḷasa hārā paṭhama’’nti evaṃ pavatto ārambho. **Imamattha**nti imaṃ vuccamānaniyamasaṅkhātaṃ atthaṃ.

Yadi desitakkameneva hāranayā sutte yojetabbā siyuṃ, kiṃ so kamo kāraṇanirapekkho, udāhu kāraṇasāpekkhoti? Kiñcettha – yadi tāva kāraṇanirapekkho hāranayānaṃ anukkamo, aneke atthā vuccamānā avassaṃ ekena kamena vuccantīti. Evaṃ sante yena kenaci kamena sutte yojetabbā siyuṃ, tathā sati niyamo niratthako siyā. Atha kāraṇasāpekkho, kiṃ taṃ kāraṇanti? Itaro kāraṇagavesanaṃ akatvā attho evettha gavesitabboti adhippāyena **‘‘nāyamanuyogo na katthaci anukkame nivisatī’’**ti vatvā ‘‘na pana mayaṃ devānampiyassa manorathavighātāya cetemā’’ti kamakāraṇaṃ vicārento **‘‘apicā’’**tiādinā desanāhārassa tāva ādito desanāya kāraṇaṃ patiṭṭhapeti. Tattha **dhammadesanāya nissayo** assādādīnavanissaraṇāni, sarīraṃ āṇatti. **Pakatiyā** sabhāvena. Niddhāraṇena vināpi **patiṭṭhābhāvato** nissayabhāvato.

‘‘Tathā hi vakkhatī’’tiādinā yathāvuttaṃ atthaṃ pākaṭataraṃ karoti. Esa nayo itaresupi.

Vicayānantaranti vicayahārānantaraṃ. Sesesupi eseva nayo. **Tathā hī**ti lakkhaṇahāravibhaṅge yuttāyuttānaṃ kāraṇaparamparāya pariggahitasabhāvānaṃ avuttānampi ekalakkhaṇatāya gahaṇaṃ vuttaṃ.

Atthato niddhāritānanti atthuddhārapubbāparānusandhiādiatthato suttantarato uddhaṭānaṃ saṃvaṇṇiyamānasutte ānītānaṃ pāḷidhammānaṃ. Saddato, pamāṇantarato ca laddhānaṃ idha vicāretabbattā āha **‘‘niravasesato’’**ti. **Atthassā**ti abhidheyyatthassa. **Dhammassā**ti sabhāvadhammassa. **Tattha tattha taṃ abhiniropetī**ti tasmiṃ tasmiṃ atthe, dhamme ca taṃ nāmaṃ abhiniropeti, ‘‘ayamevaṃnāmo’’ti voharati. ‘‘Atthassa, dhammassā’’ti padadvayena sāmaññato attho, dhammo ca anavasesetvā gahitoti āha **‘‘anavasesapariyādāna’’**nti, yato vuttaṃ ‘‘tattha tatthā’’ti. **Tathā**ti yathā anavasesatthāvabodhadīpakaṃ anavasesapariyādānaṃ kataṃ catubyūhapāḷiyaṃ, evaṃ **punappunaṃ**

gabbhamupetīti ettha asaddavatī atthā pavattivasena labbhamānā sammāpaṭipatti uddhaṭāti upasaṃhārattho tathā-saddo.

Tenevāti suttantarasaṃsandanassa sabhāgavisabhāgadhammantarāvaṭṭanūpāyabhāvato eva. **Yato**ti sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanassa sādhāraṇādidhammavibhajanūpāyattā. **Paṭivibhattasabhāve**ti paṭibhāgabhāvena vibhattasabhāve.

Te dhammāti paṭipakkhato parivattitadhammā. Na pariyāyavibhāvanā paññattivibhāgapariggāhikāti āha **''pariyā...pe... subodhanañcā''**ti.

Pucchāvisodhanaṃ vissajjanaṃ. **Ārambhavisodhanaṃ** desanāya atthakathanaṃ. Tadubhayavicāro dhātādīsu asammuyhantasseva sambhavatīti āha **''dhātāyatanā...pe... sampādetu''**nti. **Suddho ārambho**tiādipāḷinidassanenapi ayamevattho udāhaṭoti veditabbaṃ.

''Kāraṇākāro''ti padaṭṭhānaṃ sandhāya vadati. **Pabhedato desanākāro**ti vevacanaṃ. **Niddhāretvā vuccamānānī**ti uddharitvā samāropiyamānānīti adhippāyo. **Suttassa atthaṃ tathattāvabodhāyā**ti suttassa padatthāvagamamukhena catusaccābhisamayāya.

Veneyyattayayutto atthanayattayūpadeso **''veneyyattayappayojito''**ti vutto. Veneyyattayañhi paccayasamavāye tadupadesaphalaṃ adhigacchantaṃ atthaṃ payojeti nāmāti. **Tadanukkamenevā**ti tesaṃ ugghaṭitaññuādīnaṃ desanānukkameneva. **Te**ti tayo atthanayā. **Tesa**nti ugghaṭitaññuādīnaṃ. Yathā uddesādīnaṃ saṅkhepamajjhimavitthāravuttiyā tiṇṇaṃ puggalānaṃ upakāratā, evaṃ tesaṃ atthanayānaṃ. **Tassā**ti atthanayatthassa. **Tatthā**ti tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ.

Samuṭṭhānaṃ nidānaṃ. **Anekadhā** saddanayato, niruttinayato cāti anekappakāraṃ. **Padattho** saddattho. **Vidhi anuvādo**ti idamettha vidhivacanaṃ, ayamanuvādoti ayaṃ vibhāgo veditabbo. **Samādhātabbo**ti pariharitabbo. **Anusandhīyā anurūpaṃ nigametabba**nti yāya anusandhiyā sutte upari desanā pavattā, tadanurūpaṃ saṃvaṇṇanā nigametabbā. **Payojana**nti phalaṃ. **Piṇḍattho**ti saṅkhepattho. **Anusandhī**ti pucchānusandhiādianusandhi. **Upogghāto**ti nidassanaṃ. **Cālanā**ti codanā. **Paccupaṭṭhānaṃ** parihāro.

Pakatiādipadāvayavaṃ bhinditvā kathanaṃ **bhedakathā** yathā ''dibbantīti devā''ti (ma. ni. aṭṭha. 1.153). Padassa atthakathanaṃ **tatvakathā** yathā ''buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako''ti (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddesa 97; paṭi. ma. 1.161). **Pariyāyavacanaṃ** vevacanaggahaṇaṃ yathā ''paññā pajānanā''ti (dha. sa. 16). Vicayayutticatubyūhaparivattanahārekadesasaṅgahitā, vevacanahārasaṅgahitā cāti āha **''te idha katipayahārasaṅgahitā''**ti.

Attano phalaṃ dhāretīti **dhammo**ti hetuno dhammabhāvo veditabbo. Ñāpakahetūpi ñāṇakaraṇaṭṭhena kārake pakkhipitvā āha **''kārako sampāpakoti duvidho''**ti. Puna cakkhubījādinibbattakameva kāraṇaṃ katvā dassento **''puna...pe... tividho''**tiādimāha. ''Tayo kusalahetū''tiādinā (dha. sa. 1059-1060) āgatā alobhādayo, lobhādayo ca **hetuhetu** nāma. ''Cattāro kho, bhikkhave, mahābhūtā hetu, cattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāyā''tiādinā (ma. ni. 3.86) āgato **paccayahetu** nāma. Kusalākusalaṃ kammaṃ attano vipākaṃ pati **uttamahetu** nāma. Cakkhādibījādi cakkhuviññāṇaaṅkurādīnaṃ **asādhāraṇahetu** nāma. Kusalākusalānaṃ satipi paccayadhammabhāve iṭṭhāniṭṭhaphalavisesahetubhāvadassanatthaṃ visuṃ gahaṇaṃ, saddamaggānaṃ pana ñāpakasampāpakahetubhāvadassanatthanti daṭṭhabbaṃ. Aṅkurādikassa asādhāraṇahetu bījādisamānajātiyahetutāya **sabhāgahetu**. Sādhāraṇahetu bhusasalilādiasamānajātiyatāya **asabhāgahetu**. Indriyabaddhasantāniko **ajjhattikahetu,** itaro **bāhirahetu**. Keci pana ''sasantāniko ajjhattikahetu, itaro bāhirahetū''ti vadanti. **Pariggāhako** upatthambhako. **Paramparahetu** upanissayapaccayo.

Nibbānassa anibbattaniyepi samudayappahānasamudayanirodhānaṃ adhigamādhigantabbabhāvato nibbānaṃ pati maggassa hetubhāvo viya maggaṃ pati nibbānassa phalabhāvo upacārasiddhoti āha **‘‘phalapariyāyo labbhatī’’**ti.

Paṭipajjamānabhūmi maggadhammā. **Paṭipannabhūmi** phaladhammā.

Kiccatoti sarasato. **Lakkhaṇato**ti upalakkhaṇato. **Sāmaññato**ti samānabhāvato. Tena samānahetutā, samānaphalatā, samānārammaṇatā ca gahitā hotīti. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā **lakkhaṇahāraniddesavaṇṇanāyaṃ** vuttameva.

Apicettha sampayogavippayogavirodhapakaraṇaliṅgasaddantarasannidhānasāmatthiyādīnampi vasena nayavibhāgo veditabbo. Tattha **sampayogato** tāvanayavibhāgo – ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta’’nti (a. ni. 1.48) cittassa lahuparivattitā gahitā, taṃsampayogato cetasikānampi gahitāva hoti aññattha nesaṃ cittena sampayogadīpanato. Atha vā ‘‘saññino’’ti. Saññāsahitatāvacanena hi nesaṃ vedanācetanādivantatāpi sampayogato dīpitā hoti.

Vippayogato – ‘‘ahetukā’’ti. Hetusampayuttā hi dhammā ‘‘sahetukā’’ti vuttāti tabbidhurā dhammā vippayogato ‘‘ahetukā’’ti vuttāti viññāyati. Atha vā ‘‘asaññino’’ti. Saññāvippayuttā hi dhammapavatti idhādhippetā, na saññāya abhāvamattanti viññāyati.

Virodhato – ‘‘aṭṭhamako (yama. 3.indriyayamakapāḷi.439), saddhānusārī’’ti (pu. pa. mātikā 7.36) ca vutte taṃ santatiyaṃ saṃyojanattayappahānaṃ viññāyati, tathā ‘‘sati vā upādisese anāgāmitā’’ti (dī. ni. 2.404; ma. ni. 1.137) vutte pañcorambhāgiyasaṃyojanappahānaṃ, ‘‘diṭṭheva dhamme aññā’’ti (dī. ni. 2.404; ma. ni. 1.137) vutte anavasesasaṃyojanappahānaṃ viññāyati.

Pakaraṇato – ‘‘abyākatā dhammā’’ti (dha. sa. mātikā). Adhikārato hi kusalākusalabhāvena na kathitāti ñāyati. ‘‘Upadhī hi narassa socanā’’ti (saṃ. ni. 1.12, 144) ca. Bāhirā hi dhammā idha ‘‘upadhī’’ti adhippetāti viññāyati.

Liṅgato – ‘‘sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppatī’’tiādi (saṃ. ni. 3.79). Sītādiggahaṇena hi liṅgena bhūtupādāyappakārasseva dhammassa rūpabhāvo, na itarassa.

Saddantarasannidhānato – ‘‘kāyapassaddhi, kāyāyatana’’nti. ‘‘Yā vedanākkhandhassā’’tiādivacanato hi purimo kāyasaddo samūhavācī, itaro āyatanasaddasannidhānato pasādavācī.

Sāmatthiyato – ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, ādittaṃ (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54), sabbe tasanti daṇḍassā’’ti (dha. pa. 129) ca, tathā ‘‘sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā…pe… pharitvā viharatī’’tiādi (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77, 232, 459, 509; 2.309; 3.230; vibha. 642). Ettha hi satipi sabbasaddassa anavasesasattavācakatte ādittatā sāpekkhasseva atthassa vācakattā padesavācī sabbasaddo, lokasaddopi sattavācī. Sattārammaṇā hi appamaññāti. Tathā ‘‘mātaraṃ pitaraṃ hantvā’’ti (dha. pa. 294-295) sabbena sabbaṃ hi sapaṭikkhepato, mātupitughātakammassa ca mahāsāvajjatāpavedanato, idha ca tadanuññāya katāya mātupituṭṭhāniyā tādisā keci pāpadhammā veneyyavasena gahitā viññāyati. Ke pana teti? Taṇhāmānā. Taṇhā hi jananī sattānaṃ. ‘‘Taṇhā janeti purisa’’nti (saṃ. ni. 1.55-57) hi vuttaṃ. Pituṭṭhāniyo māno taṃ nissāya attasampaggaṇhato ‘‘ahaṃ asukassa rañño, rājamahāmattassa vā putto’’ti yathā. **Sāmatthiyādīna**nti **ādi**saddena desapakatiādayo saṅgayhanti.

Labbhamānapadatthaniddhāraṇamukhenāti tasmiṃ tasmiṃ sutte labbhamānaassādādihārapadatthaniddhāraṇadvārena. **Yathālakkhaṇa**nti yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ, lakkhaṇānurūpaṃ vā **yathālakkhaṇaṃ**. Hetuphalādīni upadhāretvā yojetabbāni tesaṃ vasenāti adhippāyo. Idāni hetuphalādayo ye yasmiṃ hāre savisesaṃ icchitabbā, te dassetuṃ **''visesato panā''**tiādimāha. Taṃ suviññeyyameva.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭiniddesavāravaṇṇanā

1. Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā

5. **Anvatthasaññata**nti atthānugatasaññabhāvaṃ, ''desanāhāro''ti ayaṃ saññā anvatthā atthānugatāti attho.

Avuttamevāti pubbe asaṃvaṇṇitapadameva. **''Dhammaṃ vo''**tiādi (ma. ni. 3.420) vacanassa sambandhaṃ dassetuṃ **''kattha panā''**tiādi vuttaṃ. Tepiṭakassa hi buddhavacanassa saṃvaṇṇanālakkhaṇaṃ nettippakaraṇaṃ, tañca pariyattidhammasaṅgāhake suttapade saṃvaṇṇetabbabhāvena gahite gahitameva hoti. Tenāha **''desanāhārena…pe… dassetī''**ti.

Yesaṃ assādādīnaṃ vibhajanalakkhaṇo desanāhāro, te gāthāya, idhāpi ca āgate ''assādaṃ ādīnava''ntiādinā udāharaṇavasena vibhajituṃ **''tattha katamo assādo''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ''assādādīnavatā''ti gāthāyaṃ vutto katamo assādo. Atha vā ''assādaṃ ādīnava''ntiādinā yo idha assādādīnaṃ uddeso, tattha katamo assādoti ceti attho. Esa nayo sesesupi. Kammakaraṇatthabhinnassa visayavisayitālakkhaṇassa assādadvayassa nidassanatthaṃ gāthādvayudāharaṇaṃ, tathā kāmavipariṇāmalakkhaṇassa, vaṭṭadukkhalakkhaṇassa cāti duvidhassāpi ādīnavassa nidassanatthaṃ ''ariyamaggo nibbāna''nti duvidhassāpi nissaraṇassa nidassananidassanatthañca dve dve gāthā udāhaṭā.

Dhammo have rakkhati dhammacārinti (jā. 1.10.102-103; netti. 5, 26, 31; peṭako. 22) ettha dhammacārino maggaphalanibbānehi sātisayārakkhā sambhavati, sampattibhavassāpi vipariṇāmasaṅkhāradukkhatāhi duggatibhāvo icchitovāti adhippāyenāha **''nissaraṇaṃ anāmasitvā''**ti. Tathā hi vakkhati ''nibbānaṃ vā upanidhāya sabbā upapattiyo duggatī''ti.

Avekkhassūti vidhānaṃ. Tassā pana avekkhāya pavattiākāro, visayo, kattā ca ''suññato, lokaṃ, mogharājā''ti padattayena vuttāti āha – **''suññato…pe… āṇattī''**ti. Tattha saṅkhārānaṃ suññatā anattasabhāvatāya, attasuññatāya ca siyā. Yato te na vasavattino, attasāravirahitā ca, yato te anattā, rittā, tucchā ca attanā, tadubhayaṃ dasseti **''avasavattitā''**tiādinā. **Evaṃ maccutaro siyā**ti evaṃ paṭipattiyā maccutaro bhaveyyāti attho. Parikappetvā vidhiyamānassa maccutaraṇassa pubbabhāgapaṭipadā desanāya paccakkhato sijjhamānaṃ sātisayaṃ phalanti āha **''tassa yaṃ…pe… phala''**nti.

6. **Udāharaṇavasenā**ti nidassanavasena. Tattha **''puggalavibhāgenā''**ti iminā ugghaṭitaññuādipuggalapayojito assādādīsu bhagavato desanāvisesoti dasseti.

Ghaṭitamattanti sotadvārānusārena manodvārikaviññāṇasantānena ālambitamattaṃ. **Sassatādiākārassā**ti sassatucchedākārassa. Idañhi dvayaṃ dhammadesanāya cāletabbaṃ, na anulomikakhanti, yathābhūtañāṇaṃ vā. Etasmiñhi catukke āsayasāmaññatā. Vuttañhetaṃ –

> ''Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā;
> Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaññita''nti. (visuddhi. mahāṭī. 1.136; dī. ni. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; sārattha. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā, verañjakaṇḍavaṇṇanā; vi. vi. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanā);

Calanāyāti vikkhambhanāya. **Parānuvattiyā**ti samucchedanāya. Ugghaṭite jānātīti **ugghaṭitaññū**ti mūlavibhujādipakkhepena saddasiddhi veditabbā. **Vipañcita**nti ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’tiādīsu (a. ni. 4.70) viya bhāvanapuṃsakaniddesoti āha **‘‘mandaṃ saṇika’’**nti. Nissaraṇaādīnavanissaraṇaassādādīnavanissaraṇānaṃ vibhāvanā veneyyattayavinayanasamatthā.

Cattāroti assādo ca ādīnavo ca assādo ādīnavo ca assādo nissaraṇañcāti ete cattāro. Yadi nissaraṇavibhāvanā veneyyavinayanasamatthā, kasmā pañcamo na gahitoti āha **‘‘ādīnavāvacanato’’**ti. Yadi hi ugghaṭitaññuṃ sandhāya ayaṃ nayo vuccati, nissaraṇamattena siddhaṃ siyā. Atha vipañcitaññuṃ, neyyaṃ vā, ādīnavo ca nissaraṇañca assādo ca ādīnavo nissaraṇañca vattabbo siyā? Tathā appavattattā na gahito. Tenāha ‘‘ādīnavāvacanato’’tiādi. **Desana**nti sāmaññato gahitaṃ ‘‘suttekadesaṃ gāthaṃ vā’’ti viseseti. Padaparamaaggahaṇañcettha saupāyassa nissaraṇassa anāmaṭṭhattā.

‘‘Kalyāṇa’’nti iminā iṭṭhavipāko, **‘‘pāpaka’’**nti aniṭṭhavipāko adhippetoti āha **‘‘ayaṃ assādo, ayaṃ ādīnavo’’**ti. Lābhādīnaṃ puññaphalattā tadanurodhaṃ vā sandhāya **‘‘ayaṃ assādo’’**ti vuttaṃ. Tabbipariyāyena alābhādīnaṃ **ādīnava**tā veditabbā.

Kāmāti kilesakāmasahitā vatthukāmā. **Virūparūpenā**ti appatirūpākārena. **Mathentī**ti maddanti. **Pabbajitomhī**ti pabbajjaṃ upagato amhi. **Apaṇṇaka**nti avirajjhanakaṃ. **Sāmañña**nti samaṇabhāvo. Samitapāpabhāvoyeva **seyyo** sundarataro.

Tattha ‘‘kāmā hi citrā madhurā manoramā’’ti ayaṃ assādo, ‘‘virūparūpena mathenti citta’’nti ayaṃ ādīnavo, ‘‘apaṇṇakaṃ sāmañña’’nti idaṃ nissaraṇanti āha **‘‘ayaṃ…pe… nissaraṇañcā’’**ti.

Phalādīnaṃ ekakavasena ca tikavasena ca pāḷiyaṃ udāhaṭattā vuttaṃ **‘‘dukavasenapī’’**ti.

Sukhā paṭipadā, dukkhā paṭipadāti yā dve paṭipadā, tāsu ekekā dandhakhippābhiññatāya dve dve hontīti āha **‘‘paṭipadābhiññākato vibhāgo paṭipadākato hotī’’**ti. Katapubbakiccassa pathavīkasiṇādīsu sabbapaṭhamaṃ ‘‘pathavī’’tiādinā pavattamanasikāro **paṭhamasamannāhāro. Upacāra**nti upacārajjhānaṃ. Paṭipajjitabbatāya jhānampi **‘‘paṭipadā’’**ti vuccati. Tadaññā heṭṭhimapaññato adhikā paññāti katvā **‘‘abhiññā’’**ti vuccati.

Kileseti nīvaraṇappakāre, taṃsahagatakilese ca. **Aṅgapātubhāva**nti vitakkādijhānaṅgapaṭilābhaṃ.

Abhinivisantoti paṭṭhapento. **Rūpārūpaṃ pariggaṇhanto**ti rūpārūpadhamme lakkhaṇādīhi paricchinditvā gaṇhanto. Pariggahitarūpārūpassa maggapātubhāvadandhatā ca nāmarūpavavatthānādīnaṃ kicchasiddhiyā siyāti na rūpārūpapariggahakicchatāya eva dukkhāpaṭipadatā vattabbāti ce? Na, nāmarūpavavatthāpanādīnaṃ paccanīkakilesamandatāya sukhasiddhiyampi tathāsiddhavipassanāsahagatānaṃ indriyānaṃ mandatāya maggapātubhāvato. **Rūpārūpaṃ pariggahetvā**ti akicchenapi pariggahetvā, kicchena pariggahite vattabbameva natthi. Evaṃ sesesupi. **Nāmarūpaṃ vavatthāpento**ti ‘‘nāmarūpamattametaṃ, na añño koci sattādiko’’ti vavatthāpanaṃ karonto. Kataro panettha vāro yuttarūpoti? Yo koci sakiṃ, dvikkhattuṃ, anekasatakkhattunti evamādīsu hi vikkhambhanavāresu sakiṃ, dvikkhattuñca vikkhambhanavāro sukhā paṭipadā eva, na tato uddhaṃ sukhā paṭipadā hoti, tasmā tikkhattuṃ vikkhambhanavārato paṭṭhāya dukkhā paṭipadā veditabbā. Apica kalāpasammasanāvasāne udayabbayānupassanāya uppannassa vipassanupakkilesassa tikkhattuṃ vikkhambhanena kicchatāvāro dukkhā paṭipadā veditabbā. Ettha dandhattā paṭipadāya etassa akicchattepi purimānaṃ kicchatte dukkhāpaṭipadatā vuttanayāva. Yassa pana sabbattha akicchatā, tassa paramukkaṃsagatā sukhā paṭipadā veditabbā.

Yathā nāmarūpapariggahakicchatāya maggapātubhāvadandhatāya dukkhā paṭipadā dandhābhiññā vuttā, tathā tabbipariyāyena catutthī, tadubhayavomissatāvasena dutiyā, tatiyā ca ñātabbāti dassento āha

‘‘iminā…pe… veditabbā’’ti. Vaṭṭadukkhato niyyānassa adhippetattā **‘‘vipassanāpakkhikā evā’’**ti vuttaṃ.

Hetupāyaphalehīti ettha taṇhācaritatā, mandapaññatā ca paṭhamāya paṭipadāya **hetu,** taṇhācaritatā, udatthapaññatā ca dutiyāya, diṭṭhicaritatā, mandapaññatā ca tatiyāya, diṭṭhicaritatā, udatthapaññatā ca catutthiyā. **Upāyo** pana yathākkamaṃ satisamādhivīriyapaññindriyāni, satipaṭṭhānajhānasammappadhānasaccāni ca upanissayabhūtāni. **Phalaṃ** vaṭṭadukkhato niyyānaṃ.

Samādhimukhenāti samādhimukhena bhāvanānuyogena. Tenevāha **‘‘samathapubbaṅgamāya vipassanāyā’’**ti. **Idhā**ti imasmiṃ nettippakaraṇe. Vakkhati ‘‘rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphala’’nti, ‘‘rāgavirāgā cetovimuttikāmadhātusamatikkama’’nti ca. **So**ti anāgāmī.

Tenāti paṭipakkhena. **Tato**ti paṭipakkhato. Samānādhikaraṇavasena ca cetovimuttisaddānaṃ samāsaṃ katvā bhinnādhikaraṇavasena vattuṃ **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ. Puna **‘‘cetaso vā’’**tiādinā aññapadatthavasena cetovimuttipadānaṃ samāsaṃ dasseti. Viññāṇapariyāyena ceto-saddena vuttayojanā na sambhavatīti āha **‘‘yathāsambhava’’**nti.

Hā-saddo gatiattho, gati cettha ñāṇagati adhippetāti āha **‘‘hātabbāti gametabbā’’**ti. **Netabbā**ti ñāpetabbā.

7. **Ta**nti puggalavibhāgaṃ. **Ñāṇavibhāgenā**ti sutamayādiñāṇappabhedena. **Nibbattana**nti uppādanaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ ugghaṭitaññutātiādipuggalavibhāgabhūte desanābhājane. **Desanāya**nti sutte. **Taṃ dassetu**nti taṃ puggalavibhāgaṃ dassetuṃ. ‘‘Svāyaṃ hāro kathaṃ sambhavatī’’ti keci paṭhanti.

Sāti vuttappakāradhammatthānaṃ vīmaṃsanapaññā. **Adhikārato**ti ‘‘satthā vā dhammaṃ desayatī’’tiādiadhikārato. **Sāmatthiyato** ugghaṭitaññuādiveneyyavinayanasamatthabhāvato. **Pariyattidhammassa upadhāraṇa**nti etthāpi ‘‘adhikārato sāmatthiyato vā’’ti ānetvā yojetabbaṃ.

‘‘Vīmaṃsādipariyāyavatī paṭhamavikappavasena, **vīmaṃsādivibhāgavatī** dutiyavikappavasena, cintāya hetubhūtāya nibbattā **cintāmayī’’**ti evamādivuttanayānusārena sakkā yojetunti āha **‘‘sesaṃ vuttanayamevā’’**ti.

Sutacintāmayañāṇesūti sutamayañāṇe ca cintāmayañāṇe ca sutacintāmayañāṇesu ca sutacintāmayañāṇesūti ekadesasarūpekaseso veditabbo. Cintāmayañāṇeyeva hi patiṭṭhitā mahābodhisattā carimabhave vipassanaṃ ārabhanti, itare sutacintāmayañāṇesūti. **Tehī**ti tathā paṭhantehi. **Vuttanayenā**ti ‘‘upādārūpaṃ pariggaṇhāti, arūpaṃ pariggaṇhātī’’tiādinā **paṭipadākathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 5) vuttanayena.

8. Parato ghoso paccayabhūto etissāti adhippāyo. **‘‘Paccattasamuṭṭhitena ca yonisomanasikārenā’’**ti idaṃ āvuttinayena dutiyaṃ āvaṭṭatīti veditabbaṃ. Tena sāvakānaṃ bhāvanāmayañāṇuppatti saṅgahitā hoti. Sāvakānameva vā ñāṇuppatti idhādhippetā ugghaṭitaññuādivibhāgakathanato. Etasmiṃ pakkhe pubbe vuttaekasesanayopi paṭikkhitto daṭṭhabbo. **‘‘Āsayapayogapabodhassa nipphāditattā’’**ti etena pacchimacakkadvayapariyāpannāni pubbahetusaṅgahāni sutacintāmayañāṇāni sandhāya **‘‘imā dve paññā atthī’’**ti vuttanti dasseti. Atthibhāvo cetāsaṃ paṭipakkhena anupaddutatā veditabbā. **Aparikkhatattā** anabhisaṅkhatattā. **Sutamayañāṇassāpi** purimasiddhassa.

9. **Desanāpaṭipadāñāṇavibhāgehī**ti nissaraṇadesanādidesanāvibhāgehi, dukkhāpaṭipadādipaṭipadāvibhāgehi, sutamayañāṇādiñāṇavibhāgehi.

Avasiṭṭhapārisajjenāti khattiyagahapatiparisapariyāpannena. **Aṭṭhanna**nti khattiyaparisā brāhmaṇagahapatisamaṇacātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmaparisāti imāsaṃ aṭṭhannaṃ.

Samatthetīti samatthaṃ sambandhatthaṃ karoti.

Tameva dvādasapadabhāvaṃ dīpetvāti sambandho. **Tadatthassā**ti chachakkapariyāyatthassa (ma. ni. 3.420 ādayo). Sabbapariyattidhammasaṅgāhakattā chachakkapariyāyassa, tadatthassa ca dhammacakkappavattena suttena (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) saṅgahitattā vuttaṃ **‘‘sabbassāpi…pe… vibhāvento’’**ti. Visayibhāvena byañjanapadānaṃ, visayabhāvena atthapadānaṃ sambandhaṃ sandhāyāha **‘‘tesaṃ…pe… sambandhabhāva’’**nti.

Padāvayavo akkharāni. **Padattho**ti padatthāvayavo. **Padatthaggahaṇassā**ti padatthāvabodhassa. **Visesādhānaṃ** visesuppatti. **Vākyabhede**ti vākyavisese. **Cittaparitosanaṃ** cittārādhanaṃ. **Buddhinisānaṃ** paññāya tejanaṃ tikkhabhāvakaraṇaṃ. **Nānāvākyavisayatāpi siddhā hoti** padādīhipi saṅkāsanassa siddhattā. Ekavākyavisayatāya hi atthapadānaṃ saṅkāsanādayo yathākkamaṃ akkharādivisayā evāti niyamo siyā. **Etenā**ti atthapadānaṃ nānāvākyavisayatthena.

Ugghaṭanādiatthānīti ugghaṭanavipañcananayanappayojanāni.

10. Upatiṭṭhati etthāti **upaṭṭhita**nti upaṭṭhitasaddassa adhikaraṇatthataṃ dassetuṃ **‘‘upatiṭṭhanaṭṭhāna’’**nti vuttaṃ yathā ‘‘padakkanta’’nti. Tenāha **‘‘idaṃ nesa’’**ntiādi. **Paṭipattidesanāgamanehī**ti paṭipattigamanadesanāgamanehi. ‘‘Kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca…pe… jarāmaraṇassā’’tiādinā jarāmaraṇato paṭṭhāya paṭiccasamuppādamukhena vipassanaṃ abhinivisitvā mahāgahanaṃ chindituṃ nisānasilāyaṃ pharasuṃ nisento viya kilesagahanaṃ chindituṃ lokanātho ñāṇapharasuṃ tejento buddhabhāvāya hetusampattiyā paripākagatattā sabbaññutaññāṇādhigamāya vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpento antarantarā nānāsamāpattiyo samāpajjitvā anupadadhammavipassanāvasena anekākāravokārasaṅkhāre sammasanto chattiṃsakoṭisatasahassamukhena yaṃ ñāṇaṃ pavattesi, taṃ **‘‘mahāvajirañāṇa’’**nti vadanti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇa’’nti (dī. ni. aṭṭha. 3.141) āgataṃ, taṃ devasikaṃ vaḷañjanakasamāpattīnaṃ purecarānucarañāṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Yaṃ pana vakkhati ‘‘ñāṇavajiramohajālapadālana’’nti, taṃ saha vipassanāya maggañāṇaṃ veditabbaṃ. **Etaṃ brahmacariya**nti sāsanabrahmacariyaṃ adhippetanti taṃ dassento **‘‘brahmuno’’**tiādimāha.

Desanāyāti karaṇatthe idaṃ karaṇavacanaṃ. **Niyutto**ti ettha hetuattho antonītoti dassento **‘‘niddhāretvā yojito’’**ti āha.

Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā

11. Jātiliṅgakālasādhanavibhattisaṅkhyāvisesādito saddato padavicayo kātabbo. Tattha kariyamāno ca yathāsabhāvaniruttiyā eva kato sukato hotīti dassento **‘‘idaṃ nāmapadaṃ …pe… ayaṃ saddato padavicayo’’**ti vatvā **‘‘so panāya’’**ntiādimāha. **Vattabbaatthasaṃvaṇṇanā**ti taṃtaṃpadavacanīyassa atthassa bhedaṃ vatvā pariyāyehi vivaritvā kathanaṃ.

Viciyamānassa suttapadassāti pucchāvasena pavattasuttapadassa. ‘‘Suttantarapadānipi pucchāvaseneva pavattānī’’ti vadanti ‘‘na sabbampi suttapada’’nti. Ekasseva padassa sambhavantānaṃ anekesaṃ atthānaṃ uddhāro **atthuddhāro**. Ekasseva pana atthassa sambhavantānaṃ anekesaṃ padānaṃ uddhāro **paduddhāro**. Sabbe hi saṃvaṇṇiyamāne sutte labbhamāne sabbe padatthe. **Nava suttante**ti suttageyyādivasena navappakāre suttasmiṃ ānetvā vicinatīti yojanā. Atha vā **‘‘sabbe nava**

suttante’’ti iminā pavicayalakkhaṇena hārena suttageyyādīni sabbānipi navappakārāni suttāni vicinatīti attho. Tenāha **‘‘suttageyyādike’’**tiādi.

‘‘Kosalānaṃ purā rammā’’tiādikā (su. ni. 982) chapaññāsa gāthā **vatthugāthā**. ‘‘Pārāyanamanugāyissa’’nti (su. ni. 1137 ādayo) pana ādikā ekūnavīsati gāthā **anugītigāthā. Idaṃ nāmaṃ kata**nti idaṃ ‘‘pārāyana’’nti nāmaṃ kataṃ. Tenāha ‘‘pāraṃ gamanīyā ime dhammā, tasmā imassa dhammapariyāyassa ‘pārāyanantveva adhivacana’’’nti (su. ni. pārāyanatthutigāthā; cūḷani. pārāyanatthutigāthā 149 ādayo). **Buddhiyaṃ viparivattamāna**nti imassa vicayahāravibhaṅgassa desanākāle āyasmā mahākaccāno attano buddhiyaṃ vattamānaṃ katvā evamāhāti yojanā.

Ekaṃsabyākaraṇassa ayanti **ekaṃsabyākaraṇīyā,** ekaṃsena vā byākātabbattā **ekaṃsabyākaraṇīyā,** ekaṃsabyākaraṇayoggāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Ṭhapanīyā**ti ṭhapetabbattā abyākaraṇīyāti attho. Samayantaraparicayena nivāraṇadhammaṃ pati saṃsayapakkhando pucchatīti adhippāyenāha **‘‘vimaticchedana’’**nti. Pakatiyā pana nivāraṇadhammaṃ ajānanto ñātukāmatāya pucchatīti adiṭṭhajotanāya pucchāpi siyā. Tathā hi vakkhati ‘‘lokassa nivāraṇādīni ajānantenā’’ti.

Ekavatthupariggahāti ekassa abhidheyyatthassa gahaṇato.

Vimuttiparipācakaindriyāni vivaṭṭapakkhe ṭhitassa saddhādayo dhammā, kiṃ panettha ariyānampi indriyalokena saṅgaho hotīti āha **‘‘pariyāpannadhammavasenā’’**tiādi.

Kāḷapakkhacātuddasīghanavanasaṇḍameghapaṭalacchādanaaḍḍharattīnaṃ vasena **caturaṅgasamannāgatena. Vivicchā**ti vicikicchāya. Tenāha **‘‘vicikicchāhetū’’**ti. **Dukkhamassa mahabbhaya**nti ettha vuttaṃ ‘‘assā’’ti padaṃ ‘‘jappābhilepanaṃ assa brūmī’’ti ānetvā sambandhitabbanti dassento **‘‘jappā taṇhā assa lokassā’’**ti āha. **‘‘Sabbasattāna’’**ntiādinā, **‘‘sabbasovā’’**tiādinā ca anvayato, byatirekato ca sātisayaṃ avijjāya nīvaraṇabhāvaṃ dasseti. ‘‘Dūre santo pakāsanti (dha. pa. 304; netti. 11), ratto atthaṃ na jānātī’’ti (netti. 11, 27) gāthādvayenāpi anugītivicayaṃ dassetīti yojetabbaṃ.

Rūpāvacarāti rūpāvacarasattā. Vipariṇāmadukkhatāya muccanassa kāraṇavacananti sambandho. **Yato** vaṭṭadukkhato muccanaṃ. **Taṃ** vaṭṭadukkhaṃ **anavasesapariyādānavasena** saṅkhāradukkhatāgahaṇena.

Ekādhāranti ekavatthu adhiṭṭhānaṃ. Nivāraṇaṃ vikkhambhanaṃ pidhānaṃ samucchedoti atthadvayassa pucchitattā **‘‘anekādhāraṃ dassetu’’**nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘nivāraṇasaṅkhātaṃ saṃvaraṃ…pe… pidhiyyanti pacchijjantī’’**ti (su. ni. aṭṭha. 2.1041; cūḷani. aṭṭha. 3). Tassattho ‘‘nivāraṇasaṅkhātaṃ vikkhambhanaṃ, saṃvaraṃ, pidhānañca kathehī’’ti.

‘‘Vodāna’’nti iminā sotānaṃ vikkhambhanavisuddhi, **‘‘vuṭṭhāna’’**nti iminā samucchedavisuddhi adhippetāti āha **‘‘pucchāya duvidhatthavisayataṃ vivarituṃ ‘eva’ntiādi vutta’’**nti. Tathā cāha **‘‘vodāyati…pe… ariyamaggo’’**ti.

Diṭṭhimānāvijjāsotāpi taṇhāsotānugāti āha **‘‘yebhuyyena anurodhavasenā’’**ti. **Upacāravasenā**ti nissitupacāravasena. **Sabbasmā**ti cakkhuto yāva manatoti sabbasmā dvārato. **Sabbappakārenā**tti taṇhāyanamicchābhinivesanaunnamanādippakārena.

Tameva satinti yāyaṃ sati pubbabhāge sotānaṃ vikkhambhanavasena vuttā, tameva satiṃ. Maggakkhaṇe sotānaṃ saṃvaraṃ pidhānaṃ brūmi. Yasmā pana pidhāyikāpi sati maggakkhaṇe paññānugā, paññākiccamevettha adhikaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘paññāyete pidhīyare’’**ti.

Saṃvarapidhānānanti ettha saṃvarasaddena nivāraṇaṃ vuttaṃ.

Yasmiṃ yasmiṃ ariyamagge anadhigate yaṃ yaṃ abhisaṅkhāraviññāṇaṃ uppajjanārahaṃ, tasmiṃ tasmiṃ adhigate taṃ taṃ viññāṇaṃ anuppādanirodhena nirujjhati saddhiṃ attanā sampayuttanāmarūpenāti āha **''tassa tassa viññāṇassa nirodhena sahevā''**ti. Anuppādanirodho hi ettha ''nirodho''ti adhippeto anupādisesanibbānassa adhippetattāti. Anusandhīyati etenāti **anusandhi,** idha pucchiyamāno attho.

Saha visayena dassetunti ettha saccāni eva visayo. Pahātabbasabhāvaṃ samudayasaccaṃ, tassa visayo dukkhasaccaṃ. ''Saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhatī''ti (saṃ. ni. 2.53, 57) hi vuttaṃ. Pahāyakasabhāvaṃ maggasaccaṃ, tassa visayo nirodhasaccanti āha **''saha visayena…pe… saccesū''**ti. Kāmañcettha ''samudayo dvīsu bhūmīsu pahīyatī''ti āraddhaṃ, ''dassanena tīṇi saṃyojanāni pahīyanti, bhāvanāya satta saṃyojanāni pahīyantī''ti pana vibhāgavacanameva vattanti āha **''pahāyakavibhāgamukhena pahātabbavibhāgaṃ dassetu''**nti.

Niravasesakāmarāgabyāpādā tatiyamaggena pahīyanti, itare catutthamaggenāti vuttaṃ **''itarehi pana niravasesa''**nti. **Tatthā**ti kammavipākavaṭṭappabhedena tedhātuke bhavattaye. **Saṃyojanavasenā**ti sabbadā yojanavasena bandhanavasena.

12. Aggaphalañāṇatāya ekampi samānaṃ tannimittassa khayānuppādārammaṇassa paccavekkhaṇañāṇassa vasena phalavohārena dve nāmāni labhati.

Somanassanāmalābho iminā ārammaṇasaṅketenāti tadatthaṃ vivaranto **''khaye…pe… samaññāyā''**ti āha.

13. **Taggahaṇenevā**ti phassapañcamakapañcarūpindriyaggahaṇeneva. **Sahacaraṇādinā**ti sahajātādianantarādipaccayabhāvena ceva nissayārammaṇādinā ca. **''Sampayutta''**nti iminā sahitatā avisiṭṭhatā idhādhippetāti āha **''avibhāgena gahaṇīyabhāvaṃ sandhāyā''**ti.

Kathaṃ samādhindriyaṃ uppādetīti āha **''satiggahaṇena cettha pariyuṭṭhānappahānaṃ idhādhippeta''**nti. Na hi samādhinā pariyuṭṭhānappahānaṃ sambhavati.

Padahati etenāti **padhānaṃ,** vīriyaṃ. **Te**ti vīriyasaṅkhārā. **Ekarasenā**ti yathā indriyāni ekarasāni honti, evaṃ ekarasabhāvena saraṇato pavattanato. Tathā pavattiyā eva suṭṭhu vata vīriyaṃ vāhesīti yoginā saṅkappetabbato tadupagavīriyavāhanaṭṭhena **''sampahaṃsanā''**ti vuttaṃ. Tenāha **''evaṃ me…pe… hetubhāvato''**ti.

Iddhisaddassa paṭhamo kattuattho, dutiyo karaṇattho vutto, **pāda**saddassa eko karaṇattho eva. Pajjitabbā ca iddhī vuttā, na ca ijjhanti. Pajjitabbā ca iddhī pajjanakaraṇena pādena samānādhikaraṇā na hontīti **''paṭhamena atthena iddhi eva pādo''**ti kathaṃ sakkā vattuṃ, tathā iddhikiriyākaraṇena sādhetabbā buddhisaṅkhātā iddhi pajjanakiriyākaraṇena pajjitabbāti dvinnaṃ karaṇānaṃ na samānādhikaraṇatā sambhavatīti **''dutiyena atthena iddhiyā pādo''**ti kathaṃ sakkā vattunti ce? Sakkā, pādassa ijjhamānakoṭṭhāsa ijjhanakaraṇūpāyabhāvato. Atha vā ''paṭhamena atthena iddhiyā pādo, dutiyena atthena iddhi eva pādo iddhipādo''ti evaṃ yojanato. Kathaṃ? Anantarattho paccāsattiñāyena idha paṭhamoti adhippeto, tato purimo dutiyoti.

''Chandaṃ ce bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhi''ntiādi (vibha. 432) vacanato **chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvetī**ti etthāpi chandādhipati samādhi **chandasamādhī**ti adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati. Adhipatisaddatthadassanavaseneva pana ''chandahetuko, chandādhiko vā samādhī''ti

sammohavinodaniyaṃ (vibha. aṭṭha. 431) vuttaṃ, tasmā idhāpi chandādhipati samādhi **chandasamādhī**ti veditabbo. Taṃ pana chandaṃ vuttanayena saddhāsīsena dassento **‘‘saddhādhipateyyā cittekaggatā’’**ti vuttaṃ. **‘‘Idaṃ padhāna’’**nti vā vīriyaṃ vuttaṃ. Vīriyasaddāpekkhāsahitaṃ ekavacanena vatvā catubbidhassapi vīriyassa adhippetattā nibbattetabbadhammavibhāgena ca **‘‘ime saṅkhārā’’**ti vuttaṃ. Tena padhānabhūtā saṅkhārāti evaṃ samāso veditabbo. Saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthañcettha padhānaggahaṇaṃ. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro,** sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato aññassa nivattanatthaṃ padhānaggahaṇanti padhānabhūtā seṭṭhabhūtāti attho.

Vīriyiddhipādaniddese **‘‘vīriyasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgata’’**nti (vibha. 435) dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ. Tattha purimaṃ samādhivisesanaṃ ‘‘vīriyādhipati samādhi **vīriyasamādhī’’**ti, dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanatthaṃ. Dve eva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhi, padhānasaṅkhāro ca. Chandādayo samādhivisesanāni. Padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhiṃ visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhi tathā visiṭṭheneva tena sampayutto padhānasaṅkhāro, sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena **‘‘cattāro iddhipādā’’**ti vuttā. Visesanabhāvo ca chandādīnaṃ taṃtaṃapassayanavasena hotīti **chandasamādhi… pe… iddhipāda**nti ettha nissayatthepi pādasaddena upāyatthena chandādīnaṃ iddhipādatā vuttā hoti. Tathā hi abhidhamme **uttaracūḷabhājanīye** ‘‘cattāro iddhipādā chandiddhipādo’’tiādinā (vibha. 457) chandādīnameva iddhipādatā vuttā. **Pañhāpucchake** ca ‘‘cattāro iddhipādā – idha bhikkhu chandasamādhī’’ti (vibha. 462) ārabhitvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādibhāvo vibhatto. Upāyiddhipādadassanatthameva hi nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ. Aññathā catubbidhatāva na hotīti. Ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo veditabbo.

Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitattaṃ vatvā paṭippassaddhivivekanissitassa avacanaṃ ‘‘chandasamādhi…pe… iddhipādaṃ bhāvetī’’ti (vibha. 432) bhāvetabbānaṃ iddhipādānaṃ vuttattā. Bhāvitiddhipādassa hi sacchikātabbā phalapariyāpannā iddhipādāti.

Vossaggasaddo pariccāgattho, pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. **Yathāvuttena pakārenā**ti tadaṅgasamucchedappakārena, tanninnabhāvārammaṇappakārena ca. **Pariṇamantaṃ** vipassanakkhaṇe.

14. **Pubbabhāgapaññāyā**ti ekāvajjananānāvajjanavīthīsu pavattaupacārapaññāya. **Adhigamapaññāyā**ti appanāpaññāya. Puna **pubbabhāgapaññāyā**ti nānāvajjanupacārapaññāya, paṭisandhipaññāya vā. **Upacārapaññāyā**ti ekāvajjane, sabbattha vā pavattaupacārapaññāya.

Pucchāvissajjanavicayopīti yathāvuttāya pucchāya vissajjanavicayopi. **Vuttanayānusārenā**ti adiṭṭhajotanā, vimaticchedanā cāti heṭṭhā vuttanayānugamanena.

15. **Sekhe asekhe**ti sekkhe ariyapuggale, asekkhe ariyapuggale. **Vipassanāpubbaṅgamappahāne**ti vipassanaṃ purecārikaṃ katvā pavattakilesappahāne, pahānābhisamayeti attho.

‘‘Yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā’’ti pāḷiṃ dassetvā puna ‘‘yaṃ anicce dukkhe anattanī’’ti vacanaṃ evampettha paṭhantīti dassetuṃ.

Sesasaṃkilesavodānadhammāti gedhato avasiṭṭhasaṃkilesadhammā ca sabbavodānadhammā ca. **Abhāvenā**ti abhāvanena abhāvakaraṇena.

Payogaparakkamanti bhusaṃ yogo **payogo,** payogova parakkamo **payogaparakkamo,** cittaṃ.

Ukkhipatīti kosajjapakkhe patituṃ adento kusalapakkhe uddhaṃ khipento viya pavattati. **Padhānavīriya**nti akusalānaṃ anuppādanaṭṭhena uttamavīriyaṃ. **Yojetabbānī**ti ‘‘āsevamāno vāyamatī’’tiādinā yojetabbāni. **Anuppannāti avattabbataṃ āpannāna**nti bhūmiladdhārammaṇādhiggahitāvikkhambhitāsamugghāṭituppannānaṃ.

16. ‘‘Aṭṭhamakassa indriyānī’’ti vuttattā **‘‘paṭhamamagge saddhādayo’’**tiādi vuttaṃ. Indriyaggahaṇañca pāḷiyaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ.

Asubhānupassanā kāyānupassanāsatipaṭṭhānanti āha **‘‘satipaṭṭhānabhāvanāya suniggahito kāmavitakko’’**ti. Samādhi uppajjamāno kāmavitakkampi niggahetvā eva uppajjatīti dassento **‘‘anavajjasukhapadaṭṭhānenā’’**tiādimāha. **‘‘Kusalesu dhammesu āraddhavīriyo’’**tiādinā dhammacchandato uppajjamāno vīriyacchando khantiṃ paribrūhetīti dasseti. Anavajjadhammānaṃ upakārakadhammāsevanaṃ viya anupakārakadhammaparivajjanampi paññānisevaneneva hotīti āha **‘‘samādhiādīna’’**ntiādi.

17. Sabbadhammādhiṭṭhānaṃ desanaṃ puggalādhiṭṭhānena vibhajituṃ **‘‘loko nāmā’’**tiādi vuttanti dassento **‘‘sabbadhammānanti…pe… dassetu’’**nti āha. Mahaggatadhammesu ṭhānaṃ taṃsampādanāva. Tathā sesesu. **Vaḍḍhiyamānesū**ti yathā vimuttiṃ paripācayanti, evaṃ brūhiyamānesu.

Dassanapariññāti rūpārūpadhammānaṃ salakkhaṇato, paccayato ca parijānanā. Tenāha **‘‘ñātapariññā’’**ti. Paṭipakkhavidhamanena saddhiṃ lakkhaṇattayavibhāvanā idha ‘‘bhāvanāpariññā’’ti adhippetāti āha **‘‘bhāvanā…pe… pariññā cā’’**ti. Dassanatthā pariññā **dassanapariññā,** bhāvanatthā pariññā **bhāvanāpariññā**ti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Kakkhaḷaphusanādīti kakkhaḷādiphusanādi. **Abhijānitvā**ti abhiññāya paññāya jānitvā, ṭhitassa abhijānanahetu vāti attho. **Attho**ti phalaṃ. **Nayo**ti vuttanayo.

‘‘Yaṃ asaṅkhata’’ntipi paṭhanti. **Catunayakovido**ti ekattanānattādinayacatukke nipuṇo. **Desanāyuttikusalo**ti dhammānaṃ desanāvidhimhi kusalo.

Sadisī kātabbā saṃsandanavasenāti adhippāyo. **Ānetabbā** ‘‘ayaṃ desanā imāya desanāya evaṃ saṃsandatī’’ti. **Atthato apeta**nti ayuttatthaṃ. **Asambandhattha**nti aññamaññaṃ asambandhapadatthaṃ. Nanu paṭṭhānavicāro nayavicāro viya hārehi asammisso vicāraṇantaroti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi. **Idha nikkhitto**ti idha suttavicaye suttatthavicārabhāvato nikkhitto, etena vā paṭṭhānassa hārantogadhabhāvadassaneneva mūlapadānaṃ viya paṭṭhānassa padatthantarābhāvo dassitoti veditabbaṃ.

Imassa suttassāti saṃvaṇṇiyamānasuttaṃ sandhāyāha. **Kasmiṃ vā pade**ti saṃvaṇṇiyamānaṃ gāthaṃ sandhāyāha. **Tabbicayenā**ti pucchādivicayena, assādādivicayena ca.

Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā

18. Evametassa suttassa attho na gahetabbo, evaṃ pana gahetabboti aggahetabbagahetabbānaṃ atthānaṃ vijahanaggahaṇatthāya yuttāyuttivicāraṇāyaṃ vajjetabbesu tāva paṭhamaṃ paṭipattīti dassento āha **‘‘atathākārena gayhamānā suttatthā visayo’’**ti yathā ‘‘vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā’’ti (dha. sa. aṭṭha. 498; visuddhi. mahāṭī. 1.14; saṃ. ni. ṭī. 1.1.213). Vajjetabbabhāvato hi suttapadehi suttatthe vivecite gahetabbabhāvo ca avasiṭṭho hoti. Tathā hi vakkhati ‘‘mettāvihārassa sato byāpādo cittaṃ pariyādāya ṭhassatī’ti na yujjati desanā, ‘byāpādo pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatī’ti yujjati desanā’’ti (netti. 21).

Yuttiniddhāraṇena ayathāsabhāvato vivecitvā yathāsabhāvato dhammassa gahaṇakāraṇāni kathento ‘‘mahantā apadisitabbā etesanti **mahāpadesā’’**ti imamatthamāha **‘‘buddhādayo’’**tiādinā. **Patiṭṭhānānī**ti patiṭṭhānasādhanāni. **Sesesū**ti saṅghāpadesādīsu. Paṭhamattho eva hi idha pāḷi āgato, vinicchayane kāraṇaṃ mahāpadesoti adhippāyo. **Suttotaraṇādī**ti **ādi**saddena suttānotaraṇādipi saṅgayhati. Suttotaraṇavinayasandassanāni hi kenaci yathābhatassa ganthassa ‘‘dhammo’’ti vinicchayane kāraṇaṃ. Suttānotaraṇavinayāsandassanāni ‘‘adhammo’’ti. **Yadi eva**nti yadi yathābhatassa ganthassa suttavinayehi saṃsandanaṃ ‘‘dhammo’’ti, asaṃsandanaṃ ‘‘adhammo’’ti vinicchayakāraṇaṃ, evaṃ santeti attho. Sampadīyati ñāpīyati dhammo etehīti **sampadāyā,** akkhātāro.

Vinīyanti rāgādayo etenāti **vinayo,** kāraṇaṃ. Tenāha **‘‘rāgādivūpasamanimitta’’**nti. Kiṃ pana taṃ? Sādhiṭṭhānasamathavipassanādidhammā. Ye parato ‘‘tecattālīsaṃ bodhaṅgamā dhammā’’ti (netti. 24) vakkhati.

Vinayamahāpadesā kappiyānulomato anulomakappiyaṃ nāma, taṃsadisatāya suttantamahāpadesāpi **anulomakappiya**nti aṭṭhakathāvohāro. Tena vuttaṃ **‘‘yaṃ anulomakappiyanti vuccatī’’**ti.

Yadipi tattha tattha pavattā bhagavato pakiṇṇakadesanā **aṭṭhakathā,** sā pana dhammasaṅgāhakehi tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṅgāyitvā tassa atthasaṃvaṇṇanānurūpena vācanāmaggaṃ āropitattā **ācariyavādo** nāma. Tena vuttaṃ **‘‘ācariyavādo nāma aṭṭhakathā’’**ti. Tissopi saṅgītiyo āruḷho eva hi buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo pacchā tambapaṇṇiyehi mahātherehi sīhaḷabhāsāya ṭhapito. **Attanomati** theravādo. **Samentameva gahetabba**nti yathā pāḷiyā saṃsandati, evaṃ mahāpadesato atthā uddharitabbāti dasseti. Pamādapāṭhavasena ācariyavādassa kadāci pāḷiyā asaṃsandanāpi siyā, so na gahetabboti dassento āha – **‘‘suttena samento eva gahetabbo’’**ti.

Catūhi mahāpadesehi yujjatīti catūhi mahāpadesehi na virujjhati. Idāni taṃ avirujjhanākāraṃ dassento **‘‘yena yenā’’**tiādi vuttaṃ. Suttotaraṇādi eva hettha kāraṇaṃ. Tassa ca anekākāratāya **‘‘pakārenā’’**ti vutto. Saṃvaṇṇiyamāne sutte saṃvaṇṇanāvasena gahetabbanti sambandho. **Ābhatenā**ti ānītena. **Suttato**ti suttantarato. Ayañhettha attho – kenaci pasaṅgena suttantarato uddharitvā ānītena suttapadena suttotaraṇādinā, kāraṇappakārena ca catumahāpadesāvirodhena saṃvaṇṇiyamāne sutte saṃvaṇṇanāvasena atthajātaṃ gahetabbanti. Tenāha **‘‘tena…pe… kātabbā’’**ti. Tattha **yuttihārayojanā kātabbā**ti yuttiniddhāraṇavasena ayaṃ yuttihāro yojetabbo. Atha vā **yuttihārayojanā kātabbā**ti iminā hārena vakkhamānanayena yuttigavesanaṃ katvā tāya yuttiyā sabbahārayojanā kātabbāti attho. Lakkhaṇañhetaṃ yuttigavesanāya, yadidaṃ yuttihāro. Tenāha ‘‘sabbesaṃ hārānaṃ, yā bhūmī, yo ca gocaro tesaṃ. ‘‘Yuttāyuttaparikkhā’’ti (netti. 4), ‘‘imāya yuttiyā aññamaññehi kāraṇehi gavesitabba’’nti (netti. 20) ca.

19. Yadi vā sabbāni padāni ekaṃ atthaṃ abhivadantīti yojanā.

20. **Jarāyaṃ ṭhitassa aññathatta**nti ṭhitassa yaṃ aññathattaṃ aññathābhāvo, ayaṃ jarā nāma. **Khaṇikamaraṇaṃ** khaṇikanirodho. **Samucchedamaraṇaṃ** khīṇāsavānaṃ khandhaparinibbānaṃ.

Kevalassāti jarāya amissassa. **Aññāva jarā, aññaṃ maraṇa**nti ‘‘paṭiññātassa kevalassa maraṇassa diṭṭhattā’’ti hetu. **Yathā taṃ devāna**nti sadisūdāharaṇaṃ, visadisūdāharaṇaṃ pana iddhipādādayo, anvayabyatirekā gahetvā yojetabbā.

Tehīti jarāmaraṇehi.

‘‘Jīraṇabhijjanasabhāvā’’ti iminā lesena taṇhājarāmaraṇānaṃ anaññattaṃ yojeti. Yadipi ‘‘aññā taṇhā, aññā jarā, aññaṃ maraṇa’’nti siddhovāyamattho, yaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘na ida’’**ntiādi, tathāpi sakkuṇeyyaparihārāyaṃ codanāti ajjhāruḷhaṃ tattha dosaṃ dassetuṃ ‘‘yadi ca yathā jarāmaraṇa’’nti pāḷipavattāni dassento **‘‘yadi…pe… dassetī’’**ti āha. **Bhāvo**ti adhippāyo. **Etesa**nti taṇhājarāmaraṇānaṃ.

‘‘Imāya yuttiyā aññamaññehi kāraṇehi gavesitabba’’nti ca keci paṭhanti, byañjanatopi gavesitabbaṃ, aññattha atthato aññatthampīti adhippāyo. Tameva byañjanato aññatthaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ **‘‘salloti vā’’**tiādi vuttaṃ. **Imesa**nti salladhūpāyanānaṃ. **Icchāvipariyāye**ti icchitālābhe, appaccayasamavāye vā. **Idampi samatthanaṃ hoti** yathādhippetassa aññatthassa byatirekadassanabhāvato. **Jarāmaraṇavipariyāye**ti jarāmaraṇe asati. Na hi yathādhippetajarāmaraṇābhāve taṇhā na hotīti.

Dvidhā vuttāti dvippakārena vuttā, dvikkhattuṃ vā vuttā. **Yaṃ idaṃ…pe… ārammaṇakaraṇavasena vā abhilapana**nti evaṃ kiriyāparāmasanaṃ yojetabbanti veditabbaṃ. **Viseso**ti ayaṃ etāsaṃ icchātaṇhānaṃ pakatisaṅkhāto viseso. **‘‘Dvīhi nāmehī’’**tipi pāḷi. **Yadipi eva**nti kāmaṃ visayavisesesu evaṃ yathāvuttaavatthāvisesena icchātaṇhānaṃ atthi kāci bhedamattāti attho. Sabhāvato pana bhedo natthīti dassento **‘‘tathāpī’’**ti āha.

Icchantīti kāmenti. **Taṇhāyanā** pātukāmatā. **Santāpanaṭṭhenā**ti paridahanabhāvena. **Ākaḍḍhanaṭṭhenā**ti avaharaṇaṭṭhena. **Saritānī**ti rāgavasena allāni. Taṃsampayuttapītivasena siniddhāni **sinehitāni. Visattikā**ti vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhammesu byāpanavasena. **Visaṭā**ti purimavevacanameva ta-kārassa ṭa-kāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālā**ti vipulā. **Visakkatī**ti parisakkati sahati. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāḷiyamānopi sahati. ‘‘Osakkanaṃ, vipphandanaṃ vā visakkana’’nti vadanti. Aniccādikaṃ niccādito gaṇhantī **visaṃvādikā** hoti. **Visaṃharatī**ti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ dassentī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati. **Visaṃ** vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahatīti attho. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato **visamūlā,** visaṃ vā dukkhādibhedā vedanā mūlaṃ etāyāti **visamūlā,** dukkhasamudayattā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Rūpādidukkhasseva paribhogo etāya, na amatassāti **visaparibhogā**. Sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna **‘‘visatā vā panā’’**tiādi vuttaṃ.

Sinehanaṃ pemakaraṇaṃ. **Bandhanaṭṭhenā**ti saṃyojanaṭṭhena. **Āsīsanaṭṭhenā**ti icchanaṭṭhena. **Abhinandanaṭṭhenā**ti assādanaṭṭhena, sampaṭicchanaṭṭhena vā.

21. **Anabhiratī**ti ukkaṇṭhā. **Ñāṇanibbidā**ti nibbidānupassanā. Yathā ca dukkhū…pe… cāresu yutti vuttāti yojanā.

Sukhāpaṭipadādandhābhiññā sukhāpaṭipadākhippābhiññā **sukhāpaṭipadādayo**. Yo dukkhāya paṭipadāya visesaṃ adhigantuṃ bhabbo, tassa sukhāpaṭipadāyogyassa viya kariyamānā dhammadesanā visesāvahā na hoti, tasmā sā na yuttāti imamatthaṃ dasseti **‘‘rāgacarito’’**tiādinā. Rāgacaritassa tathā tathā kāmānaṃ ādīnavaṃ, okāraṃ, saṃkilesaṃ, nekkhamme ānisaṃsañca avibhāvetvā ādito vipassanākathāva kariyamānā na visesāvahā hoti āsayassa asodhitattāti etamatthaṃ dassento pāḷiyaṃ **‘‘vipassanā…pe… desanā’’**ti āhāti veditabbaṃ. **Sesapadesupī**ti yathā ‘‘rāgacaritassā’’tiādinā rāgacaritakoṭṭhāsavasena pāḷiyaṃ desanāya ayutti vuttā, iminā nayena sesapadesupi dosacaritakoṭṭhāsādīsupi ‘‘dosacaritassa puggalassa asubhaṃ deseyyā’’tiādinā pāḷiyaṃ avuttopi yathāsambhavamattho niddhāretvā vattabbo. Kasmā pana yuttihāre ayuttiniddhāraṇā katāti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘ettha cā’’**tiādi. **Sesesupi eseva nayo**ti sesesupi dosacaritādivasena niddhāritesu ayuttigavesanesu ayameva upāyo. **Anulomappahāna’’**ntipi pāḷi, so evattho.

‘‘Yāvatikā ñāṇassa bhūmī’’ti etena yuttihārassa mahāvisayataṃ dasseti. Kasmā panāyaṃ mahāvisayoti? Yuttivicārabhāvato, saṃvaṇṇetabbassa ca dhammassa nānānayanipuṇādiguṇavisesayogatoti dassento **‘‘taṃ kissa hetū’’**ti āha.

Aparabhāgeti pacchābhāge. Mettāvihāribhāgassa aparihīnatāvacanato ayogo vutto. Tenāha **‘‘sato’’**ti. **Yathāvuttakāraṇato evā**ti paṭipakkhattā eva.

Pahānekaṭṭhabhāvato diṭṭhimaññitassa. Ādīnavadassanena vitakkaṃ jigucchantā dutiyajjhānassa āsannaupacārajjhānadhammāpi vitakkārammaṇā na honti, pageva dutiyajjhānadhammāti adhippāyenāha **‘‘ārammaṇakaraṇattho hettha sahagatasaddo’’**ti.

Evaṃ yuttihāralakkhaṇaṃ āgamato yuttāyuttavicāraṃ dassetvā idāni āgamānugatāya yuttiyāpi taṃ dassetuṃ guṇamukhena dosavibhajanaṃ vibhajanto **‘‘apicetthā’’**tiādimāha. Taṃ uttānatthameva.

Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

22. **Tesaṃ tesa**nti anavasesapariyādānaṃ, tena ye sutte vuttā ca dhammā, ye ca tesaṃ kāraṇabhūtaṃ, tesaṃ sabbesampīti vuttaṃ hoti. **Sabbadhammayāthāvaasampaṭivedho**ti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘kattha pana so’’**tiādi vuttaṃ.

Piyāyitabbajātiyanti pemanīyasabhāvaṃ. **Micchāpaṭipadā**ti pamādāpatti, micchābhiniveso vā. Ekavāraṃ uppannāpi pāṇātipātacetanā verappasavanato dosassa, ekavāraṃ uppannāpi pamādāpatti, micchābhiniveso vā mohassa uppattikāraṇanti pāḷiyaṃ avuttampi nayato niddhāretabbanti dassento **‘‘dosassa…pe… imināva nayena attho veditabbo’’**ti āha. Nimittatthaggahaṇalakkhaṇaṃ vaṇṇasaṇṭhānaṃ, anubyañjanatthaggahaṇalakkhaṇaṃ anubyañjananti **‘‘nimittānubyañjanaggahaṇalakkhaṇā’’**ti vuttaṃ. Tattha tattha **nimittaṃ** itthipurisanimittaṃ. **Anubyañjanaṃ** hatthapādahasitakathitādi. Phasso paccayo etissāti **phassapaccayā,** taṃbhāvo **phassapaccayatā**. Assādeti etāyāti **assādo,** taṇhā.

Vatthūni ñeyyadhammoti āha **‘‘vatthuavippaṭipatti visayasabhāvapaṭivedho’’**ti. Idhādhippetaṃ sammāpaṭipattiṃ dassetuṃ **‘‘sīlasamādhisampadāna’’**nti vuttaṃ. Ekadesupalakkhaṇavasena, vaṇṇagandharāgisappāyavasena vā pāḷiyaṃ **‘‘vinīlakavipubbakaggahaṇalakkhaṇā asubhasaññā’’**ti vatvā **‘‘tassā nibbidāpadaṭṭhāna’’nti vuttaṃ nibbidaṃ dassento ‘‘nibbidā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha paritassanato visesetuṃ **‘‘ñāṇenā’’**ti visesitaṃ. **Tathā pavatta**nti nibbidanākārena pavattanaṃ.

Yoniso ummujjantiyā videharañño dhītāya **rucāya** jātissarañāṇaṃ kammassakataññāṇassa kāraṇaṃ ahosi, na pana asappurisūpanissayato, ayoniso ummujjantassa tasseva rañño senāpatino **alātassa bījakassa** dāsassāti imamatthaṃ dassento **‘‘imassa ca…pe… udāharitabbo’’**ti āha. **So**ti pasādo. **Avatthāviseso**ti sampayuttadhammānaṃ anāvilabhāvalakkhito avatthābhedo. **Āyatanagato**ti ṭhānagato, ratanattayavisayoti attho. **‘‘Kāyo’’**tiādinā avatthāvisesena vinā sabhāvasiddhameva padaṭṭhānaṃ dasseti.

Imasmiṃ ca ṭhāne pāḷiyaṃ pubbe yesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānaṃ niddhāritaṃ, te dhammā yesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānāni honti, te dassetuṃ **‘‘aparo nayo’’**tiādi āraddhanti veditabbaṃ. Assādamanasikāro ayonisomanasikāralakkhaṇo vutto nidassanamattaatthoti veditabbo, yebhuyyena sattānaṃ lobhavasena ayonisomanasikārā saṃvattantīti dassanatthaṃ vā evaṃ vuttaṃ. Upapatti eva **opapaccayaṃ,** tassa bhāvo **opapaccayika**nti āha **‘‘upapattibhavabhāvenā’’**ti. **Vavatthitabhāvo**ti vavatthitabhāvo rūpassa dassanādipaṭiniyatārammaṇakiccatā. **Bhavassa aṅgānī**ti bhavassa kāraṇāni. Dutiye **aṅgānī**ti avayavā, kammavaṭṭampi vā kāraṇaṅgabhāvena yojetabbaṃ.

Kammaṭṭhānassāti bhāvanāya brūhanā vaḍḍhanā. **Tesū**ti titthaññutādīsu. Kalyāṇamittassa sammadeva payirupāsanāyapīti taṃ nissāya laddhena sabbāya dhammassavanena dhammupasaṃhitaṃ pāmojjaṃ hotīti titthaññutā pītaññutāya padaṭṭhānaṃ. Evaṃ yāya vimuttiyā sati vimuttiñāṇadassanaṃ hotīti sā tassa padaṭṭhānanti ayamattho pākaṭoti āha **‘‘purimānaṃ…pe… suviññeyyo evā’’**ti. **Saha adhiṭṭhānenā**ti ñātapariññāya saddhiṃ. Ñātapariññā hi tīraṇapariññāya adhiṭṭhānaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

23. **‘‘Lakkhaṇahārassa visayaṃ pucchatī’’**ti vuttaṃ, ‘‘ko pana tassa visayo’’ti vutte samānalakkhaṇā avuttadhammā. Kāyānupassanāya samāraddhāya vedanānupassanādayo sukheneva sijjhantīti tabbacanena vedanāgatāsatiādīnaṃ vuttabhāvo dassito **satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattā**ti kāyānupassanāsatipaṭṭhānassa saddhānuggahitāni vīriyasatisamādhipaññindriyāni sādhanaṃ, evaṃ itaresampīti katvā vuttaṃ. Ayaṃ attho **aṭṭhakathāya**meva (netti. aṭṭha. 51) parato āgamissati. Iminā nayena sesesupi ekalakkhaṇatāniddesesu attho veditabbo. **Parato**ti **catubyūhahāravaṇṇanāyaṃ** (netti. aṭṭha. 20).

Asammissatoti vedanādayopi ettha sitā ettha paṭisandhāti kāye vedanādianupassanāpasaṅgepi āpanne tadasammissatoti attho.

Avayavigāhasamaññātidhāvanasārādānābhinivesanisedhanatthaṃ kāyaṃ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtupādāyarūpehi vinibbhujituṃ **‘‘tathā na kāye’’**tiādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavivādinopi avayavigāhaṇaṃ karonti. Nagaraṃ nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanaṃ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṃ vuttaṃ. **Añño koci** sattādiko. **Yaṃ passati** itthiṃ, purisaṃ vā. Nanu cakkhunā itthipurisadassanaṃ natthīti? Saccaṃ natthi, ‘‘itthiṃ passāmi, purisaṃ passāmī’’ti pana pavattasamaññāvasena ‘‘yaṃ passatī’’ti vuttaṃ. Micchādassanena vā diṭṭhiyā yaṃ passati, na taṃ diṭṭhaṃ rūpāyatanaṃ hoti, rūpāyatanaṃ vā taṃ na hotīti attho. Atha vā taṃ kosādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṃ diṭṭhaṃ na hoti, diṭṭhaṃ vā yathāvuttaṃ na hotīti attho. **Yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passatī**ti yaṃ rūpāyatanaṃ, kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṃ vā diṭṭhaṃ, taṃ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti vuttaṃ hoti.

Pathavīkāyanti kesādiṃ pathavīdhammasamūhattā ‘‘kāyo’’ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekabhedabhinnaṃ sakalasarīragataṃ pubbāpariyabhāvena pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā ‘‘kāyo’’ti vadati. Evaṃ aññatthāpi.

Ākārasamūhasaṅkhātassāti aniccatādiākārasamudāyapariyāyassa.

Tīsu bhavesu kileseti bhavattayavisayakilese. **Sabbatthika**nti sabbattha līne, uddhate ca citte icchitabbatthā, sabbe vā līne, uddhate ca bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā. Anto saṅkoco**ti anto olīyanā, kosajjanti attho.

24. **Gahitesū**ti bhāvanāggahaṇena gahitesu, bhāvitesūti attho, vacanena vā gahitesu. Bhāvanāggahaṇadīpanatthattā pana vacanena gahaṇassa bhāvanāggahaṇamettha padhānaṃ. Yassa satipaṭṭhānā bhāvitā, tassa sammappadhānādayo bodhipakkhiyadhammā na bhāvitāti netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti ca samānalakkhaṇatāpadesena imamatthaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ **‘‘catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī’’**tiādi vuttaṃ.

Vipallāsā pahīyanti ujuvipaccanīkabhāvato. ‘‘Āhārasamudayā kāyassa samudayo, phassasamudayā vedanānaṃ samudayo (saṃ. ni. 5.408), saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti (saṃ. ni. 1.1, 39; ma. ni. 3.126; mahāva. 1; udā. 1; vibha. 225) vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabaḷīkārāhāraphassamanosañcetanāviññāṇāhārākāyādīnaṃ parijānanena pariññātā honti tappaṭipakkhappahānatoti dassento **‘‘cattāro āhārā’’**tiādimāha. **Sabbatthā**ti ‘‘upādānehi anupādāno bhavatī’’ti evamādīsu.

Tattha yasmā pañca kāmaguṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmupādānassa vatthu, sukhavedanassādavasena paralokanirapekkho ‘‘natthi dinna’’ntiādi (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445; 2.94-95, 225; 3.91, 116; saṃ. ni. 3.210; dha. sa. 1221; vibha. 938) parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā, citte niccaggahaṇavasena sassatassa ‘‘attano sīlādivasena parisuddhaparāmasanaṃ hotī’’ti sīlabbatupādānassa cittaṃ, nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa ‘‘attābhiniveso hotī’’ti attavādupādānassa dhammā vatthu, tasmā **‘‘catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu upādānehi anupādāno bhavatī’’**ti vuttaṃ.

Yasmā pana vuttanayeneva kāyo kāmayogassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hotīti bhavayogassa vedanā, santatighanaggahaṇavasena citte attābhiniveso hotīti diṭṭhiyogassacittaṃ, dhammavinibbhogassa dukkarattā, dhammānaṃ dhammamattatāya ca duppaṭivijjhattā sammoho hotīti avijjāyogassa dhammā, vatthu, tasmā catusatipaṭṭhānabhāvanāya tesu tesaṃ pahānasiddhito yogehi visaṃyuttatā vuttā. Eteneva āsavehi anāsavatā, oghehi nittiṇṇatā ca saṃvaṇṇitā hoti kāmarāgādīnaṃ eva kāmayogakāmāsavakāmoghādibhāvato.

Vuttanayeneva kāyo abhijjhākāyaganthassa vatthu, ‘‘dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetī’’ti (ma. ni. 1.465) dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccābhinivesavasena sassatassa ‘‘attano sīlena suddhī’’tiādiparāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu, sappaccayanāmarūpadassanābhāvato bhavavibhavadiṭṭhisaṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthūti catusatipaṭṭhānāti yojetabbaṃ.

Vuttanayeneva visesato kāyo rāgasallassa vatthu, vedanā dosasallassa, ‘‘cittaṃ niccaggahaṇavasena attābhinivesaṃ attānaṃ seyyādito dahatī’’ti cittaṃ mānasallassa, vuttanayeneva dhammā mohasallassa vatthūti catusatipaṭṭhānāti yojetabbaṃ.

Yasmā pana kāyānupassanādīhi kāyavedanācittadhammesu pariññātesu rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā pariññātā honti, citte hi pariññāte saññāpi pariññātāva hoti, tasmā **‘‘viññāṇaṭṭhitiyo cassa pariññaṃ gacchantī’’**ti vuttaṃ.

Tathā visesato kāye sāpekkhā chandāgatiṃ gacchatīti kāyo chandāgatiyā vatthu, vuttanayeneva vedanā byāpādassa nimittanti sā dosāgatiyā vatthu, santatighanaggahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthūti catusatipaṭṭhānabhāvanāya agatigamanappahānaṃ hotīti āha **‘‘agatigamanehi ca na agatiṃ gacchatī’’**ti.

‘‘Akusalassa somanassassa vasenā’’ti idaṃ ‘‘ayampi attho sambhavatī’’ti katvā vuttaṃ. ‘‘Sukhāya vedanāya rāgānusayo anusetī’’ti (ma. ni. 1.465) pana vacanato sukhavedanāggahaṇena tatthānusayanena samudayasaccaṃ desitanti veditabbaṃ. **Desitaṃ dukkhaṃ ariyasacca**nti dukkhadukkhaggahaṇena sātisayaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pakāsitaṃ hotīti pāḷiyaṃ ‘‘dukkhaṃ ariyasaccaṃ desita’’nti vuttaṃ. Sahacaraṇādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā **niddesavāravaṇṇanāyaṃ** (netti. aṭṭha. 5 ādayo) vuttaṃ.

Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā

25. **Hārāna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Hāresu imassa catubyūhahārassa visesato suttassa byañjanavicayabhāvatoti yojanā. Tena vuttaṃ **‘‘byañjana…pe… dassetī’’**ti. **Yāyā**ti niruttiyā.

Yathārahanti saṃvaṇṇiyamāne sutte yaṃ yaṃ arahati nibbacanaṃ vattuṃ, taṃtaṃlokasamaññānurodheneva. Pubbabhāgapaṭipadā sampādetvā pacchā saccābhisamayaṃ pāpuṇātīti āha **‘‘sammuti…pe… hotī’’**ti, taṃtaṃpaññattiggahaṇamukhena paramatthaggahaṇaṃ hotīti evaṃ vā iminā sambandho.

Yamidaṃ anindriyabaddharūpasantānaṃ sandhāya **‘‘ubhayamantarenā’’**ti idha vuttaṃ. Otaraṇahāre (netti. aṭṭha. 42 ādayo) panassa dvārappavattaphassādidhamme sandhāya vuttabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘ubhayamantarenāti phassasamuditesu dhammesū’’ti attho vutto. Aṭṭhakathācariyā panāhu ‘‘antarenāti vacanaṃ pana vikappantaradīpana’’nti. Tasmā ayamettha attho – na imaṃ lokaṃ, na huraṃ lokaṃ, atha kho ubhayamantarenāti. Aparo vikappo – **ubhayamantarenā**ti vā vacanaṃ vikappantarābhāvadīpanaṃ. Tassattho – na imaṃ lokaṃ, na huraṃ lokaṃ nissāya jhāyati jhāyī, ubhayamantarena pana aññaṃ ṭhānaṃ atthīti.

Yepi ca ‘‘antarāparinibbāyī, sambhavesī’’ti ca imesaṃ suttapadānaṃ atthaṃ micchā gahetvā atthi eva antarābhavoti vadanti, tepi yasmā avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyantīti **antarāparinibbāyī,** na antarābhavabhūtoti purimassa suttapadassa attho. Pacchimassa ca ye bhūtā eva, na puna bhavissanti, te hi (kathā. anuṭī. 507) khīṇāsavā, purimapadehi **‘‘bhūtā’’**ti vuttā. Tabbiparītatāya sambhavaṃ esantīti **sambhavesino**. Appahīnabhavasaṃyojanattā sekkhā, puthujjanā ca. Catūsu vā yonīsu aṇḍajajalābujasattā yāva aṇḍakosaṃ, vatthikosañca na bhindanti, tāva **sambhavesī** nāma. Aṇḍakosato, vatthikosato ca bahi nikkhantā **bhūtā** nāma. Saṃsedajaopapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe **sambhavesī** nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya **bhūtā** nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva **sambhavesī,** tato paraṃ **bhūtā**ti attho, tasmā natthīti paṭikkhipitabbaṃ. Sati hi ujuke pāḷianugate atthe kiṃ aniddhāritasāmatthiyena antarābhavena attabhāvaparikappitena payojananti.

Yaṃ pana ye ‘‘santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho. Yathā taṃ vīhiādiaviññāṇakasantāne, evaṃ saviññāṇakasantānepi avicchedena desantaresu pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, nāññathā’’ti yuttiṃ vadanti. Tehi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasaṅkamane, ito vā brahmalokagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva vicchinnadese dhammānaṃ pavatti na icchitā, yadipi siyā ‘‘iddhivisayo acinteyyo’’ti, taṃ idhāpi samānaṃ ‘‘kammavipāko acinteyyo’’ti vacanato, tasmā taṃ tesaṃ matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavisesena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese ca. Tathā hi mukhaghosādīhi aññasmiṃ dese ādāsapabbatappadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṃ paccayuppannaṃ nibbattamānaṃ dissati, tasmā na sabbaṃ sabbattha upanetabbanti ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana paṭibimbassa udāharaṇabhāvasādhanādiko antarābhavavicāro **kathāvatthuppakaraṇassaṭīkāyaṃ** (kathā. anuṭī. 507) gahetabbo.

Apare pana **‘‘idhā**ti kāmabhavo, **hura**nti arūpabhavo, **ubhayamantarenā**ti rūpabhavo vutto’’ti vadanti, ‘‘idhāti paccayadhammā, **hura**nti paccayuppannadhammā, **ubhayamantarenā**ti paṇṇattidhammā vuttā’’ti ca vadanti, taṃ sabbaaṭṭhakathāsu natthi, tasmā vuttanayeneva attho veditabbo. **Avasiṭṭhaṃ rūpa**nti āpodhātuākāsadhātūhi saddhiṃ lakkhaṇarūpāni, ojañca sandhāyāha anindriyabaddharūpassa adhippetattā. Tassa khīṇāsavassa taṃ nibbānārammaṇaṃ cittaṃ na jānanti na ñāyanti ‘‘jhāyamānā’’ti vuttattā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā

29. Akusalānaṃ dhammānaṃ viddhaṃsanasabhāvattā, akusalānaṃ vā pajahane kusalānaṃ sampādane paṭṭhapanasabhāvattā **ārambhadhātu. Tathābhūtā**ti sīlādīhi samaṅgībhūtā. Kāmadhātuādikā tidhātuyova **tedhātu**. Tassa abhibhavanato **tedhātuissaro** maccurājā. Anādimatisaṃsāre cirakālaṃ laddhapatiṭṭhāpi acirakālaṃ bhāvitehi kusalehi dhammehi samucchindanīyattā abalā kilesāti vuttaṃ **''abalaṃ dubbala''**nti. Tenāha **''abalā naṃ balīyantī''**ti.

Idaṃ vacanaṃ ayaṃ gāthāpādo. **Samādhissa padaṭṭhāna**nti ettha samādhissa kāraṇaṃ samatānuyoge niyojanatoti yojetabbaṃ. Esa nayo sesesupi. **Papañcā**ti rāgādayova. **Tathā ceva saṃvaṇṇita**nti desanāya padaṭṭhānabhāveneva atthasaṃvaṇṇanā katāti attho.

Nti taṃ desanaṃ. **Tassā**ti sabhāgādivasena āvaṭṭanassa. Paripakkañāṇānaṃ visesādhigamāya. **Lābhavinicchayapariggahamacchariyānī**tiādīsu **lābho**ti rūpādiārammaṇappaṭilābho. So pariyesanāya sati hotīti pariyesanāggahaṇena gahito. **Vinicchayo**ti ''ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādiārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī''ti evaṃ pavatto vitakko vinicchayo. So lāpitahetukattā pariyesanamūlakatāya pariyesanāggahaṇeneva gahito, tathā pariggahamacchariyāni. Tattha **pariggaho** ''mama ida''nti parigganhanaṃ. **Macchariyaṃ** ''mayheva hotū''ti parehi sādhāraṇabhāvāsahanaṃ. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti ''mayhevidamacchariyaṃ hotu, mā aññesaṃ acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī''ti (dī. ni. aṭṭha. 2.103; a. ni. aṭṭha. 3.9.23). Paribhogatthānaṃ pana vinicchayādīnaṃ paribhogantogadhatā veditabbā. **Chandarāgo** dubbalarāgo. **Ajjhosānaṃ** ''mama ida''nti taṇhāvasena balavasanniṭṭhānanti āha **''chandarāgaajjhosānā taṇhā evā''**ti. **Ārakkhanimittaṃ** dvārapidahanamañjūsāgopanādinā suṭṭhu rakkhaṇanimittaṃ. Pāpāni karonto paribhoganimittaṃ ratto giddho gadhito mucchito hutvā migova paribhuñjananimittaṃ pamādaṃ āpajjatīti evaṃ pariyenārakkhā **paribhoganimittaṃ**. Pamādo tividho taṇhāya vasena kathitoti dassento **''tividho taṇhāyāti vutta''**nti āha.

Avisesena vuttanti ''katamena upādānena saupādānā''ti vibhāgena pucchitvāpi ''avijjāya ca taṇhāya cā''ti avinibbhujitvā vuttaṃ. **Taṇhañca avijjañca caturupādānaṃ vasenā**ti kāmupādānādīnaṃ catunnaṃ upādānānaṃ vasena vibhajitvā khandhānaṃ **dukkhabhāvena** dukkhasaccabhāvena saha pariññeyyabhāvaṃ, upādānānaṃ **samudayabhāvena** samudayasaccabhāvena saha pahātabbabhāvaṃ dassetīti yojanā.

30. **''Yo''**tiādinā vutto tividho pamādo pariyesati, ārakkhaṇañca karoti, paribhoganimittañcāti sambandho. Pamādo hi pamajjantassa puggalassa bhogānaṃ pariyesanāya, ārakkhaṇāya ca hetubhūto kattubhāvena upacarito, paribhogassa pana nimittaṃ. ''Tappaṭipakkhenā''ti padassa atthaṃ vivarati **''appamādānuyogenā''**ti, tena samathabhāvaṃ dasseti. **Khepanā**ti khayapāpanā. **Vodānapakkhavisabhāgadhammavasenā**ti vodānapakkho ca so pamādassa visabhāgadhammo cāti **vodāna…pe… dhammo,** samatho, tassa vasena.

Samathe satīti adhiṭṭhānabhūte jhāne sati, taṃ pādakaṃ katvāti attho. **Yā paññā**ti nāmarūpaparicchedādivasena pavattapaññā. Tenāha **''ayaṃ vipassanā''**ti. **Pahīnesū**ti pahīyamānesu.

Vodānapakkhanti ārambhadhātuādivodānapakkhaṃ nikkhipitvā. **Visabhāgadhammavasenā**ti pamādavaseneva. **Sabhāgadhammavasenā**ti pubbe nikkhittassa ārambhadhātuādivodānadhammassa samathādisabhāgadhammavasena.

Puna apariyodāpaniyaṃ sikhāppattapariyodāpanaṃ idhādhippetanti āha **''taṃ pana arahattena hotī''**ti.

Mohasamuṭṭhānatā vuttā ‘‘moho eva samuṭṭhāna’’nti katvā. Aññathā pisuṇāvācāya dosasamuṭṭhānatā musāvādassa viya mohasamuṭṭhānabhāvā vattabbā siyā.

Kammapathabhāvaṃ pattānaṃ, appattānañca akusaladhammānaṃ ‘‘sabbapāpa’’nti padena pariggahitattā vuttaṃ **‘‘kammapathakammavibhāgenā’’**ti.

31. **Sesapadāna**nti ‘‘kusalassa upasampadā’’tiādīnaṃ (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50, 116, 124; peṭako. 29) gāthāya avasiṭṭhapadānaṃ. **Yathādhigata**nti attanā adhigatappakāraṃ, pacchā bhūmidisā.

Upari yāpentīti manussalokato upariṭṭhimaṃ devalokaṃ gamenti.

32. **Yathāvuttassa dhammassā**ti sīlassa ca maggassa ca. **Taṇhāvijjādīna**nti **ādi**saddena tadekaṭṭhakilesā gayhanti, tesaṃ padaṭṭhānadhammā ca. **Samathavipassanādīna**nti **ādi**saddena sāmaññaphalānaṃ saṅgaho. Yadaggena cettha ‘‘nirodho rakkhatī’’ti vutto, tadaggena maggo rakkhaṇakiriyāya karaṇaṃ vuttaṃ **‘‘yena rakkhatī’’**ti. Visabhāgadhammavasena purimāni sabhāgadhammāvaṭṭanavasena pacchimāni saccāni niddhāritānīti yojetabbaṃ.

Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā

33. **Dhammesū**ti puññādidānādibhedabhinnesu sabhāvadhammesu. **Tattha labbhamāno**ti tesu yathāvuttesu dhammesu labbhamāno. **Bhūmivibhāgo**ti kāmāvacarādidassanādibhūmippabhedo. **Padaṭṭhānavibhāgo**ti te puññādidhammā yesaṃ padaṭṭhānaṃ, tesaṃ vā ye dhammā padaṭṭhānaṃ, tabbibhāgo. **Yesaṃ suttāna**nti mūlapadaṭṭhānabhūtānaṃ saṃkilesabhāgiyādīnaṃ catunnaṃ suttānaṃ vasena. Asaṅkaravavatthānena hi etesu suttesu sātisayaṃ dhammā vibhattā nāma honti. Tenāha **‘‘visesato’’**ti. Yadi evaṃ kasmā vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyasuttāni evettha gahitānīti? Nayidamevaṃ nikkhamanapariyosānabhāvena itaresampi gahitattā. Yato hi nissaṭā vāsanābhāgiyā dhammā, te saṃkilesabhāgiyā. Yaṃpariyosānā nibbedhabhāgiyā dhammā, te asekkhabhāgiyāti dvayaggahaṇeneva itarampi dvayaṃ gahitameva hoti. Tenāha **‘‘imesaṃ catunnaṃ suttānaṃ desanāyā’’**ti. **Imāni cattāri suttānī**ti pāḷiyā, vakkhamānāya desanāya vā itaradvayasaṅgaho daṭṭhabbo, na paṭikkhepo.

Tenevāti niyamassa akatattā, tato ca tena tannissitena ca brahmacārī bhavatīti siddhaṃ hoti. **Eva**-saddo vā samuccayattho daṭṭhabbo. **Siyā tassa paṭikkhepo**ti tassa aṭṭhasamāpattibrahmacariyassa siyā paṭikkhepo. Evaṃ sati sāvasesā desanā siyā.

Tadaṅgādippahānadvayaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ idha gaṇanūpagaṃ na hotīti **‘‘samucchedapaṭippassaddhippahānānaṃ vasenā’’**ti vuttaṃ. Tathā hettha keci ‘‘tenevā’’ti paṭhanti. **‘‘Teneva brahmacariyenāti paṭhantī’’**ti idaṃ ‘‘saṃvarasīle ṭhito’’ti (netti. 33) ettha vuttaṃ pāḷivikappaṃ sandhāya vadati. **‘‘Yasmā…pe… vakkhatī’’**ti idaṃ pacchimapāṭhasseva yuttatāya kāraṇavacanaṃ.

Kathaṃ mantāti? Anibbedhasabhāvattā mahaggatapuññānaṃ na nibbedhabhāgiyasuttena saṅgaho, vāsanābhāgiyattā pana vāsanābhāgiyasutteneva saṅgahoti. Tadupasaṅgā hi pacchimo eva pāṭho yuttataro. Itarathā sāvasesā desanā bhaveyya. Tenāha **‘‘na hi…pe… desetī’’**ti.

Saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyānaṃ parato vakkhamānattā vuttaṃ **‘‘vakkhamānānaṃ…pe… vasenā’’**ti. **‘‘Sabbato’’**ti idaṃ pubbaparāpekkhaṃ. Tassa parāpekkhatāya ‘‘sabbatobhāgena ekādasasu ṭhānesu pakkhipitvā’’ti aṭṭhakathāyaṃ yojitaṃ. Tattha padādike vicayahārapadatthe sandhāya **‘‘ekādasasu ṭhānesū’’**ti vuttaṃ. Pubbapekkhatāya pana ‘‘sabbatobhāgena desanāya phalenā’’tiādinā yojetabbaṃ.

Saṃkilesabhāgiyānaṃ taṇhāsaṃkilesādinā desanānayo veditabbo. **Phalaṃ** apāyadukkhena manussesu dobhaggiyena. Asekkhabhāgiyānaṃ asekkhehi sīlakkhandhādīhi desanānayo. **Phalaṃ** aggaphalena ca anupādisesāya ca nibbānadhātuyā veditabbaṃ. Itaresaṃ pāḷiyaṃ vuttameva. Kāmarāgabyāpādauddhambhāgiyasaṃyojanaggahaṇena saṃkilesabhāgiyānaṃ, virāgaggahaṇena asekkhaggahaṇeneva ca asekkhabhāgiyānaṃ vakkhamānattā vuttaṃ **‘‘vakkhamānānaṃ…pe… vasenā’’**ti. Padapadatthavicārayuttiniddhāraṇamukhena dhammavibhattiādivicāro kātabboti dassetuṃ pāḷiyaṃ **‘‘vicayena…pe… tabbānī’’**ti vuttanti aṭṭhakathāyaṃ **‘‘vicayena…pe… dassetī’’**ti vuttaṃ.

34. **Eva**nti iti. **Dhamme**ti vuttasabhāgadhamme. **Sādhāraṇāsādhāraṇabhāvehī**ti sāmaññavisesena visiṭṭhehi. **Dve dhammā sādhāraṇā**ti dve ime dhammā yehi sabhāgadhammā sādhāraṇā nāma honti. Katame dve? Nāmaṃ, vatthu ca. Tattha **nāmaṃ** nāmapaññatti, taṃmukheneva saddato tadatthāvagamo. Saddena ca sāmaññarūpeneva tathārūpassa atthassa gahaṇaṃ, na visesarūpena, tasmā saddavacanīyā atthā sādhāraṇarūpanāmāyattagahaṇīyatāya nāmasādhāraṇā vuttā. **Vatthū**ti pavattiṭṭhānaṃ. Yattha hi ye dhammā pavattanti, tesaṃ sabbesaṃ te dhammā sādhāraṇāti pavattiṭṭhānasaṅkhātānaṃ vatthūnaṃ sādhāraṇā. Yasmā panidaṃ dvayaṃ tesaṃ dhammānaṃ sādhāraṇabhāve pakatibhūtaṃ sabhāvabhūtaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘dve dhammāti duve pakatiyo’’**ti. **Ekasantatipatitatāyā**ti samānasantatipavattiyā. Tenāha **‘‘samānavatthukā’’**ti. Dassanapahātabbānañhi yathā micchattaniyatasattā pavattiṭṭhānaṃ, evaṃ aniyatāpīti ubhaye hi te samānavatthukā. Esa nayo itaresupi. Sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsā hi bhinnasabhāvāpete dhammā dassanena pahātabbataṃ nātivattantīti te nāmasāmaññataṃ pattā, rūparāgādayo ca bhāvanāya pahātabbatanti āha **‘‘pahānekaṭṭhā nāmasādhāraṇā’’**ti. Yathā pana ‘‘vatthūnaṃ sādhāraṇā vatthusādhāraṇā’’ti ayamattho labbhati, evaṃ ‘‘vatthunā sādhāraṇā vatthusādhāraṇā’’ti ayampi attho labbhatīti dassento **‘‘sahajekaṭṭhā vatthusādhāraṇā’’**ti āha. Te hi aññamaññaṃ phusanādisabhāvato bhinnāpi yasmiṃ pavattanti, tena vatthunā sādhāraṇā nāma honti. Ettha ca labbhamānampi kusalādināmasādhāraṇaṃ anāmasitvā vatthusādhāraṇā tāva yojitāti veditabbā. **Paṭipakkhādīhī**ti **ādi**saddena samānaphalatāsahabyatādike saṅgaṇhāti. **Sesapadesū**ti ‘‘puthujjanassā’’tiādivākyesu. Kathaṃ? Tattha hi puthujjanassa, sotāpannassa ca sambhavato anāgāmino, arahato ca asambhavatotiādinā yojetabbaṃ.

Kathaṃ te odhiso gahitāti kenākārena te ‘‘sādhāraṇā’’ti vuttadhammā bhāgaso gahitā. ‘‘Amukassa, amukassa cā’’ti ayañhettha attho. Sāmaññabhūtā dhammā **sādhāraṇā** nāma, evaṃ sante kathaṃ tesaṃ micchattaniyatāniyatādivasena vibhāgena pavattiṭṭhānatā vuccati, na vattabbanti adhippāyo. Atha vibhāgena taṃ vattabbaṃ, nanu te sādhāraṇāti na vattabbamevāti? Evaṃ sādhāraṇāti micchattaniyatānaṃ, aniyatānanti imesaṃ ubhayesaṃyeva te dhammā sādhāraṇā. Tenāha – **‘‘na sabbasattānaṃ sādhāraṇatāya sādhāraṇā’’**ti. **‘‘Yasmā’’**tiādinā tattha kāraṇamāha, tenetaṃ dasseti ‘‘keci dhammā kesañcideva dhammānaṃ sādhāraṇā honti, aññesaṃ asādhāraṇā’’ti. Tenāha **‘‘paṭiniyatañhi tesaṃ pavattiṭṭhāna’’**nti.

Itarathāti aniyatapavattiṭṭhānatāya sabbesaṃ sādhāraṇā, asādhāraṇā vā siyuṃ, tathā sati. **Tathā vohāro**ti ‘‘sādhāraṇā, asādhāraṇā’’ti ca ayaṃ vohāro sāmaññā eva na bhaveyya. **Ete eva dhammā**ti ‘‘sādhāraṇā’’ti vuttadhammā eva. **Eva**nti ‘‘micchattaniyatāna’’ntiādinā vuttappakārena. **Niyatavisayā** paricchinnappavattiṭṭhānā. **‘‘Yopī’’**tiādi puggalādhiṭṭhānena vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ. **‘‘Na hī’’**tiādinā anvayato, byatirekato ca tamevatthaṃ vibhāveti. **Sesepī**ti ‘‘bhāvanāpahātabbā’’ti evamādimhipi.

Paccattaniyatoti pāṭipuggaliko. **Itarassā**ti apaccattaniyatassa. **Tathā**ti asādhāraṇabhāvena. Koci dhammo kañci dhammaṃ upādāya sādhāraṇopi samāno tadaññaṃ upādāya asādhāraṇopi hotīti āha **‘‘sādhāraṇāvidhuratāyā’’**ti. Tenāha **‘‘taṃ taṃ upādāyā’’**tiādi. Tathā hi ‘‘dhammatā’’ti vuttapaṭhamamaggaṭṭhatā dīpitā, tādisānaṃ eva anekesaṃ ariyānaṃ vasena sādhāraṇāti. **Paṭhamassā**ti aṭṭhamakassa. **Dutiyassā**ti sotāpannassa. Puna **aṭṭhamakassā**ti ''aṭṭhamakassa, anāgāmissa cā''ti ettha vuttaaṭṭhamakassa. Tenāha **''anāgāmimaggaṭṭhassā''**ti. Aggaphalaṭṭhato paṭṭhāya paṭilomato gaṇiyamāno paṭhamamaggaṭṭho **aṭṭhamako,** maggaṭṭhatāya, pahīyamānakilesatāya ca sabbepi maggaṭṭhā aṭṭhamakā viyāti **aṭṭhamakā,** ''ekacittakkhaṇato uddhaṃ na tiṭṭhatīti **aṭṭhamako''**ti apare niruttinayena. ''Sekkhā''ti nāmaṃ sādhāraṇanti sambandho. **Itaresū**ti ''bhabbābhabbā''ti vuttesu anariyesu. Tenāha pāḷiyaṃ **''hīnukkaṭṭhamajjhimaṃ upādāyā''**ti.

Niyāmāvakkantiyāti avakkantaniyāmatāya. **Ñāṇuttharassā**ti ñāṇādhikassa. **Tathāvidhapaccayasamāyoge**ti ñāṇavisesapaccayasamavāye. Yathā hi ñāṇabalena dandhābhiññatā na hoti, evaṃ paṭipadāpaṭipannopi sukhena visosīyatīti. Sā hi sukhāpaṭipadā khippābhiññā taṃsamaṅgino ñāṇuttarattā vipassanāya padaṭṭhānanti vuttā.

Dhammato anapetā cintā **dhammacintā,** yonisomanasikārena pavattitattā dhammesu cintā, **dhammo** vā ñāṇaṃ, tasmā dhammāvahā cintā **dhammacintā,** cintāmayañāṇassa hetubhūtā cintāti attho.

Pāḷiyaṃ sutamayapaññāggahaṇena ''ye te dhammā ādikalyāṇā…pe… tathārūpāssa dhammā bahussutā hontī''tiādi (a. ni. 8.2) suttapadasaṅgaho attho pariggahito, tathā yonisomanasikāraggahaṇena ''so 'anicca'nti yoniso manasi karotī''tiādinā vutto upāyamanasikāro pariggahito. Sammādiṭṭhiggahaṇena ''sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissita''ntiādinā vuttā sammādiṭṭhi pariggahitāti dassento āha **''atha kho…pe… dassetu''**nti. **Sesa**nti ''dhammasvākkhātatā''ti evamādi.

Yassa ca pubbe attho na saṃvaṇṇito, tattha kalyāṇamittatāya āyatanagato pasādo, cittavūpasamo ca phalanti dassento **''sappurisa…pe… padaṭṭhāna''nti āha. Attasammāpaṇihitattā pāpajegucchinibbidādibahulova hotīti dassento āha** ''attha…pe… padaṭṭhāna''nti. Dhammo svākkhāto ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā sabbasampattipāripūrihetūti dassento **''dhammasvākkhātatā…pe… padaṭṭhāna''**nti āha. Kusalamūlaropanā hi samāpattipariyosānāti. **Saṅghasuṭṭhutāya** saṅghassa suṭṭhubhāvāya saṅghassa sappatissatāya ''suṭṭhu, bhante''ti vacanasampaṭicchanabhāvāya. Itaraṃ suviññeyyameva.

Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanahāravibhaṅgavaṇṇanā

35. **Sammādiṭṭhissa…pe… nijjiṇṇā bhavatī**ti ettha yathā maggasammādiṭṭhivasenattho vutto, evaṃ kammassakatākammapathasammādiṭṭhīnampi vasena attho labbhateva. Kammapathakathā hesā. **Yathāvuttenākārenā**ti ''avimuttāva samānā''ti, ''avimuttiya''nti ca vuttappakārena. **Micchābhinivesavasenā**ti asammāsambuddhaṃ eva sammāsambuddhoti, aniyyānikaṃ eva niyyānikoti, asantaṃ eva pana santanti, anariyaṃ eva ariyoti viparītābhinivesavasena. **Micchādhimokkho**ti ayāthāvapasādo, ayāthāvasanniṭṭhānaṃ vā. Uppannamoho micchāvimuttiñāṇadassananti sambandho.

36. Vādānaṃ vā anuvādā **vādānuvādā,** tesaṃ vādānaṃ upādāti attho. **Vādānupavattiyo**ti vādānaṃ dosānaṃ anupavattiyo.

Antadvayaparivattananti kāmasukhaattakilamathānuyogasaṅkhātassa antadvayassa paṭipakkhavasena parivattanaṃ.

Etesupi vāresūti ''niyyāniko dhammo tesaṃ adhammo, sukho tesaṃ adhammo''ti ca imesu vāresu. **Vuttanayenā**ti yadi attaparitāpanaṃ attano dukkhāpanaṃ dhammo, dhammassa paṭiviruddho adhammo siyā, dukkhassa ca sukhapaṭiviruddhanti jhānamaggaphalasukhassa, anavajjapaccayaparibhogasukhassa ca tesaṃ adhammabhāvo āpajjatīti evaṃ vattabbā. **''Yaṃ yaṃ vā**

panātiādinā’’ti idaṃ avasesapāṭhāmasanaṃ. Ettha **yaṃ yaṃ vā pana dhamma**nti yaṃ vā taṃ vā dhammaṃ, kusalaṃ vā akusalaṃ vā iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vāti vuttaṃ hoti. **Rocayati vā upagacchati vā**ti cittena rocati, diṭṭhiyā upagacchatīti. **Tassa tassa dhammassa yo paṭipakkho**ti tassa tassa rucitassa, upagatassa vā dhammassa yo paṭipakkho nāma. **Svassa aniṭṭhato ajjhāpanno bhavatī**ti yo dhammo assa rucitassa, upagatassa vā dhammassa aniṭṭhato paccanīkato abbhupagato hoti, tena paṭipakkhena desanāya parivattanaṃ parivattano hāroti attho. Tenāha **‘‘paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāvetī’’**ti.

Parivattanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā

37. **Aññamaññehī**ti aññehi aññehi. **Āyati**nti paccavekkhaṇakāle. **Kathañcī**ti yena kenaci pakārena, paṭhamaṃ vuttena pariyāyena appaṭivijjhanto aparena pariyāyena paṭivijjheyyāti adhippāyo. Pariyāyavacanaṃ niddisatīti sambandho. Evaṃ sabbattha. **Tasmiṃ khaṇe**ti pariyāyavacanassa vuttakkhaṇe. **Vikkhittacittāna**nti ārammaṇantarehi vividhakhittacittānaṃ. **Aññavihitāna**nti aññaṃ cintentānaṃ. Kasmā pana aññena pariyāyena tadatthāvabodhanaṃ, nanu tena vutte daḷhīkaraṇaṃ hotīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tenevā’’**tiādi. Tattha **tadaññesa**nti tehi vikkhittacittādīhi aññesaṃ, yehi paṭhamaṃ vacanaṃ sammadeva gahitaṃ. **Tatthā**ti vuttavacaneneva punappunaṃ vacane. Adhigataanvatthatāya punarutti **parivajjanatthaṃ** visesanabhāvena **tāhi tāhi saññāhi**pi ayampi saddo imassatthassa vācako, ayampi saddo imassatthassa vācakoti paññāpanehi. Desetabbassa tassa tassa atthassa attano citte **upanibandhanaṃ** ṭhapanaṃ. **Tatthā**ti dhammaniruttipaṭisambhidāyaṃ. **Bījāvāpanaṃ** hetusampādanaṃ.

Evaṃ bhagavato pariyāyadesanāyaṃ anekāni payojanāni vatvā idāni attano sammāsambuddhatāya evaṃ tathāgatā buddhalīlāya anekehi pariyāyehi dhammaṃ desentīti dassento **‘‘kiṃ bahunā’’**tiādimāha.

Pāḷiyaṃ **‘‘pihā nāma yā vattamānassa atthassa patthanā’’**ti paccuppannavisayataṃ dassetvā puna anāgatavisayataṃ dassetuṃ **‘‘seyyataraṃ vā’’**tiādi vuttanti **‘‘anāgatapaccuppannatthavisayā taṇhā pihā’’**ti āha.

Atthanipphattipaṭipālanāti imasmiṃ vā pade pihāya evatthavasena anāgatapaccuppannatthavisayabhāvadīpanato.

Dhammārammaṇeneva saṅgahitā ‘‘dhammārammaṇa’’ntveva gahaṇaṃ gatā. **Catuvīsati padānī**ti ettha gehasitadomanassūpavicārādīnaṃ catunnaṃ chakkānaṃ vasena catuvīsa koṭṭhāsā.

38. **Sāyeva patthanākārena dhammanandītiādimāhā**ti ettha ayamattho – sā eva patthanākārena pavattiyā āsādipariyāyena vuttā taṇhā rūpādidhammesu nandanaṭṭhena **dhammanandī**. Tesaṃ eva piyāyanaṭṭhena **dhammapemaṃ**. Gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhānato **dhammajjhosāna**nti.

Imināpīti na kevalaṃ ‘‘paññā pajānanā’’tiādiāveṇikapariyāyeneva vevacanaṃ vattabbaṃ, atha kho iminā ādhipateyyādisādhāraṇapariyāyenapi vevacanaṃ vattabbanti attho. **Imināva nayenā**ti etena pariyāyavacanena. Na hi desanatthasādhanaṃ ‘‘itipi so bhagavā’’tiādipāḷinayadassananti dasseti. **Balanipphattigato**tiādīsu dasasu tathāgatabalesu nipphattiṃ pāripūriṃ gato. Sambodhipahānantarāyadesanā visesacodanāsu visāradabhāvasaṅkhātāni cattāri ñāṇāni patto adhigatoti **vesārajjappatto**.

Lobhajjhāsayādiajjhāsayaṃ visesena ativattoti **ajjhāsayavītivatto**. Atītahetusaṅkhepādisaṅkhepavirahitatāya **asaṅkhepa**saṅkhātaṃ nibbānaṃ, akuppadhammatāya guṇehi vā asaṅkhepaṃ asaṅkhyeyyaṃ gato upagatoti **asaṅkhepagato**. Sesaṃ suviññeyyameva. **Uddheyya**nti uddharitabbaṃ.

Dhammānussatiyaṃ evaṃ attho daṭṭhabboti sambandho. Saṃsāradukkhato pāti, santena sukhena rameti cāti vā **pāraṃ**.

Abhūtapubbattāti anuppannapubbattā, tenassa niccataṃva vibhāveti kenaci devatopasaggādinā anupasajjanīyattā anupasaṭṭhattā.

''Duppassa''ntipi pāḷi, duradhigamanti attho. **Guṇasobhāsurabhibhāvenā**ti guṇehi sobhāya, sugandhibhāvena ca.

Yathā akkhaṇavedhī puggalo sippanipphattiyā rattandhakāratimisāya acirakkhaṇālokena atisukhumampi dūragataṃ lakkhaṃ vijjhati, evaṃ ariyasāvako sīlasampattiyā atisukhumaṃ nibbānaṃ catusaccadhammaṃ ekapaṭivedheneva paṭivijjhatīti āha **''sippañca sīlaṃ akkhaṇavedhitāyā''**ti. **Lokika**nti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ lokuttaradhammaolokanassāpi adhiṭṭhānabhāvato.

Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā

39. **Bhagavato sābhāvikadhammakathāyā**ti attano bhāvo **sabhāvo,** sabhāvena nibbattā, tato vā āgatāti **sābhāvikā,** sā eva dhammakathāti **sābhāvikadhammakathā,** buddhānaṃ sāmukkaṃsikadhammakathāti attho, tāya karaṇabhūtāya dhammadesanāya anaññattepi kathādesanānaṃ upacārasiddhena bhedenevaṃ vuttaṃ, avayavasamudāyavibhāgena vā. Tenāha **''kā ca pakatikathāya desanā? Cattāri saccānī''**ti. Idañhi atthassa desanāya abhedopacāraṃ katvā vuttaṃ. **Tassā** desanāya paññāpanā. **Ayaṃ paññattihāro**ti saṅkhepeneva paññattihārassa sarūpamāha. **Sā**ti yathāvuttadesanā. **Tathā tathā**ti yathā yathā saccāni desetabbāni, tathā tathā. Kathañcetāni desetabbāni? Pariññeyyādippakārena. **Yathādhippeta**nti adhippetānurūpaṃ, bodhaneyyabandhavānaṃ bodhanādhippāyānukūlanti attho. **Attha**nti desetabbatthaṃ, dukkhādiatthameva vā. **Nikkhipatī**ti patiṭṭhāpeti. Yato ''cattāro suttanikkhepā''tiādi (ma. ni. aṭṭha. 1.mūlapariyāyasuttavaṇṇanā) **aṭṭhakathāsu** vuccati.

Tatthati nikkhepadesanāyanti attho. **Maggapakkhiyā**ti dukkhasaccato bahikatāti adhippāyo.

Yasmiṃ ṭhāneti yasmiṃ bhavādisaṅkhāte ṭhāne. **Yathāvuttā desanā**ti caturāhārapaṭibaddharāgādimukhena vaṭṭadīpanī vuttappakārā desanā.

41. **Teparivaṭṭavasenā**ti etthāpi ''saccesū''ti yojetabbaṃ. Pariññāpaññattīti āhāti sambandho. **Ajjhattarato, samāhito**ti padadvayena samādhānavisiṭṭhaṃ ajjhattaratatābhāvanaṃ dīpeti gocarajjhattatādīpanato. Kevalo hi ajjhattasaddo ajjhattajjhattagocarajjhattesupi vattati. Ajjhattaratatāvisiṭṭhañca samādhānaṃ sātisayaṃ cittaṭṭhitiṃ dīpetīti imamatthaṃ dasseti **''samādhānavisiṭṭhassā''**tiādinā.

Āsajjanaṭṭhenāti āsaṅganaṭṭhena. **Tathā dassana**nti atathābhūtassāpi bhabbarūpassa viya attano vidaṃsanaṃ. **Alakkhiko**ti vilakkhiko.

Kāmānanti kāmāvacaradhammānaṃ. **Rūpāna**nti rūpāvacaradhammānaṃ. **Nissaraṇa**nti kāmānaṃ rūpāvacaradhammā nissaraṇaṃ, tesaṃ arūpāvacaradhammā nissaraṇaṃ. **Evaṃ taṃsabhāvāna**nti sauttarasabhāvānaṃ. **Tathā**ti yathā saṅkhatadhammānaṃ nissaraṇabhāvato, kilesasamucchedakassa ariyamaggassa ārammaṇabhāvato ca attheva asaṅkhatā dhātu, tathā vuccamānenāpi kāraṇena attheva asaṅkhatā dhātūti dasseti. **Katthaci visaye**ti asaṅkhatadhātuṃ sandhāya vadati. **Aviparītattho**ti bhūtattho. ‘‘Yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvatā kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hoti (dī. ni. 1.94), sapakaṭṭhanibbānabhāvino’’ti ca evamādīsu upacāravuttisabbhāvato. **Yathā taṃ sīhasaddo**ti yathā ‘‘sīho māṇavako’’tiādinā māṇavakādīsu upacāravuttinā vattamāno migarāje bhūtatthavisaye diṭṭho, evaṃ nibbānasaddopi kāmaguṇarūpajjhānasamaṅgitāsu upacāravuttiyā vattamāno katthaci visaye aviparītattho. Yattha ca visaye aviparītattho, sā asaṅkhatā dhātu. Hatthatale saāmalakaṃ viya ñeyyaṃ paccakkhato passantassa ekappamāṇassa satthuvacanamevettha pamāṇanti dassento **‘‘kiṃ vā etāya yutticintāyā’’**tiādimāha. **‘‘Paṭiññātassa atthassa siddhiyā pakāsanāpaññattī’’**ti nigamaṃ sandhāyāhāti.

Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

42. **Indriyehī**ti karaṇe karaṇavacanaṃ ‘‘maggena gacchatī’’tiādīsu viya, ‘‘pharasunā chindatī’’ti evamādīsu viya ca. **Otaraṇā**ti anuppavesanā.

Paññākkhandhe saṅgaṇhanavasena sammāsaṅkappo viyāti yojanā. Adhicittaanuyuttānaṃ saddahanussahanupaṭṭhānasamādahanehi saddhādīsu upakarontesu eva paññā dassanakiccaṃ sādhetīti dassento **‘‘saddhā..pe… vuttānī’’**ti āha. **No ca bhavaṅgā**ti tesaṃ saṅkhārānaṃ pavattikāraṇatābhāvaṃ dasseti.

43. **Tathā vutto**ti ‘‘nissayo’’ti vutto. **Cetanāsīsena taṇhaṃ eva vadati** cetanāsahacaraṇato.

Rattassāti maggena asamucchinnarāgassa. Yena puggalo ‘‘ratto’’ti vuccati, tassa rāgassa sambandhinī sukhā vedanā vuttā tattha tassa anusayanato. Tenāha **‘‘sukhāya…pe… vutta’’**nti. Esa nayo sesesupi. Tenāha **‘‘tathā’’**tiādi.

Tāni eva indriyānīti sukhasomanassupekkhindriyāni. ‘‘Saṅkhārapariyāpannānī’’ti vacanaṃ sandhāyāha **‘‘idha vedanāsīsena cetanā vuttā’’**ti. Na hi vedanā saṅkhārakkhandhapariyāpannā hoti. **Taṇhāya, diṭṭhiyā**ti ca upayoge karaṇavacananti dassento **‘‘taṇhāyā’’**tiādimāha. Idāni upayogavaseneva ‘‘taṇhāyā’’tiādīnaṃ atthaṃ dassetuṃ **‘‘yathā vā’’**tiādimāha. Tattha **sesadhammāna**nti taṇhāvajjitaavisiṭṭhadhammānaṃ. **Taṇhāya nissayabhāve**ti yadā taṇhā tesaṃ nissayo hoti.

Taṇhāya sesadhammānaṃ paccayabhāveti yadā sesadhammā taṇhāpaccayā honti. **‘‘Karajakāyasannissitā’’**ti iminā vedanādikkhandhattayanissitāpi gahitā kāyappassaddhibhāvato. **Kāraṇabhāva**nti paramparahetubhāvaṃ. **Taṇhādiṭṭhiupayenā**ti diṭṭhiupayena ca diṭṭhisahagatataṇhāupayena ca.

‘‘Āgatīti idhāgati, gatīti peccabhavo’’ti padadvayena vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ pāḷiyaṃ **‘‘āgatigatīpi na bhavantī’’**ti vuttaṃ. Idha **huranti dvārārammaṇadhammā dassitā** āsannadūrabhāvehi dvārārammaṇehi vinivattetvā gahitattā. Idha **dvārappavattadhammā** ‘‘ubhayamantarenā’’ti padassa atthabhāvena vuttā. Catubyūhahāre pana anindriyabaddharūpadhammā tathā vuttā. **Kāraṇabhūtena** anantarapaccayabhūtena, upanissayapaccayabhūtena ca. Ye dhammā upādāya ‘‘attā’’ti samaññā, **tesaṃ** viññāṇādi**dhammānaṃ** abhāvena anuppādadhammataṃ āpāditattāti attho. **‘‘Anissitassa calitaṃ natthī’’**tiādinā paṭilomato paccayabhāvo dassitoti dassento pāḷiyaṃ **‘‘esevanto dukkhassāti paṭiccasamuppādo’’**ti vatvā nanu ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādiko paṭiccasamuppādoti codanaṃ sandhāya yathāvuttassa paṭiccasamuppādabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘so duvidho’’**tiādinā lokiyalokuttaravasena paṭiccasamuppādo vibhatto. **Tadatthatāyā**ti vītarāgavimuttiatthatāya. **Tabbhāva**nti lokuttarapaṭiccasamuppādabhāvaṃ.

Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā

45. **Sodheti nāmā**ti pucchitamatthaṃ hatthatale ṭhapitaāmalakaṃ viya paccakkhato dassento niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā vivaranto tabbisayaaññāṇasaṃsayādimalāpanayanena sodheti, evaṃ sodhento ca padassa atthena abhedopacāraṃ katvā ‘‘padaṃ sodheti’’cceva vuccati. Tenāha **‘‘padaṃ sodheti nāmā’’**ti. Pucchāya vissajjanamevettha sodhananti āha **‘‘tadatthassa vissajjanato’’**ti. Ārabhīyatīti **ārambho,** desanāya pakāsiyamāno attho. Tenāha **‘‘na tāva…pe… pabodhitattā’’**ti. Idha sodhanaṃ nāma paṭicchannarūpassa atthassa desanānubhāvena vivaṭabhāvakaraṇanti tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘aññāṇapakkhandāna’’**ntiādi vuttaṃ.

Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

46. **Dhārayitabbā**ti upadhāretabbā, upalakkhitabbāti attho. **Vuttameva** ‘‘sāmaññavisesakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato’’tiādinā (netti. aṭṭha. 14).

Taṃ taṃ phalanti nirayādiṃ taṃ taṃ phalaṃ. **Añcitā**ti gatā. **Yonī**ti ekajāti. Samānavasena missībhavati etāyāti hi **yoni,** upapatti. **Peccā**ti maritvā. **Ussannatāyā**ti vitakkabahulatāya. ‘‘Ussannattā’’tipi vadanti. Sassatādīhi vā ussannattā. Asurajātiyā nibbattāpanako **asurajātinibbattanako**.

Saṅkhāti paññā. Paññāpadhānā ca bhāvanāti āha **‘‘paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhāvanāyā’’**ti.

47. Patthaṭabhāvena **pathavī**. Sabhāvadhāraṇaṭṭhena, nissattanijjīvaṭṭhena ca **dhātu**. Āpīyati, appāyatīti vā **āpo**. Tejanavasena tikkhatāvasena, dahanavasena vā **tejo**. Vāyanavasena vegagamanavasena, samudīraṇavasena vā **vāyo. Vīsati ākārā**ti kesādayo vīsati koṭṭhāsā, pakārā vā. Kakkhaḷalakkhaṇādhikatāya kesādī kakkhaḷalakkhaṇā vuttā.

Pāṭiyekko pathavīdhātukoṭṭhāsoti pathavīkoṭṭhāsamatto, attasuññadhammamattoti attho. **Santappatī**ti ettha sarīrapakatimatikkamitvā uṇhabhāvo santāpo, sarīradahanavasena pavatto mahādāho, ayametesaṃ viseso. **Yena ca jīrīyatī**ti ekāhikādijarārogena jarīyatīti ca attho yujjati. ‘‘Satavāraṃ tāpetvā tāpetvā udake pakkhipitvā uddhaṭasappi satadhotasappī’’ti vadanti. Rasarudhiramaṃsamedanhāruaṭṭhiaṭṭhimiñjā **rasādayo**. Keci nhāruṃ apanetvā sukkaṃ sattamaṃ dhātuṃ vadanti. **Viveka**nti visuṃbhāvaṃ, visadisabhāvanti attho. Vatthusaṅkhāto hi āhāro pariṇāmaṃ gacchanto pāṇabhakkhagahaṇipadaniya muttakarīsabhāvehi viya attanāpi visadisarasasaṅkhātaṃ visuṃbhāvaṃ nibbattento tabbhāvaṃ gacchatīti vuccati, tathā rasādayopi rudhirādikoṭṭhāsaṃ. Tenāha **‘‘rasādibhāvena vivekaṃ gacchatī’’**ti.

Sabhāvalakkhaṇatoti asucibhāvena lakkhitabbato.

48. **Yāthāvasarasalakkhaṇa**nti rasitabboti **raso,** paṭivijjhitabbo sabhāvo, attano raso **saraso,** yāthāvo saraso, **yāthāvasaraso** yāthāvasaraso eva lakkhitabbattā lakkhaṇanti **yāthāvasarasalakkhaṇa**ṃ. Atha vā **yāthāvasarasalakkhaṇa**nti aviparītaṃ attano pavattisaṅkhātaṃ kiccañceva pīḷanasaṅkhātaṃ lakkhaṇañca. ‘‘Idaṃ kiccaṃ, idaṃ lakkhaṇa’’nti avijjāhetu ñātuṃ na sakkoti, tabbisayañāṇuppattiṃ nivārentī chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhatīti vuttā. Tena vuttaṃ **‘‘jānituṃ paṭivijjhituṃ na detī’’**ti. Tayidamassā kiccanti **kiccato kathitā. Kathitā**ti ca vuttā, yato ca avijjā asampaṭivedharasāti vuccati. Jāyati etthāti **jāti,** uppattiṭṭhānaṃ. Yadipi nirodhamagge avijjā

ārammaṇaṃ na karoti, te pana jānitukāmassa tappaṭicchādanavasena anirodhamaggesu nirodhamaggaggahaṇassa kāraṇabhāvena pavattamānā tattha uppajjatīti vuccati, tesampi avijjāya uppattiṭṭhānatā hoti, itaresaṃ ārammaṇabhāvena cāti.

Atthānatthanti hitāhitaṃ. **Sammohavinodaniyaṃ** pana **''atthattha''**nti (vibha. aṭṭha. 226) vuttaṃ, tattha attho eva **atthattho**ti atthassa aviparītatādassanatthaṃ dutiyena atthasaddena visesanaṃ. Na hi ñāṇaṃ anatthe ''attho''ti gaṇhātīti. **Kāraṇākāraṇa**nti etthāpi evaṃ daṭṭhabbaṃ. **Atthattha**nti vā āmeḍitavacanaṃ sabbesaṃ atthānaṃ pākaṭakaraṇabhāvappakāsanatthaṃ, phalaṃ phalanti attho, hitapariyāyepi eseva nayo. Nti atthānatthādikaṃ. **Ākāra**nti atthādikāraṇameva.

Paṭividdhassa puna avekkhanā **paccavekkhaṇā**. Ducintitacintitādilakkhaṇassa bālassa bhāvo **bālyaṃ. Sampajānātī**ti samaṃ pakārehi jānāti. Balavamoho **pamoho**. Samantato mohanaṃ **sammoho**. Duggatigāmikammassa visesapaccayattā **avindiyaṃ. Vindatī**ti labhati. Anavajjadhammānaṃ vijjā viya visesapaccayo na hotīti **vindiyaṃ na vindati. Ayaṃ avijjāya vemattatā**ti ayaṃ ''dukkhe aññāṇa''ntiādinā kiccajātilakkhaṇehi vutto avijjāya aviseso. **Vijjā**tiādīnaṃ vuttanayānasārena attho veditabbo.

Pāsāṇasakkharavālikāvirahitā bhūmi saṇhāti **''saṇhaṭṭhenā''**ti vuttaṃ.

Tattakameva kālanti pañcakappasatāni. Vibhūtaṃ samattikkantaṃ rūpasaññāsaṅkhātaṃ rūpaṃ etāyāti **vibhūtarūpaṃ,** samāpattinti padattho. Na hi kāci arūpasamāpatti rūpasaññāsahagatā pavattīti. Nirodhasamāpattiyaṃ vattabbameva natthi, tattha nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā visuṃ gahitattā vuttaṃ **''sesāruppasamāpattiyo''**ti.

Damathaṃ anupagacchanto duṭṭhasso **khaluṅkasso. Uttaridamathāyā**ti ariyamaggadamathāya.

Itaroti dukkhāpaṭipado khippābhiñño, sukhāpaṭipado ca khippābhiñño. **Ubhayatobhāgehī**ti rūpakāyanāmakāyabhāgehi. **Ubhayato**ti vikkhambhanasamucchedavimuttivasena.

Anekopīti sabhāvena anekopi. **Ekasaddābhidheyyatāyā**ti sāmaññasaddābhidheyyatāya.

Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā

49. **''Hinotī''**ti padassa atthaṃ dassento **''kāraṇabhāvaṃ gacchatī''**ti āha anekatthattā dhātūnaṃ. **Etī**ti āgacchati, uppajjatīti attho.

Avijjāyapi hetubhāveti ettha avijjā anantarāya avijjāya anantarasamanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi, anantarāya pana sahajātāya sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetupaccayehi, asahajātāya upanissayakoṭiyā eva paccayo hotīti veditabbaṃ. Attano phalaṃ karotīti **kāraṇa**nti āha **''kāraṇabhāvo ca phalāpekkhāyā''**ti.

Nibbattiattho phalattho phalasaṅkhāto attho.

Yo sabhāvoti puññādiabhisaṅkhārānaṃ yo abhisaṅkharaṇasabhāvo, so hetu. **Sesapadesū**ti viññāṇādipadesu. **Yathāvuttappabhedo**ti ''asādhāraṇalakkhaṇo hetū''tiādinā vuttappabhedo. **Yo koci paccayo**ti janakādibhedaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ. **Abhisaṅkharaṇato**ti paccakkhato, paramparāya ca nibbattanato.

Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā

50. **Suttena gahite**ti sutte vutte. Padaṭṭhānaggahaṇaṃ adhiṭṭhānavisayadassanatthaṃ, vevacanaggahaṇaṃ adhivacanavibhāgadassanatthanti yojanā. **Visayādhiṭṭhānabhāvato**ti visayasaṅkhātapavattiṭṭhānabhāvato. **Vanīyatī**ti bhajīyati. **Vanatī**ti bhajati sevati. **Vanute**ti yācati, patthetīti attho. **Pañca kāmaguṇā kāmataṇhāya kāraṇaṃ hoti** ārammaṇapaccayatāya. **Nimittaggāho anubyañjanaggāhassa** kāraṇaṃ hoti upanissayatāyāti evaṃ sesesupi yathārahaṃ kāraṇatā vattabbā.

51. **‘‘Kāye kāyānupassī viharāhī’’**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā **lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ** (netti. aṭṭha. 23) vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – **rūpadhammapariññāyā**ti rūpūpikaviññāṇaṭṭhitipariññāya.

‘‘Dukkha’’nti passantī sā vedanānupassanāti yojetabbaṃ. **Vedanāhetupariññāyā**ti phassapariññāya. **‘‘Vedanāvasenā’’**ti padena attanā uppāditadukkhavasena. **Vedanāpariññāyā**ti vedanūpikaviññāṇaṭṭhitipariññāya. **Niccābhinivesapaṭipakkhato** aniccānupassanāyāti adhippāyo. **Niccasaññānimittassā**ti niccasaññāhetukassa. **Saññāpariññāyā**ti saññūpikaviññāṇaṭṭhitipariññāya. Paṭhamamaggavajjhattā agatigamanassa vuttaṃ **‘‘diṭṭhābhinivesassa…pe… agatigamanassa cā’’**ti.

Saṅkhārapariññāyāti saṅkhārūpikaviññāṇaṭṭhitipariññāya.

Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca hāravibhaṅgavaṇṇanā.

1. Desanāhārasampātavaṇṇanā

‘‘Eva’’ntiādi hārasampātadesanāya sambandhadassanaṃ. Tattha purimena upamādvayena suparikammakatamaṇikoṭṭimasadisī, suviracitajambunadābharaṇasadisī ca pāḷi. Tattha katanānāvaṇṇapupphūpahārasadisī, vividharaṃsijālāsamujjalabaddhanānāratanāvalisadisī ca hāravibhaṅgadesanāti dasseti. Pacchimena tassa paṇītamahārahe jaṭāhi saddhiṃ dukkarataratāṃ dīpeti. Yāyaṃ gāthā vuttāti yojanā.

52. Yasmāyaṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti yathāvuttena kāraṇena, tasmā sā hāravibhaṅgavārassa ādimhi na paccāmaṭṭhāti adhippāyo. **Hārasampātavāro pana taṃ payojetī**ti yasmā pana hārasampātavāro taṃ gāthaṃ payojeti yathāvutteneva kāraṇena, tasmā **‘‘soḷasa…pe… āhā’’**ti āha. **Yojanānayadassana**nti yojanāya nayadassanaṃ.

Tenāti ‘‘taṃ maccuno pada’’nti vacanena. **Sabbaṃ vipallāsa**nti dvādasavidhampi vipallāsaṃ. **Sāmaññassa…pe… voharīyati** yattha patiṭṭhitaṃ sāmaññaṃ, so viseso. Atthato pana saññādayo eva rūpādivisayaṃ viparītākārena gaṇhante vipallāsoti dassento **‘‘saññāvipallāso’’**tiādimāha.

Indajālādivasena maṇiādiākārena upaṭṭhahante upādānakkhandhapañcake ahaṃmamādikāraṇatāya niruttinayena ‘‘attā’’ti vuccamāno taṃbuddhivohārappavattinimittatāya attabhāvo sukhādīnaṃ vatthutāya **‘‘attabhāvavatthū’’**ti pavuccatīti āha **‘‘tehī’’**tiādi. **Tesa**nti upādānakkhandhānaṃ. **Vipallāsānaṃ pavattiākāro** ‘‘asubhe subha’’ntiādi. **Visayo** kāyavedanācittadhammā. **Avijjā ca…pe… eva** sammohapubbakattā sabbavipallāsānaṃ. **Ca**-saddo **subhasukhasaññāna**nti etthāpi ānetvā yojetabbo.

Tatthāyaṃ yojanā – ‘‘avijjā ca subhasukhasaññānaṃ paccayo eva, na taṇhā eva, avijjā subhasukhasaññānañca paccayo, na niccaattasaññānaṃ evā’’ti. Evaṃ santepi purimānaṃ dvinnaṃ viparītasaññānaṃ taṇhā, pacchimānaṃ avijjā visesapaccayoti dassento āha **‘‘tathāpī’’**tiādi. Avijjāsīsena cettha diṭṭhiyā gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tenāha **‘‘diṭṭhinivutaṃ citta’’nti, ‘‘yo diṭṭhivipallāso’’**ti ca ādi, yathā ca avijjāsīsena diṭṭhiyā gahaṇaṃ, evaṃ diṭṭhisīsena avijjāyapi gahaṇaṃ siyāti āha **‘‘diṭṭhisīsena avijjā vuttā’’**ti. Taṇhāvijjāsu subhasukhasaññānaṃ yathā taṇhā visesapaccayo, na evaṃ avijjā. Niccaattasaññānaṃ pana yathā avijjā visesapaccayo, na tathā taṇhāti dassento **‘‘moho visesapaccayo’’**ti āha.

Pacchimānaṃ dvinnaṃ…pe… hotīti atītaṃse taṇhābhinivesassa balavabhāvābhāvato. Teneva hi ‘‘so atītaṃ rūpaṃ attato samanupassati’’cceva vuttaṃ, na ‘‘abhinandatī’’ti. **Taṇhāvipallāso**ti taṇhaṃ upanissāya pavatto vipallāso, na hi taṇhā sayaṃ vipallāso. Tenāha **‘‘taṇhāmūlako vipallāso’’**ti. **Diṭṭhābhinandanavasenā**ti taṇhupanissayadiṭṭhābhinandanavasena, yato so ‘‘taṇhāvipallāso’’ti vutto. **Etenā**ti ‘‘yo taṇhāvipallāso’’tiādipāṭhena. Soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādā ca, yathā attano gatāya, nibbānappattiyā ca parikappavasena subhasukhākāraggāhino, na evaṃ satta ucchedavādāti āha **‘‘yebhuyyenā’’**ti. **Paṭipakkhavasenapī**ti visuddhivasenapi. Yāva hi upakkilesā, tāva cittaṃ na visujjhateva. Yadā ca te pahīnā, tadā visuddhameva. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. ‘‘Arakkhitena cittenā’’ti pāḷiṃ nikkhipitvā vipallāsamukheneva desanāya niddhāriyamānattā vuttaṃ **‘‘yathānusandhināva gāthaṃ niṭṭhapetu’’**nti.

Mārassāti kilesamārassa. Tassa hi vase ṭhito sesamārānaṃ hatthagato evāti. Tenāha **‘‘kilesamāraggahaṇenevā’’**tiādi.

Mārabandhananti sattamārapakkhe mārassa bandhananti **mārabandhanaṃ**. So hi kilesabandhanabhūte attano samārakaparise maññati. Tena vuttaṃ ‘‘antali…pe… mokkhasī’’ti (mahāva. 33). Itaramārapakkhe mārova bandhananti **mārabandhanaṃ. Visaṅkhāro** nibbānaṃ.

Mohasampayogato cittaṃ ‘‘mūḷha’’nti vuttanti rattaduṭṭhānampi mūḷhatāya sabbhāve ‘‘mūḷha’’nti visuṃ vacanaṃ āveṇikamohavasena vuttanti dassento **‘‘dvinnaṃ momūhacittuppādānaṃ vasenā’’**ti āha. **Eva**nti evaṃ rāgādiakusalappattiyā kusalabhaṇḍacchedanato arakkhitaṃ cittaṃ hoti, sabbopi micchābhiniveso ettheva saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchatīti āha **‘‘micchādiṭṭhi …pe… veditabba’’**nti. **Sabbepī**ti ‘‘arakkhitaṃ, micchādiṭṭhihataṃ, thinamiddhābhibhūta’’nti tīhipi padehi vuttadhammā.

Cakkhunāti dvārena. **Rūpa**nti visabhāgavatthusannissitaṃ rūpāyatanaṃ. **Nimittaggāhī**ti ‘‘itthī’’ti vā puriso’’ti vā ‘‘subha’’nti vā ‘‘asubha’’nti vā parikappitanimittaṃ gaṇhāti, tassa vā gahaṇasīlo. **Anubyañjanaggāhī**ti hatthapādahasitakathitādippabhede kilesānaṃ anu anu byañjanato anubyañjanasaññite ākāre gaṇhāti, tesaṃ vā gahaṇasīlo. **Yatvādhikaraṇa**nti yaṃ nimittaṃ, nimittānubyañjanaggahaṇanimittanti attho. Evaṃ ‘‘cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharanta’’nti, yo ‘‘nimittaggāhī, anubyañjanaggāhī’’ti ca vutto puggalo, tamenaṃ **cakkhundriyaṃ** cakkhudvāraṃ **asaṃvutaṃ** satikavāṭena apihitaṃ katvā vattantaṃ, tassa ca rūpassa iṭṭhākāraggahaṇe **abhijjhā,** aniṭṭhākāraggahaṇe **domanassaṃ,** asamapekkhane **moho** micchābhinivese **micchādiṭṭhī**ti evaṃ abhijjhābyāpādā, aññe ca lāmakaṭṭhena **pāpakā** akosallasambhūtaṭṭhena **akusalā** dhammā **anvāssaveyyuṃ** anu anu pavatteyyuṃ.

Tassa saṃvarāya na paṭipajjatīti tassa cakkhudvārassa saṃvarāya satikavāṭena pidahanatthaṃ na paṭipajjati. Sā pana appaṭipatti cakkhundriyassa anārakkhāsaṃvarassa anuppādoti dassento **‘‘na rakkhati…pe… āpajjatī’’**ti āha. Javane uppajjamānopi hi asaṃvaro tena dvārena pavattanato ‘‘cakkhundriyāsaṃvaro’’tveva vuccatīti. Sesadvāresupi vuttanayeneva attho veditabbo. **‘‘Pubbantakappanavasena cā’’**tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento ‘‘saṅkhepato ca vitthāro añño’’ti katvā taṃ samuccinanto **‘‘yā ca kho imā’’**tiādimāha.

Yathāvuttā akusalā dhammāti dvādasa akusalacittuppādadhammā, tesaṃ vatthūni vā. Te hi samudayavajjā pañcupādānakkhandhā. **‘‘Eva’’**nti iminā nettipāḷiyaṃ, aṭṭhakathāyañca niddhāritappakārena. **Idhā**ti imissaṃ ‘‘arakkhitena cittenā’’ti gāthāyaṃ.

Yadipi desanāhārasampātapāḷiyaṃ **‘‘tasmā rakkhitacittassā’’**ti gāthā sarūpato na gahitā, atthato pana **‘‘tesaṃ bhagavā pariññāyā’’**tiādinā gahitā evāti tassā gahitabhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘kathaṃ desetī’’**ti pucchitvā **‘‘tasmā rakkhitacittassā’’**ti gāthaṃ uddhari.

Yonisomanasikārena kammaṃ karontoti ‘‘so ‘idaṃ dukkha’nti yoniso manasi karotī’’tiādinā nayena vipassanāsaṅkhātena yonisomanasikārena bhāvanākammaṃ karonto, bhāventoti attho. **Yathābhūtañāṇa**nti ñātapariññāya pubbabhāgavipassanāya ‘‘avijjāsamudayā rūpasamudayo, avijjānirodhā rūpanirodho’’tiādinā (paṭi. ma. 1.50) samapaññāsāya ākārehi. Nirayagatiyaṃ dukkhadukkhatā, sugativisese brahmalokekadese saṅkhāradukkhatā, itarattha dve tissopīti dassento āha **‘‘yathāsambhavaṃ tividhadukkhatāyogenā’’**ti.

Desanāhārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahārasampātavaṇṇanā

53. **Kusaladhammārammaṇā**ti kusaladhamme uddissa pavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ, na tesaṃ ārammaṇapaccayataṃ idha **‘‘kusalā dhammā’’**ti lokuttaradhammānaṃ adhippetattā. Na hi kadāci anupādāniyā dhammā upādānārammaṇā honti. Phaladhamme uddissa pavattāya taṇhāya gahitattā **‘‘kusala…pe… daṭṭhabbo’’**ti vuttaṃ. **Desanāhāre**ti desanāhārasampāte. **Kathaṃ pana kusalabhāvo**ti ‘‘kusalā’’ti vacanamattaṃ gahetvā codeti, tañca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, pahānahetubhāvopissā siyā codakena sampaṭicchitova. **‘‘Mānopi duvidho’’**tiādinā mānassa ca tassā taṇhāya ca sevitabbabhāvo akusalānaṃ pahānāya, kusalānaṃ uppattiyā ca paccayabhāvato.

Nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma ‘‘ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhi’’nti anusocato uppannaṃ domanassanti sambandho. **Eva**nti iminā pāḷiyaṃ vuttappakārena, pihaṃ upaṭṭhapetvā chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvāti yojanā. Iṭṭhārammaṇañcettha yathāvuttaanusocanadomanassuppattīnaṃ yathābhiniviṭṭhassa ārammaṇassa aniṭṭhatāyāti dassanatthaṃ. ‘‘Kathaṃ nekkhammavasenā’’ti padassa atthaṃ vivarituṃ **‘‘vipassanāvasenā’’**tiādi vuttaṃ. Vipassanādivinimuttā vā paṭhamajjhānādivasena vuttā kusalā dhammā idha nekkhammaṃ. Anussatiggahaṇena upacārajjhānameva gahitanti **‘‘paṭhamajjhānādivasenā’’**ti vuttaṃ. **Ādi**saddena dutiyajjhānato paṭṭhāya yāva aggaphalā uparivisesā saṅgahitā. **Yāya** paññāvimuttiyā.

Upekkhāsatipārisuddhibhāvenāti upekkhājanitasatipārisuddhisabbhāvena. **Kammayogga**nti vipassanābhāvanādikammassa yoggaṃ anurūpaṃ anucchavikaṃ. **Assaddhiye**ti assaddhiyahetu, **‘‘assaddhiyenā’’**tipi paṭhanti, so evattho. **Obhāsagata**nti ñāṇobhāsagataṃ. Kāmaṃ pubbepi paññā vuttā, assaddhiyādīhi pana aññesaṃ kilesānaṃ vidhamanampi paññāya eva hoti, sā ca evaṃbhūtāti dassanatthaṃ **‘‘obhāsagataṃ kilesandhakāre na iñjatī’’**ti vuttaṃ.

Kopo kodho. **Appaccayo** domanassaṃ. Iddhividhañāṇādikā cha abhiññā pākaṭā evāti ‘‘dve ca visese’’ti vuttadhamme dassetuṃ **‘‘manomayiddhi, vipassanāñāṇañcā’’**ti āha. **Aṅgaṇāni** rāgādayo. **Upakkilesā** abhijjhāvisamalobhādayo. **Anulomanaṃ** tadekaṭṭhatā. **Phandanā** dubbalā vikkhepappavatti. Balavatī **anavaṭṭhānaṃ**. Sabbo micchābhiniveso ayonisomanasikārena hoti, micchāvitakkena ca. Tattha **ayonisomanasikāro** akusalacittuppādo tappariyāpanno micchāvitakko vikkhepasahito evāti vuttaṃ **‘‘micchābhinivesahetutāya diṭṭhipakkho’’**ti vuttañhetaṃ ‘‘vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ, ayoniso manasikāropi diṭṭhiṭṭhāna’’nti (paṭi. ma. 1.124).

Atha vā **iñjanā**ti phandanā, diṭṭhaparittāso. Yathāha ‘‘tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditamevā''ti (dī. ni. 1.105 ādayo). **Aṭṭhitī**ti anavaṭṭhānaṃ, diṭṭhivitakko. Tena hi puthujjano kāle sassataṃ, kāle ucchedanti taṃ taṃ diṭṭhiggahaṇaṃ pakkhandanto sattato paribbhaṭṭhaandho viya, samudde vissaṭṭhavāhanikā viya, yante yuttagoṇo viya ca tathā tathā paribbhamati. Tenāha ''diṭṭhiyopi diṭṭhiṭṭhānaṃ, vitakkopi diṭṭhiṭṭhāna''nti (paṭi. ma. 1.124) ca. Etasmiñca pakkhe micchābhinivesatāya, micchābhinivesahetutāya ca tassā dve pakkhāti ekadesasarūpekaseso katoti veditabbaṃ.

''Eva''ntiādinā ''so uparima''ntiādipāḷiyaṃ sambandhaṃ dasseti. **Paṭighasaññā**ti bhummatthe paccattavacananti dassento **''paṭigha...pe... saññāsū''**ti āha. **Rūpāvacarasaññā**ti saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni vadati. **Nānattasaññā**ti nānāsabhāvā, nānāsabhāve vā ārammaṇe saññā. Ṭhapetvā paṭighasaññā avasiṭṭhakāmāvacarasaññā hetā. **Tā samatikkamatī**ti tā rūpasaññānānattasaññāyo ārammaṇehi saddhiṃ sammadeva atikkamati.

Rūpāvacarajjhānobhāsopi kasiṇārammaṇā. Kasiṇanissando hi āruppajjhānuppatti. **Dassana**nti kasiṇarūpānaṃ dassanaṃ. Abhijjhābyāpādappahānena saddhiṃ vīriyārambho upakārako samatho satipassaddhiyo parikkhāraṅgatā vuttā eva. Satirahitaṃ sammasanaṃ nāma natthīti **''yā upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, ayaṃ vipassanā''**ti vuttaṃ. Tena satisīsena vipassanā gahitāti dasseti. Sammosānaṃ pahānamāhāti sambandho.

54. Paccuppannasukhaāyatisukhavipākakiriyanirāmisaakāpurisasevitabhāvehi eva sesā pāḷiyaṃ etassa samādhissa santapaṇītatādivisesā vuttā, tepi idha saṅgahitāti tesaṃ padānaṃ atthaṃ dassento **''aṅgasantatāyā''**tiādimāha. Tattha **aṅgasantatāyā**ti phalajhānaṅgānaṃ upasantatāya. **Kilesadarathasantatāyā**ti kilesadarathapaṭippassaddhiyā. **Paṇīto**ti uḷāro. **Ekodibhāvenā**ti maggasamādhisaṅkhātena ekodibhāvena. **Ekodibhāva**nti samādhānaṃ. Lokiyasamādhissa paccanīkanīvaraṇapaṭhamajjhānanikantiādīni niggahetabbāni, aññe ca kilesā vāretabbā. Imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhakilesattā na niggahetabbaṃ, vāretabbañca atthīti so maggānantaraṃ samāpattikkhaṇeva appayogeneva adhigatattā, ṭhitattā ca aparihānivasena vā adhigatattā **nasasaṅkhāraniggayhavāritagato**.

''Sativepullappatto''ti etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya sato eva nāmāti dasseti. **''Yathāparicchinnakālavasenā''**ti etena paricchinnasatiyā satoti dasseti.

Vakkhamānenāti ''pītipharaṇā''tiādinā anantaraṃ vakkhamānena. ''Pītipharaṇatā''ti pana pāḷi āgatā. Taṃ ''pañcaṅgiko sammāsamādhī''ti (dī. ni. 3.355) samādhiaṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti katvā vuttaṃ. Tato eva **aṭṭhakathāyaṃ ''pītipharaṇatā''**tiādīnañca atthasaṃvaṇṇanā katā. Tattha ''so imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandetī''tiādinā (dī. ni. 1.226) nayena pītiyā, sukhassa ca pharaṇaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Samādhivasena samatho uddhaṭoti sabhāvavasena samatho uddhaṭo, na upakārakadhammavasenāti adhippāyo.

55. Rāgapaṭipakkhattā samādhissa **''adhicittasikkhāya sikkhanto''**ti vuttaṃ. **Vuttanayānusārenā**ti ''sukhapaṇidhiādisamugghāṭanena appaṇihito''tiādinā. Ettha ca saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅguratam sammadeva passantassa na rāgo patiṭṭhaṃ labhatīti aniccānupassanā rāgacaritassa sappāyā vuttā, tathā saṅkhārānaṃ sabhāvadukkhataṃ sammadeva passantassa pakatiyāpi dukkhitesu dukkhuppādanaṃ vaṇe khārodakasekasadisanti na doso patiṭṭhaṃ labhatīti dukkhānupassanā dosacaritassa sappāyā vuttā, tathā saṅkhāresu sammadeva ghanavinibbhoge kate attasuññatāya upaṭṭhahamānāya na moho patiṭṭhaṃ labhatīti anattānupassanā mohacaritassa sappāyā vuttāti veditabbaṃ. Rāgapaṭipakkhattā samādhissa **''adhicittasikkhāya sikkhanto''**ti vuttaṃ. Esa nayo itaresu. Sesamettha suviññeyyaṃ.

Khantibahulo uppannaṃ aratiṃ anabhiratiṃ abhibhuyya viharanto sukhena samādhiṃ adhigacchatīti khantippadhānatāpi samathapakkhabhajanassa kāraṇaṃ vuttā. **Uṭṭhānaṃ sampajjatī**ti sampannakāyikavīriyaṃ. Sammākammantavāyāmānaṃ yo kāyikādivikappo vutto pāḷiyaṃ, so nesaṃ kāyikassa payogassa samuṭṭhānavasena veditabbo.

‘‘Khippādhigamo’’ti iminā maggāsevanabhāvaṃ dasseti. **‘‘Vipassanāya vimuttādhigamo’’**ti iminā vipassanānubhāvena samucchedavimutti vikkhambhanavimutti viya samathānubhāvenāti dasseti. **Lokiyehī**ti nissakkavacanaṃ. **Mahantāna**nti uḷārānaṃ, paṇītānanti attho.

56. **Ta**nti vicayahāraṃ. **Visaṃvādanahetūnaṃ** lobhādīnaṃ pāpadhammānaṃ. **Sodhento**ti yathā saraṇādivisayā aññāṇādisaṃkilesā na pavattanti, evaṃ sodhento. **Paripūrentā**ti yathā sīlaṃ akhaṇḍādibhāvena paripuṇṇaṃ hoti anūnaṃ, evaṃ paripūrentā.

‘‘Tathā paṭipajjanto’’ti iminā satthu mahāpatikārabhāvo paripuṇṇo dassitoti paṭhamavāde **‘‘dassanābhūmiñca bhāvanābhūmiñcā’’**ti vuttaṃ.

Yassa atthāyāti yassa yassa pahānatthāya. **Tathā paṭipannassā**ti yathā asubhajjhānādiṃ pādakaṃ katvā anāgāmimaggādiadhigamo hoti, tathā paṭipannassa.

Vadhitanti ghātitaṃ.

‘‘Manussabhūto’’ti idaṃ pubbāparāpekkhaṃ katvā ‘‘pitā manussabhūto khīṇāsavo’’ti ca tathā ‘‘mātā manussabhūtā’’ti yojetabbaṃ. Bhedānurūpassa sāvanaṃ **anussāvanaṃ,** bhedānurūpena vā vacanena viññāpanaṃ.

57. **Manussatta**nti manussajātitā. **Liṅgasampattī**ti purisabhāvo. **Hetū**ti manovacīpaṇidhānasiddhiyā saddhiṃ pubbahetusampadā. **Satthāradassana**nti satthu sammukhībhāvo. **Guṇasampattī**ti abhiññāsamāpattilābho. **Adhikāro**ti attano sarīranirapekkhaṃ satthu upakārakaraṇaṃ. **Chandatā**ti buddhabhāvāya daḷhacchandatā anivattidhammatā.

Na uppajjantīti pana atthīti ‘‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī’’tiādi (ma. ni. 1.285; 2.341; kathā. 405; mahāva. 11; mi. pa. 4.5.11) imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā ‘‘kiṃ panāvuso sāriputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavato samasamo sambodhiyanti evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, ‘no’ti vadeyya’’nti (dī. ni. 3.161) vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā’’ti (dī. ni. 3.161; a. ni. 1.277) imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatināva buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Khettapariggaho kato nāma hoti ‘‘idaṃ buddhakhettaṃ nāmā’’ti.

Evaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvaṃ gatāti vuttappakārena ṭhānabhūtā, vuttanayena vā aññepi yathārahaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvena pavattā. **Sattapaññattiyā upādānabhūtā**ti indriyabaddhe khandhe sandhāya vadati.

58. **Phalassa paccakkhakāritā**ti ‘‘imassa kammassa idaṃ phala’’nti taṃtaṃkammaphalāvabodho. **Appadānābhāvo**ti paccayasamavāye kammassa ekantato phaluppādanaṃ. Tenāha **‘‘katūpacitāna’’**nti.

59. **Ajjhositavatthunā**ti taṇhābhinivesavasena abhiniviṭṭhavatthunā. **Rūpabhavaarūpabhavādinā**ti bhavataṇhā viya sayaṃ dasseti.

Khandhattayavasenāti sīlādikkhandhattayavasena. **Paṭipadāvibhāgenā**ti ‘‘sabbatthagāminī’’ti ādipaṭipadāya bhedena.

Tatthatatthagāminīti nirayādinibbānanti dvīsu gandhabbaṭṭhānesu tattha tattheva gamanasīlā. **Sabbatthagāminī**ti yathāvuttesu sabbaṭṭhānesu ca gamanasīlā.

Sañjīvo kāḷasuttaṃ saṅghāto roruvo mahāroruvo tāpano mahātāpano avīcīti ete **aṭṭha mahānirayā**. Ekekassa cattāri cattāri dvārāni, ekekasmiṃ dvāre cattāro cattāro gūthanirayādayoti evaṃ **soḷasa ussadaniraye** vaṇṇenti.

Sakkasuyāmādiko **jeṭṭhakadevarājā**. Pajāpativaruṇaīsānādayo viya dutiyādiṭṭhānantarakārako **paricārako**.

Kilesakāmapakkheti ''saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmoti (mahāni. 1) ettha vuttasaṅkappavasena vuttaṃ. Sopi hi vibādhati, upatāpeti cāti kilesattasambhavato kilesakāmo vutto, na kilesavatthubhāvato. **Kāmapaṭisaṃyutto**ti kāmarāgasaṅkhātena kāmena sampayutto, kāmapaṭibaddho vā. Aññesu ca kāmapaṭisaṃyuttesu dhammesu vijjamānesu vitakke eva kāmasaddo dhātusaddo niruḷhoti veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappavuttiyā sātisayattā. Esa nayo byāpādadhātuādīsu. Parassa, attano ca dukkhāpanaṃ **vihiṃsā**. Taṃ tu micchāhi vihiṃsā.

Bījādidhātunānattavasena khandhādinānattaṃ veditabbaṃ. **Khandho**ti dvidhābhūtaggo.

60. **Ajjhāsayadhātū**ti ajjhāsayasabhāvo. Yathā gūthādīnaṃ sabhāvo eso yaṃ gūthādīheva saṃsandati, evaṃ puggalānaṃ ajjhāsayassevesa sabhāvo, yaṃ dussīlādayo dussīlādikeheva saṃsandanti.

Saddhāmūlakattā kusalakiriyāya vuttaṃ **''yaṃ saddhāvasenā''**tiādi. Tathā hi vuttaṃ ''saddhā bīja''nti (su. ni. 77). Yaṃ lobhavasena, saddhāvasena ca dosavasena, saddhāvasena ca mohavasena, saddhāvasena cāti yojetabbaṃ. **Vīriyavasenā**ti sammappadhānavīriyavasena. **Paññāvasenā**ti maggasammādiṭṭhivasena.

Akusalassa kammassa katokāsatāya pāḷiyaṃ vuttattā **''vipākāvaraṇena nivuta''**nti vuttaṃ. Taṃ pana nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ kammāvaraṇādīhipi nivutatāya icchitattā. Tathā hi yathā devadattaṃ kokālikaṃ sunakkhattaṃ licchaviputtanti udāhaṭaṃ, yadipi bhagavā paṭivedhassa aṭṭhānataṃ disvā nibbedhabhāgiyadesanaṃ na deseti, vāsanābhāgiyaṃ pana tathārūpassa deseti evāti dassento **''saccappaṭivedha''**ntiādimāha. **Ajātasattuādīna**nti **ādi**saddena saccakādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tassāpi bhagavā anāgate vāsanatthāya dhammaṃ desesi. Satthā hi ''anāgate tambapaṇṇidīpe sāsanaṃ patiṭṭhahissatī''ti tatthāyaṃ kulaghare nibbatto pabbajitvā **kāḷabuddharakkhitatthero** nāma pabhinnapaṭisambhido mahākhīṇāsavo bhavissatīti idaṃ disvā dhammaṃ desesi, so ca tathā ahosīti.

Asampuṇṇeti ekantato vipākadānasamatthatāvasena pāripūriṃ anupagate. Diṭṭhupanissayadiṭṭhisahagatassa kammaṃ sandhāya **''kamme asampuṇṇe''**ti vuttaṃ. Tenāha **''kilesantarāya missakaṃ kammantarāyaṃ dassetvā''**ti.

61. Diṭṭhi panettha padhānabhāvena pāḷiyaṃ gahitā sīlabbataparāmāsassa adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ **''yathā puṇṇañca govatikaṃ, acelañca kukkuravatika''**nti. Asampuṇṇattā eva hi tassa micchādiṭṭhikammasamādānassa tesaṃ bhagavā ''cattārimāni, puṇṇa, kammānī''tiādinā (ma. ni. 2.81) dhammaṃ desesi. Tāya ca desanāya te taṃ diṭṭhiṃ paṭinissajjitvā sammatte patiṭṭhahiṃsu.

62. Paguṇatāya vodānaṃ **paguṇavodānaṃ**. Tadeva paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādiadhigamassa paccayattā vuṭṭhānaṃ nāma hotīti āha **''vuṭṭhānaṃ paguṇavodāna''**nti.

Bhavaṅgavuṭṭhānaṃ bhavaṅguppatti. Bhavaṅgacitte hi uppanne taṃsamaṅgisamāpattito vuṭṭhito nāma hoti. Saññāvedayitaapagamo eva **apagamavimokkho**.

Idaṃ vuṭṭhānanti idaṃ yathāvuttaṃ kosallaṃ vuṭṭhānahetubhāvato vuṭṭhānaṃ. Tathā hi vuttaṃ ''vodānampi tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhāna''nti (vibha. 828). Imāya pana vuṭṭhānapāḷiyā asaṅgahitattā ''nirodhasamāpattiyā vuṭṭhānaṃ pāḷimuttakavuṭṭhānaṃ nāmā''ti **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 828) vuttaṃ. Ye pana ''nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhāna''nti pāḷiyaṃ natthīti vadeyyuṃ, te ''nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.1.417) imāya pāḷiyā paṭisedhetabbā.

63. **Ayaṃ cassa āsayo**ti ettha āsayajānanādinā yehi indriyehi yehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayādikā honti, tesaṃ pajānanaṃ vibhāvetīti veditabbaṃ. Evañca katvā indriyaparopariyattaāsayānusayañāṇānaṃ visuṃ asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇānaṃ visuṃ balatā ca siddhā hoti.

Thāmagatoti ettha thāmagamanaṃ nāma aññesaṃ asādhāraṇo kāmarāgādīnaṃ eva āveṇiko sabhāvo veditabbo, yato ''thāmagato anusayaṃ pajahatī''ti (paṭi. ma. 3.21) vuttaṃ.

Āvajjanamatteneva sarati ākaṅkhāyattavuttikattā. Vuttañhi ''ākaṅkhapaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇaṃ, manasikārapaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇa''ntiādi (mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5). Sabbaññutaññāṇaṃ viya hi sabbaṃ bhagavato ñāṇaṃ parikammanirapekkhanti.

64. **Upakkilesavimuttattā**ti ettha cittādi eva upakkilesā, nibbattakassa vā kammassa pāribandhakilesā. Kasiṇakammaparikammajhānanibbattanakasiṇabhāvo cuddasavidhena cittaparidamanaṃ abhiññābhinīhāroti sabbatthāpi vīriyabalassa bahūpakārattā vuttaṃ **''vīriyabhāvanābalanibbatta''**nti. **Dibbasadisattā**ti dibbe bhavanti **dibbaṃ,** yathāvuttaṃ pasādacakkhu, dibbaṃ viyāti **dibbaṃ,** aggataṃ abhiññāṇaṃ. **Dibbavihāro** cattāri rūpāvacarajjhānāni. Tesaṃ vasena nibbattitvā paṭiladdhabbattā **dibbaṃ,** tena dibbahetukattā dibbanti vuttanti dasseti. **Dibbavihārasannissitattā**ti rūpāvacaracatutthajjhānena nissayapaccayena nibbattattā, tena dibbanissitaṃ dibbanti dasseti. Divusaddaṃ akkharacintakā kīḷādīsu paṭhantīti vuttaṃ **''taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabba''**nti. Purimā hi tayo atthā kīḷatthassa vasena, itare jutigatiatthavaseneva dassitāti.

Manussūpacāranti manussagocaraṃ. **Daṭṭhuṃ na sakkā** ittarakhaṇattā khaṇapaccuppannassa. **''Āsannacutikā''**tiādinā santatipaccuppannavasena ''cavamāne upapajjamāne''ti vuttanti dasseti. **''Mohanissandayuttattā''**tiādinā sattānaṃ hīnapaṇītattādibhāvassa mohādikammanidānahetukataṃ, nissandaphalatañca dasseti. Dibbacakkhussa pādakaṃ etesanti **dibbacakkhupādakāni**. Tena vuttaṃ **''dibbacakkhunā saheva ijjhantī''**ti. Tāni hissa paribhaṇḍañāṇāni.

Samādīyantīti **samādānāni,** kammāni samādānāni etesanti **kammasamādānā**. Samādātabbanānāvidhakammāti attho purime atthe, dutiye pana kammāni samādāpentīti **kammasamādānā,** micchādiṭṭhiyā kammasamādānā **micchādiṭṭhikammasamādānā,** hetuatthe cetaṃ karaṇavacanaṃ.

Taṃ vācanti taṃ ariyānaṃ upavadanavācaṃ. **Taṃ citta**nti samuṭṭhāpakacittaṃ. **Taṃ diṭṭhi**nti yena micchāgāhena ariye anuddhaṃseti, micchābhinivesaṃ. Ayampettha attho – yathā nāma hetusampannassa bhikkhuno visuddhaṃ sīlaṃ, samādhiñca sampādetvā ṭhitassa dandho satuppādo khippābhiññāya diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā. Evamevaṃ yo ariyūpavādī yathāvuttacittadiṭṭhīhi apakkamitvā appatirūpaṃ sabhāvaṃ ''mayā, bhante, tumhākaṃ upari vutta'nti accayadesanāya te na khamāpeti, so kāyassa bhedā niraye evāti. Tesu pasannacittassa khamāpanañhettha tesaṃ vācādīnaṃ pahānaṃ paṭinissaggova. Ito **sāvajjataraṃ nāma aññaṃ natthi** sabbānatthavidhānato, sabbahitasukhaparidhaṃsanato ca.

Kāyassa bhedāti idha **kāya**saddo attabhāvapariyāyoti āha **''upādinnakkhandhapariccāgā''**ti. **Tadanantara**nti tassa maraṇasaṅkhātassa khandhapariccāgassa anantaraṃ. Abhinibbattakkhandhattho **para**saddo, anorimabhūtavatthuvisayo vā siyā, avadhivisesanamattaṃ vā. Tesu purimaṃ sandhāyāha **''abhinibbattakkhandhaggahaṇe''**ti, pacchimassa pana vasena **''cutito uddha''**nti.

Vuttavipariyāyenāti ''suṭṭhu caritaṃ, sobhanaṃ vā carita''ntiādinā. **Hanana**nti ghātanaṃ.

Kāraṇākāraṇanti ṭhānāṭṭhānaṃ. Cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāmipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha **''kammaparicchedamevā''**ti. **Kammavipākantaraṃ** kammavipākaviseso kammavipākassa vibhāgo. **Appetuṃ na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya, taṃsadisaṃ iddhividhañāṇaṃ viya vikubbituṃ, etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādiñāṇaṃ viya vā appetuṃ, vikubbituñca. Yadipi hi jhānādipaccavekkhaṇāñāṇaṃ idha chaṭṭhaṃ balanti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthīti jhānādisahagataṃ ñāṇaṃ tadantogadhaṃ katvā evaṃ vuttaṃ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṃ jhānādikiccaṃ viya na sabbaṃ balakiccaṃ kātuṃ sakkotīti dassetuṃ **''jhānaṃ hutvā appetuṃ, iddhi hutvā vikubbituñca na sakkotī''**ti (vibha. mūlaṭī. 831) vuttaṃ, na pana kassaci balassa jhānaiddhibhāvoti daṭṭhabbaṃ.

Vicayahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihārasampātavaṇṇanā

65. Paṭipakkhapaṭibāḷhā kusalā dhammā uppajjitumeva na sakkonti, uppannāpi sammadeva attano kiccaṃ kātuṃ asamatthatāya anuppannasadisāti paṭipakkhanivāraṇena kusalānaṃ dhammānaṃ kiccakaraṇabhāvaṃ dassetuṃ **''manacchaṭṭhāni…pe… bhavissatī''**ti vuttaṃ. **Viharantassā**ti viharaṇahetu. **Viharanto**ti etthāpi eseva nayo, tena rakkhitacittatā vuttanayena ekantato sammāsaṅkappagocaratāya ca saṃvattatīti dasseti. **Vuttanayenā**ti micchāsaṅkappānaṃ avasaraṃ adatvā visodhitanekkhammādivitakkatāya. **Aviparītamevā**ti kāyādiasubhādito ādānaṃ. **Vinipātabhaya**nti duggatibhayaṃ. **Sabbopi cāyamattho**ti ''sammāsaṅkappagocaro sammādiṭṭhi bhavissatī''tiādīsu attho yuttiyā yutto eva anarūpakāraṇabhāvato.

Yuttihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahārasampātādivaṇṇanā

66. Yasmā vā saṃkilesato rakkhitacittassa tīṇi sucaritāni pāripūriṃ gacchanti, tasmā **rakkhitacittassā**ti ettha yāyaṃ rakkhitacittatā, sā kāyasucaritādīnaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānanti evamettha attho veditabbo. **Attādhīna**nti attaparādhīnaṃ.

Tato evāti kāraṇaggahaṇena phalassa gahitattā eva.

68. **Tattha itisaddo**ti ''paripālīyatī''ti itisaddo.

73-4. Pāḷiyaṃ **pañcindriyāni tīhi khandhehi saṅgahitānī**ti ettha saddhāvīriyasatindriyehi pātimokkhādi tividhaṃ sīlaṃ gahitaṃ sodhetabbattā. Tesanti tehi sīlakkhandho saṅgahito. Samādhipaññindriyehi samādhipaññākkhandhā gahitāti pākaṭoyamattho, tathā sesampīti āha **''ito paresu…pe… vuttanayamevā''**ti.

76. **Hetuhetusamuppannapaccayapaccayuppannasaṅkhātassā**ti ettha hetupaccayavibhāgo heṭṭhā vuttoyeva.

Padaṭṭhānahārasampātādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Missakahārasampātavaṇṇanā

Idāni yasmā suttesu hārānaṃ yojanānayadassanattā hārasampātadesanā hāravibhaṅgadesanā viya na hārasarūpamattadassanattā, tasmā **peṭakopadese** āgatanayānusārena aparehi vipariyāyehi hārasampātayojanāvidhiṃ dassento **''apicā''**tiādimāha. Tattha vijjāvijjāya kusalākusalacittappavattiyā alobhādosalobhadosāpi paramparabhāvena pavattanti nidānabhāvatoti dassento **''cha dhammā…pe… mūlānī''**ti āha. Yathā ca nidānabhāvena pubbaṅgamatā, evaṃ attano vasevattanenāpi pubbaṅgamatā labbhatevāti vuttaṃ **''sādhipatikānaṃ adhipati, sabbacittuppādānaṃ indriyānī''**ti. **Alobhassā**ti alobhayuttassa cittuppādassa. **Nekkhammacchandenā**ti kusalacchandena. Nekkhammasaddo pabbajjādīsu niruḷho. Vuttañhi –

> ''Pabbajjā paṭhamaṃ jhānaṃ, nibbānañca vipassanā;
> Sabbepi kusalā dhammā, 'nekkhamma'nti pavuccare''ti. (itivu. aṭṭha. 109; dī. ni. ṭī. 2.359; a. ni. ṭī. 2.2.66) –

Tesu idha kusalā dhammā adhippetā. Tena vuttaṃ ''kusalacchandenā''ti. Nekkhammacchandena upanissayabhūtena, na adhipatibhūtena. Idaṃ vuttaṃ hoti – alobhappadhāno ce cittuppādo hoti, nekkhammacchandena upanissayabhūtena mano tassa pubbaṅgamo hoti. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Yadaggena tesaṃ dhammānaṃ mano pubbaṅgamaṃ, tadaggena tesaṃ jeṭṭhaṃ, padhānañcāti vuttaṃ **''manoseṭṭhāti mano tesaṃ dhammāna''**ntiādi. Manomayatā manena katādibhāvo, so ca manassa tesaṃ sahajātādinā paccayabhāvo evāti vuttaṃ **''manomayāti…pe… paccayo''**ti. **Te panā**ti ettha **pana**-saddo visesatthadīpako, tenetaṃ dasseti – yadipi tesaṃ dhammānaṃ chandādayopi paccayā eva, indriyādipaccayena pana savisesaṃ paccayabhūtassa manasseva vaseneva vuttaṃ ''manomayā''ti. Tattha **chandasamudānītā**ti yathāvuttanekkhammādichandena sammā uddhamuddhaṃ nītā, tato samudāgatāti attho. Tato eva nekkhammavitakkādito samuppannattā **anāvilasaṅkappasamuṭṭhānā**. Tajjāmanoviññāṇadhātusamphassena sahādhiṭṭhānato **phassasamodhānā**. ''Phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho cetetī''ti (saṃ. ni. 4.93) hi vuttaṃ. **Idaṃ manokamma**nti kāyaṅgavācaṅgacopanaṃ akatvā saddhāsamannāgatena pasannena manasā pavattaṃ idaṃ kusalaṃ manokammaṃ. Taṃ pana anabhijjhāsahagataṃ, abyāpādasahagataṃ, sammādiṭṭhisahagatanti tividhaṃ hoti.

Bhāsatīti avisaṃvādanādinā vācaṅgacopanāvasena pavattentiyā vacīviññattiyā sādhetabbaṃ sādhetīti attho, tena kāyadvārato pavattakusalavacīkammampi saṅgahitaṃ hoti. Tathā hi vakkhati ''vacīviññattivipphārato, tathā sādiyanato ca bhāsatī''ti. Sabbampi vacīkammaṃ saccādivasena catubbidhaṃ. **Karotī**ti attano, paresañca hitāhitāni kāraṇākāraṇehi kāyaṅgacopanāvasena pavattentiyā kāyaviññattiyā sādhetabbaṃ sādhetīti attho, tena vacīdvārato pavattakusalakāyakammampi saṅgahitaṃ hoti. Tathā ca vakkhati ''kāyaviññattivipphārato, tathā sādiyanato ca karotī''ti (netti. aṭṭha. 76 missakahārasampātavaṇṇanā). Kammapathavasena gayhamāne pāṇātipātādivasena taṃ tividhaṃ hoti. Tenāha **''iti dasakusalakammapathādassitā''**ti. Dasapuññakiriyavatthuvasenāpi gāthāya attho yujjati. Tathā hi vakkhati ''so pasannacitto''tiādi. Bhāsati vā karoti vā kevalaṃ manasā pavattatīti aniyamattho **vā**-saddo. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Dasavidhassa kusalakammassāti dasavidhassa kusalakammapathakammassa, vakkhamānanayena vā dasapuññakiriyavatthusaṅkhātassa kusalakammassa. Nanu tattha dānādimayaṃ tividhameva puññakiriyavatthu vuttanti? Saccaṃ, taṃ pana itaresaṃ tadantogadhattā.

‘‘Sukhamanvetī’’ti saṅkhepena vuttaṃ sukhānugamaṃ vitthārena dassento **‘‘idhassu puriso’’**tiādimāha. Tattha **evaṃ santa**nti evaṃ bhūtaṃ, appahīnānusayo hutvā sukhavedanīyaphassasambhūtanti attho.

Tattha **‘‘yaṃ mano’’**tiādinā gāthātthavasena catusaccaṃ niddhāreti. Ādito vavatthāpitesu khandhādīsu khandhamukhena saccānaṃ kathitattā sattānaṃ bhinnarucibhāvato nānānayehi vipassanābhūmikosallatthaṃ, pubbāparasambandhadassanatthañca evaṃ vuttaṃ **‘‘evaṃ…pe… niddhāretabbānī’’**ti. Saccamukhena assādādike niddhāretvā desanāhārasampātaṃ yojetuṃ **‘‘tattha samudayenā’’**tiādimāha, taṃ vuttanayameva. Yañhettha aññampi atthato na vibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā, uttānatthattā cāti veditabbaṃ.

Mananalakkhaṇeti mananalakkhaṇahetu. **‘‘Mananalakkhaṇenā’’**ti vā pāṭho. **Īhābhāvato** byāpārābhāvato. Yena pasādena samannāgatattā mano ‘‘pasanno’’ti vutto, tassa pasādassa kiccaṃ mane āropetvā āha **‘‘akālusiyato, ārammaṇassa okappanato ca pasannenā’’**ti. **Tathā sādiyanato**ti vācāya vattabbaṃ avatvāva phassasādiyanato anujānato. Dutiye **tathā sādiyanato**ti kāyena kātabbaṃ yathā kataṃ hoti, tathā vācāya saṃvidhānato. **Tathā pasutattā**ti yathā sukhamanveti, tathā upacitattā evāti attho. **Tato**ti tato kāraṇā, manasā pasannena, bhāsanena, karaṇena ca hetunāti vuttaṃ hoti. **Anaññatthā**ti etasmiṃ pana atthe. **Tato**ti tato eva. Yo hi pasannamano tena yaṃ bhāsanaṃ, karaṇañca, tato eva naṃ sukhamanvetīti vuttaṃ hoti. **Sātabhāvato**ti sātavedanābhāvato. **Iṭṭhabhāvato**ti manāpabhāvato. Kammato vipākuppattiphaladānasamatthabhāvena kammassa nibbattattā vipākasseva anibbattattāti āha **‘‘katū…pe… anvetīti vutta’’**nti **kāraṇāyatta vuttito**ti katabhāvahetukattā kammassāti adhippāyo. **Asaṅkantito**ti yasmiṃ santāne kammaṃ nibbattaṃ, tadaññasantānā saṅkamanato.

Ādhipaccayogatoti sahajātādhipativasena ādhipaccayuttattā. Sahajātadhammānañhi taṃsampayuttassa manassa vasena pubbaṅgamatā idhādhippetā. **Tato evā**ti ādhipaccayogato eva. **Manassā**ti upayogatthe sāmivacanaṃ. Tesaṃ dhammānanti sambandho. **Kusalabhāvo yujjati** pasādassa yonisomanasikārahetukattā. Nanu vibhajjabyākaraṇesu tesaṃ sāvakānaṃ saddhā uppajjatīti? Nāyaṃ saddhā, tadākārā pana akusalā dhammā tathā vuccantīti veditabbaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘nāyaṃ pasādo’’tiādi (netti. aṭṭha. 76 missakahārasampātavaṇṇanā). **Sukhaṃ anvetīti yujjati** kammassa phaladāne samatthabhāvato. Yathā hi kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitanti vuccatīti.

Manopavicārā idha nekkhammasitā somanassūpavicārā, upekkhūpavicārā ca veditabbā kusalādhikārattā. Te pana yasmā cittaṃ nissāyeva pavattanti, nānissāya, tasmā vuttaṃ **‘‘mano manopavicārānaṃ padaṭṭhāna’’**nti. **Kusalapakkhassa padaṭṭhāna**nti ettha kusalo tāva phasso kusalassa vedanākkhandhassa saññākkhandhassa saṅkhārakkhandhassa sahajātādinā paccayo hoti. ‘‘Phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho cetetī’’ti (saṃ. ni. 4.93) vuttaṃ. Evaṃ vedanādīnampi veditabbaṃ. Saddhādīnampi paccayabhāve vattabbameva natthi. **Sabbassā**ti catubhūmakassa. Kāmāvacarā hi kusalā dhammā yathārahaṃ catubhūmakassāpi kusalassa paccayā honti, evaṃ itarabhūmakāpi.

‘‘Pasannena manasā bhāsatī’’ti vuttattā visesato sammāvācāpaccayaṃ bhāsanaṃ idhādhippetanti vuttaṃ **‘‘bhāsatīti sammāvācā’’**ti. Tatthāyamadhippāyo ‘‘bhāsatīti yamidaṃ padaṃ, iminā sammāvācā gahitā hotī’’ti. **Karotīti sammākammanto**ti etthāpi eseva nayo. Suparisuddhe kāyavacīkamme ṭhitassa ājīvapārisuddhi, na itarassāti vuttaṃ **‘‘te sammāājīvassa padaṭṭhāna’’**nti. Tattha **te**ti sammāvācākammantā. Yasmā pana ājīvaṭṭhamake sīle patiṭṭhitassa uppannānuppannānaṃ akusaladhammānaṃ pahānānuppādanāni, anuppannuppannānaṃ kusaladhammānaṃ uppādanapāripūriyā ca sambhavanti, tathā sammāvāyāme ṭhitasseva kāyādīsu subhasaññādividdhaṃsinī sammāsati sambhavati, tasmā vuttaṃ **‘‘sammāājīvo…pe…padaṭṭhāna’’**nti. Jeṭṭhakasīlaṃ pātimokkhasaṃvaro, saddhāsādhano ca soti āha **‘‘taṃ sīlassa padaṭṭhāna’’**nti.

Tesanti kāyavacīkammānaṃ. **Kammapaccayatāyā**ti kusalakammahetukatāya.

Padattho ca vuttanayenāti ‘‘mananato ārammaṇavijānanato’’tiādinā.

Ayaṃ āvaṭṭoti ayaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena āvaṭṭo. Ettha hi kusalamūlasammattamaggādiniddhāraṇā sabhāgadhammāvaṭṭanā. Avijjābhavataṇhānaṃ niddhāraṇā visabhāgadhammāvaṭṭanā.

Vibhattihāre padaṭṭhānabhūmivibhāgā vuttanayā, suviññeyyā cāti dhammavibhāgameva dassento **‘‘nayida’’**ntiādimāha. Tattha **‘‘nayidaṃ yathārutavasena gahetabba’’**nti suttassa neyyatthataṃ vatvā **‘‘yohī’’**tiādinā taṃ vivarati. ‘‘Dukkhameva anvetī’’ti kasmā vuttaṃ, nanu yattha katthaci hitesitā kusalamevāti? Nayidamīdisaṃ sandhāya vuttaṃ, adhammaṃ pana dhammoti, dhammañca pana adhammoti dīpanena lokassa sabbānatthabījabhūtesu sakalahitasukhupāyapaṭikkhepakesu titthakaresu asantaguṇasambhāvanavasena pavattamicchādhimokkhaṃ sandhāya vuttaṃ. Yo hi loke appamattakampi puññaṃ kātukāmaṃ pāpikaṃ diṭṭhiṃ nissāya paṭibāhati, sopi gārayho, kimaṅgaṃ pana ariyavinaye sammāpaṭipattiṃ paṭibāhantesūti dukkhaphalāva tattha sambhāvanāpasaṃsā payirupāsanā. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘na kho ahaṃ, moghapurisa, arahattassa maccharāyāmi, apica tuyhevetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ…pe… dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattatī’’ti (dī. ni. 3.7), ‘‘yo nindiyaṃ pasaṃsati (su. ni. 663; saṃ. ni. 1.180, 181; a. ni. 4.3; netti. 92), sabbassāpi anatthassa mūlaṃ bālūpasevanā’’ti ca.

Idañhi suttanti ‘‘manopubbaṅgamā…pe…pada’’nti (dha. pa. 1, 2) paṭhamaṃ gāthaṃ sandhāya vadati. **Etassā**ti saṃvaṇṇiyamānasuttassa.

Kiccapaññattīti adhipatipaccayasaṅkhātassa kiccassa paññāpanaṃ. **Padhānapaññattī**ti padhānabhāvassa paññāpanā. **Sahajātapaññattī**ti tesaṃ dhammānaṃ manasā sahabhāvapaññāpanā.

Mahābhūtātīti **iti**saddo ādiattho, tena mahābhūtāvinābhāvī sabbo rūpadhammo saṅgayhati.

‘‘Manopubbaṅgamā’’ti samāsapade ‘‘mano’’ti padaṃ tadavayavamattanti āha **‘‘neva padasuddhī’’**ti. Tenevāha **‘‘manopubbaṅgamāti padasuddhī’’**ti. **‘‘Chāyāva anapāyinī’’**ti idaṃ sukhānugamassa udāharaṇamattaṃ, na yathādhippetatthaparisamāpanaṃ. **‘‘Sukhamanvetī’’**ti pana yathādhippetatthaparisamāpananti vuttaṃ **‘‘padasuddhi ceva ārambhasuddhi cā’’**ti.

Ekattatāti manopubbaṅgamādisāmaññaṃ sandhāya vadati. Evaṃ sesesupi. **Vemattatā** ‘‘manopubbaṅgamā’’tiādinā sāmaññato vuttadhamme pasādo dhāraṇāya nivattetvā pasannasaṅkhāte visese avaṭṭhāpanato. Sesesupi eseva nayo. Pasādo sinehasabhāvo, assaddhiyaṃ viya lūkhasabhāvaṃ dosaṃ vinodetīti āha **‘‘byāpādavikkhambhanato’’**ti. **Bahiddhā**ti saddheyyavatthuṃ sandhāyāha. **Okappanato**ti ārammaṇaṃ anupavisitvā anupakkhanditvā saddahanato.

Deyyadhammādayoti ettha **ādi**saddena saṃvegahirottappakasiṇamaṇḍalādayo saṅgayhanti. **Iṭṭhārammaṇādayo**ti **ādi**saddena iṭṭhamajjhattārammaṇā, dvāradhammā, manasikāroti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Tathā phasso**ti yathā vedanādīnaṃ iṭṭhārammaṇādayo paccayo, evaṃ phassopīti paccayatāsāmaññameva upasaṃharati tathā-saddo. **Vedanādīna**nti hi vedanādayo tayo khandhā gahitā. **Viññāṇassa vedanādayo**ti nāmarūpaṃ sandhāya vadati.

‘‘Sīlamayassa adoso padaṭṭhāna’’nti vuttaṃ khantipadhānattā sīlassa. **Adhiṭṭhātī**ti anuyuñjati uppādeti. **So**ti evaṃ kusalacittaṃ bhāvento. **‘‘Anuppannāna’’**ntiādinā bhāvanāpahānasamāropanāni dassento nibbedhabhāgiyavasena gāthāya atthaṃ vicinitvā samāropeti, evampi sakkā yojetunti vāsanābhāgiyavasena padaṭṭhānaniddese udāharīyati.

Evaṃ ‘‘manopubbaṅgamā dhammā’’ti gāthāya vasena hārasampātayojanāvidhiṃ dassetvā idāni gāthāntarena dassetuṃ **‘‘tathā dadato puñña’’**ntiādimāha. Tattha **bhāvanāmaya**nti paññābhāvanāmayaṃ.

‘‘Alobho kusalamūla’’ntiādi dānādīnaṃ alobhādipadhānattā vuttaṃ, sabbattha ca ‘‘vutta’’nti padaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Tesa**nti rāgādīnaṃ. **Nissaraṇa**nti ca parinibbānameva sandhāya vadati.

Pariccāgasīlo alobhajjhāsayo kāmesu ādīnavadassāvī sammadeva sīlaṃ paripūretīti āha **‘‘dadato… pe… padaṭṭhāna’’**nti. Idha **oḷārikā** nāma kilesā vītikkamāvatthānaṃ, tappahānaṃ tadaṅgappahānena veditabbaṃ. **Majjhimāna**nti pariyuṭṭhānāvatthānaṃ. **Sukhumāna**nti anusayāvatthānaṃ. **Katāvībhūmi** nti khīṇāsavabhūmiṃ.

Dadatoti maggasahagatena alobhena sadevakassa lokassa abhayadānaṃ dadato. **Puñña**nti lokuttarakusalaṃ. **Saṃyamato**ti maggapariyāpannehi sammāvācākammantājīvehi diṭṭhekaṭṭhādisaṃkilesato maggasaṃyamena saṃyamantassa. **Vera**nti pāṇātipātādipāpaṃ. **Kusalo**ti maggasammādiṭṭhiyā kusalo vicakkhaṇo. **Jahāti pāpaka**nti tehi tehi maggehi taṃ taṃ pahātabbaṃ pāpadhammaṃ odhiso jahāti samucchindati. Tenāha **‘‘maggo vutto’’**ti.

‘‘Dadato’’tiādinā pubbe avibhāgena kusalamūlāni uddhaṭānīti idāni vibhāgena tāni uddharanto **‘‘lokiyakusalamūla’’**ntiādimāha.

Puthujjanabhūmi sekkhabhūmi dassitā pahānassa vippakatabhāvadīpanato. **Asekkhabhūmi dassitā** anupādāparinibbānadīpanato.

Saggagāminī paṭipadā pubbabhāgappaṭipatti.

Puññe kathite puññaphalampi kathitameva hotīti vuttaṃ **‘‘dadato…pe… desanamāhā’’**ti. Saccakammaṭṭhānena vinā saṃkilesappahānaṃ natthīti dassento āha **‘‘kusalo…pe… desanamāhā’’**ti.

Verasaddo adinnādānādipāpadhammesupi niruḷhoti vuttaṃ **‘‘evaṃ sabbānipi sikkhāpadāni vitthāretabbānī’’**ti. **Dvepi vimuttiyo** sekkhāsekkhavimuttiyo, saupādisesaanupādisesavimuttiyo ca. Tathā hi vakkhati ‘‘nibbutoti dve nibbānadhātuyo’’tiādi (netti. aṭṭha. 76).

Kāraṇūpacārena, kāraṇaggahaṇena vā phalaṃ gahitanti āha **‘‘dve sugatiyo’’**tiādi. Vaṭṭavivaṭṭasampattiyo imissā desanāya **phalaṃ,** tassa dānaṃ sīlaṃ bhāvanā **upāyo,** ‘‘sampattidvayaṃ icchantena dānādīsu appamattena bhavitabba’’nti ayamettha bhagavato **āṇattī**ti imamatthaṃ sandhāyāha **‘‘phalādīni yathārahaṃ veditabbānī’’**ti.

Vicayoti vicayahārasampāto, so vuccatīti attho. Esa nayo ito paresupi. **‘‘Tividhampi dānamaya’’**ntiādinā padatthavicayaṃ dasseti, tena assādādayo, itare ca vicayahārapadatthā atthato vicitā eva hontīti. Rūpādiārammaṇassa pariccāgo vuttoti sambandho. **Sabbo**ti sakalo anavasesato kiccassa vuttattā.

Dānābhiratassa cāgādhiṭṭhānaṃ pāripūriṃ gacchatīti vuttaṃ **‘‘dadato…pe… padaṭṭhāna’’**nti. Viratisacce, vacīsacce ca tiṭṭhato saccādhiṭṭhānaṃ pāripūriṃ gacchatīti vuttaṃ **‘‘saṃyama…pe… padaṭṭhāna’’nti.** Kosallayogato ca pāpappahānato ca paññāpāripūriṃ gacchatīti vuttaṃ **‘‘kusalo…pe… padaṭṭhāna’’**nti. Anavasesarāgādīsu pahīnesu upasamo upaṭṭhito nāma hotīti vuttaṃ **‘‘rāga…pe… padaṭṭhāna’’**nti.

Kusaloti puggalādhiṭṭhānena kosallasammādiṭṭhi vuttāti āha **‘‘kusalo…pe… maggaṅgādibhāvena**

ekalakkhaṇattā''ti. **Ādi**saddena bodhipakkhiyabhāvādiṃ saṅgaṇhāti. **Khepetabbabhāvenā**ti pahātabbabhāvena.

Averatanti asapattataṃ. **Kusaladhammehī**ti anavajjadhammehi, phalanibbānehīti adhippāyo. Dānassa mahapphalatā, sīlādiguṇehi satthu anuttaradakkhiṇeyyabhāvo, anupādāparinibbānanti imesaṃ paccavekkhaṇā imassa dānassa nidānanti ayamattho pāḷiyaṃ niruḷhova. Nibbacananidānasandhayo suviññeyyāvāti āha **''nibbacananidānasandhayo vattabbā''**ti.

Paṭipakkhaniddesena samudayoti desanatthaṃ paṭipakkhaniddesanena niddhārito ayaṃ macchariyādisaṃkilesapakkhiko samudayo. **Alobhena…pe… dānādīhī**ti yehi alobhādīhi dānādayo dhammā sambhavanti, tāni dānādiggahaṇeneva gahitānīti kusalamūlāni niddhāreti **''imāni tīṇi kusalānī''**ti. **Tesa**nti kusalamūlānaṃ.

Bhayahetu deti paṇṇākārādivasena. **Rāgahetu deti** sabhāgavatthussa. **Āmisakiñcikkhahetu deti** lañjādivasena. **Anukampanto** vā karuṇākhette. **Apacayamāno** guṇakhette, upakārakhette vā. **Bhayūparato**ti bhayena orato. Tena tathārūpena saṃyamena veraṃ na ciyateva. Evaṃ sabbassa akusalassa pāpako vipākoti yojanā.

''Dadato''tiādinā yathā dānapaṭikkhepena parivattanaṃ dassitaṃ, evaṃ pahānapaṭikkhepenapi parivattanaṃ dassetabbanti vuttaṃ **''akusalo pana na jahātī''**ti.

Kammaphalaṃ saddahanto dānakiriyāyaṃ padahanto yena vidhinā dānaṃ dātabbaṃ, tattha satiṃ upaṭṭhapento cittaṃ samādahanto sammādiṭṭhiṃ purakkharonto dāne sammāpaṭipanno hotīti āha **''dānaṃ nāma…pe… hotī''**ti.

Bhāvanāpahānasamāropanāni pāḷiyaṃ sarūpato viññāyantīti padaṭṭhānavevacanasamāropanāni dassetuṃ **''taṃ sīlassa padaṭṭhāna''**ntiādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyaṃ. Aññañca yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ vuttanayattā, uttānatthattā cāti veditabbaṃ.

Hārasampātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nayasamuṭṭhānavāravaṇṇanā

79. **''Visayabhedato''**ti saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārato vivarituṃ **''yathā hī''**tiādimāha. Tattha **nayato**ti nayaggāhato. **Na** hi paṭivedhañāṇaṃ viya vipassanāñāṇaṃ paccakkhato pavattatīti. **Anubujjhiyamāno**ti abhisamayañāṇassa anurūpaṃ bujjhiyamāno. Yathā ekapaṭivedheneva maggañāṇaṃ pavattati, evaṃ tadanucchavikaṃ vipassanāñāṇena gayhamānoti attho. Evañca katvā nandiyāvaṭṭādīnaṃ tiṇṇaṃ atthanayabhāvo samatthito hotīti. Tathā hi atthavisesasarūpatāya tayo nayā ''suttattho''ti vuttā, padatthavicārabhāvepi pana hārā ''byañjanavicayo''ti. Yadi evaṃ kathaṃ tayoti codanaṃ sandhāyāha **''paṭivijjhantānaṃ panā''**tiādi. Tattha ekameko saṃkilesavodānānaṃ vibhāgato dvisaṅgahoti yojanā. **Catuchaaṭṭhadiso cā**ti na paccekaṃ te nandiyāvaṭṭādayo catuchaaṭṭhadisā, atha kho yathākkamanti. **''Eva''**ntiādi yathāvuttassa atthassa nigamanaṃ.

Tathā cāti yathāvuttassa atthassa upacayena samatthanā. **Pubbā koṭi na paññāyatī**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato paṭṭhānakathāyaṃ āvi bhavissati. ''Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate nara''ntiādi (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128) vacanato kāmataṇhāpi paṭicchādanasabhāvā, yato kāmacchandaṃ ''nīvaraṇa''nti vuttaṃ. Avijjāya pana bhavesu ādīnavappaṭicchādanaṃ sātisayanti. Tathā avijjāpi saṃyojanasabhāvā, yato sā bahiddhā saṃyojanabhāvena vuttā. Evaṃ santepi taṇhāya bandhanaṭṭho sātisayo apekkhitabhāvatoti imamatthaṃ dassento **''tathāpi…pe… vutta''**nti āha.

‘‘Saṃyuttā’’ti padassa sampayuttāti atthoti āha **‘‘missitā’’**ti. **‘‘Avijjābhibhūtā…pe… abhinivisantā’’**ti etena avijjāya ayāthāvagahaṇahetutaṃ dasseti, tato so avindiyaṃ vindatīti **avijjā**ti vuccati. Kilissanaṃ upatāpananti āha **‘‘kilissanappayogaṃ attaparitāpanapaṭipatti’’**nti. **Allīyanaṃ** sevanaṃ.

Dukkhanti …pe… jānantīti attanā anubhūyamānaṃ tathā tathā upaṭṭhitaṃ kāyikacetasikadukkhaṃ, itarampi vā ekadesaṃ jānanti. Taṇhāyapi eseva nayo. Sabhāgavisabhāgapaṭipajjitabbākārato tattha tesaṃ ñāṇaṃ natthevātidassento **‘‘idaṃ dukkha’’**ntiādimāha. **Pavattipavattihetumattampī**ti ‘‘pavatti pavattihetū’’ti ettakampi. **Kā pana kathā**ti pacurajanasādhāraṇe lokiyepi nāma atthe yesaṃ ñāṇassa paṭighāto, paramagambhīre ariyānaṃ eva visayabhūte lokuttare nivattinivattihetusaṅkhāte atthe kā nāma kathā, chinnā kathāti attho. Aṭṭhasamāpattipabhedassa kevalassa samathassa tādise kāle bāhirakānañca ijjhanato **‘‘vipassanādhiṭṭhāna’’**nti visesitaṃ. **Vūpasamo** samucchedo, paṭippassaddhi ca.

‘‘Saṃsārassa anupacchedanato’’ti idaṃ diṭṭhigatānaṃ diṭṭhigatikamatadassanaṃ. So hi puttamukhadassane asati saṃsāro ucchijjeyyāti bhāyati. Yato vuttaṃ –

> ‘‘Gaṇḍuppādo kikī ceva, kuntī brāhmaṇadhammiko;
> Ete abhayaṃ bhāyanti, sammūḷhā caturo janā’’ti. (su. ni. aṭṭha. 2.293; a. ni. ṭī. 3.5.192);

Tadabhiññāti taṃ yathāvuttaantadvayaṃ abhijānanti guṇaṃ āropetvā jānantīti tadabhiññā. Atthabhañjanato, rogagaṇḍasallasadisatāya attabhāvasaṃkilesānañca **rogagaṇḍasallatā**.

Sakkāyadassaneti ettha diṭṭhidassanaṃ, sakkāyova dassanaṃ sakkāyadassananti attho veditabbo. **Tesa**nti diṭṭhicaritānaṃ. **Attābhiniveso balavā**. Tasmā yathāupaṭṭhitaṃ rūpaṃ ‘‘attā’’icceva gaṇhantīti adhippāyo. Tathā vedanādiṃ. Taṇhācarito pana yathāupaṭṭhitaṃ rūpaṃ taṇhāvatthuṃ katvā attaniyābhinivesena abhinivisantā tadaññameva attato samanupassanti. Evaṃ vedanādīsu. Tenāha **‘‘taṇhācaritā’’**tiādi. **Vijjamāne**ti paramatthato upalabbhamāne. **Kāye**ti samūhe. Diṭṭhiyā parikappito attādi eva paramatthato nupalabbhati, diṭṭhi pana labbhatevāti āha **‘‘satī vā vijjamānā’’**ti.

Sakkāyadassanamukhenāti sakkāyadiṭṭhimukhena.

Ucchedasassatanti taṃsahacaraṇato ucchedasassatadiṭṭhi vuttā. ‘‘Ucchedasassatavādā’’tipi pāṭho.

Kasiṇāyatanānīti kasiṇajjhānāni.

Tejetvāti nisānetvā.

81. Ettāvatā nandiyāvaṭṭassa bhūmiracanavasena saṃkilesapakkho dassitoti āha **‘‘tattha diṭṭhicaritotiādinā vodānapakkhaṃ dassetī’’**ti. **‘‘Yasmā sallekhe tibbagāravo’’**ti iminā tattha tibbagāravattā saṃlekhānusantatavuttinā bhavatīti dasseti. Sesesupi eseva nayo. **Micchādhimokkho** saddhāpatirūpako avatthusmiṃ pasādo.

Puggalādhiṭṭhānena dhammameva vibhajatīti āha **‘‘sattāpi…pe… dassetī’’**ti.

Ye hi kecīti ettha **hi**-saddo nipātamattaṃ. **‘‘Imāhi eva catūhi paṭipadāhī’’**tipi pāḷi. Dukkhāpaṭipadādivibhāgena maggo eva idha vuttoti āha **‘‘paṭipadā hi maggo’’**ti **catuddisāsaṅkhātaṃ magga**nti catuddisāsaṅkhātaṃ pavattanupāyaṃ. Dve disā etissāti **dvidisā. Nandiyāvaṭṭassā**ti nandiyāvaṭṭanayassa.

82. Vivattati vaṭṭaṃ etthāti **vivattaṃ,** vivattaṃ eva **vivaṭṭaṃ,** asaṅkhatadhātu, nibbuti eva vā. Tena vuttaṃ **''nibbāna''**nti.

''Kattha daṭṭhabba''nti vā pāḷi. **Upacaye**ti upacayāvatthāyanti attho. **Dasanna**nti lobhādikilesavatthūnaṃ. **Vipallāsahetubhāvato**ti subhasaññādivipallāsahetukabhāvato. Vipariyesaggāhavasena hi ādīnavesu eva saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassitā. Na hi yathābhūtañāṇe sati tathā sambhavo. Tena vuttaṃ **''dasannaṃ...pe... bhāvato''**ti. **Dasavidhakāraṇe**ti dasavidhe kāraṇe, dasavidhassa vā kāraṇe. **Ayonisomanasikāraparikkhatā dhammā** subhārammaṇādayo.

Tabbisayā kilesāti āhārapariññāparibandhabhūtā kilesā. **Viññāṇaṭṭhitīsupi** eseva nayo. Kāye pavattamāno paṭhamo vipallāso kāyasamudāye, kāyekadese ca kabaḷīkāre āhāre pavatto eva hotīti vuttaṃ **''paṭhame āhāre visayabhūte paṭhamo vipallāso pavattatī''**ti. Tathā vedanāyaṃ pavattamāno dutiyavipallāso tappaccaye phassāhāre, citte pavattamāno tatiyavipallāso tappaccaye manosañcetanāhāre, dhammesu pavattamāno catutthavipallāso tappaccaye viññāṇāhāre pavatto eva hotīti vuttaṃ **''catutthe āhāre catuttho vipallāso''**ti. Tenāha **''sesāhāresupi eseva nayo''**ti. Āhārasīsena vā āhārapaṭibaddho chandarāgo gahito. **Viññāṇaṭṭhitīsu**pi eseva nayo. Tenevāha **''āhārasīsena tabbisayā kilesā adhippetā''**ti. **Paṭhame āhāre visayabhūte**ti ca paṭhame āhāre chandarāgassa visayabhāvaṃ patte, tabbhāvaṃ anatikkanteti attho. Appahīnacchandarāgassa hi tattha vipallāsā sambhavanti, na itarassa. Tathā dutiyavipallāsādīsu appahīnesu. Itare upādānāni pavattanteva appahīnattāti āha **''sesapadesupi eseva nayo''**ti. Yasmā ca upādānādīsu appahīnesupi yogādayo pavattanteva yathārahaṃ taṃsabhāvattā, tadekaṭṭhasabhāvato ca, tasmā vuttaṃ pāḷiyaṃ **''paṭhame upādāne paṭhamo yogo''**tiādi. Tenāha **''sesapadesupi eseva nayo''**ti.

83. **Aparijānantassā**ti ñātapariññāya, tīraṇapariññāya, pahānapariññāyāti tīhi pariññāhi paricchinditvā ajānantassa, tesaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ anavabujjhantassāti attho. **Tibbo** bahalo **chandarāgo hoti** taṇhācaritabhāvatoti adhippāyo. Iti upakkilesassa diṭṭhābhinivesassa hetubhāvatoti imamatthaṃ sandhāyāha **''vuttanayenevā''**ti. Subhasukhasaññākāmupādānakāmabhavayogaabhijjhākāyaganthakāmabhavāsava-kāmabhavogharāgasallachandāgatigamanāni taṇhāpakkhikatāya, taṇhāsabhāvatāya ca **taṇhāpadhānāni**. Sīlabbatupādānabyāpādakāyaganthadosasalladosāgatigamanāni pana taṇhābhāve bhāvato, viññāṇaṭṭhitiyo taṇhāvisayato, sabbesaṃ vā taṇhāvisayato taṇhāpadhānatā labbhateva. Pacchimakānaṃ diṭṭhipadhānatā vuttanayānusārena veditabbā.

84. **Kabaḷīkāre āhāre**ti kabaḷīkārāhāravisaye chandarāge. ''Appahīne''tiādikaṃ pariyāyakathaṃ muñcitvā nippariyāyameva dassento kabaḷīkārāhārassa **''asubhasabhāvattā, asubhasamuṭṭhānattā cā''**ti vuttaṃ. Labbhamāne hi ujuke atthe kiṃ pariyāyakathāyāti. Chandarāgo vā tattha atthasiddhoti evampettha attho vutto. Na hi tattha asati chandarāge vipallāso sambhavati. **Dukkhasabhāvattā**ti saṅkhāradukkhatāya dukkhasabhāvattā. **Dukkhapaccayattā**ti tividhadukkhatālakkhaṇassa dukkhassa kāraṇato. **Viññāṇe niccasaññino**. Tathā hi **sāti** nāma bhikkhu kevaṭṭaputto ''taṃyeva viññāṇaṃ sandhāvati saṃsaratī''ti tattha niccābhinivesaṃ saṃvedesi. Yebhuyyena saṅkhāresu attasaññitā diṭṭhigatikānaṃ ''cetanā attā''tiādidiṭṭhiparidīpanesu veditabbā. **''Bhavavisuddhī''**ti padassa atthavacanaṃ **''nibbutisukha''**nti. **''Sīlabbatehi...pe... sukhanti daḷhaṃ gaṇhātī''**ti iminā sīlabbatupādānaṃ idha bhavupādānanti dasseti. Tathā hi vakkhati ''sīlabbatupādānasaṅkhātena bhavupādānenā''ti.

Paccayā honti upanissayapaccayādinā. **Paṭhame yoge ṭhito**ti paṭhame yoge patiṭṭhito. Appahīnā hi kilesā kammavaṭṭādīnaṃ kāraṇabhūtā taṃsamaṅgino sattassa patiṭṭhāti vuccanti. Parassa abhijjhāyanaṃ **parābhijjhāyanaṃ**. Bhavapatthanāya bhavadiṭṭhibhavarāgavasena piyāyitassa vatthuno vipariṇāmaññathābhāve domanassuppattiṃ sandhāya vuttaṃ **''bhavarāga...pe... padūsentī''**ti.

Ganthitvāti ganthiṃ katvā. Dvidhābhūtaṃ rajjuādike viya ganthikaraṇañhi ganthanaṃ. Cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantā āsavānaṃ uppattihetu hontīti sambandho. Pariyuṭṭhānappattā ekacce kilesā visesato āsavuppattihetu hontīti dassanatthaṃ aṭṭhakathāyaṃ uppaṭipāṭivacanaṃ. Tappaṭipakkhe visaye patthetīti yojanā. **Tabbisayabahule bhave patthetī**ti yathā mānusakehi kāmehi nibbinnarūpā devūpapatti. **Taṃsabhāvattā**ti diṭṭhisabhāvattā. **Aparāpara**nti aññamaññaṃ. Ekaccā hi diṭṭhi ekaccassa diṭṭhābhinivesassa kāraṇaṃ hoti, yathā sakkāyadiṭṭhi itarāsaṃ. **Abhinivisantassā**ti abhinivesanahetu. **''Ayonisomanasikārato…pe… avijjāsavo uppajjatī''**ti idaṃ saccābhinivesassa phalabhūtaṃ avijjāsavaṃ dasseti ekantavassimeghavuṭṭhānena viya mahoghappavatti. **Avijjāsavo siddho hoti** vuṭṭhihetukamahoghasiddhiyā uparimeghavuṭṭhānaṃ viya.

''Nandīrāgasahagatā''tiādīsu (mahāva. 14) viya tabbhāvattho sahagatasaddoti āha **''anusaya… pe… bhūtā vā''**ti. **Cittassa abbhantarasaṅkhātaṃ hadaya**nti vipākacittappavattiṃ sandhāya vadati. Vipākavaṭṭepi kilesavāsanāhitā atthi kāci visesamattā.

Lobhasahagatassa viññāṇassa. **Itarassa** dosasahagatādikassa. Byañjanena viya bhojanassa ārammaṇassa abhisaṅkharaṇaṃ visesāpādanaṃ **upasecanaṃ,** nandī sappītikataṇhā upasecanaṃ etassāti **nandūpasecanaṃ** upasecanabhūtāyapi nandiyā rāgasallaupanisato. Upasitte pana vattabbameva natthīti dassetuṃ pāḷiyā ''rāgasallena nandūpasecanena viññāṇenā''ti vuttanti tamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **''kena pana taṃ nandūpasecana''**nti pucchati.

Rāgasallenāti hetumhi karaṇavacananti dassento **''rāgasallena hetubhūtenā''**ti āha. **Upanissayapaccayattho** cettha hetvattho. Upagantabbato viññāṇenāti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. **''Patiṭṭhābhāvato''**ti iminā viññāṇassa nissayādipaccayataṃ vadati. Tenāha **''rūpakkhandhaṃ nissāya tiṭṭhatī''**ti. Evaṃ dutiyādiviññāṇaṭṭhitīsupi nissayādipaccayatā vattabbā patiṭṭhāvacanato.

85. Yadipi akusalamūlādike tipukkhalassa, taṇhādike nandiyāvaṭṭassa disābhāvena vakkhati, tathāpi aññamaññānuppavesato ekasmiṃ naye siddhe itarepi siddhā eva hontīti imassa visesassa dassanatthaṃ **''āhārādayo…pe… vavatthapetu''**nti vuttaṃ. Vakkhamāne vā akusalamūlataṇhādike **ādi**saddena saṅgahetvā ''āhārādayo''ti vadanto **''nayāna''**nti bahuvacanamāha. **Ekassa atthassā**ti rāgacaritassa upakkilesatāsaṅkhātassa ekassa payojanassa. **Byañjanatthopi gahito,** na byañjanameva gahitanti suttapadāni aññamaññapariyāyavacanāni yathārahaṃ taṇhāvatthūnaṃ tattha kathitattā vuttaṃ **''savatthukā taṇhā vuttā''**ti. Dosavatthūnaṃ, diṭṭhivatthūnañca tattha kathitattā ''savatthuko doso, savatthukā diṭṭhi ca vuttā''ti imamatthaṃ sandhāyāha **''vuttanayānusārenā''**ti.

Dukkhākārena saha dukkhākāraṃ gahetvāti attho. **Evañceta**nti yadi taṃtaṃanupassanābahulassa vasena purimāhāradvayādīsu vimokkhamukhavisesaniddhāraṇaṃ kataṃ, etaṃ evameva veditabbaṃ, na aññathā. Tattha kāraṇaṃ vadanto **''na hī''**tiādimāha. Tassattho – yathā ariyamaggānaṃ odhiso kilesappajahanato pahātabbesu dhammesu niyamo atthi, na evaṃ vipassanāya pariññāpahānānaṃ aniccantikattāti.

Apare panāhu – **purime** āhāradvaye parikilesabhāvena, dukkhapaccayattā ca dukkhalakkhaṇaṃ supākaṭaṃ. Tattha purime viññāṇaṭṭhitidvayaviññāṇāhāre tatiyaviññāṇaṭṭhitiyaṃ aniccalakkhaṇaṃ, manosañcetanāhāre catutthaviññāṇaṭṭhitiyaṃ anattalakkhaṇaṃ supākaṭanti tissannaṃ anupassanānaṃ pavattimukhatāya tehi appaṇihitādivimokkhamukhehi pariññaṃ gacchantīti. Tathā vipallāsādīsu purimadvayaṃ dukkhānupassanāya ujuvipaccanīkaṃ, itaradvayaṃ aniccānattānupassanānaṃ. Iti pavattimukhatāya ca ujuvipaccanīkatāya ca ime dhammā yathārahaṃ appaṇihitādivimokkhamukhehi pariññeyyā, pahātabbā ca vuttā. Tattha subhasukhasaññākāmupādānasīlabbatupādānakāmayogabhavayogaabhijjhākāya ganthakāmāsavakāmogha bhavogha rāgasallachandaagatigamanāni sukhassādavasena pavattanato dukkhānupassanāya paṭipakkhabhāvato byāpādakāyaganthadosasalladosaagatigamanāni pavattimukhatāya appaṇihitavimokkhamukhena pahātabbāni. Tatiyasaññādayo niccābhinivesatannimittāhi aniccānupassanāya paṭipakkhabhāvato animittavimokkhamukhena pahātabbā. Catutthasaññādayo attābhinivesatannittāhi anattānupassanāya paṭipakkhabhāvato suññatavimokkhamukhena pahātabbā. Tattha mānasallabhayaagatigamanānaṃ niccābhinivesanimittatā veditabbā. Na hi aniccato passato mānajappanaṃ, bhayaṃ vā sambhavati. Avijjāyogādīnaṃ attābhinivesanimittatā pākaṭā evāti.

86. Appamaññāvajjā rūpāvacarasamāpattiyo **dibbavihārā** ‘‘devūpapattisaṃvattanikakusalasamāpattiyo cā’’ti katvā, satipi tabbhāve parahitapaṭipattito, niddosatāya ca seṭṭhā vihārāti catasso appamaññā **brahmavihārā,** catasso phalasamāpattiyo **ariyavihārā** ‘‘ārakā kilesehi ariyānaṃ vihārā’’ti. Catasso āruppasamāpattiyo **āneñjavihārā**, satipi devūpapattisaṃvattanikakusalasamāpattibhāve āneñjasantatāhi lokiyesu sikhāppattito.

Adhikaraṇabhedenāti vatthubhedena.

Yaṃ abhiṇhaṃ na pavattati, taṃ **acchariya**nti dassetuṃ **‘‘andhassa…pe… uppajjanaka’’**nti vuttaṃ. **Adhitiṭṭhati** sīlādi **etena** saccena, **ettha** vā sacce nimittabhūte, **adhiṭṭhānamattameva vā** taṃ saccanti evaṃ karaṇādhikaraṇabhāvatthā paccayavasena veditabbā samānādhikaraṇasamāsapakkhe. Tathā aññapadatthasamāsapakkhe. Itarasmiṃ pana samāse karaṇādhikaraṇatthā eva, te ca kho sīlādivasena ca veditabbā. Sukhanti jhānavipassanāmaggaphalanibbānasukhaṃ. Lokiyavipākasukhampi labbhateva. ‘‘Nāññatra bojjhā…pe… pāṇina’’nti (saṃ. ni. 1. 98) hi imāya gāthāya saṅgahitā anattaparihāramukhena sattānaṃ abhayā nibbānasampattisukhāvahā cattāro dhammā idha **‘‘sukhabhāgiyā’’**ti vuttāti. **Anavasesapariyādānato**ti pharaṇavasena anavasesaggahaṇato.

Paṭhamassa satipaṭṭhānassa paṭhamapaṭipadāvasena pavattassāti adhippāyo. Evaṃ sesesupi. **‘‘Yathā hī’’**tiādinā yathāvuttapaṭipadāsatipaṭṭhānānaṃ nānantariyakataṃ upamāya vibhāveti. Satipi ca sabbāhi paṭipadāhi sabbesaṃ satipaṭṭhānānaṃ niyamābhāve nānantarikabhāvena desanākkamenevettha nesaṃ ayamanukkamo katoti veditabbo. Atha vā kāyavedanāsu subhasukhasaññānaṃ dubbiniveṭhiyatāya asubhadukkhānupassanānaṃ kiccasiddhito purimena paṭipadādvayena purimaṃ satipaṭṭhānadvayaṃ yojitaṃ tadabhāvato. Itarena itaraṃ. Tāni hi purimesu satipaṭṭhānesu katakammassa icchitabbāni. Atha vā yathā taṇhācaritadiṭṭhicaritānaṃ mandatikkhapaññānaṃ vasena catasso paṭipadā yojitā, evaṃ cattāri satipaṭṭhānāni sambhavantīti dassetuṃ paṭipadāsatipaṭṭhānānaṃ ayamanukkamo kato.

‘‘Tathā’’ti iminā yathā samānapaṭipakkhatāya paṭhamassa satipaṭṭhānassa bhāvanā paṭhamassa jhānassa visesāvahā, evaṃ pītisahagatādisamānatāya dutiyasatipaṭṭhānādibhāvanā dutiyajjhānādīnaṃ visesāvahāti imamatthaṃ upasaṃharati. **Pītipaṭisaṃvedanādī**ti **ādi**saddena sukhapaṭisaṃvedanaṃ, cittasaṅkhārapaṭisaṃvedanaṃ, passambhanañca saṅgaṇhāti. Cittassa abhippamodanaggahaṇañcettha nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ paṭisaṃvedanasamādahanavimocanānampi vasena pavattiyā icchitabbattā. **Aniccavirāgādī**ti **ādi**saddena nirodhapaṭinissaggā saṅgayhanti.

Rūpāvacarasamāpattīnanti ettha paṭiladdhamattaṃ paṭhamajjhānaṃ paṭhamajjhānasamāpattiyā paguṇavasībhāvāpādanassa paccayo hoti, na itarāsaṃ. Itarāsaṃ pana adhiṭṭhānabhāvena paramparāya paccayo hotīti veditabbaṃ. Byāpādavihiṃsāvitakkaaratirāgā **byāpādavitakkādayo. Sukhenā**ti akicchena, akasirenāti attho.

Dibbavihārādike cattāro vihāre padaṭṭhānaṃ katvā nānāsantānesu uppannāya vuṭṭhānagāminivipassanāya yathākkamaṃ anuppannākusalānuppādanādivasena pavattavisayaṃ sandhāya pāḷiyaṃ **‘‘paṭhamo vihāro bhāvito bahulīkato’’**tiādi vuttaṃ. Sammappadhānasadisañhettha sammappadhānaṃ vuttaṃ. Ariyavihāre ca heṭṭhime nissāya uparimaggādhigamāya vāyamantassa ayaṃ nayo labbhati. Maggapariyāpannasseva vā sammappadhānassa nānāsantānikassa yathāvuttavipassanāgamanena taṃtaṃkiccādikassa vasenetaṃ vuttaṃ. Sakkā hi vipassanāgamanena saddhindriyāditikkhatāviseso viya vīriyassa kiccavisesavisayo maggo viññātuṃ.

Tathā sikhāppattaupekkhāsatipārisuddhidibbavihāraṃ nissāya uppannaṃ paṭhamaṃ sammappadhānaṃ mānappahānaṃ ukkaṃseti, brahmavihārasannissaye uppannaṃ dutiyaṃ sammappadhānaṃ kāmālayasamugghātaṃ, ariyavihārasannissayena uppannaṃ tatiyaṃ sammappadhānaṃ avijjāpahānaṃ, santavimokkhasannissayena uppannaṃ catutthaṃ sammappadhānaṃ bhavūpasamaṃ ukkaṃsetīti dassetuṃ ‘‘**paṭhamaṃ sammappadhāna**’’ntiādi vuttaṃ.

Pahīnamāno na visaṃvādeyyāti **mānappahānaṃ saccādhiṭṭhānaṃ** vaḍḍheti visaṃvādananimittasseva abhāvato. Appahīnamāno hi mānanissayena kiñci visaṃvādeyya. Kāmālaye, diṭṭhālaye ca samugghāṭite cāgapaṭipakkhassa avasaro eva natthīti **ālayasamugghāto cāgādhiṭṭhānaṃ** vaḍḍheti. Avijjāya samucchinnāya paññābuddhiyā paribandhova natthi, bhavasaṅkhāresu ossaṭṭhesu abhavūpasamassa okāsova natthīti mānappahānādayo saccādhiṭṭhānādike saṃvaḍḍhentīti dassetuṃ ‘‘**mānappahāna**’’ntiādi vuttaṃ.

Avisaṃvādanasīlo dhammacchandabahulo chandādhipateyyaṃ samādhiṃ nibbatteti. Cāgādhimutto nekkhammajjhāsayo akosajjabahulatāya vīriyādhipateyyaṃ, ñāṇuttaro cittaṃ attano vase vattento cittādhipateyyaṃ, vūpasantasabhāvo upasamahetubhūtāya vīmaṃsāya vīmaṃsayato vīmaṃsādhipateyyaṃ samādhiṃ nibbattetīti saccādhiṭṭhānādipārisuddhichandasamādhiādīnaṃ pāripūriyā saṃvattatīti dassetuṃ ‘‘**saccādhiṭṭhānaṃ bhāvita**’’ntiādi vuttaṃ.

Dhammacchandabahulo chandasamādhimhi ṭhito iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāte anavajjasevī hoti. Āraddhavīriyo vīriyasamādhimhi ṭhito saṃkilesapakkhassa santapanavaseneva puññaṃ paripūreti. Cittaṃ attano vase vattento cittasamādhimhi ṭhito paññāya upakārānupakārake dhamme pariggaṇhanto **buddhiṃ** phātiṃ gamissati. Vīmaṃsāsamādhimhi ṭhito dhammavicayabahulo upadhipaṭinissaggāvahameva paṭipattiṃ brūhetīti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘**chandasamādhi bhāvito**’’tiādi vuttaṃ.

Dūrādūrapaccatthikanivāraṇe bahūpakāro **indriyasaṃvaro** mettāya visesuppattihetuto **mettaṃ** vaḍḍheti. Tapena saṃkilesadhamme vikkhambhento vīriyādhiko paradukkhāpanayanakāmataṃ sāhatthikaṃ karotīti **tapo karuṇaṃ** saṃvaḍḍheti. Paññā pariyodāpitā sāvajjānavajjadhamme pariggaṇhantī pahāsanipātato **muditaṃ** rakkhantī paribrūheti. Upadhinissaggo pakkhando ninnapoṇapabbhārova sammadeva sattasaṅkhāresu udāsino hotīti so **upekkhā**vihāraṃ parivaḍḍhetīti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘**indriyasaṃvaro bhāvito**’’tiādi vuttaṃ. Tenāha ‘‘**yo yassa visesapaccayo, so taṃ paripūretīti vutto**’’ti.

87. **Disābhāvenā**ti nayānaṃ disābhāvenāti yojetabbaṃ. Atthopissa pubbe vuttanayeneva veditabbo. **Yena** catukkena **yassa** rāgacaritādipuggalassa **vodānaṃ** visuddhi. Yathā apariññātā, appahīnā ca paṭhamāhāravipallāsādayo rāgacaritādīnaṃ puggalānaṃ upakkilesā, evaṃ paṭhamapaṭipadādayo bhāvitā bahulīkatā nesaṃ visuddhiyo hontīti vuttanayānusārena sakkā viññātunti āha ‘‘**heṭṭhā vuttanayamevā**’’ti.

Atha vā purimāhi dvīhi paṭipadāhi sijjhamānā vipassanā attano kiccavuttisaṅkhātaṃ pavattidukkhampi saṅgaṇhantī dukkhānupassanābāhullavisesato dukkhalakkhaṇaṃ paṭivijjhantī ‘‘**appaṇihitaṃ vimokkhamukha**’’nti vuttā. Tatiyāya paṭipadāya sijjhamānā sukhappavattikatāya sammadeva santatighanaṃ bhinditvā aniccalakkhaṇaṃ vibhāventī ‘‘**animittaṃ vimokkhamukha**’’nti vuttā. Catutthāya pana paṭipadāya sijjhamānā sukhappavattikatāya, visadañāṇatāya ca samūhakiccārammaṇaghanaṃ bhinditvā sammadeva anattalakkhaṇaṃ vibhāventī ‘‘**suññataṃ vimokkhamukha**’’nti vuttā.

Tathā kāyavedanānupassanā visesato dukkhalakkhaṇaṃ vibhāventī, cittānupassanā aniccalakkhaṇaṃ, dhammānupassanā anattalakkhaṇanti tā yathākkamaṃ ‘‘appaṇihitādivimokkhamukha’’nti vuttā.

Sappītikatāya assādāni paṭhamadutiyajjhānāni virajjanavasena visesato dukkhato passantiyā vipassanāya vasena **‘‘appaṇihitaṃ vimokkhamukha’’**nti vuttāni. Tatiyaṃ santasukhatāya bāhirakānaṃ niccābhinivesavatthubhūtaṃ sabhāvato ‘‘anicca’’nti passantiyā vipassanāya vasena **‘‘animittaṃ vimokkhamukha’’**nti vuttaṃ. Catutthaṃ upakkilesavigamādīhi parisuddhaṃ susamāhitaṃ yathā paresaṃ, evaṃ attano ca yathābhūtasabhāvāvabodhahetutāya sammadeva ‘‘suñña’’nti passantiyā vipassanāya vasena **‘‘suññataṃ vimokkhamukha’’**nti vuttaṃ.

Evaṃ vihārānaṃ vipassanāvaseneva vimokkhamukhatā, tattha ‘‘dibbabrahmavihārānaṃ santasukhatāya assādanīyatā’’tiādinā appaṇihitavimokkhamukhatā yojetabbā. Ariyavihārassa paññādhikattā visesato anattānupassanāsannissayatāya suññatavimokkhatā. Āneñjavihārassa santavimokkhatāya aniccalakkhaṇappaṭivedhassa visesapaccayasabhāvato animittavimokkhamukhatā yojetabbā.

Tathā purimānaṃ dvinnaṃ sammappadhānānaṃ saṃkilesavisayattā kilesadukkhavītikkamassa dukkhānupassanābāhullattā appaṇihitavimokkhamukhatā. Tatiyassa anuppannakusaluppādanena dhammānaṃ udayavayavantatāvibhāvanato aniccalakkhaṇaṃ pākaṭanti animittavimokkhamukhatā. Catutthassa uppannānaṃ ṭhitattaṃ byāpārāpajjanena dhammānaṃ avasavattitādīpanato anattalakkhaṇaṃ supākaṭanti suññatavimokkhamukhatā.

Mānappahānālayasamugghātānaṃ sahāyataṇhāpahānatāya taṇhāpaṇidhivisodhanato appaṇihitavimokkhamukhatā. Avijjāpahānassa paññākiccādhikatāya suññatavimokkhamukhatā. Bhavūpasamassa saṅkhāranimittapaṭipakkhatāya animittavimokkhamukhatā.

Pakatiyā dukkhasabhāve saṅkhāre ñāṇasaccena avisaṃvādento dukkhato eva passati, cāgādhivimuttatāya taṇhaṃ vidūrīkaronto rāgappaṇidhiṃ visosetīti purimaṃ adhiṭṭhānadvayaṃ **‘‘appaṇihitaṃ vimokkhamukha’’**nti vuttaṃ. Itarassa pana adhiṭṭhānadvayassa suññatānimittavimokkhamukhatā vuttanayā eva.

Chandādhipateyyā cittekaggatā visesato dhammacchandavato nekkhammavitakkabahulassa hoti, vīriyādhipateyyā pana kāmavitakkādike vinodentassāti tadubhayaṃ nissāya pavattā vipassanā visesato rāgādippaṇidhīnaṃ visosanato **‘‘appaṇihitaṃ vimokkhamukha’’**nti vuttā. Cittādhipateyyaṃ, vīmaṃsādhipateyyañca nissāya pavattā yathākkamaṃ aniccānattānupassanābāhullato **‘‘animittaṃ vimokkhamukhaṃ, appaṇihitaṃ vimokkhamukha’’**nti ca vuttā.

Abhijjhāvinayano indriyasaṃvaro, kāmasaṅkappādivinodano tapo ca vuttanayeneva paṇidhipaṭipakkhato **appaṇihitaṃ vimokkhamukhaṃ,** buddhi anattānupassanānimittaṃ, upadhipaṭinissaggo nimittaggāhapaṭipakkhoti tadubhayasannissayā vipassanā yathākkamaṃ **‘‘suññataṃ, animittaṃ vimokkhamukha’’**nti vuttā.

Āsannapaccatthikarāgaṃ paṭibāhantī **mettā** rāgapaṇidhiyā paṭipakkho, **karuṇā** paradukkhāpanayanākāravuttikā dukkhasahagatāya dukkhānupassanāya visesapaccayoti tadubhayasannissayā vipassanā **‘‘appaṇihitaṃ vimokkhamukha’’**nti vuttā. **Muditā** sattānaṃ modaggahaṇabahulā tadaniccatādassanato aniccānupassanāya visesapaccayoti tannissayā vipassanā **animittaṃ vimokkhamukhaṃ. Upekkhā** ñāṇakiccādhikatāya anattānupassanāya visesapaccayoti tannissayā vipassanā **‘‘suññataṃ vimokkhamukha’’**nti vuttāti evamettha pavattiākārato vipassato nissayato, kiccato ca bhinditvā vimokkhamukhāni yojitānīti.

Samatikkamanaṃ pariññāpahānañca. **Saparasantāne**ti attano, paresañca santāne, tena kāyiko, vācasiko ca vihāro ‘‘vikkīḷita’’nti vuttoti dasseti ‘‘vividho hāro’’ti katvā. Tassa pana vibhāvanā idha adhippetā nayassa bhūmibhāvato. **Yena** paṭipakkhabhāvena. **Tesaṃ paṭipakkhabhāvo**ti tesaṃ āhārādīnaṃ paṭipakkhabhāvo pahātabbabhāvo paṭipadādīnaṃ paṭipakkhabhāvo pahāyakabhāvoti yojetabbaṃ. Tattha paṭipadāggahaṇena vipassanā kathitā. Vipassanā ca cattāro āhāre parijānantī tappaṭibaddhachandarāgaṃ pajahatīti ujukameva tesaṃ paṭipakkhatā, evaṃ jhānādīnampi upādānādipaṭipakkhatā veditabbā tadupadesena vipassanāya kathitattā. Vipallāsasatipaṭṭhānānaṃ paṭipakkhabhāvo pākaṭo eva. Nti sīhavikkīḷitaṃ. Vīsatiyā catukkehi visabhāgato vitthārena vibhattanti tīhi padehi saṅgahetvā kathikattā vuttaṃ **‘‘saṅkhepena dassento’’**ti.

Indriyānanti saddhādiindriyānaṃ. Dasannaṃ catukkānaṃ niddhāraṇāti yojanā.

88. **Niggacchatī**ti nikkhamati. Tato niddhāretvā vuccamāno hi niggacchanto viya hotīti. **Cattāro puggale**ti ‘‘taṇhācarito mando’’tiādinā (netti. 6) vutte cattāro puggale. Puggalādhiṭṭhānena cettha dhammo vuttoti āha **‘‘bhūmiṃ niddisitvā’’**ti. **Tato evā**ti yathāvuttapuggalacatukkato eva. **Itaratthāpī**ti ‘‘sukhāya…pe… puggalā’’ti etthāpi. **Sādhāraṇāyā**ti paṭhamacatutthāhipi vimissāya. **Yathāvuttāsū**ti dutiyatatiyāsu.

Heṭṭhāti desanāhāravibhaṅgavicayahārasampātavaṇṇanāsu.

Eseva nayoti kusalamūlādidvādasatikasaṅgaho anavajjapakkho. ‘‘Vodāyati sujjhati etenāti vodāna’’nti (netti. aṭṭha. 11) vaṃ netabbataṃ sandhāyāha.

Yathā hārauddeso kato, evaṃ nayānaṃ akaraṇe kāraṇaṃ, payojanañca vibhāvetukāmo **‘‘kasmā panā’’**tiādimāha. **Nayehi** nayantarehi. **Sambhavadassanattha**nti upapattidassanatthaṃ. Tattha sambhavo anuddesakkamena niddisane karaṇaṃ dassanaṃ payojanaṃ. Yadi hi ime nayā uppattiṭṭhānavasena asaṃkiṇṇā bhaveyyuṃ, hārā viya uddesānukkameneva niddisitabbā siyuṃ. Tathā hi vuttaṃ hārānaṃ uddesāvasāne ‘‘ete soḷasa hārā pakittitā atthato asaṃkiṇṇā’’ti (netti. 1).

Yasmā panete mūlapadehi mūlapadantaraniddhāraṇena aññamaññaṃ te niggacchanti, tasmā ekasmiṃ niddiṭṭhe itaropi atthato niddiṭṭhoyeva nāma hotīti imassa atthassa dassanatthaṃ **‘‘uddesānukkamena niddeso na kato’’**ti.

Idāni tameva saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārena dassetuṃ **‘‘paṭhamanayato hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha taṇhādiṭṭhicaritavasena dvidhā puggale vibhajitvā tesaṃ vasena nandiyāvaṭṭanayaṃ nīharitvā puna te eva taṇhādiṭṭhicarite catuppaṭipadāvibhāgena vibhajitvā sīhavikkīḷitassa nayassa sambhavo dassito, te eva catuppaṭipadābhedabhinne puggale puna ugghaṭitaññuādivibhāgena tidhā vibhajitvā tipukkhalassa nayassa sambhavo dassito. Taṃ sandhāyāha **‘‘paṭhamanayato…pe… niddiṭṭho’’**ti.

Yasmā subhasukhasaññāhi lobho, niccasaññāya doso ‘‘iminā me anattho kato’’ti āghātuppattito, attasaññāya moho gahito hoti. Tathā asubhasaññādīhi alobhādayo, tasmā dhammādhiṭṭhānavasena tatiyanayato dutiyanayassa sambhavo. Yasmā pana lobhe sati sambhavato lobhaggahaṇeneva doso gayhati. Lobho ca taṇhā, moho avijjā, tappaṭipakkhato alobhādosehi samatho gayhati, amohena vipassanā, tasmā dhammādhiṭṭhānavaseneva dutiyanayato paṭhamanayassa sambhavoti imaṃ visesaṃ dīpetuṃ uddesānukkamena niddeso na katoti dassento **‘‘dhammādhiṭṭhānavasena panā’’**tiādimāha.

Tenevāti tatiyanayato dutiyanayassa viya dutiyanayato paṭhamanayassapi sambhavato. Evaṃ pāḷiyaṃ puggalādhiṭṭhānavasena āgataṃ nissāya aṭṭhakathāyaṃ dhammādhiṭṭhānavaseneva nayaniggamo niddhāritoti ayameva viseso. **Yadi eva**nti pāḷiyaṃ āgatappakārato aññenapi pakārena nayā niddhāretabbā, evaṃ sante yathā puggalādhiṭṭhānavasena paṭhamanayato tatiyanayassa, tatiyanayato dutiyanayassa sambhavo dassito, evaṃ dhammādhiṭṭhānavaseneva paṭhamanayato tatiyanayadutiyanayānaṃ, dhammādhiṭṭhānavaseneva dutiyanayato tatiyanayassa sambhavo dīpetabboti imamatthamāha **''dve hutvā…pe… siyā''**ti.

Tattha **nayo**ti pacchā vuttadutiyanayo. **Atthato**ti atthāpattito, atthato labbhamānattā eva sarūpena na kathitoti attho. Idāni taṃ atthāpattiṃ ekantikaṃ katvā dassetuṃ **''yasmā''**tiādi vuttaṃ. **Anuppaveso icchito** taṃtaṃnayamūlapadānaṃ nayantaramūlapadesu samavarujjhanato. Tathā hi ''yattha sabbo akusalapakkho saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchati, yattha sabbo kusalapakkho saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchatī''ti (netti. 3) ca vuttaṃ. **Ayañca attho**ti ''nayānaṃ aññamaññaanuppaveso niggamo''ti ayaṃ duvidho attho. Piṭakānaṃ atthakathanaṃ **peṭakaṃ,** so eva upadesoti **peṭakopadeso,** upadesabhūtā pariyattisaṃvaṇṇanāti attho.

Ādito paṭṭhāyāti nayānaṃ aññamaññaanuppavesaniggamamattameva avibhāvetvā nayavicārassa paṭhamāvayavato pabhuti **vibhāvanā** dīpanā pakāsanā.

Dosadiṭṭhīti appassādatādidosagāhikadiṭṭhī, dosadassinoti attho. Te hi asamūhatānusayā, kāmesu ca ādīnavadassino. Idañhi nesaṃ aṅgadvayaṃ attakilamathānuyogassa kāraṇaṃ vuttaṃ. **Natthi attho**ti yo rāgābhibhūtehi andhabālehi parikappito diṭṭhadhammiko kāmehi attho, so madhubindugiddhassa madhulittasatthadhārāvalehanasadiso appassādo bahudukkho bahupāyāso bahuādīnavo savighāto sapariḷāho samparāyiko tathevāti sabbadāpi viññūjātikassa kāmehi payojanaṃ na vijjati. **Anajjhositā**ti anabhibhūtā viharanti. **Tena vuccati sukhā paṭipadāti** tena mandakilesabhāvena tesaṃ puggalānaṃ akicchena sijjhamānā vipassanā paṭipadā ''sukhā paṭipadā''ti vuccati. **Ajjhositā**ti abhiniviṭṭhā. **Ime sabbe sattā**ti ime taṇhādiṭṭhicaritabhāvena dvidhā vuttā aparimāṇappabhedā sabbepi paṭipajjantā sattā.

Sukhena paṭinissajjantīti kilese akicchena pajahanti. **''Imā catasso paṭipadā''**tiādi paṭipadānaṃ ettāvatāyaṃ, visayabhāvakiccesu ca byabhicārābhāvadassanaṃ. **Ayaṃ paṭipadā**ti nigamanaṃ, ayaṃ paṭipadā yāya vasena sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmidassanatthaṃ cattāro puggalā niddhāritāti adhippāyo. **Catukkamaggena kilese niddisatī**ti anantaraṃ vakkhamānena āhārādicatukkamaggena dasavatthuke kilesasamūhe niddisati. **Catukkamaggena ariyadhammesu niddisitabbā**ti tappaṭipakkhena paṭipadādicatukkamaggena ariyadhammesu bodhipakkhiyesu visayabhūtesu niddhāretvā kathetabbā.

Idañca pamāṇaṃ cattāro āhārāti imesaṃ vipallāsānaṃ pavattiyā pamāṇaṃ, yadidaṃ cattāro āhārā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yāvadeva cattāro āhārā pariññaṃ na gacchanti, tāvadeva cattāro vipallāse vibhajanti. Yāvadeva cattāro vipallāsā appahīnā, tāvadeva cattāri upādānāni paribrūhantīti. Evaṃ sabbattha yathārahaṃ vattabbaṃ. Tenāha **''evaṃ imāni sabbāni dasa padānī''**ti. ''Yojetabbānī''ti ca vacanaseso.

''Abhijjhāya ganthatī''ti iminā abhijjhāyanameva ganthananti dasseti. Esa nayo sesesupi. **Papañcento**ti diṭṭhābhinivesaṃ vitthārento.

Vippaṭisāruppattihetubhāvo kilesānaṃ āsavananti āha **''āsavantī''**ti. **Kiṃ vippaṭisārā**ti tena kilesānaṃ vītikkamavatthuṃ vadati. Yasmā appahīnānusayasseva vippaṭisārā, na itarassa, tasmā **''ye vippaṭisārā, te anusayā''**ti vuttaṃ. Padadvayenapi phalūpacārena kāraṇaṃ vuttaṃ.

Paṭhamena padenāti yathāvuttesu dasasu suttapadesu paṭhamena padena. **Paṭhamāya disāyā**ti tadatthasaṅkhātāya sīhavikkīḷitassa saṃkilesapakkhe paṭhamāya disāya.

Itīti evaṃ, vuttanayenāti attho. **Kusalākusalāna**nti yathāvuttaanavajjasāvajjadhammānaṃ. **Pakkhapaṭipakkhavasenā**ti vodānapakkhatappaṭipakkhavasena. **Yojanā**ti paṭhamadisādibhāvena yutte katvā manasānupekkhanā. ''Manasā volokayate''ti (netti. 4) hi vuttaṃ.

Tassāti disālokanassa. Sotāpattiphalādīnaṃ pariyosānatā indriyavasena veditabbā. Yesañhi saddhādīnaṃ indriyānaṃ vasena satipaṭṭhānādīni sijjhanti, tesaṃ vasena sotāpattiphalādīnaṃ pariyosānatā. Tattha sotāpattiphale saddhindriyaṃ pāripūriṃ gacchati. Sotāpanno hi saddhāya paripūrikārī. Sakadāgāmiphale vīriyindriyaṃ pāripūriṃ gacchati. Sakadāgāmī hi āraddhavīriyo uparimaggādhigamāya. Anāgāmiphale samādhindriyaṃ pāripūriṃ gacchati. Anāgāmī samādhismiṃ paripūrikārī. Aggaphale arahatte satindriyañca paññindriyañca pāripūriṃ gacchati. Arahā hi sativepullappatto, paññāvepullappatto cāti.

Apare panāhu – saddhābalena subhasaññāya pahānaṃ. Saddahanto hi paṭikkūlamanasikāre kammaṃ karoti. Vīriyabalena sukhasaññāya pahānaṃ. Vīriyavā hi sukhassādaṃ abhibhavitvā yonisomanasikāramanuyuñjati. Samādhibalena niccasaññāya pahānaṃ. Samāhito hi saṅkhārānaṃ udayabbayaṃ pariggaṇhanto aniccasaññaṃ paṭilabhati. Paññābalena attasaññāya pahānaṃ. Paññavā hi saṅkhārānaṃ avasavattitaṃ sallakkhento attasuññataṃ paṭivijjhati. Sati pana sabbatthāpi icchitabbā. Tenāha ‘‘satiṃ ca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti (saṃ. ni. 5.234; mi. pa. 2.1.13). Evaṃ catuvipallāsappahāyīnaṃ catunnaṃ indriyānaṃ pāripūriṭṭhānaṃ cattāri sāmaññaphalāni catuvipallāsamukhānaṃ catunnaṃ disānaṃ pariyosānāni vuttānīti.

‘‘Lobho akusalamūla’’ntiādi lobhādīnaṃ hetuphalabhāvena sampayuttatāya dassanaṃ.

Tattha **manāpikenā**ti yebhuyyavasena vuttaṃ. Amanāpikenāpi hi ārammaṇena vipariyesavasena lobho uppajjati. **Manāpikenā**ti vā manāpikākārena. Phassavedanūpavicārarāgavitakkapariḷāhā sahajātāpi labbhanti, asahajātāpi. **‘‘Uppādo’’**ti etena uppajjamānasaṅkhāraggahaṇanti **‘‘uppajjatī’’**ti vuttaṃ. Uppādalakkhaṇasseva pana gahaṇe ‘‘uppajjatī’’ti na vattabbaṃ siyā. Na hi uppādo uppajjati, rāgajapariḷāhahetukatā ca tesaṃ rāgassa taṇhāsabhāvattā. Taṇhā hi dukkhassa samudayo, yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhanti. Tathā ca vuttaṃ ‘‘taṇhāsahajātavedanāya pana lobho sahajātādipaccayehi ca paccayo’’ti. Evaṃ iṭṭhārammaṇe uppannalobhasahagatasukhavedanāya udayo idha **‘‘uppādo saṅkhatalakkhaṇa’’**nti vutto, tassā vipariṇāmo **‘‘vipariṇāmadukkhatā’’**ti. Vipariṇāmāvatthā ca udayāvatthaṃ vinā na hotīti sā taṃ nissāya uppajjantī viya vuttā **‘‘uppādaṃ… pe… dukkhatā’’**ti.

Doso akusalamūlantiādīsupi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **ṭhitassa aññathattaṃ** nāma jarā, taṃ nissāya domanassassa uppajjanato vuttaṃ **‘‘ṭhitassa…pe… dukkhadukkhatā’’**ti. **Dosajapariḷāhahetukatā** jarāya dosabahulassa puggalassa nacirena jīraṇato veditabbā.

Vayoti saṅkhārānaṃ nirodho. Aniccatāvasena ca saṅkhatadhammānaṃ saṅkhāradukkhatāti vuttaṃ **‘‘vaya…pe… saṅkhāradukkhatā’’**ti. Tenāha bhagavā ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti (saṃ. ni. 3.15, 45, 76; paṭi. ma. 2.10). Mohajapariḷāhahetukatā vayalakkhaṇassa yebhuyyena sammohanimittattā, maraṇassa avijjāpaccayattā ca saṃsārappavattiyā veditabbā.

Alobhādīnaṃ paññādipāripūrihetukatā yathārahaṃ upanissayakoṭisahajātakoṭiyā ca paccayabhāvena veditabbā. Sabbe hi kusalā dhammā sabbesaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ yathāsambhavaṃ paccayavisesā honti evāti. Abyāpādavitakkasannissayo upavicāro **abyāpādūpavicāro. Avihiṃsūpacāre**pi eseva nayo.

Ayaṃ tipukkhalo nāma dutiyo nayo saddhiṃ disālokananayena niddiṭṭhoti vacanaseso. **‘‘Ime cattāro’’**tiādi puggalādhiṭṭhāneneva nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmidassanatthaṃ āraddhaṃ. **Ime** yathāvuttapaṭipadācatukkassa vasena catubbidhā. **Visesenā**ti diṭṭhitaṇhāsannissayatāvisesena. Diṭṭhicarito hi tikkhapañño, mandapañño ca sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya ca dandhābhiññāya ca niyyātīti dvidhā vuttoti. Tathā taṇhācarito dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya ca dandhābhiññāya ca niyyātīti dvidhā vuttoti dassito cāyamattho. Tenāha **‘‘dve honti diṭṭhicarito ca taṇhācarito cā’’**ti.

Cattāro hutvāti sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmidassane cattāro hutvā ṭhitā, catuppaṭipadāvasena cattāro katvā vuttāti attho. **Tayo hontī**ti tipukkhalassa nayassa bhūmidassane ugghaṭitaññuādivasena tayo bhavanti. **Tayo hutvā**ti tathā tayo hutvā ṭhitā tayo katvā kathitā. **Dve hontī**ti idāni nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmidassane dve bhavanti. **Ajjhosāna**nti diṭṭhiajjhosānaṃ. **Abhiniveso**ti taṇhābhiniveso. **Ahaṃkāro**ti ahaṃmāno ''aha''nti vā karaṇaṃ **ahaṃkāro**. Diṭṭhimānamaññanānaṃ vasena ''ahamasmī''ti samanupassanā **mamaṃkāro,** mamāyanaṃ taṇhāggāho.

Dasapadāni ''paṭhamā disā''ti kātabbānīti nandiyāvaṭṭassa nayassa ''paṭhamā disā''ti karaṇīyāni, ''paṭhamā disā''ti vavatthapetabbānīti attho. **Saṃkhittena…pe… pakkhassā**ti anekappabhedassapi kaṇhapakkhassa saṃkilesapakkhassa atthaṃ saṃkhittena saṅkhepena paṭipakkhe vattamāne vodānadhamme uddissa ñāpenti pakāsenti, paṭhamā kātabbāti yojanā. **Dasa padāni dutiyakānī**ti taṇhādikā dasa koṭṭhāsā ''dutiyā disā''ti kātabbā. ''Saṃkhittena…pe… kaṇhapakkhassā''ti ānetvā yojetabbaṃ.

Yonisoti upāyaso. **Yoniso manasikāro** aniccādivasena paṭhamamanasikāro. **Paññā**ti sutacintāmayī paññā, jhānābhiññā ca. **Nibbidā**ti nibbedhañāṇaṃ. Somanassadhammūpasañhitaṃ pamodādisahagataṃ cetasikasukhaṃ.

Kusalapakkhe cāti **ca-**saddo samuccayattho, tena ubhayapakkhato samuccayavasena catasso disā, na paccekanti dasseti.

Tesanti taṇhādīnaṃ, taṇhāya, taṇhāpakkhikānañcāti attho. Satipi anavasesato rāge pahīyamāne anavasesato avijjāpi pahīyateva, rāgassa pana cetovimutti ujupaṭipakkhoti dassanatthaṃ **''rāgavirāgā''**ti vuttaṃ. **Avijjāvirāgā**ti etthāpi eseva nayo. Ayañca attho ''āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimutti''ntiādinā (ma. ni. 1.438) āgatapāḷiyā atthavaṇṇanāvasena vuttā, idha pana ''rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphalaṃ, avijjāvirāgā paññāvimutti asekkhaphala''ntiādinā (netti. 51) vevacanasamāropane āgatattā purimā anāgāmiphalaṃ. Tañhi kāmarāgassa ujuvipaccanīkato samādhipāripūriyāva visesato ''rāgavirāgā cetovimuttī''ti vuccati, pacchimā arahattaphalaṃ taṇhāya, avijjāya ca anavasesappahānato, paññāpāripūriyā ca ''avijjāvirāgā paññāvimuttī''ti vuccati.

Tatthāti nandiyāvaṭṭanaye. **Tesū**ti ''cattāri padānī''ti vuttesu taṇhādīsu catūsu mūlapadesu. Idha samosaraṇanti saṅgaho vutto, so ca sabhāvato, sabhāgato ca hotīti taṇhādīni cattāri dassetvā **''tesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosarantī''**ti vuttaṃ. **Samathaṃ bhajanti** sabhāvato, sabhāgato cāti adhippāyo. **Vipassanaṃ bhajantī**ti etthāpi eseva nayo. Nayādhiṭṭhānānaṃ nayādhiṭṭhāne anuppaveso nayānaṃ nayesu anuppaveso eva nāma hotīti āha **''tipukkhalo…pe… anuppavisantī''**ti.

Alobhāmohapakkhaṃ abhajāpetvā adosapakkhaṃ bhajāpetabbassa nandiyāvaṭṭasīhavikkīḷitamūlapadassa abhāvato adoso ekasuttakoṭiyā ekakova hotīti dassento āha **''adoso adoso evā''ti. Doso doso evā**ti etthāpi eseva nayo. **Samosaranti** sabhāgato ca sabhāvato ca saṅgahaṃ gacchantīti attho.

Bhūmi gocaroti ca mūlapadāni eva sandhāya vadati. **Ekekaṃ nayaṃ anuppavisati** taṃtaṃmūlapadānuppavesato. Kusale vā viññāte akusalo paṭipakkho, akusale vā kusalo paṭipakkho **anvesitabbo** saṃvaṇṇiyamānasuttapadānurūpato upaparikkhitabbo. Anvesanā upaparikkhā ''disālokana''nti vuccati. **So nayo niddisitabbo**ti tathā anvesitvā tehi dhammehi disā vavatthapetvā so so nayo niddhāretvā yojetabbo. Yathā mūlapadesu mūlapadānaṃ anuppaveso saṃvaṇṇito, imināva nayena mūlapadato mūlapadānaṃ niddhāraṇāti veditabbāti dassento **''yathā ekamhi…pe… niddisitabbānī''**ti āha. **''Ekekasmiñhī''**tiādi kāraṇavacanaṃ.

Tattha **tatthā**ti ekekasmiṃ naye. **Ekasmiṃ dhamme viññāte**ti taṇhādike ekasmiṃ mūlapadadhamme sarūpato, niddhāraṇavasena vā viññāte. **Sabbe dhammā viññātā hontī**ti tadaññamūlapadabhūtā sabbe lobhādayo viññātā nayassa bhūmicaraṇāyogyatāya pakāsā pākaṭā honti. **‘‘Imesa’’**ntiādi nayattayadisābhūtadhammānaṃ matthakapāpanena tiṇṇaṃ nayānaṃ kūṭaggahaṇaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Puna **‘‘imesū’’**tiādi kammanayadvayassa vibhāgavibhāvanaṃ, taṃ viññeyyameva.

Nayasamuṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavāravaṇṇanā

89. **Saṅgahavārādīsū**ti saṅgahavārauddesaniddesavāresu. **Sarūpato na dassitaṃ,** atthato pana dassitamevāti adhippāyo. Tameva hi atthato dassanatthaṃ udāharaṇabhāvena nikkhipati, yathā mūlapadehi paṭṭhānaṃ niddhāretabbanti. **‘‘Aññamaññasaṅgaho’’**ti idaṃ mūlapadapaṭṭhānānaṃ aññamaññato niddhāretabbatāya kāraṇavacanaṃ ‘‘sati anuppavese tato viniggāmo siyā’’ti. **Paṭṭhāna**nti ettha **pa-**iti upasaggapadaṃ, taṃ pana ‘‘vibhattesu dhammesu yaṃ seṭṭhaṃ, tadupāgamu’’ntiādīsu viya pakāratthajotakanti dassento **‘‘pakārehi ṭhāna’’**ntiādīsu viya pakāratthajotakanti dassento **‘‘pakārehi ṭhāna’’**nti āha. **Idhā**ti imasmiṃ nettippakaraṇe. **Tassā**ti desanāsaṅkhātassa pariyattisāsanassa. **Tathābhāvadīpana**nti veneyyajjhāsayānurūpena pavattitattā saṃkilesabhāgiyatādippakārehi ṭhitabhāvena dīpetabbattā ‘‘dīpissatīti **dīpana**’’nti katvā. **Patiṭṭhahanti** adhisīlasikkhādayo samudāyarūpena gahitā. **Etehi** saṃkilesadhammādīhi, saṃkilesadhammādīnaṃ adhisīlasikkhādīnaṃ pavattanupāyatā anupubbikathāya sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya dīpetabbā. **Tesa**nti saṃkilesadhammādīnaṃ. Puna **tesa**nti suttāni sandhāyāha.

Goṭṭhāti vajā. **Paṭṭhitagāvo**ti gatagāvo. **Āgataṭṭhānasmi**nti sīhanādasuttaṃ (ma. ni. 1.156) vadati. Pavattagamanattā etthāti vacanaseso. Atha vā gacchati etthāti **gamanaṃ,** desanāñāṇassa nissaṅgavasena pavattagamanadesabhāvato paṭṭhānaṃ nāmāti attho. **Vomissā**ti ‘‘saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañcā’’tiādinā dukatikacatukkabhāvena missitā.

Saṃkilesabhāve ñāpetabbe pavattaṃ, taṃ visayaṃ katvā desitanti attho, atthamattavacanañcetaṃ, saṃkilesabhāge bhavanti saddanayena attho veditabbo. **‘‘Saṃkilesabhāgika’’**ntipi pāṭho, tassa saṃkilesabhāgo etassa atthi, saṃkilesabhāge vā niyuttaṃ, saṃkilesabhāgassa vā pabodhanasīlaṃ **saṃkilesabhāgikaṃ,** tadeva saṃkilesabhāgiyanti attho veditabbo. **Padālanaṃ** samucchindanaṃ, padālanasannissayatā cettha padālanaggahaṇena gahitāti daṭṭhabbaṃ. **Asekkhe**ti asekkhadhamme. **Tesaṃ vomissakanayavasenā**ti tesaṃ saṃkilesabhāgiyādīnaṃ catunnaṃ paṭikkhepāpaṭikkhepavomissakanayavasena.

‘‘Tāni pana cha dukā’’tiādinā padānaṃ gahaṇaparicchedato vavatthāpanataṃ vatvā parato ‘‘sādhāraṇāni katānī’’ti padassa atthasaṃvaṇṇanāya sayameva sarūpato dassessati. **‘‘Anuddharaṇe kāraṇaṃ natthī’**ti vatvā uddharaṇe pana kāraṇaṃ dassento **‘‘tathā hi vakkhatī’’**tiādinā pāḷimāhari. **Vodānaṃ nāma** saṃkilesato hoti saṃkiliṭṭhasseva vodānassa icchitattā. Yasmā vodānaṃ tadaṅgādivasena saṃkilesato visujjhanaṃ, tasmā **‘‘taṃ pana atthato vāsanābhāgiyādi eva hotī’’**ti vuttaṃ. Tattha tadaṅgavikkhambhanehi vodānaṃ vāsanābhāgiyādivasena hoti, samucchedapaṭippassaddhīhi vodānaṃ nibbedhabhāgiyavasena, asekkhabhāgiyavasena vodānaṃ paṭippassaddhiyā eva veditabbaṃ. Yāyaṃ desanā rāgādibhāginī siyā, sā **saṃkilesabhāgiyā**. Yāyaṃ desanā cāgādibhāginī siyā, sā **vāsanābhāgiyā**. Yā pana āpattivicchedanī sāvasesaṃ, anavasesañca, sā **nibbedhabhāgiyā, asekkhabhāgiyā ca**.

‘‘Taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ sutta’’ntiādinā paṭhamameva saṃkilesabhāgassa dassitattā vuttaṃ **‘‘saṃkileso tividho…pe… visayadassanatthaṃ āraddha’’**nti. Bhavarāgo **bhavapatthanā. Uppajjatī**ti na vigacchati. **Tatra tatra bhave**ti yadi vā kāmabhave, yadi vā rūpabhave, yadi vā arūpabhave. **Padantarasaṃyojanavasenā**ti dukanayeneva padantarena yojanavasena. **Missitāni katānī**ti saṃsaṭṭhāni katāni.

Ekakacatukkavasena dassitabbāni padāni eva gahetvā āvuttinayadassanavasena missetvā avasiṭṭhadukavasena, tikacatukkavasena ca itare aṭṭha paṭṭhānabhāgā dassitāti āha **''tāniyeva yathāvuttāni aṭṭha suttānī''**tiādi. **Cattāro ekakā**yeva pāḷiyaṃ ādito dassitā. **Chadukā** pāḷiyaṃ āgatā cattāro, aṭṭhakathāyaṃ dveti. **Cattāro tikā** pāḷiyaṃ āgatā dve, aṭṭhakathāyaṃ dveti. Dve catukkā pana aṭṭhakathāyameva āgatā. **''Pāḷiyaṃ anāgatā''**ti idaṃ sarūpato anāgamanaṃ sandhāya vuttaṃ, nayato pana āgatabhāvo dassito eva. Ye panettha pāḷiyaṃ anāgatā, tesaṃ udāharaṇāni parato dassayissāma.

Soḷasahīti soḷasavidhehi. Na hi tāni suttāni soḷaseva, atha kho soḷasappakārānīti mūlagaṇanaṃ ṭhapetvā kāraṇasuttaladdhena saṅkhāragabbhena tadanurūpo yo gaṇanavitthāro, tassa pattharaṇavidhi paṭṭhānanayo. **Iminā…pe… natthī**ti yathāvuttapaṭṭhānavinimutto pariyattisāsanappadeso na vijjati yathārahaṃ taṃtaṃpaṭṭhānabhāvena pavattattāti dasseti. Yadi suttageyyādi navavidhaṃ pariyattisāsanaṃ yathāvuttapaṭṭhānavaseneva pavattaṃ, tattha kathamidha anidassitānaṃ gāthādīnaṃ saṃkilesabhāgiyādibhāvo gahetabboti pañhaṃ sandhāya ''gāthāya gāthā anuminitabbā''tiādipāḷi pavattāti dassetuṃ **''kathaṃ panā''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **ayaṃ gāthā viyā**ti ''kāmandhā jālasañchannā, manopubbaṅgamā dhammā, uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto, yassa selūpamaṃ citta''ntiādinā idha udāhaṭagāthā viya. **Gāthā**ti aññāpi tepiṭake buddhavacane āgatā idha anudāhaṭā. Saṃvaṇṇanākāle sammukhībhāvena ''ayaṃ gāthā viyā''ti vuttā yā kāci gāthā ''saṃkilesabhāgiyā''ti vā ''saṃkilesavāsanānibbedhaasekkhabhāgiyā''ti vā **anuminitabbā** nayaggāhena ñāpetabbāti dassetuṃ vuttaṃ **''saṃkilesa…pe… jānitabbāti attho''**ti. **Vā**-saddo hi idha avuttavikappanattho. **Sesapadesū**ti veyyākaraṇasuttapadesu.

90. **Ariyānaṃ dhamma**nti cārittavārittabhedaṃ sīlācāraṃ. Ekantakaraṇīyassa akaraṇampi **vītikkamo** eva.

Avijjādike saṃkilesadhamme tadaṅgādivasena dhunātīti **dhonā** vuccati paññā. **Paccavekkhitvā paribhuñjanapaññā**ti pana pakaraṇena avacchinnattā vuttaṃ. **Taṃ atikkamitvā caranto**ti paccayānaṃ apaccavekkhitvā paccayaparibhoge ādīnavaṃ apassanto iṇaparibhogavasena paribhuñjanto na parimuccati nirayādidukkhato, vaṭṭadukkhato ca.

Kukkujanakaṃ nāma kadaliyā pupphanāḷi. **Parābhavāyā**ti vināsāya. **Tathā**ti yathā phalapākantā kadalī, evaṃ veḷunaḷāpi osadhijātikattāti upasaṃhārattho tathā-saddo. Tenāha **''phalaṃ veḷuṃ phalaṃ naḷa''**nti.

Sukhettepīti **pi**-saddena ko pana vādo ūsarādidosaduṭṭhesu khettesūti dasseti. **''Chakaṇa…pe… attho''**ti etena yathāvuttaabhisaṅkharaṇābhāvena bījadosaduṭṭhanti dasseti.

91. **Sajjita**nti sañjitaṃ. **Aparikkhate**ti paṭipakkhehi dhammehi avikkhambhite aroge.

Yāya samannāgato puggalo ''kiṃ sutaṃ mayā, kiṃ vā suṇāmī''ti kusalaṃ gavesī carati, sā dhammojapaññā **kissavā** nāma. **Dubbhāsitā**ti duṭṭhu bhāsitā, issāmacchariyadosādīhi duṭṭhā vā bhāsitā.

92. **Vicinātī**ti visesato cināti pasavati.

Vigatabhūtāti vigatasacca. Tenāha **''alīkavādī''**ti.

Avajātaputtāti lāmakaputta. Bhagavato sāsane pabbajitvā nihīnavuttitaṃ sandhāya vadati.

Nerayikoti niraye nibbattanako. Pāpakammino papatanti etthāti **papataṃ,** narakaṃ.

Taṇhādīnaṃ sabhāvabhedatoti taṇhādiṭṭhiduccaritānaṃ taṇhāyanaviparītadassanaduṭṭhacaritatāsaṅkhātasabhāvavibhāgato. **Avatthābhedato**ti taṇhāya chandapemalobharāganandīpipāsāmucchādayo, diṭṭhiyā gāhaparāmāsamicchābhinivesavisukavipphanditaviparītadassanādayo, duccaritassa tiracchānapettivisayaasurayonigāmitādayo avatthāvisesā. **Ca-**saddena tesaṃ kāmataṇhādirūpataṇhādiattānudiṭṭhādisassatagāhādikāyaduccaritādi- pāṇātipātādippakārabhedo saṅgayhati.

93. **Vipula**nti uḷāraṃ, telādīhi ceva dhanadhaññādīhi ca pahūtasannicayanti attho. **Sambādhā**ti janasaṃmaddasaṅghaṭā.

Daṇḍena na hiṃsatīti ettha vuttaṃ yaṃ daṇḍanidhānaṃ, taṃ vaṭṭavivaṭṭanissitaṃ. Tadubhayassāpi phalaṃ dassento **''so puggalo''**tiādimāha.

94. Kiñcati taṃsamaṅginaṃ vimaddatīti **kiñcanaṃ,** rāgādi, palibundhati kusalappavattiṃ nivāretīti **palibodho,** rāgādiyeva, kiñcanameva palibodho **kiñcanapalibodho**. Atha vā kiñcanañca palibodho ca **kiñcanapalibodho,** āmisakiñcikkhañca rāgādisaṃkileso cāti attho.

Visesitanti vilomaṃ, visamaṃ kiriyanti attho. **Rājabhaṇḍa**nti orodhe sandhāya vadanti.

Yācayogoti yācanayogo, yācakānaṃ manorathaparipūraṇato. Tenāha **''yācitabbayutto''**ti. **Dānayutto**ti satataṃ dānakiriyāsamaṅgī. **Dānasaṃvibhāgarato**ti ettha **dānaṃ** nāma atthikānaṃ yathādhippāyapaṭiyattapariccāgo, **saṃvibhāgo** attanā paribhuñjitabbato appamattakatopi saṃvibhajanaṃ. **Imehi kho…pe… hotī**ti ettha hotisaddena ''samannāgato''ti padaṃ sambandhitabbaṃ, na ''sotāpanno''ti dassetuṃ **''sotāpanno…pe… hotī''**ti vuttaṃ. Tehi dhammehi samannāgamo hi idha vidhīyati, na sotāpannabhāvo, tena sotāpannalakkhaṇamete dhammā, na sotāpannabhāvalakkhaṇanti dasseti. Tathā hi **''sotāpannena…pe… labbhamānataṃ dassetī''**ti vuttaṃ.

95. Lapati katheti etenāti **lapanaṃ,** oṭṭhaṃ.

97. **Mudito**ti dibbasampattiyā pamudito.

99. Kiñcāpi **udatārī**ti taraṇakiriyā atītabhāvena vuttā, taraṇameva pana gahetvā āha **''oghataraṇassa ariyamaggakiccattā''**ti. Evaṃ **vippamutto, vimutto**ti ca ettha muccanakiriyāyapi vattabbaṃ.

100. **Pātu-**saddapubbako **bhavanti-**saddo siyā uppādapariyāyo siyā āvibhāvapariyāyoti **''pātubhavantī''**ti padassa ''uppajjanti, pakāsenti cā''ti attho vutto. **Pātubhūtadhammassā**ti uppannabodhipakkhiyadhammassa, vibhūtacatusaccadhammassa vā. **No kallo**ti na yutto. **Sahetudhamma**nti ettha paccayuppannadhammāva gahitā, na paccayadhammāti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ paccayadhammānampi paccayuppannabhāvānativattanato. Atha vā **sahetudhamma**nti paccayuppannadhammo padhānabhāvena vutto, paccayadhammo pana guṇabhāvenāti evamettha ubhayesaṃ vuttabhāvo veditabbo.

Āraññakanti āraññakaṅgasamannāgataṃ. **Aññāto**ti paricayavasena na ñāto, asaṃsaṭṭhoti attho. Tenāha **''niccanavo''**ti.

Byāpādavihiṃsāvitakkavirahe veriparisaṅkāya abhāve akittiparimuttīti evamādīhipi kāraṇehi kodhappahānena **sukhaṃ** supati. Kodhapariḷāhābhāvo pana pākaṭataroti āha **‘‘kodha…pe… sayatī’’**ti. **Visamūlassā**ti ettha visasarikkhatāya **‘‘visa’’**nti dukkhaṃ adhippetanti āha **‘‘dukkhavipākassā’’**ti. **Sukha**nti cetasikasukhaṃ. Akkuṭṭhassa paccakkositvā ca paccakkosanahetu uppajjatīti yojanā.

101. **Sallubbāhanaṃ** salluddharaṇaṃ.

Visayabhedena, pavattiākārabhedena ca anekabhedattā kāmasaññāya vuttaṃ **‘‘yāya kāyacī’’**ti.

Dānamukhenāti dānena mukhabhūtena, dānaṃ pamukhaṃ katvāti attho.

‘‘Ariyamaggasampāpanavasenā’’ti iminā anukampānuddayānaṃ ekantānavajjatameva vibhāveti. ‘‘Anukampā’’ti padassatthavivaraṇaṃ **‘‘karuṇāyanā’’**ti, itarassa **‘‘mettāyanā’’**ti.

102. **Pakatiādī**ti **ādi**saddena aṇuissarapajāpatipurisakālādhiṭṭhāyakāriādike saṅgaṇhāti.

Kāmesūti kāmaguṇesu rūpādivisayesu.

Bahalakilesatāyāti bahulakilesabhāvena. **Pubbahetumandatāyā**ti vivaṭṭūpanissayassa kusalassa akatattā.

Cittavūpasamabhāvanāyāti cittavūpasamakarabhāvanāya samathavipassanāya.

Parissayā sīlādiparipūraṇassa paribandhabhūtā kilesā eva. Anariyā paññāsīsaṃ ukkhipitvā ṭhātumeva na sakkontīti vuttaṃ **‘‘ñāṇasirena adhosirā hutvā’’**ti.

103. Bhagavato, bhikkhusaṅghassa ca vasanayogyabhāvo, tehi nivutthabhāvo ca tassa sātisayo vaṇṇoti vuttaṃ **‘‘paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā’’**ti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale;
Yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka’’nti. (dha. pa. 98; theragā. 991);

Idha **dhamma**saddo samādhipariyāyo ‘‘evaṃdhammā te bhagavanto’’tiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.198; saṃ. ni. 5.378) viyāti āha **‘‘dhammoti samādhī’’**ti **samādhipakkhikā dhammā** sativāyāmā.

Nānugaccheyyāti nānutaseyya. Anutasanameva hi taṇhādiṭṭhīhi anugamanaṃ. **Paṭivipasseyyā**ti vipassanāsammasanamāha. Yamakato, hi khaṇikato, paṭipāṭito ca sammasanaṃ vipassanāyapi sammasanato paṭivipassanā nāma. Sā hi vipassanāya diṭṭhiugghāṭanamānasamugghāṭananikantipariyādānahetutāya visesato paṭipakkhena asaṃhīraasaṃkuppanahetubhūtā paribrūhanā hoti. **‘‘Punappunaṃ…pe… appento’’**ti etena nibbānārammaṇadhammānubrūhanaṃ yathā ‘‘brūhetā suññāgārāna’’nti (ma. ni. 1.64) dasseti.

Yaṃ kiñci apadisitvā paṭiññādānaṃ **saṅgaro**. So pana attano kiccavisesaṃ apadisitvā mittasanthavavasena vā kālāgamanaṃ apadisitvā kiñcikkhānuppadānena vā paṭibāhakaraṇaṃ apadisitvā balaggabodhavasena vā siyāti tassa mittakaraṇādipariyāyataṃ sandhāyāha **‘‘saṅgaroti…pe… nāma’’**nti. **Evaṃ paṭipannattā**ti evaṃ aniccasaññāmukhena tiyaddhakesu saṅkhāresu appamādappaṭipattiyā paṭipannattā.

Dibbacakkhu suvisuddhanti sāvasesā desanāti āha **‘‘yaṃ sacchikarotī’’**ti. Rūpāyatanañhettha adhippetaṃ.

104. **Anta**nti saṅkhārānaṃ pārimantabhūtaṃ. **Vedāna**nti maggañāṇavedānameva. Arahattādhigamena **antaṃ** pariyosānaṃ **gatattā**. Kammavipākavaṭṭānaṃ, kilesavaṭṭassāpi ca ussadena upacayena **ussadā,** rāgādayo.

Sukkobhāsatāya **sukkā,** abhivisiṭṭhaggahā. Sabbāni vā tārakarūpāni **sukkā. Vindatī**ti upalabhati, paṭivijjhatīti attho.

''Ajjhattaṃ vipassanābhiniveso hotī''ti idaṃ ''sakesu dhammesū''ti pāragubhāvassa visesitattā vuttaṃ, tañca kho abhiniveseneva desitaṃ. ''Sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyya''nti (saṃ. ni. 4.46; paṭi. ma. 1.3) vuttaṃ. Pāragutā ca tesaṃ khandhānaṃ pariññābhisamayavasena hoti. Tato ca nesaṃ hetubhūtasamudaye, tadappavattilakkhaṇe nirodhe, nirodhagāminiyā paṭipadāya ca pahānasacchikiriyābhāvanābhisamayapāripūrivasena itarasaccesupi pāragubhāvo vutto eva hoti. Sabbaso hi sakaattabhāvabodhenapi catusaccābhisamayo hotiyeva. Vuttañhetaṃ ''imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi, lokasamudayañcā''tiādi (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45). Atha vā **sakesu dhammesū**ti attano dhammesu. Attadhammā nāma atthakāmassa kulaputtassa sīlādidhammā. Sīlasamādhipaññādayo hi vodānadhammā ekantahitasukhasampādanato purisassa sakadhammā nāma, na anatthāvahā saṃkilesadhammā viya paradhammā. Tesaṃ sīlādīnaṃ pāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gatoti **pāragū. ''Akkula pakkula''**iti evaṃ vihiṃsanakapayogaṃ. **Ajakalāpena** (udā. 7) hi tadā bhagavantaṃ bhīsāpetukāmena kataṃ yakkhagajjitaṃ ''akkula pakkula'' iti iminā ākārena sattānaṃ sotapathaṃ agamāsi, tasmā taṃ **''akkulaṃ pakkulakaraṇa''**nti vuttaṃ.

Nābhinandatīti ''ayaṃ maṃ daṭṭhuṃ āgatā''ti na tussati. Yasmā pana ''bhagavato bhāsitaṃ abhinandī''tiādīsu (ma. ni. 1.88) viya sampaṭicchanatthopi abhinandasaddo hoti, tasmā vuttaṃ **''cittena na sampaṭicchatī''**ti. **Na socatī**ti ''mayā asammoditā gacchatī''ti na cittasantāpaṃ āpajjati. **''Saṅgā saṅgāmajiṃ mutta''**nti idaṃ abhinandasocanānaṃ abhāvassa kāraṇavacanaṃ.

Tenāti udake nhānena. Tenevāha ''na udakena sucī hotī''ti. Tassattho – udakummujjanādinā neva sattānaṃ suci pāpato suddhi nāma hotīti. Udakummujjanādīni hi idha uttarapadalopena **''udaka''**nti vuttaṃ. **Udakenā**ti vā ummujjanādikiriyāsādhanabhūtena udakena sattānaṃ suci pāpasuddhi na hotīti. Atha vā sucitena yathāvuttena udakena pāpamalato suddho nāma satto na hotīti. Yadi siyā, sabbesameva macchabandhānaṃ pāpasuddhi siyā. Tenāha **''bahvettha nhāyatī jano''**ti. Mātughātādipāpakammakārīnaṃ, aññesañca gomahiṃsādīnaṃ udakaṃ orohantānaṃ antamaso macchakacchape upādāya sabbesampi pāpasuddhi siyā, na panevaṃ hoti. Kasmā? Nhānīyapāpahetūnaṃ appaṭipakkhabhāvato. Yañhi yaṃ vināseti, so tassa paṭipakkho. Yathā āloko andhakārassa, vijjā avijjāya, na evaṃ nhānaṃ pāpassa, tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ ''na udakena sucī hotī''ti. Yena pana suci hoti, taṃ dassetuṃ **''yamhi saccañcā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sacca**nti vacīsaccañca viratisaccañca. Atha vā **sacca**nti ñāṇasaccañceva paramatthasaccañca. **Dhammo**ti seso ariyadhammo. Saccassa panettha visuṃ gahaṇaṃ tassa bahukāratādassanatthaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Jātibalanisedhakanti jātimattabrāhmaṇānaṃ bhovādikānaṃ paṭisedhakaṃ. Jātivādassa vā nisedhakaṃ, ''na jaccā brāhmaṇo hotī''ti (su. ni. 655) hi vuttaṃ. Thero hi tathāvādena te aniggaṇhantopi niggaṇhanto viya hotīti katvā vuttaṃ.

105. **Vimuttiya**nti anupādisesanibbānadhātuyaṃ.

Savāsananti ettha khīṇāsavassāpi akhīṇāsavasadisakāyavacīpayogahetubhūtā santāne kilesabhāvanā **vāsanā** nāma āyasmato pilindavacchassa (a. ni. aṭṭha. 1.1.215; dha. pa. aṭṭha. 2.pilindavacchattheravatthu) vasalavohāro viya, saha vāsanāyāti **savāsanaṃ,** bhāvanapuṃsakañcetaṃ ''visamaṃ candimasūriyā parivattantī''tiādīsu (a. ni. 4.70) viya. Yathāvuttavāsanampi asesetvāti attho. Kummaggapariharaṇavasena maggasampaṭipattīti magge kusalo amaggepi kusalo eva hoti. Bhagavā pana sabbaññutāya sabbattheva kusaloti āha **''magge ca amagge ca kovido''**ti.

106. **Tamena yutto**ti yathāvuttatamo tassa atthīti **tamo,** puggalo. Appakāsabhāvena ṭhitā khandhāva tamo. **Ālokabhūto**ti jātiguṇāloko, pākaṭaguṇoti attho.

Kilesamayaṃ bandhanaṃ ‘‘daḷha’’nti vadanti. Yato saccāni paṭivijjhantā buddhāva naṃ chindanti, na aññe.

Ducchedanatthena satipi daḷhabhāve sithilavuttitaṃ tassa dīpetuṃ **‘‘bandhanabhāvampī’’**tiādimāha. Tena ‘‘aho sukhumataraṃ kho, bhikkhave, mārabandhana’’nti vuttaṃ.

107. Yadipi cetanā kusalākusalasādhāraṇā, apuññābhisaṅkhāro idhādhippetoti tassa vasena atthaṃ dassento **‘‘akusalacetanāvasena cetetī’’**ti āha. **Cetanaṃ** abhisandahanaṃ, cittassa byāpārāpattibhāvena pavattīti attho. Yasmā pana cetanā yadā viññattiṃ samuṭṭhāpeti, tadā diguṇussāhādiguṇavāyāmā viya hutvā pākaṭaṃ payogaṃ nipphādeti, tasmā **‘‘pakappetī’’**ti vuttā. Pākaṭappayogakappanañhettha pakappanaṃ adhippetaṃ. Tenāha **‘‘tameva pakappetī’’**ti. Paccayaṭṭho idha ārammaṇatthoti vuttaṃ **‘‘pavattiyā paccayo hotī’’**ti.

108. Yathā jalasamuddassa vīcisamuṭṭhānavasena labbhamāno vego ‘‘vīcimayo’’ti vuccati, evaṃ cakkhusamuddassāpi rūpāvabhāsanavasena labbhamāno vego **‘‘rūpamayo’’**ti vutto. Eseva nayo sesesupi. **Āviñchanato**ti ākaḍḍhanato, ākaḍḍhanañcettha santānassa tanninnabhāvahetutāya daṭṭhabbaṃ.

Samudanaṃ kilesatemanaṃ, avassavahetutā, kilesānaṃ ūmiādisadisatā samāvaṭṭanena sattānaṃ anatthāvahatāya veditabbā. Uparūpariveguppattiyā upagatassa uṭṭhātuṃ appadānena, guṇasāravināsanena ca kodhupanāhādīnaṃ ūmiādisadisatā daṭṭhabbā.

Abhimukho nandatīti tadārammaṇaṃ sukhaṃ somanassaṃ sādiyanto sampaṭicchati. **Abhivadatī**ti taṇhābhinivesavasena abhinivissa vadati. Tañhissa abhinivesaṃ dīpetuṃ **‘‘aho sukha’’**ntiādi vuttaṃ. Ajjhosānaṃ adhimuccanabhūtāya taṇhāya taṇhāvatthukassa anupavisitvā āveṇikatākaraṇanti āha **‘‘ajjhosāya tiṭṭhatīti gilitvā pariniṭṭhapetvā’’**ti.

109. **‘‘Kasmā’’**tiādinā santāpadukkhānaṃ asuppatikāratam āha **‘‘yena vā pakārenā’’**ti. **Yenā**ti yena vā kāmajjhosānadiṭṭhijjhosānabhūtena micchābhinivesappakārena. Gahaṭṭhapabbajitā tathārūpaṃ katvā attano vaḍḍhiñca maññanti. **Avaḍḍhi eva pana hoti** tassa pakārassa vaḍḍhiyaṃ anupāyabhāvato ca upāyabhāvato ca avaḍḍhiyaṃ. **Tathāpī**ti tattha tattha icchāvighātaṃ pāpuṇantopi. Yasmā ito bāhirakā sabbena sabbaṃ bhavanissaraṇaṃ appajānanto mandakilesaṃ dīghāyukaṃ sukhabahulaṃ ekaccaṃ bhavaṃ teneva mandakilesādibhāvena ‘‘nibbāna’’nti samanupassanti, tasmā bhavena bhavavippamokkhaṃ vadantīti.

Bhavadiṭṭhisahagatā taṇhā purimapade uttarapadalopena **bhavataṇhā**ti vuttāti āha **‘‘bhavataṇhātiādīsu viyā’’**ti.

Yatthāti yasmiṃ bhave.

Tato evāti bhūtaratiyā eva. **Aññamaññañhi sattānaṃ chandarāgo balavā hoti. Anavasesato**ti anavasesena, na kiñci sesetvā.

Saṃsārasotassa anukūlabhāvena gacchatīti **anusotagāmī**. Tasseva paṭikkūlavasena nibbidānupassanādīhi pavattatīti **paṭisotagāmī,** acalappasādādisamannāgamena ṭhitasabhāvoti attho.

110. ‘‘Palabbhati, nikhajjatī’’tiādīsu viya upasaggo padavaḍḍhanamattanti āha **‘‘abhijātikoti**

jātiyo''ti. Kaṇhadhammasamannāgatattā vā **kaṇho**. Paṭhamavayepi majjhimavayepi pāpasamaṅgī hutvā ṭhito kaṇhadhamme **abhijāyati,** pacchāpi pāpaṃ pasavatīti attho. **Sukko**ti vā ettha vuttavipariyāyeneva attho veditabbo.

111. **Purimasmi**nti purimasmiṃ pade. **Visaye bhummaṃ** tattha deyyadhammassa patiṭṭhāpanato. **Dutiye adhikaraṇe,** tadadhikaraṇañhi nibbānanti. Gahaṭṭhapabbajitakiccesu vā visiṭṭhadhammadassanatthaṃ paccayadānārahattānaṃ samadhuratāniddeso. Atha vā **yena yena pana vatthunā**ti rūpārūpanirodhādinā taṇhāvatthunā. **Amarāvikkhepavatthuādinā**ti ettha **ādi-**saddena subhasukhādimicchābhinivesavatthuṃ saṅgaṇhāti. Yathā vā taṇhādiṭṭhiduccaritānaṃ vasena saṃkilesabhāgiyassa suttassa vibhāgo, evaṃ samathavipassanāsucaritavasena taṇhāvodānabhāgiyādisuttavibhāgoti dassetuṃ pāḷiyaṃ **''taṇhā…pe… niddisitabba''**nti vuttaṃ.

Idaṃ evaṃ pavattanti yathā ducintitādivasena bālo hoti puggalo, evaṃ tassa ducintitacintitādibhāvanāvasena pavattaṃ idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ nāma suttanti pubbe saṃkilesadhammavibhāgena vuttaṃ idāni sāmaññato saṅgahetvā vadati. **Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ sutta**nti etthāpi iminā nayena attho veditabbo.

Kilesaṭṭhānehīti kilesānaṃ pavattiṭṭhānehi. **Kilesāvatthāhī**ti kilesānaṃ pavattiākāravisesehi. **Kāmarāgādīhi saṃyujjati** kāmarāgādihetu kammavipākādinā. Satipi tesaṃ kālantaravuttiyaṃ saṃyutto nāma hoti, yato kāmarāgādayo ''saṃyojana''nti vuccanti. **Upādiyatī**ti daḷhaṃ gaṇhāti pavatteti. Sesaṃ vuttanayattā, uttānattā ca saṃvaṇṇitaṃ.

112. **Udāharaṇavasenā**ti nidassanavasena, ekadesadassanavasenāti attho. Sakalassa hi pariyattisāsanassa soḷasahi paṭṭhānabhāgehi gahitattā. Yathā tadekadesānaṃ soḷasannampi paṭṭhānabhāgānaṃ gahaṇaṃ udāharaṇamattaṃ, tesaṃ pana soḷasannaṃ ekadesaggahaṇaṃ udāharaṇanti kimettha vattabbaṃ. Tena vuttaṃ ''ekadesadassanavasenāti attho''ti. Kasmā panettha pāḷiyaṃ paṭṭhānassa ekadesova udāhaṭo, na avasesoti? Nayanidassanatthaṃ. Iminā nayena avasesopi paṭṭhānabhāvo veditabboti.

Tattha ''appampi ce saṃhita bhāsamāno…pe… sa bhāgavā sāmaññassa hotī''ti (dha. pa. 20) idaṃ vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca. Ettha hi ''appampi ce saṃhita bhāsamāno''ti idaṃ vāsanābhāgiyaṃ, ''sa bhāgavā sāmaññassa hotī''ti idaṃ asekkhabhāgiyaṃ.

Tathā **maghadevasuttaṃ**. Tattha hi ''bhūtapubbaṃ, ānanda, imissāyeva mithilāyaṃ maghadevo nāma rājā ahosi dhammiko dhammarājā dhamme ṭhito mahādhammarājā, dhammaṃ carati brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva janapadesu ca, uposathañca upavasati cātuddasiṃ, pañcadasiṃ, aṭṭhamiñca pakkhassā''tiādi (ma. ni. 2.308), idaṃ vāsanābhāgiyaṃ. ''Idaṃ kho panānanda, etarahi mayā kalyāṇaṃ vattaṃ nīharitaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattatī''ti (ma. ni. 3.189) idaṃ asekkhabhāgiyaṃ. ''Pamādaṃ appamādena, yadā nudati paṇḍito''ti (dha. pa. 28) idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ. ''Paññāpāsāda…pe… avekkhatī''ti (dha. pa. 28) idaṃ asekkhabhāgiyanti idaṃ nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca.

Tathā ''tīṇimāni, bhikkhave, indriyānī''ti (saṃ. ni. 5.493) suttaṃ. Tattha ''tīṇimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni tīṇīti? Anaññātaññassāmītindriyaṃ **aññindriya''**nti idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ, ''aññātāvindriya''nti (saṃ. ni. 5.493) idaṃ asekkhabhāgiyaṃ.

Raṭṭhapālasuttaṃ (ma. ni. 2.293 ādayo) saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca. Tattha hi ''ūno loko atitto taṇhādāso''tiādinā (ma. ni. 2.306) saṃkileso vibhatto, ''eko vūpakaṭṭho''tiādinā (ma. ni. 2.299) asekkhadhammā, itarena vāsanādhammāti.

''Dhamme ca ye ariyapavedite ratā, anuttaro te vacasā manasā kammunā ca;

Te santisoraccasamādhisaṇṭhitā, sutassa paññāya ca sāramajjhagū''ti. (su. ni. 332);

Idaṃ vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca. Ettha hi ''dhamme ca ye ariyapavedite ratā''ti ayaṃ vāsanā, ''anuttarā…pe… saṇṭhitā''ti ayaṃ nibbedho, ''sutassa paññāya ca sāramajjhagū''ti asekkhadhammā.

Tathā ''saddho sutavā niyāmadassī''ti gāthā (su. ni. 373). Tattha hi ''saddho sutavā''ti vāsanā, ''niyāmadassī vaggagatesu na vaggasāri dhīro, lobhaṃ dosaṃ vineyya paṭigha''nti nibbedho, ''sammā so loke paribbajeyyā''ti asekkhadhammā.

Sabbāsavasaṃvaro parissayādīnaṃ vasena sabbabhāgiyaṃ veditabbaṃ. Tattha hi saṃkilesadhammā, lokiyasucaritadhammā, sekkhadhammā, asekkhadhammā ca vibhattā. Asabbabhāgiyaṃ pana ''passaṃ passatī''tiādikaṃ (ma. ni. 1.203) udakādianuvādanavacanaṃ veditabbaṃ. Evametasmiṃ soḷasavidhe sāsanapaṭṭhāne ete taṇhādivasena tayo saṃkilesabhāgā, vodānādivasena tayo vāsanābhāgā, sekkhānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ vasena tayo nibbedhabhāgā, asekkhānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ eva vasena tayo asekkhabhāgā, tesaṃ vasena mūlapaṭṭhānāni eva dvādasa honti. Tāni pana vitthāranayena vibhajiyamānāni channavutādhikāni cattāri sahassāni honti. Yathādassanaṃ panetāni uddharitabbāni. Tāni pana yasmā saṅgahato kāmataṇhādivasena tayo taṇhāsaṃkilesabhāgā, sassatucchedavasena dve diṭṭhisaṃkilesabhāgā, kāyaduccaritādivasena tayo duccaritasaṃkilesabhāgāti aṭṭha saṃkilesabhāgā. Dhammāmisābhayadānavasena tividhaṃ dānamayaṃ puññakiriyavatthu, kāyasucaritādivasena tividhaṃ sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, samathavipassanāvasena duvidhaṃ bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthūti aṭṭheva vāsanābhāgā.

Saddhānusārī saddhāvimutto dhammānusārī diṭṭhippatto kāyasakkhīti (pu. pa. mātikā 7.32-36; pu. pa. 26-30) pañcannaṃ sekkhānaṃ paccekaṃ tayo sīlādikkhandhāti pannarasa nibbedhabhāgā, suññatānimittāpaṇihitabhedā paññāvimuttānaṃ tayo aggaphaladhammā, tesu paccekaṃ tayo tayo sīlādikkhandhā, tathā ubhatobhāgavimuttānanti aṭṭhārasa, sikkhitabbābhāvasāmaññena asaṅkhatadhātuṃ pakkhipitvā ekūnavīsati asekkhabhāgā, iti purimāni ekatiṃsa, imāni ekūnavīsatīti samapaññāsa saṃkilesabhāgiyādidhammā honti. Tasmā imesaṃ samapaññāsāya saṃkilesabhāgiyādidhammānaṃ vasena samapaññāsa suttāni honti.

Yasmā ca te paññāvimuttā ubhatobhāgavimuttavibhāgaṃ akatvā asaṅkhatāya dhātuyā aggahaṇena nippariyāyena asekkhabhāgābhāvato naveva asekkhabhāgāti samacattālīsa honti, tasmā **peṭake** ''cattārīsāya ākārehi pariyesitabbaṃ, paññāsāya ākārehi sāsanapaṭṭhānaṃ niddiṭṭha''nti (peṭako. 21) ca vuttaṃ. Saṅgahato eva pana pubbe vuttavitthāranayena soḷasa honti, puna tividhasaṃkilesabhāgiyādivasena dvādasa honti, puna taṇhādiṭṭhiduccaritasaṃkilesataṇhādiṭṭhiduccaritavodānabhāvena cha honti, puna saṃkilesabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ dassanabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ asekkhabhāgiyanti pañca honti, puna mūlapaṭṭhānavasena cattāri honti, puthujjanabhāgiyasekkhabhāgiyaasekkhabhāgiyabhāvena tīṇi honti, puna saṃkilesabhāgiyavodānabhāgiyabhāvena dve eva honti. Paṭṭhānabhāvena pana ekavidhameva, iti paṭṭhānabhāvena ekavidhampi saṃkilesavodānabhāgiyabhāvena duvidhanti vibhāgato yāva channavutādhikaṃ catusahassappabhedaṃ hoti, tāva netabbaṃ. Evametaṃ paṭṭhānaṃ saṅgahato, vibhāgato ca veditabbaṃ.

Imassāpi paṭṭhānavibhāgassa, na purimassevāti adhippāyo. Lokikaṃ assatthīti, lokikasahacaraṇato vā **lokiyaṃ,** suttaṃ **padesenā**ti ekadesena. **Sabbapadesū**ti taṃtaṃtikānaṃ tatiyapadesu. **Buddhādīna**nti buddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ. Dhammo panettha buddhādiggahaṇena veditabbo, **ādi**saddena vā.

Pariṇamatīti paripaccati. **Dharantī**ti pabandhavasena pavattanti. Nti pāpakammaṃ. **Te**ti kusalābhinibbattakkhandhā. **Rakkhanti** vipākadānato vipaccituṃ okāsaṃ na dentīti attho. Ayañca attho upapajjavedanīyesu yujjati, itarasmimpi yathārahaṃ labbhateva. Tenāha **‘‘dutiye vā tatiye vā attabhāve’’**ti.

113. Attano anavajjasukhāvahaṃ paṭipattiṃ paṭipajjanto paramatthato attakāmo nāmāti āha **‘‘attano sukhakāmo’’**ti. Sukhānubandhañhi sukhaṃ kāmento sukhameva kāmetīti ca **sukhakāmo**ti.

Vitthataṭṭhenāti suvipphāradiṭṭhīnaṃ pavattanaṭṭhānatāsaṅkhātena vitthāraṭṭhena.

114. **Diṭṭhe dukkhādidhamme**ti bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṃ, dukkhādidhamme diṭṭhe ñāteti attho.

‘‘Uddha’’ntiādi kāladesānaṃ anavasesapariyādānanti āha **‘‘uddhanti anāgataṃ, upari cā’’**tiādi. **Gamanenā**ti cutūpapātagamanena.

115. **Nagaradvārathirakaraṇattha**nti nagarassa dvārabāhathirakaraṇatthaṃ. **Gambhīranematāyā**ti ‘‘nemaṃ’’vuccati nikhātathambhādīnaṃ pathaviṃ anupavisitvā ṭhitappadeso, gambhīraṃ nemaṃ etassāti **gambhīranemo,** tassa bhāvo **gambhīranematā,** tāya. **Kampanaṃ** yathāṭhitassa ito cito ca sañcopanaṃ, **cālanaṃ** ṭhitaṭṭhānato cāvanaṃ. **Ajjhogāhetvā**ti aviparītasabhāvābhisamayavasena anupavisitvā, anupaviṭṭho viya hutvāti attho.

Saṃyojanānaṃ pajahanavasenāti gāthāya vacanasesaṃ ānetvā dasseti. Atha vā pahātabbassa pahānena vinā na bhāvanāsiddhīti atthasiddhaṃ pahātabbapahānaṃ ajjhattaṃ, bahiddhāti padadvayena yojetvā dassetuṃ ajjhattaṃ bahiddhāti orambhāgiyauddhambhāgiyasaṃyojanānaṃ visaṃyogagahitoti imamatthaṃ pāḷiyā samatthetuṃ **‘‘tenāha sabbaloke’’**ti vuttaṃ.

Alobhasīsenāti alobhena pubbaṅgamena, yato yogāvacaro ‘‘nekkhammacchando’’ti vuccati. Asubhasaññā rāgappaṭipakkhatāya ‘‘visesato alobhappadhānā’’ti vuttā, dasāsubhavasena vā. **Adhigatajjhānādīnī**ti **ādi**saddena vipassanādīni saṅgaṇhāti. Vihiṃsāratirāgānaṃ byāpādahetukato cattāropi brahmavihārā abyāpādapadhānāti āha **‘‘catu…pe… abyāpādo dhammapada’’**nti. Adhigatāni jhānādīnīti yojanā. **Dasānussati…pe… adhigatāni sammāsati dhammapadaṃ** satisīsena tesaṃ adhigantabbattāti adhippāyo. Ānāpānabhāvanāyaṃ samādhipi padhāno, na sati evāti dassanatthaṃ **‘‘dasakasiṇa…pe… sammāsamādhi dhammapada’’**nti vuttaṃ. Catudhātuvavatthānavasena adhigatānampi ettheva saṅgaho daṭṭhabbo.

116. **Upalakkhaṇakāraṇānī**ti sañjānananimittāni.

Pāpameva **pāpiyo**ti āha **‘‘pāpaṃ hotī’’**ti, ‘‘pāpiyo’’ti ca liṅgavipallāsavasena vuttaṃ. **Ekavacane bahuvacana**nti ekavacane vattabbe bahuvacanaṃ vuttaṃ.

117. **Olīyanataṇhābhinivesavasenā**ti bhavataṇhābhavadiṭṭhivasena. Tā hi bhavesu satte allīyāpenti. **Atidhāvanābhinivesavasenā**ti ucchedadiṭṭhivasena. Sā hi avaṭṭupacchedameva vaṭṭupacchedaṃ katvā abhinivisanato atidhāvanābhiniveso nāma. **Olīyantī**ti sammāpaṭipattito saṅkocaṃ āpajjanti. **Abhidhāvantī**ti sammāpaṭipattiṃ atikkamanti.

Tesañcāti tesaṃ ubhinnaṃ abhinivesānaṃ, tadaññesañca sabbamaññitānaṃ.

118. **Idaṃ iṭṭhavipākaṃ aniṭṭhavipāka**nti idaṃ iṭṭhavipākasaṅkhātaṃ aniṭṭhavipākasaṅkhātaṃ phalaṃ.

‘‘Akaṅkhato na jāneyyu’’nti etena ‘‘ākaṅkhato’’ti iminā padena saddhiṃ sambandhadassanamukhena ‘‘na jaññā’’ti padassa atthaṃ dasseti.

Na upalabbhatīti natthīti attho.

120. **Tānī**ti kammakammanimittagatinimittāni. Pattharaṇākāroyeva hesa, yadidaṃ chāyānaṃ volambanaṃ. **Evaṃ hotī**ti ‘‘akataṃ vata me kalyāṇa’’ntiādippakārena vippaṭisāro hoti.

122. **Esakehī**ti gavesakehi saparasantāne sampādakehi. **Dukkhudraya**nti dukkhaphalaṃ. **Tīhi kāraṇehī**ti kāyavācācittehi. Tāni hi taṃtaṃsaṃvarānaṃ dvārabhāvena kāraṇānīti vuttāni. **Tīhi ṭhānehī**ti vā tīhi uppattiṭṭhānehi. **Pihita**nti pidhāyakaṃ.

‘‘Uṭṭhānaṭṭhānasaṅkhāta’’nti idaṃ pāsāṇabhāvasāmaññaṃ gahetvā vuttaṃ.

123. **Rajamissaka**nti puppharajamissakaṃ. **Tassā**ti tassa sekkhāsekkhamunino. Mahicchādīnaṃ viya gāme caraṇappaccayā gāmavāsīnaṃ saddhāhāni vā bhogahāni vā na hoti, atha kho uparūpari vuddhiyeva hotīti dassento **‘‘pākatikameva hotī’’**ti āha. **Ajjhattikakammaṭṭhāna**nti catusaccakammaṭṭhānaṃ.

Tenāti kusalena kāyavacīkammena. Thirabhāvo thāmaṃ nāmāti tassa atthaṃ dassento **‘‘thāmavāti ṭhitimā’’**ti āha.

Attasaṃnissayaṃ pemaṃ attāti gahetvā ‘‘attasama’’nti vuttanti āha **‘‘attapemena samaṃ pemaṃ natthī’’**ti. Bhagavato vipassanāñāṇobhāsappavattiṃ sandhāyāha **‘‘paññā pana…pe… sakkotī’’**ti. Sabbaññutaññāṇaṃ, pana abhiññāñāṇāni ca anantāparimāṇaṃ lokadhātuṃ obhāsenti.

124. **Kissa bhītā**ti kena kāraṇena bhītā.

Ṭhapetvāti pavattetvā. Vacanīyo yācakānanti yojanā, yācitabbayuttoti attho. **Yaññaupakkharo**ti yaññopakaraṇaṃ. **‘‘Etesu dhammesu ṭhito catūsū’’**ti vuttaṃ catukkaṃ vavatthapetuṃ **‘‘saddhoti ekaṃ aṅga’’**ntiādi vuttaṃ.

Gāthāyaṃ vuttadhamme dve dve ekaṃ katvā aṅgakaraṇaṃ **dukanayo**.

Jātidhammanti pavattidhammaṃ sandhāya vadati.

125. Saccekadesato saccasamudāyo anavasesapariyādānato visiṭṭhoti dassento **‘‘paramatthasaccaṃ vā hotū’’**ti āha. **Caturo padā**ti cattāri padāni, liṅgavipallāsena vuttaṃ, cattāro dhammakoṭṭhāsāti attho. Kevalaṃ sattavibhāgadassanatthameva catupadaggahaṇaṃ, na adhigatadhammānurūpatāya.

Nimmadāti na madā.

‘‘Saccavādī jino romo’’tipi pāṭho. Tattha **romo**ti diṭṭhirāgarattānaṃ titthiyānaṃ, titthakarānañca adhammavādīnaṃ rāgaviparītadhammadesanato bhayajanako, adhammavādīnaṃ vā tattha ādīnavadassanena bhāyitabbo, appahīnāsaṃvarānaṃ vā durupasaṅkamanato durāsadoti attho.

Sacco ca so dhammo cāti **saccadhammo**. Tenāha **‘‘ekantanissaraṇabhāvenā’’**tiādi.

Ekāyanabhāvanti ekamaggabhāvaṃ, aññamaggabhāvanti attho.

Dassanabhāgiyaṃ bhāvanābhāgiyanti nibbedhabhāgiyameva dvidhā vibhajitvā vuttanti āha **‘‘saṃkilesabhāgiyādīhi catūhi padehī’’**ti. **Sesattikāna**nti sattādhiṭṭhānattikādīnaṃ aṭṭhannaṃ tikānaṃ. **Sesapadānañcā**ti saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañcātiādimissakapadānañca. **Ca**-saddena saṃkilesabhāgiyādipadāni ca saṅgaṇhāti. Lokiyattikasseva hi ‘‘sesapadānī’’ti vuttehi missakapadehi evaṃ saṃsandane nayadassanaṃ, itaresaṃ pana tikānaṃ saṃkilesabhāgiyādipadehi ceva sesapadehi ca saṃsandane idaṃ nayadassananti **‘‘vuttanayānusārena suviññeyya’’**nti vuttaṃ. **Samatikkamana**nti pahānaṃ. Satipi vāsanābhāgiyasaṃkilesabhāgiyadhammānaṃ lokiyabhāve purimehi pana pacchimā pahātabbā tadaṅgavasena, vikkhambhanavasena ca. Evaṃ pajahanasamatthatāya pahānanti vuttaṃ **‘‘vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa samatikkamāya hotī’’**ti. Saṃkilesadhammānaṃ samatikkamena adhigantabbā vodānadhammā viyāti yojanā. **Bhāvanā** nāma tividhā jhānabhāvanā, vipassanābhāvanā, maggabhāvanāti. Tāsu maggabhāvanāya gahitāya vipassanābhāvanā gahitā eva hotīti taṃ anāmasitvā itarā dve eva gahitā. Tathāpi ‘‘bhāvanābhāgiyassa suttassa paṭinissaggāyā’’ti vutte kiṃ sabbena sabbaṃ asekkhassa jhānabhāvanāpi paṭinissaṭṭhāti codanaṃ manasi katvā pāḷiyaṃ **‘‘asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ diṭṭhadhammasukhavihārattha’’**nti vuttanti dassento **‘‘asekkhadhammesu uppannesu maggabhāvanākiccaṃ nāma natthī’’**ti vatvā **‘‘jhānabhāvanāpi diṭṭhadhammasukhavihāratthā evā’’**ti āha.

Ekaṃ eva bhavabījaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ **ekabījaṃ,** taṃ assa atthīti **ekabījī. Sandhāvitvā** samāgantvā, nibbattanavasena upagantvāti attho. **Saṃsaritvā**ti tasseva vevacanaṃ. Kulaṃ kulaṃ gacchatīti **kolaṃkolo**. Purimapade anunāsikalopaṃ akatvā niddeso.

Tesaṃ sotāpannānaṃ. **Etaṃ pabheda**nti ekabījiādivibhāgaṃ. Purimabhavasiddhaṃ vivaṭṭūpanissayapuññakammaṃ idha **pubbahetu** nāma. Yo ‘‘katapuññatā’’ti vuccati, so paṭhamamagge sādhite caritatthatāya vipakkavipākaṃ viya kammaṃ uparimamaggānaṃ upanissayo na siyāti adhippāyenāha **‘‘upari…pe… āpajjatī’’**ti. **Tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati** paṭhamamaggeneva tehi kātabbakiccassa sādhitattā. **Paṭhamamagge…pe… āpajjatī**ti anuppannassa atthakiriyāsambhavato. Evaṃ tiṇṇaṃ vādānaṃ yuttiabhāvaṃ dassetvā catutthavādo evettha yuttoti dassento āha **‘‘vipassanā…pe… yujjatī’’**ti. **‘‘Sace hī’’**tiādinā taṃ yuttiṃ vibhāveti. Vimuttiparipācanīyānaṃ dhammānaṃ paripakkatāya indriyānaṃ tikkhatāya ñāṇassa visadatāya vipassanāya balavabhāvo veditabbo. So hi vomissakanayena saṃsaraṇako idhādhippeto ‘‘deve ceva mānuse ca sandhāvitvā’’ti vuttattā. Idha kāmabhave ṭhito **idhaṭṭhako**. Manussadevalokūpapajjanato okārena **vokiṇṇo**. Ariyasāvakassa taṃtaṃsattanikāyupapatti tassa tassa sodhanasadisaṃ kilesamalādianatthāpanayanatoti āha **‘‘cha devaloke sodhetvā’’**ti. **‘‘Akaniṭṭhe ṭhatvā’’**ti etena heṭṭhābrahmalokasodhanaṃ vuttamevāti veditabbaṃ.

Saddhaṃ dhuraṃ katvāti saddhaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā. Saddhāya anussati paṭipatti, saddhaṃ vā pubbabhāgiyaṃ anussati, saddhāya vā anusaraṇasīloti **saddhānusārī. Dhammānusārī**ti etthāpi eseva nayo. **Dhammo**ti panettha paññā veditabbā. Saddahanto vimuttoti **saddhāvimutto**. Yadipi sabbathā avimutto, saddhāmattena pana vimuttoti attho. Saddhāya vā adhimuttoti **saddhāvimutto. Vuttanayenā**ti uparimaggavipassanāya balavamandamandatarabhāvena. Diṭṭhiyā pattoti **diṭṭhippatto,** catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhappattoti attho. Diṭṭhantaṃ vā pattoti **diṭṭhippatto,** dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantarappavattoti vuttaṃ hoti. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippattāti. **Ida**nti yathāvuttasotāpannānaṃ saddhāvimuttadiṭṭhippattatāvacanaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhāna**nti catasso rūpāvacarasamāpattiyo, catasso arūpāvacarasamāpattiyoti **aṭṭha vimokkhā,** tesaṃ.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti **kāyasakkhī,** phuṭṭhānaṃ anto **phuṭṭhanto,** phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ, phuṭṭhānantarakālameva sacchikātabbaṃ sacchikarotīti vuttaṃ hoti, ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’tiādīsu (a. ni. 4.70) viya vā bhāvanapuṃsakanti etaṃ daṭṭhabbaṃ. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato, nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na kāyena sacchikato, nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti. Tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathāālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **‘‘kāyasakkhī’’**ti vuccati, na tu vimutto ekaccānaṃ eva āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

Abhedenāti antarāparinibbāyiādibhedena vinā. ‘‘Abhedenā’’ti ca idaṃ ‘‘saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhino’’ti idhāpi ānetvā yojetabbaṃ. Yatheva hi antarāparinibbāyiādibhedānāmasaneneva eko anāgāmī hoti, evaṃ yathāvuttabhedaāmasaneneva saddhāvimutto, diṭṭhippatto, kāyasakkhīti tayo anāgāmino honti. Ayañca anāgāmino tādisamavatthābhedaṃ gahetvā gaṇanā katāti veditabbaṃ. **‘‘Avihādīsū’’**tiādi suviññeyyameva.

Paññāya eva vimutto, na cetovimuttibhūtena sātisayena samādhināpīti **paññāvimutto. Ubhatobhāgavimutto**ti ubhohi bhāgehi ubhatobhāgato vimutto. Kilesānaṃ vikkhambhanasamucchinnehi rūpakāyanāmakāyato vimuttoti imamatthaṃ dassento **‘‘vikkhambhana… pe… vimutto nāmā’’**ti āha. Arūpasamāpattiyā rūpakāyato, aggamaggena arūpakāyato vimuttaṃ. Yathāha –

> ‘‘Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto’’ti (ma. ni. 2.182).

Yaṃ pana **mahānidānasutte** ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādike (dī. ni. 2.129) nirodhasamāpattiante aṭṭha vimokkhe vatvā –

> ‘‘Yato kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe anulomampi samāpajjati…pe… ayaṃ vuccatānanda, bhikkhu ubhatobhāgavimutto, imāya ca, ānanda, ubhatobhāgavimuttiyā aññā ubhatobhāgavimutti uttaritarā vā paṇītatarā vā natthī’’ti (dī. ni. 2.130) –

Vuttaṃ, taṃ ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttaṃ. Tattha yasmā āruppasamāpattīsu ekāyapi rūpakāyo vikkhambhito eva nāma hoti, tasmā catunnaṃ āruppasamāpattīnaṃ, nirodhasamāpattiyā ca lābhīnaṃ vasena pañca ubhatobhāgavimuttā veditabbā. Esa nayo **kāyasakkhimhi**pi. Aṭṭhavimokkhekadesepi hi aṭṭhavimokkhasamaññā yathā ‘‘loke sattā’’ti.

Terasasu sīsesu palibodhasīsādīni, pavattasīsañca pariyādiyitabbāni, adhimokkhasīsādīni pariyādakāni, **gocarasīsaṃ** pariyādakaphalaṃ. Tañhi visayajjhattaṃ phalaṃ, **vimokkho** pariyādakassa maggassa, phalassa ca ārammaṇaṃ. **Saṅkhārasīsaṃ** saṅkhāravivekabhūto nirodhoti pariyādiyitabbānaṃ, pariyādakaphalānañca saha visayasaṃsiddhidassanena samasīsibhāvaṃ dassetuṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.87) terasa sīsāni vuttāni. Idha pana ‘‘yassa puggalassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā’’ti (pu. pa. 16) **puggalapaññattiyaṃ** āgatattā tesu kilesapavattasīsānaṃ eva vasena yojanaṃ karonto **‘‘kilesasīsa’’**ntiādimāha. Tattha pavattasīsampi maggo pavattito vuṭṭhahanto cutito uddhaṃ appavattikaraṇena yadipi pariyādiyati, yāva pana cuti, tāva pavattisambhavato **‘‘pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyatī’’**ti āha.

Kilesapariyādānena attano anantaraṃ viya nipphādetabbā, paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahanti. ‘‘Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī’’ti (ma. ni. 1.78; saṃ. ni. 3.12, 14) hi vacanato paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṃ samāpitaṃ nāma hoti. Taṃ pana parisamāpanaṃ yadi cuticittena hoti, teneva jīvitaparisamāpanañca hotīti imāya vāracutisamatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṃ apubbācarimatā hotīti āha **‘‘vārasamatāyā’’**ti. **Bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyato**ti ettha parinibbānacittameva bhaṅgottaraṇabhāvena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Caritanti caritā kāyavacīmanappavatti. Ettha ca yena rāgādhikabhāvena puggalo ‘‘rāgacarito’’ti lakkhīyati, tayidaṃ lakkhaṇaṃ. Tenāha **‘‘rāgajjhāsayo rāgādhikoti attho’’**ti, tena appahīnabhāvena santāne thāmagatassa rāgassa balabhāvo lakkhīyatīti daṭṭhabbaṃ. Eseva nayo sesesupi.

Sīlavantehīti ādisaddassa lopaṃ katvā niddeso katoti dassento āha **‘‘sīlavantādīhī’’**ti. **Ādi**saddena dāyakādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Ārammaṇabhūtā ñeyyanti ārammaṇabhūtāva ñeyyaṃ.

Puthujjanabhūmiādīsūti puthujjanasekkhāsekkhabhūmīsu. Tattha puthujjanabhūmivasena saṃvaro, sekkhabhūmivasena pahānabhāvanā, asekkhabhūmivasena sacchikiriyā, puthujjanabhūmisekkhabhūmivasena vā yathārahaṃ saṃvarapahānabhāvanā. Pubbabhāgiyā hi saṃvarapahānabhāvanā puthujjanassa sambhavanti, itarā sekkhassa, asekkhabhūmivasena sacchikiriyā. **Nayato dassita**nti ‘‘yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ na kappatī’ti appaṭikkhittaṃ, taṃ ce kappiyaṃ anulometi, akappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo kappatī’’tiādinā (mahāva. 305) nayadassanavasena pakāsitaṃ. **Sarāgādisaṃvattana**nti sarāgādibhāvāya saṃvattanaṃ.

Aññamaññaṃ saṃsaggatoti ‘‘saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañcā’’tiādinā saṃkilesabhāgiyādīnaṃ padānaṃ aññamaññasaṃsaggato. **Anekavidho**ti dvādasavidho yāva dvānavutādhikacatusahassavidhopi anekappakāro. **Lokiyasattādhiṭṭhānādisaṃsaggato**ti **ādi**saddena lokiyaṃ ñāṇaṃ, lokuttaraṃ ñāṇaṃ, lokiyañca lokuttarañca ñāṇaṃ, lokiyaṃ ñeyyaṃ, lokuttaraṃ ñeyyaṃ, lokiyañca lokuttarañca ñeyyaṃ, lokiyaṃ ñāṇañca ñeyyañca, lokuttaraṃ ñāṇañca ñeyyañca, lokiyañca lokuttarañca ñāṇañca ñeyyañcātiādiko sambhavanto paṭṭhānabhedo saṅgahito. **Ubhayatthā**ti saṃkilesabhāgiyādike, lokiyādike ca. **Yathāraha**nti yo yo saṃsaggavasena yojanaṃ arahati, so so dhammo. Sambhavāvirodheneva hi yojanā. Na hi ‘‘lokiyaṃ nibbedhabhāgiya’’ntiādinā yojanā sambhavati.

Tīsu piṭakesu labbhamānassāti tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane upalabbhamānassa vijjamānassa, etena na kevalaṃ saṅgaho eva yathāvuttabhedānaṃ paṭṭhānabhāgānaṃ niddhāraṇāya kāraṇaṃ, atha kho pāḷiyaṃ dassanañcāti vibhāveti. Tenāha **‘‘yaṃ dissati tāsu tāsu bhūmīsū’’**ti. **‘‘Teneva hī’’**tiādinā yathāvuttassa atthassa pāṭhānugamaṃ dasseti.

Sāsanapaṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Saddhammāvataraṭṭhāneti desantarato āgantvā saddhammassa avataraṇokāsabhūte saddhammassavanadhāraṇaparicayaparipucchāmanasikārabahulānaṃ nivāsaṭṭhānataṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, attano vā santāne pariyattisaddhammassa anuppavesanaṭṭhānatāya evaṃ vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Nettiaṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nettippakaraṇa-ṭīkā niṭṭhitā.

The Avatamsaka Sutra

大方廣佛華嚴經

Dà fāng guǎng fó huá yán jīng

《80 scrolls》

❑Translated by the Tripitaka Master Sramana Siksananda of Khotan in the Tang Dynasty from *S*anskrit to Chinese. English version was translated by Buddhist Text Translation Society.

Chapter Nine: Light Enlightenment

第九品：光明覺

爾 時 ， 世 尊 從 兩 足 輪 下 ěr shí shì zūn cóng liǎng zú lún xià 放 百 億 光 明 ， 照 此 三 千 fàng bǎi yì guāng míng zhào cǐ sān qiān 大 千 世 界 百 億 閻 浮 提 、 dà qiān shì jiè bǎi yì yán fú tí	At that time, from the wheels on the bottoms of the World Honored One's feet were released one billion bright lights which illumined the three thousand great thousand worlds. They also illumined a billion Jambudvipas,
百 億 弗 婆 提 、 bǎi yì fú pó tí	a billion Purva-Videhas
百 億 瞿 耶 尼 、 bǎi yì qū yē ní	a billion Apara-Godaniyas
百 億 欝 yù 單 越 、 bǎi yì dān yuè	and a billion Uttarakurus.
百 億 大 海 、 bǎi yì dà hǎi	They illumined a billion great oceans,
百 億 輪 圍 山 、 bǎi yì lún wéi shān	a billion wheel-ringed mountains,

百億菩薩受生、 bǎi yì pú sà shòu shēng	a billion Bodhisattvas being born,
百億菩薩出家、 bǎi yì pú sà chū jiā	a billion Bodhisattvas leaving home,
百億如來成正覺、 bǎi yì rú lái chéng zhèng jué	a billion Thus Come Ones accomplishing proper enlightenment,
百億如來轉法輪、 bǎi yì rú lái zhuǎn fǎ lún	a billion Thus Come Ones turning the Dharma wheel,
百億如來入涅槃、 bǎi yì rú lái rù niè pán	and a billion Thus Come Ones entering Nirvana.
百億須彌山王、 bǎi yì xū mí shān wáng	Also, a billion Sumeru kings of mountains,
百億四天王眾天、 bǎi yì sì tiān wáng zhòng tiān	a billion heavens of the Four Kings,
百億三十三天、 bǎi yì sān shí sān tiān	a billion heavens of the Thirty-three,
百億夜摩天、 bǎi yì yè mó tiān	and a billion Suyama heavens,
百億兜率天、 bǎi yì dōu shuài tiān	a billion Tushita heavens,

百億化樂天、 bǎi yì huà lè tiān	a billion bliss from transformation heavens,
百億他化自在天、 bǎi yì tā huà zì zài tiān	a billion heavens of comfort gained from others’ transformations,
百億梵眾天、 bǎi yì fàn zhòng tiān	a billion heavens of the Brahma multitudes,
百億光音天、 bǎi yì guāng yīn tiān	a billion light-sound heavens,
百億遍淨天、 bǎi yì biàn jìng tiān	a billion heavens of pervasive purity,
百億廣果天、 bǎi yì guǎng guǒ tiān	a billion vast-result heavens,
百億色究竟天； bǎi yì sè jiù jìng tiān	and a billion ultimate form heavens.
其中所有，悉皆明現。 qí zhōng suǒ yǒu xī jiē míng xiàn	All of these were clearly revealed in this light.

如此處，見佛世尊坐蓮 rú cǐ chǔ jiàn fó shì zūn zuò lián 華藏師子之座，十佛剎 huá cáng shī zi zhī zuò shí fó chà 微塵數菩薩所共圍遶； wéi chén shǔ pú sà suǒ gòng wéi rào 其百億閻浮提中，百億 qí bǎi yì yán fú tí zhōng bǎi yì 如來亦如是坐。 rú lái yì rú shì zuò	Just as in this place, one could see the Buddha, the World Honored One, seated on his lotus flower treasury lion’s throne, with Bodhisattvas as many as fine motes of dust in ten Buddhalands circumambulating him, so too, in each of the billion Jambudvipas, the billion Thus Come Ones were also seated in the same way.
悉以佛神力故，十方各 xī yǐ fó shén lì gù shí fāng gè 有一大菩薩，一一各與 yǒu yī dà pú sà yī yī gè yǔ 十佛剎微塵數諸菩薩 shí fó chà wéi chén shǔ zhū pú sà 俱，來詣佛所。 jù lái yì fó suǒ	Because of the spiritual power of the Buddha, in each of the ten directions there was a great Bodhisattva, who together with the Bodhisattvas to the number of fine motes of dust in ten Buddhalands, came to the Buddha’s place.
其名曰：文殊師利菩 qí míng yuē wén shū shī lì pú	Their names were Manjushri Bodhisattva, Enlightened Leader Bodhisattva, Wealthy Leader

薩、覺首菩薩、財首菩 sà jué shǒu pú sà cái shǒu pú 薩、寶首菩薩、功德首 sà bǎo shǒu pú sà gōng dé shǒu 菩薩、目首菩薩、精進 pú sà mù shǒu pú sà jīng jìn 首菩薩、法首菩薩、智 shǒu pú sà fǎ shǒu pú sà zhì 首菩薩、賢首菩薩。 shǒu pú sà xián shǒu pú sà	Bodhisattva, Jeweled Leader Bodhisattva, Merit and Virtue Leader Bodhisattva, Vision Leader Bodhisattva, Vigorous Leader Bodhisattva, Dharma Leader Bodhisattva, Wisdom Leader Bodhisattva, and Worthy Leader Bodhisattva.
是諸菩薩所從來國，所 shì zhū pú sà suǒ cóng lái guó suǒ 謂：金色世界、妙色世 wèi jīn sè shì jiè miào sè shì 界、蓮華色世界、薝蔔華 jiè lián huá sè shì jiè zhān bó huá 色世界、優鉢羅華色世 sè shì jiè yōu luó huá sè shì 界、金色世界、寶色世 jiè jīn sè shì jiè bǎo sè shì 界、金剛色世界、玻瓈色 jiè jīn gāng sè shì jiè bō sè	These Bodhisattvas all came from their own countries, that is to say, the Golden Colored world, the Wonderful Colored world, the Lotus Flower Colored world, the Champaka Flower Colored world, the Utpala Flower Colored world, the Golden Colored world, the Jeweled Colored world, the Vajra Colored world, the Crystal Colored world, and the Equally

世界、平等色世界。 shì jiè píng děng sè shì jiè	Colored world.
此諸菩薩各於佛所淨修梵 cǐ zhū pú sà gè yú fó suǒ jìng xiū fàn 行，所謂：不動智佛、無 xíng suǒ wèi bú dòng zhì fó wú 礙智佛、解脱智佛、威儀 ài zhì fó jiě tuō zhì fó wēi yí 智佛、明相智佛、究竟智 zhì fó míng xiāng zhì fó jiù jìng zhì 佛、最勝智佛、自在智 fó zuì shèng zhì fó zì zài zhì 佛、梵智佛、觀察智佛。 fó fàn zhì fó guān chá zhì fó	In the presence of the Buddhas, all these Bodhisattvas cultivated Brahma conduct. Specifically, Unmoving Wisdom Buddha, Unobstructed Wisdom Buddha, Liberation Wisdom Buddha, Awesome Deportment Wisdom Buddha, Understanding Marks Wisdom Buddha, Ultimate Wisdom Buddha, Superior Wisdom Buddha, Comfortable Wisdom Buddha, Brahma Wisdom Buddha, and Contemplating and Investigating Wisdom Buddha.
爾時，一切處文殊師利菩 ěr shí yī qiē chù wén shū shī lì pú 薩，各於佛所，同時發 sà gè yú fó suǒ tóng shí fā 聲，説此頌言： shēng shuō cǐ sòng yán	At that time, in the presence of all those Buddhas, the voices of the Manjushri Bodhisattvas in all those places, rang out in unison as they spoke verses:

若有見正覺， ruò yǒu jiàn zhèng jué	“If someone sees the one of proper enlightenment
解脫離諸漏， jiě tuō lí zhū lòu	As liberated and free from all outflows,
不著一切世， bú zhe yī qiē shì	And as not being attached to all worlds,
彼非證道眼。 bǐ fēi zhèng dào yǎn	That person still has not certified to the Way-eye.
若有知如來， ruò yǒu zhī rú lái	If someone knows the Thus Come
體相無所有， tǐ xiāng wú suǒ yǒu	One’s body and marks do not exist,
修習得明了， xiū xí dé míng le	And cultivates and attains this understanding,
此人疾作佛。 cǐ rén jí zuò fó	Then that person will quickly become a Buddha.
能見此世界， néng jiàn cǐ shì jiè 其心不搖動， qí xīn bú yáo dòng	If one can look upon this world with a mind that is unmoving,

於 佛 身 亦 然 ， yú fó shēn yì rán	And see Buddhas and living beings as the same,
當 成 勝 智 者 。 dāng chéng shèng zhì zhě	Then such a one will accomplish supreme wisdom.
若 於 佛 及 法 ， ruò yú fó jí fă	If with regard to the Buddha and the Dharma
其 心 了 平 等 ， qí xīn le píng děng	One’s mind is completely level and equal
二 念 不 現 前 ， èr niàn bú xiàn qián	And the two thoughts do not manifest,
當 踐 難 思 位 。 dāng jiàn nán sī wèi	Then one will realize the position which is hard to conceive of.
若 見 佛 及 身 ， ruò jiàn fó jí shēn	If there is someone who sees the Buddha and living beings
平 等 而 安 住 ， píng děng ér ān zhù	As level and equal, and peacefully dwelling,
無 住 無 所 入 ， wú zhù wú suǒ rù	Yet without dwelling and without a place of entering,

當 成 難 遇 者 。 dāng chéng nán yù zhě	Then that person will become one who is difficult to encounter.
色 受 無 有 數 ， sè shòu wú yǒu shǔ	Forms and feelings are without number;
想 行 識 亦 然 ， xiăng xíng shì yì rán	Thinking, process and consciousness are also like this.
若 能 如 是 知 ， ruò néng rú shì zhī	If one is able to know this
當 作 大 牟 尼 。 dāng zuò dà móu ní	Then one can become a great muni.
世 及 出 世 見 ， shì jí chū shì jiàn	If worldly and world transcending views
一 切 皆 超 越 ， yī qiē jiē chāo yuè	Are leapt far beyond
而 能 善 知 法 ， ér néng shàn zhī fă	And if one is well able to know all Dharmas,
當 成 大 光 耀 。 dāng chéng dà guāng yào	Then such a one will accomplish great brilliance.
若 於 一 切 智 ， ruò yú yī qiē zhì	If someone toward all-wisdom

發 生 迴 向 心 ， fā shēng huí xiàng xīn	produces a mind of transference,
見 心 無 所 生 ， jiàn xīn wú suǒ shēng	And sees the mind as not being produced,
當 獲 大 名 稱 。 dāng huò dà míng chēng	Then such a one will obtain great renown.
眾 生 無 有 生 ， zhòng shēng wú yǒu shēng	Living beings are without production
亦 復 無 有 壞 ， yì fù wú yǒu huài	and also without extinction.
若 得 如 是 智 ， ruò dé rú shì zhì	If one is able to obtain this kind of wisdom
當 成 無 上 道 。 dāng chéng wú shàng dào	Then one will accomplish the Unsurpassed Way.
一 中 解 無 量 ， yī zhōng jiě wú liáng	Within one there are the limitless,
無 量 中 解 一 ， wú liáng zhōng jiě yī	And within the limitless there is one.
了 彼 亙 生 起 ， le bǐ gèn shēng qǐ	If one understands that they mutually arise,

當 成 無 所 畏 。 dāng chéng wú suǒ wèi	Then one will accomplish fearlessness.”

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Mahāvaggaṭīkā

1. Maggasaṃyuttaṃ

1. Avijjāvaggo

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. **Pubbaṅgamā**ti pubbecarā. Avijjā hi aññāṇalakkhaṇā sammuyhanākārena ārammaṇe pavattatīti sampayuttadhammānampi tadākārānuvidhānatāya paccayo hoti. Tathā hi te aniccāsubhadukkhānattasabhāvepi dhamme niccādito gaṇhanti, ayamassā tesaṃ sahajātavasena pubbaṅgamatā. Yaṃ pana mohena abhibhūto pāpakiriyāya ādīnavaṃ apassanto pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati, kāmesu micchā carati, musā bhaṇati, aññampi vividhaṃ dussīlyaṃ ācarati, ayamassa sahajātavasena ca upanissayavasena ca pubbaṅgamatā. **Samāpajjanāyā**ti tabbhāvāpajjanāya akusalappattiyā. **Sabhāvapaṭilābhāyā**ti attalābhāya. Tenāha **''uppattiyā''**ti. Sā panesā vuttākārena akusalānaṃ pubbaṅgamabhūtā avijjā uppajjatīti sambandho. **Yadeta**nti yaṃ etaṃ pāpājigucchanatāya pāpato **alajjanākārasaṇṭhitaṃ ahirikaṃ,** pāpānutrāsatāya **pāpato abhāyanākārasaṇṭhitañca anottappaṃ, etaṃ** dvayaṃ **anudeva** anvāgatameva. **Anu**-saddena cettha **eta**nti upayogavacanaṃ. **Anudevā**ti etassa attho saheva ekatoti. Ettha avijjāya vuttanayānusārena tappaṭipakkhato ca attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – tattha yathā akusalakammapathavasena pavattiyaṃ pubbaṅgamatā avijjāya, evaṃ kusalakammapathavasena puññakiriyavatthuvasena ca pavattiyaṃ vijjāya pubbaṅgamatā vattabbā. Vīmaṃsādhipativasena pavattiyaṃ ādhipaccākāravasena ca pubbaṅgamatā veditabbā. Dvīhevāti ca avadhāraṇaṃ ādhipaccākārassa sahajāteneva saṅgahetabbato.

Lajjanākārasaṇṭhitāti pāpato jigucchanākārasaṇṭhitā. **Bhāyanākārasaṇṭhita**nti uttasanākārasaṇṭhitaṃ. **Etthā**ti hiriottappe. Vidati, vindatīti vā **vijjā. Viddasū**ti ca sappaññapariyāyoti āha **''viddasunoti viduno''**ti. **Yāthāvadiṭṭhī**ti aviparītā diṭṭhi, saṃkilesato **niyyānikadiṭṭhi. Sammādiṭṭhi pahotī**ti ettha sā vijjā sammādiṭṭhi veditabbā. **Na ekato sabbāni labbhanti** sammāvācākammantājīvānaṃ pubbābhisaṅkhārassa anekarūpattā. **Lokuttaramaggakkhaṇe ekato labbhanti** kiccato bhinnānampi tāsaṃ tattha sarūpato abhinnattā. Ekā eva hi virati maggakkhaṇe tissannampi viratīnaṃ kiccaṃ sādhentī pavattati, yathā ekā eva sammādiṭṭhi parijānanādivasena catubbidhakiccaṃ sādhentī pavattati. Tāni ca kho sabbāni aṭṭhapi paṭhamajjhānike magge labbhantīti yojanā. **Paṭhamajjhānike**ti paṭhamajhānavante.

Tathābhūtassāti ariyamaggasamaṅgino. **Yasmā mahāsaḷāyatanasutte vuttaṃ** ''sammādiṭṭhiādīnaṃ pañcannaṃ eva aṅgānaṃ vasenā''ti, **tasmā pañcaṅgiko lokuttaramaggo hoti**. ''Pubbeva kho panā''ti hi vacanaṃ tadā maggakkhaṇe viratīnaṃ abhāvaṃ ñāpeti, tasmā kāmāvacaracittesu viya lokuttaracittesu virati aniyatāti adhippāyo. **Parisuddhabhāvadassana**nti parisuddhasīlabhāvadassanatthaṃ. **Ayamattho dīpito,** na ariyamagge viratīnaṃ abhāvo.

Yadi evaṃ kasmā abhidhamme maggavibhaṅge pañcaṅgikavāro āgatoti āha **''yampi abhidhamme''**tiādi. **Ta**nti ''pañcaṅgiko maggo hotī''ti vacanaṃ. **''Ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ vutta''**nti vatvā taṃ dassetuṃ **''yasmiñhi kāle''**tiādi vuttaṃ. **Yasmiñhi kāle**ti lokiyakāle. Tena ''ekaṃ kiccantara''nti vuttaṃ aṭṭhaṅgikakiccaṃ dasseti. Viratiuppādanena micchāvācādīni puggalena maggasamaye pajahāpentīti sammādiṭṭhiādīni ‘‘pañca kārakaṅgānī’’ti vuttāni. Sammāvācādikiriyā hi virati, tañca etāni kārāpentīti. **Virativasenā**ti viramaṇakiriyāvasena kārāpakabhāvena, kattubhāvena vāti attho. ‘‘Viratittayavasenā’’ti vā pāṭho.

Sammākammanto pūratīti imehi sammādiṭṭhiādīhi sammākammantakiccaṃ pūrati nāma tehi vīriyādikehi tadatthasiddhito. Tampi sandhāya **‘‘ekaṃ kiccantaraṃ dassetu’’**nti vuttaṃ. **Imaṃ kiccantaraṃ dassetu**nti lokuttaramaggakkhaṇepi imāneva pañca sammāvācādiviratittayassa ekakkhaṇe kārāpakaṅgānīti dassetuṃ. **Evaṃ vutta**nti ‘‘tasmiṃ samaye pañcaṅgiko maggo hotī’’ti (vibha. 494) evaṃ vuttaṃ. Lokiyamaggakkhaṇe pañceva honti, virati pana aniyatā, tasmā ‘‘chaaṅgiko’’ti avatvā ‘‘pañcaṅgiko’’icceva vuttaṃ. Tayidaṃ abhidhamme pañcaṅgikavāradesanāya kāraṇakittanamaggo, ariyamaggo pana aṭṭhaṅgikovāti dassetuṃ, **‘‘yā ca, bhikkhave’’**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva. Micchādiṭṭhiādikā dasa, tappaccayā akusalā ca dasāti vīsati akusalapakkhiyā, sammādiṭṭhiādikā dasa, tappaccayā kusalā ca dasāti vīsati kusalapakkhiyā mahācattārīsakasutte vuttā. **Mahācattārīsaka**nti tassetaṃ nāmaṃ. **Missakova kathito** lokuttarassapi idha labbhamānattā.

Yasmā kosalasaṃyuttepi idha ca therena ‘‘upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyassā’’tiādinā vuttaṃ ‘‘mā hevaṃ ānandā’’tiādinā paṭikkhipitvā ‘‘sakalamevidaṃ ānandā’’tiādinā bhagavatā desitaṃ suttaṃ āgataṃ. Tassattho kosalasaṃyuttavaṇṇanāyaṃ vutto, tasmā vuttaṃ **‘‘kosalasaṃyutte vuttatthamevā’’**ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Sāvakabodhi sāvakapāramiyo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ sāvakapāramiñāṇaṃ, taṃ pana dvinnaṃ aggasāvakānaṃ tatthapi dhammasenāpatino eva savisesaṃ matthakaṃ pattaṃ, na itaresanti āha – **‘‘sāvaka…pe… appattatāyā’’**ti. Tasmā tassa matthakappattiyā maggabrahmacariye ijjhante tassa ekadeso idha ijjhati, na sakalanti. Na hi addhabrahmacariyaṃ nāma atthi, tasmā vuttaṃ, **‘‘sakalampi … pe… labbhatī’’**ti, taṃ pana bhaṇḍāgāriko nāññāsi ñāṇassa sāvakavisayepi sappadesikattā, dhammasenāpati pana ñāṇassa tattha nippadesikattā aññāsīti. Tenāha – **‘‘ānandatthero…pe… aññāsī’’**ti. **Evamāhā**ti ‘‘sakalamidaṃ, bhante’’ti evaṃ avoca.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. **Vaḷavābhi-**saddo vaḷavāpariyāyoti āha **‘‘catūhi vaḷavāhi yuttarathenā’’**ti. **Yodharatho**ti yodhehi yujjhanatthaṃ ārohitabbaratho. **Alaṅkāraratho** maṅgaladivasesu alaṅkatapaṭiyattehi ārohitabbaratho. **Ghanadukulena parivārito**ti rajatapaṭṭavaṇṇena setadukulena paṭicchādito. Paṭicchādanattho hi idha parivārasaddo. **Rajatapanāḷisuparikkhittā** setabhāvakaraṇatthaṃ.

Channaṃ channaṃ māsānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Ekavāraṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ karotī**ti idaṃ tasmiṃ ṭhānantare ṭhitena kātabbaṃ cārittaṃ. **Nagarato na pakkantā**ti nagarato bahi na gatā. Maṅgalavacane niyuttā **maṅgalikā,** suvatthivacane niyuttā **sovatthikā. Ādi-**saddena thutimāgadhavandikācariyake saṅgaṇhāti. **Sukapattasadisāni** vaṇṇato.

Vaṇṇagītanti thutigītaṃ. Brahmabhūtaṃ seṭṭhabhūtaṃ yānaṃ, brahmabhūtānaṃ seṭṭhabhūtānaṃ yānanti vā **brahmayānaṃ. Vijitattā** visesena jinanato. **Rāgaṃ vinayamānā pariyosāpetī**ti sabbampi rāgaṃ samucchedavinayavasena vineti, attano kiccaṃ pariyosāpeti. Kiccapariyosāpaneneva hi sayampi pariyosānaṃ nipphattiṃ upagacchati. Tenāha **‘‘pariyosānaṃ gacchati nipphajjatī’’**ti.

Dhuranti bhummatthe upayogavacananti āha **‘‘tatramajjhattatāyuge yuttā’’**ti. **Īsā**ti yugasandhārikā dāruyugaḷā. Yathā vā bāhiraṃ yugaṃ dhāreti, tassā ṭhitāya eva kiccasiddhi, evaṃ kiriyāvasena laddhabalena tatramajjhattatāyuge thiraṃ dhāreti, teheva ariyamaggarathassa pavattanaṃ. **Hiri**ggahaṇena cettha taṃsahacaraṇato ottappampi gahitaṃyeva hoti. Tenāha **‘‘attanā saddhi’’**ntiādi. Nāḷiyā minamāno puriso viya ārammaṇaṃ minātīti **mano**. Kataraṃ pana taṃ mano, kathañcassa yottasadisatāti āha **‘‘vipassanācitta’’**ntiādi. Tena yottaṃ viyāti yottanti dasseti. Lokiyavipassanācittaṃ atirekapaññāsa kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahite karotīti sambandho. Te pana ‘‘phasso hoti… pe… avikkhepo hotī’’ti cittaṅgavasena **dhammasaṅgahe** (dha. sa. 1) āgatanayeneva veditabbā. **Lokuttaravipassanācitta**nti maggacittaṃ āha. **Atirekasaṭṭhī**ti te eva sammākammantājīvehi anaññātaññassāmītindriyādīhi ca saddhiṃ atirekasaṭṭhi kusaladhamme. **Ekābaddhe**ti ekasmiṃ eva ārammaṇe ābaddhe. **Ekasaṅgahe**ti tatheva vipassanākiccavasena ekasaṅgahe karoti. Pubbaṅgamabhāvena ārakkhaṃ sāretīti **ārakkhasārathī. ‘‘Yathā hi rathassa…pe… sārathī’’**ti vatvā taṃ dassetuṃ **‘‘yoggiyo’’**ti vuttaṃ. **Dhuraṃ vāheti** yogge. **Yojeti** yogge samagatiyañca. **Akkhaṃ abbhañjati** sukhappavattanatthaṃ. **Rathaṃ peseti** yoggacodanena. **Nibbisevane karoti** gamanavīthiyaṃ paṭipādanena sanniyojeti. **Ārakkhapaccupaṭṭhānā**ti ārakkhaṃ paccupaṭṭhapeti asammosasabhāvattā. **Gatiyo**ti pavattiyo, nipphattiyo vā. **Samanvesatī**ti gavesati.

Ariyapuggalassa nibbānaṃ paṭimukhaṃ sampāpane ratho viyāti **ratho**. Parikaroti vibhūsayatīti **parikkhāro,** vibhūsanaṃ, sīlañca ariyamaggassa vibhūsanaṭṭhāniyaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘catupārisuddhisīlālaṅkāro’’**ti, sīlabhūsanoti attho. **Vipassanāsampayuttāna**nti lokiyāya lokuttarāya ca vipassanāya sampayuttānaṃ. Vidhinā īretabbato pavattetabbato **vīriyaṃ,** sammāvāyāmo. Samaṃ sammā ca dhiyatīti samādhi, dhurañca taṃ samādhi cāti dhurasamādhi, upekkhā dhurasamādhi etassāti **upekkhādhurasamādhi,** ariyamaggo upekkhāsaṅkhātadhurasamādhīti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana byañjanaṃ anādiyitvā dhurasamādhisaddānaṃ bhinnādhikaraṇatā vuttā. **Payogamajjhatte**ti vīriyasamatāya. **Anicchā**ti icchāpaṭipakkhā. Tenāha **‘‘alobhasaṅkhātā’’**ti. **Parivāraṇa**nti parivāro, paricchadoti attho.

Mettāti mettācetovimutti. Tathā **karuṇā. Pubbabhāgo**ti ubhinnampi upacāro. Dvepi kāyacittavivekā viya pubbabhāgadhammavasena vuttā. **Ariyamaggarathe**ti parisuddhamaggasaṅkhāte rathe. Ariyamaggaratho ca maggaratho cāti **ariyamaggaratho,** evaṃ ekasesanayena vā attho veditabbo. Tenāha **‘‘imasmiṃ lokiyalokuttaramaggarathe ṭhito’’**ti. **Sannaddhacammo**ti yogāvacarassa paṭimukkacammaṃ. **Na naṃ te vijjhantī**ti vacanapathā na naṃ vijjhanti. Dhammabhedanavasena na bhañjati, tassa ariyamaggassa rathassa sammā yojitassa antarā bhaṅgo natthīti attho.

Attano purisakāraṃ nissāya laddhattā attano santāneti adhippāyo. **Anuttara**nti uttararahitaṃ. Tato eva **seṭṭhayānaṃ,** nassa kenaci sadisanti **asadisaṃ**. Dhitisampannatāya **dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti**. ‘‘Jayaṃ jaya’’nti gāthāyaṃ vacanavipallāsena vuttanti āha **‘‘jinantā jinantā’’**ti.

Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. **Niyamattho**ti avadhāraṇattho. **Tena** niyamena avadhāraṇena – **aññaṃ maggaṃ paṭikkhipati** ito aññassa niyyānikamaggassa abhāvato. ‘‘Dukkhassa pariññattha’’nti vuttattā **vaṭṭadukkhaṃ kathitaṃ**. Ariyamagge gahite tassa pubbabhāgamaggo vipassanāya gahito evāti **‘‘missakamaggo kathito’’**ti vuttaṃ. **Uttānameva** apubbassa abhāvā. Ayaṃ pana viseso ‘‘rāgakkhayo’’tiādīhi yadipi nibbānaṃ vuttaṃ. Tathāpi arahattaṃ viya brahmacariyampi. Tena nibbānaṃ eva vuccati **‘‘idaṃ brahmacariyapariyosāna’’**nti.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyaaññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. **Rāgavinayā**dipadehi nibbānaṃ vāpi vucceyya arahattaṃ vāpi. Yasmā so bhikkhu ubhayatthapi niviṭṭhabuddhi, tasmā bhagavā tassa ajjhāsayavasena ‘‘nibbānadhātuyā kho eta’’ntiādinā nibbānadhātuṃ vissajjetvā puna ‘‘āsavānaṃ khayo tena vuccatī’’ti āha. Yasmā ariyamaggo rāgādike samucchedavasena vineti, āsavañca sabbaso khepeti, tena ca vuttaṃ nibbānaṃ arahattañca, tasmā tadubhayaṃ **‘‘rāgavinayotiādi nāmamevā’’**ti vuttaṃ. **Anusandhikusalatāya pucchanto etaṃ avocā**ti iminā ‘‘pucchānusandhi idha labbhatī’’ti dīpitaṃ, ajjhāsayānusandhipi ettha labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

Dutiyaaññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. **Ekena pariyāyena aṭṭhaṅgikamaggaṃ vibhajitvā**ti ‘‘sammādiṭṭhī’’tiādinā ekena pariyāyena ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ vibhāgena dassetvā ‘‘katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhī’’tiādinā **puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo**. Uggahadhāraṇaparicayañāṇānipi savanañāṇe eva avarodhaṃ gacchantīti **‘‘savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasenā’’**ti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānābhinivesoti kammaṭṭhānapaṭipatti. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. **Iṭṭhaṃ kantaṃ manāpa**nti nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandanaṃ, tanninnabhāvo eva ca tattha kammakaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekenevākārena saccānaṃ paṭivedhanimittatā, so eva abhimukhabhāvo tesaṃ samāgamoti **ekābhisamayo**.

Assāti ñāṇassa, yogino vā. Ettha ca keci ‘‘lokiyañāṇampi paṭivedho sabbassa yāthāvabodhabhāvato’’ti vadanti. Nanu uggahādipaṭivedho ca paṭivedhova, na ca so lokuttaroti? Taṃ na, kevalena paṭivedha-saddena uggahādipaṭivedhānaṃ avacanīyattā, paṭivedhanimittattā vā uggahādivasena pavattaṃ dukkhādīsu pubbabhāge ñāṇaṃ ‘‘paṭivedho’’ti vuccati, na paṭivedhattā, paṭivedhabhūtameva pana ñāṇaṃ ujukaṃ paṭivedhoti vattabbataṃ arahati. **Kiccato**ti pariññādikiccato. **Ārammaṇapaṭivedho**ti sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Kiccato**ti asammohapaṭivedhaṃ. Uggahādīhi saccassa pariggaṇhanaṃ **pariggaho**.

Duddasattāti anadhigatañāṇena yāthāvasarasalakkhaṇato daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā uppattito pākaṭānipi. Tenāha **‘‘dukkhasaccaṃ hī’’**tiādi. **Ubhaya**nti purimaṃ saccadvayaṃ. **Payogo**ti kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṃ dukkaratarataññca upamāhi dasseti **‘‘bhavaggaggahaṇattha’’**ntiādinā. Yathā purimaṃ saccadvayaṃ viya kenaci pariyāyena apākaṭatāya paramagambhīrattā uggahādivasena pubbabhāge pavattibhedaṃ gahetvā **‘‘dukkhe ñāṇa’’**ntiādinā catubbidhaṃ katvā vuttaṃ. **Ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti** ekābhisamayavaseneva pavattanato.

Kāmapaccanīkaṭṭhenāti kāmānaṃ ujupaccanīkabhāvena. **Kāmato nissaṭabhāvenā**ti kāmehi visaṃyuttabhāvena. **Kāmaṃ sammasantassā**ti duvidhampi kāmaṃ aniccādito sammasantassa. Pajjati pavattati etenāti padaṃ, kāmassa padanti **kāmapadaṃ,** kāmassa uppattikāraṇassa ghāto samugghāto, taṃ **kāmapadaghātaṃ**. Tenāha **‘‘kāmavūpasama’’**nti. Kāmehi vivittaṃ **kāmavivittaṃ**. So eva ca nesaṃ anto samucchedaviveketi katvā tasmiṃ sādhetabbe uppannoti vuttaṃ **‘‘kāmavivittante uppanno’’**ti. Kāmato nikkhamatīti nikkhamo, so eva **nekkhammasaṅkappo**. Imasmiñca nekkhammasaṅkappassa saddatthavibhāvena yathāvutto kāmapaccanīkaṭṭhādiko atthaniddhāraṇaviseso antogadho.

Eseva nayoti iminā byāpādapaccanīkaṭṭhena vihiṃsāya paccanīkaṭṭhenātiādikaṃ abyāpādāvihiṃsāsaṅkappānaṃ atthuddhāraṇavidhiṃ atidisati. **Nekkhammasaṅkappādayo**ti **ādi**-saddena abyāpādaavihiṃsāsaṅkappe eva saṅgaṇhāti. **Kāma…pe… saññāna**nti kāmavitakkādiviratisampayuttānaṃ nekkhammādisaññānaṃ. **Nānattā**ti nānākhaṇikattā. **Tīsu ṭhānesū**ti tippakāresu kāraṇesu. **Uppannassā**ti uppajjanārahassa. Bhūmiladdhauppannaṃ idhādhippetaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Padacchedato**ti kāraṇupacchedato. **Padan**ti hi uppattikāraṇanti vuttovāyamattho. **Anuppattisādhanavasenā**ti yathā saṅkappo āyatiṃ nuppajjati, evaṃ anuppattisādhanavasena. Sammādiṭṭhi viya **ekova kusalasaṅkappo uppajjati**.

Catūsu ṭhānesūti visaṃvādanādīsu catūsu vītikkamaṭṭhānesu. Pabbajitānaṃ micchājīvo nāma āhāranimittakoti āha **''khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāyā''**ti. Sabbaso anesanāya pahānaṃ sammāājīvoti āha **''buddhappasatthena ājīvenā''**ti. Kammapathapattānaṃ vasena **''sattasu ṭhānesū''**ti vuttaṃ. Akammapathapattāya hi anesanāya so padaghātaṃ karotiyeva.

Tathārūpe vā ārammaṇeti yasmiṃ ārammaṇe imassa pubbe kilesā na uppannā, tasmiṃ eva. **Anuppannānan**ti anuppādassapi patthanāvasena anuppannānaṃ. **Vīriyacchandan**ti vīriyassa nibbattetukāmatāchandaṃ. ''Chandasampayuttavīriyañcā''ti vadanti. Vīriyameva pana anuppannākusalānuppādane labbhamānachandatāya dhurasampaggahatāya chandapariyāyena vuttaṃ. Tathā hi vīriyaṃ – ''anikkhittachandatā anikkhittadhuratā''ti (dha. sa. 26) niddiṭṭhaṃ. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā **cittaṃ paggahitaṃ karoti. Padhānan**ti padhānabhūtavīriyaṃ.

Uppattipabandhavasenāti nirantaruppādanavasena. **Catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasenā**ti yathāvuttesu catūsu ṭhānesu padhānakiccassa nipphādanavasena anuppādanādivasena. **Kiccasādhanavasenā**ti kāyavedanācittadhammesu subhasukhaniccaattagāhavidhamanavasena asubhadukkhāniccānattasādhanavasena.

Ayanti yathāvutto sadisāsadisatāviseso. **Assā**ti maggassa. **Ettha kathan**ti yadi rūpāvacaracatutthajjhānato paṭṭhāya yāva sabbabhavaggā jhānaṅgamaggaṅgabojjhaṅgānaṃ sadisatā, evaṃ sante ''āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttara''nti ettha kathaṃ attho gahetabboti āha **''etthāpī''**tiādi. **Taṃjhānikāvā**ti paṭhamajjhānādīsu yaṃ jhānaṃ maggapaṭilābhassa pādakabhūtaṃ, taṃjhānikāva **assa** ariyassa uparipi **tayo maggā**. **Evan**ti vuttākārena. **Pādakajjhānameva niyameti** āruppe catukkapañcakajjhānuppattiyaṃ. **Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā**ti sammasitakhandhe vadanti. **Puggalajjhāsayo niyameti** pādakasammasitajjhānānaṃ bhede. Yasmā saṅkhārupekkhāñāṇameva ariyamaggassa bojjhaṅgādivisesaṃ niyameti, tato dutiyādipādakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhāñāṇassa pādakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asamāpajjitukāmatāvirāgabhāvato itarassa ca atabbhāvato tīsupi vādesu vipassanāva niyametīti veditabbo, tasmā vipassanāniyameneva hi paṭhamavādepi apādakajjhānādipādakāpi maggā paṭhamajjhānikā honti. Itarehi ca pādakajjhānehi vipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ sesavādesu vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Dutiyavāde taṃtaṃjhānikatā sammasitasaṅkhāravipassanāniyamehi hoti. Tatra hi vipassanā taṃtaṃvirāgabhāvanā bhāvetabbā, na somanassasahagatā upekkhāsahagatā hutvā jhānaṅgādiniyamaṃ maggassa karotīti evaṃ vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo. Imasmiñca vāde pādakasammasitajjhānupanissayasabbhāve ajjhāsayo ekantena hotīti **''puggalajjhāsayo niyametīti vadantī''**ti vuttaṃ, aṭṭhakathāyaṃ pana visuddhimaggassa etissā aṭṭhakathāya ekasaṅgahitattā **''tesaṃ vādavinicchayo…pe… veditabbo''**ti vuttaṃ. **Pubbabhāge**ti vipassanākkhaṇe.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. **Sūkan**ti sāliyavādīnaṃ vālamāha. So hi nikantakasadiso paṭimukhagataṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindati, tasmā bhedaṃ icchantena uddhaggaṃ katvā ṭhapitaṃ **sammāpaṇihitaṃ** nāma, tathā aṭṭhapitaṃ **micchāpaṇihitaṃ** nāmāti vuttaṃ. **Micchāpaṇihitāyā**ti kammassakatapaññāya micchāṭhapanaṃ nāma – ''ime sattā kammavasena sukhadukkhaṃ paccanubhavanti, taṃ pana kammaṃ issarassa icchāvasena brahmā nimminātī''tiādinā micchāpakappanaṃ. Keci pana ''natthi dinnantiādinā nayena pavatti, tassa vā ñāṇassa appavattī’’ti vadanti. **Maggabhāvanāyā**ti etthāpi micchāmaggassa pavattanaṃ, ariyamaggassa vā appavattanaṃ micchāṭhapanaṃ. Tenāha **‘‘appavattitattā’’**ti. **Avijjaṃ bhindissatī**ti avijjaṃ samucchindissati. **Magganissitaṃ katvā** magge eva pakkhipitvā. Tañhi ñāṇaṃ maggassa mūlakāraṇaṃ magge siddhe tassa kiccassa matthakappattito. ‘‘Sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāyā’’ti vuttattā **missakamaggo kathito**. Chavibhedasadiso cettha avijjābhedo, lohituppādasadiso lokuttaramaggabhāvo daṭṭhabbo.

Sūkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. **Channaparibbājako** vatthacchādiyā channaṅgaparibbājako, na naggaparibbājako.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vihāravaggo

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. **Aḍḍhamāsa**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Paṭisallīyitu**nti yathāvuttaṃ kālaṃ paṭi divase divase samāpattiyaṃ dhammacintāyaṃ cittaṃ nilīyituṃ. **Vinetabbo**ti samucchedavinayena vinetabbo ariyamaggādhigantabbo. **Ta**nti diṭṭhānugatiāpajjanaṃ. **Assā**ti janatāya. **Apagacchatī**ti satthu santikato apeti. **Sū**ti nipātamattaṃ.

Padesenāti ekadesena. Saha padesenāti **sapadeso**. Svāyaṃ sapadeso yasmā vedanāvaseneva pāḷiyaṃ āgato, tasmā paramatthadhammakoṭṭhāse vedanā anavasesato labbhati, te gaṇhanto **‘‘khandhapadeso’’**tiādimāha. **Taṃ sabba**nti khandhapadesādikaṃ sabbampi. **‘‘Sammasanto’’**ti padassa atthadassanavasena **‘‘paccavekkhanto’’**ti āha. Paccavekkhaṇā idha sammasanaṃ nāma, na vipassanā. Vipassanāsammasanaṃ pana bhagavato visākhapuṇṇamāyaṃ eva nipphannaṃ, tasmā bhagavato aññabhūmikāpi vedanā aññabhūmikānaṃ sattānaṃ viruddhā uppajjatevāti vuttaṃ **‘‘yāva bhavaggā pavattā sukhā vedanā’’**ti. **Sabbākārenā**ti sarūpato samudayato atthaṅgamato assādāditoti sabbākārena. **Pariggaṇhanto** upaparikkhanto.

Nippadesāneva anavasesāneva. Indriyasatipaṭṭhānapadeso suviññeyyoti anuddhato. **Assā**ti bhagavato. **Ṭhāne**ti tasmiṃ tasmiṃ paccavekkhitabbasaṅkhāte okāse. **Sā sā ca vihārasamāpattī**ti khandhavasena āyatanādivasena ca pavattitvā tesaṃ ekadesabhūtaṃ vedanaṃyeva pariggahetvā taṃ sammasitvā anukkamena samāpannā jhānasamāpatti phalasamāpatti ca. Phalasamāpatti hi tathā sammasitvā punappunaṃ samāpajjanavasena atthato abhinnāpi adhiṭṭhānabhūtadhammabhedena bhinnā viya vuccati, yato catuvīsatikoṭisatasahassabhedā devasikaṃ vaḷañjanasamāpattiyo aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Kāmaṃ aññadhammavasenapi jātā eva, vedanāvasena panettha abhiniveso kato **vedanānubhāvena jātā**. Kasmā evaṃ jātāti? Buddhānaṃ ñāṇapadassa antaravibhāgattā. Tathā hi bhagavā sakalampi aḍḍhamāsaṃ vedanāvaseneva sammasanaṃ pavatteti, tadanusārena ca tā vihārasamāpattiyo samāpajji. Tayidaṃ acchariyaṃ anaññasādhāraṇaṃ bhikkhū pavedento satthā – ‘‘yena svāha’’ntiādimavoca.

Akusalāvāti pāṇātipāta-adinnādāna-kāmesumicchācāra-musāvāda-pisuṇavācāsamphappalāpa-abhijjhā-byāpādavasena taṃtaṃmicchādassanavasena ca akusalā vedanā eva hoti. Brahmalokādīsu uppajjitvā tattha niccā dhuvā bhavissāmāti evaṃ diṭṭhiṃ upanissāyāti yojetabbaṃ. **Devakulādīsu** devapūjatthaṃ, sabbajanaparibhogatthaṃ vā **mālāvacchaṃ ropenti. Vadhabandhanādīnī**ti **ādi**-saddena adinnādāna-micchācāra-musāvāda-pisuṇavācā-samphappalāpādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Diṭṭhadhammavipākassa apacurattā apākaṭattā ca **‘‘bhavantaragatāna’’**nti vuttaṃ.

Iti nesanti ettha **iti-**saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena yathā pharusavācāvasena, evaṃ tadaññesampi akusalakammānaṃ vasena sammādiṭṭhipaccayā akusalavedanāppavatti yathārahaṃ nīharitvā vattabbā. **Eseva nayo**ti iminā yathā micchādiṭṭhipaccayā sammādiṭṭhipaccayā ca kusalākusalavipākavedanā sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā ca vasena yathārahaṃ yojetvā dassitā, evaṃ micchāsaṅkappapaccayādīsupi yathārahaṃ yojetvā dassetabbāti imamatthaṃ atidisati. **Chandapaccayā**ti ettha taṇhāchandasahito kattukāmatāchando adhippetoti āha **''chandapaccayātiādīsu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā''**ti. **Vitakkapaccayā**ti ettha appanāppattova vitakko adhippetoti vuttaṃ **''vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāvā''**ti. Vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāya gahitattā **''ṭhapetvā paṭhamajjhāna''**nti. Upari tisso rūpāvacarā, heṭṭhā tisso arūpāvacarā evaṃ **sesā cha saññāsamāpattivedanā**.

Tiṇṇanti chandavitakkasaññānaṃ. **Avūpasame**ti paṭipakkhena avūpasamite. Tiṇṇañhi tesaṃ sahabhāvena paccayatā aṭṭhalobhasahagatacittesu eva. Tattha yaṃ vattabbaṃ taṃ vuttameva. **Chandamattassā**ti tesu tīsu chandamattassa. **Vūpasame paṭhamajjhānavedanāva** appanāppattassa adhippetattā. **Chandavitakkānaṃ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā** saññāya avūpasantattā. Dutiyajjhānādivedanāgahaṇena hi sabbā saññāsamāpattiyo ca gahitāva honti. **Tiṇṇampi vūpasame**ti chandavitakkasaññānaṃ vūpasame **nevasaññānāsaññāyatanavedanā adhippetā**. Bhavaggappattasaññā hi vūpasamanti chandasaṅkappānaṃ accantasukhumabhāvappattiyā. Heṭṭhā ''sammādiṭṭhipaccayā''ti ettha sammādiṭṭhiggahaṇena heṭṭhimamaggasammādiṭṭhipi gahitāva hotīti āha – **''appattassa pattiyāti arahattaphalassa pattatthāyā''**ti. Atha vā heṭṭhimamaggādhigamena vinā aggamaggo natthīti heṭṭhimamaggādhigamaṃ atthāpannaṃ katvā **''arahattaphalassa pattatthāyā''**ti vuttaṃ. Āyameti phalena missito hoti etenāti **āyāmo,** sammāvāyāmoti āha **''atthi āyāmanti atthi vīriya''**nti. **Tassa vīriyārambhassā**ti aññādhigamakāraṇassa sammāvāyāmassa vasena. Pāḷiyaṃ ṭhāna-saddo kāraṇapariyāyoti āha – **''arahattaphalassa kāraṇe''**ti. **Tappaccayā**ti ettha **taṃ**-saddena ''ṭhāne''ti vuttakāraṇameva paccāmaṭṭhanti āha – **''arahattassa ṭhānapaccayā''**ti. **Catumaggasahajātā**ti etena ''arahattaphalassa pattatthāyā''ti ettha heṭṭhimamaggānaṃ atthāpattivasena gahitabhāvameva joteti. Keci pana ''catumaggasahajātāti vatvā nibbattitalokuttaravedanāti bhūtakathanaṃ visesanaṃ. Nibbattitalokuttaravedanāti paṭhamaṃ apekkhitabbaṃ, pacchā catumaggasahajātā''ti vadanti.

Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Micchādiṭṭhi vūpasamati sabbaso pahīyati etenāti **micchādiṭṭhivūpasamo**. ''Micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Bhavantare uppajjanto atidūreti maññamāno vipākavedanaṃ na gaṇhātī''ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **''Iminā nayenā''**ti atidisitvāpi tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''yassa yassā''**tiādiṃ vatvā eva sāmaññavasena vuttamatthaṃ pacchimesu tīsu padesu sarūpatova dassetuṃ **''chandavūpasamapaccayā''**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva. **Vuttatthāneva** anantarasutte.

Dutiyavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tissannampi sikkhānaṃ sikkhanaṃ sīlaṃ etassāti **sikkhanasīlo**. Sikkhatītipi vā **sekkho**. Vuttañhetaṃ ''sikkhatīti kho, bhikkhave, tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhatī''tiādi (a. ni. 3.86). **Tīhi phalehi** heṭṭhā. Sāpi catutthamaggena saddhiṃ uppannasikkhāpi. Maggakkhaṇe hi sikkhākiccaṃ na niṭṭhitaṃ vippakatabhāvato, phalakkhaṇe pana niṭṭhitaṃ nāma. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

Sekkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. **Micchāsabhāva**nti ayāthāvasabhāvaṃ aniyyānikasabhāvaṃ. **Sammāsabhāva**nti yāthāvasabhāvaṃ niyyānikasabhāvaṃ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti ettha **adhi**-saddo anatthakoti āha – **‘‘micchāpaṭipattikaraṇahetū’’**ti. Ñāyati paṭividdhavasena nibbānaṃ gacchatīti **ñāyo**. So eva taṃsamaṅgīnaṃ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena **dhammo**ti āha – **‘‘ñāyaṃ dhammanti ariyamaggadhamma’’**nti. Ñāṇassa micchāsabhāvo nāma natthīti viññāṇamevettha paccavekkhaṇavasena pavattaṃ ñāṇa-saddena vuccatīti āha **‘‘micchāviññāṇo’’**ti. **Micchāpaccavekkhaṇo**ti kiñci pāpaṃ katvā ‘‘aho mayā kataṃ sukata’’nti evaṃ pavatto micchāpaccavekkhaṇo. Gosīlagovatādipūraṇaṃ muttīti evaṃ gaṇhato **micchāvimutti** nāma. Micchāpaṭipadādīhi vivaṭṭanti evaṃ **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Puggalo pucchito**ti nigamito ca ‘‘ayaṃ vuccati, bhikkhave, asappuriso’’tiādinā. Kiñcāpi ‘‘micchādiṭṭhiko hotī’’tiādinā puggalova niddiṭṭho, tathāpi puggalasīsenāyaṃ dhammadesanāti āha **‘‘dhammo vibhatto’’**ti. Tenevāha **‘‘dhammena puggalo dassito’’**ti. **Dhammenā**ti micchādiṭṭhiādikena dhammena. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya sabbaso **sappurisā** nāma, khīṇāsavo **sappurisataro. Suppavattaniyo**ti sukhena pavattetuṃ sakkuṇeyyo. **Dhāvatī**ti gacchati. Paccayuppannena upecca nissitabbato upanisā, paccayo, ekassa sakārassa lopaṃ katvā vāti āha – **‘‘saupanisaṃ sapaccaya’’**nti. Parikaraṇato **parikkhāro,** parivāroti āha – **‘‘saparikkhāraṃ saparivāra’’**nti. Sahajātavasena upanissayavasena ca sapaccayatā kiccasādhane nipphādane sahāyabhāvūpagamane ca saparivāratā daṭṭhabbā.

Micchattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. **Ayāthāvapaṭipatti,** na yathāpaṭipatti, hetumhipi phalepi ayāthāvavatthusādhanato. **Ekaṃ suttaṃ dhammavasena kathitaṃ** paṭipattivasena. **Ekaṃ suttaṃ puggalavasena kathitaṃ** paṭipannakavasena. Saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato yo naṃ adhigacchati, taṃ pāreti gametīti pāraṃ, nibbānaṃ, tabbidhuratāya natthi ettha pāranti apāraṃ, saṃsāroti vuttaṃ – **‘‘apārāpāranti vaṭṭato nibbāna’’**nti. **Pāraṅgatā**ti asekkhe sandhāya. **Yepi gacchantī**ti sekkhe. **Yepi gamissantī**ti kalyāṇaputhujjane. **Pāragāmino**ti ettha kita-saddo tikālavācīti evaṃ vuttaṃ.

Tīranti orimatīramāha. Tena vuttaṃ **‘‘vaṭṭameva anudhāvatī’’**ti. Ekantakāḷakattā cittassa apabhassarabhāvakaraṇato kaṇhābhijātihetuto ca vuttaṃ **‘‘kaṇhanti akusaladhamma’’**nti. Vodānabhāvato cittassa pabhassarabhāvakaraṇato sukkābhijātihetuto ca vuttaṃ – **‘‘sukkanti kusaladhamma’’**nti. Kilesamāra-abhisaṅkhāramāra-maccumārānaṃ pavattiṭṭhānatāya okaṃ vuccati vaṭṭaṃ, tabbidhuratāya anokanti nibbānanti āha – **‘‘okā anokanti vaṭṭato nibbāna’’**nti.

Paramatthato samaṇā vuccanti ariyā, samaṇānaṃ bhāvo sāmaññaṃ, ariyamaggo, tena araṇīyato upagantabbato sāmaññattho nibbānanti āha – **‘‘sāmaññatthanti nibbānaṃ, taṃ hī’’**tiādi. **Brahmaññattha**nti etthāpi iminā nayena attho veditabbo. **Brahmaññena** ariyamaggena. **Rāgakkhayo**ti ettha **iti-**saddo ādisaddattho. Tena ‘‘dosakkhayo mohakkhayo’’ti padadvayaṃ saṅgaṇhāti. **Vaṭṭatiyevāti vadanti** ‘‘rāgakkhayo’’ti. Pariyāyena hi arahattassa vattabbattāti.

Paṭipattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aparāparaṃ parivattamānena vattasampannena saṃsāraddhānapariññāvaseneva nibbānassa pattabbattā vuttaṃ – **''nibbānaṃ patvā pariññātaṃ nāma hotī''**ti. **Nibbānaṃ patvā**ti nibbānappattihetu. Hetuattho hi ayaṃ **tvā-**saddo yathā – ''ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī''ti. **Tasmā**ti yasmā apariññeyyaparijānanakiccena nibbānassa pattiyā addhānapariññāsiddhi ñāyati, tasmā upacāravasena nibbānaṃ ''addhānapariññā''ti vuccati yathā ''himasanti sūriyaṃ uggametī''ti. **Vijjāvimuttiphalasacchikiriyattha**nti ettha **vijjā**ti aggamaggavijjā. **Vimuttī**ti aggamaggasamādhi adhippeto. Tesaṃ phalaṃ aññāti āha – **''vijjāvimuttiphalena arahattaṃ kathita''**nti. Yāthāvato jānanato paccakkhato dassanato ca ñāṇadassananti idha phalanibbānapaccavekkhaṇā adhippetāti āha – **''ñāṇadassanena paccavekkhaṇā kathitā''**ti. **Sesehī**ti rāga-virāga-saṃyojanappahāna-anusayasamugghāta-addhānapariññā- āsavakkhaya-vijjā-vimutti-phalasacchikiriyā-ñāṇadassana-anupādāparinibbānapadehi.

Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Yathā aruṇuggaṃ sūriyuggamanassa ekantikaṃ pubbanimittaṃ, evaṃ kalyāṇamittatā ariyamaggapātubhāvassāti sadisūpamā **aruṇuggaṃ kalyāṇamittatāya**. Kalyāṇamittoti cettha ariyo, **ariyamaggo** vā daṭṭhabbo **sūriyapātubhāvo viya** tena vidhūpanīyandhakāravidhamanato. **Kusalakattukamyatāchando chandasampadā** itarachandato sampannattā. **Kārāpakaappamādassā**ti saccapaṭivedhassa kārāpakassa. Evaṃ sabbattheva sampadāsaddā visesādhigamahetutāya veditabbā. **Aññenapi ākārenā**ti ''vivekanissita''ntiādiākārato aññena ''rāgavinayapariyosāna''ntiādinā ākārena.

Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. **Tathā tathā vutte bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena kathito,** tasmā ''vutto eva attho, kasmā puna vutto''ti na codetabbaṃ.

Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Appamādapeyyālavaggo

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. **Kārāpakaappamādo** nāma ''ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā uppādetabbā''ti vuttavajjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esā**ti appamādo. **Lokiyova. Na** lokuttaro. **Aya**nti **esā**ti ca appamādameva vadati. **Tesa**nti catubhūmakadhammānaṃ. **Paṭilābhakaṭṭhenā**ti paṭilābhāpanaṭṭhena.

Tathāgatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Padasuttavaṇṇanā

140. **Jaṅgalāna**nti jaṅgalavāsīnaṃ. **Jaṅgala**-saddo cettha thaddhabhāvasāmaññena pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha – **''pathavītalavāsīna''**nti. Padānaṃ vuccamānattā **''sapādakapāṇāna''**nti visesetvā vuttaṃ. **Samodhāna**nti antogadhabhāvaṃ. Tenāha – **''odhānaṃ upakkhepa''**nti, upanetvā pakkhipitabbanti attho.

Padasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. Vassikāya pupphaṃ **vassikaṃ** yathā ‘‘āmalakiyā phalaṃ āmalaka’’nti. **Mahātalasmi**nti uparipāsāde. **‘‘Yāni kānicī’’**ti padehi itarāni samānādhikaraṇāni bhavituṃ yuttānīti **‘‘paccatte sāmivacana’’**nti vatvā tathā vibhattivipariṇāmo kato. **‘‘Tantāvutāna’’**nti padaṃ niddhāraṇe sāmivacananti tattha ‘‘vatthānī’’ti vacanasesena atthaṃ dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ.

Kūṭasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Appamādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Balakaraṇīyavaggo

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Kammāniyeva **kammantā** yathā suttantā. **Ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ magga**nti ettha nānantariyakatāya vipassanāpi gahitā eva hotīti vuttaṃ **‘‘sahavipassana’’**nti.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. Pañcavidhampi samūhaṭṭhena **bījagāmo nāma. Tadevā**ti mūlabījādi **eva. Sampanna**nti sahajātamūlavantaṃ. **Nīlabhāvato paṭṭhāyā**ti nīlabhāvāpattito paṭṭhāya.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balaṃ gāhentī**ti attano sarīrabalaṃ gāhenti. Taṃ pana nāgānaṃ balappatti evāti āha – **‘‘balaṃ gaṇhantī’’**ti. **Sambhejjamukhadvāra**nti mahāsamuddena sambhedagatamahānadīnaṃ mukhadvāraṃ. **Nāgā kāyaṃ vaḍḍhentī**tiādi yasmā ca bhagavatā upamāvasena ābhataṃ, tasmā **evameva khoti etthā**tiādinā upamaṃ saṃsandati. **Āgatesū**tiādīsu tīsu padesu bhāvenabhāvalakkhaṇe.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Na patiāvamatī**ti ca nikujjitabhāvena udakavamano ghaṭo, na taṃ puna mukhena gaṇhāti. Tenāha **‘‘na anto pavesetī’’**ti.

7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. **Tenetaṃ vutta**nti tena ariyamaggassa ijjhanena etesaṃ sabbesaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ ijjhanaṃ vuttaṃ.

8-9-10. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-158. **Paṃsurajojalla**nti bhūmireṇusahajātamalaṃ. **Vāṇijakopame**ti vāṇijakopamapaṭhamasutte cāpi.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. Sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanena **etaṃ**

abhiññāpariññeyyādidhammānaṃ abhiññāparijānanādīnaṃ ijjhanaṃ **vuttaṃ** khattiyādīnaṃ visayaādikaṃ karontassa kathāya sajjitattā.

Balakaraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Esanāvaggo

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. **Kāmāna**nti vatthukāmakilesakāmānaṃ. Kilesakāmopi hi kāmitanti parikappitena vidhinā ca adhikarāgehi esanīyo. **Bhavāna**nti tiṇṇaṃ gatīnaṃ. Diṭṭhigatikaparikappitassa brahmacariyassa nimittabhāvato micchādiṭṭhi ‘‘brahmacariya’’nti adhippetā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. Seyyohamasmītiādinā taṃtaṃvibhāgena dhīyanti vidhīyantīti **vidhā,** mānakoṭṭhāsā, mānaṭṭhapanā vā. **Nīhanantī**ti vibādhenti.

Esanāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Oghavaggo

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Vaṭṭe ohananti osīdāpentīti **oghā. Rūpārūpabhave**ti rūpabhave ca arūpabhave ca rūpārūpataṇhopanissayā rūpārūpāvacarakammanibbattā khandhā. Yojanaṭṭhena **yogo**.

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. Kāmanavasena upādiyanato **kāmupādānaṃ**. Tenāha **‘‘kāmaggahaṇa’’**nti. **Nāmakāyassā**ti vedanādīnaṃ catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. **Ghaṭanapabandhanakileso**ti hetunā phalassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭena dukkhappabandhasaññitassa ghaṭanassa sambajjhanassa nibbattakakileso. **Antaggāhikadiṭṭhi** sassatucchedagāho.

Upādānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Thāmagataṭṭhenā**ti sattasantāne thirabhāvūpagamanabhāvena. **Thāmagata**nti ca aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnaṃyeva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. **Kāmarāgovā**ti kāmarāgo eva appahīno. So sati paccayalābhe uppajjanārahatāya santāne anusetīti **anusayo. Sesesupī**ti paṭighānusayādīsu. Orambhāgo vuccati kāmadhātu rūpārūpabhāvato heṭṭhābhūtattā. Tattha pavattiyā paccayabhāvato **orambhāgiyāni** yathā ‘‘pacchiyo goduhako’’ti. Saṃyojentīti **saṃyojanāni,** heṭṭhā viya attho vattabbo. **Uddhambhāgo** mahaggatabhāgo, tassa hitānīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā na vuttanti adhippāyo.

Anusayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Oghavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bojjhaṅgasaṃyuttaṃ

1. Pabbatavaggo

1.Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bujjhati catusaccaṃ ariyasāvako etāyāti **bodhaṃ,** dhammasāmaggī, ariyasāvako pana catusaccaṃ bujjhatīti **bodhi. Aṅgā**ti kāraṇā. Yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. Taṇhāvasena **patiṭṭhānaṃ,** diṭṭhivasena **āyūhanā**. Sassatadiṭṭhiyā **patiṭṭhānaṃ,** ucchedadiṭṭhiyā **āyūhanā**. Līnavasena **patiṭṭhānaṃ,** uddhaccavasena **āyūhanā**. Kāmasukhānuyogavasena **patiṭṭhānaṃ,** attakilamathānuyogavasena **āyūhanā. Oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ** (saṃ. ni. 1.1) –

> ‘‘Kilesavasena patiṭṭhānaṃ, abhisaṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhādiṭṭhīhi patiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā, sabbākusalābhisaṅkhāravasena patiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā’’ti –

Vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbo. **Kilesasantānaniddāya uṭṭhahatī**ti etena sikhāpattavipassanāsahagatānampi satiādīnaṃ bojjhaṅgabhāvaṃ dasseti. **Cattārī**tiādinā maggaphalena sahagatānaṃ. Sattahi bojjhaṅgehi bhāvitehi saccapaṭivedho hotīti kathamidaṃ jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘yathāhā’’**tiādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyā**ti etena bodhibojjhaṅgasaddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ dasseti. **Senaṅgarathaṅgādayo viyā**ti etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgāti vuttaṃ ‘‘kāraṇattho aṅgasaddo’’ti. Bujjhatīti bodhi, bodhiyā eva aṅgāti **bojjhaṅgā**ti vuttaṃ **‘‘bujjhantīti bojjhaṅgā’’**ti. Vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānaṃ saccānaṃ anurūpaṃ paccakkhabhāvena paṭimukhaṃ aviparītaṃ sammā bujjhantīti evaṃ vatthuvisesadīpakehi uparimaggehi anubujjhantītiādinā vuttabodhisaddehi nippadesena vuttaṃ ‘‘bujjhanatāsāmaññena saṅgaṇhātī’’ti. Ettha ca līnapatiṭṭhāna-kāmasukhallikānuyoga-ucchedābhinivesānaṃ dhammavicaya-vīriyapītipadhāna-dhammasāmaggī paṭipakkho. Uddhaccāyūhanaattakilamathānuyoga-sassatābhinivesānaṃ passaddhisamādhi-upekkhāpadhāna-dhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi sā sabbatthikā vuttā.

Saṃ-saddo pasaṃsāyaṃ. Punadeva sundaro ca atthopīti āha **‘‘pasattho sundaro ca bojjhaṅgo’’**ti. **Abhinibbattetī**ti abhivisiṭṭhabhāvena nibbatteti savisesabhāvaṃ vadati. **‘‘Eke vaṇṇayantī’’**ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvayaṃ uddharitvā dassetuṃ **‘‘te hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato paṭippassaddhivivekanissitaṃ bhāvetīti. Tenāha – ‘‘anuttaraṃ vimokkhaṃ upasampajja viharissāmī’’ti. Tattha tattha nicchayatāya kasiṇajjhānaggahaṇena anuppādānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Tiṭṭhanti etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Kammautucittāhārasaññito catubbidho paccayo ṭhiti etassāti **paccayaṭṭhitiko**. Āhārapaccayasaddā hi ekatthā. **Subhampī**ti kāmacchando paccayo, asubhe subhākārena pavattanato subhanti vuccati. Tena kāraṇena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **subhanimittan**ti. **Subhassā**ti yathāvuttassa subhassa. **Ārammaṇampī**ti subhākārena, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādiārammaṇampi subhanimittaṃ vuttākārena. **Anupāyamanasikāro**ti ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro, tato eva **uppathamanasikāro**ti ayonisomanasikāro. **Tasmin**ti yathāniddhārite kāmacchandabhūte tadārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘subhārammaṇe’’icceva vuttaṃ. **Atthi, bhikkhave, subhanimittantiādī**ti **ādi-**saddena kāmacchandanīvaraṇassa āhāradassanapāḷi uttānāti katvā vuttaṃ – **‘‘evaṃ sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā’’**ti.

Paṭighopi paṭighanimittaṃ purimuppannassa pacchā uppajjanakassa nimittabhāvato. **Paṭighārammaṇaṃ** nāma ekūnavīsati āghātavatthubhūtā sattasaṅkhārā. **Aratī**ti pantasenāsanādīsu aramaṇaṃ. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhabhāvo. **Pantesū**ti dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesū**ti samathavipassanādhammesu. **Arati** ratipaṭipakkho. **Aratitā**ti aramaṇākāro. **Anabhiratī**ti anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇā**ti anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitā**ti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

Āgantukaṃ, na sabhāvasiddhaṃ. **Kāyālasiya**nti nāmakāye alasabhāvo. **Sammohavinodaniyaṃ** pana ‘‘tandīti jātiālasiya’’nti vuttaṃ. **Vadatī**ti etena atisītādipaccayā saṅkocāpattiṃ dasseti. **Yaṃ sandhāya vuttaṃ** kilesavatthuvibhaṅge (vibha. aṭṭha. 857). **Tandī**ti jātiālasiyaṃ. **Tandiyanā**ti tandiyanākāro. **Tandimanakatā**ti tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ**. Ālasyāyanākāro **ālasyāyanā**. Ālasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṃ**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ.

Kilesavasenāti sammohavasena. **Kāyavinamanā**ti kāyassa virūpato namanā. **Jambhanā**ti phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā. Ānamanā**ti purato namanā. **Vinamanā**ti pacchato namanā. **Sannamanā**ti samantato namanā. **Paṇamanā**ti yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kiñcideva upariṭṭhitaṃ gahetvā ujuṃ kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddhaṃ ṭhapanā. **Byādhiyaka**nti uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṃ (vibha. aṭṭha. 858).

Bhattapariḷāhoti bhattavasena pariḷāhuppatti. **Bhuttāvissā**ti bhuttavato. **Bhattamucchā**ti bhattagelaññaṃ. Atibhuttapaccayā hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamatho**ti bhuttapaccayā kilantabhāvo. **Bhattapariḷāho**ti bhattadaratho. Kucchipūraṃ bhuttavato hi pariḷāhuppattiyā upahatindriyo viya hoti, kāyo khijjati. **Kāyaduṭṭhulla**nti bhuttabhattaṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

Cittassa līyanākāroti ārammaṇe cittassa saṅkocappatti. **Cittassa akalyatā**ti cittassa gilānabhāvo. **Gilāno**ti akallako vuccati. Tathā cāha ‘‘nāhaṃ, bhante, akallako’’ti. **Akammaññatā**ti cittagelaññasaṅkhāto akammaññanākāro. **Olīyanā**ti olīyanākāro. Iriyāpathikampi cittaṃ yassa vasena iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkonto olīyati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘olīyanā’’**ti. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. **Līna**nti avipphārikatāya saṅkocappattaṃ. Itare dve ākāraniddesā. **Thina**nti avipphārikatāya anussāhanā asaṅgahanasaṅgahanaṃ. Thiyanākāro **thiyanā. Thiyitatta**nti thiyitassa ākāro, avipphārikatāti attho.

Cetaso avūpasamoti cittassa avūpasantatā asannisinnabhāvo. Tenāha – **‘‘avūpasantākāro’’**ti. **Atthato paneta**nti svāyaṃ avūpasantākāro vikkhepasabhāvattā vikkhepahetutāya ca atthato etaṃ uddhaccakukkuccameva.

Vicikicchāya ārammaṇadhammā nāma ‘‘buddhe kaṅkhatī’’tiādinā āgataaṭṭhakaṅkhāvatthubhūtā dhammā. Yasmā vicikicchā byāpādādayo viya anu anu uggahaṇapaccayā uppajjati, tasmā kaṅkhāṭṭhānīyaṃ ārammaṇameva dassitaṃ ‘‘vicikicchāya ārammaṇadhammā’’ti. Yasmā purimuppannā vicikicchā pacchā vicikicchāya paccayo hoti, tasmā vicikicchāpi vicikicchāṭṭhānīyadhammā veditabbā. Tatrāyaṃ vacanattho – tiṭṭhanti pavattanti etthāti ṭhānīyā, vicikicchā eva ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā**. Aṭṭhakathāyaṃ pana ārammaṇassapi tattha visesapaccayataṃ upādāya **‘‘kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā’’**ti vuttaṃ. Subhanimittassa hi paccayabhāvamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, tathāpi yathā ‘‘paṭighampi paṭighanimitta’’nti katvā ‘‘byāpādo upanissayena kathito’’ti vuttaṃ, evaṃ subhampi subhanimittanti katvā kāmacchando upanissayena kathitoti sakkā viññātuṃ. **Sesā**

thinamiddhauddhaccakukkuccāni. Tattha thinamiddhaṃ aññamaññaṃ sahajātādivasena paccayo, tathā uddhaccakukkuccanti. Ubhayesampi upanissayakoṭiyā paccayabhāve vattabbameva natthīti āha **‘‘sahajātena ca upanissayena cā’’**ti.

Yasmā sati nāma ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ anussaraṇavasena vattati, tasmā te dhammā satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā nāma. Lokuttaradhamme ca anussavādivasena gahetvā tathā pavattateva. Tena vuttaṃ **‘‘satiyā’’**tiādi.

Kosallaṃ vuccati paññā, tato uppannā **kosallasambhūtā. Anavajjasukhavipākā**ti anavajjā hutvā sukhavipākā vipaccanakā. Padadvayena paccayato sabhāvato kiccato phalato kusaladhammaṃ dasseti. Akusalaniddesepi eseva nayo. **Sāvajjā**ti gārayhā. **Anavajjā**ti agārayhā. **Hīnā** lāmakā. **Paṇītā** seṭṭhā. **Kaṇhā** kāḷakā asuddhā. **Sukkā** odātā suddhā. **Paṭibhāga**-saddo paṭhame vikappe sadisakoṭṭhāsattho, dutiye paṭipakkhakoṭṭhāsattho, tatiye niggahetabbapaṭipakkhakoṭṭhāsattho daṭṭhabbo.

Kusalakiriyāya ādikammabhāvena pavattavīriyaṃ dhitisabhāvatāya dhātūti vuttanti āha **‘‘ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriya’’**nti. Laddhāsevanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhaṃ vidhamatīti āha – **‘‘nikkamadhātūti kosajjato nikkhantattā tato balavatara’’**nti. Adhimattādhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasamatthaṃ paṭupaṭutarādibhāvappattaṃ hotīti āha – **‘‘parakkamadhātūti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanatāya tatopi balavatara’’**nti.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā. Ārammaṇadhammā, pītisambojjhaṅgassa ṭhānīyāti **pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā**ti **‘‘pītiyā ārammaṇadhammā’’**ti vuttaṃ. Yasmā aparāparuppattiyā pītipi tathā vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ visuddhimagge ‘‘pītiyā eva taṃ nāma’’nti. **Darathapassaddhī**ti daratho kilesapariḷāho, so passambhati etāyāti darathapassaddhi, kāyapassaddhiyā vedanādikhandhattayassa viya rūpakāyassapi passambhanaṃ hoti, cittapassaddhiyā cittasseva passambhanaṃ, tato evettha bhagavatā lahutādīnaṃ viya duvidhatā vuttā. Tathā samāhitākāraṃ sallakkhetvā gayhamāno samathova **samathanimittaṃ,** tassa ārammaṇabhūtaṃ paṭibhāganimittampi. Vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno vutto. Ekaggabhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo,** samādhi, so eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha **‘‘tasseva vevacana’’**nti.

Yo ārammaṇe iṭṭhāniṭṭhākāraṃ anādiyitvā gahetabbo majjhattākāro, yo ca pubbe upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāvasena uppanno majjhattākāro, duvidhopi so upekkhāya ārammaṇadhammoti adhippetoti āha – **‘‘atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhānīyā dhammāti veditabbo’’**ti. **Ārammaṇena kathitā** ārammaṇasseva tesaṃ visesapaccayabhāvato. **Sesā**ti vīriyādayo cattāro dhammā. Tesañhi upanissayova sātisayo icchitabboti.

Kāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. **Khīṇāsavassa lokuttaraṃ sīlaṃ** nāma maggaphalapariyāpannā sammāvācākammantājīvā sīlalakkhaṇappattā tadaññe cetanādayo. **Lokiyaṃ** pana kiriyābyākatacittapariyāpannaṃ cārittasīlaṃ, vārittasīlassa pana sambhavo eva natthi viramaṇavasena pavattiyā abhāvato. ‘‘Pubbabhāgasīlaṃ lokiyasīla’’nti keci.

Cakkhudassananti cakkhūhi dassanaṃ. **Lakkhaṇassa dassana**nti sabhāvadhammānaṃ saṅkhatānaṃ paccattalakkhaṇassa ñātapariññāya, aniccādisāmaññalakkhaṇassa tīraṇapariññāya dassanaṃ. Pajahantopi hi te pahātabbākārato passati nāma. Nibbānassa tathalakkhaṇaṃ maggaphalehi dassanaṃ, taṃ pana **paṭivijjhanaṃ**. Jhānena pathavīkasiṇādīnaṃ, abhiññāhi rūpānaṃ dassanampi **ñāṇadassanameva. Cakkhudassanaṃ adhippetaṃ** savanapayirupāsanānaṃ parato gahitattā.

Pañhapayirupāsananti pañhapucchanavasena payirupāsanaṃ aññakammatthāya upasaṅkamanassa kevalaṃ upasaṅkamaneneva jotitattā.

Ariyānaṃ anussati nāma guṇavasena, tatthāpi laddhaovādāvajjanamukhena yathābhūtasīlādiguṇānussaraṇanti dassetuṃ **''jhānavipassanā''**tiādi vuttaṃ. **Aññesaṃyeva santike**ti ariyehi aññesaṃ sāsanikānaṃyeva santike. Tenāha – **''anupabbajjā nāmā''**ti. **Aññesū**ti sāsanikehi aññesu tāpasaparibbājakādīsu. Tattha hi pabbajjā ariyānaṃ anupabbajjā nāma na hotīti vuttaṃ.

Satasahassamattā ahesuṃ samantapāsādikattā mahātherassa. **Laṅkādīpe**ti nissayasīsena nissitasallakkhaṇaṃ. Na hi pabbajjā dīpapaṭiladdhā, atha kho dīpanivāsiācariyapaṭiladdhā. **Mahinda… pe… pabbajanti nāma** tassa parivāratāya pabbajjāyāti.

Saratīti taṃ ovādānusāsanidhammaṃ cinteti citte karoti. **Vitakkāhataṃ karotī**ti punappunaṃ parivitakkanena tadatthaṃ vitakkanipphāditaṃ karoti. **Āraddho hotī**ti sampādito hoti. Taṃ pana sampādanaṃ pāripūri evāti āha **''paripuṇṇo hotī''**ti. **Tatthā**ti yathāvutte dhamme. **Ñāṇacāravasenā**ti ñāṇassa pavattanavasena. **Tesaṃ tesaṃ dhammāna**nti tasmiṃ tasmiṃ ovādadhamme āgatānaṃ rūpārūpadhammānaṃ. **Lakkhaṇa**nti visesalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇañca. **Pavicinatī**ti ''idaṃ rūpaṃ ettakaṃ rūpa''ntiādinā vicayaṃ āpajjati. **Ñāṇañca ropetī**ti ''aniccaṃ calaṃ palokaṃ pabhaṅgū''tiādinā ñāṇaṃ pavatteti. **Vīmaṃsanaṃ…pe… āpajjatī**ti rūpasattakārūpasattakakkamena vipassanaṃ paccakkhato viya aniccatādīnaṃ dassanaṃ sammasanaṃ āpajjati.

Ubhayampetanti phalānisaṃsāti vuttadvayaṃ. **Atthato ekaṃ** pariyāyasaddattā. **Paṭikaccā**ti pageva. **Maraṇakāle**ti maraṇakālasamīpe. Samīpatthe hi idaṃ bhummanti āha **''maraṇassa āsannakāle''**ti.

So tividho hoti ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena. Tenāha **''kappasahassāyukesū''**tiādi. **Upahaccaparinibbāyī nāma** āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyanato. **Yattha katthacī**ti avihādīsu yattha katthaci. **Sappayogenā**ti vipassanāñāṇasaṅkhārasaṅkhātena payogena, saha vipassanāpayogenāti attho. Suddhāvāsabhūmiyaṃ uddhaṃyeva maggasoto etassāti **uddhaṃsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Avihādīsu vattamānopi ekaṃsato uddhaṃgamanāraho puggalo akaniṭṭhagāmī eva nāmāti vuttaṃ **''eko uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañca hontī''**ti. **Tesa**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Uddhaṃsotabhāvato yadipi heṭṭhimādīsupi ariyabhūmi nibbattateva, tathāpi tattha bhūmīsu āyuṃ aggahetvā akaniṭṭhabhave āyuvaseneva soḷasakappasahassāyukatā daṭṭhabbā. ''Satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā''ti vuttattā **''arahattamaggassa pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā''**ti vuttaṃ. Sattannampi sahabhāvo labbhatīti **''apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇikā''**ti vuttaṃ. Tayidaṃ pāḷiyaṃ tattha tattha ''tasmiṃ samaye''ti āgatavacanena viññāyati, bojjhaṅgānaṃ pana nānāsabhāvattā **''nānālakkhaṇā''**ti vuttaṃ.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. **''Satisambojjhaṅgo''ti evaṃ ce mayhaṃ hotī**ti satisambojjhaṅgo nāma seṭṭho uttamo pavaro, tasmāhaṃ satisambojjhaṅgasīsena phalasamāpattiṃ appetvā viharissāmīti evaṃ ce mayhaṃ pubbabhāge hotīti attho. **''Appamāṇo''ti evaṃ mayhaṃ hotī**ti svāyaṃ satisambojjhaṅgo, sabbaso pamāṇakarakilesābhāvato appamāṇadhammārammaṇato ca appamāṇoti evaṃ mayhaṃ antosamāpattiyaṃ asammohavasena hoti. **Suparipuṇṇo**ti bhāvanāpāripūriyā suṭṭhu paripuṇṇoti evaṃ mayhaṃ antosamāpattiyaṃ asammohavasena hotīti. **Tiṭṭhatī**ti yathākālaparicchedasamāpattiyā avaṭṭhānena tappariyāpannatāya satisambojjhaṅgo tiṭṭhati paṭibandhavasena. **Uppādaṃ anāvajjitattā**ti uppādassa anāvajjanena asamannāhārena. Uppādasīsena cettha uppādavantova saṅkhārā gahitā. **Anuppāda**nti nibbānaṃ uppādābhāvato uppādavantehi ca vinissaṭattā. **Pavatta**nti vipākappavattaṃ. **Appavatta**nti nibbānaṃ tappaṭikkhepato. **Nimitta**nti sabbasaṅkhāranimittaṃ. **Animitta**nti nibbānaṃ. **Saṅkhāre**ti uppādādianāmasanena kevalameva saṅkhāragahaṇaṃ. **Visaṅkhāra**nti nibbānaṃ. **Āvajjitattā** āvajjitakālato paṭṭhāya ārabbha pavattiyā **satisambojjhaṅgo tiṭṭhati. Aṭṭhahākārehī**ti aṭṭhahi kāraṇehi. **Jānātī**ti samāpattito vuṭṭhitakāle pajānāti. **Aṭṭhahākārehī**ti uppādāvajjanādīhi ceva anuppādāvajjanādīhi ca vuttākāraviparītehi aṭṭhahi ākārehi **cavantaṃ** samāpattivasena anavaṭṭhānatopi gacchantaṃ **cavatī**ti thero **pajānātī**ti.

Phalabojjhaṅgāti phalasamāpattipariyāpannā bojjhaṅgā. Kiṃ pana te visuṃ visuṃ pavattantīti āha **''yadā hī''**tiādi. **Sīsaṃ katvā**ti padhānaṃ seṭṭhaṃ katvā. **Tadanvayā**ti tadanugatā satisambojjhaṅgaṃ anugacchanakā. Tañca kho tathā katvā dhammaṃ paccavekkhaṇavasena. Keci pana ''taṃ paccavekkhaṇādikaṃ katvā''ti vadanti.

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. **Bodhāyā**ti ettha bodho nāma bujjhanaṃ, taṃ pana kissa kenāti pucchanto **''kiṃ bujjhanatthāyā''**ti vatvā taṃ dassento **''maggenā''**tiādimāha. Maggena nibbānaṃ bujjhanatthāya saṃvattanti, paccavekkhaṇāya katakiccataṃ bujjhanatthāya saṃvattanti, paṭhamavikappe sacchikiriyābhisamayo eva dassitoti tena atuṭṭhe **''maggena vā''**ti dutiyavikappamāha. **Vivekanissitaṃ virāganissita**nti padehi sabbaṃ maggakiccaṃ tassa phalañca dassitaṃ. **Nirodhanissita**nti iminā nibbānasacchikiriyā. **Kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī**tiādinā kilesappahānaṃ. **Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī**tiādinā paccavekkhaṇā dassitā.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Nibaddhavāsavasena ārāme nisīdanasīloti **ārāmanisādī**. Parisaṃ ogāḷho hutvā caratīti **parisāvacaro**ti āha – **''yo panā''**tiādi. **Eva**nti iminākārena. **Gahaṇa**nti niggahaṇaṃ. Tena pucchāpadassa atthaṃ vivarati. **Nibbeṭhana**nti niggahanibbeṭhanaṃ. Tena vissajjanapadassa atthaṃ vivarati. **Iminā nayenā**ti etena ''itivādo''ti ettha iti-saddassa atthaṃ dasseti. Upārambhādhippāyo vadati etenāti **vādo,** doso. **Itivādo hotī**ti evaṃ imassa upari vādāropanaṃ hoti. **Itivādappamokkho**ti evaṃ tato pamokkho hoti. Evaṃ vādappamokkhānisaṃsaṃ parehi āropitadosassa nibbeṭhanavasena dassetvā idāni dosapavedanavasena dassetuṃ **''ayaṃ pucchāya doso''**tiādi vuttaṃ.

Ettakaṃ ṭhānantiādito paṭṭhāya yāva ''tīṇi sucaritānī''ti ettakaṃ ṭhānaṃ. **Imaṃ desana**nti ''indriyasaṃvaro kho''tiādinayappavattaṃ imaṃ desanaṃ. **Nābhijjhāyatī**ti na abhijjhāyati. **Nābhihaṃsatī**ti na abhitussati. **Gocarajjhatte ṭhitaṃ hotī**ti kammaṭṭhānārammaṇe samādhānavasena ṭhitaṃ hoti avaṭṭhitaṃ. Tenāha **''susaṇṭhita''**nti. **Susaṇṭhita**nti sammā avikkhepavasena ṭhitaṃ. **Kammaṭṭhānavimuttiyā**ti kammaṭṭhānānuyuñjanavasena paṭipakkhato nīvaraṇato vimuttiyā. Suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṃ. Tasmiṃ** amanāparūpadassane **na maṅku** vilakkho na hoti. **Kilesavasena** dosavasena. **Aṭṭhitacitto** athaddhacitto. Kovesena hi cittaṃ thaddhaṃ hoti, na mudukaṃ. **Adīnamānaso**ti domanassavasena yo dīnabhāvo, tadabhāvena niddosamānaso. **Apūticitto**ti byāpajjābhāvena sītibhūtacitto.

Imesu chasu dvāresu aṭṭhārasa duccaritāni honti paccekaṃ kāyavacīmanoduccaritabhedena. Tāni vibhāgena dassetuṃ **''katha''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **iṭṭhārammaṇe āpāthagate**ti nayadānamattametaṃ. Tena ''aniṭṭhārammaṇe āpāthagate dosaṃ uppādentassā''tiādinā tividhaduccaritaṃ nīharitvā vattabbaṃ, tathā ‘‘majjhattārammaṇe mohaṃ uppādentassā’’tiādinā ca. Manoduccaritādisāmaññena pana tīṇiyeva duccaritāni hontīti veditabbaṃ.

Paññattivasenāti vatthuṃ anāmasitvā piṇḍagahaṇamukhena kevalaṃ paññattivaseneva. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāne**ti bhāvanāsiddhe paṭisaṅkhāne, bhāvanāya paṭisaṅkhāne vāti attho. **Imānī**ti yathāvuttāni chadvārārammaṇāni. **Duccaritānī**ti duccaritakāraṇāni. Appaṭisaṅkhāne ṭhitassa duccaritāni sucaritāni katvā. **Pariṇāmetī**ti parivatteti duccaritāni tattha anuppādetvā sucaritāni uppādento. **Eva**nti vuttappakārena. **Indriyasaṃvaro…pe… veditabbo** indriyasaṃvarasampādanavasena tiṇṇaṃ sucaritānaṃ sijjhanato. Tenāha **‘‘ettāvatā’’**tiādi. **Ettāvatā**ti ādito paṭṭhāya yāva ‘‘tīṇi sucaritāni paripūrentī’’ti padaṃ, ettāvatā. **Sīlānurakkhakaṃ indriyasaṃvarasīla**nti catupārisuddhisīlassa anurakkhakaṃ indriyasaṃvarasīlaṃ kathikaṃ. Kathaṃ pana tadeva tassa anurakkhakaṃ hotīti? Aparāparuppattiyā upanissayabhāvato.

Tīṇi sīlānīti indriyasaṃvara-ājīvapārisuddhi-paccayasannissita-sīlāni. **Lokuttaramissakā**ti lokiyāpi lokuttarāpi hontīti attho. **Sattannaṃ bojjhaṅgāna**nti lokuttarānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ. **Mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā,** te sandhāya vuttaṃ ‘‘cattāro kho, kuṇḍaliya, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī’’ti. **Tepī**ti yathāvuttasatipaṭṭhānā. **Satipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgā**ti lokiyasatipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgāva. **Pubbabhāgāvā**ti ettha keci ‘‘pubbabhāgā cā’’ti pāṭhaṃ katvā ‘‘pubbeva lokuttarā pubbabhāgā cā’’ti atthaṃ vadanti. **Vijjāvimuttimūlakā**ti ‘‘satta kho, kuṇḍaliya, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti evaṃ vuttā bojjhaṅgā lokuttarāva vijjāvimuttisahagatabhāvato.

Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. **Paccatta**nti karaṇaniddeso ayanti āha – **‘‘attanāvā’’**ti. **Kurumānoyevā**ti uppādento **eva. Kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimutta**nti kammaṭṭhānamanasikārena nīvaraṇānaṃ dūrībhāvato tehi suṭṭhu vimuttaṃ. **Atthaṃ karitvā**ti bhāvanāmanasikāraṃ uttamaṃ katvā. ‘‘Mahā vata me ayaṃ attho uppanno’’ti **atthiko hutvā**.

9. Paṭhamauppannasuttavaṇṇanā

190. **Tathāgatassa pātubhāvā**tiādinā buddhuppādakāle eva bojjhaṅgaratanapaṭilābhoti dasseti.

Pabbatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gilānavaggo

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. **Yesa**nti yesaṃ sattānaṃ. **Cattāro iriyāpathā atthi** labbhanti tadupagasarīrāvayavalābhena. **Eta**nti ‘‘cattāro iriyāpathe kappentī’’ti etaṃ vacanaṃ. ‘‘Vivekanissita’’ntiādivacanato **‘‘sahavipassanake maggabojjhaṅge’’**icceva vuttaṃ. **Dutiyatatiyāni uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. **Visuddhaṃ ahosi** visabhāgadhātukkhobhaṃ vūpasamentaṃ. Tenāha – **‘‘pokkharapatte …pe… vinivattitvā gato’’**ti. **Eseva nayo** pāḷito atthato ca catutthena pañcamachaṭṭhānaṃ samānattā.

Visarukkhavātasamphassenāti visarukkhasannissitavātasamphassena. **Mandasītajaro**ti muduko sītajaro. **Sesa**nti vuttāvasesaṃ. **Sabbatthā**ti sattamādīsu catūsu.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udāyivaggo

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. **Kittakena nu kho** kāraṇena **bujjhanakaaṅgā nāma vuccanti** bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vattabbataṃ labhanti. **Missakabojjhaṅgā kathitā** sahavipassanā maggabojjhaṅgā kathitāti katvā. **Dhammaparicchedo kathito** gaṇanāmattena paricchinditvā vuttattā na bhūmantaraparicchedo, vipassanādiparicchedo vā.

3-5. Ṭhāniyasuttādivaṇṇanā

204-206. Kāmarāgena gadhitabbaṭṭhānabhūtā kāmarāgaṭṭhāniyāti āha **‘‘ārammaṇadhammāna’’**nti. ‘‘Manasikārabahulīkārā’’ti vuttattā **‘‘ārammaṇeneva kathita’’**nti vuttaṃ. **Vuttaparicchedo**ti etena na kevalaṃ ārammaṇavaseneva, atha kho upanissayavasenapettha attho labbhatīti dasseti. Paṭhamavaggassa hi dutiye sutte upanissayavaseneva attho dassito. **Missakabojjhaṅgā kathitā** avibhāgeneva kathitattā. **Aparihāniye**ti tīhi sikkhāhi aparihānāvahe.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. **‘‘So maṃ pucchissatī’’**ti adhippāyena **bhagavatā osāpitadesanaṃ. Patthaṭattā** bhāvanāpāripūriyā vitthāritaṃ gatattā. **Mahantabhāva**nti bhāvanāvaseneva mahattaṃ gatattā. Tato eva **vaḍḍhippamāṇā**. Nīvaraṇavigame sambhavato paccayato byāpādo vigato hotīti āha – **‘‘nīvaraṇānaṃ dūrībhāvena byāpādavirahitattā’’**ti. **Taṇhāmūlaka**nti taṇhāpaccayaṃ. Yañhi taṇhāsahagataṃ asahagatampi taṇhaṃ upanissāya nipphannaṃ, sabbaṃ taṃ taṇhāmūlakaṃ. **Pahīyati** anuppādappahānena. **Taṇhādīnaṃyeva khayā,** na tesaṃ saṅkhārānaṃ khayā. **Etehi** taṇhakkhayādipadehi.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Nibbijjhantīti nibbedhā, nibbijjhanadhammā dhammavinayādayo, tappariyāpannatāya nibbedhabhāge gato nibbedhabhāgiyo, taṃ **nibbedhabhāgiyaṃ**. Tenāha **‘‘nibbijjhanakoṭṭhāsiya’’**nti. **Bhāvetvā ṭhitena** cittena. Vipassanāmaggampi gahetvā **‘‘maggabojjhaṅgā missakā’’**ti vuttā. **Tehī**ti bojjhaṅgehi **bhāvitaṃ** cittaṃ. **Te vā** bojjhaṅge **bhāvetvā ṭhitaṃ cittaṃ** nāma phalacittaṃ, tasmā **nibbattitalokuttarameva. Tampī**ti phalacittampi maggānantaratāya **magganissitaṃ katvā missakameva kathetuṃ vaṭṭati** ‘‘bodhāya saṃvattantī’’ti vuttattā.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. **Saṃyojanasaṅkhātā vinibandhā**ti kāmarāgādisaṃyojanasaññitā bandhanā. **Pariniṭṭhapetvā gahaṇā**ti gilitvā viya pariniṭṭhapetvā gahaṇākārā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Bahukataṃ vuccati bahukāro bahumāno, natthi etassa bahukatanti **abahukato,** akatabahumāno. Dhammo uppajjamāno ukkujjanto viya nirujjhamāno avakujjanto viya hotīti vuttaṃ

‘‘ukkujjaṃ vuccati udayo, avakujjaṃ vayo’’ti. **Parivattento**ti aniccātipi dukkhātipi anattātipi. ‘‘Eso hi te udāyi maggo paṭiladdho, yo te…pe… tathattāya upanessatī’’ti pariyosāne bhagavato vacanañcettha sādhakaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tena tenākārena viharanta**nti yena sammasanākārena vipassanāvihārena viharantaṃ. **Tathābhāvāyā**ti khīṇāsavabhāvapaccavekkhaṇāya. Tenāha – **‘‘khīṇā jātīti…pe… taṃ dassento evamāhā’’**ti.

Udāyivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nīvaraṇavaggo

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. **Na ca pabhāvanta**nti na ca pabhāsampannaṃ. **Pabhijjanasabhāva**nti tāpetvā tālane pabhaṅgutaṃ. **Avasesaṃ loha**nti vuttāvasesaṃ jātilohaṃ, vijātilohaṃ, kittimalohanti pabhedaṃ sabbampi lohaṃ. **Uppajjituṃ appadānenā**ti ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassa uppajjituṃ appadānena upakkilesatāti? Saccametaṃ, yasmiṃ pana santāne nīvaraṇāni laddhapatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa, parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjati. Nīvaraṇe hi vūpasante santāne uppattiyā aparisuddhaṃ hoti, upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti, aparisuddhadīpakapallikavaṭṭhitelādisannissayo dīpo viya, apica nippariyāyato uppajjituṃ appadāneneva tesaṃ upakkilesatāti dassento **‘‘yadaggena hī’’**tiādimāha. Ārammaṇe vikkhittappattivasena **cuṇṇavicuṇṇatā** veditabbā. **Na āvarantī**ti kusaladhamme uppajjituṃ appadānavasena na āvaranti, atha kho tesaṃ uppattiyā honti. **Na paṭicchādentī**ti na vinandhanti. **Catubhūmakacittassā**ti catutthabhūmakakusalacittassa anupakkilesā, tehi akilissanato.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. **Paññā dubbalā hoti,** na balavatī paṭipakkhena upakkiliṭṭhabhāvato. Tenāha **‘‘mandā avisadā’’**ti.

Pañca nīvaraṇā dūre honti āvaraṇābhāvato. **Tameva pīti**nti sappāyadhammasavane uppannaṃ pītiṃ. Tassā tadā uppannākārasallakkhaṇena avijahanto punappunaṃ tassā nibbattanena. Tenāha **‘‘pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā’’**ti. **Idaṃ sandhāyā**ti ettake divasepi na vinassanti, sā dhammapīti laddhapaccayā hutvā visesāvahāti imamatthaṃ sandhāya etaṃ ‘‘imassa pañca nīvaraṇā tasmiṃ samaye na hontī’’tiādi vuttaṃ. **Pītipāmojjapakkhiyā**ti pītipāmojjapaccayā. **Nassantī**ti nirodhapaccayavasena pavattanato nassanti. Sabhāgapaccayavasena **puna uppajjantāpi…pe… vuccati** kiccasādhanavasena pavattanato.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. **Abhiruhanakā**ti samīparukkhe abhibhavitvā ruhanakā. **Aṭṭhikacchako**ti aṭṭhibahulakacchako. Kapithanasadisaphalattā **kapitthano**ti laddhanāmo.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. **Andhabhāvakaraṇā** paññācakkhussa vibandhanato. Tathā hi te ‘‘acakkhukaraṇā paññānirodhikā’’ti vuttā. Vihanati vibādhatīti **vighāto,** dukkhanti āha **‘‘vighātapakkhiyāti dukkhapakkhikā’’**ti. Nibbānatthāya na saṃvattantīti **anibbānasaṃvattanikā. Missakabojjhaṅgāva kathitā** pubbabhāgikānaṃ kathitattā.

Nīvaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cakkavattivaggo

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Vidhīyantīti **vidhā,** mānādibhāgā koṭṭhāsāti āha **''tayo mānakoṭṭhāsā''**ti. **Tathā tathā vidahanato**ti ''seyyohamasmī''tiādinā tena tenākārena vidahanato ṭhapanato, ṭhapetabbato vā.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. **Sirisampattiyā rājati** dippati sobhatīti **rājā,** dānapiyavacanaatthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi **catūhi saṅgahavatthūhi**. **Rañjetī**ti rameti. **Abbhuggatāyā**ti udīritā nibbattito tattha tattha gacchanato. **Cakkaṃ vattetī**ti cakkaratanaṃ pavatteti. **Devaṭṭhāna**nti pūjanīyadevaṭṭhānaṃ. **Cittīkataṭṭhenā**ti pūjanīyabhāvena. **Aggho natthi** cirakālasambhavapuññānubhāvasiddharatanasabbhāvato. **Aññehi** cakkavattino pariggahabhūtaratanehi. **Loke**ti manussaloke. Tena tadaññalokaṃ nivatteti. **Vijjamāna**ggahaṇena atītānāgataṃ nivatteti. **Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti** cakkavattinopi yebhuyyena tasmiṃyeva uppajjanatoti adhippāyo. **Anomassā**ti alāmakassa ukkaṭṭhassa. **Sesāni** ratanāni.

Tatrāti vākyopaññāsane nipāto, tasmiṃ pātubhāvavacane. **''Ayutta''**nti vatvā tattha adhippāyaṃ vivaranto **''uppannaṃ hī''**tiādimāha. Tehi ratanehi **cakkavattananiyamāpekkhatāya** cakkavattivacanassa. **Niyamenā**ti ekantena. **Vattabbataṃ āpajjati** bhāvini bhūte viya upacāroti yathā – ''agamā rājagahaṃ buddho''ti (su. ni. 410). **Laddhanāmassā**ti cakkavattīti loke laddhasamaññassa patthanīyassa purisavisesassa. **Mūluppattivacanatopī**ti ''cakkavattissa pātubhāvā''ti etassa paṭhamuppattiyā vacanatopi. Idāni tamatthaṃ vivaranto **''yo hī''**tiādimāha. Yo hi cakkavattirājā, tassa uppattiyā cakkaratanassa uppajjanato cakkavattīti evaṃ nāmaṃ uppajjati. ''Cakkaṃ vattessatī''ti idaṃ pana niyāmaṃ anapekkhitvā tassa uppajjatīti ratanānuppattiṃ gahetvā vuttanayato saññā uppajjati ''cakkavattī''ti. **Ekamevā**ti cakkaratanameva paṭhamaṃ pātubhavati. Yasmiṃ bhūte rañño cakkavattisamaññā, atha pacchā ratanāni pātubhavantīti bahūnaṃ pātubhāvaṃ upādāya **bahulavacanatopi etaṃ** ''cakkavattissa pātubhāvā ratanānaṃ pātubhāvo''ti vuttaṃ. **Ayaṃ** hetukattusaññito atthabhedo. **Pātubhāvā**ti pātubhāvato. Puññasambhāro bhinnasantānatāya **ratanānampi pariyāyena upanissayahetū**ti vuttaṃ. **Yuttamevetaṃ** yathāvuttayuttiyuttattā.

Vattabbabhūto adhippāyo etassa atthīti adhippāyo, atthaniddeso, saṅkhepato adhippāyo **saṅkhepādhippāyo**. Cakkaratanānubhāvena cakkavattissariyassa sijjhanato **''dātuṃ samatthassā''**ti vuttaṃ. Yojanappamāṇe padese pavattattā **yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ**. Atidīghātirassatādiṃ chabbidhaṃ dosaṃ vivajjetvā ṭhitassāti vacanaseso.

Sabbesaṃ catubhūmakadhammānaṃ purecaraṃ kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesanavasena pavattanato. Buddhādīhipi appahānīyatāya mahantadhammasabhāvattā dhammakāye ca jeṭṭhakaṭṭhena **dhammakāyūpapannaṃ**. Paññāpāsādatāya cassa uparigataṭṭhena **accuggataṃ**. Vitthataṭṭhena **vipulaṃ**. Mahantatāya **mahantaṃ**. Anādikālabhāvitassa kilesasantānassa khaṇeneva viddhaṃsanato **sīghaṃ lahu java**nti pariyāyā. Bojjhaṅgadhammapariyāpannattā hi vuttaṃ **''ekanta-kusalattā''**ti. Sampayuttavasena pītiyā ālokaviddhaṃsanabhāvavasenāti vuttaṃ **''sahajātapaccayādī''**tiādi. **Sabbasaṅgāhikadhammaparicchedo**ti catubhūmakattā sabbasaṅgāhako bojjhaṅgadhammaparicchedo kathito.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Eḷaṃ vuccati doso, eḷena mūgo viyāti **eḷamūgo**ti imamatthaṃ dassento **''mukhena vāca''**ntiādimāha.

Cakkavattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sākacchavaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. **Purimanayato**ti ‘‘satisambojjhaṅgaṭṭhānīyānaṃ dhammāna’’ntiādinā āgatanayato. **Eva**nti idāni vuccamānākārena. Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṃ**. Satipadhānaṃ vā abhikkantādīsu satthakabhāvapariggaṇhakañāṇaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokārībhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattati. Yathā ca paccanīkadhammappahānaṃ anurūpadhammadesanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavajjanā satokārīpuggalasevanā ca tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti **‘‘satisampajañña’’**ntiādinā. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**. Tathā hi arahāva ‘‘sativepullappatto’’ti vuccati.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo, so eva heṭṭhā vuttanayena sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa. Paripucchakatā**ti ācariyaṃ payirupāsitvā pañcapi nikāye sahaṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, tassa tassa ‘‘idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho’’ti evaṃ khandhādīsu atthapucchakabhāvo. Tenāha **‘‘khandha…pe… bahulatā’’**ti.

Vatthuvisadakiriyāti cittacetasikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ tappaṭibaddhāni ca cīvarādīni idha ‘‘vatthūnī’’ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘ajjhattikabāhirāna’’**ntiādi. **Ussannadosa**nti vātādiussannadosaṃ. **Sedamalamakkhita**nti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa ca cittassa ca pīḷāvahaṃ saṅgaṇhāti. **Senāsanaṃ vā**ti **vā**-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayoti? Antarantarā pavattanakacittuppādavasena evaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya ijjhantiyāpi aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampī**ti **pi**-saddo sampiṇḍane. Tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmiṃ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ hotīti nissayāparisuddhiyā nissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnaṃ aparisuddhiṃ dasseti anvayato byatirekato ca.

Samabhāvakaraṇaṃ kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyyavatthusmiṃ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca anubalappadānasithilatādinā **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha **‘‘itarāni mandānī’’**ti. **Tato**ti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ **paggaho,** paggahakiccaṃ kātuṃ na sakkotīti sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ,** vikkhepapaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ karontānaṃ saha pavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Ta**nti saddhindriyaṃ.

Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti – ‘‘ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo’’ti paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena…pe… hāpetabba’’nti. **Tathā amanasikaraṇenā**ti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanaṃ nānuyuñjanenāti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṃ paṭutarabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samataṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimutto tattha ca katādhikāro satthu rūpakāyadassane pasuto eva hutvā viharanto satthārā – ‘‘kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī’’tiādinā (saṃ. ni. 3.87) ovadiyamāno kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā –

‘‘Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha’’nti. (dha. pa. 381) –

Gāthaṃ vatvā ‘‘ehi, vakkalī’’ti āha. So tena vacanena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya bahulabhāvato vipassanāvīthiṃ nārohati. Taṃ ñatvā bhagavā indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ – ‘‘vakkalittheravatthu cettha nidassana’’nti. **Etthā**ti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādī**ti **ādi**-saddena samādhiupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabba**nti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiyādibhāvanāya hāyati samādhipakkhikattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ ‘‘passaddhādibhāvanāya hāpetabba’’nti. **Soṇattherassa vatthū**ti sukumārasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmāpi satthu santikā kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto – ‘‘mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheneva sukhaṃ adhigantuṃ, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo’’ti ṭhānacaṅkamanameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ pavattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇopamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yājetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatteva patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ ‘‘soṇattherassa vatthu dassetabba’’nti. **Sesesupī**ti satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānañca. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññanātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ. Yato tesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samatāya sati aññamaññupatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddho**tiādi vuttasseva atthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho – yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so avatthusmiṃ pasīdati, seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkha**nti sāṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto ‘‘deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hotī’’tiādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṃbhūto ca lūkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattiṃ na gacchati. Tenāha **‘‘bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī’’**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, visamabhāvo anatthāvaho, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, itaro anatthāvaho, tathā samabhāvo avikkhepāvaho, itaro vikkhepāvaho. **Kosajjaṃ abhibhavati,** tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Esa nayo **uddhaccaṃ abhibhavatī**ti etthāpi. **Tadubhaya**nti saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayañca. **Samaṃ kātabba**nti samataṃ kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Eva**nti evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti ‘‘pathavī pathavīti manasikāramattena kathaṃ jhānuppattī’’ti acintetvā ‘‘addhā sambuddhena vuttavidhi ijjhatī’’ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa. **Ubhinna**nti samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha **‘‘samatāyapī’’**ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanā**ti lokiyaappanā. Tathā hi ‘‘hotiyevā’’ti sāsaṅkaṃ vadati, lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha ‘‘samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti (a. ni. 4.170). Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samānataṃ icchati, kathaṃ satīti āha – **‘‘sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī’’**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhikesu pañcindriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto **‘‘saddhāvīriyapaññāna’’**nti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **‘‘kosajjapakkhikena samādhinā’’**icceva vuttaṃ, na ca ‘‘passaddhisamādhiupekkhāhī’’ti. **Sā**ti sati. Sabbesu rājakammesu niyuttoti **sabbakammiko. Tenā**ti yena kāraṇena sabbattha icchitabbā, tena **āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhikena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā. Citta**nti kusalacittaṃ. Tassa hi **satipaṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha – **‘‘ārakkhapaccupaṭṭhānā’’**tiādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññavā eva nāma hotīti āha – **‘‘samapaññāsa…pe… puggalasevanā’’**ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvagahaṇanti āha – **‘‘gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā’’**ti. Tañhi ñeyyaṃ tādisāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha **‘‘gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā’’**ti. Yathā sativepullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvepullappattopīti āha **‘‘arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī’’**ti. Vīriyādīsupi eseva nayoti.

‘‘Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamentī’’tiādinā vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa sabbapaṭhamaṃ karontīti **devadūtasuttā**dīsu (ma. ni. 3.250), tassā ādito vuttattā ca āha – **‘‘pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā’’**ti. **Sakaṭavahanādikāle**ti **ādi**-saddena tadaññamanussehi tiracchānehi ca vibādhanīyakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekaṃ buddhantara**nti idaṃ aparāparaṃ petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ, ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kālo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ rūpadassāvī.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti ‘‘vīriyāyatto eva sakalalokiyalokuttaravisesādhigamo’’ti evaṃ ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthi**nti sapubbabhāgaṃ nibbānagāminiṃ paṭipadaṃ. Saha vipassanāya ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi vaṭṭato niyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷhībahuloti kāyassa posanapasuto. **Piṇḍa**nti raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍāya bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanā. Nīharanto**ti pattatthavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvā**ti taṃ upāsikāya vacanaṃ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvāti vadanti. Manussasampatti, dibbasampatti, ante nibbānasampattīti **tisso sampattiyo. Sitaṃ karontovā**ti ‘‘akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkanta’’nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyassa posanabahulānaṃ yāvadatthaṃ paribhuñjitvā seyyasukhādiṃ anuyuñjantānaṃ tiracchānakathikānaṃ dūratova vajjanaṃ **kusītapuggalaparivajjanā**. ‘‘Divasaṃ caṅkamena nisajjāya’’tiādinā bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ kālenakālaṃ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha **‘‘kucchiṃ pūretvā’’**tiādi.

Visuddhimagge pana ‘‘jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇā’’ti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, ‘‘thinamiddhavinodanatā, sammappadhānapaccavekkhaṇā’’ti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya gahitaṃ, vīriyuppādane yuttapayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthato siddhameva. Tattha thinamiddhavinodanaṃ kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggala-sevana-tadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamana-paccayūpasaṃhāravasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakāti daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ **‘‘yāva upacārā’’**ti. **Sakalasarīraṃ pharamāno**ti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammasaṅghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti yojanā. Evaṃ sesaanussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Evarūpe kāle**ti dubbhikkhabhayādīsūti vuttakāle. **Samāpattiyā…pe… na samudācarantī**ti idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānañhi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tattha sapaññāya pavattanato bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṃ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena saṃsūcitahadayatā lūkhatā. Sā ca tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha **‘‘asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve’’**ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhiaṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa. Paṇītabhojanasevanatā**ti paṇītasappāyabhojanasevanatā. Utuiriyāpathasukhaggahaṇehi sappāyautuiriyāpathaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Sattesu labbhamānaṃ sukhadukkhaṃ ahetukanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi pahānasāraddhakāyatā-saṅkhātapassaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati. Eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjana-passaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca ‘‘paññāvahā’’ti vuttā. Samathāvahāpi tā honti samathāvahabhāveneva paññāvahattāti vuttaṃ **‘‘vatthuvisada…pe… veditabbā’’**ti.

Karaṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato rakkhaṇakosallassa ca taṃmūlakattā **‘‘nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā’’**icceva vuttaṃ. **Atisithilavīriyatādīhī**ti **ādi-**saddena paññāpayogamandataṃ appamādavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhana**nti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuṭṭhāpanaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletunti. Evaṃ, bhante’’ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti **ādi-**saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhana**nti tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni….pe… paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ, bhante’’ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati. **Paññāpayogamandatāyā**ti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na uppādeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva vīthipaṭipattiyā abhāvena upasamasukhaṃ na vindati, tenapi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ **‘‘paññāpayoga…pe… nirassādaṃ hotī’’**ti.

Tassa saṃveguppādanañca pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento **‘‘aṭṭha saṃvegavatthūnī’’**tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādiaññamaññavibādhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāniyeva. Ye pana sattā āhārūpajīvino tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṃ aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkhaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanā**ti ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanātiattho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma.

Alīnantiādīsu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ,** uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ,** paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṃ,** tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ samathavīthipaṭipannañca**. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatāya ca niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati. Alīnānuddhaccatāhi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye cittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsaṅkhātaṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya upekkhanā vuccati. **Esā**ti samādhibojjhaṅgo anuppanno uppajjati. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī**ti etena nippariyāyato samādhivepullappattopi arahā evāti dasseti.

Anurodhavirodhapahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmiṃ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha **‘‘sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā’’**ti. Tadubhayavasena cassa virujjhanaṃ passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassento **‘‘sattamajjhattatā’’**tiādimāha. Tathā hissa sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanaṃ ‘‘uppattiyā kāraṇa’’nti vuccati. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho, tato rāgabahulassa puggalassa upekkhā ‘‘visuddhimaggo’’ti vuccati. **Dvīhākārehī**ti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṃ saṅkhārasahitāya saṅkhyāsamānatāya dassanatthaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānaṃ, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniya**nti, na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyi ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālika**nti tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti. Mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantā**ti dhanaṃ dabbaṃ karontā. **Assā**ti upekkhāsambojjhaṅgassa **arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**. Tathā hi arahato eva chaḷaṅgupekkhānipphatti.

Asubhārammaṇā dhammāti asubhappakārā asubhajhānassa ārammaṇabhūtā dhammā. Kāmaṃ indriyabaddhāpi kesādayo asubhappakārā eva, visesato pana jigucchitabbe jigucchāvahe gaṇhanto **‘‘dasā’’**ti āha. Yathā manasikaroto sabhāvasarasato tattha asubhasaññā santiṭṭhati, tathā pavatto manasikāro **upāyamanasikāro**. Asubhe asubhapaṭikkūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggahanimittaṃ uppajjati, tathā manasikāro asubhanimittassa uggaho. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo**.

Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ suṭṭhu susaṃvaraṇe sati avasaraṃ alabhanto kāmacchando pahīyateva, tathā bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyati. Yo pana āhāre paṭikkūlasaññaṃ tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca udariyabhūtassa ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāratiṭṭhakataṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena visesato **bhojane mattaññū** nāma. Tassa kāmacchando pahīyateva, aṭṭhakathāyaṃ pana appāhārataṃyeva dassetuṃ **‘‘catunna’’**ntiādi vuttaṃ. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassā**ti vikkhambhanavasena pahīnassa. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanīvaraṇanti **‘‘arahattamaggena āyatiṃ anuppādo’’**ti vuttaṃ.

Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmiṃ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā. Sā eva paṭipakkhato cetaso vimuttīti **mettācetovimutti**. Tattha mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimittassa uggaho**. Tenāha **‘‘odissakā’’**tiādi.

Tattha attapiyasahāyamajjhattaverivasena **odissakatā**. Sīmāsambhede kate **anodissakatā**. Ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggaṇhane veditabbā. **Uggaho** yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā,** sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca **odhisopharaṇamettā**. Sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā. Ekekasmiṃ averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattiyā vīsatividhā **anodhisopharaṇamettā,** taṃ sandhāyāha – **‘‘odhiso…pe… bhāventassapī’’**ti. **Tvaṃ etassā**tiādinā kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ dasseti. **Paṭisaṅkhāne ṭhitassā**ti kodhe yathāvuttassa ādīnavassa tappaṭipakkhato akodhe mettāya ānisaṃsassa ca paṭisaṅkhāne sammadeva jānane. **Sevantassā**ti bhajantassa **byāpādo pahīyati**.

Atibhojane nimittaggāhoti āhārassa adhikabhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ‘‘ettake bhutte thinamiddhaṃ uppajjati, ettake no’’ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāhoti attho. **Divā sūriyāloka**nti divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ, rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ **‘‘dhutaṅganissitasappāyakathāyapī’’**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti tadubhayassa pahānakāraṇaṃ dassento bhagavā – ‘‘atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo’’tiādimāha. Tasmā bāhusaccādi tassa pahānakāraṇanti dassetuṃ **‘‘apica cha**

dhammā''tiādimāha. Tattha bahussutassa ganthato, atthato dhammaṃ vicārentassa attavedādipaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti. Yathāvihitapaṭipattiyā yathādhammapaṭikārappattiyā ca vippaṭisāro anavasarovāti **''bāhusaccenapi…pe… uddhaccakukkuccaṃ pahīyatī''**ti vuttaṃ. Yadaggena bahussutassa paṭisaṅkhānavato uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbaṃ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā uddhaccakukkuccassa pahānakārī vuttā, vuddhabhāvaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhūnaṃ yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti **''kappiyākappiyaparipucchābahulassā''**tiādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucce**ti niddhāraṇe bhummaṃ. Kukkuccassa domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo** vutto.

Kusalākusalā dhammātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā vuttaṃ **''tīṇi ratanāni ārabbhā''**tiādi. Vinaye pakataññutāya ca sati sikkhāya kaṅkhāya asambhavo eva, tathā ratanattayaguṇāvabodhe sati pubbantādīsu saṃsayassāti āha – **''vinaye''**tiādi. **Okappanīyasaddhā** saddheyyavatthuṃ anupavisitvā viya adhimuccanaṃ, tañca tathā adhimokkhuppādanameva. Saddhāya ninnapoṇapabbhāratā **adhimutti. Arahattena kūṭaṃ gaṇhi** sattapi bojjhaṅge vitthāretvā desanāya osāpitattā.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. **Sambahulāti vuccanti** saṅghasamaññāya abhāvato. **Tato para**nti tiṇṇaṃ janānaṃ upari saṅgho catuvaggakaraṇīyādisaṅghakammavasena kammappattattā. **Pavisiṃsū**ti bhāvini pavisane bhūte viya katvā upacārena vuttanti āha – **''paviṭṭhā''**ti. Bhāvini hi bhūte viya upacāro. Tenāha – **''te panā''**tiādi, te pana bhikkhūti attho. Puna **te panā**ti titthiyā titthiyasāvakā ca.

Imasmiṃ paññāpaneti ''pañca nīvaraṇe pahāyā''tiādinayappavatte imasmiṃ pakāre atthapaññāpane. Visissati aññamaññato pabhijjatīti **viseso,** bhedo. Svāyaṃ idha antogadhādhikabhāvo adhippetoti āha – **''ko visesoti kiṃ adhika''**nti. Adhikaṃ payasanaṃ payuñjananti **adhippayāso,** adhikappayogo. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ,** bhedoti āha – **''kiṃ nānatta''**nti. **Dutiyapade**ti ''anusāsaniyā vā anusāsani''nti etasmiṃ pade. **Eseva nayo**ti yathā paṭhamasmiṃ pade atthayojanā, evaṃ dutiyapadepi yojetabbā.

Tīṇi ṭhānānīti devamārabrahmaṭṭhānāni tīṇi ''sadevake loke''tiādinā **loke pakkhipitvā**. ''Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā''ti **dve** ṭhānāni. **''Pajāyā''**ti ettha pakkhipitvā iti **pañcahi** padehi. **Uddesa**nti uddisitabbataṃ. **Gaṇana**nti eko kāmacchandoti gahetabbataṃ gacchati. **Attano hatthapādādīsū**ti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ samudāyaṃ ārabbha paṭighassa uppajjanato. **Attano khandhesu vimati** ''ahaṃ nu khosmī''tiādinā.

Kiñcāpi sabbaṃ vīriyaṃ cetasikameva, yaṃ pana kāyakammādhiṭṭhānādivasena manasi kāyikapayogasamuṭṭhāpanaṃ vīriyaṃ kāyikanti laddhapariyāyanti tato visesetvā cetasikanti yathādhippetadutiyatādassanatthaṃ. Yadipi yathākappitairiyāpathasandhāraṇavasena pavattamānaṃ vīriyaṃ kāyassa tathāpavattassa paccayabhūtanti na sakkā vattuṃ, tathāpi na tādiso kāyapayogo, tadā pavatto natthīti vuttaṃ **''kāyapayogaṃ vinā uppannavīriya''**nti. **Satisambojjhaṅgasadiso vā**ti iminā ajjhattike saṅkhāre ajjhupekkhanavasena pavattā ajjhattadhammesu upekkhātiādinayaṃ atidisati.

''Missakabojjhaṅgā kathitā''ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetuṃ **''etesū''**tiādi vuttaṃ. Caṅkamantenapi ariyamaggaṃ adhigantuṃ sakkāti katvā vuttaṃ **''maggaṃ apattaṃ kāyikavīriya''**nti. **Bojjhaṅgā na labbhantī**ti nippariyāyabojjhaṅgā na labbhantī. **Bojjhaṅge uddharanti** pariyāyatoti adhippāyo. **Sesā**ti bahiddhādhammesu sati-dhammavicaya-upekkhā-cetasika-vīriya-savitakka-savicāra-pīti-samādhī dve passaddhiyo ca. Ayaṃ pana nayo pacurappavattivasena aṭṭhakathānayeneva vutto. Theravādavasena pana avitakkaavicāramattā pītisamādhisambojjhaṅgā rūpāvacarāpi atthīti tepi gahetvā dasa missakāva hontīti vattabbaṃ siyāti.

Pariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. **Loṇadhūpana**nti loṇañca dhūpanañca loṇadhūpanaṃ. **Yodhakamma**nti yodhapuggalena kattabbaṃ kammaṃ. **Mantakamma**nti rājakiccamantanaṃ. **Paṭihārakamma**nti rañño santikaṃ āgatānaṃ vacanaṃ rañño nivedetvā tato nesaṃ paṭiharaṇakammaṃ. **Tasmā**ti sabbatthikattā satiyā. **Evaṃ** ‘‘satiñca khvāha’’ntiādikaṃ avoca. **Pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgāva kathitā** paggahaniggahavinoditattā.

Aggisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā

235. Kīdisā gati nibbatti etissāti **kiṃgatikā,** kiṃniṭṭhāti vuttaṃ hoti. Kīdisī paramā uttamā koṭi etissāti **kiṃparamā**. Kīdisaṃ phalaṃ ānisaṃsaṃ udayo etissāti **kiṃphalā. Saṃsaṭṭhaṃ sampayutta**nti idaṃ **sahagata**-saddassa atthadassanamattaṃ, idha pana mettājhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanāpubbabhāgabojjhaṅgā ca ‘‘mettāsahagataṃ satisambojjhaṅga’’ntiādinā vuttāti veditabbaṃ. **Sabbatthā**ti sabbesu bojjhaṅgesu sabbesu ca brahmavihāresu.

Paṭikūleti virajjatīti paṭikūlaṃ, aniṭṭhaṃ. Na paṭikūlaṃ **appaṭikūlaṃ,** iṭṭhaṃ. Tenāha **‘‘iṭṭhe vatthusmi’’**nti. **Etthā**ti appaṭikūlavatthusmiṃ. **Eva**nti paṭikūlasaññī. Satte appaṭikūle **asubhapharaṇaṃ,** saṅkhāre appaṭikūle **aniccanti manasikāraṃ karonto. Asubhāyā**ti asubhasaññāya. **Aniccato vā upasaṃharatī**ti aniccanti manasikāraṃ pavatteti. ‘‘Eseva nayo’’ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘appaṭikūlapaṭikūlesū’’**tiādi vuttaṃ. **Chaḷaṅgupekkha**nti chasu ārammaṇesu pahīnānurodhassa uppattiyā chaḷaṅgavantaṃ upekkhaṃ.

Mettāyāti mettābhāvanāya. Paṭikūlādīsu vatthūsu icchitavihārena viharituṃ samatthatā ariyānaṃ eva, tattha ca arahato eva ijjhanato **ariyiddhi** nāma. Tassā **ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā** pariyosānetabbā **siyā. Arahattaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā nikantiyā ca duppariyādānato. **Ayaṃ desanā**ti ‘‘mettāsahagataṃ bojjhaṅgaṃ bhāvetī’’tiādinā ayaṃ desanā āraddhā. Yo hi mettājhānaṃ pādakaṃ katvā sammasanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇituṃ asakkonto parisuddhesu vaṇṇakasiṇesu vimokkhasaṅkhātaṃ rūpāvacarajjhānaṃ nibbatteti, taṃ sandhāyāha bhagavā – ‘‘subhaṃ kho pana vimokkhaṃ upasampajja viharatī’’ti.

Subhaparamanti subhavimokkhaparamaṃ. **Idha** loke eva **paññā assa**. Tenāha **‘‘lokiyapaññassāti attho’’**ti. **Arahattaparamāva mettā** arahattamaggassa pādakattā. **Karuṇādīsupi eseva nayo**ti karuṇādijhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ pattuṃ sakkoti, tassa arahatthaparamā karuṇā hoti, evaṃ muditāupekkhāsupi vattabbanti imamatthaṃ atidisati. Puna desanārambhapayojanaṃ pana ‘‘iminā nayenā’’ti heṭṭhā atidiṭṭhameva.

Subhaparamāditāti mettākaruṇāmuditāupekkhānaṃ subhaparamatā ākāsānañcāyatanaparamatā, viññāṇañcāyatanaparamatā, ākiñcaññāyatanaparamatā. **Tassa tassā**ti subhavimokkhassa heṭṭhā tiṇṇaṃ arūpajjhānānañca yathākkamaṃ upanissayattā. **Appaṭikūlaparicayā**ti iṭṭhārammaṇe manasikārabahulīkārā. **Appakasirenevā**ti sukheneva. **Tatthā**ti visuddhatāya iṭṭhesu vaṇṇakasiṇesu.

Cittanti bhāvanāmayacittaṃ **pakkhandati** appanāvasena. **Tato para**nti tato subhavimokkhato paraṃ vimokkhānaṃ upanissayo nāma na hoti, mettāsahagatabhāvo daṭṭhabbo.

Sattadukkhaṃ samanupassantassāti daṇḍena abhihaṭappattarūpahetuṃ sattesu uppajjanakadukkhaṃ ñāṇena vīmaṃsantassa. Tayidaṃ rūpanimittakaṃ sattesu uppajjanakaṃ dukkhaṃ ñāṇena karuṇāvihārissa visesato pakkhandatīti katvā vuttaṃ **''appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatī''**ti, na pana sabbaso arūpe ānisaṃsadassanato.

Viññāṇaṃ samanupassantassāti idaṃ pāmojjagahaṇamukhena tannissayaviññāṇassa gahaṇaṃ sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Viññāṇaggahaṇaparicita**nti vuttanayena viññāṇaggahaṇe paricitaṃ.

Upekkhāvihārissāti upekkhābrahmavihāraṃ viharato. **Ābhogābhāvato**ti sukhādivasena ābhujanābhāvato. **Sukha…pe… sambhavato**ti sukhadukkhāti paramatthakammaggahaṇe vimukhatāsambhavato. **Avijjamānaggahaṇadukkha**nti paramatthato avijjamānasattapaññattigahaṇaparicitaṃ tassa tassa abhāvamattakassa gahaṇampi dukkhaṃ kusalampi hoti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mettāsahagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. **Paṭhamaññevā**ti puretaraṃyeva. Asajjhāyakatānaṃ mantānaṃ appaṭibhānaṃ pageva paṭhamaṃyeva siddhaṃ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha – **''kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgagahitenā''**ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkhato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, vikkhambhanañca taṃ nissaraṇañcāti **vikkhambhananissaraṇaṃ**. Tenāha – **''tatthā''**tiādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇiyo pattabbo **attattho,** tathā **parattho** veditabbo.

''Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī''tiādīsu byāpādādīnaṃ anāgatattā abyāpādavāre tadaṅganissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisaṅkhānavasena pana tassa vinodetabbatāya tadaṅganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātuṃ. **Ālokasaññā** upacārappattā, appanāppattā vā, yo koci kasiṇajjhānādibhedo **samatho. Dhammavavatthānaṃ** upacārappanāppattavasena gahetabbaṃ.

Kuthitoti tatto. **Usmudakajāto**ti tasseva kuthitabhāvassa usmudakataṃ accuṇhataṃ patto. Tenāha **''usumajāto''**ti. **Tilabījakādibhedenā**ti tilabījakakaṇṇikakesarādibhedena. **Sevālena…pe… paṇakenā**ti udakapicchilena. **Appasanno** ākulatāya. **Asannisinno** kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāne**ti ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. **Ekaṃsena bhagavā nīvaraṇā**ti ekaṃsato eva bhagavā ete dhammā nīvaraṇā citte kusalappavattiyā nīvaraṇato. **Kāyakilamatho**ti kāyaparissamo, so pana aṭṭhuppattiyā paccayattā ''daratho''ti vutto. Cittakilamatho tappaccayajāto daṭṭhabbo. Tenāha – **''tassa kirā''**tiādi. Cittadarathopi paṭippassambhīti ānetvā sambandho. **Maggenevā**ti yathādhigatena ariyamaggeneva. **Assā**ti abhayassa rājakumārassa. **Etaṃ** kāyacittadarathadvayaṃ.

Abhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sākacchavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ānāpānavaggo

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. **Uppannasaññā**ti saññāsīsena upacārajjhānaṃ vadati. Tenāha **''taṃ paneta''**ntiādi. **Chavicammampi upaṭṭhātī**ti idaṃ saviññāṇakaṃ aviññāṇakampi kāyasāmaññato gahetvā vuttaṃ. **Sati vā upādisese**ti ettha upādiyati attano ārammaṇaṃ gaṇhātīti **upādi,** upādānaṃ, etassa ekadese appahīne satīti attho.

Ānāpānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nirodhavaggo

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. **Anabhirati**nti anabhiramaṇaṃ anapekkhitaṃ. Accantanirodhabhūte nibbāne pavattasaññā **nirodhasaññā**. Tattha sā maggasahagatā lokuttarā, yā pana nibbāne ninnabhāvena pavattā, upasamānussatisahagatā ca, sā lokiyāti āha – **''nirodhasaññā missakā''**ti. ''Tesaṃ navasū''tiādi pamādapāṭho. ''Ekādasasu appanā hoti, nava upacārajjhānikā''ti pāṭho gahetabbo. **Vīsati kammaṭṭhānānī**ti idampi idhāgatanayo, na visuddhimaggādīsu āgatanayo. Ettha ca ārammaṇādīsu yathāyogaṃ appanaṃ upacāraṃ vā pāpuṇitvā arahattappattassa pubbabhāgabhūtā vipassanāmaggabojjhaṅgā kathitā.

Nirodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Satipaṭṭhānasaṃyuttaṃ

1. Ambapālivaggo

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. **Ekāyanvāya**nti sandhivasena vuttaṃ o-kārassa va-kāraṃ a-kārassa dīghaṃ katvā. Ayaṃ kira saṃyuttābhilāpo, tattha ayana-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṃ ayameva, atha kho aññepi maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto **''maggassa hī''**tiādiṃ vatvā yadi maggapariyāyo āyana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṃ sandhāyāha **''tasmā''**tiādi. Tattha **ekamaggo**ti ekova maggo. Na hi nibbānagāmimaggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha maggoti adhippetaṃ, tadaññepi bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṃ, satiyā maggabhāvadassanatthañca. **Na dvedhāpathabhūto**ti iminā imassa dvayabhāvābhāvaṃ viya anibbānagāmibhāvābhāvañca dasseti. **Nibbānagamanaṭṭhenā**ti nibbānaṃ gacchati etenāti nibbānagamanaṃ, so eva aviparītabhāvanāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamūpāyatāyāti attho. **Magganīyaṭṭhenā**ti gavesitabbatāya.

Rāgādīhīti ''rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho mala''nti (vibha. 924) evaṃ vuttehi rāgādīhi malehi. Sā panāyaṃ saṃkiliṭṭhacittānaṃ visuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ ''sokaparidevānaṃ samatikkamāyā''tiādi. Tattha socanaṃ ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ **soko**. Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatājanito ‘‘kahaṃ ekaputtakā’’tiādinā paridevanavasena vācāvippalāpo paridevanaṃ **paridevo**. Tassa āyatiṃ anuppajjanaṃ idha samatikkamoti āha **‘‘pahānāyā’’**ti. **Dukkhadomanassāna**nti ettha cetasikadukkhatāya domanassassapi dukkhasaddeneva gahaṇe siddhe saddena anivattanato sāmaññajotanāya visesavacanaṃ seṭṭhanti ‘‘domanassāna’’nteva vuttaṃ. **Cetasikadomanassassā**ti bhūtakathanaṃ daṭṭhabbaṃ. Ñāyati etena yāthāvato paṭivijjhīyati catusaccanti **ñāyo** vuccati ariyamaggo. Nanu ayampi maggo, kiṃ maggo eva maggassa adhigamāya hotīti codanaṃ sandhāyāha – **‘‘ayaṃ hī’’**tiādi. Taṇhāva kammakilesavipākānaṃ vinanaṭṭhena saṃsibbanaṭṭhena **vānaṃ**. Tena taṇhāvānena virahitattā tassa abhāvāti attho. **Attapaccakkhāyā**ti attapaccakkhatthāya.

Vaṇṇabhāsananti pasaṃsāvacanaṃ. **Visuddhi**nti visujjhanaṃ kilesappahānaṃ. **Uggahetabba**nti ettha vācuggatakaraṇaṃ uggaho. Paricayakaraṇaṃ paripucchāmūlakattā taggahaṇeneva gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Na tato heṭṭhāti idha adhippetakāyādīnaṃ vedanādisabhāvattābhāvā kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṃ vipallāsavatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu vipallāsavatthūnaṃ aniṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvena **‘‘na uddha’’**nti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānā**ti satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāḷiyaṃ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassanaṃ. **Ādīsu hī**ti ettha **ādi-**saddena ‘‘phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo’’ti (saṃ. ni. 5.408) satipaṭṭhānāti vuttānaṃ satigocarānaṃ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisambhidāmaggapāḷiyampi avasesapāḷipadesadassanattho **ādi-**saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhāna**nti satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ.

Ariyoti ārakattādinā ariyaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthā**ti etasmiṃ **saḷāyatanavibhaṅgasutte** (ma. ni. 3.311). Tattha hi –

> ‘‘Tayo satipaṭṭhānā yadariyo…pe… marahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya – ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo sevati…pe... marahati. Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā …pe… idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti…pe… ekacce sāvakā sussūsanti…pe… na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ…pe… marahati. Puna caparaṃ, bhikkhave,…pe… sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti…pe… vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ satipaṭṭhāna’’nti –

Evaṃ paṭighānunayehi anavassutatā niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā ‘‘satipaṭṭhāna’’nti vuttā. Buddhānaṃyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. Pa-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha **‘‘pavattayitabbatoti attho’’**ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṃ** paṭṭhapetabbaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ana-saddo hi bahulavacanena kammatthopi hotīti.

Tathāssa kattuatthopi labbhatīti **‘‘patiṭṭhātīti paṭṭhāna’’**nti vuttaṃ. **Upaṭṭhātī**ti ettha **upa-**saddo bhusatthavisiṭṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti **‘‘okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho’’**ti vuttaṃ.

Puna bhāvatthaṃ satisaddaṃ paṭṭhānasaddañca vaṇṇento **‘‘atha vā’’**tiādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattuatthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatassa cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Ida**nti yaṃ ‘‘satiyeva satipaṭṭhāna’’nti vuttaṃ, idaṃ **idha** imasmiṃ suttapadese **adhippetaṃ**.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacananti āha **‘‘satīnaṃ bahuttā’’**tiādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā maggoti ekavacananti yojanā. **Magganaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti āha **‘‘vuttañheta’’**ntiādi. Tattha **catassopi cetā**ti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāge**ti ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanavasena visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe sakiṃyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchedavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti, tamevassa catukiccasādhanataṃ upādāya bahuvacananiddeso, tathāpi atthato bhedābhāvato maggoti ekavacanena vuccati. Tenāha – **‘‘tasmā catassopi eko maggoti vuttā’’**ti.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṃ pucchānaṃ idha asambhavato niddesādivasena desetukāmatāya ca tathā vuttattā. ‘‘Ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpa’’ntiādīsu (ma. ni. 1.271, 287, 297; pārā. 11) khandhapañcakaṃ, ‘‘sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī’’tiādīsu vedanādayo tayo arūpakkhandhā, ‘‘yā tasmiṃ samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhī’’tiādīsu (dha. sa. 40) vedanādayo tayo cetasikā khandhā ‘‘kāyo’’ti vuccanti, tato visesanatthaṃ **‘‘kāyeti rūpakāye’’**ti āha. **Kāyānupassī**ti ettha tassīlatthaṃ dassento **‘‘kāyaṃ anupassanasīlo’’**ti āha. **Aniccato anupassatī**ti catusamuṭṭhānikakāyaṃ ‘‘anicca’’nti anupassati, evaṃ passanto eva cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati, tathābhūtassa cassa niccagāhassa visesopi na hotīti vuttaṃ **‘‘no niccato’’**ti. Tathā hesa ‘‘niccasaññaṃ pajahatī’’ti (paṭi. ma. 1.28) vutto. Ettha ca aniccato eva anupassatīti evakāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamatthaṃ dassetuṃ **‘‘no niccato’’**ti vuttaṃ. Na cettha dukkhānupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṃ paṭiyoginivattanaparattā eva-kārassa, upari desanāāruḷhattā ca tāsaṃ. **Dukkhato anupassatī**tiādīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – aniccassa dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassatīti.

Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ ‘‘aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjatī’’ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti, no samudeti,** samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati**. Ayañhi aniccādianupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato ‘‘pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā’’ti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca pariccajanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘paṭinissajjati, no ādiyatī’’ti. Idāni nissitāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **niccasañña**nti saṅkhārā niccāti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandi**nti sappītikataṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha – **‘‘iriyatī’’**ti, iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato **‘‘tīsu bhavesū’’**ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva, ātappa-saddoviya pana ātāpa-saddopi vīriye eva niruḷhoti vuttaṃ **‘‘vīriyassetaṃ nāma’’**nti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā.

Ātāpīti cāyamīkāro pasaṃsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā samantato sāmañca pajānanto **sampajāno,** asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmaṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha **''na hī''**tiādi. Tasmā satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte kāye kammaṭṭhāniko bhikkhu anupassako, tasmā **''kāyānupassī''**ti vuccati. **Antosaṅkhepo** antolīnatā, kosajjanti attho. **Upāyapariggaho**ti ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo,** tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassatī yathāvuttaṃ upāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ **''muṭṭhassati…pe… asamattho hotī''**ti. **Tenā**ti upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅganti āha – **''sampayogaṅgañcassa dassetvā''**ti. **Aṅga**-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. **Sati**ggahaṇenevettha sammāsamādhissapi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅga**nti ''vivicceva kāmehī''tiādīsu viya pahātabbaṅgaṃ **dassetuṃ**. Yasmā ettha pubbabhāgamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento **''tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā''**ti āha. **Assā**ti yogino. **Tesaṃ dhammāna**nti vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā **''atthuddhāranayenetaṃ vutta''**nti āha. **Yaṃ panā**ti vibhaṅge, vibhaṅgapakaraṇeti adhippāyo. **Etthā**ti ''loke''ti etasmiṃ pade, tā ca lokiyā eva anupassanā nāma sammasananti katvā.

Dukkhatoti vipariṇāmasaṅkhāradukkhatāhi dukkhasabhāvato, dukkhāti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Yo sukhaṃ dukkhato addā**ti yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ vipariṇāmadukkhatāya dukkhanti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallato**ti dukkhavedanaṃ pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukha**nti upekkhāvedanaṃ. **Santa**nti sukhadukkhānaṃ viya anoḷārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvattā ca santaṃ. **Aniccato**ti hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepato ca aniccanti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhū**ti so bhikkhu ekaṃsena, paribyattaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ** vedayitaṃ **dukkhasmiṃ** antogadhaṃ pariyāpannanti **vadāmi** saṅkhāradukkhanti vattabbato. **Sukhadukkhatopi cā**ti sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmañāṇasukhatāya ca vipariṇāmaṭṭhitiaññāṇadukkhatāya ca vuttattā tissopi sukhato tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. **Satta anupassanā** heṭṭhā pakāsitā eva.

Ārammaṇā…pe… bhedānanti rūpādiārammaṇanānattassa nīlāditabbhedassa, chandādiadhipatinānattassa hīnāditabbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārika-savitakka-savicārāditabbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa, ukkaṭṭhamajjhimāditabbhedassa, kusalādikammanānattassa, devagatisaṃvattaniyatāditabbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa, diṭṭhadhammavedanīyatāditabbhedassa, parittabhūmakādikiriyānānattassa, tihetukāditabbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādi-**saddena savatthukāvatthukādinānattassa puggalattayasādhāraṇāditabbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sarāgādīna**nti **mahāsatipaṭṭhānasutte** (dī. ni. 2.381; ma. ni. 1.114) āgatānaṃ sarāgavītarāgādibhedānaṃ. **Salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇāna**nti phusanāditaṃtaṃsalakkhaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā.

Suññatadhammassāti anattatāsaṅkhātasuññatasabhāvassa. ''Salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇāna''nti hi iminā yo ito bāhirakehi sāminivāsīkārakavedakaadhiṭṭhāyakabhāvena parikappito attā, tassa saṅkhāresu niccatā sukhatā viya katthacipi abhāvo vibhāvito. Natthi etesaṃ attāti **anattā,** yasmā pana saṅkhāresu ekadhammopi attā na hoti, tasmā te na attātipi anattāti ayaṃ tesaṃ suññatadhammo. Tassa suññatadhammassa, yaṃ vibhāvetuṃ **abhidhamme** (dha. sa. 121) ‘‘tasmiṃ kho pana samaye dhammā hontī’’tiādinā suññatavāradesanā vuttā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ambapālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Satisuttavaṇṇanā

368. Saratīti **sato**. Ayaṃ pana na yāya kāyaci satiyā sato, atha kho edisāyāti dassento **‘‘kāyādianupassanāsatiyā’’**ti āha. **Catusampajaññapaññāyā**ti catubbidhasampajaññapaññāya, abhikkamanaṃ abhikkantanti āha – **‘‘abhikkantaṃ vuccati gamana’’**nti. Tathā paṭikkamanaṃ paṭikkantanti vuttaṃ – **‘‘paṭikkantaṃ nivattana’’**nti. Nivattanañca nivattimattaṃ, nivattitvā pana gamanaṃ gamanameva. **Kāyaṃ abhiharanto** abhigamanavasena kāyaṃ nāmento. Ṭhānanisajjāsayanesu yo gamanādividhinā kāyassa purato abhihāro, so abhikkamo, pacchato apaharaṇaṃ paṭikkamoti dassento **‘‘ṭhānepī’’**tiādimāha. **Āsanassā**ti pīṭhakādiāsanassa. **Purimaaṅgābhimukho**ti aṭanikādipurimāvayavābhimukho. **Saṃsaranto**ti saṃsappanto. **Paccāsaṃsaranto**ti paṭiāsappanto. **Eseva nayo**ti iminā sarīrasseva abhimukhasaṃsappanapaṭiāsappanāni nidasseti.

Sammā pajānanaṃ **sampajānaṃ**. Tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha – **‘‘sampajaññena sabbakiccakārī’’**ti. Sampajānameva hi sampajaññaṃ. **Sampajaññasseva vā kārī**ti sampajaññasseva karaṇasīlo. **Sampajaññaṃ karotevā**ti abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti eva, sampajānasseva vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**.

Dhammato vaḍḍhitasaṅkhātena saha atthena vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi, sātthakassa sampajānanaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano upakārāvahassa hitassa sampajānanaṃ **sappāyasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṃ **gocarasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ. Pariggaṇhitvā**ti tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. **Saṅghadassaneneva** uposathapavāraṇādiatthaṃ gamanaṃ saṅgahitaṃ. **Asubhadassanādī**ti **ādi**saddena kasiṇaparikammādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘cetiyaṃ disvāpi hī’’**tiādi vuttaṃ. **Arahattaṃ pāpuṇātī**ti ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vuddhi eva. **Dakkhiṇadvāre**ti cetiyaṅgaṇassa dakkhiṇadvāre, tathā **pacchimadvāre**tiādīsu. **Abhayavāpi pāḷiya**nti abhayavāpiyā puratthimatīre.

Buddhavaṃsa-ariyavaṃsa-cetiyavaṃsa-dīpavaṃsādivaṃsakathanato **mahāariyavaṃsabhāṇako** thero. **Paññāyanaṭṭhāne**ti cetiyassa paññāyanaṭṭhāne. **Ekapaduddhāre**ti paduddhārapatiṭṭhānaparivattanaṃ akatvā ekasmiṃyeva avaṭṭhāne. **Kecī**ti abhayagirivāsino.

Tasmiṃ panāti sātthakasampajaññavasena pariggahitaatthepi gamane. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippetaṃ gamanaṃ, taṃ sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṃ **‘‘cetiyadassanaṃ tāvā’’**tiādi āraddhaṃ. **Cittakammarūpakāni viyā**ti cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāya sadisā yantarūpakā viya. **Asamapekkhanaṃ** gehassitaaññāṇupekkhāvasena ārammaṇe ayoniso olokanādi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā’’**tiādi (ma. ni. 3.308). Hatthiādisammaddena **jīvitantarāyo**. Visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā aparā dutiyā nāma hotīti āha – **‘‘dve kathā nāma na kathitapubbā’’**ti. **Eva**nti iminā ‘‘sace panā’’tiādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na ‘‘purisassa mātugāmāsubha’’ntiādikaṃ vuccamānaṃ.

Yogakammassa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kammaṭṭhānaṃ vuccatīti āha **‘‘kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocara’’**nti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatī**ti āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. **Samādāya vattati** sammā ādiyitvā tesaṃ vattānaṃ paripūraṇavasena vattati. **Sarīraparikamma**nti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅke**ti dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha – **‘‘usumaṃ gāhāpento’’**ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva. Tena ‘‘pattopi acetano’’tiādinā pavattetabbakammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā kammaṭṭhānaṃ avijahitvāti dasseti. **Tathevā**ti tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sarīracetiyaṃ garutaranti katvā **‘‘cetiyaṃ vanditvā’’**ti cetiyavandanāya paṭhamaṃ karaṇīyatā vuttā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ – ‘‘cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā’’ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiñca paṇipātakaraṇanti āha – **‘‘buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā’’**ti. **Gāmasamīpe**ti gāmassa upacāraṭṭhāne.

Janasaṅgahaṇatthanti ‘‘mayi akathente etesaṃ ko kathessatī’’ti dhammānuggahena janasaṅgahaṇatthaṃ. **Tasmā**ti yasmā ‘‘dhammakathā nāma kathetabbā evā’’ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanto tadanuguṇaṃyeva dhammakathaṃ kathetvā. **Anumodanaṃ katvā**ti etthāpi ‘‘kammaṭṭhānasīsenevā’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sampattaparicchedenevā**ti paricito aparicitotiādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhaye**ti paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāne**ti yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkha**nti kammaṭṭhānupaṭṭhānassa aviccheda-dassanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, evametassapi kammaṭṭhānupaṭṭhānassāti vuttaṃ hoti.

Nikkhittadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā**. Kāme avītarāgo hoti. Kāye avītarāgo. Rūpe avītarāgo. Yāvadatthaṃ udarāvadehaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati. Aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī’’ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) evaṃ vuttaṃ **pañcavidhacetovinibandhacitto. Caritvā**ti pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsahitaṃyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamanaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. Attano hitasukhaṃ kāmenti icchantīti **attakāmā,** dhammacchandavanto. ‘‘Dhammo’’ti hi hitaṃ taṃnimittakañca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ dhammānaṃ attaniyattā attabhāvaparicchannattā ca attā nāma dhammo. Tenāha bhagavā – **‘‘attadīpā, bhikkhave, viharatha attasaraṇā’’**tiādi (saṃ. ni. 3.43). Taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā. Usabhaṃ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyā**ti tāya pāsāṇasaññāya, ‘‘ettakaṃ ṭhānamāgatā’’ti jānantāti adhippāyo. **So eva nayo** ayaṃ bhikkhūtiādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Maddantāti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālisīsāni maddantā. **Mahāpadhānaṃ pūjessāmī**ti amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. **Ṭhānacaṅkamamevā**ti adhiṭṭhātabbairiyāpathakālavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kātabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha **‘‘vīthiyo**

sallakkhetvā''ti. Yaṃ sandhāya vuccati – ''pāsādikena abhikkantenā''tiādi. Taṃ dassetuṃ **''tattha cā''**tiādi vuttaṃ. **Āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Aṭṭhaṅgasamannāgata**nti ''yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā''tiādinā (ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 6.58; 8.9) vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. **Neva davāyā**tiādi pana paṭikkhepadassanaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Idañca yathā heṭṭhā tīsu ṭhānesu, evaṃ ito paresu ṭhānesu upanetvā sambandhitabbaṃ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni satasahassañca tajjaṃ puññañāṇasambhārasambharaṇaṃ, sāvakabodhiyaṃ aggasāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassañca, mahāsāvakānaṃ kappasatasahassameva tajjaṃ sambhārasambharaṇaṃ, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyo**ti bāhiyavisaye jātasaṃvaddhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti laddhasamañño. So hi āyasmā ''tasmātiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ – diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī''tiādivasappavattena (udā. 10) saṃkhitteneva ovādena khippataraṃ visesaṃ adhigacchi. Tena vuttaṃ **''khippābhiñño vā hoti seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo''**ti. Evaṃ **mahāpañño vā**tiādīsu yathārahaṃ vattabbanti.

Tanti asammuyhanaṃ. **Eva**nti idāni vuccamānākāradassanaṃ. **Attā abhikkamatī**ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, **ahaṃ abhikkamāmī**ti pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti, **''tathā asammuyhanto''**ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento **''abhikkamāmīti citte uppajjamāne''**tiādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha dhātūnaṃ sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **''ekekapāduddharaṇe...pe... balavatiyo''**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṃ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **''tathā atiharaṇavītiharaṇesū''**ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya **tathā**-saddaggahaṇaṃ.

Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ,** ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**. Rukkhakhāṇuādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vītiharaṇaṃ**. Yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ,** tato paraṃ haraṇaṃ **vītiharaṇa**nti ayaṃ vā etesaṃ viseso. Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento āha **''vossajjane...pe... balavatiyo''**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātuanugatabhāvo, tasmā vuttaṃ – **''tathā sannikkhepanasannirumbhanesū''**ti.

Tatthāti tasmiṃ abhikkamane, tesu vā vuttesu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇe**ti uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammā**ti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca. **Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevā**ti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamanaṃ atthi. **Pabbaṃ pabba**ntiādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Atiittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyāyena paṭimukhaṃ dhāvantānaṃ sirasi pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ taṭataṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanatthaṃ **''taṭataṭāyantā''**ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammavasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṃ, ‘‘rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodha’’ntiādivacanehi virodho siyā. Tathā – ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta’’nti (a. ni. 1.48) evamādipāḷiyā ca. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamatthaṃ vibhāventāyeva uppajjantīti tesaṃ taṃsabhāvanipphattianantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā. Evaṃ tesaṃ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesaṃ icchitā, lahukaviññāṇassa visayasaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtañāṇaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayo hutvā eva nirujjhatīti tathāladdhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesaṃ antaro labbheyyāti, noti āha **‘‘avīcimanupabandho’’**ti. Yathā vīci antaro na labbhati, ‘‘tadeveta’’nti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**.

Abhimukhaṃ lokitaṃ **ālokita**nti āha **‘‘puratopekkhana’’**nti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitaṃ, tasmā tadanugataṃ vidisālokanaṃ vilokitanti āha **‘‘vilokitaṃ nāma anudisāpekkhana’’**nti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokāharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantassa parissayassa parivajjanādivasena apalokitassa ca siyā sambhavoti āha – **‘‘iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevā’’**ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. Sohāyasmā vipassanākāle eva ‘‘yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhiratiādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī’’ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā – ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando’’ti (a. ni. 1.230) etadagge ṭhapesi.

Sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmā**ti kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ,** khandhādikammaṭṭhānikehi añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Yasmā ālokitādisamaññāpi dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ **‘‘abbhantare’’**tiādi vuttaṃ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenā**ti kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā calanākārapavattivasena. **Adho sīdatī**ti thokaṃ otarati. **Uddhaṃ laṅghetī**ti laṅghantaṃ viya upari gacchati.

Aṅgakiccaṃ sādhayamānanti padhānabhūtaṃ aṅgakiccaṃ nipphādentaṃ, upapattibhavassa sarīraṃ hutvāti attho. **Paṭhamajavanepi…pe… sattamajavanepi na hotī**ti idaṃ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṃ ‘‘itthī puriso’’ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādimhi lobhamattaṃ, aniṭṭhe paṭighamattaṃ uppajjati. Manodvāre pana ‘‘itthī puriso’’ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbaṃ bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlabhūtadhammaparijānanavaseneva mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena ceva ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū**ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṃ. Tassa javanassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato.

Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etaṃ asammohasampajaññaṃ. **Samavāye**ti sāmaggiyaṃ. **Tatthā**ti pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto – **ko eko āloketi, ko viloketi. Upanissayapaccayo**ti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayo**ti nidassanamattametaṃ aññamaññasampayuttaatthiavigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāleti samiñjituṃ yuttakāle **samiñjantassa,** tathā pasāretuṃ yuttakāle **pasārentassa. ‘‘Maṇisappo** nāma ekā sappajātī’’ti vadanti. **Laḷana**nti kampanaṃ, līḷākaraṇaṃ vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīvavasena uppannaṃ asappāyaṃ. ‘‘Cīvarampi acetana’’**ntiādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññatāvibhāvanena **‘‘abbhantare’’**tiādinā vuttamevatthaṃ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Mahāsivattheravādavasena ‘‘imassa kāyassa ṭhitiyā’’tiādinā nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmiṃ pakkhe **‘‘neva davāyātiādinā nayenā’’**ti pana idaṃ paṭikkhepaṅgadassanamukhena pāḷi āgatāti katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhārakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avaṭṭhānanti āha – **‘‘vāyodhātuvaseneva tiṭṭhatī’’**ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṃ passato harati. **Parivattetī**ti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyā kiccabhāvena vuttāni, sā eva dhāraṇādīni kiccāni karontassa sādhāraṇāti vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti yathā vāyodhātuādīhi aññehi visosanaṃ na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātū**ti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavisanādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajiṇṇājiṇṇatādipaṭisaṃvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo ‘‘sammāpayogo’’ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā sammāpayogaṃ sammāpaṭipattiṃ **anvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanato**ti gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogato**ti āhārassa paribhuñjanato. **Āsayato**ti pittādiāsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo,** āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo, tato **nidhānato. Aparipakkato**ti gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkato**ti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalato**ti nipphattito. **Nissandato**ti ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanato**ti sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 1.294) gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasandhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāne**ti manussāmanussapariggahe ayuttaṭṭhāne khettadevāyatanādike. Kuddhā hi manussā amanussāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Vissaṭṭhattā **neva tassa bhikkhuno attano,** kassaci anissajjitattā jigucchanīyattā ca **na parassa, udakatumbato**ti veḷunāḷiādiudakabhājanato. **Ta**nti chaḍḍitaudakaṃ.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato, so pubbe abhikkamapaṭikkamagahaṇena. ‘‘Gamanepi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahita’’nti apare. Yasmā idha sampajaññakathāyaṃ asammohasampajaññameva dhuraṃ, tasmā antarantare iriyāpathe pavattānaṃ rūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti. Majjhimabhāṇakā pana evaṃ vadanti – eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento, aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento, aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo bhikkhu caṅkamanaṃ otaritvā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti – ‘‘pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā’’ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto pana kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati. Ayaṃ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hotīti.

Evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā so bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati – ‘‘kāyo acetano mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane mañce sayito’’ti, evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhatīti ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hoti. Kāyikādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyānibbattakattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmiṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hotīti.

Vimuttāyatanasīse ṭhatvā dhammaṃ desentopi bāttiṃsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṃ kathentopi **bhāsite sampajānakārī** nāma hoti. Aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ ārammaṇaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyañhi jhānaṃ vacīsaṅkhārappahānato visesato tuṇhībhāvo nāmāti. **Oṭṭhe cā**tiādīsu **ca**-saddena kaṇṭhasīsanābhiādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Tadanurūpaṃ payoga**nti tassa uppattiyā anucchavikaṃ cittassa pavattiākārasaññitaṃ payogaṃ, yato sabbe vicārādayo nipphajjanti. **Upādārūpapavattiyā**ti viññattivikārasahitasaddāyatanuppattiyā. **Eva**nti vuttappakārena. Sattasupi ṭhānesu asammuyhanavasena **‘‘missaka’’**nti vuttaṃ. Maggasammāsatiyāpi kāyānupassanādianurūpattā sampajaññānurūpa**pubbabhāgaṃ** sattaṭṭhāniyassa ekantalokiyattā.

Satisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Yasmā so bhikkhu ‘‘desetu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhamma’’nti saṃkhittena dhammadesanaṃ yāci, tassa saṃkhittarucibhāvato, tasmā saṃkhitteneva dhammaṃ desetukāmo bhagavā ‘‘tasmātihā’’tiādimāhāti vuttaṃ – **‘‘yasmā saṃkhittena desanaṃ yācasi, tasmā’’**ti. Kammassakatādiṭṭhikasseva lokiyalokuttaraguṇavisesā ijjhanti, na diṭṭhivipannassa, tasmā vuttaṃ **‘‘diṭṭhīti kammassakatādiṭṭhī’’**ti.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhe apātanavasena dhāraṇaṭṭhena **dhammo,** sāsanabrahmacariyaṃ, tadeva tadaṅgādivasena kilesānaṃ vinayanaṭṭhena **vinayo**ti āha – **‘‘dhammoti vā…pe… nāma’’**nti. Paṭipakkhadhammehi anabhibhūtatāya eko udetīti ekodīti laddhanāmo samādhi bhūto jāto etesanti **ekodibhūtā**. Ettha ca **ekodibhūtā**ti etena upacārajjhānāvaho pubbabhāgiko samādhi vutto. **Samāhitā**ti etena upacārappanāsamādhi. **Ekaggacittā**ti etena subhāvito vasippatto appanāsamādhi vuttoti veditabbo. **Navakabhikkhūhi bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā**. Te hi yathābhūtañāṇāya bhāvitā. Yathābhūtañāṇanti hi sotāpattimaggañāṇaṃ idhādhippetaṃ. **Khīṇāsavehi bhāvitasatipaṭṭhānāpi pubbabhāgā**. Tesañhi katakaraṇīyānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārāya satipaṭṭhānabhāvanā, sekkhānaṃ pana satipaṭṭhānabhāvanā pariññatthāya pavattā lokiyā, parijānanavasena pavattā lokuttarāti **''missakā''**ti vuttaṃ.

5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā

371. Pañcame **kevalo**ti kusaladhammehi asammisso, tato eva sakalo sukkapakkho anavajjaṭṭho. Sesaṃ vuttanayameva.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Pākatikasakuṇakulesu balavabhāvato tesaṃ hananato **sakuṇagghi**. Senoti vuttaṃ **''senassetaṃ adhivacana''**nti, senaviseso pana so veditabbo. Āmisatthāya pattattā **''lobhasāhasena pattā''**ti vuttaṃ, lobhanimittena sāhasākārena pattāti attho. Naṅgalena kaṭṭhaṃ kasitaṃ naṅgalakaṭṭhaṃ, taṃ karīyati etthāti **naṅgalakaṭṭhakaraṇa**nti āha – **''adhunā kaṭṭhaṃ khettaṭṭhāna''**nti. Leḍḍuyo tiṭṭhanti etthāti **leḍḍuṭṭhānaṃ,** leḍḍunimittaṃ kasitaṭṭhānaṃ. Vajjatīti vadaṃ, vacanaṃ. Kucchitaṃ vadaṃ avadaṃ. Garahane hi ayaṃ a-kāro yathā – ''aputto abhariyā''ti. Avadaṃ mānetīti **avadamānā,** attano balamadena lāpaṃ atimaññitvā vadantīti attho. Tenevāha ''gaccha kho, tvaṃ lāpa, tatrapi me gantvā na mokkhasī''ti. Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ ''attano balassa suṭṭhu vaṇṇaṃ vadamānā''ti, tattha attato āpannaṃ gahetvā vuttaṃ. ''Vadamāno''ti vā pāṭho, sārambhavasena avhāyantoti attho. Tenāha ''ehi kho dāni sakuṇagghī''ti. **Suṭṭhu ṭhapetvā**ti jiyāmuttasarassa viya sīghapātayogyatākaraṇena ubho pakkhe sammā ṭhapetvā. **Aya**nti sakuṇagghi. **Ñatvā**ti yathābhūtadassanena attano ñāṇena jānitvā. **Phālīyitthā**ti phālacchedatikhiṇasikhare sukkhaleḍḍusmiṃ bhijjittha.

7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. **Sañcāro**ti sañcaraṇaṃ. **Lepa**nti silesasadisaṃ ālepanaṃ. **Kājasikkā viyā**ti kājadaṇḍake olaggetabbā sikkā viya. Apica catasso rajjuyo upari bandhanaṭṭhānañcāti **pañcaṭṭhānaṃ. Oḍḍito**ti olambito. **Thunanto**ti nitthunanto.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Āhārasampādanena taṃtaṃāhāravatthugate sūdeti paggharetīti **sūdo,** bhattakārako. Daharehi manāpataraṃ accetabbato atikkamitabbato accayā, bhojane rasavisesā, tasmā **nānaccayehī**ti nānappakārarasavisesehīti attho. Tena vuttaṃ ''nānaccayehī''tiādi. Aggīyati asaṅkarato vibhajīyatīti aggo, ambilameva aggo **ambilaggo**ti āha – **''ambilaggehīti ambilakoṭṭhāsehī''**ti. Dātuṃ abhiharitabbatāya **abhihārā,** deyyadhammā. Tenāha – **''abhihaṭānaṃ dāyāna''**nti. **Idaṃ me kammaṭṭhānaṃ anulomaṃvā**ti idaṃ mama kammaṭṭhānaṃ evaṃ pavattamānaṃ anulomāvasānameva hutvā tiṭṭhati. Evaṃ puna pavattamānaṃ ussakkitvā visesanibbattanatthameva hotīti evaṃ **nimittaṃ gahetuṃ na sakkoti** bālo abyatto, paṇḍito pana sakkoti. **Attano cittassā**ti attano bhāvanācittassa. **Pubbabhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā** ''sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī''ti vuttattā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. **Pādagāmo**ti nagarassa padasadiso mahantagāmo. Tenevāha **''vesāliyaṃ viharati**

veḷuvagāmake’’ti. Ahitanisedhana-hitaniyojana-byasanapariccajana-lakkhaṇo mittabhāvo yesu atthi, te **mittā**. Ye pana diṭṭhamattasahāyā, te **sandiṭṭhā**. Ye savisesaṃ bhattimanto, te **sambhattā**ti dassento **‘‘mittāti mittāvā’’**tiādimāha. **Assā**ti bhagavato. Pañcamiyaṃ aṭṭhamiyaṃ cātuddasiyaṃ pañcadasiyanti ekekasmiṃ pakkhe cattāro vāre katvā māsassa **aṭṭhavāre**.

Vedanānaṃ balavabhāvena **kharo pharuso** kakkhaḷo. **Ābādho**ti pubbakammahetutāya kammasamuṭṭhāno ābādho saṅkhāradukkhatāsaṅkhāto sabbakālikattā sarīrassa sabhāgarogo nāma. Nāyamīdiso ābādho, ayaṃ pana bahalatarabyādhitāya **‘‘visabhāgarogo’’**ti vutto. Anta-saddo samīpapavattoti āha – **‘‘maraṇantaṃ maraṇasantika’’**nti. **Vedanā…pe… akaronto** ukkaṃsagatabhāvitakāyāditāya. **Apīḷiyamāno**ti apīḷiyamāno viya. Ovādameva bhikkhusaṅghassa apalokananti āha – **‘‘ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hotī’’**ti. **Pubbabhāgavīriyaṃ** nāma phalasamāpattiyā parikammabhūtavipassanāvīriyaṃ. **Jīvitampi jīvitasaṅkhāro** patituṃ adatvā attabhāvassa abhisaṅkharaṇato.

‘‘Ettakaṃ kālaṃ atikkamitvā vuṭṭhahissāmī’’ti khaṇaparicchedavatī samāpatti **khaṇikasamāpatti. Niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā**ti rūpasattakārūpasattakavasena pavattiyamānaṃ vipassanābhāvanaṃ sabbaso khilavirahena niggumbaṃ, abyākulatāya nijjaṭaṃ katvā. **Mahāvipassanāvasenā**ti paccekaṃ savisesaṃ vitthāritānaṃ aṭṭhārasādīnaṃ mahāvipassanānaṃ vasena vipassitvā **samāpannā** yā **samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti** vedanaṃ mahābalavatāya pubbārammaṇassa, mahānubhāvatāya tathāpavattitavipassanāvīriyassa. **Yathā nāmā**tiādinā tassa nidassanaṃ dasseti. **Vedanā**ti dukkhavedanā. **Cuddasahākārehī**ti tasseva sattakadvayassa vasena vadati. **Sannetvā**ti antarantarā samāpannajjhānasamāpattisambhūtena vipassanāpītisinehena temetvā. **Samāpattī**ti phalasamāpatti.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhito. Sarīrassa garuthaddhabhāvappatti madhurakatāti āha – **‘‘sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo’’**ti. **Nānākārato**ti puratthimādibhedato. **Satipaṭṭhānadhammā**ti pubbe attanā bhāviyamānā satipaṭṭhānadhammā. **Pākaṭā na honti** kāyacittānaṃ akammaññatāya. **Tanti dhammā**ti pariyattidhammā na ñāyanti.

Anantaraṃ abāhiranti dhammavasena puggalavasena ca antarabāhiraṃ akatvā. **Ettaka**ntiādinā vuttamevatthaṃ vivarati. **Daharakāle**ti attano daharakāle. **Na evaṃ hotī**ti ‘‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’’tiādiko mānataṇhāmūlako issāmacchariyānaṃ pavattiākāro tathāgatassa na hoti, nattheva pageva tesaṃ samucchinnattāti āha – **‘‘bodhipallaṅkeyevā’’**tiādi. Paṭisaṅkharaṇena veṭhena missakena. **Maññe**ti yathāvuttaṃ paṭisaṅkharaṇasaññitena veṭhamissakena viya jarasakaṭaṃ. **Arahattaphalaveṭhenā**ti arahattaphalasamāpattisaññitena atthabhāvaveṭhena.

Phalasamāpattiyā adhippetattā **‘‘ekaccānaṃ vedanānanti lokiyānaṃ vedanāna’’**nti vuttaṃ. **Attadīpā**ti ettha **atta**-saddena dhammo eva vutto, svāyamattho heṭṭhā vibhāvito eva. **Navavidho lokuttaradhammo veditabbo**. So hi catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato ‘‘dīpo’’ti vutto. **Tamaagge**ti tamayogābhāvena sadevakassa lokassa agge. **Sabbesa**nti sabbesaṃ sikkhākāmānaṃ. **Te** ‘‘dhammadīpā viharathā’’ti vuttā **catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissanti.**

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. **Kammaṭṭhānakammikā**ti kammaṭṭhānamanuyuttā. Visesetīti **viseso,** atisayo, svāyaṃ pubbāparaviseso upādāyupādāya gahetabboti taṃ dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādimāha.

Uppajjati kilesapariḷāhoti kāye asubhādivasena manasikāraṃ adahantassa manasikārassa vīthiyaṃ apaṭipannatā subhādivasena kāyārammaṇo kilesapariḷāho ca uppajjati. Vīriyārambhassa abhāvena tasmiṃ ārammaṇe **cetaso vā līnattaṃ** hoti, gocarajjhattato **bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati. Evaṃ kilesapariḷāhe cā**tiādinā tividhampi bhāvanānuyogassa kilesavatthubhāvaṃ upādāya samuccayavasena aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Yasmā pana te pariḷāhalīnattavikkhepā ekajjhaṃ na pavattanti, tasmā pāḷiyaṃ ''kāyārammaṇo vā''tiādinā aniyamattho vā-saddo gahito. **Kilesānurañjitenā**ti kilesavivaṇṇitacittena hutvā na vattitabbaṃ. Kathaṃ pana vattitabbanti āha **''kismiñcidevā''**ti. **Na ca vitakketi na ca vicāretī**ti kilesasahagate vitakkavicāre na pavatteti. **Sukhito**ti jhānasukhena sukhito.

Imassa bhikkhuno bhāvanā pavattāti sambandho. Yasmā hi imassa bhikkhuno taṃ mūlakammaṭṭhānaṃ paripanthe sati ṭhapetvā buddhaguṇādianussaraṇena cittaṃ pasādetvā mūlakammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā paṇidhāya bhāvanāti vuttanti sambandho. **Aṭṭhapetvā**ti cittaṃ appavattetvāti attho veditabbo. Kammaṭṭhānādīnaṃ tiṇṇampi vasena atthayojanā sambhavati. Tenāha **''tatthā''**tiādi. **Sārento viyā**ti rathaṃ vāhayanto viya. Samappamāṇato aṭṭhakādivasena **sutacchitaṃ pakkhipanto viya**. Sukheneva kilesānaṃ okāsaṃ adento antarā asajjanto **alagganto**. Vipassanācārassa āraddhavuttitaṃ aparipanthatañca dassento opammadvayamāha. **Byābhaṅgiyā**ti kājadaṇḍena. **Kilesapariḷāhādīna**nti kilesapariḷāhalīnattavikkhepānaṃ.

Guḷakhaṇḍādīnīti guḷakhaṇḍasakkharakhaṇḍādīni ucchuvikārabhūtāni. ''Kāye kāyānupassī viharāmī''tiādivacanato **''pubbabhāgavipassanā kathitā''**ti vuttaṃ.

Ambapālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nālandavaggo

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavagge paṭhamasuttaṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyanti taṃ laṅghitvā **''dutiye''**ti vuttaṃ.

Bhiyyataro abhiññātoti sambodhiyā seṭṭhataroti abhilakkhito. **Bhiyyatarābhiñño**ti sabbasattesu adhikatarapañño. Tenāha **''uttaritarañāṇo''**ti. Sammā anavasesato bujjhati etenāti **sambodhī**ti āha – **''sambodhiyanti sabbaññutaññāṇe''**ti. **Nippadesā gahitā**ti anavasesā buddhaguṇā gahitā aggamaggasiddhiyāva bhagavato sabbaguṇānaṃ siddhattā. Na kevalañca buddhānaṃ, atha kho aggasāvakapaccekabuddhānampi taṃtaṃguṇasamijjhanaṃ aggamaggādhigamenevāti dassento **''dvepi aggasāvakā''**tiādimāha.

Aparo nayo – **pasanno**ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti **uppannasaddho**ti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsitāti āha – **''evaṃ saddahāmīti attho''**ti. Abhijānāti abhimukhabhāvena sabbaññeyyaṃ jānātīti abhiñño, bhiyyo adhiko abhiññoti **bhiyyobhiñño**. So eva atisayavacanicchāvasena bhiyyobhiññataroti vuttoti āha – **''bhiyyataro abhiññāto''**ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti abhiññā, abhivisiṭṭhā paññā. Bhiyyo abhiññā etassāti bhiyyobhiñño, so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññataro**. Svāyaṃ assa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha – **''bhiyyatarābhiñño vā''**ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi,** sabbaññutaññāṇaṃ aggamaggañāṇañca. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggañāṇaṃ, aggamaggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ **sambodhi nāma**. Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇaṃ, nanu heṭṭhimānipi bhagavato maggañāṇāni savāsanameva yathāsakaṃ paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānañhi ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṃ, taṃ pana aparipuṇṇaṃ paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha **''arahattamaggañāṇe vā''**ti. **Sabba**nti sammāsambuddhena adhigantabbaṃ sabbaṃ.

Khādanīyānaṃ uḷāratā sātarasānubhāvenāti āha **''madhure āgacchatī''**ti. Pasaṃsāya uḷāratā visiṭṭhabhāvenāti āha – **''seṭṭhe''**ti. Obhāsassa uḷāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ – **''vipule''**ti. Usabhassa ayanti āsabhī, idha pana āsabhī viyāti **āsabhī**. Tenāha – **''usabhassa vācāsadisī''**ti. Yena guṇena sā taṃsadisā, taṃ dassetuṃ **‘‘acalā asampavedhī’’**ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo**. Vijjāṭṭhānādīsu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ taṃ atthaṃ ñāpentī paveṇī **ācariyaparamparā**. Kevalaṃ attano matiyā ‘‘iti kira evaṃ kirā’’ti parikappanā **itikirā**. Piṭakassa ganthassa sampadānato bhūtato tassa gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ**. Yathāsutānaṃ attānaṃ ākārassa parivitakkanaṃ **ākāraparivitakko**. Tathevassa ‘‘evameta’’nti diṭṭhiyā nijjhānakkhamanaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti**. Āgamādhigamehi vinā kevalaṃ anussutato takkamaggaṃ nissāya takkanaṃ **takko**. Anumānavidhiṃ nissāya gahaṇaṃ **nayaggāho**. Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bhagavato ayaṃ therassa codanā therassa ca so avisayo, tasmā **‘‘paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viyā’’**ti vuttaṃ. Sīhanādo viyāti **sīhanādo**. Taṃsadisatā cassa seṭṭhabhāvena, so cettha evaṃ veditabboti dassento **‘‘sīhanādo’’**tiādimāha. **Unnādayantenā**ti asanisadisaṃ karontena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamañhi sīhanādaṃ nadanto atthato anuyogaṃ **sodheti** nāma, anuyujjhanto ca naṃ **sodhāpeti** nāma. **Dātu**nti sodhetuṃ. Keci ‘‘dānattha’’nti atthaṃ vadanti, taṃ na yuttaṃ. Na hi yo sīhadānaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighaṃsana**nti vimaddanaṃ. **Dhamamāna**nti tāpayamānaṃ. Tāpanañcettha gaggariyā dhammāpanasīsena vadati.

Sabbe teti sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe. Tenetaṃ dasseti – ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ sammāsambuddhā, tesaṃ tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya ca buddhānaṃ lokiyacittācāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbhatītā, tato parato chinnavaṭumā chinnapapañcā pariyādinnavaṭṭā sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesaṃ sabbesampi tava sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme kathaṃ jānissasīti. **Tenā**ti sambodhisaṅkhātena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggañāṇena. **Evaṃsīlā**ti tādisasīlā. **Samādhipakkhā**ti samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā ekadesasarūpekasesanayena. Tattha **samādhipakkhā**ti vīriyasatiyo tadanuguṇā ca dhammā veditabbā. Jhānasamāpattīsu yebhuyyena vihāravohāro, jhānasamāpattiyo samādhippadhānāti vuttaṃ **‘‘samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahito’’**ti.

Yathā pana heṭṭhā gahitāpi samādhipaññā paṭipakkhato vimuttattā vimuccana-saṅkhāta-kiccavisesa-dassanavasena vimuttipariyāyena puna gahitā ‘‘evaṃvimuttā’’ti, evaṃ dibbavihāro dibbavihāravisesadassanavasena puna gahito ‘‘evaṃvihārī’’ti, tasmā sabbesaṃ samāpattivihārānaṃ vasenettha attho yujjatīti daṭṭhabbaṃ. **Vimuttīti saṅkhaṃ gacchanti** vimuccitthāti katvā. Esa nayo sesesupi. **Paṭippassaddhante**ti paṭippassambhanosāpanena. Sabbakilesehi nissaṭattā asaṃsaṭṭhattā vimuttattā ca **nissaraṇavimutti** nibbānaṃ.

Anāgatabuddhānaṃ panāti **pana**-saddo visesatthajotano. Tena atītesu tāva khandhānaṃ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gati, anāgatesu pana sabbaso asañjātesu kathanti imamatthaṃ joteti. Tenāha **‘‘anāgatāpī’’**tiādi. **‘‘Attano cetasā paricchinditvā viditā’’**ti kasmā vuttaṃ? Nanu atītānāgate sattāhe eva pavattaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariyañāṇakiccavasena vuttaṃ, atha kho pubbenivāsaanāgataṃsañāṇānaṃ vasena vuttaṃ, tasmā nāyaṃ doso. **Viditaṭṭhāne na karoti** sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā setughātato ca. Kathaṃ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha **‘‘thero kirā’’**tiādi. Pāraṃ pariyantaṃ minotīti pāramī, sā eva ñāṇanti pāramiñāṇaṃ, sāvakānaṃ pāramiñāṇaṃ **sāvakapāramiñāṇaṃ**. Tasmiṃ sāvakānaṃ ukkaṃsapariyantagate jānane nāyamanuyogo, atha kho sabbaññutaññāṇe sabbaññutāya jānane. Keci pana ‘‘sāvakapāramiñāṇeti sāvakapāramiñāṇavisaye’’ti atthaṃ vadanti, tathā sesapadesupi. **Sīla…pe… samattha**nti sīlasamādhipaññāvimuttiñāṇasaṅkhātānaṃ kāraṇānaṃ jānanasamatthaṃ. Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa parehi ete buddhāti jānanassa ca kāraṇaṃ.

Anumānañāṇaṃ viya saṃsayaṭṭhitaṃ ahutvā idamidanti yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti nicchinotīti **dhammo,** paccakkhañāṇanti āha **‘‘dhammassa paccakkhato ñāṇassā’’**ti. Anuetīti

anvayoti āha **‘‘anuyogaṃ anugantvā’’**ti. Paccakkhasiddhañhi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa pavatti ‘‘diṭṭhena adiṭṭhassa anumāna’’nti veditabbā. Vidite vedakampi ñāṇaṃ atthato viditameva hotīti **‘‘anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito’’**ti vuttaṃ. **Vidito**ti viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇo**ti aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha **‘‘apariyanto’’**ti. **Tenā**ti apariyantattā. **Tena** vā apariyantena ñāṇena. Etena thero yaṃ yaṃ anumeyyamatthaṃ ñātukāmo hoti, tattha tattha tassa asaṅgamappaṭihataṃ anumānañāṇaṃ pavattetīti dasseti. Tenāha **‘‘so iminā’’**tiādi. Tattha **iminā**ti iminā kāraṇena.

Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ,** pākāramūlaṃ. **Ādi-**saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dassetīti dassento **‘‘ekadvāranti kasmā āhā’’**ti codanaṃ samuṭṭhāpesi.

Yassā paññāya vasena puriso paṇḍitoti vuccati, taṃ paṇḍiccanti āha – **‘‘paṇḍiccena samannāgato’’**ti. Taṃtaṃitikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ**. Medhati aññāṇaṃ hiṃsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā,** ṭhānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho,** parito pākārassa anuyāyanamaggo. Pākārabhāgā sambandhitabbā etthāti **pākārasandhi,** pākārassa phullitapadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evaṃ vuccatīti āha – **‘‘dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhāna’’**nti. **Chinnaṭṭhāna**nti chinnabhinnapadesaṃ, chinnaṭṭhānaṃ vā. Tañhi ‘‘vivara’’nti vuccati. **Kīliṭṭha**nti malīnaṃ. **Upatāpentī**ti kilesapariḷāhena santāpenti. **Vibādhentī**ti pīḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātuṃ sakkāti āha **‘‘anuppannāya paññāya uppajjituṃ na dentī’’**ti. **Tasmā**ti paccayūpaghātena uppajjituṃ appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā**ti catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā appitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvā**ti yāthāvato sammadeva yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vattuṃ **‘‘apicetthā’’**tiādi vuttaṃ. **Missakā**ti samathavipassanāmaggavasena missakā. ‘‘Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittāti paṭhamaṃ vuttattā satipaṭṭhānesu vipassanaṃ gahetvā satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvāti vuttattā maggapariyāpannānaṃyeva ca nesaṃ nippariyāyabojjhaṅgabhāvato tesu ca adhigatameva hotīti bojjhaṅge maggo ca sabbaññutaññāṇañcāti gahite sundaro pañho bhaveyyā’’ti **mahāsivatthero āha. Na panevaṃ gahitaṃ** porāṇehīti adhippāyo. **Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Thero**ti sāriputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaraṃ viya nibbānaṃ** tadatthikehi upagantabbato upagatānañca parissayarahitasukhādhigamaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlaṃ** tadupagatānaṃ parito ārakkhabhāvato. **Anupariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttañhetaṃ – ‘‘pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṃ adhivacana’’nti. **Dvāraṃ viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesane añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagaraṃ paviṭṭhapavisanakānaṃ sattānaṃ sallakkhaṇato. **Dinno**ti dāpito, sodhitoti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Pubbe sāvatthito veḷuvagāmassa gatattā vuttaṃ **‘‘āgatamaggeneva paṭinivattanto’’**ti. **Sattanna**nti upaseno, revato, khadiravaniyo, cundo, samaṇuddeso ahanti catunnaṃ, cālā, upacālā, sīsūpacālāti, tissannanti imesaṃ sattannaṃ arahantānaṃ. **Natthi nu kho**ti etthāpi ‘‘olokento’’ti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. Bhavissanti me vattāro harituṃ nāsakkhīti sambandho. **Idaṃ dāni pacchimadassana**nti bhūtakathanamattaṃ, na tattha sālayatādassanaṃ yathā tathāgatassa vesāliyā nikkhamitvā nāgāpalokitaṃ.

Tassa tassa visesassa adhiṭṭhānavaseneva iddhibhedadassanaṃ **iddhivikubbanaṃ**. Sīhassa vijambhanādivasena kīḷitvā nādasadisī ayaṃ dhammakathāti vuttaṃ **‘‘sīhavikīḷito**

dhammapariyāyo’’ti. **Gamanakālo mayhantī**ti ettha **iti**-saddo parisamāpane. Tena therena yathārambhassa vacanapabandhassa samāpitabhāvaṃ joteti. Esa nayo sesesupi edisesu sabbaṭṭhānesu. Yugandharādayo **paribhaṇḍapabbatā**ti veditabbā. **Ekappahārenevā**ti ekappahārena iva. Svāyaṃ **iva**-saddo na sakkomīti ettha ānetvā sambandhitabbo.

Paṭipādessāmīti ṭhitakāyaṃ paṭipādessāmi. Patthanākāle anomadassissa bhagavato vacanasutānusārena ñāṇena diṭṭhamattataṃ sandhāya **‘‘taṃ paṭhamadassana’’**nti vuttaṃ. **Dhāretuṃ asakkontī** guṇasāraṃ. **Esa maggo**ti eso jātānaṃ sattānaṃ maraṇaniṭṭhito pantho. Punapi **evaṃbhāvino nāma saṅkhārā**ti saṅkhārā nāma evaṃbhāvino, maraṇapariyosānāti attho. **Ettaka**nti ettakaṃ kālaṃ. **Saṅkaḍḍhitvā** saṃharitvā. **Mukhaṃ pidhāyā**ti mukhaṃ chādetvā. **Agghikasatānī**ti makuḷaṅkuracetiyasatāni.

Purimadivaseti atītadivase. Yasmā dhammasenāpatino arahattappattadivaseyeva satthu sāvakasannipāto ahosi, tasmā **‘‘pūritasāvakasannipāto esa bhikkhū’’**ti vuttaṃ. **Pañca jātisatānī**ti bhummatthe, accantasaṃyoge vā upayogavacanaṃ.

Kaḷopihatthoti vilīvamayabhājanahattho. ‘‘Cammamayabhājanahattho’’ti ca vadanti. **Purantare**ti nagaramajjhe. **Vane**ti araññe.

Osakkanākāravirahitoti dhammadesanāya saṅkocahetuvirahito. **Visārado**ti sāradavirahito. **Dhammoja**nti dhammarasaṃ, ojavantaṃ desanādhammanti attho. **Dhammabhoga**nti dhammaparibhogaṃ, parehi saddhiṃ saṃvibhajanavasena pavattaṃ dhammasambhoganti desanādhammameva vadati. Tena vuttaṃ **‘‘ubhayenapi dhammaparibhogova kathito’’**ti.

Piyāyitabbato **piyehi**. Manassa vaḍḍhanato **manāpehi. Jātiyā**ti khattiyādijātiyā. **Nānābhāvo** asahabhāvo visuṃbhāvo. **Aññathābhāvo** aññathattaṃ. **Sarīra**nti rūpadhammakāyasaṅkhātaṃ sarīraṃ. Rūpakāye hi bhijjante bhijjanteva. **So bhijjeyyā**ti so mahantataro khandho bhijjeyya.

Dakkhiṇadisaṃ gatoti dakkhiṇadisāmukhe pavatto. **Mahākhandho viyā**ti mahanto sāravanto sākhākhandho viya. Sākhakhandhā hi disābhimukhapavattākārā, mūlakhandho pana uddhamuggato. **Soḷasannaṃ pañhāna**nti soḷasannaṃ aparāpariyapavattaniyānaṃ atthānaṃ. Ñātuṃ icchito hi attho pañho.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. **Amāvasuposathe**ti amāvasiuposathe, kālapakkhauposatheti attho. **Purimanayenevā**ti anantarasutte vuttanayeneva.

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. **Maccudheyyassā**ti maccuno pavattiṭṭhānassa.

8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. **Tasmiṃ kāle**ti paṭhamābhisambodhiyaṃ. **Bhikkhuyeva natthi** dhammacakkassa appavattitattā, **bhikkhuyeva** bhikkhulakkhaṇayogato. Ekako maggo, na dvedhāpathabhūtoti ekamaggo, taṃ **ekamaggaṃ**. Jātiyā khayo vaṭṭadukkhassa antabhūtoti jātikkhayanto, nibbānaṃ, taṃ diṭṭhattā **jātikkhayantadassī**ti evamettha attho daṭṭhabbo.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. **Ayaṃ tassa laddhī**ti ayaṃ idāni vuccamānā tassa ācariyassa laddhi. **Tato anāmento**ti yena vaṃso namati, tena kāyaṃ anāmento. Tathā namanto hi patitvā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. **Ta**nti kāyaṃ, **taṃ** vaṃsaṃ vā. **Ākaḍḍhento viyā**ti namitaṭṭhānato parabhāgena ākaḍḍhento viya. **Ekatobhāgiyaṃ katvā**ti yathāvuttaṃ satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā onataṃ viya katvā. Tathā karaṇaṃ pana tathā vātūpatthambhagāhāpanenāti āha – **''vātūpatthambhaṃ gāhāpetvā''**ti. Tañca satiyā tadatthaṃ upaṭṭhānenāti vuttaṃ **''satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā''**ti. **Niccalova nisīdanto** antevāsī **ācariyaṃ rakkhati,** ettakaṃ ācariyassa laddhivasena vuttaṃ. **''Ācariyo vaṃsaṃ suggahitaṃ gaṇhanto''**tiādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

''Attānameva rakkhatī''ti idaṃ attano rakkhaṇaṃ padhānaṃ katvā vuttaṃ, **na antevāsika**nti avadhāraṇaphalaṃ. Attarakkhāya panettha sijjhamānāya antevāsikarakkhāpi siddhā eva hotīti. Dutiyapakkhepi eseva nayo. **So tattha ñāyo**ti yā attano eva rakkhā, sā atthato pararakkhāpi hotīti ayamettha ñāyo yuttappayogo. **Anuvaḍḍhiyā**ti yathāvaḍḍhitassa anuanuvaḍḍhiyā. Etena paṭiladdhasampayuttapamodanākāro dassitoti āha – **''sapubbabhāgāya muditāyāti attho''**ti. **Āsevanāyā**tiādīni padāni anudayatāpariyosānāni (yasmā satipaṭṭhānaṃ sevantassa siddhaṃ attano ca parassa ca rakkhaṇaṃ pakāsenti, tasmā) – ''attānaṃ, bhikkhave, rakkhissāmīti satipaṭṭhānaṃ sevitabba''ntiādi vuttaṃ.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. **Janapadasmiṃ kalyāṇī**ti sakalajanapade bhaddā rūpasampattiyā sikkhāsampattiyā ca sundarā seṭṭhā. Rūpasampatti ca nāma sabbaso rūpadosābhāvena rūpaguṇapāripūriyā hotīti tadubhayaṃ dassetuṃ **''chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā''**ti vuttaṃ. Taṃ duvidhampi vivaranto **''sā hī''**tiādimāha. **Pañcakalyāṇasamannāgatā**ti pañcavidhasarīraguṇasampadāhi samannāgatā. **Nātidīghā nātirassā**ti pamāṇamajjhimā dīghatarappamāṇā na hoti, na atirassā, lakuṇḍakarūpā na hoti. **Nātikisā**ti ativiya kisathaddhamamaṃsalohitā dissamānā aṭṭhisarīrā jālasarīrā na hoti. **Nātithūlā**ti bhāriyamaṃsā mahodarā na hoti. **Nātikāḷā nāccodātā**ti ativiya kāḷavaṇṇā jhāmaṅgāro viya, dadhitakkādīhi pamajjitamattakaṃsalohavaṇṇā na hoti. Manussaloke tādisiyā rūpasampattiyā abhāvato **atikkantā manussavaṇṇaṃ**. Yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca paresaṃ pasādāvahā nātidīghatādayo. Evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattīpīti vuttaṃ **''appattā dibbavaṇṇa''**nti. Ettha ca nātidīghanātirassatāvacanena ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato. Kisathūladosābhāvavacanena pariṇāhasampatti vuttā. Ubhayenapi saṇṭhānasampadā vibhāvitā, nātikāḷatāvacanena vaṇṇasampatti vuttā vivaṇṇatābhāvato. **Piyaṅgusāmā**ti pariṇatapiyaṅgupupphasadisasarīranibhāsā. **Mukhapariyosāna**nti adharoṭṭhamāha. **Ayaṃ** yathāvuttā sarīravaṇṇasampatti. **Assā**ti janapadakalyāṇiyā. **Chavikalyāṇatā** chavisampattihetukattā tassā. Esa nayo sesesupi. Nakhā eva pattasadisatāya **nakhapattāni**.

(**Pasāvo** sarīrāvayavena iriyananti āha – **''pavattīti attho''**ti, pasāvo yathāparitameva kanatanti, na sabhāvasandhānaṃ. Yathāvibhāvasena **uttamameva naccaṃ naccati**. Te vā vīsatiyāsūtiraṃ dhānappattiyā pavattiyā pavattimakatamandatā vibhāvasuṭatassa uttamameva gītañca gāyatīti attho.) [Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca. Suddhapāṭho gavesitabbo.] **Samatittiko telapatto**ti mukhavattisamaṃ telānaṃ pūritattā samatittikamukhaṃ telabhājanaṃ. **Antarena ca mahāsamajjaṃ antarena ca janapadakalyāṇi**nti janapadakalyāṇiyā, tassā ca naccagītaṃ pekkhituṃ sannipatitamahājanasamūhassa majjhato **pariharitabbo** netabbo. **Na**nti telaṃ. **Āhareyyā**ti āpajjeyya. Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – telapattaṃ viya kāyagatāsati, tassa pariharaṇapuggalo viya vipassako, janakāyā viya puthuttārammaṇāni, asipuriso viya mano, telassa cajanaṃ viya kilesuppādanaṃ, sīsapātanaṃ viya ariyamaggañāṇasīsānuppatti. ''Kāyagatā sati no bhāvitā…pe… sikkhitabba''nti vuttattā **''pubbabhāgavipassanāva kathitā''**ti vuttaṃ.

Nālandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlaṭṭhitivaggo

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. **Sīlānī**ti bahuvacanaṃ anekavidhattā sīlassa. Tañhi sīlanaṭṭhena ekavidhampi cārittādivasena anekavidhaṃ. Tenāha – ‘‘**catupārisuddhisīlānī**’’ti. **Pañhamaggo**ti ñātuṃ icchitassa atthassa vīmaṃsanaṃ. Tenāha – ‘‘**pañhagavesana**’’nti.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. **Puggalavasena parihānaṃ hoti** na dhammavasena. Yo na bhāveti, tasseva parihāyati. Tenāha ‘‘**yo hī**’’tiādi.

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. **Padesato bhāvitattā**ti ekadesato bhāvitattā bhāvanāpāripūriyā ananuppattattā. Tenāha – ‘‘**cattāro hi magge**’’tiādi.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. **Samattā bhāvitattā**ti pariyattā bhāvitattā.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Mahāvisayattā mahatiyo abhiññā etassāti **mahābhiñño,** tassa bhāvoti sabbaṃ vattabbaṃ. ‘‘**Satatavihāravasena vutta**’’nti vatvā tamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ ‘‘**thero kirā**’’tiādi vuttaṃ. **Tassā**ti therassa. **Āvajjanassa gati**nti ekāvajjanasseva gamanavīthiṃ. **Anubandhati** cakkavāḷānaṃ sahassaṃ ekāvajjaneneva sahassalokadhātuyā icchitamatthaṃ jānituṃ samatthoti dasseti.

Sīlaṭṭhitivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

397-407. **Yā vedanā sammasitvā**ti yā tebhūmakavedanā sammasitvā. **Tāvassā**ti tā tebhūmakavedanā eva assa bhikkhuno. Sadisavasena cetaṃ vuttaṃ, aniccādisammasanavasena **viditā** pubbabhāge sammasanakāle **upaṭṭhahanti. Pariggahitesū**ti parijānanavasena paricchijja gahitesu. ‘‘**Vedanā** taṇhāpapañcassa, **vitakko** mānapapañcassa, **saññā** diṭṭhipapañcassa mūlavasena sammasanaṃ vuttā’’ti vadanti. ‘‘Vedanāvitakkasaññā taṇhāmānadiṭṭhipapañcānaṃ mūladassanavasenā’’ti apare.

Ananussutavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Amatavaggo

2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. **Sārammaṇasatipaṭṭhānā**ti ārammaṇalakkhitā satipaṭṭhānā kathitā, na satilakkhaṇā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. **Suddhikaṃ katvā** visuṃ visuṃ katvā. Tathā ca vuttaṃ pāḷiyaṃ ‘‘kāye vā bhikkhū’’ti.

6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā

412. **Jeṭṭhakasīla**nti padhānakasīlaṃ. Sīlaggahaṇañhi pāḷiyaṃ pātimokkhasaṃvaravaseneva āgataṃ. Tenāha **''tipiṭakacūḷanāgatthero panā''**tiādi. Tattha **pātimokkhasaṃvarova sīla**nti avadhāraṇaṃ itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca chasikkhāpadavītikkamane gilānapaccayassa appaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇīti** indriyasaṃvarādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma natthī**ti sīlapariyāyena tesaṃ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma natthīti nippariyāyasīlataṃ tesaṃ paṭikkhipati. **Chadvārarakkhaṇamattamevā**ti tassa sallahukatamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvappattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayuppattimattaka**nti phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamattha**nti idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṃvarādīni tīṇi padhānasīlassa paripālanaparisodhanavasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasīlasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ **''yassā''**tiādimāha. Tattha **so**ti pātimokkhasaṃvaro. **Sesāni** indriyasaṃvarādīni. Pātimokkhasaddassa attho pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu vitthārito, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbo.

Ācārena ca gocarena ca sampannoti kāyikacetasikaavītikkamasaṅkhātena ācārena ca navesiyādigocaratādisaṅkhātena gocarena ca sampanno, sampannaācāragocaroti attho. **Appamattakesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu. ''Dukkaṭadubbhāsitamattesū''ti apare. **Vajjesū**ti akaraṇīyesu gārayhesu. Te pana ekantato akusalā hontīti āha – **''akusaladhammesū''**ti. **Bhayadassāvī**ti bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā dassanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesūti niddhāraṇe bhumma**nti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento **''sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpada''**ntiādimāha. Sikkhāpadaṃ samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Sikkhā**ti adhisīlasikkhā. Pubbe **pada**-saddo adhiṭṭhānaṭṭho, idha bhāgatthoti daṭṭhabbanti āha – **''sikkhākoṭṭhāsesū''**ti. Mūlapaññattianupaññattiādibhedaṃ yaṃkiñci sikkhitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti āha – **''kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā''**ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggahaṇato. Tenāha – **''taṃ taṃ sabba''**nti. ''Tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāyā''ti vacanato anabhijjhā abyāpādasammādiṭṭhiyopi sīlanti vuttā, tasmā imasmiṃ sutte **''pātimokkhasaṃvarasīlameva kathita''**nti vuttaṃ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Etthāpi manosucaritaṃ sīlaṃ nāmāti dassetīti katvā vuttaṃ **''pacchimāpi tayo''**ti. Anabhijjhāabyāpādasammādiṭṭhidhammā sīlaṃ hotīti veditabbā kāyavacīsucaritehi saddhiṃ manosucaritampi vatvā ''tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāyā''ti vuttattā. **Sesaṃ** vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamesū**ti chaṭṭhasattamavaggesu apubbaṃ natthi. Tena vuttaṃ **''heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo''**ti. Vaggapeyyālato pana imasmiṃ satipaṭṭhānasaṃyutte katipayavaggā saṅgahaṃ ārūḷhā, tathāpi tesaṃ atthavisesābhāvato ekaccesu potthakesu mukhamattaṃ dassetvā saṃkhittā, ekaccesu atisaṃkhittāva, te saṅkhepavasena dve katvā **''chaṭṭhasattamesū''**ti vuttaṃ.

Amatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyasaṃyuttaṃ

1. Suddhikavaggo

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. **Catubhūmaka …pe… labbhanti** kusalābyākatabhāvato tesaṃ tiṇṇaṃ indriyānaṃ. **Vīriyindriyasamādhindriyāni…pe… sabbattha labbhanti** kusalattikasādhāraṇattā. **Catubhūmaka … pe… vasenā**ti catubhūmakadhammaparicchedavasena ceva kusalādīhi sabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena ca vuttanti attho.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhasaccabhāvena na pajānanti. Tañhi pariññeyyatāya dukkhasaccasaṅgahaṃ. **Samudayasaccavasenā**ti taṇhāvijjādiṃ saddhindriyassa samudayasaccabhāvena na pajānanti. **Nirodha**nti saddhindriyassa anupādāya nirodhanimittaṃ nibbānaṃ. **Paṭipada**nti saddhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyamaggaṃ. **Sesesū**ti vīriyindriyādīsu.

Sukkapakkheti ‘‘saddhindriyaṃ pajānantī’’tiādinayappavatte anavajjapakkhe. **Adhimokkhavasena āvajjanasamudayā**ti ‘‘atthi dinna’’ntiādinayappavattapubbabhāgabhūtasaddhādhimokkhavasena āvajjanuppattiyā. Tasmā paṭhamuppannā saddhā eva hettha ‘‘āvajjana’’nti vuttā, na manodvārāvajjanaṃ. Esa nayo sesesupi. Tasmā paṭhamuppannā āvajjanā paggahuppattiṭṭhānānaṃ tikkhānaṃ vīriyindriyādīnaṃ paṭhamuppattiyā āvajjanapariyāyena vuttāti daṭṭhabbaṃ. Dubbalā hi paṭhamuppannā paggahābhāvato vīriyindriyādīnaṃ samudayoti balavabhāvappattavīriyindriyādikassa āvajjanaṭṭhāniyāni hontīti tesaṃ samudayoti vuttā, pubbe adhimuccanādivasena pavattassa āvajjanassa samudayāti attho. Puna **chandavasenā**ti kattukāmatākusalacchandavasena saddhādīnaṃ uppādetukāmatākārappavattassa chandassa vasena. **Manasikāravasena āvajjanasamudayā**ti saddhindriyādivasena pavattassa dubbalassa tassa nibbattakayonisomanasikāravasena āvajjanassa uppattiyā. **Evampī**ti ‘‘adhimokkhavasenā’’tiādinā vuttākārenapi. **Chasu suttesū**ti dutiyato paṭṭhāya chasu suttesu. **Catusaccameva kathitaṃ**. Assādaggahaṇena hi samudayasaccaṃ, ādīnavaggahaṇena dukkhasaccaṃ, nissaraṇaggahaṇena nirodhamaggasaccāni gahitānīti. Paṭhamasutte pana indriyānaṃ sarūpadassanamevāti.

8. Dabbasuttavaṇṇanā

478. Soto āpajjīyati etenāti **sotāpatti,** anāgataṃ pati paṭhamamaggo. **Soto**ti ariyamaggasoto daṭṭhabbo. **Āpajjīyatī**tiādito paṭipajjīyati. Paṭhamamaggapaṭilābhanimittāni sotāpannassa aṅgāni idha **‘‘sotāpattiyaṅgānī’’**ti vuttāni. Tāni pana tīsu ṭhānesu saddhā ariyakantasīlañcāti veditabbāni. **Savisaye**ti sakavisaye. **Jeṭṭhakabhāvadassanattha**nti padhānabhāvadassanatthaṃ. Yattha saddhādiindriyānaṃ sātisayakiccaṃ, tesaṃ kiccātirekataṃ dassetunti attho. Idāni tamatthaṃ upamāhi vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Patvā**ti attano kiccātirekaṭṭhānaṃ paṭilabhitvā. **Pubbaṅgama**nti saddahanakiccesu purecāraṃ dhorayhaṃ. **Sesāni** vīriyindriyādīni. **Tadanvayānī**ti tadanugatāni tassa saddhindriyādikassa pakkhikāni. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkhe**ti jhānasaṅkhāte vimokkhe samādhipadhānatāya jhānānaṃ. Evañca katvā ‘‘sotāpattiyaṅgāni patvā’’ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhūpanisañhi sīlanti. **Ariyasaccāni patvā**ti cattāri saccāni abhisametabbāni pāpuṇitvā.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Nepakkaṃ vuccati paññāti āha – **‘‘paññāyetaṃ nāma’’**nti. Nipāyati saṃkilesadhamme visoseti nikkhāmetīti nipako, thiratikkhasatipuggalo, tassa bhāvo **nepakka**nti satiyāpi nepakkabhāvo yujjateva. Evañhi ‘‘satinepakkenā’’ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti, satiyā ca nepakkenāti evaṃ vuccamānena satiniddeso nāma kato hotiyeva. **Asukaṃ nāma** suttaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā **me bhāsita**nti. Vossajjīyati saṅkhāragataṃ etasmiṃ adhigateti **vossaggo,** nibbānaṃ. Taṃ ārammaṇaṃ karitvāti āha – **‘‘nibbānārammaṇaṃ katvā’’**ti. **Gacchantiyā**ti saṅkhārānaṃ udayañca vayañca udayabbayaṃ gacchantiyā bujjhantiyā. Tenāha **‘‘udayabbayapariggāhikāyā’’**ti.

Saddhāsatipaññindriyāni pubbabhāgāni ‘‘itipi so bhagavā arahaṃ, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā, udayatthagāminiyā paññāyā’’ti ca vuttattā. ‘‘Āraddhavīriyo viharati, so anuppannāna’’ntiādinā ca vuttattā **vīriyindriyaṃ missakaṃ**. ‘‘Vossaggārammaṇaṃ karitvā’’ti vuttattā **samādhindriyaṃ nibbattitalokuttarameva. Ayamevā**ti yvāyaṃ navame vutto. Ayameva pubbabhāgamissakalokuttarattadhammaparicchedo.

Suddhikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mudutaravaggo

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. **Sammappadhāne ārabbhā**ti sammappadhāne bhāvanāvasena ārabbha. Tenāha **‘‘bhāvento’’**ti. Yathā vīriyindriyaniddese ‘‘cattāro sammappadhāne ārabbha vīriyaṃ paṭilabhatī’’ti desanā āgatā, evaṃ satindriyaniddese ‘‘cattāro satipaṭṭhāne ārabbha satiṃ paṭilabhatī’’ti, tasmā **‘‘satindriyepi eseva nayo’’**ti vuttaṃ. Saddhindriyādiniddesesu pana na tathā deseti.

2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā

482. Indriyānaṃ tikkhādibhāvo vipassanāvasena vā maggavasena vā phalavasena vā gahetabboti vuttaṃ **‘‘tatoti…pe… veditabba’’**nti. Nanu cettha mudubhāvo eva pāḷiyaṃ gahitoti? Saccametaṃ, taṃ pana tikkhabhāve asati na hoti tikkhādibhāvoti vuttaṃ. Yato hi ayaṃ mudu, ito taṃ tikkhanti vattabbataṃ labhati apekkhāsiddhattā tikkhamudubhāvānaṃ pārāpāraṃ viya. Idāni ‘‘tato’’tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘samattānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **samattānī**ti sampannāni. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Samattānī**ti vā pariyattāni, samattānīti attho. ‘‘Tato mudutarāni dhammānusārīmaggassā’’ti kasmā vuttaṃ? Tatoti hi sotāpattimaggavipassanindriyāni adhippetāniyeva, ‘‘tato mudutarānī’’ti vuttapaṭhamamaggo dhammānusārī vā siyā saddhānusārī vāti byabhicarati? Nāyaṃ doso, sotāpattimaggekadesavaseneva laddhabbapaṭhamamaggāpekkhāya vipassanāya vibhāgassa adhippetattā. Yo hi sotāpanno hutvā iriyāpathaṃ akopetvā yathānisinnova sakadāgāmimaggaṃ pāpuṇāti, tassa vipassanindriyāni sandhāya avibhāgena vuttaṃ – ‘‘tato mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni nāmā’’ti. Yo pana sotāpanno hutvā kālantarena sakadāgāmī hoti, tassa sotāpattimaggatthāya pavattāni vipassanindriyāni nāma honti. So ce dhammānusārīgotto, tassa yathāvuttavipassanindriyato mudutarānīti **‘‘tato mudutarāni dhammānusārīmaggassā’’**ti vuttaṃ. Vipassanindriyāni nāmāti ānetvā sambandho. Dhammānusārīvipassanindriyato saddhānusārīvipassanindriyānaṃ mudubhāvassa kāraṇaṃ sayameva vakkhati. Dhammena paññāya maggasotaṃ anussaratīti **dhammānusārī,** paññuttaro ariyo. Saddhāya maggasotaṃ anussaratīti **saddhānusārī,** saddhuttaro ariyo.

Evaṃ vipassanāvasena dassetvā maggavasena dassetuṃ **‘‘tathā’’**tiādi āraddhaṃ. Sampayogato sabhāvato ca arahattamaggapariyāpannāni **arahattamaggindriyāni. Arahattaphalindriyānī**ti etthāpi eseva nayo.

Idāni phalavasena dassetuṃ **‘‘samattāni paripuṇṇānī’’**tiādi vuttaṃ. Sotāpattimaggaṭṭhapuggalavasena nānattaṃ jātaṃ, tasmā te dvepi idha tatiyavāre na labbhantīti adhippāyo. Dhammānusārīsaddhānusārīnaṃ nānattaṃ kathaṃ jātanti āha **‘‘āgamanenapi maggenapī’’**ti. Tadubhayaṃ dassento **‘‘saddhānusārīpuggalo’’**tiādimāha. **Uddisāpento**ti uddesaṃ gaṇhanto.

Maggo tikkho hoti upanissayindriyānaṃ tikkhavisadabhāvato. Tenāha **‘‘sūraṃ ñāṇaṃ vahatī’’**ti. **Asaṅkhārenā**ti saraseneva. **Appayogenā**ti tasseva vevacanaṃ. Dhammānusārīpuggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti.

Saddhānusārīpuggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā dhammānusārissa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ hutvā vahati, yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi khippaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti, saddhānusārino pana pubbabhāgakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ dandhaṃ na tikhiṇaṃ asūraṃ hutvā vahati, yathā nāma nātitikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ na vahati, saddo suyyati, balavavāyāmakiccaṃ icchitabbaṃ hoti, evarūpā saddhānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Evaṃ santepi kilesakkhaye nānattaṃ natthi. Tenāha **‘‘kilesakkhaye panā’’**tiādi. **Avasesā ca kilesā khīyanti** saṃyojanakkhayāya yogattā.

3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

483. **Tato**ti phalato phalavemattatāya cariyamānattā. **Indriyavemattatā** saddhādīnaṃ indriyānaṃ nānattena. **Phalanānatta**nti arahattaphalādinānattaṃ. **Puggalanānatta**nti anāgāmiādipuggalanānattaṃ.

4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

484. Sīlakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūraṃ arahattamaggaṃ karonto nipphattito **arahattaphalaṃ ārādheti** nipphādeti. **Tayo padesamagge**ti sīlakkhandhādīnaṃ apāripūriyā ekadesabhūte tayo heṭṭhimamagge. **Padesaṃ** heṭṭhimaphalattayaṃ. **Catūsū**ti imasmiṃ vagge paṭhamādīsu catūsu suttesu. Kāmañcettha tatiye ‘‘tatoti phalavasena nissakka’’nti vuttaṃ, catutthe ‘‘paripūraṃ paripūrakārī ārādheti, padesaṃ padesakārī’’ti, ‘‘catūsupi suttesu missakāneva indriyāni kathitānī’’ti pana vacanato vipassanāvasenapi yojanā labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā

485-487. **Vipassanāvasena nissakkaṃ veditabbaṃ,** na maggaphalavasena, imasmiṃ sutte sabbasova vipassanindriyānaṃ eva adhippetattā. Idāni tamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘paripuṇṇāni hī’’**tiādi vuttaṃ. Avihādīsu pañcasu suddhāvāsesu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **antarāparinibbāyī,** asaṅkhārena appayogena sarasatova parinibbāyanato **asaṅkhāraparinibbāyī,** tabbipariyāyato **sasaṅkhāraparinibbāyī,** uddhaṃ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhaṃsoto,** uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṃsoto,** akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**ti evamettha saddattho daṭṭhabbo.

Imasmiṃ pana ṭhāneti ‘‘vipassanāvasena nissakka’’nti vuttaṭṭhāne. **Arahattamaggeyeva ṭhatvā**ti imasmiṃyeva bhave arahattamaggeyeva, na vipassanāya ca ṭhatvā. **Pañca nissakkāni nīharitabbānī**ti ‘‘tato mudutarehi antarāparinibbāyī hotī’’tiādīni pañca nissakkāni niddhāretvā kathetabbāni. Idāni tamatthaṃ vivaranto **‘‘arahattamaggassa hī’’**tiādimāha. Tattha avihādīsu uppajjitvā uppannasamanantarāya parinibbāyanato **paṭhamaantarāparinibbāyī**. Tattha āyuppamāṇavemajjhaṃ appatvāva parinibbāyanato **dutiyaantarāparinibbāyī,** āyuvemajjhaṃ patvā parinibbāyanato tato paraṃ **tatiyaantarāparinibbāyī** veditabbo. ‘‘Pañca nissakkānī’’ti kasmā vuttaṃ? Nanu asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīti vattabbanti? Na vattabbanti dassento āha **‘‘asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañca janā’’**ti.

Tīṇi nissakkānīti ‘‘tato mudutarehi sotāpanno hotī’’tiādīni tīṇi nissakkapadāni. Idha sakadāgāmī na gahito, so anāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbo, anāgāmimaggassa vipassanindriyehi mudutarehi sakadāgāmī hoti. **Sakadā…pe… mudutarānī**ti idaṃ sakadāgāmimaggassa vipassanindriyehi ekabījisaṅkhātasotāpannavipassanindriyāni mudutarāni hontīti tīṇi katvā vuttaṃ. **Dhammānusārī**tiādidvayaṃ kolaṃkolādidvayena gahitaṃ hotīti. **Sakadāgāmimaggassa hī**tiādi vuttasseva atthassa vivaraṇaṃ. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamāni vuttanayānevā**ti chaṭṭhasattamāni suttāni dutiyatatiyesu vuttanayāneva. Tattha pana missakāni indriyāni kathitāni, idha pubbabhāgavipassanindriyāni kathitānīti ayameva viseso.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. **Ta**nti maggaphalavasena nissakkaṃ. **Pāḷiyaṃ vuttameva** ‘‘arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanno hotī’’tiādinā. **Aṭṭhahī**ti catūhi phalehi catūhi ca maggehīti aṭṭhahi. **Bahibhūto** na antobhāvo. **Lokuttarāneva indriyāni kathitāni** maggaphalacittuppādapariyāpannattā.

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. **Indriyasampanno**ti ettha **sampanna**saddo paripūriatthoti āha **‘‘paripuṇṇindriyo’’**ti. **Missakāni indriyāni kathitāni** sāmaññatova desitattā.

Mudutaravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Chaḷindriyavaggo

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. **Itthibhāve**ti itthitāya. **Indaṭṭhaṃ karoti** tathāsattajanasāmaññakāraṇabhāvato. Itthiyā eva indriyaṃ **itthindriyaṃ**. Esa nayo purisindriye. **Jīvite**ti sahajātadhammānaṃ jīvane pālane pavattane. **Vaṭṭindriyānī**ti vaṭṭahetubhūtāni indriyāni. Imesu hi upādinnaindriyesu sati vaṭṭaṃ vattati paññāyati.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. **Ajānitapubbaṃ dhamma**nti catusaccadhammamāha, tathā **tesaṃyeva ñātadhammāna**nti. Ayaṃ panettha attho – ājānātīti **aññā,** paṭhamamaggena ñātamanatikkamitvā jānātīti attho. Sotāpannādīnaṃ chaariyānaṃ etaṃ nāmaṃ. Aññassa indriyāni **aññindriyāni. Aññātāvīsū**ti ājānitavantesu. Yasmā aggaphaladhammesu ñāṇakiccaṃ sātisayaṃ, tasmā taṃ kiccaṃ sesadhammesupi samāropetvā vuttaṃ **‘‘aññātāvīsu arahattaphaladhammesū’’**ti. **Tattha tattha** tesu tesu maggaphalesu. **Tena tenākārenā**ti anaññātajānanādiākārena.

4. Ekabījisuttavaṇṇanā

494. **Vipassanato nissakka**nti vipassanindriyehi nissakkaṃ. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **‘‘samattānī’’**tiādimāha. **Tīṇi nissakkāni evamidha pañca nissakkāni nīharitabbāni** ekabījiādivibhāvanato. Tenāha **‘‘sakadāgāmimaggassa hī’’**tiādi. **Sotāpattimaggassa vipassanindriyāni** nāma tenattabhāvena sakadāgāmimaggaṃ pattuṃ gacchantassa sotāpannassa vipassanindriyāni. Pañcapi te sotāpattimaggassa bhedāyevāti **‘‘sakadāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbānī’’**ti vuttaṃ.

Ekabījīti ettha khandhabījaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃ khandhabījaṃ atthi, ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabīji nāma. Tenāha – **‘‘sotāpanno hutvā’’**tiādi. **Mānusakaṃ bhava**nti idaṃ panettha desanāmattaṃ, devabhavaṃ nibbattetītipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmānetāni. Ettakañhi pamāṇaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ.

Dve tayo bhaveti devamanussesu eva dve tayo bhave. Sambodhicatusaccadhammo paraṃ ayanaṃ nissayo gati etassāti **sambodhiparāyaṇo**. Kulato kulaṃ gacchatīti **kolaṃkolo**.

Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogesu kulesu eva nibbattatīti attho. Kevalopi hi kula-saddo mahābhogakulameva vadati. **Dve vā tīṇi vā kulānī**ti devamanussavasena dve vā tayo vā bhaveti ayampi missakabhavena kathito. Jātassa kumārassa viya ariyāya jātiyā jātassa nāmametaṃ, yadidaṃ niyatoti sattakkhattuparamādikoti ca samaññāti dassento āha **''bhagavatā gahitanāmavasenevā''**tiādi.

Yadi pubbahetuniyamato sotāpanno ca niyatoti sotāpattimaggato uddhaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayābhāvato pubbahetukiccaṃ natthīti sotāpattimaggassa upanissayabhāvo āpajjati. Yadi tassapi pubbahetuupanissayo siyā, tāva niyamato sotāpattimagguppattito pubbe eva niyamito, yāvañca akaniṭṭhaṃ tassa pubbahetu nāma, ahetukatā āpannā, iccassa ahetu appaccayā nipphatti pāpuṇāti. Kiñca hetu ce? Niyamato sotāpanno ca niyatoti paṭhamamaggādhigameneva anukkamena upari tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccāni nipphajjanti, evaṃ sattakkhattuparamatādiniyame sati sattamabhavādito uddhaṃ pavattatāya dukkhassa mūlabhūtā kilesā paṭhamamaggeneva khīṇāti upari tayo maggā akiccā siyuṃ. Tenāha **''paṭhamamaggassa upanissayo kato nāmā''**tiādi.

Yadi upari tayo maggā sattakkhattuparamāditaṃ niyamenti, tato ca añño sotāpanno natthīti sotāpattimaggassa akiccakatā nippayojanatā āpajjeyya. Atha sakkāyadiṭṭhiādippahānaṃ tassa kiccaṃ, tesaṃ tesaṃ pahānena sattakkhattuparamādiniyamatāya. Bhavitabbaṃ, yāva uparimaggā eva hontīti sattabhavādito uddhamapavattanato tena vinānena sakkāyadiṭṭhiādippahānena ca tena vinā bhavitabbanti āha – **''paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppannāti āpajjatī''**ti. **Tiṇṇaṃ maggāna**nti upari tiṇṇaṃ maggānaṃ. **Vipassanā niyametīti yujjatī**ti vuttamatthaṃ vivaranto **''sace hī''**tiādimāha.

Sotāpanno vaṭṭajjhāsayo. Tatrekacce pākaṭe paññāte dassento **''anāthapiṇḍiko''**tiādimāha. **Idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassā**ti yo imasmiṃ kāmabhave ṭhito manussadevavasena vokiṇṇabhavūpapattiko sukkhavipassako ca, tassa vasena. **Nāmaṃ kathita**nti sattakkhattuparamoti nāmaṃ kathitaṃ. Keci pana ''kāmabhave sattakkhattuṃyeva uppajjati, na tato''ti vadanti, taṃ vīmaṃsitabbaṃ.

Sodhessāmīti jambudīpe kenaci tepiṭakena bhikkhunā saddhiṃ piṭakattayameva mayhaṃ uggahaparipucchāvasena sodheyyāmīti **paratīraṃ** jambudīpaṃ gato. Yo bhikkhu sakkotīti yojanā. Aniccānupassanādīsu ekamukhena abhiniviṭṭhenapi abhidhammapariyāyena tīhi eva vimokkhehi maggaṃ labhatīti abhinivesabhedena tayo puggalā suññatato vuṭṭhitā, tathā tayo appaṇihitato vuṭṭhitāti cha honti, teva saddhādhurapaññādhuravasena **dvādasa sakadāgāmino**. Tathā **arahanto,** tayo antarāparinibbāyino eko upahaccaparinibbāyī eko uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañca, te asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyibhedena dasāti avihādīsu catūsupi cattālīsa, akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthīti **aṭṭhacattālīsa anāgāmino. Vipassanā kathitā** sammasanacārassa kathitattā.

5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Yathā cakkhussa sahajātatadindriyanissitadhammesu adhipateyyaṃ anuvattanīyattā, evaṃ taṃdvārikadhammesupi adhipateyyaṃ tehi anuvattanīyattāti vuttaṃ – **''adhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhenā''**ti. Esa nayo sesindriyādīsupi. **Catusaccavasena kathitāni** sabhāvādivibhāvanassa kathitattā.

Chaḷindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sukhindriyavaggo

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Yathā cakkhu dassane adhipateyyaṭṭhena cakkhundriyaṃ, evaṃ sukhavedanā sukhane adhipateyyaṭṭhena sukhindriyaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sesaṃ tebhūmaka**nti sesaṃ bhūmittayavasena tebhūmakaṃ.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. **Kāyika**nti ayamassa nissayavasena niddesoti āha – **‘‘kāyapasādavatthuka’’**nti. **Sarūpaniddeso** sukhaṃ sukhindriyassa sarūpanti. Sādanīyaṭṭhena dhammapadāni attani assādayatīti **sātaṃ,** madhuraṃ. **Vedayita**nti vediyanaṃ, anubhavananti attho. **Aññadhammavisiṭṭho**ti phassādīhi aññehi dhammehi visadiso. **Kāyika**nti pasādakāyasannissitaṃ. **Cetasika**nti cetosannissitaṃ, tena vuttaṃ **‘‘ettha panā’’**tiādi. **Kāyapasāda…pe… natthi,** tasmā **‘‘cattāro pasādakāye vatthuṃ katvā’’**ti vuttaṃ.

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. **Dvinnaṃ araṇīna**nti adharuttarāraṇīnaṃ. Kiñci dvayaṃ saṅghaṭṭitamattaṃ hutvā na samodhānagataṃ hotīti taṃnivattanatthaṃ **‘‘saṅghaṭṭanasamodhānā’’**ti vuttaṃ. Punappunaṃ saṅghaṭṭanena hi tejopātubhāvo. **Adharāraṇī viya vatthārammaṇaṃ** asatipi vāyāme tajjasamphassapaccayato. **Uttarāraṇī viya phasso** vatthārammaṇādiphassena pavattanato. **Saṅghaṭṭo viya phassasaṅghaṭṭanaṃ** araṇidvayasaṅghaṭṭanā viya phassasseva vatthārammaṇesu saṅghaṭṭanākārena pavattito. **Aggi viya vedanā** anudahanaṭṭhena khaṇikāvāyañca. **Vatthārammaṇaṃ vā uttarāraṇī viya** indhanāpātagahaṇādīsu ussāhassa viya pavattisambhavato. **Phasso adharāraṇī viya** nirussāhanirīhatāvasena attasādhanato.

10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Rasanaṃ bhañjanaṃ nirujjhanaṃ raso. Yo yo dhammānaṃ raso yathādhammaraso, tena **yathādhammarasena. Paṭipāṭiyā**ti kamena, ubhayenapi dhammānaṃ pahānakkamenāti vuttaṃ hoti. **Imasmiṃ indriyavibhaṅge**ti imasmiṃ indriyasaṃyuttasaññite indriyavibhaṅge. **Adesitattā**ti sesasuttāni viya ‘‘sukhindriya’’ntiādinā adesitattā idaṃ **uppaṭipāṭikasuttaṃ nāma. Valiyā** kharasamphassāya **phuṭṭhassa. Ta**nti kaṇṭakavedanādiṃ. **Etassa** dukkhindriyassa.

Tesaṃ tesanti domanassindriyādīnaṃ. **Kāraṇavasenevā**ti taṃtaṃasādhāraṇakāraṇavasena. Tesañhi visesakāraṇaṃ dassento **‘‘pattacīvarādīnaṃ vā’’**ti āha.

Ekatovāti punappunaṃ paduddhāraṇaṃ akatvā ekajjhameva. Dutiyajjhānādīnaṃ upacārakkhaṇe eva nirujjhantīti ānetvā sambandho. **Tesaṃ** dukkhindriyadomanassādīnaṃ. **Atisayanirodho**ti suṭṭhu pahānaṃ ujuppaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodhoyevā**ti nirodhamattameva. **Nānāvajjane**ti yena āvajjanena appanāvīthi hoti, tato bhijjāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo**. **Pītipharaṇenā**ti pītiyā pharaṇarasattā. Pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha **‘‘sabbo kāyo sukhokkanto hotī’’**ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti **pi-**saddo aṭṭhānapayutto, so ‘‘pahīnassā’’ti ettha ānetvā sambandhitabbo ‘‘pahīnassapi domanassindriyassā’’ti. Etaṃ domanassindriyaṃ uppajjatīti sambandho. ‘‘Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi vihaññī’’ti ca vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriyanti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānupacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya. ‘‘Tatthassa siyā uppattī’’ti idaṃ parikappavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa suppahīnabhāvadassanatthaṃ. Tathā hi vuttaṃ **‘‘na tveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā’’**ti. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā **‘‘āsannattā’’**ti vuttaṃ. Nānāvajjanupacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyyāti imamatthaṃ dassento **‘‘appanāppattāyā’’**tiādimāha. ‘‘Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantī’’ti vadanti. **Aparisesa**nti suvikkhambhitanti katvā vikkhambhanena anavasesaṃ.

Tathattāyāti tathabhāvāya paṭhamajjhānasamaṅgitāya. Sā panassa uppādanena vā uppannassa samāpajjanena vā hotīti vuttaṃ **‘‘uppādanatthāya samāpajjanatthāyā’’**ti. **Dvīsū**ti navamadasamesu suttantesu.

Sukhindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jarāvaggo

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pamukhe, pāsādassa ca pacchimabhāge ātapo pacchātapo, tasmiṃ **pacchātape**. So hi pāsādassa pamukhabhāvena kato. Kiṃ pana bhagavato vajirasāraṃ sarīraṃ otāpetabbaṃ hotīti āha – **‘‘sammāsambuddhassā’’**tiādi. **Ayañca** imaṃ suttaṃ desitasamaye. **Na sakkoti** byāmappabhāya kāyaci pabhāya anabhibhavanīyattā. Kiñcāpi buddhābhā sūriyābhāya anabhibhavanīyā, ghammasabhāvatāya pana rasmīnaṃ parito pharantī sūriyābhā tikhiṇā uṇhāti āha **‘‘rasmiteja’’**nti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yatheva hī’’**tiādi vuttaṃ.

Suvaṇṇāvaṭṭaṃ viyāti acche suvaṇṇapatte vinivattaāvaṭṭaṃ viya. **Garahaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ** ‘‘acchariyametaṃ avisicchephalavada’’ntiādīsu viya. **Na evametarahī**ti attano pākaṭavasena vadati, na itaresampīti. **Sirājālā**ti sirāsantānā. **Evarūpaṃ na hotī**ti aññesaṃ pākatikasattānaṃ vuttākāraṃ viya na hoti puññasambhārassa uḷāratamattā vipaccanassa pariyantagatattā. Tenāha **‘‘aññesaṃ apākaṭa’’**nti. **Valiyāvaṭṭaka**nti appakaṃ valiyāvaṭṭaṃ. Tenāha **‘‘kesaggappamāṇa’’**nti. **Sabbānī**ti sirājālāni. **Purato vaṅko**ti thokaṃ purato natamattaṃ sandhāyāha. Tena vuttaṃ **‘‘svāyaṃ aññesaṃ apākaṭo’’**ti. **Nayaggāhato**ti anumānato. **Dhī ta**nti **dhī**-saddayoge upayogavacanaṃ. **Dhī**ti jigucchanatthe nipāto. **Dhikkāro**ti jigucchāpayogo. **Taṃ phusatū**ti tuyhaṃ pāpuṇātu.

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

512. **Aññamaññassā**ti añño aññassa. **Na paccanubhho**ti attano avisayabhāvato. Idāni taṃ aññavisayataṃ anvayato byatirekato vibhāvetuṃ **‘‘sace hī’’**tiādi vuttaṃ.

Visayāni paṭisaranti etthāti **paṭisaraṇaṃ**. Indriyaviññāṇāni hi asatipi tādise adhippāye attano ārammaṇassa yāthāvato sampajānanato pavedanavijānanāni karontāni viya pavattanti, tathā lokassa aññattha siddhito. Tenāha bhagavā – ‘‘mano paṭisaraṇaṃ, manova nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhotī’’ti manodvārikajavanamano hi savisesaṃ manovisayaṃ paccanubhoti, pañcadvārikajavanamano mananamattameva paccanubhavati. **Rajjanādi**ggahaṇañcettha nidassanamattaṃ, tasmā saddahanādipi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ, pañcadvārappavattivasena tathā vuttaṃ. **Ekasmiṃ pana dvāre**ti cakkhudvāre.

Dubbalabhojakāti appānubhāvā rājabhoggā. **Āya**nti bhoguppattiṭṭhānaṃ. Yottabandhādinimittaṃ laddhabbakahāpaṇo **yottakahāpaṇo**. Addubandhādinimittaṃ gahetabbakahāpaṇo **addukahāpaṇo**. Māghātaghosanāya katāya hiṃsānimittaṃ gahetabbakahāpaṇo **māpahārakahāpaṇo**. Tassa parimāṇaṃ dassetuṃ **‘‘aṭṭhakahāpaṇo’’**tiādi vuttaṃ. **Satavatthuka**nti satakarīsavatthukaṃ.

Maggasatīti ariyamaggasati. Bhāvanamanuyuñjantassa hi javanamano ussakkitvāva **maggasatiṃ paṭisarati** tappariyosānattā. **Ta**nti nibbānaṃ. **Sā**ti phalavimutti. **Paṭisarati** aggamaggasatiyā. Phalavimutti nibbānanti ubhayaṃ maggassa siddhāyevāti. Ārammaṇavasena natthi etassa paṭisaraṇanti

appaṭisaraṇaṃ asaṅkhatāmatassa santiniccasabhāvattā. Sayaṃ pana sabbesaṃyeva ariyānaṃ paṭisaraṇaṃ. Tenāha ‘‘nibbānaṃ arahato gatī’’ti (pari. 339). **Nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ** nibbānanissayattā. **Na tato paraṃ gacchati** gatassa aññassa tādisassa abhāvā. Nibbānaṃ pari sabbaso osānanti **nibbānapariyosānaṃ**.

Mūlajātā jātamūlā. Tato eva **patiṭṭhitā**. Kā panassāti āha **‘‘maggena āgatasaddhā’’**ti. Maggo daḷhāya asaṃhāriyasaddhāya mūlaṃ diṭṭhisampayuttāni ceva vicikicchācittañcāti **pañca akusalacittāni** samucchedavasena **pahīnāni. Pañca nīvaraṇānī**ti ettha apāyagamanīyāni paṭhamamaggeneva pahīnāni, itarāni vikkhambhanavasena jhānena pahīnānīti pañcasu orambhāgiyakilesasaṃyojanesu ekadesavigameneva bahiddhāsaṃyojano viya jātoti vuttaṃ **‘‘jhānaanāgāmiṭṭhāne ṭhito’’**ti. Tenāha **‘‘so aparihīna…pe… nibbāyeyyā’’**ti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pubbakoṭṭhake evaṃ āgatasuttaṃ ādiṃ katvā **phalindriyāneva kathitāni** aggaphalavasena desanāya āgatattā.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. **Upari saha vipassanāya tayo maggā**ti vipassanāya saha sotāpattiphalato upari tayo maggā. Maggādhigamena idāni paccakkhabhūtattā ‘‘ime kho te dhammā’’ti vuttā. Tattha yaṃ aggabhūtaṃ, tassa vasena dassetuṃ **‘‘arahattaphalindriyaṃ nāmā’’**ti vuttaṃ indriyabhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā. **Ativijjhitvā passāmī**ti sacchikatvā yāthāvato passāmi. **Catūhi indriyehī**ti vīriyindriyādīhi catūhi indriyehi. Sā vipassanāmaggaphalasahagatā siyāti missakā vuttā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūkarakhatavaggo

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. **Sūrabhāvenā**ti atisūrabhāvena. **Bujjhanatthāyā**ti saccapaṭivedhāya.

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. **Cattāri indriyānī**ti paññindriyaṃ ṭhapetvā sesāni cattāri. **‘‘Ariyañāṇaṃ lokuttara’’**nti vuttaṃ maggañāṇaṃ katvā. Ariya-saddo pana yathā tathā visuddhepi hotīti tādisaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘tampi panā’’**tiādi. Yathā hi cattārindriyāni missakāni, evaṃ paññindriyampi missakanti vuccamāne na koci virodhoti adhippāyenāha **‘‘tampi pana…pe… vaṭṭatī’’**ti.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. **Na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā. **Atthīti pajānāti** nayaggāhena, na paccakkhato. Na hi ariyāpi anadhigataṃ maggaphalaṃ paccavekkhituṃ sakkonti.

6. Patiṭṭhitasuttavaṇṇanā

526. **Sāsavesū**ti caturāsavavinimuttesu sesadhammesu ārammaṇesu. Tesupi uppajjanakaanatthato **cittaṃ rakkhati nāma**.

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ sūkarakhataleṇaṃ sandhāya. **Etaṃ** ‘‘sūkarakhatāya’’nti vacanaṃ vuttaṃ. **Bhāvanapuṃsaka**nti bhāvajotakaṃ napuṃsakavacanaṃ yathā ‘‘visamaṃ vātā vāyanti, ekamantaṃ nisīdī’’ti. Kiccapaṭipatti tesaṃ saṃkāsanaṭṭhena sapatiso, sapatiso eva **sappatisso,** sajeṭṭhakoti āha **‘‘sappatissoti sajeṭṭhako’’**ti.

Sūkarakhatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bodhipakkhiyavaggavaṇṇanā

531-650. Sattānaṃ phalānaṃ hetubhūtāni ‘‘imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā’’tiādinā vuttāni, pañcindriyāniyeva phalūpacārena **‘‘satta phalānī’’**ti vuttāni. Tāni ca **pubbabhāgāni** ‘‘imesaṃ, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā…pe… sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā’’ti vacanato. **Tesa**nti sattānaṃ phalānaṃ. ‘‘Dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phala’’nti evaṃ atītasutte vuttāni heṭṭhā dve phalāni nāmāti vadanti. Yehi pana indriyehi aññatra pana antarāparinibbāyiṃ sesāni phalāni honti, tāni cattāri sapubbabhāgāni lokuttarānīti vuttaṃ siyā.

Indriyasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammappadhānasaṃyuttavaṇṇanā

651-704. **Sammappadhānasaṃyutte pubbabhāgavipassanāva kathitā** ‘‘akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyā’’tiādivacanato.

Sammappadhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balasaṃyuttavaṇṇanā

705-812. **Balasaṃyutte balāni missakāneva kathitāni** ‘‘vivekanissita’’nti vacanato.

Balasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhipādasaṃyuttaṃ

1. Cāpālavaggo

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. **Chandaṃ nissāya pavatto samādhī**ti kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhi **chandhasamādhi. Padhānasaṅkhārā**ti catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. **Tehī**ti chandasamādhipadhānasaṅkhārehi. **Iddhiyā pāda**nti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya saddhā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena **‘‘iddhī’’**ti saṅkhātānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ, sesacittacetasikarāsinti attho. Sā eva ca yathāvuttaiddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya pādabhūtā, tasmā vuttaṃ **‘‘iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipāda’’**nti. **Sesesū**ti vīriyasamādhiādīsu. Tattha hi vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhi vīmaṃsāsamādhīti attho veditabbo. **Idhā**ti imasmiṃ iddhipādasaṃyutte. **Ekaparicchedova** atthaniddeso.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. **Iddhipadesa**nti iddhiyā ekadesaṃ. Ko pana soti āha – **‘‘tayo ca magge tīṇi ca phalānī’’**ti.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. **Samatta**nti sāmaññassa samaṃ attanaṃ ijjhanaṃ samattaṃ paripuṇṇaṃ. **Vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā** ‘‘apārā pāraṃ gamanāya saṃvattantī’’tiādivacanato.

10. Cetiyasuttavaṇṇanā

822. **Udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne**ti udenassa nāma yakkhassa devāyatanasaṅkhepena iṭṭhakāhi kate mahājanassa cittīkataṭṭhāne. **Katavihāro**ti bhagavantaṃ uddissa tattha katavihāro. **Vuccatī**ti purimavohārena ‘‘udenacetiya’’nti vuccati. **Gotamakādīsupī**ti gotamakacetiyanti evamādīsupi. **Eseva nayo**ti cetiyaṭṭhāne katavihārabhāvaṃ atidisati. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunaṃ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇavasena aparāparaṃ pavattitā ānītā. **Yuttayānaṃ viya katā**ti yathā yuttamājaññayānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathāruci pavattimarahati, evaṃ yathāruci pavattanārahataṃ gamitā. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā**ti sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanupacayaṃ gamitā. Tenāha **‘‘suvaḍḍhitā’’**ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāya sikhappattiyā sammadeva saṃsevitā.

Aniyamenāti ‘‘yassa kassacī’’ti aniyatavacanena. **Niyametvā**ti ‘‘tathāgatassā’’ti sarūpaggahaṇena niyametvā. **Āyuppamāṇa**nti paramāyuppamāṇaṃ vadati. Tasseva gahaṇe kāraṇaṃ brahmajālavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Mahāsīvatthero** pana mahābodhisattānaṃ carimabhave paṭisandhidāyino kammassa asaṅkheyyāyukatāsaṃvattanasamatthataṃ hadaye ṭhapetvā buddhānaṃ āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthatā pāḷiyaṃ āgatā evāti imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyāti avoca.

Khaṇḍiccādīhi abhisuyyatīti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. ‘‘Kva saro khitto, kvacani patito’’ti aññathā vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **‘‘so pana na ruccati…pe… niyamita’’**nti.

Pariyuṭṭhitacittoti yathā kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkā, evaṃ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇaṃ viya ahosīti vuttaṃ **‘‘ajjhotthaṭacitto’’**ti. **Añño**ti therato, ariyehi vā añño yo koci paro puthujjano. Puthujjanaggahaṇañcettha yathā sabbena sabbaṃ appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkoti, evaṃ thero bhagavatā kataṃ nimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassanatthaṃ. Tenāha **‘‘māro hī’’**tiādi. **Cattāro vipallāsā**ti asubhe ‘‘subha’’nti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe ‘‘sukha’’nti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenā**ti yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, yathāvuttānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assā**ti therassa.

Maddatīti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā, kiṃ sakkhissati na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati? Nanu esa aggasāvakassa mahiddhikassa mahānubhāvassa kucchiṃ paviṭṭhoti? Saccaṃ paviṭṭho, tañca kho attano mahānubhāvassa dassanatthaṃ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha **‘‘kiṃ sakkhissatī’’**ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhikatattā. **Nimittobhāsa**nti ettha ‘‘tiṭṭhatu bhagavā kappa’’nti sakalakappaṃ avaṭṭhānayācanāya ‘‘yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā’’tiādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṃ avaṭṭhānasamatthatāvasena saññuppādanaṃ nimittaṃ. Tathā pana pariyāyaggahaṇaṃ muñcitvā ujukaṃyeva attano adhippāyavibhāvanaṃ obhāso. **Jānantoyevā**ti mārena pariyuṭṭhitabhāvaṃ jānanto eva. Attano aparādhahetuko sattānaṃ soko tanuko hoti, na balavāti āha – **''dosāropanena sokatanukaraṇattha''**nti. Kiṃ pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattiṃ pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana jānāti.

Anatthe niyojento guṇamāraṇena **māreti,** virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātaṃ mārento viya hotīti **''māretīti māro''**ti vuttaṃ. Atipāpattā **pāpimā**. Kaṇhadhammasamannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānaṃ antakaraṇato **antako**. Sattānaṃ anatthāvahaṃ paṭipattiṃ na muñcatīti **namuci**. Attano mārapāsena pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato paraṃ satta ahāni sandhāyāha **''aṭṭhame sattāhe''**ti, na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato ajapālanigrodhamūle brahmuno sakkassa ca paṭiññātadhammadesanaṃ bhagavantaṃ ñatvā ''idāni satte dhammadesanāya mama visayaṃ atikkāmessatī''ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi, ''handāhaṃ dāni naṃ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṃ gamissati, mama manoratho ijjhissatī''ti cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ekamantaṃ ṭhito – ''parinibbātu dāni, bhante, bhagavā''tiādinā parinibbānaṃ yāci. Taṃ sandhāya vuttaṃ ''aṭṭhame sattāhe''tiādi. Tattha **ajjā**ti āyusaṅkhāravossajjanadivasaṃ sandhāyāha. Bhagavā cassa atibandhanādhippāyaṃ jānantopi taṃ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanaṃ paṭikkhipi. Tenāha **''na tāvāha''**ntiādi.

Maggavasena byattāti saccapaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinītā**ti maggavasena kilesānaṃ samucchedavinayena vinītā. **Tathā visāradā**ti ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajjappattiyā visāradā, sārajjakarānaṃ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṃ vigamena visāradabhāvaṃ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ sambhavati, taṃ idha ukkaṭṭhaniddesena ''suta''nti adhippetanti āha **''tepiṭakavasenā''**ti. Tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samūho **tepiṭakaṃ,** tīṇi vā piṭakāni tipiṭakaṃ, tipiṭakameva **tepiṭakaṃ,** tassa vasena. **Tadevā**ti yaṃ taṃ tepiṭakaṃ sotabbabhāvena sutanti vuttaṃ, tameva. **Dhamma**nti pariyattidhammaṃ. **Dhārentī**ti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasaṃ viya avinassantaṃ katvā suppaguṇasuppavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṃ dassetvā idāni paṭivedhavasenapi taṃ dassento **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. **Ariyadhammassā**ti maggaphaladhammassa, navavidhassa vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūta**nti adhigamāyānurūpaṃ dhammabhūtaṃ. **Anucchavikapaṭipada**nti tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhamma**nti nibbānadhammassa anudhammo, yathāvuttapaṭipadā, tassānurūpaṃ abhisallekhitaṃ appicchatādidhammaṃ. **Caraṇasīlā**ti samādāya vattanasīlā. Anumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā,** vuṭṭhānagāminivipassanā, tassa caraṇasīlā. **Attano ācariyavāda**nti attano ācariyassa sammāsambuddhassa vādaṃ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo,** bhagavā, tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāḷiṃ sammā pabodhessantīti attho. **Paññapessantī**ti pajānāpessanti, saṅkāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantī**ti vivaṭaṃ karissanti. **Vibhajissantī**ti vibhattaṃ karissanti. **Uttānīkarissantī**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karissanti. **Sahadhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo ''hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā''tiādīsu (vibha. 720) viyāti āha **''sahetukena sakāraṇena vacanenā''**ti.

Sappāṭihāriyanti sanissaraṇaṃ. Yathā paravādaṃ bhañjitvā sakavādo patiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṃ sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha **''niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessantī''**ti, navavidhaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ pabodhessantīti attho. Ettha ca ''paññapessantī''tiādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvatā tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanānayena saṅgahetvā dassitaṃ hoti.

Vuttañhetaṃ **nettiyaṃ** (netti. saṅgahavāra) ‘‘dvādasa padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā’’ti.

Sikkhattayasaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṃ. **Sakalaṃ sāsanabrahmacariya**nti anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Samiddha**nti sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasenā**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajhānasukhavasena. **Vuḍḍhippatta**nti uḷārapaṇītabhāvūpagamanena sabbaso parivuḍḍhimupagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya** abhiññāsampadāhi sāsanābhivuḍḍhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasenā**ti patiṭṭhānavasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitaṃ **bāhujaññaṃ**. Tenāha **‘‘mahājanābhisamayavasenā’’**ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthuttaṃ bhūtaṃ pattanti vā **puthubhūtaṃ**. Tenāha **‘‘sabbākārena puthulabhāvappatta’’**nti. **Suṭṭhu pakāsita**nti sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

Satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvāti ayaṃ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakaṃ kālaṃ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṃ cirataraṃ kālaṃ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṃ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sabhāvādito sammadeva pariññātāti catubbidhampi satiṃ yathātathaṃ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṃ katvā. **Ñāṇena paricchinditvā**ti yasmā imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhārassa vahane payojanabhūtaṃ attahitaṃ bodhimūle eva parisamāpitaṃ, parahitaṃ pana buddhaveneyyavinayanaṃ parisamāpitaṃ matthakappattaṃ, taṃ dāni māsattayeneva parisamāpanaṃ pāpuṇissati, tasmā āha ‘‘visākhapuṇṇamāyaṃ parinibbāyissāmī’’ti, evaṃ buddhañāṇena paricchinditvā saccabhāgena vinicchayaṃ katvā. **Āyusaṅkhāraṃ vissajī**ti āyuno jīvitassa abhisaṅkharaṇaṃ phalasamāpattidhammaṃ na samāpajjissāmīti vissaji, taṃ vissajjaneneva tena abhisaṅkharīyamānaṃ jīvitasaṅkhāraṃ na pavattayissāmīti vissaji. Tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavattiākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampo**. Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantataṃ dassetuṃ **‘‘tadā…pe… akampitthā’’**ti vuttaṃ, sā pana jātikhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci. Yā mahābhinīhāramahājātiādīsupi akampittha, tadāpi tattakāya eva kampane kiṃ kāraṇaṃ? Jātikhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahaṇañcassa dhammatāvasena veditabbaṃ. Tathā hi purimabuddhānampi tattakameva jātikhettaṃ ahosi. Tathā hi vuttaṃ ‘‘dasasahassī lokadhātu nissaddā hoti nirākulā…pe… mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī’’ti ca ādi. Udakapariyantaṃ katvā chappakārappavedhanena. Avītarāge bhiṃsetīti bhiṃsano, so eva **bhiṃsanako**ti āha **‘‘bhayajanako’’**ti. **Devabheriyo**ti devadundubhisaddassa pariyāyavacanamattaṃ, na cettha kāci bherī devadundubhīti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāsato nigghosasaddo. Tenāha **‘‘devo’’**tiādi. **Devo**ti megho. Tassa hi tadā acchabhāvena ākāsassa vassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha **‘‘devo sukkhagajjitaṃ gajjī’’**ti.

Pītivegavissaṭṭhanti ‘‘evaṃ ciratarakālaṃ vahito ayaṃ attabhāvasaññito dukkhabhāro, dāni na cirasseva nikkhipissāmī’’ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udāneti, evaṃ udānentena ayampi attho sādhito hotīti dassanatthaṃ aṭṭhakathāyaṃ **‘‘kasmā’’**tiādi vuttaṃ.

Tulīyatīti **tula**nti tula-saddo kammasādhanoti dassetuṃ **‘‘tulita’’**nti vuttaṃ. Appānubhāvatāya **paricchinnaṃ**. Tathā hi taṃ paṭipakkhena parito khaṇḍitabhāvena parittanti vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **na tulaṃ na paricchinnaṃ**. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato ‘‘mahaggataṃ atula’’nti vuttaṃ, tāni kāraṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayaṃ vijjantīti **arūpāvacaraṃ atula**nti vuttaṃ, itarañca tulanti. **Appavipāka**nti tīsupi kammesu yaṃ appavipākaṃ hīnaṃ, taṃ tulaṃ. **Bahuvipāka**nti yaṃ mahāvipākaṃ paṇītaṃ, taṃ atulaṃ. Yaṃ panettha majjhimaṃ, taṃ hīnaṃ ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu pakkhipitabbaṃ. Hīnattikavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva appabahuvipākataṃ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavo**ti āha **‘‘sambhava^ hetubhūta’’**nti. **Niyakajjhattarato**ti sasantānadhammesu vipassanāvasena gocarāsevanāya ca rato. Savipākaṃ samānaṃ pavattivipākamattadāyikammaṃ savipākaṭṭhena sambhavaṃ, na ca taṃ kāmādi^ bhavābhisaṅkhārakanti tato visesanatthaṃ sambhavanti vatvā **''bhavasaṅkhāra''**nti vuttaṃ. **Ossajī**ti ariyamaggena avassaji. **Kavacaṃ viya** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhūtattā **attasambhavaṃ kilesañca** abhindīti kilesabhedasahabhāvikammossajjanaṃ dassento tadubhayassa kāraṇamāha **''ajjhattarato samāhito''**ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttaṃ. Ettha avasajjanākāroti taṃ dassento **''atha vā''**tiādimāha. Tattha **tīrento**ti ''uppādo bhayaṃ, anuppādo khema''ntiādinā vīmaṃsanto. **Tulento tīrento**tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **''pañcakkhandhā''**tiādiṃ vatvā bhavasaṅkhārassa avasajjanākāraṃ sarūpato dasseti. **Evan**tiādinā pana udānagāthāvaṇṇanāyaṃ ādito vuttamatthaṃ nigamanavasena dasseti. **Abhītabhāvañāpanatthañcā**ti ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbaṃ.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pāsādakampanavaggo

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. **Parato** imasmiṃ pāsādakampanavagge dasamasutte **āvi bhavissanti. Chaabhiññāpādakā**ti channaṃ abhiññānaṃ pādakabhūtā padhānabhūtā. Yathā paṭhamasutte, tathā dutiyatatiyasuttesupi ca chaabhiññāpādakā iddhipādā kathitāti attho.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Yo samādhissa nissayabhūto chando, so idhādhippetoti āha **''chandanti kattukamyatāchanda''**nti. Tassa ca adhipateyyaṭṭho nissayaṭṭho, na vinā taṃ chandaṃ nissāyāti āha – **''nissāyāti nissayaṃ katvā, adhipatiṃ katvāti attho''**ti. **Padhānabhūtā**ti seṭṭhabhūtā, seṭṭhabhāvo ca ekassapi catukiccasādhanavasena pavattiyā, tato eva bahuvacananiddeso, padhānasaṅkhāraṭṭhena padhānasaṅkharaṇato. ''Chandaṃ ce nissāya…pe… ayaṃ vuccati chandasamādhī''ti imāya pāḷiyā chandādhipati samādhi **chandasamādhī**ti adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena vā chandahetuko, chandādhiko vā samādhi **chandasamādhi**. Tena ''chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi padhānabhūtasaṅkhārehi ca samannāgatā''ti vakkhati, taṃ ānetvā sambandho. **Padhānabhūtā**ti vīriyabhūtā. Keci vadanti – ''saṅkhatasaṅkhārādinivattanatthaṃ padhānaggahaṇa''nti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro,** sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato tadaññassa nivattanatthaṃ **padhāna**ggahaṇanti. Yathā chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, evaṃ chandasamādhi chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato. Padhānasaṅkhārāpi chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatāti tīsupi padesu samannāgatasaddo yojetabbo. **Tasmā**ti yasmā tayopi chandādayo ekacittuppādapariyāpannā, tasmā sabbe te dhammā ekato katvā ''ayaṃ vuccati…pe… iddhipādo''ti vuttanti. Evaṃ chandādīnaṃyeva cettha iddhipādabhāvo vutto, vibhaṅge pana tesaṃ iddhibhāvo sampayuttānaṃ iddhipādabhāvo vuttoti dassento **''iddhipādavibhaṅge panā''**tiādimāha.

Idāni nesaṃ iddhipādatāpi sambhavatīti dassento **''apicā''**tiādimāha. Tattha chandañhi bhāvayato padhānaṃ katvā bhāventassa tathā pavattapubbābhisaṅkhāravasena ijjhamāno chando **iddhi** nāma, tassa nissayabhūtā padhānasaṅkhārā **iddhipādo** nāma. Sesadvayepi eseva nayo. Tathā bhāvayantassa mukhyatāmattaṃ sandhāya vuttaṃ, ijjhanattho pana sabbesaṃ samānanti dassento **''sampayutta…pe… ijjhantiyevā''**ti āha.

Iddhipāde asaṅkarato dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **chandādayo**ti chandasamādhipadhānasaṅkhārā. **Sesiddhipādesū**ti vīriyiddhipādādīsu. Tattha vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgatoti dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ, tattha purimaṃ samādhivisesaṃ, vīriyādhipatisamādhi eva vīriyasamādhīti dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanaṃ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhi padhānasaṅkhāro ca, chandādayo samādhivisesanāni, padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhiṃ visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhi, tathāpi visiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasaṅkhāro sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṃ taṃtaṃavassayadassanavasena hotīti ‘‘chandasamādhi…pe… iddhipādo’’ti ettha nissayatthepi pādasadde upādāyaṭṭhena chandādīnaṃ iddhipādatā vuttā hoti, teneva **abhidhamme uttaracūḷabhājaniye** ‘‘cattāro iddhipādā chandiddhipādo’’tiādinā (vibha. 457) chandādīnaṃyeva iddhipādatā vuttā, pañhapucchake ca – ‘‘cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī’’tiādināva (vibha. 431) uddesaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādibhāvo vibhatto. Upāyiddhipādadassanatthameva hi nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ, aññathā catubbidhatā na hotīti ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo. Tattha **upāyiddhipādadassanatthamevā**ti chandādike dhure jeṭṭhake pubbaṅgame katvā nibbattitasamādhi chandādhipatisamādhīti chandādīnaṃ iddhiyā adhigamūpāyadassanaṃ upāyiddhipādadassanaṃ, tadatthameva ‘‘tathābhūtassa vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho’’ti tattha tattha pāḷiyaṃ nissayiddhipādadassanaṃ kataṃ chandādivisiṭṭhānaṃyeva vedanākkhandhādīnaṃ adhippetattā. Evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ, aññathā kevalaṃ iddhisampayuttānaṃyeva khandhānaṃ vasena iddhipādabhāve gayhamāne tesaṃ catubbidhatā na hoti visesakāraṇabhāvatoti adhippāyo.

Kecīti uttaravihāravāsino. **Anibbatto**ti hetupaccayehi na nibbatto, na sabhāvadhammo, paññattimattanti adhippāyo. Vādamaddanatthāya hoti, abhidhamme ca āgato uttaracūḷavāroti yojanā. **Cattāro iddhipādā**tiādi uttaracūḷavāradassanaṃ. Ime pana uttaracūḷavāre āgatā iddhipādā.

Raṭṭhapālatthero chande sati kathaṃ nānujānissantīti sattāhāni bhattāni abhuñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva nissāya arahattaṃ pāpuṇīti āha – **‘‘raṭṭhapālatthero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesī’’**ti. **Soṇatthero**ti sukhumālasoṇatthero. So hi āyasmā attano sukhumālabhāvaṃ acintetvā ativelaṃ caṅkamanena pādesu uṭṭhitesupi ussāhaṃ avissajjento vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. **Sambhutatthero** ‘‘cittavato ce alamariyañāṇadassanaviseso ijjheyya, mayhaṃ ijjheyyāti cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mogharājā ‘‘paññavato ce maggabhāvanā ijjheyya, mayhaṃ ijjheyyā’’ti paññāpubbaṅgamaṃ paññādhuraṃ paññājeṭṭhakaṃ katvā arahattaṃ pāpuṇīti āha **‘‘mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesī’’**ti. Idāni nesaṃ ariyānaṃ upaṭṭhānussāhamantajātisampadaṃ nissāya rañño santike laddhavisese amaccaputte nidassanabhāvena dassetuṃ **‘‘tattha yathā’’**tiādimāha. Ettha ca punappunaṃ chanduppādanaṃ tosanaṃ viya hotīti chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmabhāvato ca vīriyassa sūrattasadisatā, cintanappadhānattā cittassa mantasaṃvidhānasadisatā, yonisomanasikārasambhūtesu kusaladhammesu paññā seṭṭhāti vīmaṃsāya jātisampattisadisatā vuttā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. **Uddhaccapakatikā**ti vikkhittasabhāvā, vibbhantacittāti attho. Anavaṭṭhitatāya vipphanditacittatāya **vipphandamānacittā**. Tucchatāya naḷo viyāti naḷo, māno, uggato naḷo etesanti **unnaḷā**ti āha – **‘‘unnaḷāti…pe… vuttaṃ hotī’’**ti. **Capalā**ti cāpalyatā nāma lolabhāvo. **Murā**ti kharavacanā, pharusavacanāti attho. **Vikiṇṇavācā** nāma samphappalāpinoti vuttaṃ **‘‘asaṃyatavacanā’’**tiādi. Paṭipattidhamme pamuṭṭhā vinaṭṭhā paṭivinaṭṭhā sati etesanti **muṭṭhasatī**ti āha – **‘‘naṭṭhassatino’’**ti. **Ubbhantacittā**ti samādhino abhāvena uddhacceneva uparūpari bhantacittā. **Pākatindriyā** abhāvitakāyatāya gāmadārakā viya pakatibhūtaindriyā. Nemo vuccati bhūmiyā baddhabhāvanimittapadeso, gambhīro nemo etassāti **gambhīranemo. Suṭṭhu nikhāto**tiādi tassa pādassa suppatiṭṭhitabhāvadassanaṃ.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. **Pahānattha**nti anuppādapahānatthaṃ.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. **Abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ adhippetaṃ** ‘‘iddhilābhāya pavattatī’’ti vacanato.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. **Chandaṃ uppādetvā**ti bhāvanāchandaṃ uppādetvā. **Līnākāro**ti bhāvanācittassa layāpatti. **Kosajjena** vokiṇṇāpajjanaṃ vuttaṃ.

Evaṃ pasādābhāvena cittassa vikkhepāpatti, tattha pasāduppādanena yaṃ sampahaṃsanaṃ icchitabbaṃ, tassa uppādanākāraṃ dassetuṃ vuttaṃ **‘‘so buddhadhammasaṅghaguṇe āvajjetvā’’**tiādi. Vatthukāme ārabbha vikkhitto punappunaṃ vikkhitto hotiyevāti vuttaṃ **‘‘anuvikkhitto’’**ti. Uppathaṃ paṭipannassa cittassa daṇḍanaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena suttāni eva daṇḍoti **suttadaṇḍo,** tena suttadaṇḍena cittaṃ tajjetvā. Pañcakāmaguṇe ārabbha pavatto cittavikkhepo punappunaṃ uppajjatevāti vuttaṃ **‘‘anuvikkhitto anuvisaṭo’’**ti.

Purepacchābhāvo kammaṭṭhānassa manasikāravasena uggahavasena vāti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. **Atilīnādīsu catūsu ṭhānesū**ti atilīnātipaggahitasaṃkhittaanuvikkhittasaññitesu catūsu ṭhānesu. Tattha bhāvanaṃ anajjhogāhetvāva saṅkoco **atilīnatā,** ajjhogāhetvā anto saṅkoco **saṃkhittatā,** antosaṅkhepo **atipaggahitatā,** accāraddhavīriyatā **anuvikkhittatā**. Bahiddhā visamavitakkānubhāvanaṃ āpajjanto dvattiṃsākāravasena aṭṭhikasaññāvasena vā gahetabbanti āha – **‘‘sarīravasena veditabba’’**nti. Tenāha **‘‘uddhaṃ pādatalā’’**tiādi (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110).

Aññamaññaṃ asaṅkarato ākirīyanti pakārato ṭhapīyantīti **ākārā,** bhāgāti āha – **‘‘yehi ākārehīti yehi koṭṭhāsehī’’**ti. Liṅgīyati sallakkhīyatīti **liṅgaṃ,** saṇṭhānaṃ. Nimīyati niddhāretvā paricchindīyatīti **nimittaṃ,** upaṭṭhānaṃ. **Yo bhikkhū**tiādi ālokasaññaṃ yo uggaṇhāti, taṃ dassanaṃ. **Aṅgaṇe**ti vivaṭaṅgaṇe. **Ālokasaññaṃ manasikaroti** rattiyaṃ. **Vīriyādīsupī**ti yathā ‘‘idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā’’ti chande vitthāranayo vutto, vīriyādīsupi eso eva vitthāranayo yojetabbo.

Pāsādakampanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ayoguḷavaggo

2. Ayoguḷasuttavaṇṇanā

834. **Iminā catumahābhūtamayenā**ti iminā sabbalokapaccakkhena catūhi mahābhūtehi nibbattena catumahābhūtamayena. Manomayo pana nimmitakāyo bhagavato rucivasena paresaṃ paccakkho hoti. **Omātī**ti avamāti. Ava-pubbo hi mā-saddo sattiatthopi hotīti **‘‘pahoti sakkotī’’**ti attho vutto. **Asambhinnapada**nti asādhāraṇapadaṃ aññattha anāgatattā. Kāyassa citte samodahanaṃ āropanaṃ tannissitatākaraṇañca atthato cittagatiyā pavattanamevāti āha **‘‘cittagatiyā pesetī’’**ti.

Tattha **cittagatigamanaṃ** nāma cittavasena kāyassa pariṇāmanena ‘‘ayaṃ kāyo imaṃ cittaṃ viya hotū’’ti kāyassa cittena samānagatikatāṭhapanaṃ. Kathaṃ pana kāyo dandhapavattiko lahupavattinā cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittapariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi kadāci taṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa vasena pavattituṃ sakkoti, ‘‘idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū’’ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagatianulomeneva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti.

Evaṃ ‘‘ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū’’ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahukaṃ katipayacittavāreneva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittagatiyā pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānappattiyā, evañca katvā bāhāsamiñjanapasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutaraṃ yuttā hotīti. Aññathā dhammatāvilomatā siyā, nāpi dhammānaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātuṃ sakkā, bhāvaññathattameva pana kātuṃ sakkāti.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. ‘‘Dvinnaṃ phalāna’’nti āgatasuttaṃ sandhāya **‘‘dve phalāni ādiṃ katvā’’**ti vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ayoguḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iddhipādasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anuruddhasaṃyuttaṃ

1. Rahogatavaggo

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. **Chattiṃsāya ṭhānesū**ti ajjhattaṃ kāye samudayadhammānupassī, vayo, samudayavayo, bahiddhā samudayo, vayo, samudayavayo, ajjhattabahiddhā samudayo, vayo, samudayavayadhammānupassīti nava anupassanā, tathā vedanāya citte dhammesūti evaṃ chattiṃsāya ṭhānesu. **Dutiye dvādasasu ṭhānesū**ti kāye ajjhattaṃ bahiddhā ajjhattabahiddhā, vedanāya citte dhammesūti evaṃ dvādasasu ṭhānesu.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. **Imāya pāḷiyā**ti imāya hīnattikapāḷiyā. **Ime dhammā hīnā** lāmakaṭṭhena. **Ime dhammā majjhimā** hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavāti. Uttamaṭṭhena attappakaṭṭhena padhānabhāvaṃ nītāti **paṇītā**.

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Kaṇḍakā etissā atthīti **kaṇḍakī,** karamandagaccho. Osadhibhāvāpekkhāya itthiliṅganiddeso, tabbahulatāya taṃ vanaṃ ‘‘kaṇḍakīvana’’nteva paññāyittha. **Sahassaloka**nti sahassacakkavāḷalokaṃ. **Dasacakkavāḷasahassaṃ ekāvajjanassa āpāthaṃ āgacchati** tathā ālokavaḍḍhanassa katattā.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. **Arahattabhāvadīpaka**nti arahattassa atthibhāvadīpakaṃ. ‘‘Arahattabhāvadīpika’’nti vā pāṭho.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. **Dasabalañāṇa**nti dasavidhabalañāṇaṃ. **Ekadesenā**ti padesavasena. Sāvakānampi attano abhinīhārānurūpaṃ ñāṇaṃ pavattatīti te kālapadesavasena ceva yathāparicayasattapadesavasena ca ṭhānānīti jānanti, sammāsambuddhānaṃ pana anantañāṇatāya sabbattheva appaṭihatameva ñāṇanti āha – **‘‘sabbaññubuddhānaṃ panā’’**tiādi. **Etaṃ** dasabalañāṇaṃ anantavisayattā **nippadesaṃ** anūnatāya **sabbākāraparipūraṃ**.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuruddhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānasaṃyuttavaṇṇanā

923. Jhānasaṃyuttaṃ suviññeyyameva, missakanti vadanti.

Jhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasaṃyuttaṃ

1. Ekadhammavaggo

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā

977. **Etthā**ti etasmiṃ paṭhamasutte. **Vuttameva,** tasmā tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. **No-**saddo pucchāyaṃ, tasmā nūti iminā samānatthoti āha **‘‘bhāvetha nū’’**ti. **Kāmacchando**ti vatthukāmesu icchāti āha **‘‘pañcakāmaguṇikarāgo’’**ti. **Dvādasasu āyatanadhammesu** saparasantatipariyāpannesu. **Iminā** kāmacchandappahānakittanena paṭighasaññāpaṭivinayakittanena ca **anāgāmimaggaṃ katheti** pañcorambhāgiyasaññojanasamucchedassa byākatattā. **Vipassanaṃ dassento**ti ‘‘vipassanaṃ anuyuñjathā’’ti dassento.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. ‘‘Neva kāyopi kilamati na cakkhūnī’’ti aṭṭhakathāyaṃ paduddhāro kato. **‘‘Kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññantī’’**ti vatvā yattha yathā hoti, tāni dassetuṃ **‘‘dhātukammaṭṭhānasmiṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Cakkhūni phandanti kilamantī**tiādi ativelaṃ upanijjhāyane hotīti katvā vuttaṃ. **Imasmiṃ pana kammaṭṭhāne**ti ānāpānakammaṭṭhāne. **Evamāhā**ti ‘‘bhikkhu cepi ākaṅkheyya, neva kāyo kilameyyā’’ti evamāha.

Labbhatīti aṭṭhakathādhippāye ṭhatvā vuttaṃ, parato āgatena theravādena so anicchito. Na hi tārakarūpamuttāvaḷikādisadisaṃ nimittūpaṭṭhānākāramattaṃ khaṇamattaṭṭhāyinaṃ kasiṇanimittesu viya ugghāṭanaṃ kātuṃ sakkoti. Tenāha **‘‘na labbhatevā’’**ti. **Ānisaṃsadassanatthaṃ gahito,** ānāpānassatisamādhismiṃ siddhe ayaṃ guṇo sukheneva ijjhatīti. **Yasmā bhikkhūti imasmiṃ vāre nāgata**nti yathā purimavāre ‘‘bhikkhu cepi ākaṅkheyyā’’ti āgataṃ, evaṃ idha ‘‘bhāvite kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhimhī’’ti āgatavāre bhikkhuggahaṇamakataṃ, tasmā ‘‘so’’ti na vuttaṃ.

9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. **Pākāraparikkhepavaḍḍhanenā**ti pākāraparikkhepena bhūmiyā vaḍḍhanena. Rājagahasāvatthiyo viya **idampi ca nagaraṃ…pe… sabbākāravepullataṃ pattaṃ. Anekapariyāyenā**ti ettha **pariyāya**saddo kāraṇavacanoti āha **''anekehi kāraṇehī''**ti, ayaṃ kāyo aviññāṇakopi saviññāṇakopi evampi asubho evampi asubhoti nānāvidhehi kāraṇehīti attho. **Asubhākārasandassanappavatta**nti kesādivasena tatthāpi vaṇṇādito asubhākārassa sabbaso dassanavasena pavattaṃ. **Kāyavicchandanīyakatha**nti attano parassa ca karajakāye vicchandanuppādanakathaṃ. **Muttaṃ vā**tiādinā byatirekamukhena kāyassa amanuññataṃ dasseti. Tattha ādito tīhi padehi adassanīyatāya asārakatāya ca, majjhe catūhi duggandhatāya, ante ekena lesamattenapi manuññatābhāvamassa dasseti. **Atha kho**tiādinā anvayato sarūpeneva amanuññatāya dassanaṃ. **''Kesalomādī''**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ **''yepī''**tiādi vuttaṃ.

Vaṇṇentoti vitthārento. **Asubhāyā**ti asubhamātikāya. **Phātikamma**nti bahulīkāro. Kilesacorehi anabhibhavanīyattā jhānaṃ **''cittamañjūsa''**nti vuttaṃ. **Nissāyā**ti pādakaṃ katvā.

Apare pana ''tasmiṃ kira addhamāse na koci buddhaveneyyo ahosi, tasmā bhagavā evamāha – 'icchāmahaṃ, bhikkhave'tiādī''ti vadanti. **Pare kirā**ti **kira**-saddo arucisaṃsūcanattho. Tenāha **''idaṃ pana icchāmatta''**nti.

Anekakāraṇasammissoti ettha kāraṇaṃ nāma kāyassa asuciduggandhajegucchapaṭikūlatāva. **Sabbamakaṃsū**ti puthujjanā nāma sāvajjepi tattha anavajjasaññino hutvā karaṇakārāpanasamanuññatābhedaṃ sabbaṃ pāpaṃ akaṃsu. Kāmaṃ dasānussatiggahaṇeneva ānāpānassati gahitā, sā pana tattha sannipatitabhikkhūsu bahūnaṃ sappāyā sātthikā ca, tasmā puna gahitā. Tathā hi bhagavā tameva kammaṭṭhānaṃ imasmiṃ sutte kathesi. Āhāre paṭikūlasaññā asubhakammaṭṭhānasadisā, cattāro pana āruppā ādikammikānaṃ ayogyāti tesaṃ idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vesāliṃ upanissāyāti vesālīnagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Muhuttenevā**ti satthari saddhamme ca gāravena upagatabhikkhūnaṃ vacanasamanantarameva uṭṭhahiṃsūti katvā vuttaṃ. Buddhakāle kira bhikkhū bhagavato sandesaṃ sirasā sampaṭicchituṃ ohitasotā viharanti.

Ānāpānapariggāhikāyāti assāsapassāse pariggaṇhanavasena pavattāya satiyā. **Sampayutto samādhī**ti tāya sampayuttaaññamaññapaccayabhūtāya uppanno samādhi. **Ānāpānassatiyaṃ vā samādhī**ti iminā upanissayapaccayasabhāvampi dasseti, ubhayatthāpi sahajātādīnaṃ sattannampi paccayānaṃ vasena paccayabhāvaṃ dasseti. ''Yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī''tiādīsu uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ dassento **''bhāvitoti uppādito vaḍḍhito vā''**ti āha. Tattha bhāvaṃ vijjamānataṃ ito gatoti **bhāvito,** uppādito paṭiladdhamattoti attho. Uppanno pana laddhāsevano **bhāvito,** paguṇabhāvaṃ āpādito vaḍḍhitoti attho. **Bahulīkato**ti bahulaṃ pavattito. Tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvamāpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṃ pavattissati. Tena vuttaṃ **''punappunaṃ kato''**ti. Yathā ''idheva, bhikkhave, samaṇo (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241), vivicceva kāmehī''ti (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ca evamādīsu paṭhamapade vutto eva-saddo dutiyādīsupi vuttoyeva hoti, evamidhāpīti āha **''ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo''**ti. Ubhayattha niyamena laddhaguṇaṃ dassetuṃ **''ayaṃ hī''**tiādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇaṃ jhānamāha. Tañhi asubhesu yogakammabhāvato yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca **''asubhakammaṭṭhāna''**nti vuccati. **Kevala**nti iminā ārammaṇaṃ nivatteti. **Paṭivedhavasenā**ti jhānapaṭivedhavasena. Jhānañhi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati yathāsabhāvato paṭivijjhiyati cāti paṭivedhoti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamena vicitabbataṃ pattārammaṇassa paramasukhumataṃ sandhāyāha. Santehi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinnova hoti. Tenāha **‘‘santo vūpasanto nibbuto’’**ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. Ārammaṇasantatāya tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ **santatā** lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi veditabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṃ kiñci secananti **asecanako**. Asecanakattā **anāsittako,** anāsittakattā eva **abbokiṇṇo,** asammisso parikammādinā. Tato eva **pāṭiyekko** visuṃyeveko. **Āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato eva santabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ, parikammaṃ vā santabhāvanimittaṃ. **Parikamma**nti ca kasiṇakaraṇādinimittuppādapariyosānaṃ, tādisaṃ ettha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṃ nirassādattā asantaṃ appaṇītaṃ siyā. Upacāre vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇādivigamena aṅgapātubhāvena ca paresaṃ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādisamannā…pe… paṇīto cāti yojanā. **Kecī**ti uttaravihāravāsino. **Anāsittako**ti upasecanena anāsittako. Tenāha – **‘‘ojavanto’’**ti ojavantasadisoti attho. **Madhuro**ti iṭṭho. Cetasikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi jhānānaṃ vasena veditabbaṃ. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīratāvasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ daṭṭhabbaṃ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṃ pakkhe **‘‘appitappitakkhaṇe’’**ti idaṃ hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Avikkhambhiteti jhānena sakasantānato anīhate appahīne. **Akosallasambhūte**ti akosallaṃ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṃ vināsanaṃ, taṃ pana jhānakattukaṃ idhādhippetanti pariyuṭṭhānappahānaṃ hotīti āha – **‘‘vikkhambhetī’’**ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Visesena upasamanaṃ pana sammadeva upasamanaṃ hotīti āha **‘‘suṭṭhu upasametī’’**ti. Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyā hotīti āha **‘‘nibbedhabhāgiyattā’’**ti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhi anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha **‘‘anupubbena ariyamaggavuḍḍhippatto’’**ti. Ayaṃ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati. Sesaṃ suviññeyyameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. **Thero**ti ānandatthero. **Ayaṃ desanā**ti ‘‘kathaṃ vibhāvito nu kho kimilā’’tiādinā pavattā desanā. **Kāyaññatara**nti rūpakāye aññatarakoṭṭhāse. **Eva**nti yathā ānāpānaṃ anussaranto bhikkhu kāye kāyānupassī jāto, evaṃ sabbattha vāresu vedanānupassītiādi attho veditabbo.

Desanāsīsanti desanāpadesaṃ. Manasikārapadesena vedanā vuttāti taṃ sabbaṃ sarūpato aññāpadesato apadisati. **Yatheva hī**tiādinā tattha nidassanaṃ dasseti. **Cittasaṅkhārapadadvaye**ti ‘‘cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāra’’nti etasmiṃ padadvaye.

Evaṃ santepīti pītimanasikāracittasaṅkhārapadesena yadi vedanā vuttā, evaṃ santepi. **Esā** yathāvuttā **vedanā ārammaṇaṃ na hoti**. Vedanārammaṇā ca anupassanā, **tasmā vedanānupassanā na yujjati**. Yadi evaṃ mahāsatipaṭṭhānādīsu ‘‘vedanā vediyatī’’ti vuttaṃ, taṃ kathanti āha – ‘‘mahāsatipaṭṭhānādīsupī’’tiādi. Tattha **sukhādīnaṃ vatthu**nti sukhādīnaṃ uppattiyā vatthubhūtaṃ rūpasaddādiṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyati, na puggalo puggalasseva abhāvato. **Vedanāppavattiṃ upādāya** nissāya yathā ‘‘puggalo vedanaṃ vediyatī’’ti **vohāramattaṃ hoti**. Evaṃ idhāpi vedanāya assāsapassāse ārabbha pavatti, tathā pavattamanasikārasīsena ‘‘vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharatī’’ti vutto. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ vedanāya ārammaṇabhāvaṃ sandhāya. **Ādīnaṃ** padānaṃ. **Etassa** ‘‘vedanānupassanā na yujjatī’’ti vuttaanuyogassa.

Sappītike dve jhāne samāpajjatīti pītisahagatāni paṭhamadutiyajjhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassā**ti tena. Paṭisaṃviditasaddāpekkhāya hi kattuatthe etaṃ sāmivacanaṃ. **Samāpattikkhaṇe**ti samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgībhāvena. **Ārammaṇato**ti ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṃviditā hoti,** ārammaṇassa paṭisaṃviditattāti vuttaṃ hoti. Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditāva hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanakkhaṇe**ti vipassanāpaññāya tikkhavisadabhāvappattāya visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇappaṭivedhenā**ti pītiyā salakkhaṇassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yañhi pītiyā visesato sāmaññato ca lakkhaṇaṃ, tasmiṃ vidite sā yāthāvato viditā eva hoti. Tenāha **''asammohato pīti paṭisaṃviditā hotī''**ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā eva vibhāvetuṃ **''vuttañheta''**ntiādimāha. Tattha **dīghaṃ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. Pajānato sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato**ti jhānapariyāpannaṃ ''avikkhepo''ti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yathā hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmiṃ ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena tena ñāṇena suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti paṭisaṃviditā hoti. **Dīghaṃ passāsavasenā**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Tena vuttaṃ **''eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbānī''**ti.

Yathevātiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – jhānapaṭilābhena yathā ārammaṇato pītiādayo paṭisaṃviditā honti tena vinā tesaṃ appavattanato. Evaṃ jhānasampayuttena taṃpariyāpannena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti aruṇuggamena viya sūriyassa tena vinā vedanāya appavattanato. Tasmā vuttanayena atisayappavatti vedanā suppaṭividitā, tasmā suvuttametanti pubbe vuttacodanaṃ nirākaroti.

Ārammaṇeti assāsapassāsanimittaṃ vadati. **Cittānupassīyeva nāmesa hoti** asammohato cittassa paṭisaṃviditattā. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **Cittapaṭisaṃviditavasenā**ti **ādi-**saddena itarā tissopi cittānupassanā saṅgaṇhāti.

Soti dhammānupassanaṃ anuyutto bhikkhu. **Yaṃ taṃ pahānaṃ** pahāyakañāṇaṃ. **Paññāyā**ti aparāya vipassanāpaññāya aniccavirāgādito disvā duvidhāyapi ajjhupekkhitā hoti. **Idañhi catukka**nti aniccānupassanādivasena vuttaṃ catukkaṃ. **Tassāpi** dhammānupassanāya. Pajahatīti **pahāna**nti āha **''niccasaññaṃ…pe… pahānakarañāṇaṃ adhippeta''**nti. **Vipassanāparampara**nti paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Pathapaṭipannaṃ ajjhupekkhatī**ti majjhimāya paṭipattiyā sammadeva vīthipaṭipannaṃ bhāvanācittaṃ paggahaniggahānaṃ akaraṇena ajjhupekkhati. **Ekato upaṭṭhāna**nti yasmā majjhimasamathavīthinātivattiyā tattha ca pakkhandanena indriyānaṃ ekarasabhāvena, tatramajjhattatāya bhāvato avisesaṃ ekaggabhāvūpagamanena ekantato upaṭṭhāti, tasmā na tattha kiñci kātabbanti ajjhupekkhati. **Tatthā**ti evaṃ ajjhupekkhane. **Sahajātānampi ajjhupekkhanā hoti** tesaṃ pavattanākārassa ajjhupekkhanato. ''Paññāya disvā''ti vuttattā **ārammaṇaajjhupekkhanā adhippetā**. Na kevalaṃ nīvaraṇādidhamme ajjhupekkhitā, atha kho abhijjhā …pe… paññāya disvā ajjhupekkhitā hotīti yojanā.

Paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa uppattiṭṭhānadassanatthaṃ **''catumahāpatho viya cha āyatanāni''**icceva vuttaṃ. Kāyādayo cattāro ārammaṇasatipaṭṭhānā. **Catūsu ārammaṇesū**ti kāyādīsu catūsu ārammaṇesu **pavattā cattāro satipaṭṭhānā** paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa upahananato.

Ekadhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. **Kasmā**tiādi vihārasamāpattiācikkhaṇe kāraṇaṃ vibhāvetuṃ āraddhaṃ.

Eva-vākāroti eva-kāro vā-kāro ca. **Ekantasantattā** ekantena santamanasikārabhāvato. Sekkhavacaneneva tesaṃ sikkhitabbassa atthibhāve siddhepi sikkhitabbarahitesu tesupi sekkhapariyāyassa vuccamānattā sikkhitabbasaddena sekkhe visesetvā vuttā. Āsavakkhayatthaṃ sikkhitabbassa abhāvepi diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ jhānādisikkhanena vinā sikkhitabbābhāvā **''asekkhā nāmā''**ti vuttā. Buddhānaṃ pana sabbaso sammadeva pariniṭṭhitasikkhattā ''sikkhāmī''ti na vuttaṃ. Ānāpānajjhānaphalasamāpatti **tathāgatavihāro**.

3-10. Paṭhamaānandasuttādivaṇṇanā

989-996. **Aniccādivasenā**ti aniccadukkhānattavasena. **Pavicinati** pakārehi vicinati. **Nikkilesā**ti apagatakilesā vikkhambhitakilesā. Pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgoti pāṭho.

Yāya anosakkanaṃ anativattanañca hoti, ayaṃ tatramajjhattupekkhā **majjhattākāro**ti vuttā. **Ekacittakkhaṇikā**ti ekacittuppādapariyāpannattā.

Cattunnaṃ catukkānaṃ vasena **soḷasakkhattukā**. Ānāpānasannissayena pavattattā ārammaṇavasena pavattā ānāpānārammaṇāpi aparabhāge sati ānāpānassatīti pariyāyena vattabbataṃ arahatīti **''ānāpānassati missakā kathitā''**ti vuttaṃ. **Ānāpānamūlakā**ti ānāpānasannissayena pavattā satipaṭṭhānā. **Tesaṃ mūlabhūtā**ti tesaṃ satipaṭṭhānānaṃ mūlakāraṇabhūtā. **Bojjhaṅgamūlakā**ti bojjhaṅgapaccayabhūtā. **Tepi bojjhaṅgā**ti ete vīsati satipaṭṭhānahetukā bojjhaṅgā. **Vijjāvimuttipūrakā**ti tatiyavijjāya tassa phalassa ca paripūraṇavasena pavattā bojjhaṅgā. **Phalasampayuttā**ti catutthaphalasampayuttā, catubbidhaphalasampayuttā vā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānāpānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisaṃyuttaṃ

1. Veḷudvāravaggo

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. **Anuggahagarahaṇesu nipāto**ti anuggaṇhanagarahatthajotako nipāto. Kimettha anuggaṇhāti, kiṃ vā garahatīti āha **''catunna''**ntiādi. Tattha **anuggaṇhanto** anucchavikaṃ katvā gaṇhanto. **Garahanto** nindanto. Issarasīlo issaro, tassa bhāvo **issariyaṃ,** pabhutā. Adhīnaṃ pati adhipati, tassa bhāvo **ādhipaccaṃ,** sāmibhāvoti āha – **''issariyādhipacca''**ntiādi. **Anantakānī**ti antarahitāni.

Aveccappasādenāti vatthuttayassa guṇe yāthāvato avecca pavisitvā pasādo. So pana kenaci calanarahitoti āha **''acalappasādenā''**ti. **Maggenā**ti ariyamaggena. **Āgatappasādo** tassa adhigamena laddhappasādo. **Apubbaṃ acarima**nti ekajjhaṃ. Ariyasāvakānañhi ariyamaggo uppajjantova tīsu vatthūsu aveccappasādaṃ āvahanto eva uppajjati. **Tesa**nti visayabhūtānaṃ tiṇṇaṃ vatthūnaṃ vasena tidhā vutto. **Yasmā ca** atthato **eko, tasmāva ninnānākaraṇo hoti** pavattaṭṭhānabhede satipi. **Ariyasāvakassa hī**tiādinā nayena tamatthaṃ vivarati. **Pasādo** okappanā. **Pemaṃ** bhatti. **Gāravaṃ** garukaraṇaṃ. **Mahantaṃ** uḷāraṃ. **Etaṃ** vibhāgena **natthi** sabbattha samānattā.

Evanti bhavantarepi akopanīyatāya. **Sadisavasenā**ti aññehi akhaṇḍādīhi sadisavasena. Tenāha **''mukhavaṭṭi yañhi chinne''**tiādi. Khaṇḍā etissā atthīti **khaṇḍā**. Esa nayo sesesupi. Pātimokkhe āgatānukkamena sīlassa ādimajjhavibhāgo veditabbo. **Dvinnaṃ vā tiṇṇaṃ vā**ti sīlakoṭṭhāsānaṃ. **Ekantaraṃ bhinna**nti abhinnena ekantaraṃ hutvā bhinnaṃ. **Tesaṃ** khaṇḍādīnaṃ. ‘‘Bhujissehī’’ti uttarapadalopena niddesoti āha **‘‘bhujissabhāvakarehī’’**ti. **Idaṃ vītikkanta**nti idampi sīlaṃ vītikkantaṃ. ‘‘Ayaṃ sīlassa vītikkamo’’ti **evaṃ parāmasituṃ asakkuṇeyyehi**.

2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā

998. **Yesa**nti aniyamato saddhādīnamādhārabhūtapuggaladassanaṃ. **Buddhe pasādo gahito**. So hi itarehi paṭhamaṃ gahetabboti. **Ariyakantāni sīlāni gahitāni** sotāpannassa sīlānaṃ adhippetattā. **Saṅghe pasādo gahito** dhammappasādassa anantaraṃ vuccamānattā. **Dhamme pasādo gahito** aveccappasādabhāvato. Sotaṃ ariyamaggaṃ ādito patti sotāpatti, tassā aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni. Paccentī**ti pajāyanti adhigacchanti. Tenāha **‘‘pāpuṇantī’’**ti. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. **Katarapasādo** vattamānoti adhippāyo. **Maggappasādo**ti maggasampayutto pasādo. **Āgatamaggassā**ti adhigatamaggassa. **Missakappasādo eso**ti tasmā ubhopi therā paṇḍitā bahussutā.

3. Dīghāvuupāsakasuttavaṇṇanā

999. Yadaggena tasmiṃ upāsake yathāvuttāni sotāpattiyaṅgāni saṃvijjanti, tadaggena so tesu vattissatīti āha **‘‘catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasī’’**ti. Vijjaṃ bhajantīti **vijjābhāgiyā,** tesu koṭṭhāsesu pariyāpannāti vuttaṃ **‘‘vijjābhāgiyeti vijjākoṭṭhāsike’’**ti.

4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. ‘‘Sotāpattī’’ti paṭhamamaggo adhippeto, tassa adhigamūpāyo **sotāpattiyaṅgaṃ**. Tenāha **‘‘sotāpattiyā pubbabhāgapaṭilābhaṅga’’**nti. **Sotāpattiatthāyā**ti sotāpattimaggatthāya. **Aṅga**nti kāraṇaṃ. **Itare** ratanattayappasādādayo. Pubbabhāgiyāya **sotāpattiyā aṅgaṃ** kāraṇanti.

6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. (Vitānaṃ kāyānaṃ kālanakāya, kāraṇassa upagatānaṃ sātapariyā sijjhati. Tattha kāyaparipajjhāyamukhena tantiṃ ṭhapesi bhagavā. Na hi passatha namatthehi karaṇe niratthako piti vattati. **‘‘Niyatattā’’**ti vuttaṃ. Tameva niyamaṃ **‘‘majjhimapadeseyevā’’**ti avadhāraṇena vibhāveti. Mahāmaṇḍalacārikaṃ carantopi majjhimapadesassa antanteneva carati. Tattha ca vineyyajanassa samosaraṇatā mattapanavācamahatthasupananti.) [Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.] Aruṇuṭṭhāpanampi tattheva hoti. Paccantapadese pana dūre vineyyajanā honti, tattha gantvā maggaphalesu patiṭṭhāpetvā tato paccāgantvā majjhimapadese eva vāsaṃ upagacchati, tattha manussehi katānaṃ kārānaṃ mahapphalabhāvaniyamanatthanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Āsanne no bhagavā’’ti idaṃ nidassanamattanti dassento **‘‘na kevala’’**nti ādimāha.

Sakiñcanasapalibodhanaṭṭhenāti ettha kiñcanaṃ palibodho asamāpitakiccatā, tadubhayassa atthibhāvenāti attho. **Mahāvāse**ti mahāgehe.

Dvepi janāti isidattapurāṇā. **Sitaṃ** nāma mandahasitaṃ. **Hasitaṃ** nāma vissaṭṭhahasitaṃ. **Muttacāgo**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggaṭīkāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 1.160) vuttanayena veditabbaṃ. **Saṃvibhāge**ti parassa dānavasena saṃvibhajane. **Akatavibhāga**nti deyyadhammavasena na katavibhāgaṃ. Puggalavasena pana ‘‘sīlavantehī’’ti vuttattā katavibhāgameva mahapphalatākaraṇena. Tenāha **‘‘sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhita’’**nti.

(Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.)

7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. **Paveṇiāgatassā**ti anekapurisayugavasena paramparāgatassa. **Attani upanetabba**nti attani netvā parasmiṃ upanetabbaṃ. Tenāha **‘‘yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, parassapeso dhammo appiyo amanāpo’’**tiādi. **Amantabhāsenā**ti samphassa samphappalāpassa amantāya mantārahitabhāsanena.

8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. **Dve gāmā** dvinnaṃ ñātīnaṃ gāmāti katvā. **Ñātike**ti evaṃladdhanāme ekasmiṃ gāmake. **Giñjakāvasathe**ti giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho, tasmiṃ. So kira āvāso yathā sudhāhi parikammena payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā kato. Tena vuttaṃ **‘‘iṭṭhakāmaye āvasathe’’**ti. Tulāthambhadvārabandhakavāṭaphalakāni pana dārumayā eva. Oraṃ vuccati kāmadhātu, paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni,** orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni**. Tenāha **‘‘heṭṭhābhāgiyāna’’**ntiādi. **Tīhi maggehī**ti heṭṭhimehi tīhi maggehi. Tehi pahātabbatāya hi tesaṃ saññojanānaṃ orambhāgiyatā, oraṃ bhañjiyāni vā **orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena nesaṃ orambhāgiyabhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. Vikkhambhitāni samatthatāvighātena puthujjanānaṃ, samucchinnāni sabbaso abhāvena ariyānaṃ rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhanāya na hontīti vuttaṃ **‘‘avikkhambhitāni maggena vā asamucchinnānī’’**ti. **Nibbattivasenā**ti paṭisandhiggahaṇavasena gantuṃ na denti. Mahaggatabhavagāmikammāyūhanassa vibandhanato **sakkāyadiṭṭhiādīni tīṇi** saññojanāni kāmacchandabyāpādā viya mahaggatabhavūpapattiyā visesapaccayattā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaparikkhaye kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā idheva** kāmabhave eva **nibbattāpenti**. Tasmā **sabbānipi** pañcapi saṃyojanāni **orambhāgiyāneva. Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvo**ti paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvo. Buddhadassana-theradassana-dhammassavanānaṃ pana atthāya assa āgamanaṃ anivāritaṃ.

Kadāci uppattiyā viraḷākāratā, pariyuṭṭhānamandatāya abahalatāti **dvedhāpi tanubhāvo. Abhiṇha**nti bahuso. **Bahalabahalā**ti tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṃ santānaṃ maddantā pharantā sādhentā andhakāraṃ karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā tanukatanukā mandamandā uppajjanti. **Puttadhītaro hontī**ti idaṃ akāraṇaṃ. Tathā hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Ida**nti ‘‘rāgadosamohānaṃ tanuttā’’ti idaṃ vacanaṃ. **Bhavatanukavasenā**ti appakabhavavasena. **Ta**nti mahāsīvattherassa vacanaṃ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṃ labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisaṃ taṃ bhavatanukaṃ. Tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetuṃ **‘‘sotāpannassā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhame bhave bhavatanukaṃ natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ itarassa lokassa vasena tathā vattuṃ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmaloke ṭhatvā – ‘‘sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā’’ti vuttaṃ. **Imaṃ lokaṃ āgantvā**ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayamidha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘imaṃ lokanti kāmabhavo adhippeto’’ti imamatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘sace hī’’**tiādinā aññaṃyeva catukkaṃ dassitaṃ.

Catūsu…pe… sabhāvoti attho apāyagamanīyānaṃ pāpadhammānaṃ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenā**ti maggadhammaniyāmena **niyato** uparimaggādhigamassa avassaṃbhāvibhāvato. Tenāha ‘‘sambodhiparāyaṇo’’ti. **Tesaṃ tesaṃ ñāṇagati**nti tesaṃ tesaṃ sattānaṃ ‘‘asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī’’tiādinā taṃtaṃñāṇādhigamanaṃ ñāṇūpapattiṃ. **Ñāṇābhisamparāya**nti tato parampi – ‘‘niyato sambodhiparāyaṇo sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī’’tiādinā ñāṇasahitaṃ upapattipaccayabhavaṃ. **Olokentassa** ñāṇacakkhunā apekkhantassa. Kevalaṃ **kāyakilamathova,** na tena kāci paresaṃ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesā** cittakhedo, sā kilesūpasaṃhitattā **buddhānaṃ natthi**.

Ādissati ālokīyati attā etenāti ādāsaṃ, dhammabhūtaṃ ādāsaṃ **dhammādāsaṃ,** ariyamaggañāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Tena hi ariyasāvako catūsu ariyasaccesu viddhastasammohattā attānaṃ yāthāvato ñatvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsatā veditabbāti. **Yena dhammādāsenā**ti idha pana maggadhammameva vadati. Sesaṃ uttānatthattā suviññeyyamevāti.

Veḷudvāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājakārāmavaggo

1. Sahassabhikkhunisaṅghasuttavaṇṇanā

1007. Dhammikattā desavāsīhi anukampito rājāti rājako, tassa ārāmo **rājakārāmo,** tasmiṃ. **Bhūmisīsaṃ** seṭṭhappadeso, yattha vasanto lābhaggayasaggappatto hotīti tesaṃ adhippāyo.

Vārāpehīti paṭisedhehi. **Yujjhāpetu**nti kalahaṃ kārāpetuṃ. **Puna āgacchantā**ti aparasmiṃ saṃvacchare āgacchantā. **Ubbaṭṭetvā**ti mahatī vīciyo ubbaṭṭetvā. Yathā tassa sakalameva raṭṭhaṃ ekodakībhūtaṃ hoti, evaṃ katvā samuddameva jātaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘samuddameva akaṃsū’’**ti.

Isīnamantaraṃ katvāti isīnaṃ kāraṇaṃ katvā, isīnaṃ hetūti attho, isīnaṃ vā antarabhedaṃ katvā. Tathā loke kolāhalassa patthaṭataṃ vibhāvento bhagavā **‘‘me suta’’**nti āha paccakkhato jānampi. **Ucchinno**ti kulacchedena ucchinno. Na kevalaṃ sayameva, atha kho **saha raṭṭhehi. Vibhava**nti vināsaṃ upagato.

Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti taṃ yathāvuttaṃ pasenadinā kosalarājena kāritaṃ vihāraṃ sandhāya etaṃ ‘‘rājakārāme’’ti vuttaṃ.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. **Udayagāmini**nti ārambhato paṭṭhāya sampattiāvahaṃ.

4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā

1010. Duṭṭhā gati nipphatti duggati, duggatabhāvo dāliddiyaṃ, tadeva bhayaṃ, taṃ sabbaṃ anavasesaṃ vā **duggatibhayaṃ** daliddabhayaṃ. Sammadeva atikkantoti **samatikkanto**.

6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā

1012. **Vohāramittā**ti taṃtaṃdānaggahaṇavasena vohārakā mittā. **Āmantanapaṭimantanairiyāpathādīsupī**ti ālāpasallāpagamananisajjādiatthasaṃvidhānādīsu. **Ekato pavattakiccā**ti saha pavattakattabbā. Amā saha bhavantīti **amaccā**. ‘‘Amhākaṃ ime’’ti ñāyantīti **ñātī,** āvāhavivāhasambaddhā. Tenāha **‘‘sassusasurapakkhikā’’**ti. Yonisambandhā vā **sālohitā**. Tenāha **‘‘bhātibhaginimātulādayo’’**ti.

7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Kismiñci kassaci ca tathā tathā uppannassa pasādassa aññathābhāvo **pasādaññathattaṃ**. Bhūtasaṅghātassa ghanaādikassa aññathābhāvo **bhāvaññathattaṃ**. Nirayādigatiantaraupapatti **gatiaññathattaṃ**. Sabhāvadhammānaṃ kakkhaḷaphusanādilakkhaṇassa aññathābhāvo **lakkhaṇaññathattaṃ**. ‘‘Ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatī’’ti evaṃ vuttaṃ aññathattaṃ **vipariṇāmaññathattaṃ**. Lakkhaṇaññathattaṃ na labbhati. Tenāha **‘‘lakkhaṇaṃ pana na vigacchatī’’**ti, sesaṃ labbhatīti. **Pathavīdhātuyā**ti sasambhārapathavīdhātuyā. **Āpodhātuyā**ti etthāpi eseva nayo. **Purimabhāvo**ti ghanakaṭhinabhāvo. **Bhāvaññathattaṃ** rasaññathattasabhāvo. **Gatiaññathattaṃ** uggatūpapatti. Tenāha **‘‘tañhi ariyasāvakassa natthī’’**ti. **Pasādaññathattampi natthiyeva** ariyasāvakassa.

Rājakārāmavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saraṇānivaggo

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. **Samiddha**nti sampuṇṇaṃ. **Supupphita**nti upasobhitatāya supupphitasadisattā. Byūhā nāma yehi eva pavisanti, tehi eva nikkhamanti. Tenāha **‘‘byūhā vuccanti avinibbiddharacchāyo’’**ti. **Uddhatacārinā**ti yaṭṭhantarā.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. **Tīhī**ti ratanattaye uppannehi tīhi pasādadhammehi. **Catūhī**ti tehi eva saddhiṃ sīlena. **Kocidevā**tiādi parikappavasena vuttaṃ bhagavati attano saddhāya uḷāratamabhāvadassanatthaṃ. Tenāha **‘‘bhagavato sabbaññutāyā’’**tiādi. **Dhammo samuppādo**ti vivādadhammauppattihetu. Tadeva hi sandhāyāha **‘‘kiñcideva kāraṇa’’**nti. **Kāraṇa**nti nānākāraṇaṃ. **Kalyāṇakusalavimutta**nti akalyāṇaṃ akusalaṃ, tadidaṃ yathāvuttaappasādanena apanītaatthadassanatthaṃ. **Assā**ti mahānāmasakkassa. **Anavajjanadoso eso**ti catūsu dhammesu ekenapi samannāgato sotāpanno hotīti anujānitvā catūhipi samannāgatena ācikkhitabbanti yāthāvato anavajjanadosoti attho.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. **Pamāṇenā**ti ekena pamāṇena, na sabbaso. **Olokanaṃ khamantī**ti dassanamaggena catusaccadhammā paccattaṃ passitabbā paṭivijjhitabbā. Paṭhamamaggakkhaṇe hi catusaccadhammā ekadesatova diṭṭhā nāma honti. **‘‘Parimuccatī’’ti pana vattuṃ vaṭṭati** paṭivijjhanakiriyāya vattamānattā. **Agantvā** apāyesu anuppattirahattā. Tenāha **‘‘na gacchatī’’**ti, na uppajjatīti attho. **Mahāsārarukkhe dassento āha** – ‘‘yo koci viññujātiko mama ce gocaraṃ gacchati, ekassa āgamanaṃ avañjhaṃ amogha’’nti dassetuṃ.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. **Dukkhettaṃ** nirojakaṃ, tāya eva dukkhettatāya visamaṃ hotīti āha **‘‘visamakhetta’’**nti. **Loṇūpahata**nti jātasabhāvena loṇena ūsarena upahataṃ. **Khaṇḍānī**ti khaṇḍitāni. **Temetvā**ti temitattā. **Vātātapahatānī**ti cirakālaṃ vātena ceva ātapena ca upahatāni ābādhitāni.

6. Paṭhamaanāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. **Ṭhāna**nti ṭhānaso. Tenāha **‘‘khaṇenā’’**ti. Niyyānikanti pavattaṃ ñāṇapaṭirūpakaṃ pakatipurisantarajānanādimicchāñāṇaṃ. Taṃ pana aniyyānikaṃ ‘‘niyyānika’’nti paccavekkhaṇavasena pavatteyyāti āha **‘‘micchāpaccavekkhaṇenā’’**ti. Guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānasaṅkhātā vimutti **micchāvimutti**.

7. Dutiyaanāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Yathākammaṃ samparetabbato samparāyo, peccabhavo, samparāyahetukaṃ **samparāyikaṃ,** maraṇabhayaṃ.

Saraṇānivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Avicchedena niccappavattiyamānāni puññāni abhisandanaṭṭhena **‘‘puññābhisandā’’**ti vuttā, tena puññanadiyoti attho vutto. Sukhassa āharaṇato ānayanato **sukhassāhāro**.

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. **Devāna**nti visuddhidevānaṃ. **Devapadānī**ti tesaṃ padāni devapadāni, devoti vā sammāsambuddho. **Devassa ñāṇena akkantapadānī**ti paṭivedhañāṇena ceva desanāñāṇena ca akkantapadāni. **Devā nāma** jātidevā. Tesampi devaṭṭhena devoti devadevo, sambuddho.

8. Vassasuttavaṇṇanā

1034. **Pāraṃ vuccati nibbānaṃ** saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato. Tenāha – ‘‘tiṇṇo pāraṅgato, thale tiṭṭhati brāhmaṇo (saṃ. ni. 4.238; itivu. 69; pu. pa. 188), ye janā pāragāmino’’ti (dha. pa. 85) ca. Atha vā pāti rakkhatīti **pāraṃ,** nibbānaṃ. Yo paṭivijjhati, taṃ vaṭṭadukkhato pāti rakkhati, accantahitena ca vimuttisukhena ca rameti, tasmā **pāra**nti vuccati. **Gacchamānā evā**ti pāraṃ nibbānaṃ gacchamānā eva. Te dhammā **āsavānaṃ khayāya saṃvattanti** sacchikiriyāpahānapaṭivedhānaṃ samakālattā.

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. **Pavivekatthāyā**ti pavivekasukhatthāya. **Paṭisallānatthāyā**ti bahiddhā nānārammaṇato cittaṃ paṭinivattetvā kammaṭṭhāne sammadeva līnatthāya.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sagāthakapuññābhisandavaggo

1. Paṭhamaabhisandasuttavaṇṇanā

1037. **Saṅkhyā atthi** heṭṭhā mahāpathaviyā, upari ākāsena, parito cakkavāḷapabbatena, majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā. Jānantena yojanato saṅkhātuṃ sakkāti adhippāyo. Mahāsarīramaccha-kumbhīla-yakkha-rakkhasa-mahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ, baḷavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena **bahubheravaṃ**.

2. Dutiyaabhisandasuttavaṇṇanā

1038. **Sambhede**ti sambhedaṃ samodhānaṃ gataṭṭhāne. **Yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samentī**ti parikappavacanametaṃ. Tādisāsu hi mahānadīsu kāci puratthimasamuddaṃ paviṭṭhā, kāci pacchimaṃ.

3. Tatiyaabhisandasuttavaṇṇanā

1039. ''Kusale patiṭṭhito''ti ettha yaṃ accantikaṃ kusale patiṭṭhānaṃ. Taṃ dassento **''maggakusale patiṭṭhito''**ti āha, heṭṭhimamaggakusaleti adhippāyo. Tenāha **''bhāveti magga''**nti. Ariyaphalaṃyeva **dhammasāro**. Kilesā khīyanti etthāti kilesakkhayo, nibbānaṃ, tasmiṃ **kilesakkhaye rato**.

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Ariyānaṃ buddhānaṃ dhanantipi ariyadhanaṃ, nibbānanti keci. Anayatopi visuddhaṭṭhena ariyañca taṃ dhanañca dhanāyitaṭṭhenāti ariyadhanaṃ, tena **ariyadhanena. Teneva bhogenā**ti ariyadhanabhogena.

Sagāthakapuññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sappaññavaggo

2. Vassaṃvutthasuttavaṇṇanā

1048. **Samodhānetvā**ti yehi indriyādīhi bhāviyamānehi sotāpattimaggo anuppatto, tāneva. Dhammasamānatāya cetaṃ vuttaṃ. Aññāneva hi atthato taṃ taṃ maggaṃ sādhakāni indriyādīni. **Tanti paveṇī kathitā**ti yaṃ kañci vineyyapuggalaṃ anapekkhitvā kevalaṃ tantivasena ṭhiti kathitā.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. **Sattasu janesū**ti sattasu kittiyamānesu upāsakajanesu. **Gambhīrā**tiādīsu **dhammagambhīrā**ti pāḷigatiyā gambhīrā, tathā ca **sallasuttaṃ** heṭṭhā pakāsitameva. **''Cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmī''**tiādinā (a. ni. 6.63; kathā. 539) āgataṃ **cetanāsuttaṃ**. Tattha ''cetanāsahajātaṃ nānākkhaṇika''ntiādinā paṭṭhāne āgatanayena, suttesu (a. ni. 3.101) ca ''diṭṭhadhammavedanīya''ntiādinā āgatanayena gambhīrabhāvo veditabbo, nibbānassa ceva ariyamaggassa ca pakāsanato **asaṅkhatasaṃyuttassa** lokuttaratthadīpakatā. ''Atītaṃpāhaṃ rūpena khajjiṃ, etarahi khajjāmī''tiādinā pañcannaṃ khandhānaṃ khādakabhāvassa, puggalassa khāditabbatāya vibhāvanena **khajjanīyapariyāye** (saṃ. ni. 3.79) visesato nissattanijjīvatā dīpitāti vuttaṃ **''sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo''**ti. **Upasampajja viharissāmā**ti ye tesu suttesu vuttapaṭipadaṃ sammadeva paripūrenti, te tesu upasampajja viharanti nāma. **Etthā**ti ''na kho neta''nti ettha na-kāro ''aññamañña''nti ettha ma-kāro viya byañjanasandhimattameva, nāssa koci attho.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. **Na kho paneta**nti na kho etaṃ, noti ca amhehīti atthoti āha **''na kho amhehī''**tiādi. Assasantīti **assāsanīyā**ti āha **''assāsakarehī''**ti. Marissatīti **māriso,** ekantabhāvimaraṇo, so pana maraṇādhīnavuttikoti vuttaṃ **''maraṇapaṭibaddho''**ti. **Adhimuccehī**ti adhimuttiṃ uppādehi. Taṃ pana tathā cittassa paṇidhānaṃ ṭhapananti āha **''ṭhapehī''**ti. **Āgamanīyaguṇesū**ti pubbabhāgaguṇesu. **Pamāṇaṃ nāma natthi** anantāparimāṇattā. **Nānākaraṇaṃ natthi** vimuttiyā ninnānattā.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. **Paññāpaṭilābhāyā**ti maggaphalapaññāya paṭilābhatthaṃ. Tenāha **‘‘satta sekkhā’’**tiādi.

Sappaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāpaññavaggo

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā

1058. **Mahante atthe parigganhātī**ti saccapaṭiccasamuppādādike mahāvitthāre atthe paricchijja asesetvā muṭṭhigate viya katvā gaṇhāti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Mahāpaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sotāpattisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Saccasaṃyuttaṃ

1. Samādhivaggo

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. **Cittekaggatāyā**ti nissakkavacanaṃ ‘‘parihāyantī’’ti padaṃ apekkhitvā. **Yathābhūtādivasenā**ti yathāgatādivasena. Yathābhūtaṃ nāma imasmiṃ sutte ‘‘samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī’’tiādi. **Ādi-**saddena ‘‘tathā yasmā’’tiādisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi yathābhūtavasena kāraṇacchedo kato ‘‘tathā yasmā’’tiādivacanehi. **Vaṇṇā**ti akkharā, ‘‘guṇā’’ti keci. **Padabyañjanānī**ti nāmādipadāni ceva taṃsamudāyabhūtabyañjanāni ca.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. **Sāsanāvacarā adhippetā** bāhirakānaṃ saccābhisamayassa abhāvato. **Tathā**ti iminā catutthapañcamesu atthavisesābhāvaṃ dasseti. Yadi evaṃ kasmā visuṃ visuṃ desanāti āha **‘‘tena tena abhilāpenā’’**tiādi.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Tasmiṃ niyyāne niyuttā, taṃ ettha atthīti **niyyānikā**. Vacīduccaritasaṃkilesato vā niyyātīti ī-kārassa rassattaṃ ya-kārassa ka-kāraṃ katvā niyyānikā. Cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassa bhāvo **aniyyānikattaṃ. Tiracchānabhūta**nti tirokaraṇabhūtaṃ. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. **Sātthaka**nti dānasīlādinissitattā hitapaṭisaṃyuttaṃ.

Visikhāti gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca gāmādigahaṇe viya tannivāsino visesato gahitā ‘‘āgato gāmo’’tiādīsu viya. Tenāha **‘‘sūrā samatthā’’**ti. Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha – **‘‘kumbhadāsikathā’’**ti. Ayāthāvato uppattiṭṭhitisaṃhārādivasena loko akkhāyati etenāti **lokakkhāyikā**. Iti iminā pakārena bhavo, iminā abhavoti evaṃ pavattāya **itibhavābhavakathāya saddhiṃ**.

Samādhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammacakkappavattanavaggo

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. **‘‘Isīnaṃ patanuppatanavasena** osīdanauppatanaṭṭhānavasena **evaṃ** ‘isipatana’nti **‘laddhanāme’**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘ettha hī’’**tiādi vuttaṃ.

Āmantesīti ettha yasmā dhammacakkappavattanatthaṃ ayaṃ āmantanā, tasmā samudāgamato paṭṭhāya satthu pubbacaritaṃ saṅkhepeneva pakāsetuṃ vaṭṭatīti **‘‘dīpaṅkarapādamūle katābhinīhārato paṭṭhāyā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **mārabalaṃ bhinditvā**ti mārañca mārabalañca bhañjitvā. Atha vā mārassa abbhantaraṃ bāhirañcāti duvidhaṃ balaṃ bhañjitvā. **‘‘Dveme, bhikkhave, antā’’**ti ettha **anta**-saddo ‘‘pubbante ñāṇaṃ aparante ñāṇa’’ntiādīsu (dha. sa. 1063) viya bhāgapariyāyoti āha **‘‘dve ime, bhikkhave, koṭṭhāsā’’**ti. **Saha samudāhārenā**ti uccāraṇasamakālaṃ. **Pattharitvā aṭṭhāsi** buddhānubhāvena. **Brahmāno samāgacchiṃsu** paripakkakusalamūlā saccābhisambodhāya katādhikārā.

Gihisaññojananti gihibandhanaṃ. **Chinditvā**ti haritvā. **Na vaḷañjetabbā**ti nānuyuñjetabbā. **Kilesakāmasukhassā**ti kilesakāmayuttassa sukhassa. **Anuyogo**ti anubhavo. Gāmavāsīhi sevitabbattā **gāmavāsīnaṃ santako. Attano**ti attabhāvassa. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā,** attabhāvo. **Dukkhakaraṇa**nti dukkhuppādanaṃ. **Attamāraṇehī**ti attabādhanehi. **Upasamāyā**ti kilesavūpasamo adhippeto, tadatthasampadānavacananti āha **‘‘kilesūpasamatthāyā’’**ti. Esa nayo sesesupi.

Saccañāṇādivasena tayo parivaṭṭā etassāti **tiparivaṭṭaṃ,** ñāṇadassanaṃ. Tenāha **‘‘saccañāṇā’’**tiādi. **Yathābhūtaṃ ñāṇa**nti paṭivedhañāṇaṃ āha. **Tesuyeva** saccesu. Ñāṇena kattabbassa ca pariññāpaṭivedhādikiccassa ca **jānanañāṇaṃ,** ‘‘tañca kho paṭivedhato pagevā’’ti keci. Pacchāti apare. Tathā **katañāṇaṃ. Dvādasākāra**nti dvādasavidhaākārabhedaṃ. **Aññatthā**ti aññesu suttesu.

Paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi dhammacakkanti idaṃ tattha ñāṇakiccaṃ padhānanti katvā vuttaṃ. Saddhindriyādidhammasamudāyo pana pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañca, dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha ‘‘dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattatīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattatīti dhammacakka’’ntiādi (paṭi. ma. 2.40-41). **Ubhayampī**ti paṭivedhañāṇaṃ desanāñāṇanti ubhayampi. **Eta**nti tadubhayaṃ. **Imāya desanāyā**ti iminā suttena **pakāsentena bhagavatā** yathāvuttañāṇadvayasaṅkhātaṃ **dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma** pavattanakiccassa aniṭṭhitattā. **Patiṭṭhite**ti aññāsi koṇḍaññattherena sotāpattiphale patiṭṭhite. **Pavattitaṃ** nāma kassapasammāsambuddhassa sāsanantaradhānato paṭṭhāya yāva buddhuppādo, ettakaṃ kālaṃ appavattapubbassa pavattitattā, uparimaggādhigamo panassa atthaṅgato evāti.

Ekappahārenāti ekeneva pahārasaññitena kālena. Divasassa hi tatiyo bhāgo pahāro nāma. Pāḷiyaṃ pana ‘‘tena khaṇena tena layena tena muhuttenā’’ti vuttaṃ. Taṃ pahārakkhaṇasallakkhaṇameva. **Sabbaññutaññāṇobhāso**ti sabbaññutaññāṇānubhāvena pavatto obhāso cittaṃ paṭicca utusamuṭṭhāno veditabbo. Yasmā bhagavato dhammacakkappavattanassa ārambhe viya parisamāpane ativiya uḷāratamaṃ pītisomanassaṃ udapādi, tasmā **‘‘imassapi udānassā’’**tiādi vuttaṃ.

9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Atthasaṃvaṇṇane vaṇṇīyanteti **vaṇṇā**. Teyeva pariyāyena akkharaṇato **akkharāni**. Atthaṃ byañjentīti **byañjanāni**. Yasmā pana akārādike sarasamaññā, kakārādike byañjanasamaññā, ubhayattha vaṇṇasamaññā, tasmā vuttaṃ **‘‘vaṇṇānaṃ vā ekadesā yadidaṃ byañjanā nāmā’’**ti. **Nettiyaṃ** pana vākye byañjanasamaññā. Byañjanaggahaṇeneva cettha ākāraniruttiniddesā gahitā evāti daṭṭhabbaṃ. **Saṅkāsanā**ti atthassa ñāpanā bhāgaso. Tenāha **''vibhattiyo''**ti. Saṅkāsanaggahaṇeneva cettha pakāsanā vuttā hoti. Vibhattiyo hi atthavacaneneva vivaranti, tāhi kāraṇapaññattiyo vuttāyevāti, tāhipi atthapadāni gahitāneva honti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ nettiaṭṭhakathāyañca** vuttanayena veditabbo. **Sabbākārenā**ti sabhāgādivibhāvanākārena. **Vaṇṇādīna**nti tasmiṃ pana vitthāre pavattavaṇṇādīnaṃ. **Tasmā**ti vaṇṇādīnaṃ antaabhāvato. **Evamāhā**ti ''aparimāṇā vaṇṇā byañjanā saṅkāsanā''ti evamāha.

10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. **Sabhāvāvijahanaṭṭhenā**ti attano dukkhasabhāvassa kadācipi apariccajanena tathasabhāvaṃ. Tenāha **''dukkhañhi dukkhameva vutta''**nti. **Sabhāvassā**ti dukkhasabhāvassa. **Amoghatāyā**ti avañjhatāya. **Avitatha**nti na vitathaṃ. Tenāha **''na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hotī''**ti. **Aññabhāvānupagamenā**ti samudayādisabhāvānupagamanena musā na hotīti añño aññathā na hotīti **anaññathaṃ**. Tenāha **''na hī''**tiādi.

Dhammacakkappavattanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Koṭigāmavaggo

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. **Ananubodhā**ti paṭivedhassa anurūpabodhābhāvena. **Appaṭivedhā**ti saccānaṃ paṭimukhaṃ vedhābhāvena.

2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. **Phalasamādhiphalapaññāna**nti aggaphalasamādhiaggaphalapaññānaṃ.

7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. **Ariyāna**nti buddhānaṃ ariyānaṃ. Tenāha **''na hī''**tiādi.

8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. **Paṭividdhattā desitattā cā**ti iminā paṭivedhañāṇena desanāñāṇena ca pariggahitattā **ariyasantakāni honti** ariyassa bhagavato santakabhāvato.

10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. **Ekappaṭivedho**ti ekeneva ñāṇena catunnaṃ ariyasaccānaṃ ekajjhaṃ paṭivedho.

Koṭigāmavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sīsapāvanavaggo

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1101. **Punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva nibbattanti** adiṭṭhattā catunnaṃ ariyasaccānaṃ.

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. **Bhaveyya ce**ti dukkhadomanassāni ajjhupekkhitvā sahitehi tehi saccābhisamayo bhaveyyāti evaṃ parikappanā na kātabbāti.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. **Ajjhāsaya**nti sassatādibhedaṃ ajjhāsayaṃ. So hi ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti gāhassa mukhabhūtattā **mukhanti adhippeto**. Tañca apare adiṭṭhasaccā olokenti, diṭṭhasaccā pana neva olokenti.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. **Kukkuko** pamāṇamajjhimassa purisassa hatthoti attho. **Kukkū**ti tasseva nāmaṃ.

Sīsapāvanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Papātavaggo

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. **Lokacinta**nti lokasannivesapaṭisaṃyuttavīmaṃsāva. ‘‘Lokacitta’’ntipi pāṭho, taṃtaṃlokapariyāpannaṃ cittanti attho. **Nāḷikerādayo**ti **ādi**-saddena avuttānaṃ osadhitiṇavanappatiādīnaṃ saṅgaho. **Evarūpa**nti edisaṃ aññampi taṃtaṃlokacittaṃ.

Vigatacittoti attatthaparatthato apagatavitakko addasa evaṃ adhiṭṭhahiṃsūti sambandho. **Sambarimāya**nti sambarena asurindena uppāditaṃ asuramāyaṃ, yaṃ ‘‘indajāla’’ntipi vuccati indassa mohanatthaṃ uppāditattā. **Samparivattetvā**ti paridhāvetvā. **Yathā ne**ti ne asure yathā so puriso passati, evaṃ adhiṭṭhahiṃsu. Kasmā panete evaṃ adhiṭṭhahiṃsūti? Taṃ purisaṃ tattha tathānisinnaṃ disvā ‘‘ayañca devo’’ti āsaṅkantā tathā adhiṭṭhahitvā bhisamuḷālachiddehi pavisitvā attano asurabhavanaṃ gatā. Tenāha bhagavā – **‘‘devānaṃyeva mohayamānā’’**ti.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-3. **Mariyādapāsāṇo**ti gijjhakūṭapabbatassa mariyādapākārasadiso mahanto pāsāṇo. **Aniṭṭharūpa**nti ettha **rūpa**-saddo sabhāvattho ‘‘piyarūpe sātarūpe’’tiādīsu (ma. ni. 1.408-409) viyāti āha – **‘‘aniṭṭhasabhāva’’**nti.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. **Upāsana**nti ācariyaupāsanaṃ, ācariyaṃ antevāsinā vā divase divase sikkhanavasena upāsitabbato upāsananti laddhanāmaṃ **kaṇḍakhipanasippaṃ. Kaṇḍaṃ atikkamante**ti saraṃ khipante. **Poṅkhānupoṅkha**nti poṅkhasaddatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **‘‘ekaṃ kaṇḍaṃ khipitvā’’**tiādi vuttaṃ. **Aparaṃ anupoṅkha**nti ettha **apara**nti tatiyakaṇḍaṃ. Anupoṅkhaṃ nāma idanti dassetuṃ **‘‘anupoṅkhaṃ nāma dutiyassa poṅkha’’**nti vuttaṃ. Tañhi tatiyena sarena vijjhīyati. **Puna aparaṃ tassa poṅkha**nti idaṃ pana aparāparaṃ avirajjhanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Durabhisambhavatara**nti abhibhavituṃ asakkuṇeyyataraṃ. **Vāla**nti kesaṃ. **Sattadhā bhinditvā**ti sattakkhattuṃ viphāletvā. **Tassa ekaṃ bheda**nti tassa kesassa ekaṃ aṃsusaṅkhātaṃ bhedaṃ gahetvā. **Vātiṅgaṇamajjhe bandhitvā**ti vātiṅgaṇaphalassa majjhaṭṭhāne bandhitvā. **Aparaṃ bheda**nti aparaṃ kesassa aṃsusaṅkhātaṃ bhedaṃ. **Aggakoṭiyaṃ bandhitvā**ti yathā tassa vālabhedassa ūkāmattaṃ likhāmattaṃ vā kaṇḍassa aggakoṭiṃ adhikaṃ hutvā tiṭṭhati, evaṃ bandhitvā. **Usabhamatte**ti vīsatiyaṭṭhimatte ṭhāne **ṭhito. Kaṇḍabaddhāya koṭiyā**ti kaṇḍabaddhāya vālassa koṭiyā vātiṅgaṇabandhanavālassa koṭiṃ paṭivijjheyya.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. **Adhiccuppattika**nti yadicchāvasena uppajjanakaṃ. **Chiggaḷenā**ti chiggaḷapadesena. **Chiggaḷuparī**ti heṭṭhimayugassa chiggaḷapadesassa upari. **Āruḷhassa chiggaḷenā**ti ubhinnampi chiddena. **Gīvappavesanaṃ viyā**ti catunnaṃ yugānaṃ chiddapadeseneva uparūpari ṭhitānaṃ chiddantarena kāṇakacchapassa gīvappavesanaṃ adhiccatarasambhavaṃ. Tatopi adhiccatarasambhavo manussattalābho, tato adhiccatamasambhavo ariyamaggapaṭilābhoti dassento āha **''catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo''**ti.

Papātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. **Abhisamayasaṃyutte vitthāritova,** tasmā tattha vuttanayeneva tassa attho veditabbo.

7. Paṭhamaāmakadhaññapeyyālavaggo

3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Lokiyampi visuddhatthena ''ariya''nti vattabbataṃ labhatīti **''lokiyalokuttarenā''**ti vuttaṃ.

4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. **Piṭṭhasurā**ti piṭṭhena kātabbasurā, tathā **odanasurā pūvasurā,** majjarasādibhūte kiṇṇe pakkhipitvā kattabbā surā **kiṇṇapakkhittasurā. Sambhārasaṃyuttā**ti mūlabhesajjasambhārehi saṃyuttā. **Pupphāsavo**ti nāḷikerapupphādito assavanakaāsavo. Muddikaphalādito assavanakaāsavo **phalāsavo. Itī**tiādiattho. Tena madhvāsavaguḷāsavasambhārasaṃyutte saṅgaṇhāti. **Surāsavavinimutta**nti yathāvuttasurāsavavinimuttaṃ.

10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. **Nīcavuttino**ti kule jeṭṭhānaṃ mahāpitucūḷapitujeṭṭhabhātikādīnaṃ abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikammādivasena nīcavuttino.

8. Dutiyaāmakadhaññapeyyālavaggo

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. ''Mūlabīja''ntiādīsu mūlameva bījanti **mūlabījaṃ,** mūlabījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Tattha purimena bījagāmo vutto ''bījānaṃ samūho''ti katvā, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopeso sāmaññaniddesena, ''mūlabījañca mūlabījañca mūlabīja''nti ekasesanayena vā bījattho veditabbo. Esa nayo sesesupi. **Phaḷubīja**nti pabbabījaṃ. Bāhirapaccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sāraphale niruḷho bīja-saddo. Tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti tato nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ **''bījabīja''**nti ''rūparūpaṃ, dukkhadukkha''nti (saṃ. ni. 4.327) ca yathā. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ gahaṇaṃ.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhiko, ayaṃ buddhādiariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo, tadañño vikāloti āha – **''vikālabhojanāti kālātikkantabhojanā''**ti.

10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. **Yaṃ kiñci puppha**nti ganthimaṃ aganthimaṃ vā yaṃ kiñci pupphajātaṃ, tathā pisitādibhedaṃ **yaṃ kiñci gandhajātaṃ.**

9. Tatiyaāmakadhaññapeyyālavaggo

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Saṅkhepato ''sabbapāpassa akaraṇa''ntiādinayappavattaṃ (dī.ni. 2.90; dha.pa. 183) bhagavato sāsanaṃ accantachandarāgapavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha **''sāsanassa ananulomattā''**ti. Attanā parehi ca payojiyamānaṃ payojāpiyamānañca eteneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavāditasaddehi cāti āha – **''naccananaccāpanādivasenā''**ti. **Ādi-**saddena gāyana-gāyāpana-vādana-vādāpanādīni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathāsakaṃ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasabbhāvato **''dassanā''**icceva vuttaṃ. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha – **''visūkabhūtā dassanā cā''**ti. Tathā hi vuttaṃ **paramatthajotikāya khuddakaaṭṭhakathāya** (khu. pā. aṭṭha. 2.pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) – ''dhammūpasaṃhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasaṃhito dhammo na vaṭṭatī''ti.

2. Uccāsayanasuttavaṇṇanā

1152. **Uccā**ti ucca-saddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti **sayanaṃ,** uccāsayanaṃ mahāsayanañca samaṇasārupparahitaṃ paṭikkhittanti āha – **''pamāṇātikkantaṃ akappiyattharaṇa''**nti. Āsandādiāsanañcettha sayaneneva saṅgahitaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā ''uccāsayanamahāsayanā''icceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā uccāsayanamahāsayanañca uccāsayanamahāsayanañcāti **uccāsayanamahāsayana**nti etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ niddeso kato yathā – ''nāmarūpapaccayā saḷāyatana''nti (udā. 1). Āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti daṭṭhabbaṃ.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. Aññepi uggahāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha – **''na uggaṇhāpenti, na upanikkhittaṃ sādiyantī''**ti. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ **uggahaṇaṃ,** vācāya paṭiggahaṇaṃ **uggahāpaṇaṃ,** manasā paṭiggahaṇaṃ **sādiyanaṃ**. Tividhampi paṭiggahaṇaṃ sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā ''paṭiggahaṇā''ti vuttanti āha – **''neva naṃ uggaṇhantī''**tiādi. Esa nayo **''āmakadhaññapaṭiggahaṇā''**tiādīsupi.

4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. Nīvārādiupadhaññassa sāliādimūladhaññantogadhattā vuttaṃ **''sattavidhassā''**ti.

5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā

1155. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañca vasāni bhesajjāni – acchavasaṃ, macchavasaṃ, susukāvasaṃ, sūkaravasaṃ, gadrabhavasa’’nti (mahāva. 262; pārā. aṭṭha. 623) vuttattā idaṃ uddissa anuññātaṃ nāma. Tassa pana ‘‘kāle paṭiggahita’’nti (mahāva. 262) vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭatīti āha – **‘‘aññatra uddissa anuññātā’’**ti. Vinayavasena upaparikkhitabbo, tasmā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vuttanayenettha vinicchayo veditabbo.

10. Catutthaāmakadhaññapeyyālavaggo

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā

1162-63. Kassaci bhaṇḍassa gahaṇaṃ **kayo,** dānaṃ **vikkayo**. **Tattha tatthā**ti gāmantare santike ca gamanaṃ dūtakammanti vuccatīti yojanā. **Pahiṇagamanaṃ** khuddakagamanaṃ.

4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā

1164. **Rūpakūṭaṃ** sarūpena sadisena chalavohāro. **Aṅgakūṭaṃ** attano hatthādinā aṅgānaṃ chalakaraṇaṃ. **Gahaṇakūṭaṃ** mānesu gahaṇavasena. **Paṭicchannakūṭaṃ** ayacuṇṇādinā paṭicchannena chalakaraṇaṃ. **Mahatiyā** tulāya. **Pacchābhāge**ti tulāya pacchimabhāge. **Hatthenā**ti hatthapadesena. **Akkamatī**ti uṭṭhātuṃ adento gaṇhāti. **Dadanto pubbabhāge**ti paresaṃ dadanto pubbabhāge hatthena tulaṃ akkamati. **Ta**nti ayacuṇṇaṃ.

Lohapātiyoti tambalohapātiyo. **Suvaṇṇavaṇṇā karontī**ti asanikhādasuvaṇṇakanakalimpitā suvaṇṇavaṇṇā karonti. Mānabhājanassa hadayabhūtassa abbhantarassa bhinnaṃ **hadayabhedo**. Nimiyamānassa tilataṇḍulādikassa sikhāya aggakoṭiyā bhinnaṃ **sikhābhedo**. Khettādīnaṃ minanarajjuyā aññathākaraṇaṃ **rajjubhedo**. Rajjugahaṇeneva cettha daṇḍakassa gahaṇaṃ katamevāti daṭṭhabbaṃ.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-71. **Vadho**ti muṭṭhippahārakasātāḷanādīhi hiṃsanaṃ, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati ‘‘atthānaṃ vadhitvā vadhitvā rodeyyā’’tiādīsu. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘māraṇa’’nti vuttaṃ, taṃ pana pothanaṃ sandhāyāti sakkā viññātuṃ māraṇasaddassa vihiṃsanepi dissanato. Sesaṃ suviññeyyameva.

Āmakadhaññapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Mahāvaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Sakalarūpārūpasammasane saṇhasukhumavisayañāṇatāya vipassanācāranipuṇabuddhīnaṃ susaṃyatakāyavacīsamācāratāya samathavipassanāsu sammadeva yatanato ca **yatīnaṃ** bhikkhūnaṃ khandhāyatanadhātusaccindriyapaṭiccasamuppādabhede paramatthadhamme nānānayehi ñāṇavibhāgassa sannissayena **bahukārassa** saṃyuttāgamavarassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ sāratthappakāsanato eva **nipuṇā** yā mayā aṭṭhakathā āraddhāti sambandho. Savisesaṃ paññāvahaguṇattā eva hissa ganthārambhe āditopi ‘‘paññāpabhedajananassā’’ti vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāya sāra**nti saṃyuttamahāaṭṭhakathāya sāraṃ. **Ekūnasaṭṭhimatto**ti thokaṃ ūnabhāvato **matta**-saddaggahaṇaṃ.

Mūlaṭṭhakathāya sāranti pubbe vuttasaṃyuttamahāaṭṭhakathāya sārameva puna nigamanavasena vuttanti. Atha vā **mūlaṭṭhakathāya sāra**nti porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ. Tena etaṃ dasseti ‘‘saṃyuttamahāaṭṭhakathāya atthasāraṃ ādāya imaṃ sāratthappakāsiniṃ karontena sesamahānikāyānampi mūlaṭṭhakathāsu idha viyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāya akāsi’’nti. ‘‘Mahāvihārādhivāsīna’’nti ca idaṃ purimapacchimapadehi saddhiṃ sambandhitabbaṃ ‘‘mahāvihārādhivāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantiṃ mahāvihārādhivāsīnaṃ mūlaṭṭhakathāya sāraṃ ādāyā’’ti ca. **Tena** puññena. **Hotu sabbo sukhī loko**ti kāmāvacarādivibhāgo sabbo sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamavasena sampayuttena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantaṃ sukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Ettāvatā sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

Saṃyuttaṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Suttanipātapāḷi

1. Uragavaggo

1. Uragasuttaṃ

1. Yo [yo ve (syā.)] uppatitaṃ vineti kodhaṃ, visaṭaṃ sappavisaṃva osadhehi [osadhebhi (ka.)];
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ [jiṇṇamiva tacaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), jiṇṇamivā tacaṃ (?)] purāṇaṃ.

2. Yo rāgamudacchidā asesaṃ, bhisapupphaṃva saroruhaṃ [sareruhaṃ (ka.)] vigayha;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ, purāṇaṃ.

3. Yo taṇhamudacchidā asesaṃ, saritaṃ sīghasaraṃ visosayitvā;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

4. Yo mānamudabbadhī asesaṃ, naḷasetuṃva sudubbalaṃ mahogho;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

5. Yo nājjhagamā bhavesu sāraṃ, vicinaṃ pupphamiva [pupphamiva (bahūsu)] udumbaresu;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

6. Yassantarato na santi kopā, itibhavābhavatañca [itibbhavābhavatañca (ka.)] vītivatto;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

7. Yassa vitakkā vidhūpitā, ajjhattaṃ suvikappitā asesā;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

8. Yo nāccasārī na paccasārī, sabbaṃ accagamā imaṃ papañcaṃ;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

9. Yo nāccasārī na paccasārī, sabbaṃ vitathamidanti ñatvā [utvā (syā. pī. ka.)] loke;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

10. Yo nāccasārī na paccasārī, sabbaṃ vitathamidanti vītalobho;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

11. Yo nāccasārī na paccasārī, sabbaṃ vitathamidanti vītarāgo;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

12. Yo nāccasārī na paccasārī, sabbaṃ vitathamidanti vītadoso;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

13. Yo nāccasārī na paccasārī, sabbaṃ vitathamidanti vītamoho;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

14. Yassānusayā na santi keci, mūlā ca akusalā samūhatāse;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

15. Yassa darathajā na santi keci, oraṃ āgamanāya paccayāse;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

16. Yassa vanathajā na santi keci, vinibandhāya bhavāya hetukappā;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

17. Yo nīvaraṇe pahāya pañca, anigho tiṇṇakathaṃkatho visallo;
So bhikkhu jahāti orapāraṃ, urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇaṃ.

Uragasuttaṃ paṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dhaniyasuttaṃ

18. ‘‘Pakkodano duddhakhīrohamasmi, (iti dhaniyo gopo)
Anutīre mahiyā samānavāso;
Channā kuṭi āhito gini, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

19. ‘‘Akkodhano vigatakhilohamasmi [vigatakhīlohamasmi (sī. pī.)], (iti bhagavā)
Anutīre mahiyekarattivāso;
Vivaṭā kuṭi nibbuto gini, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

20. ‘‘Andhakamakasā na vijjare, (iti dhaniyo gopo)
Kacche rūḷhatiṇe caranti gāvo;
Vuṭṭhimpi saheyyumāgataṃ, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

21. ‘‘Baddhāsi bhisī susaṅkhatā, (iti bhagavā)
Tiṇṇo pāragato vineyya oghaṃ;
Attho bhisiyā na vijjati, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

22. ‘‘Gopī mama assavā alolā, (iti dhaniyo gopo)
Dīgharattaṃ [dīgharatta (ka.)] saṃvāsiyā manāpā;
Tassā na suṇāmi kiñci pāpaṃ, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

23. ‘‘Cittaṃ mama assavaṃ vimuttaṃ, (iti bhagavā)
Dīgharattaṃ paribhāvitaṃ sudantaṃ;
Pāpaṃ pana me na vijjati, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

24. ‘‘Attavetanabhatohamasmi, (iti dhaniyo gopo)
Puttā ca me samāniyā arogā;
Tesaṃ na suṇāmi kiñci pāpaṃ, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

25. ‘‘Nāhaṃ bhatakosmi kassaci, (iti bhagavā)
Nibbiṭṭhena carāmi sabbaloke;
Attho bhatiyā na vijjati, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

26. ‘‘Atthi vasā atthi dhenupā, (iti dhaniyo gopo)
Godharaṇiyo paveṇiyopi atthi;
Usabhopi gavampatīdha atthi, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

27. ‘‘Natthi vasā natthi dhenupā, (iti bhagavā)
Godharaṇiyo paveṇiyopi natthi;
Usabhopi gavampatīdha natthi, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

28. ‘‘Khilā nikhātā asampavedhī, (iti dhaniyo gopo)
Dāmā muñjamayā navā susaṇṭhānā;
Na hi sakkhinti dhenupāpi chettuṃ [chetuṃ (ka.)], atha ce patthayasī pavassa deva’’.

29. ‘‘Usabhoriva chetva [chetvā (syā. ka.)] bandhanāni, (iti bhagavā)
Nāgo pūtilataṃva dālayitvā [pūtilataṃ padālayitvā (syā. ka.)];
Nāhaṃ punupessaṃ [puna upessaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), punupeyya (ka.)] gabbhaseyyaṃ, atha ce patthayasī pavassa deva’’.

30. ‘‘Ninnañca thalañca pūrayanto, mahāmegho pavassi tāvadeva;
Sutvā devassa vassato, imamatthaṃ dhaniyo abhāsatha.

31. ‘‘Lābhā vata no anappakā, ye mayaṃ bhagavantaṃ addasāma;
Saraṇaṃ taṃ upema cakkhuma, satthā no hohi tuvaṃ mahāmuni.

32. ‘‘Gopī ca ahañca assavā, brahmacariyaṃ [brahmacariya (ka.)] sugate carāmase;
Jātimaraṇassa pāragū [pāragā (sī. syā. kaṃ. pī.)], dukkhassantakarā bhavāmase’’.

33. ‘‘Nandati puttehi puttimā, (iti māro pāpimā)
Gomā [gomiko (sī. pī.), gopiko (syā. kaṃ.), gopiyo (ka.)] gohi tatheva nandati;
Upadhī hi narassa nandanā, na hi so nandati yo nirūpadhi’’.

34. ‘‘Socati puttehi puttimā, (iti bhagavā)
Gopiyo gohi tatheva socati;
Upadhī hi narassa socanā, na hi so socati yo nirūpadhī’’ti.

Dhaniyasuttaṃ dutiyaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Khaggavisāṇasuttaṃ

35. Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ, aviheṭhayaṃ aññatarampi tesaṃ;
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṃ, eko care khaggavisāṇakappo.

36. Saṃsaggajātassa bhavanti snehā, snehanvayaṃ dukkhamidaṃ pahoti;
Ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

37. Mitte suhajje anukampamāno, hāpeti atthaṃ paṭibaddhacitto;
Etaṃ bhayaṃ santhave [sandhave (ka.)] pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

38. Vaṃso visālova yathā visatto, puttesu dāresu ca yā apekkhā;
Vaṃsakkaḷīrova [vaṃsakaḷīrova (sī.), vaṃsākaḷīrova (syā. kaṃ. pī.), vaṃsekaḷīrova (niddesa)] sajjamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

39. Migo araññamhi yathā abaddho [abandho (syā. kaṃ.)], yenicchakaṃ gacchati gocarāya;
Viññū naro seritaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

40. Āmantanā hoti sahāyamajjhe, vāse ṭhāne gamane cārikāya;
Anabhijjhitaṃ seritaṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

41. Khiḍḍā ratī hoti sahāyamajjhe, puttesu ca vipulaṃ hoti pemaṃ;
Piyavippayogaṃ vijigucchamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

42. Cātuddiso appaṭigho ca hoti, santussamāno itarītarena;
Parissayānaṃ sahitā achambhī, eko care khaggavisāṇakappo.

43. Dussaṅgahā pabbajitāpi eke, atho gahaṭṭhā gharamāvasantā;
Appossukko paraputtesu hutvā, eko care khaggavisāṇakappo.

44. Oropayitvā gihibyañjanāni [gihivyañjanāni (syā. kaṃ. pī.)], sañchinnapatto [saṃsīnapatto (sī.)] yathā koviḷāro;
Chetvāna vīro gihibandhanāni, eko care khaggavisāṇakappo.

45. Sace labhetha nipakaṃ sahāyaṃ, saddhiṃ caraṃ sādhuvihāridhīraṃ;
Abhibhuyya sabbāni parissayāni, careyya tenattamano satīmā.

46. No ce labhetha nipakaṃ sahāyaṃ, saddhiṃ caraṃ sādhuvihāridhīraṃ;
Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāya, eko care mātaṅgaraññeva nāgo.

47. Addhā pasaṃsāma sahāyasampadaṃ, seṭṭhā samā sevitabbā sahāyā;
Ete aladdhā anavajjabhojī, eko care khaggavisāṇakappo.

48. Disvā suvaṇṇassa pabhassarāni, kammāraputtena suniṭṭhitāni;
Saṅghaṭṭamānāni duve bhujasmiṃ, eko care khaggavisāṇakappo.

49. Evaṃ dutiyena [dutiyena (sabbattha)] sahā mamassa, vācābhilāpo abhisajjanā vā;
Etaṃ bhayaṃ āyatiṃ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

50. Kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti cittaṃ;
Ādīnavaṃ kāmaguṇesu disvā, eko care khaggavisāṇakappo.

51. Ītī ca gaṇḍo ca upaddavo ca, rogo ca sallañca bhayañca metaṃ;
Etaṃ bhayaṃ kāmaguṇesu disvā, eko care khaggavisāṇakappo.

52. Sītañca uṇhañca khudaṃ pipāsaṃ, vātātape ḍaṃsasarīsape [ḍaṃsasiriṃsape (sī. syā. kaṃ. pī.)] ca;
Sabbānipetāni abhisambhavitvā, eko care khaggavisāṇakappo.

53. Nāgova yūthāni vivajjayitvā, sañjātakhandho padumī uḷāro;
Yathābhirantaṃ viharaṃ [vihare (sī. pī. niddesa)] araññe, eko care khaggavisāṇakappo.

54. Aṭṭhānataṃ saṅgaṇikāratassa, yaṃ phassaye [phussaye (syā.)] sāmayikaṃ vimuttiṃ;
Ādiccabandhussa vaco nisamma, eko care khaggavisāṇakappo.

55. Diṭṭhīvisūkāni upātivatto, patto niyāmaṃ paṭiladdhamaggo;
Uppannañāṇomhi anaññaneyyo, eko care khaggavisāṇakappo.

56. Nillolupo nikkuho nippipāso, nimmakkho niddhantakasāvamoho;
Nirāsayo [nirāsāso (ka.)] sabbaloke bhavitvā, eko care khaggavisāṇakappo.

57. Pāpaṃ sahāyaṃ parivajjayetha, anatthadassiṃ visame niviṭṭhaṃ;
Sayaṃ na seve pasutaṃ pamattaṃ, eko care khaggavisāṇakappo.

58. Bahussutaṃ dhammadharaṃ bhajetha, mittaṃ uḷāraṃ paṭibhānavantaṃ;
Aññāya atthāni vineyya kaṅkhaṃ, eko care khaggavisāṇakappo.

59. Khiḍḍaṃ ratiṃ kāmasukhañca loke, analaṅkaritvā anapekkhamāno;
Vibhūsanaṭṭhānā virato saccavādī, eko care khaggavisāṇakappo.

60. Puttañca dāraṃ pitarañca mātaraṃ, dhanāni dhaññāni ca bandhavāni [bandhavāni ca (pī.)];
Hitvāna kāmāni yathodhikāni, eko care khaggavisāṇakappo.

61. Saṅgo eso parittamettha sokhyaṃ, appassādo dukkhamettha bhiyyo;
Gaḷo eso iti ñatvā mutīmā [matīmā (syā. ka.)], eko care khaggavisāṇakappo.

62. Sandālayitvāna [padālayitvāna (ka.)] saṃyojanāni, jālaṃva bhetvā salilambucārī;
Aggīva daḍḍhaṃ anivattamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

63. Okkhittacakkhū na ca pādalolo, guttindriyo rakkhitamānasāno;
Anavassuto apariḍayhamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

64. Ohārayitvā gihibyañjanāni, sañchannapatto [sañchinnapatto (syā. pī.), pacchinnapatto (ka.)] yathā pārichatto;
Kāsāyavattho abhinikkhamitvā, eko care khaggavisāṇakappo.

65. Rasesu gedhaṃ akaraṃ alolo, anaññaposī sapadānacārī;
Kule kule appaṭibaddhacitto [appaṭibandhacitto (ka.)], eko care khaggavisāṇakappo.

66. Pahāya pañcāvaraṇāni cetaso, upakkilese byapanujja sabbe;
Anissito chetva [chetvā (syā. pī. ka.)] sinehadosaṃ [snehadosaṃ (ka.)], eko care khaggavisāṇakappo.

67. Vipiṭṭhikatvāna sukhaṃ dukhañca, pubbeva ca somanassadomanassaṃ;
Laddhānupekkhaṃ samathaṃ visuddhaṃ, eko care khaggavisāṇakappo.

68. Āraddhavīriyo paramatthapattiyā, alīnacitto akusītavutti;
Daḷhanikkamo thāmabalūpapanno, eko care khaggavisāṇakappo.

69. Paṭisallānaṃ jhānamariñcamāno, dhammesu niccaṃ anudhammacārī;
Ādīnavaṃ sammasitā bhavesu, eko care khaggavisāṇakappo.

70. Taṇhakkhayaṃ patthayamappamatto, aneḷamūgo [anelamūgo (syā. pī. ka.)] sutavā satīmā;
Saṅkhātadhammo niyato padhānavā, eko care khaggavisāṇakappo.

71. Sīhova saddesu asantasanto, vātova jālamhi asajjamāno;
Padumaṃva toyena alippamāno [alimpamāno (sī. syā. ka.)], eko care khaggavisāṇakappo.

72. Sīho yathā dāṭhabalī pasayha, rājā migānaṃ abhibhuyya cārī;
Sevetha pantāni senāsanāni, eko care khaggavisāṇakappo.

73. Mettaṃ upekkhaṃ karuṇaṃ vimuttiṃ, āsevamāno muditañca kāle;
Sabbena lokena avirujjhamāno, eko care khaggavisāṇakappo.

74. Rāgañca dosañca pahāya mohaṃ, sandālayitvāna saṃyojanāni;
Asantasaṃ jīvitasaṅkhayamhi, eko care khaggavisāṇakappo.

75. Bhajanti sevanti ca kāraṇatthā, nikkāraṇā dullabhā ajja mittā;
Attaṭṭhapaññā asucī manussā, eko care khaggavisāṇakappo.

Khaggavisāṇasuttaṃ tatiyaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Kasibhāradvājasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu viharati dakkhiṇāgirismiṃ [dakkhiṇagirismiṃ (ka.)] ekanāḷāyaṃ brāhmaṇagāme. Tena kho pana samayena kasibhāradvājassa brāhmaṇassa pañcamattāni naṅgalasatāni payuttāni honti vappakāle. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena kasibhāradvājassa brāhmaṇassa kammanto tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena kasibhāradvājassa brāhmaṇassa parivesanā vattati. Atha kho bhagavā yena parivesanā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi.

Addasā kho kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ piṇḍāya ṭhitaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, samaṇa, kasāmi ca vapāmi ca; kasitvā ca vapitvā ca bhuñjāmi. Tvampi, samaṇa, kasassu ca vapassu ca; kasitvā ca vapitvā ca bhuñjassū’’ti.

‘‘Ahampi kho, brāhmaṇa, kasāmi ca vapāmi ca; kasitvā ca vapitvā ca bhuñjāmī’’ti. ‘‘Na kho pana mayaṃ [na kho pana samaṇa (syā.)] passāma bhoto gotamassa yugaṃ vā naṅgalaṃ vā phālaṃ vā pācanaṃ vā balibadde [balivadde (sī. pī.), balībadde (?)] vā. Atha ca pana bhavaṃ gotamo evamāha – ‘ahampi kho, brāhmaṇa, kasāmi ca vapāmi ca; kasitvā ca vapitvā ca bhuñjāmī’’’ti.

Atha kho kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

76. ‘‘Kassako paṭijānāsi, na ca passāma te kasiṃ;
Kasiṃ no pucchito brūhi, yathā jānemu te kasiṃ’’.

77. ‘‘Saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhi, paññā me yuganaṅgalaṃ;
Hirī īsā mano yottaṃ, sati me phālapācanaṃ.

78. ‘‘Kāyagutto vacīgutto, āhāre udare yato;
Saccaṃ karomi niddānaṃ, soraccaṃ me pamocanaṃ.

79. ‘‘Vīriyaṃ me dhuradhorayhaṃ, yogakkhemādhivāhanaṃ;
Gacchati anivattantaṃ, yattha gantvā na socati.

80. ‘‘Evamesā kasī kaṭṭhā, sā hoti amatapphalā;
Etaṃ kasiṃ kasitvāna, sabbadukkhā pamuccatī’’ti.

Atha kho kasibhāradvājo brāhmaṇo mahatiyā kaṃsapātiyā pāyasaṃ [pāyāsaṃ (sabbattha)] vaḍḍhetvā bhagavato upanāmesi – ‘‘bhuñjatu bhavaṃ gotamo pāyasaṃ. Kassako bhavaṃ; yaṃ hi bhavaṃ gotamo amatapphalaṃ [amatapphalampi (saṃ. ni. 1.197)] kasiṃ kasatī’’ti.

81. ‘‘Gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ, sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammo;
Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā, dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā.

82. ‘‘Aññena ca kevalinaṃ mahesiṃ, khīṇāsavaṃ kukkuccavūpasantaṃ;
Annena pānena upaṭṭhahassu, khettaṃ hi taṃ puññapekkhassa hotī’’ti.

‘‘Atha kassa cāhaṃ, bho gotama, imaṃ pāyasaṃ dammī’’ti? ‘‘Na khvāhaṃ taṃ, brāhmaṇa, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yassa so pāyaso bhutto sammā pariṇāmaṃ gaccheyya, aññatra tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā. Tena hi tvaṃ, brāhmaṇa, taṃ pāyasaṃ appaharite vā chaḍḍehi appāṇake vā udake opilāpehī''ti.

Atha kho kasibhāradvājo brāhmaṇo taṃ pāyasaṃ appāṇake udake opilāpesi. Atha kho so pāyaso udake pakkhitto cicciṭāyati ciṭiciṭāyati sandhūpāyati sampadhūpāyati [sandhūmāyati sampadhūmāyati (syā.)]. Seyyathāpi nāma phālo divasaṃ santatto [divasasantatto (sī. syā. kaṃ. pī.)] udake pakkhitto cicciṭāyati ciṭiciṭāyati sandhūpāyati sampadhūpāyati; evameva so pāyaso udake pakkhitto cicciṭāyati ciṭiciṭāyati sandhūpāyati sampadhūpāyati.

Atha kho kasibhāradvājo brāhmaṇo saṃviggo lomahaṭṭhajāto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – ''abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dakkhantīti [dakkhintīti (sī. syā. kaṃ. pī.)]; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca, labheyyāhaṃ bhoto gotamassa santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada''nti.

Alattha kho kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā bhāradvājo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ''Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi. Aññataro ca [aññataro ca kho (sī. pī.), aññataro kho (syā. kaṃ. ka.)] panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosīti.

Kasibhāradvājasuttaṃ catutthaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Cundasuttaṃ

83. ''Pucchāmi muniṃ pahūtapaññaṃ, (iti cundo kammāraputto)
Buddhaṃ dhammassāmiṃ vītataṇhaṃ;
Dvipaduttamaṃ [dipaduttamaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] sārathīnaṃ pavaraṃ, kati loke samaṇā tadiṅgha brūhi''.

84. ''Caturo samaṇā na pañcamatthi, (cundāti bhagavā)
Te te āvikaromi sakkhipuṭṭho;
Maggajino maggadesako ca, magge jīvati yo ca maggadūsī''.

85. ''Kaṃ maggajinaṃ vadanti buddhā, (iti cundo kammāraputto)
Maggakkhāyī kathaṃ atulyo hoti;
Magge jīvati me brūhi puṭṭho, atha me āvikarohi maggadūsiṃ'' [maggadūsī (ka.)].

86. ''Yo tiṇṇakathaṃkatho visallo, nibbānābhirato anānugiddho;
Lokassa sadevakassa netā, tādiṃ maggajinaṃ vadanti buddhā.

87. ''Paramaṃ paramanti yodha ñatvā, akkhāti vibhajate idheva dhammaṃ;
Taṃ kaṅkhachidaṃ muniṃ anejaṃ, dutiyaṃ bhikkhunamāhu maggadesiṃ.
88. ''Yo dhammapade sudesite, magge jīvati saññato satīmā;
Anavajjapadāni sevamāno, tatiyaṃ bhikkhunamāhu maggajīviṃ.
89. ''Chadanaṃ katvāna subbatānaṃ, pakkhandī kuladūsako pagabbho;
Māyāvī asaññato palāpo, patirūpena caraṃ sa maggadūsī.

90. ‘‘Ete ca paṭivijjhi yo gahaṭṭho, sutavā ariyasāvako sapañño;
Sabbe netādisāti [sabbe ne tādisāti (sī. syā. pī.)] ñatvā, iti disvā na hāpeti tassa saddhā;
Kathaṃ hi duṭṭhena asampaduṭṭhaṃ, suddhaṃ asuddhena samaṃ kareyyā’’ti.

Cundasuttaṃ pañcamaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Parābhavasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

91. ‘‘Parābhavantaṃ purisaṃ, mayaṃ pucchāma gotama [gotamaṃ (sī. syā.)];
Bhagavantaṃ [bhavantaṃ (syā. ka.)] puṭṭhumāgamma, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

92. ‘‘Suvijāno bhavaṃ hoti, suvijāno [duvijāno (syā. ka.)] parābhavo;
Dhammakāmo bhavaṃ hoti, dhammadessī parābhavo’’.

93. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, paṭhamo so parābhavo;
Dutiyaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

94. ‘‘Asantassa piyā honti, sante na kurute piyaṃ;
Asataṃ dhammaṃ roceti, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

95. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, dutiyo so parābhavo;
Tatiyaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

96. ‘‘Niddāsīlī sabhāsīlī, anuṭṭhātā ca yo naro;
Alaso kodhapaññāṇo, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

97. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, tatiyo so parābhavo;
Catutthaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

98. ‘‘Yo mātaraṃ [yo mātaraṃ vā (sī. syā. kaṃ. pī.)] pitaraṃ vā, jiṇṇakaṃ gatayobbanaṃ;
Pahu santo na bharati, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

99. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, catuttho so parābhavo;
Pañcamaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

100. ‘‘Yo brāhmaṇaṃ [yo brāhmaṇaṃ vā (sī. syā. kaṃ. pī.)] samaṇaṃ vā, aññaṃ vāpi vanibbakaṃ;
Musāvādena vañceti, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

101. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, pañcamo so parābhavo;
Chaṭṭhamaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

102. ‘‘Pahūtavitto puriso, sahirañño sabhojano;
Eko bhuñjati sādūni, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

103. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, chaṭṭhamo so parābhavo;
Sattamaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

104. ‘‘Jātitthaddho dhanatthaddho, gottatthaddho ca yo naro;
Saññātiṃ atimaññeti, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

105. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, sattamo so parābhavo;
Aṭṭhamaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

106. ‘‘Itthidhutto surādhutto, akkhadhutto ca yo naro;
Laddhaṃ laddhaṃ vināseti, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

107. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, aṭṭhamo so parābhavo;
Navamaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

108. ‘‘Sehi dārehi asantuṭṭho [dārehyasantuṭṭho (ka.)], vesiyāsu padussati [padissati (sī.)];
Dussati [dissati (sī. pī.)] paradāresu, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

109. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, navamo so parābhavo;
Dasamaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

110. ‘‘Atītayobbano poso, āneti timbarutthaniṃ;
Tassā issā na supati, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

111. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, dasamo so parābhavo;
Ekādasamaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

112. ‘‘Itthiṃ soṇḍiṃ vikiraṇiṃ, purisaṃ vāpi tādisaṃ;
Issariyasmiṃ ṭhapeti [ṭhāpeti (sī. pī.), thapeti (ka.)], taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

113. ‘‘Iti hetaṃ vijānāma, ekādasamo so parābhavo;
Dvādasamaṃ bhagavā brūhi, kiṃ parābhavato mukhaṃ’’.

114. ‘‘Appabhogo mahātaṇho, khattiye jāyate kule;
So ca rajjaṃ patthayati, taṃ parābhavato mukhaṃ’’.

115. ‘‘Ete parābhave loke, paṇḍito samavekkhiya;
Ariyo dassanasampanno, sa lokaṃ bhajate siva’’nti.

Parābhavasuttaṃ chaṭṭhaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Vasalasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Tena kho pana samayena aggikabhāradvājassa brāhmaṇassa nivesane aggi pajjalito hoti āhuti paggahitā. Atha kho bhagavā sāvatthiyaṃ sapadānaṃ piṇḍāya caramāno yena aggikabhāradvājassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami.

Addasā kho aggikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘tatreva [atreva (syā. ka.)], muṇḍaka; tatreva, samaṇaka; tatreva, vasalaka tiṭṭhāhī’’ti.

Evaṃ vutte, bhagavā aggikabhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘jānāsi pana tvaṃ, brāhmaṇa, vasalaṃ vā vasalakaraṇe vā dhamme’’ti? ‘‘Na khvāhaṃ, bho gotama, jānāmi vasalaṃ vā vasalakaraṇe vā dhamme; sādhu me bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetu, yathāhaṃ jāneyyaṃ vasalaṃ vā vasalakaraṇe vā dhamme’’ti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho aggikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

116. ‘‘Kodhano upanāhī ca, pāpamakkhī ca yo naro;
Vipannadiṭṭhi māyāvī, taṃ jaññā vasalo iti.

117. ‘‘Ekajaṃ vā dvijaṃ [dijaṃ (pī.)] vāpi, yodha pāṇaṃ vihiṃsati;
Yassa pāṇe dayā natthi, taṃ jaññā vasalo iti.

118. ‘‘Yo hanti parirundhati [uparundheti (syā.), uparundhati (ka.)], gāmāni nigamāni ca;
Niggāhako [nigghātako (?)] samaññāto, taṃ jaññā vasalo iti.

119. ‘‘Gāme vā yadi vā raññe, yaṃ paresaṃ mamāyitaṃ;
Theyyā adinnamādeti [adinnaṃ ādiyati (sī. pī.)], taṃ jaññā vasalo iti.

120. ‘‘Yo have iṇamādāya, cujjamāno [bhuñjamāno (?)] palāyati;
Na hi te iṇamatthīti, taṃ jaññā vasalo iti.

121. ‘‘Yo ve kiñcikkhakamyatā, panthasmiṃ vajantaṃ janaṃ;
Hantvā kiñcikkhamādeti, taṃ jaññā vasalo iti.

122. ‘‘Attahetu parahetu, dhanahetu ca [dhanahetu va (ka.)] yo naro;
Sakkhipuṭṭho musā brūti, taṃ jaññā vasalo iti.

123. ‘‘Yo ñātīnaṃ sakhīnaṃ vā, dāresu paṭidissati;
Sāhasā [sahasā (sī. syā.)] sampiyena vā, taṃ jaññā vasalo iti.

124. ‘‘Yo mātaraṃ pitaraṃ vā, jiṇṇakaṃ gatayobbanaṃ;
Pahu santo na bharati, taṃ jaññā vasalo iti.

125. ‘‘Yo mātaraṃ pitaraṃ vā, bhātaraṃ bhaginiṃ sasuṃ;
Hanti roseti vācāya, taṃ jaññā vasalo iti.

126. ‘‘Yo atthaṃ pucchito santo, anatthamanusāsati;
Paṭicchannena manteti, taṃ jaññā vasalo iti.

127. ‘‘Yo katvā pāpakaṃ kammaṃ, mā maṃ jaññāti icchati [vibha. 894 passitabbaṃ];
Yo paṭicchannakammanto, taṃ jaññā vasalo iti.

128. ‘‘Yo ve parakulaṃ gantvā, bhutvāna [sutvā ca (syā. ka.)] sucibhojanaṃ;
Āgataṃ nappaṭipūjeti, taṃ jaññā vasalo iti.

129. ‘‘Yo brāhmaṇaṃ samaṇaṃ vā, aññaṃ vāpi vanibbakaṃ;
Musāvādena vañceti, taṃ jaññā vasalo iti.

130. ‘‘Yo brāhmaṇaṃ samaṇaṃ vā, bhattakāle upaṭṭhite;
Roseti vācā na ca deti, taṃ jaññā vasalo iti.

131. ‘‘Asataṃ yodha pabrūti, mohena paliguṇṭhito;

Kiñcikkhaṃ nijigīsāno [nijigiṃsāno (sī. syā. kaṃ. pī.)], taṃ jaññā vasalo iti.

132. ‘‘Yo cattānaṃ samukkaṃse, pare ca mavajānāti [mavajānati (sī. syā. pī.)];
Nihīno sena mānena, taṃ jaññā vasalo iti.

133. ‘‘Rosako kadariyo ca, pāpiccho maccharī saṭho;
Ahiriko anottappī, taṃ jaññā vasalo iti.

134. ‘‘Yo buddhaṃ paribhāsati, atha vā tassa sāvakaṃ;
Paribbājaṃ [paribbajaṃ (ka.), paribbājakaṃ (syā. kaṃ.)] gahaṭṭhaṃ vā, taṃ jaññā vasalo iti.

135. ‘‘Yo ve anarahaṃ [anarahā (sī. pī.)] santo, arahaṃ paṭijānāti [paṭijānati (sī. syā. pī.)];
Coro sabrahmake loke, eso kho vasalādhamo.

136. ‘‘Ete kho vasalā vuttā, mayā yete pakāsitā;
Na jaccā vasalo hoti, na jaccā hoti brāhmaṇo;
Kammunā [kammanā (sī. pī.)] vasalo hoti, kammunā hoti brāhmaṇo.

137. ‘‘Tadamināpi jānātha, yathāmedaṃ [yathāpedaṃ (ka.)] nidassanaṃ;
Caṇḍālaputto sopāko [sapāko (?)], mātaṅgo iti vissuto.

138. ‘‘So yasaṃ paramaṃ patto [so yasapparamappatto (syā. ka.)], mātaṅgo yaṃ sudullabhaṃ;
Āgacchuṃ tassupaṭṭhānaṃ, khattiyā brāhmaṇā bahū.

139. ‘‘Devayānaṃ abhiruyha, virajaṃ so mahāpathaṃ;
Kāmarāgaṃ virājetvā, brahmalokūpago ahu;
Na naṃ jāti nivāresi, brahmalokūpapattiyā.

140. ‘‘Ajjhāyakakule jātā, brāhmaṇā mantabandhavā;
Te ca pāpesu kammesu, abhiṇhamupadissare.

141. ‘‘Diṭṭheva dhamme gārayhā, samparāye ca duggati;
Na ne jāti nivāreti, duggatyā [duggaccā (sī. syā. kaṃ. pī.)] garahāya vā.

142. ‘‘Na jaccā vasalo hoti, na jaccā hoti brāhmaṇo;
Kammunā vasalo hoti, kammunā hoti brāhmaṇo’’ti.

Evaṃ vutte, aggikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama… pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Vasalasuttaṃ sattamaṃ niṭṭhitaṃ.

8. Mettasuttaṃ

143. Karaṇīyamatthakusalena, yanta santaṃ padaṃ abhisamecca;
Sakko ujū ca suhujū [sūjū (sī.)] ca, sūvaco cassa mudu anatimānī.

144. Santussako ca subharo ca, appakicco ca sallahukavutti;
Santindriyo ca nipako ca, appagabbho kulesvananugiddho.

145. Na ca khuddamācare kiñci, yena viññū pare upavadeyyuṃ;

Sukhino va khemino hontu, sabbasattā [sabbe sattā (sī. syā.)] bhavantu sukhitattā.

146. Ye keci pāṇabhūtatthi, tasā vā thāvarā vanavasesā;
Dīghā vā ye va mahantā [mahanta (?)], majjhimā rassakā aṇukathūlā.

147. Diṭṭhā vā ye va adiṭṭhā [adiṭṭha (?)], ye va [ye ca (sī. syā. kaṃ. pī.)] dūre vasanti avidūre;
Bhūtā va sambhavesī va [bhūtā vā sambhavesī vā (syā. kaṃ. pī. ka.)], sabbasattā bhavantu sukhitattā.

148. Na paro paraṃ nikubbetha, nātimaññetha katthaci na kañci [naṃ kañci (sī. pī.), naṃ kiñci (syā.), na kiñci (ka.)];
Byārosanā paṭighasaññā, nāññamaññassa dukkhamiccheyya.

149. Mātā yathā niyaṃ puttamāyusā ekaputtamanurakkhe;
Evampi sabbabhūtesu, mānasaṃ bhāvaye aparimāṇaṃ.

150. Mettañca sabbalokasmi, mānasaṃ bhāvaye aparimāṇaṃ;
Uddhaṃ adho ca tiriyañca, asambādhaṃ averamasapattaṃ.

151. Tiṭṭhaṃ caraṃ nisinno va [vā (sī. syā. kaṃ. pī.)], sayāno yāvatāssa vitamiddho [vigatamiddo (bahūsu)];
Etaṃ satiṃ adhiṭṭheyya, brahmametaṃ vihāramidhamāhu.

152. Diṭṭhiñca anupaggamma, sīlavā dassanena sampanno;
Kāmesu vinaya [vineyya (sī. syā. pī.)] gedhaṃ, na hi jātuggabbhaseyya punaretīti.

Mettasuttaṃ aṭṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

9. Hemavatasuttaṃ

153. ‘‘Ajja pannaraso uposatho, (iti sātāgiro yakkho)
Dibbā [dibyā (sī. syā. kaṃ. pī.)] ratti upaṭṭhitā;
Anomanāmaṃ satthāraṃ, handa passāma gotamaṃ’’.

154. ‘‘Kacci mano supaṇihito, (iti hemavato yakkho)
Sabbabhūtesu tādino;
Kacci iṭṭhe aniṭṭhe ca, saṅkappassa vasīkatā’’.

155. ‘‘Mano cassa supaṇihito, (iti sātāgiro yakkho)
Sabbabhūtesu tādino;
Atho iṭṭhe aniṭṭhe ca, saṅkappassa vasīkatā’’.

156. ‘‘Kacci adinnaṃ nādiyati, (iti hemavato yakkho)
Kacci pāṇesu saññato;
Kacci ārā pamādamhā, kacci jhānaṃ na riñcati’’.

157. ‘‘Na so adinnaṃ ādiyati, (iti sātāgiro yakkho)
Atho pāṇesu saññato;
Atho ārā pamādamhā, buddho jhānaṃ na riñcati’’.

158. ‘‘Kacci musā na bhaṇati, (iti hemavato yakkho)
Kacci na khīṇabyappatho;

Kacci vebhūtiyaṃ nāha, kacci samphaṃ na bhāsati’’.

159. ‘‘Musā ca so na bhaṇati, (iti sātāgiro yakkho)
Atho na khīṇabyappatho;
Atho vebhūtiyaṃ nāha, mantā atthaṃ ca [atthaṃ so (sī. pī. ka.)] bhāsati’’.

160. ‘‘Kacci na rajjati kāmesu, (iti hemavato yakkho)
Kacci cittaṃ anāvilaṃ;
Kacci mohaṃ atikkanto, kacci dhammesu cakkhumā’’.

161. ‘‘Na so rajjati kāmesu, (iti sātāgiro yakkho)
Atho cittaṃ anāvilaṃ;
Sabbamohaṃ atikkanto, buddho dhammesu cakkhumā’’.

162. ‘‘Kacci vijjāya sampanno, (iti hemavato yakkho)
Kacci saṃsuddhacāraṇo;
Kaccissa āsavā khīṇā, kacci natthi punabbhavo’’.

163. ‘‘Vijjāya ceva sampanno, (iti sātāgiro yakkho)
Atho saṃsuddhacāraṇo;
Sabbassa āsavā khīṇā, natthi tassa punabbhavo’’.

164. ‘‘Sampannaṃ munino cittaṃ, kammunā byappathena ca;
Vijjācaraṇasampannaṃ, dhammato naṃ pasaṃsati’’.

165. ‘‘Sampannaṃ munino cittaṃ, kammunā byappathena ca;
Vijjācaraṇasampannaṃ, dhammato anumodasi’’.

166. ‘‘Sampannaṃ munino cittaṃ, kammunā byappathena ca;
Vijjācaraṇasampannaṃ, handa passāma gotamaṃ.

167. ‘‘Eṇijaṅghaṃ kisaṃ vīraṃ [dhīraṃ (syā.)], appāhāraṃ alolupaṃ;
Muniṃ vanasmiṃ jhāyantaṃ, ehi passāma gotamaṃ.

168. ‘‘Sīhaṃvekacaraṃ nāgaṃ, kāmesu anapekkhinaṃ;
Upasaṅkamma pucchāma, maccupāsappamocanaṃ.

169. ‘‘Akkhātāraṃ pavattāraṃ, sabbadhammāna pāraguṃ;
Buddhaṃ verabhayātītaṃ, mayaṃ pucchāma gotamaṃ’’.

170. ‘‘Kismiṃ loko samuppanno, (iti hemavato yakkho)
Kismiṃ kubbati santhavaṃ [sandhavaṃ (ka.)];
Kissa loko upādāya, kismiṃ loko vihaññati’’.

171. ‘‘Chasu [chassu (sī. pī.)] loko samuppanno, (hemavatāti bhagavā)
Chasu kubbati santhavaṃ;
Channameva upādāya, chasu loko vihaññati’’.

172. ‘‘Katamaṃ taṃ upādānaṃ, yattha loko vihaññati;
Niyyānaṃ pucchito brūhi, kathaṃ dukkhā pamuccati’’ [pamuñcati (syā.)].

173. ‘‘Pañca kāmaguṇā loke, manochaṭṭhā paveditā;

Ettha chandaṃ virājetvā, evaṃ dukkhā pamuccati.

174. ‘‘Etaṃ lokassa niyyānaṃ, akkhātaṃ vo yathātathaṃ;
Etaṃ vo ahamakkhāmi, evaṃ dukkhā pamuccati’’.

175. ‘‘Ko sūdha tarati oghaṃ, kodha tarati aṇṇavaṃ;
Appatiṭṭhe anālambe, ko gambhīre na sīdati’’.

176. ‘‘Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito;
Ajjhattacintī [ajjhattasaññī (syā. kaṃ. ka.)] satimā, oghaṃ tarati duttaraṃ.

177. ‘‘Virato kāmasaññāya, sabbasaṃyojanātigo;
Nandībhavaparikkhīṇo, so gambhīre na sīdati’’.

178. ‘‘Gabbhīrapaññaṃ nipuṇatthadassiṃ, akiñcanaṃ kāmabhave asattaṃ;
Taṃ passatha sabbadhi vippamuttaṃ, dibbe pathe kamamānaṃ mahesiṃ.

179. ‘‘Anomanāmaṃ nipuṇatthadassiṃ, paññādadaṃ kāmālaye asattaṃ;
Taṃ passatha sabbaviduṃ sumedhaṃ, ariye pathe kamamānaṃ mahesiṃ.

180. ‘‘Sudiṭṭhaṃ vata no ajja, suppabhātaṃ suhuṭṭhitaṃ;
Yaṃ addasāma sambuddhaṃ, oghatiṇṇamanāsavaṃ.

181. ‘‘Ime dasasatā yakkhā, iddhimanto yasassino;
Sabbe taṃ saraṇaṃ yanti, tvaṃ no satthā anuttaro.

182. ‘‘Te mayaṃ vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ;
Namassamānā sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammata’’nti.

Hemavatasuttaṃ navamaṃ niṭṭhitaṃ.

10. Āḷavakasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā āḷaviyaṃ viharati āḷavakassa yakkhassa bhavane. Atha kho āḷavako yakkho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhama, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā nikkhami. ‘‘Pavisa, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā pāvisi.

Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhama, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā nikkhami. ‘‘Pavisa, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā pāvisi.

Catutthampi kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhama, samaṇā’’ti. ‘‘Na khvāhaṃ taṃ, āvuso, nikkhamissāmi. Yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohī’’ti.

‘‘Pañhaṃ taṃ, samaṇa, pucchissāmi. Sace me na byākarissasi, cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi, pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya khipissāmī’’ti.

‘‘Na khvāhaṃ taṃ, āvuso, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya yo me cittaṃ vā khipeyya hadayaṃ vā phāleyya pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya khipeyya. Api ca tvaṃ, āvuso, puccha yadākaṅkhasī’’ti. Atha kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

183. ‘‘Kiṃ sūdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ, kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti;
Kiṃ su [kiṃ sū (sī.)] have sādutaraṃ rasānaṃ, kathaṃ jīviṃ jīvitamāhu seṭṭhaṃ’’.

184. ‘‘Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ, dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
Saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ, paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭhaṃ’’.

185. ‘‘Kathaṃ su tarati oghaṃ, kathaṃ su tarati aṇṇavaṃ;
Kathaṃ su dukkhamacceti, kathaṃ su parisujjhati’’.

186. ‘‘Saddhā tarati oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ;
Vīriyena [viriyena (sī. syā. kaṃ. pī.)] dukkhamacceti, paññāya parisujjhati’’.

187. ‘‘Kathaṃ su labhate paññaṃ, kathaṃ su vindate dhanaṃ;
Kathaṃ su kittiṃ pappoti, kathaṃ mittāni ganthati;
Asmā lokā paraṃ lokaṃ, kathaṃ pecca na socati’’.

188. ‘‘Saddahāno arahataṃ, dhammaṃ nibbānapattiyā;
Sussūsaṃ [sussūsā (sī. pī.)] labhate paññaṃ, appamatto vicakkhaṇo.

189. ‘‘Patirūpakārī dhuravā, uṭṭhātā vindate dhanaṃ;
Saccena kittiṃ pappoti, dadaṃ mittāni ganthati.

190. ‘‘Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino;
Saccaṃ dhammo [damo (?)] dhiti cāgo, sa ve pecca na socati.

191. ‘‘Iṅgha aññepi pucchassu, puthū samaṇabrāhmaṇe;
Yadi saccā damā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjati’’.

192. ‘‘Kathaṃ nu dāni puccheyyaṃ, puthū samaṇabrāhmaṇe;
Yohaṃ [sohaṃ (sī. pī.)] ajja pajānāmi, yo attho samparāyiko.

193. ‘‘Atthāya vata me buddho, vāsāyāḷavimāgamā;
Yohaṃ [aṭṭhinhārūhi saṃyutto (syā. ka.)] ajja pajānāmi, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

194. ‘‘So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puraṃ;
Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammata’’nti.

Āḷavakasuttaṃ dasamaṃ niṭṭhitaṃ.

11. Vijayasuttaṃ

195. Caraṃ vā yadi vā tiṭṭhaṃ, nisinno uda vā sayaṃ;
Samiñjeti pasāreti, esā kāyassa iñjanā.

196. Aṭṭhinahārusaṃyutto, tacamaṃsāvalepano;
Chaviyā kāyo paṭicchanno, yathābhūtaṃ na dissati.

197. Antapūro udarapūro, yakanapeḷassa [yakapeḷassa (sī. syā.)] vatthino;
Hadayassa papphāsassa, vakkassa pihakassa ca.

198. Siṅghāṇikāya kheḷassa, sedassa ca medassa ca;
Lohitassa lasikāya, pittassa ca vasāya ca.

199. Athassa navahi sotehi, asucī savati sabbadā;
Akkhimhā akkhigūthako, kaṇṇamhā kaṇṇagūthako.

200. Siṅghāṇikā ca nāsato, mukhena vamatekadā;
Pittaṃ semhañca vamati, kāyamhā sedajallikā.

201. Athassa susiraṃ sīsaṃ, matthaluṅgassa pūritaṃ;
Subhato naṃ maññati, bālo avijjāya purakkhato.

202. Yadā ca so mato seti, uddhumāto vinīlako;
Apaviddho susānasmiṃ, anapekkhā honti ñātayo.

203. Khādanti naṃ suvānā [supāṇā (pī.)] ca, siṅgālā [sigālā (sī. syā. kaṃ. pī.)] vakā kimī;
Kākā gijjhā ca khādanti, ye caññe santi pāṇino.

204. Sutvāna buddhavacanaṃ, bhikkhu paññāṇavā idha;
So kho naṃ parijānāti, yathābhūtañhi passati.

205. Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
Ajjhattañca bahiddhā ca, kāye chandaṃ virājaye.

206. Chandarāgaviratto so, bhikkhu paññāṇavā idha;
Ajjhagā amataṃ santiṃ, nibbānaṃ padamaccutaṃ.

207. Dvipādakoyaṃ [dipādakoyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] asuci, duggandho parihārati [parihīrati (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Nānākuṇapaparipūro, vissavanto tato tato.

208. Etādisena kāyena, yo maññe uṇṇametave [unnametave (?)];
Paraṃ vā avajāneyya, kimaññatra adassanāti.

Vijayasuttaṃ ekādasamaṃ niṭṭhitaṃ.

12. Munisuttaṃ

209. Santhavāto [sandhavato (ka.)] bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo;
Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassanaṃ.

210. Yo jātamucchijja na ropayeyya, jāyantamassa nānuppavecche;
Tamāhu ekaṃ muninaṃ carantaṃ, addakkhi so santipadaṃ mahesi.

211. Saṅkhāya vatthūni pamāya [pahāya (ka. sī. ka.), samāya (ka.) pa + mī + tvā = pamāya, yathā nissāyātipadaṃ] bījaṃ, sinehamassa nānuppavecche;
Sa ve munī jātikhayantadassī, takkaṃ pahāya na upeti saṅkhaṃ.

212. Aññāya sabbāni nivesanāni, anikāmayaṃ aññatarampi tesaṃ;
Sa ve munī vītagedho agiddho, nāyūhatī pāragato hi hoti.

213. Sabbābhibhuṃ sabbaviduṃ sumedhaṃ, sabbesu dhammesu anūpalittaṃ;
Sabbañjahaṃ taṇhakkhaye vimuttaṃ, taṃ vāpi dhīrā muni [muniṃ (sī. pī.)] vedayanti.

214. Paññābalaṃ sīlavatūpapannaṃ, samāhitaṃ jhānarataṃ satīmaṃ;

Saṅgā pamuttaṃ akhilaṃ anāsavaṃ, taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti.

215. Ekaṃ carantaṃ munimappamattaṃ, nindāpasaṃsāsu avedhamānaṃ;
Sīhaṃva saddesu asantasantaṃ, vātaṃva jālamhi asajjamānaṃ;
Padmaṃva [padumaṃva (sī. syā. pī.)] toyena alippamānaṃ [alimpamānaṃ (syā. ka.)], netāramaññesamanaññaneyyaṃ;
Taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti.

216. Yo ogahaṇe thambhorivābhijāyati, yasmiṃ pare vācāpariyantaṃ [vācaṃ pariyantaṃ (ka.)] vadanti;
Taṃ vītarāgaṃ susamāhitindriyaṃ, taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti.

217. Yo ve ṭhitatto tasaraṃva ujju, jigucchati kammehi pāpakehi;
Vīmaṃsamāno visamaṃ samañca, taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti.

218. Yo saññatatto na karoti pāpaṃ, daharo majjhimo ca muni [daharo ca majjho ca munī (sī. syā. kaṃ. pī.)] yatatto;
Arosaneyyo na so roseti kañci [na roseti (syā.)], taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti.

219. Yadaggato majjhato sesato vā, piṇḍaṃ labhetha paradattūpajīvī;
Nālaṃ thutuṃ nopi nipaccavādī, taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti.

220. Muniṃ carantaṃ virataṃ methunasmā, yo yobbane nopanibajjhate kvaci;
Madappamādā virataṃ vippamuttaṃ, taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti.

221. Aññāya lokaṃ paramatthadassiṃ, oghaṃ samuddaṃ atitariya tādiṃ;
Taṃ chinnaganthaṃ asitaṃ anāsavaṃ, taṃ vāpi dhīrā muni vedayanti.

222. Asamā ubho dūravihāravuttino, gihī [gihi (ka.)] dāraposī amamo ca subbato;
Parapāṇarodhāya gihī asaññato, niccaṃ munī rakkhati pāṇine [pāṇino (sī.)] yato.

223. Sikhī yathā nīlagīvo [nīlagivo (syā.)] vihaṅgamo, haṃsassa nopeti javaṃ kudācanaṃ;
Evaṃ gihī nānukaroti bhikkhuno, munino vivittassa vanamhi jhāyatoti.

Munisuttaṃ dvādasamaṃ niṭṭhitaṃ.

Uragavaggo paṭhamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Urago dhaniyo ceva, visāṇañca tathā kasi;
Cundo parābhavo ceva, vasalo mettabhāvanā.

Sātāgiro āḷavako, vijayo ca tathā muni;
Dvādasetāni suttāni, uragavaggoti vuccatīti.

2. Cūḷavaggo

1. Ratanasuttaṃ

224. Yānīdha bhūtāni samāgatāni, bhummāni [bhūmāni (ka.)] vā yāni va antalikkhe;
Sabbeva bhūtā sumanā bhavantu, athopi sakkacca suṇantu bhāsitaṃ.

225. Tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbe, mettaṃ karotha mānusiyā pajāya;
Divā ca ratto ca haranti ye baliṃ, tasmā hi ne rakkhatha appamattā.

226. Yaṃ kiñci vittaṃ idha vā huraṃ vā, saggesu vā yaṃ ratanaṃ paṇītaṃ;
Na no samaṃ atthi tathāgatena, idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ;
Etena saccena suvatthi hotu.

227. Khayaṃ virāgaṃ amataṃ paṇītaṃ, yadajjhagā sakyamunī samāhito;
Na tena dhammena samatthi kiñci, idampi dhamme ratanaṃ paṇītaṃ;
Etena saccena suvatthi hotu.

228. Yaṃ buddhaseṭṭho parivaṇṇayī suciṃ, samādhimānantarikaññamāhu;
Samādhinā tena samo na vijjati, idampi dhamme ratanaṃ paṇītaṃ;
Etena saccena suvatthi hotu.

229. Ye puggalā aṭṭha sataṃ pasatthā, cattāri etāni yugāni honti;
Te dakkhiṇeyyā sugatassa sāvakā, etesu dinnāni mahapphalāni;
Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

230. Ye suppayuttā manasā daḷhena, nikkāmino gotamasāsanamhi;
Te pattipattā amataṃ vigayha, laddhā mudhā nibbutiṃ [nibbuti (ka.)] bhuñjamānā;
Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

231. Yathindakhīlo pathavissito [padavissito (ka. sī.), paṭhaviṃ sito (ka. sī. syā. kaṃ. pī.)] siyā, catubbhi vātehi asampakampiyo;
Tathūpamaṃ sappurisaṃ vadāmi, yo ariyasaccāni avecca passati;
Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

232. Ye ariyasaccāni vibhāvayanti, gambhīrapaññena sudesitāni;
Kiñcāpi te honti bhusaṃ pamattā, na te bhavaṃ aṭṭhamamādiyanti;
Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

233. Sahāvassa dassanasampadāya [sahāvasaddassanasampadāya (ka.)], tayassu dhammā jahitā bhavanti;
Sakkāyadiṭṭhi vicikicchitañca, sīlabbataṃ vāpi yadatthi kiñci.

234. Catūhapāyehi ca vippamutto, chaccābhiṭhānāni [cha cābhiṭhānāni (sī. syā.)] bhabba kātuṃ [abhabbo kātuṃ (sī.)];
Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

235. Kiñcāpi so kamma [kammaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] karoti pāpakaṃ, kāyena vācā uda cetasā vā;
Abhabba [abhabbo (bahūsu)] so tassa paṭicchadāya [paṭicchādāya (sī.)], abhabbatā diṭṭhapadassa vuttā;
Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

236. Vanappagumbe yatha [yathā (sī. syā.)] phussitagge, gimhānamāse paṭhamasmiṃ [paṭhamasmi (?)] gimhe;
Tathūpamaṃ dhammavaraṃ adesayi [adesayī (sī.)], nibbānagāmiṃ paramaṃ hitāya;
Idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

237. Varo varaññū varado varāharo, anuttaro dhammavaraṃ adesayi;
Idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

238. Khīṇaṃ purāṇaṃ nava natthi sambhavaṃ, virattacittāyatike bhavasmiṃ;
Te khīṇabījā avirūḷhichandā, nibbantntti dhīrā yathāyaṃ [yathayaṃ (ka.)] padīpo;
Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ, etena saccena suvatthi hotu.

239. Yānīdha bhūtāni samāgatāni, bhummāni vā yāni va antalikkhe;
Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, buddhaṃ namassāma suvatthi hotu.

240. Yānīdha bhūtāni samāgatāni, bhummāni vā yāni va antalikkhe;
Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, dhammaṃ namassāma suvatthi hotu.

241. Yānīdha bhūtāni samāgatāni, bhummāni vā yāni va antalikkhe;
Tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, saṅghaṃ namassāma suvatthi hotūti.

Ratanasuttaṃ paṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Āmagandhasuttaṃ

242. ‘‘Sāmākaciṅgūlakacīnakāni ca, pattapphalaṃ mūlaphalaṃ gavipphalaṃ;
Dhammena laddhaṃ satamasnamānā [satamasamānā (sī. pī.), satamassamānā (syā. kaṃ.)], na kāmakāmā alikaṃ bhaṇanti.

243. ‘‘Yadasnamāno sukataṃ suniṭṭhitaṃ, parehi dinnaṃ payataṃ paṇītaṃ;
Sālīnamannaṃ paribhuñjamāno, so bhuñjasī kassapa āmagandhaṃ.

244. ‘‘Na āmagandho mama kappatīti, icceva tvaṃ bhāsasi brahmabandhu;
Sālīnamannaṃ paribhuñjamāno, sakuntamaṃsehi susaṅkhatehi;
Pucchāmi taṃ kassapa etamatthaṃ, kathaṃ pakāro tava āmagandho’’.

245. ‘‘Pāṇātipāto vadhachedabandhanaṃ, theyyaṃ musāvādo nikativañcanāni ca;
Ajjhenakuttaṃ [ajjhena kujjaṃ (sī. pī.)] paradārasevanā, esāmagandho na hi maṃsabhojanaṃ.

246. ‘‘Ye idha kāmesu asaññatā janā, rasesu giddhā asucibhāvamassitā [asucīkamissitā (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Natthikadiṭṭhī visamā durannayā, esāmagandho na hi maṃsabhojanaṃ.

247. ‘‘Ye lūkhasā dāruṇā piṭṭhimaṃsikā [ye lūkharasā dāruṇā parapiṭṭhimaṃsikā (ka.)], mittadduno nikkaruṇātimānino;
Adānasīlā na ca denti kassaci, esāmagandho na hi maṃsabhojanaṃ.

248. ‘‘Kodho mado thambho paccupaṭṭhāpanā [paccuṭṭhāpanā ca (sī. syā.), paccuṭṭhāpanā (pī.)], māyā usūyā bhassasamussayo ca;
Mānātimāno ca asabbhi santhavo, esāmagandho na hi maṃsabhojanaṃ.

249. ‘‘Ye pāpasīlā iṇaghātasūcakā, vohārakūṭā idha pāṭirūpikā [pātirūpikā (?)];
Narādhamā yedha karonti kibbisaṃ, esāmagandho na hi maṃsabhojanaṃ.

250. ‘‘Ye idha pāṇesu asaññatā janā, paresamādāya vihesamuyyutā;
Dussīlaluddā pharusā anādarā, esāmagandho na hi maṃsabhojanaṃ.

251. ‘‘Etesu giddhā viruddhātipātino, niccuyyutā pecca tamaṃ vajanti ye;
Patanti sattā nirayaṃ avaṃsirā, esāmagandho na hi maṃsabhojanaṃ.

252. ‘‘Na macchamaṃsānamanāsakattaṃ [na macchamaṃsaṃ na anāsakattaṃ (sī. aṭṭha mūlapāṭho), na maṃcchamaṃsānānāsakattaṃ (syā. ka.)], na naggiyaṃ na muṇḍiyaṃ jaṭājallaṃ;
Kharājināni nāggihuttassupasevanā, ye vāpi loke amarā bahū tapā;
Mantāhutī yaññamutūpasevanā, sodhenti maccaṃ avitiṇṇakaṅkhaṃ.

253. ‘‘Yo tesu [sotesu (sī. pī.)] gutto viditindriyo care, dhamme ṭhito ajjavamaddave rato;
Saṅgātigo sabbadukkhappahīno, na lippati [na limpati (syā. kaṃ ka.)] diṭṭhasutesu dhīro’’.

254. Iccetamatthaṃ bhagavā punappunaṃ, akkhāsi naṃ [taṃ (sī. pī.)] vedayi mantapāragū;
Citrāhi gāthāhi munī pakāsayi, nirāmagandho asito durannayo.

255. Sutvāna buddhassa subhāsitaṃ padaṃ, nirāmagandhaṃ sabbadukkhappanūdanaṃ;
Nīcamano vandi tathāgatassa, tattheva pabbajjamarocayitthāti.

Āmagandhasuttaṃ dutiyaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Hirisuttaṃ

256. Hiriṃ tarantaṃ vijigucchamānaṃ, tavāhamasmi [sakhāhamasmi (sī. syā. kaṃ. pī.)] iti bhāsamānaṃ;
Sayhāni kammāni anādiyantaṃ, neso mamanti iti naṃ vijaññā.

257. Ananvayaṃ [atthanvayaṃ (ka.)] piyaṃ vācaṃ, yo mittesu pakubbati;
Akarontaṃ bhāsamānaṃ, parijānanti paṇḍitā.

258. Na so mitto yo sadā appamatto, bhedāsaṅkī randhamevānupassī;
Yasmiñca seti urasīva putto, sa ve mitto yo parehi abhejjo.

259. Pāmujjakaraṇaṃ ṭhānaṃ, pasaṃsāvahanaṃ sukhaṃ;
Phalānisaṃso bhāveti, vahanto porisaṃ dhuraṃ.

260. Pavivekarasaṃ pitvā, rasaṃ upasamassa ca;
Niddaro hoti nippāpo, dhammapītirasaṃ pivanti.

Hirisuttaṃ tatiyaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Maṅgalasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

261. ‘‘Bahū devā manussā ca, maṅgalāni acintayuṃ;
Ākaṅkhamānā sotthānaṃ, brūhi maṅgalamuttamaṃ’’.

262. ‘‘Asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānañca sevanā;

Pūjā ca pūjaneyyānaṃ [pūjanīyānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

263. ‘‘Patirūpadesavāso ca, pubbe ca katapuññatā;
Attasammāpaṇidhi [attasammāpaṇīdhī (katthaci)] ca, etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

264. ‘‘Bāhusaccañca sippañca, vinayo ca susikkhito;
Subhāsitā ca yā vācā, etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

265. ‘‘Mātāpitu upaṭṭhānaṃ, puttadārassa saṅgaho;
Anākulā ca kammantā, etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

266. ‘‘Dānañca dhammacariyā ca, ñātakānañca saṅgaho;
Anavajjāni kammāni, etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

267. ‘‘Āratī viratī pāpā, majjapānā ca saṃyamo;
Appamādo ca dhammesu, etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

268. ‘‘Gāravo ca nivāto ca, santuṭṭhi ca kataññutā;
Kālena dhammassavanaṃ [dhammasavaṇaṃ (katthaci), dhammasavanaṃ (sī. ka.)], etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

269. ‘‘Khantī ca sovacassatā, samaṇānañca dassanaṃ;
Kālena dhammasākacchā, etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

270. ‘‘Tapo ca brahmacariyañca, ariyasaccāna dassanaṃ;
Nibbānasacchikiriyā ca, etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

271. ‘‘Phuṭṭhassa lokadhammehi, cittaṃ yassa na kampati;
Asokaṃ virajaṃ khemaṃ, etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

272. ‘‘Etādisāni katvāna, sabbatthamaparājitā;
Sabbattha sotthiṃ gacchanti, taṃ tesaṃ maṅgalamuttama’’nti.

Maṅgalasuttaṃ catutthaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Sūcilomasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā gayāyaṃ viharati ṭaṅkitamañce sūcilomassa yakkhassa bhavane. Tena kho pana samayena kharo ca yakkho sūcilomo ca yakkho bhagavato avidūre atikkamanti. Atha kho kharo yakkho sūcilomaṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘‘eso samaṇo’’ti. ‘‘Neso samaṇo, samaṇako eso. Yāvāhaṃ jānāmi [yāva jānāmi (sī. pī.)] yadi vā so samaṇo [yadi vā samaṇo (syā.)], yadi vā so samaṇako’’ti [yadi vā samaṇakoti (sī. syā. pī.)].

Atha kho sūcilomo yakkho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato kāyaṃ upanāmesi. Atha kho bhagavā kāyaṃ apanāmesi. Atha kho sūcilomo yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhāyasi maṃ, samaṇā’’ti? ‘‘Na khvāhaṃ taṃ, āvuso, bhāyāmi; api ca te sapphasso pāpako’’ti.

‘‘Pañhaṃ taṃ, samaṇa, pucchissāmi. Sace me na byākarissasi, cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi, pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya khipissāmī’’ti.

‘‘Na khvāhaṃ taṃ, āvuso, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya yo me cittaṃ vā khipeyya hadayaṃ vā phāleyya pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya khipeyya. Api ca tvaṃ, āvuso, puccha yadākaṅkhasī''ti. Atha kho sūcilomo yakkho bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

273. ''Rāgo ca doso ca kutonidānā, aratī ratī lomahaṃso kutojā;
Kuto samuṭṭhāya manovitakkā, kumārakā dhaṅkamivossajanti''.

274. ''Rāgo ca doso ca itonidānā, aratī ratī lomahaṃso itojā;
Ito samuṭṭhāya manovitakkā, kumārakā dhaṅkamivossajanti.

274. ''Snehajā attasambhūtā, nigrodhasseva khandhajā;
Puthū visattā kāmesu, māluvāva vitatāvane.

275. ''Ye naṃ pajānanti yatonidānaṃ, te naṃ vinodenti suṇohi yakkha;
Te duttaraṃ oghamimaṃ taranti, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyā''ti.

Sūcilomasuttaṃ pañcamaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Dhammacariyasuttaṃ

276. Dhammacariyaṃ brahmacariyaṃ, etadāhu vasuttamaṃ;
Pabbajitopi ce hoti, agārā anagāriyaṃ.

277. So ce mukharajātiko, vihesābhirato mago;
Jīvitaṃ tassa pāpiyo, rajaṃ vaḍḍheti attano.

278. Kalahābhirato bhikkhu, mohadhammena āvuto;
Akkhātampi na jānāti, dhammaṃ buddhena desitaṃ.

279. Vihesaṃ bhāvitattānaṃ, avijjāya purakkhato;
Saṃkilesaṃ na jānāti, maggaṃ nirayagāminaṃ.

280. Vinipātaṃ samāpanno, gabbhā gabbhaṃ tamā tamaṃ;
Sa ve tādisako bhikkhu, pecca dukkhaṃ nigacchati.

281. Gūthakūpo yathā assa, sampuṇṇo gaṇavassiko;
Yo ca evarūpo assa, dubbisodho hi sāṅgaṇo.

282. Yaṃ evarūpaṃ jānātha, bhikkhavo gehanissitaṃ;
Pāpicchaṃ pāpasaṅkappaṃ, pāpaācāragocaraṃ.

283. Sabbe samaggā hutvāna, abhinibbajjiyātha [abhinibbajjayātha (sī. pī. a. ni. 8.10)] naṃ;
Kāraṇḍavaṃ [kāraṇḍaṃ va (syā. ka.) a. ni. 8.10] niddhamatha, kasambuṃ apakassatha [avakassatha (sī. syā. ka.)].

284. Tato palāpe [palāse (ka.)] vāhetha, assamaṇe samaṇamānine;
Niddhamitvāna pāpicche, pāpaācāragocare.

285. Suddhā suddhehi saṃvāsaṃ, kappayavho patissatā;
Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṃ karissathāti.

Dhammacariyasuttaṃ [kapilasuttaṃ (aṭṭha.)] chaṭṭhaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Brāhmaṇadhammikasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulā kosalakā brāhmaṇamahāsālā jiṇṇā vuḍḍhā mahallakā addhagatā vayoanuppattā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te brāhmaṇamahāsālā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘sandissanti nu kho, bho gotama, etarahi brāhmaṇā porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ brāhmaṇadhamme’’ti? ‘‘Na kho, brāhmaṇā, sandissanti etarahi brāhmaṇā porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ brāhmaṇadhamme’’ti. ‘‘Sādhu no bhavaṃ gotamo porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ brāhmaṇadhammaṃ bhāsatu, sace bhoto gotamassa agarū’’ti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇā, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho te brāhmaṇamahāsālā bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

286. ‘‘Isayo pubbakā āsuṃ, saññatattā tapassino;
Pañca kāmaguṇe hitvā, attadatthamacārisuṃ.

287. ‘‘Na pasū brāhmaṇānāsuṃ, na hiraññaṃ na dhāniyaṃ;
Sajjhāyadhanadhaññāsuṃ, brahmaṃ nidhimapālayuṃ.

288. ‘‘Yaṃ nesaṃ pakataṃ āsi, dvārabhattaṃ upaṭṭhitaṃ;
Saddhāpakatamesānaṃ, dātave tadamaññisuṃ.

289. ‘‘Nānārattehi vatthehi, sayanehāvasathehi ca;
Phītā janapadā raṭṭhā, te namassiṃsu brāhmaṇe.

290. ‘‘Avajjhā brāhmaṇā āsuṃ, ajeyyā dhammarakkhitā;
Na ne koci nivāresi, kuladvāresu sabbaso.

291. ‘‘Aṭṭhacattālīsaṃ vassāni, (komāra) brahmacariyaṃ cariṃsu te;
Vijjācaraṇapariyeṭṭhiṃ, acaruṃ brāhmaṇā pure.

292. ‘‘Na brāhmaṇā aññamagamuṃ, napi bhariyaṃ kiṇiṃsu te;
Sampiyeneva saṃvāsaṃ, saṅgantvā samarocayuṃ.

293. ‘‘Aññatra tamhā samayā, utuveramaṇiṃ pati;
Antarā methunaṃ dhammaṃ, nāssu gacchanti brāhmaṇā.

294. ‘‘Brahmacariyañca sīlañca, ajjavaṃ maddavaṃ tapaṃ;
Soraccaṃ avihiṃsañca, khantiñcāpi avaṇṇayuṃ.

295. ‘‘Yo nesaṃ paramo āsi, brahmā daḷhaparakkamo;
Sa vāpi methunaṃ dhammaṃ, supinantepi nāgamā.

296. ‘‘Tassa vattamanusikkhantā, idheke viññujātikā;
Brahmacariyañca sīlañca, khantiñcāpi avaṇṇayuṃ.

297. ‘‘Taṇḍulaṃ sayanaṃ vatthaṃ, sappitelañca yāciya;
Dhammena samodhānetvā, tato yaññamakappayuṃ.

298. ‘‘Upaṭṭhitasmiṃ yaññasmiṃ, nāssu gāvo haniṃsu te;
Yathā mātā pitā bhātā, aññe vāpi ca ñātakā;
Gāvo no paramā mittā, yāsu jāyanti osadhā.

299. ‘‘Annadā baladā cetā, vaṇṇadā sukhadā tathā [sukhadā ca tā (ka.)];
Etamatthavasaṃ ñatvā, nāssu gāvo haniṃsu te.

300. ‘‘Sukhumālā mahākāyā, vaṇṇavanto yasassino;
Brāhmaṇā sehi dhammehi, kiccākiccesu ussukā;
Yāva loke avattiṃsu, sukhamedhitthayaṃ pajā.

301. ‘‘Tesaṃ āsi vipallāso, disvāna aṇuto aṇuṃ;
Rājino ca viyākāraṃ, nāriyo samalaṅkatā.

302. ‘‘Rathe cājaññasaṃyutte, sukate cittasibbane;
Nivesane nivese ca, vibhatte bhāgaso mite.

303. ‘‘Gomaṇḍalaparibyūḷhaṃ, nārīvaragaṇāyutaṃ;
Uḷāraṃ mānusaṃ bhogaṃ, abhijjhāyiṃsu brāhmaṇā.

304. ‘‘Te tattha mante ganthetvā, okkākaṃ tadupāgamuṃ;
Pahūtadhanadhaññosi, yajassu bahu te vittaṃ;
Yajassu bahu te dhanaṃ.

305. ‘‘Tato ca rājā saññatto, brāhmaṇehi rathesabho;
Assamedhaṃ purisamedhaṃ, sammāpāsaṃ vājapeyyaṃ niraggaḷaṃ;
Ete yāge yajitvāna, brāhmaṇānamadā dhanaṃ.

306. ‘‘Gāvo sayanañca vatthañca, nāriyo samalaṅkatā;
Rathe cājaññasaṃyutte, sukate cittasibbane.

307. ‘‘Nivesanāni rammāni, suvibhattāni bhāgaso;
Nānādhaññassa pūretvā, brāhmaṇānamadā dhanaṃ.

308. ‘‘Te ca tattha dhanaṃ laddhā, sannidhiṃ samarocayuṃ;
Tesaṃ icchāvatiṇṇānaṃ, bhiyyo taṇhā pavaḍḍhatha;
Te tattha mante ganthetvā, okkākaṃ punamupāgamuṃ.

309. ‘‘Yathā āpo ca pathavī ca, hiraññaṃ dhanadhāniyaṃ;
Evaṃ gāvo manussānaṃ, parikkhāro so hi pāṇinaṃ;
Yajassu bahu te vittaṃ, yajassu bahu te dhanaṃ.

310. ‘‘Tato ca rājā saññatto, brāhmaṇehi rathesabho;
Nekā satasahassiyo, gāvo yaññe aghātayi.

311. ‘‘Na pādā na visāṇena, nāssu hiṃsanti kenaci;
Gāvo eḷakasamānā, soratā kumbhadūhanā;
Tā visāṇe gahetvāna, rājā satthena ghātayi.

312. ‘‘Tato devā pitaro ca [tato ca devā pitaro (sī. syā.)], indo asurarakkhasā;
Adhammo iti pakkanduṃ, yaṃ satthaṃ nipatī gave.

313. ‘‘Tayo rogā pure āsuṃ, icchā anasanaṃ jarā;
Pasūnañca samārambhā, aṭṭhānavutimāgamuṃ.

314. ‘‘Eso adhammo daṇḍānaṃ, okkanto purāṇo ahu;
Adūsikāyo haññanti, dhammā dhaṃsanti [dhaṃsenti (sī. pī.)] yājakā.

315. ‘‘Evameso aṇudhammo, porāṇo viññugarahito;
Yattha edisakaṃ passati, yājakaṃ garahatī [garahī (ka.)] jano.

316. ‘‘Evaṃ dhamme viyāpanne, vibhinnā suddavessikā;
Puthū vibhinnā khattiyā, patiṃ bhariyāvamaññatha.

317. ‘‘Khattiyā brahmabandhū ca, ye caññe gottarakkhitā;
Jātivādaṃ niraṃkatvā [nirākatvā (?) yathā anirākatajjhānoti], kāmānaṃ vasamanvagu’’nti.

Evaṃ vutte, te brāhmaṇamahāsālā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe. … upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete saraṇaṃ gate’’ti.

Brāhmaṇadhammikasuttaṃ sattamaṃ niṭṭhitaṃ.

8. Nāvāsuttaṃ

318. Yasmā hi dhammaṃ puriso vijaññā, indaṃva naṃ devatā pūjayeyya;
So pūjito tasmi pasannacitto, bahussuto pātukaroti dhammaṃ.

319. Tadaṭṭhikatvāna nisamma dhīro, dhammānudhammaṃ paṭipajjamāno;
Viññū vibhāvī nipuṇo ca hoti, yo tādisaṃ bhajati appamatto.

320. Khuddañca bālaṃ upasevamāno, anāgatatthañca usūyakañca;
Idheva dhammaṃ avibhāvayitvā, avitiṇṇakaṅkho maraṇaṃ upeti.

321. Yathā naro āpagamotaritvā, mahodakaṃ salilaṃ sīghasotaṃ;
So vuyhamāno anusotagāmī, kiṃ so pare sakkhati tārayetuṃ.

322. Tatheva dhammaṃ avibhāvayitvā, bahussutānaṃ anisāmayatthaṃ;
Sayaṃ ajānaṃ avitiṇṇakaṅkho, kiṃ so pare sakkhati nijjhapetuṃ.

323. Yathāpi nāvaṃ daḷhamāruhitvā, phiyena [piyena (sī. syā.)] rittena samaṅgibhūto;
So tāraye tattha bahūpi aññe, tatrūpayaññū kusalo mutīmā [matīmā (syā. ka.)].

324. Evampi yo vedagu bhāvitatto, bahussuto hoti avedhadhammo;
So kho pare nijjhapaye pajānaṃ, sotāvadhānūpanisūpapanne.

325. Tasmā have sappurisaṃ bhajetha, medhāvinañceva bahussutañca;
Aññāya atthaṃ paṭipajjamāno, viññātadhammo sa sukhaṃ [so sukhaṃ (sī.)] labhethāti.

Nāvāsuttaṃ aṭṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

9. Kiṃsīlasuttaṃ

326. ‘‘Kiṃsīlo kiṃsamācāro, kāni kammāni brūhayaṃ;

Naro sammā niviṭṭhassa, uttamatthañca pāpuṇe’’.

327. ‘‘Vuḍḍhāpacāyī anusūyako siyā, kālaññū [kālaññu (sī. syā.)] cassa garūnaṃ [garūnaṃ (sī.)] dassanāya;
Dhammiṃ kathaṃ erayitaṃ khaṇaññū, suṇeyya sakkacca subhāsitāni.

328. ‘‘Kālena gacche garūnaṃ sakāsaṃ, thambhaṃ niraṃkatvā [nirākatvā (?) ni + ā + kara + tvā] nivātavutti;
Atthaṃ dhammaṃ saṃyamaṃ brahmacariyaṃ, anussare ceva samācare ca.

329. ‘‘Dhammārāmo dhammarato, dhamme ṭhito dhammavinicchayaññū;
Nevācare dhammasandosavādaṃ, tacchehi nīyetha subhāsitehi.

330. ‘‘Hassaṃ jappaṃ paridevaṃ padosaṃ, māyākataṃ kuhanaṃ giddhi mānaṃ;
Sārambhaṃ kakkasaṃ kasāvañca mucchaṃ [sārambha kakkassa kasāva mucchaṃ (syā. pī.)], hitvā care vītamado ṭhitatto.

331. ‘‘Viññātasārāni subhāsitāni, sutañca viññātasamādhisāraṃ;
Na tassa paññā ca sutañca vaḍḍhati, yo sāhaso hoti naro pamatto.

332. ‘‘Dhamme ca ye ariyapavedite ratā,
Anuttarā te vacasā manasā kammunā ca;
Te santisoraccasamādhisaṇṭhitā,
Sutassa paññāya ca sāramajjhagū’’ti.

Kiṃsīlasuttaṃ navamaṃ niṭṭhitaṃ.

10. Uṭṭhānasuttaṃ

333. Uṭṭhahatha nisīdatha, ko attho supitena vo;
Āturānañhi kā niddā, sallaviddhāna ruppataṃ.

334. Uṭṭhahatha nisīdatha, daḷhaṃ sikkhatha santiyā;
Mā vo pamatte viññāya, maccurājā amohayittha vasānuge.

335. Yāya devā manussā ca, sitā tiṭṭhanti atthikā;
Tarathetaṃ visattikaṃ, khaṇo vo [khaṇo ve (pī. ka.)] mā upaccagā;
Khaṇātītā hi socanti, nirayamhi samappitā.

336. Pamādo rajo pamādo, pamādānupatito rajo;
Appamādena vijjāya, abbahe [abbūḷhe (syā. pī.), abbuhe (ka. aṭṭha.)] sallamattanoti.

Uṭṭhānasuttaṃ dasamaṃ niṭṭhitaṃ.

11. Rāhulasuttaṃ

337. ‘‘Kacci abhiṇhasaṃvāsā, nāvajānāsi paṇḍitaṃ;
Ukkādhāro [okkādhāro (syā. ka.)] manussānaṃ, kacci apacito tayā’’ [tava (sī. aṭṭha.)].

338. ‘‘Nāhaṃ abhiṇhasaṃvāsā, avajānāmi paṇḍitaṃ;
Ukkādhāro manussānaṃ, niccaṃ apacito mayā’’.

339. ‘‘Pañca kāmaguṇe hitvā, piyarūpe manorame;
Saddhāya gharā nikkhamma, dukkhassantakaro bhava.

340. ‘‘Mitte bhajassu kalyāṇe, pantañca sayanāsanaṃ;
Vivittaṃ appanigghosaṃ, mattaññū hohi bhojane.

341. ‘‘Cīvare piṇḍapāte ca, paccaye sayanāsane;
Etesu taṇhaṃ mākāsi, mā lokaṃ punarāgami.

342. ‘‘Saṃvuto pātimokkhasmiṃ, indriyesu ca pañcasu;
Sati kāyagatātyatthu, nibbidābahulo bhava.

343. ‘‘Nimittaṃ parivajjehi, subhaṃ rāgūpasañhitaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

344. ‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasanto carissatī’’ti.

Itthaṃ sudaṃ bhagavā āyasmantaṃ rāhulaṃ imāhi gāthāhi abhiṇhaṃ ovadatīti.

Rāhulasuttaṃ ekādasamaṃ niṭṭhitaṃ.

12. Nigrodhakappasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā āḷaviyaṃ viharati aggāḷave cetiye. Tena kho pana samayena āyasmato vaṅgīsassa upajjhāyo nigrodhakappo nāma thero aggāḷave cetiye aciraparinibbuto hoti. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘parinibbuto nu kho me upajjhāyo udāhu no parinibbuto’’ti? Atha kho āyasmā vaṅgīso sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā vaṅgīso bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘parinibbuto nu kho me upajjhāyo, udāhu no parinabbuto’’’ti. Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

345. ‘‘Pucchāma [pucchāmi (ka.)] satthāramanomapaññaṃ, diṭṭheva dhamme yo vicikicchānaṃ chettā;
Aggāḷave kālamakāsi bhikkhu, ñāto yasassī abhinibbutatto.

346. ‘‘Nigrodhakappo iti tassa nāmaṃ, tayā kataṃ bhagavā brāhmaṇassa;
So taṃ namassaṃ acari mutyapekkho, āraddhavīriyo daḷhadhammadassī.

347. ‘‘Taṃ sāvakaṃ sakya [sakka (sī. syā. pī.)] mayampi sabbe, aññātumicchāma samantacakkhu;
Samavaṭṭhitā no savanāya sotā, tuvaṃ no satthā tvamanuttarosi.

348. ‘‘Chindeva no vicikicchaṃ brūhi metaṃ, parinibbutaṃ vedaya bhūripañña;
Majjheva [majjhe ca (syā. ka.)] no bhāsa samantacakkhu, sakkova devāna sahassanetto.

349. ‘‘Ye keci ganthā idha mohamaggā, aññāṇapakkhā vicikicchaṭhānā;
Tathāgataṃ patvā na te bhavanti, cakkhuñhi etaṃ paramaṃ narānaṃ.

350. ‘‘No ce hi jātu puriso kilese, vāto yathā abbhadhanaṃ vihāne;

Tamovassa nivuto sabbaloko, na jotimantopi narā tapeyyuṃ.

351. ‘‘Dhīrā ca pajjotakarā bhavanti, taṃ taṃ ahaṃ vīra [dhīra (sī. syā.)] tatheva maññe;
Vipassinaṃ jānamupāgamumhā [jānamupagamamhā (sī. syā.)], parisāsu no āvikarohi kappaṃ.

352. ‘‘Khippaṃ giraṃ eraya vaggu vagguṃ, haṃsova paggayha saṇikaṃ [saṇiṃ (syā. pī.)] nikūja;
Bindussarena suvikappitena, sabbeva te ujjugatā suṇoma.

353. ‘‘Pahīnajātimaraṇaṃ asesaṃ, niggayha dhonaṃ [dhotaṃ (sī.)] vadessāmi dhammaṃ;
Na kāmakāro hi puthujjanānaṃ, saṅkheyyakāro ca [saṅkhayyakārova (ka.)] tathāgatānaṃ.

354. ‘‘Sampannaveyyākaraṇaṃ tavedaṃ, samujjupaññassa [samujjapaññassa (syā. ka.)] samuggahītaṃ;
Ayamañjalī pacchimo suppaṇāmito, mā mohayī jānamanomapañña.

355. ‘‘Parovaraṃ [varāvaraṃ (katthaci)] ariyadhammaṃ viditvā, mā mohayī jānamanomavīra;
Vāriṃ yathā ghammani ghammatatto, vācābhikaṅkhāmi sutaṃ pavassa [sutassa vassa (syā.)].

356. ‘‘Yadatthikaṃ [yadatthiyaṃ (pī.), yadatthitaṃ (ka.)] brahmacariyaṃ acarī, kappāyano kaccissa taṃ amoghaṃ;
Nibbāyi so ādu saupādiseso, yathā vimutto ahu taṃ suṇoma’’.

357. ‘‘Acchecchi [achejji (ka.)] taṇhaṃ idha nāmarūpe, (iti bhagavā)
Kaṇhassa [taṇhāya (ka.)] sotaṃ dīgharattānusayitaṃ;
Atāri jātiṃ maraṇaṃ asesaṃ,’’
Iccabravī bhagavā pañcaseṭṭho.

358. ‘‘Esa sutvā pasīdāmi, vaco te isisattama;
Amoghaṃ kira me puṭṭhaṃ, na maṃ vañcesi brāhmaṇo.

359. ‘‘Yathāvādī tathākārī, ahu buddhassa sāvako;
Acchidā maccuno jālaṃ, tataṃ māyāvino daḷhaṃ.

360. ‘‘Addasā bhagavā ādiṃ, upādānassa kappiyo;
Accagā vata kappāyano, maccudheyyaṃ suduttara’’nti.

Nigrodhakappasuttaṃ dvādasamaṃ niṭṭhitaṃ.

13. Sammāparibbājanīyasuttaṃ

361. ‘‘Pucchāmi muniṃ pahūtapaññaṃ,
Tiṇṇaṃ pāraṅgataṃ parinibbutaṃ ṭhitattaṃ;
Nikkhamma gharā panujja kāme, kathaṃ bhikkhu
Sammā so loke paribbajeyya’’.

362. ‘‘Yassa maṅgalā samūhatā, (iti bhagavā)
Uppātā supinā ca lakkhaṇā ca;
So maṅgaladosavippahīno,
Sammā so loke paribbajeyya.

363. ‘‘Rāgaṃ vinayetha mānusesu, dibbesu kāmesu cāpi bhikkhu;
Atikkamma bhavaṃ samecca dhammaṃ, sammā so loke paribbajeyya.

364. ‘‘Vipiṭṭhikatvāna pesuṇāni, kodhaṃ kadariyaṃ jaheyya bhikkhu;
Anurodhavirodhavippahīno, sammā so loke paribbajeyya.

365. ‘‘Hitvāna piyañca appiyañca, anupādāya anissito kuhiñci;
Saṃyojaniyehi vippamutto, sammā so loke paribbajeyya.

366. ‘‘Na so upadhīsu sārameti, ādānesu vineyya chandarāgaṃ;
So anissito anaññaneyyo, sammā so loke paribbajeyya.

367. ‘‘Vacasā manasā ca kammunā ca, aviruddho sammā viditvā dhammaṃ;
Nibbānapadābhipatthayāno, sammā so loke paribbajeyya.

368. ‘‘Yo vandati manti nuṇṇameyya [nunnameyya (?)], akkuṭṭhopi na sandhiyetha bhikkhu;
Laddhā parabhojanaṃ na majje, sammā so loke paribbajeyya.

369. ‘‘Lobhañca bhavañca vippahāya, virato chedanabandhanā ca [chedanabandhanato (sī. syā.)] bhikkhu;
So tiṇṇakathaṃkatho visallo, sammā so loke paribbajeyya.

370. ‘‘Sāruppaṃ attano viditvā, no ca bhikkhu hiṃseyya kañci loke;
Yathā tathiyaṃ viditvā dhammaṃ, sammā so loke paribbajeyya.

371. ‘‘Yassānusayā na santi keci, mūlā ca [mūlā (sī. syā.)] akusalā samūhatāse;
So nirāso [nirāsayo (sī.), nirāsaso (syā.)] anāsisāno [anāsayāno (sī. pī.), anāsasāno (syā.)], sammā so loke paribbajeyya.

372. ‘‘Āsavakhīṇo pahīnamāno, sabbaṃ rāgapathaṃ upātivatto;
Danto parinibbuto ṭhitatto, sammā so loke paribbajeyya.

373. ‘‘Saddho sutavā niyāmadassī, vaggagatesu na vaggasāri dhīro;
Lobhaṃ dosaṃ vineyya paṭighaṃ, sammā so loke paribbajeyya.

374. ‘‘Saṃsuddhajino vivaṭṭacchado, dhammesu vasī pāragū anejo;
Saṅkhāranirodhañāṇakusalo, sammā so loke paribbajeyya.

375. ‘‘Atītesu anāgatesu cāpi, kappātīto aticcasuddhipañño;
Sabbāyatanehi vippamutto, sammā so loke paribbajeyya.

376. ‘‘Aññāya padaṃ samecca dhammaṃ, vivaṭaṃ disvāna pahānamāsavānaṃ;
Sabbupadhīnaṃ parikkhayāno [parikkhayā (pī.)], sammā so loke paribbajeyya’’.

377. ‘‘Addhā hi bhagavā tatheva etaṃ, yo so evaṃvihārī danto bhikkhu;
Sabbasaṃyojanayogavītivatto [sabbasaṃyojaniye ca vītivatto (sī. syā. pī.)], sammā so loke paribbajeyyā’’ti.

Sammāparibbājanīyasuttaṃ terasamaṃ niṭṭhitaṃ.

14. Dhammikasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho dhammiko upāsako pañcahi upāsakasatehi saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho dhammiko upāsako bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

378. ‘‘Pucchāmi taṃ gotama bhūripañña, kathaṃkaro sāvako sādhu hoti;
Yo vā agārā anagārameti, agārino vā panupāsakāse.

379. ‘‘Tuvañhi lokassa sadevakassa, gatiṃ pajānāsi parāyaṇañca;
Na catthi tulyo nipuṇatthadassī, tuvañhi buddhaṃ pavaraṃ vadanti.

380. ‘‘Sabbaṃ tuvaṃ ñāṇamavecca dhammaṃ, pakāsesi satte anukampamāno;
Vivaṭṭacchadosi samantacakkhu, virocasi vimalo sabbaloke.

381. ‘‘Āgañchi te santike nāgarājā, erāvaṇo nāma jinoti sutvā;
Sopi tayā mantayitvājjhagamā, sādhūti sutvāna patītarūpo.

382. ‘‘Rājāpi taṃ vessavaṇo kuvero, upeti dhammaṃ paripucchamāno;
Tassāpi tvaṃ pucchito brūsi dhīra, so cāpi sutvāna patītarūpo.

383. ‘‘Ye kecime titthiyā vādasīlā, ājīvakā vā yadi vā nigaṇṭhā;
Paññāya taṃ nātitaranti sabbe, ṭhito vajantaṃ viya sīghagāmiṃ.

384. ‘‘Ye kecime brāhmaṇā vādasīlā, vuddhā cāpi brāhmaṇā santi keci;
Sabbe tayi atthabaddhā bhavanti, ye cāpi aññe vādino maññamānā.

385. ‘‘Ayañhi dhammo nipuṇo sukho ca, yoyaṃ tayā bhagavā suppavutto;
Tameva sabbepi [sabbe mayaṃ (syā.)] sussūsamānā, taṃ no vada pucchito buddhaseṭṭha.

386. ‘‘Sabbepi me bhikkhavo sannisinnā, upāsakā cāpi tatheva sotuṃ;
Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddhaṃ, subhāsitaṃ vāsavasseva devā’’.

387. ‘‘Suṇātha me bhikkhavo sāvayāmi vo, dhammaṃ dhutaṃ tañca carātha sabbe;
Iriyāpathaṃ pabbajitānulomikaṃ, sevetha naṃ atthadaso mutīmā.

388. ‘‘No ve vikāle vicareyya bhikkhu, gāme ca piṇḍāya careyya kāle;
Akālacāriñhi sajanti saṅgā, tasmā vikāle na caranti buddhā.

389. ‘‘Rūpā ca saddā ca rasā ca gandhā, phassā ca ye sammadayanti satte;
Etesu dhammesu vineyya chandaṃ, kālena so pavise pātarāsaṃ.

390. ‘‘Piṇḍañca bhikkhu samayena laddhā, eko paṭikkamma raho nisīde;
Ajjhattacintī na mano bahiddhā, nicchāraye saṅgahitattabhāvo.

391. ‘‘Sacepi so sallape sāvakena, aññena vā kenaci bhikkhunā vā;
Dhammaṃ paṇītaṃ tamudāhareyya, na pesuṇaṃ nopi parūpavādaṃ.

392. ‘‘Vādañhi eke paṭiseniyanti, na te pasaṃsāma parittapaññe;
Tato tato ne pasajanti saṅgā, cittañhi te tattha gamenti dūre.

393. ‘‘Piṇḍaṃ vihāraṃ sayanāsanañca, āpañca saṅghāṭirajūpavāhanaṃ;
Sutvāna dhammaṃ sugatena desitaṃ, saṅkhāya seve varapaññasāvako.

394. ‘‘Tasmā hi piṇḍe sayanāsane ca, āpe ca saṅghāṭirajūpavāhane;
Etesu dhammesu anūpalitto, bhikkhu yathā pokkhare vāribindu.

395. ‘‘Gahaṭṭhavattaṃ pana vo vadāmi, yathākaro sāvako sādhu hoti;
Na hesa [na heso (sī.)] labbhā sapariggahena, phassetuṃ yo kevalo bhikkhudhammo.

396. ‘‘Pāṇaṃ na hane [na hāne (sī.)] na ca ghātayeyya, na cānujaññā hanataṃ paresaṃ;
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ, ye thāvarā ye ca tasā santi [tasanti (sī. pī.)] loke.

397. ‘‘Tato adinnaṃ parivajjayeyya, kiñci kvaci sāvako bujjhamāno;
Na hāraye harataṃ nānujaññā, sabbaṃ adinnaṃ parivajjayeyya.

398. ‘‘Abrahmacariyaṃ parivajjayeyya, aṅgārakāsuṃ jalitaṃva viññū;
Asambhuṇanto pana brahmacariyaṃ, parassa dāraṃ na atikkameyya.

399. ‘‘Sabhaggato vā parisaggato vā, ekassa veko [ceto (sī. syā.)] na musā bhaṇeyya;
Na bhāṇaye bhaṇataṃ nānujaññā, sabbaṃ abhūtaṃ parivajjayeyya.

400. ‘‘Majjañca pānaṃ na samācareyya, dhammaṃ imaṃ rocaye yo gahaṭṭho;
Na pāyaye pivataṃ nānujaññā, ummādanantaṃ iti naṃ viditvā.

401. ‘‘Madā hi pāpāni karonti bālā, kārenti caññepi jane pamatte;
Etaṃ apuññāyatanaṃ vivajjaye, ummādanaṃ mohanaṃ bālakantaṃ.

402. ‘‘Pāṇaṃ na hane na cādinnamādiye, musā na bhāse na ca majjapo siyā;
Abrahmacariyā virameyya methunā, rattiṃ na bhuñjeyya vikālabhojanaṃ.

403. ‘‘Mālaṃ na dhāre na ca gandhamācare, mañce chamāyaṃ va sayetha santhate;
Etañhi aṭṭhaṅgikamāhuposathaṃ, buddhena dukkhantagunā pakāsitaṃ.

404. ‘‘Tato ca pakkhassupavassuposathaṃ, cātuddasiṃ pañcadasiñca aṭṭhamiṃ;
Pāṭihāriyapakkhañca pasannamānaso, aṭṭhaṅgupetaṃ susamattarūpaṃ.

405. ‘‘Tato ca pāto upavutthuposatho, annena pānena ca bhikkhusaṅghaṃ;
Pasannacitto anumodamāno, yathārahaṃ saṃvibhajetha viññū.

406. ‘‘Dhammena mātāpitaro bhareyya, payojaye dhammikaṃ so vaṇijjaṃ;
Etaṃ gihī vattayamappamatto, sayampabhe nāma upeti deve’’ti.

Dhammikasuttaṃ cuddasamaṃ niṭṭhitaṃ.

Cūḷavaggo dutiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Ratanāmagandho hiri ca, maṅgalaṃ sūcilomena;
Dhammacariyañca brāhmaṇo [kapilo brāhmaṇopi ca (syā. ka.)], nāvā kiṃsīlamuṭṭhānaṃ.

Rāhulo puna kappo ca, paribbājaniyaṃ tathā;
Dhammikañca viduno āhu, cūḷavagganti cuddasāti.

3. Mahāvaggo

1. Pabbajjāsuttaṃ

407. Pabbajjaṃ kittayissāmi, yathā pabbaji cakkhumā;
Yathā vīmaṃsamāno so, pabbajjaṃ samarocayi.

408. Sambādhoyaṃ gharāvāso, rajassāyatanaṃ iti;
Abbhokāsova pabbajjā, iti disvāna pabbaji.

409. Pabbajitvāna kāyena, pāpakammaṃ vivajjayi;
Vacīduccaritaṃ hitvā, ājīvaṃ parisodhayi.

410. Agamā rājagahaṃ buddho, magadhānaṃ giribbajaṃ;
Piṇḍāya abhihāresi, ākiṇṇavaralakkhaṇo.

411. Tamaddasā bimbisāro, pāsādasmiṃ patiṭṭhito;
Disvā lakkhaṇasampannaṃ, imamatthaṃ abhāsatha.

412. ‘‘Imaṃ bhonto nisāmetha, abhirūpo brahā suci;
Caraṇena ca sampanno, yugamattañca pekkhati.

413. ‘‘Okkhittacakkhu satimā, nāyaṃ nīcakulāmiva;
Rājadūtābhidhāvantu, kuhiṃ bhikkhu gamissati’’.

414. Te pesitā rājadūtā, piṭṭhito anubandhisuṃ;
Kuhiṃ gamissati bhikkhu, kattha vāso bhavissati.

415. Sapadānaṃ caramāno, guttadvāro susaṃvuto;
Khippaṃ pattaṃ apūresi, sampajāno paṭissato.

416. Piṇḍacāraṃ caritvāna, nikkhamma nagarā muni;
Paṇḍavaṃ abhihāresi, ettha vāso bhavissati.

417. Disvāna vāsūpagataṃ, tayo [tato (sī. pī.)] dūtā upāvisuṃ;
Tesu ekova [eko ca dūto (sī. syā. pī.)] āgantvā, rājino paṭivedayi.

418. ‘‘Esa bhikkhu mahārāja, paṇḍavassa puratthato [purakkhato (syā. ka.)];
Nisinno byagghusabhova, sīhova girigabbhare’’.

419. Sutvāna dūtavacanaṃ, bhaddayānena khattiyo;
Taramānarūpo niyyāsi, yena paṇḍavapabbato.

420. Sa yānabhūmiṃ yāyitvā, yānā oruyha khattiyo;
Pattiko upasaṅkamma, āsajja naṃ upāvisi.

421. Nisajja rājā sammodi, kathaṃ sāraṇīyaṃ tato;
Kathaṃ so vītisāretvā, imamatthaṃ abhāsatha.

422. ‘‘Yuvā ca daharo cāsi, paṭhamuppattiko [paṭhamuppattiyā (sī.), paṭhamuppattito (syā.)] susu;
Vaṇṇārohena sampanno, jātimā viya khattiyo.

423. ‘‘Sobhayanto anīkaggaṃ, nāgasaṅghapurakkhato;
Dadāmi bhoge bhuñjassu, jātiṃ akkhāhi pucchito’’.

424. ‘‘Ujuṃ janapado rāja, himavantassa passato;

Dhanavīriyena sampanno, kosalesu [kosalassa (syā. ka.)] niketino.

425. ‘‘Ādiccā [ādicco (ka.)] nāma gottena, sākiyā [sākiyo (ka.)] nāma jātiyā;
Tamhā kulā pabbajitomhi, na kāme abhipatthayaṃ.

426. ‘‘Kāmesvādīnavaṃ disvā, nekkhammaṃ daṭṭhu khemato;
Padhānāya gamissāmi, ettha me rañjatī mano’’ti.

Pabbajjāsuttaṃ paṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Padhānasuttaṃ

427. ‘‘Taṃ maṃ padhānapahitattaṃ, nadiṃ nerañjaraṃ pati;
Viparakkamma jhāyantaṃ, yogakkhemassa pattiyā.

428. ‘‘Namucī karuṇaṃ vācaṃ, bhāsamāno upāgami;
‘Kiso tvamasi dubbaṇṇo, santike maraṇaṃ tava.

429. ‘‘‘Sahassabhāgo maraṇassa, ekaṃso tava jīvitaṃ;
Jīva bho jīvitaṃ seyyo, jīvaṃ puññāni kāhasi.

430. ‘‘‘Carato ca te brahmacariyaṃ, aggihuttañca jūhato;
Pahūtaṃ cīyate puññaṃ, kiṃ padhānena kāhasi.

431. ‘‘‘Duggo maggo padhānāya, dukkaro durabhisambhavo’’’;
Imā gāthā bhaṇaṃ māro, aṭṭhā buddhassa santike.

432. Taṃ tathāvādinaṃ māraṃ, bhagavā etadabravi;
‘‘Pamattabandhu pāpima, yenatthena [senatthena (?), attano atthena (aṭṭha. saṃvaṇṇanā)] idhāgato.

433. ‘‘Aṇumattopi [aṇumattenapi (sī. syā.)] puññena, attho mayhaṃ na vijjati;
Yesañca attho puññena, te māro vattumarahati.

434. ‘‘Atthi saddhā tathā [tato (sī. pī.), tapo (syā. ka.)] vīriyaṃ, paññā ca mama vijjati;
Evaṃ maṃ pahitattampi, kiṃ jīvamanupucchasi.

435. ‘‘Nadīnamapi sotāni, ayaṃ vāto visosaye;
Kiñca me pahitattassa, lohitaṃ nupasussaye.

436. ‘‘Lohite sussamānamhi, pittaṃ semhañca sussati;
Maṃsesu khīyamānesu, bhiyyo cittaṃ pasīdati;
Bhiyyo sati ca paññā ca, samādhi mama tiṭṭhati.

437. ‘‘Tassa mevaṃ viharato, pattassuttamavedanaṃ;
Kāmesu [kāme (sī. syā.)] nāpekkhate cittaṃ, passa sattassa suddhataṃ.

438. ‘‘Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

439. ‘‘Pañcamaṃ [pañcamī (sī. pī.)] thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.

440. ‘‘Lābho siloko sakkāro, micchāladdho ca yo yaso;
Yo cattānaṃ samukkaṃse, pare ca avajānati.

441. ‘‘Esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī;
Na naṃ asūro jināti, jetvā ca labhate sukhaṃ.

442. ‘‘Esa muñjaṃ parihare, dhiratthu mama [ida (ka.)] jīvitaṃ;
Saṅgāme me mataṃ seyyo, yaṃ ce jīve parājito.

443. ‘‘Pagāḷhettha na dissanti, eke samaṇabrāhmaṇā;
Tañca maggaṃ na jānanti, yena gacchanti subbatā.

444. ‘‘Samantā dhajiniṃ disvā, yuttaṃ māraṃ savāhanaṃ;
Yuddhāya paccuggacchāmi, mā maṃ ṭhānā acāvayi.

445. ‘‘Yaṃ te taṃ nappasahati, senaṃ loko sadevako;
Taṃ te paññāya bhecchāmi [gacchāmi (sī.), vecchāmi (syā.), vajjhāmi (ka.)], āmaṃ pattaṃva asmanā [pakkaṃva amunā (ka.)].

446. ‘‘Vasīkaritvā [vasiṃ karitvā (bahūsu)] saṅkappaṃ, satiñca sūpatiṭṭhitaṃ;
Raṭṭhā raṭṭhaṃ vicarissaṃ, sāvake vinayaṃ puthū.

447. ‘‘Te appamattā pahitattā, mama sāsanakārakā;
Akāmassa [akāmā (ka.)] te gamissanti, yattha gantvā na socare’’.

448. ‘‘Satta vassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;
Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato.

449. ‘‘Medavaṇṇaṃva pāsāṇaṃ, vāyaso anupariyagā;
Apettha muduṃ [mudu (sī.)] vindema, api assādanā siyā.

450. ‘‘Aladdhā tattha assādaṃ, vāyasetto apakkami;
Kākova selamāsajja, nibbijjāpema gotamaṃ’’.

451. Tassa sokaparetassa, vīṇā kacchā abhassatha;
Tato so dummano yakkho, tatthevantaradhāyathāti.

Padhānasuttaṃ dutiyaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Subhāsitasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – eka samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Catūhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatā vācā subhāsitā hoti, na dubbhāsitā, anavajjā ca ananuvajjā ca viññūnaṃ. Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu subhāsitaṃyeva bhāsati no dubbhāsitaṃ, dhammaṃyeva bhāsati no adhammaṃ, piyaṃyeva bhāsati no appiyaṃ, saccaṃyeva bhāsati no alikaṃ. Imehi kho, bhikkhave, catūhi aṅgehi samannāgatā vācā subhāsitā hoti, no dubbhāsitā, anavajjā ca ananuvajjā ca viññūna’’nti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

452. ‘‘Subhāsitaṃ uttamamāhu santo, dhammaṃ bhaṇe nādhammaṃ taṃ dutiyaṃ;
Piyaṃ bhaṇe nāppiyaṃ taṃ tatiyaṃ, saccaṃ bhaṇe nālikaṃ taṃ catuttha’’nti.

Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ bhagavā, paṭibhāti maṃ sugatā’’ti. ‘‘Paṭibhātu taṃ vaṅgīsā’’ti bhagavā avoca. Atha kho āyasmā vaṅgīso bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

453. ‘‘Tameva vācaṃ bhāseyya, yāyattānaṃ na tāpaye;
Pare ca na vihiṃseyya, sā ve vācā subhāsitā.

454. ‘‘Piyavācameva bhāseyya, yā vācā paṭinanditā;
Yaṃ anādāya pāpāni, paresaṃ bhāsate piyaṃ.

455. ‘‘Saccaṃ ve amatā vācā, esa dhammo sanantano;
Sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo patiṭṭhitā.

456. ‘‘Yaṃ buddho bhāsati vācaṃ, khemaṃ nibbānapattiyā;
Dukkhassantakiriyāya, sā ve vācānamuttamā’’ti.

Subhāsitasuttaṃ tatiyaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Sundarikabhāradvājasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati sundarikāya nadiyā tīre. Tena kho pana samayena sundarikabhāradvājo brāhmaṇo sundarikāya nadiyā tīre aggiṃ juhati, aggihuttaṃ paricarati. Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo aggiṃ juhitvā aggihuttaṃ paricaritvā uṭṭhāyāsanā samantā catuddisā anuvilokesi – ‘‘ko nu kho imaṃ habyasesaṃ bhuñjeyyā’’ti? Addasā kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ avidūre aññatarasmiṃ rukkhamūle sasīsaṃ pārutaṃ nisinnaṃ; disvāna vāmena hatthena habyasesaṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena kamaṇḍaluṃ gahetvā yena bhagavā tenupasaṅkami.

Atha kho bhagavā sundarikabhāradvājassa brāhmaṇassa padasaddena sīsaṃ vivari. Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo – ‘‘muṇḍo ayaṃ bhavaṃ, muṇḍako ayaṃ bhava’’nti tatova puna nivattitukāmo ahosi. Atha kho sundarikabhāradvājassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘muṇḍāpi hi idhekacce brāhmaṇā bhavanti, yaṃnūnāhaṃ upasaṅkamitvā jātiṃ puccheyya’’nti. Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃjacco bhava’’nti?

Atha kho bhagavā sundarikabhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

457. ‘‘Na brāhmaṇo nomhi na rājaputto, na vessāyano uda koci nomhi;
Gottaṃ pariññāya puthujjanānaṃ, akiñcano manta carāmi loke.

458. ‘‘Saṅghāṭivāsī agaho carāmi [agiho (ka. sī. pī.) ageho (katthaci)], nivuttakeso abhinibbutatto;
Alippamāno idha māṇavehi, akallaṃ maṃ brāhmaṇa pucchasi gottapañhaṃ’’.

459. ‘‘Pucchanti ve bho brāhmaṇā, brāhmaṇebhi saha brāhmaṇo no bhava’’nti.
460. ‘‘Brāhmaṇo hi ce tvaṃ brūsi, mañca brūsi abrāhmaṇaṃ;
Taṃ taṃ sāvittiṃ pucchāmi, tipadaṃ catuvīsatakkharaṃ.

461. ‘‘Kiṃ nissitā isayo manujā, khattiyā brāhmaṇā [paṭhamapādanto] devatānaṃ;
Yaññamakappayiṃsu puthū idha loke [dutiyapādanto (sī.)].

462. ‘‘Yadantagū vedagū yaññakāle, yassāhutiṃ labhe tassijjheti brūmi’’.
463. ‘‘Addhā hi tassa hutamijjhe, (iti brāhmaṇo)
Yaṃ tādisaṃ vedagumaddasāma;
Tumhādisānañhi adassanena, añño jano bhuñjati pūraḷāsaṃ’’.

464. ‘‘Tasmātiha tvaṃ brāhmaṇa atthena, atthiko upasaṅkamma puccha;
Santaṃ vidhūmaṃ anīghaṃ nirāsaṃ, appevidha abhivinde sumedhaṃ’’.

465. ‘‘Yaññe ratohaṃ bho gotama, yaññaṃ yiṭṭhukāmo nāhaṃ pajānāmi;
Anusāsatu maṃ bhavaṃ, yattha hutaṃ ijjhate brūhi me taṃ’’.

‘‘Tena hi tvaṃ, brāhmaṇa, odahassu sotaṃ; dhammaṃ te desessāmi –

466. ‘‘Mā jātiṃ pucchī caraṇañca puccha, kaṭṭhā have jāyati jātavedo;
Nīcākulīnopi munī dhitīmā, ājāniyo hoti hirīnisedho.

467. ‘‘Saccena danto damasā upeto, vedantagū vūsitabrahmacariyo;
Kālena tamhi habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho [puññapekho (sī. pī.)] yajetha.

468. ‘‘Ye kāme hitvā agahā caranti, susaññatattā tasaraṃva ujjuṃ;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

469. ‘‘Ye vītarāgā susamāhitindriyā, candova rāhuggahaṇā pamuttā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

470. ‘‘Asajjamānā vicaranti loke, sadā satā hitvā mamāyitāni;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

471. ‘‘Yo kāme hitvā abhibhuyyacārī, yo vedi jātīmaraṇassa antaṃ;
Parinibbuto udakarahadova sīto, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

472. ‘‘Samo samehi visamehi dūre, tathāgato hoti anantapañño;
Anūpalitto idha vā huraṃ vā, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

473. ‘‘Yamhi na māyā vasati na māno, yo vītalobho amamo nirāso;
Panuṇṇakodho abhinibbutatto, yo brāhmaṇo sokamalaṃ ahāsi;
Tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

474 .

‘‘Nivesanaṃ yo manaso ahāsi, pariggahā yassa na santi keci;
Anupādiyāno idha vā huraṃ vā, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

475. ‘‘Samāhito yo udatāri oghaṃ, dhammaṃ caññāsi paramāya diṭṭhiyā;
Khīṇāsavo antimadehadhārī, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

476. ‘‘Bhavāsavā yassa vacī kharā ca, vidhūpitā atthagatā na santi;
Sa vedagū sabbadhi vippamutto, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

477. ‘‘Saṅgātigo yassa na santi saṅgā, yo mānasattesu amānasatto;
Dukkhaṃ pariññāya sakhettavatthuṃ, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

478. ‘‘Āsaṃ anissāya vivekadassī, paravediyaṃ diṭṭhimupātivatto;
Ārammaṇā yassa na santi keci, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

479. ‘‘Paroparā [parovarā (sī. pī.)] yassa samecca dhammā, vidhūpitā atthagatā na santi;
Santo upādānakhaye vimutto, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

480. ‘‘Saṃyojanaṃ jātikhayantadassī, yopānudi rāgapathaṃ asesaṃ;
Suddho nidoso vimalo akāco [akāmo (sī. syā.)], tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

481. ‘‘Yo attano attānaṃ [attanāttānaṃ (sī. syā.)] nānupassati, samāhito ujjugato ṭhitatto;
Sa ve anejo akhilo akaṅkho, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ.

482. ‘‘Mohantarā yassa na santi keci, sabbesu dhammesu ca ñāṇadassī;
Sarīrañca antimaṃ dhāreti, patto ca sambodhimanuttaraṃ sivaṃ;
Ettāvatā yakkhassa suddhi, tathāgato arahati pūraḷāsaṃ’’.

483. ‘‘Hutañca [huttañca (sī. ka.)] mayhaṃ hutamatthu saccaṃ, yaṃ tādisaṃ vedagunaṃ alatthaṃ;
Brahmā hi sakkhi paṭigaṇhātu me bhagavā, bhuñjatu me bhagavā pūraḷāsaṃ’’.

484. ‘‘Gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ, sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammo;
Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā, dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā.

485. ‘‘Aññena ca kevalinaṃ mahesiṃ, khīṇāsavaṃ kukkuccavūpasantaṃ;
Annena pānena upaṭṭhahassu, khettañhi taṃ puññapekkhassa hoti’’.

486. ‘‘Sādhāhaṃ bhagavā tathā vijaññaṃ, yo dakkhiṇaṃ bhuñjeyya mādisassa;
Yaṃ yaññakāle pariyesamāno, pappuyya tava sāsanaṃ’’.

487. ‘‘Sārambhā yassa vigatā, cittaṃ yassa anāvilaṃ;
Vippamutto ca kāmehi, thinaṃ yassa panūditaṃ.

488. ‘‘Sīmantānaṃ vinetāraṃ, jātimaraṇakovidaṃ;
Muniṃ moneyyasampannaṃ, tādisaṃ yaññamāgataṃ.

489. ‘‘Bhakuṭiṃ [bhūkuṭiṃ (ka. sī.), bhākuṭiṃ (ka. sī., ma. ni. 1.226)] vinayitvāna, pañjalikā namassatha;
Pūjetha annapānena, evaṃ ijjhanti dakkhiṇā.

490. ‘‘Buddho bhavaṃ arahati pūraḷāsaṃ, puññakhettamanuttaraṃ;
Āyāgo sabbalokassa, bhoto dinnaṃ mahapphala’’nti.

Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ bhoto gotamassa santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. Alattha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo…pe… arahataṃ ahosīti.

Sundarikabhāradvājasuttaṃ catutthaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Māghasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – eka samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho māgho māṇavo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho māgho māṇavo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Ahañhi, bho gotama, dāyako dānapati vadaññū yācayogo; dhammena bhoge pariyesāmi; dhammena bhoge pariyesitvā dhammaladdhehi bhogehi dhammādhigatehi ekassapi dadāmi dvinnampi tiṇṇampi catunnampi pañcannampi channampi sattannampi aṭṭhannampi navannampi dasannampi dadāmi, vīsāyapi tiṃsāyapi cattālīsāyapi paññāsāyapi dadāmi, satassapi dadāmi, bhiyyopi dadāmi. Kaccāhaṃ, bho gotama, evaṃ dadanto evaṃ yajanto bahuṃ puññaṃ pasavāmī’’ti?

‘‘Taggha tvaṃ, māṇava, evaṃ dadanto evaṃ yajanto bahuṃ puññaṃ pasavasi. Yo kho, māṇava, dāyako dānapati vadaññū yācayogo; dhammena bhoge pariyesati; dhammena bhoge pariyesitvā dhammaladdhehi bhogehi dhammādhigatehi ekassapi dadāti…pe… satassapi dadāti, bhiyyopi dadāti, bahuṃ so puññaṃ pasavatī’’ti. Atha kho māgho māṇavo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

491. ‘‘Pucchāmahaṃ gotamaṃ vadaññuṃ, (iti māgho māṇavo)
Kāsāyavāsiṃ agahaṃ [agihaṃ (sī.), agehaṃ (pī.)] carantaṃ;
Yo yācayogo dānapati [dānapatī (sī. syā. pī.)] gahaṭṭho, puññatthiko [puññapekho (sī. pī. ka.)] yajati puññapekkho;
Dadaṃ paresaṃ idha annapānaṃ, kathaṃ hutaṃ yajamānassa sujjhe’’.

492. ‘‘Yo yācayogo dānapati gahaṭṭho, (māghāti bhagavā)
Puññatthiko yajati puññapekkho;
Dadaṃ paresaṃ idha annapānaṃ, ārādhaye dakkhiṇeyyebhi tādi’’.

493. ‘‘Yo yācayogo dānapati gahaṭṭho, (iti māgho māṇavo)
Puññatthiko yajati puññapekkho;
Dadaṃ paresaṃ idha annapānaṃ, akkhāhi me bhagavā dakkhiṇeyye’’.

494. ‘‘Ye ve asattā [alaggā (syā.)] vicaranti loke, akiñcanā kevalino yatattā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

495. ‘‘Ye sabbasaṃyojanabandhanacchidā, dantā vimuttā anīghā nirāsā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

496. ‘‘Ye sabbasaṃyojanavippamuttā, dantā vimuttā anīghā nirāsā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

497. ‘‘Rāgañca dosañca pahāya mohaṃ, khīṇāsavā vūsitabrahmacariyā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

498. ‘‘Yesu na māyā vasati na māno, khīṇāsavā vūsitabrahmacariyā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

499. ‘‘Ye vītalobhā amamā nirāsā, khīṇāsavā vūsitabrahmacariyā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

500. ‘‘Ye ve na taṇhāsu upātipannā, vitareyya oghaṃ amamā caranti;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

501. ‘‘Yesaṃ taṇhā natthi kuhiñci loke, bhavābhavāya idha vā huraṃ vā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

502. ‘‘Ye kāme hitvā agahā caranti, susaññatattā tasaraṃva ujjuṃ;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

503. ‘‘Ye vītarāgā susamāhitindriyā, candova rāhuggahaṇā pamuttā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

504. ‘‘Samitāvino vītarāgā akopā, yesaṃ gatī natthidha vippahāya;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

505. ‘‘Jahitvā jātimaraṇaṃ asesaṃ, kathaṃkathiṃ sabbamupātivattā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

506. ‘‘Ye attadīpā vicaranti loke, akiñcanā sabbadhi vippamuttā;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

507. ‘‘Ye hettha jānanti yathā tathā idaṃ, ayamantimā natthi punabbhavoti;
Kālena tesu habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha.

508. ‘‘Yo vedagū jhānarato satīmā, sambodhipatto saraṇaṃ bahūnaṃ;
Kālena tamhi habyaṃ pavecche, yo brāhmaṇo puññapekkho yajetha’’.

509. ‘‘Addhā amoghā mama pucchanā ahu, akkhāsi me bhagavā dakkhiṇeyye;
Tvañhettha jānāsi yathā tathā idaṃ, tathā hi te vidito esa dhammo.

510. ‘‘Yo yācayogo dānapati gahaṭṭho, (iti māgho māṇavo)
Puññatthiko yajati puññapekkho;
Dadaṃ paresaṃ idha annapānaṃ,
Akkhāhi me bhagavā yaññasampadaṃ’’.

511. ‘‘Yajassu yajamāno māghāti bhagavā, sabbattha ca vippasādehi cittaṃ;
Ārammaṇaṃ yajamānassa yañño, etthappatiṭṭhāya jahāti dosaṃ.

512. ‘‘So vītarāgo pavineyya dosaṃ, mettaṃ cittaṃ bhāvayamappamāṇaṃ;
Rattindivaṃ satatamappamatto, sabbā disā pharati appamaññaṃ’’.

513. ‘‘Ko sujjhati muccati bajjhatī ca, kenattanā gacchati [kenatthenā gacchati (ka.)] brahmalokaṃ;
Ajānato me muni brūhi puṭṭho, bhagavā hi me sakkhi brahmajjadiṭṭho;
Tuvañhi no brahmasamosi saccaṃ, kathaṃ upapajjati brahmalokaṃ jutima’’.

514. ‘‘Yo yajati tividhaṃ yaññasampadaṃ, (māghāti bhagavā)
Ārādhaye dakkhiṇeyyebhi tādi;
Evaṃ yajitvā sammā yācayogo,
Upapajjati brahmalokanti brūmī’’ti.

Evaṃ vutte, māgho māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Māghasuttaṃ pañcamaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Sabhiyasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena sabhiyassa paribbājakassa purāṇasālohitāya devatāya pañhā uddiṭṭhā honti – ‘‘yo te, sabhiya, samaṇo vā brāhmaṇo vā ime pañhe puṭṭho byākaroti tassa santike brahmacariyaṃ careyyāsī’’ti.

Atha kho sabhiyo paribbājako tassā devatāya santike te pañhe uggahetvā ye te samaṇabrāhmaṇā saṅghino gaṇino gaṇācariyā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā bahujanassa, seyyathidaṃ – pūraṇo kassapo makkhaligosālo ajito kesakambalo pakudho [kakudho (sī.) pakuddho (syā. kaṃ.)] kaccāno sañcayo [sañjayo (sī. syā. kaṃ. pī.)] belaṭṭhaputto [bellaṭṭhiputto (sī. pī.), veḷaṭṭhaputto (syā.)] nigaṇṭho nāṭaputto [nātaputto (sī. pī.)], te upasaṅkamitvā te pañhe pucchati. Te sabhiyena paribbājakena pañhe puṭṭhā na sampāyanti; asampāyantā kopañca dosañca appaccayañca pātukaronti. Api ca sabhiyaṃ yeva paribbājakaṃ paṭipucchanti.

Atha kho sabhiyassa paribbājakassa etadahosi – ‘‘ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā saṅghino gaṇino gaṇācariyā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā bahujanassa, seyyathidaṃ – pūraṇo kassapo…pe… nigaṇṭho nāṭaputto, te mayā pañhe puṭṭhā na sampāyanti, asampāyantā kopañca dosañca appaccayañca pātukaronti; api ca maññevettha paṭipucchanti. Yannūnnāhaṃ hīnāyāvattitvā kāme paribhuñjeyya’’nti.

Atha kho sabhiyassa paribbājakassa etadahosi – ‘‘ayampi kho samaṇo gotamo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa; yaṃnūnāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā ime pañhe puccheyya’’nti.

Atha kho sabhiyassa paribbājakassa etadahosi – ‘‘yepi kho te [ye kho te (syā.), yaṃ kho te (ka.)] bhonto samaṇabrāhmaṇā jiṇṇā vuḍḍhā mahallakā addhagatā vayoanuppattā therā rattaññū cirapabbajitā saṅghino gaṇino gaṇācariyā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā bahujanassa, seyyathidaṃ – pūraṇo kassapo…pe. … nigaṇṭho nāṭaputto, tepi mayā pañhe puṭṭhā na sampāyanti, asampāyantā kopañca dosañca appaccayañca pātukaronti, api ca maññevettha paṭipucchanti; kiṃ pana me samaṇo gotamo ime pañhe puṭṭho byākarissati! Samaṇo hi gotamo daharo ceva jātiyā, navo ca pabbajjāyā’’ti.

Atha kho sabhiyassa paribbājakassa etadahosi – ‘‘samaṇo kho [samaṇo kho gotamo (syā. ka.)] daharoti na uññātabbo na paribhotabbo. Daharopi cesa samaṇo gotamo mahiddhiko hoti mahānubhāvo, yaṃnūnāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā ime pañhe puccheyya’’nti.

Atha kho sabhiyo paribbājako yena rājagahaṃ tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena rājagahaṃ veḷuvanaṃ kalandakanivāpo, yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sabhiyo paribbājako bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

515. ‘‘Kaṅkhī vecikicchī āgamaṃ, (iti sabhiyo)
Pañhe pucchituṃ abhikaṅkhamāno;
Tesantakaro bhavāhi [bhavāhi me (pī. ka.)] pañhe me puṭṭho,
Anupubbaṃ anudhammaṃ byākarohi me’’.

516. ‘‘Dūrato āgatosi sabhiya, (iti bhagavā)
Pañhe pucchituṃ abhikaṅkhamāno;
Tesantakaro bhavāmi [tesamantakaromi te (ka.)] pañhe te puṭṭho,
Anupubbaṃ anudhammaṃ byākaromi te.

517. ‘‘Puccha maṃ sabhiya pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi;
Tassa tasseva pañhassa, ahaṃ antaṃ karomi te’’ti.

Atha kho sabhiyassa paribbājakassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Yaṃ vatāhaṃ aññesu samaṇabrāhmaṇesu okāsakammamattampi [okāsamattampi (sī. pī.)] nālatthaṃ taṃ me idaṃ samaṇena gotamena okāsakammaṃ kata’’nti. Attamano pamudito udaggo pītisomanassajāto bhagavantaṃ pañhaṃ apucchi –

518. ‘‘Kiṃ pattinamāhu bhikkhunaṃ, (iti sabhiyo)
Sorataṃ kena kathañca dantamāhu;
Buddhoti kathaṃ pavuccati,
Puṭṭho me bhagavā byākarohi’’.

519. ‘‘Pajjena katena attanā, (sabhiyāti bhagavā)
Parinibbānagato vitiṇṇakaṅkho;
Vibhavañca bhavañca vippahāya,
Vusitavā khīṇapunabbhavo sa bhikkhu.

520. ‘‘Sabbattha upekkhako satimā, na so hiṃsati kañci sabbaloke;
Tiṇṇo samaṇo anāvilo, ussadā yassa na santi sorato so.

521. ‘‘Yassindriyāni bhāvitāni, ajjhattaṃ bahiddhā ca sabbaloke;
Nibbijjha imaṃ parañca lokaṃ, kālaṃ kaṅkhati bhāvito sa danto.

522. ‘‘Kappāni viceyya kevalāni, saṃsāraṃ dubhayaṃ cutūpapātaṃ;
Vigatarajamanaṅgaṇaṃ visuddhaṃ, pattaṃ jātikhayaṃ tamāhu buddha’’nti.

Atha kho sabhiyo paribbājako bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā attamano pamudito udaggo pītisomanassajāto bhagavantaṃ uttariṃ [uttari (ka.)] pañhaṃ apucchi –

523. ‘‘Kiṃ pattinamāhu brāhmaṇaṃ, (iti sabhiyo)
Samaṇaṃ kena kathañca nhātakoti;
Nāgoti kathaṃ pavuccati,
Puṭṭho me bhagavā byākarohi’’.

524. ‘‘Bāhitvā sabbapāpakāni, (sabhiyāti bhagavā)
Vimalo sādhusamāhito ṭhitatto;
Saṃsāramaticca kevalī so,
Asito tādi pavuccate sa brahmā.

525. ‘‘Samitāvi pahāya puññapāpaṃ, virajo ñatvā imaṃ parañca lokaṃ;
Jātimaraṇaṃ upātivatto, samaṇo tādi pavuccate tathattā.

526. ‘‘Ninhāya [ninahāya (syā.)] sabbapāpakāni, ajjhattaṃ bahiddhā ca sabbaloke;
Devamanussesu kappiyesu, kappaṃ neti tamāhu nhātako’’ti.

527. ‘‘Āguṃ na karoti kiñci loke, sabbasaṃyoge [sabbayoge (ka.)] visajja bandhanāni;
Sabbattha na sajjatī vimutto, nāgo tādi pavuccate tathattā’’ti.

Atha kho sabhiyo paribbājako…pe… bhagavantaṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi –

528. ‘‘Kaṃ khettajinaṃ vadanti buddhā, (iti sabhiyo)
Kusalaṃ kena kathañca paṇḍitoti;
Muni nāma kathaṃ pavuccati,
Puṭṭho me bhagavā byākarohi’’.

529. ‘‘Khettāni viceyya kevalāni, (sabhiyāti bhagavā)
Dibbaṃ mānusakañca brahmakhettaṃ;
Sabbakhettamūlabandhanā pamutto,
Khettajino tādi pavuccate tathattā.

530. ‘‘Kosāni viceyya kevalāni, dibbaṃ mānusakañca brahmakosaṃ;
Sabbakosamūlabandhanā pamutto, kusalo tādi pavuccate tathattā.

531. ‘‘Dubhayāni viceyya paṇḍarāni, ajjhattaṃ bahiddhā ca suddhipañño;
Kaṇhaṃ sukkaṃ upātivatto, paṇḍito tādi pavuccate tathattā.

532. ‘‘Asatañca satañca ñatvā dhammaṃ, ajjhattaṃ bahiddhā ca sabbaloke;
Devamanussehi pūjanīyo, saṅgaṃ jālamaticca so munī’’ti.

Atha kho sabhiyo paribbājako…pe… bhagavantaṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi –

533. ‘‘Kiṃ pattinamāhu vedaguṃ, (iti sabhiyo)
Anuviditaṃ kena kathañca vīriyavāti;
Ājāniyo kinti nāma hoti,
Puṭṭho me bhagavā byākarohi’’.

534. ‘‘Vedāni viceyya kevalāni, (sabhiyāti bhagavā)
Samaṇānaṃ yānidhatthi [yānipatthi (sī. syā. pī.)] brāhmaṇānaṃ;
Sabbavedanāsu vītarāgo,
Sabbaṃ vedamaticca vedagū so.

535. ‘‘Anuvicca papañcanāmarūpaṃ, ajjhattaṃ bahiddhā ca rogamūlaṃ;
Sabbarogamūlabandhanā pamutto, anuvidito tādi pavuccate tathattā.

536. ‘‘Virato idha sabbapāpakehi, nirayadukkhaṃ aticca vīriyavā so;
So vīriyavā padhānavā, dhīro tādi pavuccate tathattā.

537. ‘‘Yassassu lunāni bandhanāni, ajjhattaṃ bahiddhā ca saṅgamūlaṃ;
Sabbasaṅgamūlabandhanā pamutto, ājāniyo tādi pavuccate tathattā’’ti.

Atha kho sabhiyo paribbājako…pe… bhagavantaṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi –

538. ‘‘Kiṃ pattinamāhu sottiyaṃ, (iti sabhiyo)
Ariyaṃ kena kathañca caraṇavāti;
Paribbājako kinti nāma hoti,
Puṭṭho me bhagavā byākarohi’’.

539. ‘‘Sutvā sabbadhammaṃ abhiññāya loke, (sabhiyāti bhagavā)
Sāvajjānavajjaṃ yadatthi kiñci;
Abhibhuṃ akathaṃkathiṃ vimuttaṃ,
Anighaṃ sabbadhimāhu sottiyoti.

540. ‘‘Chetvā āsavāni ālayāni, vidvā so na upeti gabbhaseyyaṃ;
Saññaṃ tividhaṃ panujja paṅkaṃ, kappaṃ neti tamāhu ariyoti.

541. ‘‘Yo idha caraṇesu pattipatto, kusalo sabbadā ājānāti [ājāni (syā.)] dhammaṃ;
Sabbattha na sajjati vimuttacitto [vimutto (sī.)], paṭighā yassa na santi caraṇavā so.

542. ‘‘Dukkhavepakkaṃ yadatthi kammaṃ, uddhamadho tiriyaṃ vāpi [tiriyañcāpi (syā.)] majjhe;
Paribbājayitvā pariññacārī, māyaṃ mānamathopi lobhakodhaṃ;
Pariyantamakāsi nāmarūpaṃ, taṃ paribbājakamāhu pattipatta’’nti.

Atha kho sabhiyo paribbājako bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā attamano pamudito udaggo pītisomanassajāto uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

543. ‘‘Yāni ca tīṇi yāni ca saṭṭhi, samaṇappavādasitāni [samaṇappavādanissitāni (syā. ka.)] bhūripañña;
Saññakkharasaññanissitāni, osaraṇāni vineyya oghatamagā.

544. ‘‘Antagūsi pāragū [pāragūsi (syā. pī. ka.)] dukkhassa, arahāsi sammāsambuddho khīṇāsavaṃ taṃ maññe;
Jutimā mutimā pahūtapañño, dukkhassantakaraṃ atāresi maṃ.

545. ‘‘Yaṃ me kaṅkhitamaññāsi, vicikicchā maṃ tārayi namo te;
Muni monapathesu pattipatta, akhila ādiccabandhu soratosi.

546. ‘‘Yā me kaṅkhā pure āsi, taṃ me byākāsi cakkhumā;
Addhā munīsi sambuddho, natthi nīvaraṇā tava.

547. ‘‘Upāyāsā ca te sabbe, viddhastā vinaḷīkatā;
Sītibhūto damappatto, dhitimā saccanikkamo.

548. ‘‘Tassa te nāganāgassa, mahāvīrassa bhāsato;
Sabbe devānumodanti, ubho nāradapabbatā.

549. ‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi te paṭipuggalo.

550. ‘‘Tuvaṃ buddho tuvaṃ satthā, tuvaṃ mārābhibhū muni;
Tuvaṃ anusaye chetvā, tiṇṇo tāresi maṃ pajaṃ.

551. ‘‘Upadhī te samatikkantā, āsavā te padālitā;
Sīhosi anupādāno, pahīnabhayabheravo.

552. ‘‘Puṇḍarīkaṃ yathā vaggu, toye na upalimpati [toyena na upalippati (sī.), toye na upalippati (pī.), toyena na upalimpati (ka.)];
Evaṃ puññe ca pāpe ca, ubhaye tvaṃ na limpasi;
Pāde vīra pasārehi, sabhiyo vandati satthuno’’ti.

Atha kho sabhiyo paribbājako bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante…pe… esāhaṃ bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca; labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti.

‘‘Yo kho, sabhiya, aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadaṃ, so cattāro māse parivasati; catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti, upasampādenti bhikkhubhāvāya. Api ca mettha puggalavemattatā viditā’’ti.

‘‘Sace, bhante, aññatitthiyapubbā imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhantā pabbajjaṃ, ākaṅkhantā upasampadaṃ cattāro māse parivasanti, catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti, upasampādenti bhikkhubhāvāya, ahaṃ cattāri vassāni parivasissāmi; catunnaṃ vassānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājentu upasampādentu bhikkhubhāvāyā’’ti. Alattha kho sabhiyo paribbājako bhagavato santike pabbajjaṃ alattha upasampadaṃ…pe… aññataro kho panāyasmā sabhiyo arahataṃ ahosīti.

Sabhiyasuttaṃ chaṭṭhaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Selasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā aṅguttarāpesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi yena āpaṇaṃ nāma aṅguttarāpānaṃ nigamo tadavasari. Assosi kho keṇiyo jaṭilo ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito aṅguttarāpesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi āpaṇaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti [bhagavā (syā. pī.)]. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ desati ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

Atha kho keṇiyo jaṭilo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho keṇiyaṃ jaṭilaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho keṇiyo jaṭilo bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Evaṃ vutte, bhagavā keṇiyaṃ jaṭilaṃ etadavoca – ‘‘mahā kho, keṇiya, bhikkhusaṅgho aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni; tvañca brāhmaṇesu abhippasanno’’ti.

Dutiyampi kho keṇiyo jaṭilo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiñcāpi, bho gotama, mahā bhikkhusaṅgho aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni, ahañca brāhmaṇesu abhippasanno; adhivāsetu me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Dutiyampi kho bhagavā keṇiyaṃ jaṭilaṃ etadavoca – ‘‘mahā kho, keṇiya, bhikkhusaṅgho aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni; tvañca brāhmaṇesu abhippasanno’’ti.

Tatiyampi kho keṇiyo jaṭilo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiñcāpi, bho gotama, mahā bhikkhusaṅgho aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni, ahañca brāhmaṇesu abhippasanno, adhivāsetu [adhivāsetveva (sī.)] me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho keṇiyo jaṭilo bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā yena sako assamo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mittāmacce ñātisālohite āmantesi – ‘‘suṇantu me bhavanto mittāmaccā ñātisālohitā, samaṇo me gotamo nimantito svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghena, yena me kāyaveyyāvaṭikaṃ kareyyāthā’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho keṇiyassa jaṭilassa mittāmaccā ñātisālohitā keṇiyassa jaṭilassa paṭissutvā appekacce uddhanāni khaṇanti, appekacce kaṭṭhāni phālenti, appekacce bhājanāni dhovanti, appekacce udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpenti, appekacce āsanāni paññāpenti. Keṇiyo pana jaṭilo sāmaṃyeva maṇḍalamāḷaṃ paṭiyādeti.

Tena kho pana samayena selo brāhmaṇo āpaṇe paṭivasati, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo, tīṇi ca māṇavakasatāni mante vāceti.

Tena kho pana samayena keṇiyo jaṭilo sele brāhmaṇe abhippasanno hoti. Atha kho selo brāhmaṇo tīhi māṇavakasatehi parivuto jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena keṇiyassa jaṭilassa assamo tenupasaṅkami. Addasā kho selo brāhmaṇo keṇiyassa jaṭilassa assame [keṇissamiye jaṭile (sī. pī.)] appekacce uddhanāni khaṇante…pe… appekacce āsanāni paññapente, keṇiyaṃ pana jaṭilaṃ sāmaṃyeva maṇḍalamāḷaṃ paṭiyādentaṃ. Disvāna keṇiyaṃ jaṭilaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho bhoto keṇiyassa āvāho vā bhavissati, vivāho vā bhavissati, mahāyañño vā paccupaṭṭhito, rājā vā māgadho seniyo bimbisāro nimantito svātanāya saddhiṃ balakāyenā’’ti?

‘‘Na me, bho sela, āvāho vā bhavissati vivāho vā, nāpi rājā māgadho seniyo bimbisāro nimantito svātanāya saddhiṃ balakāyena; api ca kho me mahāyañño paccupaṭṭhito. Atthi samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito aṅguttarāpesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi āpaṇaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ…pe… buddho bhagavāti. So me nimantito svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. ‘‘Buddhoti, bho keṇiya, vadesi’’? ‘‘Buddhoti, bho sela, vadāmi’’. ‘‘Buddhoti, bho keṇiya, vadesi’’? ‘‘Buddhoti, bho sela, vadāmī’’ti.

Atha kho selassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘ghosopi kho eso dullabho lokasmiṃ yadidaṃ buddhoti. Āgatāni kho panamhākaṃ mantesu dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati rājā hoti cakkavatti dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni bhavanti, seyyathidaṃ – cakkaratanaṃ, hatthiratanaṃ, assaratanaṃ, maṇiratanaṃ, itthiratanaṃ, gahapatiratanaṃ, pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasati. Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado [vivattacchaddo (sī. pī.)]. Kahaṃ pana, bho keṇiya, etarahi so bhavaṃ gotamo viharati arahaṃ sammāsambuddho’’ti?

Evaṃ vutte, keṇiyo jaṭilo dakkhiṇaṃ bāhuṃ paggahetvā selaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘yenesā, bho sela, nīlavanarājī’’ti. Atha kho selo brāhmaṇo tīhi māṇavakasatehi saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami. Atha kho selo brāhmaṇo te māṇavake āmantesi – ‘‘appasaddā bhonto āgacchantu, pade padaṃ nikkhipantā. Durāsadā hi te bhagavanto [bhavanto (syā. ka.)] sīhāva ekacarā. Yadā cāhaṃ, bho, samaṇena gotamena saddhiṃ manteyyuṃ, mā me bhonto antarantarā kathaṃ opātetha; kathāpariyosānaṃ me bhavanto āgamentū’’ti.

Atha kho selo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho selo brāhmaṇo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni samannesi [sammannesi (sī. syā.)]. Addasā kho selo brāhmaṇo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya cāti.

Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘passati kho me ayaṃ selo brāhmaṇo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya cā’’ti. Atha kho bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi [abhisaṅkhāresi (syā. ka.)], yathā addasa selo brāhmaṇo bhagavato kosohitaṃ vatthaguyhaṃ. Atha kho bhagavā jivhaṃ ninnāmetvā ubhopi kaṇṇasotāni anumasi paṭimasi, ubhopi nāsikasotāni anumasi paṭimasi, kevalampi nalāṭamaṇḍalaṃ jivhāya chādesi.

Atha kho selassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘samannāgato kho samaṇo gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi paripuṇṇehi, no apuripuṇṇehi. No ca kho naṃ jānāmi buddho vā no vā. Sutaṃ kho pana metaṃ brāhmaṇānaṃ vuḍḍhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘ye te bhavanti arahanto sammāsambuddhā, te sake vaṇṇe bhaññamāne attānaṃ pātukarontī’ti. Yaṃnūnāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthaveyya’’nti. Atha kho selo brāhmaṇo bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

553. ‘‘Paripuṇṇakāyo suruci, sujāto cārudassano;
Suvaṇṇavaṇṇosi bhagavā, susukkadāṭhosi vīriyavā.

554. ‘‘Narassa hi sujātassa, ye bhavanti viyañjanā;
Sabbe te tava kāyasmiṃ, mahāpurisalakkhaṇā.

555. ‘‘Pasannanetto sumukho, brahā uju patāpavā;
Majjhe samaṇasaṅghassa, ādiccova virocasi.

556. ‘‘Kalyāṇadassano bhikkhu, kañcanasannibhattaco;
Kiṃ te samaṇabhāvena, evaṃ uttamavaṇṇino.

557. ‘‘Rājā arahasi bhavituṃ, cakkavattī rathesabho;
Cāturanto vijitāvī, jambusaṇḍassa [jambumaṇḍassa (ka.)] issaro.

558. ‘‘Khattiyā bhogirājāno [bhojarājāno (sī. syā.)], anuyantā [anuyuttā (sī.)] bhavantu te;
Rājābhirājā manujindo, rajjaṃ kārehi gotama’’.

559. ‘‘Rājāhamasmi selāti, (bhagavā) dhammarājā anuttaro;
Dhammena cakkaṃ vattemi, cakkaṃ appaṭivattiyaṃ’’.

560. ‘‘Sambuddho paṭijānāsi, (iti selo brāhmaṇo) dhammarājā anuttaro;
‘Dhammena cakkaṃ vattemi’, iti bhāsasi gotama.

561. ‘‘Ko nu senāpati bhoto, sāvako satthuranvayo;
Ko te tamanuvatteti, dhammacakkaṃ pavattitaṃ’’.

562. ‘‘Mayā pavattitaṃ cakkaṃ, (selāti bhagavā) dhammacakkaṃ anuttaraṃ;
Sāriputto anuvatteti, anujāto tathāgataṃ.

563. ‘‘Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇa.

564. ‘‘Vinayassu mayi kaṅkhaṃ, adhimuccassu brāhmaṇa;
Dullabhaṃ dassanaṃ hoti, sambuddhānaṃ abhiṇhaso.

565. ‘‘Yesaṃ ve [yesaṃ vo (pī.), yassa ve (syā.)] dullabho loke, pātubhāvo abhiṇhaso;
Sohaṃ brāhmaṇa sambuddho, sallakatto anuttaro.

566. ‘‘Brahmabhūto atitulo, mārasenappamaddano;
Sabbāmitte vasīkatvā, modāmi akutobhayo’’.

567. ‘‘Imaṃ bhavanto nisāmetha, yathā bhāsati cakkhumā;

Sallakatto mahāvīro, sīhova nadatī vane.

568. ‘‘Brahmabhūtaṃ atitulaṃ, mārasenappamaddanaṃ;
Ko disvā nappasīdeyya, api kaṇhābhijātiko.

569. ‘‘Yo maṃ icchati anvetu, yo vā nicchati gacchatu;
Idhāhaṃ pabbajissāmi, varapaññassa santike’’.

570. ‘‘Evañce [etañce (sī. pī.)] ruccati bhoto, sammāsambuddhasāsane [sammāsambuddhasāsanaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Mayampi pabbajissāma, varapaññassa santike’’.

571. ‘‘Brāhmaṇā tisatā ime, yācanti pañjalīkatā;
Brahmacariyaṃ carissāma, bhagavā tava santike’’.

572. ‘‘Svākkhātaṃ brahmacariyaṃ, (selāti bhagavā) sandiṭṭhikamakālikaṃ;
Yattha amoghā pabbajjā, appamattassa sikkhato’’ti.

Alattha kho selo brāhmaṇo sapariso bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Atha kho keṇiyo jaṭilo tassā rattiyā accayena sake assame paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena keṇiyassa jaṭilassa assamo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena.

Atha kho keṇiyo jaṭilo buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho keṇiyo jaṭilo bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho keṇiyaṃ jaṭilaṃ bhagavā imāhi gāthāhi anumodi –

573. ‘‘Aggihuttamukhā yaññā, sāvittī chandaso mukhaṃ;
Rājā mukhaṃ manussānaṃ, nadīnaṃ sāgaro mukhaṃ.

574. ‘‘Nakkhattānaṃ mukhaṃ cando, ādicco tapataṃ mukhaṃ;
Puññaṃ ākaṅkhamānānaṃ, saṅgho ve yajataṃ mukha’’nti.

Atha kho bhagavā keṇiyaṃ jaṭilaṃ imāhi gāthāhi anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho āyasmā selo sapariso eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasse …pe… aññataro kho panāpasmā selo sapariso arahataṃ ahosi.

Atha kho āyasmā selo sapariso yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

575. ‘‘Yaṃ taṃ saraṇamāgamha [māgamma (sī. syā. ka.)], ito aṭṭhami cakkhuma;
Sattarattena bhagavā, dantamha tava sāsane.

576. ‘‘Tuvaṃ buddho tuvaṃ satthā, tuvaṃ mārābhibhū muni;
Tuvaṃ anusaye chetvā, tiṇṇo tāresimaṃ pajaṃ.

577. ‘‘Upadhī te samatikkantā, āsavā te padālitā;
Sīhosi [sīhova (ma. ni. 2.401)] anupādāno, pahīnabhayabheravo.

578. ‘‘Bhikkhavo tisatā ime, tiṭṭhanti pañjalīkatā;
Pāde vīra pasārehi, nāgā vandantu satthuno’’ti.

Selasuttaṃ sattamaṃ niṭṭhitaṃ.

8. Sallasuttaṃ

579. Animittamanaññātaṃ, maccānaṃ idha jīvitaṃ;
Kasirañca parittañca, tañca dukkhena saṃyutaṃ.

580. Na hi so upakkamo atthi, yena jātā na miyyare;
Jarampi patvā maraṇaṃ, evaṃdhammā hi pāṇino.

581. Phalānamiva pakkānaṃ, pāto patanato [papatato (sī. pī. aṭṭha.)] bhayaṃ;
Evaṃ jātāna maccānaṃ, niccaṃ maraṇato bhayaṃ.

582. Yathāpi kumbhakārassa, katā mattikabhājanā;
Sabbe bhedanapariyantā [bhedapariyantā (syā.)], evaṃ maccāna jīvitaṃ.

583. Daharā ca mahantā ca, ye bālā ye ca paṇḍitā;
Sabbe maccuvasaṃ yanti, sabbe maccuparāyaṇā.

584. Tesaṃ maccuparetānaṃ, gacchataṃ paralokato;
Na pitā tāyate puttaṃ, ñātī vā pana ñātake.

585. Pekkhataṃ yeva ñātīnaṃ, passa lālapataṃ puthu;
Ekamekova maccānaṃ, govajjho viya nīyati [niyyati (bahūsu)].

586. Evamabbhāhato loko, maccunā ca jarāya ca;
Tasmā dhīrā na socanti, viditvā lokapariyāyaṃ.

587. Yassa maggaṃ na jānāsi, āgatassa gatassa vā;
Ubho ante asampassaṃ, niratthaṃ paridevasi.

588. Paridevayamāno ce, kiñcidatthaṃ udabbahe;
Sammūḷho hiṃsamattānaṃ, kayirā ce naṃ vicakkhaṇo.

589. Na hi ruṇṇena sokena, santiṃ pappoti cetaso;
Bhiyyassuppajjate dukkhaṃ, sarīraṃ cupahaññati.

590. Kiso vivaṇṇo bhavati, hiṃsamattānamattanā;
Na tena petā pālenti, niratthā paridevanā.

591. Sokamappajahaṃ jantu, bhiyyo dukkhaṃ nigacchati;
Anutthunanto kālaṅkataṃ [kālakataṃ (sī. syā.)], sokassa vasamanvagū.

592. Aññepi passa gamine, yathākammūpage nare;
Maccuno vasamāgamma, phandantevidha pāṇino.

593. Yena yena hi maññanti, tato taṃ hoti aññathā;
Etādiso vinābhāvo, passa lokassa pariyāyaṃ.

594. Api vassasataṃ jīve, bhiyyo vā pana māṇavo;
Ñātisaṅghā vinā hoti, jahāti idha jīvitaṃ.

595. Tasmā arahato sutvā, vineyya paridevitaṃ;
Petaṃ kālaṅkataṃ disvā, neso labbhā mayā iti.

596. Yathā saraṇamādittaṃ, vārinā parinibbaye [parinibbuto (sī. ka.)];
Evampi dhīro sapañño, paṇḍito kusalo naro;
Khippamuppatitaṃ sokaṃ, vāto tūlaṃva dhaṃsaye.

597. Paridevaṃ pajappañca, domanassañca attano;
Attano sukhamesāno, abbahe sallamattano.

598. Abbuḷhasallo asito, santiṃ pappuyya cetaso;
Sabbasokaṃ atikkanto, asoko hoti nibbutoti.

Sallasuttaṃ aṭṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

9. Vāseṭṭhasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Tena kho pana samayena sambahulā abhiññātā abhiññātā brāhmaṇamahāsālā icchānaṅgale paṭivasanti, seyyathidaṃ – caṅkī brāhmaṇo, tārukkho brāhmaṇo, pokkharasāti brāhmaṇo, jāṇussoṇi [jāṇusoṇi (ka.)] brāhmaṇo, todeyyo brāhmaṇo, aññe ca abhiññātā abhiññātā brāhmaṇamahāsālā. Atha kho vāseṭṭhabhāradvājānaṃ māṇavānaṃ jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamantānaṃ anuvicarantānaṃ [anucaṅkamamānānaṃ anuvicaramānānaṃ (sī. pī.)] ayamantarākathā udapādi – ‘‘kathaṃ, bho, brāhmaṇo hotī’’ti?

Bhāradvājo māṇavo evamāha – ‘‘yato kho, bho, ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, ettāvatā kho bho brāhmaṇo hotī’’ti.

Vāseṭṭho māṇavo evamāha – ‘‘yato kho, bho, sīlavā ca hoti vatasampanno [vattasampanno (sī. syā. ma. ni. 2.454)] ca, ettāvatā kho, bho, brāhmaṇo hotī’’ti. Neva kho asakkhi bhāradvājo māṇavo vāseṭṭhaṃ māṇavaṃ saññāpetuṃ, na pana asakkhi vāseṭṭho māṇavo bhāradvājaṃ māṇavaṃ saññāpetuṃ.

Atha kho vāseṭṭho māṇavo bhāradvājaṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘ayaṃ kho, bho [ayaṃ bho (sī. syā. ka.), ayaṃ kho (pī.)] bhāradvāja, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe; taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi…pe… buddho bhagavā’ti. Āyāma, bho bhāradvāja, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā samaṇaṃ gotamaṃ etamatthaṃ pucchissāma. Yathā no samaṇo gotamo byākarissati tathā naṃ dhāressāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho bhāradvājo māṇavo vāseṭṭhassa māṇavassa paccassosi.

Atha kho vāseṭṭhabhāradvājā māṇavā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho vāseṭṭho māṇavo bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

599. ‘‘Anuññātapaṭiññātā, tevijjā mayamasmubho;
Ahaṃ pokkharasātissa, tārukkhassāyaṃ māṇavo.

600. ‘‘Tevijjānaṃ yadakkhātaṃ, tatra kevalinosmase;

Padakasma veyyākaraṇā, jappe ācariyasādisā.

601. ‘‘Tesaṃ no jātivādasmiṃ, vivādo atthi gotama;
Jātiyā brāhmaṇo hoti, bhāradvājo iti bhāsati;
Ahañca kammunā [kammanā (sī. pī.) evamuparipi] brūmi, evaṃ jānāhi cakkhuma.

602. ‘‘Te na sakkoma saññāpetuṃ, aññamaññaṃ mayaṃ ubho;
Bhavantaṃ [bhagavantaṃ (ka.)] puṭṭhumāgamhā, sambuddhaṃ iti vissutaṃ.

603. ‘‘Candaṃ yathā khayātītaṃ, pecca pañjalikā janā;
Vandamānā namassanti, evaṃ lokasmi gotamaṃ.

604. ‘‘Cakkhuṃ loke samuppannaṃ, mayaṃ pucchāma gotamaṃ;
Jātiyā brāhmaṇo hoti, udāhu bhavati kammunā;
Ajānataṃ no pabrūhi, yathā jānesu brāhmaṇaṃ’’.

605. ‘‘Tesaṃ vo ahaṃ byakkhissaṃ, (vāseṭṭhāti bhagavā) anupubbaṃ yathātathaṃ;
Jātivibhaṅgaṃ pāṇānaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

606. ‘‘Tiṇarukkhepi jānātha, na cāpi paṭijānare;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

607. ‘‘Tato kīṭe paṭaṅge ca, yāva kunthakipillike;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

608. ‘‘Catuppadepi jānātha, khuddake ca mahallake;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

609. ‘‘Pādūdarepi jānātha, urage dīghapiṭṭhike;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

610. ‘‘Tato macchepi jānātha, odake vārigocare;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

611. ‘‘Tato pakkhīpi jānātha, pattayāne vihaṅgame;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

612. ‘‘Yathā etāsu jātīsu, liṅgaṃ jātimayaṃ puthu;
Evaṃ natthi manussesu, liṅgaṃ jātimayaṃ puthu.

613. ‘‘Na kesehi na sīsena, na kaṇṇehi na akkhibhi;
Na mukhena na nāsāya, na oṭṭhehi bhamūhi vā.

614. ‘‘Na gīvāya na aṃsehi, na udarena na piṭṭhiyā;
Na soṇiyā na urasā, na sambādhe na methune [na sambādhā na methunā (syā. ka.)].

615. ‘‘Na hatthehi na pādehi, nāṅgulīhi nakhehi vā;
Na jaṅghāhi na ūrūhi, na vaṇṇena sarena vā;
Liṅgaṃ jātimayaṃ neva, yathā aññāsu jātisu.

616. ‘‘Paccattañca sarīresu [paccattaṃ sasarīresu (sī. pī.)], manussesvetaṃ na vijjati;
Vokārañca manussesu, samaññāya pavuccati.

617. ‘‘Yo hi koci manussesu, gorakkhaṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, kassako so na brāhmaṇo.

618. ‘‘Yo hi koci manussesu, puthusippena jīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, sippiko so na brāhmaṇo.

619. ‘‘Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo.

620. ‘‘Yo hi koci manussesu, parapessena jīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, pessiko [pessako (ka.)] so na brāhmaṇo.

621. ‘‘Yo hi koci manussesu, adinnaṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, coro eso na brāhmaṇo.

622. ‘‘Yo hi koci manussesu, issatthaṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, yodhājīvo na brāhmaṇo.

623. ‘‘Yo hi koci manussesu, porohiccena jīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, yājako eso na brāhmaṇo.

624. ‘‘Yo hi koci manussesu, gāmaṃ raṭṭhañca bhuñjati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, rājā eso na brāhmaṇo.

625. ‘‘Na cāhaṃ brāhmaṇaṃ brūmi, yonijaṃ mattisambhavaṃ;
Bhovādi nāma so hoti, sace [sa ve (sī. syā.)] hoti sakiñcano;
Akiñcanaṃ anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

626. ‘‘Sabbasaṃyojanaṃ chetvā, so ve na paritassati;
Saṅgātigaṃ visaṃyuttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

627. ‘‘Chetvā naddhiṃ varattañca, sandānaṃ sahanukkamaṃ;
Ukkhittapalighaṃ buddhaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

628. ‘‘Akkosaṃ vadhabandhañca, aduṭṭho yo titikkhati;
Khantībalaṃ balānīkaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

629. ‘‘Akkodhanaṃ vatavantaṃ, sīlavantaṃ anussadaṃ;
Dantaṃ antimasārīraṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

630. ‘‘Vāri pokkharapatteva, āraggeriva sāsapo;
Yo na limpati kāmesu, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

631. ‘‘Yo dukkhassa pajānāti, idheva khayamattano;
Pannabhāraṃ visaṃyuttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

632. ‘‘Gambhīrapaññaṃ medhāviṃ, maggāmaggassa kovidaṃ;
Uttamatthamanuppattaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

633. ‘‘Asaṃsaṭṭhaṃ gahaṭṭhehi, anāgārehi cūbhayaṃ;
Anokasārimappicchaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

634. ‘‘Nidhāya daṇḍaṃ bhūtesu, tasesu thāvaresu ca;
Yo na hanti na ghāteti, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

635. ‘‘Aviruddhaṃ viruddhesu, attadaṇḍesu nibbutaṃ;
Sādānesu anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

636. ‘‘Yassa rāgo ca doso ca, māno makkho ca pātito;
Sāsaporiva āraggā, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

637. ‘‘Akakkasaṃ viññāpaniṃ, giraṃ saccamudīraye;
Yāya nābhisaje kañci, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

638. ‘‘Yodha dīghaṃ va rassaṃ vā, aṇuṃ thūlaṃ subhāsubhaṃ;
Loke adinnaṃ nādiyati, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

639. ‘‘Āsā yassa na vijjanti, asmiṃ loke paramhi ca;
Nirāsāsaṃ [nirāsayaṃ (sī. syā. pī.), nirāsakaṃ (?)] visaṃyuttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

640. ‘‘Yassālayā na vijjanti, aññāya akathaṃkathī;
Amatogadhamanuppattaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

641. ‘‘Yodha puññañca pāpañca, ubho saṅgamupaccagā;
Asokaṃ virajaṃ suddhaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

642. ‘‘Candaṃva vimalaṃ suddhaṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Nandībhavaparikkhīṇaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

643. ‘‘Yomaṃ palipathaṃ duggaṃ, saṃsāraṃ mohamaccagā;
Tiṇṇo pāraṅgato jhāyī, anejo akathaṃkathī;
Anupādāya nibbuto, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

644. ‘‘Yodha kāme pahantvāna, anāgāro paribbaje;
Kāmabhavaparikkhīṇaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

645. ‘‘Yodha taṇhaṃ pahantvāna, anāgāro paribbaje;
Taṇhābhavaparikkhīṇaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

646. ‘‘Hitvā mānusakaṃ yogaṃ, dibbaṃ yogaṃ upaccagā;
Sabbayogavisaṃyuttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

647. ‘‘Hitvā ratiñca aratiṃ, sītibhūtaṃ nirūpadhiṃ;
Sabbalokābhibhuṃ vīraṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

648. ‘‘Cutiṃ yo vedi [yo’veti (?) itivuttake 99 aṭṭhakathāsaṃvaṇanā passitabbā] ttānaṃ, upapattiñca sabbaso;
Asattaṃ sugataṃ buddhaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

649. ‘‘Yassa gatiṃ na jānanti, devā gandhabbamānusā;
Khīṇāsavaṃ arahantaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

650. ‘‘Yassa pure ca pacchā ca, majjhe ca natthi kiñcanaṃ;
Akiñcanaṃ anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

651. ‘‘Usabhaṃ pavaraṃ vīraṃ, mahesiṃ vijitāvinaṃ;
Anejaṃ nhātakaṃ buddhaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

652. ‘‘Pubbenivāsaṃ yo vedi [yo’veti (?) itivuttake 99 aṭṭhakathāsaṃvaṇanā passitabbā], saggāpāyañca passati;
Atho jātikkhayaṃ patto, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

653. ‘‘Samaññā hesā lokasmiṃ, nāmagottaṃ pakappitaṃ;
Sammuccā samudāgataṃ, tattha tattha pakappitaṃ.

654. ‘‘Dīgharattamanusayitaṃ, diṭṭhigatamajānataṃ;
Ajānantā no [ajānantā te (aṭṭha.) ma. ni. 2.460] pabruvanti, jātiyā hoti brāhmaṇo.

655. ‘‘Na jaccā brāhmaṇo hoti, na jaccā hoti abrāhmaṇo;
Kammunā brāhmaṇo hoti, kammunā hoti abrāhmaṇo.

656. ‘‘Kassako kammunā hoti, sippiko hoti kammunā;
Vāṇijo kammunā hoti, pessiko hoti kammunā.

657. ‘‘Coropi kammunā hoti, yodhājīvopi kammunā;
Yājako kammunā hoti, rājāpi hoti kammunā.

658. ‘‘Evametaṃ yathābhūtaṃ, kammaṃ passanti paṇḍitā;
Paṭiccasamuppādadassā, kammavipākakovidā.

659. ‘‘Kammunā vattati loko, kammunā vattati pajā;
Kammanibandhanā sattā, rathassāṇīva yāyato.

660. ‘‘Tapena brahmacariyena, saṃyamena damena ca;
Etena brāhmaṇo hoti, etaṃ brāhmaṇamuttamaṃ.

661. ‘‘Tīhi vijjāhi sampanno, santo khīṇapunabbhavo;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, brahmā sakko vijānata’’nti.

Evaṃ vutte, vāseṭṭhabhāradvājā māṇavā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete [pāṇupetaṃ (ka.)] saraṇaṃ gate’’ti.

Vāseṭṭhasuttaṃ navamaṃ niṭṭhitaṃ.

10. Kokālikasuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho kokāliko bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho kokāliko bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘pāpicchā, bhante, sāriputtamoggallānā, pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gatā’’ti.

Evaṃ vutte, bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘mā hevaṃ, kokālika, mā hevaṃ, kokālika! Pasādehi, kokālika, sāriputtamoggallānesu cittaṃ. Pesalā sāriputtamoggallānā’’ti.

Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho kokāliko bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiñcāpi me, bhante, bhagavā saddhāyiko paccayiko, atha kho pāpicchāva sāriputtamoggallānā, pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gatā’’ti. Tatiyampi kho bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘mā hevaṃ, kokālika, mā hevaṃ, kokālika! Pasādehi, kokālika, sāriputtamoggallānesu cittaṃ. Pesalā sāriputtamoggallānā’’ti.

Atha kho kokāliko bhikkhu uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Acirappakkantassa ca kokālikassa bhikkhuno sāsapamattīhi piḷakāhi sabbo kāyo phuṭo [phuṭṭho (syā.)] ahosi; sāsapamattiyo hutvā muggamattiyo ahesuṃ; muggamattiyo hutvā kaḷāyamattiyo ahesuṃ; kaḷāyamattiyo hutvā kolaṭṭhimattiyo ahesuṃ; kolaṭṭhimattiyo hutvā kolamattiyo ahesuṃ; kolamattiyo hutvā āmalakamattiyo ahesuṃ; āmalakamattiyo hutvā beḷuvasalāṭukamattiyo ahesuṃ; beḷuvasalāṭukamattiyo hutvā billamattiyo ahesuṃ; billamattiyo hutvā pabhijjiṃsu; pubbañca lohitañca paggharimsu. Atha kho kokāliko bhikkhu tenevābādhena kālamakāsi. Kālaṅkato ca kokāliko bhikkhu padumaṃ nirayaṃ upapajji sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā.

Atha kho brahmā sahampati abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ, ṭhito kho brahmā sahampati bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kokāliko, bhante, bhikkhu kālaṅkato; kālaṅkato ca, bhante, kokāliko bhikkhu padumaṃ nirayaṃ upapanno sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā’’ti. Idamavoca brahmā sahampati; idaṃ vatvā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyi.

Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena bhikkhū āmantesi – ‘‘imaṃ, bhikkhave, rattiṃ brahmā sahampati abhikkantāya rattiyā…pe… idamavoca, bhikkhave, brahmā sahampati, idaṃ vatvā maṃ padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kīvadīghaṃ nu kho, bhante, padume niraye āyuppamāṇa’’nti? ‘‘Dīghaṃ kho, bhikkhu, padume niraye āyuppamāṇaṃ; taṃ na sukaraṃ saṅkhātuṃ ettakāni vassāni iti vā ettakāni vassasatāni iti vā ettakāni vassasahassāni iti vā ettakāni vassasatasahassāni iti vā’’ti. ‘‘Sakkā pana, bhante, upamā [upamaṃ (sī. syā. ka.)] kātu’’nti? ‘‘Sakkā, bhikkhū’’ti bhagavā avoca –

‘‘Seyyathāpi, bhikkhu, vīsatikhāriko kosalako tilavāho; tato puriso vassasatassa vassasatassa accayena ekamekaṃ tilaṃ uddhareyya. Khippataraṃ kho so bhikkhu vīsatikhāriko kosalako tilavāho iminā upakkamena parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, natveva eko abbudo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati abbudā nirayā evameko nirabbudo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati nirabbudā nirayā evameko ababo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati ababā nirayā evameko ahaho nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati ahahā nirayā evameko aṭaṭo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati aṭaṭā nirayā evameko kumudo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati kumudā nirayā evameko sogandhiko nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati sogandhikā nirayā evameko uppalako nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati uppalakā nirayā evameko puṇḍarīko nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati puṇḍarīkā nirayā evameko padumo nirayo. Padumaṃ kho pana bhikkhu nirayaṃ kokāliko bhikkhu upapanno sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

662. ‘‘Purisassa hi jātassa, kuṭhārī [kudhārī (ka.)] jāyate mukhe;
Yāya chindati attānaṃ, bālo dubbhāsitaṃ bhaṇaṃ.

663. ‘‘Yo nindiyaṃ pasaṃsati, taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;
Vicināti mukhena so kaliṃ, kalinā tena sukhaṃ na vindati.

664. ‘‘Appamatto ayaṃ kali, yo akkhesu dhanaparājayo;
Sabbassāpi sahāpi attanā, ayameva mahattaro [mahantakaro (sī.)] kali;
Yo sugatesu manaṃ padosaye.

665. ‘‘Sataṃ sahassānaṃ nirabbudānaṃ, chattiṃsati pañca ca abbudāni [abbudānaṃ (ka.)];
Yamariyagarahī nirayaṃ upeti, vācaṃ manañca paṇidhāya pāpakaṃ.

666. ‘‘Abhūtavādī nirayaṃ upeti, yo vāpi katvā na karomicāha;
Ubhopi te pecca samā bhavanti, nihīnakammā manujā parattha.

667. ‘‘Yo appaduṭṭhassa narassa dussati, suddhassa posassa anaṅgaṇassa;
Tameva bālaṃ pacceti pāpaṃ, sukhumo rajo paṭivātaṃva khitto.

668. ‘‘Yo lobhaguṇe anuyutto, so vacasā paribhāsati aññe;
Asaddho kadariyo avadaññū, macchari pesuṇiyaṃ [pesuṇiyasmiṃ (bahūsu)] anuyutto.

669. ‘‘Mukhadugga vibhūta anariya, bhūnahu [bhunahata (syā. ka.)] pāpaka dukkaṭakāri;
Purisanta kalī avajāta, mā bahubhāṇidha nerayikosi.

670. ‘‘Rajamākirasī ahitāya, sante garahasi kibbisakārī;
Bahūni duccaritāni caritvā, gacchasi kho papataṃ cirarattaṃ.

671. ‘‘Na hi nassati kassaci kammaṃ, eti hataṃ labhateva suvāmi;
Dukkhaṃ mando paraloke, attani passati kibbisakārī.

672. ‘‘Ayosaṅkusamāhataṭṭhānaṃ, tiṇhadhāramayasūlamupeti;
Atha tattaayoguḷasannibhaṃ, bhojanamatthi tathā patirūpaṃ.

673. ‘‘Na hi vaggu vadanti vadantā, nābhijavanti na tāṇamupenti;
Aṅgāre santhate sayanti [senti (sī. syā. pī.)], ginisampajjalitaṃ pavisanti.

674. ‘‘Jālena ca onahiyāna, tattha hananti ayomayakuṭebhi [ayomayakūṭehi (sī. syā. pī.)];
Andhaṃva timisamāyanti, taṃ vitatañhi yathā mahikāyo.

675. ‘‘Atha lohamayaṃ pana kumbhiṃ, ginisampajjalitaṃ pavisanti;
Paccanti hi tāsu cirarattaṃ, agginisamāsu [ginissamāsu (ka.)] samuppilavāte.

676. ‘‘Atha pubbalohitamisse, tattha kiṃ paccati kibbisakārī;
Yaṃ yaṃ disakaṃ [disataṃ (sī. syā. pī.)] adhiseti, tattha kilissati samphusamāno.

677. ‘‘Puḷavāvasathe salilasmiṃ, tattha kiṃ paccati kibbisakārī;
Gantuṃ na hi tīramapatthi, sabbasamā hi samantakapallā.

678. ‘‘Asipattavanaṃ pana tiṇhaṃ, taṃ pavisanti samucchidagattā;
Jivhaṃ balisena gahetvā, ārajayārajayā vihananti.

679. ‘‘Atha vetaraṇiṃ pana duggaṃ, tiṇhadhārakhuradhāramupenti;
Tattha mandā papatanti, pāpakarā pāpāni karitvā.

680. ‘‘Khādanti hi tattha rudante, sāmā sabalā kākolagaṇā ca;
Soṇā siṅgālā [sigālā (sī. pī.)] paṭigiddhā [paṭigijjhā (syā. pī.)], kulalā vāyasā ca [kulalā ca vāyasā (?)] vitudanti.

681. ‘‘Kicchā vatayaṃ idha vutti, yaṃ jano phusati [passati (sī. syā. pī.)] kibbisakārī;
Tasmā idha jīvitasese, kiccakaro siyā naro na cappamajje.

682. ‘‘Te gaṇitā vidūhi tilavāhā, ye padume niraye upanītā;
Nahutāni hi koṭiyo pañca bhavanti, dvādasa koṭisatāni punaññā [panayye (ka.)].

683. ‘‘Yāva dukhā [dukkhā (sī. syā.), dukkha (pī. ka.)] nirayā idha vuttā, tatthapi tāva ciraṃ vasitabbaṃ;
Tasmā sucipesalasādhuguṇesu, vācaṃ manaṃ satataṃ [pakataṃ (syā.)] parirakkhe’’ti.

Kokālikasuttaṃ dasamaṃ niṭṭhitaṃ.

11. Nālakasuttaṃ

684. Ānandajāte tidasagaṇe patīte, sakkañca indaṃ sucivasane ca deve;
Dussaṃ gahetvā atiriva thomayante, asito isi addasa divāvihāre.

685. Disvāna deve muditamane udagge, cittiṃ karitvāna idamavoca [karitvā idamavocāsi (sī.)] tattha;
‘‘Kiṃ devasaṅgho atiriva kalyarūpo, dussaṃ gahetvā ramayatha [bhamayatha (sī.)] kiṃ paṭicca.

686. ‘‘Yadāpi āsī asurehi saṅgamo, jayo surānaṃ asurā parājitā.
Tadāpi netādiso lomahaṃsano, kimabbhutaṃ daṭṭhu marū pamoditā.

687. ‘‘Seḷenti gāyanti ca vādayanti ca, bhujāni phoṭenti [poṭhenti (sī. pī.), pothenti (ka.)] ca naccayanti ca;
Pucchāmi vohaṃ merumuddhavāsine, dhunātha me saṃsayaṃ khippa mārisā’’.

688. ‘‘So bodhisatto ratanavaro atulyo, manussaloke hitasukhatthāya [hitasukhatāya (sī. syā. pī.)] jāto;
Sakyāna gāme janapade lumbineyye, tenamha tuṭṭhā atiriva kalyarūpā.

689. ‘‘So sabbasattuttamo aggapuggalo, narāsabho sabbapajānamuttamo;
Vattessati cakkamisivhaye vane, nadaṃva sīho balavā migābhibhū’’.

690. Taṃ saddaṃ sutvā turitamavasarī so, suddhodanassa tada bhavanaṃ upāvisi [upāgami (sī. pī.)];
Nisajja tattha idamavocāsi sakye, ‘‘kuhiṃ kumāro ahamapi daṭṭhukāmo’’.

691. Tato kumāraṃ jalitamiva suvaṇṇaṃ, ukkāmukheva sukusalasampahaṭṭhaṃ [sukusalena sampahaṭṭhaṃ (ka.)];
Daddallamānaṃ [daddaḷhamānaṃ (ka.)] siriyā anomavaṇṇaṃ, dassesu puttaṃ asitavhayassa sakyā.

692. Disvā kumāraṃ sikhimiva pajjalantaṃ, tārāsabhaṃva nabhasigamaṃ visuddhaṃ;
Sūriyaṃ tapantaṃ saradarivabbhamuttaṃ, ānandajāto vipulamalattha pītiṃ.

693. Anekasākhañca sahassamaṇḍalaṃ, chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā, na dissare cāmarachattagāhakā.

694. Disvā jaṭī kaṇhasirivhayo isi, suvaṇṇanikkhaṃ viya paṇḍukambale;
Setañca chattaṃ dhariyanta [dhāriyanta (syā.), dhārayantaṃ (sī. ka.)] muddhani, udaggacitto sumano paṭiggahe.

695. Paṭiggahetvā pana sakyapuṅgavaṃ, jigīsato [jigiṃsako (sī. syā. pī.)] lakkhaṇamantapāragū;
Pasannacitto giramabbhudīrayi, ‘‘anuttarāyaṃ dvipadānamuttamo’’ [dipadānamuttamo (sī. syā. pī.)].

696. Athattano gamanamanussaranto, akalyarūpo gaḷayati assukāni;
Disvāna sakyā isimavocuṃ rudantaṃ,
‘‘No ce kumāre bhavissati antarāyo’’.

697. Disvāna sakye isimavoca akalye, ‘‘nāhaṃ kumāre ahitamanussarāmi;
Na cāpimassa bhavissati antarāyo, na orakāyaṃ adhimānasā [adhimanasā (sī. syā.)] bhavātha.

698. ‘‘Sambodhiyaggaṃ phusissatāyaṃ kumāro, so dhammacakkaṃ paramavisuddhadassī;
Vattessatāyaṃ bahujanahitānukampī, vitthārikassa bhavissati brahmacariyaṃ.

699. ‘‘Mamañca āyu na ciramidhāvaseso, athantarā me bhavissati kālakiriyā;
Sohaṃ na sossaṃ [sussaṃ (sī. syā.)] asamadhurassa dhammaṃ, tenamhi aṭṭo byasanaṃgato aghāvī’’.

700. So sākiyānaṃ vipulaṃ janetvā pītiṃ, antepuramhā niggamā [niragamā (sī. syā.), nigamā (ka. sī.), niragama (pī.)] brahmacārī;
So bhāgineyyaṃ sayaṃ anukampamāno, samādapesi asamadhurassa dhamme.

701. ‘‘Buddhoti ghosaṃ yada [yadi (syā. ka.)] parato suṇāsi, sambodhipatto vivarati dhammamaggaṃ;
Gantvāna tattha samayaṃ paripucchamāno [sayaṃ paripucchiyāno (sī. syā.)], carassu tasmiṃ bhagavati brahmacariyaṃ’’.

702. Tenānusiṭṭho hitamanena tādinā, anāgate paramavisuddhadassinā;
So nālako upacitapuññasañcayo, jinaṃ patikkhaṃ [pati + ikkhaṃ = patikkhaṃ] parivasi rakkhitindriyo.

703. Sutvāna ghosaṃ jinavaracakkavattane, gantvāna disvā isinisabhaṃ pasanno;
Moneyyaseṭṭhaṃ munipavaraṃ apucchi, samāgate asitāvhayassa sāsaneti.

Vatthugāthā niṭṭhitā.

704. ‘‘Aññātametaṃ vacanaṃ, asitassa yathātathaṃ;
Taṃ taṃ gotama pucchāmi, sabbadhammāna pāraguṃ.

705. ‘‘Anagāriyupetassa, bhikkhācariyaṃ jigīsato;
Muni pabrūhi me puṭṭho, moneyyaṃ uttamaṃ padaṃ’’.

706. ‘‘Moneyyaṃ te upaññissaṃ, (iti bhagavā) dukkaraṃ durabhisambhavaṃ;
Handa te naṃ pavakkhāmi, santhambhassu daḷho bhava.

707. ‘‘Samānabhāgaṃ kubbetha, gāme akkuṭṭhavanditaṃ;
Manopadosaṃ rakkheyya, santo anuṇṇato care.

708. ‘‘Uccāvacā niccharanti, dāye aggisikhūpamā;
Nāriyo muniṃ palobhenti, tāsu taṃ mā palobhayuṃ.

709. ‘‘Virato methunā dhammā, hitvā kāme paropare [parovare (sī. pī.), varāvare (syā.)];

Aviruddho asāratto, pāṇesu tasathāvare.

710. ‘‘Yathā ahaṃ tathā ete, yathā ete tathā ahaṃ;
Attānaṃ upamaṃ katvā, na haneyya na ghātaye.

711. ‘‘Hitvā icchañca lobhañca, yattha satto puthujjano;
Cakkhumā paṭipajjeyya, tareyya narakaṃ imaṃ.

712. ‘‘Ūnūdaro mitāhāro, appicchassa alolupo;
Sadā [sa ve (pī.)] icchāya nicchāto, aniccho hoti nibbuto.

713. ‘‘Sa piṇḍacāraṃ caritvā, vanantamabhihāraye;
Upaṭṭhito rukkhamūlasmiṃ, āsanūpagato muni.

714. ‘‘Sa jhānapasuto dhīro, vanante ramito siyā;
Jhāyetha rukkhamūlasmiṃ, attānamabhitosayaṃ.

715. ‘‘Tato ratyā vivasāne [vivasane (sī. syā. pī.)], gāmantamabhihāraye;
Avhānaṃ nābhinandeyya, abhihārañca gāmato.

716. ‘‘Na munī gāmamāgamma, kulesu sahasā care;
Ghāsesanaṃ chinnakatho, na vācaṃ payutaṃ bhaṇe.

717. ‘‘Alatthaṃ yadidaṃ sādhu, nālatthaṃ kusalaṃ iti;
Ubhayeneva so tādī, rukkhaṃvupanivattati [rukkhaṃvu’pativattati (ka.), rukkhaṃva upātivattati (syā.)].

718. ‘‘Sa pattapāṇi vicaranto, amūgo mūgasammato;
Appaṃ dānaṃ na hīḷeyya, dātāraṃ nāvajāniyā.

719. ‘‘Uccāvacā hi paṭipadā, samaṇena pakāsitā;
Na pāraṃ diguṇaṃ yanti, nayidaṃ ekaguṇaṃ mutaṃ.

720. ‘‘Yassa ca visatā natthi, chinnasotassa bhikkhuno;
Kiccākiccappahīnassa, pariḷāho na vijjati.

721. ‘‘Moneyyaṃ te upaññissaṃ, khuradhārūpamo bhave;
Jivhāya tālumāhacca, udare saññato siyā.

722. ‘‘Alīnacitto ca siyā, na cāpi bahu cintaye;
Nirāmagandho asito, brahmacariyaparāyaṇo.

723. ‘‘Ekāsanassa sikkhetha, samaṇūpāsanassa ca;
Ekattaṃ monamakkhātaṃ, eko ce abhiramissasi;
Atha bhāhisi [bhāsihi (sī. syā. pī.)] dasadisā.

724. ‘‘Sutvā dhīrānaṃ nigghosaṃ, jhāyīnaṃ kāmacāginaṃ;
Tato hiriñca saddhañca, bhiyyo kubbetha māmako.

725. ‘‘Taṃ nadīhi vijānātha, sobbhesu padaresu ca;
Saṇantā yanti kusobbhā [kussubbhā (sī.)], tuṇhīyanti mahodadhī.

726. ‘‘Yadūnakaṃ taṃ saṇati, yaṃ pūraṃ santameva taṃ;
Aḍḍhakumbhūpamo bālo, rahado pūrova paṇḍito.

727. ‘‘Yaṃ samaṇo bahuṃ bhāsati, upetaṃ atthasañhitaṃ;
Jānaṃ so dhammaṃ deseti, jānaṃ so bahu bhāsati.

728. ‘‘Yo ca jānaṃ saṃyatatto, jānaṃ na bahu bhāsati;
Sa munī monamarahati, sa munī monamajjhagā’’ti.

Nālakasuttaṃ ekādasamaṃ niṭṭhitaṃ.

12. Dvayatānupassanāsuttaṃ

Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena bhagavā tadahuposathe pannarase puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā bhikkhusaṅghaparivuto abbhokāse nisinno hoti. Atha kho bhagavā tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā bhikkhū āmantesi –

‘‘‘Ye te, bhikkhave, kusalā dhammā ariyā niyyānikā sambodhagāmino, tesaṃ vo, bhikkhave, kusalānaṃ dhammānaṃ ariyānaṃ niyyānikānaṃ sambodhagāmīnaṃ kā upanisā savanāyā’ti iti ce, bhikkhave, pucchitāro assu, te evamassu vacanīyā – ‘yāvadeva dvayatānaṃ dhammānaṃ yathābhūtaṃ ñāṇāyā’ti. Kiñca dvayataṃ vadetha?

(1) ‘‘Idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayoti ayamekānupassanā. Ayaṃ dukkhanirodho, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā dvayatānupassino kho, bhikkhave, bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

729. ‘‘Ye dukkhaṃ nappajānanti, atho dukkhassa sambhavaṃ;
Yattha ca sabbaso dukkhaṃ, asesaṃ uparujjhati;
Tañca maggaṃ na jānanti, dukkhūpasamagāminaṃ.

730. ‘‘Cetovimuttihīnā te, atho paññāvimuttiyā;
Abhabbā te antakiriyāya, te ve jātijarūpagā.

731. ‘‘Ye ca dukkhaṃ pajānanti, atho dukkhassa sambhavaṃ;
Yattha ca sabbaso dukkhaṃ, asesaṃ uparujjhati;
Tañca maggaṃ pajānanti, dukkhūpasamagāminaṃ.

732. ‘‘Cetovimuttisampannā, atho paññāvimuttiyā;
Bhabbā te antakiriyāya, na te jātijarūpagā’’ti.

(2) ‘‘‘Siyā aññenapi pariyāyena sammā dvayatānupassanā’ti, iti ce, bhikkhave, pucchitāro assu; ‘siyā’tissu vacanīyā. Kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ upadhipaccayāti, ayamekānupassanā. Upadhīnaṃ tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

733. ‘‘Upadhinidānā pabhavanti dukkhā, ye keci lokasmimanekarūpā;
Yo ve avidvā upadhiṃ karoti, punappunaṃ dukkhamupeti mando;

Tasmā pajānaṃ upadhiṃ na kayirā, dukkhassa jātippabhavānupassī''ti.

(3) '''Siyā aññenapi pariyāyena sammā dvayatānupassanā'ti, iti ce, bhikkhave, pucchitāro assu; 'siyā'tissu vacanīyā. Kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ avijjāpaccayāti, ayamekānupassanā. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

734. ''Jātimaraṇasaṃsāraṃ, ye vajanti punappunaṃ;
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, avijjāyeva sā gati.

735. ''Avijjā hāyaṃ mahāmoho, yenidaṃ saṃsitaṃ ciraṃ;
Vijjāgatā ca ye sattā, na te gacchanti [nāgacchanti (sī. pī.)] punabbhava''nti.

(4) ''Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ saṅkhārapaccayāti, ayamekānupassanā. Saṅkhārānaṃ tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

736. ''Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ saṅkhārapaccayā;
Saṅkhārānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo.

737. ''Etamādīnavaṃ ñatvā, dukkhaṃ saṅkhārapaccayā;
Sabbasaṅkhārasamathā, saññānaṃ uparodhanā;
Evaṃ dukkhakkhayo hoti, etaṃ ñatvā yathātathaṃ.

738. ''Sammaddasā vedaguno, sammadaññāya paṇḍitā;
Abhibhuyya mārasaṃyogaṃ, na gacchanti [nāgacchanti (sī. pī.)] punabbhava''nti.

(5) ''Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ viññāṇapaccayāti, ayamekānupassanā. Viññāṇassa tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

739. ''Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ viññāṇapaccayā;
Viññāṇassa nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo.

740. ''Etamādīnavaṃ ñatvā, dukkhaṃ viññāṇapaccayā;
Viññāṇūpasamā bhikkhu, nicchāto parinibbuto''ti.

(6) ''Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ phassapaccayāti, ayamekānupassanā. Phassassa tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

741. ''Tesaṃ phassaparetānaṃ, bhavasotānusārinaṃ;
Kummaggapaṭipannānaṃ, ārā saṃyojanakkhayo.

742. ''Ye ca phassaṃ pariññāya, aññāyupasame [paññāya upasame (syā.)] ratā;
Te ve phassābhisamayā, nicchātā parinibbutā''ti.

(7) ''Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ vedanāpaccayāti, ayamekānupassanā. Vedanānaṃ tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

743. ‘‘Sukhaṃ vā yadi vā dukkhaṃ, adukkhamasukhaṃ saha;
Ajjhattañca bahiddhā ca, yaṃ kiñci atthi veditaṃ.

744. ‘‘Etaṃ dukkhanti ñatvāna, mosadhammaṃ palokinaṃ [palokitaṃ (sī.)];
Phussa phussa vayaṃ passaṃ, evaṃ tattha vijānati [virajjati (ka. sī.)];
Vedanānaṃ khayā bhikkhu, nicchāto parinibbuto’’ti.

(8) ‘‘Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ taṇhāpaccayāti, ayamekānupassanā. Taṇhāya tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

745. ‘‘Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhāna saṃsaraṃ;
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsāraṃ nātivattati.

746. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, taṇhaṃ [taṇhā (bahūsu) itivuttake 15 passitabbaṃ] dukkhassa sambhavaṃ;
Vītataṇho anādāno, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

(9) ‘‘Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ upādānapaccayāti, ayamekānupassanā. Upādānānaṃ [upādānassa (syā. ka.)] tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

747. ‘‘Upādānapaccayā bhavo, bhūto dukkhaṃ nigacchati;
Jātassa maraṇaṃ hoti, eso dukkhassa sambhavo.

748. ‘‘Tasmā upādānakkhayā, sammadaññāya paṇḍitā;
Jātikkhayaṃ abhiññāya, na gacchanti punabbhava’’nti.

(10) ‘‘Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ ārambhapaccayāti, ayamekānupassanā. Ārambhānaṃ tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

749. ‘‘Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā;
Ārambhānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo.

750. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, dukkhaṃ ārambhapaccayā;
Sabbārambhaṃ paṭinissajja, anārambhe vimuttino.

751. ‘‘Ucchinnabhavataṇhassa, santacittassa bhikkhuno;
Vikkhīṇo [vitiṇṇo (sī.)] jātisaṃsāro, natthi tassa punabbhavo’’ti.

(11) ‘‘Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ āhārapaccayāti, ayamekānupassanā. Āhārānaṃ tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

752. ‘‘Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ āhārapaccayā;
Āhārānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo.

753. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, dukkhaṃ āhārapaccayā;
Sabbāhāraṃ pariññāya, sabbāhāramanissito.

754. ‘‘Ārogyaṃ sammadaññāya, āsavānaṃ parikkhayā;
Saṅkhāya sevī dhammaṭṭho, saṅkhyaṃ [saṅkhaṃ (sī. pī.)] nopeti vedagū’’ti.

(12) ‘‘Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti sabbaṃ iñjitapaccayāti, ayamekānupassanā. Iñjitānaṃ tveva asesavirāganirodhā natthi dukkhassa sambhavoti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

755. ‘‘Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ iñjitapaccayā;
Iñjitānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo.

756. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, dukkhaṃ iñjitapaccayā;
Tasmā hi ejaṃ vossajja, saṅkhāre uparundhiya;
Anejo anupādāno, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

(13) ‘‘Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Nissitassa calitaṃ hotīti, ayamekānupassanā. Anissito na calatīti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

757. ‘‘Anissito na calati, nissito ca upādiyaṃ;
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsāraṃ nātivattati.

758. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, nissayesu mahabbhayaṃ;
Anissito anupādāno, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

(14) ‘‘Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Rūpehi, bhikkhave, arūpā [āruppā (sī. pī.)] santatarāti, ayamekānupassanā. Arūpehi nirodho santataroti, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

759. ‘‘Ye ca rūpūpagā sattā, ye ca arūpaṭṭhāyino [āruppavāsino (sī. pī.)];
Nirodhaṃ appajānantā, āgantāro punabbhavaṃ.

760. ‘‘Ye ca rūpe pariññāya, arūpesu asaṇṭhitā [susaṇṭhitā (sī. syā. pī.)];
Nirodhe ye vimuccanti, te janā maccuhāyino’’ti.

(15) ‘‘Siyā aññenapi…pe… kathañca siyā? Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya idaṃ saccanti upanijjhāyitaṃ tadamariyānaṃ etaṃ musāti yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ, ayamekānupassanā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa…pe… sadevamanussāya idaṃ musāti upanijjhāyitaṃ, tadamariyānaṃ etaṃ saccanti yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā…pe… athāparaṃ etadavoca satthā –

761. ‘‘Anattani attamāniṃ [attamānī (syā.), attamānaṃ (pī. ka.)], passa lokaṃ sadevakaṃ;
Niviṭṭhaṃ nāmarūpasmiṃ, idaṃ saccanti maññati.

762. ‘‘Yena yena hi maññanti, tato taṃ hoti aññathā;
Tañhi tassa musā hoti, mosadhammañhi ittaraṃ.

763. ‘‘Amosadhammaṃ nibbānaṃ, tadariyā saccato vidū;
Te ve saccābhisamayā, nicchātā parinibbutā’’ti.

(16) ‘‘‘Siyā aññenapi pariyāyena sammā dvayatānupassanā’ti, iti ce, bhikkhave, pucchitāro assu; ‘siyā’tissu vacanīyā. Kathañca siyā? Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa

sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya idaṃ sukhanti upanijjhāyitaṃ, tadamariyānaṃ etaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ, ayamekānupassanā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa…pe… sadevamanussāya idaṃ dukkhanti upanijjhāyitaṃ tadamariyānaṃ etaṃ sukhanti yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ, ayaṃ dutiyānupassanā. Evaṃ sammā dvayatānupassino kho, bhikkhave, bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitāti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

764. ‘‘Rūpā saddā rasā gandhā, phassā dhammā ca kevalā;
Iṭṭhā kantā manāpā ca, yāvatatthīti vuccati.

765. ‘‘Sadevakassa lokassa, ete vo sukhasammatā;
Yattha cete nirujjhanti, taṃ nesaṃ dukkhasammataṃ.

766. ‘‘Sukhanti diṭṭhamariyehi, sakkāyassuparodhanaṃ;
Paccanīkamidaṃ hoti, sabbalokena passataṃ.

767. ‘‘Yaṃ pare sukhato āhu, tadariyā āhu dukkhato;
Yaṃ pare dukkhato āhu, tadariyā sukhato vidū.

768. ‘‘Passa dhammaṃ durājānaṃ, sampamūḷhetthaviddasu [sampamūḷhettha aviddasu (sī. pī.), sammūḷhettha aviddasu (?)];
Nivutānaṃ tamo hoti, andhakāro apassataṃ.

769. ‘‘Satañca vivaṭaṃ hoti, āloko passatāmiva;
Santike na vijānanti, maggā dhammassa kovidā.

770. ‘‘Bhavarāgaparetehi, bhavasotānusāribhi;
Māradheyyānupannehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

771. ‘‘Ko nu aññatramariyehi, padaṃ sambuddhumarahati;
Yaṃ padaṃ sammadaññāya, parinibbanti anāsavā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Imasmiṃ ca [imasmiṃ kho (sī.)] pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsūti.

Dvayatānupassanāsuttaṃ dvādasamaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Saccaṃ upadhi avijjā ca, saṅkhāre viññāṇapañcamaṃ;
Phassavedaniyā taṇhā, upādānārambhaāhārā;
Iñjitaṃ calitaṃ rūpaṃ, saccaṃ dukkhena soḷasāti.

Mahāvaggo tatiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Pabbajjā ca padhānañca, subhāsitañca sundari;
Māghasuttaṃ sabhiyo ca, selo sallañca vuccati.

Vāseṭṭho cāpi kokāli, nālako dvayatānupassanā;
Dvādasetāni suttāni, mahāvaggoti vuccatīti.

4. Aṭṭhakavaggo

1. Kāmasuttaṃ

772. Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa ce taṃ samijjhati;
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchati.

773. Tassa ce kāmayānassa [kāmayamānassa (ka.)], chandajātassa jantuno;
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppati.

774. Yo kāme parivajjeti, sappasseva padā siro;
Somaṃ [so imaṃ (sī. pī.)] visattikaṃ loke, sato samativattati.

775. Khettaṃ vatthuṃ hiraññaṃ vā, gavassaṃ [gavāssaṃ (sī. syā. pī.)] dāsaporisaṃ;
Thiyo bandhū puthu kāme, yo naro anugijjhati.

776. Abalā naṃ balīyanti, maddantenaṃ parissayā;
Tato naṃ dukkhamanveti, nāvaṃ bhinnamivodakaṃ.

777. Tasmā jantu sadā sato, kāmāni parivajjaye;
Te pahāya tare oghaṃ, nāvaṃ sitvāva [siñcitvā (sī.)] pāragūti.

Kāmasuttaṃ paṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Guhaṭṭhakasuttaṃ

778. Satto guhāyaṃ bahunābhichanno, tiṭṭhaṃ naro mohanasmiṃ pagāḷho;
Dūre vivekā hi tathāvidho so, kāmā hi loke na hi suppahāyā.

779. Icchānidānā bhavasātabaddhā, te duppamuñcā na hi aññamokkhā;
Pacchā pure vāpi apekkhamānā, imeva kāme purimeva jappaṃ.

780. Kāmesu giddhā pasutā pamūḷhā, avadāniyā te visame niviṭṭhā;
Dukkhūpanītā paridevayanti, kiṃsū bhavissāma ito cutāse.

781. Tasmā hi sikkhetha idheva jantu, yaṃ kiñci jaññā visamanti loke;
Na tassa hetū visamaṃ careyya, appañhidaṃ jīvitamāhu dhīrā.

782. Passāmi loke pariphandamānaṃ, pajaṃ imaṃ taṇhagataṃ bhavesu;
Hīnā narā maccumukhe lapanti, avītataṇhāse bhavābhavesu.

783. Mamāyite passatha phandamāne, maccheva appodake khīṇasote;
Etampi disvā amamo careyya, bhavesu āsattimakubbamāno.

784. Ubhosu antesu vineyya chandaṃ, phassaṃ pariññāya anānugiddho;
Yadattagarahī tadakubbamāno, na lippatī [na limpatī (syā. ka.)] diṭṭhasutesu dhīro.

785. Saññaṃ pariññā vitareyya oghaṃ, pariggahesu muni nopalitto;

Abbūḷhasallo caramappamatto, nāsīsatī [nāsiṃsatī (sī. syā. pī.)] lokamimaṃ parañcāti.

Guhaṭṭhakasuttaṃ dutiyaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Duṭṭhaṭṭhakasuttaṃ

786. Vadanti ve duṭṭhamanāpi eke, athopi ve saccamanā vadanti;
Vādañca jātaṃ muni no upeti, tasmā munī natthi khilo kuhiñci.

787. Sakañhi diṭṭhiṃ kathamaccayeyya, chandānunīto ruciyā niviṭṭho;
Sayaṃ samattāni pakubbamāno, yathā hi jāneyya tathā vadeyya.

788. Yo attano sīlavatāni jantu, anānupuṭṭhova paresa [parassa (ka.)] pāva [pāvā (sī. syā. pī.)];
Anariyadhammaṃ kusalā tamāhu, yo ātumānaṃ sayameva pāva.

789. Santo ca bhikkhu abhinibbutatto, itihanti sīlesu akatthamāno;
Tamariyadhammaṃ kusalā vadanti, yassussadā natthi kuhiñci loke.

790. Pakappitā saṅkhatā yassa dhammā, purakkhatā [purekkhatā (sī.)] santi avīvadātā;
Yadattani passati ānisaṃsaṃ, taṃ nissito kuppapaṭicca santiṃ.

791. Diṭṭhīnivesā na hi svātivattā, dhammesu niccheyya samuggahītaṃ;
Tasmā naro tesu nivesanesu, nirassatī ādiyatī ca dhammaṃ.

792. Dhonassa hi natthi kuhiñci loke, pakappitā diṭṭhi bhavābhavesu;
Māyañca mānañca pahāya dhono, sa kena gaccheyya anūpayo so.

793. Upayo hi dhammesu upeti vādaṃ, anūpayaṃ kena kathaṃ vadeyya;
Attā nirattā [attaṃ nirattaṃ (bahūsu)] na hi tassa atthi, adhosi so diṭṭhimidheva sabbanti.

Duṭṭhaṭṭhakasuttaṃ tatiyaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Suddhaṭṭhakasuttaṃ

794. Passāmi suddhaṃ paramaṃ arogaṃ, diṭṭhena saṃsuddhi narassa hoti;
Evābhijānaṃ [etābhijānaṃ (sī. pī.)] paramanti ñatvā, suddhānupassīti pacceti ñāṇaṃ.

795. Diṭṭhena ce suddhi narassa hoti, ñāṇena vā so pajahāti dukkhaṃ;
Aññena so sujjhati sopadhīko, diṭṭhī hi naṃ pāva tathā vadānaṃ.

796. Na brāhmaṇo aññato suddhimāha, diṭṭhe sute sīlavate mute vā;
Puññe ca pāpe ca anūpalitto, attañjaho nayidha pakubbamāno.

797. Purimaṃ pahāya aparaṃ sitāse, ejānugā te na taranti saṅgaṃ;
Te uggahāyanti nirassajanti, kapīva sākhaṃ pamuñcaṃ gahāyaṃ [pamukhaṃ gahāya (syā.), pamuñca gahāya (ka.)].

798. Sayaṃ samādāya vatāni jantu, uccāvacaṃ gacchati saññasatto;
Vidvā ca vedehi samecca dhammaṃ, na uccāvacaṃ gacchati bhūripañño.

799. Sa sabbadhammesu visenibhūto, yaṃ kiñci diṭṭhaṃ va sutaṃ mutaṃ vā;

Tameva dassiṃ vivaṭaṃ carantaṃ, kenīdha lokasmi vikappayeyya.

800. Na kappayanti na purekkharonti, accantasuddhīti na te vadanti;
Ādānaganthaṃ gathitaṃ visajja, āsaṃ na kubbanti kuhiñci loke.

801. Sīmātigo brāhmaṇo tassa natthi, ñatvā va disvā va [ñatvā ca disvā ca (ka. sī. ka.)] samuggahītaṃ;
Na rāgarāgī na virāgaratto, tassīdha natthī paramuggahītanti.

Suddhaṭṭhakasuttaṃ catutthaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Paramaṭṭhakasuttaṃ

802. Paramanti diṭṭhīsu paribbasāno, yaduttari kurute jantu loke;
Hīnāti aññe tato sabbamāha, tasmā vivādāni avītivatto.

803. Yadattanī passati ānisaṃsaṃ, diṭṭhe sute sīlavate [sīlabbate (syā.)] mute vā;
Tadeva so tattha samuggahāya, nihīnato passati sabbamaññaṃ.

804. Taṃ vāpi ganthaṃ kusalā vadanti, yaṃ nissito passati hīnamaññaṃ;
Tasmā hi diṭṭhaṃ va sutaṃ mutaṃ vā, sīlabbataṃ bhikkhu na nissayeyya.

805. Diṭṭhimpi lokasmiṃ na kappayeyya, ñāṇena vā sīlavatena vāpi;
Samoti attānamanūpaneyya, hīno na maññetha visesi vāpi.

806. Attaṃ pahāya anupādiyāno, ñāṇepi so nissayaṃ no karoti;
Sa ve viyattesu [viyuttesu (sī. aṭṭha.), dviyattesu (ka.)] na vaggasārī, diṭṭhimpi [diṭṭhimapi (ka.)] so na pacceti kiñci.

807. Yassūbhayante paṇidhīdha natthi, bhavābhavāya idha vā huraṃ vā;
Nivesanā tassa na santi keci, dhammesu niccheyya samuggahītaṃ.

808. Tassīdha diṭṭhe va sute mute vā, pakappitā natthi aṇūpi saññā;
Taṃ brāhmaṇaṃ diṭṭhimanādiyānaṃ, kenīdha lokasmiṃ vikappayeyya.

809. Na kappayanti na purekkharonti, dhammāpi tesaṃ na paṭicchitāse;
Na brāhmaṇo sīlavatena neyyo, pāraṅgato na pacceti tādīti.

Paramaṭṭhakasuttaṃ pañcamaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Jarāsuttaṃ

810. Appaṃ vata jīvitaṃ idaṃ, oraṃ vassasatāpi miyyati [mīyati (sī. aṭṭha.)];
Yo cepi aticca jīvati, atha kho so jarasāpi miyyati.

811. Socanti janā mamāyite, na hi santi [na hi santā (sī.), na hī santi (katthaci)] niccā pariggahā;
Vinābhāvasantamevidaṃ, iti disvā nāgāramāvase.

812. Maraṇenapi taṃ pahīyati [pahiyyati (sī. syā. ka.)], yaṃ puriso mamidanti [mamayidanti (sī. syā. ka.), mamāyanti (ka.)] maññati;
Etampi viditvā [etaṃ disvāna (niddese), etampi viditva (?)] paṇḍito, na mamattāya nametha

māmako.

813. Supinena yathāpi saṅgataṃ, paṭibuddho puriso na passati;
Evampi piyāyitaṃ janaṃ, petaṃ kālakataṃ na passati.

814. Diṭṭhāpi sutāpi te janā, yesaṃ nāmamidaṃ pavuccati [nāmamevā vasissati (sī. syā. pī.)];
Nāmaṃyevāvasissati, akkheyyaṃ petassa jantuno.

815. Sokapparidevamaccharaṃ [sokaparidevamaccharaṃ (sī. syā. pī.), sokaṃ paridevamaccharaṃ (?)], na jahanti giddhā mamāyite;
Tasmā munayo pariggahaṃ, hitvā acariṃsu khemadassino.

816. Patilīnacarassa bhikkhuno, bhajamānassa vivittamāsanaṃ;
Sāmaggiyamāhu tassa taṃ, yo attānaṃ bhavane na dassaye.

817. Sabbattha munī anissito, na piyaṃ kubbati nopi appiyaṃ;
Tasmiṃ paridevamaccharaṃ, paṇṇe vāri yathā na limpati [lippati (sī. pī.)].

818. Udabindu yathāpi pokkhare, padume vāri yathā na limpati;
Evaṃ muni nopalimpati, yadidaṃ diṭṭhasutaṃ mutesu vā.

819. Dhono na hi tena maññati, yadidaṃ diṭṭhasutaṃ mutesu vā;
Nāññena visuddhimicchati, na hi so rajjati no virajjatīti.

Jarāsuttaṃ chaṭṭhaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Tissametteyyasuttaṃ

820. ‘‘Methunamanuyuttassa, (iccāyasmā tisso metteyyo) vighātaṃ brūhi mārisa;
Sutvāna tava sāsanaṃ, viveke sikkhissāmase.

821. ‘‘Methunamanuyuttassa, (metteyyāti bhagavā) mussate vāpi sāsanaṃ;
Micchā ca paṭipajjati, etaṃ tasmiṃ anāriyaṃ.

822. ‘‘Eko pubbe caritvāna, methunaṃ yo nisevati;
Yānaṃ bhantaṃ va taṃ loke, hīnamāhu puthujjanaṃ.

823. ‘‘Yaso kitti ca yā pubbe, hāyate vāpi tassa sā;
Etampi disvā sikkhetha, methunaṃ vippahātave.

824. ‘‘Saṅkappehi pareto so, kapaṇo viya jhāyati;
Sutvā paresaṃ nigghosaṃ, maṅku hoti tathāvidho.

825. ‘‘Atha satthāni kurute, paravādehi codito;
Esa khvassa mahāgedho, mosavajjaṃ pagāhati.

826. ‘‘Paṇḍitoti samaññāto, ekacariyaṃ adhiṭṭhito;
Athāpi [sa cāpi (niddese)] methune yutto, mandova parikissati [parikilissati (sī.)].

827. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, muni pubbāpare idha;
Ekacariyaṃ daḷhaṃ kayirā, na nisevetha methunaṃ.

828. ‘‘Vivekaññeva sikkhetha, etadariyānamuttamaṃ;
Na tena seṭṭho maññetha, sa ve nibbānasantike.

829. ‘‘Rittassa munino carato, kāmesu anapekkhino;
Oghatiṇṇassa pihayanti, kāmesu gadhitā [gathitā (sī.)] pajā’’ti.

Tissametteyyasuttaṃ sattamaṃ niṭṭhitaṃ.

8. Pasūrasuttaṃ

830. Idheva suddhi iti vādayanti [vidiyanti (sī. pī.)], nāññesu dhammesu visuddhimāhu;
Yaṃ nissitā tattha subhaṃ vadānā, paccekasaccesu puthū niviṭṭhā.

831. Te vādakāmā parisaṃ vigayha, bālaṃ dahantī mithu aññamaññaṃ;
Vadanti te aññasitā kathojjaṃ, pasaṃsakāmā kusalā vadānā.

832. Yutto kathāyaṃ parisāya majjhe, pasaṃsamicchaṃ vinighāti hoti;
Apāhatasmiṃ pana maṅku hoti, nindāya so kuppati randhamesī.

833. Yamassa vādaṃ parihīnamāhu, apāhataṃ pañhavimaṃsakāse;
Paridevati socati hīnavādo, upaccagā manti anutthunāti.

834. Ete vivādā samaṇesu jātā, etesu ugghāti nighāti hoti;
Etampi disvā virame kathojjaṃ, na haññadatthatthipasaṃsalābhā.

835. Pasaṃsito vā pana tattha hoti, akkhāya vādaṃ parisāya majjhe;
So hassatī uṇṇamatī [unnamatī (?)] ca tena, pappuyya tamatthaṃ yathā mano ahu.

836. Yā uṇṇatī [unnatī (?)] sāssa vighātabhūmi, mānātimānaṃ vadate paneso;
Etampi disvā na vivādayetha, na hi tena suddhiṃ kusalā vadanti.

837. Sūro yathā rājakhādāya puṭṭho, abhigajjameti paṭisūramicchaṃ;
Yeneva so tena palehi sūra, pubbeva natthi yadidaṃ yudhāya.

838. Ye diṭṭhimuggayha vivādayanti [vivādiyanti (sī. pī.)], idameva saccanti ca vādayanti;
Te tvaṃ vadassū na hi tedha atthi, vādamhi jāte paṭisenikattā.

839. Visenikatvā pana ye caranti, diṭṭhīhi diṭṭhiṃ avirujjhamānā;
Tesu tvaṃ kiṃ labhetho pasūra, yesīdha natthī paramuggahītaṃ.

840. Atha tvaṃ pavitakkamāgamā, manasā diṭṭhigatāni cintayanto;
Dhonena yugaṃ samāgamā, na hi tvaṃ sakkhasi sampayātaveti.

Pasūrasuttaṃ aṭṭhamaṃ niṭṭhitaṃ.

9. Māgaṇḍiyasuttaṃ

841. ‘‘Disvāna taṇhaṃ aratiṃ ragañca [aratiñca rāgaṃ (syā. ka.)], nāhosi chando api methunasmiṃ;
Kimevidaṃ muttakarīsapuṇṇaṃ, pādāpi naṃ samphusituṃ na icche’’.

842. ‘‘Etādisaṃ ce ratanaṃ na icchasi, nāriṃ narindehi bahūhi patthitaṃ;

Diṭṭhigataṃ sīlavataṃ nu jīvitaṃ [sīlavatānujīvitaṃ (sī. pī. ka.)], bhavūpapattiñca vadesi kīdisaṃ''.

843. ''Idaṃ vadāmīti na tassa hoti, (māgaṇḍiyāti [māgandiyāti (sī. syā. pī.)] bhagavā)
Dhammesu niccheyya samuggahītaṃ;
Passañca diṭṭhīsu anuggahāya,
Ajjhattasantiṃ pacinaṃ adassaṃ''.

844. ''Vinicchayā yāni pakappitāni, (iti māgaṇḍiyo [māgandiyo (sī. syā. pī.)])
Te ve munī brūsi anuggahāya;
Ajjhattasantīti yametamatthaṃ,
Kathaṃ nu dhīrehi paveditaṃ taṃ''.

845. ''Na diṭṭhiyā na sutiyā na ñāṇena, (māgaṇḍiyāti bhagavā)
Sīlabbatenāpi na suddhimāha;
Adiṭṭhiyā assutiyā añāṇā,
Asīlatā abbatā nopi tena;
Ete ca nissajja anuggahāya,
Santo anissāya bhavaṃ na jappe''.

846. ''No ce kira diṭṭhiyā na sutiyā na ñāṇena, (iti māgaṇḍiyo)
Sīlabbatenāpi na suddhimāha;
Adiṭṭhiyā assutiyā añāṇā,
Asīlatā abbatā nopi tena;
Maññāmahaṃ momuhameva dhammaṃ,
Diṭṭhiyā eke paccenti suddhiṃ''.

847. ''Diṭṭhañca nissāya anupucchamāno, (māgaṇḍiyāti bhagavā)
Samuggahītesu pamohamāgā [samohamāgā (syā. ka.)];
Ito ca nāddakkhi aṇumpi saññaṃ,
Tasmā tuvaṃ momuhato dahāsi.

848. ''Samo visesī uda vā nihīno, yo maññatī so vivadetha tena;
Tīsu vidhāsu avikampamāno, samo visesīti na tassa hoti.

849. ''Saccanti so brāhmaṇo kiṃ vadeyya, musāti vā so vivadetha kena;
Yasmiṃ samaṃ visamaṃ vāpi natthi, sa kena vādaṃ paṭisaṃyujeyya.

850. ''Okaṃ pahāya aniketasārī, gāme akubbaṃ muni santhavāni [sandhavāni (ka.)];
Kāmehi ritto apurekkharāno, kathaṃ na viggayha janena kayirā.

851. ''Yehi vivitto vicareyya loke, na tāni uggayha vadeyya nāgo;
Jalambujaṃ [elambujaṃ (sī. syā.)] kaṇḍakaṃ vārijaṃ yathā, jalena paṅkena canūpalittaṃ;
Evaṃ munī santivādo agiddho, kāme ca loke ca anūpalitto.

852. ''Na vedagū diṭṭhiyāyako [na vedagū diṭṭhiyā (ka. sī. syā. pī.)] na mutiyā, sa mānameti na hi tammayo so;
Na kammunā nopi sutena neyyo, anūpanīto sa nivesanesu.

853. ''Saññāvirattassa na santi ganthā, paññāvimuttassa na santi mohā;
Saññañca diṭṭhiñca ye aggahesuṃ, te ghaṭṭayantā [ghaṭṭamānā (syā. ka.)] vicaranti loke''ti.

Māgaṇḍiyasuttaṃ navamaṃ niṭṭhitaṃ.

10. Purābhedasuttaṃ

854. ‘‘Kathaṃdassī kathaṃsīlo, upasantoti vuccati;
Taṃ me gotama pabrūhi, pucchito uttamaṃ naraṃ’’.

855. ‘‘Vītataṇho purā bhedā, (iti bhagavā) pubbamantamanissito;
Vemajjhe nupasaṅkheyyo, tassa natthi purakkhataṃ.

856. ‘‘Akkodhano asantāsī, avikatthī akukkuco;
Mantabhāṇī [mantābhāṇī (syā. pī.)] anuddhato, sa ve vācāyato muni.

857. ‘‘Nirāsatti anāgate, atītaṃ nānusocati;
Vivekadassī phassesu, diṭṭhīsu ca na nīyati [niyyati (bahūsu)].

858. ‘‘Patilīno akuhako, apihālu amaccharī;
Appagabbho ajeguccho, pesuṇeyye ca no yuto.

859. ‘‘Sātiyesu anassāvī, atimāne ca no yuto;
Saṇho ca paṭibhānavā [paṭibhāṇavā (syā. pī.)], na saddho na virajjati.

860. ‘‘Lābhakamyā na sikkhati, alābhe ca na kuppati;
Aviruddho ca taṇhāya, rasesu nānugijjhati.

861. ‘‘Upekkhako sadā sato, na loke maññate samaṃ;
Na visesī na nīceyyo, tassa no santi ussadā.

862. ‘‘Yassa nissayanā [nissayatā (sī. syā. pī.)] natthi, ñatvā dhammaṃ anissito;
Bhavāya vibhavāya vā, taṇhā yassa na vijjati.

863. ‘‘Taṃ brūmi upasantoti, kāmesu anapekkhinaṃ;
Ganthā tassa na vijjanti, atarī so visattikaṃ.

864. ‘‘Na tassa puttā pasavo, khettaṃ vatthuñca vijjati;
Attā vāpi nirattā vā [attaṃ vāpi nirattaṃ vā (bahūsu)], na tasmiṃ upalabbhati.

865. ‘‘Yena naṃ vajjuṃ puthujjanā, atho samaṇabrāhmaṇā;
Taṃ tassa apurakkhataṃ, tasmā vādesu nejati.

866. ‘‘Vītagedho amaccharī, na ussesu vadate muni;
Na samesu na omesu, kappaṃ neti akappiyo.

867. ‘‘Yassa loke sakaṃ natthi, asatā ca na socati;
Dhammesu ca na gacchati, sa ve santoti vuccatī’’ti.

Purābhedasuttaṃ dasamaṃ niṭṭhitaṃ.

11. Kalahavivādasuttaṃ

868. ‘‘Kutopahūtā kalahā vivādā, paridevasokā sahamaccharā ca;

Mānātimānā sahapesuṇā ca, kutopahūtā te tadiṅgha brūhi’’.

869. ‘‘Piyappahūtā kalahā vivādā,
Paridevasokā sahamaccharā ca;
Mānātimānā sahapesuṇā ca,
Maccherayuttā kalahā vivādā;
Vivādajātesu ca pesuṇāni’’.

870. ‘‘Piyā su [piyānu (syā.), piyassu (ka.)] lokasmiṃ kutonidānā, ye cāpi [ye vāpi (sī. syā. pī.)] lobhā vicaranti loke;
Āsā ca niṭṭhā ca kutonidānā, ye samparāyāya narassa honti’’.

871. ‘‘Chandānidānāni piyāni loke, ye cāpi lobhā vicaranti loke;
Āsā ca niṭṭhā ca itonidānā, ye samparāyāya narassa honti’’.

872. ‘‘Chando nu lokasmiṃ kutonidāno, vinicchayā cāpi [vāpi (sī. syā. pī.)] kutopahūtā;
Kodho mosavajjañca kathaṃkathā ca, ye vāpi dhammā samaṇena vuttā’’.

873. ‘‘Sātaṃ asātanti yamāhu loke, tamūpanissāya pahoti chando;
Rūpesu disvā vibhavaṃ bhavañca, vinicchayaṃ kubbati [kurute (bahūsu)] jantu loke.

874. ‘‘Kodho mosavajjañca kathaṃkathā ca, etepi dhammā dvayameva sante;
Kathaṃkathī ñāṇapathāya sikkhe, ñatvā pavuttā samaṇena dhammā’’.

875. ‘‘Sātaṃ asātañca kutonidānā, kismiṃ asante na bhavanti hete;
Vibhavaṃ bhavañcāpi yametamatthaṃ, etaṃ me pabrūhi yatonidānaṃ’’.

876. ‘‘Phassanidānaṃ sātaṃ asātaṃ, phasse asante na bhavanti hete;
Vibhavaṃ bhavañcāpi yametamatthaṃ, etaṃ te pabrūmi itonidānaṃ’’.

877. ‘‘Phasso nu lokasmi kutonidāno, pariggahā cāpi kutopahūtā;
Kismiṃ asante na mamattamatthi, kismiṃ vibhūte na phusanti phassā’’.

878. ‘‘Nāmañca rūpañca paṭicca phasso, icchānidānāni pariggahāni;
Icchāyasantyā na mamattamatthi, rūpe vibhūte na phusanti phassā’’.

879. ‘‘Kathaṃsametassa vibhoti rūpaṃ, sukhaṃ dukhañcāpi [dukhaṃ vāpi (sī. syā.)] kathaṃ vibhoti;
Etaṃ me pabrūhi yathā vibhoti, taṃ jāniyāmāti [jānissāmāti (sī. ka.)] me mano ahu’’.

880. ‘‘Na saññasaññī na visaññasaññī, nopi asaññī na vibhūtasaññī;
Evaṃsametassa vibhoti rūpaṃ, saññānidānā hi papañcasaṅkhā’’.

881. ‘‘Yaṃ taṃ apucchimha akittayī no,
Aññaṃ taṃ pucchāma tadiṅgha brūhi;
Ettāvataggaṃ nu [no (sī. syā.)] vadanti heke,
Yakkhassa suddhiṃ idha paṇḍitāse;
Udāhu aññampi vadanti etto.

882. ‘‘Ettāvataggampi vadanti heke, yakkhassa suddhiṃ idha paṇḍitāse;
Tesaṃ paneke samayaṃ vadanti, anupādisese kusalā vadānā.

883. ‘‘Ete ca ñatvā upanissitāti, ñatvā munī nissaye so vimaṃsī;
Ñatvā vimutto na vivādameti, bhavābhavāya na sameti dhīro’’ti.

Kalahavivādasuttaṃ ekādasamaṃ niṭṭhitaṃ.

12. Cūḷabyūhasuttaṃ [cūḷaviyūhasuttaṃ (sī. syā. niddesa)]

884. Sakaṃsakaṃdiṭṭhiparibbasānā, viggayha nānā kusalā vadanti;
Yo evaṃ jānāti sa vedi dhammaṃ, idaṃ paṭikkosamakevalī so.

885. Evampi viggayha vivādayanti, bālo paro akkusaloti [akusaloti (sī. syā. pī.)] cāhu;
Sacco nu vādo katamo imesaṃ, sabbeva hīme kusalā vadānā.

886. Parassa ce dhammamanānujānaṃ, bālomako [bālo mago (sī. syā. ka.)] hoti nihīnapañño;
Sabbeva bālā sunihīnapaññā, sabbevime diṭṭhiparibbasānā.

887. Sandiṭṭhiyā ceva na vīvadātā, saṃsuddhapaññā kusalā mutīmā;
Na tesaṃ koci parihīnapañño [kocipi nihīnapañño (sī. syā. ka.)], diṭṭhī hi tesampi tathā samattā.

888. Na vāhametaṃ tathiyanti [tathivanti (syā. ka.)] brūmi, yamāhu bālā mithu aññamaññaṃ;
Sakaṃsakaṃdiṭṭhimakaṃsu saccaṃ, tasmā hi bāloti paraṃ dahanti.

889. Yamāhu saccaṃ tathiyanti eke, tamāhu aññe [aññepi (syā.), aññe ca (?)] tucchaṃ musāti;
Evampi vigayha vivādayanti, kasmā na ekaṃ samaṇā vadanti.

890. Ekañhi saccaṃ na dutīyamatthi, yasmiṃ pajā no vivade pajānaṃ;
Nānā te [nānāto (ka.)] saccāni sayaṃ thunanti, tasmā na ekaṃ samaṇā vadanti.

891. Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalā vadānā;
Saccāni sutāni bahūni nānā, udāhu te takkamanussaranti.

892. Na heva saccāni bahūni nānā, aññatra saññāya niccāni loke;
Takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhu.

893. Diṭṭhe sute sīlavate mute vā, ete ca nissāya vimānadassī;
Vinicchaye ṭhatvā pahassamāno, bālo paro akkusaloti cāha.

894. Yeneva bāloti paraṃ dahāti, tenātumānaṃ kusaloti cāha;
Sayamattanā so kusalo vadāno, aññaṃ vimāneti tadeva pāva.

895. Atisāradiṭṭhiyāva so samatto, mānena matto paripuṇṇamānī;
Sayameva sāmaṃ manasābhisitto, diṭṭhī hi sā tassa tathā samattā.

896. Parassa ce hi vacasā nihīno, tumo sahā hoti nihīnapañño;
Atha ce sayaṃ vedagū hoti dhīro, na koci bālo samaṇesu atthi.

897. Aññaṃ ito yābhivadanti dhammaṃ, aparaddhā suddhimakevalī te [suddhimakevalīno (sī.)];
Evampi titthyā puthuso vadanti, sandiṭṭhirāgena hi tebhirattā [tyābhirattā (syā. ka.)].

898. Idheva suddhi iti vādayanti, nāññesu dhammesu visuddhimāhu;
Evampi titthyā puthuso niviṭṭhā, sakāyane tattha daḷhaṃ vadānā.

899. Sakāyane vāpi daḷhaṃ vadāno, kamettha bāloti paraṃ daheyya;
Sayameva so medhagamāvaheyya [medhakaṃ āvaheyya (sī. pī.)], paraṃ vadaṃ bālamasuddhidhammaṃ.

900. Vinicchaye ṭhatvā sayaṃ pamāya, uddhaṃ sa [uddaṃ so (sī. syā. pī.)] lokasmiṃ vivādameti;
Hitvāna sabbāni vinicchayāni, na medhagaṃ kubbati jantu loketi.

Cūḷabyūhasuttaṃ dvādasamaṃ niṭṭhitaṃ.

13. Mahābyūhasuttaṃ

901. Ye kecime diṭṭhiparibbasānā, idameva saccanti vivādayanti [vivādiyanti (sī. pī.)];
Sabbeva te nindamanvānayanti, atho pasaṃsampi labhanti tattha.

902. Appañhi etaṃ na alaṃ samāya, duve vivādassa phalāni brūmi;
Etampi disvā na vivādayetha, khemābhipassaṃ avivādabhūmiṃ.

903. Yā kācimā sammutiyo puthujjā, sabbāva etā na upeti vidvā;
Anūpayo so upayaṃ kimeyya, diṭṭhe sute khantimakubbamāno.

904. Sīluttamā saññamenāhu suddhiṃ, vataṃ samādāya upaṭṭhitāse;
Idheva sikkhema athassa suddhiṃ, bhavūpanītā kusalā vadānā.

905. Sace cuto sīlavatato hoti, pavedhatī [sa vedhati (sī. pī.)] kamma virādhayitvā;
Pajappatī patthayatī ca suddhiṃ, satthāva hīno pavasaṃ gharamhā.

906. Sīlabbataṃ vāpi pahāya sabbaṃ, kammañca sāvajjanavajjametaṃ;
Suddhiṃ asuddhinti apatthayāno, virato care santimanuggahāya.

907. Tamūpanissāya jigucchitaṃ vā, athavāpi diṭṭhaṃ va sutaṃ mutaṃ vā;
Uddhaṃsarā suddhimanutthunanti, avītataṇhāse bhavābhavesu.

908. Patthayamānassa hi jappitāni, pavedhitaṃ vāpi pakappitesu;
Cutūpapāto idha yassa natthi, sa kena vedheyya kuhiṃva jappe [kuhiñci jappe (sī. syā. ka.), kuhiṃ pajappe (pī.) niddeso passitabbo].

909. Yamāhu dhammaṃ paramanti eke, tameva hīnanti panāhu aññe;
Sacco nu vādo katamo imesaṃ, sabbeva hīme kusalā vadānā.

910. Sakañhi dhammaṃ paripuṇṇamāhu, aññassa dhammaṃ pana hīnamāhu;
Evampi viggayha vivādayanti, sakaṃ sakaṃ sammutimāhu saccaṃ.

911. Parassa ce vambhayitena hīno, na koci dhammesu visesi assa;
Puthū hi aññassa vadanti dhammaṃ, nihīnato samhi daḷhaṃ vadānā.

912. Saddhammapūjāpi nesaṃ tatheva, yathā pasaṃsanti sakāyanāni;
Sabbeva vādā [sabbe pavādā (syā.)] tathiyā [tathivā (sabbattha)] bhaveyyuṃ, suddhī hi nesaṃ paccattameva.

913. Na brāhmaṇassa paraneyyamatthi, dhammesu niccheyya samuggahītaṃ;
Tasmā vivādāni upātivatto, na hi seṭṭhato passati dhammamaññaṃ.

914. Jānāmi passāmi tatheva etaṃ, diṭṭhiyā eke paccenti suddhiṃ;
Addakkhi ce kiñhi tumassa tena, atisitvā aññena vadanti suddhiṃ.

915. Passaṃ naro dakkhati [dakkhiti (sī.)] nāmarūpaṃ, disvāna vā ñassati tānimeva;
Kāmaṃ bahuṃ passatu appakaṃ vā, na hi tena suddhiṃ kusalā vadanti.

916. Nivissavādī na hi subbināyo, pakappitaṃ diṭṭhi purekkharāno;
Yaṃ nissito tattha subhaṃ vadāno, suddhiṃvado tattha tathaddasā so.

917. Na brāhmaṇo kappamupeti saṅkhā [saṅkhaṃ (sī. syā. pī.)], na diṭṭhisārī napi ñāṇabandhu;
Ñatvā ca so sammutiyo [sammatiyo (syā.)] puthujjā, upekkhatī uggahaṇanti maññe.

918. Vissajja ganthāni munīdha loke, vivādajātesu na vaggasārī;
Santo asantesu upekkhako so, anuggaho uggahaṇanti maññe.

919. Pubbāsave hitvā nave akubbaṃ, na chandagū nopi nivissavādī;
Sa vippamutto diṭṭhigatehi dhīro, na limpati [na lippati (sī. pī.)] loke anattagarahī.

920. Sa sabbadhammesu visenibhūto, yaṃ kiñci diṭṭhaṃ va sutaṃ mutaṃ vā;
Sa pannabhāro muni vippamutto, na kappiyo nūparato na patthiyoti.

Mahābyūhasuttaṃ terasamaṃ niṭṭhitaṃ.

14. Tuvaṭakasuttaṃ

921. ‘‘Pucchāmi taṃ ādiccabandhu [ādiccabandhuṃ (sī. syā.)], vivekaṃ santipadañca mahesi;
Kathaṃ disvā nibbāti bhikkhu, anupādiyāno lokasmiṃ kiñci’’.

922. ‘‘Mūlaṃ papañcasaṅkhāya, (iti bhagavā)
Mantā asmīti sabbamuparundhe [sabbamuparuddhe (syā. pī. ka.)];
Yā kāci taṇhā ajjhattaṃ,
Tāsaṃ vinayā [vinayāya (?)] sadā sato sikkhe.

923. ‘‘Yaṃ kiñci dhammamabhijaññā, ajjhattaṃ athavāpi bahiddhā;
Na tena thāmaṃ [mānaṃ (sī. ka.)] kubbetha, na hi sā nibbuti sataṃ vuttā.

924. ‘‘Seyyo na tena maññeyya, nīceyyo athavāpi sarikkho;
Phuṭṭho [puṭṭho (sī. syā. ka.)] anekarūpehi, nātumānaṃ vikappayaṃ tiṭṭhe.

925. ‘‘Ajjhattamevupasame, na aññato bhikkhu santimeseyya;
Ajjhattaṃ upasantassa, natthi attā kuto nirattā vā.

926. ‘‘Majjhe yathā samuddassa, ūmi no jāyatī ṭhito hoti;
Evaṃ ṭhito anejassa, ussadaṃ bhikkhu na kareyya kuhiñci’’.

927. ‘‘Akittayī vivaṭacakkhu, sakkhidhammaṃ parissayavinayaṃ;
Paṭipadaṃ vadehi bhaddante, pātimokkhaṃ athavāpi samādhiṃ’’.

928. ‘‘Cakkhūhi neva lolassa, gāmakathāya āvaraye sotaṃ;
Rase ca nānugijjheyya, na ca mamāyetha kiñci lokasmiṃ.

929. ‘‘Phassena yadā phuṭṭhassa, paridevaṃ bhikkhu na kareyya kuhiñcñcci;

Bhavañca nābhijappeyya, bheravesu ca na sampavedheyya.

930. ‘‘Annānamatho pānānaṃ, khādanīyānaṃ athopi vatthānaṃ;
Laddhā na sannidhiṃ kayirā, na ca parittase tāni alabhamāno.

931. ‘‘Jhāyī na pādalolassa, virame kukkuccā nappamajjeyya;
Athāsanesu sayanesu, appasaddesu bhikkhu vihareyya.

932. ‘‘Niddaṃ na bahulīkareyya, jāgariyaṃ bhajeyya ātāpī;
Tandiṃ māyaṃ hassaṃ khiḍḍaṃ, methunaṃ vippajahe savibhūsaṃ.

933. ‘‘Āthabbaṇaṃ supinaṃ lakkhaṇaṃ, no vidahe athopi nakkhattaṃ;
Virutañca gabbhakaraṇaṃ, tikicchaṃ māmako na seveyya.

934. ‘‘Nindāya nappavedheyya, na uṇṇameyya pasaṃsito bhikkhu;
Lobhaṃ saha macchariyena, kodhaṃ pesuṇiyañca panudeyya.

935. ‘‘Kayavikkaye na tiṭṭheyya, upavādaṃ bhikkhu na kareyya kuhiñci;
Gāme ca nābhisajjeyya, lābhakamyā janaṃ na lapayeyya.

936. ‘‘Na ca katthitā siyā bhikkhu, na ca vācaṃ payuttaṃ bhāseyya;
Pāgabbhiyaṃ na sikkheyya, kathaṃ viggāhikaṃ na kathayeyya.

937. ‘‘Mosavajje na nīyetha, sampajāno saṭhāni na kayirā;
Atha jīvitena paññāya, sīlabbatena nāññamatimaññe.

938. ‘‘Sutvā rusito bahuṃ vācaṃ, samaṇānaṃ vā puthujanānaṃ [puthuvacanānaṃ (sī. syā. pī.)];
Pharusena ne na paṭivajjā, na hi santo paṭisenikaronti.

939. ‘‘Etañca dhammamaññāya, vicinaṃ bhikkhu sadā sato sikkhe;
Santīti nibbutiṃ ñatvā, sāsane gotamassa na pamajjeyya.

940. ‘‘Abhibhū hi so anabhibhūto, sakkhidhammamanītihamadassī;
Tasmā hi tassa bhagavato sāsane, appamatto sadā namassamanusikkhe’’ti.

Tuvaṭakasuttaṃ cuddasamaṃ niṭṭhitaṃ.

15. Attadaṇḍasuttaṃ

941. ‘‘Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhagaṃ;
Saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā.

942. ‘‘Phandamānaṃ pajaṃ disvā, macche appodake yathā;
Aññamaññehi byāruddhe, disvā maṃ bhayamāvisi.

943. ‘‘Samantamasāro loko, disā sabbā sameritā;
Icchaṃ bhavanamattano, nāddasāsiṃ anositaṃ.

944. ‘‘Osānetveva byāruddhe, disvā me aratī ahu;
Athettha sallamaddakkhiṃ, duddasaṃ hadayanissitaṃ.

945. ‘‘Yena sallena otiṇṇo, disā sabbā vidhāvati;
Tameva sallamabbuyha, na dhāvati na sīdati.

946. ‘‘Tattha sikkhānugīyanti [sikkhānukiriyanti (ka.)], yāni loke gadhitāni;
Na tesu pasuto siyā, nibbijjha sabbaso kāme;
Sikkhe nibbānamattano.

947. ‘‘Sacco siyā appagabbho, amāyo rittapesuṇo;
Akkodhano lobhapāpaṃ, vevicchaṃ vitare muni.

948. ‘‘Niddaṃ tandiṃ sahe thīnaṃ, pamādena na saṃvase;
Atimāne na tiṭṭheyya, nibbānamanaso naro.

949. ‘‘Mosavajje na nīyetha, rūpe snehaṃ na kubbaye;
Mānañca parijāneyya, sāhasā virato care.

950. ‘‘Purāṇaṃ nābhinandeyya, nave khantiṃ na kubbaye;
Hiyyamāne na soceyya, ākāsaṃ na sito siyā.

951. ‘‘Gedhaṃ brūmi mahoghoti, ājavaṃ brūmi jappanaṃ;
Ārammaṇaṃ pakappanaṃ, kāmapaṅko duraccayo.

952. ‘‘Saccā avokkamma [avokkamaṃ (niddesa)] muni, thale tiṭṭhati brāhmaṇo;
Sabbaṃ so [sabbaso (syā. ka.)] paṭinissajja, sa ve santoti vuccati.

953. ‘‘Sa ve vidvā sa vedagū, ñatvā dhammaṃ anissito;
Sammā so loke iriyāno, na pihetīdha kassaci.

954. ‘‘Yodha kāme accatari, saṅgaṃ loke duraccayaṃ;
Na so socati nājjheti, chinnasoto abandhano.

955. ‘‘Yaṃ pubbe taṃ visosehi, pacchā te māhu kiñcanaṃ;
Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasi.

956. ‘‘Sabbaso nāmarūpasmiṃ, yassa natthi mamāyitaṃ;
Asatā ca na socati, sa ve loke na jīyati.

957. ‘‘Yassa natthi idaṃ meti, paresaṃ vāpi kiñcanaṃ;
Mamattaṃ so asaṃvindaṃ, natthi meti na socati.

958. ‘‘Aniṭṭhurī ananugiddho, anejo sabbadhī samo;
Tamānisaṃsaṃ pabrūmi, pucchito avikampinaṃ.

959. ‘‘Anejassa vijānato, natthi kāci nisaṅkhati [nisaṅkhiti (sī. pī.)].
Virato so viyārabbhā, khemaṃ passati sabbadhi.

960. ‘‘Na samesu na omesu, na ussesu vadate muni;
Santo so vītamaccharo, nādeti na nirassatī’’ti.

Attadaṇḍasuttaṃ pannarasamaṃ niṭṭhitaṃ.

16. Sāriputtasuttaṃ

961. ‘‘Na me diṭṭho ito pubbe, (iccāyasmā sāriputto)
Na suto uda kassaci;
Evaṃ vagguvado satthā,
Tusitā gaṇimāgato.

962. ‘‘Sadevakassa lokassa, yathā dissati cakkhumā;
Sabbaṃ tamaṃ vinodetvā, ekova ratimajjhagā.

963. ‘‘Taṃ buddhaṃ asitaṃ tādiṃ, akuhaṃ gaṇimāgataṃ;
Bahūnamidha baddhānaṃ, atthi pañhena āgamaṃ.

964. ‘‘Bhikkhuno vijigucchato, bhajato rittamāsanaṃ;
Rukkhamūlaṃ susānaṃ vā, pabbatānaṃ guhāsu vā.

965. ‘‘Uccāvacesu sayanesu, kīvanto tattha bheravā;
Yehi bhikkhu na vedheyya, nigghose sayanāsane.

966. ‘‘Katī parissayā loke, gacchato agataṃ disaṃ;
Ye bhikkhu abhisambhave, pantamhi sayanāsane.

967. ‘‘Kyāssa byappathayo assu, kyāssassu idha gocarā;
Kāni sīlabbatānāssu, pahitattassa bhikkhuno.

968. ‘‘Kaṃ so sikkhaṃ samādāya, ekodi nipako sato;
Kammāro rajatasseva, niddhame malamattano’’.

969. ‘‘Vijigucchamānassa yadidaṃ phāsu, (sāriputtāti bhagavā)
Rittāsanaṃ sayanaṃ sevato ce;
Sambodhikāmassa yathānudhammaṃ,
Taṃ te pavakkhāmi yathā pajānaṃ.

970. ‘‘Pañcannaṃ dhīro bhayānaṃ na bhāye, bhikkhu sato sapariyantacārī;
Ḍaṃsādhipātānaṃ sarīsapānaṃ, manussaphassānaṃ catuppadānaṃ.

971. ‘‘Paradhammikānampi na santaseyya, disvāpi tesaṃ bahubheravāni;
Athāparāni abhisambhaveyya, parissayāni kusalānuesī.

972. ‘‘Ātaṅkaphassena khudāya phuṭṭho, sītaṃ atuṇhaṃ [accuṇhaṃ (sī. syā.)] adhivāsayeyya;
So tehi phuṭṭho bahudhā anoko, vīriyaṃ parakkammadaḷhaṃ kareyya.

973. ‘‘Theyyaṃ na kāre [na kareyya (sī. syā. ka.)] na musā bhaṇeyya, mettāya phasse tasathāvarāni;
Yadāvilattaṃ manaso vijaññā, kaṇhassa pakkhoti vinodayeyya.

974. ‘‘Kodhātimānassa vasaṃ na gacche, mūlampi tesaṃ palikhañña tiṭṭhe;
Athappiyaṃ vā pana appiyaṃ vā, addhā bhavanto abhisambhaveyya.

975. ‘‘Paññaṃ purakkhatvā kalyāṇapīti, vikkhambhaye tāni parissayāni;
Aratiṃ sahetha sayanamhi pante, caturo sahetha paridevadhamme.

976. ‘‘Kiṃsū asissāmi kuvaṃ vā [kudha vā (ka.), kutha vā (niddesa)] asissaṃ, dukkhaṃ vata settha kvajja sessaṃ;

Ete vitakke paridevaneyye, vinayetha sekho aniketacārī.

977. ‘‘Annañca laddhā vasanañca kāle, mattaṃ so jaññā idha tosanatthaṃ;
So tesu gutto yatacāri gāme, rusitopi vācaṃ pharusaṃ na vajjā.

978. ‘‘Okkhittacakkhu na ca pādalolo, jhānānuyutto bahujāgarassa;
Upekkhamārabbha samāhitatto, takkāsayaṃ kukkucciyūpachinde.

979. ‘‘Cudito vacībhi satimābhinande, sabrahmacārīsu khilaṃ pabhinde;
Vācaṃ pamuñce kusalaṃ nātivelaṃ, janavādadhammāya na cetayeyya.

980. ‘‘Athāparaṃ pañca rajāni loke, yesaṃ satīmā vinayāya sikkhe;
Rūpesu saddesu atho rasesu, gandhesu phassesu sahetha rāgaṃ.

981. ‘‘Etesu dhammesu vineyya chandaṃ, bhikkhu satimā suvimuttacitto;
Kālena so sammā dhammaṃ parivīmaṃsamāno,
Ekodibhūto vihane tamaṃ so’’ti.

Sāriputtasuttaṃ soḷasamaṃ niṭṭhitaṃ.

Aṭṭhakavaggo catuttho

Niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Kāmaṃ guhañca duṭṭhā ca, suddhañca paramā jarā;
Metteyyo ca pasūro ca, māgaṇḍi purābhedanaṃ.

Kalahaṃ dve ca byūhāni [byūhāni (sī.)], punadeva tuvaṭṭakaṃ;
Attadaṇḍavaraṃ suttaṃ, theraputṭhena [therapañhena (sī.), sāriputtena (syā.)] soḷasa;
Iti etāni suttāni, sabbānaṭṭhakavaggikāti.

5. Pārāyanavaggo

Vatthugāthā

982. Kosalānaṃ purā rammā, agamā dakkhiṇāpathaṃ;
Ākiñcaññaṃ patthayāno, brāhmaṇo mantapāragū.

983. So assakassa visaye, aḷakassa [muḷakassa (syā.), mūḷhakassa (ka.), maḷakassa (niddesa)] samāsane;
Vasi godhāvarīkūle, uñchena ca phalena ca.

984. Tasseva upanissāya, gāmo ca vipulo ahu;
Tato jātena āyena, mahāyaññamakappayi.

985. Mahāyaññaṃ yajitvāna, puna pāvisi assamaṃ;
Tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo.

986. Ugghaṭṭapādo tasito [tassito (ka.)], paṅkadanto rajassiro;
So ca naṃ upasaṅkamma, satāni pañca yācati.

987. Tamenaṃ bāvarī disvā, āsanena nimantayi;
Sukhañca kusalaṃ pucchi, idaṃ vacanamabravi.

988. ‘‘Yaṃ kho mama deyyadhammaṃ, sabbaṃ visajjitaṃ mayā;
Anujānāhi me brahme, natthi pañcasatāni me’’.

989. ‘‘Sace me yācamānassa, bhavaṃ nānupadassati;
Sattame divase tuyhaṃ, muddhā phalatu sattadhā’’.

990. Abhisaṅkharitvā kuhako, bheravaṃ so akittayi;
Tassa taṃ vacanaṃ sutvā, bāvarī dukkhito ahu.

991. Ussussati anāhāro, sokasallasamappito;
Athopi evaṃ cittassa, jhāne na ramatī mano.

992. Utrastaṃ dukkhitaṃ disvā, devatā atthakāminī;
Bāvariṃ upasaṅkamma, idaṃ vacanamabravi.

993. ‘‘Na so muddhaṃ pajānāti, kuhako so dhanatthiko;
Muddhani muddhapāte vā, ñāṇaṃ tassa na vijjati’’.

994. ‘‘Bhotī carahi jānāsi, taṃ me akkhāhi pucchitā;
Muddhaṃ muddhādhipātañca, taṃ suṇoma vaco tava’’.

995. ‘‘Ahampetaṃ na jānāmi, ñāṇamettha na vijjati;
Muddhani muddhādhipāte ca, jinānaṃ hettha [muddhaṃ muddhādhipāto ca, jinānaṃ heta (sī. syā. pī.)] dassanaṃ’’.

996. ‘‘Atha ko carahi jānāti, asmiṃ pathavimaṇḍale [puthavimaṇḍale (sī. pī.)];
Muddhaṃ muddhādhipātañca, taṃ me akkhāhi devate’’.

997. ‘‘Purā kapilavatthumhā, nikkhanto lokanāyako;
Apacco okkākarājassa, sakyaputto pabhaṅkaro.

998. ‘‘So hi brāhmaṇa sambuddho, sabbadhammāna pāragū;
Sabbābhiññābalappatto, sabbadhammesu cakkhumā;
Sabbakammakkhayaṃ patto, vimutto upadhikkhaye.

999. ‘‘Buddho so bhagavā loke, dhammaṃ deseti cakkhumā;
Taṃ tvaṃ gantvāna pucchassu, so te taṃ byākarissati’’.

1000. Sambuddhoti vaco sutvā, udaggo bāvarī ahu;
Sokassa tanuko āsi, pītiñca vipulaṃ labhi.

1001. So bāvarī attamano udaggo, taṃ devataṃ pucchati vedajāto;
‘‘Katamamhi gāme nigamamhi vā pana, katamamhi vā janapade lokanātho;
Yattha gantvāna passemu [gantvā namassemu (sī. syā. pī.)], sambuddhaṃ dvipaduttamaṃ’’ [dvipaduttamaṃ (sī. syā. pī.)],.

1002. ‘‘Sāvatthiyaṃ kosalamandire jino, pahūtapañño varabhūrimedhaso;
So sakyaputto vidhuro anāsavo, muddhādhipātassa vidū narāsabho’’.

1003. Tato āmantayī sisse, brāhmaṇe mantapārage;
‘‘Etha māṇavā akkhissaṃ, suṇātha vacanaṃ mama.

1004. ‘‘Yasseso dullabho loke, pātubhāvo abhiṇhaso;
Svājja lokamhi uppanno, sambuddho iti vissuto;
Khippaṃ gantvāna sāvatthiṃ, passavho dvipaduttamaṃ’’.

1005. ‘‘Kathaṃ carahi jānemu, disvā buddhoti brāhmaṇa;
Ajānataṃ no pabrūhi, yathā jānemu taṃ mayaṃ’’.

1006. ‘‘Āgatāni hi mantesu, mahāpurisalakkhaṇā;
Dvattiṃsāni ca [dvittiṃsā ca (sī. syā. pī.), dvittiṃsa tāni (?)] byākkhātā, samattā anupubbaso.

1007. ‘‘Yassete honti gattesu, mahāpurisalakkhaṇā;
Dveyeva tassa gatiyo, tatiyā hi na vijjati.

1008. ‘‘Sace agāraṃ āvasati [ajjhāvasati (ka.)], vijeyya pathaviṃ imaṃ;
Adaṇḍena asatthena, dhammenamanusāsati.

1009. ‘‘Sace ca so pabbajati, agārā anagāriyaṃ;
Vivaṭṭacchado [vivattachaddo (sī.)] sambuddho, arahā bhavati anuttaro.

1010. ‘‘Jātiṃ gottañca lakkhaṇaṃ, mante sisse punāpare;
Muddhaṃ muddhādhipātañca, manasāyeva pucchatha.

1011. ‘‘Anāvaraṇadassāvī, yadi buddho bhavissati;
Manasā pucchite pañhe, vācāya vissajessati’’.

1012. Bāvarissa vaco sutvā, sissā soḷasa brāhmaṇā;
Ajito tissametteyyo, puṇṇako atha mettagū.

1013. Dhotako upasīvo ca, nando ca atha hemako;
Todeyyakappā dubhayo, jatukaṇṇī ca paṇḍito.

1014. Bhadrāvudho udayo ca, posālo cāpi brāhmaṇo;
Mogharājā ca medhāvī, piṅgiyo ca mahāisi.

1015. Paccekagaṇino sabbe, sabbalokassa vissutā;
Jhāyī jhānaratā dhīrā, pubbavāsanavāsitā.

1016. Bāvariṃ abhivādetvā, katvā ca naṃ padakkhiṇaṃ;
Jaṭājinadharā sabbe, pakkāmuṃ uttarāmukhā.

1017. Aḷakassa patiṭṭhānaṃ, purimāhissatiṃ [purimaṃ māhissatiṃ (sī. pī.), puraṃ māhissatiṃ (syā.)] tadā;
Ujjeniñcāpi gonaddhaṃ, vedisaṃ vanasavhayaṃ.

1018. Kosambiñcāpi sāketaṃ, sāvatthiñca puruttamaṃ;
Setabyaṃ kapilavatthuṃ, kusinārañca mandiraṃ.

1019. Pāvañca bhoganagaraṃ, vesāliṃ māgadhaṃ puraṃ;
Pāsāṇakaṃ cetiyañca, ramaṇīyaṃ manoramaṃ.

1020. Tasitovudakaṃ sītaṃ, mahālābhaṃva vāṇijo;
Chāyaṃ dhammābhitattova, turitā pabbatamāruhuṃ.

1021. Bhagavā tamhi samaye, bhikkhusaṅghapurakkhato;
Bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti, sīhova nadatī vane.

1022. Ajito addasa buddhaṃ, sataraṃsiṃ [vītaraṃsiṃva (syā.), sataraṃsīva (ka.), pītaraṃsīva (niddesa)] va bhāṇumaṃ;
Candaṃ yathā pannarase, pāripūriṃ upāgataṃ.

1023. Athassa gatte disvāna, paripūrañca byañjanaṃ;
Ekamantaṃ ṭhito haṭṭho, manopañhe apucchatha.

1024. ‘‘Ādissa jammanaṃ [jappanaṃ (ka.)] brūhi, gottaṃ brūhi salakkhaṇaṃ [brūhissa lakkhaṇaṃ (niddesa)];
Mantesu pāramiṃ brūhi, kati vāceti brāhmaṇo’’.

1025. ‘‘Vīsaṃ vassasataṃ āyu, so ca gottena bāvarī;
Tīṇissa lakkhaṇā gatte, tiṇṇaṃ vedāna pāragū.

1026. ‘‘Lakkhaṇe itihāse ca, sanighaṇḍusakeṭubhe;
Pañcasatāni vāceti, sadhamme pāramiṃ gato’’.

1027. ‘‘Lakkhaṇānaṃ pavicayaṃ, bāvarissa naruttama;
Kaṅkhacchida [taṇhacchida (bahūsu)] pakāsehi, mā no kaṅkhāyitaṃ ahu’’.

1028. ‘‘Mukhaṃ jivhāya chādeti, uṇṇassa bhamukantare;
Kosohitaṃ vatthaguyhaṃ, evaṃ jānāhi māṇava’’.

1029. Pucchañhi kiñci asuṇanto, sutvā pañhe viyākate;
Vicinteti jano sabbo, vedajāto katañjalī.

1030. ‘‘Ko nu devo vā brahmā vā, indo vāpi sujampati;
Manasā pucchite pañhe, kametaṃ paṭibhāsati.

1031. ‘‘Muddhaṃ muddhādhipātañca, bāvarī paripucchati;
Taṃ byākarohi bhagavā, kaṅkhaṃ vinaya no ise’’.

1032. ‘‘Avijjā muddhāti jānāhi, vijjā muddhādhipātinī;
Saddhāsatisamādhīhi, chandavīriyena saṃyutā’’.

1033. Tato vedena mahatā, santhambhitvāna māṇavo;
Ekaṃsaṃ ajinaṃ katvā, pādesu sirasā pati.

1034. ‘‘Bāvarī brāhmaṇo bhoto, saha sissehi mārisa;
Udaggacitto sumano, pāde vandati cakkhuma’’.

1035. ‘‘Sukhito bāvarī hotu, saha sissehi brāhmaṇo;
Tvañcāpi sukhito hohi, ciraṃ jīvāhi māṇava.

1036. ‘‘Bāvarissa ca tuyhaṃ vā, sabbesaṃ sabbasaṃsayaṃ;
Katāvakāsā pucchavho, yaṃ kiñci manasicchatha’’.

1037. Sambuddhena katokāso, nisīditvāna pañjalī;
Ajito paṭhamaṃ pañhaṃ, tattha pucchi tathāgataṃ.

Vatthugāthā niṭṭhitā.

1. Ajitamāṇavapucchā

1038. ‘‘Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito)
Kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃsu tassa mahabbhayaṃ’’.

1039. ‘‘Avijjāya nivuto loko, (ajitāti bhagavā)
Vevicchā pamādā nappakāsati;
Jappābhilepanaṃ brūmi, dukkhamassa mahabbhayaṃ’’.

1040. ‘‘Savanti sabbadhi sotā, (iccāyasmā ajito)
Sotānaṃ kiṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, kena sotā pidhiyyare’’ [pithiyyare (sī. syā. pī.), pithīyare (sī. aṭṭha.), pidhīyare (?)].

1041. ‘‘Yāni sotāni lokasmiṃ, (ajitāti bhagavā)
Sati tesaṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhiyyare’’.

1042. ‘‘Paññā ceva sati yañca [satī ceva (sī.), satī ca (syā.), satī cāpi (pī. niddesa), sati cāpi (niddesa)], (iccāyasmā ajito)
Nāmarūpañca mārisa;
Etaṃ me puṭṭho pabrūhi, katthetaṃ uparujjhati’’.

1043. ‘‘Yametaṃ pañhaṃ apucchi, ajita taṃ vadāmi te;
Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Viññāṇassa nirodhena, etthetaṃ uparujjhati’’.

1044. ‘‘Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekhā puthū idha;
Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisa’’.

1045. ‘‘Kāmesu nābhigijjheyya, manasānāvilo siyā;
Kusalo sabbadhammānaṃ, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

Ajitamāṇavapucchā paṭhamā niṭṭhitā.

2. Tissametteyyamāṇavapucchā

1046. ‘‘Kodha santusito loke, (iccāyasmā tissametteyyo)
Kassa no santi iñjitā;
Ko ubhantamabhiññāya, majjhe mantā na lippati [limpati (ka.)];
Kaṃ brūsi mahāpurisoti, ko idha sibbinimaccagā’’.

1047.‘‘Kāmesu brahmacariyavā, (metteyyāti bhagavā)
Vītataṇho sadā sato;
Saṅkhāya nibbuto bhikkhu, tassa no santi iñjitā.

1048.‘‘So ubhantamabhiññāya, majjhe mantā na lippati;
Taṃ brūmi mahāpurisoti, so idha sibbinimaccagā’’ti.

Tissametteyyamāṇavapucchā dutiyā niṭṭhitā.

3. Puṇṇakamāṇavapucchā

1049.‘‘Anejaṃ mūladassāviṃ, (iccāyasmā puṇṇako)
Atthi [atthī (syā.)] pañhena āgamaṃ;
Kiṃ nissitā isayo manujā, khattiyā brāhmaṇā devatānaṃ;
Yaññamakappayiṃsu puthūdha loke, pucchāmi taṃ bhagavā brūhi me taṃ’’.

1050.‘‘Ye kecime isayo manujā, (puṇṇakāti bhagavā)
Khattiyā brāhmaṇā devatānaṃ;
Yaññamakappayiṃsu puthūdha loke, āsīsamānā puṇṇaka itthattaṃ [itthabhāvaṃ (sī. syā.)];
Jaraṃ sitā yaññamakappayiṃsu’’.

1051.‘‘Ye kecime isayo manujā, (iccāyasmā puṇṇako)
Khattiyā brāhmaṇā devatānaṃ;
Yaññamakappayiṃsu puthūdha loke, kaccissu te bhagavā yaññapathe appamattā;
Atāruṃ jātiñca jarañca mārisa, pucchāmi taṃ bhagavā brūhi me taṃ’’.

1052.‘‘Āsīsanti thomayanti, abhijappanti juhanti; (Puṇṇakāti bhagavā)
Kāmābhijappanti paṭicca lābhaṃ, te yājayogā bhavarāgarattā;
Nātariṃsu jātijaranti brūmi’’.

1053.‘‘Te ce nātariṃsu yājayogā, (iccāyasmā puṇṇako)
Yaññehi jātiñca jarañca mārisa;
Atha ko carahi devamanussaloke, atāri jātiñca jarañca mārisa;
Pucchāmi taṃ bhagavā brūhi me taṃ’’.

1054.‘‘Saṅkhāya lokasmi paroparāni [parovarāni (sī. syā.)], (puṇṇakāti bhagavā)
Yassiñjitaṃ natthi kuhiñci loke;
Santo vidhūmo anīgho nirāso, atāri so jātijaranti brūmī’’ti.

Puṇṇakamāṇavapucchā tatiyā niṭṭhitā.

4. Mettagūmāṇavapucchā

1055.‘‘Pucchāmi taṃ bhagavā brūhi me taṃ, (iccāyasmā mettagū)
Maññāmi taṃ vedaguṃ bhāvitattaṃ;
Kuto nu dukkhā samudāgatā ime, ye keci lokasmimanekarūpā’’.

1056.‘‘Dukkhassa ve maṃ pabhavaṃ apucchasi, (mettagūti bhagavā)
Taṃ te pavakkhāmi yathā pajānaṃ;
Upadhinidānā pabhavanti dukkhā, ye keci lokasmimanekarūpā.

1057.‘‘Yo ve avidvā upadhiṃ karoti, punappunaṃ dukkhamupeti mando;
Tasmā pajānaṃ upadhiṃ na kayirā, dukkhassa jātippabhavānupassī’’.

1058.‘‘Yaṃ taṃ apucchimha akittayī no, aññaṃ taṃ pucchāma [pucchāmi (sī. pī.)] tadiṅgha brūhi;
Kathaṃ nu dhīrā vitaranti oghaṃ, jātiṃ jaraṃ sokapariddavañca;
Taṃ me muni sādhu viyākarohi, tathā hi te vidito esa dhammo’’.

1059.‘‘Kittayissāmi te dhammaṃ, (mettagūti bhagavā)
Diṭṭhe dhamme anītihaṃ;
Yaṃ viditvā sato caraṃ, tare loke visattikaṃ’’.

1060.‘‘Tañcāhaṃ abhinandāmi, mahesi dhammamuttamaṃ;
Yaṃ viditvā sato caraṃ, tare loke visattikaṃ’’.

1061.‘‘Yaṃ kiñci sampajānāsi, (mettagūti bhagavā)
Uddhaṃ adho tiriyañcāpi majjhe;
Etesu nandiñca nivesanañca, panujja viññāṇaṃ bhave na tiṭṭhe.

1062.‘‘Evaṃvihārī sato appamatto, bhikkhu caraṃ hitvā mamāyitāni;
Jātiṃ jaraṃ sokapariddavañca, idheva vidvā pajaheyya dukkhaṃ’’.

1063.‘‘Etābhinandāmi vaco mahesino, sukittitaṃ gotamanūpadhīkaṃ;
Addhā hi bhagavā pahāsi dukkhaṃ, tathā hi te vidito esa dhammo.

1064.‘‘Te cāpi nūnappajaheyyu dukkhaṃ, ye tvaṃ muni aṭṭhitaṃ ovadeyya;
Taṃ taṃ namassāmi samecca nāga, appeva maṃ bhagavā aṭṭhitaṃ ovadeyya’’.

1065.‘‘Yaṃ brāhmaṇaṃ vedagumābhijaññā, akiñcanaṃ kāmabhave asattaṃ;
Addhā hi so oghamimaṃ atāri, tiṇṇo ca pāraṃ akhilo akaṅkho.

1066.‘‘Vidvā ca yo [so (sī. syā. pī.)] vedagū naro idha, bhavābhave saṅgamimaṃ visajja;
So vītataṇho anīgho nirāso, atāri so jātijaranti brūmī’’ti.

Mettagūmāṇavapucchā catutthī niṭṭhitā.

5. Dhotakamāṇavapucchā

1067.‘‘Pucchāmi taṃ bhagavā brūhi me taṃ, (iccāyasmā dhotako)
Vācābhikaṅkhāmi mahesi tuyhaṃ;
Tava sutvāna nigghosaṃ, sikkhe nibbānamattano’’.

1068.‘‘Tenahātappaṃ karohi, (dhotakāti bhagavā) idheva nipako sato;
Ito sutvāna nigghosaṃ, sikkhe nibbānamattano’’.

1069.‘‘Passāmahaṃ devamanussaloke, akiñcanaṃ brāhmaṇamiriyamānaṃ;
Taṃ taṃ namassāmi samantacakkhu, pamuñca maṃ sakka kathaṃkathāhi’’.

1070.‘‘Nāhaṃ sahissāmi [samissāmi (syā.), gamissāmi (sī.), samīhāmi (pī.)] pamocanāya,
kathaṃkathiṃ dhotaka kañci loke;
Dhammañca seṭṭhaṃ abhijānamāno [ājānamāno (sī. syā. pī.)], evaṃ tuvaṃ oghamimaṃ
taresi’’.

1071.‘‘Anusāsa brahme karuṇāyamāno, vivekadhammaṃ yamahaṃ vijaññaṃ;
Yathāhaṃ ākāsova abyāpajjamāno, idheva santo asito careyyaṃ’’.

1072.‘‘Kittayissāmi te santiṃ, (dhotakāti bhagavā) diṭṭhe dhamme anītihaṃ;
Yaṃ viditvā sato caraṃ, tare loke visattikaṃ’’.

1073.‘‘Tañcāhaṃ abhinandāmi, mahesi santimuttamaṃ;
Yaṃ viditvā sato caraṃ, tare loke visattikaṃ’’.

1074.‘‘Yaṃ kiñci sampajānāsi, (dhotakāti bhagavā)
Uddhaṃ adho tiriyañcāpi majjhe;
Etaṃ viditvā saṅgoti loke, bhavābhavāya mākāsi taṇha’’nti.

Dhotakamāṇavapucchā pañcamī niṭṭhitā.

6. Upasīvamāṇavapucchā

1075.‘‘Eko ahaṃ sakka mahantamoghaṃ, (iccāyasmā upasīvo)
Anissito no visahāmi tārituṃ;
Ārammaṇaṃ brūhi samantacakkhu, yaṃ nissito oghamimaṃ tareyyaṃ’’.

1076.‘‘Ākiñcaññaṃ pekkhamāno satimā, (upasīvāti bhagavā)
Natthīti nissāya tarassu oghaṃ;
Kāme pahāya virato kathāhi, taṇhakkhayaṃ nattamahābhipassa’’ [rattamahābhipassa (syā.), rattamahaṃ vipassa (ka.)].

1077.‘‘Sabbesu kāmesu yo vītarāgo, (iccāyasmā upasīvo)
Ākiñcaññaṃ nissito hitvā maññaṃ;
Saññāvimokkhe parame vimutto [dhimutto (ka.)], tiṭṭhe nu so tattha anānuyāyī’’ [anānuvāyī (syā. ka.)].

1078.‘‘Sabbesu kāmesu yo vītarāgo, (upasīvāti bhagavā)
Ākiñcaññaṃ nissito hitvā maññaṃ;
Saññāvimokkhe parame vimutto, tiṭṭheyya so tattha anānuyāyī’’.

1079.‘‘Tiṭṭhe ce so tattha anānuyāyī, pūgampi vassānaṃ samantacakkhu;
Tattheva so sītisiyā vimutto, cavetha viññāṇaṃ tathāvidhassa’’.

1080.‘‘Accī yathā vātavegena khittā [khittaṃ (syā.), khitto (pī.)], (upasīvāti bhagavā)
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;
Evaṃ munī nāmakāyā vimutto, atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ’’.

1081.‘‘Atthaṅgato so uda vā so natthi, udāhu ve sassatiyā arogo;
Taṃ me munī sādhu viyākarohi, tathā hi te vidito esa dhammo’’.

1082.‘‘Atthaṅgatassa na pamāṇamatthi, (upasīvāti bhagavā)
Yena naṃ vajjuṃ taṃ tassa natthi;
Sabbesu dhammesu samohatesu, samūhatā vādapathāpi sabbe’’ti.

Upasīvamāṇavapucchā chaṭṭhī niṭṭhitā.

7. Nandamāṇavapucchā

1083.‘‘Santi loke munayo, (iccāyasmā nando)
Janā vadanti tayidaṃ kathaṃsu;
Ñāṇūpapannaṃ no muniṃ [muni no (syā. ka.)] vadanti, udāhu ve jīvitenūpapannaṃ’’.

1084.‘‘Na diṭṭhiyā na sutiyā na ñāṇena, (na sīlabbatena) [( ) natthi sī.-pī potthakesu]
Munīdha nanda kusalā vadanti;
Visenikatvā anīghā nirāsā, caranti ye te munayoti brūmi’’.

1085.‘‘Ye kecime samaṇabrāhmaṇāse, (iccāyasmā nando)
Diṭṭhassutenāpi [diṭṭhena sutenāpi (sī.), diṭṭhe sutenāpi (syā. pī. ka.)] vadanti suddhiṃ;
Sīlabbatenāpi vadanti suddhiṃ, anekarūpena vadanti suddhiṃ;
Kaccissu te bhagavā tattha yatā carantā, atāru jātiñca jarañca mārisa;
Pucchāmi taṃ bhagavā brūhi me taṃ’’.

1086.‘‘Ye kecime samaṇabrāhmaṇāse, (nandāti bhagavā)
Diṭṭhassutenāpi vadanti suddhiṃ;
Sīlabbatenāpi vadanti suddhiṃ, anekarūpena vadanti suddhiṃ;
Kiñcāpi te tattha yatā caranti, nāriṃsu jātijaranti brūmi’’.

1087.‘‘Ye kecime samaṇabrāhmaṇāse, (iccāyasmā nando)
Diṭṭhassutenāpi vadanti suddhiṃ;
Sīlabbatenāpi vadanti suddhiṃ, anekarūpena vadanti suddhiṃ;
Te ce muni [sace muni (sī.)] brūsi anoghatiṇṇe, atha ko carahi devamanussaloke;
Atāri jātiñca jarañca mārisa, pucchāmi taṃ bhagavā brūhi me taṃ’’.

1088.‘‘Nāhaṃ sabbe samaṇabrāhmaṇāse, (nandāti bhagavā)
Jātijarāya nivutāti brūmi;
Ye sīdha diṭṭhaṃva sutaṃ mutaṃ vā, sīlabbataṃ vāpi pahāya sabbaṃ;
Anekarūpampi pahāya sabbaṃ, taṇhaṃ pariññāya anāsavāse;
Te ve narā oghatiṇṇāti brūmi’’.

1089.‘‘Etābhinandāmi vaco mahesino, sukittitaṃ gotamanūpadhīkaṃ;
Ye sīdha diṭṭhaṃ va sutaṃ mutaṃ vā, sīlabbataṃ vāpi pahāya sabbaṃ;
Anekarūpampi pahāya sabbaṃ, taṇhaṃ pariññāya anāsavāse;
Ahampi te oghatiṇṇāti brūmī’’ti.

Nandamāṇavapucchā sattamā niṭṭhitā.

8. Hemakamāṇavapucchā

1090.‘‘Ye me pubbe viyākaṃsu, (iccāyasmā hemako)
Huraṃ gotamasāsanā;
Iccāsi iti bhavissati, sabbaṃ taṃ itihītihaṃ;
Sabbaṃ taṃ takkavaḍḍhanaṃ, nāhaṃ tattha abhiramiṃ.

1091.‘‘Tvañca me dhammamakkhāhi, taṇhānigghātanaṃ muni;
Yaṃ viditvā sato caraṃ, tare loke visattikaṃ’’.

1092.‘‘Idha diṭṭhasutamutaviññātesu, piyarūpesu hemaka;
Chandarāgavinodanaṃ, nibbānapadamaccutaṃ.

1093.‘‘Etadaññāya ye satā, diṭṭhadhammābhinibbutā;
Upasantā ca te sadā, tiṇṇā loke visattika’’nti.

Hemakamāṇavapucchā aṭṭhamā niṭṭhitā.

9. Todeyyamāṇavapucchā

1094.‘‘Yasmiṃ kāmā na vasanti, (iccāyasmā todeyyo)
Taṇhā yassa na vijjati;
Kathaṃkathā ca yo tiṇṇo, vimokkho tassa kīdiso’’.

1095.‘‘Yasmiṃ kāmā na vasanti, (todeyyāti bhagavā)
Taṇhā yassa na vijjati;
Kathaṃkathā ca yo tiṇṇo, vimokkho tassa nāparo’’.

1096.‘‘Nirāsaso so uda āsasāno, paññāṇavā so uda paññakappī;
Muniṃ ahaṃ sakka yathā vijaññaṃ, taṃ me viyācikkha samantacakkhu’’.

1097.‘‘Nirāsaso so na ca āsasāno, paññāṇavā so na ca paññakappī;
Evampi todeyya muniṃ vijāna, akiñcanaṃ kāmabhave asatta’’nti.

Todeyyamāṇavapucchā navamā niṭṭhitā.

10. Kappamāṇavapucchā

1098.‘‘Majjhe sarasmiṃ tiṭṭhataṃ, (iccāyasmā kappo)
Oghe jāte mahabbhaye;
Jarāmaccuparetānaṃ, dīpaṃ pabrūhi mārisa;
Tvañca me dīpamakkhāhi, yathāyidaṃ nāparaṃ siyā’’.

1099.‘‘Majjhe sarasmiṃ tiṭṭhataṃ, (kappāti bhagavā)
Oghe jāte mahabbhaye;
Jarāmaccuparetānaṃ, dīpaṃ pabrūmi kappa te.

1100.‘‘Akiñcanaṃ anādānaṃ, etaṃ dīpaṃ anāparaṃ;
Nibbānaṃ iti [nibbānamīti (sī.)] naṃ brūmi, jarāmaccuparikkhayaṃ.

1101.‘‘Etadaññāya ye satā, diṭṭhadhammābhinibbutā;
Na te māravasānugā, na te mārassa paddhagū’’ti [paṭṭhagūti (syā. ka.)].

Kappamāṇavapucchā dasamā niṭṭhitā.

11. Jatukaṇṇimāṇavapucchā

1102.‘‘Sutvānahaṃ vīramakāmakāmiṃ, (iccāyasmā jatukaṇṇi)
Oghātigaṃ puṭṭhumakāmamāgamaṃ;
Santipadaṃ brūhi sahajanetta, yathātacchaṃ bhagavā brūhi me taṃ.

1103.‘‘Bhagavā hi kāme abhibhuyya iriyati, ādiccova pathaviṃ tejī tejasā;
Parittapaññassa me bhūripañña, ācikkha dhammaṃ yamahaṃ vijaññaṃ;
Jātijarāya idha vippahānaṃ’’.

1104. ‘‘Kāmesu vinaya gedhaṃ, (jatukaṇṇīti bhagavā) nekkhammaṃ daṭṭhu khemato;
Uggahītaṃ nirattaṃ vā, mā te vijjittha kiñcanaṃ.

1105. ‘‘Yaṃ pubbe taṃ visosehi, pacchā te māhu kiñcanaṃ;
Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasi.

1106. ‘‘Sabbaso nāmarūpasmiṃ, vītagedhassa brāhmaṇa;
Āsavāssa na vijjanti, yehi maccuvasaṃ vaje’’ti.

Jatukaṇṇimāṇavapucchā ekādasamā niṭṭhitā.

12. Bhadrāvudhamāṇavapucchā

1107. ‘‘Okañjahaṃ taṇhacchidaṃ anejaṃ, (iccāyasmā bhadrāvudho)
Nandiñjahaṃ oghatiṇṇaṃ vimuttaṃ;
Kappañjahaṃ abhiyāce sumedhaṃ, sutvāna nāgassa apanamissanti ito.

1108. ‘‘Nānājanā janapadehi saṅgatā, tava vīra vākyaṃ abhikaṅkhamānā;
Tesaṃ tuvaṃ sādhu viyākarohi, tathā hi te vidito esa dhammo’’.

1109. ‘‘Ādānataṇhaṃ vinayetha sabbaṃ, (bhadrāvudhāti bhagavā)
Uddhaṃ adho tiriyañcāpi majjhe;
Yaṃ yañhi lokasmimupādiyanti, teneva māro anveti jantuṃ.

1110. ‘‘Tasmā pajānaṃ na upādiyetha, bhikkhu sato kiñcanaṃ sabbaloke;
Ādānasatte iti pekkhamāno, pajaṃ imaṃ maccudheyye visatta’’nti.

Bhadrāvudhamāṇavapucchā dvādasamā niṭṭhitā.

13. Udayamāṇavapucchā

1111. ‘‘Jhāyiṃ virajamāsīnaṃ, (iccāyasmā udayo) katakiccaṃ anāsavaṃ;
Pāraguṃ sabbadhammānaṃ, atthi pañhena āgamaṃ;
Aññāvimokkhaṃ pabrūhi, avijjāya pabhedanaṃ’’.

1112. ‘‘Pahānaṃ kāmacchandānaṃ, (udayāti bhagavā) domanassāna cūbhayaṃ;
Thinassa ca panūdanaṃ, kukkuccānaṃ nivāraṇaṃ.

1113. ‘‘Upekkhāsatisaṃsuddhaṃ, dhammatakkapurejavaṃ;
Aññāvimokkhaṃ pabrūmi, avijjāya pabhedanaṃ’’.

1114. ‘‘Kiṃsu saṃyojano loko, kiṃsu tassa vicāraṇaṃ;
Kissassa vippahānena, nibbānaṃ iti vuccati’’.

1115. ‘‘Nandisaṃyojano loko, vitakkassa vicāraṇaṃ;
Taṇhāya vippahānena, nibbānaṃ iti vuccati’’.

1116. ‘‘Kathaṃ satassa carato, viññāṇaṃ uparujjhati;
Bhagavantaṃ puṭṭhumāgamma, taṃ suṇoma vaco tava’’.

1117. ‘‘Ajjhattañca bahiddhā ca, vedanaṃ nābhinandato;

Evaṃ satassa carato, viññāṇaṃ uparujjhatī’’ti.

Udayamāṇavapucchā terasamā niṭṭhitā.

14. Posālamāṇavapucchā

1118. ‘‘Yo atītaṃ ādisati, (iccāyasmā posālo) anejo chinnasaṃsayo;
Pāraguṃ sabbadhammānaṃ, atthi pañhena āgamaṃ.

1119. ‘‘Vibhūtarūpasaññissa, sabbakāyappahāyino;
Ajjhattañca bahiddhā ca, natthi kiñcīti passato;
Ñāṇaṃ sakkānupucchāmi, kathaṃ neyyo tathāvidho’’.

1120. ‘‘Viññāṇaṭṭhitiyo sabbā, (posālāti bhagavā) abhijānaṃ tathāgato;
Tiṭṭhantamenaṃ jānāti, vimuttaṃ tapparāyaṇaṃ.

1121. ‘‘Ākiñcaññasambhavaṃ ñatvā, nandī saṃyojanaṃ iti;
Evametaṃ abhiññāya, tato tattha vipassati;
Etaṃ [evaṃ (syā. ka.)] ñāṇaṃ tathaṃ tassa, brāhmaṇassa vusīmato’’ti.

Posālamāṇavapucchā cuddasamā niṭṭhitā.

15. Mogharājamāṇavapucchā

1122. ‘‘Dvāhaṃ sakkaṃ apucchissaṃ, (iccāyasmā mogharājā)
Na me byākāsi cakkhumā;
Yāvatatiyañca devīsi, byākarotīti me sutaṃ.

1123. ‘‘Ayaṃ loko paro loko, brahmaloko sadevako;
Diṭṭhiṃ te nābhijānāti, gotamassa yasassino.

1124. ‘‘Evaṃ abhikkantadassāviṃ, atthi pañhena āgamaṃ;
Kathaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passati’’.

1125. ‘‘Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato;
Attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā;
Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī’’ti.

Mogharājamāṇavapucchā pannarasamā niṭṭhitā.

16. Piṅgiyamāṇavapucchā

1126. ‘‘Jiṇṇohamasmi abalo vītavaṇṇo, (iccāyasmā piṅgiyo)
Nettā na suddhā savanaṃ na phāsu;
Māhaṃ nassaṃ momuho antarāva
Ācikkha dhammaṃ yamahaṃ vijaññaṃ;
Jātijarāya idha vippahānaṃ’’.

1127. ‘‘Disvāna rūpesu vihaññamāne, (piṅgiyāti bhagavā)
Ruppanti rūpesu janā pamattā;
Tasmā tuvaṃ piṅgiya appamatto,

Jahassu rūpaṃ apunabbhavāya''.

1128.''Disā catasso vidisā catasso, uddhaṃ adho dasa disā imāyo;
Na tuyhaṃ adiṭṭhaṃ asutaṃ amutaṃ [asutaṃ amutaṃ vā (sī.), asutāmutaṃ vā (syā.), asutaṃ'mutaṃ vā (pī.)], atho aviññātaṃ kiñcanamatthi [kiñci matthi (syā.), kiñci natthi (pī.), kiñcinamatthi (ka.)] loke;
Ācikkha dhammaṃ yamahaṃ vijaññaṃ, jātijarāya idha vippahānaṃ''.

1129.''Taṇhādhipanne manuje pekkhamāno, (piṅgiyāti bhagavā)
Santāpajāte jarasā parete;
Tasmā tuvaṃ piṅgiya appamatto, jahassu taṇhaṃ apunabbhavāyā''ti.

Piṅgiyamāṇavapucchā soḷasamā niṭṭhitā.

Pārāyanatthutigāthā

Idamavoca bhagavā magadhesu viharanto pāsāṇake cetiye, paricārakasoḷasānaṃ [paricārakasoḷasannaṃ (syā. ka.)] brāhmaṇānaṃ ajjhiṭṭho puṭṭho puṭṭho pañhaṃ [pañhe (sī. pī.)] byākāsi. Ekamekassa cepi pañhassa atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammaṃ paṭipajjeyya, gaccheyyeva jarāmaraṇassa pāraṃ. Pāraṅgamanīyā ime dhammāti, tasmā imassa dhammapariyāyassa pārāyananteva [pārāyaṇaṃtveva (sī. aṭṭha.)] adhivacanaṃ.

1130. Ajito tissametteyyo, puṇṇako atha mettagū;
Dhotako upasīvo ca, nando ca atha hemako.

1131. Todeyya-kappā dubhayo, jatukaṇṇī ca paṇḍito;
Bhadrāvudho udayo ca, posālo cāpi brāhmaṇo;
Mogharājā ca medhāvī, piṅgiyo ca mahāisi.

1132. Ete buddhaṃ upāgacchuṃ, sampannacaraṇaṃ isiṃ;
Pucchantā nipuṇe pañhe, buddhaseṭṭhaṃ upāgamuṃ.

1133. Tesaṃ buddho pabyākāsi, pañhe puṭṭho yathātathaṃ;
Pañhānaṃ veyyākaraṇena, tosesi brāhmaṇe muni.

1134. Te tositā cakkhumatā, buddhenādiccabandhunā;
Brahmacariyamacariṃsu, varapaññassa santike.

1135. Ekamekassa pañhassa, yathā buddhena desitaṃ;
Tathā yo paṭipajjeyya, gacche pāraṃ apārato.

1136. Apārā pāraṃ gaccheyya, bhāvento maggamuttamaṃ;
Maggo so pāraṃ gamanāya, tasmā pārāyanaṃ iti.

Pārāyanānugītigāthā

1137.''Pārāyanamanugāyissaṃ, (iccāyasmā piṅgiyo)
Yathāddakkhi tathākkhāsi, vimalo bhūrimedhaso;
Nikkāmo nibbano [nibbuto (syā.)] nāgo, kissa hetu musā bhaṇe.

1138.''Pahīnamalamohassa, mānamakkhappahāyino;

Handāhaṃ kittayissāmi, giraṃ vaṇṇūpasañhitaṃ.

1139. ‘‘Tamonudo buddho samantacakkhu, lokantagū sabbabhavātivatto;
Anāsavo sabbadukkhapahīno, saccavhayo brahme upāsito me.

1140. ‘‘Dijo yathā kubbanakaṃ pahāya, bahupphalaṃ kānanamāvaseyya;
Evaṃ pahaṃ appadasse pahāya, mahodadhiṃ haṃsoriva ajjhapatto.

1141. ‘‘Yeme pubbe viyākaṃsu, huraṃ gotamasāsanā;
Iccāsi iti bhavissati;
Sabbaṃ taṃ itihitihaṃ, sabbaṃ taṃ takkavaḍḍhanaṃ.

1142. ‘‘Eko tamanudāsino, jutimā so pabhaṅkaro;
Gotamo bhūripaññāṇo, gotamo bhūrimedhaso.

1143. ‘‘Yo me dhammamadesesi, sandiṭṭhikamakālikaṃ;
Taṇhakkhayamanītikaṃ, yassa natthi upamā kvaci’’.

1144. ‘‘Kiṃnu tamhā vippavasasi, muhuttamapi piṅgiya;
Gotamā bhūripaññāṇā, gotamā bhūrimedhasā.

1145. ‘‘Yo te dhammamadesesi, sandiṭṭhikamakālikaṃ;
Taṇhakkhayamanītikaṃ, yassa natthi upamā kvaci’’.

1146. ‘‘Nāhaṃ tamhā vippavasāmi, muhuttamapi brāhmaṇa;
Gotamā bhūripaññāṇā, gotamā bhūrimedhasā.

1147. ‘‘Yo me dhammamadesesi, sandiṭṭhikamakālikaṃ;
Taṇhakkhayamanītikaṃ, yassa natthi upamā kvaci.

1148. ‘‘Passāmi naṃ manasā cakkhunāva, rattindivaṃ brāhmaṇa appamatto;
Namassamāno vivasemi rattiṃ, teneva maññāmi avippavāsaṃ.

1149. ‘‘Saddhā ca pīti ca mano sati ca, nāpenti me gotamasāsanamhā;
Yaṃ yaṃ disaṃ vajati bhūripañño, sa tena teneva natohamasmi.

1150. ‘‘Jiṇṇassa me dubbalathāmakassa, teneva kāyo na paleti tattha;
Saṃkappayantāya [saṃkappayattāya (sī.)] vajāmi niccaṃ, mano hi me brāhmaṇa tena yutto.

1151. ‘‘Paṅke sayāno pariphandamāno, dīpā dīpaṃ upaplaviṃ [upallaviṃ (syā. niddesa)];
Athaddasāsiṃ sambuddhaṃ, oghatiṇṇamanāsavaṃ’’.

1152. ‘‘Yathā ahū vakkali muttasaddho, bhadrāvudho āḷavi gotamo ca;
Evameva tvampi pamuñcassu saddhaṃ,
Gamissasi tvaṃ piṅgiya maccudheyyassa pāraṃ’’ [maccudheyyapāraṃ (sī.)].

1153. ‘‘Esa bhiyyo pasīdāmi, sutvāna munino vaco;
Vivaṭṭacchado sambuddho, akhilo paṭibhānavā.

1154. ‘‘Adhideve abhiññāya, sabbaṃ vedi varovaraṃ [paro varaṃ (sī. syā.), paro paraṃ (niddesa)];
Pañhānantakaro satthā, kaṅkhīnaṃ paṭijānataṃ.

1155. ‘‘Asaṃhīraṃ asaṅkuppaṃ, yassa natthi upamā kvaci;
Addhā gamissāmi na mettha kaṅkhā, evaṃ maṃ dhārehi adhimuttacitta’’nti.

Pārāyanavaggo pañcamo niṭṭhito.

Suttuddānaṃ –

1. Urago [imā uddānagāthāyo sī. pī. potthakesu na santi] dhaniyopi ca, khaggavisāṇo kasi ca;
Cundo bhavo punadeva, vasalo ca karaṇīyañca;
Hemavato atha yakkho, vijayasuttaṃ munisuttavaranti.

2. Paṭhamakaṭṭhavaro varavaggo, dvādasasuttadharo suvibhatto;
Desito cakkhumatā vimalena, suyyati vaggavaro uragoti.

3. Ratanāmagandho hirimaṅgalanāmo, sucilomakapilo ca brāhmaṇadhammo;
Nāvā [nātha (ka.)] kiṃsīlauṭṭhahano ca, rāhulo ca punapi vaṅgīso.

4. Sammāparibbājanīyopi cettha, dhammikasuttavaro suvibhatto;
Cuddasasuttadharo dutiyamhi, cūḷakavaggavaroti tamāhu.

5. Pabbajjapadhānasubhāsitanāmo, pūraḷāso punadeva māgho ca;
Sabhiyaṃ keṇiyameva sallanāmo, vāseṭṭhavaro kālikopi ca.

6. Nālakasuttavaro suvibhatto, taṃ anupassī tathā punadeva;
Dvādasasuttadharo tatiyamhi, suyyati vaggavaro mahānāmo.

7. Kāmaguhaṭṭhakaduṭṭhakanāmā, suddhavaro paramaṭṭhakanāmo;
Jarā mettiyavaro suvibhatto, pasūramāgaṇḍiyā purābhedo.

8. Kalahavivādo ubho viyuhā ca, tuvaṭakaattadaṇḍasāriputtā;
Soḷasasuttadharo catutthamhi, aṭṭhakavaggavaroti tamāhu.

9. Magadhe janapade ramaṇīye, desavare katapuññanivese;
Pāsāṇakacetiyavare suvibhatte, vasi bhagavā gaṇaseṭṭho.

10. Ubhayavāsamāgatiyamhi [ubhayaṃ vā puṇṇasamāgataṃ yamhi (syā.)], dvādasayojaniyā parisāya;
Soḷasabrāhmaṇānaṃ kira puṭṭho, pucchāya soḷasapañhakammiyā;
Nippakāsayi dhammamadāsi.

11. Atthapakāsakabyañjanapuṇṇaṃ, dhammamadesesi parakhemajaniyaṃ [varaṃ khamanīyaṃ (ka.)];
Lokahitāya jino dvipadaggo, suttavaraṃ bahudhammavicitraṃ;
Sabbakilesapamocanahetuṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

12. Byañjanamatthapadaṃ samayuttaṃ [byañjanamatthapadasamayuttaṃ (syā.)], akkharasaññitaopamagāḷhaṃ;
Lokavicāraṇañāṇapabhaggaṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

13. Rāgamale amalaṃ vimalaggaṃ, dosamale amalaṃ vimalaggaṃ;
Mohamale amalaṃ vimalaggaṃ, lokavicāraṇañāṇapabhaggaṃ;
Desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

14. Klesamale amalaṃ vimalaggaṃ, duccaritamale amalaṃ vimalaggaṃ;
Lokavicāraṇañāṇapabhaggaṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

15. Āsavabandhanayogākilesaṃ, nīvaraṇāni ca tīṇi malāni;
Tassa kilesapamocanahetuṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

16. Nimmalasabbakilesapanūdaṃ, rāgavirāgamanejamasokaṃ;
Santapaṇītasududdasadhammaṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

17. Rāgañca dosakamabhañjitasantaṃ [dosañca bhañjitasantaṃ (syā.)], yonicatuggatipañcaviññāṇaṃ;
Taṇhāratacchadanatāṇalatāpamokkhaṃ [taṇhātalaratacchedanatāṇapamokkhaṃ (syā.)], desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

18. Gambhīraduddasasaṇhanipuṇaṃ, paṇḍitavedaniyaṃ nipuṇatthaṃ;
Lokavicāraṇañāṇapabhaggaṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

19. Navaṅgakusumamālagīveyyaṃ, indriyajhānavimokkhavibhattaṃ;
Aṭṭhaṅgamaggadharaṃ varayānaṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

20. Somupamaṃ vimalaṃ parisuddhaṃ, aṇṇavamūpamaratanasucittaṃ;
Pupphasamaṃ ravimūpamatejaṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggo.

21. Khemasivaṃ sukhasītalasantaṃ, maccutatāṇaparaṃ paramatthaṃ;
Tassa sunibbutadassanahetuṃ, desayi suttavaraṃ dvipadaggoti.

Suttanipātapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Mahāvagga-aṭṭhakathā

1. Maggasaṃyuttaṃ

1. Avijjāvaggo

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. Mahāvaggassa paṭhame **pubbaṅgamā**ti sahajātavasena ca upanissayavasena cāti dvīhākārehi pubbaṅgamā. **Samāpattiyā**ti samāpajjanāya sabhāvapaṭilābhāya, uppattiyāti attho. **Anvadeva ahirikaṃ anottappa**nti sā panesā yadetaṃ alajjanākārasaṇṭhikaṃ ahirikaṃ, abhāyanākārasaṇṭhitañca anottappaṃ, etaṃ anudeva saheva ekatova, na vinā tena uppajjatīti attho. **Avijjāgatassā**ti avijjāya upagatassa samannāgatassa. **Micchādiṭṭhī**ti ayāthāvadiṭṭhi aniyyānikadiṭṭhi. **Pahotī**ti hoti uppajjati. **Micchāsaṅkappā**dīsupi ayāthāvaaniyyānikavaseneva micchābhāvo veditabbo. Iti imāni aṭṭhapi akusaladhammasamāpattiyā micchattaaṅgāni nāma honti. Tāni pana na ekakkhaṇe sabbāni labbhanti, nānakkhaṇe labbhanti.

Kathaṃ? Yadā hi diṭṭhisampayuttacittaṃ kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpentaṃ uppajjati, tadā micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvāyāmo micchāsati micchāsamādhi micchākammantoti cha aṅgāni honti. Yadā diṭṭhivippayuttaṃ, tadā micchādiṭṭhivajjāni pañca. Yadā tāneva dve vacīviññattiṃ samuṭṭhāpenti, tadā micchākammantaṭṭhāne micchāvācāya saddhiṃ tāneva cha vā pañca vā. Ayaṃ ājīvo nāma kuppamāno kāyavacīdvāresuyeva aññatarasmiṃ kuppati, na manodvāre. Tasmā yadā ājīvasīsena tāneva cittāni kāyavacīviññattiyo samuṭṭhāpenti, tadā kāyakammaṃ micchājīvo nāma hoti, tathā vacīkammanti micchājīvassa vasena tāneva cha vā pañca vā. Yadā pana viññattiṃ asamuṭṭhāpetvā tāni cittāni uppajjanti, tadā micchādiṭṭhimicchāsaṅkappamicchāvāyāmamicchāsatimicchāsamādhivasena pañca vā, micchāsaṅkappādivasena cattāri vā hontīti evaṃ na ekakkhaṇe sabbāni labbhanti, nānakkhaṇe labbhantīti.

Sukkapakkhe **vijjā**ti kammassakatañāṇaṃ. Ihāpi sahajātavasena ca upanissayavasena cāti dvīhākārehi pubbaṅgamatā veditabbā. **Hirottappa**nti hirī ca ottappañca. Tattha lajjanākārasaṇṭhitā hirī, bhāyanākārasaṇṭhitaṃ ottappaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vuttova. **Vijjāgatassā**ti vijjāya upagatassa samannāgatassa. **Viddasuno**ti viduno paṇḍitassa. **Sammādiṭṭhī**ti yāthāvadiṭṭhi niyyānikadiṭṭhi. **Sammākammantā**dīsupi eseva nayo. Iti kusaladhammasamāpattiyā imāni aṭṭhaṅgāni honti, tāni lokiyamaggakkhaṇe na ekato sabbāni labbhanti, lokuttaramaggakkhaṇe pana labbhanti. Tāni ca kho paṭhamajjhānikamagge, dutiyajjhānikādīsu pana sammāsaṅkappavajjāni satteva honti.

Tattha yo evaṃ vadeyya ‘‘yasmā majjhimanikāyamhi mahāsaḷāyatanikasutte (ma. ni. 3.431) ‘yā tathābhūtassa diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Yo tathābhūtassa, saṅkappo, svāssa hoti sammāsaṅkappo. Yo tathābhūtassa vāyāmo, svāssa hoti sammāvāyāmo. Yā tathābhūtassa sati, svāssa hoti sammāsati. Yo tathābhūtassa samādhi, svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo ca suparisuddho’ti vuttaṃ tasmā pañcaṅgikopi lokuttaramaggo hotī’’ti so vattabbo – tasmiṃyeva sutte ‘‘evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti idaṃ kasmā na passasi? Yaṃ panetaṃ ‘‘pubbeva kho panassā’’ti vuttaṃ, taṃ pabbajitadivasato paṭṭhāya parisuddhabhāvadassanatthaṃ. Pabbajitadivasato paṭṭhāya hi parisuddhāni kāyakammādīni lokuttaramaggakkhaṇe atiparisuddhāni hontīti ayamattho dīpito.

Yampi abhidhamme vuttaṃ ‘‘tasmiṃ kho pana samaye pañcaṅgiko maggo hotī’’ti (vibha. 212), taṃ ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yasmiñhi kāle micchākammantaṃ pahāya sammākammantaṃ pūreti, tasmiṃ kāle micchāvācā vā micchājīvo vā na hoti, diṭṭhi saṅkappo vāyāmo sati samādhīti imesuyeva pañcasu kārakaṅgesu sammākammanto pūrati. Virativasena hi sammākammanto pūrati nāma. Sammāvācāsammāājīvesupi eseva nayo. Iti imaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. Lokiyamaggakkhaṇe ca pañceva honti, virati pana aniyatā. Tasmā ‘‘chaaṅgiko’’ti avatvā ‘‘pañcaṅgiko’’tveva vuttaṃ. ‘‘Yā ca, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato tīhi kāyaduccaritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ, ayaṃ bhikkhave sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaramaggo’’ti (ma. ni. 3.139). Evaṃ pana mahācattālīsakasuttādīsu anekesu suttesu sammākammantādīnañca lokuttaramaggassa aṅgabhāvasiddhito aṭṭhaṅgikova lokuttaramaggo hotīti veditabboti. Imasmiṃ sutte ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo lokiyalokuttaramissakova kathito. Dutiyaṃ kosalasaṃyutte vuttameva.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **sakalamidaṃ bhante**ti ānandatthero sāvakapāramīñāṇassa matthakaṃ appattatāya sakalampi maggabrahmacariyaṃ kalyāṇamittasannissayena labbhatīti na aññāsi, dhammasenāpati pana sāvakapāramīñāṇassa matthake ṭhitattā aññāsi, tasmā evamāha. Tenevassa bhagavā **sādhu sādhū**ti sādhukāramadāsi.

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **sabbasetena vaḷavābhirathenā**ti sakalasetena catūhi vaḷavāhi yuttarathena. So kira sabbo sacakkapañjarakubbaro rajataparikkhitto hoti. Ratho ca nāmesa duvidho hoti – yodharatho, alaṅkārarathoti. Tattha yodharatho caturassasaṇṭhāno hoti nātimahā dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā janānaṃ gahaṇasamattho. Alaṅkāraratho mahā hoti dīghato dīgho puthulato puthulo ca, tattha chattaggāhako vālabījaniggāhako tālavaṇṭaggāhakoti evaṃ aṭṭha vā dasa vā sukheneva ṭhātuṃ vā nisīdituṃ vā nipajjituṃ vā sakkonti. Ayampi alaṅkārarathoyeva.

Setā sudaṃ assāti tā vaḷavā pakatiyā setavaṇṇāva. **Setālaṅkārā**ti pasādhanaṃ tāsaṃ rajatamayaṃ ahosi. **Seto ratho**ti rathopi vuttanayeneva rajataparikkhittattā tattha tattha dantakammakhacitattā ca setova. **Setaparivāro**ti yathā aññe rathā sīhacammaparivārāpi honti, byagghacammaparivārāpi paṇḍukambalaparivārāpi honti, na evaṃ esa. Esa pana ghanadukūlena parivārito ahosi. **Setā rasmiyo**ti rasmiyopi rajatapanāḷisuparikkhittā. **Setā patodalaṭṭhī**ti patodalaṭṭhipi rajataparikkhittā.

Setaṃ chattanti rathamajjhe ussāpitachattampi setameva ahosi. **Setaṃ uṇhīsa**nti aṭṭhaṅgulavitthāro rajatamayo uṇhīsapaṭṭo seto. **Setāni vatthānī**ti vatthānipi setāni pheṇapuñjavaṇṇāni. Tesu nivāsanaṃ pañcasatagghanakaṃ, uttarāsaṅgo sahassagghanako. **Setā upāhanā**ti upāhanā nāma maggāruḷhassa vā honti aṭaviṃ vā pavisantassa. Ayaṃ pana rathaṃ abhiruḷho, tenassa tadanucchaviko rajatapaṭisevito pādālaṅkāro nāma esa evaṃ vuttoti veditabbo. **Setāya sudaṃ vālabījaniyā**ti phalikamayadaṇḍāya setacamaravālabījaniyā. Na kevalañca ettakamevassa setaṃ ahosi, so pana brāhmaṇo setavilepanaṃ vilimpi, setamālaṃ piḷandhi, dasasu aṅgulīsu aṅgulimuddikā kaṇṇesu kuṇḍalānīti evamādi alaṅkāropissa rajatamayova ahosi. Parivārabrāhmaṇāpissa dasasahassamattā tatheva setavatthavilepanamālālaṅkārā ahesuṃ.

Yaṃ panetaṃ **sāvatthiyā niyyāyanta**nti vuttaṃ, tatrāyaṃ niyyāyanavibhāvanā – so kira channaṃ channaṃ māsānaṃ ekavāraṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti – ‘‘ito ettakehi divasehi nagaraṃ padakkhiṇaṃ karissatī’’ti puretarameva ghosanā kayirati. Taṃ sutvā ye nagarato na pakkantā, te na pakkamanti. Yepi pakkantā, tepi ‘‘puññavato sirisampattiṃ passissāmā’’ti āgacchanti. Yaṃ divasaṃ brāhmaṇo nagaraṃ anuvicarati, tadā pātova nagaravīthiyo sammajjitvā vālikaṃ okiritvā lājapañcamehi pupphehi vippakiritvā puṇṇaghaṭe ṭhapetvā kadaliyo ca dhaje ca ussāpetvā sakalanagaraṃ dhūpitavāsitaṃ karonti.

Brāhmaṇo pātova sīsaṃ nhāyitvā purebhattaṃ bhuñjitvā vuttanayeneva setavatthādīhi attānaṃ alaṅkaritvā pāsādā oruyha rathaṃ abhiruhati. Atha naṃ te brāhmaṇā sabbasetavatthavilepanamālālaṅkārā setacchattāni gahetvā parivārenti. Tato mahājanassa sannipātatthaṃ paṭhamaṃyeva taruṇadārakānaṃ phalāphalāni vikiranti, tadanantaraṃ māsakarūpādīni, tadanantaraṃ kahāpaṇe vikiranti. Mahājano sannipatati, ukkuṭṭhiyo ceva celukkhepā ca vattanti. Atha brāhmaṇo maṅgalikasovatthikādīsu maṅgalāni ceva suvatthiyo ca karontesu mahāsampattiyā nagaraṃ anuvicarati. Puññavantā manussā ekabhūmikādipāsāde āruyha sukapattasadisāni vātapānakavāṭāni vivaritvā olokenti. Brāhmaṇopi attano yasasirisampattiyā nagaraṃ ajjhottharanto viya dakkhiṇadvārābhimukho hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Tamenaṃ jano disvāti mahājano taṃ rathaṃ disvā. **Brahma**nti seṭṭhādhivacanametaṃ. **Brahmaṃ vata bho yāna**nti seṭṭhayānasadisaṃ vata bho yānanti ayamettha attho. **Imasseva kho eta**nti, ānanda, manussā nāma vaṇṇabhāṇakānaṃ dhanaṃ datvā attano dārikānaṃ vaṇṇagītaṃ gāyāpenti ‘‘abhirūpo hoti dassanīyo mahaddhano mahābhogo’’ti, na ca tena vaṇṇabhaṇanamattena abhirūpā vā honti mahaddhanā vā, evameva mahājano brāhmaṇassa rathaṃ disvā – ‘‘brahmaṃ vata bho yāna’’nti kiñcāpi evaṃ vaṇṇaṃ bhaṇati, na panetaṃ yānaṃ vaṇṇabhaṇanamatteneva brahmayānaṃ nāma hoti. Lāmakañhi etaṃ chavaṃ. Paramatthena pana imasseva kho etaṃ, ānanda, ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ. Ayañhi sabbadosavigamena seṭṭho, iminā ca ariyā nibbānaṃ yantīti **brahmayānaṃ** itipi, dhammabhūtattā yānattā ca **dhammayānaṃ** itipi, anuttarattā kilesasaṅgāmassa ca vijitattā **anuttaro saṅgāmavijayo** itipi vattuṃ vaṭṭati.

Idānissa niddosabhāvañceva saṅgāmavijayabhāvañca dassento **rāgavinayapariyosānā**tiādimāha. Tattha rāgaṃ vinayamānā pariyosāpeti pariyosānaṃ gacchati nipphajjatīti rāgavinayapariyosānā. Esa nayo sabbattha.

Yassa saddhā ca paññā cāti yassa ariyamaggayānassa saddhānusārivasena saddhā, dhammānusārivasena paññāti ime dve dhammā sadā dhuraṃ yuttā, tatramajjhattatāyuge yuttāti attho. **Hirī īsā**ti attanā saddhiṃ adhiviṭṭhena bahiddhāsamuṭṭhānena ottappena saddhiṃ ajjhattasamuṭṭhānā hirī yassa maggarathassa īsā. **Mano yotta**nti vipassanācittañca maggacittañca yottaṃ. Yathā hi rathassa vākādimayaṃ yottaṃ goṇe ekābaddhe karoti ekasaṅgahite, evaṃ maggarathassa lokiyavipassanācittaṃ atirekapaññāsa, lokuttaravipassanācittaṃ atirekasaṭṭhi kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahe karoti. Tena vuttaṃ ‘‘mano yotta’’nti. **Sati ārakkhasārathī**ti maggasampayuttā sati ārakkhasārathi. Yathā hi rathassa ārakkho sārathi nāma yoggiyo. Dhuraṃ vāheti yojeti akkhaṃ abbhañjati rathaṃ peseti rathayuttake nibbisevane karoti, evaṃ maggarathassa sati. Ayañhi ārakkhapaccupaṭṭhānā ceva kusalākusalānañca dhammānaṃ gatiyo samanvesatīti vuttā.

Rathoti ariyaaṭṭhaṅgikamaggaratho. **Sīlaparikkhāro**ti catupārisuddhisīlālaṅkāro. **Jhānakkho**ti vipassanāsampayuttānaṃ pañcannaṃ jhānaṅgānaṃ vasena jhānamayaakkho. **Cakkavīriyo**ti vīriyacakko, kāyikacetasikasaṅkhātāni dve vīriyāni assa cakkānīti attho. **Upekkhā dhurasamādhī**ti dhurassa samādhi, unnatonatākārassa abhāvena dvinnampi yugapadesānaṃ samatāti attho. Ayañhi tatramajjhattupekkhā cittuppādassa līnuddhaccabhāvaṃ haritvā payogamajjhatte cittaṃ ṭhapeti, tasmā imassa maggarathassa ‘‘dhurasamādhī’’ti vuttā. **Anicchā parivāraṇa**nti bāhirakarathassa sīhacammādīni viya imassāpi ariyamaggarathassa alobhasaṅkhātā anicchā parivāraṇaṃ nāma.

Abyāpādoti mettā ca mettāpubbabhāgo ca. **Avihiṃsā**ti karuṇā ca karuṇāpubbabhāgo ca. **Viveko**ti kāyavivekādi tividhaviveko. **Yassa āvudha**nti yassa ariyamaggarathe ṭhitassa kulaputtassa etaṃ pañcavidhaṃ āvudhaṃ. Yathā hi rathe ṭhito pañcahi āvudhehi sapatte vijjhati, evaṃ yogāvacaropi imasmiṃ lokiyalokuttaramaggarathe ṭhito mettāya dosaṃ vijjhati, karuṇāya vihiṃsaṃ, kāyavivekena gaṇasaṅgaṇikaṃ, cittavivekena kilesasaṅgaṇikaṃ, upadhivivekena sabbākusalaṃ vijjhati. Tenassetaṃ pañcavidhaṃ ''āvudha''nti vuttaṃ. **Titikkhā**ti duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ adhivāsanakkhanti. **Cammasannāho**ti sannaddhacammo. Yathā hi rathe ṭhito rathiko paṭimukkacammo āgatāgate sare khamati, na naṃ te vijjhanti, evaṃ adhivāsanakkhantisamannāgato bhikkhu āgatāgate vacanapathe khamati, na naṃ te vijjhanti. Tasmā ''titikkhā cammasannāho''ti vutto. **Yogakkhemāya vattatī**ti catūhi yogehi khemāya nibbānāya vattati, nibbānābhimukho gacchatiyeva, na tiṭṭhati na bhijjatīti attho.

Etadattani sambhūtanti etaṃ maggayānaṃ attano purisakāraṃ nissāya laddhattā attani sambhūtaṃ nāma hoti. **Brahmayānaṃ anuttara**nti asadisaṃ seṭṭhayānaṃ. **Niyyanti dhīrā lokamhā**ti yesaṃ etaṃ yānaṃ atthi, te dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti. **Aññadatthū**ti ekaṃsena. **Jayaṃ jaya**nti rāgādayo sapatte jinantā jinantā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. Pañcame **ayamevā**ti evasaddo niyamattho. Tena aññaṃ maggaṃ paṭikkhipati. Imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhañceva missakamaggo ca kathito. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7. Dutiyaaññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. Sattame **nibbānadhātuyā kho etaṃ bhikkhu adhivacana**nti asaṅkhatāya amatāya nibbānadhātuyā etaṃ adhivacanaṃ. **Āsavānaṃ khayo tena vuccatī**ti apica tena rāgādivinayena āsavānaṃ khayotipi vuccati. Āsavakkhayo nāma arahattaṃ, arahattassāpi etaṃ rāgavinayotiādi nāmamevāti dīpeti. **Etadavocā**ti ''satthārā nibbānadhātūti vadantena amataṃ nibbānaṃ kathitaṃ, maggo panassa na kathito. Taṃ kathāpessāmī''ti anusandhikusalatāya pucchanto etaṃ avoca.

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **katamā ca bhikkhave sammādiṭṭhī**ti ekena pariyāyena aṭṭhaṅgikamaggaṃ vibhajitvā puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo idaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **dukkhe ñāṇa**nti savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena catūhākārehi uppannaṃ ñāṇaṃ. Samudayepi eseva nayo. Sesesu pana dvīsu sammasanassa abhāvā tividhameva vaṭṭati. Evametaṃ ''dukkhe ñāṇa''ntiādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ.

Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ, pacchimāni vivaṭṭaṃ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni ''pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo''ti evaṃ saṅkhepena ca, ''katame pañcakkhandhā rūpakkhandho''tiādinā nayena vitthārena ca ācariyasantike uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu – ''nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpa''nti evaṃ savaneneva kammaṃ karoti. So evaṃ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyapaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena…pe… maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggahaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti. Imassa bhikkhuno pubbe pariggahato – ''dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī''ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva hoti…pe… maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākaṭaṃ, khāṇukaṇṭakapahārādīsu ‘‘aho dukkha’’nti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhuñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ dvinnaṃ dassanatthāya payogo bhavaggaggahaṇatthaṃ hatthapasāraṇaṃ viya avīciphusanatthaṃ pādapasāraṇaṃ viya satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena idaṃ ‘‘dukkhe ñāṇa’’ntiādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti.

Nekkhammasaṅkappādīsu kāmapaccanīkaṭṭhena kāmato nissaṭabhāvena vā, kāmaṃ sammasantassa uppannoti vā, kāmapadaghātaṃ kāmavūpasamaṃ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Sabbepi ca te nekkhammasaṅkappādayo kāmabyāpādavihiṃsāviramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ **sammāsaṅkappo** nāma.

Musāvādā veramaṇīādayopi musāvādādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammāvācā** nāma.

Pāṇātipātā veramaṇī ādayopi pāṇātipātādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya akiriyato padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammākammanto** nāma.

Micchāājīvanti khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāya pavattitaṃ kāyavacīduccaritaṃ. **Pahāyā**ti vajjetvā. **Sammāājīvenā**ti buddhapasatthena ājīvena. **Jīvikaṃ kappetī**ti jīvitavuttiṃ pavatteti. Sammājīvopi kuhanādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā. Maggakkhaṇe pana imesuyeva sattasu ṭhānesu uppannāya micchājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammāājīvo** nāma.

Anuppannānanti ekasmiṃ bhave tathārūpe vā ārammaṇe attano na uppannānaṃ, parassa pana uppajjamāne disvā – ‘‘aho vata me evarūpā pāpakā dhammā na uppajjeyyu’’nti evaṃ anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya. **Chanda**nti tesaṃ akusalānaṃ anuppādakapaṭipattisādhakaṃ vīriyacchandaṃ janeti. **Vāyamatī**ti vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti vīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti vīriyena cittaṃ paggahitaṃ karoti. **Padahatī**ti ‘‘kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū’’ti (ma. ni. 2.184) padhānaṃ pavatteti. **Uppannāna**nti samudācāravasena attano uppannapubbānaṃ. Idāni tādise na uppādessāmīti tesaṃ pahānāya chandaṃ janeti.

Anuppannānaṃ kusalānanti apaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ. **Uppannāna**nti tesaṃyeva paṭiladdhānaṃ. **Ṭhitiyā**ti punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitatthaṃ. **Asammosāyā**ti avināsatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyā**ti uparibhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Pāripūriyā**ti bhāvanāya paripūraṇatthaṃ. Ayampi sammāvāyāmo anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādicittanānattā pubbabhāge nānā. Maggakkhaṇe pana imesuyeva catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānaṃ ekameva kusalavīriyaṃ uppajjati. Ayaṃ **sammāvāyāmo** nāma.

Sammāsatipi kāyādipariggāhakacittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā sati uppajjati. Ayaṃ **sammāsati** nāma.

Jhānādīni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānā, pubbabhāge samāpattivasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti.

Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyamena hoti. Pādakajjhānaniyamena hi paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti, maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti, maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko, maggaṅgāni panettha satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttaraṃ, no lokiyanti vuttaṃ. Ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilabhitvā arūpasamāpattiṃ bhāvetvā so āruppe uppanno, taṃjhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyameti. Keci pana therā – ‘‘vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentī’’ti vadanti. Keci ‘‘puggalajjhāsayo niyametī’’ti vadanti. Keci ‘‘vuṭṭhānagāminīvipassanā niyametī’’ti vadanti. Tesaṃ vādavinicchayo visuddhimagge vuṭṭhānagāminīvipassanādhikāre vuttanayeneva veditabbo. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsamādhī**ti ayaṃ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhīti vuccati.

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. Navame **micchāpaṇihita**nti sūkaṃ nāma uddhaggaṃ katvā ṭhapitaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindati, tathā aṭṭhapitaṃ pana micchāpaṇihitaṃ nāma. **Micchāpaṇihitāya diṭṭhiyā**ti micchāṭhapitāya kammassakatapaññāya. **Avijjaṃ bhindissatī**ti catusaccapaṭicchādakaṃ avijjaṃ bhindissati. **Vijjaṃ uppādessatī**ti arahattamaggavijjaṃ uppādessati. **Micchāpaṇihitattā, bhikkhave, diṭṭhiyā**ti kammassakatapaññāya ceva maggabhāvanāya ca micchā ṭhapitattā, appavattitattāti attho. Imasmiṃ sutte kammassakatañāṇaṃ magganissitaṃ katvā missakamaggo kathito.

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame **paribbājako**ti channaparibbājako. Sesamettha uttānamevāti.

Avijjāvaggo paṭhamo.

2. Vihāravaggo

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. Dutiyavaggassa paṭhame **icchāmahaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyitu**nti ahaṃ, bhikkhave, ekaṃ aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyituṃ nilīyituṃ ekova hutvā viharituṃ icchāmīti attho. **Namhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā**ti yo attanā payuttavācaṃ akatvā mamatthāya saddhesu kulesu paṭiyattaṃ piṇḍapātaṃ nīharitvā mayhaṃ upanāmeyya, taṃ piṇḍapātanīhārakaṃ ekaṃ bhikkhuṃ ṭhapetvā namhi aññena kenaci bhikkhunā vā gahaṭṭhena vā upasaṅkamitabboti.

Kasmā pana evamāhāti? Tasmiṃ kira aḍḍhamāse vinetabbo satto nāhosi. Atha satthā – ‘‘imaṃ aḍḍhamāsaṃ phalasamāpattisukheneva vītināmessāmi, iti mayhañceva sukhavihāro bhavissati, anāgate ca pacchimā janatā ‘satthāpi gaṇaṃ vihāya ekako vihāsi, kimaṅgaṃ pana maya’nti diṭṭhānugatiṃ āpajjissati, tadassā bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti iminā kāraṇena evamāha. Bhikkhusaṅghopi satthu vacanaṃ sampaṭicchitvā ekaṃ bhikkhuṃ adāsi. So pātova gandhakuṭipariveṇasammajjanamukhodakadantakaṭṭhadānādīni sabbakiccāni tasmiṃ khaṇe katvā apagacchati.

Yena svāhanti yena so ahaṃ. **Paṭhamābhisambuddho**ti abhisambuddho hutvā paṭhamaṃyeva ekūnapaññāsadivasabbhantare. **Viharāmī**ti idaṃ atītatthe vattamānavacanaṃ. **Tassa padesena vihāsi**nti tassa paṭhamābhisambuddhavihārassa padesena. Tattha padeso nāma khandhapadeso āyatanadhātusaccaindriyapaccayākārasatipaṭṭhānajhānanāmarūpapadeso dhammapadesoti nānāvidho. Taṃ sabbampi sandhāya – ‘‘tassa padesena vihāsi’’nti āha. Bhagavā hi paṭhamabodhiyaṃ ekūnapaññāsadivasabbhantare yathā nāma pattarajjo rājā attano vibhavasāradassanatthaṃ taṃ taṃ gabbhaṃ vivarāpetvā suvaṇṇarajatamuttāmaṇiādīni ratanāni paccavekkhanto vihareyya, evameva pañcakkhandhe nippadese katvā sammasanto paccavekkhanto vihāsi. Imasmiṃ pana aḍḍhamāse tesaṃ khandhānaṃ padesaṃ vedanākkhandhameva paccavekkhanto vihāsi. Tassa ‘‘ime sattā evarūpaṃ nāma sukhaṃ paṭisaṃvedenti, evarūpaṃ dukkha’’nti olokayato yāva bhavaggā pavattā sukhavedanā, yāva avīcito pavattā dukkhavedanā, sabbā sabbākārena upaṭṭhāsi. Atha naṃ ‘‘micchādiṭṭhipaccayāpi vedayita’’ntiādinā nayena pariggaṇhanto vihāsi.

Tathā paṭhamabodhiyaṃ dvādasāyatanāni nippadesāneva katvā vihāsi, imasmiṃ pana aḍḍhamāse tesaṃ āyatanānaṃ padesaṃ vedanāvasena dhammāyatanekadesaṃ, dhātūnaṃ padesaṃ vedanāvasena dhammadhātuekadesaṃ, saccānaṃ padesaṃ vedanākkhandhavaseneva dukkhasaccekadesaṃ, paccayānaṃ padesaṃ phassapaccayā vedanāvasena paccayekadesaṃ jhānānaṃ padesaṃ vedanāvaseneva jhānaṅgekadesaṃ, nāmarūpānaṃ padesaṃ vedanāvaseneva nāmekadesaṃ paccavekkhanto vihāsi. Paṭhamabodhiyañhi ekūnapaññāsadivasabbhantare kusalādidhamme nippadese katvā anantanayāni satta pakaraṇāni paccavekkhanto vihāsi. Imasmiṃ pana aḍḍhamāse sabbadhammānaṃ padesaṃ vedanāttikameva paccavekkhanto vihāsi. Tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne sā sā ca vihārasamāpatti vedanānubhāvena jātā.

Idāni yenākārena vihāsi, taṃ dassento **micchādiṭṭhipaccayāpī**tiādimāha. Tattha **micchādiṭṭhipaccayāpī**ti diṭṭhisampayuttā vedanāpi vaṭṭati. Diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vaṭṭati vipākavedanāpi. Tattha micchādiṭṭhisampayuttā akusalāva hoti, diṭṭhiṃ pana upanissāya kusalāpi uppajjanti akusalāpi. Micchādiṭṭhikā hi diṭṭhiṃ upanissāya pakkhadivasesu yāgubhattādīni denti, addhikādīnaṃ vaṭṭaṃ paṭṭhapenti, catumahāpathe sālaṃ karonti, pokkharaṇiñca khaṇāpenti, devakulādīsu mālāgacchaṃ ropenti, nadīviduggādīsu setuṃ attharanti, visamaṃ samaṃ karonti, iti nesaṃ kusalavedanā uppajjati. Micchādiṭṭhiṃ pana nissāya sammādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, vadhabandhanādīni karonti, pāṇaṃ vadhitvā devatānaṃ upahāraṃ upaharanti, iti nesaṃ akusalavedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃyeva hoti.

Sammādiṭṭhipaccayāti etthāpi sammādiṭṭhisampayuttā vedanāpi vaṭṭati, sammādiṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vipākavedanāpi. Tattha sammādiṭṭhisampayuttā kusalāva hoti, sammādiṭṭhiṃ pana upanissāya buddhapūjaṃ dīpamālaṃ mahādhammassavanaṃ appatiṭṭhite disābhāge cetiyapatiṭṭhāpananti evamādīni puññāni karonti, iti nesaṃ kusalā vedanā uppajjati. Sammādiṭṭhiṃyeva nissāya micchādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, attānaṃ ukkaṃsenti, paraṃ vambhenti, iti nesaṃ akusalavedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃyeva hoti. **Micchāsaṅkappapaccayā**tiādīsupi eseva nayo. **Chandapaccayā**tiādīsu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā, vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāva. Saññā paccayā ṭhapetvā paṭhamajjhānaṃ sesā cha saññāsamāpattivedanā.

Chando ca avūpasantotiādīsu tiṇṇaṃ avūpasame aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā hoti, chandamattassa vūpasame paṭhamajjhānavedanāva. Chandavitakkānaṃ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā, tiṇṇampi vūpasame nevasaññānāsaññāyatanavedanā. **Appattassa pattiyā**ti arahattaphalassa pattatthāya. **Atthi āyāma**nti atthi vīriyaṃ. **Tasmimpi ṭhāne anuppatte**ti tassa vīriyārambhassa vasena tassa arahattaphalassa kāraṇe anuppatte. **Tappaccayāpi vedayita**nti arahattassa ṭhānapaccayā vedayitaṃ. Etena catumaggasahajātā nibbattitalokuttaravedanāva gahitā.

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Dutiye paṭisallānakāraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Micchādiṭṭhivūpasamapaccayā**ti micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Tasmā yaṃ sammādiṭṭhipaccayā vedayitaṃ vuttaṃ, tadeva micchādiṭṭhivūpasamapaccayā veditabbaṃ. Imasmiṃ pana sutte vipākavedanaṃ atidūreti maññamānā na gaṇhantīti vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Yassa yassa hi vūpasamapaccayāti vuccati, tassa tassa paṭipakkhadhammapaccayāva taṃ taṃ vedayitaṃ adhippetaṃ. **Chandavūpasamapaccayā**tiādīsu pana chandavūpasamapaccayā tāva paṭhamajjhānavedanā veditabbā. **Vitakkavūpasamapaccayā** dutiyajjhānavedanā. **Saññāpaccayā** chasamāpattivedanā. **Saññāvūpasamapaccayā** nevasaññānāsaññāyatanavedanā. **Chando ca vūpasanto**tiādīni vuttatthāneva.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tatiye **sekkho**ti sikkhanasīlo. Kiṃ sikkhatīti? Tisso sikkhā. **Sekkhāyā**ti tīhi phalehi catūhi ca maggehi saddhiṃ uppannāya. Sāpi hi aniṭṭhitakiccattā attano kiccaṃ sikkhatevāti sekkhā. Catutthapañcamachaṭṭhasattamāni uttānatthānevāti.

8-10. Paṭhamakukkuṭārāmasuttādivaṇṇanā

18-20. Aṭṭhame **ummaṅgo**ti paññāummaṅgo, paññāvīmaṃsanaṃ, paññāgavesananti attho. **Evañhi tvaṃ āvuso**ti idaṃ tassa pucchāpatiṭṭhāpanatthāya āha. Navamadasamāni uttānatthāmevāti.

Vihāravaggo dutiyo.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. Tatiyavaggassa paṭhame **micchatta**nti micchāsabhāvaṃ. **Sammatta**nti sammāsabhāvaṃ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti micchāpaṭipattikaraṇahetu. Yasmā micchāpaṭipattiṃ karoti, tasmāti attho. **Nārādhako**ti na sampādako. **Ñāyaṃ dhamma**nti ariyamaggadhammaṃ. **Micchāñāṇī**ti micchāviññāṇo micchāpaccavekkhaṇo. **Micchāvimuttī**ti ayāthāvavimutti, aniyyānikavimutti. Imesu tatiyādīsu catūsu suttesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ, pacchimesu panettha dvīsu puggalo pucchito dhammo vibhatto, evaṃ dhammena puggalo dassitoti. **Suppavattiyo**ti suppavattaniyo. Yathā icchiticchitaṃ disaṃ pavattento dhāvati, evaṃ pavattetuṃ sakkā hotīti attho. **Saupanisaṃ saparikkhāra**nti sappaccayaṃ saparivāraṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Micchattavaggo tatiyo.

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. Catutthe **micchāpaṭipatti**nti ayāthāvapaṭipattiṃ. **Micchāpaṭipanna**nti ayāthāvapaṭipannaṃ. Iti ekaṃ suttaṃ dhammavasena kathitaṃ, ekaṃ puggalavasena. **Apārā pāra**nti vaṭṭato nibbānaṃ. **Pāragāmino**ti ettha yepi pāraṅgatā, yepi gacchanti, yepi gamissanti, sabbe pāragāminotveva veditabbā.

Tīramevānudhāvatīti vaṭṭameva anudhāvati, vaṭṭe vicarati. **Kaṇha**nti akusaladhammaṃ. **Sukka**nti kusaladhammaṃ. **Okā anoka**nti vaṭṭato nibbānaṃ. **Āgammā**ti ārabbha sandhāya paṭicca. **Pariyodapeyyā**ti parisuddhaṃ kareyya. **Cittaklesehī**ti cittaṃ kilissāpentehi nīvaraṇehi. **Sambodhiyaṅgesū**ti sattasu bojjhaṅgesu.

Sāmaññatthanti nibbānaṃ. Tañhi sāmaññena upagantabbato sāmaññatthoti vuccati. **Brahmañña**nti seṭṭhabhāvaṃ. **Brahmaññattha**nti nibbānaṃ brahmaññena upagantabbato. Yattha yattha pana heṭṭhā ca imesu ca tīsu suttesu ‘‘rāgakkhayo’’ti āgataṃ, tattha tattha arahattampi vaṭṭatiyevāti vadanti.

Paṭipattivaggo catuttho.

5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aññatitthiyapeyyāle **addhānapariññattha**nti saṃsāraddhānaṃ nibbānaṃ patvā pariññātaṃ nāma hoti. Tasmā nibbānaṃ ‘‘addhānapariññā’’ti vuccati, tadatthanti attho. **Anupādāparinibbānattha**nti apaccayaparinibbānatthaṃ. Iti imasmiṃ peyyāle vijjāvimuttiphalena arahattaṃ kathitaṃ. Ñāṇadassanena paccavekkhaṇā, sesehi nibbānanti.

Aññatitthiyapeyyālavaggo.

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Sūriyapeyyāle aruṇuggaṃ viya kalyāṇamittattā, kalyāṇamittatāya ṭhatvā nibbattito savipassanaariyamaggo sūriyapātubhāvo viyāti evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Sīlasampadā**ti catupārisuddhisīlaṃ. **Chandasampadā**ti kusalakattukamyatāchando. **Attasampadā**ti sampannacittatā. **Diṭṭhisampadā**ti ñāṇasampatti. **Appamādasampadā**ti kārāpakaappamādasampatti. **Yonisomanasikārasampadā**ti upāyamanasikārasampatti. Puna **kalyāṇamittatā**tiādīni sammādiṭṭhiādīnaṃ aññenapi ākārena bhāvadassanatthaṃ vuttāni. Sabbāneva cetāni suttāni pāṭiyekkaṃ puggalajjhāsayavasena vuttānīti.

Sūriyapeyyālavaggo.

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. Ekadhammapeyyālopi gaṅgāpeyyālopi pāṭiyekkaṃ puggalajjhāsayavaseneva tathā tathā vutte bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena kathito.

8. Appamādapeyyālavaggo

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. Appamādapeyyāle **evameva kho**ti ettha yathā sabbasattānaṃ sammāsambuddho aggo, evaṃ sabbesaṃ kusaladhammānaṃ kārāpakaappamādo aggoti daṭṭhabbo. Nanu cesa lokiyova, kusaladhammā pana lokuttarāpi. Ayañca kāmāvacarova, kusaladhammā pana catubhūmakā. Kathamesa tesaṃ aggoti? Paṭilābhakaṭṭhena. Appamādena hi te paṭilabbhanti, tasmā so tesaṃ aggo. Tenetaṃ vuttaṃ **sabbe te appamādamūlakā**tiādi.

2. Padasuttavaṇṇanā

140. **Jaṅgalāna**nti pathavītalavāsīnaṃ. **Pāṇāna**nti sapādakapāṇānaṃ. **Padajātānī**ti padāni. **Samodhānaṃ gacchantī**ti odhānaṃ upakkhepaṃ gacchanti. **Aggamakkhāyatī**ti seṭṭhaṃ akkhāyati. **Yadidaṃ mahantattenā**ti mahantabhāvena aggamakkhāyati, na guṇavasenāti attho.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. **Vassika**nti sumanapupphaṃ. Imaṃ kira suttaṃ sutvā bhātiyamahārājā vīmaṃsitukāmatāya ekasmiṃ gabbhe catujātigandhehi paribhaṇḍaṃ kāretvā sugandhāni pupphāni āharāpetvā ekassa samuggassa majjhe sumanapupphamuṭṭhiṃ ṭhapetvā sesāni tassa samantato muṭṭhimuṭṭhiṃ katvā ṭhapetvā dvāraṃ pidhāya bahi nikkhanto. Athassa muhuttaṃ vītināmetvā dvāraṃ vivaritvā pavisantassa sabbapaṭhamaṃ sumanapupphagandho ghānaṃ pahari. So mahātalasmiṃyeva mahācetiyābhimukho nipajjitvā – ‘‘vassikaṃ tesaṃ agganti kathentena sukathitaṃ sammāsambuddhenā’’ti cetiyaṃ vandi. **Kuṭṭarājāno**ti khuddakarājāno. ‘‘Khuddarājāno’’tipi pāṭho. **Tantāvutāna**nti tante āvutānaṃ, tantaṃ āropetvā vāyitānanti attho. Idañca paccatte sāmivacanaṃ. Yāni kānici tantāvutāni vatthānīti ayañhettha attho. Atha vā tantāvutānaṃ vatthānaṃ yāni kānici vatthānīti evaṃ sāvasesapāṭhanayenapettha attho daṭṭhabbo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Appamādavaggo aṭṭhamo.

9. Balakaraṇīyavaggo

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Balakaraṇīyavagge **balakaraṇīyā**ti ūrubalabāhubalena kattabbā dhāvanalaṅghanatāpanavahanādayo kammantā. **Sīle patiṭṭhāyā**ti catupārisuddhisīle ṭhatvā. **Aṭṭhaṅgikaṃ magga**nti sahavipassanaṃ ariyamaggaṃ.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. **Bījagāmabhūtagāmā**ti ettha pañcavidhampi bījaṃ bījagāmo nāma, tadeva paṇṇasampannaṃ nīlabhāvato paṭṭhāya bhūtagāmoti veditabbaṃ.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balaṃ gāhentī**ti balaṃ gaṇhanti, gahitabalā thirasarīrā honti. **Kusobbhe otarantī**tiādīsu ayamanupubbikathā – nāginiyo kira utusamaye patiṭṭhitagabbhā cintenti – ‘‘sace mayaṃ idha vijāyissāma, evaṃ no dārakā ūmivegañca supaṇṇassa ca pakkhanditvā āgatassa vegaṃ sahituṃ na sakkhissantī’’ti tā mahāsamudde nimujjitvā sambhajjamukhadvāraṃ patvā pañca mahānadiyo pavisitvā himavantaṃ gacchanti. Tattha supaṇṇehi apakkhandanīyāsu suvaṇṇarajatamaṇiguhāsu vasamānā vijāyitvā nāgapotake gopphakādipamāṇesu udakesu otāretvā udakataraṇaṃ sikkhāpenti.

Atha yadā anukkamena te nāgā gaṅgādīnaṃ nadīnaṃ orimatīrato paratīraṃ, paratīrato orimatīranti taraṇapaṭitaraṇaṃ kātuṃ sakkonti, tadā ‘‘idāni no dārakā ūmivegañca garuḷavegañca sahituṃ sakkhissantī’’ti ñatvā attano ānubhāvena mahāmeghaṃ samuṭṭhāpetvā sakalahimavantaṃ ekodakaṃ viya kurumānā devaṃ vassāpetvā suvaṇṇarajatādimayā nāvā māpetvā upari suvaṇṇatārakavicittaṃ samosaritagandhapupphadāmaṃ celavitānaṃ bandhitvā surabhicandanagandhapupphādīni ādāya tāhi nāvāhi pañca mahānadiyo ogāhitvā anukkamena mahāsamuddaṃ pāpuṇanti. Tattha ca vasantā dasabyāma-satabyāma-sahassabyāma-satasahassabyāma-pamāṇataṃ āpajjantā mahantattaṃ vepullattaṃ āpajjanti nāma.

Evameva khoti ettha himavantapabbato viya catupārisuddhisīlaṃ daṭṭhabbaṃ, nāgapotakā viya yogāvacarā, kusobbhādayo viya ariyamaggo, mahāsamuddo viya nibbānaṃ. Yathā nāgapotakā himavante patiṭṭhāya kusobbhādīhi mahāsamuddaṃ patvā kāyamahantattaṃ āpajjanti, evaṃ yogino sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyamaggena nibbānaṃ patvā arahattamaggeneva āgatesu chasu abhiññādhammesu guṇasarīramahantattaṃ pāpuṇantīti.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Kumbho**ti udakaghaṭo. **No paccāvamatī**ti na patiāvamati, na anto pavesetīti attho.

7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. **Puratthimā**ti puratthimadisato āgatavātā. **Pacchimadisā**dīsupi eseva nayo. **Cattāropi satipaṭṭhānā**ti yatheva hi etesaṃ puratthimādibhedānaṃ vātānaṃ sannipāto ākāse ijjhati, evaṃ idhāpi ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā nayena vuttā bodhipakkhiyadhammā sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanti, tenetaṃ vuttaṃ.

8-9. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-157. **Gimhānaṃ pacchime māse**ti āsāḷhamāse. **Ūhata**nti dvipadacatuppadānaṃ pādappahārena pathavītale uṭṭhahitvā uddhaṃ gataṃ vaṭṭivaṭṭi hutvā ākāse pakkhantaṃ. **Rajojalla**nti paṃsurajojallaṃ.

10. Nāvāsuttavaṇṇanā

158. **Sāmuddikāya nāvāyā**tiādi heṭṭhā vāṇijakopame vitthāritameva.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. **Āgantukāgāra**nti puññatthikehi nagaramajjhe kataṃ āgantukagharaṃ, yattha rājarājamahāmattehipi sakkā hoti nivāsaṃ upagantuṃ. **Abhiññā pariññeyyā**ti yatheva hi tesaṃ puratthimadisādīhi āgatānaṃ khattiyādīnaṃ vāso āgantukāgāre ijjhati, evaṃ imesaṃ abhiññāpariññeyyātiādīnaṃ dhammānaṃ abhiññāparijānanādīhi sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijjhanti, tenetaṃ vuttaṃ. Nadīsuttaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Balakaraṇīyavaggo navamo.

10. Esanāvaggo

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. Esanāvagge **kāmesanā**ti kāmānaṃ esanā gavesanā magganā patthanā. **Bhavesanā**ti bhavānaṃ esanā. **Brahmacariyesanā**ti micchādiṭṭhisaṅkhātassa brahmacariyassa esanā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. **Vidhā**ti mānakoṭṭhāsā mānaṭhapanā vā. **Seyyohamasmīti vidhā**ti ahamasmi seyyoti evaṃ mānakoṭṭhāso mānaṭhapanā vā. **Nīghā**ti dukkhā. Vacanattho panettha yassa uppajjanti, taṃ purisaṃ nīhanantīti nīghā. Sesamettha uttānamevāti.

Esanāvaggo dasamo.

11. Oghavaggo

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Oghavagge **kāmogho**ti pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo. **Bhavogho**ti rūpārūpabhavesu chandarāgo. **Diṭṭhogho**ti dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. **Avijjogho**ti catūsu saccesu aññāṇaṃ. **Kāmayogā**dīsupi eseva nayo.

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. **Kāmupādāna**nti kāmaggahaṇaṃ. **Diṭṭhupādānā**dīsupi eseva nayo. **Ganthā**ti ganthanā ghaṭanā. **Kāyagantho**ti nāmakāyassa gantho ganthanaghaṭanakileso. **Idaṃsaccābhiniveso**ti antaggāhikadiṭṭhivasena uppanno ‘‘idameva sacca’’nti evaṃ abhiniveso.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Kāmarāgānusayo**ti thāmagataṭṭhena kāmarāgova anusayo kāmarāgānusayo. Sesesupi eseva nayo. **Orambhāgiyānī**ti heṭṭhākoṭṭhāsiyāni. **Saṃyojanānī**ti bandhanāni. **Uddhambhāgiyānī**ti uparikoṭṭhāsiyāni. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Oghavaggo ekādasamo.

Maggasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bojjhaṅgasaṃyuttaṃ

1. Pabbatavaggo

1. Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bojjhaṅgasaṃyuttassa paṭhame **nāgā**ti imepi mahāsamuddapiṭṭhe ūmiantaravāsinova, na vimānaṭṭhakanāgā. Tesaṃ himavantaṃ nissāya kāyavaḍḍhanādisabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Bojjhaṅge**ti ettha bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yā hi ayaṃ dhammasāmaggī, yāya lokiyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhana kāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati. **Bujjhatī**ti kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha ‘‘satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’’ti (saṃ. ni. 5.378; dī. ni. 3.143). Tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgāti **bojjhaṅgā** jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā – ‘‘bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā’’ti.

Apica ‘‘bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā’’iccādinā (paṭi. ma. 2.17) paṭisambhidānayenāpi bojjhaṅgattho veditabbo.

Satisambojjhaṅgantiādīsu pana pasattho sundaro ca bojjhaṅgoti sambojjhaṅgo. Satiyeva sambojjhaṅgoti **satisambojjhaṅgo,** taṃ satisambojjhaṅganti evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti, attano cittasantāne punappunaṃ janeti, abhinibbattetīti attho. **Vivekanissita**ntiādīni kosalasaṃyutte ‘‘sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissita’’nti ettha vuttanayeneva veditabbāni.

Ayaṃ pana viseso – tattha tadaṅgavivekanissitaṃ, samucchedavivekanissitaṃ, nissaraṇavivekanissitanti, vivekattayameva vuttaṃ, bojjhaṅgabhāvanaṃ patvā pana pañcavidhavivekanissitampi eke vaṇṇayanti. Te hi na kevalaṃ balavavipassanāmaggaphalakkhaṇesu eva bojjhaṅge uddharanti vipassanāpādaka-kasiṇajjhāna-ānāpānāsubha-brahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesaṃ matena etesaṃ jhānānaṃ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṃ. Yathā ca vipassanākkhaṇe ‘‘ajjhāsayato nissaraṇavivekanissita’’nti vuttaṃ, evaṃ paṭipassaddhivivekanissitampi bhāvetīti vattuṃ vaṭṭati. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Dutiye **āhāraṭṭhitiko**ti paccayaṭṭhitiko. **Āhāraṃ paṭiccā**ti paccayaṃ paṭicca. **Subhanimitta**nti subhampi subhanimittaṃ, subhassa ārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāro**ti anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce ‘‘nicca’’nti vā, dukkhe ‘‘sukha’’nti, anattani ‘‘attā’’ti vā, asubhe ‘‘subha’’nti vā, manasikāro. Taṃ tasmiṃ subhārammaṇe bahulaṃ pavattayato kāmacchando uppajjati. Tena vuttaṃ ‘‘atthi, bhikkhave, subhanimitta’’ntiādi. Evaṃ sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā.

Paṭighanimittantiādīsu pana paṭighopi paṭighanimittaṃ paṭighārammaṇampi. **Aratī**ti ukkaṇṭhitā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘tattha katamā arati? Pantesu vā senāsanesu aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu arati aratitā anabhirati anabhiramanā ukkaṇṭhitā paritassitā, ayaṃ vuccati aratī’’ti (vibha. 856).

Tandīti atisītādipaccayā uppannaṃ āgantukakāyālasiyaṃ. Yasmiṃ uppanne ‘‘atisītaṃ atiuṇhaṃ aticchātosmi atidhātosmi atidūramaggaṃ gatosmī’’ti vadati, yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘tattha katamā tandi, yā tandī tandiyanā tandimanakatā ālasyaṃ ālasyāyanā ālasyāyitattaṃ, ayaṃ vuccati tandī’’ti (vibha. 857).

Vijambhitāti kilesavasena kāyavinamanā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘tattha katamā vijambhitā? Yā kāyassa jambhanā vijambhanā ānamanā vinamanā sannamanā paṇamanā byādhiyakaṃ, ayaṃ vuccati vijambhitā’’ti (vibha. 858).

Bhattasammadoti bhattapariḷāho. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘tattha katamo bhattasammado? Yā bhuttāvissa bhattamucchā bhattakilamatho bhattapariḷāho kāyaduṭṭhullaṃ, ayaṃ vuccati bhattasammado’’ti (vibha. 859).

Cetaso ca līnattanti cittassa līyanākāro, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘tattha katamaṃ cetaso līnattaṃ? Yā cittassa akalyatā akammaññatā olīyanā sallīyanā līnaṃ līyanā līyitattaṃ thinaṃ thiyanā thiyitattaṃ cittassa, idaṃ vuccati cetaso līnatta’’nti (vibha. 860).

Cetaso avūpasamoti yathā nāma vītaccikopi aṅgāro neva tāva sannisīdati patāpaṃ karotiyeva, yathā ca pattapacanaṭṭhāne neva tāva sannisīdati patāpaṃ karotiyeva, evaṃ cittassa avūpasantākāro, atthato panetaṃ uddhaccakukkuccameva hoti.

Vicikicchaṭṭhānīyā dhammāti vicikicchāya ārammaṇadhammā. **Ayonisomanasikāro** sabbattha vuttanayova. Evamettha kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā, byāpādo ārammaṇena ca upanissayena ca, sesā sahajātena ca upanissayena cāti.

Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti satiyā ārammaṇadhammā sattatiṃsa bodhipakkhiyā ca nava lokuttaradhammā ca. **Tattha yonisomanasikārabahulīkāro**ti tattha upāyamanasikārassa punappunaṃ karaṇaṃ.

Kusalākusalā dhammātiādīsu **kusalā**ti kosallasambhūtā anavajjasukhavipākā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā sāvajjadukkhavipākā. **Sāvajjā**ti akusalā. **Anavajjā**ti kusalā. **Hīnapaṇītakaṇhasukkesu**pi eseva nayo. **Sappaṭibhāgā**ti kaṇhasukkāyeva. Kaṇhā hi kaṇhavipākadānato, sukkā ca sukkavipākadānato sappaṭibhāgā nāma, sadisavipākakoṭṭhāsāti attho. Paṭipakkhabhūtassa vā bhāgassa atthitāya sappaṭibhāgā. Kaṇhānañhi sukkā paṭipakkhabhāgā, sukkānañca kaṇhā paṭipakkhabhāgāti evampi sappaṭibhāgā. Sappaṭibāhitaṭṭhena vā sappaṭibhāgā. Akusalañhi kusalaṃ paṭibāhitvā attano vipākaṃ deti, kusalañca akusalaṃ paṭibāhitvāti evampi kaṇhasukkā sappaṭibhāgā.

Ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriyaṃ. **Nikkamadhātū**ti kosajjato nikkhantattā tato balavataraṃ. **Parakkamadhātū**ti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanatāya tatopi balavataranti tīhipi padehi vīriyameva kathitaṃ.

Pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyāti pītiyā ārammaṇadhammā. **Kāyapassaddhī**ti tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittapassaddhī**ti viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. **Samathanimitta**nti samathopi samathanimittaṃ, ārammaṇampi. **Abyagganimitta**nti tasseva vevacanaṃ.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyāti upekkhāya ārammaṇadhammā, atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhānīyā dhammoti veditabbo. Evamettha satidhammavicayaupekkhāsambojjhaṅgā ārammaṇena kathitā, sesā ārammaṇenapi upanissayenapi.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. Tatiye **sīlasampannā**ti ettha khīṇāsavassa lokiyalokuttarasīlaṃ kathitaṃ, tena sampannāti attho. **Samādhipaññāsu**pi eseva nayo. **Vimutti** pana phalavimuttiyeva. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** paccavekkhaṇañāṇaṃ. Evamettha sīlādayo tayo lokiyalokuttarā, vimutti lokuttarāva, vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva.

Dassanampāhanti dassanampi ahaṃ. Taṃ panetaṃ dassanaṃ – cakkhudassanaṃ, ñāṇadassananti duvidhaṃ. Tattha pasannehi cakkhūhi ariyānaṃ dassanaṃ olokanaṃ cakkhudassanaṃ nāma. Ariyehi pana diṭṭhassa lakkhaṇassa dassanaṃ, paṭividdhassa ca paṭivijjhanaṃ jhānena vā vipassanāya vā maggaphalehi vā ñāṇadassanaṃ nāma. Imasmiṃ panettha cakkhudassanaṃ adhippetaṃ. Ariyānañhi pasannehi cakkhūhi olokanampi bahukārameva. **Savana**nti ‘‘asuko nāma khīṇāsavo asukasmiṃ nāma raṭṭhe vā janapade vā gāme vā nigame vā vihāre vā leṇe vā vasatī’’ti kathentānaṃ sotena savanaṃ, etampi bahukārameva. **Upasaṅkamana**nti ‘‘dānaṃ vā dassāmi, pañhaṃ vā pucchissāmi, dhammaṃ vā sossāmi, sakkāraṃ vā karissāmī’’ti evarūpena cittena ariyānaṃ upasaṅkamanaṃ. **Payirupāsana**nti pañhāpayirupāsanaṃ. Ariyānaṃ guṇe sutvā te upasaṅkamitvā nimantetvā dānaṃ datvā ‘‘kiṃ, bhante, kusala’’ntiādinā nayena pañhapucchananti attho.

Anussatinti rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa ‘‘idāni ariyā leṇaguhamaṇḍapādīsu jhānavipassanāmaggaphalasukhehi vītināmentī’’ti anussaraṇaṃ. Yo vā tesaṃ santike ovādo laddho hoti, taṃ āvajjitvā ‘‘imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, imasmiṃ samādhi, imasmiṃ vipassanā, imasmiṃ maggo, imasmiṃ phala’’nti evaṃ anussaraṇaṃ. **Anupabbajja**nti ariyesu cittaṃ pasādetvā gharā nikkhamma tesaṃ santike pabbajjaṃ. Ariyānañhi santike cittaṃ pasādetvā tesaṃyeva santike pabbajitvā tesaṃyeva ovādānusāsaniṃ paccāsīsamānassa caratopi pabbajjā anupabbajjā nāma. Ariyesu pasādena aññattha pabbajitvā ariyānaṃ santike ovādānusāsaniṃ paccāsīsamānassa carato pabbajjāpi anupabbajjā nāma. Aññesu pana pasādena aññesaṃyeva santike pabbajitvā aññesaṃyeva ovādānusāsaniṃ paccāsīsamānassa carato pabbajjā anupabbajjā nāma na hoti.

Evaṃ pabbajitesu pana mahākassapattherassa tāva anupabbajjaṃ pabbajitā satasahassamattā ahesuṃ, tathā therasseva saddhivihārikassa ca candaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa sūriyaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa assaguttattherassa, tassāpi saddhivihārikassa yonakadhammarakkhitattherassa, tassa pana saddhivihāriko asokarañño kaniṭṭhabhātā tissatthero nāma ahosi, tassa anupabbajjaṃ pabbajitā aḍḍhateyyakoṭisaṅkhā ahesuṃ. Mahindattherassa anupabbajitānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Yāvajjadivasā laṅkādīpe satthari pasādena pabbajantā mahindattherasseva pabbajjaṃ anupabbajanti nāma.

Taṃ dhammanti taṃ tesaṃ ovādānusāsanīdhammaṃ. **Anussaratī**ti sarati. **Anuvitakketī**ti vitakkāhataṃ karoti. **Āraddho hotī**ti paripuṇṇo hoti. **Pavicinatī**tiādi sabbaṃ tattha ñāṇacāravaseneva vuttaṃ. Atha vā **pavicinatī**ti tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ lakkhaṇaṃ vicinati. **Pavicaratī**ti tattha ñāṇaṃ carāpeti. **Parivīmaṃsamāpajjatī**ti vīmaṃsanaṃ olokanaṃ gavesanaṃ āpajjati.

Satta phalā sattānisaṃsāti ubhayampetaṃ atthato ekaṃ. **Diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādhetī**ti arahattaṃ ārādhento imasmiṃyeva attabhāve ārādheti, tañca kho paṭikacca, asampatteyeva maraṇakāleti attho. **Atha maraṇakāle**ti atha maraṇassa āsannakāle.

Antarāparinibbāyīti yo āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā parinibbāyati, so tividho hoti. Kappasahassāyukesu tāva avihesu nibbattitvā eko nibbattadivaseyeva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce nibbattadivase pāpuṇāti, paṭhamassa pana kappasatassa matthake pāpuṇāti. Ayameko antarāparinibbāyī. Aparo evaṃ asakkonto dvinnaṃ kappasatānaṃ matthake pāpuṇāti, ayaṃ dutiyo. Aparo evampi asakkonto catunnaṃ kappasatānaṃ matthake pāpuṇāti, ayaṃ tatiyo antarāparinibbāyī.

Pañcamaṃ pana kappasataṃ atikkamitvā arahattaṃ patto **upahaccaparinibbāyī** nāma hoti. Atappādīsupi eseva nayo. Yattha katthaci uppanno pana sasaṅkhārena sappayogena arahattaṃ patto **sasaṅkhāraparinibbāyī** nāma, asaṅkhārena appayogena patto **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Avihādīsupi nibbatto tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṃ patto **uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī** nāma.

Imasmiṃ pana ṭhāne **aṭṭhacattārīsa anāgāmino** kathetabbā. Avihesu hi tayo antarāparinibbāyī, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañca honti. Te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti, tathā atappādīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhaṃsoto natthi, tasmā tattha cattāro sasaṅkhāraparinibbāyī, cattāro asaṅkhāraparinibbāyīti aṭṭhāti evaṃ aṭṭhacattālīsa honti. Tesaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī sabbajeṭṭho ceva hoti sabbakaniṭṭho ca. Kathaṃ? So hi soḷasakappasahassāyukattā āyunā sabbesaṃ jeṭṭho, sabbapacchā arahattaṃ pāpuṇīti sabbesaṃ kaniṭṭho. Imasmiṃ sutte apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇikā nānālakkhaṇā arahattamaggassa pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. Catutthe **satisambojjhaṅgo iti ce me hotī**ti satisambojjhaṅgoti evaṃ ce mayhaṃ hoti. **Appamāṇoti me hotī**ti appamāṇoti evaṃ me hoti. **Susamāraddho**ti suparipuṇṇo. **Tiṭṭhatī**ti ettha aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo tiṭṭhati – uppādaṃ anāvajjitattā anuppādaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, pavattaṃ, appavattaṃ, nimittaṃ, animittaṃ saṅkhāre anāvajjitattā, visaṅkhāraṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhatīti. Imehi aṭṭhahākārehi tiṭṭhatīti thero jānāti, vuttākāraviparīteheva aṭṭhahākārehi cavantaṃ cavatīti pajānāti. Sesabojjhaṅgesupi eseva nayo.

Iti imasmiṃ sutte therassa phalabojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, tadā itare cha tadanvayā honti. Yadā dhammavicayādīsu aññataraṃ, tadāpi sesā tadanvayā hontīti evaṃ phalasamāpattiyaṃ attano ciṇṇavasitaṃ dassento thero imaṃ suttaṃ kathesīti.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. Pañcame **bodhāya saṃvattantī**ti bujjhanatthāya saṃvattanti. Kiṃ bujjhanatthāya? Maggena asaṅkhataṃ nibbānaṃ, paccavekkhaṇāya katakiccataṃ, maggena vā kilesaniddāto pabujjhanatthāya, phalena pabujjhanabhāvatthāyātipi vuttaṃ hoti. Tenevettha nibbānasacchikiriyā kilesapahānapaccavekkhaṇāti sabbaṃ dassitaṃ.

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Chaṭṭhe **ārāmanissayī**ti ārāmaṃ nissāya vasanabhāvena ārāmanissayī. **Parisāvacaro**ti parisāya avacaro. Parisaṃ nāma bālāpi, paṇḍitāpi osaranti, yo pana parappavādaṃ madditvā attano vādaṃ dīpetuṃ sakkoti, ayaṃ parisāvacaro nāma. **Ārāmena ārāma**nti ārāmeneva ārāmaṃ anucaṅkamāmi, na bāhirenāti attho. **Uyyānena uyyāna**nti etthāpi eseva nayo. Aññena vā ārāmena pavisitvā aññaṃ ārāmaṃ, aññena uyyānena aññaṃ uyyānanti ayamettha attho. **Itivādappamokkhānisaṃsa**nti ‘‘evaṃ pucchā hoti, evaṃ vissajjanaṃ, evaṃ gahaṇaṃ, evaṃ nibbeṭhana’’nti iminā nayena itivādo hoti itivādappamokkhoti etaṃ ānisaṃsaṃ. **Upārambhānisaṃsa**nti ‘‘ayaṃ pucchāya doso, ayaṃ vissajjane’’ti evaṃ vādadosānisaṃsaṃ.

Kathaṃ bhāvito ca, kuṇḍaliya, indriyasaṃvaroti satthā ‘‘ettakaṃ ṭhānaṃ paribbājakena pucchitaṃ, idāni pucchituṃ na sakkotī’’ti ñatvā ‘‘na tāva ayaṃ desanā yathānusandhiṃ gatā. Idāni naṃ yathānusandhiṃ pāpessāmī’’ti sayameva pucchanto imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **manāpaṃ nābhijjhatī**ti iṭṭhārammaṇaṃ nābhijjhāyati. **Nābhihaṃsatī**ti na sāmisāya tuṭṭhiyā abhihaṃsati. **Tassa ṭhito ca kāyo hoti, ṭhitaṃ cittaṃ ajjhatta**nti tassa nāmakāyo ca cittañca gocarajjhatte ṭhitaṃ hoti. **Susaṇṭhita**nti kammaṭṭhānavasena suṭṭhu saṇṭhitaṃ. **Suvimutta**nti kammaṭṭhānavimuttiyā suvimuttaṃ. **Amanāpa**nti aniṭṭhārammaṇaṃ. **Na maṅku hotī**ti tasmiṃ na maṅku hoti. **Appatiṭṭhitacitto**ti kilesavasena aṭṭhitacitto. **Adīnamānaso**ti domanassavasena adīnacitto. **Abyāpannacetaso**ti dosavasena apūticitto.

Evaṃ bhāvito kho, kuṇḍaliya, indriyasaṃvaro evaṃ bahulīkato tīṇi sucaritāni paripūretīti ettha evaṃ sucaritapūraṇaṃ veditabbaṃ – imesu tāva chasu dvāresu aṭṭhārasa duccaritāni honti. Kathaṃ? Cakkhudvāre tāva iṭṭhārammaṇe āpāthagate kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā tasmiṃ ārammaṇe lobhaṃ uppādentassa manoduccaritaṃ hoti. Lobhasahagatena cittena ‘‘aho vatidaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpa’’nti bhaṇantassa vacīduccaritaṃ, tadeva hatthena parāmasantassa kāyaduccaritaṃ. Sesadvāresupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso – sotadvārasmiñhi saddārammaṇassa vatthubhūtaṃ saṅkhapaṇavāditūriyabhaṇḍaṃ anāmāsaṃ āmasantassa, ghānadvāre gandhārammaṇassa vatthubhūtaṃ gandhamālādiṃ, jivhādvāre rasārammaṇassa vatthubhūtaṃ macchamaṃsādiṃ, kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇassa vatthubhūtaṃ vatthatūlakapāvārādiṃ, manodvāre paññattivasena dhammārammaṇabhūtaṃ sappitelamadhuphāṇitādiṃ āmasantassa kāyaduccaritaṃ veditabbaṃ. Saṅkhepato panettha chasu dvāresu kāyavītikkamo kāyaduccaritaṃ, vacīvītikkamo vacīduccaritaṃ, manovītikkamo manoduccaritanti tīṇeva duccaritāni honti.

Ayaṃ pana bhikkhu attano bhāvanāpaṭisaṅkhāne ṭhito imāni duccaritāni sucaritaṃ katvā vipariṇāmeti. Kathaṃ? Cakkhudvāre tāva iṭṭhārammaṇe āpāthagate kāyaṅgavācaṅgāni acāletvā rūpārammaṇaṃ vipassanaṃ paṭṭhāpayato manosucaritaṃ hoti, vipassanāsahagatena cittena khayadhammaṃ vayadhammanti bhaṇantassa vacīsucaritaṃ, ‘‘anāmāsabhaṇḍaṃ eta’’nti anāmasantassa kāyasucaritaṃ. Sesadvāresupi eseva nayo. Evaṃ imāni vitthārato aṭṭhārasa sucaritāni honti. Saṅkhepato panetthāpi chasu dvāresu kāyasaṃvaro kāyasucaritaṃ, vacīsaṃvaro vacīsucaritaṃ, manosaṃvaro manosucaritanti tīṇeva sucaritāni honti. Evaṃ indriyasaṃvaro tīṇi sucaritāni paripūretīti veditabbo. Ettāvatā sīlānurakkhitaṃ indriyasaṃvarasīlaṃ kathitaṃ.

Kāyaduccaritaṃ pahāyātiādīsu tividhaṃ kāyaduccaritaṃ, catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ, tividhaṃ manoduccaritaṃ. Tassa paṭipakkhavasena kāyasucaritādīni veditabbāni. Ettāvatā kāyasaṃvaravacīsaṃvarehi pātimokkhasīlaṃ, manosaṃvarena tīṇi sīlānīti catupārisuddhisīlaṃ kathitaṃ hoti. Sakale pana imasmiṃ sutte sucaritamūlakā satipaṭṭhānā lokuttaramissakā, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, tepi satipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgā pubbabhāgāva. Vijjāvimuttimūlakā pana lokuttarāva kathitāti veditabbā. Sattamaṃ uttānameva.

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. Aṭṭhame **paccatta**nti attanāva. **Yonisomanasikārā**ti yoniso manasikārena. **Ārabbhamānovā**ti kurumānoyeva. **Suvimutta**nti kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttaṃ. **Aṭṭhiṃkatvā**ti atthaṃ karitvā, atthiko hutvāti vuttaṃ hoti.

9. Paṭhamauppannasuttavaṇṇanā

190. Navame **nāññatra tathāgatassa pātubhāvā**ti tathāgatassa pātubhāvaṃ vinā na aññasmiṃ kāle uppajjantīti attho.

10. Dutiyauppannasuttavaṇṇanā

191. Dasame **nāññatra sugatavinayā**ti sugatovādaṃ vinā na uppajjantīti.

Pabbatavaggo.

2. Gilānavaggo

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. Dutiyavaggassa paṭhame **cattāro iriyāpathe kappentī**ti yesaṃ cattāro iriyāpathā atthi, tesaṃyeva vasenetaṃ vuttaṃ. **Sīlaṃ nissāyā**ti catupārisuddhisīlaṃ nissayaṃ katvā. **Satta bojjhaṅge**ti sahavipassanake maggabojjhaṅge. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. Catutthe **tathā pahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahosī**ti therassa kira imaṃ bojjhaṅgabhāvanaṃ sādhukaṃ suṇantassa etadahosi ‘‘mayhaṃ pabbajitadivasato sattame divase saccāni paṭivijjhantassa ime bojjhaṅgā pātubhūtā’’ti. Athassa ‘‘niyyānikaṃ vata satthusāsana’’nti cintayato lohitaṃ pasīdi, upādārūpaṃ visuddhaṃ ahosi, pokkharapatte patitaudakabindu viya sarīrato rogo vinivattitvā gato. Tena vuttaṃ ‘‘tathā pahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahosī’’ti. Pañcamachaṭṭhesupi eseva nayo. Imesaṃ pana tiṇṇampi janānaṃ pabbatapāde pupphitavisarukkhavātasamphassena uppanno mandasītajaro ābādhoti veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Gilānavaggo.

3. Udāyivaggo

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. Tatiyavaggassa paṭhame **kittāvatā nu kho, bhante, bojjhaṅgāti vuccantī**ti bhante, kittakena nu kho bujjhanakaaṅgā nāma vuccantīti pucchati. **Bodhāya saṃvattantī**ti bujjhanatthāya saṃvattanti. Imasmiṃ sutte missakabojjhaṅgā kathitā. Dutiye dhammaparicchedo kathito.

3-5. Ṭhāniyasuttādivaṇṇanā

204-206. Tatiye **kāmarāgaṭṭhāniyāna**nti kāmarāgassa kāraṇabhūtānaṃ ārammaṇadhammānaṃ. **Byāpādaṭṭhāniyā**dīsupi eseva nayo. Sakalañhi idaṃ suttaṃ ārammaṇeneva kathitaṃ. Paṭhamavaggassa dutiyasutte vuttaparicchedopettha labbhateva. Catutthe missakabojjhaṅgā kathitā. Pañcame **aparihāniye dhamme**ti aparihānikare sabhāvadhamme.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. Chaṭṭhe **etadavocā**ti ‘‘imissaṃ parisati nisinno udāyitthero nāma anusandhikusalo bhikkhu atthi, so maṃ pucchissatīti bhagavatā osāpitadesanaṃ ñatvā desanānusandhiṃ ghaṭessāmī’’ti pucchanto etaṃ avoca. **Vipula**ntiādi sabbaṃ subhāvitattaṃ sandhāya vuttaṃ. Subhāvito hi satisambojjhaṅgo vipulo ca mahaggato ca appamāṇo ca abyāpajjo ca nāma hoti. So hi patthaṭattā **vipulo,** mahantabhāvaṃ gatattā **mahaggato,** vaḍḍhipamāṇattā **appamāṇo,** nīvaraṇānaṃ dūrībhāvena byāpādarahitattā **abyāpajjho** nāma hoti. **Taṇhāya pahānā kammaṃ pahīyatī**ti yaṃ taṇhāmūlakaṃ kammaṃ uppajjeyya, taṃ taṇhāpahānena pahīyati. **Kammassa pahānā dukkha**nti yampi kammamūlakaṃ vaṭṭadukkhaṃ uppajjeyya, taṃ kammapahānena pahīyati. Taṇhakkhayādayo taṇhādīnaṃyeva khayā, atthato panetehi nibbānaṃ kathitanti veditabbaṃ. Sattamaṃ uttānameva.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Aṭṭhame **nibbedhabhāgiya**nti nibbijjhanakoṭṭhāsiyaṃ. **Satisambojjhaṅgaṃ bhāvitenā**ti satisambojjhaṅgena bhāvitena, satisambojjhaṅgaṃ vā bhāvetvā ṭhitena, evamettha maggabojjhaṅgā missakā. Tehi bhāvitaṃ, te vā bhāvetvā ṭhitaṃ cittaṃ nibbattitalokuttarameva. Tampi pana magganissitaṃ katvā missakameva kathetuṃ vaṭṭati.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. Navame **saṃyojanavinibandhā**ti saṃyojanasaṅkhātā vinibandhā. **Ajjhosānā**ti pariniṭṭhapetvā gahaṇā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Dasame **abahukato**ti akatabahumāno. **Ukkujjāvakujja**nti ettha ukkujjaṃ vuccati udayo, avakujjaṃ vayoti udayabbayavasena parivattento sammasantoti dīpeti. **Dhammo ca me, bhante, abhisamito**ti vipassanādhammo abhisamāgato. **Maggo**ti vipassanāmaggova. Sace hi thero tasmiṃ samaye sotāpanno, upari tiṇṇaṃ maggānaṃ atthāya, sace anāgāmī, arahattamaggassa atthāya ayaṃ vipassanā veditabbā. **Tathā tathā viharanta**nti tena tenākārena viharantaṃ. **Tathattāyā**ti tathābhāvāya. **Khīṇā jātī**tiādīhi tathattāyāti adhippetaṃ tathābhāvaṃ dasseti. Paccavekkhaṇatthāya upanīyatīti hi ettha adhippāyo, taṃ dassento evamāha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Udāyivaggo.

4. Nīvaraṇavaggo

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. Catutthavaggassa tatiye **na ca pabhassara**nti na ca pabhāvantaṃ. **Pabhaṅgu cā**ti pabhijjanasabhāvaṃ. **Ayo**ti kāḷalohaṃ. Ṭhapetvā idha vuttāni cattāri avasesaṃ **lohaṃ** nāma. **Sajjhū**ti rajataṃ. **Cittassā**ti catubhūmakacittassa. Lokiyassa tāva upakkileso hotu, lokuttarassa kathaṃ hotīti? Uppajjituṃ appadānena. Yadaggena hi uppajjituṃ na denti, tadaggeneva te lokiyassāpi lokuttarassāpi upakkilesā nāma honti. **Pabhaṅgu cā**ti ārammaṇe cuṇṇavicuṇṇabhāvūpagamanena bhijjanasabhāvaṃ. **Anāvaraṇā anīvaraṇā**ti kusaladhamme na āvarantīti anāvaraṇā, na nīvaranti na paṭicchādentīti anīvaraṇā. **Cetaso anupakkilesā**ti catubhūmakacittassa anupakkilesā.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. Aṭṭhame **paññāya dubbalīkaraṇā**ti paññāya mandabhāvakarā. Nīvaraṇānañhi abhiṇhuppāde sati antarantarā uppajjamānā paññā dubbalā hoti mandā avisadā.

Pañca nīvaraṇā tasmiṃ samaye na honti. Sattabojjhaṅgā tasmiṃ samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti ariyasāvakassa hi sappāyadhammassavanaṃ suṇantassa pañca nīvaraṇā dūre honti. So sace tasmiṃyeva ṭhāne visesaṃ nibbattetuṃ sakkoti, evamassa satta bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. No ce sakkoti, tato vuṭṭhāya rattiṭṭhānadivāṭṭhānaṃ gato tameva pītiṃ avijahanto pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā visesaṃ nibbattessati. Tattha asakkontopi yāva sattadivasabbhantarā tameva pītiṃ avijahanto nīvaraṇe vikkhambhetvā visesaṃ nibbattessatīti idaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dhammassavanavasena sakiṃ pītipāmojjapakkhiyā paṭiladdhabojjhaṅgā hi kammārāmatādīni āgamma nassanti, tathārūpaṃ pana utusappāyādiṃ labhitvā puna uppajjantāpi tasmiṃ samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchanti icceva vuccati.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. Navame **ajjhāruhā**ti abhiruhanakā. **Kacchako**ti aṭṭhikacchako. **Kapitthano**ti makkaṭathanasadisaphalo vijātapilakkho.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. Dasame **andhakaraṇā**ti andhabhāvakaraṇā. **Acakkhukaraṇā**ti paññācakkhussa akaraṇā. **Paññānirodhikā**ti paññāya nirodhanā. **Vighātapakkhiyā**ti dukkhapakkhikā. **Anibbānasaṃvattanikā**ti nibbānatthāya asaṃvattanikā. Sesaṃ sabbattha uttānatthameva. Sakalepi imasmiṃ vagge missakabojjhaṅgāva kathitāti.

Nīvaraṇavaggo.

5. Cakkavattivaggo

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Pañcamavaggassa paṭhame **tisso vidhā**ti tayo mānakoṭṭhāsā, mānoyeva vā. Tathā tathā vidahanato hi mānova vidhāti vuccati.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. Dutiye **rañño, bhikkhave, cakkavattissā**ti ettha attano sirisampattiyā rājati, catūhi vā saṅgahavatthūhi lokaṃ rañjetīti rājā, tassa **rañño**. ‘‘Pavattatu bhavaṃ cakkaratana’’nti puññānubhāvena abbhuggatāya vācāya codento cakkaṃ vattetīti cakkavattī, tassa **cakkavattissa. Pātubhāvā**ti pātubhāvena. **Sattanna**nti gaṇanaparicchedo. **Ratanāna**nti paricchinnaatthadassanaṃ. Vacanattho panettha ratijananaṭṭhena **ratanaṃ**. Apica –

‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī’’ti.

Cakkaratanassa ca nibbattakālato paṭṭhāya aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti, sabbeva gandhapupphādīhi tasseva pūjañca abhivādanādīni ca karontīti **cittīkataṭṭhena** ratanaṃ. Cakkaratanassa ca ‘‘ettakaṃ nāma dhanaṃ agghatī’’ti aggho natthi, iti **mahagghaṭṭhenāpi** ratanaṃ. Cakkaratanañca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti **atulaṭṭhena** ratanaṃ. Yasmā pana yasmiṃ kappe buddhā uppajjanti, tasmiṃyeva cakkavattino, buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā **dullabhadassanaṭṭhena** ratanaṃ. Tadetaṃ jātirūpakulaissariyādīhi anomassa uḷārasattasseva uppajjati, na aññassāti **anomasattaparibhogaṭṭhenāpi** ratanaṃ. Yathā ca cakkaratanaṃ, evaṃ sesānipīti. Tena vuttaṃ –

‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī’’ti.

Pātubhāvo hotīti nibbatti hoti. Tatrāyaṃ yojanā – cakkavattissa pātubhāvā sattannaṃ ratanānaṃ pātubhāvoti ayuttaṃ. Uppannañhi cakkaṃ vattetvā so cakkavattī nāma hotīti nāyuttaṃ. Kasmā? Cakkavattananiyamāpekkhatāya. Yo hi niyamena cakkaṃ vattessati, so paṭisandhito pabhuti ‘‘cakkavatti pātubhūto’’ti vattabbataṃ āpajjati. Laddhanāmassa ca purisassa mūluppattivacanatopi yuttamevetaṃ. Yo hi esa cakkavattīti laddhanāmo sattaviseso, tassa paṭisandhisaṅkhāto pātubhāvoti ayamettha attho. Tassa hi pātubhāvā ratanāni pātubhavanti. Pātubhūtehi pana tehi saddhiṃ paripakke puññasambhāre so saṃyujjati, tadā lokassa tesu pātubhāvacittaṃ uppajjati. Bahulavacanato cāpi yuttamevetaṃ. Yadā hi lokassa tesu pātubhāvasaññā uppajjati, tadā ekameva paṭhamaṃ, pacchā itarāni cha pātubhavantīti bahulavacanato cāpi etaṃ yuttaṃ. Pātubhāvassa ca atthabhedatopi yuttamevetaṃ. Na kevalañhi pātubhūtameva pātubhāvo, pātubhāvayatīti pātubhāvo. Ayaṃ pātubhāvassa atthabhedo. Yasmā yo so puññasambhāro rājānaṃ cakkavattiṃ paṭisandhivasena pātubhāvayati, tasmā rañño cakkavattissa pātubhāvā. Na kevalañhi cakkavattiyeva, imāni pana satta ratanānipi pātubhavantīti ayamettha attho. Yatheva hi so puññasambhāro rañño janakahetu, evaṃ ratanānampi pariyāyena upanissayahetūti yuttamevetaṃ ‘‘rañño, bhikkhave, cakkavattissa pātubhāvā sattannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo hotī’’ti.

Idāni tesaṃ ratanānaṃ sarūpavasena dassanatthaṃ **katamesaṃ sattannaṃ cakkaratanassā**tiādimāha. Tattha **cakkaratanassā**tiādīsu ayaṃ saṅkhepādhippāyo – dvisahassadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavaṃ gahetvā dātuṃ samatthassa **cakkaratanassa** pātubhāvo hoti, tathā purebhattameva sāgarapariyantaṃ pathaviṃ anupariyāyanasamatthassa vehāsaṅgamassa **hatthiratanassa,** tādisasseva **assaratanassa,** caturaṅgasamannāgatepi andhakāre yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanasamatthassa **maṇiratanassa,** chabbidhaṃ dosaṃ vivajjetvā manāpacārino **itthiratanassa,** yojanappamāṇe padese antopathavigatānaṃ nidhīnaṃ dassanasamatthassa **gahapatiratanassa,** aggamahesiyā kucchimhi nibbattitvā sakalarajjānusāsanasamatthassa jeṭṭhaputtasaṅkhātassa **pariṇāyakaratanassa** ca pātubhāvo hotīti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana tesaṃ cakkaratanādīnaṃ pātubhāvavidhānaṃ mahāsudassanādīsu suttesu āgatameva. Atthopissa tesaṃ vaṇṇanāya saṃvaṇṇitoyeva.

Satisambojjhaṅgaratanassātiādīsu sarikkhakatā evaṃ veditabbā – yatheva hi cakkavattino cakkaratanaṃ sabbaratanānaṃ purecaraṃ, evaṃ **satisambojjhaṅgaratanaṃ** sabbesaṃ catubhūmakadhammānaṃ purecaranti, purecaraṇaṭṭhena cakkavattirañño cakkaratanasadisaṃ hoti.

Cakkavattino ca ratanesu mahākāyūpapannaṃ accuggataṃ vipulaṃ mahantaṃ hatthiratanaṃ, idampi **dhammavicayasambojjhaṅgaratanaṃ** mahantaṃ dhammakāyūpapannaṃ accuggataṃ vipulaṃ mahantanti hatthiratanasadisaṃ hoti. Cakkavattino assaratanaṃ sīghaṃ lahu javaṃ, idampi **vīriyasambojjhaṅgaratanaṃ** sīghaṃ lahu javanti imāya sīghalahujavatāya assaratanasadisaṃ hoti. Cakkavattino maṇiratanaṃ andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ dasseti, idampi **pītisambojjhaṅgaratanaṃ** tāya ekantakusalattā kilesandhakāraṃ vidhamati, sahajātapaccayādivasena ñāṇālokaṃ dassetīti iminā andhakāravidhamanaālokadassanabhāvena maṇiratanasadisaṃ hoti.

Cakkavattino itthiratanaṃ kāyacittadarathaṃ paṭipassambheti, pariḷāhaṃ vūpasameti. Idampi **passaddhisambojjhaṅgaratanaṃ** kāyacittadarathaṃ paṭipassambheti, pariḷāhaṃ vūpasametīti itthiratanasadisaṃ hoti. Cakkavattino gahapatiratanaṃ icchiticchitakkhaṇe dhanadānena vikkhepaṃ pacchinditvā cittaṃ ekaggaṃ karoti, idampi **samādhisambojjhaṅgaratanaṃ** yathicchitādivasena appanaṃ sampādeti, vikkhepaṃ pacchinditvā cittaṃ ekaggaṃ karotīti gahapatiratanasadisaṃ hoti. Cakkavattino ca pariṇāyakaratanaṃ sabbatthakiccasampādanena appossukkataṃ karoti. Idampi **upekkhāsambojjhaṅgaratanaṃ** cittuppādaṃ līnuddhaccato mocetvā payogamajjhatte ṭhapayamānaṃ appossukkataṃ karotīti pariṇāyakaratanasadisaṃ hoti. Iti imasmiṃ sutte catubhūmako sabbasaṅgāhikadhammaparicchedo kathitoti veditabbo.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Catutthe **eḷamūgo**ti mukhena vācaṃ nicchāretuṃ sakkontopi dosehi mūgo asampannavacano. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Cakkavattivaggo.

6. Sākacchavaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. Chaṭṭhavaggassa paṭhame **ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāyā**tiādīsu ayaṃ purimanayato viseso. Na kevalañhi satisambojjhaṅgādīnaṃ ete vuttappakārāva uppādāya, uppannānaṃ vā bhāvanāya pāripūriyā paccayā honti, aññepi pana evaṃ veditabbā. Aparepi hi cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññena, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, tissadattattheraabhayattherādisadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Satta dhammā **dhammavicayasambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti – paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatā**ti khandhadhātuāyatanaindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā.

Vatthuvisadakiriyāti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā ussannadosañceva sedamalamakkhitañca, tadā ajjhattikavatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā pana cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedanena uddhaṃvirecanaadhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananahāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṃ kātabbaṃ. Sūcikammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiñhi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi avisadaṃ aparisuddhaṃ hoti aparisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ – ‘‘vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattatī’’ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikaraṇena hāpetabbaṃ. **Vakkalittheravatthu** cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaṃ. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatthāpi **soṇattherassa vatthu** dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño pana mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatteneva kusalaṃ hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhiṃ pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhiṃ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati, vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Api ca samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammikaamacco viya ca sabbarājakiccesu sabbattha icchitabbā. Tenāha ‘‘sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā. Kiṃ kāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī’’ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Ekādasa dhammā **vīriyasambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti – apāyabhayapaccavekkhaṇatā, ānisaṃsadassāvitā, gamanavīthipaccavekkhaṇatā, piṇḍapātāpacāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā, satthumahattapaccavekkhaṇatā, jātimahattapaccavekkhaṇatā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhavīriyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Tattha ‘‘nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānayoniyaṃ jālakhipanakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa pana sakaṭavahanādikālepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṃ buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakañcikaasuresu saṭṭhihatthaasītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetuṃ. Ayameva te bhikkhu kālo''ti evaṃ **apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi** vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

''Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhuṃ, āraddhavīriyeneva sakkā ayamānisaṃso vīriyassā''ti evaṃ **ānisaṃsadassāvinopi** uppajjati. ''Sabbabuddha-paccekabuddha-mahāsāvakeheva gatamaggo te gantabbo. So ca na sakkā kusītena gantu''nti evaṃ **gamanavīthiṃ paccavekkhantassāpi** uppajjati.

''Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi 'taṃ nissāya jīvissāmā'ti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti. Atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti. Satthārāpi ''ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḷhibahulo sukhaṃ viharissatī''ti na evaṃ sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññātā, atha kho ''ayaṃ ime paribhuñjamānova samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī'ti te paccayā anuññātā, so dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍaṃ apacāyissasi, āraddhavīriyasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotī''ti evaṃ **piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi** uppajjati **mahāmittattherassa** viya.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tasseva gocaragāme ekā mahāupāsikā theraṃ puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṃ araññaṃ gacchantī dhītaraṃ āha – ''amma, asukasmiṃ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmiṃ khīraṃ, asukasmiṃ sappi, asukasmiṃ phāṇitaṃ, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṃ pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhiṃ dehi, tvañca bhuñjeyyāsi, ahaṃ pana hiyyo pakkaṃ pārivāsikabhattaṃ kañjiyena bhuttāmhī''ti. ''Divā kiṃ bhuñjissasi, ammā''ti? ''Sākapaṇṇaṃ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi, ammā''ti.

Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi ''mahāupāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñjitvā divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṃ bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ na vatthuṃ na bhattaṃ na vatthaṃ paccāsīsati, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi, na sakkhissasīti, ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitu''nti pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce, cīvaraṃ cīvaravaṃse ṭhapetvā ''arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī''ti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vaḍḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vikasamānamiva padumaṃ mahākhīṇāsavo sitaṃ karontova nikkhami. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā –

> ''Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
> Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā''ti. –

Udānaṃ udānetvā ''bhante, piṇḍāya paviṭṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakitthiyo dukkhā muccissantī''ti āha. Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento ''pātoyevā''ti ñatvā pattacīvaraṃ ādāya gāmaṃ pāvisi.

Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā ''idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissatī''ti dvāraṃ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṃ sampatte pattaṃ gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero ''sukhaṃ hotū''ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānāva aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanā muttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha.

Mahāupāsikā araññato āgantvā ''kiṃ, amma, bhātiko te āgato''ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Upāsikā ''ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ patta''nti ñatvā ''abhiramati te, amma, bhātā buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī''ti āha.

''Mahantaṃ kho panetaṃ satthudāyajjaṃ, yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro ‘ayaṃ amhākaṃ aputto’ti paribāhiraṃ karonti, so tesaṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āraddhavīriyova labhatī’’ti **dāyajjamahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

‘‘Mahā kho pana te satthā, satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattana-yamakapāṭihāriya-devorohana-āyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu akampittha. Yuttaṃ nu kho te evarūpassa satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitu’’nti evaṃ **satthumahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

‘‘Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgataukkākarājavaṃse jātosi, suddhodanamahārājassa ca mahāmāyādeviyā ca nattā, rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitu’’nti evaṃ **jātimahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

‘‘Sāriputtamoggallānā ceva asīti mahāsāvakā ca vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhiṃsu. Tvaṃ pana etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasī’’ti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ paccavekkhatopi** uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhitaajagarasadise vissaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjentassāpi, āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Ekādasa dhammā **pītisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti – buddhānussati dhammo, saṅgho, sīlaṃ, cāgo, devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati, dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlapañcasīlāni paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā ‘‘evaṃ nāma adamhā’’ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi sattatipi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭharajasadise lūkhapuggale parivajjentassāpi, buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīye suttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pītiuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Satta dhammā **passaddhisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti – paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāya-puggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Paṇītañhi siniddhaṃ bhojanaṃ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyaṃ utuñca iriyāpathañca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabbautuiriyāpathakkhamova hoti, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utuiriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassa uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatapaccavekkhaṇā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṃ viheṭhayamānova vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyapuggalaṃ parivajjentassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhiuppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Dasa dhammā **samādhisambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti – vatthuvisadakiriyatā, indriyasamattapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggaṇhanatā, samaye cittassa niggaṇhanatā, samaye sampahaṃsanatā, samaye ajjhupekkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmiṃ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa niggaṇhanatā**ti yasmiṃ samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmiṃ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānaṃ vigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmiṃ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati ‘‘samaye sampahaṃsanatā’’ti.

Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṃ samaye sammāpaṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati ‘‘samaye ajjhupekkhanatā’’ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajanā payirupāsanā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhiuppādanatthameva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Pañca dhammā **upekkhāsambojjhaṅgassa** uppādāya saṃvattanti – sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Tattha dvīhākārehi **sattamajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti – ‘‘tvaṃ attanova kammena āgantvā attanova kammena gamissasi, esopi attano kammena āgantvā attanova kammena gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasī’’ti evaṃ kammassakatapaccavekkhaṇena ca – ‘‘paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasī’’ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti – ‘‘idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāratañceva jiṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati, sace panassa sāmiko bhaveyya, nāyaṃ evaṃ vinassituṃ dadeyyā’’ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, ‘‘anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālika’’nti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsupi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahatthāva nesaṃ kesacchedana-sūcikamma-cīvaradhovana-rajana-pattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto ‘‘asuko sāmaṇero kuhiṃ, asuko daharo kuhi’’nti bhantamigo viya ito cito ca āloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya ‘‘muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā’’ti yāciyamānopi ‘‘amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā’’ti na deti, ayaṃ **sattakelāyano** nāma. Yo pana cīvarapattathālakakattarayaṭṭhiādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācitopi ‘‘mayampi imaṃ dhanāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā’’ti vadati, ayaṃ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsino, ayaṃ

sattasaṅkhāramajjhatto nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattasaṅkhārakelāyanapuggalaṃ ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti.

Asubhanimittanti uddhumātakādibhedā dasa asubhārammaṇā dhammā. **Yonisomanasikārabahulīkāro**ti ettha pana yonisomanasikāro nāma upāyamanasikāro, pathamanasikāro, uppādakamanasikāro. Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti – asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi, indriyesu guttadvārassāpi, catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tenetaṃ vuttaṃ –

‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983);

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dasaasubhanimittāya-sappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hoti.

Mettā cetovimuttīti ettha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati, cetovimuttīti appanāyeva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Apica cha dhammā **byāpādassa** pahānāya saṃvattanti – mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatāpaccavekkhaṇatā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Odissakaanodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, tathā odhisoanodhisodisāpharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. ‘‘Tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi? Kimassa sīlādīni nāsetuṃ sakkhissasi? Nanu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi? Parassa kujjhanaṃ nāma vītaccikaṅgāratattaayasalākagūthādīni gahetvā paraṃ paharitukāmatāsadisaṃ hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati? Kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati? Esa attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissati? Appaṭicchitapaheṇakaṃ viya paṭivātaṃ khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī’’ti evaṃ attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati, ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hoti.

Atthi bhikkhave aratītiādi vuttatthameva. Api ca cha dhammā **thinamiddhassa** pahānāya saṃvattanti – atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Āharahatthakaṃ, bhuttavamitakaṃ, tatravaṭṭakaṃ, alaṃsāṭakaṃ, kākamāsakabhojanaṃ bhuñjitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati, catupañcaālopaokāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti evaṃ atibhojane nimittaṃ gaṇhantassapi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālokadīpālokaukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hoti.

Atthi bhikkhave cetaso vūpasamotiādīni vuttatthāneva. Apica cha dhammā **uddhaccakukkuccassa** pahānāya saṃvattanti – bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuddhasevitatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasībhāvatāya pakataññunopi, vuddhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi, uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti.

Kusalākusalā dhammātiādīnipi vuttatthāneva. Apica cha dhammā **vicikicchāya** pahānāya saṃvattanti – bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti.

Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā…pe… pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabbha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhātaadhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṃ anuppādo hoti. Iti bhagavā imasmiṃ sutte desanaṃ tīhi bhavehi nivattetvā arahattena kūṭaṃ gaṇhi. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. Dutiye **sambahulā**ti vinayapariyāyena tayo janā sambahulāti vuccanti, tato paraṃ saṅgho. Suttantapariyāyena tayo tayo eva, tato uddhaṃ sambahulā. Idha suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Piṇḍāya pavisiṃsū**ti piṇḍāya paviṭṭhā. Te pana na tāva paviṭṭhā, ‘‘pavisissāmā’’ti nikkhantattā pana pavisiṃsūti vuttā. Yathā kiṃ? Yathā ‘‘gāmaṃ gamissāmī’’ti nikkhantapuriso taṃ gāmaṃ apattopi ‘‘kahaṃ itthannāmo’’ti vutte ‘‘gāmaṃ gato’’ti vuccati, evaṃ. **Paribbājakānaṃ ārāmo**ti jetavanassa avidūre aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo atthi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Samaṇo āvuso**ti āvuso tumhākaṃ satthā samaṇo gotamo.

Mayampi kho āvuso sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desemāti titthiyānaṃ samaye ‘‘pañca nīvaraṇā pahātabbā, satta bojjhaṅgā bhāvetabbā’’ti etaṃ natthi. Te pana ārāmaṃ gantvā parisapariyante ṭhatvā aññaṃ olokento viya aññavihitakā viya hutvā bhagavato dhammadesanaṃ suṇanti. Tato ‘‘samaṇo gotamo ‘idaṃ pajahatha idaṃ bhāvethā’ti vadatī’’ti sallakkhetvā attano ārāmaṃ gantvā ārāmamajjhe āsanaṃ paññāpetvā upaṭṭhāyakaupaṭṭhāyikāhi parivutā sīsaṃ ukkhipitvā kāyaṃ unnāmetvā attano sayambhūñāṇena paṭividdhākāraṃ dassentā – ‘‘pañca nīvaraṇā nāma pahātabbā, satta bojjhaṅgā nāma bhāvetabbā’’ti kathenti.

Idha no āvusoti ettha **idhā**ti imasmiṃ paññāpane. **Ko viseso**ti kiṃ adhikaṃ? **Ko adhippayāso**ti ko adhikappayogo? **Kiṃ nānākaraṇa**nti kiṃ nānattaṃ? **Dhammadesanāya vā dhammadesana**nti yadidaṃ samaṇassa vā gotamassa dhammadesanāya saddhiṃ amhākaṃ dhammadesanaṃ, amhākaṃ vā dhammadesanāya saddhiṃ samaṇassa gotamassa dhammadesanaṃ ārabbha nānākaraṇaṃ vucceyya, taṃ kinnāmāti vadanti. Dutiyapadepi eseva nayo.

Neva abhinandiṃsūti ‘‘evameva’’nti na sampaṭicchiṃsu. **Nappaṭikkosiṃsū**ti ‘‘nayidaṃ eva’’nti na paṭisedhiṃsu. Kiṃ pana te pahontā evaṃ akaṃsu, udāhu appahontāti? Pahontā. Na hi te ettakaṃ kathaṃ kathetuṃ na sakkonti ‘‘āvuso tumhākaṃ samaye pañca nīvaraṇā pahātabbā nāma natthi, satta bojjhaṅgā bhāvetabbā nāma natthī’’ti. Evaṃ pana tesaṃ ahosi – ‘‘atthi no etaṃ kathāpābhataṃ, mayaṃ etaṃ satthu ārocessāma, atha no satthā madhuradhammadesanaṃ desessatī’’ti.

Pariyāyoti kāraṇaṃ. **Na ceva sampāyissantī**ti sampādetvā kathetuṃ na sakkhissanti. **Uttariñca vighāta**nti asampāyanato uttarimpi dukkhaṃ āpajjissanti. Sampādetvā kathetuṃ asakkontānañhi dukkhaṃ uppajjati. **Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmi**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ, **yathā**ti kāraṇavacanaṃ, yasmā avisaye pañho pucchitoti attho. **Sadevake**ti saha devehi sadevake. **Samārakā**dīsupi eseva nayo. Evaṃ tīṇi ṭhānāni loke pakkhipitvā dve pajāyāti, pañcahipi sattalokameva pariyādiyitvā etasmiṃ sadevakādibhede loke devaṃ vā manussaṃ vā na samanupassāmīti dīpeti. **Ito vā pana sutvā**ti ito vā pana mama sāsanato sutvā. Ito sutvā hi tathāgato tathāgatasāvakopi ārādheyya, paritoseyya, aññathā ārādhanā nāma natthīti dasseti.

Idāni attano tesaṃ pañhānaṃ veyyākaraṇena cittārādhanaṃ dassento **katamo ca bhikkhave pariyāyo**tiādimāha. Tattha **ajjhattaṃ kāmacchando**ti attano pañcakkhandhe ārabbha uppannachandarāgo. **Bahiddhā kāmacchando**ti paresaṃ pañcakkhandhe ārabbha uppannachandarāgo. **Uddesaṃ gacchatī**ti gaṇanaṃ gacchati. **Ajjhattaṃ byāpādo**ti attano hatthapādādīsu uppannapaṭigho. **Bahiddhā byāpādo**ti paresaṃ tesu uppannapaṭigho. **Ajjhattaṃ dhammesu vicikicchā**ti attano khandhesu vimati. **Bahiddhā dhammesu vicikicchā**ti bahiddhā aṭṭhasu ṭhānesu mahāvicikicchā. **Ajjhattaṃ dhammesu satī**ti ajjhattike saṅkhāre paṭiggaṇhantassa uppannā sati. **Bahiddhā dhammesu satī**ti bahiddhā saṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Dhammavicayasambojjhaṅgepi** eseva nayo.

Kāyikanti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṃ. **Cetasika**nti – ‘‘na tāvāhaṃ imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi, yāva me anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī’’ti evaṃ kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ. **Kāyappassaddhī**ti tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittappassaddhī**ti viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. **Upekkhāsambojjhaṅge** satisambojjhaṅgasadisova vinicchayo.

Imasmiṃ sutte missakasambojjhaṅgā kathitā. Etesu hi ajjhattadhammesu sati, pavicayo, upekkhāti ime attano khandhārammaṇattā lokiyāva honti, tathā maggaṃ apattaṃ kāyikavīriyaṃ. Avitakkaavicārā pana pītisamādhī kiñcāpi rūpāvacarā honti, rūpāvacare pana bojjhaṅgā na labbhantīti lokuttarāva honti. Ye ca therā brahmavihāravipassanāpādakajjhānādīsu bojjhaṅge uddharanti, tesaṃ matena rūpāvacarāpi arūpāvacarāpi honti. Bojjhaṅgesu hi arūpāvacare pītiyeva ekantena na labbhati, sesā cha missakāva hontīti. Desanāpariyosāne keci bhikkhū sotāpannā jātā, keci sakadāgāmī, keci anāgāmī, keci arahantoti.

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. Tatiye **satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī**ti loṇadhūpanaṃ viya sabbakammikāmaccaṃ viya ca sabbattha icchitabbaṃ vadāmīti attho. Yathā hi loṇadhūpanaṃ sabbabyañjanesupi nivisati, yathā ca sabbakammiko amacco yodhakammampi karoti mantakammampi paṭihārakammampīti sabbakiccāni sādheti, evaṃ uddhatassa cittassa niggaṇhanaṃ, līnassa paggaṇhananti sabbametaṃ satiyā ijjhati, na sakkā vinā satiyā etaṃ sampādetuṃ, tasmā evamāha. Imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgāva kathitā.

4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā

235. Catutthe **mettāsahagatena cetasā**tiādi sabbaṃ sabbākārena visuddhimagge (visuddhi. 1.240-241) vitthāritameva. **Mayampi kho, āvuso, sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desemā**ti idampi te purimanayeneva satthu dhammadesanaṃ sutvā vadanti. Titthiyānañhi samaye pañcanīvaraṇappahānaṃ vā mettādibrahmavihārabhāvanā vā natthi. **Kiṃ gatikā hotī**ti kiṃ nipphatti hoti. **Kiṃ paramā**ti kiṃ uttamā. **Kiṃ phalā**ti kiṃ ānisaṃsā. **Kiṃ pariyosānā**ti kiṃ niṭṭhā. **Mettāsahagata**nti mettāya sahagataṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayuttaṃ. Eseva nayo sabbattha. **Vivekanissitā**dīni vuttatthāneva.

Appaṭikūlanti duvidhaṃ appaṭikūlaṃ – sattaappaṭikūlañca, saṅkhāraappaṭikūlañca. Tasmiṃ appaṭikūle iṭṭhe vatthusminti attho. **Paṭikūlasaññī**ti aniṭṭhasaññī. Kathaṃ panettha evaṃ viharati? Asubhapharaṇaṃ vā aniccanti manasikāraṃ vā karonto. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ ‘‘kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati. Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharatī’’ti. Paṭikūle pana aniṭṭhe vatthusmiṃ mettāpharaṇaṃ vā dhātumanasikāraṃ vā karonto **appaṭikūlasaññī viharati** nāma. Yathāha ‘‘kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharatī’’ti (paṭi. ma. 2.17). Ubhayamissakapadesupi eseva nayo. Appaṭikūlappaṭikūlesu hi tadeva asubhapharaṇaṃ vā aniccanti manasikāraṃ vā karonto **paṭikūlasaññī viharati** nāma. Paṭikūlāpaṭikūlesu ca tadeva mettāpharaṇaṃ vā dhātumanasikāraṃ vā karonto **appaṭikūlasaññī viharati** nāma. ‘‘Cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hotī’’tiādinā (paṭi. ma. 2.17) nayena vuttaṃ pana chaḷaṅgupekkhaṃ pavattayamāno ‘‘appaṭikūle ca paṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako tattha viharati sato sampajāno’’ti veditabbo.

Ettāvatā ca imassa bhikkhuno mettāya tikacatukkajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattassa saha vipassanāya maggasambojjhaṅgānaṃ ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā siyā. Idaṃ pana mettājhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasantopi yo arahattaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti, yasmā tassa arahattaparamā mettā na hoti. Yaṃparamā pana hoti, taṃ dassetabbaṃ. Tasmā tassa dassanatthaṃ ayaṃ desanā āraddhā. Parato **sabbaso vā pana rūpasaññānaṃ samatikkamā**tiādīsupi iminā nayena puna desanārambhapayojanaṃ veditabbaṃ.

Subhaparamanti subhaniṭṭhaṃ, subhakoṭikaṃ, subhanipphattiṃ. **Idhapaññassā**ti idheva paññā assa, nayimaṃ lokaṃ atikkamatīti idhapañño, tassa idhapaññassa, lokiyapaññassāti attho. **Uttarivimuttiṃ appaṭivijjhato**ti lokuttaradhammaṃ appaṭivijjhantassa. Yo pana paṭivijjhituṃ sakkoti, tassa arahattaparamāva mettā hotīti attho. **Karuṇā**dīsupi eseva nayo.

Kasmā panetāsaṃ mettādīnaṃ subhaparamāditā vuttā bhagavatāti? Sabhāgavasena tassa tassa upanissayattā. Mettāvihārissa hi sattā appaṭikūlā honti, athassa appaṭikūlaparicayā appaṭikūlesu parisuddhavaṇṇesu nīlādīsu cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti mettā subhavimokkhassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **subhaparamā**ti vuttā.

Karuṇāvihārissa uṇhābhighātādirūpanimittaṃ sattadukkhaṃ samanupassantassa karuṇāya pavattisambhavato rūpe ādīnavo parividito hoti, athassa parividitarūpādīnavattā pathavīkasiṇādīsu aññataraṃ ugghāṭetvā rūpanissaraṇe ākāse cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti karuṇā ākāsānañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākāsānañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Muditāvihārissa pana tena tena pāmojjakāraṇena uppannapāmojjasattānaṃ viññāṇaṃ samanupassantassa muditāya pavattisambhavato viññāṇaggahaṇaparicitaṃ hoti, athassa anukkamādhigataṃ ākāsānañcāyatanaṃ atikkamma ākāsanimittagocare viññāṇe cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti muditā viññāṇañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **viññāṇañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Upekkhāvihārissa pana ‘‘sattā sukhitā vā hontu, dukkhato vā vimuccantu, sampattasukhato vā mā vigacchantū’’ti ābhogābhāvato sukhadukkhādiparamatthagāhavimukhasambhavato avijjamānaggahaṇadukkhacittaṃ hoti. Athassa paramatthagāhato vimukhabhāvaparicitacittassa paramatthato avijjamānaggahaṇadukkhacittassa ca anukkamādhigataṃ viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammasambhavato avijjamāne paramatthabhūtassa viññāṇassa abhāve cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti upekkhā ākiñcaññāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākiñcaññāyatanaparamā**ti vuttā. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pattāti.

5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. Pañcame **pagevā**ti paṭhamaññeva. **Kāmarāgapariyuṭṭhitenā**ti kāmarāgagahitena. **Kāmarāgaparetenā**ti kāmarāgānugatena. **Nissaraṇa**nti tividhaṃ kāmarāgassa nissaraṇaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ tadaṅganissaraṇaṃ samucchedanissaraṇanti. Tattha asubhe paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ nāma, vipassanā tadaṅganissaraṇaṃ nāma, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ nāma. Taṃ tividhampi nappajānātīti attho. **Attatthampī**tiādīsu arahattasaṅkhāto attano attho attattho nāma, paccayadāyakānaṃ attho parattho nāma, sveva duvidhopi ubhayattho nāma. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso – **byāpādassa nissaraṇa**ntiādīsu hi dveva nissaraṇāni vikkhambhananissaraṇañca samucchedanissaraṇañca. Tattha byāpādassa tāva mettāya paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, anāgāmimaggo samucchedanissaraṇaṃ. Thinamiddhassa ālokasaññā vikkhambhananissaraṇaṃ, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ. Uddhaccakukkuccassa yo koci samatho vikkhambhananissaraṇaṃ, uddhaccassa panettha arahattamaggo, kukkuccassa anāgāmimaggo samucchedanissaraṇaṃ. Vicikicchāya dhammavavatthānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, paṭhamamaggo samucchedanissaraṇaṃ.

Yā panettha **seyyathāpi brāhmaṇa udapatto saṃsaṭṭho lākhāya vā**tiādikā upamā vuttā, tāsu **udapatto**ti udakabharitā pāti. **Saṃsaṭṭho**ti vaṇṇabhedakaraṇavasena saṃsaṭṭho. **Pakkuthito**ti kuthito. **Usmudakajāto**ti usumajāto. **Sevālapaṇakapariyonaddho**ti tilabījakādibhedena sevālena vā nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena vā udakapiṭṭhiṃ chādetvā nibbattapaṇakena pariyonaddho. **Vāterito**ti vātena erito kampito. **Āvilo**ti appasanno. **Luḷito**ti asannisinno. **Kalalībhūto**ti kaddamībhūto. **Andhakāre nikkhitto**ti koṭṭhantarādibhede anālokaṭṭhāne ṭhapito. Imasmiṃ sutte bhagavā tīhi bhavehi desanaṃ nivattetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi, brāhmaṇo pana saraṇamatte patiṭṭhito.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. Chaṭṭhe **aññāṇāya adassanāyā**ti aññāṇatthāya adassanatthāya. **Taggha bhagavā nīvaraṇā**ti ekaṃsena bhagavā nīvaraṇā. **Kāyakilamatho**ti kāyadaratho. **Cittakilamatho**ti cittadaratho. **Sopi me paṭippassaddho**ti tassa kira satthu santike sītalaṃ utusappāyaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinnassa kāyadaratho paṭipassambhi, tasmiṃ paṭipassaddhe tadanvayeneva cittadarathopi. Apica maggenevassa etaṃ ubhayampi passaddhanti veditabbaṃ.

7. Ānāpānavaggo

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. Sattamādīsu **aṭṭhikasaññā**ti aṭṭhikaṃ aṭṭhikanti bhāventassa uppannasaññā. Taṃ panetaṃ bhāvayato yāva nimittaṃ na uppajjati, tāva chavipi cammampi upaṭṭhāti. Nimitte pana uppanne chavicammāni neva upaṭṭhahanti, saṅkhavaṇṇo suddhaaṭṭhikasaṅghāṭova upaṭṭhāti hatthikkhandhagataṃ dhammikatissarājānaṃ olokentassa sāmaṇerassa viya, paṭimagge hasamānaṃ itthiṃ olokentassa cetiyapabbatavāsino tissattherassa viya cāti. Vatthūni visuddhimagge (visuddhi. 1.15) vitthāritāni. **Sati vā upādisese**ti gahaṇasese upādānasese vijjamānamhi.

2-10. Puḷavakasuttādivaṇṇanā

239-247. **Puḷavakasaññā**ti puḷavaṃ puḷavanti bhāventassa uppannasaññā. **Vinīlakasaññā**dīsupi eseva nayo. Vinicchayakathā panettha saddhiṃ bhāvanānayena visuddhimagge (visuddhi. 1.102) vuttā. **Mettā**dayo tikacatukkajjhānavasena veditabbā, **upekkhā** catutthajjhānavaseneva.

8. Nirodhavaggo

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. **Asubhasaññā**ti asubhe paṭhamajjhānasaññā. **Maraṇasaññā**ti ‘‘avassaṃ maritabbaṃ, maraṇapaṭibaddhaṃ me jīvita’’nti abhiṇhaṃ paccavekkhantassa uppannasaññā. **Āhāre paṭikūlasaññā**ti odanakummāsādimhi ajjhoharaṇīye paṭikūlasaññā. **Sabbaloke anabhiratisaññā**ti sakalalokasmiṃ anabhiratiṃ uppādentassa uppannasaññā. **Pahānasaññāvirāgasaññā**ti dve pubbabhāgā. **Nirodhasaññā** missakā. Evametāni aṭṭhikasaññādīni vīsati kammaṭṭhānāni niddiṭṭhāni. Tesaṃ navasu appanā honti, ekādasa upacārajjhānikā. Sesā panettha vinicchayakathā visuddhimagge (visuddhi. 1.294) āgatāva. Gaṅgāpeyyālādayo maggasaṃyutte vuttanayeneva veditabbā.

Bojjhaṅgasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Satipaṭṭhānasaṃyuttaṃ

1. Ambapālivaggo

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. Satipaṭṭhānasaṃyuttassa paṭhame **ambapālivane**ti ambapāliyā nāma rūpūpajīviniyā ropite ambavane. Taṃ kira tassā uyyānaṃ ahosi. Sā satthu dhammadesanaṃ sutvā pasannacittā tattha vihāraṃ kāretvā tathāgatassa niyyātesi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Ekāyanvāya**nti ekāyano ayaṃ. Tattha **ekāyano**ti ekamaggo. Maggassa hi –

> ‘‘Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;
> Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisi saṅkamo’’ti. (cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddeso 101) –

Bahūni nāmāni. Svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā **ekāyanvāyaṃ, bhikkhave, maggo**ti ettha ekamaggo. Ayaṃ, bhikkhave, maggo, na dvedhāpathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. **Maggo**ti kenaṭṭhena maggo? Nibbānagamanaṭṭhena, nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca.

Sattānaṃ visuddhiyāti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi saṃkiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya. **Sokaparidevānaṃ samatikkamāyā**ti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya, pahānāyāti attho. **Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyā**ti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. **Ñāyassa adhigamāyā**ti ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya pattiyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Tenāha ‘‘ñāyassa adhigamāyā’’ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyā**ti taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhāyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyaṃ sādheti. Tenāha ‘‘nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti.

Evaṃ bhagavatā sattahi padehi ekāyanamaggassa vaṇṇo bhāsito, so kasmāti ce? Bhikkhūnaṃ ussāhajananatthaṃ. Vaṇṇabhāsanañhi sutvā te bhikkhū – ‘‘ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvippalāpabhūtaṃ paridevaṃ, kāyikaasātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasikaasātabhūtaṃ domanassanti cattāro upaddave harati. Visuddhiṃ, ñāyaṃ, nibbānanti tayo visese āvahatī’’ti ussāhajātā imaṃ desanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ, dhāretabbaṃ, imañca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesaṃ bhikkhūnaṃ ussāhajananatthaṃ vaṇṇaṃ abhāsi kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇaṃ viya.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparicchedo. Tena ‘‘na tato heṭṭhā, na uddha’’nti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatāpi, satipi. ‘‘Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi taṃ suṇātha. Ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āharasamudayā kāyasamudayo’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocaro satipaṭṭhānanti vutto. Tathā ‘‘kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati cā’’tiādīsupi (paṭi. ma. 2.35). Tassa attho – patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhānaassaṭṭhānādīni viya.

‘‘Tayo satipaṭṭhānā, yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahatī’’ti (ma. ni. 3.311) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho – paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabboti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti.

‘‘Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī’’tiādīsu (ma. ni. 3.147; saṃ. ni. 5.989) pana satiyeva satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho – patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ, iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetaṃ.

Yadi evaṃ kasmā ‘‘satipaṭṭhānā’’ti bahuvacanaṃ katanti? Satīnaṃ bahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā satiyo. Atha ‘‘maggo’’ti kasmā ekavacananti? Magganaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo magganaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vutañhetaṃ ‘‘maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānamagganaṭṭhena, nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena cā’’ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṃ sādhayamānā nibbānaṃ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyantīti tasmā catassopi eko maggoti vuttā. Evañca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Kāye**ti rūpakāye. **Kāyānupassī**ti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. Ayañhi bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, nirodheti, no samudeti, paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti irīyati. **Ātāpī**ti tīsu bhavesu kilese ātapatīti ātāpo, vīriyassetaṃ nāmaṃ. Ātāpo assa atthīti ātāpī. **Sampajāno**ti sampajaññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimā**ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati. Na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha ‘‘satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti (saṃ. ni. 5.234). Tasmā ettha ‘‘kāye kāyānupassī viharatī’’ti ettāvatā kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamattho hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanatthaṃ ‘‘ātāpī sampajāno satimā’’ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ sampayogaṅgañjassa dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassa**nti vuttaṃ. Tattha **vineyyā**ti tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loke**ti tasmiṃyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsupi pahīyati eva. Tasmā ‘‘pañcapi upādānakkhandhā loko’’ti vibhaṅge (vibha. 362) vuttaṃ. Lokasaṅkhātattā vā tesaṃ dhammānaṃ atthuddhāranayenetaṃ vuttaṃ. Yaṃ panāha ‘‘tattha katamo loko, sveva kāyo loko’’ti, ayamevettha attho. Tasmiṃ loke abhijjhādomanassaṃ vineyyāti evaṃ sambandho daṭṭhabbo.

Vedanāsūti ettha tisso vedanā, tā ca lokiyā eva, cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Yathā pana vedanā anupassitabbā, tathā anupassanto esa **vedanānupassī**ti veditabbo. Esa nayo **cittadhammesu**. Kathañca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha –

‘‘Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato;
Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī’’ti.

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañhetaṃ ‘‘yaṃkiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmī’’ti (saṃ. ni. 4.259). Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā, yathāha – ‘‘sukhā kho, āvuso visākha, vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā’’ti (ma. ni. 1.465) sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisattaanupassanāvasenapi anupassitabbā.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādianupassanānaṃ sarāgādīnañca bhedānaṃ vasena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattaanupassanānaṃ ‘‘santaṃ vā ajjhattaṃ kāmacchanda’’ntiādīnañca pabhedānaṃ vasena anupassitabbā. Sesaṃ vuttanayameva. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana dīghamajjhimaṭṭhakathāsu (dī. ni. aṭṭha. 2.373 ādayo; ma. ni. aṭṭha. 1.105 ādayo) satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbo.

2. Satisuttavaṇṇanā

368. Dutiye **sato**ti kāyādianupassanāsatiyā samannāgato. **Sampajāno**ti catusampajaññapaññāya samannāgato. **Abhikkante paṭikkante**ti ettha abhikkantaṃ vuccati gamanaṃ, paṭikkantaṃ nivattanaṃ, tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattanto paṭikkamati nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṃ purato onamanto abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsanassa purimaaṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma, pacchimaaṅgappadesaṃ paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjanepi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajaññena sabbakiccakārī, sampajaññasseva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajaññaṃ karoteva, na katthaci sampajaññavirahito hoti.

Tattha sātthakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammohasampajaññanti catubbidhaṃ sampajaññaṃ. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā ‘‘kiṃ nu me ettha gatena attho atthi, natthī’’ti atthānatthaṃ pariggaṇhitvā atthapariggaṇhanaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhidassanasaṅghadassanatheradassanaasubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ disvāpi hi buddhārammaṇaṃ, saṅghadassanena saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Mahāvihārasmiñhi dakkhiṇadvāre ṭhatvā mahācetiyaṃ olokentā tiṃsasahassabhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu, tathā pacchimadvāre uttaradvāre pācīnadvāre ca, tathā pañhamaṇḍapaṭṭhāne abhayavāpipāḷiyaṃ, thūpārāmadvāre nagarassa dakkhiṇadvāre anurādhavāpipāḷiyaṃ.

Mahāariyavaṃsabhāṇakatthero panāha ‘‘kiṃ tumhe vadatha, mahācetiyassa samantā kucchivedikāya heṭṭhimabhāgato paṭṭhāya paññāyanaṭṭhāne yattha yattha dve pādā sakkā honti samaṃ patiṭṭhāpetuṃ, tattha tattha ekapaduddhāre tiṃsatiṃsa bhikkhusahassāni arahattaṃ pāpuṇiṃsūti sakkā vatu’’nti. Aparo pana mahāthero āha – ‘‘mahācetiyatale ākiṇṇavālikāya bahutarā bhikkhū arahattaṃ pattā’’ti. There disvā tesaṃ ovāde patiṭṭhāya asubhaṃ disvā tattha paṭhamaṃ jhānaṃ uppādetvā tadeva khayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana – ‘‘āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva, taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā’’ti vadanti.

Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṃ **sappāyasampajaññaṃ**. Seyyathidaṃ? Cetiyadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavānurūpā itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṃsagge kāyasaṃsaggāpattiṃ āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti, vuttappakāraantarāyābhāve sappāyaṃ. Saṅghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammassavanaṃ kārentesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ, antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṃ. Tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu – eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto ‘‘sāmaṇerā’’ti pakkosi. So – ‘‘mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmimpi divase uparivisesaṃ nibbattessāmī’’ti cintetvā ‘‘kiṃ, bhante,’’ti paṭivacanaṃ adāsi. ‘‘Ehī’’ti vutte ekavacaneneva āgantvā – ‘‘bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukhā hutvā olokethā’’ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ, sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatiṃsakammaṭṭhānesu attano cittarucikaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ **gocarasampajaññaṃ** nāma.

Tassāvibhāvatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ – idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco paccāharati na harati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca.

Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkamena nisajjāya ca āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ majjhimayāme seyyaṃ kappetvā, pacchimayāmepi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā, pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānamanuyuñjitvā bhikkhācāravelāya uṭṭhahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā sace buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissajjetvāva cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānapādamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruyha mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ, khuddakaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā bodhi vanditabbā. So evaṃ cetiyañca bodhiñca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhittakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati.

Atha naṃ manussā disvā ‘‘ayyo no āgato’’ti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsanasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā makkhetvā purato nisīditvā pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janasaṅgahaṇatthaṃ dhammakathā nāma kātabbāyevāti aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammaṃ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ katvā nivattiyamānehipi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradaharabhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira na ‘‘amhākaṃ upajjhāyo ācariyo’’ti mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattaparicchedeneva karonti. Te taṃ pucchanti – ‘‘bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti, mātipakkhato sambandhā pitipakkhato’’ti? Kiṃ disvā pucchathāti? Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumānanti. ‘‘Āvuso, yaṃ mātāpitūhipi dukkarataraṃ, taṃ ete amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ, na chātake chātakaṃ jānāma, edisā nāma amhākaṃ upakārino natthī’’ti tesaṃ guṇe kathayanto gacchati. Ayaṃ vuccati **harati na paccāharatī**ti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattiṃ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādiṇṇakaṃ muñcitvā upādiṇṇakaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati. Athassa dvittikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejo upādiṇṇakaṃ muñcitvā anupādiṇṇakaṃ gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbānaṃ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṃ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati. Ayaṃ vuccati **paccāharati na haratī**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā. Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṃ na taṃ āsanamatthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ pattā bhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhittadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetovinibandhabaddhacitto viharanto ‘‘kammaṭṭhānaṃ nāma atthī’’tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati. Ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatī**ti.

Yo panāyaṃ **harati ca paccāharati cā**ti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo. Attakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti ‘‘āvuso, tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā, tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathā’’ti. Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍhausabhausabhaaḍḍhagāvutagāvutantaresu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kileso uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati, so ‘‘ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te eta’’nti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati, tathā asakkonto nisīdatīti so eva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi, taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṃ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṃyeva eti ālindakavāsī **mahāphussadevatthero** viya.

So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussāpi sudaṃ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā theraṃ tathā gacchantaṃ disvā – ‘‘ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kiṃ nu kho maggamūḷho, udāhu kiñci pamuṭṭho’’ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati upaṭṭhānaṃ āgamaṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsīmahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi – ‘‘rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṃ so obhāso’’ti? Thero vikkhepaṃ karonto ‘‘obhāso nāma dīpobhāsopi hoti, maṇiobhāsopī’’ti evamādimāha. Tato ‘‘paṭicchādetha tumhe’’ti nibaddho āmāti paṭijānitvā ārocesi.

Kāḷavallimaṇḍapavāsīmahānāgatthero viya ca. Sopi kira gatapaccāgatikavattaṃ pūrento paṭhamaṃ tāva ‘‘bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessāmī’’ti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasa vassāni gatapaccāgatikavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto vippayuttena uddhaṭe paṭinivattanto gāmasamīpaṃ gantvā ‘‘gāvī nu pabbajito nū’’ti āsaṅkanīyapadese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakarakato udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍūsaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? ‘‘Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā āgate manusse ‘dīghāyukā hothā’ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosī’’ti ‘‘ajja, bhante, katimī’’ti divasaṃ vā bhikkhugaṇanaṃ vā pañhaṃ vā pucchito pana udakaṃ gilitvā āroceti. Sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvā yāti.

Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya ca. Te kira āsāḷhipuṇṇamiyaṃ katikavattaṃ akaṃsu – ‘‘arahattaṃ apatvā aññamaññaṃ nālapissāmā’’ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍūsaṃ katvā pavisiṃsu. Divasādīsu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjiṃsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṃ disvā jāniṃsu – ‘‘ajjeko āgato, ajja dve’’ti. Evañca cintesuṃ – ‘‘kiṃ nu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti, udāhu aññamaññampi. Yadi aññamaññaṃ na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti. Etha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā’’ti sabbe vihāraṃ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha – ‘‘na bho kalahakārakānaṃ okāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo, supaṭṭhitaṃ pānīyaṃ paribhojanīya’’nti. Te tatova nivattā. Tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāyaṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

Evaṃ kāḷavallimaṇḍapavāsī mahānāgatthero viya, kalambatitthavihāre vassūpagatā bhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto gāmasamīpaṃ gantvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthiassādayo vā natthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapātikadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgapattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṃ paviṭṭho ca dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetuṃ tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjanavaṇalepanaputtamaṃsūpamāvasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya…pe… bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭipassambhetvā yathā purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmañca kammaṭṭhānameva manasikaroti. Ayaṃ vuccati **harati ca paccāharati cā**ti.

Imaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṃ gatapaccāgatikavattaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye pāpuṇāti. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha pacchimavaye pāpuṇāti, no ce pacchimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne buddhe nibbatto paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti, seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo mahāpañño vā, seyyathāpi thero sāriputto, mahiddhiko vā, seyyathāpi thero mahāmoggallāno, dhutavādo vā, seyyathāpi thero mahākassapo, dibbacakkhuko vā, seyyathāpi thero anuruddho, vinayadharo vā, seyyathāpi thero upāli, dhammakathiko vā, seyyathāpi thero puṇṇo mantāṇiputto, āraññiko vā, seyyathāpi thero revato, bahussuto vā, seyyathāpi thero ānando, sikkhākāmo vā, seyyathāpi thero rāhulo buddhaputtoti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāpattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ – idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu – ‘‘attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito’’ti vā ‘‘ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito’’ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto abhikkamāmīti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisaṅghāṭo abhikkamati. Tassevaṃ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā atiharaṇavītiharaṇesu, vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo, tathā sannikkhepanasannirumbhanesu.

Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṃ, vītiharaṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ na pāpuṇanti, tattha tattheva pabbapabbaṃ sandhisandhi odhiodhi hutvā tattakapāle pakkhittatilāni viya taṭataṭāyantā bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃyeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjā, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmiṃ tasmiñhi koṭṭhāse saddhiṃ rūpena –

‘‘Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;
Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatī’’ti. –

Evaṃ abhikkamādīsu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāmāti.

Niṭṭhito ‘‘abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī’’tipadassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana ālokitaṃ nāma purato pekkhanaṃ, vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato anupekkhanavasena olokitaullokitāpalokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni, sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha ‘‘ālokessāmī’’ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Taṃ āyasmantaṃ nandaṃ kāyasakkhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāsavissantī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṃ, adho, anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando anudisaṃ āloketi ‘evaṃ me anudisaṃ ālokayato’…pe… sampajāno hotī’’ti (a. ni. 8.9).

Apica idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā. Kammaṭṭhānassa pana avijahanameva gocarasampajaññaṃ, tasmā khandhadhātuāyatanakammaṭṭhānikehi attano kamaṭṭhānavaseneva kasiṇādikammaṭṭhānikehi vā pana kammaṭṭhānasīseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ.

‘‘Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ‘ālokessāmī’ti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddhaṃ laṅgheti, koci yantakena vivaranto nāma natthi, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhentaṃ uppajjatī''ti evaṃ pajānanaṃ panettha asammohasampajaññaṃ nāma.

Apica mūlapariññāāgantukatāvakālikabhāvavasenapettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva –

''Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṃ sampaṭicchanaṃ;
Santīraṇaṃ voṭṭhabbanaṃ, javanaṃ bhavati sattamaṃ''.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ pavattati, taṃ āvaṭṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ, tannirodhā vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā, tannirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi ''ayaṃ itthī, ayaṃ puriso''ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṃ na hoti, dutiyajavanepi… pe… sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṇḍale yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesu ''ayaṃ itthī, ayaṃ puriso''ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ tāvettha **mūlapariññāvasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthamāgate bhavaṅgacalanato uddhaṃ sakakiccanipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṃ uppajjati, taṃ pubbe uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ paviṭṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesu tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsupi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti evaṃ **āgantukabhāvavasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṃ na passanti, ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇaṃyeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsu abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsu tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇaṃyeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti evaṃ **tāvakālikabhāvavasena** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapetaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpā ca rūpakkhandho, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārā saṅkhārakkhandho, evametesaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhāyatanaṃ, rūpaṃ rūpāyatanaṃ, dassanaṃ manāyatanaṃ, vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyatanaṃ, evametesaṃ catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuviññāṇadhātu, taṃsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu, evametesaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi? Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantarasamanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo sahajātapaccayo. Evametesaṃ paccayānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṃ akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṃ pariggaṇhitvā atthapariggaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjitvā vā pasāretvā vā ṭhitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, visesaṃ nādhigacchati. Kāle samiñjantassa kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, visesamadhigacchatīti evaṃ atthānatthapariggaṇhanaṃ veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Tatrāyaṃ nayo – mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti. Tesaṃ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tattheko daharo hatthaṃ pasārento kāyasaṃsaggaṃ patvā teneva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi, aṭṭhiṃ āhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi, so āsīvisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṃ maṇisappo ḍaṃsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana mahātheravatthunā dīpetabbaṃ – mahāthero kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjesi. Taṃ antevāsikā pucchiṃsu – ‘‘kasmā, bhante, sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjitthā’’ti. Yato paṭṭhāyāhaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho samiñjitapubbo, idāni pana tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā samiñjito, tasmā puna yathāṭhāne ṭhapetvā samiñjesinti. Sādhu, bhante, bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabbanti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññanti veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci samiñjanto vā pasārento vā natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttākaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādalaḷanaṃ viya samiñjanapasāraṇaṃ hotīti parijānanaṃ panettha asammohasampajaññanti veditabbaṃ.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārupanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṃ nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārupitvā ca piṇḍāya carato āmisalābho, ‘‘sītassa paṭighātāyā’’tiādinā nayena bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ, sītālukassa ghanaṃ dupaṭṭaṃ. Viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jiṇṇaṃ asappāyameva. Aggaḷādidānena hissa taṃ palibodhakaraṃ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedaṃ lobhanīyacīvaraṃ. Tādisañhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaraṃ, jīvitantarāyakarañcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannaṃ, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyaṃ. Viparītaṃ sappāyaṃ, tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṃ pārupanto natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārupanaṃ hoti. Tattha cīvarampi acetanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti ‘‘mayā kāyo pārupito’’ti. Kāyopi na jānāti ‘‘ahaṃ cīvarena pārupito’’ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ paṭicchādenti paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassaṃ. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūmavatthādīhi sakkāraṃ karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthapahārādīhi asakkāraṃ. Na tehi nāgavammikarukkhādayo somanassaṃ vā karonti domanassaṃ vā. Evamevaṃ neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassanti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā – ‘‘imaṃ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṃ labhissāmī’’ti evaṃ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabbaatthavasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo. Yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati, taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhanīyo cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena laddho, pana yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṃ ekantaasappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pattaggahaṇaṃ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti ''ahaṃ hatthehi gahito''ti. Hatthāpi na jānanti ''patto amhehi gahito''ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ gaṇhanti, saṇḍāsena aggivaṇṇapattaggahaṇe viyāti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitapubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāya anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesaṃ vaṇapaṭṭacoḷakāni ceva kapālādīhi bhesajjāni ca upanāmenti. Tattha coḷakānipi kesañci saṇhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti, bhesajjakapālānipi kesañci susaṇṭhānāni, kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭicchādanamatteneva hi coḷakena bhesajjapaṭiggahamatteneva ca kapālakena tesaṃ attho. Evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakaṃ viya cīvaraṃ, bhesajjakapālakaṃ viya ca pattaṃ, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhabhikkhaṃ sallakkheti. Ayaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asite**ti piṇḍapātabhojane. **Pīte**ti yāguādipāne. **Khāyite**ti piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyite**ti madhuphāṇitādisāyane. Tattha ''neva davāyā''tiādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma, tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṃ tassa asappāyaṃ. Yaṃ pana nimittakammādivasena paṭiladdhaṃ, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ ekantaasappāyameva. Viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pattapaṭiggahaṇaṃ nāma hoti, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇaṃ nāma hoti, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇaṃ ālopuddharaṇaṃ mukhavivaraṇañca hoti. Na koci kuñcikāya na yantakena hanukaṭṭhīni vivarati, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanaṃ uparidantānaṃ musalakiccasādhanaṃ heṭṭhādantānaṃ udukkhalakiccasādhanaṃ jivhāya hatthakiccasādhanañca hoti. Iti naṃ tattha aggajivhāya tanukakheḷo, mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṃ heṭṭhādantaudukkhale jivhāhatthaparivattitaṃ kheḷaudakatemitaṃ uparidantamusalasañcuṇṇitaṃ koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto pavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭhaṃ paviṭṭhaṃ koci palālasantharaṃ katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitaṃ ṭhitaṃ koci uddhanaṃ katvā aggiṃ jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati. Pakkaṃ pakkaṃ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīharako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca; pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca; āpodhātu sineheti ca allattañca anupāleti; tejodhātu antopaviṭṭhaṃ paripāceti; ākāsadhātu añjaso hoti; viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti evaṃ dasavidhaṃ paṭikūlabhāvaṃ paccavekkhaṇatopettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha visuddhimagge (visuddhi. 1.294 ādayo) āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ. Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyopi hoti. Patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ. Tassa vasena sappāyasampajaññaṃ, kammaṭṭhānāvijahanavasena ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakammaṃ karonto natthi, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakammaṃ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsayamuttavatthīsu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppīḷitā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti na parassa, kevalaṃ sarīranissandova hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakatumbato purāṇaudakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti na paresaṃ, kevalaṃ paṭijagganamattameva hoti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Gatādīsu **gate**ti gamane. **Ṭhite**ti ṭhāne. **Nisinne**ti nisajjāya. **Sutte**ti sayane. **Jāgarite** ti jāgaraṇe. **Bhāsite**ti kathane. **Tuṇhībhāve**ti akathane. Ettha ca yo ciraṃ gantvā vā caṅkamitvā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisañcikkhati ‘‘caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti, ayaṃ gate sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyaṃ vā karonto pañhaṃ vā vissajjento kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto ciraṃ ṭhatvā aparabhāge nisinno iti paṭisañcikkhati ‘‘ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti, ayaṃ ṭhite sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva ciraṃ nisīditvā aparabhāge nipanno iti paṭisañcikkhati – ‘‘nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti, ayaṃ nisinne sampajānakārī nāma.

Yo pana nipannakova sajjhāyaṃ karonto kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto niddaṃ okkamitvā aparabhāge uṭṭhāya iti paṭisañcikkhati – ‘‘sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti, ayaṃ sutte ca jāgarite ca sampajānakārī nāma. Kiriyamayacittānañhi appavattaṃ suttaṃ nāma, pavattaṃ jāgaritaṃ nāmāti.

Yo pana bhāsamāno – ‘‘ayaṃ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca dante ca jivhañca tāluñca paṭicca cittassa ca tadanurūpaṃ payogaṃ paṭicca jāyatī’’ti sato sampajāno bhāsati, ciraṃ vā pana kālaṃ sajjhāyaṃ katvā dhammaṃ vā kathetvā kammaṭṭhānaṃ vā parivattetvā pañhaṃ vā vissajjetvā aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisañcikkhati ‘‘bhāsitakāle uppannā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti ayaṃ bhāsite sampajānakārī nāma.

Yo tuṇhībhūto ciraṃ dhammaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati – ‘‘tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti. Upādārūpapavattiyā sati bhāsati nāma, asati tuṇhī bhavati nāmāti, ayaṃ tuṇhībhāve sampajānakārī nāmāti. Evamettha asammohasampajaññaṃ tassa vasena sampajānakāritā veditabbā. Imasmiṃ sutte satipaṭṭhānamissakasampajaññaṃ pubbabhāgaṃ kathitaṃ.

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Tatiye **evameva panidhekacce**ti so kira bhikkhu kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā ito cito ca āhiṇḍati, kāyavivekaṃ nānuyuñjati. Tena naṃ bhagavā niggaṇhanto evamāha. **Tasmā**ti yasmā saṃkhittena desanaṃ yācasi, tasmā. **Diṭṭhī**ti kammassakatādiṭṭhi.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Catutthe **dhammavinayo**ti dhammoti vā vinayoti vā ubhayametaṃ satthusāsanasseva nāmaṃ. **Samādapetabbā**ti gaṇhāpetabbā. **Ekodibhūtā**ti khaṇikasamādhinā ekaggabhūtā. **Samāhitā ekaggacittā**ti upacārappanāvasena sammā ṭhapitacittā ca ekaggacittā ca. Imasmiṃ sutte navakabhikkhūhi ceva khīṇāsavehi ca bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā, sattahi sekhehi bhāvitā missakā.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Chaṭṭhe **sakuṇagghī**ti sakuṇaṃ hanatīti sakuṇagghi, senassetaṃ adhivacanaṃ. **Sahasā ajjhapattā**ti lobhasāhasena pattā. **Alakkhikā**ti nissirikā. **Appapuññā**ti parittapuññā. **Sacejja maya**nti sace ajja mayaṃ. **Naṅgalakaṭṭhakaraṇa**nti naṅgalena kasikaraṇaṃ, adhunā kaṭṭhaṃ khettaṭṭhānanti attho. **Leḍḍuṭṭhāna**nti leḍḍūnaṃ ṭhānaṃ. **Saṃvadamānā**ti sammā vadamānā, attano balassa suṭṭhu vaṇṇaṃ vadamānāti attho. **Mahantaṃ leḍḍuṃ abhiruhitvā**ti uddhanasaṇṭhānena ṭhitesu tīsu leḍḍūsu ‘‘ito sene āgacchante ito nikkhamissāmi, ito āgacchante ito’’ti sallakkhetvā tesu ekaṃ leḍḍuṃ abhiruhitvā aṭṭhāsi avadamāno. **Sannayhā**ti khurappaṃ sannayhamāno viya sannayhitvā suṭṭhu ṭhapetvā. **Bahuāgato kho myāya**nti ‘‘mayhaṃ atthāya ayaṃ bahutaṃ ṭhānaṃ āgato, appaṃ avasiṭṭhaṃ, idāni maṃ gaṇhissatī’’ti ñatvā dāruguḷo viya vinivattitvā tasseva leḍḍussa antare paccupādi, paṭipanno paviṭṭhoti attho. **Uraṃ paccatāḷesī**ti ‘‘ekappahāreneva lāpassa sīsaṃ chinditvā gahessāmī’’ti pakkhandattā vegaṃ sandhāretuṃ asakkonto tasmiṃ leḍḍusmiṃ uraṃ patāḷesi. Tāvadevassa hadayamaṃsaṃ phāliyittha. Atha lāpo ‘‘diṭṭhā vata sattuno piṭṭhī’’ti haṭṭhatuṭṭho tassa hadaye aparāparaṃ caṅkami.

7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. Sattame **duggā**ti duggamā. **Cārī**ti sañcāro. **Lepaṃ oḍḍentī**ti vaṭarukkhakhīrādīhi yojetvā lepaṃ karonti, taṃ makkaṭānaṃ dhuvagamanaṭṭhānanti sallakkhetvā rukkhasākhādīsu ṭhapenti. **Pañcoḍḍito**ti pañcasu ṭhānesu kājadaṇḍakaṃ pavesetvā gahetabbā kājasikkā viya oḍḍito. **Thunaṃ setī**ti thunanto sayati.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Aṭṭhame **sūdo**ti bhattakārako. **Nānaccayehī**ti nānācayehi, nānāvidhehīti attho. Ayameva vā pāṭho. **Ambilaggehī**ti ambilakoṭṭhāsehi. Eseva nayo sabbattha. **Abhiharatī**ti gahaṇatthāya hatthaṃ pasāreti. **Bahuṃ gaṇhātī**ti ekaggahaṇena bahuṃ gaṇhantopi punappunaṃ gaṇhantopi bahuṃ gaṇhateva. **Abhihārāna**nti sataṃ vā sahassaṃ vā ukkhipitvā abhihaṭānaṃ dāyānaṃ. **Upakkilesā**ti pañca nīvaraṇā. **Nimittaṃ na uggaṇhātī**ti ‘‘imaṃ me kammaṭṭhānaṃ anulomaṃ vā gotrabhuṃ vā āhacca ṭhita’’nti na jānāti, attano cittassa nimittaṃ gaṇhituṃ na sakkoti. Imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. Navame **beḷuvagāmake**ti vesāliyā samīpe evaṃnāmako pādagāmo atthi, tasmiṃ. **Yathāmitta**ntiādīsu **mittā**ti mittāva. **Sandiṭṭhā**ti tattha tattha saṅgamma diṭṭhamattā nātidaḷhamittā. **Sambhattā**ti suṭṭhu bhattā sinehavanto daḷhamittā. Yesaṃ yattha yattha evarūpā bhikkhū atthi, te tattha tattha vassaṃ upethāti attho. Kasmā evamāha? Tesaṃ phāsuvihāratthāya. Tesaṃ kira beḷuvagāmake senāsanaṃ nappahoti, bhikkhāpi mandā. Samantā vesāliyā pana bahūni senāsanāni, bhikkhāpi sulabhā. Tasmā evamāha.

Atha kasmā ‘‘yathāsukhaṃ gacchathā’’ti na vissajjesi? Tesaṃ anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ahaṃ dasamāsamattaṃ ṭhatvā parinibbāyissāmi. Sace ime dūraṃ gacchissanti, maṃ parinibbānakāle daṭṭhuṃ na sakkhissanti. Atha nesaṃ ‘satthā parinibbāyanto amhākaṃ satimattampi na adāsi. Sace jāneyyāma, na evaṃ dūre vaseyyāmā’ti vippaṭisāro bhaveyya. Vesāliyā samantā pana vassaṃ vasantā māsassa aṭṭha vāre āgantvā dhammaṃ suṇissanti, sugatovādaṃ labhissantī’’ti na vissajjesi.

Kharoti pharuso. **Ābādho**ti visabhāgarogo. **Bāḷhā**ti balavatiyo. **Māraṇantikā**ti maraṇantaṃ maraṇasantikaṃ pāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhivāsesī**ti satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamāno**ti vedanānuvattanavasena aparāparaṃ parivattanaṃ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamāno ca adhivāsesi. **Anāmantetvā**ti ajānāpetvā. **Anapaloketvā**ti ajānāpetvāva ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hoti. **Vīriyenā**ti pubbabhāgavīriyena ceva phalasamāpattivīriyena ca. **Paṭipaṇāmetvā**ti vikkhambhetvā. **Jīvitasaṅkhāra**nti ettha jīvitampi jīvitasaṅkhāro. Yena jīvitaṃ saṅkharīyati chijjamānaṃ ghaṭetvā ṭhapīyati, so phalasamāpattidhammopi jīvitasaṅkhāro. So idha adhippeto. **Adhiṭṭhāyā**ti adhiṭṭhahitvā pavattetvā jīvitaṭhapanasamatthaṃ phalasamāpattiṃ samāpajjeyyanti ayamettha saṅkhepattho.

Kiṃ pana bhagavā ito pubbe phalasamāpattiṃ na samāpajjatīti? Samāpajjati. Sā pana khaṇikasamāpatti. Khaṇikasamāpatti ca antosamāpattiyaṃyeva vedanaṃ vikkhambheti, samāpattito vuṭṭhitamattassa kaṭṭhapātena vā kaṭhalapātena vā chinnasevālo viya udakaṃ, puna sarīraṃ vedanā ajjhottharati. Yā pana rūpasattakaṃ arūpasattakañca niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā mahāvipassanāvasena samāpannā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti. Yathā nāma purisena pokkharaṇiṃ ogāhetvā hatthehi ca pādehi ca suṭṭhu apabyuḷhasevālo cirena udakaṃ ottharati, evameva tato vuṭṭhitassa cirena vedanā uppajjati. Iti bhagavā taṃdivasaṃ mahābodhipallaṅke abhinavaṃ vipassanaṃ paṭṭhapento viya rūpasattakaṃ arūpasattakañca niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā cuddasahākārehi sannetvā mahāvipassanāya vedanaṃ vikkhambhetvā ‘‘dasamāse mā uppajjitthā’’ti samāpattiṃ samāpajji, samāpattivikkhambhitā vedanā dasa māse na uppajjiyeva.

Gilānā vuṭṭhitoti gilāno hutvā puna vuṭṭhito. **Madhurakajāto viyā**ti sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo sūle uttāsitapuriso viya. **Na pakkhāyantī**ti na pakāsanti, nānākārato na upaṭṭhahanti. **Dhammāpi maṃ nappaṭibhantī**ti satipaṭṭhānadhammā mayhaṃ pākaṭā na hontīti dīpeti. Tantidhammā pana therassa suppaguṇā. **Na udāharatī**ti pacchimaovādaṃ na deti, taṃ sandhāya vadati.

Anantaraṃ abāhiranti dhammavasena vā puggalavasena vā ubhayaṃ akatvā. ‘‘Ettakaṃ dhammaṃ parassa na desessāmī’’ti hi cintento dhammaṃ abbhantaraṃ karoti nāma, ‘‘ettakaṃ parassa desessāmī’’ti cintento bāhiraṃ karoti nāma. ‘‘Imassa puggalassa desessāmī’’ti cintento pana puggalaṃ abbhantaraṃ karoti nāma, ‘‘imassa na desessāmī’’ti cintento puggalaṃ bāhiraṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā desitoti attho. **Ācariyamuṭṭhī**ti yathā bāhirakānaṃ ācariyamuṭṭhi nāma hoti, daharakāle kassaci akathetvā pacchimakāle maraṇamañce nipannā piyamanāpassa antevāsikassa kathenti, evaṃ tathāgatassa ‘‘idaṃ mahallakakāle pacchimaṭhāne kathessāmī’’ti muṭṭhiṃ katvā pariharitvā ṭhapitaṃ kiñci natthīti dasseti.

Ahaṃ bhikkhusaṅghanti ahameva bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmīti vā, **mamuddesiko**ti ahaṃ uddisitabbaṭṭhena uddeso assāti mamuddesiko, mameva uddissitvā maṃ paccāsīsamāno bhikkhusaṅgho hotu mama accayena mā vā ahosi, yaṃ vā taṃ vā hotūti iti vā pana yassa assāti attho. **Na evaṃ hotī**ti bodhipallaṅkeyeva issāmaccherānaṃ vigatattā evaṃ na hoti. **Sa ki**nti so kiṃ. **Āsītiko**ti asītisaṃvacchariko, idaṃ pacchimavayaṃ anuppattabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. **Veṭhamissakenā**ti bāhabandhacakkabandhādinā paṭisaṅkharaṇena veṭhamissakena. **Maññe**ti jarasakaṭaṃ viya veṭhamissakena maññe yāpeti, arahattaphalaveṭhanena catuiriyāpathakappanaṃ tathāgatassa hotīti dasseti.

Idāni tamatthaṃ pakāsento **yasmiṃ ānanda samaye**tiādimāha. Tattha **sabbanimittāna**nti rūpanimittādīnaṃ. **Ekaccānaṃ vedanāna**nti lokiyānaṃ vedanānaṃ. **Tasmātihānandā**ti yasmā iminā phalasamāpattivihārena phāsu hoti, tasmā tumhepi tadatthāya evaṃ viharathāti dasseti. **Attadīpā**ti mahāsamuddagatā dīpaṃ viya attānaṃ dīpaṃ patiṭṭhaṃ katvā viharatha. **Attasaraṇā**ti attagatikāva hotha, mā aññagatikā. **Dhammadīpadhammasaraṇa**padesupi eseva nayo. Ettha ca dhammoti navavidho lokuttaradhammo veditabbo. **Tamatagge**ti tamaagge, majjhe ta-kāro padasandhivasena vutto. Idaṃ vuttaṃ hoti – ime aggatamāti tamataggāti. Evaṃ sabbaṃ tamasotaṃ chinditvā ativiya agge uttamabhāve ete, ānanda, mama bhikkhū bhavissanti, tesaṃ agge bhavissanti. Ye keci sikkhākāmā, sabbesaṃ tesaṃ catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissantīti arahattanikūṭena desanaṃ gaṇhīti.

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. Dasame **tenupasaṅkamī**ti tasmiṃ upassaye kammaṭṭhānakammikā bhikkhuniyo atthi, tāsaṃ ussukkāpetvā kammaṭṭhānaṃ kathessāmīti upasaṅkami. **Uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesa**nti pubbavisesato aparaṃ uḷāravisesaṃ. Tattha mahābhūtapariggaho pubbaviseso, upādārūpapariggaho aparaviseso nāma. Tathā sakalarūpapariggaho pubbaviseso, arūpapariggaho aparaviseso nāma. Rūpārūpapariggaho pubbaviseso, paccayapariggaho aparaviseso nāma sappaccayanāmarūpadassanaṃ pubbaviseso, tilakkhaṇāropanaṃ aparaviseso nāma. Evaṃ pubbenāparaṃ uḷāravisesaṃ jānātīti attho.

Kāyārammaṇoti yaṃ kāyaṃ anupassati, tameva ārammaṇaṃ katvā uppajjati kilesapariḷāho. **Bahiddhā vā cittaṃ vikkhipatī**ti bahiddhā vā puthuttārammaṇe cittuppādo vikkhipati. **Kismiñcideva pasādanīye nimitte cittaṃ paṇidahitabba**nti evaṃ kilesapariḷāhe ca līnatte ca bahiddhāvikkhepe ca uppanne kilesānurañjitena na vattitabbaṃ, kismiñcideva pasādanīye pasādāvahe buddhādīsu aññatarasmiṃ ṭhāne kammaṭṭhānacittaṃ ṭhapetabbaṃ. **Cittaṃ samādhiyatī**ti ārammaṇe sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhapitaṃ ṭhapiyati. **Paṭisaṃharāmī**ti pasādanīyaṭṭhānato paṭisaṃharāmi, mūlakammaṭṭhānābhimukhaṃyeva naṃ karomīti attho. **So paṭisaṃharati cevā**ti mūlakammaṭṭhānābhimukhañca peseti. **Na ca vitakketi na ca vicāretī**ti kilesavitakkaṃ na vitakketi, kilesavicāraṃ na vicāreti. **Avitakkomhi avicāro**ti kilesavitakkavicārehi avitakkāvicāro. **Ajjhattaṃ satimā sukhamasmī**ti gocarajjhatte pavattāya satiyā ‘‘satimāhamasmi sukhito cā’’ti pajānāti.

Evaṃ kho, ānanda, paṇidhāya bhāvanā hotīti evaṃ, ānanda, ṭhapetvā bhāvanā hoti. Imassa hi bhikkhuno yathā nāma purisassa mahantaṃ ucchubhāraṃ ukkhipitvā yantasālaṃ nentassa kilantakilantakāle bhūmiyaṃ ṭhapetvā ucchukhaṇḍaṃ khāditvā puna ukkhipitvā gamanaṃ hoti; evameva arahattaṃ pāpuṇituṃ uggahitakammaṭṭhānassa kāyapariḷāhādīsu uppannesu taṃ kammaṭṭhānaṃ ṭhapetvā buddhaguṇādianussaraṇena cittaṃ pasādetvā kammaniyaṃ katvā bhāvanā pavattā, tasmā ‘‘paṇidhāya bhāvanā hotī’’ti vuttaṃ. Tassa pana purisassa ucchubhāraṃ yantasālaṃ netvā pīḷetvā rasapānaṃ viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā arahattaṃ pattassa phalasamāpattisukhānubhavanaṃ veditabbaṃ.

Bahiddhāti mūlakammaṭṭhānaṃ pahāya bahi aññasmiṃ ārammaṇe. **Appaṇidhāyā**ti aṭṭhapetvā. **Atha pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānātī**ti ettha kammaṭṭhānavasena vā sarīravasena vā desanāvasena vā attho veditabbo.

Tattha kammaṭṭhāne tāva kammaṭṭhānassa abhiniveso pure nāma, arahattaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā kilesapariḷāhassa vā līnattassa vā bahiddhāvikkhepassa vā uppajjituṃ okāsaṃ adento sudantagoṇe yojetvā sārento viya caturassacchidde sutacchitaṃ caturassaghaṭikaṃ pakkhipanto viya vipassanaṃ paṭṭhapetvā atiṭṭhanto alagganto arahattaṃ pāpuṇāti, so puresaṅkhātassa kammaṭṭhānābhinivesassa pacchāsaṅkhātassa arahattassa ca vasena pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Sarīre pana pādaṅgulīnaṃ aggapabbāni pure nāma, sīsakaṭāhaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu pādaṅgulīnaṃ aggapabbaaṭṭhikesu abhinivisitvā byābhaṅgiyā yavakalāpaṃ mocento viya vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena aṭṭhīni pariggaṇhanto antarā kilesapariḷāhādīnaṃ uppattiṃ vāretvā yāva sīsakaṭāhā bhāvanaṃ pāpeti, so puresaṅkhātānaṃ aggapādaṅgulipabbānaṃ pacchāsaṅkhātassa sīsakaṭāhassa ca vasena pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Desanāyapi dvattiṃsākāradesanāya kesā pure nāma, matthaluṅgaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu kesesu abhinivisitvā vaṇṇasaṇṭhānadisokāsavasena kesādayo pariggaṇhanto antarā kilesapariḷāhādīnaṃ uppattiṃ vāretvā yāva matthaluṅgā bhāvanaṃ pāpeti. So puresaṅkhātānaṃ kesānaṃ pacchāsaṅkhātassa matthaluṅgassa ca vasena pacchā pure asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihitanti pajānāti nāma.

Evaṃ kho, ānanda, appaṇidhāya bhāvanā hotīti evaṃ, ānanda, aṭṭhapetvā bhāvanā hoti. Imassa hi bhikkhuno yathā nāma purisassa guḷabhāraṃ labhitvā attano gāmaṃ atiharantassa antarā aṭṭhapetvāva uccaṅge pakkhittāni guḷakhaṇḍādīni khādanīyāni khādantassa attano gāmeyeva otaraṇaṃ hoti, evameva arahattaṃ pāpuṇituṃ āraddhabhāvanassa kāyapariḷāhādīnaṃ uppattiṃ vāretvā kammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā ''appaṇidhāya bhāvanā''ti vuttā. Tassa pana purisassa taṃ guḷabhāraṃ attano gāmaṃ netvā ñātīhi saddhiṃ paribhogo viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā arahattaṃ pattassa phalasamāpattisukhānubhavanaṃ veditabbaṃ. Imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanā kathitā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Ambapālivaggo paṭhamo.

2. Nālandavaggo

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavaggassa dutiye **nālandāya**nti nālandāti evaṃnāmake nagare, taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Pāvārikambavane**ti dussapāvārikaseṭṭhino ambavane. Taṃ kira tassa uyyānaṃ ahosi. So bhagavato dhammadesanaṃ sutvā bhagavati pasanno tasmiṃ uyyāne kuṭileṇamaṇḍapādipaṭimaṇḍitaṃ bhagavato vihāraṃ katvā niyyātesi. So vihāro jīvakambavanaṃ viya pāvārikambavanantveva saṅkhaṃ gato. Tasmiṃ pāvārikambavane viharatīti attho.

Evaṃpasannoti evaṃ uppannasaddho, evaṃ saddahāmīti attho. **Bhiyyobhiññataro**ti bhiyyataro abhiññāto bhiyyatarābhiyyo vā, uttaritarañāṇoti attho. **Sambodhiya**nti sabbaññutaññāṇe arahattamaggañāṇe vā arahattamaggeneva hi buddhaguṇā nippadesā gahitā honti, dvepi aggasāvakā arahattamaggeneva sāvakapāramīñāṇaṃ paṭilabhanti, paccekabuddhā paccekabodhiñāṇaṃ, buddhā sabbaññutaññāṇañceva sakale ca buddhaguṇe. Sabbampi nesaṃ arahattamaggeneva ijjhati. Tasmā arahattamaggañāṇaṃ sambodhi nāma hoti. Tena uttaritaro ca bhagavatā natthi. Tenāha ''bhagavatā bhiyyobhiññataro, yadidaṃ sambodhiya''nti.

Uḷārāti seṭṭhā. Ayañhi uḷārasaddo ''uḷārāni khādanīyāni khādantī''tiādīsu (ma. ni. 1.366) madhure āgacchati. ''Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsāya pasaṃsatī''tiādīsu (ma. ni. 1.288) seṭṭhe. ''Appamāṇo uḷāro obhāso''tiādīsu (dī. ni. 2.32; ma. ni. 3.201) vipule. Svāyamidha seṭṭhe āgato. Tena vuttaṃ ''uḷārāti seṭṭhā''ti. **Āsabhī**ti usabhassa vācāsadisī acalā asampavedhī. **Ekaṃso gahito**ti anussavena vā ācariyaparamparāya vā itikirāya vā piṭakasampadānena vā ākāraparivitakkena vā diṭṭhinijjhānakkhantiyā vā takkahetu vā nayahetu vā akathetvā paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viya ekaṃso gahito, sanniṭṭhānakathāva kathitāti attho. **Sīhanādo**ti seṭṭhanādo, vane unnādayantena sīhena viya uttamanādo naditoti attho.

Kiṃ nu te sāriputtāti imaṃ desanaṃ kasmā ārabhi? Anuyogadāpanatthaṃ. Ekacco hi sīhanādaṃ naditvā attano sīhanāde anuyogaṃ dātuṃ na sakkoti, nighaṃsanaṃ na khamati, silese patitamakkaṭo viya hoti. Yathā dhamamānaṃ aparisuddhaṃ lohaṃ jhāyitvā aṅgāro hoti, evaṃ jhāmaṅgāro viya hoti. Eko sīhanāde anuyogaṃ dāpiyamāno dātuṃ sakkoti, nighaṃsanaṃ khamati, dhamamānaṃ niddosajātarūpaṃ viya adhikataraṃ sobhati, tādiso thero. Tena naṃ bhagavā ‘‘anuyogakkhamo aya’’nti ñatvā sīhanāde anuyogadāpanatthaṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **sabbe te**ti sabbe te tayā. **Evaṃsīlā**ti maggasīlena phalasīlena lokiyalokuttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammā**ti ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā, maggasamādhinā phalasamādhinā lokiyalokuttarena samādhinā evaṃsamādhīti attho. **Evaṃpaññā**ti maggapaññādivaseneva evaṃpaññā. **Evaṃvihārino**ti ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitopi puna kasmā gahitameva gaṇhatīti ce. Therena idaṃ gahitameva. Idañhi nirodhasamāpattidīpanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā evaṃ nirodhasamāpattivihārino te bhagavanto ahesunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evaṃvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti, tadaṅgavimutti, samucchedavimutti, paṭipassaddhivimutti, nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimutti. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayaṃ vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Aniccānupassanādikā satta anupassanā sayaṃ tassa tassa paccanīkavasena pariccattāhi niccasaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayaṃ samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Cattāri sāmaññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭipassaddhante uppannattā **paṭipassaddhivimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkhaṃ gataṃ. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena evaṃ vimuttāti ettha attho daṭṭhabbo.

Kiṃ pana te sāriputta ye te bhavissantīti atītā tāva niruddhā apaṇṇattikabhāvaṃ gatā dīpasikhā viya nibbutā, evaṃ niruddhe apaṇṇattikabhāvaṃ gate tvaṃ kathaṃ jānissasi, anāgatabuddhānaṃ pana guṇā kiṃ tayā attano cittena paricchinditvā viditāti pucchanto evamāha.

Kiṃ pana tyāhaṃ sāriputta etarahīti anāgatāpi buddhā ajātā anibbattā anuppannā, te kathaṃ jānissasi. Tesañhi jānanaṃ apade ākāse padadassanaṃ viya hoti. Idāni mayā saddhiṃ ekavihāre vasasi, ekato bhikkhāya carasi, dhammadesanākāle dakkhiṇapasse nisīdasi, kiṃ pana mayhaṃ guṇā attano cetasā paricchinditvā viditā tayāti anuyuñjanto evamāha. Thero pana pucchitapucchite ‘‘no hetaṃ bhante’’ti paṭikkhipati.

Therassa ca viditampi atthi, aviditampi. Kiṃ so attano viditaṭṭhāne paṭikkhepaṃ karoti, aviditaṭṭhāneti? Viditaṭṭhāne na karoti, aviditaṭṭhāneyeva karoti. Thero kira anuyoge āraddhe evaṃ aññāsi ‘‘nāyaṃ anuyogo sāvakapāramīñāṇe, sabbaññutaññāṇe pana ayaṃ anuyogo’’ti attano sāvakapāramīñāṇe paṭikkhepaṃ akatvāva aviditaṭṭhāne sabbaññutaññāṇe paṭikkhepaṃ karoti. Tena idampi dīpeti – bhagavā mayhaṃ atītānāgatapaccuppannānaṃ buddhānaṃ sīlasamādhipaññāvimuttikāraṇajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ natthīti.

Etthāti etesu atītādibhedesu buddhesu. **Atha kiñcarahī**ti atha kasmā evaṃ ñāṇe asati tayā evaṃ kathitanti vadati. **Dhammanvayo**ti dhammassa paccakkhato ñāṇassa anuyogaṃ anugantvā uppannaṃ anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito, sāvakapāramīñāṇe ṭhatvāva iminā ākārena jānāmi bhagavāti vadati. Therassa hi nayaggāho appamāṇo apariyanto. Yathā ca sabbaññutaññāṇassa pamāṇaṃ vā pariyanto vā natthi, evaṃ dhammasenāpatino nayaggāhassa. Tena so – ‘‘iminā evaṃvidho iminā evaṃvidho, iminā anuttaro iminā anuttaro satthā’’ti jānāti. Therassa hi nayaggāho sabbaññutaññāṇagatiko eva.

Idāni taṃ nayaggāhaṃ pākaṭaṃ kātuṃ upamaṃ dassento **seyyathāpi bhante**tiādimāha. Tattha yasmā majjhimadese nagarassa uddhāpapākārādīni thirāni vā hontu dubbalāni vā, sabbaso vā pana mā hontu, corānaṃ āsaṅkā na hoti. Tasmā taṃ aggahetvā **paccantimaṃ nagara**nti āha. **Daḷhuddhāpa**nti thiramūlapākāraṃ. **Daḷhapākāratoraṇa**nti thirapākārañceva thirapiṭṭhasaṅghāṭañca. **Ekadvāra**nti kasmā āha? Bahudvāre hi nagare bahūhi paṇḍitadovārikehi bhavitabbaṃ, ekadvāreva eko vaṭṭati. Therassa ca paññāya sadiso añño natthi, tasmā attano paṇḍitabhāvassa opammatthaṃ ekaṃyeva dovārikaṃ dassetuṃ ‘‘ekadvāra’’nti āha.

Paṇḍitoti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti veyyattiyena samannāgato visadañāṇo. **Medhāvī**ti ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato. **Anupariyāyapatha**nti anupariyāyanāmakaṃ pākāramaggaṃ. **Pākārasandhi**nti dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānaṃ. **Pākāravivara**nti pākārassa chinnaṭṭhānaṃ. **Cetaso upakkilese**ti pañcanīvaraṇā cittaṃ upakkilissanti kiliṭṭhaṃ karonti upatāpenti viheṭhenti, tasmā ‘‘cetaso upakkilesā’’ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇe**ti nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti, tasmā ‘‘paññāya dubbalīkaraṇā’’ti vuccanti. **Supatiṭṭhitacittā**ti catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā hutvā. **Satta bojjhaṅge yathābhūta**nti satta bojjhaṅge yathāsabhāvena bhāvetvā. **Anuttaraṃ sammāsambodhi**nti arahattaṃ sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhiṃsūti dasseti.

Apicettha satipaṭṭhānāti vipassanā, bojjhaṅgā maggo, anuttarasammāsambodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāti vā vipassanā, bojjhaṅgāmissakā, sammāsambodhi arahattameva. Dīghabhāṇakamahāsīvatthero panāha ‘‘satipaṭṭhāne vipassanaṃ gahetvā bojjhaṅge maggo ca sabbaññutaññāṇañcāti gahite sundaro pañho bhaveyya, na panevaṃ gahita’’nti. Iti thero sabbabuddhānaṃ nīvaraṇappahāne satipaṭṭhānabhāvanāya sambodhiyañca majjhe bhinnasuvaṇṇarajatānaṃ viya nānattābhāvaṃ dasseti.

Idha ṭhatvā upamā saṃsandetabbā – āyasmā hi sāriputto paccantanagaraṃ dassesi, pākāraṃ dassesi, anupariyāyapathaṃ dassesi, dvāraṃ dassesi, paṇḍitadovārikaṃ dassesi, nagaraṃ pavisanakanikkhamanake oḷārike pāṇe dassesi, dovārikassa tesaṃ pāṇānaṃ pākaṭabhāvaṃ dassesi. Tattha kiṃ kena sadisanti ce? Nagaraṃ viya hi nibbānaṃ, pākāro viya sīlaṃ, anupariyāyapatho viya hirī, dvāraṃ viya ariyamaggo, paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati, nagaraṃ pavisanakanikkhamanakā oḷārikapāṇā viya atītānāgatapaccuppannā buddhā, dovārikassa tesaṃ pāṇānaṃ pākaṭabhāvo viya āyasmato sāriputtassa atītānāgatapaccuppannānaṃ buddhānaṃ sīlasamathādīhi pākaṭabhāvo. Ettāvatā therena bhagavato – ‘‘evamahaṃ sāvakapāramīñāṇe ṭhatvā dhammanvayena nayaggāhena jānāmī’’ti attano sīhanādassa anuyogo dinno hoti.

Tasmāti yasmā ‘‘na kho metaṃ, bhante, atītānāgatapaccuppannesu arahantesu sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṃ atthi, apica dhammanvayo vidito’’ti vadati, tasmā. **Abhikkhaṇaṃ bhāseyyāsī**ti punappunaṃ bhāseyyāsi, ‘‘pubbaṇhe me kathita’’nti mā majjhanhikādīsu na kathayittha, ‘‘ajja vā me kathita’’nti mā paradivasādīsu na kathayitthāti attho. **Sā pahīyissatī**ti ‘‘sāriputtasadisopi nāma ñāṇajavanasampanno sāvako buddhānaṃ cittācāraṃ jānituṃ na sakkoti, evaṃ appameyyā tathāgatā’’ti cintentānaṃ yā tathāgate kaṅkhā vā vimati vā, sā pahīyissatīti.

3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Tatiye **magadhesū**ti evaṃnāmake janapade. **Nālakagāmake**ti rājagahassa avidūre attano kulasantake evaṃnāmake gāme. **Cundo samaṇuddeso**ti ayaṃ thero dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko, taṃ bhikkhū anupasampannakāle ‘‘cundo samaṇuddeso’’ti samudācaritvā therakālepi tatheva samudācariṃsu. Tena vuttaṃ ‘‘cundo samaṇuddeso’’ti. **Upaṭṭhāko hotī**ti mukhodakadantakaṭṭhadānena ceva pariveṇasammajjana-piṭṭhiparikammakaraṇa-pattacīvaraggahaṇena ca upaṭṭhānakaro hoti. **Parinibbāyī**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Katarasmiṃ kāleti? Bhagavato parinibbānasaṃvacchare.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – bhagavā kira vutthavasso veḷuvagāmakā nikkhamitvā ‘‘sāvatthiṃ gamissāmī’’ti āgatamaggeneva paṭinivattanto anupubbena sāvatthiṃ patvā jetavanaṃ pāvisi. Dhammasenāpati bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhānaṃ gato, so tattha antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ sammajjitvā cammakhaṇḍaṃ paññāpetvā pāde pakkhāletvā pallaṅkaṃ ābhujitvā phalasamāpattiṃ pāvisi. Athassa yathā paricchedena tato vuṭṭhitassa ayaṃ parivitakko udapādi ‘‘buddhā nu kho paṭhamaṃ parinibbāyanti, udāhu aggasāvakāti, tato ‘‘aggasāvakā paṭhama’’nti ñatvā attano āyusaṅkhāraṃ olokesi. So ‘‘sattāhameva me āyusaṅkhārā pavattissantī’’ti ñatvā ‘‘kattha parinibbāyissāmī’’ti cintesi.

Tato ‘‘**rāhulo** tāvatiṃsesu parinibbuto, **aññāsikoṇḍaññatthero** chaddantadahe, ahaṃ kattha parinibbāyissāmī’’ti punappunaṃ cintento mātaraṃ ārabbha satiṃ uppādesi – ‘‘mayhaṃ mātā sattannaṃ arahantānaṃ mātā hutvāpi buddhadhammasaṅghesu appasannā, atthi nu kho tassā upanissayo, natthi nu kho’’ti. Sotāpattimaggassa upanissayaṃ disvā ‘‘kassa desanāya abhisamayo bhavissatī’’ti olokento ‘‘mameva dhammadesanāya bhavissati, na aññassa. Sace kho panāhaṃ appossukko bhaveyyaṃ, bhavissanti me vattāro – ‘‘sāriputtatthero avasesajanānampi avassayo hoti. Tathā hissa samacittasuttantadesanādivase (a. ni. 2.33-37) koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, tayo magge paṭividdhadevatānaṃ gaṇanā natthi, aññesu ca ṭhānesu anekā abhisamayā dissanti, there ca cittaṃ pasādetvā sagge nibbattāneva asīti kulasahassāni, so dāni sakamātumicchādassanamattampi harituṃ nāsakkhī’’ti. Tasmā mātaraṃ micchādassanā mocetvā jātovarakeyeva parinibbāyissāmī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā ‘‘ajjeva bhagavantaṃ anujānāpetvā nikkhamissāmī’’ti cundattheraṃ āmantesi – ‘‘āvuso, cunda, amhākaṃ pañcasatāya bhikkhuparisāya saññaṃ dehi. ‘Gaṇhathāvuso pattacīvarāni, dhammasenāpati nālakagāmaṃ gantukāmo’’’ti. Thero tathā akāsi.

Bhikkhū senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya therassa santikaṃ agamaṃsu. Thero senāsanaṃ saṃsāmetvā divāṭṭhānaṃ sammajjitvā divāṭṭhānadvāre ṭhatvā divāṭṭhānaṃ oloketvā ‘‘idaṃ dāni pacchimadassanaṃ, puna āgamanaṃ natthī’’ti pañcasatabhikkhūhi parivuto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā bhagavantaṃ etadavoca ‘‘anujānātu me bhante bhagavā, anujānātu sugato. Parinibbānakālo me, ossaṭṭho me āyusaṅkhāro’’ti. Buddhā pana yasmā ‘‘parinibbāhī’’ti vutte maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇentīti, ‘‘mā parinibbāhī’’ti vutte vaṭṭassa guṇaṃ kathentīti micchādiṭṭhikā dosaṃ āropessanti, tasmā tadubhayampi na vadanti. Tena naṃ bhagavā – ‘‘kattha parinibbāyissasi sāriputtā’’ti vatvā – ‘‘atthi, bhante, magadhesu nālakagāme jātovarako, tatthāhaṃ parinibbāyissāmī’’ti vutte – ‘‘yassa dāni tvaṃ, sāriputta, kālaṃ maññasi, idāni pana te jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānaṃ tādisassa bhikkhuno dassanaṃ dullabhaṃ bhavissati, desehi nesaṃ dhamma’’nti āha.

Thero – ‘‘satthā mayhaṃ iddhivikubbanapubbaṅgamaṃ dhammadesanaṃ paccāsīsatī’’ti ñatvā bhagavantaṃ vanditvā tālappamāṇaṃ ākāsaṃ abbhuggantvā oruyha dasabalassa pāde vandi, puna dvitālappamāṇaṃ abbhuggantvā oruyha dasabalassa pāde vandi, etenupāyena sattatālappamāṇaṃ abbhuggantvā anekāni pāṭihāriyasatāni dassento dhammakathaṃ ārabhi. Dissamānenapi kāyena katheti, adissamānenapi. Uparimena vā heṭṭhimena vā upaḍḍhakāyena katheti adissamānenapi dissamānenapi, kālena candavaṇṇaṃ dasseti, kālena sūriyavaṇṇaṃ, kālena pabbatavaṇṇaṃ, kālena samuddavaṇṇaṃ, kālena cakkavattirājā hoti, kālena vessavaṇamahārājā, kālena sakko devarājā, kālena mahābrahmāti evaṃ anekāni pāṭihāriyasatāni dassento dhammakathaṃ kathesi. Sakalanagaraṃ sannipati. Thero oruyha dasabalassa pāde vanditvā aṭṭhāsi. Atha naṃ satthā āha – ‘‘ko nāmo ayaṃ sāriputta dhammapariyāyo’’ti. Sīhavikīḷito nāma, bhanteti. Taggha, sāriputta, sīhavikīḷito taggha, sāriputta, sīhavikīḷitoti.

Thero alattakavaṇṇe hatthe pasāretvā satthu suvaṇṇakacchapasadise pāde gopphakesu gahetvā – ‘‘bhante, imesaṃ pādānaṃ vandanatthāya kappasatasahassādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūritā, so me manoratho matthakaṃ patto, ito dāni paṭṭhāya paṭisandhivasena na puna ekaṭṭhāne sannipāto samāgamo atthi, chinno esa vissāso, anekehi buddhasatasahassehi paviṭṭhaṃ ajaraṃ amaraṃ khemaṃ sukhaṃ sītalaṃ abhayaṃ nibbānapuraṃ pavisissāmi, sace me kiñci kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, khamatha taṃ bhagavā, gamanakālo mayha’’nti. Khamāmi te, sāriputta, na kho pana te kiñci kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā mayhaṃ aruccanakaṃ atthi, yassa dāni tvaṃ, sāriputta, kālaṃ maññasīti.

Iti bhagavatā anuññātasamanantaraṃ satthu pāde vanditvā uṭṭhitamatte āyasmante sāriputte sinerucakkavāḷahimavantaparibhaṇḍapabbate dhārayamānāpi – ‘‘ajja imaṃ guṇarāsiṃ dhāretuṃ na sakkomī’’ti vadantī viya ekappahāreneva viravamānā mahāpathavī yāva udakapariyantā akampi, ākāse devadundubhiyo phaliṃsu, mahāmegho uṭṭhahitvā pokkharavassaṃ vassi.

Satthā – ‘‘dhammasenāpatiṃ paṭipādessāmī’’ti dhammāsanā vuṭṭhāya gandhakuṭiabhimukho gantvā maṇiphalake aṭṭhāsi. Thero tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā – ‘‘bhagavā ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari anomadassīsammāsambuddhassa pādamūle nipajjitvā tumhākaṃ dassanaṃ patthesiṃ, sā me patthanā samiddhā, diṭṭhā tumhe, taṃ paṭhamadassanaṃ, idaṃ pacchimadassanaṃ. Puna tumhākaṃ dassanaṃ natthī’’ti vatvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ paggayha yāva dassanavisayā abhimukhova paṭikkamitvā vanditvā pakkāmi. Puna mahāpathavī dhāretuṃ asakkontī udakapariyantaṃ katvā akampi.

Bhagavā parivāretvā ṭhite bhikkhū āha – ‘‘anugacchatha, bhikkhave, tumhākaṃ jeṭṭhabhātika’’nti. Tasmiṃ khaṇe catassopi parisā sammāsambuddhaṃ ekakaṃyeva jetavane ohāya niravasesā nikkhamiṃsu. Sāvatthinagaravāsinopi – ‘‘sāriputtatthero kira sammāsambuddhaṃ āpucchitvā parinibbāyitukāmo nikkhanto, passissāma na’’nti nagaradvārāni nirokāsāni karontā nikkhamitvā gandhamālādihatthā kese vikiritvā – ‘‘idāni mayaṃ kahaṃ mahāpañño nisinno, kahaṃ dhammasenāpati nisinno’’ti pucchantā – ‘‘kassa santikaṃ gamissāma, kassa hatthe satthāraṃ ṭhapetvā thero pakkanto’’tiādinā nayena paridevantā rodantā theraṃ anubandhiṃsu.

Thero mahāpaññāya ṭhitattā – ‘‘sabbesaṃ anatikkamanīyo esa maggo’’ti mahājanaṃ ovaditvā – ‘‘tumhepi, āvuso, tiṭṭhatha, mā dasabale pamādaṃ āpajjitthā’’ti bhikkhusaṅghampi nivattetvā attano parisāyeva saddhiṃ pakkāmi. Yepi manussā – ‘‘pubbe ayyo paccāgamanacārikaṃ carati, idaṃ idāni gamanaṃ na puna paccāgamanāyā’’ti paridevantā anubandhiṃsuyeva. Tepi – ‘‘appamattā, āvuso, hotha, evaṃbhāvino nāma saṅkhārā’’ti nivattesi.

Atha kho āyasmā sāriputto sabbattha ekarattivāsena antarāmagge sattāhaṃ manussānaṃ saṅgahaṃ karonto sāyaṃ nālakagāmaṃ patvā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Atha uparevato nāma therassa bhāgineyyo bahigāmaṃ gacchanto theraṃ disvā upasaṅkamitvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero taṃ āha – ‘‘atthi gehe te ayyikā’’ti. Āma bhanteti. Gaccha amhākaṃ idhāgatabhāvaṃ ārocehi. ‘‘Kasmā āgato’’ti ca vutte – ‘‘ajja kira ekadivasaṃ antogāme vasissati, jātovarakaṃ paṭijaggatha, pañcannañca kira bhikkhusatānaṃ vasanaṭṭhānaṃ jānāthā’’ti. So gantvā – ‘‘ayyike mayhaṃ mātulo āgato’’ti āha. Idāni kuhinti? Gāmadvāreti. Ekakova, aññopi koci atthīti? Atthi pañcasatā bhikkhūti. Kiṃkāraṇā āgatoti? So taṃ pavattiṃ ārocesi. Brāhmaṇī – ‘‘kiṃ nu kho ettakānaṃ vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggāpeti, daharakāle pabbajitvā mahallakakāle gihī hotukāmo’’ti cintentī jātovarakaṃ paṭijaggāpetvā pañcasatānaṃ vasanaṭṭhānaṃ kāretvā daṇḍadīpikā jāletvā therassa pāhesi.

Thero bhikkhūhi saddhiṃ pāsādaṃ āruyha jātovarakaṃ pavisitvā nisīdi, nisīditvā ‘‘tumhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ gacchathā’’ti bhikkhū uyyojesi. Tesu gatamattesuyeva therassa kharo ābādho uppajji, lohitapakkhandikā māraṇantikā vedanā vattanti. Ekaṃ bhājanaṃ pavisati, ekaṃ nikkhamati. Brāhmaṇī – ‘‘mama puttassa pavatti mayhaṃ na ruccatī’’ti attano vasanagabbhadvāraṃ nissāya aṭṭhāsi.

Cattāro mahārājāno ‘‘dhammasenāpati kuhiṃ viharatī’’ti olokentā nālakagāme jātovarake parinibbānamañce nipanno, pacchimadassanaṃ gamissāmā’’ti āgamma vanditvā aṭṭhaṃsu. Ke tumheti? Mahārājāno bhanteti. Kasmā āgatatthāti? Gilānupaṭṭhākā bhavissāmāti. ‘‘Hotu, atthi gilānupaṭṭhāko, gacchatha tumhe’’ti uyyojesi. Tesaṃ gatāvasāne teneva nayena sakko devānamindo. Tasmiṃ gate mahābrahmā ca āgamiṃsu. Tepi tatheva thero uyyojesi.

Brāhmaṇī devatānaṃ āgamanañca gamanañca disvā ‘‘ke nu kho ete mama puttaṃ vanditvā gacchantī’’ti therassa gabbhadvāraṃ gantvā ‘‘tāta, cunda, kā pavattī’’ti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhitvā ‘‘mahāupāsikā, bhante, āgatā’’ti āha. Thero ‘‘kasmā avelāya āgatā’’ti pucchi. Sā ‘‘tuyhaṃ, tāta, dassanatthāyā’’ti vatvā ‘‘tāta, paṭhamaṃ ke āgatā’’ti pucchi. Cattāro mahārājāno upāsiketi. Tāta, tvaṃ catūhi mahārājehi mahantataroti? Ārāmikasadisā ete upāsike, amhākaṃ satthu paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya khaggahatthā hutvā ārakkhaṃ akaṃsūti. Tesaṃ tāta gatāvasāne ko āgatoti? Sakko devānamindoti. Devarājatopi tvaṃ tāta mahantataroti? Bhaṇḍaggāhakasāmaṇerasadiso esa upāsike, amhākaṃ satthu tāvatiṃsato otaraṇakāle pattacīvaraṃ gahetvā otiṇṇoti. Tassa tāta gatāvasāne jotayamāno viya ko āgatoti? Upāsike, tuyhaṃ bhagavā ca satthā ca mahābrahmā nāma esoti. Mayhaṃ bhagavato mahābrahmatopi tvaṃ, tāta, mahantataroti? Āma upāsike, ete nāma kira amhākaṃ satthu jātadivase cattāro mahābrahmāno mahāpurisaṃ suvaṇṇajālena paṭigganhiṃsūti.

Atha brāhmaṇiyā – ‘‘puttassa tāva me ayaṃ ānubhāvo, kīdiso vata mayhaṃ puttassa bhagavato satthu ānubhāvo bhavissatī’’ti cintayantiyā sahasā pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā sakalasarīraṃ phari. Thero – ‘‘uppannaṃ me mātu pītisomanassaṃ, ayaṃ dāni kālo dhammadesanāyā’’ti cintetvā ‘‘kiṃ cintesi mahāupāsike’’ti āha. Sā ‘‘puttassa tāva me ayaṃ guṇo, satthu panassa kīdiso bhavissatīti idaṃ, tāta, cintemī’’ti āha. Mahāupāsike, mayhaṃ satthujātakkhaṇe mahābhinikkhamane sambodhiyaṃ dhammacakkappavattane ca dasasahassilokadhātu kampittha. Sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena samo nāma natthi, itipi so bhagavāti vitthāretvā buddhaguṇapaṭisaṃyuttaṃ dhammadesanaṃ kathesi.

Brāhmaṇī piyaputtassa dhammadesanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāya puttaṃ āha – ‘‘tāta upatissa, kasmā evamakāsi, evarūpaṃ nāma amataṃ mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ na adāsī’’ti. Thero – ‘‘dinnaṃ dāni me mātu rūpasāriyā brāhmaṇiyā posāvanikamūlaṃ, ettakena vaṭṭissatī’’ti cintetvā – ‘‘gaccha mahāupasike’’ti brāhmaṇiṃ uyyojetvā – ‘‘cunda kā velā’’ti āha. Balavapaccūsakālo, bhanteti. Bhikkhusaṅghaṃ sannipātehīti. Sannipatito bhante bhikkhusaṅghoti. ‘‘Maṃ ukkhipitvā nisīdāpehi cundā’’ti ukkhipitvā nisīdāpesi.

Thero bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso catucattālīsaṃ vo vassāni mayā saddhiṃ vicarantānaṃ yaṃ me kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, taṃ khamatha āvuso’’ti. Ettakaṃ, bhante, amhākaṃ chāyā viya tumhe amuñcitvā vicarantānaṃ aruccanakaṃ nāma natthi, tumhe pana amhākaṃ khamathāti. Atha thero mahācīvaraṃ saṅkaḍḍhitvā mukhaṃ pidhāya dakkhiṇena passena nipanno satthā viya nava anupubbasamāpattiyo anulomapaṭilomato samāpajjitvā puna paṭhamajjhānaṃ ādiṃ katvā yāva catutthajjhānā samāpajji. Tato vuṭṭhāya anantaraṃyeva mahāpathaviṃ unnādento anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Upāsikā – ‘‘kiṃ nu kho me putto, na kiñci kathetī’’ti uṭṭhāya piṭṭhipāde parimajjantī parinibbutabhāvaṃ ñatvā mahāsaddaṃ kurumānā pādesu nipatitvā – ‘‘tāta mayaṃ ito pubbe tava guṇaṃ na jānimhā, idāni pana taṃ ādiṃ katvā anekasate anekasahasse anekasatasahasse bhikkhū imasmiṃ nivesane nisīdāpetvā bhojetuṃ na labhimhā, cīvarehi acchādetuṃ na labhimhā, vihārasataṃ vihārasahassaṃ kāretuṃ na labhimhā’’ti yāva aruṇuggamanā paridevi. Aruṇe uggatamatteyeva suvaṇṇakāre pakkosāpetvā suvaṇṇagabbhaṃ vivarāpetvā suvaṇṇaghaṭiyo mahātulāya tulāpetvā – ‘‘pañca kūṭāgārasatāni pañca agghikasatāni karothā’’ti dāpeti.

Sakkopi devarājā vissakammadevaputtaṃ āmantetvā – ‘‘tāta dhammasenāpati parinibbuto, pañca kūṭāgārasatāni pañca agghikasatāni ca māpehī’’ti āha. Iti upāsikāya kāritāni ca vissakammena nimmitāni ca sabbānipi dvesahassāni ahesuṃ. Tato nagaramajjhe sāramayaṃ mahāmaṇḍapaṃ kāretvā maṇḍapamajjhe mahākūṭāgāraṃ ṭhapetvā sesāni parivārasaṅkhepena ṭhapetvā sādhukīḷikaṃ ārabhiṃsu. Devānaṃ antare manussā, manussānaṃ antare devā ahesuṃ.

Revatī nāma ekā therassa upaṭṭhāyikā – ‘‘ahaṃ therassa pūjaṃ karissāmī’’ti suvaṇṇapupphānaṃ tayo kumbhe kāresi. ‘‘Therassa pūjaṃ karissāmī’’ti sakko devarājā aḍḍhateyyakoṭināṭakehi parivārito otari. ‘‘Sakko otaratī’’ti mahājano pacchāmukho paṭikkami. Tattha sāpi upāsikā paṭikkamamānā garubhārattā ekamantaṃ apasakkituṃ asakkontī manussānaṃ antare pati. Manussā apassantā taṃ madditvā agamiṃsu. Sā tattheva kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane kanakavimāne nibbatti. Nibbattakkhaṇeyevassā ratanakkhandho viya tigāvutappamāṇo attabhāvo ahosi saṭṭhisakaṭapūrappamāṇaalaṅkārapaṭimaṇḍitā accharāsahassaparivāritā. Athassā dibbaṃ sabbakāyikādāsaṃ purato ṭhapayiṃsu. Sā attano sirisampattiṃ disvā – ‘‘uḷārā ayaṃ sampatti, kiṃ nu kho me kammaṃ kata’’nti cintayamānā addasa – ‘‘mayā sāriputtattherassa parinibbutaṭṭhāne tīhi suvaṇṇapupphakumbhehi pūjā katā, mahājano maṃ madditvā gato, sāhaṃ tattha kālaṃ katvā idhūpapannā, theraṃ nissāya laddhaṃ idāni puññavipākaṃ manussānaṃ kathessāmī’’ti saha vimāneneva otari.

Mahājano dūratova disvā – ‘‘kiṃ nu kho dve sūriyā uṭṭhitā’’ti? Olokento – ‘‘vimāne āgacchante kūṭāgārasaṇṭhānaṃ paññāyati, nāyaṃ sūriyo, vimānametaṃ eka’’nti āha. Tampi vimānaṃ tāvadeva āgantvā therassa dārucitakamatthake vehāsaṃ aṭṭhāsi. Devadhītā vimānaṃ ākāseyeva ṭhapetvā pathaviṃ otari. Mahājano – ‘‘kā tvaṃ, ayye’’ti? Pucchi. ‘‘Na maṃ tumhe jānātha, revatī nāmāhaṃ, tīhi suvaṇṇapupphakumbhehi theraṃ pūjaṃ katvā manussehi madditā kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbattā, passatha me sirisampattiṃ, tumhepi dāni dānāni detha, puññāni karothā’’ti kusalakiriyāya vaṇṇaṃ kathetvā therassa citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā vanditvā attano devaṭṭhānaṃyeva gatā.

Mahājanopi sattāhaṃ sādhukīḷikaṃ kīḷitvā sabbagandhehi citakaṃ akāsi, citakā ekūnaratanasatikā ahosi. Therassa sarīraṃ citakaṃ āropetvā usīrakalāpakehi ālimpesuṃ. Āḷāhane sabbarattiṃ dhammassavanaṃ pavatti. Anuruddhatthero sabbagandhodakena therassa citakaṃ nibbāpesi. Cundatthero dhātuyo parissāvane pakkhipitvā – ‘‘na dāni mayā idheva sakkā ṭhātuṃ, mayhaṃ jeṭṭhabhātikassa dhammasenāpatisāriputtattherassa parinibbutabhāvaṃ sammāsambuddhassa ārocessāmī’’ti dhātuparissāvanaṃ therassa ca pattacīvaraṃ gahetvā sāvatthiṃ agamāsi. Ekaṭṭhānepi ca dve rattiyo avasitvā sabbattha ekarattivāseneva sāvatthiṃ pāpuṇi. Tamatthaṃ dassetuṃ **atha kho cundo samaṇuddeso**tiādi vuttaṃ.

Tattha **yenāyasmā ānando**ti yena attano upajjhāyo dhammabhaṇḍāgāriko āyasmā ānando, tenupasaṅkami. Kasmā panesa ujukaṃ satthu santikaṃ agantvā therassa santikaṃ agamāsīti? Satthari ca there ca gāravena. Jetavanamahāvihāre pokkharaṇiyaṃ kirassa nhatvā paccuttaritvā sunivatthasupārutassa etadahosi – ‘‘buddhā nāma mahāpāsāṇacchattaṃ viya garuno, phaṇakatasappa sīhabyagghamattavaravāraṇādayo viya ca durāsadā, na sakkā mayā ujukameva satthu santikaṃ gantvā kathetuṃ, kassa nu kho santikaṃ gantabba’’nti. Tato cintesi – ‘‘upajjhāyo me dhammabhaṇḍāgāriko jeṭṭhabhātikattherassa uttamasahāyo, tassa santikaṃ gantvā taṃ ādāya satthārā saddhiṃ kathessāmī’’ti satthari ceva there ca gāravena upasaṅkami.

Idamassa pattacīvaranti ‘‘ayamassa paribhogapatto, idaṃ dhātuparissāvana’’nti evaṃ ekekaṃ ācikkhi. Pāḷiyaṃ pana ‘‘idamassa pattacīvara’’nti ettakameva vuttaṃ. **Kathāpābhata**nti kathāmūlaṃ. Mūlañhi **pābhata**nti vuccati. Yathāha –

> ‘‘Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
> Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama’’nti. (jā. 1.1.4);

Bhagavantaṃ dassanāyāti bhagavantaṃ dassanatthāya. Kiṃ paniminā bhagavā na diṭṭhapubboti? No na diṭṭhapubbo. Ayañhi āyasmā divā nava vāre, rattiṃ nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satavāraṃ vā sahassavāraṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṃ pañhadvāraṃ gahetvāva gacchati. So taṃdivasaṃ tena kathāpābhatena gantukāmo evamāha. **Idamassa pattacīvara**nti theropi – ‘‘idaṃ tassa pattacīvaraṃ, idañca dhātuparissāvana’’nti pāṭiyekkaṃyeva dassetvā ācikkhi.

Satthā hatthaṃ pasāretvā dhātuparissāvanaṃ gahetvā hatthatale ṭhapetvā bhikkhū āmantesi – ‘‘yo so, bhikkhave, bhikkhu purimadivase anekāni pāṭihāriyasatāni katvā parinibbānaṃ anujānāpesi, tassa idāni imā saṅkhavaṇṇasannibhā dhātuyova paññāyanti, kappasatasahassādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pūritapāramī esa, bhikkhave, bhikkhu, mayā pavattitaṃ dhammacakkaṃ anupavattako esa bhikkhu, paṭiladdhadutiyaāsano esa bhikkhu, pūritasāvakasannipāto esa bhikkhu, ṭhapetvā maṃ dasasu cakkavāḷasahassesu paññāya asadiso esa bhikkhu, mahāpañño esa bhikkhu, puthupañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño esa bhikkhu, appiccho esa bhikkhu, santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo codako pāpagarahī esa bhikkhu, pañca jātisatāni paṭiladdhamahāsampattiyo pahāya pabbajito esa bhikkhu, mama sāsane pathavīsamakhantiko esa bhikkhu, chinnavisāṇausabhasadiso esa bhikkhu, caṇḍālaputtasadisanīcacitto esa bhikkhu. Passatha, bhikkhave, mahāpaññassa dhātuyo, passatha, bhikkhave, puthupaññassa hāsapaññassa javanapaññassa tikkhapaññassa nibbedhikapaññassa appicchassa santuṭṭhassa pavivittassa asaṃsaṭṭhassa āraddhavīriyassa, codakassa, passatha, bhikkhave, pāpagarahissa dhātuyoti.

‘‘Yo pabbajī jātisatāni pañca,
Pahāya kāmāni manoramāni;
Taṃ vītarāgaṃ susamāhitindriyaṃ,
Parinibbutaṃ vandatha sāriputtaṃ.

‘‘Khantibalo pathavisamo na kuppati,
Na cāpi cittassa vasena vattati;
Anukampako kāruṇiko ca nibbuto,
Parinibbutaṃ vandatha sāriputtaṃ.

‘‘Caṇḍālaputto yathā nagaraṃ paviṭṭho,
Nīcamano carati kaḷopihattho;
Tathā ayaṃ viharati sāriputto,
Parinibbutaṃ vandatha sāriputtaṃ.

‘‘Usabho yathā chinnavisāṇako,
Aheṭhayanto carati purantare vane;
Tathā ayaṃ viharati sāriputto,
Parinibbutaṃ vandatha sāriputta’’nti.

Iti bhagavā pañcahi gāthāsatehi therassa vaṇṇaṃ kathesi. Yathā yathā bhagavā therassa vaṇṇaṃ kathesi, tathā tathā ānandatthero sandhāretuṃ na sakkoti, biḷāramukhe pakkhantakukkuṭo viya pavedhati. Tenāha **apica me, bhante, madhurakajāto viya kāyo**ti sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Tattha **madhurakajāto**tiādīnaṃ attho vuttoyeva. Idha pana **dhammā**ti uddesaparipucchādhammā adhippetā. Tassa hi uddesaparipucchādhamme agahite vā gahetuṃ, gahite vā sajjhāyaṃ kātuṃ cittaṃ na pavattati. Atha satthā pañcapasādavicitrāni akkhīni ummīletvā theraṃ olokento ‘‘assāsessāmi na’’nti assāsento **kiṃ nu kho te, ānanda, sāriputto**tiādimāha.

Tattha **sīlakkhandha**nti lokiyalokuttarasīlaṃ. **Samādhipaññāsu**pi eseva nayo. **Vimutti** pana lokuttarāva. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** paccavekkhaṇañāṇaṃ, taṃ lokiyameva. **Ovādako**ti ovādadāyako. **Otiṇṇo**ti otiṇṇesu vatthūsu nānappakārena otaraṇasīlo. **Viññāpako**ti dhammakathākāle atthañca kāraṇañca viññāpetā. **Sandassako**ti khandhadhātuāyatanavasena tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ dassetā. **Samādapako**ti ‘‘idañcidañca gaṇhathā’’ti evaṃ gaṇhāpako. **Samuttejako**ti abbhussāhako. **Sampahaṃsako**ti paṭiladdhaguṇehi modāpako jotāpako.

Akilāsu dhammadesanāyāti dhammadesanaṃ ārabhitvā ‘‘sīsaṃ vā me rujjati, hadayaṃ vā kucchi vā piṭṭhi vā’’ti evaṃ osakkanākāravirahito nikkilāsu visārado ekassāpi dvinnampi sīhavegeneva pakkhandati. **Anuggāhako sabrahmacārīna**nti padassa attho khandhakavagge vitthāritova. **Dhammojaṃ dhammabhoga**nti ubhayenapi dhammaparibhogova kathito. **Dhammānuggaha**nti dhammena anuggahaṇaṃ.

Satthā ‘‘ativiya ayaṃ bhikkhu kilamatī’’ti puna taṃ assāsento **nanu taṃ, ānanda, mayā**tiādimāha. Tattha **piyehi manāpehī**ti mātāpitābhātābhaginīādikehi jātiyā nānābhāvo, maraṇena vinābhāvo, bhavena aññathābhāvo. **Taṃ kutettha, ānanda, labbhā**ti **ta**nti tasmā. Yasmā sabbehi piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi sambodhiṃ patvāpi dhammacakkaṃ pavattetvāpi yamakapāṭihāriyaṃ dassetvāpi devorohanaṃ katvāpi yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, rodantenapi kandantenapi na sakkā taṃ kāraṇaṃ laddhunti. **So palujjeyyā**ti so bhijjeyya.

Evameva khoti ettha yojanasatubbedho mahājamburukkho viya bhikkhusaṅgho tassa dakkhiṇadisaṃ gato paññāsayojaniko mahākhandho viya dhammasenāpati. Tasmiṃ mahākhandhe bhinne tato paṭṭhāya anupubbena vaḍḍhitvā pupphaphalādīhi taṃ ṭhānaṃ pūretuṃ samatthassa aññassa khandhassa abhāvo viya there parinibbute soḷasannaṃ paññānaṃ matthakaṃ pattassa aññassa dakkhiṇāsane nisīdanasamatthassa sāriputtasadisassa bhikkhuno abhāvo. Tāya paribhinnāya so rukkho viya bhikkhusaṅgho khandhotveva jātoti veditabbo. **Tasmā**ti yasmā sabbaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ mā palujjīti na sakkā laddhuṃ, tasmā.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. Catutthe **aciraparinibbutesu sāriputtamoggallānesū**ti naciraparinibbutesu dvīsu aggasāvakesu. Tesañhi dhammasenāpati kattikamāsapuṇṇamāya parinibbuto, mahāmoggallāno tato aḍḍhamāsaṃ atikkamma amāvasuposathe. Satthā dvīsu aggasāvakesu parinibbutesu mahābhikkhusaṅghaparivāro mahāmaṇḍale cārikaṃ caramāno anupubbena ukkacelanagaraṃ patvā tattha piṇḍāya caritvā gaṅgāpiṭṭhe rajatapaṭṭavaṇṇavālikāpuline vihāsi. Tena vuttaṃ ‘‘aciraparinibbutesu sāriputtamoggallānesū’’ti. **Ye mahantatarā khandhā te palujjeyyu**nti idhāpi yojanasatubbedho mahājamburukkho viya bhikkhusaṅgho, tassa dakkhiṇato ca uttarato ca gatā paṇṇāsayojanikā dve mahākhandhā viya dve aggasāvakāti. Sesaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ. Pañcame **diṭṭhī**ti kammassakadiṭṭhi.

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. Chaṭṭhe **maccudheyyassa pāra**nti tebhūmakavaṭṭassa pārabhūtaṃ, nibbānaṃ.

8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. Aṭṭhame **kāye vā bhikkhū**ti tasmiṃ kāle bhikkhuyeva natthi, evaṃ santepi yo satipaṭṭhāne bhāveti, so kilesabhindanena bhikkhuyevāti dassento evamāha. **Ekāyana**nti ekamaggaṃ. **Jātikkhayantadassī**ti jātiyā khayoti ca antoti ca nibbānaṃ, taṃ passatīti attho. **Maggaṃ pajānātī**ti ekāyanasaṅkhātaṃ ekamaggabhūtaṃ maggaṃ pajānāti. Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo, taṃ pajānātīti attho.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. Navame **sumbhesū**ti evaṃnāmake janapade. **Medakathālikā**ti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmaṃ. **Mamaṃ rakkha, ahaṃ taṃ rakkhissāmī**ti ettha ayaṃ tassa laddhi – ācariyo ukkhittavaṃsaṃ suggahitaṃ agaṇhanto, antevāsikena pakkhantapakkhantadisaṃ agacchanto, sabbakālañca vaṃsaggaṃ anullokento antevāsikaṃ na rakkhati nāma, evaṃ arakkhito antevāsiko patitvā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. Vaṃsaṃ pana suggahitaṃ gaṇhanto, tena pakkhantapakkhantadisaṃ gacchanto, sabbakālañca vaṃsaggaṃ ullokento taṃ rakkhati nāma. Antevāsikopi ito cito ca pakkhanditvā migo viya kīḷanto ācariyaṃ na rakkhati nāma. Evañhi sati tikhiṇavaṃsakoṭi ācariyassa galavāṭake vā nalāṭe vā ṭhapitā ṭhitaṭṭhānaṃ bhinditvā gaccheyya. Ācārasampannatāya pana yato vaṃso namati, tato anāmento taṃ ākaḍḍhento viya ekatobhāgiyaṃ katvā vātūpathambhaṃ gāhāpetvā satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā niccalova nisīdanto ācariyaṃ rakkhati nāmāti.

Tvaṃ ācariya attānaṃ rakkha, ahaṃ attānaṃ rakkhissāmīti ettha ayamadhippāyo – ācariyo vaṃsaṃ suggahitaṃ gaṇhanto, antevāsikena pakkhantapakkhantadisaṃgacchanto, sabbakālañca vaṃsaggaṃ ullokento, attānameva rakkhati, na antevāsikaṃ. Antevāsikopi kāyampi ekatobhāgiyaṃ katvā vātūpathambhaṃ gāhāpetvā satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā niccalova nisīdamāno attānaṃyeva rakkhati nāma, na ācariyaṃ.

So tattha ñāyoti yaṃ medakathālikā āha. So tattha ñāyo, so upāyo, taṃ kāraṇanti attho. **Satipaṭṭhānaṃ sevitabba**nti catubbidhaṃ satipaṭṭhānaṃ sevitabbaṃ. **Āsevanāyā**ti kammaṭṭhānāsevanāya. **Evaṃ kho, bhikkhave, attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhatī**ti yo bhikkhu kammārāmatādīni pahāya rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu mūlakammaṭṭhānaṃ āsevanto bhāvento arahattaṃ pāpuṇāti, atha naṃ paro disvā – ‘‘bhaddako vatāyaṃ, bhikkhu, sammāpaṭipanno’’ti tasmiṃ cittaṃ pasādetvā saggaparāyaṇo hoti. Ayaṃ attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati nāma.

Khantiyāti adhivāsanakhantiyā. **Avihiṃsāyā**ti sapubbabhāgāya karuṇāya. **Mettacittatāyā**ti sapubbabhāgāya mettāya. **Anudayatāyā**ti anuvaḍḍhiyā, sapubbabhāgāya muditāyāti attho. **Paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhatī**ti ettha yo bhikkhu rattiṭṭhānadivāṭṭhānaṃ gato tīsu brahmavihāresu tikacatukkajjhānāni nibbattetvā jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Ayaṃ paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati nāmāti veditabbo.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. Dasame **janapadakalyāṇī**ti janapadamhi kalyāṇī uttamā chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā, nātikisā nātithūlā, nātikāḷā nāccodātā, atikkantā, mānusavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ, maṃsakalyāṇaṃ, nhārukalyāṇaṃ, aṭṭhikalyāṇaṃ, vayakalyāṇanti imehi pana kalyāṇehi samannāgatattā pañcakalyāṇehi samannāgatā nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccaṃ natthi, attano sarīrobhāseneva dvādasahatthaṭṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti, suvaṇṇasāmā vā, ayamassā chavikalyāṇatā. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikammakataṃ viya rattapavāḷarattakambalasadisaṃ hoti, ayamassā maṃsakalyāṇatā. Vīsati pana nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasapūritāni viya, muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni, honti ayamassā nhārukalyāṇakatā. Dvattiṃsa dantā suphusitā sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā aṭṭhikalyāṇatā. Vīsativassasatikāpi pana samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitā, ayamassā vayakalyāṇatā.

Paramapāsāvinīti ettha pasavanaṃ pasāvo, pavattīti attho. Pasāvo eva pāsāvo. Paramo pāsāvo paramapāsāvo, so assā atthīti paramapāsāvinī. Nacce ca gīte ca uttamapavatti seṭṭhakiriyā, uttamameva naccaṃ naccati, gītaṃ vā gāyatīti vuttaṃ hoti. Sesaṃ sabbattha uttānatthameva. Imesu pana dvīsu suttesu pubbabhāgavipassanāva kathitāti.

Nālandavaggo dutiyo.

3. Sīlaṭṭhitivaggo

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. Tatiyavaggassa paṭhame **sīlānī**ti catupārisuddhisīlāni. Dutiye **ummaṅgo**ti pañhamaggo pañhagavesanaṃ.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. Tatiye **parihānaṃ hotī**ti puggalavasena parihānaṃ hoti. Yo hi buddhesu dharantesupi cattāro satipaṭṭhāne na bhāveti, tassa saddhammo antarahito nāma hoti devadattādīnaṃ viya. Iti imasmiṃ sutte tassa puggalasseva dhammantaradhānaṃ kathitaṃ. Catutthapañcamesu sabbaṃ uttānameva.

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. Chaṭṭhe **padesaṃ bhāvitattā**ti padesato bhāvitattā. Cattāro hi magge tīṇi ca phalāni nibbattentena satipaṭṭhānā padesaṃ bhāvitā nāma honti.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. Sattame **samattaṃ bhāvitattā**ti samattā bhāvitattā. Arahattaphalaṃ uppādentena hi satipaṭṭhānā samattaṃ bhāvitā nāma honti.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Aṭṭhame **mahābhiññata**nti channaṃ abhiññānaṃ vasena vuttaṃ. **Sahassaṃ lokaṃ abhijānāmī**ti satatavihāravaseneva vuttaṃ. Thero kira pātova uṭṭhāya mukhaṃ dhovitvā senāsane nisinno atīte kappasahassaṃ, anāgate kappasahassaṃ anussarati, paccuppannepi sahassaṃ cakkavāḷānaṃ tassāvajjanassa gatiṃ anubandhati. Iti so dibbena cakkhunā sahassaṃ lokaṃ abhijānāti, ayamassa satatavihāro. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sīlaṭṭhitivaggo tatiyo.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

401-406. Catutthavaggassa pañcame **viditā vedanā**ti yā vedanā sammasitvā arahattaṃ patto tāvassa viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti nāma. Yā ca pana pariggahitesu vatthārammaṇesu pavattā vedanā, tāpi viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti nāma. **Vitakkā**dīsupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Ananussutavaggo catuttho.

5. Amatavaggo

2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. Pañcamavaggassa dutiye **āhārasamudayā kāyassa samudayo**ti āhārasamudayena kāyasamudayo. Eseva nayo sesesu. **Manasikārasamudayā**ti ettha pana yonisomanasikārasamudayā bojjhaṅgadhammānaṃ samudayo, ayonisomanasikārasamudayā nīvaraṇadhammānaṃ. Iti imasmiṃ sutte sārammaṇasatipaṭṭhānā kathitā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. Catutthaṃ suddhikaṃ katvā samudaye kathite bujjhanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ.

6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā

412. Chaṭṭhe **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti catunnaṃ sīlānaṃ jeṭṭhakasīlaṃ dassento evamāha. Tipiṭakacūḷanāgatthero panāha – ‘‘pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ, itarāni tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma natthī’’ti. Vatvā taṃ anujānanto āha – ‘‘indriyasaṃvaro nāma chadvārarakkhaṇamattameva, ājīvapārisuddhi dhammeneva samena paccayuppattimattakaṃ, paccayasannissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnasīso viya puriso hatthapāde, sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnasīso viya puriso jīvitaṃ, sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitumpi sakkotī''ti. Tasmā pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ, tena pātimokkhasaṃvarena saṃvutoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, upeto samannāgatoti attho.

Ācāragocarasampannoti ācārena ca gocarena ca sampanno. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayadassī. **Samādāyā**ti sammā ādiyitvā. **Sikkhassu sikkhāpadesū**ti sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkha, yaṃ yaṃ pana kiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā, taṃ taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhassūti ayamettha saṅkhepattho. Vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.14) vutto. Iti imasmiṃ sutte pātimokkhasaṃvarasīlameva kathitaṃ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Sattame kāyasucaritavacīsucaritāni pātimokkhasaṃvarasīlaṃ, manosucaritaṃ itarāni tīṇi sīlānīti catupārisuddhisīlaṃ kathitaṃ hoti. Iminā nayena pañcasattanavadasasu kusalakammapathesu pacchimāpi tayo sīlaṃ hotīti veditabbā. Sesaṃ uttānamevāti. Chaṭṭhasattamesu heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

Amatavaggo pañcamo.

Satipaṭṭhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyasaṃyuttaṃ

1. Suddhikavaggo

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. Indriyasaṃyuttassa paṭhame **saddhindriyaṃ satindriyaṃ paññindriya**nti imāni tīṇi catubhūmakakusalavipākesu ceva kiriyāsu ca labbhanti. **Vīriyindriyasamādhindriyāni** catubhūmakakusale akusale vipāke kiriyāyāti sabbattha labbhanti. Iti idaṃ suttaṃ catubhūmakasabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena vuttanti veditabbaṃ.

7. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. Sattame **saddhindriyaṃ nappajānantī**ti dukkhasaccavasena na pajānanti. **Saddhindriyasamudayaṃ nappajānantī**ti samudayasaccavasena na pajānanti. Evaṃ nirodhaṃ nirodhasaccavasena, paṭipadaṃ maggasaccavasenāti. Sesesupi eseva nayo.

Sukkapakkhe pana adhimokkhavasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti, paggahavasena āvajjanasamudayā vīriyindriyasamudayo, upaṭṭhānavasena āvajjanasamudayā satindriyasamudayo, avikkhepavasena āvajjanasamudayā samādhindriyasamudayo, dassanavasena āvajjanasamudayā paññindriyasamudayo hoti. Tathā chandavasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti, chandavasena āvajjanasamudayā vīriyasatisamādhipaññindriyasamudayo hoti. Manasikāravasena āvajjanasamudayā saddhindriyasamudayo hoti. Manasikāravasena āvajjanasamudayā vīriyasatisamādhipaññindriyasamudayo hotīti evampi attho veditabbo. Imesu paṭipāṭiyā chasu suttesu catusaccameva kathitaṃ.

8. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

478. Aṭṭhame **kattha ca, bhikkhave, saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, catūsu sotāpattiyaṅgesū**tiādi imesaṃ indriyānaṃ savisaye jeṭṭhakabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājāti rājapañcamesu sahāyesu ‘‘nakkhattaṃ kīḷissāmā’’ti vīthiṃ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova – ‘‘imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā’’ti gehe vicāreti. Dutiyassa, tatiyassa, catutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova – ‘‘imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā’’ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issaro, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva – ‘‘imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā’’ti gehe vicāreti. Evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṃ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggahalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontīti.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Navame **satinepakkenā**ti ettha nipakassa bhāvo nepakkaṃ, paññāyetaṃ nāmaṃ. Kasmā pana satibhājane paññā vuttāti? Satiyā balavabhāvadassanatthaṃ. Balavasati hi idha adhippetā. Sā ca paññāsampayuttāva balavatī hoti, na vippayuttāti paññāsampayuttasatiṃ dassento evamāha. **Cirakata**nti cirakālaṃ kataṃ dānaṃ vā sīlaṃ vā uposathakammaṃ vā. **Cirabhāsita**nti ‘‘asukasmiṃ ṭhāne asukaṃ nāma bhāsita’’nti evaṃ cirakāle bhāsitaṃ. **Vossaggārammaṇaṃ katvā**ti nibbānārammaṇaṃ katvā. **Udayatthagāminiyā**ti udayañca atthañca gacchantiyā, udayabbayapariggahikāyāti attho. Imasmiṃ sutte saddhāsatipaññindriyāni pubbabhāgāni, vīriyindriyaṃ missakaṃ, samādhindriyaṃ nibbattitalokuttarameva kathitaṃ. Dasamepi ayameva dhammaparicchedoti.

Suddhikavaggo paṭhamo.

2. Mudutaravaggo

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. Dutiyavaggassa paṭhame **sammappadhāne ārabbhā**ti sammappadhāne paṭicca, sammappadhāne bhāventoti attho. **Satindriye**pi eseva nayo.

2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā

482. Dutiye **tato**ti vipassanāmaggaphalavasena nissakkaṃ veditabbaṃ. **Samattā**ni hi paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni nāma honti. **Tato mudutarehī**ti tehi arahattamaggassa vipassanindriyehi mudutarāni anāgāmimaggassa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmimaggassa, tato mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni dhammānusārimaggassa, tato mudutarāni saddhānusārimaggassa vipassanindriyāni nāma honti.

Tathā samattāni paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattamaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni anāgāmimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sotāpattimaggindriyāni nāma honti, tato mudutarāni dhammānusārimaggindriyāni, tato mudutarāni saddhānusārimaggindriyāni nāma honti.

Samattāni paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattaphalindriyāni nāma honti, tato mudutarāni anāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sakadāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sotāpattiphalindriyāni nāma honti. Dhammānusārisaddhānusārino pana dvepi sotāpattimaggaṭṭhapuggalā, maggaṭṭhapuggalavasena nesaṃ nānattaṃ jātanti āgamanenapi maggenapi. Saddhānusārī puggalo hi uddisāpento paripucchanto anupubbena maggaṃ pāpuṇāti, dhammānusārī ekena vā dvīhi vā savanehi. Evaṃ tāva nesaṃ āgamanena nānattaṃ veditabbaṃ.

Dhammānusārissa pana maggo tikkho hoti, sūraṃ ñāṇaṃ vahati, asaṅkhārena appayogena kilese chindati kadalikkhandhaṃ viya tikhiṇā asidhārā. Saddhānusārissa na tassa viya maggo tikkho hoti, na sūraṃ ñāṇaṃ vahati, sasaṅkhārena sappayogena kilese chindati kadalikkhandhaṃ viya atikhiṇā asidhārā. Kilesakkhaye pana tesaṃ nānattaṃ natthi. Avasesā ca kilesā khīyanti.

3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

483. Tatiye **tato**ti phalavasena nissakkaṃ veditabbaṃ. Samattāni hi paripuṇṇāni pañcindriyāni arahattaphalindriyāni nāma honti, arahattaphalena samannāgato puggalo arahā nāma hoti. Arahattaphalato mudutarāni anāgāmiphalindriyāni nāma honti, tato mudutarāni sakadāgāmiphalindriyāni, tato mudutarāni sotāpattiphalindriyāni, sotāpattiphalena samannāgato puggalo sotāpanno nāma hoti. **Indriyavemattatā phalavemattatā hotī**ti indriyanānattena phalanānattaṃ, phalanānattena puggalanānattanti.

4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

484. Catutthe **paripūraṃ paripūrakārī ārādhetī**ti paripūraṃ arahattamaggaṃ karonto arahattaphalaṃ ārādheti. **Padesaṃ padesakārī**ti avasese tayo padesamagge karonto padesaṃ phalattayamattameva ārādheti. Iti imesu catūsupi suttesu missakāneva indriyāni kathitāni.

5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā

485-487. Pañcame **tato mudutarehī**ti vipassanāvasena nissakkaṃ veditabbaṃ. Paripuṇṇāni hi pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni honti, tato mudutarāni antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni asaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni sasaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhaṃsotaakaniṭṭhagāmissa vipassanindriyāni nāma honti.

Imasmiṃ pana ṭhāne arahattamaggeyeva ṭhatvā pañca nissakkāni nīharitabbāni. Arahattamaggassa hi vipassanindriyehi mudutarāni paṭhamaantarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni dutiyaantarāparinibbāyissa, tato mudutarāni tatiyaantarāparinibbāyissa, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhaṃsotaakaniṭṭhagāmissa vipassanindriyāni. Asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañca janā.

Idāni tīṇi nissakkāni. Sakadāgāmimaggassa hi indriyehi mudutarāni sotāpattimaggindriyāni, sotāpattimaggeyeva indriyehi mudutarāni dhammānusārimaggindriyāni. Tehipi mudutarāni saddhānusārimaggindriyāni. Chaṭṭhasattamāni vuttanayāneva. Imesu pana tīsupi suttesu pubbabhāgavipassanindriyāneva kathitāni.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. Aṭṭhame **tato mudutarehī**ti maggaphalavasena nissakkaṃ veditabbaṃ. Taṃ pāḷiyaṃ vuttameva. **Bāhiro**ti imehi aṭṭhahi puggalehi bahibhūto. **Puthujjanapakkhe ṭhito**ti puthujjanakoṭṭhāse ṭhito. Imasmiṃ sutte lokuttarāneva indriyāni kathitāni.

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. Navame **indriyasampanno**ti paripuṇṇindriyo. Dasamaṃ uttānameva. Imasmiṃ suttadvaye missakāni indriyāni kathitānīti.

Mudutaravaggo dutiyo.

3. Chaḷindriyavaggo

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. Tatiyavaggassa dutiye **itthindriya**ntiādīsu itthibhāve indaṭṭhaṃ karotīti **itthindriyaṃ**. Purisabhāve indaṭṭhaṃ karotīti **purisindriyaṃ**. Jīvite indaṭṭhaṃ karotīti **jīvitindriyaṃ**. Atthuppattikaṃ kiretaṃ suttaṃ. Saṅghamajjhasmiñhi ‘‘kati nu kho vaṭṭindriyānī’’ti kathā udapādi, atha bhagavā vaṭṭindriyāni dassento **tīṇimāni bhikkhave**tiādimāha.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. Tatiye **anaññātaññassāmītindriya**nti ‘‘anamatagge saṃsāre ajānitapubbaṃ dhammaṃ jānissāmī’’ti paṭipannassa sotāpattimaggakkhaṇe uppannaṃ indriyaṃ. **Aññindriya**nti tesaṃyeva ñātadhammānaṃ ājānanākārena sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu uppannaṃ indriyaṃ. **Aññātāvindriya**nti aññātāvīsu arahattaphaladhammesu uppannaṃ indriyaṃ. Tattha tattha tena tenākārena uppannassa ñāṇassevetaṃ adhivacanaṃ. Idampi suttaṃ atthuppattikameva. Saṅghamajjhasmiñhi ‘‘kati nu kho lokuttarindriyānī’’ti kathā udapādi, atha bhagavā tāni dassento **tīṇimāni, bhikkhave, indriyānī**tiādimāha.

4. Ekabījīsuttavaṇṇanā

494. Catutthe **tato mudutarehī**ti vipassanato nissakkaṃ veditabbaṃ. Samattāni hi pañcindriyāni arahattamaggassa vipassanindriyāni nāma honti, tato mudutarāni antarāparinibbāyissa vipassanindriyāni, tato mudutarāni upahaccaparinibbāyissa, tato mudutarāni asaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni sasaṅkhāraparinibbāyissa, tato mudutarāni uddhaṃsotaakaniṭṭhagāmissa vipassanindriyāni nāma. Idhāpi purimanayeneva arahattamagge ṭhatvā pañca nissakkāni nīharitabbāni.

Yathā pana purimanaye sakadāgāmimagge ṭhatvā tīṇi nissakkāni, evamidha pañca nīharitabbāni. Sakadāgāmimaggassa hi vipassanindriyehi mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni, sotāpattimaggassa ca tehi vipassanindriyehi mudutarāni ekabījiādīnaṃ maggassa vipassanindriyāni.

Ettha ca **ekabījī**tiādīsu yo sotāpanno hutvā ekameva attabhāvaṃ janetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **ekabījī** nāma. Yathāha ‘‘katamo ca puggalo ekabījī, idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so ekaññeva mānusakaṃ bhavaṃ sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo ekabījī’’ti (pu. pa. 33).

Yo pana dve tayo bhave saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **kolaṃkolo** nāma. Yathāha ‘‘katamo ca puggalo kolaṃkolo. Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo kolaṃkolo’’ti (pu. pa. 32). Tattha kulānīti bhavā veditabbā. ‘‘Dve vā tīṇi vā’’ti idaṃ desanāmattameva, yāva chaṭṭhabhavā saṃsaranto pana kolaṃkolova hoti.

Yassa sattakkhattuṃ paramā upapatti, aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyati, ayaṃ **sattakkhattuparamo** nāma. Yathāha ‘‘katamo ca puggalo sattakkhattuparamo. Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo, so sattakkhattuṃ deve ca manusse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo sattakkhattuparamo’’ti (pu. pa. 31).

Bhagavatā gahitanāmavaseneva cetāni tesaṃ nāmāni. ‘‘Ettakañhi ṭhānaṃ gato ekabījī nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ sattakkhattuparamo’’ti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana ‘‘ayaṃ ekabījī, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ sattakkhattuparamo’’ti natthi.

Ko pana nesaṃ etaṃ pabhedaṃ niyametīti? Keci pana therā ‘‘pubbahetu niyametī’’ti vadanti, keci ‘‘paṭhamamaggo’’, keci ‘‘uparima tayo maggā’’, keci ‘‘tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā’’ti. Tattha ‘‘pubbahetu niyametī’’ti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, upari tayo maggā anupanissayā uppannāti vacanaṃ āpajjati. ‘‘Paṭhamamaggo niyametī’’ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. ‘‘Upari tayo maggā niyamentī’’ti vāde paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppannāti āpajjati. ‘‘Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī’’ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṃkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva vicarati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūḷarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsayā vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalañcime, yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatto devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā. Kālena deve, kālena manusse saṃsaritvā pana arahattaṃ pāpuṇantova idha gahito. Tasmā sattakkhattuparamoti idaṃ idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassa nāmaṃ kathitanti veditabbaṃ.

Dhammānusārī saddhānusārīti ettha pana imasmiṃ sāsane lokuttaradhammaṃ nibbattentassa dve dhurāni, dve sīsāni, dve abhinivesā – saddhādhuraṃ, paññādhuraṃ, saddhāsīsaṃ, paññāsīsaṃ, saddhābhiniveso, paññābhinivesoti. Tattha yo bhikkhu ‘‘sace saddhāya sakkā nibbattetuṃ, nibbattessāmi lokuttaramagga’’nti saddhaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe saddhānusārī nāma hoti. Phalakkhaṇe pana saddhāvimutto nāma hutvā ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamoti tividho hoti. Tattha ekeko dukkhāpaṭipadādivasena catubbidhabhāvaṃ āpajjatīti saddhādhurena dvādasa janā honti.

Yo pana ‘‘sace paññāya sakkā nibbattetuṃ, nibbattessāmi lokuttaramagga’’nti paññaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe dhammānusārī nāma hoti. Phalakkhaṇe pana paññāvimutto nāma hutvā ekabījiādibhedena dvādasabhedova hoti. Evaṃ dve maggaṭṭhā phalakkhaṇe catuvīsati sotāpannā hontīti.

Tipiṭakatissatthero kira ‘‘tīṇi piṭakāni sodhessāmī’’ti paratīraṃ gato. Taṃ eko kuṭumbiko catūhi paccayehi upaṭṭhāsi, thero āgamanakāle ‘‘gacchāmi upāsakā’’ti āha. ‘‘Kahaṃ bhante’’ti? ‘‘Amhākaṃ ācariyupajjhāyānaṃ santika’’nti. ‘‘Na sakkā, bhante, mayā gantuṃ, bhaddantaṃ pana nissāya mayā sāsanassa guṇo ñāto, tumhākaṃ parammukhā kīdisaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamāmī’’ti? Atha naṃ thero āha

– ‘‘yo bhikkhu catuvīsati sotāpanne dvādasa sakadāgāmī aṭṭhacattālīsa anāgāmī dvādasa arahante dassetvā dhammakathaṃ kathetuṃ sakkoti, evarūpaṃ bhikkhuṃ upaṭṭhātuṃ vaṭṭatī’’ti. Imasmiṃ sutte vipassanā kathitāti.

5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Pañcame cakkhu ca taṃ cakkhudvāre nibbattānaṃ dhammānaṃ ādhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhena indriyañcāti **cakkhundriyaṃ. Sotindriyā**dīsupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Imasmiṃ vagge paṭhamasuttañceva chaṭṭhādīni ca pañcāti cha suttāni catusaccavasena kathitānīti.

Chaḷindriyavaggo tatiyo.

4. Sukhindriyavaggo

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Catutthavaggassa paṭhame sukhañca taṃ sahajātānaṃ ādhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhena indriyañcāti **sukhindriyaṃ. Dukkhindriyā**dīsupi eseva nayo. Ettha ca sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni kāmāvacarāneva, somanassindriyaṃ ṭhapetvā arūpāvacaraṃ sesaṃ tebhūmakaṃ, upekkhindriyaṃ catubhūmakaṃ. Dutiyādīni cattāri catusaccavaseneva kathitāni.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. Chaṭṭhe **kāyika**nti kāyapasādavatthukaṃ. **Sukha**nti ayamassa sarūpaniddeso. **Sāta**nti tasseva vevacanaṃ, madhuranti vuttaṃ hoti. **Kāyasamphassaja**nti kāyasamphassato jātaṃ. **Sukhaṃ sāta**nti vuttanayameva. **Vedayita**nti ayamassa sabbavedanāsādhāraṇo aññadhammavisiṭṭho sabhāvaniddeso. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. **Kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā**ti ettha pana cakkhādayo cattāro pasādakāye vatthuṃ katvā uppattivasena kāyikanti vuttaṃ. Kāyapasādavatthukaṃ pana adukkhamasukhaṃ nāma natthi.

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. Navame **dvinnaṃ kaṭṭhāna**nti dvinnaṃ araṇīnaṃ. **Saṅghaṭṭanasamodhānā**ti saṅghaṭṭanena ceva samodhānena ca. **Usmā**ti usumākāro. **Tejo**ti aggidhūmo. Ettha ca adharāraṇī viya vatthārammaṇaṃ, uttarāraṇī viya phasso, saṅghaṭṭo viya phassasaṅghaṭṭanaṃ, aggi viya vedanā daṭṭhabbā. Vatthārammaṇaṃ vā uttarāraṇī viya, phasso adharāraṇī viya daṭṭhabbo.

10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Dasamaṃ yathādhammarasena paṭipāṭiyā vuttampi imasmiṃ indriyavibhaṅge sesasuttāni viya adesitattā uppaṭipāṭikasuttaṃ nāmāti veditabbaṃ. Tattha **nimitta**ntiādīni sabbāni paccayavevacanāneva. **Dukkhindriyañca pajānātī**ti dukkhasaccavaseneva pajānāti. **Dukkhindriyasamudaya**nti kaṇṭakena vā viddhassa maṅkulena vā daṭṭhassa paccattharaṇe vā valiyā phuṭṭhassa dukkhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati, taṃ etassa samudayoti pajānāti.

Parato **domanassindriyasamudaya**ntiādīsupi tesaṃ tesaṃ kāraṇavaseneva samudayo veditabbo. Pattacīvarādīnaṃ vā hi saṅkhārānaṃ saddhivihārikādīnaṃ vā sattānaṃ vināsena domanassindriyaṃ uppajjatīti tesaṃ vināsaṃ tassa samudayoti pajānāti. Subhojanaṃ bhuñjitvā varasayane nipannassa hatthapādasambāhanatālavaṇṭavātādisamphassena sukhindriyaṃ uppajjati, taṃ phassaṃ tassa samudayoti pajānāti. Vuttappakārānaṃ pana sattasaṅkhārānaṃ manāpānaṃ paṭilābhavasena somanassindriyaṃ uppajjati, taṃ paṭilābhaṃ tassa samudayoti pajānāti. Majjhattākārena pana upekkhindriyaṃ uppajjati, taṃ sattasaṅkhāresu majjhattākāraṃ tassa samudayoti pajānāti.

Kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehītiādīsu pana ayaṃ ekatova vinicchayakathā – dukkhindriyañhi paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇeyeva nirujjhati pahīnaṃ hoti, domanassādīni dutiyajjhānādīnaṃ. Evaṃ santepi tesaṃ atisayanirodhattā ayaṃ jhānesuyeva nirodho vutto. Atisayanirodho hi tesaṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva, nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṃsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva antoappanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetaṃ na suṭṭhu niruddhaṃ hoti paṭipakkhena avihatattā. Antoappanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṃ hoti dukkhindriyaṃ paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānupacāre pahīnassa domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca sati uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārabhāve, appahīnā eva ca dutiyajjhānupacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti. Na tveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā. Tathā catutthajjhānupacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā ‘‘ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī’’ti tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ kataṃ.

Yaṃ panettha **tadatthāya cittaṃ upasaṃharatī**ti vuttaṃ, tattha alābhī samāno uppādanatthāya cittaṃ upasaṃharati, lābhī samāno samāpajjanatthāyāti evamattho veditabbo. Imesu dvīsupi suttesu sammasanavārova kathitoti.

Sukhindriyavaggo catuttho.

5. Jarāvaggo

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pañcamavaggassa paṭhame **pacchātape**ti pāsādacchāyāya puratthimadisaṃ paṭicchannattā pāsādassa pacchimadisābhāge ātapo hoti, tasmiṃ ṭhāne paññattavarabuddhāsane nisinnoti attho. **Piṭṭhiṃ otāpayamāno**ti yasmā sammāsambuddhassapi upādinnakasarīre uṇhakāle uṇhaṃ hoti, sītakāle sītaṃ, ayañca himapātasītasamayo. Tasmā mahācīvaraṃ otāretvā sūriyarasmīhi piṭṭhiṃ otāpayamāno nisīdi.

Kiṃ pana buddharasmiyo madditvā sūriyarasmi anto pavisituṃ sakkotīti? Na sakkoti. Evaṃ sante kiṃ tāpetīti? Rasmitejaṃ. Yatheva hi ṭhitamajjhanhike parimaṇḍalāya chāyāya rukkhamūle nisinnassa kiñcāpi sūriyarasmiyo sarīraṃ na phusanti, sabbadisāsu pana tejo pharati, aggijālāhi parikkhitto viya hoti, evaṃ sūriyarasmīsu buddharasmiyo madditvā anto pavisituṃ asakkuṇantīsupi satthā tejaṃ tāpento nisinnoti veditabbo.

Anomajjantoti piṭṭhiparikammakaraṇavasena anumajjanto. **Acchariyaṃ bhante**ti thero bhagavato piṭṭhito mahācīvaraṃ otāretvā nisinnassa dvinnaṃ aṃsakūṭānaṃ antare suvaṇṇāvaṭṭaṃ viya kesaggappamāṇaṃ valiyāvaṭṭaṃ disvā – ‘‘evarūpepi nāma sarīre jarā paññāyatī’’ti sañjātasaṃvego jaraṃ garahanto evamāha. Garahanacchariyaṃ nāma kiretaṃ.

Na cevaṃ dāni, bhante, bhagavato tāva parisuddhoti yathā pakatiyā chavivaṇṇo parisuddho, na evametarahīti dīpento evamāha. Tathāgatassa hi daharakāle saṅkusatasamabbhāhataṃ usabhacammaṃ viya vihatavaliko kāyo hoti, tasmiṃ ṭhapito hattho bhassateva, na santiṭṭhati, telapuñchanākārappatto viya hoti. Mahallakakāle pana sirājālā milāyanti, sandhipabbāni sithilāni honti, maṃsaṃ aṭṭhito muccitvā sithilabhāvaṃ āpajjitvā tattha tattha olambati. Buddhānaṃ pana evarūpaṃ na hoti. Aññesaṃ apākaṭaṃ, santikāvacarattā ānandattherasseva pākaṭaṃ hoti, tasmā evamāha.

Sithilāni ca gattānīti aññesaṃ mukhe aṃsakūṭantarehi tesu tesu ṭhānesu valiyo santiṭṭhanti, satthu panetaṃ natthi, thero ca dvinnaṃ aṃsakūṭānaṃ antare valiyāvaṭṭakaṃ disvā evamāha. **Sabbāni valiyajātānī**ti idampi attano pākaṭavasena evamāha – satthu pana aññesaṃ viya valiyo nāma natthi. **Purato pabbhāro ca kāyo**ti satthā brahmujugatto, devanagare samussitasuvaṇṇatoraṇaṃ viyassa kāyo ujukameva uggato. Mahallakakāle pana kāyo purato vaṅko hoti, svāyaṃ aññesaṃ apākaṭo, santikāvacarattā pana therasseva pākaṭo, tasmā evamāha. **Dissati ca indriyānaṃ aññathatta**nti indriyāni nāma na cakkhuviññeyyāni. Yato pana pakatiyā parisuddho chavivaṇṇo, idāni na tathā parisuddho, aṃsakūṭantare vali paññāyati, brahmujukāyo purato vaṅko, imināva kāraṇena cakkhādīnañca indriyānaṃ aññathattena bhavitabbanti nayaggāhato evamāha. **Dhī taṃ jammi jare atthū**ti lāmake jare dhī taṃ tuyhaṃ hotu, dhikkāro taṃ phusatu. **Bimba**nti attabhāvo.

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

512. Dutiye **gocaravisaya**nti gocarabhūtaṃ visayaṃ. **Aññamaññassā**ti cakkhu sotassa, sotaṃ vā cakkhussāti evaṃ ekaṃ ekassa gocaravisayaṃ na paccanubhoti. Sace hi nīlādibhedaṃ rūpārammaṇaṃ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya – ‘‘iṅgha tvaṃ tāva naṃ vavatthapehi vibhāvehi ‘kinnāmetaṃ ārammaṇa’’’nti. Cakkhuviññāṇaṃ vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya – ‘‘are, andhabāla, vassasatampi vassasahassampi vassasatasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā kuhiṃ etassa jānanakaṃ labhissasi, taṃ āhara, cakkhupasāde upanehi, ahametaṃ ārammaṇaṃ jānissāmi – yadi vā nīlaṃ, yadi vā pītakaṃ. Na hi eso aññassa visayo, mayhameveso visayo’’ti. Sesadvāresupi eseva nayo. Evametāni aññamaññassa gocaravisayaṃ na paccanubhonti nāma.

Kiṃ paṭisaraṇanti etesaṃ kiṃ paṭisaraṇaṃ, kiṃ etāni paṭisarantīti pucchati. **Mano paṭisaraṇa**nti javanamano paṭisaraṇaṃ. **Manova nesa**nti manodvārikajavanamanova etesaṃ gocaravisayaṃ rajjanādivasena anubhoti. Cakkhuviññāṇañhi rūpadassanamattameva, ettha rajjanaṃ vā dussanaṃ vā muyhanaṃ vā natthi. Ekasmiṃ pana dvāre javanaṃ rajjati vā dussati vā muyhati vā. Sotaviññāṇādīsupi eseva nayo.

Tatrāyaṃ upamā – pañca kira dubbalabhojakā rājānaṃ sevitvā kicchena kasirena ekasmiṃ pañcakulike gāme parittakaṃ āyaṃ labhiṃsu. Tesaṃ tattha macchabhāgo maṃsabhāgo, addukahāpaṇo vā yottakahāpaṇo vā māsakahāpaṇo vā aṭṭhakahāpaṇo vā soḷasakahāpaṇo vā catusaṭṭhikahāpaṇo vā daṇḍoti ettakamattameva pāpuṇāti, satavatthukaṃ pañcasatavatthukaṃ sahassavatthukaṃ mahābaliṃ rājāva gaṇhāti.

Tattha pañcakulikagāmā viya pañcapasādā daṭṭhabbā, pañca dubbalabhojakā viya pañcaviññāṇāni; rājā viya javanaṃ, dubbalabhojakānaṃ parittakaāyapāpuṇanaṃ viya cakkhuviññāṇādīnaṃ rūpadassanādimattaṃ, rajjanādi pana etesu natthi. Rañño mahābaliggahaṇaṃ viya tesu dvāresu javanassa rajjanādīni veditabbāni. Evamettha **mano**ti kusalākusalajavanaṃ vuttaṃ.

Sati paṭisaraṇanti maggasati paṭisaraṇaṃ. Javanamano hi maggasatiṃ paṭisarati. **Vimuttī**ti phalavimutti. **Paṭisaraṇa**nti phalavimuttiyā nibbānaṃ paṭisaraṇaṃ. Tañhi sā paṭisarati. **Nāsakkhi pañhassa pariyantaṃ gahetu**nti pañhassa paricchedaṃ pamāṇaṃ gahetuṃ nāsakkhi, appaṭisaraṇaṃ dhammaṃ ‘‘sappaṭisaraṇa’’nti pucchi. Nibbānaṃ nāmetaṃ appaṭisaraṇaṃ, na kiñci paṭisarati. **Nibbānogadha**nti nibbānabbhantaraṃ nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. **Nibbānaparāyaṇa**nti nibbānaṃ paraṃ ayanamassa parā gati, na tato paraṃ gacchatīti attho. Nibbānaṃ pariyosānaṃ avasānaṃ assāti **nibbānapariyosānaṃ**.

Mūlajātā patiṭṭhitāti maggena āgatasaddhā vuccati. **Imamhi ce, bhikkhave, samaye**ti kiṃ sandhāyāha? Jhānaanāgāmitaṃ. Tasmiñhi samaye brāhmaṇassa paṭhamamaggena pañca akusalacittāni pahīnāni, paṭhamajjhānena pañca nīvaraṇānīti jhānaanāgāmiṭṭhāne ṭhito. So aparihīnajjhāno kālaṃ katvā tattheva parinibbāyeyya. Sace panassa puttadāraṃ anusāsantassa kammante vicārentassa jhānaṃ nassati, naṭṭhe jhāne gati anibaddhā hoti, anaṭṭhe pana nibaddhāti imaṃ jhānaanāgāmitaṃ sandhāya evamāha.

3. Sāketasuttavaṇṇanā

513. Tatiye **añjanavane**ti añjanavaṇṇapupphānaṃ rukkhānaṃ ropitavane. **Yaṃ, bhikkhave, saddhindriyaṃ, taṃ saddhābala**nti tañhi adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhena saddhindriyaṃ, assaddhiye akampanena saddhābalaṃ. Itaresaṃ paggahaupaṭṭhānaavikkhepapajānanalakkhaṇesu indaṭṭhena indriyabhāvo, kosajjamuṭṭhasaccavikkhepāvijjāsu akampanena balabhāvo veditabbo. **Evameva kho**ti tassā nadiyā ekasotaṃ viya saddhāvīriyasatisamādhipaññāvasena etesaṃ ninnānākaraṇaṃ veditabbaṃ, dve sotāni viya indaṭṭhaakampanaṭṭhehi indriyabalavasena nānākaraṇaṃ veditabbaṃ.

4. Pubbakoṭṭhakasuttavaṇṇanā

514. Catutthe **amatogadha**nti amatabbhantaraṃ. **Amataparāyaṇa**nti amatanibbattikaṃ. **Amatapariyosāna**nti amataniṭṭhaṃ. **Sādhu sādhū**ti therassa byākaraṇaṃ pasaṃsanto sādhukāraṃ deti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pañcame **tadanvayā**ti taṃ anugacchamānā, anuvattamānāti attho. Pubbakoṭṭhakaṃ ādiṃ katvā paṭipāṭiyā chasu suttesu phalindriyāneva kathitāni.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. Dasame **ime kho te dhammā**ti upari saha vipassanāya tayo maggā. **Ye me pubbe sutāva ahesu**nti ye dhammā mayā pubbe ‘‘arahattaphalindriyaṃ nāma atthī’’ti kathentānaṃyeva sutā ahesuṃ. **Kāyena ca phusitvā**ti nāmakāyena ca phusitvā paṭilabhitvā. **Paññāya ca ativijjha passāmī**ti paccavekkhaṇapaññāya ca ativijjhitvā passāmi. **Yā hissa, bhante, saddhā**ti ayaṃ katarasaddhā? Catūhi indriyehi sampayuttā saddhā heṭṭhā kathitāva, ayaṃ pana paccavekkhaṇasaddhā. Sampayuttasaddhā hi missakā, paccavekkhaṇasaddhā lokiyāva. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Jarāvaggo pañcamo.

6. Sūkarakhatavaggo

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. Chaṭṭhavaggassa paṭhame **sūrenā**ti sūrabhāvena. **Bodhāyā**ti bujjhanatthāya.

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. Dutiye **mallesū**ti evaṃnāmake janapade. Imasmiṃ sutte cattāri indriyāni missakāni, ariyañāṇaṃ lokuttaraṃ. Tampi pana catukkindriyanissitaṃ katvā missakanti bhājetuṃ vaṭṭati.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. Tatiye **na heva kho kāyena phusitvā viharatī**ti na nāmakāyena phusitvā paṭilabhitvā viharati, phusituṃ paṭilabhituṃ na sakkoti. **Paññāya ca ativijjha passatī**ti paccavekkhaṇapaññāya pana ‘‘upari arahattaphalindriyaṃ nāma atthī’’ti pajānāti. Asekhabhūmiyaṃ **phusitvā viharatī**ti paṭilabhitvā viharati. **Paññāyā**ti paccavekkhaṇapaññāya ‘‘arahattaphalindriyaṃ nāma atthī’’ti pajānāti. **Na kuhiñci kismiñcī**ti dvepi aññamaññavevacanāneva, kismiñci bhave na uppajjissantīti attho. Imasmiṃ sutte pañcindriyāni lokuttarāni, cha lokikāni vaṭṭanissitāneva kathitāni.

4-5. Padasuttādivaṇṇanā

524-525. Catutthe **yāni kānici padāni bodhāya saṃvattantī**ti yāni kānici dhammapadāni, ye keci dhammakoṭṭhāsā, bujjhanatthāya saṃvattanti. Pañcamaṃ uttānameva.

6-7. Patiṭṭhitasuttādivaṇṇanā

526-527. Chaṭṭhe **cittaṃ rakkhati āsavesu ca sāsavesu ca dhammesū**ti tebhūmakadhamme ārabbha āsavuppattiṃ vārento āsavesu ca sāsavesu ca dhammesu cittaṃ rakkhati nāma. Sattamaṃ uttānameva.

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. Aṭṭhame **sūkarakhatāya**nti sūkarakhataleṇe. Kassapabuddhakāle kira taṃ leṇaṃ ekasmiṃ buddhantare pathaviyā vaḍḍhamānāya antobhūmigataṃ jātaṃ. Athekadivasaṃ eko sūkaro tassa chadanapariyantasamīpe paṃsuṃ khaṇi. Deve vuṭṭhe paṃsu dhotā, chadanapariyanto pākaṭo ahosi. Eko vanacarako disvā ‘‘pubbe sīlavantehi paribhuttaṭṭhānena bhavitabbaṃ, paṭijaggissāmi na’’nti samantato paṃsuṃ apanetvā leṇaṃ sodhetvā kuṭiparikkhepaṃ katvā dvāravātapānaṃ yojetvā supariniṭṭhitasudhākammacittakammaṃ rajatapaṭṭasadisāya vālikāya santharitaṃ pariveṇaṃ katvā mañcapīṭhaṃ paññāpetvā bhagavato vasanatthāya adāsi, leṇaṃ gambhīraṃ ahosi otaritvā āruhitabbaṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Paramanipaccakāra**nti bhāvanapuṃsakaṃ, paramanipaccakārī hutvā pavattamāno pavattatīti vuttaṃ hoti. **Anuttaraṃ yogakkhema**nti arahattaṃ. **Sappatisso**ti sajeṭṭhako. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sūkarakhatavaggo chaṭṭho.

7. Bodhipakkhiyavaggo

531-650. Sattamavagge satta phalāni pubbabhāgāni, tesaṃ heṭṭhā dve phalāni ādiṃ katvā missakāni. Sesamettha ito parañca sabbaṃ uttānamevāti.

Indriyasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammappadhānasaṃyuttavaṇṇanā

651-704. Sammappadhānasaṃyutte sakalepi pubbabhāgavipassanāva kathitāti.

Sammappadhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balasaṃyuttavaṇṇanā

705-812. Balasaṃyutte balāni missakāneva kathitāni. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Balasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhipādasaṃyuttaṃ

1. Cāpālavaggo

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. Iddhipādasaṃyuttassa paṭhame chandaṃ nissāya pavatto samādhi **chandasamādhi**. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā. Samannāgata**nti tehi dhammehi upetaṃ. Iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādanti **iddhipādaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana iddhipādavibhaṅge (vibha. 431 ādayo) āgatova. Visuddhimagge (visuddhi. 2.3.69 ādayo) panassa attho dīpito. Tathā maggabojjhaṅgasatipaṭṭhānasaṃyuttesu ceva idha ca ekaparicchedova.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. Pañcame **iddhipadesa**nti tayo ca magge tīṇi ca phalāni.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. Chaṭṭhe **samattaṃ iddhi**nti arahattaphalameva. Ādito paṭṭhāya pana navasupi suttesu vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā.

10. Cetiyasuttavaṇṇanā

822. Dasame **nisīdana**nti cammakhaṇḍaṃ adhippetaṃ. **Udenaṃ cetiya**nti udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne katavihāro vuccati. **Gotamakā**dīsupi eseva nayo. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṃ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyametvā dassento **tathāgatassa kho**tiādimāha. Ettha ca **kappa**nti āyukappaṃ, tasmiṃ tasmiṃ kāle yaṃ manussānaṃ āyuppamāṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto tiṭṭheyya. **Kappāvasesaṃ vā**ti ‘‘appaṃ vā bhiyyo’’ti vuttavassasatato atirekaṃ vā. Mahāsīvatthero panāha ‘‘buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi veḷuvagāmake uppannaṃ māraṇantikavedanaṃ dasa māse vikkhambhesi, evaṃ punappunaṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā dasa dasa māsepi vikkhambhento imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyā’’ti.

Kasmā pana na ṭhitoti? Upādiṇṇakasarīraṃ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, buddhā nāma khaṇḍiccādibhāvaṃ apatvāva pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakena khāṇukena viya ṭhātabbaṃ hoti, daharasāmaṇeraparivāritena vā, tato – ‘‘aho buddhānaṃ parisā’’ti hīḷetabbataṃ āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evaṃ vuttepi so pana na ruccati, ‘‘āyukappo’’ti idameva aṭṭhakathāyaṃ niyamitaṃ.

Yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacittoti ettha **ta**nti nipātamattaṃ. Yathā mārena pariyuṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyuṭṭhāti. Therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyuṭṭhāsi. So pana cittapariyuṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satiṃ vissajjetvā vivaṭamukhā honti, tesaṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati, te visaññī hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhe hatthaṃ pavesetuṃ kiṃ sakkhissati? Bheravārammaṇaṃ pana dasseti, taṃ disvā thero nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Jānantoyeva bhagavā kimatthaṃ yāvatatiyakaṃ āmantesīti. Parato ‘‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā’’ti yācite ‘‘tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddha’’nti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ.

Māro pāpimāti ettha satte anatthe niyojento māretīti māro. **Pāpimā**ti tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammasamannāgatattā ‘‘pāpimā’’ti vuccati. Kaṇho, antako, namuci, pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsitā kho panesā**ti ayañhi bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe bodhimaṇḍaṃyeva āgantvā – ‘‘bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, kiṃ vo lokavicaraṇenā’’ti vatvā yathā ajja, evameva – ‘‘parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu, sugato,’’ti yāci. Bhagavā cassa ‘‘na tāvāha’’ntiādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya ‘‘bhāsitā kho panesā, bhante,’’tiādimāha.

Tattha **viyattā**ti maggavasena byattā. Tatheva **vinītā**. Tathā **visāradā. Bahussutā**ti tepiṭakavasena bahu sutametesanti bahussutā. Tadeva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca, pariyattipaṭivedhadhammānaṃyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammappaṭipannā**ti ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannā**ti anucchavikapaṭipadaṃ paṭipannā. **Anudhammacārino**ti anudhammacaraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyaka**nti attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantī**tiādīni sabbāni aññamaññasseva vevacanāni. **Sahadhammenā**ti sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriya**nti yāva niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti.

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Iddha**nti samiddhaṃ jhānassādavasena. **Phīta**nti vuḍḍhipattaṃ sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivasena. **Vitthārika**nti vitthataṃ tasmiṃ tasmiṃ disābhāge patiṭṭhitavasena. **Bāhujañña**nti bahūhi ñātaṃ paṭividdhaṃ mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūta**nti sabbākārena puthulabhāvapattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsitaṃ,** yattakā viññujātikā devā ceva manussā ca atthi, sabbehi suṭṭhu pakāsitanti attho.

Appossukkoti nirālayo. Tvañhi pāpima aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya ‘‘parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato’’ti viravanto āhiṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthaṃ vāyāmaṃ karohīti vadati.

Sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajīti satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāraṃ vissaji pajahi. Tattha na bhagavā hatthena leḍḍuṃ viya āyusaṅkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana phalasamāpattiṃ samāpajjitvā tato paraṃ na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘ossajī’’ti. Ussajītipi pāṭho. **Mahābhūmicālo**ti mahanto pathavikampo. Tadā kira dasasahassilokadhātu akampittha. **Bhiṃsanako**ti bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phaliṃsū**ti devabheriyo phaliṃsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālavijjulatā niccharimsu, khaṇikavassaṃ vassīti vuttaṃ hoti.

Udānaṃ udānesīti kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya ‘‘bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā – ‘parinibbāyatha, bhante, parinibbāyatha, bhante’ti upadduto bhayena āyusaṅkhāraṃ vissajjesī’’ti. Tassokāso mā hotūti. Bhītassa hi udānaṃ nāma natthīti pītivegavissaṭṭhaṃ udānesi.

Tattha sabbesaṃ soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulaṃ**. Kiṃ taṃ? Kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ, na vā tulaṃ sadisamassa aññaṃ lokiyakammaṃ atthīti **atulaṃ**. Kiṃ taṃ? Mahaggatakammaṃ. Atha vā kāmāvacaraṃ rūpāvacarañca tulaṃ, arūpāvacaraṃ atulaṃ. Appavipākaṃ tulaṃ, bahuvipākaṃ atulaṃ. **Sambhava**nti sambhavahetubhūtaṃ, piṇḍakārakaṃ rāsikārakanti attho. **Bhavasaṅkhāra**nti punabbhavassa saṅkhāraṃ. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti buddhamuni. **Ajjhattarato**ti niyakajjhattarato. **Samāhito**ti upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhava**nti attani jātakilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti –

savipākaṭṭhena sambhavaṃ bhavābhisaṅkhaṇaṭṭhena bhavasaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasaṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesañca ajjhattarato samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā **tula**nti tulento tīrento. **Atulañca sambhava**nti nibbānañceva bhavañca. **Bhavasaṅkhāra**nti bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munī**ti ‘‘pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ nicca’’ntiādinā nayena tulayanto buddhamuni bhave ādīnavaṃ nibbāne cānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavasaṅkhāraṃ ‘‘kammakkhayāya saṃvattatī’’ti evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhattarato samāhito abhindi kavacamivattasambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhattarato, samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā attasambhavanti laddhanāmaṃ sabbaṃ kilesajātaṃ abhindi. Kilesābhāvena ca kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ jahi. Pahīnakilesassa bhayaṃ nāma natthi. Tasmā abhītova āyusaṅkhāraṃ ossaji. Abhītabhāvañāpanatthañca udānaṃ udānesīti veditabbo.

Cāpālavaggo paṭhamo.

2. Pāsādakampanavaggo

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. Dutiyavaggassa paṭhame **na ca atilīno**tiādīni parato āvi bhavissanti. Imasmiṃ sutte chaabhiññāpādakā iddhipādā kathitā, tathā dutiye ca.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Tatiye **chanda**nti kattukamyatāchandaṃ. **Nissāyā**ti nissayaṃ katvā, adhipatiṃ katvāti attho. **Padhānasaṅkhārā**ti padhānabhūtā saṅkhārā, catukiccasādhakasammappadhānavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. **Iti ayañca chando**tiādīsu chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca, chandasamādhi chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca, padhānasaṅkhārāpi chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatā. Tasmā sabbe te dhamme ekato katvā **ayaṃ vuccati, bhikkhave, chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo**ti vuttaṃ. Iddhipādavibhaṅge (vibha. 437) pana ‘‘yo tathābhūtassa vedanākkhandho tiādinā nayena imehi dhammehi samannāgatā sesaarūpino dhammā iddhipādāti vuttā.

Apica imepi tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Kathaṃ? Chandañhi bhāvayato chando iddhi nāma hoti, samādhippadhānasaṅkhārā chandiddhipādo nāma. Samādhiṃ bhāventassa samādhi iddhi nāma hoti, chandappadhānasaṅkhārā samādhiddhiyā pādo nāma. Padhānasaṅkhāre bhāventassa padhānasaṅkhārā iddhi nāma hoti, chandasamādhi padhānasaṅkhāriddhiyā pādo nāma, sampayuttadhammesu hi ekasmiṃ ijjhamāne sesāpi ijjhantiyeva.

Apica tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ pubbabhāgavasenāpi etesaṃ iddhipādatā veditabbā. Paṭhamajjhānañhi iddhi nāma, paṭhamajjhānassa pubbabhāgaparikammasampayuttā chandādayo iddhipādo nāma. Etenupāyena yāva nevasaññānāsaññāyatanā, iddhividhaṃ ādiṃ katvā yāva dibbacakkhuabhiññā, sotāpattimaggaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggā nayo netabbo. Sesiddhipādesupi eseva nayo.

Keci pana ‘‘anibbatto chando iddhipādo’’ti vadanti. Idha tesaṃ vādamaddanatthāya abhidhamme **uttaracūḷavāro** nāma āgato –

> ‘‘Cattāro iddhipādā – chandiddhipādo, vīriyiddhipādo, cittiddhipādo, vīmaṃsiddhipādo. Tattha katamo chandiddhipādo? Idha, bhikkhu, yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiyā vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ, yo tasmiṃ samaye chando chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando, ayaṃ vuccati chandiddhipādo. Avasesā dhammā chandiddhipādasampayuttā’’ti (vibha. 457-458).

Ime pana lokuttaravaseneva āgatā.

Tattha raṭṭhapālatthero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā; sambhutatthero cittaṃ dhuraṃ katvā, āyasmā mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvāti. Tattha yathā catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā rājānaṃ upanissāya viharantesu eko upaṭṭhāne chandajāto rañño ajjhāsayañca ruciñca ñatvā divā ca ratto ca upaṭṭhahanto rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Evaṃ chandadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko pana – ‘‘divase divase upaṭṭhātuṃ na sakkomi, uppanne kicce parakkamena ārādhessāmī’’ti kupite paccante raññā pahito parakkamena sattumaddanaṃ katvā pāpuṇi. Yathā so, evaṃ vīriyadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo. Eko ‘‘divase divase upaṭṭhānampi urena sattisarasampaṭicchanampi bhāroyeva, mantabalena ārādhessāmī’’ti khattavijjāya kataparicayattā mantasaṃvidhānena rājānaṃ ārādhetvā pāpuṇi. Yathā so, evaṃ cittadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Aparo – ‘‘kiṃ imehi upaṭṭhānādīhi, rājāno nāma jātisampannassa ṭhānantaraṃ denti, tādisassa dento mayhaṃ dassatī’’ti jātisampattimeva nissāya ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ suparisuddhaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vīmaṃsadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabboti. Imasmiṃ sutte vivaṭṭapādakaiddhi kathitā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. Catutthe **uddhatā**ti uddhaccapakatikā vipphandamānacittā. Uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṃ vātena pahatadhajo viya. **Unnaḷā**ti uggatanaḷā, uṭṭhitatucchamānāti vuttaṃ hoti. **Capalā**ti pattacīvaramaṇḍanādicāpallena yuttā. **Mukharā**ti mukhakharā, kharavacanāti vuttaṃ hoti. **Vikiṇṇavācā**ti asaṃyatavacanā divasampi niratthakavacanappalāpino. **Muṭṭhassatī**ti naṭṭhassatino. **Asampajānā**ti paññārahitā. **Asamāhitā**ti upacārappanāsamādhivirahitā. **Bhantacittā**ti ubbhantacittā samādhivirahena laddhokāsena uddhaccena. **Pākatindriyā**ti asaṃvutindriyā. **Iddhābhisaṅkhāra**nti āpokasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya pāsādapatiṭṭhitaṃ pathavibhāgaṃ ‘‘udaka’’nti adhiṭṭhāya, udakapiṭṭhe ṭhitapāsādaṃ vehāsaṃ abbhuggantvā aṅguṭṭhakena pahari. **Gambhīranemo**ti gambhīraāvāṭo, gambhīrabhūmibhāgaṃ anupaviṭṭhoti attho. **Sunikhāto**ti suṭṭhu nikhāto, koṭṭetvā suṭṭhu ṭhapito. Idha abhiññāpādakiddhi kathitā.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. Pañcame **chandappahānattha**nti taṇhāchandassa pahānatthaṃ. Idhāpi vivaṭṭapādakiddhi kathitā.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. Navame **yo so bhikkhave maggo**ti abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ adhippetaṃ.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. Dasame **kosajjasahagato**ti idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati. Athassa citte līnākāro okkamati, so ‘‘līnākāro me okkanto’’ti ñatvā apāyabhayena cittaṃ tajjetvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna līnākāro okkamati. So puna apāyabhayena cittaṃ tajjetvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa kosajjena vokiṇṇattā chando kosajjasahagato nāma hoti. **Kosajjasampayutto**ti tasseva vevacanaṃ.

Uddhaccasahagatoti idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati. Athassa cittaṃ uddhacce patati. So buddhadhammasaṅghaguṇe āvajjetvā cittaṃ hāsetvā tosetvā kammaniyaṃ katvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna cittaṃ uddhacce patati. So puna buddhadhammasaṅghaguṇe āvajjetvā cittaṃ hāsetvā tosetvā kammaniyaṃ katvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa uddhaccena vokiṇṇattā chando uddhaccasahagato nāma hoti.

Thinamiddhasahagatoti idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati. Athassa thinamiddhaṃ uppajjati. So ‘‘uppannaṃ me thinamiddha’’nti ñatvā udakena mukhaṃ puñchitvā, kaṇṇe ākaḍḍhitvā paguṇaṃ dhammaṃ sajjhāyitvā divā gahitaṃ vā ālokasaññaṃ manasikaritvā thinamiddhaṃ vinodetvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna thinamiddhaṃ uppajjati. So vuttanayeneva puna thinamiddhaṃ vinodetvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa thinamiddhena vokiṇṇattā chando thinamiddhasahagato nāma hoti.

Anuvikkhittoti idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto nisīdati. Athassa kāmaguṇārammaṇe cittaṃ vikkhipati. So ‘‘bahiddhā vikkhittaṃ me citta’’nti ñatvā anamatagga (saṃ. ni. 2.124-125) devadūta- (ma. ni. 3.261) celopama (saṃ. ni. 5.1104) anāgatabhayasuttādīni (a. ni. 5.77) āvajjento suttadaṇḍena cittaṃ tajjetvā kammaniyaṃ katvā puna chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti. Athassa puna cittaṃ vikkhipati. So puna suttadaṇḍena cittaṃ kammaniyaṃ katvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karotīti evamassa kāmavitakkavokiṇṇattā chando bahiddhā pañca kāmaguṇe ārabbha anuvikkhitto anuvisaṭo hoti.

Yathā pure tathā pacchāti kammaṭṭhānavasenapi desanāvasenapi purimapacchimatā veditabbā. Kathaṃ? Kammaṭṭhāne tāva kammaṭṭhānassa abhiniveso pure nāma, arahattaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu mūlakammaṭṭhāne abhinivisitvā atilīnādīsu catūsu ṭhānesu cittassa okkamanaṃ paṭisedhetvā, duṭṭhagoṇe yojetvā sārento viya caturassaghaṭikaṃ otārento viya catunnaṃ ṭhānānaṃ ekaṭṭhānepi asajjanto saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Ayampi yathā pure tathā pacchā viharati nāma. Ayaṃ kammaṭṭhānavasena purimapacchimatā. Desanāvasena pana kesā pure nāma, matthaluṅgaṃ pacchā nāma. Tattha yo bhikkhu kesesu abhinivisitvā vaṇṇasaṇṭhānādivasena kesādayo parigganhanto catūsu ṭhānesu asajjanto yāva matthaluṅgā bhāvanaṃ pāpeti, ayampi yathā pure tathā pacchā viharati nāma. Evaṃ desanāvasena purimapacchimatā veditabbā. **Yathā pacchā tathā pure**ti idaṃ purimasseva vevacanaṃ.

Yathā adho tathā uddhanti idaṃ sarīravasena veditabbaṃ. Tenevāha ‘‘uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā’’ti. Tattha yo bhikkhu pādatalato paṭṭhāya yāva kesamatthakā dvattiṃsākāravasena vā pādaṅguliaggapabbaṭṭhito yāva sīsakaṭāhaṃ, sīsakaṭāhato yāva pādaṅgulīnaṃ aggapabbaṭṭhīni, tāva aṭṭhivasena vā bhāvanaṃ pāpeti catūsu ṭhānesu ekaṭṭhānepi asajjanto. Ayaṃ yathā uddhaṃ tathā adho, yathā adho tathā uddhaṃ viharati nāma.

Yehi ākārehīti yehi koṭṭhāsehi. **Yehi liṅgehī**ti yehi saṇṭhānehi. **Yehi nimittehī**ti yehi upaṭṭhānehi. **Ālokasaññā suggahitā hotī**ti yo bhikkhu aṅgaṇe nisīditvā ālokasaññaṃ manasi karoti, kālena nimīleti, kālena ummīleti. Athassa yadā nimīlentassāpi ummīletvā olokentassa viya ekasadisameva upaṭṭhāti, tadā ālokasaññā jātā nāma hoti. ‘‘Divāsaññā’’tipi tasseva nāmaṃ. Sā ca pana rattiṃ uppajjamānā suggahitā nāma hoti. **Svādhiṭṭhitā**tipi tasseva vevacanaṃ. Suṭṭhu adhiṭṭhitā suṭṭhu ṭhapitā svādhiṭṭhitā nāma vuccati. Sā atthato suggahitāyeva. Yo vā ālokena thinamiddhaṃ vinodetvā chandaṃ uppādetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti, tassa divāpi ālokasaññā suggahitā svādhiṭṭhitā nāma. Ratti vā hotu divā vā yena ālokena thinamiddhaṃ vinodetvā kammaṭṭhānaṃ manasi karoti, tasmiṃ thinamiddhavinodane āloke uppannā saññā suggahitāyeva nāma. Vīriyādīsupi eseva nayo. Imasmiṃ sutte channaṃ abhiññānaṃ pādakiddhi kathitā.

Pāsādakampanavaggo dutiyo.

3. Ayoguḷavaggo

2. Ayoguḷasuttavaṇṇanā

834. Tatiyavaggassa dutiye **iminā cātumahābhūtikenā**ti iminā catumahābhūtamayena evaṃ bhārikena garukena samānenāpi. **Omātī**ti pahoti sakkoti, idaṃ tepiṭake buddhavacane asambhinnapadaṃ. **Kāyampi citte samodahatī**ti kāyaṃ gahetvā citte āropeti, cittasannissitaṃ karoti, cittagatiyā peseti. Cittaṃ nāma mahaggatacittaṃ, cittagatigamanaṃ lahukaṃ hoti. **Cittampi kāye samodahatī**ti cittaṃ gahetvā kāye āropeti, kāyasannissitaṃ karoti, kāyagatiyā peseti, kāyo nāma karajakāyo, kāyagatigamanaṃ dandhaṃ hoti. **Sukhasaññañca lahusaññañcā**ti abhiññācittasahajātasaññā. Sā hi santasukhasamannāgatattā sukhasaññā nāma hoti, kilesadandhāyitattassa ca abhāvā lahusaññā nāma.

Ayoguḷo divasaṃ santatto lahutaro ceva hotīti so hi dvīhi tīhi janehi ukkhipitvā kammāruddhane pakkhittopi divasaṃ paccamāno vivarānupaviṭṭhena tejena ceva vāyena ca vāyosahagato ca usmāsahagato ca tejosahagato ca hutvā evaṃ lahuko hoti, yathā naṃ kammāro mahāsaṇḍāsena gahetvā ekato parivatteti ukkhipati bahi nīharati. Evaṃ pana mudu ca hoti kammaniyo ca. Yathā naṃ so khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ vicchindati, kūṭena hananto dīghacaturassādibhedaṃ karoti. Imasmiṃ sutte vikubbaniddhi kathitā.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. Tatiye vivaṭṭapādakiddhi kathitā, tathā catutthe. Apica dve phalāni ādiṃ katvā heṭṭhā missakiddhipādā kathitā, sattasu phalesu pubbabhāgā. Sattamādīni cattāri heṭṭhā kathitanayāneva.

11-12. Moggallānasuttādivaṇṇanā

843-844. Ekādasamadvādasamesu cha abhiññā kathitā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Iddhipādasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anuruddhasaṃyuttaṃ

1. Rahogatavaggo

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. Anuruddhasaṃyuttassa paṭhame **āraddhā**ti paripuṇṇā. Saṅkhepato panettha chattiṃsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā, dutiye dvādasasu ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. Tatiye **mahābhiññata**nti chaabhiññābhāvaṃ. **Hīnaṃ dhamma**ntiādīsu imāya pāḷiyā attho veditabbo –

> ‘‘Katame dhammā hīnā? Dvādasa akusalacittuppādā, ime dhammā hīnā. Katame dhammā majjhimā? Tīsu bhūmīsu kusalaṃ, tīsu bhūmīsu vipāko, tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṃ sabbañca rūpaṃ, ime dhammā majjhimā. Katame dhammā paṇītā? Cattāro maggā apariyāpannā, cattāri ca sāmaññaphalāni nibbānañca, ime dhammā paṇītā’’ti (dha. sa. 1423-1425).

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Catutthe **kaṇḍakīvane**ti mahākaramandavane. Chaṭṭhe **sahassaṃ loka**nti iminā therassa satata vihāro dassito. Thero hi pātova mukhaṃ dhovitvā atītānāgate kappasahassaṃ anussarati. Paccuppanne pana dasacakkavāḷasahassaṃ ekāvajjanassa āpāthamāgacchati. Sattamaṃ uttānameva.

8. Salaḷāgārasuttavaṇṇanā

906. Aṭṭhame **salaḷāgāre**ti salaḷarukkhamayāya paṇṇasālāya, salaḷarukkhassa vā dvāre ṭhitattā evaṃnāmake agāre. Imasmiṃ sutte vipassanāya saddhiṃ vipassakapuggalo kathito.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. Navame **āsabhiṃ vāca**nti attano arahattabhāvadīpakaṃ uttamavācaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Rahogatavaggo paṭhamo.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. Dutiyavagge **ṭhānañca ṭhānato**tiādīhi thero dasabalañāṇaṃ paṭijānāti. Kimpanetaṃ sāvakānaṃ hotīti? Ekadesena hoti, sabbaññubuddhānaṃ panetaṃ nippadesaṃ sabbākāraparipūranti.

Anuruddhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānasaṃyuttavaṇṇanā

923. Jhānasaṃyuttaṃ uttānatthameva.

Jhānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasaṃyuttaṃ

1. Ekadhammavaggo

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā

977. Ānāpānasaṃyuttassa paṭhame **ekadhammo**ti eko dhammo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena visuddhimagge (visuddhi. 1.215) ānāpānassatikammaṭṭhānaniddese vuttameva.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. Chaṭṭhe **bhāvetha no**ti bhāvetha nu. **Kāmacchando**ti pañcakāmaguṇikarāgo. **Ajjhattaṃ bahiddhā ca dhammesū**ti ajjhattikabāhiresu dvādasasu āyatanadhammesu. **Paṭighasaññā suppaṭivinītā**ti paṭighasampayuttasaññā suṭṭhu paṭivinītā, samucchinnāti attho. Iminā attano anāgāmimaggaṃ katheti. Idāni arahattamaggassa vipassanaṃ dassento **so satova assasissāmī**tiādimāha.

7. Mahākappinasuttavaṇṇanā

983. Sattame **iñjitattaṃ vā phanditattaṃ vā**ti ubhayenapi calanameva kathitaṃ.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. Aṭṭhame **neva kāyopi kilamati na cakkhūnī**ti aññesu hi kammaṭṭhānesu kammaṃ karontassa kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññanti. Dhātukammaṭṭhānasmiñhi kammaṃ karontassa kāyo kilamati, yante pakkhipitvā pīḷanākārappatto viya hoti. Kasiṇakammaṭṭhāne kammaṃ karontassa cakkhūni phandanti kilamanti, nikkhamitvā patanākārappattāni viya honti. Imasmiṃ pana kammaṭṭhāne kammaṃ karontassa neva kāyo kilamati, na akkhīni vihaññanti. Tasmā evamāha.

Sabbaso rūpasaññānantiādi kasmā vuttaṃ, kiṃ ānāpāne kasiṇugghāṭanaṃ labbhatīti? Tipiṭakacūḷābhayatthero panāha – ‘‘yasmā ānāpānanimittaṃ tārakarūpamuttāvalikādisadisaṃ hutvā paññāyati, tasmā tattha kasiṇugghāṭanaṃ labbhatī’’ti. Tipiṭakacūḷanāgatthero ‘‘na labbhatevā’’ti āha. Alabbhante ayaṃ ariyiddhiādiko pabhedo kasmā gahitoti? Ānisaṃsadassanatthaṃ. Ariyaṃ vā hi iddhiṃ cattāri vā rūpāvacarajjhānāni catasso vā arūpasamāpattiyo nirodhasamāpattiṃ vā patthayamānena bhikkhunā ayaṃ ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasikātabbo. Yathā hi nagare laddhe yaṃ catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍaṃ, taṃ catūhi dvārehi nagarameva pavisatīti, janapado laddho ca hoti. Nagarasseva heso ānisaṃso. Evaṃ ānāpānassatisamādhibhāvanāya ānisaṃso esa ariyiddhiādiko pabhedo, sabbākārena bhāvite ānāpānassatisamādhismiṃ sabbametaṃ yogino nipphajjatīti ānisaṃsadassanatthaṃ vuttaṃ. **Sukhañce**ti ettha soti kasmā na vuttaṃ? Yasmā bhikkhūti imasmiṃ vāre nāgataṃ.

9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. Navame **vesāliya**nti evaṃnāmake itthiliṅgavasena pavattavohāre nagare. Tañhi nagaraṃ tikkhattuṃ pākāraparikkhepavaḍḍhanena visālībhūtattā vesālīti vuccati. Idampi ca nagaraṃ sabbaññutaṃ patteyeva sammāsambuddhe sabbākāravepullataṃ pattanti veditabbaṃ. Evaṃ gocaragāmaṃ dassetvā nivāsaṭṭhānamāha **mahāvane kūṭāgārasālāya**nti. Tattha mahāvanaṃ nāma sayaṃjātaṃ aropimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavantena saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ. Idaṃ tādisaṃ na hoti, saparicchedaṃ mahantaṃ vananti **mahāvanaṃ**. Kūṭāgārasālā pana mahāvanaṃ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṃ antokatvā haṃsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā buddhassa bhagavato gandhakuṭīti veditabbā.

Anekapariyāyena asubhakathaṃ kathetīti anekehi kāraṇehi asubhākārasandassanappavattaṃ kāyavicchandanīyakathaṃ katheti. Seyyathidaṃ – atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā…pe… muttanti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Bhikkhave, imasmiṃ byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇiṃ vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā candanaṃ vā kuṅkumaṃ vā kappuraṃ vā vāsacuṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhaṃ jegucchaassirikadassanaṃ kesalomādinānappakāraṃ asucimeva passati, tasmā na ettha chando vā rāgo vā karaṇīyo. Yepi uttamaṅge sirasi jātā kesā nāma, tepi asubhā ceva asucino ca paṭikūlā ca. So ca nesaṃ asubhāsucipaṭikūlabhāvo vaṇṇatopi saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopīti pañcahākārehi veditabbo. Evaṃ lomādīnampīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.307) vuttanayeneva veditabbo. Iti bhagavā ekamekasmiṃ koṭṭhāse pañcapañcappabhedena anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti.

Asubhāya vaṇṇaṃ bhāsatīti uddhumātakādivasena asubhamātikaṃ nikkhipitvā padabhājanīyena taṃ vibhajanto vaṇṇento asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati. **Asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsatī**ti yā ayaṃ kesādīsu vā uddhumātakādīsu vā ajjhattabahiddhāvatthūsu asubhākāraṃ gahetvā pavattassa cittassa bhāvanā vaḍḍhanā phātikammaṃ, tassā asubhabhāvanāya ānisaṃsaṃ dassento vaṇṇaṃ bhāsati, guṇaṃ parikitteti. Seyyathidaṃ – ‘‘asubhabhāvanābhiyutto, bhikkhave, bhikkhu kesādīsu vā vatthūsu uddhumātakādīsu vā pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ paṭhamajjhānaṃ paṭilabhati. So taṃ paṭhamajjhānasaṅkhātaṃ cittamañjūsaṃ nissāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā uttamatthaṃ arahattaṃ pāpuṇātī’’ti.

Icchāmahaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyitunti ahaṃ, bhikkhave, ekaṃ aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyituṃ nilīyituṃ ekakova hutvā viharituṃ icchāmīti attho. **Nāmhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā**ti yo attanā payuttavācaṃ akatvā mamatthāya saddhesu kulesu paṭiyattapiṇḍapātaṃ nīharitvā mayhaṃ upanāmeti, taṃ piṇḍapātanīhārakaṃ ekaṃ bhikkhuṃ ṭhapetvā nāmhi aññena kenaci bhikkhunā vā gahaṭṭhena vā upasaṅkamitabboti.

Kasmā pana evamāhāti? Atīte kira pañcasatā migaluddakā mahatīhi daṇḍavāgurādīhi araññaṃ parikkhipitvā haṭṭhatuṭṭhā ekatoyeva yāvajīvaṃ migapakkhighātakammena jīvikaṃ kappetvā niraye uppannā. Te tattha paccitvā pubbe katena kenacideva kusalakammena manussesu uppannā kalyāṇūpanissayavasena sabbepi bhagavato santike pabbajjañca upasampadañca labhiṃsu. Tesaṃ tato mūlākusalakammato avipakkavipākā aparāparacetanā tasmiṃ aḍḍhamāsabbhantare attūpakkamena ca parūpakkamena ca jīvitūpacchedāya okāsamakāsi. Taṃ bhagavā addasa. Kammavipāko ca nāma na sakkā kenaci paṭibāhituṃ. Tesu ca bhikkhūsu puthujjanāpi atthi, sotāpannasakadāgāmianāgāmikhīṇāsavāpi. Tattha khīṇāsavā appaṭisandhikā, itare ariyasāvakā niyatagatikā sugatiparāyaṇā, puthujjanānaṃ gati aniyatā.

Atha bhagavā cintesi – ‘‘ime attabhāve chandarāgena maraṇabhayabhītā na sakkhissanti gatiṃ visodhetuṃ, handa nesaṃ chandarāgappahānāya asubhakathaṃ kathemi. Taṃ sutvā attabhāve vigatacchandarāgatāya gativisodhanaṃ katvā sagge paṭisandhiṃ gaṇhissanti, evaṃ tesaṃ mama santike pabbajjā sātthikā bhavissatī’’ti. Tato tesaṃ anuggahāya asubhakathaṃ kathesi kammaṭṭhānasīsena, no maraṇavaṇṇasaṃvaṇṇanādhippāyena. Kathetvā ca panassa etadahosi – ‘‘sace imaṃ aḍḍhamāsaṃ maṃ bhikkhū passissanti, ‘ajja eko bhikkhu mato, ajja dve…pe… ajja dasā’ti āgantvā ārocessanti, ayañca kammavipāko na sakkā mayā vā aññena vā paṭibāhituṃ, svāhaṃ taṃ sutvāpi kiṃ karissāmi, kiṃ me anatthakena anayabyasanena sutena, handāhaṃ bhikkhūnaṃ adassanaṃ upagacchāmī’’ti. Tasmā evamāha – ‘‘icchāmahaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyituṃ, nāmhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā’’ti.

Apare panāhu – ‘‘parūpavādavivajjanatthaṃ evaṃ vatvā paṭisallīno’’ti. Pare kira bhagavantaṃ upavadissanti – ‘‘ayaṃ ‘sabbaññū ahaṃ saddhammavaracakkavattī’ti paṭijānamāno attanopi sāvake aññamaññaṃ ghātente nivāretuṃ na sakkoti, kiṃ aññaṃ sakkhissatī’’ti? Tatra paṇḍitā vakkhanti – ‘‘bhagavā paṭisallānamanuyutto na imaṃ pavattiṃ jānāti, kocissa ārocayitāpi natthi, sace jāneyya addhā nivāreyyā’’ti. Idaṃ pana icchāmattaṃ, paṭhamamevettha kāraṇaṃ. **Nāssudhā**ti ettha assudhāti padapūraṇamatte avadhāraṇatthe vā nipāto, neva koci bhagavantaṃ upasaṅkamīti attho.

Anekehi vaṇṇasaṇṭhānādīhi kāraṇehi vokāro assāti **anekākāravokāro**. Anekākāravokiṇṇo anekākārena sammissoti vuttaṃ hoti. Ko so? Asubhabhāvanānuyogo, taṃ anekākāravokāraṃ. **Asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharantī**ti yuttappayuttā viharanti. **Aṭṭīyamānā**ti tena kāyena aṭṭā dukkhitā honti. **Harāyamānā**ti lajjamānā. **Jigucchamānā**ti jigucchaṃ uppādayamānā. **Satthahārakaṃ pariyesantī**ti jīvitaharaṇakasatthaṃ pariyesanti. Na kevalañca te satthaṃ pariyesitvā attanā vā attānaṃ jīvitā voropenti, migalaṇḍikampi pana samaṇakuttakaṃ upasaṅkamitvā, ‘‘sādhu no, āvuso, jīvitā voropehī’’ti vadanti. Ettha ca ariyā neva pāṇātipātaṃ kariṃsu, na samādapesuṃ, na samanuññā ahesuṃ. Puthujjanā pana sabbamakaṃsu.

Paṭisallānā vuṭṭhitoti tesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ jīvitakkhayappattabhāvaṃ ñatvā tato ekībhāvato vuṭṭhito jānantopi ajānanto viya kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi. **Kiṃ nu kho, ānanda, tanubhūto viya bhikkhusaṅgho**ti ito, ānanda, pubbe bahū bhikkhū ekato upaṭṭhānaṃ āgacchanti, uddesaṃ paripucchaṃ gaṇhanti, sajjhāyanti, ekapajjoto viya ārāmo dissati. Idāni pana aḍḍhamāsamattassa accayena tanubhūto viya tanuko mando appako viraḷo viya jāto bhikkhusaṅgho. Kiṃ nu kho kāraṇaṃ? Kiṃ disāsu pakkantā bhikkhūti?

Athāyasmā ānando kammavipākena tesaṃ jīvitakkhayappattiṃ asallakkhento asubhakammaṭṭhānānuyogapaccayā pana sallakkhento **tathā hi pana, bhante bhagavā**tiādiṃ vatvā bhikkhūnaṃ arahattappattiyā aññaṃ kammaṭṭhānaṃ yācanto, **sādhu, bhante, bhagavā**tiādimāha. Tassattho – sādhu, bhante, bhagavā aññaṃ kāraṇaṃ ācikkhatu, yena bhikkhusaṅgho arahatte patiṭṭhaheyya. Mahāsamuddaṃ orohaṇatitthāni viya aññānipi dasānussati, dasakasiṇa, catudhātuvavatthāna, brahmavihāra, ānāpānassatipabhedāni bahūni nibbānorohaṇakammaṭṭhānāni santi, tesu bhagavā bhikkhū samassāsetvā aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ ācikkhatūti adhippāyo.

Atha bhagavā tathā kātukāmo theraṃ uyyojento **tenahānandā**tiādimāha. Tattha **vesāliṃ upanissāyā**ti vesāliyaṃ upanissāya samantā gāvutepi aḍḍhayojanepi yāvatikā viharanti, te sabbe sannipātehīti attho. **Sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātetvā**ti attanā gantuṃ yuttaṭṭhānaṃ sayaṃ gantvā aññattha daharabhikkhū pahiṇitvā muhutteneva anavasese bhikkhū upaṭṭhānasālāyaṃ samūhaṃ katvā. **Yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī**ti ettha ayamadhippāyo – bhagavā bhikkhusaṅgho sannipatito, esa kālo bhikkhūnaṃ dhammakathaṃ kātuṃ, anusāsaniṃ dātuṃ, idāni yassa tumhe kālaṃ jānātha, taṃ kātabbanti.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi, **ayampi kho, bhikkhave**ti. Āmantetvā ca pana bhikkhūnaṃ arahattappattiyā pubbe ācikkhitaasubhakammaṭṭhānato aññaṃ pariyāyaṃ ācikkhanto **ānāpānassatisamādhī**tiādimāha. Tattha **ānāpānassatisamādhī**ti ānāpānapariggāhikāya satiyā saddhiṃ sampayutto samādhi, ānāpānassatiyaṃ vā samādhi, ānāpānassatisamādhi. **Bhāvito**ti uppādito vaḍḍhito vā. **Bahulīkato**ti punappunaṃ kato. **Santo ceva paṇīto cā**ti santo ceva paṇīto ceva. Ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayañhi yathā asubhakammaṭṭhānaṃ kevalaṃ paṭivedhavasena santañca paṇītañca, oḷārikārammaṇattā pana paṭikūlārammaṇattā ca ārammaṇavasena neva santaṃ na paṇītaṃ, na evaṃ kenaci pariyāyena asanto vā appaṇīto vā, apica kho ārammaṇasantatāyapi santo vūpasanto nibbuto, paṭivedhasaṅkhātāya aṅgasantatāyapi, ārammaṇapaṇītatāya paṇīto atittikaro, aṅgapaṇītatāyapīti. Tena vuttaṃ ‘‘santo ceva paṇīto cā’’ti.

Asecanako ca sukho ca vihāroti ettha pana nāssa secananti asecanako, anāsittako abbokiṇṇo pāṭiyekko āveṇiko, natthi ettha parikammena vā upacārena vā santatā, ādisamannāhārato pabhuti attano sabhāveneva santo ca paṇīto cāti attho. Keci ‘‘asecanako’’ti anāsittako ojavanto, sabhāveneva madhuro’’ti vadanti. Evamayaṃ asecanako ca appitappitakkhaṇe kāyikacetasikasukhappaṭilābhāya saṃvattanato sukho ca vihāroti veditabbo.

Uppannuppanneti avikkhambhite. **Pāpake**ti lāmake. **Akusale dhamme**ti akosallasambhūte dhamme. **Ṭhānaso antaradhāpetī**ti khaṇeneva antaradhāpeti vikkhambheti. **Vūpasametī**ti suṭṭhu upasameti, nibbedhabhāgiyattā anupubbena ariyamaggavuddhippatto samucchindati, paṭippassambhetīti vuttaṃ hoti. **Gimhānaṃ pacchime māse**ti āsāḷhamāse. **Ūhataṃ rajojalla**nti aṭṭha māse vātātapasukkhāya gomahiṃsādipādappahārasambhinnāya pathaviyā uddhaṃ hataṃ ūhataṃ ākāse samuṭṭhitaṃ rajañca reṇuñca. **Mahā akālamegho**ti sabbaṃ nabhaṃ ajjhottharitvā uṭṭhito āsāḷhajuṇhapakkhe sakalaṃ aḍḍhamāsaṃ vassanakamegho. So hi asampatte vassakāle uppannattā akālameghoti idha adhippeto. **Ṭhānaso antarādhāpeti vūpasametī**ti khaṇeneva adassanaṃ neti pathaviyaṃ sannisīdāpeti. **Evameva kho**ti opammanidassanametaṃ. Tato paraṃ vuttanayameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. Dasame **kimilāya**nti evaṃnāmake nagare. **Etadavocā**ti thero kira cintesi – ‘‘ayaṃ desanā na yathānusandhikā katā, yathānusandhiṃ gamessāmī’’ti desanānusandhiṃ ghaṭento etaṃ avoca. **Kāyaññatara**nti pathavīādīsu kāyesu aññataraṃ vadāmi vāyokāyaṃ vadāmīti attho. Atha vā cakkhāyatanaṃ…pe… kabaḷīkāro āhāroti pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā rūpakāyo nāma, tesu ānāpānaṃ phoṭṭhabbāyatane saṅgahitattā kāyaññataraṃ hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmātihā**ti yasmā catūsu kāyesu aññataraṃ vāyokāyaṃ, pañcavīsati koṭṭhāse vā rūpakāye aññataraṃ ānāpānaṃ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññatara**nti tīsu vedanāsu aññataraṃ, sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Sādhukaṃ manasikāranti pītipaṭisaṃveditādivasena uppannaṃ sundaraṃ manasikāraṃ. Kiṃ pana manasikāro sukhā vedanā hotīti? Na hoti, desanāsīsaṃ panetaṃ. Yatheva hi ‘‘aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā’’ti (ma. ni. 3.147) ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāranāmena jhānavedanā vuttāti veditabbā. Etasmiñhi catukke paṭhamapade pītisīsena vedanā vuttā, dutiyapade sukhanti sarūpeneva vuttā. Cittasaṅkhārapadadvaye ‘‘saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittappaṭibaddhā cittasaṅkhārā’’ti (paṭi. ma. 1.174) vacanato ‘‘vitakkavicāre ṭhapetvā sabbepi cittasampayuttakā dhammā cittasaṅkhāre saṅgahitā’’ti vacanato cittasaṅkhāranāmena vedanā vuttā. Taṃ sabbaṃ manasikāranāmena saṅgahetvā idha ‘‘sādhukaṃ manasikāra’’nti āha.

Evaṃ santepi yasmā esā vedanā ārammaṇaṃ na hoti, tasmā vedanānupassanā na yujjatīti. No na yujjati, mahāsatipaṭṭhānādīsupi hi taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vedayati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘‘ahaṃ vedayāmī’’ti vohāramattaṃ hoti, taṃ sandhāya ‘‘sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’’tiādi vuttaṃ. Apica ‘‘pītippaṭisaṃvedī’’tiādīnaṃ atthavaṇṇanāyametassa parihāro vuttoyeva. Vuttañhetaṃ visuddhimagge –

> ‘‘Dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti – ārammaṇato ca asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappītike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappītike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttapītiṃ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇappaṭivedhena asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.172) ‘‘‘dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hotī’ti. Eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbānī’’ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasaṅkhārā paṭisaṃviditā honti, evaṃ imināpi jhānasampayuttena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti. Tasmā suvuttametaṃ ‘‘vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharatī’’ti.

Nāhaṃ, ānanda, muṭṭhassatissa asampajānassāti ettha ayamadhippāyo – yasmā ‘‘cittapaṭisaṃvedī assāsissāmī’’tiādinā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assāsapassāsanimittamārammaṇaṃ karoti, tassa pana cittassa ārammaṇe satiñca sampajaññañca upaṭṭhāpetvā pavattanato citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Na hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatisamādhibhāvanā atthi, tasmā ārammaṇato cittapaṭisaṃviditavasena ‘‘citte cittānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharatī’’ti.

So yaṃ taṃ hoti abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ, taṃ paññāya disvā sādhukaṃ ajjhupekkhitā hotīti ettha abhijjhā kāmacchandanīvaraṇameva, domanassavasena byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ. Idañhi catukkaṃ vipassanāvaseneva vuttaṃ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena pañcavidhā hoti, tassā nīvaraṇapabbaṃ ādi, tassāpi idaṃ nīvaraṇadvayaṃ ādi. Iti dhammānupassanāya ādiṃ dassetuṃ **abhijjhādomanassāna**nti āha. **Pahāna**nti aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatīti evaṃ pahānakarañāṇaṃ adhippetaṃ. **Taṃ paññāya disvā**ti taṃ aniccavirāganirodhapaṭinissaggañāṇasaṅkhātaṃ pahānañāṇaṃ aparāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evaṃ vipassanāparamparaṃ dasseti. **Ajjhupekkhitā hotī**ti yañcassa pathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, yañca ekato upaṭṭhānaṃ ajjhupekkhatīti dvidhā ajjhupekkhati nāma. Tattha sahajātānampiajjhupekkhanā hoti ārammaṇassāpi ajjhupekkhanā. Idha ārammaṇa ajjhupekkhanā adhippetā. **Tasmātihānandā**ti yasmā ‘‘aniccānupassī assāsissāmī’’tiādinā nayena pavatto na kevalaṃ nīvaraṇādidhamme, abhijjhādomanassasīsena pana vuttānaṃ dhammānaṃ pahānakarañāṇampi paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti, tasmā dhammesu dhammānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharatīti veditabbo.

Evameva khoti ettha catumahāpatho viya cha āyatanāni daṭṭhabbāni. Tasmiṃ paṃsupuñjo viya chasu āyatanesu kilesā. Catūhi disāhi āgacchantā sakaṭarathā viya catūsu ārammaṇesu pavattā cattāro satipaṭṭhānā. Ekena sakaṭena vā rathena vā paṃsupuñjassa upahananaṃ viya kāyānupassanādīhi pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ upaghāto veditabboti.

Ekadhammavaggo paṭhamo.

2. Dutiyavaggo

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. Dutiyavaggassa paṭhame **evaṃ byākareyyāthā**ti kasmā attano vihārasamāpattiṃ ācikkhati? Upārambhamocanatthaṃ. Sace hi te ‘‘na jānāmā’’ti vadeyyuṃ, atha nesaṃ titthiyā ‘‘tumhe ‘asukasamāpattiyā nāma no satthā temāsaṃ vihāsī’tipi na jānātha, atha kasmā naṃ upaṭṭhahantā viharathā’’ti upārambhaṃ āropeyyuṃ, tato mocanatthaṃ evamāha.

Atha kasmā yathā aññattha ‘‘satova assasati, dīghaṃ vā assasanto’’ti (dī. ni. 2.374; ma. ni. 1.107; saṃ. ni. 5.977) eva-vākāro vutto. Evaṃ idha na vuttoti? Ekantasantattā. Aññesañhi assāso vā pākaṭo hoti passāso vā, bhagavato ubhayampetaṃ pākaṭameva niccaṃ upaṭṭhitassatitāyāti ekantasantattā na vutto. Atha ‘‘sikkhāmī’’ti avatvā kasmā ‘‘assasāmī’’ti ettakameva vuttanti? Sikkhitabbābhāvā. Satta hi sekhā sikkhitabbabhāvā sekhā nāma, khīṇāsavā sikkhitabbābhāvā asekhā nāma, tathāgatā asikkhitabbā asekkhā nāma natthi tesaṃ sikkhitabbakiccanti sikkhitabbābhāvā na vuttaṃ. Dutiyaṃ uttānameva.

3-10. Paṭhamaānandasuttādivaṇṇanā

989-996. Tatiye **pavicinatī**ti aniccādivasena pavicinati. Itaraṃ padadvayaṃ etasseva vevacanaṃ. **Nirāmisā**ti nikkilesā kāyikacetasikadarathapaṭipassaddhiyā kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatī**ti sammā ṭhapiyati, appanācittaṃ viya hoti. **Ajjhupekkhitā hotī**ti sahajātaajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā hoti.

Evaṃ cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmiṃ kāye sati satisambojjhaṅgo, tāya satiyā sampayuttañāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo, taṃsampayuttameva kāyikacetasikavīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo, pītipassaddhicittekaggatā pītipassaddhisamādhisambojjhaṅgā, imesaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkanaanativattanasaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi samappavattesu assesu sārathino ‘‘ayaṃ olīyatī’’ti tudanaṃ vā, ‘‘ayaṃ atidhāvatī’’ti ākaḍḍhanaṃ vā natthi, kevalaṃ evaṃ passamānassa ṭhitākārova hoti, evameva imesaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkanaanativattanasaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvatā kiṃ kathitaṃ? Ekacittakkhaṇikā nānāsarasalakkhaṇā vipassanābojjhaṅgā nāma kathitā.

Vivekanissitantiādīni vuttatthāneva. Ettha pana soḷasakkhattukā ānāpānassati missakā kathitā, ānāpānamūlakā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, tesaṃ mūlabhūtā ānāpānassati pubbabhāgā. Bojjhaṅgamūlakā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, tepi bojjhaṅgā pubbabhāgāva. Vijjāvimuttipūrakā pana bojjhaṅgā nibbattitalokuttarā, vijjāvimuttiyo ariyaphalasampayuttā. Vijjā vā catutthamaggasampayuttā, vimutti phalasampayuttāti. Catutthapañcamachaṭṭhānipi imināva samānaparicchedāni. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Ānāpānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisaṃyuttaṃ

1. Veḷudvāravaggo

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. Sotāpattisaṃyuttassa paṭhame **kiñcāpī**ti anuggahagarahaṇesu nipāto. Catunnañhi mahādīpānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ anuggaṇhanto catunnañca apāyānaṃ appahīnabhāvaṃ garahanto satthā ‘‘kiñcāpi, bhikkhave, rājā cakkavattī’’tiādimāha. Tattha **catunnaṃ dīpāna**nti dvisahassadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ. **Issariyādhipacca**nti issarabhāvo issariyaṃ, adhipatibhāvo ādhipaccaṃ, issariyaṃ ādhipaccaṃ etasmiṃ rajje, na chedanabhedananti issariyādhipaccaṃ. **Kāretvā**ti evarūpaṃ rajjaṃ pavattāpetvā. **Kiñcāpi, bhikkhave, ariyasāvako**ti ettha anuggahapasaṃsāsu nipāto. Piṇḍiyālopena hi yāpanaṃ anuggahanto catunnañca apāyānaṃ pahīnabhāvaṃ pasaṃsanto satthā ‘‘kiñcāpi, bhikkhave, ariyasāvako’’tiādimāha. Tattha **nantakānī**ti anantakāni. Terasahatthopi hi vatthasāṭako dasacchedanato paṭṭhāya nantakanteva saṅkhaṃ gacchati.

Aveccappasādenāti acalappasādena. So panāyaṃ pasādo kiṃ eko, anekoti? Ekova, so maggena āgatappasādo. Yesu pana vatthūsu apubbaṃ acarimaṃ ruhati, tesaṃ vasena ‘‘buddhe aveccappasādenā’’tiādinā nayena tidhā vutto. Yasmā ca eko, tasmāva ninnānākaraṇo hoti. Ariyasāvakassa hi buddheyeva pasādo ca pemañca gāravañca mahantaṃ, na dhamme vā saṅghe vā, dhammeyeva vā mahantaṃ, na buddhe vā saṅghe vā, saṅgheyeva vā mahantaṃ, na buddhe vā dhamme vāti etaṃ natthi. **Itipi so bhagavā**tiādīni visuddhimagge vitthāritāneva.

Ariyakantehīti ariyānaṃ kantehi piyehi manāpehi. Pañca hi sīlāni bhavantaragatāpi ariyā na kopenti, evaṃ tesaṃ piyāni. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Akhaṇḍehī**tiādi sadisavasena vuttaṃ. Mukhavaṭṭiyañhi chinnekadesā pāti khaṇḍāti vuccati, majjhe bhinnā chiddāti, ekasmiṃ padese visabhāgavaṇṇā gāvī sabalāti, nānābinducittā kammāsāti, evameva paṭipāṭiyā ādimhi vā ante vā bhinnaṃ sīlaṃ khaṇḍaṃ nāma, majjhe bhinnaṃ chiddaṃ, yattha katthaci dvinnaṃ vā tiṇṇaṃ vā paṭipāṭiyā bhinnattā sabalaṃ, ekantaraṃ bhinnaṃ kammāsaṃ. Tesaṃ dosānaṃ abhāvena akhaṇḍāditā veditabbā. **Bhujissehī**ti bhujissabhāvakarehi. **Viññuppasatthehī**ti buddhādīhi viññūhi pasaṃsitehi. **Aparāmaṭṭhehī**ti ‘‘idaṃ nāma tayā kataṃ, idaṃ vītikkanta’’nti evaṃ parāmasituṃ asakkuṇeyyehi. **Samādhisaṃvattanikehī**ti appanāsamādhiṃ upacārasamādhiṃ vā saṃvattetuṃ samatthehi.

2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā

998. Dutiye **yesaṃ saddhā**ti padena buddhe pasādo gahito. **Sīla**nti padena ariyakantāni sīlāni gahitāni. **Pasādo**ti padena saṅghe pasādo gahito. **Dhammadassana**nti padena dhamme pasādo gahitoti evaṃ cattāri sotāpattiyaṅgāni vuttāni. **Kālena paccentī**ti kālena pāpuṇanti. **Brahmacariyogadhaṃ sukha**nti brahmacariyaṃ ogāhitvā ṭhitaṃ uparimaggattayasampayuttaṃ sukhaṃ. Yo panesa gāthāya āgato pasādo, so katarapasādo hotīti. Tipiṭakacūḷābhayatthero tāva ‘‘maggapasādo’’ti āha, tipiṭakacūḷanāgatthero ‘‘āgatamaggassa paccavekkhaṇappasādo’’ti. Ubhopi therā paṇḍitā bahussutā, ubhinnaṃ subhāsitaṃ. Missakappasādo esoti.

3. Dīghāvuupāsakasuttavaṇṇanā

999. Tatiye **tasmā**ti yasmā catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasi, tasmā. **Vijjābhāgiye**ti vijjākoṭṭhāsike. **Sabbasaṅkhāresū**ti sabbesu tebhūmakasaṅkhāresu. Evamassa upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā kathitā. **Vighāta**nti dukkhaṃ.

4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. Catuttha uttānameva. Pañcame **sotāpattiyaṅga**nti sotāpattiyā pubbabhāgapaṭilābhaṅgaṃ. Buddhe aveccappasādādayo pana paṭiladdhaguṇā sotāpannassa aṅgā nāma, tepi pana sotāpattiyaṅganti āgatā. Tatrāyaṃ dvinnampi vacanattho – sappurise sevanto bhajanto payirupāsanto dhammaṃ suṇanto yoniso manasikaronto dhammānudhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipajjanto sotāpattiṃ paṭilabhatīti sappurisasaṃsevādayo sotāpattiatthāya aṅganti sotāpattiyaṅgaṃ nāma, itare paṭhamamaggasaṅkhātāya sotāpattiyā aṅgantipi sotāpattiyaṅgaṃ, paṭividdhasotāpattimaggassa sotāpattimaggo aṅgantipi sotāpattiyaṅgaṃ.

6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. Chaṭṭhe **sādhuke paṭivasantī**ti sādhukanāmake attano bhogagāmake vasanti. Tesu isidatto sakadāgāmī, purāṇo sotāpanno sadārasantuṭṭho. **Magge purisaṃ ṭhapesu**nti tesaṃ kira gāmadvārena bhagavato gamanamaggo. Tasmā ‘‘bhagavā kāle vā akāle vā amhākaṃ suttānaṃ vā pamattānaṃ vā gaccheyya, atha passituṃ na labheyyāmā’’ti maggamajjhe purisaṃ ṭhapesuṃ.

Anubandhiṃsūti na dūratova piṭṭhito piṭṭhito anubandhiṃsu, bhagavā pana sakaṭamaggassa majjhe jaṅghamaggena agamāsi, itare ubhosu passesu anugacchantā agamaṃsu. **Maggā okkammā**ti buddhānañhi kenaci saddhiṃ gacchantānaṃyeva paṭisanthāraṃ kātuṃ vaṭṭati kenaci saddhiṃ ṭhitakānaṃ, kenaci saddhiṃ divasabhāgaṃ nisinnānaṃ. Tasmā bhagavā cintesi – ‘‘imehi me saddhiṃ gacchantassa paṭisanthāraṃ kātuṃ ayuttaṃ, ṭhitakenapi kātuṃ na yuttaṃ, ime hi mayhaṃ sāsane sāmino āgataphalā. Imehi saddhiṃ nisīditvāva divasabhāgaṃ paṭisanthāraṃ karissāmī’’ti maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami.

Paññatte āsane nisīdīti te kira chattupāhanaṃ kattaradaṇḍaṃ pādabbhañjanatelādīni ceva aṭṭhavidhañca pānakaṃ sarabhapādapallaṅkañca gāhāpetvā agamaṃsu, ābhataṃ pallaṅkampi paññāpetvā adaṃsu, satthā tasmiṃ nisīdi. **Ekamantaṃ nisīdiṃsū**ti sesāni chattupāhanādīni bhikkhusaṅghassa dethāti vatvā sayampi bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Sāvatthiyā kosalesu cārikaṃ pakkamissatītiādi sabbaṃ majjhimapadesavasenava vuttaṃ. Kasmā? Niyatattā. Bhagavato hi cārikācaraṇampi aruṇuṭṭhāpanampi niyataṃ, majjhimapadeseyeva cārikaṃ carati, majjhimadese aruṇaṃ uṭṭhapetīti niyatattā majjhimadesavasena vuttaṃ. **Āsanne no bhagavā bhavissatī**ti ettha na kevalaṃ āsannattāyeva tesaṃ somanassaṃ hoti, atha kho ‘‘idāni dānaṃ dātuṃ gandhamālādīhi pūjaṃ kātuṃ dhammaṃ sotuṃ pañhaṃ pucchituṃ labhissāmā’’ti tesaṃ somanassaṃ hoti.

Tasmātiha thapatayo sambādho gharāvāsoti thapatayo yasmā tumhākaṃ mayi dūrībhūte anappakaṃ domanassaṃ, āsanne anappakaṃ somanassaṃ hoti, tasmāpi veditabbametaṃ ‘‘sambādho gharāvāso’’ti. Gharāvāsassa hi dosena tumhākaṃ evaṃ hoti. Sace pana gharāvāsaṃ pahāya pabbajitā, atha evaṃ vo mayā saddhiṃyeva gacchantānañca āgacchantānañca taṃ na bhaveyyāti imamatthaṃ dīpento evamāha. Tattha sakiñcanasapalibodhaṭṭhena sambādhatā veditabbā. Mahāvāse vasantassapi hi sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhova. **Rajāpatho**ti rāgadosamoharajānaṃ āpatho, āgamanaṭṭhānanti attho. **Abbhokāso pabbajjā**ti pabbajjā pana akiñcanaapalibodhaṭṭhena abbhokāso. Caturatanikepi hi gabbhe dvinnaṃ bhikkhūnaṃ pallaṅkena pallaṅkaṃ ghaṭetvā nisinnānampi akiñcanaapalibodhaṭṭhena pabbajjā abbhokāso nāma hoti. **Alañca pana vo thapatayo appamādāyā**ti evaṃ sambādhe gharāvāse vasantānaṃ tumhākaṃ appamādameva kātuṃ yuttanti attho.

Ekaṃ purato ekaṃ pacchato nisīdāpemāti te kira dvepi janā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitesu dvīsu nāgesu tā itthiyo evaṃ nisīdāpetvā rañño nāgaṃ majjhe katvā ubhosu passesu gacchanti, tasmā evamāhaṃsu. **Nāgopi rakkhitabbo**ti yathā kiñci visevitaṃ na karoti, evaṃ rakkhitabbo hoti. **Tāpi bhaginiyo**ti yathā pamādaṃ nāpajjanti, evaṃ rakkhitabbā honti. **Attāpī**ti sitahasitakathitavipekkhitādīni akarontehi attāpi rakkhitabbo hoti. (Tehi tathā karontehi na attāpi rakkhitabbo hoti). Tathā karonto hi ‘‘sāmidubbho eso’’ti niggahetabbo hoti. **Tasmātiha thapatayo**ti yasmā tumhe rājā niccaṃ rājabhaṇḍaṃ paṭicchāpeti, tasmāpi sambādho gharāvāso rajāpatho. Yasmā pana paṃsukūlikabhikkhuṃ evaṃ paṭicchāpento natthi, tasmā abbhokāso pabbajjā. Evaṃ sabbatthāpi alañca pana vo thapatayo appamādāya appamādameva karothāti dasseti.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti āgatāgatānaṃ dānatthāya dhotahattho. **Vossaggarato**ti vossaggasaṅkhāte cāge rato. **Yācayogo**ti yācitabbakayutto. **Dānasaṃvibhāgarato**ti dānena ceva appamattakampi kiñci laddhā tatopi saṃvibhāge rato. **Appaṭivibhatta**nti ‘‘idaṃ amhākaṃ bhavissati, idaṃ bhikkhūna’’nti evaṃ akatavibhāgaṃ, sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhitanti attho.

7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. Sattame **veḷudvāra**nti gāmadvāre paveṇiāgatassa veḷugacchassa atthitāya evaṃladdhanāmo gāmo. **Attupanāyika**nti attani upanetabbaṃ. **Samphabhāsenā**ti amantabhāsena. **Samphappalāpabhāsenā**ti samphappalāpasambhāsena niratthakena aññāṇavacanenāti attho.

8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. Aṭṭhame **ñātike**ti ekaṃ taḷākaṃ nissāya dvinnaṃ cūḷapitimahāpitiputtānaṃ dve gāmā, tesu ekasmiṃ gāmake. **Giñjakāvasathe**ti iṭṭhakāmaye āvasathe. **Orambhāgiyāna**nti heṭṭhābhāgiyānaṃ, kāmabhaveyeva paṭisandhiggāhāpakānanti attho. Oranti laddhanāmehi vā tīhi maggehi pahātabbānītipi orambhāgiyāni. Tattha kāmacchando byāpādoti imāni dve samāpattiyā vā avikkhambhitāni maggena vā asamucchinnāni nibbattivasena uddhaṃ bhāgaṃ rūpabhavaṃ arūpabhavaṃ vā gantuṃ na denti. Sakkāyadiṭṭhiādīni tīṇi tattha nibbattampi ānetvā puna idheva nibbattāpentīti sabbānipi orambhāgiyāneva. **Anāvattidhammo**ti paṭisandhivasena anāgamanasabhāvo.

Rāgadosamohānaṃ tanuttāti ettha kadāci uppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti dvedhāpi tanubhāvo veditabbo. Sakadāgāmissa hi puthujjanānaṃ viya abhiṇhaṃ rāgādayo na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca na puthujjanānaṃ viya bahalabahalā uppajjanti, makkhipattaṃ viya tanukā uppajjanti. Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvatthero panāha – ‘‘yasmā sakadāgāmissa puttadhītaro honti, orodhā ca honti, tasmā bahalā kilesā. Idaṃ pana bhavatanukavasena kathita’’nti. Taṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘sotāpannassa satta bhave ṭhapetvā aṭṭhame bhave bhavatanukaṃ natthi, sakadāgāmissa dve bhave ṭhapetvā pañcasu bhavesu bhavatanukaṃ natthi, anāgāmissa rūpārūpabhavaṃ ṭhapetvā kāmabhave bhavatanukaṃ natthi, khīṇāsavassa kismiñci bhave bhavatanukaṃ natthī’’ti vuttattā paṭikkhittaṃ hoti.

Imaṃ lokanti imaṃ kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – sace hi manussesu sakadāgāmiphalaṃ patto devesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ manussalokaṃ āgantvā sacchikaroti. Devesu sakadāgāmiphalaṃ pattopi sace manussesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ devalokaṃ gantvā sacchikarotīti.

Vinipatanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti **avinipātadhammo,** catūsu apāyesu avinipātanasabhāvoti attho. **Niyato**ti dhammaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayanaṃ assa gati paṭisaraṇaṃ avassaṃ pattabbāti sambodhiparāyaṇo. **Vihesāvesā**ti tesaṃ tesaṃ ñāṇagatiṃ ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyaṃ olokentassa kāyakilamathova esa, ānanda, tathāgatassāti dīpeti. Cittavihesā pana buddhānaṃ natthi.

Dhammādāsanti dhammamayaṃ ādāsaṃ. **Yenā**ti yena dhammādāsena samannāgato. **Khīṇāpāyaduggativinipāto**ti idaṃ nirayādīnaṃyeva vevacanavaseneva vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisaṅkhātato ayato apetattā **apāyo,** dukkhassa gati paṭisaraṇanti. **Duggati,** dukkaṭakārino ettha vivasā nipatantīti **vinipāto**. Navamaṃ uttānameva.

10. Tatiyagiñjakāvasathasuttavaṇṇanā

1006. Dasame **paropaññāsā**ti atirekapaññāsa. **Sādhikanavutī**ti atirekanavuti. **Chātirekānī**ti chahi adhikāni. So kira gāmo kiñcāpi nātimahā ahosi, ariyasāvakā panettha bahū. Tattha tattha ahivātarogena ekappahāreneva catuvīsati pāṇasatasahassāni kālamakaṃsu, tesu ariyasāvakā ettakā nāma ahesuṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Veḷudvāravaggo paṭhamo.

2. Rājakārāmavaggo

1. Sahassabhikkhunisaṅghasuttavaṇṇanā

1007. Dutiyassa paṭhame **rājakārāme**ti raññā kāritattā evaṃ laddhanāme ārāme, taṃ raññā pasenadikosalena kataṃ. Paṭhamabodhiyaṃ kira lābhaggayasaggapattaṃ satthāraṃ disvā titthiyā cintayiṃsu – ‘‘samaṇo gotamo lābhaggayasaggapatto, na kho panesa aññaṃ kiñci sīlaṃ vā samādhiṃ vā nissāya evaṃ lābhaggayasaggapatto. Bhūmisīsaṃ pana tena gahitaṃ, sace mayampi jetavanasamīpe ārāmaṃ kārāpetuṃ sakkuṇeyyāma, lābhaggayasaggapattā bhaveyyāmā’’ti. Te attano attano upaṭṭhāke samādapetvā satasahassamatte kahāpaṇe labhitvā te ādāya rañño santikaṃ agamaṃsu. Rājā ‘‘kiṃ eta’’nti? Pucchi. Mayaṃ jetavanasamīpe titthiyārāmaṃ karoma, sace samaṇo gotamo vā samaṇassa gotamassa sāvakā vā āgantvā vāressanti, vāretuṃ mā adatthāti lañjaṃ adaṃsu. Rājā lañjaṃ gahetvā ‘‘gacchatha kārethā’’ti āha.

Te gantvā, attano upaṭṭhākehi dabbasambhāre āharāpetvā, thambhussāpanādīni karontā, uccāsaddā mahāsaddā ekakolāhalaṃ akaṃsu. Satthā gandhakuṭito nikkhamma pamukhe ṭhatvā ‘‘ke pana te, ānanda, uccāsaddā mahāsaddā kevaṭṭā maññe macchavilope’’ti?, Pucchi. Titthiyā, bhante, jetavanasamīpe titthiyārāmaṃ karontīti. Ānanda, ime sāsanena paṭiviruddhā bhikkhusaṅghassa aphāsuvihāraṃ karissanti, rañño ārocetvā vārāpehīti.

Thero bhikkhusaṅghena saddhiṃ gantvā rājadvāre aṭṭhāsi. Rañño ‘‘therā, deva, āgatā’’ti nivedayiṃsu. Rājā lañjassa gahitattā na nikkhami. Therā gantvā satthu ārocayiṃsu. Satthā sāriputtamoggallāne pesesi. Rājā tesampi dassanaṃ na adāsi. Te āgantvā satthu ārocayiṃsu ‘‘na, bhante, rājā nikkhanto’’ti. Satthā taṅkhaṇaṃyeva byākāsi – ‘‘attano rajje ṭhatvā kālaṃ kātuṃ na labhissatī’’ti.

Dutiyadivase ca sāmaṃyeva bhikkhusaṅghaparivāro gantvā rājadvāre aṭṭhāsi. Rājā ‘‘satthā āgato’’ti sutvā nikkhamitvā, nivesanaṃ pavesetvā, sārapallaṅke nisīdāpetvā, yāgukhajjakaṃ adāsi. Satthā paribhuttayāgukhādanīyo ‘‘yāva bhattaṃ niṭṭhāti, tāva satthu santike nisīdissāmī’’ti āgantvā nisinnaṃ rājānaṃ ‘‘tayā, mahārāja, idaṃ nāma kata’’nti avatvā, ‘‘kāraṇeneva naṃ saññāpessāmī’’ti idaṃ atītakāraṇaṃ āhari – mahārāja, pabbajite nāma aññamaññaṃ yujjhāpetuṃ na vaṭṭati. Atītepi isayo aññamaññaṃ yujjhāpetvā saha raṭṭhena rājā samuddaṃ paviṭṭhoti. Kadā bhagavāti?

Atīte, mahārāja, bharuraṭṭhe bharurājā nāma rajjaṃ kāreti. Pañcasatā pañcasatā dve isigaṇā pabbatapādato loṇambilasevanatthāya bharunagaraṃ gantvā nagarassa avidūre dve rukkhā atthi, paṭhamaṃ āgato isigaṇo ekassa rukkhassa mūle nisīdi, pacchāgatopi ekassāti. Te yathābhirantaṃ viharitvā pabbatapādaṃ eva agamaṃsu. Te puna āgacchantāpi attano rukkhamūleyeva nisīdanti. Addhāne gacchante eko rukkho sukkhi, tasmiṃ sukkhe āgatā tāpasā ‘‘ayaṃ rukkho mahā, amhākampi tesampi pahossatī’’ti itaresaṃ rukkhamūlassa ekapadese nisīdiṃsu. Te pacchā āgacchantā rukkhamūlaṃ apavisitvā bahi ṭhitāva ‘‘kasmā tumhe ettha nisīdathā’’ti āhaṃsu. Ācariyā amhākaṃ rukkho sukkho, ayaṃ rukkho mahā, tumhepi pavisatha, tumhākampi amhākampi pahossatīti. Te ‘‘na mayaṃ pavisāma, nikkhamatha tumhe’’ti kathaṃ vaḍḍhetvā ‘‘na tumhe attanova manena nikkhamissathā’’ti hatthādīsu gahetvā nikkaḍḍhiṃsu. Te ‘‘hotu sikkhāpessāma ne’’ti iddhiyā sovaṇṇamayāni dve cakkāni rajatamayañca akkhaṃ māpetvā pavaṭṭentā rājadvāraṃ agamiṃsu. Rañño ‘‘evarūpaṃ, deva, tāpasā paṇṇākāraṃ gahetvā ṭhitā’’ti nivedayiṃsu. Rājā tuṭṭho ‘‘pakkosathā’’ti te pakkosāpetvā ‘‘mahākammaṃ tumhehi kataṃ, atthi vo kiñci mayā kattabba’’nti āha. Āma, mahārāja, amhākaṃ nisinnaṭṭhānaṃ ekarukkhamūlaṃ atthi, taṃ aññehi isīhi gahitaṃ, taṃ no dāpehīti. Rājā purise pesetvā tāpase nikkaḍḍhāpesi.

Te bahi ṭhitā ‘‘kiṃ nu kho datvā labhiṃsū’’ti olokayamānā ‘‘idaṃ nāmā’’ti disvā ‘‘mayampi lañjaṃ datvā puna gaṇhissāmā’’ti iddhiyā sovaṇṇamayaṃ rathapañjaraṃ māpetvā ādāya agamaṃsu. Rājā disvā tuṭṭho – ‘‘kiṃ, bhante, kātabba’’nti?, Āha. Mahārāja amhākaṃ rukkhamūle añño isigaṇo nisinno, taṃ no rukkhamūlaṃ dāpehīti. Rājā purise pesetvā te nikkaḍḍhāpesi. Tāpasā aññamaññaṃ kalahaṃ katvā, ‘‘ananucchavikaṃ amhehi kata’’nti vippaṭisārino hutvā pabbatapādameva agamaṃsu. Tato devatā ‘‘ayaṃ rājā dvinnaṃ isigaṇānaṃ hatthato lañjaṃ gahetvā aññamaññaṃ kalahaṃ kārāpesī’’ti kujjhitvā mahāsamuddaṃ ubbaṭṭetvā tassa rañño vijitaṃ yojanasahassamattaṭṭhānaṃ samuddameva akaṃsūti.

‘‘Isīnamantaraṃ katvā, bharurājāti me sutaṃ;
Ucchinno saha raṭṭhehi, sa rājā vibhavaṅgato’’ti. (jā. 1.2.125) –

Evaṃ bhagavatā imasmiṃ atīte dassite yasmā buddhānaṃ nāma kathā okappaniyā hoti, ‘‘tasmā rājā attano kiriyaṃ sallakkhetvā anupadhāretvā mayā akattabbaṃ kammaṃ kata’’nti ‘‘gacchatha, bhaṇe, titthiye nikkaḍḍhathā’’ti nikkaḍḍhāpetvā cintesi – ‘‘mayā kārito vihāro nāma natthi, tasmiṃyeva ṭhāne vihāraṃ kāressāmī’’ti tesaṃ dabbasambhārepi adatvā vihāraṃ kāresi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. Dutiye **udayagāminin**ti attano samaye vaḍḍhigāminiṃ. **Maraṇaṃ āgameyyāsī**ti maraṇaṃ iccheyyāsi, pattheyyāsi vā. Tatiyaṃ uttānameva.

4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā

1010. Catutthe **sabbaduggatibhayaṃ samatikkanto**ti manussadobhaggaṃ paṭikkhittaṃ.

5. Duggativinipātabhayasuttavaṇṇanā

1011. Pañcame **sabbaduggativinipātabhayaṃ samatikkanto**ti manussadobhaggena saddhiṃ cattāro apāyā paṭikkhittā.

6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā

1012. Chaṭṭhe **mittā**ti aññamaññassa gehe āmisaparibhogavasena vohāramittā. **Amaccā**ti āmantanapaṭimantanairiyāpathādīsu ekato pavattakiccā. **Ñātī**ti sassusasurapakkhikā. **Sālohitā**ti samānalohitā bhātibhaginimātulādayo.

7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Sattame **aññathattaṃ** nāma pasādaññathattaṃ bhāvaññathattaṃ gatiaññathattaṃ lakkhaṇaññathattaṃ vipariṇāmaññathattanti anekavidhaṃ. Tattha mahābhūtesu bhāvaññathattaṃ adhippetaṃ. Suvaṇṇādibhāvena hi ghanasaṇṭhitāya pathavidhātuyā vilīyitvā udakabhāvaṃ āpajjamānāya purimabhāvo vigacchati, bhāvaññathattaṃ paññāyati. Lakkhaṇaṃ pana na vigacchati, kakkhaḷalakkhaṇāva hoti. Ucchurasādibhāvena ca yūsākārasaṇṭhitāya āpodhātuyā sussitvā ghanapathavibhāvaṃ āpajjamānāya purimabhāvo vigacchati, bhāvaññathattaṃ paññāyati. Lakkhaṇaṃ pana na vigacchati, ābandhanalakkhaṇāva hoti. **Tatridaṃ aññathatta**nti ettha pana gatiaññathattaṃ adhippetaṃ, tañhi ariyasāvakassa natthi. Pasādaññathattampi natthiyeva, idha pana pasādaphalaṃ pakāsetuṃ gatiaññathattameva dassitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Rājakārāmavaggo dutiyo.

3. Saraṇānivaggo

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. Tatiyassa paṭhame **iddha**nti telamadhuphāṇitādīhi samiddhaṃ. **Phīta**nti hatthūpagasīsūpagagīvūpagādialaṅkāravasena supupphitaṃ. **Ākiṇṇamanussa**nti nirantaramanussaṃ. **Sambādhabyūha**nti byūhā vuccanti avinibbiddharacchāyo, yā paviṭṭhamaggeneva niggacchanti, tā sambādhā byūhā bahukā etthāti **sambādhabyūhaṃ**. Imināpi nagarassa ghanavāsameva dīpeti. **Bhantenā**ti ito cito ca paribbhamantena uddhatacārinā. Dutiyaṃ uttānameva.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. Tatiye **bhagavāva etaṃ jāneyya etehi dhammehi samannāgataṃ vā asamannāgataṃ vā**ti idaṃ so sakko tīhi dhammehi samannāgatassa puggalassa sotāpannabhāvaṃ, catūhi vā dhammehi samannāgatassa sotāpannabhāvaṃ bhagavāva jānātīti adhippāyena āha.

Kocideva dhammasamuppādo uppajjeyyāti kiñcideva kāraṇaṃ uppajjeyya. **Ekato assa bhagavā, ekato bhikkhusaṅgho**ti yasmiṃ kāraṇe uppanne bhagavā bhikkhusaṅghena nānāladdhiko hutvā ekaṃ vādaṃ vadanto ekato assa, bhikkhusaṅghopi ekaṃ vadanto ekatoti attho. **Tenevāha**nti yaṃ vādaṃ tumhe vadetha, tamevāhaṃ gaṇheyyanti. Nanu ca ariyasāvakassa ratanattaye pasādanānattaṃ natthi, atha kasmā esa evamāhāti? Bhagavato sabbaññutāya. Evañhissa hoti ‘‘bhikkhusaṅgho attano asabbaññutāya ajānitvāpi katheyya, satthu pana aññāṇaṃ nāma natthī’’ti. Tasmā evamāha. **Aññatra kalyāṇā aññatra kusalā**ti kalyāṇameva kusalameva vadāmi, na kalyāṇakusalavimuttanti. Apicassa anavajjanadoso esoti.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. Catutthe **idha mahānāma ekacco puggalo**ti idaṃ na kevalaṃ saraṇāni eva apāyato mutto, imepi puggalā muttāti dassetuṃ āraddhaṃ. **Mattaso nijjhānaṃ khamantī**ti pamāṇena ca olokanaṃ khamanti. Iminā dhammānusārimaggaṭṭhapuggalaṃ dasseti. **Agantā niraya**nti maggaṭṭhapuggalo hi apāyato parimuttoti vā parimuccissatīti vā vattuṃ na vaṭṭati, parimuccatīti pana vattuṃ vaṭṭati. Yasmā ca parimuccati, tasmā gantā nāma na hotīti, ‘‘agantā’’ti vutto, na gacchatīti attho. **Saddhāmattaṃ pemamatta**nti iminā saddhānusārimaggaṭṭhapuggalaṃ dasseti. **Mahāsālā**ti samīpe ṭhiteva cattāro mahāsārarukkhe dassento āha. **Maraṇakāle sikkhaṃ samādiyī**ti maraṇasamaye tīsu sikkhāsu paripūrakārī ahosīti dasseti.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. Pañcame **dukkhetta**nti visamakhettaṃ. **Dubbhūma**nti ūsarabhūmiṃ loṇūpahataṃ. **Khaṇḍānī**ti paribhinnāni. **Pūtīnī**ti udakena temetvā pūtibhāvaṃ āpannāni. **Vātātapahatānī**ti vātātapena hatattā nirojabhāvaṃ gatāni. **Asārādānī**ti anādinnasārāni agahitasārāni. **Asukhasayitānī**ti na koṭṭhādīsu pakkhipitvā suṭṭhu ṭhapitāni. **Sukhasayitānī**ti ṭhapitaṭṭhānato cattāro māse acalitāni.

6. Paṭhamaanāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. Chaṭṭhe **ṭhānaso vedanā paṭippassambheyyā**ti khaṇena vedanā paṭippassambheyya. **Micchāñāṇenā**ti micchāpaccavekkhaṇena **micchāvimuttiyā**ti aniyyānikavimuttiyā. **Tasmā saddhañca sīlañcā**ti gāthā vuttatthā eva. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma.

7. Dutiyaanāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Sattame **samparāyikaṃ maraṇabhaya**nti samparāyahetukaṃ maraṇabhayaṃ **gihisāmīcikānī**ti gihīnaṃ anucchavikāni. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Saraṇānivaggo tatiyo.

4. Puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Catutthassa paṭhame **puññābhisandā kusalābhisandā**ti puññanadiyo kusalanadiyo. **Sukhassāhārā**ti sukhassa paccayā.

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. Catutthe **devapadānī**ti devānaṃ ñāṇena, devassa vā ñāṇena akkantapadāni. **Visuddhiyā**ti visujjhanatthāya. **Pariyodapanāyā**ti puriyodapanatthāya jotanatthāya. Imasmiṃ sutte cattāropi phalaṭṭhapuggalā visuddhaṭṭhena devā nāma jātā.

8. Vassasuttavaṇṇanā

1034. Aṭṭhame **pāraṃgantvā**ti pāraṃ vuccati nibbānaṃ, taṃ patvāti attho. **Āsavānaṃ khayāya saṃvattantī**ti na paṭhamaṃ nibbānaṃ gantvā pacchā saṃvattanti, gacchamānā eva saṃvattanti. Desanā pana evaṃ katā.

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. Dasame **divā pavivekāya rattiṃ paṭisallānāyā**ti divā pavivekatthāya rattiṃ paṭisallānatthāya. **Dhammā na pātubhavantī**ti samathavipassanā dhammā na uppajjanti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Puññābhisandavaggo catuttho.

5. Sagāthakapuññābhisandavaggo

1. Paṭhamaabhiasandasuttavaṇṇanā

1037. Pañcamassa paṭhame **asaṅkhyeyyo**ti āḷhakagaṇanāya asaṅkhyeyyo, yojanavasena panassa saṅkhyā atthi. **Bahubheravan**ti saviññāṇakaaviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena bahubheravaṃ. **Puthū**ti bahu. **Savantī**ti sandamānā. **Upayantī**ti upagacchanti.

2. Dutiyaabhisandasuttavaṇṇanā

1038. Dutiye **yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samentī**ti yasmiṃ saṃbhajje etā mahānadiyo ekībhavanti, nirantarā bhavantīti attho.

3. Tatiyaabhisandasuttavaṇṇanā

1039. Tatiye **puññakāmo**ti puññatthiko. **Kusale patiṭṭhito**ti maggakusale patiṭṭhito. **Bhāveti maggaṃ amatassa pattiyā**ti nibbānassa pāpuṇanatthaṃ arahattamaggaṃ bhāveti. **Dhammasārādhigamo**ti dhammasāro vuccati ariyaphalaṃ dhammasāro, adhigamo assāti dhammasārādhigamo, adhigataphaloti attho. **Khaye ratoti** kilesakkhaye rato.

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Catutthe **aḍḍho mahaddhano**ti sattavidhena ariyadhanena aḍḍho ceva mahaddhano ca. Teneva bhogena **mahābhogo**. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sagāthakapuññābhisandavaggo pañcamo.

6. Sappaññavaggo

2. Vassaṃvuttasuttavaṇṇanā

1048. Chaṭṭhassa dutiye ayamadhippāyo – sotāpanno bhikkhu ettakena vosānaṃ anāpajjitvā tāneva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakadāgāmimaggaṃ pāpuṇissati, sakadāgāmī anāgāmimaggaṃ, anāgāmī arahattamagganti imamatthaṃ sandhāya bhagavatā imasmiṃ sutte sāsane tanti paveṇī kathitāti.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. Tatiye **dhammadinno**ti sattasu janesu eko. Buddhakālasmiñhi dhammadinno upāsako, visākho upāsako, uggo gahapati, citto gahapati, hatthako āḷavako, cūḷaanāthapiṇḍiko, mahāanāthapiṇḍikoti ime satta janā pañcasataupāsakaparivārā ahesuṃ. Etesu esa aññataro.

Gambhīrāti dhammagambhīrā sallasuttādayo. **Gambhīratthā**ti atthagambhīrā cetanāsuttantādayo. **Lokuttarā**ti lokuttaratthadīpakā asaṅkhatasaṃyuttādayo. **Suññatappaṭisaṃyuttā**ti sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo. **Upasampajja viharissāmā**ti paṭilabhitvā viharissāma. **Evañhi vo, dhammadinna, sikkhitabban**ti evaṃ tumhehi candopamapaṭipadaṃ rathavinītapaṭipadaṃ moneyyapaṭipadaṃ mahāariyavaṃsapaṭipadaṃ pūrentehi sikkhitabbaṃ. Iti satthā imesaṃ upāsakānaṃ asayhabhāraṃ āropesi. Kasmā? Ete kira na attano bhūmiyaṃ ṭhatvā ovādaṃ yāciṃsu, avisesena pana sabbabhāraṃ ukkhipituṃ samatthā viya ‘‘ovadatu no, bhante, bhagavā’’ti yāciṃsu. Tena tesaṃ satthā asayhabhāraṃ āropento evamāha. **Na kho netan**ti na kho etaṃ. Nakāro panettha byañjanasandhimattamevāti veditabbo. **Tasmā**ti yasmā idāni attano bhūmiyaṃ ṭhatvā ovādaṃ yācatha, tasmā.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. Catutthe **na kho panetan**ti na kho amhehi etaṃ. **Sappañño upāsako**ti sotāpanno adhippeto. **Assāsanīyehi dhammehī**ti assāsakarehi dhammehi. **Assāsatāyasmā**ti assāsatu āyasmā. **Māriso**ti maraṇapaṭibaddho. **Maraṇadhammo**ti maraṇasabhāvo. **Adhimocehī**ti ṭhapehi. **Adhimocitan**ti ṭhapitaṃ. **Evaṃ vimuttacittassā**ti evaṃ arahattaphalavimuttiyā vimuttacittassa. **Yadidaṃ vimuttiyā vimuttan**ti yaṃ idaṃ vimuttiṃ ārabbha vimuttiyā nānākaraṇaṃ vattabbaṃ siyā, na taṃ vadāmi. Bhikkhusaṅghassa hi cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattesu ceva asītikkhandhakavattesu cāti āgamanīyaguṇesu pamāṇaṃ nāma natthi, paṭividdhe pana magge vā phale vā upāsakānañca bhikkhūnañca nānākaraṇaṃ natthi.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. Navame **paññāpaṭilābhāya saṃvattantī**ti ettha satta sekkhā paññaṃ paṭilabhanti nāma, khīṇāsavo paṭiladdhapañño nāmāti veditabbo. Parato **paññābuddhiyā**tiādīsupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sappaññavaggo chaṭṭho.

7. Mahāpaññavaggo

1. Mahāpaññāsuttavaṇṇanā

1058. Sattame **mahāpaññatāya saṃvattantī**tiādīsu ‘‘mahante atthe pariggaṇhātīti mahāpaññā’’tiādinā paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 2.4) vuttanayeneva sabbattha sabbapadesu attho veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sotāpattisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Saccasaṃyuttaṃ

1. Samādhivaggo

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. Saccasaṃyuttassa paṭhame **samādhiṃ, bhikkhave**ti te kira bhikkhū cittekaggatāya parihāyanti, atha nesaṃ satthā – ‘‘evamete cittekaggataṃ labhitvā, kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā, visesaṃ pāpuṇissantī’’ti imaṃ desanaṃ ārabhi. **Tasmātiha, bhikkhave, ‘‘idaṃ dukkha’’nti yogo karaṇīyo**ti ettha yathābhūtādivasena kāraṇacchedo veditabbo. Idañhi vuttaṃ hoti – bhikkhave, yasmā samāhito bhikkhu cattāri saccāni yathābhūtaṃ pajānāti, tasmā tumhehi ca samāhitehi catunnaṃ saccānaṃ yathābhūtaṃ pajānanatthāya ‘‘idaṃ dukkha’’nti yogo karaṇīyo. Tathā yasmā cattāri saccāni tathāgatasseva pātubhāvā pākaṭāni honti, yasmā ca tathāgatena suvibhattāni, yasmā ca tesu aparimāṇā vaṇṇā aparimāṇāni padabyañjanāni, yasmā ca tesaṃ appaṭividdhattā vaṭṭaṃ vaḍḍhati, tesaṃ paṭividdhakālato paṭṭhāya na vaḍḍhati, tasmā ‘‘evaṃ no vaṭṭaṃ na vaḍḍhissatī’’ti tumhehi ‘‘idaṃ dukkha’’nti yogo karaṇīyo.

2. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

1072. Dutiyaṃ kāyavivekavikalānaṃ kāyavivekapaṭilābhatthāya vuttaṃ.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. Tatiye **abhisamayāyā**ti abhisamayatthāya. **Samaṇabrāhmaṇā**ti cettha sāsanāvacarā adhippetā. Tathā catutthapañcamesu, tena tena abhilāpena bujjhanakānaṃ pana ajjhāsayenetāni vuttāni.

6. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

1076. Chaṭṭhe **abhisambuddhaṃ pakāsesu**nti abhisambuddho ahanti evaṃ attānaṃ abhisambuddhaṃ pakāsayiṃsu. Imasmiñhi sutte sabbaññubuddhā ca samaṇagahaṇena gahitā.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Dasame **anekavihita**nti anekavidhaṃ. **Tiracchānakatha**nti aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtaṃ kathaṃ. **Rājakatha**ntiādīsu rājānaṃ ārabbha ‘‘mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃ mahānubhāvo’’tiādinā nayena pavattakathā **rājakathā**. Esa nayo **corakathā**dīsu. Tesu ‘‘asuko rājā abhirūpo dassanīyo’’tiādinā nayena gehasitakathāva tiracchānakathā hoti. ‘‘Sopi nāma evaṃ mahānubhāvo khayaṃ gato’’ti evaṃ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresupi ‘‘mūladevo evaṃ mahānubhāvo meghamālo evaṃ mahānubhāvo’’ti tesaṃ kammaṃ paṭicca ‘‘aho sūrā’’ti gehasitakathāva tiracchānakathā. Yuddhepi bhāratayuddhādīsu ‘‘asukena asuko evaṃ mārito evaṃ viddho’’ti kāmassādavaseneva kathā tiracchānakathā, ‘‘tepi nāma khayaṃ gatā’’ti evaṃ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti. Apica annādīsu ‘‘evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādimha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā’’ti kāmassādavasena kathetuṃ na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā ‘‘pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālaṃ gandhaṃ vilepanaṃ sīlavantānaṃ adamha, cetiye pūjaṃ akarimhā’’ti kathetuṃ vaṭṭati.

Ñātikathādīsupi ‘‘amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā’’ti vā, ‘‘pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi vicarimhā’’ti vā assādavasena vattuṃ na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā ‘‘tepi no ñātakā khayaṃ gatā’’ti vā, ‘‘pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā’’ti vā kathetabbā. **Gāmakathā**dīsupi suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena vā ‘‘asukagāmavāsino sūrā samatthā’’ti vā evaṃ assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ‘‘saddhā pasannā’’ti vā, ‘‘khayaṃ gatā’’ti vā vattuṃ vaṭṭati. **Nigamanagarajanapadakathāsu**pi eseva nayo.

Itthikathāpi vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, ‘‘saddhā pasannā khayaṃ gatā’’ti evameva vaṭṭati. **Sūrakathā**pi ‘‘nandimitto nāma yodho sūro ahosī’’ti assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, ‘‘saddho pasanno ahosi, khayaṃ gato’’ti evameva vaṭṭati. Surākathātipi pāṭho. Sāpi cesā surākathā ‘‘evarūpā nāma surā pītā ratijananī hotī’’ti assādavaseneva na vaṭṭati, ādīnavavasena pana ‘‘ummattakasaṃvattanikā’’tiādinā nayena vaṭṭati. **Visikhākathā**pi ‘‘asukavisikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā’’ti vā, ‘‘asukavisikhāya vāsino sūrā samatthā’’ti vā assādavaseneva vattuṃ na vaṭṭati, ‘‘saddhā pasannā khayaṃ gatā’’ti eccevaṃ vaṭṭati. **Kumbhaṭṭhānakathā**ti udakatitthakathā vuccati, kumbhadāsikathā vā. Sāpi ‘‘pāsādikā naccituṃ gāyituṃ chekā’’ti assādavasena na vaṭṭati, ‘‘saddhā pasannā’’tiādinā nayeneva vaṭṭati.

Pubbapetakathāti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo. **Nānattakathā**ti purimapacchimakathāhi vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti ‘‘ayaṃ loko kena nimmito, asukena nāma nimmito, kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā’’ti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā. **Samuddakkhāyikā** nāma ‘‘kasmā samuddo sāgaro, sāgaradevena khanitattā sāgaro, khato meti hatthamuddāya niveditattā samuddo’’ti evamādikā niratthakasamuddakkhāyikakathā. Iti bhavo iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā**. Ettha ca bhavoti sassataṃ, abhavoti ucchedaṃ. Bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti kāmasukhaṃ, abhavoti attakilamatho. Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṃ bāttiṃsa tiracchānakathā nāma honti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Paṭhamo vaggo.

2. Dhammacakkappavattanavaggo

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. Dutiyassa paṭhame **bārāṇasiya**nti evaṃnāmake nagare. **Isipatane migadāye**ti isīnaṃ patanuppatanavasena evaṃladdhanāme migānaṃ abhayadānavasena dinnattā migadāyasaṅkhāte ārāme. Ettha hi uppannuppannā sabbaññuisayo patanti, dhammacakkappavattanatthaṃ nisīdantīti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā anotattadahe katamukhadhovanādikiccā ākāsena āgantvā paccekabuddhaisayopettha otaraṇavasena patanti, uposathatthañca anuposathatthañca sannipatanti, gandhamādanaṃ paṭigacchantāpi tatova uppatantīti iminā isīnaṃ patanuppatanavasena taṃ ‘‘isipatana’’nti vuccati.

Āmantesīti dīpaṅkarapādamūle katābhinīhārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento anupubbena pacchimabhave katābhinikkhamano anupubbena bodhimaṇḍaṃ patvā tattha aparājitapallaṅke nisinno mārabalaṃ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāmāvasāne dasasahassilokadhātuṃ unnādento sabbaññutaṃ patvā satta sattāhāni bodhimaṇḍe vītināmetvā mahābrahmunā āyācitadhammadesano buddhacakkhunā lokaṃ voloketvā lokānuggahena bārāṇasiṃ gantvā pañcavaggiye saññāpetvā dhammacakkaṃ pavattetukāmo āmantesi.

Dveme, bhikkhave, antāti dve ime, bhikkhave, koṭṭhāsā. Imassa pana padassa saha samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā avīciṃ upari bhavaggaṃ patvā dasasahassilokadhātuṃ pattharitvā aṭṭhāsi. Tasmiṃyeva samaye aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno samāgacchiṃsu, pacchimadisāya sūriyo atthameti, pācīnadisāya āsāḷhanakkhattena yutto puṇṇacando uggacchati. Tasmiṃ samaye bhagavā imaṃ dhammacakkappavattanasuttaṃ ārabhanto ‘‘dveme, bhikkhave, antā’’tiādimāha.

Tattha **pabbajitenā**ti gihisaṃyojanaṃ chinditvā pabbajjupagatena. **Na sevitabbā**ti na vaḷañjetabbā. **Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogo**ti yo ca ayaṃ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa anuyogo. **Hīno**ti lāmako. **Gammo**ti gāmavāsīnaṃ santako. **Pothujjaniko**ti andhabālajanena āciṇṇo. **Anariyo**ti na ariyo na visuddho na uttamo na vā ariyānaṃ santako. **Anatthasaṃhito**ti na atthasaṃhito, hitasukhāvahakāraṇaṃ anissitoti attho. **Attakilamathānuyogo**ti attano kilamathassa anuyogo, attano dukkhakaraṇanti attho. **Dukkho**ti kaṇṭakāpassayaseyyādīhi attamāraṇehi dukkhāvaho.

Paññācakkhuṃ karotīti **cakkhukaraṇī**. Dutiyapadaṃ tasseva vevacanaṃ. **Upasamāyā**ti kilesūpasamatthāya. **Abhiññāyā**ti catunnaṃ saccānaṃ abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti tesaṃyeva sambujjhanatthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānasacchikiriyāya. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā tattha tattha vuttameva. Saccakathāpi sabbākāreneva visuddhimagge (visuddhi. 2.529) vitthāritā.

Tiparivaṭṭanti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tiparivaṭṭaṃ. Ettha hi ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudaya’’nti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtaṃ ñāṇaṃ **saccañāṇaṃ** nāma. Tesuyeva ‘‘pariññeyyaṃ pahātabba’’nti evaṃ kattabbakiccajānanañāṇaṃ **kiccañāṇaṃ** nāma. ‘‘Pariññātaṃ pahīna’’nti evaṃ tassa tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṃ **katañāṇaṃ** nāma. **Dvādasākāra**nti tesaṃyeva ekekasmiṃ sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākārānaṃ vasena dvādasākāraṃ. **Ñāṇadassana**nti etesaṃ tiparivaṭṭānaṃ dvādasannaṃ ākārānaṃ vasena uppannañāṇasaṅkhātaṃ dassanaṃ. **Dhammacakkhu**nti aññattha tayo maggā tīṇi ca phalāni dhammacakkhu nāma honti, idha paṭhamamaggova.

Dhammacakketi paṭivedhañāṇe ceva desanāñāṇe ca. Bodhipallaṅke nisinnassa hi catūsu saccesu uppannaṃ dvādasākāraṃ paṭivedhañāṇampi, isipatane nisinnassa dvādasākārāya saccadesanāya pavattitaṃ desanāñāṇampi dhammacakkaṃ nāma. Ubhayampi hetaṃ dasabalassa ure pavattañāṇameva. Imāya desanāya pakāsentena bhagavatā dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma. Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ yāva aññāsikoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāti, tāva naṃ bhagavā pavatteti nāma, patiṭṭhite ca pavattitaṃ nāma. Taṃ sandhāya **pavattite ca pana bhagavatā dhammacakke bhummā devā saddamanussāvesu**ntiādi vuttaṃ.

Tattha **bhummā**ti bhūmaṭṭhakadevatā. **Saddamanussāvesu**nti ekappahāreneva sādhukāraṃ datvā – ‘‘etaṃ bhagavatā’’tiādīni vadantā anusāvayiṃsu. **Obhāso**ti sabbaññutaññāṇobhāso. So hi tadā devānaṃ devānubhāvaṃ atikkamitvā virocittha. **Aññāsi vata, bho, koṇḍañño**ti imassapi udānassa udāhāranigghoso dasasahassilokadhātuṃ pharitvā aṭṭhāsi.

9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Navame **aparimāṇā vaṇṇā**ti appamāṇāni akkharāni. **Byañjanā**ti tesaṃyeva vevacanaṃ, vaṇṇānaṃ vā ekadesā yadidaṃ byañjanā nāma. **Saṅkāsanā**ti vibhattiyo. Ekamekasmiñhi sacce sabbākārena vitthāriyamāne vaṇṇādīnaṃ anto nāma natthi. Tasmā evamāha.

10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. Dasame sabhāvāvijahanaṭṭhena **tathaṃ**. Dukkhañhi dukkhameva vuttaṃ. Sabhāvassa amoghatāya **avitathaṃ**. Na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti. Aññabhāvānupagamena **anaññathaṃ**. Na hi dukkhaṃ samudayādibhāvaṃ upagacchati. **Samudayādīsu**pi eseva nayoti.

Dhammacakkappavattanavaggo dutiyo.

3. Koṭigāmavaggo

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. Tatiyassa paṭhame **ananubodhā**ti ananubujjhanena. **Appaṭivedhā**ti appaṭivijjhanena.

2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. Dutiye **cetovimutti paññāvimuttī**ti phalasamāpattiphalapaññānaṃ nāmaṃ.

7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. Sattame **tasmā ariyasaccānī**ti yasmā tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyānaṃ saccānīti vuccanti. Na hi vitathāni ariyā ariyasaccato paṭivijjhanti.

8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. Aṭṭhame **tathāgato ariyo, tasmā ‘‘ariyasaccānī’’**ti yasmā ariyena tathāgatena paṭividdhattā desitattā ca tāni ariyasantakāni honti, tasmā ariyassa saccattā ariyasaccānīti attho.

10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. Dasame **sahañcanike**ti sahañcaniyanagare. **Yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati,**

dukkhasamudayampi so passatītiādi ekapaṭivedhavasena vuttaṃ, imasmiññhi sutte ekapaṭivedhova kathito.

Koṭigāmavaggo tatiyo.

4. Sīsapāvanavaggo

1. Sīsapāvanasuttavaṇṇanā

1101. Catutthassa paṭhame **yadidaṃ uparī**ti yāni imāni upari. **Sīsapāvane**ti sīsapārukkhe.

2. Khadirapattasuttavaṇṇanā

1102. Dutiye **anabhisameccā**ti ñāṇena anabhisamāgantvā, appaṭivijjhitvāti attho.

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1103. Tatiye **asmā lokā paraṃ loka**nti imamhā manussalokā paraṃ nirayampi, tiracchānayonimpi, pettivisayampi, manussalokampi, devalokampi, gacchanti, punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva nibbattantīti attho.

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. Pañcame **evañcetaṃ, bhikkhave, assā**ti, bhikkhave, evaṃ ce etaṃ bhaveyya, nirantaraṃ sattisatehi haññamānassa dukkhadomanassehi sahevesa saccābhisamayo bhaveyya ceti attho.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. Navame **mukhaṃ olokentī**ti ajjhāsayaṃ olokenti. Ajjhāsayo idha mukhanti adhippeto.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. Dasame **silāyūpo**ti silāthambho. **Soḷasakukkuko**ti soḷasahattho. Soḷasakukkūtipi pāṭho. **Heṭṭhā nemaṅgamā**ti heṭṭhā āvāṭaṃ paviṭṭhā. **Aṭṭha kukku uparinemassā**ti aṭṭha hatthā āvāṭassa upari uggantvā ṭhitā bhaveyyuṃ. **Bhusā**ti balavatī. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sīsapāvanavaggo catuttho.

5. Papātavaggo

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. Pañcamassa paṭhame **sumāgadhāya pokkharaṇiyā**ti evaṃnāmikāya pokkharaṇiyā. **Lokacintaṃ cintento**ti, ‘‘kena nu kho candimasūriyā katā, kena mahāpathavī, kena mahāsamuddo, kena sattā uppāditā, kena pabbatā, kena ambatālanāḷikerādayo’’ti evarūpaṃ lokacintaṃ cintento nisīdi.

Vicetoti vigatacitto vikkhittacitto vā. **Bhūtaṃyeva addasā**ti te kira asurā sambarimāyaṃ samparivattetvā yathā ne so puriso hatthiassādīsu āruhante ukkhipitvā, bhisamuḷālacchiddehi pavisante passati, evaṃ adhiṭṭhahiṃsu. Taṃ sandhāya satthā ‘‘bhūtaṃyeva addasā’’ti āha. **Devānaṃyeva mohayamānā**ti devānaṃ cittaṃ mohayantā. **Tasmā**ti yasmā lokacintaṃ cintento ummattakopi hoti, tasmā.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-13. Dutiye **paṭibhānakūṭo**ti eko mahanto pabbatasadiso mariyādapāsāṇo. Tatiye **aniṭṭharūpa**nti aniṭṭhasabhāvaṃ.

4. Kūṭāgārasuttavaṇṇanā

1114. Catutthe **heṭṭhimaṃ gharaṃ akaritvā**ti thambhabhittipādussāpanādinā gharassa heṭṭhimabhāgaṃ akatvā.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. Pañcame **santhāgāre**ti sippuggaṇhanasālāyaṃ. **Upāsanaṃ karonte**ti kaṇḍakhipanasippaṃ karonte. **Asanaṃ atipātente**ti kaṇḍaṃ atikkamente. **Poṅkhānupoṅkha**nti ekaṃ kaṇḍaṃ khipitvā yathā assa sarassa poṅkhaṃ vijjhati, aparaṃ anupoṅkhaṃ nāma dutiyassa poṅkhaṃ, puna aparaṃ tassa poṅkhanti evaṃ atipātente addasa. **Yatra hi nāmā**ti ye nāma. **Durabhisambhavatara**nti dukkarataraṃ. **Sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyā**ti ekaṃ vālaṃ sattadhā bhinditvā, tassa ekaṃ bhedaṃ gahetvā, vātiṅgaṇamajjhe bandhitvā, aparaṃ bhedaṃ kaṇḍassa aggakoṭiyaṃ bandhitvā, usabhamatte ṭhito kaṇḍabaddhāya koṭiyā taṃ vātiṅgaṇabaddhakoṭiṃ paṭivijjheyyāti attho. **Tasmā**ti yasmā evaṃ duppaṭivijjhāni cattāri saccāni, tasmā.

7. Paṭhamachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1117. Sattame **aññamaññakhādikā**ti aññamaññaṃ khādanaṃ. **Dubbalakhādikā**ti balavantehi macchādīhi dubbalānaṃ macchādīnaṃ khādanaṃ.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. Aṭṭhame **mahāpathavī**ti cakkavāḷagabbhantarā mahāpathavī. **Adhiccamidaṃ, bhante**ti idaṃ adhiccuppattikaṃ sace taṃ yugaṃ na pūti bhaveyya, samudde udakaṃ na susseyya, so ca kacchapo na mareyya, api nāma yadicchāvasena siyāti attho.

Evaṃ adhiccamidaṃ, bhikkhaveti ettha mahāsīvatthero cattāri yugāni dasseti – puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena purisena pakkhittayugassa hi chiggaḷena tassa andhakacchapassa gīvāya pavesanaṃ viya manussapaṭilābho adhiccapaṭilābhī. Dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugaṃ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanaṃ viya tathāgatuppādo adhiccatarasambhavo. Pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugadvayaṃ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanaṃ viya tathāgatappaveditassa dhammavinayassa dīpanaṃ adhiccatarasambhavaṃ. Uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhitena pakkhittassa pana paribbhamantassa purimayugattayaṃ patvā chiggaḷena chiggaḷupari āruḷhassa chiggaḷena gīvappavesanaṃ viya catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo veditabbo. Navamādīni abhisamayasaṃyutte vuttanayānevāti.

Papātavaggo pañcamo.

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. Abhisamayavaggo nidānavagge abhisamayasaṃyutte vitthāritova.

7. Paṭhamaāmakadhaññapeyyālavaggo

3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Āmakadhaññapeyyāle **ariyena paññācakkhunā**ti vipassanaṃ ādiṃ katvā lokiyalokuttarena ñāṇacakkhunā.

4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. **Surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭiviratā**ti ettha **surā** nāma piṭṭhasurā, odanasurā, pūvasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti pañcavidhā. **Merayaṃ** nāma pupphāsavo, phalāsavoti, evaṃ vutto yo koci āsavo. **Majja**nti tadeva ubhayaṃ, yaṃ vā panaññampi surāsavavinimuttaṃ madanīyaṃ. Yāya cetanāya taṃ pivanti, sā pamādassa kāraṇattā **pamādaṭṭhānaṃ** nāma, tato paṭiviratāti attho.

6-7. Matteyyasuttādivaṇṇanā

1136-37. **Matteyyā**ti mātuhitā, mātari sammāpaṭipannāti attho. **Petteyyā**dīsu pituhitā petteyyā.

8-9. Sāmaññasuttādivaṇṇanā

1138-39. Samaṇānaṃ hitā **sāmaññā**. Brāhmaṇānaṃ hitā **brahmaññā**. Tesu tesu sammā paṭipannānaṃyevetaṃ adhivacanaṃ.

10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. **Kule jeṭṭhāpacāyino**ti kule jeṭṭhānaṃ apacāyino, nīcavuttinoti attho.

8. Dutiyaāmakadhaññapeyyālavaggo

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. **Bījagāmabhūtagāmasamārambhā**ti mūlabījaṃ, khandhabījaṃ, phaḷubījaṃ, aggabījaṃ, bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanapacanādibhāvena vikopanā paṭiviratāti attho.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. **Vikālabhojanā**ti kālātikkantabhojanā, majjhanhikātikkamato paṭṭhāya yāvakālikaparibhogāti attho.

10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. Mālādīsu **mālā**ti yaṃ kiñci pupphaṃ. **Gandha**nti yaṃ kiñci gandhajātaṃ. **Vilepana**nti chavirāgakaraṇaṃ. Tattha piḷandhantā dhārenti nāma, ūnaṭṭhānaṃ pūrentā maṇḍenti nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyantā vibhūsenti nāma. **Ṭhānaṃ** vuccati kāraṇaṃ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratāti attho.

9. Tatiyaāmakadhaññapeyyālavaggo

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇībhūtaṃ dassananti **visūkadassanaṃ**. Attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccādivasenāpi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā**. Naccādīni hi attanā payojetuṃ vā parehi payojāpetuṃ vā payuttāni passituṃ vā neva bhikkhūnaṃ, na bhikkhunīnaṃ vaṭṭanti.

2. Uccāsayanasuttavaṇṇanā

1152. **Uccāsayanaṃ** vuccati pamāṇātikkantaṃ. **Mahāsayanaṃ** akappiyattharaṇaṃ, tato paṭiviratāti attho.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. **Jātarūpa**nti suvaṇṇaṃ. **Rajata**nti kahāpaṇo – lohamāsako, jatumāsako, dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti, tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭiviratā. Neva naṃ uggaṇhanti na uggaṇhāpenti, na upanikkhittaṃ sādiyantīti attho.

4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. Āmakadhaññapaṭiggahaṇāti sāli-vīhi-yava-godhuma-kaṅgu-varaka-kudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalañca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭatiyeva.

5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā

1155. **Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā**ti ettha aññatra uddissa anuññātā āmakamaṃsamacchānaṃ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, no āmasanaṃ.

6. Kumārikasuttavaṇṇanā

1156. **Itthikumārikapaṭiggahaṇā**ti ettha **itthī**ti purisantaragatā, itarā **kumārikā** nāma. Tāsaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva.

7. Dāsidāsasuttavaṇṇanā

1157. **Dāsidāsapaṭiggahaṇā**ti ettha dāsidāsavaseneva tesaṃ paṭiggahaṇaṃ na vaṭṭati, ‘‘kappiyakārakaṃ dammi, ārāmikaṃ dammī’’ti evaṃ vutte pana vaṭṭati.

10. Catutthaāmakadhaññapeyyālavaggo

1. Khettavatthusuttavaṇṇanā

1161. **Ajeḷakā**dīsu **khettavatthu**pariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha khettaṃ nāma yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhati. Vatthu nāma yasmiṃ aparaṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayaṃ ruhati, taṃ khettaṃ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsena cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva.

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā

1162-63. **Kayavikkayā**ti kayā ca vikkayā ca. **Dūteyyaṃ** vuccati dūtakammaṃ, gihīnaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ. **Pahiṇagamanaṃ** vuccati gharā gharaṃ pesitassa khuddakagamanaṃ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṃ. Tasmā dūteyyapahiṇagamanānuyogāti evamettha attho veditabbo.

4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā

1164. Tulākūṭādīsu **kūṭa**nti vañcanaṃ. Tattha **tulākūṭaṃ** tāva rūpakūṭaṃ, aṅgakūṭaṃ, gahaṇakūṭaṃ, paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭaṃ** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṃ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṃ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṃ** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭaṃ**. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti. Tato janapadaṃ gantvā, kiñcideva aḍḍhakulaṃ pavisitvā, ‘‘suvaṇṇabhājanāni kiṇathā’’ti vatvā, agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti, tato tehi ‘‘kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo’’ti vutte ‘‘vīmaṃsitvā gaṇhathā’’ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

Mānakūṭaṃ hadayabheda-sikhābheda-rajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhāchiddena mānena ‘‘saṇikaṃ āsiñcā’’ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikhaṃ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena sikhaṃ bhindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjaṃ alabhantā hi khettaṃ amahantaṃ mahantaṃ katvā minanti.

5. Ukkoṭanasuttavaṇṇanā

1165. **Ukkoṭanā**dīsu **ukkoṭana**nti sāmike assāmike kātuṃ lañjaggahaṇaṃ. **Vañcana**nti tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃvatthu – eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto ‘‘kiṃ, bho, migo agghati, kiṃ migapotako’’ti?, Āha. ‘‘Migo dve kahāpaṇe, migapotako eka’’nti ca vutte kahāpaṇaṃ datvā, migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto ‘‘na me, bho, migapotakena attho, migaṃ me dehī’’ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. Nanu, bho, mayā paṭhamaṃ eko kahāpaṇo dinnoti. Āma dinnoti. Imampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo, ayañca kahāpaṇagghanako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So ‘‘kāraṇaṃ vadatī’’ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti amaṇiṃ maṇinti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogo**ti kuṭilayogo. Etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ. Tasmā ukkoṭanasāciyogā vañcanasāciyogā nikatisāciyogāti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññassa parivattanaṃ sāciyogoti vadanti. Taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-71. **Chedanā**dīsu **chedana**nti hatthacchedanādi. **Vadho**ti maraṇaṃ. **Bandho**ti rajjubandhanādīhi bandhanaṃ. **Viparāmoso**ti himaviparāmoso, gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṃ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggapaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ himaviparāmoso. Yaṃ gumbādipaṭicchannā musanti, ayaṃ gumbaviparāmoso.

Ālopo vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāro**ti sāhasakiriyā, gehaṃ pavisitvā, manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā, icchitabhaṇḍaggahaṇaṃ. Evametasmā chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā paṭiviratā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Āmakadhaññapeyyālavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti săratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā hi –

‘‘Bahukārassa yatīnaṃ vipassanācāranipuṇabuddhīnaṃ,
Saṃyuttavaranikāyassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ.

‘‘Saddhammassa ciraṭṭhitimāsisamānena yā mayā;
Nipuṇā aṭṭhakathā āraddhā **sāratthapakāsinī** nāma.

‘‘Sā hi mahāaṭṭhakathāya sāramādāya niṭṭhitā esā;
Aṭṭhasattatimattāya pāḷiyā bhāṇavārehi.

‘‘Ekūnasaṭṭhimatto visuddhimaggopi bhāṇavārehi;
Atthappakāsanatthāya āgamānaṃ kato yasmā.

‘‘Tasmā tena sahāyaṃ aṭṭhakathā bhāṇavāragaṇanāya;
Thokena aparipūraṃ sattatiṃsasataṃ hoti.

‘‘Sattatiṃsādhikasata-parimāṇaṃ bhāṇavārato evaṃ;
Samayaṃ pakāsayantiṃ mahāvihārādhivāsīnaṃ.

‘‘Mūlaṭṭhakathāya sāramādāya mayā imaṃ karontena;
Yaṃ puññamupacitaṃ tena hotu sabbo sukhī loko.

‘‘Etissā karaṇatthaṃ therena **bhadantajotipālena**;
Sucisīlena subhāsitassa pakāsayantañāṇena.

‘‘Sāsanavibhūtikāmena yācamānena maṃ subhaguṇena;
Yaṃ samadhigataṃ puññaṃ tenāpi jano sukhī bhavatū’’ti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇappaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ **sāratthappakāsinī** nāma saṃyuttanikāyaṭṭhakathā.

‘‘Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ sīlavisuddhiyā.

‘‘Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesino’’ti.

Sāratthappakāsinī nāma

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Theragāthāpāḷi

Nidānagāthā

Sīhānaṃva nadantānaṃ, dāṭhīnaṃ girigabbhare;
Suṇātha bhāvitattānaṃ, gāthā atthūpanāyikā [attūpanāyikā (sī. ka.)].

Yathānāmā yathāgottā, yathādhammavihārino;
Yathādhimuttā sappaññā, vihariṃsu atanditā.

Tattha tattha vipassitvā, phusitvā accutaṃ padaṃ;
Katantaṃ paccavekkhantā, imamatthamabhāsisuṃ.

1. Ekakanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Subhūtittheragāthā

1. ‘‘Channā me kuṭikā sukhā nivātā, vassa deva yathāsukhaṃ;
Cittaṃ me susamāhitaṃ vimuttaṃ, ātāpī viharāmi vassa devā’’ti.

Itthaṃ sudaṃ [itthaṃ sumaṃ (ka. aṭṭha.)] āyasmā subhūtitthero gāthaṃ abhāsitthāti.

2. Mahākoṭṭhikattheragāthā

2. ‘‘Upasanto uparato, mantabhāṇī anuddhato;
Dhunāti pāpake dhamme, dumapattaṃva māluto’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā mahākoṭṭhiko [mahākoṭṭhito (sī. syā.)] thero gāthaṃ abhāsitthāti.

3. Kaṅkhārevatattheragāthā

3. ‘‘Paññaṃ imaṃ passa tathāgatānaṃ, aggi yathā pajjalito nisīthe;
Ālokadā cakkhudadā bhavanti, ye āgatānaṃ vinayanti kaṅkha’’nti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā kaṅkhārevato thero gāthaṃ abhāsitthāti.

4. Puṇṇattheragāthā

4. ‘‘Sambhireva samāsetha, paṇḍitehatthadassibhi;
Atthaṃ mahantaṃ gambhīraṃ, duddasaṃ nipuṇaṃ aṇuṃ;
Dhīrā samadhigacchanti, appamattā vicakkhaṇā’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā puṇṇo mantāṇiputto [mantāniputto (syā. ka.)] thero gāthaṃ abhāsitthāti.

5. Dabbattheragāthā

5. ‘‘Yo duddamiyo damena danto, dabbo santusito vitiṇṇakaṅkho;
Vijitāvī apetabheravo hi, dabbo so parinibbuto ṭhitatto’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā dabbo thero gāthaṃ abhāsitthāti.

6. Sītavaniyattheragāthā

6. ‘‘Yo sītavanaṃ upagā bhikkhu, eko santusito samāhitatto;
Vijitāvī apetalomahaṃso, rakkhaṃ kāyagatāsatiṃ dhitimā’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā sītavaniyo thero gāthaṃ abhāsitthāti.

7. Bhalliyattheragāthā

7. ‘‘Yopānudī maccurājassa senaṃ, naḷasetuṃva sudubbalaṃ mahogho;
Vijitāvī apetabheravo hi, danto so parinibbuto ṭhitatto’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā bhalliyo thero gāthaṃ abhāsitthāti.

8. Vīrattheragāthā

8. ‘‘Yo duddamiyo damena danto, vīro santusito vitiṇṇakaṅkho;
Vijitāvī apetalomahaṃso, vīro so parinibbuto ṭhitatto’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā vīro thero gāthaṃ abhāsitthāti.

9. Pilindavacchattheragāthā

9. ‘‘Svāgataṃ na durāgataṃ [nāpagataṃ (sī. syā.)], nayidaṃ dumantitaṃ mama;
Saṃvibhattesu dhammesu, yaṃ seṭṭhaṃ tadupāgami’’nti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā pilindavaccho [pilindivaccho (sī.)] thero gāthaṃ abhāsitthāti.

10. Puṇṇamāsattheragāthā

10. ‘‘Vihari apekkhaṃ idha vā huraṃ vā, yo vedaūū samito yatatto;
Sabbesu dhammesu anūpalitto, lokassa jaññā udayabbayañcā’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā puṇṇamāso thero gāthaṃ abhāsitthāti.

Vaggo paṭhamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Subhūti koṭṭhiko thero, kaṅkhārevatasammato;
Mantāṇiputto dabbo ca, sītavaniyo ca bhalliyo;

Vīro pilindavaccho ca, puṇṇamāso tamonudoti.

2. Dutiyavaggo

1. Cūḷavacchattheragāthā

11. ‘‘Pāmojjabahulo bhikkhu, dhamme buddhappavedite;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha’’nti.

… Cūḷavaccho [cūlagavaccho (sī.)] thero….

2. Mahāvacchattheragāthā

12. ‘‘Paññābalī sīlavatūpapanno, samāhito jhānarato satīmā;
Yadatthiyaṃ bhojanaṃ bhuñjamāno, kaṅkhetha kālaṃ idha vītarāgo’’ti.

… Mahāvaccho [mahāgavaccho (sī.)] thero….

3. Vanavacchattheragāthā

13. ‘‘Nīlabbhavaṇṇā rucirā, sītavārī sucindharā;
Indagopakasañchannā, te selā ramayanti ma’’nti.

… Vanavaccho thero….

4. Sivakasāmaṇeragāthā

14. ‘‘Upajjhāyo maṃ avaca, ito gacchāma sīvaka;
Gāme me vasati kāyo, araññaṃ me gato mano;
Semānakopi gacchāmi, natthi saṅgo vijānata’’nti.

… Sivako sāmaṇero….

5. Kuṇḍadhānattheragāthā

15. ‘‘Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañcasaṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccatī’’ti.

… Kuṇḍadhāno thero….

6. Belaṭṭhasīsattheragāthā

16. ‘‘Yathāpi bhaddo ājañño, naṅgalāvattanī sikhī;
Gacchati appakasirena, evaṃ rattindivā mama;
Gacchanti appakasirena, sukhe laddhe nirāmise’’ti.

… Belaṭṭhasīso thero….

7. Dāsakattheragāthā

17. ‘‘Middhī yadā hoti mahagghaso ca, niddāyitā samparivattasāyī;
Mahāvarāhova nivāpapuṭṭho, punappunaṃ gabbhamupeti mando’’ti.

… Dāsako thero….

8. Siṅgālapituttheragāthā

18. ‘‘Ahu buddhassa dāyādo, bhikkhu bhesakaḷāvane;
Kevalaṃ aṭṭhisaññāya, apharī pathaviṃ [paṭhaviṃ (sī. syā.)] imaṃ;
Maññehaṃ kāmarāgaṃ so, khippameva pahissatī’’ti [pahīyabhi (sabbattha pāḷiyaṃ)].

… Siṅgālapitā [sīgālapitā (sī.)] thero….

9. Kulattheragāthā

19. [dha. pa. 80, 145 dhammapadepi] ‘‘Udakaṃ hi nayanti nettikā, usukārā namayanti [damayanti (ka.)] tejanaṃ;
Dāruṃ namayanti tacchakā, attānaṃ damayanti subbatā’’ti.

… Kulo [kuṇḍalo (sī.), kuḷo (syā. ka.)] thero….

10. Ajitattheragāthā

20. ‘‘Maraṇe me bhayaṃ natthi, nikanti natthi jīvite;
Sandehaṃ nikkhipissāmi, **sampajāno** paṭissato’’ti [patissatoti (sī. syā.)].

… Ajito thero ….

Vaggo dutiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Cūḷavaccho mahāvaccho, vanavaccho ca sīvako;
Kuṇḍadhāno ca belaṭṭhi, dāsako ca tatopari;
Siṅgālapitiko thero, kulo ca ajito dasāti.

3. Tatiyavaggo

1. Nigrodhattheragāthā

21. ‘‘Nāhaṃ bhayassa bhāyāmi, satthā no amatassa kovido;
Yattha bhayaṃ nāvatiṭṭhati, tena maggena vajanti bhikkhavo’’ti.

… Nigrodho thero….

2. Cittakattheragāthā

22. ‘‘Nīlā sugīvā sikhino, morā kārambhiyaṃ [kāraṃviyaṃ (sī.), kāraviyaṃ (syā.)] abhinadanti;
Te sītavātakīḷitā [sītavātakadditakalitā (sī.), sītavātakalitā (syā.)], suttaṃ jhāyaṃ [jhānaṃ (syā.), jhāyiṃ (?)] nibodhentī’’ti.

… Cittako thero….

3. Gosālattheragāthā

23. ‘‘Ahaṃ kho veḷugumbasmiṃ, bhutvāna madhupāyasaṃ;
Padakkhiṇaṃ sammasanto, **khandhānaṃ udayabbayaṃ;**
Sānuṃ paṭigamissāmi, vivekamanubrūhaya’’nti.

… Gosālo thero….

4. Sugandhattheragāthā

24. ‘‘Anuvassiko pabbajito, **passa dhammasudhammataṃ;**
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Sugandho thero….

5. Nandiyattheragāthā

25. ‘‘Obhāsajātaṃ phalagaṃ, cittaṃ yassa abhiṇhaso;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasī’’ti.

… Nandiyo thero….

6. Abhayattheragāthā

26. ‘‘Sutvā subhāsitaṃ vācaṃ, buddhassādiccabandhuno;
Paccabyadhiṃ hi nipuṇaṃ, vālaggaṃ usunā yathā’’ti.

… Abhayo thero….

7. Lomasakaṅgiyattheragāthā

27. ‘‘Dabbaṃ kusaṃ poṭakilaṃ, usīraṃ muñjapabbajaṃ;
Urasā panudissāmi, vivekamanubrūhaya’’nti.

… Lomasakaṅgiyo thero….

8. Jambugāmikaputtattheragāthā

28. ‘‘Kacci no vatthapasuto, kacci no bhūsanārato;
Kacci sīlamayaṃ gandhaṃ, kiṃ tvaṃ vāyasi [kacci sīlamayaṃ gandhaṃ, tvaṃ vāsi (syā.)] netarā pajā’’ti.

… Jambugāmikaputto thero….

9. Hāritattheragāthā

29. ‘‘Samunnamayamattānaṃ, usukārova tejanaṃ;
Cittaṃ ujuṃ karitvāna, avijjaṃ bhinda hāritā’’ti.

… Hārito thero….

10. Uttiyattheragāthā

30. ‘‘Ābādhe me samuppanne, sati me udapajjatha;
Ābādho me samuppanno, kālo me nappamajjitu’’nti.

… Uttiyo thero….

Vaggo tatiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Nigrodho cittako thero, gosālathero sugandho;
Nandiyo abhayo thero, thero lomasakaṅgiyo;
Jambugāmikaputto ca, hārito uttiyo isīti.

4. Catutthavaggo

1. Gahvaratīriyattheragāthā

31. ‘‘Phuṭṭho ḍaṃsehi makasehi, araññasmiṃ brahāvane;
Nāgo saṃgāmasīseva, **sato tatrādhivāsaye’’ti**.

… Gahvaratīriyo thero….

2. Suppiyattheragāthā

32. ‘‘Ajaraṃ jīramānena, tappamānena nibbutiṃ;
Nimiyaṃ [nimmissaṃ (sī.), nirāmisaṃ (syā.), nimineyyaṃ (?)] paramaṃ santiṃ,
yogakkhemaṃ anuttara’’nti.

… Suppiyo thero….

3. Sopākattheragāthā

33. ‘‘Yathāpi ekaputtasmiṃ, piyasmiṃ kusalī siyā;
Evaṃ sabbesu pāṇesu, sabbattha kusalo siyā’’ti.

… Sopāko thero….

4. Posiyattheragāthā

34. ‘‘Anāsannavarā etā, niccameva vijānatā;
Gāmā araññamāgamma, tato gehaṃ upāvisi [upāvisiṃ (sī.)];
Tato uṭṭhāya pakkāmi, anāmantetvā [anāmantiya (sī.)] posiyo’’ti.

… Posiyo thero….

5. Sāmaññakānittheragāthā

35. ‘‘Sukhaṃ sukhattho labhate tadācaraṃ, kittiñca pappoti yasassa vaḍḍhati;
Yo ariyamaṭṭhaṅgikamañjasaṃ ujuṃ, bhāveti maggaṃ amatassa pattiyā’’ti.

… Sāmaññakānitthero….

6. Kumāputtattheragāthā

36. ‘‘Sādhu sutaṃ sādhu caritakaṃ, sādhu sadā aniketavihāro;
Atthapucchanaṃ padakkhiṇakammaṃ, etaṃ sāmaññamakiñcanassā’’ti.

… Kumāputto thero….

7. Kumāputtasahāyakattheragāthā

37. ‘‘Nānājanapadaṃ yanti, vicarantā asaññatā;
Samādhiñca virādhenti, kiṃsu raṭṭhacariyā karissati;
Tasmā vineyya sārambhaṃ, jhāyeyya apurakkhato’’ti.

… Kumāputtattherassa sahāyako thero….

8. Gavampatittheragāthā

38. ‘‘Yo iddhiyā sarabhuṃ aṭṭhapesi, so gavampati asito anejo;
Taṃ sabbasaṅgātigataṃ mahāmuniṃ, devā namassanti bhavassa pāragu’’nti.

… Gavampatitthero….

9. Tissattheragāthā

39. [saṃ. ni. 1.21, 97]‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova [ḍayhamāneva (sabbattha)] matthake;
Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

… Tisso thero….

10. Vaḍḍhamānattheragāthā

40. ‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake;
Bhavarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

… Vaḍḍhamāno thero….

Vaggo catuttho niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Gahvaratīriyo suppiyo, sopāko ceva posiyo;
Sāmaññakāni kumāputto, kumāputtasahāyako;
Gavampati tissatthero, vaḍḍhamāno mahāyasoti.

5. Pañcamavaggo

1. Sirivaḍḍhattheragāthā

41. ‘‘Vivaramanupatanti vijjutā, vebhārassa ca paṇḍavassa ca;
Nagavivaragato ca jhāyati, putto appaṭimassa tādino’’ti.

… Sirivaḍḍho thero….

2. Khadiravaniyattheragāthā

42. ‘‘Cāle upacāle sīsūpacāle ( ) [(cālā upacālā, sīsūpacālā) (ka.)] patissatā [paṭissatikā (syā. ka.)] nu kho viharatha;
Āgato vo vālaṃ viya vedhī’’ti.

… Khadiravaniyo thero….

3. Sumaṅgalattheragāthā

43. ‘‘Sumuttiko sumuttiko sāhu, sumuttikomhi tīhi khujjakehi;
Asitāsu mayā naṅgalāsu, mayā khuddakuddālāsu mayā.

Yadipi idhameva idhameva, atha vāpi alameva alameva;
Jhāya sumaṅgala jhāya sumaṅgala, appamatto vihara sumaṅgalā’’ti.

… Sumaṅgalo thero….

4. Sānuttheragāthā

44. [saṃ. ni. 1.239] ‘‘Mataṃ vā amma rodanti, yo vā jīvaṃ na dissati;
Jīvantaṃ maṃ amma passantī, kasmā maṃ amma rodasī’’ti.

… Sānutthero….

5. Ramaṇīyavihārittheragāthā

45. ‘‘Yathāpi bhaddo ājañño, khalitvā patitiṭṭhati;
Evaṃ dassanasampannaṃ, sammāsambuddhasāvaka’’nti.

… Ramaṇīyavihāritthero….

6. Samiddhittheragāthā

46. ‘‘Saddhāyāhaṃ pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
Sati paññā ca me vuḍḍhā, cittañca susamāhitaṃ;
Kāmaṃ karassu rūpāni, neva maṃ byādhayissasī’’ti [bādhayissasīti (sī.), byāthayissasīti (?)].

… Samiddhitthero….

7. Ujjayattheragāthā

47. ‘‘Namo te buddha vīratthu, vippamuttosi sabbadhi;
Tuyhāpadāne viharaṃ, viharāmi anāsavo’’ti.

… Ujjayo thero….

8. Sañjayattheragāthā

48. ‘‘Yato ahaṃ pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
Nābhijānāmi saṅkappaṃ, anariyaṃ dosasaṃhita’’nti.

… Sañjayo thero….

9. Rāmaṇeyyakattheragāthā

49. ‘‘Cihacihābhinadite [vihavihābhinadite (sī. syā.)], sippikābhirutehi ca;
Na me taṃ phandati cittaṃ, ekattanirataṃ hi me’’ti.

… Rāmaṇeyyako thero….

10. Vimalattheragāthā

50. ‘‘Dharaṇī ca siñcati vāti, māluto vijjutā carati nabhe;
Upasamanti vitakkā, cittaṃ susamāhitaṃ mamā’’ti.

… Vimalo thero….

Vaggo pañcamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Sirīvaḍḍho revato thero, sumaṅgalo sānusavhayo;
Ramaṇīyavihārī ca, samiddhiujjayasañjayā;
Rāmaṇeyyo ca so thero, vimalo ca raṇañjahoti.

6. Chaṭṭhavaggo

1. Godhikattheragāthā

51. ‘‘Vassati devo yathā sugītaṃ, channā me kuṭikā sukhā nivātā;
Cittaṃ susamāhitañca mayhaṃ, atha ce patthayasi pavassa devā’’ti.

… Godhiko thero….

2. Subāhuttheragāthā

52. ‘‘Vassati devo yathā sugītaṃ, channā me kuṭikā sukhā nivātā;
Cittaṃ susamāhitañca kāye, atha ce patthayasi pavassa devā’’ti.

… Subāhutthero….

3. Valliyattheragāthā

53. ‘‘Vassati devo yathā sugītaṃ, channā me kuṭikā sukhā nivātā;

Tassaṃ viharāmi appamatto, atha ce patthayasi pavassa devā’’ti.

… Valliyo thero….

4. Uttiyattheragāthā

54. ‘‘Vassati devo yathā sugītaṃ, channā me kuṭikā sukhā nivātā;
Tassaṃ viharāmi adutiyo, atha ce patthayasi pavassa devā’’ti.

… Uttiyo thero….

5. Añjanavaniyattheragāthā

55. ‘‘Āsandiṃ kuṭikaṃ katvā, ogayha añjanaṃ vanaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Añjanavaniyo thero….

6. Kuṭivihārittheragāthā

56. ‘‘Ko kuṭikāyaṃ bhikkhu kuṭikāyaṃ, vītarāgo susamāhitacitto;
Evaṃ jānāhi āvuso, amoghā te kuṭikā katā’’ti.

… Kuṭivihāritthero….

7. Dutiyakuṭivihārittheragāthā

57. ‘‘Ayamāhu purāṇiyā kuṭi, aññaṃ patthayase navaṃ kuṭiṃ;
Āsaṃ kuṭiyā virājaya, dukkhā bhikkhu puna navā kuṭī’’ti.

… Dutiyakuṭivihāritthero….

8. Ramaṇīyakuṭikattheragāthā

58. ‘‘Ramaṇīyā me kuṭikā, saddhādeyyā manoramā;
Na me attho kumārīhi, yesaṃ attho tahiṃ gacchatha nāriyo’’ti.

… Ramaṇīyakuṭiko thero….

9. Kosalavihārittheragāthā

59. ‘‘Saddhāyāhaṃ pabbajito, araññe me kuṭikā katā;
Appamatto ca ātāpī, sampajāno patissato’’ti [paṭissatoti (ka.)].

… Kosalavihāritthero….

10. Sīvalittheragāthā

60. ‘‘Te me ijjhiṃsu saṅkappā, yadattho pāvisiṃ kuṭiṃ;
Vijjāvimuttiṃ paccesaṃ, mānānusayamujjaha’’nti.

… Sīvalitthero….

Vaggo chaṭṭho niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Godhiko ca subāhu ca, valliyo uttiyo isi;
Añjanavaniyo thero, duve kuṭivihārino;
Ramaṇīyakuṭiko ca, kosalavhayasīvalīti.

7. Sattamavaggo

1. Vappattheragāthā

61. ‘‘Passati passo passantaṃ, apassantañca passati;
Apassanto apassantaṃ, passantañca na passatī’’ti.

… Vappo thero….

2. Vajjiputtattheragāthā

62. ‘‘Ekakā mayaṃ araññe viharāma, apaviddhaṃva vanasmiṃ dārukaṃ;
Tassa me bahukā pihayanti, nerayikā viya saggagāmina’’nti.

… Vajjiputto thero….

3. Pakkhattheragāthā

63. ‘‘Cutā patanti patitā, giddhā ca punarāgatā;
Kataṃ kiccaṃ rataṃ rammaṃ, sukhenanvāgataṃ sukha’’nti.

… Pakkho thero….

4. Vimalakoṇḍaññattheragāthā

64. ‘‘Dumavhayāya uppanno, jāto paṇḍaraketunā;
Ketuhā ketunāyeva, mahāketuṃ padhaṃsayī’’ti.

… Vimalakoṇḍañño thero….

5. Ukkhepakatavacchattheragāthā

65. ‘‘Ukkhepakatavacchassa, saṅkalitaṃ bahūhi vassehi;
Taṃ bhāsati gahaṭṭhānaṃ, sunisinno uḷārapāmojjo’’ti.

… Ukkhepakatavaccho thero….

6. Meghiyattheragāthā

66. ‘‘Anusāsi mahāvīro, sabbadhammāna pāragū;

Tassāhaṃ dhammaṃ sutvāna, vihāsiṃ santike sato;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana''nti.

… Meghiyo thero….

7. Ekadhammasavanīyattheragāthā

67. ''Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo''ti.

… Ekadhammasavanīyo thero….

8. Ekudāniyattheragāthā

68. [udā. 37; pāci. 153] ''Adhicetaso appamajjato, munino monapathesu sikkhato;
Sokā na bhavanti tādino, upasantassa sadā satīmato''ti.

… Ekudāniyo thero….

9. Channattheragāthā

69. ''Sutvāna dhammaṃ mahato mahārasaṃ, sabbaññutaññāṇavarena desitaṃ;
Maggaṃ papajjiṃ [papajjaṃ (ka.)] amatassa pattiyā, so yogakkhemassa pathassa kovido''ti.

… Channo thero….

10. Puṇṇattheragāthā

70. ''Sīlameva idha aggaṃ, paññavā pana uttamo;
Manussesu ca devesu, sīlapaññāṇato jaya''nti.

… Puṇṇo thero….

Vaggo sattamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Vappo ca vajjiputto ca, pakkho vimalakoṇḍañño;
Ukkhepakatavaccho ca, meghiyo ekadhammiko;
Ekudāniyachannā ca, puṇṇatthero mahabbaloti.

8. Aṭṭhamavaggo

1. Vacchapālattheragāthā

71. ''Susukhumanipuṇatthadassinā, matikusalena nivātavuttinā;
Saṃsevitavuddhasīlinā [saṃsevitabuddhasīlinā (ka.)], nibbānaṃ na hi tena dullabha''nti.

… Vacchapālo thero….

2. Ātumattheragāthā

72. ‘‘Yathā kaḷīro susu vaḍḍhitaggo, dunnikkhamo hoti pasākhajāto;
Evaṃ ahaṃ bhariyāyānitāya, anumaññaṃ maṃ pabbajitomhi dānī’’ti.

… Ātumo thero….

3. Māṇavattheragāthā

73. ‘‘Jiṇṇañca disvā dukhitañca byādhitaṃ, matañca disvā gatamāyusaṅkhayaṃ;
Tato ahaṃ nikkhamitūna pabbajiṃ, pahāya kāmāni manoramānī’’ti.

… Māṇavo thero….

4. Suyāmanattheragāthā

74. ‘‘Kāmacchando ca byāpādo, thinamiddhañca [thīnamiddhañca (sī. syā.)] bhikkhuno;
Uddhaccaṃ vicikicchā ca, sabbasova na vijjatī’’ti.

… Suyāmano thero….

5. Susāradattheragāthā

75. ‘‘Sādhu suvihitāna dassanaṃ, kaṅkhā chijjati buddhi vaḍḍhati;
Bālampi karonti paṇḍitaṃ, tasmā sādhu sataṃ samāgamo’’ti.

… Susārado thero….

6. Piyañjahattheragāthā

76. ‘‘Uppatantesu nipate, nipatantesu uppate;
Vase avasamānesu, ramamānesu no rame’’ti.

… Piyañjaho thero….

7. Hatthārohaputtattheragāthā

77. ‘‘Idaṃ pure cittamacāri cārikaṃ, yenicchakaṃ yatthakāmaṃ yathāsukhaṃ;
Tadajjahaṃ niggahessāmi yoniso, hatthippabhinnaṃ viya aṅkusaggaho’’ti.

… Hatthārohaputto thero….

8. Meṇḍasirattheragāthā

78. ‘‘Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisaṃ;
Tassa me dukkhajātassa, dukkhakkhandho aparaddho’’ti.

… Meṇḍasiro thero….

9. Rakkhitattheragāthā

79. ‘‘Sabbo rāgo pahīno me, sabbo doso samūhato;
Sabbo me vigato moho, sītibhūtosmi nibbuto’’ti.

… Rakkhito thero….

10. Uggattheragāthā

80. ‘‘Yaṃ mayā pakataṃ kammaṃ, appaṃ vā yadi vā bahuṃ;
Sabbametaṃ parikkhīṇaṃ, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Uggo thero….

Vaggo aṭṭhamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Vacchapālo ca yo thero, ātumo māṇavo isi;
Suyāmano susārado, thero yo ca piyañjaho;
Ārohaputto meṇḍasiro, rakkhito uggasavhayoti.

9. Navamavaggo

1. Samitiguttattheragāthā

81. ‘‘Yaṃ mayā pakataṃ pāpaṃ, pubbe aññāsu jātisu;
Idheva taṃ vedanīyaṃ, vatthu aññaṃ na vijjatī’’ti.

… Samitigutto thero….

2. Kassapattheragāthā

82. ‘‘Yena yena subhikkhāni, sivāni abhayāni ca;
Tena puttaka gacchassu, mā sokāpahato bhavā’’ti.

… Kassapo thero….

3. Sīhattheragāthā

83. ‘‘Sīhappamatto vihara, rattindivamatandito;
Bhāvehi kusalaṃ dhammaṃ, jaha sīghaṃ samussaya’’nti.

… Sīho thero….

4. Nītattheragāthā

84. ‘‘Sabbarattiṃ supitvāna, divā saṅgaṇike rato;
Kudāssu nāma dummedho, dukkhassantaṃ karissatī’’ti.

… Nīto thero….

5. Sunāgattheragāthā

85. ‘‘Cittanimittassa kovido, pavivekarasaṃ vijāniya;
Jhāyaṃ nipako patissato, adhigaccheyya sukhaṃ nirāmisa’’nti.

… Sunāgo thero….

6. Nāgitattheragāthā

86. ‘‘Ito bahiddhā puthu aññavādinaṃ, maggo na nibbānagamo yathā ayaṃ;
Itissu saṅghaṃ bhagavānusāsati, satthā sayaṃ pāṇitaleva dassaya’’nti.

… Nāgito thero….

7. Paviṭṭhattheragāthā

87. ‘‘Khandhā diṭṭhā yathābhūtaṃ, bhavā sabbe padālitā;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Paviṭṭho thero….

8. Ajjunattheragāthā

88. ‘‘Asakkhiṃ vata attānaṃ, uddhātuṃ udakā thalaṃ;
Vuyhamāno mahogheva, saccāni paṭivijjhaha’’nti.

… Ajjuno thero….

9. (Paṭhama)-devasabhattheragāthā

89. ‘‘Uttiṇṇā paṅkapalipā, pātālā parivajjitā;
Mutto oghā ca ganthā ca, sabbe mānā visaṃhatā’’ti.

… Devasabho thero….

10. Sāmidattattheragāthā

90. ‘‘Pañcakkhandhā pariññātā, tiṭṭhanti chinnamūlakā;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Sāmidatto thero….

Vaggo navamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Thero samitigutto ca, kassapo sīhasavhayo;
Nīto sunāgo nāgito, paviṭṭho ajjuno isi;
Devasabho ca yo thero, sāmidatto mahabbaloti.

10. Dasamavaggo

1. Paripuṇṇakattheragāthā

91. ‘‘Na tathā mataṃ satarasaṃ, sudhannaṃ yaṃ mayajja paribhuttaṃ;
Aparimitadassinā gotamena, buddhena desito dhammo’’ti.

… Paripuṇṇako thero….

2. Vijayattheragāthā

92. ‘‘Yassāsavā parikkhīṇā, āhāre ca anissito;
Suññatā animitto ca, vimokkho yassa gocaro;
Ākāseva sakuntānaṃ, padaṃ tassa durannaya’’nti.

… Vijayo thero….

3. Erakattheragāthā

93. ‘‘Dukkhā kāmā eraka, na sukhā kāmā eraka;
Yo kāme kāmayati, dukkhaṃ so kāmayati eraka;
Yo kāme na kāmayati, dukkhaṃ so na kāmayati erakā’’ti.

… Erako thero….

4. Mettajittheragāthā

94. ‘‘Namo hi tassa bhagavato, sakyaputtassa sirīmato;
Tenāyaṃ aggappattena, aggadhammo [aggo dhammo (sī.)] sudesito’’ti.

… Mettaji thero….

5. Cakkhupālattheragāthā

95. ‘‘Andhohaṃ hatanettosmi, kantāraddhānapakkhando [pakkhanno (sī.), pakkanto (syā. sī. aṭṭha.)];
Sayamānopi gacchissaṃ, na sahāyena pāpenā’’ti.

… Cakkhupālo thero….

6. Khaṇḍasumanattheragāthā

96. ‘‘Ekapupphaṃ cajitvāna, asīti [asītiṃ (sī.)] vassakoṭiyo;
Saggesu paricāretvā, sesakenamhi nibbuto’’ti.

… Khaṇḍasumano thero….

7. Tissattheragāthā

97. ‘‘Hitvā satapalaṃ kaṃsaṃ, sovaṇṇaṃ satarājikaṃ;
Aggahiṃ mattikāpattaṃ, idaṃ dutiyābhisecana’’nti.

… Tisso thero….

8. Abhayattheragāthā

98. ‘‘Rūpaṃ disvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasikaroto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati;
Tassa vaḍḍhanti āsavā, bhavamūlopagāmino’’ti [bhavamūlā bhavagāminoti (sī. ka.)].

… Abhayo thero….

9. Uttiyattheragāthā

99. ‘‘Saddaṃ sutvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasikaroto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati;
Tassa vaḍḍhanti āsavā, saṃsāraṃ upagāmino’’ti.

… Uttiyo thero….

10. (Dutiya)-devasabhattheragāthā

100. ‘‘Sammappadhānasampanno, satipaṭṭhānagocaro;
Vimuttikusumasañchanno, parinibbissatyanāsavo’’ti.

… Devasabho thero….

Vaggo dasamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Paripuṇṇako ca vijayo, erako mettajī muni;
Cakkhupālo khaṇḍasumano, tisso ca abhayo tathā;
Uttiyo ca mahāpañño, thero devasabhopi cāti.

11. Ekādasamavaggo

1. Belaṭṭhānikattheragāthā

101. ‘‘Hitvā gihittaṃ anavositatto, mukhanaṅgalī odariko kusīto;
Mahāvarāhova nivāpapuṭṭho, punappunaṃ gabbhamupeti mando’’ti.

… Belaṭṭhāniko thero….

2. Setucchattheragāthā

102. ‘‘Mānena vañcitāse, saṅkhāresu saṃkilissamānāse;
Lābhālābhena mathitā, samādhiṃ nādhigacchantī’’ti.

… Setuccho thero….

3. Bandhurattheragāthā

103. ‘‘Nāhaṃ etena atthiko, sukhito dhammarasena tappito;
Pitvā [pītvāna (sī. syā.)] rasaggamuttamaṃ, na ca kāhāmi visena santhava’’nti.

… Bandhuro [bandhano (ka.)] thero….

4. Khitakattheragāthā

104. ‘‘Lahuko vata me kāyo, phuṭṭho ca pītisukhena vipulena;
Tūlamiva eritaṃ mālutena, pilavatīva me kāyo’’ti.

… Khitako thero….

5. Malitavambhattheragāthā

105. ‘‘Ukkaṇṭhitopi na vase, ramamānopi pakkame;
Na tvevānatthasaṃhitaṃ, vase vāsaṃ vicakkhaṇo’’ti.

… Malitavambho thero….

6. Suhemantattheragāthā

106. ‘‘Sataliṅgassa atthassa, satalakkhaṇadhārino;
Ekaṅgadassī dummedho, satadassī ca paṇḍito’’ti.

… Suhemanto thero….

7. Dhammasavattheragāthā

107. ‘‘Pabbajiṃ tulayitvāna, agārasmānagāriyaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Dhammasavo thero….

8. Dhammasavapituttheragāthā

108. ‘‘Sa vīsavassasatiko, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Dhammasavapitu thero….

9. Saṅgharakkhitattheragāthā

109. ‘‘Na nūnāyaṃ paramahitānukampino, rahogato anuvigaṇeti sāsanaṃ;
Tathāhayaṃ viharati pākatindriyo, migī yathā taruṇajātikā vane’’ti.

… Saṅgharakkhito thero….

10. Usabhattheragāthā

110. ‘‘Nagā nagaggesu susaṃvirūḷhā, udaggameghena navena sittā;
Vivekakāmassa araññasaññino, janeti bhiyyo usabhassa kalyata’’nti.

… Usabho thero….

Vaggo ekādasamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Belaṭṭhāniko setuccho, bandhuro khitako isi;
Malitavambho suhemanto, dhammasavo dhammasavapitā;
Saṅgharakkhitatthero ca, usabho ca mahāmunīti.

12. Dvādasamavaggo

1. Jentattheragāthā

111. ‘‘Duppabbajjaṃ ve duradhivāsā gehā, dhammo gambhīro duradhigamā bhogā;
Kicchā vutti no itarītareneva, yuttaṃ cintetuṃ satatamaniccata’’nti.

… Jento thero….

2. Vacchagottattheragāthā

112. ‘‘Tevijjohaṃ mahājhāyī, cetosamathakovido;
Sadattho me anuppatto, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Vacchagotto thero….

3. Vanavacchattheragāthā

113. ‘‘Acchodikā puthusilā,gonaṅgulamigāyutā;
Ambusevālasañchannā, te selā ramayanti ma’’nti.

… Vanavaccho thero….

4. Adhimuttattheragāthā

114. ‘‘Kāyaduṭṭhullagaruno, hiyyamānamhi [hīyamānamhi (sī.)] jīvite;
Sarīrasukhagiddhassa, kuto samaṇasādhutā’’ti.

… Adhimutto thero….

5. Mahānāmattheragāthā

115. ‘‘Esāvahiyyase pabbatena, bahukuṭajasallakikena [sallakitena (sī.), sallarikena (syā.)];
Nesādakena girinā, yasassinā paricchadenā’’ti.
… Mahānāmo thero….

6. Pārāpariyattheragāthā

116. ‘‘Chaphassāyatane hitvā, guttadvāro susaṃvuto;
Aghamūlaṃ vamitvāna, patto me āsavakkhayo’’ti.

… Pārāpariyo [pārāsariyo (sī.), pāraṃpariyo (ka.)] thero ….

7. Yasattheragāthā

117. ‘‘Suvilitto suvasano,sabbābharaṇabhūsito;
Tisso vijjā ajjhagamiṃ, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Yaso thero….

8. Kimilattheragāthā

118. ‘‘Abhisattova nipatati, vayo rūpaṃ aññamiva tatheva santaṃ;
Tasseva sato avippavasato, aññasseva sarāmi attāna’’nti.

… Kimilo [kimbilo (sī. syā.)] thero….

9. Vajjiputtattheragāthā

119. ‘‘Rukkhamūlagahanaṃ pasakkiya, nibbānaṃ hadayasmiṃ opiya;
Jhāya gotama mā ca pamādo, kiṃ te biḷibiḷikā karissatī’’ti.

… Vajjiputto thero….

10. Isidattattheragāthā

120. ‘‘Pañcakkhandhā pariññātā, tiṭṭhanti chinnamūlakā;
Dukkhakkhayo anuppatto,patto me āsavakkhayo’’ti.

… Isidatto thero….

Vaggo dvādasamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Jento ca vacchagotto ca, vaccho ca vanasavhayo;
Adhimutto mahānāmo, pārāpariyo yasopi ca;
Kimilo vajjiputto ca, isidatto mahāyasoti.

Ekakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Vīsuttarasataṃ therā, katakiccā anāsavā;
Ekakeva nipātamhi, susaṅgītā mahesibhīti.

2. Dukanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Uttarattheragāthā

121. ‘‘Natthi koci bhavo nicco, saṅkhārā vāpi sassatā;

Uppajjanti ca te khandhā, cavanti aparāparaṃ.

122. ‘‘Etamādīnaṃ ñatvā, bhavenamhi anatthiko;
Nissaṭo sabbakāmehi, patto me āsavakkhayo’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā uttaro thero gāthāyo abhāsitthāti.

2. Piṇḍolabhāradvājattheragāthā

123. ‘‘Nayidaṃ anayena jīvitaṃ, nāhāro hadayassa santiko;
Āhāraṭṭhitiko samussayo, iti disvāna carāmi esanaṃ.

124. ‘‘Paṅkoti hi naṃ pavedayuṃ, yāyaṃ vandanapūjanā kulesu;
Sukhumaṃ sallaṃ durubbahaṃ, sakkāro kāpurisena dujjaho’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā piṇḍolabhāradvājo thero gāthāyo abhāsitthāti.

3. Valliyattheragāthā

125. ‘‘Makkaṭo pañcadvārāyaṃ, kuṭikāyaṃ pasakkiya;
Dvārena anupariyeti, ghaṭṭayanto muhuṃ muhuṃ.

126. ‘‘Tiṭṭha makkaṭa mā dhāvi, na hi te taṃ yathā pure;
Niggahītosi paññāya, neva dūraṃ gamissatī’’ti.

… Valliyo thero….

4. Gaṅgātīriyattheragāthā

127. ‘‘Tiṇṇaṃ me tālapattānaṃ, gaṅgātīre kuṭī katā;
Chavasittova me patto, paṃsukūlañca cīvaraṃ.

128. ‘‘Dvinnaṃ antaravassānaṃ, ekā vācā me bhāsitā;
Tatiye antaravassamhi, tamokhandho [tamokkhandho (sī. syā.)] padālito’’ti.

… Gaṅgātīriyo thero….

5. Ajinattheragāthā

129. ‘‘Api ce hoti tevijjo, maccuhāyī anāsavo;
Appaññātoti naṃ bālā, avajānanti ajānatā.

130. ‘‘Yo ca kho annapānassa, lābhī hotīdha puggalo;
Pāpadhammopi ce hoti, so nesaṃ hoti sakkato’’ti.

… Ajino thero….

6. Meḷajinattheragāthā

131. ‘‘Yadāhaṃ dhammamassosiṃ, bhāsamānassa satthuno;
Na kaṅkhamabhijānāmi, sabbaññūaparājite.

132. ‘‘Satthavāhe mahāvīre, sārathīnaṃ varuttame;
Magge paṭipadāyaṃ vā, kaṅkhā mayhaṃ na vijjatī’’ti.

… Meḷajino thero….

7. Rādhattheragāthā

133. [dha. pa. 13 dhammapade] ‘‘Yathā agāraṃ ducchannaṃ, vuṭṭhī samativijjhati;
Evaṃ abhāvitaṃ cittaṃ, rāgo samativijjhati.

134. [dha. pa. 14 dhammapade] ‘‘Yathā agāraṃ succhannaṃ, vuḍḍhī na samativijjhati;
Evaṃ subhāvitaṃ cittaṃ, rāgo na samativijjhatī’’ti.

… Rādho thero….

8. Surādhattheragāthā

135. ‘‘Khīṇā hi mayhaṃ jāti, vusitaṃ jinasāsanaṃ;
Pahīno jālasaṅkhāto, bhavanetti samūhatā.

136. ‘‘Yassatthāya pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo’’ti.

… Surādho thero….

9. Gotamattheragāthā

137. ‘‘Sukhaṃ supanti munayo, ye itthīsu na bajjhare;
Sadā ve rakkhitabbāsu, yāsu saccaṃ sudullabhaṃ.

138. ‘‘Vadhaṃ carimha te kāma, anaṇā dāni te mayaṃ;
Gacchāma dāni nibbānaṃ, yattha gantvā na socatī’’ti.

… Gotamo thero….

10. Vasabhattheragāthā

139. ‘‘Pubbe hanati attānaṃ, pacchā hanati so pare;
Suhataṃ hanti attānaṃ, vītaṃseneva pakkhimā.

140. ‘‘Na brāhmaṇo bahivaṇṇo, anto vaṇṇo hi brāhmaṇo;
Yasmiṃ pāpāni kammāni, sa ve kaṇho sujampatī’’ti.

… Vasabho thero….

Vaggo paṭhamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Uttaro ceva piṇḍolo, valliyo tīriyo isi;
Ajino ca meḷajino, rādho surādho gotamo;

Vasabhena ime honti, dasa therā mahiddhikāti.

2. Dutiyavaggo

1. Mahācundattheragāthā

141. ‘‘Sussūsā sutavaddhanī, sutaṃ paññāya vaddhanaṃ;
Paññāya atthaṃ jānāti, ñāto attho sukhāvaho.

142. ‘‘Sevetha pantāni senāsanāni, careyya saṃyojanavippamokkhaṃ;
Sace ratiṃ nādhigaccheyya tattha, saṅghe vase rakkhitatto satimā’’ti.

… Mahācundo thero….

2. Jotidāsattheragāthā

143. ‘‘Ye kho te veṭhamissena [veghamissena (sī. syā.), ve gamissena, vekhamissena (ka.)], nānattena ca kammunā;
Manusse uparundhanti, pharusūpakkamā janā;
Tepi tattheva kīranti, na hi kammaṃ panassati.

144. ‘‘Yaṃ karoti naro kammaṃ, kalyāṇaṃ yadi pāpakaṃ;
Tassa tasseva dāyādo, yaṃ yaṃ kammaṃ pakubbatī’’ti.

… Jotidāso thero….

3. Heraññakānittheragāthā

145. ‘‘Accayanti ahorattā, jīvitaṃ uparujjhati;
Āyu khīyati maccānaṃ, kunnadīnaṃva odakaṃ.

146. ‘‘Atha pāpāni kammāni, karaṃ bālo na bujjhati;
Pacchāssa kaṭukaṃ hoti, vipāko hissa pāpako’’ti.

… Heraññakānitthero….

4. Somamittattheragāthā

147. ‘‘Parittaṃ dārumāruyha, yathā sīde mahaṇṇave;
Evaṃ kusītamāgamma, sādhujīvīpi sīdati;
Tasmā taṃ parivajjeyya, kusītaṃ hīnavīriyaṃ.

148. ‘‘Pavivittehi ariyehi, pahitattehi jhāyibhi;
Niccaṃ āraddhavīriyehi, paṇḍitehi sahāvase’’ti.

… Somamitto thero….

5. Sabbamittattheragāthā

149. ‘‘Jano janamhi sambaddho [sambaddho (syā. ka.)], janamevassito jano;
Jano janena heṭhīyati, heṭheti ca [bodhiyati, bādheti ca (ka.)] jano janaṃ.

150. ‘‘Ko hi tassa janenattho, janena janitena vā;
Janaṃ ohāya gacchaṃ taṃ, heṭhayitvā [bādhayitvā (ka.)] bahuṃ jana’’nti.

… Sabbamitto thero….

6. Mahākāḷattheragāthā

151. ‘‘Kāḷī itthī brahatī dhaṅkarūpā, satthiñca bhetvā aparañca satthiṃ;
Bāhañca bhetvā aparañca bāhaṃ, sīsañca bhetvā dadhithālakaṃva;
Esā nisinnā abhisandahitvā.

152. ‘‘Yo ve avidvā upadhiṃ karoti, punappunaṃ dukkhamupeti mando;
Tasmā pajānaṃ upadhiṃ na kayirā, māhaṃ puna bhinnasiro sayissa’’nti [passissanti (ka.)].

… Mahākāḷo thero….

7. Tissattheragāthā

153. ‘‘Bahū sapatte labhati, muṇḍo saṅghāṭipāruto;
Lābhī annassa pānassa, vatthassa sayanassa ca.

154. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, sakkāresu mahabbhayaṃ;
Appalābho anavassuto, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

… Tisso thero….

8. Kimilattheragāthā

155. ‘‘Pācīnavaṃsadāyamhi, sakyaputtā sahāyakā;
Pahāyānappake bhoge, uñchāpattāgate ratā.

156. ‘‘Āraddhavīriyā pahitattā, niccaṃ daḷhaparakkamā;
Ramanti dhammaratiyā, hitvāna lokiyaṃ rati’’nti.

… Kimilo [kimbilo (sī. syā. pī.)] thero….

9. Nandattheragāthā

157. ‘‘Ayoniso manasikārā, maṇḍanaṃ anuyuñjisaṃ;
Uddhato capalo cāsiṃ, kāmarāgena aṭṭito.

158. ‘‘Upāyakusalenāhaṃ, buddhenādiccabandhunā;
Yoniso paṭipajjitvā, bhave cittaṃ udabbahi’’nti.

… Nando thero….

10. Sirimattheragāthā

159. ‘‘Pare ca naṃ pasaṃsanti, attā ce asamāhito;
Moghaṃ pare pasaṃsanti, attā hi asamāhito.

160. ‘‘Pare ca naṃ garahanti, attā ce susamāhito;
Moghaṃ pare garahanti, attā hi susamāhito’’ti.

… Sirimā thero….

Vaggo dutiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Cundo ca jotidāso ca, thero heraññakāni ca;
Somamitto sabbamitto, kālo tisso ca kimilo [kimbilo (sī. syā. pī.), chandalakkhaṇānulomaṃ];
Nando ca sirimā ceva, dasa therā mahiddhikāti.

3. Tatiyavaggo

1. Uttarattheragāthā

161. ‘‘Khandhā mayā pariññātā, taṇhā me susamūhatā;
Bhāvitā mama bojjhaṅgā, patto me āsavakkhayo.

162. ‘‘Sohaṃ khandhe pariññāya, abbahitvāna [abbuhitvāna (ka.)] jāliniṃ;
Bhāvayitvāna bojjhaṅge, nibbāyissaṃ anāsavo’’ti.

… Uttaro thero….

2. Bhaddajittheragāthā

163. ‘‘Panādo nāma so rājā, yassa yūpo suvaṇṇayo;
Tiriyaṃ soḷasubbedho [soḷasapabbedho (sī. aṭṭha.), soḷasabbāṇo (?)], ubbhamāhu [uddhamāhu (sī.), uccamāhu (syā.)] sahassadhā.

164. ‘‘Sahassakaṇḍo satageṇḍu, dhajālu haritāmayo;
Anaccuṃ tattha gandhabbā, chasahassāni sattadhā’’ti.

… Bhaddajitthero….

3. Sobhitattheragāthā

165. **‘‘Satimā paññavā** bhikkhu, āraddhabalavīriyo;
Pañca kappasatānāhaṃ, ekarattiṃ anussariṃ.

166. ‘‘Cattāro satipaṭṭhāne, satta aṭṭha ca bhāvayaṃ;
Pañca kappasatānāhaṃ, ekarattiṃ anussari’’nti.

… Sobhito thero….

4. Valliyattheragāthā

167. ‘‘Yaṃ kiccaṃ daḷhavīriyena, yaṃ kiccaṃ boddhumicchatā;
Karissaṃ nāvarajjhissaṃ [nāvarujjhissaṃ (ka. sī. ka.)], passa vīriyaṃ parakkama.

168. ‘‘Tvañca me maggamakkhāhi, añjasaṃ amatogadhaṃ;
Ahaṃ monena monissaṃ, gaṅgāsotova sāgara’’nti.

… Valliyo thero….

5. Vītasokattheragāthā

169. ‘‘Kese me olikhissanti, kappako upasaṅkami;
Tato ādāsamādāya, sarīraṃ paccavekkhisaṃ.

170. ‘‘Tuccho kāyo adississa, andhakāro tamo byagā;
Sabbe coḷā samucchinnā, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Vītasoko thero….

6. Puṇṇamāsattheragāthā

171. ‘‘Pañca nīvaraṇe hitvā, yogakkhemassa pattiyā;
Dhammādāsaṃ gahetvāna, ñāṇadassanamattano.

172. ‘‘Paccavekkhiṃ imaṃ kāyaṃ, sabbaṃ santarabāhiraṃ;
Ajjhattañca bahiddhā ca, tuccho kāyo adissathā’’ti.

… Puṇṇamāso thero….

7. Nandakattheragāthā

173. ‘‘Yathāpi bhaddo ājañño, khalitvā patitiṭṭhati;
Bhiyyo laddāna saṃvegaṃ, adīno vahate dhuraṃ.

174. ‘‘Evaṃ dassanasampannaṃ, sammāsambuddhasāvakaṃ;
Ājānīyaṃ maṃ dhāretha, puttaṃ buddhassa orasa’’nti.

… Nandako thero….

8. Bharatattheragāthā

175. ‘‘Ehi nandaka gacchāma, upajjhāyassa santikaṃ;
Sīhanādaṃ nadissāma, buddhaseṭṭhassa sammukhā.

176. ‘‘Yāya no anukampāya, amhe pabbājayī muni;
So no attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo’’ti.

… Bharato thero….

9. Bhāradvājattheragāthā

177. ‘‘Nadanti evaṃ sappaññā, sīhāva girigabbhare;
Vīrā vijitasaṅgāmā, jetvā māraṃ savāhaniṃ [savāhanaṃ (bahūsu)].

178. ‘‘Satthā ca pariciṇṇo me, dhammo saṅgho ca pūjito;

Ahañca vitto sumano, puttaṃ disvā anāsava''nti.

… Bhāradvājo thero….

10. Kaṇhadinnattheragāthā

179. ''Upāsitā sappurisā, sutā dhammā abhiṇhaso;
Sutvāna paṭipajjissaṃ, añjasaṃ amatogadhaṃ.

180. ''Bhavarāgahatassa me sato, bhavarāgo puna me na vijjati;
Na cāhu na ca me bhavissati, na ca me etarahi vijjatī''ti.

… Kaṇhadinno thero….

Vaggo tatiyo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Uttaro bhaddajitthero, sobhito valliyo isi;
Vītasoko ca yo thero, puṇṇamāso ca nandako;
Bharato bhāradvājo ca, kaṇhadinno mahāmunīti.

4. Catutthavaggo

1. Migasirattheragāthā

181. ''Yato ahaṃ pabbajito, sammāsambuddhasāsane;
Vimuccamāno uggacchiṃ, kāmadhātuṃ upaccagaṃ.

182. ''Brahmuno pekkhamānassa, tato cittaṃ vimucci me;
Akuppā me vimuttīti, sabbasaṃyojanakkhayā''ti.

… Migasiro thero….

2. Sivakattheragāthā

183. ''Aniccāni gahakāni, tattha tattha punappunaṃ;
Gahakāraṃ [gahakārakaṃ (sī. pī.)] gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.

184. ''Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
Sabbā te phāsukā bhaggā, thūṇikā [thūṇirā (pī. ka.), dhuṇirā (syā.)] ca vidālitā [padālitā (sī. syā.)];
Vimariyādikataṃ cittaṃ, idheva vidhamissatī''ti.

… Sivako [sīvako (sī.)] thero….

3. Upavāṇattheragāthā

185. ''Arahaṃ sugato loke, vātehābādhito [… bādhito (ka.)] muni;
Sace uṇhodakaṃ atthi, munino dehi brāhmaṇa.

186. ‘‘Pūjito pūjaneyyānaṃ [pūjanīyānaṃ (sī.)], sakkareyyāna sakkato;
Apacitopaceyyānaṃ [apacanīyānaṃ (sī.), apacineyyānaṃ (syā.)], tassa icchāmi hātave’’ti.

… Upavāṇo thero….

4. Isidinnattheragāthā

187. ‘‘Diṭṭhā mayā dhammadharā upāsakā, kāmā aniccā iti bhāsamānā;
Sārattarattā maṇikuṇḍalesu, puttesu dāresu ca te apekkhā.

188. ‘‘Addhā na jānanti yatodha dhammaṃ, kāmā aniccā iti cāpi āhu;
Rāgañca tesaṃ na balatthi chettuṃ, tasmā sitā puttadāraṃ dhanañcā’’ti.

… Isidinno thero….

5. Sambulakaccānattheragāthā

189. ‘‘Devo ca vassati devo ca gaḷagaḷāyati,
Ekako cāhaṃ bherave bile viharāmi;
Tassa mayhaṃ ekakassa bherave bile viharato,
Natthi bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā.

190. ‘‘Dhammatā mamasā yassa me, ekakassa bherave bile;
Viharato natthi bhayaṃ vā, chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā’’ti.

… Sambulakaccāno [sambahulakaccāno (ka.)] thero….

6. Nitakattheragāthā

191. [udā. 34 udānepi] ‘‘Kassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampati;
Virattaṃ rajanīyesu, kuppanīye na kuppati;
Yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, kuto taṃ dukkhamessati.

192. ‘‘Mama selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampati;
Virattaṃ rajanīyesu, kuppanīye na kuppati;
Mamevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, kuto maṃ dukkhamessatī’’ti.

… Nitako [khitako (sī. syā.)] thero….

7. Soṇapoṭiriyattheragāthā

193. ‘‘Na tāva supituṃ hoti, ratti nakkhattamālinī;
Paṭijaggitumevesā, ratti hoti vijānatā.

194. ‘‘Hatthikkhandhāvapatitaṃ, kuñjaro ce anukkame;
Saṅgāme me mataṃ seyyo, yañce jīve parājito’’ti.

… Soṇo poṭiriyo [selissariyo (sī.), poṭṭiriyaputto (syā.)] thero ….

8. Nisabhattheragāthā

195. ‘‘Pañca kāmaguṇe hitvā, piyarūpe manorame;
Saddhāya gharā nikkhamma, dukkhassantakaro bhave.

196. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, sampajāno patissato’’ti.

… Nisabho thero….

9. Usabhattheragāthā

197. ‘‘Ambapallavasaṅkāsaṃ, aṃse katvāna cīvaraṃ;
Nisinno hatthigīvāyaṃ, gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ.

198. ‘‘Hatthikkhandhato oruyha, saṃvegaṃ alabhiṃ tadā;
Sohaṃ ditto tadā santo, patto me āsavakkhayo’’ti.

… Usabho thero….

10. Kappaṭakurattheragāthā

199. ‘‘Ayamiti kappaṭo kappaṭakuro, acchāya atibharitāya [atibhariyāya (sī. ka.), accaṃ bharāya (syā.)];
Amataghaṭikāyaṃ dhammakaṭamatto [dhammakaṭapatto (syā. ka. aṭṭha.), dhammakaṭamaggo (sī. aṭṭha.)], katapadaṃ jhānāni ocetuṃ.

200. ‘‘Mā kho tvaṃ kappaṭa pacālesi, mā tvaṃ upakaṇṇamhi tāḷessaṃ;
Na hi [na vā (ka.)] tvaṃ kappaṭa mattamaññāsi, saṅghamajjhamhi pacalāyamānoti.

… Kappaṭakuro thero….

Vaggo catuttho niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Migasiro sivako ca, upavāno ca paṇḍito;
Isidinno ca kaccāno, nitako ca mahāvasī;
Poṭiriyaputto nisabho, usabho kappaṭakuroti.

5. Pañcamavaggo

1. Kumārakassapattheragāthā

201. ‘‘Aho buddhā aho dhammā, aho no satthu sampadā;
Yattha etādisaṃ dhammaṃ, sāvako sacchikāhi’’ti.

202. ‘‘Asaṅkheyyesu kappesu, sakkāyādhigatā ahū;
Tesamayaṃ pacchimako, carimoyaṃ samussayo;
Jātimaraṇasaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Kumārakassapo thero….

2. Dhammapālattheragāthā

203. ‘‘Yo have daharo bhikkhu, yuñjati buddhasāsane;
Jāgaro sa hi suttesu [patisuttesu (sī. ka.)], amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

204. ‘‘Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhāna sāsana’’nti.

… Dhammapālo thero….

3. Brahmālittheragāthā

205. ‘‘Kassindriyāni samathaṅgatāni, assā yathā sārathinā sudantā;
Pahīnamānassa anāsavassa, devāpi kassa [tassa (bahūsu)] pihayanti tādino’’ti.

206. [dha. pa. 94 dhammapadepi] ‘‘Mayhindriyāni samathaṅgatāni, assā yathā sārathinā sudantā;
Pahīnamānassa anāsavassa, devāpi mayhaṃ pihayanti tādino’’ti.

… Brahmāli thero….

4. Mogharājattheragāthā

207. ‘‘Chavipāpaka cittabhaddaka, mogharāja satataṃ samāhito;
Hemantikasītakālarattiyo [hemantikakālarattiyo (ka.)], bhikkhu tvaṃsi kathaṃ karissasi’’.

208. ‘‘Sampannasassā magadhā, kevalā iti me sutaṃ;
Palālacchannako seyyaṃ, yathaññe sukhajīvino’’ti.

… Mogharājā thero….

5. Visākhapañcālaputtattheragāthā

209. ‘‘Na ukkhipe no ca parikkhipe pare, okkhipe pāragataṃ na eraye;
Na cattavaṇṇaṃ parisāsu byāhare, anuddhato sammitabhāṇi subbato.

210. ‘‘Susukhumanipuṇatthadassinā, matikusalena nivātavuttinā;
Saṃsevitavuddhasīlinā, nibbānaṃ na hi tena dullabha’’nti.

… Visākho pañcālaputto thero ….

6. Cūḷakattheragāthā

211. ‘‘Nadanti morā susikhā supekhuṇā, sunīlagīvā sumukhā sugajjino;
Susaddalā cāpi mahāmahī ayaṃ, subyāpitambu suvalāhakaṃ nabhaṃ.

212. ‘‘Sukallarūpo sumanassa jhāyataṃ [jhāyitaṃ (syā. ka.)], sunikkamo sādhu subuddhasāsane;
Susukkasukkaṃ nipuṇaṃ sududdasaṃ, phusāhi taṃ uttamamaccutaṃ pada’’nti.

… Cūḷako [cūlako (sī. aṭṭha.)] thero….

7. Anūpamattheragāthā

213. ‘‘Nandamānāgataṃ cittaṃ, sūlamāropamānakaṃ;
Tena teneva vajasi, yena sūlaṃ kaliṅgaraṃ.

214. ‘‘Tāhaṃ cittakaliṃ brūmi, taṃ brūmi cittadubbhakaṃ;
Satthā te dullabho laddho, mānatthe maṃ niyojayī’’ti.

… Anūpamo thero….

8. Vajjitattheragāthā

215. ‘‘Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, gatīsu parivattisaṃ;
Apassaṃ ariyasaccāni, andhabhūto [andhībhūto (ka.)] puthujjano.

216. ‘‘Tassa me appamattassa, saṃsārā vinaḷīkatā;
Sabbā gatī samucchinnā, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Vajjito thero….

9. Sandhitattheragāthā

217. ‘‘Assatthe haritobhāse, saṃvirūḷhamhi pādape;
Ekaṃ buddhagataṃ saññaṃ, alabhitthaṃ [alabhiṃ haṃ (ka.)] patissato.

218. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ saññamalabhiṃ tadā;
Tassā saññāya vāhasā, patto me āsavakkhayo’’ti.

… Sandhito thero….

Vaggo pañcamo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Kumārakassapo thero, dhammapālo ca brahmāli;
Mogharājā visākho ca, cūḷako ca anūpamo;
Vajjito sandhito thero, kilesarajavāhanoti.

Dukanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Gāthādukanipātamhi, navuti ceva aṭṭha ca;
Therā ekūnapaññāsaṃ, bhāsitā nayakovidāti.

3. Tikanipāto

1. Aṅgaṇikabhāradvājattheragāthā

219. ‘‘Ayoni suddhimanvesaṃ, aggiṃ paricariṃ vane;
Suddhimaggaṃ ajānanto, akāsiṃ amaraṃ tapaṃ [akāsiṃ aparaṃ tapaṃ (syā.), akāsiṃ amataṃ tapaṃ (ka.)].

220. ‘‘Taṃ sukhena sukhaṃ laddhaṃ, passa dhammasudhammataṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

221. ‘‘Brahmabandhu pure āsiṃ, idāni khomhi brāhmaṇo;
Tevijjo nhātako [nahātako (sī. aṭṭha.)] camhi, sottiyo camhi vedagū’’ti.

… Aṅgaṇikabhāradvājo thero….

2. Paccayattheragāthā

222. ‘‘Pañcāhāhaṃ pabbajito, sekho appattamānaso,
Vihāraṃ me paviṭṭhassa, cetaso paṇidhī ahu.

223. ‘‘Nāsissaṃ na pivissāmi, vihārato na nikkhame;
Napi passaṃ nipātessaṃ, taṇhāsalle anūhate.

224. ‘‘Tassa mevaṃ viharato, passa vīriyaparakkamaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Paccayo thero….

3. Bākulattheragāthā

225. ‘‘Yo pubbe karaṇīyāni, pacchā so kātumicchati;
Sukhā so dhaṃsate ṭhānā, pacchā ca manutappati.

226. ‘‘Yañhi kayirā tañhi vade, yaṃ na kayirā na taṃ vade;
Akarontaṃ bhāsamānaṃ, parijānanti paṇḍitā.

227. ‘‘Susukhaṃ vata nibbānaṃ, sammāsambuddhadesitaṃ;
Asokaṃ virajaṃ khemaṃ, yattha dukkhaṃ nirujjhatī’’ti.

… Bākulo [bākkulo (sī.)] thero….

4. Dhaniyattheragāthā

228. ‘‘Sukhaṃ ce jīvituṃ icche, sāmaññasmiṃ apekkhavā;
Saṅghikaṃ nātimaññeyya, cīvaraṃ pānabhojanaṃ.

229. ‘‘Sukhaṃ ce jīvituṃ icche, sāmaññasmiṃ apekkhavā;
Ahi mūsikasobbhaṃva, sevetha sayanāsanaṃ.

230. ‘‘Sukhaṃ ce jīvituṃ icche, sāmaññasmiṃ apekkhavā;
Itarītarena tusseyya, ekadhammañca bhāvaye’’ti.

… Dhaniyo thero….

5. Mātaṅgaputtattheragāthā

231. ‘‘Atisītaṃ atiuṇhaṃ, atisāyamidaṃ ahu;
Iti vissaṭṭhakammante, khaṇā accenti māṇave.

232. ‘‘Yo ca sītañca uṇhañca, tiṇā bhiyyo na maññati;
Karaṃ purisakiccāni, so sukhā na vihāyati.

233. ‘‘Dabbaṃ kusaṃ poṭakilaṃ, usīraṃ muñjapabbajaṃ;
Urasā panudissāmi, vivekamanubrūhaya’’nti.

… Mātaṅgaputto thero….

6. Khujjasobhitattheragāthā

234. ‘‘Ye cittakathī bahussutā, samaṇā pāṭaliputtavāsino;
Tesaññataroyamāyuvā, dvāre tiṭṭhati khujjasobhito.

235. ‘‘Ye cittakathī bahussutā, samaṇā pāṭaliputtavāsino;
Tesaññataroyamāyuvā, dvāre tiṭṭhati māluterito.

236. ‘‘Suyuddhena suyiṭṭhena, saṅgāmavijayena ca;
Brahmacariyānuciṇṇena, evāyaṃ sukhamedhatī’’ti.

… Khujjasobhito thero….

7. Vāraṇattheragāthā

237. ‘‘Yodha koci manussesu, parapāṇāni hiṃsati;
Asmā lokā paramhā ca, ubhayā dhaṃsate naro.

238. ‘‘Yo ca mettena cittena, sabbapāṇānukampati;
Bahuñhi so pasavati, puññaṃ tādisako naro.

239. ‘‘Subhāsitassa sikkhetha, samaṇūpāsanassa ca;
Ekāsanassa ca raho, cittavūpasamassa cā’’ti.

… Vāraṇo thero….

8. Vassikattheragāthā

240. ‘‘Ekopi saddho medhāvī, assaddhānīdha ñātinaṃ;
Dhammaṭṭho sīlasampanno, hoti atthāya bandhunaṃ.

241. ‘‘Niggayha anukampāya, coditā ñātayo mayā;
Ñātibandhavapemena, kāraṃ katvāna bhikkhusu.

242. ‘‘Te abbhatītā kālaṅkatā, pattā te tidivaṃ sukhaṃ;
Bhātaro mayhaṃ mātā ca, modanti kāmakāmino’’ti.

… Vassiko [passiko (sī. syā. pī.)] thero….

9. Yasojattheragāthā

243. ‘‘Kālapabbaṅgasaṅkāso, kiso dhamanisanthato;
Mattaññū annapānamhi, adīnamanaso naro’’.

244. ‘‘Phuṭṭho ḍaṃsehi makasehi, araññasmiṃ brahāvane;
Nāgo saṅgāmasīseva, sato tatrādhivāsaye.

245. ‘‘Yathā brahmā tathā eko, yathā devo tathā duve;
Yathā gāmo tathā tayo, kolāhalaṃ tatuttari’’nti.

… Yasojo thero….

10. Sāṭimattiyattheragāthā

246. ‘‘Ahu tuyhaṃ pure saddhā, sā te ajja na vijjati;
Yaṃ tuyhaṃ tuyhamevetaṃ, natthi duccaritaṃ mama.

247. ‘‘Aniccā hi calā saddā, evaṃ diṭṭhā hi sā mayā;
Rajjantipi virajjanti, tattha kiṃ jiyyate muni.

248. ‘‘Paccati munino bhattaṃ, thokaṃ thokaṃ kule kule;
Piṇḍikāya carissāmi, atthi jaṅghabalaṃ [jaṅghābalaṃ (sī.)] mamā’’ti.

… Sāṭimattiyo thero….

11. Upālittheragāthā

249. ‘‘Saddhāya abhinikkhamma, navapabbajito navo;
Mitte bhajeyya kalyāṇe, suddhājīve atandite.

250. ‘‘Saddhāya abhinikkhamma, navapabbajito navo;
Saṅghasmiṃ viharaṃ bhikkhu, sikkhetha vinayaṃ budho.

251. ‘‘Saddhāya abhinikkhamma, navapabbajito navo;
Kappākappesu kusalo, careyya apurakkhato’’ti.

… Upālitthero….

12. Uttarapālattheragāthā

252. ‘‘Paṇḍitaṃ vata maṃ santaṃ, alamatthavicintakaṃ;
Pañca kāmaguṇā loke, sammohā pātayiṃsu maṃ.

253. ‘‘Pakkhando māravisaye, daḷhasallasamappito;
Asakkhiṃ maccurājassa, ahaṃ pāsā pamuccituṃ.

254. ‘‘Sabbe kāmā pahīnā me, bhavā sabbe padālitā [vidālitā (sī. pī. aṭṭha.)];
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Uttarapālo thero….

13. Abhibhūtattheragāthā

255. ‘‘Suṇātha ñātayo sabbe, yāvantettha samāgatā;
Dhammaṃ vo desayissāmi, dukkhā jāti punappunaṃ.

256. [saṃ. ni. 1.185] ‘‘Ārambhatha [ārabhatha (sī. syā.), ārabbhatha (ka.)] nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

257. ‘‘Yo imasmiṃ dhammavinaye, **appamatto** vihassati [vihessati (syā. pī.)];
Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī’’ti.

… Abhibhūto thero….

14. Gotamattheragāthā

258. ‘‘Saṃsaraṃ hi nirayaṃ agacchissaṃ, petalokamagamaṃ punappunaṃ;
Dukkhamamhipi tiracchānayoniyaṃ, nekadhā hi vusitaṃ ciraṃ mayā.

259. ‘‘Mānusopi ca bhavobhirādhito, saggakāyamagamaṃ sakiṃ sakiṃ;
Rūpadhātusu arūpadhātusu, nevasaññisu asaññisuṭṭhitaṃ.

260. ‘‘Sambhavā suviditā asārakā, saṅkhatā pacalitā saderitā;
Taṃ viditvā mahamattasambhavaṃ, santimeva satimā samajjhaga’’nti.

… Gotamo thero….

15. Hāritattheragāthā

261. ‘‘Yo pubbe karaṇīyāni, pacchā so kātumicchati;
Sukhā so dhaṃsate ṭhānā, pacchā ca manutappati.

262. ‘‘Yañhi kayirā tañhi vade, yaṃ na kayirā na taṃ vade;
Akarontaṃ bhāsamānaṃ, parijānanti paṇḍitā.

263. ‘‘Susukhaṃ vata nibbānaṃ, sammāsambuddhadesitaṃ;
Asokaṃ virajaṃ khemaṃ, yattha dukkhaṃ nirujjhatī’’ti.

… Hārito thero….

16. Vimalattheragāthā

264. ‘‘Pāpamitte vivajjetvā, bhajeyyuttamapuggalaṃ;
Ovāde cassa tiṭṭheyya, patthento acalaṃ sukhaṃ.

265. ‘‘Parittaṃ dārumāruyha, yathā sīde mahaṇṇave;
Evaṃ kusītamāgamma, sādhujīvīpi sīdati;
Tasmā taṃ parivajjeyya, kusītaṃ hīnavīriyaṃ.

266. ‘‘Pavivittehi ariyehi, pahitattehi jhāyibhi;
Niccaṃ āraddhavīriyehi, paṇḍitehi sahāvase’’ti.

… Vimalo thero….

Tikanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Aṅgaṇiko bhāradvājo, paccayo bākulo isi;
Dhaniyo mātaṅgaputto, sobhito vāraṇo isi.

Vassiko ca yasojo ca, sāṭimattiyupāli ca;
Uttarapālo abhibhūto, gotamo hāritopi ca.

Thero tikanipātamhi, nibbāne vimalo kato;
Aṭṭhatālīsa gāthāyo, therā soḷasa kittitāti.

4. Catukanipāto

1. Nāgasamālattheragāthā

267. ‘‘Alaṅkatā suvasanā, mālinī candanussadā;
Majjhe mahāpathe nārī, turiye naccati naṭṭakī.

268. ‘‘Piṇḍikāya paviṭṭhohaṃ, gacchanto naṃ udikkhisaṃ;
Alaṅkataṃ suvasanaṃ, maccupāsaṃva oḍḍitaṃ.

269. ‘‘Tato me manasīkāro, yoniso udapajjatha;
Ādīnavo pāturahu, nibbidā samatiṭṭhatha [sampatiṭṭhatha (ka.)].

270. ‘‘Tato cittaṃ vimucci me, passa dhammasudhammataṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Nāgasamālo thero….

2. Bhaguttheragāthā

271. ‘‘Ahaṃ middhena pakato, vihārā upanikkhamiṃ;
Caṅkamaṃ abhiruhanto, tattheva papatiṃ chamā.

272. ‘‘Gattāni parimajjitvā, punapāruyha caṅkamaṃ;
Caṅkame caṅkamiṃ sohaṃ, ajjhattaṃ susamāhito.

273. ‘‘Tato me manasīkāro, yoniso udapajjatha;
Ādīnavo pāturahu, nibbidā samatiṭṭhatha.

274. ‘‘Tato cittaṃ vimucci me, passa dhammasudhammataṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Bhaguttthero….

3. Sabhiyattheragāthā

275. [dha. pa. 6 dhammapadepi] ‘‘Pare ca na vijānanti, mayamettha yamāmase;
Ye ca tattha vijānanti, tato sammanti medhagā.

276. ‘‘Yadā ca avijānantā, iriyantyamarā viya;
Vijānanti ca ye dhammaṃ, āturesu anāturā.

277. ‘‘Yaṃ kiñci sithilaṃ kammaṃ, saṃkiliṭṭhañca yaṃ vataṃ;
Saṅkassaraṃ brahmacariyaṃ, na taṃ hoti mahapphalaṃ.

278. ‘‘Yassa sabrahmacārīsu, gāravo nūpalabbhati;
Ārakā hoti saddhammā, nabhaṃ puthaviyā yathā’’ti.

… Sabhiyo thero….

4. Nandakattheragāthā

279. ‘‘Dhiratthu pūre duggandhe, mārapakkhe avassute;
Navasotāni te kāye, yāni sandanti sabbadā.

280. ‘‘Mā purāṇaṃ amaññittho, māsādesi tathāgate;
Saggepi te na rajjanti, kimaṅgaṃ pana [kimaṅga pana (sī.)] mānuse.

281. ‘‘Ye ca kho bālā dummedhā, dummantī mohapārutā;
Tādisā tattha rajjanti, mārakhittamhi bandhane.

282. ‘‘Yesaṃ rāgo ca doso ca, avijjā ca virājitā;
Tādī tattha na rajjanti, chinnasuttā abandhanā’’ti.

… Nandako thero….

5. Jambukattheragāthā

283. ‘‘Pañcapaññāsavassāni, rajojallamadhārayiṃ;
Bhuñjanto māsikaṃ bhattaṃ, kesamassuṃ alocayiṃ.

284. ‘‘Ekapādena aṭṭhāsiṃ, āsanaṃ parivajjayiṃ;
Sukkhagūthāni ca khādiṃ, uddesañca na sādiyiṃ.

285. ‘‘Etādisaṃ karitvāna, bahuṃ duggatigāminaṃ;
Vuyhamāno mahoghena, buddhaṃ saraṇamāgamaṃ.

286. ‘‘Saraṇagamanaṃ passa, passa dhammasudhammataṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Jambuko thero….

6. Senakattheragāthā

287. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, gayāyaṃ gayaphagguyā;
Yaṃ addasāsiṃ sambuddhaṃ, desentaṃ dhammamuttamaṃ.

288. ‘‘Mahappabhaṃ gaṇācariyaṃ, aggapattaṃ vināyakaṃ;
Sadevakassa lokassa, jinaṃ atuladassanaṃ.

289. ‘‘Mahānāgaṃ mahāvīraṃ, mahājutimanāsavaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇaṃ, satthāramakutobhayaṃ.

290. ‘‘Cirasaṃkiliṭṭhaṃ vata maṃ, diṭṭhisandānabandhitaṃ [sandhitaṃ (sī. syā.), sanditaṃ (pī. sī. aṭṭha.)];
Vimocayi so bhagavā, sabbaganthehi senaka’’nti.

… Senako thero….

7. Sambhūtattheragāthā

291. ‘‘Yo dandhakāle tarati, taraṇīye ca dandhaye;
Ayoni [ayoniso (syā.)] saṃvidhānena, bālo dukkhaṃ nigacchati.

292. ‘‘Tassatthā parihāyanti, kāḷapakkheva candimā;
Āyasakyañca [āyasasyañca (sī.)] pappoti, mittehi ca virujjhati.

293. ‘‘Yo dandhakāle dandheti, taraṇīye ca tāraye;
Yoniso saṃvidhānena, sukhaṃ pappoti paṇḍito.

294. ‘‘Tassatthā paripūrenti, sukkapakkheva candimā;
Yaso kittiñca pappoti, mittehi na virujjhatī’’ti.

… Sambhūto thero….

8. Rāhulattheragāthā

295. ‘‘Ubhayeneva sampanno, rāhulabhaddoti maṃ vidū;
Yañcamhi putto buddhassa, yañca dhammesu cakkhumā.

296. ‘‘Yañca me āsavā khīṇā, yañca natthi punabbhavo;
Arahā dakkhiṇeyyomhi, tevijjo amataddaso.

297. ‘‘Kāmandhā jālapacchannā, taṇhāchādanachāditā;
Pamattabandhunā baddhā, macchāva kumināmukhe.

298. ‘‘Taṃ kāmaṃ ahamujjhitvā, chetvā mārassa bandhanaṃ;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, sītibhūtosmi nibbuto’’ti.

… Rāhulo thero….

9. Candanattheragāthā

299. ‘‘Jātarūpena sañchannā [pacchannā (sī.)], dāsīgaṇapurakkhatā;
Aṅkena puttamādāya, bhariyā maṃ upāgami.

300. ‘‘Tañca disvāna āyantiṃ, sakaputtassa mātaraṃ;
Alaṅkataṃ suvasanaṃ, maccupāsaṃva oḍḍitaṃ.

301. ‘‘Tato me manasīkāro, yoniso udapajjatha;
Ādīnavo pāturahu, nibbidā samatiṭṭhatha.

302. ‘‘Tato cittaṃ vimucci me, **passa dhammasudhammataṃ;**
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Candano thero….

10. Dhammikattheragāthā

303. [jā. 1.10.102 jātakepi] ‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, dhammo suciṇṇo sukhamāvahati;
Esānisaṃso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī.

304. [jā. 1.15.385] ‘‘Nahi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino;
Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggatiṃ.

305. ‘‘Tasmā hi dhammesu kareyya chandaṃ, iti modamāno sugatena tādinā;
Dhamme ṭhitā sugatavarassa sāvakā, nīyanti dhīrā saraṇavaraggagāmino.

306. ‘‘Vipphoṭito gaṇḍamūlo, taṇhājālo samūhato;
So khīṇasaṃsāro na catthi kiñcanaṃ,
Cando yathā dosinā puṇṇamāsiya’’nti.

… Dhammiko thero….

11. Sappakattheragāthā

307. ‘‘Yadā balākā sucipaṇḍaracchadā, kāḷassa meghassa bhayena tajjitā;
Palehiti ālayamālayesinī, tadā nadī ajakaraṇī rameti maṃ.

308. ‘‘Yadā balākā suvisuddhapaṇḍarā, kāḷassa meghassa bhayena tajjitā;
Pariyesati leṇamaleṇadassinī, tadā nadī ajakaraṇī rameti maṃ.

309. ‘‘Kaṃ nu tattha na ramenti, jambuyo ubhato tahiṃ;
Sobhenti āpagākūlaṃ, mama leṇassa [mahāleṇassa (syā. ka.)] pacchato.

310. ‘‘Tā matamadasaṅghasuppahīnā,
Bhekā mandavatī panādayanti;
‘Nājja girinadīhi vippavāsasamayo,
Khemā ajakaraṇī sivā surammā’’’ti.

… Sappako thero….

12. Muditattheragāthā

311. ‘‘Pabbajiṃ jīvikatthohaṃ, laddhāna upasampadaṃ;
Tato saddhaṃ paṭilabhiṃ, daḷhavīriyo parakkamiṃ.

312. ‘‘Kāmaṃ bhijjatuyaṃ kāyo, maṃsapesī visīyaruṃ [visiyantu (ka.)];
Ubho jaṇṇukasandhīhi, jaṅghāyo papatantu me.

313. ‘‘Nāsissaṃ na pivissāmi, vihārā ca na nikkhame;
Napi passaṃ nipātessaṃ, taṇhāsalle anūhate.

314. ‘‘Tassa mevaṃ viharato, passa vīriyaparakkamaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Mudito thero….

Catukkanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Nāgasamālo bhagu ca, sabhiyo nandakopi ca;
Jambuko senako thero, sambhūto rāhulopi ca.

Bhavati candano thero, dasete [idāni naveva therā dissanti] buddhasāvakā;
Dhammiko sappako thero, mudito cāpi te tayo;
Gāthāyo dve ca paññāsa, therā sabbepi terasāti [idāni dvādaseva therā dissanti].

5. Pañcakanipāto

1. Rājadattattheragāthā

315. ‘‘Bhikkhu sivathikaṃ [sīvathikaṃ (sī. syā. pī.)] gantvā, addasa itthimujjhitaṃ;
Apaviddhaṃ susānasmiṃ, khajjantiṃ kimihī phuṭaṃ.

316. ‘‘Yañhi eke jigucchanti, mataṃ disvāna pāpakaṃ;
Kāmarāgo pāturahu, andhova savatī [vasatī (sī.)] ahuṃ.

317. ‘‘Oraṃ odanapākamhā, tamhā ṭhānā apakkamiṃ;
Satimā sampajānohaṃ, ekamantaṃ upāvisiṃ.

318. ‘‘Tato me manasīkāro, yoniso udapajjatha;
Ādīnavo pāturahu, nibbidā samatiṭṭhatha.

319. ‘‘Tato cittaṃ vimucci me, passa dhammasudhammataṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Rājadatto thero….

2. Subhūtattheragāthā

320. ‘‘Ayoge yuñjamattānaṃ, puriso kiccamicchako [kiccamicchato (sī.), kiccamicchayaṃ (katthaci)];
Caraṃ ce nādhigaccheyya, ‘taṃ me dubbhagalakkhaṇaṃ’.

321. ‘‘Abbūḷhaṃ aghagataṃ vijitaṃ, ekañce ossajeyya kalīva siyā;
Sabbānipi ce ossajeyya andhova siyā, samavisamassa adassanato.

322. ‘‘Yañhi kayirā tañhi vade, yaṃ na kayirā na taṃ vade;
Akarontaṃ bhāsamānaṃ, parijānanti paṇḍitā.

323. [dha. pa. 51 dhammapadepi] ‘‘Yathāpi ruciraṃ pupphaṃ, vaṇṇavantaṃ agandhakaṃ;
Evaṃ subhāsitā vācā, aphalā hoti akubbato.

324. [dha. pa. 52] ‘‘Yathāpi ruciraṃ pupphaṃ, vaṇṇavantaṃ sugandhakaṃ [sagandhakaṃ (sī. syā. pī.)];
Evaṃ subhāsitā vācā, saphalā hoti kubbato’’ti [sakubbato (sī. pī.), sukubbato (syā.)].

… Subhūto thero….

3. Girimānandattheragāthā

325. ‘‘Vassati devo yathā sugītaṃ, channā me kuṭikā sukhā nivātā;
Tassaṃ viharāmi vūpasanto, atha ce patthayasī pavassa deva.

326. ‘‘Vassati devo yathā sugītaṃ, channā me kuṭikā sukhā nivātā;
Tassaṃ viharāmi santacitto, atha ce patthayasī pavassa deva.

327. ‘‘Vassati devo…pe… tassaṃ viharāmi vītarāgo…pe….
328. ‘‘Vassati devo…pe… tassaṃ viharāmi vītadoso…pe….
329. ‘‘Vassati devo…pe… tassaṃ viharāmi vītamoho;
Atha ce patthayasī pavassa devā’’ti.

… Girimānando thero….

4. Sumanattheragāthā

330. ‘‘Yaṃ patthayāno dhammesu, upajjhāyo anuggahi;
Amataṃ abhikaṅkhantaṃ, kataṃ kattabbakaṃ mayā.

331. ‘‘Anuppatto sacchikato, sayaṃ dhammo anītiho;
Visuddhiñāṇo nikkaṅkho, byākaromi tavantike.

332. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sadattho me anuppatto, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

333. ‘‘Appamattassa me sikkhā, sussutā tava sāsane;
Sabbe me āsavā khīṇā, natthi dāni punabbhavo.

334. ‘‘Anusāsi maṃ ariyavatā, anukampi anuggahi;
Amogho tuyhamovādo, antevāsimhi sikkhito’’ti.

… Sumano thero….

5. Vaḍḍhattheragāthā

335. ‘‘Sādhū hi kira me mātā, patodaṃ upadaṃsayi;
Yassāhaṃ vacanaṃ sutvā, anusiṭṭho janettiyā;
Āraddhavīriyo pahitatto, patto sambodhimuttamaṃ.

336. ‘‘Arahā dakkhiṇeyyomhi, tevijjo amataddaso;
Jetvā namucino senaṃ, viharāmi anāsavo.

337. ‘‘Ajjhattañca bahiddhā ca, ye me vijjiṃsu āsavā;
Sabbe asesā ucchinnā, na ca uppajjare puna.

338. ‘‘Visāradā kho bhaginī, etamatthaṃ abhāsayi;
‘Apihā nūna mayipi, vanatho te na vijjati’.

339. ‘‘Pariyantakataṃ dukkhaṃ, antimoyaṃ samussayo;
Jātimaraṇasaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Vaḍḍho thero….

6. Nadīkassapattheragāthā

340. ‘‘Atthāya vata me buddho, nadiṃ nerañjaraṃ agā;
Yassāhaṃ dhammaṃ sutvāna, micchādiṭṭhiṃ vivajjayiṃ.

341. ‘‘Yajiṃ uccāvace yaññe, aggihuttaṃ juhiṃ ahaṃ;
‘Esā suddhī’ti maññanto, andhabhūto [andhībhūto (ka.)] puthujjano.

342. ‘‘Diṭṭhigahanapakkhando [pakkhanto (sī.), pakkhanno (syā. pī.)], parāmāsena mohito;
Asuddhiṃ maññisaṃ suddhiṃ, andhabhūto aviddasu.

343. ‘‘Micchādiṭṭhi pahīnā me, bhavā sabbe padālitā [vidālitā (ka.)];
Juhāmi dakkhiṇeyyaggiṃ, namassāmi tathāgataṃ.

344. ‘‘Mohā sabbe pahīnā me, bhavataṇhā padālitā;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Nadīkassapo thero….

7. Gayākassapattheragāthā

345. ‘‘Pāto majjhanhikaṃ sāyaṃ, tikkhattuṃ divasassahaṃ;
Otariṃ udakaṃ sohaṃ, gayāya gayaphagguyā.

346. ‘‘‘Yaṃ mayā pakataṃ pāpaṃ, pubbe aññāsu jātisu;
Taṃ dānīdha pavāhemi’, evaṃdiṭṭhi pure ahuṃ.

347. ‘‘Sutvā subhāsitaṃ vācaṃ, dhammatthasahitaṃ padaṃ;
Tathaṃ yāthāvakaṃ atthaṃ, yoniso paccavekkhisaṃ;

348. ‘‘Ninhātasabbapāpomhi, nimmalo payato suci;
Suddho suddhassa dāyādo, putto buddhassa oraso.

349. ‘‘Ogayhaṭṭhaṅgikaṃ sotaṃ, sabbapāpaṃ pavāhayiṃ;
Tisso vijjā ajjhagamiṃ, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Gayākassapo thero….

8. Vakkalittheragāthā

350. ‘‘Vātarogābhinīto tvaṃ, viharaṃ kānane vane;
Paviṭṭhagocare lūkhe, kathaṃ bhikkhu karissasi.

351. ‘‘Pītisukhena vipulena, pharamāno samussayaṃ;
Lūkhampi abhisambhonto, viharissāmi kānane.

352. ‘‘Bhāvento satipaṭṭhāne, indriyāni balāni ca;
Bojjhaṅgāni ca bhāvento, viharissāmi kānane.

353. ‘‘Āraddhavīriye pahitatte, niccaṃ daḷhaparakkame [āraddhavīriyo pahitatto, niccaṃ daḷhaparakkamo (sī.)];
Samagge sahite disvā, viharissāmi kānane.

354. ‘‘Anussaranto sambuddhaṃ, aggaṃ dantaṃ samāhitaṃ;
Atandito rattindivaṃ, viharissāmi kānane’’ti.

… Vakkalitthero….

9. Vijitasenattheragāthā

355. ‘‘Olaggessāmi te citta, āṇidvāreva hatthinaṃ;
Na taṃ pāpe niyojessaṃ, kāmajāla [kāmajālaṃ (syā.)] sarīraja [sarīrajaṃ (syā. ka.)].

356. ‘‘Tvaṃ olaggo na gacchasi [na gañchisi (pī)], dvāravivaraṃ gajova alabhanto;
Na ca cittakali punappunaṃ, pasakka [pasahaṃ (sī. syā. pī.)] pāparato carissasi.

357. ‘‘Yathā kuñjaraṃ adantaṃ, navaggahamaṅkusaggaho;
Balavā āvatteti akāmaṃ, evaṃ āvattayissaṃ taṃ.

358. ‘‘Yathā varahayadamakusalo, sārathi pavaro dameti ājaññaṃ;
Evaṃ damayissaṃ taṃ, patiṭṭhito pañcasu balesu.

359. ‘‘Satiyā taṃ nibandhissaṃ, payutto te damessāmi [payatatto vodapessāmi (sī.)];
Vīriyadhuraniggahito, na yito dūraṃ gamissase cittā’’ti.

… Vijitaseno thero….

10. Yasadattattheragāthā

360. ‘‘Upārambhacitto dummedho, suṇāti jinasāsanaṃ;
Ārakā hoti saddhammā, nabhaso pathavī yathā.

361. ‘‘Upārambhacitto dummedho, suṇāti jinasāsanaṃ;
Parihāyati saddhammā, kāḷapakkheva candimā.

362. ‘‘Upārambhacitto dummedho, suṇāti jinasāsanaṃ;
Parisussati saddhamme, maccho appodake yathā.

363. ‘‘Upārambhacitto dummedho, suṇāti jinasāsanaṃ;
Na virūhati saddhamme, khette bījaṃva pūtikaṃ.

364. ‘‘Yo ca tuṭṭhena cittena, suṇāti jinasāsanaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, sacchikatvā akuppataṃ;
Pappuyya paramaṃ santiṃ, parinibbātināsavo’’ti.

… Yasadatto thero….

11. Soṇakuṭikaṇṇattheragāthā

365. ‘‘Upasampadā ca me laddhā, vimutto camhi anāsavo;
So ca me bhagavā diṭṭho, vihāre ca sahāvasiṃ.

366. ‘‘Bahudeva rattiṃ bhagavā, abbhokāsetināmayi;
Vihārakusalo satthā, vihāraṃ pāvisī tadā.

367. ‘‘Santharitvāna saṅghāṭiṃ, seyyaṃ kappesi gotamo;
Sīho selaguhāyaṃva, pahīnabhayabheravo.

368. ‘‘Tato kalyāṇavākkaraṇo, sammāsambuddhasāvako;
Soṇo abhāsi saddhammaṃ, buddhaseṭṭhassa sammukhā.

369. ‘‘Pañcakkhandhe pariññāya, bhāvayitvāna añjasaṃ;
Pappuyya paramaṃ santiṃ, parinibbissatyanāsavo’’ti.

… Soṇo kuṭikaṇṇathero….

12. Kosiyattheragāthā

370. ‘‘Yo ve garūnaṃ vacanaññu dhīro, vase ca tamhi janayetha pemaṃ;
So bhattimā nāma ca hoti paṇḍito, ñatvā ca dhammesu visesi assa.

371. ‘‘Yaṃ āpadā uppatitā uḷārā, nakkhambhayante paṭisaṅkhayantaṃ;
So thāmavā nāma ca hoti paṇḍito, ñatvā ca dhammesu visesi assa.

372. ‘‘Yo ve samuddova ṭhito anejo, gambhīrapañño nipuṇatthadassī;
Asaṃhāriyo nāma ca hoti paṇḍito, ñatvā ca dhammesu visesi assa.

373. ‘‘Bahussuto dhammadharo ca hoti, dhammassa hoti anudhammacārī;
So tādiso nāma ca hoti paṇḍito, ñatvā ca dhammesu visesi assa.

374. ‘‘Atthañca yo jānāti bhāsitassa, atthañca ñatvāna tathā karoti;
Atthantaro nāma sa hoti paṇḍito, ñatvā ca dhammesu visesi assā’’ti.

… Kosiyo thero….

Pañcakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Rājadatto subhūto ca, girimānandasumanā;
Vaḍḍho ca kassapo thero, gayākassapavakkalī.

Vijito yasadatto ca, soṇo kosiyasavhayo;
Saṭṭhi ca pañca gāthāyo, therā ca ettha dvādasāti.

6. Chakkanipāto

1. Uruveḷakassapattheragāthā

375. ‘‘Disvāna pāṭihīrāni, gotamassa yasassino;
Na tāvāhaṃ paṇipatiṃ, issāmānena vañcito.

376. ‘‘Mama saṅkappamaññāya, codesi narasārathi;
Tato me āsi saṃvego, abbhuto lomahaṃsano.

377. ‘‘Pubbe jaṭilabhūtassa, yā me siddhi parittikā;
Tāhaṃ tadā nirākatvā [niraṃkatvā (syā. ka.)], pabbajiṃ jinasāsane.

378. ‘‘Pubbe yaññena santuṭṭho, kāmadhātupurakkhato;
Pacchā rāgañca dosañca, mohañcāpi samūhaniṃ.

379. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Iddhimā paracittaññū, dibbasotañca pāpuṇiṃ.

380. ‘‘Yassa catthāya pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo’’ti.

… Uruveḷakassapo thero….

2. Tekicchakārittheragāthā

381. ‘‘Atihitā vīhi, khalagatā sālī;
Na ca labhe piṇḍaṃ, kathamahaṃ kassaṃ.

382. ‘‘Buddhamappameyyaṃ anussara pasanno;
Pītiyā phuṭasarīro hohisi satatamudaggo.

383. ‘‘Dhammamappameyyaṃ anussara pasanno;
Pītiyā phuṭasarīro hohisi satatamudaggo.

384. ‘‘Saṅghamappameyyaṃ anussara pasanno;
Pītiyā phuṭasarīro hohisi satatamudaggo.

385. ‘‘Abbhokāse viharasi, sītā hemantikā imā ratyo;
Mā sītena pareto vihaññittho, pavisa tvaṃ vihāraṃ phusitaggaḷaṃ.

386. ‘‘Phusissaṃ catasso appamaññāyo, tāhi ca sukhito viharissaṃ;
Nāhaṃ sītena vihaññissaṃ, aniñjito viharanto’’ti.

… Tekicchakārī [tekicchakāni (sī. syā. pī.)] thero….

3. Mahānāgattheragāthā

387. ‘‘Yassa sabrahmacārīsu, gāravo nūpalabbhati;
Parihāyati saddhammā, maccho appodake yathā.

388. ‘‘Yassa sabrahmacārīsu, gāravo nūpalabbhati;
Na virūhati saddhamme, khette bījaṃva pūtikaṃ.

389. ‘‘Yassa sabrahmacārīsu, gāravo nūpalabbhati;
Ārakā hoti nibbānā [nibbāṇā (sī.)], dhammarājassa sāsane.

390. ‘‘Yassa sabrahmacārīsu, gāravo upalabbhati;
Na vihāyati saddhammā, maccho bavhodake [bahvodake (sī.), bahodake (syā.)] yathā.

391. ‘‘Yassa sabrahmacārīsu, gāravo upalabbhati;
So virūhati saddhamme, khette bījaṃva bhaddakaṃ.

392. ‘‘Yassa sabrahmacārīsu, gāravo upalabbhati;
Santike hoti nibbānaṃ [nibbāṇaṃ (sī.)], dhammarājassa sāsane’’ti.

… Mahānāgo thero….

4. Kullattheragāthā

393. ‘‘Kullo sivathikaṃ gantvā, addasa itthimujjhitaṃ;
Apaviddhaṃ susānasmiṃ, khajjantiṃ kimihī phuṭaṃ.

394. ‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa kulla samussayaṃ;
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhinanditaṃ.

395. ‘‘Dhammādāsaṃ gahetvāna, ñāṇadassanapattiyā;
Paccavekkhiṃ imaṃ kāyaṃ, tucchaṃ santarabāhiraṃ.

396. ‘‘Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
Yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho.

397. ‘‘Yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā;
Yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure.

398. ‘‘Pañcaṅgikena turiyena, na ratī hoti tādisī;
Yathā ekaggacittassa, sammā dhammaṃ vipassato’’ti.

… Kullo thero….

5. Mālukyaputtattheragāthā

399. ‘‘Manujassa pamattacārino, taṇhā vaḍḍhati māluvā viya;
So plavatī [plavati (sī. pī. ka.), pariplavati (syā.)] hurā huraṃ, phalamicchaṃva vanasmi vānaro.

400. ‘‘Yaṃ esā sahate [sahati (pī. ka.)] jammī, taṇhā loke visattikā;
Sokā tassa pavaḍḍhanti, abhivaṭṭhaṃva [abhivuṭṭhaṃva (syā.), abhivaḍḍhaṃva (ka.)] bīraṇaṃ.

401. ‘‘Yo cetaṃ sahate [sahati (pī. ka.)] jammiṃ, taṇhaṃ loke duraccayaṃ;
Sokā tamhā papatanti, udabindūva pokkharā.

402. ‘‘Taṃ vo vadāmi bhaddaṃ vo, yāvantettha samāgatā;
Taṇhāya mūlaṃ khaṇatha, usīratthova bīraṇaṃ;
Mā vo naḷaṃva sotova, māro bhañji punappunaṃ.

403. ‘‘Karotha buddhavacanaṃ, khaṇo vo mā upaccagā;
Khaṇātītā hi socanti, nirayamhi samappitā.

404. ‘‘Pamādo rajo pamādo [sabbadā (sī. ka.), suttanipātaṭṭhakathāyaṃ uṭṭhānasuttavaṇṇanā oloketabbā], pamādānupatito rajo;
Appamādena vijjāya, abbahe sallamattano’’ti.

… Mālukyaputto [māluṅkyaputto (sī. syā. pī.)] thero….

6. Sappadāsattheragāthā

405. ‘‘Paṇṇavīsativassāni, yato pabbajito ahaṃ;
Accharāsaṅghātamattampi, cetosantimanajjhagaṃ.

406. ‘‘Aladdhā cittassekaggaṃ, kāmarāgena aṭṭito [addito (syā. sī. aṭṭha.), aḍḍito (ka.)];
Bāhā paggayha kandanto, vihārā upanikkhamiṃ [nūpanikkhamiṃ (sabbattha), dupanikkhamiṃ (?)].

407. ‘‘Satthaṃ vā āharissāmi, ko attho jīvitena me;
Kathaṃ hi sikkhaṃ paccakkhaṃ, kālaṃ kubbetha mādiso.

408. ‘‘Tadāhaṃ khuramādāya, mañcakamhi upāvisiṃ;
Parinīto khuro āsi, dhamaniṃ chettumattano.

409. ‘‘Tato me manasīkāro, yoniso udapajjatha;
Ādīnavo pāturahu, nibbidā samatiṭṭhatha.

410. ‘‘Tato cittaṃ vimucci me, passa dhammasudhammataṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

… Sappadāso thero….

7.Kātiyānattheragāthā

411. ‘‘Uṭṭhehi nisīda kātiyāna, mā niddābahulo ahu jāgarassu;
Mā taṃ alasaṃ pamattabandhu, kūṭeneva jinātu maccurājā.

412. ‘‘Seyyathāpi [sayathāpi (sī. pī.)] mahāsamuddavego, evaṃ jātijarātivattate taṃ;
So karohi sudīpamattano tvaṃ, na hi tāṇaṃ tava vijjateva aññaṃ.

413. ‘‘Satthā hi vijesi maggametaṃ, saṅgā jātijarābhayā atītaṃ;
Pubbāpararattamappamatto, anuyuñjassu daḷhaṃ karohi yogaṃ.

414. ‘‘Purimāni pamuñca bandhanāni, saṅghāṭikhuramuṇḍabhikkhabhojī;
Mā khiḍḍāratiñca mā niddaṃ, anuyuñjittha jhāya kātiyāna.

415. ‘‘Jhāyāhi jināhi kātiyāna, yogakkhemapathesu kovidosi;

Pappuyya anuttaraṃ visuddhiṃ, parinibbāhisi vārināva joti.

416. ‘‘Pajjotakaro parittaraṃso, vātena vinamyate latāva;
Evampi tuvaṃ anādiyāno, māraṃ indasagotta niddhunāhi;
So vedayitāsu vītarāgo, kālaṃ kaṅkha idheva sītibhūto’’ti.

… Kātiyāno thero….

8. Migajālattheragāthā

417. ‘‘Sudesito cakkhumatā, buddhenādiccabandhunā;
Sabbasaṃyojanātīto, sabbavaṭṭavināsano.

418. ‘‘Niyyāniko uttaraṇo, taṇhāmūlavisosano;
Visamūlaṃ āghātanaṃ, chetvā pāpeti nibbutiṃ.

419. ‘‘Aññāṇamūlabhedāya, kammayantavighāṭano;
Viññāṇānaṃ pariggahe, ñāṇavajiranipātano.

420. ‘‘Vedanānaṃ viññāpano, upādānappamocano;
Bhavaṃ aṅgārakāsuṃva, ñāṇena anupassano [anupassako (sī. pī.)].

421. ‘‘Mahāraso sugambhīro, jarāmaccunivāraṇo;
Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, dukkhūpasamano sivo.

422. ‘‘Kammaṃ kammanti ñatvāna, vipākañca vipākato;
Paṭiccuppannadhammānaṃ, yathāvālokadassano;
Mahākhemaṅgamo santo, pariyosānabhaddako’’ti.

… Migajālo thero….

9. Purohitaputtajentattheragāthā

423. ‘‘Jātimadena mattohaṃ, bhogaissariyena ca;
Saṇṭhānavaṇṇarūpena, madamatto acārihaṃ.

424. ‘‘Nāttano samakaṃ kañci, atirekaṃ ca maññisaṃ;
Atimānahato bālo, patthaddho ussitaddhajo.

425. ‘‘Mātaraṃ pitarañcāpi, aññepi garusammate;
Na kañci abhivādesiṃ, mānatthaddho anādaro.

426. ‘‘Disvā vināyakaṃ aggaṃ, sārathīnaṃ varuttamaṃ;
Tapantamiva ādiccaṃ, bhikkhusaṅghapurakkhataṃ.

427. ‘‘Mānaṃ madañca chaḍḍetvā, vippasannena cetasā;
Sirasā abhivādesiṃ, sabbasattānamuttamaṃ.

428. ‘‘Atimāno ca omāno, pahīnā susamūhatā;
Asmimāno samucchinno, sabbe mānavidhā hatā’’ti.

… Jento purohitaputto thero….

10. Sumanattheragāthā

429. ‘‘Yadā navo pabbajito, jātiyā sattavassiko;
Iddhiyā abhibhotvāna, pannagindaṃ mahiddhikaṃ.

430. ‘‘Upajjhāyassa udakaṃ, anotattā mahāsarā;
Āharāmi tato disvā, maṃ satthā etadabravi’’.

431. ‘‘Sāriputta imaṃ passa, āgacchantaṃ kumārakaṃ;
Udakakumbhamādāya, ajjhattaṃ susamāhitaṃ.

432. ‘‘Pāsādikena vattena, kalyāṇairiyāpatho;
Sāmaṇeronuruddhassa, iddhiyā ca visārado.

433. ‘‘Ājānīyena ājañño, sādhunā sādhukārito;
Vinīto anuruddhena, katakiccena sikkhito.

434. ‘‘So patvā paramaṃ santiṃ, sacchikatvā akuppataṃ;
Sāmaṇero sa sumano, mā maṃ jaññāti icchatī’’ti.

… Sumano thero….

11. Nhātakamunittheragāthā

435. ‘‘Vātarogābhinīto tvaṃ, viharaṃ kānane vane;
Paviddhagocare lūkhe, kathaṃ bhikkhu karissasi’’.

436. ‘‘Pītisukhena vipulena, pharitvāna samussayaṃ;
Lūkhampi abhisambhonto, viharissāmi kānane.

437. ‘‘Bhāvento satta bojjhaṅge, indriyāni balāni ca;
Jhānasokhummasampanno [jhānasukhumasampanno (syā. ka.)], viharissaṃ anāsavo.

438. ‘‘Vippamuttaṃ kilesehi, suddhacittaṃ anāvilaṃ;
Abhiṇhaṃ paccavekkhanto, viharissaṃ anāsavo.

439. ‘‘Ajjhattañca bahiddhā ca, ye me vijjiṃsu āsavā;
Sabbe asesā ucchinnā, na ca uppajjare puna.

440. ‘‘Pañcakkhandhā pariññātā, tiṭṭhanti chinnamūlakā;
Dukkhakkhayo anuppatto, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Nhātakamunitthero….

12. Brahmadattattheragāthā

441. ‘‘Akkodhassa kuto kodho, dantassa samajīvino;
Sammadaññā vimuttassa, upasantassa tādino.

442. ‘‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

443. [saṃ. ni. 1.188, 250] ‘‘Ubhinnamatthaṃ carati, attano ca parassa ca;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammati.

444. [saṃ. ni. 1.188, 250] ‘‘Ubhinnaṃ tikicchantaṃ taṃ, attano ca parassa ca;
Janā maññanti bāloti, ye dhammassa akovidā.

445. ‘‘Uppajje te sace kodho, āvajja kakacūpamaṃ;
Uppajje ce rase taṇhā, puttamaṃsūpamaṃ sara.

446. ‘‘Sace dhāvati cittaṃ te, kāmesu ca bhavesu ca;
Khippaṃ niggaṇha satiyā, kiṭṭhādaṃ viya duppasu’’nti;

… Brahmadatto thero….

13. Sirimaṇḍattheragāthā

447. [udā. 45; cūḷava. 385; pari. 339] ‘‘Channamativassati, vivaṭaṃ nātivassati;
Tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassati.

448. [saṃ. ni. 1.66; netti. 18] ‘‘Maccunābbhahato loko, jarāya parivārito;
Taṇhāsallena otiṇṇo, icchādhūpāyito sadā.

449. ‘‘Maccunābbhahato loko, parikkhitto jarāya ca;
Haññati niccamattāṇo, pattadaṇḍova takkaro.

450. ‘‘Āgacchantaggikhandhāva, maccu byādhi jarā tayo;
Paccuggantuṃ balaṃ natthi, javo natthi palāyituṃ.

451. ‘‘Amoghaṃ divasaṃ kayirā, appena bahukena vā;
Yaṃ yaṃ vijahate [virahate (sī. pī.), vivahate (syā.)] rattiṃ, tadūnaṃ tassa jīvitaṃ.

452. ‘‘Carato tiṭṭhato vāpi, āsīnasayanassa vā;
Upeti carimā ratti, na te kālo pamajjitu’’nti.

… Sirimaṇḍo [sirimando (sī.)] thero….

14. Sabbakāmittheragāthā

453. ‘‘Dvipādakoyaṃ asuci, duggandho parihīrati [pariharati (ka.)];
Nānākuṇapaparipūro, vissavanto tato tato.

454. ‘‘Migaṃ nilīnaṃ kūṭena, baḷiseneva ambujaṃ;
Vānaraṃ viya lepena, bādhayanti puthujjanaṃ.

455. ‘‘Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā;
Pañca kāmaguṇā ete, itthirūpasmi dissare.

456. ‘‘Ye etā upasevanti, rattacittā puthujjanā;

Vaḍḍhenti kaṭasiṃ ghoraṃ, ācinanti punabbhavaṃ.

457. ‘‘Yo cetā parivajjeti, sappasseva padā siro;
Somaṃ visattikaṃ loke, sato samativattati.

458. ‘‘Kāmesvādīnavaṃ disvā, nekkhammaṃ daṭṭhu khemato;
Nissaṭo sabbakāmehi, patto me āsavakkhayo’’ti.

… Sabbakāmitthero….

Chakkanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Uruveḷakassapo ca, thero tekicchakāri ca;
Mahānāgo ca kullo ca, mālukyo [māluto (sī. ka.), māluṅkyo (syā.)] sappadāsako.

Kātiyāno migajālo, jento sumanasavhayo;
Nhātamuni brahmadatto, sirimaṇḍo sabbakāmī ca;
Gāthāyo caturāsīti, therā cettha catuddasāti.

7. Sattakanipāto

1. Sundarasamuddattheragāthā

459. ‘‘Alaṅkatā suvasanā, māladhārī [mālābhārī (sī.), mālabhārī (syā.)] vibhūsitā;
Alattakakatāpādā, pādukāruyha vesikā.

460. ‘‘Pādukā oruhitvāna, purato pañjalīkatā;
Sā maṃ saṇhena mudunā, mhitapubbaṃ [mihitapubbaṃ (sī.)] abhāsatha’’.

461. ‘‘Yuvāsi tvaṃ pabbajito, tiṭṭhāhi mama sāsane;
Bhuñja mānusake kāme, ahaṃ vittaṃ dadāmi te;
Saccaṃ te paṭijānāmi, aggiṃ vā te harāmahaṃ.

462. ‘‘Yadā jiṇṇā bhavissāma, ubho daṇḍaparāyanā;
Ubhopi pabbajissāma, ubhayattha kaṭaggaho’’.

463. ‘‘Tañca disvāna yācantiṃ, vesikaṃ pañjalīkataṃ;
Alaṅkataṃ suvasanaṃ, maccupāsaṃva oḍḍitaṃ.

464. ‘‘Tato me manasīkāro…pe… nibbidā samatiṭṭhatha.
465. ‘‘Tato cittaṃ vimucci me…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.
… Sundarasamuddo thero….

2. Lakuṇḍakabhaddiyattheragāthā

466. Pare ambāṭakārāme, vanasaṇḍamhi bhaddiyo;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, tattha bhaddova jhāyati [bhaddo’dhijhāyāyati (sī.), bhaddo jhiyāyati (syā. sī. aṭṭha.)].

467. ‘‘Ramanteke mudiṅgehi [mutiṅgehi (sī. aṭṭha.)], vīṇāhi paṇavehi ca;
Ahañca rukkhamūlasmiṃ, rato buddhassa sāsane.

468. ‘‘Buddho ce [buddho ca (sabbattha)] me varaṃ dajjā, so ca labbhetha me varo;
Gaṇhehaṃ sabbalokassa, niccaṃ kāyagataṃ satiṃ.

469. ‘‘Ye maṃ rūpena pāmiṃsu, ye ca ghosena anvagū;
Chandarāgavasūpetā, na maṃ jānanti te janā.

470. ‘‘Ajjhattañca na jānāti, bahiddhā ca na passati;
Samantāvaraṇo bālo, sa ve ghosena vuyhati.

471. ‘‘Ajjhattañca na jānāti, bahiddhā ca vipassati;
Bahiddhā phaladassāvī, sopi ghosena vuyhati.

472. ‘‘Ajjhattañca pajānāti, bahiddhā ca vipassati;
Anāvaraṇadassāvī, na so ghosena vuyhatī’’ti.

… Lakuṇḍakabhaddiyo thero….

3. Bhaddattheragāthā

473. ‘‘Ekaputto ahaṃ āsiṃ, piyo mātu piyo pitu;
Bahūhi vatacariyāhi, laddho āyācanāhi ca.

474. ‘‘Te ca maṃ anukampāya, atthakāmā hitesino;
Ubho pitā ca mātā ca, buddhassa upanāmayuṃ’’.

475. ‘‘Kicchā laddho ayaṃ putto, sukhumālo sukhedhito;
Imaṃ dadāma te nātha, jinassa paricārakaṃ’’.

476. ‘‘Satthā ca maṃ paṭiggayha, ānandaṃ etadabravi;
‘Pabbājehi imaṃ khippaṃ, hessatyājāniyo ayaṃ.

477. ‘‘Pabbājetvāna maṃ satthā, vihāraṃ pāvisī jino;
Anoggatasmiṃ sūriyasmiṃ, tato cittaṃ vimucci me.

478. ‘‘Tato satthā nirākatvā, paṭisallānavuṭṭhito;
‘Ehi bhaddā’ti maṃ āha, sā me āsūpasampadā.

479. ‘‘Jātiyā sattavassena, laddhā me upasampadā;
Tisso vijjā anuppattā, aho dhammasudhammatā’’ti.

… Bhaddo thero….

4. Sopākattheragāthā

480. ‘‘Disvā pāsādachāyāyaṃ, caṅkamantaṃ naruttamaṃ;
Tattha naṃ upasaṅkamma, vandissaṃ [vandisaṃ (sī. pī.)] purisuttamaṃ.

481. ‘‘Ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā, saṃharitvāna pāṇayo;

Anucaṅkamissaṃ virajaṃ, sabbasattānamuttamaṃ.

482. ‘‘Tato pañhe apucchi maṃ, pañhānaṃ kovido vidū;
Acchambhī ca abhīto ca, byākāsiṃ satthuno ahaṃ.

483. ‘‘Vissajjitesu pañhesu, anumodi tathāgato;
Bhikkhusaṅghaṃ viloketvā, imamatthaṃ abhāsatha’’.

484. ‘‘Lābhā aṅgānaṃ magadhānaṃ, yesāyaṃ paribhuñjati;
Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Paccuṭṭhānañca sāmīciṃ, tesaṃ lābhā’’ti cābravi.

485. ‘‘Ajjatagge maṃ sopāka, dassanāyopasaṅkama;
Esā ceva te sopāka, bhavatu upasampadā’’.

486. ‘‘Jātiyā sattavassohaṃ, laddhāna upasampadaṃ;
Dhāremi antimaṃ dehaṃ, aho dhammasudhammatā’’ti.

… Sopāko thero….

5. Sarabhaṅgattheragāthā

487. ‘‘Sare hatthehi bhañjitvā, katvāna kuṭimacchisaṃ;
Tena me sarabhaṅgoti, nāmaṃ sammutiyā ahu.

488. ‘‘Na mayhaṃ kappate ajja, sare hatthehi bhañjituṃ;
Sikkhāpadā no paññattā, gotamena yasassinā.

489. ‘‘Sakalaṃ samattaṃ rogaṃ, sarabhaṅgo nāddasaṃ pubbe;
Soyaṃ rogo diṭṭho, vacanakarenātidevassa.

490. ‘‘Yeneva maggena gato vipassī, yeneva maggena sikhī ca vessabhū;
Kakusandhakoṇāgamano ca kassapo, tenañjasena agamāsi gotamo.

491. ‘‘Vītataṇhā anādānā, satta buddhā khayogadhā;
Yehāyaṃ desito dhammo, dhammabhūtehi tādibhi.

492. ‘‘Cattāri ariyasaccāni, anukampāya pāṇinaṃ;
Dukkhaṃ samudayo maggo, nirodho dukkhasaṅkhayo.

493. ‘‘Yasmiṃ nivattate [yasmiṃ na nibbattate (ka.)] dukkhaṃ, saṃsārasmiṃ anantakaṃ;
Bhedā imassa kāyassa, jīvitassa ca saṅkhayā;
Añño punabbhavo natthi, suvimuttomhi sabbadhī’’ti.

… Sarabhaṅgo thero….

Sattakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Sundarasamuddo thero, thero lakuṇḍabhaddiyo;

Bhaddo thero ca sopāko, sarabhaṅgo mahāisi;
Sattake pañcakā therā, gāthāyo pañcatiṃsatīti.

8. Aṭṭhakanipāto

1. Mahākaccāyanattheragāthā

494. ‘‘Kammaṃ bahukaṃ na kāraye, parivajjeyya janaṃ na uyyame;
So ussukko rasānugiddho, atthaṃ riñcati yo sukhādhivāho.

495. ‘‘Paṅkoti hi naṃ avedayuṃ, yāyaṃ vandanapūjanā kulesu;
Sukhumaṃ sallaṃ durubbahaṃ, sakkāro kāpurisena dujjaho.

496. ‘‘Na parassupanidhāya, kammaṃ maccassa pāpakaṃ;
Attanā taṃ na seveyya, kammabandhūhi mātiyā.

497. ‘‘Na pare vacanā coro, na pare vacanā muni;
Attā ca naṃ yathāvedi [yathā vetti (sī.)], devāpi naṃ tathā vidū.

498. ‘‘Pare ca na vijānanti, mayamettha yamāmase;
Ye ca tattha vijānanti, tato sammanti medhagā.

499. ‘‘Jīvate vāpi sappañño, api vittaparikkhayo;
Paññāya ca alābhena [abhāvena (sī. aṭṭha.)], vittavāpi na jīvati.

500. ‘‘Sabbaṃ suṇāti sotena, sabbaṃ passati cakkhunā;
Na ca diṭṭhaṃ sutaṃ dhīro, sabbaṃ ujjhitumarahati.

501. ‘‘Cakkhumāssa yathā andho, sotavā badhiro yathā;
Paññavāssa yathā mūgo, balavā dubbaloriva;
Atha atthe samuppanne, sayetha [passetha (ka.)] matasāyika’’nti.

… Mahākaccāyano thero….

2. Sirimittattheragāthā

502. ‘‘Akkodhanonupanāhī, amāyo rittapesuṇo;
Sa ve tādisako bhikkhu, evaṃ pecca na socati.

503. ‘‘Akkodhanonupanāhī, amāyo rittapesuṇo;
Guttadvāro sadā bhikkhu, evaṃ pecca na socati.

504. ‘‘Akkodhanonupanāhī, amāyo rittapesuṇo;
Kalyāṇasīlo so [yo (syā.)] bhikkhu, evaṃ pecca na socati.

505. ‘‘Akkodhanonupanāhī, amāyo rittapesuṇo;
Kalyāṇamitto so bhikkhu, evaṃ pecca na socati.

506. ‘‘Akkodhanonupanāhī, amāyo rittapesuṇo;
Kalyāṇapañño so bhikkhu, evaṃ pecca na socati.

507. ‘‘Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

508. ‘‘Saṅghe pasādo yassatthi, ujubhūtañca dassanaṃ;
‘Adaliddo’ti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

509. ‘‘Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhāna sāsana’’nti.

… Sirimitto thero….

3. Mahāpanthakattheragāthā

510. ‘‘Yadā paṭhamamaddakkhiṃ, satthāramakutobhayaṃ;
Tato me ahu saṃvego, passitvā purisuttamaṃ.

511. ‘‘Siriṃ hatthehi pādehi, yo paṇāmeyya āgataṃ;
Etādisaṃ so satthāraṃ, ārādhetvā virādhaye.

512. ‘‘Tadāhaṃ puttadārañca, dhanadhaññañca chaḍḍayiṃ;
Kesamassūni chedetvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

513. ‘‘Sikkhāsājīvasampanno, indriyesu susaṃvuto;
Namassamāno sambuddhaṃ, vihāsiṃ aparājito.
514. ‘‘Tato me paṇidhī āsi, cetaso abhipatthito;
Na nisīde muhuttampi, taṇhāsalle anūhate.
515. ‘‘Tassa mevaṃ viharato, passa vīriyaparakkamaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
516. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Arahā dakkhiṇeyyomhi, vippamutto nirūpadhi.

517. ‘‘Tato ratyā vivasāne [vivasane (sī. syā.)], sūriyassuggamanaṃ pati;
Sabbaṃ taṇhaṃ visosetvā, pallaṅkena upāvisi’’nti.

… Mahāpanthako thero….

Aṭṭhakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Mahākaccāyano thero, sirimitto mahāpanthako;

Ete aṭṭhanipātamhi, gāthāyo catuvīsatīti.

9. Navakanipāto

1. Bhūtattheragāthā

518. ‘‘Yadā dukkhaṃ jarāmaraṇanti paṇḍito, aviddasū yattha sitā puthujjanā;
Dukkhaṃ pariññāya satova jhāyati, tato ratiṃ paramataraṃ na vindati.

519. ‘‘Yadā dukkhassāvahaniṃ visattikaṃ, papañcasaṅghātadukhādhivāhiniṃ;
Taṇhaṃ pahantvāna satova jhāyati, tato ratiṃ paramataraṃ na vindati.

520. ‘‘Yadā sivaṃ dvecaturaṅgagāminaṃ, magguttamaṃ sabbakilesasodhanaṃ;
Paññāya passitva satova jhāyati, tato ratiṃ paramataraṃ na vindati.

521. ‘‘Yadā asokaṃ virajaṃ asaṅkhataṃ, santaṃ padaṃ sabbakilesasodhanaṃ;
Bhāveti saññojanabandhanacchidaṃ, tato ratiṃ paramataraṃ na vindati.

522. ‘‘Yadā nabhe gajjati meghadundubhi, dhārākulā vihagapathe samantato;
Bhikkhū ca pabbhāragatova jhāyati, tato ratiṃ paramataraṃ na vindati.

523. ‘‘Yadā nadīnaṃ kusumākulānaṃ, vicitta-vāneyya-vaṭaṃsakānaṃ;
Tīre nisinno sumanova jhāyati, tato ratiṃ paramataraṃ na vindati.

524. ‘‘Yadā nisīthe rahitamhi kānane, deve gaḷantamhi nadanti dāṭhino;
Bhikkhū ca pabbhāragatova jhāyati, tato ratiṃ paramataraṃ na vindati.

525. ‘‘Yadā vitakke uparundhiyattano, nagantare nagavivaraṃ samassito;
Vītaddaro vītakhilova jhāyati, tato ratiṃ paramataraṃ na vindati.

526. ‘‘Yadā sukhī malakhilasokanāsano, niraggaḷo nibbanatho visallo;
Sabbāsave byantikatova jhāyati, tato ratiṃ paramataraṃ na vindatī’’ti.

… Bhūto thero….

Navakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Bhūto tathaddaso thero, eko khaggavisāṇavā;
Navakamhi nipātamhi, gāthāyopi imā navāti.

10. Dasakanipāto

1. Kāḷudāyittheragāthā

527. ‘‘Aṅgārino dāni dumā bhadante, phalesino chadanaṃ vippahāya;
Te accimantova pabhāsayanti, samayo mahāvīra bhāgī rasānaṃ.

528. ‘‘Dumāni phullāni manoramāni, samantato sabbadisā pavanti;
Pattaṃ pahāya phalamāsasānā [phalamāsamāno (ka.)], kālo ito pakkamanāya vīra.

529. ‘‘Nevātisītaṃ na panātiuṇhaṃ, sukhā utu addhaniyā bhadante;
Passantu taṃ sākiyā koḷiyā ca, pacchāmukhaṃ rohiniyaṃ tarantaṃ.

530. ‘‘Āsāya kasate khettaṃ, bījaṃ āsāya vappati;
Āsāya vāṇijā yanti, samuddaṃ dhanahārakā;
Yāya āsāya tiṭṭhāmi, sā me āsā samijjhatu.

531. [saṃ. ni. 1.198] ‘‘Punappunaṃ ceva vapanti bījaṃ, punappunaṃ vassati devarājā;

Punappunaṃ khettaṃ kasanti kassakā, punappunaṃ dhaññamupeti raṭṭhaṃ.

532. [saṃ. ni. 1.198] ‘‘Punappunaṃ yācanakā caranti, punappunaṃ dānapatī dadanti;
Punappunaṃ dānapatī daditvā, punappunaṃ saggamupenti ṭhānaṃ.

533. ‘‘Vīro have sattayugaṃ puneti, yasmiṃ kule jāyati bhūripañño;
Maññāmahaṃ sakkati devadevo, tayā hi jāto [tayābhijāto (sī.)] muni saccanāmo.

534. ‘‘Suddhodano nāma pitā mahesino, buddhassa mātā pana māyanāmā;
Yā bodhisattaṃ parihariya kucchinā, kāyassa bhedā tidivamhi modati.

535. ‘‘Sā gotamī kālakatā ito cutā, dibbehi kāmehi samaṅgibhūtā;
Sā modati kāmaguṇehi pañcahi, parivāritā devagaṇehi tehi.

536. ‘‘Buddhassa puttomhi asayhasāhino, aṅgīrasassappaṭimassa tādino;
Pitupitā mayhaṃ tuvaṃsi sakka, dhammena me gotama ayyakosī’’ti.

… Kāḷudāyī thero….

2. Ekavihāriyattheragāthā

537. ‘‘Purato pacchato vāpi, aparo ce na vijjati;
Atīva phāsu bhavati, ekassa vasato vane.

538. ‘‘Handa eko gamissāmi, araññaṃ buddhavaṇṇitaṃ;
Phāsu [phāsuṃ (syā. pī.)] ekavihārissa, pahitattassa bhikkhuno.

539. ‘‘Yogī-pītikaraṃ rammaṃ, mattakuñjarasevitaṃ;
Eko attavasī khippaṃ, pavisissāmi kānanaṃ.

540. ‘‘Supupphite sītavane, sītale girikandare;
Gattāni parisiñcitvā, caṅkamissāmi ekako.

541. ‘‘Ekākiyo adutiyo, ramaṇīye mahāvane;
Kadāhaṃ viharissāmi, katakicco anāsavo.

542. ‘‘Evaṃ me kattukāmassa, adhippāyo samijjhatu;
Sādhiyissāmahaṃyeva, nāñño aññassa kārako.

543. ‘‘Esa bandhāmi sannāhaṃ, pavisissāmi kānanaṃ;
Na tato nikkhamissāmi, appatto āsavakkhayaṃ.

544. ‘‘Mālute upavāyante, sīte surabhigandhike [gandhake (syā. pī. ka.)];
Avijjaṃ dālayissāmi, nisinno nagamuddhani.

545. ‘‘Vane kusumasañchanne, pabbhāre nūna sītale;
Vimuttisukhena sukhito, ramissāmi giribbaje.

546. ‘‘Sohaṃ paripuṇṇasaṅkappo, cando pannaraso yathā;
Sabbāsavaparikkhīṇo, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Ekavihāriyo thero….

3. Mahākappinattheragāthā

547. ‘‘Anāgataṃ yo paṭikacca [paṭigacca (sī.)] passati, hitañca atthaṃ ahitañca taṃ dvayaṃ;
Viddesino tassa hitesino vā, randhaṃ na passanti samekkhamānā.

548. [paṭi. ma. 1.160 paṭisambhidāmagge] ‘‘Ānāpānasatī yassa, paripuṇṇā subhāvitā;
Anupubbaṃ paricitā, yathā buddhena desitā;
Somaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā.

549. ‘‘Odātaṃ vata me cittaṃ, appamāṇaṃ subhāvitaṃ;
Nibbiddhaṃ paggahītañca, sabbā obhāsate disā.

550. ‘‘Jīvate vāpi sappañño, api vittaparikkhayo;
Paññāya ca alābhena, vittavāpi na jīvati.

551. ‘‘Paññā sutavinicchinī, paññā kittisilokavaddhanī;
Paññāsahito naro idha, api dukkhesu sukhāni vindati.

552. ‘‘Nāyaṃ ajjatano dhammo, nacchero napi abbhuto;
Yattha jāyetha mīyetha, tattha kiṃ viya abbhutaṃ.

553. ‘‘Anantaraṃ hi jātassa, jīvitā maraṇaṃ dhuvaṃ;
Jātā jātā marantīdha, evaṃdhammā hi pāṇino.

554. ‘‘Na hetadatthāya matassa hoti, yaṃ jīvitatthaṃ paraporisānaṃ;
Matamhi ruṇṇaṃ na yaso na lokyaṃ, na vaṇṇitaṃ samaṇabrāhmaṇehi.

555. ‘‘Cakkhuṃ sarīraṃ upahanti tena [upahanti ruṇṇaṃ (sī.), upahanti roṇṇaṃ (syā. pī.)], nihīyati vaṇṇabalaṃ matī ca;
Ānandino tassa disā bhavanti, hitesino nāssa sukhī bhavanti.

556. ‘‘Tasmā hi iccheyya kule vasante, medhāvino ceva bahussute ca;
Yesaṃ hi paññāvibhavena kiccaṃ, taranti nāvāya nadiṃva puṇṇa’’nti.

… Mahākappino thero….

4. Cūḷapanthakattheragāthā

557. ‘‘Dandhā mayhaṃ gatī āsi, paribhūto pure ahaṃ;
Bhātā ca maṃ paṇāmesi, ‘gaccha dāni tuvaṃ gharaṃ’.

558. ‘‘Sohaṃ paṇāmito santo [bhātā (aṭṭha.)], saṅghārāmassa koṭṭhake;
Dummano tattha aṭṭhāsiṃ, sāsanasmiṃ apekkhavā.

559. ‘‘Bhagavā tattha āgacchi [āgañchi (sī. pī.)], sīsaṃ mayhaṃ parāmasi;
Bāhāya maṃ gahetvāna, saṅghārāmaṃ pavesayi.

560. ‘‘Anukampāya me satthā, pādāsi pādapuñchaniṃ;
‘Etaṃ suddhaṃ adhiṭṭhehi, ekamantaṃ svadhiṭṭhitaṃ’.

561. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihāsiṃ sāsane rato;
Samādhiṃ paṭipādesiṃ, uttamatthassa pattiyā.

562. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

563. ‘‘Sahassakkhattumattānaṃ, nimminitvāna panthako;
Nisīdambavane ramme, yāva kālappavedanā.

564. ‘‘Tato me satthā pāhesi, dūtaṃ kālappavedakaṃ;
Paveditamhi kālamhi, vehāsādupasaṅkamiṃ [vehāsānupasaṅkamiṃ (syā. ka.)].

565. ‘‘Vanditvā satthuno pāde, ekamantaṃ nisīdahaṃ;
Nisinnaṃ maṃ viditvāna, atha satthā paṭiggahi.

566. ‘‘Āyāgo sabbalokassa, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Puññakkhettaṃ manussānaṃ, paṭigaṇhittha dakkhiṇa’’nti.

… Cūḷapanthako thero….

5. Kappattheragāthā

567. ‘‘Nānākulamalasampuṇṇo, mahāukkārasambhavo;
Candanikaṃva paripakkaṃ, mahāgaṇḍo mahāvaṇo.

568. ‘‘Pubbaruhirasampuṇṇo, gūthakūpena gāḷhito [gūthakūpe nigāḷhito (syā. pī. ka.)];
Āpopaggharaṇo kāyo, sadā sandati pūtikaṃ.

569. ‘‘Saṭṭhikaṇḍarasambandho, maṃsalepanalepito;
Cammakañcukasannaddho, pūtikāyo niratthako.

570. ‘‘Aṭṭhisaṅghātaghaṭito, nhārusuttanibandhano;
Nekesaṃ saṃgatībhāvā, kappeti iriyāpathaṃ.

571. ‘‘Dhuvappayāto maraṇāya, maccurājassa santike;
Idheva chaḍḍayitvāna, yenakāmaṅgamo naro.

572. ‘‘Avijjāya nivuto kāyo, catuganthena ganthito;
Oghasaṃsīdano kāyo, anusayajālamotthato.

573. ‘‘Pañcanīvaraṇe yutto, vitakkena samappito;
Taṇhāmūlenānugato, mohacchādanachādito.

574. ‘‘Evāyaṃ vattate kāyo, kammayantena yantito;
Sampatti ca vipatyantā, nānābhāvo vipajjati.

575. ‘‘Yemaṃ kāyaṃ mamāyanti, andhabālā puthujjanā;
Vaḍḍhenti kaṭasiṃ ghoraṃ, ādiyanti punabbhavaṃ.

576. ‘‘Yemaṃ kāyaṃ vivajjenti, gūthalittaṃva pannagaṃ;
Bhavamūlaṃ vamitvāna, parinibbissantināsavā’’ti [parinibbantunāsavā (sī.)].

… Kappo thero….

6. Vaṅgantaputtaupasenattheragāthā

577. ‘‘Vivittaṃ appanigghosaṃ, vāḷamiganisevitaṃ;
Seve senāsanaṃ bhikkhu, paṭisallānakāraṇā.

578. ‘‘Saṅkārapuñjā āhatvā [āhitvā (ka.)], susānā rathiyāhi ca;
Tato saṅghāṭikaṃ katvā, lūkhaṃ dhāreyya cīvaraṃ.

579. ‘‘Nīcaṃ manaṃ karitvāna, sapadānaṃ kulā kulaṃ;
Piṇḍikāya care bhikkhu, guttadvāro susaṃvuto.

580. ‘‘Lūkhenapi vā [lūkhenapi ca (bahūsu)] santusse, nāññaṃ patthe rasaṃ bahuṃ;
Rasesu anugiddhassa, jhāne na ramatī mano.

581. ‘‘Appiccho ceva santuṭṭho, pavivitto vase muni;
Asaṃsaṭṭho gahaṭṭhehi, anāgārehi cūbhayaṃ.

582. ‘‘Yathā jaḷo va mūgo va, attānaṃ dassaye tathā;
Nātivelaṃ sambhāseyya, saṅghamajjhamhi paṇḍito.

583. ‘‘Na so upavade kañci, upaghātaṃ vivajjaye;
Saṃvuto pātimokkhasmiṃ, mattaññū cassa bhojane.

584. ‘‘Suggahītanimittassa, cittassuppādakovido;
Samaṃ anuyuñjeyya, kālena ca vipassanaṃ.

585. ‘‘Vīriyasātaccasampanno, yuttayogo sadā siyā;
Na ca appatvā dukkhantaṃ, vissāsaṃ eyya paṇḍito.

586. ‘‘Evaṃ viharamānassa, suddhikāmassa bhikkhuno;
Khīyanti āsavā sabbe, nibbutiñcādhigacchatī’’ti.

… Upaseno vaṅgantaputto thero….

7. (Apara)-gotamattheragāthā

587. ‘‘Vijāneyya sakaṃ atthaṃ, avalokeyyātha pāvacanaṃ;
Yañcettha assa patirūpaṃ, sāmaññaṃ ajjhupagatassa.

588. ‘‘Mittaṃ idha ca kalyāṇaṃ, sikkhā vipulaṃ samādānaṃ;
Sussūsā ca garūnaṃ, etaṃ samaṇassa patirūpaṃ.

589. ‘‘Buddhesu sagāravatā, dhamme apaciti yathābhūtaṃ;
Saṅghe ca cittikāro, etaṃ samaṇassa patirūpaṃ.

590. ‘‘Ācāragocare yutto, ājīvo sodhito agārayho;
Cittassa ca saṇṭhapanaṃ, etaṃ samaṇassa patirūpaṃ.

591. ‘‘Cārittaṃ atha vārittaṃ, iriyāpathiyaṃ pasādaniyaṃ;

Adhicitte ca āyogo, etaṃ samaṇassa patirūpaṃ.

592. ‘‘Āraññakāni senāsanāni, pantāni appasaddāni;
Bhajitabbāni muninā, etaṃ samaṇassa patirūpaṃ.

593. ‘‘Sīlañca bāhusaccañca, dhammānaṃ pavicayo yathābhūtaṃ;
Saccānaṃ abhisamayo, etaṃ samaṇassa patirūpaṃ.

594. ‘‘Bhāveyya ca aniccanti, anattasaññaṃ asubhasaññañca;
Lokamhi ca anabhiratiṃ, etaṃ samaṇassa patirūpaṃ.

595. ‘‘Bhāveyya ca bojjhaṅge, iddhipādāni indriyāni balāni;
Aṭṭhaṅgamaggamariyaṃ, etaṃ samaṇassa patirūpaṃ.

596. ‘‘Taṇhaṃ pajaheyya muni, samūlake āsave padāleyya;
Vihareyya vippamutto, etaṃ samaṇassa patirūpa’’nti.

… Gotamo thero….

Dasakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Kāḷudāyī ca so thero, ekavihārī ca kappino;
Cūḷapanthako kappo ca, upaseno ca gotamo;
Sattime dasake therā, gāthāyo cettha sattatīti.

11. Ekādasanipāto

1. Saṃkiccattheragāthā

597. ‘‘Kiṃ tavattho vane tāta, ujjuhānova pāvuse;
Verambhā ramaṇīyā te, paviveko hi jhāyinaṃ.

598. ‘‘Yathā abbhāni verambho, vāto nudati pāvuse;
Saññā me abhikiranti, vivekapaṭisaññutā.

599. ‘‘Apaṇḍaro aṇḍasambhavo, sīvathikāya niketacāriko;
Uppādayateva me satiṃ, sandehasmiṃ virāganissitaṃ.

600. ‘‘Yañca aññe na rakkhanti, yo ca aññe na rakkhati;
Sa ve bhikkhu sukhaṃ seti, kāmesu anapekkhavā.

601. ‘‘Acchodikā puthusilā, gonaṅgulamigāyutā;
Ambusevālasañchannā, te selā ramayanti maṃ.

602. ‘‘Vasitaṃ me araññesu, kandarāsu guhāsu ca;
Senāsanesu pantesu, vāḷamiganisevite.

603. ‘‘‘Ime haññantu vajjhantu, dukkhaṃ pappontu pāṇino’;
Saṅkappaṃ nābhijānāmi, anariyaṃ dosasaṃhitaṃ.

604. ‘‘Paricinno mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

605. ‘‘Yassa catthāya [yassatthāya (sī.)] pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

606. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā.

607. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, sampajāno patissato’’ti.

… Saṃkicco thero….

Ekādasanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Saṃkiccathero ekova, katakicco anāsavo;
Ekādasanipātamhi, gāthā ekādaseva cāti.

12. Dvādasakanipāto

1. Sīlavattheragāthā

608. ‘‘Sīlamevidha sikkhetha, asmiṃ loke susikkhitaṃ;
Sīlaṃ hi sabbasampattiṃ, upanāmeti sevitaṃ.

609. ‘‘Sīlaṃ rakkheyya medhāvī, patthayāno tayo sukhe;
Pasaṃsaṃ vittilābhañca, pecca sagge pamodanaṃ [pecca sagge ca modanaṃ (sī. pī.)].

610. ‘‘Sīlavā hi bahū mitte, saññamenādhigacchati;
Dussīlo pana mittehi, dhaṃsate pāpamācaraṃ.

611. ‘‘Avaṇṇañca akittiñca, dussīlo labhate naro;
Vaṇṇaṃ kittiṃ pasaṃsañca, sadā labhati sīlavā.

612. ‘‘Ādi sīlaṃ patiṭṭhā ca, kalyāṇānañca mātukaṃ;
Pamukhaṃ sabbadhammānaṃ, tasmā sīlaṃ visodhaye.

613. ‘‘Velā ca saṃvaraṃ sīlaṃ [saṃvaro sīlaṃ (sī.), saṃvarasīlaṃ (sī. aṭṭha.)], cittassa abhihāsanaṃ;
Titthañca sabbabuddhānaṃ, tasmā sīlaṃ visodhaye.

614. ‘‘Sīlaṃ balaṃ appaṭimaṃ, sīlaṃ āvudhamuttamaṃ;
Sīlamābharaṇaṃ seṭṭhaṃ, sīlaṃ kavacamabbhutaṃ.

615. ‘‘Sīlaṃ setu mahesakkho, sīlaṃ gandho anuttaro;
Sīlaṃ vilepanaṃ seṭṭhaṃ, yena vāti disodisaṃ.

616. ‘‘Sīlaṃ sambalamevaggaṃ, sīlaṃ pātheyyamuttamaṃ;

Sīlaṃ seṭṭho ativāho, yena yāti disodisaṃ.

617. ‘‘Idheva nindaṃ labhati, peccāpāye ca dummano;
Sabbattha dummano bālo, sīlesu asamāhito.

618. ‘‘Idheva kittiṃ labhati, pecca sagge ca summano;
Sabbattha sumano dhīro, sīlesu susamāhito.

619. ‘‘Sīlameva idha aggaṃ, paññavā pana uttamo;
Manussesu ca devesu, sīlapaññāṇato jaya’’nti.

… Sīlavo thero….

2. Sunītattheragāthā

620. ‘‘Nīce kulamhi jātohaṃ, daliddo appabhojano;
Hīnakammaṃ [hīnaṃ kammaṃ (syā.)] mamaṃ āsi, ahosiṃ pupphachaḍḍako.

621. ‘‘Jigucchito manussānaṃ, paribhūto ca vambhito;
Nīcaṃ manaṃ karitvāna, vandissaṃ bahukaṃ janaṃ.

622. ‘‘Athaddasāsiṃ sambuddhaṃ, bhikkhusaṅghapurakkhataṃ;
Pavisantaṃ mahāvīraṃ, magadhānaṃ puruttamaṃ.

623. ‘‘Nikkhipitvāna byābhaṅgiṃ, vandituṃ upasaṅkamiṃ;
Mameva anukampāya, aṭṭhāsi purisuttamo.

624. ‘‘Vanditvā satthuno pāde, ekamantaṃ ṭhito tadā;
Pabbajjaṃ ahamāyāciṃ, sabbasattānamuttamaṃ.

625. ‘‘Tato kāruṇiko satthā, sabbalokānukampako;
‘Ehi bhikkhū’ti maṃ āha, sā me āsūpasampadā.

626. ‘‘Sohaṃ eko araññasmiṃ, viharanto atandito;
Akāsiṃ satthuvacanaṃ, yathā maṃ ovadī jino.

627. ‘‘Rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ, pubbajātimanussariṃ;
Rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ, dibbacakkhuṃ visodhayiṃ [dibbacakkhu visodhitaṃ (ka.)];
Rattiyā pacchime yāme, tamokhandhaṃ padālayiṃ.

628. ‘‘Tato ratyā vivasāne, sūriyassuggamanaṃ pati;
Indo brahmā ca āgantvā, maṃ namassiṃsu pañjalī.

629. ‘‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisa’.

630. ‘‘Tato disvāna maṃ satthā, devasaṅghapurakkhataṃ;
Sitaṃ pātukaritvāna, imamatthaṃ abhāsatha.

631. [su. ni. 660 suttanipātepi] ‘‘‘Tapena brahmacariyena, saṃyamena damena ca;
Etena brāhmaṇo hoti, etaṃ brāhmaṇamuttama’’’nti.

… Sunīto thero….

Dvādasakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Sīlavā ca sunīto ca, therā dve te mahiddhikā;
Dvādasamhi nipātamhi, gāthāyo catuvīsatīti.

13. Terasanipāto

1. Soṇakoḷivisattheragāthā

632. ‘‘Yāhu raṭṭhe samukkaṭṭho, rañño aṅgassa paddhagū [patthagū (syā.), paṭṭhagū (ka.)];
Svājja dhammesu ukkaṭṭho, soṇo dukkhassa pāragū.

633. ‘‘Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañcasaṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccati.

634. ‘‘Unnaḷassa pamattassa, bāhirāsassa [bāhirāsayassa (ka.)] bhikkhuno;
Sīlaṃ samādhi paññā ca, pāripūriṃ na gacchati.

635. ‘‘Yañhi kiccaṃ apaviddhaṃ [tadapaviddhaṃ (sī. syā.)], akiccaṃ pana karīyati;
Unnaḷānaṃ pamattānaṃ, tesaṃ vaḍḍhanti āsavā.

636. ‘‘Yesañca susamāraddhā, niccaṃ kāyagatā sati;
Akiccaṃ te na sevanti, kicce sātaccakārino;
Satānaṃ sampajānānaṃ, atthaṃ gacchanti āsavā.

637. ‘‘Ujumaggamhi akkhāte, gacchatha mā nivattatha;
Attanā codayattānaṃ, nibbānamabhihāraye.

638. ‘‘Accāraddhamhi vīriyamhi, satthā loke anuttaro;
Vīṇopamaṃ karitvā me, dhammaṃ desesi cakkhumā;
Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihāsiṃ sāsane rato.

639. ‘‘Samathaṃ paṭipādesiṃ, uttamatthassa pattiyā;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

640. ‘‘Nekkhamme [nikkhame (ka.), nekkhammaṃ (mahāva. 244; a. ni. 6.55)] adhimuttassa, pavivekañca cetaso;
Abyāpajjhādhimuttassa [abyāpajjhādhimhattassa (ka.)], upādānakkhayassa ca.

641. ‘‘Taṇhakkhayādhimuttassa, asammohañca cetaso;
Disvā āyatanuppādaṃ, sammā cittaṃ vimuccati.

642. ‘‘Tassa sammā vimuttassa, santacittassa bhikkhuno;
Katassa paṭicayo natthi, karaṇīyaṃ na vijjati.

643. ‘‘Selo yathā ekaghano [ekaghano (ka.)], vātena na samīrati;
Evaṃ rūpā rasā saddā, gandhā phassā ca kevalā.

644. ‘‘Iṭṭhā dhammā aniṭṭhā ca, nappavedhenti tādino;
Ṭhitaṃ cittaṃ visaññuttaṃ, vayañcassānupassatī’’ti.

… Soṇo koḷiviso thero….

Terasanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Soṇo koḷiviso thero, ekoyeva mahiddhiko;
Terasamhi nipātamhi, gāthāyo cettha terasāti.

14. Cuddasakanipāto

1. Khadiravaniyarevatattheragāthā

645. ‘‘Yadā ahaṃ pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
Nābhijānāmi saṅkappaṃ, anariyaṃ dosasaṃhitaṃ.

646. ‘‘‘Ime haññantu vajjhantu, dukkhaṃ pappontu pāṇino’;
Saṅkappaṃ nābhijānāmi, imasmiṃ dīghamantare.

647. ‘‘Mettañca abhijānāmi, appamāṇaṃ subhāvitaṃ;
Anupubbaṃ paricitaṃ, yathā buddhena desitaṃ.

648. ‘‘Sabbamitto sabbasakho, sabbabhūtānukampako;
Mettacittañca [mettaṃ cittaṃ (sī. syā.)] bhāvemi, abyāpajjarato [abyāpajjharato (sī. syā.)] sadā.

649. ‘‘Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, cittaṃ āmodayāmahaṃ;
Brahmavihāraṃ bhāvemi, akāpurisasevitaṃ.

650. ‘‘Avitakkaṃ samāpanno, sammāsambuddhasāvako;
Ariyena tuṇhībhāvena, upeto hoti tāvade.

651. ‘‘Yathāpi pabbato selo, acalo suppatiṭṭhito;
Evaṃ mohakkhayā bhikkhu, pabbatova na vedhati.

652. ‘‘Anaṅgaṇassa posassa, niccaṃ sucigavesino;
Vālaggamattaṃ pāpassa, abbhamattaṃva khāyati.

653. ‘‘Nagaraṃ yathā paccantaṃ, guttaṃ santarabāhiraṃ;
Evaṃ gopetha attānaṃ, khaṇo vo mā upaccagā.

654. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā.

655. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ…pe… sampajāno patissato.
656. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

657. ‘‘Yassa catthāya pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

658. ‘‘Sampādethappamādena, esā me anusāsanī;
Handāhaṃ parinibbissaṃ, vippamuttomhi sabbadhī’’ti.

… Khadiravaniyarevato thero….

2. Godattattheragāthā

659. ‘‘Yathāpi bhaddo ājañño, dhure yutto dhurassaho [dhurāsaho (aṭṭha.)];
Mathito atibhārena, saṃyugaṃ nātivattati.

660. ‘‘Evaṃ paññāya ye tittā, samuddo vārinā yathā;
Na pare atimaññanti, ariyadhammova pāṇinaṃ.

661. ‘‘Kāle kālavasaṃ pattā, bhavābhavavasaṃ gatā;
Narā dukkhaṃ nigacchanti, tedha socanti māṇavā [mānavā (sī.)].

662. ‘‘Unnatā sukhadhammena, dukkhadhammena conatā;
Dvayena bālā haññanti, yathābhūtaṃ adassino.

663. ‘‘Ye ca dukkhe sukhasmiñca, majjhe sibbinimaccagū;
Ṭhitā te indakhīlova, na te unnataonatā.

664. ‘‘Na heva lābhe nālābhe, na yase na ca kittiyā;
Na nindāyaṃ pasaṃsāya, na te dukkhe sukhamhi.

665. ‘‘Sabbattha te na limpanti, udabinduva pokkhare;
Sabbattha sukhitā dhīrā, sabbattha aparājitā.

666. ‘‘Dhammena ca alābho yo, yo ca lābho adhammiko;
Alābho dhammiko seyyo, yaṃ ce lābho adhammiko.

667. ‘‘Yaso ca appabuddhīnaṃ, viññūnaṃ ayaso ca yo;
Ayasova seyyo viññūnaṃ, na yaso appabuddhinaṃ.

668. ‘‘Dummedhehi pasaṃsā ca, viññūhi garahā ca yā;
Garahāva seyyo viññūhi, yaṃ ce bālappasaṃsanā.

669. ‘‘Sukhañca kāmamayikaṃ, dukkhañca pavivekiyaṃ;
Pavivekadukkhaṃ seyyo, yaṃ ce kāmamayaṃ sukhaṃ.

670. ‘‘Jīvitañca adhammena, dhammena maraṇañca yaṃ;
Maraṇaṃ dhammikaṃ seyyo, yaṃ ce jīve adhammikaṃ.

671. ‘‘Kāmakopappahīnā ye, santacittā bhavābhave;
Caranti loke asitā, natthi tesaṃ piyāpiyaṃ.

672. ‘‘Bhāvayitvāna bojjhaṅge, indriyāni balāni ca;
Pappuyya paramaṃ santiṃ, parinibbantināsavā’’ti.

… Godatto thero….

Cuddasakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Revato ceva godatto, therā dve te mahiddhikā;
Cuddasamhi nipātamhi, gāthāyo aṭṭhavīsatīti.

15. Soḷasakanipāto

1. Aññāsikoṇḍaññattheragāthā

673. ‘‘Esa bhiyyo pasīdāmi, sutvā dhammaṃ mahārasaṃ;
Virāgo desito dhammo, anupādāya sabbaso.

674. ‘‘Bahūni loke citrāni, asmiṃ pathavimaṇḍale;
Mathenti maññe saṅkappaṃ, subhaṃ rāgūpasaṃhitaṃ.

675. ‘‘Rajamuhatañca vātena, yathā meghopasammaye;
Evaṃ sammanti saṅkappā, yadā paññāya passati.

676. [dha. pa. 277 dhammapade] ‘‘Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati;
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā.

677 .[dha. pa. 278 dhammapade] ‘‘Sabbe saṅkhārā dukkhāti, yadā paññāya passati
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā.

678. [dha. pa. 279 dhammapade] ‘‘Sabbe dhammā anattāti, yadā paññāya passati;
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā.

679. ‘‘Buddhānubuddho yo thero, koṇḍañño tibbanikkamo;
Pahīnajātimaraṇo, brahmacariyassa kevalī.

680. ‘‘Oghapāso daḷhakhilo [daḷho khilo (syā. ka.)], pabbato duppadālayo;
Chetvā khilañca pāsañca, selaṃ bhetvāna [chetvāna (ka.)] dubbhidaṃ;
Tiṇṇo pāraṅgato jhāyī, mutto so mārabandhanā.

681. ‘‘Uddhato capalo bhikkhu, mitte āgamma pāpake;
Saṃsīdati mahoghasmiṃ, ūmiyā paṭikujjito.

682. ‘‘Anuddhato acapalo, nipako saṃvutindriyo;
Kalyāṇamitto medhāvī, dukkhassantakaro siyā.

683. ‘‘Kālapabbaṅgasaṅkāso, kiso dhamanisanthato;
Mattaññū annapānasmiṃ, adīnamanaso naro.

684. ‘‘Phuṭṭho ḍaṃsehi makasehi, araññasmiṃ brahāvane;
Nāgo saṅgāmasīseva, sato tatrādhivāsaye.

685. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ…pe… nibbisaṃ bhatako yathā.

686. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ…pe… sampajānāe patissato.
687. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā…pe… bhavanetti samūhatā.
688. ‘‘Yassa catthāya pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, kiṃ me saddhivihārinā’’ti.

… Aññāsikoṇḍañño [aññākoṇḍañño (sī. syā.)] thero….

2. Udāyittheragāthā

689. [a. ni. 6.43] ‘‘Manussabhūtaṃ sambuddhaṃ, attadantaṃ samāhitaṃ;
Iriyamānaṃ brahmapathe, cittassūpasame rataṃ.

690. ‘‘Yaṃ manussā namassanti, sabbadhammāna pāraguṃ;
Devāpi taṃ namassanti, iti me arahato sutaṃ.

691. ‘‘Sabbasaṃyojanātītaṃ, vanā nibbanamāgataṃ;
Kāmehi nekkhammarataṃ [nikkhammarataṃ (ka.)], muttaṃ selāva kañcanaṃ.

692. ‘‘Sa ve accaruci nāgo, himavāvaññe siluccaye;
Sabbesaṃ nāganāmānaṃ, saccanāmo anuttaro.

693. ‘‘Nāgaṃ vo kittayissāmi, na hi āguṃ karoti so;
Soraccaṃ avihiṃsā ca, pādā nāgassa te duve.

694. ‘‘Sati ca sampajaññañca, caraṇā nāgassa tepare;
Saddhāhattho mahānāgo, upekkhāsetadantavā.

695. ‘‘Sati gīvā siro paññā, vīmaṃsā dhammacintanā;
Dhammakucchisamāvāso, viveko tassa vāladhi.

696. ‘‘So jhāyī assāsarato, ajjhattaṃ susamāhito;
Gacchaṃ samāhito nāgo, ṭhito nāgo samāhito.

697. ‘‘Sayaṃ samāhito nāgo, nisinnopi samāhito;
Sabbattha saṃvuto nāgo, esā nāgassa sampadā.

698. ‘‘Bhuñjati anavajjāni, sāvajjāni na bhuñjati;
Ghāsamacchādanaṃ laddhā, sannidhiṃ parivajjayaṃ.

699. ‘‘Saṃyojanaṃ aṇuṃ thūlaṃ, sabbaṃ chetvāna bandhanaṃ;
Yena yeneva gacchati, anapakkhova gacchati.

700. ‘‘Yathāpi udake jātaṃ, puṇḍarīkaṃ pavaḍḍhati;
Nopalippati toyena, sucigandhaṃ manoramaṃ.

701. ‘‘Tatheva ca loke jāto, buddho loke viharati;
Nopalippati lokena, toyena padumaṃ yathā.

702. ‘‘Mahāgini pajjalito, anāhāropasammati;
Aṅgāresu ca santesu, nibbutoti pavuccati.

703. ‘‘Atthassāyaṃ viññāpanī, upamā viññūhi desitā;

Viññissanti mahānāgā, nāgaṃ nāgena desitaṃ.

704. ‘‘Vītarāgo vītadoso, vītamoho anāsavo;
Sarīraṃ vijahaṃ nāgo, parinibbissatyanāsavo’’ti.

… Udāyī thero….

Soḷasakanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Koṇḍañño ca udāyī ca, therā dve te mahiddhikā;
Soḷasamhi nipātamhi, gāthāyo dve ca tiṃsa cāti.

16. Vīsatinipāto

1. Adhimuttattheragāthā

705. ‘‘Yaññatthaṃ vā dhanatthaṃ vā, ye hanāma mayaṃ pure;
Avasesaṃ [avase taṃ (sī. aṭṭha. mūlapāṭho), avasesānaṃ (aṭṭha.?)] bhayaṃ hoti, vedhanti vilapanti ca.

706. ‘‘Tassa te natthi bhītattaṃ, bhiyyo vaṇṇo pasīdati;
Kasmā na paridevesi, evarūpe mahabbhaye.

707. ‘‘Natthi cetasikaṃ dukkhaṃ, anapekkhassa gāmaṇi;
Atikkantā bhayā sabbe, khīṇasaṃyojanassa ve.

708. ‘‘Khīṇāya bhavanettiyā, diṭṭhe dhamme yathātathe;
Na bhayaṃ maraṇe hoti, bhāranikkhepane yathā.

709. ‘‘Suciṇṇaṃ brahmacariyaṃ me, maggo cāpi subhāvito;
Maraṇe me bhayaṃ natthi, rogānamiva saṅkhaye.

710. ‘‘Suciṇṇaṃ brahmacariyaṃ me, maggo cāpi subhāvito;
Nirassādā bhavā diṭṭhā, visaṃ pitvāva [pītvāva (sī.)] chaḍḍitaṃ.

711. ‘‘Pāragū anupādāno, katakicco anāsavo;
Tuṭṭho āyukkhayā hoti, mutto āghātanā yathā.

712. ‘‘Uttamaṃ dhammataṃ patto, sabbaloke anatthiko;
Ādittāva gharā mutto, maraṇasmiṃ na socati.

713. ‘‘Yadatthi saṅgataṃ kiñci, bhavo vā yattha labbhati;
Sabbaṃ anissaraṃ etaṃ, iti vuttaṃ mahesinā.

714. ‘‘Yo taṃ tathā pajānāti, yathā buddhena desitaṃ;
Na gaṇhāti bhavaṃ kiñci, sutattaṃva ayoguḷaṃ.

715. ‘‘Na me hoti ‘ahosi’nti, ‘bhavissa’nti na hoti me;
Saṅkhārā vigamissanti, tattha kā paridevanā.

716. ‘‘Suddhaṃ dhammasamuppādaṃ, suddhaṃ saṅkhārasantatiṃ;
Passantassa yathābhūtaṃ, na bhayaṃ hoti gāmaṇi.

717. ‘‘Tiṇakaṭṭhasamaṃ lokaṃ, yadā paññāya passati;
Mamattaṃ so asaṃvindaṃ, ‘natthi me’ti na socati.

718. ‘‘Ukkaṇṭhāmi sarīrena, bhavenamhi anatthiko;
Soyaṃ bhijjissati kāyo, añño ca na bhavissati.

719. ‘‘Yaṃ vo kiccaṃ sarīrena, taṃ karotha yadicchatha;
Na me tappaccayā tattha, doso pemañca hehiti’’.

720. Tassa taṃ vacanaṃ sutvā, abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ;
Satthāni nikkhipitvāna, māṇavā etadabravuṃ.

721. ‘‘Kiṃ bhadante karitvāna, ko vā ācariyo tava;
Kassa sāsanamāgamma, labbhate taṃ asokatā’’.

722. ‘‘Sabbaññū sabbadassāvī, jino ācariyo mama;
Mahākāruṇiko satthā, sabbalokatikicchako.

723. ‘‘Tenāyaṃ desito dhammo, khayagāmī anuttaro;
Tassa sāsanamāgamma, labbhate taṃ asokatā’’.

724. Sutvāna corā isino subhāsitaṃ, nikkhippa satthāni ca āvudhāni ca;
Tamhā ca kammā viramiṃsu eke, eke ca pabbajjamarocayiṃsu.

725. Te pabbajitvā sugatassa sāsane, bhāvetva bojjhaṅgabalāni paṇḍitā;
Udaggacittā sumanā katindriyā, phusiṃsu nibbānapadaṃ asaṅkhatanti.

…Adhimutto thero….

2. Pārāpariyattheragāthā

726. ‘‘Samaṇassa ahu cintā, pārāpariyassa bhikkhuno;
Ekakassa nisinnassa, pavivittassa jhāyino.

727. ‘‘Kimānupubbaṃ puriso, kiṃ vataṃ kiṃ samācāraṃ;
Attano kiccakārīssa, na ca kañci viheṭhaye.

728. ‘‘Indriyāni manussānaṃ, hitāya ahitāya ca;
Arakkhitāni ahitāya, rakkhitāni hitāya ca.

729. ‘‘Indriyāneva sārakkhaṃ, indriyāni ca gopayaṃ;
Attano kiccakārīssa, na ca kañci viheṭhaye.

730. ‘‘Cakkhundriyaṃ ce rūpesu, gacchantaṃ anivārayaṃ;
Anādīnavadassāvī, so dukkhā na hi muccati.

731. ‘‘Sotindriyaṃ ce saddesu, gacchantaṃ anivārayaṃ;
Anādīnavadassāvī, so dukkhā na hi muccati.

732. ‘‘Anissaraṇadassāvī, gandhe ce paṭisevati;
Na so muccati dukkhamhā, gandhesu adhimucchito.

733. ‘‘Ambilaṃ madhuraggañca, tittakaggamanussaraṃ;
Rasataṇhāya gadhito, hadayaṃ nāvabujjhati.

734. ‘‘Subhānyappaṭikūlāni, phoṭṭhabbāni anussaraṃ;
Ratto rāgādhikaraṇaṃ, vividhaṃ vindate dukhaṃ.

735. ‘‘Manaṃ cetehi dhammehi, yo na sakkoti rakkhituṃ;
Tato naṃ dukkhamanveti, sabbehetehi pañcahi.

736. ‘‘Pubbalohitasampuṇṇaṃ, bahussa kuṇapassa ca;
Naravīrakataṃ vagguṃ, samuggamiva cittitaṃ.

737. ‘‘Kaṭukaṃ madhurassādaṃ, piyanibandhanaṃ dukhaṃ;
Khuraṃva madhunā littaṃ, ullihaṃ nāvabujjhati.

738. ‘‘Itthirūpe itthisare, phoṭṭhabbepi ca itthiyā;
Itthigandhesu sāratto, vividhaṃ vindate dukhaṃ.

739. ‘‘Itthisotāni sabbāni, sandanti pañca pañcasu;
Tesamāvaraṇaṃ kātuṃ, yo sakkoti vīriyavā.

740. ‘‘So atthavā so dhammaṭṭho, so dakkho so vicakkhaṇo;
Kareyya ramamānopi, kiccaṃ dhammatthasaṃhitaṃ.

741. ‘‘Atho sīdati saññuttaṃ, vajje kiccaṃ niratthakaṃ;
‘Na taṃ kicca’nti maññitvā, appamatto vicakkhaṇo.

742. ‘‘Yañca atthena saññuttaṃ, yā ca dhammagatā rati;
Taṃ samādāya vattetha, sā hi ve uttamā rati.

743. ‘‘Uccāvacehupāyehi, paresamabhijigīsati;
Hantvā vadhitvā atha socayitvā, ālopati sāhasā yo paresaṃ.

744. ‘‘Tacchanto āṇiyā āṇiṃ, nihanti balavā yathā;
Indriyānindriyeheva, nihanti kusalo tathā.

745. ‘‘Saddhaṃ vīriyaṃ samādhiñca, satipaññañca bhāvayaṃ;
Pañca pañcahi hantvāna, anīgho yāti brāhmaṇo.

746. ‘‘So atthavā so dhammaṭṭho, katvā vākyānusāsaniṃ;
Sabbena sabbaṃ buddhassa, so naro sukhamedhatī’’ti.

…Pārāpariyo thero….

3. Telakānittheragāthā

747. ‘‘Cirarattaṃ vatātāpī, dhammaṃ anuvicintayaṃ;
Samaṃ cittassa nālatthaṃ, pucchaṃ samaṇabrāhmaṇe.

748. ‘‘‘Ko so pāraṅgato loke, ko patto amatogadhaṃ;
Kassa dhammaṃ paṭicchāmi, paramatthavijānanaṃ’.

749. ‘‘Antovaṅkagato āsi, macchova ghasamāmisaṃ;
Baddho mahindapāsena, vepacityasuro yathā.

750. ‘‘Añchāmi naṃ na muñcāmi, asmā sokapariddavā;
Ko me bandhaṃ muñcaṃ loke, sambodhiṃ vedayissati.

751. ‘‘Samaṇaṃ brāhmaṇaṃ vā kaṃ, ādisantaṃ pabhaṅgunaṃ.
Kassa dhammaṃ paṭicchāmi, jarāmaccupavāhanaṃ.

752. ‘‘Vicikicchākaṅkhāganthitaṃ, sārambhabalasaññutaṃ;
Kodhappattamanatthaddhaṃ, abhijappappadāraṇaṃ.

753. ‘‘Taṇhādhanusamuṭṭhānaṃ, dve ca pannarasāyutaṃ [dvedhāpannarasāyutaṃ (?)];
Passa orasikaṃ bāḷhaṃ, bhetvāna yadi [yada (sī. aṭṭha.) hadi (?) ‘‘hadaye’’ti taṃsaṃvaṇṇanā]
tiṭṭhati.

754. ‘‘Anudiṭṭhīnaṃ appahānaṃ, saṅkappaparatejitaṃ;
Tena viddho pavedhāmi, pattaṃva māluteritaṃ.

755. ‘‘Ajjhattaṃ me samuṭṭhāya, khippaṃ paccati māmakaṃ;
Chaphassāyatanī kāyo, yattha sarati sabbadā.

756. ‘‘Taṃ na passāmi tekicchaṃ, yo metaṃ sallamuddhare;
Nānārajjena satthena [nāraggena na satthena (?)], nāññena vicikicchitaṃ.

757. ‘‘Ko me asattho avaṇo, sallamabbhantarapassayaṃ;
Ahiṃsaṃ sabbagattāni, sallaṃ me uddharissati.

758. ‘‘Dhammappati hi so seṭṭho, visadosappavāhako;
Gambhīre patitassa me, thalaṃ pāṇiñca dassaye.

759. ‘‘Rahadehamasmi ogāḷho, ahāriyarajamattike;
Māyāusūyasārambha, thinamiddhamapatthaṭe.

760. ‘‘Uddhaccameghathanitaṃ, saṃyojanavalāhakaṃ;
Vāhā vahanti kuddiṭṭhiṃ [duddiṭṭhiṃ (sī. dha. pa. 339)], saṅkappā rāganissitā.

761. ‘‘Savanti sabbadhi sotā, latā ubbhijja tiṭṭhati;
Te sote ko nivāreyya, taṃ lataṃ ko hi checchati.

762. ‘‘Velaṃ karotha bhaddante, sotānaṃ sannivāraṇaṃ;
Mā te manomayo soto, rukkhaṃva sahasā luve.

763. ‘‘Evaṃ me bhayajātassa, apārā pāramesato;
Tāṇo paññāvudho satthā, isisaṅghanisevito.

764. ‘‘Sopāṇaṃ sugataṃ suddhaṃ, dhammasāramayaṃ daḷhaṃ;
Pādāsi vuyhamānassa, ‘mā bhāyī’ti ca mabravi.

765. ‘‘Satipaṭṭhānapāsādaṃ, āruyha paccavekkhisaṃ;
Yaṃ taṃ pubbe amaññissaṃ, sakkāyābhirataṃ pajaṃ.

766. ‘‘Yadā ca maggamaddakkhiṃ, nāvāya abhirūhanaṃ;
Anadhiṭṭhāya attānaṃ, titthamaddakkhimuttamaṃ.

767. ‘‘Sallaṃ attasamuṭṭhānaṃ, bhavanettippabhāvitaṃ;
Etesaṃ appavattāya [appavattiyā (?)], desesi maggamuttamaṃ.

768. ‘‘Dīgharattānusayitaṃ, cirarattamadhiṭṭhitaṃ;
Buddho mepānudī ganthaṃ, visadosappavāhano’’ti.

…Telakāni thero….

4. Raṭṭhapālattheragāthā

769. [ma. ni. 2.302] ‘‘Passa cittakataṃ bimbaṃ, arukāyaṃ samussitaṃ;
Āturaṃ bahusaṅkappaṃ, yassa natthi dhuvaṃ ṭhiti.

770. ‘‘Passa cittakataṃ rūpaṃ, maṇinā kuṇḍalena ca;
Aṭṭhiṃ tacena onaddhaṃ, saha vatthehi sobhati.

771. ‘‘Alattakakatā pādā, mukhaṃ cuṇṇakamakkhitaṃ;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

772. ‘‘Aṭṭhapadakatā kesā, nettā añjanamakkhitā;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

773. ‘‘Añjanīva navā cittā, pūtikāyo alaṅkato;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

774. ‘‘Odahi migavo pāsaṃ, nāsadā vāguraṃ migo;
Bhutvā nivāpaṃ gacchāma, kandante migabandhake.

775. ‘‘Chinno pāso migavassa, nāsadā vāguraṃ migo;
Bhutvā nivāpaṃ gacchāma, socante migaluddake.

776. ‘‘Passāmi loke sadhane manusse, laddhāna vittaṃ na dadanti mohā;
Luddhā dhanaṃ sannicayaṃ karonti, bhiyyova kāme abhipatthayanti.

777. ‘‘Rājā pasayhappathaviṃ vijetvā, sasāgarantaṃ mahimāvasanto;
Oraṃ samuddassa atittarūpo, pāraṃ samuddassapi patthayetha.

778. ‘‘Rājā ca aññe ca bahū manussā, avītataṇhā maraṇaṃ upenti;
Ūnāva hutvāna jahanti dehaṃ, kāmehi lokamhi na hatthi titti.

779. ‘‘Kandanti naṃ ñātī pakiriya kese, aho vatā no amarāti cāhu;
Vatthena naṃ pārutaṃ nīharitvā, citaṃ samodhāya tato ḍahanti.

780. ‘‘So ḍayhati sūlehi tujjamāno, ekena vatthena [etena gatthena (ka.)] pahāya bhoge;
Na mīyamānassa bhavanti tāṇā, ñātī ca mittā atha vā sahāyā.

781. ‘‘Dāyādakā tassa dhanaṃ haranti, satto pana gacchati yena kammaṃ;
Na mīyamānaṃ dhanamanveti [manviti (ka.)] kiñci, puttā ca dārā ca dhanañca raṭṭhaṃ.

782. ‘‘Na dīghamāyuṃ labhate dhanena, na cāpi vittena jaraṃ vihanti;
Appappaṃ hidaṃ jīvitamāhu dhīrā, asassataṃ vippariṇāmadhammaṃ.

783. ‘‘Aḍḍhā daliddā ca phusanti phassaṃ, bālo ca dhīro ca tatheva phuṭṭho;
Bālo hi bālyā vadhitova seti, dhīro ca no vedhati phassaphuṭṭho.

784. ‘‘Tasmā hi paññāva dhanena seyyā, yāya vosānamidhādhigacchati;
Abyositattā hi bhavābhavesu, pāpāni kammāni karoti mohā.

785. ‘‘Upeti gabbhañca parañca lokaṃ, saṃsāramāpajja paramparāya;
Tassappapañño abhisaddahanto, upeti gabbhañca parañca lokaṃ.

786. ‘‘Coro yathā sandhimukhe gahīto, sakammunā haññati pāpadhammo;
Evaṃ pajā pecca paramhi loke, sakammunā haññati pāpadhammo.

787. ‘‘Kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti cittaṃ;
Ādīnavaṃ kāmaguṇesu disvā, tasmā ahaṃ pabbajitomhi rāja.

788. ‘‘Dumapphalānīva patanti māṇavā, daharā ca vuḍḍhā ca sarīrabhedā;
Etampi disvā pabbajitomhi rāja, apaṇṇakaṃ sāmaññameva seyyo.

789. ‘‘Saddhāyāhaṃ pabbajito, upeto jinasāsane;
Avajjhā mayhaṃ pabbajjā, anaṇo bhuñjāmi bhojanaṃ.

790. ‘‘Kāme ādittato disvā, jātarūpāni satthato;
Gabbhavokkantito dukkhaṃ, nirayesu mahabbhayaṃ.

791. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, saṃvegaṃ alabhiṃ tadā;
Sohaṃ viddho tadā santo, sampatto āsavakkhayaṃ.

792. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

793. ‘‘Yassatthāya pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo’’ti.

… Raṭṭhapālo thero….

5. Mālukyaputtattheragāthā

794. [saṃ. ni. 4.95] ‘‘Rūpaṃ disvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhossa tiṭṭhati.

795. ‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā rūpasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evamācinato dukkhaṃ, ārā nibbāna [nibbānaṃ (sī.)] vuccati.

796. ‘‘Saddaṃ sutvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhossa tiṭṭhati.

797. ‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā saddasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evamācinato dukkhaṃ, ārā nibbāna vuccati.

798. ‘‘Gandhaṃ ghatvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhossa tiṭṭhati.

799. ‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā gandhasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evamācinato dukkhaṃ, ārā nibbāna vuccati.

800. ‘‘Rasaṃ bhotvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhossa tiṭṭhati.

801. ‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā rasasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evamācinato dukkhaṃ, ārā nibbāna vuccati.

802. ‘‘Phassaṃ phussa sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhossa tiṭṭhati.

803. ‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā phassasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evamācinato dukkhaṃ, ārā nibbāna vuccati.

804. ‘‘Dhammaṃ ñatvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhossa tiṭṭhati.

805. ‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā dhammasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evamācinato dukkhaṃ, ārā nibbāna vuccati.

806. ‘‘Na so rajjati rūpesu, rūpaṃ disvā patissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhossa tiṭṭhati.

807. ‘‘Yathāssa passato rūpaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbāna vuccati.

808. ‘‘Na so rajjati saddesu, saddaṃ sutvā patissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhossa tiṭṭhati.

809. ‘‘Yathāssa suṇato saddaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbāna vuccati.

810. ‘‘Na so rajjati gandhesu, gandhaṃ ghatvā patissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhossa tiṭṭhati.

811. ‘‘Yathāssa ghāyato gandhaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbāna vuccati.

812. ‘‘Na so rajjati rasesu, rasaṃ bhotvā patissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhossa tiṭṭhati.

813. ‘‘Yathāssa sāyarato rasaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbāna vuccati.

814. ‘‘Na so rajjati phassesu, phassaṃ phussa patissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhossa tiṭṭhati.

815. ‘‘Yathāssa phusato phassaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbāna vuccati.

816. ‘‘Na so rajjati dhammesu, dhammaṃ ñatvā patissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhossa tiṭṭhati.

817. ‘‘Yathāssa vijānato dhammaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbāna vuccati’’.

… Mālukyaputto thero….

6. Selattheragāthā

818. ‘‘Paripuṇṇakāyo suruci, sujāto cārudassano;
Suvaṇṇavaṇṇosi bhagavā, susukkadāṭhosi vīriyavā [susukkadāṭho virīyavā (sī.)].

819. ‘‘Narassa hi sujātassa, ye bhavanti viyañjanā;
Sabbe te tava kāyasmiṃ, mahāpurisalakkhaṇā.

820. ‘‘Pasannanetto sumukho, brahā uju patāpavā;
Majjhe samaṇasaṅghassa, ādiccova virocasi.

821. ‘‘Kalyāṇadassano bhikkhu, kañcanasannibhattaco;
Kiṃ te samaṇabhāvena, evaṃ uttamavaṇṇino.

822. ‘‘Rājā arahasi bhavituṃ, cakkavattī rathesabho;
Cāturanto vijitāvī, jambusaṇḍassa [jambumaṇḍassa (ka.)] issaro.

823. ‘‘Khattiyā bhogī rājāno [bhogā rājāno (sī. ka.), bhojarājāno (syā.)], anuyantā bhavanti te;
Rājābhirājā [rājādhirājā (sī. ka.)] manujindo, rajjaṃ kārehi gotama’’.

824. ‘‘Rājāhamasmi sela, (selāti bhagavā) dhammarājā anuttaro;
Dhammena cakkaṃ vattemi, cakkaṃ appaṭivattiyaṃ’’.

825. ‘‘Sambuddho paṭijānāsi, (iti selo brāhmaṇo) dhammarājā anuttaro;
‘Dhammena cakkaṃ vattemi’, iti bhāsatha gotama.

826. ‘‘Ko nu senāpati bhoto, sāvako satthuranvayo [anvayo (sī.)];
Ko tetamanuvatteti, dhammacakkaṃ pavattitaṃ’’.

827. ‘‘Mayā pavattitaṃ cakkaṃ, (selāti bhagavā) dhammacakkaṃ anuttaraṃ;
Sāriputto anuvatteti, anujāto tathāgataṃ.

828. ‘‘Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇa.

829. ‘‘Vinayassu mayi kaṅkhaṃ, adhimuñcassu brāhmaṇa;
Dullabhaṃ dassanaṃ hoti, sambuddhānaṃ abhiṇhaso.

830. ‘‘Yesaṃ ve dullabho loke, pātubhāvo abhiṇhaso;
Sohaṃ brāhmaṇa buddhosmi, sallakatto [sallakanto (sī.)] anuttaro.

831. ‘‘Brahmabhūto atitulo, mārasenappamaddano;
Sabbāmitte vase [vasī (syā. ka., ma. ni. 2.399; su. ni. 966)] katvā, modāmi akutobhayo’’.

832. ‘‘Idaṃ bhonto nisāmetha, yathā bhāsati cakkhumā;
Sallakatto mahāvīro, sīhova nadatī vane.

833. ‘‘Brahmabhūtaṃ atitulaṃ, mārasenappamaddanaṃ;
Ko disvā nappasīdeyya, api kaṇhābhijātiko.

834. ‘‘Yo maṃ icchati anvetu, yo vā nicchati gacchatu;
Idhāhaṃ pabbajissāmi, varapaññassa santike’’.

835. ‘‘Etaṃ ce ruccati bhoto, sammāsambuddhasāsanaṃ;
Mayampi pabbajissāma, varapaññassa santike.

836. ‘‘Brāhmaṇā tisatā ime, yācanti pañjalīkatā;
‘Brahmacariyaṃ carissāma, bhagavā tava santike’’’.

837. ‘‘Svākhātaṃ brahmacariyaṃ, (selāti bhagavā) sandiṭṭhikamakālikaṃ;
Yattha amoghā pabbajjā, appamattassa sikkhato’’.

838. ‘‘Yaṃ taṃ saraṇamāgamha [saraṇamāgamma (sabbattha)], ito aṭṭhame [aṭṭhami (syā. ka.)] cakkhuma;
Sattarattena bhagavā, dantāmha tava sāsane.

839. ‘‘Tuvaṃ buddho tuvaṃ satthā, tuvaṃ mārābhibhū muni;
Tuvaṃ anusaye chetvā, tiṇṇo tāresimaṃ pajaṃ.

840. ‘‘Upadhī te samatikkantā, āsavā te padālitā;
Sīhova anupādāno, pahīnabhayabheravo.

841. ‘‘Bhikkhavo tisatā ime, tiṭṭhanti pañjalīkatā;
Pāde vīra pasārehi, nāgā vandantu satthuno’’ti.

… Selo thero….

7. Kāḷigodhāputtabhaddiyattheragāthā

842. ‘‘Yātaṃ me hatthigīvāya, sukhumā vatthā padhāritā;
Sālīnaṃ odano bhutto, sucimaṃsūpasecano.

843. ‘‘Sojja bhaddo sātatiko, uñchāpattāgate rato;
Jhāyati anupādāno, putto godhāya bhaddiyo.

844. ‘‘Paṃsukūlī sātatiko, uñchāpattāgate rato;
Jhāyati anupādāno, putto godhāya bhaddiyo.

845. ‘‘Piṇḍapātī sātatiko…pe….
846. ‘‘Tecīvarī sātatiko…pe….
847. ‘‘Sapadānacārī sātatiko…pe….
848. ‘‘Ekāsanī sātatiko…pe….
849. ‘‘Pattapiṇḍī sātatiko…pe….
850. ‘‘Khalupacchābhattī sātatiko…pe….
851. ‘‘Āraññiko sātatiko…pe….
852. ‘‘Rukkhamūliko sātatiko…pe….
853. ‘‘Abbhokāsī sātatiko…pe….
854. ‘‘Sosāniko sātatiko…pe….
855. ‘‘Yathāsanthatiko sātatiko…pe….
856. ‘‘Nesajjiko sātatiko…pe….
857. ‘‘Appiccho sātatiko…pe….
858. ‘‘Santuṭṭho sātatiko…pe….
859. ‘‘Pavivitto sātatiko…pe….
860. ‘‘Asaṃsaṭṭho sātatiko…pe….
861. ‘‘Āraddhavīriyo sātatiko…pe….
862. ‘‘Hitvā satapalaṃ kaṃsaṃ, sovaṇṇaṃ satarājikaṃ;
Aggahiṃ mattikāpattaṃ, idaṃ dutiyābhisecanaṃ.

863. ‘‘Ucce maṇḍalipākāre, daḷhamaṭṭālakoṭṭhake;
Rakkhito khaggahatthehi, uttasaṃ vihariṃ pure.

864. ‘‘Sojja bhaddo anutrāsī, pahīnabhayabheravo;
Jhāyati vanamogayha, putto godhāya bhaddiyo.

865. ‘‘Sīlakkhandhe patiṭṭhāya, satiṃ paññañca bhāvayaṃ;
Pāpuṇiṃ anupubbena, sabbasaṃyojanakkhaya’’nti.

… Bhaddiyo kāḷigodhāya putto thero….

8. Aṅgulimālattheragāthā

866. ‘‘Gacchaṃ vadesi samaṇa ‘ṭṭhitomhi’, mamañca brūsi ṭhitamaṭṭhitoti;
Pucchāmi taṃ samaṇa etamatthaṃ, ‘kathaṃ ṭhito tvaṃ ahamaṭṭhitomhi’’’.

867. ‘‘Ṭhito ahaṃ aṅgulimāla sabbadā, sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ;
Tuvañca pāṇesu asaññatosi, tasmā ṭhitohaṃ tuvamaṭṭhitosi’’.

868. ‘‘Cirassaṃ vata me mahito mahesī, mahāvanaṃ samaṇo paccapādi [paccupādi (sabbattha)];
Sohaṃ cajissāmi sahassapāpaṃ, sutvāna gāthaṃ tava dhammayuttaṃ’’.

869. Icceva coro asimāvudhañca, sobbhe papāte narake anvakāsi [akiri (ma. ni. 2.349)];
Avandi coro sugatassa pāde, tattheva pabbajjamayāci buddhaṃ.

870. Buddho ca kho kāruṇiko mahesi, yo satthā lokassa sadevakassa;
‘Tamehi bhikkhū’ti tadā avoca, eseva tassa ahu bhikkhubhāvo.

871. ‘‘Yo ca pubbe pamajjitvā, pacchā so nappamajjati;
Somaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā.

872. ‘‘Yassa pāpaṃ kataṃ kammaṃ, kusalena pidhīyati [pithīyati (sī. syā.)];
Somaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā.

873. ‘‘Yo have daharo bhikkhu, yuñjati buddhasāsane;
Somaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā.

874. [disā hi (syā. ka., ma. ni. 2.352)] ‘‘Disāpi me dhammakathaṃ suṇantu, disāpi me yuñjantu buddhasāsane;
Disāpi me te manuje bhajantu, ye dhammamevādapayanti santo.

875. ‘‘Disā hi me khantivādānaṃ, avirodhappasaṃsinaṃ;
Suṇantu dhammaṃ kālena, tañca anuvidhīyantu.

876. ‘‘Na hi jātu so mamaṃ hiṃse, aññaṃ vā pana kiñcanaṃ [kañcinaṃ (sī. syā.), kañcanaṃ (?)];
Pappuyya paramaṃ santiṃ, rakkheyya tasathāvare.

877. [theragā. 19] ‘‘Udakañhi nayanti nettikā, usukārā namayanti [damayanti (ka.)] tejanaṃ;
Dāruṃ namayanti [damayanti (ka.)] tacchakā, attānaṃ damayanti paṇḍitā.

878. ‘‘Daṇḍeneke damayanti, aṅkusebhi kasāhi ca;
Adaṇḍena asatthena, ahaṃ dantomhi tādinā.

879. ‘‘‘Ahiṃsako’ti me nāmaṃ, hiṃsakassa pure sato;
Ajjāhaṃ saccanāmomhi, na naṃ hiṃsāmi kiñcanaṃ [kañcinaṃ (sī. syā.), kañcanaṃ (?)].

880. ‘‘Coro ahaṃ pure āsiṃ, aṅgulimāloti vissuto;
Vuyhamāno mahoghena, buddhaṃ saraṇamāgamaṃ.

881. ‘‘Lohitapāṇi pure āsiṃ, aṅgulimāloti vissuto;
Saraṇagamanaṃ passa, bhavanetti samūhatā.

882. ‘‘Tādisaṃ kammaṃ katvāna, bahuṃ duggatigāminaṃ;
Phuṭṭho kammavipākena, anaṇo bhuñjāmi bhojanaṃ.

883. ‘‘Pamādamanuyuñjanti, bālā dummedhino janā;
Appamādañca medhāvī, dhanaṃ seṭṭhaṃva rakkhati.

884. ‘‘Mā pamādamanuyuñjetha, mā kāmaratisanthavaṃ [sandhavaṃ (ka.)];
Appamatto hi jhāyanto, pappoti paramaṃ sukhaṃ.

885. ‘‘Svāgataṃ nāpagataṃ, netaṃ dummantitaṃ mama;
Savibhattesu dhammesu, yaṃ seṭṭhaṃ tadupāgamaṃ.

886. ‘‘Svāgataṃ nāpagataṃ, netaṃ dummantitaṃ mama;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

887. ‘‘Araññe rukkhamūle vā, pabbatesu guhāsu vā;
Tattha tattheva aṭṭhāsiṃ, ubbiggamanaso tadā.

888. ‘‘Sukhaṃ sayāmi ṭhāyāmi, sukhaṃ kappemi jīvitaṃ;
Ahatthapāso mārassa, aho satthānukampito.

889. ‘‘Brahmajacco pure āsiṃ, udicco ubhato ahu;
Sojja putto sugatassa, dhammarājassa satthuno.

890. ‘‘Vītataṇho anādāno, guttadvāro susaṃvuto;
Aghamūlaṃ vadhitvāna, patto me āsavakkhayo.

891. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā’’ti.

… Aṅgulimālo thero….

9. Anuruddhattheragāthā

892. ‘‘Pahāya mātāpitaro, bhaginī ñātibhātaro;
Pañca kāmaguṇe hitvā, anuruddhova jhāyatu.

893. ‘‘Sameto naccagītehi, sammatāḷappabodhano;
Na tena suddhimajjhagaṃ [suddhamajjhagā (sī. ka.), suddhimajjhagamā (syā.)], mārassa visaye rato.

894. ‘‘Etañca samatikkamma, rato buddhassa sāsane;
Sabboghaṃ samatikkamma, anuruddhova jhāyati.

895. ‘‘Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā;
Ete ca samatikkamma, anuruddhova jhāyati.

896. ‘‘Piṇḍapātapaṭikkanto, eko adutiyo muni;
Esati paṃsukūlāni, anuruddho anāsavo.

897. ‘‘Vicinī aggahī dhovi, rajayī dhārayī muni;
Paṃsukūlāni matimā, anuruddho anāsavo.

898. ‘‘Mahiccho ca asantuṭṭho, saṃsaṭṭho yo ca uddhato;
Tassa dhammā ime honti, pāpakā saṃkilesikā.

899. ‘‘Sato ca hoti appiccho, santuṭṭho avighātavā;
Pavivekarato vitto, niccamāraddhavīriyo.

900. ‘‘Tassa dhammā ime honti, kusalā bodhipakkhikā;
Anāsavo ca so hoti, iti vuttaṃ mahesinā.

901. ‘‘Mama saṅkappamaññāya, satthā loke anuttaro;
Manomayena kāyena, iddhiyā upasaṅkami.

902. ‘‘Yadā me ahu saṅkappo, tato uttari desayi;
Nippapañcarato buddho, nippapañcamadesayi.

903. ‘‘Tassāhaṃ dhammamaññāya, vihāsiṃ sāsane rato;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

904. ‘‘Pañcapaññāsavassāni, yato nesajjiko ahaṃ;
Pañcavīsativassāni, yato middhaṃ samūhataṃ.

905. [dī. ni. 2.222] ‘‘Nāhu assāsapassāsā, ṭhitacittassa tādino;
Anejo santimārabbha, cakkhumā parinibbuto.

906. [dī. ni. 2.222] ‘‘Asallīnena cittena, vedanaṃ ajjhavāsayi;
Pajjotasseva nibbānaṃ, vimokkho cetaso ahu.

907. ‘‘Ete pacchimakā dāni, munino phassapañcamā;
Nāññe dhammā bhavissanti, sambuddhe parinibbute.

908. ‘‘Natthi dāni punāvāso, devakāyasmi jālini;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo.

909. ‘‘Yassa muhuttena sahassadhā, loko saṃvidito sabrahmakappo;
Vasī iddhiguṇe cutūpapāte, kāle passati devatā sa bhikkhu [sabhikkhuno (sī. ka.)].

910. ‘‘Annabhāro [annahāro (sī.)] pure āsiṃ, daliddo ghāsahārako;
Samaṇaṃ paṭipādesiṃ, upariṭṭhaṃ yasassinaṃ.

911. ‘‘Somhi sakyakule jāto, anuruddhoti maṃ vidū;
Upeto naccagītehi, sammatāḷappabodhano.

912. ‘‘Athaddasāsiṃ sambuddhaṃ, satthāraṃ akutobhayaṃ;
Tasmiṃ cittaṃ pasādetvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

913. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, yattha me vusitaṃ pure;
Tāvatiṃsesu devesu, aṭṭhāsiṃ sakkajātiyā [satajātiyā (sī.)].

914. ‘‘Sattakkhattuṃ manussindo, ahaṃ rajjamakārayiṃ;
Cāturanto vijitāvī, jambusaṇḍassa issaro;
Adaṇḍena asatthena, dhammena anusāsayiṃ.

915. ‘‘Ito satta tato satta, saṃsārāni catuddasa;
Nivāsamabhijānissaṃ, devaloke ṭhitā tadā.

916. ‘‘Pañcaṅgike samādhimhi, sante ekodibhāvite;
Paṭippassaddhiladdhamhi, dibbacakkhu visujjhi me.

917. ‘‘Cutūpapātaṃ jānāmi, sattānaṃ āgatiṃ gatiṃ;
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, jhāne pañcaṅgike ṭhito.

918. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā…pe… bhavanetti samūhatā.
919. ‘‘Vajjīnaṃ veḷuvagāme, ahaṃ jīvitasaṅkhayā;
Heṭṭhato veḷugumbasmiṃ, nibbāyissaṃ anāsavo’’ti.

… Anuruddho thero….

10. Pārāpariyattheragāthā

920. Samaṇassa ahu cintā, pupphitamhi mahāvane;

Ekaggassa nisinnassa, pavivittassa jhāyino.

921. ‘‘Aññathā lokanāthamhi, tiṭṭhante purisuttame;
Iriyaṃ āsi bhikkhūnaṃ, aññathā dāni dissati.

922. ‘‘Sītavātaparittānaṃ, hirikopīnachādanaṃ;
Mattaṭṭhiyaṃ abhuñjiṃsu, santuṭṭhā itarītare.

923. ‘‘Paṇītaṃ yadi vā lūkhaṃ, appaṃ vā yadi vā bahuṃ;
Yāpanatthaṃ abhuñjiṃsu, agiddhā nādhimucchitā.

924. ‘‘Jīvitānaṃ parikkhāre, bhesajje atha paccaye;
Na bāḷhaṃ ussukā āsuṃ, yathā te āsavakkhaye.

925. ‘‘Araññe rukkhamūlesu, kandarāsu guhāsu ca;
Vivekamanubrūhantā, vihaṃsu tapparāyanā.

926. ‘‘Nīcā niviṭṭhā subharā, mudū atthaddhamānasā;
Abyāsekā amukharā, atthacintā vasānugā.

927. ‘‘Tato pāsādikaṃ āsi, gataṃ bhuttaṃ nisevitaṃ;
Siniddhā teladhārāva, ahosi iriyāpatho.

928. ‘‘Sabbāsavaparikkhīṇā, mahājhāyī mahāhitā;
Nibbutā dāni te therā, parittā dāni tādisā.

929. ‘‘Kusalānañca dhammānaṃ, paññāya ca parikkhayā;
Sabbākāravarūpetaṃ, lujjate jinasāsanaṃ.

930. ‘‘Pāpakānañca dhammānaṃ, kilesānañca yo utu;
Upaṭṭhitā vivekāya, ye ca saddhammasesakā.

931. ‘‘Te kilesā pavaḍḍhantā, āvisanti bahuṃ janaṃ;
Kīḷanti maññe bālehi, ummattehiva rakkhasā.

932. ‘‘Kilesehābhibhūtā te, tena tena vidhāvitā;
Narā kilesavatthūsu, sasaṅgāmeva ghosite.

933. ‘‘Pariccajitvā saddhammaṃ, aññamaññehi bhaṇḍare;
Diṭṭhigatāni anventā, idaṃ seyyoti maññare.
934. ‘‘Dhanañca puttaṃ bhariyañca, chaḍḍayitvāna niggatā;
Kaṭacchubhikkhahetūpi, akicchāni nisevare.
935. ‘‘Udarāvadehakaṃ bhutvā, sayantuttānaseyyakā;
Kathaṃ vattenti [kathā vaḍḍhenti (sī. ka.)] paṭibuddhā, yā kathā satthugarahitā.
936. ‘‘Sabbakārukasippāni, cittiṃ katvāna [cittīkatvāna (sī.), cittaṃ katvāna (syā.)] sikkhare;
Avūpasantā ajjhattaṃ, sāmaññatthoti acchati [tiriñcati (?)].

937. ‘‘Mattikaṃ telacuṇṇañca, udakāsanabhojanaṃ;
Gihīnaṃ upanāmenti, ākaṅkhantā bahuttaraṃ.

938. ‘‘Dantaponaṃ kapitthañca, pupphaṃ khādaniyāni ca;
Piṇḍapāte ca sampanne, ambe āmalakāni ca.

939. ‘‘Bhesajjesu yathā vejjā, kiccākicce yathā gihī;
Gaṇikāva vibhūsāyaṃ, issare khattiyā yathā.

940. ‘‘Nekatikā vañcanikā, kūṭasakkhī apāṭukā;
Bahūhi parikappehi, āmisaṃ paribhuñjare.

941. ‘‘Lesakappe pariyāye, parikappenudhāvitā;
Jīvikatthā upāyena, saṅkaḍḍhanti bahuṃ dhanaṃ.

942. ‘‘Upaṭṭhāpenti parisaṃ, kammato no ca dhammato;
Dhammaṃ paresaṃ desenti, lābhato no ca atthato.

943. ‘‘Saṅghalābhassa bhaṇḍanti, saṅghato paribāhirā;
Paralābhopajīvantā, ahirīkā na lajjare.

944. ‘‘Nānuyuttā tathā eke, muṇḍā saṅghāṭipārutā;
Sambhāvanaṃyevicchanti, lābhasakkāramucchitā.

945. ‘‘Evaṃ nānappayātamhi, na dāni sukaraṃ tathā;
Aphusitaṃ vā phusituṃ, phusitaṃ vānurakkhituṃ.

946. ‘‘Yathā kaṇṭakaṭṭhānamhi, careyya anupāhano;
Satiṃ upaṭṭhapetvāna, evaṃ gāme munī care.

947. ‘‘Saritvā pubbake yogī, tesaṃ vattamanussaraṃ;
Kiñcāpi pacchimo kālo, phuseyya amataṃ padaṃ.

948. ‘‘Idaṃ vatvā sālavane, samaṇo bhāvitindriyo;
Brāhmaṇo parinibbāyī, isi khīṇapunabbhavo’’ti.

… Pārāpariyo [pārāsariyo (syā.)] thero….

Vīsatinipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Adhimutto pārāpariyo, telakāni raṭṭhapālo;
Mālukyaselo bhaddiyo, aṅguli dibbacakkhuko.

Pārāpariyo dasete, vīsamhi parikittitā;
Gāthāyo dve satā honti, pañcatālīsa [244 gāthāyoyeva dissanti] uttarinti.

17. Tiṃsanipāto

1. Phussattheragāthā

949. Pāsādike bahū disvā, bhāvitatte susaṃvute;
Isi paṇḍarasagotto [paṇḍarassa gotto (sī.)], apucchi phussasavhayaṃ.

950. ‘‘Kiṃchandā kimadhippāyā, kimākappā bhavissare;
Anāgatamhi kālamhi, taṃ me akkhāhi pucchito’’.

951. ‘‘Suṇohi vacanaṃ mayhaṃ, isipaṇḍarasavhaya;
Sakkaccaṃ upadhārehi, ācikkhissāmyanāgataṃ.

952. ‘‘Kodhanā upanāhī ca, makkhī thambhī saṭhā bahū;
Ussukī nānāvādā ca, bhavissanti anāgate.

953. ‘‘Aññātamānino dhamme, gambhīre tīragocarā;
Lahukā agaru dhamme, aññamaññamagāravā.

954. ‘‘Bahū ādīnavā loke, uppajjissantyanāgate;
Sudesitaṃ imaṃ dhammaṃ, kilesessanti [kilesissanti (sī.), kilisissanti (syā. ka.)] dummatī.

955. ‘‘Guṇahīnāpi saṅghamhi, voharantā visāradā;
Balavanto bhavissanti, mukharā assutāvino.

956. ‘‘Guṇavantopi saṅghamhi, voharantā yathātthato;
Dubbalā te bhavissanti, hirīmanā anatthikā.

957. ‘‘Rajataṃ jātarūpañca, khettaṃ vatthumajeḷakaṃ;
Dāsidāsañca dummedhā, sādiyissantyanāgate.

958. ‘‘Ujjhānasaññino bālā, sīlesu asamāhitā;
Unnaḷā vicarissanti, kalahābhiratā magā.

959. ‘‘Uddhatā ca bhavissanti, nīlacīvarapārutā;
Kuhā thaddhā lapā siṅgī, carissantyariyā viya.

960. ‘‘Telasaṇṭhehi kesehi, capalā añjanakkhikā;
Rathiyāya gamissanti, dantavaṇṇikapārutā.

961. ‘‘Ajegucchaṃ vimuttehi, surattaṃ arahaddhajaṃ;
Jigucchissanti kāsāvaṃ, odātesu samucchitā [odāte susamucchitā (sī.)].

962. ‘‘Lābhakāmā bhavissanti, kusītā hīnavīriyā;
Kicchantā vanapatthāni, gāmantesu vasissare.

963. ‘‘Ye ye lābhaṃ labhissanti, micchājīvaratā sadā;
Te teva anusikkhantā, bhajissanti asaṃyatā.

964. ‘‘Ye ye alābhino lābhaṃ, na te pujjā bhavissare;
Supesalepi te dhīre, sevissanti na te tadā.

965. ‘‘Milakkhurajanaṃ rattaṃ [pilakkharajanaṃ rattaṃ (?)], garahantā sakaṃ dhajaṃ;
Titthiyānaṃ dhajaṃ keci, dhārissantyavadātakaṃ.

966. ‘‘Agāravo ca kāsāve, tadā tesaṃ bhavissati;
Paṭisaṅkhā ca kāsāve, bhikkhūnaṃ na bhavissati.

967. ‘‘Abhibhūtassa dukkhena, sallaviddhassa ruppato;
Paṭisaṅkhā mahāghorā, nāgassāsi acintiyā.

968. ‘‘Chaddanto hi tadā disvā, surattaṃ arahaddhajaṃ;

Tāvadeva bhaṇī gāthā, gajo atthopasaṃhitā''.

969. [dha. pa. 9; jā. 1.2.141; 1.16.122] ''Anikkasāvo kāsāvaṃ, yo vatthaṃ paridhassati [paridahissati (sī. syā.)];
Apeto damasaccena, na so kāsāvamarahati.

970. ''Yo ca vantakāsāvassa, sīlesu susamāhito;
Upeto damasaccena, sa ve kāsāvamarahati.

971. ''Vipannasīlo dummedho, pākaṭo kāmakāriyo;
Vibbhantacitto nissukko, na so kāsāvamarahati.

972. ''Yo ca sīlena sampanno, vītarāgo samāhito;
Odātamanasaṅkappo, sa ve kāsāvamarahati.

973. ''Uddhato unnaḷo bālo, sīlaṃ yassa na vijjati;
Odātakaṃ arahati, kāsāvaṃ kiṃ karissati.

974. ''Bhikkhū ca bhikkhuniyo ca, duṭṭhacittā anādarā;
Tādīnaṃ mettacittānaṃ, niggaṇhissantyanāgate.

975. ''Sikkhāpentāpi therehi, bālā cīvaradhāraṇaṃ;
Na suṇissanti dummedhā, pākaṭā kāmakāriyā.

976. ''Te tathā sikkhitā bālā, aññamaññaṃ agāravā;
Nādiyissantupajjhāye, khaḷuṅko viya sārathiṃ.

977. ''Evaṃ anāgataddhānaṃ, paṭipatti bhavissati;
Bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca, patte kālamhi pacchime.

978. ''Purā āgacchate etaṃ, anāgataṃ mahabbhayaṃ;
Subbacā hotha sakhilā, aññamaññaṃ sagāravā.

979. ''Mettacittā kāruṇikā, hotha sīlesu saṃvutā;
Āraddhavīriyā pahitattā, niccaṃ daḷhaparakkamā.

980. ''Pamādaṃ bhayato disvā, appamādañca khemato;
Bhāvethaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, phusantā amataṃ pada''nti.

… Phusso thero….

2. Sāriputtattheragāthā

981. ''Yathācārī yathāsato satīmā, yatasaṅkappajjhāyi appamatto;
Ajjhattarato samāhitatto, eko santusito tamāhu bhikkhuṃ.

982. ''Allaṃ sukkhaṃ vā bhuñjanto, na bāḷhaṃ suhito siyā;
Ūnūdaro mitāhāro, sato bhikkhu paribbaje.

983. ''Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno.

984. ‘‘Kappiyaṃ taṃ ce chādeti, cīvaraṃ idamatthikaṃ [idamatthitaṃ (sī.)];
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno.

985. ‘‘Pallaṅkena nisinnassa, jaṇṇuke nābhivassati;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno.

986. [saṃ. ni. 4.253; itivu. 53] ‘‘Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Ubhayantarena [ubhayamantare (sī.)] nāhosi, kena lokasmi kiṃ siyā.

987. ‘‘Mā me kadāci pāpiccho, kusīto hīnavīriyo;
Appassuto anādaro, kena lokasmi kiṃ siyā.

988. ‘‘Bahussuto ca medhāvī, sīlesu susamāhito;
Cetosamathamanuyutto, api muddhani tiṭṭhatu.

989. ‘‘Yo papañcamanuyutto, papañcābhirato mago;
Virādhayī so nibbānaṃ, yogakkhemaṃ anuttaraṃ.

990. ‘‘Yo ca papañcaṃ hitvāna, nippapañcapathe rato;
Ārādhayī so nibbānaṃ, yogakkhemaṃ anuttaraṃ.

991. [dha. pa. 98] ‘‘Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale;
Yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ.

992. ‘‘Ramaṇīyāni araññāni, yattha na ramatī jano;
Vītarāgā ramissanti, na te kāmagavesino.

993. [dha. pa. 76] ‘‘Nidhīnaṃva pavattāraṃ, yaṃ passe vajjadassinaṃ;
Niggayhavādiṃ medhāviṃ, tādisaṃ paṇḍitaṃ bhaje;
Tādisaṃ bhajamānassa, seyyo hoti na pāpiyo.

994. [dha. pa. 77] ‘‘Ovadeyyānusāseyya, asabbhā ca nivāraye;
Satañhi so piyo hoti, asataṃ hoti appiyo.

995. ‘‘Aññassa bhagavā buddho, dhammaṃ desesi cakkhumā;
Dhamme desiyamānamhi, sotamodhesimatthiko;
Taṃ me amoghaṃ savanaṃ, vimuttomhi anāsavo.

996. ‘‘Neva pubbenivāsāya, napi dibbassa cakkhuno;
Cetopariyāya iddhiyā, cutiyā upapattiyā;
Sotadhātuvisuddhiyā, paṇidhī me na vijjati [kathā. 378].

997. ‘‘Rukkhamūlaṃva nissāya, muṇḍo saṅghāṭipāruto;
Paññāya uttamo thero, upatissova [upatisso ca (sī. ka.)] jhāyati.

998. ‘‘Avitakkaṃ samāpanno, sammāsambuddhasāvako;
Ariyena tuṇhībhāvena, upeto hoti tāvade.

999. [udā. 24] ‘‘Yathāpi pabbato selo, acalo suppatiṭṭhito;
Evaṃ mohakkhayā bhikkhu, pabbatova na vedhati.

1000. ‘‘Anaṅgaṇassa posassa, niccaṃ sucigavesino;

Vālaggamattaṃ pāpassa, abbhamattaṃva khāyati.

1001. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Nikkhipissaṃ imaṃ kāyaṃ, sampajāno patissato.

1002. ‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā.

1003. ‘‘Ubhayena midaṃ maraṇameva, nāmaraṇaṃ pacchā vā pure vā;
Paṭipajjatha mā vinassatha, khaṇo vo mā upaccagā.

1004. ‘‘Nagaraṃ yathā paccantaṃ, guttaṃ santarabāhiraṃ;
Evaṃ gopetha attānaṃ, khaṇo vo mā upaccagā;
Khaṇātītā hi socanti, nirayamhi samappitā.

1005. ‘‘Upasanto uparato, mantabhāṇī [mattabhāṇī (sī.)] anuddhato;
Dhunāti pāpake dhamme, dumapattaṃva māluto.

1006. ‘‘Upasanto uparato, mantabhāṇī anuddhato;
Appāsi [abbahi (syā.), abhāsi (?)] pāpake dhamme, dumapattaṃva māluto.

1007. ‘‘Upasanto anāyāso, vippasanno anāvilo;
Kalyāṇasīlo medhāvī, dukkhassantakaro siyā.

1008. ‘‘Na vissase ekatiyesu evaṃ, agārisu pabbajitesu cāpi;
Sādhūpi hutvā na asādhu honti, asādhu hutvā puna sādhu honti.

1009. ‘‘Kāmacchando ca byāpādo, thinamiddhañca bhikkhuno;
Uddhaccaṃ vicikicchā ca, pañcete cittakelisā.

1010. ‘‘Yassa sakkariyamānassa, asakkārena cūbhayaṃ;
Samādhi na vikampati, appamādavihārino.

1011. ‘‘Taṃ jhāyinaṃ sātatikaṃ, sukhumadiṭṭhivipassakaṃ;
Upādānakkhayārāmaṃ, āhu sappuriso iti.

1012. ‘‘Mahāsamuddo pathavī, pabbato anilopi ca;
Upamāya na yujjanti, satthu varavimuttiyā.

1013. ‘‘Cakkānuvattako thero, mahāñāṇī samāhito;
Pathavāpaggisamāno, na rajjati na dussati.

1014. ‘‘Paññāpāramitaṃ patto, mahābuddhi mahāmati;
Ajaḷo jaḷasamāno, sadā carati nibbuto.

1015. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā…pe… bhavanetti samūhatā.
1016. ‘‘Sampādethappamādena, esā me anusāsanī;
Handāhaṃ parinibbissaṃ, vippamuttomhi sabbadhī’’ti.

… Sāriputto thero….

3. Ānandattheragāthā

1017.‘‘Pisuṇena ca kodhanena ca, maccharinā ca vibhūtanandinā;
Sakhitaṃ na kareyya paṇḍito, pāpo kāpurisena saṅgamo.

1018.‘‘Saddhena ca pesalena ca, paññavatā bahussutena ca;
Sakhitaṃ kareyya paṇḍito, bhaddo sappurisena saṅgamo.

1019.‘‘Passa cittakataṃ bimbaṃ…pe… yassa natthi dhuvaṃ ṭhiti.
1020.‘‘Passa cittakataṃ bimbaṃ…pe… vatthehi sobhati.
1021.‘‘Alattakakatā …pe… no ca pāragavesino.
1022.‘‘Aṭṭhapadakatā…pe… no ca pāragavesino.
1023.‘‘Añjanīva navā…pe… no ca pāragavesino.
1024.‘‘Bahussuto cittakathī, buddhassa paricārako;
Pannabhāro visaññutto, seyyaṃ kappeti gotamo.

1025.‘‘Khīṇāsavo visaññutto, saṅgātīto sunibbuto;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jātimaraṇapāragū.

1026.‘‘Yasmiṃ patiṭṭhitā dhammā, buddhassādiccabandhuno;
Nibbānagamane magge, soyaṃ tiṭṭhati gotamo.

1027.‘‘Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhuto;
Caturāsītisahassāni, ye me dhammā pavattino.

1028.‘‘Appassutāyaṃ puriso, balibaddova jīrati;
Maṃsāni tassa vaḍḍhanti, paññā tassa na vaḍḍhati.

1029.‘‘Bahussuto appassutaṃ, yo sutenātimaññati;
Andho padīpadhārova, tatheva paṭibhāti maṃ.

1030.‘‘Bahussutaṃ upāseyya, sutañca na vināsaye;
Taṃ mūlaṃ brahmacariyassa, tasmā dhammadharo siyā.

1031.‘‘Pubbāparaññū atthaññū, niruttipadakovido;
Suggahītañca gaṇhāti, atthañcopaparikkhati.

1032.‘‘Khantyā chandikato [khantiyā chandito (?)] hoti, ussahitvā tuleti taṃ;
Samaye so padahati, ajjhattaṃ susamāhito.

1033.‘‘Bahussutaṃ dhammadharaṃ, sappaññaṃ buddhasāvakaṃ;
Dhammaviññāṇamākaṅkhaṃ, taṃ bhajetha tathāvidhaṃ.

1034.‘‘Bahussuto dhammadharo, kosārakkho mahesino;
Cakkhu sabbassa lokassa, pūjanīyo bahussuto.

1035.‘‘Dhammārāmo dhammarato, dhammaṃ anuvicintayaṃ;
Dhammaṃ anussaraṃ bhikkhu, saddhammā na parihāyati.

1036.‘‘Kāyamaccheragaruno [garuko (sī.)], hiyyamāne [hiyyamāno (sī.)] anuṭṭhahe;
Sarīrasukhagiddhassa, kuto samaṇaphāsutā.

1037.‘‘Na pakkhanti disā sabbā, dhammā na paṭibhanti maṃ;
Gate kalyāṇamittamhi, andhakāraṃva khāyati.

1038.‘‘Abbhatītasahāyassa, atītagatasatthuno;
Natthi etādisaṃ mittaṃ, yathā kāyagatā sati.

1039.‘‘Ye purāṇā atītā te, navehi na sameti me;
Svajja ekova jhāyāmi, vassupetova pakkhimā.

1040.‘‘Dassanāya abhikkante, nānāverajjake bahū;
Mā vārayittha sotāro, passantu samayo mamaṃ.

1041.‘‘Dassanāya abhikkante, nānāverajjake puthu;
Karoti satthā okāsaṃ, na nivāreti cakkhumā.

1042.‘‘Paṇṇavīsativassāni, sekhabhūtassa me sato;
Na kāmasaññā uppajji, passa dhammasudhammataṃ.

1043.‘‘Paṇṇavīsativassāni, sekhabhūtassa me sato;
Na dosasaññā uppajji, passa dhammasudhammataṃ.

1044.‘‘Paṇṇavīsativassāni, bhagavantaṃ upaṭṭhahiṃ;
Mettena kāyakammena, chāyāva anapāyinī [anupāyinī (syā. ka.)].

1045.‘‘Paṇṇavīsativassāni, bhagavantaṃ upaṭṭhahiṃ;
Mettena vacīkammena, chāyāva anapāyinī.

1046.‘‘Paṇṇavīsativassāni, bhagavantaṃ upaṭṭhahiṃ;
Mettena manokammena, chāyāva anapāyinī.

1047.‘‘Buddhassa caṅkamantassa, piṭṭhito anucaṅkamiṃ;
Dhamme desiyamānamhi, ñāṇaṃ me udapajjatha.

1048.‘‘Ahaṃ sakaraṇīyomhi, sekho appattamānaso;
Satthu ca parinibbānaṃ, yo amhaṃ anukampako.

1049.‘‘Tadāsi yaṃ bhiṃsanakaṃ, tadāsi lomahaṃsanaṃ;
Sabbākāravarūpete, sambuddhe parinibbute.

1050.‘‘Bahussuto dhammadharo, kosārakkho mahesino;
Cakkhu sabbassa lokassa, ānando parinibbuto.

1051.‘‘Bahussuto dhammadharo, kosārakkho mahesino;
Cakkhu sabbassa lokassa, andhakāre tamonudo.

1052.‘‘Gatimanto satimanto, dhitimanto ca yo isi;
Saddhammadhārako thero, ānando ratanākaro.

1053.‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

… Ānando thero….

Tiṃsanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Phussopatisso ānando, tayotime pakittitā;
Gāthāyo tattha saṅkhātā, sataṃ pañca ca uttarīti;

18. Cattālīsanipāto

1. Mahākassapattheragāthā

1054. ‘‘Na gaṇena purakkhato care, vimano hoti samādhi dullabho;
Nānājanasaṅgaho dukho, iti disvāna gaṇaṃ na rocaye.

1055. ‘‘Na kulāni upabbaje muni, vimano hoti samādhi dullabho;
So ussukko rasānugiddho, atthaṃ riñcati yo sukhāvaho.

1056. ‘‘Paṅkoti hi naṃ avedayuṃ, yāyaṃ vandanapūjanā kulesu;
Sukhumaṃ salla durubbahaṃ, sakkāro kāpurisena dujjaho.

1057. ‘‘Senāsanamhā oruyha, nagaraṃ piṇḍāya pāvisiṃ;
Bhuñjantaṃ purisaṃ kuṭṭhiṃ, sakkaccaṃ taṃ upaṭṭhahiṃ.

1058. ‘‘So me [taṃ (sī. ka.)] pakkena hatthena, ālopaṃ upanāmayi;
Ālopaṃ pakkhipantassa, aṅguli cettha [pettha (sī. ka.)] chijjatha.

1059. ‘‘Kuṭṭamūlañca [kuḍḍamūlañca (sī. syā.)] nissāya, ālopaṃ taṃ abhuñjisaṃ;
Bhuñjamāne vā bhutte vā, jegucchaṃ me na vijjati.

1060. ‘‘Uttiṭṭhapiṇḍo āhāro, pūtimuttañca osadhaṃ;
Senāsanaṃ rukkhamūlaṃ, paṃsukūlañca cīvaraṃ;
Yassete abhisambhutvā [abhibhuñjati (?)], sa ve cātuddiso naro.

1061. ‘‘Yattha eke vihaññanti, āruhantā siluccayaṃ;
Tassa buddhassa dāyādo, sampajāno patissato;
Iddhibalenupatthaddho, kassapo abhirūhati.

1062. ‘‘Piṇḍapātapaṭikkanto, selamāruyha kassapo;
Jhāyati anupādāno, pahīnabhayabheravo.

1063. ‘‘Piṇḍapātapaṭikkanto, selamāruyha kassapo;
Jhāyati anupādāno, ḍayhamānesu nibbuto.

1064. ‘‘Piṇḍapātapaṭikkanto, selamāruyha kassapo;
Jhāyati anupādāno, katakicco anāsavo.

1065. ‘‘Karerimālāvitatā, bhūmibhāgā manoramā;
Kuñjarābhirudā rammā, te selā ramayanti maṃ.

1066. ‘‘Nīlabbhavaṇṇā rucirā, vārisītā sucindharā;
Indagopakasañchannā, te selā ramayanti maṃ.

1067. ‘‘Nīlabbhakūṭasadisā, kūṭāgāravarūpamā;

Vāraṇābhirudā rammā, te selā ramayanti maṃ.

1068.‘‘Abhivuṭṭhā rammatalā, nagā isibhi sevitā;
Abbhunnaditā sikhīhi, te selā ramayanti maṃ.

1069.‘‘Alaṃ jhāyitukāmassa, pahitattassa me sato;
Alaṃ me atthakāmassa [attakāmassa (?)], pahitattassa bhikkhuno.

1070.‘‘Alaṃ me phāsukāmassa, pahitattassa bhikkhuno;
Alaṃ me yogakāmassa, pahitattassa tādino.

1071.‘‘Umāpupphena samānā, gaganāvabbhachāditā;
Nānādijagaṇākiṇṇā, te selā ramayanti maṃ.

1072.‘‘Anākiṇṇā gahaṭṭhehi, migasaṅghanisevitā;
Nānādijagaṇākiṇṇā, te selā ramayanti maṃ.

1073.‘‘Acchodikā puthusilā, gonaṅgulamigāyutā;
Ambusevālasañchannā, te selā ramayanti maṃ.

1074.‘‘Na pañcaṅgikena turiyena, rati me hoti tādisī;
Yathā ekaggacittassa, sammā dhammaṃ vipassato.

1075.‘‘Kammaṃ bahukaṃ na kāraye, parivajjeyya janaṃ na uyyame;
Ussukko so rasānugiddho, atthaṃ riñcati yo sukhāvaho.

1076.‘‘Kammaṃ bahukaṃ na kāraye, parivajjeyya anattaneyyametaṃ;
Kicchati kāyo kilamati, dukkhito so samathaṃ na vindati.

1077.‘‘Oṭṭhappahatamattena, attānampi na passati;
Patthaddhagīvo carati, ahaṃ seyyoti maññati.

1078.‘‘Aseyyo seyyasamānaṃ, bālo maññati attānaṃ;
Na taṃ viññū pasaṃsanti, patthaddhamānasaṃ naraṃ.

1079.‘‘Yo ca seyyohamasmīti, nāhaṃ seyyoti vā pana;
Hīno taṃsadiso [tīnohaṃ sadiso (syā.)] vāti, vidhāsu na vikampati.

1080.‘‘Paññavantaṃ tathā tādiṃ, sīlesu susamāhitaṃ;
Cetosamathamanuttaṃ, tañce viññū pasaṃsare.

1081.‘‘Yassa sabrahmacārīsu, gāravo nūpalabbhati;
Ārakā hoti saddhammā, nabhato puthavī yathā.

1082.‘‘Yesañca hiri ottappaṃ, sadā sammā upaṭṭhitaṃ;
Virūḷhabrahmacariyā te, tesaṃ khīṇā punabbhavā.

1083.‘‘Uddhato capalo bhikkhu, paṃsukūlena pāruto;
Kapīva sīhacammena, na so tenupasobhati.

1084.‘‘Anuddhato acapalo, nipako saṃvutindriyo;
Sobhati paṃsukūlena, sīhova girigabbhare.

1085.‘‘Ete sambahulā devā, iddhimanto yasassino;
Dasadevasahassāni, sabbe te brahmakāyikā.

1086.‘‘Dhammasenāpatiṃ vīraṃ, mahājhāyiṃ samāhitaṃ;
Sāriputtaṃ namassantā, tiṭṭhanti pañjalīkatā.

1087.‘‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Yassa te nābhijānāma, yampi nissāya jhāyati [jhāyasi (ka. aṭṭha.)].

1088.‘‘‘Accheraṃ vata buddhānaṃ, gambhīro gocaro sako;
Ye mayaṃ nābhijānāma, vālavedhisamāgatā’.

1089.‘‘Taṃ tathā devakāyehi, pūjitaṃ pūjanārahaṃ;
Sāriputtaṃ tadā disvā, kappinassa sitaṃ ahu.

1090.‘‘Yāvatā buddhakhettamhi, ṭhapayitvā mahāmuniṃ;
Dhutaguṇe visiṭṭhohaṃ, sadiso me na vijjati.

1091.‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, natthi dāni punabbhavo.

1092.‘‘Na cīvare na sayane, bhojane nupalimpati;
Gotamo anappameyyo, muḷālapupphaṃ vimalaṃva;
Ambunā nekkhammaninno, tibhavābhinissaṭo.

1093.‘‘Satipaṭṭhānagīvo so, saddhāhattho mahāmuni;
Paññāsīso mahāñāṇī, sadā carati nibbuto’’ti.

… Mahākassapo thero….

Cattālīsanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Cattālīsanipātamhi, mahākassapasavhayo;
Ekova thero gāthāyo, cattāsīla duvepi cāti.

19. Paññāsanipāto

1. Tālapuṭattheragāthā

1094.‘‘Kadā nuhaṃ pabbatakandarāsu, ekākiyo addutiyo vihassaṃ;
Aniccato sabbabhavaṃ vipassaṃ, taṃ me idaṃ taṃ nu kadā bhavissati.

1095.‘‘Kadā nuhaṃ bhinnapaṭandharo muni, kāsāvavattho amamo nirāso;
Rāgañca dosañca tatheva mohaṃ, hantvā sukhī pavanagato vihassaṃ.

1096.‘‘Kadā aniccaṃ vadharoganīḷaṃ, kāyaṃ imaṃ maccujarāyupaddutaṃ;
Vipassamāno vītabhayo vihassaṃ, eko vane taṃ nu kadā bhavissati.

1097.‘‘Kadā nuhaṃ bhayajananiṃ dukhāvahaṃ, taṇhālataṃ bahuvidhānuvattaniṃ;

Paññāmayaṃ tikhiṇamasiṃ gahetvā, chetvā vase tampi kadā bhavissati.

1098. ‘‘Kadā nu paññāmayamuggatejaṃ, satthaṃ isīnaṃ sahasādiyitvā;
Māraṃ sasenaṃ sahasā bhañjissaṃ, sīhāsane taṃ nu kadā bhavissati.

1099. ‘‘Kadā nuhaṃ sabbhi samāgamesu, diṭṭho bhave dhammagarūhi tādibhi;
Yāthāvadassīhi jitindriyehi, padhāniyo taṃ nu kadā bhavissati.

1100. ‘‘Kadā nu maṃ tandi khudā pipāsā, vātātapā kīṭasarīsapā vā;
Na bādhayissanti na taṃ giribbaje, atthatthiyaṃ taṃ nu kadā bhavissati.

1101. ‘‘Kadā nu kho yaṃ viditaṃ mahesinā, cattāri saccāni sududdasāni;
Samāhitatto satimā agacchaṃ, paññāya taṃ taṃ nu kadā bhavissati.

1102. ‘‘Kadā nu rūpe amite ca sadde, gandhe rase phusitabbe ca dhamme;
Ādittatohaṃ samathehi yutto, paññāya dacchaṃ tadidaṃ kadā me.

1103. ‘‘Kadā nuhaṃ dubbacanena vutto, tatonimittaṃ vimano na hessaṃ;
Atho pasatthopi tatonimittaṃ, tuṭṭho na hessaṃ tadidaṃ kadā me.

1104. ‘‘Kadā nu kaṭṭhe ca tiṇe latā ca, khandhe imehaṃ amite ca dhamme;
Ajjhattikāneva ca bāhirāni ca, samaṃ tuleyyaṃ tadidaṃ kadā me.

1105. ‘‘Kadā nu maṃ pāvusakālamegho, navena toyena sacīvaraṃ vane;
Isippayātamhi pathe vajantaṃ, ovassate taṃ nu kadā bhavissati.

1106. ‘‘Kadā mayūrassa sikhaṇḍino vane, dijassa sutvā girigabbhare rutaṃ;
Paccuṭṭhahitvā amatassa pattiyā, saṃcintaye taṃ nu kadā bhavissati.

1107. ‘‘Kadā nu gaṅgaṃ yamunaṃ sarassatiṃ, pātālakhittaṃ vaḷavāmukhañca [balavāmukhañca (ka.)];
Asajjamāno patareyyamiddhiyā, vibhiṃsanaṃ taṃ nu kadā bhavissati.

1108. ‘‘Kadā nu nāgova asaṅgacārī, padālaye kāmaguṇesu chandaṃ;
Nibbajjayaṃ sabbasubhaṃ nimittaṃ, jhāne yuto taṃ nu kadā bhavissati.

1109. ‘‘Kadā iṇaṭṭova daliddako [daḷiddako (sī.)] nidhiṃ, ārādhayitvā dhanikehi pīḷito;
Tuṭṭho bhavissaṃ adhigamma sāsanaṃ, mahesino taṃ nu kadā bhavissati.

1110. ‘‘Bahūni vassāni tayāmhi yācito, ‘agāravāsena alaṃ nu te idaṃ’;
Taṃ dāni maṃ pabbajitaṃ samānaṃ, kiṃkāraṇā citta tuvaṃ na yuñjasi.

1111. ‘‘Nanu ahaṃ citta tayāmhi yācito, ‘giribbaje citrachadā vihaṅgamā’;
Mahindaghosatthanitābhigajjino, te taṃ ramessanti vanamhi jhāyinaṃ.

1112. ‘‘Kulamhi mitte ca piye ca ñātake, khiḍḍāratiṃ kāmaguṇañca loke;
Sabbaṃ pahāya imamajjhupāgato, athopi tvaṃ citta na mayha tussasi.

1113. ‘‘Mameva etaṃ na hi tvaṃ paresaṃ, sannāhakāle paridevitena kiṃ;
Sabbaṃ idaṃ calamiti pekkhamāno, abhinikkhamiṃ amatapadaṃ jigīsaṃ.

1114. ‘‘Suyuttavādī dvipadānamuttamo, mahābhisakko naradammasārathi [sārathī (sī.)];

‘Cittaṃ calaṃ makkaṭasannibhaṃ iti, avītarāgena sudunnivārayaṃ’.

1115.‘‘Kāmā hi citrā madhurā manoramā, aviddasū yattha sitā puthujjanā;
Te dukkhamicchanti punabbhavesino, cittena nītā niraye nirākatā.

1116.‘‘‘Mayūrakoñcābhirutamhi kānane, dīpīhi byagghehi purakkhato vasaṃ;
Kāye apekkhaṃ jaha mā virādhaya’, itissu maṃ citta pure niyuñjasi.

1117.‘‘‘Bhāvehi jhānāni ca indriyāni ca, balāni bojjhaṅgasamādhibhāvanā;
Tisso ca vijjā phusa buddhasāsane’, itissu maṃ citta pure niyuñjasi.

1118.‘‘‘Bhāvehi maggaṃ amatassa pattiyā, niyyānikaṃ sabbadukhakkhayogadhaṃ;
Aṭṭhaṅgikaṃ sabbakilesasodhanaṃ’, itissu maṃ citta pure niyuñjasi.

1119.‘‘‘Dukkhanti khandhe paṭipassa yoniso, yato ca dukkhaṃ samudeti taṃ jaha;
Idheva dukkhassa karohi antaṃ’, itissu maṃ citta pure niyuñjasi.

1120.‘‘‘Aniccaṃ dukkhanti vipassa yoniso, suññaṃ anattāti aghaṃ vadhanti ca;
Manovicāre uparundha cetaso’, itissu maṃ citta pure niyuñjasi.

1121.‘‘‘Muṇḍo virūpo abhisāpamāgato, kapālahatthova kulesu bhikkhasu;
Yuñjassu satthuvacane mahesino’, itissu maṃ citta pure niyuñjasi.

1122.‘‘‘Susaṃvutatto visikhantare caraṃ, kulesu kāmesu asaṅgamānaso;
Cando yathā dosinapuṇṇamāsiyā’, itissu maṃ citta pure niyuñjasi.

1123.‘‘‘Āraññiko hohi ca piṇḍapātiko, sosāniko hohi ca paṃsukūliko;
Nesajjiko hohi sadā dhute rato’, itissu maṃ citta pure niyuñjasi.

1124.‘‘Ropetva rukkhāni yathā phalesī, mūle taruṃ chettu tameva icchasi;
Tathūpamaṃ cittamidaṃ karosi, yaṃ maṃ aniccamhi cale niyuñjasi.

1125.‘‘Arūpa dūraṅgama ekacāri, na te karissaṃ vacanaṃ idānihaṃ;
Dukkhā hi kāmā kaṭukā mahabbhayā, nibbānamevābhimano carissaṃ.

1126.‘‘Nāhaṃ alakkhyā ahirikkatāya vā, na cittahetū na ca dūrakantanā;
Ājīvahetū ca ahaṃ na nikkhamiṃ, kato ca te citta paṭissavo mayā.

1127.‘‘‘Appicchatā sappurisehi vaṇṇitā, makkhappahānaṃ vūpasamo dukhassa’;
Itissu maṃ citta tadā niyuñjasi, idāni tvaṃ gacchasi pubbaciṇṇaṃ.

1128.‘‘Taṇhā avijjā ca piyāpiyañca, subhāni rūpāni sukhā ca vedanā;
Manāpiyā kāmaguṇā ca vantā, vante ahaṃ āvamituṃ na ussahe.

1129.‘‘Sabbattha te citta vaco kataṃ mayā, bahūsu jātīsu na mesi kopito;
Ajjhattasambhavo kataññutāya te, dukkhe ciraṃ saṃsaritaṃ tayā kate.

1130.‘‘Tvaññeva no citta karosi brāhmaṇo [brāhmaṇe (sī.), brāhmaṇaṃ (?) bhāvalopa-tappadhānatā gahetabbā], tvaṃ khattiyo rājadasī [rājadisī (syā. ka.)] karosi;
Vessā ca suddā ca bhavāma ekadā, devattanaṃ vāpi taveva vāhasā.

1131.‘‘Taveva hetū asurā bhavāmase, tvaṃmūlakaṃ nerayikā bhavāmase;

Atho tiracchānagatāpi ekadā, petattanaṃ vāpi taveva vāhasā.

1132.‘‘Nanu dubbhissasi maṃ punappunaṃ, muhuṃ muhuṃ cāraṇikaṃva dassayaṃ;
Ummattakeneva mayā palobhasi, kiñcāpi te citta virādhitaṃ mayā.

1133.‘‘Idaṃ pure cittamacāri cārikaṃ, yenicchakaṃ yatthakāmaṃ yathāsukhaṃ;
Tadajjahaṃ niggahessāmi yoniso, hatthippabhinnaṃ viya aṅkusaggaho.

1134.‘‘Satthā ca me lokamimaṃ adhiṭṭhahi, aniccato addhuvato asārato;
Pakkhanda maṃ citta jinassa sāsane, tārehi oghā mahatā suduttarā.

1135.‘‘Na te idaṃ citta yathā purāṇakaṃ, nāhaṃ alaṃ tuyha vase nivattituṃ [vasena vattituṃ (?)];
Mahesino pabbajitomhi sāsane, na mādisā honti vināsadhārino.

1136.‘‘Nagā samuddā saritā vasundharā, disā catasso vidisā adho divā;
Sabbe aniccā tibhavā upaddutā, kuhiṃ gato citta sukhaṃ ramissasi.

1137.‘‘Dhitipparaṃ kiṃ mama citta kāhisi, na te alaṃ citta vasānuvattako;
Na jātu bhastaṃ ubhatomukhaṃ chupe, dhiratthu pūraṃ nava sotasandaniṃ.

1138.‘‘Varāhaeṇeyyavigāḷhasevite, pabbhārakuṭṭe pakateva sundare;
Navambunā pāvusasitthakānane, tahiṃ guhāgehagato ramissasi.

1139.‘‘Sunīlagīvā susikhā supekhunā, sucittapattacchadanā vihaṅgamā;
Sumañjughosatthanitābhigajjino, te taṃ ramessanti vanamhi jhāyinaṃ.

1140.‘‘Vuṭṭhamhi deve caturaṅgule tiṇe, sampupphite meghanibhamhi kānane;
Nagantare viṭapisamo sayissaṃ, taṃ me mudū hehiti tūlasannibhaṃ.

1141.‘‘Tathā tu kassāmi yathāpi issaro, yaṃ labbhati tenapi hotu me alaṃ;
Na tāhaṃ kassāmi yathā atandito, biḷārabhastaṃva yathā sumadditaṃ.

1142.‘‘Tathā tu kassāmi yathāpi issaro, yaṃ labbhati tenapi hotu me alaṃ;
Vīriyena taṃ mayha vasānayissaṃ, gajaṃva mattaṃ kusalaṅkusaggaho.

1143.‘‘Tayā sudantena avaṭṭhitena hi, hayena yoggācariyova ujjunā;
Pahomi maggaṃ paṭipajjituṃ sivaṃ, cittānurakkhīhi sadā nisevitaṃ.

1144.‘‘Ārammaṇe taṃ balasā nibandhisaṃ, nāgaṃva thambhamhi daḷhāya rajjuyā;
Taṃ me suguttaṃ satiyā subhāvitaṃ, anissitaṃ sabbabhavesu hehisi.

1145.‘‘Paññāya chetvā vipathānusārinaṃ, yogena niggayha pathe nivesiya;
Disvā samudayaṃ vibhavañca sambhavaṃ, dāyādako hehisi aggavādino.

1146.‘‘Catubbipallāsavasaṃ adhiṭṭhitaṃ, gāmaṇḍalaṃva parinesi citta maṃ;
Nanu [nūna (sī.)] saṃyojanabandhanacchidaṃ, saṃsevase kāruṇikaṃ mahāmuniṃ.

1147.‘‘Migo yathā seri sucittakānane, rammaṃ giriṃ pāvusaabbhamāliniṃ [māliṃ (?)];
Anākule tattha nage ramissaṃ [ramissasi (syā. ka.)], asaṃsayaṃ citta parā bhavissasi.

1148.‘‘Ye tuyha chandena vasena vattino, narā ca nārī ca anubhonti yaṃ sukhaṃ;
Aviddasū māravasānuvattino, bhavābhinandī tava citta sāvakā’’ti.

… Tālapuṭo thero….

Paññāsanipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Paññāsamhi nipātamhi, eko tālapuṭo suci;
Gāthāyo tattha paññāsa, puna pañca ca uttarīti.

20. Saṭṭhinipāto

1. Mahāmoggallānattheragāthā

1149. ‘‘Āraññikā piṇḍapātikā, uñchāpattāgate ratā;
Dālemu maccuno senaṃ, ajjhattaṃ susamāhitā.

1150. ‘‘Āraññikā piṇḍapātikā, uñchāpattāgate ratā;
Dhunāma maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

1151. ‘‘Rukkhamūlikā sātatikā, uñchāpattāgate ratā;
Dālemu maccuno senaṃ, ajjhattaṃ susamāhitā.

1152. ‘‘Rukkhamūlikā sātatikā, uñchāpattāgate ratā;
Dhunāma maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

1153. ‘‘Aṭṭhikaṅkalakuṭike, maṃsanhārupasibbite;
Dhiratthu pure duggandhe, paragatte mamāyase.

1154. ‘‘Gūthabhaste taconaddhe, uragaṇḍipisācini;
Nava sotāni te kāye, yāni sandanti sabbadā.

1155. ‘‘Tava sarīraṃ navasotaṃ, duggandhakaraṃ paribandhaṃ;
Bhikkhu parivajjayate taṃ, mīḷhaṃ ca yathā sucikāmo.

1156. ‘‘Evañce taṃ jano jaññā, yathā jānāmi taṃ ahaṃ;
Ārakā parivajjeyya, gūthaṭṭhānaṃva pāvuse’’.

1157. ‘‘Evametaṃ mahāvīra, yathā samaṇa bhāsasi;
Ettha ceke visīdanti, paṅkamhiva jaraggavo.

1158. ‘‘Ākāsamhi haliddiyā, yo maññetha rajetave;
Aññena vāpi raṅgena, vighātudayameva taṃ.

1159. ‘‘Tadākāsasamaṃ cittaṃ, ajjhattaṃ susamāhitaṃ;
Mā pāpacitte āsādi, aggikhandhaṃva pakkhimā.

1160. ‘‘Passa cittakataṃ bimbaṃ, arukāyaṃ samussitaṃ;
Āturaṃ bahusaṅkappaṃ, yassa natthi dhuvaṃ ṭhiti.

1161. ‘‘Passa cittakataṃ rūpaṃ, maṇinā kuṇḍalena ca;
Aṭṭhiṃ tacena onaddhaṃ, saha vatthehi sobhati.

1162. ‘‘Alattakakatā pādā, mukhaṃ cuṇṇakamakkhitaṃ;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

1163. ‘‘Aṭṭhapadakatā kesā, nettā añjanamakkhitā;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

1164. ‘‘Añjanīva navā cittā, pūtikāyo alaṅkato;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

1165. ‘‘Odahi migavo pāsaṃ, nāsadā vāguraṃ migo;
Bhutvā nivāpaṃ gacchāma, kaddante migabandhake.

1166. ‘‘Chinno pāso migavassa, nāsadā vāguraṃ migo;
Bhutvā nivāpaṃ gacchāma, socante migaluddake.

1167. ‘‘Tadāsi yaṃ bhiṃsanakaṃ, tadāsi lomahaṃsanaṃ;
Anekākārasampanne, sāriputtamhi nibbute.

1168. [dī. ni. 2.221, 272; saṃ. ni. 1.186; 2.143; apa. thera 1.2.115; jā. 1.1.95] ‘‘Aniccā vata saṅkhārā uppādavaya dhammino.
Upajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho.

1169. ‘‘Sukhumaṃ te paṭivijjhanti, vālaggaṃ usunā yathā;
Ye pañcakkhandhe passanti, parato no ca attato.

1170. ‘‘Ye ca passanti saṅkhāre, parato no ca attato;
Paccabyādhiṃsu nipuṇaṃ, vālaggaṃ usunā yathā.

1171. [saṃ. ni. 1.21, 97] ‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake;
Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje.

1172. [saṃ. ni. 1.21, 97]‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake;
Bhavarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’.

1173. ‘‘Codito bhāvitattena, sarīrantimadhārinā;
Migāramātupāsādaṃ, pādaṅguṭṭhena kampayiṃ.

1174. ‘‘Nayidaṃ sithilamārabbha, nayidaṃ appena thāmasā;
Nibbānamadhigantabbaṃ, sabbagantha-pamocanaṃ.

1175. ‘‘Ayañca daharo bhikkhu, ayamuttamaporiso;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhiniṃ [savāhanaṃ (ka.)].

1176. ‘‘Vivaramanupabhanti vijjutā, vebhārassa ca paṇḍavassa ca;
Nagavivaragato jhāyati, putto appaṭimassa tādino.

1177. ‘‘Upasanto uparato, pantasenāsano muni;
Dāyādo buddhaseṭṭhassa, brahmunā abhivandito.

1178. ‘‘Upasantaṃ uparataṃ, pantasenāsanaṃ muniṃ;
Dāyādaṃ buddhaseṭṭhassa, vanda brāhmaṇa kassapaṃ.

1179. ‘‘Yo ca jātisataṃ gacche, sabbā brāhmaṇajātiyo;
Sottiyo vedasampanno, manussesu punappunaṃ.

1180. ‘‘Ajjhāyakopi ce assa, tiṇṇaṃ vedāna pāragū;
Etassa vandanāyetaṃ, kalaṃ nāgghati soḷasiṃ.

1181. ‘‘Yo so aṭṭha vimokkhāni, purebhattaṃ aphassayi [apassayi (sī. ka.), aphussayi (syā.)];
Anulomaṃ paṭilomaṃ, tato piṇḍāya gacchati.

1182. ‘‘Tādisaṃ bhikkhuṃ māsādi [mā hani (sī.)], māttānaṃ khaṇi brāhmaṇa;
Abhippasādehi manaṃ, arahantamhi tādine;
Khippaṃ pañjaliko vanda, mā te vijaṭi matthakaṃ.

1183. ‘‘Neso passati saddhammaṃ, saṃsārena purakkhato;
Adhogamaṃ jimhapathaṃ, kummaggamanudhāvati.

1184. ‘‘Kimīva mīḷhasallitto, saṅkhāre adhimucchito;
Pagāḷho lābhasakkāre, tuccho gacchati poṭṭhilo.

1185. ‘‘Imañca passa āyantaṃ, sāriputtaṃ sudassanaṃ;
Vimuttaṃ ubhatobhāge, ajjhattaṃ susamāhitaṃ.

1186. ‘‘Visallaṃ khīṇasaṃyogaṃ, tevijjaṃ maccuhāyinaṃ;
Dakkhiṇeyyaṃ manussānaṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.

1187. ‘‘Ete sambahulā devā, iddhimanto yasassino;
Dasa devasahassāni, sabbe brahmapurohitā;
Moggallānaṃ namassantā, tiṭṭhanti pañjalīkatā.

1188. ‘‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisa’.

1189. ‘‘Pūjito naradevena, uppanno maraṇābhibhū;
Puṇḍarīkaṃva toyena, saṅkhārenupalippati.

1190. ‘‘Yassa muhuttena sahassadhā loko, saṃvidito sabrahmakappo vasi;
Iddhiguṇe cutupapāte kāle, passati devatā sa bhikkhu.

1191. ‘‘Sāriputtova paññāya, sīlena upasamena ca;
Yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā.

1192. ‘‘Koṭisatasahassassa, attabhāvaṃ khaṇena nimmine;
Ahaṃ vikubbanāsu kusalo, vasībhūtomhi iddhiyā.

1193. ‘‘Samādhivijjāvasipāramīgato, moggallānagotto asitassa sāsane;
Dhīro samucchindi samāhitindriyo, nāgo yathā pūtilataṃva bandhanaṃ.

1194. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

1195. ‘‘Yassa catthāya pabbajito, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

1196[ma. ni. 1.513] ‘‘Kīdiso nirayo āsi, yattha dussī apaccatha;
Vidhuraṃ sāvakamāsajja, kakusandhañca brāhmaṇaṃ.

1197.‘‘Sataṃ āsi ayosaṅkū, sabbe paccattavedanā;
Īdiso nirayo āsi, yattha dussī apaccatha;
Vidhuraṃ sāvakamāsajja, kakusandhañca brāhmaṇaṃ.

1198.‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.

1199.‘‘Majjhesarasmiṃ [sarassa (sī.), sāgarasmiṃ (ka.)] tiṭṭhanti, vimānā kappaṭhāyino;
Veḷuriyavaṇṇā rucirā, accimanto pabhassarā;
Accharā tattha naccanti, puthu nānattavaṇṇiyo.

1200.‘‘Yo etamabhijānāti…pe… kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.
1201.‘‘Yo ve buddhena codito, bhikkhusaṅghassa pekkhato;
Migāramātupāsādaṃ, pādaṅguṭṭhena kampayi.

1202.‘‘Yo etamabhijānāti…pe… kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.
1203.‘‘Yo vejayantapāsādaṃ, pādaṅguṭṭhena kampayi;
Iddhibalenupatthaddho, saṃvejesi ca devatā.

1204.‘‘Yo etamabhijānāti…pe… kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.
1204.‘‘Yo etamabhijānāti…pe… kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.
1205.‘‘Yo vejayantapāsāde, sakkaṃ so paripucchati;
Api āvuso jānāsi, taṇhakkhayavimuttiyo;
Tassa sakko viyākāsi, pañhaṃ puṭṭho yathātathaṃ.

1206.‘‘Yo etamabhijānāti…pe… kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.
1207.‘‘Yo brahmānaṃ paripucchati, sudhammāyaṃ ṭhito [sudhammāyā’bhito (syā.)] sabhaṃ;
Ajjāpi tyāvuso sā diṭṭhi, yā te diṭṭhi pure ahu;
Passasi vītivattantaṃ, brahmaloke pabhassaraṃ.

1208.‘‘Tassa brahmā viyākāsi, pañhaṃ puṭṭho yathātathaṃ;
Na me mārisa sā diṭṭhi, yā me diṭṭhi pure ahu.

1209.‘‘Passāmi vītivattantaṃ, brahmaloke pabhassaraṃ;
Sohaṃ ajja kathaṃ vajjaṃ, ahaṃ niccomhi sassato.

1210.‘‘Yo etamabhijānāti…pe… kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.
1211.‘‘Yo mahāneruno kūṭaṃ, vimokkhena aphassayi [apassayi (sī. ka.)];
Vanaṃ pubbavidehānaṃ, ye ca bhūmisayā narā.
1212.‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.
1213.‘‘Na ve aggi cetayati, ahaṃ bālaṃ ḍahāmīti;
Bālova jalitaṃ aggiṃ, āsajja naṃ paḍayhati.

1214.‘‘Evameva tuvaṃ māra, āsajja naṃ tathāgataṃ;
Sayaṃ ḍahissasi attānaṃ, bālo aggiṃva samphusaṃ.

1215.‘‘Apuññaṃ pasavī māro, āsajja naṃ tathāgataṃ;
Kiṃ nu maññasi pāpima, na me pāpaṃ vipaccati.

1216.‘‘Karato te cīyate [miyyate (sabbattha) ma. ni. 1.513 passitabbaṃ] pāpaṃ, cirarattāya antaka;
Māra nibbinda buddhamhā, āsaṃ mākāsi bhikkhusu.

1217.‘‘Iti māraṃ atajjesi, bhikkhu bhesakaḷāvane;
Tato so dummano yakkho, tatthevantaradhāyathā’’ti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā mahāmoggallāno [mahāmoggalāno (ka.)] thero gāthāyo abhāsitthāti.

Saṭṭhinipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Saṭṭhikamhi nipātamhi, moggallāno mahiddhiko;
Ekova theragāthāyo, aṭṭhasaṭṭhi bhavanti tāti.

21. Mahānipāto

1. Vaṅgīsattheragāthā

1218.‘‘Nikkhantaṃ vata maṃ santaṃ, agārasmānagāriyaṃ;
Vitakkā upadhāvanti, pagabbhā kaṇhato ime.

1219.‘‘Uggaputtā mahissāsā, sikkhitā daḷhadhammino [daḷhadhanvino (sī. aṭṭha.)];
Samantā parikireyyuṃ, sahassaṃ apalāyinaṃ.

1220.‘‘Sacepi ettakā [etato (saṃ. ni. 1.209)] bhiyyo, āgamissanti itthiyo;
Neva maṃ byādhayissanti [byāthayissanti (?)], dhamme samhi [dhammesvamhi (syā. ka.)] patiṭṭhito.

1221.‘‘Sakkhī hi me sutaṃ etaṃ, buddhassādiccabandhuno;
Nibbānagamanaṃ maggaṃ, tattha me nirato mano.

1222.‘‘Evaṃ ce maṃ viharantaṃ, pāpima upagacchasi;
Tathā maccu karissāmi, na me maggampi dakkhasi.

1223.‘‘Aratiñca [aratiṃ (bahūsu)] ratiñca pahāya, sabbaso gehasitañca vitakkaṃ;
Vanathaṃ na kareyya kuhiñci, nibbanatho avanatho sa [nibbanatho arato sa hi (saṃ. ni. 1.210)] bhikkhu.

1224.‘‘Yamidha pathaviñca vehāsaṃ, rūpagataṃ jagatogadhaṃ kiñci;
Parijīyati sabbamaniccaṃ, evaṃ samecca caranti mutattā.

1225.‘‘Upadhīsu janā gadhitāse, diṭṭhasute [diṭṭhe sute (sī.)] paṭighe ca mute ca;
Ettha vinodaya chandamanejo, yo hettha na limpati muni tamāhu [taṃ munimāhu (saṃ. ni. 1.210)].

1226.‘‘Atha saṭṭhisitā savitakkā, puthujjanatāya [puthū janatāya (saṃ. ni. 1.210)] adhammā niviṭṭhā;
Na ca vaggagatassa kuhiñci, no pana duṭṭhullagāhī [duṭṭhullabhāṇī (saṃ. ni. 1.210)] sa bhikkhu.

1227.‘‘Dabbo cirarattasamāhito, akuhako nipako apihālu;

Santaṃ padaṃ ajjhagamā muni, paṭicca parinibbuto kaṅkhati kālaṃ.

1228.‘‘Mānaṃ pajahassu gotama, mānapathañca jahassu asesaṃ;
Mānapathamhi sa mucchito, vippaṭisārīhuvā cirarattaṃ.

1229.‘‘Makkhena makkhitā pajā, mānahatā nirayaṃ papatanti;
Socanti janā cirarattaṃ, mānahatā nirayaṃ upapannā.

1230.‘‘Na hi socati bhikkhu kadāci, maggajino sammā paṭipanno;
Kittiñca sukhañcānubhoti, dhammadasoti tamāhu tathattaṃ.

1231.‘‘Tasmā akhilo idha [akhilo (sī.), akhilodha (saṃ. ni. 1.211)] padhānavā, nīvaraṇāni pahāya visuddho;
Mānañca pahāya asesaṃ, vijjāyantakaro samitāvī.

1232.‘‘Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhati;
Sādhu nibbāpanaṃ brūhi, anukampāya gotama.

1233.‘‘Saññāya vipariyesā, cittaṃ te pariḍayhati;
Nimittaṃ parivajjehi, subhaṃ rāgūpasaṃhitaṃ ( ) [(saṅkhāre parato passa, dukkhato mā ca attato; nibbāpehi mahārāgaṃ, mā dayhittho punappunaṃ;) (sī. saṃ. ni. 1.212) uddānagāthāyaṃ ekasattatītisaṅkhyā ca, theragāthāṭṭhakathā ca passitabbā].

1234.‘‘Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ;
Sati kāyagatā tyatthu, nibbidābahulo bhava.

1235.‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasi.

1236.‘‘Tameva vācaṃ bhāseyya, yāyattānaṃ na tāpaye;
Pare ca na vihiṃseyya, sā ve vācā subhāsitā.

1237.‘‘Piyavācameva bhāseyya, yā vācā paṭinanditā;
Yaṃ anādāya pāpāni, paresaṃ bhāsate piyaṃ.

1238.‘‘Saccaṃ ve amatā vācā, esa dhammo sanantano;
Sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo patiṭṭhitā.

1239.‘‘Yaṃ buddho bhāsati vācaṃ, khemaṃ nibbānapattiyā;
Dukkhassantakiriyāya, sā ve vācānamuttamā.

1240.‘‘Gambhīrapañño medhāvī, maggāmaggassa kovido;
Sāriputto mahāpañño, dhammaṃ deseti bhikkhunaṃ.

1241.‘‘Saṅkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsati;
Sālikāyiva nigghoso, paṭibhānaṃ udiyyati [udīrayi (sī.), udīyyati (syā.), udayyati (?) uṭṭhahatīti taṃsaṃvaṇṇanā].

1242.‘‘Tassa taṃ desayantassa, suṇanti madhuraṃ giraṃ;
Sarena rajanīyena, savanīyena vaggunā;
Udaggacittā muditā, sotaṃ odhenti bhikkhavo.

1243. ‘‘Ajja pannarase visuddhiyā, bhikkhū pañcasatā samāgatā;
Saṃyojanabandhanacchidā, anīghā khīṇapunabbhavā isī.

1244. ‘‘Cakkavattī yathā rājā, amaccaparivārito;
Samantā anupariyeti, sāgarantaṃ mahiṃ imaṃ.

1245. ‘‘Evaṃ vijitasaṅgāmaṃ, satthavāhaṃ anuttaraṃ;
Sāvakā payirupāsanti, tevijjā maccuhāyino.

1246. ‘‘Sabbe bhagavato puttā, palāpettha na vijjati;
Taṇhāsallassa hantāraṃ, vande ādiccabandhunaṃ.

1247. ‘‘Parosahassaṃ bhikkhūnaṃ, sugataṃ payirupāsati;
Desentaṃ virajaṃ dhammaṃ, nibbānaṃ akutobhayaṃ.

1248. ‘‘Suṇanti dhammaṃ vimalaṃ, sammāsambuddhadesitaṃ;
Sobhati vata sambuddho, bhikkhusaṅghapurakkhato.

1249. ‘‘‘Nāganāmo’si bhagavā, isīnaṃ isisattamo;
Mahāmeghova hutvāna, sāvake abhivassasi.

1250. ‘‘Divā vihārā nikkhamma, satthudassanakamyatā;
Sāvako te mahāvīra, pāde vandati vaṅgiso.

1251. ‘‘Ummaggapathaṃ mārassa, abhibhuyya carati pabhijja khīlāni;
Taṃ passatha bandhapamuñcakaraṃ, asitaṃva bhāgaso pavibhajja.

1252. ‘‘Oghassa hi nitaraṇatthaṃ, anekavihitaṃ maggaṃ akkhāsi;
Tasmiñca amate akkhāte, dhammadasā ṭhitā asaṃhīrā.

1253. ‘‘Pajjotakaro ativijjha [ativijjha dhammaṃ (sī.)], sabbaṭhitīnaṃ atikkamamaddasa [atikkamamadda (sī. ka.)];
Ñatvā ca sacchikatvā ca, aggaṃ so desayi dasaddhānaṃ.

1254. ‘‘Evaṃ sudesite dhamme, ko pamādo vijānataṃ dhammaṃ;
Tasmā hi tassa bhagavato sāsane, appamatto sadā namassamanusikkhe.

1255. ‘‘Buddhānubuddho yo thero, koṇḍañño tibbanikkamo;
Lābhī sukhavihārānaṃ, vivekānaṃ abhiṇhaso.

1256. ‘‘Yaṃ sāvakena pattabbaṃ, satthu sāsanakārinā;
Sabbassa taṃ anuppattaṃ, appamattassa sikkhato.

1257. ‘‘Mahānubhāvo tevijjo, cetopariyakovido;
Koṇḍañño buddhadāyādo, pāde vandati satthuno.

1258. ‘‘Nagassa passe āsīnaṃ, muniṃ dukkhassa pāraguṃ;
Sāvakā payirupāsanti, tevijjā maccuhāyino.

1259. ‘‘Cetasā [te cetasā (saṃ. ni. 1.218)] anupariyeti, moggallāno mahiddhiko;
Cittaṃ nesaṃ samanvesaṃ [samannesaṃ (saṃ. ni. 1.218)], vippamuttaṃ nirūpadhiṃ.

1260. ‘‘Evaṃ sabbaṅgasampannaṃ, muniṃ dukkhassa pāraguṃ;
Anekākārasampannaṃ, payirupāsanti gotamaṃ.

1261. ‘‘Cando yathā vigatavalāhake nabhe, virocati vītamalova bhāṇumā;
Evampi aṅgīrasa tvaṃ mahāmuni, atirocasi yasasā sabbalokaṃ.

1262. ‘‘Kāveyyamattā vicarimha pubbe, gāmā gāmaṃ purā puraṃ;
Athaddasāma sambuddhaṃ, sabbadhammāna pāraguṃ.

1263. ‘‘So me dhammamadesesi, muni dukkhassa pāragū;
Dhammaṃ sutvā pasīdimha, saddhā [addhā (sī. aṭṭha.)] no udapajjatha.

1264. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, khandhe āyatanāni ca;
Dhātuyo ca viditvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

1265. ‘‘Bahūnaṃ vata atthāya, uppajjanti tathāgatā;
Itthīnaṃ purisānañca, ye te sāsanakārakā.

1266. ‘‘Tesaṃ kho vata atthāya, bodhimajjhagamā muni;
Bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca, ye nirāmagataddasā.

1267. ‘‘Sudesitā cakkhumatā, buddhenādiccabandhunā;
Cattāri ariyasaccāni, anukampāya pāṇinaṃ.

1268. ‘‘Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

1269. ‘‘Evamete tathā vuttā, diṭṭhā me te yathā tathā;
Sadattho me anuppatto, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

1270. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Suvibhattesu [savibhattesu (sī. ka.)] dhammesu, yaṃ seṭṭhaṃ tadupāgamiṃ.

1271. ‘‘Abhiññāpāramippatto, sotadhātu visodhitā;
Tevijjo iddhipattomhi, cetopariyakovido.

1272. ‘‘Pucchāmi satthāramanomapaññaṃ, diṭṭheva dhamme yo vicikicchānaṃ chettā;
Aggāḷave kālamakāsi bhikkhu, ñāto yasassī abhinibbutatto.

1273. ‘‘Nigrodhakappo iti tassa nāmaṃ, tayā kataṃ bhagavā brāhmaṇassa;
So taṃ namassaṃ acari mutyapekho, āraddhavīriyo daḷhadhammadassī.

1274. ‘‘Taṃ sāvakaṃ sakka mayampi sabbe, aññātumicchāma samantacakkhu;
Samavaṭṭhitā no savanāya sotā [hetuṃ (sī. syā.) suttanipātaṭṭhakathā passitabbā], tuvaṃ no satthā tvamanuttarosi’’.

1275. Chinda no vicikicchaṃ brūhi metaṃ, parinibbutaṃ vedaya bhūripañña;
Majjheva no bhāsa samantacakkhu, sakkova devāna sahassanetto.

1276. ‘‘Ye keci ganthā idha mohamaggā, aññāṇapakkhā vicikicchaṭhānā;
Tathāgataṃ patvā na te bhavanti, cakkhuñhi etaṃ paramaṃ narānaṃ.

1277. ‘‘No ce hi jātu puriso kilese, vāto yathā abbhaghanaṃ vihāne;
Tamovassa nivuto sabbaloko, jotimantopi na pabhāseyyuṃ [na jotimantopi narā tapeyyuṃ (su. ni. 350)].

1278. ‘‘Dhīrā ca pajjotakarā bhavanti, taṃ taṃ ahaṃ vīra tatheva maññe;
Vipassinaṃ jānamupāgamimha, parisāsu no āvikarohi kappaṃ.

1279. ‘‘Khippaṃ giraṃ eraya vaggu vagguṃ, haṃsova paggayha saṇikaṃ nikūja;
Bindussarena suvikappitena, sabbeva te ujjugatā suṇoma.

1280. ‘‘Pahīnajātimaraṇaṃ asesaṃ, niggayha dhonaṃ vadessāmi [paṭivediyāmi (sī. ka.)] dhammaṃ;
Na kāmakāro hi [hoti (sī. ka.)] puthujjanānaṃ, saṅkheyyakāro ca [va (bahūsu)] tathāgatānaṃ.

1281. ‘‘Sampannaveyyākaraṇaṃ tavedaṃ, samujjupaññassa samuggahītaṃ;
Ayamañjali pacchimo suppaṇāmito, mā mohayī jānamanomapañña.

1282. ‘‘Paroparaṃ ariyadhammaṃ viditvā, mā mohayī jānamanomavīriya;
Vāriṃ yathā ghammani ghammatatto, vācābhikaṅkhāmi sutaṃ pavassa.

1283. ‘‘Yadatthikaṃ brahmacariyaṃ acarī, kappāyano kaccissataṃ amoghaṃ;
Nibbāyi so ādu saupādiseso [anupādisesā (sī.), anupādiseso (ka.)], yathā vimutto ahu taṃ suṇoma.

1284. ‘‘‘Acchecchi taṇhaṃ idha nāmarūpe,
(Iti bhagavā) kaṇhassa sotaṃ dīgharattānusayitaṃ;
Atāri jātiṃ maraṇaṃ asesaṃ’, iccabravi bhagavā pañcaseṭṭho.

1285. ‘‘Esa sutvā pasīdāmi, vaco te isisattama;
Amoghaṃ kira me puṭṭhaṃ, na maṃ vañcesi brāhmaṇo.

1286. ‘‘Yathā vādī tathā kārī, ahu buddhassa sāvako;
Acchecchi maccuno jālaṃ, tataṃ māyāvino daḷhaṃ.

1287. ‘‘Addasa bhagavā ādiṃ, upādānassa kappiyo;
Accagā vata kappāno, maccudheyyaṃ suduttaraṃ.

1288. ‘‘Taṃ devadevaṃ vandāmi, puttaṃ te dvipaduttama;
Anujātaṃ mahāvīraṃ, nāgaṃ nāgassa orasa’’nti.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā vaṅgīso thero gāthāyo

Abhāsitthāti.

Mahānipāto niṭṭhito.

Tatruddānaṃ –

Sattatimhi nipātamhi, vaṅgīso paṭibhāṇavā;
Ekova thero natthañño, gāthāyo ekasattatīti.

Niṭṭhitā theragāthāyo.

Tatruddānaṃ –

Sahassaṃ honti tā gāthā, tīṇi saṭṭhisatāni ca;
Therā ca dve satā saṭṭhi, cattāro ca pakāsitā.

Sīhanādaṃ naditvāna, buddhaputtā anāsavā;
Khemantaṃ pāpuṇitvāna, aggikhandhāva nibbutāti.

Theragāthāpāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāyo

Tikanipātapāḷi

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Bālavaggo

1. Bhayasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante [bhaddante (ka.)]’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yāni kānici, bhikkhave, bhayāni uppajjanti sabbāni tāni bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Ye keci upaddavā uppajjanti sabbe te bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Ye keci upasaggā uppajjanti sabbe te bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Seyyathāpi, bhikkhave, naḷāgārā vā tiṇāgārā vā [naḷāgāraṃ vā tiṇāgāraṃ vā (sī.)] aggi mutto [aggimukko (sī.), aggi mukko (syā. kaṃ. pī.)] kūṭāgārānipi ḍahati ullittāvalittāni nivātāni phusitaggaḷāni pihitavātapānāni; evamevaṃ kho, bhikkhave, yāni kānici bhayāni uppajjanti sabbāni tāni bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Ye keci upaddavā uppajjanti sabbe te bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Ye keci upasaggā uppajjanti sabbe te bālato uppajjanti, no paṇḍitato.

‘‘Iti kho, bhikkhave, sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito. Saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito. Saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito. Natthi, bhikkhave, paṇḍitato bhayaṃ, natthi paṇḍitato upaddavo, natthi paṇḍitato upasaggo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘yehi tīhi dhammehi samannāgato bālo veditabbo te tayo dhamme abhinivajjetvā, yehi tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo te tayo dhamme samādāya vattissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Lakkhaṇasuttaṃ

2. ‘‘Kammalakkhaṇo, bhikkhave, bālo, kammalakkhaṇo paṇḍito, apadānasobhanī [apadāne sobhati (syā. kaṃ. pī.)] paññāti [paññatti (?)]. Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bālo veditabbo. Katamehi tīhi? Kāyaduccaritena, vacīduccaritena, manoduccaritena. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bālo veditabbo.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo. Katamehi tīhi? Kāyasucaritena, vacīsucaritena, manosucaritena. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘yehi tīhi dhammehi samannāgato bālo veditabbo te tayo dhamme abhinivajjetvā, yehi tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo te tayo dhamme samādāya vattissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3. Cintīsuttaṃ

3. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsitabhāsī ca dukkaṭakammakārī ca. No cedaṃ [no cetaṃ (syā. kaṃ. ka.)], bhikkhave, bālo duccintitacintī ca abhavissa dubbhāsitabhāsī ca dukkaṭakammakārī ca, kena naṃ paṇḍitā jāneyyuṃ [tena naṃ paṇḍitā na jāneyyuṃ (ka.), na naṃ paṇḍitā jāneyyuṃ (?)] – ‘bālo ayaṃ bhavaṃ asappuriso’ti? Yasmā ca kho, bhikkhave, bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsitabhāsī ca dukkaṭakammakārī ca tasmā naṃ paṇḍitā jānanti – ‘bālo ayaṃ bhavaṃ asappuriso’ti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsī ca sukatakammakārī ca. No cedaṃ, bhikkhave, paṇḍito sucintitacintī ca abhavissa subhāsitabhāsī ca sukatakammakārī ca, kena naṃ paṇḍitā jāneyyuṃ – ‘paṇḍito ayaṃ bhavaṃ sappuriso’ti? Yasmā ca kho, bhikkhave, paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsī ca sukatakammakārī ca tasmā naṃ paṇḍitā jānanti – ‘paṇḍito ayaṃ bhavaṃ sappuriso’ti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni. Tasmātiha…. Tatiyaṃ.

4. Accayasuttaṃ

4. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bālo veditabbo. Katamehi tīhi? Accayaṃ accayato na passati, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ nappaṭikaroti, parassa kho pana accayaṃ desentassa yathādhammaṃ nappaṭiggaṇhāti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bālo veditabbo.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo. Katamehi tīhi? Accayaṃ accayato passati, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, parassa kho pana accayaṃ desentassa yathādhammaṃ paṭiggaṇhāti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo. Tasmātiha…. Catutthaṃ.

5. Ayonisosuttaṃ

5. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bālo veditabbo. Katamehi tīhi? Ayoniso pañhaṃ kattā hoti, ayoniso pañhaṃ vissajjetā hoti, parassa kho pana yoniso pañhaṃ vissajjitaṃ parimaṇḍalehi padabyañjanehi siliṭṭhehi upagatehi nābbhanumoditā hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bālo veditabbo.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo. Katamehi tīhi? Yoniso pañhaṃ kattā hoti, yoniso pañhaṃ vissajjetā hoti, parassa kho pana yoniso pañhaṃ vissajjitaṃ parimaṇḍalehi padabyañjanehi siliṭṭhehi upagatehi abbhanumoditā hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo. Tasmātiha…. Pañcamaṃ.

6. Akusalasuttaṃ

6. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bālo veditabbo. Katamehi tīhi? Akusalena kāyakammena, akusalena vacīkammena, akusalena manokammena. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bālo veditabbo.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo. Katamehi tīhi? Kusalena kāyakammena, kusalena vacīkammena, kusalena manokammena. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo. Tasmātiha…. Chaṭṭhaṃ.

7. Sāvajjasuttaṃ

7. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bālo veditabbo. Katamehi tīhi? Sāvajjena kāyakammena, sāvajjena vacīkammena, sāvajjena manokammena…pe… anavajjena kāyakammena, anavajjena vacīkammena, anavajjena manokammena…pe…. Sattamaṃ.

8. Sabyābajjhasuttaṃ

8. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bālo veditabbo. Katamehi tīhi? Sabyābajjhena kāyakammena, sabyābajjhena vacīkammena, sabyābajjhena manokammena…pe… abyābajjhena kāyakammena, abyābajjhena vacīkammena, abyābajjhena manokammena. Imehi, kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘yehi tīhi dhammehi samannāgato bālo veditabbo te tayo dhamme abhinivajjetvā, yehi tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito veditabbo te tayo dhamme samādāya vattissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Khatasuttaṃ

9. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bālo abyatto asappuriso khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati. Katamehi tīhi? Kāyaduccaritena, vacīduccaritena, manoduccaritena. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bālo abyatto asappuriso khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato paṇḍito viyatto sappuriso akkhataṃ anupahataṃ attānaṃ pariharati, anavajjo ca hoti ananuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca puññaṃ pasavati. Katamehi tīhi? Kāyasucaritena, vacīsucaritena, manosucaritena. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito viyatto sappuriso akkhataṃ anupahataṃ attānaṃ pariharati, anavajjo ca hoti ananuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca puññaṃ pasavatī’’ti. Navamaṃ.

10. Malasuttaṃ

10. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato tayo male appahāya yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi tīhi? Dussīlo ca hoti, dussīlyamalañcassa appahīnaṃ hoti; issukī ca hoti, issāmalañcassa appahīnaṃ hoti; maccharī ca hoti, maccheramalañcassa appahīnaṃ hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato ime tayo male appahāya yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato tayo male pahāya yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi tīhi? Sīlavā ca hoti, dussīlyamalañcassa pahīnaṃ hoti; anissukī ca hoti, issāmalañcassa pahīnaṃ hoti; amaccharī ca hoti, maccheramalañcassa pahīnaṃ hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato ime tayo male pahāya yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Dasamaṃ.

Bālavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Bhayaṃ lakkhaṇacintī ca, accayañca ayoniso;
Akusalañca sāvajjaṃ, sabyābajjhakhataṃ malanti.

2. Rathakāravaggo

1. Ñātasuttaṃ

11. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ñāto bhikkhu bahujanaahitāya paṭipanno hoti bahujanadukkhāya, bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Katamehi tīhi? Ananulomike kāyakamme samādapeti, ananulomike vacīkamme samādapeti, ananulomikesu dhammesu samādapeti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato ñāto bhikkhu bahujanaahitāya paṭipanno hoti bahujanadukkhāya, bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ñāto bhikkhu bahujanahitāya paṭipanno hoti bahujanasukhāya, bahuno janassa atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katamehi tīhi? Anulomike kāyakamme samādapeti, anulomike vacīkamme samādapeti, anulomikesu dhammesu samādapeti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato ñāto bhikkhu bahujanahitāya paṭipanno hoti bahujanasukhāya, bahuno janassa atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Sāraṇīyasuttaṃ

12. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, rañño khattiyassa muddhāvasittassa yāvajīvaṃ sāraṇīyāni [saraṇīyāni (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhavanti. Katamāni tīṇi? Yasmiṃ, bhikkhave, padese rājā khattiyo muddhāvasitto jāto hoti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ rañño khattiyassa muddhāvasittassa yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, yasmiṃ padese rājā khattiyo muddhāvasitto hoti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ rañño khattiyassa muddhāvasittassa yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, yasmiṃ padese rājā khattiyo muddhāvasitto saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ rañño khattiyassa muddhāvasittassa yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hoti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi rañño khattiyassa muddhāvasittassa yāvajīvaṃ sāraṇīyāni bhavanti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīṇimāni bhikkhussa yāvajīvaṃ sāraṇīyāni bhavanti. Katamāni tīṇi? Yasmiṃ, bhikkhave, padese bhikkhu kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ bhikkhussa yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, yasmiṃ padese bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ bhikkhussa yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, yasmiṃ padese bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ bhikkhussa yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hoti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi bhikkhussa yāvajīvaṃ sāraṇīyāni bhavantī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Āsaṃsasuttaṃ

13. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Nirāso, āsaṃso, vigatāso. Katamo ca, bhikkhave puggalo nirāso? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo nīce kule paccājāto hoti, caṇḍālakule vā venakule [veṇakule (syā. kaṃ. pī.)] vā nesādakule vā rathakārakule vā pukkusakule vā dalidde appannapānabhojane kasiravuttike, yattha kasirena ghāsacchādo labbhati. So ca hoti dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako bavhābādho [bahvābādho (syā. kaṃ. pī. ka.)] kāṇo vā kuṇī vā khañjo vā pakkhahato vā, na lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So suṇāti – ‘itthannāmo kira khattiyo khattiyehi khattiyābhisekena abhisitto’ti. Tassa na evaṃ hoti – ‘kudāssu nāma mampi khattiyā khattiyābhisekena abhisiñcissantī’ti! Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo nirāso.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo āsaṃso? Idha, bhikkhave, rañño khattiyassa muddhāvasittassa jeṭṭho putto hoti ābhiseko anabhisitto acalappatto [macalappatto (sī. pī.)]. So suṇāti – ‘itthannāmo kira khattiyo khattiyehi khattiyābhisekena abhisitto’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘kudāssu nāma mampi khattiyā khattiyābhisekena abhisiñcissantī’ti! Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo āsaṃso.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo vigatāso? Idha, bhikkhave, rājā hoti khattiyo muddhāvasitto. So suṇāti – ‘itthannāmo kira khattiyo khattiyehi khattiyābhisekena abhisitto’ti. Tassa na evaṃ hoti – ‘kudāssu nāma mampi khattiyā khattiyābhisekena abhisiñcissantī’ti! Taṃ kissa hetu? Yā hissa, bhikkhave, pubbe anabhisittassa abhisekāsā sā [sāssa (sī. syā. kaṃ. pī.)] paṭippassaddhā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo vigatāso. Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu. Katame tayo? Nirāso, āsaṃso, vigatāso. Katamo ca, bhikkhave, puggalo nirāso? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo dussīlo hoti pāpadhammo asuci saṅkassarasamācāro paṭicchannakammanto assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacāripaṭiñño antopūti avassuto kasambujāto. So suṇāti – ‘itthannāmo kira bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’ti. Tassa na evaṃ hoti – ‘kudāssu nāma ahampi āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissāmī’ti! Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo nirāso.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo āsaṃso? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti kalyāṇadhammo. So suṇāti āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘kudāssu nāma ahampi āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissāmī’ti! Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo āsaṃso.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo vigatāso? Idha, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ hoti khīṇāsavo. So suṇāti – ‘itthannāmo kira bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’ti. Tassa na evaṃ hoti – ‘kudāssu nāma ahampi āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharissāmī’ti! Taṃ kissa hetu? Yā hissa, bhikkhave, pubbe avimuttassa vimuttāsā sā paṭippassaddhā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo vigatāso. Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsū’’ti. Tatiyaṃ.

4. Cakkavattisuttaṃ

14. ‘‘Yopi so, bhikkhave, rājā cakkavattī dhammiko dhammarājā sopi na arājakaṃ cakkaṃ vattetī’’ti. Evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko pana, bhante, rañño cakkavattissa dhammikassa dhammarañño rājā’’ti [cakkanti (ka.)]? ‘‘Dhammo, bhikkhū’’ti bhagavā avoca – ‘‘idha, bhikkhu, rājā cakkavattī dhammiko dhammarājā dhammaṃyeva nissāya [garukaronto (sī. syā. kaṃ. pī.)] dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati antojanasmiṃ’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, rājā cakkavattī dhammiko dhammarājā dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati khattiyesu, anuyantesu [anuyuttesu (sī. syā. kaṃ. pī.)], balakāyasmiṃ, brāhmaṇagahapatikesu, negamajānapadesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu. Sa kho so bhikkhu rājā cakkavattī dhammiko dhammarājā dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā antojanasmiṃ, dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā khattiyesu, anuyantesu, balakāyasmiṃ, brāhmaṇagahapatikesu, negamajānapadesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu, dhammeneva cakkaṃ vatteti. Taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ kenaci manussabhūtena paccatthikena pāṇinā.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhu [bhikkhave (ka.)], tathāgato arahaṃ sammāsambuddho dhammiko dhammarājā dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati kāyakammasmiṃ – ‘evarūpaṃ kāyakammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ kāyakammaṃ na sevitabba’’’nti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho dhammiko dhammarājā dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati vacīkammasmiṃ – ‘evarūpaṃ vacīkammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ vacīkammaṃ na sevitabba’nti… pe… manokammasmiṃ – ‘evarūpaṃ manokammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ manokammaṃ na sevitabba’’’nti.

‘‘Sa kho so, bhikkhu, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho dhammiko dhammarājā dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā kāyakammasmiṃ, dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā vacīkammasmiṃ, dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā manokammasmiṃ, dhammeneva anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavatteti. Taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti. Catutthaṃ.

5. Sacetanasuttaṃ

15. Ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā ahosi sacetano [pacetano (sī. syā. kaṃ. pī.)] nāma. Atha kho, bhikkhave, rājā sacetano rathakāraṃ āmantesi – ‘ito me, samma rathakāra, channaṃ māsānaṃ accayena saṅgāmo bhavissati. Sakkhissasi [sakkhasi (syā. kaṃ. pī.)] me, samma rathakāra, navaṃ cakkayugaṃ kātu’nti? ‘Sakkomi devā’ti kho, bhikkhave, rathakāro rañño sacetanassa paccassosi. Atha kho, bhikkhave, rathakāro chahi māsehi chārattūnehi ekaṃ cakkaṃ niṭṭhāpesi. Atha kho, bhikkhave, rājā sacetano rathakāraṃ āmantesi – ‘ito me, samma rathakāra, channaṃ divasānaṃ accayena saṅgāmo bhavissati, niṭṭhitaṃ navaṃ cakkayuga’nti? ‘Imehi kho, deva, chahi māsehi chārattūnehi ekaṃ cakkaṃ niṭṭhita’nti. ‘Sakkhissasi pana me, samma rathakāra, imehi chahi divasehi dutiyaṃ cakkaṃ niṭṭhāpetu’nti? ‘Sakkomi devā’ti kho, bhikkhave, rathakāro chahi divasehi dutiyaṃ cakkaṃ niṭṭhāpetvā navaṃ cakkayugaṃ ādāya yena rājā sacetano tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ sacetanaṃ etadavoca – ‘idaṃ te, deva, navaṃ cakkayugaṃ niṭṭhita’nti. ‘Yañca te idaṃ, samma rathakāra, cakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehi yañca te idaṃ cakkaṃ chahi divasehi niṭṭhitaṃ, imesaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ? Nesāhaṃ kiñci nānākaraṇaṃ passāmī’ti. ‘Atthesaṃ, deva, nānākaraṇaṃ. Passatu devo nānākaraṇa’’’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, rathakāro yaṃ taṃ cakkaṃ chahi divasehi niṭṭhitaṃ taṃ pavattesi. Taṃ pavattitaṃ samānaṃ yāvatikā abhisaṅkhārassa gati tāvatikaṃ gantvā ciṅgulāyitvā bhūmiyaṃ papati. Yaṃ pana taṃ cakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehi taṃ pavattesi. Taṃ pavattitaṃ samānaṃ yāvatikā abhisaṅkhārassa gati tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsi.

‘‘‘Ko nu kho, samma rathakāra, hetu ko paccayo yamidaṃ [yadidaṃ (ka.)] cakkaṃ chahi divasehi niṭṭhitaṃ taṃ pavattitaṃ samānaṃ yāvatikā abhisaṅkhārassa gati tāvatikaṃ gantvā ciṅgulāyitvā bhūmiyaṃ papati? Ko pana, samma rathakāra, hetu ko paccayo yamidaṃ cakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehi taṃ pavattitaṃ samānaṃ yāvatikā abhisaṅkhārassa gati tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī’ti? ‘Yamidaṃ, deva, cakkaṃ chahi divasehi niṭṭhitaṃ tassa nemipi savaṅkā sadosā sakasāvā, arāpi savaṅkā sadosā sakasāvā, nābhipi savaṅkā sadosā sakasāvā. Taṃ nemiyāpi savaṅkattā sadosattā sakasāvattā, arānampi savaṅkattā sadosattā sakasāvattā, nābhiyāpi savaṅkattā sadosattā sakasāvattā pavattitaṃ samānaṃ yāvatikā abhisaṅkhārassa gati tāvatikaṃ gantvā ciṅgulāyitvā bhūmiyaṃ papati. Yaṃ pana taṃ, deva, cakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehi tassa nemipi avaṅkā adosā akasāvā, arāpi avaṅkā adosā akasāvā, nābhipi avaṅkā adosā akasāvā. Taṃ nemiyāpi avaṅkattā adosattā akasāvattā, arānampi avaṅkattā adosattā akasāvattā, nābhiyāpi avaṅkattā adosattā akasāvattā pavattitaṃ samānaṃ yāvatikā abhisaṅkhārassa gati tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī’’’ti.

‘‘Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘añño nūna tena samayena so rathakāro ahosī’ti! Na kho panetaṃ, bhikkhave, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Ahaṃ tena samayena so rathakāro ahosiṃ. Tadāhaṃ, bhikkhave, kusalo dāruvaṅkānaṃ dārudosānaṃ dārukasāvānaṃ. Etarahi kho panāhaṃ, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho kusalo kāyavaṅkānaṃ kāyadosānaṃ kāyakasāvānaṃ, kusalo vacīvaṅkānaṃ vacīdosānaṃ vacīkasāvānaṃ, kusalo manovaṅkānaṃ manodosānaṃ manokasāvānaṃ. Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā kāyavaṅko appahīno kāyadoso kāyakasāvo, vacīvaṅko appahīno vacīdoso vacīkasāvo, manovaṅko appahīno manodoso manokasāvo, evaṃ papatitā te, bhikkhave, imasmā dhammavinayā, seyyathāpi taṃ cakkaṃ chahi divasehi niṭṭhitaṃ.

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā kāyavaṅko pahīno kāyadoso kāyakasāvo, vacīvaṅko pahīno vacīdoso vacīkasāvo, manovaṅko pahīno manodoso manokasāvo, evaṃ patiṭṭhitā te, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye, seyyathāpi taṃ cakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehi.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kāyavaṅkaṃ pajahissāma kāyadosaṃ kāyakasāvaṃ, vacīvaṅkaṃ pajahissāma vacīdosaṃ vacīkasāvaṃ, manovaṅkaṃ pajahissāma manodosaṃ manokasāva’nti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Pañcamaṃ.

6. Apaṇṇakasuttaṃ

16. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṃ [apaṇṇakataṃ paṭipadaṃ (sī. pī.) ṭīkāya pana sameti] paṭipanno hoti, yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāya. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti, bhojane mattaññū hoti, jāgariyaṃ anuyutto hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ [yatvādhikaraṇametaṃ (sī.)] cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu bhojane mattaññū hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti – ‘neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāya, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro cā'ti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu bhojane mattaññū hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu jāgariyaṃ anuyutto hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti, rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti, rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā, rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paccuṭṭhāya caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu jāgariyaṃ anuyutto hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipanno hoti, yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāyā''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Attabyābādhasuttaṃ

17. ''Tayome, bhikkhave, dhammā attabyābādhāyapi saṃvattanti, parabyābādhāyapi saṃvattanti, ubhayabyābādhāyapi saṃvattanti. Katame tayo? Kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ. Ime kho, bhikkhave, tayo dhammā attabyābādhāyapi saṃvattanti, parabyābādhāyapi saṃvattanti, ubhayabyābādhāyapi saṃvattanti.

''Tayome, bhikkhave, dhammā nevattabyābādhāyapi saṃvattanti, na parabyābādhāyapi saṃvattanti, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattanti. Katame tayo? Kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ. Ime kho, bhikkhave, tayo dhammā nevattabyābādhāyapi saṃvattanti, na parabyābādhāyapi saṃvattanti, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattantī''ti. Sattamaṃ.

8. Devalokasuttaṃ

18. ''Sace vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – 'devalokūpapattiyā, āvuso, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussathā'ti? Nanu tumhe, bhikkhave, evaṃ puṭṭhā aṭṭīyeyyātha harāyeyyātha jiguccheyyāthā''ti? ''Evaṃ, bhante''. ''Iti kira tumhe, bhikkhave, dibbena āyunā aṭṭīyatha harāyatha jigucchatha, dibbena vaṇṇena dibbena sukhena dibbena yasena dibbenādhipateyyena aṭṭīyatha harāyatha jigucchatha; pageva kho pana, bhikkhave, tumhehi kāyaduccaritena aṭṭīyitabbaṃ harāyitabbaṃ jigucchitabbaṃ, vacīduccaritena… manoduccaritena aṭṭīyitabbaṃ harāyitabbaṃ jigucchitabba''nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamapāpaṇikasuttaṃ

19. ''Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato pāpaṇiko abhabbo anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigantuṃ, adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kātuṃ. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, pāpaṇiko pubbaṇhasamayaṃ [majjhantikasamayaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] na sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhāti, majjhanhikasamayaṃ na sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhāti, sāyanhasamayaṃ na sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhāti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato pāpaṇiko abhabbo anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigantuṃ, adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kātuṃ [phātikattuṃ (sī.), phātikātuṃ (syā. kaṃ. pī.)].

''Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu abhabbo anadhigataṃ vā kusalaṃ dhammaṃ adhigantuṃ, adhigataṃ vā kusalaṃ dhammaṃ phātiṃ kātuṃ. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu pubbaṇhasamayaṃ na sakkaccaṃ samādhinimittaṃ adhiṭṭhāti, majjhanhikasamayaṃ na sakkaccaṃ samādhinimittaṃ adhiṭṭhāti, sāyanhasamayaṃ na sakkaccaṃ samādhinimittaṃ adhiṭṭhāti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu abhabbo anadhigataṃ vā kusalaṃ dhammaṃ adhigantuṃ, adhigataṃ vā kusalaṃ dhammaṃ phātiṃ kātuṃ.

''Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato pāpaṇiko bhabbo anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigantuṃ, adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kātuṃ. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, pāpaṇiko pubbaṇhasamayaṃ sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhāti, majjhanhikasamayaṃ…pe… sāyanhasamayaṃ sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhāti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato pāpaṇiko bhabbo anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigantuṃ, adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kātuṃ.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anadhigataṃ vā kusalaṃ dhammaṃ adhigantuṃ, adhigataṃ vā kusalaṃ dhammaṃ phātiṃ kātuṃ. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu pubbaṇhasamayaṃ sakkaccaṃ samādhinimittaṃ adhiṭṭhāti, majjhanhikasamayaṃ…pe… sāyanhasamayaṃ sakkaccaṃ samādhinimittaṃ adhiṭṭhāti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anadhigataṃ vā kusalaṃ dhammaṃ adhigantuṃ, adhigataṃ vā kusalaṃ dhammaṃ phātiṃ kātu’’nti. Navamaṃ.

10. Dutiyapāpaṇikasuttaṃ

20. ‘‘Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato pāpaṇiko nacirasseva mahattaṃ vepullattaṃ [mahantattaṃ vā vepullattaṃ vā (pī. ka.)] pāpuṇāti bhogesu. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, pāpaṇiko cakkhumā ca hoti vidhuro ca nissayasampanno ca. Kathañca, bhikkhave, pāpaṇiko cakkhumā hoti? Idha, bhikkhave, pāpaṇiko paṇiyaṃ jānāti – ‘idaṃ paṇiyaṃ evaṃ kītaṃ, evaṃ vikkayamānaṃ [vikkīyamānaṃ (?)], ettakaṃ mūlaṃ bhavissati, ettako udayo’ti [uddayoti (sī.)]. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpaṇiko cakkhumā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpaṇiko vidhuro hoti? Idha, bhikkhave, pāpaṇiko kusalo hoti paṇiyaṃ ketuñca vikketuñca. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpaṇiko vidhuro hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpaṇiko nissayasampanno hoti? Idha bhikkhave, pāpaṇikaṃ ye te gahapatī vā gahapatiputtā vā aḍḍhā mahaddhanā mahābhogā te evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho bhavaṃ pāpaṇiko cakkhumā vidhuro ca paṭibalo puttadārañca posetuṃ, amhākañca kālena kālaṃ anuppadātu’nti. Te naṃ bhogehi nipatanti – ‘ito, samma pāpaṇika, bhoge karitvā [haritvā (sī. syā. kaṃ.)] puttadārañca posehi, amhākañca kālena kālaṃ anuppadehī’ti. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpaṇiko nissayasampanno hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato pāpaṇiko nacirasseva mahattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti bhogesu.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu nacirasseva mahattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti kusalesu dhammesu. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhumā ca hoti vidhuro ca nissayasampanno ca. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu cakkhumā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu cakkhumā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vidhuro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vidhuro hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu nissayasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati paripañhati – ‘idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa ko attho’ti? Tassa te āyasmanto avivaṭañceva vivaranti, anuttānīkatañca uttānīkaronti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭhāniyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu nissayasampanno hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu nacirasseva mahattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti kusalesu dhammesū’’ti. Dasamaṃ.

Rathakāravaggo dutiyo.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Ñāto [ñātako (syā. kaṃ.)] sāraṇīyo bhikkhu, cakkavattī sacetano;
Apaṇṇakattā devo ca, duve pāpaṇikena cāti.

3. Puggalavaggo

1. Samiddhasuttaṃ

21. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā ca samiddho [saviṭṭho (sī. syā. kaṃ. pī.)] āyasmā ca mahākoṭṭhiko [mahākoṭṭhito (sī. syā. kaṃ. pī.)] yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ samiddhaṃ āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Tayome, āvuso samiddha, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Kāyasakkhī, diṭṭhippatto [diṭṭhappatto (ka.)], saddhāvimutto. Ime kho, āvuso, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Imesaṃ, āvuso, tiṇṇaṃ puggalānaṃ katamo te puggalo khamati abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti?

‘‘Tayome, āvuso sāriputta, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Kāyasakkhī, diṭṭhippatto, saddhāvimutto. Ime kho, āvuso, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Imesaṃ, āvuso, tiṇṇaṃ puggalānaṃ yvāyaṃ [yoyaṃ (ka.)] puggalo saddhāvimutto, ayaṃ me puggalo khamati imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro ca. Taṃ kissa hetu? Imassa, āvuso, puggalassa saddhindriyaṃ adhimatta’’nti.

Atha kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ mahākoṭṭhikaṃ etadavoca – ‘‘tayome, āvuso koṭṭhika, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Kāyasakkhī, diṭṭhippatto, saddhāvimutto. Ime kho, āvuso, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Imesaṃ, āvuso, tiṇṇaṃ puggalānaṃ katamo te puggalo khamati abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti?

‘‘Tayome, āvuso sāriputta, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Kāyasakkhī, diṭṭhippatto, saddhāvimutto. Ime kho, āvuso, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Imesaṃ, āvuso, tiṇṇaṃ puggalānaṃ yvāyaṃ puggalo kāyasakkhī, ayaṃ me puggalo khamati imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro ca. Taṃ kissa hetu? Imassa, āvuso, puggalassa samādhindriyaṃ adhimatta’’nti.

Atha kho āyasmā mahākoṭṭhiko āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘tayome, āvuso sāriputta, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Kāyasakkhī, diṭṭhippatto, saddhāvimutto. Ime kho, āvuso, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Imesaṃ, āvuso, tiṇṇaṃ puggalānaṃ katamo te puggalo khamati abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti?

‘‘Tayome, āvuso koṭṭhika, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Kāyasakkhī, diṭṭhippatto, saddhāvimutto. Ime kho, āvuso, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Imesaṃ, āvuso, tiṇṇaṃ puggalānaṃ yvāyaṃ puggalo diṭṭhippatto, ayaṃ me puggalo khamati imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro ca. Taṃ kissa hetu? Imassa, āvuso, puggalassa paññindriyaṃ adhimatta’’nti.

Atha kho āyasmā sāriputto āyasmantañca samiddhaṃ āyasmantañca mahākoṭṭhikaṃ etadavoca – ‘‘byākataṃ kho, āvuso, amhehi sabbeheva yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Āyāmāvuso, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā bhagavato etamatthaṃ ārocessāma. Yathā no bhagavā byākarissati tathā naṃ dhāressāmā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā ca samiddho āyasmā ca mahākoṭṭhiko āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Atha kho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca samiddho āyasmā ca mahākoṭṭhiko yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto yāvatako ahosi āyasmatā ca samiddhena āyasmatā ca mahākoṭṭhikena saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi.

‘‘Na khvettha, sāriputta, sukaraṃ ekaṃsena byākātuṃ – ‘ayaṃ imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’ti. Ṭhānañhetaṃ, sāriputta, vijjati yvāyaṃ puggalo saddhāvimutto svāssa [svāyaṃ (syā. kaṃ. pī.), soyaṃ (ka.)] arahattāya paṭipanno, yvāyaṃ puggalo kāyasakkhī svāssa sakadāgāmī vā anāgāmī vā, yo cāyaṃ puggalo diṭṭhippatto sopassa [soyaṃ (ka.)] sakadāgāmī vā anāgāmī vā.

‘‘Na khvettha, sāriputta, sukaraṃ ekaṃsena byākātuṃ – ‘ayaṃ imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’ti. Ṭhānañhetaṃ, sāriputta, vijjati yvāyaṃ puggalo kāyasakkhī svāssa arahattāya paṭipanno, yvāyaṃ puggalo saddhāvimutto svāssa sakadāgāmī vā anāgāmī vā, yo cāyaṃ puggalo diṭṭhippatto sopassa sakadāgāmī vā anāgāmī vā.

‘‘Na khvettha, sāriputta, sukaraṃ ekaṃsena byākātuṃ – ‘ayaṃ imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’ti. Ṭhānañhetaṃ, sāriputta, vijjati yvāyaṃ puggalo diṭṭhippatto svāssa arahattāya paṭipanno, yvāyaṃ puggalo saddhāvimutto svāssa sakadāgāmī vā anāgāmī vā, yo cāyaṃ puggalo kāyasakkhī sopassa sakadāgāmī vā anāgāmī vā.

‘‘Na khvettha, sāriputta, sukaraṃ ekaṃsena byākātuṃ – ‘ayaṃ imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Gilānasuttaṃ

22. [pu. pa. 94] ‘‘Tayome, bhikkhave, gilānā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, bhikkhave, ekacco gilāno labhanto vā sappāyāni bhojanāni alabhanto vā sappāyāni bhojanāni, labhanto vā sappāyāni bhesajjāni alabhanto vā sappāyāni bhesajjāni, labhanto vā patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ alabhanto vā patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ neva vuṭṭhāti tamhā ābādhā.

‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco gilāno labhanto vā sappāyāni bhojanāni alabhanto vā sappāyāni bhojanāni, labhanto vā sappāyāni bhesajjāni alabhanto vā sappāyāni bhesajjāni, labhanto vā patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ alabhanto vā patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ vuṭṭhāti tamhā ābādhā.

‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco gilāno labhantova sappāyāni bhojanāni no alabhanto, labhantova sappāyāni bhesajjāni no alabhanto, labhantova patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ no alabhanto vuṭṭhāti tamhā ābādhā.

‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ gilāno labhantova sappāyāni bhojanāni no alabhanto, labhantova sappāyāni bhesajjāni no alabhanto, labhantova patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ no alabhanto vuṭṭhāti tamhā ābādhā, imaṃ kho, bhikkhave, gilānaṃ paṭicca gilānabhattaṃ anuññātaṃ gilānabhesajjaṃ anuññātaṃ gilānupaṭṭhāko anuññāto. Imañca pana, bhikkhave, gilānaṃ paṭicca aññepi gilānā upaṭṭhātabbā. Ime kho, bhikkhave, tayo gilānā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, tayome gilānūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo labhanto vā tathāgataṃ dassanāya alabhanto vā tathāgataṃ dassanāya, labhanto vā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya alabhanto vā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya neva okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ.

‘‘Idha, pana, bhikkhave, ekacco puggalo labhanto vā tathāgataṃ dassanāya alabhanto vā tathāgataṃ dassanāya, labhanto vā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya alabhanto vā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ.

‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo labhantova tathāgataṃ dassanāya no alabhanto, labhantova tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya no alabhanto okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ.

‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ puggalo labhantova tathāgataṃ dassanāya no alabhanto, labhantova tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ savanāya no alabhanto okkamati niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, imaṃ kho bhikkhave, puggalaṃ paṭicca dhammadesanā anuññātā. Imañca pana, bhikkhave, puggalaṃ paṭicca aññesampi dhammo desetabbo. ‘‘Ime kho, bhikkhave, tayo gilānūpamā puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti. Dutiyaṃ.

3. Saṅkhārasuttaṃ

23. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sabyābajjhaṃ [sabyāpajjhaṃ (sabbattha) evamuparipi] kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, sabyābajjhaṃ vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, sabyābajjhaṃ manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. So sabyābajjhaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, sabyābajjhaṃ vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, sabyābajjhaṃ manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā sabyābajjhaṃ lokaṃ upapajjati. Tamenaṃ sabyābajjhaṃ lokaṃ upapannaṃ samānaṃ sabyābajjhā phassā phusanti. So sabyābajjhehi phassehi phuṭṭho samāno sabyābajjhaṃ vedanaṃ vedayati ekantadukkhaṃ, seyyathāpi sattā nerayikā.

‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo abyābajjhaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, abyābajjhaṃ vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, abyābajjhaṃ manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. So abyābajjhaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, abyābajjhaṃ vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, abyābajjhaṃ manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā abyābajjhaṃ lokaṃ upapajjati. Tamenaṃ abyābajjhaṃ lokaṃ upapannaṃ samānaṃ abyābajjhā phassā phusanti. So abyābajjhehi phassehi phuṭṭho samāno abyābajjhaṃ vedanaṃ vedayati ekantasukhaṃ, seyyathāpi devā subhakiṇhā.

‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo sabyābajjhampi abyābajjhampi kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, sabyābajjhampi abyābajjhampi vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, sabyābajjhampi abyābajjhampi manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. So sabyābajjhampi abyābajjhampi kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, sabyābajjhampi abyābajjhampi vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, sabyābajjhampi abyābajjhampi manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā sabyābajjhampi abyābajjhampi lokaṃ upapajjati. Tamenaṃ sabyābajjhampi abyābajjhampi lokaṃ upapannaṃ samānaṃ sabyābajjhāpi abyābajjhāpi phassā phusanti. So sabyābajjhehipi abyābajjhehipi phassehi phuṭṭho samāno sabyābajjhampi abyābajjhampi vedanaṃ vedayati vokiṇṇasukhadukkhaṃ, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti. Tatiyaṃ.

4. Bahukārasuttaṃ

24. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā puggalassa bahukārā. Katame tayo? Yaṃ, bhikkhave, puggalaṃ āgamma puggalo buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti; ayaṃ, bhikkhave, puggalo imassa puggalassa bahukāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, yaṃ puggalaṃ āgamma puggalo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ayaṃ, bhikkhave, puggalo imassa puggalassa bahukāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, yaṃ puggalaṃ āgamma puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati; ayaṃ, bhikkhave, puggalo imassa puggalassa bahukāro. Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā puggalassa bahukārā.

‘‘Imehi ca pana, bhikkhave, tīhi puggalehi imassa puggalassa natthañño puggalo bahukāroti vadāmi. Imesaṃ pana, bhikkhave, tiṇṇaṃ puggalānaṃ iminā puggalena na suppatikāraṃ vadāmi, yadidaṃ abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikammacīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānuppadānenā’’ti. Catutthaṃ.

5. Vajirūpamasuttaṃ

25. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Arukūpamacitto puggalo, vijjūpamacitto puggalo, vajirūpamacitto puggalo. Katamo ca, bhikkhave, arukūpamacitto puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Seyyathāpi, bhikkhave, duṭṭhāruko [duṭṭhārukā (sī.)] kaṭṭhena vā kaṭhalāya [kathalāya (syā. kaṃ. ka.), kaṭhalenakathalena (aṭṭhakathā)] vā ghaṭṭito [ghaṭṭitā (sī.)] bhiyyosomattāya āsavaṃ deti [assavanoti (sī.)]; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, arukūpamacitto puggalo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, vijjūpamacitto puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Seyyathāpi bhikkhave, cakkhumā puriso rattandhakāratimisāyaṃ vijjantarikāya rūpāni passeyya; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, vijjūpamacitto puggalo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, vajirūpamacitto puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Seyyathāpi, bhikkhave, vajirassa natthi kiñci abhejjaṃ maṇi vā pāsāṇo vā; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo āsavānaṃ khayā…pe… upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, vajirūpamacitto puggalo. ‘Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’’nti [pu. pa. 102]. Pañcamaṃ.

6. Sevitabbasuttaṃ

26. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Atthi, bhikkhave, puggalo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Atthi, bhikkhave, puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Atthi, bhikkhave, puggalo sakkatvā garuṃ katvā sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Katamo ca, bhikkhave, puggalo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo hīno hoti sīlena samādhinā paññāya. Evarūpo, bhikkhave, puggalo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo aññatra anuddayā aññatra anukampā.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sadiso hoti sīlena samādhinā paññāya. Evarūpo, bhikkhave, puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Sīlasāmaññagatānaṃ sataṃ sīlakathā ca no bhavissati, sā ca no pavattinī [pavattanī (sī. syā. kaṃ. pī.) pu. pa. 122 passitabbaṃ] bhavissati, sā ca no phāsu bhavissati. Samādhisāmaññagatānaṃ sataṃ samādhikathā ca no bhavissati, sā ca no pavattinī bhavissati, sā ca no phāsu bhavissati. Paññāsāmaññagatānaṃ sataṃ paññākathā ca no bhavissati, sā ca no pavattinī bhavissati, sā ca no phāsu bhavissatīti. Tasmā evarūpo puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo sakkatvā garuṃ katvā sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo adhiko hoti sīlena samādhinā paññāya. Evarūpo, bhikkhave, puggalo sakkatvā garuṃ katvā sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Iti aparipūraṃ vā sīlakkhandhaṃ paripūressāmi, paripūraṃ vā sīlakkhandhaṃ tattha tattha paññāya anuggahessāmi; aparipūraṃ vā samādhikkhandhaṃ paripūressāmi, paripūraṃ vā samādhikkhandhaṃ tattha tattha paññāya anuggahessāmi; aparipūraṃ vā paññākkhandhaṃ paripūressāmi, paripūraṃ vā paññākkhandhaṃ tattha tattha paññāya anuggahessāmīti. Tasmā evarūpo puggalo sakkatvā garuṃ katvā sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti.

‘‘Nihīyati puriso nihīnasevī,
Na ca hāyetha kadāci tulyasevī;
Seṭṭhamupanamaṃ udeti khippaṃ,
Tasmā attano uttariṃ bhajethā’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Jigucchitabbasuttaṃ

27. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Atthi, bhikkhave, puggalo jigucchitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Atthi, bhikkhave, puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Atthi, bhikkhave, puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Katamo ca, bhikkhave, puggalo jigucchitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo dussīlo hoti pāpadhammo asuci saṅkassarasamācāro paṭicchannakammanto, assamaṇo samaṇapaṭiñño, abrahmacārī brahmacāripaṭiñño, antopūti avassuto kasambujāto. Evarūpo, bhikkhave, puggalo jigucchitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Kiñcāpi, bhikkhave, evarūpassa puggalassa na diṭṭhānugatiṃ āpajjati, atha kho naṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati – ‘pāpamitto purisapuggalo pāpasahāyo pāpasampavaṅko’ti. Seyyathāpi, bhikkhave, ahi gūthagato kiñcāpi na daṃsati [ḍaṃsati (sī. syā.), ḍassati (pī.)], atha kho naṃ makkheti; evamevaṃ kho, bhikkhave, kiñcāpi evarūpassa puggalassa na diṭṭhānugatiṃ āpajjati, atha kho naṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati – ‘pāpamitto purisapuggalo pāpasahāyo pāpasampavaṅko’ti. Tasmā evarūpo puggalo jigucchitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Seyyathāpi, bhikkhave, duṭṭhāruko kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭito bhiyyosomattāya āsavaṃ deti; evamevaṃ kho, bhikkhave…pe… seyyathāpi, bhikkhave, tindukālātaṃ kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭitaṃ bhiyyosomattāya cicciṭāyati ciṭiciṭāyati; evamevaṃ kho bhikkhave…pe… seyyathāpi, bhikkhave, gūthakūpo kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭito bhiyyosomattāya duggandho hoti; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo kodhano hoti upāyāsabahulo, appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Evarūpo, bhikkhave, puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Akkoseyyapi maṃ paribhāseyyapi maṃ anatthampi maṃ kareyyāti. Tasmā evarūpo puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sīlavā hoti kalyāṇadhammo. Evarūpo, bhikkhave, puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Kiñcāpi, bhikkhave, evarūpassa puggalassa na diṭṭhānugatiṃ āpajjati, atha kho naṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati – ‘kalyāṇamitto purisapuggalo kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko’ti. Tasmā evarūpo puggalo sevitabbo bhajitabbo payirupāsitabbo. ‘Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’’nti.

‘‘Nihīyati puriso nihīnasevī,
Na ca hāyetha kadāci tulyasevī;
Seṭṭhamupanamaṃ udeti khippaṃ,
Tasmā attano uttariṃ bhajethā’’ti. sattamaṃ;

8. Gūthabhāṇīsuttaṃ

28. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Gūthabhāṇī, pupphabhāṇī, madhubhāṇī. Katamo ca, bhikkhave, puggalo gūthabhāṇī? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sabhaggato vā parisaggato vā [sabhāgato vā parisāgato vā (syā. kaṃ.)] ñātimajjhagato vā pūgamajjhagato vā rājakulamajjhagato vā abhinīto sakkhipuṭṭho – ‘ehambho purisa, yaṃ jānāsi taṃ vadehī’ti. So ajānaṃ vā āha ‘jānāmī’ti, jānaṃ vā āha ‘na jānāmī’ti, apassaṃ vā āha ‘passāmī’ti, passaṃ vā āha ‘na passāmī’ti [ma. ni. 1.440; pu. pa. 91]; iti attahetu vā parahetu vā āmisakiñcikkhahetu vā sampajānamusā bhāsitā hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo gūthabhāṇī.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo pupphabhāṇī? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sabhaggato vā parisaggato vā ñātimajjhagato vā pūgamajjhagato vā rājakulamajjhagato vā abhinīto sakkhipuṭṭho – ‘ehambho purisa, yaṃ pajānāsi taṃ vadehī’ti, so ajānaṃ vā āha ‘na jānāmī’ti, jānaṃ vā āha ‘jānāmī’ti, apassaṃ vā āha ‘na passāmī’ti, passaṃ vā āha ‘passāmī’ti; iti attahetu vā parahetu vā āmisakiñcikkhahetu vā na sampajānamusā bhāsitā hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo pupphabhāṇī.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo madhubhāṇī? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti; yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo madhubhāṇī. Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Andhasuttaṃ

29. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Andho, ekacakkhu, dvicakkhu. Katamo ca, bhikkhave, puggalo andho? Idha, bhikkhave, ekaccassa puggalassa tathārūpaṃ cakkhu na hoti yathārūpena cakkhunā anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigaccheyya adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kareyya [phātikareyya (sī.)]; tathārūpampissa cakkhu na hoti yathārūpena cakkhunā kusalākusale dhamme jāneyya, sāvajjānavajje dhamme jāneyya, hīnappaṇīte dhamme jāneyya, kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme jāneyya. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo andho.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo ekacakkhu? Idha, bhikkhave, ekaccassa puggalassa tathārūpaṃ cakkhu hoti yathārūpena cakkhunā anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigaccheyya adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kareyya; tathārūpaṃ panassa [tathārūpampissa (syā. kaṃ. pī. ka.)] cakkhu na hoti yathārūpena cakkhunā kusalākusale dhamme jāneyya, sāvajjānavajje dhamme jāneyya, hīnappaṇīte dhamme jāneyya, kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme jāneyya. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo ekacakkhu.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo dvicakkhu? Idha, bhikkhave, ekaccassa puggalassa tathārūpaṃ cakkhu hoti yathārūpena cakkhunā anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigaccheyya, adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kareyya; tathārūpampissa cakkhu hoti yathārūpena cakkhunā kusalākusale dhamme jāneyya; sāvajjānavajje dhamme jāneyya, hīnappaṇīte dhamme jāneyya, kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme jāneyya. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo dvicakkhu. 'Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi'''nti.

''Na ceva bhogā tathārūpā, na ca puññāni kubbati;
Ubhayattha kaliggāho, andhassa hatacakkhuno.

''Athāparāyaṃ akkhāto, ekacakkhu ca puggalo;
Dhammādhammena saṭhoso [saṃsaṭṭho (sī. syā. kaṃ. pī.), saṭhoti (ka.)], bhogāni pariyesati.

''Theyyena kūṭakammena, musāvādena cūbhayaṃ;
Kusalo hoti saṅghātuṃ [saṃhātuṃ (syā.)], kāmabhogī ca mānavo;
Ito so nirayaṃ gantvā, ekacakkhu vihaññati.

''Dvicakkhu pana akkhāto, seṭṭho purisapuggalo;
Dhammaladdhehi bhogehi, uṭṭhānādhigataṃ dhanaṃ.

''Dadāti seṭṭhasaṅkappo, abyaggamānaso naro;
Upeti bhaddakaṃ ṭhānaṃ, yattha gantvā na socati.

''Andhañca ekacakkhuñca, ārakā parivajjaye;
Dvicakkhuṃ pana sevetha, seṭṭhaṃ purisapuggala''nti. navamaṃ;

10. Avakujjasuttaṃ

30. ''Tayome, bhikkhave [pu. pa. 107-108], puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Avakujjapañño puggalo, ucchaṅgapañño puggalo, puthupañño puggalo. Katamo ca, bhikkhave, avakujjapañño puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavanāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti; vuṭṭhitopi tamhā āsanā tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti. Seyyathāpi, bhikkhave, kumbho nikkujjo [nikkujjo (sī. pī.)] tatra udakaṃ āsittaṃ vivaṭṭati, no saṇṭhāti; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavanāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti; vuṭṭhitopi tamhā āsanā tassā kathāya nevādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, avakujjapañño puggalo.

''Katamo ca, bhikkhave, ucchaṅgapañño puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavanāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti; vuṭṭhito ca kho tamhā āsanā tassā kathāya nevādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti. Seyyathāpi, bhikkhave, purisassa ucchaṅge nānākhajjakāni ākiṇṇāni – tilā taṇḍulā modakā badarā. So tamhā āsanā vuṭṭhahanto satisammosā pakireyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavanāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti; vuṭṭhito ca kho tamhā āsanā tassā kathāya neva ādiṃ manasi karoti, na majjhaṃ manasi karoti, na pariyosānaṃ manasi karoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ucchaṅgapañño puggalo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puthupañño puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavanāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti; vuṭṭhitopi tamhā āsanā tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti. Seyyathāpi, bhikkhave, kumbho ukkujjo tatra udakaṃ āsittaṃ saṇṭhāti no vivaṭṭati; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo ārāmaṃ gantā hoti abhikkhaṇaṃ bhikkhūnaṃ santike dhammassavanāya. Tassa bhikkhū dhammaṃ desenti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsenti. So tasmiṃ āsane nisinno tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti; vuṭṭhitopi tamhā āsanā tassā kathāya ādimpi manasi karoti, majjhampi manasi karoti, pariyosānampi manasi karoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puthupañño puggalo. ‘Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’’nti.

‘‘Avakujjapañño puriso, dummedho avicakkhaṇo;
Abhikkhaṇampi ce hoti, gantā bhikkhūna santike.

‘‘Ādiṃ kathāya majjhañca, pariyosānañca tādiso;
Uggahetuṃ na sakkoti, paññā hissa na vijjati.

‘‘Ucchaṅgapañño puriso, seyyo etena vuccati;
Abhikkhaṇampi ce hoti, gantā bhikkhūna santike.

‘‘Ādiṃ kathāya majjhañca, pariyosānañca tādiso;
Nisinno āsane tasmiṃ, uggahetvāna byañjanaṃ;
Vuṭṭhito nappajānāti, gahitaṃ hissa [gahitampissa (ka.)] mussati.

‘‘Puthupañño ca puriso, seyyo etehi [etena (ka.)] vuccati;
Abhikkhaṇampi ce hoti, gantā bhikkhūna santike.

‘‘Ādiṃ kathāya majjhañca, pariyosānañca tādiso;
Nisinno āsane tasmiṃ, uggahetvāna byañjanaṃ.

‘‘Dhāreti seṭṭhasaṅkappo, abyaggamānaso naro;
Dhammānudhammappaṭipanno, dukkhassantakaro siyā’’ti. dasamaṃ;

Puggalavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Samiddha [kāyasakkhi (sī.), saviṭṭha (syā. kaṃ.), seṭṭha (ka.)] -gilāna-saṅkhārā, bahukārā vajirena ca;
Sevi-jiguccha-gūthabhāṇī, andho ca avakujjatāti.

4. Devadūtavaggo

1.Sabrahmakasuttaṃ

31. ‘‘Sabrahmakāni, bhikkhave, tāni kulāni yesaṃ puttānaṃ mātāpitaro ajjhāgāre pūjitā honti. Sapubbācariyakāni, bhikkhave, tāni kulāni yesaṃ puttānaṃ mātāpitaro ajjhāgāre pūjitā honti. Sāhuneyyāni, bhikkhave, tāni kulāni yesaṃ puttānaṃ mātāpitaro ajjhāgāre pūjitā honti. ‘Brahmā’ti, bhikkhave, mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. ‘Pubbācariyā’ti, bhikkhave, mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. ‘Āhuneyyā’ti, bhikkhave, mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Taṃ kissa hetu? Bahukārā, bhikkhave, mātāpitaro puttānaṃ, āpādakā posakā, imassa lokassa dassetāroti.

‘‘Brahmāti mātāpitaro, pubbācariyāti vuccare;
Āhuneyyā ca puttānaṃ, pajāya anukampakā.

‘‘Tasmā hi ne namasseyya, sakkareyya ca paṇḍito;
Annena atha pānena, vatthena sayanena ca;
Ucchādanena nhāpanena [nahāpanena (sī.)], pādānaṃ dhovanena ca.

‘‘Tāya naṃ pāricariyāya, mātāpitūsu paṇḍitā;
Idheva [idha ceva (sī.)] naṃ pasaṃsanti, pecca sagge pamodatī’’ti [sagge ca modatīti (sī.) itivu. 106 itivuttake]. paṭhamaṃ;

2. Ānandasuttaṃ

32. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Siyā nu kho, bhante, bhikkhuno tathārūpo samādhipaṭilābho yathā imasmiñca saviññāṇake kāye ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā nāssu, bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā nāssu; yañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja viharato ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na honti tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja vihareyyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda, bhikkhuno tathārūpo samādhipaṭilābho yathā imasmiñca saviññāṇake kāye ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā nāssu, bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā nāssu; yañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja viharato ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na honti tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja vihareyyā’’ti.

‘‘Yathā kathaṃ pana, bhante, siyā bhikkhuno tathārūpo samādhipaṭilābho yathā imasmiñca saviññāṇake kāye ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā nāssu, bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā nāssu; yañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja viharato ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na honti tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja vihareyyā’’ti?

‘‘Idhānanda, bhikkhuno evaṃ hoti – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. Evaṃ kho, ānanda, siyā bhikkhuno tathārūpo samādhipaṭilābho yathā imasmiñca saviññāṇake kāye ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā nāssu, bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā nāssu; yañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja viharato ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na honti tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja vihareyyā’’ti.

‘‘Idañca pana metaṃ, ānanda, sandhāya bhāsitaṃ pārāyane puṇṇakapañhe –

‘‘Saṅkhāya lokasmiṃ paroparāni [parovarāni (sī. pī.) su. ni. 1054; cūḷani. puṇṇakamāṇavapucchā 73],
Yassiñjitaṃ natthi kuhiñci loke;
Santo vidhūmo anīgho [anigho (sī. syā. kaṃ. pī.), anagho (?)] nirāso,
Atāri so jātijaranti brūmī’’ti. dutiyaṃ;

3. Sāriputtasuttaṃ

33. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ sāriputtaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saṃkhittenapi kho ahaṃ, sāriputta, dhammaṃ deseyyaṃ; vitthārenapi kho ahaṃ, sāriputta, dhammaṃ deseyyaṃ; saṃkhittavitthārenapi kho ahaṃ, sāriputta, dhammaṃ deseyyaṃ; aññātāro ca dullabhā’’ti. ‘‘Etassa, bhagavā, kālo, etassa, sugata, kālo yaṃ bhagavā saṃkhittenapi dhammaṃ deseyya, vitthārenapi dhammaṃ deseyya, saṃkhittavitthārenapi dhammaṃ deseyya. Bhavissanti dhammassa aññātāro’’ti.

‘‘Tasmātiha, sāriputta, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘imasmiñca saviññāṇake kāye ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na bhavissanti, bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na bhavissanti, yañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja viharato ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na honti tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja viharissāmā’ti. Evañhi kho, sāriputta, sikkhitabbaṃ.

‘‘Yato ca kho, sāriputta, bhikkhuno imasmiñca saviññāṇake kāye ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na honti, bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na honti, yañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja viharato ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na honti tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ upasampajja viharati; ayaṃ vuccati, sāriputta – ‘bhikkhu acchecchi [acchejji (syā. kaṃ. ka.)] taṇhaṃ, vivattayi [vāvattayi (sī. pī.)] saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassa’. Idañca pana metaṃ, sāriputta, sandhāya bhāsitaṃ pārāyane [pārāyaṇe (sī.)] udayapañhe –

‘‘Pahānaṃ kāmasaññānaṃ, domanassāna cūbhayaṃ;
Thinassa ca panūdanaṃ, kukkuccānaṃ nivāraṇaṃ.

‘‘Upekkhāsatisaṃsuddhaṃ, dhammatakkapurejavaṃ;
Aññāvimokkhaṃ pabrūmi, avijjāya pabhedana’’nti [su. ni. 1112; cūḷani. udayamāṇavapucchā 131]. tatiyaṃ;

4. Nidānasuttaṃ

34. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, nidānāni kammānaṃ samudayāya. Katamāni tīṇi? Lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya, doso nidānaṃ kammānaṃ samudayāya, moho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, lobhapakataṃ kammaṃ lobhajaṃ lobhanidānaṃ lobhasamudayaṃ, yatthassa attabhāvo nibbattati tattha taṃ kammaṃ vipaccati. Yattha taṃ kammaṃ vipaccati tattha tassa kammassa vipākaṃ paṭisaṃvedeti, diṭṭhe vā dhamme upapajja vā [upapajje vā (sī. syā. kaṃ.) upapajjitvāti ma. ni. 3.303 pāḷiyā saṃvaṇṇanā] apare vā [aparāpare vā (ka.)] pariyāye.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, dosapakataṃ kammaṃ dosajaṃ dosanidānaṃ dosasamudayaṃ, yatthassa attabhāvo nibbattati tattha taṃ kammaṃ vipaccati. Yattha taṃ kammaṃ vipaccati tattha tassa kammassa vipākaṃ paṭisaṃvedeti, diṭṭhe vā dhamme upapajja vā apare vā pariyāye.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, mohapakataṃ kammaṃ mohajaṃ mohanidānaṃ mohasamudayaṃ, yatthassa attabhāvo nibbattati tattha taṃ kammaṃ vipaccati. Yattha taṃ kammaṃ vipaccati tattha tassa kammassa vipākaṃ paṭisaṃvedeti, diṭṭhe vā dhamme upapajja vā apare vā pariyāye.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, bījāni akhaṇḍāni apūtīni avātātapahatāni sārādāni sukhasayitāni sukhette suparikammakatāya bhūmiyā nikkhittāni. Devo ca sammādhāraṃ anuppavecceyya. Evassu tāni, bhikkhave, bījāni vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ āpajjeyyuṃ. Evamevaṃ kho, bhikkhave, yaṃ lobhapakataṃ kammaṃ lobhajaṃ lobhanidānaṃ lobhasamudayaṃ, yatthassa attabhāvo nibbattati tattha taṃ kammaṃ vipaccati. Yattha taṃ kammaṃ vipaccati tattha tassa kammassa vipākaṃ paṭisaṃvedeti, diṭṭhe vā dhamme upapajja vā apare vā pariyāye.

‘‘Yaṃ dosapakataṃ kammaṃ…pe… yaṃ mohapakataṃ kammaṃ mohajaṃ mohanidānaṃ mohasamudayaṃ, yatthassa attabhāvo nibbattati tattha taṃ kammaṃ vipaccati. Yattha taṃ kammaṃ vipaccati tattha tassa kammassa vipākaṃ paṭisaṃvedeti, diṭṭhe vā dhamme upapajja vā apare vā pariyāye. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi nidānāni kammānaṃ samudayāya.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, nidānāni kammānaṃ samudayāya. Katamāni tīṇi? Alobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya, adoso nidānaṃ kammānaṃ samudayāya, amoho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, alobhapakataṃ kammaṃ alobhajaṃ alobhanidānaṃ alobhasamudayaṃ, lobhe vigate evaṃ taṃ kammaṃ pahīnaṃ hoti ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṅkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, adosapakataṃ kammaṃ adosajaṃ adosanidānaṃ adosasamudayaṃ, dose vigate evaṃ taṃ kammaṃ pahīnaṃ hoti ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṅkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, amohapakataṃ kammaṃ amohajaṃ amohanidānaṃ amohasamudayaṃ, mohe vigate evaṃ taṃ kammaṃ pahīnaṃ hoti ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṅkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, bījāni akhaṇḍāni apūtīni avātātapahatāni sārādāni sukhasayitāni. Tāni puriso agginā ḍaheyya. Agginā ḍahitvā masiṃ kareyya. Masiṃ karitvā mahāvāte vā ophuṇeyya [opuneyya (sī. pī.)] nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya. Evassu tāni, bhikkhave, bījāni ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṅkatāni [anabhāvakatāni (sī. pī.)] āyatiṃ anuppādadhammāni. Evamevaṃ kho, bhikkhave, yaṃ alobhapakataṃ kammaṃ alobhajaṃ alobhanidānaṃ alobhasamudayaṃ, lobhe vigate evaṃ taṃ kammaṃ pahīnaṃ hoti ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṅkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ.

‘‘Yaṃ adosapakataṃ kammaṃ…pe… yaṃ amohapakataṃ kammaṃ amohajaṃ amohanidānaṃ amohasamudayaṃ, mohe vigate evaṃ taṃ kammaṃ pahīnaṃ hoti…pe… āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi nidānāni kammānaṃ samudayāyā’’ti.

‘‘Lobhajaṃ dosajañceva [dosajaṃ kammaṃ (ka.)], mohajañcāpaviddasu;
Yaṃ tena pakataṃ kammaṃ, appaṃ vā yadi vā bahuṃ;
Idheva taṃ vedaniyaṃ, vatthu aññaṃ na vijjati.

‘‘Tasmā lobhañca dosañca, mohajañcāpi viddasu;
Vijjaṃ uppādayaṃ bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe’’ti. catutthaṃ;

5. Hatthakasuttaṃ

35. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā āḷaviyaṃ viharati gomagge siṃsapāvane paṇṇasanthare. Atha kho hatthako āḷavako jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno addasa bhagavantaṃ gomagge siṃsapāvane paṇṇasanthare nisinnaṃ. Disvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho hatthako āḷavako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kacci, bhante, bhagavā sukhamasayitthā’’ti? ‘‘Evaṃ, kumāra, sukhamasayitthaṃ. Ye ca pana loke sukhaṃ senti, ahaṃ tesaṃ aññataro’’ti.

‘‘Sītā, bhante, hemantikā ratti, antaraṭṭhako himapātasamayo, kharā gokaṇṭakahatā bhūmi, tanuko paṇṇasantharo, viraḷāni rukkhassa pattāni, sītāni kāsāyāni vatthāni, sīto ca verambho vāto vāyati. Atha ca pana bhagavā evamāha – ‘evaṃ, kumāra, sukhamasayitthaṃ. Ye ca pana loke sukhaṃ senti, ahaṃ tesaṃ aññataro’’’ti.

‘‘Tena hi, kumāra, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, kumāra, idhassa gahapatissa vā gahapatiputtassa vā kūṭāgāraṃ ullittāvalittaṃ nivātaṃ phusitaggaḷaṃ pihitavātapānaṃ. Tatrassa pallaṅko gonakatthato paṭikatthato paṭalikatthato kadalimigapavarapaccattharaṇo [kādalimigapavarapaccattharaṇo (sī.)] sauttaracchado ubhato lohitakūpadhāno; telappadīpo cettha jhāyeyya [jāleyya (ka.)]; catasso ca [tasseva (ka.)] pajāpatiyo manāpāmanāpena paccupaṭṭhitā assu. Taṃ kiṃ maññasi, kumāra, sukhaṃ vā so sayeyya no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Sukhaṃ so, bhante, sayeyya. Ye ca pana loke sukhaṃ senti, so tesaṃ aññataro’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, kumāra, api nu tassa gahapatissa vā gahapatiputtassa vā uppajjeyyuṃ rāgajā pariḷāhā kāyikā vā cetasikā vā yehi so rāgajehi pariḷāhehi pariḍayhamāno dukkhaṃ sayeyyā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

‘‘Yehi kho so, kumāra, gahapati vā gahapatiputto vā rāgajehi pariḷāhehi pariḍayhamāno dukkhaṃ sayeyya, so rāgo tathāgatassa pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo. Tasmāhaṃ sukhamasayitthaṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, kumāra, api nu tassa gahapatissa vā gahapatiputtassa vā uppajjeyyuṃ dosajā pariḷāhā…pe… mohajā pariḷāhā kāyikā vā cetasikā vā yehi so mohajehi pariḷāhehi pariḍayhamāno dukkhaṃ sayeyyā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

‘‘Ye hi kho so, kumāra, gahapati vā gahapatiputto vā mohajehi pariḷāhehi pariḍayhamāno dukkhaṃ sayeyya, so moho tathāgatassa pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo. Tasmāhaṃ sukhamasayittha’’nti.

> [cūḷava. 305; saṃ. ni. 1.242] ‘‘Sabbadā ve sukhaṃ seti, brāhmaṇo parinibbuto;
> Yo na limpati [lippati (sī. syā. kaṃ. ka.)] kāmesu, sītibhūto nirūpadhi.
>
> ‘‘Sabbā āsattiyo chetvā, vineyya hadaye daraṃ;
> Upasanto sukhaṃ seti, santiṃ pappuyya cetaso’’ti. pañcamaṃ;

6. Devadūtasuttaṃ

36. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, devadūtāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, ekacco kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā, vācāya duccaritaṃ caritvā, manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā nānābāhāsu gahetvā yamassa rañño dassenti – ‘ayaṃ, deva, puriso amatteyyo apetteyyo asāmañño abrahmañño, na kule jeṭṭhāpacāyī. Imassa devo daṇḍaṃ paṇetū’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā paṭhamaṃ devadūtaṃ samanuyuñjati samanugāhati samanubhāsati – ‘ambho, purisa, na tvaṃ addasa manussesu paṭhamaṃ devadūtaṃ pātubhūta’nti? So evamāha – ‘nāddasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu itthiṃ vā purisaṃ vā āsītikaṃ vā nāvutikaṃ vā vassasatikaṃ vā [passa ma. ni. 3.263] jātiyā jiṇṇaṃ gopānasivaṅkaṃ bhoggaṃ daṇḍaparāyaṇaṃ [daṇḍaparāyanaṃ (syā. kaṃ. pī.)] pavedhamānaṃ gacchantaṃ āturaṃ gatayobbanaṃ khaṇḍadantaṃ palitakesaṃ vilūnaṃ khallitasiraṃ [khalitaṃ siro (sī. pī.), khalitasiraṃ (syā. kaṃ.) ma. ni. 3.263] valitaṃ tilakāhatagatta’nti? So evamāha – ‘addasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho, purisa, tassa te viññussa sato mahallakassa na etadahosi – ahampi khomhi jarādhammo jaraṃ anatīto, handāhaṃ kalyāṇaṃ karomi, kāyena vācāya manasā’ti? So evamāha – ‘nāsakkhissaṃ, bhante. Pamādassaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho, purisa, pamādatāya [pamādavatāya (sī. syā. kaṃ. pī.) ma. ni. 3.262] na kalyāṇamakāsi kāyena vācāya manasā. Taggha tvaṃ [taṃ (ka.)], ambho purisa, tathā karissanti yathā taṃ [te (ka.)] pamattaṃ. Taṃ kho pana te etaṃ [taṃ kho panetaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] pāpakammaṃ [pāpaṃ kammaṃ (sī.)] neva mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ; atha kho tayāvetaṃ pāpakammaṃ kataṃ, tvaññevetassa vipākaṃ paṭisaṃvedissasī’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā paṭhamaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā samanugāhitvā samanubhāsitvā, dutiyaṃ devadūtaṃ samanuyuñjati samanugāhati samanubhāsati – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu dutiyaṃ devadūtaṃ pātubhūta’nti? So evamāha – ‘nāddasaṃ, bhante’ti. ‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu itthiṃ vā purisaṃ vā ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ, sake muttakarīse palipannaṃ semānaṃ, aññehi vuṭṭhāpiyamānaṃ, aññehi saṃvesiyamāna’nti? So evamāha – ‘addasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, tassa te viññussa sato mahallakassa na etadahosi – ahampi khomhi byādhidhammo byādhiṃ anatīto, handāhaṃ kalyāṇaṃ karomi kāyena vācāya manasā’ti? So evamāha – ‘nāsakkhissaṃ, bhante. Pamādassaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, pamādatāya na kalyāṇamakāsi kāyena vācāya manasā. Taggha tvaṃ, ambho purisa, tathā karissanti yathā taṃ pamattaṃ. Taṃ kho pana te etaṃ pāpakammaṃ neva mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ; atha kho tayāvetaṃ pāpakammaṃ kataṃ. Tvaññevetassa vipākaṃ paṭisaṃvedissasī’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā dutiyaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā samanugāhitvā samanubhāsitvā, tatiyaṃ devadūtaṃ samanuyuñjati samanugāhati samanubhāsati – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu tatiyaṃ devadūtaṃ pātubhūta’nti? So evamāha – ‘nāddasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu itthiṃ vā purisaṃ vā ekāhamataṃ vā dvīhamataṃ vā tīhamataṃ vā uddhumātakaṃ vinīlakaṃ vipubbakajāta’nti? So evamāha – ‘addasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, tassa te viññussa sato mahallakassa na etadahosi – ahampi khomhi maraṇadhammo maraṇaṃ anatīto, handāhaṃ kalyāṇaṃ karomi kāyena vācāya manasā’ti? So evamāha – ‘nāsakkhissaṃ, bhante. Pamādassaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, pamādatāya na kalyāṇamakāsi kāyena vācāya manasā. Taggha tvaṃ, ambho purisa, tathā karissanti yathā taṃ pamattaṃ. Taṃ kho pana te etaṃ pāpakammaṃ neva mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ; atha kho tayāvetaṃ pāpakammaṃ kataṃ. Tvaññevetassa vipākaṃ paṭisaṃvedissasī’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā tatiyaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā samanugāhitvā samanubhāsitvā tuṇhī hoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā pañcavidhabandhanaṃ nāma kāraṇaṃ karonti. Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamenti. Tattaṃ ayokhilaṃ dutiyasmiṃ hatthe gamenti. Tattaṃ ayokhilaṃ pāde gamenti. Tattaṃ ayokhilaṃ dutiyasmiṃ pāde gamenti. Tattaṃ ayokhilaṃ majjhe urasmiṃ gamenti. So tattha dukkhā tibbā [tippā (sī.)] kharā kaṭukā vedanā vediyati, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā saṃvesetvā [saṃkaḍḍhitvā (ka.)] kudhārīhi tacchanti. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vediyati, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā vāsīhi tacchanti…pe… tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā rathe yojetvā ādittāya bhūmiyā sampajjalitāya sajotibhūtāya [sañjotibhūtāya (syā. kaṃ.)] sārentipi paccāsārentipi…pe… tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā mahantaṃ aṅgārapabbataṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āropentipi oropentipi…pe… tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā tattāya lohakumbhiyā pakkhipanti, ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya. So tattha pheṇuddehakaṃ paccamāno sakimpi uddhaṃ gacchati, sakimpi adho gacchati, sakimpi tiriyaṃ gacchati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vediyati, na ca tāva kālaṃ karoti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā mahāniraye pakkhipanti. So kho pana, bhikkhave, mahānirayo –

‘‘Catukkaṇṇo catudvāro, vibhatto bhāgaso mito;
Ayopākārapariyanto, ayasā paṭikujjito.

‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā’’ti [pe. va. 70-71, 240-241].

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, yamassa rañño etadahosi – ‘ye kira, bho, loke pāpakāni kammāni karonti te evarūpā vividhā kammakāraṇā karīyanti. Aho vatāhaṃ manussattaṃ labheyyaṃ, tathāgato ca loke uppajjeyya arahaṃ sammāsambuddho, tañcāhaṃ bhagavantaṃ payirupāseyyaṃ. So ca me bhagavā dhammaṃ deseyya, tassa cāhaṃ bhagavato dhammaṃ ājāneyya’nti. Taṃ kho panāhaṃ, bhikkhave, na aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā sutvā evaṃ vadāmi, api ca kho, bhikkhave, yadeva me sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadevāhaṃ vadāmī’’ti.

‘‘Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā;
Te dīgharattaṃ socanti, hīnakāyūpagā narā.

‘‘Ye ca kho devadūtehi, santo sappurisā idha;
Coditā nappamajjanti, ariyadhamme kudācanaṃ.

‘‘Upādāne bhayaṃ disvā, jātimaraṇasambhave;
Anupādā vimuccanti, jātimaraṇasaṅkhaye.

‘‘Te appamattā [te khoppamattā (sī.), te khemappattā (syā. kaṃ. pī.) ma. ni. 3.271] sukhino [sukhitā (sī. syā.)], diṭṭhadhammābhinibbutā;
Sabbaverabhayātītā, sabbadukkhaṃ upaccagu’’nti. chaṭṭhaṃ;

7. Catumahārājasuttaṃ

37. ‘‘Aṭṭhamiyaṃ, bhikkhave, pakkhassa catunnaṃ mahārājānaṃ amaccā pārisajjā imaṃ lokaṃ anuvicaranti – ‘kacci bahū manussā manussesu matteyyā petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino uposathaṃ upavasanti paṭijāgaronti puññāni karontī’ti. Cātuddasiṃ, bhikkhave, pakkhassa catunnaṃ mahārājānaṃ puttā imaṃ lokaṃ anuvicaranti – ‘kacci bahū manussā manussesu matteyyā petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino uposathaṃ upavasanti paṭijāgaronti puññāni karontī’ti. Tadahu, bhikkhave, uposathe pannarase cattāro mahārājāno sāmaññeva imaṃ lokaṃ anuvicaranti – ‘kacci bahū manussā manussesu matteyyā petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino uposathaṃ upavasanti paṭijāgaronti puññāni karontī’’’ti.

‘‘Sace, bhikkhave, appakā honti manussā manussesu matteyyā petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino uposathaṃ upavasanti paṭijāgaronti puññāni karonti. Tamenaṃ, bhikkhave, cattāro mahārājāno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sudhammāya sabhāya sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ārocenti – ‘appakā kho, mārisā, manussā manussesu matteyyā petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino uposathaṃ upavasanti paṭijāgaronti puññāni karontī’ti. Tena kho, bhikkhave, devā tāvatiṃsā anattamanā honti – ‘dibbā vata, bho, kāyā parihāyissanti, paripūrissanti asurakāyā’’’ti.

‘‘Sace pana, bhikkhave, bahū honti manussā manussesu matteyyā petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino uposathaṃ upavasanti paṭijāgaronti puññāni karonti. Tamenaṃ, bhikkhave, cattāro mahārājāno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sudhammāya sabhāya sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ārocenti – ‘bahū kho, mārisā, manussā manussesu matteyyā petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino uposathaṃ upavasanti paṭijāgaronti puññāni karontī’ti. Tena, bhikkhave, devā tāvatiṃsā attamanā honti – ‘dibbā vata, bho, kāyā paripūrissanti, parihāyissanti asurakāyā’’’ti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakko devānamindo deve tāvatiṃse anunayamāno tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ;
Uposathaṃ upavaseyya, yopissa [yopassa (sī. syā. kaṃ. pī.)] mādiso naro’’ti.

‘‘Sā kho panesā, bhikkhave, sakkena devānamindena gāthā duggītā na sugītā dubbhāsitā na subhāsitā. Taṃ kissa hetu? Sakko hi, bhikkhave, devānamindo avītarāgo avītadoso avītamoho.

‘‘Yo ca kho so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā brahmacariyo katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, tassa kho etaṃ, bhikkhave, bhikkhuno [tassa kho etaṃ bhikkhuno (sī. syā.), tassa kho evaṃ bhikkhave bhikkhuno (ka.)] kallaṃ vacanāya –

‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ;
Uposathaṃ upavaseyya, yopissa mādiso naro’’ti.

‘‘Taṃ kissa hetu? So hi, bhikkhave, bhikkhu vītarāgo vītadoso vītamoho’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyacatumahārājasuttaṃ

38. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakko devānamindo deve tāvatiṃse anunayamāno tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ;
Uposathaṃ upavaseyya, yopissa mādiso naro’’ti.

‘‘Sā kho panesā, bhikkhave, sakkena devānamindena gāthā duggītā na sugītā dubbhāsitā na subhāsitā. Taṃ kissa hetu? Sakko hi, bhikkhave, devānamindo aparimutto jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, aparimutto dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Yo ca kho so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, tassa kho etaṃ, bhikkhave, bhikkhuno kallaṃ vacanāya –

‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ;
Uposathaṃ upavaseyya, yopissa mādiso naro’’ti.

‘‘Taṃ kissa hetu? So hi, bhikkhave, bhikkhu parimutto jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, parimutto dukkhasmāti vadāmī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Sukhumālasuttaṃ

39. ‘‘Sukhumālo ahaṃ, bhikkhave, paramasukhumālo accantasukhumālo. Mama sudaṃ, bhikkhave, pitu nivesane pokkharaṇiyo kāritā honti. Ekattha sudaṃ, bhikkhave, uppalaṃ vappati [pupphati (sī. pī.)], ekattha padumaṃ, ekattha puṇḍarīkaṃ, yāvadeva mamatthāya. Na kho panassāhaṃ, bhikkhave, akāsikaṃ candanaṃ dhāremi [kāsikaṃ candanaṃ dhāremi (syā. kaṃ. ka.), akāsikaṃ dhāremi (?)]. Kāsikaṃ, bhikkhave, su me taṃ veṭhanaṃ hoti, kāsikā kañcukā, kāsikaṃ nivāsanaṃ, kāsiko uttarāsaṅgo. Rattindivaṃ [rattidivaṃ (ka.)] kho pana me su taṃ, bhikkhave, setacchattaṃ dhārīyati – ‘mā naṃ phusi sītaṃ vā uṇhaṃ vā tiṇaṃ vā rajo vā ussāvo vā’’’ti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, tayo pāsādā ahesuṃ – eko hemantiko, eko gimhiko, eko vassiko. So kho ahaṃ, bhikkhave, vassike pāsāde vassike cattāro māse nippurisehi tūriyehi paricārayamāno [paricāriyamāno (syā. kaṃ. pī. ka.)] na heṭṭhāpāsādaṃ orohāmi. Yathā kho pana, bhikkhave, aññesaṃ nivesane dāsakammakaraporisassa kaṇājakaṃ bhojanaṃ dīyati bilaṅgadutiyaṃ, evamevassu me, bhikkhave, pitu nivesane dāsakammakaraporisassa sālimaṃsodano dīyati.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, evarūpāya iddhiyā samannāgatassa evarūpena ca sukhumālena etadahosi – ‘assutavā kho puthujjano attanā jarādhammo samāno jaraṃ anatīto paraṃ jiṇṇaṃ disvā aṭṭīyati harāyati jigucchati attānaṃyeva atisitvā, ahampi khomhi jarādhammo jaraṃ anatīto. Ahañceva [ahañce (?)] kho pana jarādhammo samāno jaraṃ anatīto paraṃ jiṇṇaṃ disvā aṭṭīyeyyaṃ harāyeyyaṃ jigucchеyyaṃ na metaṃ assa patirūpa’nti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, iti paṭisañcikkhato yo yobbane yobbanamado so sabbaso pahīyi.

‘‘Assutavā kho puthujjano attanā byādhidhammo samāno byādhiṃ anatīto paraṃ byādhitaṃ disvā aṭṭīyati harāyati jigucchati attānaṃyeva atisitvā – ‘ahampi khomhi byādhidhammo byādhiṃ anatīto, ahañceva kho pana byādhidhammo samāno byādhiṃ anatīto paraṃ byādhikaṃ disvā aṭṭīyeyyaṃ harāyeyyaṃ jigucchеyyaṃ, na metaṃ assa patirūpa’nti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, iti paṭisañcikkhato yo ārogye ārogyamado so sabbaso pahīyi.

‘‘Assutavā kho puthujjano attanā maraṇadhammo samāno maraṇaṃ anatīto paraṃ mataṃ disvā aṭṭīyati harāyati jigucchati attānaṃyeva atisitvā – ‘ahampi khomhi maraṇadhammo, maraṇaṃ anatīto, ahaṃ ceva kho pana maraṇadhammo samāno maraṇaṃ anatīto paraṃ mataṃ disvā aṭṭīyeyyaṃ harāyeyyaṃ jiguccheyyaṃ, na metaṃ assa patirūpa’nti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, iti paṭisañcikkhato yo jīvite jīvitamado so sabbaso pahīyī’’ti.

‘‘Tayome, bhikkhave, madā. Katame tayo? Yobbanamado, ārogyamado, jīvitamado. Yobbanamadamatto vā, bhikkhave, assutavā puthujjano kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā, vācāya duccaritaṃ caritvā, manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ārogyamadamatto vā, bhikkhave, assutavā puthujjano…pe… jīvitamadamatto vā, bhikkhave, assutavā puthujjano kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā, vācāya duccaritaṃ caritvā, manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Yobbanamadamatto vā, bhikkhave, bhikkhu sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Ārogyamadamatto vā, bhikkhave, bhikkhu…pe… jīvitamadamatto vā, bhikkhave, bhikkhu sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattatī’’ti.

‘‘Byādhidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino;
Yathādhammā [byādhidhammo jarādhammo, atho maraṇadhammiko; yathā dhammo (ka.)] tathāsantā, jigucchanti puthujjanā.

‘‘Ahañce taṃ jiguccheyyaṃ, evaṃdhammesu pāṇisu;
Na metaṃ patirūpassa, mama evaṃ vihārino.

‘‘Sohaṃ evaṃ viharanto, ñatvā dhammaṃ nirūpadhiṃ;
Ārogye yobbanasmiñca, jīvitasmiñca ye madā.

‘‘Sabbe made abhibhosmi [atītosmi (ka.)], nekkhamme daṭṭhu khemataṃ;
Tassa me ahu ussāho, nibbānaṃ abhipassato.

‘‘Nāhaṃ bhabbo etarahi, kāmāni paṭisevituṃ;
Anivatti bhavissāmi, brahmacariyaparāyaṇo’’ti. navamaṃ;

10. Ādhipateyyasuttaṃ

40. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, ādhipateyyāni. Katamāni tīṇi? Attādhipateyyaṃ, lokādhipateyyaṃ, dhammādhipateyyaṃ. Katamañca, bhikkhave, attādhipateyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘na kho panāhaṃ cīvarahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Na piṇḍapātahetu, na senāsanahetu, na itibhavābhavahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Api ca khomhi otiṇṇo jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto. Appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethāti. Ahañceva kho pana yādisake [yādisake vā (sī. pī. ka.)] kāme ohāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito tādisake vā [ca (ka.)] kāme pariyeseyyaṃ tato vā [ca (ka.)] pāpiṭṭhatare, na metaṃ patirūpa’nti. So iti paṭisañcikkhati – ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekagga’nti. So attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, attādhipateyyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, lokādhipateyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘na kho panāhaṃ cīvarahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Na piṇḍapātahetu, na senāsanahetu, na itibhavābhavahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Api ca khomhi otiṇṇo jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto. Appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. Ahañceva kho pana evaṃ pabbajito samāno kāmavitakkaṃ vā vitakkeyyaṃ, byāpādavitakkaṃ vā vitakkeyyaṃ, vihiṃsāvitakkaṃ vā vitakkeyyaṃ, mahā kho panāyaṃ lokasannivāso. Mahantasmiṃ kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno. Te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti [jānanti (ka.)]. Tepi maṃ evaṃ jāneyyuṃ – ‘passatha, bho, imaṃ kulaputtaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. Devatāpi kho santi iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo. Tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti. Tāpi maṃ evaṃ jāneyyuṃ – ‘passatha, bho, imaṃ kulaputtaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. So iti paṭisañcikkhati – ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekagga’nti. So lokaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, lokādhipateyyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammādhipateyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘na kho panāhaṃ cīvarahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Na piṇḍapātahetu, na senāsanahetu, na itibhavābhavahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Api ca khomhi otiṇṇo jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto. Appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethāti. Svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhīti. Santi kho pana me sabrahmacārī jānaṃ passaṃ viharanti. Ahañceva kho pana evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajito samāno kusīto vihareyyaṃ pamatto, na metaṃ assa patirūpa’nti. So iti paṭisañcikkhati – ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekagga’nti. So dhammaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dhammādhipateyyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi ādhipateyyānī’’ti.

‘‘Natthi loke raho nāma, pāpakammaṃ pakubbato;
Attā te purisa jānāti, saccaṃ vā yadi vā musā.

‘‘Kalyāṇaṃ vata bho sakkhi, attānaṃ atimaññasi;
Yo santaṃ attani pāpaṃ, attānaṃ parigūhasi.

‘‘Passanti devā ca tathāgatā ca,
Lokasmiṃ bālaṃ visamaṃ carantaṃ;
Tasmā hi attādhipateyyako ca [attādhipako sako care (sī. syā. kaṃ. pī.)],
Lokādhipo ca nipako ca jhāyī.

‘‘Dhammādhipo ca anudhammacārī,
Na hīyati saccaparakkamo muni;
Pasayha māraṃ abhibhuyya antakaṃ,
Yo ca phusī jātikkhayaṃ padhānavā;
So tādiso lokavidū sumedho,
Sabbesu dhammesu atammayo munī’’ti. dasamaṃ;

Devadūtavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Brahma ānanda sāriputto, nidānaṃ hatthakena ca;
Dūtā duve ca rājāno, sukhumālādhipateyyena cāti.

5. Cūḷavaggo

1. Sammukhībhāvasuttaṃ

41. ‘‘Tiṇṇaṃ, bhikkhave, sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Katamesaṃ tiṇṇaṃ? Saddhāya, bhikkhave, sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Deyyadhammassa, bhikkhave, sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Dakkhiṇeyyānaṃ, bhikkhave, sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Tiṭhānasuttaṃ

42. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi saddho pasanno veditabbo. Katamehi tīhi? Sīlavantānaṃ dassanakāmo hoti, saddhammaṃ sotukāmo hoti, vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato. Imehi kho, bhikkhave, tīhi ṭhānehi saddho pasanno veditabbo’’.

‘‘Dassanakāmo sīlavataṃ, saddhammaṃ sotumicchati;
Vinaye maccheramalaṃ, sa ve saddhoti vuccatī’’ti. dutiyaṃ;

3. Atthavasasuttaṃ

43. ‘‘Tayo, bhikkhave, atthavase sampassamānena alameva paresaṃ dhammaṃ desetuṃ. Katame tayo? Yo dhammaṃ deseti so atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammappaṭisaṃvedī ca. Yo dhammaṃ suṇāti so atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammappaṭisaṃvedī ca. Yo ceva dhammaṃ deseti yo ca dhammaṃ suṇāti ubho atthappaṭisaṃvedino ca honti dhammappaṭisaṃvedino ca. Ime kho, bhikkhave, tayo atthavase sampassamānena alameva paresaṃ dhammaṃ desetu’’nti. Tatiyaṃ.

4. Kathāpavattisuttaṃ

44. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi kathā pavattinī hoti. Katamehi tīhi? Yo dhammaṃ deseti so atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammappaṭisaṃvedī ca. Yo dhammaṃ suṇāti so atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammappaṭisaṃvedī ca. Yo ceva dhammaṃ deseti yo ca dhammaṃ suṇāti ubho atthappaṭisaṃvedino ca honti dhammappaṭisaṃvedino ca. Imehi kho, bhikkhave, tīhi ṭhānehi kathā pavattinī hotī’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṇḍitasuttaṃ

45. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, paṇḍitapaññattāni sappurisapaññattāni. Katamāni tīṇi? Dānaṃ, bhikkhave, paṇḍitapaññattaṃ sappurisapaññattaṃ. Pabbajjā, bhikkhave, paṇḍitapaññattā sappurisapaññattā. Mātāpitūnaṃ, bhikkhave, upaṭṭhānaṃ paṇḍitapaññattaṃ sappurisapaññattaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi paṇḍitapaññattāni sappurisapaññattānī’’ti.

‘‘Sabbhi dānaṃ upaññattaṃ, ahiṃsā saṃyamo damo;
Mātāpitu upaṭṭhānaṃ, santānaṃ brahmacārinaṃ.

‘‘Sataṃ etāni ṭhānāni, yāni sevetha paṇḍito;
Ariyo dassanasampanno, sa lokaṃ bhajate siva’’nti. pañcamaṃ;

6. Sīlavantasuttaṃ

46. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, sīlavanto pabbajitā gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharanti. Tattha manussā tīhi ṭhānehi bahuṃ puññaṃ pasavanti. Katamehi tīhi? Kāyena, vācāya, manasā. Yaṃ, bhikkhave, sīlavanto pabbajitā gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharanti. Tattha manussā imehi tīhi ṭhānehi bahuṃ puññaṃ pasavantī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Saṅkhatalakkhaṇasuttaṃ

47. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇānī’’ti. Sattamaṃ.

8. Asaṅkhatalakkhaṇasuttaṃ

48. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, asaṅkhatassa asaṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Na uppādo paññāyati, na vayo paññāyati, na ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi asaṅkhatassa asaṅkhatalakkhaṇānī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Pabbatarājasuttaṃ

49. ‘‘Himavantaṃ, bhikkhave, pabbatarājaṃ nissāya mahāsālā tīhi vaḍḍhīhi vaḍḍhanti. Katamāhi tīhi? Sākhāpattapalāsena vaḍḍhanti, tacapapaṭikāya vaḍḍhanti, pheggusārena vaḍḍhanti. Himavantaṃ, bhikkhave, pabbatarājaṃ nissāya mahāsālā imāhi tīhi vaḍḍhīhi vaḍḍhanti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, saddhaṃ kulapatiṃ nissāya anto jano tīhi vaḍḍhīhi vaḍḍhati. Katamāhi tīhi? Saddhāya vaḍḍhati, sīlena vaḍḍhati, paññāya vaḍḍhati. Saddhaṃ, bhikkhave, kulapatiṃ nissāya anto jano imāhi tīhi vaḍḍhīhi vaḍḍhatī’’ti.

‘‘Yathāpi pabbato selo, araññasmiṃ brahāvane;
Taṃ rukkhā upanissāya, vaḍḍhante te vanappatī.

‘‘Tatheva sīlasampannaṃ, saddhaṃ kulapatiṃ idha;
Upanissāya vaḍḍhanti, puttadārā ca bandhavā;
Amaccā ñātisaṅghā ca, ye cassa anujīvino.

‘‘Tyāssa sīlavato sīlaṃ, cāgaṃ sucaritāni ca;
Passamānānukubbanti, attamatthaṃ [ye bhavanti (sī. syā. kaṃ. pī.)] vicakkhaṇā.

‘‘Idha dhammaṃ caritvāna, maggaṃ sugatigāminaṃ;
Nandino devalokasmiṃ, modanti kāmakāmino’’ti. navamaṃ;

10. Ātappakaraṇīyasuttaṃ

50. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi ātappaṃ karaṇīyaṃ. Katamehi tīhi? Anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya ātappaṃ karaṇīyaṃ, anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya ātappaṃ karaṇīyaṃ, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsanāya ātappaṃ karaṇīyaṃ. Imehi tīhi, bhikkhave, ṭhānehi ātappaṃ karaṇīyaṃ.

‘‘Yato kho, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya ātappaṃ karoti, anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya ātappaṃ karoti, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsanāya ātappaṃ karoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu ātāpī nipako sato sammā dukkhassa antakiriyāyā’’ti. Dasamaṃ.

11. Mahācorasuttaṃ

51. ‘‘Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato mahācoro sandhimpi chindati, nillopampi harati, ekāgārikampi karoti, paripanthepi tiṭṭhati. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, mahācoro visamanissito ca hoti, gahananissito ca hoti, balavanissito ca hoti. Kathañca, bhikkhave, mahācoro visamanissito hoti? Idha, bhikkhave, mahācoro nadīviduggaṃ vā nissito hoti pabbatavisamaṃ vā. Evaṃ kho, bhikkhave, mahācoro visamanissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, mahācoro gahananissito hoti? Idha, bhikkhave, mahācoro tiṇagahanaṃ vā nissito hoti, rukkhagahanaṃ vā rodhaṃ [gedhaṃ (sī. pī.)] vā mahāvanasaṇḍaṃ vā. Evaṃ kho, bhikkhave, mahācoro gahananissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, mahācoro balavanissito hoti? Idha, bhikkhave, mahācoro rājānaṃ vā rājamahāmattānaṃ vā nissito hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘sace maṃ koci kiñci vakkhati, ime me rājāno vā rājamahāmattā vā pariyodhāya atthaṃ bhaṇissantī’ti. Sace naṃ koci kiñci āha, tyāssa rājāno vā rājamahāmattā vā pariyodhāya atthaṃ bhaṇanti. Evaṃ kho, bhikkhave, mahācoro balavanissito hoti. Ime kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato mahācoro sandhimpi chindati, nillopampi harati, ekāgārikampi karoti, paripanthepi tiṭṭhati.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato pāpabhikkhu khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu visamanissito ca hoti gahananissito ca balavanissito ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpabhikkhu visamanissito hoti? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu visamena kāyakammena samannāgato hoti, visamena vacīkammena samannāgato hoti, visamena manokammena samannāgato hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpabhikkhu visamanissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpabhikkhu gahananissito hoti? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu micchādiṭṭhiko hoti, antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpabhikkhu gahananissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpabhikkhu balavanissito hoti? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu rājānaṃ vā rājamahāmattānaṃ vā nissito hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘sace maṃ koci kiñci vakkhati, ime me rājāno vā rājamahāmattā vā pariyodhāya atthaṃ bhaṇissantī’ti. Sace naṃ koci kiñci āha, tyāssa rājāno vā rājamahāmattā vā pariyodhāya atthaṃ bhaṇanti. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpabhikkhu balavanissito hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato pāpabhikkhu khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavatī’’ti. Ekādasamaṃ.

Cūḷavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Sammukhī ṭhānatthavasaṃ, pavatti paṇḍita sīlavaṃ;
Saṅkhataṃ pabbatātappaṃ, mahācorenekādasāti [mahācorena te dasāti (ka.)].

Paṭhamo paṇṇāsako samatto.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Brāhmaṇavaggo

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttaṃ

52. Atha kho dve brāhmaṇā jiṇṇā vuddhā mahallakā addhagatā vayoanuppattā vīsavassasatikā jātiyā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te brāhmaṇā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘mayamassu, bho gotama, brāhmaṇā jiṇṇā vuddhā mahallakā addhagatā vayoanuppattā vīsavassasatikā jātiyā; te camhā akatakalyāṇā akatakusalā akatabhīruttāṇā. Ovadatu no bhavaṃ gotamo, anusāsatu no bhavaṃ gotamo yaṃ amhākaṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Taggha tumhe, brāhmaṇā, jiṇṇā vuddhā mahallakā addhagatā vayoanuppattā vīsavassasatikā jātiyā; te cattha akatakalyāṇā akatakusalā akatabhīruttāṇā. Upanīyati kho ayaṃ, brāhmaṇā, loko jarāya byādhinā maraṇena. Evaṃ upanīyamāne kho, brāhmaṇā, loke jarāya byādhinā maraṇena, yo idha kāyena saṃyamo vācāya saṃyamo manasā saṃyamo, taṃ tassa petassa tāṇañca leṇañca dīpañca saraṇañca parāyaṇañcā’’ti.

‘‘Upanīyati jīvitamappamāyu,
Jarūpanītassa na santi tāṇā;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Puññāni kayirātha sukhāvahāni.

‘‘Yodha kāyena saṃyamo, vācāya uda cetasā;
Taṃ tassa petassa sukhāya hoti,
Yaṃ jīvamāno pakaroti puñña’’nti. [saṃ. ni. 1.100] paṭhamaṃ;

2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttaṃ

53. Atha kho dve brāhmaṇā jiṇṇā vuddhā mahallakā addhagatā vayoanuppattā vīsavassasatikā jātiyā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te brāhmaṇā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘mayamassu, bho gotama, brāhmaṇā jiṇṇā vuddhā mahallakā addhagatā vayoanuppattā vīsavassasatikā jātiyā; te camhā akatakalyāṇā akatakusalā akatabhīruttāṇā. Ovadatu no bhavaṃ gotamo, anusāsatu no bhavaṃ gotamo yaṃ amhākaṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Taggha tumhe, brāhmaṇā, jiṇṇā vuddhā mahallakā addhagatā vayoanuppattā vīsavassasatikā jātiyā; te cattha akatakalyāṇā akatakusalā akatabhīruttāṇā. Āditto kho ayaṃ, brāhmaṇā, loko jarāya byādhinā maraṇena. Evaṃ āditte kho, brāhmaṇā, loke jarāya byādhinā maraṇena, yo idha kāyena saṃyamo vācāya saṃyamo manasā saṃyamo, taṃ tassa petassa tāṇañca leṇañca dīpañca saraṇañca parāyaṇañcā’’ti.

‘‘Ādittasmiṃ agārasmiṃ, yaṃ nīharati bhājanaṃ;

Taṃ tassa hoti atthāya, no ca yaṃ tattha ḍayhati.

‘‘Evaṃ āditto kho [evaṃ ādīvito (sī. pī.), evaṃ ādittako (syā. kaṃ.) saṃ. ni. 1.41] loko, jarāya maraṇena ca;
Nīharetheva dānena, dinnaṃ hoti sunīhataṃ [sunibbhataṃ (ka.)].

‘‘Yodha kāyena saṃyamo, vācāya uda cetasā;
Taṃ tassa petassa sukhāya hoti,
Yaṃ jīvamāno pakaroti puñña’’nti. dutiyaṃ;

3. Aññatarabrāhmaṇasuttaṃ

54. Atha kho aññataro brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi…pe… ekamantaṃ nisinno kho so brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘sandiṭṭhiko dhammo sandiṭṭhiko dhammo’ti, bho gotama, vuccati. Kittāvatā nu kho, bho gotama, sandiṭṭhiko dhammo hoti akāliko ehipassiko opaneyyiko [opanayiko (sī. syā. kaṃ. pī.) pañcamasuttassa ṭīkā oloketabbā] paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti?

‘‘Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Rāge pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. (Ratto kho…pe… kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. Rāge pahīnā neva kāyena duccaritaṃ carati, na vācāya duccaritaṃ carati, na manasā duccaritaṃ carati. Ratto kho…pe… attatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti. Rāge pahīne attatthampi yathābhūtaṃ pajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ pajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ pajānāti.) [( ) etthantare pāṭho sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu na dissati, idhapi duṭṭhamūḷhavāresu] Evampi kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti…pe….

‘‘Duṭṭho kho, brāhmaṇa, dosena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Dose pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikampi [na cetasikaṃ (sī. syā. ka.)] dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Evampi kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti…pe….

‘‘Mūḷho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Mohe pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Evaṃ kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti.

‘‘Abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Tatiyaṃ.

4. Paribbājakasuttaṃ

55. Atha kho aññataro brāhmaṇaparibbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā…pe… ekamantaṃ nisinno kho so brāhmaṇaparibbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘sandiṭṭhiko dhammo sandiṭṭhiko dhammo’ti, bho gotama, vuccati. Kittāvatā nu kho, bho gotama, sandiṭṭhiko dhammo hoti akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti?

‘‘Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Rāge pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti.

‘‘Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. Rāge pahīne neva kāyena duccaritaṃ carati, na vācāya duccaritaṃ carati, na manasā duccaritaṃ carati.

‘‘Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto attatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti. Rāge pahīne attatthampi yathābhūtaṃ pajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ pajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ pajānāti. Evampi kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti…pe….

‘‘Duṭṭho kho, brāhmaṇa, dosena…pe… mūḷho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Mohe pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti.

‘‘Mūḷho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnacitto, kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. Mohe pahīne neva kāyena duccaritaṃ carati, na vācāya duccaritaṃ carati, na manasā duccaritaṃ carati.

‘‘Mūḷho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnacitto attatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti. Mohe pahīne attatthampi yathābhūtaṃ pajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ pajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti.

‘‘Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Catutthaṃ.

5. Nibbutasuttaṃ

56. Atha kho jāṇussoṇi brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ sandiṭṭhikaṃ nibbāna’nti, bho gotama, vuccati. Kittāvatā nu kho, bho gotama, sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ hoti akālikaṃ ehipassikaṃ opaneyyikaṃ paccattaṃ veditabbaṃ viññūhī’’ti?

‘‘Ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Rāge pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Evampi kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ hoti.

‘‘Duṭṭho kho, brāhmaṇa…pe… mūḷho kho, brāhmaṇa, mohena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Mohe pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Evampi kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ hoti.

‘‘Yato kho ayaṃ, brāhmaṇa [yato ca kho ayaṃ brāhmaṇa (sī.), yato kho brāhmaṇa akālikaṃ ehipassikaṃ opaneyyikaṃ paccattaṃ veditabbaṃ (ka.)], anavasesaṃ rāgakkhayaṃ paṭisaṃvedeti, anavasesaṃ dosakkhayaṃ paṭisaṃvedeti, anavasesaṃ mohakkhayaṃ paṭisaṃvedeti; evaṃ kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhikaṃ nibbānaṃ hoti akālikaṃ ehipassikaṃ opaneyyikaṃ paccattaṃ veditabbaṃ viññūhī’’ti. ‘‘Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Pañcamaṃ.

6. Palokasuttaṃ

57. Atha kho aññataro brāhmaṇamahāsālo yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so brāhmaṇamahāsālo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho gotama, pubbakānaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘pubbe sudaṃ [pubbassudaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] ayaṃ loko avīci maññe phuṭo ahosi manussehi, kukkuṭasampātikā gāmanigamarājadhāniyo’ti. Ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo yenetarahi manussānaṃ khayo hoti, tanuttaṃ paññāyati, gāmāpi agāmā honti, nigamāpi anigamā honti, nagarāpi anagarā honti, janapadāpi ajanapadā hontī’’ti?

‘‘Etarahi, brāhmaṇa, manussā adhammarāgarattā visamalobhābhibhūtā micchādhammaparetā. Te adhammarāgarattā visamalobhābhibhūtā micchādhammaparetā tiṇhāni satthāni gahetvā aññamaññaṃ [aññamaññassa (sabbattha)] jīvitā voropenti, tena bahū manussā kālaṃ karonti. Ayampi kho, brāhmaṇa, hetu ayaṃ paccayo yenetarahi manussānaṃ khayo hoti, tanuttaṃ paññāyati, gāmāpi agāmā honti, nigamāpi anigamā honti, nagarāpi anagarā honti, janapadāpi ajanapadā honti.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, etarahi manussā adhammarāgarattā visamalobhābhibhūtā micchādhammaparetā. Tesaṃ adhammarāgarattānaṃ visamalobhābhibhūtānaṃ micchādhammaparetānaṃ devo na sammādhāraṃ anuppavecchati. Tena dubbhikkhaṃ hoti dussassaṃ setaṭṭhikaṃ salākāvuttaṃ. Tena bahū manussā kālaṃ karonti. Ayampi kho, brāhmaṇa, hetu ayaṃ paccayo yenetarahi manussānaṃ khayo hoti, tanuttaṃ paññāyati, gāmāpi agāmā honti, nigamāpi anigamā honti, nagarāpi anagarā honti, janapadāpi ajanapadā honti.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, etarahi manussā adhammarāgarattā visamalobhābhibhūtā micchādhammaparetā. Tesaṃ adhammarāgarattānaṃ visamalobhābhibhūtānaṃ micchādhammaparetānaṃ yakkhā vāḷe amanusse ossajjanti [ossajanti (sī.)], tena bahū manussā kālaṃ karonti. Ayampi kho, brāhmaṇa, hetu ayaṃ paccayo yenetarahi manussānaṃ khayo hoti, tanuttaṃ paññāyati, gāmāpi agāmā honti, nigamāpi anigamā honti, nagarāpi anagarā honti, janapadāpi ajanapadā hontī’’ti.

‘‘Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Vacchagottasuttaṃ

58. Atha kho vacchagotto [vacchaputto (ka.)] paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho gotama, samaṇo gotamo evamāha – ‘mayhameva dānaṃ dātabbaṃ, nāññesaṃ dānaṃ dātabbaṃ; mayhameva sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ, nāññesaṃ sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ; mayhameva dinnaṃ mahapphalaṃ, nāññesaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ; mayhameva sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ, nāññesaṃ sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphala’nti. Ye te, bho gotama, evamāhaṃsu ‘samaṇo gotamo evamāha mayhameva dānaṃ dātabbaṃ, nāññesaṃ dānaṃ dātabbaṃ. Mayhameva sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ, nāññesaṃ sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ. Mayhameva dinnaṃ mahapphalaṃ, nāññesaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ. Mayhameva sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ, nāññesaṃ sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphala'nti. Kacci te bhoto gotamassa vuttavādino ca bhavantaṃ gotamaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānupāto [vādānuvādo (ka.)] gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchati? Anabbhakkhātukāmā hi mayaṃ bhavantaṃ gotama''nti.

''Ye te, vaccha, evamāhaṃsu – 'samaṇo gotamo evamāha – mayhameva dānaṃ dātabbaṃ…pe… nāññesaṃ sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphala'nti na me te vuttavādino. Abbhācikkhanti ca pana maṃ [ca pana maṃ te (sī. syā. kaṃ. pī.)] asatā abhūtena. Yo kho, vaccha, paraṃ dānaṃ dadantaṃ vāreti so tiṇṇaṃ antarāyakaro hoti, tiṇṇaṃ pāripanthiko. Katamesaṃ tiṇṇaṃ? Dāyakassa puññantarāyakaro hoti, paṭiggāhakānaṃ lābhantarāyakaro hoti, pubbeva kho panassa attā khato ca hoti upahato ca. Yo kho, vaccha, paraṃ dānaṃ dadantaṃ vāreti so imesaṃ tiṇṇaṃ antarāyakaro hoti, tiṇṇaṃ pāripanthiko.

''Ahaṃ kho pana, vaccha, evaṃ vadāmi – ye hi te candanikāya vā oligalle vā pāṇā, tatrapi yo thālidhovanaṃ [thālakadhovanaṃ (ka.)] vā sarāvadhovanaṃ vā chaḍḍeti – ye tattha pāṇā te tena yāpentūti, tato nidānampāhaṃ, vaccha, puññassa āgamaṃ vadāmi. Ko pana vādo manussabhūte! Api cāhaṃ, vaccha, sīlavato dinnaṃ mahapphalaṃ vadāmi, no tathā dussīlassa, so ca hoti pañcaṅgavippahīno pañcaṅgasamannāgato.

''Katamāni pañcaṅgāni pahīnāni honti? Kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddhaṃ pahīnaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Imāni pañcaṅgāni vippahīnāni honti.

''Katamehi pañcahi aṅgehi samannāgato hoti? Asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, asekkhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, asekkhena paññākkhandhena samannāgato hoti, asekkhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti; imehi pañcahi aṅgehi samannāgato hoti. Iti pañcaṅgavippahīne pañcaṅgasamannāgate dinnaṃ mahapphalanti vadāmī''ti.

''Iti kaṇhāsu setāsu, rohiṇīsu harīsu vā;
Kammāsāsu sarūpāsu, gosu pārevatāsu vā.

''Yāsu kāsuci etāsu, danto jāyati puṅgavo;
Dhorayho balasampanno, kalyāṇajavanikkamo;
Tameva bhāre yuñjanti, nāssa vaṇṇaṃ parikkhare.

''Evamevaṃ manussesu, yasmiṃ kasmiñci jātiye;
Khattiye brāhmaṇe vesse, sudde caṇḍālapukkuse.

''Yāsu kāsuci etāsu, danto jāyati subbato;
Dhammaṭṭho sīlasampanno, saccavādī hirīmano.

''Pahīnajātimaraṇo, brahmacariyassa kevalī;
Pannabhāro visaṃyutto, katakicco anāsavo.

''Pāragū sabbadhammānaṃ, anupādāya nibbuto;
Tasmiṃyeva [tasmiṃ ve (syā. kaṃ.)] viraje khette, vipulā hoti dakkhiṇā.

''Bālā ca avijānantā, dummedhā assutāvino;

Bahiddhā denti dānāni, na hi sante upāsare.

‘‘Ye ca sante upāsanti, sappaññe dhīrasammate;
Saddhā ca nesaṃ sugate, mūlajātā patiṭṭhitā.

‘‘Devalokañca te yanti, kule vā idha jāyare;
Anupubbena nibbānaṃ, adhigacchanti paṇḍitā’’ti. sattamaṃ;

8. Tikaṇṇasuttaṃ

59. Atha kho tikaṇṇo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ…pe… ekamantaṃ nisinno kho tikaṇṇo brāhmaṇo bhagavato sammukhā tevijjānaṃ sudaṃ brāhmaṇānaṃ vaṇṇaṃ bhāsati – ‘‘evampi tevijjā brāhmaṇā, itipi tevijjā brāhmaṇā’’ti.

‘‘Yathā kathaṃ pana, brāhmaṇa, brāhmaṇā brāhmaṇaṃ tevijjaṃ paññāpentī’’ti? ‘‘Idha, bho gotama, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā, akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, ajjhāyako, mantadharo, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayoti. Evaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā tevijjaṃ paññāpentī’’ti.

‘‘Aññathā kho, brāhmaṇa, brāhmaṇā brāhmaṇaṃ tevijjaṃ paññapenti, aññathā ca pana ariyassa vinaye tevijjo hotī’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana, bho gotama, ariyassa vinaye tevijjo hoti? Sādhu me bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetu yathā ariyassa vinaye tevijjo hotī’’ti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho tikaṇṇo brāhmaṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Idha, brāhmaṇa, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattārīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi, anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ. Tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Ayamassa paṭhamā vijjā adhigatā hoti; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā…pe… manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā, vacīsucaritena samannāgatā, manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā'ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti. Ayamassa dutiyā vijjā adhigatā hoti; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti; 'ime āsavā'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavasamudayo'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavanirodho'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti. Ayamassa tatiyā vijjā adhigatā hoti; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato''ti.

''Anuccāvacasīlassa, nipakassa ca jhāyino;
Cittaṃ yassa vasībhūtaṃ, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

''Taṃ ve tamonudaṃ dhīraṃ, tevijjaṃ maccuhāyinaṃ;
Hitaṃ devamanussānaṃ, āhu sabbappahāyinaṃ.

''Tīhi vijjāhi sampannaṃ, asammūḷhavihārinaṃ;
Buddhaṃ antimadehinaṃ [antimasārīraṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], taṃ namassanti gotamaṃ.

[dha. pa. 423; itivu. 99] ''Pubbenivāsaṃ yo vedī, saggāpāyañca passati;
Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni.

''Etāhi tīhi vijjāhi, tevijjo hoti brāhmaṇo;
Tamahaṃ vadāmi tevijjaṃ, nāññaṃ lapitalāpana''nti.

''Evaṃ kho, brāhmaṇa, ariyassa vinaye tevijjo hotī''ti. ''Aññathā, bho gotama, brāhmaṇānaṃ tevijjo, aññathā ca pana ariyassa vinaye tevijjo hoti. Imassa ca pana, bho gotama, ariyassa vinaye tevijjassa brāhmaṇānaṃ tevijjo kalaṃ nāgghati soḷasiṃ''.

''Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Jāṇussoṇisuttaṃ

60. Atha kho jāṇussoṇi brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ…pe… ekamantaṃ nisinno kho jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ''yassassu, bho gotama, yañño vā saddhaṃ vā thālipāko vā deyyadhammaṃ vā, tevijjesu brāhmaṇesu dānaṃ dadeyyā''ti. ''Yathā kathaṃ pana, brāhmaṇa, brāhmaṇā tevijjaṃ paññapentī''ti? ''Idha kho, bho gotama, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayoti. Evaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā tevijjaṃ paññapentī''ti.

‘‘Aññathā kho, brāhmaṇa, brāhmaṇā brāhmaṇaṃ tevijjaṃ paññapenti, aññathā ca pana ariyassa vinaye tevijjo hotī’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana, bho gotama, ariyassa vinaye tevijjo hoti? Sādhu me bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetu yathā ariyassa vinaye tevijjo hotī’’ti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Idha pana, brāhmaṇa, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Ayamassa paṭhamā vijjā adhigatā hoti; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena…pe… yathākammūpage satte pajānāti. Ayamassa dutiyā vijjā adhigatā hoti; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayamassa tatiyā vijjā adhigatā hoti; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato’’ti.

‘‘Yo sīlabbatasampanno, pahitatto samāhito;
Cittaṃ yassa vasībhūtaṃ, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

[dha. pa. 423; itivu. 99] ‘‘Pubbenivāsaṃ yo vedī, saggāpāyañca passati;
Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni.

‘‘Etāhi tīhi vijjāhi, tevijjo hoti brāhmaṇo;
Tamahaṃ vadāmi tevijjaṃ, nāññaṃ lapitalāpana’’nti.

‘‘Evaṃ kho, brāhmaṇa, ariyassa vinaye tevijjo hotī’’ti. ‘‘Aññathā, bho gotama, brāhmaṇānaṃ tevijjo, aññathā ca pana ariyassa vinaye tevijjo hoti. Imassa ca, bho gotama, ariyassa vinaye tevijjassa brāhmaṇānaṃ tevijjo kalaṃ nāgghati soḷasiṃ’’.

‘‘Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Navamaṃ.

10. Saṅgāravasuttaṃ

61. Atha kho saṅgāravo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho saṅgāravo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mayamassu, bho gotama, brāhmaṇā nāma. Yaññaṃ yajāmapi yajāpemapi. Tatra, bho gotama, yo ceva yajati [yo ceva yaññaṃ yajati (syā. kaṃ.)] yo ca yajāpeti sabbe te anekasārīrikaṃ puññappaṭipadaṃ paṭipannā honti, yadidaṃ yaññādhikaraṇaṃ. Yo panāyaṃ, bho gotama, yassa vā tassa vā kulā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito ekamattānaṃ dameti, ekamattānaṃ sameti, ekamattānaṃ parinibbāpeti, evamassāyaṃ ekasārīrikaṃ puññappaṭipadaṃ paṭipanno hoti, yadidaṃ pabbajjādhikaraṇa''nti.

''Tena hi, brāhmaṇa, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, idha tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So evamāha – 'ethāyaṃ maggo ayaṃ paṭipadā yathāpaṭipanno ahaṃ anuttaraṃ brahmacariyogadhaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedemi; etha [etaṃ (ka.)], tumhepi tathā paṭipajjatha, yathāpaṭipannā tumhepi anuttaraṃ brahmacariyogadhaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā'ti. Iti ayañceva [sayaṃ ceva (ka.)] satthā dhammaṃ deseti, pare ca tathatthāya paṭipajjanti, tāni kho pana honti anekānipi satāni anekānipi sahassāni anekānipi satasahassāni.

''Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, iccāyaṃ evaṃ sante ekasārīrikā vā puññappaṭipadā hoti anekasārīrikā vā, yadidaṃ pabbajjādhikaraṇa''nti? ''Iccāyampi [iccāyante (ka.)], bho gotama, evaṃ sante anekasārīrikā puññappaṭipadā hoti, yadidaṃ pabbajjādhikaraṇa''nti.

Evaṃ vutte āyasmā ānando saṅgāravaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ''imāsaṃ te, brāhmaṇa, dvinnaṃ paṭipadānaṃ katamā paṭipadā khamati appatthatarā ca appasamārambhatarā ca mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā''ti? Evaṃ vutte saṅgāravo brāhmaṇo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''seyyathāpi bhavaṃ gotamo bhavaṃ cānando. Ete me pujjā, ete me pāsaṃsā''ti.

Dutiyampi kho āyasmā ānando saṅgāravaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ''na kho tyāhaṃ, brāhmaṇa, evaṃ pucchāmi – 'ke vā te pujjā ke vā te pāsaṃsā'ti? Evaṃ kho tyāhaṃ, brāhmaṇa, pucchāmi – 'imāsaṃ te, brāhmaṇa, dvinnaṃ paṭipadānaṃ katamā paṭipadā khamati appatthatarā ca appasamārambhatarā ca mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā'''ti? Dutiyampi kho saṅgāravo brāhmaṇo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''seyyathāpi bhavaṃ gotamo bhavaṃ cānando. Ete me pujjā, ete me pāsaṃsā''ti.

Tatiyampi kho āyasmā ānando saṅgāravaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ''na kho tyāhaṃ, brāhmaṇa, evaṃ pucchāmi – 'ke vā te pujjā ke vā te pāsaṃsā'ti? Evaṃ kho tyāhaṃ, brāhmaṇa, pucchāmi – 'imāsaṃ te, brāhmaṇa, dvinnaṃ paṭipadānaṃ katamā paṭipadā khamati appatthatarā ca appasamārambhatarā ca mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā'''ti? Tatiyampi kho saṅgāravo brāhmaṇo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''seyyathāpi bhavaṃ gotamo bhavaṃ cānando. Ete me pujjā, ete me pāsaṃsā''ti.

Atha kho bhagavato etadahosi – ''yāva tatiyampi kho saṅgāravo brāhmaṇo ānandena sahadhammikaṃ pañhaṃ puṭṭho saṃsādeti [ma. ni. 1.337] no vissajjeti. Yaṃnūnāhaṃ parimoceyya''nti. Atha kho bhagavā saṅgāravaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ''kā nvajja, brāhmaṇa, rājantepure rājapurisānaṃ [rājaparisāyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ antarākathā udapādī''ti? ''Ayaṃ khvajja, bho gotama, rājantepure rājapurisānaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ antarākathā udapādi – 'pubbe sudaṃ appatarā ceva bhikkhū ahesuṃ bahutarā ca uttari manussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassesuṃ; etarahi pana bahutarā ceva bhikkhū appatarā ca uttari manussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassentī'ti. Ayaṃ khvajja, bho gotama, rājantepure rājapurisānaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ antarākathā udapādī''ti.

[paṭi. ma. 3.30; dī. ni. 1.483] ''Tīṇi kho imāni, brāhmaṇa, pāṭihāriyāni. Katamāni tīṇi? Iddhipāṭihāriyaṃ, ādesanāpāṭihāriyaṃ, anusāsanīpāṭihāriyaṃ. Katamañca, brāhmaṇa, iddhipāṭihāriyaṃ? Idha, brāhmaṇa, ekacco anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – 'ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchati, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamati, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasati [parāmasati (dī. ni. 1.484; paṭi. ma. 1.102] parimajjati, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti’. Idaṃ vuccati, brāhmaṇa, iddhipāṭihāriyaṃ.

‘‘Katamañca, brāhmaṇa, ādesanāpāṭihāriyaṃ? Idha, brāhmaṇa, ekacco nimittena ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati tatheva taṃ hoti, no aññathā.

‘‘Idha pana, brāhmaṇa, ekacco na heva kho nimittena ādisati, api ca kho manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati tatheva taṃ hoti, no aññathā.

‘‘Idha pana, brāhmaṇa, ekacco na heva kho nimittena ādisati napi manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati, api ca kho vitakkayato vicārayato vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati tatheva taṃ hoti, no aññathā.

‘‘Idha pana, brāhmaṇa, ekacco na heva kho nimittena ādisati, napi manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati, napi vitakkayato vicārayato vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisati, api ca kho avitakkaṃ avicāraṃ samādhiṃ samāpannassa cetasā ceto paricca pajānāti – ‘yathā imassa bhoto manosaṅkhārā paṇihitā imassa cittassa anantarā amuṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatī’ti. So bahuṃ cepi ādisati tatheva taṃ hoti, no aññathā. Idaṃ vuccati, brāhmaṇa, ādesanāpāṭihāriyaṃ.

‘‘Katamañca, brāhmaṇa, anusāsanīpāṭihāriyaṃ? Idha, brāhmaṇa, ekacco evamanusāsati – ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha; evaṃ manasi karotha, mā evaṃ manasākattha; idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’ti. Idaṃ vuccati, brāhmaṇa, anusāsanīpāṭihāriyaṃ. Imāni kho, brāhmaṇa, tīṇi pāṭihāriyāni. Imesaṃ te, brāhmaṇa, tiṇṇaṃ pāṭihāriyānaṃ katamaṃ pāṭihāriyaṃ khamati abhikkantatarañca paṇītatarañcā’’ti?

‘‘Tatra, bho gotama, yadidaṃ [yamidaṃ (syā. kaṃ. pī.)] pāṭihāriyaṃ idhekacco anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti…pe… yāva brāhmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti, idaṃ, bho gotama, pāṭihāriyaṃ yova [yo ca (syā. kaṃ. pī. ka.)] naṃ karoti sova [soca ca (syā. kaṃ pī. ka.)] naṃ paṭisaṃvedeti, yova [yo ca (syā. kaṃ. pī. ka.)] naṃ karoti tasseva [tassameva (sī. ka.), tassa ceva (syā. kaṃ. pī.)] taṃ hoti. Idaṃ me, bho gotama, pāṭihāriyaṃ māyāsahadhammarūpaṃ viya khāyati.

‘‘Yampidaṃ, bho gotama, pāṭihāriyaṃ idhekacco nimittena ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti, so bahuṃ cepi ādisati tatheva taṃ hoti, no aññathā. Idha pana, bho gotama, ekacco na heva kho nimittena ādisati, api ca kho manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati…pe… napi manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati, api ca kho vitakkayato vicārayato vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisati…pe… napi vitakkayato vicārayato vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisati, api ca kho avitakkaṃ avicāraṃ samādhiṃ samāpannassa cetasā ceto paricca pajānāti – ‘yathā imassa bhoto manosaṅkhārā paṇihitā imassa cittassa anantarā amhaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatī’ti, so bahuṃ cepi ādisati tatheva taṃ hoti, no aññathā. Idampi, bho gotama, pāṭihāriyaṃ yova naṃ karoti sova naṃ paṭisaṃvedeti, yova naṃ karoti tasseva taṃ hoti. Idampi me, bho gotama, pāṭihāriyaṃ māyāsahadhammarūpaṃ viya khāyati.

‘‘Yañca kho idaṃ, bho gotama, pāṭihāriyaṃ idhekacco evaṃ anusāsati – ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha; evaṃ manasi karotha, mā evaṃ manasākattha; idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’ti. Idameva, bho gotama, pāṭihāriyaṃ khamati imesaṃ tiṇṇaṃ pāṭihāriyānaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Yāvasubhāsitamidaṃ bhotā gotamena imehi ca mayaṃ tīhi pāṭihāriyehi samannāgataṃ bhavantaṃ gotamaṃ dhārema. Bhavañhi gotamo anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti, bhavañhi gotamo avitakkaṃ avicāraṃ samādhiṃ samāpannassa cetasā ceto paricca pajānāti – ‘yathā imassa bhoto manosaṅkhārā paṇihitā imassa cittassa anantarā amuṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatī’ti. Bhavañhi gotamo evamanusāsati – ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha; evaṃ manasi karotha, mā evaṃ manasākattha; idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’’’ti.

‘‘Addhā kho tyāhaṃ, brāhmaṇa, āsajja upanīya vācā bhāsitā; api ca tyāhaṃ byākarissāmi. Ahañhi, brāhmaṇa, anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhomi…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattemi. Ahañhi, brāhmaṇa, avitakkaṃ avicāraṃ samādhiṃ samāpannassa cetasā ceto paricca pajānāmi – ‘yathā imassa bhoto manosaṅkhārā paṇihitā, imassa cittassa anantarā amuṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatī’ti. Ahañhi, brāhmaṇa, evamanusāsāmi – ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha; evaṃ manasi karotha, mā evaṃ manasākattha; idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’’’ti.

‘‘Atthi pana, bho gotama, añño ekabhikkhupi yo imehi tīhi pāṭihāriyehi samannāgato, aññatra bhotā gotamenā’’ti? ‘‘Na kho, brāhmaṇa, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova, ye [te (ka.) passa ma. ni. 2.195] bhikkhū imehi tīhi pāṭihāriyehi samannāgatā’’ti. ‘‘Kahaṃ pana, bho gotama, etarahi te bhikkhū viharantī’’ti? ‘‘Imasmiṃyeva kho, brāhmaṇa, bhikkhusaṅghe’’ti.

‘‘Abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti, evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Dasamaṃ.

Brāhmaṇavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Dve brāhmaṇā caññataro, paribbājakena nibbutaṃ;
Palokavaccho tikaṇṇo, soṇi saṅgāravena cāti.

(7) 2. Mahāvaggo

1. Titthāyatanādisuttaṃ

62. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, titthāyatanāni yāni paṇḍitehi samanuyuñjiyamānāni [samanuggāhiyamānāni (syā. kaṃ. ka.)] samanugāhiyamānāni samanubhāsiyamānāni parampi gantvā akiriyāya saṇṭhahanti. Katamāni tīṇi? Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ pubbekatahetū’ti. Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ issaranimmānahetū’ti. Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ ahetuappaccayā’’’ti.

‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ pubbekatahetū’ti, tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ pubbekatahetū’ti? Te ca me [te ce me (sī. syā. kaṃ. pī.)] evaṃ puṭṭhā ‘āmā’ti [āmoti (sī.)] paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tenahāyasmanto pāṇātipātino bhavissanti pubbekatahetu, adinnādāyino bhavissanti pubbekatahetu, abrahmacārino bhavissanti pubbekatahetu, musāvādino bhavissanti pubbekatahetu, pisuṇavācā bhavissanti pubbekatahetu, pharusavācā bhavissanti pubbekatahetu, samphappalāpino bhavissanti pubbekatahetu, abhijjhāluno bhavissanti pubbekatahetu, byāpannacittā bhavissanti pubbekatahetu, micchādiṭṭhikā bhavissanti pubbekatahetu’’’.

‘‘Pubbekataṃ kho pana, bhikkhave, sārato paccāgacchataṃ na hoti chando vā vāyāmo vā idaṃ vā karaṇīyaṃ idaṃ vā akaraṇīyanti. Iti karaṇīyākaraṇīye kho pana saccato thetato anupalabbhiyamāne muṭṭhassatīnaṃ anārakkhānaṃ viharataṃ na hoti paccattaṃ sahadhammiko samaṇavādo. Ayaṃ kho me, bhikkhave, tesu samaṇabrāhmaṇesu evaṃvādīsu evaṃdiṭṭhīsu paṭhamo sahadhammiko niggaho hoti.

‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ issaranimmānahetū’ti, tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto evaṃvādino evadiṭṭhino – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ issaranimmānahetū’ti? Te ca me evaṃ puṭṭhā ‘āmā’ti paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tenahāyasmanto pāṇātipātino bhavissanti issaranimmānahetu, adinnādāyino bhavissanti issaranimmānahetu, abrahmacārino bhavissanti issaranimmānahetu, musāvādino bhavissanti issaranimmānahetu, pisuṇavācā bhavissanti issaranimmānahetu, pharusavācā bhavissanti issaranimmānahetu, samphappalāpino bhavissanti issaranimmānahetu, abhijjhāluno bhavissanti issaranimmānahetu, byāpannacittā bhavissanti issaranimmānahetu, micchādiṭṭhikā bhavissanti issaranimmānahetu’’’.

‘‘Issaranimmānaṃ kho pana, bhikkhave, sārato paccāgacchataṃ na hoti chando vā vāyāmo vā idaṃ vā karaṇīyaṃ idaṃ vā akaraṇīyanti. Iti karaṇīyākaraṇīye kho pana saccato thetato anupalabbhiyamāne muṭṭhassatīnaṃ anārakkhānaṃ viharataṃ na hoti paccattaṃ sahadhammiko samaṇavādo. Ayaṃ kho me, bhikkhave, tesu samaṇabrāhmaṇesu evaṃvādīsu evaṃdiṭṭhīsu dutiyo sahadhammiko niggaho hoti.

‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiṃ cāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ ahetuappaccayā’ti, tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – yaṃ kiṃ cāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ ahetuappaccayā’ti? Te ca me evaṃ puṭṭhā ‘āmā’ti paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tenahāyasmanto pāṇātipātino bhavissanti ahetuappaccayā…pe… micchādiṭṭhikā bhavissanti ahetuappaccayā’’’.

‘‘Ahetuappaccayaṃ [ahetuṃ (sī.), ahetu (syā. kaṃ.), ahetuappaccayā (pī.), ahetuṃ appaccayaṃ (ka.)] kho pana, bhikkhave, sārato paccāgacchataṃ na hoti chando vā vāyāmo vā idaṃ vā karaṇīyaṃ idaṃ vā akaraṇīyanti. Iti karaṇīyākaraṇīye kho pana saccato thetato anupalabbhiyamāne muṭṭhassatīnaṃ anārakkhānaṃ viharataṃ na hoti paccattaṃ sahadhammiko samaṇavādo. Ayaṃ kho me, bhikkhave, tesu samaṇabrāhmaṇesu evaṃvādīsu evaṃdiṭṭhīsu tatiyo sahadhammiko niggaho hoti.

‘‘Imāni kho, bhikkhave, tīṇi titthāyatanāni yāni paṇḍitehi samanuyuñjiyamānāni samanugāhiyamānāni samanubhāsiyamānāni parampi gantvā akiriyāya saṇṭhahanti.

‘‘Ayaṃ kho pana, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi. Katamo ca, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi? Imā cha dhātuyoti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi. Imāni cha phassāyatanānīti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi. Ime aṭṭhārasa manopavicārāti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi. Imāni cattāri ariyasaccānīti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi.

‘‘Imā cha dhātuyoti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhīti. Iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Chayimā, bhikkhave, dhātuyo – pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu. Imā cha dhātuyoti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhīti. Iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Imāni cha phassāyatanānīti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhīti. Iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Chayimāni, bhikkhave, phassāyatanāni – cakkhu phassāyatanaṃ, sotaṃ phassāyatanaṃ, ghānaṃ phassāyatanaṃ, jivhā phassāyatanaṃ, kāyo phassāyatanaṃ, mano phassāyatanaṃ. Imāni cha phassāyatanānīti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhīti. Iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Ime aṭṭhārasa manopavicārāti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhīti. Iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati domanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati upekkhāṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati, sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya somanassaṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati domanassaṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati upekkhāṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati. Ime aṭṭhārasa manopavicārāti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhīti. Iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Imāni cattāri ariyasaccānīti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhīti. Iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Channaṃ, bhikkhave, dhātūnaṃ upādāya gabbhassāvakkanti hoti; okkantiyā sati nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā. Vediyamānassa kho panāhaṃ, bhikkhave, idaṃ dukkhanti paññapemi, ayaṃ dukkhasamudayoti paññapemi, ayaṃ dukkhanirodhoti paññapemi, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti paññapemi.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, ( ) [(byādhipi dukkho) (sī. pī. ka.) aṭṭhakathāya saṃsandetabbaṃ visuddhi. 2.537] maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, (appiyehi sampayogo dukkho, piyehi vippayogo dukkho,) [(natthi katthaci)] yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā. kaṃ.)] ariyasaccaṃ? Avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā. kaṃ.)] ariyasaccaṃ? Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, saḷāyatananirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. ‘Imāni cattāri ariyasaccānī’ti, bhikkhave, mayā dhammo desito aniggahito asaṃkiliṭṭho anupavajjo appaṭikuṭṭho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhīti. Iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vutta’’nti. Paṭhamaṃ.

63. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, amātāputtikāni bhayānīti assutavā puthujjano bhāsati. Katamāni tīṇi? Hoti so, bhikkhave, samayo yaṃ mahāaggiḍāho vuṭṭhāti. Mahāaggiḍāhe kho pana, bhikkhave, vuṭṭhite tena gāmāpi ḍayhanti nigamāpi ḍayhanti nagarāpi ḍayhanti. Gāmesupi ḍayhamānesu nigamesupi ḍayhamānesu nagaresupi ḍayhamānesu tattha mātāpi puttaṃ nappaṭilabhati, puttopi mātaraṃ nappaṭilabhati. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ amātāputtikaṃ bhayanti assutavā puthujjano bhāsati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, hoti so samayo yaṃ mahāmegho vuṭṭhāti. Mahāmeghe kho pana, bhikkhave, vuṭṭhite mahāudakavāhako sañjāyati. Mahāudakavāhake kho pana, bhikkhave, sañjāyante tena gāmāpi vuyhanti nigamāpi vuyhanti nagarāpi vuyhanti. Gāmesupi vuyhamānesu nigamesupi vuyhamānesu nagaresupi vuyhamānesu tattha mātāpi puttaṃ nappaṭilabhati, puttopi mātaraṃ nappaṭilabhati. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ amātāputtikaṃ bhayanti assutavā puthujjano bhāsati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, hoti so samayo yaṃ bhayaṃ hoti aṭavisaṅkopo, cakkasamāruḷhā jānapadā pariyāyanti. Bhaye kho pana, bhikkhave, sati aṭavisaṅkope cakkasamāruḷhesu jānapadesu pariyāyantesu tattha mātāpi puttaṃ nappaṭilabhati, puttopi mātaraṃ nappaṭilabhati. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ amātāputtikaṃ bhayanti assutavā puthujjano bhāsati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi amātāputtikāni bhayānīti assutavā puthujjano bhāsati.

‘‘Tāni kho panimāni [imāni kho (sī.), imāni kho pana (ka.)], bhikkhave, tīṇi samātāputtikāniyeva bhayāni amātāputtikāni bhayānīti assutavā puthujjano bhāsati. Katamāni tīṇi? Hoti so, bhikkhave, samayo yaṃ mahāaggiḍāho vuṭṭhāti. Mahāaggiḍāhe kho pana, bhikkhave, vuṭṭhite tena gāmāpi ḍayhanti nigamāpi ḍayhanti nagarāpi ḍayhanti. Gāmesupi ḍayhamānesu nigamesupi ḍayhamānesu nagaresupi ḍayhamānesu hoti so samayo yaṃ kadāci karahaci mātāpi puttaṃ paṭilabhati, puttopi mātaraṃ paṭilabhati. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ samātāputtikaṃyeva bhayaṃ amātāputtikaṃ bhayanti assutavā puthujjano bhāsati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, hoti so samayo yaṃ mahāmegho vuṭṭhāti. Mahāmeghe kho pana, bhikkhave, vuṭṭhite mahāudakavāhako sañjāyati. Mahāudakavāhake kho pana, bhikkhave, sañjāte tena gāmāpi vuyhanti nigamāpi vuyhanti nagarāpi vuyhanti. Gāmesupi vuyhamānesu nigamesupi vuyhamānesu nagaresupi vuyhamānesu hoti so samayo yaṃ kadāci karahaci mātāpi puttaṃ paṭilabhati, puttopi mātaraṃ paṭilabhati. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ samātāputtikaṃyeva bhayaṃ amātāputtikaṃ bhayanti assutavā puthujjano bhāsati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, hoti so samayo yaṃ bhayaṃ hoti aṭavisaṅkopo, cakkasamāruḷhā jānapadā pariyāyanti. Bhaye kho pana, bhikkhave, sati aṭavisaṅkope cakkasamāruḷhesu jānapadesu pariyāyantesu hoti so samayo yaṃ kadāci karahaci mātāpi puttaṃ paṭilabhati, puttopi mātaraṃ paṭilabhati. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ samātāputtikaṃyeva bhayaṃ amātāputtikaṃ bhayanti assutavā puthujjano bhāsati. ‘‘Imāni kho, bhikkhave, tīṇi samātāputtikāniyeva bhayāni amātāputtikāni bhayānīti assutavā puthujjano bhāsati’’.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, amātāputtikāni bhayāni. Katamāni tīṇi? Jarābhayaṃ, byādhibhayaṃ, maraṇabhayanti. Na, bhikkhave, mātā puttaṃ jīramānaṃ evaṃ labhati – ‘ahaṃ jīrāmi, mā me putto jīrī’ti; putto vā pana mātaraṃ jīramānaṃ na evaṃ labhati – ‘ahaṃ jīrāmi, mā me mātā jīrī’’’ti.

‘‘Na, bhikkhave, mātā puttaṃ byādhiyamānaṃ evaṃ labhati – ‘ahaṃ byādhiyāmi, mā me putto byādhiyī’ti; putto vā pana mātaraṃ byādhiyamānaṃ na evaṃ labhati – ‘ahaṃ byādhiyāmi, mā me mātā byādhiyī’’’ti.

‘‘Na, bhikkhave, mātā puttaṃ mīyamānaṃ evaṃ labhati – ‘ahaṃ mīyāmi, mā me putto mīyī’ti; putto vā pana mātaraṃ mīyamānaṃ na evaṃ labhati – ‘ahaṃ mīyāmi, mā me mātā mīyī’ti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi amātāputtikāni bhayānī’’ti.

‘‘Atthi, bhikkhave, maggo atthi paṭipadā imesañca tiṇṇaṃ samātāputtikānaṃ bhayānaṃ imesañca tiṇṇaṃ amātāputtikānaṃ bhayānaṃ pahānāya samatikkamāya saṃvattati. Katamo ca, bhikkhave, maggo katamā ca paṭipadā imesañca tiṇṇaṃ samātāputtikānaṃ bhayānaṃ imesañca tiṇṇaṃ amātāputtikānaṃ bhayānaṃ pahānāya samatikkamāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkapo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi. Ayaṃ kho, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā imesañca tiṇṇaṃ samātāputtikānaṃ bhayānaṃ imesañca tiṇṇaṃ amātāputtikānaṃ bhayānaṃ pahānāya samatikkamāya saṃvattatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Venāgapurasuttaṃ

64. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena venāgapuraṃ nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Assosuṃ kho venāgapurikā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito venāgapuraṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti [bhagavā (sī. syā kaṃ. pī.) idaṃ suttavaṇṇanāya aṭṭhakathāya saṃsandetabbaṃ pārā. 1; dī. ni. 1.255 passitabbaṃ]. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

Atha kho venāgapurikā brāhmaṇagahapatikā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho venāgapuriko vacchagotto brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Yāvañcidaṃ bhoto gotamassa vippasannāni indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto. Seyyathāpi, bho gotama, sāradaṃ badarapaṇḍuṃ [maṇḍaṃ (ka.)] parisuddhaṃ hoti pariyodātaṃ; evamevaṃ bhoto gotamassa vippasannāni indriyāni parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto. Seyyathāpi, bho gotama, tālapakkaṃ sampati bandhanā pamuttaṃ [muttaṃ (sī. pī. ka.)] parisuddhaṃ hoti pariyodātaṃ; evamevaṃ bhoto gotamassa vippasannāni indriyāni parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto. Seyyathāpi, bho gotama, nekkhaṃ [nikkhaṃ-itipi (ma. ni. 3.168)] jambonadaṃ dakkhakammāraputtasuparikammakataṃ ukkāmukhe sukusalasampahaṭṭhaṃ paṇḍukambale nikkhittaṃ bhāsate ca tapate ca virocati ca; evamevaṃ bhoto gotamassa vippasannāni indriyāni parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto. Yāni tāni, bho gotama, uccāsayanamahāsayanāni, seyyathidaṃ – āsandi pallaṅko gonako cittako paṭikā paṭalikā tūlikā vikatikā uddalomī ekantalomī kaṭṭissaṃ koseyyaṃ kuttakaṃ hatthattharaṃ assattharaṃ rathattharaṃ ajinappaveṇī kadalimigapavarapaccattharaṇaṃ [kādalimigapavarapaccattharaṇaṃ (sī.)] sauttaracchadaṃ ubhatolohitakūpadhānaṃ, evarūpānaṃ nūna bhavaṃ gotamo uccāsayanamahāsayanānaṃ nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī''ti.

''Yāni kho pana tāni, brāhmaṇa, uccāsayanamahāsayanāni, seyyathidaṃ – āsandi pallaṅko gonako cittako paṭikā paṭalikā tūlikā vikatikā uddalomī ekantalomī kaṭṭissaṃ koseyyaṃ kuttakaṃ hatthattharaṃ assattharaṃ rathattharaṃ ajinappaveṇī kadalimigapavarapaccattharaṇaṃ sauttaracchadaṃ ubhatolohitakūpadhānaṃ. Dullabhāni tāni pabbajitānaṃ laddhā ca pana [laddhāni ca (sī. syā. kaṃ.), laddhā ca (pī.)] na kappanti.

''Tīṇi kho, imāni, brāhmaṇa, uccāsayanamahāsayanāni, yesāhaṃ etarahi nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī. Katamāni tīṇi? Dibbaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ, brahmaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ, ariyaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ. Imāni kho, brāhmaṇa, tīṇi uccāsayanamahāsayanāni, yesāhaṃ etarahi nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī''ti.

''Katamaṃ pana taṃ, bho gotama, dibbaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ, yassa bhavaṃ gotamo etarahi nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī''ti? ''Idhāhaṃ, brāhmaṇa, yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharāmi, so pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tameva gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisāmi. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vanantaññeva pavisāmi [pacārayāmi (sī. syā. kaṃ.)]. So yadeva tattha honti tiṇāni vā paṇṇāni vā tāni ekajjhaṃ saṅgharitvā nisīdāmi pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi; vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi; pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – 'upekkhako satimā sukhavihārī'ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi; sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. So ce ahaṃ, brāhmaṇa, evaṃbhūto caṅkamāmi, dibbo me eso tasmiṃ samaye caṅkamo hoti. So ce ahaṃ, brāhmaṇa, evaṃbhūto tiṭṭhāmi, dibbaṃ me etaṃ tasmiṃ samaye ṭhānaṃ hoti. So ce ahaṃ, brāhmaṇa, evaṃbhūto nisīdāmi, dibbaṃ me etaṃ tasmiṃ samaye āsanaṃ hoti. So ce ahaṃ, brāhmaṇa, evaṃbhūto seyyaṃ kappemi, dibbaṃ me etaṃ tasmiṃ samaye uccāsayanamahāsayanaṃ hoti. Idaṃ kho, brāhmaṇa, dibbaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ, yassāhaṃ etarahi nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī''ti.

''Acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Ko caññ̄o evarūpassa dibbassa uccāsayanamahāsayanassa nikāmalābhī bhavissati akicchalābhī akasiralābhī, aññatra bhotā gotamena!

''Katamaṃ pana taṃ, bho gotama, brahmaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ, yassa bhavaṃ gotamo etarahi nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī''ti? ''Idhāhaṃ, brāhmaṇa, yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharāmi, so pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tameva gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisāmi. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vanantaññeva pavisāmi. So yadeva tattha honti tiṇāni vā paṇṇāni vā tāni ekajjhaṃ saṅgharitvā nisīdāmi pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharāmi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjhena [abyāpajjhena (sabbattha)] pharitvā viharāmi. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharāmi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ [catutthiṃ (sī.)], iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjhena pharitvā viharāmi. So ce ahaṃ, brāhmaṇa, evaṃbhūto caṅkamāmi, brahmā me eso tasmiṃ samaye caṅkamo hoti. So ce ahaṃ, brāhmaṇa, evaṃbhūto tiṭṭhāmi…pe… nisīdāmi…pe… seyyaṃ kappemi, brahmaṃ me etaṃ tasmiṃ samaye uccāsayanamahāsayanaṃ hoti. Idaṃ kho, brāhmaṇa, brahmaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ, yassāhaṃ etarahi nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī''ti.

''Acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Ko cañño evarūpassa brahmassa uccāsayanamahāsayanassa nikāmalābhī bhavissati akicchalābhī akasiralābhī, aññatra bhotā gotamena!

''Katamaṃ pana taṃ, bho gotama, ariyaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ, yassa bhavaṃ gotamo etarahi nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī''ti? ''Idhāhaṃ, brāhmaṇa, yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharāmi, so pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tameva gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisāmi. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vanantaññeva pavisāmi. So yadeva tattha honti tiṇāni vā paṇṇāni vā tāni ekajjhaṃ saṅgharitvā nisīdāmi pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So evaṃ jānāmi – 'rāgo me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo; doso me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo; moho me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo'. So ce ahaṃ, brāhmaṇa, evaṃbhūto caṅkamāmi, ariyo me eso tasmiṃ samaye caṅkamo hoti. So ce ahaṃ, brāhmaṇa, evaṃbhūto tiṭṭhāmi…pe… nisīdāmi…pe… seyyaṃ kappemi, ariyaṃ me etaṃ tasmiṃ samaye uccāsayanamahāsayanaṃ hoti. Idaṃ kho, brāhmaṇa, ariyaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ, yassāhaṃ etarahi nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī''ti.

''Acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Ko cañño evarūpassa ariyassa uccāsayanamahāsayanassa nikāmalāmī bhavissati akicchalābhī akasiralābhī, aññatra bhotā gotamena!

''Abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – 'cakkhumanto rūpāni dakkhantī'ti; evamevaṃ kho bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete saraṇaṃ gate''ti. Tatiyaṃ.

4. Sarabhasuttaṃ

65. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tena kho pana samayena sarabho nāma paribbājako acirapakkanto hoti imasmā dhammavinayā. So rājagahe parisati [parisatiṃ (sī. pī.)] evaṃ vācaṃ bhāsati – ''aññāto mayā samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammo. Aññāya ca panāhaṃ samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammaṃ evāhaṃ tasmā dhammavinayā apakkanto''ti. Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Assosuṃ kho te bhikkhū sarabhassa paribbājakassa rājagahe parisati evaṃ vācaṃ bhāsamānassa – ''aññāto mayā samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammo. Aññāya ca panāhaṃ samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammaṃ evāhaṃ tasmā dhammavinayā apakkanto''ti.

Atha kho te bhikkhū rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''sarabho nāma, bhante, paribbājako acirapakkanto imasmā dhammavinayā. So rājagahe parisati evaṃ vācaṃ bhāsati – 'aññāto mayā samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammo. Aññāya ca panāhaṃ samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammaṃ evāhaṃ tasmā dhammavinayā apakkanto'ti. Sādhu bhante, bhagavā yena sippinikātīraṃ [sappinikātīraṃ (sī. pī.), sappiniyā tīraṃ (syā. kaṃ.)] paribbājakārāmo yena sarabho paribbājako tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena sippinikātīraṃ paribbājakārāmo yena sarabho paribbājako tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā sarabhaṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, sarabha, evaṃ vadesi – ‘aññāto mayā samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammo. Aññāya ca panāhaṃ samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammaṃ evāhaṃ tasmā dhammavinayā apakkanto’’’ti? Evaṃ vutte sarabho paribbājako tuṇhī ahosi.

Dutiyampi kho, bhagavā sarabhaṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘vadehi, sarabha, kinti te aññāto samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammo? Sace te aparipūraṃ bhavissati, ahaṃ paripūressāmi. Sace pana te paripūraṃ bhavissati, ahaṃ anumodissāmī’’ti. Dutiyampi kho sarabho paribbājako tuṇhī ahosi.

Tatiyampi kho bhagavā sarabhaṃ paribbājakaṃ etadavoca – (‘‘yo [mayā (syā. kaṃ. pī.)] kho sarabha paññāyati samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammo) [( ) sī. potthake natthi] ‘‘vadehi, sarabha, kinti te aññāto samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammo? Sace te aparipūraṃ bhavissati, ahaṃ paripūressāmi. Sace pana te paripūraṃ bhavissati, ahaṃ anumodissāmī’’ti. Tatiyampi kho sarabho paribbājako tuṇhī ahosi.

Atha kho te paribbājakā sarabhaṃ paribbājakaṃ etadavocuṃ – ‘‘yadeva kho tvaṃ, āvuso sarabha, samaṇaṃ gotamaṃ yāceyyāsi tadeva te samaṇo gotamo pavāreti. Vadehāvuso sarabha, kinti te aññāto samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ dhammo? Sace te aparipūraṃ bhavissati, samaṇo gotamo paripūressati. Sace pana te paripūraṃ bhavissati, samaṇo gotamo anumodissatī’’ti. Evaṃ vutte sarabho paribbājako tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdi.

Atha kho bhagavā sarabhaṃ paribbājakaṃ tuṇhībhūtaṃ maṅkubhūtaṃ pattakkhandhaṃ adhomukhaṃ pajjhāyantaṃ appaṭibhānaṃ viditvā te paribbājake etadavoca –

‘‘Yo kho maṃ, paribbājakā [paribbājako (pī. ka.)], evaṃ vadeyya – ‘sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā’ti, tamahaṃ tattha sādhukaṃ samanuyuñjeyyaṃ samanugāheyyaṃ samanubhāseyyaṃ. So vata mayā sādhukaṃ samanuyuñjiyamāno samanugāhiyamāno samanubhāsiyamāno aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ so tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ nāññataraṃ [aññataraṃ (ka.)] ṭhānaṃ nigaccheyya, aññena vā aññaṃ paṭicarissati, bahiddhā kathaṃ apanāmessati, kopañca dosañca appaccayañca pātukarissati, tuṇhībhūto maṅkubhūto [tuṇhībhūto vā maṅkubhūto (sī. syā. kaṃ.), tuṇhībhūto vā maṅkubhūto vā (pī.)] pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdissati, seyyathāpi sarabho paribbājako.

‘‘Yo kho maṃ, paribbājakā, evaṃ vadeyya – ‘khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā’ti, tamahaṃ tattha sādhukaṃ samanuyuñjeyyaṃ samanugāheyyaṃ samanubhāseyyaṃ. So vata mayā sādhukaṃ samanuyuñjiyamāno samanugāhiyamāno samanubhāsiyamāno aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ so tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ nāññataraṃ ṭhānaṃ nigaccheyya, aññena vā aññaṃ paṭicarissati, bahiddhā kathaṃ apanāmessati, kopañca dosañca appaccayañca pātukarissati, tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdissati, seyyathāpi sarabho paribbājako.

‘‘Yo kho maṃ, paribbājakā, evaṃ vadeyya – ‘yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti, tamahaṃ tattha sādhukaṃ samanuyuñjeyyaṃ samanugāheyyaṃ samanubhāseyyaṃ. So vata mayā sādhukaṃ samanuyuñjiyamāno samanugāhiyamāno samanubhāsiyamāno aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ so tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ nāññataraṃ ṭhānaṃ nigaccheyya, aññena vā aññaṃ paṭicarissati, bahiddhā kathaṃ apanāmessati, kopañca dosañca appaccayañca pātukarissati, tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdissati, seyyathāpi sarabho paribbājako’’ti. Atha kho bhagavā sippinikātīre paribbājakārāme tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā vehāsaṃ pakkāmi.

Atha kho te paribbājakā acirapakkantassa bhagavato sarabhaṃ paribbājakaṃ samantato vācāyasannitodakena [vācāsattitodakena (sī.)] sañjambharimakaṃsu [sañcumbharimakaṃsu (pī., dī. ni. 1.421) saṃ. ni. 2.243 uparipāṭho viya] – ‘‘seyyathāpi, āvuso sarabha, brahāraññe jarasiṅgālo ‘sīhanādaṃ nadissāmī’ti siṅgālakaṃyeva [segālakaṃyeva (sī. syā. kaṃ. pī.)] nadati, bheraṇḍakaṃyeva nadati [bhedaṇḍakaṃ (ka.)]; evamevaṃ kho tvaṃ, āvuso sarabha, aññatreva samaṇena gotamena ‘sīhanādaṃ nadissāmī’ti siṅgālakaṃyeva nadasi bheraṇḍakaṃyeva nadasi. Seyyathāpi, āvuso sarabha, ambukasañcarī [ambakamaddarī (sī.)] ‘purisakaravitaṃ [phussakaravitaṃ (sī.), pussakaravitaṃ (syā. kaṃ. pī.)] ravissāmī’ti ambukasañcariravitaṃyeva ravati; evamevaṃ kho tvaṃ, āvuso sarabha, aññatreva samaṇena gotamena ‘purisakaravitaṃ ravissāmī’ti, ambukasañcariravitaṃyeva ravasi. Seyyathāpi, āvuso sarabha, usabho suññāya gosālāya gambhīraṃ naditabbaṃ maññati; evamevaṃ kho tvaṃ, āvuso sarabha, aññatreva samaṇena gotamena gambhīraṃ naditabbaṃ maññasī’’ti. Atha kho te paribbājakā sarabhaṃ paribbājakaṃ samantato vācāyasannitodakena sañjambharimakaṃsūti. Catutthaṃ.

5. Kesamuttisuttaṃ

66. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena kesamuttaṃ [kesaputtaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] nāma kālāmānaṃ nigamo tadavasari. Assosuṃ kho kesamuttiyā kālāmā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kesamuttaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā…pe… sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’’ti.

Atha kho kesamuttiyā kālāmā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te kesamuttiyā kālāmā bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Santi, bhante, eke samaṇabrāhmaṇā kesamuttaṃ āgacchanti. Te sakaṃyeva vādaṃ dīpenti jotenti, parappavādaṃ pana khuṃsenti vambhenti paribhavanti omakkhiṃ [opapakkhiṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), omakkhikaṃ (ka.)] karonti. Aparepi, bhante, eke samaṇabrāhmaṇā kesamuttaṃ āgacchanti. Tepi sakaṃyeva vādaṃ dīpenti jotenti, parappavādaṃ pana khuṃsenti vambhenti paribhavanti omakkhiṃ karonti. Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ hoteva kaṅkhā hoti vicikicchā – ‘ko su nāma imesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ āha, ko musā’’’ti? ‘‘Alañhi vo, kālāmā, kaṅkhituṃ alaṃ vicikicchituṃ. Kaṅkhanīyeva pana [kaṅkhanīyeva ca pana (saṃyuttanikāye)] vo ṭhāne vicikicchā uppannā’’.

‘‘Etha tumhe, kālāmā, mā anussavena, mā paramparāya, mā itikirāya, mā piṭakasampadānena, mā takkahetu, mā nayahetu, mā ākāraparivitakkena, mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā, mā bhabbarūpatāya, mā samaṇo no garūti. Yadā tumhe, kālāmā, attanāva jāneyyātha – ‘ime dhammā akusalā, ime dhammā sāvajjā, ime dhammā viññugarahitā, ime dhammā samattā samādinnā [samādiṇṇā (ka.)] ahitāya dukkhāya saṃvattantī’’’ti, atha tumhe, kālāmā, pajaheyyātha.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, lobho purisassa ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati hitāya vā ahitāya vā’’ti?

‘‘Ahitāya, bhante’’.

‘‘Luddho panāyaṃ, kālāmā, purisapuggalo lobhena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, parampi tathattāya [tadatthāya (ka.)] samādapeti, yaṃ sa [yaṃ tassa (ka.) anantarasutte pana ‘‘yaṃ’ sa’’ itveva sabbatthapi dissati] hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, doso purisassa ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati hitāya vā ahitāya vā’’ti?

‘‘Ahitāya, bhante’’.

‘‘Duṭṭho panāyaṃ, kālāmā, purisapuggalo dosena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanati [hanti (sī. pī.)], adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, parampi tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, moho purisassa ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati hitāya vā ahitāya vā’’ti?

‘‘Ahitāya, bhante’’.

‘‘Mūḷho panāyaṃ, kālāmā, purisapuggalo mohena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, parampi tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā’’ti?

‘‘Akusalā, bhante’’.

‘‘Sāvajjā vā anavajjā vā’’ti?

‘‘Sāvajjā, bhante’’.

‘‘Viññugarahitā vā viññuppasatthā vā’’ti?

‘‘Viññugarahitā, bhante’’.

‘‘Samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, no vā? Kathaṃ vā [kathaṃ vā vo (?)] ettha hotī’’ti?

‘‘Samattā, bhante, samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattantīti. Evaṃ no ettha hotī’’ti.

‘‘Iti kho, kālāmā, yaṃ taṃ avocumhā [avocumha (sī. syā. kaṃ. pī.) a. ni. 4.193] – ‘etha tumhe, kālāmā! Mā anussavena, mā paramparāya, mā itikirāya, mā piṭakasampadānena, mā takkahetu, mā nayahetu, mā ākāraparivitakkena, mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā, mā bhabbarūpatāya, mā samaṇo no garūti. Yadā tumhe kālāmā attanāva jāneyyātha – ‘ime dhammā akusalā, ime dhammā sāvajjā, ime dhammā viññugarahitā, ime dhammā samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattantīti, atha tumhe, kālāmā, pajaheyyāthā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Etha tumhe, kālāmā, mā anussavena, mā paramparāya, mā itikirāya, mā piṭakasampadānena, mā takkahetu, mā nayahetu, mā ākāraparivitakkena, mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā, mā bhabbarūpatāya, mā samaṇo no garūti. Yadā tumhe, kālāmā, attanāva jāneyyātha – ‘ime dhammā kusalā, ime dhammā anavajjā, ime dhammā viññuppasatthā, ime dhammā samattā samādinnā hitāya sukhāya saṃvattantī’ti, atha tumhe, kālāmā, upasampajja vihareyyātha.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, alobho purisassa ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati hitāya vā ahitāya vā’’ti?

‘‘Hitāya, bhante’’.

‘‘Aluddho panāyaṃ, kālāmā, purisapuggalo lobhena anabhibhūto apariyādinnacitto neva pāṇaṃ hanati, na adinnaṃ ādiyati, na paradāraṃ gacchati, na musā bhaṇati, na parampi tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, adoso purisassa ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati…pe… amoho purisassa ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati…pe… hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā’’ti?

‘‘Kusalā, bhante’’.

‘‘Sāvajjā vā anavajjā vā’’ti?

‘‘Anavajjā, bhante’’.

‘‘Viññugarahitā vā viññuppasatthā vā’’ti?

‘‘Viññuppasatthā, bhante’’.

‘‘Samattā samādinnā hitāya sukhāya saṃvattanti no vā? Kathaṃ vā ettha hotī’’ti?

‘‘Samattā, bhante, samādinnā hitāya sukhāya saṃvattanti. Evaṃ no ettha hotī’’ti.

‘‘Iti kho, kālāmā, yaṃ taṃ avocumhā – ‘etha tumhe, kālāmā! Mā anussavena, mā paramparāya, mā itikirāya, mā piṭakasampadānena, mā takkahetu, mā nayahetu, mā ākāraparivitakkena, mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā, mā bhabbarūpatāya, mā samaṇo no garūti. Yadā tumhe, kālāmā, attanāva jāneyyātha – ime dhammā kusalā, ime dhammā anavajjā, ime dhammā viññuppasatthā, ime dhammā samattā samādinnā hitāya sukhāya saṃvattantīti, atha tumhe, kālāmā, upasampajja vihareyyāthā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Sa kho so [yo kho (ka.)], kālāmā, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno patissato [sato (ka.)] mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjhena pharitvā viharati. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjhena pharitvā viharati.

‘‘Sa [sace (ka.)] kho so, kālāmā, ariyasāvako evaṃ averacitto evaṃ abyāpajjhacitto evaṃ asaṃkiliṭṭhacitto evaṃ visuddhacitto. Tassa diṭṭheva dhamme cattāro assāsā adhigatā honti. ‘Sace kho pana atthi paro loko, atthi sukatadukkaṭānaṃ [sukaṭadukkaṭānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] kammānaṃ phalaṃ vipāko, athāhaṃ [ṭhānamahaṃ (sī. pī.), ṭhānametaṃ yenāhaṃ (syā. kaṃ.)] kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī’ti, ayamassa paṭhamo assāso adhigato hoti.

‘‘‘Sace kho pana natthi paro loko, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, athāhaṃ [idhāhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] diṭṭheva dhamme averaṃ abyāpajjhaṃ anīghaṃ sukhiṃ [sukhaṃ (sī.), sukhī (syā. kaṃ.)] attānaṃ pariharāmī’ti, ayamassa dutiyo assāso adhigato hoti.

‘‘‘Sace kho pana karoto karīyati pāpaṃ, na kho panāhaṃ kassaci pāpaṃ cetemi. Akarontaṃ kho pana maṃ pāpakammaṃ kuto dukkhaṃ phusissatī’ti, ayamassa tatiyo assāso adhigato hoti.

‘‘‘Sace kho pana karoto na karīyati pāpaṃ, athāhaṃ ubhayeneva visuddhaṃ attānaṃ samanupassāmī’ti, ayamassa catuttho assāso adhigato hoti.

‘‘Sa kho so, kālāmā, ariyasāvako evaṃ averacitto evaṃ abyāpajjhacitto evaṃ asaṃkiliṭṭhacitto evaṃ visuddhacitto. Tassa diṭṭheva dhamme ime cattāro assāsā adhigatā hontī’’ti.

‘‘Evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata! Sa kho so, bhante, ariyasāvako evaṃ averacitto evaṃ abyāpajjhacitto evaṃ asaṃkiliṭṭhacitto evaṃ visuddhacitto. Tassa diṭṭheva dhamme cattāro assāsā adhigatā honti. ‘Sace kho pana atthi paro loko, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, athāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī’ti, ayamassa paṭhamo assāso adhigato hoti.

‘‘‘Sace kho pana natthi paro loko, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, athāhaṃ diṭṭheva dhamme averaṃ abyāpajjhaṃ anīghaṃ sukhiṃ attānaṃ pariharāmī’ti, ayamassa dutiyo assāso adhigato hoti.

‘‘Sace kho pana karoto karīyati pāpaṃ, na kho panāhaṃ – kassaci pāpaṃ cetemi, akarontaṃ kho pana maṃ pāpakammaṃ kuto dukkhaṃ phusissatī’ti, ayamassa tatiyo assāso adhigato hoti.

‘‘‘Sace kho pana karoto na karīyati pāpaṃ, athāhaṃ ubhayeneva visuddhaṃ attānaṃ samanupassāmī’ti, ayamassa catuttho assāso adhigato hoti.

‘‘Sa kho so, bhante, ariyasāvako evaṃ averacitto evaṃ abyāpajjhacitto evaṃ asaṃkiliṭṭhacitto evaṃ visuddhacitto. Tassa diṭṭheva dhamme ime cattāro assāsā adhigatā honti.

‘‘Abhikkantaṃ, bhante…pe… ete mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no, bhante, bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupete saraṇaṃ gate’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sāḷhasuttaṃ

67. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā nandako sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Atha kho sāḷho ca migāranattā sāṇo ca sekhuniyanattā [rohaṇo ca pekhuṇiyanattā (sī. syā. kaṃ. pī.)] yenāyasmā nandako tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nandakaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho sāḷhaṃ migāranattāraṃ āyasmā nandako etadavoca –

‘‘Etha tumhe, sāḷhā, mā anussavena, mā paramparāya, mā itikirāya, mā piṭakasampadānena, mā takkahetu, mā nayahetu, mā ākāraparivitakkena, mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā, mā bhabbarūpatāya, mā samaṇo no garūti. Yadā tumhe, sāḷhā, attanāva jāneyyātha ‘ime dhammā akusalā, ime dhammā sāvajjā, ime dhammā viññugarahitā, ime dhammā samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattantī’ti, atha tumhe sāḷhā pajaheyyātha.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, sāḷhā, atthi lobho’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Abhijjhāti kho ahaṃ, sāḷhā, etamatthaṃ vadāmi. Luddho kho ayaṃ, sāḷhā, abhijjhālu pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, parampi tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, sāḷhā, atthi doso’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Byāpādoti kho ahaṃ, sāḷhā, etamatthaṃ vadāmi. Duṭṭho kho ayaṃ, sāḷhā, byāpannacitto pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, parampi tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, sāḷhā, atthi moho’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Avijjāti kho ahaṃ, sāḷhā, etamatthaṃ vadāmi. Mūḷho kho ayaṃ, sāḷhā, avijjāgato pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, parampi tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, sāḷhā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā’’ti?

‘‘Akusalā, bhante’’.

‘‘Sāvajjā vā anavajjā vā’’ti?

‘‘Sāvajjā, bhante’’.

‘‘Viññugarahitā vā viññuppasatthā vā’’ti?

‘‘Viññugarahitā, bhante’’.

‘‘Samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, no vā? Kathaṃ vā ettha hotī’’ti?

‘‘Samattā, bhante, samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattantīti. Evaṃ no ettha hotī’’ti.

‘‘Iti kho, sāḷhā, yaṃ taṃ avocumhā – ‘etha tumhe, sāḷhā, mā anussavena, mā paramparāya, mā itikirāya, mā piṭakasampadānena, mā takkahetu, mā nayahetu, mā ākāraparivitakkena, mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā, mā bhabbarūpatāya, mā samaṇo no garūti. Yadā tumhe, sāḷhā, attanāva jāneyyātha – ime dhammā akusalā, ime dhammā sāvajjā, ime dhammā viññugarahitā, ime dhammā samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattantīti, atha tumhe, sāḷhā, pajaheyyāthā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Etha tumhe, sāḷhā, mā anussavena, mā paramparāya, mā itikirāya, mā piṭakasampadānena, mā takkahetu, mā nayahetu, mā ākāraparivitakkena, mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā, mā bhabbarūpatāya, mā samaṇo no garūti. Yadā tumhe, sāḷhā, attanāva jāneyyātha – ‘ime dhammā kusalā, ime dhammā anavajjā, ime dhammā viññuppasatthā, ime dhammā samattā samādinnā hitāya sukhāya saṃvattantī’ti, atha tumhe, sāḷhā, upasampajja vihareyyātha.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, sāḷhā, atthi alobho’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Anabhijjhāti kho ahaṃ, sāḷhā, etamatthaṃ vadāmi. Aluddho kho ayaṃ, sāḷhā, anabhijjhālu neva pāṇaṃ hanati, na adinnaṃ ādiyati, na paradāraṃ gacchati, na musā bhaṇati, parampi na tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, sāḷhā, atthi adoso’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Abyāpādoti kho ahaṃ, sāḷhā, etamatthaṃ vadāmi. Aduṭṭho kho ayaṃ, sāḷhā, abyāpannacitto neva pāṇaṃ hanati, na adinnaṃ ādiyati, na paradāraṃ gacchati, na musā bhaṇati, parampi na tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, sāḷhā, atthi amoho’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Vijjāti kho ahaṃ, sāḷhā, etamatthaṃ vadāmi. Amūḷho kho ayaṃ, sāḷhā, vijjāgato neva pāṇaṃ hanati, na adinnaṃ ādiyati, na paradāraṃ gacchati, na musā bhaṇati, parampi na tathattāya samādapeti, yaṃ sa hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, sāḷhā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā’’ti?

‘‘Kusalā, bhante’’.

‘‘Sāvajjā vā anavajjā vā’’ti?

‘‘Anavajjā, bhante’’.

‘‘Viññugarahitā vā viññuppasatthā vā’’ti?

‘‘Viññuppasatthā, bhante’’.

‘‘Samattā samādinnā hitāya sukhāya saṃvattanti, no vā? Kathaṃ vā ettha hotī’’ti?

‘‘Samattā, bhante, samādinnā hitāya sukhāya saṃvattantīti. Evaṃ no ettha hotī’’ti.

‘‘Iti kho, sāḷhā, yaṃ taṃ avocumhā – ‘etha tumhe, sāḷhā, mā anussavena, mā paramparāya, mā itikirāya, mā piṭakasampadānena, mā takkahetu, mā nayahetu, mā ākāraparivitakkena, mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā, mā bhabbarūpatāya, mā samaṇo no garūti. Yadā tumhe, sāḷhā, attanāva jāneyyātha – ime dhammā kusalā, ime dhammā anavajjā, ime dhammā viññuppasatthā, ime dhammā samattā samādinnā dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantīti, atha tumhe, sāḷhā, upasampajja vihareyyāthā’ti, iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Sa kho so, sāḷhā, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno patissato mettāsahagatena cetasā…pe… karuṇā…pe… muditā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjhena pharitvā viharati. So evaṃ pajānāti – ‘atthi idaṃ, atthi hīnaṃ, atthi paṇītaṃ, atthi imassa saññāgatassa uttari [uttariṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] nissaraṇa’nti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti.

‘‘So evaṃ pajānāti – ‘ahu pubbe lobho, tadahu akusalaṃ, so etarahi natthi, iccetaṃ kusalaṃ; ahu pubbe doso…pe… ahu pubbe moho, tadahu akusalaṃ, so etarahi natthi, iccetaṃ kusala’nti. So diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītibhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kathāvatthusuttaṃ

68. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, kathāvatthūni. Katamāni tīṇi? Atītaṃ vā, bhikkhave, addhānaṃ ārabbha kathaṃ katheyya – ‘evaṃ ahosi atītamaddhāna’nti. Anāgataṃ vā, bhikkhave, addhānaṃ ārabbha kathaṃ katheyya – ‘evaṃ bhavissati anāgatamaddhāna’nti. Etarahi vā, bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ ārabbha kathaṃ katheyya – ‘evaṃ hoti etarahi paccuppannamaddhāna’’’nti [evaṃ etarahi paccuppannanti (sī. pī. ka.), evaṃ hoti etarahi paccuppannanti (syā. kaṃ.)].

‘‘Kathāsampayogena, bhikkhave, puggalo veditabbo yadi vā kaccho yadi vā akacchoti. Sacāyaṃ, bhikkhave, puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno ekaṃsabyākaraṇīyaṃ pañhaṃ na ekaṃsena byākaroti, vibhajjabyākaraṇīyaṃ pañhaṃ na vibhajja byākaroti, paṭipucchābyākaraṇīyaṃ pañhaṃ na paṭipucchā byākaroti, ṭhapanīyaṃ pañhaṃ na ṭhapeti [thapanīyaṃ pañhaṃ na thapeti (ka.)], evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo akaccho hoti. Sace panāyaṃ, bhikkhave, puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno ekaṃsabyākaraṇīyaṃ pañhaṃ ekaṃsena byākaroti, vibhajjabyākaraṇīyaṃ pañhaṃ vibhajja byākaroti, paṭipucchābyākaraṇīyaṃ pañhaṃ paṭipucchā byākaroti, ṭhapanīyaṃ pañhaṃ ṭhapeti, evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo kaccho hoti.

‘‘Kathāsampayogena, bhikkhave, puggalo veditabbo yadi vā kaccho yadi vā akacchoti. Sacāyaṃ, bhikkhave, puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno ṭhānāṭhāne na saṇṭhāti parikappe na saṇṭhāti aññātavāde [aññavāde (sī. syā. kaṃ. pī.), aññātavāre (ka.)] na saṇṭhāti paṭipadāya na saṇṭhāti, evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo akaccho hoti. Sace panāyaṃ, bhikkhave, puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno ṭhānāṭhāne saṇṭhāti parikappe saṇṭhāti aññātavāde saṇṭhāti paṭipadāya saṇṭhāti, evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo kaccho hoti.

‘‘Kathāsampayogena, bhikkhave, puggalo veditabbo yadi vā kaccho yadi vā akacchoti. Sacāyaṃ, bhikkhave, puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo akaccho hoti. Sace panāyaṃ, bhikkhave, puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno na aññenaññaṃ paṭicarati na bahiddhā kathaṃ apanāmeti, na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo kaccho hoti.

‘‘Kathāsampayogena, bhikkhave, puggalo veditabbo yadi vā kaccho yadi vā akacchoti. Sacāyaṃ, bhikkhave, puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno abhiharati abhimaddati anupajagghati [anusaṃjagghati (ka.)] khalitaṃ gaṇhāti, evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo akaccho hoti. Sace panāyaṃ, bhikkhave, puggalo pañhaṃ puṭṭho samāno nābhiharati nābhimaddati na anupajagghati na khalitaṃ gaṇhāti, evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo kaccho hoti.

‘‘Kathāsampayogena, bhikkhave, puggalo veditabbo yadi vā saupaniso yadi vā anupanisoti. Anohitasoto, bhikkhave, anupaniso hoti, ohitasoto saupaniso hoti. So saupaniso samāno abhijānāti ekaṃ dhammaṃ, parijānāti ekaṃ dhammaṃ, pajahati ekaṃ dhammaṃ, sacchikaroti ekaṃ dhammaṃ. So abhijānanto ekaṃ dhammaṃ, parijānanto ekaṃ dhammaṃ, pajahanto ekaṃ dhammaṃ, sacchikaronto ekaṃ dhammaṃ sammāvimuttiṃ phusati. Etadatthā, bhikkhave, kathā; etadatthā mantanā; etadatthā upanisā; etadatthaṃ sotāvadhānaṃ, yadidaṃ anupādā cittassa vimokkhoti.

‘‘Ye viruddhā sallapanti, viniviṭṭhā samussitā;
Anariyaguṇamāsajja, aññoññavivaresino.

‘‘Dubbhāsitaṃ vikkhalitaṃ, sampamohaṃ [sasammohaṃ (ka.)] parājayaṃ;
Aññoññassābhinandanti, tadariyo kathanācare [tadariyo na kathaṃ vade (ka.)].

‘‘Sace cassa kathākāmo, kālamaññāya paṇḍito;
Dhammaṭṭhapaṭisaṃyuttā, yā ariyacaritā [ariyañcaritā (sī.), ariyādikā (ka.)] kathā.

‘‘Taṃ kathaṃ kathaye dhīro, aviruddho anussito;
Anunnatena manasā, apaḷāso asāhaso.

‘‘Anusūyāyamāno so, sammadaññāya bhāsati;
Subhāsitaṃ anumodeyya, dubbhaṭṭhe nāpasādaye [nāvasādaye (sī. pī.)].

‘‘Upārambhaṃ na sikkheyya, khalitañca na gāhaye [na bhāsaye (ka.)];
Nābhihare nābhimadde, na vācaṃ payutaṃ bhaṇe.

‘‘Aññātatthaṃ pasādatthaṃ, sataṃ ve hoti mantanā;
Evaṃ kho ariyā mantenti, esā ariyāna mantanā;
Etadaññāya medhāvī, na samusseyya mantaye’’ti. sattamaṃ;

8. Aññatitthiyasuttaṃ

69. ‘‘Sace, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘tayome, āvuso, dhammā. Katame tayo? Rāgo, doso, moho – ime kho, āvuso, tayo dhammā. Imesaṃ, āvuso, tiṇṇaṃ dhammānaṃ ko viseso ko adhippayāso [adhippāyo (sī.) adhippāyāso (syā. kaṃ. pī.) adhi + pa + yasu + ṇa =

adhippayāso] kiṃ nānākaraṇa’nti? Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ kinti byākareyyāthā’’ti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Sace, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘tayome, āvuso, dhammā. Katame tayo? Rāgo, doso, moho – ime kho, āvuso, tayo dhammā; imesaṃ, āvuso, tiṇṇaṃ dhammānaṃ ko viseso ko adhippayāso kiṃ nānākaraṇa’nti? Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘rāgo kho, āvuso, appasāvajjo dandhavirāgī, doso mahāsāvajjo khippavirāgī, moho mahāsāvajjo dandhavirāgī’’’ ti.

‘‘‘Ko panāvuso, hetu ko paccayo yena anuppanno vā rāgo uppajjati uppanno vā rāgo bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattatī’ti? ‘Subhanimittantissa vacanīyaṃ. Tassa subhanimittaṃ ayoniso manasi karoto anuppanno vā rāgo uppajjati uppanno vā rāgo bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati. Ayaṃ kho, āvuso, hetu ayaṃ paccayo yena anuppanno vā rāgo uppajjati uppanno vā rāgo bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattatī’’’ti.

‘‘‘Ko panāvuso, hetu ko paccayo yena anuppanno vā doso uppajjati uppanno vā doso bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattatī’ti? ‘Paṭighanimittaṃ tissa vacanīyaṃ. Tassa paṭighanimittaṃ ayoniso manasi karoto anuppanno vā doso uppajjati uppanno vā doso bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati. Ayaṃ kho, āvuso, hetu ayaṃ paccayo yena anuppanno vā doso uppajjati uppanno vā doso bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattatī’’’ti.

‘‘‘Ko panāvuso, hetu ko paccayo yena anuppanno vā moho uppajjati uppanno vā moho bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattatī’ti? ‘Ayoniso manasikāro tissa vacanīyaṃ. Tassa ayoniso manasi karoto anuppanno vā moho uppajjati uppanno vā moho bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati. Ayaṃ kho, āvuso, hetu ayaṃ paccayo yena anuppanno vā moho uppajjati uppanno vā moho bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattatī’’’ti.

‘‘‘Ko panāvuso, hetu ko paccayo yena anuppanno ceva rāgo nuppajjati uppanno ca rāgo pahīyatī’ti? ‘Asubhanimittantissa vacanīyaṃ. Tassa asubhanimittaṃ yoniso manasi karoto anuppanno ceva rāgo nuppajjati uppanno ca rāgo pahīyati. Ayaṃ kho, āvuso, hetu ayaṃ paccayo yena anuppanno ceva rāgo nuppajjati uppanno ca rāgo pahīyatī’’’ti.

‘‘‘Ko panāvuso, hetu ko paccayo yena anuppanno ceva doso nuppajjati uppanno ca doso pahīyatī’ti? ‘Mettā cetovimuttī tissa vacanīyaṃ. Tassa mettaṃ cetovimuttiṃ yoniso manasi karoto anuppanno ceva doso nuppajjati uppanno ca doso pahīyati. Ayaṃ kho, āvuso, hetu ayaṃ paccayo yena anuppanno ceva doso nuppajjati uppanno ca doso pahīyatī’’’ti.

‘‘‘Ko panāvuso, hetu ko paccayo yena anuppanno ceva moho nuppajjati uppanno ca moho pahīyatī’ti? ‘Yonisomanasikāro tissa vacanīyaṃ. Tassa yoniso manasi karoto anuppanno ceva moho nuppajjati uppanno ca moho pahīyati. Ayaṃ kho, āvuso, hetu ayaṃ paccayo yena anuppanno vā moho nuppajjati uppanno ca moho pahīyatī’’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Akusalamūlasuttaṃ

70. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, akusalamūlāni. Katamāni tīṇi? Lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ.

‘‘Yadapi, bhikkhave, lobho tadapi akusalamūlaṃ [akusalaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]; yadapi luddho abhisaṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi akusalaṃ [akusalamūlaṃ (ka.)]; yadapi luddho lobhena abhibhūto pariyādinnacitto parassa asatā dukkhaṃ uppādayati [upadahati (sī. syā. kaṃ. pī.)] vadhena vā bandhanena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itipi tadapi akusalaṃ [idaṃ pana sabbatthapi evameva dissati]. Itissame lobhajā lobhanidānā lobhasamudayā lobhapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, doso tadapi akusalamūlaṃ; yadapi duṭṭho abhisaṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi akusalaṃ; yadapi duṭṭho dosena abhibhūto pariyādinnacitto parassa asatā dukkhaṃ uppādayati vadhena vā bandhanena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itipi tadapi akusalaṃ. Itissame dosajā dosanidānā dosasamudayā dosapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, moho tadapi akusalamūlaṃ; yadapi mūḷho abhisaṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi akusalaṃ; yadapi mūḷho mohena abhibhūto pariyādinnacitto parassa asatā dukkhaṃ uppādayati vadhena vā bandhanena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itipi tadapi akusalaṃ. Itissame mohajā mohanidānā mohasamudayā mohapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti. Evarūpo cāyaṃ, bhikkhave, puggalo vuccati akālavādītipi, abhūtavādītipi, anatthavādītipi, adhammavādītipi, avinayavādītipi.

‘‘Kasmā cāyaṃ, bhikkhave, evarūpo puggalo vuccati akālavādītipi, abhūtavādītipi, anatthavādītipi, adhammavādītipi, avinayavādītipi? Tathāhāyaṃ, bhikkhave, puggalo parassa asatā dukkhaṃ uppādayati vadhena vā bandhanena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itipi. Bhūtena kho pana vuccamāno avajānāti, no paṭijānāti; abhūtena vuccamāno na ātappaṃ karoti, tassa nibbeṭhanāya itipetaṃ atacchaṃ itipetaṃ abhūtanti. Tasmā evarūpo puggalo vuccati akālavādītipi, abhūtavādītipi, anatthavādītipi, adhammavādītipi, avinayavādītipi.

‘‘Evarūpo, bhikkhave, puggalo lobhajehi pāpakehi akusalehi dhammehi abhibhūto pariyādinnacitto diṭṭhe ceva dhamme dukkhaṃ viharati, savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ. Kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā.

‘‘Dosajehi…pe… mohajehi pāpakehi akusalehi dhammehi abhibhūto pariyādinnacitto diṭṭhe ceva dhamme dukkhaṃ viharati, savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ. Kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā. Seyyathāpi, bhikkhave, sālo vā dhavo vā phandano vā tīhi māluvālatāhi uddhasto pariyonaddho anayaṃ āpajjati, byasanaṃ āpajjati, anayabyasanaṃ āpajjati; evamevaṃ kho, bhikkhave, evarūpo puggalo lobhajehi pāpakehi akusalehi dhammehi abhibhūto pariyādinnacitto diṭṭhe ceva dhamme dukkhaṃ viharati, savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ. Kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā.

‘‘Dosajehi…pe… mohajehi pāpakehi akusalehi dhammehi abhibhūto pariyādinnacitto diṭṭhe ceva dhamme dukkhaṃ viharati savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ. Kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi akusalamūlānīti.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, kusalamūlāni. Katamāni tīṇi? Alobho kusalamūlaṃ, adoso kusalamūlaṃ, amoho kusalamūlaṃ.

‘‘Yadapi, bhikkhave, alobho tadapi kusalamūlaṃ [kusalaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]; yadapi aluddho abhisaṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi kusalaṃ [kusalamūlaṃ (ka.)]; yadapi aluddho lobhena anabhibhūto apariyādinnacitto na parassa asatā dukkhaṃ uppādayati vadhena vā bandhanena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itipi tadapi kusalaṃ. Itissame alobhajā alobhanidānā alobhasamudayā alobhapaccayā aneke kusalā dhammā sambhavanti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, adoso tadapi kusalamūlaṃ; yadapi aduṭṭho abhisaṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi kusalaṃ; yadapi aduṭṭho dosena anabhibhūto apariyādinnacitto na parassa asatā dukkhaṃ uppādayati vadhena vā bandhanena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itipi tadapi kusalaṃ. Itissame adosajā adosanidānā adosasamudayā adosapaccayā aneke kusalā dhammā sambhavanti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, amoho tadapi kusalamūlaṃ; yadapi amūḷho abhisaṅkharoti kāyena vācāya manasā tadapi kusalaṃ; yadapi amūḷho mohena anabhibhūto apariyādinnacitto na parassa asatā dukkhaṃ uppādayati vadhena vā bandhanena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itipi tadapi kusalaṃ. Itissame amohajā amohanidānā amohasamudayā amohapaccayā aneke kusalā dhammā sambhavanti. Evarūpo cāyaṃ, bhikkhave, puggalo vuccati kālavādītipi, bhūtavādītipi, atthavādītipi, dhammavādītipi, vinayavādītipi.

‘‘Kasmā cāyaṃ, bhikkhave, evarūpo puggalo vuccati kālavādītipi, bhūtavādītipi, atthavādītipi, dhammavādītipi, vinayavādītipi? Tathāhāyaṃ, bhikkhave, puggalo na parassa asatā dukkhaṃ uppādayati vadhena vā bandhanena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā balavamhi balattho itipi. Bhūtena kho pana vuccamāno paṭijānāti no avajānāti; abhūtena vuccamāno ātappaṃ karoti tassa nibbeṭhanāya – ‘itipetaṃ ataccham, itipetaṃ abhūta’nti. Tasmā evarūpo puggalo vuccati kālavādītipi, atthavādītipi, dhammavādītipi, vinayavādītipi.

‘‘Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa lobhajā pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Diṭṭheva dhamme sukhaṃ viharati avighātaṃ anupāyāsaṃ apariḷāhaṃ. Diṭṭheva dhamme parinibbāyati.

‘‘Dosajā…pe… parinibbāyati. Mohajā…pe… parinibbāyati. Seyyathāpi bhikkhave, sālo vā dhavo vā phandano vā tīhi māluvālatāhi uddhasto pariyonaddho. Atha puriso āgaccheyya kuddāla-piṭakaṃ [kuddālapiṭakaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] ādāya. So taṃ māluvālataṃ mūle chindeyya, mūle chetvā palikhaṇeyya, palikhaṇitvā mūlāni uddhareyya, antamaso usīranāḷimattānipi [usīranāḷamattānipi (sī. syā. kaṃ. pī.)]. So taṃ māluvālataṃ khaṇḍākhaṇḍikaṃ chindeyya, khaṇḍākhaṇḍikaṃ chetvā phāleyya, phāletvā sakalikaṃ sakalikaṃ kareyya, sakalikaṃ sakalikaṃ karitvā vātātape visoseyya, vātātape visosetvā agginā ḍaheyya, agginā ḍahitvā masiṃ kareyya, masiṃ karitvā mahāvāte vā ophuṇeyya nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya. Evamassa [evamassu (sī.), evassu (ka.)] tā, bhikkhave, māluvālatā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Evamevaṃ kho, bhikkhave, evarūpassa puggalassa lobhajā pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Diṭṭheva dhamme sukhaṃ viharati avighātaṃ anupāyāsaṃ apariḷāhaṃ. Diṭṭheva dhamme parinibbāyati.

‘‘Dosajā …pe… mohajā pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Diṭṭheva dhamme sukhaṃ viharati avighātaṃ anupāyāsaṃ apariḷāhaṃ. Diṭṭheva dhamme parinibbāyati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi kusalamūlānī’’ti. Navamaṃ.

10. Uposathasuttaṃ

71. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Atha kho visākhā migāramātā tadahuposathe yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho visākhaṃ migāramātaraṃ bhagavā etadavoca – ‘‘handa kuto nu tvaṃ, visākhe, āgacchasi divā divassā’’ti? ‘‘Uposathāhaṃ, bhante, ajja upavasāmī’’ti.

‘‘Tayo khome, visākhe, uposathā. Katame tayo? Gopālakuposatho, nigaṇṭhuposatho, ariyuposatho. Kathañca, visākhe, gopālakuposatho hoti? Seyyathāpi, visākhe, gopālako sāyanhasamaye sāmikānaṃ gāvo niyyātetvā iti paṭisañcikkhati – ‘ajja kho gāvo amukasmiñca amukasmiñca padese cariṃsu, amukasmiñca amukasmiñca padese pānīyāni piviṃsu; sve dāni gāvo amukasmiñca amukasmiñca padese carissanti, amukasmiñca amukasmiñca padese pānīyāni pivissantī’ti; evamevaṃ kho, visākhe, idhekacco uposathiko iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khvajja idañcidañca khādanīyaṃ khādiṃ, idañcidañca bhojanīyaṃ bhuñjiṃ; sve dānāhaṃ idañcidañca khādanīyaṃ khādissāmi, idaṃ cidañca bhojanīyaṃ bhuñjissāmī’ti. So tena abhijjhāsahagatena cetasā divasaṃ atināmeti. Evaṃ kho visākhe, gopālakuposatho hoti. Evaṃ upavuttho kho, visākhe, gopālakuposatho na mahapphalo hoti na mahānisaṃso na mahājutiko na mahāvipphāro.

‘‘Kathañca, visākhe, nigaṇṭhuposatho hoti? Atthi, visākhe, nigaṇṭhā nāma samaṇajātikā. Te sāvakaṃ evaṃ samādapenti – ‘ehi tvaṃ, ambho purisa, ye puratthimāya disāya pāṇā paraṃ yojanasataṃ tesu daṇḍaṃ nikkhipāhi; ye pacchimāya disāya pāṇā paraṃ yojanasataṃ tesu daṇḍaṃ nikkhipāhi; ye uttarāya disāya pāṇā paraṃ yojanasataṃ tesu daṇḍaṃ nikkhipāhi; ye dakkhiṇāya disāya pāṇā paraṃ yojanasataṃ tesu daṇḍaṃ nikkhipāhī’ti. Iti ekaccānaṃ pāṇānaṃ anuddayāya anukampāya samādapenti, ekaccānaṃ pāṇānaṃ nānuddayāya nānukampāya samādapenti. Te tadahuposathe sāvakaṃ evaṃ samādapenti – ‘ehi tvaṃ, ambho purisa, sabbacelāni [sabbaverāni (ka.)] nikkhipitvā evaṃ vadehi – nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasmiṃ [kiñcanatasmi (?) kiriyāpadametaṃ yathā kiñcanatatthīti], na ca mama kvacani katthaci kiñcanatatthī’ti. Jānanti kho panassa mātāpitaro – ‘ayaṃ amhākaṃ putto’ti; sopi jānāti – ‘ime mayhaṃ mātāpitaro’ti. Jānāti kho panassa puttadāro – ‘ayaṃ mayhaṃ bhattā’ti; sopi jānāti – ‘ayaṃ mayhaṃ puttadāro’ti. Jānanti kho panassa dāsakammakaraporisā – ‘ayaṃ amhākaṃ ayyo’ti; sopi jānāti – ‘ime mayhaṃ dāsakammakaraporisā’ti. Iti yasmiṃ samaye sacce samādapetabbā musāvāde tasmiṃ samaye samādapenti. Idaṃ tassa musāvādasmiṃ vadāmi. So tassā rattiyā accayena bhoge adinnaṃyeva paribhuñjati. Idaṃ tassa adinnādānasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, visākhe, nigaṇṭhuposatho hoti. Evaṃ upavuttho kho, visākhe, nigaṇṭhuposatho na mahapphalo hoti na mahānisaṃso na mahājutiko na mahāvipphāro.

‘‘Kathañca, visākhe, ariyuposatho hoti? Upakkiliṭṭhassa, visākhe, cittassa upakkamena pariyodapanā hoti. Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā [pariyodāpanā (?)] hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako tathāgataṃ anussarati – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Tassa tathāgataṃ anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati. Ye cittassa upakkilesā te pahīyanti, seyyathāpi, visākhe, upakkiliṭṭhassa sīsassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa sīsassa upakkamena pariyodapanā hoti? Kakkañca paṭicca mattikañca paṭicca udakañca paṭicca purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca, evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa sīsassa upakkamena pariyodapanā hoti. Evamevaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako tathāgataṃ anussarati – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Tassa tathāgataṃ anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti. Ayaṃ vuccati, visākhe – ‘ariyasāvako brahmuposathaṃ upavasati, brahmunā saddhiṃ saṃvasati, brahmañcassa [brahmañca (ka.)] ārabbha cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti’. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Upakkiliṭṭhassa, visākhe, cittassa upakkamena pariyodapanā hoti. Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako dhammaṃ anussarati – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Tassa dhammaṃ anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti, seyyathāpi, visākhe, upakkiliṭṭhassa kāyassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa kāyassa upakkamena pariyodapanā hoti? Sottiñca paṭicca, cuṇṇañca paṭicca, udakañca paṭicca, purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa kāyassa upakkamena pariyodapanā hoti. Evamevaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako dhammaṃ anussarati – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Tassa dhammaṃ anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti. Ayaṃ vuccati, visākhe, ‘ariyasāvako dhammuposathaṃ upavasati, dhammena saddhiṃ saṃvasati, dhammañcassa ārabbha cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti’. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Upakkiliṭṭhassa, visākhe, cittassa upakkamena pariyodapanā hoti. Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako saṅghaṃ anussarati – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Tassa saṅghaṃ anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti, seyyathāpi, visākhe, upakkiliṭṭhassa vatthassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa vatthassa upakkamena pariyodapanā hoti? Usmañca [ūsañca (syā. kaṃ. aṭṭhakathāyampi pāṭhantaraṃ, saṃ. ni. 3.89 khemakasuttapāḷiyāpi sameti.) usumañca (sī.)] paṭicca, khārañca paṭicca, gomayañca paṭicca, udakañca paṭicca, purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa vatthassa upakkamena pariyodapanā hoti. Evamevaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako saṅghaṃ anussarati – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Tassa saṅghaṃ anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti. Ayaṃ vuccati, visākhe, ‘ariyasāvako saṅghuposathaṃ upavasati, saṅghena saddhiṃ saṃvasati, saṅghañcassa ārabbha cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti’. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Upakkiliṭṭhassa, visākhe, cittassa upakkamena pariyodapanā hoti. Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako attano sīlāni anussarati akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni. Tassa sīlaṃ anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti, seyyathāpi, visākhe, upakkiliṭṭhassa ādāsassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa ādāsassa upakkamena pariyodapanā hoti? Telañca paṭicca, chārikañca paṭicca, vālaṇḍupakañca paṭicca, purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa ādāsassa upakkamena pariyodapanā hoti. Evamevaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako attano sīlāni anussarati akhaṇḍāni…pe… samādhisaṃvattanikāni. Tassa sīlaṃ anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti. Ayaṃ vuccati, visākhe, ‘ariyasāvako sīluposathaṃ upavasati, sīlena saddhiṃ saṃvasati, sīlañcassa ārabbha cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti’. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Upakkiliṭṭhassa, visākhe, cittassa upakkamena pariyodapanā hoti. Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha visākhe, ariyasāvako devatā anussarati – ‘santi devā cātumahārājikā [cātummahārājikā (sī. syā. kaṃ. pī.)], santi devā tāvatiṃsā, santi devā yāmā, santi devā tusitā, santi devā nimmānaratino, santi devā paranimmitavasavattino, santi devā brahmakāyikā, santi devā tatuttari [tatuttariṃ (sī. pī.)]. Yathārūpāya saddhāya samannāgatā tā devatā ito cutā tatthupapannā [tatthuppannā (sī. pī.)], mayhampi tathārūpā saddhā saṃvijjati. Yathārūpena sīlena samannāgatā tā devatā ito cutā tatthupapannā, mayhampi tathārūpaṃ sīlaṃ saṃvijjati. Yathārūpena sutena samannāgatā tā devatā ito cutā tatthupapannā, mayhampi tathārūpaṃ sutaṃ saṃvijjati. Yathārūpena cāgena samannāgatā tā devatā ito cutā tatthupapannā, mayhampi tathārūpo cāgo saṃvijjati. Yathārūpāya paññāya samannāgatā tā devatā ito cutā tatthupapannā, mayhampi tathārūpā paññā saṃvijjatī’ti. Tassa attano ca tāsañca devatānaṃ saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti, seyyathāpi, visākhe, upakkiliṭṭhassa jātarūpassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa jātarūpassa upakkamena pariyodapanā hoti? Ukkañca paṭicca, loṇañca paṭicca, gerukañca paṭicca, nāḷikasaṇḍāsañca [nāḷikañca paṭicca saṇḍāsañca (pī. ka.)] paṭicca, purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa jātarūpassa upakkamena pariyodapanā hoti. Evamevaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako devatā anussarati – ‘santi devā cātumahārājikā, santi devā tāvatiṃsā…pe… santi devā tatuttari. Yathārūpāya saddhāya samannāgatā tā devatā ito cutā tatthupapannā, mayhampi tathārūpā saddhā saṃvijjati. Yathārūpena sīlena…pe… sutena…pe… cāgena…pe… paññāya samannāgatā tā devatā ito cutā tatthupapannā, mayhampi tathārūpā paññā saṃvijjatī’ti. Tassa attano ca tāsañca devatānaṃ saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarato cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti. Ayaṃ vuccati, visākhe, ‘ariyasāvako devatuposathaṃ upavasati, devatāhi saddhiṃ saṃvasati, devatā ārabbha cittaṃ pasīdati, pāmojjaṃ uppajjati, ye cittassa upakkilesā te pahīyanti’. Evaṃ kho, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti.

‘‘Sa kho so, visākhe, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yāvajīvaṃ arahanto pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭiviratā nihitadaṇḍā nihitasatthā lajjī dayāpannā sabbapāṇabhūtahitānukampī viharanti; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharāmi. Imināpi [imināpahaṃ (sī.) a. ni. 8.41] aṅgena arahataṃ anukaromi, uposatho ca me upavuttho bhavissati.

‘‘Yāvajīvaṃ arahanto adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭiviratā dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharanti; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharāmi. Imināpi aṅgena arahataṃ anukaromi, uposatho ca me upavuttho bhavissati.

‘‘Yāvajīvaṃ arahanto abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī ārācārī [anācārī (pī.)] viratā methunā gāmadhammā; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī ārācārī virato methunā gāmadhammā. Imināpi aṅgena arahataṃ anukaromi, uposatho ca me upavuttho bhavissati.

‘‘Yāvajīvaṃ arahanto musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭiviratā saccavādī saccasandhā thetā paccayikā avisaṃvādakā lokassa; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa. Imināpi aṅgena arahataṃ anukaromi, uposatho ca me upavuttho bhavissati.

‘‘Yāvajīvaṃ arahanto surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ pahāya surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratā; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ pahāya surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato. Imināpi aṅgena arahataṃ anukaromi, uposatho ca me upavuttho bhavissati.

‘‘Yāvajīvaṃ arahanto ekabhattikā rattūparatā viratā vikālabhojanā; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ ekabhattiko rattūparato virato vikālabhojanā. Imināpi aṅgena arahataṃ anukaromi, uposatho ca me upavuttho bhavissati.

‘‘Yāvajīvaṃ arahanto naccagītavāditavisūkadassanamālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭiviratā; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ naccagītavāditavisūkadassanamālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato. Imināpi aṅgena arahataṃ anukaromi, uposatho ca me upavuttho bhavissati.

‘‘Yāvajīvaṃ arahanto uccāsayanamahāsayanaṃ pahāya uccāsayanamahāsayanā paṭiviratā nīcaseyyaṃ kappenti mañcake vā tiṇasanthārake vā; ahampajja imañca rattiṃ imañca divasaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ pahāya uccāsayanamahāsayanā paṭivirato nīcaseyyaṃ kappemi mañcake vā tiṇasanthārake vā. Imināpi aṅgena arahataṃ anukaromi, uposatho ca me upavuttho bhavissatī’’ti.

‘‘Evaṃ kho, visākhe, ariyuposatho hoti. Evaṃ upavuttho kho, visākhe, ariyuposatho mahapphalo hoti mahānisaṃso mahājutiko mahāvipphāro’’.

‘‘Kīvamahapphalo hoti kīvamahānisaṃso kīvamahājutiko kīvamahāvipphāro’’? ‘‘Seyyathāpi, visākhe, yo imesaṃ soḷasannaṃ mahājanapadānaṃ pahūtarattaratanānaṃ [pahūtasattaratanānaṃ (ka. sī. syā. kaṃ. pī.) ṭīkāyaṃ dassitapāḷiyeva. a. ni. 8.42] issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāreyya, seyyathidaṃ – aṅgānaṃ, magadhānaṃ, kāsīnaṃ, kosalānaṃ, vajjīnaṃ, mallānaṃ, cetīnaṃ, vaṅgānaṃ, kurūnaṃ, pañcālānaṃ, macchānaṃ [maccānaṃ (ka.)], sūrasenānaṃ, assakānaṃ, avantīnaṃ, gandhārānaṃ, kambojānaṃ, aṭṭhaṅgasamannāgatassa uposathassa etaṃ [ekaṃ (ka.)] kalaṃ nāgghati soḷasiṃ. Taṃ kissa hetu? Kapaṇaṃ, visākhe, mānusakaṃ rajjaṃ dibbaṃ sukhaṃ upanidhāya’’.

‘‘Yāni, visākhe, mānusakāni paññāsa vassāni, cātumahārājikānaṃ devānaṃ eso eko rattindivo [rattidivo (ka.)]. Tāya rattiyā tiṃsarattiyo māso. Tena māsena dvādasamāsiyo saṃvaccharo. Tena saṃvaccharena dibbāni pañca vassasatāni cātumahārājikānaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, visākhe, vijjati yaṃ idhekacco itthī vā puriso vā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Idaṃ kho panetaṃ, visākhe, sandhāya bhāsitaṃ – ‘kapaṇaṃ mānusakaṃ rajjaṃ dibbaṃ sukhaṃ upanidhāya’’’.

‘‘Yaṃ, visākhe, mānusakaṃ vassasataṃ, tāvatiṃsānaṃ devānaṃ eso eko rattindivo. Tāya rattiyā tiṃsarattiyo māso. Tena māsena dvādasamāsiyo saṃvaccharo. Tena saṃvaccharena dibbaṃ vassasahassaṃ tāvatiṃsānaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, visākhe, vijjati yaṃ idhekacco itthī vā puriso vā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tāvatiṃsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Idaṃ kho panetaṃ, visākhe, sandhāya bhāsitaṃ – ‘kapaṇaṃ mānusakaṃ rajjaṃ dibbaṃ sukhaṃ upanidhāya’’’.

‘‘Yāni, visākhe, mānusakāni dve vassasatāni, yāmānaṃ devānaṃ eso eko rattindivo. Tāya rattiyā tiṃsarattiyo māso. Tena māsena dvādasamāsiyo saṃvaccharo. Tena saṃvaccharena dibbāni dve vassasahassāni yāmānaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, visākhe, vijjati yaṃ idhekacco itthī vā puriso vā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā yāmānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Idaṃ kho panetaṃ, visākhe, sandhāya bhāsitaṃ – ‘kapaṇaṃ mānusakaṃ rajjaṃ dibbaṃ sukhaṃ upanidhāya’’’.

‘‘Yāni, visākhe, mānusakāni cattāri vassasatāni, tusitānaṃ devānaṃ eso eko rattindivo. Tāya rattiyā tiṃsarattiyo māso. Tena māsena dvādasamāsiyo saṃvaccharo. Tena saṃvaccharena dibbāni cattāri vassasahassāni tusitānaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, visākhe, vijjati yaṃ idhekacco itthī vā puriso vā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tusitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Idaṃ kho panetaṃ, visākhe, sandhāya bhāsitaṃ – ‘kapaṇaṃ mānusakaṃ rajjaṃ dibbaṃ sukhaṃ upanidhāya’’’.

‘‘Yāni, visākhe, mānusakāni aṭṭha vassasatāni, nimmānaratīnaṃ devānaṃ eso eko rattindivo. Tāya rattiyā tiṃsarattiyo māso. Tena māsena dvādasamāsiyo saṃvaccharo. Tena saṃvaccharena dibbāni aṭṭha vassasahassāni nimmānaratīnaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, visākhe, vijjati yaṃ idhekacco itthī vā puriso vā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā nimmānaratīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Idaṃ kho panetaṃ, visākhe, sandhāya bhāsitaṃ – ‘kapaṇaṃ mānusakaṃ rajjaṃ dibbaṃ sukhaṃ upanidhāya’’’.

‘‘Yāni, visākhe, mānusakāni soḷasa vassasatāni, paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ eso eko rattindivo. Tāya rattiyā tiṃsarattiyo māso. Tena māsena dvādasamāsiyo saṃvaccharo. Tena saṃvaccharena dibbāni soḷasa vassasahassāni paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, visākhe, vijjati yaṃ idhekacco itthī vā puriso vā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Idaṃ kho panetaṃ, visākhe, sandhāya bhāsitaṃ – ‘kapaṇaṃ mānusakaṃ rajjaṃ dibbaṃ sukhaṃ upanidhāyā’’’ti.

‘‘Pāṇaṃ na haññe [na hāne (sī. pī.), na hane (ka.)] na cadinnamādiye,
Musā na bhāse na ca majjapo siyā;
Abrahmacariyā virameyya methunā,
Rattiṃ na bhuñjeyya vikālabhojanaṃ.

‘‘Mālaṃ na dhāre na ca gandhamācare,
Mañce chamāyaṃ va sayetha santhate;
Etañhi aṭṭhaṅgikamāhuposathaṃ,
Buddhena dukkhantagunā pakāsitaṃ.

‘‘Cando ca sūriyo ca ubho sudassanā,
Obhāsayaṃ anupariyanti yāvatā;
Tamonudā te pana antalikkhagā,
Nabhe pabhāsanti disāvirocanā.

‘‘Etasmiṃ yaṃ vijjati antare dhanaṃ,
Muttā maṇi veḷuriyañca bhaddakaṃ;
Siṅgī suvaṇṇaṃ atha vāpi kañcanaṃ,
Yaṃ jātarūpaṃ haṭakanti vuccati.

‘‘Aṭṭhaṅgupetassa uposathassa,
Kalampi te nānubhavanti soḷasiṃ;
Candappabhā tāragaṇā ca sabbe.
‘‘Tasmā hi nārī ca naro ca sīlavā,
Aṭṭhaṅgupetaṃ upavassuposathaṃ;
Puññāni katvāna sukhudrayāni,
Aninditā saggamupenti ṭhāna’’nti. dasamaṃ;

Mahāvaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Titthabhayañca venāgo, sarabho kesamuttiyā;
Sāḷho cāpi kathāvatthu, titthiyamūluposathoti.

(8) 3. Ānandavaggo

1. Channasuttaṃ

72. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho channo paribbājako yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho channo paribbājako āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘tumhepi, āvuso ānanda, rāgassa pahānaṃ paññāpetha, dosassa pahānaṃ paññāpetha, mohassa pahānaṃ paññāpethāti. Mayaṃ kho, āvuso, rāgassa pahānaṃ paññāpema, dosassa pahānaṃ paññāpema, mohassa pahānaṃ paññapemā’’ti.

‘‘Kiṃ pana tumhe, āvuso, rāge ādīnavaṃ disvā rāgassa pahānaṃ paññāpetha, kiṃ dose ādīnavaṃ disvā dosassa pahānaṃ paññāpetha, kiṃ mohe ādīnavaṃ disvā mohassa pahānaṃ paññāpethā’’ti?

‘‘Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; rāge pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati; rāge pahīne neva kāyena duccaritaṃ carati, na vācāya duccaritaṃ carati, na manasā duccaritaṃ carati. Ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnacitto attatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti; rāge pahīne attatthampi yathābhūtaṃ pajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ pajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ pajānāti. Rāgo kho, āvuso, andhakaraṇo acakkhukaraṇo aññāṇakaraṇo paññānirodhiko vighātapakkhiko anibbānasaṃvattaniko.

‘‘Duṭṭho kho, āvuso, dosena…pe… mūḷho kho, āvuso, mohena abhibhūto pariyādinnacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; mohe pahīne nevattabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Mūḷho kho, āvuso, mohena abhibhūto pariyādinnacitto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati; mohe pahīne neva kāyena duccaritaṃ carati, na vācāya duccaritaṃ carati, na manasā duccaritaṃ carati. Mūḷho kho, āvuso, mohena abhibhūto pariyādinnacitto attatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ nappajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ nappajānāti; mohe pahīne attatthampi yathābhūtaṃ pajānāti, paratthampi yathābhūtaṃ pajānāti, ubhayatthampi yathābhūtaṃ pajānāti. Moho kho, āvuso, andhakaraṇo acakkhukaraṇo aññāṇakaraṇo paññānirodhiko vighātapakkhiko anibbānasaṃvattaniko. Idaṃ kho mayaṃ, āvuso, rāge ādīnavaṃ disvā rāgassa pahānaṃ paññāpema. Idaṃ dose ādīnavaṃ disvā dosassa pahānaṃ paññāpema. Idaṃ mohe ādīnavaṃ disvā mohassa pahānaṃ paññāpemā’’ti.

‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāyā’’ti? ‘‘Atthāvuso, maggo atthi paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāyā’’ti. ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāyā’’ti? ‘‘Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāyā’’ti. ‘‘Bhaddako kho, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāya. Alañca panāvuso ānanda, appamādāyā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Ājīvakasuttaṃ

73. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho aññataro ājīvakasāvako gahapati yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so ājīvakasāvako gahapati āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca –

‘‘Kesaṃ no, bhante ānanda, dhammo svākkhāto? Ke loke suppaṭipannā? Ke loke sukatā’’ti [sugatāti (sī. syā. kaṃ. pī.)]? ‘‘Tena hi, gahapati, taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, ye rāgassa pahānāya dhammaṃ desenti, dosassa pahānāya dhammaṃ desenti, mohassa pahānāya dhammaṃ desenti, tesaṃ dhammo svākkhāto no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Ye, bhante, rāgassa pahānāya dhammaṃ desenti, dosassa pahānāya dhammaṃ desenti, mohassa pahānāya dhammaṃ desenti, tesaṃ dhammo svākkhāto. Evaṃ me ettha hotī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, ye rāgassa pahānāya paṭipannā, dosassa pahānāya paṭipannā, mohassa pahānāya paṭipannā, te loke suppaṭipannā no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Ye, bhante, rāgassa pahānāya paṭipannā, dosassa pahānāya paṭipannā, mohassa pahānāya paṭipannā, te loke suppaṭipannā. Evaṃ me ettha hotī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, yesaṃ rāgo pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo, yesaṃ doso pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo, yesaṃ moho pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo, te loke sukatā no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Yesaṃ, bhante, rāgo pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo, yesaṃ doso pahīno…pe… yesaṃ moho pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo, te loke sukatā. Evaṃ me ettha hotī’’ti.

‘‘Iti kho, gahapati, tayāvetaṃ [tayā cetaṃ (sī. pī. ka.)] byākataṃ – ‘ye, bhante, rāgassa pahānāya dhammaṃ desenti, dosassa pahānāya dhammaṃ desenti, mohassa pahānāya dhammaṃ desenti, tesaṃ dhammo svākkhāto’ti. Tayāvetaṃ byākataṃ – ‘ye, bhante, rāgassa pahānāya paṭipannā, dosassa pahānāya paṭipannā, mohassa pahānāya paṭipannā, te loke suppaṭipannā’ti. Tayāvetaṃ byākataṃ – ‘yesaṃ, bhante, rāgo pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo, yesaṃ doso pahīno…pe… yesaṃ moho pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo, te loke sukatā’’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Na ceva nāma sadhammukkaṃsanā bhavissati, na ca paradhammāpasādanā [na paradhammāpasādanā (sī. pī.), na paradhammavambhanā (ma. ni. 2.236)]. Āyataneva [āyatane ca (ma. ni. 2.236)] dhammadesanā, attho ca vutto, attā ca anupanīto. Tumhe, bhante ānanda, rāgassa pahānāya dhammaṃ desetha, dosassa…pe… mohassa pahanāya dhammaṃ desetha. Tumhākaṃ, bhante ānanda, dhammo svākkhāto. Tumhe, bhante ānanda, rāgassa pahānāya paṭipannā, dosassa…pe… mohassa pahānāya paṭipannā. Tumhe, bhante, loke suppaṭipannā. Tumhākaṃ, bhante ānanda, rāgo pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo, tumhākaṃ doso pahīno…pe… tumhākaṃ moho pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo. Tumhe loke sukatā.

‘‘Abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ ayyena ānandena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante ānanda, taṃ bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ ayyo ānando dhāretu, ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Dutiyaṃ.

3. Mahānāmasakkasuttaṃ

74. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Tena kho pana samayena bhagavā gilānāvuṭṭhito [gilānavuṭṭhito (saddanīti)] hoti aciravuṭṭhito gelaññā. Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘dīgharattāhaṃ, bhante, bhagavatā evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāmi – ‘samāhitassa ñāṇaṃ, no asamāhitassā’ti. Samādhi nu kho, bhante, pubbe, pacchā ñāṇaṃ; udāhu ñāṇaṃ pubbe, pacchā samādhī’’ti? Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘bhagavā kho gilānavuṭṭhito aciravuṭṭhito gelaññā. Ayañca mahānāmo sakko bhagavantaṃ atigambhīraṃ pañhaṃ pucchati. Yaṃnūnāhaṃ mahānāmaṃ sakkaṃ ekamantaṃ apanetvā dhammaṃ deseyya’’nti.

Atha kho āyasmā ānando mahānāmaṃ sakkaṃ bāhāyaṃ gahetvā ekamantaṃ apanetvā mahānāmaṃ sakkaṃ etadavoca – ‘‘sekhampi kho, mahānāma, sīlaṃ vuttaṃ bhagavatā, asekhampi sīlaṃ vuttaṃ bhagavatā; sekhopi samādhi vutto bhagavatā, asekhopi samādhi vutto bhagavatā; sekhāpi paññā vuttā bhagavatā, asekhāpi paññā vuttā bhagavatā. Katamañca, mahānāma, sekhaṃ sīlaṃ? Idha, mahānāma, bhikkhu sīlavā hoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Idaṃ vuccati, mahānāma, sekhaṃ sīlaṃ’’.

‘‘Katamo ca, mahānāma, sekho samādhi? Idha, mahānāma, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, mahānāma, sekho samādhi.

‘‘Katamā ca, mahānāma, sekhā paññā? Idha, mahānāma, bhikkhu idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti. Ayaṃ vuccati, mahānāma, sekhā paññā.

‘‘Sa kho so, mahānāma, ariyasāvako evaṃ sīlasampanno evaṃ samādhisampanno evaṃ paññāsampanno āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Evaṃ kho, mahānāma, sekhampi sīlaṃ vuttaṃ bhagavatā, asekhampi sīlaṃ vuttaṃ bhagavatā; sekhopi samādhi vutto bhagavatā, asekhopi samādhi vutto bhagavatā; sekhāpi paññā vuttā bhagavatā, asekhāpi paññā vuttā bhagavatā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Nigaṇṭhasuttaṃ

75. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho abhayo ca licchavi paṇḍitakumārako ca licchavi yenāyasmā ānando tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho abhayo licchavi āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘nigaṇṭho, bhante, nāṭaputto [nāthaputto (sī. pī.)] sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti – ‘carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’nti. So purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvaṃ paññapeti navānaṃ kammānaṃ akaraṇā setughātaṃ. Iti kammakkhayā dukkhakkhayo, dukkhakkhayā vedanākkhayo, vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissati – evametissā sandiṭṭhikāya nijjarāya visuddhiyā samatikkamo hoti. Idha, bhante, bhagavā kimāhā’’ti?

‘‘Tisso kho imā, abhaya, nijjarā visuddhiyo tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātā sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya. Katamā tisso? Idha, abhaya, bhikkhu sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So navañca kammaṃ na karoti, purāṇañca kammaṃ phussa phussa byantīkaroti. Sandiṭṭhikā nijjarā akālikā ehipassikā opaneyyikā paccattaṃ veditabbā viññūhīti.

‘‘Sa kho so, abhaya, bhikkhu evaṃ sīlasampanno vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So navañca kammaṃ na karoti, purāṇañca kammaṃ phussa phussa byantīkaroti. Sandiṭṭhikā nijjarā akālikā ehipassikā opaneyyikā paccattaṃ veditabbā viññūhīti.

‘‘Sa kho so, abhaya, bhikkhu evaṃ samādhisampanno [evaṃ sīlasampanno evaṃ samādhisampanno (sī. syā. kaṃ.)] āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. So navañca kammaṃ na karoti, purāṇañca kammaṃ phussa phussa byantīkaroti. Sandiṭṭhikā nijjarā akālikā ehipassikā opaneyyikā paccattaṃ veditabbā viññūhīti. Imā kho, abhaya, tisso nijjarā visuddhiyo tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātā sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti.

Evaṃ vutte paṇḍitakumārako licchavi abhayaṃ licchaviṃ etadavoca – ‘‘kiṃ pana tvaṃ, samma abhaya, āyasmato ānandassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodasī’’ti? ‘‘Kyāhaṃ, samma paṇḍitakumāraka, āyasmato ānandassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodissāmi! Muddhāpi tassa vipateyya yo āyasmato ānandassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodeyyā’’ti. Catutthaṃ.

5. Nivesakasuttaṃ

76. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Ye, ānanda, anukampeyyātha ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā te vo, ānanda, tīsu ṭhānesu samādapetabbā [samādāpetabbā (?)] nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā. Katamesu tīsu? Buddhe aveccappasāde samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi; satthā devamanussānaṃ, buddho bhagavā’ti, dhamme aveccappasāde samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti, saṅghe aveccappasāde samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’’ti.

‘‘Siyā, ānanda, catunnaṃ mahābhūtānaṃ aññathattaṃ – pathavīdhātuyā āpodhātuyā tejodhātuyā vāyodhātuyā, na tveva buddhe aveccappasādena samannāgatassa ariyasāvakassa siyā aññathattaṃ tatridaṃ aññathattaṃ. So vatānanda, buddhe aveccappasādena samannāgato ariyasāvako nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Siyā, ānanda, catunnaṃ mahābhūtānaṃ aññathattaṃ – pathavīdhātuyā āpodhātuyā tejodhātuyā vāyodhātuyā, na tveva dhamme…pe… na tveva saṅghe aveccappasādena samannāgatassa ariyasāvakassa siyā aññathattaṃ tatridaṃ aññathattaṃ. So vatānanda, saṅghe aveccappasādena samannāgato ariyasāvako nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Ye, ānanda, anukampeyyātha ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā te vo, ānanda, imesu tīsu ṭhānesu samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamabhavasuttaṃ

77. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhavo, bhavoti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, bhavo hotī’’ti?

‘‘Kāmadhātuvepakkañca, ānanda, kammaṃ nābhavissa, api nu kho kāmabhavo paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Iti kho, ānanda, kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bījaṃ, taṇhā sneho [sineho (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ hīnāya dhātuyā viññāṇaṃ patiṭṭhitaṃ evaṃ āyatiṃ [āyati (sī.)] punabbhavābhinibbatti hoti. ( ) [(evaṃ kho ānanda bhavo hotīti) (ka.) dutiyasutte pana idaṃ pāṭhanānattaṃ natthi]

‘‘Rūpadhātuvepakkañca, ānanda, kammaṃ nābhavissa, api nu kho rūpabhavo paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Iti kho ānanda, kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bījaṃ, taṇhā sneho. Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ majjhimāya dhātuyā viññāṇaṃ patiṭṭhitaṃ evaṃ āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hoti. ( ) [(evaṃ kho ānanda bhavo hotīti) (ka.) dutiyasutte pana idaṃ pāṭhanānattaṃ natthi]

‘‘Arūpadhātuvepakkañca, ānanda, kammaṃ nābhavissa, api nu kho arūpabhavo paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Iti kho, ānanda, kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bījaṃ, taṇhā sneho. Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ paṇītāya dhātuyā viññāṇaṃ patiṭṭhitaṃ evaṃ āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hoti. Evaṃ kho, ānanda, bhavo hotī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyabhavasuttaṃ

78. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhavo, bhavoti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, bhavo hotī’’ti?

‘‘Kāmadhātuvepakkañca, ānanda, kammaṃ nābhavissa, api nu kho kāmabhavo paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ bhante’’. ‘‘Iti kho, ānanda, kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bījaṃ, taṇhā sneho. Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ hīnāya dhātuyā cetanā patiṭṭhitā patthanā patiṭṭhitā evaṃ āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hoti’’.

‘‘Rūpadhātuvepakkañca, ānanda, kammaṃ nābhavissa, api nu kho rūpabhavo paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Iti kho, ānanda, kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bījaṃ, taṇhā sneho. Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ majjhimāya dhātuyā cetanā patiṭṭhitā patthanā patiṭṭhitā evaṃ āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hoti’’.

‘‘Arūpadhātuvepakkañca, ānanda, kammaṃ nābhavissa, api nu kho arūpabhavo paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Iti kho, ānanda, kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bījaṃ, taṇhā sneho. Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ paṇītāya dhātuyā cetanā patiṭṭhitā patthanā patiṭṭhitā evaṃ āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hoti. Evaṃ kho, ānanda, bhavo hotī’’ti. Sattamaṃ.

8. Sīlabbatasuttaṃ

79. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘sabbaṃ nu kho, ānanda, sīlabbataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ upaṭṭhānasāraṃ saphala’’nti? ‘‘Na khvettha, bhante, ekaṃsenā’’ti. ‘‘Tena hānanda, vibhajassū’’ti.

‘‘Yañhissa [yathārūpaṃ hissa (?) sevitabbāsevitabbasuttānurūpaṃ], bhante, sīlabbataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ upaṭṭhānasāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyanti, evarūpaṃ sīlabbataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ upaṭṭhānasāraṃ aphalaṃ. Yañca khvāssa [yañhissa (ka.), yathārūpañca khvāssa (?)], bhante, sīlabbataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ upaṭṭhānasāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, evarūpaṃ sīlabbataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ upaṭṭhānasāraṃ saphala’’nti. Idamavoca āyasmā ānando; samanuñño satthā ahosi.

Atha kho āyasmā ānando ‘‘samanuñño me satthā’’ti, uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho bhagavā acirapakkante āyasmante ānande bhikkhū āmantesi – ‘‘sekho, bhikkhave, ānando; na ca panassa sulabharūpo samasamo paññāyā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Gandhajātasuttaṃ

80. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Tīṇimāni, bhante, gandhajātāni, yesaṃ anuvātaṃyeva gandho gacchati, no paṭivātaṃ. Katamāni tīṇi? Mūlagandho, sāragandho, pupphagandho – imāni kho, bhante, tīṇi gandhajātāni, yesaṃ anuvātaṃyeva gandho gacchati, no paṭivātaṃ. Atthi nu kho, bhante, kiñci gandhajātaṃ yassa anuvātampi gandho gacchati, paṭivātampi gandho gacchati, anuvātapaṭivātampi gandho gacchatī’’ti?

‘‘Atthānanda, kiñci gandhajātaṃ [atthānanda gandhajātaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] yassa anuvātampi gandho gacchati, paṭivātampi gandho gacchati, anuvātapaṭivātampi gandho gacchatī’’ti. ‘‘Katamañca pana, bhante, gandhajātaṃ yassa anuvātampi gandho gacchati, paṭivātampi gandho gacchati, anuvātapaṭivātampi gandho gacchatī’’ti?

‘‘Idhānanda, yasmiṃ gāme vā nigame vā itthī vā puriso vā buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti, pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti, sīlavā hoti kalyāṇadhammo, vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato.

‘‘Tassa disāsu samaṇabrāhmaṇā vaṇṇaṃ bhāsanti – ‘amukasmiṃ [asukasmiṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] nāma gāme vā nigame vā itthī vā puriso vā buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti, pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti, sīlavā hoti kalyāṇadhammo, vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato’’’ti.

‘‘Devatāpissa [devatāpissa amanussā (sī. pī.), devatāpissa amanussāpi (ka.), devatāpissa…pe… manussāpissa (?)] vaṇṇaṃ bhāsanti – ‘amukasmiṃ nāma gāme vā nigame vā itthī vā puriso vā buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti, pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti, sīlavā hoti kalyāṇadhammo, vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato’ti. Idaṃ kho taṃ, ānanda, gandhajātaṃ yassa anuvātampi gandho gacchati, paṭivātampi gandho gacchati, anuvātapaṭivātampi gandho gacchatī’’ti.

‘‘Na pupphagandho paṭivātameti,
Na candanaṃ tagaramallikā [taggaramallikā (pī.)] vā;

Satañca gandho paṭivātameti,
Sabbā disā sappuriso pavāyatī''ti. navamaṃ;

10. Cūḷanikāsuttaṃ

81. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''sammukhāmetaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'bhagavato, ānanda, sikhissa abhibhū nāma sāvako brahmaloke ṭhito sahassilokadhātuṃ [sahassīlokadhātuṃ (pī.) saṃ. ni. 1.185 vitthāro] sarena viññāpesī'ti. Bhagavā pana, bhante, arahaṃ sammāsambuddho kīvatakaṃ pahoti sarena viññāpetu''nti? ''Sāvako so, ānanda, appameyyā tathāgatā''ti.

Dutiyampi kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'bhagavato, ānanda, sikhissa abhibhū nāma sāvako brahmaloke ṭhito sahassilokadhātuṃ sarena viññāpesī'ti. Bhagavā pana, bhante, arahaṃ sammāsambuddho kīvatakaṃ pahoti sarena viññāpetu''nti? ''Sāvako so, ānanda, appameyyā tathāgatā''ti.

Tatiyampi kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''sammukhāmetaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'bhagavato, ānanda, sikhissa abhibhū nāma sāvako brahmaloke ṭhito sahassilokadhātuṃ sarena viññāpesī'ti. Bhagavā pana, bhante, arahaṃ sammāsambuddho kīvatakaṃ pahoti sarena viññāpetu''nti? ''Sutā te, ānanda, sahassī cūḷanikā lokadhātū''ti? ''Etassa, bhagavā, kālo; etassa, sugata, kālo! Yaṃ bhagavā bhāseyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī''ti. ''Tenahānanda, suṇāhi sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

''Yāvatā, ānanda, candimasūriyā [candimasuriyā (sī. syā. kaṃ. pī.)] pariharanti, disā bhanti virocanā, tāva sahassadhā loko. Tasmiṃ sahassadhā loke sahassaṃ [tasmiṃ sahassaṃ (syā. kaṃ. pī.)] candānaṃ, sahassaṃ sūriyānaṃ, sahassaṃ sinerupabbatarājānaṃ, sahassaṃ jambudīpānaṃ, sahassaṃ aparagoyānānaṃ, sahassaṃ uttarakurūnaṃ, sahassaṃ pubbavidehānaṃ, cattāri mahāsamuddasahassāni, cattāri mahārājasahassāni, sahassaṃ cātumahārājikānaṃ, sahassaṃ tāvatiṃsānaṃ, sahassaṃ yāmānaṃ, sahassaṃ tusitānaṃ, sahassaṃ nimmānaratīnaṃ, sahassaṃ paranimmitavasavattīnaṃ, sahassaṃ brahmalokānaṃ – ayaṃ vuccatānanda, sahassī cūḷanikā lokadhātu.

''Yāvatānanda, sahassī cūḷanikā lokadhātu tāva sahassadhā loko. Ayaṃ vuccatānanda, dvisahassī majjhimikā lokadhātu.

''Yāvatānanda, dvisahassī majjhimikā lokadhātu tāva sahassadhā loko. Ayaṃ vuccatānanda, tisahassī mahāsahassī lokadhātu.

''Ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato tisahassimahāsahassilokadhātuṃ [tisahassi mahāsahassiṃ lokadhātuṃ (syā. kaṃ.), tisahassīmahāsahassīlokadhātuṃ (pī.)] sarena viññāpeyya, yāvatā pana ākaṅkheyyā''ti.

''Yathā kathaṃ pana, bhante, bhagavā tisahassimahāsahassilokadhātuṃ sarena viññāpeyya, yāvatā pana ākaṅkheyyā''ti? ''Idhānanda, tathāgato tisahassimahāsahassilokadhātuṃ obhāsena phareyya. Yadā te sattā taṃ ālokaṃ sañjāneyyuṃ, atha tathāgato ghosaṃ kareyya saddamanussāveyya. Evaṃ kho, ānanda, tathāgato tisahassimahāsahassilokadhātuṃ sarena viññāpeyya, yāvatā pana ākaṅkheyyā''ti.

Evaṃ vutte āyasmā ānando (āyasmantaṃ udāyiṃ) [(bhagavantaṃ) (sī.), ( ) natthi syā. kaṃ. potthakesu. aṭṭhakathāya sameti] etadavoca – ''lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me satthā evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo''ti. Evaṃ vutte āyasmā udāyī āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca –

‘‘kiṃ tuyhettha, āvuso ānanda, yadi te satthā evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo’’ti? Evaṃ vutte bhagavā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘mā hevaṃ, udāyi, mā hevaṃ, udāyi. Sace, udāyi, ānando avītarāgo kālaṃ kareyya, tena cittappasādena sattakkhattuṃ devesu devarajjaṃ kāreyya, sattakkhattuṃ imasmiṃyeva jambudīpe mahārajjaṃ kāreyya. Api ca, udāyi, ānando diṭṭheva dhamme parinibbāyissatī’’ti. Dasamaṃ.

Ānandavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Channo ājīvako sakko, nigaṇṭho ca nivesako;
Duve bhavā sīlabbataṃ, gandhajātañca cūḷanīti.

(9) 4. Samaṇavaggo

1. Samaṇasuttaṃ

82. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, samaṇassa samaṇiyāni samaṇakaraṇīyāni. Katamāni tīṇi? Adhisīlasikkhāsamādānaṃ, adhicittasikkhāsamādānaṃ, adhipaññāsikkhāsamādānaṃ – imāni kho, bhikkhave, tīṇi samaṇassa samaṇiyāni samaṇakaraṇīyāni.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘tibbo no chando bhavissati adhisīlasikkhāsamādāne, tibbo no chando bhavissati adhicittasikkhāsamādāne, tibbo no chando bhavissati adhipaññāsikkhāsamādāne’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Gadrabhasuttaṃ

83. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gadrabho gogaṇaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandho hoti – ‘ahampi dammo, ahampi dammo’ti [ahampi go amhā ahampi go amhāti (sī.), ahampi amhā ahampi amhāti (syā. kaṃ. pī.), ahampi go ahampi goti (?)]. Tassa na tādiso vaṇṇo hoti seyyathāpi gunnaṃ, na tādiso saro hoti seyyathāpi gunnaṃ, na tādisaṃ padaṃ hoti seyyathāpi gunnaṃ. So gogaṇaṃyeva piṭṭhito piṭṭhito anubandho hoti – ‘ahampi dammo, ahampi dammo’’’ti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu bhikkhusaṅghaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandho hoti – ‘ahampi bhikkhu, ahampi bhikkhū’ti. Tassa na tādiso chando hoti adhisīlasikkhāsamādāne seyyathāpi aññesaṃ bhikkhūnaṃ, na tādiso chando hoti adhicittasikkhāsamādāne seyyathāpi aññesaṃ bhikkhūnaṃ, na tādiso chando hoti adhipaññāsikkhāsamādāne seyyathāpi aññesaṃ bhikkhūnaṃ. So bhikkhusaṅghaṃyeva piṭṭhito piṭṭhito anubandho hoti – ‘ahampi bhikkhu, ahampi bhikkhū’’’ti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘tibbo no chando bhavissati adhisīlasikkhāsamādāne, tibbo no chando bhavissati adhicittasikkhāsamādāne, tibbo no chando bhavissati adhipaññāsikkhāsamādāne’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3. Khettasuttaṃ

84. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, kassakassa gahapatissa pubbe karaṇīyāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, kassako gahapati paṭikacceva [paṭigacceva (sī. pī.)] khettaṃ sukaṭṭhaṃ karoti sumatikataṃ [sumattikataṃ (ka.), ettha matisaddo kaṭṭhakhettassa samīkaraṇasādhane dārubhaṇḍe vattatīti sakkataabhidhānesu āgataṃ. taṃ ‘‘matiyā suṭṭhu samīkata’’nti aṭṭhakathāya sameti]. Paṭikacceva khettaṃ sukaṭṭhaṃ karitvā sumatikataṃ kālena bījāni patiṭṭhāpeti. Kālena bījāni patiṭṭhāpetvā samayena udakaṃ abhinetipi apanetipi. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi kassakassa gahapatissa pubbe karaṇīyāni.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīṇimāni bhikkhussa pubbe karaṇīyāni. Katamāni tīṇi? Adhisīlasikkhāsamādānaṃ, adhicittasikkhāsamādānaṃ, adhipaññāsikkhāsamādānaṃ – imāni kho, bhikkhave, tīṇi bhikkhussa pubbe karaṇīyāni.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘tibbo no chando bhavissati adhisīlasikkhāsamādāne, tibbo no chando bhavissati adhicittasikkhāsamādāne, tibbo no chando bhavissati adhipaññāsikkhāsamādāne’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Tatiyaṃ.

4. Vajjiputtasuttaṃ

85. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho aññataro vajjiputtako bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so vajjiputtako bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhikamidaṃ, bhante, diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ [diyaḍḍhaṃ sikkhāpadasataṃ (sī.)] anvaddhamāsaṃ uddesaṃ āgacchati. Nāhaṃ, bhante, ettha sakkomi sikkhitu’’nti. ‘‘Sakkhissasi pana tvaṃ, bhikkhu, tīsu sikkhāsu sikkhituṃ – adhisīlasikkhāya, adhicittasikkhāya adhipaññāsikkhāyā’’ti? ‘‘Sakkomahaṃ, bhante, tīsu sikkhāsu sikkhituṃ – adhisīlasikkhāya, adhicittasikkhāya, adhipaññāsikkhāyā’’ti. ‘‘Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, tīsu sikkhāsu sikkhassu – adhisīlasikkhāya, adhicittasikkhāya, adhipaññāsikkhāya’’.

‘‘Yato kho tvaṃ, bhikkhu, adhisīlampi sikkhissasi, adhicittampi sikkhissasi, adhipaññampi sikkhissasi, tassa tuyhaṃ bhikkhu adhisīlampi sikkhato adhicittampi sikkhato adhipaññampi sikkhato rāgo pahīyissati, doso pahīyissati, moho pahīyissati. So tvaṃ rāgassa pahānā dosassa pahānā mohassa pahānā yaṃ akusalaṃ na taṃ karissasi, yaṃ pāpaṃ na taṃ sevissasī’’ti.

Atha kho so bhikkhu aparena samayena adhisīlampi sikkhi, adhicittampi sikkhi, adhipaññampi sikkhi. Tassa adhisīlampi sikkhato adhicittampi sikkhato adhipaññampi sikkhato rāgo pahīyi, doso pahīyi, moho pahīyi. So rāgassa pahānā dosassa pahānā mohassa pahānā yaṃ akusalaṃ taṃ nākāsi, yaṃ pāpaṃ taṃ na sevīti. Catutthaṃ.

5. Sekkhasuttaṃ

86. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘‘Sekho, sekho’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, sekho hotī’’ti? ‘‘Sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhati, adhicittampi sikkhati, adhipaññampi sikkhati. Sikkhatīti kho, bhikkhu, tasmā sekhoti vuccatī’’ti.

‘‘Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;
Khayasmiṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ, tato aññā anantarā.

‘‘Tato aññāvimuttassa [aññāvimuttiyā (ka.)], ñāṇaṃ ve [ñāṇañca (ka.)] hoti tādino;
Akuppā me vimuttīti, bhavasaṃyojanakkhaye’’ti. pañcamaṃ; ( ) [(aṭṭhamaṃ bhāṇavāraṃ niṭṭhitaṃ) (ka.)]

6. Paṭhamasikkhāsuttaṃ

87. ‘‘Sādhikamidaṃ, bhikkhave, diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ anvaddhamāsaṃ uddesaṃ āgacchati, yattha attakāmā kulaputtā sikkhanti. Tisso imā, bhikkhave, sikkhā yatthetaṃ sabbaṃ samodhānaṃ gacchati. Katamā tisso? Adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā adhipaññāsikkhā – imā kho, bhikkhave, tisso sikkhā, yatthetaṃ sabbaṃ samodhānaṃ gacchati.

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti samādhismiṃ mattaso kārī paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni, tattha dhuvasīlo [dhuvasīlī (sī.) pu. pa. 127-129 (thokaṃ visadisaṃ)] ca hoti ṭhitasīlo [ṭhitasīlī (sī.)] ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti samādhismiṃ mattaso kārī paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti samādhismiṃ paripūrakārī paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti samādhismiṃ paripūrakārī paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

‘‘Iti kho, bhikkhave, padesaṃ padesakārī ārādheti paripūraṃ paripūrakārī. Avañjhāni tvevāhaṃ [avañcuvanevāhaṃ (ka.)], bhikkhave, sikkhāpadāni vadāmī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyasikkhāsuttaṃ

88. ‘‘Sādhikamidaṃ, bhikkhave, diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ anvaddhamāsaṃ uddesaṃ āgacchati yattha attakāmā kulaputtā sikkhanti. Tisso imā, bhikkhave, sikkhā yatthetaṃ sabbaṃ samodhānaṃ gacchati. Katamā tisso? Adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhā – imā kho, bhikkhave, tisso sikkhā yatthetaṃ sabbaṃ samodhānaṃ gacchati.

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti samādhismiṃ mattaso kārī paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sattakkhattuparamo hoti. Sattakkhattuparamaṃ deve ca manusse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā kolaṃkolo hoti, dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā ekabījī hoti, ekaṃyeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti samādhismiṃ paripūrakārī paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sasaṅkhāraparinibbāyī hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti samādhismiṃ paripūrakārī paññāya paripūrakārī. So yāni tāni dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

‘‘Iti kho, bhikkhave, padesaṃ padesakārī ārādheti, paripūraṃ paripūrakārī, avañjhāni tvevāhaṃ, bhikkhave, sikkhāpadāni vadāmī’’ti. Sattamaṃ.

8. Tatiyasikkhāsuttaṃ

89. ‘‘Sādhikamidaṃ, bhikkhave, diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ anvaddhamāsaṃ uddesaṃ āgacchati yattha attakāmā kulaputtā sikkhanti. Tisso imā, bhikkhave, sikkhā yatthetaṃ sabbaṃ samodhānaṃ gacchati. Katamā tisso? Adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhā – imā kho, bhikkhave, tisso sikkhā yatthetaṃ sabbaṃ samodhānaṃ gacchati.

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti samādhismiṃ paripūrakārī paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti. Taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti. Taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sasaṅkhāraparinibbāyī hoti. Taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā, rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā ekabījī hoti, ekaṃyeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti. Taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā kolaṃkolo hoti, dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhaṃ tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sattakkhattuparamo hoti, sattakkhattuparamaṃ deve ca manusse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti.

‘‘Iti kho, bhikkhave, paripūraṃ paripūrakārī ārādheti padesaṃ padesakārī. Avañjhānitvevāhaṃ, bhikkhave, sikkhāpadāni vadāmī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamasikkhattayasuttaṃ

90. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, sikkhā. Katamā tisso? Adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, adhisīlasikkhā? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, adhisīlasikkhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, adhicittasikkhā? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, adhicittasikkhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, adhipaññāsikkhā? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, adhipaññāsikkhā. Imā kho, bhikkhave, tisso sikkhā’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyasikkhattayasuttaṃ

91. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, sikkhā. Katamā tisso? Adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, adhisīlasikkhā? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, adhisīlasikkhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, adhicittasikkhā? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, adhicittasikkhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, adhipaññāsikkhā? Idha, bhikkhave, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, adhipaññā sikkhā. Imā kho, bhikkhave, tisso sikkhā’’ti.

‘‘Adhisīlaṃ adhicittaṃ, adhipaññañca vīriyavā;
Thāmavā dhitimā jhāyī, sato guttindriyo [uppattindriyo (ka.)] care.

‘‘Yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure;
Yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho.

‘‘Yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā;
Abhibhuyya disā sabbā, appamāṇasamādhinā.

‘‘Tamāhu sekhaṃ paṭipadaṃ [pāṭipadaṃ (?) ma. ni. 2.27 passitabbaṃ], atho saṃsuddhacāriyaṃ [saṃsuddhacāraṇaṃ (sī. pī.), saṃsuddhacārinaṃ (syā. kaṃ.)];
Tamāhu loke sambuddhaṃ, dhīraṃ paṭipadantaguṃ.

‘‘Viññāṇassa nirodhena, taṇhākkhayavimuttino;
Pajjotasseva nibbānaṃ, vimokkho hoti cetaso’’ti. dasamaṃ;

11. Saṅkavāsuttaṃ

92. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena saṅkavā [paṅkadhā (sī. syā. kaṃ. pī.)] nāma kosalānaṃ nigamo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā saṅkavāyaṃ viharati. Tena kho pana samayena kassapagotto nāma bhikkhu saṅkavāyaṃ āvāsiko hoti. Tatra sudaṃ bhagavā sikkhāpadapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya bhikkhū sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Atha kho kassapagottassa bhikkhuno bhagavati sikkhāpadapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya bhikkhū sandassente samādapente samuttejente sampahaṃsente ahudeva akkhanti ahu appaccayo – ‘‘adhisallikhatevāyaṃ [adhisallekhatevāyaṃ (syā. kaṃ. ka.)] samaṇo’’ti. Atha kho bhagavā saṅkavāyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena rājagahaṃ tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena rājagahaṃ tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā rājagahe viharati.

Atha kho kassapagottassa bhikkhuno acirapakkantassa bhagavato ahudeva kukkuccaṃ ahu vippaṭisāro – ‘‘alābhā vata me, na vata me lābhā; dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ; yassa me bhagavati sikkhāpadapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya bhikkhū sandassente samādapente samuttejente sampahaṃsente ahudeva akkhanti ahu appaccayo – ‘adhisallikhatevāyaṃ samaṇo’ti. Yaṃnūnāhaṃ yena bhagavā tenupasaṅkameyyaṃ; upasaṅkamitvā bhagavato santike accayaṃ accayato deseyya’’nti. Atha kho kassapagotto bhikkhu senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena rājagahaṃ tena pakkāmi. Anupubbena yena rājagahaṃ yena gijjhakūṭo pabbato yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho kassapagotto bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Ekamidaṃ, bhante, samayaṃ bhagavā saṅkavāyaṃ viharati, saṅkavā nāma kosalānaṃ nigamo. Tatra, bhante, bhagavā sikkhāpadapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya bhikkhū sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Tassa mayhaṃ bhagavati sikkhāpadapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya bhikkhū sandassente samādapente samuttejente sampahaṃsente ahudeva akkhanti ahu appaccayo – ‘adhisallikhatevāyaṃ samaṇo’ti. Atha kho bhagavā saṅkavāyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena rājagahaṃ tena cārikaṃ pakkāmi. ( ) [(anupubbena cārikaṃ caramāno yena rājagahaṃ tadavasari. tatra sudaṃ bhagavā rājagahe viharati. atha kho (ka.)] Tassa mayhaṃ, bhante, acirapakkantassa bhagavato ahudeva kukkuccaṃ ahu vippaṭisāro – alābhā vata me, na vata me lābhā; dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ; yassa me bhagavati sikkhāpadapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya bhikkhū sandassente samādapente samuttejente sampahaṃsente ahudeva akkhanti ahu appaccayo – ‘adhisallikhatevāyaṃ samaṇo’ti. Yaṃnūnāhaṃ yena bhagavā tenupasaṅkameyyaṃ; upasaṅkamitvā bhagavato santike accayaṃ accayato deseyyanti. Accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ yassa me bhagavati sikkhāpadapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya bhikkhū sandassente samādapente samuttejente sampahaṃsente ahudeva akkhanti ahu appaccayo – ‘adhisallikhatevāyaṃ samaṇo’ti. Tassa me, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu, āyatiṃ saṃvarāyā’’ti.

‘‘Taggha taṃ [taggha tvaṃ (sī. pī.)], kassapa, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yassa te mayi sikkhāpadapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya bhikkhū sandassente samādapente samuttejente sampahaṃsente ahudeva akkhanti ahu appaccayo – ‘adhisallikhatevāyaṃ samaṇo’ti. Yato ca kho tvaṃ, kassapa, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarosi, taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāma. Vuddhihesā, kassapa, ariyassa vinaye yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjati.

‘‘Thero cepi, kassapa, bhikkhu hoti na sikkhākāmo na sikkhāsamādānassa vaṇṇavādī, ye caññe bhikkhū na sikkhākāmā te ca na sikkhāya samādapeti, ye caññe bhikkhū sikkhākāmā tesañca na vaṇṇaṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena, evarūpassāhaṃ, kassapa, therassa bhikkhuno na vaṇṇaṃ bhaṇāmi. Taṃ kissa hetu? Satthā hissa vaṇṇaṃ bhaṇatīti aññe naṃ [taṃ (sī. pī.)] bhikkhū bhajeyyuṃ, ye naṃ bhajeyyuṃ tyāssa diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ, yyāssa diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. Tasmāhaṃ, kassapa, evarūpassa therassa bhikkhuno na vaṇṇaṃ bhaṇāmi.

‘‘Majjhimo cepi, kassapa, bhikkhu hoti…pe… navo cepi, kassapa, bhikkhu hoti na sikkhākāmo na sikkhāsamādānassa vaṇṇavādī, ye caññe bhikkhū na sikkhākāmā te ca na sikkhāya samādapeti, ye caññe bhikkhū sikkhākāmā tesañca na vaṇṇaṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena, evarūpassāhaṃ, kassapa, navassa bhikkhuno na vaṇṇaṃ bhaṇāmi. Taṃ kissa hetu? Satthā hissa vaṇṇaṃ bhaṇatīti aññe naṃ bhikkhū bhajeyyuṃ, ye naṃ bhajeyyuṃ tyāssa diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ, yyāssa diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. Tasmāhaṃ, kassapa, evarūpassa navassa bhikkhuno na vaṇṇaṃ bhaṇāmi.

‘‘Thero cepi, kassapa, bhikkhu hoti sikkhākāmo sikkhāsamādānassa vaṇṇavādī, ye caññe bhikkhū na sikkhākāmā te ca sikkhāya samādapeti, ye caññe bhikkhū sikkhākāmā tesañca vaṇṇaṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena, evarūpassāhaṃ, kassapa, therassa bhikkhuno vaṇṇaṃ bhaṇāmi. Taṃ kissa hetu? Satthā hissa vaṇṇaṃ bhaṇatīti aññe naṃ bhikkhū bhajeyyuṃ, ye naṃ bhajeyyuṃ tyāssa diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ, yyāssa diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti. Tasmāhaṃ, kassapa, evarūpassa therassa bhikkhuno vaṇṇaṃ bhaṇāmi.

‘‘Majjhimo cepi, kassapa, bhikkhu hoti sikkhākāmo…pe… navo cepi, kassapa, bhikkhu hoti sikkhākāmo sikkhāsamādānassa vaṇṇavādī, ye caññe bhikkhū na sikkhākāmā te ca sikkhāya samādapeti, ye caññe bhikkhū sikkhākāmā tesañca vaṇṇaṃ bhaṇati bhūtaṃ tacchaṃ kālena, evarūpassāhaṃ, kassapa, navassa bhikkhuno vaṇṇaṃ bhaṇāmi. Taṃ kissa hetu? Satthā hissa vaṇṇaṃ bhaṇatīti aññe naṃ bhikkhū bhajeyyuṃ, ye naṃ bhajeyyuṃ tyāssa diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ, yyāssa diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti. Tasmāhaṃ, kassapa, evarūpassa navassa bhikkhuno vaṇṇaṃ bhaṇāmī’’ti. Ekādasamaṃ.

Samaṇavaggo navamo.

Tassuddānaṃ –

Samaṇo gadrabho khettaṃ, vajjiputto ca sekkhakaṃ;
Tayo ca sikkhanā vuttā, dve sikkhā saṅkavāya cāti.

(10) 5. Loṇakapallavaggo

1. Accāyikasuttaṃ

93. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, kassakassa gahapatissa accāyikāni karaṇīyāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, kassako gahapati sīghaṃ sīghaṃ khettaṃ sukaṭṭhaṃ karoti sumatikataṃ. Sīghaṃ sīghaṃ khettaṃ sukaṭṭhaṃ karitvā sumatikataṃ sīghaṃ sīghaṃ bījāni patiṭṭhāpeti. Sīghaṃ sīghaṃ bījāni patiṭṭhāpetvā sīghaṃ sīghaṃ udakaṃ abhinetipi apanetipi. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi kassakassa gahapatissa accāyikāni karaṇīyāni. Tassa kho taṃ, bhikkhave, kassakassa gahapatissa natthi sā iddhi vā ānubhāvo vā – ‘ajjeva me dhaññāni jāyantu, sveva gabbhīni hontu, uttarasveva paccantū’ti. Atha kho, bhikkhave, hoti so samayo yaṃ tassa kassakassa gahapatissa tāni dhaññāni utupariṇāmīni jāyantipi gabbhīnipi honti paccantipi.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīṇimāni bhikkhussa accāyikāni karaṇīyāni. Katamāni tīṇi? Adhisīlasikkhāsamādānaṃ, adhicittasikkhāsamādānaṃ, adhipaññāsikkhāsamādānaṃ – imāni kho, bhikkhave, tīṇi bhikkhussa accāyikāni karaṇīyāni. Tassa kho taṃ, bhikkhave, bhikkhuno natthi sā iddhi vā anubhāvo vā – ‘ajjeva me anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatu sve vā uttarasve vā’ti. Atha kho, bhikkhave, hoti so samayo yaṃ tassa bhikkhuno adhisīlampi sikkhato adhicittampi sikkhato adhipaññampi sikkhato anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘tibbo no chando bhavissati adhisīlasikkhāsamādāne, tibbo chando bhavissati adhicittasikkhāsamādāne, tibbo chando bhavissati adhipaññāsikkhāsamādāne’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Pavivekasuttaṃ

94. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā pavivekāni paññāpenti. Katamāni tīṇi? Cīvarapavivekaṃ, piṇḍapātapavivekaṃ, senāsanapavivekaṃ.

‘‘Tatridaṃ, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā cīvarapavivekasmiṃ paññāpenti, sāṇānipi dhārenti, masāṇānipi dhārenti, chavadussānipi dhārenti, paṃsukūlānipi dhārenti, tirīṭānipi dhārenti, ajinampi dhārenti, ajinakkhipampi dhārenti, kusacīrampi dhārenti, vākacīrampi dhārenti, phalakacīrampi dhārenti, kesakambalampi dhārenti, vālakambalampi dhārenti, ulūkapakkhikampi dhārenti. Idaṃ kho, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā cīvarapavivekasmiṃ paññāpenti.

‘‘Tatridaṃ, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā piṇḍapātapavivekasmiṃ paññāpenti. Sākabhakkhāpi honti, sāmākabhakkhāpi honti, nīvārabhakkhāpi honti, daddulabhakkhāpi honti, haṭabhakkhāpi honti, kaṇabhakkhāpi honti, ācāmabhakkhāpi honti, piññākabhakkhāpi honti, tiṇabhakkhāpi honti, gomayabhakkhāpi honti, vanamūlaphalāhārā yāpenti pavattaphalabhojī. Idaṃ kho, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā piṇḍapātapavivekasmiṃ paññāpenti.

‘‘Tatridaṃ, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā senāsanapavivekasmiṃ paññāpenti araññaṃ rukkhamūlaṃ susānaṃ [rukkhamūlaṃ bhusāgāraṃ susānaṃ (ka.)] vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ bhusāgāraṃ [suññāgāraṃ (ka.)]. Idaṃ kho, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā senāsanapavivekasmiṃ paññāpenti. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi aññatitthiyā paribbājakā pavivekāni paññāpenti.

‘‘Tīṇi kho panimāni, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye bhikkhuno pavivekāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā ca hoti, dussīlyañcassa pahīnaṃ hoti, tena ca vivitto hoti; sammādiṭṭhiko ca hoti, micchādiṭṭhi cassa pahīnā hoti, tāya ca vivitto hoti; khīṇāsavo ca hoti, āsavā cassa pahīnā honti, tehi ca vivitto hoti. Yato kho, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti, dussīlyañcassa pahīnaṃ hoti, tena ca vivitto hoti; sammādiṭṭhiko ca hoti, micchādiṭṭhi cassa pahīnā hoti, tāya ca vivitto hoti; khīṇāsavo ca hoti, āsavā cassa pahīnā honti, tehi ca vivitto hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu aggappatto sārappatto suddho sāre patiṭṭhito’’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kassakassa gahapatissa sampannaṃ sālikkhettaṃ. Tamenaṃ kassako gahapati sīghaṃ sīghaṃ [sīghasīghaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] lavāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ lavāpetvā sīghaṃ sīghaṃ saṅgharāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ saṅgharāpetvā sīghaṃ sīghaṃ ubbahāpeyya [ubbāhāpeyya (syā. kaṃ.)]. Sīghaṃ sīghaṃ ubbahāpetvā sīghaṃ sīghaṃ puñjaṃ kārāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ puñjaṃ kārāpetvā sīghaṃ sīghaṃ maddāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ maddāpetvā sīghaṃ sīghaṃ palālāni uddharāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ palālāni uddharāpetvā sīghaṃ sīghaṃ bhusikaṃ uddharāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ bhusikaṃ uddharāpetvā sīghaṃ sīghaṃ opunāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ opunāpetvā sīghaṃ sīghaṃ atiharāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ atiharāpetvā sīghaṃ sīghaṃ koṭṭāpeyya. Sīghaṃ sīghaṃ koṭṭāpetvā sīghaṃ sīghaṃ thusāni uddharāpeyya. Evamassu [evassu (ka.)] tāni, bhikkhave, kassakassa gahapatissa dhaññāni aggappattāni sārappattāni suddhāni sāre patiṭṭhitāni.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, yato bhikkhu sīlavā ca hoti, dussīlyañcassa pahīnaṃ hoti, tena ca vivitto hoti; sammādiṭṭhiko ca hoti, micchādiṭṭhi cassa pahīnā hoti, tāya ca vivitto hoti; khīṇāsavo ca hoti, āsavā cassa pahīnā honti, tehi ca vivitto hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu aggappatto sārappatto suddho sāre patiṭṭhito’’’ti. Dutiyaṃ.

3. Saradasuttaṃ

95. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve ādicco nabhaṃ abbhussakkamāno [abbhussukkamāno (sī. pī.)] sabbaṃ ākāsagataṃ tamagataṃ abhivihacca bhāsate ca tapate ca virocati ca.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, yato ariyasāvakassa virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ uppajjati [udapādi (sabbattha)], saha dassanuppādā, bhikkhave, ariyasāvakassa tīṇi saṃyojanāni pahīyanti – sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso.

‘‘Athāparaṃ dvīhi dhammehi niyyāti abhijjhāya ca byāpādena ca. So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tasmiṃ ce, bhikkhave, samaye ariyasāvako kālaṃ kareyya, natthi taṃ [tassa (ka.)] saṃyojanaṃ yena saṃyojanena saṃyutto ariyasāvako puna imaṃ [punayimaṃ (syā. kaṃ. ka.)] lokaṃ āgaccheyyā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Parisāsuttaṃ

96. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, parisā. Katamā tisso? Aggavatī parisā, vaggā parisā, samaggā parisā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, aggavatī parisā? Idha, bhikkhave, yassaṃ parisāyaṃ therā bhikkhū na bāhulikā honti na sāthalikā, okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā, vīriyaṃ ārabhanti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya, tesaṃ pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati. Sāpi hoti na bāhulikā na sāthalikā okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā, vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, aggavatī parisā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, vaggā parisā? Idha, bhikkhave, yassaṃ parisāyaṃ bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, vaggā parisā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, samaggā parisā? Idha, bhikkhave, yassaṃ parisāyaṃ bhikkhū samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharanti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, samaggā parisā.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhū samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharanti, bahuṃ, bhikkhave, bhikkhū tasmiṃ samaye puññaṃ pasavanti. Brahmaṃ, bhikkhave, vihāraṃ tasmiṃ samaye bhikkhū viharanti, yadidaṃ muditāya cetovimuttiyā. Pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vediyati, sukhino cittaṃ samādhiyati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, uparipabbate thullaphusitake deve vassante taṃ udakaṃ yathāninnaṃ pavattamānaṃ pabbatakandarapadarasākhā paripūreti, pabbatakandarapadarasākhā paripūrā kusobbhe [kussumbhe (sī. pī.), kusumbhe (syā. kaṃ. ka.)] paripūrenti, kusobbhā paripūrā mahāsobbhe paripūrenti, mahāsobbhā paripūrā kunnadiyo paripūrenti, kunnadiyo paripūrā mahānadiyo paripūrenti, mahānadiyo paripūrā samuddaṃ [samuddasāgare (ka.)] paripūrenti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye bhikkhū samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharanti, bahuṃ, bhikkhave, bhikkhū tasmiṃ samaye puññaṃ pasavanti. Brahmaṃ, bhikkhave, vihāraṃ tasmiṃ samaye bhikkhū viharanti, yadidaṃ muditāya cetovimuttiyā. Pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vediyati, sukhino cittaṃ samādhiyati. Imā kho, bhikkhave, tisso parisā’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamaājānīyasuttaṃ

97. ‘‘Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño bhadro [bhaddo (ka.)] assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅganteva saṅkhyaṃ [saṅkhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] gacchati. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, rañño bhadro assājānīyo vaṇṇasampanno ca hoti balasampanno ca javasampanno ca. Imehi kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato rañño bhadro assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅganteva saṅkhyaṃ gacchati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno ca hoti balasampanno ca javasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu balasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu balasampanno hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu javasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu javasampanno hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaājānīyasuttaṃ

98. ‘‘Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño bhadro assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅganteva saṅkhayaṃ gacchati. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, rañño bhadro assājānīyo vaṇṇasampanno ca hoti balasampanno ca javasampanno ca. Imehi kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato rañño bhadro assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅganteva saṅkhyaṃ gacchati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno ca hoti balasampanno ca javasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu balasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu balasampanno hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu javasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu javasampanno hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Tatiyaājānīyasuttaṃ

99. ‘‘Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño bhadro assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅganteva saṅkhayaṃ gacchati. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, rañño bhadro assājānīyo vaṇṇasampanno ca hoti balasampanno ca javasampanno ca. Imehi kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato rañño bhadro assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅganteva saṅkhyaṃ gacchati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno ca hoti balasampanno ca javasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vaṇṇasampanno hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu balasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu balasampanno hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu javasampanno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu javasampanno hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Sattamaṃ.

8. Potthakasuttaṃ

100. ‘‘Navopi, bhikkhave, potthako dubbaṇṇo ca hoti dukkhasamphasso ca appaggho ca; majjhimopi, bhikkhave, potthako dubbaṇṇo ca hoti dukkhasamphasso ca appaggho ca; jiṇṇopi, bhikkhave, potthako dubbaṇṇo ca hoti dukkhasamphasso ca appaggho ca. Jiṇṇampi, bhikkhave, potthakaṃ ukkhaliparimajjanaṃ vā karonti saṅkārakūṭe vā naṃ [taṃ (sī.), ṭhāne (ka.)] chaḍḍenti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, navo cepi bhikkhu hoti dussīlo pāpadhammo. Idamassa dubbaṇṇatāya vadāmi. Seyyathāpi so, bhikkhave, potthako dubbaṇṇo tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Ye kho panassa sevanti bhajanti payirupāsanti diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Idamassa dukkhasamphassatāya vadāmi. Seyyathāpi so, bhikkhave, potthako dukkhasamphasso tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Yesaṃ kho pana so [yesaṃ kho pana (sī. syā. kaṃ. pī.), yesaṃ so (ka.) pu. pa. 116 passitabbaṃ] paṭiggaṇhāti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Idamassa appagghatāya vadāmi. Seyyathāpi so, bhikkhave, potthako appaggho tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Majjhimo cepi, bhikkhave, bhikkhu hoti…pe… thero cepi, bhikkhave, bhikkhu hoti dussīlo pāpadhammo, idamassa dubbaṇṇatāya vadāmi. Seyyathāpi so, bhikkhave, potthako dubbaṇṇo tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Ye kho panassa sevanti bhajanti payirupāsanti diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Idamassa dukkhasamphassatāya vadāmi. Seyyathāpi so, bhikkhave, potthako dukkhasamphasso tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Yesaṃ kho pana so paṭiggaṇhāti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Idamassa appagghatāya vadāmi. Seyyathāpi so, bhikkhave, potthako appaggho tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

‘‘Evarūpo cāyaṃ, bhikkhave, thero bhikkhu saṅghamajjhe bhaṇati. Tamenaṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘kiṃ nu kho tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma bhaṇitabbaṃ maññasī’ti! So kupito anattamano tathārūpiṃ vācaṃ nicchāreti yathārūpāya vācāya saṅgho taṃ ukkhipati, saṅkārakūṭeva naṃ potthakaṃ.

‘‘Navampi, bhikkhave, kāsikaṃ vatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassañca mahagghañca; majjhimampi, bhikkhave, kāsikaṃ vatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassañca mahagghañca;

jiṇṇampi, bhikkhave, kāsikaṃ vatthaṃ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassañca mahagghañca. Jiṇṇampi, bhikkhave, kāsikaṃ vatthaṃ ratanapaliveṭhanaṃ vā karoti gandhakaraṇḍake vā naṃ pakkhipanti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, navo cepi bhikkhu hoti sīlavā kalyāṇadhammo, idamassa suvaṇṇatāya vadāmi. Seyyathāpi taṃ, bhikkhave, kāsikaṃ vatthaṃ vaṇṇavantaṃ tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Ye kho panassa sevanti bhajanti payirupāsanti diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Idamassa sukhasamphassatāya vadāmi. Seyyathāpi taṃ, bhikkhave, kāsikaṃ vatthaṃ sukhasamphassaṃ tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Yesaṃ kho pana so paṭiggaṇhāti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tesaṃ taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Idamassa mahagghatāya vadāmi. Seyyathāpi taṃ, bhikkhave, kāsikaṃ vatthaṃ mahagghaṃ tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Majjhimo cepi, bhikkhave, bhikkhu hoti…pe… thero cepi, bhikkhave, bhikkhu hoti…pe… puggalaṃ vadāmi.

‘‘Evarūpo cāyaṃ, bhikkhave, thero bhikkhu saṅghamajjhe bhaṇati. Tamenaṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘appasaddā āyasmanto hotha, thero bhikkhu dhammañca vinayañca bhaṇatī’ti. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kāsikavatthūpamā bhavissāma, na potthakūpamā’ti [kāsikaṃ vatthaṃ tathūpamāhaṃ bhavissāmi, na potthakūpamāhanti (ka.)]. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Loṇakapallasuttaṃ

101. ‘‘Yo [yo kho (syā. kaṃ.), yo ca kho (ka.)], bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘yathā yathāyaṃ puriso kammaṃ karoti tathā tathā taṃ paṭisaṃvediyatī’ti, evaṃ santaṃ, bhikkhave, brahmacariyavāso na hoti, okāso na paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāya. Yo ca kho, bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘yathā yathā vedanīyaṃ ayaṃ puriso kammaṃ karoti tathā tathāssa vipākaṃ paṭisaṃvediyatī’ti, evaṃ santaṃ, bhikkhave, brahmacariyavāso hoti, okāso paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāya. Idha, bhikkhave, ekaccassa puggalassa appamattakampi pāpakammaṃ [pāpaṃ kammaṃ (sī. pī.)] kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti. Idha pana, bhikkhave, ekaccassa puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nā’ṇupi khāyati, kiṃ bahudeva.

‘‘Kathaṃrūpassa, bhikkhave, puggalassa appamattakampi pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti? Idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo abhāvitakāyo hoti abhāvitasīlo abhāvitacitto abhāvitapañño paritto appātumo appadukkhavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa appamattakampi pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti.

‘‘Kathaṃrūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nā’ṇupi khāyati, kiṃ bahudeva? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo bhāvitakāyo hoti bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapañño aparitto mahatto [mahattā (sī. syā. kaṃ. pī.)] appamāṇavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso loṇakapallaṃ [loṇaphalaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] paritte udakamallake [udakakapallake (ka.)] pakkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu taṃ parittaṃ udakaṃ [udakamallake udakaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] amunā loṇakapallena loṇaṃ assa apeyya’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Aduñhi, bhante, parittaṃ udakakapallake udakaṃ, taṃ amunā loṇakapallena loṇaṃ assa apeyya’’nti. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso loṇakapallakaṃ gaṅgāya nadiyā pakkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu sā gaṅgā nadī amunā loṇakapallena loṇaṃ assa apeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Asu hi, bhante, gaṅgāya nadiyā mahā udakakkhandho so amunā loṇakapallena loṇo na assa apeyyo’’ti [loṇaṃ nevassa apeyyanti (sī.), na loṇo assa apeyyoti (pī.)].

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekaccassa puggalassa appamattakampi pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti. Idha, bhikkhave, ekaccassa puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva.

‘‘Kathaṃrūpassa, bhikkhave, puggalassa appamattakampi pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo abhāvitakāyo hoti abhāvitasīlo abhāvitacitto abhāvitapañño paritto appātumo appadukkhavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa appamattakampi pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti.

‘‘Kathaṃrūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo bhāvitakāyo hoti bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapañño aparitto mahatto appamāṇavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva.

‘‘Idha, bhikkhave, ekacco aḍḍhakahāpaṇenapi bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇenapi bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇasatenapi bandhanaṃ nigacchati. Idha, bhikkhave, ekacco aḍḍhakahāpaṇenapi na bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇenapi na bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇasatenapi na bandhanaṃ nigacchati.

‘‘Kathaṃrūpo, bhikkhave, aḍḍhakahāpaṇenapi bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇenapi bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇasatenapi bandhanaṃ nigacchati? Idha, bhikkhave, ekacco daliddo hoti appassako appabhogo. Evarūpo, bhikkhave, aḍḍhakahāpaṇenapi bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇenapi bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇasatenapi bandhanaṃ nigacchati.

‘‘Kathaṃrūpo, bhikkhave, aḍḍhakahāpaṇenapi na bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇenapi na bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇasatenapi na bandhanaṃ nigacchati? Idha, bhikkhave, ekacco aḍḍho hoti mahaddhano mahābhogo. Evarūpo, bhikkhave, aḍḍhakahāpaṇenapi na bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇenapi na bandhanaṃ nigacchati, kahāpaṇasatenapi na bandhanaṃ nigacchati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekaccassa puggalassa appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ. Tamenaṃ nirayaṃ upaneti. Idha, bhikkhave, ekaccassa puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva.

‘‘Kathaṃrūpassa, bhikkhave, puggalassa appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ, tamenaṃ nirayaṃ upaneti? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo abhāvitakāyo hoti abhāvitasīlo abhāvitacitto abhāvitapañño paritto appātumo appadukkhavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti.

‘‘Kathaṃrūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo bhāvitakāyo hoti bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapañño aparitto mahatto appamāṇavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva.

‘‘Idha, bhikkhave, ekacco puggalo bhāvitakāyo hoti bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapañño aparitto mahatto appamāṇavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva. Seyyathāpi, bhikkhave, orabbhiko vā urabbhaghātako vā appekaccaṃ urabbhaṃ adinnaṃ ādiyamānaṃ pahoti hantuṃ vā bandhituṃ vā jāpetuṃ vā yathāpaccayaṃ vā kātuṃ, appekaccaṃ urabbhaṃ adinnaṃ ādiyamānaṃ nappahoti hantuṃ vā bandhituṃ vā jāpetuṃ vā yathāpaccayaṃ vā kātuṃ.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhikkhave, orabbhiko vā urabbhaghātako vā urabbhaṃ adinnaṃ ādiyamānaṃ pahoti hantuṃ vā bandhituṃ vā jāpetuṃ vā yathāpaccayaṃ vā kātuṃ? Idha, bhikkhave, ekacco daliddo hoti appassako appabhogo. Evarūpaṃ, bhikkhave, orabbhiko vā urabbhaghātako vā urabbhaṃ adinnaṃ ādiyamānaṃ pahoti hantuṃ vā bandhituṃ vā jāpetuṃ vā yathāpaccayaṃ vā kātuṃ.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhikkhave, orabbhiko vā urabbhaghātako vā urabbhaṃ adinnaṃ ādiyamānaṃ nappahoti hantuṃ vā bandhituṃ vā jāpetuṃ vā yathāpaccayaṃ vā kātuṃ. Idha, bhikkhave, ekacco aḍḍho hoti mahaddhano mahābhogo rājā vā rājamahāmatto vā. Evarūpaṃ, bhikkhave, orabbhiko vā urabbhaghātako vā urabbhaṃ adinnaṃ ādiyamānaṃ nappahoti hantuṃ vā bandhituṃ vā jāpetuṃ vā yathāpaccayaṃ vā kātuṃ. Aññadatthu pañjalikova [pañjaliko (ka.)] naṃ [paraṃ (ka.)] yācati – ‘dehi me, mārisa, urabbhaṃ vā urabbhadhanaṃ vā’ti. Evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekaccassa puggalassa tādisaṃyeva appamattakampi pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti. Idha pana, bhikkhave, ekaccassa puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva.

‘‘Kathaṃrūpassa, bhikkhave, puggalassa appamattakampi pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo abhāvitakāyo hoti abhāvitasīlo abhāvitacitto abhāvitapañño paritto appātumo appadukkhavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa appamattakampi pāpakammaṃ kataṃ tamenaṃ nirayaṃ upaneti.

‘‘Kathaṃrūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo bhāvitakāyo hoti bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapañño aparitto mahatto appamāṇavihārī. Evarūpassa, bhikkhave, puggalassa tādisaṃyeva appamattakaṃ pāpakammaṃ kataṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, nāṇupi khāyati, kiṃ bahudeva.

‘‘Yo, bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘yathā yathāyaṃ puriso kammaṃ karoti tathā tathā taṃ paṭisaṃvedetī’ti, evaṃ santaṃ, bhikkhave, brahmacariyavāso na hoti, okāso na paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāya. Yo ca kho, bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘yathā yathā vedanīyaṃ ayaṃ puriso kammaṃ karoti tathā tathā tassa vipākaṃ paṭisaṃvedetī’ti, evaṃ santaṃ, bhikkhave, brahmacariyavāso hoti, okāso paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāyā’’ti. Navamaṃ.

10. Paṃsudhovakasuttaṃ

102. ‘‘Santi, bhikkhave, jātarūpassa oḷārikā upakkilesā paṃsuvālukā [paṃsuvālikā (sī. syā. kaṃ. pī.)] sakkharakaṭhalā. Tamenaṃ paṃsudhovako vā paṃsudhovakantevāsī vā doṇiyaṃ ākiritvā dhovati sandhovati niddhovati. Tasmiṃ pahīne tasmiṃ byantīkate santi jātarūpassa majjhimasahagatā upakkilesā sukhumasakkharā thūlavālukā [thūlavālikā (sī. pī.), thullavālikā (syā. kaṃ.)]. Tamenaṃ paṃsudhovako vā paṃsudhovakantevāsī vā dhovati sandhovati niddhovati. Tasmiṃ pahīne tasmiṃ byantīkate santi jātarūpassa sukhumasahagatā upakkilesā sukhumavālukā kāḷajallikā. Tamenaṃ paṃsudhovako vā paṃsudhovakantevāsī vā dhovati sandhovati niddhovati. Tasmiṃ pahīne tasmiṃ byantīkate athāparaṃ suvaṇṇasikatāvasissanti [suvaṇṇajātarūpakāvasissanti (ka.)]. Tamenaṃ suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā jātarūpaṃ mūsāyaṃ pakkhipitvā dhamati sandhamati niddhamati. Taṃ hoti jātarūpaṃ dhantaṃ sandhantaṃ [adhantaṃ asandhantaṃ (syā. kaṃ.)] niddhantaṃ aniddhantakasāvaṃ [aniddhantaṃ anihitaṃ aninnītakasāvaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā upeti kammāya. Hoti so, bhikkhave, samayo yaṃ suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ dhamati sandhamati niddhamati. Taṃ hoti jātarūpaṃ dhantaṃ sandhantaṃ niddhantaṃ niddhantakasāvaṃ [nihitaṃ ninnītakasāvaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], mudu ca hoti kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca pilandhanavikatiyā ākaṅkhati – yadi paṭṭikāya [muddikāya (a. ni. 5.23)], yadi kuṇḍalāya, yadi gīveyyake [gīveyyakena (ka.), gīveyyakāya (?)], yadi suvaṇṇamālāya – tañcassa atthaṃ anubhoti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, santi adhicittamanuyuttassa bhikkhuno oḷārikā upakkilesā kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ, tamenaṃ sacetaso bhikkhu dabbajātiko pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti. Tasmiṃ pahīne tasmiṃ byantīkate santi adhicittamanuyuttassa bhikkhuno majjhimasahagatā upakkilesā kāmavitakko byāpādavitakko vihiṃsāvitakko, tamenaṃ sacetaso bhikkhu dabbajātiko pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti. Tasmiṃ pahīne tasmiṃ byantīkate santi adhicittamanuyuttassa bhikkhuno sukhumasahagatā upakkilesā ñātivitakko janapadavitakko anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko, tamenaṃ sacetaso bhikkhu dabbajātiko pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti. Tasmiṃ pahīne tasmiṃ byantīkate athāparaṃ dhammavitakkāvasissati [dhammavitakkovasissati (ka.)]. So hoti samādhi na ceva santo na ca paṇīto nappaṭippassaddhaladdho na ekodibhāvādhigato sasaṅkhāraniggayhavāritagato [sasaṅkhāraniggayhavāritavato (sī. syā. kaṃ. pī.), sasaṅkhāraniggayhavārivāvato (ka.), sasaṅkhāraniggayhavāriyādhigato (?) a. ni. 9.37; dī. ni. 3.355] hoti. So, bhikkhave, samayo yaṃ taṃ cittaṃ ajjhattaṃyeva santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti [ekodibhāvaṃ gacchati (sī.), ekodibhāvo hoti (syā. kaṃ. ka.), ekodihoti (pī.)] samādhiyati. So hoti samādhi santo paṇīto paṭippassaddhiladdho ekodibhāvādhigato na sasaṅkhāraniggayhavāritagato. Yassa yassa ca abhiññā sacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā sacchikiriyāya tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhaveyyaṃ – ekopi hutvā bahudhā assaṃ, bahudhāpi hutvā eko assaṃ; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gaccheyyaṃ, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ kareyyaṃ, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne [abhijjamāno (sī. pī. ka.)] gaccheyyaṃ, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kameyyaṃ, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimaseyyaṃ parimajjeyyaṃ; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇeyyaṃ dibbe ca mānuse ca ye dūre santike cā’ti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajāneyyaṃ – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ; sadosaṃ vā cittaṃ sadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītadosaṃ vā cittaṃ vītadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ; samohaṃ vā cittaṃ samohaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītamohaṃ vā cittaṃ vītamohaṃ cittanti pajāneyyaṃ; saṃkhittaṃ vā cittaṃ saṃkhittaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vikkhittaṃ vā cittaṃ vikkhittaṃ cittanti pajāneyyaṃ; mahaggataṃ vā cittaṃ mahaggataṃ cittanti pajāneyyaṃ, amahaggataṃ vā cittaṃ amahaggataṃ cittanti pajāneyyaṃ; sauttaraṃ vā cittaṃ sauttaraṃ cittanti pajāneyyaṃ, anuttaraṃ vā cittaṃ anuttaraṃ cittanti pajāneyyaṃ; samāhitaṃ vā cittaṃ samāhitaṃ cittanti pajāneyyaṃ, asamāhitaṃ vā cittaṃ asamāhitaṃ cittanti pajāneyyaṃ; vimuttaṃ vā cittaṃ vimuttaṃ cittanti pajāneyyaṃ, avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajāneyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyyaṃ, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapannoti, iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyyaṃ cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyyaṃ – ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā; ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannāti, iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyyaṃ cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane’’ti. Dasamaṃ.

11. Nimittasuttaṃ

103. ‘‘Adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbāni – kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasi kātabbaṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasi kātabbaṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi kātabbaṃ. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammā samādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasi karoti, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasi karoti, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karoti, taṃ hoti cittaṃ muduñca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandheyya [bandhati… ālimpati (visuddhi. 1.181 taṃṭīkāyaṃ ca) ma. ni. aṭṭha. 1.76; ma. ni. 3.360 taṃaṭṭhakathāṭīkāsu ca passitabbaṃ], ukkaṃ bandhitvā ukkāmukhaṃ ālimpeyya, ukkāmukhaṃ ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkhipeyya [pakkhipati (visuddhi. 1.181)], ukkāmukhe pakkhipitvā kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ ḍaheyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāpeyya [nibbāyeyya (sī.)]. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjhupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya. Yato ca kho, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ muduñca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca pilandhanavikatiyā ākaṅkhati – yadi paṭṭikāya, yadi kuṇḍalāya, yadi gīveyyake, yadi suvaṇṇamālāya – tañcassa atthaṃ anubhoti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, adhicittamanuyuttena bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbāni – kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasi kātabbaṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasi kātabbaṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi kātabbaṃ. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaṃyeva manasi kareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammā samādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasi karoti, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasi karoti, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karoti, taṃ hoti cittaṃ muduñca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhaveyyaṃ…pe… (cha abhiññā vitthāretabbā) āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja vihareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane’’ti. Ekādasamaṃ.

Loṇakapallavaggo [loṇaphalavaggo (sī. syā. kaṃ. pī.)] pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Accāyikaṃ pavivekaṃ, sarado parisā tayo;
Ājānīyā potthako ca, loṇaṃ dhovati nimittānīti.

Dutiyo paṇṇāsako samatto.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Sambodhavaggo

1. Pubbevasambodhasuttaṃ

104. ‘‘Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘ko nu kho loke assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa’nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘yaṃ kho lokaṃ [loke (sī. syā. kaṃ. pī.)] paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ loke assādo. Yaṃ loko [loke (pī. ka.)] anicco dukkho vipariṇāmadhammo, ayaṃ loke ādīnavo. Yo loke chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ loke nissaraṇa’nti [lokanissaraṇaṃ (aṭṭha.) ‘‘loke nissaraṇa’’nti padena saṃsanditabbaṃ]. Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, evaṃ lokassa assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti [abhisambuddho (sī. syā. kaṃ. ka.)] paccaññāsiṃ. Yato ca khvāhaṃ [kho ahaṃ (sī. pī.), khohaṃ (syā. kaṃ. ka.)], bhikkhave, evaṃ lokassa assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti [cetovimutti (sī. pī. ka.)], ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Paṭhamaassādasuttaṃ

105. ‘‘Lokassāhaṃ, bhikkhave, assādapariyesanaṃ acariṃ. Yo loke assādo tadajjhagamaṃ. Yāvatako loke assādo, paññāya me so sudiṭṭho. Lokassāhaṃ, bhikkhave, ādīnavapariyesanaṃ acariṃ. Yo loke ādīnavo tadajjhagamaṃ. Yāvatako loke ādīnavo, paññāya me so sudiṭṭho. Lokassāhaṃ, bhikkhave, nissaraṇapariyesanaṃ acariṃ. Yaṃ loke nissaraṇaṃ tadajjhagamaṃ. Yāvatakaṃ loke nissaraṇaṃ, paññāya me taṃ sudiṭṭhaṃ. Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, lokassa assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Yato ca khvāhaṃ, bhikkhave, lokassa assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dutiyaassādasuttaṃ

106. ‘‘No cedaṃ [no cetaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.) saṃ. ni. 3.28 passitabbaṃ], bhikkhave, loke assādo abhavissa, nayidaṃ sattā loke sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi loke assādo, tasmā sattā loke sārajjanti. No cedaṃ, bhikkhave, loke ādīnavo abhavissa, nayidaṃ sattā loke nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi loke ādīnavo, tasmā sattā loke nibbindanti. No cedaṃ, bhikkhave, loke nissaraṇaṃ abhavissa, nayidaṃ sattā lokamhā [loke (ka.)] nissareyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi loke nissaraṇaṃ, tasmā sattā lokamhā nissaranti. Yāvakīvañca, bhikkhave, sattā lokassa assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññāsuṃ [nābbhaññaṃsu (saṃ. ni. 3.28)], neva tāva, bhikkhave, sattā sadevakā lokā samārakā sabrahmakā sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya nissaṭā visaṃyuttā vippamuttā [vippayuttā (ka.)] vimariyādīkatena [vimariyādikatena (sī. pī. ka.)] cetasā vihariṃsu. Yato ca kho, bhikkhave, sattā lokassa assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññāsuṃ, atha, bhikkhave, sattā sadevakā lokā samārakā sabrahmakā sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya nissaṭā visaṃyuttā vippamuttā vimariyādīkatena cetasā viharantī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Samaṇabrāhmaṇasuttaṃ

107. ‘‘Ye keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā lokassa assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nappajānanti, na me te [na te (ka.)], bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca pana te āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā lokassa assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ pajānanti, te kho, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti [viharissanti (sī. pī.)]. Catutthaṃ.

5. Ruṇṇasuttaṃ

108. ‘‘Ruṇṇamidaṃ, bhikkhave, ariyassa vinaye yadidaṃ gītaṃ. Ummattakamidaṃ, bhikkhave, ariyassa vinaye yadidaṃ naccaṃ. Komārakamidaṃ, bhikkhave, ariyassa vinaye yadidaṃ ativelaṃ dantavidaṃsakahasitaṃ [dantavidaṃsakaṃ hasitaṃ (sī. pī.)]. Tasmātiha, bhikkhave, setughāto gīte, setughāto nacce, alaṃ vo dhammappamoditānaṃ sataṃ sitaṃ sitamattāyā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Atittisuttaṃ

109. ‘‘Tiṇṇaṃ, bhikkhave, paṭisevanāya natthi titti. Katamesaṃ tiṇṇaṃ? Soppassa, bhikkhave, paṭisevanāya natthi titti. Surāmerayapānassa, bhikkhave, paṭisevanāya natthi titti. Methunadhammasamāpattiyā, bhikkhave, paṭisevanāya natthi titti. Imesaṃ, bhikkhave, tiṇṇaṃ paṭisevanāya natthi tittī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Arakkhitasuttaṃ

110. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘citte, gahapati, arakkhite kāyakammampi arakkhitaṃ hoti, vacīkammampi arakkhitaṃ hoti, manokammampi arakkhitaṃ hoti. Tassa arakkhitakāyakammantassa arakkhitavacīkammantassa arakkhitamanokammantassa kāyakammampi avassutaṃ hoti, vacīkammampi avassutaṃ hoti, manokammampi avassutaṃ hoti. Tassa avassutakāyakammantassa avassutavacīkammantassa avassutamanokammantassa kāyakammampi pūtikaṃ hoti, vacīkammampi pūtikaṃ hoti, manokammampi pūtikaṃ hoti. Tassa pūtikāyakammantassa pūtivacīkammantassa pūtimanokammantassa na bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti, na bhaddikā kālaṅkiriyā.

‘‘Seyyathāpi, gahapati, kūṭāgāre ducchanne kūṭampi arakkhitaṃ hoti, gopānasiyopi arakkhitā honti, bhittipi arakkhitā hoti; kūṭampi avassutaṃ hoti, gopānasiyopi avassutā honti, bhittipi avassutā hoti; kūṭampi pūtikaṃ hoti, gopānasiyopi pūtikā honti, bhittipi pūtikā hoti.

‘‘Evamevaṃ kho, gahapati, citte arakkhite kāyakammampi arakkhitaṃ hoti, vacīkammampi arakkhitaṃ hoti, manokammampi arakkhitaṃ hoti. Tassa arakkhitakāyakammantassa arakkhitavacīkammantassa arakkhitamanokammantassa kāyakammampi avassutaṃ hoti, vacīkammampi avassutaṃ hoti, manokammampi avassutaṃ hoti. Tassa avassutakāyakammantassa avassutavacīkammantassa avassutamanokammantassa kāyakammampi pūtikaṃ hoti, vacīkammampi pūtikaṃ hoti, manokammampi pūtikaṃ hoti. Tassa pūtikāyakammantassa pūtivacīkammantassa pūtimanokammantassa na bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti, na bhaddikā kālaṅkiriyā.

‘‘Citte, gahapati, rakkhite kāyakammampi rakkhitaṃ hoti, vacīkammampi rakkhitaṃ hoti, manokammampi rakkhitaṃ hoti. Tassa rakkhitakāyakammantassa rakkhitavacīkammantassa rakkhitamanokammantassa kāyakammampi anavassutaṃ hoti, vacīkammampi anavassutaṃ hoti, manokammampi anavassutaṃ hoti. Tassa anavassutakāyakammantassa anavassutavacīkammantassa anavassutamanokammantassa kāyakammampi apūtikaṃ hoti, vacīkammampi apūtikaṃ hoti, manokammampi apūtikaṃ hoti. Tassa apūtikāyakammantassa apūtivacīkammantassa apūtimanokammantassa bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti, bhaddikā kālaṅkiriyā.

‘‘Seyyathāpi, gahapati, kūṭāgāre succhanne kūṭampi rakkhitaṃ hoti, gopānasiyopi rakkhitā honti, bhittipi rakkhitā hoti; kūṭampi anavassutaṃ hoti, gopānasiyopi anavassutā honti, bhittipi anavassutā hoti; kūṭampi apūtikaṃ hoti, gopānasiyopi apūtikā honti, bhittipi apūtikā hoti.

Evamevaṃ kho, gahapati, citte rakkhite kāyakammampi rakkhitaṃ hoti, vacīkammampi rakkhitaṃ hoti, manokammampi rakkhitaṃ hoti. Tassa rakkhitakāyakammantassa rakkhitavacīkammantassa rakkhitamanokammantassa kāyakammampi anavassutaṃ hoti, vacīkammampi anavassutaṃ hoti, manokammampi anavassutaṃ hoti. Tassa anavassutakāyakammantassa anavassutavacīkammantassa anavassutamanokammantassa kāyakammampi apūtikaṃ hoti, vacīkammampi apūtikaṃ hoti, manokammampi apūtikaṃ hoti. Tassa apūtikāyakammantassa apūtivacīkammantassa apūtimanokammantassa bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti, bhaddikā kālaṅkiriyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Byāpannasuttaṃ

111. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘citte, gahapati, byāpanne kāyakammampi byāpannaṃ hoti, vacīkammampi byāpannaṃ hoti, manokammampi byāpannaṃ hoti. Tassa byāpannakāyakammantassa byāpannavacīkammantassa byāpannamanokammantassa na bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti, na bhaddikā kālaṅkiriyā. Seyyathāpi, gahapati, kūṭāgāre ducchanne kūṭampi byāpannaṃ hoti, gopānasiyopi byāpannā honti, bhittipi byāpannā hoti; evamevaṃ kho, gahapati, citte byāpanne kāyakammampi byāpannaṃ hoti, vacīkammampi byāpannaṃ hoti, manokammampi byāpannaṃ hoti. Tassa byāpannakāyakammantassa byāpannavacīkammantassa byāpannamanokammantassa na bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti, na bhaddikā kālaṅkiriyā.

‘‘Citte, gahapati, abyāpanne kāyakammampi abyāpannaṃ hoti, vacīkammampi abyāpannaṃ hoti, manokammampi abyāpannaṃ hoti. Tassa abyāpannakāyakammantassa abyāpannavacīkammantassa abyāpannamanokammantassa bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti, bhaddikā kālaṅkiriyā. Seyyathāpi, gahapati, kūṭāgāre succhanne kūṭampi abyāpannaṃ hoti, gopānasiyopi abyāpannā honti, bhittipi abyāpannā hoti; evamevaṃ kho, gahapati, citte abyāpanne kāyakammampi abyāpannaṃ hoti, vacīkammampi abyāpannaṃ hoti, manokammampi abyāpannaṃ hoti. Tassa abyāpannakāyakammantassa…pe… abyāpannamanokammantassa bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti, bhaddikā kālaṅkiriyā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamanidānasuttaṃ

112. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, nidānāni kammānaṃ samudayāya. Katamāni tīṇi? Lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya, doso nidānaṃ kammānaṃ samudayāya, moho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya. Yaṃ, bhikkhave, lobhapakataṃ kammaṃ lobhajaṃ lobhanidānaṃ lobhasamudayaṃ, taṃ kammaṃ akusalaṃ taṃ kammaṃ sāvajjaṃ taṃ kammaṃ dukkhavipākaṃ, taṃ kammaṃ kammasamudayāya saṃvattati, na taṃ kammaṃ kammanirodhāya saṃvattati. Yaṃ, bhikkhave, dosapakataṃ kammaṃ dosajaṃ dosanidānaṃ dosasamudayaṃ, taṃ kammaṃ akusalaṃ taṃ kammaṃ sāvajjaṃ taṃ kammaṃ dukkhavipākaṃ, taṃ kammaṃ kammasamudayāya saṃvattati, na taṃ kammaṃ kammanirodhāya saṃvattati. Yaṃ, bhikkhave, mohapakataṃ kammaṃ mohajaṃ mohanidānaṃ mohasamudayaṃ, taṃ kammaṃ akusalaṃ taṃ kammaṃ sāvajjaṃ taṃ kammaṃ dukkhavipākaṃ, taṃ kammaṃ kammasamudayāya saṃvattati, na taṃ kammaṃ kammanirodhāya saṃvattati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi nidānāni kammānaṃ samudayāya.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, nidānāni kammānaṃ samudayāya. Katamāni tīṇi? Alobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya, adoso nidānaṃ kammānaṃ samudayāya, amoho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya. Yaṃ, bhikkhave, alobhapakataṃ kammaṃ alobhajaṃ alobhanidānaṃ alobhasamudayaṃ, taṃ kammaṃ kusalaṃ taṃ kammaṃ anavajjaṃ taṃ kammaṃ sukhavipākaṃ, taṃ kammaṃ kammanirodhāya saṃvattati, na taṃ kammaṃ kammasamudayāya saṃvattati. Yaṃ, bhikkhave, adosapakataṃ kammaṃ adosajaṃ adosanidānaṃ adosasamudayaṃ, taṃ kammaṃ kusalaṃ taṃ kammaṃ anavajjaṃ taṃ kammaṃ sukhavipākaṃ, taṃ kammaṃ kammanirodhāya saṃvattati, na taṃ kammaṃ kammasamudayāya saṃvattati. Yaṃ, bhikkhave, amohapakataṃ kammaṃ amohajaṃ amohanidānaṃ amohasamudayaṃ, taṃ kammaṃ kusalaṃ taṃ kammaṃ anavajjaṃ taṃ kammaṃ sukhavipākaṃ, taṃ kammaṃ kammanirodhāya saṃvattati, na taṃ kammaṃ kammasamudayāya saṃvattati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi nidānāni kammānaṃ samudayāyā’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyanidānasuttaṃ

113. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, nidānāni kammānaṃ samudayāya. Katamāni tīṇi? Atīte, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati; anāgate, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati; paccuppanne, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati. Kathañca, bhikkhave, atīte chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati? Atīte, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha cetasā anuvitakketi anuvicāreti. Tassa atīte chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha cetasā anuvitakkayato anuvicārayato chando jāyati. Chandajāto tehi dhammehi saṃyutto hoti. Etamahaṃ, bhikkhave, saṃyojanaṃ vadāmi yo cetaso sārāgo. Evaṃ kho, bhikkhave, atīte chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, anāgate chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati? Anāgate, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha cetasā anuvitakketi anuvicāreti. Tassa anāgate chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha cetasā anuvitakkayato anuvicārayato chando jāyati. Chandajāto tehi dhammehi saṃyutto hoti. Etamahaṃ, bhikkhave, saṃyojanaṃ vadāmi yo cetaso sārāgo. Evaṃ kho, bhikkhave, anāgate chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, paccuppanne chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati? Paccuppanne, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha cetasā anuvitakketi anuvicāreti. Tassa paccuppanne chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha cetasā anuvitakkayato anuvicārayato chando jāyati. Chandajāto tehi dhammehi saṃyutto hoti. Etamahaṃ, bhikkhave, saṃyojanaṃ vadāmi yo cetaso sārāgo. Evaṃ kho, bhikkhave, paccuppanne chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando jāyati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi nidānāni kammānaṃ samudayāya.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, nidānāni kammānaṃ samudayāya. Katamāni tīṇi? Atīte, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati; anāgate bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati; paccuppanne, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati. Kathañca, bhikkhave, atīte chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati? Atītānaṃ, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ āyatiṃ vipākaṃ pajānāti. Āyatiṃ vipākaṃ viditvā tadabhinivatteti. Tadabhinivattetvā [tadabhinivajjeti, tadabhinivajjetvā (sī. syā. kaṃ.)] cetasā abhinivijjhitvā [abhivirājetvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] paññāya ativijjha [abhinivijjha (ka.)] passati. Evaṃ kho, bhikkhave, atīte chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, anāgate chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati? Anāgatānaṃ, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ āyatiṃ vipākaṃ pajānāti. Āyatiṃ vipākaṃ viditvā tadabhinivatteti. Tadabhinivattetvā cetasā abhinivijjhitvā paññāya ativijjha passati. Evaṃ kho, bhikkhave, anāgate chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, paccuppanne chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati? Paccuppannānaṃ, bhikkhave, chandarāgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ āyatiṃ vipākaṃ pajānāti, āyatiṃ vipākaṃ viditvā tadabhinivatteti, tadabhinivattetvā cetasā abhinivijjhitvā paññāya ativijjha passati. Evaṃ kho, bhikkhave, paccuppanne chandarāgaṭṭhāniye dhamme ārabbha chando na jāyati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi nidānāni kammānaṃ samudayāyā’’ti. Dasamaṃ.

Sambodhavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Pubbeva duve assādā, samaṇo ruṇṇapañcamaṃ;
Atitti dve ca vuttāni, nidānāni apare duveti.

(12) 2. Āpāyikavaggo

1. Āpāyikasuttaṃ

114. ‘‘Tayome, bhikkhave, āpāyikā nerayikā idamappahāya. Katame tayo? Yo ca abrahmacārī brahmacāripaṭiñño, yo ca suddhaṃ brahmacariyaṃ carantaṃ amūlakena [abhūtena (ka.)] abrahmacariyena anuddhaṃseti, yo cāyaṃ evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ‘natthi kāmesu doso’ti, so tāya kāmesu pātabyataṃ āpajjati. Ime kho, bhikkhave, tayo āpāyikā nerayikā idamappahāyā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dullabhasuttaṃ

115. ‘‘Tiṇṇaṃ, bhikkhave, pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Katamesaṃ tiṇṇaṃ? Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, tathāgatappaveditassa dhammavinayassa desetā puggalo dullabho lokasmiṃ, kataññū katavedī puggalo dullabho lokasmiṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇaṃ pātubhāvo dullabho lokasmi’’nti. Dutiyaṃ.

3. Appameyyasuttaṃ

116. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Suppameyyo, duppameyyo, appameyyo. Katamo ca, bhikkhave, puggalo suppameyyo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo uddhato hoti unnaḷo capalo mukharo vikiṇṇavāco muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo suppameyyo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo duppameyyo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo anuddhato hoti anunnaḷo acapalo amukharo avikiṇṇavāco upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo duppameyyo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo appameyyo? Idha, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ hoti khīṇāsavo. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo appameyyo. Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti. Tatiyaṃ.

4. Āneñjasuttaṃ

117. ‘‘Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So tadassādeti taṃ nikāmeti tena ca vittiṃ āpajjati, tatra ṭhito tadadhimutto tabbahulavihārī aparihīno kālaṃ kurumāno ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Ākāsānañcāyatanūpagānaṃ, bhikkhave, devānaṃ vīsati kappasahassāni āyuppamāṇaṃ. Tattha puthujjano yāvatāyukaṃ ṭhatvā yāvatakaṃ tesaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ taṃ sabbaṃ khepetvā nirayampi gacchati tiracchānayonimpi gacchati pettivisayampi gacchati. Bhagavato pana sāvako tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā yāvatakaṃ tesaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ taṃ sabbaṃ khepetvā tasmiṃyeva bhave parinibbāyati. Ayaṃ kho, bhikkhave, viseso ayaṃ adhippayāso idaṃ nānākaraṇaṃ sutavato ariyasāvakassa assutavatā puthujjanena, yadidaṃ gatiyā upapattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco puggalo sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So tadassādeti taṃ nikāmeti tena ca vittiṃ āpajjati, tatra ṭhito tadadhimutto tabbahulavihārī aparihīno kālaṃ kurumāno viññāṇañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Viññāṇañcāyatanūpagānaṃ, bhikkhave, devānaṃ cattārīsaṃ kappasahassāni āyuppamāṇaṃ. Tattha puthujjano yāvatāyukaṃ ṭhatvā yāvatakaṃ tesaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ taṃ sabbaṃ khepetvā nirayampi gacchati tiracchānayonimpi gacchati pettivisayampi gacchati. Bhagavato pana sāvako tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā yāvatakaṃ tesaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ taṃ sabbaṃ khepetvā tasmiṃyeva bhave parinibbāyati. Ayaṃ kho, bhikkhave, viseso ayaṃ adhippayāso idaṃ nānākaraṇaṃ sutavato ariyasāvakassa assutavatā puthujjanena, yadidaṃ gatiyā upapattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco puggalo sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So tadassādeti taṃ nikāmeti tena ca vittiṃ āpajjati, tatra ṭhito tadadhimutto tabbahulavihārī aparihīno kālaṃ kurumāno ākiñcaññāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Ākiñcaññāyatanūpagānaṃ, bhikkhave, devānaṃ saṭṭhi kappasahassāni āyuppamāṇaṃ. Tattha puthujjano yāvatāyukaṃ ṭhatvā yāvatakaṃ tesaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ taṃ sabbaṃ khepetvā nirayampi gacchati tiracchānayonimpi gacchati pettivisayampi gacchati. Bhagavato pana sāvako tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā yāvatakaṃ tesaṃ devānaṃ āyuppamāṇaṃ taṃ sabbaṃ khepetvā tasmiṃyeva bhave parinibbāyati. Ayaṃ kho, bhikkhave, viseso, ayaṃ adhippayāso idaṃ nānākaraṇaṃ sutavato ariyasāvakassa assutavatā puthujjanena, yadidaṃ gatiyā upapattiyā. ‘Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’’nti. Catutthaṃ.

5. Vipattisampadāsuttaṃ

118. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vipattiyo. Katamā tisso? Sīlavipatti, cittavipatti, diṭṭhivipatti. Katamā ca, bhikkhave, sīlavipatti? Idha, bhikkhave, ekacco pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, pisuṇavāco hoti, pharusavāco hoti, samphappalāpī hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sīlavipatti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, cittavipatti? Idha, bhikkhave, ekacco abhijjhālu hoti byāpannacitto. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, cittavipatti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, diṭṭhivipatti? Idha, bhikkhave, ekacco micchādiṭṭhiko hoti viparītadassano – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ, kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, diṭṭhivipatti. Sīlavipattihetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti; cittavipattihetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti; diṭṭhivipattihetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Imā kho, bhikkhave, tisso vipattiyoti.

‘‘Tisso imā, bhikkhave, sampadā. Katamā tisso? Sīlasampadā, cittasampadā, diṭṭhisampadā. Katamā ca, bhikkhave, sīlasampadā? Idha, bhikkhave, ekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sīlasampadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, cittasampadā? Idha, bhikkhave, ekacco anabhijjhālu hoti abyāpannacitto. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, cittasampadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, diṭṭhisampadā? Idha, bhikkhave, ekacco sammādiṭṭhiko hoti aviparītadassano – ‘atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko, atthi paro loko, atthi mātā, atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, diṭṭhisampadā. Sīlasampadāhetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti; cittasampadāhetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti; diṭṭhisampadāhetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Imā kho, bhikkhave, tisso sampadā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Apaṇṇakasuttaṃ

119. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vipattiyo. Katamā tisso? Sīlavipatti, cittavipatti, diṭṭhivipatti. Katamā ca, bhikkhave, sīlavipatti? Idha, bhikkhave, ekacco pāṇātipātī hoti…pe… samphappalāpī hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sīlavipatti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, cittavipatti? Idha, bhikkhave, ekacco abhijjhālu hoti byāpannacitto. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, cittavipatti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, diṭṭhivipatti? Idha, bhikkhave, ekacco micchādiṭṭhiko hoti viparītadassano – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ…pe… ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, diṭṭhivipatti. Sīlavipattihetu vā, bhikkhave…pe…

diṭṭhivipattihetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Seyyathāpi, bhikkhave, apaṇṇako maṇi uddhaṃ khitto yena yeneva patiṭṭhāti suppatiṭṭhitaṃyeva patiṭṭhāti; evamevaṃ kho, bhikkhave, sīlavipattihetu vā sattā…pe… upapajjanti. Imā kho, bhikkhave, tisso vipattiyoti.

‘‘Tisso imā, bhikkhave, sampadā. Katamā tisso? Sīlasampadā, cittasampadā, diṭṭhisampadā. Katamā ca, bhikkhave, sīlasampadā? Idha, bhikkhave, ekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, sīlasampadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, cittasampadā? Idha, bhikkhave, ekacco anabhijjhālu hoti abyāpannacitto. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, cittasampadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, diṭṭhisampadā? Idha, bhikkhave, ekacco sammādiṭṭhiko hoti aviparītadassano – ‘atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ…pe… ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, diṭṭhisampadā. Sīlasampadāhetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Cittasampadāhetu vā…pe… diṭṭhisampadāhetu vā, bhikkhave, sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Seyyathāpi, bhikkhave, apaṇṇako maṇi uddhaṃ khitto yena yeneva patiṭṭhāti suppatiṭṭhitaṃyeva patiṭṭhāti; evamevaṃ kho, bhikkhave, sīlasampadāhetu vā sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti, cittasampadāhetu vā sattā…pe… diṭṭhisampadāhetu vā sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Imā kho, bhikkhave, tisso sampadā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kammantasuttaṃ

120. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vipattiyo. Katamā tisso? Kammantavipatti, ājīvavipatti, diṭṭhivipatti. Katamā ca, bhikkhave, kammantavipatti? Idha, bhikkhave, ekacco pāṇātipātī hoti…pe… samphappalāpī hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, kammantavipatti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, ājīvavipatti? Idha, bhikkhave, ekacco micchāājīvo hoti, micchāājīvena jīvikaṃ [jīvitaṃ (syā. kaṃ. ka.)] kappeti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ājīvavipatti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, diṭṭhivipatti? Idha, bhikkhave, ekacco micchādiṭṭhiko hoti viparītadassano – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ…pe… ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, diṭṭhivipatti. Imā kho, bhikkhave, tisso vipattiyoti.

‘‘Tisso imā, bhikkhave, sampadā. Katamā tisso? Kammantasampadā, ājīvasampadā, diṭṭhisampadā. Katamā ca, bhikkhave, kammantasampadā? Idha, bhikkhave, ekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… samphappalāpā paṭivirato hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, kammantasampadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, ājīvasampadā? Idha, bhikkhave, ekacco sammāājīvo hoti, sammāājīvena jīvikaṃ kappeti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ājīvasampadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, diṭṭhisampadā? Idha, bhikkhave, ekacco sammādiṭṭhiko hoti aviparītadassano – ‘atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ…pe… ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, diṭṭhisampadā. Imā kho, bhikkhave, tisso sampadā’’ti. Sattamaṃ.

8. Paṭhamasoceyyasuttaṃ

121. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, soceyyāni. Katamāni tīṇi? Kāyasoceyyaṃ, vacīsoceyyaṃ, manosoceyyaṃ. Katamañca, bhikkhave, kāyasoceyyaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kāyasoceyyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, vacīsoceyyaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti. Idaṃ vuccati bhikkhave, vacīsoceyyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, manosoceyyaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco anabhijjhālu hoti abyāpannacitto sammādiṭṭhiko. Idaṃ vuccati, bhikkhave, manosoceyyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi soceyyānī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyasoceyyasuttaṃ

122. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, soceyyāni. Katamāni tīṇi? Kāyasoceyyaṃ, vacīsoceyyaṃ, manosoceyyaṃ. Katamañca, bhikkhave, kāyasoceyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, abrahmacariyā paṭivirato hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kāyasoceyyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, vacīsoceyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, vacīsoceyyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, manosoceyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu santaṃ vā ajjhattaṃ kāmacchandaṃ – ‘atthi me ajjhattaṃ kāmacchando’ti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ kāmacchandaṃ – ‘natthi me ajjhattaṃ kāmacchando’ti pajānāti; yathā ca anuppannassa kāmacchandassa uppādo hoti, tañca pajānāti; yathā ca uppannassa kāmacchandassa pahānaṃ hoti, tañca pajānāti; yathā ca pahīnassa kāmacchandassa āyatiṃ anuppādo hoti, tañca pajānāti; santaṃ vā ajjhattaṃ byāpādaṃ – ‘atthi me ajjhattaṃ byāpādo’ti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ byāpādaṃ – ‘natthi me ajjhattaṃ byāpādo’ti pajānāti; yathā ca anuppannassa byāpādassa uppādo hoti, tañca pajānāti; yathā ca uppannassa byāpādassa pahānaṃ hoti, tañca pajānāti; yathā ca pahīnassa byāpādassa āyatiṃ anuppādo hoti, tañca pajānāti; santaṃ vā ajjhattaṃ thinamiddhaṃ – ‘atthi me ajjhattaṃ thinamiddha’nti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ thinamiddhaṃ – ‘natthi me ajjhattaṃ thinamiddha’nti pajānāti; yathā ca anuppannassa thinamiddhassa uppādo hoti, tañca pajānāti; yathā ca uppannassa thinamiddhassa pahānaṃ hoti, tañca pajānāti; yathā ca pahīnassa thinamiddhassa āyatiṃ anuppādo hoti, tañca pajānāti; santaṃ vā ajjhattaṃ uddhaccakukkuccaṃ – ‘atthi me ajjhattaṃ uddhaccakukkucca’nti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ uddhaccakukkuccaṃ – ‘natthi me ajjhattaṃ uddhaccakukkucca’nti pajānāti; yathā ca anuppannassa uddhaccakukkuccassa uppādo hoti, tañca pajānāti; yathā ca uppannassa uddhaccakukkuccassa pahānaṃ hoti, tañca pajānāti; yathā ca pahīnassa uddhaccakukkuccassa āyatiṃ anuppādo hoti, tañca pajānāti; santaṃ vā ajjhattaṃ vicikicchaṃ – ‘atthi me ajjhattaṃ vicikicchā’ti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ vicikicchaṃ – ‘natthi me ajjhattaṃ vicikicchā’ti pajānāti; yathā ca anuppannāya vicikicchāya uppādo hoti, tañca pajānāti; yathā ca uppannāya vicikicchāya pahānaṃ hoti, tañca pajānāti; yathā ca pahīnāya vicikicchāya āyatiṃ anuppādo hoti, tañca pajānāti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, manosoceyyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi soceyyānīti.

[itivu. 66] ‘‘Kāyasuciṃ vacīsuciṃ, cetosuciṃ anāsavaṃ;
Suciṃ soceyyasampannaṃ, āhu ninhātapāpaka’’nti. navamaṃ;

10. Moneyyasuttaṃ

123. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, moneyyāni. Katamāni tīṇi? Kāyamoneyyaṃ, vacīmoneyyaṃ, manomoneyyaṃ. Katamañca, bhikkhave, kāyamoneyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, abrahmacariyā paṭivirato hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kāyamoneyyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, vacīmoneyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, vacīmoneyyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, manomoneyyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, manomoneyyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi moneyyānī’’ti.

‘‘Kāyamuniṃ vacīmuniṃ, cetomuniṃ anāsavaṃ;
Muniṃ moneyyasampannaṃ, āhu sabbappahāyina’’nti. dasamaṃ;

Āpāyikavaggo dvādasamo.

Tassuddānaṃ –

Āpāyiko dullabho appameyyaṃ, āneñjavipattisampadā;
Apaṇṇako ca kammanto, dve soceyyāni moneyyanti.

(13) 3. Kusināravaggo

1. Kusinārasuttaṃ

124. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kusinārāyaṃ viharati baliharaṇe vanasaṇḍe. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. Tamenaṃ gahapati vā gahapatiputto vā upasaṅkamitvā svātanāya bhattena nimanteti. Ākaṅkhamāno, bhikkhave, bhikkhu adhivāseti. So tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena tassa gahapatissa vā gahapatiputtassa vā nivesanaṃ tenupasaṅkamati; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdati. Tamenaṃ so gahapati vā gahapatiputto vā paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappeti sampavāreti.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘sādhu vata myāyaṃ gahapati vā gahapatiputto vā paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappeti sampavāretī’ti. Evampissa hoti – ‘aho vata māyaṃ gahapati vā gahapatiputto vā āyatimpi evarūpena paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappeyya sampavāreyyā’ti! So taṃ piṇḍapātaṃ gathito [gadhito (syā. kaṃ. ka.)] mucchito ajjhosanno [ajjhāpanno (sī. ka.) ajjhopanno (ṭīkā)] anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjati. So tattha kāmavitakkampi vitakketi, byāpādavitakkampi vitakketi, vihiṃsāvitakkampi vitakketi. Evarūpassāhaṃ, bhikkhave, bhikkhuno dinnaṃ na mahapphalanti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Pamatto hi, bhikkhave, bhikkhu viharati.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. Tamenaṃ gahapati vā gahapatiputto vā upasaṅkamitvā svātanāya bhattena nimanteti. Ākaṅkhamāno, bhikkhave, bhikkhu adhivāseti. So tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena tassa gahapatissa vā gahapatiputtassa vā nivesanaṃ tenupasaṅkamati; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdati. Tamenaṃ so gahapati vā gahapatiputto vā paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappeti sampavāreti.

‘‘Tassa na evaṃ hoti – ‘sādhu vata myāyaṃ gahapati vā gahapatiputto vā paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappeti sampavāretī’ti. Evampissa na hoti – ‘aho vata māyaṃ gahapati vā gahapatiputto vā āyatimpi evarūpena paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappeyya sampavāreyyā’ti! So taṃ piṇḍapātaṃ agathito amucchito anajjhosanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati. So tattha nekkhammavitakkampi vitakketi, abyāpādavitakkampi vitakketi, avihiṃsāvitakkampi vitakketi. Evarūpassāhaṃ, bhikkhave, bhikkhuno dinnaṃ mahapphalanti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Appamatto hi, bhikkhave, bhikkhu viharatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Bhaṇḍanasuttaṃ

125. ‘‘Yassaṃ, bhikkhave, disāyaṃ bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti, manasi kātumpi me esā, bhikkhave, disā na phāsu hoti, pageva gantuṃ! Niṭṭhamettha gacchāmi – ‘addhā te āyasmanto tayo dhamme pajahiṃsu, tayo dhamme bahulamakaṃsu [bahulīmakaṃsu (syā. kaṃ. pī.)]. Katame tayo dhamme pajahiṃsu? Nekkhammavitakkaṃ, abyāpādavitakkaṃ, avihiṃsāvitakkaṃ – ime tayo dhamme pajahiṃsu. Katame tayo dhamme bahulamakaṃsu? Kāmavitakkaṃ, byāpādavitakkaṃ, vihiṃsāvitakkaṃ – ime tayo dhamme bahulamakaṃsu’. Yassaṃ, bhikkhave, disāyaṃ bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti, manasi kātumpi me esā, bhikkhave, disā na phāsu hoti, pageva gantuṃ! Niṭṭhamettha gacchāmi – ‘addhā te āyasmanto ime tayo dhamme pajahiṃsu, ime tayo dhamme bahulamakaṃsu’’’.

‘‘Yassaṃ pana, bhikkhave, disāyaṃ bhikkhū samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharanti, gantumpi me esā, bhikkhave, disā phāsu hoti, pageva manasi kātuṃ! Niṭṭhamettha gacchāmi – ‘addhā te āyasmanto tayo dhamme pajahiṃsu, tayo dhamme bahulamakaṃsu. Katame tayo dhamme pajahiṃsu? Kāmavitakkaṃ, byāpādavitakkaṃ, vihiṃsāvitakkaṃ – ime tayo dhamme pajahiṃsu. Katame tayo dhamme bahulamakaṃsu? Nekkhammavitakkaṃ, abyāpādavitakkaṃ, avihiṃsāvitakkaṃ – ime tayo dhamme bahulamakaṃsu’. Yassaṃ, bhikkhave, disāyaṃ bhikkhū samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharanti, gantumpi me esā, bhikkhave, disā phāsu hoti, pageva manasi kātuṃ! Niṭṭhamettha gacchāmi – ‘addhā te āyasmanto ime tayo dhamme pajahiṃsu, ime tayo dhamme bahulamakaṃsū’’’ti. Dutiyaṃ.

3. Gotamakacetiyasuttaṃ

126. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati gotamake cetiye. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi, no anabhiññāya. Sanidānāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi, no anidānaṃ. Sappāṭihāriyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi, no appāṭihāriyaṃ. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, abhiññāya dhammaṃ desayato no anabhiññāya, sanidānaṃ dhammaṃ desayato no anidānaṃ, sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desayato no appāṭihāriyaṃ, karaṇīyo ovādo, karaṇīyā anusāsanī. Alañca pana vo, bhikkhave, tuṭṭhiyā, alaṃ attamanatāya, alaṃ somanassāya – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne sahassī lokadhātu akampitthāti. Tatiyaṃ.

4. Bharaṇḍukālāmasuttaṃ

127. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno yena kapilavatthu tadavasari. Assosi kho mahānāmo sakko – ‘‘bhagavā kira kapilavatthuṃ anuppatto’’ti. Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho mahānāmaṃ sakkaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Gaccha, mahānāma, kapilavatthusmiṃ, tathārūpaṃ āvasathaṃ jāna yatthajja mayaṃ ekarattiṃ vihareyyāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho mahānāmo sakko bhagavato paṭissutvā kapilavatthuṃ pavisitvā kevalakappaṃ kapilavatthuṃ anvāhiṇḍanto [āhiṇḍanto (syā. kaṃ.)] nāddasa kapilavatthusmiṃ tathārūpaṃ āvasathaṃ yatthajja bhagavā ekarattiṃ vihareyya.

Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘natthi, bhante, kapilavatthusmiṃ tathārūpo āvasatho yatthajja bhagavā ekarattiṃ vihareyya. Ayaṃ, bhante, bharaṇḍu kālāmo bhagavato purāṇasabrahmacārī. Tassajja bhagavā assame ekarattiṃ viharatū’’ti. ‘‘Gaccha, mahānāma, santharaṃ paññapehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho mahānāmo sakko bhagavato paṭissutvā yena bharaṇḍussa kālāmassa assamo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā santharaṃ paññāpetvā udakaṃ ṭhapetvā pādānaṃ dhovanāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘santhato, bhante, santhāro, udakaṃ ṭhapitaṃ pādānaṃ dhovanāya. Yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti.

Atha kho bhagavā yena bharaṇḍussa kālāmassa assamo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā pāde pakkhālesi. Atha kho mahānāmassa sakkassa etadahosi – ‘‘akālo kho ajja bhagavantaṃ payirupāsituṃ. Kilanto bhagavā. Sve dānāhaṃ bhagavantaṃ payirupāsissāmī’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Atha kho mahānāmo sakko tassā rattiyā accayena yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho mahānāmaṃ sakkaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘tayo khome, mahānāma, satthāro santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, mahānāma, ekacco satthā kāmānaṃ pariññaṃ paññāpeti; na rūpānaṃ pariññaṃ paññāpeti, na vedanānaṃ pariññaṃ paññāpeti. Idha pana, mahānāma, ekacco satthā kāmānaṃ pariññaṃ paññāpeti, rūpānaṃ pariññaṃ paññāpeti; na vedanānaṃ pariññaṃ paññāpeti. Idha pana, mahānāma, ekacco satthā kāmānaṃ pariññaṃ paññāpeti, rūpānaṃ pariññaṃ paññāpeti, vedanānaṃ pariññaṃ paññāpeti. Ime kho, mahānāma, tayo satthāro santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. ‘Imesaṃ, mahānāma, tiṇṇaṃ satthārānaṃ ekā niṭṭhā udāhu puthu niṭṭhā’’’ti?

Evaṃ vutte bharaṇḍu kālāmo mahānāmaṃ sakkaṃ etadavoca – ‘‘ekāti, mahānāma, vadehī’’ti. Evaṃ vutte bhagavā mahānāmaṃ sakkaṃ etadavoca – ‘‘nānāti, mahānāma, vadehī’’ti. Dutiyampi kho bharaṇḍu kālāmo mahānāmaṃ sakkaṃ etadavoca – ‘‘ekāti, mahānāma, vadehī’’ti. Dutiyampi kho bhagavā mahānāmaṃ sakkaṃ etadavoca – ‘‘nānāti, mahānāma, vadehī’’ti. Tatiyampi kho bharaṇḍu kālāmo mahānāmaṃ sakkaṃ etadavoca – ‘‘ekāti, mahānāma, vadehī’’ti. Tatiyampi kho bhagavā mahānāmaṃ sakkaṃ etadavoca – ‘‘nānāti, mahānāma, vadehī’’ti.

Atha kho bharaṇḍu kālāmassa etadahosi – ‘‘mahesakkhassa vatamhi mahānāmassa sakkassa sammukhā samaṇena gotamena yāvatatiyaṃ apasādito. Yaṃnūnāhaṃ kapilavatthumhā pakkameyya’’nti. Atha kho bharaṇḍu kālāmo kapilavatthumhā pakkāmi. Yaṃ kapilavatthumhā pakkāmi tathā pakkantova ahosi na puna paccāgacchīti. Catutthaṃ.

5. Hatthakasuttaṃ

128. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho hatthako devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā – ‘‘bhagavato purato ṭhassāmī’’ti osīdatimeva saṃsīdatimeva [osīdati ceva saṃsīdati ca (sī. pī.), osīdati saṃsīdati (syā. kaṃ.)], na sakkoti saṇṭhātuṃ. Seyyathāpi nāma sappi vā telaṃ vā vālukāya āsittaṃ osīdatimeva saṃsīdatimeva, na saṇṭhāti; evamevaṃ hatthako devaputto – ‘‘bhagavato purato ṭhassāmī’’ti osīdatimeva saṃsīdatimeva, na sakkoti saṇṭhātuṃ.

Atha kho bhagavā hatthakaṃ devaputtaṃ etadavoca – ‘‘oḷārikaṃ, hatthaka, attabhāvaṃ abhinimmināhī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti, kho hatthako devaputto bhagavato paṭissutvā oḷārikaṃ attabhāvaṃ abhinimminitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho hatthakaṃ devaputtaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Ye te, hatthaka, dhammā pubbe manussabhūtassa pavattino ahesuṃ, api nu te te dhammā etarahi pavattino’’ti? ‘‘Ye ca me, bhante, dhammā pubbe manussabhūtassa pavattino ahesuṃ, te ca me dhammā etarahi pavattino; ye ca me, bhante, dhammā pubbe manussabhūtassa nappavattino ahesuṃ, te ca me dhammā etarahi pavattino. Seyyathāpi, bhante, bhagavā etarahi ākiṇṇo viharati bhikkhūhi bhikkhunīhi upāsakehi upāsikāhi rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi; evamevaṃ kho ahaṃ, bhante, ākiṇṇo viharāmi devaputtehi. Dūratopi, bhante, devaputtā āgacchanti hatthakassa devaputtassa santike ‘dhammaṃ sossāmā’ti. Tiṇṇāhaṃ, bhante, dhammānaṃ atitto appaṭivāno kālaṅkato. Katamesaṃ tiṇṇaṃ? Bhagavato ahaṃ, bhante, dassanassa atitto appaṭivāno kālaṅkato; saddhammasavanassāhaṃ, bhante, atitto appaṭivāno kālaṅkato; saṅghassāhaṃ, bhante, upaṭṭhānassa atitto appaṭivāno kālaṅkato. Imesaṃ kho ahaṃ, bhante, tiṇṇaṃ dhammānaṃ atitto appaṭivāno kālaṅkato’’ti.

‘‘Nāhaṃ bhagavato dassanassa, tittimajjhagā [titti tittisambhavaṃ (ka.)] kudācanaṃ;
Saṅghassa upaṭṭhānassa, saddhammasavanassa ca.

‘‘Adhisīlaṃ sikkhamāno, saddhammasavane rato;
Tiṇṇaṃ dhammānaṃ atitto, hatthako avihaṃ gato’’ti. pañcamaṃ;

6. Kaṭuviyasuttaṃ

129. Ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya bārāṇasiṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho bhagavā goyogapilakkhasmiṃ [goyogamilakkhasmiṃ (syā. kaṃ. ka.)] piṇḍāya caramāno [caramānaṃ (ka.)] aññataraṃ bhikkhuṃ rittassādaṃ bāhirassādaṃ muṭṭhassatiṃ asampajānaṃ asamāhitaṃ vibbhantacittaṃ pākatindriyaṃ. Disvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca –

‘‘Mā kho tvaṃ, bhikkhu, attānaṃ kaṭuviyamakāsi. Taṃ vata bhikkhu kaṭuviyakataṃ attānaṃ āmagandhena [āmagandhe (sī. syā. kaṃ. pī.)] avassutaṃ makkhikā nānupatissanti nānvāssavissantīti [nānubandhissanti (ka.)], netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti. Atha kho so bhikkhu bhagavatā iminā ovādena ovadito saṃvegamāpādi. Atha kho bhagavā bārāṇasiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto bhikkhū āmantesi –

‘‘Idhāhaṃ, bhikkhave, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya bārāṇasiṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, goyogapilakkhasmiṃ piṇḍāya caramāno aññataraṃ bhikkhuṃ rittassādaṃ bāhirassādaṃ muṭṭhassatiṃ asampajānaṃ asamāhitaṃ vibbhantacittaṃ pākatindriyaṃ. Disvā taṃ bhikkhuṃ etadavocaṃ –

‘‘‘Mā kho tvaṃ, bhikkhu, attānaṃ kaṭuviyamakāsi. Taṃ vata bhikkhu kaṭuviyakataṃ attānaṃ āmagandhena avassutaṃ makkhikā nānupatissanti nānvāssavissantīti, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti. Atha kho, bhikkhave, so bhikkhu mayā iminā ovādena ovadito saṃvegamāpādī’’ti. Evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, bhante, kaṭuviyaṃ? Ko āmagandho? Kā makkhikā’’ti?

‘‘Abhijjhā kho, bhikkhu, kaṭuviyaṃ; byāpādo āmagandho; pāpakā akusalā vitakkā makkhikā. Taṃ vata, bhikkhu, kaṭuviyakataṃ attānaṃ āmagandhena avassutaṃ makkhikā nānupatissanti nānvāssavissantīti, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti.

‘‘Aguttaṃ cakkhusotasmiṃ, indriyesu asaṃvutaṃ;

Makkhikānupatissanti, saṅkappā rāganissitā.

‘‘Kaṭuviyakato bhikkhu, āmagandhe avassuto;
Ārakā hoti nibbānā, vighātasseva bhāgavā.

‘‘Gāme vā yadi vārañꜥñe, aladdhā samathamattano [samamattano (sī. syā. kaṃ.), sammamattano (pī.)];
Pareti [careti (syā. ka.)] bālo dummedho, makkhikāhi purakkhato.

‘‘Ye ca sīlena sampannā, paññāyūpasameratā;
Upasantā sukhaṃ senti, nāsayitvāna makkhikā’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Paṭhamaanuruddhasuttaṃ

130. Atha kho āyasmā anuruddho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā anuruddho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena yebhuyyena passāmi mātugāmaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjamānaṃ. Katihi nu kho, bhante, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī’’ti?

‘‘Tīhi kho, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Katamehi tīhi? Idha, anuruddha, mātugāmo pubbaṇhasamayaṃ maccheramalapariyuṭṭhitena cetasā agāraṃ ajjhāvasati, majjhanhikasamayaṃ issāpariyuṭṭhitena cetasā agāraṃ ajjhāvasati, sāyanhasamayaṃ kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā agāraṃ ajjhāvasati. Imehi kho, anuruddha, tīhi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyaanuruddhasuttaṃ

131. Atha kho āyasmā anuruddho yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā anuruddho āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, āvuso sāriputta, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sahassaṃ lokaṃ olokemi. Āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā [apammuṭṭhā (sī.), apamuṭṭhā (syā. kaṃ.)], passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. Atha ca pana me nānupādāya [na anupādāya (sī. syā. kaṃ. pī.)] āsavehi cittaṃ vimuccatī’’ti.

‘‘Yaṃ kho te, āvuso anuruddha, evaṃ hoti – ‘ahaṃ dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sahassaṃ lokaṃ volokemī’ti, idaṃ te mānasmiṃ. Yampi te, āvuso anuruddha, evaṃ hoti – ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekagga’nti, idaṃ te uddhaccasmiṃ. Yampi te, āvuso anuruddha, evaṃ hoti – ‘atha ca pana me nānupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī’ti, idaṃ te kukkuccasmiṃ. Sādhu vatāyasmā anuruddho ime tayo dhamme pahāya, ime tayo dhamme amanasikaritvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharatū’’ti.

Atha kho āyasmā anuruddho aparena samayena ime tayo dhamme pahāya, ime tayo dhamme amanasikaritvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃhari [upasaṃhāsi (syā. kaṃ. pī.), upasaṃharati (ka.)]. Atha kho āyasmā anuruddho eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā anuruddho arahataṃ ahosīti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭicchannasuttaṃ

132. ''Tīṇimāni, bhikkhave, paṭicchannāni āvahanti [vahanti (sī. syā. kaṃ. pī.)], no vivaṭāni. Katamāni tīṇi? Mātugāmo, bhikkhave, paṭicchanno āvahati, no vivaṭo; brāhmaṇānaṃ, bhikkhave, mantā paṭicchannā āvahanti, no vivaṭā; micchādiṭṭhi, bhikkhave, paṭicchannā āvahati, no vivaṭā. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi paṭicchannāni āvahanti, no vivaṭāni.

''Tīṇimāni, bhikkhave, vivaṭāni virocanti, no paṭicchannāni. Katamāni tīṇi? Candamaṇḍalaṃ, bhikkhave, vivaṭaṃ virocati, no paṭicchannaṃ; sūriyamaṇḍalaṃ, bhikkhave, vivaṭaṃ virocati, no paṭicchannaṃ; tathāgatappavedito dhammavinayo, bhikkhave, vivaṭo virocati, no paṭicchanno. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi vivaṭāni virocanti, no paṭicchannānī''ti. Navamaṃ.

10. Lekhasuttaṃ

133. ''Tayome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Pāsāṇalekhūpamo puggalo, pathavilekhūpamo puggalo, udakalekhūpamo puggalo. Katamo ca, bhikkhave, pāsāṇalekhūpamo puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho dīgharattaṃ anuseti. Seyyathāpi, bhikkhave, pāsāṇe lekhā na khippaṃ lujjati vātena vā udakena vā, ciraṭṭhitikā hoti; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho dīgharattaṃ anuseti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, pāsāṇalekhūpamo puggalo.

''Katamo ca, bhikkhave, pathavilekhūpamo puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho na dīgharattaṃ anuseti. Seyyathāpi, bhikkhave, pathaviyā lekhā khippaṃ lujjati vātena vā udakena vā, na ciraṭṭhitikā hoti; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo abhiṇhaṃ kujjhati. So ca khvassa kodho na dīgharattaṃ anuseti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, pathavilekhūpamo puggalo.

''Katamo ca, bhikkhave, udakalekhūpamo puggalo? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo āgāḷhenapi vuccamāno pharusenapi vuccamāno amanāpenapi vuccamāno sandhiyatimeva [… yeva (syā. kaṃ.) … ceva (pī.)] saṃsandatimeva [… yeva (syā. kaṃ.) … ceva (pī.)] sammodatimeva [… yeva (syā. kaṃ.) … ceva (pī.)]. Seyyathāpi, bhikkhave, udake lekhā khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikā hoti; evamevaṃ kho, bhikkhave, idhekacco puggalo āgāḷhenapi vuccamāno pharusenapi vuccamāno amanāpenapi vuccamāno sandhiyatimeva saṃsandatimeva sammodatimeva. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, udakalekhūpamo puggalo. Ime kho, bhikkhave, tayo puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi''nti [pu. pa. 115]. Dasamaṃ.

Kusināravaggo terasamo.

Tassuddānaṃ –

Kusinārabhaṇḍanā ceva, gotamabharaṇḍuhatthako;
Kaṭuviyaṃ dve anuruddhā, paṭicchannaṃ lekhena te dasāti.

(14) 4. Yodhājīvavaggo

1. Yodhājīvasuttaṃ

134. ‘‘Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato yodhājīvo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅganteva saṅkhyaṃ gacchati. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, yodhājīvo dūre pātī ca hoti akkhaṇavedhī ca mahato ca kāyassa padāletā. Imehi, kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato yodhājīvo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅganteva saṅkhyaṃ gacchati. Evamevaṃ kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu dūre pātī ca hoti akkhaṇavedhī ca mahato ca kāyassa padāletā.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu dūre pātī hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ – ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Yā kāci vedanā atītānāgatapaccuppannā ajjhattā vā bahiddhā vā oḷārikā vā sukhumā vā hīnā vā paṇītā vā yā dūre santike vā, sabbaṃ vedanaṃ [sabbā vedanā (syā. kaṃ. pī. ka.)] – ‘netaṃ mama, nesohamasmsmmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Yā kāci saññā atītānāgatapaccuppannā ajjhattā vā bahiddhā vā oḷārikā vā sukhumā vā hīnā vā paṇītā vā yā dūre santike vā, sabbaṃ saññaṃ [sabbā saññā (syā. kaṃ. pī. ka.)] – ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Ye keci saṅkhārā atītānāgatapaccuppannā ajjhattā vā bahiddhā vā oḷārikā vā sukhumā vā hīnā vā paṇītā vā ye dūre santike vā, sabbe saṅkhāre – ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ – ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu dūre pātī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu akkhaṇavedhī hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu akkhaṇavedhī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu mahato kāyassa padāletā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu mahantaṃ avijjākkhandhaṃ padāleti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu mahato kāyassa padāletā hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Parisāsuttaṃ

135. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, parisā. Katamā tisso? Ukkācitavinītā parisā, paṭipucchāvinītā parisā, yāvatāvinītā [yāvatajjhāvinītā (aṭṭhakathāyaṃ pāṭhantaraṃ)] parisā – imā kho, bhikkhave, tisso parisā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Mittasuttaṃ

136. ‘‘Tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato mitto sevitabbo. Katamehi tīhi? ( ) [(idha bhikkhave bhikkhu) (pī. ka.)] Duddadaṃ dadāti, dukkaraṃ karoti, dukkhamaṃ khamati – imehi kho, bhikkhave, tīhi aṅgehi samannāgato mitto sevitabbo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Uppādāsuttaṃ

137. ‘‘Uppādā vā, bhikkhave, tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ, ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā. Sabbe saṅkhārā aniccā. Taṃ tathāgato abhisambujjhati abhisameti. Abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti – ‘sabbe saṅkhārā aniccā’ti. Uppādā vā, bhikkhave, tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā. Sabbe saṅkhārā dukkhā. Taṃ tathāgato abhisambujjhati abhisameti. Abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti – ‘sabbe saṅkhārā dukkhā’ti. Uppādā vā, bhikkhave, tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā. Sabbe dhammā anattā. Taṃ tathāgato abhisambujjhati abhisameti. Abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti – ‘sabbe dhammā anattā’’’ti. Catutthaṃ.

5. Kesakambalasuttaṃ

138. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici tantāvutānaṃ vatthānaṃ, kesakambalo tesaṃ paṭikiṭṭho akkhāyati. Kesakambalo, bhikkhave, sīte sīto, uṇhe uṇho, dubbaṇṇo, duggandho, dukkhasamphasso. Evamevaṃ kho, bhikkhave, yāni kānici puthusamaṇabrāhmaṇavādānaṃ [samaṇappavādānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] makkhalivādo tesaṃ paṭikiṭṭho akkhāyati.

‘‘Makkhali, bhikkhave, moghapuriso evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ‘natthi kammaṃ, natthi kiriyaṃ, natthi vīriya’nti. Yepi te, bhikkhave, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tepi bhagavanto kammavādā ceva ahesuṃ kiriyavādā ca vīriyavādā ca. Tepi, bhikkhave, makkhali moghapuriso paṭibāhati – ‘natthi kammaṃ, natthi kiriyaṃ, natthi vīriya’nti. Yepi te, bhikkhave, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tepi bhagavanto kammavādā ceva bhavissanti kiriyavādā ca vīriyavādā ca. Tepi, bhikkhave, makkhali moghapuriso paṭibāhati – ‘natthi kammaṃ, natthi kiriyaṃ, natthi vīriya’nti. Ahampi, bhikkhave, etarahi arahaṃ sammāsambuddho kammavādo ceva kiriyavādo ca vīriyavādo ca. Mampi, bhikkhave, makkhali moghapuriso paṭibāhati – ‘natthi kammaṃ, natthi kiriyaṃ, natthi vīriya’’’nti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, nadīmukhe khippaṃ uḍḍeyya [oḍḍeyya (sī.)] bahūnaṃ [bahunnaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] macchānaṃ ahitāya dukkhāya anayāya byasanāya; evamevaṃ kho, bhikkhave, makkhali moghapuriso manussakhippaṃ maññe loke uppanno bahūnaṃ sattānaṃ ahitāya dukkhāya anayāya byasanāyā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sampadāsuttaṃ

139. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, sampadā. Katamā tisso? Saddhāsampadā, sīlasampadā, paññāsampadā – imā kho, bhikkhave, tisso sampadā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Vuddhisuttaṃ

140. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vuddhiyo. Katamā tisso? Saddhāvuddhi, sīlavuddhi, paññāvuddhi – imā kho, bhikkhave, tisso vuddhiyo’’ti. Sattamaṃ.

8. Assakhaḷuṅkasuttaṃ

141. ‘‘Tayo ca, bhikkhave, assakhaḷuṅke desessāmi tayo ca purisakhaḷuṅke. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo assakhaḷuṅkā? Idha, bhikkhave, ekacco assakhaḷuṅko javasampanno hoti; na vaṇṇasampanno, na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco assakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca; na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco assakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo assakhaḷuṅkā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo purisakhaḷuṅkā? Idha, bhikkhave, ekacco purisakhaḷuṅko javasampanno hoti; na vaṇṇasampanno, na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca; na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno hoti; na vaṇṇasampanno na ārohapariṇāhasampanno? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho saṃsādeti [saṃhīreti (ka.)], no vissajjeti. Idamassa na vaṇṇasmiṃ vadāmi. Na kho pana lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa na ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno hoti; na vaṇṇasampanno, na ārohapariṇāhasampanno.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca; na ārohapariṇāhasampanno? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Na pana lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa na ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca; na ārohapariṇāhasampanno.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Lābhī kho pana hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisakhaḷuṅko javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo purisakhaḷuṅkā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Assaparassasuttaṃ

142. ‘‘Tayo ca, bhikkhave, assaparasse [assasadasse (sī syā. kaṃ. pī.)] desessāmi tayo ca purisaparasse [purisasadasse (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo assaparassā? Idha, bhikkhave, ekacco assaparasso javasampanno hoti; na vaṇṇasampanno na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco assaparasso javasampanno hoti vaṇṇasampanno ca; na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco assaparasso javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo assaparassā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo purisaparassā? Idha, bhikkhave, ekacco purisaparasso javasampanno hoti; na vaṇṇasampanno na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco purisaparasso javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca; na ārohapariṇāhasampanno. Idha pana, bhikkhave, ekacco purisaparasso javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisaparasso javasampanno hoti; na vaṇṇasampanno, na ārohapariṇāhasampanno? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhiviniye pañhaṃ puṭṭho saṃsādeti, no vissajjeti. Idamassa na vaṇṇasmiṃ vadāmi. Na kho pana lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa na ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisaparasso javasampanno hoti; na vaṇṇasampanno, na ārohapariṇāhasampanno.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisaparasso javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca, na ārohapariṇāhasampanno? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Na kho pana lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa na ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisaparasso javasampanno ca hoti; vaṇṇasampanno ca, na ārohapariṇāhasampanno.

‘‘Kathañca, bhikkhave, purisaparasso javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Lābhī kho pana hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, purisaparasso javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo purisaparassā’’ti. Navamaṃ.

10. Assājānīyasuttaṃ

143. ‘‘Tayo ca, bhikkhave, bhadre assājānīye desessāmi tayo ca bhadre purisājānīye. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katame ca, bhikkhave, tayo bhadrā assājānīyā? Idha, bhikkhave, ekacco bhadro assājānīyo …pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo bhadrā assājānīyā.

‘‘Katame ca bhikkhave, tayo bhadrā purisājānīyā? Idha, bhikkhave, ekacco bhadro purisājānīyo…pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhadro purisājānīyo…pe… javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca? Idha, bhikkhave, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Idamassa javasmiṃ vadāmi. Abhidhamme kho pana abhivinaye pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, no saṃsādeti. Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmi. Lābhī kho pana hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Idamassa ārohapariṇāhasmiṃ vadāmi. Evaṃ kho, bhikkhave, bhadro purisājānīyo javasampanno ca hoti vaṇṇasampanno ca ārohapariṇāhasampanno ca. Ime kho, bhikkhave, tayo bhadrā purisājānīyā’’ti. Dasamaṃ.

11. Paṭhamamoranivāpasuttaṃ

144. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati moranivāpe paribbājakārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu accantaniṭṭho hoti accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussānaṃ. Katamehi tīhi? Asekkhena sīlakkhandhena, asekkhena samādhikkhandhena, asekkhena paññākkhandhena. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu accantaniṭṭho hoti accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna''nti. Ekādasamaṃ.

12. Dutiyamoranivāpasuttaṃ

145. ''Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu accantaniṭṭho hoti accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussānaṃ. Katamehi tīhi? Iddhipāṭihāriyena, ādesanāpāṭihāriyena, anusāsanīpāṭihāriyena – imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu accantaniṭṭho hoti accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna''nti. Dvādasamaṃ.

13. Tatiyamoranivāpasuttaṃ

146. ''Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu accantaniṭṭho hoti accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussānaṃ. Katamehi tīhi? Sammādiṭṭhiyā, sammāñāṇena, sammāvimuttiyā – imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu accantaniṭṭho hoti accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna''nti. Terasamaṃ.

Yodhājīvavaggo cuddasamo.

Tassuddānaṃ –

Yodho parisamittañca, uppādā kesakambalo;
Sampadā vuddhi tayo, assā tayo moranivāpinoti.

(15) 5. Maṅgalavaggo

1. Akusalasuttaṃ

147. ''Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi tīhi? Akusalena kāyakammena, akusalena vacīkammena, akusalena manokammena – imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

''Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi tīhi? Kusalena kāyakammena, kusalena vacīkammena, kusalena manokammena – imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge''ti. Paṭhamaṃ.

2. Sāvajjasuttaṃ

148. ''Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi tīhi? Sāvajjena kāyakammena, sāvajjena vacīkammena, sāvajjena manokammena – imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

''Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi tīhi? Anavajjena kāyakammena, anavajjena vacīkammena, anavajjena manokammena – imehi kho…pe… evaṃ sagge''ti. Dutiyaṃ.

3. Visamasuttaṃ

149. ‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… visamena kāyakammena, visamena vacīkammena, visamena manokammena – imehi kho…pe… evaṃ niraye.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi…pe… samena kāyakammena, samena vacīkammena, samena manokammena – imehi kho…pe… evaṃ sagge’’ti. Tatiyaṃ.

4. Asucisuttaṃ

150. ‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… asucinā kāyakammena, asucinā vacīkammena, asucinā manokammena – imehi kho…pe… evaṃ niraye.

‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… sucinā kāyakammena, sucinā vacīkammena, sucinā manokammena – imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamakhatasuttaṃ

151. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bālo abyatto asappuriso khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati. Katamehi tīhi? Akusalena kāyakammena, akusalena vacīkammena, akusalena manokammena – imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bālo abyatto asappuriso khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato paṇḍito viyatto sappuriso akkhataṃ anupahataṃ attānaṃ pariharati, anavajjo ca hoti ananuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca puññaṃ pasavati. Katamehi tīhi? Kusalena kāyakammena, kusalena vacīkammena, kusalena manokammena…pe…. Pañcamaṃ.

6. Dutiyakhatasuttaṃ

152. ‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… sāvajjena kāyakammena, sāvajjena vacīkammena, sāvajjena manokammena…pe….

‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… anavajjena kāyakammena, anavajjena vacīkammena, anavajjena manokammena…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Tatiyakhatasuttaṃ

153. ‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… visamena kāyakammena, visamena vacīkammena, visamena manokammena…pe….

‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… samena kāyakammena, samena vacīkammena, samena manokammena…pe…. Sattamaṃ.

8. Catutthakhatasuttaṃ

154. ‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… asucinā kāyakammena, asucinā vacīkammena, asucinā manokammena…pe….

‘‘Tīhi, bhikkhave…pe… sucinā kāyakammena, sucinā vacīkammena, sucinā manokammena – imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato paṇḍito viyatto sappuriso akkhataṃ anupahataṃ attānaṃ pariharati, anavajjo ca hoti ananuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca puññaṃ pasavatī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Vandanāsuttaṃ

155. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vandanā. Katamā tisso? Kāyena, vācāya, manasā – imā kho, bhikkhave, tisso vandanā’’ti. Navamaṃ.

10. Pubbaṇhasuttaṃ

156. ‘‘Ye, bhikkhave, sattā pubbaṇhasamayaṃ kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti, supubbaṇho, bhikkhave, tesaṃ sattānaṃ.

‘‘Ye, bhikkhave, sattā majjhanhikasamayaṃ kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti, sumajjhanhiko, bhikkhave, tesaṃ sattānaṃ.

‘‘Ye, bhikkhave, sattā sāyanhasamayaṃ kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti, susāyanho, bhikkhave, tesaṃ sattāna’’nti.

‘‘Sunakkhattaṃ sumaṅgalaṃ, suppabhātaṃ suhuṭṭhitaṃ [suvuṭṭhitaṃ (sī. pī.)];
Sukhaṇo sumuhutto ca, suyiṭṭhaṃ brahmacārisu.

‘‘Padakkhiṇaṃ kāyakammaṃ, vācākammaṃ padakkhiṇaṃ;
Padakkhiṇaṃ manokammaṃ, paṇīdhi te padakkhiṇe [paṇidhiyo padakkhiṇā (sī. pī.), paṇidhi te padakkhiṇā (syā. kaṃ.)];
Padakkhiṇāni katvāna, labhantatthe [labhatatthe (sī. pī.)] padakkhiṇe.

‘‘Te atthaladdhā sukhitā, viruḷhā buddhasāsane;
Arogā sukhitā hotha, saha sabbehi ñātibhī’’ti. dasamaṃ;

Maṅgalavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Akusalañca sāvajjaṃ, visamāsucinā saha;
Caturo khatā vandanā, pubbaṇhena ca te dasāti.

Tatiyo paṇṇāsako samatto.

(16) 6. Acelakavaggo

157-163. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, paṭipadā. Katamā tisso? Āgāḷhā paṭipadā, nijjhāmā paṭipadā, majjhimā paṭipadā. Katamā ca, bhikkhave, āgāḷhā paṭipadā? Idha, bhikkhave, ekacco evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi – ‘natthi kāmesu doso’ti. So kāmesu pātabyataṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, āgāḷhā paṭipadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, nijjhāmā paṭipadā? Idha, bhikkhave, ekacco acelako hoti muttācāro, hatthāpalekhano [hatthāvalekhano (syā. kaṃ.) dī. ni. 1.394; ma. ni. 1.155 passitabbaṃ], na ehibhadantiko, na tiṭṭhabhadantiko, nābhihaṭaṃ na uddissakataṃ na nimantanaṃ sādiyati. So na kumbhimukhā paṭiggaṇhāti, na kaḷopimukhā [khaḷopimukhā (sī. syā. kaṃ.)] paṭiggaṇhāti na eḷakamantaraṃ na daṇḍamantaraṃ na musalamantaraṃ na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ na gabbhiniyā na pāyamānāya na purisantaragatāya na saṅkittīsu na yattha sā upaṭṭhito hoti na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī na macchaṃ na maṃsaṃ na suraṃ na merayaṃ, na thusodakaṃ pivati. So ekāgāriko vā hoti ekālopiko, dvāgāriko vā hoti dvālopiko… sattāgāriko vā hoti sattālopiko; ekissāpi dattiyā yāpeti, dvīhipi dattīhi yāpeti… sattahipi dattīhi yāpeti; ekāhikampi āhāraṃ āhāreti, dvāhikampi āhāraṃ āhāreti… sattāhikampi āhāraṃ āhāreti – iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati.

So sākabhakkhopi hoti, sāmākabhakkhopi hoti, nīvārabhakkhopi hoti, daddulabhakkhopi hoti, haṭabhakkhopi hoti, kaṇhabhakkhopi hoti, ācāmabhakkhopi hoti, piññākabhakkhopi hoti, tiṇabhakkhopi hoti, gomayabhakkhopi hoti, vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī.

So sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti, chavadussānipi dhāreti, paṃsukūlānipi dhāreti, tirīṭānipi dhāreti, ajinampi dhāreti, ajinakkhipampi dhāreti, kusacīrampi dhāreti, vākacīrampi dhāreti, phalakacīrampi dhāreti, kesakambalampi dhāreti, vāḷakambalampi dhāreti, ulūkapakkhikampi dhāreti, kesamassulocakopi hoti kesamassulocanānuyogamanuyutto, ubbhaṭṭhakopi hoti āsanapaṭikkhitto, ukkuṭikopi hoti ukkuṭikappadhānamanuyutto, kaṇṭakāpassayikopi hoti kaṇṭakāpassaye seyyaṃ kappeti, sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharati – iti evarūpaṃ anekavihitaṃ kāyassa ātāpanaparitāpanānuyogamanuyutto viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, nijjhāmā paṭipadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, majjhimā paṭipadā? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, majjhimā paṭipadā. Imā kho, bhikkhave, tisso paṭipadā’’ti.

‘‘Tisso imā, bhikkhave, paṭipadā. Katamā tisso? Āgāḷhā paṭipadā, nijjhāmā paṭipadā, majjhimā paṭipadā. Katamā ca, bhikkhave, āgāḷhā paṭipadā…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, āgāḷhā paṭipadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, nijjhāmā paṭipadā…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, nijjhāmā paṭipadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, majjhimā paṭipadā? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati….

‘‘Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti…pe….

‘‘Saddhindriyaṃ bhāveti… vīriyindriyaṃ bhāveti… satindriyaṃ bhāveti… samādhindriyaṃ bhāveti… paññindriyaṃ bhāveti….

‘‘Saddhābalaṃ bhāveti… vīriyabalaṃ bhāveti… satibalaṃ bhāveti… samādhibalaṃ bhāveti… paññābalaṃ bhāveti….

‘‘Satisambojjhaṅgaṃ bhāveti… dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti….

‘‘Sammādiṭṭhiṃ bhāveti… sammāsaṅkappaṃ bhāveti… sammāvācaṃ bhāveti… sammākammantaṃ bhāveti … sammāājīvaṃ bhāveti… sammāvāyāmaṃ bhāveti… sammāsatiṃ bhāveti… sammāsamādhiṃ bhāveti…. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, majjhimā paṭipadā. Imā kho, bhikkhave, tisso paṭipadā’’ti.

Acelakavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Satipaṭṭhānaṃ sammappadhānaṃ, iddhipādindriyena ca;
Balaṃ bojjhaṅgo maggo ca, paṭipadāya yojayeti.

(17) 7. Kammapathapeyyālaṃ

164-183. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi tīhi? Attanā ca pāṇātipātī hoti, parañca pāṇātipāte samādapeti, pāṇātipāte ca samanuñño hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi tīhi? Attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hoti, parañca pāṇātipātā veramaṇiyā samādapeti, pāṇātipātā veramaṇiyā ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca adinnādāyī hoti, parañca adinnādāne samādapeti, adinnādāne ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca adinnādānā paṭivirato hoti, parañca adinnādānā veramaṇiyā samādapeti, adinnādānā veramaṇiyā ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca kāmesumicchācārī hoti, parañca kāmesumicchācāre samādapeti, kāmesumicchācāre ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, parañca kāmesumicchācārā veramaṇiyā samādapeti, kāmesumicchācārā veramaṇiyā ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca musāvādī hoti, parañca musāvāde samādapeti, musāvāde ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca musāvādā paṭivirato hoti, parañca musāvādā veramaṇiyā samādapeti, musāvādā veramaṇiyā ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca pisuṇavāco hoti, parañca pisuṇāya vācāya samādapeti, pisuṇāya vācāya ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, parañca pisuṇāya vācāya veramaṇiyā samādapeti, pisuṇāya vācāya veramaṇiyā ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca pharusavāco hoti, parañca pharusāya vācāya samādapeti, pharusāya vācāya ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca pharusāya vācāya paṭivirato hoti, parañca pharusāya vācāya veramaṇiyā samādapeti, pharusāya vācāya veramaṇiyā ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca samphappalāpī hoti, parañca samphappalāpe samādapeti, samphappalāpe ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca samphappalāpā paṭivirato hoti, parañca samphappalāpā veramaṇiyā samādapeti, samphappalāpā veramaṇiyā ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca abhijjhālu hoti, parañca abhijjhāya samādapeti, abhijjhāya ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca anabhijjhālu hoti, parañca anabhijjhāya samādapeti, anabhijjhāya ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca byāpannacitto hoti, parañca byāpāde samādapeti, byāpāde ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca abyāpannacitto hoti, parañca abyāpāde samādapeti, abyāpāde ca samanuñño hoti….

‘‘Attanā ca micchādiṭṭhiko hoti, parañca micchādiṭṭhiyā samādapeti, micchādiṭṭhiyā ca samanuñño hoti ….

‘‘Attanā ca sammādiṭṭhiko hoti, parañca sammādiṭṭhiyā samādapeti, sammādiṭṭhiyā ca samanuñño hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti.

Kammapathapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Pāṇaṃ adinnamicchā ca, musāvādī ca pisuṇā;
Pharusā samphappalāpo ca, abhijjhā byāpādadiṭṭhi ca;
Kammapathesu peyyālaṃ, tikakena niyojayeti.

(18) 8. Rāgapeyyālaṃ

184. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya tayo dhammā bhāvetabbā. Katame tayo? Suññato samādhi, animitto samādhi, appaṇihito samādhi – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime tayo dhammā bhāvetabbā. ( ) [(rāgassa bhikkhave abhiññāya tayo dhammā bhāvetabbā. katame tayo? savitakkasavicāro samādhi, avitakkavicāramatto samādhi, avitakkaavicāro samādhi. rāgassa bhikkhave abhiññāya ime tayo dhammā bhāvetabbā.) etthantare pāṭho katthaci dissati, aṭṭhakathāyaṃ passitabbo]

‘‘Rāgassa, bhikkhave, pariññāya…pe… parikkhayāya… pahānāya… khayāya… vayāya… virāgāya… nirodhāya… cāgāya… paṭinissaggāya ime tayo dhammā bhāvetabbā.

‘‘Dosassa… mohassa… kodhassa… upanāhassa… makkhassa… palāsassa… issāya… macchariyassa… māyāya… sāṭheyyassa… thambhassa… sārambhassa… mānassa… atimānassa… madassa… pamādassa abhiññāya… pariññāya… parikkhayāya… pahānāya… khayāya… vayāya… virāgāya… nirodhāya… cāgāya… paṭinissaggāya ime tayo dhammā bhāvetabbā’’ti.

(Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.) [( ) etthantare pāṭho syā. kaṃ. ka. potthakesu na dissati]

Rāgapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

[imā uddānagāthāyo sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu na dissanti] Rāgaṃ dosañca mohañca,
kodhūpanāhapañcamaṃ;

Makkhapaḷāsaissā ca, maccharimāyāsāṭheyyā.

Thambhasārambhamānañca, atimānamadassa ca;
Pamādā sattarasa vuttā, rāgapeyyālanissitā.

Ete opammayuttena, āpādena abhiññāya;
Pariññāya parikkhayā, pahānakkhayabbayena;
Virāganirodhacāgaṃ, paṭinissagge ime dasa.

Suññato animitto ca, appaṇihito ca tayo;
Samādhimūlakā peyyālesupi vavatthitā cāti.

Tikanipātapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Mahāvagga-aṭṭhakathā

1. Mahākhandhakaṃ

Bodhikathā

Ubhinnaṃ pātimokkhānaṃ, saṅgītisamanantaraṃ;
Saṅgāyiṃsu mahātherā, khandhakaṃ khandhakovidā.

Yaṃ tassa dāni sampatto, yasmā saṃvaṇṇanākkamo;
Tasmā hoti ayaṃ tassa, anuttānatthavaṇṇanā.

Padabhājaniye atthā, yehi yesaṃ pakāsitā;
Te ce puna vadeyyāma, pariyosānaṃ kadā bhave.

Uttānā ceva ye atthā, tesaṃ saṃvaṇṇanāya kiṃ;
Adhippāyānusandhīhi, byañjanena ca ye pana.

Anuttānā na te yasmā, sakkā ñātuṃ avaṇṇitā;
Tesaṃyeva ayaṃ tasmā, hoti saṃvaṇṇanānayoti.

1. **Tena samayena buddho bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho**ti ettha kiñcāpi ‘‘tena samayena buddho bhagavā verañjāya’’ntiādīsu viya karaṇavacane visesakāraṇaṃ natthi, vinayaṃ patvā pana karaṇavacaneneva ayamabhilāpo āropitoti ādito paṭṭhāya āruḷhābhilāpavasenevetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Esa nayo aññesupi ito paresu evarūpesu.

Kiṃ panetassa vacane payojananti? Pabbajjādīnaṃ vinayakammānaṃ ādito paṭṭhāya nidānadassanaṃ. Yā hi bhagavatā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, imehi tīhi saraṇagamanehi pabbajjaṃ upasampada’’nti (mahāva. 34) evaṃ pabbajjā ceva upasampadā ca anuññātā, yāni ca rājagahādīsu upajjhāyaupajjhāyavattaācariyaācariyavattādīni anuññātāni, tāni abhisambodhiṃ patvā sattasattāhaṃ bodhimaṇḍe vītināmetvā bārāṇasiyaṃ dhammacakkaṃ pavattetvā iminā anukkamena idañcidañca ṭhānaṃ patvā imasmiñca imasmiñca vatthusmiṃ paññattānīti evametesaṃ pabbajjādīnaṃ vinayakammānaṃ ādito paṭṭhāya nidānadassanaṃ etassa vacane payojananti veditabbaṃ.

Tattha **uruvelāya**nti mahāvelāyaṃ; mahante vālikarāsimhīti attho. Atha vā **‘‘urū’’**ti vālikā vuccati; **‘‘velā’’**ti mariyādā; velātikkamanahetu āhaṭā uru uruvelāti evampettha attho daṭṭhabbo. Atīte kira anuppanne buddhe dasasahassakulaputtā tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā tasmiṃ padese viharantā ekadivasaṃ sannipatitvā katikavattaṃ akaṃsu – ‘‘kāyakammavacīkammāni nāma paresampi pākaṭāni honti, manokammaṃ pana apākaṭaṃ; tasmā yo kāmavitakkaṃ vā byāpādavitakkaṃ vā vihiṃsāvitakkaṃ vā vitakketi, tassa añño codako nāma natthi, so attanāva attānaṃ codetvā pattapuṭena vālikaṃ āharitvā imasmiṃ ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakamma’’nti. Tato paṭṭhāya yo tādisaṃ vitakkaṃ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālikaṃ ākirati. Evaṃ tattha anukkamena mahāvālikarāsi jāto, tato naṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyaṭṭhānamakāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘uruvelāyanti mahāvelāyaṃ; mahante vālikarāsimhīti attho’’ti. Tameva sandhāya vuttaṃ – ‘‘atha vā urūti vālikā vuccati; velāti mariyādā; velātikkamanahetu āhaṭā uru uruvelāti evampettha attho daṭṭhabbo’’ti.

Bodhirukkhamūleti bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ; taṃ bodhiṃ bhagavā ettha pattoti rukkhopi ‘‘bodhirukkho’’tveva nāmaṃ labhi, tassa bodhirukkhassa mūle bodhirukkhamūle. **Paṭhamābhisambuddho**ti paṭhamaṃ abhisambuddho; abhisambuddho hutvā sabbapaṭhamaṃyevāti attho. **Ekapallaṅkenā**ti sakimpi anuṭṭhahitvā yathāābhujitena ekeneva pallaṅkena. **Vimuttisukhapaṭisaṃvedī**ti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedayamāno.

Paṭiccasamuppādanti paccayākāraṃ. Paccayākāro hi aññamaññaṃ paṭicca sahite dhamme uppādetīti ‘‘paṭiccasamuppādo’’ti vuccati. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana sabbākārasampannaṃ vinicchayaṃ icchantena visuddhimaggato gahetabbo. **Anulomapaṭiloma**nti anulomañca paṭilomañca. Tattha ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā nayena vutto avijjādiko paccayākāro attanā kattabbakiccakaraṇato ‘‘anulomo’’ti vuccati. ‘‘Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’tiādinā nayena vutto sveva anuppādanirodhena nirujjhamāno taṃ kiccaṃ na karotīti tassa akaraṇato ‘‘paṭilomo’’ti vuccati. Purimanayena vā vutto pavattiyā anulomo, itaro tassā paṭilomoti evampettha attho daṭṭhabbo. Ādito pana paṭṭhāya yāva antaṃ, antato ca paṭṭhāya yāva ādiṃ pāpetvā avuttattā ito aññenatthena anulomapaṭilomatā na yujjati.

Manasākāsīti manasi akāsi. Tattha yathā anulomaṃ manasi akāsi, idaṃ tāva dassetuṃ **‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā **avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantī**ti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana sabbākārasampannaṃ vinicchayaṃ icchantena visuddhimaggatova gahetabbo.

Yathā pana paṭilomaṃ manasi akāsi, idaṃ dassetuṃ **avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho**tiādi vuttaṃ. Tattha **avijjāya tvevā**ti avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhā**ti virāgasaṅkhātena maggena asesanirodhā. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ niruddhānaṃ pana saṅkhārānaṃ nirodhā viññāṇaṃ niruddhaṃ, viññāṇādīnañca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāniyeva hontīti dassetuṃ **saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho**tiādīni vatvā **evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī**ti vuttaṃ. Tattha **kevalassā**ti sakalassa; suddhassa vā sattavirahitassāti attho. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkharāsissa. **Nirodho hotī**ti anuppādo hoti.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ ‘‘avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo ca avijjānirodhādivasena ca nirodho hotī’’ti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Tāyaṃ velāya**nti tāyaṃ tassa atthassa viditavelāyaṃ. **Imaṃ udānaṃ udānesī**ti imaṃ tasmiṃ vidite atthe hetuno ca hetusamuppannadhammassa ca pajānanāya ānubhāvadīpakaṃ **‘‘yadā have pātubhavantī’’**tiādikaṃ somanassayuttañāṇasamuṭṭhānaṃ udānaṃ udānesi, attamanavācaṃ nicchāresīti vuttaṃ hoti.

Tassattho – **yadā have**ti yasmiṃ bhave kāle. **Pātubhavantī**ti uppajjanti. **Dhammā**ti anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. Atha vā **pātubhavantī**ti pakāsanti; abhisamayavasena byattā pākaṭā honti. **Dhammā**ti catuariyasaccadhammā. Ātāpo vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyaṃ; **ātāpino**ti sammappadhānavīriyavato. **Jhāyato**ti ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇena ca lakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇena ca jhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassā**ti bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayantī**ti athassa evaṃ pātubhūtadhammassa kaṅkhā vapayanti. **Sabbā**ti yā etā ‘‘ko nu kho bhante phusatīti; no kallo pañhoti bhagavā avocā’’tiādinā, tathā ‘‘katamaṃ nu kho bhante jarāmaraṇaṃ; kassa ca panidaṃ jarāmaraṇanti; no kallo pañhoti bhagavā avocā’’tiādinā ca nayena paccayākāre kaṅkhā vuttā, yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna’’ntiādikā soḷasa kaṅkhā āgatā, tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti. Kasmā? **Yato pajānāti sahetudhamma**nti yasmā avijjādikena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādiṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāti paṭivijjhatīti.

2. Dutiyavāre – **imaṃ udānaṃ udānesī**ti imaṃ tasmiṃ vidite atthe ‘‘avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’ti evaṃ pakāsitassa nibbānasaṅkhātassa paccayakkhayassa avabodhānubhāvadīpakaṃ vuttappakāraṃ udānaṃ udānesīti attho. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – yasmā paccayānaṃ khayasaṅkhātaṃ nibbānaṃ avedi aññāsi paṭivijjhi, tasmā yadāssa ātāpino jhāyato brāhmaṇassa vuttappakārā dhammā pātubhavanti, athassa yā nibbānassa aviditattā uppajjeyyuṃ, tā sabbāpi kaṅkhā vapayantīti.

3. Tatiyavāre – **imaṃ udānaṃ udānesī**ti imaṃ yena maggena so dukkhakkhandhassa samudayanirodhasaṅkhāto attho kiccavasena ca ārammaṇakiriyāya ca vidito, tassa ariyamaggassa ānubhāvadīpakaṃ vuttappakāraṃ udānaṃ udānesīti attho. Tatrāpāyaṃ saṅkhepattho – **yadā have pātubhavanti dhammā ātāpino jhāyato brāhmaṇassa,** tadā so brāhmaṇo tehi vā uppannehi bodhipakkhiyadhammehi, yassa vā ariyamaggassa catusaccadhammā pātubhūtā, tena ariyamaggena **vidhūpayaṃ tiṭṭhati mārasenaṃ** ‘‘kāmā te paṭhamā senā’’tiādinā nayena vuttappakāraṃ mārasenaṃ vidhūpayanto vidhamento viddhaṃsento tiṭṭhati. Kathaṃ? **Sūriyova obhāsayamantalikkhaṃ,** yathā sūriyo abbhuggato attano pabhāya antalikkhaṃ obhāsentova andhakāraṃ vidhamento tiṭṭhati, evaṃ sopi brāhmaṇo tehi dhammehi tena vā maggena saccāni paṭivijjhantova mārasenaṃ vidhūpayanto tiṭṭhatīti.

Evamettha paṭhamaṃ udānaṃ paccayākārapaccavekkhaṇavasena, dutiyaṃ nibbānapaccavekkhaṇavasena, tatiyaṃ maggapaccavekkhaṇavasena uppannanti veditabbaṃ. Udāne pana ‘‘rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomaṃ, dutiyaṃ yāmaṃ paṭilomaṃ, tatiyaṃ yāmaṃ anulomapaṭiloma’’nti vuttaṃ; taṃ sattāhassa accayena ‘‘sve āsanā vuṭṭhahissāmī’’ti rattiṃ uppāditamanasikāraṃ sandhāya vuttaṃ. Tadā hi bhagavā yassa paccayākārapajānanassa ca paccayakkhayādhigamassa ca ānubhāvadīpikā purimā dve udānagāthā, tassa vasena ekekameva koṭṭhāsaṃ paṭhamayāmañca majjhimayāmañca manasākāsi, idha pana pāṭipadarattiyā evaṃ manasākāsi. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāya rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussari, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhesi, pacchimayāme paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomaṃ manasi katvā ‘‘idāni aruṇo uggamissatī’’ti sabbaññutaṃ pāpuṇi. Sabbaññutappattisamanantarameva ca aruṇo uggacchi. Tato taṃ divasaṃ teneva pallaṅkena vītināmetvā sampattāya pāṭipadarattiyā tīsu yāmesu evaṃ manasi katvā imāni udānāni udānesi. Iti pāṭipadarattiyā evaṃ manasi katvā taṃ ‘‘bodhirukkhamūle sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdī’’ti evaṃ vuttasattāhaṃ tattheva vītināmesi.

Bodhikathā niṭṭhitā.

Ajapālakathā

4. **Atha kho bhagavā sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā bodhirukkhamūlā yena ajapālanigrodho tenupasaṅkamī**ti ettha na bhagavā tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā anantarameva bodhirukkhamūlā yena ajapālanigrodho tenupasaṅkami. Yathā pana ‘‘bhutvā sayatī’’ti vutte na ‘‘hatthe adhovitvā mukhaṃ avikkhāletvā sayanasamīpaṃ agantvā aññaṃ kiñci ālāpasallāpaṃ akatvā sayati’’cceva vuttaṃ hoti, bhojanato pana pacchā sayati, na nasayatīti idamevattha dīpitaṃ hoti. Evamidhāpi ‘‘na tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā anantarameva pakkāmī’’ti vuttaṃ hoti, vuṭṭhānato ca pana pacchā pakkāmi, na napakkāmīti idamevettha dīpitaṃ hoti.

Anantaraṃ pana apakkamitvā bhagavā kiṃ akāsīti? Aparānipi tīṇi sattāhāni bodhisamīpeyeva vītināmesi. Tatrāyaṃ anupubbikathā – bhagavati kira buddhattaṃ patvā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinne ‘‘na bhagavā vuṭṭhāti; kiṃ nu kho aññepi buddhattakarā dhammā atthī’’ti ekaccānaṃ devatānaṃ kaṅkhā udapādi. Atha bhagavā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṃ kaṅkhaṃ ñatvā kaṅkhāvidhamanatthaṃ ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā tāsaṃ kaṅkhaṃ vidhamitvā pallaṅkato īsakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca upacitānaṃ pāramīnaṃ balādhigamanaṭṭhānaṃ pallaṅkaṃ bodhirukkhañca animisehi akkhīhi olokayamāno sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **animisacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Atha pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antarā puratthimato ca pacchimato ca āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **ratanacaṅkamacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṃ māpayiṃsu. Tattha pallaṅkena nisīditvā abhidhammapiṭakaṃ visesato cettha anantanayaṃ samantapaṭṭhānaṃ vicinanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **ratanagharacetiyaṃ** nāma jātaṃ.

Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe bodhirukkhamūlā yena ajapālanigrodho tenupasaṅkami. Tassa kira nigrodhassa chāyāya ajapālakā gantvā nisīdanti; tenassa ajapālanigrodhotveva nāmaṃ udapādi. **Sattāhaṃ vimuttisukhapaṭisaṃvedī**ti tatrāpi dhammaṃ vicinantoyeva vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedento nisīdi. Bodhito puratthimadisābhāge esa rukkho hoti. Evaṃ nisinne ca panettha bhagavati eko brāhmaṇo gantvā pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ **‘‘atha kho aññataro’’**tiādi. Tattha **huṃhuṅkajātiko**ti so kira diṭṭhamaṅgaliko nāma, mānavasena kodhavasena ca ‘‘huṃhu’’nti karonto vicarati, tasmā ‘‘huṃhuṅkajātiko’’ti vuccati. ‘‘Huhukkajātiko’’tipi paṭhanti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena vuttassa vacanassa sikhāpattamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi. Tassattho – yo bāhitapāpadhammatāya **brāhmaṇo** na diṭṭhamaṅgalikatāya, huṃhuṅkārakabhāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattakena brahmaññaṃ paṭijānāti, so brāhmaṇo bāhitapāpadhammattā huṃhuṅkārappahānena **nihuṃhuṅko,** rāgādikasāvābhāvena **nikkasāvo,** bhāvanānuyogayuttacittatāya **yatatto,** sīlasaṃvarena vā saññatacittatāya **yatatto,** catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantagū,** maggabrahmacariyassa vusitattā **vusitabrahmacariyo. Dhammena brahmavādaṃ vadeyya,** ‘‘brāhmaṇo, aha’’nti etaṃ vādaṃ dhammena vadeyya, yassa sakale lokasannivāse kuhiñci ekārammaṇepi rāgussado dosussado mohussado mānussado diṭṭhussadoti ime ussadā natthīti.

Ajapālakathā niṭṭhitā.

Mucalindakathā

5. **Akālamegho**ti asampatte vassakāle uppannamegho. Ayaṃ pana gimhānaṃ pacchime māse udapādi. **Sattāhavaddalikā**ti tasmiṃ uppanne sattāhaṃ avicchinnavuṭṭhikā ahosi. **Sītavātaduddinī**ti sā ca pana sattāhavaddalikā udakaphusitasammissena sītavātena samantā paribbhamantena dūsitadivasattā sītavātaduddinī nāma ahosi. **Atha kho mucalindo nāgarājā**ti tasseva mucalindarukkhassa samīpe pokkharaṇiyā nibbatto mahānubhāvo nāgarājā. **Sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā**ti evaṃ bhogehi parikkhipitvā uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ karitvāva ṭhite; tasmiṃ tassa parikkhepabbhantaraṃ lohapāsāde bhaṇḍāgāragabbhappamāṇaṃ ahosi, tasmā bhagavā nivāte pihitadvāravātapāne kūṭāgāre nisinno viya jāto. **Mā bhagavantaṃ sīta**ntiādi tassa tathā karitvā ṭhānakāraṇaparidīpanaṃ. So hi ‘‘mā bhagavantaṃ sītaṃ bādhayittha, mā uṇhaṃ, mā ḍaṃsādisamphasso bādhayitthā’’ti tathā karitvā aṭṭhāsi. Tattha kiñcāpi sattāhavaddalikāya uṇhameva natthi, sace pana antarantarā megho vigaccheyya uṇhaṃ bhaveyya, tampi naṃ mā bādhayitthāti evaṃ tassa cintetuṃ yuttaṃ. **Viddha**nti ubbiddhaṃ; meghavigamena dūrībhūtanti attho. **Vigatavalāhaka**nti apagatameghaṃ. **Deva**nti ākāsaṃ. **Sakavaṇṇa**nti attano rūpaṃ.

Sukho vivekoti nibbānasaṅkhāto upadhiviveko sukho. **Tuṭṭhassā**ti catumaggañāṇasantosena santuṭṭhassa. **Sutadhammassā**ti pakāsitadhammassa. **Passato**ti taṃ vivekaṃ yaṃ vā kiñci passitabbaṃ nāma, taṃ sabbaṃ attano vīriyabalādhigatena ñāṇacakkhunā passantassa. **Abyāpajja**nti akuppanabhāvo; etena mettāpubbabhāgo dassito. **Pāṇabhūtesu saṃyamo**ti sattesu ca saṃyamo; avihiṃsanabhāvo sukhoti attho. Etena karuṇāpubbabhāgo dassito. **Sukhā virāgatā loke**ti vītarāgatāpi sukhāti dīpeti. **Kāmānaṃ samatikkamo**ti yā ‘‘kāmānaṃ samatikkamo’’ti vuccati; sā virāgatāpi sukhāti attho. Etena anāgāmimaggo kathito. **Asmimānassa yo vinayo**ti iminā pana arahattaṃ kathitaṃ; arahattañhi asmimānassa ‘‘passaddhivinayo’’ti vuccati. Ito parañca sukhaṃ nāma natthi, tenāha ‘‘etaṃ ve paramaṃ sukha’’nti.

Mucalindakathā niṭṭhitā.

Rājāyatanakathā

6. **Mucalindamūlā**ti mahābodhito pācīnakoṇe ṭhitamucalindarukkhamūlā. **Rājāyatana**nti dakkhiṇadisābhāge ṭhitaṃ rājāyatanarukkhaṃ upasaṅkami. **Tena kho pana samayenā**ti katarena samayena. Bhagavato kira rājāyatanamūle sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinnassa samādhito vuṭṭhānadivase aruṇuggamanavelāyameva ''bhojanakiccena bhavitabba''nti ñatvā sakko devarājā osadhaharītakaṃ upanesi. Bhagavā taṃ paribhuñji, paribhuttamattasseva sarīrakiccaṃ ahosi. Sakko mukhodakaṃ adāsi. Bhagavā mukhaṃ dhovitvā tasmiṃyeva rukkhamūle nisīdi. Evaṃ uggate aruṇamhi nisinne bhagavati.

Tena kho pana samayena tapussabhallikā vāṇijāti tapusso ca bhalliko cāti dve bhātaro vāṇijā. **Ukkalā**ti ukkalajanapadato. **Taṃ desa**nti yasmiṃ dese bhagavā viharati. Katarasmiñca dese bhagavā viharati? Majjhimadese. Tasmā majjhimadesaṃ gantuṃ addhānamaggappaṭipannā hontīti ayamettha attho. **Ñātisālohitā devatā**ti tesaṃ ñātibhūtapubbā devatā. **Etadavocā**ti sā kira nesaṃ sabbasakaṭāni appavattīni akāsi. Tato te kiṃ idanti maggadevatānaṃ baliṃ akaṃsu. Tesaṃ balikammakāle sā devatā dissamāneneva kāyena etaṃ avoca. **Manthena ca madhupiṇḍikāya cā**ti abaddhasattunā ca sappimadhuphāṇitādīhi yojetvā baddhasattunā ca. **Patimānethā**ti upaṭṭhahatha. **Taṃ vo**ti taṃ patimānanaṃ tumhākaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya. **Yaṃ amhāka**nti yaṃ paṭiggahaṇaṃ amhākaṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāya. **Bhagavato etadahosī**ti yo kirassa padhānānuyogakāle **patto** ahosi, so sujātāya pāyāsaṃ dātuṃ āgacchantiyā eva antaradhāyi. Tenassa etadahosi – ''patto me natthi, purimakāpi ca na kho tathāgatā hatthesu paṭiggaṇhanti, kimhi nu kho ahaṃ paṭiggaṇheyyaṃ manthañca madhupiṇḍakañcā''ti.

Parivitakkamaññāyāti ito pubbeva bhagavato sujātāya dinnabhojanaṃyeva ojānuppabandhanavasena aṭṭhāsi, ettakaṃ kālaṃ neva jighacchā na pipāsā na kāyadubbalyaṃ ahosi. Idāni panassa āhāraṃ paṭiggahetukāmatāya **''na kho tathāgatā''**tiādinā nayena parivitakko udapādi. Taṃ evaṃ uppannaṃ attano cetasā bhagavato cetoparivitakkamaññāya. **Catuddisā**ti catūhi disāhi. **Selamaye patte**ti muggavaṇṇaselamaye patte. Idaṃyeva bhagavā paṭiggahesi, teyeva sandhāya vuttaṃ. Cattāro pana mahārājāno paṭhamaṃ indanīlamaṇimaye patte upanāmesuṃ, na te bhagavā aggahesi. Tato ime cattāropi muggavaṇṇasilāmaye patte upanāmesuṃ, bhagavā cattāropi patte aggahesi tesaṃ pasādānurakkhaṇatthāya, no mahicchatāya. Gahetvā ca pana cattāropi yathā ekova patto hoti tathā adhiṭṭhahi, catunnampi ekasadiso puññavipāko ahosi. Evaṃ ekaṃ katvā adhiṭṭhite **paṭiggahesi bhagavā paccagghe selamaye patte manthañca madhupiṇḍikañca. Paccagghe**ti paccagghasmiṃ; pāṭekkaṃ mahagghasminti attho. Atha vā **paccagghe**ti abhinave abbhuṇhe; taṅkhaṇe nibbattasminti attho. Dve vācā etesaṃ ahesunti **dvevācikā**. Atha vā dvīhi vācāhi upāsakabhāvaṃ pattāti attho. Te evaṃ upāsakabhāvaṃ paṭivedetvā bhagavantaṃ āhaṃsu – ''kassa dāni bhante amhehi ajja paṭṭhāya abhivādanapaccuṭṭhānaṃ kātabba''nti? Atha bhagavā sīsaṃ parāmasi, kesā hatthe laggiṃsu. Te tesaṃ adāsi ''ime tumhe pariharathā''ti. Te kesadhātuyo labhitvā amateneva abhisittā haṭṭhatuṭṭhā bhagavantaṃ vanditvā pakkamiṃsu.

Rājāyatanakathā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathā

7. Atha kho bhagavā sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā vuttappakārametaṃ sabbaṃ kiccaṃ niṭṭhāpetvā rājāyatanamūlā punapi yena ajapālanigrodho tenupasaṅkami. **Parivitakko udapādī**ti tasmiṃ nisinnamattasseva sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo ayaṃ cetaso parivitakko udapādi. Kasmā panāyaṃ sabbabuddhānaṃ uppajjatīti? Dhammassa mahantabhāvaṃ garubhāvaṃ bhāriyabhāvaṃ paccavekkhaṇāya brahmunā yācite desetukāmatāya ca. Jānanti hi buddhā ''evaṃ parivitakkite brahmā āgantvā dhammadesanaṃ yācissati, tato sattā dhamme gāravaṃ uppādessanti,

brahmagaruko hi lokasannivāso''ti. Iti imehi dvīhi kāraṇehi ayaṃ vitakko uppajjatīti.

Tattha **adhigato kho myāya**nti adhigato kho me ayaṃ. **Ālayarāmā**ti sattā pañca kāmaguṇe allīyanti, tasmā te ''ālayā''ti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā**. Ālayesu ratāti **ālayaratā**. Ālayesu suṭṭhumuditāti **ālayasammuditā. Yadida**nti nipāto. Tassa ṭhānaṃ sandhāya ''yaṃ ida''nti paṭiccasamuppādaṃ sandhāya ''yo aya''nti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādo**ti imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayāva **idappaccayatā,** idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti **idappaccayatāpaṭiccasamuppādo. So mamassa kilamatho**ti yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assa; sā mama vihesā assāti attho. **Bhagavanta**nti bhagavato. **Anacchariyā**ti anu acchariyā. **Paṭibhaṃsū**ti paṭibhānasaṅkhātassa ñāṇassa gocarā ahesuṃ, parivitakkayitabbabhāvaṃ pāpuṇiṃsu.

Halanti ettha hakāro nipātamatto; alanti attho. **Pakāsitu**nti desituṃ. Alaṃ dāni me imaṃ kicchena adhigataṃ dhammaṃ desetunti vuttaṃ hoti. **Paṭisotagāmi**nti paṭisotaṃ vuccati nibbānaṃ; nibbānagāminti attho. **Rāgarattā**ti kāmarāgabhavarāgadiṭṭhirāgena rattā. **Na dakkhantī**ti na passissanti. **Tamokhandhena āvuṭā**ti avijjārāsinā ajjhotthaṭā. **Appossukkatāyā**ti nirussukkabhāvena; adesetukāmatāyāti attho.

8. **Yatra hi nāmā**ti yasmiṃ nāma loke. **Bhagavato purato pāturahosī**ti dhammadesanāyācanatthaṃ dasasu cakkavāḷasahassesu mahābrahmāno gahetvā āgamma bhagavato purato pāturahosi. **Apparajakkhajātikā**ti paññāmaye akkhimhi appaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ evaṃsabhāvāti **apparajakkhajātikā. Bhavissanti dhammassa aññātāro**ti paṭivijjhitāro.

Pāturahosīti pātubhavi. **Samalehi cintito**ti rāgādīhi malehi samalehi chahi satthārehi cintito. **Apāpureta**nti vivara etaṃ. **Amatassa dvāra**nti amatassa nibbānassa dvārabhūtaṃ ariyamaggaṃ. **Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddha**nti ime sattā rāgādimalānaṃ abhāvato vimalena sammāsambuddhena anubuddhaṃ catusaccadhammaṃ suṇantu.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathāṭhitova yathā cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, tvampi sumedha sundarapañña sabbaññutaññāṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ paññāmayaṃ pāsādamāruyha sayaṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhibhūtañca janataṃ avekkhassu upadhāraya.

Uṭṭhehīti bhagavato dhammadesanatthaṃ cārikacaraṇaṃ yācanto bhaṇati. **Vīrā**tiādīsu bhagavā vīriyavantatāya **vīro**. Devaputtamaccukilesābhisaṅkhāramārānaṃ vijitattā **vijitasaṅgāmo**. Jātikantārādinittharaṇasamatthatāya **satthavāho**. Kāmacchandaiṇassa abhāvato **aṇaṇo**.

9. **Ajjhesana**nti yācanaṃ. **Buddhacakkhunā**ti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesañhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ buddhacakkhūti nāmaṃ. **Apparajakkhā**ti paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ yesaṃ, te **apparajakkhā**. Yesaṃ taṃ mahantaṃ te **mahārajakkhā**. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākārā sundarā te **svākārā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākārā asundarā te **dvākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ te **suviññāpayā**. Ye paralokañca vajjañca bhayato passanti te **paralokavajjabhayadassāvino. Uppaliniya**nti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnī**ti yāni udakassa anto nimuggāneva posayanti. **Samodakaṃ ṭhitānī**ti udakena samaṃ ṭhitāni. **Udakaṃ accuggamma ṭhitānī**ti udakaṃ atikkamitvā ṭhitāni.

Apārutāti vivaṭā. **Amatassa dvārā**ti ariyamaggo. So hi amatasaṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ. **Pamuñcantu saddha**nti sabbe attano saddhaṃ pamuñcantu. Pacchimapadadvaye ayamattho, ahañhi attano paguṇaṃ suppavattimpi imaṃ paṇītaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākilamathasaññī hutvā manujesu devamanussesu na bhāsinti.

Brahmayācanakathā niṭṭhitā.

Pañcavaggiyakathā

10. **Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti veyyattiyena samannāgato. **Medhāvī**ti ṭhānuppattiyā paññāya samannāgato. **Apparajakkhajātiko**ti samāpattiyā vikkhambhitattā nikkilesajātiko visuddhasatto. **Ājānissatī**ti sallakkhessati paṭivijjhissati. **Bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādī**ti sabbaññutaññāṇaṃ uppajji ‘‘ito sattamadivasamatthake kālaṃkatvā ākiñcaññāyatane nibbatto’’ti. **Mahājāniyo**ti sattadivasabbhantare pattabbamaggaphalato parihīnattā mahatī jāni assāti **mahājāniyo** akkhaṇe nibbattattā. **Abhidosakālaṃkato**ti hiyyo kālaṃkato, sopi nevasaññānāsaññāyatane nibbattoti addasa. **Bahūkārā**ti bahūpakārā. **Padhānapahitattaṃ upaṭṭhahiṃsū**ti padhānatthāya pesitattabhāvaṃ mukhodakadānādinā upaṭṭhahiṃsu.

11. **Antarā ca gayaṃ antarā ca bodhi**nti upako bodhimaṇḍassa ca gayāya ca antare bhagavantaṃ addasa. **Addhānamaggappaṭipanna**nti addhānamaggaṃ paṭipannaṃ.

Sabbābhibhūti sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ abhibhavitvā ṭhito. **Sabbavidū**ti sabbaṃ catubhūmakadhammaṃ avediṃ aññāsiṃ. **Sabbesu dhammesu anūpalitto**ti sabbesu tebhūmakadhammesu kilesalepena alitto. **Sabbañjaho**ti sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ jahitvā ṭhito. **Taṇhakkhaye vimutto**ti taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto. **Sayaṃ abhiññāyā**ti sabbaṃ catubhūmakadhammaṃ attanāva jānitvā. **Kamuddiseyya**nti kaṃ aññaṃ ‘‘ayaṃ me ācariyo’’ti uddiseyyaṃ.

Na me ācariyo atthīti lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi. **Natthi me paṭipuggalo**ti mayhaṃ paṭibhāgapuggalo nāma natthi. **Sītibhūto**ti sabbakilesagginibbāpanena sītibhūto. Kilesānaṃyeva nibbutattā **nibbuto**.

Kāsīnaṃ puranti kāsiraṭṭhe nagaraṃ. **Āhañchaṃ amatadundubhi**nti dhammacakkappaṭilābhāya amatabheriṃ paharissāmīti gacchāmi.

Arahasi anantajinoti anantajino bhavituṃ yutto. **Hupeyyapāvuso**ti āvuso evampi nāma bhaveyya. **Sīsaṃ okampetvā**ti sīsaṃ cāletvā.

12. **Saṇṭhapesu**nti katikaṃ akaṃsu. **Bāhulliko**ti cīvarabāhullādīnaṃ atthāya paṭipanno. **Padhānavibbhanto**ti padhānato vibbhanto bhaṭṭho parihīno. **Āvatto bāhullāyā**ti cīvarādibahulabhāvatthāya āvatto. **Odahatha bhikkhave sota**nti upanetha bhikkhave sotaṃ; sotindriyaṃ dhammasavanatthaṃ abhimukhaṃ karothāti attho. **Amatamadhigata**nti amataṃ nibbānaṃ mayā adhigatanti dasseti. **Iriyāyā**ti dukkarairiyāya. **Paṭipadāyā**ti dukkarapaṭipadāya. **Abhijānātha me no**ti abhijānātha nu me samanupassatha. **Evarūpaṃ bhāsitameta**nti etaṃ evarūpaṃ vākyaṃ bhāsitanti attho. **Asakkhi kho bhagavā pañcavaggiye bhikkhū saññāpetu**nti ‘‘ahaṃ buddho’’ti jānāpetuṃ asakkhi.

13. **Cakkhukaraṇī**ti paññācakkhuṃ sandhāyāha. Ito paraṃ sabbaṃ padatthato uttānameva. Adhippāyānusandhiyojanādibhedato pana papañcasūdaniyā majjhimaṭṭhakathāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Ito paṭṭhāya hi ativitthārabhīrukassa mahājanassa cittaṃ anurakkhantā suttantakathaṃ avaṇṇayitvā vinayakathaṃyeva vaṇṇayissāma.

18. **Sāva tassa āyasmato upasampadā ahosī**ti āsāḷhīpuṇṇamāya aṭṭhārasahi devatākoṭīhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhitassa ‘‘ehi bhikkhū’’ti bhagavato vacanena abhinipphannā sāva tassa āyasmato **ehibhikkhūpasampadā** ahosi.

19. **Atha kho āyasmato ca vappassā**ti ādimhi vappattherassa pāṭipadadivase dhammacakkhuṃ udapādi, bhaddiyattherassa dutiyadivase, mahānāmattherassa tatiyadivase, assajittherassa catutthiyanti. Imesañca pana bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānesu uppannamalavisodhanatthaṃ bhagavā antovihāreyeva ahosi. Uppanne uppanne kammaṭṭhānamale ākāsena gantvā malaṃ vinodesi. Pakkhassa pana pañcamiyaṃ sabbe te ekato sannipātetvā anattasuttena ovadi. Tena vuttaṃ **''atha kho bhagavā pañcavaggiye''**tiādi.

24. **Tena kho pana samayena cha loke arahanto hontī**ti pañcamiyā pakkhassa lokasmiṃ cha manussā arahanto hontīti attho.

Pañcavaggiyakathā niṭṭhitā.

Pabbajjākathā

31. **Pubbānupubbakāna**nti paveṇivasena porāṇānuporāṇānanti attho. **Tena kho pana samayena ekasaṭṭhi loke arahanto hontī**ti purimā cha ime ca pañcapaññāsāti antovassamhiyeva ekasaṭṭhi manussā arahanto hontīti attho.

Tatra yasaādīnaṃ kulaputtānaṃ ayaṃ pubbayogo – atīte kira pañcapaññāsajanā sahāyakā vaggabandhena puññāni karontā anāthasarīrāni paṭijaggantā vicaranti, te ekadivasaṃ gabbhiniṃ itthiṃ kālaṃkataṃ disvā ''jhāpessāmā''ti susānaṃ nīhariṃsu. Tesu pañca jane ''tumhe jhāpethā''ti susāne ṭhapetvā sesā gāmaṃ paviṭṭhā. Yaso dārako taṃ sarīraṃ vijjhitvā parivattetvā ca jhāpayamāno asubhasaññaṃ paṭilabhi. So itaresampi catunnaṃ janānaṃ ''passatha bho imaṃ asuciṃ paṭikūla''nti dassesi. Tepi tattha asubhasaññaṃ paṭilabhiṃsu. Te pañcapi janā gāmaṃ gantvā sesasahāyakānaṃ kathayiṃsu. Yaso pana dārako gehampi gantvā mātāpitūnnañca bhariyāya ca kathesi. Te sabbepi asubhaṃ bhāvayiṃsu. Ayametesaṃ pubbayogo. Tenāyasmato yasassa nāṭakajanesu susānasaññāyeva uppajji, tāyeva ca upanissayasampattiyā sabbesaṃ visesādhigamo nibbattīti.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesīti bhagavā yāva pacchimakattikapuṇṇamā, tāva bārāṇasiyaṃ viharanto ekadivasaṃ te khīṇāsave saṭṭhi bhikkhū āmantesi.

32. **Dibbā** nāma dibbesu visayesu lobhapāsā. **Mānusā** nāma mānusakesu visayesu lobhapāsā. **Mā ekena dve**ti ekena maggena dve mā agamittha. **Assavanatā**ti assavanatāya. **Parihāyantī**ti anadhigataṃ nādhigacchantā visesādhigamato parihāyanti.

33. **Antakā**ti lāmaka hīnasatta. **Antalikkhacaro**ti rāgapāsaṃ sandhāyāha. Tañhi so ''antalikkhacaro''ti mantvā āha.

34. **Nānādisā nānājanapadā**ti nānādisato ca nānājanapadato ca. **Anujānāmi bhikkhave tumheva dāni tāsu tāsu disāsu tesu tesu janapadesu pabbājethā**tiādimhi pabbajjāpekkhaṃ kulaputtaṃ pabbājentena ye parato ''na bhikkhave pañcahi ābādhehi phuṭṭho pabbājetabbo''tiādiṃ katvā yāva ''na andhamūgabadhiro pabbājetabbo''ti evaṃ paṭikkhittā puggalā, te vajjetvā pabbajjādosavirahito puggalo pabbājetabbo. Sopi ca mātāpitūhi anuññātoyeva. Tassa anujānanalakkhaṇaṃ ''na bhikkhave ananuññāto mātāpitūhi putto pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā''ti etasmiṃ sutte vaṇṇayissāma.

Evaṃ pabbajjādosavirahitaṃ mātāpitūhi anuññātaṃ pabbājentenāpi ca sace acchinnakeso hoti, ekasīmāya ca aññepi bhikkhū atthi, kesacchedanatthāya bhaṇḍukammaṃ āpucchitabbaṃ. Tassa āpucchanākāraṃ ''anujānāmi, bhikkhave, saṅghaṃ apaloketuṃ bhaṇḍukammāyā''ti ettha vaṇṇayissāma. Sace okāso hoti, sayaṃ pabbājetabbo. Sace uddesaparipucchādīhi byāvaṭo hoti, okāsaṃ na labhati, eko daharabhikkhu vattabbo ''etaṃ pabbājehī''ti. Avuttopi ce daharabhikkhu upajjhāyaṃ uddissa pabbājeti, vaṭṭati. Sace daharabhikkhu natthi, sāmaṇeropi vattabbo ''etaṃ khaṇḍasīmaṃ netvā pabbājetvā kāsāyāni acchādetvā ehī’’ti. Saraṇāni pana sayaṃ dātabbāni. Evaṃ bhikkhunāva pabbajito hoti. Purisañhi bhikkhuto añño pabbājetuṃ na labhati, mātugāmaṃ bhikkhunito añño. Sāmaṇero pana sāmaṇerī vā āṇattiyā kāsāyāni dātuṃ labhati. Kesoropanaṃ yena kenaci kataṃ sukataṃ.

Sace pana bhabbarūpo hoti sahetuko ñāto yasassī kulaputto, okāsaṃ katvāpi sayameva pabbājetabbo. ‘‘Mattikāmuṭṭhiṃ gahetvā nhāyitvā kese temetvā āgacchāhī’’ti ca pana na vissajjetabbo. Pabbajitukāmānañhi paṭhamaṃ balavaussāho hoti, pacchā pana kāsāyāni ca kesaharaṇasatthakañca disvā utrasanti, ettoyeva palāyanti, tasmā sayameva nahānatitthaṃ netvā sace nātidaharo hoti, ‘‘nahāhī’’ti vattabbo. Kesā panassa sayameva mattikaṃ gahetvā dhovitabbā. Daharakumārako pana sayaṃ udakaṃ otaritvā gomayamattikāhi ghaṃsitvā nahāpetabbo. Sacepissa kacchu vā piḷakā vā honti, yathā mātā puttaṃ na jigucchati, evameva ajigucchantena sādhukaṃ hatthapādasīsāni ghaṃsitvā nahāpetabbo. Kasmā? Ettakena hi upakārena kulaputtā ācariyupajjhāyesu ca sāsane ca balavasinehā tibbagāravā anivattidhammā honti, uppannaṃ anabhiratiṃ vinodetvā therabhāvaṃ pāpuṇanti, kataññū katavedino honti.

Evaṃ nahāpanakāle pana kesamassuṃ oropanakāle vā ‘‘tvaṃ ñāto yasassī, idāni mayaṃ taṃ nissāya paccayehi na kilamissāmā’’ti na vattabbo, aññāpi aniyyānikakathā na kathetabbā. Atha khvassa ‘‘āvuso, suṭṭhu upadhārehi satiṃ upaṭṭhāpehī’’ti vatvā tacapañcakakammaṭṭhānaṃ ācikkhitabbaṃ, ācikkhantena ca vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena asucijegucchapaṭikūlabhāvaṃ nijjīvanissattabhāvaṃ vā pākaṭaṃ karontena ācikkhitabbaṃ. Sace hi so pubbe madditasaṅkhāro hoti bhāvitabhāvano, kaṇṭakavedhāpekkho viya paripakkagaṇḍo, sūriyuggamanāpekkhaṃ viya ca pariṇatapadumaṃ, athassa āraddhamatte kammaṭṭhānamanasikāre indāsani viya pabbate kilesapabbate cuṇṇayamānaṃyeva ñāṇaṃ pavattati, khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇāti. Ye hi keci khuragge arahattaṃ pattā, sabbe te evarūpaṃ savanaṃ labhitvā kalyāṇamittena ācariyena dinnanayaṃ nissāya no anissāya. Tasmāssa āditova evarūpī kathā kathetabbāti.

Kesesu pana oropitesu haliddicuṇṇena vā gandhacuṇṇena vā sīsañca sarīrañca ubbaṭṭetvā gihigandhaṃ apanetvā kāsāyāni tikkhattuṃ vā dvikkhattuṃ vā sakiṃ vā paṭiggāhetabbo. Athāpissa hatthe adatvā ācariyo vā upajjhāyo vā sayameva acchādeti, vaṭṭati. Sacepi aññaṃ daharaṃ vā sāmaṇeraṃ vā upāsakaṃ vā āṇāpeti ‘‘āvuso, etāni kāsāyāni gahetvā etaṃ acchādehī’’ti taṃyeva vā āṇāpeti ‘‘etāni gahetvā acchādehī’’ti sabbaṃ vaṭṭati. Sabbaṃ tena bhikkhunāva dinnaṃ hoti.

Yaṃ pana nivāsanaṃ vā pārupanaṃ vā anāṇattiyā nivāseti vā pārupati vā, taṃ apanetvā puna dātabbaṃ. Bhikkhunā hi sahatthena vā āṇattiyā vā dinnameva kāsāvaṃ vaṭṭati, adinnaṃ na vaṭṭati, sacepi tasseva santakaṃ hoti, ko pana vādo upajjhāyamūlake! Ayaṃ **‘‘paṭhamaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādāpetvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ kārāpetvā’’**ti ettha vinicchayo.

Bhikkhūnaṃ pāde vandāpetvāti ye tattha sannipatitā bhikkhū, tesaṃ pāde vandāpetvā; atha saraṇaggahaṇatthaṃ ukkuṭikaṃ nisīdāpetvā añjaliṃ paggaṇhāpetvā evaṃ vadehīti vattabbo. ‘‘Yamahaṃ vadāmi, taṃ vadehī’’ti vattabbo. Athassa upajjhāyena vā ācariyena vā ‘‘buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’tiādinā nayena saraṇāni dātabbāni yathāvuttapaṭipāṭiyāva na uppaṭipāṭiyā. Sace hi ekapadampi ekakkharampi uppaṭipāṭiyā deti, buddhaṃ saraṇaṃyeva vā tikkhattuṃ datvā puna itaresu ekekaṃ tikkhattuṃ deti, adinnāni honti saraṇāni.

Imañca pana saraṇagamanūpasampadaṃ paṭikkhipitvā anuññātaupasampadā ekato suddhiyā vaṭṭati. Sāmaṇerapabbajjā pana ubhatosuddhiyāva vaṭṭati, no ekato suddhiyā. Tasmā upasampadāya sace ācariyo ñattidosañceva kammavācādosañca vajjetvā kammaṃ karoti, sukataṃ hoti. Pabbajjāya pana imāni tīṇi saraṇāni bukāradhakārādīnaṃ byañjanānaṃ ṭhānakaraṇasampadaṃ ahāpenteneva ācariyenapi antevāsikenapi vattabbāni. Sace ācariyo vattuṃ sakkoti, antevāsiko na sakkoti; antevāsiko vā sakkoti, ācariyo na sakkoti; ubhopi vā na sakkonti, na vaṭṭati. Sace pana ubhopi sakkonti, vaṭṭati.

Imāni ca pana dadamānena ‘‘buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti evaṃ ekasambandhāni anunāsikantāni vā katvā dātabbāni, ‘‘buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti evaṃ vicchinditvā makārantāni vā katvā dātabbāni. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** nāmaṃ sāvetvā ‘‘ahaṃ bhante buddharakkhito yāvajīvaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti vuttaṃ, taṃ ekaaṭṭhakathāyampi natthi, pāḷiyampi na vuttaṃ, tesaṃ rucimattameva, tasmā na gahetabbaṃ. Na hi tathā avadantassa saraṇaṃ kuppatīti.

Anujānāmi bhikkhave imehi tīhi saraṇagamanehi pabbajjaṃ upasampadanti imehi buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmītiādīhi evaṃ tikkhattuṃ ubhatosuddhiyā vuttehi tīhi saraṇagamanehi pabbajjañceva upasampadañca anujānāmīti attho. Tattha yasmā upasampadā parato paṭikkhittā, tasmā sā etarahi saraṇamatteneva na ruhati. Pabbajjā pana yasmā parato ‘‘anujānāmi, bhikkhave, imehi tīhi saraṇagamanehi sāmaṇerapabbajja’’nti anuññātā eva, tasmā sā etarahipi saraṇamatteneva ruhati. Ettāvatā hi sāmaṇerabhūmiyaṃ patiṭṭhito hoti.

Sace panesa matimā hoti paṇḍitajātiko, athassa tasmiṃyeva ṭhāne sikkhāpadāni uddisitabbāni. Kathaṃ? Yathā bhagavatā uddiṭṭhāni. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sāmaṇerānaṃ dasa sikkhāpadāni, tesu ca sāmaṇerehi sikkhituṃ. Pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, abrahmacariyā veramaṇī, musāvādā veramaṇī, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇī, vikālabhojanā veramaṇī, naccagītavāditavisūkadassanā veramaṇī, mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā veramaṇī, uccāsayanamahāsayanā veramaṇī, jātarūparajatapaṭiggahaṇā veramaṇī’’ti (mahāva. 106).

Andhakaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘ahaṃ, bhante, itthannāmo yāvajīvaṃ pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ

Samādiyāmī’’ti evaṃ saraṇadānaṃ viya sikkhāpadadānampi vuttaṃ, taṃ neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāsu atthi, tasmā yathāpāḷiyāva uddisitabbāni. Pabbajjā hi saraṇagamaneheva siddhā, sikkhāpadāni pana kevalaṃ sikkhāparipūraṇatthaṃ jānitabbāni. Tasmā tāni pāḷiyaṃ āgatanayena uggahetuṃ asakkontassa yāya kāyaci bhāsāya atthavasenapi ācikkhituṃ vaṭṭati. Yāva pana attanā sikkhitabbasikkhāpadāni na jānāti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṭṭhānanisajjādīsu pānabhojanādividhimhi ca na kusalo hoti, tāva bhojanasālaṃ vā salākabhājanaṭṭhānaṃ vā aññaṃ vā tathārūpaṭṭhānaṃ na pesetabbo, santikāvacaroyeva kātabbo, bāladārako viya paṭijaggitabbo, sabbamassa kappiyākappiyaṃ ācikkhitabbaṃ, nivāsanapārupanādīsu ābhisamācārikesu vinetabbo. Tenāpi ‘‘anujānāmi, bhikkhave, dasahaṅgehi samannāgataṃ sāmaṇeraṃ nāsetu’’nti (mahāva. 108) evaṃ parato vuttāni dasa nāsanaṅgāni ārakā parivajjetvā ābhisamācārikaṃ paripūrentena dasavidhe sīle sādhukaṃ sikkhitabbanti.

Pabbajjākathā niṭṭhitā.

Dutiyamārakathā

35. **Mayhaṃ kho bhikkhave**ti mayā khoti attho. Atha vā yo mayhaṃ yoniso manasikāro, tena hetunāti attho. Puna **anuppattā**ti ettha vibhattiṃ pariṇāmetvā mayāti vattabbaṃ.

Dutiyamārakathā niṭṭhitā.

Bhaddavaggiyakathā

36. **Bhaddavaggiyā**ti te kira rājakumārā rūpena ca cittena ca bhaddakā vaggabandhena ca vicaranti, tasmā ‘‘bhaddavaggiyā’’ti vuccanti. **Tena hi vo**ti ettha vokāro nipātamatto. **Dhammacakkhuṃ udapādī**ti kesañci sotāpattimaggo, kesañci sakadāgāmimaggo, kesañci anāgāmimaggo udapādi. Tayopi hi ete maggā ‘‘dhammacakkhū’’ti vuccanti. Te kira tuṇḍilajātake tiṃsadhuttā ahesuṃ, atha tuṇḍilovādaṃ sutvā pañcasīlāni rakkhiṃsu; idaṃ nesaṃ pubbakammaṃ.

Bhaddavaggiyakathā niṭṭhitā.

Uruvelapāṭihāriyakathā

37. **Pamukho**ti pubbaṅgamo. **Pāmokkho**ti uttamo visuddhapañño.

38. **Anupahaccā**ti avināsetvā. **Tejasā teja**nti attano tejena nāgassa tejaṃ. **Pariyādiyeyya**nti abhibhaveyyaṃ, vināseyyaṃ vāti. **Makkha**nti kodhaṃ. **Natveva ca kho arahā yathā aha**nti attānaṃ ‘‘arahā aha’’nti maññamāno vadati.

39. **Nerañjarāyaṃ bhagavā**tiādikā gāthāyo pacchā pakkhittā.

44-9. **Vissajjeyya**nti sukkhāpanatthāya pasāretvā ṭhapeyyanti attho. ‘‘Bhante āhara hattha’’nti evaṃ vadanto viya oṇatoti **āharahattho. Uyyojetvā**ti vissajjetvā. **Mandāmukhiyo**ti aggibhājanāni vuccanti.

51. **Cirapaṭikā**ti cirakālato paṭṭhāya.

52. **Kesamissa**ntiādīsu kesā eva kesamissaṃ. Esa nayo sabbattha. **Khārikāja**nti khāribhāro.

Uruvelapāṭihāriyakathā niṭṭhitā.

Bimbisārasamāgamakathā

55. **Laṭṭhivaneti** tāluyyāne. **Suppatiṭṭhe cetiye**ti aññatarasmiṃ vaṭarukkhe; tassa kiretaṃ nāmaṃ. **Dvādasanahutehī**ti ettha ekaṃ nahutaṃ dasasahassāni. **Ajjhabhāsī**ti tesaṃ kaṅkhācchedanatthaṃ abhāsi.

Kisakovadānoti tāpasacariyāya kisasarīrattā ‘‘kisako’’ti laddhanāmānaṃ tāpasānaṃ ovādako anusāsako samānoti attho. Atha vā sayaṃ kisako tāpaso samāno vadāno ca aññe ovadanto anusāsantotipi attho. **Kathaṃ pahīna**nti kena kāraṇena pahīnaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘tvaṃ uruvelavāsiaggiparicārakānaṃ tāpasānaṃ sayaṃ ovādācariyo samāno kiṃ disvā pahāsi, pucchāmi taṃ etamatthaṃ kena kāraṇena tava aggihuttaṃ pahīna’’nti.

Dutiyagāthāya ayamattho – ete rūpādike kāme itthiyo ca yaññā abhivadanti, svāhaṃ etaṃ sabbampi rūpādikaṃ kāmappabhedaṃ khandhupadhīsu malanti ñatvā yasmā ime yiṭṭhahutappabhedā yaññā malameva vadanti, tasmā na yiṭṭhe na hute arañjiṃ; yiṭṭhe vā hute vā nābhiraminti attho.

Tatiyagāthāya – **atha kocarahī**ti atha kvacarahi. Sesaṃ uttānameva.

Catutthagāthāya – **pada**nti nibbānapadaṃ. Santasabhāvatāya **santaṃ**. Upadhīnaṃ abhāvena **anupadhikaṃ**. Rāgakiñcanādīnaṃ abhāvena **akiñcanaṃ**. Tīsu bhavesu alaggatāya yaṃ kāmabhavaṃ yaññā vadanti, tasmimpi kāmabhave asattaṃ. Jātijarāmaraṇānaṃ abhāvena **anaññathābhāviṃ**. Attanā bhāvitena maggeneva adhigantabbaṃ, na aññena kenaci adhigametabbanti **anaññaneyyaṃ**. Yasmā īdisaṃ padamaddasaṃ, tasmā na yiṭṭhe na hute arañjiṃ. Tena kiṃ dasseti? Yo ahaṃ devamanussalokasampattisādhake na yiṭṭhe na hute arañjiṃ, so kiṃ vakkhāmi ‘‘ettha nāma me devamanussaloke rato mano’’ti.

56. Evaṃ sabbaloke anabhiratibhāvaṃ pakāsetvā atha kho āyasmā uruvelakassapo ‘‘sāvakohamasmī’’ti evaṃ bhagavato sāvakabhāvaṃ pakāsesi. Tañca kho ākāse vividhāni pāṭihāriyāni

dassetvā. **Dhammacakkhu**nti sotāpattimaggañāṇaṃ.

57. **Assāsakā**ti āsīsanā; patthanāti attho. **Esāhaṃ bhante**ti ettha pana kiñcāpi maggappaṭivedhenevassa siddhaṃ saraṇagamanaṃ, tattha pana nicchayagamanameva gato, idāni vācāya attasanniyyātanaṃ karoti. Maggavasenevāyaṃ niyatasaraṇataṃ patto, taṃ paresaṃ vācāya pākaṭaṃ karonto paṇipātagamanañca gacchanto evaṃ vadati.

58. **Siṅgīnikkhasavaṇṇo**ti siṅgīsuvaṇṇanikkhena samānavaṇṇo. **Dasavāso**ti dasasu ariyavāsesu vutthavāso. **Dasadhammavidū**ti dasakammapathavidū. **Dasabhi cupeto**ti dasahi asekkhehi aṅgehi upeto. **Sabbadhidanto**ti sabbesu danto; bhagavato hi cakkhuādīsu kiñci adantaṃ nāma natthi.

59. **Bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ ekamantaṃ nisīdī**ti bhagavantaṃ bhuttavantaṃ pattato ca apanītapāṇiṃ sallakkhetvā ekasmiṃ padese nisīdīti attho. **Atthikāna**nti buddhābhivādanagamanena ca dhammasavanena ca atthikānaṃ. **Abhikkamanīya**nti abhigantuṃ sakkuṇeyyaṃ. **Appākiṇṇa**nti anākiṇṇaṃ. **Appasadda**nti vacanasaddena appasaddaṃ. **Appanigghosa**nti nagaranigghosasaddena appanigghosaṃ. **Vijanavāta**nti anusañcaraṇajanassa sarīravātena virahitaṃ. ‘‘Vijanavāda’’ntipi pāṭho; anto janavādena rahitanti attho. ‘‘Vijanapāta’’ntipi pāṭho; janasañcāravirahitanti attho. **Manussarāhaseyyaka**nti manussānaṃ rahassakiriyaṭṭhāniyaṃ. **Paṭisallānasāruppa**nti vivekānurūpaṃ.

Vimvisārasamāgamakathā niṭṭhitā.

Sāriputtamoggallānapabbajjākathā

60. **Sāriputtamoggallānā**ti sāriputto ca moggallāno ca. **Tehi katikā katā hoti ‘‘yo paṭhamaṃ amataṃ adhigacchati, so ārocetū’’**ti te kira ubhopi gihikāle upatisso kolitoti evaṃ paññāyamānanāmā aḍḍhateyyasatamāṇavakaparivārā giraggasamajjaṃ agamaṃsu. Tatra nesaṃ mahājanaṃ disvā etadahosi – ‘‘ayaṃ nāma evaṃ mahāsattanikāyo appatte vassasate maraṇamukhe patissatī’’ti. Atha ubhopi uṭṭhitāya parisāya aññamaññaṃ pucchitvā ekajjhāsayā paccupaṭṭhitamaraṇasaññā sammantayiṃsu ‘‘samma maraṇe sati amatenāpi bhavitabbaṃ, handa mayaṃ amataṃ pariyesāmā’’ti amatapariyesanatthaṃ sañcayassa channaparibbājakassa santike saparisā pabbajitvā katipāheneva tassa ñāṇavisaye pāraṃ gantvā amataṃ apassantā pucchiṃsu ‘‘kiṃ nu kho, ācariya, aññopettha sāro atthī’’ti? ‘‘Natthāvuso, ettakameva ida’’nti ca sutvā ‘‘tucchaṃ idaṃ āvuso nissāraṃ, yo dāni amhesu paṭhamaṃ amataṃ adhigacchati, so itarassa ārocetū’’ti katikaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘tehi katikā katā hotī’’tiādi.

Pāsādikena abhikkantenātiādīsu itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ veditabbaṃ. **Atthikehi upaññātaṃ magga**nti etaṃ anubandhanassa kāraṇavacanaṃ; idañhi vuttaṃ hoti – ‘‘yaṃnūnāhaṃ imaṃ bhikkhuṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandheyyaṃ, kasmā? Yasmā idaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṃ nāma atthikehi upaññātaṃ maggaṃ ñāto ceva upagato ca maggo’’ti attho. Atha vā atthikehi amhehi ‘‘maraṇe sati amatenāpi bhavitabba’’nti evaṃ kevalaṃ atthīti upaññātaṃ nibbānaṃ nāma, taṃ magganto pariyesantoti evampettha attho daṭṭhabbo.

Piṇḍapātaṃ ādāya paṭikkamīti sudinnakaṇḍe vuttappakāraṃ aññataraṃ kuṭṭamūlaṃ upasaṅkamitvā nisīdi. Sāriputtopi kho ‘‘akālo kho tāva pañhaṃ pucchitu’’nti kālaṃ āgamayamāno ekamantaṃ ṭhatvā vattapaṭipattipūraṇatthaṃ katabhattakiccassa therassa attano kamaṇḍaluto udakaṃ datvā dhotahatthapādena therena saddhiṃ paṭisanthāraṃ katvā pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho sāriputto paribbājako’’tiādi. **Na tāhaṃ sakkomī**ti na te ahaṃ sakkomi. Ettha ca paṭisambhidāppatto thero na ettakaṃ na sakkoti. Atha kho imassa dhammagāravaṃ uppādessāmīti sabbākārena buddhavisaye avisayabhāvaṃ gahetvā evamāha.

Ye dhammā hetuppabhavāti hetuppabhavā nāma pañcakkhandhā; tenassa dukkhasaccaṃ dasseti. **Tesaṃ hetuṃ tathāgato āhā**ti tesaṃ hetu nāma samudayasaccaṃ; tañca tathāgato āhāti dasseti. **Tesañca yo nirodho**ti tesaṃ ubhinnampi saccānaṃ yo appavattinirodho; tañca tathāgato āhāti attho. Tenassa nirodhasaccaṃ dasseti. Maggasaccaṃ panettha sarūpato adassitampi nayato dassitaṃ hoti, nirodhe hi vutte tassa sampāpako maggo vuttova hoti. Atha vā **tesañca yo nirodho**ti ettha tesaṃ yo nirodho ca nirodhupāyo cāti evaṃ dvepi saccāni dassitāni hontīti. Idāni tamevatthaṃ paṭipādento āha – **''evaṃvādī mahāsamaṇo''**ti.

Eseva dhammo yadi tāvadevāti sacepi ito uttari natthi, ettakameva idaṃ sotāpattiphalamattameva pattabbaṃ, tathāpi eso eva dhammoti attho. **Paccabyattha padamasoka**nti yaṃ mayaṃ pariyesamānā vicarāma, taṃ padamasokaṃ paṭividdhāttha tumhe; pattaṃ taṃ tumhehīti attho. **Adiṭṭhaṃ abbhatītaṃ bahukehi kappanahutehī**ti amhehi nāma idaṃ padaṃ bahukehi kappanahutehi adiṭṭhameva abbhatītaṃ; iti tassa padassa adiṭṭhabhāvena dīgharattaṃ attano mahājānibhāvaṃ dīpeti.

62. **Gambhīre ñāṇavisaye**ti gambhīre ceva gambhīrassa ca ñāṇassa visayabhūte. **Anuttare upadhisaṅkhaye**ti nibbāne. **Vimutte**ti tadārammaṇāya vimuttiyā vimutte. **Byākāsī**ti ''etaṃ me sāvakayugaṃ bhavissati aggaṃ bhaddayuga''nti vadanto sāvakapāramiññāṇe byākāsi. **Sāva tesaṃ āyasmantānaṃ upasampadā ahosī**ti sā ehibhikkhūpasampadāyeva tesaṃ upasampadā ahosi. Evaṃ upasampannesu ca tesu mahāmoggallānatthero sattahi divasehi arahatte patiṭṭhito, sāriputtatthero aḍḍhamāsena.

Atīte kira anomadassī nāma buddho loke udapādi. Tassa sarado nāma tāpaso sake assame nānāpupphehi maṇḍapaṃ katvā pupphāsaneyeva bhagavantaṃ nisīdāpetvā bhikkhusaṅghassāpi tatheva maṇḍapaṃ katvā pupphāsanāni paññapetvā aggasāvakabhāvaṃ patthesi. Patthayitvā ca sirīvaḍḍhassa nāma seṭṭhino pesesi ''mayā aggasāvakaṭṭhānaṃ patthitaṃ, tvampi āgantvā ekaṃ ṭhānaṃ patthehī''ti. Seṭṭhi nīluppalamaṇḍapaṃ katvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ, tattha bhojetvā dutiyasāvakabhāvaṃ patthesi. Tesu saradatāpaso sāriputtatthero jāto, sirīvaḍḍho mahāmoggallānattheroti idaṃ nesaṃ pubbakammaṃ.

63. **Aputtakatāyā**tiādīsu yesaṃ puttā pabbajanti, tesaṃ aputtakatāya. Yāsaṃ patī pabbajanti, tāsaṃ **vedhabyāya** vidhavābhāvāya. Ubhayenāpi **kulupacchedāya. Sañcayānī**ti sañcayassa antevāsikāni. **Magadhānaṃ giribbaja**nti magadhānaṃ janapadassa giribbajaṃ nagaraṃ. **Mahāvīrā**ti mahāvīriyavanto. **Nayamānāna**nti nayamānesu. Bhummatthe sāmivacanaṃ, upayogatthe vā. **Kā usūyā vijānata**nti dhammena nayantīti evaṃ vijānantānaṃ kā issā.

Sāriputtamoggallānapabbajjākathā niṭṭhitā.

Upajjhāyavattakathā

64-5. **Anupajjhāyakā**ti vajjāvajjaṃ upanijjhāyakena garunā virahitā. **Anākappasampannā**ti na ākappena sampannā; samaṇasāruppācāravirahitāti attho. **Uparibhojane**ti bhojanassa upari. **Uttiṭṭhapatta**nti piṇḍāya caraṇakapattaṃ. Tasmiñhi manussā ucchiṭṭhasaññino, tasmā uttiṭṭhapattanti vuttaṃ. Atha vā uṭṭhahitvā pattaṃ upanāmentīti evampettha attho daṭṭhabbo. **Anujānāmi bhikkhave upajjhāya**nti upajjhāyaṃ gahetuṃ anujānāmīti attho. **Puttacittaṃ upaṭṭhapessatī**ti putto me ayanti evaṃ gehassitapemavasena cittaṃ upaṭṭhapessati. Esa nayo dutiyapadepi. **Sagāravā sappatissā**ti garubhāvañceva jeṭṭhakabhāvañca upaṭṭhapetvā. **Sabhāgavuttino**ti sabhāgajīvikā. **Sāhūti vā**tiādīni pañca padāni upajjhāyabhāvasampaṭicchanavevacanāni. **Kāyena viññāpetī**ti evaṃ saddhivihārikena ''upajjhāyo me bhante hohī''ti tikkhattuṃ vutte sace upajjhāyo ''sāhū''tiādīsu pañcasu padesu yassa kassaci padassa vasena kāyena vā vācāya vā kāyavācāhi vā ''gahito tayā upajjhāyo''ti upajjhāyaggahaṇaṃ viññāpeti, gahito hoti upajjhāyo. Idameva hi ettha upajjhāyaggahaṇaṃ, yadidaṃ upajjhāyassa imesu pañcasu padesu yassa kassaci padassa vācāya vā sāvanaṃ kāyena vā atthaviññāpananti. Keci pana sādhūti sampaṭicchanaṃ sandhāya vadanti. Na taṃ pamāṇaṃ, āyācanadānamattena hi gahito hoti upajjhāyo, na ettha sampaṭicchanaṃ aṅgaṃ. Saddhivihārikenāpi na kevalaṃ iminā me padena upajjhāyo gahitoti ñātuṃ vaṭṭati. ‘‘Ajjatagge dāni thero mayhaṃ bhāro, ahampi therassa bhāro’’ti idampi ñātuṃ vaṭṭati.

66. **Tatrāyaṃ sammāvattanā**ti yaṃ vuttaṃ sammā vattitabbanti, tatra ayaṃ sammāvattanā. **Kālasseva uṭṭhāya upāhanā omuñcitvā**ti sacassa paccūsakāle caṅkamanatthāya vā dhotapādapariharaṇatthāya vā paṭimukkā upāhanā pādagatā honti, tā kālasseva uṭṭhāya apanetvā. **Dantakaṭṭhaṃ dātabba**nti mahantaṃ majjhimaṃ khuddakanti tīṇi dantakaṭṭhāni upanetvā tato yaṃ tīṇi divasāni gaṇhāti, catutthadivasato paṭṭhāya tādisameva dātabbaṃ. Sace aniyamaṃ katvā yaṃ vā taṃ vā gaṇhāti, atha yādisaṃ labhati tādisaṃ dātabbaṃ.

Mukhodakaṃ dātabbanti sītañca uṇhañca udakaṃ upanetvā tato yaṃ tīṇi divasāni vaḷañjeti, catutthadivasato paṭṭhāya tādisameva mukhadhovanodakaṃ dātabbaṃ. Sace aniyamaṃ katvā yaṃ vā taṃ vā gaṇhāti, atha yādisaṃ labhati tādisaṃ dātabbaṃ. Sace duvidhampi vaḷañjeti, duvidhampi upanetabbaṃ. Udakaṃ mukhadhovanaṭṭhāne ṭhapetvā vaccakuṭito paṭṭhāya sammajjitabbaṃ. There vaccakuṭiṃ gate pariveṇaṃ sammajjitabbaṃ; evaṃ pariveṇaṃ asuññaṃ hoti. There vaccakuṭito anikkhanteyeva āsanaṃ paññapetabbaṃ. Sarīrakiccaṃ katvā āgantvā tasmiṃ nisinnassa **‘‘sace yāgu hotī’’**tiādinā nayena vuttavattaṃ kātabbaṃ. **Uklāpo**ti kenaci kacavarena saṅkiṇṇo, sace pana añño kacavaro natthi, udakaphusitāneva honti, hatthenapi pamajjitabbo.

Saguṇaṃ katvāti dve cīvarāni ekato katvā, tā ekato katā dvepi saṅghāṭiyo dātabbā. Sabbañhi cīvaraṃ saṅghaṭitattā ‘‘saṅghāṭī’’ti vuccati. Tena vuttaṃ – ‘‘saṅghāṭiyo dātabbā’’ti. **Nātidūre gantabbaṃ nāccāsanne**ti ettha sace upajjhāyaṃ nivattitvā olokentaṃ ekena vā dvīhi vā padavītihārehi sampāpuṇāti, ettāvatā nātidūre nāccāsanne gato hotīti veditabbaṃ. **Pattapariyāpannaṃ paṭiggahetabba**nti sace upajjhāyena bhikkhācāre yāguyā vā bhatte vā laddhe patto uṇho vā bhāriko vā hoti, attano pattaṃ tassa datvā so patto gahetabboti attho. **Na upajjhāyassa bhaṇamānassa antarantarā kathā opātetabbā**ti antaraghare vā aññatra vā bhaṇamānassa aniṭṭhite tassa vacane aññā kathā na samuṭṭhāpetabbā. Ito paṭṭhāya ca pana yattha yattha nakārena paṭisedho kariyati, sabbattha dukkaṭāpatti veditabbā. Ayañhi khandhakadhammatā. **Āpattisāmantā bhaṇamāno**ti padasodhammaduṭṭhullādivasena āpattiyā āsannavācaṃ bhaṇamāno. **Nivāretabbo**ti ‘‘kiṃ bhante īdisaṃ nāma vattuṃ vaṭṭati, āpatti na hotī’’ti evaṃ pucchantena viya vāretabbo. Vāressāmīti pana katvā ‘‘mahallaka, mā evaṃ bhaṇā’’ti na vattabbo.

Paṭhamataraṃ āgantvāti sace āsanne gāmo hoti, vihāre vā gilāno bhikkhu hoti, gāmato paṭhamataraṃ āgantabbaṃ. Sace dūre gāmo hoti, upajjhāyena saddhiṃ āgacchanto natthi, teneva saddhiṃ gāmato nikkhamitvā cīvarena pattaṃ veṭhetvā antarāmaggato paṭhamataraṃ āgantabbaṃ. Evaṃ nivattantena paṭhamataraṃ āgantvā āsanapaññāpanādi sabbaṃ kiccaṃ kātabbaṃ. **Sinnaṃ hotī**ti tintaṃ sedaggahitaṃ. **Caturaṅgulaṃ kaṇṇaṃ ussāretvā**ti kaṇṇaṃ caturaṅgulappamāṇaṃ atirekaṃ katvā evaṃ cīvaraṃ saṃharitabbaṃ. Kiṃ kāraṇā? **Mā majjhe bhaṅgo ahosī**ti. Samaṃ katvā saṃharitassa hi majjhe bhaṅgo hoti, tato niccaṃ bhijjamānaṃ dubbalaṃ hoti taṃ nivāraṇatthametaṃ vuttaṃ. Tasmā yathā ajja bhaṅgaṭṭhāneyeva sve na bhijjati, tathā divase divase caturaṅgulaṃ ussāretvā saṃharitabbaṃ. **Obhoge kāyabandhanaṃ kātabba**nti kāyabandhanaṃ saṃharitvā cīvarabhoge pakkhipitvā ṭhapetabbaṃ.

Sace piṇḍapāto hotīti ettha yo gāmeyeva vā antaraghare vā paṭikkamane vā bhuñjitvā āgacchati, piṇḍaṃ vā na labhati, tassa piṇḍapāto na hoti, gāme abhuttassa pana laddhabhikkhassa vā hoti; tasmā ‘‘sace piṇḍapāto hotī’’tiādi vuttaṃ. Sacepi tassa na hoti, bhuñjitukāmo ca hoti, udakaṃ datvā attanā laddhatopi piṇḍapāto upanetabbo. **Pānīyena pucchitabbo**ti bhuñjamāno tikkhattuṃ ‘‘pānīyaṃ bhante āhariyatū’’ti pānīyena pucchitabbo. Sace kālo atthi, upajjhāye bhutte sayaṃ bhuñjitabbaṃ. Sace upakaṭṭho kālo, pānīyaṃ upajjhāyassa santike ṭhapetvā sayampi bhuñjitabbaṃ.

Anantarahitāyāti taṭṭikadhammakhaṇḍādīsu yena kenaci anatthatāya paṃsusakkharamissāya bhūmiyā pattho na ṭhapetabboti attho. Sace pana kāḷavaṇṇakatā vā sudhābaddhā vā hoti nirajamattikā, tathārūpāya bhūmiyā ṭhapetuṃ vaṭṭati. Dhotavālikāyapi ṭhapetuṃ vaṭṭati. Paṃsurajasakkharādīsu na vaṭṭati. Tatra pana paṇṇaṃ vā ādhārakaṃ vā ṭhapetvā tatra nikkhipitabbo. **Pārato antaṃ orato bhoga**nti idaṃ cīvaravaṃsādīnaṃ heṭṭhā hatthaṃ pavesetvā abhimukhena hatthena saṇikaṃ nikkhipanatthaṃ vuttaṃ. Ante pana gahetvā bhogena cīvaravaṃsādīnaṃ upari nikkhipantassa bhittiyaṃ bhogo paṭihaññati, tasmā tathā na kātabbaṃ.

Cuṇṇaṃ sannetabbanti nhānacuṇṇaṃ udakena temetvā piṇḍi kātabbā. **Ekamantaṃ nikkhipitabba**nti ekasmiṃ niddhūme ṭhāne ṭhapetabbaṃ. Jantāghare parikammaṃ nāma aṅgāramattikauṇhodakadānādikaṃ sabbaṃ kiccaṃ. **Udakepi parikamma**nti aṅgapaccaṅgaghaṃsanādikaṃ sabbaṃ kiccaṃ. **Pānīyena pucchitabbo**ti jantāghare uṇhasantāpena pipāsā hoti, tasmā pucchitabbo.

Sace ussahatīti sace pahoti; na kenaci gelaññena abhibhūto hoti; agilānena hi saddhivihārikena saṭṭhivassenāpi sabbaṃ upajjhāyavattaṃ kātabbaṃ, anādarena akarontassa vattabhede dukkaṭaṃ. Nakārapaṭisaṃyuttesu pana padesu gilānassāpi paṭikkhittakiriyaṃ karontassa dukkaṭameva. **Appaṭighaṃsantenā**ti bhūmiyaṃ appaṭighaṃsantena. **Kavāṭapiṭṭha**nti kavāṭañca piṭṭhasaṅghātañca acchupantena. **Santānaka**nti yaṃkiñci kīṭakulāvakamakkaṭakasuttādi. **Ullokā paṭhamaṃ ohāretabba**nti ullokato paṭhamaṃ ullokaṃ ādiṃkatvā avaharitabbanti attho. **Ālokasandhikaṇṇabhāgā**ti ālokasandhibhāgā ca kaṇṇabhāgā ca antarabāhiravātapānakavāṭakāni ca gabbhassa ca cattāro koṇā pamajjitabbāti attho.

Yathāpaññattaṃ paññapetabbanti yathā paṭhamaṃ paññattaṃ ahosi, tatheva paññapetabbaṃ. Etadatthameva hi yathāpaññattaṃ sallakkhetvā nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbanti purimavattaṃ paññattaṃ. Sace pana paṭhamaṃ ajānantena kenaci paññattaṃ ahosi, samantato bhittiṃ dvaṅgulamattena vā tivaṅgulamattena vā mocetvā paññapetabbaṃ. Idañhi paññāpanavattaṃ. Sace kaṭasārako hoti atimahanto ca, chinditvā koṭiṃ nivattetvā bandhitvā paññapetabbo. Sace koṭiṃ nivattetvā bandhituṃ na jānāti, na chinditabbo. **Puratthimā vātapānā thaketabbā**ti puratthimāya vātapānā thaketabbā. Evaṃ sesāpi vātapānā thaketabbā.

Vūpakāsetabboti aññattha netabbo. **Vūpakāsāpetabbo**ti añño bhikkhu vattabbo ‘‘theraṃ gahetvā aññattha gacchā’’ti **vivecetabba**nti vissajjāpetabbaṃ. **Vivecāpetabba**nti añño vattabbo ‘‘theraṃ diṭṭhigataṃ vissajjāpehī’’ti. **Ussukkaṃ kātabba**nti parivāsadānatthaṃ so so bhikkhu upasaṅkamitvā yācitabbo. Sace attanā paṭibalo hoti, attanāva dātabbo. No ce paṭibalo hoti, aññena dāpetabbo. **Kinti nu kho**ti kena nu kho upāyena. Esa nayo sabbattha. **Lahukāya vā pariṇāmeyyā**ti ukkhepanīyaṃ akatvā tajjanīyaṃ vā niyassaṃ vā kareyyāti attho. Tena hi ‘‘upajjhāyassa ukkhepanīyakammaṃ kattukāmo saṅgho’’ti ñatvā ekamekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ‘‘mā bhante amhākaṃ upajjhāyassa kammaṃ karitthā’’ti yācitabbā. Sace karontiyeva, ‘‘tajjanīyaṃ vā niyassaṃ vā karothā’’ti yācitabbā. Sace karontiyeva, atha upajjhāyo ‘‘sammā vattatha bhante’’ti yācitabbo. Iti taṃ sammā vattāpetvā ‘‘paṭippassambhetha bhante kamma’’nti bhikkhū yācitabbā.

Samparivattakaṃ samparivattakanti samparivattetvā samparivattetvā. **Na ca acchinne theve pakkamitabba**nti yadi appamattakampi rajanaṃ gaḷati, na tāva pakkamitabbaṃ. **Na upajjhāyaṃ anāpucchā ekaccassa patto dātabbo**tiādi sabbaṃ upajjhāyassa visabhāgapuggalavasena kathitaṃ. **Na upajjhāyaṃ anāpucchā gāmo pavisitabbo**ti piṇḍāya vā aññena vā karaṇīyena pavisitukāmena āpucchitvāva pavisitabbo. Sace upajjhāyo kālasseva vuṭṭhāya dūraṃ bhikkhācāraṃ gantukāmo hoti, ‘‘daharā piṇḍāya pavisantū’’ti vatvā gantabbaṃ. Avatvā gate pariveṇaṃ gantvā upajjhāyaṃ apassantena gāmaṃ pavisituṃ vaṭṭati. Sace gāmaṃ pavisantopi passati, diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya āpucchituṃyeva vaṭṭati.

Na susānaṃ gantabbanti vāsatthāya vā dassanatthāya vā na gantabbaṃ. **Na disā pakkamitabbā**ti ettha pakkamitukāmena kammaṃ ācikkhitvā yāvatatiyaṃ yācitabbo. Sace anujānāti, sādhu; no ce anujānāti, taṃ nissāya vasato cassa uddeso vā paripucchā vā kammaṭṭhānaṃ vā na sampajjati, upajjhāyo bālo hoti abyatto, kevalaṃ attano santike vasāpetukāmatāya eva gantuṃ na deti, evarūpe nivārentepi gantuṃ vaṭṭati. **Vuṭṭhānamassa āgametabba**nti gelaññato vuṭṭhānaṃ assa āgametabbaṃ; na katthaci gantabbaṃ. Sace añño bhikkhu upaṭṭhāko atthi, bhesajjaṃ pariyesitvā tassa hatthe datvā ‘‘bhante ayaṃ upaṭṭhahissatī’’ti vatvā gantabbaṃ.

Upajjhāyavattakathā niṭṭhitā.

Saddhivihārikavattakathā

67. Upajjhāyena saddhivihārikamhi sammāvattanāyaṃ – **saṅgahetabbo anuggahetabbo**ti uddesādīhissa saṅgaho ca anuggaho ca kattabbo. Tattha **uddeso**ti pāḷivācanaṃ. **Paripucchā**ti pāḷiyā atthavaṇṇanā. **Ovādo**ti anotiṇṇe vatthusmiṃ ‘‘idaṃ karohi, idaṃ mā karitthā’’ti vacanaṃ. **Anusāsanī**ti otiṇṇe vatthusmiṃ. Api ca otiṇṇe vā anotiṇṇe vā paṭhamaṃ vacanaṃ ovādo; punappunaṃ vacanaṃ anusāsanīti. **Sace upajjhāyassa patto hotī**ti sace atirekapatto hoti. Esa nayo sabbattha. **Parikkhāro**ti aññopi samaṇaparikkhāro. Idha ussukkaṃ nāma dhammikena nayena uppajjamānaupāyapariyesanaṃ. Ito paraṃ dantakaṭṭhadānaṃ ādiṃ katvā ācamanakumbhiyā udakāsiñcanapariyosānaṃ vattaṃ gilānasseva saddhivihārikassa kātabbaṃ. Anabhirativūpakāsanādi pana agilānassāpi kattabbameva. **Cīvaraṃ rajantenā**ti ‘‘evaṃ rajeyyāsī’’ti upajjhāyato upāyaṃ sutvā rajantena. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Saddhivihārikavattakathā niṭṭhitā.

Nasammāvattanādikathā

68. **Na sammā vattantī**ti yathāpaññattaṃ upajjhāyavattaṃ na pūrenti. **Yo na sammā vatteyyā**ti yo yathāpaññattaṃ vattaṃ na pūreyya; so dukkaṭaṃ āpajjatīti attho. **Paṇāmetabbo**ti apasādetabbo. **Na adhimattaṃ pemaṃ hotī**ti upajjhāyamhi adhimattaṃ gehassitapemaṃ na hoti. **Nādhimattā bhāvanā hotī**ti adhimattā mettābhāvanā na hoti; vuttapaṭipakkhanayena sukkapakkho veditabbo. **Alaṃ paṇāmetu**nti yutto paṇāmetuṃ.

Appaṇāmento upajjhāyo sātisāro hotīti sadoso hoti, āpattiṃ āpajjati; tasmā na sammā vattanto paṇāmetabbova. Na sammāvattanāya ca yāva cīvararajanaṃ tāva vatte akariyamāne upajjhāyassa parihāni hoti. Tasmā taṃ akarontassa nissayamuttakassāpi amuttakassāpi āpattiyeva. Ekaccassa pattadānato paṭṭhāya amuttakanissayasseva āpatti.

Saddhivihārikā sammā vattanti, upajjhāyo sammā na vattati, upajjhāyassa āpatti. Upajjhāyo sammā vattati, saddhivihārikā sammā na vattanti, tesaṃ āpatti. Upajjhāye vattaṃ sādiyante saddhivihārikā bahukāpi honti, sabbesaṃ āpatti. Sace upajjhāyo ‘‘mayhaṃ upaṭṭhāko atthi, tumhe attano sajjhāyamanasikārādīsu yogaṃ karothā’’ti vadati, saddhivihārikānaṃ anāpatti. Sace upajjhāyo sādiyanaṃ vā asādiyanaṃ vā na jānāti, bālo hoti, saddhivihārikā bahukā. Tesu eko vattasampanno bhikkhu ‘‘upajjhāyassa kiccaṃ ahaṃ karissāmi, tumhe appossukkā viharathā’’ti evañce attano bhāraṃ katvā itare vissajjeti, tassa bhārakaraṇato paṭṭhāya tesaṃ anāpatti.

Nasammāvattanādikathā niṭṭhitā.

Rādhabrāhmaṇavatthukathā

69. **Rādhabrāhmaṇavatthusmiṃ** – kiñcāpi āyasmā sāriputto bhagavatā bārāṇasiyaṃ tīhi saraṇagamanehi anuññātaṃ pabbajjañceva upasampadañca jānāti, bhagavā pana taṃ lahukaṃ upasampadaṃ paṭikkhipitvā ñatticatutthakammena garukaṃ katvā upasampadaṃ anuññātukāmo. Athassa thero ajjhāsayaṃ viditvā ‘‘kathāhaṃ bhante taṃ brāhmaṇaṃ pabbājemi upasampādemī’’ti āha. Buddhānañhi parisā ajjhāsayakusalā honti, ayañca buddhaparisāya aggo.

Byattena bhikkhunā paṭibalenāti ettha byatto nāma yassa sāṭṭhakathaṃ vinayapiṭakaṃ vācuggataṃ pavattati, tasmiṃ asati yassa antamaso idaṃ ñatticatutthakammavācāmattampi suggahitaṃ hoti, vācuggataṃ pavattati, ayampi imasmiṃ atthe **byatto**. Yo pana kāsasosasemhādinā vā gelaññena oṭṭhadantajivhādīnaṃ vā asampattiyā pariyattiyaṃ vā akataparicayattā na sakkoti parimaṇḍalehi padabyañjanehi kammavācaṃ sāvetuṃ, byañjanaṃ vā padaṃ vā hāpeti, aññathā vā vattabbaṃ aññathā vadati, ayaṃ **appaṭibalo**. Tabbiparīto imasmiṃ atthe ‘‘paṭibalo’’ti veditabbo. **Saṅgho ñāpetabbo**ti saṅgho jānāpetabbo. Tato paraṃ yaṃ saṅgho jānāpetabbo, taṃ dassetuṃ ‘‘suṇātu me bhante’’tiādimāha.

71. **Upasampannasamanantarā**ti upasampanno hutvā samanantarā. **Anācāraṃ ācaratī**ti paṇṇattivītikkamaṃ karoti. **Ullumpatu ma**nti uddharatu maṃ, akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhapetu; sāmaṇerabhāvā vā uddharitvā bhikkhubhāve patiṭṭhāpetūti. **Anukampaṃ upādāyā**ti anuddayaṃ paṭicca; mayi anukappaṃ katvāti attho.

73. **Aṭṭhitā hotī**ti niccappavattinī hoti. **Cattāro nissaye**ti cattāro paccaye. Yasmā cattāro paccaye nissāya attabhāvo pavattati, tasmā te nissayāti vuccanti.

Rādhabrāhmaṇavatthukathā niṭṭhitā.

Ācariyavattakathā

75. **Kintāyaṃ bhikkhu hotī**ti kiṃ te ayaṃ bhikkhu hoti. **Aññehi ovadiyo anusāsiyo**ti aññehi ovaditabbo ceva anusāsitabbo ca. **Bāhullāya āvatto yadidaṃ gaṇabandhika**nti gaṇabandho etassa bāhullassa atthīti gaṇabandhikaṃ, bāhullaṃ. Yaṃ idaṃ gaṇabandhikaṃ nāma bāhullaṃ, tadatthāya atilahuṃ tvaṃ āpannoti vuttaṃ hoti.

76. **Abyattā**ti paññāveyyattiyena virahitā. **Aññattaropi aññatitthiyapubbo**ti pasūro paribbājako. So kira ‘‘dhammaṃ thenessāmī’’ti udāyittherassa santike pabbajitvā tena sahadhammikaṃ vuccamāno tassa vādaṃ āropesi. **Anujānāmi bhikkhave byattena bhikkhunā**tiādimhi byatto pubbe bhikkhunovādakavaṇṇanāyaṃ vuttalakkhaṇoyeva. Yo pana antevāsino vā saddhivihārikassa vā gilānassa sakkoti upaṭṭhānādīni kātuṃ, ayaṃ idha paṭibaloti adhippeto. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ, nissayo dātabbo, sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Katamehi pañcahi? Paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā gilānaṃ upaṭṭhātuṃ vā upaṭṭhāpetuṃ vā, anabhirataṃ vūpakāsetuṃ vā vūpakāsāpetuṃ vā, uppannaṃ kukkuccaṃ dhammato vinodetuṃ, abhidhamme vinetuṃ, abhivinaye vinetū’’nti (pari. 418).

77. **Pakkhasaṅkantesū**ti titthiyapakkhasaṅkantesu. **Anujānāmi bhikkhave ācariya**nti ācārasamācārasikkhāpanakaṃ ācariyaṃ anujānāmi. **Ācariyo bhikkhave antevāsikamhī**tiādi sabbaṃ ‘‘upajjhāyo bhikkhave saddhivihārikamhī’’tiādinā nayena vuttavaseneva veditabbaṃ. Nāmamattameva hi ettha nānaṃ.

Ācariyavattakathā niṭṭhitā.

Paṇāmanākhamanākathā

80. **Antevāsikā ācariyesu na sammā vattantī**ti ettha pana yaṃ pubbe ‘‘nasammāvattanāya ca yāva cīvararajanaṃ, tāva vatte akariyamāne upajjhāyassa parihāni hoti, tasmā taṃ akarontassa nissayamuttakassāpi amuttakassāpi āpattiyevā’’ti ca, ‘‘ekaccassa pattadānato paṭṭhāya amuttakanissayasseva āpattī’’ti ca lakkhaṇaṃ vuttaṃ, na teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti veditabbā. Nissayantevāsikena hi yāva ācariyaṃ nissāya vasati, tāva sabbaṃ ācariyavattaṃ kātabbaṃ. Pabbajjāupasampadādhammantevāsikehi pana nissayamuttakehipi ādito paṭṭhāya yāva cīvararajanaṃ, tāva vattaṃ kātabbaṃ; anāpucchitvā pattadānādimhi pana etesaṃ anāpatti. Etesu ca pabbajjantevāsiko ca upasampadantevāsiko ca ācariyassa yāvajīvaṃ bhāro. Nissayantevāsiko ca dhammantevāsiko ca yāva samīpe vasanti, tāvadeva. Tasmā ācariyenāpi tesu sammā vattitabbaṃ. Ācariyantevāsikesu hi yo yo na sammā vattati, tassa tassa āpatti.

Paṇāmanākhamanākathā niṭṭhitā.

Nissayapaṭippassaddhikathā

83. Upajjhāyamhā nissayapaṭippassaddhīsu – **upajjhāyo pakkanto vā**tiādīsu ayaṃ vinicchayo – **pakkanto**ti tamhā āvāsā vippavasitukāmo pakkanto disaṃ gato. Evaṃ gate ca pana tasmiṃ sace vihāre nissayadāyako atthi, yassa santike aññadāpi nissayo vā gahitapubbo hoti, yo vā ekasambhogaparibhogo, tassa santike nissayo gahetabbo, ekadivasampi parihāro natthi. Sace tādiso natthi, añño lajjī pesalo atthi, tassa lajjīpesalabhāvaṃ jānantena tadaheva nissayo yācitabbo. Sace deti, iccetaṃ kusalaṃ. Atha pana ‘‘tumhākaṃ upajjhāyo lahuṃ āgamissatī’’ti pucchati, upajjhāyena ca tathā vuttaṃ, ‘‘āma, bhante’’ti vattabbaṃ. Sace vadati ‘‘tena hi upajjhāyassa āgamanaṃ āgamethā’’ti vaṭṭati. Atha panassa pakatiyā pesalabhāvaṃ na jānāti, cattāri pañca divasāni tassa bhikkhuno sabhāgataṃ oloketvā okāsaṃ kāretvā nissayo gahetabbo.

Sace pana vihāre nissayadāyako natthi, upajjhāyo ca ‘‘ahaṃ katipāhena āgamissāmi, mā ukkaṇṭhitthā’’ti vatvā gato, yāva āgamanā parihāro labbhati. Athāpi naṃ tattha manussā paricchinnakālato uttaripi pañca vā dasa vā divasāni vāsentiyeva, tena vihāraṃ pavatti pesetabbā ‘‘daharā mā ukkaṇṭhantu, ahaṃ asukadivasaṃ nāma āgamissāmī’’ti. Evampi parihāro labbhati. Atha āgacchato antarāmagge nadīpūrena vā corādīhi vā upaddavo hoti, thero udakosakkanaṃ vā āgameti, sahāye vā pariyesati, tañce pavattiṃ daharā suṇanti, yāva āgamanā parihāro labbhati. Sace pana so ‘‘idhevāhaṃ vasissāmī’’ti pahiṇati, parihāro natthi. Yattha nissayo labbhati, tattha gantabbaṃ.

Vibbhante pana kālaṅkate pakkhasaṅkante vā ekadivasampi parihāro natthi. Yattha nissayo labbhati, tattha gantabbaṃ. **Āṇattī**ti pana nissayapaṇāmanā vuccati. Tasmā ‘‘paṇāmemi ta’’nti vā ‘‘mā idha paṭikkamī’’ti vā ‘‘nīhara te pattacīvara’’nti vā ‘‘nāhaṃ tayā upaṭṭhātabbo’’ti vāti iminā pāḷinayena ‘‘mā maṃ gāmappavesanaṃ āpucchī’’tiādinā pāḷimuttakanayena vā yo nissayapaṇāmanāya paṇāmito hoti, tena upajjhāyo khamāpetabbo.

Sace āditova na khamati, daṇḍakammaṃ āharitvā tikkhattuṃ tāva sayameva khamāpetabbo. No ce khamati, tasmiṃ vihāre mahāthere gahetvā khamāpetabbo. No ce khamati, sāmantavihāre bhikkhū gahetvā khamāpetabbo. Sace evampi na khamati, aññattha gantvā upajjhāyassa sabhāgānaṃ santike vasitabbaṃ ‘‘appeva nāma sabhāgānaṃ me santike vasatīti ñatvāpi khameyyā’’ti. Sace evampi na khamati, tatreva vasitabbaṃ. Tatra ce dubbhikkhādidosena na sakkā hoti vasituṃ, taṃyeva vihāraṃ āgantvā aññassa santike nissayaṃ gahetvā vasituṃ vaṭṭati. Ayamāṇattiyaṃ vinicchayo.

Ācariyamhā nissayapaṭippassaddhīsu **ācariyo pakkanto vā hotī**ti ettha koci ācariyo āpucchitvā pakkamati, koci anāpucchitvā. Antevāsikopi evameva. Tatra sace antevāsiko ācariyaṃ āpucchati ‘‘asukaṃ nāma bhante ṭhānaṃ gantuṃ icchāmi kenacideva karaṇīyenā’’ti, ācariyena ca ‘‘kadā gamissasī’’ti vutto ‘‘sāyanhe vā rattiṃ vā uṭṭhahitvā gamissāmī’’ti vadati, ācariyopi ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, taṅkhaṇaññeva nissayo paṭippassambhati.

Sace pana ‘‘bhante asukaṃ nāma ṭhānaṃ gantukāmomhī’’ti vutte ācariyo ‘‘asukasmiṃ nāma gāme piṇḍāya caritvā pacchā jānissasī’’ti vadati, so ca ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, tato ce gato, sugato. Sace pana na gacchati, nissayo na paṭippassambhati. Athāpi ‘‘gacchāmī’’ti vutte ācariyena ‘‘mā tāva gaccha, rattiṃ mantetvā jānissāmā’’ti vutto mantetvā gacchati, sugato. No ce gacchati, nissayo na paṭippassambhati. Ācariyaṃ anāpucchā pakkamantassa pana upacārasīmātikkame nissayo paṭippassambhati. Antoupacārasīmato paṭinivattantassa na paṭippassambhati.

Sace pana ācariyo antevāsikaṃ āpucchati ‘‘āvuso asukaṃ nāma ṭhānaṃ gamissāmī’’ti, antevāsikena ca ‘‘kadā’’ti vutte ‘‘sāyanhe vā rattibhāge vā’’ti vadati, antevāsikopi ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, taṅkhaṇaññeva nissayo paṭippassambhati.

Sace pana ācariyo ‘‘sve piṇḍāya caritvā gamissāmī’’ti vadati, itaro ca ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, ekadivasaṃ tāva nissayo na paṭippassambhati, punadivase paṭippassaddho hoti. ‘‘Asukasmiṃ nāma gāme piṇḍāya caritvā jānissāmi mama gamanaṃ vā agamanaṃ vā’’ti vatvā sace na gacchati, nissayo na paṭippassambhati. Athāpi ‘‘gacchāmī’’ti vutte antevāsikena ‘‘mā tāva gacchatha, rattiṃ mantetvā jānissathā’’ti vutto mantetvāpi na gacchati, nissayo na paṭippassambhati.

Sace ubhopi ācariyantevāsikā kenaci karaṇīyena bahisīmaṃ gacchanti, tato ce ācariyo gamiyacitte uppanne anāpucchāva gantvā dvinnaṃ leḍḍupātānaṃ antoyeva nivattati, nissayo na paṭippassambhati. Sace dve leḍḍupāte atikkamitvā nivattati, paṭippassaddho hoti. Ācariyupajjhāyā dve leḍḍupāte atikkamma aññasmiṃ vihāre vasanti, nissayo paṭippassambhati.

Ācariye vibbhante kālaṅkate pakkhasaṅkante ca taṅkhaṇaññeva paṭippassambhati. Āṇattiyaṃ pana sacepi ācariyo muñcitukāmova hutvā nissayapaṇāmanāya paṇāmeti, antevāsiko ca ‘‘kiñcāpi maṃ ācariyo paṇāmeti, atha kho hadayena muduko’’ti sālayova hoti, nissayo na paṭippassambhatiyeva. Sacepi ācariyo sālayo, antevāsiko nirālayo, ‘‘na dāni imaṃ nissāya vasissāmī’’ti dhuraṃ nikkhipati, evampi na paṭippassambhati. Ubhinnaṃ sālayabhāve pana na paṭippassambhatiyeva. Ubhinnaṃ dhuranikkhepena paṭippassambhati. Paṇāmitena daṇḍakammaṃ āharitvā tikkhattuṃ khamāpetabbo. No ce khamati, upajjhāye vuttanayena paṭipajjitabbaṃ.

Upajjhāyena vā samodhānagatoti ettha dassanasavanavasena samodhānaṃ veditabbaṃ. Sace hi ācariyaṃ nissāya vasanto saddhivihāriko ekavihāre cetiyaṃ vā vandantaṃ ekagāme piṇḍāya vā carantaṃ upajjhāyaṃ passati, nissayo paṭippassambhati. Upajjhāyo passati, saddhivihāriko pana na passati, na paṭippassambhati. Maggappaṭipannaṃ vā ākāsena vā gacchantaṃ upajjhāyaṃ disvā dūrattā bhikkhūti jānāti, upajjhāyoti na jānāti, na paṭippassambhati. Sace jānāti, paṭippassambhati. Uparipāsāde upajjhāyo vasati, heṭṭhā saddhivihāriko, taṃ adisvāva yāguṃ pivitvā pakkamati, āsanasālāya vā nisinnaṃ adisvāva ekamante bhuñjitvā pakkamati, dhammassavanamaṇḍape vā nisinnampi taṃ adisvāva dhammaṃ sutvā pakkamati, nissayo na paṭippassambhati. Evaṃ tāva dassanavasena samodhānaṃ veditabbaṃ.

Savanavasena pana sace upajjhāyassa vihāre vā antaraghare vā dhammaṃ kathentassa anumodanaṃ vā karontassa saddaṃ sutvā ‘‘upajjhāyassa me saddo’’ti sañjānāti, nissayo paṭippassambhati. Asañjānantassa na paṭippassambhatīti ayaṃ samodhāne vinicchayo.

Nissayapaṭippassaddhikathā niṭṭhitā.

Upasampādetabbapañcakakathā

84. Idāni yaṃ pubbe ‘‘anujānāmi bhikkhave byattena bhikkhunā paṭibalena dasavassena vā atirekadasavassena vā upasampādetuṃ, nissayaṃ dātu’’nti saṅkhepato upajjhāyācariyānaṃ lakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatenā’’**tiādimāha. Tattha

Pañcahi aṅgehīti pañcahi aguṇaṅgehi. So hi sīlakkhandhādīhi asamannāgatattāva aguṇaṅgehi samannāgato hoti. **Na upasampādetabba**nti upajjhāyena hutvā na upasampādetabbaṃ. **Na nissayo dātabbo**ti ācariyena hutvā nissayo na dātabbo. Ettha ca na asekkhena sīlakkhandhenāti ca attanā na asekkhenāti ca assaddhoti ca ādīsu tīsu pañcakesu ayuttavasena paṭikkhepo kato, na āpattiaṅgavasena. Yo hi asekkhehi sīlakkhandhādīhi asamannāgato pare ca tattha samādapetuṃ asakkonto assaddhiyādidosayuttova hutvā parisaṃ pariharati, tassa parisā sīlādīhi parihāyatiyeva, na vaḍḍhati. Tasmā tena na upasampādetabbantiādi ayuttavasena vuttaṃ, na āpattiaṅgavasena. Na hi khīṇāsavasseva upajjhāyācariyabhāvo bhagavatā anuññāto. Yadi tasseva anuññāto abhavissa, ‘‘sace upajjhāyassa anabhirati uppannā hotī’’tiādiṃ na vadeyya. Yasmā pana khīṇāsavassa parisā sīlādīhi na parihāyati, tasmā ‘‘pañcahi bhikkhave aṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabba’’ntiādi vuttaṃ.

Adhisīle sīlavipannotiādīsu pārājikañca saṅghādisesañca āpanno adhisīle sīlavipanno nāma. Itare pañcāpattikkhandhe āpanno **ajjhācāre ācāravipanno** nāma. Sammādiṭṭhiṃ pahāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato **atidiṭṭhiyā diṭṭhivipanno nāma**. Yattakaṃ sutaṃ parisaṃ pariharantassa icchitabbaṃ, tena virahitattā **appassuto**. Yaṃ tena jānitabbaṃ āpattādi, tassa ajānanato **duppañño**. Imasmiṃ pañcake purimāni tīṇi padāni ayuttavasena vuttāni, pacchimāni dve āpattiaṅgavasena.

Āpattiṃ na jānātīti ‘‘idaṃ nāma mayā kata’’nti vutte ‘‘imaṃ nāma āpattiṃ ayaṃ āpanno’’ti na jānāti. **Vuṭṭhānaṃ na jānātī**ti vuṭṭhānagāminito vā desanāgāminito vā āpattito evaṃ nāma vuṭṭhānaṃ hotīti na jānāti. Imasmiṃ pañcake purimāni dve padāni ayuttavasena vuttāni, pacchimāni tīṇi āpattiaṅgavasena.

Ābhisamācārikāya sikkhāyāti khandhakavatte vinetuṃ na paṭibalo hotīti attho. **Ādibrahmacariyakāyā**ti sekkhapaṇṇattiyaṃ vinetuṃ na paṭibaloti attho. **Abhidhamme**ti nāmarūpaparicchede vinetuṃ na paṭibaloti attho. **Abhivinaye**ti sakale vinayapiṭake vinetuṃ na paṭibaloti attho. **Vinetuṃ na paṭibalo**ti ca sabbattha sikkhāpetuṃ na sakkotīti attho. **Dhammato vivecetu**nti dhammena kāraṇena vissajjāpetuṃ. Imasmi pañcake sabbapadesu āpatti. **Āpattiṃ na jānātī**tiādipañcakasmimpi sabbapadesu āpatti. Ūnadasavassapariyosānapañcakepi eseva nayo. Iti ādito tayo pañcakā, catutthe tīṇi padāni, pañcame dve padānīti sabbepi cattāro pañcakā ayuttavasena vuttā. Catutthapañcake dve padāni, pañcame tīṇi, chaṭṭhasattamaaṭṭhamā tayo pañcakāti sabbepi cattāro pañcakā āpattiaṅgavasena vuttā; sukkapakkhe aṭṭhasu anāpattiyevāti.

Upasampādetabbapañcakakathā niṭṭhitā.

Upasampādetabbachakkakathā

85. Chakkesu ūnadasavassapadaṃ viseso, taṃ sabbattha āpattikaraṃ. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Tattha **ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena na svāgatāni hontī**ti ubhatovibhaṅgavasena na svāgatāni. **Na suvibhattānī**ti mātikāvibhaṅgavasena. **Na suppavattīnī**ti vācuggatavasena. **Na suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso**ti mātikāto ca vibhaṅgato ca na suṭṭhu vinicchitāni.

Upasampādetabbachakkakathā niṭṭhitā.

Aññatitthiyapubbavatthukathā

86. Aññatitthiyapubbavatthusmiṃ – yo tāva ayaṃ pasūro, so titthiyapakkantakattā na upasampādetabbo. Yo pana aññopi nayidha pabbajitapubbo āgacchati, tasmiṃ yaṃ kattabbaṃ taṃ dassetuṃ **‘‘yo so bhikkhave aññopī’’**tiādimāha. Tattha **tassa cattāro māse parivāso dātabbo**ti ayaṃ titthiyaparivāso nāma; appaṭicchannaparivāsotipi vuccati. Ayaṃ pana naggaparibbājakasseva ājīvakassa vā acelakassa vā dātabbo. Sace sopi sāṭakaṃ vā vāḷakambalādīnaṃ aññataraṃ titthiyaddhajaṃ vā nivāsetvā āgacchati, nāssa parivāso dātabbo. Aññassa pana tāpasapaṇḍaraṅgādikassa na dātabbova.

Paṭhamaṃ kesamassuntiādinā tassa āditova sāmaṇerapabbajjaṃ dasseti. Evaṃ pabbājentehi pana tasmiṃ saṅghamajjhe nisinneyeva ‘‘tvaṃ pabbājehi, tvaṃ ācariyo hohi, tvaṃ upajjhāyo hohī’’ti therā bhikkhū na vattabbā. Evaṃ vuttā hi sace tassa ācariyupajjhāyabhāvena jigucchantā na sampaṭicchanti, atha so ‘‘nayime mayhaṃ saddahantī’’ti kujjhitvāpi gaccheyya. Tasmā taṃ ekamantaṃ netvā tassa ācariyupajjhāyā pariyesitabbā.

87. **Evaṃ kho bhikkhave aññatitthiyapubbo ārādhako hoti, evaṃ anārādhako**ti ayamassa parivāsavattadassanatthaṃ mātikā. **Kathañca bhikkhave**tiādi tasseva vibhaṅgo. Tattha **atikālena gāmaṃ pavisatī**ti bhikkhūnaṃ vattakaraṇavelāyameva gāmaṃ piṇḍāya pavisati. **Atidivā paṭikkamatī**ti kulagharesu itthipurisadārakadārikādīhi saddhiṃ gehassitakathaṃ kathento tattheva bhuñjitvā bhikkhūsu pattacīvaraṃ paṭisāmetvā uddesaparipucchādīni vā karontesu paṭisallīnesu vā āgacchati; na upajjhāyavattaṃ nācariyavattaṃ karoti, aññadatthu vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā niddāyati. **Evampi bhikkhave aññatitthiyapubbo anārādhako hotī**ti evampi karonto parivāsavattassa sampādako pūrako na hoti.

Vesiyāgocaro vātiādīsu **vesiyā**ti āmisakiñcikkhasampadānādinā sulabhajjhācārā rūpūpajīvikā itthiyo. **Vidhavā**ti matapatikā vā pavutthapatikā vā itthiyo; tā yena kenaci saddhiṃ mittabhāvaṃ patthenti. **Thullakumārikā**ti yobbannappattā yobbannātītā vā kumāriyo; tā purisādhippāyāva vicaranti, yena kenaci saddhiṃ mittabhāvaṃ patthenti. **Paṇḍakā**ti ussannakilesā avūpasantapariḷāhā napuṃsakā; te pariḷāhavegābhibhūtā yena kenaci saddhiṃ mittabhāvaṃ patthenti. **Bhikkhuniyo**ti samānapabbajjā itthiyo; tāhi saddhiṃ khippameva vissāso hoti, tato sīlaṃ bhijjati.

Tattha vesiyānaṃ kulesu kulupako hutvā piṇḍapātacariyādīhi vā apadisitvā sinehasanthavajātena hadayena abhiṇhadassanasallāpakāmatāya tāsaṃ santikaṃ upasaṅkamanto ‘‘vesiyāgocaro’’ti vuccati, so nacirasseva ‘‘asukavesiyā saddhiṃ gato’’ti vattabbataṃ pāpuṇāti. Esa nayo sabbattha. Sace pana vesiyādayo salākabhattādīni denti, bhikkhūhi saddhiṃ gantvā saddhiṃyeva bhuñjitvā vā gahetvā vā āgantuṃ vaṭṭati. Gilānā bhikkhuniyo ovadituṃ vā dhammaṃ vā desetuṃ uddesaparipucchādīni vā dātuṃ gacchantehi bhikkhūhi saddhiṃ gantuṃ vaṭṭati. Yo pana tathā āgantvā mittasanthavavasena gacchati, ayaṃ anārādhako hoti.

Uccāvacāni karaṇīyānīti mahantakhuddakāni kammāni. Tattha ghaṇṭiṃ paharitvā samaggena saṅghena sannipatitvā kattabbāni cetiyamahāpāsādapaṭisaṅkharaṇādīni kammāni **uccāni** nāma. Cīvaradhovanarajanādīni khandhakapariyāpannāni ca aggisālavattādīni ābhisamācārikāni **avacāni** nāma. **Tattha na dakkho hotī**ti tesu kammesu cheko susikkhito na hoti. **Na analaso**ti uṭṭhānavīriyasampanno na hoti; ‘‘bhikkhusaṅghassa kammaṃ atthī’’ti sutvā pageva bhattakiccaṃ katvā gabbhantaraṃ pavisitvā yāvadatthaṃ supitvā sāyaṃ nikkhamati. **Tatrupāyāyā**ti tesu kammesu upāyabhūtāya. **Vīmaṃsāyā**ti ṭhānuppattikavīmaṃsāya. ‘‘Idamevaṃ kattabbaṃ, idamevaṃ na kattabba’’nti tasmiṃyeva khaṇe uppannapaññāya samannāgato na hoti. **Na alaṃ kātuṃ na alaṃ saṃvidhātu**nti sahatthāpi kātuṃ samattho na hoti; ‘‘gaṇhatha bhante, gaṇha dahara, gaṇha sāmaṇera, sace tumhe vā na karissatha, amhe vā na karissāma, ko dāni imaṃ karissatī’’ti evaṃ ussāhaṃ janetvā saṃvidhātuṃ aññamaññaṃ kāretumpi samattho na hoti. Bhikkhūhi ‘‘kammaṃ karissāmā’’ti vutte kiñci rogaṃ apadisati, bhikkhūnaṃ kammaṃ karontānaṃ samīpeneva vicarati, sīsameva dasseti, ayampi anārādhako hoti.

Na tibbacchando hotīti balavacchando na hoti. **Uddese**ti pāḷipariyāpuṇane. **Paripucchāyā**ti atthasavane. **Adhisīle**ti pātimokkhasīle. **Adhicitte**ti lokiyasamādhibhāvanāya. **Adhipaññāyā**ti lokuttaramaggabhāvanāya.

Saṅkanto hotīti idhāgato hoti. **Tassa satthuno**ti tassa titthāyatanasāmikassa. **Tassa diṭṭhiyā**ti tassa santakāya laddhiyā. Idāni sāyeva laddhi yasmā tassa titthakarassa khamati ceva ruccati ca ‘‘idameva sacca’’nti ca daḷhaggāhena gahitā; tasmā tassa khanti ruci ādāyoti vuccati. Tena vuttaṃ – ‘‘tassa khantiyā tassa ruciyā tassa ādāyassā’’ti. **Avaṇṇe bhaññamāne**ti garahāya bhaññamānāya. **Anabhiraddho**ti aparipuṇṇasaṅkappo; no paggahitacitto. **Udaggo**ti abbhunnatakāyacitto. **Idaṃ bhikkhave saṅghātanikaṃ aññatitthiyapubbassa anārādhanīyasmi**nti bhikkhave yamidaṃ tassa satthuno tasseva ca laddhiyā avaṇṇe bhaññamāne ‘‘kiṃ ime paraṃ garahantī’’ti kāyavacīvikāranibbattakaṃ anattamanattaṃ, buddhādīnañca avaṇṇe bhaññamāne attamanattaṃ, yañca tasseva satthuno tasseva ca laddhiyā vaṇṇe bhaññamāne attamanattaṃ, buddhādīnañca vaṇṇabhaṇane anattamanattaṃ, idaṃ aññatitthiyapubbassa anārādhanīyasmiṃ saṅghātanikaṃ, anārādhake parivāsavattaṃ apūrake kamme idaṃ liṅgaṃ, idaṃ lakkhaṇaṃ, idamacalappamāṇanti vuttaṃ hoti. **Evaṃ anārādhako kho bhikkhave aññatitthiyapubbo āgato na upasampādetabbo**ti ito ekenapi aṅgena samannāgato na upasampādetabbo. Sukkapakkhe sabbaṃ vuttavipallāsena veditabbaṃ.

Evaṃ ārādhako kho bhikkhaveti evaṃ nātikālena gāmappavesanā nātidivā paṭikkamanaṃ, na vesiyādigocaratā, sabrahmacārīnaṃ kiccesu dakkhatādi, uddesādīsu tibbacchandatā, titthiyānaṃ avaṇṇabhaṇane attamanatā, buddhādīnaṃ avaṇṇabhaṇane anattamanatā, titthiyānaṃ vaṇṇabhaṇane anattamanatā, buddhādīnaṃ vaṇṇabhaṇane attamanatāti imesaṃ aṭṭhannaṃ titthiyavattānaṃ paripūraṇena ārādhako paritosako bhikkhūnaṃ aññatitthiyapubbo āgato upasampādetabbo.

Sace pana upasampadamāḷakepi ekaṃ vattaṃ bhindati, puna cattāro māse parivasitabbaṃ. Yathā pana bhinnasikkhāya sikkhamānāya puna sikkhāpadāni ca sikkhāsammuti ca diyyati, evaṃ nayimassa kiñci puna dātabbamatthi. Pubbe dinnaparivāsoyeva hi tassa parivāso. Tasmā puna cattāro māse parivasitabbaṃ. Sace parivasanto antarā aṭṭha samāpattiyo nibbatteti, lokiyadhammo nāma kuppanasabhāvo, na upasampādetabbo. Cattāro māse pūritavattova upasampādetabbo. Sace pana parivasanto cattāri mahābhūtāni pariggaṇhati, upādārūpāni paricchindati, nāmarūpaṃ vavatthapeti, tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ ārabhati, lokiyadhammo nāma kuppanasabhāvo, neva upasampādetabbo. Sace pana vipassanaṃ vaḍḍhetvā sotāpattimaggaṃ paṭilabhati, paripuṇṇaṃyeva hoti vattaṃ. Samūhatāni sabbadiṭṭhigatāni abbuḷhaṃ vicikicchāsallaṃ taṃdivasameva upasampādetabbo. Sacepi titthiyaliṅge ṭhito sotāpanno hoti, parivāsakiccaṃ natthi, tadaheva pabbājetvā upasampādetabbo.

Upajjhāyamūlakaṃ cīvaraṃ pariyesitabbanti upajjhāyaṃ issaraṃ katvā tassa cīvaraṃ pariyesitabbaṃ. Pattampi tatheva. Tasmā yadi upajjhāyassa pattacīvaraṃ atthi, ‘‘imassa dehī’’ti vattabbo. Atha natthi, aññe dātukāmā honti, tehipi upajjhāyasseva dātabbaṃ ‘‘idaṃ tumhākaṃ katvā imassa dethā’’ti. Kasmā? Titthiyā nāma vilomā honti ‘‘saṅghena me pattacīvaraṃ dinnaṃ, kiṃ mayhaṃ tumhesu āyatta’’nti vatvā ovādānusāsaniṃ na kareyyuṃ, upajjhāyena pana āyattajīvikattā tassa vacanakaro bhavissati. Tenassa ‘‘upajjhāyamūlakaṃ cīvaraṃ pariyesitabba’’nti vuttaṃ. **Bhaṇḍukammāyā**ti kesoropanatthaṃ. Bhaṇḍukammakathā parato āgamissati.

Aggikāti aggiparicaraṇakā. **Jaṭilakā**ti tāpasā. **Ete bhikkhave kiriyavādino**ti ete kiriyaṃ na paṭibāhanti, ‘‘atthi kammaṃ, atthi kammavipāko’’ti evaṃdiṭṭhikā. Sabbabuddhā hi nekkhammapāramiṃ pūrayamānā etadeva pabbajjaṃ pabbajitvā pūresuṃ, mayāpi tatheva pūritā, na etesaṃ sāsane pabbajjā vilomā, tasmā upasampādetabbā, na tesaṃ parivāso dātabboti. **Imāhaṃ bhikkhave ñātīnaṃ āveṇikaṃ parihāraṃ dammī**ti imaṃ ahaṃ tesaṃ pāṭekkaṃ odissakaṃ parihāraṃ dadāmi. Kasmā evamāha? Te hi titthāyatane pabbajitāpi sāsanassa avaṇṇakāmā na honti, amhākaṃ ñātiseṭṭhassa sāsananti vaṇṇavādinova honti, tasmā evamāhāti.

Aññatitthiyapubbavatthukathā niṭṭhitā.

Pañcābādhavatthukathā

88. **Magadhesu pañca ābādhā ussannā hontī**ti magadhanāmake janapade manussānañca amanussānañca pañca rogā ussannā vuḍḍhippattā phātippattā honti. Jīvakakomārabhaccakathā cīvarakkhandhake āvibhavissati. **Na bhikkhave pañcahi ābādhehi phuṭṭho pabbājetabbo**ti ye te kuṭṭhādayo pañca ābādhā ussannā, tehi phuṭṭho abhibhūto na pabbājetabbo.

Tattha **kuṭṭha**nti rattakuṭṭhaṃ vā hotu kāḷakuṭṭhaṃ vā, yaṃkiñci kiṭibhadaddukacchuādippabhedampi sabbaṃ kuṭṭhamevāti vuttaṃ. Tañce nakhapiṭṭhippamāṇampi vaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ hoti, na pabbājetabbo. Sace pana nivāsanapārupanehi pakatipaṭicchanne ṭhāne nakhapiṭṭhippamāṇaṃ avaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ hoti, vaṭṭati. Mukhe pana hatthapādapiṭṭhesu vā sacepi avaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ nakhapiṭṭhito ca khuddakatarampi, na vaṭṭatiyevāti kurundiyaṃ vuttaṃ. Tikicchāpetvā pabbājentenāpi pakativaṇṇe jāteyeva pabbājetabbo. Godhāpiṭṭhisadisacuṇṇaokiraṇakasarīrampi pabbājetuṃ na vaṭṭati.

Gaṇḍoti medagaṇḍo vā hotu añño vā yo koci kolaṭṭhimattakopi ce vaḍḍhanakapakkhe ṭhito gaṇḍo hoti, na pabbājetabbo. Paṭicchannaṭṭhāne pana kolaṭṭhimatte avaḍḍhanakapakkhe ṭhito vaṭṭati. Mukhādike appaṭicchannaṭṭhāne avaḍḍhanakapakkhe ṭhitopi na vaṭṭati. Tikicchāpetvā pabbājentenāpi sarīraṃ sañchaviṃ kāretvāva pabbājetabbo. Uṇṇigaṇḍā nāma honti gothanā viya aṅgulikā viya ca tattha tattha lambanti, etepi gaṇḍāyeva. Tesu sati pabbājetuṃ na vaṭṭati. Daharakāle khīrapiḷakā yobbannakāle ca mukhe kharapiḷakā nāma honti, mahallakakāle nassanti, na tā gaṇḍasaṅkhyaṃ gacchanti, tāsu sati pabbājetuṃ vaṭṭati. Aññe pana sarīre kharapiḷakā nāma aparā padumakaṇṇikā nāma honti, aññā sāsapabījakā nāma sāsapamattā eva sakalasarīraṃ pharanti, tā sabbā kuṭṭhajātikā eva. Tāsu sati na pabbājetabbo.

Kilāsoti na bhijjanakaṃ na paggharaṇakaṃ padumapuṇḍarīkapattavaṇṇaṃ kuṭṭhaṃ, yena gunnaṃ viya sabalaṃ sarīraṃ hoti, tasmiṃ kuṭṭhe vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. **Soso**ti sosabyādhi; tasmiṃ sati na pabbājetabbo. **Apamāro**ti pittummāro vā yakkhummāro vā; tattha pubbaverikena amanussena gahito duttikiccho hoti. Appamattakepi pana apamāre sati na pabbājetabbo.

Pañcābādhavatthukathā niṭṭhitā.

Rājabhaṭavatthukathā

90. Rājabhaṭavatthusmiṃ – **paccantaṃ uccinathā**ti paccantaṃ vaḍḍhetha. Core palāpetvā corabhayena vuṭṭhite gāme āvāsāpetvā ārakkhaṃ datvā kasikammādīni pavattāpethāti vuttaṃ hoti. Rājā pana sotāpannattā ‘‘core ghātetha, hanathā’’ti na āṇāpeti. **Upajjhāyassa deva sīsaṃ chinditabba**ntiādi sabbaṃ ‘‘pabbajjāya upajjhāyo seṭṭho, tato ācariyo, tato gaṇo’’ti cintetvā idaṃ vohāre aḍḍavinicchaye āgatanti āhaṃsu. **Na bhikkhave rājabhaṭo pabbājetabbo**ti ettha amacco vā hotu mahāmatto vā sevako vā kiñci ṭhānantaraṃ patto vā appatto vā, yo koci rañño bhattavetanabhaṭo, sabbo rājabhaṭoti saṅkhyaṃ gacchati, so na pabbājetabbo. Tassa pana puttanattabhātukā ye rājato bhattavetanaṃ na gaṇhanti, te pabbājetuṃ vaṭṭati. Yo pana rājato laddhaṃ nibaddhabhogaṃ vā māsasaṃvaccharaparibbayaṃ vā raññoyeva niyyāteti, puttabhātuke vā taṃ ṭhānaṃ sampaṭicchāpetvā rājānaṃ ‘‘na dānāhaṃ devassa bhaṭo’’ti āpucchati, yena vā yaṃ kammakāraṇā vetanaṃ gahitaṃ, taṃ kammaṃ kataṃ hoti, yo vā pabbajassūti raññā anuññāto hoti, tampi pabbājetuṃ vaṭṭati.

Rājabhaṭavatthukathā niṭṭhitā.

Coravatthukathā

91. Coravatthūsu – **manussā passitvā**ti yehi gihikāle diṭṭhapubbo ye ca ‘‘ayaṃ so’’ti aññesaṃ suṇanti, te passitvā ubbijjantipi…pe… dvārampi thakenti. Ye pana na jānanti, tesaṃ gharesu bhikkhaṃ labhati. **Na bhikkhave**ti bhagavā sayaṃ dhammassāmī, tasmā āyatiṃ akaraṇatthāya bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapento evamāha. Tattha dhajaṃ bandhitvā viya vicaratīti **dhajabandho**. Mūladevādayo viya loke pākaṭoti vuttaṃ hoti. Tasmā yo gāmaghātaṃ vā panthaduhanaṃ vā nagare sandhicchedādikammaṃ vā karonto vicarati, paññāyati ca ‘‘asuko nāma idaṃ idaṃ karotī’’ti, so na pabbājetabbo. Yo pana rājaputto rajjaṃ patthento gāmaghātādīni karoti, so pabbājetabbo. Rājāno hi tasmiṃ pabbajite tussanti, sace pana na tussanti, na pabbājetabbo. Pubbe mahājane pākaṭo coro pacchā corakammaṃ pahāya pañcasīlādīni samādiyati, tañce manussā evaṃ jānanti, pabbājetabbo. Ye pana ambalabujādicorakā sandhicchedādicorā eva vā adissamānā theyyaṃ karonti, pacchāpi iminā nāma idaṃ katanti na paññāyanti, tepi pabbājetuṃ vaṭṭati.

92. **Kāraṃ bhinditvā**ti aṭṭabandhanādiṃ bhinditvā. **Abhayūvarā**ti ettha bhayena uparamantīti bhayūvarā, ete pana laddhābhayattā na bhayūvarāti **abhayūvarā;** pakārassa cettha vakāro katoti veditabbo. **Na bhikkhave kārabhedako pabbājetabbo**ti kāro vuccati bandhanāgāraṃ. Idha pana andubandhanaṃ vā hotu saṅkhalikabandhanaṃ vā rajjubandhanaṃ vā gāmabandhanaṃ vā nigamabandhanaṃ vā nagarabandhanaṃ vā purisagutti vā janapadabandhanaṃ vā dīpabandhanaṃ vā, yo etesu yaṃkiñci bandhanaṃ bhinditvā vā chinditvā vā muñcitvā vā vivaritvā vā passamānānaṃ vā apassamānānaṃ vā palāyati, so kārabhedakoti saṅkhyaṃ gacchati. Tasmā īdiso kārabhedako coro dīpabandhanaṃ bhinditvā dīpantaraṃ gatopi na pabbājetabbo. Yo pana na coro, kevalaṃ hatthakammaṃ akaronto ‘‘evaṃ no apalāyanto karissatī’’ti rājayuttādīhi baddho, so kāraṃ bhinditvā palātopi pabbājetabbo. Yo pana gāmanigamapaṭṭanādīni keṇiyā gahetvā taṃ asampādento bandhanāgāraṃ pavesito hoti, so palāyitvā āgato na pabbājetabbo. Yopi kasikammādīhi dhanaṃ sampādetvā jīvanto ‘‘nidhānaṃ iminā laddha’’nti pesuññaṃ upasaṃharitvā kenaci bandhāpito hoti, taṃ tattheva pabbājetuṃ na vaṭṭati, palāyitvā gataṃ pana gataṭṭhāne pabbājetuṃ vaṭṭati.

93. **Na bhikkhave likhitako**ti ettha **likhitako** nāma na kevalaṃ ‘‘yattha passati tattha hantabbo’’ti, atha kho yo koci corikaṃ vā aññaṃ vā garuṃ rājāparādhaṃ katvā palāto, rājā ca naṃ paṇṇe vā potthake vā ‘‘itthannāmo yattha dissati, tattha gahetvā māretabbo’’ti vā ‘‘hatthapādānissa chinditabbānī’’ti vā ‘‘ettakaṃ nāma daṇḍaṃ āharāpetabbo’’ti vā likhāpeti, ayaṃ **likhitako** nāma, so na pabbājetabbo.

94. **Kasāhato katadaṇḍakammo**ti ettha yo vacanapesanādīni akaronto haññati, na so katadaṇḍakammo. Yo pana keṇiyā vā aññathā vā kiñci gahetvā khāditvā puna dātuṃ asakkonto ‘‘ayameva te daṇḍo hotū’’ti kasāhi haññati, ayaṃ kasāhato katadaṇḍakammo. So ca kasāhi vā hato hotu addhadaṇḍakādīnaṃ vā aññatarena, yāva allavaṇo hoti, tāva na pabbājetabbo. Vaṇe pana pākatike katvā pabbājetabbo. Sace pana jāṇūhi vā kapparehi vā nāḷikerapāsāṇādīhi vā ghātetvā mutto hoti, sarīre cassa gaṇṭhiyo paññāyanti, na pabbājetabbo. Phāsukaṃ katvā eva gaṇṭhīsu sannisinnāsu pabbājetabbo.

95. **Lakkhaṇāhato katadaṇḍakammo**ti ettha katadaṇḍakammabhāvo purimanayeneva veditabbo. Yassa pana nalāṭe vā ūruādīsu vā tattena lohena lakkhaṇaṃ āhataṃ hoti, so sace bhujisso yāva allavaṇo hoti, tāva na pabbājetabbo. Sacepissa vaṇā ruḷhā honti, chaviyā samaparicchedā, lakkhaṇaṃ na paññāyati, timaṇḍalavatthassa uttarāsaṅge kate paṭicchannokāse ce hoti, pabbājetuṃ vaṭṭati, appaṭicchannokāse ce na vaṭṭati.

Coravatthukathā niṭṭhitā.

Iṇāyikavatthukathā

96. **Na bhikkhave iṇāyiko**ti ettha **iṇāyiko** nāma yassa pitipitāmahehi vā iṇaṃ gahitaṃ hoti, sayaṃ vā iṇaṃ gahitaṃ hoti, yaṃ vā āthapetvā mātāpitūhi kiñci gahitaṃ hoti, so taṃ iṇaṃ paresaṃ dhāretīti iṇāyiko. Yaṃ pana aññe ñātakā āthapetvā kiñci gaṇhanti, so na iṇāyiko. Na hi te taṃ āthapetuṃ issarā, tasmā taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati, itaraṃ na vaṭṭati. Sace panassa ñātisālohitā ‘‘mayaṃ dassāma, pabbājetha na’’nti iṇaṃ attano bhāraṃ karonti, añño vā koci tassa ācārasampattiṃ disvā ‘‘pabbājetha naṃ, ahaṃ iṇaṃ dassāmī’’ti vadati, pabbājetuṃ vaṭṭati. Tesu asati bhikkhunā tathārūpassa upaṭṭhākassāpi ārocetabbaṃ ‘‘sahetuko satto iṇapalibodhena na pabbajatī’’ti. Sace so paṭipajjati, pabbājetabbo. Sacepi attano kappiyabhaṇḍaṃ atthi, ‘‘etaṃ dassāmī’’ti pabbājetabbo. Sace pana neva ñātakādayo paṭipajjanti,

na attano dhanaṃ atthi, ‘‘pabbājetvā bhikkhāya caritvā mocessāmī’’ti pabbājetuṃ na vaṭṭati. Sace pabbājeti dukkaṭaṃ. Palātopi ānetvā dātabbo. No ce deti, sabbaṃ iṇaṃ gīvā hoti. Ajānitvā pabbājayato anāpatti. Passantena pana ānetvā iṇasāmikānaṃ dassetabbo. Apassantassa gīvā na hoti.

Sace iṇāyiko aññaṃ desaṃ gantvā pucchiyamānopi ‘‘nāhaṃ kassaci kiñci dhāremī’’ti vatvā pabbajati, iṇasāmiko ca taṃ pariyesanto tattha gacchati, daharo taṃ disvā palāyati, so ca theraṃ upasaṅkamitvā ‘‘ayaṃ bhante kena pabbājito, mama ettakaṃ nāma dhanaṃ gahetvā palāto’’ti vadati, therena vattabbaṃ ‘‘mayā upāsaka ‘aṇaṇo aha’nti vadanto pabbājito, kiṃ dāni karomi, passa me pattacīvaramatta’’nti ayaṃ tattha sāmīci. Palāte pana gīvā na hoti.

Sace pana naṃ therassa sammukhāva disvā ‘‘ayaṃ mama iṇāyiko’’ti vadati, ‘‘tava iṇāyikaṃ tvameva jānāhī’’ti vattabbo. Evampi gīvā na hoti. Sacepi so ‘‘pabbajito ayaṃ idāni kuhiṃ gamissatī’’ti vadati, therena ‘‘tvaṃyeva jānāhī’’ti vattabbo. Evampissa palāte gīvā na hoti. Sace pana thero ‘‘kuhiṃ dāni ayaṃ gamissati, idheva acchatū’’ti vadati, so ce palāyati, gīvā hoti. Sace so sahetukasatto hoti vattasampanno, therena ‘‘īdiso aya’’nti vattabbaṃ. Iṇasāmiko ce ‘‘sādhū’’ti vissajjeti, iccetaṃ kusalaṃ. Sace pana ‘‘upaḍḍhupaḍḍhaṃ dethā’’ti vadati, dātabbaṃ. Aparena samayena atiārādhako hoti, ‘‘sabbaṃ dethā’’ti vuttepi dātabbameva. Sace pana uddesaparipucchādīsu kusalo hoti bahūpakāro bhikkhūnaṃ, bhikkhācāravattena pariyesitvāpi iṇaṃ dātabbamevāti.

Iṇāyikavatthukathā niṭṭhitā.

Dāsavatthukathā

97. **Na bhikkhave dāso**ti ettha cattāro dāsā – antojāto, dhanakkīto, karamarānīto, sāmaṃ dāsabyaṃ upagatoti. Tattha antojāto nāma jātidāso gharadāsiyā putto. Dhanakkīto nāma mātāpitūnaṃ santikā putto vā sāmikānaṃ santikā dāso vā dhanaṃ datvā dāsacārittaṃ āropetvā kīto. Ete dvepi na pabbājetabbā. Pabbājentena tattha tattha cārittavasena adāsaṃ katvā pabbājetabbā.

Karamarānīto nāma tiroraṭṭhaṃ vilopaṃ vā katvā upalāpetvā vā tiroraṭṭhato bhujissamānusakāni āharanti, antoraṭṭheyeva vā katāparādhaṃ kiñci gāmaṃ rājā ‘‘vilumpathā’’ti āṇāpeti, tato mānusakānipi āharanti. Tattha sabbe purisā dāsā, itthiyo dāsiyo. Evarūpo karamarānīto dāso yehi ānīto, tesaṃ santike vasanto vā bandhanāgāre baddho vā purisehi rakkhiyamāno vā na pabbājetabbo. Palāyitvā pana gato, gataṭṭhāne pabbājetabbo. Raññā tuṭṭhena ‘‘karamarānītake muñcathā’’ti vatvā vā sabbasādhāraṇena vā nayena bandhanā mokkhe kate pabbājetabbova.

Sāmaṃ dāsabyaṃ upagato nāma jīvitahetu vā ārakkhahetu vā ‘‘ahaṃ te dāso’’ti sayameva dāsabhāvaṃ upagato. Rājūnaṃ hatthiassagomahiṃsagopakādayo viya, tādiso dāso na pabbājetabbo. Rañño vaṇṇadāsīnaṃ puttā honti amaccaputtasadisā, tepi na pabbājetabbā. Bhujissitthiyo asaṃyatā vaṇṇadāsīhi saddhiṃ vicaranti, tāsaṃ putte pabbājetuṃ vaṭṭati. Sace sayameva paṇṇaṃ āropenti, na vaṭṭati. Bhaṭiputtakagaṇādīnaṃ dāsāpi tehi adinnā na pabbājetabbā. Vihāresu rājūhi ārāmikadāsā nāma dinnā honti, tepi pabbājetuṃ na vaṭṭati. Bhujisse pana katvā pabbājetuṃ vaṭṭati. Mahāpaccariyaṃ ‘‘antojātadhanakkītake ānetvā bhikkhusaṅghassa ārāmike demāti denti, takkaṃ sīse āsittakasadisāva honti, te pabbājetuṃ vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Kurundiyaṃ pana ‘‘ārāmikaṃ demāti kappiyavohārena denti, yena kenaci vohārena dinno hotu, neva pabbājetabbo’’ti vuttaṃ. Duggatamanussā saṅghaṃ nissāya jīvissāmāti vihāre kappiyakārakā honti, etepi pabbājetuṃ vaṭṭati. Yassa mātāpitaro dāsā, mātā eva vā dāsī, pitā adāso, taṃ pabbājetuṃ na vaṭṭati. Yassa pana mātā adāsī, pitā dāso, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Bhikkhussa ñātakā vā upaṭṭhākā vā dāsaṃ denti ‘‘imaṃ pabbājetha, tumhākaṃ veyyāvaccaṃ karissatī’’ti attanovāssa dāso atthi, bhujisso katova pabbājetabbo. Sāmikā dāsaṃ denti ‘‘imaṃ pabbājetha, sace abhiramissati, adāso vibbhamissati ce, amhākaṃ dāsova bhavissatīti ayaṃ tāvakāliko nāma, taṃ pabbājetuṃ na vaṭṭatī’’ti kurundiyaṃ vuttaṃ. Nissāmikadāso hoti, sopi bhujisso katova pabbājetabbo. Ajānanto pabbājetvā vā upasampādetvā vā pacchā jānāti, bhujissaṃ kātumeva vaṭṭati.

Imassa ca atthassa pakāsanatthaṃ idaṃ vatthuṃ vadanti – ekā kira kuladāsī ekena saddhiṃ anurādhapurā palāyitvā rohaṇe vasamānā puttaṃ paṭilabhi, so pabbajitvā upasampannakāle lajjī kukkuccako ahosi. Athekadivasaṃ mātaraṃ pucchi – ‘‘kiṃ upāsike tumhākaṃ bhātā vā bhaginī vā natthi, na kañci ñātakaṃ passāmī’’ti. ‘‘Tāta, ahaṃ anurādhapure kuladāsī, tava pitarā saddhiṃ palāyitvā idha vasāmī’’ti. Sīlavā bhikkhu ‘‘asuddhā kira me pabbajjā’’ti saṃvegaṃ labhitvā mātaraṃ tassa kulassa nāmagottaṃ pucchitvā anurādhapuraṃ āgamma tassa kulassa gharadvāre aṭṭhāsi. ‘‘Aticchatha bhante’’ti vuttepi nātikkami, te āgantvā ‘‘kiṃ bhante’’ti pucchiṃsu. ‘‘Tumhākaṃ itthannāmā dāsī palātā atthī’’ti? Atthi bhante. Ahaṃ tassā putto, sace maṃ tumhe anujānātha, pabbajjaṃ labhāmi, tumhe mayhaṃ sāmikāti. Te haṭṭhatuṭṭhā hutvā ‘‘suddhā bhante tumhākaṃ pabbajjā’’ti taṃ bhujissaṃ katvā mahāvihāre vasāpesuṃ catūhi paccayehi paṭijaggantā. Thero taṃ kulaṃ nissāya vasamānoyeva arahattaṃ pāpuṇīti.

Dāsavatthukathā niṭṭhitā.

Kammārabhaṇḍuvatthādikathā

98-9. **Kammārabhaṇḍū**ti tulādhāramuṇḍako suvaṇṇakāraputto, pañcasikho taruṇadārakoti vuttaṃ hoti. **Saṅghaṃ apaloketuṃ bhaṇḍukammāyā**ti saṅghaṃ bhaṇḍukammatthāya āpucchituṃ anujānāmīti attho. Tatrāyaṃ āpucchanavidhi – sīmāpariyāpanne bhikkhū sannipātetvā pabbajjāpekkhaṃ tattha netvā ‘‘saṅghaṃ bhante imassa dārakassa bhaṇḍukammaṃ āpucchāmī’’ti tikkhattuṃ vā dvikkhattuṃ vā sakiṃ vā vattabbaṃ. Ettha ca ‘‘imassa dārakassa bhaṇḍukammaṃ āpucchāmī’’tipi ‘‘imassa samaṇakaraṇaṃ āpucchāmī’’tipi ‘‘imassa pabbājanaṃ āpucchāmī’’tipi ‘‘ayaṃ samaṇo hotukāmo’’tipi ‘‘ayaṃ pabbajitukāmo’’tipi vattuṃ vaṭṭatiyeva.

Sace sabhāgaṭṭhānaṃ hoti, dasa vā vīsaṃ vā tiṃsaṃ vā bhikkhū vasantīti paricchedo paññāyati, tesaṃ ṭhitokāsaṃ vā nisinnokāsaṃ vā gantvāpi purimanayeneva āpucchitabbaṃ. Pabbajjāpekkhaṃ vināva daharabhikkhū vā sāmaṇere vā pesetvāpi ‘‘eko bhante pabbajjāpekkho atthi tassa bhaṇḍukammaṃ āpucchāmā’’tiādinā nayena āpucchāpetuṃ vaṭṭati.

Sace keci bhikkhū senāsanaṃ vā gumbādīni vā pavisitvā niddāyanti vā samaṇadhammaṃ vā karonti, āpucchakā ca pariyesantāpi adisvā ‘‘sabbe āpucchitā amhehī’’ti saññino honti, pabbajjā nāma lahukaṃ kammaṃ, tasmā pabbajito supabbajitova pabbājentassāpi anāpatti.

Sace pana mahāvihāro hoti anekabhikkhusahassāvāso, sabbe bhikkhū sannipātetumpi dukkaraṃ, pageva paṭipāṭiyā āpucchituṃ, khaṇḍasīmāyaṃ vā ṭhatvā nadīsamuddādīni vā gantvā pabbājetabbo. Yo pana navamuṇḍo vā hoti vibbhantako vā nigaṇṭhādīsu aññataro vā dvaṅgulakeso vā ūnadvaṅgulakeso vā, tassa kesacchedanakiccaṃ natthi, tasmā bhaṇḍukammaṃ anāpucchitvāpi tādisaṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Dvaṅgulātirittakeso pana yo hoti antamaso ekasikhāmattadharopi, so bhaṇḍukammaṃ āpucchitvāva pabbājetabbo. **Upālivatthu** mahāvibhaṅge vuttanayameva.

100. **Ahivātakarogenā**ti māribyādhinā; yatra hi so rogo uppajjati, taṃ kulaṃ dvipadacatuppadaṃ sabbaṃ nassati, yo bhittiṃ vā chadanaṃ vā bhinditvā palāyati, tirogāmādigato vā hoti, so muccati. Tathā cettha pitāputtā mucciṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘pitāputtakā sesā hontī’’ti.

Kākuḍḍepakanti yo vāmahatthena leḍḍuṃ gahetvā nisinno sakkoti āgatāgate kāke uḍḍāpetvā purato nikkhittaṃ bhattaṃ bhuñjituṃ, ayaṃ kākuḍḍepako nāma, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati.

102. **Ittaro**ti appamattako; katipāhameva vāso bhavissatīti attho.

103. **Ogaṇenā**ti parihīnagaṇena; appamattakena bhikkhusaṅghenāti attho. **Abyattena yāvajīva**nti ettha sacāyaṃ vuḍḍhataraṃ ācariyaṃ na labhati, upasampadāya saṭṭhivasso vā sattativasso vā hotu, navakatarassāpi byattassa santike ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ‘‘ācariyo me āvuso hohi, āyasmato nissāya vacchāmī’’ti evaṃ tikkhattuṃ vatvā nissayo gahetabbova. Gāmappavesanaṃ āpucchantenāpi ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā gāmappavesanaṃ āpucchāmi ācariyā’’ti vattabbaṃ. Esa nayo sabbaāpucchanesu. Pañcakachakkesu cettha yattakaṃ sutaṃ nissayamuttakassa icchitabbaṃ, taṃ bhikkhunovādakavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ. Tassa natthitāya ca **appassuto;** atthitāya ca **bahussuto**ti veditabbo. Sesaṃ vuttanayeneva.

Kammārabhaṇḍuvatthādikathā niṭṭhitā.

Rāhulavatthukathā

105. **Yena kapilavatthu tena cārikaṃ pakkāmī**ti ettha ayaṃ anupubbikathā. Suddhodanamahārājā kira bodhisattassa abhinikkhamanadivasato paṭṭhāya ‘‘mama putto buddho bhavissāmīti nikkhanto, jāto nu kho buddho’’ti pavattisavanatthaṃ ohitasotova viharati. So bhagavato padhānacariyañca sambodhiñca dhammacakkappavattanādīni ca suṇanto ‘‘idāni kira me putto rājagahaṃ upanissāya viharatī’’ti sutvā ekaṃ amaccaṃ āṇāpesi – ‘‘ahaṃ tāta vuḍḍho mahallako, sādhu me jīvantasseva puttaṃ dassehī’’ti. So ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā purisasahassaparivāro rājagahaṃ gantvā bhagavato pāde vanditvā nisīdi. Athassa bhagavā dhammakathaṃ kathesi, so pasīditvā pabbajjañceva upasampadañca yāci. Tato naṃ bhagavā ehibhikkhūpasampadāya upasampādesi, so sapariso arahattaṃ patvā tattheva phalasamāpattisukhaṃ anubhavamāno vihāsi. Rājā teneva upāyena aparepi aṭṭha dūte pahiṇi, tepi sabbe saparisā tatheva arahattaṃ patvā tattheva vihariṃsu. ‘‘Iminā nāma kāraṇena te nāgacchantī’’ti rañño koci pavattimattampi ārocento natthi.

Atha rājā bodhisattena saddhiṃ ekadivasaṃjātaṃ kāḷudāyiṃ nāma amaccaṃ pahiṇitukāmo purimanayeneva yāci, so ‘‘sace ahaṃ pabbajituṃ labhāmi, dassessāmī’’ti āha. Taṃ rājā ‘‘pabbajitvāpi me puttaṃ dassehī’’ti pahiṇi; sopi purisasahassaparivāro gantvā tatheva saparivāro arahattaṃ pāpuṇi. So ekadivasaṃ sambhatesu sabbasassesu vissaṭṭhakammantesu janapadamanussesu pupphitesu thalajajalajapupphesu paṭipajjanakkhame magge bhagavantaṃ vanditvā saṭṭhimattāhi gāthāhi gamanavaṇṇaṃ vaṇṇesi. Bhagavā ‘‘kimeta’’nti pucchi. ‘‘Bhante tumhākaṃ pitā suddhodanamahārājā mahallakomhi, jīvantasseva me puttaṃ dassehī’’ti maṃ pesesi, sādhu bhante bhagavā ñātakānaṃ saṅgahaṃ karotu, kālo cārikaṃ pakkamitunti. Tena hi saṅghassa ārocehi, ‘‘bhikkhū gamiyavattaṃ pūressantī’’ti. ‘‘Sādhu bhante’’ti thero tathā akāsi. Bhagavā aṅgamagadhavāsīnaṃ kulaputtānaṃ dasahi sahassehi kapilavatthuvāsīnaṃ dasahīti sabbeheva vīsatisahassehi khīṇāsavehi parivuto rājagahā nikkhamitvā rājagahato saṭṭhiyojanikaṃ kapilavatthuṃ divase divase yojanaṃ gacchanto dvīhi māsehi pāpuṇissāmīti aturitacārikaṃ pakkāmi. Tena vuttaṃ – ‘‘yena kapilavatthu tena cārikaṃ pakkāmī’’ti.

Evaṃ pakkante ca bhagavati udāyitthero nikkhantadivasato paṭṭhāya suddhodanamahārājassa gehe bhattakiccaṃ karoti. Rājā theraṃ parivisitvā pattaṃ gandhacuṇṇena ubbaṭṭetvā uttamabhojanassa pūretvā ‘‘bhagavato dehī’’ti therassa hatthe ṭhapeti. Theropi tatheva karoti. Iti bhagavā antarāmagge raññoyeva piṇḍapātaṃ paribhuñji. Theropi ca bhattakiccāvasāne divase divase rañño āroceti ‘‘ajja bhagavā ettakaṃ āgato’’ti, buddhaguṇapaṭisaṃyuttāya ca kathāya sākiyānaṃ bhagavati saddhaṃ uppādesi. Teneva naṃ bhagavā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ kulappasādakānaṃ yadidaṃ kāḷudāyī’’ti etadagge ṭhapesi.

Sākiyāpi kho anuppatte bhagavati ‘‘amhākaṃ ñātiseṭṭhaṃ passissāmā’’ti sannipatitvā bhagavato vasanaṭṭhānaṃ vīmaṃsamānā nigrodhasakkassa ārāmo ramaṇīyoti sallakkhetvā tattha sabbaṃ paṭijagganavidhiṃ kāretvā gandhapupphādihatthā paccuggamanaṃ karontā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍite daharadahare nāgarikadārake ca dārikāyo ca paṭhamaṃ pahiṇiṃsu, tato rājakumāre ca rājakumārikāyo ca tesaṃ anantarā sāmaṃ gantvā gandhapupphacuṇṇādīhi pūjayamānā bhagavantaṃ gahetvā nigrodhārāmameva agamaṃsu. Tatra bhagavā vīsatisahassakhīṇāsavaparivuto paññattavarabuddhāsane nisīdi. Sākiyā mānajātikā mānathaddhā, te ‘‘siddhatthakumāro amhehi daharatarova amhākaṃ kaniṭṭho, bhāgineyyo, putto, nattā''ti cintetvā daharadahare rājakumāre āhaṃsu – ''tumhe vandatha, mayaṃ tumhākaṃ piṭṭhito nisīdissāmā''ti.

Tesu evaṃ nisinnesu bhagavā tesaṃ ajjhāsayaṃ oloketvā ''na maṃ ñātī vandanti, handa ne vandāpayissāmī''ti abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya iddhiyā ākāsaṃ abbhuggantvā tesaṃ sīse pādapaṃsuṃ okiramāno viya kaṇḍambamūle yamakapāṭihāriyasadisaṃ pāṭihāriyamakāsi. Rājā taṃ acchariyaṃ disvā āha – ''bhagavā tumhākaṃ maṅgaladivase brāhmaṇassa vandanatthaṃ upanītānaṃ pāde vo parivattitvā brāhmaṇassa matthake patiṭṭhite disvāpi ahaṃ tumhe vandiṃ, ayaṃ me paṭhamavandanā. Vappamaṅgaladivase jambucchāyāya sirisayane nipannānaṃ vo jambucchāyāya aparivattanaṃ disvāpi pāde vandiṃ, ayaṃ me dutiyavandanā. Idāni imaṃ adiṭṭhapubbaṃ pāṭihāriyaṃ disvāpi tumhākaṃ pāde vandāmi, ayaṃ me tatiyavandanā''ti.

Suddhodanamahārājena pana vandite bhagavati avanditvā ṭhito nāma ekasākiyopi nāhosi, sabbeyeva vandiṃsu. Iti bhagavā ñātayo vandāpetvā ākāsato oruyha paññatte āsane nisīdi. Nisinne bhagavati sikhāppatto ñātisamāgamo ahosi, sabbe ekaggā sannipatiṃsu. Tato mahāmegho pokkharavassaṃ vassi, tambavaṇṇamudakaṃ heṭṭhā viravantaṃ gacchati. Kassaci sarīre ekabindumattampi na patati, taṃ disvā sabbe acchariyabbhutajātā ahesuṃ. Bhagavā ''na idāneva mayhaṃ ñātisamāgame pokkharavassaṃ vassati, atītepi vassī''ti imissā aṭṭhuppattiyā vessantarajātakaṃ kathesi. Dhammadesanaṃ sutvā sabbe uṭṭhāya vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Ekopi rājā vā rājamahāmatto vā ''sve amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā''ti vatvā gato nāma natthi.

Bhagavā dutiyadivase vīsatibhikkhusahassaparivāro kapilavatthuṃ piṇḍāya pāvisi, na koci paccuggantvā nimantesi vā pattaṃ vā aggahesi. Bhagavā indakhīle ṭhito āvajjesi – ''kathaṃ nu kho pubbe buddhā kulanagare piṇḍāya cariṃsu, kiṃ uppaṭipāṭiyā issarajanānaṃ gharāni agamaṃsu, udāhu sapadānacārikaṃ cariṃsū''ti. Tato ekabuddhassapi uppaṭipāṭiyā gamanaṃ adisvā ''mayāpi idāni ayameva vaṃso ayaṃ paveṇī paggahetabbā, āyatiñca me sāvakāpi mameva anusikkhantā piṇḍacāriyavattaṃ pūressantī''ti koṭiyaṃ niviṭṭhagehato paṭṭhāya sapadānaṃ piṇḍāya carati. ''Ayyo kira siddhatthakumāro piṇḍāya caratī''ti catubhūmakādīsu pāsādesu sīhapañjaraṃ vivaritvā mahājano dassanabyāvaṭo ahosi. Rāhulamātāpi devī ''ayyaputto kira imasmiṃyeva nagare mahatā rājānubhāvena suvaṇṇasivikādīhi vicaritvā idāni kesamassuṃ ohāretvā kāsāyavatthavasano kapālahattho piṇḍāya carati, ''sobhati nu kho no vā''ti sīhapañjaraṃ vivaritvā olokayamānā bhagavantaṃ nānāvirāgasamujjalāya sarīrappabhāya nagaravīthiyo obhāsetvā buddhasiriyā virocamānaṃ disvā uṇhīsato paṭṭhāya yāva pādatalā narasīhagāthāhi nāma aṭṭhahi gāthāhi abhitthavitvā rañño santikaṃ gantvā ''tumhākaṃ putto piṇḍāya caratī''ti rañño ārocesi. Rājā saṃviggahadayo hatthena sāṭakaṃ saṇṭhāpayamāno turitaturitaṃ nikkhamitvā vegena gantvā bhagavato purato ṭhatvā āha – ''kiṃ bhante amhe lajjāpetha, kimatthaṃ piṇḍāya caratha, kiṃ ettakānaṃ bhikkhūnaṃ na sakkā bhattaṃ laddhunti evaṃsaññino ahuvatthā''ti. Vaṃsacārittametaṃ mahārāja amhākanti. Nanu bhante amhākaṃ mahāsammatakhattiyavaṃso nāma vaṃso, tattha ca ekakhattiyopi bhikkhācāro nāma natthīti. Ayaṃ mahārāja vaṃso nāma tava vaṃso, amhākaṃ pana buddhavaṃso vaṃso nāma, sabbabuddhā ca piṇḍacārikā ahesunti antaravīthiyaṃ ṭhitova –

''Uttiṭṭhe nappamajjeyya, dhammaṃ sucaritaṃ care;
Dhammacārī sukhaṃ seti, asmiṃ loke paramhi cā''ti.

Imaṃ gāthamāha. Gāthāpariyosāne rājā sotāpattiphalaṃ sacchākāsi.

''Dhammaṃ care sucaritaṃ, na naṃ duccaritaṃ care;
Dhammacārī sukhaṃ seti, asmiṃ loke paramhi cā''ti.

Imaṃ pana gāthaṃ sutvā sakadāgāmiphale patiṭṭhāsi, dhammapālajātakaṃ sutvā anāgāmiphale patiṭṭhāsi, maraṇasamaye setacchattassa heṭṭhā sirisayane nipannoyeva arahattaṃ pāpuṇi. Araññavāsena padhānānuyogakiccaṃ rañño nāhosi.

Sotāpattiphalañca sacchikatvā eva pana bhagavato pattaṃ gahetvā saparisaṃ bhagavantaṃ mahāpāsādaṃ āropetvā paṇītena khādanīyena bhojanīyena parivisi. Bhattakiccāvasāne sabbaṃ itthāgāraṃ āgantvā bhagavantaṃ vandi ṭhapetvā rāhulamātaraṃ. Sā pana ‘‘gaccha ayyaputtaṃ vandāhī’’ti parijanena vuccamānāpi ‘‘sace mayhaṃ guṇo atthi, sayameva ayyaputto āgamissati, āgataṃ naṃ vandissāmī’’ti vatvā na agamāsi. Atha bhagavā rājānaṃ pattaṃ gāhāpetvā dvīhi aggasāvakehi saddhiṃ rājadhītāya sirigabbhaṃ gantvā ‘‘rājadhītā yathāruciyā vandamānā na kiñci vattabbā’’ti vatvā paññatte āsane nisīdi. Sā vegena āgantvā gopphakesu gahetvā pādapiṭṭhiyaṃ sīsaṃ parivattetvā parivattetvā yathājjhāsayaṃ vandi.

Rājā rājadhītāya bhagavati sinehabahumānādiguṇasampattiṃ kathesi. Bhagavā ‘‘anacchariyaṃ mahārāja yaṃ idāni paripakke ñāṇe tayā rakkhiyamānā rājadhītā attānaṃ rakkhi, sā pubbe anārakkhā pabbatapāde vicaramānā aparipakke ñāṇe attānaṃ rakkhī’’ti vatvā candakinnarījātakaṃ kathesi.

Taṃdivasameva ca nandarājakumārassa kesavissajjanaṃ paṭṭabandho gharamaṅgalaṃ āvāhamaṅgalaṃ chattamaṅgalanti pañca mahāmaṅgalāni honti. Bhagavā nandaṃ pattaṃ gāhāpetvā maṅgalaṃ vatvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Janapadakalyāṇī kumāraṃ gacchantaṃ disvā ‘‘tuvaṭaṃ kho ayyaputta āgaccheyyāsī’’ti vatvā gīvaṃ pasāretvā olokesi. Sopi bhagavantaṃ ‘‘pattaṃ gaṇhathā’’ti vattuṃ avisahamāno vihāraṃyeva agamāsi. Taṃ anicchamānaṃyeva bhagavā pabbājesi. Iti bhagavā kapilapuraṃ āgantvā dutiyadivase nandaṃ pabbājesi.

Sattame divase rāhulamātā kumāraṃ alaṅkaritvā bhagavato santikaṃ pesesi – ‘‘passa tāta etaṃ vīsatisahassasamaṇaparivutaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ brahmarūpavaṇṇaṃ samaṇaṃ, ayaṃ te pitā, etassa mahantā nidhayo ahesuṃ, tyassa nikkhamanato paṭṭhāya na passāma, gaccha naṃ dāyajjaṃ yāca, ahaṃ tāta kumāro chattaṃ ussāpetvā cakkavattī bhavissāmi, dhanena me attho, dhanaṃ me dehi, sāmiko hi putto pitusantakassā’’ti. Rāhulakumāro bhagavato santikaṃ gantvāva pitusinehaṃ paṭilabhitvā haṭṭhacitto ‘‘sukhā te samaṇa chāyā’’ti vatvā aññampi bahuṃ attano anurūpaṃ vadanto aṭṭhāsi. Bhagavā katabhattakicco anumodanaṃ katvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Kumāropi ‘‘dāyajjaṃ me samaṇa dehi, dāyajjaṃ me samaṇa dehī’’ti bhagavantaṃ anubandhi. Tena vuttaṃ – ‘‘anupubbena cārikaṃ caramāno yena kapilavatthu…pe… dāyajjaṃ me samaṇa dehī’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesīti bhagavā kumāraṃ na nivattāpesi, parijanopi bhagavatā saddhiṃ gacchantaṃ nivattetuṃ na visahati. Atha ārāmaṃ gantvā ‘‘yaṃ ayaṃ pitusantakaṃ dhanaṃ icchati, taṃ vaṭṭānugataṃ savighātakaṃ, handassa bodhimaṇḍe paṭiladdhaṃ sattavidhaṃ ariyadhanaṃ demi, lokuttaradāyajjassa naṃ sāmikaṃ karomī’’ti āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi. Āmantetvā ca panāha – ‘‘tena hi tvaṃ sāriputta rāhulakumāraṃ pabbājehī’’ti. Yasmā ayaṃ dāyajjaṃ yācati, tasmā naṃ lokuttaradāyajjapaṭilābhāya pabbājehīti attho.

Idāni yā sā bhagavatā bārāṇasiyaṃ tīhi saraṇagamanehi pabbajjā ca upasampadā ca anuññātā, tato yasmā upasampadaṃ paṭikkhipitvā garubhāve ṭhapetvā ñatticatutthena kammena upasampadā anuññātā, pabbajjā pana neva paṭikkhittā, na puna anuññātā, tasmā anāgate bhikkhūnaṃ vimati uppajjissati – ‘‘ayaṃ pabbajjā nāma pubbe upasampadāsadisā, kiṃ nu kho idānipi upasampadā viya kammavācāya eva kattabbā, udāhu saraṇagamanehī’’ti. Imañca panatthaṃ viditvā bhagavā puna tīhi saraṇagamanehi sāmaṇerapabbajjaṃ anujānitukāmo, tasmā dhammasenāpati taṃ bhagavato ajjhāsayaṃ viditvā bhagavantaṃ puna pabbajjaṃ anujānāpetukāmo āha – **‘‘kathāhaṃ bhante rāhulakumāraṃ pabbājemī’’**ti.

Atha kho āyasmā sāriputto rāhulakumāraṃ pabbājesīti kumārassa mahāmoggallānatthero kese chinditvā kāsāyāni datvā saraṇāni adāsi. Mahākassapatthero ovādācariyo ahosi. Yasmā pana upajjhāyamūlakā pabbajjā ca upasampadā ca, upajjhāyova tattha issaro, na ācariyo, tasmā vuttaṃ –

‘‘atha kho āyasmā sāriputto rāhulakumāraṃ pabbājesī’’ti.

Evaṃ ‘‘kumāro pabbajito’’ti sutvā uppannasaṃvegena hadayena **atha kho suddhodano sakko**ti sabbaṃ vattabbaṃ. Tattha yasmā uñchācariyāya jīvato pabbajitassa avisesena ‘‘varaṃ yācāmī’’ti vutte ‘‘yācassū’’ti vacanaṃ appatirūpaṃ, na ca buddhānaṃ āciṇṇaṃ, tasmā ‘‘atikkantavarā kho gotama tathāgatā’’ti vuttaṃ. **Yañca bhante kappati yañca anavajja**nti yaṃ tumhākañceva dātuṃ kappati, anavajjañca hoti, mama ca sampaṭicchanapaccayā viññūhi na garahitabbaṃ, taṃ yācāmīti attho. **Tathā nande adhimattaṃ rāhule**ti yatheva kira bodhisattaṃ evaṃ nandampi rāhulampi maṅgaladivase nemittakā ‘‘cakkavattī bhavissatī’’ti byākariṃsu. Atha rājā ‘‘puttassa cakkavattisiriṃ passissāmī’’ti ussāhajāto bhagavato pabbajjāya mahantaṃ icchāvighātaṃ pāpuṇi. Tato ‘‘nandassa cakkavattisiriṃ passissāmī’’ti ussāhaṃ janesi, tampi bhagavā pabbājesi. Iti tampi dukkhaṃ adhivāsetvā ‘‘idāni rāhulassa cakkavattisiriṃ passissāmī’’ti ussāhaṃ janesi, tampi bhagavā pabbājesi. Tenassa ‘‘idāni kulavaṃsopi pacchinno, kuto cakkavattisirī’’ti adhikataraṃ dukkhaṃ uppajji. Tena vuttaṃ – ‘‘tathā nande adhimattaṃ rāhule’’ti. Rañño pana ito pacchā anāgāmiphalappatti veditabbā.

Sādhu bhante ayyāti idaṃ kasmā āha? So kira cintesi – ‘‘yatra hi nāma ahampi buddhamāmako dhammamāmako saṅghamāmako samāno attano piyataraputte pabbājiyamāne ñātiviyogadukkhaṃ adhivāsetuṃ na sakkomi, aññe janā puttanattakesu pabbājitesu kathaṃ adhivāsessanti, tasmā aññesampi tāva evarūpaṃ dukkhaṃ mā ahosī’’ti āha. Bhagavā ‘‘sāsane niyyānikakāraṇaṃ rājā vadatī’’ti dhammakathaṃ katvā **‘‘na bhikkhave ananuññāto mātāpitūhi putto pabbājetabbo’’**ti sikkhāpadaṃ paññapesi.

Tattha **mātāpitūhī**ti jananijanake sandhāya vuttaṃ. Sace dve atthi, dvepi āpucchitabbā. Sace pitā mato mātā vā, yo jīvati so āpucchitabbo. Pabbajitāpi āpucchitabbāva. Āpucchantena sayaṃ vā gantvā āpucchitabbaṃ, añño vā pesetabbo, so eva vā pesetabbo ‘‘gaccha mātāpitaro āpucchitvā ehī’’ti. Sace ‘‘anuññātomhī’’ti vadati, saddahantena pabbājetabbo. Pitā sayaṃ pabbajito puttampi pabbājetukāmo hoti, mātaraṃ āpucchitvāva pabbājetu. Mātā vā dhītaraṃ pabbājetukāmā, pitaraṃ āpucchitvāva pabbājetu. Pitā puttadārena anatthiko palāyi, mātā ‘‘imaṃ pabbājethā’’ti puttaṃ bhikkhūnaṃ deti, ‘‘pitāssa kuhi’’nti vutte ‘‘cittakeḷiyaṃ kīḷituṃ palāto’’ti vadati, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Mātā kenaci purisena saddhiṃ palātā hoti, pitā pana ‘‘pabbājethā’’ti deti, etthāpi eseva nayo. Pitā vippavuttho hoti, mātā puttaṃ ‘‘pabbājethā’’ti anujānāti, ‘‘pitā tassa kuhi’’nti vutte ‘‘kiṃ tumhākaṃ pitarā, ahaṃ jānissāmī’’ti vadati, pabbājetuṃ vaṭṭatīti kurundiyaṃ vuttaṃ.

Mātāpitaro matā, dārako cūḷamātādīnaṃ santike saṃvaddho, tasmiṃ pabbājiyamāne ñātakā kalahaṃ vā karonti, khiyyanti vā, tasmā vivādupacchedanatthaṃ āpucchitvāva pabbājetabbo. Anāpucchā pabbājentassa pana āpatti natthi. Daharakāle gahetvā posanakā mātāpitaro nāma honti, tesupi eseva nayo. Putto attānaṃ nissāya jīvati, na mātāpitaro. Sacepi rājā hoti, āpucchitvāva pabbājetabbo. Mātāpitūhi anuññāto pabbajitvā puna vibbhamati, sacepi satakkhattuṃ pabbajitvā vibbhamati, āgatāgatakāle punappunaṃ āpucchitvāva pabbājetabbo. Sace evaṃ vadanti – ‘‘ayaṃ vibbhamitvā gehaṃ āgato amhākaṃ kammaṃ na karoti, pabbajitvā tumhākaṃ vattaṃ na pūreti, natthi imassāpucchanakiccaṃ, āgatāgataṃ pabbājeyyāthā’’ti evaṃ nissaṭṭhaṃ puna anāpucchāpi pabbājetuṃ vaṭṭati.

Yopi daharakāleyeva ‘‘ayaṃ tumhākaṃ dinno, yadā icchatha, tadā pabbājeyyāthā’’ti evaṃ dinno hoti, sopi āgatāgato puna anāpucchāva pabbājetabbo. Yaṃ pana daharakāleyeva ‘‘imaṃ bhante pabbājeyyāthā’’ti anujānitvā pacchā vuḍḍhippattakāle nānujānanti, ayaṃ na anāpucchā pabbājetabbo. Eko mātāpitūhi saddhiṃ bhaṇḍitvā ‘‘pabbājetha ma’’nti āgacchati, ‘‘āpucchitvā ehī’’ti ca vutto ‘‘nāhaṃ gacchāmi, sace maṃ na pabbājetha, vihāraṃ vā jhāpemi, satthena vā tumhe paharāmi, tumhākaṃ ñātakaupaṭṭhākānaṃ vā ārāmacchedanādīhi anatthaṃ uppādemi, rukkhā vā patitvā marāmi, coramajjhaṃ vā pavisāmi, desantaraṃ vā gacchāmī’’ti vadati, taṃ jīvasseva rakkhaṇatthāya pabbājetuṃ vaṭṭati. Sace panassa mātāpitaro āgantvā ‘‘kasmā amhākaṃ puttaṃ pabbājayitthā’’ti vadanti, tesaṃ tamatthaṃ ārocetvā ‘‘rakkhaṇatthāya naṃ pabbājayimha, paññāyatha tumhe puttenā’’ti vattabbā. ‘‘Rukkhā patissāmī’’ti āruhitvā pana hatthapāde muñcantaṃ pabbājetuṃ vaṭṭatiyeva.

Ekopi videsaṃ gantvā pabbajjaṃ yācati, āpucchitvā ce gato, pabbājetabbo. No ce daharabhikkhuṃ pesetvā āpucchāpetvā pabbājetabbo, atidūrañce hoti; pabbājetvāpi bhikkhūhi saddhiṃ pesetvā dassetuṃ vaṭṭati. Kurundiyaṃ pana vuttaṃ – ‘‘sace dūraṃ hoti maggo ca mahākantāro, ‘gantvā āpucchissāmā’ti pabbājetuṃ vaṭṭatī’’ti. Sace pana mātāpitūnaṃ bahū puttā honti, evañca vadanti – ‘‘bhante etesaṃ dārakānaṃ yaṃ icchatha, taṃ pabbājeyyāthā’’ti. Dārake vīmaṃsitvā yaṃ icchati, so pabbājetabbo. Sacepi sakalena kulena vā gāmena vā anuññātaṃ hoti ‘‘bhante imasmiṃ kule vā gāme vā yaṃ icchatha, taṃ pabbājeyyāthā’’ti. Yaṃ icchati, so pabbājetabboti.

Yāvatake vā pana ussahatīti yattake sakkoti.

Rāhulavatthukathā niṭṭhitā.

Sikkhāpadadaṇḍakammavatthukathā

106. Dasasu sikkhāpadesu purimānaṃ pañcannaṃ atikkamo nāsanavatthu, pacchimānaṃ atikkamo daṇḍakammavatthu.

107. **Appatissā**ti bhikkhū jeṭṭhakaṭṭhāne issariyaṭṭhāne na ṭhapenti. **Asabhāgavuttikā**ti samānajīvikā na bhavanti, visabhāgajīvikāti attho. **Alābhāya parisakkatī**ti yathā lābhaṃ na labhanti; evaṃ parakkamati. **Anatthāyā**ti upaddavāya. **Avāsāyā**ti ‘‘kinti imasmiṃ āvāse na vaseyyu’’nti parakkamati. **Akkosati paribhāsatī**ti akkosati ceva bhayadassanena ca tajjeti. **Bhedetī**ti pesuññaṃ upasaṃharitvā bhedeti. **Āvaraṇaṃ kātu**nti ‘‘mā idha pavisā’’ti nivāraṇaṃ kātuṃ. **Yattha vā vasati yattha vā paṭikkamatī**ti yattha vasati vā pavisati vā; ubhayenāpi attano pariveṇañca vassaggena pattasenāsanañca vuttaṃ.

Mukhadvārikaṃ āhāraṃ āvaraṇaṃ karontīti ‘‘ajja mā khāda, mā bhuñjā’’ti evaṃ nivārenti. **Na bhikkhave mukhadvāriko āhāro āvaraṇaṃ kātabbo**ti ettha ‘‘mā khāda, mā bhuñjā’’ti vadatopi ‘‘āhāraṃ nivāressāmī’’ti pattacīvaraṃ anto nikkhipatopi sabbapayogesu dukkaṭaṃ. Anācārassa pana dubbacasāmaṇerassa daṇḍakammaṃ katvā yāguṃ vā bhattaṃ vā pattacīvaraṃ vā dassetvā ‘‘ettake nāma daṇḍakamme āhaṭe idaṃ lacchasī’’ti vattuṃ vaṭṭati. Bhagavatā hi āvaraṇameva daṇḍakammaṃ vuttaṃ. Dhammasaṅgāhakattherehi pana aparādhānurūpaṃ udakadāruvālikādīnaṃ āharāpanampi kātabbanti vuttaṃ, tasmā tampi kātabbaṃ. Tañca kho ‘‘oramissati viramissatī’’ti anukampāya, na ‘‘nassissati vibbhamissatī’’tiādinayappavattena pāpajjhāsayena ‘‘daṇḍakammaṃ karomī’’ti ca uṇhapāsāṇe vā nipajjāpetuṃ pāsāṇiṭṭhakādīni vā sīse nikkhipāpetuṃ udakaṃ vā pavesetuṃ na vaṭṭati.

Sikkhāpadadaṇḍakammavatthukathā niṭṭhitā.

Anāpucchāvaraṇavatthuādikathā

108. **Na bhikkhave upajjhāyaṃ anāpucchā**ti ettha ‘‘tumhākaṃ sāmaṇerassa ayaṃ nāma aparādho, daṇḍakammamassa karothā’’ti tikkhattuṃ vutte, sace upajjhāyo daṇḍakammaṃ na karoti, sayaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sacepi āditova upajjhāyo vadati ‘‘mayhaṃ sāmaṇerānaṃ dose sati tumhe daṇḍakammaṃ karothā’’ti kātuṃ vaṭṭatiyeva. Yathā ca sāmaṇerānaṃ evaṃ saddhivihārikantevāsikānampi daṇḍakammaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Apalāḷentīti ‘‘tumhākaṃ pattaṃ dassāma, cīvaraṃ dassāmā’’ti attano upaṭṭhānakaraṇatthaṃ saṅgaṇhanti. **Na bhikkhave aññassa parisā apalāḷetabbā**ti ettha sāmaṇerā vā hontu upasampannā vā, antamaso dussīlabhikkhussāpi parassa parisabhūte bhinditvā gaṇhituṃ na vaṭṭati, ādīnavaṃ pana vattuṃ vaṭṭati ‘‘tayā nhāyituṃ āgatena gūthamakkhanaṃ viya kataṃ dussīlaṃ nissāya viharantenā’’ti. Sace so sayameva jānitvā upajjhaṃ vā nissayaṃ vā yācati, dātuṃ vaṭṭati.

Anujānāmi bhikkhave dasahaṅgehi samannāgataṃ sāmaṇeraṃ nāsetunti ettha kaṇṭakasikkhāpadavaṇṇanāyaṃ vuttāsu tīsu nāsanāsu liṅganāsanāva adhippetā, tasmā yo pāṇātipātādīsu ekampi kammaṃ karoti, so liṅganāsanāya nāsetabbo. Yathā ca bhikkhūnaṃ pāṇātipātādīsu nānāāpattiyo honti, na tathā sāmaṇerānaṃ. Sāmaṇero hi kunthakipillikampi māretvā maṅguraṇḍakampi bhinditvā nāsetabbataṃyeva pāpuṇāti, tāvadevassa saraṇagamanāni ca upajjhāyaggahaṇañca senāsanaggāho ca paṭippassambhati, saṅghalābhaṃ na labhati, liṅgamattameva ekaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. So sace ākiṇṇadosova hoti, āyatiṃ saṃvare na tiṭṭhati, nikkaḍḍhitabbo. Atha sahasā virajjhitvā ‘‘duṭṭhu mayā kata’’nti puna saṃvare ṭhātukāmo hoti, liṅganāsanakiccaṃ natthi. Yathānivatthapārutasseva saraṇāni dātabbāni, upajjhāyo dātabbo, sikkhāpadāni pana saraṇagamaneneva ijjhanti. Sāmaṇerānañhi saraṇagamanaṃ bhikkhūnaṃ upasampadakammavācāsadisaṃ, tasmā bhikkhūnaṃ viya catupārisuddhisīlaṃ, imināpi dasasīlāni samādinnāneva honti, evaṃ santepi daḷhīkaraṇatthaṃ āyatiṃ saṃvare patiṭṭhāpanatthaṃ puna dātabbāni. Sace purimikāya puna saraṇāni gahitāni, pacchimikāya vassāvāsikaṃ lacchati. Sace pacchimikāya gahitāni, saṅghena apaloketvā lābho dātabbo.

Adinnādāne tiṇasalākamattenāpi vatthunā, abrahmacariye tīsu maggesu yattha katthaci vippaṭipattiyā, musāvāde hassādhippāyatāyapi musā bhaṇite assamaṇo hoti, nāsetabbataṃ āpajjati. Majjapāne pana bhikkhuno ajānitvāpi bījato paṭṭhāya majjaṃ pivantassa pācittiyaṃ. Sāmaṇero jānitvā pivanto sīlabhedaṃ āpajjati, na ajānitvā. Yāni panassa itarāni pañca sikkhāpadāni, tesu bhinnesu na nāsetabbo, daṇḍakammaṃ kātabbaṃ. Sikkhāpade pana puna dinnepi adinnepi vaṭṭati. Daṇḍakammena pana pīḷetvā āyatiṃ saṃvare ṭhapanatthāya dātabbameva. Sāmaṇerānaṃ majjapānaṃ sacittakaṃ pārājikavatthu, ayaṃ viseso.

Avaṇṇabhāsane pana arahaṃ sammāsambuddhotiādīnaṃ paṭipakkhavasena buddhassa vā, svākkhātotiādīnaṃ paṭipakkhavasena dhammassa vā, suppaṭipannotiādīnaṃ paṭipakkhavasena saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhāsanto ratanattayaṃ nindanto garahanto ācariyupajjhāyādīhi ‘‘mā evaṃ avacā’’ti avaṇṇabhāsane ādīnavaṃ dassetvā nivāretabbo. Sace yāvatatiyaṃ vuccamāno na oramati, kaṇṭakanāsanāya nāsetabboti kurundiyaṃ vuttaṃ. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘sace evaṃ vuccamāno taṃ laddhiṃ nissajjati, daṇḍakammaṃ kāretvā accayaṃ desāpetabbo. Sace na nissajjati, tatheva ādāya paggayha tiṭṭhati, liṅganāsanāya nāsetabbo’’ti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ. Ayameva hi nāsanā idha adhippetāti.

Micchādiṭṭhikepi eseva nayo. Sassatucchedānañhi aññataradiṭṭhiko sace ācariyādīhi ovadiyamāno nissajjati, daṇḍakammaṃ kāretvā accayaṃ desāpetabbo. Appaṭinissajjantova nāsetabboti. Bhikkhunidūsako cettha kāmaṃ abrahmacāriggahaṇena gahitova abrahmacāriṃ pana āyatiṃ saṃvare ṭhātukāmaṃ saraṇāni datvā upasampādetuṃ vaṭṭati. Bhikkhunidūsako āyatiṃ saṃvare ṭhātukāmopi pabbajjampi na labhati, pageva upasampadanti etamatthaṃ dassetuṃ ‘‘bhikkhunidūsako’’ti idaṃ visuṃ dasamaṃ aṅgaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Anāpucchāvaraṇavatthuādikathā niṭṭhitā.

Paṇḍakavatthukathā

109. **Dahare dahare**ti taruṇe taruṇe. **Moḷigalle**ti thūlasarīre. **Hatthibhaṇḍe assabhaṇḍe**ti hatthigopake ca assagopake ca.

Paṇḍako bhikkhaveti ettha āsittapaṇḍako usūyapaṇḍako opakkamikapaṇḍako pakkhapaṇḍako napuṃsakapaṇḍakoti pañca paṇḍakā. Tattha yassa paresaṃ aṅgajātaṃ mukhena gahetvā asucinā āsittassa pariḷāho vūpasammati, ayaṃ āsittapaṇḍako. Yassa paresaṃ ajjhācāraṃ passato usūyāya uppannāya pariḷāho vūpasammati, ayaṃ usūyapaṇḍako. Yassa upakkamena bījāni apanītāni, ayaṃ opakkamikapaṇḍako. Ekacco pana akusalavipākānubhāvena kāḷapakkhe paṇḍako hoti, juṇhapakkhe panassa pariḷāho vūpasammati, ayaṃ pakkhapaṇḍako. Yo pana paṭisandhiyaṃyeva abhāvako uppanno, ayaṃ napuṃsakapaṇḍakoti. Tesu āsittapaṇḍakassa ca usūyapaṇḍakassa ca pabbajjā na vāritā, itaresaṃ tiṇṇaṃ vāritā. Tesupi pakkhapaṇḍakassa yasmiṃ pakkhe paṇḍako hoti, tasmiṃyevassa pakkhe pabbajjā vāritāti kurundiyaṃ vuttaṃ. Yassa cettha pabbajjā vāritā, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ – ‘‘anupasampanno na upasampādetabbo upasampanno nāsetabbo’’ti. Sopi liṅganāsaneneva nāsetabbo. Ito paraṃ ‘‘nāsetabbo’’ti vuttesupi eseva nayo.

Paṇḍavatthukathā niṭṭhitā.

Theyyasaṃvāsakavatthukathā

110. **Purāṇakulaputto**ti purāṇassa anukkamena pārijuññaṃ pattassa kulassa putto. Mātipakkhapitipakkhato kolaññā khīṇā vinaṭṭhā matā assāti **khīṇakolañño. Anadhigata**nti appattaṃ. **Phātiṃkātu**nti vaḍḍhetuṃ. **Iṅghā**ti uyyojanatthe nipāto. **Anuyuñjiyamāno**ti ekamantaṃ netvā kesamassuoropanakāsāyapaṭiggahaṇasaraṇagamanaupajjhāyaggahaṇakammavācānissayadhamme pucchiyamāno. **Etamatthaṃ ārocesī**ti etaṃ sayaṃ pabbajitabhāvaṃ ādito paṭṭhāya ācikkhi.

Theyyasaṃvāsako bhikkhaveti ettha tayo theyyasaṃvāsakā – liṅgatthenako, saṃvāsatthenako, ubhayatthenakoti. Tattha yo sayaṃ pabbajitvā vihāraṃ gantvā na bhikkhuvassāni gaṇeti, na yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyati, na āsanena paṭibāhati, na uposathapavāraṇādīsu sandissati, ayaṃ liṅgamattasseva thenitattā liṅgatthenako nāma.

Yo pana bhikkhūhi pabbājito sāmaṇero samānopi videsaṃ gantvā ‘‘ahaṃ dasavasso vā vīsativasso vā’’ti musā vatvā bhikkhuvassāni gaṇeti, yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyati, āsanena paṭibāhati, uposathapavāraṇādīsu sandissati, ayaṃ saṃvāsamattasseva thenitattā saṃvāsatthenako nāma. Bhikkhuvassagaṇanādiko hi sabbopi kiriyabhedo imasmiṃ atthe ‘‘saṃvāso’’ti veditabbo. Sikkhaṃ paccakkhāya ‘‘na maṃ koci jānātī’’ti evaṃ paṭipajjantepi eseva nayo.

Yo pana sayaṃ pabbajitvā vihāraṃ gantvā bhikkhuvassāni gaṇeti, yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyati, āsanena paṭibāhati, uposathapavāraṇādīsu sandissati, ayaṃ liṅgassa ceva saṃvāsassa ca thenitattā ubhayatthenako nāma. Ayaṃ tividhopi theyyasaṃvāsako anupasampanno na upasampādetabbo, upasampanno nāsetabbo, puna pabbajjaṃ yācantopi na pabbājetabbo.

Ettha ca asammohatthaṃ idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ –

‘‘Rājadubbhikkhakantāra-rogaveribhayehi vā;
Cīvarāharaṇatthaṃ vā, liṅgaṃ ādiyatīdha yo.

Saṃvāsaṃ nādhivāseti, yāva so suddhamānaso;
Theyyasaṃvāsako nāma, tāva esa na vuccatī’’ti.

Tatrāyaṃ vitthāranayo – idhekaccassa rājā kuddho hoti, so ‘‘evaṃ me sotthi bhavissatī’’ti sayameva liṅgaṃ gahetvā palāyati. Taṃ disvā rañño ārocenti. Rājā ‘‘sace pabbajito, na taṃ labbhā kiñci kātu’’nti tasmiṃ kodhaṃ paṭivineti, so ‘‘vūpasantaṃ me rājabhaya’’nti saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgato pabbājetabbo. Athāpi ‘‘sāsanaṃ nissāya mayā jīvitaṃ laddhaṃ, handa dāni ahaṃ pabbajāmī’’ti uppannasaṃvego teneva liṅgena āgantvā āgantukavattaṃ na sādiyati, bhikkhūhi puṭṭho vā apuṭṭho vā yathābhūtamattānaṃ āvikatvā pabbajjaṃ yācati, liṅgaṃ apanetvā pabbājetabbo. Sace pana vattaṃ sādiyati, pabbajitālayaṃ dasseti, sabbaṃ pubbe vuttaṃ vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ paṭipajjati, ayaṃ na pabbājetabbo.

Idha panekacco dubbhikkhe jīvituṃ asakkonto sayameva liṅgaṃ gahetvā sabbapāsaṇḍiyabhattāni bhuñjanto dubbhikkhe vītivatte saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgatoti sabbaṃ purimasadisameva.

Aparo mahākantāraṃ nittharitukāmo hoti, satthavāho ca pabbajite gahetvā gacchati. So ‘‘evaṃ maṃ satthavāho gahetvā gamissatī’’ti sayameva liṅgaṃ gahetvā satthavāhena saddhiṃ kantāraṃ nittharitvā khemantaṃ patvā saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgatoti sabbaṃ purimasadisameva.

Aparo rogabhaye uppanne jīvituṃ asakkonto sayameva liṅgaṃ gahetvā sabbapāsaṇḍiyabhattāni bhuñjanto rogabhaye vūpasante saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgatoti sabbaṃ purimasadisameva.

Aparassa eko veriko kuddho hoti, ghātetukāmo naṃ vicarati, so ‘‘evaṃ me sotthi bhavissatī’’ti sayameva liṅgaṃ gahetvā palāyati. Veriko ‘‘kuhiṃ so’’ti pariyesanto ‘‘pabbajitvā palāto’’ti sutvā ‘‘sace pabbajito, na taṃ labbhā kiñci kātu’’nti tasmiṃ kodhaṃ paṭivineti. So ‘‘vūpasantaṃ me veribhaya’’nti saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgatoti sabbaṃ purimasadisameva.

Aparo ñātikulaṃ gantvā sikkhaṃ paccakkhāya gihi hutvā ‘‘imāni cīvarāni idha vinassissanti, sacepi imāni gahetvā vihāraṃ gamissāmi, antarāmagge maṃ ‘coro’ti gahessanti, yaṃnūnāhaṃ kāyaparihāriyāni katvā gaccheyya’’nti cīvarāharaṇatthaṃ nivāsetvā ca pārupitvā ca vihāraṃ gacchati. Taṃ dūratova āgacchantaṃ disvā sāmaṇerā ca daharā ca abbhuggacchanti, vattaṃ dassenti. So na sādiyati, yathābhūtamattānaṃ āvikaroti. Sace bhikkhū ‘‘na dāni mayaṃ taṃ muñcissāmā’’ti balakkārena pabbājetukāmā honti, kāsāyāni apanetvā puna pabbājetabbo. Sace pana ‘‘nayime mama hīnāyāvattabhāvaṃ jānantī’’ti taṃyeva bhikkhubhāvaṃ paṭijānitvā sabbaṃ pubbe vuttaṃ vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ paṭipajjati, ayaṃ na pabbājetabbo.

Aparo mahāsāmaṇero ñātikulaṃ gantvā uppabbajitvā kammantānuṭṭhānena ubbāḷho hutvā puna ‘‘dāni ahaṃ samaṇova bhavissāmi, theropi me uppabbajitabhāvaṃ na jānātī’’ti tadeva pattacīvaraṃ ādāya vihāraṃ āgacchati, nāpi tamatthaṃ bhikkhūnaṃ āroceti, sāmaṇerabhāvaṃ paṭijānāti, ayaṃ theyyasaṃvāsakoyeva pabbajjaṃ na labhati. Sacepissa liṅgaggahaṇakāle evaṃ hoti, ‘‘nāhaṃ kassaci ārocessāmī’’ti vihārañca gato āroceti, gahaṇeneva theyyasaṃvāsako. Athāpissa ‘‘gahaṇakāle ācikkhissāmī’’ti cittaṃ uppannaṃ hoti, vihārañca gantvā ‘‘kuhiṃ tvaṃ āvuso gato’’ti vutto ‘‘na dāni maṃ ime jānantī’’ti vañcetvā nācikkhati, ‘‘nācikkhissāmī’’ti saha dhuranikkhepena ayampi theyyasaṃvāsakova. Sace panassa gahaṇakālepi ‘‘ācikkhissāmī’’ti cittaṃ uppannaṃ hoti, vihāraṃ gantvāpi ācikkhati, ayaṃ puna pabbajjaṃ labhati.

Aparo daharasāmaṇero mahanto vā pana abyatto, so purimanayeneva uppabbajitvā ghare vacchakarakkhaṇādīni kammāni kātuṃ na icchati, tamenaṃ ñātakā tāniyeva kāsāyāni acchādetvā thālakaṃ vā pattaṃ vā hatthe datvā ‘‘gaccha samaṇova hohī’’ti gharā nīharanti. So vihāraṃ gacchati, neva naṃ bhikkhū jānanti ‘‘ayaṃ uppabbajitvā puna sayameva pabbajito’’ti, nāpi sayaṃ jānāti, ‘‘yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotī’’ti. Sace taṃ paripuṇṇavassaṃ upasampādenti, sūpasampanno. Sace pana anupasampannakāleyeva vinayavinicchaye vattamāne suṇāti, ‘‘yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotī’’ti. Tena ‘‘mayā evaṃ kata’’nti bhikkhūnaṃ ācikkhitabbaṃ, evaṃ puna pabbajjaṃ labhati. Sace ‘‘na dāni maṃ koci jānātī’’ti nāroceti, dhuraṃ nikkhittamatte theyyasaṃvāsako.

Bhikkhu sikkhaṃ paccakkhāya liṅgaṃ anapanetvā dussīlakammaṃ katvā vā akatvā vā puna sabbaṃ pubbe vuttaṃ vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ paṭipajjati, theyyasaṃvāsako hoti. Sikkhaṃ appaccakkhāya saliṅge ṭhito methunaṃ paṭisevitvā vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ āpajjanto theyyasaṃvāsako na hoti, pabbajjāmattaṃ labhati. Andhakaṭṭhakathāyaṃ pana eso theyyasaṃvāsakoti vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ.

Eko bhikkhu kāsāye saussāhova odātaṃ nivāsetvā methunaṃ paṭisevitvā puna kāsāyāni nivāsetvā vassagaṇanādibhedaṃ sabbaṃ vidhiṃ āpajjati, ayampi theyyasaṃvāsako na hoti, pabbajjāmattaṃ labhati. Sace pana kāsāye dhuraṃ nikkhipitvā odātaṃ nivāsetvā methunaṃ paṭisevitvā puna kāsāyāni nivāsetvā vassagaṇanādibhedaṃ sabbaṃ vidhiṃ āpajjati, theyyasaṃvāsako hoti.

Sāmaṇero saliṅge ṭhito methunādiassamaṇakaraṇadhammaṃ āpajjitvāpi theyyasaṃvāsako na hoti. Sacepi kāsāye saussāhova kāsāyāni apanetvā methunaṃ paṭisevitvā puna kāsāyāni nivāseti, neva theyyasaṃvāsako hoti. Sace pana kāsāye dhuraṃ nikkhipitvā naggo vā odātanivattho vā methunasevanādīhi assamaṇo hutvā kāsāyaṃ nivāseti, theyyasaṃvāsako hoti. Sacepi gihibhāvaṃ patthayamāno kāsāvaṃ ovaṭṭikaṃ vā katvā aññena vā ākārena gihinivāsanena nivāseti ‘‘sobhati nu kho me gihiliṅgaṃ, na sobhatī’’ti vīmaṃsanatthaṃ, rakkhati tāva. ‘‘Sobhatī’’ti sampaṭicchitvā pana puna liṅgaṃ sādiyanto theyyasaṃvāsako hoti. Odātaṃ nivāsetvā vīmaṃsanasampaṭicchanesupi eseva nayo.

Sace pana nivatthakāsāyassa upari odātaṃ nivāsetvā vīmaṃsati vā sampaṭicchati vā, rakkhatiyeva. Bhikkhuniyāpi eseva nayo. Sāpi hi gihibhāvaṃ patthayamānā sace kāsāyaṃ gihinivāsanaṃ nivāseti, ‘‘sobhati nu kho me gihiliṅgaṃ, na sobhatī’’ti vīmaṃsanatthaṃ, rakkhati tāva. Sace ‘‘sobhatī’’ti sampaṭicchati, na rakkhati. Odātaṃ nivāsetvā vīmaṃsanasampaṭicchanesupi eseva nayo. Nivatthakāsāyassa pana upari odātaṃ nivāsetvā vīmaṃsatu vā sampaṭicchatu vā, rakkhatiyeva.

Sace koci vuḍḍhapabbajito vassāni agaṇetvā pāḷiyampi aṭṭhatvā ekapassenāgantvā mahāpeḷādīsu kaṭacchunā ukkhitte bhattapiṇḍe pattaṃ upanāmetvā seno viya maṃsapesiṃ gahetvā gacchati, theyyasaṃvāsako na hoti. Bhikkhuvassāni pana gaṇetvā gaṇhanto theyyasaṃvāsako hoti.

Sayaṃ sāmaṇerova sāmaṇerapaṭipāṭiyā kūṭavassāni gaṇetvā gaṇhanto theyyasaṃvāsako na hoti. Bhikkhu bhikkhupaṭipāṭiyā kūṭavassāni gaṇetvā gaṇhanto bhaṇḍagghena kāretabboti.

Theyyasaṃvāsakavatthukathā niṭṭhitā.

Titthiyapakkantakakathā

Titthiyapakkantako bhikkhaveti ettha pana titthiyesu pakkanto paviṭṭhoti titthiyapakkantako. So na kevalaṃ na upasampādetabbo, atha kho na pabbājetabbopi. Tatrāyaṃ vinicchayo – upasampanno bhikkhu titthiyo bhavissāmīti saliṅgeneva tesaṃ upassayaṃ gacchati, padavāre padavāre dukkaṭaṃ. Tesaṃ liṅge ādinnamatte titthiyapakkantako hoti. Yopi sayameva ‘‘titthiyo bhavissāmī’’ti kusacīrādīni nivāseti, titthiyapakkantako hotiyeva. Yo pana naggo nhāyanto attānaṃ oloketvā ‘‘sobhati me ājīvakabhāvo, ājīvako bhavissāmī’’ti kāsāyāni anādāya naggova ājīvakānaṃ upassayaṃ gacchati, padavāre padavāre dukkaṭaṃ. Sace panassa antarāmagge hirottappaṃ uppajjati, dukkaṭāni desetvā muccati. Tesaṃ upassayaṃ gantvāpi tehi vā ovadito attanā vā ‘‘imesaṃ pabbajjā atidukkhā’’ti nivattantopi muccatiyeva.

Sace pana ‘‘kiṃ tumhākaṃ pabbajjāya ukkaṭṭha’’nti pucchitvā ‘‘kesamassuluñcanādīnī’’ti vutto ekakesampi luñcāpeti, ukkuṭikappadhānādīni vā vattāni ādiyati, morapiñchādīni vā nivāseti, tesaṃ liṅgaṃ gaṇhāti, ‘‘ayaṃ pabbajjā seṭṭhā’’ti seṭṭhabhāvaṃ vā upagacchati, na muccati, titthiyapakkantako hoti. Sace pana ‘‘sobhati nu kho me titthiyapabbajjā, nanu kho sobhatī’’ti vīmaṃsanatthaṃ kusacīrādīni vā nivāseti, jaṭaṃ vā bandhati, khārikājaṃ vā ādiyati, yāva na sampaṭicchati, tāva naṃ laddhi rakkhati, sampaṭicchitamatte titthiyapakkantako hoti. Acchinnacīvaro pana kusacīrādīni nivāsento rājabhayādīhi vā titthiyaliṅgaṃ gaṇhanto laddhiyā abhāvena neva titthiyapakkantako hoti.

Ayañca titthiyapakkantako nāma upasampannabhikkhunā kathito, tasmā sāmaṇero saliṅgena titthāyatanaṃ gatopi puna pabbajjañca upasampadañca labhatīti kurundiyaṃ vuttaṃ. Purimo pana theyyasaṃvāsako anupasampannena kathito; tasmā upasampanno kūṭavassaṃ gaṇentopi assamaṇo na hoti. Liṅge saussāho pārājikaṃ āpajjitvā bhikkhuvassādīni gaṇentopi theyyasaṃvāsako na hotīti.

Titthiyapakkantakakathā niṭṭhitā.

Tiracchānagatavatthukathā

111. **Nāgayoniyā aṭṭīyatī**ti ettha kiñcāpi so pavattiyaṃ kusalavipākena devasampattisadisaṃ issariyasampattiṃ anubhoti, akusalavipākapaṭisandhikassa pana tassa sajātiyā methunapaṭisevane ca vissaṭṭhaniddokkamane ca nāgasarīraṃ pātubhavati udakasañcārikaṃ maṇḍūkabhakkhaṃ, tasmā so tāya nāgayoniyā aṭṭīyati. **Harāyatī**ti lajjati. **Jigucchatī**ti attabhāvaṃ jigucchati. **Tassa bhikkhuno nikkhante**ti tasmiṃ bhikkhusmiṃ nikkhante. Atha vā tassa bhikkhuno nikkhamaneti attho. **Vissaṭṭho niddaṃ okkamī**ti tasmiṃ anikkhante vissarabhayena satiṃ avissajjitvā kapimiddhavaseneva niddāyanto nikkhante satiṃ vissajjitvā vissaṭṭho nirāsaṅko mahāniddaṃ paṭipajji. **Vissaramakāsī**ti bhayavasena samaṇasaññaṃ pahāya virūpaṃ mahāsaddamakāsi.

Tumhe khotthāti tumhe kho attha; akārassa lopaṃ katvā vuttaṃ. Tumhe kho nāgā jhānavipassanāmaggaphalānaṃ abhabbattā imasmiṃ dhammavinaye aviruḷhidhammā attha, viruḷhidhammā na bhavathāti ayamettha saṅkhepattho. **Sajātiyā**ti nāgiyā eva. Yadā pana manussitthiādibhedāya aññajātiyā paṭisevati, tadā devaputto viya hoti. Ettha ca pavattiyaṃ abhiṇhaṃ sabhāvapātukammadassanavasena ‘‘dve paccayā’’ti vuttaṃ. Nāgassa pana pañcasu kālesu sabhāvapātukammaṃ hoti – paṭisandhikāle, tacajahanakāle, sajātiyā methunakāle, vissaṭṭhaniddokkamanakāle, cutikāleti.

Tiracchānagato bhikkhaveti ettha nāgo vā hotu supaṇṇamāṇavakādīnaṃ vā aññataro, antamaso sakkaṃ devarājānaṃ upādāya yo koci amanussajātiyo, sabbova imasmiṃ atthe tiracchānagatoti veditabbo. So neva upasampādetabbo, na pabbājetabbo, upasampannopi nāsetabboti.

Tiracchānagatavatthukathā niṭṭhitā.

Mātughātakādivatthukathā

112. Mātughātakādivatthūsu – **nikkhantiṃ kareyya**nti nikkhamanaṃ niggamanaṃ apavāhanaṃ kareyyanti attho. **Mātughātako bhikkhave**ti ettha yena manussitthibhūtā janikā mātā sayampi manussajātikeneva satā sañcicca jīvitā voropitā, ayaṃ ānantariyena mātughātakakammena mātughātako, etassa pabbajjā ca upasampadā ca paṭikkhittā. Yena pana manussitthibhūtāpi ajanikā posāvanikā mātā vā mahāmātā vā cūḷamātā vā janikāpi vā na manussitthibhūtā mātā ghātitā, tassa pabbajjā na vāritā, na ca ānantariko hoti. Yena sayaṃ tiracchānabhūtena manussitthibhūtā mātā ghātitā, sopi ānantariko na hoti, tiracchānagatattā panassa pabbajjā paṭikkhittā. Sesaṃ uttānameva. Pitughātakepi eseva nayo. Sacepi hi vesiyā putto hoti, ‘‘ayaṃ me pitā’’ti na jānāti, yassa sambhavena nibbatto, so ce anena ghātito, pitughātakotveva saṅkhyaṃ gacchati, ānantariyañca phusati.

114. Arahantaghātakopi manussaarahantavaseneva veditabbo. Manussajātiyañhi antamaso apabbajitampi khīṇāsavaṃ dārakaṃ dārikaṃ vā sañcicca jīvitā voropento arahantaghātakova hoti, ānantariyañca phusati, pabbajjā cassa vāritā. Amanussajātikaṃ pana arahantaṃ manussajātikaṃ vā avasesaṃ ariyapuggalaṃ ghātetvā ānantariyo na hoti, pabbajjāpissa na vāritā, kammaṃ pana balavaṃ hoti. Tiracchāno manussaarahantampi ghātetvā ānantariyo na hoti, kammaṃ pana bhāriyanti ayamettha vinicchayo. **Te vadhāya onīyantī**ti vadhatthāya onīyanti, māretuṃ nīyantīti attho. Yaṃ pana pāḷiyaṃ ‘‘sacā ca maya’’nti vuttaṃ, tassa sace mayanti ayamevattho. ‘‘Sace’’ti hi vattabbe ettha ‘‘sacā ca’’ iti ayaṃ nipāto vutto. ‘‘Sace ca’’ icceva vā pāṭho. Tattha saceti sambhāvanatthe nipāto; ca iti padapūraṇamatte. ‘‘Sacajja maya’’ntipi pāṭho. Tassa sace ajja mayanti attho.

115. **Bhikkhunidūsako bhikkhave**ti ettha yo pakatattaṃ bhikkhuniṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ aññatarasmiṃ dūseti, ayaṃ bhikkhunidūsako nāma. Etassa pabbajjā ca upasampadā ca vāritā. Yo pana kāyasaṃsaggena sīlavināsaṃ pāpeti, tassa pabbajjā ca upasampadā ca na vāritā. Balakkārena odātavatthavasanaṃ katvā anicchamānaṃyeva dūsentopi bhikkhunidūsakoyeva. Balakkārena pana odātavatthavasanaṃ katvā icchamānaṃ dūsento bhikkhunidūsako na hoti. Kasmā? Yasmā gihibhāve sampaṭicchitamatteyeva sā abhikkhunī hoti. Sakiṃ sīlavipannaṃ pana pacchā dūsento sikkhamānāsāmaṇerīsu ca vippaṭipajjanto neva bhikkhunidūsako hoti, pabbajjampi upasampadampi labhati.

Saṅghabhedako bhikkhaveti ettha yo devadatto viya sāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā catunnaṃ kammānaṃ aññataravasena saṅghaṃ bhindati, ayaṃ saṅghabhedako nāma. Etassa pabbajjā ca upasampadā ca vāritā.

Lohituppādako bhikkhaveti etthāpi yo devadatto viya duṭṭhacittena vadhakacittena tathāgatassa jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanakamattampi lohitaṃ uppādeti, ayaṃ lohituppādako nāma. Etassa pabbajjā ca upasampadā ca vāritā. Yo pana rogavūpasamanatthaṃ jīvako viya satthena phāletvā pūtimaṃsañca lohitañca nīharitvā phāsuṃ karoti, bahuṃ so puññaṃ pasavatīti.

Mātughātakādivatthukathā niṭṭhitā.

Ubhatobyañjanakavatthukathā

116. **Ubhatobyañjanako bhikkhave**ti itthinimittuppādanakammato ca purisanimittuppādanakammato ca ubhato byañjanamassa atthīti **ubhatobyañjanako. Karotī**ti purisanimittena itthīsu methunavītikkamaṃ karoti. **Kārāpetī**ti paraṃ samādapetvā attano itthinimitte kārāpeti, so duvidho hoti – itthiubhatobyañjanako, purisaubhatobyañjanakoti.

Tattha itthiubhatobyañjanakassa itthinimittaṃ pākaṭaṃ hoti, purisanimittaṃ paṭicchannaṃ. Purisaubhatobyañjanakassa purisanimittaṃ pākaṭaṃ, itthinimittaṃ paṭicchannaṃ. Itthiubhatobyañjanakassa itthīsu purisattaṃ karontassa itthinimittaṃ paṭicchannaṃ hoti, purisanimittaṃ pākaṭaṃ hoti. Purisaubhatobyañjanakassa purisānaṃ itthibhāvaṃ upagacchantassa purisanimittaṃ paṭicchannaṃ hoti, itthinimittaṃ pākaṭaṃ hoti. Itthiubhatobyañjanako sayañca gabbhaṃ gaṇhāti, parañca gaṇhāpeti. Purisaubhatobyañjanako pana sayaṃ na gaṇhāti, paraṃ gaṇhāpetīti, idametesaṃ nānākaraṇaṃ. Kurundiyaṃ pana vuttaṃ – ‘‘yadi paṭisandhiyaṃ purisaliṅgaṃ pavatte itthiliṅgaṃ nibbattati, yadi paṭisandhiyaṃ itthiliṅgaṃ pavatte purisaliṅgaṃ nibbattatī’’ti. Tattha vicāraṇakkamo vitthārato aṭṭhasāliniyā dhammasaṅgahaṭṭhakathāya veditabbo. Imassa pana duvidhassāpi ubhatobyañjanakassa neva pabbajjā atthi, na upasampadāti idamidha veditabbaṃ.

Ubhatobyajjanakavatthukathā niṭṭhitā.

Anupajjhāyakādivatthukathā

117. **Tena kho pana samayenā**ti yena samayena bhagavatā sikkhāpadaṃ apaññattaṃ hoti, tena samayena. **Anupajjhāyaka**nti upajjhaṃ agāhāpetvā sabbena sabbaṃ upajjhāyavirahitaṃ. Evaṃ upasampannā neva dhammato na āmisato saṅgahaṃ labhanti, te parihāyantiyeva, na vaḍḍhanti. **Na bhikkhave anupajjhāyako**ti upajjhaṃ agāhāpetvā nirupajjhāyako na upasampādetabbo. **Yo upasampādeyya āpatti dukkaṭassā**ti sikkhāpadapaññattito paṭṭhāya evaṃ upasampādentassa āpatti hoti; kammaṃ pana na kuppati. Keci kuppatīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. **Saṅghena upajjhāyenā**tiādīsupi ubhatobyañjanakupajjhāyapariyosānesu eseva nayo.

Anupajjhāyakādivatthukathā niṭṭhitā.

Apattakādivatthukathā

118. **Hatthesu piṇḍāya carantī**ti yo hatthesu piṇḍo labbhati, tadatthāya caranti. **Seyyathāpi titthiyā**ti yathā ājīvakanāmakā titthiyā; sūpabyañjanehi missetvā hatthesu ṭhapitapiṇḍameva hi te bhuñjanti. **Āpatti dukkaṭassā**ti evaṃ upasampādentasseva āpatti hoti, kammaṃ pana na kuppati. **Acīvarakādi**vatthūsupi eseva nayo.

Yācitakenāti ‘‘yāva upasampadaṃ karoma, tāva dethā’’ti yācitvā gahitena; tāvakālikenāti attho. Īdisena hi pattena vā cīvarena vā pattacīvarena vā upasampādentasseva āpatti hoti, kammaṃ pana na kuppati, tasmā paripuṇṇapattacīvarova upasampādetabbo. Sace tassa natthi, ācariyupajjhāyā cassa dātukāmā honti, aññe vā bhikkhū nirapekkhehi nissajjitvā adhiṭṭhānupagaṃ pattacīvaraṃ dātabbaṃ. Pabbajjāpekkhaṃ pana paṇḍupalāsaṃ yācitakenāpi pattacīvarena pabbājetuṃ vaṭṭati, sabhāgaṭṭhāne vissāsena gahetvāpi pabbājetuṃ vaṭṭati.

Sace pana apakkaṃ pattaṃ cīvarūpagāni ca vatthāni gahetvā āgato hoti, yāva patto paccati, cīvarāni ca kariyanti, tāva vihāre vasantassa anāmaṭṭhapiṇḍapātaṃ dātuṃ vaṭṭati, thālake bhuñjituṃ vaṭṭati, purebhattaṃ sāmaṇerabhāgasamako āmisabhāgo dātuṃ vaṭṭati. Senāsanaggāho pana salākabhattauddesabhattanimantanādīni ca na vaṭṭanti. Pacchābhattampi sāmaṇerabhāgasamo telamadhuphāṇitādibhesajjabhāgo vaṭṭati. Sace gilāno hoti, bhesajjamassa kātuṃ vaṭṭati, sāmaṇerassa viya ca sabbaṃ paṭijagganakammanti.

Apattakādivatthukathā niṭṭhitā.

Hatthacchinnādivatthukathā

119. Hatthacchinnādivatthūsu – **hatthacchinno**ti yassa hatthatale vā maṇibandhe vā kappare vā yattha katthaci eko vā dve vā hatthā chinnā honti. **Pādacchinno**ti yassa aggapāde vā gopphakesu vā jaṅghāya vā yattha katthaci eko vā dve vā pādā chinnā honti. **Hatthapādacchinno**ti yassa vuttappakāreneva catūsu hatthapādesu dve vā tayo vā sabbe vā hatthapādā chinnā honti. **Kaṇṇacchinno**ti yassa kaṇṇamūle vā kaṇṇasakkhalikāya vā eko vā dve vā kaṇṇā chinnā honti. Yassa pana kaṇṇāviddhe chijjanti, sakkā ca hoti saṅghāṭetuṃ, so kaṇṇaṃ saṅghāṭetvā pabbājetabbo. **Nāsacchinno**ti yassa ajapadake vā agge vā ekapuṭe vā yattha katthaci nāsā chinnā hoti. Yassa pana nāsikā sakkā hoti sandhetuṃ, so taṃ phāsukaṃ katvā pabbājetabbo. **Kaṇṇanāsacchinno** ubhayavasena veditabbo. **Aṅgulicchinno**ti yassa nakhasesaṃ adassetvā ekā vā bahū vā aṅguliyo chinnā honti. Yassa pana suttatantumattampi nakhasesaṃ paññāyati, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. **Aḷacchinno**ti yassa catūsu aṅguṭṭhakesu aṅguliyaṃ vuttanayeneva eko vā bahū vā aṅguṭṭhakā chinnā honti. **Kaṇḍaracchinno**ti yassa kaṇḍaranāmakā mahānhārū purato vā pacchato vā chinnā honti; yesu ekassapi chinnattā aggapādena vā caṅkamati, mūlena vā caṅkamati, na vā pādaṃ patiṭṭhāpetuṃ sakkoti.

Phaṇahatthakoti yassa vaggulipakkhakā viya aṅguliyo sambaddhā honti; etaṃ pabbājetukāmena aṅgulantarikāyo phāletvā sabbaṃ antaracammaṃ apanetvā phāsukaṃ katvā pabbājetabbo. Yassapi cha aṅguliyo honti, taṃ pabbājetukāmena adhikaaṅguliṃ chinditvā phāsukaṃ katvā pabbājetabbo.

Khujjoti yo urassa vā piṭṭhiyā vā passassa vā nikkhantattā khujjasarīro. Yassa pana kiñci kiñci aṅgapaccaṅgaṃ īsakaṃ vaṅkaṃ, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Mahāpuriso eva hi brahmujjugatto, avaseso satto akhujjo nāma natthi.

Vāmanoti jaṅghavāmano vā kaṭivāmano vā ubhayavāmano vā. Jaṅghavāmanassa kaṭito paṭṭhāya heṭṭhimakāyo rasso hoti, uparimakāyo paripuṇṇo. Kaṭivāmanassa kaṭito paṭṭhāya uparimakāyo rasso hoti, heṭṭhimakāyo paripuṇṇo. Ubhayavāmanassa ubhopi kāyā rassā honti, yesaṃ rassattā bhūtānaṃ viya parivaṭumo mahākucchighaṭasadiso attabhāvo hoti, taṃ tividhampi pabbājetuṃ na vaṭṭati.

Galagaṇḍīti yassa kumbhaṇḍaṃ viya gale gaṇḍo hoti. Desanāmattameva cetaṃ, yasmiṃ kismiñci pana padese gaṇḍe sati na pabbājetabbo. Tattha vinicchayo – ‘‘na bhikkhave pañcahi ābādhehi phuṭṭho pabbājetabbo’’ti ettha vuttanayeneva veditabbo. **Lakkhaṇāhatakasāhatalikhitakesu** yaṃ vattabbaṃ, taṃ ‘‘na bhikkhave lakkhaṇāhato’’tiādīsu vuttameva.

Sīpadīti bhārapādo vuccati. Yassa pādo thūlo hoti sañjātapiḷako kharo, so na pabbājetabbo. Yassa pana na tāva kharabhāvaṃ gaṇhāti, sakkā hoti upanāhaṃ bandhitvā udakaāvāṭe pavesetvā udakavālikāya pūretvā yathā sirā paññāyanti, jaṅghā ca telanāḷikā viya hoti, evaṃ milāpetuṃ sakkā, tassa pādaṃ īdisaṃ katvā taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Sace puna vaḍḍhati, upasampādentenāpi tathā katvāva upasampādetabbo.

Pāparogīti arisabhagandarapittasemhakāsasosādīsu yena kenaci rogena niccāturo atekiccharogo jegucchо amanāpo; ayaṃ na pabbājetabbo.

Parisadūsakoti yo attano virūpatāya parisaṃ dūseti; atidīgho vā hoti aññesaṃ sīsappamāṇanābhippadeso, atirasso vā ubhayavāmanabhūtarūpaṃ viya, atikāḷo vā jhāpitakhette khāṇuko viya, accodāto vā dadhitakkādīhi pamajjitamaṭṭhatambalohavaṇṇo, atikiso vā mandamaṃsalohito aṭṭhisirācammasarīro viya, atithūlo vā bhāriyamaṃso, mahodaro vā mahābhūtasadiso, atimahantasīso vā pacchiṃ sīse katvā ṭhito viya, atikhuddakasīso vā sarīrassa ananurūpena atikhuddakena sīsena samannāgato, kūṭakūṭasīso vā tālaphalapiṇḍisadisena sīsena samannāgato, sikharasīso vā uddhaṃ anupubbatanukena sīsena samannāgato, nāḷisīso vā mahāveḷupabbasadisena sīsena samannāgato, kappasīso vā pabbhārasīso vā catūsu passesu yena kenaci passena oṇatena sīsena samannāgato, vaṇasīso vā pūtisīso vā kaṇṇikakeso vā pāṇakehi khāyitakedāre sassasadisehi tahiṃ tahiṃ uṭṭhitehi kesehi samannāgato, nillomasīso vā thūlathaddhakeso vā tālahīrasadisehi kesehi samannāgato, jātipalitehi paṇḍarasīso vā pakatitambakeso vā ādittehi viya kesehi samannāgato, āvaṭṭasīso vā gunnaṃ sarīre āvaṭṭasadisehi uddhaggehi kesāvaṭṭehi samannāgato, sīsalomehi saddhiṃ ekābaddhabhamukalomo vā jālabaddhena viya nalāṭena samannāgato.

Sambaddhabhamuko vā nillomabhamuko vā makkaṭabhamuko vā atimahantakkhi vā atikhuddakakkhi vā mahiṃsacamme vāsikoṇena paharitvā katachiddasadisehi akkhīhi samannāgato, visamakkhi vā ekena mahantena ekena khuddakena akkhinā samannāgato, visamacakkalo vā ekena uddhaṃ ekena adhoti evaṃ visamajātehi akkhicakkalehi samannāgato, kekaro vā gambhīrakkhi vā yassa gambhīre udapāne udakatārakā viya akkhitārakā paññāyanti; nikkhantakkhi vā yassa kakkaṭakasseva akkhitārakā nikkhantā honti; hatthikaṇṇo vā mahatīhi kaṇṇasakkhalikāhi samannāgato, mūsikakaṇṇo vā jaṭukakaṇṇo vā khuddikāhi kaṇṇasakkhalikāhi samannāgato, chiddamattakaṇṇo vā yassa vinā kaṇṇasakkhalikāhi kaṇṇachiddamattameva hoti; aviddhakaṇṇo vā yonakajātiko pana parisadūsako na hoti; sabhāvoyeva hi so tassa kaṇṇabhagandariko vā niccapūtinā kaṇṇena samannāgato, gaṇḍakaṇṇo vā sadāpaggharitapubbena kaṇṇena samannāgato, ṭaṅkitakaṇṇo vā gobhattanāḷikāya aggasadisehi kaṇṇehi samannāgato, atipiṅgalakkhi vā madhupiṅgalaṃ pana pabbājetuṃ vaṭṭati. Nippakhumakkhi vā assupaggharaṇakkhi vā pupphitakkhi vā akkhipākena samannāgatakkhi vā.

Atimahantanāsiko vā atikhuddakanāsiko vā cipiṭanāsiko vā majjhe appatiṭṭhahitvā ekapasse ṭhitavaṅkanāsiko vā, dīghanāsiko vā sukatuṇḍasadisāya jivhāya lehituṃ sakkuṇeyyāya nāsikāya samannāgato, niccapaggharitasiṅghāṇikanāso vā.

Mahāmukho vā yassa paṭaṅgamaṇḍūkasseva mukhanimittaṃyeva mahantaṃ hoti, mukhaṃ pana lābusadisaṃ atikhuddakaṃ, bhinnamukho vā vaṅkamukho vā mahāoṭṭho vā ukkhalimukhavaṭṭisadisehi oṭṭhehi samannāgato, tanukaoṭṭho vā bhericammasadisehi dante pidahituṃ asamatthehi oṭṭhehi samannāgato, mahādharoṭṭho vā tanukauttaroṭṭho vā tanukaadharoṭṭho vā mahāuttaroṭṭho vā oṭṭhachinnako vā eḷamukho vā uppakkamukho vā saṅkhatuṇḍako vā bahisetehi anto atirattehi oṭṭhehi samannāgato, duggandhakuṇapamukho vā.

Mahādanto vā aṭṭhakadantasadisehi dantehi samannāgato asuradanto vā heṭṭhā vā upari vā bahinikkhantadanto, yassa pana sakkā hoti oṭṭhehi pidahituṃ kathentasseva paññāyati no akathentassa, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Pūtidanto vā niddanto vā yassa pana dantantare kalandakadanto viya sukhumadanto hoti, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati.

Mahāhanuko vā gohanusadisena hanunā samannāgato, dīghahanuko vā cipiṭahanuko vā antopaviṭṭhena viya atirassena hanukena samannāgato, bhinnahanuko vā vaṅkahanuko vā nimmassudāṭhiko vā bhikkhunisadisamukho dīghagalo vā bakagalasadisena galena samannāgato, rassagalo vā antopaviṭṭhena viya galena samannāgato, bhinnagalo vā bhaṭṭhaaṃsakūṭo vā ahattho vā ekahattho vā atirassahattho vā atidīghahattho vā bhinnauro vā bhinnapiṭṭhi vā kacchugatto vā kaṇḍugatto vā daddugatto vā godhāgatto vā, yassa godhāya viya gattato cuṇṇāni patanti, sabbañcetaṃ virūpakaraṇaṃ sandhāya vitthārikavasena vuttaṃ. Vinicchayo panettha ‘‘na bhikkhave pañcahi ābādhehī’’ti ettha vuttanayeneva veditabbo.

Bhaṭṭhakaṭiko vā mahāānisado vā uddhanakūṭasadisehi ānisadamaṃsehi accuggatehi samannāgato, mahāūruko vā vātaṇḍiko vā mahājāṇuko vā saṅghaṭṭanajāṇuko vā dīghajaṅgho vā yaṭṭhisadisajaṅgho vikaṭo vā paṇho vā ubbaddhapiṇḍiko vā, so duvidho heṭṭhā oruḷhāhi vā upari āruḷhāhi vā mahatīhi jaṅghapiṇḍikāhi samannāgato, mahājaṅgho vā thūlajaṅghapiṇḍiko vā mahāpādo vā mahāpaṇhi vā piṭṭhikapādo vā pādavemajjhato uṭṭhitajaṅgho vaṅkapādo vā so duvidho – anto vā bahi vā parivattapādo gaṇṭhikaṅguli vā siṅgiveraphaṇasadisāhi aṅgulīhi samannāgato, andhanakho vā kāḷavaṇṇehi pūtinakhehi samannāgato, sabbopi esa parisadūsako. Evarūpo parisadūsako na pabbājetabbo.

Kāṇoti pasannandho vā hotu pupphādīhi vā upahatapasādo. Yo dvīhi vā ekena vā akkhinā na passati, so na pabbājetabbo. Mahāpaccariyaṃ pana ekakkhikāṇo kāṇoti vutto, dviakkhikāṇo andhena saṅgahito. Mahāaṭṭhakathāyaṃ jaccandho andhoti vutto, tasmā ubhayampi pariyāyena yujjati. **Kuṇī**ti hatthakuṇī vā pādakuṇī vā aṅgulikuṇī vā; yassa etesu hatthādīsu yaṃkiñci vaṅkaṃ paññāyati, so kuṇī nāma. **Khañjo**ti natajāṇuko vā bhinnajaṅgho vā majjhe saṅkuṭitapādattā kuṇḍapādako vā piṭṭhipādamajjhena caṅkamanto agge saṅkuṭitapādattā kuṇḍapādako vā piṭṭhipādaggena caṅkamanto aggapādeneva caṅkamanakhañjo vā paṇhikāya caṅkamanakhañjo vā pādassa bāhirantena caṅkamanakhañjo vā pādassa abbhantarantena caṅkamanakhañjo vā gopphakānaṃ upari bhaggattā sakalena piṭṭhipādena caṅkamanakhañjo vā; sabbopesa khañjoyeva, so na pabbājetabbo.

Pakkhahatoti yassa eko hattho vā pādo vā aḍḍhasarīraṃ vā sukhaṃ na vahati. **Chinniriyāpatho**ti pīṭhasappi vuccati. **Jarādubbalo**ti jiṇṇabhāvena dubbalo attano cīvararajanādikammaṃ kātumpi asamattho. Yo pana mahallakopi balavā hoti, attānaṃ paṭijaggituṃ sakkoti, so pabbājetabbo. **Andho**ti jaccandho vuccati. **Mūgo**ti yassa vacībhedo nappavattati; yassāpi pavattati, saraṇagamanaṃ pana paripuṇṇaṃ bhāsituṃ na sakkoti, tādisaṃ mammanampi pabbājetuṃ na vaṭṭati. Yo pana saraṇagamanamattaṃ paripuṇṇaṃ bhāsituṃ sakkoti, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati.

Badhiroti yo sabbena sabbaṃ na suṇāti. Yo pana mahāsaddaṃ suṇāti, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. **Andhamūgā**dayo ubhayadosavasena vuttā. Yesañca pabbajjā paṭikkhittā, upasampadāpi tesaṃ paṭikkhittāva. Sace pana te saṅgho upasampādeti, sabbepi hatthacchinnādayo sūpasampannā, kārakasaṅgho pana ācariyupajjhāyā ca āpattito na muccanti. Vakkhati ca – ‘‘atthi bhikkhave puggalo appatto osāraṇaṃ, tañce saṅgho osāreti, ekacco suosārito, ekacco duosārito’’ti tassattho āgataṭṭhāneyeva āvi bhavissatīti.

Hatthacchinnādivatthukathā niṭṭhitā.

Alajjīnissayavatthukathā

120. **Alajjīnaṃ nissāya vasantī**ti upayogatthe sāmivacanaṃ; alajjipuggale nissāya vasantīti attho. **Yāva bhikkhusabhāgataṃ jānāmī**ti nissayadāyakassa bhikkhuno bhikkhūhi sabhāgataṃ lajjibhāvaṃ yāva jānāmīti attho. Tasmā navaṃ ṭhānaṃ gatena ''ehi bhikkhu, nissayaṃ gaṇhāhī''ti vuccamānenāpi catūhapañcāhaṃ nissayadāyakassa lajjibhāvaṃ upaparikkhitvā nissayo gahetabbo.

Sace ''thero lajjī''ti bhikkhūnaṃ santike sutvā āgatadivaseyeva gahetukāmo hoti, thero pana ''āgamehi tāva, vasanto jānissasī''ti katipāhaṃ ācāraṃ upaparikkhitvā nissayaṃ deti, vaṭṭati. Pakatiyā nissayaggahaṇaṭṭhānaṃ gatena tadaheva gahetabbo, ekadivasampi parihāro natthi. Sace paṭhamayāme ācariyassa okāso natthi, okāsaṃ alabhanto ''paccūsasamaye gahessāmī''ti sayati, aruṇaṃ uggatampi na jānāti, anāpatti. Sace pana ''gaṇhissāmī''ti ābhogaṃ akatvā sayati, aruṇuggamane dukkaṭaṃ. Agatapubbaṃ ṭhānaṃ gatena dve tīṇi divasāni vasitvā gantukāmena anissitena vasitabbaṃ. ''Sattāhaṃ vasissāmī''ti ālayaṃ karontena pana nissayo gahetabbo. Sace thero ''kiṃ sattāhaṃ vasantassa nissayenā''ti vadati, paṭikkhittakālato paṭṭhāya laddhaparihāro hoti.

Alajjīnissayavatthukathā niṭṭhitā.

Gamikādinissayavatthukathā

121. **Nissayakaraṇīyo**ti karaṇīyanissayo, karaṇīyo mayā nissayo; gahetabboti attho. **Nissayaṃ alabhamānenā**ti attanā saddhiṃ addhānamaggappaṭipannesu nissayadāyake asati nissayaṃ na labhati nāma. Evaṃ alabhantena anissitena bahūnipi divasāni gantabbaṃ. Sace pubbepi nissayaṃ gahetvā vutthapubbaṃ kañci āvāsaṃ pavisati, ekarattaṃ vasantenāpi nissayo gahetabbo. Antarāmagge vissamanto vā satthaṃ pariyesanto vā katipāhaṃ vasati, anāpatti. Antovasse pana nibaddhavāsaṃ vasitabbaṃ, nissayo ca gahetabbo. Nāvāya gacchantassa pana vassāne āgatepi nissayaṃ alabhantassa anāpatti.

Yāciyamānenāti tena gilānena yāciyamānena anissitena vasitabbaṃ. Sace ''yācāhi ma''nti vuccamānopi gilāno mānena na yācati, gantabbaṃ.

Phāsu hotīti samathavipassanānaṃ paṭilābhavasena phāsu hoti. Imañhi parihāraṃ neva sotāpanno na sakadāgāmī anāgāmī arahanto labhanti; na thāmagatassa samādhino vā vipassanāya vā lābhī, vissaṭṭhakammaṭṭhāne pana bālaputhujjane kathāva natthi. Yassa kho pana samatho vā vipassanā vā taruṇo hoti, ayaṃ imaṃ parihāraṃ labhati, pavāraṇasaṅgahopi etasseva anuññāto. Tasmā iminā puggalena ācariye pavāretvā gatepi ''yadā patirūpo nissayadāyako āgacchissati, tassa nissāya vasissāmī''ti ābhogaṃ katvā puna yāva āsāḷhīpuṇṇamā, tāva anissitena vatthuṃ vaṭṭati. Sace pana āsāḷhīmāse ācariyo nāgacchati, yattha nissayo labbhati, tattha gantabbaṃ.

122. **Gottenapi anussāvetu**nti mahākassapassa upasampadāpekkhoti evaṃ gottaṃ vatvā anussāvetuṃ anujānāmīti attho.

123. **Dve ekānussāvane**ti dve ekato anussāvane; ekena ekassa aññena itarassāti evaṃ dvīhi vā ācariyehi ekena vā ekakkhaṇe kammavācaṃ anussāventehi upasampādetuṃ anujānāmīti attho.

Dve tayo ekānussāvane kātuṃ tañca kho ekena upajjhāyenāti dve vā tayo vā jane purimanayeneva ekato anussāvane kātuṃ anujānāmi; tañca kho anussāvanakiriyaṃ ekena upajjhāyena anujānāmīti attho. Tasmā ekena ācariyena dve vā tayo vā anussāvetabbā. Dvīhi vā tīhi vā ācariyehi visuṃ visuṃ ekena ekassāti evaṃ ekappahāreneva dve tisso vā kammavācā kātabbā. Sace pana nānācariyā nānupajjhāyā honti, tissatthero sumanattherassa saddhivihārikaṃ, sumanatthero tissattherassa saddhivihārikaṃ anussāveti, aññamaññañca gaṇapūrakā honti, vaṭṭati. Sace pana nānāupajjhāyā honti, eko ācariyo hoti, ‘‘natveva nānupajjhāyenā’’ti paṭikkhittattā na vaṭṭati. Idaṃ sandhāya hi esa paṭikkhepo.

Gamikādinissayavatthukathā niṭṭhitā.

Upasampadāvidhikathā

126. **Paṭhamaṃ upajjhaṃ gāhāpetabbo**ti ettha vajjāvajjaṃ upanijjhāyatīti upajjhā, taṃ upajjhaṃ; ‘‘upajjhāyo me bhante hohī’’ti evaṃ vadāpetvā gāhāpetabbo. **Vitthāyantī**ti vitthaddhagattā honti. **Yaṃ jāta**nti yaṃ tava sarīre jātaṃ nibbattaṃ vijjamānaṃ, taṃ saṅghamajjhe pucchante santaṃ atthīti vattabbantiādi. **Ullumpatu ma**nti uddharatu maṃ.

Upasampadāvidhikathā niṭṭhitā.

Cattāronissayādikathā

128. **Tāvadevā**ti upasampannasamanantarameva. **Chāyā metabbāti** ekaporisā vā dviporisā vāti chāyā metabbā. **Utuppamāṇaṃ ācikkhitabba**nti ‘‘vassāno hemanto gimho’’ti evaṃ utuppamāṇaṃ ācikkhitabbaṃ. Ettha ca utuyeva utuppamāṇaṃ. Sace vassānādayo aparipuṇṇā honti, yattakehi divasehi yassa yo utu aparipuṇṇo, te divase sallakkhetvā so **divasabhāgo** ācikkhitabbo. Atha vā ‘‘ayaṃ nāma utu, so ca kho paripuṇṇo vā aparipuṇṇo vā’’ti evaṃ utuppamāṇaṃ ācikkhitabbaṃ. ‘‘Pubbaṇho vā sāyanho vā’’ti evaṃ divasabhāgo ācikkhitabbo. **Saṅgītī**ti idameva sabbaṃ ekato katvā ‘‘tvaṃ kiṃ labhasi, kā te chāyā, kiṃ utuppamāṇaṃ, ko divasabhāgo’’ti puṭṭho ‘‘idaṃ nāma labhāmi – vassaṃ vā hemantaṃ vā gimhaṃ vā, ayaṃ me chāyā, idaṃ utuppamāṇaṃ, ayaṃ divasabhāgoti vadeyyāsī’’ti evaṃ ācikkhitabbaṃ.

129. **Ohāyāti** chaḍḍetvā. **Dutiyaṃ dātu**nti upasampadamāḷakato pariveṇaṃ gacchantassa dutiyakaṃ dātuṃ anujānāmi, cattāri ca akaraṇīyāni ācikkhitunti attho. **Paṇḍupalāso**ti paṇḍuvaṇṇo patto. **Bandhanā pavutto**ti vaṇṭato patito. **Abhabbo haritatthāyā**ti puna harito bhavituṃ abhabbo. **Puthusilā**ti mahāsilā.

130. **Alabbhamānāya sāmaggiyā anāpatti sambhoge saṃvāse**ti yāva tassa ukkhepanīyakammakaraṇatthāya sāmaggī na labbhati, tāva tena saddhiṃ sambhoge ca uposathapavāraṇādikaraṇabhede saṃvāse ca anāpattīti. Sesaṃ sabbattha mahāvibhaṅge vuttānusārena suviññeyyattā pākaṭamevāti.

Cattāronissayādikathā niṭṭhitā.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Dvāsattatiadhikavatthusatapaṭimaṇḍitassa mahākhandhakassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahākhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uposathakkhandhakaṃ

Sannipātānujānanādikathā

132. Uposathakkhandhake – **aññatitthiyā**ti ettha titthaṃ vuccati laddhi; aññaṃ titthaṃ aññatitthaṃ; aññatitthaṃ etesaṃ atthīti **aññatitthiyā;** ito aññaladdhikāti vuttaṃ hoti. **Dhammaṃ bhāsantī**ti yaṃ tesaṃ kattabbākattabbaṃ, taṃ kathenti. **Te labhantī**ti te manussā labhanti. **Mūgasūkarā**ti thūlasarīrasūkarā.

135. **Anajjhāpanno vā hoti āpajjitvā vā vuṭṭhito**ti ettha yaṃ āpattiṃ bhikkhu anajjhāpanno vā hoti, āpajjitvā vā vuṭṭhito, ayaṃ asantī nāma āpattīti evamattho veditabbo. **Sampajānamusāvāde kiṃ hotī**ti yvāyaṃ sampajānamusāvādo assa hotīti vutto, so āpattito kiṃ hoti, katarā āpatti hotīti attho. **Dukkaṭaṃ hotī**ti dukkaṭāpatti hoti; sā ca kho na musāvādalakkhaṇena; bhagavato pana vacanena vacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā āpatti hotīti veditabbā. Vakkhati hi –

‘‘Anālapanto manujena kenaci,
Vācāgiraṃ no ca pare bhaṇeyya;
Āpajjeyya vācasikaṃ na kāyikaṃ,
Pañhā mesā kusalehi cintitā’’ti. (pari. 479);

Antarāyikoti antarāyakaro. **Kissa phāsu hotī**ti kimatthāya phāsu hoti. **Paṭhamassa jhānassa adhigamāyā**ti paṭhamassa jhānassa adhigamanatthāya tassa bhikkhuno phāsu hoti sukhaṃ hoti. Esa nayo sabbattha. Iti bhagavā uddesato ca niddesato ca paṭhamaṃ pātimokkhuddesaṃ dassesi.

136. **Devasika**nti divase divase. **Cātuddase vā pannarase vā**ti ekassa utuno tatiye ca sattame ca pakkhe dvikkhattuṃ cātuddase avasese chakkhattuṃ pannarase; ayaṃ tāva eko attho. Ayaṃ pana pakaticārittavasena vutto ‘‘sakiṃ pakkhassa cātuddase vā pannarase vā’’ti vacanato pana tathārūpe paccaye sati yasmiṃ tasmiṃ cātuddase vā pannarase vā uddisituṃ vaṭṭati, āvāsikānaṃ bhikkhūnaṃ cātuddaso hoti, āgantukānaṃ pannaraso. Sace āvāsikā bahutarā honti, āgantukehi āvāsikānaṃ anuvattitabba’’nti vacanatopi cetaṃ veditabbaṃ.

Sīmānujānanakathā

138. **Paṭhamaṃ nimittā kittetabbā**ti vinayadharena pucchitabbaṃ ‘‘puratthimāya disāya kiṃ nimitta’’nti? Pabbato bhanteti. Puna vinayadharena ‘‘eso pabbato nimitta’’nti evaṃ nimittaṃ kittetabbaṃ. ‘‘Etaṃ pabbataṃ nimittaṃ karoma, karissāma, nimittaṃ kato, nimittaṃ hotu, hoti bhavissatī’’ti evaṃ pana kittetuṃ na vaṭṭati. Pāsāṇādīsupi eseva nayo. Puratthimāya anudisāya, dakkhiṇāya disāya, dakkhiṇāya anudisāya, pacchimāya disāya, pacchimāya anudisāya, uttarāya disāya, uttarāya anudisāya, kiṃ nimittaṃ? Udakaṃ bhante. Etaṃ udakaṃ nimittanti ettha pana aṭṭhatvā puna puratthimāya disāya kiṃ nimittaṃ. Pabbato bhante. Eso pabbato nimittanti evaṃ paṭhamaṃ kittitanimittaṃ kittetvāva ṭhapetabbaṃ. Evañhi nimittena nimittaṃ ghaṭitaṃ hoti. Evaṃ nimittāni kittetvā athānantaraṃ vuttāya kammavācāya sīmā sammannitabbā. Kammavācāpariyosāne nimittānaṃ anto sīmā hoti, nimittāni sīmato bahi honti. Tattha nimittāni sakiṃ kittitānipi kittitāneva honti. Andhakaṭṭhakathāyaṃ pana tikkhattuṃ sīmamaṇḍalaṃ sambandhantena nimittaṃ kittetabbanti vuttaṃ. ‘‘Pabbato bhanteti…pe… udakaṃ bhante’’ti evaṃ pana upasampanno vā ācikkhatu anupasampanno vā vaṭṭatiyeva.

Idāni pabbatanimittādīsu evaṃ vinicchayo veditabbo – tividho pabbato, suddhapaṃsupabbato, suddhapāsāṇapabbato, ubhayamissakoti. So tividhopi vaṭṭati. Vālikarāsi pana na vaṭṭati. Itaropi hatthippamāṇato omakataro na vaṭṭati. Hatthippamāṇato pana paṭṭhāya sineruppamāṇopi vaṭṭati. Sace catūsu disāsu cattāro tīsu vā tayo pabbatā honti, catūhi vā tīhi vā pabbatanimittehi eva sammannituṃ vaṭṭati. Dvīhi pana nimittehi ekena vā sammannituṃ na vaṭṭati. Ito paresu pāsāṇanimittādīsupi eseva nayo. Tasmā pabbatanimittaṃ karontena pucchitabbaṃ ‘‘ekābaddho na ekābaddho’’ti. Sace ekābaddho hoti, na kātabbo. Tañhi catūsu vā aṭṭhasu vā disāsu kittentenāpi ekameva nimittaṃ kittitaṃ hoti, tasmā yo evaṃ cakkasaṇṭhānena vihāraṃ parikkhipitvā ṭhito pabbato, taṃ ekadisāya kittetvā aññāsu disāsu taṃ bahiddhā katvā anto aññāni nimittāni kittetabbāni.

Sace pabbatassa tatiyabhāgaṃ vā upaḍḍhaṃ vā antosīmāya kattukāmā honti, pabbataṃ akittetvā yattakaṃ padesaṃ anto kattukāmā, tassa parato tasmiṃyeva pabbate jātarukkhavammikādīsu aññataraṃ nimittaṃ kittetabbaṃ. Sace ekayojanadviyojanappamāṇaṃ sabbaṃ pabbataṃ anto kattukāmā honti, pabbatassa parato bhūmiyaṃ jātarukkhavammikādīni nimittāni kittetabbāni.

Pāsāṇanimitte – ayaguḷopi pāsāṇasaṅkhyameva gacchati, tasmā yo koci pāsāṇo vaṭṭati. Pamāṇato pana hatthippamāṇo pabbatasaṅkhyaṃ gato, tasmā so na vaṭṭati. Mahāgoṇamahāmahiṃsappamāṇo pana vaṭṭati. Heṭṭhimaparicchedena dvattiṃsapalaguḷapiṇḍaparimāṇo vaṭṭati. Tato khuddakataro iṭṭhakā vā mahantīpi na vaṭṭati. Animittupagapāsāṇarāsipi na vaṭṭati, pageva paṃsuvālikarāsi. Bhūmisamo khalamaṇḍalasadiso piṭṭhipāsāṇo vā bhūmito khāṇuko viya uṭṭhitapāsāṇo vā hoti, sopi pamāṇupago ce vaṭṭati. Piṭṭhipāsāṇo atimahantopi pāsāṇasaṅkhyameva gacchati, tasmā sace mahato piṭṭhipāsāṇassa ekappadesaṃ antosīmāya kattukāmā honti, taṃ akittetvā tassupari añño pāsāṇo kittetabbo. Sace piṭṭhipāsāṇupari vihāraṃ karonti, vihāramajjhena vā piṭṭhipāsāṇo vinivijjhitvā gacchati, evarūpo piṭṭhipāsāṇo na vaṭṭati. Sace hi taṃ kittenti, nimittassa upari vihāro hoti, nimittañca nāma bahisīmāya hoti, vihāropi bahisīmāyaṃ āpajjati. Vihāraṃ parikkhipitvā ṭhitapiṭṭhipāsāṇo ekattha kittetvā aññattha na kittetabbo.

Vananimitte – tiṇavanaṃ vā tacasāratālanāḷikerādirukkhavanaṃ vā na vaṭṭati. Antosārānaṃ pana sākasālādīnaṃ antosāramissakānaṃ vā rukkhānaṃ vanaṃ vaṭṭati, tañca kho heṭṭhimaparicchedena catupañcarukkhamattampi tato oraṃ na vaṭṭati, paraṃ yojanasatikampi vaṭṭati. Sace pana vanamajjhe vihāraṃ karonti, vanaṃ na kittetabbaṃ. Ekadesaṃ antosīmāya kattukāmehipi vanaṃ akittetvā tattha rukkhapāsāṇādayo kittetabbā. Vihāraṃ parikkhipitvā ṭhitavanaṃ ekattha kittetvā aññattha na kittetabbaṃ.

Rukkhanimitte – tacasāro tālanāḷikerādirukkho na vaṭṭati, antosāro jīvamānako antamaso ubbedhato aṭṭhaṅgulo pariṇāhato sūcidaṇḍakappamāṇopi vaṭṭati, tato oraṃ na vaṭṭati, paraṃ dvādasayojano suppatiṭṭhitanigrodhopi vaṭṭati. Vaṃsanaḷakasarāvādīsu bījaṃ ropetvā vaḍḍhāpito pamāṇupagopi na vaṭṭati. Tato apanetvā pana taṅkhaṇampi bhūmiyaṃ ropetvā koṭṭhakaṃ katvā udakaṃ āsiñcitvā kittetuṃ vaṭṭati. Navamūlasākhāniggamanaṃ akāraṇaṃ. Khandhaṃ chinditvā ropite pana etaṃ yujjati. Kittentena ca ‘‘rukkho’’tipi vattuṃ vaṭṭati, ‘‘sākarukkhotipi sālarukkho’’tipi. Ekābaddhaṃ pana suppatiṭṭhitanigrodhasadisaṃ ekattha kittetvā aññattha kittetuṃ na vaṭṭati.

Magganimitte – araññakhettanadītaḷākamaggādayo na vaṭṭanti, jaṅghamaggo vā sakaṭamaggo vā vaṭṭati, yo nibbijjhitvā dve tīṇi gāmantarāni gacchati. Yo pana jaṅghamaggo sakaṭamaggato okkamitvā puna sakaṭamaggameva otarati, ye vā jaṅghamaggasakaṭamaggā avaḷañjā, te na vaṭṭanti. Jaṅghasatthasakaṭasatthehi vaḷañjiyamānāyeva vaṭṭanti. Sace dve maggā nikkhamitvā pacchā sakaṭadhuramiva ekībhavanti, dvidhā bhinnaṭṭhāne vā sambandhaṭṭhāne vā sakiṃ kittetvā puna na kittetabbā, ekābaddhanimittañhetaṃ hoti.

Sace vihāraṃ parikkhipitvā cattāro maggā catūsu disāsu gacchanti, majjhe ekaṃ kittetvā aparaṃ kittetuṃ na vaṭṭati. Ekābaddhanimittañhetaṃ hoti. Koṇaṃ nibbijjhitvā gatamaggaṃ pana parabhāge kittetuṃ vaṭṭati. Vihāramajjhena nibbijjhitvā gatamaggo pana na kittetabbo. Kittite nimittassa upari vihāro hoti. Sace sakaṭamaggassa antimacakkamaggaṃ nimittaṃ karonti, maggo bahisīmāya hoti. Sace bāhiracakkamaggaṃ nimittaṃ karonti, bāhiracakkamaggova bahisīmāya hoti, sesaṃ antosīmaṃ bhajati. Maggaṃ kittentena ‘‘maggo pantho patho pajjo’’ti dasasu yena kenaci nāmena kittetuṃ vaṭṭati. Parikhāsaṇṭhānena vihāraṃ parikkhipitvā gatamaggo ekattha kittetvā aññattha kittetuṃ na vaṭṭati.

Vammikanimitte – heṭṭhimaparicchedena taṃ divasaṃ jāto aṭṭhaṅgulubbedho govisāṇappamāṇopi vammiko vaṭṭati, tato oraṃ na vaṭṭati, paraṃ himavantapabbatasadisopi vaṭṭati. Vihāraṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ pana ekābaddhaṃ ekattha kittetvā aññattha kittetuṃ na vaṭṭati.

Nadīnimitte – yassā dhammikānaṃ rājūnaṃ kāle anvaddhamāsaṃ anudasāhaṃ anupañcāhanti evaṃ anatikkamitvā deve vassante valāhakesu vigatamattesu sotaṃ pacchijjati, ayaṃ nadīsaṅkhyaṃ na gacchati. Yassā pana īdise suvuṭṭhikāle vassānassa cātumāse sotaṃ na pacchijjati, timaṇḍalaṃ paṭicchādetvā yattha katthaci uttarantiyā bhikkhuniyā antaravāsako temiyati, ayaṃ nadīsaṅkhyaṃ gacchati, sīmaṃ bandhantānaṃ nimittaṃ hoti. Bhikkhuniyā nadīpāragamanepi uposathādisaṅghakammakaraṇepi nadīpārasīmasammannanepi ayameva nadī.

Yā pana maggo viya sakaṭadhurasaṇṭhānena vā parikhāsaṇṭhānena vā vihāraṃ parikkhipitvā gatā, taṃ ekattha kittetvā aññattha kittetuṃ na vaṭṭati. Vihārassa catūsu disāsu aññamaññaṃ vinibbijjhitvā gate nadicatukkepi eseva nayo. Asammissanadiyo pana catassopi kittetuṃ vaṭṭati. Sace vatiṃ karonto viya rukkhapāde nikhaṇitvā vallipalālādīhi nadisotaṃ rumbhanti, udakañca ajjhottharitvā āvaraṇaṃ pavattatiyeva, nimittaṃ kātuṃ vaṭṭati. Yathā pana udakaṃ nappavattati, evaṃ setumhi kate appavattamānā nadī nimittaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Pavattanaṭṭhāne nadinimittaṃ, appavattanaṭṭhāne udakanimittaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Yā pana dubbuṭṭhikāle vā gimhe vā nirudakabhāvena nappavattati, sā vaṭṭati. Mahānadito udakamātikaṃ nīharanti, sā kunnadisadisā hutvā tīṇi sassāni sampādentī niccaṃ pavattati, kiñcāpi pavattati, nimittaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Yā pana mūle mahānadito niggatāpi kālantarena teneva niggatamaggena nadiṃ bhinditvā sayañca gacchati, gacchantī parato susumārādisamākiṇṇā nāvādīhi sañcaritabbā nadī hoti, taṃ nimittaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Udakanimitte – nirudake ṭhāne nāvāya vā cāṭiādīsu vā udakaṃ pūretvā udakanimittaṃ kittetuṃ na vaṭṭati, bhūmigatameva vaṭṭati. Tañca kho appavattanaudakaṃ āvāṭapokkharaṇitaḷākajātassaraloṇisamuddādīsu ṭhitaṃ, aṭṭhitaṃ pana oghanadiudakavāhakamātikādīsu udakaṃ na vaṭṭati. Andhakaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘gambhīresu āvāṭādīsu ukkhepimaṃ udakaṃ nimittaṃ na kātabba’’nti vuttaṃ, taṃ duvuttaṃ attanomatimattameva. Ṭhitaṃ pana antamaso sūkarakhatāyapi gāmadārakānaṃ kīḷanavāpiyampi taṅkhaṇaññeva pathaviyaṃ āvāṭakaṃ katvā kuṭehi āharitvā pūritaudakampi sace yāva kammavācāpariyosānā tiṭṭhati, appaṃ vā hotu bahu vā, vaṭṭati. Tasmiṃ pana ṭhāne nimittasaññākaraṇatthaṃ pāsāṇavālikāpaṃsuādirāsi vā pāsāṇatthambho vā dārutthambho vā kātabbo. Taṃ kātuñca kāretuñca bhikkhussa vaṭṭati. Lābhasīmāyaṃ pana na vaṭṭati. Samānasaṃvāsakasīmā kassaci pīḷanaṃ na karoti, kevalaṃ bhikkhūnaṃ vinayakammameva sādheti, tasmā ettha vaṭṭati.

Imehi ca aṭṭhahi nimittehi asammissehipi aññamaññaṃ sammissehipi sīmaṃ sammannituṃ vaṭṭatiyeva. Sā evaṃ sammannitvā bajjhamānā ekena dvīhi vā nimittehi abaddhā hoti, tīṇi pana ādiṃ katvā vuttappakārānaṃ nimittānaṃ satenāpi baddhā hoti. Sā tīhi siṅghāṭakasaṇṭhānā hoti, catūhi caturassā vā siṅghāṭakaaḍḍhacandamudiṅgādisaṇṭhānā vā, tato adhikehi nānāsaṇṭhānā. Taṃ bandhitukāmehi sāmantavihāresu bhikkhū tassa tassa vihārassa sīmāparicchedaṃ pucchitvā, baddhasīmavihārānaṃ sīmāya sīmantarikaṃ, abaddhasīmavihārānaṃ sīmāya upacāraṃ ṭhapetvā disācārikabhikkhūnaṃ nissañcārasamaye sace ekasmiṃ gāmakhette sīmaṃ bandhitukāmā, ye tattha baddhasīmavihārā, tesu bhikkhūnaṃ ‘‘mayaṃ ajja sīmaṃ bandhissāma, tumhe sakasīmāparicchedato mā nikkhamitthā’’ti pesetabbaṃ. Ye abaddhasīmavihārā, tesu bhikkhū ekajjhaṃ sannipātetabbā, chandārahānaṃ chando āharāpetabbo. Sace aññānipi gāmakkhettāni antokātukāmā, tesu gāmesu ye bhikkhū vasanti, tehipi āgantabbaṃ. Anāgacchantānaṃ chando āharitabboti mahāsumatthero āha. Mahāpadumatthero pana ‘‘nānāgāmakhettāni nāma pāṭekkaṃ baddhasīmāsadisāni, na tato chandapārisuddhi āgacchati. Antonimittagatehi pana bhikkhūhi āgantabba’’nti vatvā puna āha – ‘‘samānasaṃvāsakasīmāsammannanakāle āgamanampi anāgamanampi vaṭṭati. Avippavāsasīmāsammannanakāle pana antonimittagatehi āgantabbaṃ, anāgacchantānaṃ chando āharitabbo’’ti.

Evaṃ sannipatitesu pana bhikkhūsu chandārahānaṃ chande āhaṭe tesu tesu maggesu nadītitthagāmadvārādīsu ca āgantukabhikkhūnaṃ sīghaṃ sīghaṃ hatthapāsānayanatthañca bahisīmākaraṇatthañca ārāmike ceva samaṇuddese ca ṭhapetvā bherisaññaṃ vā saṅkhasaññaṃ vā katvā nimittakittanānantaraṃ vuttāya ‘‘suṇātu me bhante saṅgho’’tiādikāya kammavācāya sīmā bandhitabbā. Kammavācāpariyosāneyeva nimittāni bahi katvā heṭṭhā pathavisandhārakaṃ udakaṃ pariyantaṃ katvā sīmā gatā hoti.

Imaṃ pana samānasaṃvāsakasīmaṃ sammannantehi pabbajjupasampadādīnaṃ saṅghakammānaṃ sukhakaraṇatthaṃ paṭhamaṃ khaṇḍasīmā bandhitabbā. Taṃ pana bandhantehi vattaṃ jānitabbaṃ. Sace hi bodhicetiyabhattasālādīni sabbavatthūni patiṭṭhāpetvā katavihāre bandhanti, vihāramajjhe bahūnaṃ samosaraṇaṭṭhāne abandhitvā vihārapaccante vivittokāse bandhitabbā. Akatavihāre bandhantehi bodhicetiyādīnaṃ sabbavatthūnaṃ ṭhānaṃ sallakkhetvā yathā patiṭṭhitesu vatthūsu vihārapaccante vivittokāse hoti, evaṃ bandhitabbā. Sā heṭṭhimaparicchedena sace ekavīsati bhikkhū gaṇhāti, vaṭṭati. Tato oraṃ na vaṭṭati, paraṃ bhikkhusahassaṃ gaṇhantīpi vaṭṭati. Taṃ bandhantehi sīmāmāḷakassa samantā nimittupagā pāsāṇā ṭhapetabbā, na khaṇḍasīmāya ṭhitehi mahāsīmā bandhitabbā, na mahāsīmāya ṭhitehi khaṇḍasīmā, khaṇḍasīmāyameva pana ṭhatvā khaṇḍasīmā bandhitabbā, mahāsīmāyameva ṭhatvā mahāsīmā.

Tatrāyaṃ bandhanavidhi – samantā ‘‘eso pāsāṇo nimitta’’nti evaṃ nimittāni kittetvā kammavācāya sīmā sammannitabbā. Atha tassā eva daḷhīkammatthaṃ avippavāsakammavācā kātabbā. Evañhi sīmaṃ samūhanissāmāti āgatā samūhanituṃ na sakkhissanti. Sīmaṃ sammannitvā bahisīmantarikapāsāṇā ṭhapetabbā. Sīmantarikā pacchimakoṭiyā ekaratanappamāṇā vaṭṭati. Vidatthippamāṇāpi vaṭṭatīti kurundiyaṃ, caturaṅgulappamāṇāpi vaṭṭatīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Sace pana vihāro mahā hoti, dvepi tissopi tatuttaripi khaṇḍasīmāyo bandhitabbā.

Evaṃ khaṇḍasīmaṃ sammannitvā mahāsīmāsammutikāle khaṇḍasīmato nikkhamitvā mahāsīmāya ṭhatvā samantā anupariyāyantehi sīmantarikapāsāṇā kittetabbā. Tato avasesanimittāni kittetvā hatthapāsaṃ avijahantehi kammavācāya samānasaṃvāsakasīmaṃ sammannitvā tassā daḷhīkammatthaṃ avippavāsakammavācāpi kātabbā. Evañhi ‘‘sīmaṃ samūhanissāmā’’ti āgatā samūhanituṃ na sakkhissanti. Sace pana khaṇḍasīmāya nimittāni kittetvā tato sīmantarikāya nimittāni kittetvā mahāsīmāya nimittāni kittenti, evaṃ tīsu ṭhānesu nimittāni kittetvā yaṃ sīmaṃ icchanti, taṃ paṭhamaṃ bandhituṃ vaṭṭati. Evaṃ santepi yathāvuttenayena khaṇḍasīmatova paṭṭhāya bandhitabbā. Evaṃ baddhāsu pana sīmāsu khaṇḍasīmāya ṭhitā bhikkhū mahāsīmāya kammaṃ karontānaṃ na kopenti, mahāsīmāya vā ṭhitā khaṇḍasīmāya kammaṃ karontānaṃ sīmantarikāya pana ṭhitā ubhinnampi na kopenti. Gāmakhette ṭhatvā kammaṃ karontānaṃ pana sīmantarikāya ṭhitā kopenti. Sīmantarikā hi gāmakhettaṃ bhajati.

Sīmā ca nāmesā na kevalaṃ pathavitaleyeva baddhā baddhā nāma hoti. Atha kho piṭṭhipāsāṇepi kuṭigehepi leṇepi pāsādepi pabbatamatthakepi baddhā baddhāyeva hoti. Tattha **piṭṭhipāsāṇe** bandhantehi pāsāṇapiṭṭhiyaṃ rājiṃ vā koṭṭetvā udukkhalaṃ vā khaṇitvā nimittaṃ na kātabbaṃ, nimittupagapāsāṇe ṭhapetvā nimittāni kittetabbāni. Kammavācāpariyosāne sīmā pathavisandhārakaṃ udakaṃ pariyantaṃ katvā otarati. Nimittapāsāṇā yathāṭhāne na tiṭṭhanti, tasmā samantato rāji vā uṭṭhāpetabbā, catūsu vā koṇesu pāsāṇā vijjhitabbā, ‘‘ayaṃ sīmāparicchedo’’ti vatvā akkharāni vā chinditabbāni. Keci usūyakā sīmaṃ jhāpessāmāti aggiṃ denti, pāsāṇāva jhāyanti, na sīmā.

Kuṭigehepi bandhantehi bhittiṃ akittetvā ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāsaṭṭhānaṃ anto karitvā pāsāṇanimittāni ṭhapetvā sīmā sammannitabbā, antokuṭṭameva sīmā hoti. Sace antokuṭṭe ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāso natthi, pamukhe nimittapāsāṇe ṭhapetvā sammannitabbā. Sace evampi nappahoti, bahinibbodakapatanaṭṭhānepi nimittāni ṭhapetvā sammannitabbā. Evaṃ sammatāya pana sabbaṃ kuṭigehaṃ sīmaṭṭhameva hoti.

Catubhittiyaleṇepi bandhantehi kuṭṭaṃ akittetvā pāsāṇāva kittetabbā. Sace anto okāso natthi, pamukhepi nimittāni ṭhapetabbāni. Sace nappahoti, bahi nibbodakapatanaṭṭhānepi nimittapāsāṇe ṭhapetvā nimittāni kittetvā sīmā sammannitabbā. Evaṃ leṇassa anto ca bahi ca sīmā hoti.

Uparipāsādepi bhittiṃ akittetvā anto pāsāṇe ṭhapetvā sīmā sammannitabbā. Sace nappahoti, pamukhepi pāsāṇe ṭhapetvā sammannitabbā. Evaṃ sammatā uparipāsādeyeva hoti, heṭṭhā na otarati. Sace pana bahūsu thambhesu tulānaṃ upari katapāsādassa heṭṭhimatale kuṭṭo yathā nimittānaṃ anto hoti, evaṃ uṭṭhahitvā tulārukkhehi ekasambaddho ṭhito, heṭṭhāpi otarati. Ekathambhapāsādassa pana uparimatale baddhā sīmā sace thambhamatthake ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāso hoti, heṭṭhā otarati. Sace pāsādabhittito niggatesu niyyūhakādīsu pāsāṇe ṭhapetvā sīmaṃ bandhanti, pāsādabhitti antosīmāyaṃ hoti. Heṭṭhā panassā otaraṇānotaraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Heṭṭhāpāsāde kittentehipi bhitti ca rukkhatthambhā ca na kittetabbā. Bhittilagge pana pāsāṇatthambhe kittetuṃ vaṭṭati. Evaṃ kittitā sīmā heṭṭhā pāsādassa pariyantathambhānaṃ antoyeva hoti. Sace pana heṭṭhāpāsādassa kuḍḍo uparimatalena sambaddho hoti, uparipāsādampi abhiruhati. Sace pāsādassa bahi nibbodakapatanaṭṭhāne nimittāni karonti, sabbo pāsādo sīmaṭṭho hoti.

Pabbatamatthake talaṃ hoti ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāsārahaṃ, tattha piṭṭhipāsāṇe viya sīmaṃ bandhanti. Heṭṭhāpabbatepi teneva paricchedena sīmā otarati. Tālamūlakapabbatepi upari sīmā baddhā heṭṭhā otarateva. Yo pana vitānasaṇṭhāno hoti, upari ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāso atthi, heṭṭhā natthi, tassa upari baddhā sīmā heṭṭhā na otarati. Evaṃ mudiṅgasaṇṭhāno vā hotu paṇavasaṇṭhāno vā, yassa heṭṭhā vā majjhe vā sīmappamāṇaṃ natthi, tassupari baddhā sīmā heṭṭhā neva otarati. Yassa pana dve kūṭāni āsanne ṭhitāni, ekassapi upari sīmappamāṇaṃ nappahoti, tassa kūṭantaraṃ cinitvā vā pūretvā vā ekābaddhaṃ katvā upari sīmā sammannitabbā.

Eko sappaphaṇasadiso pabbato, tassupari sīmappamāṇassa atthitāya sīmaṃ bandhanti, tassa ce heṭṭhā ākāsapabbhāraṃ hoti, sīmā na otarati. Sace panassa vemajjhe sīmappamāṇo susirapāsāṇo hoti, otarati. So ca pāsāṇo sīmaṭṭhoyeva hoti. Athāpissa heṭṭhā leṇassa kuṭṭo aggakoṭiṃ āhacca tiṭṭhati, otarati, heṭṭhā ca upari ca sīmāyeva hoti. Sace pana heṭṭhā uparimassa sīmāparicchedassa pārato anto-leṇaṃ hoti, bahi sīmā na otarati. Athāpi uparimassa sīmāparicchedassa orato bahileṇaṃ hoti, anto sīmā na otarati. Athāpi upari sīmāya paricchedo khuddako, heṭṭhā leṇaṃ mahantaṃ sīmāparicchedamatikkamitvā ṭhitaṃ, sīmā upariyeva hoti, heṭṭhā na otarati. Yadi pana leṇaṃ khuddakaṃ sabbapacchimasīmāparimāṇaṃ, upari sīmā mahatī taṃ ajjhottharitvā ṭhitā, sīmā otarati. Atha leṇaṃ atikhuddakaṃ sīmappamāṇaṃ na hoti, sīmā upariyeva hoti, heṭṭhā na otarati. Sace tato upaḍḍhaṃ bhijjitvā patati, sīmappamāṇaṃ cepi hoti, bahi patitaṃ asīmā. Apatitaṃ pana yadi sīmappamāṇaṃ, sīmā hotiyeva.

Khaṇḍasīmā nīcavatthukā hoti, taṃ pūretvā uccavatthukaṃ karonti, sīmāyeva. Sīmāya gehaṃ karonti, sīmaṭṭhakameva hoti. Sīmāya pokkharaṇiṃ khaṇanti, sīmāyeva. Ogho sīmāmaṇḍalaṃ ottharitvā gacchati, sīmāmāḷake aṭṭaṃ bandhitvā kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sīmāya heṭṭhā umaṅganadī hoti, iddhimā bhikkhu tattha nisīdati, sace sā nadī paṭhamaṃ gatā, sīmā pacchā baddhā, kammaṃ na kopeti. Atha paṭhamaṃ sīmā baddhā, pacchā nadī gatā, kammaṃ kopeti. Heṭṭhāpathavitale ṭhito pana kopetiyeva.

Sīmāmāḷake vaṭarukkho hoti, tassa sākhā vā tato niggatapāroho vā mahāsīmāya pathavitalaṃ vā tatthajātarukkhādīni vā āhacca tiṭṭhati, mahāsīmaṃ sodhetvā vā kammaṃ kātabbaṃ, te vā sākhāpārohā chinditvā bahiṭṭhakā kātabbā. Anāhacca ṭhitasākhādīsu āruḷhabhikkhu hatthapāsaṃ ānetabbo. Evaṃ mahāsīmāya jātarukkhassa sākhā vā pāroho vā vuttanayeneva sīmāmāḷake patiṭṭhāti, vuttanayeneva sīmaṃ sodhetvā vā kammaṃ kātabbaṃ, te vā sākhāpārohā chinditvā bahiṭṭhakā kātabbā.

Sace sīmāmāḷake kamme kariyamāne koci bhikkhu sīmāmāḷakassa anto pavisitvā vehāsaṭṭhitasākhāya nisīdati, pādā vāssa bhūmigatā honti, nivāsanapārupanaṃ vā bhūmiṃ phusati, kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Pāde pana nivāsanapārupanañca ukkhipāpetvā kātuṃ vaṭṭati. Idañca lakkhaṇaṃ purimanayepi veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – tatra ukkhipāpetvā kātuṃ na vaṭṭati, hatthapāsameva ānetabbo. Sace antosīmato pabbato abbhugacchati, tatraṭṭho bhikkhu hatthapāsaṃ ānetabbo. Iddhiyā antopabbataṃ paviṭṭhepi eseva nayo. Bajjhamānā eva hi sīmā pamāṇarahitaṃ padesaṃ na otarati. Baddhasīmāya jātaṃ yaṃkiñci yattha katthaci ekasambaddhena gataṃ sīmāsaṅkhyameva gacchatīti.

140. **Tiyojanaparama**nti ettha tiyojanaṃ paramaṃ pamāṇametissāti tiyojanaparamā; taṃ **tiyojanaparamaṃ**. Sammannantena pana majjhe ṭhatvā yathā catūsupi disāsu diyaḍḍhadiyaḍḍhayojanaṃ hoti, evaṃ sammannitabbā. Sace pana majjhe ṭhatvā ekekadisato tiyojanaṃ karonti, chayojanaṃ hotīti na vaṭṭati. Caturassaṃ vā tikoṇaṃ vā sammannantena yathā koṇato koṇaṃ tiyojanaṃ hoti, evaṃ sammannitabbā. Sace hi yena kenaci pariyantena kesaggamattampi tiyojanaṃ atikkāmeti, āpattiñca āpajjati sīmā ca asīmā hoti.

Nadīpāranti ettha pārayatīti pārā. Kiṃ pārayati? Nadiṃ. Nadiyā pārā nadīpārā, taṃ **nadīpāraṃ;** nadiṃ ajjhottharamānanti attho. Ettha ca nadiyā lakkhaṇaṃ nadīnimitte vuttanayameva. **Yatthassa dhuvanāvā vā**ti yattha nadiyā sīmābandhanaṭṭhānagatesu titthesu niccasañcaraṇanāvā assa, yā sabbantimena paricchedena pājanapurisena saddhiṃ tayo jane vahati. Sace pana sā nāvā uddhaṃ vā adho vā kenacideva karaṇīyena puna āgamanatthāya nītā, corehi vā haṭā, avassaṃ labbhaneyyā, yā pana vātena vā chinnabandhanā vīcīhi nadimajjhaṃ nītā avassaṃ āharitabbā, puna dhuvanāvāva hoti. Udake ogate thalaṃ ussāritāpi sudhākasaṭādīhi pūretvā ṭhapitāpi dhuvanāvāva. Sace bhinnā vā visaṅkhatapadarā vā na vaṭṭati. Mahāpadumatthero panāha – ‘‘sacepi tāvakālikaṃ nāvaṃ ānetvā sīmābandhanaṭṭhāne ṭhapetvā nimittāni kittenti, dhuvanāvāva hotī’’ti. Tatra mahāsumatthero āha – ‘‘nimittaṃ vā sīmā vā kammavācāya gacchati na nāvāya. Bhagavatā ca dhuvanāvā anuññātā, tasmā nibaddhanāvāyeva vaṭṭatī’’ti.

Dhuvasetu vāti yattha rukkhasaṅghāṭamayo vā padarabaddho vā jaṅghasatthasetu vā hatthissādīnaṃ sañcaraṇayoggo mahāsetu vā atthi; antamaso taṅkhaṇaññeva rukkhaṃ chinditvā manussānaṃ sañcaraṇayoggo ekapadikasetupi dhuvasetutveva saṅkhyaṃ gacchati. Sace pana upari baddhāni vettalatādīni hatthena gahetvāpi na sakkā hoti tena sañcarituṃ, na vaṭṭati.

Evarūpaṃ nadīpārasīmaṃ sammannitunti yatthāyaṃ vuttappakārā dhuvanāvā vā dhuvasetu vā abhimukhatittheyeva atthi, evarūpaṃ nadīpārasīmaṃ sammannituṃ anujānāmīti attho. Sace dhuvanāvā vā dhuvasetu vā abhimukhatitthe natthi, īsakaṃ uddhaṃ abhiruhitvā adho vā orohitvā atthi, evampi vaṭṭati. Karavīkatissatthero pana ‘‘gāvutamattabbhantarepi vaṭṭatī’’ti āha.

Imañca pana nadīpārasīmaṃ sammannantena ekasmiṃ tīre ṭhatvā uparisote nadītīre nimittaṃ kittetvā tato paṭṭhāya attānaṃ parikkhipantena yattakaṃ paricchedaṃ icchati, tassa pariyosāne adhosotepi nadītīre nimittaṃ kittetvā paratīre sammukhaṭṭhāne nadītīre nimittaṃ kittetabbaṃ. Tato paṭṭhāya yattakaṃ paricchedaṃ icchati, tassa vasena yāva uparisote paṭhamakittitanimittassa sammukhā nadītīre nimittaṃ, tāva kittetvā paccāharitvā paṭhamakittitanimittena saddhiṃ ghaṭetabbaṃ. Atha sabbanimittānaṃ anto ṭhite bhikkhū hatthapāsagate katvā kammavācāya sīmā sammannitabbā. Nadiyaṃ ṭhitā anāgatāpi kammaṃ na kopenti. Sammutipariyosāne ṭhapetvā nadiṃ nimittānaṃ anto pāratīre ca orimatīre ca ekasīmā hoti. Nadī pana baddhasīmāsaṅkhyaṃ na gacchati, visuṃ nadisīmā eva hi sā.

Sace antonadiyaṃ dīpako hoti, taṃ antosīmāya kātukāmena purimanayeneva attanā ṭhitatīre nimittāni kittetvā dīpakassa orimante ca pārimante ca nimittaṃ kittetabbaṃ. Atha paratīre nadiyā orimatīre nimittassa sammukhaṭṭhāne nimittaṃ kittetvā tato paṭṭhāya purimanayeneva yāva uparisote paṭhamakittitanimittassa sammukhā nimittaṃ, tāva kittetabbaṃ. Atha dīpakassa pārimante ca orimante ca nimittaṃ kittetvā paccāharitvā paṭhamakittitanimittena saddhiṃ ghaṭetabbaṃ. Atha dvīsu tīresu dīpake ca bhikkhū sabbeva hatthapāsagate katvā kammavācāya sīmā sammannitabbā. Nadiyaṃ ṭhitā anāgacchantāpi kammaṃ na kopenti. Sammutipariyosāne ṭhapetvā nadiṃ nimittānaṃ anto tīradvayañca dīpako ca ekasīmā hoti, nadī pana nadisīmāyeva.

Sace pana dīpako vihārasīmāparicchedato uddhaṃ vā adho vā adhikataro hoti, atha vihārasīmāparicchedanimittassa ujukameva sammukhibhūte dīpakassa sorimante nimittaṃ kittetvā tato paṭṭhāya dīpakasikharaṃ parikkhipantona puna dīpakassa sorimante nimittasammukhe pārimante nimittaṃ kittetabbaṃ. Tato paraṃ purimanayeneva pāratīre sammukhanimīttamādiṃkatvā pāratīranimittāni ca dīpakassa pārimantasorimantanimittāni ca kittetvā paṭhamakittitanimittena saddhiṃ ghaṭanā kātabbā. Evaṃ kittetvā sammatā sīmā pabbatasaṇḍānā hoti.

Sace pana dīpako vihārasīmāparicchedato uddhampi adhopi adhikataro hoti. Purimanayeneva dīpakassa ubhopi sīkharāni parikkhipitvā nimittāni kittentena nimittaghaṭanā kātabbā. Evaṃ kittetvā sammatā sīmā mudiṅgasaṇṭhānā hoti.

Sace dīpako vihārasīmāparicchedassa anto khuddako hoti, sabbapaṭhamanayena dīpake nimittāni kittetabbāni. Evaṃ kittetvā sammatā sīmā paṇavasaṇṭhānā hoti.

Sīmānujānanakathā niṭṭhitā.

Uposathāgārādikathā

141. **Anupariveṇiya**nti ekasīmamahāvihāre tasmiṃ tasmiṃ pariveṇe. **Asaṅketenā**ti saṅketaṃ akatvā. **Ekaṃ samūhanitvā**ti kammavācāya samūhanitvā.

142. **Yato pātimokkhaṃ suṇātī**ti yattha katthaci bhikkhūnaṃ hatthapāse nisinno yasmā pātimokkhaṃ suṇāti; katovassa uposathoti attho. Idañca vatthuvasena vuttaṃ, hatthapāse nisinnassa pana asuṇantassāpi katova hoti uposatho. **Nimittā kittetabbā**ti uposathapamukhassa khuddakāni vā mahantāni vā pāsāṇaiṭṭhakadārukhaṇḍadaṇḍakādīni yāni kānici nimittāni abbhokāse vā māḷakādīsu vā yattha katthaci saññaṃ katvā kittetuṃ vaṭṭati. Atha vā **nimittā kittetabbā**ti nimittupagā vā animittupagā vā paricchedajānanatthaṃ kittetabbā.

Therehi bhikkhūhi paṭhamataraṃ sannipatitunti ettha sace mahāthero paṭhamataraṃ na āgacchati, dukkaṭaṃ. **Sabbeheva ekajjhaṃ sannipatitvā uposatho kātabbo**ti ettha sace porāṇako āvāso majjhe vihārassa hoti, pahoti cettha bhikkhūnaṃ nisajjaṭṭhānaṃ, tattha sannipatitvā uposatho kātabbo. Sace porāṇako paridubbalo ceva sambādho ca añño pacchā uṭṭhitāvāso asambādho, tattha uposatho kātabbo.

Yattha vā pana thero bhikkhu viharatīti etthāpi sace therassa vihāro sabbesaṃ pahoti, phāsuko hoti, tattha uposatho kātabbo. Sace pana so paccante visamappadese hoti, therassa vattabbaṃ – ‘‘bhante, tumhākaṃ vihāro aphāsukadeso, natthi ettha sabbesaṃ okāso, asukasmiṃ nāma āvāse okāso atthi, tattha gantuṃ vaṭṭatī’’ti. Sace thero nāgacchati, tassa chandapārisuddhiṃ ānetvā sabbesaṃ pahonake phāsukaṭṭhāne uposatho kātabbo.

Avippavāsasīmānujānanakathā

143. **Andhakavindā**ti rājagahato gāvutattaye andhakavindaṃ nāma, taṃ upanissāya thero vasati; tato rājagahaṃ uposathaṃ āgacchanto. Rājagahañhi parikkhipitvā aṭṭhārasa mahāvihārā sabbe ekasīmā, dhammasenāpatinā nesaṃ sīmā baddhā, tasmā veḷuvane saṅghassa sāmaggīdānatthaṃ āgacchantoti attho. **Nadiṃ taranto**ti sippiniyaṃ nāma nadiṃ atikkamanto. **Manaṃ vuḷho ahosī**ti īsakaṃ appattavuḷhabhāvo ahosi. Sā kira nadī gijjhakūṭato otaritvā caṇḍena sotena vahati. Tattha vegena āgacchantaṃ udakaṃ amanasikaronto thero manaṃ vuḷho ahosi, na pana vuḷho, udakabbhāhatānissa cīvarāni allāni jātāni.

144. **Sammatā sā sīmā saṅghena ticīvarena avippavāsā ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañcā**ti imissā kammavācāya uppannakālato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ purimakammavācā na vaṭṭati. Ayameva hi thāvarā hoti. Bhikkhunīnaṃ pana ayaṃ na vaṭṭati, purimāyeva vaṭṭati. Kasmā? Bhikkhunisaṅgho hi antogāme vasati. Yadi evaṃ siyā, so etāya kammavācāya ticīvaraparihāraṃ na labheyya, atthi cassa parihāro, tasmā purimāyeva vaṭṭati. Bhikkhunisaṅghassa hi dvepi sīmāyo labbhanti. Tattha bhikkhūnaṃ sīmaṃ ajjhottharitvāpi tassā antopi bhikkhunīnaṃ sīmaṃ sammannituṃ vaṭṭati. Bhikkhūnampi bhikkhunisīmāya eseva nayo. Na hi te aññamaññassa kamme gaṇapūrakā honti, na kammavācaṃ vaggaṃ karonti. Ettha ca nigamanagarānampi gāmeneva saṅgaho veditabbo.

Gāmūpacāroti parikkhittassa parikkhepo, aparikkhittassa parikkhepokāso. Tesu adhiṭṭhitatecīvariko bhikkhu parihāraṃ na labhati. Iti bhikkhūnaṃ avippavāsasīmā gāmañca gāmūpacārañca na ottharati, samānasaṃvāsakasīmāva ottharati. Samānasaṃvāsakasīmā cettha attano dhammatāya gacchati. Avippavāsasīmā pana yattha samānasaṃvāsakasīmā, tattheva gacchati. Na hi tassā visuṃ nimittakittanaṃ atthi, tattha sace avippavāsāya sammutikāle gāmo atthi, taṃ sā na ottharati. Sace pana sammatāya sīmāya pacchā gāmo nivisati, sopi sīmāsaṅkhyameva gacchati. Yathā ca pacchā niviṭṭho, evaṃ paṭhamaṃ niviṭṭhassa pacchā vaḍḍhitappadesopi sīmāsaṅkhyameva gacchati. Sacepi sīmāsammutikāle gehāni katāni, pavisissāmāti ālayopi atthi, manussā pana appaviṭṭhā, porāṇakagāmaṃ vā sagehameva chaḍḍetvā aññattha gatā, agāmoyeva esa, sīmā ottharati. Sace pana ekampi kulaṃ paviṭṭhaṃ vā āgataṃ vā atthi, gāmoyeva sīmā na ottharati.

Evañca pana bhikkhave ticīvarena avippavāso samūhantabboti ettha samūhanantena bhikkhunā vattaṃ jānitabbaṃ. Tatridaṃ vattaṃ – khaṇḍasīmāya ṭhatvā avippavāsasīmā na samūhantabbā, tathā avippavāsasīmāya ṭhatvā khaṇḍasīmāpi. Khaṇḍasīmāyaṃ pana ṭhitena khaṇḍasīmāva samūhanitabbā, tathā itarāya ṭhitena itarā. Sīmaṃ nāma dvīhi kāraṇehi samūhananti pakatiyā khuddakaṃ puna āvāsavaḍḍhanatthāya mahatiṃ vā kātuṃ; pakatiyā mahatiṃ puna aññesaṃ vihārokāsadānatthāya khuddakaṃ vā kātuṃ. Tattha sace khaṇḍasīmañca avippavāsasīmañca jānanti, samūhanituñceva bandhituñca sakkhissanti. Khaṇḍasīmaṃ pana jānantā avippavāsaṃ ajānantāpi samūhanituñceva bandhituñca sakkhissanti. Khaṇḍasīmaṃ ajānantā avippavāsaṃyeva jānantā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇauposathāgārādīsu nirāsaṅkaṭṭhānesu ṭhatvā appeva nāma samūhanituṃ sakkhissanti, paṭibandhituṃ pana na sakkhissanteva. Sace bandheyyuṃ, sīmāsambhedaṃ katvā vihāraṃ avihāraṃ kareyyuṃ, tasmā na samūhanitabbā. Ye pana ubhopi na jānanti, teneva samūhanituṃ na bandhituṃ sakkhissanti. Ayañhi sīmā nāma kammavācāya vā asīmā hoti sāsanantaradhānena vā, na ca sakkā sīmaṃ ajānantehi kammavācā kātuṃ, tasmā na samūhanitabbā. Sādhukaṃ pana ñatvāyeva samūhanitabbā ca bandhitabbā cāti.

Gāmasīmādikathā

147. Evaṃ baddhasīmāvasena samānasaṃvāsañca ekūposathabhāvañca dassetvā idāni abaddhasīmesupi okāsesu taṃ dassento **‘‘asammatāya, bhikkhave, sīmāya aṭṭhapitāyā’’**tiādimāha. Tattha **aṭṭhapitāyā**ti aparicchinnāya. Gāmaggahaṇena cettha nagarampi gahitameva hoti. Tattha yattake padese tassa gāmassa bhojakā baliṃ labhanti, so padeso appo vā hotu mahanto vā, **gāmasīmā**tveva saṅkhyaṃ gacchati. **Nagaranigamasīmāsu**pi eseva nayo. Yampi ekasmiṃyeva gāmakhette ekaṃ padesaṃ ‘‘ayaṃ visuṃ gāmo hotū’’ti paricchinditvā rājā kassaci deti, sopi visuṃgāmasīmā hotiyeva. Tasmā sā ca itarā ca pakatigāmanagaranigamasīmā baddhasīmāsadisāyeva honti, kevalaṃ pana ticīvaravippavāsaparihāraṃ na labhanti.

Evaṃ gāmantavāsīnaṃ sīmāparicchedaṃ dassetvā idāni āraññakānaṃ sīmāparicchedaṃ dassento **‘‘agāmake ce’’**tiādimāha. Tattha **agāmake ce**ti gāmanigamanagarasīmāhi aparicchinne aṭavippadese. Atha vā **agāmake ce**ti vijjhāṭavisadise arañña bhikkhu vasati, athassa ṭhitokāsato samantā sattabbhantarā samānasaṃvāsakasīmāti attho. Ayaṃ sīmā ticīvaravippavāsaparihārampi labhati. Tattha ekaṃ abbhantaraṃ aṭṭhavīsati hatthappamāṇaṃ hoti. Majjhe ṭhitassa samantā sattabbhantarā vinibbedhena cuddasa honti. Sace dve saṅghā visuṃ vinayakammāni karonti, dvinnaṃ sattabbhantarānaṃ antare aññaṃ ekaṃ sattabbhantaraṃ upacāratthāya ṭhapetabbaṃ. Sesā sattabbhantarasīmakathā mahāvibhaṅge udositasikkhāpadavaṇṇanāyaṃ vuttanayena gahetabbā.

Sabbā bhikkhave nadī asīmāti yā kāci nadīlakkhaṇappattā nadī nimittāni kittetvā ‘‘etaṃ baddhasīmaṃ karomā’’ti katāpi asīmāva hoti, sā pana attano sabhāveneva baddhasīmāsadisā, sabbamettha saṅghakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. **Samuddajātassaresu**pi eseva nayo. Ettha ca jātassaro nāma yena kenaci khaṇitvā akato sayaṃjātasobbho samantato āgatena udakena pūrito tiṭṭhati.

Evaṃ nadīsamuddajātassarānaṃ baddhasīmābhāvaṃ paṭikkhipitvā puna tattha abaddhasīmāpaacchedaṃ dassento **‘‘nadiyā vā bhikkhave’’**tiādimāha. Tattha **yaṃ majjhimassa purisassa samantā udakukkhepā**ti yaṃ ṭhānaṃ majjhimassa purisassa samantato udakukkhepena paricchinnaṃ. Kathaṃ pana udakaṃ ukkhipitabbaṃ? Yathā akkhadhuttā dāruguḷaṃ khipanti, evaṃ udakaṃ vā vālikaṃ vā hatthena gahetvā thāmamajjhimena purisena sabbathāmena khipitabbaṃ. Yattha evaṃ khittaṃ udakaṃ vā vālikā vā patati, ayameko **udakukkhepo**. Tassa anto hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhito kammaṃ kopeti. Yāva parisā vaḍḍhati, tāva sīmāpi vaḍḍhati. Parisapariyantato udakukkhepoyeva pamāṇaṃ. Jātassarasamuddesupi eseva nayo.

Ettha ca sace nadī nātidīghā hoti, pabhavato paṭṭhāya yāva mukhadvārā sabbattha saṅgho nisīdati, udakukkhepasīmākammaṃ natthi, sakalāpi nadī etesaṃyeva bhikkhūnaṃ pahoti. Yaṃ pana mahāsumattherena vuttaṃ ‘‘yojanaṃ pavattamānāyeva nadī, tatrāpi upari addhayojanaṃ pahāya heṭṭhā addhayojane kammaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti, taṃ mahāpadumattherenevа paṭikkhittaṃ. Bhagavatā hi ‘‘timaṇḍalaṃ paṭicchādetvā yattha katthaci uttarantiyā bhikkhuniyā antaravāsako temiyatī’’ti idaṃ nadiyā pamāṇaṃ vuttaṃ, na yojanaṃ vā addhayojanaṃ vā. Tasmā yā imassa suttassa vasena pubbe vuttalakkhaṇā nadī, tassā pabhavato paṭṭhāya saṅghakammaṃ kātuṃ vaṭṭatīti. Sace panettha bahū bhikkhū visuṃ visuṃ kammaṃ karonti, sabbehi attano ca aññesañca udakukkhepaparicchedassa antarā añño udakukkhepo sīmantarikatthāya ṭhapetabbo. Tato adhikaṃ vaṭṭatiyeva, ūnakaṃ pana na vaṭṭatīti vuttaṃ. Jātassarasamuddesupi eseva nayo.

Nadiyā pana kammaṃ karissāmāti gatehi sace nadī paripuṇṇā hoti samatittikā, udakasāṭikaṃ nivāsetvāpi antonadiyaṃyeva kammaṃ kātabbaṃ. Sace na sakkonti, nāvāyapi ṭhatvā kātabbaṃ. Gacchantiyā pana nāvāya kātuṃ na vaṭṭati. Kasmā? Udakukkhepamattameva hi sīmā, taṃ nāvā sīghameva atikkāmeti. Evaṃ sati aññissā sīmāya ñatti aññissā anusāvanā hoti, tasmā nāvaṃ arittena vā ṭhapetvā pāsāṇe vā lambitvā antonadiyaṃ jātarukkhe vā bandhitvā kammaṃ kātabbaṃ. Antonadiyaṃ baddhaaṭṭakepi antonadiyaṃ jātarukkhepi ṭhitehi kātuṃ vaṭṭati.

Sace pana rukkhassa sākhā vā tato nikkhantapāroho vā bahinadītīre vihārasīmāya vā gāmasīmāya vā patiṭṭhito, sīmaṃ vā sodhetvā sākhaṃ vā chinditvā kammaṃ kātabbaṃ. Bahinadītīre jātarukkhassa antonadiyaṃ paviṭṭhasākhāya vā pārohe vā nāvaṃ bandhitvā kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Karontehi sīmā vā sodhetabbā, chinditvā vāssa bahipatiṭṭhitabhāvo nāsetabbo. Nadītīre pana khāṇukaṃ koṭṭetvā tattha baddhanāvāya na vaṭṭatiyeva.

Nadiyaṃ setuṃ karonti, sace antonadiyaṃyeva setu vā setupādā vā, setumhi ṭhitehi kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace pana setu vā setupādā vā bahitīre patiṭṭhitā, kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati, sīmaṃ sodhetvā kātabbaṃ. Atha setupādā anto, setu pana ubhinnampi tīrānaṃ upariākāse ṭhito, vaṭṭati. Antonadiyaṃ pāsāṇo vā dīpako vā hoti, tassa yattakaṃ padesaṃ pubbe vuttappakāre pakativassakāle vassānassa catūsu māsesu udakaṃ ottharati, so nadīsaṅkhyameva gacchati. Ativuṭṭhikāle pana oghena otthaṭokāso na gahetabbo, so hi gāmasīmāsaṅkhyameva gacchati.

Nadito mātikaṃ nīharantā nadiyaṃ āvaraṇaṃ karonti, tañce ottharitvā vā vinibbijjhitvā vā udakaṃ gacchati, sabbattha pavattanaṭṭhāne kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace pana āvaraṇena vā koṭṭakabandhanena vā sotaṃ pacchijjati, udakaṃ nappavattati, appavattanaṭṭhāne kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Āvaraṇamatthakepi kātuṃ na vaṭṭati. Sace koci āvaraṇappadeso pubbe vuttapāsāṇadīpakappadeso viya udakena ajjhotthariyati, tattha vaṭṭati. So hi nadīsaṅkhyameva gacchati. Nadiṃ vināsetvā taḷākaṃ karonti, heṭṭhā pāḷi baddhā, udakaṃ āgantvā taḷākaṃ pūretvā tiṭṭhati, ettha kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Upari pavattanaṭṭhāne heṭṭhā ca chaḍḍitamodakaṃ nadiṃ ottharitvā sandanaṭṭhānato paṭṭhāya vaṭṭati. Deve avassante hemantagimhesu vā sukkhanadiyāpi vaṭṭati. Nadito nīhaṭamātikāya na vaṭṭati. Sace sā kālantarena bhijjitvā nadī hoti, vaṭṭati. Kāci nadī kālantarena uppatitvā gāmanigamasīmaṃ ottharitvā pavattati, nadīyeva hoti, kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace pana vihārasīmaṃ ottharati, vihārasīmātveva saṅkhyaṃ gacchati.

Samuddepi kammaṃ karontehi yaṃ padesaṃ uddhaṃ vaḍḍhanaudakaṃ vā pakativīci vā vegena āgantvā ottharati, tattha kātuṃ na vaṭṭati. Yasmiṃ pana padese pakativīciyo ottharitvā saṇṭhahanti, so udakantato paṭṭhāya antosamuddo nāma, tattha ṭhitehi kammaṃ kātabbaṃ. Sace ūmivego bādhati, nāvāya vā aṭṭake vā ṭhatvā kātabbaṃ. Tesu vinicchayo nadiyaṃ vuttanayeneva veditabbo. Samudde piṭṭhipāsāṇo hoti, taṃ kadāci ūmiyo āgantvā ottharanti, kadāci na ottharanti, tattha kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati, so hi gāmasīmāsaṅkhyameva gacchati. Sace pana vīcīsu āgatāsupi anāgatāsupi pakatiudakeneva otthariyati, vaṭṭati. Dīpako vā pabbato vā hoti, so ce dūre hoti macchabandhānaṃ agamanapathe, araññasīmāsaṅkhyameva gacchati. Tesaṃ gamanapariyantassa orato pana gāmasīmāsaṅkhyaṃ gacchati. Tattha gāmasīmaṃ asodhetvā kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Samuddo gāmasīmaṃ vā nigamasīmaṃ vā ottharitvā tiṭṭhati, samuddova hoti, tattha kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace pana vihārasīmaṃ ottharati, vihārasīmātveva saṅkhyaṃ gacchati.

Jātassare kammaṃ karontehipi yattha pubbe vuttappakāre vassakāle vasse pacchinnamatte pivituṃ vā hatthapāde vā dhovituṃ udakaṃ na hoti, sukkhati, ayaṃ na jātassaro, gāmakhettasaṅkhyameva gacchati, tattha kammaṃ na kātabbaṃ. Yattha pana vuttappakāre vassakāle udakaṃ santiṭṭhati, ayameva jātassaro. Tassa yattake padese vassānaṃ cātumāse udakaṃ tiṭṭhati, tattha kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace gambhīraṃ udakaṃ, aṭṭakaṃ bandhitvā tattha ṭhitehipi jātassarassa anto jātarukkhamhi baddhaaṭṭakepi kātuṃ vaṭṭati. Piṭṭhipāsāṇadīpakesu panettha nadiyaṃ vuttasadisova vinicchayo. Samavassadevakāle pahonakajātassaro pana sacepi dubbuṭṭhikāle vā gimhahemantesu vā sukkhati, nirudako hoti, tattha saṅghakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Yaṃ andhakaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ ‘‘sabbo jātassaro sukkho anodako, gāmakhettaṃyeva bhajatī’’ti, taṃ na gahetabbaṃ. Sace panettha udakatthāya āvāṭaṃ vā pokkharaṇīādīni vā khaṇanti, taṃ ṭhānaṃ ajātassaro hoti, gāmasīmāsaṅkhyaṃ gacchati. Lābutipusakādivappe katepi eseva nayo.

Sace pana taṃ pūretvā thalaṃ vā karonti, ekasmiṃ disābhāge pāḷiṃ bandhitvā sabbameva taṃ mahātaḷākaṃ vā karonti, sabbopi ajātassaro hoti, gāmasīmāsaṅkhyameva gacchati. Loṇīpi jātassarasaṅkhyameva gacchati. Vassike cattāro māse udakaṭṭhānokāse kammaṃ kātuṃ vaṭṭatīti.

148. **Sīmāya sīmaṃ sambhindantī**ti attano sīmāya paresaṃ baddhasīmaṃ sambhindanti. Sace hi porāṇakassa vihārassa puratthimāya disāya ambo ceva jambū cāti dve rukkhā aññamaññaṃ saṃsaṭṭhaviṭapā honti, tesu ambassa pacchimadisābhāge jambū. Vihārasīmā ca jambuṃ anto katvā ambaṃ kittetvā baddhā hoti, atha pacchā tassa vihārassa puratthimāya disāya vihāraṃ katvā sīmaṃ bandhantā taṃ ambaṃ anto katvā jambuṃ kittetvā bandhanti, sīmāya sīmā sambhinnā hoti. Evaṃ chabbaggiyā akaṃsu, tenāha – ‘‘sīmāya sīmaṃ sambhindantī’’ti.

Sīmāya sīmaṃ ajjhottharantīti attano sīmāya paresaṃ baddhasīmaṃ ajjhottharanti;

Paresaṃ baddhasīmaṃ sakalaṃ vā tassā padesaṃ vā anto katvā attano sīmaṃ bandhanti. **Sīmantarikaṃ ṭhapetvā sīmaṃ sammannitu**nti ettha sace paṭhamataraṃ katassa vihārassa sīmā asammatā hoti, sīmāya upacāro ṭhapetabbo. Sace sammatā hoti, pacchimakoṭiyā hatthamattā sīmantarikā ṭhapetabbā. Kurundiyaṃ vidatthimattampi, mahāpaccariyaṃ caturaṅgulamattampi vaṭṭatīti vuttaṃ.

Ekarukkhopi ca dvinnaṃ sīmānaṃ nimittaṃ hoti, so pana vaḍḍhanto sīmāsaṅkaraṃ karoti, tasmā na kātabbo.

Uposathabhedādikathā

149. **Cātuddasiko ca pannarasiko cā**ti ettha cātuddasikassa pubbakicce ‘‘ajjuposatho cātuddaso’’ti vattabbaṃ.

Adhammena vaggantiādīsu sace ekasmiṃ vihāre catūsu bhikkhūsu vasantesu ekassa chandapārisuddhiṃ āharitvā tayo pārisuddhiuposathaṃ karonti, tīsu vā vasantesu ekassa chandapārisuddhiṃ āharitvā dve pātimokkhaṃ uddisanti, **adhammena vaggaṃ** uposathakammaṃ hoti. Sace pana cattāropi sannipatitvā pārisuddhiuposathaṃ karonti, tayo vā dve vā pātimokkhaṃ uddisanti, **adhammena samaggaṃ** nāma hoti. Sace catūsu janesu ekassa pārisuddhiṃ āharitvā tayo pātimokkhaṃ uddisanti, tīsu vā janesu ekassa pārisuddhiṃ āharitvā dve pārisuddhiuposathaṃ karonti, **dhammena vaggaṃ** nāma hoti. Sace pana cattāro ekattha vasantā sabbeva sannipatitvā pātimokkhaṃ uddisanti, tayo pārisuddhiuposathaṃ karonti, dve aññamaññaṃ pārisuddhiuposathaṃ karonti, **dhammena samaggaṃ** nāma hotīti.

Pātimokkhuddesakathā

150. **Nidānaṃ uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabba**nti ‘‘suṇātu me bhante saṅgho…pe… āvikatā hissa phāsu hotī’’ti imaṃ nidānaṃ uddisitvā ‘‘uddiṭṭhaṃ kho āyasmanto nidānaṃ, tatthāyasmante pucchāmi – kaccittha parisuddhā, dutiyampi pucchāmi…pe… evametaṃ dhārayāmīti. Sutā kho panāyasmantehi cattāro pārājikā dhammā…pe… avivadamānehi sikkhitabba’’nti evaṃ avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ. Etena nayena sesāpi cattāro pātimokkhuddesā veditabbā.

Savarabhayanti aṭavimanussabhayaṃ. **Rājantarāyo**tiādīsu sace bhikkhūsu ‘‘uposathaṃ karissāmā’’ti nisinnesu rājā āgacchati, ayaṃ rājantarāyo. Corā āgacchanti, ayaṃ corantarāyo. Davadāho vā āgacchati, āvāse vā aggi uṭṭhahati, ayaṃ aggantarāyo. Megho vā uṭṭheti, ogho vā āgacchati, ayaṃ udakantarāyo. Bahū manussā āgacchanti, ayaṃ manussantarāyo. Bhikkhuṃ yakkho gaṇhāti, ayaṃ amanussantarāyo. Byagghādayo caṇḍamigā āgacchanti, ayaṃ vāḷantarāyo. Bhikkhuṃ sappādayo ḍaṃsanti, ayaṃ sarīsapantarāyo. Bhikkhu gilāno vā hoti, kālaṃ vā karoti, verino vā taṃ māretukāmā gaṇhanti, ayaṃ jīvitantarāyo. Manussā ekaṃ vā bahū vā bhikkhū brahmacariyā cāvetukāmā gaṇhanti, ayaṃ brahmacariyantarāyo. Evarūpesu antarāyesu saṃkhittena pātimokkho uddisitabbo, paṭhamo vā uddeso uddisitabbo, ādimhi dve tayo cattāro vā. Ettha ca dutiyādīsu uddesesu yasmiṃ apariyosite antarāyo hoti, sopi suteneva sāvetabbo.

Anajjhiṭṭhāti anāṇattā ayācitā vā. Ajjhesanā cettha saṅghena sammatadhammajjhesakāyattā vā saṅghattherāyattā vā, tasmiṃ dhammajjhesake asati saṅghattheraṃ āpucchitvā vā tena yācito vā bhāsituṃ labhati. Saṅghattherenāpi sace vihāre bahū dhammakathikā honti, vārapaṭipāṭiyā vattabbā – ‘‘tvaṃ dhammaṃ bhaṇa, dhammaṃ kathehi, dhammadānaṃ dehī’’ti vā vuttena tīhipi vidhīhi dhammo bhāsitabbo. ‘‘Osārehī’’ti vutto pana osāretumeva labhati, ‘‘kathehī’’ti vutto kathetumeva, ‘‘sarabhaññaṃ bhaṇāhī’’ti vutto sarabhaññameva. Saṅghattheropi ca uccatare āsane nisinno yācituṃ na labhati. Sace upajjhāyo ceva saddhivihāriko ca honti, upajjhāyo ca naṃ uccāsane nisinno ‘‘bhaṇāhī’’ti vadati, sajjhāyaṃ adhiṭṭhahitvā bhaṇitabbaṃ. Sace panettha daharā bhikkhū honti, tesaṃ ‘‘bhaṇāmī’’ti bhaṇitabbaṃ.

Sace vihāre saṅghatthero attanoyeva nissitake bhaṇāpeti, aññe madhurabhāṇakepi nājjhesati, so aññehi vattabbo – ‘‘bhante asukaṃ nāma bhaṇāpemā’’ti. Sace ‘‘bhaṇāpethā’’ti vā vadati, tuṇhī vā hoti, bhaṇāpetuṃ vaṭṭati. Sace pana paṭibāhati, na bhaṇāpetabbaṃ. Yadi anāgateyeva saṅghatthere dhammasavanaṃ āraddhaṃ, puna āgate ṭhapetvā āpucchanakiccaṃ natthi. Osāretvā pana kathentena āpucchitvā vā aṭṭhapetvāyeva vā kathetabbaṃ, kathentassa puna āgatepi eseva nayo.

Upanisinnakathāyapi saṅghattherova sāmī, tasmā tena sayaṃ vā kathetabbaṃ, añño vā bhikkhu ‘‘kathehī’’ti vattabbo, no ca kho uccatare āsane nisinnena. Manussānaṃ pana ‘‘bhaṇāhī’’ti vattuṃ vaṭṭati. Manussā attano jānanakabhikkhuṃ āpucchanti, tena theraṃ āpucchitvā kathetabbaṃ. Sace saṅghatthero ‘‘bhante ime pañhaṃ pucchantī’’ti puṭṭho ‘‘kathehī’’ti vā bhaṇati, tuṇhī vā hoti, kathetuṃ vaṭṭati. Antaraghare anumodanādīsupi eseva nayo. Sace saṅghatthero vihāre vā antaraghare vā ‘‘maṃ anāpucchitvāpi katheyyāsī’’ti anujānāti, laddhakappiyaṃ hoti, sabbattha vattuṃ vaṭṭati.

Sajjhāyaṃ karontenāpi thero āpucchitabboyeva. Ekaṃ āpucchitvā sajjhāyantassa aparo āgacchati, puna āpucchanakiccaṃ natthi. Sace vissamissāmīti ṭhapitassa āgacchati, puna ārabhantenāpi āpucchitabbaṃ. Saṅghatthere anāgateyeva āraddhaṃ sajjhāyantassāpi eseva nayo. Ekena saṅghattherena ‘‘maṃ anāpucchāpi yathāsukhaṃ sajjhāyāhī’’ti anuññāte yathāsukhaṃ sajjhāyituṃ vaṭṭati. Aññasmiṃ pana āgate taṃ āpucchitvāva sajjhāyitabbaṃ.

151. **Attanā vā attānaṃ sammannitabbaṃ**ti attanā vā attā sammannitabbo; pucchantena pana parisaṃ oloketvā sace attano upaddavo natthi, vinayo pucchitabbo.

153. **Katepi okāse puggalaṃ tulayitvā**ti ‘‘atthi nu kho me ito upaddavo, natthī’’ti evaṃ upaparikkhitvā. **Puramhākaṃ**ti paṭhamaṃ amhākaṃ. **Paṭikaccevā**ti paṭhamatarameva. **Puggalaṃ tulayitvā okāsaṃ kātu**nti ‘‘bhūtameva nu kho āpattiṃ vadati, abhūta’’nti evaṃ upaparikkhitvā okāsaṃ kātuṃ anujānāmīti attho.

Adhammakammapaṭikkosanādikathā

154. **Adhammakammaṃ** vuttanayameva. **Paṭikkositu**nti vāretuṃ. **Diṭṭhimpi āvikātu**nti ‘‘adhammakammaṃ idaṃ na me khamatī’’ti evaṃ aññassa santike attano diṭṭhiṃ pakāsetuṃ. **Catūhi pañcahī**tiādi tesaṃ anupaddavatthāya vuttaṃ. **Sañcicca na sāventī**ti yathā na suṇanti evaṃ bhaṇissāmāti sañcicca saṇikaṃ uddisanti.

155. **Therādhika**nti therādhīnaṃ; therāyattaṃ bhavitunti attho. ‘‘Therādheyya’’ntipi pāṭho, tasmā therena sayaṃ vā uddisitabbaṃ, añño vā ajjhesitabbo. Ajjhesanavidhānañcettha dhammajjhesane vuttanayameva. **So na jānāti uposathaṃ vā**tiādīsu cātuddasikapannarasikabhedena duvidhaṃ, saṅghauposathādibhedena navavidhañca uposathaṃ na jānāti, catubbidhaṃ uposathakammaṃ na jānāti, duvidhaṃ pātimokkhaṃ na jānāti, navavidhaṃ pātimokkhuddesaṃ na jānāti. **Yo tattha bhikkhu byatto paṭibalo**ti ettha kiñcāpi daharassāpi byattassa pātimokkho anuññāto. Atha kho ettha ayamadhippāyo. Sace therassa pañca vā cattāro vā tayo vā pātimokkhuddesā nāgacchanti; dve pana akhaṇḍā suvisadā vācuggatā honti, therāyattova pātimokkhā. Sace pana ettakampi visadaṃ kātuṃ na sakkoti, byattassa bhikkhuno āyatto hoti.

Sāmantā āvāsāti sāmantaṃ āvāsaṃ. **Sajjuka**nti tadaheva āgamanatthāya. **Navaṃ bhikkhuṃ āṇāpetu**nti ettha yo sakkoti uggahetuṃ, evarūpo āṇāpetabbo, na bālo.

Pakkhagaṇanādiuggahaṇānujānanakathā

156. **Katimī bhante**ti ettha katīnaṃ pūraṇīti katimī. **Kālavato**ti kālasseva; pagevāti attho.

158. **Yaṃ kālaṃ saratī**ti ettha sāyampi ‘‘ajjuposatho samannāharathā’’ti ārocetuṃ vaṭṭati.

159. **Therena bhikkhunā navaṃ bhikkhuṃ āṇāpetu**nti etthāpi kiñci kammaṃ karonto vā sadākālameva eko vā bhāranittharaṇako vā sarabhāṇakadhammakathikādīsu aññataro vā na uposathāgārasammajjanatthaṃ āṇāpetabbo, avasesā pana vārena āṇāpetabbā. Sace āṇatto sammuñjaniṃ tāvakālikampi na labhati, sākhābhaṅgaṃ kappiyaṃ kāretvā sammajjitabbaṃ, tampi alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti.

160. Āsanapaññāpanāṇattiyampi vuttanayeneva āṇāpetabbo. Āṇattena ca sace uposathāgāre āsanāni natthi, saṅghikāvāsatopi āharitvā paññapetvā puna āharitabbāni. Āsanesu asati kaṭasārakepi taṭṭikāyopi paññapetuṃ vaṭṭati, taṭṭikāsupi asati sākhābhaṅgāni kappiyaṃ kāretvā paññapetabbāni, kappiyakārakaṃ alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti.

161. Padīpakaraṇepi vuttanayeneva āṇāpetabbo. Āṇāpentena ca ‘‘amukasmiṃ nāma okāse telaṃ vā vaṭṭi vā kapallikā vā atthi, taṃ gahetvā karohī’’ti vattabbo. Sace telādīni natthi, pariyesitabbāni, pariyesitvā alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti. Apica kapāle aggipi jāletabbo.

Disaṃgamikādivatthukathā

163. **Saṅgahetabbo**ti ‘‘sādhu bhante āgatāttha, idha bhikkhā sulabhā sūpabyañjanaṃ atthi, vasatha anukkaṇṭhamānā’’ti evaṃ piyavacanena saṅgahetabbo. Punappunaṃ tathākaraṇavasena **anuggahetabbo**. ‘‘Āma vasissāmī’’ti paṭivacanadāpanena **upalāpetabbo**. Atha vā catūhi paccayehi saṅgahetabbo ceva anuggahetabbo ca. Piyavacanena upalāpetabbo, kaṇṇasukhaṃ ālapitabboti attho. Cuṇṇādīhi **upaṭṭhāpetabbo. Āpatti dukkaṭassā**ti sace sakalopi saṅgho na karoti, sabbesaṃ dukkaṭaṃ. Idha neva therā na daharā muccanti, sabbehi vārena upaṭṭhāpetabbo. Attano vāre anupaṭṭhahantassa āpatti. Tena pana mahātherānaṃ pariveṇasammajjanadantakaṭṭhadānādīni na sāditabbāni. Evampi sati mahātherehi sāyaṃpātaṃ upaṭṭhānaṃ āgantabbaṃ. Tena pana tesaṃ āgamanaṃ ñatvā paṭhamataraṃ mahātherānaṃ upaṭṭhānaṃ gantabbaṃ. Sacassa saddhiṃcarā bhikkhuupaṭṭhākā atthi, ‘‘mayhaṃ upaṭṭhākā atthi, tumhe appossukkā viharathā’’ti vattabbaṃ. Athāpissa saddhiṃcarā natthi, tasmiṃyeva pana vihāre eko vā dve vā vattasampannā vadanti ‘‘mayaṃ therassa kattabbaṃ karissāma, avasesā phāsu viharantū’’ti sabbesaṃ anāpatti.

So āvāso gantabboti uposathakaraṇatthāya anvaddhamāsaṃ gantabbo. So ca kho utuvasseyeva, vassāne pana yaṃ kattabbaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘vassaṃ vasanti bālā abyattā’’**tiādimāha. Tattha **na bhikkhave tehi bhikkhūhi tasmiṃ āvāse vassaṃ vasitabba**nti purimikāya pātimokkhuddesakena vinā na vassaṃ upagantabbaṃ. Sace so vassūpagatānaṃ pakkamati vā, vibbhamati vā, kālaṃ vā karoti, aññasmiṃ satiyeva pacchimikāya vasituṃ vaṭṭati, asati aññattha gantabbaṃ, agacchantānaṃ dukkaṭaṃ. Sace pana pacchimikāya pakkamati vā vibbhamati vā kālaṃ vā karoti, māsadvayaṃ vasitabbaṃ.

Pārisuddhidānakathā

164. **Kāyena viññāpetī**ti pārisuddhidānaṃ yena kenaci aṅgapaccaṅgena viññāpeti jānāpeti; vācaṃ pana nicchāretuṃ sakkonto vācāya viññāpeti; ubhayathā sakkonto kāyavācāhi. **Saṅghena tattha gantvā uposatho kātabbo**ti sace bahū tādisā gilānā honti, saṅghena paṭipāṭiyā ṭhatvā sabbe hatthapāse kātabbā. Sace dūre dūre honti, saṅgho nappahoti, taṃ divasaṃ uposatho na kātabbo, natveva vaggena saṅghena uposatho kātabbo.

Tattheva pakkamatīti saṅghamajjhaṃ anāgantvā tatova katthaci gacchati. **Sāmaṇero paṭijānātī**ti ‘‘sāmaṇero aha’’nti evaṃ paṭijānāti; bhūtaṃyeva vā sāmaṇerabhāvaṃ āroceti, pacchā vā sāmaṇerabhūmiyaṃ tiṭṭhatīti attho. Esa nayo sabbattha.

Saṅghappatto pakkamatīti sabbantimena paricchedena uposathatthāya sannipatitānaṃ catunnaṃ bhikkhūnaṃ hatthapāsaṃ patvā pakkamati. Esa nayo sabbattha. Ettha ca ekena bahūnampi āhaṭā pārisuddhi āhaṭāva hoti. Sace pana so antarāmagge aññaṃ bhikkhuṃ disvā yesaṃ anena pārisuddhi gahitā, tesañca attano ca pārisuddhiṃ deti, tasseva pārisuddhi āgacchati, itarā pana bilāḷasaṅkhalikapārisuddhi nāma hoti. Sā na āgacchati.

Sutto na ārocetīti āgantvā supati, ‘‘asukena pārisuddhi dinnā’’ti na āroceti. **Pārisuddhihārakassa anāpattī**ti ettha sace sañcicca nāroceti, dukkaṭaṃ āpajjati, pārisuddhi pana āhaṭāva hoti. Asañcicca anārocitattā panassa anāpatti, ubhinnampi ca uposatho katoyeva hoti.

Chandadānakathā

165. Chandadānepi pārisuddhidāne vuttasadisoyeva vinicchayo. **Pārisuddhiṃ dentena chandampi dātu**nti ettha sace pārisuddhimeva deti na chandaṃ, uposatho kato hoti. Yaṃ pana saṅgho aññaṃ kammaṃ karoti, taṃ akataṃ hoti. Chandameva deti na pārisuddhiṃ, bhikkhusaṅghassa uposathopi kammampi katameva hoti, chandadāyakassa pana uposatho akato hoti. Sacepi koci bhikkhu nadiyā vā sīmāya vā uposathaṃ adhiṭṭhahitvā āgacchati, ‘‘kato mayā uposatho’’ti acchituṃ na labhati, sāmaggī vā chando vā dātabbo.

167. **Saratipi uposathaṃ napi saratī**ti ekadā sarati, ekadā na sarati. **Atthi neva saratī**ti yo ekantaṃ neva sarati, tassa sammutidānakiccaṃ natthi. Anāgacchantopi kammaṃ na kopeti.

Saṅghuposathādikathā

168. **So deso sammajjitvā**ti taṃ desaṃ sammajjitvā, upayogatthe paccattaṃ. **Pānīyaṃ paribhojanīya**ntiādi pana uttānatthameva. Kasmā panetaṃ vuttaṃ? Uposathassa pubbakaraṇādidassanatthaṃ. Tenāhu aṭṭhakathācariyā –

‘‘Sammajjanī padīpo ca, udakaṃ āsanena ca;
Uposathassa etāni, pubbakaraṇanti vuccati’’.

Iti imāni cattāri ‘‘pubbakaraṇa’’nti akkhātāni.

‘‘Chandapārisuddhiutukkhānaṃ, bhikkhugaṇanā ca ovādo;
Uposathassa etāni, pubbakiccanti vuccati.

Iti imāni pañca pubbakaraṇato pacchā kattabbāni ‘‘pubbakicca’’nti akkhātāni.

‘‘Uposatho yāvatikā ca bhikkhū kammappattā,
Sabhāgāpattiyo ca na vijjanti;
Vajjanīyā ca puggalā tasmiṃ na honti,
Pattakallanti vuccati’’.

Iti imāni cattāri ‘‘pattakalla’’nti akkhātānīti.

Tehi saddhinti tehi āgatehi saddhiṃ etāni pubbakaraṇādīni katvā uposatho kātabbo. **Ajja me uposatho**ti ettha sace pannaraso hoti, ‘‘ajja me uposatho pannaraso’’tipi adhiṭṭhātuṃ vaṭṭati. Cātuddasikepi eseva nayo.

Āpattipaṭikammavidhikathā

169. **Bhagavatā paññattaṃ ‘‘na sāpattikena uposatho kātabbo’’**ti idaṃ ‘‘yassa siyā āpattī’’tiādivacaneneva pārisuddhidānapaññāpanena ca pārisuddhiuposathapaññāpanena ca paññattaṃ hotīti veditabbaṃ. **Itthannāmaṃ āpatti**nti thullaccayādīsu ekissā nāmaṃ gahetvā ‘‘thullaccayaṃ āpattiṃ pācittiyaṃ āpatti’’nti evaṃ vattabbaṃ. **Taṃ paṭidesemī**ti idaṃ ‘‘taṃ tumhamūle, taṃ tuyhamūle paṭidesemī’’ti vuttepi suvuttameva hoti. **Passasī**ti idañca ‘‘passasi āvuso taṃ āpattiṃ, passatha bhante taṃ āpatti’’nti evaṃ vattabbaṃ. **Āma passāmī**ti idaṃ pana ‘‘āma bhante passāmi, āma āvuso passāmī’’ti evaṃ vuttampi suvuttameva hoti. **Āyatiṃ saṃvareyyāsī**ti ettha pana sace vuḍḍhataro ‘‘āyatiṃ saṃvareyyāthā’’ti vattabbo. Evaṃ vuttena pana ‘‘sādhu suṭṭhu saṃvarissāmī’’ti vattabbameva.

Yadā nibbematikoti ettha sace panesa nibbematiko na hoti, vatthuṃ kittetvāva desetuṃ vaṭṭatīti andhakaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tatrāyaṃ desanāvidhi – sace meghacchanne sūriye ‘‘kālo nu kho no’’ti vematiko bhuñjati, tena bhikkhunā ‘‘ahaṃ bhante vematiko bhuñjiṃ’’, sace kālo atthi, ‘‘sambahulā dukkaṭā āpattiyo āpannomhi, no ce atthi, ‘‘sambahulā pācittiyā āpannomhī’’ti evaṃ vatthuṃ kittetvā ‘‘ahaṃ bhante yā tasmiṃ vatthusmiṃ sambahulā dukkaṭā vā pācittiyā vā āpattiyo āpanno, tā tumhamūle paṭidesemī’’ti vattabbaṃ. Esa nayo sabbāpattīsu.

Na bhikkhave sabhāgā āpattīti ettha yaṃ dvepi janā vikālabhojanādinā sabhāgavatthunā āpattiṃ āpajjanti, evarūpā vatthusabhāgā ‘‘sabhāgā’’ti vuccati. Vikālabhojanappaccayā āpannaṃ pana anatirittabhojanapaccayā āpannassa santike desetuṃ vaṭṭati. Yāpi cāyaṃ vatthusabhāgā, sāpi desitā sudesitāva. Aññaṃ pana desanapaccayā desako, paṭiggahaṇappaccayā paṭiggahako cāti ubhopi dukkaṭaṃ āpajjanti, taṃ nānāvatthukaṃ hoti, tasmā aññamaññaṃ desetuṃ vaṭṭati.

170. **Sāmanto bhikkhu evamassa vacanīyo**ti ettha sabhāgoyeva vattabbo. Visabhāgassa hi vuccamāne bhaṇḍanakalahasaṅghabhedādīnipi honti, tasmā tassa avatvā ‘‘ito vuṭṭhahitvā paṭikarissāmī’’ti ābhogaṃ katvā uposatho kātabboti andhakaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Anāpattipannarasakādikathā

172. Anāpattipannarasake – **te na jāniṃsū**ti sīmaṃ okkantāti vā okkamantīti vāti na jāniṃsu. **Athaññe āvāsikā bhikkhū āgacchantī**ti gāmaṃ vā araññaṃ vā kenaci karaṇīyena gantvā tesaṃ nisinnaṭṭhānaṃ āgacchanti. **Vaggā samaggasaññino**ti tesaṃ sīmaṃ okkantattā vaggā; sīmaṃ okkantabhāvassa ajānanato samaggasaññino.

173. Vaggāvaggasaññipannarasake – **te jānantī**ti pabbate vā thale vā ṭhitā sīmaṃ okkante vā okkamante vā passanti. Vematikapannarasakaṃ uttānameva.

175. Kukkuccapakatapannarasake – yathā icchāya abhibhūto ‘‘icchāpakato’’ti vuccati, evaṃ pubbabhāge sanniṭṭhānaṃ katvāpi karaṇakkhaṇe akappiye akappiyasaññitāsaṅkhātena kukkuccena abhibhūtā ‘‘kukkuccapakatā’’ti veditabbā.

176. Bhedapurekkhārapannarasake – akusalabalavatāya thullaccayaṃ vuttaṃ.

Sīmokkantikapeyyālakathā

177. Āvāsikenaāgantukapeyyāle – yathā purime āvāsikenaāvāsikapeyyāle ‘‘te na jānanti athaññe āvāsikā’’tiādi vuttaṃ, evaṃ ‘‘te na jānanti athaññe āgantukā’’tiādinā nayena sabbaṃ veditabbaṃ. Āgantukenaāvāsikapeyyāle pana – yathā purimapeyyāle ‘‘āvāsikā bhikkhū sannipatantī’’ti āgataṃ, evaṃ ‘‘āgantukā bhikkhū sannipatantī’’ti ānetabbaṃ. Āgantukenaāgantukapeyyāle pana – ubhayapadesu āgantukavasena yojetabboti.

178. **Āvāsikānaṃ bhikkhūnaṃ cātuddaso hoti, āgantukānaṃ pannaraso**ti ettha yesaṃ pannaraso, te tiroraṭṭhato vā āgatā, atītaṃ vā uposathaṃ cātuddasikaṃ akaṃsūti veditabbā. **Āvāsikānaṃ anuvattitabba**nti āvāsikehi ‘‘ajjuposatho cātuddaso’’ti pubbakicce kariyamāne anuvattitabbaṃ, na paṭikkositabbaṃ. **Na akāmā dātabbā**ti na anicchāya dātabbā.

Liṅgādidassanakathā

179. **Āvāsikākāra**nti āvāsikānaṃ ākāraṃ. Esa nayo sabbattha. **Ākāro** nāma yena tesaṃ vattasampannā vā na vāti ācārasaṇṭhānaṃ gayhati. **Liṅgaṃ** nāma yaṃ te tattha tattha līne gamayati; adissamānepi jānāpetīti attho. **Nimittaṃ** nāma yaṃ disvā te atthīti ñāyanti. **Uddeso nāma** yena te evarūpaparikkhārāti uddisanti; apadesaṃ labhantīti attho. Sabbametaṃ supaññattamañcapīṭhādīnañceva padasaddādīnañca adhivacanaṃ, yathāyogaṃ pana yojetabbaṃ. **Āgantukākārādīsu**pi eseva nayo. Tattha **aññātaka**nti aññesaṃ santakaṃ. **Pādānaṃ dhotaṃ udakanisseka**nti pādānaṃ dhotānaṃ udakanissekaṃ. Bahuvacanassa ekavacanaṃ veditabbaṃ. ‘‘Pādānaṃ dhotaudakanisseka’’nti vā pāṭho; pādānaṃ dhovanaudakanissekanti attho.

180. Nānāsaṃvāsakādivatthūsu – **samānasaṃvāsakadiṭṭhi**nti ‘‘samānasaṃvāsakā ete’’ti diṭṭhiṃ. **Na pucchantī**ti tesaṃ laddhiṃ na pucchanti; apucchitvāva vattapaṭivattiṃ katvā ekato uposathaṃ karonti. **Nābhivitarantī**ti nānāsaṃvāsakabhāvaṃ madditum abhibhavitum na sakkonti; taṃ diṭṭhiṃ na nissajjāpentīti attho.

Nagantabbagantabbavārakathā

181. **Sabhikkhukā āvāsā**ti yasmiṃ āvāse uposathakārakā bhikkhū atthi, tamhā āvāsā yaṃ na sakkoti tadaheva āgantuṃ, so āvāso uposathaṃ akatvā na gantabbo. **Aññatra saṅghenā**ti saṅghappahonakehi bhikkhūhi vinā. **Aññatra antarāyā**ti pubbe vuttaṃ dasavidhaṃ antarāyaṃ vinā. Sabbantimena pana paricchedena attacatutthena antarāye vā sati gantuṃ vaṭṭati. **Anāvāso**ti navakammasālādiko yo koci padeso. Yathā ca āvāsādayo na gantabbā; evaṃ sace vihāre uposathaṃ karonti, uposathādhiṭṭhānatthaṃ sīmāpi nadīpi na gantabbā. Sace panettha koci bhikkhu hoti, tassa santikaṃ gantuṃ vaṭṭati. Vissaṭṭhauposathāpi āvāsā gantuṃ vaṭṭati; evaṃ gato adhiṭṭhātumpi labhati. Āraññakenāpi bhikkhunā uposathadivase gāme piṇḍāya caritvā attano vihārameva āgantabbaṃ. Sace aññaṃ vihāraṃ okkamati, tattha uposathaṃ katvāva āgantabbaṃ, akatvā na vaṭṭati.

182. **Yaṃ jaññā sakkomi ajjeva gantu**nti yaṃ jāneyya ajjeva tattha gantuṃ sakkomīti; evarūpo āvāso gantabbo. Tattha bhikkhūhi saddhiṃ uposathaṃ karontenāpi hi iminā neva uposathantarāyo kato bhavissatīti.

Vajjanīyapuggalasandassanakathā

183. **Bhikkhuniyā nisinnaparisāyā**tiādīsu hatthapāsupagamanameva pamāṇaṃ. **Aññatra avuṭṭhitāya parisāyā**ti idañhi pārivāsiyapārisuddhidānaṃ nāma parisāya vuṭṭhitakālato paṭṭhāya na vaṭṭati, avuṭṭhitāya pana vaṭṭati. Tenāha – ‘‘aññatra avuṭṭhitāya parisāyā’’ti. Tassa lakkhaṇaṃ bhikkhunivibhaṅge parivāsiyachandadānavaṇṇanato gahetabbaṃ. **Anuposathe**ti cātuddasiko ca pannarasiko cāti ime dve uposathe ṭhapetvā aññasmiṃ divase. **Aññatra saṅghasāmaggiyā**ti yā kosambakabhikkhūnaṃ viya bhinne saṅghe puna saṅghasāmaggī kariyati, tathārūpiṃ saṅghasāmaggiṃ ṭhapetvā. Tadā ca ‘‘suṇātu me bhante saṅgho ajjuposatho sāmaggī’’ti vatvā kātabbo. Ye pana kismiñcideva appamattake uposathaṃ ṭhapetvā puna samaggā honti, tehi uposatheyeva kātabboti.

Uposathakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vassūpanāyikakkhandhakaṃ

Vassūpanāyikānujānanakathā

184. Vassūpanāyikakkhandhake – **apaññatto**ti ananuññāto asaṃvihito vā. **Te idha bhikkhū**ti te bhikkhū, idhasaddo nipātamatto. **Saṅghātaṃ āpādentā**ti vināsaṃ āpādentā. **Saṅkasāyissantī**ti appossukkā nibaddhavāsaṃ vasissanti. **Sakuntakā**ti sakuṇā. **Vassāne vassaṃ upagantu**nti vassānanāmake temāse vassaṃ upagantabbanti attho. **Kati nu kho vassūpanāyikā**ti kati nu kho vassūpagamanāni. **Aparajjugatāyā**ti ettha aparajjugatāya assāti aparajjugatā, tassā aparajjugatāya; atikkantāya aparasmiṃ divaseti attho. Dutiyanayepi māso gatāya assāti **māsagatā,** tassā māsagatāya; atikkantāya māse paripuṇṇeti attho. Tasmā āsāḷhīpuṇṇamāya anantare pāṭipadadivase, āsāḷhīpuṇṇamito vā aparāya puṇṇamāya anantare pāṭipadadivaseyeva vihāraṃ paṭijaggitvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā sabbaṃ cetiyavandanādisāmīcikammaṃ niṭṭhāpetvā ‘‘imasmiṃ vihāre imaṃ temāsaṃ vassaṃ upemī’’ti sakiṃ vā dvattikkhattuṃ vā vācaṃ nicchāretvā vassaṃ upagantabbaṃ.

Vācaṃ nicchāretvā vassaṃ upagantabbaṃ.

Vassānecārikāpaṭikkhepādikathā

185-6. **Yo pakkameyyā**ti ettha anapekkhagamanena vā aññattha aruṇaṃ uṭṭhāpanena vā āpatti veditabbā. **Yo atikkameyyā**ti ettha vihāragaṇanāya āpattiyo veditabbā. Sace hi taṃ divasaṃ vihārasatassa upacāraṃ okkamitvā atikkamati, sataṃ āpattiyo. Sace pana vihārūpacāraṃ atikkamitvā aññassa vihārassa upacāraṃ anokkamitvāva nivattati, ekā eva āpatti. Kenaci antarāyena purimikaṃ anupagatena pacchimikā upagantabbā.

Vassaṃ ukkaḍḍhitukāmoti vassanāmakaṃ paṭhamamāsaṃ ukkaḍḍhitukāmo, sāvaṇamāsaṃ akatvā puna āsāḷhīmāsameva kattukāmoti attho. **Āgame juṇhe**ti āgame māseti attho. **Anujānāmi bhikkhave rājūnaṃ anuvattitu**nti ettha vassukkaḍḍhane bhikkhūnaṃ kāci parihāni nāma natthīti anuvattituṃ anuññātaṃ, tasmā aññasmimpi dhammike kamme anuvattitabbaṃ. Adhammike pana na kassaci anuvattitabbaṃ.

Sattāhakaraṇīyānujānanakathā

187-8. Sattāhakaraṇīyesu – **sattāhakaraṇīyena gantu**nti sattāhabbhantare yaṃ kattabbaṃ taṃ sattāhakaraṇīyaṃ, tena sattāhakaraṇīyena karaṇabhūtena gantuṃ anujānāmīti attho. **Pahite gantu**nti imehi sattahi bhikkhuādīhi dūte pahiteyeva gantuṃ anujānāmīti attho. **Sattāhaṃ sannivatto kātabbo**ti sattāheyeva sannivattitabbo, aṭṭhamo aruṇo tattheva na uṭṭhāpetabboti attho.

Bhikkhunisaṅghaṃ uddissāti ito paṭṭhāya vaccakuṭi jantāgharaṃ jantāgharasālāti imāni tīṇi parihīnāni.

189. **Udositādīni** udositasikkhāpadādīsu vuttāneva. **Rasavatī**ti bhattagehaṃ vuccati. **Vāreyyaṃ** sañcarittasikkhāpade vuttameva. **Purāyaṃ suttanto palujjatī**ti yāva ayaṃ suttanto na palujjati, yāva ayaṃ suttanto na vinassati. **Aññataraṃ vā panassa kiccaṃ hoti karaṇīyaṃ vā**ti etena parisaṅkhataṃ yaṃkiñci karaṇīyaṃ saṅgahitaṃ hoti. Sabbattha ca ‘‘icchāmi dānañca dātuṃ dhammañca sotuṃ bhikkhū ca passitu’’nti imināva kappiyavacanena pesite gantabbaṃ, etesaṃ vā vevacanena. Peyyālakkamo pana evaṃ veditabbo, yathā ‘‘upāsakena saṅghaṃ uddissa vihārādayo kārāpitā honti, sambahule bhikkhū uddissa, ekaṃ bhikkhuṃ uddissa, bhikkhunisaṅghaṃ uddissa, sambahulā bhikkhuniyo, ekaṃ bhikkhuniṃ, sambahulā sikkhamānāyo, ekaṃ sikkhamānaṃ, sambahule sāmaṇere, ekaṃ sāmaṇeraṃ, sambahulā sāmaṇeriyo, ekaṃ sāmaṇeriṃ uddissa attano atthāya nivesanaṃ kārāpitaṃ hotī’’ti vuttaṃ; evameva ‘‘upāsikāya, bhikkhunā, bhikkhuniyā, sikkhamānāya, sāmaṇerena, sāmaṇeriyā saṅghaṃ uddissā’’ti sabbaṃ vattabbaṃ. Etesu sattappakāresu karaṇīyesu pahite gantabbaṃ.

Pañcannaṃappahitepianujānanakathā

193. **Pañcannaṃ sattāhakaraṇīyenā**ti etesaṃ bhikkhuādīnaṃ sahadhammikānaṃ ‘‘gilānabhattaṃ vā gilānupaṭṭhākabhattaṃ vā bhesajjaṃ vā pariyesissāmi, pucchissāmi vā, upaṭṭhahissāmi vā’’ti evamādinā parato vitthāretvā dassitena kāraṇena appahitepi gantabbaṃ, pageva pahite. Bhikkhu gilāno hoti, anabhirati uppannā hoti, kukkuccaṃ uppannaṃ hoti, diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti, garudhammaṃ ajjhāpanno hoti parivāsāraho, mūlāya paṭikassanāraho hoti, mānattāraho, abbhānāraho, saṅgho kammaṃ kattukāmo hoti, kataṃ vā saṅghena kammaṃ hotīti etehi dasahi kāraṇehi bhikkhussa santikaṃ gantabbaṃ. Bhikkhuniyā santikaṃ navahi kāraṇehi gantabbaṃ, sikkhamānāya santikaṃ chahi – ādito catūhi, sikkhā kuppitā hoti, upasampajjitukāmā hotīti. Sāmaṇerassāpi chahi – ādito catūhi, vassaṃ pucchitukāmo upasampajjitukāmo hotīti. Sāmaṇeriyā upasampadaṃ apanetvā sikkhāpadaṃ dātukāmo hotīti iminā saddhiṃ pañcahi. Parato mātāpitūnaṃ anuññātaṭṭhānepi eseva nayo. Andhakaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘ye mātāpitūnaṃ upaṭṭhākā ñātakā vā aññātakā vā tesampi appahite gantuṃ vaṭṭatī’’ti vuttaṃ, taṃ neva aṭṭhakathāyaṃ, na pāḷiyā vuttaṃ, tasmā na gahetabbaṃ.

Pahiteyevaanujānanakathā

199. **Bhikkhugatiko**ti ekasmiṃ vihāre bhikkhūhi saddhiṃ vasanakapuriso. **Undriyatī**ti palujjati. **Bhaṇḍaṃ chedāpita**nti dabbasambhārabhaṇḍaṃ chedāpitaṃ. **Āvahāpeyyu**nti āharāpeyyuṃ. **Dajjāha**nti dajje ahaṃ. **Saṅghakaraṇīyenā**ti ettha yaṃkiñci uposathāgārādīsu senāsanesu cetiyachattavedikādīsu vā kattabbaṃ, antamaso bhikkhuno puggalikasenāsanampi, sabbaṃ saṅghakaraṇīyameva. Tasmā tassa nipphādanatthaṃ dabbasambhārādīni vā āharituṃ vaḍḍhakīppabhutīnaṃ bhattavetanādīni vā dāpetuṃ gantabbaṃ.

Ayaṃ panettha pāḷimuttakaratticchedavinicchayo – dhammasavanatthāya animantitena gantuṃ na vaṭṭati. Sace ekasmiṃ mahāvāse paṭhamaṃyeva katikā katā hoti – ‘‘asukadivasaṃ nāma sannipatitabba’’nti, nimantitoyeva nāma hoti, gantuṃ vaṭṭati. ‘‘Bhaṇḍakaṃ dhovissāmī’’ti gantuṃ na vaṭṭati. Sace pana ācariyupajjhāyā pahiṇanti, vaṭṭati. Nātidūre vihāro hoti, tattha gantvā ajjeva āgamissāmīti sampāpuṇituṃ na sakkoti, vaṭṭati. Uddesaparipucchādīnaṃ atthāyapi gantuṃ na vaṭṭati. ‘‘Ācariyaṃ passissāmī’’ti pana gantuṃ labhati. Sace pana naṃ ācariyo ‘‘ajja mā gacchā’’ti vadati, vaṭṭati. Upaṭṭhākakulaṃ vā ñātikulaṃ vā dassanāya gantuṃ na labhatīti.

Antarāyeanāpattivassacchedakathā

201. **Yena gāmo tena gantu**ntiādīsu sace gāmo avidūraṃ gato hoti, tattha piṇḍāya caritvā vihārameva āgantvā vasitabbaṃ. Sace dūraṃ gato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo. Na sakkā ce hoti, tatreva sabhāgaṭṭhāne vasitabbaṃ. Sace manussā yathāpavattāni salākabhattādīni denti, ‘‘na mayaṃ tasmiṃ vihāre vasimhā’’ti vattabbā. ‘‘Mayaṃ vihārassa vā pāsādassa vā na dema, tumhākaṃ dema, yattha katthaci vasitvā bhuñjathā’’ti vutte pana yathāsukhaṃ bhuñjitabbaṃ, tesaṃyeva taṃ pāpuṇāti. ‘‘Tumhākaṃ vasanaṭṭhāne pāpuṇāpetvā bhuñjathā’’ti vutte pana yattha vasanti, tattha netvā vassaggena pāpuṇāpetvā bhuñjitabbaṃ.

Sace pavāritakāle vassāvāsikaṃ denti, yadi sattāhavārena aruṇaṃ uṭṭhāpayiṃsu, gahetabbaṃ. Chinnavassehi pana ‘‘na mayaṃ tattha vasimha, chinnavassā maya’’nti vattabbaṃ. Yadi ‘‘yesaṃ amhākaṃ senāsanaṃ pāpitaṃ, te gaṇhantū’’ti vadanti, gahetabbaṃ. Yaṃ pana vihāre upanikkhittakaṃ mā vinassīti idha āhaṭaṃ cīvarādivebhaṅgiyabhaṇḍaṃ, taṃ tattheva gantvā apaloketvā bhājetabbaṃ. ‘‘Ito ayyānaṃ cattāro paccaye dethā’’ti kappiyakārakānaṃ dinne khettavatthuādike tatruppādepi eseva nayo. Saṅghikañhi vebhaṅgiyabhaṇḍaṃ antovihāre vā bahisīmāya vā hotu, bahisīmāya ṭhitānaṃ apaloketvā bhājetuṃ na vaṭṭati. Ubhayattha ṭhitampi pana antosīmāya ṭhitānaṃ apaloketvā bhājetuṃ vaṭṭatiyeva.

Saṅghabhedeanāpattivassacchedakathā

202. **Saṅgho bhinno**ti ettha bhinne saṅghe gantvā karaṇīyaṃ natthi, yo pana ‘‘bhijjissatī’’ti āsaṅkito, taṃ sandhāya ‘‘bhinno’’ti vuttaṃ. **Sambahulāhi bhikkhunīhi saṅgho bhinno**ti ettha na bhikkhunīhi saṅgho bhinnoti daṭṭhabbo. Vuttañhetaṃ ‘‘na kho upāli bhikkhunī saṅghaṃ bhindatī’’ti. Etā pana nissāya anubalaṃ katvā yaṃ saṅghaṃ ‘‘bhikkhū bhindeyyu’’nti āsaṅkā hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Vajādīsuvassūpagamanakathā

203. **Vajo**ti gopālakānaṃ nivāsaṭṭhānaṃ. **Yena vajo**ti ettha vajena saddhiṃ gatassa vassacchede anāpatti.

Upakaṭṭhāyāti āsannāya. **Satthe vassaṃ upagantu**nti ettha vassūpanāyikadivase tena bhikkhunā upāsakā vattabbā ‘‘kuṭikā laddhuṃ vaṭṭatī’’ti. Sace karitvā denti, tattha pavisitvā ‘‘idha vassaṃ upemī’’ti tikkhattuṃ vattabbaṃ. No ce denti, sālāsaṅkhepena ṭhitasakaṭassa heṭṭhā upagantabbaṃ. Tampi alabhantena ālayo kātabbo. Satthe pana vassaṃ upagantuṃ na vaṭṭati. Ālayo nāma ‘‘idha vassaṃ vasissāmī’’ti cittuppādamattaṃ. Sace maggappaṭipanneyeva satthe pavāraṇadivaso hoti, tattheva pavāretabbaṃ. Atha sattho antovasseyeva bhikkhunā patthitaṭṭhānaṃ patvā atikkamati, patthitaṭṭhāne vasitvā tattha bhikkhūhi saddhiṃ pavāretabbaṃ. Athāpi sattho antovasseyeva antarā ekasmiṃ gāme tiṭṭhati vā vippakirati vā, tasmiṃyeva gāme bhikkhūhi saddhiṃ vasitvā pavāretabbaṃ, apavāretvā tato paraṃ gantuṃ na vaṭṭati.

Nāvāyaṃ vassaṃ upagacchantenāpi kuṭiyaṃyeva upagantabbaṃ. Pariyesitvā alabhantena ālayo kātabbo. Sace antotemāsaṃ nāvā samuddeyeva hoti, tattheva pavāretabbaṃ. Atha nāvā kūlaṃ labhati, ayañca parato gantukāmo hoti, gantuṃ na vaṭṭati. Nāvāya laddhagāmeyeva vasitvā bhikkhūhi saddhiṃ pavāretabbaṃ. Sacepi nāvā anutīrameva aññattha gacchati, bhikkhu ca paṭhamaṃ laddhagāmeyeva vasitukāmo, nāvā gacchatu bhikkhunā tattheva vasitvā bhikkhūhi saddhiṃ pavāretabbaṃ.

Iti vaje satthe nāvāyanti tīsu ṭhānesu natthi vassacchede āpatti, pavāretuñca labhati. Purimesu pana ‘‘vāḷehi ubbāḷhā hontī’’tiādīsu saṅghabhedapariyantesu vatthūsu kevalaṃ anāpatti hoti, pavāretuṃ pana na labhati.

204. **Na bhikkhave rukkhasusire**ti ettha suddhe rukkhasusireyeva na vaṭṭati; mahantassa pana rukkhasusirassa anto padaracchadanaṃ kuṭikaṃ katvā pavisanadvāraṃ yojetvā upagantuṃ vaṭṭati. Rūkkhaṃ chinditvā khāṇukamatthake padaracchadanaṃ kuṭikaṃ katvāpi vaṭṭatiyeva. **Rukkhaviṭabhiyā**ti etthāpi suddhe viṭapamatte na vaṭṭati. Mahāviṭape pana aṭṭakaṃ bandhitvā tattha padaracchadanaṃ kuṭikaṃ katvā upagantabbaṃ. **Asenāsanikenā**ti yassa pañcannaṃ chadanānaṃ aññatarena channaṃ yojitadvārabandhanaṃ senāsanaṃ natthi, tena na upagantabbaṃ. **Na bhikkhave chavakuṭikāya**nti chavakuṭikā nāma ṭaṅkitamañcādibhedā kuṭi, tattha upagantuṃ na vaṭṭati. Susāne pana aññaṃ kuṭikaṃ katvā upagantuṃ vaṭṭati. **Na bhikkhave chatte**ti etthāpi catūsu thambhesu chattaṃ ṭhapetvā āvaraṇaṃ katvā dvāraṃ yojetvā upagantuṃ vaṭṭati, chattakuṭikā nāmesā hoti. **Cāṭiyā**ti etthāpi mahantena kapallena chatte vuttanayena kuṭiṃ katvā upagantuṃ vaṭṭati.

Adhammikakatikādikathā

205. **Evarūpā katikā**ti ettha aññāpi yā īdisī adhammikā katikā hoti, sā na kātabbāti attho. Tassā lakkhaṇaṃ mahāvibhaṅge vuttaṃ.

207-8. **Paṭissave ca āpatti dukkaṭassā**ti ettha na kevalaṃ ‘‘imaṃ temāsaṃ idha vassaṃ vasathā’’ti etasseva paṭissave āpatti, ‘‘imaṃ temāsaṃ bhikkhaṃ gaṇhatha, ubhopi mayaṃ idha vassaṃ vasissāma, ekato uddisāpessāmā’’ti evamādināpi tassa tassa paṭissave dukkaṭaṃ. Tañca kho paṭhamaṃ suddhacittassa pacchā visaṃvādanapaccayā, paṭhamampi asuddhacittassa pana paṭissave pācittiyaṃ, visaṃvādane dukkaṭanti pācittiyena saddhiṃ dukkaṭaṃ yujjati.

So tadaheva akaraṇīyotiādīsu sace vassaṃ anupagantvā vā pakkamati, upagantvā vā sattāhaṃ bahiddhā vītināmeti, purimikā ca na paññāyati, paṭissave ca āpatti. Vassaṃ upagantvā pana aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā tadaheva sattāhakaraṇīyena pakkamantassāpi antosattāhe nivattantassa anāpatti, ko pana vādo dvīhatīhaṃ vasitvā antosattāhe nivattantassa. **Dvīhatīhaṃ vasitvā**ti etthāpi nirapekkheneva upacārātikkame vassacchedo veditabbo. Sace idha vasissāmīti ālayo atthi, asatiyā pana vassaṃ na upeti, gahitasenāsanaṃ suggahitaṃ, chinnavasso na hoti, pavāretuṃ labhatiyeva.

Sattāhaṃ anāgatāya pavāraṇāyāti ettha navamito paṭṭhāya gantuṃ vaṭṭati, āgacchatu vā mā vā, anāpatti. Sesaṃ uttānamevāti.

Vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pavāraṇākkhandhakaṃ

Aphāsukavihārakathā

209. Pavāraṇākkhandhake – **neva ālapeyyāma na sallapeyyāmā**ti ettha **ālāpo** nāma paṭhamavacanaṃ; **sallāpo** pacchimavacanaṃ. **Hatthavilaṅghakenā**ti hatthukkhepakena. **Pasusaṃvāsa**nti pasūnaṃ viya saṃvāsaṃ. Pasavopi hi attano uppannaṃ sukhadukkhaṃ aññamaññassa na ārocenti, paṭisanthāraṃ na karonti, tathā etepi na akaṃsu; tasmā nesaṃ saṃvāso ‘‘pasusaṃvāso’’ti vuccati. Esa nayo sabbattha. **Na bhikkhave mūgabbataṃ titthiyasamādāna**nti ‘‘imaṃ temāsaṃ na kathetabba’’nti evarūpaṃ vatasamādānaṃ na kātabbaṃ; adhammakatikā hesā. **Aññamaññānulomatā**ti aññamaññaṃ vattuṃ anulomabhāvo. ‘‘Vadantu maṃ āyasmanto’’ti hi vadantaṃ sakkā hoti kiñci vattuṃ; na itaraṃ. **Āpattivuṭṭhānatā vinayapurekkhāratā**ti āpattīhi vuṭṭhānabhāvo vinayaṃ purato katvā caraṇabhāvo. ‘‘Vadantu maṃ āyasmanto’’ti hi evaṃ vadanto āpattīhi vuṭṭhahissati, vinayañca purakkhatvā viharissatīti vuccati.

210. **Suṇātu me bhante saṅgho ajja pavāraṇā, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho pavāreyyā**ti ayaṃ sabbasaṅgāhikā nāma ñatti; evañhi vutte tevācikaṃ dvevācikaṃ ekavācikañca pavāretuṃ vaṭṭati. Samānavassikaṃ na vaṭṭati. ‘‘Tevācikaṃ pavāreyyā’’ti vutte pana tevācikameva vaṭṭati, aññaṃ na vaṭṭati. ‘‘Dvevācikaṃ pavāreyyā’’ti vutte dvevācikañca tevācikañca vaṭṭati, ekavācikañca samānavassikañca na vaṭṭati. ‘‘Ekavācikaṃ pavāreyyā’’ti vutte pana ekavācika-dvevācika-tevācikāni vaṭṭanti, samānavassikameva na vaṭṭati. ‘‘Samānavassika’’nti vutte sabbaṃ vaṭṭati.

211. **Acchantī**ti nisinnāva honti, na uṭṭhahanti. **Tadamantarā**ti tadantarā; tāvatakaṃ kālanti attho.

Pavāraṇābhedakathā

212. **Cātuddasikā ca pannarasikā cā**ti ettha cātuddasikāya ‘‘ajja pavāraṇā cātuddasī’’ti evaṃ pubbakiccaṃ kātabbaṃ, pannarasikāya ‘‘ajja pavāraṇā pannarasī’’ti.

Pavāraṇakammesu sace ekasmiṃ vihāre pañcasu bhikkhūsu vasantesu ekassa pavāraṇaṃ āharitvā cattāro gaṇañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, catūsu tīsu vā vasantesu ekassa pavāraṇaṃ āharitvā tayo vā dve vā saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, sabbametaṃ adhammenavaggaṃ pavāraṇakammaṃ.

Sace pana sabbepi pañca janā ekato sannipatitvā gaṇañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, cattāro tayo vā dve vā vasantā ekato sannipatitvā saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, sabbametaṃ adhammenasamaggaṃ pavāraṇakammaṃ.

Sace pañcasu janesu ekassa pavāraṇaṃ āharitvā cattāro saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, catūsu tīsu vā ekassa pavāraṇaṃ āharitvā tayo vā dve vā gaṇañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, sabbametaṃ dhammenavaggaṃ pavāraṇakammaṃ.

Sace pana sabbepi pañca janā ekato sannipatitvā saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, cattāro vā tayo vā ekato sannipatitvā gaṇañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, dve aññamaññaṃ pavārenti, ekako vasanto adhiṭṭhānapavāraṇaṃ karoti, sabbametaṃ dhammenasamaggaṃ nāma pavāraṇakammanti.

Pavāraṇādānānujānanakathā

213. **Dinnā hoti pavāraṇā**ti ettha evaṃ dinnāya pavāraṇāya pavāraṇāhārakena saṅghaṃ upasaṅkamitvā evaṃ pavāretabbaṃ – ‘‘tisso bhante bhikkhu saṅghaṃ pavāreti diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadatu taṃ bhante saṅgho anukampaṃ upādāya, passanto paṭikarissati. Dutiyampi… pe… tatiyampi bhante tisso bhikkhu saṅghaṃ pavāreti…pe… paṭikarissatī’’ti. Sace pana vuḍḍhataro hoti, ‘‘āyasmā bhante tisso’’ti vattabbaṃ; evañhi tena tassatthāya pavāritaṃ hotīti.

Pavāraṇaṃ dentena chandampi dātunti ettha chandadānaṃ uposathakkhandhake vuttanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi ca chandadānaṃ avasesakammatthāya. Tasmā sace pavāraṇaṃ dento chandaṃ deti, vuttanayena āhaṭāya pavāraṇāya tena ca bhikkhunā saṅghena ca pavāritameva hoti. Atha pavāraṇameva deti, na chandaṃ, tassa ca pavāraṇāya ārocitāya saṅghena ca pavārite sabbesaṃ suppavāritaṃ hoti, aññaṃ pana kammaṃ kuppati. Sace chandameva deti na pavāraṇaṃ, saṅghassa pavāraṇā ca sesakammāni ca na kuppanti, tena pana bhikkhunā appavāritaṃ hoti. Pavāraṇadivase pana bahisīmāyaṃ pavāraṇaṃ adhiṭṭhahitvā āgatenapi chando dātabbo, tena saṅghassa pavāraṇakammaṃ na kuppati.

218. **Ajja me pavāraṇā**ti ettha sace cātuddasikā hoti, ‘‘ajja me pavāraṇā cātuddasī’’ti sace pannarasikā ‘‘ajja me pavāraṇā pannarasī’’ti evaṃ adhiṭṭhātabbaṃ.

219. **Tadahupavāraṇāya āpatti**ntiādi vuttanayameva.

Anāpattipannarasakādikathā

222. **Puna pavāretabba**nti puna pubbakiccaṃ katvā ñattiṃ ṭhapetvā saṅghattherato paṭṭhāya pavāretabbaṃ. Sesaṃ uposathakkhandhakavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

228. **Āgantukehi āvāsikānaṃ anuvattitabba**nti ‘‘ajja pavāraṇā cātuddasī’’ti etadeva pubbakiccaṃ kātabbaṃ. Pannarasikavārepi eseva nayo. **Āvāsikehi nissīmaṃ gantvā pavāretabba**nti assāvasāne ayaṃ pāḷimuttakavinicchayo – sace purimikāya pañca bhikkhū vassaṃ upagatā, pacchimikāyapi pañca, purimehi ñattiṃ ṭhapetvā pavārite pacchimehi tesaṃ santike pārisuddhiuposatho kātabbo, na ekasmiṃ uposathagge dve ñattiyo ṭhapetabbā. Sacepi pacchimikāya upagatā cattāro tayo dve eko vā hoti, eseva nayo. Atha purimikāya cattāro pacchimikāyapi cattāro tayo dve eko vā eseva nayo. Athāpi purimikāya tayo, pacchimikāyapi tayo dve vā, eseva nayo. Idañhettha lakkhaṇaṃ – sace purimikāya upagatehi pacchimikāya upagatā thokatarā ceva honti samasamā ca, saṅghapavāraṇāya gaṇaṃ pūrenti, saṅghapavāraṇāvasena ñatti ṭhapetabbāti.

Sace pana purimikāya tayo, pacchimikāya eko hoti, tena saddhiṃ te cattāro honti, catunnaṃ saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavāretuṃ na vaṭṭati. Gaṇañattiyā pana so gaṇapūrako hoti, tasmā gaṇavasena ñattiṃ ṭhapetvā purimehi pavāretabbaṃ. Itarena tesaṃ santike pārisuddhiuposatho kātabbo. Sace purimikāya dve pacchimikāya dve vā eko vā hoti, eseva nayo. Sace purimikāya eko, pacchimikāyapi eko hoti, ekena ekassa santike pavāretabbaṃ, ekena pārisuddhiuposatho kātabbo. Sace pana purimavassūpagatehi pacchimavassūpagatā ekenapi adhikatarā honti, paṭhamaṃ pātimokkhaṃ uddisitvā pacchā thokatarehi tesaṃ santike pavāretabbaṃ.

Kattikacātumāsiniyā pavāraṇāya pana sace paṭhamaṃ vassūpagatehi mahāpavāraṇāya pavāritehi pacchā upagatā adhikatarā vā samasamā vā honti, pavāraṇāñattiṃ ṭhapetvā pavāretabbaṃ. Tehi pavārite pacchā itarehi pārisuddhiuposatho kātabbo. Atha mahāpavāraṇāya pavāritā bahū bhikkhū honti, pacchimavassūpagatā thokatarā vā eko vā, pātimokkhe uddiṭṭhe pacchā tesaṃ santike tena pavāretabbaṃ.

233. **Na ca bhikkhave appavāraṇāya pavāretabbaṃ, aññatra saṅghasāmaggiyā**ti ettha kosambakasāmaggīsadisāva sāmaggī veditabbā. ‘‘Ajja pavāraṇā sāmaggī’’ti evañcettha pubbakiccaṃ kātabbaṃ. Ye pana kismiñcideva appamattake pavāraṇaṃ ṭhapetvā samaggā honti, tehi pavāraṇāyameva pavāraṇā kātabbā. Sāmaggīpavāraṇaṃ karontehi ca paṭhamapavāraṇaṃ ṭhapetvā pāṭipadato paṭṭhāya yāva kattikacātumāsinī puṇṇamā, etthantare kātabbā, tato pacchā vā pure vā na vaṭṭati.

Dvevācikādipavāraṇākathā

234. **Dvevācikaṃ pavāretu**nti ettha ñattiṃ ṭhapentenāpi ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ saṅgho dvevācikaṃ pavāreyyā’’ti vattabbaṃ, ekavācike ‘‘ekavācikaṃ pavāreyyā’’ti, samānavassikepi ‘‘samānavassikaṃ pavāreyyā’’ti vattabbaṃ, ettha ca bahūpi samānavassā ekato pavāretuṃ labhanti.

Pavāraṇāṭhapanakathā

236. **Bhāsitāya lapitāya apariyositāyā**ti ettha sabbasaṅgāhikañca puggalikañcāti duvidhaṃ pavāraṇāṭhapanaṃ. Tattha sabbasaṅgāhike ‘‘suṇātu me bhante saṅgho…pe… saṅgho tevācikaṃ pavāre’’ iti sukārato yāva rekāro, tāva bhāsitā lapitā apariyositāva hoti pavāraṇā. Etthantare ekapadepi ṭhapentena ṭhapitā hoti pavāraṇā. ‘Yya’kāre pana patte pariyositā hoti, tasmā tato paṭṭhāya ṭhapentena ṭhapitāpi aṭṭhapitā hoti. Puggalikaṭhapane pana – ‘‘saṅghaṃ bhante pavāremi…pe… tatiyampi bhante saṅghaṃ pavāremi diṭṭhena vā…pe… passanto paṭī’’ti saṅkārato yāva ayaṃ sabbapacchimo ‘ṭi’kāro tāva bhāsitā lapitā apariyositāva hoti pavāraṇā, etthantare ekapadepi ṭhapentena ṭhapitā hoti pavāraṇā, ‘‘karissāmī’’ti vutte pana pariyositā hoti, tasmā ‘‘karissāmī’’ti etasmiṃ pade patte ṭhapitāpi aṭṭhapitā hoti. Esa nayo dvevācikaekavācikasamānavassikāsupi. Etāsupi hi ṭikārāvasānaṃyeva ṭhapanakhettanti.

237. **Anuyuñjiyamāno**ti ‘‘kimhi naṃ ṭhapesī’’ti parato vuttanayena pucchiyamāno. **Omadditvā**ti etāni ‘‘alaṃ bhikkhu mā bhaṇḍana’’ntiādīni vacanāni vatvā, vacanomaddanā hi idha omaddanāti adhippetā. **Anuddhaṃsitaṃ paṭijānātī**ti ‘‘amūlakena pārājikena anuddhaṃsito ayaṃ mayā’’ti evaṃ paṭijānāti. **Yathādhamma**nti saṅghādisesena anuddhaṃsane pācittiyaṃ; itarehi dukkaṭaṃ. **Nāsetvā**ti liṅganāsanāya nāsetvā.

238. **Sāssa yathādhammaṃ paṭikatā**ti ettakameva vatvā pavārethāti vattabbā, asukā nāma āpattīti idaṃ pana na vattabbaṃ, etañhi kalahassa mukhaṃ hoti.

Vatthuṭhapanādikathā

239. **Idaṃ vatthu paññāyati na puggalo**ti ettha corā kira araññavihāre pokkharaṇito macche gahetvā pacitvā khāditvā agamaṃsu. So taṃ vippakāraṃ disvā ārāme vā kiñci dhuttena kataṃ vippakāraṃ disvā ‘‘bhikkhussa iminā kammena bhavitabba’’nti sallakkhetvā evamāha. **Vatthuṃ ṭhapetvā saṅgho pavāreyyā**ti ‘‘yadā taṃ puggalaṃ jānissāma, tadā naṃ codessāma. Idāni pana saṅgho pavāretū’’ti ayamettha attho. **Idāneva naṃ vadehī**ti sace iminā vatthunā kañci puggalaṃ parisaṅkasi, idāneva naṃ apadisāhīti attho. Sace apadisati, taṃ puggalaṃ anuvijjitvā pavāretabbaṃ; no ce apadisati, upaparikkhitvā jānissāmāti pavāretabbaṃ.

Ayaṃ puggalo paññāyati na vatthūti ettha eko bhikkhu mālāgandhavilepanehi cetiyaṃ vā pūjesi, ariṭṭhaṃ vā pivi, tassa tadanurūpo sarīragandho ahosi; so taṃ gandhaṃ sandhāya ‘‘imassa bhikkhuno evarūpo sarīragandho’’ti vatthuṃ pakāsento evamāha. **Puggalaṃ ṭhapetvā saṅgho pavāreyyā**ti etaṃ puggalaṃ ṭhapetvā saṅgho pavāretu. **Idāneva naṃ vadehī**ti yaṃ tvaṃ puggalaṃ ṭhapesi, tassa puggalassa idāneva dosaṃ vada. Sace ayamassa dosoti vadati, taṃ puggalaṃ sodhetvā pavāretabbaṃ. Atha nāhaṃ jānāmīti vadati, upaparikkhitvā jānissāmāti pavāretabbaṃ.

Idaṃ vatthu ca puggalo ca paññāyatīti purimanayeneva corehi macche gahetvā pacitvā paribhuttaṭṭhānañca gandhādīhi nahānaṭṭhānañca disvā ‘‘pabbajitassa kamma’’nti maññamāno so evamāha. **Idāneva naṃ vadehī**ti idāneva tena vatthunā parisaṅkitaṃ puggalaṃ vadehi; idaṃ pana ubhayampi disvā diṭṭhakālato paṭṭhāya vinicchinitvāva pavāretabbaṃ. **Kallaṃ vacanāyā**ti kallaṃ codanāya; codetuṃ vaṭṭatīti attho. Kasmā? Pavāraṇato pubbe avinicchitattā pacchā ca disvā coditattāti. **Ukkoṭanakaṃ pācittiya**nti idañhi ubhayaṃ pubbe pavāraṇāya disvā vinicchinitvāva bhikkhū pavārenti, tasmā puna taṃ ukkoṭentassa āpatti.

Bhaṇḍanakārakavatthukathā

240. **Dve tayo uposathe cātuddasike kātu**nti ettha catutthapañcamā dve, tatiyo pana pakatiyāpi catuddasikoyevāti. Tasmā tatiyacatutthā vā tatiyacatutthapañcamā vā dve tayo cātuddasikā kātabbā. Atha catutthe kate suṇanti, pañcamo cātuddasiko kātabbo. Evampi dve cātuddasikā honti. Evaṃ karontā bhaṇḍanakārakānaṃ terase vā cātuddase vā ime pannarasīpavāraṇaṃ pavāressanti. Evaṃ pavārentehi ca bahisīmāya sāmaṇere ṭhapetvā ‘‘te āgacchantī’’ti sutvā lahuṃ lahuṃ sannipatitvā pavāretabbaṃ. Etamatthaṃ dassetuṃ ‘‘te ce bhikkhave…pe… tathā karontū’’ti vuttaṃ.

Asaṃvihitāti saṃvidahanarahitā āgamanajānanatthāya akatasaṃvidahitā; aviññātāva hutvāti attho. **Tesaṃ vikkhitvā**ti ‘‘kilantattha muhuttaṃ vissamathā’’tiādinā nayena sammohaṃ katvāti attho. **No ce labhethā**ti no ce bahisīmaṃ gantuṃ labheyyuṃ; bhaṇḍanakārakānaṃ sāmaṇerehi ca daharabhikkhūhi ca nirantaraṃ anubaddhāva honti. **Āgame juṇhe**ti yaṃ sandhāya āgame juṇhe pavāreyyāmāti ñattiṃ ṭhapesuṃ, tasmiṃ āgame juṇhe komudiyā cātumāsiniyā akāmā pavāretabbaṃ, avassaṃ pavāretabbaṃ, na hi taṃ atikkamitvā pavāretuṃ labbhati. **Tehi ce bhikkhave bhikkhūhi pavāriyamāne**ti evaṃ cātumāsiniyā pavāriyamāne.

Pavāraṇāsaṅgahakathā

241. **Aññataro phāsuvihāro**ti taruṇasamatho vā taruṇavipassanā vā. **Paribāhirā bhavissāmā**ti anibaddharattiṭṭhānadivāṭṭhānādibhāvena bhāvanānuyogaṃ sampādetuṃ asakkontā bāhirā bhavissāma. **Sabbeheva ekajjhaṃ sannipatitabba**nti iminā chandadānaṃ paṭikkhipati. Bhinnassa hi saṅghassa samaggakaraṇakāle tiṇavatthārakasamathe imasmiñca pavāraṇāsaṅgaheti imesu tīsu ṭhānesu chandaṃ dātuṃ na vaṭṭati. Pavāraṇāsaṅgaho nāmāyaṃ vissaṭṭhakammaṭṭhānānaṃ thāmagatasamathavipassanānaṃ sotāpannādīnañca na dātabbo. Taruṇasamathavipassanālābhino pana sabbe vā hontu, upaḍḍhā vā, ekapuggalo vā ekassapi vasena dātabboyeva. Dinne pavāraṇāsaṅgahe antovasse parihārova hoti, āgantukā tesaṃ senāsanaṃ gahetuṃ na labhanti. Tehipi chinnavassehi na bhavitabbaṃ, pavāretvā pana antarāpi cārikaṃ pakkamituṃ labhantīti dassanatthaṃ **‘‘tehi ce bhikkhave’’**tiādimāha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Pavāraṇākkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cammakkhandhakaṃ

Soṇakoḷivisavatthukathā

242. Cammakkhandhake – **issariyādhipacca**nti issarabhāvena ca adhipatibhāvena ca samannāgataṃ. **Rajja**nti rājabhāvaṃ, raññā kattabbakiccaṃ vā. **Soṇo nāma koḷiviso**ti ettha **soṇo**ti tassa nāmaṃ; **koḷiviso**ti gottaṃ. **Pādatalesu lomānī**ti rattesu pādatalesu sukhumāni añjanavaṇṇāni kammacittīkatāni lomāni jātāni honti. So kira pubbe asītisahassānaṃ purisānaṃ jeṭṭhapuriso hutvā tehi saddhiṃ paccekabuddhassa vasanaṭṭhāne paṇṇasālaṃ katvā attano sassirikaṃ uṇṇapāvārakaṃ paccekabuddhassa pādehi akkamanaṭṭhāne pādapuñchanikaṃ katvā ṭhapesi. Temāsaṃ pana sabbeva paccekabuddhaṃ upaṭṭhahiṃsu. Ayaṃ tassa ca tesañca asītiyā gāmikasahassānaṃ pubbayogo.

Asītigāmikasahassānīti tesu gāmesu vasantānaṃ kulaputtānaṃ asītisahassāni. **Kenacideva karaṇīyenā**ti kenaci karaṇīyena viya; na panassa kiñci karaṇīyaṃ atthi aññatra tassa dassanā. Rājā kira tānipi asītikulaputtasahassāni sannipātāpento ''evaṃ aparisaṅkanto soṇo āgamissatī''ti sannipātāpesi. **Diṭṭhadhammike atthe**ti ''kasivaṇijjādīni dhammena kattabbāni, mātāpitaro dhammena positabbā''ti evamādinā nayena idhalokahite atthe anusāsitvā. **So no bhagavā**ti so amhākaṃ bhagavā tumhe samparāyike atthe anusāsissatīti attho.

Bhagavantaṃ paṭivedemīti bhagavantaṃ jānāpemi. **Pāṭikāya nimujjitvā**ti sopānassa heṭṭhā aḍḍhacandapāsāṇe nimujjitvā. **Yassa dāni bhante bhagavā kālaṃ maññatī**ti yassa tesaṃ hitakiriyatthassa bhagavā kālaṃ jānāti. **Vihārapacchāyāya**nti vihārapaccante chāyāyaṃ. **Samannāharantī**ti pasādavasena punappunaṃ manasi karonti. **Bhiyyosomattāyā**ti bhiyyosomattāya puna visiṭṭhataraṃ dassehīti attho. **Antaradhāyatī**ti adassanaṃ hoti.

Soṇassa pabbajjākathā

243. **Lohitena phuṭo hotī**ti lohitena makkhito hoti. **Gavāghātana**nti yattha gāvo haññanti, tādisoti attho. **Kusalo** nāma vīṇāya vādanakusalo. **Vīṇāya tantissare**ti vīṇāya tantiyā sare. **Accāyatā**ti atiāyatā kharamucchitā. **Saravatī**ti sarasampannā. **Kammaññā**ti kammakkhamā. **Atisithilā**ti mandamucchanā. **Same guṇe patiṭṭhitā**ti majjhime sare ṭhapetvā mucchitā. **Vīriyasamataṃ adhiṭṭhahā**ti vīriyasampayuttasamataṃ adhiṭṭhāhi, vīriyaṃ samathena yojehīti attho. **Indriyānañca samataṃ paṭivijjhā**ti saddhādīnaṃ indriyānaṃ samataṃ samabhāvaṃ. Tattha saddhaṃ paññāya, paññañca saddhāya, vīriyaṃ samādhinā, samādhiñca vīriyena yojayamāno indriyānaṃ samataṃ paṭivijjha. **Tattha ca nimittaṃ gaṇhāhī**ti tasmiṃ samathe sati, yena ādāse mukhabimbeneva nimittena uppajjitabbaṃ, taṃ samathanimittaṃ vipassanānimittaṃ magganimittaṃ phalanimittañca gaṇhāhi, nibbattehīti attho.

244. **Aññaṃ byākareyya**nti arahā ahanti jānāpeyyaṃ. **Cha ṭhānānī**ti cha kāraṇāni. **Adhimutto hotī**ti paṭivijjhitvā paccakkhaṃ katvā ṭhito hoti. **Nekkhammādhimutto**tiādi sabbaṃ arahattavasena vuttaṃ. Arahattañhi sabbakilesehi nikkhantattā **nekkhammaṃ,** teheva pavivittattā **paviveko,** byāpajjābhāvato **abyāpajjaṃ,** upādānassa khayante uppannattā **upādānakkhayo**, taṇhākkhayante uppannattā **taṇhakkhayo**, sammohābhāvato **asammoho**ti ca vuccati.

Kevalaṃ saddhāmattakanti paṭivedharahitaṃ kevalaṃ paṭivedhapaññāya asammissaṃ saddhāmattakaṃ. **Paṭicaya**nti punappunaṃ karaṇena vuḍḍhiṃ. **Vītarāgattā**ti maggappaṭivedhena rāgassa vigatattāyeva nekkhammasaṅkhātaṃ arahattaṃ paṭivijjhitvā ṭhito hoti. Phalasamāpattivihāreneva viharati, tanninnamānasoyeva hotīti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Lābhasakkārasilokanti catupaccayalābhañca tesaṃyeva sukatabhāvañca vaṇṇabhaṇanañca. **Nikāmayamāno**ti icchamāno patthayamāno. **Pavivekādhimutto**ti viveke adhimutto ahanti evaṃ arahattaṃ byākarotīti attho.

Sīlabbataparāmāsanti sīlañca vatañca parāmasitvā gahitagahaṇamattaṃ. **Sārato paccāgacchanto**ti sārabhāvena jānanto. **Abyāpajjādhimutto**ti abyāpajjaṃ arahattaṃ byākarotīti attho. Imināva nayena sabbavāresu attho veditabbo.

Bhusāti balavanto. **Nevassa cittaṃ pariyādiyantī**ti etassa khīṇāsavassa cittaṃ gahetvā ṭhātuṃ na sakkonti. **Amissīkata**nti amissakataṃ. Kilesāhi ārammaṇena saddhiṃ cittaṃ missaṃ karonti, tesaṃ abhāvā amissīkataṃ. **Ṭhita**nti patiṭṭhitaṃ. **Āneñjappatta**nti acalanappattaṃ. **Vayañcassānupassatī**ti tassa cittassa uppādampi vayampi passati.

Nekkhammaṃ adhimuttassāti arahattaṃ paṭivijjhitvā ṭhitassa. Sesapadehipi arahattameva kathitaṃ. **Upādānakkhayassā**ti upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asammohañca cetaso**ti cittassa ca asammohaṃ adhimuttassa. **Disvā āyatanuppāda**nti āyatanānaṃ uppādañca vayañca disvā. **Sammā cittaṃ vimuccatī**ti sammā hetunā nayena imāya vipassanāya paṭipattiyā phalasamāpattivasena cittaṃ vimuccati, nibbānārammaṇe adhimuccati. **Santacittassā**ti nibbutacittassa. **Tādino**ti iṭṭhāniṭṭhe anunayapaṭighehi akampiyattā tādī, tassa tādino.

Diguṇādiupāhanapaṭikkhepakathā

245. **Aññaṃ byākarontī**ti arahattaṃ byākaronti. **Attho ca vutto**ti yena arahāti ñāyati, so attho vutto. Suttattho pana suttavaṇṇanatoyeva gahetabbo. **Attā ca anupanīto**ti ahaṃ arahāti evaṃ byañjanavasena attā na upanīto. **Atha ca panidhekacce moghapurisā**ti aññe pana tucchapurisā hasamānā viya asantameva aññaṃ vacanamattena santaṃ katvā byākaronti. **Ekapalāsika**nti ekapaṭalaṃ. **Asītisakaṭavāhe**ti ettha dve sakaṭabhārā eko vāhoti veditabbo. **Sattahatthikañca anīka**nti ettha cha hatthiniyo eko ca hatthīti idamekaṃ **anīkaṃ**. Īdisāni satta anīkāni sattahatthikaṃ anīkaṃ nāma. **Diguṇā**ti dvipaṭalā. **Tiguṇā**ti tipaṭalā. **Gaṇaṅguṇūpāhanā**ti catupaṭalato paṭṭhāya vuccati.

Sabbanīlikādipaṭikkhepakathā

246. **Sabbanīlikā**ti sabbāva nīlikā. Esa nayo **sabbapītikā**dīsupi. Tattha ca nīlikā umāpupphavaṇṇā hoti, pītikā kaṇikārapupphavaṇṇā, lohitikā jayasumanapupphavaṇṇā, mañjiṭṭhikā mañjiṭṭhavaṇṇā eva, kaṇhā addāriṭṭhakavaṇṇā, mahāraṅgarattā satapadipiṭṭhivaṇṇā, mahānāmarattā sambhinnavaṇṇā hoti paṇḍupalāsavaṇṇā. Kurundiyaṃ pana ‘‘padumapupphavaṇṇā’’ti vuttā. Etāsu yaṃkiñci labhitvā rajanaṃ coḷakena puñchitvā vaṇṇaṃ bhinditvā dhāretuṃ vaṭṭati. Appamattakepi bhinne vaṭṭatiyeva.

Nīlakavaddhikāti yāsaṃ vaddhāyeva nīlā. Eseva nayo sabbattha. Etāpi vaṇṇabhedaṃ katvā dhāretabbā. **Khallakabaddhā**ti paṇhipidhānatthaṃ tale khallakaṃ bandhitvā katā. **Puṭabaddhā**ti yonakaupāhanā vuccati, yā yāvajaṅghato sabbapādaṃ paṭicchādeti. **Pāliguṇṭhimā**ti paliguṇṭhitvā katā; yā upari pādamattameva paṭicchādeti, na jaṅghaṃ. **Tūlapuṇṇikā**ti tūlapicunā pūretvā katā. **Tittirapattikā**ti tittirapattasadisā vicittabaddhā. **Meṇḍavisāṇavaddhikā**ti kaṇṇikaṭṭhāne meṇḍakasiṅgasaṇṭhāne vaddhe yojetvā katā. **Ajavisāṇavaddhikā**dīsupi eseva nayo. **Vicchikāḷikā**pi tattheva vicchikanaṅguṭṭhasaṇṭhāne vaddhe yojetvā katā. **Morapiñchaparisibbitā**ti talesu vā vaddhesu vā morapiñchehi suttakasadisehi parisibbitā. **Citrā**ti vicitrā; etāsu yaṃkiñci labhitvā, sace tāni khallakādīni apanetvā sakkā honti vaḷañjituṃ, vaḷañjetabbā. Tesu pana sati vaḷañjantassa dukkaṭaṃ. **Sīhacammaparikkhaṭā** nāma pariyantesu cīvare anuvātaṃ viya sīhacammaṃ yojetvā katā. **Lūvakacammaparikkhaṭā**ti pakkhibiḷālacammaparikkhaṭā. Etāsupi yā kāci labhitvā taṃ cammaṃ apanetvā dhāretabbā.

247. **Omukka**nti paṭimuñcitvā apanītaṃ. **Navā**ti aparibhuttā.

Ajjhārāmeupāhanapaṭikkhepakathā

248. **Abhijīvanikassā**ti yena sippena abhijīvanti, jīvikaṃ kappenti, tassa kāraṇāti attho. **Idha kho taṃ bhikkhave**ti ettha tanti nipātamattaṃ, idha kho bhikkhave sobheyyāthāti attho. **Yaṃ tumhe**ti ye tumhe. Atha vā yadi tumheti vuttaṃ hoti. Yadisaddassa hi atthe ayaṃ nipāto. **Ācariyesū**tiādimhi pabbajjācariyo, upasampadācariyo, nissayācariyo, uddesācariyoti ime cattāropi idha ācariyā eva.

Avassikassa chabbasso ācariyamatto. So hi catuvassakāle taṃ nissāya vacchati; evaṃ ekavassassa sattavasso, duvassassa aṭṭhavasso, tivassassa navavasso, catuvassassa dasavasso. Imepi ācariyamattā eva. Upajjhāyassa sandiṭṭhasambhattā pana sahāyabhikkhū, ye vā pana keci dasahi vassehi mahantatarā te sabbepi upajjhāyamattā nāma. Ettakesu bhikkhūsu anupāhanesu caṅkamantesu saupāhanassa caṅkamato āpatti.

249. **Pādakhīlābādho** nāma pādato khīlasadisaṃ maṃsaṃ nikkhantaṃ hoti.

251. **Tiṇapādukā**ti yena kenaci tiṇena katapādukā. **Hintālapādukā**ti khajjūrīpattehi katapādukā; hintālapattehipi na vaṭṭatiyeva. **Kamalapādukā**ti kamalatiṇaṃ nāma atthi, tena katapādukā; usīrapādukātipi vadanti. **Kambalapādukā**ti uṇṇāhi katapādukā. **Asaṅkamanīyā**ti bhūmiyaṃ suppatiṭṭhitā niccalā asaṃhāriyā.

252. **Aṅgajātaṃ chupantī**ti aṅgajāteneva aṅgajātaṃ chupanti. **Ogāhetvā mārentī**ti anto udake daḷhaṃ gahetvā mārenti.

Yānādipaṭikkhepakathā

253. **Itthiyuttenā**ti dhenuyuttena. **Purisantarenā**ti purisasārathinā. **Purisayuttenā**ti goṇayuttena. **Itthantarenā**ti itthisārathinā. **Gaṅgāmahiyāyā**ti gaṅgāmahakīḷikāya. **Purisayuttaṃ hatthavaṭṭaka**nti ettha purisayuttaṃ itthisārathi vā hotu, purisasārathi vā vaṭṭati. Hatthavaṭṭakaṃ pana itthiyo vā vaṭṭentu purisā vā, vaṭṭatiyeva. **Yānugghātenā**ti yānaṃ abhiruhantassa sabbo kāyo calati tappaccayā. **Sivika**nti pīṭhakasivikaṃ. **Pāṭaṅki**nti vaṃse laggetvā kataṃ paṭapotalikaṃ.

254. **Uccāsayanamahāsayananānī**ti ettha **uccāsayana**nti pamāṇātikkantaṃ mañcaṃ. **Mahāsayana**nti akappiyattharaṇaṃ, āsandīādīsu **āsandī**ti pamāṇātikkantāsanaṃ. **Pallaṅko**ti pādesu vāḷarūpāni ṭhapetvā kato. **Gonako**ti dīghalomako mahākojavo; caturaṅguládhikāni kira tassa lomāni. **Cittakā**ti vānacitro uṇṇāmayattharaṇo. **Paṭikā**ti uṇṇāmayo setattharaṇo. **Paṭalikā**ti ghanapupphako uṇṇāmayalohitattharaṇo; yo āmalakapaṭṭotipi vuccati. **Tūlikā**ti pakatitūlikāyeva. **Vikatikā**ti sīhabyagghādirūpavicitro uṇṇāmayattharaṇo. **Uddalomī**ti ekato uggatalomaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ; ‘‘uddhalomī’’tipi pāṭho. **Ekantalomī**ti ubhato uggatalomaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Kaṭṭissa**nti ratanaparisibbitaṃ koseyyakaṭṭissamayaṃ paccattharaṇaṃ. **Koseyya**nti ratanaparisibbitaṃ kosiyasuttamayaṃ paccattharaṇaṃ; suddhakoseyyaṃ pana vaṭṭati.

Kuttakanti soḷasannaṃ nāṭakitthīnaṃ ṭhatvā naccanayoggaṃ uṇṇāmayaattharaṇaṃ. **Hatthattharaassattharā**ti hatthiassapiṭṭhīsu attharaṇakaattharaṇā eva. **Rathattharepi** eseva nayo. **Ajinappaveṇī**ti ajinacammehi mañcappamāṇena sibbitvā katā paveṇī. **Kadalīmigapavarapaccattharaṇa**nti kadalīmigacammaṃ nāma atthi, tena kataṃ pavarapaccattharaṇaṃ, uttamapaccattharaṇanti attho. Taṃ kira setavatthassa upari kadalīmigacammaṃ pattharitvā sibbitvā karonti. **Sauttaracchada**nti saha uttaracchadanena; uparibaddhena rattavitānena saddhinti attho. Setavitānampi heṭṭhā akappiyapaccattharaṇe sati na vaṭṭati, asati pana vaṭṭati. **Ubhatolohitakūpadhāna**nti sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti mañcassa ubhatolohitakūpadhānaṃ, etaṃ na kappati. Yaṃ pana ekameva upadhānaṃ ubhosu passesu rattaṃ vā hoti, padumavaṇṇaṃ vā citraṃ vā, sace pamāṇayuttaṃ, vaṭṭati. Mahāupadhānaṃ pana paṭikkhittaṃ.

Sabbacammapaṭikkhepādikathā

255. **Dīpicchāpo**ti dīpipotako. **Ogumphiyantī**ti bhittidaṇḍakādīsu veṭhetvā bandhanti.

256. **Abhinisīditu**nti abhinissāya nisīdituṃ; apassayaṃ katvā nisīditunti attho. **Gilānena**

bhikkhunā saupāhanenāti ettha gilāno nāma yo na sakkoti anupāhano gāmaṃ pavisituṃ.

257. **Kuraraghare**ti evaṃnāmake nagare; etenassa gocaragāmo vutto. **Papatake pabbate**ti papatanāmake pabbate; etenassa nivāsanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. **Soṇo**ti tassa nāmaṃ. Koṭiagghanakaṃ pana kaṇṇapiḷandhanakaṃ dhāreti, tasmā ‘‘kuṭikaṇṇo’’ti vuccati; koṭikaṇṇoti attho. **Pāsādika**nti pasādajanakaṃ. **Pasādanīya**nti idaṃ tasseva atthavevacanaṃ. **Uttamadamathasamatha**nti uttamaṃ damathañca samathañca paññañca samādhiñca kāyūpasamañca cittūpasamañcātipi attho. **Danta**nti sabbesaṃ visūkāyikavipphanditānaṃ upacchinnattā dantaṃ; khīṇakilesanti attho. **Gutta**nti saṃvaraguttiyā guttaṃ. **Santindriya**nti yatindriyaṃ. **Nāga**nti āguvirahitaṃ. **Tiṇṇaṃ me vassānaṃ accayenā**ti mama pabbajjādivasato paṭṭhāya tiṇṇaṃ vassānaṃ accayena. **Upasampadaṃ alattha**nti ahaṃ upasampadaṃ alabhiṃ. **Kaṇhuttarā**ti kaṇhamattikuttarā; upari vaḍḍhitakaṇhamattikāti attho. **Gokaṇṭakahatā**ti gunnaṃ khurehi akkantabhūmito samuṭṭhitehi gokaṇṭakehi upahatā. Te kira gokaṇṭake ekapaṭalikā upāhanā rakkhituṃ na sakkonti; evaṃ kharā honti. **Eragū, moragū, majjārū, jantū**ti imā catassopi tiṇajātiyo; etehi kaṭasārake ca taṭṭikāyo ca karonti. Ettha **eragū**ti erakatiṇaṃ; taṃ oḷārikaṃ. Moragūtiṇaṃ tambasīsaṃ mudukaṃ sukhasamphassaṃ, tena katataṭṭikā nipajjitvā vuṭṭhitamatte puna uddhumātā hutvā tiṭṭhati. Majjārunā sāṭakepi karonti. Jantussa maṇisadiso vaṇṇo hoti. **Senāsanaṃ paññapesī**ti bhisiṃ vā kaṭasārakaṃ vā paññapesi; paññapetvā ca pana soṇassa āroceti – ‘‘āvuso satthā tayā saddhiṃ ekāvāse vasitukāmo, gandhakuṭiyaṃyeva te senāsanaṃ paññatta’’nti.

258. **Ayaṃ khvassa kālo**ti ayaṃ kho kālo bhaveyya. **Paridassī**ti paridassesi. ‘‘Idañcidañca vadeyyāsīti yaṃ me upajjhāyo jānāpesi, tassa ayaṃ kālo bhaveyya, handa dāni ārocemi taṃ sāsana’’nti ayamettha adhippāyo.

259. **Vinayadharapañcamenā**ti anussāvanācariyapañcamena. **Anujānāmi bhikkhave sabbapaccantimesu janapadesu guṇaṅguṇūpāhananti** ettha manussacammaṃ ṭhapetvā yena kenaci cammena upāhanā vaṭṭati. Upāhanakosakasatthakosakakuñcikakosakesupi eseva nayo. **Cammāni attharaṇānī**ti ettha pana yaṃkiñci eḷakacammaṃ ajacammañca attharitvā nipajjituṃ vā nisīdituṃ vā vaṭṭati. Migacamme eṇīmigo vātamigo pasadamigo kuraṅgamigo migamātuko rohitamigoti etesaṃyeva cammāni vaṭṭanti. Aññesaṃ pana –

Makkaṭo kāḷasīho ca, sarabho kadalīmigo;
Ye ca vāḷamigā keci, tesaṃ cammaṃ na vaṭṭati.

Tattha **vāḷamigā**ti sīhabyagghaacchataracchā; na kevalañca etesaṃyeva, yesaṃ pana cammaṃ vaṭṭatīti vuttaṃ, te ṭhapetvā avasesā antamaso gomahiṃsasasabiḷārādayopi sabbe imasmiṃ atthe vāḷamigātveva veditabbā. Etesañhi sabbesaṃ cammaṃ na vaṭṭati. **Na tāva taṃ gaṇanūpagaṃ yāva na hatthaṃ gacchatī**ti yāva āharitvā vā na dinnaṃ, tumhākaṃ bhante cīvaraṃ uppannanti pahiṇitvā vā nārocitaṃ, tāva gaṇanaṃ na upeti. Sace anadhiṭṭhitaṃ, vaṭṭati; adhiṭṭhitañca gaṇanaṃ na upetīti attho. Yadā pana ānetvā vā dinnaṃ hoti, uppannanti vā sutaṃ, tato paṭṭhāya dasāhameva parihāraṃ labhatīti.

Cammakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bhesajjakkhandhakaṃ

Pañcabhesajjādikathā

260. Bhesajjakkhandhake – **sāradikena ābādhenā**ti saradakāle uppannena pittābādhena, tasmiñhi kāle vassodakenapi tementi, kaddamampi maddanti, antarantarā ātapopi kharo hoti, tena tesaṃ pittaṃ koṭṭhabbhantaragataṃ hoti. **Āhāratthañca phareyyā**ti āhāratthaṃ sādheyya.

261. **Nacchādentī**ti na jiranti, na vātarogaṃ paṭippassambhetuṃ sakkonti. **Senesitānī**ti siniddhāni. **Bhattācchādakenā**ti bhattaṃ arocikena.

262. **Acchavasa**ntiādīsu nissaggiyavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. **Kāle paṭiggahita**ntiādīsu majjhanhike avītivatte paṭiggahetvā pacitvā parissāvetvā cāti attho. **Telaparibhogena paribhuñjitu**nti sattāhakālikatelaparibhogena paribhuñjituṃ.

263. **Mūlabhesajjā**di vinicchayopi khuddakavaṇṇanāyaṃ vuttoyeva. Tasmā idha yaṃ yaṃ pubbe avuttaṃ taṃ tadeva vaṇṇayissāma. **Vacatta**nti setavacaṃ. **Nisadaṃ nisadapotaka**nti pisanasilā ca pisanapoto ca. **Phaggava**nti latājāti. **Nattamāla**nti karañjaṃ. **Hiṅguhiṅgujatuhiṅgusipāṭikā** hiṅgujātiyoyeva. **Takatakapattitakapaṇṇiyo** lākhājātiyo.

Sāmuddanti samuddatīre vālukā viya santiṭṭhati. **Kāḷaloṇa**nti pakatiloṇaṃ. **Sindhava**nti setavaṇṇaṃ pabbate uṭṭhahati. **Ubbhida**nti bhūmito aṅkuraṃ uṭṭhahati. **Bila**nti dabbasambhārehi saddhiṃ pacitaṃ, taṃ rattavaṇṇaṃ.

264-6. **Kāyo vā duggandho**ti kassaci assādīnaṃ viya kāyagandho hoti, tassāpi sirīsakosumbādicuṇṇāni vā gandhacuṇṇāni vā sabbāni vaṭṭanti. **Chakaṇa**nti gomayaṃ. **Rajananippakka**nti rajanakasaṭaṃ. Pākatikacuṇṇampi koṭṭetvā udakena temetvā nhāyituṃ vaṭṭati; etampi rajananippakkasaṅkhepameva gacchati.

Āmakamaṃsañca khādi āmakalohitañca pivīti na taṃ bhikkhu khādi na pivi, amanusso khāditvā ca pivitvā ca pakkanto, tena vuttaṃ – ‘‘tassa so amanussikābādho paṭippassambhī’’ti.

Añjananti sabbasaṅgāhikavacanametaṃ. **Kāḷañjana**nti ekā añjanajāti. **Rasañjanaṃ** nānāsambhārehi kataṃ. **Sotañjana**nti nadīsotādīsu uppajjanakaṃ añjanaṃ. **Geruko** nāma suvaṇṇageruko. **Kapalla**nti dīpasikhato gahitamasi. **Añjanūpapiṃsanehī**ti añjanena saddhiṃ ekato piṃsitabbehi, na hi kiñci aññanūpapiṃsanaṃ na vaṭṭati. **Candana**nti lohitacandanādikaṃ yaṃkiñci. **Tagarā**dīni pākaṭāni, aññānipi nīluppalādīni vaṭṭantiyeva.

Aṭṭhimayanti manussaṭṭhiṃ ṭhapetvā avasesaaṭṭhimayaṃ. **Dantamaya**nti hatthidantādisabbadantamayaṃ. **Visāṇamaye**pi akappiyaṃ nāma natthi, **naḷamayā**dayo ekantakappiyāyeva. **Salākaṭṭhāniya**nti yattha salākaṃ odahanti, taṃ susiradaṇḍakaṃ vā thavikaṃ vā anujānāmīti attho. **Aṃsabaddhako**ti añjanitthavikāya aṃsabaddhako. **Yamakanatthukaraṇi**nti samasotāhi dvīhi panāḷikāhi ekaṃ natthukaraṇiṃ.

267. **Anujānāmi bhikkhave telapāka**nti yaṃkiñci bhesajjapakkhittaṃ sabbaṃ anuññātameva hoti. **Atipakkhittamajjānī**ti ativiya khittamajjāni; bahuṃ majjaṃ pakkhipitvā yojitānīti attho.

Aṅgavātoti hatthapāde vāto. **Sambhārageda**nti nānāvidhapaṇṇabhaṅgasedaṃ. **Mahāseda**nti mahantaṃ sedaṃ; porisappamāṇaṃ āvāṭaṃ aṅgārānaṃ pūretvā paṃsuvālikādīhi pidahitvā tattha nānāvidhāni vātaharaṇapaṇṇāni santharitvā telamakkhitena gattena tattha nipajjitvā samparivattantena sarīraṃ sedetuṃ anujānāmīti attho. **Bhaṅgodaka**nti nānāpaṇṇabhaṅgakuthitaṃ udakaṃ; tehi paṇṇehi ca udakena ca siñcitvā siñcitvā sedetabbo. **Udakakoṭṭhaka**nti udakakoṭṭhe cāṭiṃ vā doṇiṃ vā uṇhodakassa pūretvā tattha pavisitvā sedakammakaraṇaṃ anujānāmīti attho.

Pabbavāto hotīti pabbe pabbe vāto vijjhati. **Lohitaṃ mocetu**nti satthakena lohitaṃ mocetuṃ. **Pajjaṃ abhisaṅkharitu**nti yena phālitapādā pākatikā honti; taṃ nāḷikerādīsu nānābhesajjāni pakkhipitvā pajjaṃ abhisaṅkharituṃ; pādānaṃ sappāyabhesajjaṃ pacituntī attho. **Tilakakkena attho**ti piṭṭhehi tilehi attho. **Kabaḷika**nti vaṇamukhe sattupiṇḍaṃ pakkhipituṃ. **Sāsapakuḍḍenā**ti sāsapapiṭṭhena. **Vaḍḍhamaṃsa**nti adhikamaṃsaṃ āṇi viya uṭṭhahati. **Loṇasakkharikāya chinditu**nti khurena chindituṃ. **Vikāsika**nti telarundhanapilotikaṃ. **Sabbaṃ vaṇapaṭikamma**nti yaṃkiñci vaṇaparikammaṃ nāma atthi; sabbaṃ anujānāmīti attho.

268. **Sāmaṃ gahetvā**ti idaṃ na kevalaṃ sappadaṭṭhasseva, aññasmimpi daṭṭhavise sati sāmaṃ gahetvā paribhuñjitabbaṃ; aññesu pana kāraṇesu paṭiggahitameva vaṭṭati. **Kato na puna paṭiggahetabbo**ti sace bhūmippatto, paṭiggahetabbo; appattaṃ pana gahetuṃ vaṭṭati.

269. **Gharadinnakābādho**ti vasīkaraṇapānakasamuṭṭhitarogo. **Sītāloḷi**nti naṅgalena kasantassa phāle laggamattikaṃ udakena āloḷetvā pāyetuṃ anujānāmīti attho.

Duṭṭhagahaṇikoti vipannagahaṇiko; kicchena uccāro nikkhamatīti attho. **Āmisakhāra**nti sukkhodanaṃ jhāpetvā tāya chārikāya paggharitaṃ khārodakaṃ. **Muttaharītaka**nti gomuttaparibhāvitaṃ harītakaṃ. **Abhisannakāyo**ti ussannadosakāyo. **Acchakañjiya**nti taṇḍulodakamaṇḍo. **Akaṭayusa**nti asiniddho muggapacitapānīyo. **Kaṭākaṭa**nti sova dhotasiniddho. **Paṭicchādanīyenā**ti maṃsarasena.

Guḷādianujānanakathā

272. **Sace bhikkhave pakkāpi muggā jāyantī**ti pakkā muggā sacepi jāyanti, yathāsukhaṃ paribhuñjitabbā. Pakkattā hi te kappiyā eva.

274. **Antovuttha**nti akappiyakuṭiyaṃ vutthaṃ. **Sāmaṃ pakka**nti ettha yaṃkiñci āmisaṃ bhikkhuno pacituṃ na vaṭṭati. Sacepissa uṇhayāguyā sulasipaṇṇāni vā siṅgiveraṃ vā loṇaṃ vā pakkhipanti, tampi cāletuṃ na vaṭṭati, ‘‘yāguṃ nibbāpemī’’ti pana cāletuṃ vaṭṭati. Uttaṇḍulabhattaṃ labhitvāpi pidahituṃ na vaṭṭati. Sace pana manussā pidahitvāva denti, vaṭṭati; ‘‘bhattaṃ vā mā nibbāyatū’’ti pidahituṃ vaṭṭati. Khīratakkādīsu pana sakiṃ kuthitesu aggiṃ dātuṃ vaṭṭati, punapākassa anuññātattā. **Ukkapiṇḍakāpi khādantī**ti biḷāmūsikagodhāmaṅgusā khādanti. **Damakā**ti vighāsādā.

276. **Tato nīhaṭa**nti yattha nimantitā bhuñjanti, tato nīhaṭaṃ.

278. **Vanaṭṭhaṃ pokkharaṭṭha**nti vane ceva paduminigacche ca jātaṃ. **Abīja**nti taruṇaphalaṃ, yassa bījaṃ na aṅkuraṃ janeti. **Nibbaṭṭabīja**nti bījaṃ nibbaṭṭetvā apanetvā paribhuñjitabbakaṃ ambapanasādi.

279. **Duropayo vaṇo**ti dukkhena ruhati, dukkhena pākatiko hotīti attho. **Dupparihāraṃ sattha**nti sambādhe dukkhena satthaṃ parihareyyaṃ. **Satthakammaṃ vā vatthikammaṃ vā**ti yathāparicchinne okāse yena kenaci satthena vā sūciyā vā kaṇṭakena vā sattikāya vā pāsāṇasakkhalikāya vā nakhena vā chindanaṃ vā phālanaṃ vā vijjhanaṃ vā lekhanaṃ vā na kātabbaṃ; sabbañhetaṃ satthakammameva hoti. Yena kenaci pana cammena vā vatthena vā vatthipīḷanampi na kātabbaṃ; sabbañhetaṃ vatthikammameva hoti. Ettha ca **sambādhassa sāmantā dvaṅgulā**ti idaṃ satthakammaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Vatthikammaṃ pana sambādheyeva paṭikkhittaṃ. Tattha pana khāraṃ ādātuṃ yena kenaci rajjukena vā bandhituṃ vaṭṭati. Yadi tena chijjati, succhinnaṃ. Aṇḍavuḍḍhirogepi satthakammaṃ na vaṭṭati, tasmā aṇḍaṃ phāletvā bījāni uddharitvā ‘‘arogaṃ karissāmī’’ti na kattabbaṃ. Aggitāpanabhesajjālimpanesu pana paṭikkhepo natthi. Vaccamagge bhesajjamakkhitā ādānavaṭṭi vā veḷunāḷikā vā vaṭṭati, yāya khārakammaṃ vā karonti, telaṃ vā pavesenti.

280. **Pavattamaṃsa**nti matassa maṃsaṃ. **Māghāto**ti taṃ divasaṃ na labbhā kenaci kiñci jīvitā voropetuṃ. **Potthanika**nti maṃsacchedanasatthakaṃ vuccati. **Kimpimāyā**ti kimpi imāya. **Na bhagavā ussahatī**ti na bhagavā sakkoti. **Yatra hi nāmā**ti yasmā nāma. **Paṭivekkhī**ti vīmaṃsi; paṭipucchīti vuttaṃ hoti. **Appaṭivekkhitvā**ti appaṭipucchitvā. Sace pana asukamaṃsanti jānāti, paṭipucchanakiccaṃ natthi, ajānantena pana pucchitvāva khāditabbaṃ.

Hatthimaṃsādipaṭikkhepakathā

281. **Sunakhamaṃsa**nti ettha araññakokā nāma sunakhasadisā honti, tesaṃ maṃsaṃ vaṭṭati. Yo pana gāmasunakhiyā vā kokena kokasunakhiyā vā gāmasunakhena saṃyogā uppanno, tassa maṃsaṃ na vaṭṭati, so hi ubhayaṃ bhajatīti. **Ahimaṃsa**nti kassaci apādakassa dīghajātikassa maṃsaṃ na vaṭṭati. **Sīhamaṃsā**dīni pākaṭāneva.

Ettha ca manussamaṃsaṃ sajātitāya paṭikkhittaṃ, hatthiassamaṃsaṃ rājaṅgatāya, sunakhamaṃsañca ahimaṃsañca paṭikūlatāya, sīhamaṃsādīni pañca attano anupaddavatthāyāti. Imesaṃ manussādīnaṃ dasannaṃ maṃsampi aṭṭhipi lohitampi cammampi lomampi sabbaṃ na vaṭṭati, yaṃkiñci ñatvā vā añatvā vā khādantassa āpattiyeva. Yadā jānāti, tadā desetabbā. ‘‘Apucchitvā khādissāmī’’ti gaṇhato paṭiggahaṇe dukkaṭaṃ, ‘‘pucchitvā khādissāmī’’ti gaṇhato anāpatti. Uddissa kataṃ pana jānitvā khādantasseva āpatti, pacchā jānanto āpattiyā na kāretabboti.

Yāgumadhugoḷakādikathā

282. **Ekattako**ti ekako, natthi me dutiyoti attho. **Pahūtaṃ yāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpetvā**ti so kira satasahassaṃ vayaṃ katvā paṭiyādāpesi. Anumodanāgāthāpariyosāne ‘‘patthayataṃ icchata’’nti padānaṃ ‘‘alameva dātu’’nti iminā sambandho. Sace pana ‘‘patthayatā icchatā’’ti pāṭho atthi, soyeva gahetabbo.

283. **Bhojjayāgu**nti yā pavāraṇaṃ janeti. **Yadaggenā**ti yaṃ ādiṃ katvā. **Saggā te āraddhā**ti sagganibbattakapuññaṃ upacitanti attho. **Yathādhammo kāretabbo**ti paramparabhojanena kāretabbo, bhojjayāguyā hi pavāraṇā hotīti.

284. **Nāhaṃ taṃ kaccānā**ti tasmiṃ kira avasiṭṭhaguḷe devatā sukhumojaṃ pakkhipiṃsu, sā aññesaṃ pariṇāmaṃ na gacchati, tasmā evamāha. **Gilānassa guḷa**nti tathārūpena byādhinā gilānassa pacchābhattaṃ guḷaṃ anujānāmīti attho.

Pāṭaligāmavatthukathā

285. **Sabbasanthari**nti yathā sabbaṃ santhataṃ hoti, evaṃ.

286. **Sunidhavassakārā**ti sunidho ca vassakāro ca dve brāhmaṇā magadharañño mahāmattā mahāmaccā. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyā**ti vajjirājakulānaṃ āyamukhapacchindanatthaṃ. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetu**nti tā kira devatā vatthuvijjāpāṭhakānaṃ sarīre adhimuccitvā evaṃ cittāni nāmenti. Kasmā? Amhākaṃ yathānurūpaṃ sakkāraṃ karissantīti attho. **Tāvatiṃsehī**ti loke kira sakkaṃ devarājānaṃ vissakammañca upādāya tāvatiṃsā paṇḍitāti saddo abbhuggato, tenevāha tāvatiṃsehīti, tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā viya māpentīti attho. **Yāvatā ariyaṃ āyatana**nti yattakaṃ ariyamanussānaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvatā vaṇippatho**ti yattakaṃ vāṇijānaṃ ābhatabhaṇḍassa rāsivaseneva kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Idaṃ agganagara**nti tesaṃ ariyāyatanavaṇippathānaṃ idaṃ agganagaraṃ bhavissati. **Puṭabhedana**nti puṭabhedanaṭṭhānaṃ mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. **Aggito vā**tiādīsu samuccayattho vā saddo. Tatra hi ekassa koṭṭhāsassa aggito, ekassa udakato, ekassa abbhantarato, aññamaññabhedā antarāyo bhavissati. **Uḷumpa**nti pāragamanatthāya āṇiyo ākoṭetvā kataṃ. **Kulla**nti valliādīhi bandhitvā kataṃ.

Aṇṇavanti sabbantimena paricchedena yojanamattaṃ gambhīrassa ca puthullassa ca udakaṭṭhānassetaṃ adhivacanaṃ. **Sara**nti idha nadī adhippetā. Idaṃ vuttaṃ hoti – ye gambhīraṃ vitthataṃ taṇhāsaraṃ taranti, te ariyamaggasaṅkhātaṃ setuṃ katvāna visajja pallalāni anāmasitvāva udakabharitāni ninnaṭṭhānāni; ayaṃ pana idaṃ appamattakaṃ udakaṃ uttaritukāmopi kullañhi parijano bandhati, buddhā pana buddhasāvakā ca vinā eva kullena tiṇṇā medhāvino janāti.

287. **Ananubodhā**ti abujjhanena. **Sandhāvita**nti bhavato bhavaṃ gamanavasena sandhāvitaṃ. **Saṃsarita**nti punappunaṃ gamanavasena saṃsaritaṃ. **Mamañceva tumhākañcā**ti mayā ca tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitaṃ saṃsarita**nti sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ mamañceva tumhākañca ahosīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Saṃsita**nti saṃsaritaṃ. **Bhavanetti samūhatā**ti bhavato bhavagamanā sandhāvanā taṇhārajju suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

289. **Nīlā**ti idaṃ sabbasaṅgāhakaṃ. **Nīlavaṇṇā**tiādi tasseva vibhāgadassanatthaṃ. Tattha na tesaṃ pakativaṇṇā nīlā, nīlavilepanānaṃ vicittatāvasenetaṃ vuttaṃ. **Paṭivaṭṭesī**ti pahāresi. **Sāhāraṃ dajjeyyāthā**ti sajanapadaṃ dadeyyātha. **Aṅguliṃ phoṭesu**nti aṅguliṃ cālesuṃ. **Ambakāyā**ti itthikāya. **Olokethā**ti passatha. **Apalokethā**ti punappunaṃ passatha. **Upasaṃharathā**ti upanetha. Imaṃ licchaviparisaṃ tumhākaṃ cittena tāvatiṃsaparisaṃ haratha, tāvatiṃsassa samakaṃ katvā passathāti attho.

Sīhasenāpativatthuādikathā

290. **Dhammassa ca anudhammaṃ byākarontī**ti bhagavatā vuttakāraṇassa anukāraṇaṃ kathenti. **Sahadhammiko vādānuvādo**ti aparehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo viññugarahitabbaṃ kāraṇaṃ koci appamattakopi kiṃ na āgacchati. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘kiṃ sabbakārenāpi tumhākaṃ vāde gārayhakāraṇaṃ natthī’’ti. **Anabbhakkhātukāmā**ti abhibhavitvā na ācikkhitukāmā.

293. **Anuviccakāra**nti anuviditvā cintetvā tulayitvā kātabbaṃ karohīti vuttaṃ hoti. **Ñātamanussāna**nti loke pākaṭānaṃ. **Sādhu hotī**ti sundaraṃ hoti. **Paṭākaṃ parihareyyu**nti paṭākaṃ ukkhipitvā nagare ghosantā āhiṇḍeyyuṃ. Kasmā? ‘‘Evaṃ no amhākaṃ mahantabhāvo bhavissatī’’ti. **Opānabhūta**nti paṭiyattaudapāno viya ṭhitaṃ. **Kula**nti nivesanaṃ. **Dātabbaṃ maññeyyāsī**ti mā imesaṃ deyyadhammaṃ upacchindittha, sampattānañhi dātabbamevāti ovadati. **Okāro**ti avakāro lāmakabhāvo. **Sāmukkaṃsikā**ti attanāyeva uddharitvā gahitā; asādhāraṇaṃ aññesanti attho. **Uddissa kata**nti uddisitvā kataṃ.

294. **Paṭiccakamma**nti attānaṃ paṭicca katanti attho. Atha vā **paṭiccakamma**nti nimittakammassetaṃ adhivacanaṃ, taṃ paṭiccakammaṃ ettha atthīti maṃsampi paṭiccakammanti vuttaṃ. Yo hi evarūpaṃ maṃsaṃ paribhuñjati, sopi tassa kammassa dāyādo hoti, vadhakassa viya tassāpi pāṇaghātakammaṃ hotīti adhippāyo. **Jiridanti**ti jiranti abbhācikkhantā na jiranti, abbhakkhānassa antaṃ na gacchantīti attho. **Tikoṭiparisuddhakathā** saṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanāyaṃ vuttā.

Kappiyabhūmianujānanakathā

295. **Sakaṭaparivaṭṭa**nti sakaṭehi parikkhepaṃ viya katvā acchanti. **Paccantima**nti abhilāpamattametaṃ ‘‘yaṃ saṅgho ākaṅkhatī’’ti vuttattā pana dhuravihāropi sammannituṃ vaṭṭati, kammavācaṃ avatvā apalokanenāpi vaṭṭatiyeva. **Kākoravasadda**nti tattha tattha paviṭṭhānaṃ āmisakhādanatthāya anuppageyeva sannipatitānaṃ kākānaṃ oravasaddaṃ. **Yasojo** nāma kapilasuttapariyosāne pabbajitānaṃ pañcannaṃ satānaṃ aggapuriso.

Ussāvanantikantiādīsu ussāvanantikā tāva evaṃ kattabbā. Yo thambhānaṃ vā upari bhittipāde vā nikhanitvā vihāro kariyati, tassa heṭṭhā thambhapaṭicchakā pāsāṇā bhūmigatikā eva. Paṭhamathambhaṃ pana paṭhamabhittipādaṃ vā patiṭṭhāpentehi bahūhi samparivāretvā ‘‘kappiyakuṭiṃ karoma, kappiyakuṭiṃ karomā''ti vācaṃ nicchārentehi manussesu ukkhipitvā patiṭṭhāpentesu āmasitvā vā sayaṃ ukkhipitvā vā thambhe vā bhittipādo vā patiṭṭhāpetabbo. Kurundimahāpaccarīsu pana ''kappiyakuṭi kappiyakuṭī''ti vatvā patiṭṭhāpetabbanti vuttaṃ. Andhakaṭṭhakathāyaṃ ''saṅghassa kappiyakuṭiṃ adhiṭṭhāmī''ti vuttaṃ. Taṃ pana avatvāpi aṭṭhakathāsu vuttanayena vutte doso natthi. Idaṃ panettha sādhāraṇalakkhaṇaṃ, thambhapatiṭṭhānañca vacanapariyosānañca samakālaṃ vaṭṭati. Sace hi aniṭṭhite vacane thambho patiṭṭhāti, appatiṭṭhite vā tasmiṃ vacanaṃ niṭṭhāti, akatā hoti kappiyakuṭi. Teneva mahāpaccariyaṃ vuttaṃ – ''bahūhi samparivāretvā vattabbaṃ, avassañhi ettha ekassapi vacananiṭṭhānañca thambhapatiṭṭhānañca ekato bhavissatī''ti.

Iṭṭhakasilāmattikākuṭṭikāsu pana kuṭīsu heṭṭhā cayaṃ bandhitvā vā abandhitvā vā karontu, yato paṭṭhāya bhittiṃ uṭṭhāpetukāmā honti, taṃ sabbapaṭhamaṃ iṭṭhakaṃ vā silaṃ vā mattikāpiṇḍaṃ vā gahetvā vuttanayeneva kappiyakuṭi kātabbā. Iṭṭhakādayo hi bhittiyā paṭhamiṭṭhakādīnaṃ heṭṭhā na vaṭṭanti, thambhā pana upari uggacchanti, tasmā vaṭṭanti. Andhakaṭṭhakathāyaṃ ''thambhehi kariyamāne catūsu koṇesu cattāro thambhā iṭṭhakādikuṭṭe catūsu koṇesu dve tisso iṭṭhakā adhiṭṭhātabbā''ti vuttaṃ. Tathā pana akatāyapi doso natthi, aṭṭhakathāsu hi vuttameva pamāṇaṃ.

Gonisādikā duvidhā – ārāmagonisādikā, vihāragonisādikāti. Tāsu yattha neva ārāmo na senāsanāni parikkhittāni honti, ayaṃ **''ārāmagonisādikā''** nāma. Yattha senāsanāni sabbāni vā ekaccāni vā parikkhittāni, ārāmo aparikkhitto, ayaṃ **''vihāragonisādikā''** nāma. Iti ubhayatrāpi ārāmassa aparikkhittabhāvoyeva pamāṇaṃ. Ārāmo pana upaḍḍhaparikkhittopi bahutaraṃ parikkhittopi parikkhittoyeva nāmāti kurundimahaāpaccariyādīsu vuttaṃ. Ettha kappiyakuṭiṃ laddhuṃ vaṭṭati.

Gahapatīti manussā āvāsaṃ katvā ''kappiyakuṭiṃ dema, paribhuñjathā''ti vadanti, esā gahapati nāma. ''Kappiyakuṭiṃ kātuṃ demā''ti vuttepi vaṭṭatiyeva. Andhakaṭṭhakathāyaṃ pana ''yasmā bhikkhuṃ ṭhapetvā sesasahadhammikānaṃ sabbesañca devamanussānaṃ hatthato paṭiggaho ca sannidhi ca antovutthañca tesaṃ santakaṃ bhikkhussa vaṭṭati, tasmā tesaṃ gehāni vā tehi dinnā kappiyakuṭi vā gahapatīti vuccatī''ti vuttaṃ. Punapi vuttaṃ – ''bhikkhusaṅghassa vihāraṃ ṭhapetvā bhikkhunupassayo vā ārāmikānaṃ vā titthiyānaṃ vā devatānaṃ vā nāgānaṃ vā api brahmānaṃ vimānaṃ kappiyakuṭi hotī''ti, taṃ suvuttaṃ; saṅghasantakameva hi bhikkhusantakaṃ vā gehaṃ gahapatikuṭikā na hoti. **Sammutikā** nāma kammavācaṃ sāvetvā katāti.

Yaṃ imāsu catūsu kappiyabhūmīsu vutthaṃ āmisaṃ, taṃ sabbaṃ antovutthasaṅkhyaṃ na gacchati. Bhikkhūnañca bhikkhunīnañca antovutthaantopakkamocanatthañhi kappiyakuṭiyo anuññātā. Yaṃ pana akappiyabhūmiyaṃ sahaseyyappahonake gehe vutthaṃ saṅghikaṃ vā puggalikaṃ vā bhikkhussa bhikkhuniyā vā santakaṃ ekarattampi ṭhapitaṃ, taṃ antovutthaṃ; tattha pakkañca antopakkaṃ nāma hoti, etaṃ na kappati. Sattāhakālikaṃ pana yāvajīvikañca vaṭṭati.

Tatrāyaṃ vinicchayo – sāmaṇero bhikkhussa taṇḍulādikaṃ āmisaṃ āharitvā kappiyakuṭiyaṃ nikkhipitvā punadivase pacitvā deti, antovutthaṃ na hoti. Tattha akappiyakuṭiyaṃ nikkhittasappiādīsu yaṃkiñci pakkhipitvā deti, mukhasannidhi nāma hoti. Mahāpaccariyaṃ pana ''antovutthaṃ hotī''ti vuttaṃ. Tattha nāmamattameva nānākaraṇaṃ. Bhikkhu akappiyakuṭiyaṃ ṭhapitasappiñca yāvajīvikapaṇṇañca ekato pacitvā paribhuñjati, sattāhaṃ nirāmisaṃ vaṭṭati. Sace āmisasaṃsaṭṭhaṃ katvā paribhuñjati, antovutthañceva sāmaṃpākañca hoti. Etenupāyena sabbasaṃsaggā veditabbā.

Imā pana kappiyakuṭiyo kadā jahitavatthukā honti? Ussāvanantikā tāva yā thambhānaṃ upari bhittipāde vā nikhaṇitvā katā, sā sabbesu thambhesu ca bhittipādesu ca apanītesu jahitavatthukā hoti. Sace pana thambhe vā bhittipāde vā parivattenti, yo yo ṭhito tattha tattha patiṭṭhāti, sabbesupi parivattitesu ajahitavatthukāva hoti. Iṭṭhakādīhi katā cayassa upari bhittiatthāya ṭhapitaṃ iṭṭhakaṃ vā silaṃ vā mattikāpiṇḍaṃ vā ādiṃkatvā vināsitakāle jahitavatthukā hoti. Yehi pana iṭṭhakādīhi adhiṭṭhitā, tesu apanītesupi tadaññāsu patiṭṭhitāsu ajahitavatthukāva hoti.

Gonisādikā pākārādīhi parikkhepe kate jahitavatthukā hoti. Puna tasmiṃ ārāme kappiyakuṭi laddhuṃ vaṭṭati. Sace pana punapi pākārādayo tattha tattha khaṇḍā honti, tato tato gāvo pavisanti, puna kappiyakuṭi hoti. Itarā pana dve gopānasīmattaṃ ṭhapetvā sabbasmiṃ chadane vinaṭṭhe jahitavatthukā honti. Sace gopānasīnaṃ upari ekampi pakkhapāsakamaṇḍalaṃ atthi, rakkhati.

Yatra panimā catassopi kappiyabhūmiyo natthi, tattha kiṃ kātabbaṃ? Anupasampannassa datvā tassa santakaṃ katvā paribhuñjitabbaṃ. Tatridaṃ vatthu – karavikatissatthero kira vinayadharapāmokkho mahāsīvattherassa santikaṃ agamāsi. So dīpālokena sappikumbhaṃ passitvā ‘‘bhante kimeta’’nti pucchi. Thero ‘‘āvuso gāmato sappikumbho ābhato, lūkhadivase sappinā bhuñjanatthāyā’’ti āha. Tato naṃ tissatthero ‘‘na vaṭṭati bhante’’ti āha. Thero punadivase pamukhe nikkhipāpesi. Tissatthero puna ekadivase āgato taṃ disvā tatheva pucchitvā ‘‘bhante sahaseyyappahonakaṭṭhāne ṭhapetuṃ na vaṭṭatī’’ti āha. Thero punadivase bahi nīharāpetvā nikkhipāpesi, taṃ corā hariṃsu. So puna ekadivasaṃ āgataṃ tissattheraṃ āha – ‘‘āvuso tayā ‘na vaṭṭatī’ti vutto so kumbho bahi nikkhitto corehi avahato’’ti. Tato naṃ tissatthero āha – ‘‘nanu bhante anupasampannassa dātabbo assa, anupasampannassa hi datvā tassa santakaṃ katvā paribhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti.

296-9. Meṇḍakavatthu uttānameva. Api cettha **anujānāmi bhikkhave pañca gorase**ti ime pañca gorase visuṃ paribhogena paribhuñjitumpi anujānāmīti attho. **Pātheyyaṃ pariyesitu**nti ettha sace keci sayameva ñatvā denti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce denti, ñātipavāritaṭṭhānato vā bhikkhācāravattena vā pariyesitabbaṃ. Tathā alabhantena aññātikaapavāritaṭṭhānato yācitvāpi gahetabbaṃ. Ekadivasena gamanīye magge ekabhattatthāya pariyesitabbaṃ. Dīghe addhāne yattakena kantāraṃ nittharati, tattakaṃ pariyesitabbaṃ.

Keṇiyajaṭilavatthukathā

300. **Kājehi gāhāpetvā**ti pañcahi kājasatehi susaṅkhatassa badarapānassa kuṭasahassaṃ gāhāpetvā. **Etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā**ti ‘‘sādhu bhikkhave pānaṃ apivantā samaṇassa gotamassa sāvakā paccayabāhullikāti vādaṃ na uppādayittha, mayi ca gāravaṃ akattha, mama ca tumhesu gāravaṃ janayittha, iti vo ahaṃ iminā kāraṇena suṭṭhu pasanno’’tiādinā nayena dhammiṃ kathaṃ katvā **anujānāmi bhikkhave aṭṭha pānānī**tiādimāha.

Tattha **ambapāna**nti āmehi vā pakkehi vā ambehi katapānaṃ. Tattha āmehi karontena ambataruṇāni bhinditvā udake pakkhipitvā ātape ādiccapākena pacitvā parissāvetvā tadahupaṭiggahitehi madhusakkarakappūrādīhi yojetvā kātabbaṃ. Evaṃ kataṃ purebhattameva kappati. Anupasampannehi kataṃ labhitvā pana purebhattaṃ paṭiggahitaṃ purebhattaṃ sāmisaparibhogenāpi vaṭṭati, pacchābhattaṃ nirāmisaparibhogena yāva aruṇuggamanā vaṭṭatiyeva. Esa nayo sabbapānesu.

Tesu pana **jambupāna**nti jambuphalehi katapānaṃ. **Cocapāna**nti aṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Mocapāna**nti anaṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Madhukapāna**nti madhukānaṃ jātirasena katapānaṃ; taṃ pana udakasambhinnaṃ vaṭṭati, suddhaṃ na vaṭṭati. **Muddikapāna**nti muddikā udake madditvā ambapānaṃ viya katapānaṃ. **Sālūkapāna**nti rattuppalanīluppalādīnaṃ sālūke madditvā katapānaṃ. **Phārusakapāna**nti phārusakaphalehi ambapānaṃ viya katapānaṃ. Imāni aṭṭha pānāni sītānipi ādiccapākānipi vaṭṭanti, aggipākāni na vaṭṭanti. **Dhaññaphalarasa**nti sattannaṃ dhaññānaṃ phalarasaṃ. **Ḍākarasa**nti pakkaḍākarasaṃ. Yāvakālikapattānañhi purebhattaṃyeva raso kappati. Yāvajīvikānaṃ paṭiggahetvā ṭhapitasappiādīhi saddhiṃ pakkānaṃ sattāhaṃ kappati. Sace pana suddhaudakena pacati, yāvajīvampi vaṭṭati. Khīrādīhi pana saddhiṃ pacituṃ na vaṭṭati. Aññehi pakkampi ḍākarasasaṅkhyameva gacchati. Kurundiyaṃ pana ‘‘yāvakālikapattānampi sītodakena madditvā kataraso vā ādiccapāko vā vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. **Ṭhapetvā madhukapuppharasa**nti ettha madhukapuppharaso aggipāko vā hotu ādiccapāko vā, pacchābhattaṃ na vaṭṭati. Purebhattampi yaṃ pānaṃ gahetvā majjaṃ karonti, so ādito paṭṭhāya na vaṭṭati. Madhukapupphaṃ pana allaṃ vā sukkhaṃ vā bhajjitaṃ vā tena kataphāṇitaṃ vā yato paṭṭhāya majjaṃ na karonti, taṃ sabbaṃ purebhattaṃ vaṭṭati.

Ucchuraso nikasaṭo pacchābhattaṃ vaṭṭati. Iti pānāni anujānantena imepi cattāro rasā anuññātāti. **Aggihuttamukhā yaññā**tiādīsu aggihutaṃ seṭṭhaṃ, aggihutaṃ mukhanti vuttaṃ hoti.

Rojamallādivatthukathā

301-2. Rojavatthu uttānatthameva. Tattha **saṅkaraṃ akaṃsū**ti katikaṃ akaṃsu. **Uḷāraṃ kho te ida**nti sundaraṃ kho te idaṃ. **Nāhaṃ bhante ānanda bahukato**ti nāhaṃ buddhādigatapasādabahumānena idhāgatoti dasseti. **Sabbañca ḍāka**nti sappiādīhi pakkaṃ vā apakkaṃ vā yaṃkiñci ḍākaṃ. **Piṭṭhakhādanīya**nti piṭṭhamayaṃ khādanīyaṃ; rojo kira idaṃ ubhayampi satasahassaṃ vayaṃ katvā paṭiyādāpesi.

303. **Mañjukā**ti madhuravacanā. **Paṭibhāneyyakā**ti sake sippe paṭibhānasampannā. **Dakkhā**ti chekā, analasā vā. **Pariyodātasippā**ti niddosasippā. **Nāḷiyāvāpakenā**ti nāḷiyā ca āvāpakena ca. Āvāpako nāma yattha laddhaṃ laddhaṃ āvapanti, pakkhipantīti vuttaṃ hoti. **Na ca bhikkhave nahāpitapubbena khurabhaṇḍa**nti ettha gahetvā pariharitumeva na vaṭṭati, aññassa santakena kese chedetuṃ vaṭṭati. Sace vetanaṃ gahetvā chindati, na vaṭṭati. Yo anahāpitapubbo tassa pariharitumpi vaṭṭati, taṃ vā aññaṃ vā gahetvā kese chedetumpi vaṭṭati.

304. **Bhāgaṃ datvā**ti dasamabhāgaṃ datvā; idaṃ kira jambudīpe porāṇakacārittaṃ, tasmā dasakoṭṭhāse katvā eko koṭṭhāso bhūmisāmikānaṃ dātabbo.

Catumahāpadesakathā

305. **Yaṃ bhikkhave mayā idaṃ na kappatī**ti ime cattāro mahāpadese bhagavā bhikkhūnaṃ nayaggahaṇatthāya āha. Tattha dhammasaṅgāhakattherā suttaṃ gahetvā parimaddantā idaṃ addasaṃsu. **Ṭhapetvā dhaññaphalarasa**nti sattadhaññarasāni pacchābhattaṃ na kappantīti paṭikkhittāni. Tālanāḷikerapanasalabujaalābukumbhaṇḍapussaphalatipusaphalaeḷālukāni, nava mahāphalāni sabbañca aparaṇṇaṃ, dhaññagatikameva. Taṃ kiñcāpi na paṭikkhittaṃ, atha kho akappiyaṃ anulometi, tasmā pacchābhattaṃ na kappati. Aṭṭha pānāni anuññātāni. Avasesāni vettatintiṇikamātuluṅgakapitthakosambakaramandādikhuddakaphalapānāni aṭṭhapānagatikāneva, tāni kiñcāpi na anuññātāni, atha kho kappiyaṃ anulomenti, tasmā kappanti. Ṭhapetvā hi sānulomaṃ dhaññaphalarasaṃ aññaṃ phalapānaṃ nāma akappiyaṃ natthi, sabbaṃ yāmakālikaṃyevāti kurundiyaṃ vuttaṃ.

Bhagavatā cha cīvarāni anuññātāni. Dhammasaṅgāhakattherehi tesaṃ anulomāni dukūlaṃ, pattuṇṇaṃ, cīnapaṭṭaṃ, somārapaṭṭaṃ, iddhimayikaṃ, devadattiyanti aparāni cha anuññātāni. Tattha **‘‘pattuṇṇa’’**nti pattuṇṇadese pāṇakehi sañjātavatthaṃ. Dve paṭā desanāmeneva vuttā. Tāni tīṇi koseyyassānulomāni. Dukūlaṃ sāṇassa, itarāni dve kappāsikassa vā sabbesaṃ vā.

Bhagavatā ekādasa patte paṭikkhipitvā dve pattā anuññātā – lohapatto ceva mattikāpatto ca. Lohathālakaṃ, mattikāthālakaṃ, tambalohathālakanti tesaṃyeva anulomāni. Bhagavatā tayo tumbā anuññātā – lohatumbo, kaṭṭhatumbo, phalatumboti. Kuṇḍikā, kañcanako, udakatumboti tesaṃyeva anulomāni. Kurundiyaṃ pana ‘‘pānīyasaṅkhapānīyasarāvakāni etesaṃ anulomānī’’ti vuttaṃ. Paṭṭikā, sūkarantanti dve kāyabandhanāni anuññātāni, dussapaṭṭena rajjukena ca katakāyabandhanāni tesaṃ anulomāni. Setacchattaṃ, kilañjacchattaṃ, paṇṇacchattanti tīṇi chattāni anuññātāni. Ekapaṇṇacchattaṃ tesaṃyeva anulomanti iminā nayena pāḷiñca aṭṭhakathañca anupekkhitvā aññānipi kappiyākappiyānaṃ anulomāni veditabbāni.

Tadahupaṭiggahitaṃ kāle kappatītiādi sabbaṃ sambhinnarasaṃ sandhāya vuttaṃ. Sace hi challimpi anapanetvā sakaleneva nāḷikeraphalena saddhiṃ pānakaṃ paṭiggahitaṃ hoti, nāḷikeraṃ apanetvā taṃ vikālepi kappati. Upari sappipiṇḍaṃ ṭhapetvā sītalapāyāsaṃ denti, yaṃ pāyāsena asaṃsaṭṭhaṃ sappi, taṃ apanetvā sattāhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati. Baddhamadhuphāṇitādīsupi eseva nayo. Takkolajātiphalādīhi alaṅkaritvā piṇḍapātaṃ denti, tāni uddharitvā dhovitvā yāvajīvaṃ paribhuñjitabbāni. Yāguyaṃ pakkhipitvā dinnasiṅgiverādīsupi telādīsu pakkhipitvā dinnalaṭṭhimadhukādīsupi eseva nayo. Evaṃ yaṃ yaṃ asambhinnarasaṃ hoti, taṃ taṃ ekato paṭiggahitampi yathā suddhaṃ hoti, tathā dhovitvā vā tacchetvā vā tassa tassa kālavasena paribhuñjituṃ vaṭṭati.

Sace pana sambhinnarasaṃ hoti saṃsaṭṭhaṃ, na vaṭṭati. Yāvakālikañhi attanā saddhiṃ sambhinnarasāni tīṇipi yāmakālikādīni attano sabhāvaṃ upaneti, yāmakālikaṃ dvepi sattāhakālikādīni attano sabhāvaṃ upaneti, sattāhakālikampi attanā saddhiṃ saṃsaṭṭhaṃ yāvajīvikaṃ attano sabhāvaññeva upaneti; tasmā tena tadahupaṭiggahitena saddhiṃ tadahupaṭiggahitaṃ vā purepaṭiggahitaṃ vā yāvajīvikaṃ sattāhaṃ kappati dvīhapaṭiggahitena chāhaṃ, tīhapaṭiggahitena pañcāhaṃ…pe… sattāhapaṭiggahitena tadaheva kappatīti veditabbaṃ. Tasmāyeva hi ‘‘sattāhakālikena bhikkhave yāvajīvikaṃ tadahupaṭiggahita’’nti avatvā ‘‘paṭiggahitaṃ sattāhaṃ kappatī’’ti vuttaṃ.

Kālayāmasattāhātikkamesu cettha vikālabhojanasannidhibhesajjasikkhāpadānaṃ vasena āpattiyo veditabbā. Imesu ca pana catūsu kālikesu yāvakālikaṃ yāmakālikanti idameva dvayaṃ antovutthakañceva sannidhikārakañca hoti, sattāhakālikañca yāvajīvikañca akappiyakuṭiyaṃ nikkhipitumpi vaṭṭati, sannidhimpi na janetīti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Bhesajjakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kathinakkhandhakaṃ

Kathinānujānanakathā

306. Kathinakkhandhake – **pāveyyakā**ti pāveyyaraṭṭhavāsino. Pāveyyaṃ nāma kosalesu pacchimadisābhāge raṭṭhaṃ; tattha vāsinoti vuttaṃ hoti. Kosalarañño ekapitukabhātūnaṃ bhaddavaggiyattherānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tesu sabbajeṭṭhako anāgāmī, sabbapacchimako sotāpanno, ekopi arahā vā puthujjano vā natthi. **Āraññikā**ti dhutaṅgasamādānavasena āraññikā; na araññavāsamattena. Piṇḍapātikādibhāvepi tesaṃ eseva nayo. Sīsavasena cetaṃ vuttaṃ. Ime pana terasāpi dhutaṅgāni samādāyeva vattanti. **Udakasaṅgahe**ti udakena saṅgahite ghaṭite saṃsaṭṭhe; thale ca ninne ca ekodakībhūteti attho.

Udakacikkhalleti akkantaakkantaṭṭhāne udakacikkhallo uṭṭhahitvā yāva ānisadā paharati, īdise cikkhalleti attho. **Okapuṇṇehī**ti udakapuṇṇehi. Tesaṃ kira cīvarāni ghanāni, tesu patitaṃ udakaṃ na paggharati ghanattā puṭabaddhaṃ viya tiṭṭhati. Tena vuttaṃ – ‘‘okapuṇṇehi cīvarehī’’ti. ‘‘Oghapuṇṇehī’’tipi pāṭho.

Avivadamānā vassaṃ vasimhāti ettha āgantukaṭṭhāne senāsanaphāsutāya abhāvena ca bhagavato dassanālābhena ukkaṇṭhitatāya ca te bhikkhū phāsuṃ na vasiṃsu, tasmā ‘‘avivadamānā phāsukaṃ vassaṃ vasimhā’’ti nāvocuṃ. **Dhammiṃ kathaṃ katvā**ti bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ anamataggiyakathaṃ kathesi. Te sabbepi kathāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇitvā nisinnaṭṭhānatoyeva ākāse uppatitvā agamaṃsu, taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘dhammiṃ kathaṃ katvā’’ti. Tato bhagavā ‘‘sace kathinatthāro paññatto abhavissa, ete bhikkhū ekaṃ cīvaraṃ ṭhapetvā santaruttarena āgacchantā na evaṃ kilantā assu, kathinatthāro ca nāmesa sabbabuddhehi anuññāto’’ti cintetvā kathinatthāraṃ anujānitukāmo bhikkhū āmantesi, āmantetvā ca pana **‘‘anujānāmi bhikkhave’’**tiādimāha.

Tattha **atthatakathinānaṃ vo**ti nipātamattaṃ vokāro; atthatakathinānanti attho. Evañhi sati parato ‘‘so nesaṃ bhavissatī’’ti yujjati. Atha vā **vo**ti sāmivacanamevetaṃ. **So nesa**nti ettha pana so cīvaruppādo ye atthatakathinā, tesaṃ bhavissatīti attho.

Tattha **anāmantacāro**ti yāva kathinaṃ na uddhariyati, tāva anāmantetvā caraṇaṃ kappissati, cārittasikkhāpadena anāpatti bhavissatīti attho. **Asamādānacāro**ti ticīvaraṃ asamādāya caraṇaṃ; cīvaravippavāso kappissatīti attho. **Gaṇabhojana**nti gaṇabhojanampi kappissati. **Yāvadatthacīvara**nti yāvattakena cīvarena attho, tāvattakaṃ anadhiṭṭhitaṃ avikappitaṃ kappissatīti attho. **Yo ca tattha cīvaruppādo**ti tattha kathinatthatasīmāyaṃ matakacīvaraṃ vā hotu saṅghaṃ uddissa dinnaṃ vā saṅghikena tatruppādena ābhataṃ vā, yena kenaci ākārena yaṃ saṅghikacīvaraṃ uppajjati, taṃ tesaṃ bhavissatīti attho.

Evañca pana bhikkhave kathinaṃ attharitabbanti ettha kathinatthāraṃ ke labhanti, ke na labhantīti? Gaṇanavasena tāva pacchimakoṭiyā pañca janā labhanti, uddhaṃ satasahassampi, pañcannaṃ heṭṭhā na labhanti. Vutthavassavasena purimikāya vassaṃ upagantvā paṭhamapavāraṇāya pavāritā labhanti, chinnavassā vā pacchimikāya upagatā vā na labhanti, aññasmiṃ vihāre vutthavassāpi na labhantīti mahāpaccariyaṃ vuttaṃ. Purimikāya upagatānaṃ pana sabbe gaṇapūrakā honti, ānisaṃsaṃ na labhanti, ānisaṃso itaresaṃyeva hoti. Sace purimikāya upagatā cattāro vā honti tayo vā dve vā eko vā, itare gaṇapūrake katvā kathinaṃ attharitabbaṃ. Atha cattāro bhikkhū upagatā, eko paripuṇṇavasso sāmaṇero, so ce pacchimikāya upasampajjati, gaṇapūrako ceva hoti, ānisaṃsañca labhati. Tayo bhikkhū dve sāmaṇerā, dve bhikkhū tayo sāmaṇerā, eko bhikkhu cattāro sāmaṇerāti etthāpi eseva nayo. Sace purimikāya upagatā kathinatthārakusalā na honti, atthārakusalā khandhakabhāṇakatherā pariyesitvā ānetabbā. Kammavācaṃ sāvetvā kathinaṃ attharāpetvā dānañca bhuñjitvā gamissanti. Ānisaṃso pana itaresaṃyeva hoti.

Kathinaṃ kena dinnaṃ vaṭṭati? Yena kenaci devena vā manussena vā pañcannaṃ vā sahadhammikānaṃ aññatarena dinnaṃ vaṭṭati. Kathinadāyakassa vattaṃ atthi, sace so taṃ ajānanto pucchati – ‘‘bhante kathaṃ kathinaṃ dātabba’’nti tassa evaṃ ācikkhitabbaṃ – ‘‘tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññatarappahonakaṃ sūriyuggamanasamaye vatthaṃ ‘kathinacīvaraṃ demā’ti dātuṃ vaṭṭati, tassa parikammatthaṃ ettakā nāma sūciyo, ettakaṃ suttaṃ, ettakaṃ rajanaṃ, parikammaṃ karontānaṃ ettakānaṃ bhikkhūnaṃ yāgubhattañca dātuṃ vaṭṭatī’’ti.

Kathinatthārakenāpi dhammena samena uppannaṃ kathinaṃ attharantena vattaṃ jānitabbaṃ. Tantavāyagehato hi ābhatasantāneneva khalimakkhitasāṭako na vaṭṭati, malīnasāṭakopi na vaṭṭati, tasmā kathinatthārasāṭakaṃ labhitvā suṭṭhu dhovitvā sūciādīni cīvarakammūpakaraṇāni sajjetvā bahūhi bhikkhūhi saddhiṃ tadaheva sibbitvā niṭṭhitasūcikammaṃ rajitvā kappabinduṃ datvā kathinaṃ attharitabbaṃ. Sace tasmiṃ anatthateyeva aññaṃ kathinasāṭakaṃ āharati, aññāni ca bahūni kathinānisaṃsavatthāni deti, yo ānisaṃsaṃ bahuṃ deti, tassa santakeneva attharitabbaṃ. Itaro yathā tathā ovaditvā saññāpetabbo.

Kathinaṃ pana kena attharitabbaṃ? Yassa saṅgho kathinacīvaraṃ deti. Saṅghena pana kassa dātabbaṃ? Yo jiṇṇacīvaro hoti. Sace bahū jiṇṇacīvarā honti, vuḍḍhassa dātabbaṃ. Vuḍḍhesupi yo mahāpariso tadaheva cīvaraṃ katvā attharituṃ sakkoti, tassa dātabbaṃ. Sace vuḍḍho na sakkoti navakataro sakkoti, tassa dātabbaṃ. Apica saṅghena mahātherassa saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭati, tasmā ‘‘tumhe bhante gaṇhatha, mayaṃ katvā dassāmā’’ti vattabbaṃ. Tīsu cīvaresu yaṃ jiṇṇaṃ hoti, tadatthāya dātabbaṃ. Pakatiyā dupaṭṭacīvarassa dupaṭṭatthāyeva dātabbaṃ. Sacepissa ekapaṭṭacīvaraṃ ghanaṃ hoti, kathinasāṭako ca pelavo, sāruppatthāya dupaṭṭappahonakameva dātabbaṃ, ‘‘ahaṃ alabhanto ekapaṭṭaṃ pārupāmī’’ti vadantassāpi dupaṭṭaṃ dātuṃ vaṭṭati. Yo pana lobhapakatiko hoti, tassa na dātabbaṃ. Tenāpi ‘‘kathinaṃ attharitvā pacchā sibbitvā dve cīvarāni karissāmī’’ti na gahetabbaṃ. Yassa pana dīyati, tassa yena vidhinā dātabbaṃ, taṃ dassetuṃ ‘‘evañca pana bhikkhave kathinaṃ attharitabba’’nti ārabhitvā **suṇātu me bhante**tiādikā dānakammavācā tāva vuttā.

Evaṃ dinne pana kathine sace taṃ kathinadussaṃ niṭṭhitaparikammameva hoti, iccetaṃ kusalaṃ.

No ce niṭṭhitaparikammaṃ hoti, ‘‘ahaṃ thero’’ti vā ‘‘bahussuto’’ti vā ekenāpi akātuṃ na labbhati, sabbeheva sannipatitvā dhovanasibbanarajanāni niṭṭhāpetabbāni. Idañhi kathinavattaṃ nāma buddhappasatthaṃ. Atīte padumuttaropi bhagavā kathinavattaṃ akāsi. Tassa kira aggasāvako sujātatthero nāma kathinaṃ gaṇhi, taṃ satthā aṭṭhasaṭṭhiyā bhikkhusatasahassehi saddhiṃ nisīditvā akāsi.

Katapariyositaṃ pana kathinaṃ gahetvā atthārakena bhikkhunā ‘‘sace saṅghāṭiyā kathinaṃ attharitukāmo hoti, porāṇikā saṅghāṭi paccuddharitabbā, navā saṅghāṭi adhiṭṭhātabbā. ‘Imāya saṅghāṭiyā kathinaṃ attharāmī’ti vācā bhinditabbā’’tiādinā parivāre vuttavidhānena kathinaṃ attharitabbaṃ. Attharitvā ca pana ‘‘tena kathinatthārakena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘atthataṃ bhante saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodathā’ti tehi anumodakehi bhikkhūhi ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘atthataṃ āvuso saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodāmā’’ti evamādinā parivāre vuttavidhāneneva anumodāpetabbaṃ, itarehi ca anumoditabbaṃ. Evaṃ sabbesaṃ atthataṃ hoti kathinaṃ. Vuttañhetaṃ parivāre ‘‘dvinnaṃ puggalānaṃ atthataṃ hoti kathinaṃ – atthārakassa ca anumodakassa cā’’ti (pari. 403). Punapi vuttaṃ – ‘‘na saṅgho kathinaṃ attharati, na gaṇo kathinaṃ attharati, puggalo kathinaṃ attharati, saṅghassa anumodanā gaṇassa anumodanā puggalassa atthārā saṅghassa atthataṃ hoti kathinaṃ, gaṇassa atthataṃ hoti kathinaṃ, puggalassa atthataṃ hoti kathinaṃ’’ti (pari. 414).

Evaṃ atthate pana kathine sace kathinacīvarena saddhiṃ ābhataṃ ānisaṃsaṃ dāyakā ‘‘yena amhākaṃ kathinaṃ gahitaṃ, tasseva demā’’ti denti, bhikkhusaṅgho anissaro. Atha avicāretvāva datvā gacchanti, bhikkhusaṅgho issaro. Tasmā sace kathinatthārakassa sesacīvarānipi dubbalāni honti, saṅghena apaloketvā tesampi atthāya vatthāni dātabbāni. Kammavācā pana ekāyeva vaṭṭati. Avasese kathinānisaṃse balavavatthāni vassāvāsikaṭṭhitikāya dātabbāni, ṭhitikāya abhāve therāsanato paṭṭhāya dātabbāni, garubhaṇḍaṃ na bhājetabbaṃ. Sace pana ekasīmāya bahū vihārā honti, sabbe bhikkhū sannipātetvā ekattha kathinaṃ attharitabbaṃ, visuṃ visuṃ attharituṃ na vaṭṭati.

308. Idāni yathā ca kathinaṃ atthataṃ hoti, yathā ca anatthataṃ, taṃ vidhiṃ vitthārato dassetuṃ **evañca pana bhikkhave atthataṃ hoti kathinaṃ evaṃ anatthata**nti vatvā akaraṇīyañceva mahābhūmikañca anatthatalakkhaṇaṃ tāva dassento **na ullikhitamattenā**tiādike catuvīsati ākāre dassesi. Tato paraṃ atthatalakkhaṇaṃ dassento **ahatena atthata**ntiādike sattarasa ākāre dassesi. Parivārepi hi ‘‘catuvīsatiyā ākārehi anatthataṃ hoti kathinaṃ, sattarasahi ākārehi atthataṃ hoti kathina’’nti idameva lakkhaṇaṃ vuttaṃ.

Tattha **ullikhitamattenā**ti dīghato ca puthulato ca pamāṇaggahaṇamattena. Pamāṇañhi gaṇhanto tassa tassa padesassa sañjānanatthaṃ nakhādīhi vā paricchedaṃ dassento ullikhati, nalāṭādīsu vā ghaṃsati, tasmā taṃ pamāṇaggahaṇaṃ ‘‘ullikhitamatta’’nti vuccati. **Dhovanamattenā**ti kathinadussadhovanamattena. **Cīvaravicāraṇamattenā**ti ‘‘pañcakaṃ vā sattakaṃ vā navakaṃ vā ekādasakaṃ vā hotū’’ti evaṃ vicāritamattena. **Chedanamattenā**ti yathāvicāritassa vatthassa chedanamattena. **Bandhanamattenā**ti moghasuttakāropanamattena. **Ovaṭṭiyakaraṇamattenā**ti moghasuttakānusārena dīghasibbitamattena. **Kaṇḍusakaraṇamattenā**ti muddhiyapattabandhanamattena. **Daḷhīkammakaraṇamattenā**ti dve cimilikāyo ekato katvā sibbitamattena. Atha vā paṭhamacimilikā ghaṭetvā ṭhapitā hoti, kathinasāṭakaṃ tassā kucchicimilikaṃ katvā sibbitamattenātipi attho. Mahāpaccariyaṃ ‘‘pakaticīvarassa upassayadānenā’’ti vuttaṃ. Kurundiyaṃ pana ‘‘pakatipattabaddhacīvaraṃ dupaṭṭaṃ kātuṃ kucchicimilikaṃ alliyāpanamattenā’’ti vuttaṃ. **Anuvātakaraṇamattenā**ti piṭṭhianuvātāropanamattena. **Paribhaṇḍakaraṇamattenā**ti kucchianauvātāropanamattena. **Ovaddheyyakaraṇamattenā**ti āgantukapattāropanamattena. Kathinacīvarato vā pattaṃ gahetvā aññasmiṃ akathinacīvare pattāropanamattena.

Kambalamaddanamattenāti ekavāraṃyeva rajane pakkhittena dantavaṇṇena paṇḍupalāsavaṇṇena vā. Sace pana sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā rattampi sāruppaṃ hoti, vaṭṭati. **Nimittakatenā**ti ‘‘iminā dussena kathinaṃ attharissāmī’’ti evaṃ nimittakatena. Ettakameva hi parivāre vuttaṃ. Aṭṭhakathāsu pana ‘‘ayaṃ sāṭako sundaro, sakkā iminā kathinaṃ attharitu’nti evaṃ nimittakammaṃ katvā laddhenā’’ti vuttaṃ. **Parikathākatenā**ti ‘‘kathinaṃ nāma dātuṃ vaṭṭati, kathinadāyako bahuṃ puññaṃ pasavatī’’ti evaṃ parikathāya uppāditena. Kathinaṃ nāma atiukkaṭṭhaṃ vaṭṭati, mātarampi viññāpetuṃ na vaṭṭati, ākāsato otiṇṇasadisameva vaṭṭatīti. **Kukkukatenā**ti tāvakālikena. **Sannidhikatenā**ti ettha duvidho sannidhi karaṇasannidhi ca nicayasannidhi ca. Tattha tadaheva akatvā ṭhapetvā karaṇaṃ karaṇasannidhi. Saṅgho ajja kathinadussaṃ labhitvā punadivase deti, ayaṃ nicayasannidhi.

Nissaggiyenāti rattinissaggiyena. Parivārepi vuttaṃ – ‘‘nissaggiyaṃ nāma kariyamāne aruṇaṃ uṭṭhahatī’’ti. **Akappakatenā**ti anādinnakappabindunā. **Aññatra saṅghāṭiyā**tiādīsu ṭhapetvā saṅghāṭiuttarāsaṅgaantaravāsake aññena paccattharaṇādinā atthataṃ anatthataṃ hotīti. **Aññatra pañcakena vā atirekapañcakena vā**ti pañca vā atirekāni vā khaṇḍāni katvā mahāmaṇḍalaaḍḍhamaṇḍalāni dassetvā kateneva vaṭṭati. Evañhi samaṇḍalikataṃ hoti, taṃ ṭhapetvā aññena acchinnakena vā dvatticatukhaṇḍena vā na vaṭṭati. **Aññatra puggalassa atthārā**ti puggalassa atthāraṃ ṭhapetvā na aññena saṅghassa vā gaṇassa vā atthārena atthataṃ hoti. **Nissīmaṭṭho anumodatī**ti bahiupacārasīmāya ṭhito anumodati.

309. **Ahatenā**ti aparibhuttena. **Ahatakappenā**ti ahatasadisena ekavāraṃ vā dvikkhattuṃ vā dhotena. **Pilotikāyā**ti hatavatthakasāṭakena. **Paṃsukūlenā**ti tevīsatiyā khettesu uppannapaṃsukūlena. Paṃsukūlikabhikkhunā coḷakabhikkhaṃ āhiṇḍitvā laddhacoḷakehi katacīvarenātipi kurundimahāpaccarīsu vuttaṃ. **Pāpaṇikenā**ti āpaṇadvāre patitapilotikaṃ gahetvā kathinatthāya deti, tenāpi vaṭṭatīti attho. Sesaṃ vuttavipallāseneva veditabbaṃ. Imasmiṃ pana ṭhāne ‘‘saha kathinassa atthārā kati dhammā jāyantī’’tiādi bahuaṭṭhakathāsu vuttaṃ, taṃ sabbaṃ parivāre pāḷiārūḷhameva, tasmā tattha āgatanayeneva veditabbaṃ. Na hi tena idha avuccamānena kathinatthārakassa kiñci parihāyati.

310. Evaṃ kathinatthāraṃ dassetvā idāni ubbhāraṃ dassetuṃ **kathañca bhikkhave ubbhataṃ hoti kathina**ntiādimāha. Tattha **mātikā**ti mātaro; janettiyoti attho. Kathinubbhārañhi etā aṭṭha janettiyo. Tāsu pakkamanaṃ anto assāti **pakkamanantikā**. Evaṃ sesāpi veditabbā.

Ādāyasattakakathā

311. **Na paccessa**nti na puna āgamissaṃ. Etasmiṃ pana pakkamanantike kathinuddhāre paṭhamaṃ cīvarapalibodho chijjati, pacchā āvāsapalibodho. Evaṃ pakkamato hi cīvarapalibodho antosīmāyameva chijjati, āvāsapalibodho sīmātikkame. Vuttampi cetaṃ parivāre –

‘‘Pakkamanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, cīvarapalibodho paṭhamaṃ chijjati;
Pacchā āvāsapalibodho chijjatī’’ti. (pari. 415);

Cīvaraṃ ādāyāti akatacīvaraṃ ādāya. **Bahisīmagatassā**ti aññaṃ sāmantavihāraṃ gatassa. **Evaṃ hotī**ti tasmiṃ vihāre senāsanaphāsukaṃ vā sahāyasampattiṃ vā disvā evaṃ hoti. Etasmiṃ pana niṭṭhānantike kathinuddhāre āvāsapalibodho paṭhamaṃ chijjati, so hi ‘‘na paccessa’’nti citte uppannamatteyeva chijjati. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Niṭṭhānantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, āvāsapalibodho paṭhamaṃ chijjati;
Cīvare niṭṭhite cīvarapalibodho chijjatī’’ti.

Etena nayena sesamātikāvibhajanepi attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – ‘‘sanniṭṭhānantike dvepi palibodhā nevimaṃ cīvaraṃ kāressaṃ, na paccessanti citte uppannamatteyeva ekato chijjantīti.

Vuttañhetaṃ –

‘‘Sanniṭṭhānantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, dve palibodhā apubbaṃ acarimaṃ chijjantī’’ti.

Evaṃ sabbakathinuddhāresu palibodhupacchedo veditabbo. So pana yasmā iminā ca vuttanayena parivāre ca āgatabhāvena sakkā jānituṃ, tasmā vitthārato na vutto. Ayaṃ panettha saṅkhepo – nāsanantike āvāsapalibodho paṭhamaṃ chijjati, cīvare naṭṭhe cīvarapalibodho chijjati. Yasmā cīvare naṭṭhe cīvarapalibodho chijjati, tasmā ‘‘nāsanantiko’’ti vuttaṃ.

Savanantike cīvarapalibodho paṭhamaṃ chijjati, tasmā tassa saha savanena āvāsapalibodho chijjati.

Āsāvacchedike āvāsapalibodho paṭhamaṃ chijjati. Cīvarāsāya upacchinnāya cīvarapalibodho chijjati. Ayaṃ pana yasmā ‘‘anāsāya labhati; āsāya na labhati; tassa evaṃ hoti ‘idhevimaṃ cīvaraṃ kāressaṃ, na paccessa’’’ntiādinā nayena itarehi uddhārehi saddhiṃ vomissakadesano anekappabhedo hoti, tasmā parato visuṃ vitthāretvā vutto, idha na vutto. Idha pana savanantikassa anantaraṃ sīmātikkantiko vutto. Tattha cīvarapalibodho paṭhamaṃ chijjati, tassa bahisīme āvāsapalibodho chijjati. Sahubbhāre dve palibodhā apubbaṃ acarimaṃ chijjantīti.

316-325. Evaṃ ādāyavāre sattakathinuddhāre dassetvā puna samādāyavārepi vippakatacīvarassa ādāyasamādāyavāresupi yathāsambhavaṃ teyeva dassitā. Tato paraṃ antosīmāyaṃ ‘‘paccessaṃ na paccessa’’nti imaṃ vidhiṃ anāmasitvāva ‘‘na paccessa’’nti imameva āmasitvā anadhiṭṭhitenā’’tiādinā nayena ca ye ye yujjanti, te te dassitā. Tato paraṃ ‘‘cīvarāsāya pakkamatī’’tiādinā nayena itarehi saddhiṃ vomissakanayena anekakkhattuṃ āsāvacchedikaṃ dassetvā puna disaṃgamiyavasena ca phāsuvihārikavasena ca niṭṭhānantikesu yujjamānā kathinuddhārā dassitā. Evaṃ pabhedato kathinuddhāraṃ dassetvā idāni ye tena tena kathinuddhārena palibodhā chijjantīti vuttā, tesaṃ paṭipakkhe dassento **dveme bhikkhave kathinassa palibodhā**tiādimāha. Tattha **cattenā**ti yena cittena so āvāso catto hoti, taṃ cattaṃ nāma, tena cattena. **Vantamuttesupi** eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Kathinakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cīvarakkhandhakaṃ

Jīvakavatthukathā

326. Cīvarakkhandhake – **padakkhiṇā**ti chekā kusalā. **Abhisaṭā**ti abhigatā. Kehi abhigatāti? Atthikehi atthikehi manussehi; karaṇatthe pana sāmivacanaṃ katvā ‘‘atthikānaṃ atthikānaṃ manussāna’’nti vuttaṃ. **Paññāsāya ca rattiṃ gacchatī**ti paññāsa kahāpaṇe gahetvā rattiṃ gacchati. **Negamo**ti kuṭumbiyagaṇo.

327. **Sālavatiṃ kumāriṃ gaṇikaṃ vuṭṭhāpesī**ti nāgarā dve satasahassāni, rājā satasahassanti tīṇi satasahassāni, aññañca ārāmuyyānavāhanādiparicchedaṃ datvā vuṭṭhāpesuṃ; gaṇikaṭṭhāne ṭhapesunti attho. **Paṭisatena ca rattiṃ gacchatī**ti rattiṃ paṭisatena gacchati. **Gilānaṃ paṭivedeyya**nti gilānabhāvaṃ jānāpeyyaṃ. **Kattarasuppe**ti jiṇṇasuppe.

328. **Kā me deva mātā, ko pitā**ti kasmā pucchi? Taṃ kira aññe rājadārakā kīḷantā kalahe uṭṭhite ‘‘nimmātiko nippitiko’’ti vadanti. Yathā ca aññesaṃ dārakānaṃ chaṇādīsu cuḷamātāmahāmātādayo kiñci paṇṇākāraṃ pesenti, tathā tassa na koci kiñci peseti. Iti so taṃ sabbaṃ cintetvā ‘‘nimmātikoyeva nu kho aha’’nti jānanatthaṃ ‘‘kā me deva mātā, ko pitā’’ti pucchi.

Yannūnāhaṃ sippaṃ sikkheyyanti yaṃnūna ahaṃ vejjasippaṃ sikkheyyanti cintesi. Tassa kira etadahosi – ‘‘imāni kho hatthiassasippādīni parūpaghātapaṭisaṃyuttāni, vejjasippaṃ mettāpubbabhāgaṃ sattānaṃ hitapaṭisaṃyutta’’nti. Tasmā vejjasippameva sandhāya ‘‘yaṃnūnāhaṃ sippaṃ sikkheyya’’nti cintesi. Apicāyaṃ ito kappasatasahassassa upari padumuttarassa bhagavato upaṭṭhākaṃ ‘‘buddhupaṭṭhāko aya’’nti catuparisantare patthataguṇaṃ vejjaṃ disvā ‘‘aho vatāhampi evarūpaṃ ṭhānantaraṃ pāpuṇeyya’’nti cintetvā sattāhaṃ buddhappamukhassa saṅghassa dānaṃ datvā bhagavantaṃ vanditvā ‘‘ahampi bhagavā tumhākaṃ upaṭṭhāko asukavejjo viya anāgate buddhupaṭṭhāko bhaveyya’’nti patthanamakāsi. Tāya purimapatthanāya codiyamānopesa vejjasippameva sandhāya ‘‘yaṃnūnāhaṃ sippaṃ sikkheyya’’nti cintesi.

329. **Disāpāmokkho**ti sabbadisāsu vidito pākaṭo padhāno vāti attho. Tasmiñca samaye takkasīlato vāṇijā abhayarājakumāraṃ dassanāya agamaṃsu. Te jīvako ‘‘kuto tumhe āgatā’’ti pucchi. ‘‘Takkasīlato’’ti vutte ‘‘atthi tattha vejjasippācariyo’’ti pucchi. ‘‘Āma kumāra, takkasīlāyaṃ disāpāmokkho vejjo paṭivasatī’’ti sutvā ‘‘tena hi yadā gacchatha, mayhaṃ āroceyyāthā’’ti āha. Te tathā akaṃsu. So pitaraṃ anāpucchā tehi saddhiṃ takkasīlaṃ agamāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘abhayaṃ rājakumāraṃ anāpucchā’’tiādi.

Icchāmahaṃ ācariya sippaṃ sikkhitunti taṃ kira upasaṅkamantaṃ disvā so vejjo ‘‘kosi tvaṃ tātā’’ti pucchi. So ‘‘bimbisāramahārājassa nattā abhayakumārassa puttomhī’’ti āha. ‘‘Kasmā pana tvamasi tāta idhāgato’’ti, tato so ‘‘tumhākaṃ santike sippaṃ sikkhitu’’nti vatvā icchāmahaṃ ācariya sippaṃ sikkhitunti āha. **Bahuñca gaṇhātī**ti yathā aññe khattiyakumārādayo ācariyassa dhanaṃ datvā kiñci kammaṃ akatvā sikkhantiyeva, na so evaṃ. So pana kiñci dhanaṃ adatvā dhammantevāsikova hutvā ekaṃ kālaṃ upajjhāyassa kammaṃ karoti, ekaṃ kālaṃ sikkhati. Evaṃ santepi abhinīhārasampanno kulaputto attano medhāvitāya bahuñca gaṇhāti, lahuñca gaṇhāti, suṭṭhu ca upadhāreti, gahitañcassa na sammussati.

Satta ca me vassāni adhīyantassa nayimassa sippassa anto paññāyatīti ettha ayaṃ kira jīvako yattakaṃ ācariyo jānāti, yaṃ aññe soḷasahi vassehi uggaṇhanti, taṃ sabbaṃ sattahi vassehi uggahesi. Sakkassa pana devarañño etadahosi – ‘‘ayaṃ buddhānaṃ upaṭṭhāko aggavissāsako bhavissati, handa naṃ bhesajjayojanaṃ sikkhāpemī’’ti ācariyassa sarīre ajjhāvasitvā yathā ṭhapetvā kammavipākaṃ avasesarogaṃ ekeneva bhesajjayogena tikicchituṃ sakkoti, tathā naṃ bhesajjayojanaṃ sikkhāpesi. So pana ‘‘ācariyassa santike sikkhāmī’’ti maññati, tasmā ‘‘samattho idāni jīvako tikicchitu’’nti sakkena vissaṭṭhamatte evaṃ cintetvā ācariyaṃ pucchi. Ācariyo pana ‘‘na iminā mamānubhāvena uggahitaṃ, devatānubhāvena uggahita’’nti ñatvāva **tena hi bhaṇe**tiādimāha. **Samantā yojanaṃ āhiṇḍanto**ti divase divase ekekena dvārena nikkhamitvā cattāro divase āhiṇḍanto. **Parittaṃ pātheyyaṃ pādāsī**ti appamattakaṃ adāsi. Kasmā? Tassa kira etadahosi – ‘‘ayaṃ mahākulassa putto gatamattoyeva pitipitāmahānaṃ santikā mahāsakkāraṃ labhissati, tato mayhaṃ vā sippassa vā guṇaṃ na jānissati, antarāmagge pana khīṇapātheyyo sippaṃ payojetvā avassaṃ mayhañca sippassa ca guṇaṃ jānissatī’’ti parittaṃ dāpesi.

Seṭṭhibhariyādivatthukathā

330. **Pasatenā**ti ekahatthapuṭena. **Picunā**ti kappāsapaṭalena. **Yatrahi nāmā**ti yā nāma. **Kimpimāya**nti kimpi me ayaṃ. **Upajānāmetassa saṃyamassā**ti katassa ca rogūpasamassa ca upakāraṃ jānāmāti adhippāyo.

331. **Sabbālaṅkāraṃ tuyhaṃ hotū**ti rājā kira ‘‘sace imaṃ gaṇhissati, pamāṇayutte ṭhāne naṃ ṭhapessāmi. Sace na gaṇhissati, abbhantarikaṃ naṃ vissāsakaṃ karissāmī’’ti cintetvā evamāha. Abhayakumārassāpi nāṭakānampi cittaṃ uppajji ‘‘aho vata na gaṇheyyā’’ti. Sopi tesaṃ cittaṃ ñatvā viya ‘‘idaṃ me deva ayyikānaṃ ābharaṇaṃ, nayidaṃ mayhaṃ gaṇhituṃ patirūpa’’nti vatvā **alaṃ devā**tiādimāha. **Adhikāraṃ me devo saratū**ti katassa upakāraṃ me devo saratūti attho. Rājā pasanno sabbākārasampannaṃ gehañca ambavanuyyānañca anusaṃvaccharaṃ satasahassauṭṭhānakaṃ gāmañca mahāsakkārañca datvā **tena hi bhaṇe**tiādimāha.

Rājagahaseṭṭhivatthukathā

332. **Sakkhissasi pana tvaṃ gahapatī**ti kasmā āha? Iriyāpathasamparivattanena kira matthaluṅgaṃ na saṇṭhāti, assa ca tīhi sattāhehi niccalassa nipannassa matthaluṅgaṃ saṇṭhahissatīti ñatvā appeva nāma sattasattamāse paṭijānitvā sattasattadivasepi nipajjeyyāti naṃ evamāha. Teneva parato vuttaṃ ''api ca paṭikacceva mayā ñāto''ti. **Sīsacchaviṃ uppāṭetvā**ti sīsacammaṃ apanetvā. **Sibbiniṃ vināmetvā**ti sibbiniṃ vivaritvā. **Nāhaṃ ācariya sakkomī**ti tassa kira sarīre mahāḍāho uppajji, tasmā evamāha. **Tīhi sattāhehī**ti tīhi passehi ekekena sattāhena.

333. **Janaṃ ussāretvā**ti janaṃ nīharāpetvā.

Pajjotarājavatthukathā

334. **Jegucchaṃ me sappī**ti ayaṃ kira rājā vicchikassa jāto, vicchikavisapaṭighātāya ca sappi bhesajjaṃ hoti vicchikānaṃ paṭikūlaṃ, tasmā evamāha. **Uddekaṃ dassatī**ti uggāraṃ dassati. **Paññāsa yojanikā hotī**ti paññāsa yojanāni gantuṃ samatthā hoti. Na kevalañcassa rañño hatthinīyeva, nāḷāgiri nāma hatthī yojanasataṃ gacchati, celakaṇṇo ca muñcakeso cāti dve assā vīsayojanasataṃ gacchanti, kāko dāso saṭṭhiyojanāni gacchati.

Ekassa kira kulaputtassa anuppanne buddhe ekadivasaṃ bhuñjituṃ nisinnassa paccekabuddho dvāre ṭhatvā agamāsi, tasseko puriso ''paccekabuddho āgantvā gato''ti ārocesi. So sutvā ''gaccha, vegena pattaṃ āharā''ti āharāpetvā attano sajjitaṃ bhattaṃ sabbaṃ datvā pesesi. Itaro taṃ āharitvā paccekabuddhassa hatthe ṭhapetvā ''ahaṃ bhante tumhākaṃ katena iminā kāyaveyyāvatikena yattha yattha nibbattopi vāhanasampanno homī''ti patthanaṃ akāsi. So ayaṃ etarahi pajjoto nāma rājā jāto, tāya patthanāya ayaṃ vāhanasampatti.

Sappiṃ pāyetvāti sappiñca pāyetvā; paricārikānañca āhārācāre vidhiṃ ācikkhitvā. **Nakhena bhesajjaṃ olumpetvā**ti nakhena bhesajjaṃ odahitvā; pakkhipitvāti attho. **Nicchāresī**ti virecesi.

Siveyyakadussayugakathā

335. **Siveyyakaṃ** nāma uttarakurūsu sivathikaṃ avamaṅgalavatthaṃ. Tattha kira manussā mataṃ tena vatthena veṭhetvā nikkhipanti, taṃ ''maṃsapesī''ti sallakkhetvā hatthisoṇḍakasakuṇā ukkhipitvā himavantakūṭe ṭhapetvā vatthaṃ apanetvā khādanti. Atha vanacarakā vatthaṃ disvā rañño āharanti. Evamidaṃ pajjotena laddhaṃ. Siviraṭṭhe kusalā itthiyo tīhi aṃsūhi suttaṃ kantanti, tena suttena vāyitavatthaṃ etantipi vadanti.

Samattiṃsavirecanakathā

336. **Sinehethā**ti kiṃ pana bhagavato kāyo lūkhoti na lūkho? Bhagavato hi āhāre sadā devatā dibbojaṃ pakkhipanti, sinehapānaṃ pana sabbattha dose temeti, sirā mudukā karoti, tenāyaṃ evamāha. **Tīṇi uppalahatthānī**ti ekaṃ oḷārikadosaharaṇatthaṃ, ekaṃ majjhimadosaharaṇatthaṃ, ekaṃ sukhumadosaharaṇatthaṃ. **Nacirasseva pakatatto ahosī**ti evaṃ pakatatte pana kāye nāgarā dānaṃ sampādesuṃ. Jīvako āgantvā bhagavantaṃ etadavoca – ''bhagavā ajja nāgarā tumhākaṃ dānaṃ dātukāmā, mā antogāmaṃ piṇḍāya pavisathā''ti. Mahāmoggallānatthero cintesi – ''kuto nu kho ajja bhagavato paṭhamaṃ piṇḍapāto laddhuṃ vaṭṭatī''ti. Tato cintesi – ''soṇo seṭṭhiputto khettaparikammato paṭṭhāya aññehi asādhāraṇānaṃ khīrodakasecanasaṃvaddhānaṃ gandhasālīnaṃ odanaṃ bhuñjati, tato bhagavato piṇḍapātaṃ āharissāmī''ti iddhiyā gantvā tassa pāsādatale attānaṃ dassesi. So therassa pattaṃ gahetvā paṇītaṃ piṇḍapātaṃ adāsi. Therassa ca gamanākāraṃ disvā ‘‘bhuñjatha bhante’’ti āha. Thero tamatthaṃ ārocesi ‘‘bhuñjatha bhante, ahaṃ aññaṃ bhagavato dassāmī’’ti theraṃ bhojetvā gandhehi pattaṃ ubbaṭṭetvā piṇḍapātassa pūretvā adāsi, taṃ thero āharitvā bhagavato adāsi.

Rājāpi kho bimbisāro ‘‘ajja bhagavā kiṃ bhuñjissatī’’ti vihāraṃ āgantvā pavisamānova piṇḍapātagandhaṃ ghāyitvā bhuñjitukāmo ahosi. Bhagavato dvīsuyeva piṇḍapātesu bhājanagatesu devatā ojaṃ pakkhipiṃsu – yañca sujātā adāsi; yañca parinibbānakāle cundo kammāraputto; aññesu kabaḷe kabaḷe pakkhipiṃsu, tasmā bhagavā rañño icchaṃ jānitvā apakkhittojameva thokaṃ piṇḍapātaṃ rañño dāpesi. So paribhuñjitvā pucchi – ‘‘kiṃ bhante, uttarakuruto ābhataṃ bhojana’’nti? ‘‘Na mahārāja, uttarakuruto; apica kho taveva raṭṭhavāsino gahapatiputtassa bhojanaṃ eta’’nti vatvā soṇassa sampattiṃ ācikkhi. Taṃ sutvā rājā soṇaṃ daṭṭhukāmo hutvā cammakkhandhake vuttanayena asītiyā kulaputtasahassehi saddhiṃ soṇassa āgamanaṃ akāsi. Te bhagavato dhammadesanaṃ sutvā sotāpannā jātā. Soṇo pana pabbajitvā arahatte patiṭṭhito. Bhagavāpi etadatthameva rañño piṇḍapātaṃ dāpesi.

Varayācanakathā

337. Evaṃ katabhattakicce bhagavati atha kho jīvako komārabhacco taṃ siveyyakaṃ dussayugaṃ ādāya…pe… etadavoca. **Atikkantavarā**ti ettha vinicchayo mahākhandhake vuttanayeneva veditabbo. **Bhagavā bhante paṃsukūliko bhikkhusaṅgho cā**ti bhagavato hi buddhattaṃ pattato paṭṭhāya yāva idaṃ vatthaṃ, etthantare vīsati vassāni na koci gahapaticīvaraṃ sādiyi, sabbe paṃsukūlikāva ahesuṃ. Tenāyaṃ evamāha. **Gahapaticīvara**nti gahapatīhi dinnacīvaraṃ. **Dhammiyā kathāyā**ti vatthadānānisaṃsapaṭisaṃyuttāya kathāya. **Itarītarenāpī**ti appagghenapi mahagghenapi; yena kenacīti attho. **Pāvāro**ti salomako kappāsādibhedo. **Anujānāmi bhikkhave kojava**nti ettha pakatikojavameva vaṭṭati, mahāpiṭṭhiyakojavaṃ na vaṭṭati. Mahāpiṭṭhiyakojavanti uṇṇāmayo pāvārasadiso kojavo.

Kambalānujānanādikathā

338. **Kāsirājā**ti kāsīnaṃ rājā; pasenadissa ekapitikabhātā esa. **Aḍḍhakāsiya**nti ettha kāsīti sahassaṃ vuccati taṃ agghanako kāsiyo. Ayaṃ pana pañcasatāni agghati, tasmā ‘‘aḍḍhakāsiyo’’ti vutto. Tenevāha – ‘‘upaḍḍhakāsīnaṃ khamamāna’’nti.

339. **Uccāvacānī**ti sundarāni ca asundarāni ca. **Bhaṅgaṃ** nāma khomādīhi pañcahi suttehi missetvā kataṃ; vākamayamevātipi vadanti.

340. **Ekaṃyeva bhagavatā cīvaraṃ anuññātaṃ na dve**ti te kira itarītarena cīvarenāti etassa ‘‘gahapatikena vā paṃsukūlena vā’’ti evaṃ atthaṃ sallakkhiṃsu. **Nāgamesu**nti yāva te susānato āgacchanti, tāva te na acchiṃsu; pakkamiṃsuyeva. **Nākāmā bhāgaṃ dātu**nti na anicchāya dātuṃ; yadi pana icchanti, dātabbo. **Āgamesu**nti upacāre acchiṃsu. Tenāha bhagavā āha – ‘‘anujānāmi bhikkhave āgamentānaṃ akāmā bhāgaṃ dātu’’nti. Yadi pana manussā ‘‘idhāgatā eva gaṇhantū’’ti denti, saññāṇaṃ vā katvā gacchanti ‘‘sampattā gaṇhantū’’ti sampattānaṃ sabbesampi pāpuṇanti. Sace chaḍḍetvā gatā, yena gahitaṃ, so eva sāmī. **Sadisā susānaṃ okkamiṃsū**ti sabbe samaṃ okkamiṃsu; ekadisāya vā okkamiṃsūtipi attho. **Te katikaṃ katvā**ti laddhaṃ paṃsukūlaṃ sabbe bhājetvā gaṇhissāmāti bahimeva katikaṃ katvā.

342. Cīvarapaṭiggāhakanti yo gahapatikehi saṅghassa dīyamānaṃ cīvaraṃ gaṇhāti. **Yo na chandāgatiṃ gaccheyyā**tiādīsu cīvarapaṭiggāhakesu pacchā āgatānampi attano ñātakādīnaṃ paṭhamataraṃ paṭigganhanto vā ekaccasmiṃ pemaṃ dassetvā gaṇhanto vā lobhapakatikatāya attano pariṇāmento vā **chandāgatiṃ gacchati** nāma. Paṭhamataraṃ āgatassāpi kodhavasena pacchā gaṇhanto vā duggatamanussesu avamaññaṃ katvā gaṇhanto vā ‘‘kiṃ vo ghare ṭhapanokāso natthi, tumhākaṃ santakaṃ gahetvā gacchathā’’ti evaṃ saṅghassa lābhantarāyaṃ karonto vā **dosāgatiṃ gacchati** nāma. Yo pana muṭṭhassati asampajāno, ayaṃ **mohāgatiṃ gacchati** nāma. Pacchā āgatānampi issarānampi bhayena paṭhamataraṃ paṭigganhanto vā ‘‘cīvarapaṭiggāhakaṭṭhānaṃ nāmetaṃ bhāriya’’nti santasanto vā **bhayāgatiṃ gacchati** nāma. ‘‘Mayā idañcidañca gahitaṃ, idañciṃdañca na gahita’’nti evaṃ jānanto **gahitāgahitaṃ jānāti** nāma. Tasmā yo na chandāgatiādivasena gacchati, ñātakaaññātakaaḍḍhaduggatesu visesaṃ akatvā āgatapaapāṭiyā gaṇhāti, sīlācārapaṭipattiyutto hoti, satimā medhāvī bahussuto, sakkoti dāyakānaṃ vissaṭṭhavācāya parimaṇḍalehi padabyañjanehi anumodanaṃ karonto pasādaṃ janetuṃ, evarūpo sammannitabbo.

Evañca pana bhikkhave sammannitabboti ettha pana etāya yathāvuttāya kammavācāyapi apalokanenāpi antovihāre sabbasaṅghamajjhepi khaṇḍasīmāyapi sammannituṃ vaṭṭatiyeva. Evaṃ sammatena ca vihārapaccante vā padhānaghare vā na acchitabbaṃ. Yattha pana āgatāgatā manussā sukhaṃ passanti, tādise dhuravihāraṭṭhāne bījaniṃ passe ṭhapetvā sunivatthena supārutena nisīditabbanti.

Tattheva ujjhitvāti ‘‘paṭiggahaṇameva amhākaṃ bhāro’’ti vatvā gahitaṭṭhāneyeva chaḍḍetvā gacchanti. **Cīvaranidahaka**nti cīvarapaṭisāmakaṃ. **Yo na chandāgatiṃ gaccheyyā**tiādīsu cettha ito parañca sabbattha vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. Sammutivinicchayopi kathitānusāreneva jānitabbo.

Bhaṇḍāgārasammutiādikathā

343. **Vihāraṃ vā**tiādīsu yo ārāmamajjhe ārāmikasāmaṇerādīhi avivitto sabbesaṃ samosaraṇaṭṭhāne vihāro vā aḍḍhayogo vā hoti, so sammannitabbo. Paccantasenāsanaṃ pana na sammannitabbaṃ. Idaṃ pana bhaṇḍāgāraṃ khaṇḍasīmaṃ gantvā khaṇḍasīmāya nisinnehi sammannituṃ na vaṭṭati, vihāramajjheyeva sammannitabbaṃ.

Guttāguttañca jāneyyāti ettha yassa tāva chadanādīsu koci doso natthi, taṃ guttaṃ. Yassa pana chadanatiṇaṃ vā chadaniṭṭhakā vā yattha katthaci patitā, yena ovassati vā, mūsikādīnaṃ vā paveso hoti, bhittiādīsu vā katthaci chiddaṃ hoti, upacikā vā uṭṭhahanti, taṃ sabbaṃ aguttaṃ nāma. Taṃ sallakkhetvā paṭisaṅkharitabbaṃ. Sītasamaye dvārañca vātapānañca supihitaṃ kātabbaṃ, sītena hi cīvarāni kaṇṇakitāni honti. Uṇhasamaye antarantarā vātappavesanatthaṃ vivaritabbaṃ. Evaṃ karonto hi guttāguttaṃ jānāti nāma.

Imehi pana cīvarapaṭiggāhakādīhi tīhipi attano vattaṃ jānitabbaṃ. Tattha cīvarapaṭiggāhakena tāva yaṃ yaṃ manussā ‘‘kālacīvara’’nti vā ‘‘akālacīvara’’nti vā ‘‘accekacīvara’’nti vā ‘‘vassikasāṭika’’nti vā ‘‘nisīdana’’nti vā ‘‘paccattharaṇa’’nti vā ‘‘mukhapuñchanacoḷa’’nti vā denti, taṃ sabbaṃ ekarāsiṃ katvā missetvā na gaṇhitabbaṃ, visuṃ visuṃ katvāva gaṇhitvā cīvaranidahakassa tatheva ācikkhitvā dātabbaṃ. Cīvaranidahakenāpi bhaṇḍāgārikassa dadamānena idaṃ kālacīvaraṃ…pe… idaṃ mukhapuñchanacoḷanti ācikkhitvāva dātabbaṃ. Bhaṇḍāgārikenāpi tatheva visuṃ visuṃ viya saññāṇaṃ katvā ṭhapetabbaṃ. Tato saṅghena ‘‘kālacīvaraṃ āharā’’ti vutte kālacīvarameva dātabbaṃ…pe… mukhapuñchanacoḷakaṃ āharāti vutte tadeva dātabbaṃ.

Iti bhagavatā cīvarapaṭiggāhako anuññāto, cīvaranidahako anuññāto, bhaṇḍāgāraṃ anuññātaṃ, bhaṇḍāgāriko anuññāto, na bāhulikatāya na asantuṭṭhiyā; apica kho saṅghassānuggahāya. Sace hi āhaṭāhaṭaṃ gahetvā bhikkhū bhājeyyuṃ, neva āhaṭaṃ na anāhaṭaṃ na dinnaṃ nādinnaṃ na laddhaṃ nāladdhaṃ jāneyyuṃ, āhaṭāhaṭaṃ therāsane vā dadeyyuṃ, khaṇḍākhaṇḍaṃ vā chinditvā gaṇheyyuṃ; evaṃ sati ayuttaparibhogo ca hoti, na ca sabbesaṃ saṅgaho kato hoti. Bhaṇḍāgāre pana cīvaraṃ ṭhapetvā ussannakāle ekekassa bhikkhuno ticīvaraṃ vā dve dve vā ekekaṃ vā cīvaraṃ dassanti, laddhāladdhaṃ jānissanti, aladdhabhāvaṃ ñatvā saṅgahaṃ kātuṃ maññissantīti.

Na bhikkhave bhaṇḍāgāriko vuṭṭhāpetabboti ettha aññepi avuṭṭhāpanīyā jānitabbā. Cattāro hi na vuṭṭhāpetabbā – vuḍḍhataro, bhaṇḍāgāriko, gilāno, saṅghato laddhasenāsanoti. Tattha vuḍḍhataro attano vuḍḍhatāya navakatarena na vuṭṭhāpetabbo, bhaṇḍāgāriko saṅghena sammannitvā bhaṇḍāgārassa dinnatāya, gilāno attano gilānatāya, saṅgho pana bahussutassa uddesaparipucchādīhi bahupakārassa bhāranitthārakassa phāsukaṃ āvāsaṃ anuṭṭhāpanīyaṃ katvā deti, tasmā so upakāratāya ca saṅghato laddhatāya ca na vuṭṭhāpetabboti.

Ussannaṃ hotīti bahu rāsikataṃ hoti, bhaṇḍāgāraṃ na gaṇhāti. **Sammukhībhūtenā**ti antoupacārasīmāyaṃ ṭhitena. **Bhājetu**nti kālaṃ ghosetvā paṭipāṭiyā bhājetuṃ. **Kolāhalaṃ akāsī**ti ‘‘amhākaṃ ācariyassa detha, upajjhāyassa dethā’’ti evaṃ mahāsaddaṃ akāsi. Cīvarabhājanakaṅgesu sabhāgānaṃ bhikkhūnaṃ apāpuṇantampi mahagghaṃ cīvaraṃ dento chandāgatiṃ gacchati nāma. Aññesaṃ vuḍḍhatarānaṃ pāpuṇantampi mahagghaṃ cīvaraṃ adatvā appagghaṃ dento dosāgatiṃ gacchati nāma. Mohamūḷho cīvaradānavattaṃ ajānanto mohāgatiṃ gacchati nāma. Mukharānaṃ navakānampi bhayena apāpuṇantameva mahagghaṃ cīvaraṃ dento bhayāgatiṃ gacchati nāma. Yo evaṃ na gacchati, sabbesaṃ tulābhūto pamāṇabhūto majjhatto hoti, so sammannitabbo. **Bhājitābhājita**nti ‘‘ettakāni vatthāni bhājitāni, ettakāni abhājitānī’’ti jānanto ‘‘bhājitābhājitañca jāneyyā’’ti vuccati.

Uccinitvāti ‘‘idaṃ thūlaṃ, idaṃ saṇhaṃ, idaṃ ghanaṃ, idaṃ tanukaṃ, idaṃ paribhuttaṃ, idaṃ aparibhuttaṃ, idaṃ dīghato ettakaṃ puthulato ettaka’’nti evaṃ vatthāni vicinitvā. **Tulayitvā**ti ‘‘idaṃ ettakaṃ agghati, idaṃ ettaka’’nti evaṃ agghaparicchedaṃ katvā. **Vaṇṇāvaṇṇaṃ katvā**ti sace sabbesaṃ ekekameva dasagghanakaṃ pāpuṇāti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce pāpuṇāti, yaṃ nava vā aṭṭha vā agghati, taṃ aññena ekaagghanakena ca dviagghanakena ca saddhiṃ bandhitvā etena upāyena same paṭivīse ṭhapetvāti attho. **Bhikkhū gaṇetvā vaggaṃ bandhitvā**ti sace ekekassa diyamāne divaso nappahoti, dasa dasa bhikkhū gaṇetvā dasa dasa cīvarapaṭivīse ekavaggaṃ bandhitvā ekaṃ bhaṇḍikaṃ katvā evaṃ cīvarapaṭivīsaṃ ṭhapetuṃ anujānāmīti attho. Evaṃ ṭhapitesu cīvarapaṭivīsesu kuso pātetabbo. Tehipi bhikkhūhi puna kusapātaṃ katvā bhājetabbaṃ.

Sāmaṇerānaṃ upaḍḍhapaṭivīsanti ettha ye sāmaṇerā attissarā bhikkhusaṅghassa kattabbakammaṃ na karonti, uddesaparipucchāsu yuttā ācariyupajjhāyānaṃyeva vattapaṭipattiṃ karonti, aññesaṃ na karonti, etesaṃyeva upaḍḍhabhāgo dātabbo. Ye pana purebhattañca pacchābhattañca bhikkhusaṅghasseva kattabbakiccaṃ karonti, tesaṃ samako dātabbo. Idañca piṭṭhisamaye uppannena bhaṇḍāgāre ṭhapitena akālacīvareneva kathitaṃ. Kālacīvaraṃ pana samakameva dātabbaṃ. Tatruppādavassāvāsikaṃ sammuñjanībandhanādi saṅghassa phātikammaṃ katvā gahetabbaṃ. Etañhettha sabbesaṃ vattaṃ. Bhaṇḍāgārikacīvarepi sace sāmaṇerā āgantvā ‘‘bhante mayaṃ yāguṃ pacāma, bhattaṃ pacāma, khajjakaṃ pacāma, appaharitakaṃ karoma, dantakaṭṭhaṃ āharāma, raṅgachalliṃ kappiyaṃ katvā dema, kiṃ amhehi na kataṃ nāmā’’ti ukkuṭṭhiṃ karonti, samabhāgova dātabbo. Etaṃ ye ca virajjhitvā karonti, yesañca karaṇabhāvo na paññāyati, te sandhāya vuttaṃ. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘sace sāmaṇerā ‘kasmā mayaṃ bhante saṅghakammaṃ na karoma, karissāmā’ti yācanti, samapaṭivīso dātabbo’’ti vuttaṃ.

Uttaritukāmoti nadiṃ vā kantāraṃ vā uttaritukāmo; satthaṃ labhitvā disā pakkamitukāmoti attho. **Sakaṃ bhāgaṃ dātu**nti idaṃ bhaṇḍāgārato cīvarāni nīharitvā puñje kate ghaṇṭiyā pahaṭāya bhikkhusaṅghe sannipatite satthaṃ labhitvā gantukāmo ‘‘satthato mā parihāyī’’ti etamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Tasmā anīhatesu vā cīvaresu appahaṭāya vā ghaṇṭiyā asannipatite vā saṅghe dātuṃ na vaṭṭati. Cīvaresu pana nīhatesu ghaṇṭiṃ paharitvā bhikkhusaṅghe sannipatite cīvarabhājakena ‘‘imassa bhikkhuno koṭṭhāsena ettakena bhavitabba’’nti takketvā nayaggāhena cīvaraṃ dātabbaṃ. Tulāya tulitamiva hi samasamaṃ dātuṃ na sakkā, tasmā ūnaṃ vā hotu adhikaṃ vā, evaṃ takkena nayena dinnaṃ sudinnaṃ. Neva ūnakaṃ puna dātabbaṃ, nātirittaṃ paṭiggaṇhitabbanti.

Atirekabhāgenāti dasa bhikkhū honti, sāṭakāpi daseva, tesu eko dvādasa agghati, sesā dasagghanakā. Sabbesu dasagghanakavasena kuse pātite yassa bhikkhuno dvādasagghanako kuso pātito, so ‘‘ettakena mama cīvaraṃ pahotī’’ti tena atirekabhāgena gantukāmo hoti. Bhikkhū ‘‘atirekaṃ āvuso saṅghassa santaka’’nti vadanti, taṃ sutvā bhagavā ‘‘saṅghike ca gaṇasantake ca appakaṃ nāma natthi, sabbattha saṃyamo kātabbo, gaṇhantenāpi kukkuccāyitabba’’nti dassetuṃ **‘‘anujānāmi bhikkhave anukkhepe dinne’’**ti āha. Tattha **anukkhepo** nāma yaṃkiñci anukkhipitabbaṃ anuppadātabbaṃ kappiyabhaṇḍaṃ; yattakaṃ tassa paṭivīse adhikaṃ, tattake agghanake yasmiṃ kismiñci kappiyabhaṇḍe dinneti attho.

Vikalake tosetvāti ettha cīvaravikalakaṃ puggalavikalakanti dve vikalakā. **Cīvaravikalakaṃ** nāma sabbesaṃ pañca pañca vatthāni pattāni, sesānipi atthi, ekekaṃ pana na pāpuṇāti, chinditvā dātabbāni. Chindantehi ca aḍḍhamaṇḍalādīnaṃ vā upāhanatthavikādīnaṃ vā pahonakāni khaṇḍāni katvā dātabbāni, heṭṭhimaparicchedena caturaṅgulavitthārampi anuvātappahonakāyāmaṃ khaṇḍaṃ katvā dātuṃ vaṭṭati, aparibhogaṃ pana na kātabbanti evamettha cīvarassa appahonakabhāvo cīvaravikalakaṃ. Chinditvā dinne pana taṃ tositaṃ hoti, atha kusapāto kātabbo. Sacepi ekassa bhikkhuno koṭṭhāse ekaṃ vā dve vā vatthāni nappahonti, tattha aññaṃ sāmaṇakaṃ parikkhāraṃ ṭhapetvā yo tena tussati, tassa taṃ bhāgaṃ datvā pacchā kusapāto kātabbo. Idampi cīvaravikalakanti **andhakaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ.

Puggalavikalakaṃ nāma dasa dasa bhikkhū gaṇetvā vaggaṃ karontānaṃ eko vaggo na pūrati, aṭṭha vā nava vā honti, tesaṃ aṭṭha vā nava vā koṭṭhāsā ‘‘tumhe ime gahetvā visuṃ bhājethā’’ti dātabbā. Evamayaṃ puggalānaṃ appahonakabhāvo puggalavikalakaṃ. Visuṃ dinne pana taṃ tositaṃ hoti, evaṃ tosetvā kusapāto kātabboti. Atha vā vikalake tosetvāti yo cīvaravibhāgo ūnako, taṃ aññena parikkhārena samaṃ katvā kusapāto kātabbo.

Cīvararajanakathā

344. **Chakaṇenā**ti gomayena. **Paṇḍumattikāyā**ti tambamattikāya. Mūlarajanādīsu haliddiṃ ṭhapetvā sabbaṃ mūlarajanaṃ vaṭṭati. Mañjiṭṭhiñca tuṅgahārañca ṭhapetvā sabbaṃ khandharajanaṃ vaṭṭati. Tuṅgahāro nāma eko sakaṇṭakarukkho, tassa haritālavaṇṇaṃ khandharajanaṃ hoti. Loddañca kaṇḍulañca ṭhapetvā sabbaṃ tacarajanaṃ vaṭṭati. Allipattaṃ nīlipattañca ṭhapetvā sabbaṃ pattarajanaṃ vaṭṭati. Gihiparibhuttaṃ pana allipattena ekavāraṃ rajituṃ vaṭṭati. Kiṃsukapupphañca kusumbhapupphañca ṭhapetvā sabbaṃ puppharajanaṃ vaṭṭati. Phalarajane pana na kiñci na vaṭṭati.

Sītudakāti apakkarajanaṃ vuccati. **Uttarāḷumpa**nti vaṭṭādhārakaṃ, rajanakumbhiyā majjhe ṭhapetvā taṃ ādhārakaṃ parikkhipitvā rajanaṃ pakkhipituṃ anujānāmīti attho. Evañhi kate rajanaṃ na uttarati. **Udake vā nakhapiṭṭhikāya vā**ti sace paripakkaṃ hoti, udakapātiyā dinno thevo sahasā na visarati, nakhapiṭṭhiyampi avisaranto tiṭṭhati. **Rajanuḷuṅka**nti rajanauḷuṅkaṃ. **Daṇḍakathālaka**nti tameva sadaṇḍakaṃ. **Rajanakolamba**nti rajanakuṇḍaṃ. **Omaddantī**ti sammaddanti. **Na ca acchinne theve pakkamitu**nti yāva rajanabindu gaḷitaṃ na chijjati, tāva na aññatra gantabbaṃ. **Patthinna**nti atirajitattā thaddhaṃ. **Udake osāretu**nti udake pakkhipitvā ṭhapetuṃ. Rajane pana nikkhante taṃ udakaṃ chaḍḍetvā cīvaraṃ madditabbaṃ. **Dantakāsāvānī**ti ekaṃ vā dve vā vāre rajitvā dantavaṇṇāni dhārenti.

Chinnakacīvarānujānanakathā

345. **Acchibaddha**nti caturassakedārakabaddhaṃ. **Pāḷibaddha**nti āyāmato ca vitthārato ca dīghamariyādabaddhaṃ. **Mariyādabaddha**nti antarantarā rassamariyādabaddhaṃ. **Siṅghāṭakabaddha**nti mariyādāya mariyādaṃ vinivijjhitvā gataṭṭhāne siṅghāṭakabaddhaṃ; catukkasaṇṭhānanti attho. **Saṃvidahitu**nti kātuṃ. **Ussahasi tvaṃ ānandā**ti sakkosi tvaṃ ānanda. **Ussahāmi bhagavā**ti tumhehi dinnanayena sakkomīti dasseti. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma. **Kusimpi nāmā**tiādīsu **kusī**ti āyāmato ca vitthārato ca anuvātādīnaṃ dīghapattānametaṃ adhivacanaṃ. **Aḍḍhakusī**ti antarantarā rassapattānaṃ nāmaṃ. **Maṇḍala**nti pañcakhaṇḍikacīvarassa ekekasmiṃ khaṇḍe mahāmaṇḍalaṃ. **Aḍḍhamaṇḍala**nti khuddakamaṇḍalaṃ. **Vivaṭṭa**nti maṇḍalañca aḍḍhamaṇḍalañca ekato katvā sibbitaṃ majjhimakhaṇḍaṃ.

Anuvivaṭṭanti tassa ubhosu passesu dve khaṇḍāni. **Gīveyyaka**nti gīvāveṭhanaṭṭhāne daḷhīkaraṇatthaṃ aññaṃ suttasaṃsibbitaṃ āgantukapattaṃ. **Jaṅgheyyaka**nti jaṅghapāpuṇanaṭṭhāne tatheva saṃsibbitaṃ pattaṃ. Gīvaṭṭhāne ca jaṅghaṭṭhāne ca pattānamevetaṃ nāmantipi vadanti. **Bāhanta**nti anuvivaṭṭānaṃ bahi ekekaṃ khaṇḍaṃ. Iti pañcakhaṇḍikacīvarenetaṃ vicāritanti. Atha vā **anuvivaṭṭa**nti vivaṭṭassa ekapassato dvinnaṃ ekapassato dvinnanti catunnampi khaṇḍānametaṃ nāmaṃ. **Bāhanta**nti suppamāṇaṃ cīvaraṃ pārupantena saṃharitvā bāhāya upari ṭhapitā ubho antā bahimukhā tiṭṭhanti, tesaṃ etaṃ nāmaṃ. Ayameva hi nayo mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttoti.

Ticīvarānujānanakathā

346. **Cīvarehi ubbhaṇḍike**ti cīvarehi ubbhaṇḍe kate; yathā ukkhittabhaṇḍā honti evaṃ kate; ukkhittabhaṇḍikabhāvaṃ āpāditeti attho. **Cīvarabhisi**nti ettha **bhisī**ti dve tīṇi ekato katvā bhisisaṅkhepena saṃharitacīvarāni vuttāni. Te kira bhikkhū ‘‘dakkhiṇāgirito bhagavā lahuṃ paṭinivattissatī’’ti tattha gacchantā jīvakavatthusmiṃ laddhacīvarāni ṭhapetvā agamaṃsu. Idāni pana cirena āgamissatīti maññamānā ādāya pakkamiṃsu. **Antaraṭṭhakāsū**ti māghassa ca phagguṇassa ca antarā aṭṭhasu. **Na bhagavantaṃ sītaṃ ahosī**ti bhagavato sītaṃ nāhosi. **Etadahosi yepi kho te kulaputtā**ti na bhagavā ajjhokāse anisīditvā etamatthaṃ na jānāti, mahājanasaññāpanatthaṃ pana evamakāsi. **Sītālukā**ti sītapakatikā; ye pakatiyāva sītena kilamanti. **Diguṇaṃ saṅghāṭi**nti dupaṭṭaṃ saṅghāṭiṃ. **Ekacciya**nti ekapaṭṭaṃ. Iti ‘‘bhagavā attanā catūhi cīvarehi yāpeti, amhākaṃ pana ticīvaraṃ anujānātī’’ti vacanassa okāsaṃ upacchindituṃ diguṇaṃ saṅghāṭiṃ anujānāti, ekaccike itare. Evañhi nesaṃ cattāri bhavissantīti.

Atirekacīvarādikathā

348. **Aggaḷaṃ acchupeyya**nti chiddaṭṭhāne pilotikakhaṇḍaṃ laggāpeyyaṃ. **Ahatakappāna**nti ekavāraṃ dhotānaṃ. **Utuddhaṭāna**nti ututo dīghakālato uddhaṭānaṃ hatavatthakānaṃ, pilotikānanti vuttaṃ hoti. **Pāpaṇike**ti antarāpaṇato patitapilotikacīvare. **Ussāho karaṇīyo**ti pariyesanā kātabbā. Paricchedo panettha natthi, paṭṭasatampi vaṭṭati. Sabbamidaṃ sādiyantassa bhikkhuno vasena vuttaṃ. **Aggaḷaṃ tunna**nti ettha uddharitvā allīyāpanakhaṇḍaṃ **aggaḷaṃ,** suttena saṃsibbitaṃ **tunnaṃ;** vaṭṭetvā karaṇaṃ **ovaṭṭikaṃ . Kaṇḍusakaṃ** vuccati muddikā. **Daḷhīkamma**nti anuddharitvāva upassayaṃ katvā allīyāpanakaṃ vatthakhaṇḍaṃ.

349-351. Visākhāvatthu uttānatthaṃ. Tato paraṃ pubbe vinicchitameva. **Sovaggika**nti saggappattahetukaṃ. Tenevāha ‘‘sovaggika’’nti. Sokaṃ apanetīti **sokanudaṃ. Anāmayā**ti arogā. **Saggamhi kāyamhī**ti saggopapannā.

353. **Puthujjanā kāmesu vītarāgā**ti jhānalābhino.

356. **Sandiṭṭho**ti diṭṭhamattakamitto. **Sambhatto**ti ekasambhogo daḷhamitto. **Ālapito**ti ‘‘mama santakaṃ yaṃ iccheyyāsi, taṃ gaṇhāhī’’ti evaṃ vutto. Etesu tīsu aññataranāmena saddhiṃ jīvati, gahite attamano hotīti imehi gahitavissāso ruhati.

Pacchimavikappanupagacīvarādikathā

359. **Paṃsukūlakato**ti katapaṃsukūlo. **Garuko hotī**ti jiṇṇajiṇṇaṭṭhāne aggaḷāropanena garuko hoti. **Suttalūkhaṃ kātu**nti sutteneva aggaḷaṃ kātunti attho. **Vikaṇṇo hotī**ti suttaṃ acchetvā acchetvā sibbantānaṃ eko saṅghāṭikoṇo dīgho hoti. **Vikaṇṇaṃ uddharitu**nti dīghakoṇaṃ chindituṃ. **Okiriyantī**ti chinnakoṇato gaḷanti. **Anuvātaṃ paribhaṇḍa**nti anuvātañceva paribhaṇḍañca. **Pattā lujjantī**ti mahantesu pattamukhesu dinnāni suttāni gaḷanti, tato pattā lujjanti. **Aṭṭhapadakaṃ kātu**nti aṭṭhapadakacchannena pattamukhaṃ sibbituṃ.

360. **Anvādhikampi āropetu**nti āgantukapattampi dātuṃ. Idaṃ pana appahonake āropetabbaṃ. Sace pahoti, āgantukapattaṃ na vaṭṭati, chinditabbameva.

361. **Na ca bhikkhave saddhādeyya**nti ettha sesañātīnaṃ dento vinipātetiyeva. Mātāpitaro pana sace rajje ṭhitā patthayanti, dātabbaṃ.

362. **Gilāno**ti gilānatāya gahetvā gantuṃ asamattho. **Vassikasaṅketa**nti vassike cattāro māse. **Nadīpāra**nti nadiyā pāre bhattaṃ bhuñjitabbaṃ hoti. **Aggaḷaguttivihāro**ti sabbesveva cetesu gilānavassikasaṅketanadīpāragamanaatthatakathinabhāvesu aggaḷaguttiyeva pamāṇaṃ. Gutte eva hi vihāre etesu kāraṇesu nikkhipitvā bahi gantuṃ vaṭṭati, na agutte. Āraññakassa pana vihāro na sugutto hoti, tena bhaṇḍukkhalikāya pakkhipitvā pāsāṇasusira rukkhasusirādīsu suppaṭicchannesu ṭhapetvā gantabbaṃ.

Saṅghikacīvaruppādakathā

363. **Tuyheva bhikkhu tāni cīvarānī**ti aññattha gahetvā haṭānipi tuyheva; na tesaṃ añño koci issaroti. Evañca pana vatvā anāgatepi nikkukkuccā gaṇhissantīti dassetuṃ **idha panā**tiādimāha. **Tasseva tāni cīvarāni yāva kathinassa ubbhārā**ti sace gaṇapūrake bhikkhū labhitvā kathinaṃ atthataṃ hoti, pañcamāse; no ce atthataṃ hoti, ekaṃ cīvaramāsameva. Yaṃ ‘‘saṅghassa demā’’ti vā denti, ‘‘saṅghaṃ uddissa demā’’ti vā denti, ‘‘vassaṃvutthasaṅghassa demā’’ti vā denti, ‘‘vassāvāsikaṃ demā’’ti vā denti, sacepi matakacīvaraṃ avibhajitvā taṃ vihāraṃ pavisanti, taṃ sabbaṃ tasseva bhikkhuno hoti. Yampi so vassāvāsatthāya vaḍḍhiṃ payojetvā ṭhapitaupanikkhepato vā tatruppādato vā vassāvāsikaṃ gaṇhāti, sabbaṃ suggahitameva hoti. Idamettha lakkhaṇaṃ, yena tenākārena saṅghassa uppannaṃ vatthaṃ atthatakathinassa pañcamāse, anatthatakathinassa ekaṃ cīvaramāsaṃ pāpuṇātīti. Yaṃ pana ‘‘idaṃ idha vassaṃvutthasaṅghassa demā’’ti vā ‘‘vassāvāsikaṃ demā’’ti vā vatvā dinnaṃ, taṃ anatthatakathinassāpi pañcamāse pāpuṇāti. Tato paraṃ pana uppannaṃ vassāvāsikaṃ pucchitabbaṃ – ‘‘kiṃ atītavasse idaṃ vassāvāsikaṃ, udāhu anāgatavasse’’ti! Kasmā? Piṭṭhisamaye uppannattā.

Utukālanti vassānato aññaṃ kālaṃ. **Tāni cīvarāni ādāya sāvatthiṃ gantvā**ti ettha tāni cīvarāni gatagataṭṭhāne saṅghikāneva honti, bhikkhūhi diṭṭhamattamevettha pamāṇaṃ. Tasmā sace keci paṭipathaṃ āgacchantā ‘‘kuhiṃ āvuso gacchasī’’ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ‘‘kiṃ āvuso mayaṃ saṅgho na homā’’ti tattheva bhājetvā gaṇhanti, suggahitāni. Sacepi esa maggā okkamitvā kañci vihāraṃ vā āsanasālaṃ vā piṇḍāya caranto ekaṃ gehameva vā pavisati, tatra ca naṃ bhikkhū disvā tamatthaṃ pucchitvā bhājetvā gaṇhanti, suggahitāneva.

Adhiṭṭhātunti ettha adhiṭṭhahantena vattaṃ jānitabbaṃ. Tena hi bhikkhunā ghaṇṭiṃ paharitvā kālaṃ ghosetvā thokaṃ āgametvā sace ghaṇṭisaññāya vā kālasaññāya vā bhikkhū āgacchanti, tehi saddhiṃ bhājetabbāni. No ce āgacchanti, ‘‘mayhimāni cīvarāni pāpuṇantī’’ti adhiṭṭhātabbāni. Evaṃ adhiṭṭhite sabbāni tasseva honti, ṭhitikā pana na tiṭṭhati.

Sace ekekaṃ uddharitvā ‘‘ayaṃ paṭhamabhāgo mayhaṃ pāpuṇāti, ayaṃ dutiyabhāgo’’ti evaṃ gaṇhāti, gahitāni ca suggahitāni honti, ṭhitikā ca tiṭṭhati. Evaṃ pāpetvā gaṇhantenāpi adhiṭṭhitameva hoti. Sace pana ghaṇṭiṃ paharitvā vā appaharitvā vā kālampi ghosetvā vā aghosetvā vā ‘‘ahamevettha mayhameva imāni cīvarānī’’ti gaṇhāti, duggahitāni honti. Atha ‘‘añño koci idha natthi, mayhaṃ etāni pāpuṇantī’’ti gaṇhāti, suggahitāni.

Pātite kuseti ekakoṭṭhāse kusadaṇḍake pātitamatte sacepi bhikkhusahassaṃ hoti, gahitameva nāma cīvaraṃ. Nākāmā bhāgo dātabbo. Sace pana attano ruciyā dātukāmā honti, dentu. Anubhāgepi eseva nayo.

Sacīvarānīti ‘‘kālacīvarampi saṅghassa itova dassāma, visuṃ sajjiyamāne aticiraṃ hotī’’ti khippaṃyeva sacīvarāni bhattāni akaṃsu. **There āgamma uppannānī**ti tumhesu pasādena khippaṃ uppannāni.

Saṅghassa demāti cīvarāni dentīti sakalampi cīvarakālaṃ saṇikaṃ saṇikaṃ dentiyeva. Purimesu pana dvīsu vatthūsu pacchinnadānattā adaṃsūti vuttaṃ. **Sambahulā therā**ti vinayadharapāmokkhatherā. Idaṃ pana vatthuṃ saddhiṃ purimena dvebhātikavatthunā parinibbute bhagavati uppannaṃ, ime ca therā diṭṭhapubbā tathāgataṃ, tasmā purimesu vatthūsu tathāgatena paññattanayeneva kathesuṃ.

Upanandasakyaputtavatthukathā

364. **Gāmakāvāsaṃ agamāsī**ti appeva nāma cīvarāni bhājentā mayhampi saṅgahaṃ kareyyunti cīvarabhājanakālaṃ sallakkhetvāva agamāsi. **Sādiyissasī**ti gaṇhissasi. Ettha ca kiñcāpi tassa bhāgo na pāpuṇāti. Atha kho ‘‘nagaravāsiko ayaṃ mukharo dhammakathiko’’ti te bhikkhū ‘‘sādiyissasī’’ti āhaṃsu. **Yo sādiyeyya āpatti dukkaṭassā**ti ettha pana kiñcāpi lahukā āpatti, atha kho gahitāni gahitaṭṭhāne dātabbāni. Sacepi naṭṭhāni vā jiṇṇāni vā honti, tasseva gīvā. Dehīti vutte adento dhuranikkhepe bhaṇḍagghena kāretabbo.

Ekādhippāyanti ekaṃ adhippāyaṃ; ekaṃ puggalapaṭivīsameva dethāti attho. Idāni yathā so dātabbo, taṃ dassetuṃ tantiṃ ṭhapento **idha panā**tiādimāha. Tattha **sace amutra upaḍḍhaṃ amutra upaḍḍha**nti ekekasmiṃ ekāhamekāhaṃ vā sattāhaṃ sattāhaṃ vā sace vasati, ekekasmiṃ vihāre yaṃ eko puggalo labhati, tato tato upaḍḍhaṃ upaḍḍhaṃ dātabbaṃ. Evaṃ ekādhippāyo dinno hoti. **Yattha vā pana bahutara**nti sace ekasmiṃ vihāre vasanto itarasmiṃ sattāhavārena aruṇameva uṭṭhāpeti, evaṃ purimasmiṃ bahutaraṃ vasati nāma. Tasmā tato bahutaraṃ vasitavihārato tassa paṭivīso dātabbo. Evampi ekādhippāyo dinno hoti. Idañca nānālābhehi nānūpacārehi ekasīmavihārehi kathitaṃ, nānāsīmavihāre pana senāsanaggāho paṭippassambhati. Tasmā tattha cīvarapaṭivīso na pāpuṇāti. Sesaṃ pana āmisabhesajjādi sabbaṃ sabbattha antosīmagatassa pāpuṇāti.

Gilānavatthukathā

365. **Mañcake nipātesu**nti evaṃ dhovitvā aññaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā mañcake nipajjāpesuṃ; nipajjāpetvā ca panāyasmā ānando muttakarīsakiliṭṭhaṃ kāsāvaṃ dhovitvā bhūmiyaṃ paribhaṇḍaṃ akāsi. **Yo bhikkhave maṃ upaṭṭhaheyya, so gilānaṃ upaṭṭhaheyyā**ti yo maṃ ovādānusāsanīkaraṇena upaṭṭhaheyya, so gilānaṃ upaṭṭhaheyya; mama ovādakārakena gilāno upaṭṭhātabboti ayamevettha attho. Bhagavato ca gilānassa ca upaṭṭhānaṃ ekasadisanti evaṃ panettha attho na gahetabbo. **Saṅghena upaṭṭhātabbo**ti yassete upajjhādayo tasmiṃ vihāre natthi, āgantuko hoti ekacāriko bhikkhu, so saṅghassa bhāro, tasmā saṅghena upaṭṭhātabbo. No ce upaṭṭhaheyya, sakalassa saṅghassa āpatti. Vāraṃ ṭhapetvā jaggantesu pana yo attano vāre na jaggati, tasseva āpatti. Saṅghattheropi vārako na muccati. Sace sakalo saṅgho ekassa bhāraṃ karoti, eko vā vattasampanno bhikkhu ahameva jaggissāmīti paṭijaggati, saṅgho āpattito muccati.

366. **Abhikkamantaṃ vā abhikkamatī**tiādīsu vaḍḍhantaṃ vā ābādhaṃ ‘‘idaṃ nāma me paribhuñjantassa vaḍḍhati, idaṃ paribhuñjantassa parihāyati, idaṃ paribhuñjantassa tiṭṭhatī’’ti yathābhūtaṃ nāvikarotīti evamattho daṭṭhabbo. **Nāla**nti na patirūpo, na yutto upaṭṭhātuṃ. **Bhesajjaṃ saṃvidhātu**nti bhesajjaṃ yojetuṃ asamattho hoti. **Āmisantaro**ti āmisaṃ assa antaranti āmisantaro. **Antara**nti kāraṇaṃ vuccati; āmisakāraṇā yāgubhattapattacīvarāni patthento upaṭṭhātīti attho.

Matasantakakathā

367. **Kālaṅkate**ti kālakiriyāya. **Gilānupaṭṭhākānaṃ dātu**nti ettha anantaraṃ vuttāya kammavācāya dinnampi apaloketvā dinnampi dinnameva hoti, vaṭṭati.

369. **Yaṃ tattha lahubhaṇḍaṃ yaṃ tattha garubhaṇḍa**nti ettha lahubhaṇḍagarubhaṇḍānaṃ nānākaraṇaṃ parato vaṇṇayissāma. Gilānupaṭṭhākalābhe pana ayaṃ ādito paṭṭhāya vinicchayo –

Sace sakale bhikkhusaṅghe upaṭṭhahante kālaṃ karoti, sabbepi sāmikā. Atha ekaccehi vāre kate ekaccehi akateyeva kālaṃ karoti, tattha ekacce ācariyā vadanti – ‘‘sabbepi attano vāre sampatte kareyyuṃ, tasmā sabbepi sāmino’’ti. Ekacce vadanti – ‘‘yehi jaggito te eva labhanti, itare na labhantī’’ti. Sāmaṇere kālaṅkate sace cīvaraṃ atthi, gilānupaṭṭhākānaṃ dātabbaṃ. No ce atthi yaṃ atthi, taṃ dātabbaṃ. Aññasmiṃ parikkhāre sati cīvarabhāgaṃ katvā dātabbaṃ.

Bhikkhu ca sāmaṇero ca sace samaṃ upaṭṭhahiṃsu, samako bhāgo dātabbo. Atha sāmaṇerova upaṭṭhahati, bhikkhussa saṃvidahanamattameva hoti, sāmaṇerassa jeṭṭhakabhāgo dātabbo. Sace sāmaṇero bhikkhunā ānītaudakena yāguṃ pacitvā paṭiggāhāpanamattameva karoti, bhikkhu upaṭṭhahati, bhikkhussa jeṭṭhakabhāgo dātabbo.

Bahū bhikkhū samaggā hutvā upaṭṭhahanti, sabbesaṃ samako bhāgo dātabbo. Yo panettha visesena upaṭṭhahati, tassa viseso kātabbo. Yena pana ekadivasampi gilānupaṭṭhākavasena yāgubhattaṃ vā pacitvā dinnaṃ, nahānaṃ vā paṭiyāditaṃ, sopi gilānupaṭṭhākova. Yo samīpaṃ anāgantvā bhesajjataṇḍulādīni peseti, ayaṃ gilānupaṭṭhāko na hoti. Yo pariyesitvā gāhāpetvā āgacchati, ayaṃ gilānupaṭṭhākova.

Eko vattasīsena jaggati; eko paccāsāya, matakāle ubhopi paccāsīsanti, ubhinnampi dātabbaṃ. Eko upaṭṭhahitvā gilānassa vā kammena attano vā kammena katthaci gato ‘‘puna āgantvā jaggissāmī’’ti, etassapi dātabbaṃ. Eko ciraṃ upaṭṭhahitvā ‘‘idāni na sakkomī’’ti dhuraṃ nikkhipitvā gacchati, sacepi taṃdivasameva gilāno kālaṃkaroti, upaṭṭhākabhāgo na dātabbo.

Gilānupaṭṭhāko nāma gihi vā hotu pabbajito vā, antamaso mātugāmopi, sabbe bhāgaṃ labhanti. Sace tassa bhikkhuno pattacīvaramattameva hoti, aññaṃ natthi; sabbaṃ gilānupaṭṭhākānaṃyeva dātabbaṃ. Sacepi sahassaṃ agghati, aññaṃ pana bahumpi parikkhāraṃ te na labhanti; saṅghasseva hoti. Avasesaṃ bhaṇḍaṃ bahukañceva mahagghañca, ticīvaraṃ appagghaṃ; tato gahetvā ticīvaraparikkhāro dātabbo. Sabbañcetaṃ saṅghikatova labbhati.

Sace pana so jīvamānoyeva sabbaṃ attano parikkhāraṃ nissajjitvā kassaci adāsi, koci vā vissāsaṃ aggahesi, yassa dinnaṃ, yena ca gahitaṃ, tasseva hoti. Tassa ruciyā eva gilānupaṭṭhākā labhanti, aññesaṃ adatvā dūre ṭhapitaparikkhārāpi tattha tattha saṅghasseva honti. Dvinnaṃ santakaṃ hoti avibhattaṃ, ekasmiṃ kālaṅkate itaro sāmī. Bahūnampi santake eseva nayo. Sabbesu matesu saṅghikaṃ hoti. Sacepi avibhajitvā saddhivihārikādīnaṃ denti adinnameva hoti. Vibhajitvā dinnaṃ pana sudinnaṃ. Taṃ tesu matesupi saddhivihārikādīnaṃyeva hoti, na saṅghassa.

Kusacīrādipaṭikkhepakathā

371. Kusacīrādīsu **akkanāḷa**nti akkanāḷamayaṃ. **Potthako**ti makacimayo vuccati. Sesāni paṭhamapārājikavaṇṇanāyaṃ vuttāni. Tesu potthake eva dukkaṭaṃ. Sesesu thullaccayānīti. Akkadussakadalidussaerakadussāni pana potthakagatikāneva.

372. Sabbanīlakādīni rajanaṃ dhovitvā puna rajitvā dhāretabbāni. Na sakkā ce honti dhovituṃ, paccattharaṇāni vā kātabbāni. Dupaṭṭacīvarassa vā majjhe dātabbāni. Tesaṃ vaṇṇanānattaṃ upāhanāsu vuttanayameva. Acchinnadasadīghadasāni dasā chinditvā dhāretabbāni. Kañcukaṃ labhitvā phāletvā rajitvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Veṭhanepi eseva nayo. Tirīṭakaṃ pana rukkhachallimayaṃ; taṃ pādapuñchanaṃ kātuṃ vaṭṭati.

374. **Patirūpe gāhake**ti sace koci bhikkhu ‘‘ahaṃ tassa gaṇhāmī’’ti gaṇhāti, dātabbanti attho.

Evametesu tevīsatiyā puggalesu soḷasa janā na labhanti, satta janā labhantīti.

Saṅghebhinnecīvaruppādakathā

376. **Saṅgho bhijjatī**ti bhijjitvā kosambakabhikkhū viya dve koṭṭhāsā honti. **Ekasmiṃ pakkhe**ti ekasmiṃ koṭṭhāse dakkhiṇodakañca gandhādīni ca denti, ekasmiṃ cīvarāni. **Saṅghasseveta**nti sakalassa saṅghassa dvinnampi koṭṭhāsānaṃ etaṃ hoti, ghaṇṭiṃ paharitvā dvīhipi pakkhehi ekato bhājetabbaṃ. **Pakkhassevetа**nti evaṃ dinne yassa koṭṭhāsassa udakaṃ dinnaṃ, tassa udakameva hoti; yassa cīvaraṃ dinnaṃ, tasseva cīvaraṃ. Yattha pana dakkhiṇodakaṃ pamāṇaṃ hoti, tattha eko pakkho dakkhiṇodakassa laddhattā cīvarāni labhati, eko cīvarānameva laddhattāti ubhohipi ekato hutvā yathāvuḍḍhaṃ bhājetabbaṃ. Idaṃ kira parasamudde lakkhaṇanti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **Tasmiṃyeva pakkhe**ti ettha pana itaro pakkho anissaroyeva. **Cīvarapesanavatthūni** pākaṭāneva.

Aṭṭhacīvaramātikākathā

379. Idāni ādito paṭṭhāya vuttacīvarānaṃ paṭilābhakhettaṃ dassetuṃ **‘‘aṭṭhimā bhikkhave mātikā’’**tiādimāha. **Sīmāya detī**tiādi puggalādhiṭṭhānanayena vuttaṃ. Ettha pana sīmāya dānaṃ ekā mātikā, katikāya dānaṃ dutiyā…pe… puggalassa dānaṃ aṭṭhamā. Tattha sīmāya dammīti evaṃ sīmaṃ parāmasitvā dento **sīmāya deti** nāma. Esa nayo sabbattha.

Sīmāya deti, yāvatikā bhikkhū antosīmagatā tehi bhājetabbantiādimhi pana mātikāniddese **sīmāya detī**ti ettha tāva khaṇḍasīmā, upacārasīmā, samānasaṃvāsasīmā, avippavāsasīmā, lābhasīmā, gāmasīmā, nigamasīmā, nagarasīmā, abbhantarasīmā, udakukkhepasīmā, janapadasīmā, raṭṭhasīmā, rajjasīmā, dīpasīmā, cakkavāḷasīmāti pannarasa sīmā veditabbā.

Tattha khaṇḍasīmā sīmākathāyaṃ vuttāva. Upacārasīmā parikkhittassa vihārassa parikkhepena aparikkhittassa parikkhepārahaṭṭhānena paricchinnā hoti. Apica bhikkhūnaṃ dhuvasannipātaṭṭhānato vā pariyante ṭhitabhojanasālato vā nibaddhavasanakaāvāsato vā thāmamajjhimassa purisassa dvinnaṃ leḍḍupātānaṃ anto upacārasīmā veditabbā, sā pana āvāsesu vaḍḍhantesu vaḍḍhati, parihāyantesu parihāyati. Mahāpaccariyaṃ pana ‘‘bhikkhūsupi vaḍḍhantesu vaḍḍhatī’’ti vuttaṃ. Tasmā sace vihāre sannipatitabhikkhūhi saddhiṃ ekābaddhā hutvā yojanasatampi pūretvā nisīdanti, yojanasatampi upacārasīmāva hoti, sabbesaṃ lābho pāpuṇāti. Samānasaṃvāsaavippavāsasīmādvayampi vuttameva.

Lābhasīmā nāma neva sammāsambuddhena anuññātā, na dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitā; apica kho rājarājamahāmattā vihāraṃ kāretvā gāvutaṃ vā aḍḍhayojanaṃ vā yojanaṃ vā samantato paricchinditvā ‘‘ayaṃ amhākaṃ vihārassa lābhasīmā’’ti nāmalikhitake thambhe nikhaṇitvā ‘‘yaṃ etthantare uppajjati, sabbaṃ taṃ amhākaṃ vihārassa demā’’ti sīmaṃ ṭhapenti, ayaṃ lābhasīmā nāma. Gāmanigamanagaraabbhantaraudakukkhepasīmāpi vuttā eva. Janapadasīmā nāma – kāsikosalaraṭṭhādīnaṃ anto bahū janapadā honti, tattha ekeko janapadaparicchedo janapadasīmā. Raṭṭhasīmā nāma kāsikosalādiraṭṭhaparicchedo. Rajjasīmā nāma ‘‘coḷabhogo keraḷabhogo’’ti evaṃ ekekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānaṃ. Dīpasīmā nāma samuddantena paricchinnamahādīpā ca antaradīpā ca. Cakkavāḷasīmā nāma cakkavāḷapabbateneva paricchinnā.

Evametāsu sīmāsu khaṇḍasīmāya kenaci kammena sannipatitaṃ saṅghaṃ disvā ‘‘ettheva sīmāya saṅghassa demī’’ti vutte yāvatikā bhikkhū antokhaṇḍasīmagatā, tehi bhājetabbaṃ. Tesaṃyeva hi taṃ pāpuṇāti. Aññesaṃ sīmantarikāya vā upacārasīmāya vā ṭhitānampi na pāpuṇāti. Khaṇḍasīmāya ṭhite pana rukkhe vā pabbate vā ṭhitassa heṭṭhā vā pathavīvemajjhagatassa pāpuṇātiyeva. ‘‘Imissā upacārasīmāya saṅghassa dammī’’ti dinnaṃ pana khaṇḍasīmāsīmantarikāsu ṭhitānampi pāpuṇāti. ‘‘Samānasaṃvāsasīmāya dammī’’ti dinnaṃ pana khaṇḍasīmāsīmantarikāsu ṭhitānaṃ na pāpuṇāti. Avippavāsasīmālābhasīmāsu dinnaṃ tāsu sīmāsu antogatānaṃ pāpuṇāti. Gāmasīmādīsu dinnaṃ tāsaṃ sīmānaṃ abbhantare baddhasīmāya ṭhitānampi pāpuṇāti. Abbhantarasīmāudakukkhepasīmāsu dinnaṃ tattha antogatānaṃyeva pāpuṇāti. Janapadaraṭṭharajjadīpacakkavāḷasīmāsupi gāmasīmādīsu vuttasadisoyeva vinicchayo.

Sace pana jambudīpe ṭhito ‘‘tambapaṇṇidīpe saṅghassa dammī’’ti deti, tambapaṇṇidīpato ekopi gantvā sabbesaṃ gaṇhituṃ labhati. Sacepi tatreva eko sabhāgabhikkhu sabhāgānaṃ bhāgaṃ gaṇhāti, na vāretabbo. Evaṃ tāva yo sīmaṃ parāmasitvā deti, tassa dāne vinicchayo veditabbo.

Yo pana asukasīmāyāti vattuṃ na jānāti, kevalaṃ sīmāti vacanamattameva jānanto vihāraṃ gantvā ‘‘sīmāya dammī’’ti vā ‘‘sīmaṭṭhakasaṅghassa dammī’’ti vā bhaṇati, so pucchitabbo – ‘‘sīmā nāma bahuvidhā, katarasīmaṃ sandhāya bhaṇasī’’ti? Sace vadati – ‘‘ahaṃ asukasīmāti na jānāmi, sīmaṭṭhakasaṅgho bhājetvā gaṇhātū’’ti katarasīmāya bhājetabbaṃ? Mahāsīvatthero kirāha – ‘‘avippavāsasīmāyā’’ti. Tato naṃ āhaṃsu – ‘‘avippavāsasīmā nāma tiyojanāpi hoti, evaṃ sante tiyojane ṭhitā lābhaṃ gaṇhissanti, tiyojane ṭhatvā āgantukavattaṃ pūretvā ārāmaṃ pavisitabbaṃ bhavissati, gamiko tiyojanaṃ gantvā senāsanaṃ āpucchissati, nissayapaṭipannassa tiyojanātikkame nissayo paṭippassambhissati, pārivāsikena tiyojanaṃ atikkamitvā aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ bhavissati, bhikkhuniyā tiyojane ṭhatvā ārāmappavesanaṃ āpucchitabbaṃ bhavissati, sabbampetaṃ upacārasīmāya paricchedavaseneva kātuṃ vaṭṭati. Tasmā upacārasīmāyameva bhājetabba’’nti.

Katikāyāti samānalābhakatikāya. Tenevāha – ‘‘sambahulā āvāsā samānalābhā hontī’’ti. Tatrevaṃ katikā kātabbā, ekasmiṃ vihāre sannipatitehi bhikkhūhi yaṃ vihāraṃ saṅgaṇhitukāmā samānalābhaṃ kātuṃ icchanti, tassa nāmaṃ gahetvā asuko nāma vihāro porāṇakoti vā buddhādhivutthoti vā appalābhoti vā yaṃkiñci kāraṇaṃ vatvā taṃ vihāraṃ iminā vihārena saddhiṃ ekalābhaṃ kātuṃ saṅghassa ruccatīti tikkhattuṃ sāvetabbaṃ. Ettāvatā tasmiṃ vihāre nisinnopi idha nisinnova hoti, tasmiṃ vihārepi saṅghena evameva kātabbaṃ. Ettāvatā idha nisinnopi tasmiṃ nisinnova hoti. Ekasmiṃ lābhe bhājiyamāne itarasmiṃ ṭhitassa bhāgaṃ gahetuṃ vaṭṭati. Evaṃ ekena vihārena saddhiṃ bahūpi āvāsā ekalābhā kātabbā.

Bhikkhāpaññattiyāti attano pariccāgapaññāpanaṭṭhāne. Tenevāha – ‘‘yattha saṅghassa dhuvakārā kariyantī’’ti. Tassattho – yasmiṃ vihāre imassa cīvaradāyakassa santakaṃ saṅghassa pākavaṭṭaṃ vā vattati, yasmiṃ vā vihāre bhikkhū attano bhāraṃ katvā sadā gehe bhojeti, yattha vā anena āvāso kārito, salākabhattādīni vā nibaddhāni, yena pana sakalopi vihāro patiṭṭhāpito, tattha vattabbameva natthi, ime dhuvakārā nāma. Tasmā sace so ‘‘yattha mayhaṃ dhuvakārā karīyanti, tattha dammī’’ti vā ‘‘tattha dethā’’ti vā bhaṇati, bahūsu cepi ṭhānesu dhuvakārā honti, sabbattha dinnameva hoti.

Sace pana ekasmiṃ vihāre bhikkhū bahutarā honti, tehi vattabbaṃ – ‘‘tumhākaṃ dhuvakāre ekattha bhikkhū bahū ekattha appakā’’ti. Sace ‘‘bhikkhugaṇanāya gaṇhathā’’ti bhaṇati, tathā bhājetvā gaṇhituṃ vaṭṭati. Ettha ca vatthabhesajjādi appakampi sukhena bhājiyati. Yadi pana mañco vā pīṭhakaṃ vā ekameva hoti, taṃ pucchitvā yassa vā vihārassa ekavihārepi vā yassa senāsanassa so vicāreti, tattha dātabbaṃ. Sace ‘‘asukabhikkhu gaṇhātū’’ti vadati, vaṭṭati. Atha ‘‘mayhaṃ dhuvakāre dethā’’ti vatvā avicāretvāva gacchati, saṅghassāpi vicāretuṃ vaṭṭati. Evaṃ pana vicāretabbaṃ – ‘‘saṅghattherassa vasanaṭṭhāne dethā’’ti vattabbaṃ. Sace tassa senāsanaṃ paripuṇṇaṃ hoti, yattha nappahoti, tattha dātabbaṃ. Sace eko bhikkhu ‘‘mayhaṃ vasanaṭṭhāne senāsanaparibhogabhaṇḍaṃ natthī’’ti vadati, tattha dātabbaṃ.

Saṅghassa detīti vihāraṃ pavisitvā ‘‘imāni cīvarāni saṅghassa dammī’’ti deti. **Sammukhībhūtenā**ti upacārasīmāya ṭhitena saṅghena ghaṇṭiṃ paharitvā kālaṃ ghosetvā bhājetabbaṃ. Sīmaṭṭhassa asampattassāpi bhāgaṃ gaṇhanto na vāretabbo. Vihāro mahā hoti, therāsanato paṭṭhāya vatthesu diyyamānesu alasajātikā mahātherā pacchā āgacchanti, ‘‘bhante vīsativassānaṃ diyyati, tumhākaṃ ṭhitikā atikkantā’’ti na vattabbā, ṭhitikaṃ ṭhapetvā tesaṃ datvā pacchā ṭhitikāya dātabbaṃ.

Asukavihāre kira bahuṃ cīvaraṃ uppannanti sutvā yojanantarikavihāratopi bhikkhū āgacchanti, sampattasampattānaṃ ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dātabbaṃ. Asampattānampi upacārasīmaṃ paviṭṭhānaṃ antevāsikādīsu gaṇhantesu dātabbameva. ‘‘Bahiupacārasīmāya ṭhitānaṃ dethā’’ti vadanti, na dātabbaṃ. Sace pana upacārasīmaṃ okkantehi ekābaddhā hutvā attano vihāradvāre vā antovihāreyeva vā honti, parisavasena vaḍḍhitā nāma hoti sīmā, tasmā dātabbaṃ. Saṅghanavakassa dinnepi pacchā āgatānaṃ dātabbameva. Dutiyabhāge pana therāsanaṃ āruḷhe āgatānaṃ paṭhamabhāgo na pāpuṇāti, dutiyabhāgato vassaggena dātabbaṃ.

Ekasmiṃ vihāre dasa bhikkhū honti, ‘‘dasa vatthāni saṅghassa demā’’ti denti, pāṭekkaṃ bhājetabbāni. Sace ‘‘sabbāneva amhākaṃ pāpuṇantī’’ti gahetvā gacchanti, duppāpitāni ceva duggahitāni ca gatagataṭṭhāne saṅghikāneva honti. Ekaṃ pana uddharitvā ‘‘idaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī’’ti saṅghattherassa datvā ‘‘sesāni amhākaṃ pāpuṇantī’’ti gahetuṃ vaṭṭati.

Ekameva vatthaṃ saṅghassa demāti āharanti, abhājetvāva amhākaṃ pāpuṇantīti gaṇhanti, duppāpitañceva duggahitañca. Satthakena pana haliddiādinā vā lekhaṃ katvā ekaṃ koṭṭhāsaṃ ‘‘imaṃ ṭhānaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī’’ti saṅghattherassa pāpetvā ‘‘sesaṃ amhākaṃ pāpuṇātī’’ti gahetuṃ vaṭṭati. Yaṃ pana vatthasseva pupphaṃ vā vali vā, tena paricchedaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Sace ekaṃ tantaṃ uddharitvā ‘‘idaṃ ṭhānaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī’’ti saṅghattherassa datvā ‘‘sesaṃ amhākaṃ pāpuṇātī’’ti gaṇhanti, vaṭṭati. Khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ chinditvā bhājiyamānaṃ vaṭṭatiyeva.

Ekabhikkhuke vihāre saṅghassa cīvaresu uppannesu sace pubbe vuttanayeneva so bhikkhu ‘‘sabbāni mayhaṃ pāpuṇantī’’ti gaṇhāti, suggahitāni, ṭhitikā pana na tiṭṭhati. Sace ekekaṃ uddharitvā ‘‘idaṃ mayhaṃ pāpuṇātī’’ti gaṇhāti, ṭhitikā tiṭṭhati. Tattha aṭṭhitāya ṭhitikāya puna aññasmiṃ cīvare uppanne sace eko bhikkhu āgacchati, majjhe chinditvā dvīhipi gahetabbaṃ. Ṭhitāya ṭhitikāya puna aññasmiṃ cīvare uppanne sace navakataro āgacchati, ṭhitikā heṭṭhā orohati. Sace vuḍḍhataro āgacchati, ṭhitikā uddhaṃ ārohati. Athañño natthi, puna attano pāpetvā gahetabbaṃ.

‘‘Saṅghassa demā’’ti vā ‘‘bhikkhusaṅghassa demā’’ti vā yena kenaci ākārena saṅghaṃ āmasitvā dinnaṃ pana paṃsukūlikānaṃ na vaṭṭati, ‘‘gahapaticīvaraṃ paṭikkhipāmi paṃsukūlikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti vuttattā, na pana akappiyattā. Bhikkhusaṅghena apaloketvā dinnampi na gahetabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhu attano santakaṃ deti, taṃ bhikkhudattiyaṃ nāma vaṭṭati, paṃsukūlaṃ pana na hoti. Evaṃ santepi dhutaṅgaṃ na bhijjati. ‘‘Bhikkhūnaṃ dema, therānaṃ demā’’ti vutte pana paṃsukūlikānampi vaṭṭati. ‘‘Idaṃ vatthaṃ saṅghassa dema, iminā upāhanatthavikapattatthavikaāyogaaṃsabaddhakādīni karontū’’ti dinnampi vaṭṭati.

Pattatthavikādīnaṃ atthāya dinnāni bahūnipi honti, cīvaratthāyapi pahonti, tato cīvaraṃ katvā pārupituṃ vaṭṭati. Sace pana saṅgho bhājitātirittāni vatthāni chinditvā upāhanatthavikādīnaṃ atthāya bhājeti, tato gahetuṃ na vaṭṭati. Sāmikehi vicāritameva hi vaṭṭati, na itaraṃ.

‘‘Paṃsukūlikasaṅghassa dhamakaraṇapaṭādīnaṃ atthāya demā’’ti vuttepi gahetuṃ vaṭṭati, parikkhāro nāma paṃsukūlikānampi icchitabbo. Yaṃ tattha atirekaṃ hoti, taṃ cīvarepi upanetuṃ vaṭṭati. Suttaṃ saṅghassa denti, paṃsukūlikehipi gahetabbaṃ. Ayaṃ tāva vihāraṃ pavisitvā ‘‘imāni cīvarāni saṅghassa dammī’’ti dinnesu vinicchayo.

Sace pana bahiupacārasīmāyaṃ addhānappaṭipanne bhikkhū disvā ‘‘saṅghassa dammī’’ti saṅghattherassa vā saṅghanavakassa vā āroceti, sacepi yojanaṃ pharitvā parisā ṭhitā hoti, ekabaddhā ce, sabbesaṃ pāpuṇāti. Ye pana dvādasahi hatthehi parisaṃ asampattā, tesaṃ na pāpuṇāti.

Ubhatosaṅghassa detīti ettha ‘‘ubhatosaṅghassa dammī’’ti vuttepi ‘‘dvidhā saṅghassa dammi, dvinnaṃ saṅghānaṃ dammi, bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunisaṅghassa ca dammī’’ti vuttepi ubhatosaṅghassa dinnameva hoti. **Upaḍḍhaṃ dātabba**nti dvebhāge same katvā eko dātabbo. ‘‘Ubhatosaṅghassa ca tuyhañca dammī’’ti vutte sace dasa dasa bhikkhū ca bhikkhuniyo ca honti, ekavīsati paṭivīse katvā eko puggalassa dātabbo, dasa bhikkhusaṅghassa, dasa bhikkhunisaṅghassa yena puggaliko laddho so saṅghatopi attano vassaggena gahetuṃ labhati. Kasmā? Ubhatosaṅghaggahaṇena gahitattā.

‘‘Ubhatosaṅghassa ca cetiyassa ca dammī’’ti vuttepi eseva nayo. Idha pana cetiyassa saṅghato pāpuṇanakoṭṭhāso nāma natthi, ekapuggalassa pattakoṭṭhāsasamova koṭṭhāso hoti.

‘‘Ubhatosaṅghassa ca tuyhañca cetiyassa cā’’ti vutte pana dvāvīsati koṭṭhāse katvā dasa bhikkhūnaṃ, dasa bhikkhunīnaṃ, eko puggalassa, eko cetiyassa dātabbo. Tattha puggalo saṅghatopi attano vassaggena puna gahetuṃ labhati, cetiyassa ekoyeva.

‘‘Bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīnañca dammī’’ti vutte pana na majjhe bhinditvā dātabbaṃ, bhikkhū ca bhikkhuniyo ca gaṇetvā dātabbaṃ. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīnañca tuyhañcā’’ti vutte pana puggalo visuṃ na labhati, pāpuṇanaṭṭhānato ekameva labhati. Kasmā? Bhikkhusaṅghaggahaṇena gahitattā. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīnañca tuyhañca cetiyassa cā’’ti vuttepi cetiyassa ekapuggalapaṭivīso labbhati, puggalassa visuṃ na labbhati, tasmā ekaṃ cetiyassa datvā avasesaṃ bhikkhū ca bhikkhuniyo ca gaṇetvā bhājetabbaṃ.

‘‘Bhikkhūnañca bhikkhunīnañca dammī’’ti vuttepi majjhe bhinditvā na dātabbaṃ, puggalagaṇanāya eva vibhajitabbaṃ. ‘‘Bhikkhūnañca bhikkhunīnañca tuyhañca cetiyassa cā’’ti evaṃ vuttepi cetiyassa ekapuggalapaṭivīso labbhati, puggalassa visuṃ natthi, bhikkhū ca bhikkhuniyo ca gaṇetvā eva bhājetabbaṃ. Yathā ca bhikkhusaṅghaṃ ādiṃ katvā nayo nīto, evaṃ bhikkhunisaṅghaṃ ādiṃ katvāpi netabbo. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca tuyhañcā’’ti vutte puggalassa visuṃ na labbhati, vassaggeneva gahetabbaṃ. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca cetiyassa cā’’ti vutte pana cetiyassa visuṃ paṭivīso labbhati. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca tuyhañca cetiyassa cā’’ti vuttepi cetiyasseva labbhati, na puggalassa.

‘‘Bhikkhūnañca tuyhañcā’’ti vuttepi visuṃ na labbhati. ‘‘Bhikkhūnañca cetiyassa cā’’ti vutte pana cetiyassa labbhati. ‘‘Bhikkhūnañca tuyhañca cetiyassa cā’’ti vuttepi cetiyasseva visuṃ labbhati, na puggalassa. Bhikkhunisaṅghaṃ ādiṃ katvāpi evameva yojetabbaṃ.

Pubbe buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ denti, bhagavā majjhe nisīdati, dakkhiṇato bhikkhū vāmato bhikkhuniyo nisīdanti, bhagavā ubhinnaṃ saṅghatthero, tadā bhagavā attanā laddhapaccaye attanāpi paribhuñjati, bhikkhūnampi dāpeti. Etarahi pana paṇḍitamanussā sadhātukaṃ paṭimaṃ vā cetiyaṃ vā ṭhapetvā buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ denti. Paṭimāya vā cetiyassa vā purato ādhārake pattaṃ ṭhapetvā dakkhiṇodakaṃ datvā buddhānaṃ demāti, tattha yaṃ paṭhamaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ denti, vihāraṃ vā āharitvā idaṃ cetiyassa demāti piṇḍapātañca mālāgandhādīni ca denti, tattha kathaṃ paṭipajjitabbanti? Mālāgandhādīni tāva cetiye āropetabbāni, vatthehi paṭākā, telena padīpā kātabbā, piṇḍapātamadhuphāṇitādīni pana yo nibaddhacetiyajaggako hoti pabbajito vā gahaṭṭho vā, tasseva dātabbāni. Nibaddhajaggake asati āhaṭabhattaṃ ṭhapetvā vattaṃ katvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Upakaṭṭhe kāle bhuñjitvā pacchāpi vattaṃ kātuṃ vaṭṭatiyeva.

Mālāgandhādīsu ca yaṃ kiñci ‘‘idaṃ haritvā cetiyassapūjaṃ karothā’’ti vutte dūrampi haritvā pūjetabbaṃ. ‘‘Bhikkhaṃ saṅghassa harā’’ti vuttepi haritabbaṃ. Sace pana ‘‘ahaṃ piṇḍāya carāmi, āsanasālāya bhikkhū atthi, te āharissantī’’ti vutte ‘‘bhante tuyhaṃyeva dammī’’ti vadati, bhuñjituṃ vaṭṭati. Atha pana ‘‘bhikkhusaṅghassa dassāmī’’ti harantassa gacchato antarāva kālo upakaṭṭho hoti, attano pāpetvā bhuñjituṃ vaṭṭati.

Vassaṃvuṭṭhasaṅghassa detīti vihāraṃ pavisitvā ‘‘imāni cīvarāni vassaṃvuṭṭhasaṅghassa dammī’’ti deti. **Yāvatikā bhikkhū tasmiṃ āvāse vassaṃvuṭṭhā**ti yattakā vassacchedaṃ akatvā purimavassaṃvuṭṭhā, tehi bhājetabbaṃ, aññesaṃ na pāpuṇāti. Disāpakkantassāpi sati paṭiggāhake yāva kathinassubbhārā dātabbaṃ, anatthate pana kathine antohemante evañca vatvā dinnaṃ, pacchimavassaṃvuṭṭhānampi pāpuṇātīti lakkhaṇaññū vadanti. Aṭṭhakathāsu panetaṃ na vicāritaṃ.

Sace pana bahiupacārasīmāyaṃ ṭhito ‘‘vassaṃvuṭṭhasaṅghassa dammī’’ti vadati, sampattānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Atha ‘‘asukavihāre vassaṃvuṭṭhasaṅghassā’’ti vadati, tatra vassaṃvuṭṭhānameva yāva kathinassubbhārā pāpuṇāti. Sace pana gimhānaṃ paṭhamadivasato paṭṭhāya evaṃ vadati, tatra sammukhībhūtānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Kasmā? Piṭṭhisamaye uppannattā. Antovasseyeva ‘‘vassaṃ vasantānaṃ dammī’’ti vutte chinnavassā na labhanti, vassaṃ vasantāva labhanti. Cīvaramāse pana ‘‘vassaṃ vasantānaṃ dammī’’ti vutte pacchimikāya vassūpagatānaṃyeva pāpuṇāti, purimikāya vassūpagatānañca chinnavassānañca na pāpuṇāti.

Cīvaramāsato paṭṭhāya yāva hemantassa pacchimo divaso, tāva vassāvāsikaṃ demāti vutte kathinaṃ atthataṃ vā hotu anatthataṃ vā atītavassaṃvuṭṭhānameva pāpuṇāti. Gimhānaṃ paṭhamadivasato paṭṭhāya vutte pana mātikā āropetabbā – ‘‘atītavassāvāsassa pañca māsā atikkantā, anāgato catumāsaccayena bhavissati, kataravassāvāsassa detī’’ti? Sace ‘‘atītavassaṃvuṭṭhānaṃ dammī’’ti vadati, taṃantovassaṃvuṭṭhānameva pāpuṇāti, disāpakkantānampi sabhāgā gaṇhituṃ labhanti.

Sace ‘‘anāgate vassāvāsikaṃ dammī’’ti vadati, taṃ ṭhapetvā vassūpanāyikadivase gahetabbaṃ. Atha ‘‘agutto vihāro, corabhayaṃ atthi, na sakkā ṭhapetuṃ, gaṇhitvā vā āhiṇḍitu’’nti vutte ‘‘sampattānaṃ dammī’’ti vadati, bhājetvā gahetabbaṃ. Sace vadati ‘‘ito me bhante tatiye vasse vassāvāsikaṃ na dinnaṃ, taṃ dammī’’ti, tasmiṃ antovasse vuṭṭhabhikkhūnaṃ pāpuṇāti. Sace te disā pakkantā, añño vissāsiko gaṇhāti, dātabbaṃ. Atha ekoyeva avasiṭṭho, sesā kālaṅkatā, sabbaṃ ekasseva pāpuṇāti. Sace ekopi natthi, saṅghikaṃ hoti, sammukhībhūtehi bhājetabbaṃ.

Ādissa detīti ādisitvā paricchinditvā deti; **yāguyā vā**tiādīsu ayamattho – yāguyā vā…pe… bhesajje vā ādissa deti. Tatrāyaṃ yojanā – bhikkhū ajjatanāya vā svātanāya vā yāguyā nimantetvā tesaṃ gharaṃ paviṭṭhānaṃ yāguṃ deti, yāguṃ datvā pītāya yāguyā ‘‘imāni cīvarāni, yehi mayhaṃ yāgu pītā, tesaṃ dammī’’ti deti, yehi nimantitehi yāgu pītā, tesaṃyeva pāpuṇāti. Yehi pana bhikkhācāravattena gharadvārena gacchantehi vā gharaṃ paviṭṭhehi vā yāgu laddhā, yesaṃ vā āsanasālato pattaṃ āharitvā manussehi nītā, yesaṃ vā therehi pesitā, tesaṃ na pāpuṇāti. Sace pana nimantitabhikkhūhi saddhiṃ aññepi bahū āgantvā antogehañca bahigehañca pūretvā nisinnā, dāyako ca evaṃ vadati – ‘‘nimantitā vā hontu animantitā vā, yesaṃ mayā yāgu dinnā, sabbesaṃ imāni vatthāni hontū’’ti sabbesaṃ pāpuṇanti. Yehi pana therānaṃ hatthato yāgu laddhā, tesaṃ na pāpuṇanti. Atha so ‘‘yehi mayhaṃ yāgu pītā, sabbesaṃ hontū’’ti vadati, sabbesaṃ pāpuṇanti. Bhattakhādanīyesupi eseva nayo.

Cīvare vāti pubbepi yena vassaṃ vāsetvā bhikkhūnaṃ cīvaraṃ dinnapubbaṃ hoti, so ce bhikkhū bhojetvā vadati – ‘‘yesaṃ mayā pubbe cīvaraṃ dinnaṃ, tesaṃyeva imaṃ cīvaraṃ vā suttaṃ vā sappimadhuphāṇitādīni vā hontū’’ti, sabbaṃ tesaṃyeva pāpuṇāti. **Senāsane vā**ti yo mayā kārite vihāre vā pariveṇe vā vasati, tassidaṃ hotū’’ti vutte tasseva hoti. **Bhesajje vā**ti ‘‘mayaṃ kālena kālaṃ therānaṃ sappiādīni bhesajjāni dema, yehi tāni laddhāni, tesaṃyevidaṃ hotū’’ti vutte tesaṃyeva hoti.

Puggalassa detīti ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dammī’’ti evaṃ parammukhā vā pādamūle ṭhapetvā ‘‘imaṃ bhante tumhākaṃ dammī’’ti evaṃ sammukhā vā deti. Sace pana ‘‘idaṃ tumhākañca tumhākaṃ antevāsikānañca dammī’’ti evaṃ vadati, therassa ca antevāsikānañca pāpuṇāti. Uddesaṃ gahetuṃ āgato gahetvā gacchanto ca atthi, tassāpi pāpuṇāti. ‘‘Tumhehi saddhiṃ nibaddhacārikabhikkhūnaṃ dammī’’ti vutte uddesantevāsikānaṃ vattaṃ katvā uddesaparipucchādīni gahetvā vicarantānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Ayaṃ puggalassa detīti imasmiṃ pade vinicchayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Cīvarakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Campeyyakkhandhakaṃ

Kassapagottabhikkhuvatthukathā

380. Campeyyakkhandhake – **gaggarāya pokkharaṇiyā tīre**ti gaggarānāmikāya itthiyā kāritapokkharaṇiyā tīre. **Tantibaddho**ti tasmiṃ āvāse kattabbatātantipaṭibaddho. **Ussukkampi akāsi yāguyā**tiādīsu manussehi āgantukesu āgatesu ācikkheyyāthāti vuttaṭṭhāneyeva ussukkaṃ kātuṃ vaṭṭati; na avuttaṭṭhāne. **Gaccha tvaṃ bhikkhū**ti satthā tassa bhikkhuno tattheva senāsanaṃ sappāyanti addasa, tenevamāha.

382. **Adhammena vaggakammaṃ karontī**tiādīnaṃ parato pāḷiyaṃyeva nānākaraṇaṃ āgamissati.

385. **Aññatrāpi dhammā kammaṃ karontī**ti aññatrāpi dhammaṃ kammaṃ karonti, ayameva vā pāṭho. Bhūtena vatthunā kataṃ dhammena kataṃ nāma hoti, tathā na karontīti attho. **Aññatrāpi vinayā kammaṃ, aññatrāpi satthusāsanā kamma**nti etesupi eseva nayo. Ettha pana **vinayo**ti codanā ca sāraṇā ca. **Satthusāsana**nti ñattisampadā anussāvanasampadā ca; tāhi vinā kammaṃ karontīti attho. **Paṭikuṭṭhakata**nti paṭikuṭṭhañceva katañca; yaṃ aññesu paṭikkosantesu kataṃ taṃ paṭikuṭṭhañceva hoti katañca; tādisampi kammaṃ karontīti attho.

387. **Chayimāni bhikkhave kammāni adhammakamma**ntiādīsu pana **''dhammo''**ti pāḷiyā adhivacanaṃ. Tasmā yaṃ yathāvuttāya pāḷiyā na kariyati, taṃ adhammakammanti veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana pāḷiyaṃyeva āgato. So ca kho ñattidutiyañatticatutthakammānaṃyeva vasena. Yasmā pana ñattikamme ñattidutiyañatticatutthesu viya hāpanaṃ vā aññathā karaṇaṃ vā natthi, apalokanakammañca sāvetvāva kariyati, tasmā tāni pāḷiyaṃ na dassitāni, tesaṃ sabbesampi kammānaṃ vinicchayaṃ parato vaṇṇayissāma.

Catuvaggakaraṇādikathā

388. Idāni yadidaṃ chaṭṭhaṃ dhammena samaggakammaṃ nāma, taṃ yehi saṅghehi kātabbaṃ, tesaṃ pabhedaṃ dassetuṃ **''pañca saṅghā''**tiādi vuttaṃ. **Kammappatto**ti kammaṃ patto, kammayutto kammāraho; na kiñci kammaṃ kātuṃ nārahatīti attho.

389. **Catuvaggakaraṇañce bhikkhave kammaṃ bhikkhunicatuttho**tiādi parisato kammavipattidassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha ukkhittakaggahaṇena kammanānāsaṃvāsako gahito, nānāsaṃvāsakaggahaṇena laddhinānāsaṃvāsako. **Nānāsīmāya ṭhitacatuttho**ti sīmantarikāya vā bahisīmāya vā hatthapāse ṭhitenāpi saddhiṃ catuvaggo hutvāti attho.

393. **Pārivāsikacatuttho**tiādi parivāsādikammānaṃyeva parisato vipattidassanatthaṃ vuttaṃ, tesaṃ vinicchayaṃ parato vaṇṇayissāma.

394. **Ekaccassa bhikkhave saṅghamajjhe paṭikkosanā ruhatī**tiādi paṭikuṭṭhakatakammassa kuppākuppabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Pakatattassā**ti avipannasīlassa pārājikaṃ anajjhāpannassa. **Ānantarikassā**ti attano anantaraṃ nisinnassa.

Dvenissāraṇādikathā

395. **Dvemā bhikkhave nissāraṇā**tiādi vatthuto kammānaṃ kuppākuppabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **''appatto nissāraṇaṃ, tañce saṅgho nissāreti, sunissārito''**ti idaṃ pabbājanīyakammaṃ sandhāya vuttaṃ. Pabbājanīyakammena hi vihārato nissārenti, tasmā taṃ ''nissāraṇā''ti vuccati. Tañcesa yasmā kuladūsako na hoti, tasmā āveṇikena lakkhaṇena appatto. Yasmā panassa ākaṅkhamāno saṅgho pabbājanīyakammaṃ kareyyāti vuttaṃ, tasmā sunissārito hoti. **Tañce saṅgho nissāretī**ti sace saṅgho tajjanīyakammādivasena nissāreti, so yasmā tattha ‘‘tiṇṇaṃ bhikkhave bhikkhūnaṃ ākaṅkhamāno saṅgho tajjanīyakammaṃ kareyya – eko bhaṇḍanakārako hoti kalahakārako vivādakārako bhassakārako saṅghe adhikaraṇakārako, eko bālo hoti abyatto āpattibahulo anapadāno, eko gihisaṃsaṭṭho viharati ananulomikehi gihisaṃsaggehī’’ti (cūḷava. 395) evaṃ ekekenapi aṅgena nissāraṇā anuññātā, tasmā sunissārito.

396. **Osāraṇā**ti pavesanā. **Tattha tañce saṅgho osāretī**ti upasampadakammavasena paveseti. **Dosārito**ti duosārito. Sahassakkhattumpi upasampādito anupasampannova hoti ācariyupajjhāyā ca sātisārā, tathā seso kārakasaṅgho, na koci āpattito muccati. Iti ime ekādasa abhabbapuggalā dosāritā. Hatthacchinnādayo pana dvattiṃsa suosāritā, upasampāditā upasampannāva honti, na te labbhā kiñci vattuṃ. Ācariyupajjhāyā pana kārakasaṅgho ca sātisārā, na koci āpattito muccati.

397. **Idha pana bhikkhave bhikkhussa na hoti āpatti daṭṭhabbā**tiādi abhūtavatthuvasena adhammakammaṃ, bhūtavatthuvasena dhammakammañca dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **paṭinissajjitā**ti paṭinissajjitabbā.

Upālipucchākathā

400. Upālipañhesupi vatthuvaseneva dhammādhammakammaṃ vibhattaṃ. Tattha dve nayā – ekamūlako ca dvimūlako ca. Ekamūlako uttānoyeva. Dvimūlake yathā sativinayo amūḷhavinayena saddhiṃ ekā pucchā katā, evaṃ amūḷhavinayādayopi tassapāpiyyasikādīhi. Avasāne pana **upasampadārahaṃ upasampādetī**ti ekameva padaṃ hoti. Parato bhikkhūnampi sativinayaṃ ādiṃ katvā ekekena saddhiṃ sesapadāni yojetabbāni.

Tajjanīyakammakathā

407. **Idha pana bhikkhave bhikkhu bhaṇḍanakārako**tiādi ‘‘adhammenavaggaṃ, adhammenasamaggaṃ; dhammenavaggaṃ, dhammapatirūpakenavaggaṃ, dhammapatirūpakenasamagga’’nti imesaṃ vasena cakkaṃ bandhitvā tajjanīyādīsu sattasu kammesu paṭipassaddhīsu ca vipattidassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **anapadāno**ti apadānavirahito. Apadānaṃ vuccati paricchedo; āpattiparicchedavirahitoti attho. Tato paraṃ paṭikuṭṭhakatakammappabhedaṃ dassetuṃ sāyeva pāḷi ‘‘akataṃ kamma’’ntiādīhi saṃsanditvā vuttā. Tattha na kiñci pāḷianusārena na sakkā vidituṃ, tasmā vaṇṇanaṃ na vitthārayimhāti.

Campeyyakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kosambakakkhandhakaṃ

Kosambakavivādakathā

451. Kosambakakkhandhake – **taṃ bhikkhuṃ āpattiyā adassane ukkhipiṃsū**ti ettha ayamanupubbikathā – dve kira bhikkhū ekasmiṃ āvāse vasanti vinayadharo ca suttantiko ca. Tesu suttantiko bhikkhu ekadivasaṃ vaccakuṭiṃ paviṭṭho ācamanaudakāvasesaṃ bhājane ṭhapetvāva nikkhami. Vinayadharo pacchā paviṭṭho taṃ udakaṃ disvā nikkhamitvā taṃ bhikkhuṃ pucchi – ‘‘āvuso, tayā idaṃ udakaṃ ṭhapita’’nti? ‘‘Āmāvuso’’ti. **‘‘Kiṃ tvaṃ** ettha āpattibhāvaṃ na jānāsī’’ti? ‘‘Āma, na jānāmī’’ti. ‘‘Hoti, āvuso ettha āpattī’’ti? ‘‘Sace hoti, desissāmī’’ti. ‘‘Sace pana te, āvuso, asañcicca asatiyā kataṃ, natthi āpattī’’ti. So tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosi.

Vinayadharopi attano nissitakānaṃ ‘‘ayaṃ suttantiko āpattiṃ āpajjamānopi na jānātī’’ti ārocesi. Te tassa nissitake disvā ‘‘tumhākaṃ upajjhāyo āpattiṃ āpajjitvāpi āpattibhāvaṃ na jānātī’’ti āhaṃsu. Te gantvā attano upajjhāyassa ārocesuṃ. So evamāha – ‘‘ayaṃ vinayadharo pubbe anāpattī’’ti vatvā ‘‘idāni āpattī’’ti vadati. Musāvādī esoti. Te gantvā ‘‘tumhākaṃ upajjhāyo musāvādī’’ti evaṃ aññamaññaṃ kalahaṃ vaḍḍhayiṃsu. Tato vinayadharo okāsaṃ labhitvā tassa āpattiyā adassane ukkhepanīyakammaṃ akāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘taṃ bhikkhuṃ āpattiyā adassane ukkhipiṃsū’’ti.

453. **Bhinno bhikkhusaṅgho bhinno bhikkhusaṅgho**ti ettha na tāva bhinno; apica kho yathā deve vuṭṭhe ‘‘idāni sassaṃ nipphanna’’nti vuccati, avassañhi taṃ nipphajjissati, evameva iminā kāraṇena āyatiṃ avassaṃ bhijjissati, so ca kho kalahavasena na saṅghabhedavasena, tasmā ‘‘bhinno’’ti vuttaṃ. Sambhamaatthavasena cettha āmeḍitaṃ veditabbaṃ.

454. **Etamatthaṃ bhāsitvā uṭṭhāyāsanā pakkāmī**ti kasmā evaṃ bhāsitvā pakkāmi? Sace hi bhagavā ukkhepake vā ‘‘akāraṇe tumhehi so bhikkhu ukkhitto’’ti vadeyya, ukkhittānuvattake vā ‘‘tumhe āpattiṃ āpannā’’ti vadeyya, ‘‘etesaṃ bhagavā pakkho, etesaṃ bhagavā pakkho’’ti vatvā āghātaṃ bandheyyuṃ, tasmā tantimeva ṭhapetvā etamatthaṃ bhāsitvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

455. **Attanā vā attāna**nti ettha yo saṅghena ukkhepanīyakatānaṃ adhammavādīnaṃ pakkhe nisinno ‘‘tumhe kiṃ bhaṇathā’’ti tesañca itaresañca laddhiṃ sutvā ‘‘ime adhammavādino, itare dhammavādino’’ti cittaṃ uppādeti, ayaṃ tesaṃ majjhe nisinnova tesaṃ nānāsaṃvāsako hoti, kammaṃ kopeti, itaresampi hatthapāsaṃ anāgatattā kopeti. Evaṃ attanā vā attānaṃ nānāsaṃvāsakaṃ karoti. **Samānasaṃvāsaka**nti etthāpi yo adhammavādīnaṃ pakkhe nisinno ‘‘adhammavādino ime, itare dhammavādino’’ti tesaṃ majjhaṃ pavisati, yattha vā tattha vā pana pakkhe nisinno ‘‘ime dhammavādino’’ti gaṇhāti, ayaṃ attanā vā attānaṃ samānasaṃvāsakaṃ karotīti veditabbo.

456. **Kāyakammaṃ vacīkamma**nti ettha kāyena paharantā kāyakammaṃ upadaṃsenti, pharusaṃ vadantā vacīkammaṃ upadaṃsentīti veditabbā. **Hatthaparāmāsaṃ karontī**ti kodhavasena hatthehi aññamaññaṃ parāmasanaṃ karonti. **Adhammiyāyamāne**ti adhammiyāni kiccāni kurumāne. **Asammodikāvattamānāyā**ti asammodikāya vattamānāya. Ayameva vā pāṭho. Sammodanakathāya avattamānāyāti attho. **Ettāvatā na aññamañña**nti ettha dve pantiyo katvā upacāraṃ muñcitvā nisīditabbaṃ, dhammiyāyamāne pana sammodikāya vattamānāya āsanantarikāya nisīditabbaṃ, ekekaṃ āsanaṃ antaraṃ katvā nisīditabbaṃ.

457-458. **Mā bhaṇḍana**ntiādīsu ‘‘akatthā’’ti pāṭhasesaṃ gahetvā ‘‘mā bhaṇḍanaṃ akatthā’’ti evamattho daṭṭhabbo. **Adhammavādī**ti ukkhittānuvattakesu aññataro. Ayaṃ pana bhikkhu bhagavato atthakāmo, ayaṃ kirassa adhippāyo ‘‘ime bhikkhū kodhābhibhūtā satthu vacanaṃ na gaṇhanti, mā bhagavā ete ovadanto kilamitthā’’ti tasmā evamāha. Bhagavā pana ‘‘pacchāpi saññaṃ labhitvā oramissantī’’ti tesaṃ anukampāya atītavatthuṃ āharitvā kathesi. Tattha **anatthato**ti anattho ato; etasmā **me** purisā anatthoti vuttaṃ hoti. Atha vā anatthatoti anatthado. Sesaṃ pākaṭameva.

464. **Puthusaddo**tiādigāthāsu pana puthu mahā saddo assāti **puthusaddo. Samajano**ti samāno ekasadiso jano; sabbo cāyaṃ bhaṇḍanakārakojano samantato saddanicchāraṇena puthusaddo ceva sadiso cāti vuttaṃ hoti. **Na bālo koci maññathā**ti tattha koci ekopi ‘‘ahaṃ bālo’’ti na maññittha; sabbepi paṇḍitamāninoyeva. **Nāññaṃ bhiyyo amaññaru**nti koci ekopi ‘‘ahaṃ bālo’’ti ca na maññittha; bhiyyo ca saṅghasmiṃ bhijjamāne aññampi ekaṃ ‘‘mayhaṃ kāraṇā saṅgho bhijjatī’’ti idaṃ kāraṇaṃ na maññitthāti attho.

Parimuṭṭhāti parimuṭṭhassatino. **Vācāgocarabhāṇino**ti rākārassa rassādeso kato, vācāgocarā na satipaṭṭhānādigocarā. Bhāṇino ca kathaṃ bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyāmaṃ** yāva mukhaṃ pasāretuṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, ekopi saṅghagāravena mukhasaṅkocaṃ na karotīti attho. **Yena nītā**ti yena kalahena imaṃ nillajjabhāvaṃ nītā. **Na taṃ vidū**ti na taṃ jānanti, ‘‘evaṃ sādīnavo aya’’nti.

Ye ca taṃ upanayhantīti taṃ ‘‘akkocchi maṃ, avadhi ma’’ntiādikaṃ ākāraṃ ye ca upanayhanti. **Sanantano**ti porāṇo.

Pareti paṇḍite ṭhapetvā tato aññe bhaṇḍanakārakā pare nāma. Te ettha saṅghamajjhe kalahaṃ karontā ‘‘mayaṃ yamāmase upayamāma; satataṃ samitaṃ maccusantikaṃ gacchāmā’’ti na jānanti. **Ye ca tattha vijānantī**ti ye tattha paṇḍitā ‘‘mayaṃ maccusamīpaṃ gacchāmā’’ti vijānanti. **Tato sammanti medhagā**ti evañhi te jānantā yonisomanasikāraṃ uppādetvā medhagānaṃ kalahānaṃ vūpasamāya paṭipajjanti.

Aṭṭhicchinnāti ayaṃ gāthā brahmadattañca dīghāvukumārañca sandhāya vuttā. Tesampi hoti saṅgati, kasmā tumhākaṃ na hoti, yesaṃ vo neva mātāpitūnaṃ aṭṭhīni chinnāni, na pāṇā hatā, na gavāssadhanāni haṭānīti.

Sace labhethātiādigāthā paṇḍitasahāyassa ca bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ vuttā. **Abhibhuyya sabbāni parissayānī**ti pākaṭaparissaye ca paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā tena saddhiṃ attamano satimā careyya.

Rājāva raṭṭhaṃ vijitanti yathā attano vijitaṃ raṭṭhaṃ mahājanakarājā ca arindamamahārājā ca pahāya ekakā cariṃsu; evaṃ careyyāti attho. **Mātaṅgaraññeva nāgo**ti mātaṅgo araññe nāgova. **Mātaṅgo**ti hatthī vuccati; **nāgo**ti mahantādhivacanametaṃ. Yathā hi mātuposako mātaṅganāgo araññe eko cari, na ca pāpāni akāsi. Yathā ca pālileyyako, evaṃ eko care, na ca pāpāni kayirāti vuttaṃ hoti.

Pālileyyakagamanakathā

467. **Pālileyyake viharati rakkhitavanasaṇḍe**ti pālileyyakaṃ upanissāya rakkhitavanasaṇḍe viharati. **Hatthināgo**ti mahāhatthī. **Hatthikalabhehī**ti hatthipotakehi. **Hatthicchāpehī**ti khīrūpakehi daharapotakehi. **Chinnaggānī**ti tehi purato purato gacchantehi chinnaggāni khāyitāvasesāni khāṇusadisāni tiṇāni khādati. **Obhaggobhagga**nti tena hatthināgena uccaṭṭhānato bhañjitvā bhañjitvā pātitaṃ. **Assa sākhābhaṅga**nti etassa santakaṃ sākhābhaṅgaṃ te khādanti. **Āvilānī**ti tehi paṭhamataraṃ otaritvā pivantehi ālulitāni kaddamodakāni pivati. **Ogāhā**ti titthato.

Nāgassa nāgenāti hatthināgassa buddhanāgena. **Īsādantassā**ti rathaīsāsadisadantassa. **Yadeko ramatī vane**ti yasmā buddhanāgo viya ayampi hatthināgo eko pavivitto vane ramati; tasmāssa nāgassa nāgena cittaṃ sameti, ekībhāvaratiyā ekasadisaṃ hotīti attho.

Yathābhirantaṃ viharitvāti ettha temāsaṃ bhagavā tattha vihāsīti veditabbo. Ettāvatā kosambakehi kira ubbāḷho bhagavā temāsaṃ araññaṃ pavisitvā vasīti sabbattha kathā patthaṭā ahosi.

Atha kho kosambakā upāsakāti atha kho imaṃ kathāsallāpaṃ sutvā kosambivāsino upāsakā.

Aṭṭhārasavatthukathā

468. **Adhammaṃ dhammo**tiādīni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni saṅghabhedakakkhandhake vaṇṇayissāma.

475. **Taṃ ukkhittakaṃ bhikkhuṃ osāretvā**ti taṃ gahetvā sīmaṃ gantvā āpattiṃ desāpetvā kammavācāya osāretvā. **Tāvadeva uposatho**ti taṃdivasameva uposathakkhandhake vuttanayeneva sāmaggīuposatho kātabbo.

476. **Amūlā mūlaṃ gantvā**ti na mūlā mūlaṃ gantvā; taṃ vatthuṃ avinicchinitvāti attho. **Ayaṃ**

vuccati upāli saṅghasāmaggī atthāpetā byañjanūpetāti atthato apagatā, ‘‘saṅghasāmaggī’’ti imaṃ pana byañjanamattaṃ upetā.

477. **Saṅghassa kiccesū**ti saṅghassa karaṇīyesu uppannesu. **Mantanāsū**ti vinayamantanāsu. **Atthesu jātesū**ti vinayaatthesu uppannesu. **Vinicchayesū**ti tesaṃyeva atthānaṃ vinicchayesu. **Mahatthiko**ti mahāupakāro. **Paggahāraho**ti paggaṇhituṃ vutto.

Anānuvajjo paṭhamena sīlatotiādimhiyeva tāva sīlato na upavajjo. **Avekkhitācāro**ti apekkhitācāro; ālokite vilokite sampajānakārītiādinā nayena upaparikkhitācāro. Aṭṭhakathāsu pana ‘‘appaṭicchannācāro’’ti vuttaṃ.

Visayhāti abhibhavitvā. **Anuyyutaṃ bhaṇa**nti anuññātaṃ anapagataṃ bhaṇanto. Yasmā hi so anuyyutaṃ bhaṇati, usūyāya vā agatigamanavasena vā kāraṇāpagataṃ na bhaṇati, tasmā atthaṃ na hāpeti. Usūyāya pana agatigamanavasena vā bhaṇanto atthaṃ hāpeti, kāraṇaṃ na deti, tasmā so parisagato chambhati ceva vedhati ca. Yo īdiso na hoti, ayaṃ ‘‘paggahāraho’’ti dasseti.

Kiñca bhiyyo ‘‘tatheva pañha’’nti gāthā, tassattho – yathā ca anuyyutaṃ bhaṇanto atthaṃ na hāpeti, tatheva parisāya majjhe pañhaṃ pucchito samāno na ceva pajjhāyati, na ca maṅku hoti. Yo hi atthaṃ na jānāti, so pajjhāyati. Yo vattuṃ na sakkoti, so maṅku hoti. Yo pana atthañca jānāti, vattuñca sakkoti; so na pajjhāyati, na maṅku hoti. **Kālāgata**nti kathetabbayuttakāle āgataṃ. **Byākaraṇāraha**nti pañhassa atthānulomatāya byākaraṇānucchavikaṃ. **Vaco**ti vadanto; evarūpaṃ vacanaṃ bhaṇantoti attho. **Rañjetī**ti toseti. **Viññūparisa**nti viññūnaṃ parisaṃ.

Ācerakamhi ca saketi attano ācariyavāde. **Alaṃ pametu**nti vīmaṃsituṃ taṃ taṃ kāraṇaṃ paññāya tulayituṃ samattho. **Paguṇo**ti kataparicayo laddhāsevano. **Kathetave**ti kathetabbe. **Viraddhikovido**ti viraddhaṭṭhānakusalo.

Paccatthikā yena vajantīti ayaṃ gāthā yādise kathetabbe paguṇo, taṃ dassetuṃ vuttā. Ayañhettha attho – yādisena kathitena paccatthikā ca niggahaṃ gacchanti, mahājano ca saññapanaṃ gacchati; saññattiṃ avabodhanaṃ gacchatīti attho. Yañca kathento sakaṃ ādāyaṃ attano ācariyavādaṃ na hāpeti, yasmiṃ vatthusmiṃ adhikaraṇaṃ uppannaṃ, tadanurūpaṃ anupaghātakaraṃ pañhaṃ byākaramāno tādise kathetabbe paguṇo hotīti.

Dūteyyakammesu alanti aṭṭhahi dūtaṅgehi samannāgatattā saṅghassa dūteyyakammesu samattho. Suṭṭhu uggaṇhātīti **samuggaho**. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā nāma āhunaṃ āhutipiṇḍaṃ samuggaṇhanti, evaṃ pītisomanassajāteneva cetasā saṅghassa kiccesu samuggaho, saṅghassakiccesu tassa tassa kiccassa paṭiggāhakoti attho. **Karaṃ vaco**ti vacanaṃ karonto. **Na tena maññatī**ti tena vacanakaraṇena ‘‘ahaṃ karomi, saṅghabhāraṃ nittharāmī’’ti na mānātimānaṃ jappeti.

Āpajjati yāvatakesu vatthūsūti yattakesu vatthūsu āpattiṃ āpajjamāno āpajjati. **Hoti yathā ca vuṭṭhitī**ti tassā ca āpattiyā yathā vuṭṭhānaṃ hoti. **Ete vibhaṅgā**ti yesu vatthūsu āpajjati, yathā ca vuṭṭhānaṃ hoti, imesaṃ atthānaṃ jotakā ete vibhaṅgā. **Ubhayassā**ti ubhaye assa. **Svāgatā**ti suṭṭhu āgatā. **Āpattivuṭṭhānapadassa kovido**ti āpattivuṭṭhānakāraṇakusalo.

Yāni cācaranti yāni ca bhaṇḍanakāraṇādīni ācaranto tajjanīyakammādivasena nissāraṇaṃ gacchati. **Osāraṇaṃ taṃvusitassa jantuno**ti taṃ vattaṃ vusitassa jantuno, yā osāraṇā kātabbā, etampi jānāti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Kosambakakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya

Mahāvaggavaṇṇanā samattā.

Mahāvagga-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Pañcakanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Sekhabalavaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

1. Pañcakanipātassa paṭhame sattannaṃ sekhānaṃ balānīti **sekhabalāni**. Saddhābalādīsu assaddhiye na kampatīti **saddhābalaṃ**. Ahirike na kampatīti **hirībalaṃ**. Anottappe na kampatīti **ottappabalaṃ**. Kosajje na kampatīti **vīriyabalaṃ**. Avijjāya na kampatīti **paññābalaṃ. Tasmā**ti yasmā imāni sattannaṃ sekhānaṃ balāni, tasmā.

2. Vitthatasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **kāyaduccaritenā**tiādīsu upayogatthe karaṇavacanaṃ, hirīyitabbāni kāyaduccaritādīni hirīyati jigucchatīti attho. Ottappaniddese hetvatthe karaṇavacanaṃ, kāyaduccaritādīhi ottappassa hetubhūtehi ottappati bhāyatīti attho.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo anosakkitamānaso. **Pahānāyā**ti pahānatthāya. **Upasampadāyā**ti paṭilābhatthāya. **Thāmavā**ti vīriyathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamo**ti thiraparakkamo. **Anikkhittadhuro kusalesu dhammesū**ti kusalesu dhammesu anoropitadhuro anosakkitavīriyo.

Udayatthagāminiyāti pañcannaṃ khandhānaṃ udayavayagāminiyā udayañca vayañca paṭivijjhituṃ samatthāya. **Paññāya samannāgato**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca samaṅgibhūto. **Ariyāyā**ti vikkhambhanavasena ca samucchedavasena ca kilesehi ārakā ṭhitāya parisuddhāya. **Nibbedhikāyā**ti sā ca abhinivijjhanato nibbedhikāti vuccati, tāya samannāgatoti attho. Tattha maggapaññā samucchedavasena anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikā, vipassanāpaññā tadaṅgavasena nibbedhikā, maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato tabbipassanā nibbedhikāti vattuṃ vaṭṭati. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti idhāpi maggapaññā sammā hetunā nayena vaṭṭadukkhañca kilesadukkhañca khepayamānā gacchatīti sammā dukkhakkhayagāminī nāma, vipassanāpaññā tadaṅgavasena vaṭṭadukkhañca kilesadukkhañca khepayamānā gacchatīti dukkhakkhayagāminī. Dukkhakkhayagāminiyā vā maggapaññāya paṭilābhāya saṃvattanatopesā dukkhakkhayagāminīti veditabbā. Iti imasmiṃ sutte pañca balāni missakāneva kathitāni, tathā pañcame.

6. Samāpattisuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **akusalassa samāpattī**ti akusaladhammassa samāpajjanā, tena saddhiṃ samaṅgibhāvoti attho. **Pariyuṭṭhāya tiṭṭhatī**ti pariyonandhitvā tiṭṭhati.

7. Kāmasuttavaṇṇanā

7. Sattame **kāmesu laḷitā**ti vatthukāmakilesakāmesu laḷitā abhiratā. **Asitabyābhaṅgi**nti tiṇalāyanaasitañceva tiṇavahanakājañca. **Kulaputto**ti ācārakulaputto. **Ohāyā**ti pahāya. **Alaṃ vacanāyā**ti yuttaṃ vacanāya. **Labbhā**ti sulabhā sakkā labhituṃ. **Hīnā kāmā**ti pañcannaṃ nīcakulānaṃ kāmā. **Majjhimā kāmā**ti majjhimasattānaṃ kāmā. **Paṇītā kāmā**ti rājarājamahāmattānaṃ kāmā. **Kāmātveva saṅkhaṃ gacchantī**ti kāmanavasena kāmetabbavasena ca kāmāicceva saṅkhaṃ gacchanti. **Vuddho hotī**ti mahallako hoti. **Alampañño**ti yuttapañño. **Attagutto**ti attanāva gutto rakkhito, attānaṃ vā gopetuṃ rakkhituṃ samattho. **Nālaṃ pamādāyā**ti na yutto pamajjituṃ. **Saddhāya akataṃ hotī**ti yaṃ saddhāya kusalesu dhammesu kātuṃ yuttaṃ, taṃ na kataṃ hoti. Sesapadesupi eseva nayo. **Anapekkho dānāhaṃ, bhikkhave, tasmiṃ bhikkhusmiṃ homī**ti evaṃ saddhādīhi kātabbaṃ katvāva sotāpattiphale patiṭṭhite tasmiṃ puggale anapekkho homīti dasseti. Imasmiṃ sutte sotāpattimaggo kathito.

8. Cavanasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **saddhamme**ti sāsanasaddhamme. **Assaddho**ti okappanasaddhāya ca pakkhandanasaddhāya cāti dvīhipi saddhāhi virahito. **Cavati nappatiṭṭhātī**ti imasmiṃ sāsane guṇehi cavati, patiṭṭhātuṃ na sakkoti. Iti imasmiṃ sutte appatiṭṭhānañca patiṭṭhānañca kathitaṃ.

9. Paṭhamaagāravasuttavaṇṇanā

9. Navame nāssa gāravoti **agāravo**. Nāssa patissoti **appatisso,** ajeṭṭhako anīcavutti. Sesamettha purimasadisameva.

10. Dutiyaagāravasuttavaṇṇanā

10. Dasame **abhabbo**ti abhājanaṃ. **Vuddhi**nti vaḍḍhiṃ. **Virūḷhi**nti virūḷhamūlatāya niccalabhāvaṃ. **Vepulla**nti mahantabhāvaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sekhabalavaggo paṭhamo.

2. Balavaggo

1. Ananussutasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **pubbāhaṃ, bhikkhave, ananussutesu dhammesū**ti ahaṃ, bhikkhave, pubbe ananussutesu catūsu saccadhammesu. **Abhiññāvosānapāramippatto paṭijānāmī**ti catūsu saccesu catūhi maggehi soḷasavidhassa kiccassa karaṇena abhijānitvā vosānapāramiṃ sabbesaṃ kiccānaṃ niṭṭhitattā katakiccabhāvaṃ pāraṃ patto paṭijānāmīti mahābodhipallaṅke attano āgamanīyaguṇaṃ dasseti. **Tathāgatassā**ti aṭṭhahi kāraṇehi tathāgatassa. **Tathāgatabalānī**ti yathā tehi gantabbaṃ, tatheva gatāni pavattāni ñāṇabalāni. **Āsabhaṃ ṭhāna**nti seṭṭhaṭṭhānaṃ. **Sīhanāda**nti abhītanādaṃ. **Brahmacakka**nti seṭṭhacakkaṃ. **Pavattetī**ti katheti.

2. Kūṭasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sekhabalānī**ti sekhānaṃ ñāṇabalāni. **Agga**nti uttamaṃ. Sesabalāni gopānasiyo kūṭaṃ viya saṅgaṇhātīti **saṅgāhikaṃ**. Tāneva balāni saṃhatāni karotīti **saṅghātaniyaṃ**.

3. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

13. Tatiye tattha muṭṭhassacce na kampatīti **satibalaṃ**. Uddhacce na kampatīti **samādhibalaṃ**.

4. Vitthatasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **satinepakkenā**ti ettha nepakkaṃ vuccati paññā, sā satiyā upakārakabhāvena gahitā.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

15. Pañcame savisayasmiṃyeva lokiyalokuttaradhamme kathetuṃ **kattha ca, bhikkhave, saddhābalaṃ daṭṭhabba**ntiādimāha. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā, rājāti rājapañcamesu sahāyesu ‘‘nakkhattaṃ kīḷissāmā’’ti vīthiṃ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova ‘‘imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā’’ti gehe vicāreti. Dutiyatatiyacatutthassa gehaṃ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova ‘‘imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā’’ti gehe vicāreti. Atha sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issaro, imasmiṃ pana kāle attano geheyeva ‘‘imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, gandhamālālaṅkārādīni dethā’’ti vicāreti, evamevaṃ saddhāpañcamesu balesu tesu sahāyesu ekato vīthiṃ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhābalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ sammappadhānāni patvā paggahalakkhaṇaṃ vīriyabalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satibalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṃ jhānavimokkhe patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhibalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva gehe vicāreti, evameva ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññābalameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontīti evamidha pañca balāni missakāni kathitāni. Chaṭṭhaṃ uttānatthameva. Evaṃ purimavagge ca idha ca aṭṭhasu suttesu sekhabalāneva kathitāni. Karaṇḍakolavāsī mahādattatthero panāha – ‘‘heṭṭhā catūsu suttesu sekhabalāni kathitāni, upari catūsu asekhabalānī’’ti.

7. Paṭhamahitasuttavaṇṇanā

17. Sattame sīlādayo missakāva kathitā. **Vimuttī**ti arahattaphalavimuttiyeva. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** paccavekkhaṇañāṇaṃ, taṃ lokiyameva.

8-10. Dutiyahitasuttādivaṇṇanā

18-20. Aṭṭhame dussīlo bahussuto kathito, navame appassuto dussīlo, dasame bahussuto khīṇāsavoti.

Balavaggo dutiyo.

3. Pañcaṅgikavaggo

1. Paṭhamaagāravasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **asabhāgavuttiko**ti asabhāgāya visadisāya jīvitavuttiyā samannāgato. **Ābhisamācārikaṃ dhamma**nti uttamasamācārabhūtaṃ vattavasena paññattasīlaṃ. **Sekhaṃ dhamma**nti sekhapaṇṇattisīlaṃ. **Sīlānī**ti cattāri mahāsīlāni. **Sammādiṭṭhi**nti vipassanāsammādiṭṭhiṃ. **Sammāsamādhi**nti maggasamādhiñceva phalasamādhiñca. Imasmiṃ sutte sīlādīni missakāni kathitāni.

2. Dutiyaagāravasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **sīlakkhandha**nti sīlarāsiṃ. Sesadvayepi eseva nayo. Ime pana tayopi khandhā missakāva kathitāti.

3. Upakkilesasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **na ca pabhassara**nti na ca pabhāvantaṃ. **Pabhaṅgu cā**ti pabhijjanasabhāvaṃ. **Ayo**ti kāḷalohaṃ. **Loha**nti ṭhapetvā idha vuttāni cattāri avasesaṃ lohaṃ. **Sajjha**nti rajataṃ. **Cittassā**ti cātubhūmakakusalacittassa. Tebhūmakassa tāva upakkilesā hontu, lokuttarassa kathaṃ hontīti? Uppajjituṃ appadānena. Yadaggena hi uppajjituṃ na denti, tadaggeneva te lokiyassapi lokuttarassapi upakkilesā nāma honti. **Pabhaṅgu cā**ti ārammaṇe cuṇṇavicuṇṇabhāvūpagamanena bhijjanasabhāvaṃ. **Sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāyā**ti āsavānaṃ khayasaṅkhātassa arahattassa atthāya hetunā kāraṇena samādhiyati. Ettāvatā cittaṃ visodhetvā arahatte patiṭṭhitaṃ khīṇāsavaṃ dasseti. Idānissa abhiññāpaṭivedhaṃ dassento **yassa yassa cā**tiādimāha. Taṃ uttānatthamevāti.

4. Dussīlasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **hatūpaniso**ti hataupanissayo hatakāraṇo. **Yathābhūtañāṇadassana**nti nāmarūpaparicchedañāṇaṃ ādiṃ katvā taruṇavipassanā. **Nibbidāvirāgo**ti nibbidā ca virāgo ca. Tattha nibbidā balavavipassanā, virāgo maggo. **Vimuttiñāṇadassana**nti phalavimutti ca paccavekkhaṇañāṇañca.

5. Anuggahitasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sammādiṭṭhī**ti vipassanāsammādiṭṭhi. **Cetovimuttiphalā**tiādīsu **cetovimuttī**ti maggaphalasamādhi. **Paññāvimuttī**ti phalañāṇaṃ. **Sīlānuggahitā**ti sīlena anuggahitā anurakkhitā. **Sutānuggahitā**ti bāhusaccena anuggahitā. **Sākacchānuggahitā**ti dhammasākacchāya anuggahitā. **Samathānuggahitā**ti cittekaggatāya anuggahitā.

Imassa panatthassa āvibhāvatthaṃ madhurambabījaṃ ropetvā samantā mariyādaṃ bandhitvā kālānukālaṃ udakaṃ āsiñcitvā kālānukālaṃ mūlāni sodhetvā kālānukālaṃ patitapāṇake hāretvā kālānukālaṃ makkaṭajālaṃ luñcitvā ambaṃ paṭijagganto puriso dassetabbo. Tassa hi purisassa madhurambabījaropanaṃ viya vipassanāsammādiṭṭhi daṭṭhabbā, mariyādabandhanaṃ viya sīlena anuggaṇhanaṃ, udakāsecanaṃ viya sutena anuggaṇhanaṃ, mūlaparisodhanaṃ viya sākacchāya anuggaṇhanaṃ, pāṇakaharaṇaṃ viya jhānavipassanāpāripanthikasodhanavasena samathānuggaṇhanaṃ, makkaṭajālaluñcanaṃ viya balavavipassanānuggaṇhanaṃ, evaṃ anuggahitassa rukkhassa khippameva vaḍḍhitvā phalappadānaṃ viya imehi sīlādīhi anuggahitāya mūlasammādiṭṭhiyā khippameva maggavasena vaḍḍhitvā cetovimuttipaññāvimuttiphalappadānaṃ veditabbaṃ.

6. Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **vimuttāyatanānī**ti vimuccanakāraṇāni. **Yatthā**ti yesu vimuttāyatanesu. **Satthā dhammaṃ desetī**ti catusaccadhammaṃ deseti. **Atthapaṭisaṃvedino**ti pāḷiatthaṃ jānantassa. **Dhammapaṭisaṃvedino**ti pāḷiṃ jānantassa. **Pāmojja**nti taruṇapīti. **Pītī**ti tuṭṭhākārabhūtā balavapīti. **Kāyo**ti nāmakāyo. **Passambhatī**ti paṭippassambhati. **Sukhaṃ vedetī**ti sukhaṃ paṭilabhati. **Cittaṃ samādhiyatī**ti arahattaphalasamādhinā samādhiyati. Ayañhi taṃ dhammaṃ suṇanto āgatāgataṭṭhāne jhānavipassanāmaggaphalāni jānāti, tassa evaṃ jānato pīti uppajjati. So tassā pītiyā antarā osakkituṃ na dento upacārakammaṭṭhāniko hutvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘cittaṃ samādhiyatī’’ti. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – **samādhinimitta**nti aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu aññataro samādhiyeva samādhinimittaṃ. **Suggahitaṃ hotī**tiādisu ācariyassa santike kammaṭṭhānaṃ uggaṇhantena suṭṭhu gahitaṃ hoti suṭṭhu manasikataṃ suṭṭhu upadhāritaṃ. **Suppaṭividdhaṃ paññāyā**ti paññāya suṭṭhu paccakkhaṃ kataṃ. **Tasmiṃ dhamme**ti tasmiṃ kammaṭṭhānapāḷidhamme. Iti imasmiṃ sutte pañcapi vimuttāyatanāni arahattaṃ pāpetvā kathitānīti.

7. Samādhisuttavaṇṇanā

27. Sattame **appamāṇa**nti pamāṇakaradhammarahitaṃ lokuttaraṃ. **Nipakā patissatā**ti nepakkena ca satiyā ca samannāgatā hutvā. **Pañca ñāṇānī**ti pañca paccavekkhaṇañāṇāni. **Paccattaññeva uppajjantī**ti attaniyeva uppajjanti. **Ayaṃ samādhi paccuppannasukho cevā**tiādīsu arahattaphalasamādhi adhippeto. Maggasamādhītipi vadantiyeva. So hi appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho,** purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatiṃ sukhavipāko,** kilesehi ārakattā **ariyo,** kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmiso**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo,** atappaniyaṭṭhena **paṇīto**. Kilesappaṭippassaddhiyā laddhattā kilesappaṭippassaddhibhāvaṃ vā laddhattā **paṭippassaddhaladdho**. Paṭippassaddhaṃ paṭippassaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhakilesena vā arahatā laddhattāpi **paṭippassaddhaladdho,** ekodibhāvena adhigatattā ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaguṇasāsavasamādhi viya sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**. Taṃ samādhiṃ samāpajjanto tato vā vuṭṭhahanto sativepullappattattā **satova samāpajjati, satova vuṭṭhahati**. Yathāparicchinnakālavasena vā sato samāpajjati, sato vuṭṭhahati. Tasmā yadettha ‘‘ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko cā’’ti evaṃ paccavekkhamānassa paccattaṃyeva aparappaccayañāṇaṃ uppajjati, taṃ ekaṃ ñāṇaṃ. Eseva nayo sesesu. Evaṃ imāni pañca ñāṇāni paccattaññeva uppajjantīti.

8. Pañcaṅgikasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **ariyassā**ti vikkhambhanavasena pahīnakilesehi ārakā ṭhitassa. **Bhāvanaṃ desessāmī**ti brūhanaṃ vaḍḍhanaṃ pakāsayissāmi. **Imameva kāya**nti imaṃ karajakāyaṃ. **Abhisandetī**ti temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṃ karoti. **Parisandetī**ti samantato sandeti. **Paripūretī**ti vāyunā bhastaṃ viya pūreti. **Parippharatī**ti samantato phusati. **Sabbāvato kāyassā**ti assa bhikkhuno sabbakoṭṭhāsavato kāyassa kiñci upādinnakasantatipavattiṭṭhāne chavimaṃsalohitānugataṃ aṇumattampi ṭhānaṃ paṭhamajjhānasukhena aphuṭaṃ nāma na hoti.

Dakkhoti cheko paṭibalo nhānīyacuṇṇāni kātuñceva yojetuñca sannetuñca. **Kaṃsathāle**ti yena kenaci lohena katabhājane. Mattikābhājanaṃ pana thiraṃ na hoti, sannentassa bhijjati. Tasmā taṃ na dassesi. **Paripphosakaṃ paripphosaka**nti siñcitvā siñcitvā. **Sanneyyā**ti vāmahatthena kaṃsathālaṃ gahetvā dakkhiṇahatthena pamāṇayuttaṃ udakaṃ siñcitvā siñcitvā parimaddanto piṇḍaṃ kareyya. **Snehānugatā**ti udakasinehena anugatā. **Snehaparetā**ti udakasinehena pariggahitā. **Santarabāhirā**ti saddhiṃ antopadesena ceva bahipadesena ca, sabbatthakameva udakasinehena phuṭāti attho. **Na ca paggharinī**ti na bindu bindu udakaṃ paggharati, sakkā hoti hatthenapi dvīhipi aṅgulīhi gahetuṃ ovaṭṭikāyapi kātunti attho.

Dutiyajjhānasukhaupamāyaṃ **ubbhidodako**ti ubbhinnaudako, na heṭṭhā ubbhijjitvā uggacchanaudako, antoyeva pana uppajjanaudakoti attho. **Āyamukha**nti āgamanamaggo. **Devo**ti megho. **Kālena kāla**nti kāle kāle, anvaḍḍhamāsaṃ vā anudasāhaṃ vāti attho. **Dhāra**nti vuṭṭhiṃ. **Nānuppavecceyyā**ti nappaveseyya, na vasseyyāti attho. **Sītā vāridhārā ubbhijjitvā**ti sītā vāridhārā taṃ rahadaṃ pūrayamānā ubbhijjitvā. Heṭṭhā uggacchanaudakañhi uggantvā bhijjantaṃ udakaṃ khobheti, catūhi disāhi pavisanaudakaṃ purāṇapaṇṇatiṇakaṭṭhadaṇḍakādīhi udakaṃ khobheti. Vuṭṭhiudakaṃ dhārānipātabubbuḷakehi udakaṃ khobheti, sannisinnameva pana hutvā iddhinimmitamiva uppajjamānaṃ udakaṃ imaṃ padesaṃ pharati, imaṃ na pharatīti natthi. Tena aphuṭokāso nāma na hoti. Tattha rahado viya karajakāyo, udakaṃ viya dutiyajjhānasukhaṃ, sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Tatiyajjhānasukhaupamāyaṃ uppalāni ettha santīti **uppalinī**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha ca setarattanīlesu yaṃkiñci uppalameva, ūnakasatapattaṃ puṇḍarīkaṃ, satapattaṃ padumaṃ. Pattaniyamaṃ vā vināpi setaṃ padumaṃ, rattaṃ puṇḍarīkanti ayamettha vinicchayo. **Udakānuggatānī**ti udakato na uggatāni. **Antonimuggaposīnī**ti udakatalassa anto nimuggāniyeva hutvā posanti vaḍḍhantīti attho. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Catutthajjhānaupamāyaṃ **parisuddhena cetasā pariyodātenā**ti ettha nirupakkilesaṭṭhena parisuddhaṃ, pabhassaraṭṭhena pariyodātaṃ veditabbaṃ. **Odātena vatthenā**ti idaṃ utupharaṇatthaṃ vuttaṃ. Kiliṭṭhavatthena hi utupharaṇaṃ na hoti, taṅkhaṇadhotaparisuddhena utupharaṇaṃ balavaṃ hoti. Imissā hi upamāya vatthaṃ viya karajakāyo, utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhaṃ. Tasmā yathā sunhātassa purisassa parisuddhaṃ vatthaṃ sasīsaṃ pārupitvā nisinnassa sarīrato utu sabbameva vatthaṃ pharati, na koci vatthassa aphuṭokāso hoti, evaṃ catutthajjhānasukhena bhikkhuno karajakāyassa na koci okāso aphuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Catutthajjhānacittameva vā vatthaṃ viya, taṃsamuṭṭhānarūpaṃ utupharaṇaṃ viya. Yathā hi katthaci katthaci odātavatthe kāyaṃ aphusantepi taṃsamuṭṭhānena utunā sabbatthakameva kāyo phuṭo hoti, evaṃ catutthajjhānasamuṭṭhāpitena sukhumarūpena sabbatthakameva bhikkhuno kāyo phuṭo hotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Paccavekkhaṇanimittanti paccavekkhaṇañāṇameva. **Suggahitaṃ hotī**ti yathā tena jhānavipassanāmaggā suṭṭhu gahitā honti, evaṃ paccavekkhaṇanimittaṃ aparāparena paccavekkhaṇanimittena suṭṭhu gahitaṃ hoti. **Añño vā añña**nti añño eko aññaṃ ekaṃ, attanoyeva hi attā na pākaṭo hoti. **Ṭhito vā nisinna**nti ṭhitakassāpi nisinno pākaṭo hoti, tenevaṃ vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Udakamaṇiko**ti samekhalā udakacāṭi. **Samatittiko**ti samabharito. **Kākapeyyā**ti mukhavaṭṭiyaṃ nisīditvā kākena gīvaṃ anāmetvāva pātabbo.

Subhūmiyanti samabhūmiyaṃ. ‘‘Subhūme sukhette vihatakhāṇuke bījāni patiṭṭhāpeyyā’’ti (dī. ni. 2.438) ettha pana maṇḍabhūmi subhūmīti āgatā. **Catumahāpathe**ti dvinnaṃ mahāmaggānaṃ vinivijjhitvā gataṭṭhāne. **Ājaññaratho**ti vinītaassaratho. **Odhastapatodo**ti yathā rathaṃ abhiruhitvā ṭhitena sakkā hoti gaṇhituṃ, evaṃ ālambanaṃ nissāya tiriyato ṭhapitapatodo. **Yoggācariyo**ti assācariyo. Sveva assadamme sāretīti **assadammasārathi. Yenicchaka**nti yena yena maggena icchati. **Yadicchaka**nti yaṃ yaṃ gatiṃ icchati. **Sāreyyā**ti ujukaṃ purato peseyya. **Paccāsāreyyā**ti paṭinivatteyya.

Evaṃ heṭṭhā pañcahi aṅgehi samāpattiparikammaṃ kathetvā imāhi tīhi upamāhi paguṇasamāpattiyā ānisaṃsaṃ dassetvā idāni khīṇāsavassa abhiññāpaṭipāṭiṃ dassetuṃ **so sace ākaṅkhatī**tiādimāha. Taṃ uttānatthamevāti.

9. Caṅkamasuttavaṇṇanā

29. Navame **addhānakkhamo hotī**ti dūraṃ addhānamaggaṃ gacchanto khamati, adhivāsetuṃ sakkoti. **Padhānakkhamo**ti vīriyakkhamo. **Caṅkamādhigato samādhī**ti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantena adhigato aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ aññatarasamādhi. **Ciraṭṭhitiko hotī**ti ciraṃ tiṭṭhati. Ṭhitakena gahitanimittañhi nisinnassa nassati, nisinnena gahitanimittaṃ nipannassa. Caṅkamaṃ adhiṭṭhahantena calitārammaṇe gahitanimittaṃ pana ṭhitassapi nisinnassapi nipannassapi na nassatīti.

10. Nāgitasuttavaṇṇanā

30. Dasame uddhaṃ uggatattā ucco, rāsibhāvena ca mahā saddo etesanti **uccāsaddamahāsaddā**. Tesu hi uggatuggatesu khattiyamahāsāla-brāhmaṇamahāsālādīsu mahāsakkāraṃ gahetvā āgatesu ‘‘asukassa okāsaṃ detha, asukassa okāsaṃ dethā’’ti vutte ‘‘mayaṃ paṭhamataraṃ āgatā, mayhaṃ paṭhamataraṃ āgatā, natthi okāso’’ti evaṃ aññamaññaṃ kathentānaṃ saddo ucco ceva mahā ca ahosi. **Kevaṭṭā maññe macchavilope**ti kevaṭṭā viya macchavilope. Tesañhi macchapacchiṃ gahetvā āgatānaṃ vikkiṇanaṭṭhāne ‘‘mayhaṃ detha mayhaṃ dethā’’ti vadato mahājanassa evarūpo saddo hoti. **Mīḷhasukha**nti asucisukhaṃ. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. **Lābhasakkārasilokasukha**nti lābhasakkārañceva vaṇṇabhaṇanañca nissāya uppannasukhaṃ.

Taṃninnāva gamissantīti taṃ tadeva bhagavato gataṭṭhānaṃ gamissanti, anubandhissantiyevāti vuttaṃ hoti. **Tathā hi, bhante, bhagavato sīlapaññāṇa**nti yasmā tathāvidhaṃ tumhākaṃ sīlañca ñāṇañcāti attho. **Mā ca mayā yaso**ti mayā saddhiṃ yasopi mā samāgacchatu. **Piyāna**nti piyajanānaṃ. **Eso tassa nissando**ti esā piyabhāvassa nipphatti. **Asubhanimittānuyoga**nti asubhakammaṭṭhānānuyogaṃ. **Subhanimitte**ti rāgaṭṭhāniye iṭṭhārammaṇe. **Eso tassa nissando**ti esā tassa asubhanimittānuyogassa nipphatti. Evamimasmiṃ sutte imesu pañcasu ṭhānesu vipassanāva kathitāti.

Pañcaṅgikavaggo tatiyo.

4. Sumanavaggo

1. Sumanasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **sumanā rājakumārī**ti mahāsakkāraṃ katvā patthanaṃ patthetvā evaṃ laddhanāmā rājakaññā. Vipassisammāsambuddhakālasmiṃ hi nāgaresu ‘‘yuddhampi katvā satthāraṃ amhākaṃ gaṇhissāmā’’ti senāpatiṃ nissāya buddhappamukhaṃ saṅghaṃ labhitvā paṭipāṭiyā puññāni kātuṃ āraddhesu sabbapaṭhamadivaso senāpatissa vāro ahosi. Tasmiṃ divase senāpati mahādānaṃ sajjetvā ‘‘ajja yathā añño koci ekabhikkhampi na deti, evaṃ rakkhathā’’ti samantā purise ṭhapesi. Taṃdivasaṃ seṭṭhibhariyā rodamānā pañcahi kumārikāsatehi saddhiṃ kīḷitvā āgataṃ dhītaraṃ āha – ‘‘sace, amma, tava pitā jīveyya, ajjāhaṃ paṭhamaṃ dasabalaṃ bhojeyya’’nti. Sā taṃ āha – ‘‘amma, mā cintayi, ahaṃ tathā karissāmi, yathā buddhappamukho saṅgho amhākaṃ paṭhamaṃ bhikkhaṃ bhuñjissatī’’ti. Tato satasahassagghanikāya suvaṇṇapātiyā nirudakapāyāsaṃ pūretvā sappimadhusakkharādīhi abhisaṅkharitvā aññissā pātiyā paṭikujjitvā taṃ sumanamālāguḷehi parikkhipitvā mālāguḷasadisaṃ katvā bhagavato gāmaṃ pavisanavelāya sayameva ukkhipitvā dhātigaṇaparivutā gharā nikkhami.

Antarāmagge senāpatino upaṭṭhākā, ‘‘amma, mā ito āgamā’’ti vadanti. Mahāpuññā nāma manāpakathā honti, na ca tesaṃ punappunaṃ bhaṇantānaṃ kathā paṭikkhipituṃ sakkā hoti. Sā ‘‘cūḷapita, mahāpita, mātula, kissa tumhe gantuṃ na dethā’’ti āha. Senāpatinā ‘‘aññassa kassaci khādanīyaṃ bhojanīyaṃ mā dethā’’ti ṭhapitamha, ammāti. Kiṃ pana mama hatthe khādanīyaṃ bhojanīyaṃ passathāti? Mālāguḷaṃ passāmāti. Kiṃ tumhākaṃ senāpati mālāpūjampi kātuṃ na detīti? Deti, ammāti. Tena hi apethāti bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘mālāguḷaṃ gaṇhatha bhagavā’’ti āha. Bhagavā ekaṃ senāpatissa upaṭṭhākaṃ oloketvā mālāguḷaṃ gaṇhāpesi. Sā bhagavantaṃ vanditvā ‘‘bhavābhavābhinibbattiyaṃ me sati paritassanajīvitaṃ nāma mā hotu, ayaṃ sumanamālā viya nibbattanibbattaṭṭhāne piyāva homi, nāmena ca sumanāyevā’’ti patthanaṃ katvā satthārā ‘‘sukhinī hohī’’ti vuttā vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Bhagavāpi senāpatissa gehaṃ gantvā paññattāsane nisīdi. Senāpati yāguṃ gahetvā upagañchi, satthā hatthena pattaṃ pidahi. Nisinno, bhante, bhikkhusaṅghoti. Atthi no eko antarāmagge piṇḍapāto laddhoti? Mālaṃ apanetvā piṇḍapātaṃ addasa. Cūḷupaṭṭhāko āha – ‘‘sāmi mālāti maṃ vatvā mātugāmo vañcesī’’ti. Pāyāso bhagavantaṃ ādiṃ katvā sabbabhikkhūnaṃ pahosi. Senāpati attano deyyadhammaṃ adāsi. Satthā bhattakiccaṃ katvā maṅgalaṃ vatvā pakkāmi. Senāpati ‘‘kā nāma sā piṇḍapātamadāsī’’ti pucchi. Seṭṭhidhītā sāmīti. Sappaññā itthī, evarūpāya ghare vasantiyā purisassa saggasampatti nāma na dullabhāti kaṃ ānetvā jeṭṭhakaṭṭhāne ṭhapesi?

Sā pitugehe ca senāpatigehe ca dhanaṃ gahetvā yāvatāyukaṃ tathāgatassa dānaṃ datvā puññāni karitvā tato cutā kāmāvacaradevaloke nibbatti. Nibbattakkhaṇeyeva jāṇuppamāṇena odhinā sakalaṃ devalokaṃ paripūrayamānaṃ sumanavassaṃ vassi. Devatā ‘‘ayaṃ attanāva attano nāmaṃ gahetvā āgatā’’ti ‘‘sumanā devadhītā’’tvevassā nāmaṃ akaṃsu. Sā ekanavutikappe devesu ca manussesu ca saṃsarantī nibbattanibbattaṭṭhāne avijahitasumanavassā ‘‘sumanā sumanā’’tveva nāmā ahosi. Imasmiṃ pana kāle kosalarañño aggamahesiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Tāpi pañcasatā kumārikā taṃdivasaññeva tasmiṃ tasmiṃ kule paṭisandhiṃ gahetvā ekadivaseyeva sabbā mātukucchito nikkhamiṃsu. Taṃkhaṇaṃyeva jāṇuppamāṇena odhinā sumanavassaṃ vassi. Taṃ disvā rājā ‘‘pubbe katābhinīhārā esā bhavissatī’’ti tuṭṭhamānaso ‘‘dhītā me attanāva attano nāmaṃ gahetvā āgatā’’ti sumanātvevassā nāmaṃ katvā ‘‘mayhaṃ dhītā na ekikāva nibbattissatī’’ti nagaraṃ vicināpento ‘pañca dārikāsatāni jātānī’’ti sutvā sabbā attanāva posāpesi. Māse māse sampate ‘‘ānetvā mama dhītu dassethā’’ti āha. Evamesā mahāsakkāraṃ katvā patthanaṃ patthetvā evaṃladdhanāmāti veditabbā.

Tassā sattavassikakāle anāthapiṇḍikena vihāraṃ niṭṭhāpetvā tathāgatassa dūte pesite satthā bhikkhusaṅghaparivāro sāvatthiṃ agamāsi. Anāthapiṇḍiko gantvā rājānaṃ evamāha – ‘‘mahārāja, satthu idhāgamanaṃ amhākampi maṅgalaṃ tumhākampi maṅgalameva, sumanaṃ rājakumāriṃ pañcahi dārikāsatehi saddhiṃ puṇṇaghaṭe ca gandhamālādīni ca gāhāpetvā dasabalassa paccuggamanaṃ pesethā’’ti. Rājā ‘‘sādhu mahāseṭṭhī’’ti tathā akāsi. Sāpi raññā vuttanayeneva gantvā satthāraṃ vanditvā gandhamālādīhi pūjetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Satthā tassā dhammaṃ desesi. Sā pañcahi kumārikāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Aññānipi pañca dārikāsatāni pañca mātugāmasatāni pañca upāsakasatāni tasmiṃyeva khaṇe sotāpattiphalaṃ pāpuṇiṃsu. Evaṃ tasmiṃ divase antarāmaggeyeva dve sotāpannasahassāni jātāni.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkamīti? Pañhaṃ pucchitukāmatāya. Kassapasammāsambuddhakāle kira sahāyakā dve bhikkhū ahesuṃ. Tesu eko sāraṇīyadhammaṃ pūreti, eko bhattaggavattaṃ. Sāraṇīyadhammapūrako itaraṃ āha – ‘‘āvuso, adinnassa phalaṃ nāma natthi, attanā laddhaṃ paresaṃ datvā bhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti. Itaro pana āha – ‘‘āvuso, tvaṃ na jānāsi, deyyadhammaṃ nāma vinipātetuṃ na vaṭṭati, attano yāpanamattameva gaṇhantena bhattaggavattaṃ pūretuṃ vaṭṭatī’’ti. Tesu ekopi ekaṃ attano ovāde otāretuṃ nāsakkhi. Dvepi attano paṭipattiṃ pūretvā tato cutā kāmāvacaradevaloke nibbattiṃsu. Tattha sāraṇīyadhammapūrako itaraṃ pañcahi dhammehi adhigaṇhi.

Evaṃ te devesu ca manussesu ca saṃsarantā ekaṃ buddhantaraṃ khepetvā imasmiṃ kāle sāvatthiyaṃ nibbattiṃsu. Sāraṇīyadhammapūrako kosalarañño aggamahesiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi, itaro tassāyeva upaṭṭhākaitthiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Te dvepi janā ekadivaseneva jāyiṃsu. Te nāmaggahaṇadivase nhāpetvā sirigabbhe nipajjāpetvā dvinnampi mātaro bahi sakkāraṃ saṃvidahiṃsu. Tesu sāraṇīyadhammapūrako akkhīni ummīletvā mahantaṃ setacchattaṃ supaññattaṃ sirisayanaṃ alaṅkatapaṭiyattañca nivesanaṃ disvā ‘‘ekasmiṃ rājakule nibbattosmī’’ti aññāsi. So ‘‘kiṃ nu kho kammaṃ katvā idha nibbattosmī’’ti āvajjento ‘‘sāraṇīyadhammanissandenā’’ti ñatvā ‘‘sahāyo me kuhiṃ nu kho nibbatto’’ti āvajjento nīcasayane nipannaṃ disvā ‘‘ayaṃ bhattaggavattaṃ pūremīti mama vacanaṃ na gaṇhi, imasmiṃ idāni taṃ ṭhāne niggaṇhituṃ vaṭṭatī’’ti ‘‘samma mama vacanaṃ nākāsī’’ti āha. Atha kiṃ jātanti. Passa mayhaṃ sampattiṃ, setacchattassa heṭṭhā sirisayane nipannosmi, tvaṃ nīcamañce thaddhaattharaṇamatte nipannosīti. Kiṃ pana tvaṃ etaṃ nissāya mānaṃ karosi, nanu veḷusalākāhi katvā pilotikāya paliveṭhitaṃ sabbametaṃ pathavīdhātumattamevāti?

Sumanā tesaṃ kathaṃ sutvā ‘‘mama bhātikānaṃ santike koci natthī’’ti tesaṃ samīpaṃ gacchantī dvāraṃ nissāya ṭhitā ‘‘dhātū’’ti vacanaṃ sutvā ‘‘idaṃ dhātūti vacanaṃ bahiddhā natthi. Mama bhātikā samaṇadevaputtā bhavissantī’’ti cintetvā – ‘‘sacāhaṃ ‘ime evaṃ kathentī’ti mātāpitūnaṃ kathessāmi, ‘amanussā ete’ti nīharāpessanti. Idaṃ kāraṇaṃ aññassa akathetvā kaṅkhacchedakaṃ purisaheraññikaṃ mama pitaraṃ mahāgotamadasabalaṃyeva pucchissāmī’’ti bhuttapātarāsā rājānaṃ upasaṅkamitvā ‘‘dasabalassa upaṭṭhānaṃ gamissāmī’’ti āha. Rājā pañca rathasatāni yojāpesi. Jambudīpatalasmiñhi tissova kumāriyo pitūnaṃ santikā pañca rathasatāni labhiṃsu – bimbisārarañño dhītā cundī rājakaññā, dhanañcayassa seṭṭhissa dhītā visākhā, ayaṃ sumanā rājakaññāti. Sā gandhamālaṃ ādāya rathe ṭhitā pañcarathasataparivārā ‘‘imaṃ pañhaṃ pucchissāmī’’ti yena bhagavā tenupasaṅkami.

Idhassūti idha bhaveyyuṃ. **Eko dāyako**ti eko attanā laddhalābhato parassa datvā paribhuñjanako sāraṇīyadhammapūrako. **Eko adāyako**ti eko attanā laddhaṃ parassa adatvā paribhuñjanako bhattaggavattapūrako. **Devabhūtānaṃ pana nesa**nti devabhūtānaṃ etesaṃ. **Adhigaṇhātī**ti adhibhavitvā gaṇhāti ajjhottharati atiseti. **Ādhipateyyenā**ti jeṭṭhakakāraṇena. **Imehi pañcahi ṭhānehī**ti sesadeve sakko devarājā viya imehi pañcahi kāraṇehi adhigaṇhāti. **Mānusakenā**tiādīsu āyunā mahākassapatthero viya bākulatthero viya ānandatthero viya ca, vaṇṇena mahāgatimbaabhayatthero viya bhaṇḍāgāraamacco viya ca, sukhena raṭṭhapālakulaputto viya soṇaseṭṭhiputto viya yasadārako viya ca, yasena dhammāsoko viya, tathā ādhipaccenāti imehi pañcahi kāraṇehi atireko jeṭṭhako hoti.

Yācitova bahulanti bākulatthera-sīvalitthera-ānandattherādayo viya yācitova bahulaṃ cīvarādīni paribhuñjatīti imehi kāraṇehi atireko hoti jeṭṭhako. **Yadidaṃ vimuttiyā vimutti**nti yaṃ ekassa vimuttiyā saddhiṃ itarassa vimuttiṃ ārabbha nānākaraṇaṃ vattabbaṃ bhaveyya, taṃ na vadāmīti attho. Sattavassikadārako vā hi vimuttiṃ paṭivijjhatu vassasatikatthero vā bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā devo vā māro vā brahmā vā, paṭividdhalokuttaramagge nānattaṃ nāma natthi. **Alamevā**ti yuttameva. **Yatra hi nāmā**ti yāni nāma.

Gacchaṃ ākāsadhātuyāti ākāsena gacchanto. **Saddho**ti ratanattayaguṇānaṃ saddhātā. **Thanaya**nti gajjanto. **Vijjumālī**ti mālāsadisāya meghamukhe carantiyā vijjulatāya samannāgato. **Satakkakū**ti satakūṭo, ito cito ca uṭṭhitena valāhakakūṭasatena samannāgatoti attho. **Dassanasampanno**ti sotāpanno. **Bhogaparibyūḷho**ti udakoghena viya dānavasena dīyamānehi bhogehi paribyūḷho, devalokaṃ sampāpitoti attho. **Peccā**ti paraloke. **Sagge pamodatī**ti yasmiṃ sagge uppajjati, tattheva modatīti.

2. Cundīsuttavaṇṇanā

32. Dutiye **pañcahi rathasatehī**ti bhuttapātarāsā pitu santikaṃ pesetvā pañca rathasatāni yojāpetvā tehi parivutāti attho. **Upasaṅkamī**ti bhātarā saddhiṃ pavattitaṃ pañhasākacchaṃ pucchissāmīti gandhamālacuṇṇādīni ādāya upasaṅkami. **Yadeva so hotī**ti yadā eva so hoti. Atha vā yo eva so hoti. **Ariyakantāni sīlānī**ti maggaphalasampayuttāni sīlāni. Tāni hi ariyānaṃ kantāni honti, bhavantarepi na pariccajanti. Sesaṃ catukkanipāte aggappasādasutte vuttanayeneva veditabbaṃ.

3. Uggahasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **bhaddiye**ti bhaddiyanagare. **Jātiyāvane**ti sayaṃjāte aropite himavantena saddhiṃ ekābaddhe vanasaṇḍe, taṃ nagaraṃ upanissāya tasmiṃ vane viharatīti attho. **Attacatuttho**ti attanā catuttho. Kasmā panesa bhagavantaṃ attacatutthaṃyeva nimantesi? Gehe kirassa maṅgalaṃ mahantaṃ, tattha mahantena saṃvidhānena bahū manussā sannipatissanti. Te bhikkhusaṅghaṃ parivisantena dussaṅgahā bhavissantīti attacatutthaṃyeva nimantesi. Api cassa evampi ahosi – ‘‘daharakumārikāyo mahābhikkhusaṅghamajjhe satthari ovadante olīnamanā ovādaṃ gahetuṃ na sakkuṇeyyu’’nti. Imināpi kāraṇena attacatutthameva nimantesi. **Ovadatu tāsaṃ, bhante**ti, bhante bhagavā, etāsaṃ ovadatu, etā ovadatūti attho. Upayogatthasmiñhi etaṃ sāmivacanaṃ. **Yaṃ tāsa**nti yaṃ ovādānusāsanaṃ etāsaṃ. Evañca pana vatvā so seṭṭhi ‘‘imā mama santike ovādaṃ gaṇhamānā harāyeyyu’’nti bhagavantaṃ vanditvā pakkāmi.

Bhattūti sāmikassa. **Anukampaṃ upādāyā**ti anuddayaṃ paṭicca. **Pubbuṭṭhāyiniyo**ti sabbapaṭhamaṃ uṭṭhānasīlā. **Pacchānipātiniyo**ti sabbapacchā nipajjanasīlā. Itthiyā hi paṭhamataraṃ bhuñjitvā sayanaṃ āruyha nipajjituṃ na vaṭṭati, sabbe pana gehaparijane bhojetvā upakaraṇabhaṇḍaṃ saṃvidhāya gorūpādīni āgatānāgatāni ñatvā sve kattabbakammaṃ vicāretvā kuñcikāmuddikaṃ hatthe katvā sace bhojanaṃ atthi, bhuñjitvā, no ce atthi, aññaṃ pacāpetvā sabbe santappetvā pacchā nipajjituṃ vaṭṭati. Nipannāyapi yāva sūriyuggamanā niddāyituṃ na vaṭṭati, sabbapaṭhamaṃ pana uṭṭhāya dāsakammakare pakkosāpetvā ''idañcidañca kammaṃ karothā''ti kammantaṃ vicāretvā dhenuyo duhāpetvā sabbaṃ gehe kattabbakiccaṃ attano paccakkhaṃyeva kātuṃ vaṭṭati. Etamatthaṃ sandhāya ''pubbuṭṭhāyiniyo pacchānipātiniyo''ti āha. **''Kiṃkārapaṭissāviniyo**ti kiṃ karoma kiṃ karomā''ti mukhaṃ oloketvā vicaraṇasīlā. **Manāpacāriniyo**ti manāpaṃyeva kiriyaṃ karaṇasīlā. **Piyavādiniyo**ti piyameva vacanaṃ vādanasīlā. **Pūjessāmā**ti catupaccayapūjāya pūjayissāma.

Abbhāgateti attano santikaṃ āgate. **Āsanodakena paṭipūjessāmā**ti āsanena ca pādadhovanaudakena ca pūjayissāma. Ettha ca mātāpitūnaṃ devasikaṃ sakkāro kātabbo. Samaṇabrāhmaṇānaṃ pana abbhāgatānaṃ āsanaṃ datvā pādadhovanañca dātabbaṃ, sakkāro ca kātabbo.

Uṇṇāti eḷakalomaṃ. **Tattha dakkhā bhavissāmā**ti eḷakalomānaṃ vijaṭanadhovanarajanaveṇikaraṇādīsu kappāsassa ca vaṭṭanapisanaphoṭanakantanādīsu chekā bhavissāma. **Tatrupāyāyā**ti tasmiṃ uṇṇākappāsasaṃvidhāne upāyabhūtāya ''imasmiṃ kāle idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭatī''ti evaṃ pavattāya vīmaṃsāya samannāgatā. **Alaṃ kātuṃ alaṃ saṃvidhātu**nti attanā kātumpi parehi kārāpetumpi yuttā ceva samatthā ca bhavissāmāti attho.

Katañca katato jānissāma, akatañca akatatoti sakaladivasaṃ idaṃ nāma kammaṃ katvā āgatānaṃ, upaḍḍhadivasaṃ idaṃ nāma kammaṃ katvā āgatānaṃ, nikkammānaṃ gehe nisinnānaṃ idaṃ nāma dātuñca evañca kātuṃ vaṭṭatīti evaṃ jānissāma. **Gilānakānañca balābala**nti sace hi gilānakāle tesaṃ bhesajjabhojanādīni datvā rogaṃ phāsuṃ na karonti, ''ime arogakāle amhe yaṃ icchanti, taṃ kārenti. Gilānakāle atthi bhāvampi no na jānantī''ti virattarūpā pacchā kiccāni na karonti, dukkaṭāni vā karonti. Tasmā nesaṃ balābalaṃ ñatvā dātabbañca kātabbañca jānissāmāti evaṃ tumhehi sikkhitabbanti dasseti. **Khādanīyaṃ bhojanīyañcassā**ti khādanīyañca bhojanīyañca assa antojanassa. **Paccaṃsenā**ti paṭilabhitabbena aṃsena, attano attano laddhabbakoṭṭhāsānurūpenāti attho. **Saṃvibhajissāmā**ti dassāma. **Sampādessāmā**ti sampādayissāma.

Adhuttīti purisadhuttasurādhuttatāvasena adhuttiyo. **Athenī**ti atheniyo acoriyo. **Asoṇḍī**ti surāsoṇḍatādivasena asoṇḍiyo.

Evaṃ suttantaṃ niṭṭhapetvā idāni gāthāhi kūṭaṃ gaṇhanto **yo naṃ bharati sabbadā**tiādimāha. Tattha **bharatī**ti posati paṭijaggati. **Sabbakāmahara**nti sabbakāmadadaṃ. **Sotthī**ti suitthī. **Evaṃ vattatī**ti ettakaṃ vattaṃ pūretvā vattati. **Manāpā nāma te devā**ti nimmānaratī devā. Te hi icchiticchitaṃ rūpaṃ māpetvā abhiramaṇato nimmānaratīti ca manāpāti ca vuccantīti.

4. Sīhasenāpatisuttavaṇṇanā

34. Catutthe **sandiṭṭhika**nti sāmaṃ passitabbakaṃ. **Dāyako**ti dānasūro. Na so saddhāmattakeneva tiṭṭhati, pariccajitumpi sakkotīti attho. **Dānapatī**ti yaṃ dānaṃ deti, tassa pati hutvā deti, na dāso, na sahāyo. Yo hi attanā madhuraṃ bhuñjati, paresaṃ amadhuraṃ deti, so dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā deti. Yo yaṃ attanā bhuñjati, tadeva deti, so sahāyo hutvā deti. Yo pana attanā yena kenaci yāpeti, paresaṃ madhuraṃ deti, so pati jeṭṭhako sāmī hutvā deti. Tādisaṃ sandhāya vuttaṃ – ''dānapatī''ti.

Amaṅkubhūtoti na nittejabhūto. **Visārado**ti ñāṇasomanassappatto. **Sahabyataṃ gatā**ti sahabhāvaṃ ekībhāvaṃ gatā. **Katāvakāsā**ti yena kammena tattha avakāso hoti, tassa katattā katāvakāsā. Taṃ pana yasmā kusalameva hoti, tasmā **katakusalā**ti vuttaṃ. **Modare**ti modanti pamodanti. **Asitassā**ti anissitassa tathāgatassa. **Tādino**ti tādilakkhaṇaṃ pattassa.

5. Dānānisaṃsasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **gihidhammā anapagato hotī**ti akhaṇḍapañcasīlo hoti. **Sataṃ dhammaṃ anukkama**nti sappurisānaṃ mahāpurisānaṃ dhammaṃ anukkamanto. **Santo naṃ bhajantī**ti sappurisā buddhapaccekabuddhatathāgatasāvakā etaṃ bhajanti.

6. Kāladānasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **kāladānānī**ti yuttadānāni, pattadānāni anucchavikadānānīti attho. **Navasassānī**ti aggasassāni. **Navaphalānī**ti ārāmato paṭhamuppannāni aggaphalāni. **Paṭhamaṃ sīlavantesu patiṭṭhāpetī**ti paṭhamaṃ sīlavantānaṃ datvā pacchā attanā paribhuñjati. **Vadaññū**ti bhāsitaññū. **Kālena dinna**nti yuttappattakālena dinnaṃ. **Anumodantī**ti ekamante ṭhitā anumodanti. **Veyyāvacca**nti kāyena veyyāvaṭikakammaṃ karonti. **Appaṭivānacitto**ti anukkaṇṭhitacitto. **Yattha dinnaṃ mahapphala**nti yasmiṃ ṭhāne dinnaṃ mahapphalaṃ hoti, tattha dadeyya.

7. Bhojanasuttavaṇṇanā

37. Sattame **āyuṃ detī**ti āyudānaṃ deti. **Vaṇṇa**nti sarīravaṇṇaṃ. **Sukha**nti kāyikacetasikasukhaṃ. **Bala**nti sarīrathāmaṃ. **Paṭibhāna**nti yuttamuttappaṭibhānaṃ.

8. Saddhasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **anukampantī**ti anuggaṇhanti. **Khandhimāva mahādumo**ti khandhasampanno mahārukkho viya. **Manorame āyatane**ti ramaṇīye samosaraṇaṭṭhāne. **Chāyaṃ chāyatthikā yantī**ti chāyāya atthikāva chāyaṃ upagacchanti. **Nivātavutti**nti nīcavuttiṃ. **Atthaddha**nti kodhamānathaddhatāya rahitaṃ. **Sorata**nti soraccena sucisīlena samannāgataṃ. **Sakhila**nti sammodakaṃ.

9. Puttasuttavaṇṇanā

39. Navame **bhato vā no bharissatī**ti amhehi thaññapāyanahatthapādavaḍḍhanādīhi bhato paṭijaggito amhe mahallakakāle hatthapādadhovana-nhāpanayāgubhattadānādīhi bharissati. **Kiccaṃ vā no karissatī**ti attano kammaṃ ṭhapetvā amhākaṃ rājakulādīsu uppannaṃ kiccaṃ gantvā karissati. **Kulavaṃso ciraṃ ṭhassatī**ti amhākaṃ santakaṃ khettavatthuhiraññasuvaṇṇādiṃ avināsetvā rakkhante putte kulavaṃso ciraṃ ṭhassati, amhehi vā pavattitāni salākabhattādīni anupacchinditvā pavattessati, evampi no kulavaṃso ciraṃ ṭhassati. **Dāyajjaṃ paṭipajjissatī**ti kulavaṃsānurūpāya paṭipattiyā attānaṃ dāyajjārahaṃ karonto amhākaṃ santakaṃ dāyajjaṃ paṭipajjissati. **Dakkhiṇaṃ anuppadassatī**ti pattidānaṃ katvā tatiyadivasato paṭṭhāya dānaṃ anuppadassati.

Santo sappurisāti imasmiṃ ṭhāne mātāpitūsu sammā paṭipattiyā santo sappurisāti veditabbā. **Pubbe katamanussara**nti mātāpitūhi paṭhamataraṃ kataguṇaṃ anussarantā. **Ovādakārī**ti mātāpitūhi dinnassa ovādassa kattā. **Bhataposī**ti yehi bhato, tesaṃ posako. **Pasaṃsiyo**ti diṭṭheva dhamme mahājanena pasaṃsitabbo hoti.

10. Mahāsālaputtasuttavaṇṇanā

40. Dasame **mahāsālā**ti mahārukkhā. **Sākhāpattapalāsena vaḍḍhantī**ti khuddakasākhāhi ca pattasaṅkhātena ca palāsena vaḍḍhanti. **Araññasmi**nti agāmake padese. **Brahāvane**ti mahāvane aṭaviyaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sumanavaggo catuttho.

5. Muṇḍarājavaggo

1. Ādiyasuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **bhogānaṃ ādiyā**ti bhogānaṃ ādātabbakāraṇāni. **Uṭṭhānavīriyādhigatehī**ti uṭṭhānasaṅkhātena vīriyena adhigatehi. **Bāhābalaparicitehī**ti bāhubalena sañcitehi. **Sedāvakkhittehī**ti sedaṃ avakkhipetvā uppāditehi. **Dhammikehī**ti dhammayuttehi. **Dhammaladdhehī**ti dasakusalakammaṃ akopetvā laddhehi. **Pīṇetī**ti pīṇitaṃ thūlaṃ karoti. Sesamettha catukkanipāte vuttanayeneva veditabbaṃ. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3. Iṭṭhasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **āyusaṃvattanikā paṭipadā**ti dānasīlādikā puññapaṭipadā. Sesesupi eseva nayo. **Atthābhisamayā**ti atthassa abhisamāgamena, atthappaṭilābhenāti vuttaṃ hoti.

4. Manāpadāyīsuttavaṇṇanā

44. Catutthe **uggo**ti guṇehi uggatattā evaṃladdhanāmo. **Sālapupphakaṃ khādanīya**nti catumadhurayojitena sālipiṭṭhena kataṃ sālapupphasadisaṃ khādanīyaṃ. Tañhi paññāyamānavaṇṭapattakesaraṃ katvā jīrakādisambhārayutte sappimhi pacitvā sappiṃ vinivattetvā kolumbe pūretvā gandhavāsaṃ gāhāpetvā pidahitvā lañchetvā ṭhapitaṃ hoti. Taṃ so yāguṃ pivitvā nisinnassa bhagavato antarabhatte dātukāmo evamāha. **Paṭiggahesi bhagavā**ti desanāmattametaṃ, upāsako pana taṃ bhagavato ca pañcannañca bhikkhusatānaṃ adāsi. Yathā ca taṃ, evaṃ sūkaramaṃsādīnipi. Tattha **sampannakolaka**nti sampannabadaraṃ. **Sūkaramaṃsa**nti madhurarasehi badarehi saddhiṃ jīrakādisambhārehi yojetvā pakkaṃ ekasaṃvaccharikasūkaramaṃsaṃ. **Nibbattatelaka**nti vinivattitatelaṃ. **Nāliyasāka**nti sālipiṭṭhena saddhiṃ madditvā jīrakādisaṃyutte sappimhi pacitvā catumadhurena yojetvā vāsaṃ gāhāpetvā ṭhapitaṃ nāliyasākaṃ. **Netaṃ bhagavato kappatī**ti ettha akappiyaṃ upādāya kappiyampi na kappatīti vuttaṃ, seṭṭhi pana sabbampi taṃ āharāpetvā rāsiṃ katvā yaṃ yaṃ akappiyaṃ, taṃ taṃ antarāpaṇaṃ pahiṇitvā kappiyaṃ upabhogaparibhogabhaṇḍaṃ adāsi. Candanaphalakaṃ nātimahantaṃ dīghato aḍḍhateyyaratanaṃ, tiriyaṃ diyaḍḍharatanaṃ, sāravarabhaṇḍattā pana mahagghaṃ ahosi. Bhagavā taṃ paṭiggahetvā khaṇḍākhaṇḍikaṃ chedāpetvā bhikkhūnaṃ añjanapisanatthāya dāpesi.

Ujjubhūtesūti kāyavācācittehi ujukesu. **Chandasā**ti pemena. **Catta**ntiādīsu pariccāgavasena **cattaṃ**. Muttacāgatāya **muttaṃ**. Anapekkhacittatāya cittena na uggahitanti **anuggahītaṃ. Khettūpame**ti viruhanaṭṭhena khettasadise.

Aññataraṃ manomayanti suddhāvāsesu ekaṃ jhānamanena nibbattaṃ devakāyaṃ. **Yathādhippāyo**ti yathājjhāsayo. Iminā kiṃ pucchati? Tassa kira manussakāle arahattatthāya ajjhāsayo ahosi, taṃ pucchāmīti pucchati. Devaputtopi arahattaṃ pattatāya **taggha me bhagavā yathādhippāyo**ti āha. **Yattha yatthūpapajjatī**ti tīsu vā kulasampattīsu chasu vā kāmasaggesu yattha yattha uppajjati, tattha tattha dīghāyu yasavā hotīti. Pañcamaṃ catukkanipāte vuttanayeneva veditabbaṃ. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

8. Alabbhanīyaṭhānasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **alabbhanīyānī**ti aladdhabbāni, na sakkā labhituṃ. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Jarādhammaṃ mā jīrī**ti yaṃ mayhaṃ jarāsabhāvaṃ, taṃ mā jīratu. Sesapadesupi eseva nayo.

Nacchādeyyāti na rucceyya. **Abbuhī**ti nīhari.

Yatoti yasmiṃ kāle. **Āpadāsū**ti upaddavesu. **Na vedhatī**ti na kampati nānusocati. **Atthavinicchayaññū**ti kāraṇatthavinicchaye kusalo. **Purāṇa**nti nibbikāratāya porāṇakameva. **Jappenā**ti vaṇṇabhaṇanena. **Mantenā**ti mahānubhāvamantaparivattanena. **Subhāsitenā**ti subhāsitakathanena. **Anuppadānenā**ti satassa vā sahassassa vā dānena. **Paveṇiyā vā**ti kulavaṃsena vā, ''idaṃ amhākaṃ paveṇiyā āciṇṇaṃ, idaṃ anāciṇṇa''nti evaṃ paveṇikathanenāti attho. **Yathā yathā yattha labhetha attha**nti etesu jappādīsu yena yena yattha yattha ṭhāne jarādhammādīnaṃ ajīraṇatādiatthaṃ labheyya. **Tathā tathā tattha parakkameyyā**ti tena tena tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne parakkamaṃ kareyya. **Kammaṃ daḷha**nti vaṭṭagāmikammaṃ mayā thiraṃ katvā āyūhitaṃ, svāhaṃ idāni kinti karomīti evaṃ paccavekkhitvā adhivāseyyāti.

9. Kosalasuttavaṇṇanā

49. Navame **upakaṇṇake**ti kaṇṇamūle. **Dummano**ti duṭṭhumano. **Pattakkhandho**ti patitakkhandho. **Pajjhāyanto**ti cintayanto. **Appaṭibhāno**ti nippaṭibhāno hutvā. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

10. Nāradasuttavaṇṇanā

50. Dasame **ajjhomucchito**ti adhiomucchito gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇasabhāvāya atirekamucchāya taṇhāya samannāgato. **Mahaccā rājānubhāvenā**ti mahatā rājānubhāvena, aṭṭhārasahi senīhi parivārito mahatiyā rājiddhiyā pāyāsīti attho. **Tagghā**ti ekaṃsatthe nipāto, ekaṃseneva sokasallaharaṇoti attho. Iti rājā imaṃ ovādaṃ sutvā tasmiṃ ṭhito dhammena samena rajjaṃ kāretvā saggaparāyaṇo ahosi.

Muṇḍarājavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Nīvaraṇavaggo

1. Āvaraṇasuttavaṇṇanā

51. Dutiyassa paṭhame āvaraṇavasena **āvaraṇā**. Nīvaraṇavasena **nīvaraṇā**. Ceto ajjhāruhantīti **cetaso ajjhāruhā**. Vipassanāpaññañca maggapaññañca uppattinivāraṇaṭṭhena dubbalaṃ karontīti **paññāya dubbalīkaraṇā**. Yā vā etehi saddhiṃ vokiṇṇā paññā uppajjati, taṃ dubbalaṃ karontītipi **paññāya dubbalīkaraṇā. Abalāyā**ti pañcanīvaraṇapariyonaddhattā apagatabalāya. **Uttari vā manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesa**nti dasakusalakammapathasaṅkhātā manussadhammā uttari ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthaṃ ñāṇadassanavisesaṃ. **Hārahārinī**ti haritabbaṃ harituṃ samatthā. **Naṅgalamukhānī**ti mātikāmukhāni. Tāni hi naṅgalasarikkhakattā naṅgalehi ca khatattā naṅgalamukhānīti vuccanti.

Evameva khoti ettha sotaṃ viya vipassanāñāṇaṃ daṭṭhabbaṃ, ubhato naṅgalamukhānaṃ vivaraṇakālo viya chasu dvāresu saṃvarassa vissaṭṭhakālo, majjhenadiyā rukkhapāde koṭṭetvā palālatiṇamattikāhi āvaraṇe kate udakassa vikkhittavisaṭabyādiṇṇakālo viya pañcahi nīvaraṇehi pariyonaddhakālo, evaṃ āvaraṇe kate vihatavegassa udakassa tiṇapalālādīni parikaḍḍhitvā samuddaṃ pāpuṇituṃ asamatthakālo viya vipassanāñāṇena sabbākusale viddhaṃsetvā nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ asamatthakālo veditabbo. Sukkapakkhe vuttavipallāsena yojanā kātabbā. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3. Padhāniyaṅgasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **padhāniyaṅgānī**ti padhānaṃ vuccati padahanabhāvo, padhānamassa atthīti padhāniyo, padhāniyassa bhikkhuno aṅgānīti padhāniyaṅgāni. **Saddho**ti saddhāya samannāgato. Saddhā panesā āgamasaddhā adhigamasaddhā okappanasaddhā pasādasaddhāti catubbidhā. Tattha sabbaññubodhisattānaṃ saddhā, abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā **āgamasaddhā** nāma. Ariyasāvakānaṃ paṭivedhena adhigatattā **adhigamasaddhā** nāma. Buddho dhammo saṅghoti vutte acalabhāvena okappanaṃ **okappanasaddhā** nāma. Pasāduppatti **pasādasaddhā** nāma. Idha okappanasaddhā adhippetā. **Bodhi**nti catumaggañāṇaṃ. Taṃ suppaṭividdhaṃ tathāgatenāti saddahati. Desanāsīsameva cetaṃ, iminā pana aṅgena tīsupi ratanesu saddhā adhippetā. Yassa hi buddhādīsu pasādo balavā, tassa padhānavīriyaṃ ijjhati.

Appābādhoti arogo. **Appātaṅko**ti niddukkho. **Samavepākiniyā**ti samavipākiniyā. **Gahaṇiyā**ti kammajatejodhātuyā. **Nātisītāya nāccuṇhāyā**ti atisītalaggahaṇiko hi sītabhīruko hoti, accuṇhaggahaṇiko uṇhabhīruko, tesaṃ padhānaṃ na ijjhati, majjhimaggahaṇikassa ijjhati. Tenāha – **majjhimāya padhānakkhamāyā**ti. **Yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā**ti yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā. **Udayatthagāminiyā**ti udayañca atthañca gantuṃ paricchindituṃ samatthāya. Etena paññāsalakkhaṇapariggāhakaṃ udayabbayañāṇaṃ vuttaṃ. **Ariyāyā**ti parisuddhāya. **Nibbedhikāyā**ti anibbiddhapubbe lobhakkhandhādayo nibbijjhituṃ samatthāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti tadaṅgavasena kilesānaṃ pahīnattā yaṃ dukkhaṃ khīyati, tassa dukkhassa khayagāminiyā. Iti sabbehipi imehi padehi vipassanāpaññāva kathitā. Duppaññassa hi padhānaṃ na ijjhati.

4. Samayasuttavaṇṇanā

54. Catutthe **padhānāyā**ti vīriyakaraṇatthāya. **Na sukaraṃ uñchena paggahena yāpetu**nti na sakkā hoti pattaṃ gahetvā uñchācariyāya yāpetuṃ. Imasmimpi sutte vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

5. Mātāputtasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **pariyādāya tiṭṭhatī**ti pariyādiyitvā gahetvā khepetvā tiṭṭhati. **Ugghātitā**ti uddhumātā.

Asihatthenāti sīsacchedanatthāya asiṃ ādāya āgatenāpi. **Pisācenā**ti khādituṃ āgatayakkhenāpi. **Āsīde**ti ghaṭṭeyya. **Mañjunā**ti mudukena. **Kāmoghavuḷhāna**nti kāmoghena vuḷhānaṃ kaḍḍhitānaṃ. **Kālaṃ gati bhavābhava**nti vaṭṭakālaṃ gatiñca punappunabbhave ca. **Purakkhatā**ti purecārikā purato gatāyeva. **Ye ca kāme pariññāyā**ti ye paṇḍitā duvidhepi kāme tīhi pariññāhi parijānitvā. **Caranti akutobhayā**ti khīṇāsavānaṃ kutoci bhayaṃ nāma natthi, tasmā te akutobhayā hutvā caranti. **Pāraṅgatā**ti pāraṃ vuccati nibbānaṃ, taṃ upagatā, sacchikatvā ṭhitāti attho. **Āsavakkhaya**nti arahattaṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Upajjhāyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe **madhurakajāto**ti sañjātagarubhāvo. **Disā ca me na pakkhāyantī**ti catasso disā ca anudisā ca mayhaṃ na upaṭṭhahantīti vadati. **Dhammā ca maṃ nappaṭibhantī**ti samathavipassanādhammāpi me na upaṭṭhahanti. **Anabhirato ca brahmacariyaṃ carāmī**ti ukkaṇṭhito hutvā brahmacariyavāsaṃ vasāmi. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti tassa kathaṃ sutvā ‘‘buddhaveneyyapuggalo aya’’nti taṃ kāraṇaṃ bhagavato ārocetuṃ upasaṅkami. **Avipassakassa kusalānaṃ dhammāna**nti kusaladhamme avipassantassa, anesantassa agavesantassāti attho.

Bodhipakkhiyānaṃ dhammānanti satipaṭṭhānādīnaṃ sattatiṃsadhammānaṃ.

7. Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭhānasuttavaṇṇanā

57. Sattame **jarādhammomhī**ti jarāsabhāvo amhi. **Jaraṃ anatīto**ti jaraṃ anatikkanto, antojarāya eva carāmi. Sesapadesupi eseva nayo. **Kammassako**tiādīsu kammaṃ mayhaṃ sakaṃ attano santakanti kammassako amhi. Kammassa dāyādoti **kammadāyādo,** kammaṃ mayhaṃ dāyajjaṃ santakanti attho. Kammaṃ mayhaṃ yoni kāraṇanti **kammayoni**. Kammaṃ mayhaṃ bandhūti **kammabandhu,** kammañātakoti attho. Kammaṃ mayhaṃ paṭisaraṇaṃ patiṭṭhāti **kammapaṭisaraṇo. Tassa dāyādo bhavissāmī**ti tassa kammassa dāyādo tena dinnaphalapaṭiggāhako bhavissāmīti attho. **Yobbanamado**ti yobbanaṃ ārabbha uppannamado. Sesesupi eseva nayo. **Maggo sañjāyatī**ti lokuttaramaggo sañjāyati. **Saṃyojanāni sabbaso pahīyantī**ti dasa saṃyojanāni sabbaso pahīyanti. **Anusayā byantīhontī**ti satta anusayā vigatantā paricchinnā parivaṭumā honti. Evamettha heṭṭhā pañcasu ṭhānesu vipassanā kathitā, imesu pañcasu lokuttaramaggo.

Idāni gāthāhi kūṭaṃ gaṇhanto **byādhidhammā**tiādimāha. Tattha **ñatvā dhammaṃ nirūpadhi**nti upadhirahitaṃ arahattamaggaṃ ñatvā. **Sabbe made abhibhosmī**ti sabbe ime tayopi made adhibhaviṃ, atikkamma ṭhitosmīti attho. **Nekkhammaṃ daṭṭhu khemato**ti pabbajjaṃ khemato disvā. **Tassa me ahu ussāho, nibbānaṃ abhipassato**ti tassa mayhaṃ nibbānaṃ abhipassantassa vāyāmo ahosi. **Anivatti bhavissāmī**ti pabbajjato anivattiko bhavissāmi, brahmacariyavāsato anivattiko, sabbaññutaññāṇato anivattiko bhavissāmi. **Brahmacariyaparāyaṇo**ti maggabrahmacariyaparāyaṇo. Iminā lokuttaro aṭṭhaṅgiko maggo kathitoti.

8. Licchavikumārakasuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **sajjāni dhanūnī**ti sajiyāni āropitadhanūni. **Addasū**ti addasaṃsu. **Bhavissanti vajjī**ti vaḍḍhissanti vajjirājāno. **Apānubhā**ti avaḍḍhinissitā mānathaddhā. **Pacchāliyaṃ khipantī**ti pacchato gantvā piṭṭhiṃ pādena paharanti. **Raṭṭhikassā**tiādīsu raṭṭhaṃ bhuñjatīti **raṭṭhiko**. Pitarā dattaṃ sāpateyyaṃ bhuñjatīti **pettaniko**. Senāya pati jeṭṭhakoti **senāpatiko. Gāmagāmaṇikassā**ti gāmānaṃ gāmaṇikassa, gāmasāmikassāti attho. **Pūgagāmaṇikassā**ti gaṇajeṭṭhakassa. **Kulesū**ti tesu tesu kulesu. **Paccekādhipaccaṃ kārentī**ti paccekaṃ jeṭṭhakaṭṭhānaṃ kārenti. **Kalyāṇena manasā anukampantī**ti sundarena cittena anuggaṇhanti. **Khettakammantasāmantasabyohāre**ti ye ca attano khettakammantānaṃ sāmantā anantarakkhettasāmino, te ca rajjudaṇḍehi bhūmippamāṇaggāhake sabbohāre ca. **Balipaṭiggāhikā devatā**ti kulappaveṇiyā āgatā ārakkhadevatā. **Sakkarotī**ti tā devatā aggayāgubhattādīhi sakkaroti.

Kiccakaroti uppannānaṃ kiccānaṃ kārako. **Ye cassa anujīvino**ti ye ca etaṃ upanissāya jīvanti. **Ubhinnañceva atthāyā**ti ubhinnampi hitatthāya paṭipanno hotīti attho. **Pubbapetāna**nti paralokagatānaṃ. **Diṭṭhe dhamme ca jīvata**nti ye ca diṭṭhe dhamme jīvanti. Iti padadvayenāpi atītapaccuppanne ñātayo dasseti. **Vittisañjanano**ti tuṭṭhijanano. **Gharamāvasa**nti gharāvāsaṃ vasanto. **Pujjo hoti pasaṃsiyo**ti pūjetabbo ca pasaṃsitabbo ca hotīti.

9-10. Vuḍḍhapabbajitasuttadvayavaṇṇanā

59-60. Navame **nipuṇo**ti saṇho sukhumakāraṇaññū. **Ākappasampanno**ti samaṇākappena sampanno. Dasame **padakkhiṇaggāhī**ti dinnovādaṃ padakkhiṇato gaṇhanto. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Nīvaraṇavaggo paṭhamo.

(7) 2. Saññāvaggo

1-2. Saññāsuttadvayavaṇṇanā

61-62. Dutiyassa paṭhame **mahapphalā**ti vipākaphalena mahapphalā. Vipākānisaṃseneva **mahānisaṃsā. Amatogadhā**ti nibbānapatiṭṭhā. **Sabbaloke anabhiratisaññā**ti sabbasmiṃ tedhātusannivese loke ukkaṇṭhitassa uppajjanakasaññā. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3-4. Vaḍḍhasuttadvayavaṇṇanā

63-64. Tatiye **varādāyī**ti uttamassa varassa ādāyako. Sesamettha catutthe ca uttānatthamevāti.

5. Sākacchasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **alaṃsākaccho**ti sākacchāya yutto. **Āgataṃ pañha**nti pucchitaṃ pañhaṃ. **Byākattā hotī**ti vissajjitā hoti.

6. Sājīvasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **alaṃsājīvo**ti sājīvāya yutto. **Sājīvo**ti pañhapucchanañceva pañhavissajjanañca. Sabbepi hi sabrahmacārino pañhaṃ upajīvanti, tenetaṃ pañhapucchanavissajjanaṃ samānājīvatāya sājīvoti vuttaṃ. **Kataṃ pañha**nti abhisaṅkhataṃ pañhaṃ.

7-10. Paṭhamaiddhipādasuttādivaṇṇanā

67-70. Sattame **ussoḷhī**ti adhimattavīriyaṃ. Aṭṭhame attano bodhimaṇḍe paṭividdhe āgamanaiddhipāde kathetvā upari attanova cha abhiññā kathesīti. Navamadasamesu vipassanā kathitā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Saññāvaggo dutiyo.

(8) 3. Yodhājīvavaggo

1. Paṭhamacetovimuttiphalasuttavaṇṇanā

71. Tatiyassa paṭhame **yato kho, bhikkhave**ti heṭṭhā vuttanayena vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattassa bhikkhuno idāni vaṇṇabhaṇanatthaṃ idaṃ āraddhaṃ. Tattha **yato kho**ti yadā kho. **Ukkhittapaligho**ti avijjāpalighaṃ ukkhipitvā apanetvā ṭhito. **Saṃkiṇṇaparikho**ti saṃsāraparikhaṃ saṃkiritvā vināsetvā ṭhito. **Abbūḷhesiko**ti taṇhāsaṅkhātaṃ esikāthambhaṃ abbuyha luñcitvā ṭhito. **Niraggaḷo**ti nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā ṭhito. **Pannaddhajo pannabhāro**ti mānaddhajañca khandhābhisaṅkhārakilesabhārañca pātetvā otāretvā ṭhito. **Visaṃyutto**ti vaṭṭena visaṃyutto. Sesaṃ pāḷinayeneva veditabbaṃ. Ettāvatā bhagavatā maggena kilese khepetvā nirodhasayanavaragatassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā viharato khīṇāsavassa kālo dassito.

Yathā hi dve nagarāni ekaṃ coranagaraṃ ekaṃ khemanagaraṃ. Atha ekassa mahāyodhassa evaṃ bhaveyya – ‘‘yāvimaṃ coranagaraṃ tiṭṭhati, tāva khemanagaraṃ bhayato na muccati, coranagaraṃ anagaraṃ karissāmī’’ti sannāhaṃ katvā khaggaṃ gahetvā coranagaraṃ upasaṅkamitvā nagaradvāre ussāpite esikāthambhe khaggena chinditvā saddhiṃ dvārabāhāhi kavāṭaṃ bhinditvā palighaṃ ukkhipitvā pākāraṃ bhinditvā parikhaṃ vikiritvā nagarasobhatthāya ussite dhaje pātetvā nagaraṃ agginā jhāpetvā khemanagaraṃ pavisitvā pāsādaṃ āruyha ñātigaṇaparivuto surasabhojanaṃ bhuñjeyya. Evaṃ coranagaraṃ viya sakkāyo, khemanagaraṃ viya nibbānaṃ, mahāyodho viya yogāvacaro. Tassevaṃ hoti – ‘‘yāva sakkāyavaṭṭaṃ vaṭṭati, tāva dvattiṃsakammakāraṇāaṭṭhanavutirogapañcavīsatimahābhayehi parimuccanaṃ natthī’’ti. So mahāyodho sannāhaṃ viya sīlasannāhaṃ katvā paññākhaggaṃ gahetvā khaggena esikāthambhe viya arahattamaggena taṇhesikaṃ luñcitvā, so yodho sadvārabāhakaṃ nagarakavāṭaṃ viya pañcorambhāgiyasaṃyojanaaggaḷaṃ ugghāṭetvā, so yodho palighaṃ viya avijjāpalighaṃ ukkhipitvā, so yodho pākāraṃ bhindanto parikhaṃ viya kammābhisaṅkhāraṃ bhindanto jātisaṃsāraparikhaṃ vikiritvā, so yodho nagaraṃ sobhatthāya ussāpitaddhaje viya mānaddhaje pātetvā sakkāyanagaraṃ jhāpetvā, so yodho khemanagare uparipāsāde subhojanaṃ viya kilesaparinibbānanagaraṃ pavisitvā amataṃ nirodhārammaṇaṃ phalasamāpattisukhaṃ anubhavamāno kālaṃ vītināmeti.

2. Dutiyacetovimuttiphalasuttavaṇṇanā

72. Dutiye **aniccasaññā**ti khandhapañcakaṃ hutvā abhāvākārena aniccanti uppajjanakasaññā. **Anicce dukkhasaññā**ti yadaniccaṃ, taṃ paṭipīḷanākārena dukkhanti uppajjanakasaññā. **Dukkhe anattasaññā**ti yaṃ dukkhaṃ, taṃ avasavattanākārena anattāti uppajjanakasaññā. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Imesu pana dvīsupi suttesu vipassanāphalaṃ nāma kathitanti.

3. Paṭhamadhammavihārīsuttavaṇṇanā

73. Tatiye **divasaṃ atināmetī**ti divasaṃ atikkāmeti. **Riñcati paṭisallāna**nti ekībhāvaṃ vissajjeti. **Desetī**ti katheti pakāseti. **Dhammapaññattiyā**ti dhammassa paññāpanāya. **Dhammaṃ pariyāpuṇātī**ti navaṅgavasena catusaccadhammaṃ pariyāpuṇāti vaḷañjeti katheti. **Na riñcati paṭisallāna**nti ekībhāvaṃ na vissajjeti. **Anuyuñjati ajjhattaṃ cetosamatha**nti niyakajjhatte cittasamādhiṃ āsevati bhāveti, samathakammaṭṭhāne yuttappayutto hoti.

Hitesināti hitaṃ esantena. **Anukampakenā**ti anukampamānena. **Anukampaṃ upādāyā**ti anukampaṃ cittena pariggahetvā, paṭiccātipi vuttaṃ hoti. **Kataṃ vo taṃ mayā**ti taṃ mayā ime pañca puggale desentena tumhākaṃ kataṃ. Ettakameva hi anukampakassa satthu kiccaṃ yadidaṃ aviparītadhammadesanā, ito paraṃ pana paṭipatti nāma sāvakānaṃ kiccaṃ. Tenāha – **etāni bhikkhu rukkhamūlāni…pe… amhākaṃ anusāsanī**ti. Tattha ca **rukkhamūlānī**ti iminā rukkhamūlasenāsanaṃ dasseti. **Suññāgārānī**ti iminā janavivittaṭṭhānaṃ. Ubhayenāpi ca yogānurūpaṃ senāsanamācikkhati, dāyajjaṃ niyyāteti. **Jhāyathā**ti ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatiṃsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha, samathañca vipassanañca vaḍḍhethāti vuttaṃ hoti. **Mā pamādatthā**ti mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā**ti ye hi pubbe daharakāle ārogyakāle sattasappāyādisampattikāle satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikāravirahitā rattindivaṃ maṅkulabhattā hutvā seyyasukhamiddhasukhamanuyuttā pamajjanti, te pacchā jarākāle rogakāle maraṇakāle vipattikāle satthu parinibbānakāle ca taṃ pubbe pamādavihāraṃ anussarantā sappaṭisandhikālakiriyañca bhāriyaṃ sampassamānā vippaṭisārino honti. Tumhe pana tādisā mā ahuvatthāti etamatthaṃ dassento āha – ‘‘mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā’’ti. **Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī**ti ayaṃ amhākaṃ santikā ‘‘jhāyatha mā pamādatthā’’ti tumhākaṃ anusāsanī, ovādoti vuttaṃ hoti.

4. Dutiyadhammavihārīsuttavaṇṇanā

74. Catutthe **uttari cassa paññāya atthaṃ nappajānātī**ti tato pariyattito uttari tassa dhammassa sahavipassanāya maggapaññāya atthaṃ nappajānāti, cattāri saccāni na passati nappaṭivijjhatīti attho. Sesavāresupi eseva nayo. Evametesu dvīsupi suttesu bahussutabhikkhu vipassanākammiko sotāpanno sakadāgāmī anāgāmī khīṇāsavoti cha janā dhammavihārino nāmāti veditabbā.

5. Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā

75. Pañcame **yodhājīvā**ti yuddhūpajīvino. **Rajagga**nti hatthiassādīnaṃ pādappahārabhinnāya bhūmiyā uggataṃ rajakkhandhaṃ. **Na santhambhatī**ti santhambhitvā ṭhātuṃ na sakkoti. **Sahati rajagga**nti rajakkhandhaṃ disvāpi adhivāseti. **Dhajagga**nti hatthiassadīnaṃ piṭṭhesu vā rathesu vā ussāpitānaṃ dhajānaṃ aggaṃ. **Ussāraṇa**nti hatthiassarathānañceva balakāyassa ca uccāsaddamahāsaddaṃ. **Sampahāre**ti samāgate appamattakepi pahāre. **Haññatī**ti vihaññati vighātaṃ āpajjati. **Byāpajjatī**ti vipattiṃ āpajjati, pakatibhāvaṃ jahati. **Sahati sampahāra**nti dve tayo pahāre patvāpi sahati adhivāseti. **Tameva saṅgāmasīsa**nti taṃyeva jayakkhandhāvāraṭṭhānaṃ. **Ajjhāvasatī**ti sattāhamattaṃ abhibhavitvā āvasati. Kiṃ kāraṇā? Laddhapahārānaṃ pahārajagganatthañceva katakammānaṃ visesaṃ ñatvā ṭhānantaradānatthañca issariyasukhānubhavanatthañca.

Idāni yasmā satthu yodhājīvehi kiccaṃ natthi, imasmiṃ pana sāsane tathārūpe pañca puggale dassetuṃ idaṃ opammaṃ ābhataṃ. Tasmā te puggale dassento **evameva kho**tiādimāha. Tattha **saṃsīdatī**ti micchāvitakkasmiṃ saṃsīdati anuppavisati. **Na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretu**nti brahmacariyavāsaṃ anupacchijjamānaṃ gopetuṃ na sakkoti. **Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā**ti sikkhāya dubbalabhāvaṃ pakāsetvā. **Kimassa rajaggasmi**nti kiṃ tassa puggalassa rajaggaṃ nāmāti vadati. **Abhirūpā**ti abhirūpavatī. **Dassanīyā**ti dassanayoggā. **Pāsādikā**ti dassaneneva cittappasādāvahā. **Paramāyā**ti uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti sarīravaṇṇena ceva aṅgasaṇṭhānena ca. **Ūhasatī**ti avahasati. **Ullapatī**ti katheti. **Ujjhagghatī**ti pāṇiṃ paharitvā mahāhasitaṃ hasati. **Uppaṇḍetī**ti uppaṇḍanakathaṃ katheti. **Abhinisīdatī**ti abhibhavitvā santike vā ekāsane vā nisīdati. Dutiyapadepi eseva nayo. **Ajjhottharatī**ti avattharati. **Viniveṭhetvā vinimocetvā**ti gahitaṭṭhānato tassā hatthaṃ vinibbeṭhetvā ceva mocetvā ca. Sesamettha uttānatthamevāti. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **asicammaṃ gahetvā**ti asiñca cammañca gahetvā. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvā**ti dhanuñca sarakalāpañca sannayhitvā. **Viyūḷha**nti yuddhasannivesavesena ṭhitaṃ. **Saṅgāmaṃ otaratī**ti mahāyuddhaṃ otarati. **Ussahati vāyamatī**ti ussāhañca vāyāmañca karoti. **Hanantī**ti ghātenti. **Pariyāpādentī**ti pariyāpādayanti. **Upalikkhantī**ti vijjhanti. **Apanentī**ti sakasenaṃ gahetvā gacchanti. **Apanetvā ñātakānaṃ nentī**ti sakasenaṃ netvā tato ñātakānaṃ santikaṃ nenti. **Nīyamāno**ti attano gehaṃ vā sesañātisantikaṃ vā niyyamāno. **Upaṭṭhahanti paricarantī**ti pahārasodhanavaṇakappanādīni karontā jagganti gopayanti.

Arakkhiteneva kāyenāti arakkhitena kāyadvārena. **Arakkhitāya vācāyā**ti arakkhitena vacīdvārena. **Arakkhitena cittenā**ti arakkhitena manodvārena. **Anupaṭṭhitāya satiyā**ti satiṃ supaṭṭhitaṃ akatvā. **Asaṃvutehi indriyehī**ti manacchaṭṭhehi indriyehi apihitehi agopitehi. **Rāgo cittaṃ anuddhaṃsetī**ti rāgo uppajjamānova samathavipassanācittaṃ dhaṃseti, dūre khipati. **Rāgapariyuṭṭhitomhi, āvuso, rāgapareto**ti ahaṃ, āvuso, rāgena ratto, rāgena anugato.

Aṭṭhikaṅkalūpamātiādīsu **aṭṭhikaṅkalūpamā** appassādaṭṭhena. **Maṃsapesūpamā** bahusādhāraṇaṭṭhena. **Tiṇukkūpamā** anudahanaṭṭhena. **Aṅgārakāsūpamā** mahābhitāpaṭṭhena. **Supinakūpamā** ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena. **Yācitakūpamā** tāvakālikaṭṭhena. **Rukkhaphalūpamā** sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena. **Asisūnūpamā** adhikuṭṭanaṭṭhena. **Sattisūlūpamā** vinivijjhanaṭṭhena. **Sappasirūpamā** sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena. **Ussahissāmī**ti ussāhaṃ karissāmi. **Dhārayissāmī**ti samaṇabhāvaṃ dhārayissāmi. **Abhiramissāmī**ti abhiratiṃ uppādessāmi na ukkaṇṭhissāmi. Sesamettha uttānatthameva. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

7. Paṭhamaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

77. Sattame **āraññakenā**ti araññavāsinā. **Appattassā**ti asampattassa jhānavipassanāmaggaphalappabhedassa visesassa pattiyā. Sesapadesupi eseva nayo. **So mamassa antarāyo**ti so mama jīvitantarāyo ca brahmacariyantarāyo ca, puthujjanakālakiriyaṃ karontassa saggantarāyo ca maggantarāyo ca bhaveyya. **Handā**ti vavassaggatthe nipāto. **Vīriyaṃ ārabhāmī**ti duvidhampi vīriyaṃ karomi. **Satthakā**ti satthaṃ viya sandhibandhanacchedakavātā. **Vāḷehī**ti kakkhaḷehi. **Māṇavehī**ti corehi. **Katakammehi vā akatakammehi vā**ti ettha corikaṃ katvā nikkhantā katakammā nāma, corikaṃ kātuṃ gacchantā akatakammā nāma. Tattha katakammā kammassa nipphannattā sattānaṃ galalohitaṃ gahetvā devatānaṃ baliṃ karonti, akatakammā ''evaṃ no kammaṃ nipphajjissatī''ti paṭhamataraṃ karonti. Idaṃ sandhāya **te maṃ jīvitā voropeyyu**nti vuttaṃ. **Vāḷā amanussā**ti kakkhaḷā duṭṭhā yakkhādayo amanussā.

8. Dutiyaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **purā maṃ so dhammo āgacchatī**ti yāva so dhammo maṃ na upagacchati, tāva ahaṃ puretarameva vīriyaṃ ārabhāmīti attho. **Khīrodakībhūtā**ti khīrodakaṃ viya bhūtā ekībhāvaṃ upagatā. **Piyacakkhūhī**ti mettacakkhūhi.

9. Tatiyaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

79. Navame **dhammasandosā vinayasandoso**ti dhammasandosena vinayasandoso hoti. Kathaṃ pana dhammasmiṃ dussante vinayo dussati nāma? Samathavipassanādhammesu gabbhaṃ aggaṇhantesu pañcavidho vinayo na hoti, evaṃ dhamme dussante vinayo dussati. Dussīlassa pana saṃvaravinayo nāma na hoti, tasmiṃ asati samathavipassanā gabbhaṃ na gaṇhāti. Evaṃ vinayasandosenapi dhammasandoso veditabbo. **Abhidhammakatha**nti sīlādiuttamadhammakathaṃ. **Vedallakatha**nti vedapaṭisaṃyuttaṃ ñāṇamissakakathaṃ. **Kaṇhadhammaṃ okkamamānā**ti randhagavesitāya upārambhapariyesanavasena kāḷakadhammaṃ okkamamānā. Apica duṭṭhacittena puggalaṃ ghaṭṭentāpi taṃ kaṇhadhammaṃ attano dahantāpi lābhasakkāratthaṃ kathentāpi kaṇhadhammaṃ okkamantiyeva.

Gambhīrāti pāḷigambhīrā. **Gambhīratthā**ti atthagambhīrā. **Lokuttarā**ti lokuttaradhammadīpakā. **Suññatāpaṭisaṃyuttā**ti khandhadhātuāyatanapaccayākārapaṭisaṃyuttā. **Na aññā cittaṃ upaṭṭhapessantī**ti jānanatthāya cittaṃ na ṭhapessanti. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabba**nti uggahetabbe ca vaḷañjetabbe ca. **Kavitā**ti silokādibandhanavasena kavīhi katā. **Kāveyyā**ti tasseva vevacanaṃ. **Bāhirakā**ti sāsanato bahiddhā ṭhitā. **Sāvakabhāsitā**ti bāhirasāvakehi bhāsitā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyattā ca uttānatthameva.

10. Catutthaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

80. Dasame **kalyāṇakāmā**ti sundarakāmā. **Rasaggānī**ti uttamarasāni. **Saṃsaṭṭhā viharissantī**ti pañcavidhena saṃsaggena saṃsaṭṭhā viharissanti. **Sannidhikāraparibhoga**nti sannidhikatassa paribhogaṃ. **Oḷārikampi nimitta**nti ettha pathaviṃ khaṇantopi khaṇāhīti āṇāpentopi pathaviyaṃ oḷārikaṃ nimittaṃ karoti nāma. Tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ chindantopi chindāti āṇāpentopi haritagge oḷārikaṃ nimittaṃ karoti nāma. Ājīvatthāya paṇṇanivāpaādīni gāhāpento phalāni ocinante vā ocināpentena vattabbameva natthi. Imesu catūsu suttesu satthārā sāsane vuddhiparihāni kathitāti.

Yodhājīvavaggo tatiyo.

(9) 4. Theravaggo

1. Rajanīyasuttavaṇṇanā

81. Catutthassa paṭhame **rajanīyesū**ti rāgassa paccayesu ārammaṇesu. Sesesupi eseva nayo.

2. Vītarāgasuttavaṇṇanā

82. Dutiye **makkhī**ti guṇamakkhako. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato.

3. Kuhakasuttavaṇṇanā

83. Tatiye **kuhako**ti tīhi kuhanavatthūhi samannāgato. **Lapako**ti lābhasannissitāya lapanāya samannāgato. **Nemittiko**ti nimittakiriyakārako. **Nippesiko**ti nippesanakatāya samannāgato. **Lābhena ca lābhaṃ nijigīsitā**ti lābhena lābhagavesako. Sukkapakkho vuttavipallāsavasena veditabbo. Catutthaṃ uttānameva.

5. Akkhamasuttavaṇṇanā

85. Pañcame **akkhamo hoti rūpāna**nti rūpārammaṇānaṃ anadhivāsako hoti, tadārammaṇehi rāgādīhi abhibhuyyati. Eseva nayo sabbattha.

6. Paṭisambhidāppattasuttavaṇṇanā

86. Chaṭṭhe **atthapaṭisambhidāppatto**ti pañcasu atthesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ patto. **Dhammapaṭisambhidāppatto**ti catubbidhe dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ patto. **Niruttipaṭisambhidāppatto**ti dhammaniruttīsu pabhedagataṃ ñāṇaṃ patto. **Paṭibhānapaṭisambhidāppatto**ti tesu tīsu ñāṇesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ patto. So pana tāni tīṇi ñāṇāneva jānāti, na tesaṃ kiccaṃ karoti. **Uccāvacānī**ti mahantakhuddakāni. **Kiṃkaraṇīyānī**ti iti kattabbāni.

7. Sīlavantasuttavaṇṇanā

87. Sattamaṃ uttānatthameva. Sīlaṃ panettha khīṇāsavasīlameva, bāhusaccampi khīṇāsavabāhusaccameva, vācāpi khīṇāsavassa kalyāṇavācāva, jhānānipi kiriyajjhānāneva kathitānīti veditabbāni.

8. Therasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame **thero**ti thirabhāvappatto. **Rattaññū**ti pabbajitadivasato paṭṭhāya atikkantānaṃ bahūnaṃ rattīnaṃ ñātā. **Ñāto**ti paññāto pākaṭo. **Yasassī**ti yasanissito. **Micchādiṭṭhiko**ti ayāthāvadiṭṭhiko. **Saddhammā vuṭṭhāpetvā**ti dasakusalakammapathadhammato vuṭṭhāpetvā. **Asaddhamme patiṭṭhāpetī**ti akusalakammapathesu patiṭṭhāpeti.

9. Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā

89. Navame **sekhassā**ti sikkhakassa sakaraṇīyassa. **Parihānāyā**ti upariguṇehi parihānatthāya. **Kammārāmatā**ti navakamme ramanakabhāvo. **Bhassārāmatā**ti ālāpasallāpe ramanakabhāvo. **Niddārāmatā**ti niddāyane ramanakabhāvo. **Saṅgaṇikārāmatā**ti gaṇasaṅgaṇikāya ramanakabhāvo. **Yathāvimuttaṃ cittaṃ na paccavekkhatī**ti yathā yaṃ cittaṃ vimuttaṃ, ye ca dosā pahīnā, guṇā ca paṭiladdhā, te paccavekkhitvā upariguṇapaṭilābhāya vāyāmaṃ na karotīti attho. Iti imasmiṃ sutte sattannaṃ sekhānaṃ upariguṇehi parihānikāraṇañca vuddhikāraṇañca kathitaṃ. Yañca nāma sekhassa parihānakāraṇaṃ, taṃ puthujjanassa paṭhamameva hotīti.

10. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā

90. Dasame **viyatto**ti byatto cheko. **Kiṃkaraṇīyesū**ti iti kattabbesu. **Cetosamatha**nti samādhikammaṭṭhānaṃ. **Ananulomikenā**ti sāsanassa ananucchavikena. **Atikālenā**ti atipātova. **Atidivā**ti divā vuccati majjhanhiko, taṃ atikkamitvā. **Ābhisallekhikā**ti ativiya kilesasallekhikā. **Cetovivaraṇasappāyā**ti cittavivaraṇasaṅkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā. **Appicchakathā**ti appicchā hothāti kathanakathā. **Santuṭṭhikathā**ti catūhi paccayehi santuṭṭhā hothāti kathanakathā. **Pavivekakathā**ti tīhi vivekehi vivittā hothāti kathanakathā. **Asaṃsaggakathā**ti pañcavidhena saṃsaggena asaṃsaṭṭhā hothāti kathanakathā. **Vīriyārambhakathā**ti duvidhaṃ vīriyaṃ ārabhathāti kathanakathā. **Sīlakathā**dīsu sīlaṃ ārabbha kathā sīlakathā. Samādhiṃ ārabbha, paññaṃ ārabbha, pañcavidhaṃ vimuttiṃ ārabbha, ekūnavīsatipaccavekkhaṇasaṅkhātaṃ vimuttiñāṇadassanaṃ ārabbha kathā vimuttiñāṇadassanakathā. **Na nikāmalābhī**tiādīsu na icchiticchitalābhī, dukkhalābhī na vipulalābhīti attho. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Theravaggo catuttho.

(10) 5. Kakudhavaggo

1-2. Sampadāsuttadvayavaṇṇanā

91-92. Pañcamassa paṭhame pañca sampadā missikā kathitā. Dutiye purimā catasso missikā, pañcamī lokikāva.

3. Byākaraṇasuttavaṇṇanā

93. Tatiye **aññābyākaraṇānī**ti arahattabyākaraṇāni. **Mandattā**ti mandabhāvena aññāṇena. **Momūhattā**ti atimūḷhabhāvena. **Aññaṃ byākarotī**ti arahattaṃ pattosmīti katheti. **Icchāpakato**ti icchāya abhibhūto. **Adhimānenā**ti adhigatamānena. **Sammadevā**ti hetunā nayena kāraṇeneva.

4-5. Phāsuvihārasuttādivaṇṇanā

94-95. Catutthe **phāsuvihārā**ti sukhavihārā. Pañcame **akuppa**nti arahattaṃ.

6. Sutadharasuttavaṇṇanā

96. Chaṭṭhe **appaṭṭho**ti appasamārambho. **Appakicco**ti appakaraṇīyo. **Subharo**ti sukhena bharitabbo suposo. **Susantoso**ti tīhi santosehi suṭṭhu santoso. **Jīvitaparikkhāresū**ti jīvitasambhāresu. **Appāhāro**ti mandāhāro. **Anodarikatta**nti na odarikabhāvaṃ amahagghasabhāvaṃ anuyutto. **Appamiddho**ti na bahuniddo. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāni.

9. Sīhasuttavaṇṇanā

99. Navame **sakkaccaññeva deti no asakkacca**nti anavaññāya avirajjhitvāva deti, no avaññāya virajjhitvā. **Mā me yoggapatho nassā**ti mayā katayoggapatho mayhaṃ mā nassatu, ‘‘eko sīho uṭṭhāya biḷāraṃ paharanto virajjhitvā paharī’’ti evaṃ vattāro mā hontūti attho. **Annabhāranesādāna**nti ettha annaṃ vuccati yavabhattaṃ, taṃ bhāro etesanti annabhārā. Yācakānaṃ etaṃ nāmaṃ. Nesādā vuccanti sākuṇikā. Iti sabbapacchimāya koṭiyā etesaṃ yācakanesādānampi sakkaccameva deseti.

10. Kakudhatherasuttavaṇṇanā

100. Dasame **attabhāvapaṭilābho**ti sarīrapaṭilābho. **Dve vā tīṇi vā māgadhakāni gāmakkhettānī**ti ettha māgadhikaṃ gāmakkhettaṃ atthi khuddakaṃ, atthi majjhimaṃ, atthi mahantaṃ.

Khuddakaṃ gāmakkhettaṃ ito cattālīsaṃ usabhāni, ito cattālīsanti gāvutaṃ hoti, majjhimaṃ ito gāvutaṃ, ito gāvutanti aḍḍhayojanaṃ hoti, mahantaṃ ito diyaḍḍhagāvutaṃ, ito diyaḍḍhagāvutanti tigāvutaṃ hoti. Tesu khuddakena gāmakkhettena tīṇi, khuddakena ca majjhimena ca dve gāmakkhettāni tassa attabhāvo. Tigāvutañhissa sarīraṃ. **Pariharissāmī**ti paṭijaggissāmi gopayissāmi. **Rakkhasseta**nti rakkhassu etaṃ. **Moghapuriso**ti tucchapuriso. **Nāssassā**ti na etassa bhaveyya. **Samudācareyyāmā**ti katheyyāma. **Sammannatī**ti sammānaṃ karoti. **Yaṃ tumo karissati tumova tena paññāyissatī**ti yaṃ esa karissati, esova tena kammena pākaṭo bhavissati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Kakudhavaggo pañcamo.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Phāsuvihāravaggo

1. Sārajjasuttavaṇṇanā

101. Tatiyassa paṭhame **vesārajjakaraṇā**ti visāradabhāvāvahā. **Sārajjaṃ hotī**ti domanassaṃ hoti.

2. Ussaṅkitasuttavaṇṇanā

102. Dutiye **ussaṅkitaparisaṅkito**ti ussaṅkito ca parisaṅkito ca. **Api akuppadhammopī**ti api akuppadhammo khīṇāsavo samānopi parehi pāpabhikkhūhi ussaṅkitaparisaṅkito hotīti attho. **Vesiyāgocaro**tiādīsu vesiyā vuccanti rūpūpajīviniyo, tā gocaro assāti vesiyāgocaro, tāsaṃ gehaṃ abhiṇhagamanoti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha pana **vidhavā**ti matapatikā. **Thullakumārikā**ti mahallikakumārikāyo.

3. Mahācorasuttavaṇṇanā

103. Tatiye **ito bhogena paṭisantharissāmī**ti ito mama sāpateyyato bhogaṃ gahetvā tena paṭisanthāraṃ karissāmi, tassa ca mama ca antaraṃ pidahissāmīti attho. **Gahaṇānī**ti parasantakānaṃ bhaṇḍānaṃ gahaṇāni. **Guyhamantā**ti guhitabbamantā. **Antaggāhikāyā**ti sassataṃ vā ucchedaṃ vā gahetvā ṭhitāya. Sesamettha uttānatthameva. Catutthe sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

5. Phāsuvihārasuttavaṇṇanā

105. Pañcame **mettaṃ kāyakamma**nti mettacittena pavattitaṃ kāyakammaṃ. **Āvi ceva raho cā**ti sammukhe ceva parammukhe ca. Itaresupi eseva nayo. **Yāni tāni sīlānī**tiādi catupārisuddhisīlavasena vuttaṃ. **Samādhisaṃvattanikānī**ti maggasamādhiphalasamādhinibbattakāni. **Sīlasāmaññagato**ti samānasīlataṃ gato, ekasadisasīlo hutvāti attho. **Takkarassā**ti yo naṃ karoti, tassa. Iti imasmiṃ sutte sīlaṃ missakaṃ kathitaṃ, diṭṭhi vipassanāsammādiṭṭhīti.

6. Ānandasuttavaṇṇanā

106. Chaṭṭhe **no ca paraṃ adhisīle sampavattā hotī**ti paraṃ sīlabhāvena na garahati na upavadati. **Attānupekkhī**ti attanova katākataṃ jānanavasena attānaṃ anupekkhitā. **No parānupekkhī**ti parassa katākatesu abyāvaṭo. **Apaññāto**ti apākaṭo appapuñño. **Apaññātakenā**ti apaññātabhāvena apākaṭatāya mandapuññatāya. **No paritassatī**ti paritāsaṃ nāpajjati. Iti imasmiṃ sutte khīṇāsavova kathito.

7-8. Sīlasuttādivaṇṇanā

107-108. Sattame sīlasamādhipaññā missikā kathitā, vimutti arahattaphalaṃ, vimuttiñāṇadassanaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ lokiyameva. Aṭṭhamepi eseva nayo. Paccavekkhaṇañāṇaṃ panettha asekhassa pavattattā asekhanti vuttaṃ.

9-10. Cātuddisasuttādivaṇṇanā

109-110. Navame **cātuddiso**ti catūsu disāsu appaṭihatacāro. Imasmimpi sutte khīṇāsavova kathito. Dasame **ala**nti yutto. Idhāpi khīṇāsavova kathito.

Phāsuvihāravaggo paṭhamo.

(12) 2. Andhakavindavaggo

1. Kulūpakasuttavaṇṇanā

111. Dutiyassa paṭhame **asanthavavissāsī**ti attanā saddhiṃ santhavaṃ akarontesu vissāsaṃ anāpajjantesuyeva vissāsaṃ karoti. **Anissaravikappī**ti anissarova samāno ‘‘imaṃ detha, imaṃ gaṇhathā’’ti issaro viya vikappeti. **Vissaṭṭhupasevī**ti vissaṭṭhāni bhinnakulāni ghaṭanatthāya upasevati. **Upakaṇṇakajappī**ti kaṇṇamūle mantaṃ gaṇhāti. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo.

2. Pacchāsamaṇasuttavaṇṇanā

112. Dutiye **pattapariyāpannaṃ na gaṇhātī**ti upajjhāye nivattitvā ṭhite attano tucchapattaṃ datvā tassa pattaṃ na gaṇhāti, tato vā dīyamānaṃ na gaṇhāti. **Na nivāretī**ti idaṃ vacanaṃ āpattivītikkamavacanaṃ nāmāti na jānāti. Ñatvā vāpi, ‘‘bhante, evarūpaṃ nāma vattuṃ na vaṭṭatī’’ti na nivāreti. **Kathaṃ opātetī**ti tassa kathaṃ bhinditvā attano kathaṃ paveseti. **Jaḷo**ti jaḍo. **Eḷamūgo**ti paggharitakheḷamukho. Tatiyaṃ uttānameva.

4. Andhakavindasuttavaṇṇanā

114. Catutthe **sīlavā hothā**ti sīlavantā hotha. **Ārakkhasatino**ti dvārarakkhikāya satiyā samannāgatā. **Nipakkasatino**ti dvārarakkhanakeneva ñāṇena samannāgatassatino. **Satārakkhena cetasā samannāgatā**ti satārakkhena cittena samannāgatā. **Appabhassā**ti appakathā. **Sammādiṭṭhikā**ti kammassakatajjhāna-vipassanāmagga-phalavasena pañcavidhāya sammādiṭṭhiyā samannāgatā. Apica paccavekkhaṇañāṇampi sammādiṭṭhiyevāti veditabbā.

5. Maccharinīsuttavaṇṇanā

115. Pañcame **āvāsamaccharinī**ti āvāsaṃ maccharāyati, tattha aññesaṃ vāsaṃ na sahati. **Kulamaccharinī**ti upaṭṭhākakulaṃ maccharāyati, aññesaṃ tattha upasaṅkamanaṃ na sahati. **Lābhamaccharinī**ti lābhaṃ maccharāyati, aññesaṃ taṃ uppajjantaṃ na sahati. **Vaṇṇamaccharinī**ti guṇaṃ maccharāyati, aññesaṃ guṇakathaṃ na sahati. **Dhammamaccharinī**ti pariyattidhammaṃ maccharāyati, aññesaṃ dātuṃ na icchati.

6-7. Vaṇṇanāsuttādivaṇṇanā

116-117. Chaṭṭhe **saddhādeyyaṃ vinipātetī**ti parehi saddhāya dinnapiṇḍapātato aggaṃ aggahetvā parassa deti. Sattame **issukinī**ti issāya samannāgatā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Andhakavindavaggo dutiyo.

(13) 3. Gilānavaggo

4. Dutiyaupaṭṭhākasuttavaṇṇanā

124. Tatiyassa catutthe **nappaṭibalo**ti kāyabalena ca ñāṇabalena ca asamannāgato. **Āmisantaro**ti āmisahetuko cīvarādīni paccāsīsamāno.

5-6. Anāyussāsuttadvayavaṇṇanā

125-126. Pañcame **anāyussā**ti āyupacchedanā, na āyuvaḍḍhanā. Chaṭṭhepi eseva nayo.

7. Vapakāsasuttavaṇṇanā

127. Sattame **nālaṃ saṅghamhā vapakāsitu**nti saṅghato nikkhamitvā ekako vasituṃ na yutto. Kāmañcesa saṅghamajjhepi vasituṃ ayuttova asaṅghasobhanatāya, ovādānusāsanippaṭibaddhattā pana nippariyāyeneva saṅghamhā vapakāsituṃ na yutto. **Alaṃ saṅghamhā vapakāsitu**nti cātuddisattā saṅghamhā nikkhamma ekako vasituṃ yutto, saṅghasobhanatāya pana saṅghepi vasituṃ yuttoyeva. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva.

9. Parikuppasuttavaṇṇanā

129. Navame **āpāyikā**ti apāyagāmino. **Nerayikā**ti nirayagāmino. **Parikuppā**ti parikuppanasabhāvā purāṇavaṇasadisā. **Atekicchā**ti akattabbaparikammā. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Gilānavaggo tatiyo.

(14) 4. Rājavaggo

1. Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame **dhammenā**ti dasakusaladhammena. **Cakka**nti āṇācakkaṃ. **Atthaññū**ti rajjatthaṃ jānāti. **Dhammaññū**ti paveṇidhammaṃ jānāti. **Mattaññū**ti daṇḍe vā balamhi vā pamāṇaṃ jānāti. **Kālaññū**ti rajjasukhānubhavanakālaṃ, vinicchayakaraṇakālaṃ, janapadacārikākālañca jānāti. **Parisaññū**ti ayaṃ parisā khattiyaparisā, ayaṃ brāhmaṇavessasuddasamaṇaparisāti jānāti.

Tathāgatavāre **atthaññū**ti pañca atthe jānāti. **Dhammaññū**ti cattāro dhamme jānāti. **Mattaññū**ti catūsu paccayesu paṭiggahaṇaparibhogamattaṃ jānāti. **Kālaññū**ti ayaṃ kālo paṭisallīnassa, ayaṃ samāpattiyā, ayaṃ dhammadesanāya, ayaṃ janapadacārikāyāti evaṃ kālaṃ jānāti. **Parisaññū**ti ayaṃ parisā khattiyaparisā…pe… ayaṃ samaṇaparisāti jānāti. **Anuttara**nti navahi lokuttaradhammehi anuttaraṃ. **Dhammacakka**nti seṭṭhacakkaṃ.

2. Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

132. Dutiye **pitarā pavattitaṃ cakka**nti cakkavattimhi pabbajite vā kālakate vā cakkaratanaṃ sattāhamattaṃ ṭhatvā antaradhāyati, kathamesa taṃ anuppavatteti nāma? Pitu paveṇiyaṃ ṭhatvā cakkavattivattaṃ pūretvā cakkavattirajjaṃ kārentopi pitarā pavattitameva anuppavatteti nāma.

3. Dhammarājāsuttavaṇṇanā

133. Tatiyaṃ tikanipāte vuttanayameva. Sevitabbāsevitabbe panettha pacchimapadadvayameva viseso. Tattha sammāājīvo sevitabbo, micchāājīvo na sevitabbo. Sappāyo gāmanigamo sevitabbo, asappāyo na sevitabbo.

4. Yassaṃdisaṃsuttavaṇṇanā

134. Catutthe **ubhato**ti dvīhipi pakkhehi. **Mātito ca pitito cā**ti yassa hi mātā khattiyā, mātumātā khattiyā, tassāpi mātā khattiyā. Pitā khattiyo, pitupitā khattiyo, tassapi pitā khattiyo. So ubhato sujāto mātito ca pitito ca. **Saṃsuddhagahaṇiko**ti saṃsuddhāya mātukucchiyā samannāgato. ‘‘Samavepākiniyā gahaṇiyā’’ti ettha pana kammajatejodhātu gahaṇīti vuccati. **Yāva sattamā pitāmahayugā**ti ettha pitupitā pitāmaho, pitāmahassa yugaṃ pitāmahayugaṃ. Yuganti āyuppamāṇaṃ vuccati. Abhilāpamattameva cetaṃ, atthato pana pitāmahoyeva pitāmahayugaṃ. Tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā. Evaṃ yāva sattamo puriso, tāva saṃsuddhagahaṇiko, atha vā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenāti dasseti. **Akkhitto**ti ‘‘apanetha etaṃ, kiṃ iminā’’ti evaṃ akkhitto anavakkhitto. **Anupakkuṭṭho**ti na upakkuṭṭho na akkosaṃ vā nindaṃ vā pattapubbo. Kena kāraṇenāti? **Jātivādena,** ‘‘itipi hīnajātiko eso’’ti evarūpena vacanenāti attho.

Aḍḍhotiādīsu yo koci attano santakena vibhavena aḍḍho hoti. Idha pana na kevalaṃ aḍḍhoyeva, **mahaddhano** mahatā aparimāṇasaṅkhena dhanena samannāgatoti attho. Pañcakāmaguṇavasena mahantā uḷārā bhogā assāti **mahābhogo. Paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro**ti koso vuccati bhaṇḍāgāraṃ, nidahitvā ṭhapitena dhanena paripuṇṇakoso, dhaññena ca paripuṇṇakoṭṭhāgāroti attho. Atha vā catubbidho koso hatthī assā rathā raṭṭhanti, tividhaṃ koṭṭhāgāraṃ dhanakoṭṭhāgāraṃ dhaññakoṭṭhāgāraṃ vatthakoṭṭhāgāranti. Taṃ sabbampi paripuṇṇamassāti paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro. **Assavāyā**ti kassaci bahumpi dhanaṃ dentassa senā na suṇāti, sā anassavā nāma hoti. Kassaci adentassāpi suṇātiyeva, ayaṃ assavā nāma. **Ovādapaṭikarāyā**ti ‘‘idaṃ vo kattabba, idaṃ na kattabba’’nti dinnaovādakarāya. **Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti paññāveyyattiyena yutto. **Medhāvī**ti ṭhānuppattikapaññāya samannāgato. **Paṭibalo**ti samattho. **Atthe cintetu**nti vaḍḍhiatthe cintetuṃ. So hi paccuppannaatthavaseneva ‘‘atītepi evaṃ ahesuṃ, anāgatepi evaṃ bhavissantī’’ti cinteti. **Vijitāvīna**nti vijitavijayānaṃ, mahantena vā vijayena samannāgatānaṃ. **Vimuttacittāna**nti pañcahi vimuttīhi vimuttamānasānaṃ.

5-6. Patthanāsuttadvayavaṇṇanā

135-136. Pañcame **negamajānapadassā**ti nigamavāsino ca raṭṭhavāsino ca janassa. **Hatthismi**ntiādīhi hatthiassarathatharudhanulekhamuddāgaṇanādīni soḷasa mahāsippāni dassitāni. **Anavayo**ti samattho paripuṇṇo. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Chaṭṭhe **oparajja**nti uparājabhāvaṃ.

7. Appaṃsupatisuttavaṇṇanā

137. Sattame **purisādhippāyā**ti assaddhammavasena purise uppannādhippāyā purisajjhāsayā. **Ādānādhippāyo**ti idāni gahetuṃ sakkhissāmi, idāni sakkhissāmīti evaṃ gahaṇādhippāyo. **Visaṃyogādhippāyo**ti idāni nibbānaṃ pāpuṇissāmi, idāni pāpuṇissāmīti evaṃ nibbānajjhāsayo.

8. Bhattādakasuttavaṇṇanā

138. Aṭṭhame **bhattādako**ti bhattakkhādako, bahubhattabhuñjoti attho. **Okāsapharaṇo**ti okāsaṃ pharitvā aññesaṃ sambādhaṃ katvā ṭhānena okāsapharaṇo. Tattha tattha laṇḍaṃ sāreti pātetīti

laṇḍasāraṇo. Ettakā hatthīti gaṇanakāle salākaṃ gaṇhātīti **salākaggāhī**. Nisīdanasayanavasena mañcapīṭhaṃ maddatīti **mañcapīṭhamaddano**. Bhikkhugaṇanakāle salākaṃ gaṇhātīti **salākaggāhī**.

9. Akkhamasuttavaṇṇanā

139. Navame **hatthikāya**nti hatthighaṭaṃ. Sesesupi eseva nayo. Saṅgāme avacarantīti **saṅgāmāvacarā. Ekissā vā tiṇodakadattiyā vimānito**ti ekadivasaṃ ekena tiṇodakadānena vimānito, ekadivasamattaṃ aladdhatiṇodakoti attho. Ito parampi eseva nayo. **Na sakkoti cittaṃ samādahitu**nti ārammaṇe cittaṃ sammā ṭhapetuṃ na sakkoti. Sesamettha uttānameva. Imasmiṃ pana sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti veditabbaṃ.

10. Sotasuttavaṇṇanā

140. Dasame **duruttāna**nti na suṭṭhu vuttānaṃ dosavasena pavattitānaṃ pharusavacanānaṃ. **Durāgatāna**nti dukkhuppādanākārena sotadvāraṃ āgatānaṃ. **Vacanapathāna**nti vacanānaṃ. **Dukkhāna**nti dukkhamānaṃ. **Tibbāna**nti bahalānaṃ tāpanasabhāvānaṃ vā. **Kharāna**nti pharusānaṃ. **Kaṭukāna**nti tikhiṇānaṃ. **Asātāna**nti amadhurānaṃ. **Amanāpāna**nti manaṃ appāyituṃ vaḍḍhetuṃ asamatthānaṃ. **Pāṇaharāna**nti jīvitaharānaṃ. **Yā sā disā**ti sabbasaṅkhārasamathādivasena dissati apadissatīti nibbānaṃ disāti veditabbaṃ. Yasmā pana taṃ āgamma sabbe saṅkhārā samathaṃ gacchanti, tasmā **sabbasaṅkhārasamatho**ti vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Imasmiṃ pana sutte sīlasamādhipaññā missikā kathitāti.

Rājavaggo catuttho.

(15) 5. Tikaṇḍakīvaggo

1. Avajānātisuttavaṇṇanā

141. Pañcamassa paṭhame **saṃvāsenā**ti ekatovāsena. **Ādeyyamukho**ti ādiyanamukho, gahaṇamukhoti attho. **Tamenaṃ datvā avajānātī**ti ‘‘ayaṃ dinnaṃ paṭiggahetumeva jānātī’’ti evaṃ avamaññati. **Tamenaṃ saṃvāsena avajānātī**ti appamattake kismiñcideva kujjhitvā ‘‘jānāmahaṃ tayā katakammaṃ, ettakaṃ addhānaṃ ahaṃ kiṃ karonto vasiṃ, nanu tuyhameva katākataṃ vīmaṃsanto’’tiādīni vattā hoti. Atha itaro ‘‘addhā koci mayhaṃ doso bhavissatī’’ti kiñci paṭippharituṃ na sakkoti. **Taṃ khippaññeva adhimuccitā hotī**ti taṃ vaṇṇaṃ vā avaṇṇaṃ vā sīghameva saddahati. Saddahanaṭṭhena hi ādānena esa ādiyanamukhoti vutto. **Ādheyyamukho**ti pāḷiyā pana ṭhapitamukhoti attho. Magge khaṭaāvāṭo viya āgatāgataṃ udakaṃ vaṇṇaṃ vā avaṇṇaṃ vā saddahanavasena sampaṭicchituṃ ṭhapitamukhoti vuttaṃ hoti.

Ittarasaddhoti parittakasaddho. **Kusalākusale dhamme na jānātī**tiādīsu kusale dhamme ‘‘ime kusalā’’ti na jānāti, akusale dhamme ‘‘ime akusalā’’ti na jānāti. Tathā sāvajje sadosadhamme ‘‘ime sāvajjā’’ti, anavajje ca niddosadhamme ‘‘ime anavajjā’’ti, hīne hīnāti, paṇīte paṇītāti. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge**ti ‘‘ime kaṇhā sukke paṭibāhetvā ṭhitattā sappaṭibhāgā nāma, ime ca sukkā kaṇhe paṭibāhitvā ṭhitattā sappaṭibhāgā’’ti na jānāti.

2. Ārabhatisuttavaṇṇanā

142. Dutiye **ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī**ti āpattivītikkamanavasena ārabhati ceva, tappaccayā ca vippaṭisārī hoti. **Cetovimuttiṃ paññāvimutti**nti arahattasamādhiñceva arahattaphalañāṇañca. **Nappajānātī**ti anadhigatattā na jānāti. **Ārabhati na vippaṭisārī hotī**ti āpattiṃ āpajjati, vuṭṭhitattā pana na vippaṭisārī hoti. **Nārabhati vippaṭisārī hotī**ti sakiṃ āpattiṃ āpajjitvā tato vuṭṭhāya pacchā kiñcāpi nāpajjati, vippaṭisāraṃ pana vinodetuṃ na sakkoti. **Nārabhati na vippaṭisārī hotī**ti na ceva āpattiṃ āpajjati, na ca vippaṭisārī hoti. **Tañca cetovimuttiṃ…pe… nirujjhantī**ti arahattaṃ pana appatto hoti. Pañcamanayena khīṇāsavo kathito.

Ārambhajāti āpattivītikkamasambhavā. **Vippaṭisārajā**ti vippaṭisārato jātā. **Pavaḍḍhantī**ti punappunaṃ uppajjanena vaḍḍhanti. **Ārambhaje āsave pahāyā**ti vītikkamasambhave āsave āpattidesanāya vā āpattivuṭṭhānena vā pajahitvā. **Paṭivinodetvā**ti suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena nīharitvā. **Cittaṃ paññañca bhāvetū**ti vipassanācittañca taṃsampayuttaṃ paññañca bhāvetu. Sesaṃ iminā upāyeneva veditabbanti.

3. Sārandadasuttavaṇṇanā

143. Tatiye **kāmādhimuttāna**nti vatthukāmakilesakāmesu adhimuttānaṃ. **Dhammānudhammappaṭipanno**ti navalokuttaradhammatthāya sahasīlakaṃ pubbabhāgappaṭipadaṃ paṭipanno paṭipattipūrako puggalo dullabho lokasmiṃ.

4. Tikaṇḍakīsuttavaṇṇanā

144. Catutthe **appaṭikūle**ti appaṭikūlārammaṇe. **Paṭikūlasaññī**ti paṭikūlanti evaṃsaññī. Esa nayo sabbattha. Kathaṃ panāyaṃ evaṃ viharatīti? Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ pana asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati. Evaṃ tāva appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati. Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati. Evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Ubhayasmiṃ pana purimanayassa ca pacchimanayassa ca vasena tatiyacatutthavārā vuttā, chaḷaṅgupekkhāvasena pañcamo. Chaḷaṅgupekkhā cesā khīṇāsavassa upekkhāsadisā, na pana khīṇāsavupekkhā. Tattha **upekkhako vihareyyā**ti majjhattabhāve ṭhito vihareyya. **Kvacanī**ti kismiñci ārammaṇe. **Katthacī**ti kismiñci padese. **Kiñcana**ti koci appamattakopi. Iti imasmiṃ sutte pañcasu ṭhānesu vipassanāva kathitā. Taṃ āraddhavipassako bhikkhu kātuṃ sakkoti, ñāṇavā paññuttaro bahussutasamaṇopi kātuṃ sakkoti. Sotāpannasakadāgāmianāgāmino kātuṃ sakkontiyeva, khīṇāsave vattabbameva natthīti. Pañcamaṃ uttānameva.

6. Mittasuttavaṇṇanā

146. Chaṭṭhe **kammantaṃ kāretī**ti khettādikammantaṃ kāreti. **Adhikaraṇaṃ ādiyatī**ti cattāri adhikaraṇāni ādiyati. **Pāmokkhesu bhikkhūsū**ti disāpāmokkhesu bhikkhūsu. **Paṭiviruddho hotī**ti paccanīkaggāhitāya viruddho hoti. **Anavatthacārika**nti anavatthānacārikaṃ.

7. Asappurisadānasuttavaṇṇanā

147. Sattame **asakkaccaṃ detī**ti na sakkaritvā suciṃ katvā deti. **Acittīkatvā detī**ti acittīkārena agāravavasena deti. **Apaviddhaṃ detī**ti na nirantaraṃ deti, atha vā chaḍḍetukāmo viya deti. **Anāgamanadiṭṭhiko detī**ti katassa nāma phalaṃ āgamissatīti na evaṃ āgamanadiṭṭhiṃ na uppādetvā deti.

Sukkapakkhe **cittīkatvā detī**ti deyyadhamme ca dakkhiṇeyyesu ca cittīkāraṃ upaṭṭhapetvā deti. Tattha deyyadhammaṃ paṇītaṃ ojavantaṃ katvā dento deyyadhamme cittīkāraṃ upaṭṭhapeti nāma. Puggalaṃ vicinitvā dento dakkhiṇeyyesu cittīkāraṃ upaṭṭhapeti nāma. **Sahatthā detī**ti āṇattiyā parahatthena adatvā ‘‘anamatagge saṃsāre vicarantena me hatthapādānaṃ aladdhakālassa pamāṇaṃ nāma natthi, vaṭṭamokkhaṃ bhavanissaraṇaṃ karissāmī’’ti sahattheneva deti. **Āgamanadiṭṭhiko**ti ‘‘anāgatabhavassa paccayo bhavissatī’’ti kammañca vipākañca saddahitvā detīti.

8. Sappurisadānasuttavaṇṇanā

148. Aṭṭhame **saddhāyā**ti dānañca dānaphalañca saddahitvā. **Kālenā**ti yuttappattakālena. **Anaggahitacitto**ti aggahitacitto muttacāgo hutvā. **Anupahaccā**ti anupaghātetvā guṇe amakkhetvā. **Kālāgatā cassa atthā pacurā hontī**ti atthā āgacchamānā vayovuḍḍhakāle anāgantvā yuttappattakāle paṭhamavayasmiṃyeva āgacchanti ceva bahū ca honti.

9. Paṭhamasamayavimuttasuttavaṇṇanā

149. Navame **samayavimuttassā**ti appitappitakkhaṇeyeva vikkhambhitehi kilesehi vimuttattā samayavimuttisaṅkhātāya lokiyavimuttiyā vimuttacittassa. Dasamaṃ uttānatthameva.

Tikaṇḍakīvaggo pañcamo.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

(16) 1. Saddhammavaggo

1. Paṭhamasammattaniyāmasuttavaṇṇanā

151. Catutthassa paṭhame **abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu sammattabhūtaṃ magganiyāmaṃ okkamituṃ abhabbo abhājanaṃ. **Kathaṃ paribhotī**tiādīsu ‘‘kiṃ kathā nāma esā’’ti vadanto **kathaṃ paribhoti** nāma. ‘‘Kiṃ nāmesa katheti, kiṃ ayaṃ jānātī’’ti vadanto **kathikaṃ paribhoti** nāma. ‘‘Mayaṃ kiṃ jānāma, kuto amhākaṃ etaṃ sotuṃ bala’’nti vadanto **attānaṃ paribhoti** nāma. Vipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

2. Dutiyasammattaniyāmasuttavaṇṇanā

152. Dutiye **anaññāte aññātamānī**ti aviññātasmiṃyeva ‘‘viññātamidaṃ mayā’’ti evaṃmānī.

3. Tatiyasammattaniyāmasuttavaṇṇanā

153. Tatiye **makkhī dhammaṃ suṇātī**ti makkhī hutvā guṇamakkhanacittena dhammaṃ suṇāti. **Upārambhacitto**ti niggahāropanacitto. **Randhagavesī**ti guṇarandhaṃ guṇacchiddaṃ gavesanto.

4. Paṭhamasaddhammasammosasuttavaṇṇanā

154. Catutthe **na sakkaccaṃ dhammaṃ suṇantī**ti ohitasotā sukatakārino hutvā na suṇanti. **Na pariyāpuṇantī**ti yathāsutaṃ dhammaṃ vaḷañjantāpi sakkaccaṃ na vaḷañjenti. Pañcamaṃ uttānameva.

6. Tatiyasaddhammasammosasuttavaṇṇanā

156. Chaṭṭhe **appaṭisaraṇo**ti appatiṭṭho. Ācariyā hi suttantassa paṭisaraṇaṃ nāma, tesaṃ abhāvā appaṭisaraṇo hoti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

7. Dukkathāsuttavaṇṇanā

157. Sattame **puggalaṃ upanidhāyā**ti taṃ taṃ puggalaṃ upanikkhipitvā, sakkhiṃ katvāti attho. **Kacchamānāyā**ti kathiyamānāya. Sesamettha aṭṭhamañca uttānatthamevāti.

9. Udāyīsuttavaṇṇanā

159. Navame **anupubbiṃ kathaṃ kathessāmī**ti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ sagganti evaṃ desanānupubbiṃ kathaṃ vā, yaṃ yaṃ suttapadaṃ vā gāthāpadaṃ vā nikkhittaṃ hoti, tassa tassa anurūpakathaṃ kathessāmīti cittaṃ upaṭṭhapetvā paresaṃ dhammo desetabbo. **Pariyāyadassāvī**ti tassa tassa atthassa taṃ taṃ kāraṇaṃ dassento. Kāraṇañhi idha pariyāyoti vuttaṃ. **Anuddayataṃ paṭiccā**ti ‘‘mahāsambādhappatte satte sambādhato mocessāmī’’ti anukampaṃ āgamma. **Na āmisantaro**ti na āmisahetuko, attano catupaccayalābhaṃ anāsīsantoti attho. **Attānañca parañca anupahaccā**ti attukkaṃsanaparavambhanādivasena attānañca parañca guṇupaghātena anupahantvā.

10. Duppaṭivinodayasuttavaṇṇanā

160. Dasame **duppaṭivinodayā**ti yāni hassādīni kiccāni nipphādetuṃ ṭhānāni uppannāni honti, tesu matthakaṃ asampattesu antarāyeva dunnīhārā duvikkhambhayā honti. **Paṭibhāna**nti kathetukāmatā vuccati. Imāni pañca duppaṭivinodayāni, na suppaṭivinodayāni. Upāyena pana kāraṇena anurūpāhi paccavekkhaṇaanusāsanādīhi sakkā paṭivinodetunti.

Saddhammavaggo paṭhamo.

(17) 2. Āghātavaggo

1. Paṭhamaāghātapaṭivinayasuttavaṇṇanā

161. Dutiyassa paṭhame āghātaṃ paṭivinenti vūpasamentīti **āghātapaṭivinayā. Yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo**ti yattha ārammaṇe bhikkhuno āghāto uppanno hoti, tattha so sabbo imehi pañcahi paṭivinodetabboti attho. **Mettā tasmiṃ puggale bhāvetabbā**ti tikacatukkajjhānavasena mettā bhāvetabbā. **Karuṇāya**pi eseva nayo. **Upekkhā** pana catukkapañcakajjhānavasena bhāvetabbā. Yasmā pana yaṃ puggalaṃ passato cittaṃ na nibbāti, tasmiṃ muditā na saṇṭhahati, tasmā sā na vuttā. **Asatiamanasikāro**ti yathā so puggalo na upaṭṭhāti, kuṭṭādīhi antarito viya hoti, evaṃ tasmiṃ asatiamanasikāro āpajjitabbo. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

2. Dutiyaāghātapaṭivinayasuttavaṇṇanā

162. Dutiye āghāto etesu paṭivinetabboti **āghātapaṭivinayā**. Āghāto etehi paṭivinetabbotipi **āghātapaṭivinayā**. Paṭivinayoti hi paṭivinayavatthūnampi paṭivinayakāraṇānampi etaṃ adhivacanaṃ, tadubhayampi idha vaṭṭati. Pañca hi puggalā paṭivinayavatthū honti pañcahi upamāhi pañca paṭipattiyo paṭivinayakāraṇāni. **Labhati ca kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasāda**nti kāle kāle samathavipassanācittassa uppannokāsasaṅkhātaṃ vivarañceva saddhāsampannabhāvasaṅkhātaṃ pasādañca labhati.

Rathiyāyāti antaravīthiyaṃ. **Nantaka**nti pilotikakhaṇḍaṃ. **Niggahetvā**ti akkamitvā. **Yo tattha sāro**ti yaṃ tattha thiraṭṭhānaṃ. **Taṃ paripātetvā**ti taṃ luñcitvā. **Evameva kho**ti ettha paṃsukūliko viya mettāvihārī daṭṭhabbo, rathiyāya nantakaṃ viya veripuggalo, dubbalaṭṭhānaṃ viya aparisuddhakāyasamācāratā, thiraṭṭhānaṃ viya parisuddhavacīsamācāratā, dubbalaṭṭhānaṃ chaḍḍetvā thiraṭṭhānaṃ ādāya gantvā sibbitvā rajitvā pārupitvā vicaraṇakālo viya aparisuddhakāyasamācārataṃ amanasikatvā parisuddhavacīsamācārataṃ manasikatvā verimhi cittuppādaṃ nibbāpetvā phāsuvihārakālo daṭṭhabbo.

Sevālapaṇakapariyonaddhāti sevālena ca udakapappaṭakena ca paṭicchannā. **Ghammapareto**ti ghammena anugato. **Kilanto**ti maggakilanto. **Tasito**ti taṇhābhibhūto. **Pipāsito**ti pānīyaṃ pātukāmo. **Apaviyūhitvā**ti apanetvā. **Pivitvā**ti pasannaudakaṃ pivitvā. **Evameva kho**ti ettha ghammābhitatto puriso viya mettāvihārī daṭṭhabbo, sevālapaṇakaṃ viya aparisuddhavacīsamācāratā, pasannaudakaṃ viya parisuddhakāyasamācāratā, sevālapaṇakaṃ apabyūhitvā pasannodakaṃ pivitvā gamanaṃ viya aparisuddhavacīsamācārataṃ amanasikatvā parisuddhakāyasamācārataṃ manasikatvā verimhi cittuppādaṃ nibbāpetvā phāsuvihārakālo daṭṭhabbo.

Khobhessāmīti cālessāmi. **Loḷessāmī**ti ākulaṃ karissāmi. **Apeyyampi taṃ karissāmī**ti pivituṃ asakkuṇeyyaṃ karissāmi. **Catukkuṇḍiko**ti jāṇūhi ca hatthehi ca bhūmiyaṃ patiṭṭhānena catukkuṇḍiko hutvā. **Gopītakaṃ pivitvā**ti gāviyo viya mukhena ākaḍḍhento pivitvā. **Evameva kho**ti ettha ghammābhitatto puriso viya mettāvihārī daṭṭhabbo, gopadaṃ viya veripuggalo, gopade parittaudakaṃ viya tassabbhantare parittaguṇo, catukkuṇḍikassa gopītakaṃ pivitvā pakkamanaṃ viya tassa aparisuddhakāyavacīsamācārataṃ amanasikatvā yaṃ so kālena kālaṃ dhammassavanaṃ nissāya cetaso vivarappasādasaṅkhātaṃ pītipāmojjaṃ labhati, taṃ manasikatvā cittuppādanibbāpanaṃ veditabbaṃ.

Ābādhikoti iriyāpathabhañjanakena visabhāgābādhena ābādhiko. **Puratopissā**ti puratopi bhaveyya. **Anayabyasana**nti avaḍḍhivināsaṃ. **Evameva kho**ti ettha so anāthagilāno viya sabbakaṇhadhammasamannāgato puggalo, addhānamaggo viya anamataggasaṃsāro, purato ca pacchato ca gāmānaṃ dūrabhāvo viya nibbānassa dūrabhāvo, sappāyabhojanānaṃ alābho viya sāmaññaphalabhojanānaṃ alābho, sappāyabhesajjānaṃ alābho viya samathavipassanānaṃ abhāvo, patirūpaupaṭṭhākānaṃ alābho viya ovādānusāsanīhi kilesatikicchakānaṃ abhāvo, gāmantanāyakassa alābho viya nibbānasampāpakassa tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā aladdhabhāvo, aññatarassa purisassa disvā kāruññupaṭṭhānaṃ viya tasmiṃ puggale mettāvihārikassa kāruññaṃ uppādetvā cittanibbāpanaṃ veditabbaṃ.

Acchodakāti pasannodakā. **Sātodakā**ti madhurodakā. **Sītodakā**ti tanusītasalilā. **Setakā**ti ūmibhijjanaṭṭhānesu setavaṇṇā. **Supatitthā**ti samatitthā. **Evameva kho**ti ettha ghammābhitatto puriso viya mettāvihārī daṭṭhabbo, sā pokkharaṇī viya parisuddhasabbadvāro puriso, nhatvā pivitvā paccuttaritvā rukkhacchāyāya nipajjitvā yathākāmaṃ gamanaṃ viya tesu dvāresu yaṃ icchati, taṃ ārammaṇaṃ katvā cittanibbāpanaṃ veditabbaṃ. Tatiyacatutthāni heṭṭhā vuttanayāneva.

5. Pañhapucchāsuttavaṇṇanā

165. Pañcame **paribhava**nti paribhavanto, evaṃ paribhavissāmīti paribhavanatthāya pucchatīti attho. **Aññātukāmo**ti jānitukāmo hutvā.

6. Nirodhasuttavaṇṇanā

166. Chaṭṭhe **atthetaṃ ṭhāna**nti atthi etaṃ kāraṇaṃ. **No ce diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyyā**ti no ce imasmiṃyeva attabhāve arahattaṃ pāpuṇeyya. **Kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devāna**nti kāmāvacaradevānaṃ. **Aññataraṃ manomayaṃ kāya**nti jhānamanena nibbattaṃ aññataraṃ suddhāvāsabrahmakāyaṃ. **Udāyī**ti lāḷudāyī. So hi ‘‘manomaya’’nti sutvā ‘‘āruppe na bhavitabba’’nti paṭibāhi. Thero ‘‘sāriputto kiṃ jānāti, yassa sammukhā evaṃ bhikkhū vacanaṃ paṭikkosantī’’ti evaṃ bālānaṃ laddhiuppattipaṭibāhanatthaṃ taṃ vacanaṃ anadhivāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami.

Atthi nāmāti amarisanatthe nipāto. Teneva cettha ‘‘ajjhupekkhissathā’’ti anāgatavacanaṃ kataṃ. Ayañhetthattho – ānanda, tumhe theraṃ bhikkhuṃ viheṭhiyamānaṃ ajjhupekkhatha, na vo etaṃ marisayāmi na sahāmi nādhivāsemīti. Kasmā pana bhagavā ānandatheraṃyeva evamāhāti? Dhammabhaṇḍāgārikattā. Dhammabhaṇḍāgārikassa hi evaṃ vadanto paṭibāhituṃ bhāro. Apicesa sāriputtattherassa piyasahāyo, tenāpissa esa bhāro. Tattha kiñcāpi bhagavā ānandattheraṃ garahanto evamāha, na panesā tasseva garahā, sammukhībhūtānaṃ sabbesaṃyeva garahāti veditabbā. **Vihāra**nti gandhakuṭiṃ.

Anacchariyanti na acchariyaṃ. **Yathā**ti kāraṇavacanaṃ. **Āyasmantaṃyevettha upavānaṃ paṭibhāseyyā**ti ettha bhagavatā ca evaṃ etadeva kāraṇaṃ ārabbha udāhaṭe āyasmatoyeva upavānassa paṭivacanaṃ paṭibhātu upaṭṭhātūti dīpeti. **Sārajjaṃ okkanta**nti domanassaṃ anupaviṭṭhaṃ. **Sīlavā**tiādīhi khīṇāsavasīlādīniyeva kathitāni. **Khaṇḍiccenā**tiādīni sakkārādīnaṃ kāraṇapucchāvasena vuttāni. Kiṃ khaṇḍiccādīhi kāraṇehi taṃ taṃ sabrahmacāriṃ sakkareyyunti ayañhettha adhippāyo.

7. Codanāsuttavaṇṇanā

167. Sattame **codakenā**ti vatthusandassanā āpattisandassanā saṃvāsappaṭikkhepo sāmīcippaṭikkhepoti catūhi codanāvatthūhi codayamānena. **Kālena vakkhāmi no akālenā**ti ettha cuditakassa kālo kathito, na codakassa. Paraṃ codentena hi parisamajjhe vā uposathapavāraṇagge vā āsanasālābhojanasālādīsu vā na codetabbo, divāṭṭhāne nisinnakāle ‘‘karotāyasmā okāsaṃ, ahaṃ āyasmantaṃ vattukāmo’’ti evaṃ okāsaṃ kāretvā codetabbo. Puggalaṃ pana upaparikkhitvā yo lolapuggalo abhūtaṃ vatvā bhikkhūnaṃ ayasaṃ āropeti, so okāsakammaṃ vināpi codetabbo. **Bhūtenā**ti tacchena sabhāvena. **Saṇhenā**ti maṭṭhena mudukena. **Atthasaṃhitenā**ti atthakāmatāya hitakāmatāya upetena. **Avippaṭisāro upadahātabbo**ti amaṅkubhāvo upanetabbo. **Alaṃ te avippaṭisārāyā**ti yuttaṃ te amaṅkubhāvāya. Sesamettha uttānamevāti. Aṭṭhamaṃ heṭṭhā vuttanayattā pākaṭameva.

9. Khippanisantisuttavaṇṇanā

169. Navame khippaṃ nisāmayati upadhāretīti **khippanisanti**. Suggahitaṃ katvā gaṇhātīti **suggahitaggāhī. Atthakusalo**ti aṭṭhakathāya cheko. **Dhammakusalo**ti pāḷiyaṃ cheko. **Niruttikusalo**ti niruttivacanesu cheko. **Byañjanakusalo**ti akkharappabhede cheko. **Pubbāparakusalo**ti atthapubbāparaṃ, dhammapubbāparaṃ, akkharapubbāparaṃ, byañjanapubbāparaṃ, anusandhipubbāparanti imasmiṃ pañcavidhe pubbāpare cheko. Tattha **atthapubbāparakusalo**ti heṭṭhā atthena upari atthaṃ jānāti, upari atthena heṭṭhā atthaṃ jānāti. Kathaṃ? So hi heṭṭhā atthaṃ ṭhapetvā upari atthe vutte ‘‘heṭṭhā attho atthī’’ti jānāti. Upari atthaṃ ṭhapetvā heṭṭhā atthe vuttepi ‘‘upari attho atthī’’ti jānāti. Ubhato ṭhapetvā majjhe atthe vutte ‘‘ubhato attho atthī’’ti jānāti. Majjhe atthaṃ ṭhapetvā ubhatobhāgesu atthe vutte ‘‘majjhe attho atthī’’ti jānāti. **Dhammapubbāparā**dīsupi eseva nayo. **Anusandhipubbāpare** pana sīlaṃ ādiṃ katvā āraddhe suttante matthake chasu abhiññāsu āgatāsu ‘‘yathānusandhiṃ yathānuparicchedaṃ suttanto gato’’ti jānāti. Diṭṭhivasena āraddhe upari saccesu āgatesupi ‘‘yathānusandhinā gato’’ti jānāti. Kalahabhaṇḍanavasena āraddhe upari sāraṇīyadhammesu āgatesupi, dvattiṃsatiracchānakathāvasena āraddhe upari dasakathāvatthūsu (a. ni. 10.69; udā.31) āgatesupi ‘‘yathānusandhinā gato’’ti jānātīti.

10. Bhaddajisuttavaṇṇanā

170. Dasame **abhibhū**ti abhibhavitvā ṭhito jeṭṭhako. **Anabhibhūto**ti aññehi anabhibhūto. **Aññadatthū**ti ekaṃsavacane nipāto. Dassanavasena **daso,** sabbaṃ passatīti adhippāyo. **Vasavattī**ti sabbaṃ janaṃ vase vatteti. **Yathā passato**ti iṭṭhārammaṇaṃ vā hotu aniṭṭhārammaṇaṃ vā, yenākārena taṃ passantassa. **Anantarā āsavānaṃ khayo hotī**ti anantarāyeva arahattaṃ uppajjati. **Yathā suṇato**ti etthāpi eseva nayo. Atha vā yaṃ cakkhunā rūpaṃ disvā nirantarameva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti, taṃ tassa arahattaṃ cakkhuviññāṇānantaraṃ nāma hoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **idaṃ dassanānaṃ agga**nti. Dutiyapadepi eseva nayo.

Yathā sukhitassāti yena maggasukhena sukhitassa. **Anantarā āsavānaṃ khayo hotī**ti samanantarameva arahattaṃ uppajjati. **Idaṃ sukhānaṃ agga**nti idaṃ maggasukhaṃ sukhānaṃ uttamaṃ. **Yathā saññissā**ti idhāpi maggasaññāva adhippetā. **Yathā bhūtassā**ti yasmiṃ bhave yasmiṃ attabhāve ṭhitassa. **Anantarā**ti anantarāyena arahattaṃ uppajjati. **idaṃ bhavānaṃ agga**nti ayaṃ pacchimo attabhāvo bhavānaṃ aggaṃ nāma. Atha vā **yathā bhūtassā**ti yehi khandhehi maggakkhaṇe bhūtassa vijjamānassa. **Anantarā āsavānaṃ khayo hotī**ti maggānantarameva phalaṃ uppajjati. **Idaṃ bhavānaṃ agga**nti idaṃ maggakkhaṇe khandhapañcakaṃ bhavānaṃ aggaṃ nāmāti.

Āghātavaggo dutiyo.

(18) 3. Upāsakavaggo

1-3. Sārajjasuttādivaṇṇanā

171-173. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyesu agāriyappaṭipatti kathitā. Sotāpannasakadāgāminopi hontu, vaṭṭantiyeva.

4. Verasuttavaṇṇanā

174. Catutthe **bhayānī**ti cittutrāsabhayāni. **Verānī**ti akusalaverānipi puggalaverānipi. **Cetasika**nti cittanissitaṃ. **Dukkha**nti kāyapasādavatthukaṃ dukkhaṃ. **Domanassa**nti domanassavedanaṃ. Imasmiṃ sutte viratipahānaṃ kathitaṃ.

5. Caṇḍālasuttavaṇṇanā

175. Pañcame **upāsakapatikuṭṭho**ti upāsakapacchimako. **Kotūhalamaṅgaliko**ti ‘‘iminā idaṃ bhavissatī’’ti evaṃ pavattattā kotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato. **Maṅgalaṃ pacceti no kamma**nti maṅgalaṃ oloketi, kammaṃ na oloketi. **Ito ca bahiddhā**ti imamhā sāsanā bahiddhā. **Pubbakāraṃ karotī**ti dānādikaṃ kusalakiccaṃ paṭhamataraṃ karoti.

6. Pītisuttavaṇṇanā

176. Chaṭṭhe **kinti maya**nti kena nāma upāyena mayaṃ. **Pavivekaṃ pīti**nti paṭhamadutiyajjhānāni nissāya uppajjanakapītiṃ. **Kāmūpasaṃhita**nti kāmanissitaṃ duvidhe kāme ārabbha uppajjanakaṃ. **Akusalūpasaṃhita**nti ‘‘migasūkarādayo vijjhissāmī’’ti saraṃ khipitvā tasmiṃ viraddhe ‘‘viraddhaṃ mayā’’ti evaṃ akusale nissāya uppajjanakaṃ. Tādisesu pana ṭhānesu avirajjhantassa ‘‘suṭṭhu me viddhaṃ, suṭṭhu me pahaṭa’’nti uppajjanakaṃ **akusalūpasaṃhitaṃ sukhaṃ somanassaṃ** nāma. Dānādiupakaraṇānaṃ asampattiyā uppajjamānaṃ pana **kusalūpasaṃhitaṃ dukkhaṃ domanassa**nti veditabbaṃ.

7. Vaṇijjāsuttavaṇṇanā

177. Sattame **vaṇijjā**ti vāṇijakammāni. **Upāsakenā**ti tisaraṇagatena. **Satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṃ kāretvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjā**ti sūkaramigādayo posetvā tesaṃ vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṃkiñci majjaṃ kāretvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṃ kāretvā tassa vikkayo. Iti sabbampi imaṃ vaṇijjaṃ neva attanā kātuṃ, na pare samādapetvā kāretuṃ vaṭṭati.

8. Rājasuttavaṇṇanā

178. Aṭṭhame **pabbājentī**ti raṭṭhamhā pabbājenti. **Yathāpaccayaṃ vā karontī**ti yathādhippāyaṃ yathājjhāsayaṃ karonti. **Tatheva pāpakammaṃ pavedentī**ti yathā tena kataṃ, taṃ tatheva aññesaṃ ārocenti kathenti.

9. Gihisuttavaṇṇanā

179. Navame **saṃvutakammanta**nti pihitakammantaṃ. **Ābhicetasikāna**nti uttamacittanissitānaṃ. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti paccakkheyeva dhamme pavattikkhaṇe sukhavihārānaṃ. **Ariyakantehī**ti ariyānaṃ kantehi maggaphalasīlehi.

Ariyadhammaṃ samādāyāti ettha ariyadhammoti pañca sīlāni kathitāni. **Merayaṃ vāruṇi**nti catubbidhaṃ merayaṃ pañcavidhañca suraṃ. **Dhammañcānuvitakkaye**ti navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ anussativaseneva vitakkeyya. **Abyāpajjhaṃ hitaṃ citta**nti niddukkhaṃ mettādibrahmavihāracittaṃ. **Devalokāya bhāvaye**ti brahmalokatthāya bhāveyya. **Puññatthassa jigīsato**ti puññena atthikassa puññaṃ gavesantassa. **Santesū**ti buddhapaccekabuddhatathāgatasāvakesu. **Vipulā hoti dakkhiṇā**ti evaṃ dinnadānaṃ mahapphalaṃ hoti. **Anupubbenā**ti sīlapūraṇādinā anukkamena. Sesaṃ tikanipāte vuttatthameva.

10. Gavesīsuttavaṇṇanā

180. Dasame **sitaṃ pātvākāsī**ti mahāmaggeneva gacchanto taṃ sālavanaṃ oloketvā ‘‘atthi nu kho imasmiṃ ṭhāne kiñci sukāraṇaṃ uppannapubba’’nti addasa kassapabuddhakāle gavesinā upāsakena kataṃ sukāraṇaṃ. Athassa etadahosi – ‘‘idaṃ sukāraṇaṃ bhikkhusaṅghassa apākaṭaṃ paṭicchannaṃ, handa naṃ bhikkhusaṅghassa pākaṭaṃ karomī’’ti maggā okkamma aññatarasmiṃ padese ṭhitova sitapātukammaṃ akāsi, aggaggadante dassetvā mandahasitaṃ hasi. Yathā hi lokiyamanussā udaraṃ paharantā ‘‘kahaṃ kaha’’nti hasanti, na evaṃ buddhā. Buddhānaṃ pana hasitaṃ haṭṭhapahaṭṭhākāramattameva hoti.

Hasitañca nāmetaṃ terasahi somanassasahagatacittehi hoti. Tattha lokiyamahājano akusalato catūhi, kāmāvacarakusalato catūhīti aṭṭhahi cittehi hasati, sekhā akusalato diṭṭhigatasampayuttāni dve apanetvā chahi cittehi hasanti, khīṇāsavā catūhi sahetukakiriyacittehi, ekena ahetukakiriyacittenāti pañcahi cittehi hasanti. Tesupi balavārammaṇe āpāthamāgate dvīhi ñāṇasampayuttacittehi hasanti, dubbalārammaṇe duhetukacittadvayena ca ahetukacittena cāti tīhi cittehi hasanti. Imasmiṃ pana ṭhāne kiriyāhetukamanoviññāṇadhātusomanassasahagatacittaṃ bhagavato pahaṭṭhākāramattahasitaṃ uppādeti.

Taṃ panetaṃ hasitaṃ evaṃ appamattakampi therassa pākaṭaṃ ahosi. Kathaṃ? Tathārūpe hi kāle tathāgatassa catūhi dāṭhāhi cātuddīpikamahāmeghamukhato samosaritā vijjulatā viya virocamānā mahātālakkhandhappamāṇā rasmivaṭṭiyo uṭṭhahitvā tikkhattuṃ siravaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dāṭhaggesuyeva antaradhāyanti. Tena saññāṇena āyasmā ānando bhagavato pacchato gacchamānopi sitapātubhāvaṃ jānāti.

Iddhanti samiddhaṃ. **Phīta**nti atisamiddhaṃ sabbapāliphullaṃ viya. **Ākiṇṇamanussa**nti janasamākulaṃ. **Sīlesu aparipūrakārī**ti pañcasu sīlesu asamattakārī. **Paṭidesitānī**ti upāsakabhāvaṃ paṭidesitāni. **Samādapitānī**ti saraṇesu patiṭṭhāpitānīti attho. **Iccetaṃ samasama**nti iti etaṃ kāraṇaṃ sabbākārato samabhāveneva samaṃ, na ekadesena. **Natthi kiñci atireka**nti mayhaṃ imehi kiñci atirekaṃ natthi. **Handā**ti vavassaggatthe nipāto. **Atirekāyā**ti visesakāraṇatthāya paṭipajjāmīti attho. **Sīlesu paripūrakāriṃ dhāretha**ti pañcasu sīlesu samattakārīti jānātha. Ettāvatā tena pañca sīlāni samādinnāni nāma honti. **Kimaṅga pana na maya**nti mayaṃ pana keneva kāraṇena paripūrakārino na bhavissāma. Sesamettha uttānamevāti.

Upāsakavaggo tatiyo.

(19) 4. Araññavaggo

1. Āraññikasuttavaṇṇanā

181. Catutthassa paṭhame **mandattā momūhattā**ti neva samādānaṃ jānāti, na ānisaṃsaṃ. Attano pana mandattā momūhattā aññāṇeneva āraññako hoti. **Pāpiccho icchāpakato**ti ‘‘araññe me viharantassa ‘ayaṃ āraññako’ti catupaccayasakkāraṃ karissanti, ‘ayaṃ bhikkhu lajjī pavivitto’tiādīhi ca guṇehi sambhāvessantī’’ti evaṃ pāpikāya icchāya ṭhatvā tāya eva icchāya abhibhūto hutvā āraññako hoti. Ummādavasena araññaṃ pavisitvā viharanto pana **ummādā cittakkhepā** āraññako nāma hoti. **Vaṇṇita**nti idaṃ āraññakaṅgaṃ nāma buddhehi ca buddhasāvakehi ca vaṇṇitaṃ pasatthanti āraññako hoti. **Idamatthita**nti imāya kalyāṇāya paṭipattiyā attho etassāti idamatthī, idamatthino bhāvo idamatthitā. Taṃ idamatthitaṃyeva nissāya, na aññaṃ kiñci lokāmisanti attho. Sesamettha ito paresu ca uttānatthameva.

Araññavaggo catuttho.

(20) 5. Brāhmaṇavaggo

1. Soṇasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **brāhmaṇadhammā**ti brāhmaṇasabhāvā. **Sunakhesū**ti kukkuresu. **Neva kiṇanti na vikkiṇantī**ti na gaṇhantā kiṇanti, na dadantā vikkiṇanti. **Sampiyeneva saṃvāsaṃ saṃbandhāya sampavattentī**ti piyo piyaṃ upasaṅkamitvā paveṇiyā bandhanatthaṃ saṃvāsaṃ pavattayanti. **Udarāvadehaka**nti udaraṃ avadihitvā upacinitvā pūretvā. **Avasesaṃ ādāya pakkamantī**ti yaṃ bhuñjituṃ na sakkonti, taṃ bhaṇḍikaṃ katvā gahetvā gacchanti. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

2. Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **tvampi no**ti tvampi nu. **Pavattāro**ti pavattayitāro. **Yesa**nti yesaṃ santakaṃ. **Mantapada**nti vedasaṅkhātaṃ mantameva. **Gīta**nti aṭṭhakādīhi dasahi porāṇakabrāhmaṇehi sarasampattivasena sajjhāyitaṃ. **Pavutta**nti aññesaṃ vuttaṃ, vācitanti attho. **Samīhita**nti samupabyūḷhaṃ rāsikataṃ, piṇḍaṃ katvā ṭhapitanti attho. **Tadanugāyantī**ti etarahi brāhmaṇā taṃ tehi pubbehi gītaṃ anugāyanti anusajjhāyanti. **Tadanubhāsantī**ti taṃ anubhāsanti. Idaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Bhāsitamanubhāsantī**ti tehi bhāsitaṃ anubhāsanti. **Sajjhāyitamanusajjhāyantī**ti tehi sajjhāyitaṃ anusajjhāyanti. **Vācitamanuvācentī**ti tehi aññesaṃ vācitaṃ anuvācenti. **Seyyathida**nti te katameti attho. **Aṭṭhako**tiādīni tesaṃ nāmāni. Te kira dibbena cakkhunā oloketvā parūpaghātaṃ akatvā kassapasammāsambuddhassa bhagavato pāvacanena saha saṃsandetvā mante ganthesuṃ. Aparāpare pana brāhmaṇā pāṇātipātādīni pakkhipitvā tayo vede bhinditvā buddhavacanena saddhiṃ viruddhe akaṃsu. **Tyāssu’me**ti ettha **assū**ti nipātamattaṃ, te brāhmaṇā ime pañca brāhmaṇe paññāpentīti attho.

Mante adhīyamānoti vede sajjhāyanto gaṇhanto. **Ācariyadhana**nti ācariyadakkhiṇaṃ ācariyabhāgaṃ. **Na issatthenā**ti na yodhājīvakammena uppādeti. **Na rājaporisenā**ti na rājupaṭṭhākabhāvena. **Kevalaṃ bhikkhācariyāyā**ti suddhāya bhikkhācariyāya eva. **Kapālaṃ anatimaññamāno**ti taṃ bhikkhābhājanaṃ anatimaññamāno. So hi puṇṇapattaṃ ādāya sīsaṃ nhāto kuladvāresu ṭhatvā ‘‘ahaṃ aṭṭhacattālīsa vassāni komārabrahmacariyaṃ cariṃ, mantāpi me gahitā, ācariyassa ācariyadhanaṃ dassāmi, dhanaṃ me dethā’’ti yācati. Taṃ sutvā manussā yathāsatti yathābalaṃ aṭṭhapi soḷasapi satampi sahassampi denti. Evaṃ sakalagāmaṃ caritvā laddhadhanaṃ ācariyassa niyyādeti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Evaṃ kho doṇa brāhmaṇo brahmasamo hotī**ti evaṃ brahmavihārehi samannāgatattā brāhmaṇo brahmasamo nāma hoti.

Neva kayena na vikkayenāti neva attanā kayaṃ katvā gaṇhāti, na parena vikkayaṃ katvā dinnaṃ.

Udakūpassaṭṭhanti udakena upassaṭṭhaṃ pariccattaṃ. So hi yasmiṃ kule vayappattā dārikā atthi, gantvā tassa dvāre tiṭṭhati. ‘‘Kasmā ṭhitosī’’ti vutte ‘‘ahaṃ aṭṭhacattālīsa vassāni komārabrahmacariyaṃ cariṃ, taṃ sabbaṃ tumhākaṃ demi, tumhe mayhaṃ dārikaṃ dethā’’ti vadati. Te dārikaṃ ānetvā tassa hatthe udakaṃ pātetvā denti. So taṃ udakūpassaṭṭhaṃ bhariyaṃ gaṇhitvā gacchati. **Atimīḷhajo**ti atimīḷhe mahāgūtharāsimhi jāto. **Tassa sā**ti tassa esā. **Na davatthā**ti na kīḷanatthā. **Na ratatthā**ti na kāmaratiatthā. **Methunaṃ uppādetvā**ti dhītaraṃ vā puttaṃ vā uppādetvā ‘‘idāni paveṇi ghaṭīyissatī’’ti nikkhamitvā pabbajati. **Sugatiṃ saggaṃ loka**nti brahmalokameva sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Devasamo hotī**ti dibbavihārehi samannāgatattā devasamo nāma hoti.

Tameva puttassādaṃ nikāmayamānoti yvāssa dhītaraṃ vā puttaṃ vā jātaṃ disvā puttapemaṃ puttassādo uppajjati, taṃ patthayamāno icchamāno. **Kuṭumbaṃ ajjhāvasatī**ti kuṭumbaṃ saṇṭhapetvā kuṭumbamajjhe vasati. Sesamettha uttānamevāti.

3. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

193. Tatiye **pagevā**ti paṭhamaññeva. **Kāmarāgapariyuṭṭhitenā**ti kāmarāgaggahitena. **Kāmarāgaparetenā**ti kāmarāgānugatena. **Nissaraṇa**nti tividhaṃ kāmarāgassa nissaraṇaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, tadaṅganissaraṇaṃ, samucchedanissaraṇanti. Tattha asubhe paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ nāma, vipassanā tadaṅganissaraṇaṃ nāma, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ nāma. Taṃ tividhampi nappajānātīti attho. **Attatthampī**tiādīsu arahattasaṅkhāto attano attho attattho nāma, paccayadāyakānaṃ attho parattho nāma, sveva duvidho ubhayattho nāma. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso – **byāpādassa nissaraṇa**ntiādīsu hi dveva nissaraṇāni vikkhambhananissaraṇañca samucchedanissaraṇañca. Tattha byāpādassa tāva mettāya paṭhamajjhānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ nāma, anāgāmimaggo samucchedanissaraṇaṃ, thinamiddhassa ālokasaññā vikkhambhananissaraṇaṃ, arahattamaggo samucchedanissaraṇaṃ. Uddhaccakukkuccassa yo koci samatho vikkhambhananissaraṇaṃ, uddhaccassa panettha arahattamaggo, kukkuccassa anāgāmimaggo samucchedanissaraṇaṃ. Vicikicchāya dhammavavatthānaṃ vikkhambhananissaraṇaṃ, paṭhamamaggo samucchedanissaraṇaṃ.

Yā panettha **seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto saṃsaṭṭho lākhāya vā**tiādikā upamā vuttā, tāsu **udapatto**ti udakabharitā pāti. **Saṃsaṭṭho**ti vaṇṇabhedakaraṇavasena saṃsaṭṭho. **Ukkudhito**ti kudhito. **Ussadakajāto**ti usumakajāto. **Sevālapaṇakapariyonaddho**ti tilabījakādibhedena sevālena vā nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena vā udakapiṭṭhiṃ chādetvā nibbattena paṇakena pariyonaddho. **Vāterito**ti vātena erito kampito. **Āvilo**ti appasanno. **Luḷito**ti asannisinno. **Kalalībhūto**ti kaddamībhūto. **Andhakāre nikkhitto**ti koṭṭhakantarādibhede anālokaṭṭhāne ṭhapito. Imasmiṃ sutte bhagavā tīhi bhavehi desanaṃ nivaṭṭetvā arahattanikūṭena niṭṭhapesi, brāhmaṇo pana saraṇamatte patiṭṭhitoti.

4. Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā

194. Catutthe **kāraṇapālī**ti pāloti tassa nāmaṃ, rājakulānaṃ pana kammante kāretīti kāraṇapālī nāma jāto. **Kammantaṃ kāretī**ti pātova uṭṭhāya dvāraṭṭālakapākāre akate kāreti, jiṇṇe paṭijaggāpeti. **Piṅgiyāniṃ brāhmaṇa**nti evaṃnāmakaṃ anāgāmiphale patiṭṭhitaṃ ariyasāvakaṃ brāhmaṇaṃ. So kira pātova uṭṭhāya gandhamālādīni gāhāpetvā satthu santikaṃ gantvā vanditvā gandhamālādīhi pūjetvā nagaraṃ āgacchati, idaṃ brāhmaṇassa devasikaṃ vattanti. Taṃ so evaṃ vattaṃ katvā āgacchantaṃ addasa. **Etadavocā**ti ‘‘ayaṃ brāhmaṇo paññavā ñāṇuttaro, kahaṃ nu kho pātova gantvā āgacchatī’’ti cintetvā anukkamena santikaṃ āgataṃ sañjānitvā ‘‘handa kuto nū’’tiādivacanaṃ avoca.

Tattha **divā divassā**ti divasassāpi divā, majjhanhikakāleti attho. **Paṇḍito maññe**ti bhavaṃ piṅgiyānī samaṇaṃ gotamaṃ paṇḍitoti maññati, udāhu noti ayamettha attho. **Ko cāhaṃ, bho**ti, bho, samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyajānane ahaṃ ko nāma? **Ko ca samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jānissāmī**ti kuto cāhaṃ samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jānissāmi, kena nāma kāraṇena jānissāmīti evaṃ sabbathāpi attano ajānanabhāvaṃ dīpeti. **Sopi nūnassa tādisovā**ti yo samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyya, sopi nūna dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ patto tādiso buddhoyeva bhaveyya. Sineruṃ vā hi pathaviṃ vā ākāsaṃ vā pametukāmena tappamāṇo daṇḍo vā rajju vā laddhuṃ vaṭṭati, samaṇassa gotamassa paññaṃ jānantenapi tassa ñāṇasadisameva sabbaññutaññāṇaṃ laddhuṃ vaṭṭatīti dīpeti. Ādaravasena panettha āmeḍitaṃ kataṃ. **Uḷārāyā**ti uttamāya seṭṭhāya. **Ko cāhaṃ, bho**ti, bho, ahaṃ samaṇassa gotamassa pasaṃsane ko nāma. **Ko ca samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsissāmī**ti kena kāraṇena pasaṃsissāmi.

Pasatthappasatthoti sabbaguṇānaṃ upari carehi sabbalokapasatthehi attano guṇeheva pasattho, na tassa aññehi pasaṃsanakiccaṃ atthi. Yathā hi campakapupphaṃ vā nīluppalaṃ vā padumaṃ vā lohitacandanaṃ vā attano vaṇṇagandhasiriyāva pāsādikañceva sugandhañca, na tassa āgantukehi vaṇṇagandhehi thomanakiccaṃ atthi. Yathā ca maṇiratanaṃ vā candamaṇḍalaṃ vā attano ālokeneva obhāsati, na tassa aññena obhāsanakiccaṃ atthi, evaṃ samaṇo gotamo sabbalokapasatthehi attano guṇeheva pasattho thomito, sabbalokassa seṭṭhataṃ pāpito. Na tassa aññena pasaṃsanakiccaṃ atthi.

Pasatthehi vā pasatthotipi **pasatthappasattho**. Ke pana pasatthā nāma? Rājā pasenadi kosalo kāsikosalavāsikehi pasattho, bimbisāro aṅgamagadhavāsīhi, vesālikā licchavī vajjitaṭṭhavāsīhi pasatthā, pāveyyakā mallā kosinārakā mallā aññepi te te khattiyā tehi tehi jānapadehi pasatthā, caṅkiādayo brāhmaṇā brāhmaṇagaṇehi, anāthapiṇḍikādayo upāsakā upāsakagaṇehi, visākhāādikā upāsikā anekasatāhi upāsikāhi, sakuludāyiādayo paribbājakā anekehi paribbājakasatehi, uppalavaṇṇattheriādikā mahāsāvikā anekehi bhikkhunisatehi, sāriputtattherādayo mahātherā anekasatehi bhikkhūhi, sakkādayo devā anekasahassehi devehi, mahābrahmādayo brahmāno anekasahassehi brahmehi pasatthā. Te sabbepi dasabalaṃ thomenti vaṇṇenti pasaṃsantīti bhagavā ‘‘pasatthappasattho’’ti vuccati. **Atthavasa**nti atthānisaṃsaṃ.

Athassa so attano pasādakāraṇaṃ ācikkhanto **seyyathāpi, bho, puriso**tiādimāha. Tattha **aggarasaparititto**ti bhojanarasesu pāyāso sneharasesu gosappi, kasāvarasesu khuddakamadhu aneḷakaṃ, madhurarasesu sakkarāti evamādayo aggarasā nāma. Tesu yena kenaci parititto ākaṇṭhappamāṇaṃ bhuñjitvā ṭhito. **Aññesaṃ hīnāna**nti aggarasehi aññesaṃ hīnarasānaṃ. **Suttaso**ti suttato, suttabhāvenāti attho. Sesupi eseva nayo. **Tato tato**ti suttādīsu tato tato. **Aññesaṃ puthusamaṇabrāhmaṇāppavādāna**nti ye aññesaṃ puthūnaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ laddhisaṅkhātappavādā, tesaṃ. **Na pihetī**ti na pattheti, te kathiyamāne sotumpi na icchati. **Jighacchādubbalyapareto**ti jighacchāya ceva dubbalabhāvena ca anugato. **Madhupiṇḍika**nti sālipiṭṭhaṃ bhajjitvā catumadhurena yojetvā kataṃ baddhasattupiṇḍikaṃ, madhurapūvameva vā. **Adhigaccheyyā**ti labheyya. **Asecanaka**nti madhurabhāvakaraṇatthāya aññena rasena anāsittakaṃ ojavantaṃ paṇītarasaṃ.

Haricandanassāti suvaṇṇavaṇṇacandanassa. **Lohitacandanassā**ti rattavaṇṇacandanassa. **Surabhigandha**nti sugandhaṃ. **Darathā**dayo vaṭṭadarathā, vaṭṭakilamathā, vaṭṭapariḷāhā eva. **Udānaṃ udānesī**ti udāhāraṃ udāhari. Yathā hi yaṃ telaṃ mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ avasekoti vuccati. Yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṃ oghoti vuccati. Evamevaṃ yaṃ pītivacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti, adhikaṃ hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi nikkhamati, taṃ udānanti vuccati. Evarūpaṃ pītimayavacanaṃ nicchāresīti attho.

5. Piṅgiyānīsuttavaṇṇanā

195. Pañcame **nīlā**ti idaṃ sabbasaṅgāhikaṃ. **Nīlavaṇṇā**tiādi tasseva vibhāgadassanaṃ. Tattha na tesaṃ pakativaṇṇo nīlo, nīlavilepanavilittattā panetaṃ vuttaṃ. **Nīlavatthā**ti paṭadukūlakoseyyādīnipi tesaṃ nīlāneva honti. **Nīlālaṅkārā**ti nīlamaṇīhi nīlapupphehi alaṅkatā, tesaṃ hatthālaṅkāra-assālaṅkārarathālaṅkāra-sāṇivitānakañcukāpi sabbe nīlāyeva honti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Padumaṃ yathāti yathā satapattaṃ rattapadumaṃ. **Kokanada**nti tasseva vevacanaṃ. **Pāto**ti pageva suriyuggamanakāle. **Siyā**ti bhaveyya. **Avītagandha**nti avigatagandhaṃ. **Aṅgīrasa**nti bhagavato aṅgamaṅgehi rasmiyo niccharanti, tasmā aṅgīrasoti vuccati. **Tapantamādiccamivantalikkhe**ti dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu ālokakaraṇavasena antalikkhe tapantaṃ ādiccaṃ viya virocamānaṃ. **Aṅgīrasaṃ passā**ti attānameva vā mahājanaṃ vā sandhāya evaṃ vadati.

6. Mahāsupinasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe **mahāsupinā**ti mahantehi purisehi passitabbato mahantānañca atthānaṃ nimittabhāvato mahāsupinā. **Pāturahesu**nti pākaṭā ahesuṃ. Tattha supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṃhārato vā pubbanimittato vāti.

Tattha pittādīnaṃ khobhakaraṇapaccayappayogena khubhitadhātuko **dhātukkhobhato** supinaṃ passati. Passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati pabbatā patanto viya, ākāsena gacchanto viya, vāḷamigahatthicorādīhi anubaddho viya ca. **Anubhūtapubbato** passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati. **Devatopasaṃhārato** passantassa devatā atthakāmatāya vā anatthakāmatāya vā atthāya vā anatthāya vā nānāvidhāni ārammaṇāni upasaṃharanti. So tāsaṃ devatānaṃ ānubhāvena tāni ārammaṇāni passati. **Pubbanimittato** passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anatthassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittaṃ, kosalarājā viya soḷasa supine, ayameva bhagavā bodhisattabhūto ime pañca mahāsupine viya cāti.

Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supine passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasaṃhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Yaṃ pana pubbanimittato passati, taṃ ekantaṃ saccameva hoti. Etesaṃ catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedatopi supinabhedo hotiyeva.

Taṃ panetaṃ catubbidhampi supinaṃ sekhaputhujjanāva passanti appahīnavipallāsattā, asekhā na passanti pahīnavipallāsattā. Kiṃ panetaṃ passanto sutto passati paṭibuddho, udāhu neva sutto na paṭibuddhoti? Kiñcettha yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati, taṃ rūpanimittādiārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti. Supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yañhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati. Sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi. Supinaṃ passantena pana katepi vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, na nāma passati. Evañca sati supinassa abhāvo ca āpajjati? Na abhāvo. Kasmā? Yasmā kapimiddhapareto passati. Vuttañhetaṃ – ‘‘kapimiddhapareto kho, mahārāja, supinaṃ passatī’’ti.

Kapimiddhaparetoti makkaṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṃ yā niddā punappunaṃ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā, yassā pavattiyaṃ punappunaṃ bhavaṅgato uttaraṇaṃ hoti, tāya yutto supinaṃ passati. Tenāyaṃ supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi. Tattha supinante cetiyavandanadhammassavanadhammadesanādīni karontassa kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Svāyaṃ dubbalavatthukattā cetanāya paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ asamattho. Pavatte pana aññehi kusalākusalehi upatthambhito vipākaṃ deti. Kiñcāpi vipākaṃ deti, atha kho avisaye uppannattā abbohārikāva supinantacetanā. So panesa supino kālavasenapi divā tāva diṭṭho na sameti, tathā paṭhamayāme majjhimayāme pacchimayāme ca. Balavapaccūse pana asitapītakhāyite sammā pariṇāmaṃ gate kāyasmiṃ ojāya patiṭṭhitāya aruṇe uggacchamāneva diṭṭho supino sameti. Iṭṭhanimittaṃ supinaṃ passanto iṭṭhaṃ paṭilabhati, aniṭṭhanimittaṃ passanto aniṭṭhaṃ.

Ime pana pañca mahāsupine neva lokiyamahājano passati, na mahārājāno, na cakkavattirājāno, na aggasāvakā, na paccekabuddhā, na sammāsambuddhā, eko sabbaññubodhisattoyeva passati. Amhākaṃ pana bodhisatto kadā ime supine passīti? ‘‘Sve buddho bhavissāmī’’ti cātuddasiyaṃ pakkhassa rattivibhāyanakāle passi. Terasiyantipi vadantiyeva. So ime supine disvā uṭṭhāya pallaṅkaṃ ābhuñjitvā nisinno cintesi – ‘‘sace mayā kapilavatthunagare ime supinā diṭṭhā assu, pitu mahārājassa katheyyaṃ. Sace pana me mātā jīveyya, tassā katheyyaṃ. Imasmiṃ kho pana ṭhāne imesaṃ paṭiggāhako nāma natthi, ahameva paṭigaṇhissāmī’’ti. Tato ‘‘idaṃ imassa pubbanimittaṃ idaṃ imassā’’ti sayameva supine paṭiggaṇhitvā uruvelagāme sujātāya dinnaṃ pāyāsaṃ paribhuñjitvā bodhimaṇḍaṃ āruyha bodhiṃ patvā anukkamena jetavane viharanto attano makulabuddhakāle diṭṭhe pañca mahāsupine vitthāretuṃ bhikkhū āmantetvā imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **mahāpathavī**ti cakkavāḷagabbhaṃ pūretvā ṭhitā mahāpathavī. **Mahāsayanaṃ ahosī**ti sirisayanaṃ ahosi. **Ohito**ti ṭhapito. So pana na udakasmiṃyeva ṭhapito ahosi, atha kho pācīnasamuddassa uparūparibhāgena gantvā pācīnacakkavāḷamatthake ṭhapito ahosīti veditabbo. **Pacchime samudde dakkhiṇe samudde**ti etesupi eseva nayo. **Tiriyā nāma tiṇajātī**ti dabbatiṇaṃ vuccati. **Nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosī**ti naṅgalamattena rattadaṇḍena nābhito uggantvā passantassa passantasseva vidatthimattaṃ ratanamattaṃ byāmamattaṃ yaṭṭhimattaṃ gāvutamattaṃ aḍḍhayojanamattaṃ yojanamattanti evaṃ uggantvā uggantvā anekayojanasahassaṃ nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosi. **Pādehi ussakkitvā**ti agganakhato paṭṭhāya pādehi abhiruhitvā. **Nānāvaṇṇā**ti eko nīlavaṇṇo, eko pītavaṇṇo, eko lohitavaṇṇo, eko paṇḍupalāsavaṇṇoti evaṃ nānāvaṇṇā. **Setā**ti paṇḍarā parisuddhā. **Mahato mīḷhapabbatassā**ti tiyojanubbedhassa gūthapabbatassa. **Uparūpari caṅkamatī**ti matthakamatthake caṅkamati. Dīghāyukabuddhā pana tiyojanike mīḷhapabbate anupavisitvā nisinnā viya honti.

Evaṃ ettakena ṭhānena pubbanimittāni dassetvā idāni saha pubbanimittehi paṭilābhaṃ dassetuṃ **yampi, bhikkhave**tiādimāha. Tattha sabbaguṇadāyakattā buddhānaṃ arahattamaggo **anuttarā sammāsambodhi** nāma. Tasmā yaṃ so cakkavāḷamahāpathaviṃ sirisayanabhūtaṃ addasa, taṃ buddhabhāvassa pubbanimittaṃ. Yaṃ himavantapabbatarājānaṃ bimbohanaṃ addasa, taṃ sabbaññutaññāṇabimbohanassa pubbanimittaṃ. Yaṃ cattāro hatthapāde cakkavāḷamatthake ṭhite addasa, taṃ dhammacakkassa appaṭivattiyabhāve pubbanimittaṃ. Yaṃ attānaṃ uttānakaṃ nipannaṃ addasa, taṃ tīsu bhavesu avakujjānaṃ sattānaṃ uttānamukhabhāvassa pubbanimittaṃ. Yaṃ akkhīni ummīletvā passanto viya ahosi, taṃ dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Yaṃ yāva bhavaggā ekālokaṃ ahosi, taṃ anāvaraṇañāṇassa pubbanimittaṃ. Sesaṃ pāḷivaseneva veditabbanti.

7. Vassasuttavaṇṇanā

197. Sattame **nemittā**ti nimittapāṭhakā. **Tejodhātu pakuppatī**ti mahāaggikkhandho uppajjati. **Pāṇinā udakaṃ sampaṭicchitvā**ti uppannaṃ utusamuṭṭhānaṃ udakaṃ tiyojanasatena hatthena paṭiggahetvā. **Pamattā hontī**ti attano kīḷāya pamattā honti vippavuṭṭhasatino. Tesañhi sakāya ratiyā ‘‘ramāmā’’ti citte uppanne akālepi devo vassati, tadabhāve na vassati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – ‘‘na kālavassa’’nti. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva.

10. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

200. Dasame **nissāraṇīyā**ti nissaṭā visaññuttā. **Dhātuyo**ti attasuññasabhāvā. **Kāmaṃ manasikaroto**ti kāmaṃ manasikarontassa, asubhajjhānato vuṭṭhāya agadaṃ gahetvā visaṃ vīmaṃsanto viya vīmaṃsanatthaṃ kāmābhimukhaṃ cittaṃ pesentassāti attho. **Na pakkhandatī**ti nappavisati. **Nappasīdatī**ti pasādaṃ nāpajjati. **Na santiṭṭhatī**ti nappatiṭṭhahati. **Na vimuccatī**ti na adhimuccati. Yathā pana kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ paṭilīyati patikuṭati pativaṭṭati na sampasārīyati, evaṃ paṭilīyati na saṃpasārīyati. **Nekkhammaṃ kho panā**ti idha nekkhammaṃ nāma asubhesu paṭhamajjhānaṃ, tadassa manasikaroto cittaṃ pakkhandati. **Tassa taṃ citta**nti tassa taṃ asubhajjhānacittaṃ. **Sugata**nti gocare gatattā suṭṭhu gataṃ. **Subhāvita**nti ahānabhāgiyattā suṭṭhu bhāvitaṃ. **Suvuṭṭhita**nti kāmato vuṭṭhitaṃ. **Suvimutta**nti kāmehi suṭṭhu vimuttaṃ. **Kāmapaccayā āsavā** nāma kāmahetukā cattāro āsavā. **Vighātā**ti dukkhā. **Pariḷāhā**ti kāmarāgapariḷāhā. **Na so taṃ vedanaṃ vediyatī**ti so taṃ kāmavedanaṃ vighātapariḷāhavedanañca na vediyati. **Idamakkhātaṃ kāmānaṃ nissaraṇa**nti idaṃ asubhajjhānaṃ kāmehi nissaṭattā kāmānaṃ nissaraṇanti akkhātaṃ. Yo pana taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tatiyamaggaṃ patvā anāgāmiphalena nibbānaṃ disvā ‘‘puna kāmā nāma natthī’’ti jānāti. Tassa cittaṃ accantanissaraṇameva. Sesapadesupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso – dutiyavāre mettājhānāni byāpādassa nissaraṇaṃ nāma. Tatiyavāre karuṇājhānāni vihiṃsāya nissaraṇaṃ nāma. Catutthavāre arūpajjhānāni rūpānaṃ nissaraṇaṃ nāma. Accantanissaraṇañcettha arahattaphalaṃ yojetabbaṃ. Pañcamavāre **sakkāyaṃ manasikaroto**ti suddhasaṅkhāre pariggaṇhitvā arahattaṃ pattassa sukkhavipassakassa phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ pañcupādānakkhandhābhimukhaṃ cittaṃ pesentassa. **Idamakkhātaṃ sakkāyassa nissaraṇa**nti idaṃ arahattamaggena ca phalena ca nibbānaṃ disvā ṭhitassa bhikkhuno ‘‘puna sakkāyo natthī’’ti uppannaṃ arahattaphalasamāpatticittaṃ sakkāyassa nissaraṇanti akkhātaṃ. Idāni evaṃ sakkāyanissaraṇaṃ nirodhaṃ patvā ṭhitassa khīṇāsavassa vaṇṇaṃ kathento **tassa kāmanandīpi nānusetī**tiādimāha. Tattha **nānusetī**ti na nibbattati. **Ananusayā**ti anibbattiyā. Sesamettha uttānatthamevāti.

Brāhmaṇavaggo pañcamo.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Pañcamapaṇṇāsakaṃ

(21) 1. Kimilavaggo

1. Kimilasuttavaṇṇanā

201. Pañcamassa paṭhame **kimilāya**nti evaṃnāmake nagare. **Niculavane**ti mucalindavane. **Etadavocā**ti ayaṃ kira thero tasmiṃyeva nagare seṭṭhiputto satthu santike pabbajitvā pubbenivāsañāṇaṃ paṭilabhi. So attanā nivutthaṃ khandhasantānaṃ anussaranto kassapadasabalassa sāsanosakkanakāle pabbajitvā catūsu parisāsu sāsane agāravaṃ karontīsu nisseṇiṃ bandhitvā pabbataṃ āruyha tattha samaṇadhammaṃ katvā attano nivutthabhāvaṃ addasa. So ‘‘satthāraṃ upasaṅkamitvā taṃ kāraṇaṃ pucchissāmī’’ti etaṃ ‘‘ko nu kho, bhante’’tiādivacanaṃ avoca.

Satthari agāravā viharanti appatissāti satthari gāravañceva jeṭṭhakabhāvañca anupaṭṭhapetvā viharanti. Sesesupi eseva nayo. Tattha cetiyaṅgaṇādīsu chattaṃ dhāretvā upāhanā āruyha vicaranto nānappakārañca niratthakakathaṃ kathento satthari agāravo viharati nāma. Dhammassavanagge pana nisīditvā niddāyanto ceva nānappakārañca niratthakakathaṃ kathento dhamme agāravo viharati nāma. Saṅghamajjhe bāhāvikkhepakaṃ nānattakathaṃ kathento theranavamajjhimesu ca cittīkāraṃ akaronto saṅghe agāravo viharati nāma. Sikkhaṃ aparipūrento sikkhāya agāravo viharati nāma. Aññamaññaṃ kalahabhaṇḍanādīni karonto aññamaññaṃ agāravo viharati nāma. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3. Assājānīyasuttavaṇṇanā

203-204. Tatiye **ajjavenā**ti ujubhāvena avaṅkagamanena. **Javenā**ti padajavena. **Maddavenā**ti sarīramudutāya. **Khantiyā**ti adhivāsanakkhantiyā. **Soraccenā**ti sucisīlatāya. Bhikkhuvāre **ajjava**nti ñāṇassa ujukagamanaṃ. **Javo**ti sūraṃ hutvā ñāṇassa gamanabhāvo. **Maddava**nti sīlamaddavaṃ. **Khantī**ti adhivāsanakkhantiyeva. **Soraccaṃ** sucisīlatāyeva. Catutthe pañca balāni missakāni kathitāni.

5. Cetokhilasuttavaṇṇanā

205. Pañcame **cetokhilā**ti cittassa thaddhabhāvā, kacavarabhāvā, khāṇukabhāvā. **Satthari kaṅkhatī**ti satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno ‘‘dvattiṃsavarapurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati, guṇe kaṅkhamāno ‘‘atītānāgatapaccuppannajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Vicikicchatī**ti vicinanto kicchati, dukkhaṃ āpajjati, vinicchetuṃ na sakkoti. **Nādhimuccatī**ti evametanti adhimokkhaṃ na paṭilabhati. **Na sampasīdatī**ti guṇesu otaritvā nibbicikicchabhāvena pasīdituṃ anāvilo bhavituṃ na sakkoti. **Ātappāyā**ti kilesasantāpakavīriyakaraṇatthāya. **Anuyogāyā**ti punappunaṃ yogāya. **Sātaccāyā**ti satatakiriyāya. **Padhānāyā**ti padahanatthāya. **Ayaṃ paṭhamo cetokhilo**ti ayaṃ satthari vicikicchāsaṅkhāto paṭhamo cittassa thaddhabhāvo evametassa bhikkhuno appahīno hoti.

Dhammeti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno ‘‘tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ caturāsītidhammakkhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṃ natthī’’ti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno ‘‘vipassanānissando maggo nāma, magganissandaṃ phalaṃ nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānaṃ nāmāti vadanti, taṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Saṅghe kaṅkhatī**ti ‘‘ujuppaṭipanno’’tiādīnaṃ padānaṃ vasena ‘‘evarūpaṃ paṭipadaṃ paṭipanno cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṃ puggalānaṃ samūhabhūto saṅgho nāma atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Sikkhāya** kaṅkhamāno ‘‘adhisīlasikkhā nāma adhicittaadhipaññāsikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Ayaṃ pañcamo**ti ayaṃ sabrahmacārīsu kopasaṅkhāto pañcamo cittassa thaddhabhāvo kacavarabhāvo khāṇukabhāvo.

6. Vinibandhasuttavaṇṇanā

206. Chaṭṭhe **cetasovinibandhā**ti cittaṃ vinibandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Kāme**ti vatthukāmepi kilesakāmepi. **Kāye**ti attano kāye. **Rūpe**ti bahiddhārūpe. **Yāvadattha**nti yattakaṃ icchati, tattakaṃ. **Udarāvadehaka**nti udarapūraṃ. Tañhi udaraṃ avadehanato udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukha**nti mañcapīṭhasukhaṃ, utusukhaṃ vā. **Passasukha**nti yathā samparivattakaṃ sayantassa dakkhiṇapassa vāmapassānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ uppannasukhaṃ. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. **Anuyutto**ti yuttappayutto viharati. **Paṇidhāyā**ti patthayitvā. **Sīlenā**tiādīsu **sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Vata**nti vatasamādānaṃ. **Tapo**ti tapacaraṇaṃ. **Brahmacariya**nti methunavirati. **Devo vā bhavissāmī**ti mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro vā**ti appesakkhadevesu vā aññataroti.

7-8. Yāgusuttādivaṇṇanā

207-208. Sattame **vātaṃ anulometī**ti vātaṃ anulometvā harati. **Vatthiṃ sodhetī**ti dhamaniyo suddhā karoti. **Āmāvasesaṃ pācetī**ti sace āmāvasesakaṃ hoti, taṃ pāceti. Aṭṭhame **acakkhussa**nti na cakkhūnaṃ hitaṃ, cakkhuṃ visuddhaṃ na karoti.

9. Gītassarasuttavaṇṇanā

209. Navame **āyatakenā**ti dīghena, paripuṇṇapadabyañjanakaṃ gāthāvattañca vināsetvā pavattena. **Sarakuttimpi nikāmayamānassā**ti evaṃ gītassaro kātabboti sarakiriyaṃ patthayamānassa. **Samādhissa bhaṅgo hotī**ti samathavipassanācittassa vināso hoti.

10. Muṭṭhassatisuttavaṇṇanā

210. Dasame **dukkhaṃ supatī**ti nānāvidhaṃ supinaṃ passanto dukkhaṃ supati. **Dukkhaṃ**

paṭibujjhatīti paṭibujjhantopi uttasitvā salomahaṃso paṭibujjhati. Imasmiṃ sutte satisampajaññaṃ missakaṃ kathitaṃ.

Kimilavaggo paṭhamo.

(22) 2. Akkosakavaggo

1. Akkosakasuttavaṇṇanā

211. Dutiyassa paṭhame **akkosakaparibhāsako**ti dasahi akkosavatthūhi akkosako, bhayadassanena paribhāsako. **Chinnaparipantho**ti lokuttaraparipanthassa chinnattā chinnaparipantho. **Rogātaṅka**nti rogoyeva kicchajīvikāyāvahanato rogātaṅko nāma.

2. Bhaṇḍanakārakasuttavaṇṇanā

212. Dutiye **adhikaraṇakārako**ti catunnaṃ adhikaraṇānaṃ aññatarassa kārako. **Anadhigata**nti pubbe appattavisesaṃ.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

213. Tatiye **dussīlo**ti asīlo nissīlo. **Sīlavipanno**ti vipannasīlo bhinnasaṃvaro. **Pamādādhikaraṇa**nti pamādakāraṇā. Idañca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti, yadi kasiyā, yadi vaṇijjāya, pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetuṃ na sakkoti, athassa mūlaṃ vinassati. Māghātakālepi pāṇātipātaṃ adinnādānādīni ca karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo pamādakāraṇā sīlato buddhavacanato jhānato sattaariyadhanato ca jāniṃ nigacchati. Gahaṭṭhassa ‘‘asuko asukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccattaidhalokaparaloko salākabhattamattampi na detī’’ti catuparisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa ‘‘asuko nāsakkhi sīlaṃ rakkhituṃ buddhavacanaṃ gahetuṃ, vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato’’ti evaṃ abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva ‘‘avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne koci mama kammaṃ jānissati, atha maṃ niggaṇhissanti vā, rājakulassa vā dassantī’’ti sabhayo upasaṅkamati. **Maṅkubhūto** ca patitakkhandho adhomukho aṅguṭṭhakena bhūmiṃ kasanto nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi ‘‘bahū bhikkhū sannipatitā, avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññā cāvetvā nikkaḍḍhissantī’’ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi dappito viya carati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūḷho kālaṃ karotīti tassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakammaṃ samādāya vattitaṭṭhānaṃ āpāthaṃ āgacchati. So ummīletvā idhalokaṃ passati, nimmīletvā paralokaṃ. Tassa cattāro apāyā upaṭṭhahanti, sattisatena sīse pahariyamāno viya hoti. So ‘‘vāretha vārethā’’ti viravanto marati. Tena vuttaṃ – ‘‘sammūḷho kālaṃ karotī’’ti. Pañcamapadaṃ uttānameva. Ānisaṃsakathā vuttavipariyāyena veditabbā.

4. Bahubhāṇisuttavaṇṇanā

214. Catutthe **bahubhāṇismi**nti paññāya aparicchinditvā bahuṃ bhaṇante. **Mantabhāṇismi**nti mantā vuccati paññā, tāya paricchinditvā bhaṇante.

5. Paṭhamaakkhantisuttavaṇṇanā

215. Pañcame **verabahulo**ti puggalaverenapi akusalaverenapi bahuvero. **Vajjabahulo**ti dosabahulo.

6. Dutiyaakkhantisuttavaṇṇanā

216. Chaṭṭhe **luddo**ti dāruṇo kakkhaḷo. **Vippaṭisārī**ti maṅkubhāvena samannāgato.

7.Paṭhamaapāsādikasuttavaṇṇanā

217. Sattame **apāsādike**ti apāsādikehi kāyakammādīhi samannāgate. **Pāsādike**ti pasādāvahe parisuddhasamācāre. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva.

10. Madhurāsuttavaṇṇanā

220. Dasame **pañcime, bhikkhave, ādīnavā madhurāya**nti ekaṃ samayaṃ bhagavā bhikkhusaṅghaparivuto cārikaṃ caramāno madhurānagaraṃ sampāpuṇitvā antonagaraṃ pavisituṃ ārabhi. Athekā micchādiṭṭhikā yakkhinī acelā hutvā dve hatthe pasāretvā jivhaṃ nillāletvā dasabalassa purato aṭṭhāsi. Satthā antonagaraṃ appavisitvā tatova nikkhamitvā vihāraṃ agamāsi. Mahājano khādanīyabhojanīyañceva sakkārasammānañca ādāya vihāraṃ gantvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ adāsi. Satthā tassa nagarassa niggaṇhanatthāya imaṃ suttaṃ ārabhi. Tattha **visamā**ti na samatalā. **Bahurajā**ti vātapaharaṇakāle uddhatena rajakkhandhena pariyonaddhā viya hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Akkosakavaggo dutiyo.

(23) 3. Dīghacārikavaggo

1. Paṭhamadīghacārikasuttavaṇṇanā

221. Tatiyassa paṭhame **anavatthacārika**nti avavatthitacārikaṃ. **Sutaṃ na pariyodapetī**ti yampissa sutaṃ atthi, taṃ pariyodapetuṃ na sakkoti. **Sutenekaccena avisārado hotī**ti thokathokena sutena vijjamānenāpi ñāṇena somanassappatto na hoti. **Samavatthacāre**ti samavatthitacāre. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3-4. Atinivāsasuttādivaṇṇanā

223-224. Tatiye **bahubhaṇḍo**ti bahuparikkhāro. **Bahubhesajjo**ti sappinavanītādīnaṃ bahutāya bahubhesajjo. **Byatto**ti byāsatto. **Saṃsaṭṭho**ti pañcavidhena saṃsaggena saṃsaṭṭho hutvā. **Ananulomikenā**ti sāsanassa ananucchavikena. Catutthe **vaṇṇamaccharī**ti guṇamaccharī. **Dhammamaccharī**ti pariyattimaccharī.

5-6. Kulūpakasuttādivaṇṇanā

225-226. Pañcame **anāmantacāre āpajjatī**ti ‘‘nimantito sabhatto samāno santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā kulesu cārittaṃ āpajjeyyā’’ti sikkhāpade (pārā. 294) vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. **Raho nisajjāyā**tiādīnipi tesaṃ tesaṃ sikkhāpadānaṃ vasena veditabbāni. Chaṭṭhe **ativela**nti atikkantapamāṇakālaṃ. Sattamaṃ uttānameva.

8. Ussūrabhattasuttavaṇṇanā

228. Aṭṭhame **ussūrabhatte**ti atidivāpacanabhatte. **Na kālena paṭipūjentī**ti yāgukāle yāguṃ, khajjakakāle khajjakaṃ, bhojanakāle bhojanaṃ apacantā yuttappayuttakālassa atināmitattā na kālena paṭipūjenti, attano citteneva denti nāma. Tato tepi tesu attano gehaṃ āgatesu tatheva karonti. Kulapaveṇiyā āgatā balipaṭiggāhikā devatāpi yuttappayuttakālena lābhaṃ labhamānāyeva rakkhanti gopayanti pīḷaṃ akatvā. Akāle labhamānā pana ‘‘ime amhesu anādarā’’ti ārakkhaṃ na karonti.

Samaṇabrāhmaṇāpi ‘‘etesaṃ gehe bhojanavelāya bhojanaṃ na hoti, ṭhitamajjhanhike dentī’’ti maṅgalāmaṅgalesu kātabbaṃ na karonti. **Vimukhā kammaṃ karontī**ti ‘‘pāto kiñci na labhāma, khudāya paṭipīḷitā kammaṃ kātuṃ na sakkomā’’ti kammaṃ vissajjetvā nisīdanti. **Anojavantaṃ hotī**ti akāle bhuttaṃ ojaṃ harituṃ na sakkoti. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo.

9. Paṭhamakaṇhasappasuttavaṇṇanā

229. Navame **sabhīrū**ti saniddo mahāniddaṃ niddāyati. **Sappaṭibhayo**ti taṃ nissāya bhayaṃ uppajjati, tasmā sappaṭibhayo. **Mittadubbhī**ti pānabhojanadāyakampi mittaṃ dubbhati hiṃsati. Mātugāmepi eseva nayo.

10. Dutiyakaṇhasappasuttavaṇṇanā

230. Dasame **ghoraviso**ti kakkhaḷaviso. **Dujjivho**ti dvidhā bhinnajivho. **Ghoravisatā**ti ghoravisatāya. Sesadvayepi eseva nayo.

Dīghacārikavaggo tatiyo.

(24) 4. Āvāsikavaggo

1. Āvāsikasuttavaṇṇanā

231. Catutthassa paṭhame **na ākappasampanno**ti samaṇākappena sampanno. **Abhāvanīyo hotī**ti vaḍḍhanīyo na hoti. Dutiyaṃ uttānameva.

3. Sobhanasuttavaṇṇanā

233. Tatiye **paṭibalo**ti kāyabalena ca ñāṇabalena ca samannāgatattā paṭibalo.

4. Bahūpakārasuttavaṇṇanā

234. Catutthe **khaṇḍaphulla**nti patitaṭṭhānañca bhinnaṭṭhānañca. **Paṭisaṅkharotī**ti paṭipākatikaṃ karoti. **Ārocetī**ti idaṃ pavāritakulānaṃ vasena vuttaṃ.

5. Anukampasuttavaṇṇanā

235. Pañcame **adhisīlesū**ti pañcasu sīlesu. **Dhammadassane nivesetī**ti catusaccadhammadassane patiṭṭhāpeti. **Arahaggata**nti sabbasakkārānaṃ arahe ratanattayeva gataṃ, tīsu vatthūsu garucittīkāraṃ upaṭṭhapethāti attho. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7. Dutiyaavaṇṇārahasuttavaṇṇanā

237. Sattame **āvāsapaligedhī**ti āvāsaṃ balavagiddhivasena gilitvā viya ṭhito. Sesaṃ sabbaṃ uttānamevāti.

Āvāsikavaggo catuttho.

(25) 5. Duccaritavaggo

1. Paṭhamaduccaritasuttavaṇṇanā

241. Pañcamassa paṭhame **duccarite sucarite**ti idaṃ abhedato vuttaṃ, **kāyaduccarite**tiādi kāyadvārādīnaṃ vasena bhedato. **Saddhammā**ti dasakusalakammapathadhammato. **Asaddhamme**ti akusalakammapathasaṅkhāte assaddhamme.

9. Sivathikasuttavaṇṇanā

249. Navame **sivathikāyā**ti susāne. **Ārodanā**ti ārodanaṭṭhānaṃ. **Asucinā**ti jigucchanīyena.

10. Puggalappasādasuttavaṇṇanā

250. Dasame **puggalappasāde**ti ekapuggalasmiṃ uppannappasāde. **Ante nisīdāpetī**ti bhikkhūnaṃ āsanapariyante nisīdāpeti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Duccaritavaggo pañcamo.

Pañcamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

(26) 6. Upasampadāvaggo

1-3. Upasampādetabbasuttādivaṇṇanā

251-253. Chaṭṭhassa paṭhame **upasampādetabba**nti upajjhāyena hutvā upasampādetabbaṃ. Dutiye **nissayo dātabbo**ti ācariyena hutvā nissayo dātabbo. Tatiye **sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo**ti upajjhāyena hutvā sāmaṇero gahetabbo. Iti imāni tīṇipi suttāni paṭhamabodhiyaṃ khīṇāsavavasena vuttāni. Catutthādīni anupadavaṇṇanāto uttānatthāneva.

1. Sammutipeyyālādivaṇṇanā

272. Bhattuddesakādīnaṃ vinicchayakathā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāyaṃ (cūḷava. aṭṭha. 325) vuttanayena veditabbāti. **Sammato na pesetabbo**ti pakatiyā sammato ‘‘gaccha bhattāni uddisāhī’’ti na pesetabbo.

273-285. **Sāṭiyaggāhāpako**ti vassikasāṭikāya gāhāpako. **Pattaggāhāpako**ti ‘‘yo ca tassā bhikkhuparisāya pattapariyanto, so tassa bhikkhuno padātabbo’’ti ettha vuttapattaggāhāpako.

293-302. **Ājīvako**ti naggaparibbājako. **Nigaṇṭho**ti purimabhāgappaṭicchanno. **Muṇḍasāvako**ti nigaṇṭhasāvako. **Jaṭilako**ti tāpaso. **Paribbājako**ti channaparibbājako. **Māgaṇḍikā**dayopi titthiyā eva. Etesaṃ pana sīlesu paripūrakāritāya abhāvena sukkapakkho na gahito. Sesamettha uttānamevāti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Pañcakanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Chakkanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Āhuneyyavaggo

1. Paṭhamaāhuneyyasuttavaṇṇanā

1. Chakkanipātassa paṭhame **idha, bhikkhave, bhikkhū**ti, bhikkhave, imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Neva sumano hoti na dummano**ti iṭṭhārammaṇe rāgasahagatena somanassena sumano vā aniṭṭhārammaṇe dosasahagatena domanassena dummano vā na hoti. **Upekkhako viharati sato sampajāno**ti majjhattārammaṇe asamapekkhanena aññāṇupekkhāya upekkhakabhāvaṃ anāpajjitvā sato sampajāno hutvā ārammaṇe majjhatto viharati. Imasmiṃ sutte khīṇāsavassa satatavihāro kathito.

2. Dutiyaāhuneyyasuttavaṇṇanā

2-4. Dutiye **anekavihitaṃ iddhividha**ntiādīni visuddhimagge vuttāneva. **Āsavānaṃ khayā anāsava**nti āsavānaṃ khayena anāsavaṃ, na cakkhuviññāṇādīnaṃ viya abhāvenāti. Imasmiṃ sutte khīṇāsavassa abhiññā paṭipāṭiyā kathitā. Tatiyacatutthesu khīṇāsavo kathito.

5-7. Ājānīyasuttattayavaṇṇanā

5-7. Pañcame **aṅgehī**ti guṇaṅgehi. **Khamo**ti adhivāsako. **Rūpāna**nti rūpārammaṇānaṃ. **Vaṇṇasampanno**ti sarīravaṇṇena sampanno. Chaṭṭhe **balasampanno**ti kāyabalena sampanno. Sattame **javasampanno**ti padajavena sampanno.

8-9. Anuttariyasuttādivaṇṇanā

8-9. Aṭṭhame **anuttariyānī**ti aññena uttaritarena rahitāni niruttarāni. **Dassanānuttariya**nti rūpadassanesu anuttaraṃ. Esa nayo sabbapadesu. Hatthiratanādīnañhi dassanaṃ na dassanānuttariyaṃ, niviṭṭhasaddhassa pana niviṭṭhapemavasena dasabalassa vā bhikkhusaṅghassa vā kasiṇaasubhanimittādīnaṃ vā aññatarassa dassanaṃ dassanānuttariyaṃ nāma. Khattiyādīnaṃ guṇakathāsavanaṃ na savanānuttariyaṃ, niviṭṭhasaddhassa pana niviṭṭhapemavasena tiṇṇaṃ vā ratanānaṃ guṇakathāsavanaṃ tepiṭakabuddhavacanasavanaṃ vā savanānuttariyaṃ nāma. Maṇiratanādīnaṃ lābho na lābhānuttariyaṃ, sattavidhaariyadhanalābho pana lābhānuttariyaṃ nāma. Hatthisippādisikkhanaṃ na sikkhānuttariyaṃ, sikkhāttayassa pūraṇaṃ pana sikkhānuttariyaṃ nāma. Khattiyādīnaṃ pāricariyā na pāricariyānuttariyaṃ, tiṇṇaṃ pana ratanānaṃ pāricariyā pāricariyānuttariyaṃ nāma. Khattiyādīnaṃ guṇānussaraṇaṃ na anussatānuttariyaṃ, tiṇṇaṃ pana ratanānaṃ guṇānussaraṇaṃ anussatānuttariyaṃ nāma. Iti imāni cha anuttariyāni lokiyalokuttarāni kathitāni. Navame **buddhānussatī**ti buddhaguṇārammaṇā sati. Sesapadesupi eseva nayo.

10. Mahānāmasuttavaṇṇanā

10. Dasame **mahānāmo**ti dasabalassa cūḷapitu putto eko sakyarājā. **Yena bhagavā**

tenupasaṅkamīti bhuttapātarāso hutvā dāsaparijanaparivuto gandhamālādīni gāhāpetvā yattha satthā, tattha agamāsi. Ariyaphalaṃ assa āgatanti **āgataphalo**. Sikkhāttayasāsanaṃ etena viññātanti **viññātasāsano**. Iti ayaṃ rājā ‘‘sotāpannassa nissayavihāraṃ pucchāmī’’ti pucchanto evamāha.

Nevassa rāgapariyuṭṭhitanti na uppajjamānena rāgena uṭṭhahitvā gahitaṃ. **Ujugata**nti buddhānussatikammaṭṭhāne ujukameva gataṃ. **Tathāgataṃ ārabbhā**ti tathāgataguṇe ārabbha. **Atthaveda**nti aṭṭhakathaṃ nissāya uppannaṃ pītipāmojjaṃ. **Dhammaveda**nti pāḷiṃ nissāya uppannaṃ pītipāmojjaṃ. **Dhammūpasañhita**nti pāḷiñca aṭṭhakathañca nissāya uppannaṃ. **Pamuditassā**ti duvidhena pāmojjena pamuditassa. **Pīti jāyatī**ti pañcavidhā pīti nibbattati. **Kāyo passambhatī**ti nāmakāyo ca karajakāyo ca darathapaṭippassaddhiyā paṭippassambhati. **Sukha**nti kāyikacetasikasukhaṃ. **Samādhiyatī**ti ārammaṇe sammā ṭhapitaṃ hoti. **Visamagatāya pajāyā**ti rāgadosamohavisamagatesu sattesu. **Samappatto**ti samaṃ upasamaṃ patto hutvā. **Sabyāpajjhāyā**ti sadukkhāya. **Dhammasotaṃ samāpanno**ti vipassanāsaṅkhātaṃ dhammasotaṃ samāpanno. **Buddhānussatiṃ bhāvetī**ti buddhānussatikammaṭṭhānaṃ brūheti vaḍḍheti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Iti mahānāmo sotāpannassa nissayavihāraṃ pucchi. Satthāpissa tameva kathesi. Evaṃ imasmiṃ sutte sotāpannova kathitoti.

Āhuneyyavaggo paṭhamo.

2. Sāraṇīyavaggo

1. Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **sāraṇīyā**ti saritabbayuttakā. **Mettaṃ kāyakamma**nti mettena cittena kātabbaṃ kāyakammaṃ. **Vacīkammamanokammesu**pi eseva nayo. Imāni ca pana bhikkhūnaṃ vasena āgatāni, gihīsupi labbhanti. Bhikkhūnañhi mettena cittena ābhisamācārikadhammapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṅghanimantanatthāya gamanaṃ, gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhe bhikkhū disvā paccuggamanaṃ, pattapaṭiggahaṇaṃ, āsanapaññāpanaṃ, anugamananti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ mettena cittena ācārapaṇṇattisikkhāpanaṃ, kammaṭṭhānakathanaṃ, dhammadesanā, tepiṭakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘‘cetiyavandanāya gacchāma, bodhivandanāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālāpupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññāpetha, pānīyaṃ upaṭṭhāpetha, saṅghaṃ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetvā ussāhajātā veyyāvaccaṃ karothā’’tiādivacanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrapaṭijagganaṃ cetiyaṅgaṇavattādīni ca katvā vivittāsane nisīditvā ‘‘imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjhā’’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘‘ayyā sukhī hontu averā abyāpajjhā’’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Āvi ceva raho cāti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṃ cīvarakammādīsu sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma, therānaṃ pana pādadhovanadānādibhedaṃ sabbampi sāmīcikammaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi dunnikkhittānaṃ dārubhaṇḍādīnaṃ tesu avaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmanaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. ‘‘Devatthero tissatthero’’ti evaṃ paggayha vacanaṃ sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Vihāre asantaṃ pana paṭipucchantassa ‘‘kahaṃ amhākaṃ devatthero, kahaṃ amhākaṃ tissatthero, kadā nu kho āgamissatī’’ti evaṃ mamāyanavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. ‘‘Devatthero tissatthero arogo hotu appābādho’’ti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikā**ti kuhanādibhedaṃ micchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena bhikkhācariyavattena uppannā. **Antamaso pattapariyāpannamattampī**ti pacchimakoṭiyā pattapariyāpannaṃ pattassa antogataṃ dvattikaṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogī**ti ettha dve paṭivibhattāni nāma āmisapaṭivibhattaṃ pana puggalapaṭivibhattañca. Tattha ‘‘ettakaṃ dassāmi, ettakaṃ na dassāmī’’ti evaṃ cittena paṭivibhajanaṃ āmisapaṭivibhattaṃ nāma. ‘‘Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmī’’ti evaṃ cittena vibhajanaṃ pana puggalapaṭivibhattaṃ nāma. Tadubhayampi akatvā yo appaṭivibhattaṃ bhuñjati, ayaṃ appaṭivibhattabhogī nāma. **Sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogī**ti ettha sādhāraṇabhogino idaṃ lakkhaṇaṃ – yaṃ yaṃ paṇītaṃ labhati, taṃ taṃ neva lābhenalābhaṃ-nijigīsanatāmukhena gihīnaṃ deti, na attanā paribhuñjati, paṭigganhanto ca ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotū’’ti gahetvā ghaṇṭiṃ paharitvā paribhuñjitabbaṃ saṅghasantakaṃ viya passati.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammaṃ ko pūreti, ko na pūreti? Dussīlo tāva na pūreti. Na hi tassa santakaṃ sīlavantā gaṇhanti. Parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti. Tatridaṃ vattaṃ – yo hi odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ deti. Sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṃ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhassa vaṭṭati. Tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhākaāgantukagamikānañceva navapabbajitassa ca saṅghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ taṃ datvā sesaṃ bhuñjitabbaṃ. ‘‘Sīlavantehī’’ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo susikkhitāya parisāya supūro hoti, susikkhitāya hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti. Aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhati, na atirekaṃ. Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassāpi dvādasahi vassehi pūreti, na tato oraṃ. Sace hi dvādasame vasse sāraṇīyadhammapūrako piṇḍapātapūraṃ pattaṃ āsanasālāyaṃ ṭhapetvā nhāyituṃ gacchati, saṅghatthero ca ‘‘kasseso patto’’ti vatvā ‘‘sāraṇīyadhammapūrakassā’’ti vutte ‘‘āharatha na’’nti sabbaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvāva bhuñjitvā rittapattaṃ ṭhapeti. Atha kho so bhikkhu rittapattaṃ disvā ‘‘mayhaṃ asesetvāva paribhuñjiṃsū’’ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasa vassāni pūretabbo hoti. Titthiyaparivāsasadiso hesa, sakiṃ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana ‘‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me pattagataṃ anāpucchāva sabrahmacārī paribhuñjantī’’ti somanassaṃ janeti, tassa puṇṇo nāma hoti.

Evaṃ pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā na macchariyaṃ hoti, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, sulabhapaccayo. Pattagatamassa diyyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ labhati, bhaye vā chātake vā patte devatā ussukkaṃ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni – **senagirivāsī tissatthero** kira mahāgirigāmaṃ upanissāya vasati, paññāsa mahātherā nāgadīpaṃ cetiyavandanatthāya gacchantā girigāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamiṃsu. Thero pavisanto te disvā pucchi – ‘‘laddhaṃ, bhante’’ti? Vicarimhā, āvusoti. So aladdhabhāvaṃ ñatvā āha – ‘‘bhante, yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva idheva hothā’’ti. Mayaṃ, āvuso, paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti. Bhante, nevāsikā nāma paṭibalā honti, alabhantāpi bhikkhācāramaggasabhāgaṃ jānantīti. Therā āgamesuṃ. Thero gāmaṃ pāvisi. Dhurageheyeva mahāupāsikā khīrabhattaṃ sajjetvā theraṃ olokayamānā ṭhitā therassa dvāraṃ sampattasseva pattaṃ pūretvā adāsi. So taṃ ādāya therānaṃ santikaṃ gantvā ‘‘gaṇhatha, bhante’’ti saṅghattheraṃ āha. Thero ‘‘amhehi ettakehi kiñci na laddhaṃ, ayaṃ sīghameva gahetvā āgato, kiṃ nu kho’’ti sesānaṃ mukhaṃ olokesi. Thero olokanākāreneva ñatvā, ‘‘bhante, dhammena samena laddho, nikkukkuccā gaṇhathā’’ti ādito paṭṭhāya sabbesaṃ yāvadatthaṃ datvā attanāpi yāvadatthaṃ bhuñji.

Atha naṃ bhattakiccāvasāne therā pucchiṃsu – ‘‘kadā, āvuso, lokuttaradhammaṃ paṭivijjhī’’ti? Natthi me, bhante, lokuttaradhammoti. Jhānalābhīsi, āvusoti. Etampi, bhante, natthīti? Nanu, āvuso, pāṭihāriyanti. Sāraṇīyadhammo me, bhante, pūrito, tassa me pūritakālato paṭṭhāya sacepi bhikkhusatasahassaṃ hoti, pattagataṃ na khīyatīti. Sādhu sādhu, sappurisa, anucchavikamidaṃ tuyhanti. Idaṃ tāva **pattagataṃ na khīyatī**ti ettha vatthu.

Ayameva pana thero cetiyapabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānaṭṭhānaṃ gantvā ‘‘imasmiṃ dāne kiṃ varabhaṇḍa’’nti pucchi. Dve sāṭakā, bhanteti. Ete mayhaṃ pāpuṇissantīti? Taṃ sutvā amacco rañño ārocesi – ‘‘eko daharo evaṃ vadatī’’ti. ‘‘Daharassa evaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumasāṭakā vaṭṭantī’’ti vatvā ‘‘mahātherānaṃ dassāmī’’ti ṭhapesi. Tassa bhikkhusaṅghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā hatthaṃ nārohanti, aññeva ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ āruḷhā. So tassa hatthe ṭhapetvā amaccassa mukhaṃ oloketvā daharaṃ nisīdāpetvā dānaṃ datvā saṅghaṃ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā ‘‘kadā, bhante, imaṃ dhammaṃ paṭivijjhitthā’’ti āha. So pariyāyenapi asantaṃ avadanto ‘‘natthi mayhaṃ, mahārāja, lokuttaradhammo’’ti āha. Nanu, bhante, pubbeva avacutthāti. Āma, mahārāja, sāraṇīyadhammapūrako ahaṃ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti. ‘‘Sādhu sādhu, bhante, anucchavikamidaṃ tumhāka’’nti vatvā pakkāmi. Idaṃ **bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātī**ti ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye pana bhātaragāmavāsino nāgattheriyā anārocetvāva palāyiṃsu. Therī paccūsasamaye ‘‘ativiya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā’’ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ ñatvā āgamma theriyā ārocesuṃ. Sā sutvā ‘‘mā tumhe tesaṃ gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesaparipucchāyonisomanasikāresuyeva yogaṃ karothā’’ti vatvā bhikkhācāravelāyaṃ pārupitvā attadvādasamā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthā devatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā, ‘‘ayye, aññattha mā gacchatha, niccaṃ idheva āgaccheyyāthā’’ti āha. Theriyā pana kaniṭṭhabhātā nāgatthero nāma atthi. So ‘‘mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā yāpetuṃ, paratīraṃ gamissāmī’’ti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto ‘‘theriṃ disvā gamissāmī’’ti bhātaragāmaṃ āgato. Therī ‘‘therā āgatā’’ti sutvā tesaṃ santikaṃ gantvā ‘‘kiṃ ayyā’’ti pucchi. So taṃ pavattiṃ ārocesi. Sā ‘‘ajja ekadivasaṃ vihāreva vasitvā sve gamissathā’’ti āha. Therā vihāraṃ agamiṃsu.

Therī punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā theraṃ upasaṅkamitvā ‘‘imaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjathā’’ti āha. Thero ‘‘vaṭṭissati therī’’ti vatvā tuṇhī aṭṭhāsi. Dhammiko, tāta, piṇḍapāto, kukkuccaṃ akatvā paribhuñjathāti. Vaṭṭissati therīti? Sā pattaṃ gahetvā ākāse khipi, patto ākāse aṭṭhāsi. Thero ‘‘sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunībhattameva therī’’ti vatvā ‘‘bhayaṃ nāma sabbakālaṃ na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsaṃ kathayamāno, ‘bho piṇḍapātika, bhikkhunībhattaṃ bhuñjitvā vītināmayitthā’ti cittena anuvadiyamāno santhambhituṃ na sakkhissāmi, appamattā hotha theriyo’’ti maggaṃ paṭipajji.

Rukkhadevatāpi ‘‘sace thero theriyā hatthato piṇḍapātaṃ paribhuñjissati, na taṃ nivattessāmi. Sace na paribhuñjissati, nivattessāmī’’ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṃ disvā rukkhā oruyha ‘‘pattaṃ, bhante, dethā’’ti vatvā pattaṃ gahetvā theraṃ rukkhamūlaṃyeva ānetvā āsanaṃ paññāpetvā piṇḍapātaṃ datvā katabhattakiccaṃ paṭiññaṃ kāretvā dvādasa bhikkhuniyo dvādasa ca bhikkhū satta vassāni upaṭṭhahi. Idaṃ **devatā ussukkaṃ āpajjantī**ti ettha vatthu. Tatra hi therī sāraṇīyadhammapūrikā ahosi.

Akhaṇḍānītiādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyante chinnasāṭako viya **khaṇḍaṃ** nāma. Yassa pana vemajjhe bhinnaṃ, tassa chiddasāṭako viya **chiddaṃ** nāma hoti. Yassa paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyaṃ vā kucchiyaṃ vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalaṃ** nāma hoti. Yassa antarantarā bhinnāni, tassa antarantarā visabhāgabinduvicitrā gāvī viya **kammāsaṃ** nāma hoti. Yassa pana sabbena sabbaṃ abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇato **bhujissāni,** buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni,** taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā ‘‘idaṃ nāma tvaṃ āpannapubbo’’ti kenaci parāmaṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā ca **aparāmaṭṭhāni,** upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṃ vā saṃvattayantīti **samādhisaṃvattanikānī**ti vuccanti.

Sīlasāmaññagato viharatīti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṃ samānabhāvūpagatasīlo viharati. Sotāpannādīnañhi sīlaṃ samuddantarepi devalokepi vasantānaṃ aññesaṃ sotāpannādīnaṃ sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattaṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Yāyaṃ diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. Niyyātīti **niyyānikā. Takkarassā**ti yo tathākārī hoti. **Dukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhakkhayatthaṃ. **Diṭṭhisāmaññagato**ti samānadiṭṭhibhāvaṃ upagato hutvā viharatīti.

2. Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye yo te dhamme pūreti, taṃ sabrahmacārīnaṃ piyaṃ karontīti **piyakaraṇā**. Garuṃ karontīti **garukaraṇā. Saṅgahāyā**ti saṅgaṇhanatthāya. **Avivādāyā**ti avivadanatthāya. **Sāmaggiyā**ti samaggabhāvatthāya. **Ekībhāvāyā**ti ekabhāvatthāya ninnānākaraṇāya. **Saṃvattantī**ti vattanti pavattanti.

3. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **nissāraṇīyā dhātuyo**ti nissaraṇadhātuyova. **Mettā hi kho me cetovimuttī**ti ettha paccanīkadhammehi vimuttattā tikacatukkajjhānikā mettāva mettācetovimutti nāma. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṃ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānasadisā katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhā katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā ācitā upacitā. **Susamāraddhā**ti suppaguṇakaraṇena suṭṭhu samāraddhā. **Pariyādāya tiṭṭhatī**ti pariyādiyitvā gahetvā tiṭṭhati. **Mā hevantissa vacanīyo**ti yasmā abhūtabyākaraṇaṃ byākaroti, tasmā ‘‘mā evaṃ bhaṇī’’ti vattabbo. **Yadidaṃ mettācetovimuttī**ti yā ayaṃ mettācetovimutti, idaṃ nissaraṇaṃ byāpādassa, byāpādato nissaṭāti attho. Yo pana mettāya tikacatukkajjhānato vuṭṭhito saṅkhāre sammasitvā tatiyamaggaṃ patvā ‘‘puna byāpādo natthī’’ti tatiyaphalena nibbānaṃ passati, tassa cittaṃ accantanissaraṇaṃ byāpādassa. Etenupāyena sabbattha attho veditabbo.

Animittācetovimuttīti balavavipassanā. Dīghabhāṇakā pana arahattaphalasamāpattīti vadanti. Sā hi rāganimittādīnañceva rūpanimittādīnañca niccanimittādīnañca abhāvā animittāti vuttā. **Nimittānusārī**ti vuttappabhedaṃ nimittaṃ anusaraṇasabhāvaṃ.

Asmīti asmimāno. **Ayamahamasmī**ti pañcasu khandhesu ayaṃ nāma ahaṃ asmīti. Ettāvatā arahattaṃ byākataṃ hoti. **Vicikicchākathaṃkathāsalla**nti vicikicchābhūtaṃ kathaṃkathāsallaṃ. **Mā hevantissa vacanīyo**ti sace te paṭhamamaggavajjhā vicikicchā uppajjati, arahattabyākaraṇaṃ micchā hoti, tasmā ‘‘mā abhūtaṃ gaṇhī’’ti vāretabbo. **Asmīti mānasamugghāto**ti arahattamaggo. Arahattamaggaphalavasena hi nibbāne diṭṭhe puna asmimāno natthīti arahattamaggo ‘‘asmīti mānasamugghāto’’ti vutto. Iti imasmiṃ sutte abhūtabyākaraṇaṃ nāma kathitaṃ.

4. Bhaddakasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **na bhaddaka**nti na laddhakaṃ. Tattha yo hi bhītabhīto marati, tassa na bhaddakaṃ maraṇaṃ hoti. Yo apāye paṭisandhiṃ gaṇhāti, tassa na bhaddikā kālakiriyā hoti. **Kammārāmo**tiādīsu āramaṇaṃ ārāmo, abhiratīti attho. Vihārakaraṇādimhi navakamme ārāmo assāti **kammārāmo**.

Tasmiṃyeva kamme ratoti **kammarato**. Tadeva kammārāmataṃ punappunaṃ yuttoti **anuyutto**. Esa nayo sabbattha. Ettha ca **bhassa**nti ālāpasallāpo. **Niddā**ti soppaṃ. **Saṅgaṇikā**ti gaṇasaṅgaṇikā. Sā ‘‘ekassa dutiyo hoti, dvinnaṃ hoti tatiyako’’tiādinā nayena veditabbā. **Saṃsaggo**ti dassanasavanasamullāpasambhogakāyasaṃsaggavasena pavatto saṃsaṭṭhabhāvo. **Papañco**ti taṇhādiṭṭhimānavasena pavatto madanākārasaṇṭhito kilesapapañco. **Sakkāya**nti tebhūmakavaṭṭaṃ. **Sammā dukkhassa antakiriyāyā**ti hetunā nayena sakalavaṭṭadukkhassa parivaṭumaparicchedakaraṇatthaṃ. **Mago**ti magasadiso. **Nippapañcapade**ti nibbānapade. **Ārādhayī**ti paripūrayi taṃ sampādesīti.

5. Anutappiyasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **anutappā**ti anusocitabbā anutāpakārī. Imesu dvīsupi suttesu gāthāsu ca vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Nakulapitusuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **bāḷhagilāno**ti adhimattagilāno. **Etadavocā**ti sāmikassa bhesajjaṃ katvā byādhiṃ vūpasametuṃ asakkontī idāni sīhanādaṃ naditvā saccakiriyāya byādhiṃ vūpasametuṃ santike nisīditvā etaṃ ‘‘mā kho tva’’ntiādivacanaṃ avoca. **Sāpekkho**ti sataṇho. **Na nakulamātā**ti ettha na-kāro na sakkhatīti evaṃ parapadena yojetabbo. **Santharitu**nti nicchiddaṃ kātuṃ, saṇṭhapetunti attho. **Veṇiṃ olikhitu**nti eḷakalomāni kappetvā vijaṭetvā veṇiṃ kātuṃ.

Aññaṃ gharaṃ gamissatīti aññaṃ sāmikaṃ gaṇhissati. **Soḷasa vassāni gahaṭṭhakaṃ brahmacariyaṃ samāciṇṇa**nti ito soḷasavassamatthake gahaṭṭhabrahmacariyavāso samāciṇṇo. **Dassanakāmatarā**ti atirekena dassanakāmā. Imehi tīhi aṅgehi sīhanādaṃ naditvā ‘‘iminā saccena tava sarīre byādhi phāsu hotū’’ti saccakiriyaṃ akāsi.

Idāni bhagavantaṃ sakkhiṃ katvā attano sīlādiguṇehipi saccakiriyaṃ kātuṃ **siyā kho pana te**tiādimāha. Tattha **paripūrakārinī**ti samattakārinī. **Cetosamathassā**ti samādhikammaṭṭhānassa. **Ogādhappattā**ti ogādhaṃ anuppavesaṃ pattā. **Patigādhappattā**ti patigādhaṃ patiṭṭhaṃ pattā. **Assāsappattā**ti assāsaṃ avassayaṃ pattā. **Vesārajjappattā**ti somanassañāṇaṃ pattā. **Aparappaccayā**ti parappaccayo vuccati parasaddhā parapattiyāyanā, tāya virahitāti attho. Imehi tīhi aṅgehi attano guṇe ārabbha saccakiriyaṃ akāsi. **Gilānā vuṭṭhito**ti gilāno hutvā vuṭṭhito. **Yāvatā**ti yattikāyo. **Tāsaṃ aññatarā**ti tāsaṃ antare ekā. **Anukampikā**ti hitānukampikā. **Ovādikā**ti ovādadāyikā. **Anusāsikā**ti anusiṭṭhidāyikā.

7. Soppasuttavaṇṇanā

17. Sattame **paṭisallānā vuṭṭhito**ti ekībhāvāya dhammanijjhānakkhantito phalasamāpattivihārato vuṭṭhito. **Yathāvihāra**nti attano attano vasanavihāraṃ. **Navā**ti pabbajjāya navakā. Te pañcasatamattā ahesuṃ. **Kākacchamānā**ti kākasaddaṃ karontā dante khādantā. **Therā**ti thirabhāvaṃ pattā. **Tena no**ti tena nu. **Seyyasukhā**dīni heṭṭhā vuttatthāneva. **Raṭṭhiko**ti yo raṭṭhaṃ bhuñjati. **Pettaṇiko**ti yo pitarā bhuttānubhuttaṃ bhuñjati. **Senāpatiko**ti senāya jeṭṭhako. **Gāmagāmaṇiko**ti gāmabhojako. **Pūgagāmaṇiko**ti gaṇajeṭṭhako. **Avipassako kusalānaṃ dhammāna**nti kusalānaṃ dhammānaṃ anesako agavesako hutvā. **Bodhipakkhiyānaṃ dhammāna**nti sattatiṃsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ.

8. Macchabandhasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **macchika**nti macchaghātakaṃ. Hatthinā yātīti **hatthiyāyī**. Paratopi eseva nayo. **Vajjhe**ti vadhitabbe. **Vadhāyanīte**ti vadhāya upanīte. **Pāpakena manasā**ti lāmakena vadhakacittena.

Pāḷiyaṃ pana vadhāyupanīteti likhanti. **Māgaviko**ti migaghātako. **Ko pana vādo manussabhūta**nti yo manussabhūtaṃ pāpakena manasā anupekkhati, tassa sampattiyā abhāve kimeva vattabbaṃ. Idaṃ pāpakassa kammuno aniṭṭhaphalabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yesaṃ pana tādisaṃ kammaṃ karontānampi yasapaṭilābho hoti, tesaṃ taṃ akusalaṃ nissāya kusalaṃ vipaccatīti veditabbaṃ. Tena panassa akusalakammena upahatattā vipāko na ciraṭṭhitiko hoti. Imasmiṃ sutte akusalapakkhova kathito.

9. Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā

19. Navame **nātike**ti evaṃnāmake gāme. **Giñjakāvasathe**ti iṭṭhakāmaye pāsāde. **Amatogadhā**ti nibbānogadhā, nibbānapatiṭṭhāti attho. **Bhāvetha no**ti bhāvetha nu. **Maraṇassati**nti maraṇassatikammaṭṭhānaṃ. **Aho vatā**ti patthanatthe nipāto. **Bahuṃ vata me kataṃ assā**ti tumhākaṃ sāsane mama kiccaṃ bahu kataṃ assa. **Tadantara**nti taṃ antaraṃ khaṇaṃ okāsaṃ. **Assasitvā vā passasāmī**ti ettha assāso vuccati anto pavisanavāto, passāso bahi nikkhamanavāto. Iti ayaṃ bhikkhu yāva anto paviṭṭhavāto bahi nikkhamati, bahi nikkhanto vāto anto pavisati, tāva jīvitaṃ patthento evamāha. **Dandha**nti mandaṃ garukaṃ asīghappavattaṃ. **Āsavānaṃ khayāyā**ti arahattaphalatthāya. Imasmiṃ sutte maraṇassati arahattaṃ pāpetvā kathitāti.

10. Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā

20. Dasame **patigatāyā**ti paṭipannāya. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṃ paccavekkhati. **So mamassa antarāyo**ti ettha tividho antarāyo jīvitantarāyo, samaṇadhammantarāyo, puthujjanakālakiriyaṃ karontassa saggantarāyo ceva maggantarāyo cāti. Taṃ sabbampi sandhāyevamāha. **Byāpajjeyyā**ti ajiṇṇakādivasena vipajjeyya. **Adhimatto**ti balavā. **Chando**ti kattukamyatāchando. **Vāyāmo**ti payogavīriyaṃ. **Ussāho**ti ussāpanavīriyaṃ. **Ussoḷhī**ti sampādanavīriyaṃ. **Appaṭivānī**ti anukkaṇṭhanā appaṭisaṅgharaṇā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sāraṇīyavaggo dutiyo.

3. Anuttariyavaggo

1-2. Sāmakasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **sāmagāmake**ti sāmakānaṃ ussannattā evaṃladdhanāme gāmake. **Pokkharaṇiyāya**nti pokkharaṇiyānāmake vihāre. **Abhikkantāya rattiyā**ti rattiyā paṭhamayāmaṃ atikkamma majjhimayāme sampatte. **Abhikkantavaṇṇā**ti abhikkantaatimanāpavaṇṇā. **Kevalakappa**nti sakalakappaṃ. **Pokkharaṇiyaṃ obhāsetvā**ti pokkharaṇiyānāmakaṃ mahāvihāraṃ attano obhāsena pharitvā. **Samanuñño**ti samānaanuñño samānacitto. **Dovacassatā**ti dubbacabhāvo. **Pāpamittatā**ti lāmakamittatā. Imasmiṃ sutte parihāniyadhammāva kathitā. Dutiye aparihāniyadhammā lokuttaramissakā kathitā.

3. Bhayasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **kāmarāgarattāya**nti kāmarāgaratto ayaṃ. **Chandarāgavinibaddho**ti chandarāgena vinibaddho. **Bhayā**ti cittutrāsabhayā. **Paṅkā**ti kilesapaṅkato. **Saṅgo paṅko ca ubhaya**nti saṅgo ca paṅko ca idampi ubhayaṃ. **Ete kāmā pavuccanti, yattha satto puthujjano**ti yasmiṃ saṅge ca paṅke ca puthujjano satto laggo laggito palibuddho. **Upādāne**ti catubbidhe upādāne. **Jātimaraṇasambhave**ti jātiyā ca maraṇassa ca sambhave paccayabhūte. **Anupādā vimuccantī**ti anupādiyitvā vimuccanti. **Jātimaraṇasaṅkhaye**ti jātimaraṇānaṃ saṅkhayasaṅkhāte nibbāne, nibbānārammaṇāya vimuttiyā vimuccantīti attho. Imasmiṃ ṭhāne vivaṭṭetvā arahattameva patto esa bhikkhu. Idāni taṃ khīṇāsavaṃ thomento **te khemappattā**tiādimāha. Tattha **khemappattā**ti khemabhāvaṃ pattā. **Sukhino**ti lokuttarasukhena sukhitā. **Diṭṭhadhammābhinibbutā**ti abbhantare kilesābhāvena diṭṭhadhammeyeva abhinibbutā. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭaṃ kathitaṃ.

4. Himavantasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **padāleyyā**ti bhindeyya. **Chavāyā**ti lāmikāya. **Samādhissa samāpattikusalo hotī**ti āhārasappāyautusappāyāni pariggahetvā samādhiṃ samāpajjituṃ kusalo hoti cheko samattho paṭibalo. **Samādhissa ṭhitikusalo**ti samādhissa ṭhitiyaṃ kusalo, samādhiṃ ṭhapetuṃ sakkotīti attho. **Samādhissa vuṭṭhānakusalo**ti samādhissa vuṭṭhāne kusalo, yathāparicchedena vuṭṭhātuṃ sakkotīti attho. **Samādhissa kallitakusalo**ti samādhissa kallatāya kusalo, samādhicittaṃ hāsetuṃ kallaṃ kātuṃ sakkotīti attho. **Samādhissa gocarakusalo**ti samādhissa asappāye anupakārake dhamme vajjetvā sappāye upakārake sevantopi, ‘‘ayaṃ samādhinimittārammaṇo ayaṃ lakkhaṇārammaṇo’’ti jānantopi samādhissa gocarakusalo nāma hoti. **Samādhissa abhinīhārakusalo**ti upariuparisamāpattisamāpajjanatthāya paṭhamajjhānādisamādhiṃ abhinīharituṃ sakkonto samādhissa abhinīhārakusalo nāma hoti. So paṭhamajjhānā vuṭṭhāya dutiyaṃ samāpajjati, dutiyajjhānā…pe… tatiyajjhānā vuṭṭhāya catutthaṃ samāpajjatīti.

5. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **anussatiṭṭhānānī**ti anussatikāraṇāni. **Itipi so bhagavā**tiādīni visuddhimagge (visuddhi. 1.123 ādayo) vitthāritāneva. **Idampi kho, bhikkhave, ārammaṇaṃ karitvā**ti idaṃ buddhānussatikammaṭṭhānaṃ ārammaṇaṃ karitvā. **Visujjhantī**ti paramavisuddhiṃ nibbānaṃ pāpuṇanti. Sesaṃ sabbattha uttānatthameva. Imasmiṃ pana sutte cha anussatiṭṭhānāni missakāni kathitānīti veditabbāni.

6. Mahākaccānasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **sambādhe**ti pañcakāmaguṇasambādhe. **Okāsādhigamo**ti ettha okāsā vuccanti cha anussatiṭṭhānāni, tesaṃ adhigamo. **Visuddhiyā**ti visujjhanatthāya. **Sokaparidevānaṃ samatikkamāyā**ti sokānañca paridevānañca samatikkamatthāya. **Atthaṅgamāyā**ti atthaṃ gamanatthāya. **Ñāyassa adhigamāyā**ti sahavipassanakassa maggassa adhigamanatthāya. **Nibbānassa sacchikiriyāyā**ti apaccayaparinibbānassa paccakkhakiriyatthāya.

Sabbasoti sabbākārena. **Ākāsasamenā**ti alagganaṭṭhena ceva apalibuddhaṭṭhena ca ākāsasadisena. **Vipulenā**ti na parittakena. **Mahaggatenā**ti mahantabhāvaṃ gatena, mahantehi vā ariyasāvakehi gatena, paṭipannenāti attho. **Appamāṇenā**ti pharaṇaappamāṇatāya appamāṇena. **Averenā**ti akusalaverapuggalaverarahitena. **Abyāpajjhenā**ti kodhadukkhavajjitena. Sabbametaṃ buddhānussaticittameva sandhāya vuttaṃ. Paratopi eseva nayo. **Visuddhidhammā**ti visujjhanasabhāvā. Imasmimpi sutte cha anussatiṭṭhānāni missakāneva kathitānīti.

7. Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā

27. Sattame **manobhāvanīyassā**ti ettha manaṃ bhāveti vaḍḍhetīti manobhāvanīyo. **Dassanāyā**ti dassanatthaṃ. **Nissaraṇa**nti niggamanaṃ vūpasamanaṃ. **Dhammaṃ desetī**ti kāmarāgappajahanatthāya asubhakammaṭṭhānaṃ katheti. Dutiyavārādīsu byāpādappahānāya mettākammaṭṭhānaṃ, thinamiddhappahānāya thinamiddhavinodanakammaṭṭhānaṃ, ālokasaññaṃ vā vīriyārambhavatthuādīnaṃ vā aññataraṃ, uddhaccakukkuccappahānāya samathakammaṭṭhānaṃ, vicikicchāpahānāya tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇakathaṃ kathento dhammaṃ desetīti veditabbo. **Āgammā**ti ārabbha. **Manasikaroto**ti ārammaṇavasena citte karontassa. **Anantarā āsavānaṃ khayo hotī**ti anantarāyena āsavānaṃ khayo hoti.

8. Dutiyasamayasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **maṇḍalamāḷe**ti bhojanasālāya. **Cārittakilamatho**ti piṇḍapātacariyāya uppannakilamatho. **Bhattakilamatho**ti bhattadaratho. **Vihārapacchāyāya**nti vihārapaccante chāyāya. **Yadevassa divā samādhinimittaṃ manasikataṃ hotī**ti yaṃ eva tassa tato purimadivasabhāge samathanimittaṃ citte kataṃ hoti. **Tadevassa tasmiṃ samaye samudācaratī**ti taṃyeva etassa tasmiṃ samaye divāvihāre nisinnassa manodvāre sañcarati. **Ojaṭṭhāyī**ti ojāya ṭhito patiṭṭhito. **Phāsukassa hotī**ti phāsukaṃ assa hoti. **Sammukhā**ti kathentassa sammukhaṭṭhāne. **Suta**nti sotena sutaṃ. **Paṭiggahita**nti cittena paṭiggahitaṃ.

9. Udāyīsuttavaṇṇanā

29. Navame **udāyi**nti lāḷudāyittheraṃ. **Suṇomahaṃ, āvuso**ti, āvuso, nāhaṃ badhiro, suṇāmi bhagavato vacanaṃ, pañhaṃ pana upaparikkhāmīti. **Adhicitta**nti samādhivipassanācittaṃ. **Idaṃ, bhante, anussatiṭṭhāna**nti idaṃ jhānattayasaṅkhātaṃ anussatikāraṇaṃ. **Diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattatī**ti imasmiṃyeva attabhāve sukhavihāratthāya pavattati. **Ālokasañña**nti ālokanimitte uppannasaññaṃ. **Divā saññaṃ adhiṭṭhātī**ti divāti saññaṃ ṭhapeti. **Yathā divā tathā ratti**nti yathānena divā ālokasaññā manasikatā, rattimpi tatheva taṃ manasi karoti. **Yathā rattiṃ tathā divā**ti yathā vānena rattiṃ ālokasaññā manasikatā, divāpi taṃ tatheva manasi karoti. **Vivaṭenā**ti pākaṭena. **Apariyonaddhenā**ti nīvaraṇehi anonaddhena. **Sappabhāsaṃ cittaṃ bhāvetī**ti dibbacakkhuñāṇatthāya sahobhāsakaṃ cittaṃ brūheti vaḍḍheti. Yaṃ pana ‘‘ālokasaññaṃ manasi karotī’’ti vuttaṃ, taṃ thinamiddhavinodanālokasaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na dibbacakkhuñāṇālokanti veditabbaṃ. **Ñāṇadassanappaṭilābhāyā**ti dibbacakkhusaṅkhātassa ñāṇadassanassa paṭilābhāya.

Imameva kāyantiādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena vitthārato visuddhimagge kāyagatāsatikammaṭṭhāne vuttaṃ. **Kāmarāgappahānāyā**ti pañcakāmaguṇikassa rāgassa pahānatthāya. **Seyyathāpi passeyyā**ti yathā passeyya. **Sarīra**nti matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍita**nti susāne apaviddhaṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ**. Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ**. Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ**. Bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena dhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti **uddhumātakaṃ**. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti **vinīlakaṃ**. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi vissandamānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva **vipubbakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ. Vipubbakaṃ jātaṃ tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātaṃ**.

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ ñāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? **Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – āyu usmā viññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikhamo hoti, imesaṃ pana vigamā ayampi evaṃdhammo evaṃpūtikasabhāvoyevāti. **Evaṃbhāvī**ti evamevaṃ uddhumātādibhedo bhavissati. **Evaṃ anatīto**ti evaṃ uddhumātādibhāvaṃ anatikkanto.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṃsaoṭṭhamaṃsaakkhikamaṃsādīni luñcitvā luñcitvā khādiyamānaṃ. **Samaṃsalohita**nti sesāvasesamaṃsalohitayuttaṃ. **Nimmaṃsalohitamakkhita**nti maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘nimmaṃsalohitamakkhita’’nti. **Aññenā**ti aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhika**nti catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vippakiṇṇaṃ. **Pādaṭṭhikā**dīsupi eseva nayo. **Terovassikānī**ti atikkantasaṃvaccharāni. **Pūtīnī**ti abbhokāse ṭhitāni vātātapavuṭṭhisamphassena terovassikāneva pūtīni honti, antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātānī**ti cuṇṇavicuṇṇaṃ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha **so imamevā**ti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā. **Asmimānasamugghātāyā**ti asmīti pavattassa navavidhassa mānassa samugghātatthāya. **Anekadhātupaṭivedhāyā**ti anekadhātūnaṃ paṭivijjhanatthāya. **Satova abhikkamatī**ti gacchanto satipaññāhi samannāgatova gacchati. **Satova paṭikkamatī**ti paṭinivattantopi satipaññāhi samannāgatova nivattati. Sesapadesupi eseva nayo. **Satisampajaññāyā**ti satiyā ca ñāṇassa ca atthāya. Iti imasmiṃ sutte satiñāṇāni missakāni kathitānīti.

10. Anuttariyasuttavaṇṇanā

30. Dasame **uccāvaca**nti yaṃ kiñci mahantakhuddakaṃ, uccanīcaṃ vā. **Hīna**nti nihīnaṃ. **Gamma**nti gāmavāsikānaṃ dassanaṃ. **Pothujjanika**nti puthujjanānaṃ santakaṃ. **Anariya**nti na ariyaṃ na uttamaṃ na parisuddhaṃ. **Anatthasaṃhita**nti na atthasannissitaṃ. **Na nibbidāyā**ti na vaṭṭe nibbindanatthāya. **Na virāgāyā**ti na rāgādīnaṃ virajjanatthāya. **Na nirodhāyā**ti na rāgādīnaṃ appavattinirodhāya. **Na upasamāyā**ti na rāgādīnaṃ vūpasamanatthāya. **Na abhiññāyā**ti na abhijānanatthāya. **Na sambodhāyā**ti na sambodhisaṅkhātassa catumaggañāṇassa paṭivijjhanatthāya. **Na nibbānāyā**ti na nibbānassa sacchikiriyāya.

Niviṭṭhasaddhoti patiṭṭhitasaddho. **Niviṭṭhapemo**ti patiṭṭhitapemo. **Ekantagato**ti ekantaṃ gato, acalappattoti attho. **Abhippasanno**ti ativiya pasanno. **Etadānuttariya**nti etaṃ anuttaraṃ. **Hatthismimpi sikkhatī**ti hatthinimittaṃ sikkhitabbaṃ hatthisippaṃ sikkhati. Sesapadesupi eseva nayo. **Uccāvaca**nti mahantakhuddakaṃ sippaṃ sikkhati.

Upaṭṭhitā pāricariyeti pāricariyāya paccupaṭṭhitā. **Bhāvayanti anussati**nti anuttaraṃ anussatiṃ bhāventi. **Vivekappaṭisaṃyutta**nti nibbānanissitaṃ katvā. **Khema**nti nirupaddavaṃ. **Amatagāmina**nti nibbānagāminaṃ, ariyamaggaṃ bhāventīti attho. **Appamāde pamoditā**ti satiyā avippavāsasaṅkhāte appamāde āmoditā pamoditā. **Nipakā**ti nepakkena samannāgatā. **Sīlasaṃvutā**ti sīlena saṃvutā pihitā. **Te ve kālena paccentī**ti te ve yuttappayuttakāle jānanti. **Yattha dukkhaṃ nirujjhatī**ti yasmiṃ ṭhāne sakalaṃ vaṭṭadukkhaṃ nirujjhati, taṃ amataṃ mahānibbānaṃ te bhikkhū jānantīti. Imasmiṃ sutte cha anuttariyāni missakāni kathitānīti.

Anuttariyavaggo tatiyo.

4. Devatāvaggo

1. Sekhasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **sekhassā**ti sattavidhassa sekhassa. Puthujjane pana vattabbameva natthi. **Parihānāyā**ti uparūpariguṇaparihānāya.

2-3. Aparihānasuttadvayavaṇṇanā

32-33. Dutiye **satthugāravatā**ti satthari garubhāvo. **Dhammagāravatā**ti navavidhe lokuttaradhamme garubhāvo. **Saṅghagāravatā**ti saṅghe garubhāvo. **Sikkhāgāravatā**ti tīsu sikkhāsu garubhāvo. **Appamādagāravatā**ti appamāde garubhāvo. **Paṭisanthāragāravatā**ti dhammāmisavasena duvidhe paṭisanthāre garubhāvo. Satthā garu assāti **satthugaru**. Dhammo garu assāti **dhammagaru.** **Tibbagāravo**ti bahalagāravo. Paṭisanthāre gāravo assāti **paṭisanthāragāravo**. Tatiye **sappatisso**ti sajeṭṭhako sagāravo. Hirottappaṃ panettha missakaṃ kathitaṃ.

4. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **tisso nāma bhikkhū**ti therasseva saddhivihāriko. **Mahiddhiko mahānubhāvo**ti ijjhanaṭṭhena mahatī iddhi assāti mahiddhiko. Anupharaṇaṭṭhena mahā ānubhāvo assāti mahānubhāvo.

Cirassaṃ kho, mārisa moggallāna, imaṃ pariyāyamakāsīti evarūpaṃ loke pakatiyā piyasamudāhāravacanaṃ hoti. Lokiyā hi cirassaṃ āgatampi anāgatapubbampi manāpajātiyaṃ āgataṃ disvā ‘‘kuto bhavaṃ āgato, cirassaṃ bhavaṃ āgato, kathaṃ te idhāgamanamaggo ñāto, kiṃ maggamūḷhosī’’tiādīni vadanti. Ayaṃ pana āgatapubbattāyeva evamāha. Thero hi kālena kālaṃ brahmalokaṃ gacchatiyeva. Tattha **pariyāyamakāsī**ti vāraṃ akāsi. **Yadidaṃ idhāgamanāyā**ti yo ayaṃ idhāgamanāya vāro, taṃ cirassaṃ akāsīti vuttaṃ hoti. **Idamāsanaṃ paññatta**nti mahārahaṃ brahmapallaṅkaṃ paññāpetvā evamāha. **Aveccappasādenā**ti adhigatena acalena maggappasādena. Imasmiṃ sutte sotāpattimaggañāṇaṃ kathitaṃ.

5. Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **vijjābhāgiyā**ti vijjākoṭṭhāsikā. **Aniccasaññā**ti aniccānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Anicce dukkhasaññā**ti dukkhānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Dukkhe anattasaññā**ti anattānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Pahānasaññā**ti pahānānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Virāgasaññā**ti virāgānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Nirodhasaññā**ti nirodhānupassanāñāṇe uppannasaññā.

6. Vivādamūlasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **vivādamūlānī**ti vivādassa mūlāni. **Kodhano**ti kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. **Upanāhī**ti veraappaṭinissaggalakkhaṇena upanāhena samannāgato. **Ahitāya dukkhāya devamanussāna**nti dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati? Kosambakakkhandhake viya dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmiṃ vihāre tesaṃ antevāsikā vivadanti, tesaṃ ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati. Tato tesaṃ upaṭṭhākā vivadanti, atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tathā dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādiniyo honti, adhammavādīnaṃ adhammavādiniyo. Tato ārakkhadevatānaṃ mittā bhummadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādinova bahutarā honti. Tato yaṃ bahukehi gahitaṃ, taṃ gacchanti. Dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ purakkhatvā viharantā apāye nibbattanti. Evaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Ajjhattaṃ vā**ti tumhākaṃ abbhantaraparisāya. **Bahiddhā**ti paresaṃ parisāya.

Makkhīti paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Issukī**ti parassa sakkārādīni issāyanalakkhaṇāya issāya samannāgato. **Maccharī**ti āvāsamacchariyādīhi samannāgato. **Saṭho**ti kerāṭiko. **Māyāvī**ti katapaṭicchādako. **Pāpiccho**ti asantasambhāvanicchako dussīlo. **Micchādiṭṭhī**ti natthikavādī, ahetuvādī, akiriyavādī. **Sandiṭṭhiparāmāsī**ti sayaṃ diṭṭhameva parāmasati. **Ādhānaggāhī**ti daḷhaggāhī. **Duppaṭinissaggī**ti na sakkā hoti gahitaṃ vissajjāpetuṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

7. Dānasuttavaṇṇanā

37. Sattame **veḷukaṇḍakī**ti veḷukaṇḍakanagaravāsinī. **Chaḷaṅgasamannāgata**nti chahi guṇaṅgehi samannāgataṃ. **Dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpetī**ti dānaṃ deti. **Pubbeva dānā sumano**ti dānaṃ dassāmīti māsaḍḍhamāsato paṭṭhāya somanassappatto hoti. Ettha hi pubbecetanā dassāmīti cittuppādakālato paṭṭhāya ‘‘ito uṭṭhitena dānaṃ dassāmī’’ti khettaggahaṇaṃ ādiṃ katvā cintentassa labbhati. **Dadaṃ cittaṃ pasādetī**ti evaṃ vuttā muñcacetanā pana dānakāleyeva labbhati. **Datvā attamano hotī**ti ayaṃ pana aparacetanā aparāparaṃ anussarantassa labbhati. **Vītarāgā**ti vigatarāgā khīṇāsavā. **Rāgavinayāya vā paṭipannā**ti rāgavinayapaṭipadaṃ paṭipannā. Ukkaṭṭhadesanā cesā, na kevalaṃ pana khīṇāsavānaṃ, anāgāmi-sakadāgāmi-sotāpannānampi antamaso tadahupabbajitassa bhaṇḍagāhakasāmaṇerassāpi dinnā dakkhiṇā chaḷaṅgasamannāgatāva hoti. Sopi hi sotāpattimaggatthameva pabbajito.

Yaññassa sampadāti dānassa paripuṇṇatā. **Saññatā**ti sīlasaññamena saññatā. **Sayaṃ ācamayitvānā**ti attanāva hatthapāde dhovitvā mukhaṃ vikkhāletvā. **Sakehi pāṇibhī**ti attano hatthehi. Sayehītipi pāṭho. **Saddho**ti ratanattayaguṇe saddahanto. **Muttena cetasā**ti lābhamacchariyādīhi vimuttena cittena. **Abyāpajjhaṃ sukhaṃ loka**nti niddukkhaṃ uḷārasukhasomanassaṃ devalokaṃ.

8. Attakārīsuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **addasaṃ vā assosiṃ vā**ti akkhīni ummīletvā mā addasaṃ, asukasmiṃ nāma ṭhāne vasatīti mā assosiṃ, kathentassa vā vacanaṃ mā assosiṃ. **Kathañhi nāmā**ti kena nāma kāraṇena. **Ārambhadhātū**ti ārabhanavasena pavattavīriyaṃ. **Nikkamadhātū**ti kosajjato nikkhamanasabhāvaṃ vīriyaṃ. **Parakkamadhātū**ti parakkamasabhāvo. **Thāmadhātū**ti thāmasabhāvo. **Ṭhitidhātū**ti ṭhitisabhāvo. **Upakkamadhātū**ti upakkamasabhāvo. Sabbaṃ cetaṃ tena tenākārena pavattassa vīriyasseva nāmaṃ.

9-10. Nidānasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **kammāna**nti vaṭṭagāmikammānaṃ. **Samudayāyā**ti piṇḍakaraṇatthāya. **Nidāna**nti paccayo. **Lobhajenā**ti lobhato jātena. **Na paññāyantī**ti ‘‘evarūpena kammena nibbattā’’ti na dissanti. Sukkapakkhe **kammāna**nti vivaṭṭagāmikammānaṃ. Iti imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Dasame **niculavane**ti mahāmucalindavane. **Saddhammo**ti sāsanasaddhammo.

11. Dārukkhandhasuttavaṇṇanā

41. Ekādasame **cetovasippatto**ti cittavasibhāvaṃ patto. **Pathavītveva adhimucceyyā**ti thaddhākāraṃ pathavīdhātūti sallakkheyya. **Yaṃ nissāyā**ti yaṃ vijjamānaṃ thaddhākāraṃ pathavīdhātuṃ nissāya amuṃ dārukkhandhaṃ pathavītveva adhimucceyya, sā ettha pathavīdhātu atthīti. Iminā nayena sesapadānipi veditabbāni. Yatheva hi tasmiṃ thaddhākārā pathavīdhātu atthi, evaṃ yūsākārā āpodhātu, uṇhākārā tejodhātu, vitthambhanākārā vāyodhātu, rattavaṇṇamhi sāre padumapupphavaṇṇā subhadhātu, pūtibhūte cuṇṇe ceva pheggupapaṭikāsu ca amanuññavaṇṇā asubhadhātu, taṃ nissāya amuṃ dārukkhandhaṃ asubhantveva adhimucceyya sallakkheyyāti. Imasmiṃ sutte missakavihāro nāma kathito.

12. Nāgitasuttavaṇṇanā

42. Dvādasame **gāmantavihāri**nti gāmantasenāsanavāsiṃ. **Samāhitaṃ nisinna**nti tasmiṃ gāmantasenāsane samādhiṃ appetvā nisinnaṃ. **Idānima**nti idāni imaṃ. **Samādhimhā cāvessatī**ti samādhito uṭṭhāpessati. **Na attamano homī**ti na sakamano homi. **Pacalāyamāna**nti niddāyamānaṃ. **Ekatta**nti ekasabhāvaṃ, ekaggatābhūtaṃ araññasaññaṃyeva citte karissatīti attho. **Anurakkhissatī**ti anuggaṇhissati. **Avimuttaṃ vā cittaṃ vimocessatī**ti aññasmiṃ kāle avimuttaṃ cittaṃ idāni pañcahi vimuttīhi vimocayissati. **Riñcatī**ti vajjeti vissajjeti. **Paṭipaṇāmetvā**ti panuditvā vissajjetvā. **Uccārapassāvakammāyā**ti uccārapassāvakaraṇatthāya. Iminā ettakena ṭhānena satthārā araññasenāsanassa vaṇṇo kathito. Suttassa pana paṭhamakoṭṭhāse yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti.

Devatāvaggo catuttho.

5. Dhammikavaggo

1. Nāgasuttavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **āyasmatā ānandena saddhi**nti idaṃ ‘‘āyāmānandā’’ti theraṃ āmantetvā gatattā vuttaṃ, satthā pana anūnehi pañcahi bhikkhusatehi parivuto tattha agamāsīti veditabbo. **Tenupasaṅkamī**ti teheva pañcahi bhikkhusatehi parivuto upasaṅkami. **Parisiñcitvā**ti vohāravacanametaṃ, nhāyitvāti attho. **Pubbāpayamāno**ti rattadupaṭṭaṃ nivāsetvā uttarāsaṅgacīvaraṃ dvīhi hatthehi gahetvā pacchimalokadhātuṃ piṭṭhito katvā puratthimalokadhātuṃ abhimukho vodakabhāvena gattāni pubbasadisāni kurumāno aṭṭhāsīti attho. Bhikkhusaṅghopi tena tena ṭhānena otaritvā nhatvā paccuttaritvā satthāraṃyeva parivāretvā aṭṭhāsi. Iti tasmiṃ samaye ākāsato patamānaṃ rattasuvaṇṇakuṇḍalaṃ viya sūriyo pacchimalokadhātuṃ paṭipajji, parisuddharajatamaṇḍalo viya pācīnalokadhātuto cando abbhuggañchi, majjhaṭṭhānepi pañcabhikkhusataparivāro sammāsambuddho chabbaṇṇabuddharasmiyo vissajjetvā pubbakoṭṭhakanadītīre lokaṃ alaṅkurumāno aṭṭhāsi.

Tena kho pana samayena…pe… seto nāma nāgoti setavaṇṇatāya evaṃ laddhanāmo hatthināgo. **Mahātūriyatāḷitavāditenā**ti mahantena tūriyatāḷitavāditena. Tattha paṭhamaṃ saṅghaṭṭanaṃ tāḷitaṃ nāma hoti, tato paraṃ vāditaṃ. **Jano**ti hatthidassanatthaṃ sannipatitamahājano. **Disvā evamāhā**ti aṅgapaccaṅgāni ghaṃsitvā nhāpetvā uttāretvā bahitīre ṭhapetvā gattāni vodakāni katvā hatthālaṅkārena alaṅkataṃ taṃ mahānāgaṃ disvā idaṃ ‘‘abhirūpo vata, bho’’ti pasaṃsāvacanamāha. **Kāyupapanno**ti sarīrasampattiyā upapanno, paripuṇṇaṅgapaccaṅgoti attho. **Āyasmā udāyī**ti paṭisambhidāppatto kāḷudāyitthero. **Etadavocā**ti taṃ mahājanaṃ hatthissa vaṇṇaṃ bhaṇantaṃ disvā ‘‘ayaṃ jano ahetukapaṭisandhiyaṃ nibbattahatthino vaṇṇaṃ katheti, na buddhahatthissa. Ahaṃ dāni iminā hatthināgena upamaṃ katvā buddhanāgassa vaṇṇaṃ kathessāmī’’ti cintetvā etaṃ ‘‘hatthimeva nu kho, bhante’’tiādivacanaṃ avoca. Tattha **mahanta**nti ārohasampannaṃ. **Brahanta**nti pariṇāhasampannaṃ. **Evamāhā**ti evaṃ vadati. Atha bhagavā yasmā ayaṃ nāgasaddo hatthimhiceva assagoṇauragarukkhamanussesu cāpi pavattati, tasmā **hatthimpi kho**tiādimāha.

Āgunti pāpakaṃ lāmakaṃ akusaladhammaṃ. **Tamahaṃ nāgoti brūmī**ti taṃ ahaṃ imehi tīhi dvārehi dasannaṃ akusalakammapathānaṃ dvādasannañca akusalacittānaṃ akaraṇato nāgoti vadāmi. Ayañhi na āguṃ karotīti iminā atthena nāgo. **Imāhi gāthāhi anumodāmī**ti imāhi catusaṭṭhipadāhi soḷasahi gāthāhi anumodāmi abhinandāmi.

Manussabhūtanti devādibhāvaṃ anupagantvā manussameva bhūtaṃ. **Attadanta**nti attanāyeva dantaṃ, na aññehi damathaṃ upanītaṃ. Bhagavā hi attanā uppāditeneva maggadamathena cakkhutopi danto, sotatopi, ghānatopi, jivhātopi, kāyatopi, manatopīti imesu chasu ṭhānesu danto santo nibbuto parinibbuto. Tenāha – ‘‘attadanta’’nti. **Samāhita**nti duvidhenāpi samādhinā samāhitaṃ. **Iriyamāna**nti viharamānaṃ. **Brahmapathe**ti seṭṭhapathe, amatapathe, nibbānapathe. **Cittassūpasame rata**nti paṭhamajjhānena pañca nīvaraṇāni vūpasametvā, dutiyajjhānena vitakkavicāre, tatiyajjhānena pītiṃ, catutthajjhānena sukhadukkhaṃ vūpasametvā tasmiṃ cittassūpasame rataṃ abhirataṃ.

Namassantīti kāyena namassanti, vācāya namassanti, manasā namassanti, dhammānudhammapaṭipattiyā namassanti, sakkaronti garuṃ karonti. **Sabbadhammānapāragu**nti sabbesaṃ khandhāyatanadhātudhammānaṃ abhiññāpāragū, pariññāpāragū, pahānapāragū, bhāvanāpāragū, sacchikiriyāpāragū, samāpattipāragūti chabbidhena pāragamanena pāragataṃ pārappattaṃ matthakappattaṃ. **Devāpi taṃ namassantī**ti dukkhappattā subrahmadevaputtādayo sukhappattā ca sabbeva dasasahassacakkavāḷavāsino devāpi tumhe namassanti. **Iti me arahato suta**nti iti mayā catūhi kāraṇehi arahāti laddhavohārānaṃ tumhākaṃyeva santike sutanti dīpeti.

Sabbasaṃyojanātītanti sabbāni dasavidhasaṃyojanāni atikkantaṃ. **Vanā nibbanamāgata**nti kilesavanato nibbanaṃ kilesavanarahitaṃ nibbānaṃ āgataṃ sampattaṃ. **Kāmehi nekkhammarata**nti duvidhehi kāmehi nikkhantattā pabbajjā aṭṭha samāpattiyo cattāro ca ariyamaggā kāmehi nekkhammaṃ nāma, tattha rataṃ abhirataṃ. **Muttaṃ selāva kañcana**nti seladhātuto muttaṃ kañcanasadisaṃ.

Sabbe accarucīti sabbasatte atikkamitvā pavattaruci. Aṭṭhamakañhi atikkamitvā pavattarucitāya sotāpanno accaruci nāma, sotāpannaṃ atikkamitvā pavattarucitāya sakadāgāmī…pe… khīṇāsavaṃ atikkamitvā pavattarucitāya paccekasambuddho, paccekasambuddhaṃ atikkamitvā pavattarucitāya sammāsambuddho accaruci nāma. **Himavāvañño siluccaye**ti yathā himavā pabbatarājā aññe pabbate atirocati, evaṃ atirocatīti attho. **Saccanāmo**ti tacchanāmo bhūtanāmo āguṃ akaraṇeneva nāgoti evaṃ avitathanāmo.

Soraccanti sucisīlaṃ. **Avihiṃsā**ti karuṇā ca karuṇāpubbabhāgo ca. **Pādā nāgassa te duve**ti te buddhanāgassa duve purimapādā.

Tapoti dhutasamādānaṃ. **Brahmacariya**nti ariyamaggasīlaṃ. **Caraṇā nāgassa tyāpare**ti te buddhanāgassa apare dve pacchimapādā. **Saddhāhattho**ti saddhāmayāya soṇḍāya samannāgato. **Upekkhāsetadantavā**ti chaḷaṅgupekkhāmayehi setadantehi samannāgato.

Sati gīvāti yathā nāgassa aṅgapaccaṅgasmiṃ sirājālānaṃ gīvā patiṭṭhā, evaṃ buddhanāgassa soraccādīnaṃ dhammānaṃ sati. Tena vuttaṃ – ‘‘sati gīvā’’ti. **Siro paññā**ti yathā hatthināgassa siro uttamaṅgo, evaṃ buddhanāgassa sabbaññutañāṇaṃ. Tena hi so sabbadhamme jānāti. Tena vuttaṃ – ‘‘siro paññā’’ti. **Vīmaṃsā dhammacintanā**ti yathā hatthināgassa aggasoṇḍo vīmaṃsā nāma hoti. So tāya thaddhamudukaṃ khāditabbākhāditabbañca vīmaṃsati, tato pahātabbaṃ pajahati, ādātabbaṃ ādiyati, evameva buddhanāgassa dhammakoṭṭhāsaparicchedakañāṇasaṅkhātā dhammacintanā vīmaṃsā. Tena hi ñāṇena so bhabbābhabbe jānāti. Tena vuttaṃ – ‘‘vīmaṃsā dhammacintanā’’ti. **Dhammakucchisamātapo**ti dhammo vuccati catutthajjhānasamādhi, kucchiyeva samātapo kucchisamātapo. Samātapo nāma samātapanaṭṭhānaṃ. Dhammo kucchisamātapo assāti dhammakucchisamātapo. Catutthajjhānasamādhismiṃ ṭhitassa hi te te iddhividhādidhammā ijjhanti, tasmā so kucchisamātapoti vutto. **Viveko**ti kāyacittaupadhiviveko. Yathā nāgassa vāladhi makkhikā vāreti, evaṃ tathāgatassa viveko gahaṭṭhapabbajite vāreti. Tasmā so **vāladhī**ti vutto.

Jhāyīti duvidhena jhānena jhāyī. **Assāsarato**ti nāgassa hi assāsapassāsā viya buddhanāgassa phalasamāpatti, tattha rato, assāsapassāsehi viya tāya vinā na vattatīti attho. **Sabbattha saṃvuto**ti sabbadvāresu saṃvuto. **Anavajjānī**ti sammāājīvena uppannabhojanāni. **Sāvajjānī**ti pañcavidhamicchājīvavasena uppannabhojanāni.

Aṇuṃthūlanti khuddakañca mahantañca. **Sabbaṃ chetvāna bandhana**nti sabbaṃ dasavidhampi saṃyojanaṃ chinditvāna. **Nupalippati lokenā**ti lokena saddhiṃ taṇhāmānadiṭṭhilepehi na lippati. **Mahāginī**ti mahāaggi. **Viññūhi desitā**ti idha paṭisambhidāppatto kāḷudāyittherova viññū paṇḍito, tena desitāti attho. **Viññassanti mahānāgā, nāgaṃ nāgena desita**nti udāyittheranāgena desitaṃ buddhanāgaṃ itare khīṇāsavā nāgā vijānissanti.

Sarīraṃ vijahaṃ nāgo, parinibbissatīti bodhipallaṅke kilesaparinibbānena parinibbuto, yamakasālantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyissati. Evaṃ paṭisambhidāppatto udāyitthero soḷasahi gāthāhi catusaṭṭhiyā padehi dasabalassa vaṇṇaṃ kathento desanaṃ niṭṭhāpesi. Bhagavā anumodi. Desanāvasāne caturāsītipāṇasahassāni amatapānaṃ piviṃsūti.

2. Migasālāsuttavaṇṇanā

44. Dutiye **kathaṃ kathaṃ nāmā**ti kena kena kāraṇena. **Aññeyyo**ti ājānitabbo. **Yatra hi nāmā**ti yasmiṃ nāma dhamme. **Samasamagatikā**ti samabhāveneva samagatikā. **Bhavissantī**ti jātā. **Sakadāgāmipatto tusitaṃ kāyaṃ upapanno**ti sakadāgāmipuggalo hutvā tusitabhavaneyeva nibbatto. **Kathaṃ kathaṃ nāmā**ti kena kena nu kho kāraṇena, kiṃ nu kho jānitvā desito, udāhu ajānitvāti. Thero kāraṇaṃ ajānanto **evaṃ kho panetaṃ bhagini bhagavatā byākata**nti āha.

Ammakā ammakapaññāti itthī hutvā itthisaññāya eva samannāgatā. **Ke ca**

purisapuggalaparopariyañāṇeti ettha purisapuggalaparopariyañāṇaṃ vuccati purisapuggalānaṃ tikkhamuduvasena indriyaparopariyañāṇaṃ. Tasmā kā ca bālā migasālā, ke ca purisapuggalānaṃ indriyaparopariyañāṇe appaṭihatavisayā sammāsambuddhā, ubhayametaṃ dūre suvidūreti ayamettha saṅkhepo.

Idāni migasālāya attano dūrabhāvaṃ dassento **chayime, ānandā**tiādimāha. **Sorato hotī**ti pāpato suṭṭhu orato virato hoti. Suratotipi pāṭho. **Abhinandanti sabrahmacārī ekattavāsenā**ti tena saddhiṃ ekatovāsena sabrahmacārī abhinandanti tussanti. Ekantavāsenātipi pāṭho, satatavāsenāti attho. **Savanenapi akataṃ hotī**ti sotabbayuttakaṃ asutaṃ hoti. **Bāhusaccenapi akataṃ hotī**ti ettha bāhusaccaṃ vuccati vīriyaṃ, vīriyena kattabbayuttakaṃ akataṃ hotīti attho. **Diṭṭhiyāpi appaṭividdhaṃ hotī**ti diṭṭhiyā paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hoti. **Sāmāyikampi vimuttiṃ na labhatī**ti kālānukālaṃ dhammassavanaṃ nissāya pītipāmojjaṃ na labhati. **Hānagāmīyeva hotī**ti parihānimeva gacchati.

Pamāṇikāti puggalesu pamāṇaggāhakā. **Paminantī**ti pametuṃ tuletuṃ ārabhanti. **Eko hīno**ti eko guṇehi hīno. **Eko paṇīto**ti eko guṇehi paṇīto. **Taṃ hī**ti taṃ pamāṇakaraṇaṃ.

Abhikkantataroti sundarataro. **Paṇītataro**ti uttamataro. **Dhammasoto nibbahatī**ti sūraṃ hutvā pavattamānavipassanāñāṇaṃ nibbahati, ariyabhūmiṃ sampāpeti. **Tadantaraṃ ko jāneyyā**ti taṃ antaraṃ taṃ kāraṇaṃ aññatra tathāgatena ko jāneyyāti attho.

Kodhamānoti kodho ca māno ca. **Lobhadhammā**ti lobhoyeva. **Vacīsaṅkhārā**ti ālāpasallāpavasena vacanāneva. **Yo vā panassa mādiso**ti yo vā pana aññopi mayā sadiso sammāsambuddhoyeva assa, so puggalesu pamāṇaṃ gaṇheyyāti attho. **Khaññatī**ti guṇakhaṇanaṃ pāpuṇāti. **Ime kho, ānanda, cha puggalā**ti dve soratā, dve adhigatakodhamānalobhadhammā, dve adhigatakodhamānavacīsaṅkhārāti ime cha puggalā. **Gati**nti ñāṇagatiṃ. **Ekaṅgahīnā**ti ekekena guṇaṅgena hīnā. Pūraṇo sīlena visesī ahosi, isidatto paññāya. Pūraṇassa sīlaṃ isidattassa paññāṭhāne ṭhitaṃ, isidattassa paññā pūraṇassa sīlaṭṭhāne ṭhitāti.

3. Iṇasuttavaṇṇanā

45. Tatiye **dāliddiya**nti daliddabhāvo. **Kāmabhogino**ti kāme bhuñjanakasattassa. **Assako**ti attano santakena rahito. **Anāḷhiko**ti na aḍḍho. **Iṇaṃ ādiyatī**ti jīvituṃ asakkonto iṇaṃ ādiyati. **Vaḍḍhiṃ paṭissuṇātī**ti dātuṃ asakkonto vaḍḍhiṃ dassāmīti paṭijānāti. **Anucarantipi na**nti parisamajjhagaṇamajjhādīsu ātapaṭhapanapaṃsuokiraṇādīhi vippakāraṃ pāpento pacchato pacchato anubandhanti. **Saddhā natthī**ti okappanakasaddhāmattakampi natthi. **Hirī natthī**ti hirīyanākāramattakampi natthi. **Ottappaṃ natthī**ti bhāyanākāramattakampi natthi. **Vīriyaṃ natthī**ti kāyikavīriyamattakampi natthi. **Paññā natthī**ti kammassakatapaññāmattakampi natthi. **Iṇādānasmiṃ vadāmī**ti iṇaggahaṇaṃ vadāmi. **Mā maṃ jaññū**ti mā maṃ jānātu.

Dāliddiyaṃ dukkhanti dhanadaliddabhāvo dukkhaṃ. **Kāmalābhābhijappina**nti kāmalābhaṃ patthentānaṃ. **Pāpakammavinibbayo**ti pāpakammavaḍḍhako. **Saṃsappatī**ti paripphandati. **Jāna**nti jānanto. **Yassa vippaṭisārajā**ti ye assa vippaṭisārato jātā. **Yonimaññatara**nti ekaṃ tiracchānayoniṃ. **Dadaṃ cittaṃ pasādaya**nti cittaṃ pasādento dadamāno.

Kaṭaggāhoti jayaggāho, anaparādhaggāho hoti. **Gharamesino**ti gharāvāsaṃ pariyesantassa vasamānassa vā. **Cāgo puññaṃ pavaḍḍhatī**ti cāgoti saṅkhaṃ gataṃ puññaṃ vaḍḍhati. Cāgā puññanti vā pāṭho. **Patiṭṭhitā**ti patiṭṭhitasaddhā nāma sotāpannassa saddhā. **Hirimano**ti hirisampayuttacitto. **Nirāmisaṃ sukha**nti tīṇi jhānāni nissāya uppajjanakasukhaṃ. **Upekkha**nti catutthajjhānupekkhaṃ. **Āraddhavīriyo**ti paripuṇṇapaggahitavīriyo. **Jhānāni upasampajjā**ti cattāri jhānāni patvā. **Ekodi nipako sato**ti ekaggacitto kammassakatañāṇasatīhi ca samannāgato.

Evaṃ ñatvā yathābhūtanti evaṃ ettakaṃ kāraṇaṃ yathāsabhāvaṃ jānitvā. **Sabbasaṃyojanakkhaye**ti nibbāne. **Sabbaso**ti sabbākārena. **Anupādāyā**ti aggahetvā. **Sammā cittaṃ vimuccatī**ti idaṃ vuttaṃ hoti – sabbasaṃyojanakkhayasaṅkhāte nibbāne sabbaso anupādiyitvā sammā hetunā nayena maggacittaṃ vimuccati. ''Etaṃ ñatvā yathābhūtaṃ, sabbasaṃyojanakkhaya''ntipi pāḷiyaṃ likhitaṃ, tassa etaṃ sabbasaṃyojanakkhayasaṅkhātaṃ nibbānaṃ yathābhūtaṃ ñatvāti attho. Purimapacchimehi pana saddhiṃ na ghaṭīyati.

Tassa sammā vimuttassāti tassa sammā vimuttassa khīṇāsavassa. **Ñāṇaṃ hotī**ti paccavekkhaṇañāṇaṃ hoti. **Tādino**ti taṃsaṇṭhitassa. **Akuppā**ti akuppārammaṇattā kuppakāraṇānaṃ kilesānañca abhāvena akuppā. **Vimuttī**ti maggavimuttipi phalavimuttipi. **Bhavasaṃyojanakkhaye**ti bhavasaṃyojanakkhayasaṅkhāte nibbāne bhavasaṃyojanānañca khayante uppannā. **Etaṃ kho paramaṃ ñāṇa**nti etaṃ maggaphalañāṇaṃ paramañāṇaṃ nāma. **Sukhamanuttara**nti etadeva maggaphalasukhaṃ anuttaraṃ sukhaṃ nāma. **Āṇaṇyamuttama**nti sabbesaṃ aṇaṇānaṃ khīṇāsavo uttamaaṇaṇo, tasmā arahattaphalaṃ āṇaṇyamuttamanti arahattaphalena desanāya kūṭaṃ gaṇhi. Imasmiñca sutte vaṭṭameva kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

4. Mahācundasuttavaṇṇanā

46. Catutthe **cetīsū**ti cetiraṭṭhe. **Sayaṃjātiya**nti evaṃnāmake nigame. **Mahācundo**ti dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko. Dhamme yogo anuyogo etesanti **dhammayogā**. Dhammakathikānaṃ etaṃ nāmaṃ. Jhāyantīti **jhāyī. Apasādentī**ti ghaṭṭenti hiṃsanti. **Jhāyantī**ti cintenti. **Pajjhāyantī**tiādīni upasaggavasena vaḍḍhitāni. **Kimime jhāyantī**ti kiṃ nāma ime jhāyanti. **Kintime jhāyantī**ti kimatthaṃ ime jhāyanti. **Kathaṃ ime jhāyantī**ti kena kāraṇena ime jhāyanti. **Amataṃ dhātuṃ kāyena phusitvā viharantī**ti maraṇavirahitaṃ nibbānadhātuṃ sandhāya kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharantā anukkamena taṃ nāmakāyena phusitvā viharanti. **Gambhīraṃ atthapada**nti guḷhaṃ paṭicchannaṃ khandhadhātuāyatanādiatthaṃ. **Paññāya ativijjha passantī**ti sahavipassanāya maggapaññāya paṭivijjhitvā passanti. Imasmiṃ panatthe sammasanapaṭivedhapaññāpi uggahaparipucchāpaññāpi vaṭṭatiyevāti.

5-6. Sandiṭṭhikasuttadvayavaṇṇanā

47-48. Pañcame **santaṃ vā ajjhatta**nti niyakajjhatte vijjamānaṃ. **Lobho**tiādīhi tīṇi akusalamūlāni dassitāni. **Lobhadhammā**tiādīhi taṃsampayuttakā dhammā. Chaṭṭhe **kāyasandosa**nti kāyadvārassa dussanākāraṃ. Sesadvayepi eseva nayo. Imesu dvīsu suttesu paccavekkhaṇāva kathitā.

7. Khemasuttavaṇṇanā

49. Sattame **vusitavā**ti vutthabrahmacariyavāso. **Katakaraṇīyo**ti catūhi maggehi kattabbaṃ katvā ṭhito. **Ohitabhāro**ti khandhabhāraṃ kilesabhāraṃ abhisaṅkhārabhārañca otāretvā ṭhito. **Anuppattasadattho**ti sadattho vuccati arahattaṃ, taṃ pattoti attho. **Parikkhīṇabhavasaṃyojano**ti khīṇabhavabandhano. **Sammadaññā vimutto**ti sammā hetunā kāraṇena jānitvā vimutto. **Tassa na evaṃ hoti atthi me seyyoti vā**tiādīhi seyyassa seyyohamasmīti mānādayo tayo mānā paṭikkhittā. Na hi khīṇāsavassa ''atthi mayhaṃ seyyo, atthi sadiso, atthi hīno''ti māno hoti. **Natthi me seyyo**tiādīhipi teyeva paṭikkhittā. Na hi khīṇāsavassa ''ahameva seyyo, ahaṃ sadiso, ahaṃ hīno, aññe seyyādayo natthī''ti evaṃ māno hoti.

Acirapakkantesūti arahattaṃ byākaritvā aciraṃyeva pakkantesu. **Aññaṃ byākarontī**ti arahattaṃ kathenti. **Hasamānakā maññe aññaṃ byākarontī**ti hasamānā viya kathenti. **Vighātaṃ āpajjantī**ti dukkhaṃ āpajjanti.

Na ussesu na omesu, samatte nopanīyareti ettha **ussā**ti ussitatā seyyapuggalā. **Omā**ti hīnā.

Samattoti sadiso. Iti imesu tīsupi seyyahīnasadisesu khīṇāsavā mānena na upanīyare, na upanenti, na upagacchantīti attho. **Khīṇā jātī**ti khīṇā tesaṃ jāti. **Vusitaṃ brahmacariya**nti vutthaṃ maggabrahmacariyaṃ. **Caranti saṃyojanavippamuttā**ti sabbasaṃyojanehi vimuttā hutvā caranti. Suttepi gāthāyampi khīṇāsavo kathito.

8. Indriyasaṃvarasuttavaṇṇanā

50. Aṭṭhame **hatūpanisaṃ hotī**ti hatūpanissayaṃ hoti. **Sīlavipannassā**ti vipannasīlassa. **Yathābhūtañāṇadassana**nti taruṇavipassanāñāṇaṃ. **Nibbidāvirāgo**ti ettha nibbidā balavavipassanā, virāgo ariyamaggo. **Vimuttiñāṇadassana**nti ettha **vimuttī**ti arahattaphalaṃ, **ñāṇadassana**nti paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Upanissayasampannaṃ hotī**ti sampannaupanissayaṃ hoti. Imasmiṃ sutte sīlānurakkhaṇaindriyasaṃvaro kathito.

9. Ānandasuttavaṇṇanā

51. Navame **kittāvatā**ti kittakena. **Assutañcevā**ti aññasmiṃ kāle assutapubbaṃ. **Na sammosaṃ gacchantī**ti vināsaṃ na gacchanti. **Cetaso samphuṭṭhapubbā**ti cittena phusitapubbā. **Samudācarantī**ti manodvāre caranti. **Aviññātañca vijānātī**ti aññasmiṃ kāle aviññātakāraṇaṃ jānāti. **Pariyāpuṇātī**ti vaḷañjeti katheti. **Desetī**ti pakāseti. **Paraṃ vācetī**ti paraṃ uggaṇhāpeti.

Āgatāgamāti dīghādīsu yo koci āgamo āgato etesanti āgatāgamā. **Dhammadharā**ti suttantapiṭakadharā. **Vinayadharā**ti vinayapiṭakadharā. **Mātikādharā**ti dvepātimokkhadharā. **Paripucchatī**ti anusandhipubbāparaṃ pucchati. **Paripañhatī**ti idañcidañca pucchissāmīti paritulati paricchindati. **Idaṃ, bhante, katha**nti, bhante, idaṃ anusandhipubbāparaṃ kathaṃ hotīti pucchati. **Imassa kvattho**ti imassa bhāsitassa ko atthoti pucchati. **Avivaṭa**nti avivaritaṃ. **Vivarantī**ti pākaṭaṃ karonti. **Kaṅkhāṭhāniyesū**ti kaṅkhāya kāraṇabhūtesu. Tattha yasmiṃ dhamme kaṅkhā uppajjati, sveva kaṅkhāṭhāniyo nāmāti veditabbo.

10. Khattiyasuttavaṇṇanā

52. Dasame **bhogādhippāyā**ti bhogasaṃharaṇatthaṃ ṭhapitādhippāyā pavattaajjhāsayā. **Paññūpavicārā**ti paññavanto bhaveyyāmāti evaṃ paññatthāya pavattūpavicārā. Ayameva nesaṃ vicāro citte upavicarati. **Balādhiṭṭhānā**ti balakāyādhiṭṭhānā. Balakāyañhi laddhā te laddhapatiṭṭhā nāma honti. **Pathavibhinivesā**ti pathavisāmino bhavissāmāti evaṃ pathaviatthāya katacittābhinivesā. **Issariyapariyosānā**ti rajjābhisekapariyosānā. Abhisekañhi patvā te pariyosānappattā nāma honti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Sesapadesu panettha ayamadhippāyo – brāhmaṇā tāva mante labhitvā laddhapatiṭṭhā nāma honti, gahapatikā yaṃkiñci sippaṃ, itthī kuladāyajjasāmikaṃ puttaṃ, corā yaṃkiñci āvudhasatthaṃ, samaṇā sīlaparipuṇṇā laddhapatiṭṭhā nāma honti. Tasmā **mantādhiṭṭhānā**tiādīni vuttāni.

Brāhmaṇānañca ‘‘yaññaṃ yajissāmā’’ti cittaṃ abhinivisati, brahmaloke patte pariyosānappattā nāma honti. Tasmā te **yaññābhinivesā brahmalokapariyosānā**ti vuttā. Kammantakaraṇatthāya mano etesaṃ abhinivisatīti **kammantābhinivesā**. Kamme niṭṭhite pariyosānappattā nāma hontīti **niṭṭhitakammantapariyosānā**.

Purisādhippāyāti purisesu pavattaajjhāsayā. Alaṅkāratthāya mano upavicarati etissāti **alaṅkārūpavicārā**. Asapattī hutvā ekikāva ghare vaseyyanti evamassā cittaṃ abhinivisatīti **asapattībhinivesā**. Gharāvāsissariye laddhe pariyosānappattā nāma hontīti issariyapariyosānā.

Parabhaṇḍassa ādāne adhippāyo etesanti **ādānādhippāyā**. Gahane nilīyanaṭṭhāne etesaṃ mano upavicaratīti **gahanūpavicārā**. Andhakāratthāya etesaṃ cittaṃ abhinivisatīti **andhakārābhinivesā**. Adassanappattā pariyosānappattā hontīti **adassanapariyosānā**.

Adhivāsanakkhantiyañca sucibhāvasīle ca adhippāyo etesanti **khantisoraccādhippāyā**. Akiñcanabhāve niggahaṇabhāve cittaṃ etesaṃ abhinivisatīti **ākiñcaññābhinivesā**. Nibbānappattā pariyosānappattā hontīti **nibbānapariyosānā**.

11. Appamādasuttavaṇṇanā

53. Ekādasame **samadhiggayhā**ti suṭṭhu gaṇhitvā. **Jaṅgalānaṃ pāṇāna**nti pathavītalacārīnaṃ sapādakapāṇānaṃ. **Padajātānī**ti padāni. **Samodhānaṃ gacchantī**ti odhānaṃ upanikkhepaṃ gacchanti. **Aggamakkhāyatī**ti seṭṭhaṃ akkhāyati. **Pabbajalāyako**ti pabbajatiṇacchedako. **Odhunātī**ti heṭṭhā mukhaṃ dhunāti. **Nidhunātī**ti ubhohi passehi dhunāti. **Nicchādetī**ti bāhāya vā paharati, rukkhe vā paharati. **Ambapiṇḍiyā**ti ambaphalapiṇḍiyā. **Vaṇṭūpanibandhanānī**ti vaṇṭe upanibandhanāni, vaṇṭe vā patiṭṭhitāni. **Tadanvayāni bhavantī**ti vaṇṭānuvattakāni bhavanti, ambapiṇḍidaṇḍakānuvattakāni bhavantītipi attho. **Khuddarājāno**ti khuddakarājāno, pakatirājāno vā.

12. Dhammikasuttavaṇṇanā

54. Dvādasame **sabbaso**ti sabbesu. **Sattasu vihāresū**ti sattasu pariveṇesu. **Paribhāsatī**ti paribhavati bhayaṃ upadaṃseti. **Vihiṃsatī**ti viheṭheti. **Vitudatī**ti vijjhati. **Roseti vācāyā**ti vācāya ghaṭṭeti. **Pakkamantī**ti disā pakkamanti. **Na saṇṭhahantī**ti nappatiṭṭhahanti. **Riñcantī**ti chaḍḍenti vissajjenti. **Pabbājeyyāmā**ti nīhareyyāma. **Handā**ti vavassaggatthe nipāto. **Ala**nti yuttametaṃ, yaṃ taṃ pabbājeyyunti attho. **Kiṃ te iminā**ti kiṃ tava iminā jātibhūmiyaṃ vāsena. **Tīradassiṃ sakuṇa**nti disākākaṃ. **Muñcantī**ti disādassanatthaṃ vissajjenti. **Sāmantā**ti avidūre. Samantātipi pāṭho, samantatoti attho. **Abhiniveso**ti pattharitvā ṭhitasākhānaṃ niveso. **Mūlasantānakāna**nti mūlānaṃ niveso.

Āḷhakathālikāti taṇḍulāḷhakassa bhattapacanathālikā. **Khuddaṃ madhu**nti khuddamakkhikāhi kataṃ daṇḍakamadhuṃ. **Anelaka**nti niddosaṃ. **Na ca sudaṃ aññamaññassa phalāni hiṃsantī**ti aññamaññassa koṭṭhāse phalāni na hiṃsanti. Attano koṭṭhāsehi mūlaṃ vā tacaṃ vā pattaṃ vā chindanto nāma natthi, attano attano sākhāya heṭṭhā patitāneva paribhuñjanti. Aññassa koṭṭhāsato aññasa koṭṭhāsaṃ parivattitvā gatampi ‘‘na amhākaṃ sākhāya phala’’nti ñatvā no khādanti. **Yāvadatthaṃ bhakkhitvā**ti kaṇṭhappamāṇena khāditvā. **Sākhaṃ bhañjitvā**ti chattappamāṇamattaṃ chinditvā chāyaṃ katvā pakkāmi. **Yatra hi nāmā**ti yo hi nāma. **Pakkamissatī**ti pakkanto. **Nādāsī**ti devatāya ānubhāvena phalameva na gaṇhi. Evañhi sā adhiṭṭhāsi.

Tenupasaṅkamīti janapadavāsīhi gantvā, ‘‘mahārāja, rukkho phalaṃ na gaṇhi, amhākaṃ nu kho doso tumhāka’’nti vutte ‘‘neva mayhaṃ doso atthi, na jānapadānaṃ, amhākaṃ vijite adhammo nāma na vattati, kena nu kho kāraṇena rukkho na phalito, sakkaṃ upasaṅkamitvā pucchissāmī’’ti cintetvā yena sakko devānamindo tenupasaṅkami. **Pavattesī**ti parivattesi. **Ummūlamakāsī**ti uddhaṃmūlaṃ akāsi. **Api nu tva**nti api nu tava. **Aṭṭhitāyevā**ti aṭṭhitāya eva. **Sacchavīnī**ti samānacchavīni pakatiṭṭhāne ṭhitāni. **Na paccakkosatī**ti nappaṭikkosati. **Rosanta**nti ghaṭṭentaṃ. **Bhaṇḍanta**nti paharantaṃ.

Sunettoti nettā vuccanti akkhīni, tesaṃ sundaratāya sunetto. **Titthakaro**ti sugatiogāhanatitthassa kārako. **Vītarāgo**ti vikkhambhanavasena vigatarāgo. **Pasavatī**ti paṭilabhati. **Diṭṭhisampanna**nti dassanasampannaṃ, sotāpannanti attho. **Khanti**nti attano guṇakhaṇanaṃ. **Yathāmaṃ sabrahmacārīsū**ti yathā imaṃ sabrahmacārīsu akkosanaparibhāsanaṃ, aññaṃ evarūpaṃ guṇakhantiṃ na vadāmīti attho. **Na no samasabrahmacārīsū**ti ettha samajano nāma sakajano vuccati. Tasmā na no sakesu samānabrahmacārīsu cittāni paduṭṭhāni bhavissantīti ayamettha attho.

Jotipālo ca govindoti nāmena jotipālo ṭhānena mahāgovindo. **Sattapurohito**ti reṇuādīnaṃ sattannaṃ rājūnaṃ purohito. **Ahiṃsakā atītaṃse**ti ete cha satthāro atītaṃse ahiṃsakā ahesuṃ. **Nirāmagandhā**ti kodhāmagandhena nirāmagandhā. **Karuṇevimuttā**ti karuṇajjhāne adhimuttā, karuṇāya ca karuṇāpubbabhāge ca ṭhitā. **Yete**ti ete, ayameva vā pāṭho. **Na sādhurūpaṃ āsīde**ti sādhusabhāvaṃ na ghaṭṭeyya. **Diṭṭhiṭṭhānappahāyina**nti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatappahāyinaṃ. **Sattamo**ti arahattato paṭṭhāya sattamo. **Avītarāgo**ti avigatarāgo. Etena anāgāmibhāvaṃ paṭikkhipati. **Pañcindriyā mudū**ti pañca vipassanindriyāni mudūni. Tassa hi tāni sakadāgāmiṃ upādāya mudūni nāma honti. **Vipassanā**ti saṅkhārapariggahañāṇaṃ. **Pubbeva upahaññatī**ti paṭhamataraññeva upahaññati. **Akkhato**ti guṇakhaṇanena akkhato anupahato hutvā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Dhammikavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

6. Mahāvaggo

1. Soṇasuttavaṇṇanā

55. Chaṭṭhassa paṭhame **soṇo**ti sukhumālasoṇatthero. **Sītavane**ti evaṃnāmake susāne. Tasmiṃ kira paṭipāṭiyā pañca caṅkamanapaṇṇasālāsatāni māpitāni, tesu thero attano sappāyacaṅkamanaṃ gahetvā samaṇadhammaṃ karoti. Tassa āraddhavīriyassa hutvā caṅkamato pādatalāni bhijjiṃsu, jāṇūhi caṅkamato jāṇukānipi hatthatalānipi bhijjiṃsu, chiddāni ahesuṃ. Evaṃ āraddhavīriyo viharanto obhāsanimittamattakampi dassetuṃ nāsakkhi. Tassa vīriyena kilamitakāyassa koṭiyaṃ pāsāṇaphalake nisinnassa yo vitakko udapādi, taṃ dassetuṃ **atha kho āyasmato**tiādi vuttaṃ. Tattha **āraddhavīriyā**ti paripuṇṇapaggahitavīriyā. **Na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī**ti sace hi ahaṃ ugghaṭitaññū vā assaṃ vipañcitaññū vā neyyo vā, nūna me cittaṃ vimucceyya. Addhā panasmi padaparamo, yena me cittaṃ na vimuccatīti sanniṭṭhānaṃ katvā **saṃvijjanti kho panā**tiādīni cintesi. Tattha **bhogā**ti upayogatthe paccattaṃ.

Pāturahosīti therassa cittācāraṃ ñatvā ‘‘ayaṃ soṇo ajja sītavane padhānabhūmiyaṃ nisinno imaṃ vitakkaṃ vitakketi, gantvāssa vitakkaṃ sahotthaṃ gaṇhitvā vīṇopamaṃ kammaṭṭhānaṃ kathessāmī’’ti pamukhe pākaṭo ahosi. **Paññatte āsane**ti padhānikabhikkhū attano vasanaṭṭhāne ovadituṃ āgatassa buddhassa bhagavato nisīdanatthaṃ yathālābhena āsanaṃ paññāpetvāva padhānaṃ karonti, aññaṃ alabhamānā purāṇapaṇṇānipi santharitvā upari saṅghāṭiṃ paññapenti. Theropi āsanaṃ paññāpetvā padhānaṃ akāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘paññatte āsane’’ti.

Taṃ kiṃ maññasīti satthā ‘‘imassa bhikkhuno avasesakammaṭṭhānehi attho natthi, ayaṃ gandhabbasippe cheko ciṇṇavasī, attano visaye kathiyamānaṃ khippameva sallakkhessatī’’ti vīṇopamaṃ kathetuṃ ‘‘taṃ kiṃ maññasī’’tiādimāha. **Vīṇāya tantissare kusalatā** nāma vīṇāya vādanakusalatā, so ca tattha kusalo. Mātāpitaro hissa ‘‘amhākaṃ putto aññaṃ sippaṃ sikkhanto kāyena kilamissati, idaṃ pana sayane nisinneneva sakkā uggaṇhitu’’nti gandhabbasippameva uggaṇhāpesuṃ. Tassa –

> ‘‘Satta sarā tayo gāmā, mucchanā ekavīsati;
> Ṭhānā ekūnapaññāsa, iccete saramaṇḍalā’’ti. –

Ādikaṃ gandhabbasippaṃ sabbameva paguṇaṃ ahosi. **Accāyatā**ti atiāyatā kharamucchanā. **Saravatī**ti sarasampannā. **Kammaññā**ti kammakkhamā kammayoggā. **Atisithilā**ti mandamucchanā. **Same guṇe**

patiṭṭhitāti majjhime sare ṭhapetvā mucchitā.

Accāraddhanti atigāḷhaṃ. **Uddhaccāya saṃvattatī**ti uddhatabhāvāya saṃvattati. **Atilīna**nti atisithilaṃ. **Kosajjāyā**ti kusītabhāvatthāya. **Vīriyasamathaṃ adhiṭṭhahā**ti vīriyasampayuttaṃ samathaṃ adhiṭṭhaha, vīriyaṃ samathena yojehīti attho. **Indriyānañca samataṃ paṭivijjhā**ti saddhādīnaṃ indriyānaṃ samataṃ samabhāvaṃ adhiṭṭhāhi. Tattha saddhaṃ paññāya, paññañca saddhāya, vīriyaṃ samādhinā, samādhiñca vīriyena yojayatā indriyānaṃ samatā adhiṭṭhitā nāma hoti. Sati pana sabbatthikā, sā sadā balavatīyeva vaṭṭati. Tañca pana tesaṃ yojanāvidhānaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.60-62) pakāsitameva. **Tattha ca nimittaṃ gaṇhāhī**ti tasmiñca samabhāve sati yena ādāse mukhabimbeneva nimittena uppajjitabbaṃ, taṃ samathanimittaṃ vipassanānimittaṃ magganimittaṃ phalanimittañca gaṇhāhi nibbattehīti evamassa satthā arahatte pakkhipitvā kammaṭṭhānaṃ kathesi.

Tattha ca nimittaṃ aggahesīti samathanimittañca vipassanānimittañca aggahesi. **Cha ṭhānānī**ti cha kāraṇāni. **Adhimutto hotī**ti paṭivijjhitvā paccakkhaṃ katvā ṭhito hoti. **Nekkhammādhimutto**tiādi sabbaṃ arahattavaseneva vuttaṃ. Arahattañhi sabbakilesehi nikkhantattā **nekkhammaṃ,** teheva pavivittattā **paviveko,** byāpajjhābhāvato **abyāpajjhaṃ,** taṇhākkhayante uppannattā **taṇhākkhayo**, upādānakkhayante uppannattā **upādānakkhayo,** sammohābhāvato **asammoho**ti vuccati.

Kevalaṃ saddhāmattakanti paṭivedharahitaṃ kevalaṃ paṭivedhapaññāya asammissakaṃ saddhāmattakaṃ. **Paṭicaya**nti punappunaṃ karaṇena vaḍḍhiṃ. **Vītarāgattā**ti maggapaṭivedhena rāgassa vigatattāyeva nekkhammasaṅkhātaṃ arahattaṃ paṭivijjhitvā sacchikatvā ṭhito hoti, phalasamāpattivihārena viharati, tanninnamānasoyeva ca hotīti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Lābhasakkārasilokanti catupaccayalābhañca tesaññeva sukatabhāvañca vaṇṇabhaṇanañca. **Nikāmayamāno**ti icchamāno patthayamāno. **Pavivekādhimutto**ti paviveke adhimutto arahanti evaṃ arahattaṃ byākarotīti attho.

Sīlabbataparāmāsanti sīlañca vatañca parāmasitvā gahitaṃ gahaṇamattaṃ. **Sārato paccāgacchanto**ti sārabhāvena jānanto. **Abyāpajjhādhimutto**ti abyāpajjhaṃ arahattaṃ byākaroti. Imināva nayena sabbaṭṭhānesu attho daṭṭhabbo. Apicettha ‘‘nekkhammādhimuttoti imasmiṃyeva arahattaṃ kathitaṃ, sesesu pañcasu nibbāna’’nti eke vadanti. Apare ‘‘asammohādhimuttoti ettheva nibbānaṃ kathitaṃ, sesesu arahatta’’nti vadanti. Ayaṃ panettha sāro – sabbesveva tesu arahattampi nibbānampi kathitamevāti.

Bhusāti balavanto dibbarūpasadisā. **Nevassa cittaṃ pariyādiyantī**ti etassa khīṇāsavassa cittaṃ gahetvā ṭhātuṃ na sakkonti. Kilesā hi uppajjamānā cittaṃ gaṇhanti nāma. **Amissīkata**nti kilesā hi ārammaṇena saddhiṃ cittaṃ missaṃ karonti, tesaṃ abhāvā amissīkataṃ. **Ṭhita**nti patiṭṭhitaṃ. **Āneñjappatta**nti acalappattaṃ. **Vayañcassānupassatī**ti tassa cesa cittassa uppādampi vayampi passati. **Bhusā vātavuṭṭhī**ti balavā vātakkhandho. **Neva sampakampeyyā**ti ekabhāgena cāletuṃ na sakkuṇeyya. **Na sampakampeyyā**ti thūṇaṃ viya sabbabhāgato kampetuṃ na sakkuṇeyya. **Na sampavedheyyā**ti vedhetvā pavedhetvā pātetuṃ na sakkuṇeyya.

Nekkhammaṃ adhimuttassāti arahattaṃ paṭivijjhitvā ṭhitassa khīṇāsavassa. Sesapadesupi arahattameva kathitaṃ. **Upādānakkhayassa cā**ti upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asammohañca cetaso**ti cittassa ca asammohaṃ adhimuttassa. **Disvā āyatanuppāda**nti āyatanānaṃ uppādañca vayañca disvā. **Sammā cittaṃ vimuccatī**ti sammā hetunā nayena imāya vipassanāpaṭipattiyā phalasamāpattivasena cittaṃ vimuccati, nibbānārammaṇe adhimuccati. Atha vā iminā khīṇāsavassa paṭipadā kathitā. Tassa hi āyatanuppādaṃ disvā imāya vipassanāya adhigatassa ariyamaggassānubhāvena sabbakilesehi sammā cittaṃ vimuccati. Evaṃ tassa **sammā vimuttassa…pe… na vijjati**. Tattha **santacittassā**ti nibbutacittassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

2. Phaggunasuttavaṇṇanā

56. Dutiye **samadhosī**ti uṭṭhānākāraṃ dassesi. **Paṭikkamantī**ti parihāyanti. **No abhikkamantī**ti na vaḍḍhanti. **Sīsaveṭhanaṃ dadeyyā**ti sīsaṃ veṭhetvā daṇḍakena samparivattakaṃ bandheyya. **Indriyāni vippasīdiṃsū**ti tasmiṃ maraṇasamaye cha indriyāni vippasannāni ahesuṃ. **Atthupaparikkhāyā**ti atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ upaparikkhane. **Anuttare upadhisaṅkhaye**ti nibbāne. **Avimuttaṃ hotī**ti arahattaphalena adhimuttaṃ hoti.

3. Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā

57. Tatiye **chaḷabhijātiyo**ti cha jātiyo. **Tatrida**nti tatrāyaṃ. **Luddā**ti dāruṇā. **Bhikkhū kaṇṭakavuttikā**ti samaṇā nāmete. **Ekasāṭakā**ti ekeneva pilotikakhaṇḍena purato paṭicchādanakā. **Akāmakassa bilaṃ olaggeyyu**nti satthe gacchamāne goṇamhi mate gomaṃsamūlaṃ uppādanatthāya vibhajitvā khādamānā ekassa gomaṃsaṃ anicchantasseva koṭṭhāsaṃ katvā ‘‘ayañca te khāditabbo, mūlañca dātabba’’nti taṃ koṭṭhāsasaṅkhātaṃ bilaṃ olaggeyyuṃ, balakkārena hatthe ṭhapeyyunti attho. **Akhettaññunā**ti abhijātipaññattiyā khettaṃ ajānantena. **Taṃ suṇāhī**ti taṃ mama paññattiṃ suṇāhi. **Kaṇhābhijātiko**ti kāḷakajātiko. **Kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatī**ti kaṇhasabhāvo hutvā jāyati nibbattati, kaṇhābhijātiyaṃ vā jāyati. **Nibbānaṃ abhijāyatī**ti nibbānaṃ pāpuṇāti, ariyabhūmisaṅkhātāya vā nibbānajātiyā jāyati.

4. Āsavasuttavaṇṇanā

58. Catutthe **saṃvarā pahātabbā**ti saṃvarena pahātabbā. Sesesupi eseva nayo. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisañjānitvā, paccavekkhitvāti attho. **Yoniso**ti upāyena pathena. Ettha ca asaṃvare ādīnavapaṭisaṅkhā yoniso paṭisaṅkhāti veditabbā. Sā cāyaṃ ‘‘varaṃ, bhikkhave, tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittaggāho’’tiādinā ādittapariyāyena (saṃ. ni. 4.235) veditabbā. **Cakkhundriyasaṃvarasaṃvuto viharatī**ti ettha cakkhumeva indriyaṃ cakkhundriyaṃ, saṃvaraṇato saṃvaro, pidahanato thakanatoti vuttaṃ hoti. Satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Cakkhundriye saṃvaro **cakkhundriyasaṃvaro**. Javane uppajjamānopi hesa tasmiṃ dvāre kilesānaṃ uppattivāraṇato cakkhundriyasaṃvaroti vuccati. **Saṃvuto**ti tena saṃvarena upeto. Tathā hi ‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto’’ti imassa vibhaṅge ‘‘iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti…pe… samannāgato’’ti vuttaṃ. Atha vā saṃvarīti saṃvuto, thakesi pidahīti vuttaṃ hoti. Cakkhundriyasaṃvarasaṃvutoti cakkhundriyasaṃvarasaṅkhātaṃ satikavāṭaṃ cakkhudvāre gharadvāre kavāṭaṃ viya saṃvari thakesi pidahīti vuttaṃ hoti. Ayamevettha attho sundarataro. Tathā hi ‘‘cakkhundriyasaṃvaraṃ asaṃvutassa viharato, saṃvutassa viharato’’ti etesu padesu ayamevattho dissatīti.

Yaṃ hissātiādimhi yaṃ cakkhundriyasaṃvaraṃ assa bhikkhuno asaṃvutassa athaketvā apidahitvā viharantassāti attho. Yekārassa vā esa yanti ādeso, ye assāti attho. **Āsavā vighātapariḷāhā**ti cattāro āsavā ca aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā vipākapariḷāhā vā. Cakkhudvārasmiñhi iṭṭhārammaṇaṃ āpāthagataṃ kāmassādavasena assādayato abhinandato kāmāsavo uppajjati, ‘‘īdisaṃ aññasmimpi sugatibhave labhissāmī’’ti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavo uppajjati, sattoti vā sattassāti vā gaṇhato diṭṭhāsavo uppajjati, sabbeheva sahajātaṃ aññāṇaṃ avijjāsavoti cattāro āsavā uppajjanti. Etehi sampayuttā apare kilesā vighātapariḷāhā āyatiṃ vā tesaṃ vipākā tehipi asaṃvutasseva viharato uppajjeyyunti vuccanti. **Evaṃsa te**ti evaṃ assa te, etenupāyena na honti, no aññathāti vuttaṃ hoti. **Paṭisaṅkhā yoniso sotindriyasaṃvarasaṃvuto**tiādīsupi eseva nayo. **Ime vuccanti āsavā saṃvarā pahātabbā**ti imesu chasu dvāresu cattāro cattāro katvā catuvīsati āsavā saṃvarena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisaṅkhā yoniso cīvarantiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.18) sīlakathāya vuttameva. **Yaṃ hissā**ti yañhi cīvaraṃ piṇḍapātādīsu vā aññataraṃ assa. **Appaṭisevato**ti evaṃ yoniso appaṭisevantassa. Imasmiṃ vāre aladdhaṃ cīvarādiṃ patthayato laddhaṃ vā assādayato kāmāsavassa uppatti veditabbā, īdisaṃ aññasmimpi sugatibhave labhissāmīti bhavapatthanāya assādayato bhavāsavassa, ahaṃ labhāmi na labhāmīti vā mayhaṃ vā idanti attasaññaṃ adhiṭṭhahato diṭṭhāsavassa, sabbeheva pana sahajāto avijjāsavoti evaṃ catunnaṃ āsavānaṃ uppatti vighātapariḷāhāva navavedanuppādanatopi veditabbā. **Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātabbā**ti ime ekamekasmiṃ paccaye cattāro cattāro katvā soḷasa āsavā iminā ñāṇasaṃvarasaṅkhātena paccavekkhaṇapaṭisevanena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassāti upāyena pathena paccavekkhitvā khantā hoti sītassa, sītaṃ khamati sahati, na avīrapuriso viya appamattakenapi sītena calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahati. **Uṇhā**dīsupi eseva nayo. Ettha ca vacanameva **vacanapatho**ti veditabbo. **Dukkhāna**ntiādīsu dukkhamanaṭṭhena dukkhā, bahalaṭṭhena tibbā, pharusaṭṭhena kharā, tikhiṇaṭṭhena kaṭukā, assādavirahato asātā, manaṃ avaḍḍhanato amanāpā, pāṇaharaṇasamatthatāya pāṇaharāti veditabbā. **Yaṃ hissā**ti sītādīsu yaṃkiñci ekadhammampi assa. **Anadhivāsato**ti anadhivāsentassa akkhamantassa. Āsavuppatti panettha evaṃ veditabbā – sītena phuṭṭhassa uṇhaṃ patthayato kāmāsavo uppajjati, evaṃ sabbattha. ‘‘Natthi sugatibhave sītaṃ vā uṇhaṃ vā’’ti bhavaṃ patthentassa bhavāsavo, mayhaṃ sītaṃ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo, sabbeheva sampayutto avijjāsavoti. **Ime vuccantī**ti ime sītādīsu ekamekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā imāya khantisaṃvarasaṅkhātāya adhivāsanāya pahātabbāti vuccantīti attho.

Paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetīti ahaṃ samaṇoti na caṇḍassa hatthissa āsanne ṭhātabbaṃ. Tatonidānañhi maraṇampi maraṇamattampi dukkhaṃ bhaveyyāti evaṃ upāyena pathena paccavekkhitvā caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjeti paṭikkamati. Esa nayo sabbattha. **Caṇḍa**nti duṭṭhaṃ vāḷaṃ. **Khāṇu**nti khadirakhāṇukādiṃ. **Kaṇṭakaṭṭhāna**nti yattha kaṇṭakā vijjhanti, taṃ okāsaṃ. **Sobbha**nti sabbato chinnataṭaṃ. **Papāta**nti ekato chinnataṭaṃ. **Candanika**nti ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ chaḍḍanaṭṭhānaṃ. **Oḷigalla**nti tesaṃyeva kaddamādīnaṃ sandanokāsaṃ. Taṃ jaṇṇumattampi asucibharitaṃ hoti. Dvepi cetāni ṭhānāni amanussussadaṭṭhānāni honti, tasmā vajjetabbāni. **Anāsane**ti ettha ayuttaṃ āsanaṃ anāsanaṃ, taṃ atthato aniyatavatthubhūtaṃ rahopaṭicchannāsananti veditabbaṃ. **Agocare**ti etthapi ayutto gocaro agocaro. So vesiyādibhedato pañcavidho. **Pāpake mitte**ti lāmake dussīle mittapatirūpake amitte. **Pāpakesū**ti lāmakesu. **Okappeyyu**nti saddaheyyuṃ adhimucceyyuṃ ‘‘addhā ayamāyasmā akāsi vā karissati vā’’ti. **Yaṃ hissā**ti hatthiādīsu yaṃkiñci ekampi assa. Āsavuppatti panettha evaṃ veditabbā – hatthiādinidānena dukkhena phuṭṭhassa sukhaṃ patthayato kāmāsavo uppajjati, ‘‘natthi sugatibhave īdisaṃ dukkha’’nti bhavaṃ patthentassa bhavāsavo, maṃ hatthī maddati maṃ assoti gāho diṭṭhāsavo, sabbeheva sampayutto avijjāsavoti. **Ime vuccantī**ti ime hatthiādīsu ekekassa vasena cattāro cattāro katvā aneke āsavā iminā sīlasaṃvarasaṅkhātena parivajjanena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisaṅkhā yoniso uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetīti ‘‘itipāyaṃ vitakko akusalo, itipi sāvajjo, itipi dukkhavipāko, so ca kho attabyābādhāya saṃvattatī’’tiādinā (ma. ni. 1.207-208) nayena yoniso kāmavitakke ādīnavaṃ paccavekkhitvā tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, cittaṃ āropetvā na vāseti, abbhantare vā na vāsetīti attho. Anadhivāsento kiṃ karotīti? **Pajahati**. Kiṃ kacavaraṃ viya piṭakenāti? Na hi, api ca kho naṃ **vinodeti** tudati vijjhati nīharati. Kiṃ balibaddaṃ viya patodenāti? Na hi, atha kho naṃ **byantīkaroti** vigatantaṃ karoti, yathāssa antopi nāvasissati antamaso bhaṅgamattampi, tathā naṃ karoti. Kathaṃ pana naṃ tathā karotīti? **Anabhāvaṃ gameti** anu anu abhāvaṃ gameti, vikkhambhanappahānena yathā suvikkhambhito hoti, tathā karoti. Sesavitakkadvayepi eseva nayo. **Uppannuppanne**ti uppanne uppanne, uppannamatteyevāti vuttaṃ hoti. Sakiṃ vā uppanne vinodetvā dutiye vāre ajjhupekkhitā na hoti, satakkhattumpi uppanne uppanne vinodetiyeva. **Pāpake akusale dhamme**ti teyeva kāmavitakkādayo, sabbepi vā nava mahāvitakke. Tattha tayo vuttā, avasesā ‘‘ñātivitakko, janapadavitakko, amarāvitakko, parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko, lābhasakkārasilokappaṭisaṃyutto vitakko, anavaññattippaṭisaṃyutto vitakko’’ti (mahāni. 207) ime cha. **Yaṃ hissā**ti etesu vitakkesu yaṃkiñci assa. Kāmavitakko panettha kāmāsavo eva, tabbiseso bhavāsavo, taṃsampayutto diṭṭhāsavo, sabbavitakkesu avijjā avijjāsavoti evaṃ āsavuppatti veditabbā. **Ime vuccantī**ti ime kāmavitakkādivasena vuttappakārā āsavā iminā tasmiṃ tasmiṃ vitakke ādīnavapaccavekkhaṇasahitena vīriyasaṃvarasaṅkhātena vinodanena pahātabbāti vuccanti.

Paṭisaṅkhā yoniso satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti abhāvanāya ādīnavaṃ bhāvanāya ca ānisaṃsaṃ upāyena pathena paccavekkhitvā satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Eseva nayo sabbattha. Bojjhaṅgānaṃ bhāvanā heṭṭhā vitthāritāva. **Yaṃ hissā**ti etesu bojjhaṅgesu yaṃkiñci assa. Āsavuppattiyaṃ panettha imesaṃ ariyamaggasampayuttānaṃ bojjhaṅgānaṃ abhāvitattā ye uppajjeyyuṃ kāmāsavādayo āsavā, bhāvayato evaṃsa te na hontīti ayaṃ nayo veditabbo. **Ime vuccantī**ti ime kāmāsavādayo āsavā imāya lokuttarāya bojjhaṅgabhāvanāya pahātabbāti vuccanti. Imehi chahākārehi pahīnāsavaṃ bhikkhuṃ thomento **yato kho, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **yato**ti sāmivacane to-kāro, yassāti vuttaṃ hoti. Porāṇā pana yamhi kāleti vaṇṇayanti. **Ye āsavā saṃvarā pahātabbā, te saṃvarā pahīnā hontī**ti ye āsavā saṃvarena pahātabbā, te saṃvareneva pahīnā honti, na appahīnesuyeva pahīnasaññī hotīti.

5. Dārukammikasuttavaṇṇanā

59. Pañcame **dārukammiko**ti dāruvikkayena pavattitājīvo eko upāsako. **Kāsikacandana**nti saṇhacandanaṃ. **Aṅgenā**ti aguṇaṅgena, sukkapakkhe guṇaṅgena. **Nemantaniko**ti nimantanaṃ gaṇhanako. **Saṅghe dānaṃ dassāmī**ti bhikkhusaṅghassa dassāmi. So evaṃ vatvā satthāraṃ abhivādetvā pakkāmi. Athassa aparabhāge pañcasatā kulūpakā bhikkhū gihibhāvaṃ pāpuṇiṃsu. So ‘‘kulūpakabhikkhū te vibbhantā’’ti vutte ‘‘kiṃ ettha mayha’’nti vatvā cittuppādavemattamattampi na akāsi. Idaṃ sandhāya satthā **saṅghe te dānaṃ dadato cittaṃ pasīdissatī**ti āha.

6. Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā

60. Chaṭṭhe **abhidhammakatha**nti abhidhammamissakaṃ kathaṃ. **Kathaṃ opātetī**ti tesaṃ kathaṃ vicchinditvā attano kathaṃ katheti. **Therānaṃ bhikkhūna**nti karaṇatthe sāmivacanaṃ, therehi bhikkhūhi saddhinti attho. Yā ca therānaṃ abhidhammakathā, taṃ ayampi kathetuṃ sakkotīti attho. **Cetopariyāya**nti cittavāraṃ. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Soratasorato**ti sūrato viya sūrato, soraccasamannāgato viyāti attho. **Nivātanivāto**ti nivāto viya nivāto, nivātavutti viyāti attho. **Upasantupasanto**ti upasanto viya upasanto. **Vapakassateva satthārā**ti satthu santikā apagacchati. **Saṃsaṭṭhassā**ti pañcahi saṃsaggehi saṃsaṭṭhassa. **Vissaṭṭhassā**ti vissajjitassa. **Pākatassā**ti pākatindriyassa.

Kiṭṭhādoti kiṭṭhakhādako. **Antaradhāpeyyā**ti nāseyya. **Gopasū**ti gāvo ca ajikā ca. **Sippisambuka**nti sippiyo ca sambukā ca. **Sakkharakaṭhala**nti sakkharā ca kaṭhalāni ca. **Ābhidosika**nti abhiññātadosaṃ kudrūsakabhojanaṃ. **Nacchādeyyā**ti na rucceyya. Tattha yadetaṃ **purisaṃ bhuttāvi**nti upayogavacanaṃ, taṃ sāmiatthe daṭṭhabbaṃ. **Amuṃ hāvuso, purisa**nti, āvuso, amuṃ purisaṃ.

Sabbanimittānanti sabbesaṃ niccanimittādīnaṃ nimittānaṃ. **Animittaṃ cetosamādhi**nti balavavipassanāsamādhiṃ. **Cīrikasaddo**ti jhallikasaddo. **Sarissati nekkhammassā**ti pabbajjāya guṇaṃ sarissati. **Arahataṃ ahosī**ti bhagavato sāvakānaṃ arahantānaṃ antare eko arahā ahosi. Ayañhi thero satta vāre gihī hutvā satta vāre pabbaji. Kiṃ kāraṇā? Kassapasammāsambuddhakāle kiresa ekassa bhikkhuno gihibhāve vaṇṇaṃ kathesi. So teneva kammena arahattassa upanissaye vijjamāneyeva satta vāre gihibhāve ca pabbajjāya ca sañcaranto sattame vāre pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇīti.

7. Majjhesuttavaṇṇanā

61. Sattame **pārāyane metteyyapañhe**ti pārāyanasamāgamamhi metteyyamāṇavassa pañhe. **Ubhonte viditvānā**ti dve ante dve koṭṭhāse jānitvā. **Majjhe mantā na lippatī**ti mantā vuccati paññā, tāya ubho ante viditvā majjhe na lippati, vemajjheṭṭhāne na lippati. **Sibbanimaccagā**ti sibbanisaṅkhātaṃ taṇhaṃ atīto. **Phasso**ti phassavasena nibbattattā ayaṃ attabhāvo. **Eko anto**ti ayameko koṭṭhāso. **Phassasamudayo**ti phasso samudayo assāti phassasamudayo, imasmiṃ attabhāve katakammaphassapaccayā nibbatto anāgatattabhāvo. **Dutiyo anto**ti dutiyo koṭṭhāso. **Phassanirodho**ti nibbānaṃ. **Majjhe**ti sibbinitaṇhaṃ chetvā dvidhākaraṇaṭṭhena nibbānaṃ majjhe nāma hoti. **Taṇhā hi naṃ sibbatī**ti taṇhā naṃ attabhāvadvayasaṅkhātaṃ phassañca phassasamudayañca sibbati ghaṭṭeti. Kiṃ kāraṇā? Tassa tasseva bhavassa abhinibbattiyā. Yadi hi taṇhā na sibbeyya, tassa tassa bhavassa nibbatti na bhaveyya. Imasmiṃ ṭhāne koṭimajjhikūpamaṃ gaṇhanti. Dvinnañhi kaṇḍānaṃ ekato katvā majjhe suttena saṃsibbitānaṃ koṭi majjhanti vuccati. Sutte chinne ubho kaṇḍāni ubhato patanti. Evamettha kaṇḍadvayaṃ viya vuttappakārā dve antā, sibbitvā ṭhitasuttaṃ viya taṇhā, sutte chinne kaṇḍadvayassa ubhatopatanaṃ viya taṇhāya niruddhāya antadvayaṃ niruddhameva hoti. **Ettāvatā**ti ettakena iminā ubho ante viditvā taṇhāya majjhe anupalittabhāvena abhiññeyyaṃ catusaccadhammaṃ abhijānāti nāma, tīraṇapariññāya ca pahānapariññāya ca parijānitabbaṃ lokiyasaccadvayaṃ parijānāti nāma. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Dukkhassantakaro hotī**ti vaṭṭadukkhassa koṭikaro paricchedaparivaṭumakaro hoti nāma.

Dutiyavāre tiṇṇaṃ kaṇḍānaṃ vasena upamā veditabbā. Tiṇṇañhi kaṇḍānaṃ suttena saṃsibbitānaṃ sutte chinne tīṇi kaṇḍāni tīsu ṭhānesu patanti, evamettha kaṇḍattayaṃ viya atītānāgatapaccuppannā khandhā, suttaṃ viya taṇhā. Sā hi atītaṃ paccuppannena, paccuppannañca anāgatena saddhiṃ saṃsibbati. Sutte chinne kaṇḍattayassa tīsu ṭhānesu patanaṃ viya taṇhāya niruddhāya atītānāgatapaccuppannā khandhā niruddhāva honti.

Tatiyavāre **adukkhamasukhā majjhe**ti dvinnaṃ vedanānaṃ antaraṭṭhakabhāvena majjhe. Sukhañhi dukkhassa, dukkhaṃ vā sukhassa antaraṃ nāma natthi. **Taṇhā sibbinī**ti vedanāsu nandirāgo vedanānaṃ upacchedaṃ nivāretīti tā sibbati nāma.

Catutthavāre **viññāṇaṃ majjhe**ti paṭisandhiviññāṇampi sesaviññāṇampi nāmarūpapaccayasamudāgatattā nāmarūpānaṃ majjhe nāma.

Pañcamavāre **viññāṇaṃ majjhe**ti kammaviññāṇaṃ majjhe, ajjhattikāyatanesu vā manāyatanena kammassa gahitattā idha yaṃkiñci viññāṇaṃ majjhe nāma, manodvāre vā āvajjanassa ajjhattikāyatananissitattā javanaviññāṇaṃ majjhe nāma.

Chaṭṭhavāre **sakkāyo**ti tebhūmakavaṭṭaṃ. **Sakkāyasamudayo**ti samudayasaccaṃ. **Sakkāyanirodho**ti nirodhasaccaṃ. **Pariyāyenā**ti tena tena kāraṇeneva. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

8. Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā

62. Aṭṭhame **aññataro**ti devadattapakkhiko eko. **Samannāharitvā**ti āvajjitvā. Idaṃ so ‘‘kiṃ nu kho bhagavatā jānitvā kathitaṃ, udāhu ajānitvā, ekaṃsikaṃ vā kathitaṃ udāhu vibhajjakathita’’nti adhippāyena pucchati. **Āpāyiko**ti apāye nibbattanako. **Nerayiko**ti nirayagāmī. **Kappaṭṭho**ti kappaṭṭhiyakammassa katattā kappaṃ ṭhassati. **Atekiccho**ti na sakkā tikicchituṃ. **Dvejjha**nti dvidhābhāvaṃ. **Vālaggakoṭinittudanamatta**nti vālassa aggakoṭiyā dassetabbamattakaṃ, vālaggakoṭinipātamattakaṃ vā. **Purisindriyañāṇānī**ti purisapuggalānaṃ indriyaparopariyattañāṇāni, indriyānaṃ tikkhamudubhāvajānanañāṇānīti attho.

Vijjamānā kusalāpi dhammā akusalāpi dhammāti ettakā kusalā dhammā vijjanti, ettakā akusalā dhammāti jānāmi. **Antarahitā**ti adassanaṃ gatā. **Sammukhībhūtā**ti samudācāravasena pākaṭā jātā. **Kusalamūla**nti kusalajjhāsayo. **Kusalā kusala**nti tamhā kusalajjhāsayā aññampi kusalaṃ nibbattissati. **Sāradānī**ti sārādāni gahitasārāni, saradamāse vā nibbattāni. **Sukhasayitānī**ti sukhasannicitāni. **Sukhette**ti maṇḍakhette. **Nikkhittānī**ti vuttāni. **Sappaṭibhāgā**ti sarikkhakā. **Abhido addharatta**nti abhiaddharattaṃ addharatte abhimukhībhūte. **Bhattakālasamaye**ti rājakulānaṃ bhattakālasaṅkhāte samaye. **Parihānadhammo**ti ko evaṃ bhagavatā ñātoti? Ajātasatturājā. So hi pāpamittaṃ nissāya maggaphalehi parihīno. Aparepi suppabuddhasunakkhattādayo bhagavatā ñātāva. **Aparihānadhammo**ti evaṃ bhagavatā ko ñāto? Susīmo paribbājako aññe ca evarūpā. **Parinibbāyissatī**ti evaṃ ko ñāto bhagavatāti? Santatimahāmatto aññe ca evarūpā.

9. Nibbedhikasuttavaṇṇanā

63. Navame anibbiddhapubbe appadālitapubbe lobhakkhandhādayo nibbijjhati padāletīti **nibbedhikapariyāyo,** nibbijjhanakāraṇanti attho. **Nidānasambhavo**ti kāme nideti uppādanasamatthatāya niyyādetīti nidānaṃ. Sambhavati tatoti sambhavo, nidānameva sambhavo **nidānasambhavo. Vemattatā**ti nānākaraṇaṃ.

Kāmaguṇāti kāmayitabbaṭṭhena kāmā, bandhanaṭṭhena guṇā ‘‘antaguṇa’’ntiādīsu viya. **Cakkhuviññeyyā**ti cakkhuviññāṇena passitabbā. **Iṭṭhā**ti pariyiṭṭhā vā hontu mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kamanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasañhitā**ti ārammaṇaṃ katvā uppajjamānena kāmena upasañhitā. **Rajanīyā**ti rāguppattikāraṇabhūtā. **Nete kāmā**ti na ete kamanaṭṭhena kāmā nāma honti. **Saṅkapparāgo**ti saṅkappavasena uppannarāgo. **Kāmo**ti ayaṃ kāmappahānāya paṭipannehi pahātabbo. Kamanaṭṭhena kāmā nāma. **Citrānī**ti citravicitrārammaṇāni.

Phassoti sahajātaphasso. **Kāmayamāno**ti kāmaṃ kāmayamāno. **Tajjaṃ tajja**nti tajjātikaṃ tajjātikaṃ. **Puññabhāgiya**nti dibbe kāme patthetvā sucaritapāripūriyā devaloke nibbattassa attabhāvo puññabhāgiyo nāma, duccaritapāripūriyā apāye nibbattassa attabhāvo apuññabhāgiyo nāma. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, kāmānaṃ vipāko**ti ayaṃ duvidhopi kāmapatthanaṃ nissāya uppannattā kāmānaṃ vipākoti vuccati. **So imaṃ nibbedhika**nti so bhikkhu imaṃ chattiṃsaṭṭhānesu nibbijjhanakaṃ seṭṭhacariyaṃ jānāti. **Kāmanirodha**nti kāmānaṃ nirodhane evaṃ laddhanāmaṃ. Imasmiñhi ṭhāne brahmacariyasaṅkhāto maggova kāmanirodhoti vutto.

Sāmisāti kilesāmisasampayuttā. Iminā nayena sabbaṭhānesu attho veditabbo. Apicettha **vohāravepakka**nti vohāravipākaṃ. Kathāsaṅkhāto hi vohāro saññāya vipāko nāma. **Yathā yathā na**nti ettha **naṃ**-iti nipātamattameva. Iti yasmā yathā yathā sañjānāti, tathā tathā evaṃsaññī ahosinti katheti, tasmā vohāravepakkāti attho.

Avijjāti aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇabhūtā bahalaavijjā. Nirayaṃ gamentīti **nirayagamanīyā,** niraye nibbattipaccayāti attho. Sesesupi eseva nayo. **Cetanāha**nti cetanaṃ ahaṃ. Idha sabbasaṅgāhikā saṃvidahanacetanā gahitā. **Cetayitvā**ti dvārappavattacetanā. **Manasā**ti cetanāsampayuttacittena. **Nirayavedanīya**nti niraye vipākadāyakaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Adhimatta**nti balavadukkhaṃ. **Dandhavirāgī**ti garukaṃ na khippaṃ saṇikaṃ vigacchanakadukkhaṃ. **Urattāḷiṃ kandatī**ti uraṃ tāḷetvā rodati. **Pariyeṭṭhi**nti pariyesanaṃ. **Ekapadaṃ dvipada**nti ekapadamantaṃ vā dvipadamantaṃ vā, ko mantaṃ jānātīti attho. **Sammohavepakka**nti sammohavipākaṃ. Dukkhassa hi sammoho nissandavipāko nāma. Dutiyapadepi eseva nayo. Pariyesanāpi hi tassa nissandavipākoti. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

10. Sīhanādasuttavaṇṇanā

64. Dasame **āsabhaṃ ṭhāna**nti seṭṭhaṃ niccalaṭṭhānaṃ. **Sīhanāda**nti abhītanādaṃ pamukhanādaṃ. **Brahmacakka**nti seṭṭhañāṇacakkaṃ paṭivedhañāṇañceva desanāñāṇañca. **Ṭhānañca ṭhānato**ti kāraṇañca kāraṇato. **Yampī**ti yena ñāṇena. **Idampi tathāgatassā**ti idampi ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ tathāgatassa tathāgatabalaṃ nāma hoti. Evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. **Kammasamādānāna**nti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti catunnaṃ jhānānaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ navannaṃ anupubbasamāpattīnañca. **Saṃkilesa**nti hānabhāgiyaṃ dhammaṃ. **Vodāna**nti visesabhāgiyaṃ dhammaṃ. **Vuṭṭhāna**nti ‘‘vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna’’nti (vibha. 828) evaṃ vuttaṃ paguṇajjhānañceva bhavaṅganaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā ‘‘vodānampi vuṭṭhāna’’nti vuttaṃ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānaṃ hoti. Taṃ sandhāya ‘‘tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna’’nti vuttaṃ. **Anekavihita**ntiādīni visuddhimagge (visuddhi. 2.402) vaṇṇitāni. Āsavakkhayañāṇaṃ heṭṭhā vuttatthameva. Purimassāpi ñāṇattayassa vitthārakathaṃ icchantena majjhimaṭṭhakathāya mahāsīhanādavaṇṇanā (ma. ni. aṭṭha. 1.146 ādayo) oloketabbā. **Samāhitassā**ti ekaggacittassa. **Samādhi maggo**ti samādhi etesaṃ ñāṇānaṃ adhigamāya upāyo. **Asamādhī**ti anekaggabhāvo. **Kummaggo**ti micchāmaggo. Imasmiṃ sutte tathāgatassa ñāṇabalaṃ kathitanti.

Mahāvaggo chaṭṭho.

7. Devatāvaggo

1-3. Anāgāmiphalasuttādivaṇṇanā

65-67. Sattamassa paṭhame **assaddhiya**nti assaddhabhāvaṃ. **Duppaññata**nti nippaññabhāvaṃ. Dutiye **pamāda**nti sativippavāsaṃ. Tatiye **ābhisamācārika**nti uttamasamācārabhūtaṃ vattavasena paṇṇattisīlaṃ. **Sekhadhamma**nti sekhapaṇṇattisīlaṃ. **Sīlānī**ti cattāri mahāsīlāni.

4. Saṅgaṇikārāmasuttavaṇṇanā

68. Catutthe **saṅgaṇikārāmo**ti gaṇasaṅgaṇikārāmo. Suttantikagaṇādīsu pana gaṇesu attano vā parisāsaṅkhāte gaṇe ramatīti **gaṇārāmo. Paviveke**ti kāyaviveke. **Cittassa nimitta**nti samādhivipassanācittassa nimittaṃ samādhivipassanākāraṃ. **Sammādiṭṭhi**nti vipassanāsammādiṭṭhiṃ. **Samādhi**nti maggasamādhiñceva phalasamādhiñca. **Saṃyojanānī**ti dasa saṃyojanāni. **Nibbāna**nti apaccayaparinibbānaṃ.

5. Devatāsuttavaṇṇanā

69. Pañcame **sovacassatā**ti subbacabhāvo. **Kalyāṇamittatā**ti sucimittatā. **Satthugāravo**ti satthari gāravayutto. Esa nayo sabbattha.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

70. Chaṭṭhe **na santenā**ti paccanīkakilesehi avūpasantena. **Na paṇītenā**ti na atappakena. **Na paṭippassaddhiladdhenā**ti kilesappaṭippassaddhiyā aladdhena appattena. **Na ekodibhāvādhigatenā**ti na ekaggabhāvaṃ upagatena.

7. Sakkhibhabbasuttavaṇṇanā

71. Sattame **tatra tatrā**ti tasmiṃ tasmiṃ visese. **Sakkhibhabbata**nti paccakkhabhāvaṃ. **Āyatane**ti kāraṇe. **Hānabhāgiyā**dayo visuddhimagge (visuddhi. 1.39) saṃvaṇṇitā. **Asakkaccakārī**ti na sukatakārī, na ādarakārī. **Asappāyakārī**ti na sappāyakārī, na upakārabhūtadhammakārī.

8. Balasuttavaṇṇanā

72. Aṭṭhame **balata**nti balabhāvaṃ thāmabhāvaṃ. **Asātaccakārī**ti na satatakārī. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

9-10. Tajjhānasuttadvayavaṇṇanā

73-74. Navame **na yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭho hotī**ti vatthukāmakilesakāmesu ādīnavo na yathāsabhāvato jhānapaññāya sudiṭṭho hoti. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Devatāvaggo sattamo.

8. Arahattavaggo

1. Dukkhasuttavaṇṇanā

75. Aṭṭhamassa paṭhame **savighāta**nti saupaghātaṃ sopaddavaṃ. **Sapariḷāha**nti kāyikacetasikena pariḷāhena sapariḷāhaṃ. **Pāṭikaṅkhā**ti icchitabbā avassaṃbhāvinī.

2. Arahattasuttavaṇṇanā

76. Dutiye **māna**nti jātiādīhi maññanaṃ. **Omāna**nti hīnohamasmīti mānaṃ. **Atimāna**nti atikkamitvā pavattaṃ accuṇṇatimānaṃ. **Adhimāna**nti adhigatamānaṃ. **Thambha**nti kodhamānehi thaddhabhāvaṃ. **Atinipāta**nti hīnassa hīnohamasmīti mānaṃ.

3. Uttarimanussadhammasuttavaṇṇanā

77. Tatiye **uttarimanussadhammā**ti manussadhammato uttari. **Alamariyañāṇadassanavisesa**nti ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthaṃ ñāṇadassanavisesaṃ, cattāro magge cattāri ca phalānīti attho. **Kuhana**nti tividhaṃ kuhanavatthuṃ. **Lapana**nti lābhatthikatāya ukkhipitvā avakkhipitvā vā lapanaṃ.

4. Sukhasomanassasuttavaṇṇanā

78. Catutthe **yoni cassa āraddhā hotī**ti kāraṇañcassa paripuṇṇaṃ paggahitaṃ hoti. **Dhammārāmo**ti dhamme ratiṃ vindati. Bhāvanāya ramati, bhāvento vā ramatīti **bhāvanārāmo**. Pahāne ramati, pajahanto vā ramatīti **pahānārāmo**. Tividhe paviveke ramatīti **pavivekārāmo**. Abyāpajjhe niddukkhabhāve ramatīti **abyāpajjhārāmo**. Nippapañcasaṅkhāte nibbāne ramatīti **nippapañcārāmo**.

5. Adhigamasuttavaṇṇanā

79. Pañcame **na āyakusalo**ti na āgamanakusalo. **Na apāyakusalo**ti na apagamanakusalo. **Chanda**nti kattukamyatāchandaṃ. **Na ārakkhatī**ti na rakkhati.

6. Mahantattasuttavaṇṇanā

80. Chaṭṭhe **ālokabahulo**ti ñāṇālokabahulo. **Yogabahulo**ti yoge bahulaṃ karoti. **Vedabahulo**ti pītipāmojjabahulo. **Asantuṭṭhibahulo**ti kusaladhammesu asantuṭṭho. **Anikkhittadhuro**ti aṭṭhapitadhuro paggahitavīriyo. **Uttari ca patāretī**ti sampati ca uttariñca vīriyaṃ karoteva. Sattamaṃ uttānameva.

8-10. Dutiyanirayasuttādivaṇṇanā

82-84. Aṭṭhame **pagabbho**ti kāyapāgabbhiyādīhi samannāgato. Navamaṃ uttānatthameva. Dasame **vighātavā**ti mahicchataṃ nissāya uppannena lobhadukkhena dukkhito. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Arahattavaggo aṭṭhamo.

9. Sītivaggo

1. Sītibhāvasuttavaṇṇanā

85. Navamassa paṭhame **sītibhāva**nti sītalabhāvaṃ. **Yasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhitabba**ntiādīsu uddhaccasamaye cittaṃ samādhinā niggahetabbaṃ nāma, kosajjānupatitakāle vīriyena paggahetabbaṃ nāma, nirassādagatakāle samādhinā sampahaṃsitabbaṃ nāma, samappavattakāle bojjhaṅgupekkhāya ajjhupekkhitabbaṃ nāma.

2. Āvaraṇasuttavaṇṇanā

86. Dutiye **kammāvaraṇatāyā**ti pañcānantariyakammehi. **Kilesāvaraṇatāyā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇatāyā**ti akusalavipākapaṭisandhiyā vā kusalavipākehi ahetukapaṭisandhiyā vāti.

4-5. Sussūsatisuttādivaṇṇanā

88-89. Catutthe **anattha**nti avaḍḍhiṃ. **Atthaṃ riñcatī**ti vaḍḍhiatthaṃ chaḍḍeti. **Ananulomikāyā**ti sāsanassa ananulomikāya. Pañcame **diṭṭhisampada**nti sotāpattimaggaṃ.

8-11. Abhabbaṭṭhānasuttacatukkavaṇṇanā

92-95. Aṭṭhame **anāgamanīyaṃ vatthu**nti anupagantabbaṃ kāraṇaṃ, pañcannaṃ verānaṃ dvāsaṭṭhiyā ca diṭṭhigatānametaṃ adhivacanaṃ. **Aṭṭhamaṃ bhava**nti kāmāvacare aṭṭhamaṃ paṭisandhiṃ. Navame **kotūhalamaṅgalenā**ti diṭṭhasutamutamaṅgalena. Dasame **sayaṃkata**ntiādīni attadiṭṭhivasena vuttāni. **Adhiccasamuppanna**nti ahetunibbattaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sītivaggo navamo.

10. Ānisaṃsavaggo

1-2. Pātubhāvasuttādivaṇṇanā

96-97. Dasamassa paṭhame **ariyāyatane**ti majjhimadese. **Indriyāna**nti manacchaṭṭhānaṃ. Dutiye **saddhammaniyato**ti sāsanasaddhamme niyato. **Asādhāraṇenā**ti puthujjanehi asādhāraṇena.

7. Anavatthitasuttavaṇṇanā

102. Sattame **anodhiṃ karitvā**ti ‘‘ettakāva saṅkhārā aniccā, na ito pare’’ti evaṃ sīmaṃ mariyādaṃ akatvā. **Anavatthitā**ti avatthitāya rahitā, bhijjamānāva hutvā upaṭṭhahissantīti attho. **Sabbaloke**ti sakale tedhātuke. **Sāmaññenā**ti samaṇabhāvena, ariyamaggenāti attho.

8. Ukkhittāsikasuttavaṇṇanā

103. Aṭṭhame **mettāvatāyā**ti mettāyuttāya pāricariyāya. Satta hi sekhā tathāgataṃ mettāvatāya paricaranti, khīṇāsavo pariciṇṇasatthuko.

9. Atammayasuttavaṇṇanā

104. Navame **atammayo**ti tammayā vuccanti taṇhādiṭṭhiyo, tāhi rahito. **Ahaṃkārā**ti ahaṃkāradiṭṭhi. **Mamaṃkārā**ti mamaṃkārataṇhā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Ānisaṃsavaggo dasamo.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

11. Tikavaggo

1. Rāgasuttavaṇṇanā

107. Ekādasamassa paṭhame **asubhā**ti asubhakammaṭṭhānaṃ. **Mettā**ti mettākammaṭṭhānaṃ. **Paññā**ti sahavipassanā maggapaññā.

6. Assādasuttavaṇṇanā

112. Chaṭṭhe **assādadiṭṭhī**ti sassatadiṭṭhi. **Attānudiṭṭhī**ti attānaṃ anugatā vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi. **Micchādiṭṭhī**ti dvāsaṭṭhividhāpi diṭṭhi. **Sammādiṭṭhī**ti maggasammādiṭṭhi, natthi dinnantiādikā vā micchādiṭṭhi, kammassakatañāṇaṃ sammādiṭṭhi.

7. Aratisuttavaṇṇanā

113. Sattame **adhammacariyā**ti dasa akusalakammapathā.

10. Uddhaccasuttavaṇṇanā

116. Dasame **asaṃvaro**ti anadhivāsakabhāvo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Tikavaggo ekādasamo.

12. Sāmaññavaggavaṇṇanā

119-121. Ito paresu **tapusso**ti dvevācikupāsako. **Tathāgate niṭṭhaṅgato**ti buddhaguṇesu patiṭṭhitacitto pahīnakaṅkho. Amataṃ addasāti **amataddaso. Ariyenā**ti niddosena lokuttarasīlena. **Ñāṇenā**ti paccavekkhaṇañāṇena. **Vimuttiyā**ti sekhaphalavimuttiyā. **Tavakaṇṇiko**ti evaṃnāmako gahapati. Tapakaṇṇikotipi pāḷi.

24. Rāgapeyyālavaṇṇanā

140. **Rāgassā**ti pañcakāmaguṇikarāgassa. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Chakkanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Sattakanipāta-aṭṭhakathā

Paṇṇāsakaṃ

1. Dhanavaggo

1-5. Paṭhamapiyasuttādivaṇṇanā

1-5. Sattakanipātassa paṭhame **anavaññattikāmo**ti abhiññātabhāvakāmo. Tatiye **yoniso vicine dhamma**nti upāyena catusaccadhammaṃ vicināti. **Paññāyatthaṃ vipassatī**ti sahavipassanāya maggapaññāya saccadhammaṃ vipassati. **Pajjotassevā**ti dīpasseva. **Vimokkho hoti cetaso**ti tassa imehi balehi samannāgatassa khīṇāsavassa dīpanibbānaṃ viya carimakacittassa vatthārammaṇehi vimokkho hoti, gataṭṭhānaṃ na paññāyati. Catutthe **saddho hotī**tiādīni pañcakanipāte vaṇṇitāneva. Pañcame **dhanānī**ti adāliddiyakaraṇaṭṭhena dhanāni.

7. Uggasuttavaṇṇanā

7. Sattame **uggo rājamahāmatto**ti pasenadikosalassa mahāamacco. **Upasaṅkamī**ti bhuttapātarāso upasaṅkami. **Aḍḍho**ti nidhānagatena dhanena aḍḍho. **Migāro rohaṇeyyo**ti rohaṇaseṭṭhino nattāraṃ migāraseṭṭhiṃ sandhāyevamāha. **Mahaddhano**ti vaḷañjanadhanena mahaddhano. **Mahābhogo**ti upabhogaparibhogabhaṇḍassa mahantatāya mahābhogo. **Hiraññassā**ti suvaṇṇasseva. Suvaṇṇāmeva hissa koṭisaṅkhyaṃ ahosi. **Rūpiyassā**ti sesassa taṭṭakasarakaattharaṇapāvuraṇādino paribhogaparikkhārassa pamāṇasaṅkhāne vādoyeva natthi.

8. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **anunayasaṃyojana**nti kāmarāgasaṃyojanaṃ. Sabbāneva cetāni bandhanaṭṭhena saṃyojanānīti veditabbāni. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Dhanavaggo paṭhamo.

2. Anusayavaggo

3. Kulasuttavaṇṇanā

13. Dutiyassa tatiye **nāla**nti na yuttaṃ nānucchavikaṃ. **Na manāpenā**ti na manamhi appanakena ākārena nisinnāsanato paccuṭṭhenti, anādarameva dassenti. **Santamassa pariguhantī**ti vijjamānampi deyyadhammaṃ etassa niguhanti paṭicchādenti. **Asakkaccaṃ denti no sakkacca**nti lūkhaṃ vā hotu paṇītaṃ vā, asahatthā acittīkārena denti, no cittīkārena.

4. Puggalasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **ubhatobhāgavimutto**ti dvīhi bhāgehi vimutto, arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato. So catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ pattaanāgāmino ca vasena pañcavidho hoti. Pāḷi panettha ‘‘katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto? Idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī’’ti (pu. pa. 208) evaṃ aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā.

Paññāya vimuttoti **paññāvimutto**. So sukkhavipassako, catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṃ pattā cattāro cāti imesaṃ vasena pañcavidho hoti. Pāḷi panettha aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva āgatā. Yathāha – ‘‘na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto’’ti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikatoti **kāyasakkhī**. So jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. So sotāpattiphalaṭṭhaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā chabbidho hoti. Tenāha – ‘‘idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo kāyasakkhī’’ti (pu. pa. 208).

Diṭṭhantaṃ pattoti **diṭṭhippatto**. Tatridaṃ saṅkhepalakkhaṇaṃ – dukkhā saṅkhārā, sukho nirodhoti ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phusitaṃ paññāyāti diṭṭhippatto. Vitthārato pana sopi kāyasakkhī viya chabbidho hoti. Tenevāha – ‘‘idhekacco puggalo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā paññāya…pe… ayaṃ vuccati puggalo diṭṭhippatto’’ti.

Saddhāya vimuttoti **saddhāvimutto**. Sopi vuttanayeneva chabbidho hoti. Tenāha – ‘‘idhekacco puggalo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā paññāya…pe… no ca kho yathādiṭṭhippattassa. Ayaṃ vuccati puggalo saddhāvimutto’’ti. Etassa hi saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggakkhaṇe saddahantassa viya okappentassa viya adhimuccantassa viya ca kilesakkhayo hoti, diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Tasmā yathā nāma nātitikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ na hoti, asi sīghaṃ na vahati, saddo suyyati, balavataro vāyāmo kātabbo hoti, evarūpā saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā. Yathā pana sunisitena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā paññāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā veditabbā.

Dhammaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Dhammoti paññā, paññāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāvetīti attho. **Saddhānusārimhi**pi eseva nayo. Ubhopete sotāpattimaggaṭṭhāyeva. Vuttampi cetaṃ – ‘‘yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññāvāhiṃ paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammānusārī. Yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhiṃ saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo saddhānusārī’’ti (pu. pa. 208). Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panesā ubhatobhāgavimuttādikathā visuddhimagge (visuddhi. 2.771, 889) paññābhāvanādhikāre vuttā. Tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti.

5. Udakūpamāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame **udakūpamā**ti nimujjanādiākāraṃ gahetvā udakena upamitā. **Sakiṃ nimuggo**ti ekavārameva nimuggo. **Ekantakāḷakehī**ti niyatamicchādiṭṭhiṃ sandhāya vuttaṃ. **Ummujjatī**ti uṭṭhahati. **Sādhū**ti sobhanā bhaddakā. **Hāyatiyevā**ti caṅkavāre āsittaudakaṃ viya parihāyateva. **Ummujjitvā vipassati viloketī**ti uṭṭhahitvā gantabbadisaṃ vipassati viloketi. **Pataratī**ti gantabbadisābhimukho tarati nāma. **Paṭigādhappatto hotī**ti uṭṭhāya viloketvā pataritvā ekasmiṃ ṭhāne patiṭṭhāpatto nāma hoti, tiṭṭhati na punāgacchati. **Tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhatī**ti sabbakilesoghaṃ taritvā paratīraṃ gantvā nibbānathale patiṭṭhito nāma hoti. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Aniccānupassīsuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe aniccāti evaṃ paññāya pharanto anupassatīti **aniccānupassī**. Aniccāti evaṃ saññā assāti **aniccasaññī**. Aniccāti evaṃ ñāṇena paṭisaṃveditā assāti **aniccapaṭisaṃvedī. Satata**nti sabbakālaṃ. **Samita**nti yathā purimacittena pacchimacittaṃ samitaṃ samupagataṃ ghaṭṭitaṃ hoti, evaṃ. **Abbokiṇṇa**nti nirantaraṃ aññena cetasā asaṃmissaṃ. **Cetasā adhimuccamāno**ti cittena sanniṭṭhāpayamāno. **Paññāya pariyogāhamāno**ti vipassanāñāṇena anupavisamāno.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā ekakkhaṇeyeva. Idha samasīsī kathito. So catubbidho hoti rogasamasīsī, vedanāsamasīsī, iriyāpathasamasīsī, jīvitasamasīsīti. Tattha yassa aññatarena rogena phuṭṭhassa sato rogavūpasamo ca āsavakkhayo ca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **rogasamasīsī** nāma. Yassa pana aññataraṃ vedanaṃ vedayato vedanāvūpasamo ca āsavakkhayo ca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **vedanāsamasīsī** nāma. Yassa pana ṭhānādīsu iriyāpathesu aññatarasamaṅgino vipassantassa iriyāpathassa pariyosānañca āsavakkhayo ca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma. Yassa pana upakkamato vā sarasato vā jīvitapariyādānañca āsavakkhayo ca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **jīvitasamasīsī** nāma. Ayamidha adhippeto. Tattha kiñcāpi āsavapariyādānaṃ maggacittena, jīvitapariyādānaṃ cuticittena hotīti ubhinnaṃ ekakkhaṇe sambhavo nāma natthi. Yasmā panassa āsavesu khīṇamattesu paccavekkhaṇavārānantarameva jīvitapariyādānaṃ gacchati, antaraṃ na paññāyati, tasmā evaṃ vuttaṃ.

Antarāparinibbāyīti yo pañcasu suddhāvāsesu yattha katthaci uppanno nibbattakkhaṇe vā thokaṃ atikkamitvā vā vemajjhe ṭhatvā vā arahattaṃ pāpuṇāti, tassetaṃ nāmaṃ. **Upahaccaparinibbāyī**ti yo tattheva āyuvemajjhaṃ atikkamitvā arahattaṃ pāpuṇāti. **Asaṅkhāraparinibbāyī**ti yo tesaṃyeva puggalānaṃ asaṅkhāreneva appayogena kilese khepeti. **Sasaṅkhāraparinibbāyī**ti yo sasaṅkhārena sappayogena kilese khepeti. **Uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī**ti yo heṭṭhā catūsu suddhāvāsesu yattha katthaci nibbattitvā tato cuto anupubbena akaniṭṭhe uppajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti.

7-9. Dukkhānupassīsuttādivaṇṇanā

17-19. Sattame **dukkhānupassī**ti pīḷanākāraṃ dukkhato anupassanto. Aṭṭhame **anattānupassī**ti avasavattanākāraṃ anattāti anupassanto. Navame **sukhānupassī**ti sukhanti evaṃ ñāṇena anupassanto.

10. Niddasavatthusuttavaṇṇanā

20. Dasame **niddasavatthūnī**ti niddasādivatthūni, ‘‘niddaso bhikkhu, nibbīso, nittiṃso, niccattālīso, nippaññāso’’ti evaṃ vacanakāraṇāni. Ayaṃ kira pañho titthiyasamaye uppanno. Titthiyā hi dasavassakāle mataṃ nigaṇṭhaṃ niddasoti vadanti. So kira puna dasavasso na hoti. Na kevalañca dasavasso, navavassopi ekavassopi na hoti. Eteneva nayena vīsativassādikālepi mataṃ nigaṇṭhaṃ ‘‘nibbīso nittiṃso niccattālīso nippaññāso’’ti vadanti. Āyasmā ānando gāme vicaranto taṃ kathaṃ sutvā vihāraṃ gantvā bhagavato ārocesi. Bhagavā āha – ‘‘na idaṃ, ānanda, titthiyānaṃ adhivacanaṃ, mama sāsane khīṇāsavassetaṃ adhivacanaṃ. Khīṇāsavo hi dasavassakāle parinibbuto puna dasavasso na hoti. Na kevalañca dasavassova, navavassopi…pe… ekavassopi. Na kevalañca ekavassova, ekādasamāsikopi…pe… ekamāsikopi ekamuhuttikopi na hotiyeva’’. Kasmā? Puna paṭisandhiyā abhāvā. Nibbīsādīsupi eseva nayo. Iti bhagavā ‘‘mama sāsane khīṇāsavassetaṃ adhivacana’’nti vatvā yehi kāraṇehi niddaso hoti, tāni dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Sikkhāsamādāne tibbacchando hotī**ti sikkhāttayapūraṇe balavacchando hoti. **Āyatiñca sikkhāsamādāne avigatapemo**ti anāgate punadivasādīsupi sikkhāpūraṇe avigatapemeneva samannāgato hoti. **Dhammanisantiyā**ti dhammanisāmanāya. Vipassanāyetaṃ adhivacanaṃ. **Icchāvinaye**ti taṇhāvinaye. **Paṭisallāne**ti ekībhāve. **Vīriyārambhe**ti kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe. **Satinepakke**ti satiyañceva nipakabhāve. **Diṭṭhipaṭivedhe**ti maggadassane. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Anusayavaggo dutiyo.

3. Vajjisattakavaggo

1. Sārandadasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **sārandade cetiye**ti evaṃnāmake vihāre. Anuppanne kira tathāgate tattha sārandadassa yakkhassa nivāsanaṭṭhānaṃ cetiyaṃ ahosi, athettha bhagavato vihāraṃ kāresuṃ. So sārandadacetiyaṃtveva saṅkhaṃ gato. **Yāvakīvañcā**ti yattakaṃ kālaṃ. **Abhiṇhaṃ sannipātā**ti divasassa tikkhattuṃ sannipatantāpi antarantarā sannipatantāpi abhiṇhaṃ sannipātāva. **Sannipātabahulā**ti ‘‘hiyyopi purimadivasampi sannipatamha, puna ajja kimatthaṃ sannipatāmā’’ti vosānamanāpajjanena sannipātabahulā. **Vuddhiyeva licchavī vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā no parihānī**ti abhiṇhaṃ asannipatantā hi disāsu āgataṃ sāsanaṃ na suṇanti, tato ‘‘asukagāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, asukaṭṭhāne corā pariyuṭṭhitā’’ti na jānanti. Corāpi ‘‘pamattā rājāno’’ti ñatvā gāmanigamādīni paharantā janapadaṃ nāsenti. Evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti. Abhiṇhaṃ sannipatantā pana taṃ pavattiṃ suṇanti, tato balaṃ pesetvā amittamaddanaṃ karonti. Corāpi ‘‘appamattā rājāno, na sakkā amhehi vaggabandhanena vicaritu’’nti bhijjitvā palāyanti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘vuddhiyeva licchavī vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā no parihānī’’ti.

Samaggātiādīsu sannipātabheriyā niggatāya ‘‘ajja me kiccaṃ atthi maṅgalaṃ atthī’’ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Bherisaddaṃ pana sutvāva bhuñjamānāpi alaṅkurumānāpi vatthāni nivāsayamānāpi addhabhuttā addhālaṅkatā vatthaṃ nivāsentāva sannipatantā **samaggā sannipatanti** nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekatova avuṭṭhahantā na samaggā vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamaṃ gacchanti, tesaṃ evaṃ hoti – ‘‘amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissatī’’ti. Ekato vuṭṭhahantā pana **samaggā vuṭṭhahanti** nāma. Apica ‘‘asukaṭṭhāne gāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, corā vā pariyuṭṭhitā’’ti sutvā ‘‘ko gantvā amittamaddanaṃ karissatī’’ti vutte ‘‘ahaṃ paṭhamaṃ ahaṃ paṭhama’’nti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma. Ekassa pana kammante osīdamāne sesā puttabhātaro pesetvā tassa kammantaṃ upatthambhayamānāpi āgantukarājānaṃ ‘‘asukassa gehaṃ gacchatu, asukassa gehaṃ gacchatū’’ti avatvā sabbe ekato saṅgaṇhantāpi ekassa maṅgale vā roge vā aññasmiṃ vā pana tādise sukhadukkhe uppanne sabbe tattha sahāyabhāvaṃ gacchantāpi **samaggā vajjikaraṇīyāni karonti** nāma.

Appaññattantiādīsu pubbe akataṃ suṅkaṃ vā baliṃ vā daṇḍaṃ vā āharāpentā **appaññattaṃ paññāpenti** nāma. Porāṇapaveṇiyā āgatameva pana anāharāpentā **paññattaṃ samucchindanti** nāma. Coroti gahetvā dassite avicinitvā chejjabhejjaṃ anusāsantā porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya na vattanti nāma. Tesaṃ apaññattaṃ paññāpentānaṃ abhinavasuṅkādipīḷitā manussā ‘‘atiupaddutamha, ke imesaṃ vijite vasissantī’’ti paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ hananti. Paññattaṃ samucchindantānaṃ paveṇiāgatāni suṅkādīni agaṇhantānaṃ koso parihāyati, tato hatthiassabalakāyaorodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ alabhamānā thāmabalena parihāyanti. Te neva yuddhakkhamā honti na pāricariyakkhamā. Porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya avattantānaṃ vijite manussā ‘‘amhākaṃ puttaṃ pitaraṃ bhātaraṃ acoraṃyeva coroti katvā chindiṃsu bhindiṃsū’’ti kujjhitvā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ hananti. Evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti. Apaññattaṃ na paññāpentānaṃ pana ‘‘paveṇiāgataṃyeva rājāno karontī’’ti manussā haṭṭhatuṭṭhā kasivāṇijjādike kammante sampādenti. Paññattaṃ asamucchindantānaṃ paveṇiāgatāni suṅkādīni gaṇhantānaṃ koso vaḍḍhati, tato hatthiassabalakāyaorodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ labhamānā thāmabalasampannā yuddhakkhamā ceva pāricariyakkhamā ca honti. Porāṇe vajjidhamme samādāya vattantānaṃ manussā na ujjhāyanti. ‘‘Rājāno porāṇapaveṇiyā karonti, aṭṭakulikasenāpatiuparājūhi parikkhitaṃ sayampi parikkhipitvā paveṇipotthakaṃ vācāpetvā anucchavikameva daṇḍaṃ pavattayanti, etesaṃ doso natthi, amhākaṃyeva doso’’ti appamattā kammante karonti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti.

Sakkarissantīti yaṃkiñci tesaṃ sakkāraṃ karontā sundarameva karissanti. **Garuṃ karissantī**ti garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā karissanti. **Mānessantī**ti manena piyāyissanti. **Pūjessantī**ti paccayapūjāya pūjessanti. **Sotabbaṃ maññissantī**ti divasassa dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ gantvā tesaṃ kathaṃ sotabbaṃ saddhātabbaṃ maññissanti. Tattha ye evaṃ mahallakānaṃ rājūnaṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya vā nesaṃ upaṭṭhānaṃ na gacchanti, te tehi vissaṭṭhā anovadiyamānā kīḷāpasutā rajjato parihāyanti. Ye pana tathā paṭipajjanti, tesaṃ mahallakarājāno ‘‘idaṃ kātabbaṃ idaṃ na kātabba’’nti porāṇapaveṇiṃ ācikkhanti. Saṅgāmaṃ patvāpi ‘‘evaṃ pavisitabbaṃ, evaṃ nikkhamitabba’’nti upāyaṃ dassenti. Te tehi ovadiyamānā yathāovādaṃ paṭipajjamānā sakkonti rajjapaveṇiṃ sandhāretuṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘vuddhiyeva licchavī vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā’’ti.

Kulitthiyoti kulagharaṇiyo. **Kulakumāriyo**ti anividdhā tāsaṃ dhītaro. **Okassā**ti vā **pasayhā**ti vā pasayhākārassevetaṃ nāmaṃ. Okāsātipi paṭhanti. Tattha **okassā**ti avakasitvā ākaḍḍhitvā. **Pasayhā**ti abhibhavitvā ajjhottharitvāti ayaṃ vacanattho. Evañhi karontānaṃ vijite manussā ‘‘amhākaṃ gehe puttabhātaropi, kheḷasiṅghānikādīni mukhena apanetvā saṃvaḍḍhitā dhītaropi ime balakkārena gahetvā attano ghare vāsentī’’ti kupitā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ hananti. Evaṃ akarontānaṃ pana vijite manussā appossukkā sakāni kammāni karontā rājakosaṃ vaḍḍhenti. Evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Vajjīnaṃ vajjicetiyānīti vajjirājūnaṃ vajjiraṭṭhe cittīkataṭṭhena cetiyānīti laddhanāmāni yakkhaṭṭhānāni. **Abbhantarānī**ti antonagare ṭhitāni. **Bāhirānī**ti bahinagare ṭhitāni. **Dinnapubbaṃ katapubba**nti pubbe dinnañca katañca. **No parihāpessantī**ti ahāpetvā yathāpavattameva karissanti. Dhammikaṃ baliṃ parihāpentānañhi devatā ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ na karonti, anuppannaṃ dukkhaṃ uppādetuṃ asakkontiyopi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ vaḍḍhenti, saṅgāme patte sahāyā na honti. Aparihāpentānaṃ pana ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karonti, anuppannaṃ sukhaṃ uppādetuṃ asakkontiyopi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ haranti, saṅgāmasīse sahāyā hontīti. Evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Dhammikā rakkhāvaraṇaguttīti ettha rakkhā eva yathā anicchitaṃ nāgacchati, evaṃ āvaraṇato āvaraṇaṃ. Yathā icchitaṃ na nassati, evaṃ gopāyanato gutti. Tattha balakāyena parivāretvā rakkhanaṃ pabbajitānaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma na hoti. Yathā pana vihārassa upavane rukkhe na chindanti, vājikā vājaṃ na karonti, pokkharaṇīsu macche na gaṇhanti, evaṃ karaṇaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma. **Kintī**ti kena nu kho kāraṇena.

Tattha ye anāgatānaṃ arahantānaṃ āgamanaṃ na icchanti, te assaddhā honti appasannā. Pabbajite sampatte paccuggamanaṃ na karonti, gantvā na passanti, paṭisanthāraṃ na karonti, pañhaṃ na pucchanti, dhammaṃ na suṇanti, dānaṃ na denti, anumodanaṃ na suṇanti, nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahanti. Atha nesaṃ avaṇṇo uggacchati ‘‘asuko nāma rājā assaddho appasanno, pabbajite sampatte paccuggamanaṃ na karoti…pe… nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahatī’’ti. Taṃ sutvā pabbajitā tassa nagaradvārena gacchantāpi nagaraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ arahantānaṃ anāgamanameva hoti. Āgatānaṃ pana phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te ‘‘vasissāmāti tāva cintetvā āgatamhā, imesaṃ pana rājūnaṃ iminā nīhārena ke vasissantī’’ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ anāgatesu anāgacchantesu āgatesu dukkhaṃ viharantesu so doso pabbajitānaṃ anāvāso hoti. Tato devatārakkhā na hoti, devatārakkhāya asati amanussā okāsaṃ labhanti, amanussā ussannā anuppannaṃ byādhiṃ uppādenti. Sīlavantānaṃ dassanapañhapucchanādivatthukassa puññassa anāgamo hoti. Vipariyāyena yathāvuttakaṇhapakkhaviparītassa sukkapakkhassa sambhavo hotīti evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

2. Vassakārasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **abhiyātukāmo**ti abhibhavanatthāya yātukāmo. **Vajjī**ti vajjirājāno. **Evaṃmahiddhike**ti evaṃ mahatiyā rājiddhiyā samannāgate. Etena nesaṃ samaggabhāvaṃ katheti. **Evaṃmahānubhāve**ti evaṃ mahantena rājānubhāvena samannāgate. Etena nesaṃ hatthisippādīsu katasikkhataṃ katheti, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘sikkhitā vatime licchavikumārakā, susikkhitā vatime licchavikumārakā, yatra hi nāma sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipātayissanti poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhita’’nti (saṃ. ni. 5.1115). **Ucchecchāmī**ti ucchindissāmi. **Vināsessāmī**ti adassanaṃ nayissāmi. **Anayabyasana**nti avaḍḍhiñceva, ñātibyasanañca. **Āpādessāmī**ti pāpayissāmi.

Iti kira so ṭhānanisajjādīsu imaṃ yuddhakathameva katheti, ‘‘gamanasajjā hothā’’ti ca balakāyaṃ āṇāpeti. Kasmā? Gaṅgāya kira ekaṃ paṭṭanagāmaṃ nissāya addhayojanaṃ ajātasattuno vijitaṃ, addhayojanaṃ licchavīnaṃ. Tatra pabbatapādato mahagghabhaṇḍaṃ otarati. Taṃ sutvā ‘‘ajja yāmi, sve yāmī’’ti ajātasattuno saṃvidahantasseva licchavino samaggā sammodamānā puretaraṃ āgantvā sabbaṃ gaṇhanti. Ajātasattu pacchā āgantvā taṃ pavattiṃ ñatvā kujjhitvā gacchati. Te punasaṃvaccharepi tatheva karonti. Atha so balavāghātajāto, tadā evamakāsi.

Tato cintesi – ‘‘gaṇena saddhiṃ yuddhaṃ nāma bhāriyaṃ, ekopi moghappahāro nāma natthi. Ekena kho pana paṇḍitena saddhiṃ mantetvā karonto niraparādho hoti, paṇḍito ca satthārā sadiso natthi, satthā ca avidūre dhuravihāre vasati, handāhaṃ pesetvā pucchāmi. Sace me gatena koci attho bhavissati, satthā tuṇhī bhavissati. Anatthe pana sati ‘kiṃ rañño tattha gatenā’ti vakkhatī’’ti. So vassakāraṃ brāhmaṇaṃ pesesi. Brāhmaṇo gantvā bhagavato tamatthaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – **atha kho rājā… pe… āpādessāmi vajjī**ti.

Bhagavantaṃ bījayamānoti thero vattasīse ṭhatvā bhagavantaṃ bījati, bhagavato pana sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi. Bhagavā brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā tena saddhiṃ amantetvā therena saddhiṃ mantetukāmo **kinti te, ānanda, suta**ntiādimāha. Taṃ vuttatthameva.

Ekamidāhanti idaṃ bhagavā pubbe vajjīnaṃ imassa vajjisattakassa desitabhāvappakāsanatthaṃ āha. **Akaraṇīyā**ti akattabbā, aggahetabbāti attho. **Yadida**nti nipātamattaṃ. **Yuddhassā**ti karaṇatthe sāmivacanaṃ, abhimukhaṃ yuddhena gahetuṃ na sakkāti attho. **Aññatra upalāpanāyā**ti ṭhapetvā upalāpanaṃ. Upalāpanā nāma ‘‘alaṃ vivādena, idāni samaggā homā’’ti hatthiassarathahiraññasuvaṇṇādīni pesetvā saṅgahakaraṇaṃ, evañhi saṅgahaṃ katvā kevalaṃ vissāsena sakkā gaṇhitunti attho. **Aññatra mithubhedā**ti ṭhapetvā mithubhedaṃ. Iminā ‘‘aññamaññabhedaṃ katvāpi sakkā ete gahetu’’nti dasseti. Idaṃ brāhmaṇo bhagavato kathāya nayaṃ labhitvā āha. Kiṃ pana bhagavā brāhmaṇassa imāya kathāya nayalābhaṃ jānātīti? Āma jānāti. Jānanto kasmā kathesi? Anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘mayā akathitepi katipāhena gantvā sabbe gaṇhissati, kathite pana samagge bhindanto tīhi saṃvaccharehi gaṇhissati. Ettakampi jīvitameva varaṃ. Ettakañhi jīvantā attano patiṭṭhābhūtaṃ puññaṃ karissantī’’ti. **Abhinanditvā**ti cittena nanditvā. **Anumoditvā**ti ‘‘yāva subhāsitamidaṃ bhotā gotamenā’’ti vācāya anumoditvā. **Pakkāmī**ti rañño santikaṃ gato. Rājāpi tameva pesetvā sabbe bhinditvā gantvā anayabyasanaṃ pāpesi.

3. Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **abhiṇhaṃ sannipātā**ti idaṃ vajjisattake vuttasadisameva. Idhāpi ca abhiṇhaṃ asannipatantā disāsu āgatasāsanaṃ na suṇanti, tato ‘‘asukavihārasīmā ākulā, uposathappavāraṇā ṭhitā, asukasmiṃ ṭhāne bhikkhū vejjakammadūtakammādīni karonti, viññattibahulā phalapupphadānādīhi jīvikaṃ kappentī’’tiādīni na jānanti. Pāpabhikkhūpi ‘‘pamatto saṅgho’’ti ñatvā rāsibhūtā sāsanaṃ osakkāpenti. Abhiṇhaṃ sannipatantā pana taṃ pavattiṃ suṇanti, tato bhikkhusaṅghaṃ pesetvā sīmaṃ ujuṃ kārenti, uposathappavāraṇāyo pavattāpenti, micchājīvānaṃ ussannaṭṭhāne ariyavaṃsike pesetvā ariyavaṃsaṃ kathāpenti, pāpabhikkhūnaṃ vinayadharehi niggahaṃ kārāpenti. Pāpabhikkhūpi ‘‘appamatto saṅgho, na sakkā amhehi vaggabandhanena vicaritu’’nti bhijjitvā palāyanti. Evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Samaggātiādīsu cetiyapaṭijagganatthaṃ vā bodhigharauposathāgāracchādanatthaṃ vā katikavattaṃ vā ṭhapetukāmatāya ‘‘saṅgho sannipatatū’’ti bheriyā vā ghaṇṭiyā vā ākoṭitamattāya ‘‘mayhaṃ cīvarakammaṃ atthi, mayhaṃ patto pacitabbo, mayhaṃ navakammaṃ atthī’’ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Sabbaṃ pana taṃ kammaṃ ṭhapetvā ‘‘ahaṃ purimataraṃ, ahaṃ purimatara’’nti ekappahāreneva sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekatova avuṭṭhahantā na samaggā vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamaṃ gacchanti, tesaṃ evaṃ hoti ‘‘amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissatī’’ti. Ekappahāreneva vuṭṭhahantā samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica ‘‘asukaṭṭhāne vihārasīmā ākulā, uposathappavāraṇā ṭhitā, asukaṭṭhāne vejjakammādikārakā pāpabhikkhū ussannā’’ti sutvā ‘‘ko gantvā tesaṃ niggahaṃ karissatī’’ti vutte ‘‘ahaṃ paṭhamaṃ, ahaṃ paṭhama’’nti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma.

Āgantukaṃ pana disvā ‘‘imaṃ pariveṇaṃ yāhi, etaṃ pariveṇaṃ yāhi, ayaṃ ko’’ti avatvā sabbe vattaṃ karontāpi, jiṇṇapattacīvarakaṃ disvā tassa bhikkhācāravattena pattacīvaraṃ pariyesantāpi, gilānassa gilānabhesajjaṃ pariyesamānāpi, gilānameva anāthaṃ ‘‘asukapariveṇaṃ yāhī’’ti avatvā attano attano pariveṇe paṭijaggantāpi, eko olīyamānako gantho hoti, paññavantaṃ bhikkhuṃ saṅgaṇhitvā tena taṃ ganthaṃ ukkhipāpentāpi samaggā saṅghakaraṇīyāni karonti nāma.

Appaññattantiādīsu navaṃ adhammikaṃ katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā gaṇhantā appaññattaṃ paññāpenti nāma purāṇasanthatavatthusmiṃ sāvatthiyaṃ bhikkhū viya. Uddhammaṃ ubbinayaṃ sāsanaṃ dīpentā paññattaṃ samucchindanti nāma, vassasataparinibbute bhagavati vesālikā vajjiputtakā viya. Khuddānukhuddakā pana āpattiyo sañcicca vītikkamantā yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya na vattanti nāma assajipunabbasukā viya. Tathā akarontā pana apaññattaṃ na paññāpenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattanti nāma āyasmā upaseno viya, āyasmā yaso kākaṇḍakaputto viya, āyasmā mahākassapo viya ca. **Vuddhiyevā**ti sīlādiguṇehi vuddhiyeva, no parihāni.

Therāti thirabhāvappattā therakārakehi guṇehi samannāgatā. Bahū rattiyo jānantīti **rattaññū**. Ciraṃ pabbajitānaṃ etesanti **cirapabbajitā**. Saṅghassa pitiṭṭhāne ṭhitāti **saṅghapitaro**. Pitiṭṭhāne ṭhitattā saṅghaṃ pariṇenti, pubbaṅgamā hutvā tīsu sikkhāsu pavattentīti **saṅghapariṇāyakā**.

Ye tesaṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ na gacchanti, tepi tesaṃ ovādaṃ na denti, paveṇikathaṃ na kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ na sikkhāpenti. Te tehi vissaṭṭhā sīlādīhi dhammakkhandhehi sattahi ca ariyadhanehīti evamādīhi guṇehi parihāyanti. Ye pana tesaṃ sakkārādīni karonti, upaṭṭhānaṃ gacchanti, tesaṃ te ‘‘evaṃ te abhikkamitabba’’ntiādikaṃ ovādaṃ denti, paveṇikathaṃ kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ sikkhāpenti, terasahi dhutaṅgehi dasahi kathāvatthūhi anusāsanti. Te tesaṃ ovāde ṭhatvā sīlādīhi guṇehi vaḍḍhamānā sāmaññatthaṃ anupāpuṇanti. Evamettha hānivuddhiyo daṭṭhabbā.

Punabbhavo sīlamassāti ponobbhavikā, punabbhavadāyikāti attho, tassā **ponobbhavikāya. Na vasaṃ gacchissantī**ti ettha ye catunnaṃ paccayānaṃ kāraṇā upaṭṭhākānaṃ padānupadikā hutvā gāmato gāmaṃ vicaranti, te tassā vasaṃ gacchanti nāma. Itare na gacchanti. Tattha hānivuddhiyo pākaṭāyeva.

Āraññakesūti pañcadhanusatikapacchimesu. **Sāpekkhā**ti sālayā. Gāmantasenāsanesu hi jhānaṃ appetvāpi tato vuṭṭhitamattova itthipurisadārakadārikādisaddaṃ suṇāti, yenassa adhigatavisesopi hāyatiyeva. Araññasenāsane niddāyitvāpi pabuddhamatto sīhabyagghamorādīnaṃ saddaṃ suṇāti, yena araññe pītiṃ paṭilabhitvā tameva sammasanto aggaphale patiṭṭhāti. Iti bhagavā gāmantasenāsane jhānaṃ appetvā nisinnabhikkhuto araññe niddāyamānameva pasaṃsati. Tasmā tameva atthavasaṃ paṭicca ‘‘āraññakesu senāsanesu sāpekkhā bhavissantī’’ti āha.

Paccattaññeva satiṃ upaṭṭhāpessantīti attanāva attano abbhantare satiṃ upaṭṭhapessanti. **Pesalā**ti piyasīlā. Idhāpi sabrahmacārīnaṃ āgamanaṃ anicchantā nevāsikā assaddhā honti appasannā, vihāraṃ sampattabhikkhūnaṃ paccuggamana-pattacīvarapaṭiggahaṇa-āsanapaññāpanatālavaṇṭaggahaṇādīni na karonti. Atha nesaṃ avaṇṇo uggacchati ‘‘asukavihāravāsino bhikkhū assaddhā appasannā vihāraṃ paviṭṭhānaṃ vattappaṭivattampi na karontī’’ti. Taṃ sutvā pabbajitā vihāradvārena gacchantāpi vihāraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ anāgamanameva hoti. Āgatānaṃ pana phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te ‘‘vasissāmāti tāvacintetvā āgatamhā, imesaṃ pana nevāsikānaṃ iminā nīhārena ko vasissatī’’ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ so vihāro aññesaṃ bhikkhūnaṃ anāvāsova hoti. Tato nevāsikā sīlavantānaṃ dassanaṃ alabhantā kaṅkhāvinodakaṃ vā ācārasikkhāpakaṃ vā madhuradhammasavanaṃ vā na labhanti. Tesaṃ neva aggahitadhammaggahaṇaṃ na gahitasajjhāyakaraṇaṃ hoti. Iti nesaṃ hāniyeva hoti, na vuddhi.

Ye pana sabrahmacārīnaṃ āgamanaṃ icchanti, te saddhā honti pasannā, āgatānaṃ sabrahmacārīnaṃ paccuggamanādīni katvā senāsanaṃ paññapetvā denti, te gahetvā bhikkhācāraṃ pavisanti, kaṅkhaṃ vinodenti, madhuradhammassavanaṃ labhanti. Atha nesaṃ kittisaddo uggacchati ‘‘asukavihāre bhikkhū evaṃ saddhā pasannā vattasampannā saṅgāhakā’’ti. Taṃ sutvā bhikkhū dūratopi āgacchanti. Tesaṃ nevāsikā vattaṃ karonti, samīpaṃ gantvā vuḍḍhataraṃ āgantukaṃ vanditvā nisīdanti, navakatarassa santike āsanaṃ gahetvā nisīditvā ‘‘imasmiṃ vihāre vasissatha, gamissathā’’ti pucchanti. ‘‘Gamissāmā’’ti vutte ‘‘sappāyaṃ senāsanaṃ, sulabhā bhikkhā’’tiādīni vatvā gantuṃ na denti. Vinayadharo ce hoti, tassa santike vinayaṃ sajjhāyanti. Suttantādidharo ce, tassa santike taṃ taṃ dhammaṃ sajjhāyanti. Te āgantukatherānaṃ ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇanti. Āgantukā ‘‘ekaṃ dve divasāni vasissāmāti āgatamhā, imesaṃ pana sukhasaṃvāsatāya dasa dvādasa vassāni vasimhā’’ti vattāro honti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

4. Dutiyasattakasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **na kammārāmā**ti ye divasaṃ cīvarakamma-kāyabandhanaparissāvana-dhammakaraṇa-sammajjani-pādakaṭhalikādīneva karonti, te sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana tesaṃ karaṇavelāya evaṃ etāni karoti, uddesavelāya uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāya sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāya cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāravelāya manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma.

Yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva rattindivaṃ vītināmeti, evarūpe bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṃ **bhassārāmo** nāma. Yo pana rattindivaṃ dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhassova bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? ‘‘Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo’’ti (ma. ni. 1.273) vuttattā.

Yo ṭhitopi gacchantopi nisinnopi thinamiddhābhibhūto niddāyatiyeva, ayaṃ **niddārāmo** nāma. Yassa pana karajakāyagelaññena cittaṃ bhavaṅgaṃ otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha – ‘‘abhijānāmahaṃ, aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā’’ti (ma. ni. 1.387).

Yo ‘‘ekassa dutiyo, dvinnaṃ tatiyo, tiṇṇaṃ catuttho’’ti evaṃ saṃsaṭṭhova viharati, ekako assādaṃ na labhati, ayaṃ **saṅgaṇikārāmo**. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekakova assādaṃ labhati, nāyaṃ saṅgaṇikārāmo.

Asantasambhāvanicchāya samannāgatā dussīlā **pāpicchā** nāma. Yesaṃ pāpakā mittā catūsu iriyāpathesu saha ayanato pāpasahāyā, ye ca tanninnatappoṇatappabbhāratāya pāpesu sampavaṅkā, te

pāpamittā pāpasahāyā pāpasampavaṅkā nāma.

Oramattakenāti avaramattakena appamattakena. **Antarā**ti arahattaṃ appatvāva etthantare. **Vosāna**nti pariniṭṭhitabhāvaṃ ‘‘alamettāvatā’’ti osakkanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yāva sīlapārisuddhijjhānavipassanā sotāpannabhāvādīnaṃ aññataramattakena vosānaṃ nāpajjissanti, tāva vuddhiyeva bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānīti.

7. Saññāsuttavaṇṇanā

27. Sattame **aniccasaññā**dayo aniccānupassanādīhi sahagatasaññā.

8. Paṭhamaparihānisuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame uppannānaṃ saṅghakiccānaṃ nittharaṇena bhāraṃ vahantīti **bhāravāhino. Te tena paññāyissantī**ti te therā tena attano therabhāvānurūpena kiccena paññāyissanti. **Tesu yogaṃ āpajjatī**ti payogaṃ āpajjati, sayaṃ tāni kiccāni kātuṃ ārabhatīti.

9. Dutiyaparihānisuttavaṇṇanā

29. Navame **bhikkhudassanaṃ hāpetī**ti bhikkhusaṅghassa dassanatthāya gamanaṃ hāpeti. **Adhisīle**ti pañcasīladasasīlasaṅkhāte uttamasīle. **Ito bahiddhā**ti imamhā sāsanā bahiddhā. **Dakkhiṇeyyaṃ gavesatī**ti deyyadhammapaṭiggāhake pariyesati. **Tattha ca pubbakāraṃ karotī**ti tesaṃ bāhirānaṃ titthiyānaṃ datvā pacchā bhikkhūnaṃ deti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Vajjisattakavaggo tatiyo.

4. Devatāvaggo

5. Paṭhamamittasuttavaṇṇanā

36. Catutthassa pañcame **duddada**nti duppariccajaṃ mahārahaṃ bhaṇḍakaṃ. **Dukkaraṃ karotī**ti kātuṃ asukaraṃ kammaṃ karoti. **Dukkhamaṃ khamatī**ti sahāyassa atthāya duradhivāsaṃ adhivāseti. **Guyhamassa āvikarotī**ti attano guyhaṃ tassa āvikaroti. **Guyhamassa pariguhatī**ti tassa guyhaṃ aññesaṃ nācikkhati. **Khīṇena nātimaññatī**ti tassa bhoge khīṇe tena khayena taṃ nātimaññati, tasmiṃ omānaṃ attani ca atimānaṃ na karoti.

6. Dutiyamittasuttavaṇṇanā

37. Chaṭṭhe **vattā**ti vacanakusalo. **Vacanakkhamo**ti vacanaṃ khamati, dinnaṃ ovādaṃ karoti. **Gambhīra**nti guyhaṃ rahassaṃ jhānanissitaṃ vipassanāmaggaphalanibbānanissitaṃ.

7. Paṭhamapaṭisambhidāsuttavaṇṇanā

38. Sattame **idaṃ me cetaso līnatta**nti uppanne cetaso līnatte ‘‘idaṃ me cetaso līnatta’’nti yathāsabhāvato jānāti. **Ajjhattaṃ saṃkhittaṃ** nāma thinamiddhānugataṃ. **Bahiddhā vikkhittaṃ** nāma pañcasu kāmaguṇesu vikkhittaṃ. **Vedanā**tiādīni papañcamūlavasena gahitāni. Vedanā hi taṇhāya mūlaṃ sukhavasena taṇhuppattito, saññā diṭṭhiyā mūlaṃ avibhūtārammaṇe diṭṭhiuppattito, vitakko mānassa mūlaṃ vitakkavasena asmīti mānuppattito. **Sappāyāsappāyesū**ti upakārānupakāresu. **Nimitta**nti kāraṇaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Devatāvaggo catuttho.

5. Mahāyaññavaggo

1-2. Sattaviññāṇaṭṭhitisuttādivaṇṇanā

44-45. Pañcamassa paṭhame **viññāṇaṭṭhitiyo**ti paṭisandhiviññāṇassa ṭhānāni. **Seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto, yathā manussāti attho. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi hi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṇṭhānena vā sadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamanaṭṭhānādīhi viseso hotiyeva. Tasmā **nānattakāyā**ti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi dvihetukāpi ahetukāpi hoti. Tasmā **nānattasaññino**ti vuttā. **Ekacce ca devā**ti cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo. Saññā pana tesaṃ dvihetukāpi tihetukāpi hoti, ahetukā natthi. **Ekacce ca vinipātikā**ti catuapāyavinimuttā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, phussamittā, dhammaguttāti evamādikā aññe ca vemānikā petā. Etesañhi pītaodātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisa thūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya dvihetukatihetukaahetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti. Tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **vinipātikā**ti vuttā. Ye panettha tihetukā, tesaṃ dhammābhisamayopi hoti piyaṅkaramātādīnaṃ viya.

Brahmakāyikāti brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhinibbattā**ti te sabbepi paṭhamajjhānena abhinibbattā. Brahmapārisajjā pana parittena abhinibbattā, tesaṃ kappassa tatiyo bhāgo āyuppamāṇaṃ. Brahmapurohitā majjhimena, tesaṃ upaḍḍhakappo āyuppamāṇaṃ, kāyo ca tesaṃ vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇītena, tesaṃ kappo āyuppamāṇaṃ, kāyo ca pana tesaṃ ativipphārikova hoti. Iti te kāyassa nānattā paṭhamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññino**ti veditabbā.

Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayojanaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā. Pettivisayesupi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā. Tathā kālakañcikā asurā. Apicettha dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti. Saññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi **nānattakāyā ekattasaññino**tveva saṅkhyaṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍaukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā patantī viya sarati vissaratīti ābhassarā. Tesu pañcakanaye dutiyatatiyajjhānadvayaṃ parittaṃ bhāvetvā upapannā parittābhā nāma honti, tesaṃ dve kappā āyuppamāṇaṃ. Majjhimaṃ bhāvetvā upapannā appamāṇābhā nāma honti, tesaṃ cattāro kappā āyuppamāṇaṃ. Paṇītaṃ bhāvetvā upapannā ābhassarā nāma honti, tesaṃ aṭṭha kappā āyuppamāṇaṃ. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbeva te gahitā. Sabbesañhi tesaṃ kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā vā avitakkaavicārā vāti nānā.

Subhakiṇhāti subhena vokiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesañhi na ābhassarānaṃ viya chijjitvā chijjitvā pabhā gacchati. Pañcakanaye pana parittamajjhimapaṇītassa catutthajjhānassa vasena soḷasabāttiṃsacatussaṭṭhikappāyukā parittaappamāṇasubhakiṇhā nāma hutvā nibbattanti. Iti sabbepi te **ekattakāyā** ceva catutthajjhānasaññāya **ekattasaññino** cāti veditabbā. **Vehapphalā**pi catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā** viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivaṭṭapakkhe ṭhitā na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkheyyampi buddhasuññe loke na uppajjanti. Soḷasakappasahassaabbhantare buddhesu uppannesuyeva uppajjanti. Dhammacakkappavattissa bhagavato khandhāvāraṭṭhānasadisā honti. Tasmā neva viññāṇaṭṭhitiṃ na sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvatthero pana ‘‘na kho pana so, sāriputta, āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī’’ti (ma. ni. 1.160) iminā suttena suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitiṃ catutthasattāvāsañca bhajantīti vadati, taṃ appatibāhiyattā suttassa anuññātaṃ.

Nevasaññānāsaññāyatanaṃ yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassāpi sukhumattā neva viññāṇaṃ nāviññāṇaṃ. Tasmā viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṃ. Dutiye **samādhiparikkhārā**ti maggasamādhissa sambhārā.

3. Paṭhamaaggisuttavaṇṇanā

46. Tatiye sabbepi rāgādayo anuḍahanaṭṭhena **aggī. Āhuneyyaggī**tiādīsu panettha āhunaṃ vuccati sakkāro, āhunaṃ arahantīti āhuneyyā. Mātāpitaro hi puttānaṃ bahupakārattā āhunaṃ arahanti, tesu vippaṭipajjamānā puttā nirayādīsu nibbattanti. Tasmā kiñcāpi mātāpitaro na anuḍahanti, anuḍahanassa pana paccayā honti. Iti anuḍahanaṭṭheneva āhuneyyaggīti vuccanti. **Gahapatī**ti pana gehasāmiko vuccati, so mātugāmassa sayanavatthālaṅkārādianuppadānena bahupakāro. Taṃ aticaranto mātugāmo nirayādīsu nibbattati. Tasmā sopi purimanayeneva anuḍahanaṭṭhena **gahapataggī**ti vutto. **Dakkhiṇeyyaggī**ti ettha pana dakkhiṇāti cattāro paccayā, bhikkhusaṅgho dakkhiṇeyyo. So hi gihīnaṃ tīsu saraṇesu pañcasu sīlesu dasasu sīlesu mātāpitupaṭṭhāne dhammikasamaṇabrāhmaṇupaṭṭhāneti evamādīsu kalyāṇadhammesu niyojanena bahupakāro. Tasmiṃ micchāpaṭipannā gihī bhikkhusaṅghaṃ akkositvā paribhāsitvā nirayādīsu nibbattanti. Tasmā sopi purimanayeneva anuḍahanaṭṭhena dakkhiṇeyyaggīti vutto. Kaṭṭhato nibbatto pākatikova aggi **kaṭṭhaggi** nāma.

4. Dutiyaaggisuttavaṇṇanā

47. Catutthe **uggatasarīrassā**ti so kira brāhmaṇamahāsālo attabhāvenapi bhogehipi uggato sārappatto ahosi, tasmā uggatasarīrotveva paññāyittha. **Upakkhaṭo**ti paccupaṭṭhito. **Thūṇūpanītānī**ti yūpasaṅkhātaṃ thūṇaṃ upanītāni. **Yaññatthāyā**ti vadhitvā yajanatthāya. **Upasaṅkamī**ti so kira sabbaṃ taṃ yaññasambhāraṃ sajjetvā cintesi – ‘‘samaṇo kira gotamo mahāpañño, kiṃ nu kho me yaññassa vaṇṇaṃ kathessati udāhu avaṇṇaṃ, pucchitvā jānissāmī’’ti iminā kāraṇena yena bhagavā tenupasaṅkami. **Aggissa ādāna**nti yaññayajanatthāya navassa maṅgalaggino ādiyanaṃ. **Sabbena sabba**nti sabbena sutena sabbaṃ sutaṃ sameti saṃsandati, ekasadisaṃ hotīti dasseti. **Satthānī**ti vihiṃsanaṭṭhena satthāni viyāti satthāni. **Sayaṃ paṭhamaṃ samārambhatī**ti attanāva paṭhamataraṃ ārabhati. **Hantu**nti hanituṃ.

Pahātabbāti pariharitabbā. **Atohaya**nti ato hi mātāpitito ayaṃ. **Āhuto**ti āgato. **Sambhūto**ti uppanno. **Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, gahapataggī**ti ayaṃ puttadārādigaṇo yasmā, gahapati, viya gehasāmiko viya hutvā aggati vicarati, tasmā gahapataggīti vuccati. **Attāna**nti cittaṃ. **Damentī**ti indriyadamanena damenti. **Samentī**ti rāgādisamanena samenti. Tesaññeva parinibbāpanena **parinibbāpenti. Nikkhipitabbo**ti yathā na vinassati, evaṃ ṭhapetabbo. **Upavāyata**nti upavāyatu. Evañca pana vatvā brāhmaṇo sabbesampi tesaṃ pāṇānaṃ jīvitaṃ datvā yaññasālaṃ viddhaṃsetvā satthu sāsane opānabhūto ahosīti.

5-6. Saññāsuttadvayavaṇṇanā

48-49. Pañcame **amatogadhā**ti nibbānapatiṭṭhā. **Amatapariyosānā**ti nibbānāvasānā. Chaṭṭhe **methunadhammasamāpattiyā**ti methunadhammena samaṅgibhāvato. **Nhārudaddula**nti nhārukhaṇḍaṃ nhāruvilekhanaṃ vā. **Anusandatī**ti pavattati. **Natthi me pubbenāparaṃ viseso**ti natthi mayhaṃ pubbena abhāvitakālena saddhiṃ aparaṃ bhāvitakāle viseso. **Lokacitresū**ti tidhātukalokasannivāsasaṅkhātesu lokacitresu. **Ālasye**ti ālasiyabhāve. **Vissaṭṭhiye**ti vissaṭṭhabhāve. **Ananuyoge**ti yogassa ananuyuñjane. **Ahaṅkāramamaṅkāramānāpagata**nti ahaṅkāradiṭṭhito ca mamaṅkārataṇhāto ca navavidhamānato ca apagataṃ. **Vidhāsamatikkanta**nti tisso vidhā atikkantaṃ. **Santa**nti tappaccanīkakilesehi santaṃ. **Suvimutta**nti pañcahi vimuttīhi suṭṭhu vimuttaṃ.

7. Methunasuttavaṇṇanā

50. Sattame **upasaṅkamī**ti bhuttapātarāso dāsakammakaraparivuto upasaṅkami. **Bhavampino**ti bhavampi nu. **Brahmacārī paṭijānātī**ti ‘‘ahaṃ brahmacārī’’ti evaṃ brahmacariyavāsaṃ paṭijānātīti pucchati. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘brāhmaṇasamaye vedaṃ uggaṇhantā aṭṭhacattālīsa vassāni brahmacariyaṃ caranti. Samaṇo pana gotamo agāraṃ ajjhāvasanto tīsu pāsādesu tividhanāṭakaratiyā abhirami, idāni kiṃ nu kho vakkhatī’’ti imamatthaṃ sandhāyevaṃ pucchati. Tato bhagavā mantena kaṇhasappaṃ gaṇhanto viya amittaṃ gīvāya pādena akkamanto viya attano saṃkilesakāle chabbassāni padhānacariyāya rajjasukhaṃ vā pāsādesu nāṭakasampattiṃ vā ārabbha vitakkamattassāpi anuppannabhāvaṃ sandhāya sīhanādaṃ nadanto **yañhi taṃ brāhmaṇā**tiādimāha. Tattha **dvayaṃdvayasamāpatti**nti dvīhi dvīhi samāpajjitabbabhāvaṃ. **Dukkhasmā**ti sakalavaṭṭadukkhato. **Sañjagghatī**ti hasitakathaṃ katheti. **Saṃkīḷatī**ti keḷiṃ karoti. **Saṃkeḷāyatī**ti mahāhasitaṃ hasati. **Cakkhunā cakkhu**nti attano cakkhunā tassā cakkhuṃ paṭivijjhitvā upanijjhāyati. **Tirokuṭṭaṃ vā tiropākāraṃ vā**ti parakuṭṭe vā parapākāre vā. **Devo**ti eko devarājā. **Devaññataro**ti aññataro devaputto. **Anuttaraṃ sammāsambodhi**nti arahattañceva sabbaññutaññāṇañca.

8. Saṃyogasuttavaṇṇanā

51. Aṭṭhame **saṃyogavisaṃyoga**nti saṃyogavisaṃyogasādhakaṃ. **Dhammapariyāya**nti dhammakāraṇaṃ. **Ajjhattaṃ itthindriya**nti niyakajjhatte itthibhāvaṃ. **Itthikutta**nti itthikiriyaṃ. **Itthākappa**nti nivāsanapārupanādiitthiākappaṃ. **Itthividha**nti itthiyā mānavidhaṃ. **Itthichanda**nti itthiyā ajjhāsayacchandaṃ. **Itthissara**nti itthisaddaṃ. **Itthālaṅkāra**nti itthiyā pasādhanabhaṇḍaṃ. **Purisindriyā**dīsupi eseva nayo. **Bahiddhā saṃyoga**nti purisena saddhiṃ samāgamaṃ. **Ativattatī**ti anabhiratāti evaṃ vuttāya balavavipassanāya ariyamaggaṃ patvā ativattati. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

9. Dānamahapphalasuttavaṇṇanā

52. Navame **sāpekho**ti sataṇho. **Paṭibaddhacitto**ti vipāke baddhacitto. **Sannidhipekho**ti nidhānapekho hutvā. **Peccā**ti paralokaṃ gantvā. **Taṃ kammaṃ khepetvā**ti taṃ kammavipākaṃ khepetvā. **Iddhi**nti vipākiddhiṃ. **Yasa**nti parivārasampadaṃ. **Ādhipacca**nti jeṭṭhabhāvakāraṇaṃ. **Āgantā itthatta**nti itthabhāvaṃ ime pañcakkhandhe puna āgantā, na tatrūpapattiko na uparūpapattiko, heṭṭhāgāmīyeva hotīti attho. **Sāhu dāna**nti dānaṃ nāmetaṃ sādhu bhaddakaṃ sundaraṃ. **Tāni mahāyaññānī**ti tāni sappinavanītadadhimadhuphāṇitādīhi niṭṭhānaṃ gatāni mahādānāni. **Cittālaṅkāracittaparikkhāra**nti samathavipassanācittassa alaṅkārabhūtañceva parivārabhūtañca. **Brahmakāyikānaṃ devānaṃ sahabyata**nti na sakkā tattha dānena upapajjituṃ. Yasmā pana taṃ samathavipassanācittassa alaṅkārabhūtaṃ, tasmā tena dānālaṅkatena cittena jhānañceva ariyamaggañca nibbattetvā jhānena tattha upapajjati. **Anāgāmī hotī**ti jhānānāgāmī nāma hoti. **Anāgantā itthatta**nti puna itthabhāvaṃ na āgantā, uparūpapattiko vā tatrūpapattiko vā hutvā tattheva parinibbāyati. Iti imesu dānesu paṭhamaṃ taṇhuttariyadānaṃ, dutiyaṃ cittīkāradānaṃ, tatiyaṃ hirottappadānaṃ, catutthaṃ niravasesadānaṃ, pañcamaṃ dakkhiṇeyyadānaṃ, chaṭṭhaṃ somanassupavicāradānaṃ, sattamaṃ alaṅkāraparivāradānaṃ nāmāti.

10. Nandamātāsuttavaṇṇanā

53. Dasamaṃ atthuppattivasena desitaṃ. Satthā kira vutthavasso pavāretvā dve aggasāvake ohāya ‘‘dakkhiṇāgiriṃ cārikaṃ gamissāmī’’ti nikkhami, rājā pasenadi kosalo, anāthapiṇḍiko gahapati, visākhā mahāupāsikā, aññe ca bahujanā dasabalaṃ nivattetuṃ nāsakkhiṃsu. Anāthapiṇḍiko gahapati ‘‘satthāraṃ nivattetuṃ nāsakkhi’’nti raho cintayamāno nisīdi. Atha naṃ puṇṇā nāma dāsī disvā ‘‘kiṃ nu kho te, sāmi, na pubbe viya indriyāni vippasannānī’’ti pucchi. Āma, puṇṇe, satthā cārikaṃ pakkanto, tamahaṃ nivattetuṃ nāsakkhiṃ. Na kho pana sakkā jānituṃ puna sīghaṃ āgaccheyya vā na vā, tenāhaṃ cintayamāno nisinnoti. Sacāhaṃ dasabalaṃ nivatteyyaṃ, kiṃ me kareyyāsīti? Bhujissaṃ taṃ karissāmīti. Sā gantvā satthāraṃ vanditvā ‘‘nivattatha, bhante’’ti āha. Mama nivattanapaccayā tvaṃ kiṃ karissasīti? Tumhe, bhante, mama parādhīnabhāvaṃ jānātha, aññaṃ kiñci kātuṃ na sakkomi, saraṇesu pana patiṭṭhāya pañca sīlāni rakkhissāmīti. Sādhu sādhu puṇṇeti, satthā dhammagāravena ekapadasmiññeva nivatti. Vuttañhetaṃ – ‘‘dhammagaru, bhikkhave, tathāgato dhammagāravo’’ti (a. ni. 5.99).

Satthā nivattitvā jetavanamahāvihāraṃ pāvisi. Mahājano puṇṇāya sādhukārasahassāni adāsi. Satthā tasmiṃ samāgame dhammaṃ desesi, caturāsītipāṇasahassāni amatapānaṃ piviṃsu. Puṇṇāpi seṭṭhinā anuññātā bhikkhuniupassayaṃ gantvā pabbaji. Sammāsambuddho sāriputtamoggallāne āmantetvā ‘‘ahaṃ yaṃ disaṃ cārikāya nikkhanto, tattha na gacchāmi. Tumhe tumhākaṃ parisāya saddhiṃ taṃ disaṃ cārikaṃ gacchathā’’ti vatvā uyyojesi. Imissaṃ atthuppattiyaṃ **ekaṃ samayaṃ āyasmā sāriputto**tiādi vuttaṃ.

Tattha **veḷukaṇḍakī**ti veḷukaṇṭakanagaravāsinī. Tassa kira nagarassa pākāraguttatthāya pākārapariyantena veḷū ropitā, tenassa veḷukaṇṭakanteva nāmaṃ jātaṃ. **Pārāyana**nti nibbānasaṅkhātapāraṃ ayanato pārāyananti laddhavohāraṃ dhammaṃ. **Sarena bhāsatī**ti sattabhūmikassa pāsādassa uparimatale susaṃvihitārakkhaṭṭhāne nisinnā samāpattibalena rattibhāgaṃ vītināmetvā samāpattito vuṭṭhāya ‘‘imaṃ rattāvasesaṃ katarāya ratiyā vītināmessāmī’’ti cintetvā ‘‘dhammaratiyā’’ti katasanniṭṭhānā tīṇi phalāni pattā ariyasāvikā aḍḍhateyyagāthāsataparimāṇaṃ pārāyanasuttaṃ madhurena sarabhaññena bhāsati. **Assosi kho**ti ākāsaṭṭhakavimānāni pariharitvā tassa pāsādassa uparibhāgaṃ gatena maggena naravāhanayānaṃ āruyha gacchamāno assosi. **Kathāpariyosānaṃ āgamayamāno aṭṭhāsī**ti ‘‘kiṃ saddo esa bhaṇe’’ti pucchitvā ‘‘nandamātāya upāsikāya sarabhaññasaddo’’ti vutte otaritvā ‘‘idamavocā’’ti idaṃ desanāpariyosānaṃ olokento avidūraṭṭhāne ākāse aṭṭhāsi.

Sādhu bhagini, sādhu bhaginīti ‘‘suggahitā te bhagini dhammadesanā sukathitā, pāsāṇakacetiye nisīditvā soḷasannaṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ sammāsambuddhena kathitadivase ca ajja ca na kiñci antaraṃ passāmi, majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya te satthu kathitena saddhiṃ sadisameva kathita’’nti vatvā sādhukāraṃ dadanto evamāha. **Ko paneso bhadramukhā**ti imasmiṃ susaṃvihitārakkhaṭṭhāne evaṃ mahantena saddena ko nāmesa, bhadramukha, laddhamukha, kiṃ nāgo supaṇṇo devo māro brahmāti suvaṇṇapaṭṭavaṇṇaṃ vātapānaṃ vivaritvā vigatasārajjā tīṇi phalāni pattā ariyasāvikā vessavaṇena saddhiṃ kathayamānā evamāha. **Ahaṃ te bhagini bhātā**ti sayaṃ sotāpannattā anāgāmiariyasāvikaṃ jeṭṭhikaṃ maññamāno ‘‘bhaginī’’ti vatvā puna taṃ paṭhamavaye ṭhitattā attano kaniṭṭhaṃ, attānaṃ pana navutivassasatasahassāyukattā mahallakataraṃ maññamāno ‘‘bhātā’’ti āha. **Sādhu bhadramukhā**ti, bhadramukha, sādhu sundaraṃ, svāgamanaṃ te āgamanaṃ, āgantuṃ yuttaṭṭhānamevasi āgatoti attho. **Idaṃ te hotu ātitheyya**nti idameva dhammabhaṇanaṃ tava atithipaṇṇākāro hotu, na hi te aññaṃ ito uttaritaraṃ dātabbaṃ passāmīti adhippāyo. **Evañceva me bhavissati ātitheyya**nti evaṃ attano pattidānaṃ yācitvā ‘‘ayaṃ te dhammakathikasakkāro’’ti aḍḍhateḷasāni koṭṭhasatāni rattasālīnaṃ pūretvā ‘‘yāvāyaṃ upāsikā carati, tāva mā khayaṃ gamiṃsū’’ti adhiṭṭhahitvā pakkāmi. Yāva upāsikā aṭṭhāsi, tāva koṭṭhānaṃ heṭṭhimatalaṃ nāma daṭṭhuṃ nāsakkhiṃsu. Tato paṭṭhāya ‘‘nandamātāya koṭṭhāgāraṃ viyā’’ti vohāro udapādi.

Akatapātarāsoti abhuttapātarāso. **Puñña**nti pubbacetanā ca muñcanacetanā ca. **Puññamahī**ti aparacetanā. **Sukhāya hotū**ti sukhatthāya hitatthāya hotu. Evaṃ attano dāne vessavaṇassa pattiṃ adāsi.

Pakaraṇeti kāraṇe. **Okkassa pasayhā**ti ākaḍḍhitvā abhibhavitvā. **Yakkhayoni**nti bhummadevatābhāvaṃ. **Teneva purimena attabhāvena uddassetī**ti purimasarīrasadisameva sarīraṃ māpetvā alaṅkatapaṭiyatto sirigabbhasayanatale attānaṃ dasseti. **Upāsikā paṭidesitā**ti upāsikā ahanti evaṃ upāsikābhāvaṃ desesiṃ. **Yāvade**ti yāvadeva. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Mahāyaññavaggo pañcamo.

Paṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Abyākatavaggo

1. Abyākatasuttavaṇṇanā

54. Chaṭṭhavaggassa paṭhame **abyākatavatthūsū**ti ekaṃsādivasena akathitavatthūsu. **Tathāgato**ti satto. **Diṭṭhigatameta**nti micchādiṭṭhimattakametaṃ, na tāya diṭṭhiyā gahitasatto nāma atthi. **Paṭipada**nti ariyamaggaṃ. **Na chambhatī**ti diṭṭhivasena na kampati. Sesapadesupi eseva nayo. **Taṇhāgata**nti diṭṭhitaṇhā. **Saññāgatā**dīsupi eseva nayo. Diṭṭhisaññā eva hettha saññāgataṃ, diṭṭhinissitamānoyeva diṭṭhimaññitameva vā maññitaṃ, diṭṭhipapañcova papañcitaṃ, diṭṭhupādānameva upādānaṃ, diṭṭhiyā virūpaṃ paṭisaraṇabhāvoyeva vippaṭisāro nāmāti veditabbo. Ettha ca diṭṭhiggahaṇena dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, diṭṭhinirodhagāminipaṭipadāgahaṇena sotāpattimaggo gahitoti.

2. Purisagatisuttavaṇṇanā

55. Dutiye **purisagatiyo**ti purisassa ñāṇagatiyo. **Anupādāparinibbāna**nti apaccayanibbānaṃ. **No cassā**ti atīte attabhāvanibbattakaṃ kammaṃ no ce abhavissa. **No ca me siyā**ti etarahi me ayaṃ attabhāvo na siyā. **Na bhavissatī**ti etarahi me anāgatattabhāvanibbattakaṃ kammaṃ na bhavissati. **Na ca me bhavissatī**ti anāgate me attabhāvo na bhavissati. **Yadatthi yaṃ bhūta**nti yaṃ atthi yaṃ bhūtaṃ paccuppannakkhandhapañcakaṃ. **Taṃ pajahāmīti upekkhaṃ paṭilabhatī**ti taṃ tattha chandarāgappahānena pajahāmīti vipassanupekkhaṃ paṭilabhati. **Bhave na rajjatī**ti atīte khandhapañcake taṇhādiṭṭhīhi na rajjati. **Sambhave na rajjatī**ti anāgatepi tatheva na rajjati. **Atthuttari padaṃ santa**nti uttari santaṃ nibbānapadaṃ nāma atthi. **Sammappaññāya passatī**ti taṃ sahavipassanāya maggapaññāya sammā passati. **Na sabbena sabba**nti ekaccānaṃ kilesānaṃ appahīnattā saccapaṭicchādakassa tamassa sabbaso aviddhaṃsitattā na sabbākārena sabbaṃ. **Haññamāne**ti saṇḍāsena gahetvā muṭṭhikāya koṭṭiyamāne. **Antarāparinibbāyī**ti upapattisamanantarato paṭṭhāya āyuno vemajjhaṃ anatikkamitvā etthantare kilesaparinibbānena parinibbuto hoti. **Anupahacca tala**nti ākāsatalaṃ anupahacca anatikkamitvā, bhūmiṃ appatvā ākāseyeva nibbāyeyyāti imāhi tīhi upamāhi tayo antarāparinibbāyī dassitā.

Upahaccaparinibbāyīti āyuvemajjhaṃ atikkamitvā pacchimakoṭiṃ appatvā parinibbuto hoti. **Upahacca tala**nti jalamānā gantvā ākāsatalaṃ atikkamitvā pathavītalaṃ vā upahanitvā pathaviyaṃ patitamattāva nibbāyeyya. Asaṅkhārena appayogena kilese khepetvā parinibbāyīti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Sasaṅkhārena sappayogena kilese khepetvā parinibbāyīti **sasaṅkhāraparinibbāyī. Gaccha**nti nirārakkhaṃ araññaṃ. **Dāya**nti sārakkhaṃ abhayatthāya dinnaṃ araññaṃ. Sesamettha uttānatthameva. Imasmiṃ sutte ariyapuggalāva kathitāti.

3. Tissabrahmāsuttavaṇṇanā

56. Tatiye **bhikkhuniyo**ti mahāpajāpatiyā parivārā pañcasatā bhikkhuniyo. **Vimuttā**ti pañcahi vimuttīhi vimuttā. **Anupādisesā**ti upādānasesaṃ aṭṭhapetvā pañcahi vimuttīhi anavasesāhipi vimuttā. **Saupādisese vā saupādiseso**ti saupādānasese puggale ‘‘saupādānaseso aya’’nti. Itarasmimpi eseva nayo. **Tisso**ti therassa saddhivihārikabrahmā. **Anulomikānī**ti paṭipattiyā anulomāni vivittāni antimapariyantimāni. **Indriyānī**ti saddhādīni vipassanindriyāni. **Samannānayamāno**ti samannāhāre ṭhapayamāno. **Na hi pana te**ti idaṃ kasmā ārabhi? Sattamassa puggalassa dassanatthaṃ. Sattamo hi saddhānusāripuggalo na dassito. Atha bhagavā balavavipassakavasena taṃ dassento evamāha. Tattha **sabbanimittāna**nti sabbesaṃ niccanimittādīnaṃ. **Animitta**nti balavavipassanāsamādhiṃ.

4. Sīhasenāpatisuttavaṇṇanā

57. Catutthe **maccharī**ti pañcamaccherayutto. **Kadariyo**ti thaddhamacchariyo, paresaṃ diyyamānampi vāreti. **Anuppadānarato**ti punappunaṃ dānaṃ dadamānova ramati. **Anukampantā**ti ‘‘ko ajja amhehi anuggahetabbo, kassa deyyadhammaṃ vā paṭiggaṇheyyāma, dhammaṃ vā deseyyāmā’’ti evaṃ cittena anukampamānā.

5. Arakkheyyasuttavaṇṇanā

58. Pañcame **nimitta**nti dhammanimittampi puggalanimittampi. Ayañhi attanā desitadhamme ekapadampi durakkhātaṃ aniyyānikaṃ apassanto dhammanimittaṃ na samanupassati, ‘‘durakkhāto tayā dhammo na svākkhāto’’ti uṭṭhahitvā paṭippharantaṃ ekaṃ puggalampi apassanto puggalanimittaṃ na samanupassati nāma. Sesadvayepi eseva nayo. Chaṭṭhasattamāni uttānāneva.

8. Pacalāyamānasuttavaṇṇanā

61. Aṭṭhame **pacalāyamāno**ti taṃ gāmaṃ upanissāya ekasmiṃ vanasaṇḍe samaṇadhammaṃ karonto sattāhaṃ caṅkamanavīriyena nimmathitattā kilantagatto caṅkamanakoṭiyaṃ pacalāyamāno nisinno hoti. **Pacalāyasi no**ti niddāyasi nu. **Anumajjitvā**ti parimajjitvā. **Ālokasañña**nti middhavinodanaālokasaññaṃ. **Divāsañña**nti divātisaññaṃ. **Yathā divā tathā ratti**nti yathā divā ālokasaññā adhiṭṭhitā, tathā naṃ rattimpi adhiṭṭhaheyyāsi. **Yathā rattiṃ tathā divā**ti yathā ca te rattiṃ ālokasaññā adhiṭṭhitā, tathā naṃ divāpi adhiṭṭhaheyyāsi. **Sappabhāsa**nti dibbacakkhuñāṇatthāya sahobhāsaṃ. **Pacchāpuresaññī**ti purato ca pacchato ca abhiharaṇasaññāya saññāvā. **Antogatehi indriyehī**ti bahi avikkhittehi anto anupaviṭṭheheva pañcahi indriyehi. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. Ettakena ṭhānena bhagavā therassa middhavinodanakammaṭṭhānaṃ kathesi. **Soṇḍa**nti mānasoṇḍaṃ. **Kiccakaraṇīyānī**ti ettha avassaṃ kattabbāni kiccāni, itarāni karaṇīyāni. **Maṅkubhāvo**ti nittejatā domanassatā. Ettakena ṭhānena satthārā therassa bhikkhācāravattaṃ kathitaṃ.

Idāni bhasse pariyantakāritāya samādapetuṃ **tasmātihā**tiādimāha. Tattha **viggāhikakatha**nti ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī’’tiādinayappavattā viggāhikakathā. **Nāhaṃ moggallānā**tiādi pāpamittasaṃsaggavivajjanatthaṃ vuttaṃ. **Kittāvatā nu kho**ti kittakena nu kho. **Taṇhāsaṅkhayavimutto hotī**ti taṇhāsaṅkhaye nibbāne taṃ ārammaṇaṃ katvā vimuttacittatāya taṇhāsaṅkhayavimutto nāma saṃkhittena kittāvatā hoti. Yāya paṭipattiyā taṇhāsaṅkhayavimutto hoti, tameva khīṇāsavassa bhikkhuno pubbabhāgapaṭipadaṃ saṃkhittena desethāti pucchati. **Accantaniṭṭho**ti khayavayasaṅkhātaṃ antaṃ atītāti accantā, accantā niṭṭhā assāti accantaniṭṭho, ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho. **Accantayogakkhemī**ti accantaṃ yogakkhemī, niccayogakkhemīti attho. **Accantabrahmacārī**ti accantaṃ brahmacārī, niccabrahmacārīti attho. Accantaṃ pariyosānamassāti purimanayeneva **accantapariyosāno. Seṭṭho devamanussāna**nti devānañca manussānañca seṭṭho uttamo. Evarūpo bhikkhu kittāvatā hoti, saṅkhepeneva tassa paṭipattiṃ kathethāti yācati.

Sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyāti ettha sabbe dhammā nāma pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo, te sabbepi taṇhādiṭṭhivasena abhinivesāya nālaṃ na pariyattā na samattā na yuttā. Kasmā? Gahitākārena atiṭṭhanato. Te hi niccā sukhā attāti gahitāpi aniccā dukkhā anattāva sampajjanti. Tasmā nālaṃ abhinivesāya. **Abhijānātī**ti aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ñātapariññāya abhijānāti. **Parijānātī**ti tatheva tīraṇapariññāya parijānāti. **Yaṃkiñci vedana**nti antamaso pañcaviññāṇasampayuttaṃ yaṃkiñci appamattakampi vedanaṃ anubhavati. Iminā bhagavā therassa vedanāvasena ca vinivaṭṭetvā arūpapariggahaṃ dassesi.

Aniccānupassīti aniccato anupassanto. **Virāgānupassī**ti ettha dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha saṅkhārānaṃ khayaṃ khayato passanā vipassanāpi, accantavirāgaṃ nibbānaṃ virāgato dassanamaggañāṇampi virāgānupassanā. Tadubhayasamaṅgipuggalo virāgānupassī nāma. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘virāgānupassī’’ti, virāgato anupassantoti attho. **Nirodhānupassimhi**pi eseva nayo. Nirodhopi hi khayanirodho accantanirodhoti duvidhoyeva. **Paṭinissaggānupassī**ti ettha paṭinissaggo vuccati vossaggo. So ca pariccāgavossaggo pakkhandanavossaggoti duvidho hoti. Tattha **pariccāgavossaggo**ti vipassanā. Sā hi tadaṅgavasena kilese ca khandhe ca vossajati. **Pakkhandanavossaggo**ti maggo. So hi nibbānaṃ ārammaṇato pakkhandati. Dvīhipi vā kāraṇehi so vossaggoyeva, samucchedavasena khandhānaṃ kilesānañca vossajanato nibbāne ca pakkhandanato. Tasmā kilese ca khandhe ca pariccajatīti pariccāgavossaggo. Nirodhāya nibbānadhātuyā cittaṃ pakkhandatīti pakkhandanavossaggoti ubhayampetaṃ magge sameti. Tadubhayasamaṅgī puggalo imāya paṭinissaggānupassanāya samannāgatattā paṭinissaggānupassī nāma hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Na kiñci loke upādiyatī**ti kiñci ekampi saṅkhāragataṃ taṇhāvasena na upādiyati na gaṇhāti na parāmasati. **Anupādiyaṃ na paritassatī**ti aggaṇhanto taṇhāparitassanāya na paritassati. **Paccattaṃyeva parinibbāyatī**ti sayameva kilesaparinibbānena parinibbāyati. **Khīṇā jātī**tiādinā panassa paccavekkhaṇā dassitā. Iti bhagavā saṃkhittena khīṇāsavassa pubbabhāgappaṭipadaṃ pucchito saṃkhitteneva kathesi. Idaṃ pana suttaṃ therassa ovādopi ahosi vipassanāpi. So imasmiṃyeva sutte vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti.

9. Mettasuttavaṇṇanā

62. Navame **mā, bhikkhave, puññānaṃ bhāyitthā**ti puññāni karontā tesaṃ mā bhāyittha. **Mettacittaṃ bhāvesi**nti tikacatukkajjhānikāya mettāya sampayuttaṃ paṇītaṃ katvā cittaṃ bhāvesinti dasseti. **Saṃvaṭṭamāne sudāha**nti saṃvaṭṭamāne sudaṃ ahaṃ. **Saṃvaṭṭamāne**ti jhāyamāne vipajjamāne. **Dhammiko**ti dasakusaladhammasamannāgato. **Dhammarājā**ti tasseva vevacanaṃ. Dhammena vā laddharajjattā dhammarājā. **Cāturanto**ti puratthimasamuddādīnaṃ catunnaṃ samuddānaṃ vasena cāturantāya pathaviyā issaro. **Vijitāvī**ti vijitasaṅgāmo. Janapado tasmiṃ thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyappatto. Parosahassa**nti atirekasahassaṃ. **Sūrā**ti abhīruno. **Vīraṅgarūpā**ti vīrānaṃ aṅgaṃ vīraṅgaṃ, vīriyassetaṃ nāmaṃ. Vīraṅgarūpametesanti vīraṅgarūpā. Vīriyajātikā vīriyasabhāvā vīriyamayā viya akilāsuno divasampi yujjhantā na kilamantīti vuttaṃ hoti. **Sāgarapariyanta**nti cakkavāḷapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyantaṃ. **Adaṇḍenā**ti dhanadaṇḍenapi chejjabhejjānusāsanena satthadaṇḍenapi vināyeva. **Asatthenā**ti ekatodhārādinā paraviheṭhanasatthenapi vināyeva. **Dhammena abhivijiyā**ti ehi kho, mahārājāti evaṃ paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano ‘‘pāṇo na hantabbo’’tiādinā dhammeneva vuttappakāraṃ pathaviṃ abhivijinitvā.

Sukhesinoti sukhapariyesake satte āmanteti. **Suññabrahmūpago**ti suññabrahmavimānūpago. **Pathaviṃ ima**nti imaṃ sāgarapariyantaṃ mahāpathaviṃ. **Asāhasenā**ti na sāhasikakammena. **Samena manusāsita**nti samena kammena anusāsiṃ. **Tehi etaṃ sudesita**nti tehi saṅgāhakehi mahākāruṇikehi buddhehi etaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ sudesitaṃ sukathitaṃ. **Pathabyo**ti puthavisāmiko.

10. Bhariyāsuttavaṇṇanā

63. Dasame **kevaṭṭā maññe macchavilope**ti kevaṭṭānaṃ macchapacchiṃ otāretvā ṭhitaṭṭhāne jāle vā udakato ukkhittamatte macchaggāhakānaṃ mahāsaddo hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sujātā**ti visākhāya kaniṭṭhā. **Sā neva sassuṃ ādiyatī**ti sassuyā kattabbavattaṃ nāma atthi, taṃ na karoti, sassūtipi naṃ na gaṇeti. **Na sasuraṃ ādiyatī**ti vacanaṃ na gaṇhāti. Evaṃ anādaratāyapi aggahaṇenapi na ādiyati nāma. Sesesupi eseva nayo. Evaṃ anāthapiṇḍiko suṇisāya ācāraṃ gahetvā satthu purato nisīdi. Sāpi sujātā ‘‘kiṃ nu kho ayaṃ seṭṭhi dasabalassa santike mayhaṃ guṇaṃ kathessati udāhu aguṇa’’nti gantvā avidūre saddaṃ suṇantī aṭṭhāsi. Atha naṃ satthā **ehi sujāte**ti āmantesi.

Ahitānukampinīti na hitānukampinī. **Aññesū**ti parapurisesu. **Atimaññate**ti omānāti mānavasena atimaññati. **Dhanena kītassā**ti dhanena kītā assa. **Vadhāya ussukā** vadhituṃ ussukkamāpannā. **Yaṃ itthiyā vindati sāmiko dhana**nti itthiyā sāmiko yaṃ dhanaṃ labhati. **Appampi tassa apahātumicchatī**ti thokatopi assa harituṃ icchati, uddhane āropitaukkhaliyaṃ pakkhipitabbataṇḍulatopi thokaṃ haritumeva vāyamati. **Alasā**ti nisinnaṭṭhāne nisinnāva ṭhitaṭṭhāne ṭhitāva hoti. **Pharusā**ti kharā. **Duruttavādinī**ti dubbhāsitabhāsinī, kakkhaḷaṃ vāḷakathameva katheti. **Uṭṭhāyakānaṃ abhibhuyya vattatī**ti ettha uṭṭhāyakānanti bahuvacanavasena viriyuṭṭhānasampanno sāmiko vutto, tassa taṃ uṭṭhānasampattiṃ abhibhavitvā heṭṭhā katvā vattati. **Pamodatī**ti āmoditapamoditā hoti. **Koleyyakā**ti kulasampannā. **Patibbatā**ti patidevatā. **Vadhadaṇḍatajjitā**ti daṇḍakaṃ gahetvā vadhena tajjitā, ‘‘ghātessāmi na’’nti vuttā. **Dāsīsama**nti sāmikassa vattapūrikā dāsīti maṃ bhagavā dhāretūti vatvā saraṇesu patiṭṭhāsi.

11. Kodhanasuttavaṇṇanā

64. Ekādasame **sapattakantā**ti sapattānaṃ verīnaṃ kantā piyā tehi icchitapatthitā. **Sapattakaraṇā**ti sapattānaṃ verīnaṃ atthakaraṇā. **Kodhapareto**ti kodhānugato. **Pacuratthatāyā**ti bahuatthatāya bahuhitatāya. **Anatthampī**ti avuddhimpi. **Attho me gahito**ti vuḍḍhi me gahitā.

Atho atthaṃ gahetvānāti atho vuddhiṃ gahetvā. **Anatthaṃ adhipajjatī**ti anattho me gahitoti sallakkheti. **Vadhaṃ katvānā**ti pāṇātipātakammaṃ katvā. **Kodhasammadasammatto**ti kodhamadena matto, ādinnagahitaparāmaṭṭhoti attho. **Āyasakya**nti ayasabhāvaṃ, ayaso niyaso hotīti attho. **Antarato jāta**nti abbhantare uppannaṃ. **Atthaṃ na jānātī**ti vuddhiatthaṃ na jānāti. **Dhammaṃ na passatī**ti samathavipassanādhammaṃ na passati. **Andhatama**nti andhabhāvakaraṃ tamaṃ bahalatamaṃ. **Sahate**ti abhibhavati.

Dummaṅkuyanti dummaṅkubhāvaṃ nittejataṃ dubbaṇṇamukhataṃ. **Yato patāyatī**ti yadā nibbattati. **Na vāco hoti gāravo**ti vacanassapi garubhāvo na hoti. **Na dīpaṃ hoti kiñcana**nti kāci patiṭṭhā nāma na hoti. **Tapanīyānī**ti tāpajanakāni. **Dhammehī**ti samathavipassanādhammehi. **Ārakā**ti dūre. **Brāhmaṇa**nti khīṇāsavabrāhmaṇaṃ. **Yāya mātu bhato**ti yāya mātarā bhato posito. **Pāṇadadiṃ santi**nti jīvitadāyikaṃ samānaṃ. **Hanti kuddho puthuttāna**nti kuddho puggalo puthu nānākāraṇehi attānaṃ hanti. **Nānārūpesu mucchito**ti nānārammaṇesu adhimucchito hutvā. **Rajjuyā bajjha mīyantī**ti rajjuyā bandhitvā maranti. **Pabbatāmapi kandare**ti pabbatakandarepi patitvā maranti.

Bhūnahaccānīti hatavuddhīni. **Itāya**nti iti ayaṃ. **Taṃ damena samucchinde**ti taṃ kodhaṃ damena chindeyya. Katarena damenāti? **Paññāvīriyena diṭṭhiyā**ti vipassanāpaññāya ceva vipassanāsampayuttena kāyikacetasikavīriyena ca maggasammādiṭṭhiyā ca. **Tatheva dhamme sikkhethā**ti yathā akusalaṃ samucchindeyya, samathavipassanādhammepi tatheva sikkheyya. **Mā no dummaṅkuyaṃ ahū**ti mā amhākaṃ dummaṅkubhāvo ahosīti imamatthaṃ patthayamānā. **Anāyāsā**ti anupāyāsā. **Anussukā**ti katthaci ussukkaṃ anāpannā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Abyākatavaggo chaṭṭho.

7. Mahāvaggo

1. Hiriottappasuttavaṇṇanā

65. Sattamassa paṭhame **hatūpaniso**ti hataupaniso chinnapaccayo. **Yathābhūtañāṇadassana**nti taruṇavipassanā. **Nibbidāvirāgo**ti balavavipassanā ceva maggo ca. **Vimuttiñāṇadassana**nti arahattavimutti ca paccavekkhaṇā ca.

2. Sattasūriyasuttavaṇṇanā

66. Dutiye yasmā ayaṃ sattasūriyadesanā tejosaṃvaṭṭadassanavasena pavattā, tasmā tayo saṃvaṭṭā, tisso saṃvaṭṭasīmā, tīṇi saṃvaṭṭamūlānī, tīṇi kolāhalānīti ayaṃ tāva āditova imassa suttassa purecārikakathā veditabbā. Sā visuddhimagge (visuddhi. 2.403) pubbenivāsānussatiniddese vitthāritāva. **Etadavocā**ti aniccakammaṭṭhānikānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ ajjhāsayena upādinnakānaṃ anupādinnakānaṃ saṅkhārānaṃ vipattidassanatthaṃ etaṃ ‘‘aniccā, bhikkhave, saṅkhārā’’tiādisattasūriyopamasuttantaṃ avoca. Tattha **aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Saṅkhārā**ti upādinnakaanupādinnakā saṅkhāradhammā. **Addhuvā**ti evaṃ aciraṭṭhena na dhuvā. **Anassāsikā**ti asassatabhāvena assāsarahitā. **Alamevā**ti yuttameva.

Ajjhogāḷhoti udake anupaviṭṭho. **Accuggato**ti udakapiṭṭhito uggato. **Devo na vassatī**ti paṭhamaṃ tāva upakappanamegho nāma koṭisatasahassacakkavāḷe ekamegho hutvā vassati, tadā nikkhantabījaṃ na puna gehaṃ pavisati. Tato paṭṭhāya dhamakaraṇe niruddhaṃ viya udakaṃ hoti, puna ekabindumpi devo na vassatīti upamānadhammakathāva pamāṇaṃ. Vinassante pana loke paṭhamaṃ avīcito paṭṭhāya tuccho hoti, tato uṭṭhahitvā sattā manussaloke ca tiracchānesu ca nibbattanti. Tiracchānesu nibbattāpi puttabhātikesu mettaṃ paṭilabhitvā kālakatā devamanussesu nibbattanti. Devatā ākāsena carantiyo ārocenti – ‘‘na idaṃ ṭhānaṃ sassataṃ na nibaddhaṃ, mettaṃ bhāvetha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ bhāvethā’’ti. Te mettādayo bhāvetvā tato cutā brahmaloke nibbattanti.

Bījagāmāti ettha bījagāmo nāma pañca bījajātāni. **Bhūtagāmo** nāma yaṃkiñci nikkhantamūlapaṇṇaṃ haritakaṃ. **Osadhitiṇavanappatayo**ti ettha **osadhī**ti osadharukkhā. **Tiṇā**ti bahisārā tālanāḷikerādayo. **Vanappatayo**ti vanajeṭṭhakarukkhā. **Kunnadiyo**ti ṭhapetvā pañca mahānadiyo avasesā ninnagā. **Kusobbhā**ti ṭhapetvā satta mahāsare avasesā rahadādayo. **Dutiyo sūriyo**tiādīsu dutiyasūriyakāle eko udeti, eko atthaṅgameti. Tatiyakāle eko udeti, eko atthaṅgameti, eko majjhe hoti. Catutthakāle catukulike gāme cattāro piṇḍacārikā dvārapaṭipāṭiyā ṭhitā viya honti. Pañcamādikālepi eseva nayo. **Palujjantī**ti chijjitvā chijjitvā patanti. **Neva chārikā paññāyati na masī**ti cakkavāḷamahāpathavī sinerupabbatarājā himavā cakkavāḷapabbato cha kāmasaggā paṭhamajjhānikabrahmalokāti ettake ṭhāne daḍḍhe accharāya gahetabbamattāpi chārikā vā aṅgāro vā na paññāyati. **Ko mantā ko saddhātā**ti ko tassa saddhāpanatthāya samattho, ko vā tassa saddhātā. **Aññatra diṭṭhapadehī**ti diṭṭhapade sotāpanne ariyasāvake ṭhapetvā ko añño saddahissatīti attho.

Vītarāgoti vikkhambhanavasena vītarāgo. **Sāsanaṃ ājāniṃsū**ti anusiṭṭhiṃ jāniṃsu, brahmalokasahabyatāya maggaṃ paṭipajjiṃsu. **Samasamagatiyo**ti dutiyattabhāve sabbākārena samagatiko ekagatiko. **Uttari mettaṃ bhāveyya**nti paṭhamajjhānato uttari yāva tikacatukkajjhānā paṇītaṃ katvā mettaṃ bhāveyyaṃ. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbuto**ti bodhipallaṅkeyeva kilesaparinibbānena parinibbuto. Evaṃ aniccalakkhaṇaṃ dīpetvā satthari desanaṃ vinivaṭṭente pañcasatāpi te aniccakammaṭṭhānikā bhikkhū desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā nisinnāsanesuyeva arahattaṃ pāpuṇiṃsūti.

3. Nagaropamasuttavaṇṇanā

67. Tatiye **yato**ti yadā. **Paccantima**nti raṭṭhapariyante raṭṭhāvasāne niviṭṭhaṃ. Majjhimadesanagarassa pana rakkhākiccaṃ natthi, tena taṃ na gahitaṃ. **Nagaraparikkhārehi suparikkhata**nti nagarālaṅkārehi alaṅkataṃ. **Akaraṇīya**nti akattabbaṃ ajiniyaṃ. **Gambhīranemā**ti gambhīraāvāṭā. **Sunikhātā**ti suṭṭhu sannisīdāpitā. Taṃ panetaṃ esikāthambhaṃ iṭṭhakāhi vā karonti silāhi vā khadirādīhi vā sārarukkhehi. Taṃ nagaraguttatthāya karontā bahinagare karonti, alaṅkāratthāya karontā antonagare. Taṃ iṭṭhakāmayaṃ karontā mahantaṃ āvāṭaṃ katvā cayaṃ cinitvā upari aṭṭhaṃsaṃ katvā sudhāya limpanti. Yadā hatthinā dantehi abhihato na calati, tadā sulitto nāma hoti. Silāthambhādayopi aṭṭhaṃsā eva honti. Te sace aṭṭha ratanā honti, caturatanamattaṃ āvāṭe pavisati, caturatanamattaṃ upari hoti. Soḷasaratanavīsatiratanesupi eseva nayo. Sabbesañhi upaḍḍhaṃ heṭṭhā hoti, upaḍḍhaṃ upari. Te gomuttavaṅkā honti, tena tesaṃ antare padaramayaṃ katvā kammaṃ kātuṃ sakkā hoti, te pana katacittakammā paggahitaddhajāva honti.

Parikhāti parikkhipitvā ṭhitamātikā. **Anupariyāyapatho**ti anto pākārassa pākārena saddhiṃ gato mahāpatho, yattha ṭhitā bahipākāre ṭhitehi saddhiṃ yujjhanti. **Salāka**nti saratomarādinissaggiyāvudhaṃ. **Jevanika**nti ekatodhārādisesāvudhaṃ.

Hatthārohāti sabbepi hatthiācariyahatthivejjahatthibandhādayo. **Assārohā**ti sabbepi assācariyaassavejjaassabandhādayo. **Rathikā**ti sabbepi rathācariyarathayodharatharakkhādayo. **Dhanuggahā**ti issāsā. **Celakā**ti ye yuddhe jayaddhajaṃ gahetvā purato gacchanti. **Calakā**ti ‘‘idha rañño ṭhānaṃ hotu, idha asukamahāmattassā’’ti evaṃ senābyūhakārakā. **Piṇḍadāyikā**ti sāhasikamahāyodhā. Te kira parasenaṃ pavisitvā piṇḍapiṇḍamiva chetvā chetvā dayanti, uppatitvā niggacchantīti attho. Ye vā saṅgāmamajjhe yodhānaṃ bhattapānīyaṃ gahetvā pavisanti, tesampetaṃ nāmaṃ. **Uggā rājaputtā**ti uggatuggatā saṅgāmāvacarā rājaputtā. **Pakkhandino**ti ye ‘‘kassa sīsaṃ vā āvudhaṃ vā āharāmā’’ti vatvā ‘‘asukassā’’ti vuttā saṅgāmaṃ pakkhanditvā tadeva āharanti, ime pakkhandantīti pakkhandino. Mahānāgā viya **mahānāgā,** hatthiādīsupi abhimukhaṃ āgacchantesu anivattiyayodhānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Sūrā**ti ekasūrā, ye sajālikāpi savammikāpi samuddaṃ tarituṃ sakkonti. **Cammayodhino**ti ye cammakañcukaṃ vā pavisitvā saraparittāṇacammaṃ vā gahetvā yujjhanti. **Dāsakaputtā**ti balavasinehā gharadāsayodhā. **Dovāriko**ti dvārapālako. **Vāsanalepanasampanno**ti vāsanena sabbavivarapaṭicchādanena sudhālepena sampanno. Bahi vā khāṇupākārasaṅkhātena vāsanena ghanamaṭṭhena ca sudhālepena sampanno puṇṇaghaṭapantiṃ dassetvā katacittakammapaggahitaddhajo. **Tiṇakaṭṭhodaka**nti hatthiassādīnaṃ ghāsatthāya gehānañca chādanatthāya āharitvā bahūsu ṭhānesu ṭhapitatiṇañca, gehakaraṇapacanādīnaṃ atthāya āharitvā ṭhapitakaṭṭhañca, yantehi pavesetvā pokkharaṇīsu ṭhapitaudakañca. **Sannicitaṃ hotī**ti paṭikacceva anekesu ṭhānesu suṭṭhu nicitaṃ hoti. **Abbhantarānaṃ ratiyā**ti antonagaravāsīnaṃ ratiatthāya. **Aparitassāyā**ti tāsaṃ anāpajjanatthāya. **Sāliyavaka**nti nānappakārā sāliyo ceva yavā ca. **Tilamuggamāsāparaṇṇa**nti tilamuggamāsā ca sesāparaṇṇañca.

Idāni yasmā tathāgatassa nagare kammaṃ nāma natthi, nagarasadisaṃ pana ariyasāvakaṃ, nagaraparikkhārasadise ca satta dhamme, catuāhārasadisāni ca cattāri jhānāni dassetvā ekādasasu ṭhānesu arahattaṃ pakkhipitvā desanaṃ vinivaṭṭessāmīti ayaṃ upamā ābhatā. Tasmā taṃ desanaṃ pakāsetuṃ idaṃ **evameva kho**tiādi āraddhaṃ. Tattha **saddhammehī**ti sudhammehi. **Saddho**ti okappanasaddhāya ceva paccakkhasaddhāya ca samannāgato. Tattha dānasīlādīnaṃ phalaṃ saddahitvā dānādipuññakaraṇe saddhā okappanasaddhā nāma. Maggena āgatasaddhā paccakkhasaddhā nāma. Pasādasaddhātipi esā eva. Tassā lakkhaṇādīhi vibhāgo veditabbo.

‘‘Sampakkhandanalakkhaṇā ca, mahārāja, saddhā sampasādanalakkhaṇā cā’’ti (mi. pa. 2.1.10) hi vacanato idaṃ saddhāya **lakkhaṇaṃ** nāma. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi saddho pasanno veditabbo. Katamehi tīhi? Sīlavantānaṃ dassanakāmo hotī’’tiādinā (a. ni. 3.42) nayena vuttaṃ pana saddhāya **nimittaṃ** nāma. ‘‘Ko cāhāro saddhāya, saddhammassavanantissa vacanīya’’nti (a. ni. 10.61) ayaṃ panassā **āhāro** nāma. ‘‘Saddhāpabbajitassa, bhikkhave, bhikkhuno ayaṃ anudhammo hoti, yaṃ rūpe nibbidābahulo viharissatī’’ti ayamassa **anudhammo** nāma. ‘‘Saddhā bandhati pātheyyaṃ, sirī bhogānamāsayo’’ (saṃ. ni. 1.79). ‘‘Saddhā dutiyā purisassa hoti’’ (saṃ. ni. 1.36). ‘‘Saddhāya tarati oghaṃ’’ (saṃ. ni. 1.246). ‘‘Saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhi’’ (su. ni. 77; saṃ. ni. 1.197). ‘‘Saddhāhattho mahānāgo. Upekhāsetadantavā’’tiādīsu pana suttesu etissā baddhabhattapuṭādisarikkhatāya anekasarasatā bhagavatā pakāsitā. Imasmiṃ pana nagaropamasuttante esā acalasuppatiṭṭhitatāya esikāthambhasadisā katvā dassitā.

Saddhesikoti saddhaṃ esikāthambhaṃ katvā ariyasāvako akusalaṃ pajahatīti iminā nayena sabbapadesu yojanā kātabbā. Apicettha hirottappehi tīsu dvāresu saṃvaro sampajjati, so catupārisuddhisīlaṃ hoti. Iti imasmiṃ sutte ekādasasu ṭhānesu arahattaṃ pakkhipitvā desanāya kūṭaṃ gahitanti veditabbaṃ.

4. Dhammaññūsuttavaṇṇanā

68. Catutthe **kālaṃ jānātī**ti yuttappattakālaṃ jānāti. **Ayaṃ kālo uddesassā**ti ayaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhanakālo. **Paripucchāyā**ti atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ paripucchāya. **Yogassā**ti yoge kammaṃ pakkhipanassa. **Paṭisallānassā**ti nilīyanassa ekībhāvassa. **Dhammānudhammappaṭipanno**ti navannaṃ lokuttaradhammānaṃ anurūpadhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipanno. **Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu puggalaparoparaññū hotī**ti evaṃ bhikkhu puggalānaṃ paroparaṃ tikkhamudubhāvaṃ jānanasamattho nāma hoti.

5. Pāricchattakasuttavaṇṇanā

69. Pañcame **pannapalāso**ti patitapalāso. **Jālakajāto**ti sañjātapattapupphajālo. Tassa hi pattajālañca pupphajālañca saheva nikkhamati. **Khārakajāto**ti pāṭiyekkaṃ sañjātena suvibhattena pattajālakena ca pupphajālakena ca samannāgato. **Kuṭumalakajāto**ti sañjātamakuḷo. **Korakajāto**ti avikasitehi mahākucchīhi sambhinnamukhehi pupphehi samannāgato. **Sabbapāliphullo**ti sabbākārena supupphito. **Dibbe cattāro māse**ti dibbena āyunā cattāro māse. Manussagaṇanāya pana tāni dvādasa vassasahassāni honti. **Paricārentī**ti ito cito ca indriyāni cārenti, kīḷanti ramantīti attho.

Ābhāya phuṭaṃ hotīti tattakaṃ ṭhānaṃ obhāsena phuṭaṃ hoti. Tesañhi pupphānaṃ bālasūriyassa viya ābhā hoti, pattāni paṇṇacchattappamāṇāni, anto mahātumbamattā reṇu hoti. Pupphite pana pāricchattake ārohanakiccaṃ vā aṅkusakaṃ gahetvā namanakiccaṃ vā pupphāharaṇatthaṃ caṅgoṭakakiccaṃ vā natthi, kantanakavāto uṭṭhahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampaṭicchanakavāto sampaṭicchati, pavesanakavāto sudhammaṃ devasabhaṃ paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni rañjento santharati. Majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti yojanappamāṇo ratanapallaṅko upari tiyojanena setacchattena dhāriyamānena, tadanantaraṃ sakkassa devarañño āsanaṃ atthariyati, tato tettiṃsāya devaputtānaṃ, tato aññesaṃ mahesakkhānaṃ devānaṃ, aññataradevatānaṃ pupphakaṇṇikāva āsanaṃ hoti. Devā devasabhaṃ pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā uparikaṇṇikaṃ āhacca nipatamānā devatānaṃ tigāvutappamāṇaṃ attabhāvaṃ lākhārasaparikammasajjitaṃ viya suvaṇṇacuṇṇapiñjaraṃ viya karoti. Ekacce devā ekekaṃ pupphaṃ gahetvā aññamaññaṃ paharantāpi kīḷantiyeva. Paharaṇakālepi mahātumbappamāṇā reṇu nikkhamitvā sarīraṃ pabhāsampannehi gandhacuṇṇehi sañjatamanosilārāgaṃ viya karoti. Evaṃ sā kīḷā catūhi māsehi pariyosānaṃ gacchati. **Ayamānubhāvo**ti ayaṃ anupharituṃ ānubhāvo.

Idāni yasmā na satthā pāricchattakena atthiko, tena pana saddhiṃ upametvā satta ariyasāvake dassetukāmo, tasmā te dassetuṃ **evameva kho**tiādimāha. Tattha **pabbajjāya cetetī**ti pabbajissāmīti cinteti. **Devānaṃvā**ti devānaṃ viya. **Yāva brahmalokā saddo abbhuggacchatī**ti pathavitalato yāva brahmalokā sādhukārasaddena sabbaṃ ekasaddameva hoti. **Ayamānubhāvo**ti ayaṃ khīṇāsavassa bhikkhuno anupharaṇānubhāvo. Imasmiṃ sutte catupārisuddhisīlaṃ pabbajjānissitaṃ hoti, kasiṇaparikammaṃ paṭhamajjhānasannissitaṃ, vipassanāya saddhiṃ tayo maggā tīṇi ca phalāni arahattamaggasannissitāni honti. Desanāya heṭṭhato vā uparito vā ubhayato vā paricchedo hoti, idha pana ubhayato paricchedo. Tenetaṃ vuttaṃ. Saṅkhepato panettha vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti veditabbaṃ.

6. Sakkaccasuttavaṇṇanā

70. Chaṭṭhe **parisuddhā ca bhavissantī**ti bhiyyosomattāya parisuddhā bhavissanti nimmalā. **Sakammāragato**ti ettha sa-kāro nipātamattaṃ, kammāragato kammāruddhanagatoti attho.

7. Bhāvanāsuttavaṇṇanā

71. Sattame **ananuyuttassā**ti na yuttappayuttassa hutvā viharato. **Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭiyā aṇḍānī**ti imā kaṇhapakkhasukkapakkhavasena dve upamā vuttā. Tāsu kaṇhapakkhūpamā atthassa asādhikā, itarā sādhikāti sukkapakkhūpamāya eva attho veditabbo. **Seyyathā**ti opammatthe nipāto. **Apī**ti sambhāvanatthe. Ubhayenāpi seyyathāpi nāma, bhikkhaveti dasseti. **Kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā**ti ettha pana kiñcāpi kukkuṭiyā vuttappakārato ūnādhikānipi aṇḍāni honti, vacanasiliṭṭhatāya panetaṃ vuttaṃ. Evañhi loke siliṭṭhaṃ vacanaṃ hoti. **Tānassū**ti tāni assu, bhaveyyunti attho. **Kukkuṭiyā sammā adhisayitānī**ti tāya janettiyā kukkuṭiyā pakkhe pasāretvā tesaṃ upari sayantiyā sammā adhisayitāni. **Sammā pariseditānī**ti kālena kālaṃ utuṃ gaṇhāpentiyā suṭṭhu samantato seditāni, usmīkatānīti vuttaṃ hoti. **Sammā paribhāvitānī**ti kālena kālaṃ suṭṭhu samantato bhāvitāni, kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānīti attho.

Kiñcāpi tassā kukkuṭiyāti tassā kukkuṭiyā imaṃ tividhakiriyākaraṇena appamādaṃ katvā kiñcāpi na evaṃ icchā uppajjeyya. **Atha kho bhabbāva te**ti atha kho te kukkuṭapotakā vuttanayena sotthinā abhinibbhijjituṃ bhabbāva. Te hi yasmā tāya kukkuṭiyā evaṃ tīhākārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānāni na pūtīni honti. Yopi nesaṃ allasineho, so pariyādānaṃ gacchati, kapālaṃ tanukaṃ hoti, pādanakhasikhā ca mukhatuṇḍakañca kharaṃ hoti, sayampi pariṇāmaṃ gacchati. Kapālassa tanuttā bahiddhā āloko anto paññāyati, tasmā ‘‘ciraṃ vata mayaṃ saṃkuṭitahatthapādā sambādhe sayimha, ayañca bahi āloko dissati, ettha dāni no sukhavihāro bhavissatī’’ti nikkhamitukāmā hutvā kapālaṃ pādena paharanti, gīvaṃ pasārenti, tato taṃ kapālaṃ dvedhā bhijjati. Atha te pakkhe vidhunantā taṃkhaṇānurūpaṃ viravantā nikkhamantiyeva. Nikkhamantā ca gāmakkhettaṃ upasobhayamānā vicaranti.

Evameva khoti idaṃ opammasampaṭipādanaṃ. Taṃ evaṃ atthena saṃsandetvā veditabbaṃ – tassā kukkuṭiyā aṇḍesu adhisayanāditividhakiriyākaraṇaṃ viya hi imassa bhikkhuno bhāvanaṃ anuyuttakālo, kukkuṭiyā tividhakiriyāsampādanena aṇḍānaṃ apūtibhāvo viya bhāvanaṃ anuyuttassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇassa aparihāni. Tassā tividhakiriyākaraṇena aṇḍānaṃ allasinehapariyādānaṃ viya tassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena bhavattayānugatanikantisinehapariyādānaṃ, aṇḍakapālānaṃ tanubhāvo viya bhikkhuno avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, kukkuṭapotakānaṃ nakhatuṇḍakānaṃ thaddhabhāvo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa tikkhakharavippasannasūrabhāvo, kukkuṭapotakānaṃ pariṇāmakālo viya bhikkhuno vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vaḍḍhikālo gabbhaggahaṇakālo, kukkuṭapotakānaṃ pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā pakkhe papphoṭetvā sotthinā abhinibbhidākālo viya tassa bhikkhuno vipassanāñāṇagabbhaṃ gaṇhāpetvā vicarantassa tajjātikaṃ utusappāyaṃ vā bhojanasappāyaṃ vā puggalasappāyaṃ vā dhammassavanasappāyaṃ vā labhitvā ekāsane nisinnasseva vipassanaṃ vaḍḍhentassa anupubbādhigatena arahattamaggena avijjaṇḍakosaṃ padāletvā abhiññāpakkhe papphoṭetvā sotthinā arahattappattakālo veditabbo.

Yathā pana kukkuṭapotakānaṃ pariṇatabhāvaṃ ñatvā mātāpi aṇḍakosaṃ bhindati, evaṃ tathārūpassa bhikkhuno ñāṇaparipākaṃ ñatvā satthāpi –

> ‘‘Ucchinda sinehamattano, kumudaṃ sāradikaṃva pāṇinā;
> Santimaggameva brūhaya, nibbānaṃ sugatena desita’’nti. (dha. pa. 285) –

Ādinā nayena obhāsaṃ pharitvā gāthāya avijjaṇḍakosaṃ paharati. So gāthāpariyosāne avijjaṇḍakosaṃ bhinditvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tato paṭṭhāya yathā te kukkuṭapotakā gāmakkhettaṃ upasobhayamānā tattha vicaranti, evaṃ ayampi mahākhīṇāsavo nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā saṅghārāmaṃ upasobhayamāno vicarati.

Phalagaṇḍassāti vaḍḍhakissa. So hi olambakasaṅkhātaṃ phalaṃ cāretvā dārūnaṃ gaṇḍaṃ haratīti phalagaṇḍoti vuccati. **Vāsijaṭe**ti vāsidaṇḍakassa gahaṇaṭṭhāne. **Ettakaṃ me ajja āsavānaṃ khīṇa**nti pabbajitassa hi pabbajjāsaṅkhepena uddesena paripucchāya yonisomanasikārena vattapaṭipattiyā ca niccakālaṃ āsavā khīyanti. Evaṃ khīyamānānaṃ pana nesaṃ ‘‘ettakaṃ ajja khīṇaṃ ettakaṃ hiyyo’’ti evamassa ñāṇaṃ na hotīti attho. Imāya upamāya vipassanānisaṃso dīpito.

Hemantikenāti hemantasamayena. **Paṭippassambhantī**ti thirabhāvena parihāyanti. **Evameva kho**ti ettha mahāsamuddo viya sāsanaṃ daṭṭhabbaṃ, nāvā viya yogāvacaro, nāvāya mahāsamudde pariyāyanaṃ viya imassa bhikkhuno ūnapañcavassakāle ācariyupajjhāyānaṃ santike vicaraṇaṃ, nāvāya mahāsamuddaudakena khajjamānānaṃ bandhanānaṃ tanubhāvo viya bhikkhuno pabbajjāsaṅkhepena uddesaparipucchādīhiyeva saṃyojanānaṃ tanubhāvo, nāvāya thale ukkhittakālo viya bhikkhuno nissayamuttakassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññe vasanakālo, divā vātātapena saṃsussanaṃ viya vipassanāñāṇena taṇhāsinehassa saṃsussanaṃ, rattiṃ himodakena temanaṃ viya kammaṭṭhānaṃ nissāya uppannena pītipāmojjena cittatemanaṃ, rattindivaṃ vātātapehi ceva himodakena ca parisukkhaparitintānaṃ bandhanānaṃ dubbalabhāvo viya vipassanāñāṇapītipāmojjehi saṃyojanānaṃ bhiyyosomattāya dubbalabhāvo, pāvussakamegho viya arahattamaggañāṇaṃ, meghavuṭṭhiudakena nāvāya antopūtibhāvo viya āraddhavipassakassa rūpasattakādivasena vipassanaṃ vaḍḍhentassa okkhāyamāne pakkhāyamāne kammaṭṭhāne ekadivasaṃ utusappāyādīni laddhā ekapallaṅkena nisinnassa arahattaphalādhigamo. Pūtibandhanāya nāvāya kiñci kālaṃ ṭhānaṃ viya khīṇasaṃyojanassa arahato mahājanaṃ anuggaṇhantassa yāvatāyukaṃ ṭhānaṃ, pūtibandhanāya nāvāya anupubbena bhijjitvā apaṇṇattikabhāvūpagamo viya khīṇāsavassa upādinnakkhandhabhedena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa apaṇṇattikabhāvūpagamoti imāya upamāya saṃyojanānaṃ dubbalatā dīpitā.

8. Aggikkhandhopamasuttavaṇṇanā

72. Aṭṭhamaṃ atthuppattiyaṃ kathitaṃ. Atthuppatti panassa heṭṭhā cūḷaccharāsaṅghātasuttavaṇṇanāya (a. ni. aṭṭha. 1.1.51 ādayo) vitthāritā eva. **Passatha no**ti passatha nu. **Āliṅgitvā**ti upagūhitvā. **Upanisīdeyyā**ti samīpe nissāya nisīdeyya. **Upanipajjeyyā**ti upagantvā nipajjeyya. **Ārocayāmī**ti ācikkhāmi. **Paṭivedayāmī**ti paṭivedetvā jānāpetvā kathemi. **Vālarajjuyā**ti assavālagovālehi vaṭṭitarajjuyā. **Paccorasmi**nti uramajjhe. **Pheṇuddehaka**nti pheṇaṃ uddehitvā, ussādetvāti attho. **Attattha**nti attano diṭṭhadhammikasamparāyikalokiyalokuttaraṃ atthaṃ. **Paratthobhayatthesu**pi eseva nayo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ cūḷaccharāsaṅghātasuttassa (a. ni. 1.51 ādayo) atthuppattiyaṃ kathitameva. Idañca pana suttaṃ kathetvā satthā cūḷaccharāsaṅghātasuttaṃ kathesi. Navamaṃ uttānatthameva.

10. Arakasuttavaṇṇanā

74. Dasame **paritta**nti appaṃ thokaṃ. Tañhi sarasaparittatāyapi khaṇaparittatāyapi ṭhitiparittatāyapi parittameva. Lahuṃ uppajjitvā nirujjhanato **lahukaṃ. Mantāyaṃ boddhabba**nti mantāya boddhabbaṃ, paññāya jānitabbanti attho. **Pabbateyyā**ti pabbatasambhavā. **Hārahārinī**ti rukkhanaḷaveḷuādīni haritabbāni harituṃ samatthā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Mahāvaggo sattamo.

8. Vinayavaggo

1. Paṭhamavinayadharasuttavaṇṇanā

75. Aṭṭhamassa paṭhame **āpattiṃ jānātī**ti āpattiṃyeva āpattīti jānāti. Sesapadesupi eseva nayo.

2. Dutiyavinayadharasuttavaṇṇanā

76. Dutiye **svāgatānī**ti suāgatāni suppaguṇāni. **Suvibhattānī**ti koṭṭhāsato suṭṭhu vibhattāni. **Suppavattīnī**ti āvajjitāvajjitaṭṭhāne suṭṭhu pavattāni daḷhappaguṇāni. **Suvinicchitānī**ti suṭṭhu vinicchitāni. **Suttaso**ti vibhaṅgato. **Anubyañjanaso**ti khandhakaparivārato.

3. Tatiyavinayadharasuttavaṇṇanā

77. Tatiye **vinaye kho pana ṭhito hotī**ti vinayalakkhaṇe patiṭṭhito hoti. **Asaṃhīro**ti na sakkā hoti gahitaggahaṇaṃ vissajjāpetuṃ.

9. Satthusāsanasuttavaṇṇanā

83. Navame **eko**ti adutiyo. **Vūpakaṭṭho**ti kāyena gaṇato, cittena kilesehi vūpakaṭṭho vivekaṭṭho dūrībhūto. **Appamatto**ti satiavippavāse ṭhito. **Pahitatto**ti pesitatto. **Nibbidāyā**ti vaṭṭe ukkaṇṭhanatthāya. **Virāgāyā**ti rāgādīnaṃ virajjanatthāya. **Nirodhāyā**ti appavattikaraṇatthāya. **Vūpasamāyā**ti kilesavūpasamāya appavattiyā. **Abhiññāyā**ti tilakkhaṇaṃ āropetvā abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti maggasaṅkhātassa sambodhassa atthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānassa sacchikaraṇatthāya.

10. Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā

84. Dasame adhikaraṇāni samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā. Uppannuppannāna**nti uppannānaṃ uppannānaṃ. **Adhikaraṇāna**nti vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇanti imesaṃ catunnaṃ. **Samathāya vūpasamāyā**ti samathatthañceva vūpasamanatthañca. **Sammukhāvinayo dātabbo…pe… tiṇavatthārako**ti ime satta samathā dātabbā. Tesaṃ vinicchayo vinayasaṃvaṇṇanato (cūḷava. aṭṭha. 186-187 ādayo) gahetabbo. Apica dīghanikāye saṅgītisuttavaṇṇanāyampi (dī. ni. aṭṭha. 3.331 adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā) vitthāritoyeva, tathā majjhimanikāye sāmagāmasuttavaṇṇanāyāti (ma. ni. aṭṭha. 3.46).

Vinayavaggo aṭṭhamo.

Ito parāni satta suttāni uttānatthāneva. Na hettha kiñci heṭṭhā avuttanayaṃ nāma atthīti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Sattakanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Visuddhimaggo

(Dutiyo bhāgo)

12. Iddhividhaniddeso

Abhiññākathā

365. Idāni yāsaṃ lokikābhiññānaṃ vasena ayaṃ samādhibhāvanā abhiññānisaṃsāti vuttā, tā abhiññā sampādetuṃ yasmā pathavīkasiṇādīsu adhigatacatutthajjhānena yoginā yogo kātabbo. Evañhissa sā samādhibhāvanā adhigatānisaṃsā ceva bhavissati thiratarā ca, so adhigatānisaṃsāya thiratarāya samādhibhāvanāya samannāgato sukheneva paññābhāvanaṃ sampādessati. Tasmā abhiññākathaṃ tāva ārabhissāma.

Bhagavatā hi adhigatacatutthajjhānasamādhīnaṃ kulaputtānaṃ samādhibhāvanānisaṃsadassanatthañceva uttaruttari paṇītapaṇītadhammadesanatthañca ''so evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte iddhividhāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti ekopi hutvā bahudhā hotī''tiādinā (dī. ni. 1.238) nayena iddhividhaṃ, dibbasotadhātuñāṇaṃ, cetopariyañāṇaṃ, pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, sattānaṃ cutūpapāte ñāṇanti pañca lokikābhiññā vuttā.

Tattha ekopi hutvā bahudhā hotītiādikaṃ iddhivikubbanaṃ kātukāmena ādikammikena yoginā odātakasiṇapariyantesu aṭṭhasu kasiṇesu aṭṭha aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā –

Kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato, kasiṇānulomapaṭilomato, jhānānulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kasiṇukkantikato, jhānakasiṇukkantikato, aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito, aṅgārammaṇasaṅkantito, aṅgavavatthāpanato, ārammaṇavavatthāpanatoti.

Imehi cuddasahi ākārehi cittaṃ paridametabbaṃ.

366. Katamaṃ panettha kasiṇānulomaṃ…pe… katamaṃ ārammaṇavavatthāpananti. Idha bhikkhu pathavīkasiṇe jhānaṃ samāpajjati, tato āpokasiṇeti evaṃ paṭipāṭiyā aṭṭhasu kasiṇesu satakkhattumpi sahassakkhattumpi samāpajjati, idaṃ **kasiṇānulomaṃ** nāma.

Odātakasiṇato pana paṭṭhāya tatheva paṭilomakkamena samāpajjanaṃ **kasiṇapaṭilomaṃ** nāma.

Pathavīkasiṇato paṭṭhāya yāva odātakasiṇaṃ, odātakasiṇatopi paṭṭhāya yāva pathavīkasiṇanti evaṃ anulomapaṭilomavasena punappunaṃ samāpajjanaṃ **kasiṇānulomapaṭilomaṃ** nāma.

Paṭhamajjhānato pana paṭṭhāya paṭipāṭiyā yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ, tāva punappunaṃ samāpajjanaṃ **jhānānulomaṃ** nāma.

Nevasaññānāsaññāyatanato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānaṃ, tāva punappunaṃ samāpajjanaṃ **jhānapaṭilomaṃ** nāma.

Paṭhamajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ, nevasaññānāsaññāyatanato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānanti evaṃ anulomapaṭilomavasena punappunaṃ samāpajjanaṃ **jhānānulomapaṭilomaṃ** nāma.

Pathavīkasiṇe pana paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tattheva tatiyaṃ samāpajjati, tato tadeva ugghāṭetvā ākāsānañcāyatanaṃ, tato ākiñcaññāyatananti evaṃ kasiṇaṃ anukkamitvā jhānasseva ekantarikabhāvena ukkamanaṃ **jhānukkantikaṃ** nāma. Evaṃ āpokasiṇādimūlikāpi yojanā kātabbā.

Pathavīkasiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā puna tadeva tejokasiṇe, tato nīlakasiṇe, tato lohitakasiṇeti iminā nayena jhānaṃ anukkamitvā kasiṇasseva ekantarikabhāvena ukkamanaṃ **kasiṇukkantikaṃ** nāma.

Pathavīkasiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tato tejokasiṇe tatiyaṃ, nīlakasiṇaṃ ugghāṭetvā ākāsānañcāyatanaṃ, lohitakasiṇato ākiñcaññāyatananti iminā nayena jhānassa ceva kasiṇassa ca ukkamanaṃ **jhānakasiṇukkantikaṃ** nāma.

Pathavīkasiṇe pana paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tattheva itaresampi samāpajjanaṃ **aṅgasaṅkantikaṃ** nāma.

Pathavīkasiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tadeva āpokasiṇe…pe… tadeva odātakasiṇeti evaṃ sabbakasiṇesu ekasseva jhānassa samāpajjanaṃ **ārammaṇasaṅkantikaṃ** nāma.

Pathavīkasiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā āpokasiṇe dutiyaṃ, tejokasiṇe tatiyaṃ, vāyokasiṇe catutthaṃ, nīlakasiṇaṃ ugghāṭetvā ākāsānañcāyatanaṃ, pītakasiṇato viññāṇañcāyatanaṃ, lohitakasiṇato ākiñcaññāyatanaṃ, odātakasiṇato nevasaññānāsaññāyatananti evaṃ ekantarikavasena aṅgānañca ārammaṇānañca saṅkamanaṃ **aṅgārammaṇasaṅkantikaṃ** nāma.

Paṭhamaṃ jhānaṃ pana pañcaṅgikanti vavatthapetvā dutiyaṃ tivaṅgikaṃ, tatiyaṃ duvaṅgikaṃ, tathā catutthaṃ ākāsānañcāyatanaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatananti evaṃ jhānaṅgamattasseva vavatthāpanaṃ **aṅgavavatthāpanaṃ** nāma.

Tathā idaṃ pathavīkasiṇanti vavatthapetvā idaṃ āpokasiṇaṃ…pe… idaṃ odātakasiṇanti evaṃ ārammaṇamattasseva vavatthāpanaṃ **ārammaṇavavatthāpanaṃ** nāma. Aṅgārammaṇavavatthāpanampi eke icchanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā addhā taṃ bhāvanāmukhaṃ na hoti.

367. Imehi pana cuddasahi ākārehi cittaṃ aparidametvā pubbe abhāvitabhāvano ādikammiko yogāvacaro iddhivikubbanaṃ sampādessatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ādikammikassa hi kasiṇaparikammampi bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Katakasiṇaparikammassa nimittuppādanaṃ bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Uppanne nimitte taṃ vaḍḍhetvā appanādhigamo bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Adhigatappanassa cuddasahākārehi cittaparidamanaṃ bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Cuddasahākārehi paridamitacittassāpi iddhivikubbanaṃ nāma bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Vikubbanappattassāpi khippanisantibhāvo nāma bhāro, satesu sahassesu vā ekova khippanisantī hoti. Therambatthale mahārohaṇaguttattherassa gilānupaṭṭhānaṃ āgatesu tiṃsamattesu iddhimantasahassesu upasampadāya aṭṭhavassiko rakkhitatthero viya. Tassānubhāvo pathavīkasiṇaniddese (visuddhi. 1.78 ādayo) vuttoyeva. Taṃ panassānubhāvaṃ disvā thero āha ''āvuso, sace rakkhito nābhavissa sabbe garahappattā assāma 'nāgarājānaṃ rakkhituṃ nāsakkhiṃsū'ti. Tasmā attanā gahetvā vicaritabbaṃ āvudhaṃ nāma malaṃ sodhetvāva gahetvā vicarituṃ vaṭṭatī''ti. Te therassa ovāde ṭhatvā tiṃsasahassāpi bhikkhū khippanisantino ahesuṃ.

Khippanisantiyāpi ca sati parassa patiṭṭhābhāvo bhāro, satesu sahassesu vā ekova hoti, giribhaṇḍavāhanapūjāya mārena aṅgāravasse pavattite ākāse pathaviṃ māpetvā aṅgāravassaparittārako thero viya.

Balavapubbayogānaṃ pana buddhapaccekabuddhaaggasāvakādīnaṃ vināpi iminā vuttappakārena bhāvanānukkamena arahattapaṭilābheneva idañca iddhivikubbanaṃ aññe ca paṭisambhidādibhedā guṇā ijjhanti. Tasmā yathā piḷandhanavikatiṃ kattukāmo suvaṇṇakāro aggidhamanādīhi suvaṇṇaṃ muduṃ kammaññaṃ katvāva karoti, yathā ca bhājanavikatiṃ kattukāmo kumbhakāro mattikaṃ suparimadditaṃ muduṃ katvā karoti, evameva ādikammikena imehi cuddasahākārehi cittaṃ paridametvā chandasīsacittasīsavīriyasīsavīmaṃsāsīsasamāpajjanavasena ceva āvajjanādivasībhāvavasena ca muduṃ kammaññaṃ katvā iddhividhāya yogo karaṇīyo. Pubbahetusampannena pana kasiṇesu catutthajjhānamatte ciṇṇavasināpi kātuṃ vaṭṭati. Yathā panettha yogo kātabbo, taṃ vidhiṃ dassento bhagavā ‘‘so evaṃ samāhite citte’’tiādimāha.

368. Tatrāyaṃ pāḷinayānusāreneva vinicchayakathā. Tattha **so**ti so adhigatacatutthajjhāno yogī. **Evan**ti catutthajjhānakkamanidassanametaṃ. Iminā paṭhamajjhānādhigamādinā kamena catutthajjhānaṃ paṭilabhitvāti vuttaṃ hoti. **Samāhite**ti iminā catutthajjhānasamādhinā samāhite. **Citte**ti rūpāvacaracitte. **Parisuddhe**tiādīsu pana upekkhāsatipārisuddhibhāvena parisuddhe. Parisuddhattāyeva **pariyodāte,** pabhassareti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayānaṃ ghātena vihatarāgādiaṅgaṇattā **anaṅgaṇe**. Anaṅgaṇattāyeva **vigatūpakkilese**. Aṅgaṇena hi taṃ cittaṃ upakkilissati. Subhāvitattā **mudubhūte,** vasībhāvappatteti vuttaṃ hoti. Vase vattamānaṃ hi cittaṃ mudunti vuccati. Muduttāyeva ca **kammaniye,** kammakkhame kammayoggeti vuttaṃ hoti. Muduṃ hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti sudantamiva suvaṇṇaṃ, tañca ubhayampi subhāvitattāyevāti. Yathāha ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ muduñca hoti kammaniyañca, yathayidaṃ, bhikkhave, citta’’nti (a. ni. 1.22).

Etesu parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā **ṭhite**. Ṭhitattāyeva **āneñjappatte,** acale niriñjaneti vuttaṃ hoti. Mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā **ṭhite**. Saddhādīhi pariggahitattā **āneñjappatte**. Saddhāpariggahitaṃ hi cittaṃ assaddhiyena na iñjati. Vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati. Satipariggahitaṃ pamādena na iñjati. Samādhipariggahitaṃ uddhaccena na iñjati. Paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati. Obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya.

Aparo nayo, catutthajjhānasamādhinā **samāhite**. Nīvaraṇadūrabhāvena **parisuddhe**. Vitakkādisamatikkamena **pariyodāte**. Jhānapaṭilābhapaccayānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena **anaṅgaṇe**. Abhijjhādīnaṃ cittassa upakkilesānaṃ vigamena **vigatūpakkilese**. Ubhayampi cetaṃ anaṅgaṇasuttavatthasuttānusārena (ma. ni. 1.57 ādayo) veditabbaṃ. Vasippattiyā **mudubhūte**. Iddhipādabhāvūpagamena **kammaniye**. Bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamena **ṭhite āneñjappatte**. Yathā āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhiteti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya pādakaṃ padaṭṭhānabhūtanti.

Dasaiddhikathā

369. **Iddhividhāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī**ti ettha ijjhanaṭṭhena **iddhi,** nipphattiatthena paṭilābhaṭṭhena cāti vuttaṃ hoti. Yañhi nipphajjati paṭilabbhati ca, taṃ ijjhatīti vuccati. Yathāha ‘‘kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetaṃ samijjhatī’’ti (su. ni. 772). Tathā ‘‘nekkhammaṃ ijjhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyaṃ. Arahattamaggo ijjhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriya’’nti (paṭi. ma. 3.32).

Aparo nayo, ijjhanaṭṭhena iddhi. Upāyasampadāyetamadhivacanaṃ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavanato. Yathāha – ‘‘ayaṃ kho citto gahapati sīlavā kalyāṇadhammo, sace paṇidahissati ‘anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī’ti, tassa kho ayaṃ ijjhissati sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā’’ti (saṃ. ni. 4.352).

Aparo nayo, etāya sattā ijjhantīti iddhi. **Ijjhantī**ti iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti vuttaṃ hoti. Sā dasavidhā. Yathāha **‘‘kati iddhiyo**ti dasa iddhiyo’’. Puna caparaṃ āha ‘‘katamā dasa iddhiyo? Adhiṭṭhānā iddhi, vikubbanā iddhi, manomayā iddhi, ñāṇavipphārā iddhi, samādhivipphārā iddhi, ariyā iddhi, kammavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhī’’ti (paṭi. ma. 3.9).

370. Tattha ‘‘pakatiyā eko bahukaṃ āvajjati. Sataṃ vā sahassaṃ vā satasahassaṃ vā āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti ‘bahuko homī’’’ti (paṭi. ma. 3.10) evaṃ vibhajitvā dassitā iddhi adhiṭṭhānavasena nipphannattā **adhiṭṭhānā iddhi** nāma.

371. ‘‘So pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti nāgavaṇṇaṃ vā…pe… vividhampi senābyūhaṃ dassetī’’ti (paṭi. ma. 3.13) evaṃ āgatā iddhi pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā **vikubbanā iddhi** nāma.

372. ‘‘Idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomaya’’nti (paṭi. ma. 3.14) iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva manomayassa sarīrassa nipphattivasena pavattattā **manomayā iddhi** nāma.

373. Ñāṇuppattito pana pubbe vā pacchā vā taṃkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbatto viseso **ñāṇavipphārā iddhi** nāma. Vuttañhetaṃ – ‘‘aniccānupassanāya niccasaññāya pahānaṭṭho ijjhatīti ñāṇavipphārā iddhi…pe… arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānaṭṭho ijjhatīti ñāṇavipphārā iddhi. Āyasmato bākkulassa ñāṇavipphārā iddhi. Āyasmato saṃkiccassa ñāṇavipphārā iddhi. Āyasmato bhūtapālassa ñāṇavipphārā iddhī’’ti (paṭi. ma. 3.15).

Tattha **āyasmā bākkulo** daharova maṅgaladivase nadiyā nhāpiyamāno dhātiyā pamādena sote patito. Tamenaṃ maccho gilitvā bārāṇasītitthaṃ agamāsi. Tatra taṃ macchabandho gahetvā seṭṭhibhariyāya vikkiṇi. Sā macche sinehaṃ uppādetvā ahameva naṃ pacissāmīti phālentī macchakucchiyaṃ suvaṇṇabimbaṃ viya dārakaṃ disvā putto me laddhoti somanassajātā ahosi. Iti macchakucchiyaṃ arogabhāvo āyasmato bākkulassa pacchimabhavikassa tena attabhāvena paṭilabhitabbaarahattamaggañāṇānubhāvena nibbattattā ñāṇavipphārā iddhi nāma. Vatthu pana vitthārena kathetabbaṃ.

Saṃkiccattherassa pana gabbhagatasseva mātā kālamakāsi. Tassā citakaṃ āropetvā sūlehi vijjhitvā jhāpiyamānāya dārako sūlakoṭiyā akkhikūṭe pahāraṃ labhitvā saddaṃ akāsi. Tato dārako jīvatīti otāretvā kucchiṃ phāletvā dārakaṃ ayyikāya adaṃsu. So tāya paṭijaggito vuddhimanvāya pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Iti vuttanayeneva dārucitakāya arogabhāvo āyasmato saṃkiccassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

Bhūtapāladārakassa pana pitā rājagahe daliddamanusso. So dārūnaṃ atthāya sakaṭena aṭaviṃ gantvā dārubhāraṃ katvā sāyaṃ nagaradvārasamīpaṃ patto. Athassa goṇā yugaṃ ossajjitvā nagaraṃ pavisiṃsu. So sakaṭamūle puttakaṃ nisīdāpetvā goṇānaṃ anupadaṃ gacchanto nagarameva pāvisi. Tassa anikkhantasseva dvāraṃ pihitaṃ. Dārakassa vāḷayakkhānucaritepi bahinagare tiyāmarattiṃ arogabhāvo vuttanayeneva ñāṇavipphārā iddhi nāma. Vatthu pana vitthāretabbaṃ.

374. Samādhito pubbe vā pacchā vā taṃkhaṇe vā samathānubhāvanibbatto viseso **samādhivipphārā iddhi**. Vuttañhetaṃ ‘‘paṭhamajjhānena nīvaraṇānaṃ pahānaṭṭho ijjhatīti samādhivipphārā iddhi…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāya pahānaṭṭho ijjhatīti samādhivipphārā iddhi. Āyasmato sāriputtassa samādhivipphārā iddhi, āyasmato sañjīvassa, āyasmato khāṇukoṇḍaññassa, uttarāya upāsikāya, sāmāvatiyā upāsikāya samādhivipphārā iddhī’’ti (paṭi. ma. 3.16).

Tattha yadā **āyasmato sāriputtassa** mahāmoggallānattherena saddhiṃ kapotakandarāyaṃ viharato juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi ajjhokāse nisinnassa eko duṭṭhayakkho sahāyakena yakkhena vāriyamānopi sīse pahāraṃ adāsi. Yassa meghassa viya gajjato saddo ahosi. Tadā thero tassa paharaṇasamaye samāpattiṃ appesi. Athassa tena pahārena na koci ābādho ahosi. Ayaṃ tassāyasmato samādhivipphārā iddhi. Vatthu pana udāne (udā. 34) āgatameva.

Sañjīvattheraṃ pana nirodhasamāpannaṃ kālakatoti sallakkhetvā gopālakādayo tiṇakaṭṭhagomayāni saṅkaḍḍhetvā aggiṃ adaṃsu. Therassa cīvare aṃsumattampi najjhāyittha. Ayamassa anupubbasamāpattivasena pavattasamathānubhāvanibbattattā samādhivipphārā iddhi. Vatthu pana sutte (ma. ni. 1.507) āgatameva.

Khāṇukoṇḍaññatthero pana pakatiyāva samāpattibahulo. So aññatarasmiṃ araññe rattiṃ samāpattiṃ appetvā nisīdi. Pañcasatā corā bhaṇḍakaṃ thenetvā gacchantā ‘‘idāni amhākaṃ anupathaṃ āgacchantā natthī’’ti vissamitukāmā bhaṇḍakaṃ oropayamānā ‘‘khāṇuko aya’’nti maññamānā therasseva upari sabbabhaṇḍakāni ṭhapesuṃ. Tesaṃ vissamitvā gacchantānaṃ paṭhamaṃ ṭhapitabhaṇḍakassa gahaṇakāle kālaparicchedavasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṃ disvā bhītā viraviṃsu. Thero ‘‘mā bhāyittha upāsakā, bhikkhu aha’’nti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇiṃsu (dha. pa. aṭṭha. 1.1). Ayamettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthaṭassa therassa ābādhābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Uttarā pana upāsikā puṇṇaseṭṭhissa dhītā. Tassā sirimā nāma gaṇikā issāpakatā tattatelakaṭāhaṃ sīse āsiñci. Uttarā taṃkhaṇaññeva mettaṃ samāpajji. Telaṃ pokkharapattato udakabindu viya vivaṭṭamānaṃ agamāsi. Ayamassā samādhivipphārā iddhi. Vatthu pana vitthāretabbaṃ.

Sāmāvatī nāma udenassa rañño aggamahesī. Māgaṇḍiyabrāhmaṇo attano dhītāya aggamahesiṭṭhānaṃ patthayamāno tassā vīṇāya āsīvisaṃ pakkhipāpetvā rājānaṃ āha ‘‘mahārāja, sāmāvatī taṃ māretukāmā vīṇāya āsīvisaṃ gahetvā pariharatī’’ti. Rājā taṃ disvā kupito sāmāvatiṃ vadhissāmīti dhanuṃ āropetvā visapītaṃ khurappaṃ sannayhi. Sāmāvatī saparivārā rājānaṃ mettāya phari. Rājā neva saraṃ khipituṃ na oropetuṃ sakkonto vedhamāno aṭṭhāsi. Tato naṃ devī āha ‘‘kiṃ, mahārāja, kilamasī’’ti? ‘‘Āma kilamāmī’’ti. ‘‘Tena hi dhanuṃ oropehī’’ti. Saro rañño pādamūleyeva pati. Tato naṃ devī ‘‘mahārāja, appaduṭṭhassa nappadussitabba’’nti ovadi. Iti rañño saraṃ muñcituṃ avisahanabhāvo sāmāvatiyā upāsikāya samādhivipphārā iddhīti.

375. Paṭikkūlādīsu appaṭikkūlasaññivihārādikā pana **ariyā iddhi** nāma. Yathāha – ‘‘katamā ariyā iddhi? Idha – bhikkhu sace ākaṅkhati ‘paṭikkūle appaṭikkūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikkūlasaññī tattha viharati…pe… upekkhako tattha viharati sato sampajāno’’ti (paṭi. ma. 3.17). Ayañhi cetovasippattānaṃ ariyānaṃyeva sambhavato **ariyā iddhī**ti vuccati.

Etāya hi samannāgato khīṇāsavo bhikkhu paṭikkūle aniṭṭhe vatthusmiṃ mettāpharaṇaṃ vā dhātumanasikāraṃ vā karonto appaṭikkūlasaññī viharati. Appaṭikkūle iṭṭhe vatthusmiṃ asubhapharaṇaṃ vā aniccanti manasikāraṃ vā karonto paṭikkūlasaññī viharati. Tathā paṭikkūlāpaṭikkūlesu tadeva mettāpharaṇaṃ vā dhātumanasikāraṃ vā karonto appaṭikkūlasaññī viharati. Appaṭikkūlapaṭikkūlesu ca tadeva asubhapharaṇaṃ vā aniccanti manasikāraṃ vā karonto paṭikkūlasaññī viharati. Cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hotītiādinā nayena vuttaṃ pana chaḷaṅgupekkhaṃ pavattayamāno paṭikkūle ca appaṭikkūle ca tadubhayaṃ abhinivajjitvā upekkhako viharati sato sampajāno. Paṭisambhidāyañhi ‘‘kathaṃ paṭikkūle appaṭikkūlasaññī viharati? Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati dhātuso vā upasaṃharatī’’tiādinā (paṭi. ma. 3.17) nayena ayameva attho vibhatto. Ayaṃ cetovasippattānaṃ ariyānaṃyeva sambhavato ariyā iddhīti vuccati.

376. Pakkhīādīnaṃ pana vehāsagamanādikā **kammavipākajā iddhi** nāma. Yathāha – ‘‘katamā kammavipākajā iddhi? Sabbesaṃ pakkhīnaṃ sabbesaṃ devānaṃ ekaccānaṃ manussānaṃ ekaccānañca vinipātikānaṃ ayaṃ kammavipākajā iddhī’’ti (paṭi. ma. 3.18). Ettha hi sabbesaṃ pakkhīnaṃ jhānaṃ vā vipassanaṃ vā vināyeva ākāsena gamanaṃ. Tathā sabbesaṃ devānaṃ paṭhamakappikānañca ekaccānaṃ manussānaṃ. Tathā piyaṅkaramātā (saṃ. ni. 1.240) yakkhinī uttaramātā phussamittā dhammaguttāti evamādīnaṃ ekaccānaṃ vinipātikānaṃ ākāsena gamanaṃ kammavipākajā iddhīti.

377. Cakkavattiādīnaṃ vehāsagamanādikā pana **puññavato iddhi** nāma. Yathāha ‘‘katamā puññavato iddhi? Rājā cakkavattī vehāsaṃ gacchati saddhiṃ caturaṅginiyā senāya antamaso assabandhagobandhapurise upādāya. Jotikassa gahapatissa puññavato iddhi. Jaṭilakassa gahapatissa puññavato iddhi. Ghositassa gahapatissa puññavato iddhi. Meṇḍakassa gahapatissa puññavato iddhi. Pañcannaṃ mahāpuññānaṃ puññavato iddhī’’ti. Saṅkhepato pana paripākaṃ gate puññasambhāre ijjhanakaviseso puññavato iddhi.

Ettha ca **jotikassa** gahapatissa pathaviṃ bhinditvā maṇipāsādo uṭṭhahi. Catusaṭṭhi ca kapparukkhāti ayamassa puññavato iddhi. **Jaṭilakassa** asītihattho suvaṇṇapabbato nibbatti. **Ghositassa** sattasu ṭhānesu māraṇatthāya upakkame katepi arogabhāvo puññavato iddhi. **Meṇḍakassa** ekakarīsamatte padese sattaratanamayānaṃ meṇḍakānaṃ pātubhāvo puññavato iddhi. Pañca mahāpuññā nāma meṇḍakaseṭṭhi, tassa bhariyā candapadumasirī, putto dhanañcayaseṭṭhi, suṇisā sumanadevī, dāso puṇṇo nāmāti. Tesu seṭṭhissa sīsaṃ nhātassa ākāsaṃ ullokanakāle aḍḍhateḷasakoṭṭhasahassāni ākāsato rattasālīnaṃ pūrenti. Bhariyāya nāḷikodanamattampi gahetvā sakalajambudīpavāsike parivisamānāya bhattaṃ na khīyati. Puttassa sahassatthavikaṃ gahetvā sakalajambudīpavāsikānampi dentassa kahāpaṇā na khīyanti. Suṇisāya ekaṃ vīhitumbaṃ gahetvā sakalajambudīpavāsikānampi bhājayamānāya dhaññaṃ na khīyati. Dāsassa ekena naṅgalena kasato ito satta ito sattāti cuddasa maggā honti. Ayaṃ nesaṃ puññavato iddhi.

378. Vijjādharādīnaṃ vehāsagamanādikā pana **vijjāmayā iddhi**. Yathāha ‘‘katamā vijjāmayā iddhi? Vijjādharā vijjaṃ parijapitvā vehāsaṃ gacchanti. Ākāse antalikkhe hatthimpi dassenti…pe… vividhampi senābyūhaṃ dassentī’’ti (paṭi. ma. 3.18).

379. Tena tena pana sammāpayogena tassa tassa kammassa ijjhanaṃ **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi**. Yathāha – ‘‘nekkhammena kāmacchandassa pahānaṭṭho ijjhatīti tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi…pe… arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānaṭṭho ijjhatīti tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhī’’ti (paṭi. ma. 3.18). Ettha ca paṭipattisaṅkhātasseva sammāpayogassa dīpanavasena purimapāḷisadisāva pāḷi āgatā. Aṭṭhakathāyaṃ pana sakaṭabyūhādikaraṇavasena yaṃkiñci sippakammaṃ yaṃkiñci vejjakammaṃ tiṇṇaṃ bedānaṃ uggahaṇaṃ tiṇṇaṃ piṭakānaṃ uggahaṇaṃ antamaso kasanavapanādīni upādāya taṃ taṃ kammaṃ katvā nibbattaviseso tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhīti āgatā. (10)

Iti imāsu dasasu iddhīsu iddhividhāyāti imasmiṃ pade adhiṭṭhānā iddhiyeva āgatā. Imasmiṃ panatthe vikubbanāmanomayāiddhiyopi icchitabbā eva.

380. **Iddhividhāyā**ti iddhikoṭṭhāsāya, iddhivikappāya vā. **Cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī**ti so bhikkhu vuttappakāravasena tasmiṃ citte abhiññāpādake jāte iddhividhādhigamatthāya parikammacittaṃ abhinīharati kasiṇārammaṇato apanetvā iddhividhābhimukhaṃ peseti. **Abhininnāmetī**ti adhigantabbaiddhipoṇaṃ iddhipabbhāraṃ karoti. **So**ti so evaṃ katacittābhinīhāro bhikkhu. **Anekavihita**nti anekavidhaṃ nānappakārakaṃ. **Iddhividha**nti iddhikoṭṭhāsaṃ. **Paccanubhotī**ti paccanubhavati, phusati sacchikaroti pāpuṇātīti attho. Idānissa anekavihitabhāvaṃ dassento ‘‘ekopi hutvā’’tiādimāha. Tattha **ekopi hutvā**ti iddhikaraṇato pubbe pakatiyā ekopi hutvā. **Bahudhā hotī**ti bahūnaṃ santike caṅkamitukāmo vā sajjhāyaṃ vā kattukāmo pañhaṃ vā pucchitukāmo hutvā satampi sahassampi hoti. Kathaṃ panāyamevaṃ hoti? Iddhiyā catasso bhūmiyo cattāro pādā aṭṭha padāni soḷasa ca mūlāni sampādetvā ñāṇena adhiṭṭhahanto.

381. Tattha **catasso bhūmiyo**ti cattāri jhānāni veditabbāni. Vuttañhetaṃ dhammasenāpatinā ‘‘iddhiyā katamā catasso bhūmiyo? Vivekajabhūmi paṭhamaṃ jhānaṃ, pītisukhabhūmi dutiyaṃ jhānaṃ, upekkhāsukhabhūmi tatiyaṃ jhānaṃ, adukkhamasukhabhūmi catutthaṃ jhānaṃ. Iddhiyā imā catasso bhūmiyo iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya iddhivikubbanatāya iddhivisavitāya iddhivasitāya iddhivesārajjāya saṃvattantī’’ti (paṭi. ma. 3.9). Ettha ca purimāni tīṇi jhānāni yasmā pītipharaṇena ca sukhapharaṇena ca sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā lahumudukammaññakāyo iddhiṃ pāpuṇāti, tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya saṃvattanato sambhārabhūmiyoti veditabbāni. Catutthajjhānaṃ pana iddhilābhāya pakatibhūmiyeva.

382. **Cattāro pādā**ti cattāro iddhipādā veditabbā. Vuttañhetaṃ ‘‘iddhiyā katame cattāro pādā? Idha bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Vīriya… citta… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Iddhiyā ime cattāro pādā iddhilābhāya…pe… iddhivesārajjāya saṃvattantī’’ti (paṭi. ma. 3.9). Ettha ca chandahetuko chandādhiko vā samādhi **chandasamādhi**. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. Catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. **Samannāgata**nti chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārehi ca upetaṃ. **Iddhipāda**nti nipphattipariyāyena vā ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ abhiññācittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetasikarāsinti attho. Vuttañhetaṃ ‘‘iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho’’ti (vibha. 434).

Atha vā pajjate anenāti pādo. Pāpuṇīyatīti attho. Iddhiyā pādo iddhipādo. Chandādīnametaṃ adhivacanaṃ. Yathāha – ‘‘chandañce, bhikkhave, bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati chandasamādhi. So anuppannānaṃ pāpakānaṃ…pe… padahati, ime vuccanti padhānasaṅkhārā. Iti ayañca chando ayañca chandasamādhi ime ca padhānasaṅkhārā, ayaṃ vuccati, bhikkhave, chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’’ti (saṃ. ni. 5.825). Evaṃ sesiddhipādesupi attho veditabbo.

383. **Aṭṭha padānī**ti chandādīni aṭṭha veditabbāni. Vuttañhetaṃ ‘‘iddhiyā katamāni aṭṭha padāni? Chandañce bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassekaggataṃ. Chando na samādhi, samādhi na chando. Añño chando, añño samādhi. Vīriyañce bhikkhu… cittañce bhikkhu… vīmaṃsañce bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassekaggataṃ. Vīmaṃsā na samādhi, samādhi na vīmaṃsā. Aññā vīmaṃsā, añño samādhi. Iddhiyā imāni aṭṭha padāni iddhilābhāya…pe… iddhivesārajjāya saṃvattantī’’ti (paṭi. ma. 3.9). Ettha hi iddhimuppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyuttova iddhilābhāya saṃvattati; tathā vīriyādayo. Tasmā imāni aṭṭha padāni vuttānīti veditabbāni.

384. **Soḷasa mūlānī**ti soḷasahi ākārehi āneñjatā cittassa veditabbā. Vuttañhetaṃ – ‘‘iddhiyā kati mūlāni? Soḷasa mūlāni – anonataṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ, anunnataṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ, anabhinataṃ cittaṃ rāge na iñjatīti āneñjaṃ, anapanataṃ cittaṃ byāpāde na iñjatīti āneñjaṃ, anissitaṃ cittaṃ diṭṭhiyā na iñjatīti āneñjaṃ, appaṭibaddhaṃ cittaṃ chandarāge na iñjatīti āneñjaṃ, vippamuttaṃ cittaṃ kāmarāge na iñjatīti āneñjaṃ, visaṃyuttaṃ cittaṃ kilese na iñjatīti āneñjaṃ, vimariyādikataṃ cittaṃ kilesamariyāde na iñjatīti āneñjaṃ, ekattagataṃ cittaṃ nānattakilese na iñjatīti āneñjaṃ, saddhāya pariggahitaṃ cittaṃ assaddhiye na iñjatīti āneñjaṃ, vīriyena pariggahitaṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ, satiyā pariggahitaṃ cittaṃ pamāde na iñjatīti āneñjaṃ, samādhinā pariggahitaṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ, paññāya pariggahitaṃ cittaṃ avijjāya na iñjatīti āneñjaṃ, obhāsagataṃ cittaṃ avijjandhakāre na iñjatīti āneñjaṃ. Iddhiyā imāni soḷasa mūlāni iddhilābhāya…pe… iddhivesārajjāya saṃvattantī''ti (paṭi. ma. 3.9).

Kāmañca esa attho evaṃ samāhite cittetiādināpi siddhoyeva, paṭhamajjhānādīnaṃ pana iddhiyā bhūmipādapadamūlabhāvadassanatthaṃ puna vutto. Purimo ca suttesu āgatanayo. Ayaṃ paṭisambhidāyaṃ. Iti ubhayattha asammohatthampi puna vutto.

385. **Ñāṇena adhiṭṭhahanto**ti svāyamete iddhiyā bhūmipādapadabhūte dhamme sampādetvā abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace sataṃ icchati ''sataṃ homi sataṃ homī''ti parikammaṃ katvā puna abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti, adhiṭṭhānacittena saheva sataṃ hoti. Sahassādīsupi eseva nayo. Sace evaṃ na ijjhati puna parikammaṃ katvā dutiyampi samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ hi ekavāraṃ dvevāraṃ samāpajjituṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. Tattha pādakajjhānacittaṃ nimittārammaṇaṃ. Parikammacittāni satārammaṇāni vā sahassārammaṇāni vā, tāni ca kho vaṇṇavasena, no paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittampi tatheva satārammaṇaṃ vā sahassārammaṇaṃ vā. Taṃ pubbe vuttaṃ appanācittamiva gotrabhuanantaraṃ ekameva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikaṃ.

386. Yampi paṭisambhidāyaṃ vuttaṃ ''pakatiyā eko bahukaṃ āvajjati sataṃ vā sahassaṃ vā satasahassaṃ vā, āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti 'bahuko homī'ti, bahuko hoti, yathā **āyasmā cūḷapanthako''**ti (paṭi. ma. 3.10). Tatrāpi **āvajjatī**ti parikammavaseneva vuttaṃ. **Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātī**ti abhiññāñāṇavasena vuttaṃ. Tasmā bahukaṃ āvajjati, tato tesampi parikammacittānaṃ avasāne samāpajjati, samāpattito vuṭṭhahitvā puna bahuko homīti āvajjitvā tato paraṃ pavattānaṃ tiṇṇaṃ catunnaṃ vā pubbabhāgacittānaṃ anantarā uppannena sanniṭṭhāpanavasena adhiṭṭhānanti laddhanāmena ekeneva abhiññāñāṇena adhiṭṭhātīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yaṃ pana vuttaṃ ''yathā **āyasmā cūḷapanthako''**ti, taṃ bahudhābhāvassa kāyasakkhidassanatthaṃ vuttaṃ. Taṃ pana vatthunā dīpetabbaṃ. Te kira dvebhātaro panthe jātattā panthakāti nāmaṃ labhiṃsu. Tesaṃ jeṭṭho mahāpanthako, so pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Arahā hutvā cūḷapanthakaṃ pabbājetvā –

Padumaṃ yathā kokanadaṃ sugandhaṃ, pāto siyā phullamavītagandhaṃ;
Aṅgīrasaṃ passa virocamānaṃ, tapantamādiccamivantalikkheti. (a. ni. 5.195) –

Imaṃ gāthaṃ adāsi. So taṃ catūhi māsehi paguṇaṃ kātuṃ nāsakkhi. Atha naṃ thero abhabbo tvaṃ sāsaneti vihārato nīhari. Tasmiñca kāle thero bhattuddesako hoti. Jīvako theraṃ upasaṅkamitvā ''sve, bhante, bhagavatā saddhiṃ pañcabhikkhusatāni gahetvā amhākaṃ gehe bhikkhaṃ gaṇhathā''ti āha. Theropi ṭhapetvā cūḷapanthakaṃ sesānaṃ adhivāsemīti adhivāsesi.

Cūḷapanthako dvārakoṭṭhake ṭhatvā rodati. Bhagavā dibbacakkhunā disvā taṃ upasaṅkamitvā kasmā rodasīti āha. So taṃ pavattimācikkhi. Bhagavā na sajjhāyaṃ kātuṃ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci bhikkhūti taṃ bāhāyaṃ gahetvā vihāraṃ pavisitvā iddhiyā pilotikakhaṇḍaṃ abhinimminitvā adāsi, handa bhikkhu imaṃ parimajjanto rajoharaṇaṃ rajoharaṇanti punappunaṃ sajjhāyaṃ karohīti. Tassa tathā karoto taṃ kāḷavaṇṇaṃ ahosi. So parisuddhaṃ vatthaṃ, natthettha doso, attabhāvassa panāyaṃ dosoti saññaṃ paṭilabhitvā pañcasu khandhesu ñāṇaṃ otāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anulomato gotrabhusamīpaṃ pāpesi. Athassa bhagavā obhāsagāthā abhāsi –

''Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati,
Rāgassetaṃ adhivacanaṃ rajoti;
Etaṃ rajaṃ vippajahitvā paṇḍitā,
Viharanti te vigatarajassa sāsane.

''Doso …pe….

''Moho rajo na ca pana reṇu vuccati,
Mohassetaṃ adhivacanaṃ rajoti;
Etaṃ rajaṃ vippajahitvā paṇḍitā,
Viharanti te vigatarajassa sāsane''ti. (mahāni. 209);

Tassa gāthāpariyosāne catupaṭisambhidāchaḷabhiññāparivārā nava lokuttaradhammā hatthagatāva ahesuṃ.

Satthā dutiyadivase jīvakassa gehaṃ agamāsi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Atha dakkhiṇodakāvasāne yāguyā diyyamānāya hatthena pattaṃ pidahi. Jīvako kiṃ bhanteti pucchi. Vihāre eko bhikkhu atthīti. So purisaṃ pesesi ''gaccha, ayyaṃ gahetvā sīghaṃ ehī''ti. Vihārato nikkhante pana bhagavati,

Sahassakkhattumattānaṃ, nimminitvāna panthako;
Nisīdambavane ramme, yāva kālappavedanāti. (theragā. 563);

Atha so puriso gantvā kāsāvehi ekapajjotaṃ ārāmaṃ disvā āgantvā bhikkhūhi bharito bhante ārāmo, nāhaṃ jānāmi katamo so ayyoti āha. Tato naṃ bhagavā āha ''gaccha yaṃ paṭhamaṃ passasi, taṃ cīvarakaṇṇe gahetvā 'satthā taṃ āmantetī'ti vatvā ānehī''ti. So taṃ gantvā therasseva cīvarakaṇṇe aggahesi. Tāvadeva sabbepi nimmitā antaradhāyiṃsu. Thero ''gaccha tva''nti taṃ uyyojetvā mukhadhovanādisarīrakiccaṃ niṭṭhapetvā paṭhamataraṃ gantvā pattāsane nisīdi. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ''yathā āyasmā cūḷapanthako''ti.

Tatra ye te bahū nimmitā te aniyametvā nimmitattā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu vā bhāsitatuṇhībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tadeva karonti. Sace pana nānāvaṇṇe kātukāmo hoti, keci paṭhamavaye, keci majjhimavaye, keci pacchimavaye, tathā dīghakese, upaḍḍhamuṇḍe, muṇḍe, missakese, upaḍḍharattacīvare, paṇḍukacīvare, padabhāṇadhammakathāsarabhaññapañhapucchanapañhavissajjanarajanapacanacīvarasibbanadhovanādīni karonte aparepi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontūtiādinā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃ icchiticchitappakārāyeva hontīti. Esa nayo bahudhāpi hutvā eko hotītiādīsu.

Ayaṃ pana viseso, iminā bhikkhunā evaṃ bahubhāvaṃ nimminitvā puna ''ekova hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṃ karissāmi, pañhaṃ pucchissāmī''ti cintetvā vā, ''ayaṃ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgamissanti 'kuto ime ettakā ekasadisā bhikkhū, addhā therassa esa ānubhāvo'ti maṃ jānissantī''ti appicchatāya vā antarāva ''eko homī''ti icchantena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ''eko homī''ti parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya ''eko homī''ti adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃyeva eko hoti. Evaṃ akaronto pana yathā paricchinnakālavasena sayameva eko hoti.

387. **Āvibhāvaṃ tirobhāva**nti ettha āvibhāvaṃ karoti tirobhāvaṃ karotīti ayamattho. Idameva hi sandhāya paṭisambhidāyaṃ vuttaṃ ''āvibhāvanti kenaci anāvaṭaṃ hoti appaṭicchannaṃ vivaṭaṃ pākaṭaṃ. Tirobhāvanti kenaci āvaṭaṃ hoti paṭicchannaṃ pihitaṃ paṭikujjita''nti (paṭi. ma. 3.11). Tatrāyaṃ iddhimā āvibhāvaṃ kātukāmo andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭaṃ, anāpāthaṃ vā āpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya idaṃ andhakāraṭṭhānaṃ ālokajātaṃ hotūti vā, idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭaṃ hotūti vā, idaṃ anāpāthaṃ āpāthaṃ hotūti vā āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhānacittena yathādhiṭṭhitameva hoti. Pare dūre ṭhitāpi passanti. Sayampi passitukāmo passati.

388. Etaṃ pana pāṭihāriyaṃ kena katapubbanti? Bhagavatā. Bhagavā hi cūḷasubhaddāya nimantito vissakammunā nimmitehi pañcahi kūṭāgārasatehi sāvatthito sattayojanabbhantaraṃ sāketaṃ gacchanto yathā sāketanagaravāsino sāvatthivāsike, sāvatthivāsino ca sāketavāsike passanti, evaṃ adhiṭṭhāsi. Nagaramajjhe ca otaritvā pathaviṃ dvidhā bhinditvā yāva avīciṃ ākāsañca dvidhā viyūhitvā yāva brahmalokaṃ dassesi.

Devorohaṇenapi ca ayamattho vibhāvetabbo. Bhagavā kira yamakapāṭihāriyaṃ katvā caturāsītipāṇasahassāni bandhanā pamocetvā atītā buddhā yamakapāṭihāriyāvasāne kuhiṃ gatāti āvajjitvā tāvatiṃsabhavanaṃ gatāti addasa. Athekena pādena pathavītalaṃ akkamitvā dutiyaṃ yugandharapabbate patiṭṭhapetvā puna purimapādaṃ uddharitvā sinerumatthakaṃ akkamitvā tattha paṇḍukambalasilātale vassaṃ upagantvā sannipatitānaṃ dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ ādito paṭṭhāya abhidhammakathaṃ ārabhi. Bhikkhācāravelāya nimmitabuddhaṃ māpesi. So dhammaṃ deseti. Bhagavā nāgalatādantakaṭṭhaṃ khāditvā anotattadahe mukhaṃ dhovitvā uttarakurūsu piṇḍapātaṃ gahetvā anotattadahatīre paribhuñjati. Sāriputtatthero tattha gantvā bhagavantaṃ vandati. Bhagavā ajja ettakaṃ dhammaṃ desesinti therassa nayaṃ deti. Evaṃ tayo māse abbocchinnaṃ abhidhammakathaṃ kathesi. Taṃ sutvā asītikoṭidevatānaṃ dhammābhisamayo ahosi.

Yamakapāṭihāriye sannipatitāpi dvādasayojanā parisā bhagavantaṃ passitvāva gamissāmāti khandhāvāraṃ bandhitvā aṭṭhāsi. Taṃ cūḷaanāthapiṇḍikaseṭṭhiyeva sabbapaccayehi upaṭṭhāsi. Manussā kuhiṃ bhagavāti jānanatthāya anuruddhattheraṃ yāciṃsu. Thero ālokaṃ vaḍḍhetvā addasa dibbena cakkhunā tattha vassūpagataṃ bhagavantaṃ disvā ārocesi.

Te bhagavato vandanatthāya mahāmoggallānattheraṃ yāciṃsu. Thero parisamajjheyeva mahāpathaviyaṃ nimujjitvā sinerupabbataṃ nibbijjhitvā tathāgatapādamūle bhagavato pāde vandamānova ummujjitvā bhagavantaṃ etadavoca ‘‘jambudīpavāsino, bhante, bhagavato pāde vanditvā passitvāva gamissāmāti vadantī’’ti. Bhagavā āha ‘‘kuhiṃ pana te, moggallāna, etarahi jeṭṭhabhātā dhammasenāpatī’’ti? ‘‘Saṅkassanagare bhante’’ti. ‘‘Moggallāna, maṃ daṭṭhukāmā sve saṅkassanagaraṃ āgacchantu, ahaṃ sve mahāpavāraṇapuṇṇamāsīuposathadivase saṅkassanagare otarissāmī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante’’ti thero dasabalaṃ vanditvā āgatamaggeneva oruyha manussānaṃ santikaṃ sampāpuṇi. Gamanāgamanakāle ca yathā naṃ manussā passanti, evaṃ adhiṭṭhāsi. Idaṃ tāvettha mahāmoggallānatthero āvibhāvapāṭihāriyaṃ akāsi.

So evaṃ āgato taṃ pavattiṃ ārocetvā ‘‘dūranti saññaṃ akatvā katapātarāsāva nikkhamathā’’ti āha. Bhagavā sakkassa devarañño ārocesi ‘‘mahārāja, sve manussalokaṃ gacchāmī’’ti. Devarājā vissakammaṃ āṇāpesi ‘‘tāta, sve bhagavā manussalokaṃ gantukāmo, tisso sopānapantiyo māpehi ekaṃ kanakamayaṃ, ekaṃ rajatamayaṃ, ekaṃ maṇimaya’’nti. So tathā akāsi. Bhagavā dutiyadivase sinerumuddhani ṭhatvā puratthimalokadhātuṃ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni vivaṭāni hutvā ekaṅgaṇaṃ viya pakāsiṃsu. Yathā ca puratthimena, evaṃ pacchimenapi uttarenapi dakkhiṇenapi sabbaṃ vivaṭamaddasa. Heṭṭhāpi yāva avīci, upari yāva akaniṭṭhabhavanaṃ, tāva addasa.

Taṃ divasaṃ kira lokavivaraṇaṃ nāma ahosi. Manussāpi deve passanti, devāpi manusse. Tattha neva manussā uddhaṃ ullokenti, na devā adho olokenti, sabbe sammukhāva aññamaññaṃ passanti. Bhagavā majjhe maṇimayena sopānena otarati, chakāmāvacaradevā vāmapasse kanakamayena, suddhāvāsā ca mahābrahmā ca dakkhiṇapasse rajatamayena. Devarājā pattacīvaraṃ aggahesi, mahābrahmā tiyojanikaṃ setacchattaṃ, suyāmo vāḷabījaniṃ, pañcasikho gandhabbaputto tigāvutamattaṃ beḷuvapaṇḍuvīṇaṃ gahetvā tathāgatassa pūjaṃ karonto otarati. Taṃdivasaṃ bhagavantaṃ disvā buddhabhāvāya pihaṃ anuppādetvā ṭhitasatto nāma natthi. Idamettha bhagavā āvibhāvapāṭihāriyaṃ akāsi.

Apica tambapaṇṇidīpe talaṅgaravāsī dhammadinnattheropi tissamahāvihāre cetiyaṅgaṇasmiṃ nisīditvā ‘‘tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipanno hotī’’ti apaṇṇakasuttaṃ (a. ni. 3.16) kathento heṭṭhāmukhaṃ bījaniṃ akāsi, yāva avīcito ekaṅgaṇaṃ ahosi. Tato uparimukhaṃ akāsi, yāva brahmalokā ekaṅgaṇaṃ ahosi. Thero nirayabhayena tajjetvā saggasukhena ca palobhetvā dhammaṃ desesi. Keci sotāpannā ahesuṃ, keci sakadāgāmī anāgāmī arahantoti.

389. Tirobhāvaṃ kātukāmo pana ālokaṃ vā andhakāraṃ karoti, appaṭicchannaṃ vā paṭicchannaṃ, āpāthaṃ vā anāpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā appaṭicchannopi samīpe ṭhitopi vā na dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya ‘‘idaṃ ālokaṭṭhānaṃ andhakāraṃ hotū’’ti vā, ‘‘idaṃ appaṭicchannaṃ paṭicchannaṃ hotū’’ti vā, ‘‘idaṃ āpāthaṃ anāpāthaṃ hotū’’ti vā āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānacittena yathādhiṭṭhitameva hoti. Pare samīpe ṭhitāpi na passanti. Sayampi apassitukāmo na passati.

390. Etaṃ pana pāṭihāriyaṃ kena katapubbanti? Bhagavatā. Bhagavā hi yasaṃ kulaputtaṃ samīpe nisinnaṃyeva yathā naṃ pitā na passati, evamakāsi. Tathā vīsayojanasataṃ mahākappinassa paccuggamanaṃ katvā taṃ anāgāmiphale, amaccasahassañcassa sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā, tassa anumaggaṃ āgatā sahassitthiparivārā anojādevī āgantvā samīpe nisinnāpi yathā saparisaṃ rājānaṃ na passati, tathā katvā ‘‘api, bhante, rājānaṃ passathā’’ti vutte ‘‘kiṃ pana te rājānaṃ gavesituṃ varaṃ, udāhu attāna’’nti? ‘‘Attānaṃ, bhante’’ti vatvā nisinnāya tassā tathā dhammaṃ desesi, yathā sā saddhiṃ itthisahassena sotāpattiphale patiṭṭhāsi, amaccā anāgāmiphale, rājā arahatteti. Apica tambapaṇṇidīpaṃ āgatadivase yathā attanā saddhiṃ āgate avasese rājā na passati, evaṃ karontena mahindattherenāpi idaṃ katameva (pārā. aṭṭha. 1.tatiyasaṅgītikathā).

391. Apica sabbampi pākaṭaṃ pāṭihāriyaṃ āvibhāvaṃ nāma. Apākaṭapāṭihāriyaṃ tirobhāvaṃ nāma. Tattha pākaṭapāṭihāriye iddhipi paññāyati iddhimāpi. Taṃ yamakapāṭihāriyena dīpetabbaṃ. Tatra hi ‘‘idha tathāgato yamakapāṭihāriyaṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi. Uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattatī’’ti (paṭi. ma. 1.116) evaṃ ubhayaṃ paññāyittha. Apākaṭapāṭihāriye iddhiyeva paññāyati, na iddhimā. Taṃ mahakasuttena (saṃ. ni. 4.346) ca brahmanimantanikasuttena (ma. ni. 1.501 ādayo) ca dīpetabbaṃ. Tatra hi āyasmato ca mahakassa, bhagavato ca iddhiyeva paññāyittha, na iddhimā.

Yathāha –

> ‘‘Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati āyasmantaṃ mahakaṃ etadavoca ‘sādhu me, bhante, ayyo mahako uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetū’ti. Tena hi tvaṃ gahapati āḷinde uttarāsaṅgaṃ paññāpetvā tiṇakalāpaṃ okāsehīti. ‘Evaṃ, bhante’ti kho citto gahapati āyasmato mahakassa paṭissutvā āḷinde uttarāsaṅgaṃ paññāpetvā tiṇakalāpaṃ okāsesi. Atha kho āyasmā mahako vihāraṃ pavisitvā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi, yathā tālacchiggaḷena ca aggaḷantarikāya ca acci nikkhamitvā tiṇāni jhāpesi, uttarāsaṅgaṃ na jhāpesī’’ti (saṃ. ni. 4.346).

Yathā cāha –

> ‘‘Atha khvāhaṃ, bhikkhave, tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsiṃ ‘ettāvatā brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca saddañca me sossanti, na ca maṃ dakkhissantī’ti antarahito imaṃ gāthaṃ abhāsiṃ –

> ‘Bhave vāhaṃ bhayaṃ disvā, bhavañca vibhavesinaṃ;
> Bhavaṃ nābhivadiṃ kiñci, nandiñca na upādiyi’’’nti. (ma. ni. 1.504);

392. Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāseti ettha **tirokuṭṭa**nti parakuṭṭaṃ, kuṭṭassa parabhāganti vuttaṃ hoti. Esa nayo itaresu. **Kuṭṭo**ti ca gehabhittiyā etamadhivacanaṃ. **Pākāro**ti gehavihāragāmādīnaṃ parikkhepapākāro. **Pabbato**ti paṃsupabbato vā pāsāṇapabbato vā. **Asajjamāno**ti alaggamāno. **Seyyathāpi ākāse**ti ākāse viya. Evaṃ gantukāmena pana ākāsakasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya kuṭṭaṃ vā pākāraṃ vā sinerucakkavāḷesupi aññataraṃ pabbataṃ vā āvajjitvā kataparikammena ākāso hotūti adhiṭṭhātabbo. Ākāsoyeva hoti. Adho otaritukāmassa, uddhaṃ vā ārohitukāmassa susiro hoti, vinivijjhitvā gantukāmassa chiddo. So tattha asajjamāno gacchati.

Tipiṭakacūḷābhayatthero panetthāha – ‘‘ākāsakasiṇasamāpajjanaṃ, āvuso, kimatthiyaṃ, kiṃ hatthiassādīni abhinimminitukāmo hatthiassādi kasiṇāni samāpajjati, nanu yattha katthaci kasiṇe parikammaṃ katvā aṭṭhasamāpattivasībhāvoyeva pamāṇaṃ. Yaṃ yaṃ icchati, taṃ tadeva hotī’’ti. Bhikkhū āhaṃsu – ‘‘pāḷiyā, bhante, ākāsakasiṇaṃyeva āgataṃ, tasmā avassametaṃ vattabba’’nti. Tatrāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Pakatiyā ākāsakasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘ākāso hotū’ti. Ākāso hoti. Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto kenaci anāvaṭe aparikkhitte asajjamānā gacchanti, evameva so iddhimā cetovasippatto tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse’’ti (paṭi. ma. 3.11).

Sace panassa bhikkhuno adhiṭṭhahitvā gacchantassa antarā pabbato vā rukkho vā uṭṭheti, kiṃ puna samāpajjitvā adhiṭṭhātabbanti? Doso natthi. Puna samāpajjitvā adhiṭṭhānaṃ hi upajjhāyassa santike nissayaggahaṇasadisaṃ hoti. Iminā ca pana bhikkhunā ākāso hotūti adhiṭṭhitattā ākāso hotiyeva. Purimādhiṭṭhānabaleneva cassa antarā añño pabbato vā rukkho vā utumayo uṭṭhahissatīti aṭṭhānamevetaṃ. Aññena iddhimatā nimmite pana paṭhamanimmānaṃ balavaṃ hoti. Itarena tassa uddhaṃ vā adho vā gantabbaṃ.

393. **Pathaviyāpi ummujjanimujja**nti ettha ummujjanti uṭṭhānaṃ vuccati. Nimujjanti saṃsīdanaṃ. Ummujjañca nimujjañca ummujjanimujjaṃ. Evaṃ kātukāmena āpokasiṇaṃ samāpajjitvā uṭṭhāya ettake ṭhāne pathavī udakaṃ hotūti paricchinditvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Saha adhiṭṭhānena yathā paricchinne ṭhāne pathavī udakameva hoti. So tattha ummujjanimujjaṃ karoti. Tatrāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Pakatiyā āpokasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Pathaviṃ āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘udakaṃ hotū’ti. Udakaṃ hoti. So pathaviyā ummujjanimujjaṃ karoti. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto udake ummujjanimujjaṃ karonti, evameva so iddhimā cetovasippatto pathaviyā ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake’’ti (paṭi. ma. 3.11).

Na kevalañca ummujjanimujjameva, nhānapānamukhadhovanabhaṇḍakadhovanādīsu yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ karoti. Na kevalañca udakameva, sappitelamadhuphāṇitādīsupi yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ idañcidañca ettakaṃ hotūti āvajjitvā parikammaṃ katvā adhiṭṭhahantassa yathādhiṭṭhitameva hoti. Uddharitvā bhājanagataṃ karontassa sappi sappimeva hoti. Telādīni telādīniyeva. Udakaṃ udakameva. So tattha temitukāmova temeti, na temitukāmo na temeti. Tasseva ca sā pathavī udakaṃ hoti sesajanassa pathavīyeva. Tattha manussā pattikāpi gacchanti, yānādīhipi gacchanti, kasikammādīnipi karontiyeva. Sace panāyaṃ tesampi udakaṃ hotūti icchati, hotiyeva. Paricchinnakālaṃ pana atikkamitvā yaṃ pakatiyā ghaṭataḷākādīsu udakaṃ, taṃ ṭhapetvā avasesaṃ paricchinnaṭṭhānaṃ pathavīyeva hoti.

394. **Udakepi abhijjamāne**ti ettha yaṃ udakaṃ akkamitvā saṃsīdati, taṃ bhijjamānanti vuccati. Viparītaṃ abhijjamānaṃ. Evaṃ gantukāmena pana pathavīkasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ettake ṭhāne udakaṃ pathavī hotūti paricchinditvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Saha adhiṭṭhānena yathā paricchinnaṭṭhāne udakaṃ pathavīyeva hoti. So tattha gacchati, tatrāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Pakatiyā pathavīkasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Udakaṃ āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘pathavī hotū’ti. Pathavī hoti. So abhijjamāne udake gacchati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto abhijjamānāya pathaviyā gacchanti, evameva so iddhimā cetovasippatto abhijjamāne udake gacchati, seyyathāpi pathaviya’’nti (paṭi. ma. 3.11).

Na kevalañca gacchati, yaṃ yaṃ iriyāpathaṃ icchati, taṃ taṃ karoti. Na kevalañca pathavimeva karoti, maṇisuvaṇṇapabbatarukkhādīsupi yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ vuttanayeneva āvajjitvā adhiṭṭhāti, yathādhiṭṭhitameva hoti. Tasseva ca taṃ udakaṃ pathavī hoti, sesajanassa udakameva, macchakacchapā ca udakakākādayo ca yathāruci vicaranti. Sace panāyaṃ aññesampi manussānaṃ taṃ pathaviṃ kātuṃ icchati, karotiyeva. Paricchinnakālātikkamena pana udakameva hoti.

395. **Pallaṅkena kamatī**ti pallaṅkena gacchati. **Pakkhī sakuṇo**ti pakkhehi yuttasakuṇo. Evaṃ kātukāmena pana pathavīkasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace nisinno gantumicchati, pallaṅkappamāṇaṃ ṭhānaṃ paricchinditvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Sace nipanno gantukāmo hoti mañcappamāṇaṃ, sace padasā gantukāmo hoti maggappamāṇanti evaṃ yathānurūpaṃ ṭhānaṃ paricchinditvā vuttanayeneva pathavī hotūti adhiṭṭhātabbaṃ, saha adhiṭṭhānena pathavīyeva hoti. Tatrāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Ākāsepi pallaṅkena kamati, seyyathāpi pakkhī sakuṇoti. Pakatiyā pathavīkasiṇasamāpattiyā lābhī hoti, ākāsaṃ āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘pathavī hotū’ti. Pathavī hoti. So ākāse antalikkhe caṅkamatipi tiṭṭhatipi nisīdatipi seyyampi kappeti. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto pathaviyaṃ caṅkamantipi…pe… seyyampi kappenti, evameva so iddhimā cetovasippatto ākāse antalikkhe caṅkamatipi…pe… seyyampi kappetī’’ti (paṭi. ma. 3.11).

Ākāse gantukāmena ca bhikkhunā dibbacakkhulābhināpi bhavitabbaṃ. Kasmā? Antare utusamuṭṭhānā vā pabbatarukkhādayo honti, nāgasupaṇṇādayo vā usūyantā māpenti, nesaṃ dassanatthaṃ. Te pana disvā kiṃ kātabbanti? Pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ākāso hotūti parikammaṃ katvā adhiṭṭhātabbaṃ. Thero panāha ‘‘samāpattisamāpajjanaṃ, āvuso, kimatthiyaṃ, nanu samāhitamevassa cittaṃ, tena yaṃ yaṃ ṭhānaṃ ākāso hotūti adhiṭṭhāti, ākāsoyeva hotī’’ti. Kiñcāpi evamāha, atha kho tirokuṭṭapāribāriye vuttanayeneva paṭipajjitabbaṃ.

Apica okāse orohaṇatthampi iminā dibbacakkhulābhinā bhavitabbaṃ, ayañhi sace anokāse nhānatitthe vā gāmadvāre vā orohati. Mahājanassa pākaṭo hoti. Tasmā dibbacakkhunā passitvā anokāsaṃ vajjetvā okāse otaratīti.

396. Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjatīti ettha candimasūriyānaṃ dvācattālīsayojanasahassassa upari caraṇena mahiddhikatā, tīsu dīpesu ekakkhaṇe ālokakaraṇena mahānubhāvatā veditabbā. Evaṃ upari caraṇaālokakaraṇehi vā mahiddhike teneva mahānubhāve. **Parāmasatī**ti parigganhati ekadese vā chupati. **Parimajjatī**ti samantato ādāsatalaṃ viya parimajjati. Ayaṃ panassa iddhi abhiññāpādakajjhānavaseneva ijjhati, natthettha kasiṇasamāpattiniyamo. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ –

> ‘‘Imepi candimasūriye…pe… parimajjatīti idha so iddhimā cetovasippatto candimasūriye āvajjati, āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘hatthapāse hotū’ti. Hatthapāse hoti. So nisinnako vā nipannako vā candimasūriye pāṇinā āmasati parāmasati parimajjati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto kiñcideva rūpagataṃ hatthapāse āmasanti parāmasanti parimajjanti, evameva so iddhimā…pe… parimajjatī’’ti (paṭi. ma. 3.12).

Svāyaṃ yadi icchati gantvā parāmasituṃ, gantvā parāmasati, yadi pana idheva nisinnako vā nipannako vā parāmasitukāmo hoti, hatthapāse hotūti adhiṭṭhāti, adhiṭṭhānabalena vaṇṭā muttatālaphalaṃ viya āgantvā hatthapāse ṭhite vā parāmasati, hatthaṃ vā vaḍḍhetvā. Vaḍḍhentassa pana kiṃ upādiṇṇakaṃ vaḍḍhati, anupādiṇṇakanti? Upādiṇṇakaṃ nissāya anupādiṇṇakaṃ vaḍḍhati.

Tattha **tipiṭakacūḷanāgatthero** āha ‘‘kiṃ panāvuso, upādiṇṇakaṃ khuddakampi mahantampi na hoti, nanu yadā bhikkhu tālacchiddādīhi nikkhamati, tadā upādiṇṇakaṃ khuddakaṃ hoti. Yadā mahantaṃ attabhāvaṃ karoti, tadā mahantaṃ hoti mahāmoggallānattherassa viyā’’ti.

Nandopanandanāgadamanakathā

Ekasmiṃ kira samaye anāthapiṇḍiko gahapati bhagavato dhammadesanaṃ sutvā ‘‘sve, bhante, pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ amhākaṃ gehe bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti nimantetvā pakkami. Bhagavā adhivāsetvā taṃdivasāvasesaṃ rattibhāgañca vītināmetvā paccūsasamaye dasasahassilokadhātuṃ olokesi. Athassa **nandopanando** nāma nāgarājā ñāṇamukhe āpāthamāgacchi. Bhagavā ‘‘ayaṃ nāgarājā mayhaṃ ñāṇamukhe āpāthamāgacchi, atthi nu kho assa upanissayo’’ti āvajjento ‘‘ayaṃ micchādiṭṭhiko tīsu ratanesu appasannoti disvā ko nu kho imaṃ micchādiṭṭhito viveceyyā’’ti āvajjento mahāmoggallānattheraṃ addasa.

Tato pabhātāya rattiyā sarīrapaṭijagganaṃ katvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘ānanda, pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ ārocehi tathāgato devacārikaṃ gacchatī’’ti. Taṃ divasañca nandopanandassa āpānabhūmiṃ sajjayiṃsu. So dibbaratanapallaṅke dibbena setacchattena dhāriyamānena tividhanāṭakehi ceva nāgaparisāya ca parivuto dibbabhājanesu upaṭṭhāpitaṃ annapānavidhiṃ olokayamāno nisinno hoti. Atha bhagavā yathā nāgarājā passati, tathā katvā tassa vitānamatthakeneva pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ tāvatiṃsadevalokābhimukho pāyāsi.

Tena kho pana samayena nandopanandassa nāgarājassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘‘ime hi nāma muṇḍakā samaṇakā amhākaṃ uparūparibhavanena devānaṃ tāvatiṃsānaṃ bhavanaṃ pavisantipi nikkhamantipi, na dāni ito paṭṭhāya imesaṃ amhākaṃ matthake pādapaṃsuṃ okirantānaṃ gantuṃ dassāmī’’ti uṭṭhāya sinerupādaṃ gantvā taṃ attabhāvaṃ vijahitvā sineruṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ katvā tāvatiṃsabhavanaṃ avakujjena phaṇena gahetvā adassanaṃ gamesi.

Atha kho āyasmā raṭṭhapālo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘pubbe, bhante, imasmiṃ padese ṭhito sineruṃ passāmi, sineruparibhaṇḍaṃ passāmi, tāvatiṃsaṃ passāmi, vejayantaṃ passāmi, vejayantassa pāsādassa upari dhajaṃ passāmi. Ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo, yaṃ etarahi neva sineruṃ passāmi…pe… na vejayantassa pāsādassa upari dhajaṃ passāmī’’ti. ‘‘Ayaṃ, raṭṭhapāla, nandopanando nāma nāgarājā tumhākaṃ kupito sineruṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇena paṭicchādetvā andhakāraṃ katvā ṭhito’’ti. ‘‘Damemi naṃ, bhante’’ti. Na bhagavā anujāni. Atha kho āyasmā bhaddiyo āyasmā rāhuloti anukkamena sabbepi bhikkhū uṭṭhahiṃsu. Na bhagavā anujāni.

Avasāne mahāmoggallānatthero ‘‘ahaṃ, bhante, damemi na’’nti āha. ‘‘Damehi moggallānā’’ti bhagavā anujāni. Thero attabhāvaṃ vijahitvā mahantaṃ nāgarājavaṇṇaṃ abhinimminitvā nandopanandaṃ cuddasakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā tassa phaṇamatthake attano phaṇaṃ ṭhapetvā sinerunā saddhiṃ abhinippīḷesi. Nāgarājā padhūmāyi. Theropi na tuyhaṃyeva sarīre dhūmo atthi, mayhampi atthīti padhūmāyi. Nāgarājassa dhūmo theraṃ na bādhati. Therassa pana dhūmo nāgarājānaṃ bādhati. Tato nāgarājā pajjali. Theropi na tuyhaṃyeva sarīre aggi atthi, mayhampi atthīti pajjali. Nāgarājassa tejo theraṃ na bādhati. Therassa pana tejo nāgarājānaṃ bādhati. Nāgarājā ayaṃ maṃ sinerunā abhinippīḷetvā dhūmāyati ceva pajjalati cāti cintetvā ‘‘bho tvaṃ kosī’’ti paṭipucchi. ‘‘Ahaṃ kho, nanda, moggallāno’’ti. ‘‘Bhante, attano bhikkhubhāvena tiṭṭhāhī’’ti.

Thero taṃ attabhāvaṃ vijahitvā tassa dakkhiṇakaṇṇasotena pavisitvā vāmakaṇṇasotena nikkhami, vāmakaṇṇasotena pavisitvā dakkhiṇakaṇṇasotena nikkhami, tathā dakkhiṇanāsasotena pavisitvā vāmanāsasotena nikkhami, vāmanāsasotena pavisitvā dakkhiṇanāsasotena nikkhami. Tato nāgarājā mukhaṃ vivari. Thero mukhena pavisitvā antokucchiyaṃ pācīnena ca pacchimena ca caṅkamati. Bhagavā ‘‘moggallāna, manasikarohi mahiddhiko esa nāgo’’ti āha. Thero ‘‘mayhaṃ kho, bhante, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, tiṭṭhatu, bhante, nandopanando, ahaṃ nandopanandasadisānaṃ nāgarājānaṃ satampi sahassampi satasahassampi dameyya’’nti āha.

Nāgarājā cintesi ‘‘pavisanto tāva me na diṭṭho, nikkhamanakāle dāni naṃ dāṭhantare pakkhipitvā saṅkhādissāmī’’ti cintetvā nikkhama bhante, mā maṃ antokucchiyaṃ aparāparaṃ caṅkamanto bādhayitthāti āha. Thero nikkhamitvā bahi aṭṭhāsi. Nāgarājā ayaṃ soti disvā nāsavātaṃ vissajji. Thero catutthaṃ jhānaṃ samāpajji. Lomakūpampissa vāto cāletuṃ nāsakkhi. Avasesā bhikkhū kira ādito paṭṭhāya sabbapāṭihāriyāni kātuṃ sakkuṇeyyuṃ, imaṃ pana ṭhānaṃ patvā evaṃ khippanisantino hutvā samāpajjituṃ na sakkhissantīti tesaṃ bhagavā nāgarājadamanaṃ nānujāni.

Nāgarājā ‘‘ahaṃ imassa samaṇassa nāsavātena lomakūpampi cāletuṃ nāsakkhiṃ, mahiddhiko samaṇo’’ti cintesi. Thero attabhāvaṃ vijahitvā supaṇṇarūpaṃ abhinimminitvā supaṇṇavātaṃ dassento nāgarājānaṃ anubandhi. Nāgarājā taṃ attabhāvaṃ vijahitvā māṇavakavaṇṇaṃ abhinimminitvā ‘‘bhante, tumhākaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti vadanto therassa pāde vandi. Thero ‘‘satthā, nanda, āgato, ehi gamissāmā’’ti nāgarājānaṃ damayitvā nibbisaṃ katvā gahetvā bhagavato santikaṃ agamāsi. Nāgarājā bhagavantaṃ vanditvā ‘‘bhante, tumhākaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti āha. Bhagavā ‘‘sukhī hohi, nāgarājā’’ti vatvā bhikkhusaṅghaparivuto anāthapiṇḍikassa nivesanaṃ agamāsi.

Anāthapiṇḍiko ‘‘kiṃ, bhante, atidivā āgatatthā’’ti āha. Moggallānassa ca nandopanandassa ca saṅgāmo ahosīti. Kassa, bhante, jayo, kassa parājayoti. Moggallānassa jayo, nandassa parājayoti. Anāthapiṇḍiko ‘‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā sattāhaṃ ekapaṭipāṭiyā bhattaṃ, sattāhaṃ therassa sakkāraṃ karissāmī’’ti vatvā sattāhaṃ buddhapamukhānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ mahāsakkāraṃ akāsi. Iti imaṃ imasmiṃ nandopanandadamane kataṃ mahantaṃ attabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ ‘‘yadā mahantaṃ attabhāvaṃ karoti, tadā mahantaṃ hoti mahāmoggallānattherassa viyā’’ti. Evaṃ vuttepi bhikkhū upādiṇṇakaṃ nissāya anupādiṇṇakameva vaḍḍhatīti āhaṃsu. Ayameva cettha yutti.

So evaṃ katvā na kevalaṃ candimasūriye parāmasati. Sace icchati pādakathalikaṃ katvā pāde ṭhapeti, pīṭhaṃ katvā nisīdati, mañcaṃ katvā nipajjati, apassenaphalakaṃ katvā apassayati. Yathā ca eko, evaṃ aparopi. Anekesupi hi bhikkhusatasahassesu evaṃ karontesu tesañca ekamekassa tatheva ijjhati. Candimasūriyānañca gamanampi ālokakaraṇampi tatheva hoti. Yathā hi pātisahassesu udakapūresu sabbapātīsu ca candamaṇḍalāni dissanti. Pākatikameva ca candassa gamanaṃ ālokakaraṇañca hoti. Tathūpamametaṃ pāṭihāriyaṃ.

397. **Yāva brahmalokāpī**ti brahmalokampi paricchedaṃ katvā. **Kāyena vasaṃ vattetī**ti tattha brahmaloke kāyena attano vasaṃ vatteti. Tassattho pāḷiṃ anugantvā veditabbo. Ayañhettha pāḷi –

> ‘‘Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattetīti. Sace so iddhimā cetovasippatto brahmalokaṃ gantukāmo hoti, dūrepi santike adhiṭṭhāti santike hotūti, santike hoti. Santikepi dūre adhiṭṭhāti dūre hotūti, dūre hoti. Bahukampi thokanti adhiṭṭhāti thokaṃ hotūti, thokaṃ hoti. Thokampi bahukanti adhiṭṭhāti bahukaṃ hotūti, bahukaṃ hoti. Dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passati. Dibbāya sotadhātuyā tassa brahmuno saddaṃ suṇāti. Cetopariyañāṇena tassa brahmuno cittaṃ pajānāti. Sace so iddhimā cetovasippatto dissamānena kāyena brahmalokaṃ gantukāmo hoti, kāyavasena cittaṃ pariṇāmeti, kāyavasena cittaṃ adhiṭṭhāti, kāyavasena cittaṃ pariṇāmetvā kāyavasena cittaṃ adhiṭṭhahitvā sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā dissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. Sace so iddhimā cetovasippatto adissamānena kāyena brahmalokaṃ gantukāmo hoti, cittavasena kāyaṃ pariṇāmeti, cittavasena kāyaṃ adhiṭṭhāti. Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetvā cittavasena kāyaṃ adhiṭṭhahitvā sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā adissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. So tassa brahmuno purato rūpaṃ abhinimmināti manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Sace so iddhimā caṅkamati, nimmitopi tattha caṅkamati. Sace so iddhimā tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti, nimmitopi tattha seyyaṃ kappeti. Sace so iddhimā dhūmāyati, pajjalati, dhammaṃ bhāsati, pañhaṃ pucchati, pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, nimmitopi tattha pañhaṃ puṭṭho vissajjeti. Sace so iddhimā tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati, sallapati, sākacchaṃ samāpajjati, nimmitopi tattha tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati, sallapati, sākacchaṃ samāpajjati. Yaṃ yadeva hi so iddhimā karoti, taṃ tadeva nimmito karotī’’ti (paṭi. ma. 3.12).

Tattha **dūrepi santike adhiṭṭhātī**ti pādakajjhānato vuṭṭhāya dūre devalokaṃ vā brahmalokaṃ vā āvajjati santike hotūti. Āvajjitvā parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti santike hotūti, santike hoti. Esa nayo sesapadesupi.

Tattha ko dūraṃ gahetvā santikaṃ akāsīti? Bhagavā. Bhagavā hi yamakapāṭihāriyāvasāne devalokaṃ gacchanto yugandharañca sineruñca santike katvā pathavītalato ekapādaṃ yugandhare patiṭṭhapetvā dutiyaṃ sinerumatthake ṭhapesi. Añño ko akāsi? Mahāmoggallānatthero. Thero hi sāvatthito bhattakiccaṃ katvā nikkhantaṃ dvādasayojanikaṃ parisaṃ tiṃsayojanaṃ saṅkassanagaramaggaṃ saṅkhipitvā taṅkhaṇaññeva sampāpesi.

Apica tambapaṇṇidīpe **cūḷasamuddatthero**pi akāsi. Dubbhikkhasamaye kira therassa santikaṃ pātova satta bhikkhusatāni āgamaṃsu. Thero ‘‘mahā bhikkhusaṅgho kuhiṃ bhikkhācāro bhavissatī’’ti cintento sakalatambapaṇṇidīpe adisvā ‘‘paratīre pāṭaliputte bhavissatī’’ti disvā bhikkhū pattacīvaraṃ gāhāpetvā ‘‘ethāvuso, bhikkhācāraṃ gamissāmā’’ti pathaviṃ saṅkhipitvā pāṭaliputtaṃ gato. Bhikkhū ‘‘kataraṃ, bhante, imaṃ nagara’’nti pucchiṃsu. Pāṭaliputtaṃ, āvusoti. Pāṭaliputtaṃ nāma dūre bhanteti. Āvuso, mahallakattherā nāma dūrepi gahetvā santike karontīti. Mahāsamuddo kuhiṃ, bhanteti? Nanu, āvuso, antarā ekaṃ nīlamātikaṃ atikkamitvā āgatatthāti? Āma, bhante. Mahāsamuddo pana mahantoti. Āvuso, mahallakattherā nāma mahantampi khuddakaṃ karontīti.

Yathā cāyaṃ, evaṃ **tissadattatthero**pi sāyanhasamaye nhāyitvā katuttarāsaṅgo mahābodhiṃ vandissāmīti citte uppanne santike akāsi.

Santikaṃ pana gahetvā ko dūramakāsīti? Bhagavā. Bhagavā hi attano ca aṅgulimālassa (ma. ni. 2.348) ca antaraṃ santikampi dūramakāsīti.

Atha ko bahukaṃ thokaṃ akāsīti? **Mahākassapatthero**. Rājagahe kira nakkhattadivase pañcasatā kumāriyo candapūve gahetvā nakkhattakīḷanatthāya gacchantiyo bhagavantaṃ disvā kiñci nādaṃsu. Pacchato āgacchantaṃ pana theraṃ disvā amhākaṃ thero eti pūvaṃ dassāmāti sabbā pūve gahetvā theraṃ upasaṅkamiṃsu. Thero pattaṃ nīharitvā sabbaṃ ekapattapūramattamakāsi. Bhagavā theraṃ āgamayamāno purato nisīdi. Thero āharitvā bhagavato adāsi.

Illisaseṭṭhivatthusmiṃ pana **mahāmoggallānatthero** thokaṃ bahukamakāsi, **kākavaliyavatthusmiñca** bhagavā. Mahākassapatthero kira sattāhaṃ samāpattiyā vītināmetvā daliddasaṅgahaṃ karonto kākavaliyassa nāma duggatamanussassa gharadvāre aṭṭhāsi. Tassa jāyā theraṃ disvā patino pakkaṃ aloṇambilayāguṃ patte ākiri. Thero taṃ gahetvā bhagavato hatthe ṭhapesi. Bhagavā mahābhikkhusaṅghassa pahonakaṃ katvā adhiṭṭhāsi. Ekapattena ābhatā sabbesaṃ pahosi. Kākavaliyopi sattame divase seṭṭhiṭṭhānaṃ alatthāti.

Na kevalañca thokassa bahukaraṇaṃ, madhuraṃ amadhuraṃ, amadhuraṃ madhurantiādīsupi yaṃ yaṃ icchati, sabbaṃ iddhimato ijjhati. Tathā hi **mahāanuḷatthero** nāma sambahule bhikkhū piṇḍāya caritvā sukkhabhattameva labhitvā gaṅgātīre nisīditvā paribhuñjamāne disvā gaṅgāya udakaṃ sappimaṇḍanti adhiṭṭhahitvā sāmaṇerānaṃ saññaṃ adāsi. Te thālakehi āharitvā bhikkhusaṅghassa adaṃsu. Sabbe madhurena sappimaṇḍena bhuñjiṃsūti.

Dibbena cakkhunāti idheva ṭhito ālokaṃ vaḍḍhetvā tassa brahmuno rūpaṃ passati. Idheva ca ṭhito sabbaṃ tassa bhāsato saddaṃ suṇāti. Cittaṃ pajānāti. **Kāyavasena cittaṃ pariṇāmetī**ti karajakāyassa vasena cittaṃ pariṇāmeti. Pādakajjhānacittaṃ gahetvā kāye āropeti. Kāyānugatikaṃ karoti dandhagamanaṃ. Kāyagamanaṃ hi dandhaṃ hoti. **Sukhasaññañca lahusaññañca okkamatī**ti pādakajjhānārammaṇena iddhicittena sahajātaṃ sukhasaññañca lahusaññañca okkamati pavisati phasseti sampāpuṇāti. **Sukhasaññā** nāma upekkhāsampayuttasaññā. Upekkhā hi santaṃ sukhanti vuttā. Sāyeva ca saññā nīvaraṇehi ceva vitakkādīhi paccanīkehi ca vimuttattā **lahusaññā**tipi veditabbā. Taṃ okkantassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evaṃ vāyukkhittatūlapicunā viya sallahukena dissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. Evaṃ gacchanto ca sace icchati pathavīkasiṇavasena ākāse maggaṃ nimminitvā padasā gacchati. Sace icchati vāyokasiṇavasena vāyuṃ adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunā gacchati. Apica gantukāmatā eva ettha pamāṇaṃ. ‘‘Sati hi gantukāmatāya’’ evaṃ katacittādhiṭṭhāno adhiṭṭhānavegukkhittova so issāsakhittasaro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetīti kāyaṃ gahetvā citte āropeti. Cittānugatikaṃ karoti sīghagamanaṃ. Cittagamanaṃ hi sīghaṃ hoti. **Sukhasaññañca lahusaññañca okkamatī**ti rūpakāyārammaṇena iddhicittena sahajātaṃ sukhasaññañca lahusaññañca okkamatīti. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Idaṃ pana cittagamanameva hoti. Evaṃ adissamānena kāyena gacchanto panāyaṃ kiṃ tassa adhiṭṭhānacittassa uppādakkhaṇe gacchati, udāhu ṭhitikkhaṇe bhaṅgakkhaṇe vāti vutte tīsupi khaṇesu gacchatīti thero āha. Kiṃ pana so sayaṃ gacchati nimmitaṃ pesetīti. Yathāruci karoti. Idha panassa sayaṃ gamanameva āgataṃ.

Manomayanti adhiṭṭhānamanena nimmitattā manomayaṃ. **Ahīnindriya**nti idaṃ cakkhusotādīnaṃ saṇṭhānavasena vuttaṃ. Nimmitarūpe pana pasādo nāma natthi. Sace iddhimā caṅkamati nimmitopi tattha caṅkamatītiādi sabbaṃ sāvakanimmitaṃ sandhāya vuttaṃ. Buddhanimmito pana yaṃ yaṃ bhagavā karoti, taṃ tampi karoti. Bhagavato rucivasena aññampi karotīti. Ettha ca yaṃ so iddhimā idheva ṭhito dibbena cakkhunā rūpaṃ passati, dibbāya sotadhātuyā saddaṃ suṇāti, cetopariyañāṇena cittaṃ pajānāti, na ettāvatā kāyena vasaṃ vatteti. Yampi so idheva ṭhito tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati sallapati sākacchaṃ samāpajjati, ettāvatāpi na kāyena vasaṃ vatteti. Yampissa dūrepi santike adhiṭṭhātītiādikaṃ adhiṭṭhānaṃ, ettāvatāpi na kāyena vasaṃ vatteti. Yampi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena brahmalokaṃ gacchati, ettāvatāpi na kāyena vasaṃ vatteti. Yañca kho so tassa brahmuno purato rūpaṃ abhinimminātītiādinā nayena vuttavidhānaṃ āpajjati, ettāvatā kāyena vasaṃ vatteti nāmaṃ. Sesaṃ panettha kāyena vasaṃ vattanāya pubbabhāgadassanatthaṃ vuttanti ayaṃ tāva adhiṭṭhānā iddhi.

398. **Vikubbanāya** pana manomayāya ca idaṃ nānākaraṇaṃ. Vikubbanaṃ tāva karontena ‘‘so pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti, nāgavaṇṇaṃ vā dasseti, supaṇṇavaṇṇaṃ vā dasseti, asuravaṇṇaṃ vā dasseti, indavaṇṇaṃ vā dasseti, devavaṇṇaṃ vā dasseti, brahmavaṇṇaṃ vā dasseti, samuddavaṇṇaṃ vā dasseti, pabbatavaṇṇaṃ vā dasseti, sīhavaṇṇaṃ vā dasseti, byagghavaṇṇaṃ vā dasseti, dīpivaṇṇaṃ vā dasseti, hatthimpi dasseti, assampi dasseti, rathampi dasseti, pattimpi dasseti, vividhampi senābyūhaṃ dassetī’’ti (paṭi. ma. 3.13) evaṃ vuttesu kumārakavaṇṇādīsu yaṃ yaṃ ākaṅkhati, taṃ taṃ adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhahantena ca pathavīkasiṇādīsu aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāya attano kumārakavaṇṇo āvajjitabbo. Āvajjitvā parikammāvasāne puna samāpajjitvā vuṭṭhāya evarūpo nāma kumārako homīti adhiṭṭhātabbaṃ. Saha adhiṭṭhānacittena kumārako hoti devadatto viya (cūḷava. 333). Esa nayo sabbattha.

Hatthimpi dassetītiādi panettha bahiddhāpi hatthiādidassanavasena vuttaṃ. Tattha hatthī homīti anadhiṭṭhahitvā hatthī hotūti adhiṭṭhātabbaṃ, assādīsupi eseva nayoti. Ayaṃ vikubbanā iddhi.

399. **Manomayaṃ** kātukāmo pana pādakajjhānato vuṭṭhāya kāyaṃ tāva āvajjitvā vuttanayeneva susiro hotūti adhiṭṭhāti, susiro hoti. Athassa abbhantare aññaṃ kāyaṃ āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti, tassa abbhantare añño kāyo hotūti. So taṃ muñjamhā īsikaṃ viya kosiyā asiṃ viya karaṇḍāya ahiṃ viya ca abbāhati. Tena vuttaṃ ‘‘idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Seyyathāpi puriso muñjamhā īsikaṃ pavāheyya, tassa evamassa ayaṃ muñjo ayaṃ īsikā, añño muñjo aññā īsikā, muñjamhātveva īsikā pavāḷhā’’tiādi (paṭi. ma. 3.14). Ettha ca yathā īsikādayo muñjādīhi sadisā honti, evaṃ manomayarūpaṃ iddhimatāsadisameva hotīti dassanatthaṃ etā upamā vuttāti. Ayaṃ manomayā iddhi.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Iddhividhaniddeso nāma

Dvādasamo paricchedo.

13. Abhiññāniddeso

Dibbasotadhātukathā

400. Idāni dibbasotadhātuyā niddesakkamo anuppatto. Tattha tato parāsu ca tīsu abhiññāsu **so evaṃ samāhite citte**tiādīnaṃ (dī. ni. 1.240 ādayo) attho vuttanayeneva veditabbo. Sabbattha pana visesamattameva vaṇṇayissāma. Tatra **dibbāya sotadhātuyā**ti ettha dibbasadisattā dibbā. Devānaṃ hi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇaṃ sampaṭicchanasamatthā dibbapasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi imassa bhikkhuno vīriyabhāvanābalanibbattā ñāṇasotadhātu tādisāyevāti dibbasadisattā dibbā. Apica dibbavihāravasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbā. Savanaṭṭhena nijjīvaṭṭhena ca sotadhātu. Sotadhātukiccakaraṇena ca sotadhātu viyātipi sotadhātu. Tāya dibbāya sotadhātuyā.

Visuddhāyāti parisuddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyā**ti manussūpacāraṃ atikkamitvā saddasavanena mānusikaṃ maṃsasotadhātuṃ atikkantāya vītivattitvā ṭhitāya. **Ubho sadde suṇātī**ti dve sadde suṇāti. Katame dve? Dibbe ca mānuse ca, devānañca manussānañca saddeti vuttaṃ hoti. Etena padesapariyādānaṃ veditabbaṃ. **Ye dūre santike cā**ti ye saddā dūre paracakkavāḷepi ye ca santike antamaso sadehasannissitapāṇakasaddāpi, te suṇātīti vuttaṃ hoti. Etena nippadesapariyādānaṃ veditabbaṃ.

Kathaṃ panāyaṃ uppādetabbāti? Tena bhikkhunā abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikammasamādhicittena paṭhamataraṃ pakatisotapathe dūre oḷāriko araññe sīhādīnaṃ saddo āvajjitabbo. Vihāre ghaṇḍisaddo, bherisaddo, saṅkhasaddo, sāmaṇeradaharabhikkhūnaṃ sabbathāmena sajjhāyantānaṃ sajjhāyanasaddo, pakatikathaṃ kathentānaṃ ‘‘kiṃ bhante, kimāvuso’’tiādisaddo, sakuṇasaddo, vātasaddo, padasaddo, pakkuthitaudakassa cicciṭāyanasaddo, ātape sussamānatālapaṇṇasaddo, kunthakipillikādisaddoti evaṃ sabboḷārikato pabhuti yathākkamena sukhumasaddā āvajjitabbā. Tena puratthimāya disāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasikātabbaṃ. Pacchimāya, uttarāya, dakkhiṇāya, heṭṭhimāya, uparimāya disāya, puratthimāya anudisāya, pacchimāya, uttarāya, dakkhiṇāya anudisāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasikātabbaṃ. Oḷārikānampi sukhumānampi saddānaṃ saddanimittaṃ manasikātabbaṃ. Tassa te saddā pākatikacittassāpi pākaṭā honti. Parikammasamādhicittassa pana ativiya pākaṭā.

Tassevaṃ saddanimittaṃ manasikaroto idāni dibbasotadhātu uppajjissatīti tesu saddesu aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tasmiṃ niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti, yesaṃ purimāni tīṇi cattāri vā parikammaupacārānulomagotrabhunāmakāni kāmāvacarāni, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ. Tattha yaṃ tena appanācittena saddhiṃ uppannaṃ ñāṇaṃ, ayaṃ dibbasotadhātūti veditabbā. Tato paraṃ tasmiṃ sote patito hoti. Taṃ thāmajātaṃ karontena ‘‘etthantare saddaṃ suṇāmī’’ti ekaṅgulamattaṃ paricchinditvā vaḍḍhetabbaṃ. Tato dvaṅgulacaturaṅgulaaṭṭhaṅgulavidatthiratanaantogabbhapamukhapāsādapariveṇasaṅghārāmagocaragāmajanapadādivasena yāva cakkavāḷaṃ tato vā bhiyyopi paricchinditvā paricchinditvā vaḍḍhetabbaṃ.

Evaṃ adhigatābhiñño esa pādakajjhānārammaṇena phuṭṭhokāsabbhantaragatepi sadde puna pādakajjhānaṃ asamāpajjitvāpi abhiññāñāṇena suṇātiyeva. Evaṃ suṇanto ca sacepi yāva brahmalokā saṅkhabheripaṇavādisaddehi ekakolāhalaṃ hoti, pāṭiyekkaṃ vavatthapetukāmatāya sati ayaṃ saṅkhasaddo ayaṃ bherisaddoti vavatthapetuṃ sakkotiyevāti.

Dibbasotadhātukathā niṭṭhitā.

Cetopariyañāṇakathā

401. Cetopariyañāṇakathāya **cetopariyañāṇāyā**ti ettha pariyātīti pariyaṃ, paricchindatīti attho. Cetaso pariyaṃ cetopariyaṃ. Cetopariyañca taṃ ñāṇañcāti cetopariyañāṇaṃ. Tadatthāyāti vuttaṃ hoti. **Parasattāna**nti attānaṃ ṭhapetvā sesasattānaṃ. **Parapuggalāna**nti idampi iminā ekatthameva. Veneyyavasena pana desanāvilāsena ca byañjananānattaṃ kataṃ. **Cetasā ceto**ti attano cittena tesaṃ cittaṃ. **Paricca pajānātī**ti paricchinditvā sarāgādivasena nānappakārato jānāti.

Kathaṃ panetaṃ ñāṇaṃ uppādetabbanti? Etañhi dibbacakkhuvasena ijjhati, taṃ etassa parikammaṃ. Tasmā tena bhikkhunā ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā parassa hadayarūpaṃ nissāya vattamānassa lohitassa vaṇṇaṃ passitvā cittaṃ pariyesitabbaṃ. Yadā hi somanassacittaṃ vattati, tadā rattaṃ nigrodhapakkasadisaṃ hoti. Yadā domanassacittaṃ vattati, tadā kāḷakaṃ jambupakkasadisaṃ. Yadā upekkhācittaṃ vattati, tadā pasannatilatelasadisaṃ. Tasmā tena ‘‘idaṃ rūpaṃ somanassindriyasamuṭṭhānaṃ, idaṃ domanassindriyasamuṭṭhānaṃ, idaṃ upekkhindriyasamuṭṭhāna’’nti parassa hadayalohitavaṇṇaṃ passitvā cittaṃ pariyesantena cetopariyañāṇaṃ thāmagataṃ kātabbaṃ. Evaṃ thāmagate hi tasmiṃ anukkamena sabbampi kāmāvacaracittaṃ rūpāvacarārūpāvacaracittañca pajānāti cittā cittameva saṅkamanto vināpi hadayarūpadassanena. Vuttampi cetaṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘āruppe parassa cittaṃ jānitukāmo kassa hadayarūpaṃ passati, kassindriyavikāraṃ oloketīti? Na kassaci. Iddhimato visayo esa yadidaṃ yattha katthaci cittaṃ āvajjanto soḷasappabhedaṃ cittaṃ jānāti. Akatābhinivesassa pana vasena ayaṃ kathā’’ti.

Sarāgaṃ vā cittantiādīsu pana aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ cittaṃ **sarāgaṃ citta**nti veditabbaṃ. Avasesaṃ catubhūmakaṃ kusalābyākataṃ cittaṃ **vītarāgaṃ**. Dve domanassacittāni dve vicikicchuddhaccacittānīti imāni pana cattāri cittāni imasmiṃ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. Duvidhaṃ pana domanassacittaṃ **sadosaṃ cittaṃ** nāma. Sabbampi catubhūmakaṃ kusalābyākataṃ **vītadosaṃ**. Sesāni dasākusalacittāni imasmiṃ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti.

Samohaṃ vītamohanti ettha pana pāṭipuggalikanayena vicikicchuddhaccasahagatadvayameva **samohaṃ,** mohassa pana sabbākusalesu sambhavato dvādasavidhampi akusalacittaṃ **samohaṃ citta**nti veditabbaṃ. Avasesaṃ **vītamohaṃ**. Thinamiddhānugataṃ pana **saṃkhittaṃ**. Uddhaccānugataṃ **vikkhittaṃ**. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ **mahaggataṃ**. Avasesaṃ **amahaggataṃ**. Sabbampi tebhūmakaṃ **sauttaraṃ**. Lokuttaraṃ **anuttaraṃ**. Upacārappattaṃ appanāppattañca **samāhitaṃ**. Ubhayamappattaṃ **asamāhitaṃ**. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭipassaddhinissaraṇavimuttippattaṃ **vimuttaṃ**. Pañcavidhampi etaṃ vimuttimappattaṃ **avimutta**nti veditabbaṃ. Iti cetopariyañāṇalābhī bhikkhu sabbappakārampi idaṃ sarāgaṃ vā cittaṃ…pe… avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajānātīti.

Cetopariyañāṇakathā niṭṭhitā.

Pubbenivāsānussatiñāṇakathā

402. Pubbenivāsānussatiñāṇakathāyaṃ **pubbenivāsānussatiñāṇāyā**ti (dī. ni. 1.244) pubbenivāsānussatimhi yaṃ ñāṇaṃ, tadatthāya. **Pubbenivāso**ti pubbe atītajātīsu nivutthakkhandhā. **Nivutthā**ti ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā. Nivutthadhammā vā. **Nivutthā**ti gocaranivāsena nivutthā attano viññāṇena viññātā paricchinnā, paraviññāṇaviññātāpi vā chinnavaṭumakānussaraṇādīsu, te buddhānaṃyeva labbhanti. **Pubbenivāsānussatī**ti yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussati. **Ñāṇa**nti tāya satiyā sampayuttañāṇaṃ. Evamimassa pubbenivāsānussatiñāṇassa atthāya pubbenivāsānussatiñāṇāya etassa ñāṇassa adhigamāya pattiyāti vuttaṃ hoti.

Anekavihitanti anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ, saṃvaṇṇitanti attho. **Pubbenivāsa**nti samanantarātītabhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratī**ti khandhapaṭipāṭivasena cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā sarati. Imañhi pubbenivāsaṃ cha janā anussaranti – titthiyā, pakatisāvakā, mahāsāvakā, aggasāvakā, paccekabuddhā, buddhāti.

Tattha **titthiyā** cattālīsaṃyeva kappe anussaranti, na tato paraṃ. Kasmā, dubbalapaññattā. Tesañhi nāmarūpaparicchedavirahitattā dubbalā paññā hoti. **Pakatisāvakā** kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva, balavapaññattā. **Asītimahāsāvakā** satasahassakappe anussaranti. **Dve aggasāvakā** ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ satasahassañca. **Paccekabuddhā** dve asaṅkhyeyyāni satasahassañca. Ettako hi etesaṃ abhinīhāro. **Buddhānaṃ** pana paricchedo nāma natthi.

Titthiyā ca khandhapaṭipāṭimeva saranti, paṭipāṭiṃ muñcitvā cutipaṭisandhivasena sarituṃ na sakkonti. Tesañhi andhānaṃ viya icchitapadesokkamanaṃ natthi. Yathā pana andhā yaṭṭhiṃ amuñcitvāva gacchanti, evaṃ te khandhānaṃ paṭipāṭiṃ amuñcitvāva saranti. Pakatisāvakā khandhapaṭipāṭiyāpi anussaranti cutipaṭisandhivasenapi saṅkamanti. Tathā asītimahāsāvakā. Dvinnaṃ pana aggasāvakānaṃ khandhapaṭipāṭikiccaṃ natthi. Ekassa attabhāvassa cutiṃ disvā paṭisandhiṃ passanti, puna aparassa cutiṃ disvā paṭisandhinti evaṃ cutipaṭisandhivaseneva saṅkamantā gacchanti. Tathā paccekabuddhā.

Buddhānaṃ pana neva khandhapaṭipāṭikiccaṃ, na cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccaṃ atthi. Tesañhi anekāsu kappakoṭīsu heṭṭhā vā upari vā yaṃ yaṃ ṭhānaṃ icchanti, taṃ taṃ pākaṭameva hoti. Tasmā anekāpi kappakoṭiyo peyyālapāḷiṃ viya saṃkhipitvā yaṃ yaṃ icchanti, tatra tatreva okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evaṃ gacchantānañca nesaṃ ñāṇaṃ yathā nāma katavālavedhaparicayassa sarabhaṅgasadisassa dhanuggahassa khitto saro antarā rukkhalatādīsu asajjamāno lakkheyeva patati, na sajjati, na virajjhati, evaṃ antarantarāsu jātīsu na sajjati, na virajjhati, asajjamānaṃ avirajjhamānaṃ icchiticchitaṭṭhānaṃyeva gaṇhāti.

Imesu ca pana pubbenivāsaṃ anussaraṇasattesu titthiyānaṃ pubbenivāsadassanaṃ khajjupanakapabhāsadisaṃ hutvā upaṭṭhāti. Pakatisāvakānaṃ dīpappabhāsadisaṃ. Mahāsāvakānaṃ ukkāpabhāsadisaṃ. Aggasāvakānaṃ osadhitārakappabhāsadisaṃ. Paccekabuddhānaṃ candappabhāsadisaṃ. Buddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadisaṃ hutvā upaṭṭhāti.

Titthiyānañca pubbenivāsānussaraṇaṃ andhānaṃ yaṭṭhikoṭigamanaṃ viya hoti. Pakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamanaṃ viya. Mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamanaṃ viya. Aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamanaṃ viya. Paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamanaṃ viya. Buddhānaṃ mahāsakaṭamaggagamanaṃ viya.

Imasmiṃ pana adhikāre sāvakānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ adhippetaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘anussaratīti khandhapaṭipāṭivasena cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā saratī’’ti.

403. Tasmā evamanussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantena rahogatena paṭisallinena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni samāpajjitvā abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā. Tato āsanapaññāpanaṃ, senāsanappavesanaṃ, pattacīvarapaṭisāmanaṃ, bhojanakālo, gāmato āgamanakālo, gāme piṇḍāya caritakālo, gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhakālo, vihārato nikkhamanakālo, cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavandanakālo, pattadhovanakālo, pattapaṭiggahaṇakālo, pattapaṭiggahaṇato yāva mukhadhovanā katakiccaṃ, paccūsakāle katakiccaṃ, majjhimayāme katakiccaṃ, paṭhamayāme katakiccanti evaṃ paṭilomakkamena sakalaṃ rattindivaṃ katakiccaṃ āvajjitabbaṃ. Ettakaṃ pana pakaticittassapi pākaṭaṃ hoti. Parikammasamādhicittassa pana atipākaṭameva.

Sace panettha kiñci na pākaṭaṃ hoti, puna pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya āvajjitabbaṃ. Ettakena dīpe jalite viya pākaṭaṃ hoti. Evaṃ paṭilomakkameneva dutiyadivasepi tatiyacatutthapañcamadivasepi dasāhepi aḍḍhamāsepi māsepi yāva saṃvaccharāpi katakiccaṃ āvajjitabbaṃ. Eteneva upāyena dasavassāni vīsativassānīti yāva imasmiṃ bhave attano paṭisandhi, tāva āvajjantena purimabhave cutikkhaṇe pavattitanāmarūpaṃ āvajjitabbaṃ. Pahoti hi paṇḍito bhikkhu paṭhamavāreneva paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe nāmarūpamārammaṇaṃ kātuṃ.

Yasmā pana purimabhave nāmarūpaṃ asesaṃ niruddhaṃ aññaṃ uppannaṃ, tasmā taṃ ṭhānaṃ āhundarikaṃ andhatamamiva hoti duddasaṃ duppaññena. Tenāpi ‘‘na sakkomahaṃ paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe pavattitanāmarūpamārammaṇaṃ kātu’’nti dhuranikkhepo na kātabbo. Tadeva pana pādakajjhānaṃ punappunaṃ samāpajjitabbaṃ. Tato ca vuṭṭhāya vuṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ āvajjitabbaṃ.

Evaṃ karonto hi seyyathāpi nāma balavā puriso kūṭāgārakaṇṇikatthāya mahārukkhaṃ chindanto sākhāpalāsacchedanamatteneva pharasudhārāya vipannāya mahārukkhaṃ chindituṃ asakkontopi dhuranikkhepaṃ akatvāva kammārasālaṃ gantvā tikhiṇaṃ pharasuṃ kārāpetvā puna āgantvā chindeyya, puna vipannāya ca punapi tatheva kāretvā chindeyya. So evaṃ chindanto chinnassa chinnassa puna chetabbābhāvato acchinnassa ca chedanato nacirasseva mahārukkhaṃ pāteyya, evamevaṃ pādakajjhānā vuṭṭhāya pubbe āvajjitaṃ anāvajjitvā paṭisandhimeva āvajjanto nacirasseva paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe pavattitanāmarūpaṃ ārammaṇaṃ kareyyāti. Kaṭṭhaphālakakesohārakādīhipi ayamattho dīpetabbo.

Tattha pacchimanisajjato pabhuti yāva paṭisandhito ārammaṇaṃ katvā pavattaṃ ñāṇaṃ pubbenivāsañāṇaṃ nāma na hoti. Taṃ pana parikammasamādhiñāṇaṃ nāma hoti. Atītaṃsañāṇantipi eke vadanti. Taṃ rūpāvacaraṃ sandhāya na yujjati. Yadā panassa bhikkhuno paṭisandhiṃ atikkamma cutikkhaṇe pavattitanāmarūpaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati, tasmiñca niruddhe tadevārammaṇaṃ katvā cattāri pañca vā javanāni javanti. Sesaṃ pubbe vuttanayeneva purimāni parikammādināmakāni kāmāvacarāni honti. Pacchimaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ appanācittaṃ. Tadāssa yaṃ tena cittena saha ñāṇaṃ uppajjati, idaṃ **pubbenivāsānussatiñāṇaṃ** nāma. Tena ñāṇena sampayuttāya satiyā anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussaratīti (dī. ni. 1.244).

404. Tattha **ekampi jāti**nti ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyo**tiādīsupi. **Anekepi saṃvaṭṭakappe**tiādīsu pana parihāyamāno kappo **saṃvaṭṭakappo,** vaḍḍhamāno **vivaṭṭakappo**ti veditabbo. Tattha saṃvaṭṭena **saṃvaṭṭaṭṭhāyī** gahito hoti, taṃmūlakattā. Vivaṭṭena ca **vivaṭṭaṭṭhāyī,** evañhi sati yāni tāni ''cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo, saṃvaṭṭaṭṭhāyī, vivaṭṭo, vivaṭṭaṭṭhāyīti (a. ni. 4.156 thokaṃ visadisaṃ) vuttāni, tāni pariggahitāni honti.

Tattha tayo saṃvaṭṭā – āposaṃvaṭṭo, tejosaṃvaṭṭo, vāyosaṃvaṭṭoti. Tisso saṃvaṭṭasīmā – ābhassarā, subhakiṇhā, vehapphalāti.

Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati, ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, vehapphalato heṭṭhā vātena viddhaṃsati. Vitthārato pana sadāpi ekaṃ buddhakhettaṃ vinassati.

Buddhakhettaṃ nāma tividhaṃ hoti – jātikhettaṃ, āṇākhettaṃ, visayakhettañca. Tattha **jātikhettaṃ** dasasahassacakkavāḷapariyantaṃ hoti. Yaṃ tathāgatassa paṭisandhigahaṇādīsu kampati. **Āṇākhettaṃ** koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṃ, yattha ratanasuttaṃ (khu. pā. 6.1 ādayo) khandhaparittaṃ (cūḷava. 251; a. ni. 4.67) dhajaggaparittaṃ (saṃ. ni. 1.249) āṭānāṭiyaparittaṃ (dī. ni. 3.275 ādayo) moraparittanti (jā. 1.2.17-18) imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. **Visayakhettaṃ** anantamaparimāṇaṃ. Yaṃ ''yāvatā vā pana ākaṅkheyyā''ti (a. ni. 3.81) vuttaṃ, yattha yaṃ yaṃ tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti. Evametesu tīsu buddhakhettesu ekaṃ āṇākhettaṃ vinassati. Tasmiṃ pana vinassante jātikhettampi vinaṭṭhameva hoti. Vinassantañca ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekato saṇṭhahati. Tassevaṃ vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

405. Yasmiṃ hi samaye kappo agginā nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekaṃ mahāvassaṃ vassati. Manussā tuṭṭhahaṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti. Sassesu pana gokhāyitakamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnaṃ pacchinnameva vassaṃ hoti. Idaṃ sandhāya hi bhagavatā ''hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassatī''ti (a. ni. 7.66) vuttaṃ. Vassūpajīvino sattā kālaṅkatvā brahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīviniyo ca devatā. Evaṃ dīghe addhāne vītivatte tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati, athānupubbena macchakacchapāpi kālaṅkatvā brahmaloke nibbattanti, nerayikasattāpi. Tattha nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassantīti eke.

Jhānaṃ vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesañca keci dubbhikkhapīḷitā keci abhabbā jhānādhigamāya, te kathaṃ tattha nibbattantīti. Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi ''vassasatasahassassaccayena kappuṭṭhānaṃ bhavissatī''ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudamukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti ''mārisā ito vassasatasahassassaccayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā uddayhissanti vinassissanti. Yāva brahmalokā lokavināso bhavissati. Mettaṃ mārisā bhāvetha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ mārisā bhāvetha, mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā''ti.

Tesaṃ vacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññāni karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojanaṃ bhuñjitvā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā jhānaṃ paṭilabhanti. Tadaññe pana aparāpariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparāpariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaramāno satto nāma natthi. Tepi tattha tatheva jhānaṃ paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattantīti.

Vassūpacchedato pana uddhaṃ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati. Vuttampi cetaṃ bhagavatā ''hoti kho so, bhikkhave, samayo''ti **sattasūriyaṃ** (a. ni. 7.66) vitthāretabbaṃ. Pātubhūte ca pana tasmiṃ neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo uṭṭheti, eko atthaṃ gacchati. Avicchinnasūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca pakatisūriye sūriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsakasūriye natthi. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi caranti. Kappavināsakasūriye vattamāne vigatadhūmavalāhakaṃ ādāsamaṇḍalaṃ viya nimmalaṃ nabhaṃ hoti. Ṭhapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadīādīsu udakaṃ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā himavati mahānadīnaṃ pabhavā ''sīhapapāto haṃsapātano kaṇṇamuṇḍako rathakāradaho anotattadaho chaddantadaho kuṇāladaho''ti ime satta mahāsarā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcamo sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na saṇṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekadhūmaṃ hoti. Pariyādiṇṇasinehaṃ dhūmena. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭisatasahassacakkavāḷānipi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekajālaṃ hoti saddhiṃ koṭisatasahassacakkavāḷehi. Yojanasatikādibhedāni sinerukūṭānipi palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā uṭṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānamaṇivimānāni jhāpetvā tāvatiṃsabhavanaṃ gaṇhāti. Eteneva upāyena yāva paṭhamajjhānabhūmiṃ gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhāākāsena saha upariākāso eko hoti mahandhakāro.

406. Atha dīghassa addhuno accayena mahāmegho uṭṭhahitvā paṭhamaṃ sukhumaṃ sukhumaṃ vassati. Anupubbena kumudanāḷayaṭṭhimusalatālakkhandhādippamāṇāhi dhārāhi vassanto koṭisatasahassacakkavāḷesu sabbaṃ daḍḍhaṭṭhānaṃ pūretvā antaradhāyati. Taṃ udakaṃ heṭṭhā ca tiriyañca vāto samuṭṭhahitvā ghanaṃ karoti parivaṭumaṃ paduminipatte udakabindusadisaṃ. Kathaṃ tāva mahantaṃ udakarāsiṃ ghanaṃ karotīti ce? Vivarasampadānato. Tañhissa tamhi tamhi vivaraṃ deti. Taṃ evaṃ vātena sampiṇḍiyamānaṃ ghanaṃ kariyamānaṃ parikkhayamānaṃ anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe udake brahmalokaṭṭhāne brahmalokā, upari catukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti.

Purimapathaviṭṭhānaṃ otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti. Te taṃ pihitadvāre dhamakaraṇe ṭhitaudakamiva nirassāsaṃ katvā rundhanti. Madhurodakaṃ parikkhayaṃ gacchamānaṃ upari rasapathaviṃ samuṭṭhāpeti. Sā vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakapāyāsassa upari paṭalaṃ viya.

Tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhinibbattā sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā tato cavitvā idhūpapajjanti. Te honti sayaṃpabhā antalikkhacarā. Te **aggaññasutte** (dī. ni. 3.119) vuttanayena taṃ rasapathaviṃ sāyitvā taṇhābhibhūtā āluppakārakaṃ paribhuñjituṃ upakkamanti. Atha nesaṃ sayaṃpabhā antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāraṃ disvā bhāyanti.

Tato nesaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayantaṃ paripuṇṇapaṇṇāsayojanaṃ sūriyamaṇḍalaṃ pātubhavati, te taṃ disvā ''ālokaṃ paṭilabhimhā''ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā ‘‘amhākaṃ bhītānaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayanto uṭṭhito, tasmā **‘‘sūriyo** hotū’’ti sūriyotvevassa nāmaṃ karonti.

Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate yampi ālokaṃ labhimhā, sopi no naṭṭhoti puna bhītā honti. Tesaṃ evaṃ hoti ‘‘sādhu vatassa sace aññaṃ ālokaṃ labheyyāmā’’ti. Tesaṃ cittaṃ ñatvā viya ekūnapaṇṇāsayojanaṃ **candamaṇḍalaṃ** pātubhavati. Te taṃ disvā bhiyyoso mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā ‘‘amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā **cando** hotū’’ti candotvevassa nāmaṃ karonti. Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti.

Tato pabhuti rattindivā paññāyanti, anukkamena ca māsaddhamāsautusaṃvaccharā. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūtadivaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phaggunapuṇṇamadivaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreneva pupphuḷakāni uṭṭhahanti. Eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā. Evamevaṃ thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesaṃ sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kamena ekacce vaṇṇavanto, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti. Tesaṃ atimānapaccayā sāpi **rasapathavī** antaradhāyati. **Bhūmipappaṭako** pātubhavati. Atha nesaṃ teneva nayena sopi antaradhāyati. **Padālatā** pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati. Akaṭṭhapāko **sāli** pātubhavati akaṇo athuso suddho sugandho taṇḍulapphalo.

Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sāliṃ bhājane ṭhapetvā pāsāṇapiṭṭhiyā ṭhapenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumanajātipupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi. Yaṃ yaṃ rasaṃ bhuñjitukāmā honti, taṃ taṃ rasova hoti. Tesaṃ taṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āharayataṃ tato pabhuti muttakarīsaṃ sañjāyati. Atha nesaṃ tassa nikkhamanatthāya vaṇamukhāni pabhijjanti, purisassa purisabhāvo, itthiyāpi itthibhāvo pātubhavati.

Tatra sudaṃ itthī purisaṃ, puriso ca itthiṃ ativelaṃ upanijjhāyati. Tesaṃ ativelaṃ upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati. Tato **methunadhammaṃ** paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garahiyamānā viheṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu **agārāni** karonti. Te agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṃ pariyonandhati, lāyitaṭṭhānampi na paṭivirūhati.

Te sannipatitvā anutthunanti ‘‘pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayaṃ hi pubbe manomayā ahumhā’’ti **aggaññasutte** (dī. ni. 3.128) vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti. Atha aññataro satto aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati. Taṃ dvikkhattuṃ paribhāsetvā tatiyavāre pāṇileḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evaṃ adinnādānagarahamusāvādadaṇḍādānesu uppannesu sannipatitvā cintayanti ‘‘yaṃnūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṃ khīyeyya, garahitabbaṃ garaheyya, pabbājetabbaṃ pabbājeyya, mayaṃ panassa sālīnaṃ bhāgaṃ anuppadassāmā’’ti.

Evaṃ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṃ tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggahaṃ kātuṃ. Te taṃ upasaṅkamitvā yācitvā sammanniṃsu. So tena mahājanena sammatoti **mahāsammato,** khettānaṃ adhipatīti **khattiyo,** dhammena samena pare rañjetīti **rājā**ti tīhi nāmehi paññāyittha. Yañhi loke acchariyaṭṭhānaṃ, bodhisattova tattha ādipurisoti evaṃ bodhisattaṃ ādiṃ katvā khattiyamaṇḍale saṇṭhite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṇṭhahiṃsu.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālupacchedo, idamekaṃ asaṅkhyeyyaṃ **saṃvaṭṭo**ti vuccati.

Kappavināsakajālupacchedato yāva koṭisatasahassacakkavāḷaparipūrako sampattimahāmegho, idaṃ dutiyaṃ asaṅkhyeyyaṃ **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**ti vuccati.

Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyaṃ asaṅkhyeyyaṃ **vivaṭṭo**ti vuccati.

Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthaṃ asaṅkhyeyyaṃ **vivaṭṭaṭṭhāyī**ti vuccati. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ tāva agginā vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

407. Yasmiṃ pana samaye kappo udakena nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso, yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti. So ādito sukhumaṃ sukhumaṃ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷānaṃ pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti, udakaṃ samantato vātehi dhāriyati. Pathavito yāva dutiyajjhānabhūmiṃ udakaṃ gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloke vilīyāpetvā subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati. Taṃ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasammati. Udakānugataṃ pana sabbasaṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasammati antaradhānaṃ gacchati. Heṭṭhāākāsena saha upariākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisaṃ. Kevalaṃ panidha ābhassarabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇhato ca cavitvā ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbattanti.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakudakūpacchedo, idamekaṃ asaṅkhyeyyaṃ. Udakūpacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyaṃ asaṅkhyeyyaṃ. Sampattimahāmeghato…pe… imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

408. Yasmiṃ samaye kappo vātena vinassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso, yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanatthaṃ vāto samuṭṭhāti. So paṭhamaṃ thūlarajaṃ uṭṭhāpeti. Tato saṇharajaṃ sukhumavālikaṃ thūlavālikaṃ sakkharapāsāṇādayoti yāva kūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca uṭṭhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na ca puna patanti. Tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti.

Athānukkamena heṭṭhā mahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddhaṃmūlaṃ katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā dviyojanatiyojanacatuyojanapañcayojanasatappamāṇāpi bhijjitvā vātavegena khittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Cakkavāḷapabbatampi sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhihantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Eteneva upāyena bhummaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināsento chakāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi himavantā himavantehi sinerū sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmiṃ vāto gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloke vināsetvā vehapphalaṃ āhacca tiṭṭhati. Evaṃ sabbasaṅkhāragataṃ vināsetvā sayampi vinassati. Heṭṭhāākāsena saha upariākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisaṃ. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato ca cavitvā subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātūpacchedo, idamekaṃ asaṅkhyeyyaṃ. Vātūpacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyaṃ asaṅkhyeyyaṃ…pe… imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ vātena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

409. Kiṃkāraṇā evaṃ loko vinassati? Akusalamūlakāraṇā. Akusalamūlesu hi ussannesu evaṃ loko vinassati. So ca kho rāge ussannatare agginā vinassati. Dose ussannatare udakena vinassati. Keci pana dose ussannatare agginā. Rāge ussannatare udakenāti vadanti. Mohe ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca nirantarameva sattavāre agginā vinassati. Aṭṭhame vāre udakena. Puna sattavāre agginā. Aṭṭhame vāre udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ udakena vinassitvā puna sattavāre agginā nassati. Ettāvatā tesaṭṭhi kappā atītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusaṭṭhikappāyuke subhakiṇhe viddhaṃsento lokaṃ vināseti.

410. Pubbenivāsaṃ anussarantopi ca kappānussaraṇako bhikkhu etesu kappesu anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe anussarati. Kathaṃ? ‘‘Amutrāsi’’ntiādinā (dī. ni. 1.244) nayena.

Tattha **amutrāsi**nti amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhave vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṃ. **Evaṃnāmo**ti tisso vā phusso vā. **Evaṃgotto**ti kaccāno vā kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana tasmiṃ kāle attano vaṇṇasampattiṃ vā lūkhapaṇītajīvikabhāvaṃ vā sukhadukkhabahulataṃ vā appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritukāmo hoti, tampi anussaratiyeva. Tenāha ‘‘evaṃvaṇṇo…pe… evamāyupariyanto’’ti.

Tattha **evaṃvaṇṇo**ti odāto vā sāmo vā. **Evamāhāro**ti sālimaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṃ sukhadukkhapaṭisaṃvedī**ti anekappakārena kāyikacetasikānaṃ sāmisanirāmisādippabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyanto**ti evaṃ vassasataparimāṇāyupariyanto vā caturāsītikappasatasahassāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādi**nti sohaṃ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmiṃ nāma bhave yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādiṃ. **Tatrāpāsi**nti atha tatrāpi bhave yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahosiṃ. **Evaṃnāmo**tiādi vuttanayameva.

Apica yasmā **amutrāsi**nti idaṃ anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṃ anussaraṇaṃ. **So tato cuto**ti paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ, tasmā ‘‘idhūpapanno’’ti imissā idhūpapattiyā anantaramevassa upapattiṭṭhānaṃ sandhāya ‘‘amutra udapādi’’nti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tatrāpāsi**nti evamādi panassa tatra imissā upapattiyā anantare upapattiṭṭhāne nāmagottādīnaṃ anussaraṇadassanatthaṃ vuttaṃ. **So tato cuto idhūpapanno**ti svāhaṃ tato anantarūpapattiṭṭhānato cuto idha asukasmiṃ nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattoti. **Itī**ti evaṃ. **Sākāraṃ sauddesa**nti nāmagottavasena sauddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāraṃ. Nāmagottena hi satto tisso kassapoti uddisīyati. Vaṇṇādīhi sāmo odātoti nānattato paññāyati. Tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākārā. **Anekavihitaṃ pubbenivāsamanussaratī**ti idaṃ uttānatthamevāti.

Pubbenivāsānussatiñāṇakathā niṭṭhitā.

Cutūpapātañāṇakathā

411. Sattānaṃ cutūpapātañāṇakathāya **cutūpapātañāṇāyā**ti (dī. ni. 1.247) cutiyā ca upapāte ca ñāṇāya. Yena ñāṇena sattānaṃ cuti ca upapāto ca ñāyati, tadatthaṃ dibbacakkhuñāṇatthanti vuttaṃ hoti. **Cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī**ti parikammacittaṃ abhinīharati ceva abhininnāmeti ca. **So**ti so katacittābhinīhāro bhikkhu. **Dibbenā**tiādīsu pana dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇaṃ sampaṭicchanasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalanibbattaṃ ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṃ. Dibbavihāravasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṃ. Ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṃ. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusāreneva veditabbaṃ.

Dassanaṭṭhena **cakkhu**. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi **cakkhu**. Cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā **visuddhaṃ**. Yo hi cutimattameva passati, na upapātaṃ. So ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātamattameva passati, na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati. Tasmāssa taṃdassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayampi cetaṃ buddhaputtā passanti. Tena vuttaṃ ‘‘cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddha’’nti.

Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakaṃ,** mānusakaṃ vā maṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena. **Satte passatī**ti manussānaṃ maṃsacakkhunā viya satte oloketi.

Cavamāne upapajjamāneti ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānā. Ye ca gahitapaṭisandhikā sampatinibbattāva, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne ca upapajjamāne ca passatīti dasseti.

Hīneti mohanissandayuttattā hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ vasena hīḷite ohīḷite oññāte avaññāte. **Paṇīte**ti amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇe**ti adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇe**ti dosanissandayuttattā aniṭṭhākantaamanāpavaṇṇayutte. Anabhirūpe virūpetipi attho. **Sugate**ti sugatigate. Alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggate**ti duggatigate. Lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne.

Yathākammupageti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi cavamānetiādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ. Iminā pana padena yathākammupagañāṇakiccaṃ. Tassa ca ñāṇassa ayamuppattikkamo, idha bhikkhu heṭṭhā nirayābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahādukkhamanubhavamāne. Taṃ dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasikaroti ‘‘kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhaṃ anubhavantī’’ti. Athassa idaṃ nāma katvāti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tathā uparidevalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nandanavanamissakavanaphārusakavanādīsu satte passati mahāsampattiṃ anubhavamāne. Tampi dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasikaroti ‘‘kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anubhavantī’’ti. Athassa idaṃ nāma katvāti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Idaṃ yathākammupagañāṇaṃ nāma. Imassa visuṃ parikammaṃ nāma natthi, yathā cimassa, evaṃ anāgataṃsañāṇassāpi. Dibbacakkhupādakāneva hi imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Kāyaduccaritenātiādīsu duṭṭhu caritaṃ, duṭṭhaṃ vā caritaṃ kilesapūtikattāti duccaritaṃ. Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritanti kāyaduccaritaṃ, itaresupi eseva nayo. **Samannāgatā**ti samaṅgībhūtā. **Ariyānaṃ upavādakā**ti buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anatthakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhaṃsanena vā upavādakā akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. Tattha natthi imesaṃ samaṇadhammo, assamaṇā eteti vadanto antimavatthunā upavadati. Natthi imesaṃ jhānaṃ vā vimokkho vā maggo vā phalaṃ vātiādīni vadanto guṇaparidhaṃsanavasena upavadatīti veditabbo. So ca jānaṃ vā upavadeyya ajānaṃ vā, ubhayathāpi ariyūpavādova hoti. Bhāriyaṃ kammaṃ ānantariyasadisaṃ saggāvaraṇañca maggāvaraṇañca, satekicchaṃ pana hoti. Tassa āvibhāvatthaṃ idaṃ vatthu veditabbaṃ.

Aññatarasmiṃ kira gāme eko thero ca daharabhikkhu ca piṇḍāya caranti. Te paṭhamaghareyeva uḷuṅkamattaṃ uṇhayāguṃ labhiṃsu. Therassa ca kucchivāto rujjhati. So cintesi ‘‘ayaṃ yāgu mayhaṃ sappāyā, yāva na sītalā hoti, tāva naṃ pivāmī’’ti. So manussehi ummāratthāya āhaṭe dārukhaṇḍe nisīditvā pivi. Itaro taṃ jigucchanto ‘‘atikhuddābhibhūto mahallako, amhākaṃ lajjitabbakaṃ akāsī’’ti āha. Thero gāme caritvā vihāraṃ gantvā daharabhikkhuṃ āha ‘‘atthi te, āvuso, imasmiṃ sāsane patiṭṭhā’’ti? Āma, bhante, sotāpanno ahanti. Tena hāvuso, uparimaggatthāya vāyāmaṃ mā akāsi. Khīṇāsavo tayā upavaditoti. So taṃ khamāpesi. Tenassa taṃ kammaṃ pākatikaṃ ahosi.

Tasmā yo aññopi ariyaṃ upavadati, tena gantvā sace attanā vuḍḍhataro hoti, ukkuṭikaṃ nisīditvā ‘‘ahaṃ āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamāhī’’ti khamāpetabbo. Sace navakataro hoti, vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ‘‘ahaṃ, bhante, tumhe idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamathā’’ti khamāpetabbo. Sace disāpakkanto hoti, sayaṃ vā gantvā saddhivihārikādike vā pesetvā khamāpetabbo.

Sace ca nāpi gantuṃ, na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmiṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesaṃ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayeneva paṭipajjitvā ‘‘ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, khamatu me so āyasmā’’ti vatvā khamāpetabbaṃ. Sammukhā akhamantepi etadeva kattabbaṃ.

Sace ekacārikabhikkhu hoti, nevassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā ‘‘ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me anussarato vippaṭisāro hoti, kiṃ karomī’’ti vattabbaṃ. So vakkhati ‘‘tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā’’ti. Tenāpi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggahetvā khamatūti vattabbaṃ. Sace so parinibbuto hoti, parinibbutamañcaṭṭhānaṃ gantvā yāvasivathikaṃ gantvāpi khamāpetabbaṃ. Evaṃ kate neva saggāvaraṇaṃ, na maggāvaraṇaṃ hoti, pākatikameva hotīti.

Micchādiṭṭhikāti viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhivasena samādinnanānāvidhakammā, ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritaggahaṇeneva ariyūpavāde manoduccaritaggahaṇena ca micchādiṭṭhiyā saṅgahitāyapi imesaṃ dvinnaṃ puna vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanatthanti veditabbaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo, ānantariyasadisattā. Vuttampi cetaṃ ‘‘seyyathāpi, sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampadamidaṃ, sāriputta, vadāmi taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto, evaṃ niraye’’ti (ma. ni. 1.149). Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjataraṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahāsāvajjaṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjānī’’ti (a. ni. 1.310).

Kāyassa bhedāti upādiṇṇakkhandhapariccāgā. **Parammaraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattikkhandhaggahaṇe. Atha vā kāyassa bhedāti jīvitindriyassa upacchedā. Parammaraṇāti cuticittato uddhaṃ. **Apāya**nti evamādi sabbaṃ nirayavevacanameva.

Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasammatā ayā apetattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā **apāyo**. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti **duggati**. Vivasā nipatanti ettha dukkaṭakārinoti **vinipāto**. Vinassantā vā ettha patanti saṃbhijjamānaṅgapaccaṅgātipi **vinipāto**. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā **apāya**ggahaṇena tiracchānayoniṃ dīpeti. Tiracchānayoni hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. **Duggati**ggahaṇena pettivisayaṃ. So hi apāyo ceva duggati ca, sugatito apetattā dukkhassa ca gatibhūtattā. Na tu vinipāto asurasadisaṃ avinipatitattā. **Vinipāta**ggahaṇena asurakāyaṃ. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi ca vinipatitattā vinipātoti vuccati. **Niraya**ggahaṇena avīciādianekappakāraṃ nirayamevāti. **Upapannā**ti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso, tattha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati. Saggaggahaṇena devagatiyeva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**ti ayaṃ vacanattho.

‘‘Iti dibbena cakkhunā’’tiādi sabbaṃ nigamanavacanaṃ. Evaṃ dibbena cakkhunā…pe… passatīti ayamettha saṅkhepattho.

412. Evaṃ passitukāmena pana ādikammikena kulaputtena kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā ‘‘tejokasiṇaṃ, odātakasiṇaṃ, ālokakasiṇa’’nti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātabbaṃ. Upacārajjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabbaṃ. Na tattha appanā uppādetabbāti adhippāyo. Sace hi uppādeti, pādakajjhānanissayaṃ hoti, na parikammanissayaṃ. Imesu ca pana tīsu ālokakasiṇaṃyeva seṭṭhataraṃ. Tasmā taṃ vā itaresaṃ vā aññataraṃ kasiṇaniddese vuttanayena uppādetvā upacārabhūmiyaṃyeva ṭhatvā vaḍḍhetabbaṃ. Vaḍḍhanānayopi cassa tattha vuttanayeneva veditabbo.

Vaḍḍhitaṭṭhānassa antoyeva rūpagataṃ passitabbaṃ. Rūpagataṃ passato panassa parikammassa vāro atikkamati. Tato āloko antaradhāyati. Tasmiṃ antarahite rūpagatampi na dissati. Athānena punappunaṃ pādakajjhānameva pavisitvā tato vuṭṭhāya āloko pharitabbo. Evaṃ anukkamena āloko thāmagato hotīti ettha āloko hotūti yattakaṃ ṭhānaṃ paricchindati, tattha āloko tiṭṭhatiyeva. Divasampi nisīditvā passato rūpadassanaṃ hoti. Rattiṃ tiṇukkāya maggapaṭipanno cettha puriso opammaṃ.

Eko kira rattiṃ tiṇukkāya maggaṃ paṭipajji. Tassa sā tiṇukkā vijjhāyi. Athassa samavisamāni na paññāyiṃsu. So taṃ tiṇukkaṃ bhūmiyaṃ ghaṃsitvā tiṇukkā puna ujjālesi. Sā pajjalitvā purimālokato mahantataraṃ ālokaṃ akāsi. Evaṃ punappunaṃ vijjhātaṃ ujjālayato kamena sūriyo uṭṭhāsi. Sūriye uṭṭhite ukkāya kammaṃ natthīti taṃ chaḍḍetvā divasampi agamāsi. Tattha ukkāloko viya parikammakāle kasiṇāloko. Ukkāya vijjhātāya samavisamānaṃ adassanaṃ viya rūpagataṃ passato parikammassa vārātikkamena āloke antarahite rūpagatānaṃ adassanaṃ. Ukkāya ghaṃsanaṃ viya punappunaṃ pavesanaṃ. Ukkāya purimālokato mahantatarālokakaraṇaṃ viya puna parikammaṃ karoto balavatarālokapharaṇaṃ. Sūriyuṭṭhānaṃ viya thāmagatālokassa yathāparicchedena ṭhānaṃ. Tiṇukkaṃ chaḍḍetvā divasampi gamanaṃ viya parittālokaṃ chaḍḍetvā thāmagatenālokena divasampi rūpadassanaṃ.

Tattha yadā tassa bhikkhuno maṃsacakkhussa anāpāthagataṃ antokucchigataṃ hadayavatthunissitaṃ heṭṭhāpathavītalanissitaṃ tirokuṭṭapabbatapākāragataṃ paracakkavāḷagatanti idaṃ rūpaṃ ñāṇacakkhussa āpāthaṃ āgacchati, maṃsacakkhunā dissamānaṃ viya hoti, tadā dibbacakkhu uppannaṃ hotīti veditabbaṃ. Tadeva cettha rūpadassanasamatthaṃ, na pubbabhāgacittāni.

Taṃ panetaṃ puthujjanassa paribandho hoti. Kasmā? So hi yasmā yattha yattha āloko hotūti adhiṭṭhāti, taṃ taṃ pathavīsamuddapabbate vinivijjhitvāpi ekālokaṃ hoti, athassa tattha bhayānakāni yakkharakkhasādirūpāni passato bhayaṃ uppajjati. Yena cittavikkhepaṃ patvā jhānavibbhantako hoti, tasmā rūpadassane appamattena bhavitabbaṃ.

Tatrāyaṃ dibbacakkhuno uppattikkamo. Vuttappakārametaṃ rūpamārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjane uppajjitvā niruddhe tadeva rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā cattāri pañca vā javanāni uppajjantīti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi pubbabhāgacittāni savitakkasavicārāni kāmāvacarāni. Pariyosāne atthasādhakacittaṃ catutthajjhānikaṃ rūpāvacaraṃ. Tena sahajātaṃ ñāṇaṃ sattānaṃ cutūpapāte ñāṇantipi dibbacakkhuñāṇantipi vuccatīti.

Cutūpapātañāṇakathā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathā

413. Iti pañcakkhandhavidū, pañca abhiññā avoca yā nātho;
Tā ñatvā tāsu ayaṃ, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Etāsu hi yadetaṃ cutūpapātañāṇasaṅkhātaṃ dibbacakkhu, tassa anāgataṃsañāṇañca yathākammupagañāṇañcāti dvepi paribhaṇḍañāṇāni honti. Iti imāni ca dve iddhividhādīni ca pañcāti satta abhiññāñāṇāni idhāgatāni. Idāni tesaṃ ārammaṇavibhāge asammohatthaṃ –

Ārammaṇattikā vuttā, ye cattāro mahesinā;
Sattannamapi ñāṇānaṃ, pavattiṃ tesu dīpaye.

Tatrāyaṃ dīpanā. Cattāro hi ārammaṇattikā mahesinā vuttā. Katame cattāro? Parittārammaṇattiko, maggārammaṇattiko, atītārammaṇattiko, ajjhattārammaṇattikoti (dha. sa. tikamātikā 13, 16, 19, 21).

414. Tattha **iddhividhañāṇaṃ** parittamahaggataatītānāgatapaccuppannaajjhattabahiddhārammaṇavasena sattasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi yadā kāyaṃ cittasannissitaṃ katvā adissamānena kāyena gantukāmo cittavasena kāyaṃ pariṇāmeti, mahaggatacitte samodahati samāropeti, tadā upayogaladdhaṃ ārammaṇaṃ hotīti katvā rūpakāyārammaṇato parittārammaṇaṃ hoti. Yadā cittaṃ kāyasannissitaṃ katvā dissamānena kāyena gantukāmo kāyavasena cittaṃ pariṇāmeti, pādakajjhānacittaṃ rūpakāye samodahati samāropeti, tadā upayogaladdhaṃ ārammaṇaṃ hotīti katvā mahaggatacittārammaṇato mahaggatārammaṇaṃ hoti.

Yasmā pana tadeva cittaṃ atītaṃ niruddhaṃ ārammaṇaṃ karoti, tasmā atītārammaṇaṃ hoti. Mahādhātunidhāne mahākassapattherādīnaṃ viya anāgataṃ adhiṭṭhahantānaṃ anāgatārammaṇaṃ hoti. **Mahākassapatthero** kira mahādhātunidhānaṃ karonto ‘‘anāgate aṭṭhārasavassādhikāni dvevassasatāni ime gandhā mā sussiṃsu, pupphāni mā milāyiṃsu, dīpā mā nibbāyiṃsū’’ti (dha. sa. aṭṭha. 1434) adhiṭṭhahi. Sabbaṃ tatheva ahosi. **Assaguttatthero** vattaniyasenāsane bhikkhusaṅghaṃ sukkhabhattaṃ bhuñjamānaṃ disvā udakasoṇḍiṃ divase divase purebhatte dadhirasaṃ hotūti adhiṭṭhāsi. Purebhatte gahitaṃ dadhirasaṃ hoti. Pacchābhatte pākatikaudakameva (dha. sa. aṭṭha. 1434). Kāyaṃ pana cittasannissitaṃ katvā adissamānena kāyena gamanakāle paccuppannārammaṇaṃ hoti.

Kāyavasena cittaṃ, cittavasena vā kāyaṃ pariṇāmanakāle attano kumārakavaṇṇādinimmānakāle ca sakāyacittānaṃ ārammaṇakaraṇato ajjhattārammaṇaṃ hoti. Bahiddhā hatthiassādidassanakāle pana bahiddhārammaṇanti evaṃ tāva iddhividhañāṇassa sattasu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

415. **Dibbasotadhātuñāṇaṃ** parittapaccuppannaajjhattabahiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi yasmā saddaṃ ārammaṇaṃ karoti, saddo ca paritto, tasmā parittārammaṇaṃ hoti. Vijjamānaṃyeva pana saddaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato paccuppannārammaṇaṃ hoti. Taṃ attano kucchisaddasavanakāle ajjhattārammaṇaṃ. Paresaṃ saddasavanakāle bahiddhārammaṇanti evaṃ dibbasotadhātuñāṇassa catūsu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

416. **Cetopariyañāṇaṃ** parittamahaggataappamāṇamaggaatītānāgatapaccuppannabahiddhārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi paresaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacaraarūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ hoti. Maggaphalajānanakāle appamāṇārammaṇaṃ hoti.

Ettha ca puthujjano sotāpannassa cittaṃ na jānāti. Sotāpanno vā sakadāgāmissāti evaṃ yāva arahato netabbaṃ. Arahā pana sabbesaṃ cittaṃ jānāti. Aññopi ca uparimo heṭṭhimassāti ayaṃ viseso veditabbo. Maggacittārammaṇakāle maggārammaṇaṃ hoti. Yadā pana atīte sattadivasabbhantare ca anāgate sattadivasabbhantare ca paresaṃ cittaṃ jānāti, tadā atītārammaṇaṃ anāgatārammaṇañca hoti.

Kathaṃ paccuppannārammaṇaṃ hoti. Paccuppannaṃ nāma tividhaṃ – khaṇapaccuppannaṃ, santatipaccuppannaṃ, addhāpaccuppannañca. Tattha uppādaṭṭhitibhaṅgappattaṃ **khaṇapaccuppannaṃ**. Ekadvesantativārapariyāpannaṃ **santatipaccuppannaṃ**. Tattha andhakāre nisīditvā ālokaṭṭhānaṃ gatassa na tāva ārammaṇaṃ pākaṭaṃ hoti, yāva pana taṃ pākaṭaṃ hoti, etthantare ekadvesantativārā veditabbā. Ālokaṭṭhāne vicaritvā ovarakaṃ paviṭṭhassāpi na tāva sahasā rūpaṃ pākaṭaṃ hoti, yāva pana taṃ pākaṭaṃ hoti, etthantare ekadvesantativārā veditabbā. Dūre ṭhatvā pana rajakānaṃ hatthavikāraṃ, ghaṇḍibherīākoṭanavikārañca disvāpi na tāva saddaṃ suṇāti, yāva pana taṃ suṇāti, etasmimpi antare ekadvesantativārā veditabbā. Evaṃ tāva **majjhimabhāṇakā**.

Saṃyuttabhāṇakā pana rūpasantati arūpasantatīti dve santatiyo vatvā udakaṃ akkamitvā gatassa yāva tīre akkantaudakalekhā na vippasīdati, addhānato āgatassa yāva kāye usumabhāvo na vūpasammati, ātapā āgantvā gabbhaṃ paviṭṭhassa yāva andhakārabhāvo na vigacchati, antogabbhe kammaṭṭhānaṃ manasi karitvā divā vātapānaṃ vivaritvā olokentassa yāva akkhīnaṃ phandanabhāvo na vūpasammati, ayaṃ **rūpasantati** nāma. Dve tayo javanavārā **arūpasantati** nāmāti vatvā tadubhayampi **santatipaccuppannaṃ** nāmāti vadanti.

Ekabhavaparicchinnaṃ pana **addhāpaccuppannaṃ** nāma. Yaṃ sandhāya **bhaddekarattasutte** ‘‘yo cāvuso, mano ye ca dhammā ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmiṃ ce paccuppanne chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīratī’’ti (ma. ni. 3.284) vuttaṃ. Santatipaccuppannañcettha aṭṭhakathāsu āgataṃ. Addhāpaccuppannaṃ sutte.

Tattha keci khaṇapaccuppannaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa ārammaṇaṃ hotīti vadanti. Kiṃ kāraṇā? Yasmā iddhimato ca parassa ca ekakkhaṇe cittaṃ uppajjatīti. Idañca nesaṃ opammaṃ, yathā ākāse khitte pupphamuṭṭhimhi avassaṃ ekaṃ pupphaṃ ekassa vaṇṭena vaṇṭaṃ paṭivijjhati, evaṃ parassa cittaṃ jānissāmīti rāsivasena mahājanassa citte āvajjite avassaṃ ekassa cittaṃ ekena cittena uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā paṭivijjhatīti. Taṃ pana vassasatampi vassasahassampi āvajjanto yena ca cittena āvajjati, yena ca jānāti. Tesaṃ dvinnaṃ sahaṭhānābhāvato āvajjanajavanānañca aniṭṭhaṭṭhāne nānārammaṇabhāvappattidosato ayuttanti aṭṭhakathāsu paṭikkhittaṃ.

Santatipaccuppannaṃ pana addhāpaccuppannañca ārammaṇaṃ hotīti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattamānajavanavīthito atītānāgatavasena dvittijavanavīthiparimāṇe kāle parassa cittaṃ, taṃ sabbampi santatipaccuppannaṃ nāma. ‘‘Addhāpaccuppannaṃ pana javanavārena dīpetabba’’nti **saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Taṃ suṭṭhu vuttaṃ.

Tatrāyaṃ dīpanā, iddhimā parassa cittaṃ jānitukāmo āvajjati, āvajjanaṃ khaṇapaccuppannaṃ ārammaṇaṃ katvā teneva saha nirujjhati. Tato cattāri pañca vā javanāni. Yesaṃ pacchimaṃ iddhicittaṃ, sesāni kāmāvacarāni, tesaṃ sabbesampi tadeva niruddhaṃ cittamārammaṇaṃ hoti, na ca tāni nānārammaṇāni honti, addhāvasena paccuppannārammaṇattā. Ekārammaṇattepi ca iddhicittameva parassa cittaṃ jānāti, na itarāni. Yathā cakkhudvāre cakkhuviññāṇameva rūpaṃ passati, na itarānīti. Iti idaṃ santatipaccuppannassa ceva addhāpaccuppannassa ca vasena paccuppannārammaṇaṃ hoti. Yasmā vā santatipaccuppannampi addhāpaccuppanneyeva patati, tasmā addhāpaccuppannavasenevetaṃ paccuppannārammaṇanti veditabbaṃ. Parassa cittārammaṇattāyeva pana bahiddhārammaṇaṃ hotīti evaṃ cetopariyañāṇassa aṭṭhasu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

417. **Pubbenivāsañāṇaṃ** parittamahaggataappamāṇamaggaatītaajjhattabahiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ. Atīte attanā parehi vā bhāvitamaggaṃ sacchikataphalañca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ. Bhāvitamaggameva anussaraṇakāle maggārammaṇaṃ. Niyamato panetaṃ atītārammaṇameva.

Tattha kiñcāpi cetopariyañāṇayathākammupagañāṇānipi atītārammaṇāni honti, atha kho tesaṃ cetopariyañāṇassa sattadivasabbhantarātītaṃ cittameva ārammaṇaṃ. Tañhi aññaṃ khandhaṃ vā khandhapaṭibaddhaṃ vā na jānāti. Maggasampayuttacittārammaṇattā pana pariyāyato maggārammaṇanti vuttaṃ. Yathākammupagañāṇassa ca atītaṃ cetanāmattameva ārammaṇaṃ. Pubbenivāsañāṇassa pana atītā khandhā khandhapaṭibaddhañca kiñci anārammaṇaṃ nāma natthi. Tañhi atītakkhandhakhandhapaṭibaddhesu dhammesu sabbaññutaññāṇagatikaṃ hotīti ayaṃ viseso veditabbo. Ayamettha aṭṭhakathānayo. Yasmā pana ‘‘kusalā khandhā iddhividhañāṇassa cetopariyañāṇassa pubbenivāsānussatiñāṇassa yathākammupagañāṇassa anāgataṃsañāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.404) paṭṭhāne vuttaṃ. Tasmā cattāropi khandhā cetopariyañāṇayathākammupagañāṇānaṃ ārammaṇā honti. Tatrāpi yathākammupagañāṇassa kusalākusalā evāti.

Attano khandhānussaraṇakāle panetaṃ ajjhattārammaṇaṃ. Parassa khandhānussaraṇakāle bahiddhārammaṇaṃ. ‘‘Atīte vipassī bhagavā ahosi. Tassa mātā bandhumatī, pitā bandhumā’’tiādinā (dī. ni. 2.12) nayena nāmagottapathavīnimittādianussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ hoti. **Nāmagotta**nti cettha khandhūpanibandho sammutisiddho byañjanattho daṭṭhabbo, na byañjanaṃ. Byañjanañhi saddāyatanasaṅgahitattā parittaṃ hoti. Yathāha ‘‘niruttipaṭisambhidā parittārammaṇā’’ti (vibha. 749). Ayamettha amhākaṃ khanti. Evaṃ pubbenivāsañāṇassa aṭṭhasu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

418. **Dibbacakkhuñāṇaṃ** parittapaccuppannaajjhattabahiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi yasmā rūpaṃ ārammaṇaṃ karoti, rūpañca parittaṃ, tasmā parittārammaṇaṃ hoti. Vijjamāneyeva ca rūpe pavattattā paccuppannārammaṇaṃ. Attano kucchigatādirūpadassanakāle ajjhattārammaṇaṃ. Parassa rūpadassanakāle bahiddhārammaṇanti evaṃ dibbacakkhuñāṇassa catūsu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

419. **Anāgataṃsañāṇaṃ** parittamahaggataappamāṇamaggaanāgataajjhattabahiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi ‘‘ayaṃ anāgate kāmāvacare nibbattissatī’’ti jānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. ‘‘Rūpāvacare arūpāvacare vā nibbattissatī’’ti jānanakāle mahaggatārammaṇaṃ. ‘‘Maggaṃ bhāvessati, phalaṃ sacchikarissatī’’ti jānanakāle appamāṇārammaṇaṃ. ‘‘Maggaṃ bhāvessati’’cceva jānanakāle maggārammaṇaṃ. Niyamato pana taṃ anāgatārammaṇameva.

Tattha kiñcāpi cetopariyañāṇampi anāgatārammaṇaṃ hoti, atha kho tassa sattadivasabbhantarānāgataṃ cittameva ārammaṇaṃ. Tañhi aññaṃ khandhaṃ vā khandhapaṭibaddhaṃ vā na jānāti. Anāgataṃsañāṇassa pubbenivāsañāṇe vuttanayena anāgate anārammaṇaṃ nāma natthi. ‘‘Ahaṃ amutra nibbattissāmī’’ti jānanakāle ajjhattārammaṇaṃ. ‘‘Asuko amutra nibbattissatī’’ti jānanakāle bahiddhārammaṇaṃ. ‘‘Anāgate metteyyo bhagavā uppajjissati (dī. ni. 3.107). Subrahmā nāmassa brāhmaṇo pitā bhavissati. Brahmavatī nāma brāhmaṇī mātā’’tiādinā pana nayena nāmagottajānanakāle pubbenivāsañāṇe vuttanayeneva na vattabbārammaṇaṃ hotīti evaṃ anāgataṃsañāṇassa aṭṭhasu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

420. **Yathākammupagañāṇaṃ** parittamahaggataatītaajjhattabahiddhārammaṇavasena pañcasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi kāmāvacarakammajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacarārūpāvacarakammajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ. Atītameva jānātīti atītārammaṇaṃ. Attano kammaṃ jānanakāle ajjhattārammaṇaṃ. Parassa kammaṃ jānanakāle bahiddhārammaṇaṃ hoti. Evaṃ yathākammupagañāṇassa pañcasu ārammaṇesu pavatti veditabbā. Yañcettha ajjhattārammaṇañceva bahiddhārammaṇañcāti vuttaṃ, taṃ kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā jānanakāle ajjhattabahiddhārammaṇampi hotiyevāti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Abhiññāniddeso nāma

Terasamo paricchedo.

14. Khandhaniddeso

Paññākathā

421. Idāni yasmā evaṃ abhiññāvasena adhigatānisaṃsāya thiratarāya samādhibhāvanāya samannāgatena bhikkhunā **sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvaya**nti ettha cittasīsena niddiṭṭho **samādhi** sabbākārena bhāvito hoti.

Tadanantarā pana paññā bhāvetabbā. Sā ca atisaṅkhepadesitattā viññātumpi tāva na sukarā, pageva bhāvetuṃ. Tasmā tassā vitthāraṃ bhāvanānayañca dassetuṃ idaṃ pañhākammaṃ hoti.

Kā paññā, kenaṭṭhena paññā, kānassā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, katividhā paññā, kathaṃ bhāvetabbā, paññābhāvanāya ko ānisaṃsoti?

422. Tatridaṃ vissajjanaṃ, **kā paññā**ti paññā bahuvidhā nānappakārā. Taṃ sabbaṃ vibhāvayituṃ ārabbhamānaṃ vissajjanaṃ adhippetañceva atthaṃ na sādheyya, uttari ca vikkhepāya saṃvatteyya, tasmā idha adhippetameva sandhāya vadāma. Kusalacittasampayuttaṃ vipassanāñāṇaṃ paññā.

423. **Kenaṭṭhena paññā**ti pajānanaṭṭhena paññā. Kimidaṃ **pajānanaṃ** nāma? Sañjānanavijānanākāravisiṭṭhaṃ nānappakārato jānanaṃ. Saññāviññāṇapaññānaṃ hi samānepi jānanabhāve, saññā ‘‘nīlaṃ pītaka’’nti ārammaṇasañjānanamattameva hoti. ‘‘Aniccaṃ dukkhamanattā’’ti lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetuṃ na sakkoti. Viññāṇaṃ ‘‘nīlaṃ pītaka’’nti ārammaṇañca jānāti, lakkhaṇapaṭivedhañca pāpeti. Ussakkitvā pana maggapātubhāvaṃ pāpetuṃ na sakkoti. Paññā vuttanayavasena ārammaṇañca jānāti, lakkhaṇapaṭivedhañca pāpeti, ussakkitvā maggapātubhāvañca pāpeti.

Yathā hi heraññikaphalake ṭhapitaṃ kahāpaṇarāsiṃ eko ajātabuddhidārako, eko gāmikapuriso, eko heraññikoti tīsu janesu passamānesu ajātabuddhidārako kahāpaṇānaṃ cittavicittadīghacaturassaparimaṇḍalabhāvamattameva jānāti, ‘‘idaṃ manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ ratanasammata’’nti na jānāti. Gāmikapuriso cittavicittādibhāvaṃ jānāti, ‘‘idaṃ manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ ratanasammata’’nti ca. ‘‘Ayaṃ cheko, ayaṃ kūṭo, ayaṃ addhasāro’’ti imaṃ pana vibhāgaṃ na jānāti. Heraññiko sabbepi te pakāre jānāti, jānanto ca kahāpaṇaṃ oloketvāpi jānāti, ākoṭitassa saddaṃ sutvāpi, gandhaṃ ghāyitvāpi, rasaṃ sāyitvāpi, hatthena dhārayitvāpi, asukasmiṃ nāma gāme vā nigame vā nagare vā pabbate vā nadītīre vā katotipi, asukācariyena katotipi jānāti, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

Saññā hi ajātabuddhino dārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya hoti, nīlādivasena ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattagahaṇato. Viññāṇaṃ gāmikassa purisassa kahāpaṇadassanamiva hoti, nīlādivasena ārammaṇākāragahaṇato, uddhampi ca lakkhaṇapaṭivedhasampāpanato. Paññā heraññikassa kahāpaṇadassanamiva hoti, nīlādivasena ārammaṇākāraṃ gahetvā, lakkhaṇapaṭivedhañca pāpetvā, tato uddhampi maggapātubhāvapāpanato. Tasmā yadetaṃ sañjānanavijānanākāravisiṭṭhaṃ nānappakārato jānanaṃ. Idaṃ pajānananti veditabbaṃ. Idaṃ sandhāya hi etaṃ vuttaṃ ‘‘pajānanaṭṭhena paññā’’ti.

Sā panesā yattha saññāviññāṇāni, na tattha ekaṃsena hoti. Yadā pana hoti, tadā avinibbhuttā tehi dhammehi ‘‘ayaṃ saññā, idaṃ viññāṇaṃ, ayaṃ paññā’’ti vinibbhujjitvā alabbhaneyyanānattā sukhumā duddasā. Tenāha āyasmā nāgaseno ‘‘dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā kata’’nti. Kiṃ, bhante, nāgasena bhagavatā dukkaraṃ katanti? ‘Dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā kataṃ yaṃ arūpīnaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātaṃ ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ citta’’’nti (mi. pa. 2.7.16).

424. **Kānassā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānī**ti ettha pana dhammasabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā, dhammānaṃ sabhāvapaṭicchādakamohandhakāraviddhaṃsanarasā, asammohapaccupaṭṭhānā. ‘‘Samāhito yathābhūtaṃ jānāti passatī’’ti (a. ni. 10.2) vacanato pana samādhi tassā padaṭṭhānaṃ.

Paññāpabhedakathā

425. **Katividhā paññā**ti dhammasabhāvapaṭivedhalakkhaṇena tāva ekavidhā. Lokiyalokuttaravasena duvidhā. Tathā sāsavānāsavādivasena, nāmarūpavavatthāpanavasena, somanassupekkhāsahagatavasena, dassanabhāvanābhūmivasena ca. Tividhā cintāsutabhāvanāmayavasena. Tathā parittamahaggataappamāṇārammaṇavasena, āyāpāyaupāyakosallavasena, ajjhattābhinivesādivasena ca. Catubbidhā catūsu saccesu ñāṇavasena catupaṭisambhidāvasena cāti.

426. Tattha **ekavidhakoṭṭhāso** uttānatthoyeva. **Duvidhakoṭṭhāse** lokiyamaggasampayuttā **lokiyā**. Lokuttaramaggasampayuttā **lokuttarā**ti evaṃ lokiyalokuttaravasena duvidhā.

Dutiyaduke āsavānaṃ ārammaṇabhūtā **sāsavā**. Tesaṃ anārammaṇā **anāsavā**. Atthato panesā lokiyalokuttarāva hoti. Āsavasampayuttā sāsavā. Āsavavippayuttā anāsavātiādīsupi eseva nayo. Evaṃ sāsavānāsavādivasena duvidhā.

Tatiyaduke yā vipassanaṃ ārabhitukāmassa catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ vavatthāpane paññā, ayaṃ **nāmavavatthāpanapaññā**. Yā rūpakkhandhassa vavatthāpane paññā, ayaṃ **rūpavavatthāpanapaññā**ti evaṃ nāmarūpavavatthāpanavasena duvidhā.

Catutthaduke dvīsu kāmāvacarakusalacittesu soḷasasu ca pañcakanayena catukkajjhānikesu maggacittesu paññā **somanassasahagatā**. Dvīsu kāmāvacarakusalacittesu catūsu ca pañcamajjhānikesu maggacittesu paññā **upekkhāsahagatā**ti evaṃ somanassupekkhāsahagatavasena duvidhā.

Pañcamaduke paṭhamamaggapaññā **dassanabhūmi**. Avasesamaggattayapaññā **bhāvanābhūmī**ti evaṃ dassanabhāvanābhūmivasena duvidhā.

427. **Tikesu** paṭhamattike parato assutvā paṭiladdhapaññā attano cintāvasena nipphannattā **cintāmayā**. Parato sutvā paṭiladdhapaññā sutavasena nipphannattā **sutamayā**. Yathā tathā vā bhāvanāvasena nipphannā appanāppattā paññā **bhāvanāmayā**. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Tattha katamā cintāmayā paññā? Yogavihitesu vā kammāyatanesu yogavihitesu vā sippāyatanesu yogavihitesu vā vijjāṭṭhānesu kammassakataṃ vā saccānulomikaṃ vā rūpaṃ aniccanti vā vedanā…pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ aniccanti vā, yaṃ evarūpiṃ anulomikaṃ khantiṃ diṭṭhiṃ ruciṃ mutiṃ pekkhaṃ dhammanijjhānakhantiṃ parato assutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati cintāmayā paññā…pe… sutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati sutamayā paññā. Sabbāpi samāpannassa paññā bhāvanāmayā paññā’’ti (vibha. 768).

Evaṃ cintāsutabhāvanāmayavasena tividhā.

Dutiyattike kāmāvacaradhamme ārabbha pavattā paññā **parittārammaṇā**. Rūpāvacarārūpāvacare ārabbha pavattā **mahaggatārammaṇā**. Sā lokiyavipassanā. Nibbānaṃ ārabbha pavattā **appamāṇārammaṇā**. Sā lokuttaravipassanāti evaṃ parittamahaggatāppamāṇārammaṇavasena tividhā.

Tatiyattike **āyo** nāma vuddhi, sā duvidhā anatthahānito atthuppattito ca. Tattha kosallaṃ **āyakosallaṃ**. Yathāha –

> ‘‘Tattha katamaṃ āyakosallaṃ? Ime me dhamme manasikaroto anuppannā ceva akusalā dhammā na uppajjanti, uppannā ca akusalā dhammā pahīyanti, ime vā panime dhamme manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjanti. Uppannā ca kusalā dhammā bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattantīti, yā tattha paññā pajānanā…pe… amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, idaṃ vuccati āyakosalla’’nti (vibha. 771).

Apāyoti pana avuddhi, sāpi duvidhā atthahānito ca anatthuppattito ca. Tattha kosallaṃ **apāyakosallaṃ**. Yathāha ‘‘tattha katamaṃ apāyakosallaṃ? Ime dhamme manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā na uppajjantī’’tiādi (vibha. 771).

Sabbattha pana tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ upāyesu nibbattikāraṇesu taṃkhaṇappavattaṃ ṭhānuppattikaṃ kosallaṃ upāyakosallaṃ nāma. Yathāha – ‘‘sabbāpi tatrupāyā paññā upāyakosalla’’nti (vibha. 771). Evaṃ āyāpāyaupāyakosallavasena tividhā.

Catutthattike attano khandhe gahetvā āraddhā vipassanā paññā **ajjhattābhinivesā**. Parassa khandhe bāhiraṃ vā anindriyabaddharūpaṃ gahetvā āraddhā **bahiddhābhinivesā**. Ubhayaṃ gahetvā āraddhā **ajjhattabahiddhābhinivesā**ti evaṃ ajjhattābhinivesādivasena tividhā.

428. **Catukkesu** paṭhamacatukke dukkhasaccaṃ ārabbha pavattaṃ ñāṇaṃ **dukkhe ñāṇaṃ**. Dukkhasamudayaṃ ārabbha pavattaṃ ñāṇaṃ **dukkhasamudaye ñāṇaṃ**. Dukkhanirodhaṃ ārabbha pavattaṃ ñāṇaṃ **dukkhanirodhe ñāṇaṃ**. Dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ārabbha pavattaṃ ñāṇaṃ **dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇa**nti evaṃ catūsu saccesu ñāṇavasena catubbidhā.

Dutiyacatukke catasso paṭisambhidā nāma atthādīsu pabhedagatāni cattāri ñāṇāni. Vuttañhetaṃ – ‘‘atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dhamme ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Tatradhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā. Ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā’’ti (vibha. 718).

Tattha **attho**ti saṅkhepato hetuphalassetaṃ adhivacanaṃ. Hetuphalaṃ hi yasmā hetuanusārena ariyati adhigamiyati sampāpuṇiyati, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayasambhūtaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā. Dhammo**tipi saṅkhepato paccayassetaṃ adhivacanaṃ. Paccayo hi yasmā taṃ taṃ dahati pavatteti vā sampāpuṇituṃ vā deti, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā. Taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Ayameva hi attho abhidhamme –

> ‘‘Dukkhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Jarāmaraṇe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Jarāmaraṇasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā…pe… saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti suttaṃ geyyaṃ…pe… vedallaṃ. Ayaṃ vuccati dhammapaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jānāti ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti. Ayaṃ vuccati atthapaṭisambhidā. Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti… pe… ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Tesaṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’tiādinā (vibha. 719 ādayo) nayena vibhajitvā dassito.

Tatradhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmiṃ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti abyabhicārī vohāro. Tadabhilāpe tassa bhāsane udīraṇe taṃ bhāsitaṃ lapitaṃ udīritaṃ sutvāva ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttīti evaṃ tassā dhammaniruttisaññitāya sabhāvaniruttiyā māgadhikāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Niruttipaṭisambhidāppatto hi phasso vedanāti evamādivacanaṃ sutvāva ayaṃ sabhāvaniruttīti jānāti. Phassā vedanoti evamādikaṃ pana ayaṃ na sabhāvaniruttīti.

Ñāṇesu ñāṇanti sabbattha ñāṇamārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa ñāṇārammaṇaṃ ñāṇaṃ, yathāvuttesu vā tesu ñāṇesu sagocarakiccādivasena vitthārato ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**ti attho.

429. Catassopi cetā paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedaṃ gacchanti sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca.

Tattha aggasāvakānaṃ mahāsāvakānañca asekkhabhūmiyaṃ pabhedagatā. Ānandattheracittagahapatidhammikaupāsakaupāligahapatikhujjuttarāupāsikādīnaṃ sekkhabhūmiyaṃ. Evaṃ dvīsu bhūmīsu pabhedaṃ gacchantiyopi cetā adhigamena pariyattiyā savanena paripucchāya pubbayogena cāti imehi pañcahākārehi visadā honti.

Tattha **adhigamo** nāma arahattappatti. **Pariyatti** nāma buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ. **Savanaṃ** nāma sakkaccaṃ atthiṃ katvā dhammassavanaṃ. **Paripucchā** nāma pāḷiaṭṭhakathādīsu gaṇṭhipadaatthapadavinicchayakathā, **pubbayogo** nāma pubbabuddhānaṃ sāsane gatapaccāgatikabhāvena yāva anulomaṃ gotrabhusamīpaṃ, tāva vipassanānuyogo.

Apare āhu –

‘‘Pubbayogo bāhusaccaṃ, desabhāsā ca āgamo;
Paripucchā adhigamo, garusannissayo tathā;
Mittasampatti cevāti, paṭisambhidapaccayā’’ti.

Tattha **pubbayogo** vuttanayova. **Bāhusaccaṃ** nāma tesu tesu satthesu ca sippāyatanesu ca kusalatā. **Desabhāsā** nāma ekasatavohārakusalatā. Visesena pana māgadhike kosallaṃ. **Āgamo** nāma antamaso opammavaggamattassapi buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ. **Paripucchā** nāma ekagāthāyapi atthavinicchayapucchanaṃ. **Adhigamo** nāma sotāpannatā vā…pe… arahattaṃ vā. **Garusannissayo** nāma sutapaṭibhānabahulānaṃ garūnaṃ santike vāso. **Mittasampatti** nāma tathārūpānaṃyeva mittānaṃ paṭilābhoti.

Tattha buddhā ca paccekabuddhā ca pubbayogañceva adhigamañca nissāya paṭisambhidā pāpuṇanti. Sāvakā sabbānipi etāni kāraṇāni. Paṭisambhidāppattiyā ca pāṭiyekko kammaṭṭhānabhāvanānuyogo nāma natthi. Sekkhānaṃ pana sekkhaphalavimokkhantikā. Asekkhānaṃ asekkhaphalavimokkhantikāva paṭisambhidāppatti hoti. Tathāgatānaṃ hi dasabalāni viya ariyānaṃ ariyaphaleneva paṭisambhidā ijjhantīti imā paṭisambhidā sandhāya vuttaṃ catupaṭisambhidāvasena catubbidhāti.

Paññābhūmi-mūla-sarīravavatthānaṃ

430. Kathaṃ **bhāvetabbā**ti ettha pana yasmā imāya paññāya khandhāyatanadhātuindriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedā dhammā **bhūmi**. Sīlavisuddhi ceva cittavisuddhi cāti imā dve visuddhiyo **mūlaṃ**. Diṭṭhivisuddhi, kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, paṭipadāñāṇadassanavisuddhi, ñāṇadassanavisuddhīti imā pañca visuddhiyo **sarīraṃ**. Tasmā tesu bhūmibhūtesu dhammesu uggahaparipucchāvasena ñāṇaparicayaṃ katvā mūlabhūtā dve visuddhiyo sampādetvā sarīrabhūtā pañca visuddhiyo sampādentena bhāvetabbā. Ayamettha saṅkhepo.

431. Ayaṃ pana vitthāro, yaṃ tāva vuttaṃ ‘‘khandhāyatanadhātuindriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedā dhammā bhūmī’’ti, ettha **khandhā**ti pañca khandhā rūpakkhandho vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandhoti.

Rūpakkhandhakathā

432. Tattha yaṃ kiñci sītādīhi ruppanalakkhaṇaṃ dhammajātaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā **rūpakkhandho**ti veditabbaṃ.

Tadetaṃ ruppanalakkhaṇena ekavidhampi bhūtopādāyabhedato duvidhaṃ.

Tattha bhūtarūpaṃ catubbidhaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Tāsaṃ lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni catudhātuvavatthāne vuttāni. Padaṭṭhānato pana tā sabbāpi avasesadhātuttayapadaṭṭhānā.

Upādārūpaṃ catuvīsatividhaṃ – cakkhu, sotaṃ, ghānaṃ, jivhā, kāyo, rūpaṃ, saddo, gandho, raso, itthindriyaṃ, purisindriyaṃ, jīvitindriyaṃ, hadayavatthu, kāyaviññatti, vacīviññatti, ākāsadhātu, rūpassa lahutā, rūpassa mudutā, rūpassa kammaññatā, rūpassa upacayo, rūpassa santati, rūpassa jaratā, rūpassa aniccatā, kabaḷīkāro āhāroti.

433. Tattha rūpābhighātārahatappasādalakkhaṇaṃ daṭṭhukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā **cakkhu,** rūpesu āviñchanarasaṃ, cakkhuviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, daṭṭhukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Saddābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇaṃ, sotukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā **sotaṃ,** saddesu āviñchanarasaṃ, sotaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, sotukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Gandhābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇaṃ, ghāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā **ghānaṃ,** gandhesu āviñchanarasaṃ, ghānaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, ghāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Rasābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇā, sāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇā vā **jivhā,** rasesu āviñchanarasā, jivhāviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānā, sāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānā.

Phoṭṭhabbābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇo, phusitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇo vā **kāyo,** phoṭṭhabbesu āviñchanaraso, kāyaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhāno, phusitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhāno.

434. Keci pana ‘‘tejādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādo cakkhu, vāyupathavīāpādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādā sotaghānajivhā, kāyo sabbesampī’’ti vadanti. Apare ‘‘tejādhikānaṃ pasādo cakkhu, vivaravāyuāpapathavādhikānaṃ sotaghānajivhākāyā’’ti vadanti. Te vattabbā ‘‘suttaṃ āharathā’’ti. Addhā suttameva na dakkhissanti. Keci panettha ‘‘tejādīnaṃ guṇehi rūpādīhi anugayhabhāvato’’ti kāraṇaṃ **dassenti**. Te vattabbā ‘‘ko panevamāharūpādayo tejādīnaṃ guṇā’ti. Avinibbhogavuttīsu hi bhūtesu ayaṃ imassa guṇo ayaṃ imassa guṇoti na labbhā vattu’’nti. Athāpi vadeyyuṃ ‘‘yathā tesu tesu sambhāresu tassa tassa bhūtassa adhikatāya pathavīādīnaṃ sandhāraṇādīni kiccāni icchatha, evaṃ tejādiadhikesu sambhāresu rūpādīnaṃ adhikabhāvadassanato icchitabbametaṃ rūpādayo tesaṃ guṇā’’ti. Te vattabbā ‘‘iccheyyāma, yadi āpādhikassa āsavassa gandhato pathavīadhike kappāse gandho adhikataro siyā, tejādhikassa ca uṇhodakassa vaṇṇato sītudakassa vaṇṇo parihāyetha’’. Yasmā panetaṃ ubhayampi natthi, tasmā pahāyetaṃ etesaṃ nissayabhūtānaṃ visesakappanaṃ, ‘‘yathā avisesepi ekakalāpe bhūtānaṃ rūparasādayo aññamaññaṃ visadisā honti, evaṃ cakkhupasādādayo avijjamānepi aññasmiṃ visesakāraṇe’’ti gahetabbametaṃ.

Kiṃ pana taṃ yaṃ aññamaññassa asādhāraṇaṃ? Kammameva nesaṃ visesakāraṇaṃ. Tasmā kammavisesato etesaṃ viseso, na bhūtavisesato. Bhūtavisese hi sati pasādova na uppajjati. Samānānañhi pasādo, na visamānānanti porāṇā.

435. Evaṃ kammavisesato visesavantesu ca etesu cakkhusotāni **asampattavisayagāhakāni,** attano nissayaṃ anallīnanissaye eva visaye viññāṇahetuttā. Ghānajivhākāyā **sampattavisayagāhakā,** nissayavasena ceva, sayañca, attano nissayaṃ allīneyeva visaye viññāṇahetuttā.

436. **Cakkhu** cettha yadetaṃ loke nīlapakhumasamākiṇṇakaṇhasukkamaṇḍalavicittaṃ nīluppaladalasannibhaṃ cakkhūti vuccati. Tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānuppattipadese sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya satta akkhipaṭalānibyāpetvā dhāraṇanhāpanamaṇḍanabījanakiccāhi catūhi dhātīhi khattiyakumāro viya sandhāraṇabandhanaparipācanasamudīraṇakiccāhi catūhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ āyunā anupāliyamānaṃ vaṇṇagandharasādīhi parivutaṃ pamāṇato ūkāsiramattaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Vuttampi cetaṃ dhammasenāpatinā –

> ‘‘Yena cakkhupasādena, rūpāni manupassati;
> Parittaṃ sukhumaṃ etaṃ, ūkāsirasamūpama’’nti.

Sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅgulivedhakasaṇṭhāne padese **sotaṃ** vuttappakārāhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ āyunā anupāliyamānaṃ vaṇṇādīhi parivutaṃ sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṇṭhāne padese **ghānaṃ** yathāvuttappakārupakārupatthambhanānupālanaparivāraṃ ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Sasambhārajivhāmajjhassa upari uppaladalaggasaṇṭhāne padese **jivhā** yathāvuttappakārupakārupatthambhanānupālanaparivārā jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati.

Yāvatā pana imasmiṃ kāye upādiṇṇarūpaṃ nāma atthi. Sabbattha **kāyo** kappāsapaṭale sneho viya vuttappakārupakārupatthambhanānupālanaparivārova hutvā kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno tiṭṭhati.

Vammikaudakākāsagāmasivathikasaṅkhātasagocaraninnā viya ca ahisusumārapakkhīkukkurasiṅgālārūpādisagocaraninnāva ete cakkhādayoti daṭṭhabbā.

437. Tato paresu pana rūpādīsu cakkhupaṭihananalakkhaṇaṃ **rūpaṃ,** cakkhuviññāṇassa visayabhāvarasaṃ, tasseva gocarapaccupaṭṭhānaṃ, catumahābhūtapadaṭṭhānaṃ. Yathā cetaṃ tathā sabbānipi upādārūpāni. Yattha pana viseso atthi, tattha vakkhāma. Tayidaṃ nīlaṃ pītakantiādivasena anekavidhaṃ.

Sotapaṭihananalakkhaṇo **saddo,** sotaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Bherisaddo mudiṅgasaddotiādinā nayena anekavidho.

Ghānapaṭihananalakkhaṇo **gandho,** ghānaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Mūlagandho sāragandhotiādinā nayena anekavidho.

Jivhāpaṭihananalakkhaṇo **raso,** jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Mūlaraso khandharasotiādinā nayena anekavidho.

438. Itthibhāvalakkhaṇaṃ **itthindriyaṃ,** itthīti pakāsanarasaṃ, itthiliṅganimittakuttākappānaṃ kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. Purisabhāvalakkhaṇaṃ **purisindriyaṃ,** purisoti pakāsanarasaṃ, purisaliṅganimittakuttākappānaṃ kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. Tadubhayampi kāyappasādo viya sakalasarīraṃ byāpakameva, na ca kāyapasādena ṭhitokāse ṭhitanti vā aṭṭhitokāse ṭhitanti vāti vattabbataṃ āpajjati, rūparasādayo viya aññamaññaṃ saṅkaro natthi.

439. Sahajarūpānupālanalakkhaṇaṃ **jīvitindriyaṃ,** tesaṃ pavattanarasaṃ, tesaññeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbabhūtapadaṭṭhānaṃ. Santepi ca anupālanalakkhaṇādimhi vidhāne atthikkhaṇeyeva taṃ sahajarūpāni anupāleti udakaṃ viya uppalādīni. Yathāsakaṃ paccayuppannepi ca dhamme pāleti dhāti viya kumāraṃ. Sayaṃ pavattitadhammasambandheneva ca pavattati niyāmako viya. Na bhaṅgato uddhaṃ pavattati, attano ca pavattayitabbānañca abhāvā. Na bhaṅgakkhaṇe ṭhapeti, sayaṃ bhijjamānattā. Khīyamāno viya vaṭṭisneho dīpasikhaṃ. Na ca anupālanapavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitaṃ, yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanatoti daṭṭhabbaṃ.

440. Manodhātumanoviññāṇadhātūnaṃ nissayalakkhaṇaṃ **hadayavatthu,** tāsaññeva dhātūnaṃ ādhāraṇarasaṃ, ubbahanapaccupaṭṭhānaṃ. Hadayassa anto kāyagatāsatikathāyaṃ vuttappakāraṃ lohitaṃ nissāya sandhāraṇādikiccehi bhūtehi katūpakāraṃ utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ āyunā anupāliyamānaṃ manodhātumanoviññāṇadhātūnañceva taṃsampayuttadhammānañca vatthubhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

441. Abhikkamādipavattakacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā sahajarūpakāyathambhanasandhāraṇacalanassa paccayo ākāravikāro **kāyaviññatti,** adhippāyapakāsanarasā, kāyavipphandanahetubhāvapaccupaṭṭhānā, cittasamuṭṭhānavāyodhātupadaṭṭhānā. Sā panesā kāyavipphandanena adhippāyaviññāpanahetuttā, sayañca tena kāyavipphandanasaṅkhātena kāyena viññeyyattā ‘‘kāyaviññattī’’ti vuccati. Tāya ca pana calitehi cittajarūpehi abhisambandhānaṃ utujādīnampi calanato abhikkamādayo pavattantīti veditabbā.

Vacībhedapavattakacittasamuṭṭhānapathavīdhātuyā upādiṇṇaghaṭṭanassa paccayo ākāravikāro **vacīviññatti,** adhippāyappakāsanarasā, vacīghosahetubhāvapaccupaṭṭhānā, cittasamuṭṭhānapathavīdhātupadaṭṭhānā. Sā panesā vacīghosena adhippāyaviññāpanahetuttā, sayañca tāya vacīghosasaṅkhātāya vācāya viññeyyattā ‘‘vacīviññattī’’ti vuccati. Yathā hi araññe ussāpetvā bandhagosīsādiudakanimittaṃ disvā udakamettha atthīti viññāyati, evaṃ kāyavipphandanañceva vacīghosañca gahetvā kāyavacīviññattiyopi viññāyanti.

442. Rūpaparicchedalakkhaṇā **ākāsadhātu,** rūpapariyantappakāsanarasā, rūpamariyādāpaccupaṭṭhānā, asamphuṭṭhabhāvacchiddavivarabhāvapaccupaṭṭhānā vā, paricchinnarūpapadaṭṭhānā. Yāya paricchinnesu rūpesu idamito uddhamadho tiriyanti ca hoti.

443. Adandhatālakkhaṇā **rūpassa lahutā,** rūpānaṃ garubhāvavinodanarasā, lahuparivattitāpaccupaṭṭhānā, lahurūpapadaṭṭhānā. Athaddhatālakkhaṇā **rūpassa mudutā,** rūpānaṃ thaddhabhāvavinodanarasā, sabbakiriyāsu avirodhitāpaccupaṭṭhānā, mudurūpapadaṭṭhānā. Sarīrakiriyānukūlakammaññabhāvalakkhaṇā **rūpassa kammaññatā,** akammaññatāvinodanarasā, adubbalabhāvapaccupaṭṭhānā, kammaññarūpapadaṭṭhānā.

Etā pana tisso na aññamaññaṃ vijahanti, evaṃ santepi yo arogino viya rūpānaṃ lahubhāvo adandhatā lahuparivattippakāro rūpadandhattakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa lahutā**. Yo pana suparimadditacammasseva rūpānaṃ mudubhāvo sabbakiriyāvisesesu vasavattanabhāvamaddavappakāro rūpatthaddhattakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa mudutā**. Yo pana sudantasuvaṇṇasseva rūpānaṃ kammaññabhāvo sarīrakiriyānukūlabhāvappakāro sarīrakiriyānaṃ ananukūlakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa kammaññatā**ti evametāsaṃ viseso veditabbo.

444. Ācayalakkhaṇo **rūpassa upacayo,** pubbantato rūpānaṃ ummujjāpanaraso, niyyātanapaccupaṭṭhāno, paripuṇṇabhāvapaccupaṭṭhāno vā, upacitarūpapadaṭṭhāno. Pavattilakkhaṇā **rūpassa santati,** anuppabandhanarasā, anupacchedapaccupaṭṭhānā, anuppabandhakarūpapadaṭṭhānā. Ubhayampetaṃ jātirūpassevādhivacanaṃ, ākāranānattato pana veneyyavasena ca ‘‘upacayo santatī’’ti uddesadesanā katā. Yasmā panettha atthato nānattaṃ natthi, tasmā imesaṃ padānaṃ niddese ‘‘yo āyatanānaṃ ācayo, so rūpassa upacayo. Yo rūpassa upacayo, sā rūpassa santatī’’ti (dha. sa. 641-642) vuttaṃ. Aṭṭhakathāyampi ‘‘ācayo nāma nibbatti, upacayo nāma vaḍḍhi, santati nāma pavattī’’ti (dha. sa. aṭṭha. 641) vatvā ‘‘nadītīre khatakūpakamhi udakuggamanakālo viya ācayo nibbatti, paripuṇṇakālo viya upacayo vaḍḍhi, ajjhottharitvā gamanakālo viya santati pavattī’’ti (dha. sa. aṭṭha. 641) upamā katā.

Upamāvasāne ca ‘‘evaṃ kiṃ kathitaṃ hoti? Āyatanena ācayo kathito, ācayena āyatanaṃ kathita’’nti vuttaṃ. Tasmā yā rūpānaṃ paṭhamābhinibbatti, sā ācayo. Yā tesaṃ upari aññesampi nibbattamānānaṃ nibbatti, sā vaḍḍhiākārena upaṭṭhānato upacayo. Yā tesampi upari punappunaṃ aññesaṃ nibbattamānānaṃ nibbatti, sā anupabandhākārena upaṭṭhānato santatīti ca pavuccatīti veditabbā.

Rūpaparipākalakkhaṇā **jaratā,** upanayanarasā, sabhāvānapagamepi navabhāvāpagamapaccupaṭṭhānā vīhipurāṇabhāvo viya, paripaccamānarūpapadaṭṭhānā. Khaṇḍiccādibhāvena dantādīsu vikāradassanato idaṃ pākaṭajaraṃ sandhāya vuttaṃ. Arūpadhammānaṃ pana paṭicchannajarā nāma hoti, tassā esa vikāro natthi, yā ca pathavī udakapabbatacandimasūriyādīsu avīcijarā nāma.

Paribhedalakkhaṇā **rūpassa aniccatā,** saṃsīdanarasā, khayavayapaccupaṭṭhānā, paribhijjamānarūpapadaṭṭhānā.

445. Ojālakkhaṇo **kabaḷīkāro āhāro,** rūpāharaṇaraso, upatthambhanapaccupaṭṭhāno, kabaḷaṃ katvā āharitabbavatthupadaṭṭhāno. Yāya ojāya sattā yāpenti, tassā etaṃ adhivacanaṃ.

446. Imāni tāva pāḷiyaṃ āgatarūpāneva. Aṭṭhakathāyaṃ pana balarūpaṃ sambhavarūpaṃ jātirūpaṃ rogarūpaṃ ekaccānaṃ matena middharūpanti evaṃ aññānipi rūpāni āharitvā ‘‘addhā munīsi sambuddho, natthi nīvaraṇā tavā’’tiādīni (su. ni. 546) vatvā middharūpaṃ tāva natthiyevāti paṭikkhittaṃ. Itaresu rogarūpaṃ jaratāaniccatāggahaṇena gahitameva, jātirūpaṃ upacayasantatiggahaṇena, sambhavarūpaṃ āpodhātuggahaṇena, balarūpaṃ vāyodhātuggahaṇena gahitameva. Tasmā tesu ekampi visuṃ natthīti sanniṭṭhānaṃ kataṃ.

Iti idaṃ catuvīsatividhaṃ upādārūpaṃ pubbe vuttaṃ catubbidhaṃ bhūtarūpañcāti aṭṭhavīsatividhaṃ rūpaṃ hoti anūnamanadhikaṃ.

447. Taṃ sabbampi na hetu ahetukaṃ hetuvippayuttaṃ sappaccayaṃ lokiyaṃ sāsavamevātiādinā nayena **ekavidhaṃ**.

Ajjhattikaṃ bāhiraṃ, oḷārikaṃ sukhumaṃ, dūre santike, nipphannaṃ anipphannaṃ, pasādarūpaṃ napasādarūpaṃ, indriyaṃ anindriyaṃ, upādiṇṇaṃ anupādiṇṇantiādivasena **duvidhaṃ**.

Tattha cakkhādipañcavidhaṃ attabhāvaṃ adhikicca pavattattā **ajjhattikaṃ,** sesaṃ tato bāhirattā **bāhiraṃ**. Cakkhādīni nava āpodhātuvajjitā tisso dhātuyo cāti dvādasavidhaṃ ghaṭṭanavasena gahetabbato **oḷārikaṃ,** sesaṃ tato viparītattā **sukhumaṃ**. Yaṃ sukhumaṃ tadeva duppaṭivijjhasabhāvattā **dūre,** itaraṃ suppaṭivijjhasabhāvattā **santike**. Catasso dhātuyo, cakkhādīni terasa, kabaḷīkārāhāro cāti aṭṭhārasavidhaṃ rūpaṃ paricchedavikāralakkhaṇabhāvaṃ atikkamitvā sabhāveneva pariggahetabbato **nipphannaṃ,** sesaṃ tabbiparītatāya **anipphannaṃ**. Cakkhādipañcavidhaṃ rūpādīnaṃ gahaṇapaccayabhāvena ādāsatalaṃ viya vippasannattā **pasādarūpaṃ,** itaraṃ tato viparītattā **napasādarūpaṃ**. Pasādarūpameva itthindriyādittayena saddhiṃ adhipatiyaṭṭhena **indriyaṃ,** sesaṃ tato viparītattā **anindriyaṃ**. Yaṃ kammajanti parato vakkhāma, taṃ kammena upādiṇṇattā **upādiṇṇaṃ,** sesaṃ tato viparītattā anupādiṇṇaṃ.

448. Puna sabbameva rūpaṃ sanidassanakammajādīnaṃ tikānaṃ vasena **tividhaṃ** hoti. Tattha oḷārike rūpaṃ **sanidassanasappaṭighaṃ,** sesaṃ **anidassanasappaṭighaṃ**. Sabbampi sukhumaṃ **anidassanaappaṭighaṃ**. Evaṃ tāva sanidassanattikavasena tividhaṃ. Kammajādittikavasena pana kammato jātaṃ **kammajaṃ,** tadaññapaccayajātaṃ **akammajaṃ,** nakutocijātaṃ **neva kammajaṃ nākammajaṃ**. Cittato jātaṃ **cittajaṃ,** tadaññapaccayajātaṃ **acittajaṃ,** nakutocijātaṃ **neva cittajaṃ nācittajaṃ,** āhārato jātaṃ **āhārajaṃ,** tadaññapaccayajātaṃ **anāhārajaṃ,** nakutocijātaṃ **neva āhārajaṃ naanāhārajaṃ**. Ututo jātaṃ **utujaṃ,** tadaññapaccayajātaṃ **anutujaṃ,** nakutocijātaṃ **neva utujaṃ naanutuja**nti evaṃ kammajādittikavasena tividhaṃ.

449. Puna diṭṭhādirūparūpādivatthādicatukkavasena **catubbidhaṃ**. Tattha rūpāyatanaṃ **diṭṭhaṃ** nāma dassanavisayattā, saddāyatanaṃ **sutaṃ** nāma savanavisayattā, gandharasaphoṭṭhabbattayaṃ **mutaṃ** nāma sampattagāhakaindriyavisayattā, sesaṃ **viññātaṃ** nāma viññāṇasseva visayattāti evaṃ tāva diṭṭhādicatukkavasena catubbidhaṃ.

Nipphannarūpaṃ panettha **rūparūpaṃ** nāma, ākāsadhātu **paricchedarūpaṃ** nāma, kāyaviññattiādi kammaññatāpariyantaṃ **vikārarūpaṃ** nāma, jātijarābhaṅgaṃ **lakkhaṇarūpaṃ** nāmāti evaṃ rūparūpādicatukkavasena catubbidhaṃ.

Yaṃ panettha hadayarūpaṃ nāma, taṃ **vatthu** na dvāraṃ. Viññattidvayaṃ **dvāraṃ** na vatthu. Pasādarūpaṃ **vatthu** ceva **dvārañca**. Sesaṃ **neva vatthu na dvāra**nti evaṃ vatthādicatukkavasena catubbidhaṃ.

450. Puna ekajaṃ, dvijaṃ, tijaṃ, catujaṃ, nakutocijātanti imesaṃ vasena pañcavidhaṃ. Tattha kammajameva cittajameva ca **ekajaṃ** nāma. Tesu saddhiṃ hadayavatthunā indriyarūpaṃ **kammaja**meva. Viññattidvayaṃ **cittaja**meva. Yaṃ pana cittato ca ututo ca jātaṃ, taṃ **dvijaṃ** nāma, taṃ saddāyatanameva. Yaṃ utucittāhārehi jātaṃ, taṃ **tijaṃ** nāma, taṃ pana lahutādittayameva. Yaṃ catūhipi kammādīhi jātaṃ, taṃ **catujaṃ** nāma, taṃ lakkhaṇarūpavajjaṃ avasesaṃ hoti. Lakkhaṇarūpaṃ pana **nakutocijātaṃ**. Kasmā? Na hi uppādassa uppādo atthi, uppannassa ca paripākabhedamattaṃ itaradvayaṃ. Yampi ‘‘rūpāyatanaṃ saddāyatanaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ ākāsadhātu āpodhātu rūpassa lahutā, rūpassa mudutā, rūpassa kammaññatā, rūpassa upacayo, rūpassa santati, kabaḷīkāro āhāro, ime dhammā cittasamuṭṭhānā’’tiādīsu (dha. sa. 1201) jātiyā kutocijātattaṃ anuññātaṃ, taṃ pana rūpajanakapaccayānaṃ kiccānubhāvakkhaṇe diṭṭhattāti veditabbaṃ.

Idaṃ tāva rūpakkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Viññāṇakkhandhakathā

451. Itaresu pana yaṃkiñci vedayitalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā vedanākkhandho; yaṃkiñci sañjānanalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā saññākkhandho; yaṃkiñci abhisaṅkharaṇalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā saṅkhārakkhandho; yaṃkiñci vijānanalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā viññāṇakkhandho veditabbo.

Tattha yasmā viññāṇakkhandhe viññāte itare suviññeyyā honti, tasmā viññāṇakkhandhaṃ ādiṃ katvā vaṇṇanaṃ karissāma.

Yaṃkiñci vijānanalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā viññāṇakkhandho veditabboti hi vuttaṃ. Kiñca vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ? Yathāha ''vijānāti vijānātīti kho, āvuso, tasmā viññāṇanti vuccatī''ti (ma. ni. 1.449). Viññāṇaṃ cittaṃ manoti atthato ekaṃ. Tadetaṃ vijānanalakkhaṇena sabhāvato ekavidhampi jātivasena tividhaṃ kusalaṃ, akusalaṃ, abyākatañca.

452. Tattha **kusalaṃ** bhūmibhedato catubbidhaṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokuttarañca. Tattha **kāmāvacaraṃ** somanassupekkhāñāṇasaṅkhārabhedato aṭṭhavidhaṃ. Seyyathidaṃ – somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ sasaṅkhārañca, tathā ñāṇavippayuttaṃ. Upekkhāsahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ sasaṅkhārañca, tathā ñāṇavippayuttaṃ.

Yadā hi deyyadhammapaṭiggāhakādisampattiṃ aññaṃ vā somanassahetuṃ āgamma haṭṭhapahaṭṭho ''atthi dinna''ntiādinayappavattaṃ (ma. ni. 1.441) sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā asaṃsīdanto anussāhito parehi dānādīni puññāni karoti, tadāssa somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ cittaṃ asaṅkhāraṃ hoti. Yadā pana vuttanayena haṭṭhatuṭṭho sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā amuttacāgatādivasena saṃsīdamāno vā parehi vā ussāhito karoti, tadāssa tadeva cittaṃ sasaṅkhāraṃ hoti. Imasmiñhi atthe saṅkhāroti etaṃ attano vā paresaṃ vā vasena pavattassa pubbapayogassādhivacanaṃ. Yadā pana ñātijanassa paṭipattidassanena jātaparicayā bāladārakā bhikkhū disvā somanassajātā sahasā kiñcideva hatthagataṃ dadanti vā vandanti vā, tadā tatiyaṃ cittaṃ uppajjati. Yadā pana ''detha vandathā'' ñātīhi ussāhitā evaṃ paṭipajjanti, tadā catutthaṃ cittaṃ uppajjati. Yadā pana deyyadhammapaṭiggāhakādīnaṃ asampattiṃ aññesaṃ vā somanassahetūnaṃ abhāvaṃ āgamma catūsupi vikappesu somanassarahitā honti, tadā sesāni cattāri upekkhāsahagatāni uppajjantīti. Evaṃ somanassupekkhāñāṇasaṅkhārabhedato aṭṭhavidhaṃ kāmāvacarakusalaṃ veditabbaṃ.

Rūpāvacaraṃ pana jhānaṅgayogabhedato pañcavidhaṃ hoti. Seyyathidaṃ, vitakkavicārapītisukhasamādhiyuttaṃ paṭhamaṃ, atikkantavitakkaṃ dutiyaṃ, tato atikkantavicāraṃ tatiyaṃ, tato virattapītikaṃ catutthaṃ, atthaṅgatasukhaṃ upekkhāsamādhiyuttaṃ pañcamanti.

Arūpāvacaraṃ catunnaṃ āruppānaṃ yogavasena catubbidhaṃ. Vuttappakārena hi ākāsānañcāyatanajjhānena sampayuttaṃ paṭhamaṃ, viññāṇañcāyatanādīhi dutiyatatiyacatutthāni. Lokuttaraṃ catumaggasampayogato catubbidhanti evaṃ tāva kusalaviññāṇameva ekavīsatividhaṃ hoti.

453. **Akusalaṃ** pana bhūmito ekavidhaṃ kāmāvacarameva, mūlato tividhaṃ lobhamūlaṃ dosamūlaṃ mohamūlañca.

Tattha **lobhamūlaṃ** somanassupekkhādiṭṭhigatasaṅkhārabhedato aṭṭhavidhaṃ. Seyyathidaṃ, somanassasahagataṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ sasaṅkhārañca, tathā diṭṭhigatavippayuttaṃ. Upekkhāsahagataṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ sasaṅkhārañca, tathā diṭṭhigatavippayuttaṃ.

Yadā hi ''natthi kāmesu ādīnavo''ti (ma. ni. 1.469) ādinā nayena micchādiṭṭhiṃ purakkhatvā haṭṭhatuṭṭho kāme vā paribhuñjati, diṭṭhamaṅgalādīni vā sārato pacceti sabhāvatikkheneva anussāhitena cittena, tadā paṭhamaṃ akusalacittaṃ uppajjati. Yadā mandena samussāhitena cittena, tadā dutiyaṃ. Yadā micchādiṭṭhiṃ apurakkhatvā kevalaṃ haṭṭhatuṭṭho methunaṃ vā sevati, parasampattiṃ vā abhijjhāyati, parabhaṇḍaṃ vā harati sabhāvatikkheneva anussāhitena cittena, tadā tatiyaṃ. Yadā mandena samussāhitena cittena, tadā catutthaṃ. Yadā pana kāmānaṃ vā asampattiṃ āgamma aññesaṃ vā somanassahetūnaṃ abhāvena catūsupi vikappesu somanassarahitā honti, tadā sesāni cattāri upekkhāsahagatāni uppajjantīti evaṃ somanassupekkhādiṭṭhigatasaṅkhārabhedato aṭṭhavidhaṃ lobhamūlaṃ veditabbaṃ.

Dosamūlaṃ pana domanassasahagataṃ paṭighasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ sasaṅkhāranti duvidhameva hoti, tassa pāṇātipātādīsu tikkhamandappavattikāle pavatti veditabbā.

Mohamūlaṃ upekkhāsahagataṃ vicikicchāsampayuttaṃ uddhaccasampayuttañcāti duvidhaṃ. Tassa sanniṭṭhānavikkhepakāle pavatti veditabbāti evaṃ akusalaviññāṇaṃ dvādasavidhaṃ hoti.

454. **Abyākataṃ** jātibhedato duvidhaṃ vipākaṃ kiriyañca. Tattha **vipākaṃ** bhūmito catubbidhaṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokuttarañca. Tattha kāmāvacaraṃ duvidhaṃ kusalavipākaṃ akusalavipākañca. Kusalavipākampi duvidhaṃ ahetukaṃ sahetukañca.

Tattha alobhādivipākahetuvirahitaṃ ahetukaṃ, taṃ cakkhuviññāṇaṃ, sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ, sampaṭicchanakiccā manodhātu, santīraṇādikiccā dve manoviññāṇadhātuyo cāti aṭṭhavidhaṃ.

Tattha cakkhusannissitarūpavijānanalakkhaṇaṃ **cakkhuviññāṇaṃ,** rūpamattārammaṇarasaṃ, rūpābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, rūpārammaṇāya kiriyamanodhātuyā apagamapadaṭṭhānaṃ. Sotādisannissitasaddādivijānanalakkhaṇāni **sotaghānajivhākāyaviññāṇāni,** saddādimattārammaṇarasāni, saddādiabhimukhabhāvapaccupaṭṭhānāni, saddārammaṇādīnaṃ kiriyamanodhātūnaṃ apagamapadaṭṭhānāni.

Cakkhuviññāṇādīnaṃ anantaraṃ rūpādivijānanalakkhaṇā **manodhātu,** rūpādisampaṭicchanarasā, tathābhāvapaccupaṭṭhānā, cakkhuviññāṇādiapagamapadaṭṭhānā.

Ahetukavipākā saḷārammaṇavijānanalakkhaṇā duvidhāpi santīraṇādikiccā **manoviññāṇadhātu,** santīraṇādirasā, tathābhāvapaccupaṭṭhānā, hadayavatthupadaṭṭhānā. Somanassupekkhāyogato pana dvipañcaṭṭhānabhedato ca tassā bhedo. Etāsu hi ekā ekantamiṭṭhārammaṇe pavattisabbhāvato somanassasampayuttā hutvā santīraṇatadārammaṇavasena pañcadvāre ceva javanāvasāne ca pavattanato dviṭṭhānā hoti. Ekā iṭṭhamajjhattārammaṇe pavattisabbhāvato upekkhāsampayuttā hutvā santīraṇatadārammaṇapaṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattanato pañcaṭṭhānā hoti.

Aṭṭhavidhampi cetaṃ ahetukavipākaviññāṇaṃ niyatāniyatārammaṇattā duvidhaṃ. Upekkhāsukhasomanassabhedato tividhaṃ. Viññāṇapañcakaṃ hettha niyatārammaṇaṃ yathākkamaṃ rūpādīsuyeva pavattito, sesaṃ aniyatārammaṇaṃ. Tatra hi manodhātu pañcasupi rūpādīsu pavattati, manoviññāṇadhātudvayaṃ chasūti. Kāyaviññāṇaṃ panettha sukhayuttaṃ, dviṭṭhānā manoviññāṇadhātu somanassayuttā, sesaṃ upekkhāyuttanti. Evaṃ tāva **kusalavipākāhetukaṃ** aṭṭhavidhaṃ veditabbaṃ.

Alobhādivipākahetusampayuttaṃ pana **sahetukaṃ,** taṃ kāmāvacarakusalaṃ viya somanassādi bhedato aṭṭhavidhaṃ. Yathā pana kusalaṃ dānādivasena chasu ārammaṇesu pavattati, na idaṃ tathā. Idañhi paṭisandhibhavaṅgacutitadārammaṇavasena parittadhammapariyāpannesuyeva chasu ārammaṇesu pavattati. Saṅkhārāsaṅkhārabhāvo panettha āgamanādivasena veditabbo. Sampayuttadhammānañca visese asatipi ādāsatalādīsu mukhanimittaṃ viya nirussāhaṃ vipākaṃ, mukhaṃ viya saussāhaṃ kusalanti veditabbaṃ.

Kevalaṃ hi akusalavipākaṃ ahetukameva, taṃ cakkhuviññāṇaṃ, sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ, sampaṭicchanakiccā manodhātu, santīraṇādikiccā pañcaṭṭhānā manoviññāṇadhātūti sattavidhaṃ. Taṃ lakkhaṇādito kusalāhetukavipāke vuttanayeneva veditabbaṃ.

Kevalañhi kusalavipākāni iṭṭhaiṭṭhamajjhattārammaṇāni, imāni aniṭṭhaaniṭṭhamajjhattārammaṇāni. Tāni ca upekkhāsukhasomanassabhedato tividhāni, imāni dukkhaupekkhāvasena duvidhāni. Ettha hi kāyaviññāṇaṃ dukkhasahagatameva, sesāni upekkhāsahagatāni. Sā ca tesu upekkhā hīnā dukkhaṃ viya nātitikhiṇā, itaresu upekkhā paṇītā sukhaṃ viya nātitikhiṇā. Iti imesaṃ sattannaṃ akusalavipākānaṃ purimānañca soḷasannaṃ kusalavipākānaṃ vasena kāmāvacaraṃ vipākaviññāṇaṃ tevīsatividhaṃ.

Rūpāvacaraṃ pana kusalaṃ viya pañcavidhaṃ. Kusalaṃ pana samāpattivasena javanavīthiyaṃ pavattati. Idaṃ upapattiyaṃ paṭisandhibhavaṅgacutivasena. Yathā ca rūpāvacaraṃ, evaṃ **arūpāvacarampi** kusalaṃ viya catubbidhaṃ. Pavattibhedopissa rūpāvacare vuttanayo eva. **Lokuttaravipākaṃ** catumaggayuttacittaphalattā catubbidhaṃ, taṃ maggavīthivasena ceva samāpattivasena ca dvidhā pavattati. Evaṃ sabbampi catūsu bhūmīsu chattiṃsavidhaṃ vipākaviññāṇaṃ hoti.

Kiriyaṃ pana bhūmibhedato tividhaṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. Tattha kāmāvacaraṃ duvidhaṃ ahetukaṃ sahetukañca. Tattha alobhādikiriyahetuvirahitaṃ ahetukaṃ, taṃ manodhātumanoviññāṇadhātubhedato duvidhaṃ.

Tattha cakkhuviññāṇādipurecararūpādivijānanalakkhaṇā **manodhātu,** āvajjanarasā, rūpādiabhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, bhavaṅgavicchedapadaṭṭhānā, sā upekkhāyuttāva hoti.

Manoviññāṇadhātu pana duvidhā sādhāraṇā asādhāraṇā ca. Tattha sādhāraṇā upekkhāsahagatāhetukakiriyā saḷārammaṇavijānanalakkhaṇā, kiccavasena pañcadvāramanodvāresu voṭṭhabbanāvajjanarasā, tathābhāvapaccupaṭṭhānā, ahetukavipākamanoviññāṇadhātu bhavaṅgānaṃ aññatarāpagamapadaṭṭhānā.

Asādhāraṇā somanassasahagatāhetukakiriyā saḷārammaṇavijānanalakkhaṇā, kiccavasena arahataṃ anuḷāresu vatthūsu hasituppādanarasā, tathābhāvapaccupaṭṭhānā, ekantato hadayavatthupadaṭṭhānāti. Iti kāmāvacarakiriyaṃ ahetukaṃ tividhaṃ.

Sahetukaṃ pana somanassādibhedato kusalaṃ viya aṭṭhavidhaṃ. Kevalañhi kusalaṃ sekkhaputhujjanānaṃ uppajjati, idaṃ arahataṃyevāti ayamettha viseso. Evaṃ tāva kāmāvacaraṃ ekādasavidhaṃ.

Rūpāvacaraṃ pana arūpāvacarañca kusalaṃ viya pañcavidhaṃ catubbidhañca hoti. Arahataṃ uppattivaseneva cassa kusalato viseso veditabboti. Evaṃ sabbampi tīsu bhūmīsu vīsatividhaṃ kiriyaviññāṇaṃ hoti.

455. Iti ekavīsati kusalāni dvādasākusalāni chattiṃsa vipākāni vīsati kiriyānīti sabbānipi **ekūnanavuti viññāṇāni** honti. Yāni paṭisandhibhavaṅgāvajjanadassanasavanaghāyanasāyanaphusanasampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanajavanatadārammaṇacutivasena cuddasahi ākārehi pavattanti.

Kathaṃ? Yadā hi aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusalānaṃ ānubhāvena devamanussesu sattā nibbattanti, tadā nesaṃ maraṇakāle paccupaṭṭhitaṃ kammakammanimittagatinimittānaṃ aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā aṭṭha sahetukakāmāvacaravipākāni, manussesu paṇḍakādibhāvaṃ āpajjamānānaṃ dubbaladvihetukakusalavipākaupekkhāsahagatāhetukavipākamanoviññāṇadhātu cāti paṭisandhivasena nava vipākacittāni pavattanti. Yadā rūpāvacarārūpāvacarakusalānubhāvena rūpārūpabhavesu nibbattanti, tadā nesaṃ maraṇakāle paccupaṭṭhitaṃ kammanimittameva ārammaṇaṃ katvā nava rūpārūpāvacaravipākāni paṭisandhivasena pavattanti.

Yadā pana akusalānubhāvena apāye nibbattanti, tadā nesaṃ maraṇakāle paccupaṭṭhitaṃ kammakammanimittagatinimittānaṃ aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā ekā akusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātu paṭisandhivasena pavattatīti evaṃ tāvettha ekūnavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ **paṭisandhivasena** pavatti veditabbā.

Paṭisandhiviññāṇe pana niruddhe taṃ taṃ paṭisandhiviññāṇamanubandhamānaṃ tassa tasseva kammassa vipākabhūtaṃ tasmiññeva ārammaṇe tādisameva bhavaṅgaviññāṇaṃ nāma pavattati, punapi tādisanti evaṃ asati santānavinivattake aññasmiṃ cittuppāde nadīsotaṃ viya supinaṃ apassato niddokkamanakālādīsu aparimāṇasaṅkhyampi pavattatiyevāti evaṃ tesaññeva viññāṇānaṃ **bhavaṅgavasenā**pi pavatti veditabbā.

Evaṃ pavatte pana bhavaṅgasantāne yadā sattānaṃ indriyāni ārammaṇagahaṇakkhamāni honti, tadā cakkhussāpāthagate rūpe rūpaṃ paṭicca cakkhupasādassa ghaṭṭanā hoti, tato ghaṭṭanānubhāvena bhavaṅgacalanaṃ hoti, atha niruddhe bhavaṅge tadeva rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā bhavaṅgaṃ vicchindamānā viya āvajjanakiccaṃ sādhayamānā kiriyamanodhātu uppajjati. Sotadvārādīsupi eseva nayo. Manodvāre pana chabbidhepi ārammaṇe āpāthagate bhavaṅgacalanānantaraṃ bhavaṅgaṃ vicchindamānā viya āvajjanakiccaṃ sādhayamānā ahetukakiriyamanoviññāṇadhātu uppajjati upekkhāsahagatāti evaṃ dvinnaṃ kiriyaviññāṇānaṃ **āvajjanavasena** pavatti veditabbā.

Āvajjanānantaraṃ pana cakkhudvāre tāva dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ cakkhupasādavatthukaṃ cakkhuviññāṇaṃ, sotadvārādīsu savanādikiccaṃ sādhayamānāni sotaghānajivhākāyaviññāṇāni pavattanti. Tāni iṭṭhaiṭṭhamajjhattesu visayesu kusalavipākāni, aniṭṭhaaniṭṭhamajjhattesu visayesu akusalavipākānīti evaṃ dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ **dassanasavanaghāyanasāyanaphusanavasena** pavatti veditabbā.

‘‘Cakkhuviññāṇadhātuyā uppajjitvā niruddhasamanantarā uppajjati cittaṃ mano mānasaṃ tajjā manodhātū’’tiādivacanato (vibha. 184) pana cakkhuviññāṇādīnaṃ anantarā tesaññeva visayaṃ sampaṭicchamānā kusalavipākānantaraṃ kusalavipākā, akusalavipākānantaraṃ akusalavipākā manodhātu uppajjati. Evaṃ dvinnaṃ vipākaviññāṇānaṃ **sampaṭicchanavasena** pavatti veditabbā.

‘‘Manodhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantarā uppajjati cittaṃ mano mānasaṃ tajjāmanoviññāṇadhātū’’ti (vibha. 184) vacanato pana manodhātuyā sampaṭicchitameva visayaṃ santīrayamānā akusalavipākamanodhātuyā anantarā akusalavipākā, kusalavipākāya anantarā iṭṭhārammaṇe somanassasahagatā, iṭṭhamajjhatte upekkhāsahagatā uppajjati vipākāhetukamanoviññāṇadhātūti evaṃ tiṇṇaṃ vipākaviññāṇānaṃ **santīraṇavasena** pavatti veditabbā.

Santīraṇānantaraṃ pana tameva visayaṃ vavatthāpayamānā uppajjati kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu upekkhāsahagatāti evaṃ ekasseva kiriyaviññāṇassa **voṭṭhabbanavasena** pavatti veditabbā.

Voṭṭhabbanānantaraṃ pana sace mahantaṃ hoti rūpādiārammaṇaṃ, atha yathāvavatthāpite visaye aṭṭhannaṃ vā kāmāvacarakusalānaṃ dvādasannaṃ vā akusalānaṃ navannaṃ vā avasesakāmāvacarakiriyānaṃ aññataravasena cha satta vā javanāni javanti, eso tāva pañcadvāre nayo.

Manodvāre pana manodvārāvajjanānantaraṃ tāniyeva. Gotrabhuto uddhaṃ rūpāvacarato pañca kusalāni pañca kiriyāni, arūpāvacarato cattāri kusalāni cattāri kiriyāni, lokuttarato cattāri maggacittāni cattāri phalacittānīti imesu yaṃ yaṃ laddhapaccayaṃ hoti, taṃ taṃ javatīti evaṃ pañcapaññāsāya kusalākusalakiriyavipākaviññāṇānaṃ **javanavasena** pavatti veditabbā.

Javanāvasāne pana sace pañcadvāre atimahantaṃ, manodvāre ca vibhūtamārammaṇaṃ hoti, atha kāmāvacarasattānaṃ kāmāvacarajavanāvasāne iṭṭhārammaṇādīnaṃ purimakammajavanacittādīnañca vasena yo yo paccayo laddho hoti, tassa tassa vasena aṭṭhasu sahetukakāmāvacaravipākesu tīsu vipākāhetukamanoviññāṇadhātūsu ca aññataraṃ paṭisotagataṃ nāvaṃ anubandhamānaṃ kiñci antaraṃ udakamiva bhavaṅgassārammaṇato aññasmiṃ ārammaṇe javitaṃ javanamanubandhaṃ dvikkhattuṃ sakiṃ vā vipākaviññāṇaṃ uppajjati. Tadetaṃ javanāvasāne bhavaṅgassa ārammaṇe pavattanārahaṃ samānaṃ tassa javanassa ārammaṇaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattattā tadārammaṇanti vuccati. Evaṃ ekādasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ **tadārammaṇavasena** pavatti veditabbā.

Tadārammaṇāvasāne pana puna bhavaṅgameva pavattati, bhavaṅge vicchinne puna āvajjanādīnīti evaṃ laddhapaccayacittasantānaṃ bhavaṅgānantaraṃ āvajjanaṃ āvajjanānantaraṃ dassanādīnīti cittaniyamavaseneva punappunaṃ tāva pavattati, yāva ekasmiṃ bhave bhavaṅgassa parikkhayo. Ekasmiṃ hi bhave yaṃ sabbapacchimaṃ bhavaṅgacittaṃ, taṃ tato cavanattā cutīti vuccati. Tasmā tampi ekūnavīsatividhameva hoti. Evaṃ ekūnavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ **cutivasena** pavatti veditabbā.

Cutito pana puna paṭisandhi, paṭisandhito puna bhavaṅganti evaṃ bhavagatiṭhitinivāsesu saṃsaramānānaṃ sattānaṃ avicchinnaṃ cittasantānaṃ pavattatiyeva. Yo panettha arahattaṃ pāpuṇāti, tassa cuticitte niruddhe niruddhameva hotīti.

Idaṃ viññāṇakkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Vedanākkhandhakathā

456. Idāni yaṃ vuttaṃ ‘‘yaṃkiñci vedayitalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā vedanākkhandho veditabbo’’ti, etthāpi vedayitalakkhaṇaṃ nāma vedanāva. Yathāha – ‘‘vedayati vedayatīti kho āvuso, tasmā vedanāti vuccatī’’ti (ma. ni. 1.450). Sā pana vedayitalakkhaṇena sabhāvato ekavidhāpi jātivasena tividhā hoti kusalā, akusalā, abyākatā cāti.

Tattha kāmāvacaraṃ somanassupekkhāñāṇasaṅkhārabhedato aṭṭhavidhantiādinā nayena vuttena kusalaviññāṇena sampayuttā kusalā, akusalena sampayuttā akusalā, abyākatena sampayuttā abyākatāti veditabbā. Sā sabhāvabhedato pañcavidhā hoti – sukhaṃ dukkhaṃ somanassaṃ domanassaṃ upekkhāti.

Tattha kusalavipākena kāyaviññāṇena sampayuttaṃ sukhaṃ. Akusalavipākena dukkhaṃ. Kāmāvacarato catūhi kusalehi, catūhi sahetukavipākehi, ekena ahetukavipākena, catūhi sahetukakiriyehi, ekena ahetukakiriyena, catūhi akusalehi, rūpāvacarato ṭhapetvā pañcamajjhānaviññāṇaṃ catūhi kusalehi, catūhi vipākehi, catūhi kiriyehi, lokuttaraṃ pana yasmā ajhānikaṃ nāma natthi, tasmā aṭṭha lokuttarāni pañcannaṃ jhānānaṃ vasena cattālīsaṃ honti. Tesu ṭhapetvā aṭṭha pañcamajjhānikāni sesehi dvattiṃsāya kusalavipākehīti evaṃ somanassaṃ dvāsaṭṭhiyā viññāṇehi sampayuttaṃ. Domanassaṃ dvīhi akusalehi. Upekkhā avasesapañcapaññāsāya viññāṇehi sampayuttā.

Tattha iṭṭhaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṃ **sukhaṃ,** sampayuttānaṃ upabrūhanarasaṃ, kāyikaassādapaccupaṭṭhānaṃ, kāyindriyapadaṭṭhānaṃ.

Aniṭṭhaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṃ **dukkhaṃ,** sampayuttānaṃ milāpanarasaṃ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṃ, kāyindriyapadaṭṭhānaṃ.

Iṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇaṃ **somanassaṃ,** yathā tathā vā iṭṭhākārasambhogarasaṃ, cetasikaassādapaccupaṭṭhānaṃ, passaddhipadaṭṭhānaṃ.

Aniṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇaṃ **domanassaṃ,** yathā tathā vā aniṭṭhākārasambhogarasaṃ, cetasikābādhapaccupaṭṭhānaṃ, ekanteneva hadayavatthupadaṭṭhānaṃ.

Majjhattavedayitalakkhaṇā upekkhā, sampayuttānaṃ nātiupabrūhanamilāpanarasā, santabhāvapaccupaṭṭhānā, nippītikacittapadaṭṭhānāti.

Idaṃ vedanākkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Saññākkhandhakathā

457. Idāni yaṃ vuttaṃ ‘‘yaṃkiñci sañjānanalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā saññākkhandho veditabbo’’ti, etthāpi sañjānanalakkhaṇaṃ nāma saññāva. Yathāha – ‘‘sañjānāti sañjānātīti kho, āvuso, tasmā saññāti vuccatī’’ti (ma. ni. 1.450). Sā panesā sañjānanalakkhaṇena sabhāvato ekavidhāpi jātivasena tividhā hoti kusalā, akusalā, abyākatā ca.

Tattha kusalaviññāṇasampayuttā kusalā, akusalasampayuttā akusalā, abyākatasampayuttā abyākatā. Na hi taṃ viññāṇaṃ atthi, yaṃ saññāya vippayuttaṃ, tasmā yattako viññāṇassa bhedo, tattako saññāyāti.

Sā panesā evaṃ viññāṇena samappabhedāpi lakkhaṇādito sabbāva sañjānanalakkhaṇā, tadevetanti puna sañjānanapaccayanimittakaraṇarasā dāruādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassakaandhā (udā. 54) viya, yathāupaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisakesu migapotakānaṃ purisāti uppannasaññā viyāti.

Idaṃ saññākkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Saṅkhārakkhandhakathā

458. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘yaṃkiñci abhisaṅkharaṇalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā saṅkhārakkhandho veditabbo’’ti, ettha abhisaṅkharaṇalakkhaṇaṃ nāma rāsikaraṇalakkhaṇaṃ. Kiṃ pana tanti, saṅkhārāyeva. Yathāha – ‘‘saṅkhatamabhisaṅkharontīti kho, bhikkhave, tasmā saṅkhārāti vuccantī’’ti (saṃ. ni. 3.79). Te abhisaṅkharaṇalakkhaṇā, āyūhanarasā, vipphārapaccupaṭṭhānā, sesakhandhattayapadaṭṭhānā.

Evaṃ lakkhaṇādito ekavidhāpi ca jātivasena tividhā kusalā, akusalā, abyākatāti. Tesu kusalaviññāṇasampayuttā kusalā. Akusalasampayuttā akusalā. Abyākatasampayuttā abyākatā.

Tattha kāmāvacarapaṭhamakusalaviññāṇasampayuttā tāva niyatā sarūpena āgatā sattavīsati, yevāpanakā cattāro, aniyatā pañcāti chattiṃsa. Tattha phasso, cetanā, vitakko, vicāro, pīti, vīriyaṃ, jīvitaṃ, samādhi, saddhā, sati, hirī, ottappaṃ, alobho, adoso, amoho, kāyapassaddhi, cittapassaddhi, kāyalahutā, cittalahutā, kāyamudutā, cittamudutā, kāyakammaññatā, cittakammaññatā, kāyapāguññatā, cittapāguññatā, kāyujukatā, cittujukatāti ime sarūpena āgatā sattavīsati (dha. sa. 1; dha. sa. aṭṭha. 1 yevāpanakavaṇṇanā). Chando, adhimokkho, manasikāro, tatramajjhattatāti ime yevāpanakā cattāro (dha. sa. aṭṭha. 1 yevāpanakavaṇṇanā). Karuṇā, muditā, kāyaduccaritavirati, vacīduccaritavirati, micchājīvaviratīti ime aniyatā pañca. Ete hi kadāci uppajjanti, uppajjamānāpi ca na ekato uppajjanti.

459. Tattha phusatīti **phasso**. Svāyaṃ phusanalakkhaṇo. Saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno. Ayañhi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattati. Ekadesena ca analliyamānopi rūpaṃ viya cakkhu, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇañca saṅghaṭṭeti, tikasannipātasaṅkhātassa attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Tajjāsamannāhārena ceva indriyena ca parikkhate visaye anantarāyeneva uppajjanato āpāthagatavisayapadaṭṭhānoti vuccati. Vedanādhiṭṭhānabhāvato pana niccammagāvī (saṃ. ni. 2.63) viya daṭṭhabbo.

460. Cetayatīti **cetanā**. Abhisandahatīti attho. Sā cetanābhāvalakkhaṇā, āyūhanarasā, saṃvidahanapaccupaṭṭhānā sakiccaparakiccasādhikā jeṭṭhasissamahāvaḍḍhakīādayo viya. Accāyikakammānussaraṇādīsu ca panāyaṃ sampayuttānaṃ ussahanabhāvena pavattamānā pākaṭā hoti.

Vitakkavicārapītīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ pathavīkasiṇaniddese paṭhamajjhānavaṇṇanāyaṃ (visuddhi. 1.71) vuttameva.

461. Vīrabhāvo **vīriyaṃ**. Taṃ ussahanalakkhaṇaṃ, sahajātānaṃ upatthambhanarasaṃ, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. ‘‘Saṃviggo yoniso padahatī’’ti (a. ni. 4.113) vacanato saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ vā, sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

462. Jīvanti tena, sayaṃ vā jīvati, jīvanamattameva vā tanti **jīvitaṃ**. Lakkhaṇādīni panassa rūpajīvite vuttanayeneva veditabbāni. Tañhi rūpadhammānaṃ jīvitaṃ, idaṃ arūpadhammānanti idamevettha nānākaraṇaṃ.

463. Ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādhiyati, sammā vā ādhiyati, samādhānamattameva vā etaṃ cittassāti **samādhi**. So avisāralakkhaṇo, avikkhepalakkhaṇo vā, sahajātānaṃ sampiṇḍanaraso nhāniyacuṇṇānaṃ udakaṃ viya, upasamapaccupaṭṭhāno, visesato sukhapadaṭṭhāno, nivāte dīpaccīnaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhitīti daṭṭhabbo.

464. Saddahanti etāya, sayaṃ vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti **saddhā**. Sā saddahanalakkhaṇā, okappanalakkhaṇā vā, pasādanarasā udakappasādakamaṇi viya, pakkhandanarasā vā oghuttaraṇo viya. Akālussiyapaccupaṭṭhānā, adhimuttipaccupaṭṭhānā vā, saddheyyavatthupadaṭṭhānā, saddhammassavanādisotāpattiyaṅga(dī. ni. 3.311; saṃ. ni. 5.1001) padaṭṭhānā vā, hatthavittabījāni viya daṭṭhabbā.

465. Saranti tāya, sayaṃ vā sarati saraṇamattameva vā esāti **sati**. Sā apilāpanalakkhaṇā, asammosarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā vā, thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe daḷhapatiṭṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādirakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbā.

466. Kāyaduccaritādīhi hiriyatīti **hirī**. Lajjāyetaṃ adhivacanaṃ. Tehiyeva ottappatīti **ottappaṃ**. Pāpato ubbegassetaṃ adhivacanaṃ. Tattha pāpato jigucchanalakkhaṇā hirī. Uttāsanalakkhaṇaṃ ottappaṃ. Lajjākārena pāpānaṃ akaraṇarasā hirī. Uttāsākārena ottappaṃ. Vuttappakāreneva ca pāpato saṅkocanapaccupaṭṭhānā etā, attagāravaparagāravapadaṭṭhānā. Attānaṃ garuṃ katvā hiriyā pāpaṃ jahāti kulavadhū viya. Paraṃ garuṃ katvā ottappena pāpaṃ jahāti vesiyā viya. Ime ca pana dve dhammā lokapālakāti (a. ni. 2.9) daṭṭhabbā.

467. Na lubbhanti tena, sayaṃ vā na lubbhati, alubbhanamattameva vā tanti **alobho**. Adosāmohesupi eseva nayo. Tesu alobho ārammaṇe cittassa agedhalakkhaṇo, alaggabhāvalakkhaṇo vā kamaladale jalabindu viya. Apariggaharaso muttabhikkhu viya, anallīnabhāvapaccupaṭṭhāno asucimhi patitapuriso viya.

468. **Adoso** acaṇḍikkalakkhaṇo, avirodhalakkhaṇo vā anukūlamitto viya, āghātavinayaraso, pariḷāhavinayaraso vā candanaṃ viya, sommabhāvapaccupaṭṭhāno puṇṇacando viya.

469. **Amoho** yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇo, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇo vā kusalissāsakhittausupaṭivedho viya, visayobhāsanaraso padīpo viya. Asammohapaccupaṭṭhāno araññagatasudesako viya. Tayopi cete sabbakusalānaṃ mūlabhūtāti daṭṭhabbā.

470. Kāyassa passambhanaṃ **kāyapassaddhi**. Cittassa passambhanaṃ **cittapassaddhi. Kāyo**ti cettha vedanādayo tayo khandhā. Ubhopi panetā ekato katvā kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā kāyacittapassaddhiyo, kāyacittadarathanimaddanarasā, kāyacittānaṃ aparipphandanasītibhāvapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ avūpasamakarauddhaccādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa lahubhāvo **kāyalahutā**. Cittassa lahubhāvo **cittalahutā**. Tā kāyacittagarubhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittagarubhāvanimaddanarasā, kāyacittānaṃ adandhatāpaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ garubhāvakarathinamiddhādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa mudubhāvo **kāyamudutā**. Cittassa mudubhāvo **cittamudutā**. Tā kāyacittatthambhavūpasamalakkhaṇā, kāyacittathaddhabhāvanimaddanarasā, appaṭighātapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ thaddhabhāvakaradiṭṭhimānādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa kammaññabhāvo **kāyakammaññatā**. Cittassa kammaññabhāvo **cittakammaññatā**. Tā kāyacittākammaññabhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittākammaññabhāvanimaddanarasā, kāyacittānaṃ ārammaṇakaraṇasampattipaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ akammaññabhāvakarāvasesanīvaraṇādipaṭipakkhabhūtā, pasādanīyavatthūsu pasādāvahā, hitakiriyāsu viniyogakkhamabhāvāvahā suvaṇṇavisuddhi viyāti daṭṭhabbā.

Kāyassa pāguññabhāvo **kāyapāguññatā**. Cittassa pāguññabhāvo **cittapāguññatā**. Tā kāyacittānaṃ agelaññabhāvalakkhaṇā, kāyacittagelaññanimaddanarasā, nirādīnavapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ gelaññakaraasaddhiyādipaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa ujukabhāvo **kāyujukatā**. Cittassa ujukabhāvo **cittujukatā**. Tā kāyacittaajjavalakkhaṇā, kāyacittakuṭilabhāvanimaddanarasā, ajimhatāpaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ kuṭilabhāvakaramāyāsāṭheyyādipaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

471. **Chando**ti kattukāmatāyetaṃ adhivacanaṃ. Tasmā so kattukāmatālakkhaṇo chando, ārammaṇapariyesanaraso, ārammaṇena atthikatāpaccupaṭṭhāno, tadevassa padaṭṭhānaṃ. Ārammaṇaggahaṇe ayaṃ cetaso hatthappasāraṇaṃ viya daṭṭhabbo.

472. Adhimuccanaṃ **adhimokkho**. So sanniṭṭhānalakkhaṇo, asaṃsappanaraso, nicchayapaccupaṭṭhāno, sanniṭṭheyyadhammapadaṭṭhāno, ārammaṇe niccalabhāvena indakhīlo viya daṭṭhabbo.

473. Kiriyā kāro. Manamhi kāro **manasikāro**. Purimamanato visadisamanaṃ karotītipi manasikāro. Svāyaṃ ārammaṇapaṭipādako, vīthipaṭipādako, javanapaṭipādakoti tippakāro.

Tattha **ārammaṇapaṭipādako** manamhi kāroti manasikāro. So sāraṇalakkhaṇo, sampayuttānaṃ ārammaṇe saṃyojanaraso, ārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhāno, ārammaṇapadaṭṭhāno. Saṅkhārakkhandhapariyāpanno, ārammaṇapaṭipādakattena sampayuttānaṃ sārathi viya daṭṭhabbo. **Vīthipaṭipādako**ti pana pañcadvārāvajjanassetaṃ adhivacanaṃ. **Javanapaṭipādako**ti manodvārāvajjanassetaṃ adhivacanaṃ. Na te idha adhippetā.

474. Tesu dhammesu majjhattatā **tatramajjhattatā**. Sā cittacetasikānaṃ samavāhitalakkhaṇā, ūnādhikatānivāraṇarasā, pakkhapātupacchedanarasā vā, majjhattabhāvapaccupaṭṭhānā, cittacetasikānaṃ ajjhupekkhanabhāvena samappavattānaṃ ājānīyānaṃ ajjhupekkhakasārathi viya daṭṭhabbā.

Karuṇāmuditā ca brahmavihāraniddese (visuddhi. 1.262) vuttanayeneva veditabbā. Kevalañhi tā appanāppattā rūpāvacarā, imā kāmāvacarāti ayameva viseso.

Keci pana mettupekkhāyopi aniyatesu icchanti, taṃ na gahetabbaṃ. Atthato hi adosoyeva mettā, tatramajjhattupekkhāyeva upekkhāti.

475. Kāyaduccaritato virati **kāyaduccaritavirati**. Esa nayo sesāsupi. Lakkhaṇādito panetā tissopi kāyaduccaritādivatthūnaṃ avītikkamalakkhaṇā, amaddanalakkhaṇāti vuttaṃ hoti. Kāyaduccaritādivatthuto saṅkocanarasā, akiriyapaccupaṭṭhānā, saddhāhirottappaappicchatādiguṇapadaṭṭhānā, pāpakiriyato cittassa vimukhabhāvabhūtāti daṭṭhabbā.

476. Iti imeva chattiṃsa saṅkhārā paṭhamena kāmāvacarakusalaviññāṇena sampayogaṃ gacchantīti veditabbā. Yathā ca paṭhamena, evaṃ dutiyenāpi. Sasaṅkhārabhāvamattameva hettha viseso.

Tatiyena pana ṭhapetvā amohaṃ avasesā veditabbā. Tathā catutthena. Sasaṅkhārabhāvamattameva hettha viseso.

Paṭhame vuttesu pana ṭhapetvā pītiṃ avasesā pañcamena sampayogaṃ gacchanti. Yathā ca pañcamena, evaṃ chaṭṭhenāpi. Sasaṅkhārabhāvamattameva hettha viseso. Sattamena ca pana ṭhapetvā amohaṃ avasesā veditabbā. Tathā aṭṭhamena. Sasaṅkhārabhāvamattameva hettha viseso.

Paṭhame vuttesu ṭhapetvā viratittayaṃ sesā rūpāvacarakusalesu paṭhamena sampayogaṃ gacchanti. Dutiyena tato vitakkavajjā. Tatiyena tato vicāravajjā. Catutthena tato pītivajjā. Pañcamena tato aniyatesu karuṇāmuditāvajjā. Teyeva catūsu āruppakusalesu. Arūpāvacarabhāvoyeva hi ettha viseso.

Lokuttaresu paṭhamajjhānike tāva maggaviññāṇe paṭhamarūpāvacaraviññāṇe vuttanayena, dutiyajjhānikādibhede dutiyarūpāvacaraviññāṇādīsu vuttanayeneva veditabbā. Karuṇāmuditānaṃ pana abhāvo, niyataviratitā, lokuttaratā cāti ayamettha viseso. Evaṃ tāva kusalāyeva saṅkhārā veditabbā.

477. Akusalesu lobhamūle paṭhamākusalasampayuttā tāva niyatā sarūpena āgatā terasa, yevāpanakā cattāroti sattarasa. Tattha phasso, cetanā, vitakko, vicāro, pīti, vīriyaṃ, jīvitaṃ, samādhi, ahirikaṃ, anottappaṃ, lobho, moho, micchādiṭṭhīti ime sarūpena āgatā terasa (dha. sa. 365; dha. sa. aṭṭha. 365). Chando, adhimokkho, uddhaccaṃ, manasikāroti ime yevāpanakā cattāro (dha. sa. aṭṭha. 365).

478. Tattha na hiriyatīti ahiriko. Ahirikassa bhāvo **ahirikaṃ**. Na otappatīti **anottappaṃ**. Tesu **ahirikaṃ** kāyaduccaritādīhi ajigucchanalakkhaṇaṃ, alajjālakkhaṇaṃ vā. **Anottappaṃ** teheva asārajjalakkhaṇaṃ, anuttāsalakkhaṇaṃ vā. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana hirottappānaṃ vuttapaṭipakkhavasena veditabbo.

479. Lubbhanti tena, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti **moho**. Tesu **lobho** ārammaṇaggahaṇalakkhaṇo makkaṭālepo viya, abhisaṅgaraso tattakapāle khittamaṃsapesi viya. Apariccāgapaccupaṭṭhāno telañjanarāgo viya. Saṃyojaniyadhammesu assādadassanapadaṭṭhāno. Taṇhānadībhāvena vaḍḍhamāno sīghasotā nadī iva mahāsamuddaṃ apāyameva gahetvā gacchatīti daṭṭhabbo.

480. **Moho** cittassa andhabhāvalakkhaṇo, aññāṇalakkhaṇo vā, asampaṭivedharaso, ārammaṇasabhāvacchādanaraso vā, asammāpaṭipattipaccupaṭṭhāno, andhakārapaccupaṭṭhāno vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhāno, sabbākusalānaṃ mūlanti daṭṭhabbo.

481. Micchā passanti tāya, sayaṃ vā micchā passati, micchādassanamattaṃ vā esāti **micchādiṭṭhi**. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānaṃ adassanakāmatādipadaṭṭhānā, paramaṃ vajjanti daṭṭhabbā.

482. Uddhatabhāvo **uddhaccaṃ**. Taṃ avūpasamalakkhaṇaṃ vātābhighātacalajalaṃ viya, anavaṭṭhānarasaṃ vātābhighātacaladhajapaṭākā viya, bhantattapaccupaṭṭhānaṃ pāsāṇābhighātasamuddhatabhasmaṃ viya, cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ, cittavikkhepoti daṭṭhabbaṃ. Sesā kusale vuttanayeneva veditabbā. Akusalabhāvoyeva hi akusalabhāvena ca lāmakattaṃ etesaṃ tehi viseso.

483. Iti ime sattarasa saṅkhārā paṭhamena akusalaviññāṇena sampayogaṃ gacchantīti veditabbā. Yathā ca paṭhamena, evaṃ dutiyenāpi. Sasaṅkhāratā panettha thinamiddhassa ca aniyatatā viseso.

Tattha thinanatā **thinaṃ**. Middhanatā **middhaṃ**. Anussāhasaṃhananatā asattivighāto cāti attho. Thinañca middhañca thinamiddhaṃ. Tattha **thinaṃ** anussāhalakkhaṇaṃ, vīriyavinodanarasaṃ, saṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ. **Middhaṃ** akammaññatālakkhaṇaṃ, onahanarasaṃ, līnatāpaccupaṭṭhānaṃ, pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānaṃ vā. Ubhayampi arativijambhikādīsu ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ.

Tatiyena paṭhame vuttesu ṭhapetvā micchādiṭṭhiṃ avasesā veditabbā. **Māno** panettha aniyato hoti. Ayaṃ viseso, so uṇṇatilakkhaṇo, sampaggaharaso, ketukamyatāpaccupaṭṭhāno, diṭṭhivippayuttalobhapadaṭṭhāno, ummādo viya daṭṭhabbo.

Catutthena dutiye vuttesu ṭhapetvā micchādiṭṭhiṃ avasesā veditabbā. Etthāpi ca māno aniyatesu hotiyeva. Paṭhame vuttesu pana ṭhapetvā pītiṃ avasesā pañcamena sampayogaṃ gacchanti. Yathā ca pañcamena, evaṃ chaṭṭhenāpi. Sasaṅkhāratā panettha thinamiddhassa ca aniyatabhāvo viseso. Sattamena pañcame vuttesu ṭhapetvā diṭṭhiṃ avasesā veditabbā. Māno panettha aniyato hoti. Aṭṭhamena chaṭṭhe vuttesu ṭhapetvā diṭṭhiṃ avasesā veditabbā. Etthāpi ca māno aniyatesu hotiyevāti.

484. Dosamūlesu pana dvīsu paṭhamasampayuttā tāva niyatā sarūpena āgatā ekādasa, yevāpanakā cattāro, aniyatā tayoti aṭṭhārasa. Tattha phasso, cetanā, vitakko, vicāro, vīriyaṃ, jīvitaṃ, samādhi, ahirikaṃ, anoppattaṃ, doso, mohoti ime sarūpena āgatā ekādasa (dha. sa. 413; dha. sa. aṭṭha. 413). Chando, adhimokkho, uddhaccaṃ, manasikāroti ime yevāpanakā cattāro (dha. sa. aṭṭha. 413). Issā, macchariyaṃ, kukkuccanti ime aniyatā tayo (dha. sa. aṭṭha. 413).

485. Tattha dussanti tena, sayaṃ vā dussati, dussanamattameva vā tanti **doso**. So caṇḍikkalakkhaṇo pahaṭāsīviso viya, visappanaraso visanipāto viya, attano nissayadahanaraso vā dāvaggi viya. Dūsanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto, āghātavatthupadaṭṭhāno, visasaṃsaṭṭhapūtimuttaṃ viya daṭṭhabbo.

486. Issāyanā **issā**. Sā parasampattīnaṃ usūyanalakkhaṇā. Tattheva anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattipadaṭṭhānā, saṃyojananti daṭṭhabbā.

487. Maccharabhāvo **macchariyaṃ**. Taṃ laddhānaṃ vā labhitabbānaṃ vā attano sampattīnaṃ nigūhanalakkhaṇaṃ, tāsaṃyeva parehi sādhāraṇabhāvaakkhamanarasaṃ, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ, kaṭukañcukatāpaccupaṭṭhānaṃ vā, attasampattipadaṭṭhānaṃ, cetaso virūpabhāvoti daṭṭhabbaṃ.

488. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ. Tassa bhāvo **kukkuccaṃ**. Taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākatānusocanarasaṃ, vippaṭisārapaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ, dāsabyamiva daṭṭhabbaṃ. Sesā vuttappakārāyevāti.

Iti ime aṭṭhārasa saṅkhārā paṭhamena dosamūlena sampayogaṃ gacchantīti veditabbā. Yathā ca paṭhamena, evaṃ dutiyenāpi. Sasaṅkhāratā pana aniyatesu ca thinamiddhasambhavova viseso.

489. Mohamūlesu dvīsu vicikicchāsampayuttena tāva phasso, cetanā, vitakko, vicāro, vīriyaṃ, jīvitaṃ, cittaṭṭhiti, ahirikaṃ, anottappaṃ, moho, vicikicchāti sarūpena āgatā ekādasa (dha. sa. 422; dha. sa. aṭṭha. 422), uddhaccaṃ, manasikāroti yevāpanakā dve cāti terasa.

490. Tattha **cittaṭṭhiti**ti pavattiṭṭhitimatto dubbalo samādhi. Vigatā cikicchāti **vicikicchā**. Sā saṃsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekaṃsagāhapaccupaṭṭhānā vā, vicikicchāyaṃ ayonisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipattiantarāyakarāti daṭṭhabbā. Sesā vuttappakārāyeva.

Uddhaccasampayuttena vicikicchāsampayutte vuttesu ṭhapetvā vicikicchaṃ sesā dvādasa. Vicikicchāya abhāvena panettha adhimokkho uppajjati. Tena saddhiṃ teraseva, adhimokkhasabbhāvato ca balavataro samādhi hoti. Yañcettha uddhaccaṃ, taṃ sarūpeneva āgataṃ. Adhimokkhamanasikārā yevāpanakavasenāti evaṃ akusalasaṅkhārā veditabbā.

491. Abyākatesu vipākābyākatā tāva ahetukasahetukabhedato duvidhā. Tesu ahetukavipākaviññāṇasampayuttā ahetukā. Tattha kusalākusalavipākacakkhuviññāṇasampayuttā tāva phasso, cetanā, jīvitaṃ, cittaṭṭhitīti sarūpena āgatā cattāro (dha. sa. 431; dha. sa. aṭṭha. 431), yevāpanako manasikāroyevāti pañca. Sotaghānajivhākāyaviññāṇasampayuttāpi eteyeva. Ubhayavipākamanodhātuyā ete ceva vitakkavicārādhimokkhā cāti aṭṭha, tathā tividhāyapi ahetukamanoviññāṇadhātuyā. Yā panettha somanassasahagatā, tāya saddhiṃ pīti adhikā hotīti veditabbā.

Sahetukavipākaviññāṇasampayuttā pana sahetukā. Tesu aṭṭhakāmāvacaravipākasampayuttā tāva aṭṭhahi kāmāvacarakusalehi sampayuttasaṅkhārasadisāyeva. Yā pana tā aniyatesu karuṇāmuditā, tā sattārammaṇattā vipākesu na santi. Ekantaparittārammaṇā hi kāmāvacaravipākā. Na kevalañca karuṇāmuditā, viratiyopi vipākesu na santi. ''Pañca sikkhāpadā kusalāyevā''ti hi vuttaṃ.

Rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākaviññāṇasampayuttā pana tesaṃ kusalaviññāṇasampayuttasaṅkhārehi sadisā eva.

492. Kiriyābyākatāpi ahetukasahetukabhedato duvidhā. Tesu ahetukakiriyaviññāṇasampayuttā ahetukā. Te ca kusalavipākamanodhātuahetukamanoviññāṇadhātudvayayuttehi samānā. Manoviññāṇadhātudvaye pana vīriyaṃ adhikaṃ. Vīriyasabbhāvato balappatto samādhi hoti. Ayamettha viseso.

Sahetukakiriyaviññāṇasampayuttā pana sahetukā. Tesu aṭṭhakāmāvacarakiriyaviññāṇasampayuttā tāva ṭhapetvā viratiyo aṭṭhahi kāmāvacarakusalehi sampayuttasaṅkhārasadisā. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyasampayuttā pana sabbākārenapi tesaṃ kusalaviññāṇasampayuttasadisāyevāti evaṃ abyākatāpi saṅkhārā veditabbāti.

Idaṃ saṅkhārakkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Idaṃ tāva abhidhamme padabhājanīyanayena khandhesu vitthārakathāmukhaṃ.

Atītādivibhāgakathā

493. Bhagavatā pana –

''Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, tadekajjhaṃ abhisaṃyūhitvā abhisaṅkhipitvā ayaṃ vuccati rūpakkhandho. Yā kāci vedanā… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃkiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… abhisaṅkhipitvā ayaṃ vuccati viññāṇakkhandho''ti (vibha. 2,26) –

Evaṃ khandhā vitthāritā.

Tattha **yaṃkiñcī**ti anavasesapariyādānaṃ. **Rūpa**nti atippasaṅganiyamanaṃ. Evaṃ padadvayenāpi rūpassa anavasesapariggaho kato hoti. Athassa atītādinā vibhāgaṃ ārabhati. Tañhi kiñci atītaṃ, kiñci anāgatādibhedanti. Esa nayo vedanādīsu.

494. Tattha rūpaṃ tāva addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ nāma hoti. Tathā anāgatapaccuppannaṃ.

Tattha **addhāvasena** tāva ekassa ekasmiṃ bhave paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhaṃ anāgataṃ, ubhinnamantare paccuppannaṃ.

Santativasena sabhāgaekautusamuṭṭhānaṃ ekāhārasamuṭṭhānañca pubbāpariyavasena vattamānampi paccuppannaṃ, tato pubbe visabhāgautuāhārasamuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittajaṃ ekavīthiekajavanaekasamāpattisamuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Kammasamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi, tesaññeva pana utuāhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhāvo veditabbo.

Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattindivādīsu samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃ taṃ samayaṃ paccuppannaṃ nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ.

Khaṇavasena uppādādikhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe anāgataṃ, pacchā atītaṃ. Apica atikkantahetupaccayakiccaṃ atītaṃ, niṭṭhitahetukiccaṃ aniṭṭhitapaccayakiccaṃ paccuppannaṃ, ubhayakiccaṃ asampattaṃ anāgataṃ. Sakiccakkhaṇe vā paccuppannaṃ, tato pubbe anāgataṃ, pacchā atītaṃ. Ettha ca khaṇādikathāva nippariyāyā. Sesā sapariyāyā.

495. Ajjhattabahiddhābhedo vuttanayo eva. Apica idha niyakajjhattampi ajjhattaṃ parapuggalikampi ca bahiddhāti veditabbaṃ. Oḷārikasukhumabhedo vuttanayova.

496. Hīnapaṇītabhedo duvidho pariyāyato nippariyāyato ca. Tattha akaniṭṭhānaṃ rūpato sudassīnaṃ rūpaṃ hīnaṃ. Tadeva sudassānaṃ rūpato paṇītaṃ. Evaṃ yāva narakasattānaṃ rūpaṃ, tāva pariyāyato hīnapaṇītatā veditabbā. Nippariyāyato pana yattha akusalavipākaṃ uppajjati, taṃ hīnaṃ. Yattha kusalavipākaṃ, taṃ paṇītaṃ.

Dūre santiketi idampi vuttanayameva. Apica okāsatopettha upādāyupādāya dūrasantikatā veditabbā.

497. **Tadekajjhaṃ abhisaṃyūhitvā abhisaṅkhipitvā**ti taṃ atītādīhi padehi visuṃ visuṃ niddiṭṭhaṃ rūpaṃ sabbaṃ ruppanalakkhaṇasaṅkhāte ekavidhabhāve paññāya rāsiṃ katvā rūpakkhandhoti vuccatīti ayamettha attho. Etena sabbampi rūpaṃ ruppanalakkhaṇe rāsibhāvūpagamanena rūpakkhandhoti dassitaṃ hoti. Na hi rūpato añño rūpakkhandho nāma atthi.

498. Yathā ca rūpaṃ, evaṃ vedanādayopi vedayitalakkhaṇādīsu rāsibhāvūpagamanena. Na hi vedanādīhi aññe vedanākkhandhādayo nāma atthi.

Atītādivibhāge panettha santativasena khaṇādivasena ca vedanāya atītānāgatapaccuppannabhāvo veditabbo. Tattha **santativasena** ekavīthiekajavanaekasamāpattipariyāpannā ekavīthivisayasamāyogappavattā ca paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. **Khaṇādivasena** khaṇattayapariyāpannā pubbantāparantamajjhattagatā sakiccañca kurumānā vedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ajjhattabahiddhābhedo niyakajjhattavasena veditabbo.

499. Oḷārikasukhumabhedo ''akusalā vedanā oḷārikā, kusalābyākatā vedanā sukhumā''tiādinā (vibha. 11) nayena vibhaṅge vuttena jātisabhāvapuggalalokiyalokuttaravasena veditabbo. **Jātivasena** tāva akusalā vedanā sāvajjakiriyahetuto, kilesasantāpabhāvato ca avūpasantavuttīti kusalavedanāya oḷārikā, sabyāpārato, saussāhato, savipākato, kilesasantāpabhāvato, sāvajjato ca vipākābyākatāya oḷārikā, savipākato, kilesasantāpabhāvato, sabyābajjhato, sāvajjato ca kiriyābyākatāya oḷārikā. Kusalābyākatā pana vuttavipariyāyato akusalāya sukhumā. Dvepi kusalākusalavedanā sabyāpārato, saussāhato, savipākato ca yathāyogaṃ duvidhāyapi abyākatāya oḷārikā, vuttavipariyāyena duvidhāpi abyākatā tāhi sukhumā. Evaṃ tāva jātivasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

500. **Sabhāvavasena** pana dukkhā vedanā nirassādato, savipphārato, khobhakaraṇato, ubbejanīyato, abhibhavanato ca itarāhi dvīhi oḷārikā, itarā pana dve sātato, santato, paṇītato, manāpato, majjhattato ca yathāyogaṃ dukkhāya sukhumā. Ubho pana sukhadukkhā savipphārato, khobhakaraṇato, pākaṭato ca adukkhamasukhāya oḷārikā, sā vuttavipariyāyena tadubhayato sukhumā. Evaṃ sabhāvavasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

501. **Puggalavasena** pana asamāpannassa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato samāpannassa vedanāya oḷārikā, vipariyāyena itarā sukhumā. Evaṃ puggalavasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Lokiyalokuttaravasena pana sāsavā vedanā lokiyā, sā āsavuppattihetuto, oghaniyato, yoganiyato, ganthaniyato, nīvaraṇiyato, upādāniyato, saṃkilesikato, puthujjanasādhāraṇato ca anāsavāya oḷārikā. Sā vipariyāyena sāsavāya sukhumā. Evaṃ lokiyalokuttaravasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

502. Tattha jātiādivasena sambhedo pariharitabbo. Akusalavipākakaāyaviññāṇasampayuttā hi vedanā jātivasena abyākatattā sukhumāpi samānā sabhāvādivasena oḷārikā hoti. Vuttañhetaṃ ''abyākatā vedanā sukhumā. Dukkhā vedanā oḷārikā. Samāpannassa vedanā sukhumā. Asamāpannassa vedanā oḷārikā. Sāsavā vedanā oḷārikā. Anāsavā vedanā sukhumā''ti (vibha. 11). Yathā ca dukkhā vedanā, evaṃ sukhādayopi jātivasena oḷārikā sabhāvādivasena sukhumā honti. Tasmā yathā jātiādivasena sambhedo na hoti, tathā vedanānaṃ oḷārikasukhumatā veditabbā. Seyyathidaṃ – abyākatā jātivasena kusalākusalāhi sukhumā. Tattha katamā abyākatā? Kiṃ dukkhā? Kiṃ sukhā? Kiṃ samāpannassa? Kiṃ asamāpannassa? Kiṃ sāsavā? Kiṃ anāsavāti? Evaṃ sabhāvādibhedo na parāmasitabbo. Esa nayo sabbattha.

Apica taṃ taṃ vā pana vedanaṃ upādāyupādāya vedanā oḷārikasukhumā daṭṭhabbāti vacanato akusalādīsupi lobhasahagatāya dosasahagatā vedanā aggi viya attano nissayadahanato oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatāpi niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatāpi kappaṭṭhitikā oḷārikā, itarā sukhumā. Kappaṭṭhitikāsupi asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Lobhasahagatā pana diṭṭhisampayuttā oḷārikā, itarā sukhumā. Sāpi niyatā kappaṭṭhitikā asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Avisesena ca akusalā bahuvipākā oḷārikā, appavipākā sukhumā. Kusalā pana appavipākā oḷārikā, bahuvipākā sukhumā.

Apica kāmāvacarakusalā oḷārikā. Rūpāvacarā sukhumā. Tato arūpāvacarā. Tato lokuttarā. Kāmāvacarā dānamayā oḷārikā. Sīlamayā sukhumā. Tato bhāvanāmayā. Bhāvanāmayāpi duhetukā oḷārikā. Tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārikā oḷārikā. Asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacarā ca paṭhamajjhānikā oḷārikā…pe… pañcamajjhānikā sukhumā. Arūpāvacarā ca ākāsānañcāyatanasampayuttā oḷārikā…pe… nevasaññānāsaññāyatanasampayuttā sukhumāva. Lokuttarā ca sotāpattimaggasampayuttā oḷārikā…pe… arahattamaggasampayuttā sukhumāva. Esa nayo taṃ taṃ bhūmivipākakiriyavedanāsu ca dukkhādiasamāpannādisāsavādivasena vuttavedanāsu ca.

Okāsavasena cāpi niraye dukkhā oḷārikā. Tiracchānayoniyaṃ sukhumā…pe… paranimmitavasavattīsu sukhumāva. Yathā ca dukkhā, evaṃ sukhāpi sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbā. Vatthuvasena cāpi hīnavatthukā yā kāci vedanā oḷārikā, paṇītavatthukā sukhumā.

Hīnapaṇītabhede yā oḷārikā, sā hīnā. Yā ca sukhumā, sā paṇītāti daṭṭhabbā.

503. Dūrapadaṃ pana ''akusalā vedanā kusalābyākatāhi vedanāhi dūre''. Santikepadaṃ ''akusalā vedanā akusalāya vedanāya santike''tiādinā nayena vibhaṅge vibhattaṃ. Tasmā akusalā vedanā visabhāgato, asaṃsaṭṭhato, asarikkhato ca kusalābyākatāhi dūre, tathā kusalābyākatā akusalāya. Esa nayo sabbavāresu. Akusalā pana vedanā sabhāgato, sarikkhato ca akusalāya santiketi. Idaṃ vedanākkhandhassa atītādivibhāge vitthārakathāmukhaṃ. Taṃtaṃvedanāsampayuttānaṃ pana saññādīnampi evameva veditabbaṃ.

Kamādivinicchayakathā

504. Evaṃ viditvā ca puna etesveva –

Khandhesu ñāṇabhedatthaṃ, kamatotha visesato;
Anūnādhikato ceva, upamāto tatheva ca.

Daṭṭhabbato dvidhā evaṃ, passantassatthasiddhito;
Vinicchayanayo sammā, viññātabbo vibhāvinā.

Tattha **kamato**ti idha uppattikkamo, pahānakkamo, paṭipattikkamo, bhūmikkamo, desanākkamoti bahuvidho kamo.

Tattha ‘‘paṭhamaṃ kalalaṃ hoti, kalalā hoti abbuda’’nti (saṃ. ni. 1.235) evamādi uppattikkamo. ‘‘Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā’’ti (dha. sa. tikamātikā 8) evamādi pahānakkamo. ‘‘Sīlavisuddhi, cittavisuddhī’’ti (ma. ni. 1.259; paṭi. ma. 3.41) evamādi paṭipattikkamo. ‘‘Kāmāvacarā, rūpāvacarā’’ti (dha. sa. 987) evamādi bhūmikkamo. ‘‘Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā’’ti (dī. ni. 3.145) vā, ‘‘dānakathaṃ, sīlakatha’’nti (dī. ni. 1.298) vā evamādi desanākkamo. Tesu idha uppattikkamo tāva na yujjati, kalalādīnaṃ viya khandhānaṃ pubbāpariyavavatthānena anuppattito. Na pahānakkamo, kusalābyākatānaṃ appahātabbato. Napaṭipattikkamo, akusalānaṃ appaṭipajjanīyato. Na bhūmikkamo, vedanādīnaṃ catubhūmipariyāpannattā. Desanākkamo pana yujjati.

Abhedena hi pañcasu khandhesu attagāhapatitaṃ veneyyajanaṃ samūhaghanavinibbhogadassanena attagāhato mocetukāmo bhagavā hitakāmo tassa tassa janassa sukhagahaṇatthaṃ cakkhuādīnampi visayabhūtaṃ oḷārikaṃ paṭhamaṃ rūpakkhandhaṃ desesi. Tato iṭṭhāniṭṭharūpasaṃvedanikaṃ vedanaṃ. ‘‘Yaṃ vedayati, taṃ sañjānātī’’ti evaṃ vedanāvisayassa ākāragāhikaṃ saññaṃ. Saññāvasena abhisaṅkhārake saṅkhāre. Tesaṃ vedanādīnaṃ nissayaṃ adhipatibhūtañca nesaṃ viññāṇanti evaṃ tāva kamato vinicchayanayo viññātabbo.

505. **Visesato**ti khandhānañca upādānakkhandhānañca visesato. Ko pana nesaṃ viseso, khandhā tāva avisesato vuttā. Upādānakkhandhā sāsavaupādāniyabhāvena visesetvā. Yathāha –

> ‘‘Pañca ceva vo, bhikkhave, khandhe desessāmi pañcupādānakkhandhe ca, taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, pañcakkhandhā, yaṃkiñci, bhikkhave, rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… santike vā, ayaṃ vuccati, bhikkhave, rūpakkhandho. Yā kāci vedanā…pe… yaṃkiñci viññāṇaṃ…pe… santike vā, ayaṃ vuccati, bhikkhave, viññāṇakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, pañcakkhandhā. Katame ca, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā. Yaṃkiñci, bhikkhave, rūpaṃ…pe… santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ, ayaṃ vuccati, bhikkhave, rūpupādānakkhandho. Yā kāci vedanā…pe… yaṃkiñci viññāṇaṃ…pe… santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ, ayaṃ vuccati, bhikkhave, viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā’’ti (saṃ. ni. 3.48).

Ettha ca yathā vedanādayo anāsavāpi atthi, na evaṃ rūpaṃ. Yasmā panassa rāsaṭṭhena khandhabhāvo yujjati, tasmā khandhesu vuttaṃ. Yasmā rāsaṭṭhena ca sāsavaṭṭhena ca upādānakkhandhabhāvo yujjati, tasmā upādānakkhandhesu vuttaṃ. Vedanādayo pana anāsavāva khandhesu vuttā. Sāsavā upādānakkhandhesu. **Upādānakkhandhā**ti cettha upādānagocarā khandhā upādānakkhandhāti evamattho daṭṭhabbo. Idha pana sabbepete ekajjhaṃ katvā khandhāti adhippetā.

506. **Anūnādhikato**ti kasmā pana bhagavatā pañceva khandhā vuttā anūnā anadhikāti. Sabbasaṅkhatasabhāgekasaṅgahato attattaniyagāhavatthussa etaparamato aññesañca tadavarodhato. Anekappabhedesu hi saṅkhatadhammesu sabhāgavasena saṅgayhamānesu rūpampi rūpasabhāgekasaṅgahavasena eko khandho hoti. Vedanā vedanāsabhāgekasaṅgahavasena eko khandho hoti. Esa nayo saññādīsu. Tasmā sabbasaṅkhatasabhāgekasaṅgahato pañceva vuttā. Etaparamañcetaṃ attattaniyagāhavatthu yadidaṃ rūpādayo pañca. Vuttañhetaṃ ‘‘rūpe kho, bhikkhave, sati rūpaṃ upādāya rūpaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti. Vedanāya, saññāya, saṅkhāresu, viññāṇe sati viññāṇaṃ upādāya viññāṇaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti (saṃ. ni. 3.207). Tasmā attattaniyagāhavatthussa etaparamatopi pañceva vuttā. Yepi caññe sīlādayo pañca dhammakkhandhā vuttā, tepi saṅkhārakkhandhe pariyāpannattā ettheva avarodhaṃ gacchanti. Tasmā aññesaṃ tadavarodhatopi pañceva vuttāti evaṃ anūnādhikato vinicchayanayo viññātabbo.

507. **Upamāto**ti ettha hi gilānasālupamo rūpupādānakkhandho, gilānupamassa viññāṇupādānakkhandhassa vatthudvārārammaṇavasena nivāsaṭṭhānato. Gelaññupamo vedanupādānakkhandho, ābādhakattā. Gelaññasamuṭṭhānupamo saññupādānakkhandho, kāmasaññādivasena rāgādisampayuttavedanāsabbhāvā. Asappāyasevanupamo saṅkhārupādānakkhandho, vedanāgelaññassa nidānattā. ‘‘Vedanaṃ vedanatthāya abhisaṅkharontī’’ti (saṃ. ni. 3.79) hi vuttaṃ. Tathā ‘‘akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ kāyaviññāṇaṃ uppannaṃ hoti dukkhasahagata’’nti (dha. sa. 556). Gilānupamo viññāṇupādānakkhandho, vedanāgelaññena aparimuttattā. Apica cārakakāraṇaaparādhakāraṇakārakaaparādhikupamā ete bhājanabhojanabyañjanaparivesakabhuñjakūpamā cāti evaṃ upamāto vinicchayanayo viññātabbo.

508. **Daṭṭhabbato dvidhā**ti saṅkhepato vitthārato cāti evaṃ dvidhā daṭṭhabbatopettha vinicchayanayo viññātabbo. **Saṅkhepato** hi pañcupādānakkhandhā āsīvisūpame (saṃ. ni. 4.238) vuttanayena ukkhittāsikapaccatthikato, bhārasuttavasena (saṃ. ni. 3.22) bhārato, khajjanīyapariyāyavasena (saṃ. ni. 3.79) khādakato, yamakasuttavasena (saṃ. ni. 3.85) aniccadukkhānattasaṅkhatavadhakato daṭṭhabbā. **Vitthārato** panettha pheṇapiṇḍo viya rūpaṃ daṭṭhabbaṃ, parimaddanāsahanato. Udakapubbuḷaṃ viya vedanā, muhuttaramaṇīyato. Marīcikā viya saññā, vippalambhanato. Kadalikkhandho viya saṅkhārā, asārakato. Māyā viya viññāṇaṃ, vañcakato. Visesato ca suḷārampi ajjhattikaṃ rūpaṃ asubhanti daṭṭhabbaṃ. Vedanā tīhi dukkhatāhi avinimuttato dukkhāti. Saññāsaṅkhārā avidheyyato anattāti. Viññāṇaṃ udayabbayadhammato aniccanti daṭṭhabbaṃ.

509. **Evaṃ passantassatthasiddhito**ti evañca saṅkhepavitthāravasena dvidhā passato yā atthasiddhi hoti, tatopi vinicchayanayo viññātabbo. Seyyathidaṃ – saṅkhepato tāva pañcupādānakkhandhe ukkhittāsikapaccatthikādibhāvena passanto khandhehi na vihaññati. Vitthārato pana rūpādīni pheṇapiṇḍādisadisabhāvena passanto na asāresu sāradassī hoti.

Visesato ca **ajjhattikarūpaṃ asubhato** passanto kabaḷīkārāhāraṃ parijānāti, asubhe subhanti vipallāsaṃ pajahati. Kāmoghaṃ uttarati, kāmayogena visaṃyujjati, kāmāsavena anāsavo hoti, abhijjhākāyaganthaṃ bhindati, kāmupādānaṃ na upādiyati.

Vedanaṃ dukkhato passanto phassāhāraṃ parijānāti, dukkhe sukhanti vipallāsaṃ pajahati, bhavoghaṃ uttarati, bhavayogena visaṃyujjati, bhavāsavena anāsavo hoti, byāpādakāyaganthaṃ bhindati, sīlabbatupādānaṃ na upādiyati.

Saññaṃ saṅkhāre ca anattato passanto manosañcetanāhāraṃ parijānāti, anattani attāti vipallāsaṃ pajahati, diṭṭhoghaṃ uttarati, diṭṭhiyogena visaṃyujjati, diṭṭhāsavena anāsavo hoti. Idaṃsaccābhinivesakāyaganthaṃ bhindati, attavādupādānaṃ na upādiyati.

Viññāṇaṃ aniccato passanto viññāṇāhāraṃ parijānāti, anicce niccanti vipallāsaṃ pajahati, avijjoghaṃ uttarati, avijjāyogena visaṃyujjati, avijjāsavena anāsavo hoti, sīlabbataparāmāsakāyaganthaṃ bhindati, diṭṭhupādānaṃ na upādiyati.

Evaṃ mahānisaṃsaṃ, vadhakādivasena dassanaṃ yasmā;
Tasmā khandhe dhīro, vadhakādivasena passeyyāti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Khandhaniddeso nāma

Cuddasamo paricchedo.

15. Āyatanadhātuniddeso

Āyatanavitthārakathā

510. **Āyatanānī**ti dvādasāyatanāni – cakkhāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ, manāyatanaṃ, dhammāyatananti. Tattha –

Attha lakkhaṇa tāvatva, kama saṅkhepa vitthārā;
Tathā daṭṭhabbato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha visesato tāva cakkhatīti **cakkhu,** rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Rūpayatīti **rūpaṃ,** vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Sappatīti **saddo,** udāhariyatīti attho. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Gandhayatīti **gandho**. Attano vatthuṃ sūcayatīti attho. Jīvitaṃ avhayatīti **jivhā**. Rasanti taṃ sattāti **raso,** assādentīti attho. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo.** **Āyo**ti uppattideso. Phusiyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Munātīti **mano**. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā**.

511. Avisesato pana āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato **āyatana**nti veditabbaṃ. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti, vāyamantīti vuttaṃ hoti. Te ca āyabhūte dhamme etāni tanonti, vitthārentīti vuttaṃ hoti, idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanteva, pavattayantīti vuttaṃ hoti. Iti sabbepime dhammā āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanaṃ āyatananti vuccanti.

512. Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca **āyatanaṃ** veditabbaṃ. Tathā hi loke ‘‘issarāyatanaṃ vāsudevāyatana’’ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. ‘‘Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana’’ntiādīsu ākaro. Sāsane pana ‘‘manoramme āyatane sevanti naṃ vihaṅgamā’’tiādīsu (a. ni. 5.38) samosaraṇaṭṭhānaṃ. ‘‘Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana’’ntiādīsu sañjātideso. ‘‘Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane’’tiādīsu (a. ni. 3.102) kāraṇaṃ.

Cakkhuādīsu cāpi te te cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo ca nesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo nesaṃ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ, tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso, tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. Cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇaṃ, tesaṃ abhāve abhāvatoti. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhenacāti imehipi kāraṇehi ete dhammā āyatanaṃ āyatananti vuccanti.

Tasmā yathāvuttena atthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti **cakkhāyatanaṃ**…pe… dhammā ca te āyatanañcāti **dhammāyatana**nti evaṃ tāvettha **atthato** viññātabbo vinicchayo.

513. **Lakkhaṇā**ti cakkhādīnaṃ lakkhaṇatopettha viññātabbo vinicchayo. Tāni ca pana tesaṃ lakkhaṇāni khandhaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

Tāvatvatoti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti – cakkhādayopi hi dhammā eva, evaṃ sati dhammāyatanamicceva avatvā kasmā dvādasāyatanānīti vuttānīti ce. Chaviññāṇakāyuppattidvārārammaṇavavatthānato idha channaṃ viññāṇakāyānaṃ dvārabhāvena ārammaṇabhāvena ca vavatthānato ayametesaṃ bhedo hotīti dvādasa vuttāni, cakkhuviññāṇavīthipariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāraṃ, rūpāyatanameva cārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ. Chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadesova uppattidvāraṃ, asādhāraṇameva ca dhammāyatanaṃ ārammaṇanti. Iti channaṃ viññāṇakāyānaṃ uppattidvārārammaṇavavatthānato dvādasa vuttānīti evamettha tāvatvato viññātabbo vinicchayo.

514. **Kamato**ti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassanasappaṭighavisayattā cakkhāyatanaṃ pākaṭanti paṭhamaṃ desitaṃ, tato anidassanasappaṭighavisayāni sotāyatanādīni. Atha vā dassanānuttariyasavanānuttariyahetubhāvena bahūpakārattā ajjhattikesu cakkhāyatanasotāyatanāni paṭhamaṃ desitāni, tato ghānāyatanādīni tīṇi, pañcannampi gocaravisayattā ante manāyatanaṃ, cakkhāyatanādīnaṃ pana gocarattā tassa tassa antarantarāni bāhiresu rūpāyatanādīni. Apica viññāṇuppattikāraṇavavatthānatopi ayametesaṃ kamo veditabbo. Vuttañhetaṃ ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa’’nti (ma. ni. 3.421; saṃ. ni. 2.43). Evaṃ kamatopettha viññātabbo vinicchayo.

515. **Saṅkhepavitthārā**ti saṅkhepato hi manāyatanassa ceva dhammāyatanekadesassa ca nāmena tadavasesānañca āyatanānaṃ rūpena saṅgahitattā dvādasāpi āyatanāni nāmarūpamattameva honti. **Vitthārato** pana ajjhattikesu tāva cakkhāyatanaṃ jātivasena cakkhupasādamattameva, paccayagatinikāyapuggalabhedato pana anantappabhedaṃ. Tathā sotāyatanādīni cattāri. Manāyatanaṃ kusalākusalavipākakiriyaviññāṇabhedena ekūnanavutippabhedaṃ ekavīsuttarasatappabhedañca. Vatthupaṭipadādibhedato pana anantappabhedaṃ. Rūpasaddagandharasāyatanāni visabhāgapaccayādibhedato anantappabhedāni. Phoṭṭhabbāyatanaṃ pathavīdhātutejodhātuvāyodhātuvasena tippabhedaṃ. Paccayādibhedato anekappabhedaṃ. Dhammāyatanaṃ vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhasukhumarūpanibbānānaṃ sabhāvanānattabhedato anekappabhedanti. Evaṃ saṅkhepavitthārā viññātabbo vinicchayo.

516. **Daṭṭhabbato**ti ettha pana sabbāneva saṅkhatāni āyatanāni anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Na hi tāni pubbe udayā kutoci āgacchanti, napi uddhaṃ vayā kuhiñci gacchanti, atha kho pubbe udayā appaṭiladdhasabhāvāni, uddhaṃ vayā paribhinnasabhāvāni, pubbantāparantavemajjhe paccayāyattavuttitāya avasāni pavattanti. Tasmā anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Tathā nirīhakato abyāpārato ca. Na hi cakkhurūpādīnaṃ evaṃ hoti ‘‘aho vata amhākaṃ sāmaggiyaṃ viññāṇaṃ nāma uppajjeyyā’’ti, na ca tāni viññāṇuppādanatthaṃ dvārabhāvena vatthubhāvena ārammaṇabhāvena vā īhanti, na byāpāramāpajjanti, atha kho dhammatāvesā, yaṃ cakkhurūpādisāmaggiyaṃ cakkhuviññāṇādīni sambhavantīti. Tasmā nirīhakato abyāpārato ca daṭṭhabbāni. Apica ajjhattikāni suññagāmo viya daṭṭhabbāni, dhuvasubhasukhattabhāvavirahitattā. Bāhirāni gāmaghātakacorā viya, ajjhattikānaṃ abhighātakattā. Vuttañhetaṃ ‘‘cakkhu, bhikkhave, haññati manāpāmanāpehi rūpehī’’ti vitthāro. Apica ajjhattikāni cha pāṇakā viya daṭṭhabbāni, bāhirāni tesaṃ gocarā viyāti. Evamettha daṭṭhabbato viññātabbo vinicchayo.

Idaṃ tāva āyatanānaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Dhātuvitthārakathā

517. Tadanantarā pana **dhātuyo**ti aṭṭhārasa dhātuyo – cakkhudhātu, rūpadhātu, cakkhuviññāṇadhātu, sotadhātu, saddadhātu, sotaviññāṇadhātu, ghānadhātu, gandhadhātu, ghānaviññāṇadhātu, jivhādhātu, rasadhātu, jivhāviññāṇadhātu, kāyadhātu, phoṭṭhabbadhātu, kāyaviññāṇadhātu, manodhātu, dhammadhātu, manoviññāṇadhātūti. Tattha –

Atthato lakkhaṇādīhi, kama tāvatvasaṅkhato;
Paccayā atha daṭṭhabbā, veditabbo vinicchayo.

Tattha **atthato**ti cakkhatīti cakkhu. Rūpayatīti rūpaṃ. Cakkhussa viññāṇaṃ cakkhuviññāṇanti evamādinā tāva nayena cakkhādīnaṃ visesatthato veditabbo vinicchayo. Avisesena pana vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātu. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā suvaṇṇarajatādidhātuyo viya suvaṇṇarajatādiṃ, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti. Bhārahārehi ca bhāro viya, sattehi dhīyante, dhāriyantīti attho. Dukkhavidhānamattameva cesā, avasavattanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati. Tathāvihitañca taṃ etāsveva dhīyati, ṭhapiyatīti attho. Iti cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyatītiādinā atthavasena dhātūti vuccati.

518. Apica yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā, etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā loke vicittā haritālamanosilādayo selāvayavā dhātuyoti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hete ñāṇañeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnā hete cakkhādayoti. Apica dhātūti nijjīvamattassevetaṃ adhivacanaṃ. Tathā hi bhagavā ‘‘cha dhāturo ayaṃ bhikkhu puriso’’tiādīsu (ma. ni. 3.344) jīvasaññāsamūhananatthaṃ dhātudesanaṃ akāsīti.

Tasmā yathāvuttena atthena cakkhu ca taṃ dhātu ca cakkhudhātu…pe… manoviññāṇañca taṃ dhātu ca manoviññāṇadhātūti. Evaṃ tāvettha atthato veditabbo vinicchayo.

519. **Lakkhaṇādito**ti cakkhādīnaṃ lakkhaṇāditopettha veditabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṃ lakkhaṇādīni khandhaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

Kamatoti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. So ca panāyaṃ hetuphalānupubbavavatthānavasena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idañhi dvayaṃ hetu, cakkhuviññāṇadhātūti phalaṃ. Evaṃ sabbattha.

520. **Tāvatvato**ti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti – tesu tesu hi suttābhidhammappadesesu ‘‘ābhādhātu, subhadhātu, ākāsānañcāyatanadhātu, viññāṇañcāyatanadhātu, ākiñcaññāyatanadhātu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu, saññāvedayitanirodhadhātu’’ (saṃ. ni. 2.95), ‘‘kāmadhātu, byāpādadhātu, vihiṃsādhātu, nekkhammadhātu, abyāpādadhātu, avihiṃsādhātu’’ (vibha. 182; dī. ni. 3.305; ma. ni. 3.125), ‘‘sukhadhātu, dukkhadhātu, somanassadhātu, domanassadhātu, upekkhādhātu, avijjādhātu’’ (vibha. 180; ma. ni. 3.125), ‘‘ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu’’ (saṃ. ni. 5.183), ‘‘hīnadhātu, majjhimadhātu, paṇītadhātu’’ (dī. ni. 3.305), ‘‘pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu (dī. ni. 3.311), ākāsadhātu, viññāṇadhātu’’ (ma. ni. 3.125; vibha. 172), ‘‘saṅkhatadhātu, asaṅkhatadhātu’’ (ma. ni. 3.125), ‘‘anekadhātu nānādhātu loko’’ti (dī. ni. 2.366; ma. ni. 1.148) evamādayo aññāpi dhātuyo dissanti. Evaṃ sati sabbāsaṃ vasena paricchedaṃ akatvā kasmā aṭṭhārasāti ayameva paricchedo katoti ce. Sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā.

Rūpadhātuyeva hi ābhādhātu, subhadhātu pana rūpādipaṭibaddhā. Kasmā, subhanimittattā. Subhanimittañhi subhadhātu. Tañca rūpādivinimuttaṃ na vijjati. Kusalavipākārammaṇā vā rūpādayo eva subhadhātūti rūpādimattamevesā. Ākāsānañcāyatanadhātuādīsu cittaṃ manoviññāṇadhātuyeva, sesā dhammadhātu. Saññāvedayitanirodhadhātu pana sabhāvato natthi. Dhātudvayanirodhamattameva hi sā.

Kāmadhātu dhammadhātumattaṃ vā hoti. Yathāha – ‘‘tattha katamā kāmadhātu? Kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko micchāsaṅkappo’’ti (vibha. 182). Aṭṭhārasāpi vā dhātuyo. Yathāha – ‘‘heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā uparito paranimmitavasavattī deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ, ayaṃ vuccati kāmadhātū’’ti (vibha. 182).

Nekkhammadhātu dhammadhātu eva, ‘‘sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātū’’ti (vibha. 182) vacanato manoviññāṇadhātupi hotiyeva. Byāpādavihiṃsā-abyāpāda-avihiṃsāsukha-dukkha-somanassa-domanassupekkhā-avijjāārambha-nikkama-parakkamadhātuyo dhammadhātuyeva.

Hīnamajjhimapaṇītadhātuyo aṭṭhārasa dhātumattameva. Hīnā hi cakkhādayo hīnā dhātu, majjhimapaṇītā majjhimā ceva paṇītā ca. Nippariyāyena pana akusalā dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo hīnadhātu, lokiyā kusalābyākatā ubhopi cakkhudhātuādayo ca majjhimadhātu, lokuttarā pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo paṇītadhātu.

Pathavītejovāyodhātuyo phoṭṭhabbadhātuyeva, āpodhātu ākāsadhātu ca dhammadhātuyeva. Viññāṇadhātu cakkhuviññāṇādisattaviññāṇadhātusaṅkhepoyeva.

Sattarasa dhātuyo dhammadhātuekadeso ca saṅkhatadhātu, asaṅkhatā pana dhātu dhammadhātuekadesova. Anekadhātunānādhātuloko pana aṭṭhārasa dhātuppabhedamattamevāti. Iti sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā aṭṭhāraseva vuttāti.

521. Apica vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīnaṃ saññāsamūhananatthampi aṭṭhāraseva vuttā. Santi hi sattā vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññino, tesaṃ cakkhusotaghānajivhākāyamanodhātumanoviññāṇadhātubhedena tassa anekataṃ cakkhurūpādipaccayāyattavuttitāya aniccatañca pakāsetvā dīgharattānusayitaṃ jīvasaññaṃ samūhanitukāmena bhagavatā aṭṭhārasa dhātuyo pakāsitā. Kiñca bhiyyo tathā veneyyajjhāsayavasena ca. Ye ca imāya anatisaṅkhepavitthārāya desanāya veneyyasattā, tadajjhāsayavasena ca aṭṭhāraseva pakāsitā.

Saṅkhepavitthāranayena tathā tathā hi,
Dhammaṃ pakāsayati esa yathā yathāssa;
Saddhammatejavihataṃ vilayaṃ khaṇena,
Veneyyasattahadayesu tamo payātīti.

Evamettha tāvatvato veditabbo vinicchayo.

522. **Saṅkhato**ti cakkhudhātu tāva jātito eko dhammotveva saṅkhaṃ gacchati cakkhupasādavasena, tathā sotaghānajivhākāyarūpasaddagandharasadhātuyo sotappasādādivasena, phoṭṭhabbadhātu pana pathavītejovāyovasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Cakkhuviññāṇadhātu kusalākusalavipākavasena dve dhammāti saṅkhaṃ gacchati, tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇadhātuyo. Manodhātu pana pañcadvārāvajjanakusalākusalavipākasampaṭicchanavasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Dhammadhātu tiṇṇaṃ arūpakkhandhānaṃ soḷasannaṃ sukhumarūpānaṃ asaṅkhatāya ca dhātuyā vasena vīsati dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Manoviññāṇadhātu sesakusalākusalābyākataviññāṇavasena chasattati dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Evamettha saṅkhatopi veditabbo vinicchayo.

523. **Paccayā**ti ettha ca cakkhudhātu tāva cakkhuviññāṇadhātuyā vippayuttapurejātaatthiavigatanissayindriyapaccayānaṃ vasena chahi paccayehi paccayo hoti, rūpadhātu purejātaatthiavigatārammaṇapaccayānaṃ vasena catūhi paccayehi paccayo hoti. Evaṃ sotaviññāṇadhātuādīnaṃ sotadhātusaddadhātuādayo. Pañcannaṃ pana nesaṃ āvajjanamanodhātu anantarasamanantaranatthivigatānantarūpanissayavasena pañcahi paccayehi paccayo hoti, tā ca pañcapi sampaṭicchanamanodhātuyā. Tathā sampaṭicchanamanodhātu santīraṇamanoviññāṇadhātuyā, sā ca voṭṭhabbanamanoviññāṇadhātuyā, voṭṭhabbanamanoviññāṇadhātu ca javanamanoviññāṇadhātuyā. Javanamanoviññāṇadhātu pana anantarāya javanamanoviññāṇadhātuyā tehi ceva pañcahi āsevanapaccayena cāti chahi paccayehi paccayo hoti. Esa tāva pañcadvāre nayo.

Manodvāre pana bhavaṅgamanoviññāṇadhātu āvajjanamanoviññāṇadhātuyā. Āvajjanamanoviññāṇadhātu ca javanamanoviññāṇadhātuyā purimehi pañcahi paccayehi paccayo hoti. Dhammadhātu pana sattannampi viññāṇadhātūnaṃ sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatādīhi bahudhā paccayo hoti. Cakkhudhātuādayo pana ekaccā ca dhammadhātu ekaccāya manoviññāṇadhātuyā ārammaṇapaccayādīhipi paccayā honti. Cakkhuviññāṇadhātuādīnañca na kevalaṃ cakkhurūpādayo paccayā honti, atha kho ālokādayopi. Tenāhu pubbācariyā –

> ‘‘Cakkhurūpālokamanasikāre paṭicca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Sotasaddavivaramanasikāre paṭicca uppajjati sotaviññāṇaṃ. Ghānagandhavāyumanasikāre paṭicca uppajjati ghānaviññāṇaṃ. Jivhārasaāpamanasikāre paṭicca uppajjati jivhāviññāṇaṃ. Kāyaphoṭṭhabbapathavīmanasikāre paṭicca uppajjati kāyaviññāṇaṃ. Bhavaṅgamanadhammamanasikāre paṭicca uppajjati manoviññāṇa’’nti.

Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana paccayappabhedo paṭiccasamuppādaniddese āvibhavissatīti evamettha paccayatopi veditabbo vinicchayo.

524. **Daṭṭhabbato**ti daṭṭhabbatopettha vinicchayo veditabboti attho. Sabbā eva hi saṅkhatadhātuyo pubbantāparantavivittato dhuvasubhasukhattabhāvasuññato paccayāyattavuttito ca daṭṭhabbā.

Visesato panettha bheritalaṃ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā, daṇḍo viya rūpadhātu, saddo viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṃ viya cakkhudhātu, mukhaṃ viya rūpadhātu, mukhanimittaṃ viya cakkhuviññāṇadhātu. Atha vā ucchutilā viya cakkhudhātu, yantacakkayaṭṭhi viya rūpadhātu, ucchurasatelāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇī viya cakkhudhātu, uttarāraṇī viya rūpadhātu, aggi viya cakkhuviññāṇadhātu. Esa nayo sotadhātuādīsu.

Manodhātu pana yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātuādīnaṃ purecarānucarā viya daṭṭhabbā.

Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallamiva sūlamiva ca daṭṭhabbo. Saññāsaṅkhārakkhandhā vedanāsallasūlayogāāturā viya, puthujjanānaṃ vā saññā āsādukkhajananato rittamuṭṭhi viya. Ayathābhuccanimittagāhakato vanamigo viya. Saṅkhārā paṭisandhiyaṃ pakkhipanato aṅgārakāsuyaṃ khipanakapurisā viya. Jāti dukkhānubandhato rājapurisānubandhacorā viya. Sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto visarukkhabījāni viya. Rūpaṃ nānāvidhupaddavanimittato khuracakkaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Asaṅkhatā pana dhātu amatato santato khemato ca daṭṭhabbā. Kasmā? Sabbānatthāvahassa paṭipakkhabhūtattā.

Manoviññāṇadhātu ārammaṇesu vavatthānābhāvato araññamakkaṭo viya, duddamanato assakhaḷuṅko viya, yatthakāmanipātito vehāsakkhittadaṇḍo viya, lobhadosādinānappakārakilesavesayogato raṅganaṭo viya daṭṭhabbāti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Āyatanadhātuniddeso nāma

Pannarasamo paricchedo.

16. Indriyasaccaniddeso

Indriyavitthārakathā

525. Dhātūnaṃ anantaraṃ uddiṭṭhāni pana **indriyānī**ti bāvīsatindriyāni – cakkhundriyaṃ sotindriyaṃ ghānindriyaṃ jivhindriyaṃ kāyindriyaṃ manindriyaṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ sukhindriyaṃ dukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ domanassindriyaṃ upekkhindriyaṃ saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyanti. Tattha –

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vijāniyā;
Bhedābhedā tathā kiccā, bhūmito ca vinicchayaṃ.

Tattha cakkhādīnaṃ tāva cakkhatīti cakkhūtiādinā nayena attho pakāsito. Pacchimesu pana tīsu paṭhamaṃ pubbabhāge anaññātaṃ amataṃ padaṃ catusaccadhammaṃ vā jānissāmīti evaṃ paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca anaññātaññassāmītindriyanti vuttaṃ. Dutiyaṃ ājānanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññindriyaṃ. Tatiyaṃ aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitaññāṇakiccassa khīṇāsavassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ.

Ko pana nesaṃ **indriyaṭṭho** nāmāti? Indaliṅgaṭṭho indriyaṭṭho. Indadesitaṭṭho indriyaṭṭho. Indadiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. Indasiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. Indajuṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. So sabbopi idha yathāyogaṃ yujjati. Bhagavā hi sammāsambuddho paramissariyabhāvato indo. Kusalākusalañca kammaṃ, kammesu kassaci issariyābhāvato. Tenevettha kammasañjanitāni tāva indriyāni kusalākusalakammaṃ ulliṅgenti. Tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbāneva panetāni bhagavatā yathābhūtato pakāsitāni abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva bhagavatā munindena kānici gocarāsevanāya kānici bhāvanāsevanāya sevitānīti indajuṭṭhaṭṭhenāpi indriyāni.

Apica ādhipaccasaṅkhātena issariyaṭṭhenāpi etāni indriyāni. Cakkhuviññāṇādippavattiyañhi cakkhādīnaṃ siddhaṃ ādhipaccaṃ, tasmiṃ tikkhe tikkhattā mande ca mandattāti. Ayaṃ tāvettha atthato vinicchayo.

Lakkhaṇādīhīti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānehipi cakkhādīnaṃ vinicchayaṃ vijāniyāti attho. Tāni ca nesaṃ lakkhaṇādīni khandhaniddese vuttāneva. Paññindriyādīni hi cattāri atthato amohoyeva. Sesāni tattha sarūpeneva āgatāni.

526. **Kamato**ti ayampi desanākkamova. Tattha ajjhattadhamme pariññāya ariyabhūmipaṭilābho hotīti attabhāvapariyāpannāni cakkhundriyādīni paṭhamaṃ desitāni. So pana attabhāvo yaṃ dhammaṃ upādāya itthīti vā purisoti vā saṅkhaṃ gacchati, ayaṃ soti nidassanatthaṃ tato itthindriyaṃ purisindriyañca. So duvidhopi jīvitindriyapaṭibaddhavuttīti ñāpanatthaṃ tato jīvitindriyaṃ. Yāva tassa pavatti, tāva etesaṃ vedayitānaṃ anivatti. Yañca kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhanti ñāpanatthaṃ tato sukhindriyādīni. Taṃnirodhatthaṃ pana ete dhammā bhāvetabbāti paṭipattidassanatthaṃ tato saddhādīni. Imāya paṭipattiyā esa dhammo paṭhamaṃ attani pātubhavatīti paṭipattiyā amoghabhāvadassanatthaṃ tato anaññātaññassāmītindriyaṃ. Tasseva phalattā tato anantaraṃ bhāvetabbato ca tato aññindriyaṃ. Tato paraṃ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca pana imasmiṃ natthi kiñci uttari karaṇīyanti ñāpanatthaṃ ante paramassāsabhūtaṃ aññātāvindriyaṃ desitanti ayamettha kamo.

Bhedābhedāti jīvitindriyasseva cettha bhedo. Tañhi rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyanti duvidhaṃ hoti. Sesānaṃ abhedoti evamettha bhedābhedato vinicchayaṃ vijāniyā.

527. **Kiccā**ti kiṃ indriyānaṃ kiccanti ce. Cakkhundriyassa tāva ‘‘cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo’’ti vacanato yaṃ taṃ indriyapaccayabhāvena sādhetabbaṃ attano tikkhamandādibhāvena cakkhuviññāṇādidhammānaṃ tikkhamandādisaṅkhātaṃ attākārānuvattāpanaṃ, idaṃ kiccaṃ. Evaṃ sotaghānajivhākāyānaṃ. Manindriyassa pana sahajātadhammānaṃ attano vasavattāpanaṃ. Jīvitindriyassa sahajātadhammānupālanaṃ. Itthindriyapurisindriyānaṃ itthipurisaliṅganimittakuttākappākārānuvidhānaṃ. Sukhadukkhasomanassadomanassindriyānaṃ sahajātadhamme abhibhavitvā yathāsakaṃ oḷārikākārānupāpanaṃ. Upekkhindriyassa santapaṇītamajjhattākārānupāpanaṃ. Saddhādīnaṃ paṭipakkhābhibhavanaṃ sampayuttadhammānañca pasannākārādibhāvasampāpanaṃ. Anaññātaññassāmītindriyassa saṃyojanattayappahānañceva sampayuttānañca tappahānābhimukhabhāvakaraṇaṃ. Aññindriyassa kāmarāgabyāpādāditanukaraṇappahānañceva sahajātānañca attano vasānuvattāpanaṃ. Aññātāvindriyassa sabbakiccesu ussukkappahānañceva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānanti evamettha kiccato vinicchayaṃ vijāniyā.

528. **Bhūmito**ti cakkhusotaghānajivhākāyaitthipurisasukhadukkhadomanassindriyāni cettha kāmāvacarāneva. Manindriyajīvitindriyaupekkhindriyāni saddhāvīriyasatisamādhipaññindriyāni ca catubhūmipariyāpannāni. Somanassindriyaṃ kāmāvacararūpāvacaralokuttaravasena bhūmittayapariyāpannaṃ. Avasāne tīṇi lokuttarānevāti evamettha bhūmitopi vinicchayaṃ vijāneyya. Evaṃ hi vijānanto –

Saṃvegabahulo bhikkhu, ṭhito indriyasaṃvare;
Indriyāni pariññāya, dukkhassantaṃ karissatīti.

Idaṃ indriyānaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Saccavitthārakathā

529. Tadanantarāni pana **saccānī**ti cattāri ariyasaccāni – dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayo ariyasaccaṃ, dukkhanirodho ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccanti. Tattha –

Vibhāgato nibbacana, lakkhaṇādippabhedato;
Atthatthuddhārato ceva, anūnādhikato tathā.

Kamato jātiādīnaṃ, nicchayā ñāṇakiccato;
Antogadhānaṃ pabhedā, upamāto catukkato.

Suññatekavidhādīhi, sabhāgavisabhāgato;
Vinicchayo veditabbo, viññunā sāsanakkame.

Tattha **vibhāgato**ti dukkhādīnaṃ hi cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisamentehi abhisametabbā. Yathāha – ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho. Nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho. Maggassa niyyānaṭṭho hetuṭṭho dassanaṭṭho adhipateyyaṭṭho. Ime cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā’’ti (paṭi. ma. 2.8). Tathā ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho’’ti (paṭi. ma. 2.11) evamādi. Iti evaṃ vibhattānaṃ catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena dukkhādīni veditabbānīti. Ayaṃ tāvettha vibhāgato vinicchayo.

530. Nibbacanalakkhaṇādippabhedatoti ettha pana **nibbacanato** tāva idha **du**-iti ayaṃ saddo kucchite dissati. Kucchitaṃ hi puttaṃ dupputtoti vadanti. **Khaṃ**-saddo pana tucche. Tucchaṃ hi ākāsaṃ ‘‘kha’’nti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ anekaupaddavādhiṭṭhānato. Tucchaṃ bālajanaparikappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca **dukkha**nti vuccati.

Saṃ-iti ca ayaṃ saddo ‘‘samāgamo sameta’’ntiādīsu (dī. ni. 2.396; vibha. 199) saṃyogaṃ dīpeti. **U**-iti ayaṃ ‘‘uppannaṃ udita’’ntiādīsu (dha. sa. 1; mahāva. 84) uppattiṃ. **Aya**-saddo kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassuppattikāraṇaṃ. Iti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā **dukkhasamudaya**nti vuccati.

Tatiyasaccaṃ pana yasmā **ni**-saddo abhāvaṃ, **rodha**-saddo ca cārakaṃ dīpeti. Tasmā abhāvo ettha saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmiṃ saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti, tappaṭipakkhattātipi **dukkhanirodha**nti vuccati. Dukkhassa vā anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodhanti.

Catutthasaccaṃ pana yasmā etaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhabhūtattā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā. Tasmā dukkhanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

531. Yasmā panetāni buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā **ariyasaccānī**ti vuccanti. Yathāha ‘‘cattārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni. Katamāni…pe… imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni. Ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānīti vuccantī’’ti. Apica ariyassa saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha ‘‘sadevake, bhikkhave, loke…pe… manussāya tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccānīti vuccantī’’ti (saṃ. ni. 5.1098). Atha vā etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha – ‘‘imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ariyoti vuccatī’’ti. Apica kho pana ariyāni saccānītipi ariyasaccāni. Ariyānīti tathāni avitathāni avisaṃvādakānīti attho. Yathāha – ‘‘imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyasaccānīti vuccantī’’ti (saṃ. ni. 5.1097) evamettha nibbacanato vinicchayo veditabbo.

532. Kathaṃ **lakkhaṇādippabhedato**? Ettha hi bādhanalakkhaṇaṃ **dukkhasaccaṃ,** santāpanarasaṃ, pavattipaccupaṭṭhānaṃ. Pabhavalakkhaṇaṃ **samudayasaccaṃ,** anupacchedakaraṇarasaṃ, palibodhapaccupaṭṭhānaṃ. Santilakkhaṇaṃ **nirodhasaccaṃ,** accutirasaṃ, animittapaccupaṭṭhānaṃ. Niyyānalakkhaṇaṃ **maggasaccaṃ,** kilesappahānarasaṃ, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṃ. Apica pavattipavattananivattinivattanalakkhaṇāni paṭipāṭiyā. Tathā saṅkhatataṇhā asaṅkhatadassanalakkhaṇāni cāti evamettha lakkhaṇādippabhedato vinicchayo veditabbo.

533. **Atthatthuddhārato cevā**ti ettha pana atthato tāva ko saccaṭṭhoti ce? Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparīto, marīciva visaṃvādako, titthiyānaṃ attāva anupalabbhasabhāvo ca na hoti, atha kho bādhanappabhavasantiniyyānappakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyañāṇassa gocaro hotiyeva. Esa aggilakkhaṇaṃ viya, lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Yathāha – ‘‘idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’’nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Apica –

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ;
Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato;
Dukkhahetuniyāmena, iti saccaṃ visattikā.

Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato;
Santabhāvaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so;
Tacchaniyyānabhāvattā, iti so saccasammato.

Iti tacchāvipallāsa, bhūtabhāvaṃ catūsvapi;
Dukkhādīsvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

Evaṃ atthato vinicchayo veditabbo.

534. Kathaṃ **atthuddhārato**? Idhāyaṃ **sacca**-saddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ – ‘‘saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā’’tiādīsu (dha. pa. 224) vācāsacce. ‘‘Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā’’tiādīsu (jā. 2.21.433) viratisacce. ‘‘Kasmā nu saccāni vadanti nānā pavādiyāse kusalāvadānā’’tiādīsu (su. ni. 891) diṭṭhisacce. ‘‘Ekaṃ hi saccaṃ na dutiya’’ntiādīsu (su. ni. 890) paramatthasacce nibbāne ceva magge ca. ‘‘Catunnaṃ ariyasaccānaṃ kati kusalā’’tiādīsu (vibha. 216) ariyasacce. Svāyamidhāpi ariyasacce vattatīti evamettha atthuddhāratopi vinicchayo veditabbo.

535. **Anūnādhikato**ti kasmā pana cattāreva ariyasaccāni vuttāni anūnāni anadhikānīti ce? Aññassāsambhavato aññatarassa ca apaneyyābhāvato. Na hi etehi aññaṃ adhikaṃ vā, etesaṃ vā ekampi apanetabbaṃ sambhoti. Yathāha – ‘‘idha, bhikkhave, āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘netaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Ahametaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ ṭhapetvā aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’tiādi. Yathā cāha – ‘‘yo hi koci, bhikkhave, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya ‘netaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ, ahametaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’tiādi (saṃ. ni. 5.1086).

Apica pavattimācikkhanto bhagavā sahetukaṃ ācikkhi, nivattiñca saupāyaṃ. Iti pavattinivattitadubhayahetūnaṃ etaparamato cattāreva vuttāni. Tathā pariññeyyapahātabbasacchikātabbabhāvetabbānaṃ, taṇhāvatthutaṇhātaṇhānirodhataṇhānirodhupāyānaṃ, ālayaālayārāmatāālayasamugghātaālayasamugghātupāyānañca vasenāpi cattāreva vuttānīti evamettha anūnādhikato vinicchayo veditabbo.

536. **Kamato**ti ayampi desanākkamova. Ettha ca oḷārikattā, sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccaṃ paṭhamaṃ vuttaṃ. Tasseva hetudassanatthaṃ tadanantaraṃ samudayasaccaṃ. Hetunirodhā phalanirodhoti ñāpanatthaṃ tato nirodhasaccaṃ. Tadadhigamupāyadassanatthaṃ ante maggasaccaṃ. Bhavasukhassādagadhitānaṃ vā sattānaṃ saṃvegajananatthaṃ paṭhamaṃ dukkhamāha. Taṃ neva akataṃ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito pana hotīti ñāpanatthaṃ tadanantaraṃ samudayaṃ. Tato sahetukena dukkhena abhibhūtattā saṃviggamānasānaṃ dukkhanissaraṇagavesīnaṃ nissaraṇadassanena assāsajananatthaṃ nirodhaṃ. Tato nirodhādhigamatthaṃ nirodhasampāpakaṃ magganti evamettha kamato vinicchayo veditabbo.

537. **Jātiādīnaṃ nicchayā**ti ye te ariyasaccāni niddisantena bhagavatā ‘‘jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, appiyehi sampayogo dukkho, piyehi vippayogo dukkho, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti (vibha. 190) dukkhaniddese dvādasa dhammā, ‘‘yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandīrāgasahagatā tatratatrābhinandinī. Seyyathidaṃ, kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā’’ti (vibha. 203) samudayaniddese tividhā taṇhā, ‘‘yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo’’ti (vibha. 204) evaṃ nirodhaniddese atthato ekameva nibbānaṃ, ‘‘katamaṃ dukkhanirodhagāminīpaṭipadā ariyasaccaṃ, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhī’’ti (vibha. 205) evaṃ magganiddese aṭṭha dhammāti iti catunnaṃ saccānaṃ niddese jātiādayo dhammā vuttā, tesaṃ jātiādīnaṃ nicchayāpi ettha vinicchayo veditabbo.

Dukkhaniddesakathā

Jātiniddeso

Seyyathidaṃ, ayañhi **jāti**-saddo anekattho. Tathā hesa ‘‘ekampi jātiṃ dvepi jātiyo’’ti (dī. ni. 1.244; pārā. 12) ettha bhave āgato. ‘‘Atthi, visākhe, nigaṇṭhā nāma samaṇajātī’’ti (a. ni. 3.71) ettha nikāye. ‘‘Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā’’ti (dhātu. 71) ettha saṅkhatalakkhaṇe. ‘‘Yaṃ mātukucchismiṃ paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ, paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jātī’’ti (mahāva. 124) ettha paṭisandhiyaṃ. ‘‘Sampatijāto, ānanda, bodhisatto’’ti (ma. ni. 3.207) ettha pasūtiyaṃ. ‘‘Akkhitto anupakuṭṭho jātivādenā’’ti (dī. ni. 1.331) ettha kule. ‘‘Yatohaṃ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto’’ti (ma. ni. 2.351) ettha ariyasīle.

538. Svāyamidha gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya yāva mātukucchimhā nikkhamanaṃ, tāva pavattesu khandhesu. Itaresaṃ paṭisandhikhandhesvevāti daṭṭhabbo. Ayampi ca pariyāyakathāva. Nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesaṃ tesaṃ paṭhamapātubhāvo jāti nāma.

Sā panesā tattha tattha bhave paṭhamābhinibbattilakkhaṇā, niyyātanarasā, atītabhavato idha ummujjanapaccupaṭṭhānā, dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā.

539. Kasmā panesā dukkhāti ce? Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ – dukkhadukkhaṃ, vipariṇāmadukkhaṃ, saṅkhāradukkhaṃ, paṭicchannadukkhaṃ, appaṭicchannadukkhaṃ, pariyāyadukkhaṃ, nippariyāyadukkhanti.

Tattha kāyikacetasikā dukkhā vedanāsabhāvato ca nāmato ca dukkhattā **dukkhadukkha**nti vuccati.

Sukhā vedanā vipariṇāmena dukkhuppattihetuto **vipariṇāmadukkhaṃ**.

Upekkhā vedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayappaṭipīḷitattā **saṅkhāradukkhaṃ**. Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosajapariḷāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkhaṃ** nāma. Apākaṭadukkhantipi vuccati.

Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvāva jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato **appaṭicchannadukkhaṃ** nāma. Pākaṭadukkhantipi vuccati.

Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jātiādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkhaṃ**. Dukkhadukkhaṃ pana **nippariyāyadukkha**nti vuccati.

Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ bālapaṇḍitasuttādīsu (ma. ni. 3.246 ādayo) bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatiyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā.

540. Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ – ayaṃ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarīkādīsu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapiṭṭhikaṇṭakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakārenānākuṇapagandhaparibhāvitaparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchipadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samiñjanapasāraṇādirahito adhimattaṃ dukkhamanubhotīti, idaṃ tāva **gabbhokkantimūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā upakkhalanagamananisīdanavuṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato eḷako viya ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaodhūnananiddhūnanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhamanubhavati, yañca mātu sītūdakapānakāle sītanarakupapanno viya, uṇhayāgubhattādiajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya, loṇambilādiajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādikammakāraṇapatto viya tibbaṃ dukkhamanubhoti, idaṃ **gabbhapariharaṇamūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhaṃ uppajjati, idaṃ **gabbhavipattimūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakapapātaṃ viya atibhayānakaṃ yonimaggaṃ paṭipātiyamānassa paramasambādhena yonimukhena tāḷacchiggaḷena viya nikkaḍḍhiyamānassa mahānāgassa narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati, idaṃ **vijāyanamūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisasukhumālasarīrassa hatthagahaṇanahāpanadhovanacoḷaparimajjanādikāle sūcimukhakhuradhārāhi vijjhanaphālanasadisaṃ dukkhaṃ uppajjati, idaṃ mātukucchito **bahinikkhamanamūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ tato paraṃ pavattiyaṃ attanāva attānaṃ vadhentassa acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubbandhantassa ca dukkhaṃ uppajjati, idaṃ **attūpakkamamūlakaṃ** dukkhaṃ. Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa uppajjati, idaṃ **parūpakkamamūlakaṃ** dukkhanti.

Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayaṃ jāti vatthumeva hoti.

541. Tenetaṃ vuccati –

Jāyetha no ce narakesu satto,
Tattaggidāhādikamappasayhaṃ;
Labhetha dukkhaṃ nu kuhiṃ patiṭṭhaṃ,
Iccāha dukkhāti munīdha jātiṃ.

Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhighātādibhavaṃ anekaṃ;
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ,
Vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā.

Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsā-
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ;
Yasmā ajātassa na tattha atthi,
Tasmāpi dukkhaṃ muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ;
Na taṃ bhave tattha na cassa jāti,
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamañca;
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi dukkhā.

Kiṃ bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
Atthīdha kiñcidapi dukkhamidaṃ kadāci;
Nevatthi jātivirahena yato mahesi,
Dukkhāti sabbapaṭhamaṃ imamāha jātinti.

Ayaṃ tāva jātiyaṃ vinicchayo.

Jarāniddeso

542. **Jarāpi dukkhā**ti ettha duvidhā jarā saṅkhatalakkhaṇañca, khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakhandhapurāṇabhāvo ca, sā idha adhippetā. Sā panesā jarā khandhaparipākalakkhaṇā, maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavatthuto ca. Yaṃ hi aṅgapaccaṅgasithilībhāvaindriyavikāravirūpatāyobbanavināsabalūpaghātasatimativippavāsaparaparibhavādianekapaccayaṃ kāyikacetasikadukkhaṃ uppajjati, jarā tassa vatthu. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Aṅgānaṃ sithilībhāvā, indriyānaṃ vikārato;
Yobbanassa vināsena, balassa upaghātato.

‘‘Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano;
Apasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

‘‘Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā;
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukhā’’ti.

Ayaṃ jarāyaṃ vinicchayo.

Maraṇaniddeso

543. **Maraṇampi dukkha**nti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ saṅkhatalakkhaṇañca, yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘jarāmaraṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita’’nti (dhātu. 71). Ekabhavapariyāpannajīvitindriyappabandhavicchedo ca, yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘niccaṃ maraṇato bhaya’’nti (su. ni. 581). Taṃ idha adhippetaṃ. Jātipaccayā maraṇaṃ upakkamamaraṇaṃ sarasamaraṇaṃ āyukkhayamaraṇaṃ puññakkhayamaraṇantipi tasseva nāmaṃ. Tayidaṃ cutilakkhaṇaṃ, viyogarasaṃ, gativippavāsapaccupaṭṭhānaṃ. Dukkhassa pana vatthubhāvato dukkhanti veditabbaṃ. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato;
Bhaddassāpasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ;
Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānasaṃ avisesato.

Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ;
Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.

Asayhamappatikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato;
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsita’’nti.

Ayaṃ maraṇe vinicchayo.

Sokādiniddesā

544. Sokādīsu **soko** nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa cittasantāpo. So kiñcāpi atthato domanassameva hoti. Evaṃ santepi antonijjhānalakkhaṇo, cetaso parijjhāpanaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana dukkhadukkhato dukkhavatthuto ca. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Sattānaṃ hadayaṃ soko, visasallaṃva tujjati;
Aggitattova nārāco, bhusaṃva dahate puna.

‘‘Samāvahati ca byādhi-jarāmaraṇabhedanaṃ;
Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatī’’ti.

Ayaṃ soke vinicchayo.

Paridevo

545. **Paridevo** nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. So lālappanalakkhaṇo, guṇadosakittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana saṅkhāradukkhabhāvato dukkhavatthuto ca. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Yaṃ sokasallavihato paridevamāno,
Kaṇṭhoṭṭhatālutalasosajamappasayhaṃ;
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhaṃ,
Dukkhoti tena bhagavā paridevamāhā’’ti.

Ayaṃ parideve vinicchayo.

Dukkhaṃ

546. **Dukkhaṃ** nāma kāyikaṃ dukkhaṃ, taṃ kāyapīḷanalakkhaṇaṃ, duppaññānaṃ domanassakaraṇarasaṃ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṃ. Dukkhaṃ pana dukkhadukkhato mānasadukkhāvahanato ca. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Pīḷeti kāyikamidaṃ, dukkhañca mānasaṃ bhiyyo;
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vutta’’nti.

Ayaṃ dukkhe vinicchayo.

Domanassaṃ

547. **Domanassaṃ** nāma mānasaṃ dukkhaṃ. Taṃ cittapīḷanalakkhaṇaṃ, manovighātarasaṃ, mānasabyādhipaccupaṭṭhānaṃ. Dukkhaṃ pana dukkhadukkhato kāyikadukkhāvahanato ca. Cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya kandanti, urāni paṭipisanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, uddhaṃpādaṃ papatanti, satthaṃ āharanti, visaṃ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṃ pavisantīti taṃ nānappakārakaṃ dukkhamanubhavanti. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Pīḷeti yato cittaṃ, kāyassa ca pīḷanaṃ samāvahati;
Dukkhanti domanassaṃ, vidomanassā tato āhū’’ti.

Ayaṃ domanasse vinicchayo.

Upāyāso

548. **Upāyāso** nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. **Saṅkhārakkhandhapariyāpanno eko dhammoti eke**. So cittaparidahanalakkhaṇo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana saṅkhāradukkhabhāvato cittaparidahanato kāyavisādanato ca. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Cittassa ca paridahanā, kāyassa visādanā ca adhimattaṃ;
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto’’ti.

Ayaṃ upāyāse vinicchayo.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya **soko**. Tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahinikkhamanaṃ viya **paridevo**. Bahinikkhantāvasesassa nikkhamituṃ appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya **upāyāso** daṭṭhabbo.

Appiyasampayogo

549. **Appiyasampayogo** nāma amanāpehi sattasaṅkhārehi samodhānaṃ. So aniṭṭhasamodhānalakkhaṇo, cittavighātakaraṇaraso, anatthabhāvapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamaṃ hoti cetasi;
Tadupakkamasambhūta-mathakāye yato idha.

‘‘Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so mahesinā;
Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyehi samāgamo’’ti.

Ayaṃ appiyasampayoge vinicchayo.

Piyavippayogo

550. **Piyavippayogo** nāma manāpehi sattasaṅkhārehi vinābhāvo. So iṭṭhavatthuviyogalakkhaṇo, sokuppādanaraso, byasanapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana sokadukkhassa vatthuto. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Ñātidhanādiviyogā,
Sokasarasamappitā vitujjanti;
Bālā yato tato yaṃ,
Dukkhoti mato piyavippayogo’’ti.

Ayaṃ piyavippayoge vinicchayo.

Icchitālābho

551. **Yampicchaṃ na labhatī**ti ettha ‘‘aho vata mayaṃ na jātidhammā assāmā’’tiādīsu (dī. ni. 2.398; vibha. 201) alabbhaneyyavatthūsu icchāva yampicchaṃ na labhati, tampi dukkhanti vuttā. Sā alabbhaneyyavatthuicchanalakkhaṇā, tappariyesanarasā, tesaṃ appattipaccupaṭṭhānā. Dukkhā pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato;
Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.

‘‘Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ;
Yasmā tasmā jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravī’’ti.

Ayaṃ icchitālābhe vinicchayo.

Pañcupādānakkhandhā

552. **Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā**ti ettha pana –

> Jātippabhutikaṃ dukkhaṃ, yaṃ vuttamidha tādinā;
> Avuttaṃ yañca taṃ sabbaṃ, vinā ete na vijjati.
>
> Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṅkhepato ime;
> Dukkhāti vuttā dukkhanta-desakena mahesinā.

Tathā hi indhanamiva pāvako, lakkhamiva paharaṇāni, gorūpaṃ viya ḍaṃsamakasādayo, khettamiva lāyakā, gāmaṃ viya gāmaghātakā upādānakkhandhapañcakameva jātiādayo nānappakārehi vibādhentā tiṇalatādīni viya bhūmiyaṃ, pupphaphalapallavāni viya rukkhesu upādānakkhandhesuyeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañca ādidukkhaṃ jāti, majjhedukkhaṃ jarā, pariyosānadukkhaṃ maraṇaṃ, māraṇantikadukkhābhighātena pariḍayhanadukkhaṃ soko, tadasahanato lālappanadukkhaṃ paridevo, tato dhātukkhobhasaṅkhātaaniṭṭhaphoṭṭhabbasamāyogato kāyassa ābādhanadukkhaṃ dukkhaṃ, tena bādhiyamānānaṃ puthujjanānaṃ tattha paṭighuppattito cetobādhanadukkhaṃ domanassaṃ, sokādivuddhiyā janitavisādānaṃ anutthunanadukkhaṃ upāyāso, manorathavighātappattānaṃ icchāvighātadukkhaṃ icchitālābhoti evaṃ nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhāti. Yadetaṃ ekamekaṃ dassetvā vuccamānaṃ anekehipi kappehi na sakkā asesato vattuṃ, tasmā taṃ sabbampi dukkhaṃ ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasaṃ viya yesu kesuci pañcasu upādānakkhandhesu saṃkhipitvā dassetuṃ ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti bhagavā avocāti. Ayaṃ upādānakkhandhesu vinicchayo.

Ayaṃ tāva dukkhaniddese nayo.

Samudayaniddesakathā

553. Samudayaniddese pana **yāyaṃ taṇhā**ti yā ayaṃ taṇhā. **Ponobbhavikā**ti punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo, punobbhavo sīlametissāti ponobbhavikā. **Nandīrāgena sahagatā**ti nandīrāgasahagatā, nandīrāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatra tatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo nibbattati, tatra tatrābhinandinī. **Seyyathida**nti nipāto, tassa sā katamāti ceti attho. Kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhāti imā paṭiccasamuppādaniddese āvibhavissanti. Idha panāyaṃ tividhāpi dukkhasaccassa nibbattakaṭṭhena ekattaṃ upanetvā dukkhasamudayaṃ ariyasaccanti vuttāti veditabbā.

Ayaṃ samudayaniddese nayo.

Nirodhaniddesakathā

554. Dukkhanirodhaniddese yo tassāyeva taṇhāyātiādinā nayena samudayanirodho vutto, so kasmāti ce? Samudayanirodhena dukkhanirodho. Samudayanirodhena hi dukkhaṃ nirujjhati, na aññathā. Tenāha –

> ‘‘Yathāpi mūle anupaddave daḷhe,
> Chinnopi rukkho punadeva rūhati;
> Evampi taṇhānusaye anūhate,
> Nibbattatī dukkhamidaṃ punappuna’’nti. (dha. pa. 338);

Iti yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati, tasmā bhagavā dukkhanirodhaṃ desento samudayanirodheneva desesi. Sīhasamānavuttino hi tathāgatā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca desentā hetumhi paṭipajjanti, na phale. Suvānavuttino pana titthiyā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca desentā attakilamathānuyogadesanādīhi phale paṭipajjanti, na hetumhīti. Evaṃ tāva dukkhanirodhassa samudayanirodhavasena desanāya payojanaṃ veditabbaṃ.

555. Ayaṃ panattho – **tassāyeva taṇhāyā**ti tassā ‘‘ponobbhavikā’’ti vatvā kāmataṇhādivasena vibhattataṇhāya. **Virāgo** vuccati maggo. ‘‘Virāgā vimuccatī’’ti (ma. ni. 1.245; saṃ. ni. 3.14) hi vuttaṃ. Virāgena nirodho virāganirodho. Anusayasamugghātato aseso virāganirodho **asesavirāganirodho**. Atha vā **virāgo**ti pahānaṃ vuccati, tasmā aseso virāgo aseso nirodhoti evampettha yojanā daṭṭhabbā. Atthato pana sabbāneva etāni nibbānassa vevacanāni. Paramatthato hi dukkhanirodho ariyasaccanti nibbānaṃ vuccati. Yasmā pana taṃ āgamma taṇhā virajjati ceva nirujjhati ca, tasmā virāgoti ca nirodhoti ca vuccati. Yasmā ca tadeva āgamma tassā cāgādayo honti, kāmaguṇālayesu cettha ekopi ālayo natthi, tasmā ‘‘cāgo paṭinissaggo mutti anālayo’’ti vuccati.

556. Tayidaṃ santilakkhaṇaṃ, accutirasaṃ, assāsakaraṇarasaṃ vā, animittapaccupaṭṭhānaṃ, nippapañcapaccupaṭṭhānaṃ vā.

Nibbānakathā

557. Nattheva nibbānaṃ, sasavisāṇaṃ viya anupalabbhanīyatoti ce? Na, upāyena upalabbhanīyato. Upalabbhati hi taṃ tadanurūpapaṭipattisaṅkhātena upāyena, cetopariyañāṇena paresaṃ lokuttaracittaṃ viya, tasmā ‘‘anupalabbhanīyato natthī’’ti na vattabbaṃ. Na hi ‘‘yaṃ bālaputhujjanā na upalabhanti, taṃ natthī’’ti vattabbaṃ.

558. Apica nibbānaṃ natthīti na vattabbaṃ, kasmā? Paṭipattiyā vañjhabhāvāpajjanato. Asati hi nibbāne sammādiṭṭhipurejavāya sīlādikhandhattayasaṅgahāya sammāpaṭipattiyā vañjhabhāvo āpajjati. Na cāyaṃ vañjhā, nibbānapāpanatoti. Na paṭipattiyā vañjhabhāvāpatti, abhāvapāpakattāti ce. Na, atītānāgatābhāvepi nibbānapattiyā abhāvato. Vattamānānampi abhāvo nibbānanti ce. Na, tesaṃ abhāvāsambhavato, abhāve ca avattamānabhāvāpajjanato, vattamānakkhandhanissitamaggakkhaṇe ca sopādisesanibbānadhātuppattiyā abhāvadosato. Tadā kilesānaṃ avattamānattā na dosoti ce. Na, ariyamaggassa niratthakabhāvāpajjanato. Evañhi sati ariyamaggakkhaṇato pubbepi kilesā na santīti ariyamaggassa niratthakabhāvo āpajjati. Tasmā akāraṇametaṃ.

559. ‘‘Yo kho, āvuso, rāgakkhayo’’tiādivacanato (saṃ. ni. 4.315) ‘‘khayo nibbāna’’nti ce. Na, arahattassāpi khayamattāpajjanato. Tampi hi ‘‘yo kho, āvuso, rāgakkhayo’’tiādinā (sa. ni. 4.315) nayena niddiṭṭhaṃ. Kiñca bhiyyo nibbānassa ittarakālādippattidosato. Evañhi sati nibbānaṃ ittarakālaṃ, saṅkhatalakkhaṇaṃ, sammāvāyāmanirapekkhādhigamanīyabhāvañca āpajjati. Saṅkhatalakkhaṇattāyeva ca saṅkhatapariyāpannaṃ, saṅkhatapariyāpannattā rāgādīhi aggīhi ādittaṃ, ādittattā dukkhañcātipi āpajjati. Yasmā khayā paṭṭhāya na bhiyyo pavatti nāma hoti, tassa nibbānabhāvato na dosoti ce. Na, tādisassa khayassa abhāvato. Bhāvepi cassa vuttappakāradosānativattanato, ariyamaggassa ca nibbānabhāvāpajjanato. Ariyamaggo hi dose khīṇeti, tasmā khayoti vuccati. Tato ca paṭṭhāya na bhiyyo dosānaṃ pavattīti.

Anuppattinirodhasaṅkhātassa pana khayassa pariyāyena upanissayattā, yassa upanissayo hoti tadupacārena ‘‘khayo’’ti vuttaṃ. Sarūpeneva kasmā na vuttanti ce. Atisukhumattā. Atisukhumatā cassa bhagavato apposukkabhāvāvahanato, ariyena cakkhunā passitabbato ca siddhāti.

560. Tayidaṃ maggasamaṅginā pattabbato **asādhāraṇaṃ,** purimakoṭiyā abhāvato **appabhavaṃ**. Maggabhāve bhāvato na appabhavanti ce. Na, maggena anuppādanīyato. Pattabbameva hetaṃ maggena, na uppādetabbaṃ. Tasmā appabhavameva. Appabhavattā **ajarāmaraṇaṃ**. Pabhavajarāmaraṇānaṃ abhāvato **niccaṃ**.

Nibbānasseva aṇuādīnampi niccabhāvāpattīti ce. Na, hetuno abhāvā. Nibbānassa niccattā te niccāti ce. Na, hetulakkhaṇassa anupapattito. Niccā uppādādīnaṃ abhāvato nibbānaṃ viyāti ce. Na, aṇuādīnaṃ asiddhattā.

561. Yathāvuttayuttisabbhāvato pana idameva niccaṃ, rūpasabhāvātikkamato **arūpaṃ**. Buddhādīnaṃ niṭṭhāya visesābhāvato **ekāva niṭṭhā**. Yena bhāvanāya pattaṃ, tassa kilesavūpasamaṃ, upādisesañca upādāya paññāpanīyattā saha upādisesena paññāpiyatīti **saupādisesaṃ**. Yo cassa samudayappahānena upahatāyatikammaphalassa carimacittato ca uddhaṃ pavattikhandhānaṃ anuppādanato, uppannānañca antaradhānato upādisesābhāvo, taṃ upādāya paññāpanīyato natthi ettha upādisesoti **anupādisesaṃ**.

Asithilaparakkamasiddhena ñāṇavisesena adhigamanīyato, sabbaññuvacanato ca paramatthena sabhāvato nibbānaṃ nāvijjamānaṃ. Vuttañhetaṃ ‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’nti.

Idaṃ dukkhanirodhaniddese vinicchayakathāmukhaṃ.

Magganiddesakathā

562. Dukkhanirodhagāminipaṭipadāniddese vuttā pana aṭṭha dhammā kāmaṃ khandhaniddesepi atthato pakāsitāyeva, idha pana nesaṃ ekakkhaṇe pavattamānānaṃ visesāvabodhanatthaṃ vadāma. Saṅkhepato hi catusaccapaṭivedhāya paṭipannassa yogino nibbānārammaṇaṃ avijjānusayasamugghātakaṃ paññācakkhu **sammādiṭṭhi**. Sā sammā dassanalakkhaṇā, dhātuppakāsanarasā, avijjandhakāraviddhaṃsanapaccupaṭṭhānā. Tathā sampannadiṭṭhino taṃsampayuttaṃ micchāsaṅkappanighātakaṃ cetaso nibbānapadābhiniropanaṃ **sammāsaṅkappo**. So sammā cittābhiniropanalakkhaṇo, appanāraso, micchāsaṅkappappahānapaccupaṭṭhāno.

Tathā passato vitakkayato ca taṃsampayuttāva vacīduccaritasamugghātikā micchāvācāya virati **sammāvācā** nāma. Sā pariggahalakkhaṇā, viramaṇarasā, micchāvācāppahānapaccupaṭṭhānā. Tathā viramato taṃsampayuttāva micchākammantasamucchedikā pāṇātipātādivirati **sammākammanto** nāma. So samuṭṭhāpanalakkhaṇo, viramaṇaraso, micchākammantappahānapaccupaṭṭhāno. Yā panassa tesaṃ sammāvācākammantānaṃ visuddhibhūtā taṃsampayuttāva kuhanādiupacchedikā micchājīvavirati, so **sammāājīvo** nāma. So vodānalakkhaṇo, ñāyājīvapavattiraso, micchājīvappahānapaccupaṭṭhāno.

Athassa yo tassā sammāvācākammantājīvasaṅkhātāya sīlabhūmiyaṃ patiṭṭhitassa tadanurūpo taṃsampayuttova kosajjasamucchedako vīriyārambho, esa **sammāvāyāmo** nāma. So paggahalakkhaṇo, anuppannaakusalānuppādanādiraso, micchāvāyāmappahānapaccupaṭṭhāno. Tassevaṃ vāyamato taṃsampayuttova micchāsativiniddhunano cetaso asammoso **sammāsati** nāma. Sā upaṭṭhānalakkhaṇā, asammussanarasā, micchāsatippahānapaccupaṭṭhānā. Evaṃ anuttarāya satiyā saṃrakkhiyamānacittassa taṃsampayuttāva micchāsamādhividdhaṃsikā cittekaggatā **sammāsamādhi** nāma. So avikkhepalakkhaṇo, samādhānaraso, micchāsamādhippahānapaccupaṭṭhānoti. Ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadāniddese nayo. Evamettha jātiādīnaṃ vinicchayo veditabbo.

563. **Ñāṇakiccato**ti saccañāṇassa kiccatopi vinicchayo veditabbo. Duvidhaṃ hi saccañāṇaṃ – anubodhañāṇaṃ paṭivedhañāṇañca. Tattha anubodhañāṇaṃ lokiyaṃ anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati. Paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ nirodhamārammaṇaṃ katvā kiccato cattāri saccāni paṭivijjhati. Yathāha – ‘‘yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passatī’’ti (saṃ. ni. 5.1100) sabbaṃ vattabbaṃ. Taṃ panassa kiccaṃ ñāṇadassanavisuddhiyaṃ āvibhavissati.

Yaṃ panetaṃ lokiyaṃ, tattha dukkhañāṇaṃ pariyuṭṭhānābhibhavavasena pavattamānaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ nivatteti. Samudayañāṇaṃ ucchedadiṭṭhiṃ. Nirodhañāṇaṃ sassatadiṭṭhiṃ. Maggañāṇaṃ akiriyadiṭṭhiṃ. Dukkhañāṇaṃ vā dhuvasubhasukhattabhāvavirahitesu khandhesu dhuvasubhasukhattabhāvasaññāsaṅkhātaṃ phale vippaṭipattiṃ. Samudayañāṇaṃ issarapadhānakālasabhāvādīhi loko pavattatīti akāraṇe kāraṇābhimānappavattaṃ hetumhi vippaṭipattiṃ. Nirodhañāṇaṃ arūpalokalokathūpikādīsu apavaggagāhabhūtaṃ nirodhe vippaṭipattiṃ. Maggañāṇaṃ kāmasukhallikaattakilamathānuyogappabhede avisuddhimagge visuddhimaggagāhavasena pavattaṃ upāye vippaṭipattiṃ nivatteti. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Loke lokappabhave, lokatthagame sive ca tadupāye;
Sammuyhati tāva naro, na vijānāti yāva saccānī’’ti.

Evamettha ñāṇakiccatopi vinicchayo veditabbo.

564. **Antogadhānaṃ pabhedā**ti dukkhasaccasmiṃ hi ṭhapetvā taṇhañceva anāsavadhamme ca sesā sabbadhammā antogadhā. Samudayasacce chattiṃsa taṇhāvicaritāni. Nirodhasaccaṃ asammissaṃ. Maggasacce sammādiṭṭhimukhena vīmaṃsiddhipādapaññindriyapaññābaladhammavicayasambojjhaṅgāni. Sammāsaṅkappāpadesena tayo nekkhammavitakkādayo. Sammāvācāpadesena cattāri vacīsucaritāni. Sammākammantāpadesena tīṇi kāyasucaritāni. Sammājīvamukhena appicchatā santuṭṭhitā ca. Sabbesaṃyeva vā etesaṃ sammāvācākammantājīvānaṃ ariyakantasīlattā ariyakantasīlassa ca saddhāhatthena paṭiggahetabbattā tesaṃ atthitāya atthibhāvato saddhindriyasaddhābalachandiddhipādā. Sammāvāyāmāpadesena catubbidhasammappadhānavīriyindriyavīriyabalavīriyasambojjhaṅgāni. Sammāsatiapadesena catubbidhasatipaṭṭhānasatindriyasatibalasatisambojjhaṅgāni. Sammāsamādhiapadesena savitakkasavicārādayo tayo samādhī cittasamādhi samādhindriyasamādhibalapītipassaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgāni antogadhānīti evamettha antogadhānaṃ pabhedatopi vinicchayo veditabbo.

565. **Upamāto**ti bhāro viya hi dukkhasaccaṃ daṭṭhabbaṃ, bhārādānamiva samudayasaccaṃ, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccaṃ, bhāranikkhepanupāyo viya maggasaccaṃ. Rogo viya ca dukkhasaccaṃ, roganidānamiva samudayasaccaṃ, rogavūpasamo viya nirodhasaccaṃ, bhesajjamiva maggasaccaṃ. Dubbhikkhamiva vā dukkhasaccaṃ, dubbuṭṭhi viya samudayasaccaṃ, subhikkhamiva nirodhasaccaṃ, suvuṭṭhi viya maggasaccaṃ. Apica verī-veramūla-verasamugghāta-verasamugghātupāyehi, visarukkha-rukkhamūla-mūlupaccheda-tadupacchedupāyehi, bhaya-bhayamūla-nibbhaya-tadadhigamupāyehi, orimatīra-mahoghapārimatīra-taṃsampāpakavāyāmehi ca yojetvāpetāni upamāto veditabbānīti evamettha upamāto vinicchayo veditabbo.

566. **Catukkato**ti atthi cettha dukkhaṃ na ariyasaccaṃ, atthi ariyasaccaṃ na dukkhaṃ, atthi dukkhañceva ariyasaccañca, atthi neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Esa nayo samudayādīsu. Tattha maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti (saṃ. ni. 3.15) vacanato saṅkhāradukkhatāya dukkhaṃ, na ariyasaccaṃ. Nirodho ariyasaccaṃ, na dukkhaṃ. Itaraṃ pana ariyasaccadvayaṃ siyā dukkhaṃ aniccato, na pana yassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathattena. Sabbākārena pana upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhañceva ariyasaccañca aññatra taṇhāya. Maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca yassa pariññatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathattena neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Evaṃ samudayādīsupi yathāyogaṃ yojetvā catukkatopettha vinicchayo veditabbo.

567. Suññatekavidhādīhītiettha **suññato** tāva paramatthena hi sabbāneva saccāni vedakakārakanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Dukkhameva hi, na koci dukkhito;
Kārako na, kiriyāva vijjati.
Atthi nibbuti, na nibbuto pumā;
Maggamatthi, gamako na vijjatī’’ti.

Atha vā,

Dhuvasubhasukhattasuññaṃ, purimadvayamattasuññamamatapadaṃ;
Dhuvasukhaattavirahito, maggoiti suññatā tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi, nirodho ca sesattayasuñño. Phalasuñño vā ettha hetu samudaye dukkhassābhāvato, magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho pakativādīnaṃ pakati viya. Hetusuññañca phalaṃ dukkhasamudayānaṃ nirodhamaggānañca asamavāyā, na hetusamavetaṃ hetuphalaṃ samavāyavādīnaṃ dviaṇukādi viya. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Tayamidha nirodhasuññaṃ, tayena tenāpi nibbuti suññā;
Suñño phalena hetu, phalampi taṃhetunā suñña’’nti.

Evaṃ tāva suññato vinicchayo veditabbo.

Ekavidhādivinicchayakathā

568. **Ekavidhādīhī**ti sabbameva cettha dukkhaṃ ekavidhaṃ pavattibhāvato. Duvidhaṃ nāmarūpato. Tividhaṃ kāmarūpārūpūpapattibhavabhedato. Catubbidhaṃ catuāhārabhedato. Pañcavidhaṃ pañcupādānakkhandhabhedato.

Samudayopi ekavidho pavattakabhāvato. Duvidho diṭṭhisampayuttāsampayuttato. Tividho kāmabhavavibhavataṇhābhedato. Catubbidho catumaggappaheyyato. Pañcavidho rūpābhinandanādibhedato. Chabbidho chataṇhākāyabhedato.

Nirodhopi ekavidho asaṅkhatadhātubhāvato. Pariyāyena pana duvidho saupādisesaanupādisesabhedato. Tividho bhavattayavūpasamato. Catubbidho catumaggādhigamanīyato. Pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato. Chabbidho chataṇhākāyakkhayabhedato.

Maggopi ekavidho bhāvetabbato. Duvidho samathavipassanābhedato, dassanabhāvanābhedato vā. Tividho khandhattayabhedato. Ayañhi sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Yathāha –

> ‘‘Na kho, āvuso visākha, ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā, tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā. Yo ca sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā. Yā ca sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā’’ti (ma. ni. 1.462).

Ettha hi sammāvācādayo tayo sīlameva, tasmā te sajātito sīlakkhandhena saṅgahitā. Kiñcāpi hi pāḷiyaṃ sīlakkhandheti bhummena niddeso kato, attho pana karaṇavaseneva veditabbo. Sammāvāyāmādīsu pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ na sakkoti, vīriye pana paggahakiccaṃ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi nakkhattaṃ kīḷissāmāti uyyānaṃ paviṭṭhesu tīsu sahāyesu eko supupphitaṃ campakarukkhaṃ disvā hatthaṃ ukkhipitvā gahetumpi na sakkuṇeyya. Athassa dutiyo onamitvā piṭṭhiṃ dadeyya, so tassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvāpi kampamāno gahetuṃ na sakkuṇeyya. Athassa itaro aṃsakūṭaṃ upanāmeyya. So ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha yathāruci pupphāni ocinitvā piḷandhitvā nakkhattaṃ kīḷeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ekato uyyānaṃ paviṭṭhā tayo sahāyā viya hi ekato jātā sammāvāyāmādayo tayo dhammā. Supupphitacampako viya ārammaṇaṃ. Hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetuṃ asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ asakkonto samādhi. Piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo. Aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha itaro yathāruci pupphaṃ gahetuṃ sakkoti, evameva vīriye paggahakiccaṃ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhupakāro samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ. Tasmā samādhiyevettha sajātito samādhikkhandhena saṅgahito, vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappesupi paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhamanattāti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti. Vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhutaleneva parivattetuṃ sakkoti. Aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti. Abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāyādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti. Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva sajātito paññākkhandhena saṅgahitā, sammāsaṅkappo pana kiriyavasena saṅgahito hoti.

Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṃ gacchati. Tena vuttaṃ ‘‘tividho khandhattayabhedato’’ti. Catubbidho sotāpattimaggādivaseneva.

Apica sabbāneva saccāni ekavidhāni avitathattā, abhiññeyyattā vā. Duvidhāni lokiyalokuttarato, saṅkhatāsaṅkhatato vā. Tividhāni dassana-bhāvanāhi pahātabbato, appahātabbato ca. Catubbidhāni pariññeyyādibhedatoti evamettha ekavidhādīhi vinicchayo veditabbo.

569. **Sabhāgavisabhāgato**ti sabbāneva saccāni aññamaññaṃ sabhāgāni avitathato attasuññato dukkarapaṭivedhato ca. Yathāha –

> ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ānanda, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā, yo vā dūratova sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ, yo vā satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyāti? Etadeva, bhante, dukkaratarañceva durabhisambhavatarañca, yo vā satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyāti. Tato kho te, ānanda, duppaṭivijjhataraṃ paṭivijjhanti. Ye idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti… pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ paṭivijjhantī’’ti (saṃ. ni. 5.1115).

Visabhāgāni salakkhaṇavavatthānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhatthena gambhīrattā lokiyattā sāsavattā ca. Visabhāgāni phalahetubhedato pariññeyyappahātabbato ca. Pacchimānipi dve sabhāgāni gambhīrattena duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca. Visabhāgāni visayavisayībhedato sacchikātabbabhāvetabbato ca. Paṭhamatatiyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato. Visabhāgāni saṅkhatāsaṅkhatato. Dutiyacatutthāni cāpi sabhāgāni hetuapadesato. Visabhāgāni ekantakusalākusalato. Paṭhamacatutthāni cāpi sabhāgāni saṅkhatato. Visabhāgāni lokiyalokuttarato. Dutiyatatiyāni cāpi sabhāgāni nevasekkhānāsekkhabhāvato. Visabhāgāni sārammaṇānārammaṇato.

Iti evaṃ pakārehi, nayehi ca vicakkhaṇo;
Vijaññā ariyasaccānaṃ, sabhāgavisabhāgatanti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Indriyasaccaniddeso nāma

Soḷasamo paricchedo.

17. Paññābhūminiddeso

Paṭiccasamuppādakathā

570. Idāni ‘‘khandhāyatanadhātuindriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedā dhammā bhūmī’’ti evaṃ vuttesu imissā paññāya bhūmibhūtesu dhammesu yasmā paṭiccasamuppādoceva, ādisaddena saṅgahitā paṭiccasamuppannā dhammā ca avasesā honti, tasmā tesaṃ vaṇṇanākkamo anuppatto.

Tattha avijjādayo tāva dhammā **paṭiccasamuppādo**ti veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo? Avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, paṭiccasamuppādo’’ti (saṃ. ni. 2.1).

Jarāmaraṇādayo pana **paṭiccasamuppannā dhammā**ti veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Katame ca, bhikkhave, paṭiccasamuppannā dhammā? Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ. Jāti, bhikkhave…pe… bhavo… upādānaṃ… taṇhā… vedanā… phasso… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhārā… avijjā, bhikkhave, aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Ime vuccanti, bhikkhave, paṭiccasamuppannā dhammā’’ti (saṃ. ni. 2.20).

571. Ayaṃ panettha saṅkhepo. **Paṭiccasamuppādo**ti paccayadhammā veditabbā. **Paṭiccasamuppannā dhammā**ti tehi tehi paccayehi nibbattadhammā. Kathamidaṃ jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannadhammadesanāsutte –

> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo? Jātipaccayā, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ, uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatā. Taṃ tathāgato abhisambujjhati abhisameti, abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti, passathāti cāha. Jātipaccayā, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ. Bhavapaccayā, bhikkhave, jāti…pe… avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā uppādā vā tathāgatānaṃ…pe… uttānīkaroti passathāti cāha. Avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā. Iti kho, bhikkhave, yā tatra tathatā avitathatā anaññathatā idappaccayatā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, paṭiccasamuppādo’’ti (saṃ. ni. 2.20).

572. Evaṃ paṭiccasamuppādaṃ desentena tathatādīhi vevacanehi paccayadhammāva paṭiccasamuppādoti vuttā. Tasmā jarāmaraṇādīnaṃ dhammānaṃ paccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo, dukkhānubandhanaraso, kummaggapaccupaṭṭhānoti veditabbo.

So panāyaṃ tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa dhammassa sambhavato **tathatā**ti, sāmaggiṃ upagatesu paccayesu muhuttampi tato nibbattadhammānaṃ asambhavābhāvato **avitathatā**ti, aññadhammapaccayehi aññadhammānuppattito **anaññathatā**ti, yathāvuttānaṃ etesaṃ jarāmaraṇādīnaṃ paccayato vā paccayasamūhato vā **idappaccayatā**ti vutto.

573. Tatrāyaṃ vacanattho, imesaṃ paccayā idappaccayā. Idappaccayā eva **idappaccayatā**. Idappaccayānaṃ vā samūho **idappaccayatā**. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato pariyesitabbaṃ.

574. Keci pana paṭicca sammā ca titthiyaparikappitapakatipurisādikāraṇanirapekkho uppādo paṭiccasamuppādoti evaṃ uppādamattaṃ paṭiccasamuppādoti vadanti, taṃ na yujjati. Kasmā? Suttābhāvato, suttavirodhato, gambhīranayāsambhavato, saddabhedato ca. ‘‘Uppādamattaṃ paṭiccasamuppādo’’ti hi suttaṃ natthi. Taṃ ‘‘paṭiccasamuppādo’’ti ca vadantassa padesavihārasuttavirodho āpajjati. Kathaṃ? Bhagavato hi ‘‘atha kho bhagavā rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomaṃ manasākāsī’’ti (mahāva. 1) ādivacanato paṭiccasamuppādamanasikāro paṭhamābhisambuddhavihāro, padesavihāro ca tassekadesavihāro. Yathāha ‘‘yena svāhaṃ, bhikkhave, vihārena paṭhamābhisambuddho viharāmi, tassa padesena vihāsi’’nti (saṃ. ni. 5.11). Tatra ca paccayākāradassanena vihāsi, na uppādamattadassanenāti. Yathāha ‘‘so evaṃ pajānāmi micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ sammādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ micchāsaṅkappapaccayāpi vedayita’’nti (saṃ. ni. 5.11) sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Evaṃ uppādamattaṃ ‘‘paṭiccasamuppādo’’ti vadantassa padesavihārasuttavirodho āpajjati. Tathā kaccānasuttavirodho.

Kaccānasuttepi hi ‘‘lokasamudayaṃ kho, kaccāna, yathābhūtaṃ sammappaññāya passato yā loke natthitā, sā na hotī’’ti (saṃ. ni. 2.15) anulomapaṭiccasamuppādo lokapaccayato ‘‘lokasamudayo’’ti ucchedadiṭṭhisamugghātatthaṃ pakāsito, na uppādamattaṃ. Na hi uppādamattadassanena ucchedadiṭṭhiyā samugghāto hoti. Paccayānuparamadassanena pana hoti. Paccayānuparame phalānuparamatoti. Evaṃ uppādamattaṃ ‘‘paṭiccasamuppādo’’ti vadantassa kaccānasuttavirodhopi āpajjati.

Gambhīranayāsambhavatoti vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā’’ti (dī. ni. 2.95; saṃ. ni. 2.60). Gambhīrattañca nāma catubbidhaṃ, taṃ parato vaṇṇayissāma. Taṃ uppādamatte natthi. Catubbidhanayapaṭimaṇḍitañcetaṃ paṭiccasamuppādaṃ vaṇṇayanti, tampi nayacatukkaṃ uppādamatte natthīti gambhīranayāsambhavatopi na uppādamattaṃ paṭiccasamuppādo.

575. **Saddabhedato**ti paṭiccasaddo ca panāyaṃ samāne kattari pubbakāle payujjamāno atthasiddhikaro hoti. Seyyathidaṃ, ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’nti (saṃ. ni. 2.43). Idha pana bhāvasādhanena uppādasaddena saddhiṃ payujjamāno samānassa kattu abhāvato saddabhedaṃ gacchati, na ca kiñci atthaṃ sādhetīti saddabhedatopi na uppādamattaṃ paṭiccasamuppādoti.

Tattha siyā – ‘‘hoti-saddena saddhiṃ yojayissāma ‘paṭiccasamuppādo hotī’ti’’, taṃ na yuttaṃ. Kasmā? Yogābhāvato ceva, uppādassa ca uppādapattidosato. ‘‘Paṭiccasamuppādaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, paṭiccasamuppādo’’ti (saṃ. ni. 2.1). Imesu hi padesu ekenapi saddhiṃ hoti-saddo yogaṃ na gacchati, na ca uppādo hoti. Sace bhaveyya, uppādassāpi uppādo pāpuṇeyyāti.

576. Yepi maññanti ‘‘idappaccayānaṃ bhāvo idappaccayatā, **bhāvo** ca nāma yo ākāro avijjādīnaṃ saṅkhārādipātubhāve hetu, so. Tasmiñca saṅkhāravikāre paṭiccasamuppādasaññā’’ti, tesaṃ taṃ na yujjati. Kasmā? Avijjādīnaṃ hetuvacanato. Bhagavatā hi ‘‘tasmātiha, ānanda, eseva hetu, etaṃ nidānaṃ, esa samudayo, esa paccayo jarāmaraṇassa yadidaṃ jāti…pe… saṅkhārānaṃ, yadidaṃ avijjā’’ti (dī. ni. 2.98 ādayo) evaṃ avijjādayova hetūti vuttā, na tesaṃ vikāro. Tasmā ‘‘paṭiccasamuppādoti paccayadhammā veditabbā’’ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, taṃ sammā vuttanti veditabbaṃ.

577. Yā panettha ‘‘paṭiccasamuppādo’’ti imāya byañjanacchāyāya uppādoyevāyaṃ vuttoti saññā uppajjati, sā imassa padassa evamatthaṃ gahetvā vūpasametabbā. Bhagavatā hi,

Dvedhā tato pavatte, dhammasamūhe yato idaṃ vacanaṃ;
Tappaccayo tatoyaṃ, phalopacārena iti vutto.

Yo hi ayaṃ paccayatāya pavatto dhammasamūho, tattha paṭiccasamuppādoti idaṃ vacanaṃ dvidhā icchanti. So hi yasmā patīyamāno hitāya sukhāya ca saṃvattati, tasmā paccetumarahanti naṃ paṇḍitāti paṭicco. Uppajjamāno ca saha sammā ca uppajjati, na ekekato, nāpi ahetutoti samuppādo. Evaṃ paṭicco ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādo. Apica saha uppajjatīti samuppādo, paccayasāmaggiṃ pana paṭicca apaccakkhāyāti evampi paṭiccasamuppādo. Tassa cāyaṃ hetusamūho paccayoti tappaccayattā ayampi, yathā loke semhassa paccayo guḷo **semho guḷo**ti vuccati, yathā ca sāsane sukhappaccayo buddhānaṃ uppādo ‘‘sukho buddhānaṃ uppādo’’ti vuccati, tathā paṭiccasamuppādo icceva phalavohārena vuttoti veditabbo.

578. Atha vā,

Paṭimukhamitoti vutto, hetusamūho ayaṃ paṭiccoti;
Sahite uppādeti ca, iti vutto so samuppādo.

Yo hi esa saṅkhārādīnaṃ pātubhāvāya avijjādiekekahetusīsena niddiṭṭho hetusamūho, so sādhāraṇaphalanipphādakaṭṭhena avekallaṭṭhena ca sāmaggiaṅgānaṃ aññamaññena paṭimukhaṃ ito gatoti katvā paṭiccoti vuccati. Svāyaṃ sahiteyeva aññamaññaṃ avinibbhogavuttidhamme uppādetīti samuppādotipi vutto. Evampi paṭicco ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādo.

579. Aparo nayo –

Paccayatā aññoññaṃ, paṭicca yasmā samaṃ saha ca dhamme;
Ayamuppādeti tatopi, evamidha bhāsitā muninā.

Avijjādisīsena niddiṭṭhapaccayesu hi ye paccayā yaṃ saṅkhārādikaṃ dhammaṃ uppādenti, na te aññamaññaṃ apaṭicca aññamaññavekalle sati uppādetuṃ samatthāti. Tasmā paṭicca samaṃ saha ca na ekekadesaṃ, nāpi pubbāparabhāvena ayaṃ paccayatā dhamme uppādetīti atthānusāravohārakusalena muninā evamidha bhāsitā, paṭiccasamuppādotveva bhāsitāti attho.

580. Evaṃ bhāsamānena ca,

Purimena sassatādīna, mabhāvo pacchimena ca padena;
Ucchedādivighāto, dvayena paridīpito ñāyo.

Purimenāti paccayasāmaggiparidīpakena paṭiccapadena pavattidhammānaṃ paccayasāmaggiyaṃ āyattavuttittā sassatāhetuvisamahetuvasavattivādappabhedānaṃ sassatādīnaṃ abhāvo paridīpito hoti? Kiṃ hi sassatānaṃ, ahetuādivasena vā pavattānaṃ paccayasāmaggiyāti? **Pacchimena ca padenā**ti dhammānaṃ uppādaparidīpakena samuppādapadena paccayasāmaggiyaṃ dhammānaṃ uppattito vihatā ucchedanatthikaakiriyavādāti ucchedādivighāto paridīpito hoti. Purimapurimapaccayavasena hi punappunaṃ uppajjamānesu dhammesu kuto ucchedo, natthikākiriyavādā cāti. **Dvayenā**ti sakalena paṭiccasamuppādavacanena tassā tassā paccayasāmaggiyā santatiṃ avicchinditvā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ sambhavato majjhimā paṭipadā, ''so karoti so paṭisaṃvedeti, añño karoti añño paṭisaṃvedetī''ti vādappahānaṃ, janapadaniruttiyā anabhiniveso, samaññāya anatidhāvananti ayaṃ ñāyo paridīpito hotīti ayaṃ tāva paṭiccasamuppādoti vacanamattassa attho.

581. Yā panāyaṃ bhagavatā paṭiccasamuppādaṃ desentena ''avijjāpaccayā saṅkhārā''tiādinā nayena nikkhittā tanti, tassā atthasaṃvaṇṇanaṃ karontena vibhajjavādimaṇḍalaṃ otaritvā ācariye anabbhācikkhantena sakasamayaṃ avokkamantena parasamayaṃ anāyūhantena suttaṃ appaṭibāhantena vinayaṃ anulomentena mahāpadese olokentena dhammaṃ dīpentena atthaṃ saṅgāhentena tamevatthaṃ punarāvattetvā aparehipi pariyāyantarehi niddisantena ca yasmā atthasaṃvaṇṇanā kātabbā hoti, pakatiyāpi ca dukkarāva paṭiccasamuppādassa atthasaṃvaṇṇanā. Yathāhu porāṇā –

''Saccaṃ satto paṭisandhi, paccayākārameva ca;
Duddasā caturo dhammā, desetuṃ ca sudukkarā''ti.

Tasmā aññatra āgamādhigamappattehi na sukarā paṭiccasamuppādassatthavaṇṇanāti paritulayitvā,

Vattukāmo ahaṃ ajja, paccayākāravaṇṇanaṃ;
Patiṭṭhaṃ nādhigacchāmi, ajjhogāḷhova sāgaraṃ.

Sāsanaṃ panidaṃ nānā, desanānayamaṇḍitaṃ;
Pubbācariyamaggo ca, abbocchinno pavattati.

Yasmā tasmā tadubhayaṃ, sannissāyatthavaṇṇanaṃ;
Ārabhissāmi etassa, taṃ suṇātha samāhitā.

Vuttañhetaṃ pubbācariyehi –

''Yo koci maṃ aṭṭhikatvā suṇeyya,
Labhetha pubbāpariyaṃ visesaṃ;
Laddhāna pubbāpariyaṃ visesaṃ,
Adassanaṃ maccurājassa gacche''ti.

582. Iti **avijjāpaccayā saṅkhārā**tiādīsu hi āditoyeva tāva,

Desanābhedato attha, lakkhaṇekavidhādito. Aṅgānañca vavatthānā, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **desanābhedato**ti bhagavato hi vallihārakānaṃ catunnaṃ purisānaṃ valligahaṇaṃ viya ādito vā majjhato vā paṭṭhāya yāva pariyosānaṃ, tathā pariyosānato vā majjhato vā paṭṭhāya yāva ādīti catubbidhā paṭiccasamuppādadesanā.

Yathā hi vallihārakesu catūsu purisesu eko valliyā mūlameva paṭhamaṃ passati, so taṃ mūle chetvā sabbaṃ ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ''iti kho, bhikkhave, avijjāpaccayā saṅkhārā…pe… jātipaccayā jarāmaraṇa''nti (ma. ni. 1.402; saṃ. ni. 2.2) ādito paṭṭhāya yāva pariyosānāpi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyā majjhaṃ paṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā uparibhāgaññeva ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ''tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. Yā vedanāsu nandī, tadupādānaṃ. Tassupādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jātī''ti (ma. ni. 1.409; saṃ. ni. 3.5) majjhato paṭṭhāya yāva pariyosānāpi deseti.

Yathā ca tesu purisesu eko valliyā aggaṃ paṭhamaṃ passati, so agge gahetvā aggānusārena yāva mūlā sabbaṃ ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ''jātipaccayā jarāmaraṇanti iti kho panetaṃ vuttaṃ, jātipaccayā nu kho, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ no vā kathaṃ vo ettha hotīti? Jātipaccayā, bhante, jarāmaraṇaṃ. Evaṃ no ettha hoti jātipaccayā jarāmaraṇanti. Bhavapaccayā jāti…pe… avijjāpaccayā saṅkhārāti iti kho panetaṃ vuttaṃ, avijjāpaccayā nu kho, bhikkhave, saṅkhārā no vā kathaṃ vo ettha hotī''ti (ma. ni. 1.403) pariyosānato paṭṭhāya yāva āditopi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā panetesu purisesu eko valliyā majjhameva paṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā heṭṭhā otaranto yāva mūlā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ''ime ca, bhikkhave, cattāro āhārā kinnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavā? Ime cattāro āhārā taṇhānidānā, taṇhāsamudayā, taṇhājātikā, taṇhāpabhavā. Taṇhā kinnidānā… vedanā… phasso… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhārā kinnidānā…pe… saṅkhārā avijjānidānā…pe… avijjāpabhavā''ti (saṃ. ni. 2.11) majjhato paṭṭhāya yāva ādito deseti.

583. Kasmā panevaṃ desetīti? Paṭiccasamuppādassa samantabhaddakattā sayañca desanāvilāsappattattā. Samantabhaddako hi paṭiccasamuppādo, tato tato ñāyapaṭivedhāya saṃvattatiyeva. Desanāvilāsappatto ca bhagavā catuvesārajjapaṭisambhidāyogena catubbidhagambhīrabhāvappattiyā ca. So desanāvilāsappattattā nānānayeheva dhammaṃ deseti.

Visesato panassa yā ādito paṭṭhāya anulomadesanā, sā pavattikāraṇavibhāgasammūḷhaṃ veneyyajanaṃ samanupassato yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanatthaṃ uppattikkamasandassanatthañca pavattāti viññātabbā. Yā pariyosānato paṭṭhāya paṭilomadesanā, sā ''kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati ca cavati ca upapajjati cā''tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4) nayena kicchāpannaṃ lokaṃ anuvilokayato pubbabhāgapaṭivedhānusārena tassa tassa jarāmaraṇādikassa dukkhassa attanā adhigatakāraṇasandassanatthaṃ. Yā majjhato paṭṭhāya yāva ādi pavattā, sā āhāranidānavavatthāpanānusārena yāva atītaṃ addhānaṃ atiharitvā puna atītaddhato pabhuti hetuphalapaṭipāṭisandassanatthaṃ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva pariyosānaṃ pavattā, sā paccuppanne addhāne anāgataddhahetusamuṭṭhānato pabhuti anāgataddhasandassanatthaṃ. Tāsu yā pavattikāraṇasammūḷhassa veneyyajanassa yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanatthaṃ uppattikkamasandassanatthañca ādito paṭṭhāya anulomadesanā vuttā, sā idha nikkhittāti veditabbā.

584. Kasmā panettha avijjā ādito vuttā, kiṃ pakativādīnaṃ pakati viya avijjāpi akāraṇaṃ mūlakāraṇaṃ lokassāti? Na akāraṇaṃ. ''Āsavasamudayā avijjāsamudayo''ti (ma. ni. 1.103) hi avijjāya kāraṇaṃ vuttaṃ. Atthi pana pariyāyo yena mūlakāraṇaṃ siyā, ko pana soti? Vaṭṭakathāya sīsabhāvo.

Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento dve dhamme sīsaṃ katvā katheti, avijjaṃ vā. Yathāha – ''purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya 'ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī'ti, evañcetaṃ, bhikkhave, vuccati, atha ca pana paññāyati idappaccayā avijjā''ti (a. ni. 10.61). Bhavataṇhaṃ vā. Yathāha – ''purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāya 'ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī'ti, evañcetaṃ, bhikkhave, vuccati, atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavataṇhā''ti (a. ni. 10.62).

585. Kasmā pana bhagavā vaṭṭakathaṃ kathento ime dve dhamme sīsaṃ katvā kathetīti? Sugatiduggatigāmino kammassa visesahetubhūtattā. Duggatigāmino hi kammassa visesahetu avijjā. Kasmā? Yasmā avijjābhibhūto puthujjano aggisantāpalaguḷābhighātaparissamābhibhūtā vajjhagāvī tāya parissamāturatāya nirassādampi attano anatthāvahampi ca uṇhodakapānaṃ viya kilesasantāpato nirassādampi duggatinipātanato ca attano anatthāvahampi pāṇātipātādiṃ anekappakāraṃ duggatigāmikammaṃ ārabhati. Sugatigāmino pana kammassa visesahetu bhavataṇhā. Kasmā? Yasmā bhavataṇhābhibhūto puthujjano sā vuttappakārā gāvī sītūdakataṇhāya saassādaṃ attano parissamavinodanañca sītūdakapānaṃ viya kilesasantāpavirahato saassādaṃ sugatisampāpanena attano duggatidukkhaparissamavinodanañca pāṇātipātā veramaṇiādiṃ anekappakāraṃ sugatigāmikammaṃ ārabhati.

586. Etesu pana vaṭṭakathāya sīsabhūtesu dhammesu katthaci bhagavā ekadhammamūlikaṃ desanaṃ deseti. Seyyathidaṃ, ‘‘iti kho, bhikkhave, avijjūpanisā saṅkhārā, saṅkhārūpanisaṃ viññāṇa’’ntiādi (saṃ. ni. 2.23). Tathā ‘‘upādāniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādāna’’ntiādi (saṃ. ni. 2.52). Katthaci ubhayamūlikampi. Seyyathidaṃ, ‘‘avijjānīvaraṇassa, bhikkhave, bālassa taṇhāya sampayuttassa evamayaṃ kāyo samudāgato. Iti ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpaṃ itthetaṃ dvayaṃ. Dvayaṃ paṭicca phasso saḷevāyatanāni, yehi phuṭṭho bālo sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedetī’’tiādi (saṃ. ni. 2.19). Tāsu desanāsu ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ayamidha avijjāvasena ekadhammamūlikā desanāti veditabbā. Evaṃ tāvettha desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

587. **Atthato**ti avijjādīnaṃ padānaṃ atthato. Seyyathidaṃ, pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyaṃ vindatīti **avijjā**. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ aviditaṃ karotītipi **avijjā**. Dukkhādīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi **avijjā**. Antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti **avijjā**. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti **avijjā**. Apica cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannānañca dhammānaṃ chādanatopi **avijjā**.

Yaṃ paṭicca phalameti, so **paccayo. Paṭiccā**ti na vinā apaccakkhatvāti attho. **Etī**ti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Apica upakārakaṭṭho paccayaṭṭho. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā **avijjāpaccayā**.

Saṅkhatamabhisaṅkharontīti **saṅkhārā**. Apica avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārāti duvidhā saṅkhārā. Tattha puññāpuññāneñjābhisaṅkhārā tayo, kāyavacīcittasaṅkhārā tayoti ime cha **avijjāpaccayā saṅkhārā**. Te sabbepi lokiyakusalākusalacetanāmattameva honti.

Saṅkhatasaṅkhāro, abhisaṅkhatasaṅkhāro, abhisaṅkharaṇakasaṅkhāro, payogābhisaṅkhāroti ime pana cattāro saṅkhāra-saddena āgatasaṅkhārā. Tattha ‘‘aniccā vata saṅkhārā’’tiādīsu (dī. ni. 2.221, 272; saṃ. ni. 1.186) vuttā sabbepi sappaccayā dhammā **saṅkhatasaṅkhārā** nāma. Kammanibbattā tebhūmakā rūpārūpadhammā **abhisaṅkhatasaṅkhārā**ti aṭṭhakathāsu vuttā, tepi ‘‘aniccā vata saṅkhārā’’ti (dī. ni. 2.221; 272; saṃ. ni. 1.186) ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Visuṃ pana nesaṃ āgataṭṭhānaṃ na paññāyati. Tebhūmikakusalākusalacetanā pana **abhisaṅkharaṇakasaṅkhāro**ti vuccati, tassa ‘‘avijjāgatoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo puññañceva saṅkhāraṃ abhisaṅkharotī’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.51) āgataṭṭhānaṃ paññāyati. Kāyikacetasikaṃ pana vīriyaṃ **payogābhisaṅkhāro**ti vuccati, so ‘‘yāvatikā abhisaṅkhārassa gati, tāvatikā gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī’’tiādīsu (a. ni. 3.15) āgato.

Na kevalañca eteyeva, aññepi ‘‘saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno paṭhamaṃ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro’’tiādinā (ma. ni. 1.464) nayena saṅkhāra-saddena āgatā aneke saṅkhārā. Tesu natthi so saṅkhāro, yo saṅkhatasaṅkhārehi saṅgahaṃ na gaccheyya, ito paraṃ saṅkhārapaccayā viññāṇantiādīsu vuttaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Avutte pana vijānātīti **viññāṇaṃ**. Namatīti **nāmaṃ**. Ruppatīti **rūpaṃ**. Āye tanoti āyatañca nayatīti **āyatanaṃ**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Paritassatīti **taṇhā**. Upādiyatīti **upādānaṃ**. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**. Jananaṃ **jāti**. Jiraṇaṃ **jarā**. Maranti etenāti **maraṇaṃ**. Socanaṃ **soko**. Paridevanaṃ **paridevo**. Dukkhayatīti **dukkhaṃ**. Uppādaṭṭhitivasena vā dvidhā khaṇatītipi **dukkhaṃ**. Dummanabhāvo **domanassaṃ**. Bhuso āyāso **upāyāso**.

Sambhavantīti abhinibbattanti. Na kevalañca sokādīheva, atha kho sabbapadehi sambhavanti-saddassa yojanā kātabbā. Itarathā hi ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti vutte kiṃ karontīti na paññāyeyya, sambhavantīti pana yojanāya sati avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti paccayapaccayuppannavavatthānaṃ kataṃ hoti. Esa nayo sabbattha.

Evanti niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassā**ti yathāvuttassa. **Kevalassā**ti asammissassa, sakalassa vā. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkhasamūhassa, na sattassa, na sukhasubhādīnaṃ. **Samudayo**ti nibbatti. **Hotī**ti sambhavati. Evamettha atthato viññātabbo vinicchayo.

588. **Lakkhaṇādito**ti avijjādīnaṃ lakkhaṇādito. Seyyathidaṃ – aññāṇalakkhaṇā **avijjā,** sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇā **saṅkhārā,** āyūhanarasā, cetanāpaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇaṃ **viññāṇaṃ,** pubbaṅgamarasaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ, saṅkhārapadaṭṭhānaṃ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṃ vā. Namanalakkhaṇaṃ **nāmaṃ,** sampayogarasaṃ, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Ruppanalakkhaṇaṃ **rūpaṃ,** vikiraṇarasaṃ, abyākatapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ **saḷāyatanaṃ,** dassanādirasaṃ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Phusanalakkhaṇo **phasso,** saṅghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā **vedanā,** visayarasasambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetulakkhaṇā **taṇhā,** abhinandanarasā, atittabhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṃ **upādānaṃ,** amuñcanarasaṃ, taṇhādaḷhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ. Kammakammaphalalakkhaṇo **bhavo,** bhāvanabhavanaraso, kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Jātiādīnaṃ lakkhaṇādīni saccaniddese vuttanayeneva veditabbāni. Evamettha lakkhaṇāditopi viññātabbo vinicchayo.

589. **Ekavidhādito**ti ettha avijjā aññāṇādassanamohādibhāvato ekavidhā. Appaṭipattimicchāpaṭipattito duvidhā. Tathā sasaṅkhārāsaṅkhārato. Vedanattayasampayogato tividhā. Catusaccapaṭivedhato catubbidhā. Gatipañcakādīnavacchādanato pañcavidhā. Dvārārammaṇato pana sabbesupi arūpadhammesu chabbidhatā veditabbā.

Saṅkhārā sāsavavipākadhammadhammādibhāvato ekavidhā. Kusalākusalato duvidhā. Tathā parittamahaggatahīnamajjhimamicchattaniyatāniyatato. Tividhā puññābhisaṅkhārādibhāvato. Catubbidhā catuyonisaṃvattanato. Pañcavidhā pañcagatigāmito.

Viññāṇaṃ lokiyavipākādibhāvato ekavidhaṃ. Sahetukāhetukādito duvidhaṃ. Bhavattayapariyāpannato, vedanattayasampayogato, ahetukadvihetukatihetukato ca tividhaṃ. Yonigativasena catubbidhaṃ, pañcavidhañca.

Nāmarūpaṃ viññāṇasannissayato kammapaccayato ca ekavidhaṃ. Sārammaṇanārammaṇato duvidhaṃ. Atītādito tividhaṃ. Yonigativasena catubbidhaṃ, pañcavidhañca.

Saḷāyatanaṃ sañjātisamosaraṇaṭṭhānato ekavidhaṃ. Bhūtappasādaviññāṇādito duvidhaṃ. Sampattāsampattanobhayagocarato tividhaṃ. Yonigatipariyāpannato catubbidhaṃ pañcavidhañcāti iminā nayena phassādīnampi ekavidhādibhāvo veditabboti evamettha ekavidhāditopi viññātabbo vinicchayo.

590. **Aṅgānañca vavatthānā**ti sokādayo cettha bhavacakkassa avicchedadassanatthaṃ vuttā. Jarāmaraṇabbhāhatassa hi bālassa te sambhavanti. Yathāha – ‘‘assutavā, bhikkhave, puthujjano sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohamāpajjatī’’ti (saṃ. ni. 4.252). Yāva ca tesaṃ pavatti, tāva avijjāyāti punapi avijjāpaccayā saṅkhārāti sambandhameva hoti bhavacakkaṃ. Tasmā tesaṃ jarāmaraṇeneva ekasaṅkhepaṃ katvā dvādaseva paṭiccasamuppādaṅgānīti veditabbāni. Evamettha aṅgānaṃ vavatthānatopi viññātabbo vinicchayo.

Ayaṃ tāvettha saṅkhepakathā.

Avijjāpaccayāsaṅkhārapadakathā

561. Ayaṃ pana vitthāranayo – **avijjā**ti suttantapariyāyena dukkhādīsu catūsu ṭhānesu aññāṇaṃ, abhidhammapariyāyena pubbantādīhi saddhiṃ aṭṭhasu. Vuttañhetaṃ ‘‘tattha katamā avijjā, dukkhe aññāṇaṃ…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ, pubbante aññāṇaṃ, aparante, pubbantāparante, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇa’’nti (dha. sa. 1106). Tattha kiñcāpi ṭhapetvā lokuttaraṃ saccadvayaṃ sesaṭṭhānesu ārammaṇavasena avijjā uppajjati, evaṃ santepi paṭicchādanavaseneva idha adhippetā. Sā hi uppannā dukkhasaccaṃ paṭicchādetvā tiṭṭhati, yāthāvasarasalakkhaṇaṃ paṭivijjhituṃ na deti, tathā samudayaṃ, nirodhaṃ, maggaṃ, pubbantasaṅkhātaṃ atītaṃ khandhapañcakaṃ, aparantasaṅkhātaṃ anāgataṃ khandhapañcakaṃ, pubbantāparantasaṅkhātaṃ tadubhayaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannadhammasaṅkhātaṃ idappaccayatañceva paṭiccasamuppannadhamme ca paṭicchādetvā tiṭṭhati. ‘‘Ayaṃ avijjā, ime saṅkhārā’’ti evaṃ yāthāvasarasalakkhaṇamettha paṭivijjhituṃ na deti. Tasmā dukkhe aññāṇaṃ…pe… idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇanti vuccati.

592. **Saṅkhārā**ti puññādayo tayo kāyasaṅkhārādayo tayoti evaṃ pubbe saṅkhepato vuttā cha, vitthārato panettha **puññābhisaṅkhāro** dānasīlādivasena pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā ceva bhāvanāvasena pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanā cāti terasa cetanā honti. **Apuññābhisaṅkhāro** pāṇātipātādivasena pavattā dvādasa akusalacetanā. **Āneñjābhisaṅkhāro** bhāvanāvaseneva pavattā catasso arūpāvacarakusalacetanā cāti tayopi saṅkhārā ekūnatiṃsa cetanā honti.

Itaresu pana tīsu kāyasañcetanā **kāyasaṅkhāro,** vacīsañcetanā **vacīsaṅkhāro,** manosañcetanā **cittasaṅkhāro**. Ayaṃ tiko kammāyūhanakkhaṇe puññābhisaṅkhārādīnaṃ dvārato pavattidassanatthaṃ vutto. Kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā hi kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanāti samavīsati cetanā kāyasaṅkhāro nāma. Tā eva vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā vacīsaṅkhāro nāma. Abhiññācetanā panettha parato viññāṇassa paccayo na hotīti na gahitā. Yathā ca abhiññācetanā, evaṃ uddhaccacetanāpi na hoti. Tasmā sāpi viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā, avijjāpaccayā pana sabbāpetā honti. Ubhopi viññattiyo asamuṭṭhāpetvā manodvāre uppannā pana sabbāpi ekūnatiṃsati cetanā cittasaṅkhāroti. Iti ayaṃ tiko purimattikameva pavisatīti atthato puññābhisaṅkhārādīnaṃyeva vasena avijjāya paccayabhāvo veditabbo.

593. Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘ime saṅkhārā avijjā paccayā hontī’’ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātaṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tasseva hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādimukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Apica so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijarārogamaraṇādianekādīnavavokiṇṇampi puññaphalasaṅkhātaṃ dukkhaṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārabhedaṃ puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmako viya maruppapātaṃ. Sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanikaṃ vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhinipātaṃ, madhubindugiddho viya ca madhulittasatthadhārālehanaṃ. Kāmupasevanādīsu ca savipākesu ādīnavaṃ apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisaṅkhāraṃ ārabhati, bālo viya gūthakīḷanaṃ, maritukāmo viya ca visakhādanaṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārabhūtaṃ āneñjābhisaṅkhāraṃ ārabhati, disāmūḷho viya pisācanagarābhimukhamaggagamanaṃ.

Evaṃ yasmā avijjābhāvatova saṅkhārabhāvo, na abhāvato. Tasmā jānitabbametaṃ ‘‘ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī’’ti. Vuttampi cetaṃ ‘‘avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti, apuññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti, āneñjābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti. Yato ca kho, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā, vijjā uppannā; so avijjāvirāgā vijjuppādā neva puññābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharotī’’ti.

Paṭṭhānapaccayakathā

594. Etthāha – gaṇhāma tāva etaṃ avijjā saṅkhārānaṃ paccayoti, idaṃ pana vattabbaṃ katamesaṃ saṅkhārānaṃ kathaṃ paccayo hotīti? Tatridaṃ vuccati, bhagavatā hi ‘‘hetupaccayo, ārammaṇapaccayo, adhipatipaccayo, anantarapaccayo, samanantarapaccayo, sahajātapaccayo, aññamaññapaccayo, nissayapaccayo, upanissayapaccayo, purejātapaccayo, pacchājātapaccayo, āsevanapaccayo, kammapaccayo, vipākapaccayo, āhārapaccayo, indriyapaccayo, jhānapaccayo, maggapaccayo, sampayuttapaccayo, vippayuttapaccayo, atthipaccayo, natthipaccayo, vigatapaccayo, avigatapaccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.paccayuddesa) catuvīsati paccayā vuttā.

Tattha hetu ca so paccayo cāti **hetupaccayo,** hetu hutvā paccayo, hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hoti. Ārammaṇapaccayādīsupi eseva nayo.

595. Tattha **hetū**ti vacanāvayavakāraṇamūlānametaṃ adhivacanaṃ. ‘‘Paṭiññā, hetū’’tiādīsu hi loke vacanāvayavo hetūti vuccati. Sāsane pana ‘‘ye dhammā hetuppabhavā’’tiādīsu (mahāva. 60) kāraṇaṃ. ‘‘Tayo kusalahetū, tayo akusalahetū’’tiādīsu (dha. sa. 1059) mūlaṃ hetūti vuccati, taṃ idha adhippetaṃ. **Paccayo**ti ettha pana ayaṃ vacanattho, paṭicca etasmā etīti paccayo. Apaccakkhāya naṃ vattatīti attho. Yo hi dhammo yaṃ dhammaṃ apaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayoti vuttaṃ hoti. Lakkhaṇato pana upakārakalakkhaṇo paccayo. Yo hi dhammo yassa dhammassa ṭhitiyā vā uppattiyā vā upakārako hoti, so tassa paccayoti vuccati. Paccayo, hetu, kāraṇaṃ, nidānaṃ, sambhavo, pabhavotiādi atthato ekaṃ, byañjanato nānaṃ. Iti mūlaṭṭhena hetu, upakārakaṭṭhena paccayoti saṅkhepato mūlaṭṭhena upakārako dhammo hetupaccayo.

So sāliādīnaṃ sālibījādīni viya, maṇipabhādīnaṃ viya ca maṇivaṇṇādayo kusalādīnaṃ kusalādibhāvasādhakoti ācariyānaṃ adhippāyo. Evaṃ sante pana taṃsamuṭṭhānarūpesu hetupaccayatā na sampajjati. Na hi so tesaṃ kusalādibhāvaṃ sādheti, na ca paccayo na hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.1). Ahetukacittānañca vinā etena abyākatabhāvo siddho, sahetukānampi ca yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo, na sampayuttahetupaṭibaddho. Yadi ca sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo siyā, sampayuttesu hetupaṭibaddho alobho kusalo vā siyā abyākato vā. Yasmā pana ubhayathāpi hoti, tasmā yathā sampayuttesu, evaṃ hetūsupi kusalāditā pariyesitabbā.

Kusalādibhāvasādhanavasena pana hetūnaṃ mūlaṭṭhaṃ agahetvā suppatiṭṭhitabhāvasādhanavasena gayhamāne na kiñci virujjhati. Laddhahetupaccayā hi dhammā virūḷhamūlā viya pādapā thirā honti suppatiṭṭhitā, ahetukā tilabījakādisevālā viya na suppatiṭṭhitā. Iti mūlaṭṭhena upakārakoti suppatiṭṭhitabhāvasādhanena upakārako dhammo hetupaccayoti veditabbo.

596. Tato paresu ārammaṇabhāvena upakārako dhammo **ārammaṇapaccayo**. So ‘‘rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā’’ti (paṭṭhā. 1.1.2) ārabhitvāpi ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbha ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.2) osāpitattā na koci dhammo na hoti. Yathā hi dubbalo puriso daṇḍaṃ vā rajjuṃ vā ālambitvāva uṭṭhahati ceva tiṭṭhati ca, evaṃ cittacetasikā dhammā rūpādiārammaṇaṃ ārabbheva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmā sabbepi cittacetasikānaṃ ārammaṇabhūtā dhammā ārammaṇapaccayoti veditabbā.

597. Jeṭṭhakaṭṭhena upakārako dhammo **adhipatipaccayo,** so sahajātārammaṇavasena duvidho. Tattha ‘‘chandādhipati chandasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ adhipatipaccayena paccayo’’tiādivacanato (paṭṭhā. 1.3.3) chandavīriyacittavīmaṃsāsaṅkhātā cattāro dhammā adhipatipaccayoti veditabbā, no ca kho ekato. Yadā hi chandaṃ dhuraṃ chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā cittaṃ pavattati, tadā chandova adhipati, na itare. Esa nayo sesesupi.

Yaṃ pana dhammaṃ garuṃ katvā arūpadhammā pavattanti, so nesaṃ ārammaṇādhipati. Tena vuttaṃ ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ garuṃ katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ adhipatipaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.3).

598. Anantarabhāvena upakārako dhammo **anantarapaccayo**. Samanantarabhāvena upakārako dhammo **samanantarapaccayo**. Idañca paccayadvayaṃ bahudhā papañcayanti. Ayaṃ panettha sāro, yo hi esa cakkhuviññāṇānantarā manodhātu, manodhātuanantarā manoviññāṇadhātūtiādi cittaniyamo, so yasmā purimapurimacittavaseneva ijjhati, na aññathā, tasmā attano attano anantaraṃ anurūpassa cittuppādassa uppādanasamattho dhammo anantarapaccayo. Tenevāha – ‘‘anantarapaccayoti cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo’’tiādi (paṭṭhā. 1.1.4). Yo anantarapaccayo, sveva samanantarapaccayo. Byañjanamattameva hettha nānaṃ, upacayasantatīsu viya adhivacananiruttidukādīsu viya ca. Atthato pana nānaṃ natthi.

Yampi ‘‘atthānantaratāya anantarapaccayo, kālānantaratāya samanantarapaccayo’’ti ācariyānaṃ mataṃ, taṃ ‘‘nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyā samanantarapaccayena paccayo’’tiādīhi (paṭṭhā. 1.1.418) virujjhati. Yampi tattha vadanti ‘‘dhammānaṃ samuṭṭhāpanasamatthatā na parihāyati, bhāvanābalena pana vāritattā dhammā samanantarā nuppajjantī’’ti, tampi kālānantaratāya abhāvameva sādheti. Bhāvanābalena hi tattha kālānantaratā natthīti, mayampi etadeva vadāma. Yasmā ca kālānantaratā natthi, tasmā samanantarapaccayatā na yujjati. Kālānantaratāya hi tesaṃ samanantarapaccayo hotīti laddhi. Tasmā abhinivesaṃ akatvā byañjanamattatovettha nānākaraṇaṃ paccetabbaṃ, na atthato. Kathaṃ? Natthi etesaṃ antaranti hi anantarā. Saṇṭhānābhāvato suṭṭhu anantarāti samanantarā.

599. Uppajjamānova saha uppādanabhāvena upakārako dhammo **sahajātapaccayo** pakāsassa padīpo viya. So arūpakkhandhādivasena chabbidho hoti. Yathāha – ‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ, okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ, cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ, mahābhūtā upādārūpānaṃ, rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kiñcikāle sahajātapaccayena paccayo, kiñcikāle na sahajātapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.6). Idaṃ hadayavatthumeva sandhāya vuttaṃ.

600. Aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārako dhammo **aññamaññapaccayo** aññamaññūpatthambhakaṃ tidaṇḍakaṃ viya. So arūpakkhandhādivasena tividho hoti. Yathāha – ‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.7).

601. Adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārako dhammo **nissayapaccayo** tarucittakammādīnaṃ pathavīpaṭādayo viya. So ‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ nissayapaccayena paccayo’’ti evaṃ sahajāte vuttanayeneva veditabbo. Chaṭṭho panettha koṭṭhāso ‘‘cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā…pe… sota… ghāna… jivhā… kāyāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.8) evaṃ vibhatto.

602. **Upanissayapaccayo**ti ettha pana ayaṃ tāva vacanattho, tadadhīnavuttitāya attano phalena nissito na paṭikkhittoti nissayo. Yathā pana bhuso āyāso upāyāso, evaṃ bhuso nissayo upanissayo, balavakāraṇassetaṃ adhivacanaṃ. Tasmā balavakāraṇabhāvena upakārako dhammo upanissayapaccayoti veditabbo.

So ārammaṇūpanissayo anantarūpanissayo pakatūpanissayoti tividho hoti. Tattha ‘‘dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ garuṃkatvā paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni garuṃkatvā paccavekkhati, jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ garuṃkatvā paccavekkhati, sekkhā gotrabhuṃ garuṃkatvā paccavekkhanti, vodānaṃ garuṃkatvā paccavekkhanti. Sekkhā maggā vuṭṭhahitvā maggaṃ garuṃkatvā paccavekkhantī’’ti (paṭṭhā. 1.1.423) evamādinā nayena **ārammaṇūpanissayo** tāva ārammaṇādhipatinā saddhiṃ nānattaṃ akatvāva vibhatto. Tattha yaṃ ārammaṇaṃ garuṃkatvā cittacetasikā uppajjanti, taṃ niyamato tesu ārammaṇesu balavārammaṇaṃ hoti. Iti garukattabbamattaṭṭhena ārammaṇādhipati, balavakāraṇaṭṭhena ārammaṇūpanissayoti evametesaṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Anantarūpanissayopi ‘‘purimā purimā kusalā khandhā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ khandhānaṃ upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā (paṭṭhā. 1.1.9) nayena anantarapaccayena saddhiṃ nānattaṃ akatvāva vibhatto. Mātikānikkhepe pana nesaṃ ‘‘cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo’’tiādinā (paṭṭhā. 1.1.4) nayena anantarassa, ‘‘purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā (paṭṭhā. 1.1.9) nayena upanissayassa āgatattā nikkhepe viseso atthi. Sopi atthato ekībhāvameva gacchati. Evaṃ santepi attano attano anantarā anurūpassa cittuppādassa pavattanasamatthatāya anantaratā, purimacittassa pacchimacittuppādane balavatāya anantarūpanissayatā veditabbā. Yathā hi hetupaccayādīsu kiñci dhammaṃ vināpi cittaṃ uppajjati, na evaṃ anantaracittaṃ vinā cittassa uppatti nāma atthi. Tasmā balavapaccayo hoti. Iti attano attano anantarā anurūpacittuppādanavasena anantarapaccayo, balavakāraṇavasena anantarūpanissayoti evametesaṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Pakatūpanissayo pana pakato upanissayo pakatūpanissayo. Pakato nāma attano santāne nipphādito vā saddhāsīlādi upasevito vā utubhojanādi. Pakatiyā eva vā upanissayo pakatūpanissayo, ārammaṇānantarehi asammissoti attho. Tassa pakatūpanissayo ‘‘saddhaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti, vipassanaṃ uppādeti, maggaṃ uppādeti, abhiññaṃ uppādeti, samāpattiṃ uppādeti. Sīlaṃ, sutaṃ, cāgaṃ, paññaṃ upanissāya dānaṃ deti…pe… samāpattiṃ uppādeti. Saddhā, sīlaṃ, sutaṃ, cāgo, paññā saddhāya, sīlassa, sutassa, cāgassa, paññāya, upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā (paṭṭhā. 1.1.423) nayena anekappakārato pabhedo veditabbo. Iti ime saddhādayo pakatā ceva balavakāraṇaṭṭhena upanissayā cāti pakatūpanissayoti.

603. Paṭhamataraṃ uppajjitvā vattamānabhāvena upakārako dhammo **purejātapaccayo**. So pañcadvāre vatthārammaṇahadayavatthuvasena ekādasavidho hoti. Yathāha – ‘‘cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Sota…pe… ghāna, jivhā, kāyāyatanaṃ, rūpa, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Rūpa, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Manoviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ kiñcikāle purejātapaccayena paccayo. Kiñcikāle na purejātapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.10).

604. Purejātānaṃ rūpadhammānaṃ upatthambhakattena upakārako arūpadhammo **pacchājātapaccayo** gijjhapotakasarīrānaṃ āhārāsācetanā viya. Tena vuttaṃ ‘‘pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.11).

605. Āsevanaṭṭhena anantarānaṃ paguṇabalavabhāvāya upakārako dhammo **āsevanapaccayo** ganthādīsu purimapurimābhiyogo viya. So kusalākusalakiriyajavanavasena tividho hoti. Yathāha – ‘‘purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo. Purimā purimā akusalā…pe… kiriyābyākatā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kiriyābyākatānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.12).

606. Cittapayogasaṅkhātena kiriyabhāvena upakārako dhammo **kammapaccayo**. So nānakkhaṇikāya ceva kusalākusalacetanāya sahajātāya ca sabbāyapi cetanāya vasena duvidho hoti. Yathāha – ‘‘kusalākusalaṃ kammaṃ vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo. Cetanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.13).

607. Nirussāhasantabhāvena nirussāhasantabhāvāya upakārako vipākadhammo **vipākapaccayo**. So pavatte taṃsamuṭṭhānānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ, sabbattha ca sampayuttadhammānaṃ paccayo hoti. Yathāha –‘‘vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo…pe… paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ. Tayo khandhā ekassa khandhassa. Dve khandhā dvinnaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa vipākapaccayena paccayo’’ti.

608. Rūpārūpānaṃ upatthambhakaṭṭhena upakārakā cattāro āhārā **āhārapaccayo**. Yathāha –‘‘kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo. Arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.15). Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo’’tipi (paṭṭhā. 1.1.429) vuttaṃ.

609. Adhipatiyaṭṭhena upakārakā itthindriyapurisindriyavajjā vīsatindriyā **indriyapaccayo**. Tattha cakkhundriyādayo arūpadhammānaṃyeva, sesā rūpārūpānaṃ paccayā honti. Yathāha – ‘‘cakkhundriyaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā…pe… sota… ghāna… jivhā… kāyindriyaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ indriyapaccayena paccayo. Arūpino indriyā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.16). Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayo’’tipi (paṭṭhā. 1.1.430) vuttaṃ.

610. Upanijjhāyanaṭṭhena upakārakāni ṭhapetvā dvipañcaviññāṇe sukhadukkhavedanādvayaṃ sabbānipi kusalādibhedāni satta jhānaṅgāni **jhānapaccayo**. Yathāha –‘‘jhānaṅgāni jhānasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.17). Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo’’tipi (paṭṭhā. 1.1.431) vuttaṃ.

611. Yato tato vā niyyānaṭṭhena upakārakāni kusalādibhedāni dvādasa maggaṅgāni **maggapaccayo**. Yathāha – ‘‘maggaṅgāni maggasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.18). Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo’’tipi (paṭṭhā. 1.1.432) vuttaṃ. Ete pana dvepi jhānamaggapaccayā dvipañcaviññāṇāhetukacittesu na labbhantīti veditabbā.

612. Ekavatthukaekārammaṇaekuppādekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā arūpadhammā **sampayuttapaccayo**. Yathāha – ‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.19).

613. Ekavatthukādibhāvānupagamena upakārakā rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ, arūpinopi rūpīnaṃ **vippayuttapaccayo**. So sahajātapacchājātapurejātavasena tividho hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.434). Abyākatapadassa pana sahajātavibhaṅge ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa. Vatthu khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo’’tipi (paṭṭhā. 1.1.434) vuttaṃ. Purejātaṃ pana cakkhundriyādivatthuvaseneva veditabbaṃ. Yathāha – ‘‘purejātaṃ cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇassa…pe… kāyāyatanaṃ kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṃ kiriyābyākatānaṃ khandhānaṃ…pe… vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ…pe… vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.434).

614. Paccuppannalakkhaṇena atthibhāvena tādisasseva dhammassa upatthambhakattena upakārako dhammo **atthipaccayo**. Tassa arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetasikamahābhūtaāyatanavatthuvasena sattadhā mātikā nikkhittā. Yathāha –‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ atthipaccayena paccayo, cattāro mahābhūtā, okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ. Cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ. Mahābhūtā upādārūpānaṃ. Cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā…pe… kāyāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ…pe… phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayo. Rūpāyatanaṃ…pe… phoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.21).

Pañhāvāre pana sahajātaṃ purejātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyantipi nikkhipitvā **sahajāte** tāva ‘‘eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ atthipaccayena paccayo’’tiādinā (paṭṭhā. 1.1.435) nayena niddeso kato, **purejāte** purejātānaṃ cakkhādīnaṃ vasena niddeso kato. **Pacchājāte** purejātassa imassa kāyassa pacchājātānaṃ cittacetasikānaṃ paccayavasena niddeso kato. **Āhārindriyesu** ‘‘kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa atthipaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ atthipaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.435) evaṃ niddeso katoti.

615. Attano anantarā uppajjamānānaṃ arūpadhammānaṃ pavattiokāsadānena upakārakā samanantaraniruddhā arūpadhammā **natthipaccayo**. Yathāha – ‘‘samanantaraniruddhā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ natthipaccayena paccayo’’ti.

Te eva vigatabhāvena upakārakattā **vigatapaccayo**. Yathāha – ‘‘samanantaravigatā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ vigatapaccayena paccayo’’ti.

Atthi paccayadhammā eva ca avigatabhāvena upakārakattā **avigatapaccayo**ti veditabbā. Desanāvilāsena pana tathā vinetabbaveneyyavasena vā ayaṃ duko vutto, ahetukadukaṃ vatvāpi hetuvippayuttaduko viyāti.

Avijjāpaccayāsaṅkhārapadavitthārakathā

616. Evamimesu catuvīsatiyā paccayesu ayaṃ avijjā,

> Paccayo hoti puññānaṃ, duvidhānekadhā pana;
> Paresaṃ pacchimānaṃ sā, ekadhā paccayo matāti.

Tattha **puññānaṃ duvidhā**ti ārammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena cāti dvedhā paccayo hoti. Sā hi avijjaṃ khayato vayato sammasanakāle kāmāvacarānaṃ puññābhisaṅkhārānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Abhiññācittena samohacittaṃ jānanakāle rūpāvacarānaṃ. Avijjāsamatikkamatthāya pana dānādīni ceva kāmāvacarapuññakiriyavatthūni pūrentassa, rūpāvacarajjhānāni ca uppādentassa dvinnampi tesaṃ upanissayapaccayena paccayo hoti. Tathā avijjāsammūḷhattā kāmabhavarūpabhavasampattiyo patthetvā tāneva puññāni karontassa.

Anekadhā pana paresanti apuññābhisaṅkhārānaṃ anekadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Esā hi avijjaṃ ārabbha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇapaccayena, garuṃkatvā assādanakāle ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayehi, avijjāsammūḷhassa anādīnavadassāvino pāṇātipātādīni karontassa upanissayapaccayena, dutiyajavanādīnaṃ anantarasamanantaraanantarūpanissayāsevananatthivigatapaccayehi, yaṃkiñci akusalaṃ karontassa hetu sahajāta aññamañña nissaya sampayutta atthi avigatapaccayehīti anekadhā paccayo hoti.

Pacchimānaṃ sā ekadhā paccayo matāti āneñjābhisaṅkhārānaṃ upanissayapaccayeneva ekadhā paccayo matā. So panassā upanissayabhāvo puññābhisaṅkhāre vuttanayeneva veditabboti.

617. Etthāha – kiṃ panāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, udāhu aññepi paccayā santīti? Kiṃ panettha, yadi tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Athaññepi santi, ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ekakāraṇaniddeso nupapajjatīti? Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā –

> Ekaṃ na ekato idha, nānekamanekatopi no ekaṃ;
> Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho.

Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekaṃ phalamatthi, na anekaṃ. Nāpi anekehi kāraṇehi ekaṃ. Anekehi pana kāraṇehi anekameva hoti. Tathā hi anekehi utupathavībījasalilasaṅkhātehi kāraṇehi anekameva rūpagandharasādikaṃ aṅkurasaṅkhātaṃ phalaṃ uppajjamānaṃ dissati. Yaṃ panetaṃ ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti ekekahetuphaladīpanaṃ kataṃ, tattha attho atthi, payojanaṃ vijjati.

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākaṭattā, katthaci asādhāraṇattā desanāvilāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti. ‘‘Phassapaccayā vedanā’’ti hi padhānattā ekameva hetuphalamāha. Phasso hi vedanāya padhānahetu yathāphassaṃ vedanā vavatthānato. Vedanā ca phassassa padhānaphalaṃ yathāvedanaṃ phassavavatthānato. ‘‘Semhasamuṭṭhānā ābādhā’’ti (a. ni. 10.60) pākaṭattā ekaṃ hetumāha. Pākaṭo hi ettha semho, na kammādayo. ‘‘Ye keci, bhikkhave, akusalā dhammā, sabbe te ayonisomanasikāramūlakā’’ti asādhāraṇattā ekaṃ hetumāha. Asādhāraṇo hi ayonisomanasikāro akusalānaṃ, sādhāraṇāni vatthārammaṇādīnīti. Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādīsu saṅkhārakāraṇesu ‘‘assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 2.52) ca ‘‘avijjāsamudayā āsavasamudayo’’ti (ma. ni. 1.104) ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, ‘‘avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharotī’’ti pākaṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

618. Etthāha – evaṃ santepi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṃ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṃ yujjati? Na hi nimbabījato ucchu uppajjatīti. Kathaṃ na yujjissati? Lokasmiñhi –

> Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā;

Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Dhammānaṃ hi ṭhānasabhāvakiccādiviruddho cāviruddho ca paccayo loke siddho. Purimacittaṃ hi aparacittassa ṭhānaviruddho paccayo, purimasippādisikkhā ca pacchā pavattamānānaṃ sippādikiriyānaṃ. Kammaṃ rūpassa sabhāvaviruddho paccayo, khīrādīni ca dadhiādīnaṃ. Āloko cakkhuviññāṇassa kiccaviruddho, guḷādayo ca āsavādīnaṃ. Cakkhurūpādayo pana cakkhuviññāṇādīnaṃ ṭhānāviruddhā paccayā. Purimajavanādayo pacchimajavanādīnaṃ sabhāvāviruddhā kiccāviruddhā ca.

Yathā ca viruddhāviruddhā paccayā siddhā, evaṃ sadisāsadisāpi. Sadisameva hi utuāhārasaṅkhātaṃ rūpaṃ rūpassa paccayo, sālibījādīni ca sāliphalādīnaṃ. Asadisampi rūpaṃ arūpassa, arūpañca rūpassa paccayo hoti, golomāviloma-visāṇa-dadhitilapiṭṭhādīni ca dubbā-sarabhūtiṇakādīnaṃ. Yesañca dhammānaṃ te viruddhāviruddhasadisāsadisapaccayā, na te dhammā tesaṃ dhammānaṃ vipākā eva.

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalā, sabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena, sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā. So cassā paccayabhāvo ''yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātaṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhatī''tiādinā nayena vutto eva.

619. Apica ayaṃ aññopi pariyāyo –

Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānañca lakkhaṇe;
Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

Abhisaṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato;
Avijjā paccayo tesaṃ, tividhānampayaṃ tatoti.

Kathaṃ pana yo etesu vimuyhati, so tividhepete saṅkhāre karotīti ce. **Cutiyā** tāva vimūḷho ''sabbattha khandhānaṃ bhedo maraṇa''nti cutiṃ agaṇhanto ''satto marati, sattassa dehantarasaṅkamana''ntiādīni vikappeti.

Upapāte vimūḷho ''sabbattha khandhānaṃ pātubhāvo jātī''ti upapātaṃ agaṇhanto ''satto upapajjati, sattassa navasarīrapātubhāvo''tiādīni vikappeti.

Saṃsāre vimūḷho yo esa,

''Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī''ti. –

Evaṃ vaṇṇito **saṃsāro,** taṃ evaṃ agaṇhanto ''ayaṃ satto asmā lokā paraṃ lokaṃ gacchati, parasmā lokā imaṃ lokaṃ āgacchatī''tiādīni vikappeti.

Saṅkhārānaṃ lakkhaṇe vimūḷho saṅkhārānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇañca agaṇhanto saṅkhāre attato attaniyato dhuvato sukhato subhato vikappeti.

Paṭiccasamuppannadhammesu vimūḷho avijjādīhi saṅkhārādīnaṃ pavattiṃ agaṇhanto ''attā jānāti vā na jānāti vā, so eva karoti ca kāreti ca. So paṭisandhiyaṃ upapajjati, tassa aṇuissarādayo kalalādibhāvena sarīraṃ saṇṭhapento indriyāni sampādenti. So indriyasampanno phusati, vediyati, taṇhīyati, upādiyati, ghaṭiyati. So puna bhavantare bhavatī''ti vā, ''sabbe sattā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā''ti (dī. ni. 1.168) vā vikappeti.

So avijjāya andhīkato evaṃ vikappento yathā nāma andho pathaviyaṃ vicaranto maggampi amaggampi thalampi ninnampi samampi visamampi paṭipajjati, evaṃ puññampi apuññampi āneñjābhisaṅkhārampi abhisaṅkharotīti.

Tenetaṃ vuccati –

''Yathāpi nāma jaccandho, naro apariṇāyako;
Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi ekadā.

''Saṃsāre saṃsaraṃ bālo, tathā apariṇāyako;
Karoti ekadā puññaṃ, apuññamapi ekadā.

''Yadā ca ñatvā so dhammaṃ, saccāni abhisamessati;
Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatī''ti.

Ayaṃ ''avijjāpaccayā saṅkhārā''ti padasmiṃ vitthārakathā.

Saṅkhārapaccayāviññāṇapadavitthārakathā

620. Saṅkhārapaccayā viññāṇapade – **viññāṇa**nti cakkhuviññāṇādi chabbidhaṃ. Tattha cakkhuviññāṇaṃ kusalavipākaṃ akusalavipākanti duvidhaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇāni. Manoviññāṇaṃ kusalākusalavipākā dve manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha sahetukāni kāmāvacaravipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti bāvīsatividhaṃ hoti. Iti imehi chahi viññāṇehi sabbānipi bāttiṃsa lokiyavipākaviññāṇāni saṅgahitāni honti. Lokuttarāni pana vaṭṭakathāya na yujjantīti na gahitāni.

Tattha siyā ''kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ idaṃ vuttappakāraṃ viññāṇaṃ saṅkhārapaccayā hotī''ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākaṃ hetaṃ, vipākañca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuṃ, na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotīti.

Katarasaṅkhārapaccayā kataraṃ viññāṇanti ce. **Kāmāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā** tāva kusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, manoviññāṇe ekā manodhātu, dve manoviññāṇadhātuyo, aṭṭha kāmāvacaramahāvipākānīti soḷasa. Yathāha –

> ''Kāmāvacarassa kusalassa kammassa kaṭattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti… sota… ghāna… jivhā… kāyaviññāṇaṃ … vipākā manodhātu uppannā hoti. Somanassasahagatā manoviññāṇadhātu uppannā hoti. Upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu uppannā hoti. Somanassasahagatā ñāṇasampayuttā. Somanassasahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena. Somanassasahagatā ñāṇavippayuttā. Somanassasahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārena. Upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā. Upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena. Upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā. Upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārenā''ti (dha. sa. 431, 498).

Rūpāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā pana pañca rūpāvacaravipākāni. Yathāha –

> ''Tasseva rūpāvacarassa kusalassa kammassa kaṭattā upacitattā vipākaṃ vivicceva kāmehi paṭhamaṃ jhānaṃ…pe… pañcamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī''ti (dha. sa. 499). Evaṃ puññābhisaṅkhārapaccayā ekavīsatividhaṃ viññāṇaṃ hoti.

Apuññābhisaṅkhārapaccayā pana akusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, ekā manodhātu, ekā manoviññāṇadhātūti evaṃ sattavidhaṃ viññāṇaṃ hoti. Yathāha –

> ‘‘Akusalassa kammassa kaṭattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti… sota… ghāna… jivhā… kāyaviññāṇaṃ… vipākā manodhātu vipākā manoviññāṇadhātu uppannā hotī’’ti (dha. sa. 556).

Āneñjābhisaṅkhārapaccayā pana cattāri arūpavipākānīti evaṃ catubbidhaṃ viññāṇaṃ hoti. Yathāha –

> ‘‘Tasseva arūpāvacarassa kusalassa kammassa kaṭattā upacitattā vipākaṃ sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ākāsānañcāyatanasaññāsahagataṃ…pe… viññāṇañcā…pe… ākiñcaññā…pe… nevasaññānāsaññāyatanasahagataṃ sukhassa ca dukkhassa ca pahānā catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (dha. sa. 501).

621. Evaṃ yaṃ saṅkhārapaccayā yaṃ viññāṇaṃ hoti, taṃ ñatvā idānissa evaṃ pavatti veditabbā – sabbameva hi idaṃ pavattipaṭisandhivasena dvedhā pavattati. Tattha dve pañcaviññāṇāni, dve manodhātuyo, somanassasahagatā ahetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyaññeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Kathaṃ? Kusalavipākāni tāva cakkhuviññāṇādīni pañca kusalavipākena akusalavipākena vā nibbattassa yathākkamaṃ paripākaṃ upagatindriyassa cakkhādīnaṃ āpāthagataṃ iṭṭhaṃ iṭṭhamajjhattaṃ vā rūpādiārammaṇaṃ ārabbha cakkhādipasādaṃ nissāya dassanasavanaghāyanasāyanaphusanakiccaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tathā akusalavipākāni pañca. Kevalañhi tesaṃ aniṭṭhaṃ aniṭṭhamajjhattaṃ vā ārammaṇaṃ hoti. Ayameva viseso. Dasapi cetāni niyatadvārārammaṇavatthuṭṭhānāni niyatakiccāneva ca bhavanti.

Tato kusalavipākānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ anantarā kusalavipākā manodhātu tesaṃyeva ārammaṇaṃ ārabbha hadayavatthuṃ nissāya sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā pavattati. Tathā akusalavipākānaṃ anantarā akusalavipākā. Idañca pana dvayaṃ aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthuṭṭhānaṃ niyatakiccañca hoti.

Somanassasahagatā pana ahetukamanoviññāṇadhātu kusalavipākamanodhātuyā anantarā tassā eva ārammaṇaṃ ārabbha hadayavatthuṃ nissāya santīraṇakiccaṃ sādhayamānā chasu dvāresu balavārammaṇe kāmāvacarasattānaṃ yebhuyyena lobhasampayuttajavanāvasāne bhavaṅgavīthiṃ pacchinditvā javanena gahitārammaṇe tadārammaṇavasena ca sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā pavattatīti majjhimaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ pana tadārammaṇe dve cittavārā āgatā. Idaṃ pana cittaṃ tadārammaṇanti ca piṭṭhibhavaṅganti cāti dve nāmāni labhati. Aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthukaṃ aniyataṭṭhānakiccañca hotīti. Evaṃ tāva terasa pañcavokārabhave pavattiyaññeva pavattantīti veditabbāni.

Sesesu ekūnavīsatiyā na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati. Pavattiyaṃ pana kusalākusalavipākā tāva dve ahetukamanoviññāṇadhātuyo pañcadvāre kusalākusalavipākamanodhātūnaṃ anantarā santīraṇakiccaṃ, chasu dvāresu pubbe vuttanayeneva tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti cattāri kiccāni sādhayamānā niyatavatthukā aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccā hutvā pavattanti.

Aṭṭha kāmāvacarasahetukacittāni vuttanayeneva chasu dvāresu tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti tīṇi kiccāni sādhayamānāni niyatavatthukāni aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccāni hutvā pavattanti.

Pañca rūpāvacarāni cattāri ca āruppāni attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti kiccadvayaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tesu rūpāvacarāni niyatavatthārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni, itarāni niyatavatthukāni niyatārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni hutvā pavattantīti evaṃ tāva bāttiṃsavidhampi viññāṇaṃ pavattiyaṃ saṅkhārapaccayā pavattati. Tatrāssa te te saṅkhārā kammapaccayena ca upanissayapaccayena ca paccayā honti.

622. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘sesesu ekūnavīsatiyā na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattatī’’ti, taṃ atisaṃkhittattā dubbijānaṃ. Tenassa vitthāranayadassanatthaṃ vuccati – kati paṭisandhiyo, kati paṭisandhicittāni, kena kattha paṭisandhi hoti, kiṃ paṭisandhiyā ārammaṇanti?

Asaññapaṭisandhiyā saddhiṃ vīsati paṭisandhiyo. Vuttappakārāneva ekūnavīsati paṭisandhicittāni. Tattha akusalavipākāya ahetukamanoviññāṇadhātuyā apāyesu paṭisandhi hoti. Kusalavipākāya manussaloke jaccandhajātibadhirajātiummattakajātieḷamūganapuṃsakādīnaṃ. Aṭṭhahi sahetukakāmāvacaravipākehi kāmāvacaradevesu ceva manussesu ca puññavantānaṃ paṭisandhi hoti. Pañcahi rūpāvacaravipākehi rūpībrahmaloke. Catūhi arūpāvacaravipākehi arūpaloketi. Yena ca yattha paṭisandhi hoti, sā eva tassa anurūpā paṭisandhi nāma. Saṅkhepato pana paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti atītaṃ paccuppannaṃ navattabbañca. Asaññā paṭisandhi anārammaṇāti.

Tattha viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanapaṭisandhīnaṃ atītameva ārammaṇaṃ. Dasannaṃ kāmāvacarānaṃ atītaṃ vā paccuppannaṃ vā. Sesānaṃ navattabbameva. Evaṃ tīsu ārammaṇesu pavattamānā pana paṭisandhi yasmā atītārammaṇassa vā navattabbārammaṇassa vā cuticittassa anantarameva pavattati. Paccuppannārammaṇaṃ pana cuticittaṃ nāma natthi. Tasmā dvīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya cutiyā anantarā tīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya paṭisandhiyā sugatiduggativasena pavattanākāro veditabbo.

623. Seyyathidaṃ – kāmāvacarasugatiyaṃ tāva ṭhitassa pāpakammino puggalassa ‘‘tānissa tasmiṃ samaye olambantī’’tiādivacanato (ma. ni. 3.248) maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ pāpakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Taṃ ārabbha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittaṃ uppajjati. Tasmiṃ niruddhe tadeva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabbha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ duggatipariyāpannaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye vuttappakārakammavasena narakādīsu aggijālavaṇṇādikaṃ duggatinimittaṃ manodvāre āpāthamāgacchati, tassa dvikkhattuṃ bhavaṅge uppajjitvā niruddhe taṃ ārammaṇaṃ ārabbha ekaṃ āvajjanaṃ, maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇānīti tīṇi vīthicittāni uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā ekādasa cittakkhaṇā atītā honti. Athassa avasesapañcacittakkhaṇāyuke tasmiññeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye pañcannaṃ dvārānaṃ aññatarasmiṃ rāgādihetubhūtaṃ hīnamārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Tassa yathākkamena uppanne voṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā ca dve bhavaṅgāni, āvajjanaṃ, dassanaṃ, sampaṭicchanaṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhabbanaṃ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṃ cuticittanti pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesaekacittakkhaṇāyuke tasmiññeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Esa tāva atītārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya duggatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

624. Duggatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammassa vuttanayeneva taṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchatīti kaṇhapakkhe sukkapakkhaṃ ṭhapetvā sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya sugatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

625. Sugatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammassa ‘‘tānissa tasmiṃ samaye olambantī’’tiādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Tañca kho upacitakāmāvacarānavajjakammasseva. Upacitamahaggatakammassa pana kammanimittameva āpāthamāgacchati. Taṃ ārabbha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittaṃ uppajjati. Tasmiṃ niruddhe tameva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabbha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ sugatipariyāpannaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā vā navattabbārammaṇā vā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye kāmāvacaraanavajjakammavasena manussaloke mātukucchivaṇṇasaṅkhātaṃ vā devaloke uyyānavimānakapparukkhādivaṇṇasaṅkhātaṃ vā sugatinimittaṃ manodvāre āpāthamāgacchati, tassa duggatinimitte dassitānukkameneva cuticittānantaraṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye ñātakā ‘‘ayaṃ tāta tavatthāya buddhapūjā karīyati cittaṃ pasādehī’’ti vatvā pupphadāmapaṭākādivasena rūpārammaṇaṃ vā, dhammassavanatūriyapūjādivasena saddārammaṇaṃ vā, dhūmavāsagandhādivasena gandhārammaṇaṃ vā, ‘‘idaṃ tāta sāyassu tavatthāya dātabbadeyyadhamma’’nti vatvā madhuphāṇitādivasena rasārammaṇaṃ vā, ‘‘idaṃ tāta phusassu tavatthāya dātabbadeyyadhamma’’nti vatvā cīnapaṭṭasomārapaṭṭādivasena phoṭṭhabbārammaṇaṃ vā pañcadvāre upasaṃharanti, tassa tasmiṃ āpāthagate rūpādiārammaṇe yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ, tadavasāne tasmiññeva ekacittakkhaṇaṭṭhitike ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

626. Aparassa pana pathavīkasiṇajjhānādivasena paṭiladdhamahaggatassa sugatiyaṃ ṭhitassa maraṇasamaye kāmāvacarakusalakamma-kammanimitta-gatinimittānaṃ vā aññataraṃ, pathavīkasiṇādikaṃ vā nimittaṃ, mahaggatacittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati, cakkhusotānaṃ vā aññatarasmiṃ kusaluppattihetubhūtaṃ paṇītamārammaṇaṃ āpāthamāgacchati, tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni uppajjanti. Mahaggatagatikānaṃ pana tadārammaṇaṃ natthi, tasmā javanānantaraṃyeva bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ uppajjati. Tassāvasāne kāmāvacaramahaggatasugatīnaṃ aññatarasugatipariyāpannaṃ yathūpaṭṭhitesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ navattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannanavattabbārammaṇānaṃ aññatarārammaṇā paṭisandhi.

Etenānusārena āruppacutiyāpi anantarā paṭisandhi veditabbā. Ayaṃ atītanavattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītanavattabbapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāro.

627. Duggatiyaṃ ṭhitassa pana pāpakammino vuttanayeneva taṃ kammaṃ kammanimittaṃ gatinimittaṃ vā manodvāre. Pañcadvāre vā pana akusaluppatti hetubhūtaṃ ārammaṇaṃ āpāthamāgacchati, athassa yathākkamena cuticittāvasāne duggatipariyāpannaṃ tesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāroti. Ettāvatā ekūnavīsatividhassāpi viññāṇassa paṭisandhivasena pavatti dīpitā hoti.

628. Tayidaṃ sabbampi evaṃ,

Pavattamānaṃ sandhimhi, dvedhā kammena vattati;
Missādīhi ca bhedehi, bhedassa duvidhādiko.

Idañhi ekūnavīsatividhampi vipākaviññāṇaṃ paṭisandhimhi pavattamānā dvedhā kammena vattati. Yathāsakañhi ekassa janakakammaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘kusalākusalaṃ kammaṃ vipākassa upanissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.423). Evaṃ vattamānassa panassa missādīhi bhedehi duvidhādikopi bhedo veditabbo.

Seyyathidaṃ – idañhi paṭisandhivasena ekadhā pavattamānampi rūpena saha missāmissabhedato duvidhaṃ. Kāmarūpārūpabhavabhedato tividhaṃ. Aṇḍajajalābuja-saṃsedaja-opapātikayonivasena catubbidhaṃ. Gativasena pañcavidhaṃ. Viññāṇaṭṭhitivasena sattavidhaṃ. Sattāvāsavasena aṭṭhavidhaṃ hoti.

629. Tattha,

Missaṃ dvidhā bhāvabhedā, sabhāvaṃ tattha ca dvidhā;
Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā saha.

Missaṃ dvidhā bhāvabhedāti yaṃ hetaṃ ettha aññatra arūpabhavā rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ uppajjati, taṃ rūpabhave itthindriyapurisindriyasaṅkhātena bhāvena vinā uppattito. Kāmabhave aññatra jātipaṇḍakapaṭisandhiyā bhāvena saha uppattito sa-bhāvaṃ, a-bhāvanti duvidhaṃ hoti.

Sabhāvaṃ tattha ca dvidhāti tatthāpi ca yaṃ sa-bhāvaṃ, taṃ itthipurisabhāvānaṃ aññatarena saha uppattito duvidhameva hoti.

Dve vā tayo vā dasakā omato ādinā sahati yaṃ hetamettha ‘‘missaṃ amissa’’nti duke ādibhūtaṃ rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ, tena saha vatthukāyadasakavasena dve vā, vatthukāyabhāvadasakavasena tayo vā dasakā omato uppajjanti, natthi ito paraṃ rūpaparihānīti. Taṃ panetaṃ evaṃ omakaparimāṇaṃ uppajjamānaṃ aṇḍajajalābujanāmikāsu dvīsu yonīsu jātiuṇṇāya ekena aṃsunā uddhaṭasappimaṇḍappamāṇaṃ kalalanti laddhasaṅkhaṃ hutvā uppajjati. Tattha yonīnaṃ gativasena sambhavabhedo veditabbo.

630. Etāsu hi,

Niraye bhummavajjesu, devesu ca na yoniyo;
Tisso purimikā honti, catassopi gatittaye.

Tattha **devesu cā**ti casaddena yathā niraye ca bhummavajjesu ca devesu, evaṃ nijjhāmataṇhikapetesu ca purimikā tisso yoniyo na santīti veditabbā. Opapātikā eva hi te honti. Sese pana tiracchānapettivisayamanussasaṅkhāte gatittaye pubbe vajjitabhummadevesu ca catassopi yoniyo honti. Tattha,

Tiṃsa nava ceva rūpīsu, sattati ukkaṃsatotha rūpāni;
Saṃsedupapātayonisu, atha vā avakaṃsato tiṃsa.

Rūpībrahmesu tāva opapātikayonikesu cakkhusotavatthudasakānaṃ jīvitanavakassa cāti catunnaṃ kalāpānaṃ vasena tiṃsa ca nava ca paṭisandhiviññāṇena saha rūpāni uppajjanti. Rūpī brahme pana ṭhapetvā aññesu saṃsedajaopapātikayonikesu ukkaṃsato cakkhusotaghānajivhākāyavatthubhāvadasakānaṃ vasena sattati, tāni ca niccaṃ devesu. Tattha vaṇṇo gandho raso ojā catasso cāpi dhātuyo cakkhupasādo jīvitanti ayaṃ dasarūpaparimāṇo rūpapuñjo cakkhudasako nāma. Evaṃ sesā veditabbā. Avakaṃsato pana jaccandhabadhiraaghānakanapuṃsakassa jivhākāyavatthudasakānaṃ vasena tiṃsa rūpāni uppajjanti. Ukkaṃsāvakaṃsānaṃ pana antare anurūpato vikappo veditabbo.

631. Evaṃ viditvā puna,

Khandhārammaṇagatihetu-vedanāpītivitakkavicārehi;
Bhedābhedaviseso, cutisandhīnaṃ pariññeyyo.

Yā hesā missāmissato duvidhā paṭisandhi, yā cassā atītānantarā cuti, tāsaṃ imehi khandhādīhi bhedābhedaviseso ñātabboti attho.

Kathaṃ? Kadāci hi catukkhandhāya āruppacutiyā anantarā catukkhandhāva ārammaṇatopi abhinnā paṭisandhi hoti. Kadāci amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggataajjhattārammaṇā. Ayaṃ tāva arūpabhūmīsuyeva nayo. Kadāci pana catukkhandhāya arūpacutiyā anantarā pañcakkhandhā kāmāvacarapaṭisandhi. Kadāci pañcakkhandhāya kāmāvacaracutiyā rūpāvacaracutiyā vā anantarā catukkhandhā arūpapaṭisandhi. Evaṃ atītārammaṇāya cutiyā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Ekaccasugaticutiyā ekaccaduggatipaṭisandhi. Ahetukacutiyā sahetukapaṭisandhi. Duhetukacutiyā tihetukapaṭisandhi. Upekkhāsahagatacutiyā somanassasahagatapaṭisandhi. Appītikacutiyā sappītikapaṭisandhi. Avitakkacutiyā savitakkapaṭisandhi. Avicāracutiyā savicārapaṭisandhi. Avitakkāvicāracutiyā savitakkasavicārapaṭisandhīti tassa tassa viparītato ca yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

632. Laddhapaccayamiti dhammamattametaṃ bhavantaramupeti;
Nāssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

Iti hetaṃ laddhapaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ bhavantaramupetīti vuccati, na satto, na jīvo. Tassa ca nāpi atītabhavato idha saṅkanti atthi. Nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Tayidaṃ pākaṭena manussacutipaṭisandhikkamena pakāsayissāma.

Atītabhavasmiṃ hi sarasena upakkamena vā samāsannamaraṇassa asayhānaṃ sabbaṅgapaccaṅgasandhibandhanacchedakānaṃ māraṇantikavedanāsatthānaṃ sannipātaṃ asahantassa ātape pakkhittaharitatālapaṇṇamiva kamena upasussamāne sarīre niruddhesu cakkhādīsu indriyesu hadayavatthumatte patiṭṭhitesu kāyindriyamanindriyajīvitindriyesu taṅkhaṇāvasesahadayavatthusannissitaṃ viññāṇaṃ garukasamāsevitāsannapubbakatānaṃ aññataraṃ laddhāvasesapaccayasaṅkhārasaṅkhātaṃ kammaṃ, tadupaṭṭhāpitaṃ vā kammanimittagatinimittasaṅkhātaṃ visayaṃ ārabbha pavattati. Tadevaṃ pavattamānaṃ taṇhāvijjānaṃ appahīnattā avijjāpaṭicchāditādīnave tasmiṃ visaye taṇhā nāmeti, sahajātasaṅkhārā khipanti. Taṃ santativasena taṇhāya nāmiyamānaṃ saṅkhārehi khippamānaṃ orimatīrarukkhavinibaddharajjumālambitvā mātikātikkamako viya purimañca nissayaṃ jahati, aparañca kammasamuṭṭhāpitaṃ nissayaṃ assādayamānaṃ vā anassādayamānaṃ vā ārammaṇādīhiyeva paccayehi pavattatīti.

Ettha ca purimaṃ cavanato cuti. Pacchimaṃ bhavantarādipaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati. Tadetaṃ nāpi purimabhavā idhāgataṃ, nāpi tato kammasaṅkhāranativisayādihetuṃ vinā pātubhūtanti veditabbaṃ.

633. Siyuṃ nidassanānettha, paṭighosādikā atha;
Santānabandhato natthi, ekatā nāpi nānatā.

Ettha cetassa viññāṇassa purimabhavato idha anāgamane, atītabhavapariyāpannahetūti ca uppāde paṭighosa-padīpa-muddā-paṭibimbappakārā dhammā nidassanāni siyuṃ. Yathā hi paṭighosa-padīpa-muddā-chāyā saddādihetukā honti aññatra agantvā evamevaṃ idaṃ cittaṃ.

Ettha ca **santānabandhato natthi ekatā nāpi nānatā**. Yadi hi santānabandhe sati ekantamekatā bhaveyya, na khīrato dadhi sambhūtaṃ siyā. Athāpi ekantanānatā bhaveyya, na khīrassādhīno dadhi siyā. Esa nayo sabbahetuhetusamuppannesu. Evañca sati sabbalokavohāralopo siyā, so ca aniṭṭho. Tasmā ettha na ekantamekatā vā nānatā vā upagantabbāti.

634. Etthāha – nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmiṃ manussattabhāve khandhā, tesaṃ niruddhattā, phalapaccayassa ca kammassa tattha agamanato aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā, upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā, tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti. Tatridaṃ vuccati –

Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ, nāññassa na ca aññato;
Bījānaṃ abhisaṅkhāro, etassatthassa sādhako.

Ekasantānasmiṃ hi phalaṃ uppajjamānaṃ tattha ekantaekattanānattānaṃ paṭisiddhattā aññassāti vā aññatoti vā na hoti. Etassa ca panatthassa bījānaṃ abhisaṅkhāro sādhako. Ambabījādīnaṃ hi abhisaṅkhāresu katesu tassa bījassa santāne laddhapaccayo kālantare phalaviseso uppajjamāno na aññabījānaṃ, nāpi aññābhisaṅkhārapaccayā uppajjati, na ca tāni bījāni, te abhisaṅkhārā vā phalaṭṭhānaṃ pāpuṇanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Vijjāsipposadhādīhi cāpi bālasarīre upayuttehi kālantare vuḍḍhasarīrādīsu phaladehi ayamattho veditabbo.

Yampi vuttaṃ ‘‘upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā’’ti, tattha,

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti;
Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammuti.

Yathā hi rukkhasaṅkhātānaṃ dhammānaṃ ekadesabhūtassa rukkhaphalassa uppattiyā eva rukkho phalatīti vā phalitoti vā vuccati, tathā devamanussasaṅkhātānaṃ khandhānaṃ ekadesabhūtassa upabhogasaṅkhātassa sukhadukkhaphalassa uppādeneva devo, manusso vā upabhuñjatīti vā, sukhito, dukkhitoti vā vuccati. Tasmā na ettha aññena upabhuñjakena nāma koci attho atthīti.

635. Yopi vadeyya ‘‘evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyuṃ, avijjamānā vā, yadi ca vijjamānā pavattikkhaṇeyeva nesaṃ vipākena bhavitabbaṃ, atha avijjamānā pavattito pubbe pacchā ca niccaṃ phalāvahā siyu’’nti, so evaṃ vattabbo –

Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā;
Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanaṃ.

Katattāyeva hi saṅkhārā attano phalassa paccayā honti, na vijjamānattā, avijjamānattā vā. Yathāha – ‘‘kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hotī’’tiādi (dha. sa. 431). Yathārahassa ca attano phalassa paccayā hutvā na puna phalāvahā honti vipākattā. Etassa catthassa vibhāvane idaṃ pāṭibhogādikaṃ nidassanaṃ veditabbaṃ. Yathā hi loke yo kassaci atthassa niyyātanatthaṃ pāṭibhogo hoti, bhaṇḍaṃ vā kiṇāti, iṇaṃ vā gaṇhāti, tassa taṃ kiriyākaraṇamattameva tadatthaniyyātanādimhi paccayo hoti, na kiriyāya vijjamānattaṃ, avijjamānattaṃ vā, na ca tadatthaniyyātanādito parampi dhārakova hoti. Kasmā? Niyyātanādīnaṃ katattā. Evaṃ katattāva saṅkhārāpi attano phalassa paccayā honti, na ca yathārahaṃ phaladānato parampi phalāvahā hontīti. Ettāvatā missāmissavasena dvedhāpi vattamānassa paṭisandhiviññāṇassa saṅkhārapaccayā pavatti dīpitā hoti.

636. Idāni sabbesveva tesu bāttiṃsavipākaviññāṇesu sammohavighātatthaṃ,

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu;
Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesañca paccayā.

Tattha tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava sattāvāsāti ete **bhavādayo** nāma. Etesu bhavādīsu paṭisandhiyaṃ pavatte ca ete yesaṃ vipākaviññāṇānaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbāti attho.

Tattha puññābhisaṅkhāre tāva kāmāvacaraaṭṭhacetanābhedo puññābhisaṅkhāro avisesena kāmabhave sugatiyaṃ navannaṃ vipākaviññāṇānaṃ paṭisandhiyaṃ nānakkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvedhā paccayo. Rūpāvacarapañcakusalacetanābhedo puññābhisaṅkhāro rūpabhave paṭisandhiyaṃ eva pañcannaṃ.

Vuttappabhedakāmāvacaro pana kāmabhave sugatiyaṃ upekkhāsahagatāhetumanoviññāṇadhātuvajjānaṃ sattannaṃ parittavipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva dvedhā paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva rūpabhave pañcannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Kāmabhave pana duggatiyaṃ aṭṭhannampi parittavipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Tattha niraye mahāmoggallānattherassa narakacārikādīsu iṭṭhārammaṇasamāyoge so paccayo hoti, tiracchānesu pana petamahiddhikesu ca iṭṭhārammaṇaṃ labbhatiyeva.

Sveva kāmabhave sugatiyaṃ soḷasannampi kusalavipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca. Avisesena pana puññābhisaṅkhāro rūpabhave dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca.

Dvādasākusalacetanābhedo apuññābhisaṅkhāro kāmabhave duggatiyaṃ ekassa viññāṇassa tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Channaṃ pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sattannampi akusalavipākaviññāṇānaṃ pavatte ca paṭisandhiyañca.

Kāmabhave pana sugatiyaṃ tesaṃyeva sattannaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Rūpabhave catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. So ca kho kāmāvacare aniṭṭharūpadassanasaddasavanavasena, brahmaloke pana aniṭṭharūpādayo nāma natthi. Tathā kāmāvacaradevalokepi.

Āneñjābhisaṅkhāro arūpabhave catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca.

Evaṃ tāva bhavesu paṭisandhipavattīnaṃ vasena ete saṅkhārā yesaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbā. Eteneva nayena yoniādīsupi veditabbā.

637. Tatridaṃ ādito paṭṭhāya mukhamattapakāsanaṃ – imesu hi saṅkhāresu yasmā puññābhisaṅkhāro tāva dvīsu bhavesu paṭisandhiṃ datvā sabbamattano vipākaṃ janeti. Tathā aṇḍajādīsu catūsu yonīsu, devamanussasaṅkhātāsu dvīsu gatīsu, nānattakāyanānattasaññīnānattakāyaekattasaññī-ekattakāyanānattasaññī-ekattakāyaekattasaññīsaṅkhātāsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu. Asaññasattāvāse panesa rūpamattamevābhisaṅkharotīti catūsuyeva sattāvāsesu ca paṭisandhiṃ datvā sabbamattano vipākaṃ janeti. Tasmā esa etesu dvīsu bhavesu, catūsu yonīsu, dvīsu gatīsu, catūsu viññāṇaṭṭhitīsu, catūsu sattāvāsesu ca ekavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti yathāsambhavaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Apuññābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃyeva kāmabhave catūsu yonīsu, avasesāsu tīsu gatīsu, nānattakāyaekattasaññīsaṅkhātāya ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, tādiseyeva ca ekasmiṃ sattāvāse paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃ bhave, catūsu yonīsu, tīsu gatīsu, ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, ekamhi ca sattāvāse sattannaṃ vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Āneñjābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃyeva arūpabhave, ekissā opapātikayoniyā, ekissā devagatiyā, ākāsānañcāyatanādikāsu tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, ākāsānañcāyatanādikesu ca catūsu sattāvāsesu paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃ bhave, ekissā yoniyā, ekissā gatiyā, tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, catūsu sattāvāsesu catunnaṃ viññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte cāti. Evaṃ,

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu;
Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesañca paccayāti.

Ayaṃ ‘‘saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti padasmiṃ vitthārakathā.

Viññāṇapaccayānāmarūpapadavitthārakathā

638. Viññāṇapaccayā nāmarūpapade –

Vibhāgā nāmarūpānaṃ, bhavādīsu pavattito;
Saṅgahā paccayanayā, viññātabbo vinicchayo.

Vibhāgā nāmarūpānanti ettha hi **nāma**nti ārammaṇābhimukhaṃ namanato vedanādayo tayo khandhā, **rūpa**nti cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ. Tesaṃ vibhāgo khandhaniddese vuttoyevāti. Evaṃ tāvettha vibhāgā nāmarūpānaṃ viññātabbo vinicchayo.

Bhavādīsu pavattitoti ettha ca nāmaṃ ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisesasattāvāsesu pavattati, rūpaṃ dvīsu bhavesu, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, purimāsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu, pañcasu sattāvāsesu pavattati.

Evaṃ pavattamāne ca etasmiṃ nāmarūpe yasmā abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānañca paṭisandhikkhaṇe vatthukāyadasakavasena rūpato dvesantatisīsāni, tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato vīsati dhammā, tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana ekasantatisīsato nava rūpadhamme apanetvā cuddasa. Sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkhipitvā tettiṃsa, tesampi aggahitaggahaṇena santatisīsadvayato aṭṭhārasa rūpadhamme apanetvā pannarasa.

Yasmā ca opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavatthudasakānaṃ, jīvitindriyanavakassa ca vasena rūpato cattāri santatisīsāni, tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato ekūnacattālīsa dhammā, tayo ca arūpino khandhāti ete bācattālīsa dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana santatisīsattayato sattavīsati dhamme apanetvā pannarasa.

Kāmabhave pana yasmā sesaopapātikānaṃ, saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe rūpato satta santatisīsāni, tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato sattati dhammā, tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana rūpasantatisīsachakkato catupaññāsa dhamme apanetvā ekūnavīsati. Esa ukkaṃso. Avakaṃsena pana taṃtaṃrūpasantatisīsavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā saṅkhepato vitthārato ca paṭisandhiyaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpasaṅkhā veditabbā.

Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā. Asaññīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavattaututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭisandhicittaṃ pana rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tañhi yathā papāte patitapuriso parassa paccayo hotuṃ na sakkoti, evaṃ vatthudubbalatāya dubbalattā rūpaṃ samuṭṭhāpetuṃ na sakkoti. Paṭisandhicittato pana uddhaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhuti cittasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ, saddapātubhāvakāle paṭisandhikkhaṇato uddhaṃ pavattaututo ceva cittato ca saddanavakaṃ, ye pana kabaḷīkārāhārūpajīvino gabbhaseyyakasattā, tesaṃ,

‘‘Yañcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro’’ti. –

Vacanato mātarā ajjhoharitāhārena anugate sarīre, opapātikānaṃ sabbapaṭhamaṃ attano mukhagataṃ kheḷaṃ ajjhoharaṇakāle āhārasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakanti idaṃ āhārasamuṭṭhānassa suddhaṭṭhakassa, utucittasamuṭṭhānānañca ukkaṃsato dvinnaṃ navakānaṃ vasena chabbīsatividhaṃ, pubbe ekekacittakkhaṇe tikkhattuṃ uppajjamānaṃ vuttaṃ kammasamuṭṭhānañca sattatividhanti channavutividhaṃ rūpaṃ, tayo ca arūpino khandhāti samāsato navanavuti dhammā. Yasmā vā saddo aniyato kadācideva pātubhāvato, tasmā duvidhampi taṃ apanetvā ime sattanavuti dhammā yathāsambhavaṃ sabbasattānaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbaṃ. Tesaṃ hi suttānampi pamattānampi khādantānampi pivantānampi divā ca rattiñca ete viññāṇapaccayā pavattanti. Tañca nesaṃ viññāṇapaccayabhāvaṃ parato vaṇṇayissāma.

Yampanetamettha kammajarūpaṃ, taṃ bhavayonigatiṭhitisattāvāsesu sabbapaṭhamaṃ patiṭṭhahantampi tisamuṭṭhānikarūpena anupatthaddhaṃ na sakkoti saṇṭhātuṃ, nāpi tisamuṭṭhānikaṃ tena anupatthaddhaṃ. Atha kho vātabbhāhatāpi catuddisā vavatthāpitā naḷakalāpiyo viya, ūmivegabbhāhatāpi mahāsamudde katthaci laddhapatiṭṭhā bhinnavāhanikā viya ca aññamaññupatthaddhānevetāni apatamānāni saṇṭhahitvā ekampi vassaṃ dvepi vassāni…pe… vassasatampi yāva tesaṃ sattānaṃ āyukkhayo vā puññakkhayo vā, tāva pavattantīti. Evaṃ bhavādīsu pavattitopettha viññātabbo vinicchayo.

639. **Saṅgahā**ti ettha ca yaṃ āruppe pavattipaṭisandhīsu, pañcavokārabhave ca pavattiyaṃ viññāṇapaccayā nāmameva, yañca asaññesu sabbattha, pañcavokārabhave ca pavattiyaṃ viññāṇapaccayā rūpameva, yañca pañcavokārabhave sabbattha viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, taṃ sabbaṃ nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti evaṃ ekadesasarūpekasesanayena saṅgahetvā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbaṃ.

Asaññesu viññāṇābhāvā ayuttanti ce, nāyuttaṃ. Idampi,

Nāmarūpassa yaṃ hetu, viññāṇaṃ taṃ dvidhā mataṃ;
Vipākamavipākañca, yuttameva yato idaṃ.

Yañhi nāmarūpassa hetu viññāṇaṃ, taṃ vipākāvipākabhedato dvedhā mataṃ. Idañca asaññasattesu kammasamuṭṭhānattā pañcavokārabhave pavattaabhisaṅkhāraviññāṇapaccayā rūpaṃ. Tathā pañcavokāre pavattiyaṃ kusalādicittakkhaṇe kammasamuṭṭhānanti yuttameva idaṃ. Evaṃ saṅgahatopettha viññātabbo vinicchayo.

640. **Paccayanayā**ti ettha hi,

Nāmassa pākaviññāṇaṃ, navadhā hoti paccayo;
Vatthurūpassa navadhā, sesarūpassa aṭṭhadhā.

Abhisaṅkhāraviññāṇaṃ, hoti rūpassa ekadhā;
Tadaññaṃ pana viññāṇaṃ, tassa tassa yathārahaṃ.

Yañhetaṃ paṭisandhiyaṃ pavattiyaṃ vā vipākasaṅkhātaṃ nāmaṃ, tassa rūpamissassa vā amissassa vā paṭisandhikaṃ vā aññaṃ vā vipākaviññāṇaṃ sahajātaaññamaññanissayasampayuttavipākāhārindriyaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti.

Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ sahajātaaññamaññanissayavipākāhārindriyavippayuttaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Ṭhapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu navasu aññamaññapaccayaṃ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti.

Abhisaṅkhāraviññāṇaṃ pana asaññasattarūpassa vā pañcavokārabhave vā kammajassa rūpassa suttantikapariyāyato upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhuti sabbampi viññāṇaṃ tassa tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Vitthārato pana tassa paccayanaye dassiyamāne sabbāpi paṭṭhānakathā vitthāretabbā hotīti na naṃ ārabhāma.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī’’ti? Suttato yuttito ca. Sutte hi ‘‘cittānuparivattino dhammā’’tiādinā (dha. sa. dukamātikā 62) nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana,

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati;
Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo iti.

Citte hi pasanne appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni. Diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti iminā idha diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti jānitabbametaṃ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi tassa cittasamuṭṭhānasseva viññāṇapaccayatā paṭṭhāne āgatāti. Evaṃ paccayanayatopettha viññātabbo vinicchayoti.

Ayaṃ ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti padasmiṃ vitthārakathā.

Nāmarūpapaccayāsaḷāyatanapadavitthārakathā

641. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanapade –

Nāmaṃ khandhattayaṃ rūpaṃ, bhūtavatthādikaṃ mataṃ;
Katekasesaṃ taṃ tassa, tādisasseva paccayo.

Yañhetaṃ saḷāyatanasseva paccayabhūtaṃ nāmarūpaṃ, tattha nāmanti vedanādikkhandhattayaṃ, rūpaṃ pana sasantatipariyāpannaṃ niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyanti evaṃ bhūtavatthādikaṃ matanti veditabbaṃ. Taṃ pana nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti evaṃ katekasesaṃ chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti evaṃ katekasesasseva saḷāyatanassa paccayoti veditabbaṃ. Kasmā? Yasmā āruppe nāmameva paccayo, tañca chaṭṭhāyatanasseva na aññassa. ‘‘Nāmapaccayā chaṭṭhāyatana’’nti (vibha. 322) hi vibhaṅge vuttaṃ.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo’’ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanaṃ hoti, na aññathā. Sā panassa tabbhāvabhāvitā paccayanayasmiṃ yeva āvibhavissati. Tasmā,

Paṭisandhiyā pavatte vā, hoti yaṃ yassa paccayo;
Yathā ca paccayo hoti, tathā neyyaṃ vibhāvinā.

Tatrāyamatthadīpanā –

Nāmameva hi āruppe, paṭisandhipavattisu;
Paccayo sattadhā chadhā, hoti taṃ avakaṃsato.

Kathaṃ? **Paṭisandhiyaṃ** tāva avakaṃsato sahajātaaññamaññanissayasampayuttavipākaatthiavigatapaccayehi sattadhā nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti, tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi vipākaṃ vuttanayeneva paccayo hoti, itaraṃ pana avakaṃsato vuttappakāresu paccayesu vipākapaccayavajjehi chahi paccayehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti, tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Aññasmimpi bhave nāmaṃ, tatheva paṭisandhiyaṃ;
Chaṭṭhassa itaresaṃ taṃ, chahākārehi paccayo.

Āruppato hi aññasmimpi pañcavokārabhave taṃ vipākanāmaṃ hadayavatthuno sahāyaṃ hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa yathā āruppe vuttaṃ, tatheva avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Itaresaṃ pana taṃ pañcannaṃ cakkhāyatanādīnaṃ catumahābhūtasahāyaṃ hutvā sahajātanissayavipākavippayuttaatthiavigatavasena chahākārehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti, tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi tathā hoti, pākaṃ pākassa paccayo;
Apākaṃ avipākassa, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Pavattepi hi pañcavokārabhave yathā paṭisandhiyaṃ, tatheva vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa avakaṃsatova tato vipākapaccayaṃ apanetvā chadhā paccayo hoti. Vuttanayeneva panettha ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Tattheva sesapañcannaṃ, vipākaṃ paccayo bhave;
Catudhā avipākampi, evameva pakāsitaṃ.

Tattheva hi pavatte sesānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ cakkhupasādādivatthukaṃ itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayuttaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Yathā ca vipākaṃ, avipākampi evameva pakāsitaṃ. Tasmā kusalādibhedampi tesaṃ catudhā paccayo hotīti veditabbaṃ. Evaṃ tāva nāmameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca paccayo hoti, tathā veditabbaṃ.

Rūpaṃ panettha āruppe, bhave bhavati paccayo;
Na ekāyatanassāpi, pañcakkhandhabhave pana.

Rūpato sandhiyaṃ vatthu, chadhā chaṭṭhassa paccayo;
Bhūtāni catudhā honti, pañcannaṃ avisesato.

Rūpato hi paṭisandhiyaṃ vatthurūpaṃ chaṭṭhassa manāyatanassa sahajātaaññamaññanissayavippayuttaatthiavigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni avisesato paṭisandhiyaṃ pavatte ca yaṃ yaṃ āyatanaṃ uppajjati, tassa tassa vasena pañcannampi cakkhāyatanādīnaṃ sahajātanissayaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayā honti.

Tidhā jīvitametesaṃ, āhāro ca pavattiyaṃ;
Tāneva chadhā chaṭṭhassa, vatthu tasseva pañcadhā.

Etesaṃ pana cakkhādīnaṃ pañcannaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca atthi avigataindriyavasena rūpajīvitaṃ tidhā paccayo hoti. Āhāro ca atthiavigatāhāravasena tividhā paccayo hoti, so ca kho ye sattā āhārūpajīvino, tesaṃ āhārānugate kāye pavattiyaṃyeva, no paṭisandhiyaṃ. Tāni pana pañca cakkhāyatanādīni chaṭṭhassa cakkhu sotaghānajivhākāyaviññāṇasaṅkhātassa manāyatanassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chahākārehi paccayā honti pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Ṭhapetvā pana pañcaviññāṇāni tasseva avasesamanāyatanassa vatthurūpaṃ nissayapurejātavippayuttaatthiavigatavasena pañcadhā paccayo hoti pavatteyeva, no paṭisandhiyaṃ. Evaṃ rūpameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca paccayo hoti, tathā veditabbaṃ.

Nāmarūpaṃ panubhayaṃ, hoti yaṃ yassa paccayo;
Yathā ca tampi sabbattha, viññātabbaṃ vibhāvinā.

Seyyathidaṃ. Paṭisandhiyaṃ tāva pañcavokārabhave khandhattayavatthurūpasaṅkhātaṃ nāmarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa sahajātaaññamaññanissayavipākasampayuttavippayuttaatthiavigatapaccayādīhi paccayo hotīti. Idamettha mukhamattaṃ. Vuttanayānusārena pana sakkā sabbaṃ yojetunti na ettha vitthāro dassitoti.

Ayaṃ ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti padasmiṃ vitthārakathā.

Saḷāyatanapaccayāphassapadavitthārakathā

642. Saḷāyatanapaccayā phassapade –

Saḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassaādayo;
Viññāṇamiva bāttiṃsa, vitthārena bhavanti te.

Saṅkhepena hi saḷāyatanapaccayā phassoti cakkhusamphasso, sotasamphasso, ghānasamphasso, jivhāsamphasso, kāyasamphasso, manosamphassoti ime cakkhusamphassādayo cha eva phassā bhavanti. Vitthārena pana cakkhusamphassādayo pañca kusalavipākā, pañca akusalavipākāti dasa, sesā bāvīsati-lokiyavipākaviññāṇasampayuttā ca bāvīsatīti evaṃ sabbepi saṅkhārapaccayā vuttaviññāṇamiva bāttiṃsa honti.

Yaṃ panetassa bāttiṃsavidhassāpi phassassa paccayo saḷāyatanaṃ, tattha,

Chaṭṭhena saha ajjhattaṃ, cakkhādiṃ bāhirehipi;
Saḷāyatanamicchanti, chahi saddhiṃ vicakkhaṇā.

Tattha ye tāva ‘‘upādiṇṇakapavattikathā aya’’nti sakasantatipariyāpannameva paccayaṃ paccayuppannañca dīpenti, te ‘‘chaṭṭhāyatanapaccayā phasso’’ti (vibha. 322) pāḷianusārato āruppe chaṭṭhāyatanañca, aññattha sabbasaṅgahato saḷāyatanañca phassassa paccayoti ekadesasarūpekasesaṃ katvā chaṭṭhena saha ajjhattaṃ cakkhādiṃ saḷāyatananti icchanti. Tañhi chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanantveva saṅkhaṃ gacchati.

Ye pana paccayuppannameva ekasantatipariyāpannaṃ dīpenti, paccayaṃ pana bhinnasantānampi, te yaṃ yaṃ āyatanaṃ phassassa paccayo hoti, taṃ sabbampi dīpentā bāhirampi pariggahetvā tadeva chaṭṭhena saha ajjhattaṃ bāhirehipi rūpāyatanādīhi saddhiṃ saḷāyatananti icchanti. Tampi hi chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti etesaṃ ekasese kate saḷāyatanantveva saṅkhaṃ gacchati.

Etthāha – na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā, ayañca saḷāyatanapaccayā phassoti ekova vutto, so kasmāti. Tatridaṃ vissajjanaṃ – saccametaṃ, sabbehi eko, ekamhā vā sabbe na sambhonti, sambhoti pana anekehi eko. Yathā cakkhusamphasso cakkhāyatanā rūpāyatanā cakkhuviññāṇasaṅkhātā manāyatanā avasesasampayuttadhammāyatanā cāti evaṃ sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbaṃ. Tasmā eva hi,

Ekopanekāyatanappabhavo iti dīpito;
Phassoyaṃ ekavacananiddesenīdha tādinā.

Ekavacananiddesenāti saḷāyatanapaccayā phassoti iminā ekavacananiddesena anekehi āyatanehi eko phasso hotīti tādinā dīpitoti attho. Āyatanesu pana,

Chadhā pañca tato ekaṃ, navadhā bāhirāni cha;
Yathāsambhavametassa, paccayatte vibhāvaye.

Tatrāyaṃ vibhāvanā – cakkhāyatanādīni tāva pañca cakkhusamphassādibhedato pañcavidhassa phassassa nissayapurejātindriyavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayā honti. Tato paraṃ ekaṃ vipākamanāyatanaṃ anekabhedassa vipākamanosamphassassa sahajātaaññamaññanissayavipākāhāraindriyasampayuttaatthiavigatavasena navadhā paccayo hoti. Bāhiresu pana rūpāyatanaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇapurejātaatthiavigatavasena catudhā paccayo hoti. Tathā saddāyatanādīni sotasamphassādīnaṃ. Manosamphassassa pana tāni ca dhammāyatanañca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva cāti evaṃ bāhirāni cha yathāsambhavametassa paccayatte vibhāvayeti.

Ayaṃ ‘‘saḷāyatanapaccayā phasso’’ti padasmiṃ vitthārakathā.

Phassapaccayāvedanāpadavitthārakathā

643. Phassapaccayā vedanāpade –

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā;
Saḷeva tā pabhedena, ekūnanavutī matā.

Etassapi padassa vibhaṅge ‘‘cakkhusamphassajā vedanā. Sota… ghāna… jivhā… kāya… manosamphassajā vedanā’’ti (vibha. 231) evaṃ dvārato saḷeva vedanā vuttā, tā pana pabhedena ekūnanavutiyā cittehi sampayuttattā ekūnanavuti matā.

Vedanāsu panetāsu, idha bāttiṃsa vedanā;
Vipākacittayuttāva, adhippetāti bhāsitā.

Aṭṭhadhā tattha pañcannaṃ, pañcadvāramhi paccayo;
Sesānaṃ ekadhā phasso, manodvārepi so tathā.

Tattha hi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso sahajātaaññamaññanissayavipākaāhārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmiṃ dvāre sampaṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ so cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti.

Manodvārepi so tathāti manodvārepi hi tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ so sahajātamanosamphassasaṅkhāto phasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti, paṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattānaṃ tebhūmakavipākavedanānampi. Yā pana tā manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsaṃ manodvārāvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hotīti.

Ayaṃ ‘‘phassapaccayā vedanā’’ti padasmiṃ vitthārakathā.

Vedanāpaccayātaṇhāpadavitthārakathā

644. Vedanāpaccayā taṇhāpade –

Rūpataṇhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā;
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Imasmiṃ hi pade seṭṭhiputto brāhmaṇaputtoti pitito nāmavasena putto viya ‘‘rūpataṇhā. Sadda… gandha… rasa… phoṭṭhabba… dhammataṇhā’’ti (vibha. 232) ārammaṇato nāmavasena vibhaṅge cha taṇhā dīpitā.

Tāsu pana taṇhāsu ekekā taṇhā pavattiākārato kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhāti evaṃ tividhā matā. Rūpataṇhāyeva hi yadā cakkhussa āpāthamāgataṃ rūpārammaṇaṃ kāmassādavasena assādayamānā pavattati, tadā **kāmataṇhā** nāma hoti. Yadā tadevārammaṇaṃ ‘‘dhuvaṃ sassata’’nti pavattāya sassatadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā **bhavataṇhā** nāma hoti. Sassatadiṭṭhisahagato hi rāgo bhavataṇhāti vuccati. Yadā pana tadevārammaṇaṃ ‘‘ucchijjati vinassatī’’ti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā **vibhavataṇhā** nāma hoti. Ucchedadiṭṭhisahagato hi rāgo vibhavataṇhāti vuccati. Esa nayo saddataṇhādīsupīti. Etā aṭṭhārasa taṇhā honti.

Tā ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhā aṭṭhārasāti chattiṃsa. Iti atītā chattiṃsa, anāgatā chattiṃsa, paccuppannā chattiṃsāti aṭṭhasataṃ taṇhā honti. Tā puna saṅkheppamānā rūpādiārammaṇavasena cha, kāmataṇhādivasena vā tissova taṇhā hontīti veditabbā.

Yasmā panime sattā puttaṃ assādetvā putte mamattena dhātiyā viya rūpādiārammaṇavasena uppajjamānaṃ vedanaṃ assādetvā vedanāya mamattena rūpādiārammaṇadāyakānaṃ cittakāra-gandhabba-gandhika-sūda-tantavāyarasāyanavidhāyakavejjādīnaṃ mahāsakkāraṃ karonti. Tasmā sabbāpesā vedanāpaccayā taṇhā hotīti veditabbā.

Yasmā cettha adhippetā, vipākasukhavedanā;
Ekāva ekadhāvesā, tasmā taṇhāya paccayo.

Ekadhāti upanissayapaccayeneva paccayo hoti. Yasmā vā,

Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiyyopi icchati;
Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā.

Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā;
Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā mahesinā.

Vedanāpaccayā cāpi, yasmā nānusayaṃ vinā;
Hoti tasmā na sā hoti, brāhmaṇassa vusīmatoti.

Ayaṃ ‘‘vedanāpaccayā taṇhā’’ti padasmiṃ vitthārakathā.

Taṇhāpaccayāupādānapadavitthārakathā

645. Taṇhāpaccayā upādānapade –

Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato;
Dhammasaṅkhepavitthārā, kamato ca vibhāvaye.

Tatrāyaṃ vibhāvanā – kāmupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ, sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānanti imāni tāvettha cattāri upādānāni. Tesaṃ ayaṃ **atthavibhāgo** – vatthusaṅkhātaṃ kāmaṃ upādiyatīti **kāmupādānaṃ,** kāmo ca so upādānañcātipi kāmupādānaṃ. **Upādāna**nti daḷhaggahaṇaṃ. Daḷhattho hettha upasaddo upāyāsaupakaṭṭhādīsu viya. Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭhiṃ upādiyatīti vā diṭṭhupādānaṃ. ‘‘Sassato attā ca loko cā’’tiādīsu (dī. ni. 1.31) hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi upādiyati. Tathā sīlabbataṃ upādiyatīti **sīlabbatupādānaṃ**. Sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi sīlabbatupādānaṃ. Gosīlagovatādīni hi ‘‘evaṃ suddhī’’ti abhinivesato sayameva upādānāni. Tathā vadanti etenāti vādo. Upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kiṃ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānaṃ. Ayaṃ tāva tesaṃ atthavibhāgo.

Dhammasaṅkhepavitthāre pana kāmupādānaṃ tāva ‘‘tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ, idaṃ vuccati kāmupādāna’’nti (dha. sa. 1220; vibha. 938) āgatattā saṅkhepato taṇhādaḷhattaṃ vuccati. **Taṇhādaḷhattaṃ** nāma purimataṇhāupanissayapaccayena daḷhasambhūtā uttarataṇhāva. Keci panāhu ‘‘appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya, sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viya. Appicchatāsantuṭṭhitāpaṭipakkhā ca te dhammā. Tathā pariyesanārakkhadukkhamūlā’’ti. Sesupādānattayaṃ pana saṅkhepato diṭṭhimattameva.

Vitthārato pana pubbe rūpādīsu vuttaaṭṭhasatappabhedāyapi taṇhāya daḷhabhāvo kāmupādānaṃ. Dasavatthukā micchādiṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Yathāha – ‘‘tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ? Natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ…pe… sacchikatvā pavedentīti yā evarūpā diṭṭhi…pe… vipariyesaggāho. Idaṃ vuccati diṭṭhupādāna’’nti (dha. sa. 1221; vibha. 938). Sīlabbatehi suddhīti parāmasanaṃ pana sīlabbatupādānaṃ. Yathāha – ‘‘tattha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ? Sīlena suddhi, vatena suddhi, sīlabbatena suddhīti yā evarūpā diṭṭhi…pe… vipariyesaggāho. Idaṃ vuccati sīlabbatupādāna’’nti (dha. sa. 1222; vibha. 938). Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi attavādupādānaṃ. Yathāha – ‘‘tattha katamaṃ attavādupādānaṃ? Idha assutavā puthujjano…pe… sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati…pe… vipariyesaggāho, idaṃ vuccati attavādupādāna’’nti (dha. sa. 1223; vibha. 938). Ayamettha dhammasaṅkhepavitthāro.

Kamatoti ettha pana tividho kamo uppattikkamo pahānakkamo desanākkamo ca. Tattha anamatagge saṃsāre imassa paṭhamaṃ uppattīti abhāvato kilesānaṃ nippariyāyena uppattikkamo na vuccati. Pariyāyena pana yebhuyyena ekasmiṃ bhave attaggāhapubbaṅgamo sassatucchedābhiniveso, tato ‘‘sassato ayaṃ attā’’ti gaṇhato attavisuddhatthaṃ sīlabbatupādānaṃ, ‘‘ucchijjatī’’ti gaṇhato paralokanirapekkhassa kāmupādānanti evaṃ paṭhamaṃ attavādupādānaṃ, tato diṭṭhisīlabbatakāmupādānānīti ayametesaṃ ekasmiṃ bhave uppattikkamo.

Diṭṭhupādānādīni cettha paṭhamaṃ pahīyanti sotāpattimaggavajjhattā. Kāmupādānaṃ pacchā, arahattamaggavajjhattāti ayametesaṃ pahānakkamo.

Mahāvisayattā pana pākaṭattā ca etesu kāmupādānaṃ paṭhamaṃ desitaṃ. Mahāvisayaṃ hi taṃ aṭṭhacittasampayogā, appavisayāni itarāni catucittasampayogā, yebhuyyena ca ālayarāmattā pajāya pākaṭaṃ kāmupādānaṃ, na itarāni. Kāmupādāna vā kāmānaṃ samadhigamatthaṃ kotūhalamaṅgalādibahulo hoti, sāssa diṭṭhīti tadanantaraṃ diṭṭhupādānaṃ, taṃ pabhijjamānaṃ sīlabbataattavādupādānavasena duvidhaṃ hoti. Tasmiṃ dvaye gokiriyaṃ kukkurakiriyaṃ vā disvāpi veditabbato oḷārikanti sīlabbatupādānaṃ paṭhamaṃ desitaṃ. Sukhumattā ante attavādupādānanti ayametesaṃ desanākkamo.

Taṇhā ca purimassettha, ekadhā hoti paccayo;
Sattadhā aṭṭhadhā vāpi, hoti sesattayassa sā.

Ettha ca evaṃ desite upādānacatukke purimassa kāmupādānassa kāmataṇhā upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti, taṇhābhinanditesu visayesu uppattito. Sesattayassa pana sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetuvasena sattadhā vā, upanissayena saha aṭṭhadhā vāpi paccayo hoti. Yadā ca sā upanissayavasena paccayo hoti, tadā asahajātāva hotīti.

Ayaṃ ‘‘taṇhāpaccayā upādāna’’nti padasmiṃ vitthārakathā.

Upādānapaccayābhavapadavitthārakathā

646. Upādānapaccayā bhavapade –

Atthato dhammato ceva, sātthato bhedasaṅgahā;
Yaṃ yassa paccayo ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha bhavatīti bhavo. So kammabhavo upapattibhavo cāti duvidho hoti. Yathāha – ‘‘bhavo duvidhena atthi kammabhavo, atthi upapattibhavo’’ti (vibha. 234). Tattha kammameva bhavo kammabhavo, tathā upapattiyeva bhavo upapattibhavo. Ettha ca upapatti bhavatīti bhavo. Kammaṃ pana yathā sukhakāraṇattā ‘‘sukho buddhānaṃ uppādo’’ti (dha. pa. 194) vutto, evaṃ bhavakāraṇattā phalavohārena bhavoti veditabbanti. Evaṃ tāvettha **atthato** viññātabbo vinicchayo.

647. **Dhammato** pana kammabhavo tāva saṅkhepato cetanā ceva cetanāsampayuttā ca abhijjhādayo kammasaṅkhātā dhammā. Yathāha – ‘‘tattha katamo kammabhavo? Puññābhisaṅkhāro apuññābhisaṅkhāro āneñjābhisaṅkhāro (vibha. 234) parittabhūmako vā mahābhūmako vā, ayaṃ vuccati kammabhavo. Sabbampi bhavagāmikammaṃ kammabhavo’’ti (vibha. 234). Ettha hi **puññābhisaṅkhāro**ti terasa cetanā. **Apuññābhisaṅkhāro**ti dvādasa. **Āneñjābhisaṅkhāro**ti catasso cetanā. Evaṃ **parittabhūmako vā mahābhūmako vā**ti etena tāsaṃyeva cetanānaṃ mandabahuvipākatā vuttā. **Sabbampi bhavagāmikamma**nti iminā pana cetanāsampayuttā abhijjhādayo vuttā.

Upapattibhavo pana saṅkhepato kammābhinibbattā khandhā, pabhedato navavidho hoti. Yathāha – ‘‘tattha katamo upapattibhavo? Kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo saññābhavo asaññābhavo nevasaññānāsaññābhavo, ekavokārabhavo catuvokārabhavo pañcavokārabhavo, ayaṃ vuccati upapattibhavo’’ti (vibha. 234). Tattha kāmasaṅkhāto bhavo kāmabhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Saññāvataṃ bhavo, saññā vā ettha bhave atthīti saññābhavo. Vipariyāyena asaññābhavo. Oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññā, nāsaññā asmiṃ bhaveti nevasaññānāsaññābhavo. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo ekavokārabhavo. Eko vā vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo. Esa nayo catuvokārapañcavokārabhavesu. Tattha kāmabhavo pañca upādiṇṇakkhandhā. Tathā rūpabhavo. Arūpabhavo cattāro, saññābhavo pañca. Asaññābhavo eko upādiṇṇakkhandho. Nevasaññānāsaññābhavo cattāro. Ekavokārabhavādayo ekacatupañcakkhandhā upādiṇṇakkhandhehīti evamettha dhammatopi viññātabbo vinicchayo.

648. **Sātthato**ti yathā ca bhavaniddese, tatheva kāmaṃ saṅkhāraniddesepi puññābhisaṅkhārādayova vuttā, evaṃ santepi purime atītakammavasena idha paṭisandhiyā paccayattā, ime paccuppannakammavasena āyatiṃ paṭisandhiyā paccayattāti punavacanaṃ sātthakameva, pubbe vā ‘‘tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā’’ti (vibha. 226) evamādinā nayena cetanāva saṅkhārāti vuttā. Idha pana ‘‘sabbampi bhavagāmikamma’’nti (vibha. 234) vacanato cetanāsampayuttāpi. Pubbe ca viññāṇapaccayameva kammaṃ ‘‘saṅkhārā’’ti vuttaṃ. Idāni asaññābhavanibbattakampi. Kiṃ vā bahunā, ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ettha puññābhisaṅkhārādayova kusalākusalā dhammā vuttā. ‘‘Upādānapaccayā bhavo’’ti idha pana upapattibhavassāpi saṅgahitattā kusalākusalābyākatā dhammā vuttā. Tasmā sabbathāpi sātthakamevidaṃ punavacananti evamettha sātthatopi viññātabbo vinicchayo.

649. **Bhedasaṅgahā**ti upādānapaccayā bhavassa bhedato ceva saṅgahato ca. Yañhi kāmupādānapaccayā kāmabhavanibbattakaṃ kammaṃ karīyati, so kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ kāmupādānapaccayā dve kāmabhavā, tadantogadhā ca saññābhavapañcavokārabhavā, dve rūpabhavā, tadantogadhā ca saññābhavaasaññābhavaekavokārabhavapañcavokārabhavā, dve arūpabhavā, tadantogadhā ca saññābhavanevasaññānāsaññābhavacatuvokārabhavāti saddhiṃ antogadhehi cha bhavā. Yathā ca kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi cha bhavā. Tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā **bhedato** saddhiṃ antogadhehi catuvīsati bhavā.

Saṅgahato pana kammabhavaṃ upapattibhavañca ekato katvā kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi eko kāmabhavo. Tathā rūpārūpabhavāti tayo bhavā. Tathā sesupādānapaccayā pīti. Evaṃ upādānapaccayā saṅgahato saddhiṃ antogadhehi dvādasa bhavā. Apica avisesena upādānapaccayā kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ upādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi dve kāmabhavā, dve rūpabhavā, dve arūpabhavāti aparena pariyāyena saṅgahato cha bhavā. Kammabhavaupapattibhavabhedaṃ vā anupagamma saddhiṃ antogadhehi kāmabhavādivasena tayo bhavā honti. Kāmabhavādibhedampi anupagamma kammabhavaupapattibhavavasena dve bhavā honti. Kammupapattibhedañcāpi anupagamma upādānapaccayā bhavoti bhavavasena ekova bhavo hotīti evamettha upādānapaccayassa bhavassa bhedasaṅgahāpi viññātabbo vinicchayo.

650. **Yaṃ yassa paccayo cevā**ti yañcettha upādānaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayoti attho. Kiṃ panettha kassa paccayo hoti? Yaṃkiñci yassa kassaci paccayo hotiyeva. Ummattako viya hi puthujjano. So idaṃ yuttaṃ idaṃ ayuttanti avicāretvā yassa kassaci upādānassa vasena yaṃkiñci bhavaṃ patthetvā yaṃkiñci kammaṃ karotiyeva. Tasmā yadekacce sīlabbatupādānena rūpārūpabhavā na hontīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Sabbena pana sabbo hotīti gahetabbaṃ.

Seyyathidaṃ – idhekacco anussavavasena vā diṭṭhānusārena vā ‘‘kāmā nāmete manussaloke ceva khattiyamahāsālakulādīsu, cha kāmāvacaradevaloke ca samiddhā’’ti cintetvā tesaṃ adhigamatthaṃ asaddhammassavanādīhi vañcito ‘‘iminā kammena kāmā sampajjantī’’ti maññamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti, so duccaritapāripūriyā apāye upapajjati. Sandiṭṭhike vā pana kāme patthayamāno paṭiladdhe ca gopayamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīni karoti, so duccaritapāripūriyā apāye upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo. Kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva.

Aparo pana saddhammassavanādīhi upabrūhitañāṇo ‘‘iminā kammena kāmā sampajjantī’’ti maññamāno kāmupādānavasena kāyasucaritādīni karoti. So sucaritapāripūriyā devesu vā manussesu vā upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo. Kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo.

Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedassa sāntogadhassa kāmabhavassa paccayo hoti.

Aparo ‘‘rūpārūpabhavesu tato samiddhatarā kāmā’’ti sutvā parikappetvā vā kāmupādānavaseneva rūpārūpasamāpattiyo nibbattetvā samāpattibalena rūpārūpabrahmaloke upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo. Kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññā-asaññā-nevasaññānāsaññā-eka-catu-pañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ rūpārūpabhavānampi paccayo hoti.

Aparo ‘‘ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ ucchinne suucchinno hotī’’ti ucchedadiṭṭhiṃ upādāya tadupagaṃ kammaṃ karoti, tassa taṃ kammaṃ kammabhavo. Kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti diṭṭhupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇampi kāmarūpārūpabhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo ‘‘ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ sukhī hoti vigatapariḷāho’’ti attavādupādānena tadupagaṃ kammaṃ karoti, tassa taṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti attavādupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo ‘‘idaṃ sīlabbataṃ nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ paripūrentassa sukhaṃ pāripūriṃ gacchatī’’ti sīlabbatupādānavasena tadupagaṃ kammaṃ karoti, tassa taṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti sīlabbatupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hoti. Evamettha yaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayo.

Kiṃ panettha kassa bhavassa kathaṃ paccayo hotīti ce?

Rūpārūpabhavānaṃ, upanissayapaccayo upādānaṃ;
Sahajātādīhipi taṃ, kāmabhavassāti viññeyyaṃ.

Rūpārūpabhavānaṃ hi, kāmabhavapariyāpannassa ca kammabhave kusalakammasseva, upapattibhavassa cetaṃ catubbidhampi upādānaṃ upanissayapaccayavasena ekadhāva paccayo hoti. Kāmabhave attanā sampayuttākusalakammabhavassa sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetupaccayappabhedehi sahajātādīhi paccayo hoti. Vippayuttassa pana upanissayapaccayenevāti.

Ayaṃ ‘‘upādānapaccayā bhavo’’ti padasmiṃ vitthārakathā.

Bhavapaccayājātiādivitthārakathā

651. Bhavapaccayā jātītiādīsu jātiādīnaṃ vinicchayo saccaniddese vuttanayeneva veditabbo. **Bhavo**ti panettha kammabhavova adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. So ca pana kammapaccayaupanissayapaccayavasena dvedhā paccayo hotīti.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ bhavo jātiyā paccayoti ce? Bāhirapaccayasamattepi hīnapaṇītatādivisesadassanato. Bāhirānaṃ hi janakajananīsukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapaṇītatādiviseso dissati. So ca na ahetuko sabbadā ca sabbesañca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhavahetukova. Kammaṃ hi sattānaṃ hīnapaṇītatādivisesassa hetu. Tenāha bhagavā ‘‘kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnappaṇītatāyā’’ti (ma. ni. 3.289). Tasmā jānitabbametaṃ ‘‘bhavo jātiyā paccayo’’ti.

Yasmā ca asati jātiyā jarāmaraṇaṃ nāma, sokādayo vā dhammā na honti. Jātiyā pana sati jarāmaraṇañceva, jarāmaraṇasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālajanassa jarāmaraṇābhisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti. Tasmā ayampi jāti jarāmaraṇassa ceva sokādīnañca paccayo hotīti veditabbā. Sā pana upanissayakoṭiyā ekadhāva paccayo hotīti.

Ayaṃ ‘‘bhavapaccayā jātī’’tiādīsu vitthārakathā.

Bhavacakkakathā

652. Yasmā panettha sokādayo avasāne vuttā, tasmā yā sā avijjāpaccayā saṅkhārāti evametassa bhavacakkassa ādimhi vuttā, sā,

Sokādīhi avijjā, siddhā bhavacakkamaviditādimidaṃ;
Kārakavedakarahitaṃ, dvādasavidhasuññatāsuññaṃ.

Satataṃ samitaṃ pavattatīti veditabbaṃ.

Kathaṃ panettha sokādīhi avijjā siddhā, kathamidaṃ bhavacakkaṃ aviditādi, kathaṃ kārakavedakarahitaṃ, kathaṃ dvādasavidhasuññatāsuññanti ce? Ettha hi sokadomanassupāyāsā avijjāya aviyogino, paridevo ca nāma mūḷhassāti tesu tāva siddhesu siddhā hoti avijjā. Apica ‘‘āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti (ma. ni. 1.103) vuttaṃ. Āsavasamudayā cete sokādayo honti.

Kathaṃ? Vatthukāmaviyoge tāva soko kāmāsavasamudayā hoti. Yathāha –

‘‘Tassa ce kāmayānassa, chandajātassa jantuno;
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī’’ti. (su. ni. 773);

Yathā cāha – ‘‘kāmato jāyati soko’’ti. (Dha. pa. 215).

Sabbepi cete diṭṭhāsavasamudayā honti. Yathāha –

‘‘Tassa ‘ahaṃ rūpaṃ mama rūpa’nti pariyuṭṭhaṭṭhāyino rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti (saṃ. ni. 3.1).

Yathā ca diṭṭhāsavasamudayā, evaṃ bhavāsavasamudayāpi. Yathāha –

‘‘Yepi te devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā, tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā bhayaṃ santāsaṃ saṃvegamāpajjantī’’ti (saṃ. ni. 3.78). Pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayena santajjitānaṃ devānaṃ viya.

Yathā ca bhavāsavasamudayā, evaṃ avijjāsavasamudayāpi. Yathāha –

‘‘Sa kho so, bhikkhave, bālo tividhaṃ diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī’’ti (ma. ni. 3.246).

Iti yasmā āsavasamudayā ete dhammā honti, tasmā ete sijjhamānā avijjāya hetubhūte āsave sādhenti. Āsavesu ca siddhesu paccayabhāve bhāvato avijjāpi siddhāva hotīti. Evaṃ tāvettha **sokādīhi avijjā siddhā** hotīti veditabbā.

Yasmā pana evaṃ paccayabhāve bhāvato avijjāya siddhāya puna avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇanti evaṃ hetuphalaparamparāya pariyosānaṃ natthi. Tasmā taṃ hetuphalasambandhavasena pavattaṃ dvādasaṅgaṃ **bhavacakkaṃ aviditādī**ti siddhaṃ hoti.

Evaṃ sati avijjāpaccayā saṅkhārāti idaṃ ādimattakathanaṃ virujjhatīti ce. Nayidaṃ ādimattakathanaṃ. Padhānadhammakathanaṃ panetaṃ. Tiṇṇannaṃ hi vaṭṭānaṃ avijjā padhānā. Avijjāggahaṇena hi avasesakilesavaṭṭañca kammādīni ca bālaṃ palibodhenti. Sappasiraggahaṇena sesasappasarīraṃ viya bāhaṃ. Avijjāsamucchede pana kate tehi vimokkho hoti. Sappasiracchede kate palibodhitabāhāvimokkho viya. Yathāha – ‘‘avijjāyatveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’tiādi (saṃ. ni. 2.1; mahāva. 1). Iti yaṃ gaṇhato bandho, muccato ca mokkho hoti, tassa padhānadhammassa kathanamidaṃ, na ādimattakathananti. Evamidaṃ **bhavacakkaṃ aviditādī**ti veditabbaṃ.

Tayidaṃ yasmā avijjādīhi kāraṇehi saṅkhārādīnaṃ pavatti, tasmā tato aññena ‘‘brahmā mahābrahmā seṭṭho sajitā’’ti (dī. ni. 1.42) evaṃ parikappitena brahmādinā vā saṃsārassa kārakena, ‘‘so kho pana me ayaṃ attā vado vedeyyo’’ti evaṃ parikappitena attanā vā sukhadukkhānaṃ vedakena rahitaṃ. Iti **kārakavedakarahita**nti veditabbaṃ.

Yasmā panettha avijjā udayabbayadhammakattā dhuvabhāvena, saṃkiliṭṭhattā saṃkilesikattā ca subhabhāvena, udayabbayapaṭipīḷitattā sukhabhāvena, paccayāyattavuttittā vasavattanabhūtena attabhāvena ca suññā. Tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni. Yasmā vā avijjā na attā, na attano, na attani, na attavatī. Tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni. Tasmā **dvādasavidhasuññatāsuñña**metaṃ bhavacakkanti veditabbaṃ.

653. Evañca viditvā puna,

Tassāvijjātaṇhā, mūlamatītādayo tayo kālā;
Dve aṭṭha dve eva ca, sarūpato tesu aṅgāni.

Tassa kho panetassa bhavacakkassa avijjā taṇhā cāti dve dhammā **mūla**nti veditabbā. Tadetaṃ pubbantāharaṇato avijjāmūlaṃ vedanāvasānaṃ, aparantasantānato taṇhāmūlaṃ jarāmaraṇāvasānanti duvidhaṃ hoti. Tattha purimaṃ diṭṭhicaritavasena vuttaṃ, pacchimaṃ taṇhācaritavasena. Diṭṭhicaritānaṃ hi avijjā, taṇhācaritānañca taṇhā saṃsāranāyikā. Ucchedadiṭṭhisamugghātāya vā paṭhamaṃ, phaluppattiyā hetūnaṃ anupacchedappakāsanato, sassatadiṭṭhisamugghātāya dutiyaṃ, uppannānaṃ jarāmaraṇappakāsanato. Gabbhaseyyakavasena vā purimaṃ, anupubbapavattidīpanato, opapātikavasena pacchimaṃ, sahuppattidīpanato.

Atītapaccuppannānāgatā cassa **tayo kālā**. Tesu pāḷiyaṃ sarūpato āgatavasena ‘‘avijjā, saṅkhārā cā’’ti **dve** aṅgāni atītakālāni. Viññāṇādīni bhavāvasānāni **aṭṭha** paccuppannakālāni. Jāti ceva jarāmaraṇañca **dve** anāgatakālānīti veditabbāni.

654. Puna,

‘‘Hetuphalahetupubbaka-tisandhicatubhedasaṅgahañcetaṃ;
Vīsati ākāraraṃ, tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamati’’.

Itipi veditabbaṃ.

Tattha saṅkhārānañca paṭisandhiviññāṇassa ca antarā eko hetuphalasandhi nāma. Vedanāya ca taṇhāya ca antarā eko phalahetusandhi nāma. Bhavassa ca jātiyā ca antarā eko hetuphalasandhīti evamidaṃ **hetuphalahetupubbakatisandhī**ti veditabbaṃ.

Sandhīnaṃ ādipariyosānavavatthitā panassa **cattāro saṅgahā** honti. Seyyathidaṃ – avijjāsaṅkhārā eko saṅgaho. Viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanā dutiyo. Taṇhupādānabhavā tatiyo. Jātijarāmaraṇaṃ catutthoti. Evamidaṃ catubhedasaṅgahanti veditabbaṃ.

Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakaṃ;
Idāni hetavo pañca, āyatiṃ phalapañcakanti.

Etehi pana vīsatiyā ākārasaṅkhātehi arehi **vīsatiākārāra**nti veditabbaṃ. Tattha **atīte hetavo pañcā**ti avijjā saṅkhārā cāti ime tāva dve vuttā eva. Yasmā pana avidvā paritassati, paritassito upādiyati, tassupādānapaccayā bhavo. Tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tenāha ‘‘purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavoti ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā’’ti (paṭi. ma. 1.47).

Tattha **purimakammabhavasmi**nti purime kammabhave, atītajātiyaṃ kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjā**ti yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūḷho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṃ kammaṃ karoto yā purimacetanāyo, yathā ‘‘dānaṃ dassāmī’’ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānupakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanā saṅkhārā nāma. Sattame bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo. Sampayuttā āyūhanā saṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhā**ti yā kammaṃ karontassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanaṃ upādāna**nti yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ ‘‘idaṃ katvā asukasmiṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī’’tiādinā nayena pavattaṃ upagamanaṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavo**ti āyūhanāvasāne vuttā cetanā bhavoti evamattho veditabbo.

Idāni phalapañcakanti viññāṇādivedanāvasānaṃ pāḷiyaṃ āgatameva. Yathāha – ‘‘idha paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā, ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṃ purekatassa kammassa paccayā’’ti (paṭi. 1.47). Tattha **paṭisandhi viññāṇa**nti yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṃ viññāṇaṃ. **Okkanti nāmarūpa**nti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti āgantvā pavisanaṃ viya, idaṃ nāmarūpaṃ. **Pasādo āyatana**nti idaṃ cakkhādipañcāyatanavasena vuttaṃ. **Phuṭṭho phasso**ti yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṃ phasso. **Vedayitaṃ vedanā**ti yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena saha uppannaṃ vipākavedayitaṃ, sā vedanāti evamattho veditabbo.

Idāni hetavo pañcāti taṇhādayo pāḷiyaṃ āgatā taṇhupādānabhavā. Bhave pana gahite tassa pubbabhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti. Taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampayuttā, yāya vā mūḷho kammaṃ karoti, sā avijjā gahitāva hotīti. Evaṃ pañca. Tenāha ‘‘idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavoti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyatiṃ paṭisandhiyā paccayā’’ti (paṭi. ma. 1.47). Tattha **idha paripakkattā āyatanāna**nti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesaṃ uttānatthameva.

Āyatiṃ phalapañcakanti viññāṇādīni pañca. Tāni jātiggahaṇena vuttāni. Jarāmaraṇaṃ pana tesaṃyeva jarāmaraṇaṃ. Tenāha – ‘‘āyatiṃ paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā, ime pañca dhammā āyatiṃ upapattibhavasmiṃ idha katassa kammassa paccayā’’ti (paṭi. ma. 1.47). Evamidaṃ vīsati ākāraraṃ hoti.

Tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamatīti ettha pana saṅkhārabhavā kammavaṭṭaṃ, avijjātaṇhupādānāni kilesavaṭṭaṃ, viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanā vipākavaṭṭanti imehi tīhi vaṭṭehi tivaṭṭamidaṃ bhavacakkaṃ yāva kilesavaṭṭaṃ na upacchijjati, tāva anupacchinnapaccayattā anavaṭṭhitaṃ punappunaṃ parivattanato bhamatiyevāti veditabbaṃ.

655. Tayidamevaṃ bhamamānaṃ,

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca;
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā kusalākusalaṃ kammaṃ avisesena samudayasaccanti saccavibhaṅge vuttaṃ, tasmā avijjāpaccayā saṅkhārāti avijjāya saṅkhārā dutiyasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ. Saṅkhārehi viññāṇaṃ dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ. Viññāṇādīhi nāmarūpādīni vipākavedanāpariyosānāni paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ. Vedanāya taṇhā paṭhamasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ. Taṇhāya upādānaṃ dutiyasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ. Upādānato bhavo dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamadutiyasaccadvayaṃ. Bhavato jāti dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ. Jātiyā jarāmaraṇaṃ paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccanti evaṃ tāvidaṃ **saccappabhavato** viññātabbaṃ yathārahaṃ.

656. Yasmā panettha avijjā vatthūsu ca satte sammoheti, paccayo ca hoti saṅkhārānaṃ pātubhāvāya. Tathā saṅkhārā saṅkhatañca abhisaṅkharonti, paccayā ca honti viññāṇassa. Viññāṇampi vatthuñca paṭivijānāti, paccayo ca hoti nāmarūpassa. Nāmarūpampi aññamaññañca upatthambheti, paccayo ca hoti saḷāyatanassa. Saḷāyatanampi savisaye ca pavattati, paccayo ca hoti phassassa. Phassopi ārammaṇañca phusati, paccayo ca hoti vedanāya. Vedanāpi ārammaṇarasañca anubhavati, paccayo ca hoti taṇhāya. Taṇhāpi rajjanīye ca dhamme rajjati, paccayo ca hoti upādānassa. Upādānampi upādāniye ca dhamme upādiyati, paccayo ca hoti bhavassa. Bhavopi nānāgatīsu ca vikkhipati, paccayo ca hoti jātiyā. Jātipi khandhe ca janeti tesaṃ abhinibbattibhāvena pavattattā, paccayo ca hoti jarāmaraṇassa. Jarāmaraṇampi khandhānaṃ pākabhedabhāvañca adhitiṭṭhati, paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāya sokādīnaṃ adhiṭṭhānattā. Tasmā sabbapadesu dvedhā pavatti**kiccato**pi idaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

657. Yasmā cettha avijjāpaccayā saṅkhārāti idaṃ kārakadassananivāraṇaṃ. Saṅkhārapaccayā viññāṇanti attasaṅkantidassananivāraṇaṃ. Viññāṇapaccayā nāmarūpanti ‘‘attā’’tiparikappitavatthubhedadassanato ghanasaññānivāraṇaṃ. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanantiādi attā passati…pe… vijānāti, phusati, vedayati, taṇhiyati, upādiyati, bhavati, jāyati, jīyati, mīyatītievamādidassananivāraṇaṃ. Tasmā micchādassana**nivāraṇato**petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

658. Yasmā panettha salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena dhammānaṃ adassanato andho viya avijjā. Andhassa upakkhalanaṃ viya avijjāpaccayā saṅkhārā. Upakkhalitassa patanaṃ viya saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ. Patitassa gaṇḍapātubhāvo viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Gaṇḍabhedapīḷakā viya nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ. Gaṇḍapīḷakāghaṭṭanaṃ viya saḷāyatanapaccayā phasso. Ghaṭṭanadukkhaṃ viya phassapaccayā vedanā, dukkhassa paṭikārābhilāso viya vedanāpaccayā taṇhā. Paṭikārābhilāsena asappāyaggahaṇaṃ viya taṇhāpaccayā upādānaṃ. Upādinnaasappāyālepanaṃ viya upādānapaccayā bhavo. Asappāyālepanena gaṇḍavikārapātubhāvo viya bhavapaccayā jāti. Gaṇḍavikārato gaṇḍabhedo viya jātipaccayā jarāmaraṇaṃ. Yasmā vā panettha avijjā appaṭipattimicchāpaṭipattibhāvena satte abhibhavati paṭalaṃ viya akkhīni. Tadabhibhūto ca bālo punabbhavikehi saṅkhārehi attānaṃ veṭheti kosakārakimi viya kosappadesehi. Saṅkhārapariggahitaṃ viññāṇaṃ gatīsu patiṭṭhaṃ labhati pariṇāyakapariggahito viya rājakumāro rajje. Upapattinimittaparikappanato viññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ anekappakāraṃ nāmarūpaṃ abhinibbatteti māyākāro viya māyaṃ. Nāmarūpe patiṭṭhitaṃ saḷāyatanaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti subhūmiyaṃ patiṭṭhito vanappagumbo viya. Āyatanaghaṭṭanato phasso jāyati araṇisahitābhimanthanato aggi viya. Phassena phuṭṭhassa vedanā pātubhavati agginā phuṭṭhassa dāho viya. Vedayamānassa taṇhā pavaḍḍhati loṇūdakaṃ pivato pipāsā viya. Tasito bhavesu abhilāsaṃ karoti pipāsito viya pānīye. Tadassupādānaṃ, upādānena bhavaṃ upādiyati āmisalobhena maccho baḷisaṃ viya. Bhave sati jāti hoti bīje sati aṅkuro viya. Jātassa avassaṃ jarāmaraṇaṃ uppannassa rukkhassa patanaṃ viya. Tasmā evaṃ **upamāhi**petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

659. Yasmā ca bhagavatā atthatopi dhammatopi desanatopi paṭivedhatopi gambhīrabhāvaṃ sandhāya ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā’’ti (dī. ni. 2.95; saṃ. ni. 2.60) vuttaṃ, tasmā **gambhīrabhedato**petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hoti, itthañca jātito samudāgacchatīti evaṃ jātipaccayasamudāgataṭṭhassa duravabodhanīyato jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro. Tathā jātiyā bhavapaccaya…pe… saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ atthagambhīranti ayaṃ tāvettha **atthagambhīratā**. Hetuphalañhi atthoti vuccati. Yathāha – ‘‘hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’ti (vibha. 720).

Yasmā pana yenākārena yadavatthā ca avijjā tesaṃ tesaṃ saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tassa duravabodhanīyato avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho gambhīro. Tathā saṅkhārānaṃ…pe… jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ dhammagambhīranti ayamettha **dhammagambhīratā**. Hetuno hi dhammoti nāmaṃ. Yathāha – ‘‘hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’ti (vibha. 720).

Yasmā cassa tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā desanāpi gambhīrā, na tattha sabbaññutaññāṇato aññaṃ ñāṇaṃ patiṭṭhaṃ labhati. Tathāhetaṃ katthaci sutte anulomato, katthaci paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci vemajjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā, katthaci tisandhicatusaṅkhepaṃ, katthaci dvisandhitisaṅkhepaṃ, katthaci ekasandhidvisaṅkhepaṃ desitaṃ, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ desanāgambhīranti ayaṃ **desanāgambhīratā**.

Yasmā cettha yo so avijjādīnaṃ sabhāvo, yena paṭividdhena avijjādayo sammā salakkhaṇato paṭividdhā honti, so duppariyogāhattā gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ paṭivedhagambhīraṃ. Tathā hettha avijjāya aññāṇādassanasaccāsampaṭivedhaṭṭho gambhīro, saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇāyūhanasarāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññataabyāpāraasaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa ekuppādavinibbhogāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa adhipatilokadvārakhettavisayibhāvaṭṭho, phassassa phusanasaṅghaṭṭanasaṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamajjhattabhāvanijjīvavedayitaṭṭho. Taṇhāya abhinanditajjhosānasaritālatānadītaṇhāsamuddaduppūraṭṭho, upādānassa ādānaggahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamaṭṭho, bhavassa āyūhanābhisaṅkharaṇayonigatiṭhitinivāsesukhipanaṭṭho, jātiyā jāti sañjāti okkanti nibbatti pātubhāvaṭṭho, jarāmaraṇassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho gambhīroti ayamettha **paṭivedhagambhīratā**.

660. Yasmā panettha ekattanayo, nānattanayo, abyāpāranayo, evaṃdhammatānayoti cattāro atthanayā honti, tasmā **nayabhedato**petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇanti evaṃ bījassa aṅkurādibhāvena rukkhabhāvappatti viya santānānupacchedo **ekattanayo** nāma. Yaṃ sammā passanto hetuphalasambandhena santānassa anupacchedāvabodhato ucchedadiṭṭhiṃ pajahati. Micchā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattagahaṇato sassatadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīnaṃ pana yathāsakaṃlakkhaṇavavatthānaṃ **nānattanayo** nāma. Yaṃ sammā passanto navanavānaṃ uppādadassanato sassatadiṭṭhiṃ pajahati. Micchā passanto ekasantānapatitassa bhinnasantānasseva nānattaggahaṇato ucchedadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjāya saṅkhārā mayā uppādetabbā, saṅkhārānaṃ vā viññāṇaṃ amhehīti evamādibyāpārābhāvo **abyāpāranayo** nāma. Yaṃ sammā passanto kārakassa abhāvāvabodhato attadiṭṭhiṃ pajahati. Micchā passanto yo asatipi byāpāre avijjādīnaṃ sabhāvaniyamasiddho hetubhāvo, tassa aggahaṇato akiriyadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīhi pana kāraṇehi saṅkhārādīnaṃyeva sambhavo khīrādīhi dadhiādīnaṃ viya, na aññesanti ayaṃ **evaṃdhammatānayo** nāma. Yaṃ sammā passanto paccayānurūpato phalāvabodhā ahetukadiṭṭhiṃ akiriyadiṭṭhiñca pajahati. Micchā passanto paccayānurūpaṃ phalappavattiṃ aggahetvā yato kutoci yassa kassaci asambhavaggahaṇato ahetukadiṭṭhiñceva niyatavādañca upādiyatīti evamidaṃ bhavacakkaṃ,

Saccappabhavato kiccā, vāraṇāupamāhi ca;
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

661. Idañhi atigambhīrato agādhaṃ. Nānānayagahanato duratiyānaṃ. Ñāṇāsinā samādhipavarasilāyaṃ sunisitena,

Bhavacakkamapadāletvā, asanivicakkamiva niccanimmathanaṃ;
Saṃsārabhayamatīto, na koci supinantarepyatthi.

Vuttampi hetaṃ bhagavatā – ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa cānanda, dhammassa ananubodhā appaṭivedhā evamayaṃ pajā tantākulakajātā kulāgaṇṭhikajātā muñjapabbajabhūtā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattatī’’ti (mahāva. 95; saṃ. ni. 2.60). Tasmā attano vā paresaṃ vā hitāya ca sukhāya ca paṭipanno avasesakiccāni pahāya,

Gambhīre paccayākārappabhede idha paṇḍito;
Yathā gādhaṃ labhethevamanuyuñje sadā satoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Paññābhūminiddeso nāma

Sattarasamo paricchedo.

18. Diṭṭhivisuddhiniddeso

Nāmarūpapariggahakathā

662. Idāni yā ‘‘imesu bhūmibhūtesu dhammesu uggahaparipucchāvasena ñāṇaparicayaṃ katvā ‘sīlavisuddhi ceva cittavisuddhi cā’ti dve mūlabhūtā visuddhiyo sampādetabbā’’ti vuttā. Tattha **sīlavisuddhi** nāma suparisuddhaṃ pātimokkhasaṃvarādicatubbidhaṃ sīlaṃ, tañca **sīlaniddese** vitthāritameva. **Cittavisuddhi** nāma saupacārā aṭṭha samāpattiyo, tāpi cittasīsena vutta**samādhiniddese** sabbākārena vitthāritā eva. Tasmā tā tattha vitthāritanayeneva veditabbā.

Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘diṭṭhivisuddhi, kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, paṭipadāñāṇadassanavisuddhi, ñāṇadassanavisuddhīti imā pana pañca visuddhiyo sarīra’’nti, tattha **nāmarūpānaṃ yāthāvadassanaṃ diṭṭhivisuddhi** nāma.

663. Taṃ sampādetukāmena **samathayānikena** tāva ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpāvacarajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāya vitakkādīni jhānaṅgāni, taṃsampayuttā ca dhammā **lakkhaṇarasādivasena** pariggahetabbā. Pariggahetvā sabbampetaṃ ārammaṇābhimukhaṃ namanato namanaṭṭhena **nāma**nti vavatthapetabbaṃ.

Tato yathā nāma puriso antogehe sappaṃ disvā taṃ anubandhamāno tassa āsayaṃ passati, evameva ayampi yogāvacaro taṃ nāmaṃ upaparikkhanto ‘‘idaṃ nāmaṃ kiṃ nissāya pavattatī’’ti pariyesamāno tassa nissayaṃ hadayarūpaṃ passati. Tato hadayarūpassa nissayabhūtāni, bhūtanissitāni ca sesupādāyarūpānīti rūpaṃ pariggaṇhāti. So sabbampetaṃ ruppanato **rūpa**nti vavatthapeti. Tato namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, ruppanalakkhaṇaṃ rūpanti **saṅkhepato nāmarūpaṃ vavatthapeti**.

664. **Suddhavipassanāyāniko** pana ayameva vā **samathayāniko** catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesaṃ tesaṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena saṅkhepato vā vitthārato vā catasso dhātuyo pariggaṇhāti. Athassa yāthāvasarasalakkhaṇato āvibhūtāsu dhātūsu kammasamuṭṭhānamhi tāva kese ‘‘catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso, ojā, jīvitaṃ, kāyappasādo’’ti evaṃ kāyadasakavasena dasa rūpāni, tattheva bhāvassa atthitāya bhāvadasakavasena dasa, tattheva āhārasamuṭṭhānaṃ ojaṭṭhamakaṃ, utusamuṭṭhānaṃ, cittasamuṭṭhānanti aparānipi catuvīsatīti evaṃ catusamuṭṭhānesu catuvīsatikoṭṭhāsesu catucattālīsa catucattālīsa rūpāni, sedo, assu, kheḷo, siṅghāṇikāti imesu pana catūsu utucittasamuṭṭhānesu dvinnaṃ ojaṭṭhamakānaṃ vasena soḷasa soḷasa rūpāni, udariyaṃ, karīsaṃ, pubbo, muttanti imesu catūsu utusamuṭṭhānesu utusamuṭṭhānasseva ojaṭṭhamakassa vasena aṭṭha aṭṭha rūpāni pākaṭāni hontīti. Esa tāva **dvattiṃsākāre** nayo.

Ye pana imasmiṃ dvattiṃsākāre āvibhūte apare dasa ākārā āvibhavanti. Tattha asitādiparipācake tāva kammaje tejokoṭṭhāsamhi ojaṭṭhamakañceva jīvitañcāti nava rūpāni, tathā cittaje assāsapassāsakoṭṭhāsepi ojaṭṭhamakañceva saddo cāti nava, sesesu catusamuṭṭhānesu aṭṭhasu jīvitanavakañceva tīṇi ca ojaṭṭhamakānīti tettiṃsa rūpāni pākaṭāni honti.

Tassevaṃ vitthārato dvācattālīsākāravasena imesu bhūtupādāyarūpesu pākaṭesu jātesu vatthudvāravasena pañca cakkhudasakādayo, hadayavatthudasakañcāti aparānipi saṭṭhirūpāni pākaṭāni honti. So sabbānipi tāni **ruppanalakkhaṇena** ekato katvā ‘‘etaṃ **rūpa’’**nti passati.

Tassevaṃ pariggahitarūpassa dvāravasena arūpadhammā pākaṭā honti. Seyyathidaṃ – dvepañcaviññāṇāni, tisso manodhātuyo, aṭṭhasaṭṭhi manoviññāṇadhātuyoti ekāsīti lokiyacittāni, avisesena ca tehi cittehi sahajāto phasso, vedanā, saññā, cetanā, jīvitaṃ, cittaṭṭhiti, manasikāroti ime satta satta cetasikāti. Lokuttaracittāni pana neva suddhavipassakassa, na samathayānikassa pariggahaṃ gacchanti anadhigatattāti. So sabbepi te arūpadhamme **namanalakkhaṇena** ekato katvā ‘‘etaṃ **nāma’’**nti passati. Evameko **catudhātuvavatthānamukhena vitthārato nāmarūpaṃ vavatthapeti**.

665. Aparo **aṭṭhārasadhātuvasena**. Kathaṃ? Idha bhikkhu atthi imasmiṃ attabhāve cakkhudhātu…pe… manoviññāṇadhātūti dhātuyo āvajjitvā yaṃ loko setakaṇhamaṇḍalavicittaṃ āyatavitthataṃ akkhikūpake nhārusuttakena ābaddhaṃ maṃsapiṇḍaṃ ‘‘cakkhū’’ti sañjānāti, taṃ aggahetvā khandhaniddese upādārūpesu vuttappakāraṃ cakkhupasādaṃ ‘‘cakkhudhātū’’ti vavatthapeti.

Yāni panassa nissayabhūtā catasso dhātuyo, parivārakāni cattāri vaṇṇa-gandha-rasa-ojā-rūpāni, anupālakaṃ jīvitindriyanti nava sahajātarūpāni, tattheva ṭhitāni kāyadasakabhāvadasakavasena vīsati kammajarūpāni, āhārasamuṭṭhānādīnaṃ tiṇṇaṃ ojaṭṭhamakānaṃ vasena catuvīsati anupādinnarūpānīti evaṃ sesāni tepaṇṇāsa rūpāni honti, na tāni ca ‘‘cakkhudhātū’’ti vavatthapeti. Esa nayo sotadhātuādīsupi. Kāyadhātuyaṃ pana avasesāni tecattālīsa rūpāni honti. Keci pana utucittasamuṭṭhānāni saddena saha nava nava katvā pañcacattālīsāti vadanti.

Iti ime pañca pasādā, tesañca visayā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā pañcāti dasa rūpāni dasa dhātuyo honti. Avasesarūpāni dhammadhātuyeva honti. Cakkhuṃ pana nissāya rūpaṃ ārabbha pavattaṃ cittaṃ cakkhuviññāṇadhātu nāmāti evaṃ dvepañcaviññāṇāni pañca viññāṇadhātuyo honti. Tīṇi manodhātucittāni ekā manodhātu, aṭṭhasaṭṭhi manoviññāṇadhātucittāni manoviññāṇadhātūti sabbānipi ekāsīti lokiyacittāni satta viññāṇadhātuyo. Taṃsampayuttā phassādayo dhammadhātūti evamettha aḍḍhekādasa dhātuyo rūpaṃ, aḍḍhaṭṭhamā dhātuyo nāmanti evameko aṭṭhārasadhātuvasena nāmarūpaṃ vavatthapeti.

666. Aparo **dvādasāyatanavasena**. Kathaṃ? Cakkhudhātuyaṃ vuttanayeneva ṭhapetvā tepaṇṇāsa rūpāni cakkhupasādamattaṃ ‘‘cakkhāyatana’’nti vavatthapeti. Tattha vuttanayeneva ca sotaghānajivhākāyadhātuyo ‘‘sotaghānajivhākāyāyatanānī’’ti, tesaṃ visayabhūte pañcadhamme ‘‘rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāyatanānī’’ti, lokiyasattaviññāṇadhātuyo ‘‘manāyatana’’nti, taṃsampayuttā phassādayo sesarūpañca ‘‘dhammāyatana’’nti evamettha aḍḍhekādasa āyatanāni rūpaṃ, diyaḍḍhaāyatanāni nāmanti evameko dvādasāyatanavasena nāmarūpaṃ vavatthapeti.

667. Aparo tato saṃkhittataraṃ **khandhavasena** vavatthapeti. Kathaṃ? Idha bhikkhu imasmiṃ sarīre catusamuṭṭhānā catasso dhātuyo, taṃnissito vaṇṇo, gandho, raso, ojā, cakkhupasādādayo pañca pasādā, vatthurūpaṃ, bhāvo, jīvitindriyaṃ, dvisamuṭṭhāno saddoti imāni sattarasa rūpāni **sammasanupagāni** nipphannāni rūparūpāni. Kāyaviññatti, vacīviññatti, ākāsadhātu, rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati, jaratā, aniccatāti imāni pana dasa rūpāni **na sammasanupagāni,** ākāravikāraantaraparicchedamattakāni, na nipphannarūpāni, na rūparūpāni. Apica kho rūpānaṃ ākāravikāraantaraparicchedamattato rūpanti saṅkhaṃ gatāni. Iti sabbāni petāni sattavīsati rūpāni rūpakkhandho, ekāsītiyā lokiyacittehi saddhiṃ uppannā vedanā vedanākkhandho, taṃsampayuttā saññā saññākkhandho, saṅkhārā saṅkhārakkhandho, viññāṇaṃ viññāṇakkhandhoti. Iti rūpakkhandho rūpaṃ, cattāro arūpino khandhā nāmanti evameko pañcakkhandhavasena nāmarūpaṃ vavatthapeti.

668. Aparo ‘‘yaṃkiñci rūpaṃ sabbaṃ rūpaṃ cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa’’nti (ma. ni. 1.347; a. ni. 11.17) evaṃ saṃkhitteneva imasmiṃ attabhāve rūpaṃ pariggahetvā, tathā manāyatanañceva dhammāyatanekadesañca nāmanti pariggahetvā ‘‘iti idañca nāmaṃ idañca rūpaṃ, idaṃ vuccati nāmarūpa’’nti **saṅkhepato** nāmarūpaṃ vavatthapeti.

669. Sace panassa tena tena mukhena rūpaṃ pariggahetvā arūpaṃ pariggaṇhato sukhumattā arūpaṃ na upaṭṭhāti, tena dhuranikkhepaṃ akatvā rūpameva punappunaṃ sammasitabbaṃ manasikātabbaṃ pariggahetabbaṃ vavatthapetabbaṃ. Yathā yathā hissa rūpaṃ suvikkhālitaṃ hoti nijjaṭaṃ suparisuddhaṃ, tathā tathā tadārammaṇā arūpadhammā sayameva pākaṭā honti.

Yathā hi cakkhumato purisassa aparisuddhe ādāse mukhanimittaṃ olokentassa nimittaṃ na paññāyati, so ‘‘nimittaṃ na paññāyatī’’ti na ādāsaṃ chaḍḍeti, atha kho naṃ punappunaṃ parimajjati. Tassa parisuddhe ādāse nimittaṃ sayameva pākaṭaṃ hoti. Yathā ca telatthiko tilapiṭṭhaṃ doṇiyaṃ ākiritvā udakena paripphosetvā ekavāraṃ dvevāraṃ pīḷanamattena tele anikkhamante na tilapiṭṭhaṃ chaḍḍeti, atha kho naṃ punappunaṃ uṇhodakena paripphosetvā madditvā pīḷeti. Tassevaṃ karoto vippasannaṃ tilatelaṃ nikkhamati. Yathā vā pana udakaṃ pasādetukāmo katakaṭṭhiṃ gahetvā antoghaṭe hatthaṃ otāretvā ekadvevāre ghaṃsanamattena udake avippasīdante na katakaṭṭhiṃ chaḍḍeti, atha kho naṃ punappunaṃ ghaṃsati. Tassevaṃ karontassa kalalakaddamaṃ sannisīdati. Udakaṃ acchaṃ hoti vippasannaṃ, evamevaṃ tena bhikkhunā dhuranikkhepaṃ akatvā rūpameva punappunaṃ sammasitabbaṃ manasikātabbaṃ pariggahetabbaṃ vavatthapetabbaṃ.

Yathā yathā hissa rūpaṃ suvikkhālitaṃ hoti nijjaṭaṃ suparisuddhaṃ, tathā tathā tappaccanīkakilesā sannisīdanti, kaddamupari udakaṃ viya cittaṃ pasannaṃ hoti. Tadārammaṇā arūpadhammā sayameva pākaṭā honti. Evaṃ aññāhipi ucchucoragoṇadadhimacchādīhi upamāhi ayamattho pakāsetabbo.

Arūpadhammānaṃ upaṭṭhānākārakathā

670. Evaṃ suvisuddharūpapariggahassa panassa arūpadhammā tīhi ākārehi upaṭṭhahanti phassavasena vā vedanāvasena vā viññāṇavasena vā. Kathaṃ? Ekassa tāva ‘‘pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’tiādinā nayena dhātuyo pariggaṇhantassa paṭhamābhinipāto phasso, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, saddhiṃ phassena cetanā saṅkhārakkhandho, cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Tathā ‘‘kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā…pe… assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’ti (visuddhi. 1.307) paṭhamābhinipāto phasso, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho…pe… cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ arūpadhammā **phassavasena** upaṭṭhahanti.

Ekassa ‘‘pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’ti tadārammaṇarasānubhavanakavedanā vedanākkhandho, taṃsampayuttā saññā saññākkhandho, taṃsampayutto phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandho, taṃsampayuttaṃ cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Tathā ‘‘kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā …pe… assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’ti tadārammaṇarasānubhavanakavedanā vedanākkhandho…pe… taṃsampayuttaṃ cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ **vedanāvasena** arūpadhammā upaṭṭhahanti.

Aparassa ‘‘pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’ti ārammaṇapaṭivijānanaṃ viññāṇaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandhoti upaṭṭhāti. Tathā ‘‘kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā…pe… assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’ti ārammaṇapaṭivijānanaṃ viññāṇaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ **viññāṇavasena** arūpadhammā upaṭṭhahanti.

Eteneva upāyena ‘‘kammasamuṭṭhāne kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’tiādinā nayena dvācattālīsāya dhātukoṭṭhāsesu catunnaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ vasena, sesesu ca cakkhudhātuādīsu rūpapariggahamukhesu sabbaṃ nayabhedaṃ anugantvā yojanā kātabbā.

671. Yasmā ca evaṃ suvisuddharūpapariggahasseva tassa arūpadhammā tīhākārehi pākaṭā honti. Tasmā suvisuddharūpapariggaheneva arūpapariggahāya yogo kātabbo, na itarena. Sace hi ekasmiṃ vā rūpadhamme upaṭṭhite dvīsu vā rūpaṃ pahāya arūpapariggahaṃ ārabhati kammaṭṭhānato parihāyati, pathavīkasiṇabhāvanāya vuttappakārā pabbateyyā gāvī viya. Suvisuddharūpapariggahassa pana arūpapariggahāya yogaṃ karoto kammaṭṭhānaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti.

So evaṃ phassādīnaṃ vasena upaṭṭhite cattāro arūpino khandhe nāmanti, tesaṃ ārammaṇabhūtāni cattāri mahābhūtāni, catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ rūpanti vavatthapeti. Iti aṭṭhārasa dhātuyo dvādasāyatanāni pañcakkhandhāti sabbepi tebhūmake dhamme khaggena samuggaṃ vivaramāno viya yamakatālakandaṃ phālayamāno viya ca nāmañca rūpañcāti dvedhā vavatthapeti. Nāmarūpamattato uddhaṃ añño satto vā puggalo vā devo vā brahmā vā natthīti niṭṭhaṃ gacchati.

Sambahulasuttantasaṃsandanā

672. So evaṃ yāthāvasarasato nāmarūpaṃ vavatthapetvā suṭṭhutaraṃ ‘‘satto puggalo’’ti imissā lokasamaññāya pahānatthāya sattasammohassa samatikkamatthāya asammohabhūmiyaṃ cittaṃ ṭhapanatthāya sambahulasuttantavasena ‘‘nāmarūpamattamevidaṃ, na satto, na puggalo atthī’’ti etamatthaṃ saṃsandetvā vavatthapeti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Yathāpi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;
Evaṃ khandhesu santesu, hoti sattoti sammutī’’ti. (saṃ. ni. 1.171);

Aparampi vuttaṃ, ‘‘seyyathāpi, āvuso, kaṭṭhañca paṭicca valliñca paṭicca mattikañca paṭicca tiṇañca paṭicca ākāso parivārito agārantveva saṅkhaṃ gacchati, evameva kho, āvuso, aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca maṃsañca paṭicca cammañca paṭicca ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti (ma. ni. 1.306).

Aparampi vuttaṃ –

‘‘Dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti ca;
Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṃ dukkhā nirujjhatī’’ti. (saṃ. ni. 1.171);

Upamāhi nāmarūpavibhāvanā

673. Evaṃ anekasatehi suttantehi nāmarūpameva dīpitaṃ, na satto na puggalo. Tasmā yathā akkhacakkapañjaraīsādīsu aṅgasambhāresu ekenākārena saṇṭhitesu **ratho**ti vohāramattaṃ hoti, paramatthato ekekasmiṃ aṅge upaparikkhiyamāne ratho nāma natthi. Yathā ca kaṭṭhādīsu gehasambhāresu ekenākārena ākāsaṃ parivāretvā ṭhitesu **geha**nti vohāramattaṃ hoti, paramatthato gehaṃ nāma natthi. Yathā ca aṅguliaṅguṭṭhādīsu ekenākārena ṭhitesu **muṭṭhī**ti vohāramattaṃ hoti. Doṇitantiādīsu **vīṇā**ti. Hatthiassādīsu **senā**ti. Pākāragehagopurādīsu **nagara**nti. Khandhasākhāpalāsādīsu ekenākārena ṭhitesu **rukkho**ti vohāramattaṃ hoti, paramatthato ekekasmiṃ avayave upaparikkhiyamāne rukkho nāma natthi. Evamevaṃ pañcasu upādānakkhandhesu sati **‘‘satto, puggalo’’**ti vohāramattaṃ hoti, paramatthato ekekasmiṃ dhamme upaparikkhiyamāne ‘‘asmīti vā ahanti vā’’ti gāhassa vatthubhūto satto nāma natthi. Paramatthato pana nāmarūpamattameva atthīti. Evaṃ passato hi dassanaṃ **yathābhūtadassanaṃ** nāma hoti.

674. Yo panetaṃ yathābhūtadassanaṃ pahāya ‘‘satto atthī’’ti gaṇhāti. So tassa vināsaṃ anujāneyya avināsaṃ vā. Avināsaṃ anujānanto sassate patati. Vināsaṃ anujānanto ucchede patati. Kasmā? Khīranvayassa dadhino viya tadanvayassa aññassa abhāvato. So ‘‘sassato satto’’ti gaṇhanto olīyati nāma. ‘‘Ucchijjatī’’ti gaṇhanto atidhāvati nāma. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Dvīhi, bhikkhave, diṭṭhigatehi pariyuṭṭhitā devamanussā olīyanti eke, atidhāvanti eke, cakkhumanto ca passanti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, olīyanti eke? Bhavārāmā, bhikkhave, devamanussā bhavaratā bhavasamuditā. Tesaṃ bhavanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati nādhimuccati. Evaṃ kho, bhikkhave, olīyanti eke.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, atidhāvanti eke? Bhaveneva kho paneke aṭṭīyamānā harāyamānā jigucchamānā vibhavaṃ abhinandanti, yato kira bho ayaṃ attā kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃmaraṇā, etaṃ santaṃ, etaṃ paṇītaṃ, etaṃ yāthāvanti. Evaṃ kho, bhikkhave, atidhāvanti eke.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, cakkhumanto passanti? Idha, bhikkhave, bhikkhu bhūtaṃ bhūtato passati, bhūtaṃ bhūtato disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya

nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, cakkhumanto passantī''ti (itivu. 49).

675. Tasmā yathā dāruyantaṃ suññaṃ nijjīvaṃ nirīhakaṃ, atha ca pana dārurajjukasamāyogavasena gacchatipi tiṭṭhatipi. Saīhakaṃ sabyāpāraṃ viya khāyati, evamidaṃ nāmarūpampi suññaṃ nijjīvaṃ nirīhakaṃ, atha ca pana aññamaññasamāyogavasena gacchatipi tiṭṭhatipi. Saīhakaṃ sabyāpāraṃ viya khāyatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāhu porāṇā –

''Nāmañca rūpañca idhatthi saccato,
Na hettha satto manujo ca vijjati;
Suññaṃ idaṃ yantamivābhisaṅkhataṃ,
Dukkhassa puñjo tiṇakaṭṭhasādiso''ti.

Na kevalañcetaṃ dāruyantupamāya, aññāhipi naḷakalāpīādīhi upamāhi vibhāvetabbaṃ – yathā hi dvīsu naḷakalāpīsu aññamaññaṃ nissāya ṭhapitāsu ekā ekissā upatthambho hoti, ekissā patamānāya itarāpi patati, evamevaṃ pañcavokārabhave nāmarūpaṃ aññamaññaṃ nissāya pavattati, ekaṃ ekassa upatthambho hoti. Maraṇavasena ekasmiṃ patamāne itarampi patati. Tenāhu porāṇā –

''Yamakaṃ nāmarūpañca, ubho aññoññanissitā;
Ekasmiṃ bhijjamānasmiṃ, ubho bhijjanti paccayā''ti.

676. Yathā ca daṇḍābhihataṃ bheriṃ nissāya sadde pavattamāne aññā bherī, añño saddo, bherisaddā asammissā, bherī saddena suññā, saddo bheriyā suñño, evamevaṃ vatthudvārārammaṇasaṅkhātaṃ rūpaṃ nissāya nāme pavattamāne aññaṃ rūpaṃ, aññaṃ nāmaṃ, nāmarūpā asammissā, nāmaṃ rūpena suññaṃ, rūpaṃ nāmena suññaṃ, apica kho bheriṃ paṭicca saddo viya rūpaṃ paṭicca nāmaṃ pavattati. Tenāhu porāṇā –

''Na cakkhuto jāyare phassapañcamā,
Na rūpato no ca ubhinnamantarā;
Hetuṃ paṭiccappabhavanti saṅkhatā,
Yathāpi saddo pahaṭāya bheriyā.

''Na sotato jāyare phassapañcamā,
Na saddato no ca ubhinnamantarā…pe….

''Na ghānato jāyare phassapañcamā,
Na gandhato no ca ubhinnamantarā…pe….

''Na jivhāto jāyare phassapañcamā,
Na rasato no ca ubhinnamantarā…pe….

''Na kāyato jāyare phassapañcamā,
Na phassato no ca ubhinnamantarā…pe….

''Na vatthurūpā pabhavanti saṅkhatā,
Na cāpi dhammāyatanehi niggatā;
Hetuṃ paṭiccappabhavanti saṅkhatā,
Yathāpi saddo pahaṭāya bheriyā''ti.

677. Apicettha nāmaṃ nittejaṃ na sakena tejena pavattituṃ sakkoti, na khādati, na pivati, na byāharati, na iriyāpathaṃ kappeti. Rūpampi nittejaṃ na sakena tejena pavattituṃ sakkoti. Na hi tassā khāditukāmatā, nāpi pivitukāmatā, na byāharitukāmatā, na iriyāpathaṃ kappetukāmatā, atha kho nāmaṃ nissāya rūpaṃ pavattati, rūpaṃ nissāya nāmaṃ pavattati, nāmassa khāditukāmatāya pivitukāmatāya byāharitukāmatāya iriyāpathaṃ kappetukāmatāya sati rūpaṃ khādati, pivati, byāharati, iriyāpathaṃ kappeti.

Imassa panatthassa vibhāvanatthāya imaṃ upamaṃ udāharanti – yathā jaccandho ca pīṭhasappī ca disāpakkamitukāmā assu, jaccandho pīṭhasappiṃ evamāha ''ahaṃ kho bhaṇe, sakkomi pādehi pādakaraṇīyaṃ kātuṃ, natthi ca me cakkhūni yehi samavisamaṃ passeyya''nti. Pīṭhasappīpi jaccandhaṃ evamāha ''ahaṃ kho bhaṇe, sakkomi cakkhunā cakkhukaraṇīyaṃ kātuṃ, natthi ca me pādāni yehi abhikkameyyaṃ vā paṭikkameyyaṃ vā''ti. So tuṭṭhahaṭṭho jaccandho pīṭhasappiṃ aṃsakūṭaṃ āropesi. Pīṭhasappī jaccandhassa aṃsakūṭe nisīditvā evamāha ''vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇha, dakkhiṇaṃ muñca vāmaṃ gaṇhā''ti. Tattha jaccandhopi nittejo dubbalo na sakena tejena sakena balena gacchati, pīṭhasappīpi nittejo dubbalo na sakena tejena sakena balena gacchati, na ca tesaṃ aññamaññaṃ nissāya gamanaṃ nappavattati, evamevaṃ nāmampi nittejaṃ na sakena tejena uppajjati, na tāsu tāsu kiriyāsu pavattati. Rūpampi nittejaṃ na sakena tejena uppajjati, na tāsu tāsu kiriyāsu pavattati, na ca tesaṃ aññamaññaṃ nissāya uppatti vā pavatti vā na hoti. Tenetaṃ vuccati –

''Na sakena balena jāyare,
Nopi sakena balena tiṭṭhare;
Paradhammavasānuvattino,
Jāyare saṅkhatā attadubbalā.

''Parapaccayato ca jāyare,
Paraārammaṇato samuṭṭhitā;
Ārammaṇapaccayehi ca,
Paradhammehi cime pabhāvitā.

''Yathāpi nāvaṃ nissāya, manussā yanti aṇṇave;
Evameva rūpaṃ nissāya, nāmakāyo pavattati.

''Yathā ca manusse nissāya, nāvā gacchati aṇṇave;
Evameva nāmaṃ nissāya, rūpakāyo pavattati.

''Ubho nissāya gacchanti, manussā nāvā ca aṇṇave;
Evaṃ nāmañca rūpañca, ubho aññoññanissitā''ti.

Evaṃ nānānayehi nāmarūpaṃ vavatthāpayato sattasaññaṃ abhibhavitvā asammohabhūmiyaṃ ṭhitaṃ nāmarūpānaṃ yāthāvadassanaṃ **diṭṭhivisuddhī**ti veditabbaṃ. **Nāmarūpavavatthāna**ntipi **saṅkhāraparicchedo**tipi etasseva adhivacanaṃ.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Diṭṭhivisuddhiniddeso nāma

Aṭṭhārasamo paricchedo.

19. Kaṅkhāvitaraṇavisuddhiniddeso

Paccayapariggahakathā

678. Etasseva pana nāmarūpassa paccayapariggahaṇena tīsu addhāsu kaṅkhaṃ vitaritvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ **kaṅkhāvitaraṇavisuddhi** nāma.

Taṃ sampādetukāmo bhikkhu yathā nāma kusalo bhisakko rogaṃ disvā tassa samuṭṭhānaṃ pariyesati. Yathā vā pana anukampako puriso daharaṃ kumāraṃ mandaṃ uttānaseyyakaṃ rathikāya nipannaṃ disvā ‘‘kassa nu kho ayaṃ puttako’’ti tassa mātāpitaro āvajjati, evameva tassa nāmarūpassa hetupaccayapariyesanaṃ āpajjati.

So āditova iti paṭisañcikkhati ‘‘na tāvidhaṃ nāmarūpaṃ ahetukaṃ, sabbattha sabbadā sabbesañca ekasadisabhāvāpattito, na issarādihetukaṃ, nāmarūpato uddhaṃ issarādīnaṃ abhāvato. Yepi nāmarūpamattameva issarādayoti vadanti, tesaṃ issarādisaṅkhātanāmarūpassa ahetukabhāvappattito. Tasmā bhavitabbamassa hetupaccayehi, ke nu kho te’’ti.

679. So evaṃ nāmarūpassa hetupaccaye āvajjetvā imassa tāva rūpakāyassa evaṃ hetupaccaye pariggaṇhāti – ‘‘ayaṃ kāyo nibbattamāno neva uppalapadumapuṇḍarīkasogandhikādīnaṃ abbhantare nibbattati, na maṇimuttāhārādīnaṃ, atha kho āmāsayapakkāsayānaṃ antare udarapaṭalaṃ pacchato piṭṭhikaṇṭakaṃ purato katvā antaantaguṇaparivārito sayampi duggandhajegucchapaṭikkūlo duggandhajegucchapaṭikkūle paramasambādhe okāse pūtimacchapūtikummāsaoḷigallacandanikādīsu kimiva nibbattati. Tassevaṃ nibbattamānassa ‘avijjā taṇhā upādānaṃ kamma’nti ime cattāro dhammā nibbattakattā **hetu,** āhāro upatthambhakattā **paccayo**ti pañca dhammā hetupaccayā honti. Tesupi avijjādayo tayo imassa kāyassa mātā viya dārakassa upanissayā honti. Kammaṃ pitā viya puttassa janakaṃ. Āhāro dhāti viya dārakassa sandhārako’’ti. Evaṃ rūpakāyassa paccayapariggahaṃ katvā, puna ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’ntiādinā (saṃ. ni. 2.43) nayena nāmakāyassa paccayapariggahaṃ karoti.

So evaṃ paccayato nāmarūpassa pavattiṃ disvā yathā idaṃ etarahi, evaṃ atītepi addhāne paccayato pavattittha, anāgatepi paccayato pavattissatīti samanupassati.

680. Tassevaṃ samanupassato yā sā pubbantaṃ ārabbha ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ, na nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kiṃ nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kathaṃ nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna’’nti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) pañcavidhā vicikicchā vuttā, yāpi aparantaṃ ārabbha ‘‘bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, na nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kiṃ nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kathaṃ nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kiṃ hutvā kiṃ bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhāna’’nti pañcavidhā vicikicchā vuttā, yāpi paccuppannaṃ ārabbha ‘‘etarahi vā pana paccuppannaṃ addhānaṃ ajjhattaṃ kathaṃkathī hoti – ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ nu khosmi, kathaṃ nu khosmi, ayaṃ nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃ gāmī bhavissatī’’ti (ma. ni. 1.18) chabbidhā vicikicchā vuttā, sā sabbāpi pahīyati.

681. Aparo **sādhāraṇāsādhāraṇavasena** duvidhaṃ nāmassa paccayaṃ passati, kammādivasena catubbidhaṃ rūpassa. Duvidho hi nāmassa paccayo sādhāraṇo asādhāraṇo ca. Tattha cakkhādīni cha dvārāni, rūpādīni cha ārammaṇāni nāmassa sādhāraṇo paccayo, kusalādibhedato sabbappakārassāpi tato pavattito. Manasikārādiko asādhāraṇo. Yoniso manasikārasaddhammassavanādiko hi kusalasseva hoti, viparīto akusalassa, kammādiko vipākassa, bhavaṅgādiko kiriyassāti.

Rūpassa pana kammaṃ cittaṃ utu āhāroti ayaṃ kammādiko catubbidho paccayo. Tattha kammaṃ atītameva kammasamuṭṭhānassa rūpassa paccayo hoti. Cittaṃ cittasamuṭṭhānassa uppajjamānaṃ. Utuāhārā utuāhārasamuṭṭhānassa ṭhitikkhaṇe paccayā hontīti. Evameveko nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti.

So evaṃ paccayato nāmarūpassa pavattiṃ disvā yathā idaṃ etarahi, evaṃ atītepi addhāne paccayato pavattittha, anāgatepi paccayato pavattissatīti samanupassati. Tassevaṃ samanupassato vuttanayeneva tīsupi addhāsu vicikicchā pahīyati.

682. Aparo tesaṃyeva nāmarūpasaṅkhātānaṃ saṅkhārānaṃ jarāpattiṃ jiṇṇānañca bhaṅgaṃ disvā idaṃ saṅkhārānaṃ jarāmaraṇaṃ nāma jātiyā sati hoti, jāti bhave sati, bhavo upādāne sati, upādānaṃ taṇhāya sati, taṇhā vedanāya sati, vedanā phasse sati, phasso saḷāyatane sati, saḷāyatanaṃ nāmarūpe sati, nāmarūpaṃ viññāṇe sati, viññāṇaṃ saṅkhāresu sati, saṅkhārā avijjāya satīti evaṃ **paṭilomapaṭiccasamuppādavasena** nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti. Athassa vuttanayeneva vicikicchā pahīyati.

683. Aparo ‘‘iti kho avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti (saṃ. ni. 2.2) pubbe vitthāretvā dassita**anulomapaṭiccasamuppādavaseneva** nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti. Athassa vuttanayeneva kaṅkhā pahīyati.

684. Aparo ‘‘purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavoti ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā, idha paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanāti ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṃ purekatassa kammassa paccayā. Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā…pe… cetanā bhavoti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyatiṃ paṭisandhiyā paccayā’’ti (paṭi. ma. 1.47) evaṃ **kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena** nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti.

685. Tattha catubbidhaṃ kammaṃ – diṭṭhadhammavedanīyaṃ, upapajjavedanīyaṃ, aparāpariyavedanīyaṃ, ahosikammanti. Tesu ekajavanavīthiyaṃ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā **diṭṭhidhammavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ imasmiññeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ pana ‘‘ahosikammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, natthi kammavipāko’’ti (paṭi. ma. 1.234) imassa tikassa vasena ahosikammaṃ nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anantare attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ vuttanayeneva ahosikammaṃ nāma hoti. Ubhinnaṃ antare pañca javanacetanā **aparāpariyavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anāgate yadā okāsaṃ labhati, tadā vipākaṃ deti. Sati saṃsārappavattiyā ahosikammaṃ nāma na hoti.

686. Aparampi catubbidhaṃ kammaṃ – yaṃ garukaṃ, yaṃ bahulaṃ, yadāsannaṃ, kaṭattā vā pana kammanti. Tattha kusalaṃ vā hotu akusalaṃ vā, garukāgarukesu **yaṃ garukaṃ** mātughātādikammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Tathā bahulābahulesupi **yaṃ bahulaṃ** hoti susīlyaṃ vā dussīlyaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. **Yadāsannaṃ** nāma maraṇakāle anussaritakammaṃ. Yañhi āsannamaraṇo anussarituṃ sakkoti, teneva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṃ punappunaṃ laddhāsevanaṃ **kaṭattā vā pana kammaṃ** nāma hoti, tesaṃ abhāve taṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati.

687. Aparampi catubbidhaṃ kammaṃ – janakaṃ, upatthambhakaṃ, upapīḷakaṃ, upaghātakanti. Tattha **janakaṃ** nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṃ paṭisandhiyampi pavattepi rūpārūpavipākakkhandhe janeti. **Upatthambhakaṃ** pana vipākaṃ janetuṃ na sakkoti, aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjamānakasukhadukkhaṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti. **Upapīḷakaṃ** aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjamānakasukhadukkhaṃ pīḷeti bādhati, addhānaṃ pavattituṃ na deti. **Upaghātakaṃ** pana sayaṃ kusalampi akusalampi samānaṃ aññaṃ dubbalakammaṃ ghātetvā tassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ pana kammena kate okāse taṃ vipākaṃ uppannaṃ nāma vuccati.

Iti imesaṃ dvādasannaṃ kammānaṃ kammantarañceva vipākantarañca buddhānaṃ kammavipākañāṇasseva yāthāvasarasato pākaṭaṃ hoti, asādhāraṇaṃ sāvakehi. Vipassakena pana kammantarañca vipākantarañca ekadesato jānitabbaṃ. Tasmā ayaṃ mukhamattadassanena kammaviseso pakāsitoti.

688. Iti imaṃ dvādasavidhaṃ kammaṃ kammavaṭṭe pakkhipitvā evaṃ eko kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti. So evaṃ kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena paccayato nāmarūpassa pavattiṃ disvā ‘‘yathā idaṃ etarahi, evaṃ atītepi addhāne kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena paccayato pavattittha, anāgatepi kammavaṭṭavipākavaṭṭavaseneva paccayato pavattissatī’’ti. Iti kammañceva kammavipāko ca, kammavaṭṭañca vipākavaṭṭañca, kammapavattañca vipākapavattañca, kammasantati ca vipākasantati ca, kiriyā ca kiriyāphalañca.

Kammā vipākā vattanti, vipāko kammasambhavo;
Kammā punabbhavo hoti, evaṃ loko pavattatīti. –

Samanupassati. Tassevaṃ samanupassato yā sā pubbantādayo ārabbha ‘‘ahosiṃ nu kho aha’’ntiādinā nayena vuttā soḷasavidhā vicikicchā, sā sabbā pahīyati. Sabbabhavayonigatiṭṭhitinivāsesu hetuphalasambandhavasena pavattamānaṃ nāmarūpamattameva khāyati. So neva kāraṇato uddhaṃ kārakaṃ passati, na vipākappavattito uddhaṃ vipākapaṭisaṃvedakaṃ. Kāraṇe pana sati ‘‘kārako’’ti, vipākappavattiyā sati ‘‘paṭisaṃvedako’’ti samaññāmattena paṇḍitā voharanticcevassa sammappaññāya sudiṭṭhaṃ hoti.

689. Tenāhu porāṇā –

‘‘Kammassa kārako natthi, vipākassa ca vedako;
Suddhadhammā pavattanti, evetaṃ sammadassanaṃ.

‘‘Evaṃ kamme vipāke ca, vattamāne sahetuke;
Bījarukkhādikānaṃva, pubbā koṭi na nāyati;
Anāgatepi saṃsāre, appavattaṃ na dissati.

‘‘Etamatthaṃ anaññāya, titthiyā asayaṃvasī;
Sattasaññaṃ gahetvāna, sassatucchedadassino;
Dvāsaṭṭhidiṭṭhiṃ gaṇhanti, aññamaññavirodhitā.

‘‘Diṭṭhibandhanabaddhā te, taṇhāsotena vuyhare;
Taṇhāsotena vuyhantā, na te dukkhā pamuccare.

‘‘Evametaṃ abhiññāya, bhikkhu buddhassa sāvako;
Gambhīraṃ nipuṇaṃ suññaṃ, paccayaṃ paṭivijjhati.

‘‘Kammaṃ natthi vipākamhi, pāko kamme na vijjati;
Aññamaññaṃ ubho suññā, na ca kammaṃ vinā phalaṃ.

‘‘Yathā na sūriye aggi, na maṇimhi na gomaye;
Na tesaṃ bahi so atthi, sambhārehi ca jāyati.

‘‘Tathā na anto kammassa, vipāko upalabbhati;
Bahiddhāpi na kammassa, na kammaṃ tattha vijjati.

‘‘Phalena suññaṃ taṃ kammaṃ, phalaṃ kamme na vijjati;
Kammañca kho upādāya, tato nibbattate phalaṃ.

‘‘Na hettha devo brahmā vā, saṃsārassatthikārako;
Suddhadhammā pavattanti, hetusambhārapaccayā’’ti.

690. Tassevaṃ kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena nāmarūpassa paccayapariggahaṃ katvā tīsu addhāsu pahīnavicikicchassa sabbe atītānāgatapaccuppannadhammā cutipaṭisandhivasena viditā honti, sāssa hoti **ñātapariññā**.

So evaṃ pajānāti – ye atīte kammapaccayā nibbattā khandhā, te tattheva niruddhā, atītakammapaccayā pana imasmiṃ bhave aññe nibbattā, atītabhavato imaṃ bhavaṃ āgato ekadhammopi natthi, imasmimpi bhave kammapaccayena nibbattā khandhā nirujjhissanti, punabbhave aññe nibbattissanti, imamhā bhavā punabbhavaṃ ekadhammopi na gamissati. Apica kho yathā na ācariyamukhato sajjhāyo antevāsikassa mukhaṃ pavisati, na ca tappaccayā tassa mukhe sajjhāyo na vattati, na dūtena mantodakaṃ pītaṃ rogino udaraṃ pavisati, na ca tassa tappaccayā rogo na vūpasammati, na mukhe maṇḍanavidhānaṃ ādāsatalādīsu mukhanimittaṃ gacchati, na ca tattha tappaccayā maṇḍanavidhānaṃ na paññāyati, na ekissā vaṭṭiyā dīpasikhā aññaṃ vaṭṭiṃ saṅkamati, na ca tattha tappaccayā dīpasikhā na nibbattati, evameva na atītabhavato imaṃ bhavaṃ, ito vā punabbhavaṃ koci dhammo saṅkamati, na ca atītabhave khandhāyatanadhātupaccayā idha, idha vā khandhāyatanadhātupaccayā punabbhave khandhāyatanadhātuyo na nibbattantīti.

Yatheva cakkhuviññāṇaṃ, manodhātuanantaraṃ;
Na ceva āgataṃ nāpi, na nibbattaṃ anantaraṃ.

Tatheva paṭisandhimhi, vattate cittasantati;
Purimaṃ bhijjate cittaṃ, pacchimaṃ jāyate tato.

Tesaṃ antarikā natthi, vīci tesaṃ na vijjati;
Na cito gacchati kiñci, paṭisandhi ca jāyatīti.

691. Evaṃ cutipaṭisandhivasena viditasabbadhammassa sabbākārena nāmarūpassa paccayapariggahañāṇaṃ thāmagataṃ hoti, soḷasavidhā kaṅkhā suṭṭhutaraṃ pahīyati. Na kevalañca sā eva, ‘‘satthari kaṅkhatī’’ti (dha. sa. 1008) ādinayappavattā aṭṭhavidhāpi kaṅkhā pahīyatiyeva, dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vikkhambhanti. Evaṃ nānānayehi nāmarūpapaccayapariggahaṇena tīsu addhāsu kaṅkhaṃ vitaritvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ **kaṅkhāvitaraṇavisuddhī**ti veditabbaṃ. **Dhammaṭṭhitiñāṇa**ntipi **yathābhūtañāṇa**ntipi **sammādassana**ntipi etassevādhivacanaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.46).
>
> ‘‘Aniccato manasikaronto katame dhamme yathābhūtaṃ jānāti passati, kathaṃ sammādassanaṃ hoti, kathaṃ tadanvayena sabbe saṅkhārā aniccato sudiṭṭhā honti, kattha kaṅkhā pahīyati? Dukkhato…pe… anattato manasikaronto katame dhamme yathābhūtaṃ jānāti passati…pe… kattha kaṅkhā pahīyatīti?
>
> ‘‘Aniccato manasikaronto nimittaṃ yathābhūtaṃ jānāti passati, tena vuccati sammādassanaṃ. Evaṃ tadanvayena sabbe saṅkhārā aniccato sudiṭṭhā honti. Ettha kaṅkhā pahīyati. Dukkhato manasikaronto pavattaṃ yathābhūtaṃ jānāti passati…pe… anattato manasikaronto nimittañca pavattañca yathābhūtaṃ jānāti passati, tena vuccati sammādassanaṃ. Evaṃ tadanvayena sabbe dhammā anattato sudiṭṭhā honti. Ettha kaṅkhā pahīyati.
>
> ‘‘Yañca yathābhūtañāṇaṃ yañca sammādassanaṃ yā ca kaṅkhāvitaraṇā, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā byañjanameva nānanti? Yañca yathābhūtañāṇaṃ yañca sammādassanaṃ yā ca kaṅkhāvitaraṇā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nāna’’nti (paṭi. ma. 1.227).

Iminā pana ñāṇena samannāgato vipassako buddhasāsane laddhassāso laddhapatiṭṭho niyatagatiko cūḷasotāpanno nāma hoti.

Tasmā bhikkhu sadā sato, nāmarūpassa sabbaso;
Paccaye pariggaṇheyya, kaṅkhāvitaraṇatthikoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Kaṅkhāvitaraṇavisuddhiniddeso nāma

Ekūnavīsatimo paricchedo.

20. Maggāmaggañāṇadassanavisuddhiniddeso

Sammasanañāṇakathā

692. Ayaṃ maggo, ayaṃ na maggoti evaṃ maggañca amaggañca ñatvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ pana **maggāmaggañāṇadassanavisuddhi** nāma.

Taṃ sampādetukāmena **kalāpasammasana**saṅkhātāya **nayavipassanāya** tāva yogo karaṇīyo. Kasmā? Āraddhavipassakassa obhāsādisambhave maggāmaggañāṇasambhavato. Āraddhavipassakassa hi obhāsādīsu sambhūtesu maggāmaggañāṇaṃ hoti, vipassanāya ca kalāpasammasanaṃ ādi. Tasmā etaṃ kaṅkhāvitaraṇānantaraṃ uddiṭṭhaṃ. Apica yasmā tīraṇapariññāya vattamānāya maggāmaggañāṇaṃ uppajjati, tīraṇapariññā ca ñātapariññānantarā, tasmāpi taṃ maggāmaggañāṇadassanavisuddhiṃ sampādetukāmena kalāpasammasane tāva yogo kātabbo.

693. Tatrāyaṃ vinicchayo – tisso hi lokiyapariññā ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññā ca. Yā sandhāya vuttaṃ ''abhiññāpaññā ñātaṭṭhe ñāṇaṃ. Pariññāpaññā tīraṇaṭṭhe ñāṇaṃ. Pahānapaññā pariccāgaṭṭhe ñāṇa''nti (paṭi. ma. 1.75). Tattha ''ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vedayitalakkhaṇā vedanā''ti evaṃ tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ paccattalakkhaṇasallakkhaṇavasena pavattā paññā **ñātapariññā** nāma. ''Rūpaṃ aniccaṃ, vedanā aniccā''tiādinā nayena tesaṃyeva dhammānaṃ sāmaññalakkhaṇaṃ āropetvā pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanā paññā **tīraṇapariññā** nāma. Tesuyeva pana dhammesu niccasaññādipajahanavasena pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanā paññā **pahānapariññā** nāma.

Tattha saṅkhāraparicchedato paṭṭhāya yāva paccayapariggahā ñātapariññāya bhūmi. Etasmiṃ hi antare dhammānaṃ paccattalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Kalāpasammasanato pana paṭṭhāya yāva udayabbayānupassanā tīraṇapariññāya bhūmi. Etasmiṃ hi antare sāmaññalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Bhaṅgānupassanaṃ ādiṃ katvā upari pahānapariññāya bhūmi. Tato paṭṭhāya hi aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ, anattato anupassanto attasaññaṃ, nibbindanto nandiṃ, virajjanto rāgaṃ, nirodhento samudayaṃ, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti (paṭi. ma. 1.52) evaṃ niccasaññādipahānasādhikānaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ ādhipaccaṃ. Iti imāsu tīsu pariññāsu saṅkhāraparicchedassa ceva paccayapariggahassa ca sādhitattā iminā yoginā ñātapariññāva adhigatā hoti, itarā ca adhigantabbā. Tena vuttaṃ ''yasmā tīraṇapariññāya vattamānāya maggāmaggañāṇaṃ uppajjati, tīraṇapariññā ca ñātapariññānantarā, tasmāpi taṃ maggāmaggañāṇadassanavisuddhiṃ sampādetukāmena kalāpasammasane tāva yogo kātabbo''ti.

694. Tatrāyaṃ pāḷi –

> ''Kathaṃ atītānāgatapaccuppannānaṃ dhammānaṃ saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ? Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā…pe… yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Dukkhato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Yā kāci vedanā…pe… yaṃkiñci viññāṇaṃ…pe… anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ.
>
> ''Cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Dukkhato anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ.
>
> ''Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Vedanaṃ… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ…pe… sammasane ñāṇaṃ.
>
> ''Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Vedanaṃ… viññāṇaṃ… cakkhuṃ… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ…pe… nirodhadhammanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ.
>
> ''Jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ, anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Bhavapaccayā jāti…pe… avijjāpaccayā saṅkhārā, asati avijjāya natthi saṅkhārāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ, anāgatampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā, asati avijjāya natthi saṅkhārāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ.
>
> ''Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ. Pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati atītānāgatapaccuppannānaṃ dhammānaṃ saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇa''nti (paṭi. ma. 1.48).

Ettha ca cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇanti iminā peyyālena dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattā dhammā, pañcakkhandhā, cha dvārāni, cha ārammaṇāni, cha viññāṇāni, cha phassā, cha vedanā, cha saññā, cha cetanā, cha taṇhā, cha vitakkā, cha vicārā, cha dhātuyo, dasa kasiṇāni, dvattiṃsakoṭṭhāsā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, bāvīsati indriyāni, tisso dhātuyo, nava bhavā, cattāri jhānāni, catasso appamaññā, catasso samāpattiyo, dvādasa paṭiccasamuppādaṅgānīti ime dhammarāsayo saṃkhittāti veditabbā.

Vuttaṃ hetaṃ abhiññeyyaniddese –

> ''Sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyyaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ abhiññeyyaṃ? Cakkhu, bhikkhave, abhiññeyyaṃ. Rūpā… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphasso… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi abhiññeyyaṃ. Sotaṃ…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi abhiññeyyaṃ.
>
> ''Rūpaṃ…pe… viññāṇaṃ… cakkhu…pe… mano… rūpā…pe… dhammā… cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ… cakkhusamphasso…pe… manosamphasso….
>
> ''Cakkhusamphassajā vedanā…pe… manosamphassajā vedanā… rūpasaññā…pe… dhammasaññā… rūpasañcetanā…pe… dhammasañcetanā… rūpataṇhā…pe… dhammataṇhā… rūpavitakko…pe… dhammavitakko… rūpavicāro…pe… dhammavicāro….
>
> ''Pathavīdhātu…pe… viññāṇadhātu… pathavīkasiṇaṃ…pe… viññāṇakasiṇaṃ… kesā…pe… muttaṃ… matthaluṅgaṃ….
>
> ''Cakkhāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ… cakkhudhātu…pe… manodhātu… manoviññāṇadhātu… cakkhundriyaṃ…pe… aññātāvindriyaṃ….

> ‘‘Kāmadhātu… rūpadhātu… arūpadhātu… kāmabhavo… rūpabhavo… arūpabhavo… saññābhavo… asaññābhavo… nevasaññānāsaññābhavo… ekavokārabhavo… catuvokārabhavo… pañcavokārabhavo….
>
> ‘‘Paṭhamaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ… mettācetovimutti…pe… upekkhācetovimutti… ākāsānañcāyatanasamāpatti…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti… avijjā abhiññeyyā…pe… jarāmaraṇaṃ abhiññeyya’’nti (paṭi. ma. 1.3; saṃ. ni. 4.46).

Taṃ tattha evaṃ vitthārena vuttattā idha sabbaṃ peyyālena saṃkhittaṃ. Evaṃ saṃkhitte panettha ye lokuttarā dhammā āgatā, te asammasanupagattā imasmiṃ adhikāre na gahetabbā. Yepi ca sammasanupagā, tesu **ye yassa pākaṭā honti sukhena pariggahaṃ gacchanti, tesu tena sammasanaṃ ārabhitabbaṃ**.

695. Tatrāyaṃ khandhavasena ārabbhavidhānayojanā – yaṃkiñci rūpaṃ…pe… sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Dukkhato anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasananti. Ettāvatā ayaṃ bhikkhu ‘‘yaṃkiñci rūpa’’nti evaṃ aniyamaniddiṭṭhaṃ sabbampi rūpaṃ atītattikena ceva catūhi ca ajjhattādidukehīti ekādasahi okāsehi paricchinditvā sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti, aniccanti sammasati.

Kathaṃ? Parato vuttanayena. Vuttañhetaṃ – ‘‘rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ **aniccaṃ khayaṭṭhenā’’**ti (paṭi. ma. 1.48).

Tasmā esa yaṃ **atītaṃ** rūpaṃ, taṃ yasmā atīteyeva khīṇaṃ, nayimaṃ bhavaṃ sampattanti aniccaṃ khayaṭṭhena.

Yaṃ **anāgataṃ** anantarabhave nibbattissati, tampi tattheva khīyissati, na tato paraṃ bhavaṃ gamissatīti aniccaṃ khayaṭṭhena.

Yaṃ **paccuppannaṃ** rūpaṃ, tampi idheva khīyati, na ito gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena.

Yaṃ **ajjhattaṃ,** tampi ajjhattameva khīyati, na bahiddhābhāvaṃ gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena.

Yaṃ **bahiddhā…pe… oḷārikaṃ…pe… sukhumaṃ…pe… hīnaṃ…pe… paṇītaṃ…pe… dūre…pe… santike,** tampi tattheva khīyati, na dūrabhāvaṃ gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhenāti sammasati.

Idaṃ sabbampi ‘‘aniccaṃ khayaṭṭhenā’’ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ. Bhedato pana ekādasavidhaṃ hoti.

Sabbameva ca taṃ **dukkhaṃ** bhayaṭṭhena. **Bhayaṭṭhenā**ti sappaṭibhayatāya. Yañhi aniccaṃ, taṃ bhayāvahaṃ hoti sīhopamasutte (saṃ. ni. 3.78; a. ni. 4.33) devānaṃ viya. Iti idampi ‘‘dukkhaṃ bhayaṭṭhenā’’ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ. Bhedato pana ekādasavidhaṃ hoti.

Yathā ca dukkhaṃ, evaṃ sabbampi taṃ **anattā** asārakaṭṭhena. **Asārakaṭṭhenā**ti ‘‘attā nivāsī kārako vedako sayaṃvasī’’ti evaṃ parikappitassa attasārassa abhāvena. Yañhi aniccaṃ, dukkhaṃ, taṃ attanopi aniccataṃ vā udayabbayapīḷanaṃ vā vāretuṃ na sakkoti, kuto tassa kārakādibhāvo. Tenāha – ‘‘rūpañca hidaṃ, bhikkhave, attā abhavissa. Nayidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyyā’’tiādi (saṃ. ni. 3.59). Iti idampi ‘‘anattā asārakaṭṭhenā’’ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ. Bhedato pana ekādasavidhaṃ hoti. Esa nayo vedanādīsu.

696. Yaṃ pana aniccaṃ, taṃ yasmā niyamato saṅkhatādibhedaṃ hoti. Tenassa pariyāyadassanatthaṃ, nānākārehi vā manasikārappavattidassanatthaṃ ‘‘rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhamma’’nti puna pāḷi vuttā. Esa nayo vedanādīsūti.

Cattārīsākāraanupassanākathā

697. So tasseva pañcasu khandhesu aniccadukkhānattasammasanassa thirabhāvatthāya, yaṃ taṃ bhagavatā ‘‘katamehi cattārīsāya ākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati, katamehi cattārīsāya ākārehi sammattaniyāmaṃ okkamatī’’ti etassa vibhaṅge –

> ‘‘Pañcakkhandhe aniccato, dukkhato, rogato, gaṇḍato, sallato, aghato, ābādhato, parato, palokato, ītito, upaddavato, bhayato, upasaggato, calato, pabhaṅguto, addhuvato, atāṇato, aleṇato, asaraṇato, rittato, tucchato, suññato, anattato, ādīnavato, vipariṇāmadhammato, asārakato, aghamūlato, vadhakato, vibhavato, sāsavato, saṅkhatato, mārāmisato, jātidhammato, jarādhammato, byādhidhammato, maraṇadhammato, sokadhammato, paridevadhammato, upāyāsadhammato, saṃkilesikadhammato’’ti (paṭi. ma. 3.37) –

Cattārīsāya ākārehi,

‘‘Pañcakkhandhe aniccato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho niccaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamatī’’tiādinā (paṭi. ma. 3.38) nayena,

Anulomañāṇaṃ vibhajantena pabhedato aniccādisammasanaṃ vuttaṃ. Tassāpi vasena ime pañcakkhandhe sammasati.

698. Kathaṃ? So hi ekekaṃ khandhaṃ anaccantikatāya, ādiantavantatāya ca **aniccato**. Uppādavayapaṭipīḷanatāya, dukkhavatthutāya ca **dukkhato**. Paccayayāpanīyatāya, rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya, kilesāsucipaggharaṇatāya, uppādajarābhaṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnatāya ca **gaṇḍato**. Pīḷājanakatāya, antotudanatāya, dunnīharaṇīyatāya ca **sallato**. Vigarahaṇīyatāya, avaḍḍhiāvahanatāya, aghavatthutāya ca **aghato**. Aseribhāvajanakatāya, ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasatāya, avidheyyatāya ca **parato**. Byādhijarāmaraṇehi palujjanatāya **palokato**. Anekabyasanāvahanatāya **ītito**. Aviditānaṃyeva vipulānaṃ anatthānaṃ āvahanato, sabbupaddavavatthutāya ca **upaddavato**. Sabbabhayānaṃ ākaratāya, dukkhavūpasamasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhūtatāya ca **bhayato**. Anekehi anatthehi anubaddhatāya, dosūpasaṭṭhatāya, upasaggo viya anadhivāsanārahatāya ca **upasaggato**. Byādhijarāmaraṇehi ceva lābhālābhādīhi ca lokadhammehi pacalitatāya **calato**. Upakkamena ceva sarasena ca pabhaṅgupagamanasīlatāya **pabhaṅguto**. Sabbāvatthanipātitāya, thirabhāvassa ca abhāvatāya **addhuvato**. Atāyanatāya ceva, alabbhaneyyakhematāya ca **atāṇato**. Allīyituṃ anarahatāya, allīnānampi ca leṇakiccākāritāya **aleṇato**. Nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato**. Yathāparikappitehi dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya **rittato**. Rittatāyeva tucchato appakattā vā, appakampi hi loke tucchanti vuccati. Sāmi-nivāsi-kāraka-vedakādhiṭṭhāyakavirahitatāya **suññato**. Sayañca assāmikabhāvāditāya **anattato**. Pavattidukkhatāya, dukkhassa ca ādīnavatāya **ādīnavato,** atha vā ādīnaṃ vāti gacchati pavattatīti ādīnavo, kapaṇamanussassetaṃ adhivacanaṃ, khandhāpi ca kapaṇāyevāti ādīnavasadisatāya **ādīnavato**. Jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā pariṇāmapakatitāya **vipariṇāmadhammato**. Dubbalatāya, pheggu viya sukhabhañjanīyatāya ca **asārakato**. Aghahetutāya **aghamūlato**. Mittamukhasapatto viya vissāsaghātitāya **vadhakato**. Vigatabhavatāya, vibhavasambhūtatāya ca **vibhavato**. Āsavapadaṭṭhānatāya **sāsavato**. Hetupaccayehi abhisaṅkhatatāya **saṅkhatato**. Maccumārakilesamārānaṃ āmisabhūtatāya **mārāmisato**. Jāti-jarā-byādhimaraṇapakatitāya **jāti-jarā-byādhi-maraṇadhammato**. Soka-parideva-upāyāsahetutāya **soka-paridevaupāyāsadhammato**. Taṇhādiṭṭhiduccaritasaṃkilesānaṃ visayadhammatāya **saṃkilesikadhammato**ti evaṃ pabhedato vuttassa aniccādisammasanassa vasena sammasati.

Ettha hi aniccato, palokato, calato, pabhaṅguto, addhuvato, vipariṇāmadhammato, asārakato, vibhavato, saṅkhatato, maraṇadhammatoti ekekasmiṃ khandhe dasa dasa katvā paññāsa **aniccānupassanāni**. Parato, rittato, tucchato, suññato, anattatoti ekekasmiṃ khandhe pañca pañca katvā pañcavīsati **anattānupassanāni**. Sesāni dukkhato, rogatotiādīni ekekasmiṃ khandhe pañcavīsati pañcavīsati katvā pañcavīsatisataṃ **dukkhānupassanānī**ti.

Iccassa iminā dvisatabhedena aniccādisammasanena pañcakkhandhe sammasato taṃ nayavipassanāsaṅkhātaṃ aniccadukkhānattasammasanaṃ thiraṃ hoti. Idaṃ tāvettha pāḷinayānusārena sammasanārambhavidhānaṃ.

Indriyatikkhakāraṇanavakakathā

699. Yassa pana evaṃ nayavipassanāya yogaṃ karotopi nayavipassanā na sampajjati, tena ‘‘navahākārehi indriyāni tikkhāni bhavanti – uppannuppannānaṃ saṅkhārānaṃ khayameva passati, tattha ca sakkaccakiriyāya sampādeti, sātaccakiriyāya sampādeti, sappāyakiriyāya sampādeti, samādhissa ca nimittaggāhena, bojjhaṅgānañca anupavattanatāya, kāye ca jīvite ca anapekkhataṃ upaṭṭhāpeti, tattha ca abhibhuyya nekkhammena, antarā ca abyosānenā’’ti evaṃ vuttānaṃ navannaṃ ākārānaṃ vasena indriyāni tikkhāni katvā **pathavīkasiṇaniddese** vuttanayena satta asappāyāni vajjetvā satta sappāyāni sevamānena kālena rūpaṃ sammasitabbaṃ, kālena arūpaṃ. Rūpaṃ sammasantena rūpassa nibbatti passitabbā.

Rūpanibbattipassanākārakathā

700. Seyyathidaṃ – idaṃ rūpaṃ nāma kammādivasena catūhi kāraṇehi nibbattati. Tattha sabbesaṃ sattānaṃ rūpaṃ nibbattamānaṃ paṭhamaṃ kammato nibbattati. Paṭisandhikkhaṇeyeva hi gabbhaseyyakānaṃ tāva tisantativasena vatthu-kāya-bhāvadasakasaṅkhātāni tiṃsa rūpāni nibbattanti, tāni ca kho paṭisandhicittassa uppādakkhaṇeyeva. Yathā ca uppādakkhaṇe, tathā ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi.

Tattha rūpaṃ dandhanirodhaṃ garuparivatti, cittaṃ khippanirodhaṃ lahuparivatti. Tenāha – ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ yathayidaṃ, bhikkhave, citta’’nti (a. ni. 1.48). Rūpe dharanteyeva hi soḷasavāre bhavaṅgacittaṃ uppajjitvā nirujjhati. Cittassa uppādakkhaṇopi ṭhitikkhaṇopi bhaṅgakkhaṇopi ekasadisā. Rūpassa pana uppādabhaṅgakkhaṇāyeva lahukā, tehi sadisā. Ṭhitikkhaṇo pana mahā, yāva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti, tāva vattati. Paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ ṭhānappattaṃ purejātaṃ vatthuṃ nissāya dutiyaṃ bhavaṅgaṃ uppajjati. Tena saddhiṃ uppannaṃ ṭhānappattaṃ purejātaṃ vatthuṃ nissāya tatiyaṃ bhavaṅgaṃ uppajjati. Iminā nayena yāvatāyukaṃ cittappavatti veditabbā. Āsannamaraṇassa pana ekameva ṭhānappattaṃ purejātaṃ vatthuṃ nissāya soḷasa cittāni uppajjanti.

Paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ rūpaṃ paṭisandhicittato uddhaṃ soḷasamena cittena saddhiṃ nirujjhati. Ṭhānakkhaṇe uppannaṃ sattarasamassa uppādakkhaṇena saddhiṃ nirujjhati. Bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ sattarasamassa ṭhānakkhaṇaṃ patvā nirujjhati. Yāva pavatti nāma atthi, evameva pavattati. Opapātikānampi sattasantativasena sattati rūpāni evameva pavattanti.

701. Tattha kammaṃ, kammasamuṭṭhānaṃ, kammapaccayaṃ, kammapaccayacittasamuṭṭhānaṃ, kammapaccayaāhārasamuṭṭhānaṃ, kammapaccayautusamuṭṭhānanti esa vibhāgo veditabbo. Tattha **kammaṃ** nāma kusalākusalacetanā. **Kammasamuṭṭhānaṃ** nāma vipākakkhandhā ca, cakkhudasakādi samasattatirūpañca. **Kammapaccayaṃ** nāma tadeva, kammaṃ hi kammasamuṭṭhānassa upatthambhakapaccayopi hoti. **Kammapaccayacittasamuṭṭhānaṃ** nāma vipākacittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. **Kammapaccayaāhārasamuṭṭhānaṃ** nāma kammasamuṭṭhānarūpesu ṭhānappattā ojā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi ojā ṭhānaṃ patvā aññanti evaṃ catasso vā pañca vā pavattiyo ghaṭeti. **Kammapaccayautusamuṭṭhānaṃ** nāma kammajatejodhātu ṭhānappattā utusamuṭṭhānaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi utu aññaṃ ojaṭṭhamakanti evaṃ catasso vā pañca vā pavattiyo ghaṭeti. Evaṃ tāva **kammajarūpassa nibbatti** passitabbā.

702. Cittajesupi cittaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, cittapaccayaṃ, cittapaccayaāhārasamuṭṭhānaṃ, cittapaccayautusamuṭṭhānanti esa vibhāgo veditabbo. Tattha **cittaṃ** nāma ekūnanavuticittāni.

Tesu dvattiṃsa cittāni, chabbīsekūnavīsati;
Soḷasa rūpiriyāpathaviññattijanakā matā.

Kāmāvacarato hi aṭṭha kusalāni, dvādasākusalāni, manodhātuvajjā dasa kiriyā, kusalakiriyato dve abhiññācittānīti dvattiṃsa cittāni rūpaṃ, iriyāpathaṃ, viññattiñca janenti. Vipākavajjāni sesadasarūpāvacarāni, aṭṭha arūpāvacarāni, aṭṭha lokuttaracittānīti chabbīsati cittāni rūpaṃ, iriyāpathañca janayanti, na viññattiṃ. Kāmāvacare dasa bhavaṅgacittāni, rūpāvacare pañca, tisso manodhātuyo, ekā vipākāhetukamanoviññāṇadhātusomanassasahagatāti ekūnavīsati cittāni rūpameva janayanti, na iriyāpathaṃ, na viññattiṃ. Dvepañcaviññāṇāni, sabbasattānaṃ paṭisandhicittaṃ, khīṇāsavānaṃ cuticittaṃ, cattāri āruppavipākānīti soḷasa cittāni neva rūpaṃ janayanti, na iriyāpathaṃ, na viññattiṃ. Yāni cettha rūpaṃ janenti, tāni na ṭhitikkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe vā, tadā hi cittaṃ dubbalaṃ hoti. Uppādakkhaṇe pana balavaṃ, tasmā taṃ tadā purejātaṃ vatthuṃ nissāya rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

Cittasamuṭṭhānaṃ nāma tayo arūpino khandhā, ‘‘saddanavakaṃ, kāyaviññatti, vacīviññatti, ākāsadhātu, lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santatī’’ti sattarasavidhaṃ rūpañca. **Cittapaccayaṃ** nāma ‘‘pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassā’’ti (paṭṭhā. 1.1.11) evaṃ vuttaṃ catusamuṭṭhānarūpaṃ. **Cittapaccayaāhārasamuṭṭhānaṃ** nāma cittasamuṭṭhānarūpesu ṭhānappattā ojā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ dve tisso pavattiyo ghaṭeti. **Cittapaccayautusamuṭṭhānaṃ** nāma cittasamuṭṭhāno utu ṭhānappatto aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ dve tisso pavattiyo ghaṭeti. Evaṃ **cittajarūpassa nibbatti** passitabbā.

703. Āhārajesupi āhāro, āhārasamuṭṭhānaṃ, āhārapaccayaṃ, āhārapaccayaāhārasamuṭṭhānaṃ, āhārapaccayautusamuṭṭhānanti esa vibhāgo veditabbo. Tattha **āhāro** nāma kabaḷīkāro āhāro. **Āhārasamuṭṭhānaṃ** nāma upādiṇṇaṃ kammajarūpaṃ paccayaṃ labhitvā tattha patiṭṭhāya ṭhānappattāya ojāya samuṭṭhāpitaṃ ojaṭṭhamakaṃ, ākāsadhātu, lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santatīti cuddasavidhaṃ rūpaṃ. **Āhārapaccayaṃ** nāma ‘‘kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.15) evaṃ vuttaṃ catusamuṭṭhānarūpaṃ. **Āhārapaccayaāhārasamuṭṭhānaṃ** nāma āhārasamuṭṭhānesu rūpesu ṭhānappattā ojā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi ojā aññanti evaṃ dasadvādasavāre pavattiṃ ghaṭeti. Ekadivasaṃ paribhuttāhāro sattāhampi upatthambheti. Dibbā pana ojā ekamāsaṃ dvemāsampi upatthambheti. Mātarā paribhuttāhāropi dārakassa sarīraṃ pharitvā rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Sarīre makkhitāhāropi rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Kammajāhāro upādiṇṇakāhāro nāma. Sopi ṭhānappatto rūpaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi ojā aññaṃ samuṭṭhāpetīti evaṃ catasso vā pañca vā pavattiyo ghaṭeti. **Āhārapaccayautusamuṭṭhānaṃ** nāma āhārasamuṭṭhānā tejodhātu ṭhānappattā utusamuṭṭhānaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti. Tatrāyaṃ āhāro āhārasamuṭṭhānānaṃ janako hutvā paccayo hoti, sesānaṃ nissayāhāraatthiavigatavasenāti evaṃ **āhārajarūpassa nibbatti** passitabbā.

704. Utujesupi utu, utusamuṭṭhānaṃ, utupaccayaṃ, utupaccayautusamuṭṭhānaṃ, utupaccayaāhārasamuṭṭhānanti esa vibhāgo veditabbo. Tattha **utu** nāma catusamuṭṭhānā tejodhātu, uṇhautu sītautūti evaṃ panesa duvidho hoti. **Utusamuṭṭhānaṃ** nāma catusamuṭṭhāno utu upādiṇṇakaṃ paccayaṃ labhitvā ṭhānappatto sarīre rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Taṃ saddanavakaṃ, ākāsadhātu, lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santatīti pannarasavidhaṃ hoti. **Utupaccayaṃ** nāma utu catusamuṭṭhānikarūpānaṃ pavattiyā ca vināsassa ca paccayo hoti. **Utupaccayautusamuṭṭhānaṃ** nāma utusamuṭṭhānā tejodhātu ṭhānappattā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi utu aññanti evaṃ dīghampi addhānaṃ anupādiṇṇapakkhe ṭhatvāpi utusamuṭṭhānaṃ pavattatiyeva. **Utupaccayaāhārasamuṭṭhānaṃ** nāma utusamuṭṭhānā ṭhānappattā ojā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi ojā aññanti evaṃ dasadvādasavāre pavattiṃ ghaṭeti. Tatrāyaṃ utu utusamuṭṭhānānaṃ janako hutvā paccayo hoti, sesānaṃ nissayaatthiavigatavasenāti evaṃ **utujarūpassa nibbatti** passitabbā. Evañhi rūpassa nibbattiṃ passanto kālena rūpaṃ sammasati nāma.

Arūpanibbattipassanākārakathā

705. Yathā ca rūpaṃ sammasantena rūpassa, evaṃ arūpaṃ sammasantenapi arūpassa nibbatti passitabbā. Sā ca kho ekāsīti lokiyacittuppādavaseneva.

Seyyathidaṃ – idañhi arūpaṃ nāma purimabhave āyūhitakammavasena paṭisandhiyaṃ tāva ekūnavīsaticittuppādappabhedaṃ nibbattati. Nibbattanākāro panassa paṭiccasamuppādaniddese vuttanayeneva veditabbo. Tadeva paṭisandhicittassa anantaracittato paṭṭhāya bhavaṅgavasena, āyupariyosāne cutivasena. Yaṃ tattha kāmāvacaraṃ, taṃ chasu dvāresu balavārammaṇe tadārammaṇavasena.

Pavatte pana asambhinnattā cakkhussa āpāthagatattā rūpānaṃ ālokasannissitaṃ manasikārahetukaṃ cakkhuviññāṇaṃ nibbattati saddhiṃ sampayuttadhammehi. Cakkhupasādassa hi ṭhitikkhaṇe ṭhitippattameva rūpaṃ cakkhuṃ ghaṭṭeti. Tasmiṃ ghaṭṭite dvikkhattuṃ bhavaṅgaṃ uppajjitvā nirujjhati. Tato tasmiṃyeva ārammaṇe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjati. Tadanantaraṃ tadeva rūpaṃ passamānaṃ kusalavipākaṃ akusalavipākaṃ vā cakkhuviññāṇaṃ. Tato tadeva rūpaṃ sampaṭicchamānā vipākamanodhātu. Tato tadeva rūpaṃ santīrayamānā vipākāhetukamanoviññāṇadhātu. Tato tadeva rūpaṃ vavatthāpayamānā kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu upekkhāsahagatā. Tato paraṃ kāmāvacarakusalākusalakiriyacittesu ekaṃ vā upekkhāsahagatāhetukaṃ cittaṃ pañca satta vā javanāni.

Tato kāmāvacarasattānaṃ ekādasasu tadārammaṇacittesu javanānurūpaṃ yaṃkiñci tadārammaṇanti. Esa nayo sesadvāresupi. Manodvāre pana mahaggatacittānipi uppajjantīti. Evaṃ chasu dvāresu **arūpassa nibbatti** passitabbā. Evañhi arūpassa nibbattiṃ passanto kālena arūpaṃ sammasati nāma.

Evaṃ kālena rūpaṃ kālena arūpaṃ sammasitvāpi tilakkhaṇaṃ āropetvā anukkamena paṭipajjamāno eko paññābhāvanaṃ sampādeti.

Rūpasattakasammasanakathā

706. Aparo rūpasattakaarūpasattakavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasati. Tattha ādānanikkhepanato, vayovuḍḍhatthaṅgamato, āhāramayato, utumayato, kammajato, cittasamuṭṭhānato, dhammatārūpatoti imehi ākārehi āropetvā sammasanto rūpasattakavasena āropetvā sammasati nāma. Tenāhu porāṇā –

‘‘Ādānanikkhepanato, vayovuḍḍhatthagāmito;
Āhārato caututo, kammato cāpi cittato;
Dhammatārūpato satta, vitthārena vipassatī’’ti.

Tattha **ādāna**nti paṭisandhi. **Nikkhepana**nti cuti. Iti yogāvacaro imehi **ādānanikkhepehi** ekaṃ vassasataṃ paricchinditvā saṅkhāresu tilakkhaṇaṃ āropeti. Kathaṃ? Etthantare sabbe saṅkhārā aniccā. Kasmā? Uppādavayavattito, vipariṇāmato, tāvakālikato, niccapaṭikkhepato ca. Yasmā pana uppannā saṅkhārā ṭhitiṃ pāpuṇanti, ṭhitiyaṃ jarāya kilamanti, jaraṃ patvā avassaṃ bhijjanti, tasmā abhiṇhasampaṭipīḷanato, dukkhamato dukkhavatthuto, sukhapaṭikkhepato ca dukkhā. Yasmā ca ‘‘uppannā saṅkhārā ṭhitiṃ mā pāpuṇantu, ṭhānappattā mā jīrantu, jarappattā mā bhijjantū’’ti imesu tīsu ṭhānesu kassaci vasavattibhāvo natthi, suññā tena vasavattanākārena, tasmā suññato, assāmikato, avasavattito, attapaṭikkhepato ca anattāti.

707. Evaṃ ādānanikkhepanavasena vassasataparicchinne rūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā tato paraṃ **vayovuḍḍhatthaṅgamato** āropeti. Tattha **vayovuḍḍhatthaṅgamo** nāma vayavasena vuḍḍhassa vaḍḍhitassa rūpassa atthaṅgamo. Tassa vasena tilakkhaṇaṃ āropetīti attho.

Kathaṃ? So tameva vassasataṃ paṭhamavayena majjhimavayena pacchimavayenāti tīhi vayehi paricchindati. Tattha ādito tettiṃsa vassāni paṭhamavayo nāma. Tato catuttiṃsa majjhimavayo nāma. Tato tettiṃsa pacchimavayo nāmāti. Iti imehi tīhi vayehi paricchinditvā, ‘‘paṭhamavaye pavattaṃ rūpaṃ majjhimavayaṃ appatvā tattheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Majjhimavaye pavattarūpampi pacchimavayaṃ appatvā tattheva nirujjhati, tasmā tampi aniccaṃ dukkhamanattā. Pacchimavaye tettiṃsa vassāni pavattarūpampi maraṇato paraṃ gamanasamatthaṃ nāma natthi, tasmā tampi aniccaṃ dukkhamanattā’’ti tilakkhaṇaṃ āropeti.

708. Evaṃ **paṭhamavayādivasena** vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropetvā puna ‘‘mandadasakaṃ, khiḍḍādasakaṃ, vaṇṇadasakaṃ, baladasakaṃ, paññādasakaṃ, hānidasakaṃ, pabbhāradasakaṃ, vaṅkadasakaṃ, momūhadasakaṃ, sayanadasaka’’nti imesaṃ **dasannaṃ dasakānaṃ vasena** vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropeti.

Tattha dasakesu tāva vassasatajīvino puggalassa paṭhamāni dasa vassāni **mandadasakaṃ** nāma, tadā hi so mando hoti capalo kumārako. Tato parāni dasa **khiḍḍādasakaṃ** nāma, tadā hi so khiḍḍāratibahulo hoti. Tato parāni dasa **vaṇṇadasakaṃ** nāma, tadā hissa vaṇṇāyatanaṃ vepullaṃ pāpuṇāti. Tato parāni dasa **baladasakaṃ** nāma, tadā hissa balañca thāmo ca vepullaṃ pāpuṇāti. Tato parāni dasa **paññādasakaṃ** nāma, tadā hissa paññā suppatiṭṭhitā hoti, pakatiyā kira dubbalapaññassāpi tasmiṃ kāle appamattakā paññā uppajjatiyeva. Tato parāni dasa **hānidasakaṃ** nāma, tadā hissa khiḍḍārativaṇṇabalapaññā parihāyanti. Tato parāni dasa **pabbhāradasakaṃ** nāma, tadā hissa attabhāvo purato pabbhāro hoti. Tato parāni dasa **vaṅkadasakaṃ** nāma, tadā hissa attabhāvo naṅgalakoṭi viya vaṅko hoti. Tato parāni dasa **momūhadasakaṃ** nāma. Tadā hi so momūho hoti, kataṃ kataṃ pamussati. Tato parāni dasa **sayanadasakaṃ** nāma, vassasatiko hi sayanabahulova hoti.

Tatrāyaṃ yogī etesaṃ dasakānaṃ vasena vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropetuṃ iti paṭisañcikkhati – ‘‘paṭhamadasake pavattarūpaṃ dutiyadasakaṃ appatvā tattheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā. Dutiyadasake…pe… navamadasake pavattarūpaṃ dasamadasakaṃ appatvā tattheva nirujjhati. Dasamadasake pavattarūpaṃ punabbhavaṃ appatvā idheva nirujjhati, tasmā tampi aniccaṃ dukkhamanattā’’ti tilakkhaṇaṃ āropeti.

709. Evaṃ dasakavasena vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropetvā puna tadeva vassasataṃ pañcapañcavassavasena vīsatikoṭṭhāse katvā vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropeti. Kathaṃ? So hi iti paṭisañcikkhati – ‘‘paṭhame vassapañcake pavattarūpaṃ dutiyaṃ vassapañcakaṃ appatvā tattheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā. Dutiye vassapañcake pavattarūpaṃ tatiyaṃ…pe… ekūnavīsatime vassapañcake pavattarūpaṃ vīsatimaṃ vassapañcakaṃ appatvā tattheva nirujjhati. Vīsatime vassapañcake pavattarūpaṃ maraṇato paraṃ gamanasamatthaṃ nāma natthi, tasmā tampi aniccaṃ dukkhamanattā’’ti.

Evaṃ vīsatikoṭṭhāsavasena vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropetvā puna pañcavīsati koṭṭhāse katvā catunnaṃ catunnaṃ vassānaṃ vasena āropeti. Tato tettiṃsa koṭṭhāse katvā tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vassānaṃ vasena, paññāsa koṭṭhāse katvā dvinnaṃ dvinnaṃ vassānaṃ vasena, sataṃ koṭṭhāse katvā ekekavassavasena. Tato ekaṃ vassaṃ tayo koṭṭhāse katvā vassānahemantagimhesu tīsu utūsu ekekautuvasena tasmiṃ vayovuḍḍhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇaṃ āropeti.

Kathaṃ? **‘‘Vassāne** catumāsaṃ pavattarūpaṃ hemantaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. **Hemante** pavattarūpaṃ gimhaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. **Gimhe** pavattarūpaṃ puna vassānaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā’’ti. Evaṃ āropetvā puna ekaṃ vassaṃ cha koṭṭhāse katvā – **‘‘vassāne** dvemāsaṃ pavattarūpaṃ saradaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. **Sarade** pavattarūpaṃ hemantaṃ. **Hemante** pavattarūpaṃ sisiraṃ. **Sisire** pavattarūpaṃ vasantaṃ. **Vasante** pavattarūpaṃ gimhaṃ. **Gimhe** pavattarūpaṃ puna vassānaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā’’ti evaṃ tasmiṃ vayovuḍḍhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇaṃ āropeti.

Evaṃ āropetvā tato kāḷajuṇhavasena – ‘‘kāḷe pavattarūpaṃ juṇhaṃ appatvā. Juṇhe pavattarūpaṃ kāḷaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā’’ti tilakkhaṇaṃ āropeti. Tato rattindivavasena – ‘‘rattiṃ pavattarūpaṃ divasaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. Divasaṃ pavattarūpampi rattiṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā’’ti tilakkhaṇaṃ āropeti. Tato tadeva rattindivaṃ pubbaṇhādivasena cha koṭṭhāse katvā – ‘‘pubbaṇhe pavattarūpaṃ majjhanhaṃ appatvā. Majjhanhe pavattarūpaṃ sāyanhaṃ. Sāyanhe pavattarūpaṃ paṭhamayāmaṃ. Paṭhamayāme pavattarūpaṃ majjhimayāmaṃ. Majjhimayāme pavattarūpaṃ pacchimayāmaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. Pacchimayāme pavattarūpaṃ puna pubbaṇhaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā’’ti tilakkhaṇaṃ āropeti.

710. Evaṃ āropetvā puna tasmiṃyeva rūpe abhikkamapaṭikkamaālokanavilokanasamiñjanapasāraṇavasena – ‘‘abhikkame pavattarūpaṃ paṭikkamaṃ appatvā tattheva nirujjhati. Paṭikkame pavattarūpaṃ ālokanaṃ. Ālokane pavattarūpaṃ vilokanaṃ. Vilokane pavattarūpaṃ samiñjanaṃ. Samiñjane pavattarūpaṃ pasāraṇaṃ appatvā tattheva nirujjhati. Tasmā aniccaṃ dukkhamanattā’’ti tilakkhaṇaṃ āropeti.

Tato ekapadavāraṃ uddharaṇa atiharaṇavītiharaṇavossajjanasannikkhepanasannirumbhanavasena cha koṭṭhāse karoti.

Tattha **uddharaṇaṃ** nāma pādassa bhūmito ukkhipanaṃ. **Atiharaṇaṃ** nāma purato haraṇaṃ. **Vītiharaṇaṃ** nāma khāṇukaṇṭakadīghajātiādīsu kiñcideva disvā ito cito ca pādasañcāraṇaṃ. **Vossajjanaṃ** nāma pādassa heṭṭhā oropanaṃ. **Sannikkhepanaṃ** nāma pathavītale ṭhapanaṃ. **Sannirumbhanaṃ** nāma puna pāduddharaṇakāle pādassa pathaviyā saddhiṃ abhinippīḷanaṃ. Tattha uddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharaṇavītiharaṇesu. Vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepanasannirumbhanesu. Evaṃ cha koṭṭhāse katvā tesaṃ vasena tasmiṃ vayovuḍḍhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇaṃ āropeti.

Kathaṃ? So iti paṭisañcikkhati – ‘‘yā uddharaṇe pavattā dhātuyo, yāni ca tadupādāyarūpāni, sabbe te dhammā atiharaṇaṃ appatvā ettheva nirujjhanti, tasmā aniccā dukkhā anattā. Tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṃ. Vītiharaṇe pavattā vossajjanaṃ. Vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ. Sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ appatvā ettheva nirujjhanti. Iti tattha tattha uppannā itaraṃ itaraṃ koṭṭhāsaṃ appatvā tattha tattheva pabbaṃ pabbaṃ sandhi sandhi odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilā viya taṭataṭāyantā saṅkhārā bhijjanti. Tasmā aniccā dukkhā anattā’’ti. Tassevaṃ pabbapabbagate saṅkhāre vipassato rūpasammasanaṃ sukhumaṃ hoti.

711. Sukhumatte ca panassa idaṃ opammaṃ. Eko kira dārutiṇukkādīsu kataparicayo adiṭṭhapubbapadīpo paccantavāsiko nagaramāgamma antarāpaṇe jalamānaṃ padīpaṃ disvā ekaṃ purisaṃ pucchi ambho ‘‘kiṃ nāmetaṃ evaṃ manāpa’’nti? Tamenaṃ so āha ‘‘kimettha manāpaṃ, padīpo nāmesa telakkhayena vaṭṭikkhayena ca gatamaggopissa na paññāyissatī’’ti. Tamañño evamāha ‘‘idaṃ oḷārikaṃ, imissā hi vaṭṭiyā anupubbena ḍayhamānāya tatiyabhāge tatiyabhāge jālā itarītaraṃ padesaṃ appatvāva nirujjhissatī’’ti. Tamañño evamāha ‘‘idampi oḷārikaṃ, imissā hi aṅgulaṅgulantare aḍḍhaṅgulaḍḍhaṅgulantare tantumhi tantumhi aṃsumhi aṃsumhi jālā itarītaraṃ aṃsuṃ appatvāva nirujjhissati. Aṃsuṃ pana muñcitvā na sakkā jālaṃ paññāpetu’’nti.

Tattha ‘‘telakkhayena vaṭṭikkhayena ca padīpassa gatamaggopi na paññāyissatī’’ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino ādānanikkhepanato vassasatena paricchinnarūpe tilakkhaṇāropanaṃ. ‘‘Vaṭṭiyā tatiyabhāge tatiyabhāge jālā itarītaraṃ padesaṃ appatvāva nirujjhissatī’’ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino vassasatassa tatiyakoṭṭhāsaparicchinne vayovuḍḍhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇāropanaṃ. ‘‘Aṅgulaṅgulantare jālā itarītaraṃ appatvāva nirujjhissatī’’ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino dasavassa pañcavassa catuvassa tivassa dvivassa ekavassa paricchinne rūpe tilakkhaṇāropanaṃ. ‘‘Aḍḍhaṅgulaḍḍhaṅgulantare jālā itarītaraṃ appatvāva nirujjhissatī’’ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino ekekautuvasena ekaṃ vassaṃ tidhā, chadhā ca vibhajitvā catumāsa-dvimāsaparicchinne rūpe tilakkhaṇāropanaṃ. ‘‘Tantumhi tantumhi jālā itarītaraṃ appatvāva nirujjhissatī’’ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino kāḷajuṇhavasena, rattindivavasena, ekarattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pubbaṇhādivasena ca paricchinne rūpe tilakkhaṇāropanaṃ. ‘‘Aṃsumhi aṃsumhi jālā itarītaraṃ appatvāva nirujjhissatī’’ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino abhikkamādivasena ceva uddharaṇādīsu ca ekekakoṭṭhāsavasena paricchinne rūpe tilakkhaṇāropananti.

712. So evaṃ nānākārehi vayovuḍḍhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā puna tadeva rūpaṃ visaṅkharitvā āhāramayādivasena cattāro koṭṭhāse katvā ekekakoṭṭhāse tilakkhaṇaṃ āropeti. Tatrāssa **āhāramayaṃ rūpaṃ** chātasuhitavasena pākaṭaṃ hoti. Chātakāle samuṭṭhitaṃ rūpaṃ hi jhattaṃ hoti kilantaṃ, jhāmakhāṇuko viya, aṅgārapacchiyaṃ nilīnakāko viya ca dubbaṇṇaṃ dussaṇṭhitaṃ. Suhitakāle samuṭṭhitaṃ dhātaṃ pīṇitaṃ mudu siniddhaṃ phassavantaṃ hoti. So taṃ pariggahetvā ‘‘chātakāle pavattarūpaṃ suhitakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati. Suhitakāle samuṭṭhitampi chātakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā’’ti evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropeti.

713. **Utumayaṃ** sītuṇhavasena pākaṭaṃ hoti. Uṇhakāle samuṭṭhitaṃ rūpaṃ hi jhattaṃ hoti kilantaṃ dubbaṇṇaṃ. Sītautunā samuṭṭhitaṃ rūpaṃ dhātaṃ pīṇitaṃ siniddhaṃ hoti. So taṃ pariggahetvā ‘‘uṇhakāle pavattarūpaṃ sītakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati. Sītakāle pavattarūpaṃ uṇhakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā’’ti evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropeti.

714. **Kammajaṃ** āyatanadvāravasena pākaṭaṃ hoti. Cakkhudvārasmiṃ hi cakkhukāyabhāvadasakavasena tiṃsa kammajarūpāni, upatthambhakāni pana tesaṃ utucittāhārasamuṭṭhānāni catuvīsatīti catupaṇṇāsa honti. Tathā sotaghānajivhādvāresu. Kāyadvāre kāyabhāvadasakavasena ceva utusamuṭṭhānādivasena ca catucattālīsa. Manodvāre hadayavatthukāyabhāvadasakavasena ceva utusamuṭṭhānādivasena ca catupaṇṇāsameva.

So sabbampi taṃ rūpaṃ pariggahetvā ‘‘cakkhudvāre pavattarūpaṃ sotadvāraṃ appatvā ettheva nirujjhati. Sotadvāre pavattarūpaṃ ghānadvāraṃ. Ghānadvāre pavattarūpaṃ jivhādvāraṃ. Jivhādvāre pavattarūpaṃ kāyadvāraṃ. Kāyadvāre pavattarūpaṃ manodvāraṃ appatvā ettheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā’’ti evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropeti.

715. **Cittasamuṭṭhānaṃ** somanassitadomanassitavasena pākaṭaṃ hoti, somanassitakāle uppannaṃ hi rūpaṃ siniddhaṃ mudu pīṇitaṃ phassavantaṃ hoti. Domanassitakāle uppannaṃ jhattaṃ kilantaṃ dubbaṇṇaṃ hoti. So taṃ pariggahetvā ‘‘somanassitakāle pavattarūpaṃ domanassitakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati. Domanassitakāle pavattarūpaṃ somanassitakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā’’ti evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropeti.

Tassevaṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ pariggahetvā tattha tilakkhaṇaṃ āropayato ayamattho pākaṭo hoti –

Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;
Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

Cullāsīti sahassāni, kappaṃ tiṭṭhanti ye marū;
Na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittehi samohitā.

Ye niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha;
Sabbeva sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

Anantarā ca ye bhaggā, ye ca bhaggā anāgate;
Tadantarā niruddhānaṃ, vesamaṃ natthi lakkhaṇe.

Anibbattena na jāto, paccuppannena jīvati;
Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā.

Anidhānagatā bhaggā, puñjo natthi anāgate;
Nibbattā yepi tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā.

Nibbattānañca dhammānaṃ, bhaṅgo nesaṃ purakkhato;
Palokadhammā tiṭṭhanti, purāṇehi amissitā.

Adassanato āyanti, bhaggā gacchantudassanaṃ;
Vijjuppādova ākāse, uppajjanti vayanti cāti. (mahāni. 10);

716. Evaṃ āhāramayādīsu tilakkhaṇaṃ āropetvā puna **dhammatārūpe** tilakkhaṇaṃ āropeti. **Dhammatārūpaṃ** nāma bahiddhā anindriyabaddhaṃ ayalohatipusīsasuvaṇṇarajatamuttāmaṇiveḷuriyasaṅkhasilāpavāḷalohitaṅgamasāragallabhūmipāsāṇapabbatatiṇarukkhalatādibhedaṃ vivaṭṭakappato paṭṭhāya uppajjanakarūpaṃ. Tadassa asokaṅkurādivasena pākaṭaṃ hoti.

Asokaṅkuraṃ hi āditova tanurattaṃ hoti, tato dvīhatīhaccayena ghanarattaṃ, puna dvīhatīhaccayena mandarattaṃ, tato taruṇapallavavaṇṇaṃ, tato pariṇatapallavavaṇṇaṃ, tato haritapaṇṇavaṇṇaṃ. Tato nīlapaṇṇavaṇṇaṃ. Tato nīlapaṇṇavaṇṇakālato paṭṭhāya sabhāgarūpasantatimanuppabandhāpayamānaṃ saṃvaccharamattena paṇḍupalāsaṃ hutvā vaṇṭato chijjitvā patati.

So taṃ pariggahetvā ‘‘tanurattakāle pavattarūpaṃ ghanarattakālaṃ appatvā nirujjhati. Ghanarattakāle pavattarūpaṃ mandarattakālaṃ. Mandarattakāle pavattarūpaṃ taruṇapallavavaṇṇakālaṃ. Taruṇapallavavaṇṇakāle pavattaṃ pariṇatapallavavaṇṇakālaṃ. Pariṇatapallavavaṇṇakāle pavattaṃ haritapaṇṇavaṇṇakālaṃ. Haritapaṇṇakāle pavattaṃ nīlapaṇṇavaṇṇakālaṃ. Nīlapaṇṇavaṇṇakāle pavattaṃ paṇḍupalāsakālaṃ. Paṇḍupalāsakāle pavattaṃ vaṇṭato chijjitvā patanakālaṃ appatvāva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā’’ti tilakkhaṇaṃ āropeti, evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropetvā iminā nayena sabbampi dhammatārūpaṃ sammasati.

Evaṃ tāva **rūpasattakavasena** tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasati.

Arūpasattakasammasanakathā

717. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘arūpasattakavasenā’’ti, tattha ayaṃ mātikā – kalāpato, yamakato, khaṇikato, paṭipāṭito, diṭṭhiugghāṭanato, mānasamugghāṭanato, nikantipariyādānatoti.

Tattha **kalāpato**ti phassapañcamakā dhammā. Kathaṃ kalāpato sammasatīti? Idha bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘‘ye ime ‘kesā aniccā dukkhā anattā’ti sammasane uppannā phassapañcamakā dhammā, ye ca ‘lomā…pe… matthaluṅgaṃ aniccaṃ dukkhamanattā’ti sammasane uppannā phassapañcamakā dhammā, sabbe te itarītaraṃ appatvā pabbaṃpabbaṃ odhiodhi hutvā tattakapāle pakkhittatilā viya taṭataṭāyantā vinaṭṭhā, tasmā aniccā dukkhā anattā’’ti. Ayaṃ tāva **visuddhikathāyaṃ** nayo.

Ariyavaṃsakathāyaṃ pana ‘‘heṭṭhā rūpasattake sattasu ṭhānesu ‘rūpaṃ aniccaṃ dukkhamanattā’ti pavattaṃ cittaṃ aparena cittena ‘aniccaṃ dukkhamanattā’ti sammasanto ‘kalāpato sammasatī’ti’’ vuttaṃ, taṃ yuttataraṃ. Tasmā sesānipi teneva nayena vibhajissāma.

718. **Yamakato**ti idha bhikkhu ādānanikkheparūpaṃ ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasitvā tampi cittaṃ aparena cittena ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasati. Vayovuḍḍhatthaṅgamarūpaṃ, āhāramayaṃ, utumayaṃ, kammajaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, dhammatārūpaṃ ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasitvā tampi cittaṃ aparena cittena ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasati. Evaṃ yamakato sammasati nāma.

719. **Khaṇikato**ti idha bhikkhu ādānanikkheparūpaṃ ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasitvā taṃ paṭhamacittaṃ dutiyacittena, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena, catutthaṃ pañcamena ‘‘etampi aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasati. Vayovuḍḍhatthaṅgamarūpaṃ, āhāramayaṃ, utumayaṃ, kammajaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, dhammatārūpaṃ ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasitvā taṃ paṭhamacittaṃ dutiyacittena, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena, catutthaṃ pañcamena ‘‘etampi aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasati. Evaṃ rūpapariggāhakacittato paṭṭhāya cattāri cattāri cittāni sammasanto khaṇikato sammasati nāma.

720. **Paṭipāṭito**ti ādānanikkheparūpaṃ ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasitvā taṃ paṭhamacittaṃ dutiyacittena, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena…pe… dasamaṃ ekādasamena ‘‘etampi aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasati. Vayovuḍḍhatthaṅgamarūpaṃ, āhāramayaṃ, utumayaṃ, kammajaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, dhammatārūpaṃ ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti sammasitvā taṃ paṭhamacittaṃ dutiyacittena, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena…pe… dasamaṃ ekādasamena ‘‘etampi aniccaṃ dukkhamanattā’’ti evaṃ vipassanā paṭipāṭiyā sakalampi divasabhāgaṃ sammasituṃ vaṭṭeyya. Yāva dasamacittasammasanā pana rūpakammaṭṭhānampi arūpakammaṭṭhānampi paguṇaṃ hoti. Tasmā dasameyeva ṭhapetabbanti vuttaṃ. Evaṃ sammasanto paṭipāṭito sammasati nāma.

721. **Diṭṭhiugghāṭanato mānaugghāṭanato nikantipariyādānato**ti imesu tīsu visuṃ sammasananayo nāma natthi. Yaṃ panetaṃ heṭṭhā rūpaṃ, idha ca arūpaṃ pariggahitaṃ, taṃ passanto rūpārūpato uddhaṃ aññaṃ sattaṃ nāma na passati. Sattassa adassanato paṭṭhāya sattasaññā ugghāṭitā hoti. Sattasaññaṃ ugghāṭitacittena saṅkhāre pariggaṇhato diṭṭhi nuppajjati. Diṭṭhiyā anuppajjamānāya **diṭṭhi ugghāṭitā** nāma hoti. Diṭṭhiugghāṭitacittena saṅkhāre pariggaṇhato māno nuppajjati. Māne anuppajjante **māno samugghāṭito** nāma hoti. Mānasamugghāṭitacittena saṅkhāre pariggaṇhato taṇhā nuppajjati. Taṇhāya anuppajjantiyā **nikanti pariyādiṇṇā** nāma hotīti idaṃ tāva **visuddhikathāyaṃ** vuttaṃ.

Ariyavaṃsakathāyaṃ pana ‘‘diṭṭhiugghāṭanato mānasamugghāṭanato nikantipariyādānato’’ti mātikaṃ ṭhapetvā ayaṃ nayo dassito.

‘‘Ahaṃ vipassāmi, mama vipassanā’’ti gaṇhato hi diṭṭhisamugghāṭanaṃ nāma na hoti. ‘‘Saṅkhārāva saṅkhāre vipassanti sammasanti vavatthapenti pariggaṇhanti paricchindantī’’ti gaṇhato pana **diṭṭhiugghāṭanaṃ** nāma hoti.

‘‘Suṭṭhu vipassāmi, manāpaṃ vipassāmī’’ti gaṇhato mānasamugghāṭo nāma na hoti. ‘‘Saṅkhārāva saṅkhāre vipassanti sammasanti vavatthapenti pariggaṇhanti paricchindantī’’ti gaṇhato pana **mānasamugghāṭo** nāma hoti.

‘‘Vipassituṃ sakkomī’’ti vipassanaṃ assādentassa nikantipariyādānaṃ nāma na hoti. ‘‘Saṅkhārāva saṅkhāre vipassanti sammasanti vavatthapenti pariggaṇhanti paricchindantī’’ti gaṇhato pana **nikantipariyādānaṃ** nāma hoti.

Sace saṅkhārā attā bhaveyyuṃ, attāti gahetuṃ vaṭṭeyyuṃ, anattā ca pana attāti gahitā, tasmā te avasavattanaṭṭhena anattā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhāti passato **diṭṭhiugghāṭanaṃ** nāma hoti.

Sace saṅkhārā niccā bhaveyyuṃ, niccāti gahetuṃ vaṭṭeyyuṃ, aniccā ca pana niccāti gahitā, tasmā te hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhā, avasavattanaṭṭhena anattāti passato **mānasamugghāṭo** nāma hoti.

Sace saṅkhārā sukhā bhaveyyuṃ, sukhāti gahetuṃ vaṭṭeyyuṃ, dukkhā ca pana sukhāti gahitā, tasmā te uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, avasavattanaṭṭhena anattāti passato **nikantipariyādānaṃ** nāma hoti.

Evaṃ saṅkhāre anattato passantassa **diṭṭhisamugghāṭanaṃ** nāma hoti. Aniccato passantassa **mānasamugghāṭanaṃ** nāma hoti. Dukkhato passantassa **nikantipariyādānaṃ** nāma hoti. Iti ayaṃ vipassanā attano attano ṭhāneyeva tiṭṭhatīti.

Evaṃ **arūpasattakavasenā**pi tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasati. Ettāvatā panassa rūpakammaṭṭhānampi arūpakammaṭṭhānampi paguṇaṃ hoti.

722. So evaṃ paguṇarūpārūpakammaṭṭhāno yā upari bhaṅgānupassanato paṭṭhāya pahānapariññāvasena sabbākārato pattabbā aṭṭhārasa mahāvipassanā, tāsaṃ idheva tāva ekadesaṃ paṭivijjhanto tappaṭipakkhe dhamme pajahati.

Aṭṭhārasa mahāvipassanā nāma aniccānupassanādikā paññā. Yāsu aniccānupassanaṃ bhāvento niccasaññaṃ pajahati, dukkhānupassanaṃ bhāvento sukhasaññaṃ pajahati, anattānupassanaṃ bhāvento attasaññaṃ pajahati, nibbidānupassanaṃ bhāvento nandiṃ pajahati, virāgānupassanaṃ bhāvento rāgaṃ pajahati, nirodhānupassanaṃ bhāvento samudayaṃ pajahati, paṭinissaggānupassanaṃ bhāvento ādānaṃ pajahati, khayānupassanaṃ bhāvento ghanasaññaṃ pajahati, vayānupassanaṃ bhāvento āyūhanaṃ pajahati, vipariṇāmānupassanaṃ bhāvento dhuvasaññaṃ pajahati, animittānupassanaṃ bhāvento nimittaṃ pajahati, appaṇihitānupassanaṃ bhāvento paṇidhiṃ pajahati, suññatānupassanaṃ bhāvento abhinivesaṃ pajahati, adhipaññādhammavipassanaṃ bhāvento sārādānābhinivesaṃ pajahati, yathābhūtañāṇadassanaṃ bhāvento sammohābhinivesaṃ pajahati, ādīnavānupassanaṃ bhāvento ālayābhinivesaṃ pajahati, paṭisaṅkhānupassanaṃ bhāvento appaṭisaṅkhaṃ pajahati, vivaṭṭānupassanaṃ bhāvento saṃyogābhinivesaṃ pajahati.

Tāsu yasmā iminā aniccādilakkhaṇattayavasena saṅkhārā diṭṭhā, tasmā anicca-dukkha-anattānupassanā paṭividdhā honti. Yasmā ca ‘‘yā ca aniccānupassanā yā ca animittānupassanā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ’’. Tathā ‘‘yā ca dukkhānupassanā yā ca appaṇihitānupassanā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ’’. ‘‘Yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nāna’’nti (paṭi. ma. 1.227) vuttaṃ. Tasmā tāpi paṭividdhā honti.

Adhipaññādhammavipassanā pana sabbāpi vipassanā. Yathābhūtañāṇadassanaṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhiyā eva saṅgahitaṃ. Iti idampi dvayaṃ paṭividdhameva hoti. Sesesu vipassanāñāṇesu kiñci paṭividdhaṃ, kiñci appaṭividdhaṃ, tesaṃ vibhāgaṃ parato āvikarissāma.

Yadeva hi paṭividdhaṃ, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ ‘‘evaṃ paguṇarūpārūpakammaṭṭhāno yā upari bhaṅgānupassanato paṭṭhāya pahānapariññāvasena sabbākārato pattabbā aṭṭhārasa mahāvipassanā. Tāsaṃ idheva tāva ekadesaṃ paṭivijjhanto tappaṭipakkhe dhamme pajahatī’’ti.

Udayabbayañāṇakathā

723. So evaṃ aniccānupassanādipaṭipakkhānaṃ niccasaññādīnaṃ pahānena visuddhañāṇo sammasanañāṇassa pāraṃ gantvā, yaṃ taṃ sammasanañāṇānantaraṃ ‘‘paccuppannānaṃ dhammānaṃ vipariṇāmānupassane paññā udayabbayānupassane ñāṇa’’nti (paṭi. ma. mātikā 1.6) **udayabbayānupassanaṃ** vuttaṃ, tassa adhigamāya yogaṃ ārabhati. Ārabhamāno ca saṅkhepato tāva ārabhati. Tatrāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Kathaṃ paccuppannānaṃ dhammānaṃ vipariṇāmānupassane paññā udayabbayānupassane ñāṇaṃ? Jātaṃ rūpaṃ paccuppannaṃ, tassa nibbattilakkhaṇaṃ udayo, vipariṇāmalakkhaṇaṃ vayo, anupassanā ñāṇaṃ. Jātā vedanā… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… jātaṃ cakkhu…pe… jāto bhavo paccuppanno, tassa nibbattilakkhaṇaṃ udayo, vipariṇāmalakkhaṇaṃ vayo, anupassanā ñāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.49).

So iminā pāḷinayena jātassa nāmarūpassa nibbattilakkhaṇaṃ jātiṃ uppādaṃ abhinavākāraṃ ‘‘udayo’’ti, vipariṇāmalakkhaṇaṃ khayaṃ bhaṅgaṃ ‘‘vayo’’ti samanupassati. So evaṃ pajānāti ‘‘imassa nāmarūpassa uppattito pubbe anuppannassa rāsi vā nicayo vā natthi, uppajjamānassāpi rāsito vā nicayato vā āgamanaṃ nāma natthi, nirujjhamānassāpi disāvidisāgamanaṃ nāma natthi, niruddhassāpi ekasmiṃ ṭhāne rāsito nicayato nidhānato avaṭṭhānaṃ nāma natthi. Yathā pana vīṇāya vādiyamānāya uppannasaddassa neva uppattito pubbe sannicayo atthi, na uppajjamāno sannicayato āgato, na nirujjhamānassa disāvidisāgamanaṃ atthi, na niruddho katthaci sannicito tiṭṭhati, atha kho vīṇañca upavīṇañca purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti. Evaṃ sabbepi rūpārūpino dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’’ti.

724. Evaṃ saṅkhepato udayabbayamanasikāraṃ katvā puna yāni etasseva udayabbayañāṇassa vibhaṅge –

> ‘‘Avijjāsamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā… kammasamudayā… āhārasamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Rūpakkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati.
>
> ‘‘Avijjānirodhā rūpanirodhoti paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Taṇhānirodhā… kammanirodhā… āhāranirodhā rūpanirodhoti paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Rūpakkhandhassa vayaṃ passantopi imāni pañca lakkhaṇāni passati’’ (paṭi. ma. 1.50).
>
> Tathā ‘‘avijjāsamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā… kammasamudayā… phassasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Vedanākkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Avijjānirodhā… taṇhānirodhā… kammanirodhā… phassanirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vedanākkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati’’ (paṭi. ma. 1.50).

Vedanākkhandhassa viya ca saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhānaṃ. Ayaṃ pana viseso, viññāṇakkhandhassa phassaṭṭhāne ‘‘nāmarūpasamudayā, nāmarūpanirodhā’’ti –

Evaṃ ekekassa khandhassa udayabbayadassane dasa dasa katvā paññāsa lakkhaṇāni vuttāni. Tesaṃ vasena evampi rūpassa udayo evampi rūpassa vayo, evampi rūpaṃ udeti, evampi rūpaṃ vetīti paccayato ceva khaṇato ca vitthārena manasikāraṃ karoti.

725. Tassevaṃ manasikaroto ‘‘iti kirime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’’ti ñāṇaṃ visadataraṃ hoti. Tassevaṃ paccayato ceva khaṇato ca dvedhā udayabbayaṃ passato saccapaṭiccasamuppādanayalakkhaṇabhedā pākaṭā honti.

726. Yañhi so avijjādisamudayā khandhānaṃ samudayaṃ, avijjādinirodhā ca khandhānaṃ nirodhaṃ passati, idamassa **paccayato** udayabbayadassanaṃ. Yaṃ pana nibbattilakkhaṇavipariṇāmalakkhaṇāni passanto khandhānaṃ udayabbayaṃ passati, idamassa **khaṇato** udayabbayadassanaṃ, uppattikkhaṇeyeva hi nibbattilakkhaṇaṃ. Bhaṅgakkhaṇe ca vipariṇāmalakkhaṇaṃ.

727. Iccassevaṃ paccayato ceva khaṇato ca dvedhā udayabbayaṃ passato paccayato udayadassanena **samudayasaccaṃ** pākaṭaṃ hoti janakāvabodhato. Khaṇato udayadassanena **dukkhasaccaṃ** pākaṭaṃ hoti jātidukkhāvabodhato. Paccayato vayadassanena **nirodhasaccaṃ** pākaṭaṃ hoti paccayānuppādena paccayavataṃ anuppādāvabodhato. Khaṇato vayadassanena **dukkhasaccameva** pākaṭaṃ hoti maraṇadukkhāvabodhato. Yañcassa udayabbayadassanaṃ, maggovāyaṃ lokikoti **maggasaccaṃ** pākaṭaṃ hoti tatra sammohavighātato.

728. Paccayato cassa udayadassanena **anulomo paṭiccasamuppādo** pākaṭo hoti, ‘‘imasmiṃ sati idaṃ hotī’’ti (ma. ni. 1.404; saṃ. ni. 2.21; udā. 1) avabodhato. Paccayato vayadassanena **paṭilomo paṭiccasamuppādo** pākaṭo hoti, ‘‘imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī’’ti (ma. ni. 1.406; saṃ. ni. 2.21; udā. 2) avabodhato. Khaṇato pana udayabbayadassanena **paṭiccasamuppannā** dhammā pākaṭā honti saṅkhatalakkhaṇāvabodhato. Udayabbayavanto hi saṅkhatā, te ca paṭiccasamuppannāti.

729. Paccayato cassa udayadassanena **ekattanayo** pākaṭo hoti hetuphalasambandhena santānassa anupacchedāvabodhato. Atha suṭṭhutaraṃ ucchedadiṭṭhiṃ pajahati. Khaṇato udayadassanena **nānattanayo** pākaṭo hoti navanavānaṃ uppādāvabodhato. Atha suṭṭhutaraṃ sassatadiṭṭhiṃ pajahati. Paccayato cassa udayabbayadassanena **abyāpāranayo** pākaṭo hoti dhammānaṃ avasavattibhāvāvabodhato. Atha suṭṭhutaraṃ attadiṭṭhiṃ pajahati. Paccayato pana udayadassanena **evaṃdhammatānayo** pākaṭo hoti paccayānurūpena phalassa uppādāvabodhato. Atha suṭṭhutaraṃ akiriyadiṭṭhiṃ pajahati.

730. Paccayato cassa udayadassanena **anattalakkhaṇaṃ** pākaṭaṃ hoti dhammānaṃ nirīhakattapaccayapaṭibaddhavuttitāvabodhato. Khaṇato udayabbayadassanena **aniccalakkhaṇaṃ** pākaṭaṃ hoti hutvā abhāvāvabodhato, pubbantāparantavivekāvabodhato ca. **Dukkhalakkhaṇa**mpi pākaṭaṃ hoti udayabbayehi paṭipīḷanāvabodhato. **Sabhāvalakkhaṇa**mpi pākaṭaṃ hoti udayabbayaparicchinnāvabodhato. Sabhāvalakkhaṇe **saṅkhatalakkhaṇassa** tāvakālikattampi pākaṭaṃ hoti udayakkhaṇe vayassa, vayakkhaṇe ca udayassa abhāvāvabodhatoti.

731. Tassevaṃ pākaṭībhūtasaccapaṭiccasamuppādanayalakkhaṇabhedassa ‘‘evaṃ kira nāmime dhammā anuppannapubbā uppajjanti, uppannā nirujjhantī’’ti niccanavāva hutvā saṅkhārā upaṭṭhahanti. Na kevalañca niccanavā, sūriyuggamane ussāvabindu viya udakabubbuḷo viya udake daṇḍarāji viya āragge sāsapo viya vijjuppādo viya ca parittaṭṭhāyino. Māyāmarīcisupinantaalātacakkagandhabbanagarapheṇakadaliādayo viya assārā nissārāti cāpi upaṭṭhahanti.

Ettāvatānena ‘‘vayadhammameva uppajjati, uppannañca vayaṃ upetī’’ti iminā ākārena samapaññāsa lakkhaṇāni paṭivijjhitvā ṭhitaṃ **udayabbayānupassanaṃ** nāma **taruṇavipassanāñāṇaṃ** adhigataṃ hoti, yassādhigamā **āraddhavipassako**ti saṅkhaṃ gacchati.

Vipassanupakkilesakathā

732. Athassa imāya taruṇavipassanāya āraddhavipassakassa **dasa vipassanupakkilesā** uppajjanti. Vipassanupakkilesā hi paṭivedhappattassa ariyasāvakassa ceva vippaṭipannakassa ca nikkhittakammaṭṭhānassa kusītapuggalassa nuppajjanti. Sammāpaṭipannakassa pana yuttapayuttassa āraddhavipassakassa kulaputtassa uppajjantiyeva.

Katame pana te dasa upakkilesāti? Obhāso, ñāṇaṃ, pīti, passaddhi, sukhaṃ, adhimokkho, paggaho, upaṭṭhānaṃ, upekkhā, nikantīti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Kathaṃ dhammuddhaccaviggahitamānasaṃ hoti? Aniccato manasikaroto obhāso uppajjati, ‘obhāso dhammo’ti obhāsaṃ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ. Tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Dukkhato… anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti’’.

Tathā ‘‘aniccato manasikaroto ñāṇaṃ uppajjati…pe… pīti… passaddhi… sukhaṃ… adhimokkho… paggaho… upaṭṭhānaṃ… upekkhā… nikanti uppajjati, ‘nikanti dhammo’ti nikantiṃ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ. Tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Dukkhato… anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānātī’’ti (paṭi. ma. 2.6).

733. Tattha **obhāso**ti vipassanobhāso. Tasmiṃ uppanne yogāvacaro ‘‘na vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo, addhā maggappattosmi phalapattosmī''ti amaggameva ''maggo''ti, aphalameva ca ''phala''nti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ ''maggo''ti aphalaṃ ''phala''nti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā nāma hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjetvā obhāsameva assādento nisīdati.

So kho panāyaṃ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattameva obhāsento uppajjati. Kassaci antogabbhaṃ. Kassaci bahigabbhampi. Kassaci sakalavihāraṃ, gāvutaṃ, aḍḍhayojanaṃ, yojanaṃ, dviyojanaṃ, tiyojanaṃ…pe… kassaci pathavītalato yāva akaniṭṭhabrahmalokā ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahassilokadhātuṃ obhāsento udapādi.

Evaṃ vemattatāya cassa idaṃ vatthu – cittalapabbate kira dvikuṭṭagehassa anto dve therā nisīdiṃsu. Taṃdivasañca kāḷapakkhuposatho hoti, meghapaṭalacchannā disā, rattibhāge caturaṅgasamannāgataṃ tamaṃ pavattati. Atheko thero āha – ''bhante, mayhaṃ idāni cetiyaṅgaṇamhi sīhāsane pañcavaṇṇāni kusumāni paññāyantī''ti. Taṃ itaro āha – ''anacchariyaṃ, āvuso, kathesi, mayhaṃ panetarahi mahāsamuddamhi yojanaṭṭhāne macchakacchapā paññāyantī''ti.

Ayaṃ pana vipassanupakkileso yebhuyyena samathavipassanālābhino uppajjati. So samāpattivikkhambhitānaṃ kilesānaṃ asamudācārato ''arahā aha''nti cittaṃ uppādeti uccavālikavāsī mahānāgatthero viya haṃkanakavāsī mahādattatthero viya cittalapabbate niṅkapeṇṇakapadhānagharavāsī cūḷasumanatthero viya ca.

Tatridaṃ ekavatthuparidīpanaṃ – talaṅgaravāsī dhammadinnatthero kira nāma eko pabhinnapaṭisambhido mahākhīṇāsavo mahato bhikkhusaṅghassa ovādadāyako ahosi. So ekadivasaṃ attano divāṭṭhāne nisīditvā ''kinnu kho amhākaṃ ācariyassa uccavālikavāsīmahānāgattherassa samaṇabhāvakiccaṃ matthakaṃ pattaṃ, no''ti āvajjanto puthujjanabhāvamevassa disvā ''mayi agacchante puthujjanakālakiriyameva karissatī''ti ca ñatvā iddhiyā vehāsaṃ uppatitvā divāṭṭhāne nisinnassa therassa samīpe orohitvā vanditvā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi. ''Kiṃ, āvuso dhammadinna, akāle āgatosī''ti ca vutte ''pañhaṃ, bhante, pucchituṃ āgatomhī''ti āha. Tato ''pucchāvuso, jānamānā kathayissāmā''ti vutte pañhasahassaṃ pucchi.

Thero pucchitapucchitaṃ asajjamānova kathesi. Tato ''atitikkhaṃ vo, bhante, ñāṇaṃ, kadā tumhehi ayaṃ dhammo adhigato''ti vutte ''ito saṭṭhivassakāle, āvuso''ti āha. Samādhimpi, bhante, vaḷañjethāti, na yidaṃ, āvuso, bhāriyanti. Tena hi, bhante, ekaṃ hatthiṃ māpethāti. Thero sabbasetaṃ hatthiṃ māpesi. Idāni, bhante, yathā ayaṃ hatthī añcitakaṇṇo pasāritanaṅguṭṭho soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā bheravaṃ koñcanādaṃ karonto tumhākaṃ abhimukho āgacchati, tathā naṃ karothāti. Thero tathā katvā vegena āgacchato hatthissa bheravaṃ ākāraṃ disvā uṭṭhāya palāyituṃ āraddho. Tamenaṃ khīṇāsavatthero hatthaṃ pasāretvā cīvarakaṇṇe gahetvā ''bhante, khīṇāsavassa sārajjaṃ nāma hotī''ti āha.

So tamhi kāle attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā ''avassayo me, āvuso, dhammadinna hohī''ti vatvā pādamūle ukkuṭikaṃ nisīdi. ''Bhante, tumhākaṃ avassayo bhavissāmiccevāhaṃ āgato, mā cintayitthā''ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Thero kammaṭṭhānaṃ gahetvā caṅkamaṃ āruyha tatiye padavāre aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi. Thero kira dosacarito ahosi. Evarūpā bhikkhū obhāse kampanti.

734. **Ñāṇa**nti vipassanāñāṇaṃ. Tassa kira rūpārūpadhamme tulayantassa tīrentassa vissaṭṭhaindavajiramiva avihatavegaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ ativisadaṃ ñāṇaṃ uppajjati.

Pītīti vipassanāpīti. Tassa kira tasmiṃ samaye khuddakāpīti, khaṇikāpīti, okkantikāpīti, ubbegāpīti, pharaṇāpītīti ayaṃ pañcavidhā pīti sakalasarīraṃ pūrayamānā uppajjati.

Passaddhīti vipassanāpassaddhi. Tassa kira tasmiṃ samaye rattiṭṭhāne vā divāṭṭhāne vā nisinnassa kāyacittānaṃ neva daratho, na gāravaṃ, na kakkhaḷatā, na akammaññatā, na gelaññaṃ, na vaṅkatā hoti, atha kho panassa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni suvisadāni ujukāniyeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahitakāyacitto tasmiṃ samaye amānusiṃ nāma ratiṃ anubhavati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ''Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
> Amānusī rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato.
>
> ''Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
> Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata''nti. (dha. pa. 373-374);

Evamassa imaṃ amānusiṃ ratiṃ sādhayamānā lahutādisampayuttā passaddhi uppajjati.

Sukhanti vipassanāsukhaṃ. Tassa kira tasmiṃ samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ atipaṇītaṃ sukhaṃ uppajjati.

Adhimokkhoti saddhā. Vipassanāsampayuttāyeva hissa cittacetasikānaṃ atisayapasādabhūtā balavatī saddhā uppajjati.

Paggahoti vīriyaṃ. Vipassanāsampayuttameva hissa asithilaṃ anaccāraddhaṃ supaggahitaṃ vīriyaṃ uppajjati.

Upaṭṭhānanti sati. Vipassanāsampayuttāyeva hissa supaṭṭhitā supatiṭṭhitā nikhātā acalā pabbatarājasadisā sati uppajjati. So yaṃ yaṃ ṭhānaṃ āvajjati samannāharati manasikaroti paccavekkhati, taṃ taṃ ṭhānamassa okkhanditvā pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti.

Upekkhāti vipassanupekkhā ceva āvajjanupekkhā ca. Tasmiṃ hissa samaye sabbasaṅkhāresu majjhattabhūtā vipassanupekkhāpi balavatī uppajjati. Manodvāre āvajjanupekkhāpi. Sā hissa taṃ taṃ ṭhānaṃ āvajjantassa vissaṭṭhaindavajiramiva pattapuṭe pakkhitta tattanārāco viya ca sūrā tikhiṇā hutvā vahati.

Nikantīti vipassanānikanti. Evaṃ obhāsādipaṭimaṇḍitāya hissa vipassanāya ālayaṃ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati. Yā nikanti kilesoti pariggahetumpi na sakkā hoti.

Yathā ca obhāse, evaṃ etesupi aññatarasmiṃ uppanne yogāvacaro ''na vata me ito pubbe evarūpaṃ ñāṇaṃ uppannapubbaṃ, evarūpā pīti, passaddhi, sukhaṃ, adhimokkho, paggaho, upaṭṭhānaṃ, upekkhā, nikanti uppannapubbā, addhā maggappattosmi phalappattosmī''ti amaggameva ''maggo''ti aphalameva ca ''phala''nti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ ''maggo''ti aphalaṃ ''phala''nti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā nāma hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nikantimeva assādento nisīdatīti.

735. Ettha ca obhāsādayo upakkilesavatthutāya upakkilesāti vuttā, na akusalattā. Nikanti pana upakkileso ceva upakkilesavatthu ca. Vatthuvaseneva cete dasa. Gāhavasena pana samatiṃsa honti. Kathaṃ? ''Mama obhāso uppanno''ti gaṇhato hi diṭṭhigāho hoti, ''manāpo vata obhāso uppanno''ti gaṇhato mānagāho, obhāsaṃ assādayato taṇhāgāho, iti obhāse diṭṭhimānataṇhāvasena tayo gāhā. Tathā sesesupīti evaṃ gāhavasena samatiṃsa upakkilesā honti. Tesaṃ vasena akusalo abyatto yogāvacaro obhāsādīsu kampati vikkhipati. Obhāsādīsu ekekaṃ ''etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā''ti (ma. ni. 1.241) samanupassati. Tenāhu porāṇā –

> ''Obhāse ceva ñāṇe ca, pītiyā ca vikampati;
> Passaddhiyā sukhe ceva, yehi cittaṃ pavedhati.
>
> ''Adhimokkhe ca paggāhe, upaṭṭhāne ca kampati;
> Upekkhāvajjanāyañca, upekkhāya nikantiyā''ti. (paṭi. ma. 2.7);

Maggāmaggavavatthānakathā

736. Kusalo pana paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu uppannesu ''ayaṃ kho me obhāso uppanno, so kho panāyaṃ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo’’ti iti vā taṃ paññāya paricchindati upaparikkhati. Atha vā panassa evaṃ hoti, ‘‘sace obhāso attā bhaveyya, ‘attā’ti gahetuṃ vaṭṭeyya. Anattā ca panāyaṃ ‘attā’ti gahito. Tasmā so avasavattanaṭṭhena anattā, hutvā abhāvaṭṭhena anicco, uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkho’’ti sabbaṃ arūpasattake vuttanayena vitthāretabbaṃ. Yathā ca obhāse, evaṃ sesesupi.

So evaṃ upaparikkhitvā obhāsaṃ ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti (ma. ni. 1.241) samanupassati. Ñāṇaṃ…pe… nikantiṃ ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti (ma. ni. 1.241) samanupassati. Evaṃ samanupassanto obhāsādīsu na kampati na vedhati. Tenāhu porāṇā –

‘‘Imāni dasa ṭhānāni, paññāyassa pariccitā;
Dhammuddhaccakusalo hoti, na ca vikkhepaṃ gacchatī’’ti. (paṭi. ma. 2.7);

So evaṃ vikkhepaṃ agacchanto taṃ samatiṃsavidhaṃ upakkilesajaṭaṃ vijaṭetvā obhāsādayo dhammā na maggo. Upakkilesavimuttaṃ pana vīthipaṭipannaṃ vipassanāñāṇaṃ maggoti maggañca amaggañca vavatthapeti. Tassevaṃ ‘‘ayaṃ maggo, ayaṃ na maggo’’ti maggañca amaggañca ñatvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ **maggāmaggañāṇadassanavisuddhī**ti veditabbaṃ.

Ettāvatā ca pana tena tiṇṇaṃ saccānaṃ vavatthānaṃ kataṃ hoti. Kathaṃ? **Diṭṭhivisuddhiyaṃ** tāva nāmarūpassa vavatthāpanena **dukkhasaccassa** vavatthānaṃ kataṃ. **Kaṅkhāvitaraṇavisuddhiyaṃ** paccayapariggahaṇena **samudayasaccassa** vavatthānaṃ. Imissaṃ **maggāmaggañāṇadassanavisuddhiyaṃ** sammāmaggassa avadhāraṇena **maggasaccassa** vavatthānaṃ katanti, evaṃ lokiyeneva tāva ñāṇena tiṇṇaṃ saccānaṃ vavatthānaṃ kataṃ hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Maggāmaggañāṇadassanavisuddhiniddeso nāma

Vīsatimo paricchedo.

21. Paṭipadāñāṇadassanavisuddhiniddeso

Upakkilesavimuttaudayabbayañāṇakathā

737. Aṭṭhannaṃ pana ñāṇānaṃ vasena sikhāppattā vipassanā, navamañca saccānulomikañāṇanti ayaṃ **paṭipadāñāṇadassanavisuddhi** nāma. **Aṭṭhanna**nti cettha upakkilesavimuttaṃ vīthipaṭipannavipassanāsaṅkhātaṃ udayabbayānupassanāñāṇaṃ, bhaṅgānupassanāñāṇaṃ, bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ, ādīnavānupassanāñāṇaṃ, nibbidānupassanāñāṇaṃ, muñcitukamyatāñāṇaṃ, paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ, saṅkhārupekkhāñāṇanti imāni aṭṭha ñāṇāni veditabbāni. **Navamaṃ saccānulomikañāṇa**nti anulomassetaṃ adhivacanaṃ. Tasmā taṃ sampādetukāmena upakkilesavimuttaṃ udayabbayañāṇaṃ ādiṃ katvā etesu ñāṇesu yogo karaṇīyo.

738. Puna udayabbayañāṇe yogo kimatthiyoti ce? Lakkhaṇasallakkhaṇattho. Udayabbayañāṇaṃ hi heṭṭhā dasahi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ hutvā yāthāvasarasato tilakkhaṇaṃ sallakkhetuṃ nāsakkhi. Upakkilesavimuttaṃ pana sakkoti. Tasmā lakkhaṇasallakkhaṇatthamettha puna yogo karaṇīyo.

739. Lakkhaṇāni pana kissa amanasikārā kena paṭicchannattā na upaṭṭhahanti? **Aniccalakkhaṇaṃ** tāva udayabbayānaṃ amanasikārā santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti. **Dukkhalakkhaṇaṃ** abhiṇhasampaṭipīḷanassa amanasikārā iriyāpathehi paṭicchannattā na upaṭṭhāti. **Anattalakkhaṇaṃ** nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā ghanena paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Udayabbayampana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Abhiṇhasampaṭipīḷanaṃ manasikatvā iriyāpathe ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Nānādhātuyo vinibbhujitvā ghanavinibbhoge kate anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

740. Ettha ca aniccaṃ, aniccalakkhaṇaṃ, dukkhaṃ, dukkhalakkhaṇaṃ, anattā, anattalakkhaṇanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha **anicca**nti khandhapañcakaṃ. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā, hutvā abhāvato vā. Uppādavayaññathattaṃ **aniccalakkhaṇaṃ** hutvā abhāvasaṅkhāto vā ākāravikāro.

‘‘Yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti (saṃ. ni. 3.15) vacanato pana tadeva khandhapañcakaṃ **dukkhaṃ**. Kasmā? Abhiṇhapaṭipīḷanā, abhiṇhapaṭipīḷanākāro **dukkhalakkhaṇaṃ**.

‘‘Yaṃ dukkhaṃ tadanattā’’ti (saṃ. ni. 3.15) pana vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **anattā**. Kasmā? Avasavattanato, avasavattanākāro **anattalakkhaṇaṃ**.

Tayidaṃ sabbampi ayaṃ yogāvacaro upakkilesavimuttena vīthipaṭipannavipassanāsaṅkhātena udayabbayānupassanāñāṇena yāthāvasarasato sallakkheti.

Upakkilesavimuttaudayabbayañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Bhaṅgānupassanāñāṇakathā

741. Tassevaṃ sallakkhetvā punappunaṃ ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti rūpārūpadhamme tulayato tīrayato taṃ ñāṇaṃ tikkhaṃ hutvā vahati, saṅkhārā lahuṃ upaṭṭhahanti, ñāṇe tikkhe vahante saṅkhāresu lahuṃ upaṭṭhahantesu uppādaṃ vā ṭhitiṃ vā pavattaṃ vā nimittaṃ vā na sampāpuṇāti. Khayavayabhedanirodheyeva sati santiṭṭhati. Tassa ‘‘evaṃ uppajjitvā evaṃ nāma saṅkhāragataṃ nirujjhatī’’ti passato etasmiṃ ṭhāne bhaṅgānupassanaṃ nāma vipassanāñāṇaṃ uppajjati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Kathaṃ ārammaṇapaṭisaṅkhā bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇaṃ? Rūpārammaṇatā cittaṃ uppajjitvā bhijjati, taṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā tassa cittassa bhaṅgaṃ anupassati. **Anupassatī**ti kathaṃ anupassati? Aniccato anupassati no niccato, dukkhato anupassati no sukhato, anattato anupassati no attato, nibbindati no nandati, virajjati no rajjati, nirodheti no samudeti, paṭinissajjati no ādiyati.
>
> ‘‘Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati. Dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ, anattato anupassanto attasaññaṃ, nibbindanto nandiṃ, virajjanto rāgaṃ, nirodhento samudayaṃ paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati.
>
> ‘‘Vedanārammaṇatā…pe… saññārammaṇatā… saṅkhārārammaṇatā… viññāṇārammaṇatā… cakkhārammaṇatā…pe… jarāmaraṇārammaṇatā cittaṃ uppajjitvā bhijjati…pe… paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati.

‘‘Vatthusaṅkamanā ceva, paññāya ca vivaṭṭanā;
Āvajjanābalañceva, paṭisaṅkhāvipassanā.

‘‘Ārammaṇaanvayena, ubho ekavavatthanā;
Nirodhe adhimuttatā, vayalakkhaṇavipassanā.

‘‘Ārammaṇañca paṭisaṅkhā, bhaṅgañca anupassati;
Suññato ca upaṭṭhānaṃ, adhipaññāvipassanā.

‘‘Kusalo tīsu anupassanāsu, catasso ca vipassanāsu;
Tayo upaṭṭhāne kusalatā, nānādiṭṭhīsu na kampatī’’ti.

‘‘Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā, tena vuccati ‘ārammaṇapaṭisaṅkhā bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇa’’’nti (paṭi. ma. 1.51-52).

742. Tattha **ārammaṇapaṭisaṅkhā**ti yaṃkiñci ārammaṇaṃ paṭisaṅkhāya jānitvā, khayato vayato disvāti attho. **Bhaṅgānupassane paññā**ti tassa, ārammaṇaṃ khayato vayato paṭisaṅkhāya uppannassa ñāṇassa bhaṅgaṃ anupassane yā paññā, idaṃ vipassane ñāṇanti vuttaṃ. Taṃ kathaṃ hotīti ayaṃ tāva kathetukamyatāpucchāya attho. Tato yathā taṃ hoti, taṃ dassetuṃ ‘‘rūpārammaṇatā’’tiādi vuttaṃ.

Tattha **rūpārammaṇatā cittaṃ uppajjitvā bhijjatī**ti rūpārammaṇaṃ cittaṃ uppajjitvā bhijjati. Atha vā rūpārammaṇabhāve cittaṃ uppajjitvā bhijjatīti attho. **Taṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā**ti taṃ rūpārammaṇaṃ paṭisaṅkhāya jānitvā, khayato vayato disvāti attho. **Tassa cittassa bhaṅgaṃ anupassatī**ti yena cittena taṃ rūpārammaṇaṃ khayato vayato diṭṭhaṃ, tassa cittassa aparena cittena bhaṅgaṃ anupassatīti attho. Tenāhu porāṇā ‘‘ñātañca ñāṇañca ubhopi vipassatī’’ti.

Ettha ca **anupassatī**ti anu anu passati, anekehi ākārehi punappunaṃ passatīti attho. Tenāha – ‘‘anupassatīti kathaṃ anupassati. Aniccato anupassatī’’tiādi.

Tattha yasmā bhaṅgo nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā so bhaṅgānupassako yogāvacaro sabbaṃ saṅkhāragataṃ aniccato anupassati, no niccato. Tato aniccassa dukkhattā, dukkhassa ca anattattā tadeva dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati no attato.

Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhamanattā, na taṃ abhinanditabbaṃ. Yañca anabhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ. Tasmā etasmiṃ bhaṅgānupassanānusārena ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti diṭṭhe saṅkhāragate nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. So evaṃ arajjanto lokikeneva tāva ñāṇena rāgaṃ nirodheti, no samudeti. Samudayaṃ na karotīti attho.

Atha vā so evaṃ viratto yathā diṭṭhaṃ saṅkhāragataṃ, tathā adiṭṭhampi anvayañāṇavasena nirodheti, no samudeti. Nirodhatova manasikaroti. Nirodhamevassa passati, no samudayanti attho.

So evaṃ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayampi aniccādianupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu yathāvuttena nayena kilese pariccajati, nibbāne ca pakkhandati. Nāpi nibbattanavasena kilese ādiyati, na adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuccati ‘‘paṭinissajjati no ādiyatī’’ti.

743. Idānissa tehi ñāṇehi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ ‘‘aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī’’tiādi vuttaṃ. Tattha **nandi**nti sappītikaṃ taṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

744. Gāthāsu pana **vatthusaṅkamanā**ti rūpassa bhaṅgaṃ disvā puna yena cittena bhaṅgo diṭṭho, tassāpi bhaṅgadassanavasena purimavatthuto aññavatthusaṅkamanā. **Paññāya ca vivaṭṭanā**ti udayaṃ pahāya vaye santiṭṭhanā. **Āvajjanābalañcevā**ti rūpassa bhaṅgaṃ disvā puna bhaṅgārammaṇassa cittassa bhaṅgadassanatthaṃ anantarameva āvajjanasamatthatā. **Paṭisaṅkhāvipassanā**ti esā ārammaṇapaṭisaṅkhābhaṅgānupassanā nāma.

745. **Ārammaṇaanvayena ubho ekavavatthanā**ti paccakkhato diṭṭhassa ārammaṇassa anvayena anugamanena yathā idaṃ, tathā atītepi saṅkhāragataṃ bhijjittha, anāgatepi bhijjissatīti evaṃ ubhinnaṃ ekasabhāveneva vavatthāpananti attho.

Vuttampi cetaṃ porāṇehi –

‘‘Saṃvijjamānamhi visuddhadassano,
Tadanvayaṃ neti atītanāgate;
Sabbepi saṅkhāragatā palokino,
Ussāvabindū sūriyeva uggate’’ti.

Nirodhe adhimuttatāti evaṃ ubhinnaṃ bhaṅgavasena ekavavatthānaṃ katvā tasmiññeva bhaṅgasaṅkhāte nirodhe adhimuttatā taggarutā tanninnatā tapponatā tappabbhāratāti attho. **Vayalakkhaṇavipassanā**ti esā vayalakkhaṇavipassanā nāmāti vuttaṃ hoti.

746. **Ārammaṇañca paṭisaṅkhā**ti purimañca rūpādiārammaṇaṃ jānitvā. **Bhaṅgañca anupassatī**ti tassārammaṇassa bhaṅgaṃ disvā tadārammaṇassa cittassa bhaṅgaṃ anupassati. **Suññato ca upaṭṭhāna**nti tassevaṃ bhaṅgaṃ anupassato ‘‘saṅkhārāva bhijjanti, tesaṃ bhedo maraṇaṃ, na añño koci atthī’’ti suññato upaṭṭhānaṃ ijjhati.

Tenāhu porāṇā –

‘‘Khandhā nirujjhanti na catthi añño,
Khandhāna bhedo maraṇanti vuccati;
Tesaṃ khayaṃ passati appamatto,
Maṇiṃva vijjhaṃ vajirena yoniso’’ti.

Adhipaññāvipassanāti yā ca ārammaṇapaṭisaṅkhā yā ca bhaṅgānupassanā yañca suññato upaṭṭhānaṃ, ayaṃ adhipaññāvipassanā nāmāti vuttaṃ hoti.

747. **Kusalo tīsu anupassanāsū**ti aniccānupassanādīsu tīsu cheko bhikkhu. **Catasso ca vipassanāsū**ti nibbidādīsu ca catūsu vipassanāsu. **Tayo upaṭṭhāne kusalatā**ti khayato vayato suññatoti imasmiñca tividhe upaṭṭhāne kusalatāya. **Nānādiṭṭhīsu na kampatī**ti sassatadiṭṭhiādīsu nānappakārāsu diṭṭhīsu na vedhati.

748. So evaṃ avedhamāno ‘‘aniruddhameva nirujjhati, abhinnameva bhijjatī’’ti pavattamanasikāro dubbalabhājanassa viya bhijjamānassa, sukhumarajasseva vippakiriyamānassa, tilānaṃ viya bhajjiyamānānaṃ sabbasaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhitipavattanimittaṃ vissajjetvā bhedameva passati. So yathā nāma cakkhumā puriso pokkharaṇītīre vā nadītīre vā ṭhito thūlaphusitake deve vassante udakapiṭṭhe mahantamahantāni udakabubbuḷakāni uppajjitvā uppajjitvā sīghaṃ sīghaṃ bhijjamānāni passeyya, evameva sabbe saṅkhārā bhijjanti bhijjantīti passati. Evarūpaṃ hi yogāvacaraṃ sandhāya vuttaṃ bhagavatā –

‘‘Yathā bubbuḷakaṃ passe, yathā passe marīcikaṃ;
Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī’’ti. (dha. pa. 170);

749. Tassevaṃ ‘‘sabbe saṅkhārā bhijjanti bhijjantī’’ti abhiṇhaṃ passato aṭṭhānisaṃsaparivāraṃ bhaṅgānupassanāñāṇaṃ balappattaṃ hoti. Tatrime aṭṭhānisaṃsā – bhavadiṭṭhippahānaṃ, jīvitanikantipariccāgo, sadāyuttapayuttatā, visuddhājīvitā, ussukkappahānaṃ, vigatabhayatā, khantisoraccapaṭilābho, aratiratisahanatāti.

Tenāhu porāṇā –

‘‘Imāni aṭṭhagguṇamuttamāni,
Disvā tahiṃ sammasate punappunaṃ;

Ādittacelassirasūpamo muni,
Bhaṅgānupassī amatassa pattiyā’’ti.

Bhaṅgānupassanāñāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Bhayatupaṭṭhānañāṇakathā

750. Tassevaṃ sabbasaṅkhārānaṃ khayavayabhedanirodhārammaṇaṃ bhaṅgānupassanaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa sabbabhavayonigatiṭhitisattāvāsesu pabhedakā saṅkhārā sukhena jīvitukāmassa bhīrukapurisassa sīhabyagghadīpiacchataracchayakkharakkhasacaṇḍagoṇacaṇḍakukkurapabhinnamadacaṇḍahatthighoraāsīvisaasanivicakkasusānaraṇabhūmijalitaaṅgārakāsuādayo viya mahābhayaṃ hutvā upaṭṭhahanti. Tassa ‘‘atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgate nibbattanakasaṅkhārāpi evameva nirujjhissantī’’ti passato etasmiṃ ṭhāne **bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ** nāma uppajjati.

Tatrāyaṃ upamā – ekissā kira itthiyā tayo puttā rājaparādhikā, tesaṃ rājā sīsacchedaṃ āṇāpesi. Sā puttehi saddhiṃ āghātanaṃ agamāsi. Athassā jeṭṭhaputtassa sīsaṃ chinditvā majjhimassa chindituṃ ārabhiṃsu. Sā jeṭṭhassa sīsaṃ chinnaṃ majjhimassa ca chijjamānaṃ disvā kaniṭṭhamhi ālayaṃ vissajji ‘‘ayampi etesaññeva sadiso bhavissatī’’ti. Tattha tassā itthiyā jeṭṭhaputtassa chinnasīsadassanaṃ viya yogino atītasaṅkhārānaṃ nirodhadassanaṃ, majjhimassa chijjamānasīsadassanaṃ viya paccuppannānaṃ nirodhadassanaṃ, ‘‘ayampi etesaññeva sadiso bhavissatī’’ti kaniṭṭhaputtamhi ālayavissajjanaṃ viya ‘‘anāgatepi nibbattanakasaṅkhārā bhijjissantī’’ti anāgatānaṃ nirodhadassanaṃ. Tassevaṃ passato etasmiṃ ṭhāne uppajjati bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ.

Aparāpi upamā – ekā kira pūtipajā itthī dasa dārake vijāyi. Tesu nava matā, eko hatthagato marati, aparo kucchiyaṃ. Sā nava dārake mate dasamañca mīyamānaṃ disvā kucchigate ālayaṃ vissajji ‘‘ayampi etesaññeva sadiso bhavissatī’’ti. Tattha tassā itthiyā navannaṃ dārakānaṃ maraṇānussaraṇaṃ viya yogino atītasaṅkhārānaṃ nirodhadassanaṃ, hatthagatassa mīyamānabhāvadassanaṃ viya yogino paccuppannānaṃ nirodhadassanaṃ, kucchigate ālayavissajjanaṃ viya anāgatānaṃ nirodhadassanaṃ. Tassevaṃ passato etasmiṃ khaṇe uppajjati bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ.

751. Bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ pana bhāyati na bhāyatīti? Na bhāyati. Tañhi atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissantīti tīraṇamattameva hoti. Tasmā yathā nāma cakkhumā puriso nagaradvāre tisso aṅgārakāsuyo olokayamāno sayaṃ na bhāyati, kevalaṃ hissa ‘‘ye ye ettha nipatissanti, sabbe anappakaṃ dukkhamanubhavissantī’’ti tīraṇamattameva hoti. Yathā vā pana cakkhumā puriso khadirasūlaṃ ayosūlaṃ suvaṇṇasūlanti paṭipāṭiyā ṭhapitaṃ sūlattayaṃ olokayamāno sayaṃ na bhāyati, kevalaṃ hissa ‘‘ye ye imesu sūlesu nipatissanti, sabbe anappakaṃ dukkhamanubhavissantī’’ti tīraṇamattameva hoti, evameva bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ sayaṃ na bhāyati, kevalaṃ hissa aṅgārakāsuttayasadisesu, sūlattayasadisesu ca tīsu bhavesu ‘‘atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissantī’’ti tīraṇamattameva hoti. Yasmā panassa kevalaṃ sabbabhavayonigatiṭhitinivāsagatā saṅkhārā byasanāpannā sappaṭibhayā hutvā bhayato upaṭṭhahanti, tasmā **bhayatupaṭṭhāna**nti vuccati.

Evaṃ bhayato upaṭṭhāne panassa ayaṃ pāḷi –

> ‘‘Aniccato manasikaroto kiṃ bhayato upaṭṭhāti? Dukkhato. Anattato manasikaroto kiṃ bhayato upaṭṭhātīti? Aniccato manasikaroto nimittaṃ bhayato upaṭṭhāti. Dukkhato manasikaroto pavattaṃ bhayato upaṭṭhāti. Anattato manasikaroto nimittañca pavattañca bhayato upaṭṭhātī’’ti (paṭi. ma. 1.227).

Tattha **nimitta**nti saṅkhāranimittaṃ. Atītānāgatapaccuppannānaṃ saṅkhārānamevetaṃ adhivacanaṃ. Aniccato manasikaronto hi saṅkhārānaṃ maraṇameva passati, tenassa nimittaṃ bhayato upaṭṭhāti. **Pavatta**nti rūpārūpabhavapavatti. Dukkhato manasikaronto hi sukhasammatāyapi pavattiyā abhiṇhapaṭipīḷanabhāvameva passati, tenassa pavattaṃ bhayato upaṭṭhāti. Anattato manasikaronto pana ubhayampetaṃ suññagāmaṃ viya marīcigandhabbanagarādīni viya ca rittaṃ tucchaṃ suññaṃ assāmikaṃ apariṇāyakaṃ passati. Tenassa nimittañca pavattañca ubhayaṃ bhayato upaṭṭhātīti.

Bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Ādīnavānupassanāñāṇakathā

752. Tassa taṃ bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa sabbabhavayonigatiṭhitisattāvāsesu neva tāṇaṃ, na leṇaṃ, na gati, nappaṭisaraṇaṃ paññāyati. Sabbabhavayonigatiṭhitinivāsagatesu saṅkhāresu ekasaṅkhārepi patthanā vā parāmāso vā na hoti. Tayo bhavā vītaccikaṅgārapuṇṇaaṅgārakāsuyo viya, cattāro mahābhūtā ghoravisaāsīvisā viya, pañcakkhandhā ukkhittāsikavadhakā viya, cha ajjhattikāyatanāni suññagāmo viya, cha bāhirāyatanāni gāmaghātakacorā viya, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava ca sattāvāsā ekādasahi aggīhi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā viya ca, sabbe saṅkhārā gaṇḍabhūtā rogabhūtā sallabhūtā aghabhūtā ābādhabhūtā viya ca nirassādā nirasā mahāādīnavarāsibhūtā hutvā upaṭṭhahanti.

Kathaṃ? Sukhena jīvitukāmassa bhīrukapurisassa ramaṇīyākārasaṇṭhitampi savāḷakamiva vanagahanaṃ, sasaddūlā viya guhā, sagāharakkhasaṃ viya udakaṃ, samussitakhaggā viya paccatthikā, savisaṃ viya bhojanaṃ, sacoro viya maggo, ādittamiva agāraṃ, uyyuttasenā viya raṇabhūmi. Yathā hi so puriso etāni savāḷakavanagahanādīni āgamma bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto samantato ādīnavameva passati, evamevāyaṃ yogāvacaro bhaṅgānupassanāvasena sabbasaṅkhāresu bhayato upaṭṭhitesu samantato nirasaṃ nirassādaṃ ādīnavameva passati. Tassevaṃ passato **ādīnavañāṇaṃ** nāma uppannaṃ hoti. Yaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Kathaṃ bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ? Uppādo bhayanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Pavattaṃ bhayanti… nimittaṃ bhayanti… āyūhanā bhayanti… paṭisandhi bhayanti… gati bhayanti… nibbatti bhayanti… upapatti bhayanti… jāti bhayanti… jarā bhayanti… byādhi bhayanti… maraṇaṃ bhayanti… soko bhayanti… paridevo bhayanti… upāyāso bhayanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Anuppādo khemanti santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ… pe… anupāyāso khemanti santipade ñāṇaṃ. Uppādo bhayaṃ, anuppādo khemanti santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ…pe… upāyāso bhayaṃ, anupāyāso khemanti santipade ñāṇaṃ.
>
> ‘‘Uppādo dukkhanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Pavattaṃ…pe… upāyāso dukkhanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Anuppādo sukhanti santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ…pe… anupāyāso sukhanti santipade ñāṇaṃ. Uppādo dukkhaṃ, anuppādo sukhanti santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ…pe… upāyāso dukkhaṃ, anupāyāso sukhanti santipade ñāṇaṃ.
>
> ‘‘Uppādo sāmisanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Pavattaṃ…pe… upāyāso sāmisanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Anuppādo nirāmisanti santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ…pe… anupāyāso nirāmisanti santipade ñāṇaṃ. Uppādo sāmisaṃ, anuppādo nirāmisanti santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ… pe… upāyāso sāmisaṃ, anupāyāso nirāmisanti santipade ñāṇaṃ.
>
> Uppādo ‘‘saṅkhārāti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Pavattaṃ…pe… upāyāso saṅkhārāti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Anuppādo nibbānanti santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ…pe… anupāyāso nibbānanti santipade ñāṇaṃ. Uppādo saṅkhārā, anuppādo nibbānanti santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ… pe… upāyāso saṅkhārā, anupāyāso nibbānanti santipade ñāṇaṃ.

‘‘Uppādañca pavattañca, nimittaṃ dukkhanti passati;
Āyūhanaṃ paṭisandhiṃ, ñāṇaṃ ādīnave idaṃ.

‘‘Anuppādaṃ appavattaṃ, animittaṃ sukhanti ca;
Anāyūhanā appaṭisandhi, ñāṇaṃ santipade idaṃ.

‘‘Idaṃ ādīnave ñāṇaṃ, pañcaṭhānesu jāyati;

Pañcaṭhāne santipade, dasa ñāṇe pajānāti;
Dvinnaṃ ñāṇānaṃ kusalatā, nānādiṭṭhīsu na kampatī''ti.

''Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ. Pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati ''bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇa''nti (paṭi. ma. 1.53).

753. Tattha **uppādo**ti purimakammapaccayā idha uppatti. **Pavatta**nti tathā uppannassa pavatti. **Nimitta**nti sabbampi saṅkhāranimittaṃ. **Āyūhanā**ti āyatiṃ paṭisandhihetubhūtaṃ kammaṃ. **Paṭisandhī**ti āyatiṃ uppatti. **Gatī**ti yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbattī**ti khandhānaṃ nibbattanaṃ. **Upapattī**ti ''samāpannassa vā upapannassa vā''ti (dha. sa. 1289, 1291) evaṃ vuttā vipākappavatti. **Jātī**ti jarādīnaṃ paccayabhūtā bhavapaccayā jāti. Jarāmaraṇādayo pākaṭā eva. Ettha ca uppādādayo pañceva ādīnavañāṇassa vatthuvasena vuttā. Sesā tesaṃ vevacanavasena. Nibbatti jātīti idañhi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanaṃ. Gati upapattīti idaṃ dvayaṃ pavattassa. Jarādayo nimittassāti. Tenāha –

''Uppādañca pavattañca, nimittaṃ dukkhanti passati;
Āyūhanaṃ paṭisandhiṃ, ñāṇaṃ ādīnave ida''nti ca.
''Idaṃ ādīnave ñāṇaṃ, pañcaṭhānesu jāyatī''ti ca.

Anuppādo khemanti santipade ñāṇantiādi pana ādīnavañāṇassa paṭipakkhañāṇadassanatthaṃ vuttaṃ. Bhayatupaṭṭhānena vā ādīnavaṃ disvā ubbiggahadayānaṃ abhayampi atthi khemaṃ nirādīnavanti assāsajananatthampi etaṃ vuttaṃ. Yasmā vā panassa uppādādayo bhayato sūpaṭṭhitā honti, tassa tappaṭipakkhaninnaṃ cittaṃ hoti, tasmā bhayatupaṭṭhānavasena siddhassa ādīnavañāṇassa ānisaṃsadassanatthampetaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Ettha ca yaṃ bhayaṃ, taṃ yasmā niyamato **dukkhaṃ**. Taṃ vaṭṭāmisalokāmisakilesāmisehi avippamuttattā **sāmisameva**. Yañca sāmisaṃ, taṃ **saṅkhāramattameva**. Tasmā ''uppādo dukkhanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇa''ntiādi vuttaṃ. Evaṃ santepi bhayākārena dukkhākārena sāmisākārenāti evaṃ ākāranānattato pavattivasenevettha nānattaṃ veditabbaṃ.

Dasañāṇe pajānātīti ādīnavañāṇaṃ pajānanto uppādādivatthukāni pañca, anuppādādivatthukāni pañcāti dasa ñāṇāni pajānāti paṭivijjhati sacchikaroti. **Dvinnaṃ ñāṇānaṃ kusalatā**ti ādīnavañāṇassa ceva santipadañāṇassa cāti imesaṃ dvinnaṃ kusalatāya. **Nānādiṭṭhīsu na kampatī**ti paramadiṭṭhadhammanibbānādivasena pavattāsu diṭṭhīsu na vedhati. Sesamettha uttānamevāti.

Ādīnavānupassanāñāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Nibbidānupassanāñāṇakathā

754. So evaṃ sabbasaṅkhāre ādīnavato passanto sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsagate sabhedake saṅkhāragate nibbindati ukkaṇṭhati nābhiramati.

Seyyathāpi nāma, cittakūṭapabbatapādābhirato suvaṇṇarājahaṃso asucimhi caṇḍālagāmadvāraāvāṭe nābhiramati, sattasu mahāsaresuyeva abhiramati, evameva ayampi yogīrājahaṃso suparidiṭṭhādīnave sabhedake saṅkhāragate nābhiramati. Bhāvanārāmatāya pana bhāvanāratiyā samannāgatattā sattasu anupassanāsuyeva ramati.

Yathā ca suvaṇṇapañjare pakkhitto sīho migarājā nābhiramati, tiyojanasahassavitthate pana himavanteyeva ramati, evamayaṃ yogīsīho tividhe sugatibhavepi nābhiramati, tīsu pana anupassanāsuyeva ramati.

Yathā ca sabbaseto sattapatiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo chaddanto nāgarājā nagaramajjhe nābhiramati, himavati chaddantadahagahaneyeva abhiramati, evamayaṃ yogīvaravāraṇo sabbasmimpi saṅkhāragate nābhiramati, anuppādo khemantiādinā nayena diṭṭhe santipadeyeva abhiramati, tanninnatapoṇatappabbhāramānaso hotīti.

Nibbidānupassanāñāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

755. Taṃ panetaṃ purimena ñāṇadvayena atthato ekaṃ. Tenāhu porāṇā –

''Bhayatupaṭṭhānaṃ ekameva tīṇi nāmāni labhati, sabbasaṅkhāre bhayato addasāti bhayatupaṭṭhānaṃ nāma jātaṃ. Tesuyeva saṅkhāresu ādīnavaṃ uppādetīti ādīnavānupassanā nāma jātaṃ. Tesuyeva saṅkhāresu nibbindamānaṃ uppannanti nibbidānupassanā nāma jāta''nti.

Pāḷiyampi vuttaṃ – ''yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā, yañca ādīnave ñāṇaṃ, yā ca nibbidā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nāna''nti (paṭi. ma. 1.227).

Muñcitukamyatāñāṇakathā

756. Iminā pana nibbidāñāṇena imassa kulaputtassa nibbindantassa ukkaṇṭhantassa anabhiramantassa sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsagatesu sabhedakesu saṅkhāresu ekasaṅkhārepi cittaṃ na sajjati, na laggati, na bajjhati, sabbasmā saṅkhāragatā muccitukāmaṃ nissaritukāmaṃ hoti. Yathā kiṃ? Yathā nāma jālabbhantaragato maccho, sappamukhagato maṇḍūko, pañjarapakkhitto vanakukkuṭo, daḷhapāsavasagato migo, ahituṇḍikahatthagato sappo, mahāpaṅkapakkhando kuñjaro, supaṇṇamukhagato nāgarājā, rāhumukhappaviṭṭho cando, sapattaparivārito purisoti evamādayo tato tato muccitukāmā nissaritukāmāva honti, evaṃ tassa yogino cittaṃ sabbasmā saṅkhāragatā muccitukāmaṃ nissaritukāmaṃ hoti. Athassa evaṃ sabbasaṅkhāresu vigatālayassa sabbasmā saṅkhāragatā muccitukāmassa uppajjati muñcitukamyatā ñāṇanti.

Muñcitukamyatāñāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Paṭisaṅkhānupassanāñāṇakathā

757. So evaṃ sabbabhavayonigatiṭṭhitinivāsagatehi sabhedakehi saṅkhārehi muccitukāmo sabbasmā saṅkhāragatā muccituṃ puna te evaṃ saṅkhāre paṭisaṅkhānupassanāñāṇena tilakkhaṇaṃ āropetvā pariggaṇhāti.

So sabbasaṅkhāre anaccantikato, tāvakālikato, uppādavayaparicchinnato, palokato, calato, pabhaṅguto, addhuvato, vipariṇāmadhammato, assārakato, vibhavato, saṅkhatato, maraṇadhammatotiādīhi kāraṇehi **aniccā**ti passati.

Abhiṇhapaṭipīḷanato, dukkhamato, dukkhavatthuto, rogato, gaṇḍato, sallato, aghato, ābādhato, ītito, upaddavato, bhayato, upasaggato, atāṇato, aleṇato, asaraṇato, ādīnavato, aghamūlato, vadhakato, sāsavato, mārāmisato, jātidhammato, jarādhammato, byādhidhammato, sokadhammato, paridevadhammato, upāyāsadhammato, saṃkilesikadhammatotiādīhi kāraṇehi **dukkhā**ti passati.

Ajaññato, duggandhato, jegucchato, paṭikkūlato, amaṇḍanārahato, virūpato, bībhacchatotiādīhi kāraṇehi dukkhalakkhaṇassa parivārabhūtato **asubhato** passati.

Parato, rittato, tucchato, suññato, assāmikato, anissarato, avasavattitotiādīhi kāraṇehi **anattato** passati.

758. Evañhi passatānena tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhārā pariggahitā nāma honti. Kasmā panāyamete evaṃ pariggaṇhātīti? Muñcanassa upāyasampādanatthaṃ.

Tatrāyaṃ upamā – eko kira puriso ''macche gahessāmī''ti macchakhippaṃ gahetvā udake oḍḍāpesi so khippamukhena hatthaṃ otāretvā antoudake sappaṃ gīvāya gahetvā ‘‘maccho me gahito’’ti attamano ahosi. So ‘‘mahā vata mayā maccho laddho’’ti ukkhipitvā passanto sovatthikattayadassanena sappoti sañjānitvā bhīto ādīnavaṃ disvā gahaṇe nibbinno muñcitukāmo hutvā muñcanassa upāyaṃ karonto agganaṅguṭṭhato paṭṭhāya hatthaṃ nibbeṭhetvā bāhuṃ ukkhipitvā uparisīse dve tayo vāre āvijjhitvā sappaṃ dubbalaṃ katvā ‘‘gaccha duṭṭha sappā’’ti nissajjitvā vegena taḷākapāḷiṃ āruyha ‘‘mahantassa vata bho sappassa mukhato muttomhī’’ti āgatamaggaṃ olokayamāno aṭṭhāsi.

Tattha tassa purisassa ‘‘maccho’’ti sappaṃ gīvāya gahetvā tuṭṭhakālo viya imassāpi yogino āditova attabhāvaṃ paṭilabhitvā tuṭṭhakālo, tassa khippamukhato sīsaṃ nīharitvā sovatthikattayadassanaṃ viya imassa ghanavinibbhogaṃ katvā saṅkhāresu tilakkhaṇadassanaṃ, tassa bhītakālo viya imassa bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ. Tato ādīnavadassanaṃ viya ādīnavānupassanāñāṇaṃ, gahaṇe nibbindanaṃ viya nibbidānupassanāñāṇaṃ. Sappaṃ muñcitukāmatā viya muñcitukamyatāñāṇaṃ, muñcanassa upāyakaraṇaṃ viya paṭisaṅkhānupassanāñāṇena saṅkhāresu tilakkhaṇāropanaṃ. Yathā hi so puriso sappaṃ āvijjhitvā dubbalaṃ katvā nivattetvā ḍaṃsituṃ asamatthabhāvaṃ pāpetvā sumuttaṃ muñcati, evamayaṃ yogāvacaro tilakkhaṇāropanena saṅkhāre āvijjhitvā dubbale katvā puna niccasukhasubhaattākārena upaṭṭhātuṃ asamatthataṃ pāpetvā sumuttaṃ muñcati. Tena vuttaṃ ‘‘muñcanassa upāyasampādanatthaṃ evaṃ pariggaṇhātī’’ti.

759. Ettāvatā tassa uppannaṃ hoti **paṭisaṅkhāñāṇaṃ**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Aniccato manasikaroto kiṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati? Dukkhato. Anattato manasikaroto kiṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati? Aniccato manasikaroto nimittaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati. Dukkhato manasikaroto pavattaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati. Anattato manasikaroto nimittañca pavattañca paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjatī’’ti (paṭi. ma. 1.227).

Ettha ca **nimittaṃ paṭisaṅkhā**ti saṅkhāranimittaṃ ‘‘addhuvaṃ tāvakālika’’nti aniccalakkhaṇavasena jānitvā. Kāmañca na paṭhamaṃ jānitvā pacchā ñāṇaṃ uppajjati, vohāravasena pana ‘‘manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa’’ntiādīni (ma. ni. 3.421) viya evaṃ vuccati. Ekattanayena vā purimañca pacchimañca ekaṃ katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iminā nayena itarasmimpi padadvaye attho veditabboti.

Paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Saṅkhārupekkhāñāṇakathā

760. So evaṃ paṭisaṅkhānupassanāñāṇena ‘‘sabbe saṅkhārā suññā’’ti pariggahetvā puna ‘‘suññamidaṃ attena vā attaniyena vā’’ti (ma. ni. 3.69) dvikoṭikaṃ suññataṃ pariggaṇhāti. So evaṃ neva attānaṃ, na paraṃ kiñci attano parikkhārabhāve ṭhitaṃ disvā puna ‘‘nāhaṃ kvacani, kassaci kiñcanatasmiṃ, na ca mama kvacani, kismiñci kiñcanatatthī’’ti yā ettha catukoṭikā suññatā kathitā, taṃ pariggaṇhāti.

Kathaṃ? Ayañhi **nāhaṃ kvacanī**ti kvaci attānaṃ na passati. **Kassaci kiñcanatasmi**nti attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati. Bhātiṭṭhānevā bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne vā sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ maññitvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha mama-saddaṃ tāva ṭhapetvā **na ca kvacanī**ti parassa ca attānaṃ kvaci napassatīti ayamattho. Idāni mama-saddaṃ āharitvā **mama kismiñci kiñcanatatthī**ti so parassa attā mama kismiñci kiñcanabhāve atthīti na passatīti. Attano bhātiṭṭhāne vā bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne vā sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāranti kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati. Tasmānena catukoṭikā suññatā pariggahitā hotīti.

761. Evaṃ catukoṭikaṃ suññataṃ pariggahetvā puna chahākārehi suññataṃ pariggaṇhāti. Kathaṃ? Cakkhu suññaṃ attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā…pe… mano suñño. Rūpā suññā…pe… dhammā suññā. Cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ. Cakkhusamphassoti evaṃ yāva jarāmaraṇā nayo netabbo.

762. Evaṃ chahākārehi suññataṃ pariggahetvā puna aṭṭhahākārehi pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ – rūpaṃ asāraṃ nissāraṃ sārāpagataṃ niccasārasārena vā dhuvasārasārena vā sukhasārasārena vā attasārasārena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Vedanā… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ asāraṃ nissāraṃ sārāpagataṃ niccasārasārena vā dhuvasārasārena vā sukhasārasārena vā attasārasārena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Yathā naḷo asāro nissāro sārāpagato. Yathā eraṇḍo… yathā udumbaro… yathā setavaccho… yathā pāḷibhaddako… yathā pheṇapiṇḍo… yathā udakabubbuḷaṃ… yathā marīci… yathā kadalikkhandho… yathā māyā asārā nissārā sārāpagatā, evameva rūpaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ asāraṃ nissāraṃ sārāpagataṃ niccasārasārena vā…pe… avipariṇāmadhammena vāti (cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 88).

763. So evaṃ aṭṭhahākārehi suññataṃ pariggahetvā puna dasahākārehi pariggaṇhāti, rūpaṃ rittato passati. Tucchato… suññato… anattato… anissariyato… akāmakāriyato… alabbhanīyato… avasavattakato… parato… vivittato passati. Vedanaṃ…pe… viññāṇaṃ rittato…pe… vivittato passatīti.

764. Evaṃ dasahākārehi suññataṃ pariggahetvā puna dvādasahākārehi pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ – rūpaṃ na satto, na jīvo, na naro, na māṇavo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ. Nāhaṃ, na mama, na aññassa, na kassaci. Vedanā…pe… viññāṇaṃ na kassacīti (cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 88).

765. Evaṃ dvādasahākārehi suññataṃ pariggaṇhitvā puna tīraṇapariññāvasena dvācattālīsāya ākārehi suññataṃ pariggaṇhāti, rūpaṃ aniccato… dukkhato… rogato… gaṇḍato… sallato… aghato… ābādhato… parato… palokato… ītito… upaddavato… bhayato… upasaggato… calato… pabhaṅguto… addhuvato… atāṇato… aleṇato… asaraṇato… asaraṇībhūtato… rittato… tucchato… suññato… anattato… anassādato… ādīnavato… vipariṇāmadhammato… assārakato… aghamūlato… vadhakato… vibhavato… sāsavato… saṅkhatato… mārāmisato… jātidhammato… jarādhammato… byādhidhammato… maraṇadhammato… sokaparidevadukkhadomanassaupāyāsadhammato… samudayato… atthaṅgamato… anassādato … ādīnavato… nissaraṇato passati. Vedanaṃ…pe… viññāṇaṃ aniccato…pe… nissaraṇato passati.

Vuttampi cetaṃ – ‘‘rūpaṃ aniccato…pe… nissaraṇato passanto suññato lokaṃ avekkhati. Vedanaṃ…pe… viññāṇaṃ aniccato…pe… nissaraṇato passanto suññato lokaṃ avekkhati’’.

> ‘‘Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato;
> Attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā;
> Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passatī’’ti. (su. ni. 1125; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 88);

766. Evaṃ suññato disvā tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre pariggaṇhanto bhayañca nandiñca vippahāya saṅkhāresu udāsīno ahosi majjhatto, ahanti vā mamanti vā na gaṇhāti vissaṭṭhabhariyo viya puriso.

Yathā nāma purisassa bhariyā bhaveyya iṭṭhā kantā manāpā, so tāya vinā muhuttampi adhivāsetuṃ na sakkuṇeyya, ativiya naṃ mamāyeyya, so taṃ itthiṃ aññena purisena saddhiṃ ṭhitaṃ vā nisinnaṃ vā kathentiṃ vā hasantiṃ vā disvā kupito assa anattamano, adhimattaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeyya. So aparena samayena tassā itthiyā dosaṃ disvā muñcitukāmo hutvā taṃ vissajjeyya, na naṃ mamāti gaṇheyya. Tato paṭṭhāya taṃ yenakenaci saddhiṃ yaṃkiñci kurumānaṃ disvāpi neva kuppeyya, na domanassaṃ āpajjeyya, aññadatthu udāsīnova bhaveyya majjhatto. Evamevāyaṃ sabbasaṅkhārehi muñcitukāmo hutvā paṭisaṅkhānupassanāya saṅkhāre pariggaṇhanto ahaṃ mamāti gahetabbaṃ adisvā bhayañca nandiñca vippahāya sabbasaṅkhāresu udāsīno hoti majjhatto.

Tassa evaṃ jānato evaṃ passato tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

Seyyathāpi nāma padumapalāse īsakapoṇe udakaphusitāni patilīyanti patikuṭanti pativattanti na sampasāriyanti, evameva…pe… seyyathāpi nāma kukkuṭapattaṃ vā nahārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati (a. ni. 7.49), evameva tassa tīsu bhavesu cittaṃ…pe… upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti. Iccassa **saṅkhārupekkhāñāṇaṃ** nāma uppannaṃ hoti.

767. Taṃ panetaṃ sace santipadaṃ nibbānaṃ santato passati, sabbaṃ saṅkhārappavattaṃ vissajjetvā nibbānameva pakkhandati. No ce nibbānaṃ santato passati, punappunaṃ saṅkhārārammaṇameva hutvā pavattati sāmuddikānaṃ disākāko viya. Sāmuddikā kira vāṇijakā nāvaṃ ārohantā disākākaṃ nāma gaṇhanti, te yadā nāvā vātakkhittā videsaṃ pakkhandati, tīraṃ na paññāyati, tadā disākākaṃ vissajjenti. So kūpakayaṭṭhito ākāsaṃ laṅghitvā sabbā disā ca vidisā ca anugantvā sace tīraṃ passati, tadabhimukhova gacchati. No ce passati, punappunaṃ āgantvā kūpakayaṭṭhiṃyeva allīyati. Evameva sace saṅkhārupekkhāñāṇaṃ santipadaṃ nibbānaṃ santato passati, sabbaṃ saṅkhārappavattaṃ vissajjetvā nibbānameva pakkhandati. No ce passati, punappunaṃ saṅkhārārammaṇameva hutvā pavattati.

Tadidaṃ suppagge piṭṭhaṃ vaṭṭayamānaṃ viya. Nibbaṭṭitakappāsaṃ vihanamānaṃ viya nānappakārato saṅkhāre pariggahetvā bhayañca nandiñca pahāya saṅkhāravicinane majjhattaṃ hutvā tividhānupassanāvasena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānaṃ tividhavimokkhamukhabhāvaṃ āpajjitvā sattaariyapuggalavibhāgāya paccayo hoti.

768. Tatridaṃ tividhānupassanāvasena pavattanato tiṇṇaṃ indriyānaṃ ādhipateyyavasena tividhavimokkhamukhabhāvaṃ āpajjati nāma. Tisso hi anupassanā tīṇi vimokkhamukhānīti vuccanti. Yathāha –

> ‘‘Tīṇi kho panimāni vimokkhamukhāni lokaniyyānāya saṃvattanti, sabbasaṅkhāre paricchedaparivaṭumato samanupassanatāya, animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya, sabbasaṅkhāresu manosamuttejanatāya, appaṇihitāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya, sabbadhamme parato samanupassanatāya, suññatāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya, imāni tīṇi vimokkhamukhāni lokaniyyānāya saṃvattantī’’ti (paṭi. ma. 1.219).

Tattha **paricchedaparivaṭumato**ti udayabbayavasena paricchedato ceva parivaṭumato ca. Aniccānupassanaṃ hi ‘‘udayato pubbe saṅkhārā natthī’’ti paricchinditvā tesaṃ gatiṃ samannesamānaṃ ‘‘vayato paraṃ na gacchanti, ettheva antaradhāyantī’’ti parivaṭumato samanupassati. **Manosamuttejanatāyā**ti cittasaṃvejanatāya. Dukkhānupassanena hi saṅkhāresu cittaṃ saṃvejeti. **Parato samanupassanatāyā**ti ‘‘nāhaṃ, na mamā’’ti evaṃ anattato samanupassanatāya. Iti imāni tīṇi padāni aniccānupassanādīnaṃ vasena vuttānīti veditabbāni. Teneva tadanantare pañhavissajjane vuttaṃ – ‘‘aniccato manasikaroto khayato saṅkhārā upaṭṭhahanti. Dukkhato manasikaroto bhayato saṅkhārā upaṭṭhahanti. Anattato manasikaroto suññato saṅkhārā upaṭṭhahantī’’ti (paṭi. ma. 1.219).

769. Katame pana te vimokkhā, yesaṃ imāni anupassanāni mukhānīti? Animitto, appaṇihito, suññatoti ete tayo. Vuttaṃ hetaṃ ‘‘aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati. Dukkhato manasikaronto passaddhibahulo appaṇihitaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati. Anattato manasikaronto vedabahulo suññatavimokkhaṃ paṭilabhatī’’ti (paṭi. ma. 1.223).

Ettha ca **animitto vimokkho**ti animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo. So hi animittāya dhātuyā uppannattā **animitto**. Kilesehi ca vimuttattā **vimokkho**. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **appaṇihito**. Suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **suññato**ti veditabbo.

770. Yaṃ pana abhidhamme ‘‘yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiyā vivicceva kāmehi paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati appaṇihitaṃ suññata’’nti (dha. sa. 343 ādayo) evaṃ vimokkhadvayameva vuttaṃ, taṃ nippariyāyato vipassanāgamanaṃ sandhāya. Vipassanāñāṇaṃ hi kiñcāpi **paṭisambhidāmagge** –

> ‘‘Aniccānupassanāñāṇaṃ niccato abhinivesaṃ muñcatīti suññato vimokkho. Dukkhānupassanāñāṇaṃ sukhato abhinivesaṃ. Anattānupassanāñāṇaṃ attato abhinivesaṃ muñcatīti suññato vimokkho’’ti (paṭi. ma. 1.229) evaṃ abhinivesaṃ muñcanavasena **suññato vimokkho**ti ca,
>
> ‘‘Aniccānupassanāñāṇaṃ niccato nimittaṃ muñcatīti animitto vimokkho. Dukkhānupassanāñāṇaṃ sukhato nimittaṃ, anattānupassanāñāṇaṃ attato nimittaṃ muñcatīti animitto vimokkho’’ti (paṭi. ma. 1.229) evaṃ nimittaṃ muñcanavasena **animitto vimokkho**ti ca,
>
> ‘‘Aniccānupassanāñāṇaṃ niccato paṇidhiṃ muñcatīti appaṇihito vimokkho. Dukkhānupassanāñāṇaṃ sukhato paṇidhiṃ. Anattānupassanāñāṇaṃ attato paṇidhiṃ muñcatīti appaṇihito vimokkho’’ti (paṭi. ma. 1.229) evaṃ paṇidhiṃ muñcanavasena **appaṇihito vimokkho**ti ca –

Vuttaṃ. Tathāpi taṃ saṅkhāranimittassa avijahanato na nippariyāyena animittaṃ. Nippariyāyena pana suññatañceva appaṇihitañca. Tassa ca āgamanavasena ariyamaggakkhaṇe vimokkho uddhaṭo. Tasmā appaṇihitaṃ suññatanti vimokkhadvayameva vuttanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāvettha vimokkhakathā.

771. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘sattaariyapuggalavibhāgāya paccayo hotī’’ti, tattha saddhānusārī, saddhāvimutto, kāyasakkhi, ubhatobhāgavimutto, dhammānusārī, diṭṭhippatto, paññāvimuttoti ime tāva satta ariyapuggalā, tesaṃ vibhāgāya idaṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ paccayo hoti.

772. Yo hi **aniccato** manasikaronto adhimokkhabahulo **saddhindriyaṃ** paṭilabhati, so sotāpattimaggakkhaṇe **saddhānusārī** hoti. Sesesu sattasu ṭhānesu **saddhāvimutto**.

773. Yo pana **dukkhato** manasikaronto passaddhibahulo **samādhindriyaṃ** paṭilabhati, so sabbattha **kāyasakkhi** nāma hoti. Arūpajjhānaṃ pana patvā aggaphalappatto **ubhatobhāgavimutto** nāma hoti.

774. Yo pana **anattato** manasikaronto vedabahulo **paññindriyaṃ** paṭilabhati, so sotāpattimaggakkhaṇe **dhammānusārī** hoti. Chasu ṭhānesu **diṭṭhippatto** aggaphale **paññāvimutto**ti.

775. Vuttaṃ hetaṃ –

> ‘‘Aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saddhindriyassa adhimattattā sotāpattimaggaṃ paṭilabhati, tena vuccati saddhānusārī’’ti.
>
> Tathā ‘‘aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhindriyassa adhimattattā sotāpattiphalaṃ sacchikataṃ hoti, tena vuccati saddhāvimutto’’tiādi (paṭi. ma. 1.221).

776. Aparampi vuttaṃ –

‘‘Saddahanto vimuttoti saddhāvimutto. Phuṭṭhantaṃ sacchikatoti kāyasakkhi. Diṭṭhantaṃ pattoti diṭṭhippatto. Saddahanto vimuccatīti saddhāvimutto. Jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti kāyasakkhi. ‘Dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho’ti ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phusitaṃ paññāyāti diṭṭhippatto’’ti (paṭi. ma. 1.221).

777. Itaresu pana catūsu saddhaṃ anusarati, saddhāya vā anusarati gacchatīti **saddhānusārī**. Tathā paññāsaṅkhātaṃ dhammaṃ anusarati, dhammena vā anusaratīti **dhammānusārī**. Arūpajjhānena ceva ariyamaggena cāti ubhatobhāgena vimuttoti **ubhatobhāgavimutto**. Pajānanto vimuttoti **paññāvimutto**ti evaṃ vacanattho veditabboti.

Saṅkhārupekkhāñāṇaṃ.

778. Taṃ panetaṃ purimena ñāṇadvayena atthato ekaṃ. Tenāhu porāṇā – ‘‘idaṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ ekameva tīṇi nāmāni labhati, heṭṭhā muñcitukamyatāñāṇaṃ nāma jātaṃ, majjhe paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ nāma, ante ca sikhāppattaṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ nāma''.

779. Pāḷiyampi vuttaṃ –

> ''Kathaṃ muñcitukamyatā-paṭisaṅkhā-santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ? Uppādaṃ muñcitukamyatā-paṭisaṅkhā-santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Pavattaṃ…pe… nimittaṃ…pe… upāyāsaṃ muñcitukamyatāpaṭisaṅkhā-santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Uppādo dukkhanti…pe… bhayanti…pe… sāmisanti…pe… uppādo saṅkhārāti…pe… upāyāso saṅkhārāti muñcitukamyatā-paṭisaṅkhā-santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇa''nti (paṭi. ma. 1.54).

780. Tattha muñcitukamyatā ca sā paṭisaṅkhā ca santiṭṭhanā cāti **muñcitukamyatā-paṭisaṅkhā-santiṭṭhanā**. Iti pubbabhāge nibbidāñāṇena nibbinnassa uppādādīni pariccajitukāmatā **muñcitukāmatā**. Muñcanassa upāyakaraṇatthaṃ majjhe paṭisaṅkhānaṃ **paṭisaṅkhā**. Muñcitvā avasāne ajjhupekkhanaṃ **santiṭṭhanā**. Yaṃ sandhāya ''uppādo saṅkhārā, te saṅkhāre ajjhupekkhatīti saṅkhārupekkhā''tiādi (paṭi. ma. 1.54) vuttaṃ. Evaṃ ekamevidaṃ ñāṇaṃ.

781. Apica imāyapi pāḷiyā idaṃ ekamevāti veditabbaṃ. Vuttaṃ hetaṃ – ''yā ca muñcitukamyatā, yā ca paṭisaṅkhānupassanā, yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nāna''nti (paṭi. ma. 1.227).

782. Evaṃ adhigatasaṅkhārupekkhassa pana imassa kulaputtassa vipassanā sikhāppattā vuṭṭhānagāminī hoti. Sikhāppattā vipassanāti vā vuṭṭhānagāminīti vā saṅkhārupekkhādiñāṇattayasseva etaṃ nāmaṃ. Sā hi sikhaṃ uttamabhāvaṃ pattattā **sikhāppattā**. Vuṭṭhānaṃ gacchatīti **vuṭṭhānagāminī**. Vuṭṭhānaṃ vuccati bahiddhānimittabhūtato abhiniviṭṭhavatthuto ceva ajjhattapavattato ca vuṭṭhahanato maggo, taṃ gacchatīti **vuṭṭhānagāminī,** maggena saddhiṃ ghaṭiyatīti attho.

783. Tatrāyaṃ abhinivesavuṭṭhānānaṃ āvibhāvatthāya mātikā – ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattā vuṭṭhāti, ajjhattaṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā ajjhattā vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti, aniccato abhinivisitvā aniccato vuṭṭhāti, aniccato abhinivisitvā dukkhato, anattato vuṭṭhāti, dukkhato abhinivisitvā dukkhato, aniccato, anattato vuṭṭhāti, anattato abhinivisitvā anattato, aniccato, dukkhato vuṭṭhāti.

784. Kathaṃ? Idhekacco āditova ajjhattasaṅkhāresu abhinivisati, abhinivisitvā te passati. Yasmā pana na suddhaajjhattadassanamatteneva maggavuṭṭhānaṃ hoti, bahiddhāpi daṭṭhabbameva, tasmā parassa khandhepi anupādinnasaṅkhārepi aniccaṃ dukkhamanattāti passati. So kālena ajjhattaṃ sammasati, kālena bahiddhā. Tassevaṃ sammasato ajjhattaṃ sammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati. Ayaṃ **ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattā vuṭṭhāti** nāma.

Sace panassa bahiddhā sammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, ayaṃ **ajjhattaṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā ca ajjhattā ca vuṭṭhānepi.

785. Aparo āditova rūpe abhinivisati, abhinivisitvā bhūtarūpañca upādārūpañca rāsiṃ katvā passati. Yasmā pana na suddharūpadassanamatteneva vuṭṭhānaṃ hoti, arūpampi daṭṭhabbameva. Tasmā taṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ vedanaṃ saññaṃ saṅkhāre viññāṇañca ''idaṃ arūpa''nti arūpaṃ passati. So kālena rūpaṃ sammasati, kālena arūpaṃ. Tassevaṃ sammasato rūpasammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, ayaṃ **rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti** nāma.

Sace panassa arūpasammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, ayaṃ **arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo arūpe abhinivisitvā arūpā ca rūpā ca vuṭṭhānepi.

786. ''Yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma''nti (dī. ni. 1.298) evaṃ abhinivisitvā evameva vuṭṭhānakāle pana **ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti** nāma.

787. Eko āditova aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatteneva vuṭṭhānaṃ hoti, dukkhatopi anattatopi sammasitabbameva, tasmā dukkhatopi anattatopi sammasati. Tassevaṃ paṭipannassa aniccato sammasanakāle vuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā aniccato vuṭṭhāti** nāma.

Sace panassa dukkhato anattato sammasanakāle vuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā dukkhato, anattato vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo dukkhato anattato abhinivisitvā sesavuṭṭhānesupi.

788. Ettha ca yopi aniccato abhiniviṭṭho, yopi dukkhato, yopi anattato, vuṭṭhānakāle ca aniccato vuṭṭhānaṃ hoti. Tayopi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti, animittavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti, sattasu ṭhānesu saddhāvimuttā. Sace pana dukkhato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā passaddhibahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appaṇihitavimokkhena vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa panettha arūpajjhānaṃ pādakaṃ, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha nesaṃ anattato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu ṭhānesu diṭṭhippattā aggaphale paññāvimuttāti.

789. Idāni saddhiṃ purimapacchimañāṇehi imissā vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya āvibhāvatthaṃ dvādasa upamā veditabbā. Tāsaṃ idaṃ uddānaṃ –

''Vaggulī kaṇhasappo ca, gharaṃ go yakkhi dārako;
Khuddaṃ pipāsaṃ sītuṇhaṃ, andhakāraṃ visena cā''ti.

Imā ca upamā bhayatupaṭṭhānato pabhuti yattha katthaci ñāṇe ṭhatvā āharituṃ vaṭṭeyyuṃ. Imasmiṃ pana ṭhāne āhariyamānāsu bhayatupaṭṭhānato yāva phalañāṇaṃ sabbaṃ pākaṭaṃ hoti, tasmā idheva āharitabbāti vuttā.

790. **Vaggulī**ti ekā kira vaggulī ''ettha pupphaṃ vā phalaṃ vā labhissāmī''ti pañcasākhe madhukarukkhe nilīyitvā ekaṃ sākhaṃ parāmasitvā na tattha kiñci pupphaṃ phalaṃ vā gayhupagaṃ addasa. Yathā ca ekaṃ, evaṃ dutiyaṃ, tatiyaṃ, catutthaṃ. Pañcamampi sākhaṃ parāmasitvā nāddasa. Sā ''aphalo vatāyaṃ rukkho, natthettha kiñci gayhupaga''nti tasmiṃ rukkhe ālayaṃ vissajjetvā ujukāya sākhāya āruyha viṭapantarena sīsaṃ nīharitvā uddhaṃ ulloketvā ākāse uppatitvā aññasmiṃ phalarukkhe nilīyati.

Tattha vagguli viya yogāvacaro daṭṭhabbo, pañcasākho madhukarukkho viya pañcupādānakkhandhā, tattha vagguliyā nilīyanaṃ viya yogino khandhapañcake abhiniveso, tassā ekekaṃ sākhaṃ parāmasitvā kiñci gayhupagaṃ adisvā avasesasākhāparāmasanaṃ viya yogino rūpakkhandhaṃ sammasitvā tattha kiñci gayhupagaṃ adisvā avasesakkhandhasammasanaṃ, tassā ''aphalo vatāyaṃ rukkho''ti rukkhe ālayavissajjanaṃ viya yogino pañcasupi khandhesu aniccalakkhaṇādidassanavasena nibbinnassa muñcitukamyatādiñāṇattayaṃ, tassā ujukāya sākhāya upari ārohanaṃ viya yogino anulomaṃ, sīsaṃ nīharitvā uddhaṃ ullokanaṃ viya gotrabhuñāṇaṃ, ākāse uppatanaṃ viya maggañāṇaṃ, aññasmiṃ phalarukkhe nilīyanaṃ viya phalañāṇaṃ.

791. **Kaṇhasappupamā** paṭisaṅkhāñāṇe vuttāva. Upamāsaṃsandane panettha sappavissajjanaṃ viya gotrabhuñāṇaṃ, muñcitvā āgatamaggaṃ olokentassa ṭhānaṃ viya maggañāṇaṃ, gantvā abhayaṭṭhāne ṭhānaṃ viya phalañāṇanti ayaṃ viseso.

792. **Ghara**nti gharasāmike kira sāyaṃ bhuñjitvā sayanaṃ āruyha niddaṃ okkante gharaṃ ādittaṃ, so pabujjhitvā aggiṃ disvā ''bhīto sādhu vatassa sace aḍayhamāno nikkhameyya''nti olokayamāno maggaṃ disvā nikkhamitvā vegena khemaṭṭhānaṃ gantvā ṭhito. Tattha gharasāmikassa bhuñjitvā sayanaṃ āruyha niddokkamanaṃ viya bālaputhujjanassa khandhapañcake ''ahaṃ mamā''ti gahaṇaṃ. Pabujjhitvā aggiṃ disvā bhītakālo viya sammāpaṭipadaṃ paṭipajjitvā lakkhaṇaṃ disvā bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ, nikkhamanamaggaṃ olokanaṃ viya muñcitukamyatāñāṇaṃ, maggadassanaṃ viya anulomaṃ, nikkhamanaṃ viya gotrabhuñāṇaṃ, vegena gamanaṃ viya maggañāṇaṃ, khemaṭṭhāne ṭhānaṃ viya phalañāṇaṃ.

793. **Go**ti ekassa kira kassakassa rattibhāge niddaṃ okkantassa vajaṃ bhinditvā goṇā palātā, so paccūsasamaye tattha gantvā olokento tesaṃ palātabhāvaṃ ñatvā anupadaṃ gantvā rañño goṇe addasa. Te ‘‘mayhaṃ goṇā’’ti sallakkhetvā āharanto pabhātakāle ‘‘na ime mayhaṃ goṇā, rañño goṇā’’ti sañjānitvā ‘‘yāva maṃ ‘coro aya’nti gahetvā rājapurisā na anayabyasanaṃ pāpenti, tāvadeva palāyissāmī’’ti bhīto goṇe pahāya vegena palāyitvā nibbhayaṭṭhāne aṭṭhāsi. Tattha ‘‘mayhaṃ goṇā’’ti rājagoṇānaṃ gahaṇaṃ viya bālaputhujjanassa ‘‘ahaṃ mamā’’ti khandhānaṃ gahaṇaṃ, pabhāte ‘‘rājagoṇā’’ti sañjānanaṃ viya yogino tilakkhaṇavasena khandhānaṃ ‘‘aniccā dukkhā anattā’’ti sañjānanaṃ, bhītakālo viya bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ, vissajjitvā gantukāmatā viya muñcitukamyatā, vissajjanaṃ viya gotrabhu, palāyanaṃ viya maggo, palāyitvā abhayadese ṭhānaṃ viya phalaṃ.

794. **Yakkhī**ti eko kira puriso yakkhiniyā saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi, sā rattibhāge ‘‘sutto aya’’nti mantvā āmakasusānaṃ gantvā manussamaṃsaṃ khādati. So ‘‘kuhiṃ esā gacchatī’’ti anubandhitvā manussamaṃsaṃ khādamānaṃ disvā tassā amanussibhāvaṃ ñatvā ‘‘yāva maṃ na khādati, tāva palāyissāmī’’ti bhīto vegena palāyitvā khemaṭṭhāne aṭṭhāsi. Tattha yakkhiniyā saddhiṃ saṃvāso viya khandhānaṃ ‘‘ahaṃ mamā’’ti gahaṇaṃ, susāne manussamaṃsaṃ khādamānaṃ disvā ‘‘yakkhinī aya’’nti jānanaṃ viya khandhānaṃ tilakkhaṇaṃ disvā aniccādibhāvajānanaṃ, bhītakālo viya bhayatupaṭṭhānaṃ, palāyitukāmatā viya muñcitukamyatā, susānavijahanaṃ viya gotrabhu, vegena palāyanaṃ viya maggo, abhayadese ṭhānaṃ viya phalaṃ.

795. **Dārako**ti ekā kira puttagiddhinī itthī, sā uparipāsāde nisinnāva antaravīthiyaṃ dārakasaddaṃ sutvā ‘‘putto nu kho me kenaci viheṭhiyatī’’ti vegasā gantvā ‘‘attano putto’’ti saññāya paraputtaṃ aggahesi. Sā ‘‘paraputto aya’’nti sañjānitvā ottappamānā ito cito ca oloketvā ‘‘mā heva maṃ koci ‘dārakacorī aya’nti vadeyyā’’ti dārakaṃ tattheva oropetvā puna vegasā pāsādaṃ āruyha nisīdi. Tattha attano puttasaññāya paraputtassa gahaṇaṃ viya ‘‘ahaṃ mamā’’ti pañcakkhandhagahaṇaṃ, ‘‘paraputto aya’’nti sañjānanaṃ viya tilakkhaṇavasena ‘‘nāhaṃ, na mamā’’ti sañjānanaṃ, ottappanaṃ viya bhayatupaṭṭhānaṃ, ito cito ca olokanaṃ viya muñcitukamyatāñāṇaṃ, tattheva dārakassa oropanaṃ viya anulomaṃ, oropetvā antaravīthiyaṃ ṭhitakālo viya gotrabhu, pāsādārūhanaṃ viya maggo, āruyha nisīdanaṃ viya phalaṃ.

796. **Khuddaṃ pipāsaṃ sītuṇhaṃ, andhakāraṃ visena cā**ti imā pana cha upamā vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya ṭhitassa lokuttaradhammābhimukhaninnapoṇapabbhārabhāvadassanatthaṃ vuttā. Yathā hi khuddāya abhibhūto sujighacchito puriso sādurasaṃ bhojanaṃ pattheti, evamevāyaṃ saṃsāravaṭṭajighacchāya phuṭṭho yogāvacaro amatarasaṃ kāyagatāsatibhojanaṃ pattheti.

Yathā ca pipāsito puriso parisussamānakaṇṭhamukho anekaṅgasambhāraṃ pānakaṃ pattheti, evamevāyaṃ saṃsāravaṭṭapipāsāya phuṭṭho yogāvacaro ariyaṃ aṭṭhaṅgikamaggapānakaṃ pattheti.

Yathā pana sītasamphuṭṭho puriso uṇhaṃ pattheti, evamevāyaṃ saṃsāravaṭṭe taṇhāsinehasītena phuṭṭho yogāvacaro kilesasantāpakaṃ maggatejaṃ pattheti.

Yathā ca uṇhasamphuṭṭho puriso sītaṃ pattheti, evamevāyaṃ saṃsāravaṭṭe ekādasaggisantāpasantatto yogāvacaro ekādasaggivūpasamaṃ nibbānaṃ pattheti.

Yathā pana andhakārapareto puriso ālokaṃ pattheti, evamevāyaṃ avijjandhakārena onaddhapariyonaddho yogāvacaro ñāṇālokaṃ maggabhāvanaṃ pattheti.

Yathā ca visasamphuṭṭho puriso visaghātanaṃ bhesajjaṃ pattheti, evamevāyaṃ kilesavisasamphuṭṭho yogāvacaro kilesavisanimmathanaṃ amatosadhaṃ nibbānaṃ pattheti. Tena vuttaṃ – ‘‘tassevaṃ jānato evaṃ passato tīsu bhavesu…pe… navasu sattāvāsesu cittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati. Upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti. Seyyathāpi nāma padumapalāse īsakapoṇe’’ti sabbaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ.

797. Ettāvatā ca panesa patilīnacaro nāma hoti, yaṃ sandhāya vuttaṃ –

‘‘Patilīnacarassa bhikkhuno,
Bhajamānassa vivittamāsanaṃ;
Sāmaggiyamāhu tassa taṃ,
Yo attānaṃ bhavane na dassaye’’ti. (su. ni. 816; mahāni. 45);

Evamidaṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ yogino patilīnacarabhāvaṃ niyametvā uttari ariyamaggassāpi bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgapaṭipadāvimokkhavisesaṃ niyameti. Keci hi therā bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgānaṃ visesaṃ pādakajjhānaṃ niyametīti vadanti. Keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentīti vadanti. Keci puggalajjhāsayo niyametīti vadanti. Tesampi vādesu ayaṃ pubbabhāgavuṭṭhānagāminivipassanāva niyametīti veditabbā.

798. Tatrāyaṃ anupubbikathā – vipassanāniyamena hi sukkhavipassakassa uppannamaggopi, samāpattilābhino jhānaṃ pādakaṃ akatvā uppannamaggopi, paṭhamajjhānaṃ pādakaṃ katvā pakiṇṇakasaṅkhāre sammasitvā uppāditamaggopi paṭhamajjhānikāva honti. Sabbesu satta bojjhaṅgāni aṭṭha maggaṅgāni pañca jhānaṅgāni honti. Tesaṃ hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hutvā vuṭṭhānakāle saṅkhārupekkhābhāvaṃ patvā somanassasahagatā hoti. Pañcakanaye dutiyatatiyacatutthajjhānāni pādakāni katvā uppāditamaggesu yathākkameneva jhānaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikañca hoti. Sabbesu pana satta maggaṅgāni honti. Catutthe cha bojjhaṅgāni. Ayaṃ viseso pādakajjhānaniyamena ceva vipassanāniyamena ca hoti. Tesampi hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hoti. Vuṭṭhānagāminī somanassasahagatāva. Pañcamajjhānaṃ pādakaṃ katvā nibbattitamagge pana upekkhācittekaggatāvasena dve jhānaṅgāni bojjhaṅgamaggaṅgāni cha satta ceva. Ayampi viseso ubhayaniyamavasena hoti. Imasmiṃ hi naye pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā upekkhāsahagatā vā hoti. Vuṭṭhānagāminī upekkhāsahagatāva. Arūpajjhānāni pādakaṃ katvā uppāditamaggepi eseva nayo. Evaṃ pādakajjhānato vuṭṭhāya yekeci saṅkhāre sammasitvā nibbattitamaggassa āsannapadese vuṭṭhitasamāpatti attano sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa.

799. Dutiyattheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya ye ye samāpattidhamme sammasitvā maggo nibbattito hoti, taṃtaṃsamāpattisadisova hoti. Tatrāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

800. Tatiyattheravāde attano attano ajjhāsayānurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā ye ye jhānadhamme sammasitvā maggo nibbattito, taṃtaṃjhānasadisova hoti. Pādakajjhānaṃ pana sammasitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayamatteneva taṃ na ijjhati. Svāyamattho nandakovādasuttena (ma. ni. 3.398 ādayo) dīpetabbo. Etthāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo. Evaṃ tāva saṅkhārupekkhā bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgāni niyametīti veditabbā.

801. Sace panāyaṃ ādito kilese vikkhambhayamānā dukkhena sappayogena sasaṅkhārena vikkhambhetuṃ asakkhi, dukkhāpaṭipadā nāma hoti. Vipariyāyena sukhāpaṭipadā. Kilese pana vikkhambhetvā vipassanāparivāsaṃ maggapātubhāvaṃ saṇikaṃ kurumānā dandhābhiññā nāma hoti. Vipariyāyena khippābhiññā. Iti ayaṃ saṅkhārupekkhā āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano attano maggassa nāmaṃ deti. Tena maggo cattāri nāmāni labhati.

Sā panāyaṃ paṭipadā kassaci bhikkhuno nānā hoti, kassaci catūsupi maggesu ekāva. Buddhānaṃ pana cattāropi maggā sukhāpaṭipadā khippābhiññāva ahesuṃ. Tathā dhammasenāpatissa. Mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhāpaṭipado khippābhiñño ahosi. Upari tayo dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā. Yathā ca paṭipadā, evaṃ adhipatayopi kassaci bhikkhuno catūsu maggesu nānā honti. Kassaci catūsupi ekāva. Evaṃ saṅkhārupekkhā paṭipadāvisesaṃ niyameti. Yathā pana vimokkhavisesaṃ niyameti, taṃ pubbe vuttameva.

802. Apica maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasena vā paccanīkena vā saguṇena vā ārammaṇena vā āgamanena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vuṭṭhāti, animittavimokkhena vimuccati. Sace dukkhato sammasitvā vuṭṭhāti, appaṇihitavimokkhena vimuccati. Sace anattato sammasitvā vuṭṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati. Idaṃ **sarasato** nāmaṃ nāma.

Yasmā panesa aniccānupassanāya saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimittadhuvanimittasassatanimittāni pajahanto āgato, tasmā animitto. Dukkhānupassanāya pana sukhasaññaṃ pahāya paṇidhiṃ patthanaṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito. Anattānupassanāya attasattapuggalasaññaṃ pahāya saṅkhārānaṃ suññato diṭṭhattā suññatoti idaṃ **paccanīkato** nāmaṃ nāma.

Rāgādīhi panesa suññattā suññato, rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaññeva vā abhāvena animitto, rāgapaṇidhiādīnaṃ abhāvato appaṇihitoti idamassa **saguṇato** nāmaṃ.

Svāyaṃ suññaṃ animittaṃ appaṇihitañca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotītipi suññato animitto appaṇihitoti vuccati. Idamassa **ārammaṇato** nāmaṃ.

803. Āgamanaṃ pana duvidhaṃ vipassanāgamanaṃ maggāgamanañca. Tattha magge vipassanāgamanaṃ labhati, phale maggāgamanaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, aniccānupassanā animittā nāma, animittavipassanāya maggo animitto. Idaṃ pana nāmaṃ na abhidhammapariyāyena labbhati, suttantapariyāyena labbhati. Tatra hi gotrabhuñāṇaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animittanāmakaṃ hutvā sayaṃ āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā maggassa nāmaṃ detīti vadanti. Tena maggo animittoti vutto. Maggāgamanena pana phalaṃ animittanti yujjatiyeva. Dukkhānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma, appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitaṃ. Evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassāti idaṃ **āgamanato** nāmaṃ. Evamayaṃ saṅkhārupekkhā vimokkhavisesaṃ niyametīti.

Saṅkhārupekkhāñāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Anulomañāṇakathā

804. Tassa taṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa adhimokkhasaddhā balavatarā nibbattati, vīriyaṃ supaggahitaṃ hoti, sati sūpaṭṭhitā, cittaṃ susamāhitaṃ, tikkhatarā saṅkhārupekkhā uppajjati. Tassa ‘‘dāni maggo uppajjissatī’’ti saṅkhārupekkhā saṅkhāre aniccāti vā dukkhāti vā anattāti vā sammasitvā bhavaṅgaṃ otarati. Bhavaṅgānantaraṃ saṅkhārupekkhāya katanayeneva saṅkhāre aniccāti vā dukkhāti vā anattāti vā ārammaṇaṃ kurumānaṃ uppajjati manodvārāvajjanaṃ. Tato bhavaṅgaṃ āvaṭṭetvā uppannassa tassa kiriyacittassānantaraṃ avīcikaṃ cittasantatiṃ anuppabandhamānaṃ tatheva saṅkhāre ārammaṇaṃ katvā uppajjati paṭhamaṃ javanacittaṃ, yaṃ **parikamma**nti vuccati. Tadanantaraṃ tatheva saṅkhāre ārammaṇaṃ katvā uppajjati dutiyaṃ javanacittaṃ, yaṃ **upacāra**nti vuccati. Tadanantarampi tatheva saṅkhāre ārammaṇaṃ katvā uppajjati tatiyaṃ javanacittaṃ, yaṃ **anuloma**nti vuccati. Idaṃ nesaṃ pāṭiyekkaṃ nāmaṃ.

Avisesena pana tividhampetaṃ āsevanantipi parikammantipi upacārantipi anulomantipi vattuṃ vaṭṭati. Kissānulomaṃ? Purimabhāgapacchimabhāgānaṃ. Tañhi purimānaṃ aṭṭhannaṃ vipassanāñāṇānaṃ tathakiccatāya ca anulometi, upari ca sattatiṃsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ. Tañhi aniccalakkhaṇādivasena saṅkhāre ārabbha pavattattā, ‘‘udayabbayavantānaṃyeva vata dhammānaṃ udayabbayañāṇaṃ uppādavaye addasā’’ti ca, ‘‘bhaṅgavantānaṃyeva vata bhaṅgānupassanaṃ bhaṅgaṃ addasā’’ti ca, ‘‘sabhayaṃyeva vata bhayatupaṭṭhānassa bhayato upaṭṭhita’’nti ca, ‘‘sādīnaveyeva vata ādīnavānupassanaṃ ādīnavaṃ addasā’’ti ca, ‘‘nibbinditabbeyeva vata nibbidāñāṇaṃ nibbinna’’nti ca, ‘‘muñcitabbamhiyeva vata muñcitukamyatāñāṇaṃ muñcitukāmaṃ jāta’’nti ca, ‘‘paṭisaṅkhātabbaṃyeva vata paṭisaṅkhāñāṇena paṭisaṅkhāta’’nti ca, ‘‘upekkhitabbaṃyeva vata saṅkhārupekkhāya upekkhita’’nti ca atthato vadamānaṃ viya imesañca aṭṭhannaṃ ñāṇānaṃ tathakiccatāya anulometi, upari ca sattatiṃsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ tāya paṭipattiyā pattabbattā.

Yathā hi dhammiko rājā vinicchayaṭṭhāne nisinno vohārikamahāmattānaṃ vinicchayaṃ sutvā agatigamanaṃ pahāya majjhatto hutvā ‘‘evaṃ hotū’’ti anumodamāno tesañca vinicchayassa anulometi, porāṇassa ca rājadhammassa, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Rājā viya hi anulomañāṇaṃ, aṭṭha vohārikamahāmattā viya aṭṭha ñāṇāni, porāṇo rājadhammo viya sattatiṃsa bodhipakkhiyā. Tattha yathā rājā ‘‘evaṃ hotū’’ti vadamāno vohārikānañca vinicchayassa, rājadhammassa ca anulometi, evamidaṃ aniccādivasena saṅkhāre ārabbha uppajjamānaṃ aṭṭhannañca ñāṇānaṃ tathakiccatāya anulometi, upari ca sattatiṃsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ. Teneva **saccānulomikañāṇa**nti vuccatīti.

Anulomañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Vuṭṭhānagāminīvipassanākathā

805. Idañca pana anulomañāṇaṃ saṅkhārārammaṇāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya pariyosānaṃ hoti. Sabbena sabbaṃ pana gotrabhuñāṇaṃ vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya pariyosānaṃ. Idāni tassāyeva vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya asammohatthaṃ ayaṃ suttasaṃsandanā veditabbā.

Seyyathidaṃ –

Ayañhi vuṭṭhānagāminī vipassanā **saḷāyatanavibhaṅgasutte** ‘‘atammayataṃ, bhikkhave, nissāya atammayataṃ āgamma yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, taṃ pajahatha taṃ samatikkamathā’’ti (ma. ni. 3.310) evaṃ **atammayatā**ti vuttā.

Alagaddasuttante ‘‘nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccatī’’ti (ma. ni. 1.245) evaṃ **nibbidā**ti vuttā.

Susimasuttante ‘‘pubbe kho, susima, dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇa’’nti (saṃ. ni. 2.70) evaṃ **dhammaṭṭhitiñāṇa**nti vuttā.

Poṭṭhapādasuttante ‘‘saññā kho, poṭṭhapāda, paṭhamaṃ uppajjati, pacchā ñāṇa’’nti (dī. ni. 1.416) evaṃ saññagganti vuttā.

Dasuttarasuttante ‘‘paṭipadāñāṇadassanavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅga’’nti (dī. ni. 3.359) evaṃ **pārisuddhipadhāniyaṅga**nti vuttā.

Paṭisambhidāmagge ‘‘yā ca **muñcitukamyatā** yā ca **paṭisaṅkhānupassanā** yā ca **saṅkhārupekkhā,** ime dhammā ekatthā byañjanameva nāna’’nti (paṭi. ma. 1.227) evaṃ tīhi nāmehi vuttā.

Paṭṭhāne **‘‘anulomaṃ gotrabhussa,** anulomaṃ **vodānassā’’**ti (paṭṭhā. 1.1.417) evaṃ tīhi nāmehi vuttā.

Rathavinītasuttante ‘‘kiṃ panāvuso, paṭipadāñāṇadassanavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti (ma. ni. 1.257) evaṃ **paṭipadāñāṇadassanavisuddhī**ti vuttā.

Itinekehi nāmehi, kittitā yā mahesinā;
Vuṭṭhānagāminī santā, parisuddhā vipassanā.

Vuṭṭhātukāmo saṃsāra-dukkhapaṅkā mahabbhayā;
Kareyya satataṃ tattha, yogaṃ paṇḍitajātikoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Paṭipadāñāṇadassanavisuddhiniddeso nāma

Ekavīsatimo paricchedo.

22. Ñāṇadassanavisuddhiniddeso

Paṭhamamaggañāṇakathā

806. Ito paraṃ gotrabhuñāṇaṃ hoti, taṃ maggassa āvajjanaṭṭhāniyattā neva paṭipadāñāṇadassanavisuddhiṃ na ñāṇadassanavisuddhiṃ bhajati, antarā abbohārikameva hoti. Vipassanāsote patitattā pana vipassanāti saṅkhaṃ gacchati. Sotāpattimaggo sakadāgāmimaggo anāgāmimaggo arahattamaggoti imesu pana catūsu maggesu ñāṇaṃ ñāṇadassanavisuddhi nāma.

Tattha paṭhamamaggañāṇaṃ tāva sampādetukāmena aññaṃ kiñci kātabbaṃ nāma natthi. Yañhi anena kātabbaṃ siyā, taṃ anulomāvasānaṃ vipassanaṃ uppādentena katameva. Evaṃ uppannaanulomañāṇassa panassa tehi tīhipi anulomañāṇehi attano balānurūpena thūlathūle saccapaṭicchādake tamamhi antaradhāpite sabbasaṅkhāragatesu cittaṃ na pakkhandati, na santiṭṭhati, nādhimuccati, na sajjati, na laggati, na bajjhati. Padumapalāsato udakaṃ viya patilīyati patikuṭati pativattati. Sabbaṃ nimittārammaṇampi sabbaṃ pavattārammaṇampi palibodhato upaṭṭhāti. Athassa sabbasmiṃ nimittapavattārammaṇe palibodhato upaṭṭhite anulomañāṇassa āsevanante animittaṃ appavattaṃ visaṅkhāraṃ nirodhaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ puthujjanagottaṃ puthujjanasaṅkhaṃ puthujjanabhūmiṃ atikkamamānaṃ ariyagottaṃ ariyasaṅkhaṃ ariyabhūmiṃ okkamamānaṃ nibbānārammaṇe paṭhamāvaṭṭanapaṭhamābhogapaṭhamasamannāhārabhūtaṃ maggassa anantarasamanantarāsevanaupanissayanatthivigatavasena chahi ākārehi paccayabhāvaṃ sādhayamānaṃ sikhāppattaṃ vipassanāya muddhabhūtaṃ apunarāvaṭṭakaṃ uppajjati gotrabhuñāṇaṃ.

Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Kathaṃ bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuñāṇaṃ? Uppādaṃ abhibhuyyatīti gotrabhu. Pavattaṃ…pe… upāyāsaṃ abhibhuyyatīti gotrabhu. Bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyatīti gotrabhu. Anuppādaṃ pakkhandatīti gotrabhu. Appavattaṃ…pe… anupāyāsaṃ nirodhaṃ nibbānaṃ pakkhandatīti gotrabhu. Uppādaṃ abhibhuyyitvā anuppādaṃ pakkhandatīti gotrabhū’’ti (paṭi. ma. 1.59) sabbaṃ vitthāretabbaṃ.

807. Tatrāyaṃ ekāvajjanena ekavīthiyaṃ pavattamānānampi anulomagotrabhūnaṃ nānārammaṇe pavattanākāradīpikā upamā – yathā hi mahāmātikaṃ laṅghitvā paratīre patiṭṭhātukāmo puriso vegena dhāvitvā mātikāya orimatīre rukkhasākhāya bandhitvā olambitaṃ rajjuṃ vā yaṭṭhiṃ vā gahetvā ullaṅghitvā paratīraninnapoṇapabbhārakāyo hutvā paratīrassa uparibhāgaṃ patto taṃ muñcitvā vedhamāno paratīre patitvā saṇikaṃ patiṭṭhāti, evamevāyaṃ yogāvacaropi bhavayonigatiṭṭhitinivāsānaṃ paratīrabhūte nibbāne patiṭṭhātukāmo udayabbayānupassanādinā vegena dhāvitvā attabhāvarukkhasākhāya bandhitvā olambitaṃ rūparajjuṃ vā vedanādīsu aññataradaṇḍaṃ vā aniccanti vā dukkhanti vā anattāti vāti anulomāvajjanena gahetvā taṃ amuñcamānova paṭhamena anulomacittena ullaṅghitvā dutiyena paratīraninnapoṇapabbhārakāyo viya nibbānaninnapoṇapabbhāramānaso hutvā tatiyena paratīrassa uparibhāgaṃ patto viya idāni pattabbassa nibbānassa āsanno hutvā tassa cittassa nirodhena taṃ saṅkhārārammaṇaṃ muñcitvā gotrabhucittena visaṅkhāre paratīrabhūte nibbāne patati. Ekārammaṇe pana aladdhāsevanatāya vedhamāno so puriso viya na tāva suppatiṭṭhito hoti, tato maggañāṇena patiṭṭhātīti.

808. Tattha anulomaṃ saccapaṭicchādakaṃ kilesatamaṃ vinodetuṃ sakkoti, na nibbānamārammaṇaṃ kātuṃ. Gotrabhu nibbānameva ārammaṇaṃ kātuṃ sakkoti, na saccapaṭicchādakaṃ tamaṃ vinodetuṃ. Tatrāyaṃ upamā – eko kira cakkhumā puriso ‘‘nakkhattayogaṃ jānissāmī’’ti rattibhāge nikkhamitvā candaṃ passituṃ uddhaṃ ullokesi, tassa valāhakehi paṭicchannattā cando na paññāyittha. Atheko vāto uṭṭhahitvā thūlathūle valāhake viddhaṃseti. Aparo majjhime, aparo sukhumeti. Tato so puriso vigatavalāhake nabhe candaṃ disvā nakkhattayogaṃ aññāsi.

Tattha tayo valāhakā viya saccapaṭicchādakathūlamajjhimasukhumaṃ kilesandhakāraṃ, tayo vātā viya tīṇi anulomacittāni, cakkhumā puriso viya gotrabhuñāṇaṃ, cando viya nibbānaṃ, ekekassa vātassa yathākkamena valāhakaviddhaṃsanaṃ viya ekekassa anulomacittassa saccapaṭicchādakatamavinodanaṃ, vigatavalāhake nabhe tassa purisassa visuddhacandadassanaṃ viya vigate saccapaṭicchādake tame gotrabhuñāṇassa visuddhanibbānadassanaṃ.

Yatheva hi tayo vātā candapaṭicchādake valāhakeyeva viddhaṃsetuṃ sakkonti, na candaṃ daṭṭhuṃ, evaṃ anulomāni saccapaṭicchādakaṃ tamaññeva vinodetuṃ sakkonti, na nibbānaṃ daṭṭhuṃ. Yathā so puriso candameva daṭṭhuṃ sakkoti, na valāhake viddhaṃsetuṃ, evaṃ gotrabhuñāṇaṃ nibbānameva daṭṭhuṃ sakkoti, na kilesatamaṃ vinodetuṃ. Teneva cetaṃ maggassa āvajjananti vuccati. Tañhi anāvajjanampi samānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā ‘‘evaṃ nibbattāhī’’ti maggassa saññaṃ datvā viya nirujjhati. Maggopi tena dinnasaññaṃ amuñcitvāva avīcisantativasena taṃ ñāṇaṃ anuppabandhamāno anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhamānova padālayamānova nibbattati.

809. Tatrāyaṃ upamā – eko kira issāso aṭṭhausabhamatte padese phalakasataṃ ṭhapāpetvā vatthena mukhaṃ veṭhetvā saraṃ sannahitvā cakkayante aṭṭhāsi. Añño puriso cakkayantaṃ āvijjhitvā yadā issāsassa phalakaṃ abhimukhaṃ hoti, tadā tattha daṇḍakena saññaṃ deti. Issāso daṇḍakasaññaṃ amuñcitvāva saraṃ khipitvā phalakasataṃ nibbijjhati. Tattha daṇḍakasaññaṃ viya gotrabhuñāṇaṃ, issāso viya maggañāṇaṃ. Issāsassa daṇḍakasaññaṃ amuñcitvāva phalakasatanibbijjhanaṃ viya maggañāṇassa gotrabhuñāṇena dinnasaññaṃ amuñcitvāva nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā anibbiddhapubbānaṃ apadālitapubbānaṃ lobhadosamohakkhandhānaṃ nibbijjhanapadālanaṃ.

810. Na kevalañcesa maggo lobhakkhandhādīnaṃ nibbijjhanameva karoti, apica kho anamataggasaṃsāravaṭṭadukkhasamuddaṃ soseti, sabbaapāyadvārāni pidahati, sattannaṃ ariyadhanānaṃ sammukhībhāvaṃ karoti, aṭṭhaṅgikaṃ micchāmaggaṃ pajahati, sabbaverabhayāni vūpasameti, sammāsambuddhassa orasaputtabhāvaṃ upaneti, aññesañca anekasatānaṃ ānisaṃsānaṃ paṭilābhāya saṃvattatīti evaṃ anekānisaṃsadāyakena sotāpattimaggena sampayuttaṃ ñāṇaṃ sotāpattimagge ñāṇanti.

Paṭhamamaggañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Sotāpannapuggalakathā

811. Imassa pana ñāṇassa anantaraṃ tasseva vipākabhūtāni dve tīṇi vā phalacittāni uppajjanti. Anantaravipākattāyeva hi lokuttarakusalānaṃ ‘‘samādhimānantarikaññamāhū’’ti (khu. pā. 6.5) ca ‘‘dandhaṃ ānantarikaṃ pāpuṇāti āsavānaṃ khayāyā’’ti (a. ni. 4.162) ca ādi vuttaṃ. Keci pana ekaṃ dve tīṇi cattāri vā phalacittānīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ.

Anulomassa hi āsevanante gotrabhuñāṇaṃ uppajjati. Tasmā sabbantimena paricchedena dvīhi anulomacittehi bhavitabbaṃ. Na hi ekaṃ āsevanapaccayaṃ labhati, sattacittaparamā ca ekāvajjanavīthi. Tasmā yassa dve anulomāni, tassa tatiyaṃ gotrabhu catutthaṃ maggacittaṃ tīṇi phalacittāni honti. Yassa tīṇi anulomāni, tassa catutthaṃ gotrabhu pañcamaṃ maggacittaṃ dve phalacittāni honti. Tena vuttaṃ ‘‘dve tīṇi vā phalacittāni uppajjantī’’ti.

Keci pana yassa cattāri anulomāni, tassa pañcamaṃ gotrabhu chaṭṭhaṃ maggacittaṃ ekaṃ phalacittanti vadanti, taṃ pana yasmā catutthaṃ pañcamaṃ vā appeti, na tato paraṃ āsannabhavaṅgattāti paṭikkhittaṃ. Tasmā na sārato paccetabbaṃ.

812. Ettāvatā ca panesa **sotāpanno** nāma dutiyo ariyapuggalo hoti. Bhusaṃ pamattopi hutvā sattakkhattuṃ devesu ca manussesu ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantassa karaṇasamattho hoti. Phalapariyosāne panassa cittaṃ bhavaṅgaṃ otarati, tato bhavaṅgaṃ upacchinditvā maggapaccavekkhaṇatthāya uppajjati manodvārāvajjanaṃ, tasmiṃ niruddhe paṭipāṭiyā satta maggapaccavekkhaṇajavanānīti. Puna bhavaṅgaṃ otaritvā teneva nayena phalādīnaṃ paccavekkhaṇatthāya āvajjanādīni uppajjanti. Yesaṃ uppattiyā esa maggaṃ paccavekkhati, phalaṃ paccavekkhati, pahīnakilese paccavekkhati, avasiṭṭhakilese paccavekkhati, nibbānaṃ paccavekkhati.

So hi ‘‘iminā vatāhaṃ maggena āgato’’ti maggaṃ paccavekkhati, tato ‘‘ayaṃ me ānisaṃso laddho’’ti phalaṃ paccavekkhati. Tato ‘‘ime nāma me kilesā pahīnā’’ti pahīnakilese paccavekkhati. Tato ‘‘ime nāma me kilesā avasiṭṭhā’’ti uparimaggattayavajjhe kilese paccavekkhati. Avasāne ca ‘‘ayaṃ me dhammo ārammaṇato paṭividdho’’ti amataṃ nibbānaṃ paccavekkhati. Iti sotāpannassa ariyasāvakassa pañca paccavekkhaṇāni honti. Yathā ca sotāpannassa, evaṃ sakadāgāmianāgāmīnampi. Arahato pana avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ nāma natthīti. Evaṃ sabbānipi ekūnavīsati paccavekkhaṇāni nāma.

Ukkaṭṭhaparicchedoyeva ceso. Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇañhi sekkhānampi hoti vā na vā. Tassa hi paccavekkhaṇassa abhāveneva mahānāmo bhagavantaṃ pucchi ‘‘kosu nāma me dhammo ajjhattaṃ appahīno, yena me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantī’’ti (ma. ni. 1.175) sabbaṃ vitthārato veditabbaṃ.

Dutiyamaggañāṇakathā

813. Evaṃ paccavekkhitvā pana so sotāpanno ariyasāvako tasmiññeva vā āsane nisinno, aparena vā samayena kāmarāgabyāpādānaṃ tanubhāvāya dutiyāya bhūmiyā pattiyā yogaṃ karoti. So indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā tadeva rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇabhedaṃ saṅkhāragataṃ aniccaṃ dukkhamanattāti ñāṇena parimaddati, parivatteti, vipassanāvīthiṃ ogāhati. Tassevaṃ paṭipannassa vuttanayeneva saṅkhārupekkhāvasāne ekāvajjanena anulomagotrabhuñāṇesu uppannesu gotrabhuanantaraṃ **sakadāgāmimaggo** uppajjati. Tena sampayuttaṃ ñāṇaṃ **sakadāgāmimagge ñāṇa**nti.

Dutiyañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Tatiyamaggañāṇakathā

814. Imassāpi ñāṇassa anantaraṃ vuttanayeneva phalacittāni veditabbāni. Ettāvatā cesa **sakadāgāmī** nāma catuttho ariyapuggalo hoti sakiṃdeva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantakaraṇasamattho. Tato paraṃ paccavekkhaṇaṃ vuttanayameva.

Evaṃ paccavekkhitvā ca so sakadāgāmī ariyasāvako tasmiññeva vā āsane nisinno aparena vā samayena kāmarāgabyāpādānaṃ anavasesappahānāya tatiyāya bhūmiyā pattiyā yogaṃ karoti, so indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā tadeva saṅkhāragataṃ aniccaṃ dukkhamanattāti ñāṇena parimaddati, parivatteti, vipassanāvīthiṃ ogāhati. Tassevaṃ paṭipannassa vuttanayeneva saṅkhārupekkhāvasāne ekāvajjanena anulomagotrabhuñāṇesu uppannesu gotrabhuanantaraṃ **anāgāmimaggo** uppajjati, tena sampayuttaṃ ñāṇaṃ **anāgāmimagge ñāṇa**nti.

Tatiyañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Catutthamaggañāṇakathā

815. Imassapi ñāṇassa anantaraṃ vuttanayeneva phalacittāni veditabbāni. Ettāvatā cesa **anāgāmī** nāma chaṭṭho ariyapuggalo hoti opapātiko tatthaparinibbāyī anāvattidhammo paṭisandhivasena imaṃ lokaṃ puna anāgantā. Tato paraṃ paccavekkhaṇaṃ vuttanayameva.

Evaṃ paccavekkhitvā ca so anāgāmī ariyasāvako tasmiññeva vā āsane nisinno, aparena vā samayena rūpārūparāgamānauddhaccaavijjānaṃ anavasesappahānāya catutthāya bhūmiyā pattiyā yogaṃ karoti, so indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā tadeva saṅkhāragataṃ aniccaṃ dukkhamanattāti ñāṇena parimaddati, parivatteti, vipassanāvīthiṃ ogāhati. Tassevaṃ paṭipannassa vuttanayeneva saṅkhārupekkhāvasāne ekāvajjanena anulomagotrabhuñāṇesu uppannesu gotrabhuanantaraṃ **arahattamaggo** uppajjati, tena sampayuttaṃ ñāṇaṃ **arahattamagge ñāṇa**nti.

Catutthañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Arahantapuggalakathā

816. Imassapi ñāṇassa anantaraṃ vuttanayeneva phalacittāni veditabbāni. Ettāvatā cesa **arahā** nāma aṭṭhamo ariyapuggalo hoti mahākhīṇāsavo antimadehadhārī ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadañña vimutto sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyoti.

Iti yaṃ taṃ vuttaṃ ‘‘sotāpattimaggo sakadāgāmimaggo anāgāmimaggo arahattamaggoti imesu pana catūsu maggesu ñāṇaṃ ñāṇadassanavisuddhi nāmā’’ti, taṃ imāni iminā anukkamena pattabbāni cattāri ñāṇāni sandhāya vuttaṃ.

Bodhipakkhiyakathā

817. Idāni imissāyeva catuñāṇāya ñāṇadassanavisuddhiyā ānubhāvavijānanatthaṃ –

Paripuṇṇabodhipakkhiya, bhāvo vuṭṭhānabalasamāyogo;
Ye yena pahātabbā, dhammā tesaṃ pahānañca.

Kiccāni pariññādīni, yāni vuttāni abhisamayakāle;
Tāni ca yathāsabhāvena, jānitabbāni sabbānīti.

818. Tattha **paripuṇṇabodhipakkhiya, bhāvo**ti bodhipakkhiyānaṃ paripuṇṇabhāvo. Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti hi ime sattatiṃsa dhammā bujjhanaṭṭhena **bodho**ti laddhanāmassa ariyamaggassa pakkhe bhavattā **bodhipakkhiyā** nāma. **Pakkhe bhavattā**ti upakārabhāve ṭhitattā.

819. Tesu tesu ārammaṇesu okkhanditvā pakkhanditvā upaṭṭhānato paṭṭhānaṃ. Satiyeva paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Kāyavedanācittadhammesu panassā asubha-dukkha-anicca-anattākāragahaṇavasena subha-sukha-nicca-atta-saññāpahānakiccasādhanavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā cattāro satipaṭṭhānāti vuccanti.

820. Padahanti etenāti padhānaṃ. Sobhanaṃ padhānaṃ **sammappadhānaṃ**. Sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṃ. Sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpattavirahato padhānañca hitasukhanipphādakattena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvakāraṇato cāti sammappadhānaṃ. Vīriyassetaṃ adhivacanaṃ. Tayidaṃ uppannānuppannānaṃ akusalānaṃ pahānānuppattikiccaṃ anuppannuppannānañca kusalānaṃ uppattiṭṭhitikiccaṃ sādhayatīti catubbidhaṃ hoti, tasmā cattāro sammappadhānāti vuccanti.

821. Pubbe vuttena ijjhanaṭṭhena iddhi. Tassā sampayuttāya pubbaṅgamaṭṭhena phalabhūtāya pubbabhāgakāraṇaṭṭhena ca iddhiyā pādoti **iddhipādo**. So chandādivasena catubbidho hoti, tasmā cattāro iddhipādāti vuccanti. Yathāha – ‘‘cattāro iddhipādā chandiddhipādo cittiddhipādo vīriyiddhipādo vīmaṃsiddhipādo’’ti (vibha. 457). Ime lokuttarāva. Lokiyā pana ‘‘chandañce bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ. Ayaṃ vuccati chandasamādhī’’tiādivacanato (vibha. 432) chandādiadhipativasena paṭiladdhadhammāpi honti.

822. Assaddhiyakosajjapamādavikkhepasammohānaṃ abhibhavanato abhibhavanasaṅkhātena adhipatiyaṭṭhena **indriyaṃ**. Assaddhiyādīhi ca anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena **balaṃ**. Tadubhayampi saddhādivasena pañcavidhaṃ hoti, tasmā pañcindriyāni pañca balānīti vuccanti.

823. Bujjhanakasattassa pana aṅgabhāvena satiādayo **satta bojjhaṅgā**. Niyyānikaṭṭhena ca sammādiṭṭhiādayo **aṭṭha maggaṅgā** honti. Tena vuttaṃ ‘‘satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti.

824. Iti ime sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vattamānāya cuddasavidhena kāyaṃ pariggaṇhato ca kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, navavidhena vedanaṃ pariggaṇhato ca vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, soḷasavidhena cittaṃ pariggaṇhato ca cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, pañcavidhena dhamme pariggaṇhato ca dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Imasmiṃ attabhāve anuppannapubbaṃ parassa uppannaṃ akusalaṃ disvā ‘‘yathā paṭipannassetaṃ uppannaṃ, na tathā paṭipajjissāmi evaṃ me etaṃ nuppajjissatī’’ti, tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamaṃ sammappadhānaṃ. Attano samudācārappattaṃ akusalaṃ disvā tassa pahānāya vāyamanakāle dutiyaṃ. Imasmiṃ attabhāve anuppannapubbaṃ jhānaṃ vā vipassanaṃ vā uppādetuṃ vāyamantassa tatiyaṃ. Uppannaṃ yathā na parihāyati, evaṃ punappunaṃ uppādentassa catutthaṃ sammappadhānaṃ. Chandaṃ dhuraṃ katvā kusaluppādanakāle chandiddhipādo. Micchāvācāya viramaṇakāle sammāvācāti evaṃ nānācittesu labbhanti. Imesaṃ pana catunnaṃ ñāṇānaṃ uppattikāle ekacitte labbhanti. Phalakkhaṇe ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṃsa labbhanti.

825. Evaṃ ekacitte labbhamānesu cetesu ekāva nibbānārammaṇā sati kāyādīsu subhasaññādippahānakiccasādhanavasena cattāro satipaṭṭhānāti vuccati. Ekameva ca vīriyaṃ anuppannānaṃ anuppādādikiccasādhanavasena cattāro sammappadhānāti vuccati. Sesesu pana hāpanavaḍḍhanaṃ natthi.

826. Apica tesu –

Nava ekavidhā eko, dvedhātha catu pañcadhā;
Aṭṭhadhā navadhā ceva, iti chaddhā bhavanti te.

Nava ekavidhāti chando, cittaṃ, pīti, passaddhi, upekkhā, saṅkappo, vācā, kammanto, ājīvoti ime nava chandiddhipādādivasena ekavidhāva honti, na aññaṃ koṭṭhāsaṃ bhajanti. **Eko dvedhā**ti saddhā indriya, balavasena dvedhā ṭhitā. **Atha catu pañcadhā**ti athañño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhitoti attho. Tattha samādhi eko indriya, bala, bojjhaṅga, maggaṅgavasena catudhā ṭhito. Paññā tesañca catunnaṃ iddhipādakoṭṭhāsassa ca vasena pañcadhā. **Aṭṭhadhā navadhā cevā**ti aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhitoti attho. Catusatipaṭṭhāna, indriya, bala, bojjhaṅga, maggaṅgavasena sati aṭṭhadhā ṭhitā. Catusammappadhāna, iddhipāda, indriya, bala, bojjhaṅga, maggaṅgavasena vīriyaṃ navadhāti. Evaṃ –

Cuddaseva asambhinnā, hontete bodhipakkhiyā;
Koṭṭhāsato sattavidhā, sattatiṃsappabhedato.

Sakiccanipphādanato, sarūpena ca vuttito;
Sabbeva ariyamaggassa, sambhave sambhavanti teti.

Evaṃ tāvettha paripuṇṇabodhipakkhiyabhāvo jānitabbo.

Vuṭṭhānabalasamāyogakathā

827. **Vuṭṭhānabalasamāyogo**ti vuṭṭhānañceva balasamāyogo ca. Lokiyavipassanā hi nimittārammaṇattā ceva pavattikāraṇassa ca samudayassa asamucchindanato neva nimittā na pavattā vuṭṭhāti. Gotrabhuñāṇaṃ samudayassa asamucchindanato pavattā na vuṭṭhāti. Nibbānārammaṇato pana nimittā vuṭṭhātīti ekato vuṭṭhānaṃ hoti. Tenāha ‘‘bahiddhāvuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuñāṇa’’nti (paṭi. ma. mātikā 1.10). Tathā ‘‘uppādā vivaṭṭitvā anuppādaṃ pakkhandatīti gotrabhu, pavattā vivaṭṭitvā’’ti (paṭi. ma. 1.59) sabbaṃ veditabbaṃ. Imāni pana cattāripi ñāṇāni animittārammaṇattā nimittato vuṭṭhahanti, samudayassa samucchindanato pavattā vuṭṭhahantīti dubhato vuṭṭhānāni honti.

Tena vuttaṃ –

‘‘Kathaṃ dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ?

> ‘‘Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ. Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo micchāsaṅkappā…pe… pariggahaṭṭhena sammāvācā micchāvācāya. Samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto. Vodānaṭṭhena sammāājīvo. Paggahaṭṭhena sammāvāyāmo. Upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati. Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi micchāsamādhito vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati ‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇa’nti.
>
> ‘‘Sakadāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi oḷārikā kāmarāgasaṃyojanā paṭighasaṃyojanā oḷārikā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti…pe….
>
> ‘‘Anāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi anusahagatā kāmarāgasaṃyojanā paṭighasaṃyojanā anusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti…pe….
>
> ‘‘Arahattamaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi rūparāgā arūparāgā mānā uddhaccā avijjāya mānānusayā bhavarāgānusayā avijjānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati ‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇa’’’nti (paṭi. ma. 1.61).

828. Lokiyānañca aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ bhāvanākāle samathabalaṃ adhikaṃ hoti. Aniccānupassanādīnaṃ bhāvanākāle vipassanābalaṃ. Ariyamaggakkhaṇe pana yuganaddhā te dhammā pavattanti aññamaññaṃ anativattanaṭṭhena. Tasmā imesu catūsupi ñāṇesu ubhayabalasamāyogo hoti. Yathāha –

> ‘‘Uddhaccasahagatakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi nirodhagocaro, avijjāsahagatakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhahato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhagocarā. Iti vuṭṭhānaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati vuṭṭhānaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti (paṭi. ma. 2.5).

Evamettha vuṭṭhānabalasamāyogo veditabbo.

Pahātabbadhammapahānakathā

829. **Ye yena pahātabbā dhammā, tesaṃ pahānañcā**ti imesu pana catūsu ñāṇesu ye dhammā yena ñāṇena pahātabbā, tesaṃ pahānañca jānitabbaṃ. Etāni hi yathāyogaṃ saṃyojanakilesamicchattalokadhammamacchariyavipallāsaganthaagatiāsavaoghayoganīvaraṇaparāmāsaupādānaanusayamalaakusalakammapathacittuppādasaṅkhātānaṃ dhammānaṃ pahānakarāni.

Tattha **saṃyojanānī**ti khandhehi khandhānaṃ phalena kammassa dukkhena vā sattānaṃ saṃyojakattā rūparāgādayo dasa dhammā vuccanti. Yāvañhi te, tāva etesaṃ anuparamoti. Tatrāpi rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjāti ime pañca uddhaṃnibbattanakakhandhādisaṃyojakattā **uddhaṃbhāgiyasaṃyojanāni** nāma. Sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso kāmarāgo paṭighoti ime pañca adhonibbattanakakhandhādisaṃyojakattā **adhobhāgiyasaṃyojanāni** nāma.

Kilesāti sayaṃ saṃkiliṭṭhattā sampayuttadhammānañca saṃkilesikattā lobho doso moho māno diṭṭhi vicikicchā thinaṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime dasa dhammā.

Micchattāti micchāpavattanato micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvācā micchākammanto micchāājīvo micchāvāyāmo micchāsati micchāsamādhīti ime aṭṭha dhammā. Micchāvimuttimicchāñāṇehi vā saddhiṃ dasa.

Lokadhammāti lokappavattiyā sati anuparamadhammakattā lābho alābho yaso ayaso sukhaṃ dukkhaṃ nindā pasaṃsāti ime aṭṭha. Idha pana kāraṇopacārena lābhādivatthukassa anunayassa alābhādivatthukassa paṭighassa cetaṃ lokadhammaggahaṇena gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ.

Macchariyānīti āvāsamacchariyaṃ kulamacchariyaṃ lābhamacchariyaṃ dhammamacchariyaṃ vaṇṇamacchariyanti imāsu āvāsādīsu aññesaṃ sādhāraṇabhāvaṃ asahanākārena pavattāni pañca macchariyāni.

Vipallāsāti aniccadukkhaanattaasubhesuyeva vatthūsu ''niccaṃ sukhaṃ attā subha''nti evaṃ pavatto saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāsoti ime tayo.

Ganthāti nāmakāyassa ceva rūpakāyassa ca ganthanato abhijjhādayo cattāro. Tathā hi te abhijjhā kāyagantho, byāpādo kāyagantho, sīlabbataparāmāso kāyagantho, idaṃsaccābhiniveso kāyagantho icceva vuttā.

Agatīti chandadosamohabhayehi akattabbakaraṇassa, kattabbākaraṇassa ca adhivacanaṃ. Tañhi ariyehi agantabbattā agatīti vuccati.

Āsavāti ārammaṇavasena āgotrabhuto, ābhavaggato ca savanā, asaṃvutehi vā dvārehi ghaṭachiddehi udakaṃ viya savanato niccapaggharaṇaṭṭhena saṃsāradukkhassa vā savanato kāmarāgabhavarāgamicchādiṭṭhiavijjānametaṃ adhivacanaṃ.

Bhavasāgare ākaḍḍhanaṭṭhena duruttaraṇaṭṭhena ca **oghā**tipi, ārammaṇaviyogassa ceva dukkhaviyogassa ca appadānato **yogā**tipi tesaññeva adhivacanaṃ.

Nīvaraṇānīti cittassa āvaraṇanīvaraṇapaṭicchādanaṭṭhena kāmacchandādayo pañca.

Parāmāsoti tassa tassa dhammassa sabhāvaṃ atikkamma parato abhūtaṃ sabhāvaṃ āmasanākārena pavattanato micchādiṭṭhiyā etaṃ adhivacanaṃ.

Upādānānīti sabbākārena paṭiccasamuppādaniddese vuttāni kāmupādānādīni cattāri.

Anusayāti thāmagataṭṭhena kāmarāgānusayo, paṭigha, māna, diṭṭhi, vicikicchā, bhavarāga, avijjānusayoti evaṃ vuttā kāmarāgādayo satta. Te hi thāmagatattā punappunaṃ kāmarāgādīnaṃ uppattihetubhāvena anusentiyevāti anusayā.

Malāti telañjanakalalaṃ viya sayañca asuddhattā, aññesañca asuddhabhāvakaraṇato lobhadosamohā tayo.

Akusalakammapathāti akusalakammabhāvena ceva duggatīnañca pathabhāvena pāṇātipāto adinnādānaṃ kāmesumicchācāro musāvādo pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpo abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhīti ime dasa.

Akusalacittuppādāti lobhamūlā aṭṭha dosamūlā dve mohamūlā dveti ime dvādasa.

830. Iti etesaṃ saṃyojanādīnaṃ dhammānaṃ etāni yathāyogaṃ pahānakarāni. Kathaṃ? Saṃyojanesu tāva sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso apāyagamanīyā ca kāmarāgapaṭighāti ete pañca dhammā paṭhamañāṇavajjhā, sesā kāmarāgapaṭighā oḷārikā dutiyañāṇavajjhā, sukhumā tatiyañāṇavajjhā, rūparāgādayo pañcapi catutthañāṇavajjhā eva. Paratopi ca yattha yattha evasaddena niyamaṃ na karissāma. Tattha tattha yaṃ yaṃ ''upariñāṇavajjho''ti vakkhāma, so so purimañāṇehi hatāpāyagamanīyādibhāvova hutvā upariñāṇavajjho hotīti veditabbo.

Kilesesu diṭṭhivicikicchā paṭhamañāṇavajjhā, doso tatiyañāṇavajjho, lobhamohamānathinauddhaccaahirikaanottappāni catutthañāṇavajjhāni.

Micchattesu micchādiṭṭhi musāvādo micchākammanto micchāājīvoti ime paṭhamañāṇavajjhā, micchāsaṅkappo pisuṇavācā pharusavācāti ime tatiyañāṇavajjhā, cetanāyeva cettha **vācā**ti veditabbā. Samphappalāpamicchāvāyāmasatisamādhivimuttiñāṇāni catutthañāṇavajjhāni.

Lokadhammesu paṭigho tatiyañāṇavajjho, anunayo catutthañāṇavajjho, yase ca pasaṃsāya ca anunayo catutthañāṇavajjhoti eke. Macchariyāni paṭhamañāṇavajjhāneva.

Vipallāsesu anicce niccaṃ, anattani attāti ca saññācittadiṭṭhivipallāsā, dukkhe sukhaṃ, asubhe subhanti diṭṭhivipallāso cāti ime paṭhamañāṇavajjhā, asubhe subhanti saññācittavipallāsā tatiyañāṇavajjhā, dukkhe sukhanti saññācittavipallāsā catutthañāṇavajjhā.

Ganthesu sīlabbataparāmasaidaṃsaccābhinivesakāyaganthā paṭhamañāṇavajjhā, byāpādakāyagantho tatiyañāṇavajjho, itaro catutthañāṇavajjho.

Agati paṭhamañāṇavajjhāva.

Āsavesu diṭṭhāsavo paṭhamañāṇavajjho, kāmāsavo tatiyañāṇavajjho, itare dve catutthañāṇavajjhā. Oghayogesupi eseva nayo.

Nīvaraṇesu vicikicchānīvaraṇaṃ paṭhamañāṇavajjhaṃ, kāmacchando byāpādo kukkuccanti tīṇi tatiyañāṇavajjhāni, thinamiddhauddhaccāni catutthañāṇavajjhāni.

Parāmāso paṭhamañāṇavajjhova.

Upādānesu sabbesampi lokiyadhammānaṃ vatthukāmavasena kāmāti āgatattā rūpārūparāgopi kāmupādāne patati, tasmā taṃ catutthañāṇavajjhaṃ, sesāni paṭhamañāṇavajjhāni.

Anusayesu diṭṭhivicikicchānusayā paṭhamañāṇavajjhāva, kāmarāgapaṭighānusayā tatiyañāṇavajjhā, mānabhavarāgāvijjānusayā catutthañāṇavajjhā.

Malesu dosamalaṃ tatiyañāṇavajjhaṃ, itarāni catutthañāṇavajjhāni.

Akusalakammapathesu pāṇātipāto adinnādānaṃ micchācāro musāvādo micchādiṭṭhīti ime paṭhamañāṇavajjhā, pisuṇavācā pharusavācā byāpādoti tayo tatiyañāṇavajjhā, samphappalāpābhijjhā catutthañāṇavajjhā.

Akusalacittuppādesu cattāro diṭṭhigatasampayuttā vicikicchāsampayutto cāti pañca paṭhamañāṇavajjhāva, dve paṭighasampayuttā tatiyañāṇavajjhā, sesā catutthañāṇavajjhāti.

Yañca yena vajjhaṃ, taṃ tena pahātabbaṃ nāma. Tena vuttaṃ ''iti etesaṃ saṃyojanādīnaṃ dhammānaṃ etāni yathāyogaṃ pahānakarānī''ti.

831. Kiṃ panetāni ete dhamme atītānāgate pajahanti udāhu paccuppanneti. Kiṃ panettha yadi tāva atītānāgate, aphalo vāyāmo āpajjati. Kasmā? Pahātabbānaṃ natthitāya. Atha paccuppanne, tathāpi aphalo, vāyāmena saddhiṃ pahātabbānaṃ atthitāya, saṃkilesikā ca maggabhāvanā āpajjati, vippayuttatā vā kilesānaṃ, na ca paccuppannakileso cittavippayutto nāma atthīti. Nāyaṃ āveṇikā codanā. Pāḷiyaṃyeva hi ''svāyaṃ kilese pajahati, atīte kilese pajahati, anāgate kilese pajahati, paccuppanne kilese pajahatī''ti vatvā, puna ''hañci atīte kilese pajahati, tenahi khīṇaṃ khepeti, niruddhaṃ nirodheti, vigataṃ vigameti, atthaṅgataṃ atthaṅgameti. Atītaṃ yaṃ natthi, taṃ pajahatī''ti (paṭi. ma. 3.21) ca vatvā, ''na atīte kilese pajahatī''ti paṭikkhittaṃ.

Tathā ''hañci anāgate kilese pajahati, tenahi ajātaṃ pajahati, anibbattaṃ pajahati, anuppannaṃ pajahati, apātubhūtaṃ pajahati. Anāgataṃ yaṃ natthi, taṃ pajahatī’’ti ca vatvā, ‘‘na anāgate kilese pajahatī’’ti paṭikkhittaṃ.

Tathā ‘‘hañci paccuppanne kilese pajahati, tenahi ratto rāgaṃ pajahati. Duṭṭho dosaṃ, mūḷho mohaṃ, vinibaddho mānaṃ, parāmaṭṭho diṭṭhiṃ, vikkhepagato uddhaccaṃ, aniṭṭhaṅgato vicikicchaṃ, thāmagato anusayaṃ pajahati. Kaṇhasukkā dhammā yuganaddhāva vattanti. Saṃkilesikā maggabhāvanā hotī’’ti ca vatvā, ‘‘na atīte kilese pajahati, na anāgate, na paccuppanne kilese pajahatī’’ti sabbaṃ paṭikkhipitvā, ‘‘tenahi natthi maggabhāvanā, natthi phalasacchikiriyā, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayo’’ti pañhāpariyosāne ‘‘na hi natthi maggabhāvanā…pe… natthi dhammābhisamayo’’ti paṭijānitvā ‘‘yathā kathaṃ viyā’’ti vutte idaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Seyyathāpi taruṇo rukkho ajātaphalo, tamenaṃ puriso mūle chindeyya, ye tassa rukkhassa ajātaphalā, te ajātāyeva na jāyanti, anibbattāyeva na nibbattanti, anuppannāyeva na uppajjanti, apātubhūtāyeva na pātubhavanti, evameva uppādo hetu uppādo paccayo kilesānaṃ nibbattiyāti uppāde ādīnavaṃ disvā anuppāde cittaṃ pakkhandati, anuppāde cittassa pakkhandattā ye āyūhanapaccayā kilesā nibbatteyyuṃ, te ajātāyeva na jāyanti…pe… apātubhūtāyeva na pātubhavanti, evaṃ hetunirodhā dukkhanirodho. Pavattaṃ hetu…pe… nimittaṃ hetu…pe… āyūhanā hetu…pe… anāyūhane cittassa pakkhandattā ye āyūhanapaccayā kilesā nibbatteyyuṃ, te ajātāyeva…pe… apātubhūtāyeva na pātubhavanti, evaṃ hetunirodhā dukkhanirodho. Evaṃ atthi maggabhāvanā, atthi phalasacchikiriyā, atthi kilesappahānaṃ, atthi dhammābhisamayo’’ti (paṭi. ma. 3.21).

832. Etena kiṃ dīpitaṃ hoti? Bhūmiladdhānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ dīpitaṃ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṃ atītānāgatā udāhu paccuppannāti. Bhūmiladdhuppannā eva nāma te.

833. Uppannaṃ hi vattamānabhūtāpagatokāsakatabhūmiladdhavasena anekappabhedaṃ. Tattha sabbampi uppādajarābhaṅgasamaṅgisaṅkhātaṃ **vattamānuppannaṃ** nāma. Ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpagatasaṅkhātaṃ kusalākusalaṃ uppādādittayaṃ anuppatvā niruddhaṃ bhūtāpagatasaṅkhātaṃ sesasaṅkhatañca **bhūtāpagatuppannaṃ** nāma. ‘‘Yānissa tāni pubbekatāni kammānī’’ti (ma. ni. 3.248) evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atītampi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā ṭhitattā tathā katokāsañca vipākaṃ anuppannampi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajjanato **okāsakatuppannaṃ** nāma. Tāsu tāsu bhūmīsu asamūhataṃ akusalaṃ **bhūmiladdhuppannaṃ** nāma.

834. Ettha ca bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ. **Bhūmī**ti hi vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. **Bhūmiladdhaṃ** nāma tesu khandhesu uppattirahaṃ kilesajātaṃ. Tenahi sā bhūmi laddhā nāma hotīti tasmā bhūmiladdhanti vuccati, sā ca kho na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītānāgate pariññātepi ca khīṇāsavānaṃ khandhe ārabbha kilesā uppajjanti mahākaccānauppalavaṇṇādīnaṃ khandhe ārabbha soreyyaseṭṭhi nandamāṇavakādīnaṃ viya. Yadi ca taṃ bhūmiladdhaṃ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṃ pajaheyya. Vatthuvasena pana bhūmiladdhaṃ veditabbaṃ. Yattha yattha hi vipassanāya apariññātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ anuseti. Taṃ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhanti veditabbaṃ.

835. Tattha ca yassa yesu khandhesu appahīnaṭṭhena anusayitā kilesā, tassa te eva khandhā tesaṃ kilesānaṃ vatthu, na aññesaṃ santakā khandhā. Atītakkhandhesu ca appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ atītakkhandhāva vatthu, na itare. Esa nayo anāgatādīsu. Tathā kāmāvacarakkhandhesu appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ kāmāvacarakkhandhāva vatthu, na itare. Esa nayo rūpārūpāvacaresu. Sotāpannādīsu pana yassa yassa ariyapuggalassa khandhesu taṃ taṃ vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ tena tena maggena pahīnaṃ, tassa tassa te te khandhā pahīnānaṃ tesaṃ tesaṃ vaṭṭamūlakilesānaṃ avatthuto bhūmīti saṅkhaṃ na labhanti. Puthujjanassa sabbasova vaṭṭamūlakilesānaṃ appahīnattā yaṃkiñci kariyamānaṃ kammaṃ kusalaṃ akusalaṃ vā hoti. Iccassa kammakilesapaccayā vaṭṭaṃ vaṭṭati. Tassetaṃ vaṭṭamūlaṃ rūpakkhandheyeva, na vedanākkhandhādīsu. Viññāṇakkhandheyeva vā, na rūpakkhandhādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena pañcasupi khandhesu anusayitattā.

836. Kathaṃ? Pathavīrasādi viya rukkhe. Yathā hi mahārukkhe pathavītalaṃ adhiṭṭhāya pathavīrasañca āporasañca nissāya tappaccayā mūlakhandhasākhapasākhapallavapalāsapupphaphalehi vaḍḍhitvā nabhaṃ pūretvā yāva kappāvasānā bījaparamparāya rukkhapaveṇiṃ santānayamāne ṭhite taṃ pathavīrasādi mūleyeva, na khandhādīsu…pe… phaleyeva vā, na mūlādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena sabbesu mūlādīsu anugatattāti.

Yathā pana tasseva rukkhassa pupphaphalādīsu nibbinno koci puriso catūsu disāsu maṇḍūkakaṇṭakaṃ nāma visakaṇṭakaṃ ākoṭeyya, atha so rukkho tena visasamphassena phuṭṭho pathavīrasaāporasānaṃ pariyādinnattā appasavanadhammataṃ āgamma puna santānaṃ nibbattetuṃ na sakkuṇeyya, evameva khandhapavattiyaṃ nibbinno kulaputto tassa purisassa catūsu disāsu rukkhe visayojanaṃ viya attano santāne catumaggabhāvanaṃ ārabhati. Athassa so khandhasantāno tena catumaggavisasamphassena sabbaso vaṭṭamūlakakilesānaṃ pariyādinnattā kiriyabhāvamattaupagatakāyakammādisabbakammappabhedo hutvā āyatiṃ punabbhavānabhinibbattanadhammataṃ āgamma bhavantarasantānaṃ nibbattetuṃ na sakkoti. Kevalaṃ carimaviññāṇanirodhena nirindhano viya jātavedo anupādāno parinibbāyati, evaṃ bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ.

837. Apica aparampi samudācāraārammaṇādhiggahitaavikkhambhitaasamūhatavasena catubbidhaṃ uppannaṃ. Tattha vattamānuppannameva **samudācāruppannaṃ**. Cakkhādīnaṃ pana āpāthagate ārammaṇe pubbabhāge anuppajjamānampi kilesajātaṃ ārammaṇassa adhiggahitattā eva aparabhāge ekantena uppattito **ārammaṇādhiggahituppanna**nti vuccati, kalyāṇigāme piṇḍāya carato mahātissattherassa visabhāgarūpadassanena uppannakilesajātaṃ viya. Samathavipassanānaṃ aññataravasena avikkhambhitaṃ kilesajātaṃ cittasantatimanārūḷhampi uppattinivārakassa hetuno abhāvā **avikkhambhituppannaṃ** nāma. Samathavipassanāvasena pana vikkhambhitampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītatāya **asamūhatuppanna**nti vuccati, ākāsena gacchantassa aṭṭhasamāpattilābhino therassa kusumitarukkhe upavane pupphāni uccinantassa madhurena sarena gāyato mātugāmassa gītasavanena uppannakilesajātaṃ viya. Tividhampi cetaṃ ārammaṇādhiggahitāvikkhambhitaasamūhatuppannaṃ bhūmiladdheneva saṅgahaṃ gacchatīti veditabbaṃ.

838. Iccetasmiṃ vuttappabhede uppanne yadetaṃ vattamānabhūtāpagatokāsakatasamudācārasaṅkhātaṃ catubbidhaṃ uppannaṃ, taṃ amaggavajjhattā kenacipi ñāṇena pahātabbaṃ na hoti. Yaṃ panetaṃ bhūmiladdhārammaṇādhiggahitaavikkhambhitaasamūhatasaṅkhātaṃ uppannaṃ, tassa taṃ uppannabhāvaṃ vināsayamānaṃ yasmā taṃ taṃ lokiyalokuttarañāṇaṃ uppajjati, tasmā taṃ sabbampi pahātabbaṃ hotīti. Evamettha ye yena pahātabbā dhammā, tesaṃ pahānañca jānitabbaṃ.

Pariññādikiccakathā

839. Kiccāni pariññādīni, yāni vuttāni abhisamayakāle;
Tāni ca yathāsabhāvena, jānitabbāni sabbānīti.

Saccābhisamayakālaṃ hi etesu catūsu ñāṇesu ekekassa ekakkhaṇe pariññā pahānaṃ sacchikiriyā bhāvanāti etāni pariññādīni cattāri kiccāni vuttāni, tāni yathāsabhāvena jānitabbāni. Vuttaṃ hetaṃ porāṇehi –

‘‘Yathā padīpo apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri kiccāni karoti, vaṭṭiṃ jhāpeti, andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ parividaṃseti, sinehaṃ pariyādiyati, evameva maggañāṇaṃ apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri saccāni abhisameti, dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṃ pahānābhisamayena abhisameti, maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti, nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisameti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Nirodhaṃ ārammaṇaṃ karitvā cattāripi saccāni pāpuṇāti passati paṭivijjhatī’’ti.

Vuttampi cetaṃ ‘‘yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passatī’’ti (saṃ. ni. 5.1100) sabbaṃ veditabbaṃ.

Aparampi vuttaṃ ‘‘maggasamaṅgissa ñāṇaṃ, dukkhepetaṃ ñāṇaṃ, dukkhasamudayepetaṃ ñāṇaṃ, dukkhanirodhepetaṃ ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṃ ñāṇa’’nti (vibha. 794; paṭi. ma. 1.109).

Tattha yathā padīpo vaṭṭiṃ jhāpeti, evaṃ maggañāṇaṃ dukkhaṃ parijānāti. Yathā andhakāraṃ vidhamati, evaṃ samudayaṃ pajahati. Yathā ālokaṃ parividaṃseti, evaṃ sahajātādipaccayatāya sammāsaṅkappādidhammasaṅkhātaṃ maggaṃ bhāveti. Yathā sinehaṃ pariyādiyati, evaṃ kilesapariyādānaṃ nirodhaṃ sacchikarotīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

840. Aparo nayo – yathā sūriyo udayanto apubbaṃ acarimaṃ saha pātubhāvā cattāri kiccāni karoti, rūpagatāni obhāseti, andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ dasseti, sītaṃ paṭippassambheti, evameva maggañāṇaṃ…pe… nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisameti. Idhāpi yathā sūriyo rūpagatāni obhāseti, evaṃ maggañāṇaṃ dukkhaṃ parijānāti. Yathā andhakāraṃ vidhamati, evaṃ samudayaṃ pajahati. Yathā ālokaṃ dasseti, evaṃ sahajātādipaccayatāya maggaṃ bhāveti. Yathā sītaṃ paṭippassambheti, evaṃ kilesapaṭippassaddhiṃ nirodhaṃ sacchikarotīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

841. Aparo nayo – yathā nāvā apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri kiccāni karoti, orimatīraṃ pajahati, sotaṃ chindati, bhaṇḍaṃ vahati, pārimatīraṃ appeti, evameva maggañāṇaṃ…pe… nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisameti. Etthāpi yathā nāvā orimatīraṃ pajahati, evaṃ maggañāṇaṃ dukkhaṃ parijānāti. Yathā sotaṃ chindati, evaṃ samudayaṃ pajahati. Yathā bhaṇḍaṃ vahati, evaṃ sahajātādipaccayatāya maggaṃ bhāveti. Yathā pārimatīraṃ appeti, evaṃ pārimatīrabhūtaṃ nirodhaṃ sacchikarotīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

842. Evaṃ saccābhisamayakālasmiṃ ekakkhaṇe catunnaṃ kiccānaṃ vasena pavattañāṇassa panassa soḷasahākārehi tathaṭṭhena cattāri kiccāni ekapaṭivedhāni honti. Yathāha –

> ‘‘Kathaṃ tathaṭṭhena cattāri kiccāni ekapaṭivedhāni? Soḷasahi ākārehi tathaṭṭhena cattāri kiccāni ekapaṭivedhāni. **Dukkhassa** pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, vipariṇāmaṭṭho, tathaṭṭho. **Samudayassa** āyūhanaṭṭho, nidānaṭṭho, saṃyogaṭṭho, palibodhaṭṭho, tathaṭṭho. **Nirodhassa** nissaraṇaṭṭho, vivekaṭṭho, asaṅkhataṭṭho, amataṭṭho, tathaṭṭho. **Maggassa** niyyānaṭṭho, hetuṭṭho, dassanaṭṭho, adhipateyyaṭṭho, tathaṭṭho. Imehi soḷasahi ākārehi tathaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ, taṃ ekattaṃ. Yaṃ ekattaṃ, taṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti cattāri saccāni ekapaṭivedhānī’’ti (paṭi. ma. 2.11).

843. Tattha siyā yadā dukkhādīnaṃ aññepi rogagaṇḍādayo atthā atthi, atha kasmā cattāroyeva vuttāti. Ettha vadāma, aññasaccadassanavasena āvibhāvato. ‘‘Tattha katamaṃ dukkhe ñāṇaṃ? Dukkhaṃ ārabbha yā uppajjati paññā pajānanā’’tiādinā (vibha. 794; paṭi. ma. 1.109) hi nayena ekekasaccārammaṇavasenāpi saccañāṇaṃ vuttaṃ. ‘‘Yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati, samudayampi so passatī’’tiādinā (saṃ. ni. 5.1100) nayena ekaṃ saccaṃ ārammaṇaṃ katvā sesesupi kiccanipphattivasenāpi vuttaṃ.

Tattha yadā ekekaṃ saccaṃ ārammaṇaṃ karoti, tadā samudayadassanena tāva sabhāvato pīḷanalakkhaṇassāpi **dukkhassa,** yasmā taṃ āyūhanalakkhaṇena samudayena āyūhitaṃ saṅkhataṃ rāsikataṃ, tasmāssa so saṅkhataṭṭho āvibhavati. Yasmā pana maggo kilesasantāpaharo susītalo, tasmāssa maggassa dassanena santāpaṭṭho āvibhavati āyasmato nandassa accharādassanena sundariyā anabhirūpabhāvo viya. Avipariṇāmadhammassa pana nirodhassa dassanenassa vipariṇāmaṭṭho āvibhavatīti vattabbamevettha natthi.

Tathā sabhāvato āyūhanalakkhaṇassāpi **samudayassa,** dukkhadassanena nidānaṭṭho āvibhavati asappāyabhojanato uppannabyādhidassanena bhojanassa byādhinidānabhāvo viya. Visaṃyogabhūtassa nirodhassa dassanena saṃyogaṭṭho. Niyyānabhūtassa ca maggassa dassanena palibodhaṭṭhoti.

Tathā nissaraṇalakkhaṇassāpi **nirodhassa,** avivekabhūtassa samudayassa dassanena vivekaṭṭho āvibhavati. Maggadassanena asaṅkhataṭṭho, iminā hi anamataggasaṃsāre maggo nadiṭṭhapubbo, sopi ca sappaccayattā saṅkhatoyevāti appaccayadhammassa asaṅkhatabhāvo ativiya pākaṭo hoti. Dukkhadassanena panassa amataṭṭho āvibhavati, dukkhaṃ hi visaṃ, amataṃ nibbānanti.

Tathā niyyānalakkhaṇassāpi **maggassa,** samudayadassanena ‘‘nāyaṃ hetu nibbānassa pattiyā, ayaṃ hetū’’ti hetuṭṭho āvibhavati. Nirodhadassanena dassanaṭṭho, paramasukhumāni rūpāni passato ‘‘vippasannaṃ vata me cakkhū’’nti cakkhussa vippasannabhāvo viya. Dukkhadassanena adhipateyyaṭṭho, anekarogāturakapaṇajanadassanena issarajanassa uḷārabhāvo viyāti evamettha salakkhaṇavasena ekekassa, aññasaccadassanavasena ca itaresaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ āvibhāvato ekekassa cattāro cattāro atthā vuttā. Maggakkhaṇe pana sabbe cete atthā ekeneva dukkhādīsu catukiccena ñāṇena paṭivedhaṃ gacchantīti. Ye pana nānābhisamayaṃ icchanti, tesaṃ uttaraṃ abhidhamme kathāvatthusmiṃ vuttameva.

Pariññādippabhedakathā

844. Idāni yāni tāni pariññādīni cattāri kiccāni vuttāni, tesu –

Tividhā hoti pariññā, tathā pahānampi sacchikiriyāpi;
Dve bhāvanā abhimatā, vinicchayo tattha ñātabbo.

845. **Tividhā hoti pariññā**ti ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti evaṃ pariññā tividhā hoti. Tattha ‘‘abhiññāpaññā ñātaṭṭhena ñāṇa’’nti (paṭi. ma. mātikā 1.20) evaṃ uddisitvā ‘‘ye ye dhammā abhiññātā honti, te te dhammā ñātā hontī’’ti (paṭi. ma. 1.75) evaṃ saṅkhepato, ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyyaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ abhiññeyyaṃ? Cakkhuṃ, bhikkhave, abhiññeyya’’ntiādinā (paṭi. ma. 1.2) nayena vitthārato vuttā **ñātapariññā** nāma. Tassā sappaccayanāmarūpābhijānanā āveṇikā bhūmi.

846. ‘‘Pariññāpaññā tīraṇaṭṭhena ñāṇa’’nti (paṭi. ma. mātikā 1.21) evaṃ uddisitvā pana ‘‘ye ye dhammā pariññātā honti, te te dhammā tīritā hontī’’ti (paṭi. ma. 1.75) evaṃ saṅkhepato, ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, pariññeyyaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ pariññeyyaṃ? Cakkhuṃ, bhikkhave, pariññeyya’’ntiādinā (paṭi. ma. 1.21) nayena vitthārato vuttā **tīraṇapariññā** nāma. Tassā kalāpasammasanato paṭṭhāya aniccaṃ dukkhamanattāti tīraṇavasena pavattamānāya yāva anulomā āveṇikā bhūmi.

847. ‘‘Pahānapaññā pariccāgaṭṭhena ñāṇa’’nti (paṭi. ma. mātikā 1.22) evaṃ pana uddisitvā ‘‘ye ye dhammā pahīnā honti, te te dhammā pariccattā hontī’’ti (paṭi. ma. 1.75) evaṃ vitthārato vuttā ‘‘aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī’’tiādinayappavattā **pahānapariññā**. Tassā bhaṅgānupassanato paṭṭhāya yāva maggañāṇā bhūmi, ayaṃ idha adhippetā.

Yasmā vā ñātatīraṇapariññāyopi tadatthāyeva, yasmā ca ye dhamme pajahati, te niyamato ñātā ceva tīritā ca honti, tasmā pariññāttayampi iminā pariyāyena maggañāṇassa kiccanti veditabbaṃ.

848. **Tathā pahānampī**ti pahānampi hi vikkhambhanappahānaṃ tadaṅgappahānaṃ samucchedappahānanti pariññā viya tividhameva hoti. Tattha yaṃ sasevāle udake pakkhittena ghaṭena sevālassa viya tena tena lokiyasamādhinā nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ vikkhambhanaṃ, idaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Pāḷiyaṃ pana ‘‘vikkhambhanappahānañca nīvaraṇānaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvayato’’ti (paṭi. ma. 1.24) nīvaraṇānaññeva vikkhambhanaṃ vuttaṃ, taṃ pākaṭattā vuttanti veditabbaṃ. Nīvaraṇāni hi jhānassa pubbabhāgepi pacchābhāgepi na sahasā cittaṃ ajjhottharanti, vitakkādayo appitakkhaṇeyeva. Tasmā nīvaraṇānaṃ vikkhambhanaṃ pākaṭaṃ.

849. Yaṃ pana rattibhāge samujjalitena padīpena andhakārassa viya tena tena vipassanāya avayavabhūtena ñāṇaṅgena paṭipakkhavaseneva tassa tassa pahātabbadhammassa pahānaṃ, idaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma. Seyyathidaṃ – nāmarūpaparicchedena tāva sakkāyadiṭṭhiyā. Paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhiyā ceva kaṅkhāmalassa ca. Kalāpasammasanena ‘‘ahaṃ mamā’’ti samūhagāhassa. Maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya. Udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā. Vayadassanena sassatadiṭṭhiyā. Bhayatupaṭṭhānena sabhaye abhayasaññāya. Ādīnavadassanena assādasaññāya. Nibbidānupassanena abhiratisaññāya. Muñcitukamyatāya amuñcitukāmabhāvassa. Paṭisaṅkhānena appaṭisaṅkhānassa. Upekkhāya anupekkhanassa. Anulomena saccapaṭilomagāhassa pahānaṃ.

Yaṃ vā pana aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu aniccānupassanāya niccasaññāya. Dukkhānupassanāya sukhasaññāya. Anattānupassanāya attasaññāya. Nibbidānupassanāya nandiyā. Virāgānupassanāya rāgassa. Nirodhānupassanāya samudayassa. Paṭinissaggānupassanāya ādānassa. Khayānupassanāya ghanasaññāya. Vayānupassanāya āyūhanassa. Vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññāya. Animittānupassanāya nimittassa. Appaṇihitānupassanāya paṇidhiyā. Suññatānupassanāya abhinivesassa. Adhipaññādhammavipassanāya sārādānābhinivesassa. Yathābhūtañāṇadassanena sammohābhinivesassa. Ādīnavānupassanāya ālayābhinivesassa. Paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhāya. Vivaṭṭānupassanāya saṃyogābhinivesassa pahānaṃ. Idampi **tadaṅgappahāna**meva.

850. Tattha yathā aniccānupassanādīhi sattahi niccasaññādīnaṃ pahānaṃ hoti, taṃ bhaṅgānupassane vuttameva.

Khayānupassanāti pana ghanavinibbhogaṃ katvā aniccaṃ khayaṭṭhenāti evaṃ khayaṃ passato ñāṇaṃ. Tena ghanasaññāya pahānaṃ hoti.

Vayānupassanāti –

> Ārammaṇānvayena, ubho ekavavatthānā;
> Nirodhe adhimuttatā, vayalakkhaṇavipassanāti. –

Evaṃ vuttā paccakkhato ceva anvayato ca saṅkhārānaṃ bhaṅgaṃ disvā tasmiññeva bhaṅgasaṅkhāte nirodhe adhimuttatā, tāya āyūhanassa pahānaṃ hoti. Yesaṃ hi atthāya āyūheyya, ''te evaṃ vayadhammā''ti vipassato āyūhane cittaṃ na namati.

Vipariṇāmānupassanāti rūpasattakādivasena taṃ taṃ paricchedaṃ atikkamma aññathāpavattidassanaṃ. Uppannassa vā jarāya ceva maraṇena ca dvīhākārehi vipariṇāmadassanaṃ, tāya dhuvasaññāya pahānaṃ hoti.

Animittānupassanāti aniccānupassanāva, tāya niccanimittassa pahānaṃ hoti.

Appaṇihitānupassanāti dukkhānupassanāva, tāya sukhapaṇidhisukhapatthanāpahānaṃ hoti.

Suññatānupassanāti anattānupassanāva, tāya ''atthi attā''ti abhinivesassa pahānaṃ hoti.

Adhipaññādhammavipassanāti –

> ''Ārammaṇañca paṭisaṅkhā, bhaṅgañca anupassati;
> Suññato ca upaṭṭhānaṃ, adhipaññā vipassanā''ti. –

Evaṃ vuttā rūpādiārammaṇaṃ jānitvā tassa ca ārammaṇassa tadārammaṇassa ca cittassa bhaṅgaṃ disvā ''saṅkhārāva bhijjanti, saṅkhārānaṃ maraṇaṃ, na añño koci atthī''ti bhaṅgavasena suññataṃ gahetvā pavattā vipassanā. Sā adhipaññā ca dhammesu ca vipassanāti katvā adhipaññādhammavipassanāti vuccati, tāya niccasārābhāvassa ca attasārābhāvassa ca suṭṭhu diṭṭhattā sārādānābhinivesassa pahānaṃ hoti.

Yathābhūtañāṇadassananti sappaccayanāmarūpapariggaho, tena ''ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna''ntiādivasena ceva, ''issarato loko sambhotī''tiādivasena ca pavattassa sammohābhinivesassa pahānaṃ hoti.

Ādīnavānupassanāti bhayatupaṭṭhānavasena uppannaṃ sabbabhavādīsu ādīnavadassanañāṇaṃ, tena ''kiñci allīyitabbaṃ na dissatī''ti ālayābhinivesassa pahānaṃ hoti.

Paṭisaṅkhānupassanāti muñcanassa upāyakaraṇaṃ paṭisaṅkhāñāṇaṃ, tena appaṭisaṅkhāya pahānaṃ hoti.

Vivaṭṭānupassanāti saṅkhārupekkhā ceva anulomañca. Tadā hissa cittaṃ īsakapoṇe padumapalāse udakabindu viya sabbasmā saṅkhāragatā patilīyati, patikuṭati, pativattatīti vuttaṃ. Tasmā tāya saṃyogābhinivesassa pahānaṃ hoti, kāmasaṃyogādikassa kilesābhinivesassa kilesappavattiyā pahānaṃ hotīti attho. Evaṃ vitthārato tadaṅgappahānaṃ veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ pana ''tadaṅgappahānañca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato''ti (paṭi. ma. 1.24) saṅkhepeneva vuttaṃ.

851. Yaṃ pana asanivicakkābhihatassa rukkhassa viya ariyamaggañāṇena saṃyojanādīnaṃ dhammānaṃ yathā na puna pavatti, evaṃ pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ''samucchedappahānañca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato''ti (paṭi. ma. 1.24). Iti imesu tīsu pahānesu samucchedappahānameva idha adhippetaṃ. Yasmā pana tassa yogino pubbabhāge vikkhambhanatadaṅgappahānānipi tadatthāneva, tasmā pahānattayampi iminā pariyāyena maggañāṇassa kiccanti veditabbaṃ. Paṭirājānaṃ vadhitvā rajjaṃ pattena hi yampi tato pubbe kataṃ, sabbaṃ ''idañcidañca raññā kata''ntiyeva vuccati.

852. **Sacchikiriyāpī**ti lokiyasacchikiriyā lokuttarasacchikiriyāti dvedhā bhinnāpi lokuttarāya dassanabhāvanāvasena bhedato tividhā hoti. Tattha ''paṭhamassa jhānassa lābhīmhi, vasīmhi, paṭhamajjhānaṃ sacchikataṃ mayā''tiādinā (pārā. 203-204) nayena āgatā paṭhamajjhānādīnaṃ phassanā lokiyasacchikiriyā nāma. **Phassanā**ti adhigantvā ''idaṃ mayā adhigata''nti paccakkhato ñāṇaphassena phusanā. Imameva hi atthaṃ sandhāya ''sacchikiriyā paññā phassanaṭṭhe ñāṇa''nti (paṭi. ma. mātikā 1.24) uddisitvā ''ye ye dhammā sacchikatā honti, te te dhammā phassitā hontī''ti (paṭi. ma. 1.75) sacchikiriyaniddeso vutto.

Apica attano santāne anuppādetvāpi ye dhammā kevalaṃ aparappaccayena ñāṇena ñātā, te sacchikatā honti. Teneva hi ''sabbaṃ, bhikkhave, sacchikātabbaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ sacchikātabbaṃ? Cakkhu, bhikkhave, sacchikātabba''ntiādi (paṭi. ma. 1.29) vuttaṃ.

Aparampi vuttaṃ ''rūpaṃ passanto sacchikaroti. Vedanaṃ…pe… viññāṇaṃ passanto sacchikaroti. Cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ passanto sacchikarotīti. Ye ye dhammā sacchikatā honti, te te dhammā phassitā hontī''ti (paṭi. ma. 1.29).

Paṭhamamaggakkhaṇe pana nibbānadassanaṃ dassanasacchikiriyā. Sesamaggakkhaṇesu bhāvanāsacchikiriyāti. Sā duvidhāpi idha adhippetā. Tasmā dassanabhāvanāvasena nibbānassa sacchikiriyā imassa ñāṇassa kiccanti veditabbaṃ.

853. **Dve bhāvanā abhimatā**ti bhāvanā pana lokiyabhāvanā lokuttarabhāvanāti dveyeva abhimatā. Tattha lokiyānaṃ sīlasamādhipaññānaṃ uppādanaṃ, tāhi ca santānavāsanaṃ lokiyabhāvanā. Lokuttarānaṃ uppādanaṃ, tāhi ca santānavāsanaṃ lokuttarabhāvanā. Tāsu idha lokuttarā adhippetā. Lokuttarāni hi sīlādīni catubbidhampetaṃ ñāṇaṃ uppādeti. Tesaṃ sahajātapaccayāditāya tehi ca santānaṃ vāsetīti lokuttarabhāvanāvassa kiccanti.

Evaṃ –

> Kiccāni pariññādīni, yāni vuttāni abhisamayakāle;
> Tāni ca yathāsabhāvena, jānitabbāni sabbānīti.

Ettāvatā ca –

> ''Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvaya''nti. –

Evaṃ sarūpeneva ābhatāya paññābhāvanāya vidhānadassanatthaṃ yaṃ vuttaṃ ''mūlabhūtā dve visuddhiyo sampādetvā sarīrabhūtā pañca visuddhiyo sampādentena bhāvetabbā''ti, taṃ vitthāritaṃ hoti. Kathaṃ bhāvetabbāti ayañca pañho vissajjitoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Ñāṇadassanavisuddhiniddeso nāma

Bāvīsatimo paricchedo.

23. Paññābhāvanānisaṃsaniddeso

Ānisaṃsapakāsanā

854. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘paññābhāvanāya ko ānisaṃso’’ti, tattha vadāma. Ayañhi paññābhāvanā nāma anekasatānisaṃsā. Tassā dīghenāpi addhunā na sukaraṃ vitthārato ānisaṃsaṃ pakāsetuṃ. Saṅkhepato panassā nānākilesaviddhaṃsanaṃ, ariyaphalarasānubhavanaṃ, nirodhasamāpattisamāpajjanasamatthatā, āhuneyyabhāvādisiddhīti ayamānisaṃso veditabbo.

Nānākilesaviddhaṃsanakathā

855. Tattha yaṃ nāmarūpaparicchedato paṭṭhāya sakkāyadiṭṭhādīnaṃ vasena **nānākilesaviddhaṃsanaṃ** vuttaṃ, ayaṃ lokikāya paññābhāvanāya ānisaṃso. Yaṃ ariyamaggakkhaṇe saṃyojanādīnaṃ vasena **nānākilesaviddhaṃsanaṃ** vuttaṃ, ayaṃ lokuttarāya paññābhāvanāya ānisaṃsoti veditabbo.

Bhīmavegānupatitā, asanīva siluccaye;
Vāyuvegasamuṭṭhito, araññamiva pāvako.

Andhakāraṃ viya ravi, satejujjalamaṇḍalo;
Dīgharattānupatitaṃ, sabbānatthavidhāyakaṃ.

Kilesajālaṃ paññā hi, viddhaṃsayati bhāvitā;
Sandiṭṭhikamato jaññā, ānisaṃsamimaṃ idha.

Phalasamāpattikathā

856. **Ariyaphalarasānubhavana**nti na kevalañca kilesaviddhaṃsanaññeva, ariyaphalarasānubhavanampi paññābhāvanāya ānisaṃso. Ariyaphalanti hi sotāpattiphalādi sāmaññaphalaṃ vuccati. Tassa dvīhākārehi rasānubhavanaṃ hoti. Maggavīthiyañca phalasamāpattivasena ca pavattiyaṃ. Tatrāssa maggavīthiyaṃ pavatti dassitāyeva.

857. Apica ye ‘‘saṃyojanappahānamattameva phalaṃ nāma, na koci añño dhammo atthī’’ti vadanti, tesaṃ anunayatthaṃ idaṃ suttampi dassetabbaṃ – ‘‘kathaṃ payogapaṭippassaddhipaññā phale ñāṇaṃ? Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tampayogapaṭippassaddhattā uppajjati sammādiṭṭhi, maggassetaṃ phala’’nti (paṭi. ma. 1.63) vitthāretabbaṃ.

‘‘Cattāro maggā apariyāpannā, cattāri ca sāmaññaphalāni, ime dhammā appamāṇārammaṇā’’ (dha. sa. 1422). ‘‘Mahaggato dhammo appamāṇassa dhammassa anantarapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 2.12.62) evamādīnipi cettha sādhakāni.

858. Phalasamāpattiyaṃ pavattidassanatthaṃ panassa idaṃ pañhākammaṃ – kā phalasamāpatti, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānaṃ, kiṃ phalassa anantaraṃ, kassa ca phalaṃ anantaranti?

859. Tattha **kā phalasamāpattī**ti yā ariyaphalassa nirodhe appanā.

860. **Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantī**ti sabbepi puthujjanā na samāpajjanti. Kasmā? Anadhigatattā. Ariyā pana sabbepi samāpajjanti. Kasmā? Adhigatattā. Uparimā pana heṭṭhimaṃ na samāpajjanti, puggalantarabhāvupagamanena paṭippassaddhattā. Heṭṭhimā ca uparimaṃ, anadhigatattā. Attano attanoyeva pana phalaṃ samāpajjantīti idamettha sanniṭṭhānaṃ.

Keci pana ‘‘sotāpannasakadāgāminopi na samāpajjanti. Uparimā dveyeva samāpajjantī’’ti vadanti. Idañca tesaṃ kāraṇaṃ, ete hi samādhismiṃ paripūrakārinoti. Taṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhalokiyasamādhisamāpajjanato akāraṇameva. Kiñcettha kāraṇākāraṇacintāya. Nanu pāḷiyaṃyeva vuttaṃ – ‘‘katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjanti? Sotāpattimaggapaṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ…pe… upāyāsaṃ bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyatīti gotrabhu. Sotāpattiphalasamāpattatthāya sakadāgāmimaggaṃ …pe… arahattaphalasamāpattatthāya… suññatavihārasamāpattatthāya… animittavihārasamāpattatthāya uppādaṃ… pe… bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyatīti gotrabhū’’ti (paṭi. ma. 1.60). Tasmā sabbepi ariyā attano attano phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

861. **Kasmā samāpajjantī**ti diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi rājā rajjasukhaṃ, devatā dibbasukhaṃ anubhavanti, evaṃ ariyā ‘‘ariyaṃ lokuttarasukhaṃ anubhavissāmā’’ti addhānaparicchedaṃ katvā icchiticchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti.

862. **Kathañcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhāna**nti dvīhi tāva ākārehi assā samāpajjanaṃ hoti – nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā nibbānassa ca manasikārā. Yathāha – ‘‘dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro’’ti (ma. ni. 1.458).

863. Ayampanettha samāpajjanakkamo. Phalasamāpattatthikena hi ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena saṅkhārā vipassitabbā. Tassa pavattānupubbavipassanassa saṅkhārārammaṇagotrabhuñāṇānantarā phalasamāpattivasena nirodhe cittaṃ appeti. Phalasamāpattininnatāya cettha sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo.

Ye pana vadanti ‘‘sotāpanno ‘phalasamāpattiṃ samāpajjissāmī’ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā sakadāgāmī hoti. Sakadāgāmī ca anāgāmī’’ti, te vattabbā ‘‘evaṃ sati anāgāmī arahā bhavissati, arahā paccekabuddho, paccekabuddho ca buddho. Tasmā na kiñci etaṃ, pāḷivaseneva ca paṭikkhitta’’ntipi na gahetabbaṃ. Idameva pana gahetabbaṃ – sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalañcassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato hoti. Paṭhamajjhānikameva uppajjati. Sace dutiyādīsu aññatarajjhāniko, dutiyādīsu aññatarajjhānikamevāti. Evaṃ tāvassā samāpajjanaṃ hoti.

864. ‘‘Tayo kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisaṅkhāro’’ti (ma. ni. 1.458) vacanato panassā tīhākārehi ṭhānaṃ hoti. Tattha **pubbe ca abhisaṅkhāro**ti samāpattito pubbe kālaparicchedo. ‘‘Asukasmiṃ nāma kāle vuṭṭhahissāmī’’ti paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchati, tāva ṭhānaṃ hoti. Evamassā ṭhānaṃ hotīti.

865. ‘‘Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānāya sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro’’ti (ma. ni. 1.458) vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānaṃ hoti. Tattha **sabbanimittāna**nti rūpanimittavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇanimittānaṃ. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasikaroti sabbasaṅgāhikavasena panetaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇaṃ hoti, taṃ manasikaroto phalasamāpattivuṭṭhānaṃ hotīti evamassā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

866. **Kiṃ phalassa anantaraṃ, kassa ca phalaṃ anantara**nti phalassa tāva phalameva vā anantaraṃ hoti, bhavaṅgaṃ vā. Phalaṃ pana atthi maggānantaraṃ, atthi phalānantaraṃ, atthi gotrabhuanantaraṃ, atthi nevasaññānāsaññāyatanānantaraṃ. Tattha maggavīthiyaṃ maggānantaraṃ, purimassa purimassa pacchimaṃ

pacchimaṃ phalānantaraṃ. Phalasamāpattīsu purimaṃ purimaṃ gotrabhuanantaraṃ. **Gotrabhū**ti cettha anulomaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ paṭṭhāne – ‘‘arahato anulomaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo. Sekkhānaṃ anulomaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.417). Yena phalena nirodhā vuṭṭhānaṃ hoti, taṃ nevasaññānāsaññāyatanānantaranti. Tattha ṭhapetvā maggavīthiyaṃ uppannaṃ phalaṃ avasesaṃ sabbaṃ phalasamāpattivasena pavattaṃ nāma. Evametaṃ maggavīthiyaṃ phalasamāpattiyaṃ vā uppajjanavasena,

Paṭippassaddhadarathaṃ, amatārammaṇaṃ subhaṃ;
Vantalokāmisaṃ santaṃ, sāmaññaphalamuttamaṃ.

Ojavantena sucinā, sukhena abhisanditaṃ;
Yena sātātisātena, amatena madhuṃ viya.

Taṃ sukhaṃ tassa ariyassa, rasabhūtamanuttaraṃ;
Phalassa paññaṃ bhāvetvā, yasmā vindati paṇḍito.

Tasmā ariyaphalassetaṃ, rasānubhavanaṃ idha;
Vipassanābhāvanāya, ānisaṃsoti vuccati.

Nirodhasamāpattikathā

867. **Nirodhasamāpattisamāpajjanasamatthatā**ti na kevalañca ariyaphalarasānubhavanaṃyeva, ayaṃ pana nirodhasamāpattiyā samāpajjanasamatthatāpi imissā paññābhāvanāya ānisaṃsoti veditabbo.

Tatridaṃ nirodhasamāpattiyā vibhāvanatthaṃ pañhākammaṃ – kā nirodhasamāpatti, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānaṃ, vuṭṭhitassa kiṃninnaṃ cittaṃ hoti, matassa ca samāpannassa ca ko viseso, nirodhasamāpatti kiṃ saṅkhatā asaṅkhatā lokiyā lokuttarā nipphannā anipphannāti?

868. Tattha **kā nirodhasamāpattī**ti yā anupubbanirodhavasena cittacetasikānaṃ dhammānaṃ appavatti. **Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantī**ti sabbepi puthujjanā, sotāpannā, sakadāgāmino, sukkhavipassakā ca anāgāmino, arahanto na samāpajjanti. Aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino, khīṇāsavā ca samāpajjanti. ‘‘Dvīhi balehi samannāgatattā, tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā, soḷasahi ñāṇacariyāhi, navahi samādhicariyāhi vasībhāvatā paññā nirodhasamāpattiyā ñāṇa’’nti (paṭi. ma. mātikā 1.34) hi vuttaṃ. Ayañca sampadā ṭhapetvā aṭṭhasamāpattilābhino anāgāmikhīṇāsave aññesaṃ natthi. Tasmā teyeva samāpajjanti, na aññe.

869. Katamāni panettha dve balāni…pe… katamā vasībhāvatāti? Na ettha kiñci amhehi vattabbaṃ atthi. Sabbamidaṃ etassa uddesassa niddese vuttameva. Yathāha –

> ‘‘**Dvīhi balehī**ti dve balāni samathabalaṃ vipassanābalaṃ. Katamaṃ samathabalaṃ? Nekkhammavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalaṃ. Abyāpādavasena… ālokasaññāvasena… avikkhepavasena…pe… paṭinissaggānupassiassāsavasena… paṭinissaggānupassipassāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalanti. Kenaṭṭhena samathabalaṃ? Paṭhamajjhānena nīvaraṇe na kampatīti samathabalaṃ. Dutiyajjhānena vitakkavicāre…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāya na kampatīti samathabalaṃ. Uddhacce ca uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca na kampati na calati na vedhatīti samathabalaṃ. Idaṃ **samathabalaṃ**.
>
> ‘‘Katamaṃ vipassanābalaṃ? Aniccānupassanā vipassanābalaṃ. Dukkhānupassanā… anattānupassanā… nibbidānupassanā… virāgānupassanā… nirodhānupassanā… paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ. Rūpe aniccānupassanā…pe… rūpe paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ. Vedanāya… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā. Jarāmaraṇe paṭinissaggānupassanā vipassanābalanti. Kenaṭṭhena vipassanābalaṃ? Aniccānupassanāya niccasaññāya na kampatīti vipassanābalaṃ. Dukkhānupassanāya sukhasaññāya na kampatīti… anattānupassanāya attasaññāya na kampatīti… nibbidānupassanāya nandiyā na kampatīti… virāgānupassanāya rāge na kampatīti… nirodhānupassanāya samudaye na kampatīti… paṭinissaggānupassanāya ādāne na kampatīti vipassanābalaṃ. Avijjāya ca avijjāsahagatakilese ca khandhe ca na kampati na calati na vedhatīti vipassanābalaṃ. Idaṃ **vipassanābalaṃ**.
>
> ‘‘**Tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā**ti katamesaṃ tiṇṇannaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā? Dutiyajjhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā vacīsaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā kāyasaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca cittasaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Imesaṃ tiṇṇannaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā.
>
> ‘‘**Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti katamāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi? Aniccānupassanā ñāṇacariyā. Dukkhā… anattā… nibbidā… virāgā… nirodhā… paṭinissaggā… vivaṭṭānupassanā ñāṇacariyā. Sotāpattimaggo ñāṇacariyā. Sotāpattiphalasamāpatti ñāṇacariyā. Sakadāgāmimaggo…pe… arahattaphalasamāpatti ñāṇacariyā. Imāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi.
>
> ‘‘**Navahi samādhicariyāhī**ti katamāhi navahi samādhicariyāhi? Paṭhamajjhānaṃ samādhicariyā. Dutiyajjhānaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti samādhicariyā. Paṭhamajjhānapaṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca. Imāhi navahi samādhicariyāhi.
>
> ‘‘**Vasī**ti pañca vasiyo – āvajjanavasī, samāpajjanavasī, adhiṭṭhānavasī, vuṭṭhānavasī, paccavekkhaṇavasī. Paṭhamajjhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ āvajjati, āvajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti āvajjanavasī. Paṭhamajjhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjati, samāpajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti samāpajjanavasī…pe… adhiṭṭhāti adhiṭṭhāne…pe… vuṭṭhāti vuṭṭhāne…pe… paccavekkhati paccavekkhaṇāya dandhāyitattaṃ natthīti paccavekkhaṇavasī. Dutiyaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ āvajjati …pe… paccavekkhati. Paccavekkhaṇāya dandhāyitattaṃ natthīti paccavekkhaṇavasī. Imā pañca vasiyo’’ti (paṭi. ma. 1.83).

870. Ettha ca ‘‘soḷasahi ñāṇacariyāhī’’ti ukkaṭṭhaniddeso esa. Anāgāmino pana cuddasahi ñāṇacariyāhi hoti. Yadi evaṃ sakadāgāmino dvādasahi sotāpannassa ca dasahi kiṃ na hotīti? Na hoti, samādhipāribandhikassa pañca kāmaguṇikarāgassa appahīnattā. Tesaṃ hi so appahīno. Tasmā samathabalaṃ na paripuṇṇaṃ hoti, tasmiṃ aparipūre dvīhi balehi samāpajjitabbaṃ nirodhasamāpattiṃ balavekallena samāpajjituṃ na sakkonti. Anāgāmissa pana so pahīno, tasmā esa paripuṇṇabalo hoti. Paripuṇṇabalattā sakkoti. Tenāha bhagavā – ‘‘nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.417). Idañhi paṭṭhāne mahāpakaraṇe anāgāminova nirodhā vuṭṭhānaṃ sandhāya vuttanti.

871. **Kattha samāpajjantī**ti pañcavokārabhave. Kasmā? Anupubbasamāpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṃ uppatti natthi. Tasmā na sakkā tattha samāpajjitunti. Keci pana ‘‘vatthussa abhāvā’’ti vadanti.

872. **Kasmā samāpajjantī**ti saṅkhārānaṃ pavattibhede ukkaṇṭhitvā diṭṭheva dhamme acittakā hutvā ‘‘nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā’’ti samāpajjanti.

873. **Kathañcassā samāpajjanaṃ hotī**ti samathavipassanāvasena ussakkitvā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodhayato, evamassa samāpajjanaṃ hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ patvā tiṭṭhati. Yo pana vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasamāpattiṃ patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavaseneva ussakkitvā pubbakiccaṃ katvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodheti, so taṃ samāpajjatīti ayamettha saṅkhepo.

874. Ayaṃ pana vitthāro – idha bhikkhu nirodhaṃ samāpajjitukāmo katabhattakicco sudhotahatthapādo vivitte okāse supaññattamhi āsane nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā, so paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati.

Vipassanā panesā tividhā hoti – saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā, phalasamāpattivipassanā, nirodhasamāpattivipassanāti. Tattha saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā mandā vā hotu tikkhā vā, maggassa padaṭṭhānaṃ hotiyeva. Phalasamāpattivipassanā tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā. Nirodhasamāpattivipassanā pana nātimandanātitikkhā vaṭṭati. Tasmā esa nātimandāya nātitikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati.

Tato dutiyaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Tato tatiyaṃ jhānaṃ…pe… tato viññāṇañcāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Tathā ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidhaṃ pubbakiccaṃ karoti – nānābaddhaavikopanaṃ, saṅghapaṭimānanaṃ, satthupakkosanaṃ, addhānaparicchedanti.

875. Tattha **nānābaddhaavikopana**nti yaṃ iminā bhikkhunā saddhiṃ ekābaddhaṃ na hoti, nānābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ pattacīvaraṃ vā mañcapīṭhaṃ vā nivāsagehaṃ vā aññaṃ vā pana kiñci parikkhārajātaṃ, taṃ yathā na vikuppati, aggiudakavātacoraundūrādīnaṃ vasena na vinassati, evaṃ adhiṭṭhātabbaṃ.

Tatridaṃ adhiṭṭhānavidhānaṃ ‘‘idañca idañca imasmiṃ sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena viddhaṃsatu, mā corehi hariyatu, mā undūrādīhi khajjatū’’ti. Evaṃ adhiṭṭhite taṃ sattāhaṃ tassa na koci parissayo hoti.

Anadhiṭṭhahato pana aggiādīhi vinassati mahānāgattherassa viya. Thero kira mātuupāsikāya gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Upāsikā yāguṃ datvā āsanasālāya nisīdāpesi. Thero nirodhaṃ samāpajjitvā nisīdi. Tasmiṃ nisinne āsanasālāya agginā gahitāya sesabhikkhū attano attano nisinnāsanaṃ gahetvā palāyiṃsu. Gāmavāsikā sannipatitvā theraṃ disvā ‘‘alasasamaṇo’’ti āhaṃsu. Aggi tiṇaveṇukaṭṭhāni jhāpetvā theraṃ parikkhipitvā aṭṭhāsi. Manussā ghaṭehi udakaṃ āharitvā nibbāpetvā chārikaṃ apanetvā paribhaṇḍaṃ katvā pupphāni vikiritvā namassamānā aṭṭhaṃsu. Thero paricchinnakālavasena vuṭṭhāya te disvā ‘‘pākaṭomhi jāto’’ti vehāsaṃ uppatitvā piyaṅgudīpaṃ agamāsi. Idaṃ nānābaddhaavikopanaṃ nāma.

Yaṃ ekābaddhaṃ hoti nivāsanapāvuraṇaṃ vā nisinnāsanaṃ vā, tattha visuṃ adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Samāpattivaseneva naṃ rakkhati āyasmato sañjīvassa viya. Vuttampi cetaṃ ‘‘āyasmato sañjīvassa samādhivipphārā iddhi, āyasmato sāriputtassa samādhivipphārā iddhī’’ti.

876. **Saṅghapaṭimānana**nti saṅghassa paṭimānanaṃ udikkhanaṃ. Yāva eso bhikkhu āgacchati, tāva saṅghakammassa akaraṇanti attho. Ettha ca na paṭimānanaṃ etassa pubbakiccaṃ, paṭimānanāvajjanaṃ pana pubbakiccaṃ. Tasmā evaṃ āvajjitabbaṃ ‘‘sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne saṅgho uttikammādīsu kiñcideva kammaṃ kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī’’ti. Evaṃ katvā samāpanno hi tasmiṃ samaye vuṭṭhātiyeva.

Yo pana evaṃ na karoti, saṅgho ca sannipatitvā taṃ apassanto ‘‘asuko bhikkhu kuhi’’nti ‘‘nirodhasamāpanno’’ti vutte saṅgho kañci bhikkhuṃ peseti ‘‘gaccha naṃ saṅghassa vacanena pakkosāhī’’ti. Athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā ‘‘saṅgho taṃ āvuso paṭimānetī’’ti vuttamatteva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃ garukā hi saṅghassa āṇā nāma. Tasmā taṃ āvajjitvā yathā sayameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

877. **Satthupakkosana**nti idhāpi satthupakkosanāvajjanameva imassa kiccaṃ. Tasmā tampi evaṃ āvajjitabbaṃ ‘‘sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne satthā otiṇṇavatthusmiṃ sikkhāpadaṃ vā paññapeti, tathārūpāya vā atthuppattiyā dhammaṃ deseti, yāva maṃ koci āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī’’ti. Evaṃ katvā nisinno hi tasmiṃ samaye vuṭṭhātiyeva.

Yo pana evaṃ na karoti, satthā ca saṅghe sannipatite taṃ apassanto ‘‘asuko bhikkhu kuhi’’nti ‘‘nirodhasamāpanno’’ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti ‘‘gaccha naṃ mama vacanena pakkosā’’ti. Athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā ‘‘satthā āyasmantaṃ āmantetī’’ti vuttamatteva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃ garukaṃ hi satthupakkosanaṃ, tasmā taṃ āvajjitvā yathā sayameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

878. **Addhānaparicchedo**ti jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā bhikkhunā addhānaparicchede sukusalena bhavitabbaṃ. Attano ‘‘āyusaṅkhārā sattāhaṃ pavattissanti na pavattissantī’’ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, nāssa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhituṃ sakkoti. Antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti. Tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Avasesaṃ hi anāvajjitumpi vaṭṭati. Idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ.

879. So evaṃ ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya imaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjati. Athekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṃ phusati. Kasmā panassa dvinnaṃ cittānaṃ uparicittāni na pavattantīti? Nirodhassa payogattā. Idañhi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe katvā aṭṭha samāpattiārohanaṃ anupubbanirodhassa payogo, na nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnaṃ cittānaṃ upari na pavattanti.

Yo pana bhikkhu ākiñcaññāyatanato vuṭṭhāya idaṃ pubbakiccaṃ akatvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjati, so parato acittako bhavituṃ na sakkoti, paṭinivattitvā puna ākiñcaññāyataneyeva patiṭṭhāti. Maggaṃ agatapubbapurisūpamā cettha vattabbā –

Eko kira puriso ekaṃ maggaṃ agatapubbo antarā udakakandaraṃ vā gambhīraṃ udakacikkhallaṃ atikkamitvā ṭhapitaṃ caṇḍātapasantattapāsāṇaṃ vā āgamma taṃ nivāsanapāvuraṇaṃ asaṇṭhapetvāva kandaraṃ orūḷho parikkhāratemanabhayena punadeva tīre patiṭṭhāti. Pāsāṇaṃ akkamitvāpi santattapādo punadeva orabhāge patiṭṭhāti. Tattha yathā so puriso asaṇṭhapitanivāsanapāvuraṇattā kandaraṃ otiṇṇamattova, tattapāsāṇaṃ akkantamatto eva ca paṭinivattitvā oratova patiṭṭhāti, evaṃ yogāvacaropi pubbakiccassa akatattā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannamattova paṭinivattitvā ākiñcaññāyatane patiṭṭhāti.

Yathā pana pubbepi taṃ maggaṃ gatapubbapuriso taṃ ṭhānaṃ āgamma ekaṃ sāṭakaṃ daḷhaṃ nivāsetvā aparaṃ hatthena gahetvā kandaraṃ uttaritvā tattapāsāṇaṃ vā akkantamattakameva karitvā parato gacchati, evamevaṃ katapubbakicco bhikkhu nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvāva parato acittako hutvā nirodhaṃ phusitvā viharati.

880. **Kathaṃ ṭhāna**nti evaṃ samāpannāya panassā kālaparicchedavasena ceva antarāāyukkhayasaṅghapaṭimānanasatthupakkosanābhāvena ca ṭhānaṃ hoti.

881. **Kathaṃ vuṭṭhāna**nti anāgāmissa anāgāmiphaluppattiyā, arahato arahattaphaluppattiyāti evaṃ dvedhā vuṭṭhānaṃ hoti.

882. **Vuṭṭhitassa kiṃninnaṃ cittaṃ hotī**ti nibbānaninnaṃ. Vuttaṃ hetaṃ ‘‘saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekapoṇaṃ vivekapabbhāra’’nti (ma. ni. 1.464).

883. **Matassa ca samāpannassa ca ko viseso**ti ayampi attho sutte vuttoyeva. Yathāha – ‘‘yvāyaṃ, āvuso, mato kālaṅkato, tassa kāyasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā… cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu parikkhīṇo, usmā vūpasantā, indriyāni paribhinnāni. Yo cāyaṃ bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno, tassapi kāyasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā… cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu aparikkhīṇo, usmā avūpasantā, indriyāni aparibhinnānī’’ti (ma. ni. 1.457).

884. **Nirodhasamāpatti saṅkhatā**tiādipucchāyaṃ pana saṅkhatātipi asaṅkhatātipi lokiyātipi lokuttarātipi na vattabbā. Kasmā? Sabhāvato natthitāya. Yasmā panassā samāpajjantassa vasena samāpannā nāma hoti, tasmā nipphannāti vattuṃ vaṭṭati, no anipphannā.

Iti santaṃ samāpattiṃ, imaṃ ariyanisevitaṃ;
Diṭṭheva dhamme nibbānamitisaṅkhaṃ upāgataṃ;
Bhāvetvā ariyaṃ paññaṃ, samāpajjanti paṇḍitā.

Yasmā tasmā imissāpi, samāpattisamatthatā;
Ariyamaggesu paññāya, ānisaṃsoti vuccatīti.

Āhuneyyabhāvādisiddhikathā

885. **Āhuneyyabhāvādisiddhī**ti na kevalañca nirodhasamāpattiyā samāpajjanasamatthatāva, ayaṃ pana āhuneyyabhāvādisiddhipi imissā lokuttarapaññābhāvanāya ānisaṃsoti veditabbo. Avisesena hi catubbidhāyapi etissā bhāvitattā bhāvitapañño puggalo sadevakassa lokassa āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalīkaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

886. Visesato panettha paṭhamamaggapaññaṃ tāva bhāvetvā mandāya vipassanāya āgato mudindriyopi **sattakkhattuparamo** nāma hoti, sattasugatibhave saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Majjhimāya vipassanāya āgato majjhimindriyo **kolaṃkolo** nāma hoti, dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Tikkhāya vipassanāya āgato tikkhindriyo **ekabījī** nāma hoti, ekaññeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti.

887. Dutiyamaggapaññaṃ bhāvetvā **sakadāgāmī** nāma hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti.

888. Tatiyamaggapaññaṃ bhāvetvā **anāgāmī** nāma hoti. So indriyavemattatāvasena antarāparinibbāyī, upahaccaparinibbāyī, asaṅkhāraparinibbāyī, sasaṅkhāraparinibbāyī, uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañcadhā. Idha vihāyaniṭṭho hoti. Tattha **antarāparinibbāyī**ti yattha katthaci suddhāvāsabhave upapajjitvā āyuvemajjhaṃ appatvāva parinibbāyati. **Upahaccaparinibbāyī**ti āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyati. **Asaṅkhāraparinibbāyī**ti asaṅkhārena appayogena uparimaggaṃ nibbatteti. **Sasaṅkhāraparinibbāyī**ti sasaṅkhārena sappayogena uparimaggaṃ nibbatteti. **Uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī**ti yatthupapanno, tato uddhaṃ yāva akaniṭṭhabhavā āruyha tattha parinibbāyati.

889. Catutthamaggapaññaṃ bhāvetvā koci **saddhāvimutto** hoti, koci **paññāvimutto** hoti, koci **ubhatobhāgavimutto** hoti, koci **tevijjo,** koci **chaḷabhiñño,** koci **paṭisambhidappabhedappatto** mahākhīṇāsavo. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘maggakkhaṇe panesa taṃ jaṭaṃ vijaṭeti nāma. Phalakkhaṇe vijaṭitajaṭo sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hotī’’ti.

Evaṃ anekānisaṃsā, ariyapaññāya bhāvanā;
Yasmā tasmā kareyyātha, ratiṃ tattha vicakkhaṇo.

890. Ettāvatā ca –

Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭanti. –

Imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite visuddhimagge sānisaṃsā paññābhāvanā paridīpitā hotīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Paññābhāvanānisaṃsaniddeso nāma

Tevīsatimo paricchedo.

Nigamanakathā

891. Ettāvatā ca –

‘‘Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭa’’nti. –

Imaṃ gāthaṃ nikkhipitvā yadavocumha –

‘‘Imissā dāni gāthāya, kathitāya mahesinā;
Vaṇṇayanto yathābhūtaṃ, atthaṃ sīlādibhedanaṃ.

‘‘Sudullabhaṃ labhitvāna, pabbajjaṃ jinasāsane;
Sīlādisaṅgahaṃ khemaṃ, ujuṃ maggaṃ visuddhiyā.

‘‘Yathābhūtaṃ ajānantā, suddhikāmāpi ye idha;
Visuddhiṃ nādhigacchanti, vāyamantāpi yogino.

‘‘Tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, desanānayanissitaṃ.

‘‘Visuddhimaggaṃ bhāsissaṃ, taṃ me sakkacca bhāsato;
Visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhavo’’ti.

Svāyaṃ bhāsito hoti.

892. Tattha ca –

Tesaṃ sīlādibhedānaṃ, atthānaṃ yo vinicchayo;
Pañcannampi nikāyānaṃ, vutto aṭṭhakathānaye.

Samāharitvā taṃ sabbaṃ, yebhuyyena sanicchayo;
Sabbasaṅkaradosehi, mutto yasmā pakāsito.

Tasmā visuddhikāmehi, suddhapaññehi yogihi;
Visuddhimagge etasmiṃ, karaṇīyova ādaroti.

893. Vibhajjavādiseṭṭhānaṃ, theriyānaṃ yasassinaṃ;

Mahāvihāravāsīnaṃ, vaṃsajassa vibhāvino.

Bhadantasaṅghapālassa, sucisallekhavuttino;
Vinayācārayuttassa, yuttassa paṭipattiyaṃ.

Khantisoraccamettādi-guṇabhūsitacetaso;
Ajjhesanaṃ gahetvāna, karontena imaṃ mayā.

Saddhammaṭṭhitikāmena, yo patto puññasañcayo;
Tassa tejena sabbepi, sukhamedhantu pāṇino.

894. Visuddhimaggo eso ca, antarāyaṃ vinā idha;
Niṭṭhito aṭṭhapaññāsa-bhāṇavārāya pāḷiyā.

Yathā tatheva lokassa, sabbe kalyāṇanissitā;
Anantarāyā ijjhantu, sīghaṃ sīghaṃ manorathāti.

895. Parama visuddha saddhā buddhi vīriya paṭimaṇḍitena sīlācārajjava maddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamaya samayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattibhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā chaḷabhiññāpaṭisambhidādi bhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme appaṭihatabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena mudantakhedakavattabbena kato visuddhimaggo nāma.

896. Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassento kulaputtānaṃ, nayaṃ sīlādisuddhiyā.

Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya katā visuddhimaggakathā,

Pāḷigaṇanāya pana sā aṭṭhapaññāsabhāṇavārā hotīti.

Visuddhimaggapakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

? Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Moggallānasuttapāṭho

(1) Paṭhamo kaṇḍo (saññādi)

1. Aādayo titālīsa vaṇṇā.

2. Dasā-do sarā.

3. Dvedve savaṇṇā.

4. Pubbo rasso.

5. Paro dīgho.

6. Kādayo byañjanā.

7. Pañca pañcakā vaggā.

8. Bindu niggahītaṃ.

9. Iyuvaṇṇā jhalā nāmassante.

10. Pitthiyaṃ.

11. Ghā.

12. Go syālapane.

(Saññā)

13. Vidhibbisesanantassa.

14. Sattamiyaṃ pubbassa.

15. Pañcamiyaṃ parassa.

16. Ādissa.

17. Chaṭṭhiyantassa.

18. Vānubandho.

19. Ṭānubandhā-nekavaṇṇā sabbassa.

20. Ñakānubandhādyantā.

21. Mānubandho sarānamantā paro.

22. Vippaṭisedhe.

23. Saṅketo-navayavo-nubandho.

24. Vaṇṇaparena savaṇṇo-pi.

25. Ntu vantumantvāvantutavantusambandhī.

Paribhāsā

26. Saro lopo sare.

27. Paro kvaci.

28. Na dve vā.

29. Yuvaṇṇānameo luttā.

30. Yavā sare.

31. Eonaṃ.

32. Gossāvaṅa.

33. Byañjane dīgharassā.

34. Saramhā dve.

35. Catutthadutiyesvesaṃ tatiyapaṭhamā.

36. Vī-tisse-ve vo.

37. Eonama vaṇṇe.

38. Niggahītaṃ.

39. Lopo.

40. Parasarassa.

41. Vagge vagganto.

42. Yevahisu ño.

43. Ye saṃssa.

44. Mayadā sare.

45. Vanataragā cā-gamā.

46. Chā ḷo.

47. Tadaminādīni.

48. Tavaggavaraṇānaṃ ye cavaggabayañā.

49. Vaggalasehi te.

50. Hassa vipallāso.

51. Ve vā.

52. Tathanarānaṃ ṭaṭhaṇalā.

53. Saṃyogādilopo.

54. Vicchābhikkhaññesu dve.

55. Syādilopo pubbasse-kassa.

56. Sabbādīnaṃ vītihāre.

57. Yāvabodhaṃ sambhame.

58. Bahulaṃ.

Iti moggallāne byākaraṇe saññādikaṇḍo paṭhamo.

(2) Dutiyo kaṇḍo (syādi)

1. Dve dvekā-nekesu nāmasmā si yo, aṃ yo, nā hi, sa naṃ, smā hi, sa naṃ, smiṃ su.

2. Kamme dutiyā.

3. Kāladdhānamaccantasaṃyoge.

4. Gatibodhāhārasaddatthākammakabhajjādīnaṃ payojje.

5. Harādīnaṃ vā.

6. Na khādādīnaṃ.

1. Vahissā-niyantuke (gaṇa).

2. Bhakkhissāhiṃsāyaṃ (gaṇa).

7. Dhyādīhi yuttā.

8. Lakkhaṇittambhūtavicchāsvabhinā.

9. Patiparīhi bhāge ca.

10. Anunā.

11. Sahatthe.

12. Hīne.

13. Upena.

14. Sattamyādhikye.

15. Sāmitte-dhinā.

16. Kattukaraṇesu tatiyā.

17. Sahatthena.

18. Lakkhaṇe.

19. Hetumhi.

20. Pañcamīṇe vā.

21. Guṇe.

22. Chaṭṭhī hetvatthehi.

23. Sabbādito sabbā.

24. Catutthī sampadāne.

25. Tādatthye.

26. Pañcamyavadhismā.

27. Apaparīhi vajjane.

28. Paṭinidhipaṭidānesu patinā.

29. Rite dutiyā ca.

30. Vinā-ññatra tatiyā ca.

31. Puthanānāhi.

32. Sattamyādhāre.

33. Nimitte.

34. Yabbhovo bhāvalakkhaṇaṃ.

35. Chaṭṭhī cā-nādare.

36. Yato niddhāraṇaṃ.

37. Paṭhamā-tthamatte.

38. Āmantaṇe.

39. Chaṭṭhī sambandhe.

40. Tulyatthena vā tatiyā.

41. Ato yonaṃ ṭāṭe.

42. Ninaṃ vā.

43. Smāsminnaṃ.

44. Sassā-ya catutthiyā.

45. Ghapate-kasmiṃ nādīnaṃ yayā.

46. Ssā vā te-ti-māmūhi.

47. Namhi nuka dvādīnaṃ sattarasannaṃ.

48. Bahukatinnaṃ.

49. Ṇṇaṃṇṇannaṃ tito jhā.

50. Ubhinnaṃ.

51. Suu sassa.

52. Ssaṃssāssāyesvitarekaññetimānami.

53. Tāya vā.

54. Tetimāto sassa ssāya.

55. Rattyādīhi ṭo smino.

56. Suhisu-bhasso.

57. Ltupitādīna mā simhi.

58. Ge a ca.

59. Ayūnaṃ vā dīgho.

60. Gha brahmādite.

61. Nā-mmādīhi.

62. Rasso vā.

63. Gho ssaṃssāssāyaṃtiṃsu.

64. Ekavacanayosvaghonaṃ.

65. Ge vā.

66. Sismiṃnā-napuṃsakassa.

67. Gossāgasihinaṃsu gāvagavā.

68. Sumhi vā.

69. Gavaṃ sena.

70. Gunnaṃ ca naṃnā.

71. Nāssā.

72. Gāvumhi.

73. Yaṃ pīto.

74. Naṃjhīto.

75. Yonaṃ none pume.

76. No.

77. Smiṃno ni.

78. Ambvādīhi.

79. Kammādito.

80. Nāsse-no.

81. Jhalā sassa no.

3. Ito kvaci sassa ṭānubandho (gaṇa).

82. Nā smāssa.

83. Lā yonaṃ vo pume.

84. Jantvādito no ca.

85. Kūto.

86. Lopo-musmā.

87. Na no sassa.

88. Yolopanisu dīgho.

89. Sunaṃhisu.

90. Pañcādīnaṃ cuddasannama.

91. Yvādo ntussa.

92. Ntassa ca ṭa vaṃse.

93. Yosu jhissa pume.

94. Vevosu lussa.

95. Yomhi vā kvaci.

96. Pumā-lapane vevo.

97. Smāhisminnaṃ mhābhimhi.

98. Suhisvasse.

99. Sabbādīnaṃ naṃmhi ca.

4. Pubbaparāvaradakkhiṇuttarādharāni vavatthāyamasaññāyaṃ (gaṇa).

100. Saṃsānaṃ.

101. Ghapā sassa ssā vā.

102. Smino ssaṃ.

103. Yaṃ.

104. Tiṃsabhāparisāya.

105. Padādīhi si.

106. Nāssa sā.

107. Kodhādīhi.

108. Atena.

109. Sisso.

110. Kvace vā.

111. Aṃ napuṃsake.

112. Yonaṃ ni.

113. Jhalā vā.

114. Lopo.

115. Jantuhetvīghapehi vā.

116. Ye passivaṇṇassa.

117. Gasīnaṃ.

118. Asaṅkhyehi sabbāsaṃ.

119. Ekatthatāyaṃ.

120. Pubbasmā mādito.

121. Nā-to-mapañcamiyā.

122. Vā tatiyāsattamīnaṃ.

123. Rājassi nāmhi.

124 Sunaṃhisū.

125. Imassānitthiyaṃ ṭe.

126. Nāmha-nimi.

127. Simha-napuṃsakassāyaṃ.

128. Tyatetānaṃ tassa so.

129. Massā-mussa.

130. Ke vā.

131. Tatassa no sabbāsu.

132. Ṭa sasmāsmiṃssāyassaṃssāsaṃmhāmhisvimassa ca.

133. Ṭe sissisismā.

134. Dutiyassa yossa.

135. Ekaccādīha-to.

136. Na nissa ṭā.

137. Sabbādīhi.

138. Yonameṭa.

139. Nāññaṃ-ca nāmappadhānā.

140. Tatiyatthayoge.

141. Catthasamāse.

142. Veṭa.

143. Pubbādīhi chahi.

144. Manādīhi smiṃsaṃnāsmānaṃ sisoosāsā.

5. Sumedhādīna mavuddhica (gaṇa).

6. Saravayāyavāsacetā jalāsayakkhayalohapaṭamanesu (gaṇa).

145. Satosababhe.

146. Bhavato vā bhonto gayonāse.

147. Sissaggito ni.

148. Ntassaṃ.

149. Bhūto.

150. Mahantārahantānaṃ ṭā vā.

151. Ntussa.

152. Aṃṅaṃ napuṃsake.

153. Himavato vā o.

154. Rājādiyuvāditvā.

7. Dhammo vā-ññatthe (gaṇa).

8. Imo bhāve (gaṇa).

155. Vā-mhānaṅa.

156. Yonamāno.

157. Āyono ca sakhā.

158. Ṭe smino.

159. Nonāsesvi.

160 Smānaṃsu vā.

161. Yosvaṃhisu cāraṅa.

162. Ltupitādīnamase.

163. Naṃmhi vā.

164. Ā.

165. Salopo.

166. Suhisvāraṅa.

167. Najjāyosvāma.

168. Ṭi katimhā.

169. Ṭa pañcādīhi cuddasahi.

170. Ubhagohi ṭo.

171. Āraṅasmā.

172. Ṭoṭe vā.

173. Ṭā nāsmānaṃ.

174. Ṭi smino.

175. Divādito.

176. Rassāraṅa.

177. Pitādīnamanatvādīnaṃ.

178. Yuvādīnaṃ suhisvānaṅa.

179. Nonānesvā.

180. Smāsmiṃnaṃ nāne.

181. Yonaṃ none vā.

182. Ito-ññatthe pume.

183. Ne smino kvaci.

184. Pumā.

185. Nāmhi.

186. Sumhā ca.

187. Gassaṃ.

188. Sāssaṃ se cānaṅa.

189. Vattahā sanannaṃ nonānaṃ.

190. Brahmassu vā.

191. Nāmhi.

192. Pumakammathāmaddhānaṃ vā sasmāsu ca.

193. Yuvā sassino.

194. No-ttātumā.

195. Suhisu naka.

196. Smāssa nā brahmā ca.

197. Imetānamenā-nvādese dutiyāyaṃ.

198. Kissa ko sabbāsu.

199. Ki sasmiṃsu vā-nitthiyaṃ.

200. Kimaṃsisu saha napuṃsake.

201. Imassidaṃ vā.

202. Amussāduṃ.

203. Sumhā-mussā-smā.

204. Naṃmhi ticatunnamitthiyaṃ tissacatassā.

205. Tisso catasso yomhi savibhattīnaṃ.

206. Tīṇicattāri napuṃsake.

207. Pume tayocattāro.

208. Caturo vā catussa.

209. Mayamasmā-mhāssa.

210. Naṃsesva-smākaṃmamaṃ.

211. Simha-haṃ.

212. Tumhassa tuvaṃ tvamamhi ca.

213. Tayātayīnaṃ tva vā tassa.

214. Smāmhi tvamhā.

215. Ntantūnaṃ nto yomhi paṭhame.

216. Taṃ naṃmhi.

217. Totātitā sasmāsmiṃnāsu.

218. Ṭaṭāaṃ ge.

219. Yomhi dvinnaṃ duve dve.

220. Duvinnaṃ naṃmhi vā.

221. Rājassa raññaṃ.

222. Nāsmāsu raññā.

223. Raññoraññassarājino se.

224. Smiṃmhi raññerājini.

225. Samāse vā.

226. Smiṃmhi tumhamhānaṃ tayimayi.

227. Aṃmhi taṃ maṃ tavaṃ mamaṃ.

228. Nāsmāsu tayāmayā.

229. Tava mama tuyhaṃ mayhaṃ se.

230. Vaṃvākaṃ naṃmhi.

231. Dutiye yomhi vā.

232. Apādādo padatekavākye.

233. Yonaṃhisma-pañcamyā vono.

234. Teme nāse.

235. Anvādese.

236. Sapubbā paṭhamantā vā.

237. Na ca vāhāhevayoge.

238. Dassanatte-nālocane.

239. Āmantaṇaṃ pubbamasantaṃva.

240. Na sāmaññavacanamekatthe.

241. Bahūsu vā.

Iti moggallāne byākaraṇe syādikaṇḍo dutiyo.

(3) Tatiyo kaṇḍo (samāso)

1. Syādi syādinekatthaṃ.

2. Asaṅkhyaṃ vibhattisampattisamīpasākalyā-bhāvayathā pacchāyugapadatthe.

3. Yathā na tulye.

4. Yāvā-vadhāraṇe.

5. Payyapābahitiropurepacchā vā pañcamyā.

6. Samīpāyāmesvanu.

7. Tiṭṭhagvādīni.

8. Ore pari vati pāre majjhe heṭṭhuddhā dhonto vā chaṭṭhiyā.

9. Taṃ napuṃsakaṃ.

10. Amādi.

11. Visesanamekatthena.

12. Nau.

13. Kupādayo niccamasyādividhimhi.

9. Pādayo gatādyatthe paṭhamāya. (Gaṇa)

10. Accādayo kantādyatthe dutiyāya. (Gaṇa)

11. Avādayo kuṭṭhādyatthe tatiyāya. (Gaṇa)

12. Pariyādayo gilānādyatthe catutthiyā. (Gaṇa)

13. Nyādayo kantādyatthe pañcamiyā. (Gaṇa)

14. Cī kriyatthehi.

15. Bhūsanā-darā-nādaresvalaṃsāsā.

16. Aññe ca.

17. Vā-nekaññatthe.

18. Tattha gahetvā tena paharitvā yuddhe sarūpaṃ.

19. Catthe.

20. Samāhāre napuṃsakaṃ.

21. Saṅkhyādi.

22. Kvace-kattañca chaṭṭhiyā.

23. Syādīsu rasso.

24. Ghapassantassā-ppadhānassa.

25. Gossu.

26. Itthiyamatvā.

27. Nadādito ṅī.

14. Goto vā. (Gaṇa)

28. Yakkhāditvinī ca.

29. Ārāmikādīhi.

15. Saññāyaṃ mānuso. (Gaṇa)

30. Yuvaṇṇehi nī.

31. Ktimhā-ññatthe.

32. Gharaṇyādayo.

16. Ācariyā vā yalopo ca. (Gaṇa)

33. Mātulāditvānī bhariyāyaṃ.

17. Abhariyāyaṃ khattiyā vā. (Gaṇa)

18. Punnāmasmā yogā apālakantā. (Gaṇa)

34. Upamāsaṃhitasahitasaṃyatasahasaphavāmalakkhaṇāditūrutū.

35. Yuvā ti.

36. Ntantūnaṃ ṅīmhito vā.

37. Bhavato bhoto.

38. Gossā-vaṅa.

39. Puthussa pathavaputhavā.

40. Samāsantva.

41. Pāpādīhi bhūmiyā.

42. Saṅkhyāhi.

43. Nadīgodāvarīnaṃ.

44. Asaṅkhyehi cāṅgulyānaññāsaṅkhyatthesu.

45. Dīghāhovassekadesehi ca rattyā.

46. Gotvacatthe cālope.

47. Rattindivadāragavacaturassā.

48. Āyāme-nugavaṃ.

49. Akkhismā-ññatthe.

50. Dārumahyaṅgulyā.

51. Ci vītihāre.

52. Ltvitthiyūhi ko.

53. Vā-ññato.

54. Uttarapade.

55. Imassidaṃ.

56. Puṃ pumassa vā.

57. Ṭa ntantūnaṃ.

58. A.

59. Manādyāpādīna mo mayeca.

60. Parassa saṅkhyāsu.

61. Jane puthassu.

62. So chassā-hāyatane vā.

63. Ltupitādīna māraṅgaraṅga.

64. Vijjāyonisambandhānamā tatra catthe.

65. Putte.

66. Cismiṃ.

67. Itthiyaṃ bhāsitapumitthī pumeve-katthe.

68. Kvaci paccaye.

69. Sabbādayo vuttimatthe.

70. Jāyāya jayaṃ patimhi.

71. Saññāya mudodakassa.

72. Kumbhādīsu vā.

73. Sotādīsū lopo.

74. Ṭa naussa.

75. Ana sare.

76. Nakhādayo.

77. Nago vā-ppāṇini.

78. Sahassa soññatthe.

79. Saññāyaṃ.

80. Appaccakkhe.

81. Akāle sakatthe.

82. Ganthantā-dhikye.

83. Samānassa pakkhādīsu vā.

84. Udare iye.

85. Rīrikkhakesu.

86. Sabbādīnamā.

87. Ntakimimānaṃ ṭākīṭī.

88. Tumhā-mhānaṃ tāmekasmiṃ.

89. Taṃ mama-ññatra.

90. Ve-tasseṭa.

91. Vidhādīsu dvissa du.

92. Di guṇādīsu.

93. Tīsva.

94. Ā saṅkhyāyāsatādonaññatthe.

95. Tisse.

96. Cattālīsādo vā.

97. Dvissā ca.

98. Bācattālīsā do.

99. Vīsatidasesu pañcassa paṇṇapannā.

100. Catussa cuco dase.

101. Chassa so.

102. Ekaṭṭhānamā.

103. Ra saṅkhyāto vā.

104. Chatīhi ḷo ca.

105. Catutthatatiyānamaḍḍhuḍḍhabhiyā.

106. Dutiyassa saha diyaḍḍhadivaḍḍhā.

107. Sare kada kussuttaratthe.

108. Kā-ppatthe.

109. Purise vā.

110. Pubbā-parajjasāyamajjhehā-hassa ṇho.

Iti moggallāne byākaraṇe samāsakaṇḍo tatiyo.

(4) Catuttho kaṇḍo (ṇādi)

1. Ṇo vā pacce.

2. Vacchādito ṇānaṇāyanā.

19. Katā ṇiyova. (Gaṇa)

20. Kaṇho brāhmaṇe. (Gaṇa)

3. Kattikāvidhavādīhi ṇeyyaṇerā.

4. Ṇya diccādīhi.

5. Ā ṇi.

6. Rājato ñño jātiyaṃ.

7. Khattā yiyā.

8. Manuto ssasaṇa.

9. Janapadanāmasmā khattiyā raññe ca ṇo.

10. Ṇya kurusivīhi.

11. Ṇa rāgā tena rattaṃ.

12. Nakkhatte-ninduyuttena kāle.

13. Sā-ssa devatā puṇṇamāsī.

14. Tamadhīte taṃ jānāti kaṇikā ca.

15. Tassa visaye dese.

16. Nivāse tannāme.

17. Adūrabhave.

18. Tena nibbatte.

19. Tamīdhatthi.

20. Tatra bhave.

21. Ajjādīhi tano.

22. Purāto ṇo ca.

23. Amātvacco.

24. Majjhāditvimo.

25. Kaṇa ṇeyya ṇeyyaka yiyā.

26. Ṇiko.

27. Tamassa sippaṃ sīlaṃ paṇyaṃ paharaṇaṃ payojanaṃ.

28. Taṃ hanta rahati gacchatuñchati carati.

29. Tena kataṃ kītaṃ baddhamabhisaṅkhataṃ saṃsaṭṭhaṃ hataṃ hanti jitaṃ jayati dibbati khaṇati tarati carati vahati jīvati.

30. Tassa saṃvattati.

31. Tato sambhūtamāgataṃ.

32. Tattha vasati vidito bhatto niyutto.

33. Tassidaṃ.

34. Ṇo.

35. Gavādīhi yo.

36. Pitito bhātari reyyaṇa.

37. Mātito ca bhaginiyaṃ cho.

38. Mātāpitūsvā-maho.

39. Hite reyyaṇa.

40. Nindā-ññāta-ppapaṭibhāgarassa dayāsaññāsu ko.

21. Vatthito ivatthe eyyo. (Gaṇa)

22. Silāya ṇeyyo ca. (Gaṇa)

23. Sākhādīhi iyo. (Gaṇa)

24. Mukhādīhi yo. (Gaṇa)

25. Ākasmike bhidheye īyo. (Gaṇa)

26. Sakkarādīhi ṇo. (Gaṇa)

27. Aṅgulyādīhi ṇiko. (Gaṇa)

41. Tamassa parimāṇaṃ ṇiko ca.

42. Yate-tehi ttako.

43. Sabbā cā-vanthu.

44. Kimhā rati rīva rīvataka rittakā.

45. Sañjātaṃ tārakāditvito.

46. Māne matto.

47. Taggho cuddhaṃ.

48. Ṇo ca purisā.

49. Ayubhadvitīhaṃse.

50. Saṅkhyāya saccutīsā-sa, dasantā-dhikā-smiṃ satasahasse ḍo.

51. Tassa pūraṇe-kādasādito vā.

52. Ma pañcādikatīhi.

53. Satādīnami ca.

54. Chā ṭṭhaṭṭhamā.

55. Ekā kākya-sahāye.

56. Vacchādīhi tanutte taro.

57. Kimhā niddhāraṇe ratara ratamā.

58. Tena datte liyā.

59. Tassa bhāvakammesu tta tā ttana ṇya ṇeyyaṇiya ṇiyā.

60. Bya vaddhadāsā vā.

61. Naṇa yuvā bo ca vassa.

62. Aṇvāditvimo.

63. Bhāvā tena nibbatte.

64. Tara tami-ssikiyiṭṭhātisaye.

65. Tannissite llo.

66. Tassa vikārāvayavesu ṇa ṇika ṇeyya mayā.

67. Jatuto ssaṇa vā.

68. Samūhe kaṇa ṇa ṇikā.

69. Janādīhi tā.

70. Iyo hite.

71. Cakkhvādito sso.

72. Ṇyo tattha sādhu.

73. Kammā niyaññā.

74. Kathāditviko.

75. Pathādīhi ṇeyyo.

76. Dakkhiṇāyā-rahe.

77. Rāyo tumantā.

78. Tamettha-ssa-tthīti mantu.

79. Vantvavaṇṇā.

80. Daṇḍāditvika ī vā.

28. Uttamīṇe va dhanā iko. (Gaṇa)

29. Asannihite atthā. (Gaṇa)

30. Tadantā ca. (Gaṇa)

31. Vaṇṇantā īyeva. (Gaṇa)

32. Hattha dantehi jātiyaṃ. (Gaṇa)

33. Vaṇṇato brahmacārimhi. (Gaṇa)

34. Pokkharādito dese. (Gaṇa)

35. Nāvāyi-ko. (Gaṇa)

36. Sukhadukkhā ī. (Gaṇa)

37. Balā bāhūrupubbā ca. (Gaṇa)

81. Tapādīhi ssī.

82. Mukhādito ro.

38. Dantassu ca unnatadante. (Gaṇa)

83. Tundyādīhi bho.

84. Saddhāditva.

85. Ṇo tapā.

86. Ālvabhijjhādīhi.

87. Picchāditvilo.

88. Sīlādito vo.

39. Aṇṇā niccaṃ. (Gaṇa)

40. Gāṇḍirājīhi saññāyaṃ. (Gaṇa)

89. Māyāmedhāhi vī.

90. Sissare āmyuvāmī.

91. Lakkhyā ṇo a ca.

92. Aṅgā no kalyāṇe.

93. So lomā.

94. Imiyā.

95. To pañcamyā.

96. Ito tetto kuto.

97. Abhyādīhi.

98. Ādyādīhi.

99. Sabbādito sattamyā tratthā.

100. Katthe-tthakutrā-trakve-hidha.

101. Dhi sabbā vā.

102. Yā hiṃ.

103. Tā haṃ ca.

104. Kuhiṃ kahaṃ.

105. Sabbe-kañña ya tehi kāle dā.

106. Kadā kudā sadā-dhune-dāni.

107. Ajjasajjvaparajjve-tarahikarahā.

108. Sabbādīhi pakāre thā.

109. Kathamitthaṃ.

110. Dhā saṅkhyāhi.

111. Vekā jjhaṃ.

112. Dvitīhedhā.

113. Tabbati jātiyo.

114. Vārasaṅkhyāya kkhattuṃ.

115. Katimhā.

116. Bahumhā dhā ca paccāsattiyaṃ.

117. Sakiṃ vā.

118. So vīcchā pakāresu.

119. Abhūtatabbhāve karāsabhūyoge vikārā cī.

120. Dissantaññepi paccayā.

121. Aññasmiṃ.

122. Sakatthe.

123. Lopo.

124. Sarānamādissā-yuvaṇṇassā e o ṇānubandhe.

125. Saṃyoge kvaci.

126. Majjhe.

127. Kosajjājjava pārisajja sohajja maddavārissāsabhājañña theyya bāhusaccā.

128. Manādīnaṃ saka.

129. Uvaṇṇassā-vaṅa sare.

130. Yamhi gossa ca.

131. Lopo-vaṇṇivaṇṇānaṃ.

132. Rānubandhe-ntasarādissa.

133. Kisamahatamime kasamahā.

134. Āyussā-yasa mantumhi.

135. Jo vuddhassiyiṭṭhesu.

136. Bāḷhantikapasatthānaṃ sādha neda sā.

137. Kaṇakanā-ppayuvānaṃ.

138. Lopo vīmantuvantūnaṃ.

139. Ḍe satissa tissa.

140. Etasseṭa ttake.

141. Ṇikassi yo vā.

142. Adhātussa ke-syādito ghe-ssi.

Iti moggallāne byākaraṇe kādikaṇḍo catuttho.

(5) Pañcamo kaṇḍo (khādi)

1. Tijamānehi khasā khamāvīmaṃsāsu.

2. Kitā tikicchāsaṃsayesu cho.

3. Nindāyaṃ gupabadhā bassa bhoca.

4. Tuṃsmā lopo cicchāyaṃ te.

5. Īyo kammā.

6. Upamā-nācāre.

7. Ādhārā.

8. Kattutā-yo.

9. Cyatthe.

10. Saddādīni karoti.

11. Namotvasso.

12. Dhātvatthe nāmasmi.

13. Saccādīhāpi.

14. Kriyatthā.

15. Curādito ṇi.

16. Payojakabyāpāre kāpi ca.

17. Kyo bhāvakammesvaparokkhesu mānantatyādīsu.

18. Kattari lo.

19. Maṃ ca rudhādīnaṃ.

20. Ṇiṇāpyāpīhi vā.

21. Divādīhi yaka.

22. Tudādīhi ko.

23. Jyādīhiknā.

24. Kyādīhi kṇā.

25. Svādīhi kṇo.

26. Tanāditvo.

27. Bhāvakammesu tabbānīyā.

28. Ghyaṇa.

29. Āsse ca.

30. Vadādīhi yo.

41. Bhujānne. (Gaṇa)

31. Kicca ghacca bhacca bhabba leyyā.

42. Saññāyaṃ bharā. (Gaṇa)

32. Guhādīhi yaka.

33. Kattari ltuṇakā.

34. Āvī.

35. Āsiṃsāya-mako.

36. Karā ṇano.

37. Hāto vīhikālesu.

38. Vidā kū.

39. Vito ñāto.

40. Kammā.

41. Kva caṇa.

42. Gamā rū.

43. Samānaññabhavantayāditūpamānā disā kammerīrikkhākā.

44. Bhāvakārake svaghaṇaghakā.

45. Dādhātvi.

46. Vamādīhyathu.

47. Kvi.

48. Ano.

49. Itthiyamaṇa tti ka yakayā ca.

50. Jāhāhi ni.

51. Karā ririyo.

52. I ki tī sarūpe.

53. Sīlā-bhikkhaññā-vassakesu ṇī.

54. Thāvari-ttara, bhaṅgura, bhidura, bhāsura, bhassarā.

55. Kattari bhūte ktvantuttāvī.

56. Kto bhāvakammesu.

57. Kattari cārambhe.

58. Ṭhā-sa, vasa, silisa, sī, ruha, jara, janīhi.

59. Gamanatthā kammakādhāre ca.

60. Āhāratthā.

61. Tuṃ tāye tave bhāve bhavissati kriyāyaṃ tadatthāyaṃ.

62. Paṭisedhe-laṃkhalūnaṃ, tunaktvāna, ktvā vā.

63. Pubbe-kakattukānaṃ.

64. Nto kattari vattamāne.

65. Māno.

66. Bhāvakammesu.

67. Te ssapubbā-nāgate.

68. Ṇvādayo.

69. Khachasānamekassarodi dve.

70. Parokkhāyañca.

71. Ādismā sarā.

72. Na puna.

73. Yathiṭṭhaṃ syādino.

74. Rasso pubbassa.

75. Lopo-nādibyañjanassa.

76. Khachasesvassi.

77. Gupissussa.

78. Catuttha dutiyānaṃ tatiyapaṭhamā.

79. Kavaggahānaṃ cavaggajā.

80. Mānassa vī parassa ca maṃ.

81. Kitassā-saṃsaye ti vā.

82. Yuvaṇṇāname o paccaye.

83. Lahussupāntassa.

84. Assā ṇānubandhe.

85. Na te kānubandhanāgamesu.

86. Vā kvaci.

87. Aññatrā pi.

88. Pye sissā.

89. Eonamayavā sare.

90. Āyāvā ṇānubandhe.

91. Āssā ṇāpimhi yuka.

92. Padādīnaṃ kvaci.

93. Maṃ vā rudhādīnaṃ.

94. Kvimhi lopo-nta byañjanassa.

95. Pararūpamayakāre byañjane.

96. Manānaṃ niggahītaṃ.

97. Na brūsso.

98. Kagā cajānaṃ ghānubandhe.

99. Hanassa ghāto ṇānubandhe.

100. Kvimhi gho paripaccāsamohi.

101. Parassa ghaṃse.

102. Jiharānaṃ gī.

103. Dhāssa ho.

104. Ṇimhi dīgho dusassa.

105. Guhissa sare.

106. Muhabahānañca te kānubandhe tve.

107. Vahassussa.

108. Dhāssa hi.

109. Gamādirānaṃ lopo-ntassa.

110. Vacādīnaṃ vassuṭa vā.

111. Assu.

112. Vaddhassa vā.

113. Yajassa yassa ṭiyī.

114. Ṭhāssi.

115. Gāpānamī.

116. Janissā.

117. Sāsassa sisa vā.

118. Karassā tave.

119. Tuṃtunatabbesu vā.

120. Ñāssa ne jā.

121. Sakāpānaṃ kuṇakū ṇe.

122. Nito cissa cho.

123. Jarasadānamīma vā.

124. Disassa passa dassa dasa da dakkhā.

125. Samānā ro rīrikkhakesu.

126. Dahassa dassa ḍo.

127. Anaghaṇasvāparīhi ḷo.

128. Atyādintesvatthissa bhū.

129. Aāssaādīsu.

130. Ntamānāntiyiyuṃ svādilopo.

131. Pādito ṭhāssa vā ṭhaho kvaci.

132. Dāssi yaṅa.

133. Karotissa kho.

134. Purā smā.

135. Nito kamassa.

136. Yuvaṇṇānamiyaṅuvaṅa sare.

137. Aññādissāssī kye.

138. Tanassā vā.

139. Dīgho sarassa.

140. Sā-nantarassa tassa ṭho.

141. Kasassima ca vā.

142. Dhastotrastā.

143. Pucchādito.

144. Sāsa, vasa, saṃsa, sasā tho.

145. Dho dhahabhehi.

146. Dahā ḍho.

147. Bahassuma ca.

148. Ruhādīhi ho ḷa ca.

149. Muhā vā.

150. Bhidādito no ktaktavantūnaṃ.

151. Dātvinno.

152. Kirādīhi ṇo.

153. Tarādīhi riṇṇo.

154. Go bhanjādīhi.

155. Susā kho.

156. Pacā ko.

157. Mucā vā.

158. Lopo vaḍḍhā ktissa.

159. Kvissa.

160. Ṇiṇāpīnaṃ tesu.

161. Kvaci vikaraṇānaṃ.

162. Mānassa massa.

163. Ñi lasse.

164. Pyo vā tvāssa samāse.

165. Tuṃyānā.

166. Hanā racco.

167. Sāsādhikarā ca ca riccā.

168. Ito cco.

169. Disā vānavāsa ca.

170. Ñi byañjanassa.

171. Rā nassa ṇo.

172. Na ntamānatyādīnaṃ.

173. Gamayamisāsadisānaṃ vā cchaṅa.

174. Jaramarānamīyaṅa.

175. Ṭhāpānaṃ tiṭṭha pivā.

176. Gamavadadānaṃ ghamma vajja dajjā.

177. Karassa sossa kubba kuru kayirā.

178. Gahassa gheppo.

179. Ṇo niggahītassa.

Iti moggallāne byākaraṇe khādikaṇḍo pañcamo.

(6) Chaṭṭho kaṇḍo (tyādi)

1. Vattamāne ti anti, si tha, mi ma, te ante, se vhe, e mhe.

2. Bhavissati ssati ssanti, ssasi ssatha, ssāmi ssāma, ssate ssante, ssase ssavhe, ssaṃ ssāmhe.

3. Nāme garahāvimhayesu.

4. Bhūte ī uṃ, o ttha, iṃ mhā, ā ū, se vhaṃ, a mhe.

5. Anajjatane ā ū, o ttha, a mhā, ttha tthuṃ, se vhaṃ, iṃ muse.

6. Parokkhe a u, e ttha, a mha, ttha re, ttho vho, i mhe.

7. Eyyādo vā tipattiyaṃ ssā ssaṃsu, sse ssatha, ssaṃ ssāmhā, ssatha ssiṃsu, ssase ssavhe, ssiṃ ssāmhase.

8. Hetuphalesveyya eyyuṃ, eyyāsi eyyātha, eyyāmi eyyāma, etha eraṃ, etho eyyāvho, eyyaṃ eyyāmhe.

9. Pañcapatthanāvidhīsu.

10. Tu antu, hi tha, mima, taṃ antaṃ, ssu vho, e āmadhasa.

11. Satyarahesveyyādī.

12. Sambhāvane vā.

13. Māyoge īaādī.

14. Pubbāparacchakkāna mekānekesu tumhāmhasesesu dvedve majjhimuttamapaṭhamā.

15. Āīssādīsvau vā.

16. Aādīsvāho brūssa.

17. Bhūssa vuka.

18. Pubbassa a.

19. Ussaṃ svāhā vā.

20. Tyantīnaṃ ṭaṭū.

21. Īādo vacassoma.

22. Dāssa daṃ vā mimesvadvitte.

23. Karassa sossa kuṃ.

24. Kā īādīsu.

25. Hāssa cāhaṅa ssena.

26. Labhavasacchidabhidarudānaṃ cchaṅa.

27. Bhuja mūca vaca visānaṃ kkhaṅa.

28. Āīādīsu harassā.

29. Gamissa.

30. Ḍaṃsassa ca chaṅa.

31. Hūssa he hehi hohī ssatyādo.

32. Ṇānāsu rasso.

33. Āīūmhāssāssamhānaṃ vā.

34. Kusaruhehī-ssa chi.

35. Aīssaādīnaṃ byañjanassiu.

36. Brūto tissīu.

37. Kyassa.

38. Eyyāthasseaāīthānaṃ oaaṃtthatthovhoka.

39. Uṃssiṃ svaṃsu.

40. Eottā suṃ.

41. Hūto resuṃ.

42. Ossa aitthattho.

43. Si.

44. Dīghā īssa.

45. Mhātthāna mha.

46. Iṃssa ca siu.

47. Eyyuṃssuṃ.

48. Hissa-to lopo.

49. Kyassa sse.

50. Atthiteyyādicchannaṃ sa su sa satha saṃ sāma.

51. Ādidvinnamiyāiyuṃ.

52. Tassa tho.

53. Sihisvaṭa.

54. Mimānaṃ vā mimhā ca.

55. Esuṅa.

56. Īādo dīgho.

57. Himimesvassa.

58. Sakā ṇāssa kha īādo.

59. Sse vā.

60. Tesu suto kṇokṇānaṃ roṭa.

61. Ñāssa sanāssa nāyo timhi.

62. Ñāmhi jaṃ.

63. Eyyāssiyāñā vā.

64. Īssatyādīsu knālopo.

65. Ssassa hi kamme.

66. Etismā.

67. Hanā cha khā.

68. Hato ha.

69. Dakkhakhahehi hohīhi lopo.

70. Kayireyyasseyyumādīnaṃ.

71. Ṭā.

72. Ethassā.

73. Labhā iṃīnaṃ thaṃthā vā.

74. Gurupubbā rassā re-nte-ntinaṃ.

75. Eyyeyyāseyyannaṃ ṭe.

76. Ovikaraṇassu paracchakke.

77. Pubbacchakke vā kvaci.

78. Eyyāmasse muca.

Iti moggallāne byākaraṇe tyādikaṇḍo chaṭṭho.

(7) Sattamo kaṇḍo (ṇvādi)

1. Cara dara kara raha jana sana tala sāda sādha kasāsa caṭā ya vāhi ṇu.

2. Bhara mara cara tara ara gara hana tana mana bhama kita dhana baṃha kambamba cakkha bhikkha saṃkindanda yaja paṭāṇāsa vasa pasa paṃsa bandhā u.

3. Bandhā ū vadho ca.

4. Jambādayo.

5. Tapusa vidha kura putha mudā ku.

6. Sindhādayo.

7. I.

8. Dadhyādayo.

9. Yuvaṇṇupantā ki.

10. Vapa vara vasa rasa nabha hara hana paṇā īṇa.

11. Bhū gamā īṇa.

12. Tanda lakkhā ī.

13. Gamā ro.

(Iti sarapaccayā)

14. I bhī kā karāra vaka saka vāhi ko.

15. Ūkādako.

16. Bhītvā nako.

17. Siṅghā āṇi kāṭakā.

18. Karāditvako.

19. Bala pate hyāko.

20. Sāmākādayo.

21. Vicchā la gama musā kiko.

22. Kiṃ kaṇikādayo.

23. I sā kīko.

24. Kama padā ṇuko.

25. Maṇḍa salā ṇūko.

26. Lūkādayo.

27. Kasā sako.

28. Karā tiko.

29. Isā ṭhakana.

30. Samā kho.

31. Mukhādayo.

32. Aja vaja muda gada gamā gaka.

33. Siṅgādayo.

34. Agā gi.

35. Yāvalā gu.

36. Phegvādayo.

37. Janā gho.

38. Meghādayo.

(Iti kavaggapaccayā)

39. Cusara varā co.

40. Marā cuīcīca.

41. Kusa pasā chika.

42. Kasausā chuka.

43. Asa masa vasa kuca kacā cho.

44. Gucchādayo.

45. Arā ju uṭa ca.

46. Rajjādayo.

47. Gidhā jhaka.

48. Vañcyādayo.

49. Kama yajā ño.

50. Puññaṃ.

51. Arahāñño hāssa hira ca.

(Iti cavaggapaccayā)

52. Kira tarā kīṭo.

53. Sakādīhyaṭo.

54. Makuṭāvāṭa kavāṭa kukkuṭā.

55. Kamusa kusa kasā ṭho.

56. Kuṭṭhādayo.

57. Vara karā aṇḍo.

58. Manantā ḍo.

59. Kuṇḍādayo.

60. Tija kasa tasa dakkhā kiṇo jassa kho ca.

61. Vīādito ṇi.

62. Gahādīhya ṇi.

63. Rīvībhāhi ṇu.

64. Khāṇvādayo.

65. Kvāditoṇo.

66. Suvīhi ṇaka.

67. Tiṇādayo.

68. Ravaṇa varaṇa pūraṇādayo.

(Iti ṭavaggapaccayā)

69. Pāvasā ati.

70. Dhāhisi tana jana jara gama sacā tu.

71. Arissuṭa ca.

72. Pitvādayo.

73. Jana karā ratu.

74. Sakā unto.

75. Kapā oto.

76. Vasādīhyanto.

77. Hisīnaṃ muka ca.

78. Hara ruha kulā ito.

79. Bharādīhyato.

80. Kirādīhyā-taka.

81. Amādīhya-tto.

82. Vādīhi to.

83. Gharādīhi taka.

84. Nettādayo.

85. Samādīhyatho.

86. Upavasā vassoṭa ca.

87. Ramā thaka.

88. Titthādayo.

89. Vasa masa kusā thu.

90. Saka vasā thi.

91. Vīto thika.

92. Sārismā rathi.

93. Tā tā ithi.

94. Isā thī.

95. Ruda khuda muda mada chida sūda sapa kamā daka.

96. Kundādayo.

97. Dadā du.

98. Khanāna dama ramā dho.

99. Muddhādayo.

100. Sīto dhuka.

101. Varāra kara tara dara yamaajja mithasakā kuno.

102. Ajā ino.

103. Vipinādayo.

104. Kirā kano.

105. Dī ji i mīhi naka.

106. Si dhā vī vāhi no.

107. Ūnādayo.

108. Vīpatā tano.

109. Ramā tanaka.

110. Sū bhāhi nuka.

111. Dhāsse ca.

112. Vattā ṭāva dhamāsehyani.

113. Yuto ni.

(Iti tavaggapaccayā)

114. Camāpa pā vapā po.

115. Yu thu kunaṃ dīgho ca.

116. Khipa supa nī sū pūhi paka.

117. Sippādayo.

118. Sāsā apo.

119. Viṭapādayo.

120. Gupā pho.

121. Gara sarādīhi bo.

122. Nimbādayo.

123. Darā bi.

124. Kara sara sala kala valla vasā abho.

125. Gadā rabho.

126. Usarā sā kato.

127. Ito bhaka.

128. Garāvā bho.

129. Sobbhādayo.

130. Usa kusa pada sukhā kumo.

131. Vaṭumādayo.

132. Gudhā umo.

133. Paṭha carā amimā.

134. Hi dhūhi maka.

135. Tīto rīsano ca.

136. Khī su vī yā gā hi sā lū khu hu mara dhara kara ghara jamā ma sāmā mo.

137. Asmādayo.

138. Nīto mi.

139. Ūmi bhūmi nimi rasmi.

(Iti pavaggapaccayā)

140. Mā chāhi yo.

141. Janissa jā ca.

142. Hadayādayo.

143. Khī si sinī sī su vī ku sū hi raka.

144. Hici du minaṃ dīgho ca.

145. Dhātā namī ca.

146. Bhadrādayo.

147. Mandaṅka sasā sa ma dha catā uro.

148. Vidhurādayo.

149. Timaruharudhabadhamadamandavajā jarucakasā kiro.

150. Thirādayo.

151. Dadagarehi dura bharā.

152. Cara dara jara gara marehite.

153. Pīto kvaro.

154. Cīvarādayo.

155. Kuto kraro.

156. Vasāsā charo.

157. Masā chero ca.

158. Dhūvāto saro.

159. Bhamādīhyaro.

160. Vadissa bada ca.

161. Vadajanānaṃ ṭhaṅa ca.

162. Pacissiṭhaṅa ca.

163. Vakā araṇa.

164. Sigyaṅgāga majjakalā lā āro.

165. Kamissa ssu ca.

166. Bhiṅgā (ṅkā) rādayo.

167. Karā māro.

168. Pusa sarehi kharo.

169. Sara vasa kalā kīro vassuṭa ca.

170. Gabbhīrādayo.

171. Khajja valla masā ūro.

172. Kappūrādayo.

173. Kaṭha cakā oro.

174. Morādayo.

175. Kuto eraka.

176. Bhūsūhi rika.

177. Mīkasīnīhi ru.

178. Sinā eru.

179. Bhīruhi ruka.

180. Tamā būlo.

181. Sito lakavālā.

182. Maṅga kama samba saba saka vasa visa keva kala palla kaṭha paṭa kuṇḍa maṇḍā alo.

183. Musā kalo.

184. Thalādayo.

185. Kulā kālo ca.

186. Muḷālādayo.

187. Caṇḍa patā ṇālo.

188. Mādito lo.

189. Ana sana kala kuka saṭha mahā ilo.

190. Kuṭā kilo.

191. Sithilādayo.

192. Caṭa kaṇḍa vaṭṭa puthā kulo.

193. Tumulādayo.

194. Kalla kapa takka paṭā olo.

195. Aṅgā ulo li.

196. Añjā li.

197. Chadā li.

198. Alyādayo.

199. Pilādī hya vo.

200. Sāḷavādayo.

201. Sarā āvo.

202. Ala mala bilā ṇuvo.

203. Gātvīvo.

204. Suto kva kvā.

205. Vidvā.

206. Thuto re vo.

207. Samā rivo.

208. Chadā ravi.

209. Pūra timā kiso rasso ca.

210. Karā īso.

211. Sirīsādayo.

212. Karā ribbi so.

213. Sasāsa vasa visa hana vana manāna kamā so.

214. Āmi thu kusīto saka.

215. Phassādayo.

216. Suto ṇisaka.

217. Ve tā ta yu panā la kala camā aso.

218. Vaya diva kara kare hya saṇasakapāsa kasā.

219. Sasa masa daṃsā sā su.

220. Vidā dasuka.

221. Sasā rīho.

222. Jīvāmā ho vamā ca.

223. Taṇhādayo.

224. Paṇussahā hīhī ṇolaṅa ca.

225. Khī mi pī cu mā vā kāhi ḷo ussa vā dīgho ca.

226. Guto ḷaka ca.

227. Paṅguḷādayo.

228. Pāto ḷi.

229. Vīto ḷu.

Iti moggallāne byākaraṇe ṇvādikaṇḍo sattamo.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Moggallānabyākaraṇaṃ

1. Paṭhamo saññādikaṇḍo

Siddhamiddhaguṇaṃ sādhu, namassitvā tathāgataṃ;
Sadhammasaṅghaṃ bhāsissaṃ, māgadhaṃ saddalakkhaṇaṃ.

1. Aādayo titālīsa vaṇṇā.

Akārādayo niggahītantā tecattālīsa-kkharā vaṇṇā nāma honti. A ā i ī u ū e e o o, ka kha ga gha ṅa ca cha ja jha ñña, ṭa ṭha ḍa ḍha ṇa, ta tha da dha na, pa pha ba bha ma, ya ra la va sa ha ḷa aṃ. Tena kvattho? ‘‘E o na mavaṇṇe’’ 1. 37. Titālīsābhi vacanaṃ katthaci vaṇṇalopaṃ ñāpeti. Tena ‘paṭisaṅkhā yoniso’tiādi siddhaṃ.

2. Dasādo sarā.

Tatthādimhi dasa vaṇṇā sarā nāma honti. Tena kvattho? ‘‘Saro lopo sare’’ 1, 26 iccādi.

3. Dvedve savaṇṇā. Tesu dvedve sarā savaṇṇā nāma honti. Tena kvattho? ‘‘Vaṇṇaparena savaṇṇopi’’ 1, 24.

4. Pubbo rasso.

Tesu dvīsu yo yo pubbo, so so rassasañño hoti. Tesu e.o.saṃyogato pubbāva dissanti. Tena kvattho? ‘‘Rasso vā’’ 2,62 iccādi.

5. Paro dīgho.

Te sveva dvīsuyo yo paro, so so dīghasañño hoti. Tena kvattho? ‘‘Yo lo panisu dīgho’’ 2,88 iccādi.

6. Kādayo byañjanā.

Kakārādayo vaṇṇā niggahītapariyantā byañjanasaññāhonti. Tena kvattho? ‘‘Byañjane dīgharassā’’ 1,33 iccādi.

7. Pañca pañcakā vaggā.

Kādayo pañca pañcakā vagga, nāma honti. Tena kvattho? ‘‘Vagge vagganto’’ 1,41 iccādi.

8. Bindu niggahītaṃ.

Yvāyaṃ vaṇṇo bindumatto, so niggahītasañño hoti. Tena kvattho? ‘‘Niggahītaṃ’’ 1,38 icādi. Garusaññākaraṇaṃ anvatthasaññatthaṃ.

9. Iyuvaṇṇā jhalā nāmassante.

Nāmaṃ pāṭipadikaṃ, tassaante vattamānā ivaṇṇuvaṇṇā jhalasaññā honti yathākkamaṃ. Tena kvattho? ‘‘Jhalā vā’’ 2,111 iccādi.

10. Pitthiyaṃ.

Itthiyaṃ vattamānassa nāmassa-nte vattamānā ivaṇṇuvaṇṇā pasaññā honti. Tena kvattho? Ye passivaṇṇassa'' 2,116 iccādi.

11. Ghā.

Itthiyaṃ vattamānassa nāmassa-nte vatthamāno ākāro ghasañño hoti. Tena kvattho? ''Ghabrahmādite'' 2,60 iccādi.

12. Go syālapane.

Ālapane si gasañño hoti.

Tena kvattho? ''Gevā'' 2,65 iccādi.

(Saññā)

13. Vidhibbisesanantassa.

Yaṃ visesanaṃ, tadantassa vidhi ñātabbo ''ato yonaṃ ṭāṭe'' 2,41 narānare.

14. Sattamiyaṃ pubbassa.

Sattamīniddese pubbasseva kāriyaṃ ñātabbaṃ ''saro lopo sare'' 1,26 veḷaggaṃ. 'Tamaha'ntīdha kasmā na hoti?, Saretopasilesikādhāro tatthetāva vuccate 'pubbasseva hoti na parassā'ti.

15. Pañcamiyaṃ parassa.

Pañcamīniddese parassa kāriyaṃ ñātabbaṃ ''atoyonaṃ ṭāṭe'' 2,41 narānare. Idha na hotaṃ 'jantuho anattā'. Idha kasmā na hoti? Osakhyo, anantare katatthatāya na byavahitassa kāriyaṃ.

16. Ādissa.

Parassa ssissamānaṃ kāriyamādivaṇṇassa ñātabbaṃ ''ra saṅkhyāto vā'' 3,103 terasa.

17. Chaṭṭhiyantassa.

Chaṭṭhīniddiṭṭhassa yaṃ kāriyaṃ, tadantassa vaṇṇassa viññeyyaṃ ''rājassi nāmhi'' 2,23 rājinā.

18. Ṅānubandho.

Ṅakāro anubandho yassa, so antassa hoti ''gossā vaṅa'' 1,32 gavāssaṃ.

19. Ṭānubandhānekavaṇṇā sabbassa.

Ṭakāro-nubandho yassa, so-nekakkharo cādeso sabbassa hoti ''imassānitthiyaṃ ṭe'' 2,128 esu, ''nāmha-nimi'' 2,126 anena.

20. Ñakānubandhādyantā.

Chaṭṭhīniddiṭṭhassa ñānubandhakānubandhā ādyantā honti ''brūto tissīña'' 6,36 bravīti, ''bhūssa vuka'' 6,17 babhūva.

21. Mānubandho sarānamantā paro.

Makāro-nubandho yassa, so sarā namantā sarā paro hoti ''mañca rudhādīnaṃ'' 5-19 rundhati.

22. Vippaṭisedhe.

Dvinnaṃ sāvakāsānamekatthappasaṅge paro hoti. Yathā dvinnaṃ tiṇṇaṃ vāpurisānaṃ sahappattiyaṃ paro, so ca (gacchati) tvaṃ ca (gacchasi, tumhe) gacchatha. So ca (gacchati,) tvaṃ ca (gacchasi,) ahaṃ ca (gacchāmi, mayaṃ) gacchāma.

23. Saṅketo-navayavo-nubandho.

Yo navayavabhūtosaṅketo, so-nubandhoti ñātabbo, ''lupitādīnamāsimhi'' 2-57 kattā.

Saṅketaggahaṇaṃ kiṃ? Pakatiyādisamudāyassānubandhatā mā hotūti, anavayavohi samudāyo… samudāyarūpattāyeva.

Anavayavaggahaṇaṃ kiṃ? ''Atena'' 2-108 janena. Imināva lopassāvagatattā nānubandhalopāya vacanamāraddhaṃ.

24. Vaṇṇaparena savaṇṇopi.

Vaṇṇasaddo paro yasmā tena savaṇṇopi gayhati saṃca rūpaṃ ''yuvaṇṇānameo luttā'' 1-29 vākeritaṃ, samonā.

25. Ntu vantumantvāvantutavantusambandhī.

Vantvādisambandhīyevantu gayhati, ''ntantūnaṃ nto yomhi paṭhame'' 2-215 guṇavanto.

Vantvādisambandhīti kiṃ? Jantū tantū.

(Paribhāsāyo.)

26. Saro lopo sare.

Sare saro lopanīyo hoti. Tatri-me, saddhi-ndriyaṃ, nohe-taṃ, bhikkhuno-vādo, sametā-yasmā, abhibhā-yatanaṃ, puttāma-tthi, asante-ttha.

27. Paro kvaci.

Saramhā paro saro kvaci lopanīyo hoti. So-pi, sāva, yato-dakaṃ, tato-va. Kvacītikiṃ? Saddhi-ndriyaṃ, ayamadhikāro āparicchedāvasānā, tena nātippasaṅgo.

28. Na dvevā.

Pubbaparasarā dvepi vā kvaci na lupyante, latā iva, late-va, latā-va.

29. Yuvaṇṇānameo luttā.

Luttā sarā paresaṃ ivaṇṇuvaṇṇānaṃ eo honti vā yathākkamaṃ.

Tasse-daṃ, vāte-ritaṃ, no-peti, vāmo-rū, ate-vaññehi, vo-dakaṃ. Kathaṃ ‘‘paccorasmi’’nti? Yogavibhāgā. Vātveva? Tassidaṃ.

Lutteti kiṃ? Latā iva.

30. Yavā sare.

Sare pare ivaṇṇuvaṇṇānaṃ yakāravakārā honti vā yathākkamaṃ. Byākato, iccassa, ajjhiṇamutto, svāgataṃ, svāpanalānilaṃ, vātveva? Iti-ssa. Kvacitveva? Yānī-dha, sū-paṭṭhitaṃ.

31. Eonaṃ.

Eonaṃyavāyonti vā sare yathākkamaṃ. Tyajja te-jja, svāhaṃ so-haṃ. Kvacitveva? Puttāmatthi, asante-ttha.

32. Gossā-vaṅa.

Sare gossa avaṅa hoti. Gavā-ssaṃ. ‘Yatharīva, tatharive’ti nipātāva, ‘bhusāmive’ti ivasaddo evattho.

33. Byañjane dīgharassā.

Rassadīghānaṃ kvaci dīgharassā honti byañjane. Tatrā-yaṃ, munīcare, sammadeva, mālabhārī.

34. Saramhā dve.

Saramhā parassa byañjanassa kvaci dve rūpāni honti. Paggaho. Saramhāti kiṃ? Taṃ khaṇaṃ.

35. Catutthadutiyesvesaṃ tatiyapaṭhamā.

Catutthadutiyesu paresvesaṃ catutthadutiyānaṃ tabbagge tatiya paṭhamā honti. Paccāsatthyā, nigghoso, akkhanti, bojjhaṅgā, setacchattaṃ, daḍḍho, niṭṭhānaṃ, mahaddhano, yasatthero, apphuṭaṃ, abbhuggato. Esvīti kiṃ? Thero. Esanti kiṃ? Pattho.

36. Vitisseve vā.

Evasadde pare itissa vo hoti vā. Itveva, icceva. Eveti kiṃ? Iccāha.

37. Eonama vaṇṇe.

Eonaṃ vaṇṇe kvaci a hoti vā. Disvā yācaka māgate, akaramhasa te, esa attho, esa dhammo, aggamakkhāyati, svātanaṃ, hiyyattanaṃ, karassu. Vātveva? Yācake āgate eso dhammo. Vaṇṇeti kiṃ? So.

38. Niggahītaṃ.

Niggahītamāgamo hoti vā kvaci. Cakkhuṃ udapādi cakkhuudapādi, purimaṃ jātiṃ purimajātiṃ, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ. Avaṃsirotiādīsu niccaṃ… vavatthitavibhāsattā vādhikārassa, sāmattiyenāgamova, sa ca rassa sarasseva hoti… tassa rassānugatattā.

39. Lopo.

Niggahītassa lopo hoti vā kvaci. Kyāhaṃ kimahaṃsāratto saṃratto. Salle kho-gantukāmo gantumanoti, ādīsu niccaṃ.

40. Parasarassa.

Niggahītamhā parassa sarassa lopo hoti vā kvaci. Tvaṃ-si tvamasi.

41. Vagge vagganto.

Niggahītassa kho vagge vagganto vā hoti paccāsattyā. Taṅkaroti taṃ karoti, tañcarati taṃ carati, taṇṭhānaṃ taṃ ṭhānaṃ, tandhanaṃ taṃ dhanaṃ, tampāti taṃ pāti. Niccaṃ padamajjhe gantvā, kvacaññātrapi santiṭṭhati.

42. Yevahisu ño.

Ya eva hi saddesu niggahītassa vā ño hoti. Yaññadeva, taññeva, tañhi, vātveva? Yaṃ yadeva.

43. Ye saṃssa.

Saṃsaddassa yaṃ niggahītaṃ tassa vā ño hoti yakāre. Saññamo saṃyamo.

44. Mayadā sare.

Niggahītassa mayadā honti vā sare kvaci. Tamahaṃ, tayidaṃ, tadalaṃ. Vā tveva? Taṃ ahaṃ.

45. Vanataragā cāgamā.

Ete mayadā ca āgamā honti sare vā kvaci. Tivaṅgikaṃ, ito nāyati, cinitvā, tasmātiha, nirojaṃ, puthageva, idhamāhu, yathayidaṃ, attadatthaṃ. Vā tveva? Attatthaṃ. ‘Atippago kho tāvā’ti-paṭhamanto pagasaddova.

46. Chā ḷo.

Chasaddā parassa sarassa ḷakāro āgamo hoti vā. Chaḷaṅgaṃ, chaḷāyatanaṃ. Vātveva? Chaabhiññā.

47. Tadaminādīni.

Tadaminādīni sādhūni bhavanti. Taṃ iminā tadaminā, sakiṃ āgāmī sakadāgāmī, ekaṃ idha ahaṃ ekamidāhaṃ, saṃvidhāya avahāro saṃvidāvahāro, vārino vāhako valāhako, jīvanassa mūto jīmūto, chavassa sayanaṃ susānaṃ, uddhaṃ khamassa udukkhalaṃ, pisitāso pisāco, mahiyaṃ ravatīti mayūro, evamaññepi payogato-nugantabbā, paresaṃ pisodarādimivedaṃ daṭṭhabbaṃ.

48. Tavaggavaraṇānaṃ ye cavaggabayañā.

Tavaggavaraṇānaṃ kvaci cavaggabayañā honti yathākkamaṃ yakāre. Apuccaṇḍatāya, tacchaṃ, yajjevaṃ, ajjhattaṃ, thaññaṃ, dibbaṃ, payyosanā, pokkharañño. Kvacitveva? Rattyā

49. Vaggalasehi te.

Vaggalasehi parassa yakārassa kvaci te vaggalasā honti.

Sakkate, paccate, aṭṭate, kuppate, phallate, assate. Kvacitveva? Kyāhaṃ.

50. Hassa vipallāso.

Hassa vipallāso hoti yakāre. Guyhaṃ.

51. Ve vā.

Hassa vipallāso hoti vā vakāre. Bavhābādho bavhābādho.

52. Tathānarānaṃ ṭaṭhaṇalā

Tathanarānaṃ ṭaṭhaṇalā honti vā. Dukkaṭaṃ, aṭṭhakathā, gahaṇaṃ, paligho, palāyati. Vātveva? Dukkataṃ. Kvacitveva? Sugato.

53. Saṃyogādi lopo.

Saṃyogassa yo ādībhūto-vayavo tassa vā kvaci lopo hoti. Pupphaṃ-sā jāyate-gini.

54. Vicchābhikkhaññesu dve.

Vicchāyamābhikkhaññe ca yaṃ vattate, tassa dve rūpāni honti. Kriyāya guṇena dabbena vā bhinne atthe byāpitumicchā vicchā. Rukkhaṃ rukkhaṃ siñcati, gāmo gāmo ramaṇīyo, gāme gāme pānīyaṃ, gehe gehe issaro, rasaṃ rasaṃ bhakkhayati, kiriyaṃ kiriyamārabhate.

Atthiyevā-nupubbiyepi vicchā mūle mūle thūlā, agge agge sukhumā, yadi hi ettha mūlaggabhedo na siyā, ānupubbiyampi na bhaveyya. Māsakaṃ māsakaṃ imamhā kahāpaṇā bhavanthānaṃ dvinnaṃ dehīti māsakaṃ māsakamiccetasmā vicchāgamyate, saddantarato pana imamhā kahāpaṇāti avadhāraṇaṃ. Pubbaṃ pubbaṃ pupphanti, paṭhamaṃ paṭhamaṃ paccantītyatrāpi vicchāva. Ime ubho aḍḍhā katarā katarā esaṃ dvinnamaḍḍhatā, sabbe ime aḍḍhā katamā katamā imesaṃ aḍḍhutā ihāpi vicchāva. Ābhikkhaññaṃ ponopuññaṃ pacati pacati, papacati papacati, lunāhi lunāhitvevāyaṃ lunāti, bhutvā bhutvā gacchati, paṭapaṭā karoti, paṭapaṭāyati.

55. Syādilopo pubbassekassa.

Vicchāyamekassa dvitte pubbassa syādilopo hoti. Ekekassa. Kathaṃ matthakamatthakenāti? ‘Syādilopo pubbassā’ti yogavibhāgā, nācātippasaṅgo yogavibhāgā iṭṭhappasiddhīti.

56. Sabbādīnaṃ vītihāre.

Sabbādīnaṃ vītihāre dve bhavanti pubbassa syādilopo ca. Aññamaññassa bhojakā, itarītarassa bhojakā.

57. Yāvabodhaṃ sambhame.

Turitenāpāyahetupadassanaṃ sambhamo, tasmiṃsati vatthu yāvantehi saddehi so-ttho viññāyate, tāvanto saddā payujjante. Sappo sappo sappo, bujjhassu bujjhassu bujjhassu, bhinno bhikkhusaṅgho bhinno bhikkhusaṅgho.

58. Bahulaṃ.

Ayamadhikāro āsatthaparisamattiyā. Tena nātippasaṅgo iṭṭhappasiddhi ca.

Iti moggallāne byākaraṇe vuttiyaṃ

Paṭhamo kaṇḍo.

2. Dutiyo kaṇḍo (syādi)

1. Dve dve-kānekesu nāmasmā si yo, aṃ yo, nā hi, sa naṃ, smā hi, sa naṃ, smiṃ su.

Etesaṃ dve dve honti ekānekatthesu vattamānato nāmasmā. Muni munayo, muniṃ munayo, muninā munīhi, munissa munīnaṃ, munismā munīhi, munissa munīnaṃ, munismiṃ munīsu, evaṃ kumārī kumāriyo, kaññā kaññāyoti. Etāni satta dukāni satta vibhattiyo vibhāgo vibhatīti katvā, ettha siamitī-kārā-kārā ''kimaṃ sisu'' 2,200 ti saṃketatthā.

2. Kamme dutiyā.

Karīyati kattu kiriyāyā-bhisambandhīyatīti kammaṃ, tasmiṃ dutiyāvibhatti hotaṃ. Kaṭaṃ karoti, odanaṃ pacati, ādiccaṃ passati.

'Odano paccatī'ti odanasaddato kammatā nappatīyate, kiñcarahi? Ākhyātato. 'Kaṭaṃ karoti vipulaṃ dassanīya'nti attheva guṇayuttassa kammatā, icchitepi kammattāva dutiyā siddhā gāvuṃ payo dohati, gomantaṃ gāvaṃ yācati, gāvamavarundhati vajaṃ, māṇavakaṃ maggaṃ pucchati, gomantaṃ gāvaṃ bhikkhate, rukkhamavacināti phalāni, sissaṃ dhammaṃ brūte, sissaṃ dhammamanusāsatīti. Evaṃ anicchitepi ahiṃ laṅghayati, visaṃ bhakkheti. Yaṃnevicchitaṃ nāpi anicchitaṃ, tatthāpi dutiyā siddhā. Gāmaṃ gacchanto rukkhamūlamupasappati.

Pathaviṃ adhisessati, gāmamadhitiṭṭhati, rukkhamajjhāsatetiadhisīṭhāsānaṃpayoge-dhikaraṇe kammavacanicchā, vatticchāto hi kārakāni honti. Taṃ yathā-valāhakā vijjotate, valāhakassa vijjotate, valāhako vijjotate, valāhake vijjotate, valāhakena vijjotateti. Evamabhinivisassa vā dhammamabhinivisate dhamme vā.

Tathā upanvajjhāvasassābhojana nivuttivacanassa gāmamupavasati, ga, mamanuvasati, pabbatamadhivasati, gharamāvasati. Abhojananivutti vacanassāti kiṃ? Gāme upavasati, bhojananivuttiṃ karotīti attho. Tappānācārepi kammattāva dutiyā siyā nadimpivati, gāmaṃ carati, evaṃ 'sace maṃ ālapissatī'tiādīsupi. Vihitāva patidhayoge dutiyā – 'paṭibhantu taṃ cunda bojjhaṅgā'ti. Taṃ pati bojjhaṅgā bhāsantūti attho, yadātu dhātunāyutto pati, tadā tenā-yogā sambandhe chaṭṭhīva 'tassa nappaṭibhātī'ti. Akkhe dibbati, akkhehi dibbati, akkhesu dibbatīti kammakaraṇādhikaraṇavacanicchā.

3. Kāladdhānamaccantasaṃyoge.

Kiriyā, guṇa, dabbehi sākallena kāladdhānaṃ sambandho accantasaṃyogo. Tasmiṃ viññāyamāne kālasaddehi addhaaddehi ca dutiyā hoti. Māsamadhīte, māsaṃ kalyāṇi, māsaṃ guḷadhānā, kosamadhīte, kosaṃ kuṭilā nadī, kosaṃ pabbato. Acantasaṃyogeti kiṃ? Māsassa dvīhamadhīte, kosassekadese pabbato.

Pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā, ekaṃ samayaṃ bhagavā, imaṃ rattiṃ cattāro mahārājāti evamādīsu kālavācī hi accantasaṃyogattāva dutiyā siddhā. Vibhattivipallāsenapi vā bahulaṃvidhānā.

Phalappattiyaṃ kiriyāparisamattyapavaggo, tasmiṃ viññāyamāne kāladdhānaṃ kiriyāyāccantasaṃyoge tatiyābhimatā, sāpi karaṇattāva siddhā 'māsenānuvāko-dhīto, kosenānuvāko-dhīto'ti. Anapavaggetu asādhakatamattākaraṇattābhāve dutiyāva 'māsamadhīto-nuvāko, na cāne na gahito'ti.

Kārakamajjhe ye kāladdhānavācino, tato sattamīpañcamiyo abhimatā 'ajja bhutvā devadatto dvihe bhuñjissati, dvīhā bhuñjissati, atraṭṭho-yamissāso kose lakkhaṃ vijjhati, kosā lakkhaṃ vijjhatī'ti, tāpīha sakasakakārakavacanicchāyeva siddhā.

4. Gati bodhāhāra saddatthākammaka bhajjādīnaṃ payojje.

Gamanatthānaṃ bodhatthānaṃ āhāratthānaṃ saddatthānamakammakānaṃ bhajjādīnañca payojje kattari dutiyā hoti. Sāmatthiyā ca payojakabyāpārena kammatāvassa hotīti patīyate. Gamayati māṇavakaṃ gāmaṃ, yāpayati māṇavakaṃ gāmaṃ, bodhayati māṇavakaṃ dhammaṃ, vedayati māṇavakaṃ dhammaṃ, bhojayati māṇa-vakaṃ modakaṃ, āsayati māṇavakaṃ modakaṃ, ajjhāpayati māṇavakaṃ vedaṃ, pāṭhayati māṇavakaṃ vedaṃ, āsayati devadattaṃ, sāyayati devadattaṃ, aññaṃ bhajjāpeti, aññaṃ koṭṭāpeti, aññaṃ santharāpeti. Etesamevāti kiṃ? Pāceti odanaṃ devadattena yaññadatto. Payojjeti kiṃ? Gacchati devadatto. Yadā carahi gamayati devadattaṃ yaññadatto, tamaparo payojeti, tadā gamayati devadattaṃ yaññadatteneti bhavitabbaṃ … gamayatissā-gamanatthattā.

5. Harādīnaṃ vā.

Harādīnaṃ payojje kattari dutiyā hoti vā. Hāreti bhāraṃ devadattaṃ devadatteneti vā, ajjhohāreti sattuṃ devadattaṃ devadatteneti vā, kāreti kaṭaṃ devadattaṃ devadatteneti vā dassayate janaṃ rājaṃ janeneti vā, abhivādayate guruṃ devadattaṃ devadatteneti vā.

6. Na khādādīnaṃ.

Khādādīnaṃ payojje kattari dutiyā na hoti. Khādayati devadattena, ādayati devadattena, avha, payati devadattena, saddāyayati devadattena, kandayati devadattena, nāyayati devadattena.

(1) Vahissāniyantuke. Vāhayati bhāraṃ devadattena aniyantuketi kiṃ? Vāha-yati bhāraṃ balībadde.

(2) Bhakkhissāhiṃ sāyaṃ. Bhakkhayati modake devadattena. Ahiṃsāyanti kiṃ? Bhakkhayati balībadde sassaṃ.

7. Jhādīhi yuttā.

Dhīādīhi yuttato dutiyā hoti. Dhiratthu maṃ pūtikāyaṃ, antarā ca rājagahaṃ antarā ca nālandaṃ, samādhānamantarena, mucalindamabhito saramiccādi, chaṭṭhiyāpavādo-yaṃ.

8. Lakkhaṇitthambhūtavicchāsvabhinā.

Lakkhaṇādīsvatthesvabhinā yuttamhā dutiyā mahāti. Rukkhamabhi vijjotate vijju, sādhu devadatto mātaramabhi, rukkhaṃ rukkhamabhitiṭṭhati.

9. Patiparīhi bhāge ca.

Patiparīhi yuttamhā lakkhaṇādīsu bhāge catthe dutiyā hoti. Rukkhaṃ pati vijjotate vijju, sādhu devadatto mātaraṃ pati, rukkhaṃ rukkhaṃ pati tiṭṭhati, yadettha maṃ pati siyā. Rukkhaṃ pari vijjotate vijju, sādhu devadatto mātaraṃ pari, rukkhaṃ rukkhaṃ pari tiṭṭhati, yadettha maṃ pari siyā.

10. Anunā.

Lakkhaṇādīsvatthesvanunā yuttamhā dutiyā hoti. Rukkhamanu vijjotate vijju, saccakiriyamanu vuṭṭhi pāvassi, hetu ca lakkhaṇaṃ bhavati, sādhu devadatto mātaramanu, rukkhaṃ rukkhamanu tiṭṭhati, yadettha maṃ anu siyā.

11. Sahatthe.

Sahatthe-nunā yuttamhā dutiyā hoti. Pabbatamanu senā tiṭṭhati.

12. Hīne.

Hīnatthe-nunā yuttamhā dutiyā hoti. Anu sāriputtaṃ paññavanto.

13. Upena.

Hīnatthe upena yuttamhā dutiyā hoti. Upa sāriputtaṃ paññavantho.

14. Sattamyādhikye.

Ādhikyatthe upena yuttamhā sattamī hoti. Upa khāriyaṃ doṇo.

15. Sāmitte-dhinā.

Sāmibhāvatthe-dhinā yuttamhā sattamī hoti. Adhi brahmadatte pañcālā, adhi pañcālesu brahmadatto.

16. Kattukareṇesu tatiyā.

Kattari karaṇe ca kārake tatiyā hoti. Purisena kataṃ, asinā chindati. Pakatiyā-bhirūpo, gotthena gotamo, sumedho nāma nāmena, jātiyā sattavassikoti bhūdhātussa sambhavā karaṇe eva tatiyā. Evaṃ samena dhāvati visamena dhāvati, dvidoṇena dhaññaṃ kiṇāti, pañcakena pasavo kiṇātīti.

17. Sahatthena.

Sahatthena yoge tatiyā siyā. Puttena saha gato, puttena saddhiṃ āgato, tatiyāpi chaṭṭhīva appadhāne eva bhavati.

18. Lakkhaṇe.

Lakkhaṇe vattamānato tatiyā siyā. Tidaṇḍakena paribbājakamaddakkhī, akkhinā kāṇo, tena hi aṅgena aṅgino vikāro lakkhīyate.

19. Hetumhi.

Takkiriyā yogge tatiyā siyā. Annena vasati, vijjāya yaso.

20. Pañcamīṇe vā.

Iṇe hetumhi pañcamī hoti vā. Satasmā baddho, satena vā.

21. Guṇe.

Paraṅgabhūte hetumhi pañcamī hoti vā. Jaḷattā baddho jaḷattena vā, paññāya mutto, hutvā abhāvatoaniccā, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho.

22. Chaṭṭhī hetvatthehi.

Hetvatthavācīhi yoge hetumhi chaṭṭhī siyā. Udarassa hetu, udarassa kāraṇā.

23. Sabbādito sabbā.

Hetvatthehi yoge sabbādīhi sabbā vibhattiyo honti. Ko hetu, kaṃ hetuṃ, kena hetunā, kassa hetussa, kasmā hetusmā, kassa hetussa, kasmiṃ hetusmiṃ, kiṃ kāraṇaṃ, kena kāraṇena, kiṃ nimittaṃ, kena nimittena, kiṃ payojanaṃ, kena payojanena iccevamādi. Hetvatthehītveva? Kena kataṃ.

24. Catutthī sampadāne.

Yassa sammā padīyate tasmiṃ catutthī siyā. Saṅghassa dadāti. Ādhāravivakkhāyaṃ sattamīpi siyā saṅghe dehi.

25. Tādatthye.

Tasse-daṃ tadatthaṃ, tadatthabhāve jotanīye nāmasmā catutthī siyā. Sītassa paṭighātāya, atthāya hitāya (sukhāya) devamanussānaṃ, nālaṃ dārabharaṇāya, yūpāya dāru, pākāya vajatītvevamādi.

Kassa sāduṃ na ruccabhi, mā-yasmantānampi saṅghabhedo ruccittha, khamati saṅghassa, bhattamassa nacchādesīti chaṭṭhī sambandhavacanicchāyaṃ, na cevaṃ virodho siyā sadisarūpattā, evaṃvidhesu ca sambandhassa saddikānumatattā, kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesīti atthamatte paṭhamā.

Evamaññāpi vidhaññayyā, paratopi yathāgamaṃ.

Rañño sataṃ dhāreti, rañño chattaṃ dhāretīti sambandhe chaṭṭhī, evaṃ rañño silāghate, rañño hanute, rañño upatiṭṭhate, rañño sapate, devāpi tassa pihayanti tādino, tassa kujjha mahāvīra, yadihaṃ tassa pakuppeyyaṃ, duhayati disānaṃ megho, yo mittānaṃ na dūbhati, yo appaduṭṭhassa narassa dussati, kyāhaṃ ayyānaṃ aparajjhāmi, issayanti samaṇānaṃ titthiyā, dhammena nayamānānaṃ kā usūyā rañño bhāgyamārajjhati, rañño bhāgyamikkhate, tena yācito ayācito vā tassa gāvo paṭisuṇāti, gāvo āsuṇāti, bhagavato paccassosuṃ, hotu patigiṇāti, hotvanugiṇāti, ārocayāmi vo pativedayāmi vo, dhammaṃ te desessāmi, yathā vo bhagavā byākareyya, alaṃ te idha vāsena, kiṃ te jaṭāhi dummedha, arahati mallo mallassāti.

Jīvitaṃ tiṇāyapi na maññamānoti tādatthya catutthī, tiṇena yo attho tadatthāyapīti attho, ‘‘yo ca sītañca uṇhañca, tiṇā bhiyyo na maññati’’ tiṇamiva jīvitaṃ maññamānoti savisayāva vibhattiyo. Saggāya gacchatīti tādatthye catutthī, yo hi saggaṃ gacchati tadatthaṃ tassa gamananti, kammavacanicchāyantu dutiyāva saggaṃ gacchatīti.

Āyu bhoto hotu, ciraṃ jīvitaṃ, bhaddaṃ kalyāṇaṃ atthaṃ payojanaṃ, kusalaṃ anāmayaṃ, hitaṃ pathyaṃ sukhaṃ sātaṃ bhoto hotu, sādhu sammuti metassa, puttassāvikareyya guyhamatthaṃ, tassa me sakko pāturahosi, tassa pahiṇeyya, bhikkhūnaṃ dutaṃ pāhesi, kappati samaṇānaṃ āyogo, ekassa dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā pahoti, upamaṃ te karissāmi, añjaliṃ te paggaṇhāmi, tassa phāsu, lokassattho, namo te purisājañña, sotthi tassa, alaṃ mallo mallassa, samattho mallo mallassa, tassa hitaṃ, tassa sukhaṃ, svāgataṃ te mahārājāti sabbattha chaṭṭhī sambandhe, evaṃvidhamaññampeva viññeyyaṃ yathāgamaṃ.

26. Pañcamyavadhismā.

Padatthāvadhismā pañcamīvibhatti hoti. Gāmasmā āgacchatu, evaṃ corasmā bhāyati, corasmā uttasati, orasmā tāyati, corasmā rakkhatīti, sace bhāyatha dukkhassa, pamāde bhayadassivā, tasanti daṇḍassāti chaṭṭhī sattamiyopi honteva sambandhādhāravacanicchāyaṃ.

Ajjhenā parājeti, paṭipakkhe parājetīti savisayāva vibhattiyo. Sace kevaṭṭassa parajjissāmīti chaṭṭhīpi hoti sambandhavacanicchāyaṃ. Yavehi gāvo vāreti, pāpā cittaṃ nivāraye, kāke rakkhati taṇḍulāti savisayeva pañcamī. Cittaṃ rakkhetha medhāvīti dutiyāva dissati kammatthe. Upajjhāyā antaradhāyati, upajjhāyā adhite, kāmato jāyate sokoti savisaye pañcamī.

Tattheva-ntaradhāyi su, naṭassa suṇoti, padumaṃ tattha jāyethāti sattamīchaṭṭhiyopi honteva savisaye. Himavantā pabhavati gaṅgā, pāṇātipātā viramassu khippaṃ, añño devadattā, bhinno devadattāti savisayeva pañcamī. Evaṃ ārā so āsavakkhayā, itaro devadattā, uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā, pubbo gāmā, pubbeva sambodhā, tato paraṃ, tato aparena samayena, tatuttarinti. Sambandhavacanicchāyaṃ chaṭṭhīpi purato gāmassa, dakkhiṇato gāmassa, upari pabbatassa, heṭṭhā pāsādassāti. Pāsādamāruyha pekkhati pāsādā pekkhati, āsane upavisitvā pekkhati āsanā pekkhatīti avadhivacanicchāyaṃ pañcamī.

Pucchānākhyānesu kuto bhavaṃ? Pātaṭaliputtasmāti. Tathā desakālamānepi pāṭaliputtasmā rājagahaṃ satta yojanāni, sattasu yojanesūti vā. Evaṃ ito tiṇṇaṃ māsāna-maccayenāti, kicchāladdhanti guṇe pañcamī. Kicchena me adhigatanti hetumhi karaṇe vā tatiyā. Evaṃ thokā mutto, thokena muttoti. Thokaṃ calatīti kiriyāvisesane kammani dutiyā.

Dūranti katthayogepi savisayeva pañcamīchaṭṭhiyo siyuṃ, dūraṃ gāmasmā, antikaṃ gāmasmā, dūraṃ gāmassa, antikaṃ gāmassāti, dūranti katthehi tu sabbāva savisaye siyuṃ bādhakābhāvā dūro gāmo, antiko gāmotvevamādi.

Keci panāhu 'asattavacanahetehi pāṭipadikatthe dutiyātatiyāpañcamīsattamiyo, sattavacanehi tu sabbāva savisaye'ti, te panaññeheva paṭikkhittā. Dūraṃ maggo, antikaṃ maggoti kiriyāvisesanaṃ… bhūdhātussa gammamānattā. Visuddho lobhanīyehi dhammehi, parimutto so dukkhasmā vivicceva kāmehi, gambhīrato ca puthulato ca yojanaṃ, āyāmena yojanaṃ, tato pabhuti, yato sarāmi attānanti savisayeva vibhattiyo.

27. Apaparīhi vajjane.

Vajjane vattamānehi apaparīhi yoge pañcamī hoti. Apa sālāya āyanti vāṇijā, pari sālāya āyanti vāṇijā, sālaṃ vajjetvāti attho. Vajjaneti kiṃ? Rukkhaṃ parivijjotate vijju. Āpāṭaliputtasmā vassi devoti mariyādā-bhividhīsvavadhi visayeva pañcamī, vinā pāṭaliputtena saha veti viseso, evaṃ yāva pāṭaliputtasmā vassi devoti.

28. Paṭinidhipaṭidānesu patinā.

Paṭinidhimhi paṭidāne ca vattamānena patinā yoge nāmasmā pañcamī vibhatti hoti. Buddhasmā pati sāriputto, ghatamassa tesasmā pati dadāti, paṭinidhipaṭidānesūti kiṃ? Rukkhaṃ pati vijjotate.

29. Rite dutiyā ca.

Ritesaddena yoge nāmasmā dutiyā hoti pañcamī ca. Rite saddhammaṃ, rite saddhammā.

30. Vinā-ññatra tatiyā ca.

Vinā-ññatrasaddehi yoge nāmasmā tatiyā ca hoti dutiyā pañcamiyo ca. Vinā vātena, vinā vātaṃ, vinā vātasmā, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena, aññatra dhammaṃ, aññatra dhammā.

31. Puthanānāhi.

Etehi yoge tatiyā hoti pañcamī ca. Puthageva janena, puthageva janasmā, janena nānā, janasmā nānā.

32. Sattamyādhāre.

Kiriyādhāra bhūta kattu kammānaṃ dhāraṇena yo kiriyāyādhāro tasmiṃ kārake nāmasmā sattamī hoti. Kaṭe nisīdati (devadatto), thāliyaṃ odanaṃ pacati, ākāse sakunā, bhilesu telaṃ, gaṅgāyaṃ vajo.

33. Nimitte.

Nimittatthe sattamī hoti. Ajinamhi haññate dīpi, musāvāde pācitthiyaṃ.

34. Yabbhāvobhāvalakkhaṇaṃ.

Yassa bhāvo bhāvantarassa lakkhaṇaṃ bhavati, tato sattamī hoti. Gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato. Bhāvoti kiṃ? Yo jaṭāhi so bhuñjati. Bhāvalakkhaṇanti kiṃ? Yo bhuñjati so devadatto, ''akāle vassati tassa, tāle tassa na vassatī''ti visayasattamī.

35. Chaṭṭhī cānādare.

Yassa bhāvo bhāvantarassa lakkhaṇaṃ bhavati, tato chaṭṭhī bhavati sattamī ca anādare gamyamāne. ''Ākoṭayanto so neti, sivirājassa pekkhato'', ''maccu gacchati ādāya, pekkhamāne mahājane''.

Gunnaṃ sāmīti sambandhe chaṭṭhī, gosu sāmīti visayasattamī, evaṃ gunnamissaro, gosvissaro, gunnaṃ adhipati, gosu adhipati, gunnaṃ dāyādo, gosu dāhādo, dunnaṃ sakkhi, gosu sakkhi, gunnaṃ patibhū, gosu patibhū, gunnaṃ pasūto, gosu pasūto, kusalā naccagītassa, kusalā naccagīte, āyutto kaṭakaraṇassa, āyutto kaṭakaraṇeti.

Tathādhāravacanicchāyaṃ sattamī, bhikkhūsu abhivādenti, muddhani dhumbitvā, bāhāsu gahetvā, hatthesu piṇḍāya caranti, pathesu gacchanti, kadalīsu gaje rakkhantīti. Ñāṇasmiṃ pasannoti visayasattamī, ñāṇena pasannoti karaṇe tatiyā, evaṃ ñāṇasmiṃ ussukko ñāṇena ussukkoti.

36. Yato niddhāraṇaṃ.

Jātiguṇakiriyāhi samudāyatekadesassa puthakkaraṇaṃ niddhāraṇaṃ. Yato taṃ karīyati, tato chaṭṭhīsattamiyo honti. Sālayo sūkadhaññānaṃ pathyatamā, sālayo sūkadhaññesu pathyatamā, kaṇhā gāvīnaṃ sampannakhīratamā, kaṇhā gāvīsu sampannakhīratamā, gacchataṃ dhāvanto sīghatamo, gacchantesu dhāvanto sīghatamo. Sīlameva sutā seyyoti avadhimhiyeva pañcamī.

37. Paṭhamātthamatte.

Nāmassābhidheyyamatte paṭhamāvibhatti hoti. Rukkho. Itthi pumā napuṃsakanti liṅgampi saddatthova, tathā doṇo khārī āḷhakanti parimāṇampi saddatthova, eko dve bahavoti saṅkhyāpi saddatthova.

38. Āmantaṇe.

Sato saddenābhimukhīkaraṇamāmantaṇaṃ. Tasmiṃ visaye paṭhamā vibhatti hoti. Bhopurisa, bhokkatthi, bho napuṃsaka.

39. Chaṭṭhī sambandhe.

Kiriyākārakasañjāto assedambhāvahetuko sambandho nāma. Tasmiṃ chaṭṭhī vibhatti hoti. Rañño puriso, sarati rajjassāti sambandhe chaṭṭhī, rajjasambandhiniṃ satiṃ karotīti attho, kammavacanicchārantu dutiyāva sarati rajjaṃ. Tathā rajakassa vatthaṃ dadāti, paharato piṭṭhiṃ dadāti, bālo pūrati pāpassa, amacce tāta jānāhi, dhīre atthassa kovide, divasassa tikkhattuṃ, sakiṃ pakkhassa, pūraṃ hiraññasuvaṇṇassa kumbhantvevamādi.

Kitakappayoge kaktukammesu bahulaṃ sambandhavacanicchāyaṃ chaṭṭhī, sādhu sammato bahujanassa, suppaṭividdhā buddhānaṃ dhammadhātu, dhammassa gutto medhāvī, amataṃ tesaṃ paribhuttaṃ, tassa bhavanti vattāro, avisaṃvādako lokassa, alajjīnaṃ nissāya, catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādotvevamādi.

Kattukammavacanicchāyantu tatiyā dutiyāyo ca, sañcatto pitarā ahaṃ, sarasi tvaṃ evarūpiṃ vācaṃ bhāsitā, bhagavantaṃ dassanāyatvevamādi.

40. Tulyatthena vā tatiyā.

Tulyatthena yoge chaṭṭhī hoti tatiyā vā, tulyo pitu, tulyo pitarā, sadiso pitu, sadiso pitarā, iha kathaṃ tatiyā na hoti? Ajjunassa tulā natthi, kesavassupamā na ceti, nete tulyatthā, kiñjarahi tulyānamopammatthā.

41. Ato yonaṃ ṭāṭe.

Akāranthato nāmasmā yonaṃ ṭāṭe honti yathākkamaṃ, ṭakārā sabbadesatthā, buddhā buddhe, atoti kiṃ? Kaññāyo, itthiyo, vadhuyo, idha kasmā na bhavati aggayo. Avidhānasāmatthiyā.

42. Ninaṃ vā.

Akārantato nāmasmā ninaṃ ṭāṭe vā honti yathākkamaṃ. Rūpā, rūpe, rūpāni, atotveva aṭṭhīni.

43. Smāsmiṃnaṃ.

Akārantato nāmasmā smāsminnaṃ ṭāṭe vā honti yathākkamaṃ. Buddhā buddhasmā, buddhe buddhasmiṃ, atotveva aggismā aggismiṃ.

44. Sassāya catutthiyā.

Akārantato parassa sassa catutthiyā āyo hoti vā. Buddhāya buddhassa, bhiyyo tādatthyeyevāyamāyo dissate, kvacidevaññattha, atotveva isissa, catutthiyāti kiṃ? Buddhassa mukhaṃ, attatthanti atthasaddena samāso.

Sabbāditopi smāsmiṃsānaṃ ṭāṭeāyā honteva… niruttikārānumatattā buddhavacane sandassanavato ca, tatrodamudāharaṇaṃ ‘asmā lokā paramhā ca, ubhayā dhaṃsate naro’, ‘tyāhaṃ mante paratthaddho’, ‘yāyeva kho panatthāya āgaccheyyātho tamevatthaṃ sādhukaṃ manasikareyyātho’ti.

45. Ghapatekasmiṃ nādīnaṃ yayā.

Ghapato nādīnamekasmiṃ yayā honi yathākkamaṃ. Kaññāya, rattiyā, itthiyā, dhenuyā, vadhuyā, ekasminti kiṃ? Kaññāhi, rattīhi.

46. Ssā vā tetimāmūhi.

Ghapasaññehi tetimāmūhi nādīnamekasmiṃssā vā hoti, tassā kataṃ, tassā dīyate, tassā nissaṭaṃ, tassā pariggaho, tassā patiṭṭhitaṃ, tāya vā, evaṃ etissā etāya, imissā imāya, amussā amuyā, etehīti kiṃ? Sabbāya, nādīnaṃ tveva? Sā, ghapatotveva? Tāhi amūhi.

47. Naṃmhi nuka dvādīnaṃ sattarasannaṃ.

Dvādīnaṃ sattarasannaṃ saṅkhyānaṃ nuka hoti naṃmhi vibhattamhi, dvinnaṃ catunnaṃ, pañcannaṃ, evaṃ yāva aṭṭhārasannaṃ, ukāro uccāraṇattho, kakāro antāvayavattho, tena naṃmhi na dīgho.

48. Basukatinnaṃ.

Naṃmhi bahuno katissa ca nuka hoti, bahunnaṃ, katinnaṃ.

49. Ṇṇaṃṇṇannaṃ tito jhā.

Jhasaññā tito naṃvacanassa ṇṇaṃṇṇannaṃ hoti, tiṇṇaṃ, tiṇṇannaṃ, jhāti kiṃ tissannaṃ.

50. Ubhinnaṃ.

Ubhā naṃvacanassa innaṃ hoti, ubhinnaṃ.

51. Suña sassa.

Nāmasmā sassa suña hoti, buddhassa, dvisakārapāṭhena siddhe lāghavatthamidaṃ.

52. Ssaṃssāssāyesvitare kaññebhimānami.

Ssamādīsvitarādīnami hoti, itarissaṃ, itarissā, ekissaṃ, ekissā, aññissaṃ, aññissā, etissaṃ, etissā, etissāya, imissaṃ, imissā, imissāya, esviti kiṃ? Itarāya, esanti kiṃ? Sabbassaṃ, sabbassā.

53. Tāya vā.

Ssamādīsu tassā vā i hoti, tissaṃ tassaṃ, tissā tassā, tissāya tassāya, ssaṃssāssāyesvitveva? Tāya.

54. Tetimāto sassa ssāya.

Tāetāimāto sassa ssāyo hoti vā. Tassāya tāya, etissāya etāya, imissāya imāya.

55. Ratyādīhi ṭo smino.

Ratyādīhi smino ṭo hoti vā, ratto rattiyaṃ, ādo ādismiṃ.

56. Suhisubhasso.

Ubhassa suhisvo hoti. Ubhosu, ubhohi.

57. Ltupitādinamā simhi.

Ltuppaccayantānaṃ pitādīnaṃ ca ā hoti simhi. Kattā, pitā. Pitu, mātu, bhāvu, mītu, duhitu, jāmātu, nattu, hotu, potu.

58. Ge a ca.

Ltupitādīnaṃ a hoti ge ā ca, bho katta, bho kattā, bho pita, bho pitā.

59. Ayunaṃ vā dīgho.

A i u iccesaṃ vā dīgho hoti ge pare tiliṅge. Bho purisā, bho purisa, bho aggī, bho aggi, bho bhikkhū, bho bhikkhū.

60. Ghabrahmādite.

Ghato brahmādito ca gasse vā hoti. Bhoti kaññe, bhoti kaññā, bho brahme, bho brahma, bho khatte, bho khatta, bho ise, bho isi, bho sakhe, bho sakha. Sakhi sakhīti itthiyaṃ siddhameva. Ākatigaṇo-yaṃ, evamaññatrāpi.

61. Nammādīhi.

Ammādīhi gasse na hoti. Bhoti ammā, bhoti annā, bhoti ambā.

62. Rasso vā.

Ammādīnaṃ ge rasso hoti vā. Bhoti amma, bhoti ammā.

63. Gho ssaṃ, ssā, ssāyaṃ tiṃsu.

Ssamādīsu gho rasso hoti. Tassaṃ, tassā, tassāya, taṃ, sabhatiṃ, esviti kiṃ? Tāya, sabhāya.

64. Ekavacana yosva-ghonaṃ.

Ekavacane yosu ca ghaokārantavajjitā naṃ nāmānaṃ rasso hoti tiliṅge. Itthiṃ, itthiyā, itthiyo, vadhuṃ vadhuyā, vadhuyo, daṇḍiṃ, daṇḍinā, daṇḍino, sayambhuṃ, sayambhunā, sayambhuvo, agho nanti kiṃ? Kaññāya, kaññāyo, oggahaṇamuttaratthaṃ.

65. Ge vā.

Aghonaṃ ge vā rasso hoti tiliṅge, itthi, itthī, vadhu, vadhū, daṇḍi, daṇḍī, sayambhu, sayambhū. Aghonaṃtveva? Bhoti kaññā, bho go.

66. Sismiṃ nānapuṃsakassa.

Napuṃsakavajjitassa nāmassa sismiṃ rasso na hoti. Itthī, daṇḍī, vadhū, sayambhū. Sisminti kiṃ? Itthiṃ, anapuṃsakassāti kiṃ? Daṇḍi kulaṃ.

67. Gossāgasihinaṃsu gāvagavā.

Gasihinaṃvajjitāsu vibhattīsu gosaddassa gāvagavā honti. (Gāvaṃ, gavaṃ), gāvo, gavo, gāvena, gavena, gāvassa, gavassa, gāvasmā, gavasmā, gāve, gave. Agasihinaṃsūti kiṃ? Bho go, go tiṭṭhati, gohi, gonaṃ.

68. Sumhi vā.

Gossa sumhi gāvagavā honti vā. Gāvesu, gavesu, gosu.

69. Gavaṃ sena.

Gossa se vā gavaṃ hoti saha sena. Gavaṃ, gāvassa, gavassa.

70. Gunnaṃ ca naṃnā.

Naṃvacanena saha gossa gunnaṃ hoti gavaṃca vā. Gunnaṃ, gavaṃ, gonaṃ.

71. Nāssā.

Goto nāssa ā hoti vā. Gāvā, gavā, gāvena, gavena.

72. Gāvumhi.

Aṃvacane gossa gāvha vā hoti. Vāvhaṃ, gāvaṃ, gavaṃ. Gossa goṇādeso na kato…

saddantarattā.

73. Yaṃ pīto.

Pasaññīto aṃvacanassa yaṃ vā hoti. Itthiyaṃ, itthiṃ. Pītoti kiṃ? Daṇḍiṃ, rattiṃ.

74. Naṃ jhīto.

Jhasaññīto aṃvacanassa naṃ vā hoti. Daṇḍinaṃ, daṇḍiṃ. Kathaṃ ‘buddhaṃ ādiccabandhuna’nti? Yogavibhāvā. Jhāti kiṃ? Itthiṃ. Īti kiṃ? Aggiṃ.

75. Yonaṃ none pume.

Jhīto yonaṃ none vā honti yathākkamaṃ pulliṅge. Daṇḍīno, daṇḍine, daṇḍī, jhīto tveva? Itthiyo, pumeti kiṃ? Daṇḍīni kulāni.

76. No.

Jhīto yonaṃ no vā hoti pulliṅge. Daṇḍino tiṭṭhanti, daṇḍino passa, daṇḍī vā.

77. Smino ni.

Jhīto smiṃvacanassa ni hoti vā, daṇḍini, daṇḍismiṃ, jhīto tveva? Aggismiṃ.

78. Ambvādīhi.

Ambuādīhi sminoni hoti vā, phalaṃ patati ambuni, pupphaṃ yathā paṃsuni ātape kataṃ, vātveva? Ambumhi, paṃsumhi.

79. Kammādito.

Kammādito smino ni hoti vā. Kammani kamme. Kamma, camma, vesma, bhasma (asma), brahma, atta, ātuma, ghamma, muddha. Kammāditoti kiṃ? Buddhe.

80. Nāsseno.

Kammādito nāvacanassa eno vā hoti. Kammena, kammanā, cammena, cammanā, kammāditotveva? Buddhena.

81. Jhalā sassa no.

Jhalato sassa no vā hoti. Aggino aggissa, daṇḍino daṇḍissa, bhikkhuno bhikkhussa, sayambhuno sayambhussa,

Kathaṃ ‘yo ca sisso mahāmune’ ti? (3) ‘‘Ito kvaci sassa ṭānubandho’’ti brahmādīsu pāṭhā sassa e ṭānubandho.

82. Nā smāssa.

Jhalato smāssa nā hoti vā. Agginā aggismā, daṇḍinā daṇḍismā, bhikkhunā bhikkhusmā, sayambhunā sayambhusmā.

83. Lā yo naṃ vo pume.

Lato yonaṃ vo hoti vā pulliṅge. Bhikkhavo bhikkhū, sayambhuvo sayambhūpumeti kiṃ? Āyūni.

84. Jantvādito no ca.

Jantvādito yonaṃ no hoti vo ca vā pulliṅge. Jantuno, jantavo jantuyo, gotrabhuno, gotrabhuvo gotrabhū. Sahabhuno, sahabhuvo sahabhū.

85. Kūto.

Kūpaccayantato yonaṃ no vā hoti pulliṅge, viduno vidū, viññuno viññū, sabbaññuno sabbaññū.

86. Dhalāpo-musmā.

Amusaddato yonaṃ lopova hoti pulliṅge, amū, pumetveva? Amuyo amūni. Vopavādoyaṃ.

87. Na no sassa.

Amusmā sassa no na hoti, amussa, noti kiṃ? Amuyā.

88. Yolopanisu dīgho.

Yonaṃ lope nisu ca dīgho hoti, aṭṭhī aṭṭhīni, yolopanisūti kiṃ? Rattiyo.

89. Sunaṃhisu.

Esu nāmassa dīgho hoti. Aggīsu, aggīnaṃ, aggīhi.

90. Pañcādīnaṃ cuddasannama.

Pañcādīnaṃ cuddasannaṃ sunaṃhisva hoti. Pañcasu, pañcannaṃ, pañcahi, chasu, channaṃ, chahi, evaṃ yāva aṭṭharasā.

91. Yvādo ntussa.

Yvādīsu ntussa a hoti. Guṇavantā, guṇavantaṃ, guṇavante, guṇavantena iccādi, yvā-doti kiṃ? Guṇavā tiṭṭhati.

92. Ntassa ca ṭa vaṃse.

Aṃsesu ntappaccayassa ṭa hoti vā ntussa ca. Yaṃ yaṃ hi rāja bhajati santaṃvāyadi vā asaṃ, kiccā-nakubbassa kareyya kiccaṃ, himavaṃva pabbataṃ, sujātimantopi ajātimassa. Yogavibhāgenāññatrāpi. Cakkhumā andhitā honti, vaggumudātīriyā pana bhikkhū vaṇṇavā honti.

93. Yosu jhissa pume.

Jhasaññassa issa yosu vā ṭa hoti pulliṅge. Aggayo aggī, jhaggahaṇaṃ kiṃ? Ikārantasamudāyassa ṭa mā siyābhi, rattiyo, iggahaṇaṃ kiṃ? Daṇḍino, pumeti kiṃ? Aṭṭhīni.

94. Vevosu lussa.

Lasaññassa ussa vevosu ṭa hoti. Bhikkhave, bhikkhavo, vevosūti kiṃ? Jantuyo, uggahaṇaṃ kiṃ? Sayambhuvo.

95. Yomhi vā kvaci.

Yomhi kvaci lasaññassa ussa vā ṭa hoti. Hetayo, nandanti taṃ kurayo dassanena, ajjeva taṃ kurayo pāpayatu. Vāti kiṃ? Hetuyo.

96. Pumālapane vevo.

Lasaññato uto yossālapane vevo honti vā pulliṅge. Bhikkhave, bhikkhavo bhikkhū, pumeti kiṃ āyūni, ālapaneti kiṃ? Jantuyo tiṭṭhanti, lutotveva? Dhenuyo, sayambhuvo.

97. Smāhismiṃ naṃ mhābhimhi.

Nāmasmā paresaṃ smāhisminnaṃ mhā bhimhi vā honti yathākkamaṃ. Buddhamhā buddhasmā, buddhebhi buddhehi, buddhamhi buddhasmiṃ, bahulādhikārāapavādavisayepi, dasasahassimhi dhātuyā.

98. Suhisvasse.

Akārantassa suhisve hoti. Buddhesu buddhehi.

99. Sabbādīnaṃ naṃmhīca.

Akārantānaṃ sabbādīnaṃ e hoti naṃmhi suhisu ca. Sabbesaṃ, sabbesu, sabbehi, sabbādīnanti kiṃ? Buddhānaṃ, assetveva? Amūsaṃ. Sabba katara katama ubhaya itara añña aññatara aññatama (4) ‘‘pubbaparā-varadakkhiṇuttarā-dharāni vavatthāyamasaññāyaṃ’’ (pā,1,1,34) ya tya ta eta ima amu kiṃ eka tumha amha.

100. Saṃsānaṃ.

Sabbādito naṃvacanassa saṃsānaṃ honti. Sabbesaṃ, sabbesānaṃ.

101. Ghapā sassa ssā vā.

Sabbādīnaṃ ghapato sassa ssā vā hoti, sabbassā sabbāya, paggahaṇamuttaratthaṃ.

102. Smino ssaṃ.

Sabbādīnaṃ ghapato smino ssaṃ vā hoti, sabbassaṃ sabbāya, amussaṃ amuyā.

103. Yaṃ.

Ghapato smino yaṃ vā hoti, kaññāyaṃ kaññāya, rattiyaṃ rattiyā, vadhuyaṃ vadhuyā, sabbāyaṃ sabbāya, amuyaṃ amuyā.

104. Tiṃ sabhāparisāya.

Sabhāparisāhi smino tiṃ vā hoti, sabhatiṃ sabhāya, parisatiṃ parisāya.

105. Padādīhi si.

Ehi smino si hoti vā, padasi padasmiṃ, bilasi bilasmiṃ.

106. Nāssa sā.

Padādīhi nāssa sā hoti vā, padasā padena, bilasā bilena.

107. Kodhādīhi.

Ehi nāssa sā hoti vā, kodhasā kodhena, atthasā atthena.

108. Atena.

Akārantato parassa nāvacanassa enādeso hoti, buddhena, atoti kiṃ? Agginā.

109. **Sisso**.

Akārantato nāmasmā sissa o hoti, buddho, atotveva? Aggi.

110. Kvace vā.

Akārantato nāmasmā sissa e hoti vā kvaci, vanappagumbe yathā phussitagge. Apavādavisayepi bahulaṃvīdhānā-sukhe dukkhe. Vāti kiṃ? Vanappagumbo kvacīti kiṃ? Pakkhe sabbattha mā hotu.

111. Aṃ napuṃsake.

Akārantato nāmasmā sissa aṃ hoti napuṃsakaliṅge. Rūpaṃ.

112. Yonaṃ ni.

Akārantato nāmasmā yonaṃ ni hoti napuṃsake. Sabbāni rūpāni, niccavidhāne phalaṃ ekaccādisabbādīnaṃ paṭhamāyaṃ.

113. Jhalā vā.

Jhalato yonaṃ ni hoti vā napuṃsake, aṭṭhīni aṭṭhī, āyūni āyū.

114. Lopo.

Jhalato yonaṃ lopo hoti, aṭṭhī, āyū, aggī, bhikkhū, jhalātveva? Aggayo. Pageva kasmā na hoti? Antaraṅgattā akārassa.

115. Jantuhetvīghapehi vā.

Jantuhetūhi īkārantehi ghapa saññehi ca paresaṃ yonaṃ vā lopo hoti, jantū jantuyo, hetū hetuyo, daṇḍī daṇḍiyo, kaññā kaññāyo, rattī rattiyo, itthī itthiyo, dhenū dhenuyo, vadhū vadhuyo.

116. Ye passivaṇṇassa.

Pasaññassa ivaṇṇassa lopo hoti vā yakāre, ratyo ratyā, ratyaṃ, pokkharañño, pokkharaññā, pokkharaññaṃ, vā tveva? Rattiyo, passāti kiṃ? Daṇḍiyo, ivaṇṇassāti kiṃ? Dhenuyo vadhuyo. Kathaṃ ‘anuññāto ahaṃ matyā’ti? ‘Ye passā’ti yogavibhāgā.

117. Gasīnaṃ.

Nāmasmā gasīnaṃ lopo hoti vijjhantarābhāve, bho purisa, ayaṃ, daṇḍī.

118. Asaṅkhyehi sabbāsaṃ.

Avijjamānasaṅkhyehi parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo hoti, ca vā eva evaṃ, etasmāyeva liṅgā asaṅkhyehi syādyuppatti anumīyate.

119. Ekatthatāyaṃ.

Ekatthībhāve sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo hoti bahulaṃ, puttīyati, rājapuriso, vāsiṭṭho, kvaci na hoti bahulaṃ vidhānā-parantapo, bhagandaro, parassapadaṃ, attanopadaṃ, gavampati, devānaṃpiyatisso, antevāsī, janesuto mamattaṃ māmako.

120. Pubbasmāmādito.

Amādekatthā pubbaṃ yadekatthaṃ tato parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo hoti. Adhitthi. Idha na hoti bahulaṃ

Vidhānā yathāpatthīyā, yathāparisāya, pubbasmāti kiṃ? Gāmagato.

121. Nātoma pañcamiyā.

Amādekatthā pubbaṃ yadekatthamakārantaṃ, tato parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo na hoti, antu, bhavatyapañcamyā, upakumbhaṃ, apañcamiyāti kiṃ? Upakumbhā ānaya.

122. Vā tatiyāsattaminaṃ.

Amādekatthā pubbaṃ yadekatthamakārantaṃ, tato parāsaṃ tatiyāsatthamīnaṃ vā aṃ hoti, upakumbhena kataṃ, upakumbhaṃ kataṃ, upakumte nidhehi, upakumbhaṃ nidhehi.

123. Rājasī nāmhi.

Nāmhi rājassi vā hoti, sabbadattena rājinā, vātveva? Raññā.

124. Sunaṃhisū.

Rājassa ū hoti vā sunaṃhisu, rājūsu rājesu, rājūnaṃ raññaṃ, rājūhi rājehi.

125. Imassāditthiyaṃṭe.

Imasaddassānitthiyaṃ ṭe hoti vā sunaṃhisu, esu imesu, esaṃ imesaṃ, esi imehi, anitthiyanti kiṃ? Imāsu, imāsaṃ, imāhi.

126. Nāmha nimi.

Imasaddassānitthiyaṃ nāmhi anaimiiccādesā honti, anena imīnā, anitthiyaṃtveva? Imāya.

127. Simha napuṃsakassāyaṃ.

Imasaddassānapuṃsakassa ayaṃ hoti simhi, ayaṃ puriso, ayaṃ itthī, anapuṃsakassāti kiṃ? Imaṃ.

128. Tyatetānaṃ tassa so.

Tyatetānamanapuṃsakānaṃ tassa so hoti simhi, syo puriso, syā itthī, evaṃ so, sā, eso, esā, anapuṃsakassetveva? Tyaṃ, taṃ, etaṃ.

129. Massāmussa.

Anapuṃsakassāmussa makārassa **so** hoti simhi, asu puriso, asu itthī.

130. Ke vā.

Amussa massa ke vā so hoti, asuko amuko, asukā amukā, asukaṃ amukaṃ, asukāni amukāni.

131. Tatassa no tabbāsu.

Tasaddassa tassa no vā hoti sabbāsu vibhattīsu, ne te nāyo tāyo, naṃ taṃ, nāni tāni iccādi.

132. Ṭa sasmāsmiṃssāyassaṃssāsaṃmhāmhisvi massa ca.

Sādīsvimassa tatassa ca ṭo vā hoti, assa imassa, asmā imasmā, asmiṃ imasmiṃ, assāya imissāya, assaṃ imissaṃ, assā imissā, āsaṃ imāsaṃ, amhā imamhā, amhi imamhi, assa tassa, asmā tasmā, asmiṃ tasmiṃ, assāya tassāya, assaṃ tassaṃ, assā tassā, āsaṃ tāsaṃ, amhā tamhā, amhi tamhi, ssāyādiggahaṇamādesantare mā hotūti.

133. Ṭe sissisismā.

Isismā sissa ṭe vā hoti, ‘yo nvajja vinaye kaṅkhaṃ, atthadhammavidū ise’, vātveva? Isi.

134. Dutiyassa yossa.

Isismā parassa dutiyāyossa ṭe vā hoti, ‘samaṇe brāhmaṇe vande, sampannacaraṇe ise’, vātveva? Isayo passa, dutiyassāti kiṃ? Isayo tiṭṭhanti.

135. Ekaccādīha to.

Akārantehi ekaccādīhi yonaṃ ṭe hoti, ekacce tiṭṭhanti, ekace passa, atoti kiṃ? Ekaccāyo, evaṃ esa sa paṭhama.

136. Na nissa ṭā.

Ekaccādīhi parassa nissa ṭā na hoti, ekaccāni.

137. Sabbādīhī.

Sabbādīhi parassa nissa ṭā na hoti, sabbāni.

138. Yonameṭa.

Akārantehi sabbādīhi yonameṭa hoti, sabbe tiṭṭhanti, sabbe passa, atotveva? Sabbāyo.

139. Nāññaṃ canāmappadhānā.

Nāmabhūtehī appadhānehi ca sabbādīhi yaṃ vuttaṃ, yañcāññaṃ sabbādikāriyaṃ, taṃ na hoti, te sabbā, te piyasabbā, te atisabbā.

140. Tatiyatthayoge.

Tatiyatthena yoge sabbādīhi yaṃ vuttaṃ, yañcāññaṃ sabbādi kāriyaṃ, taṃ na hoti, māsena pubbānaṃ māsapubbānaṃ.

141. Catthasamāse.

Catthasamāsavisaye sabbādīhi yaṃ vuttaṃ, yañcāññaṃ sabbādikāriyaṃ, taṃ na hoti, ikkhiṇuttarapubbānaṃ, samāseti kiṃ? Amusañca tesañca dehi.

142. Veṭa.

Etthasamāsavisadhaya sabbādīhi yadhassaṭa vutto, tassa vā hoti, pugguttare, pubbuttarā.

143. Pubbādīhi chahī.

Etehi pubbādīhi chahi savisaye eṭa vā hoti, pubbe pubbā, pare parā, apare aparā, dakkhiṇe dakkhiṇā, uttare uttarā, adhare adharā, chahitikiṃ? Ye.

144. Manādīhi smiṃsaṃnāsmānaṃ sisoosāsā.

Manādīhi smimādīnaṃ sisoosāsā vā honti yathākkamaṃ, manasi manasmiṃ, manaso manassa, mano manaṃ, manasā manena, manasā manasmā, kathaṃ 'putto jāto acetaso, hitvā yāti sumedhaso, suddhuttaravāsasā, hemakappanavāsase'ti? Sakattheṇatthā. Manatama tapa teja sira ura vaca oja rajayasa paya (6) ''saravayā-yavāsacetā jalāsayākkhayalohapaṭamanesu''.

145. Sato saba bhe.

Santhasaddassa saba bhavati bhakāre, sabbhi.

146. Bhavato vā bhonto gayonāse.

Bhavantasaddassa bhontādeso vā hoti gayonāse, bhonta bhavaṃ, bhonto bhavanto, bhotā bhavatā, bhoto bhavato, bho iti āmantaṇe nipāto 'kuto nu āgacchatha bho tayo janā', evaṃ bhavantati, bhaddeti saddantharena siddhaṃ, saddhanthaiti dassa dvibhāvena.

147. Sissāggito ni.

Aggismā sissa ni yoti vā, aggini aggi.

148. Ntassaṃ.

Simhi ntappaccayassa aṃ hoti vā, gacchaṃ gacchanto.

149. Bhūto.

Bhūdhātuto ntassa aṃ hoti simhi niccaṃ punabbidhānā, bhavaṃ.

150. Mahantārahantānaṃ ṭā vā.

Simhi mahantārahantānaṃ ntassa ṭā vā hoti, mahā mahaṃ, arahā arahaṃ.

151. Ntussa.

Simhi ntussa ṭā hoti, guṇavā.

152. Aṃṅaṃ napuṃsake.

Ntussa aṃṅaṃ honti simhi napuṃsake, guṇavaṃ kulaṃ, guṇavantaṃ kulaṃ, napuṃsaketiṃ kiṃ? Sīlavā bhikkhu.

153. Himavato vā o.

Himavato simhī ntussa o vā hoti, himavanto himavā.

154. Rājādiyuvāditvā.

Rājādīhiyuvādīhi ca sissa ā hoti, rājā, yuvā. Rāja brahma sakha atta ātuma (7) ‘‘dhammo vāññatthe’’ daḷhadhammā, asma, (8) ‘‘imo bhāve’’ aṇimā, (mahimā, garimā) laghimā, yuva sā suvā maghava puma vattaha.

155. Vāmhānaṅa.

Rājādīnaṃ yuvādīnaṃ ca ānaṅa hoti vā aṃmhi, rājānaṃ rājaṃ, yuvānaṃ yuvaṃ.

156. Yonamāno.

Rājādīhi yuvādīhi ca yonaṃ āno vā hoti, rājāno yuvāno, vā tveva? Rājā rāje, yuvā yuve.

157. Āyono ca sakhā.

Sakhato yona māyo no honti vā āno ca, sakhāyo, sakhino, sakhāno, vā tveva? Sakhā, sakhe.

158. Ṭe smino.

Sakhato smino ṭe hoti, sakhe, niccattho-yamārambho.

159. Nonāsesvi.

Sakhassa i hoti nonāsesu, sakhino, sakhinā, sakhissa.

160. Smānaṃsu vā.

Sakhassa i vā hoti smānaṃsu, sakhismā sakhasmā, sakhīnaṃ sakhānaṃ.

161. Yosvaṃhisu cāraṅa.

Sakhassa āraṅa vā hoti yosvaṃhisu smānaṃsu ca, sakhāro sakhāyo, sakhāresu sakhesu, sakhāraṃ sakhaṃ, sakhārehi sakhehi, sakhārā sakhā, sakhasmā, sakhārānaṃ sakhānaṃ.

162. Lthupitādīnamase.

Ltuppaccayantānaṃ pitādīnaṃ ca āraṅa hotī sato-ññatra, kattāro, pitaro, kattāraṃ, pitaraṃ, kattārā, pitarā, kattari, pitari, aseti kiṃ? Kattuno, pituno.

163. Namhi vā.

Namhi ltupitādīnumānaṅa vā hoti, kattārānaṃ kattūnaṃ, ditarānaṃ pitunnaṃ.

164. Ā.

Namhi ltupitādīnamā vā hotī, kattānaṃ kattūnaṃ, pītānaṃ pitunnaṃ.

165. Salopo.

Ltupitādihi sassa lopo vā hoti, katthu katthuno, sakamantātu sakamandhātuno, pītu pituno.

166. Suhisvāraṅa.

Suhisu ltupitādīnamāraṅa vā hoti, kattāresu kattūsu, pitaresu pitūsu, kattārehi kattūhi, pitarehi pītūhī.

167. Najjāyosmāma.

Yosu nadisaddassa āma vā hoti, najjāyo nadiyo.

168. Ṭi katimhā.

Katimhā dhayānaṃ ṭi hoti, kati tiṭṭhanti, kati passa.

169. Ṭa pañcādīhi cuddasahi.

Pañcādīhi cuddasahi saṃkhyāhi yonaṃ ṭo hoti pañca, pañca, evaṃ yāva aṭṭhārasā. Pañcādīhīti kiṃ? Dve, tayo, cattāro, cuddhasahīti kiṃ? Dve visatiyo.

170. Ubhagohi ṭo.

Ubhagohi yonaṃ ṭo hoti, ubho, ubho, gāvo, gāvo, kathaṃ 'imekaratthiṃ ubhayo vasāmā'ti? Ṭomhi yakārāgamo.

171. Āraṅa smā.

Āravādesato yonaṃ ṭo hoti, sakhāro, kattāro, pitaro.

172. Ṭoṭe vā.

Āravādesamhā yonaṃ ṭoṭe vā honti yathākkamaṃ, sakhāro, sakhāre sakhāyo, ṭoggahaṇaṃ lāghavatthaṃ.

173. Ṭā nāsmānaṃ.

Āravādesamhā nāsmānaṃ ṭā hoti, kattārā, kattarā. Kūci vā hoti bayulādhikārā, etādisā sakhāramhā.

174. Ṭi smino.

Āravādesamhā smino ṭi hoti, kattari, vitari.

175. Divādito.

Divādīhi nāmehi smino ṭi hoti, divi, bhuvi. Niccaṃ vakārāgamo.

176. Rassāraṅa.

Smimhi āro rasso hoti, kattari, nattari.

177. Pitādīnamanatvādīnaṃ.

Natvādivajjitānaṃ pitādīnamāro rasso hoti sabbāsu vibhattīsu, pitaro, pitaraṃ, anutvādīnanti kiṃ? Nattāro.

178. Yuvādīnaṃ suhisvānaṅa.

Suhisu yuvādīnaṃ ānaṅa hoti, yuvānesu, yuvānehi.

179. Nonānesvā.

Esu yuvādīnamā hoti, yuvāno, yuvānā, yuvāne.

180. Smāsminnaṃ nāne.

Yuvādīhi smāsminnaṃ nāne honti yathākkamaṃ, yuvānā, yuvāne.

181. Yonaṃ none vā.

Yuvādīhi yonaṃ none vā honti yathākkamaṃ, yuvāno, yuvāne, vāti kiṃ? Yuve passa, noggahaṇaṃ lāghavatthaṃ.

182. Ito ññatthe pume.

Aññapadatthe vattamānā ikārantato nāmasmā yonaṃ none vā honti yathākkamaṃ pulliṅge, tomaraṅkusapāṇino, tomaraṅkusapāṇine, vātveva? Tomaraṅkusapāṇayo, aññattheti kiṃ? Pāṇayo.

183. Ne smino kvaci.

Aññapadatthe vatthamānā ikārantato nāmasmā smino ne hoti vā kvaci pulliṅge, kataññumhi ca posamhi, sīlavante ariya vuttine, vātveva? Ariyavuttimhi, pumetveva? Ariyavuttiyā.

184. Pumā.

Pumasaddato smino yaṃ vuttaṃ, taṃ vā hoti, pumāne pume.

185. Nāmhi.

Pumassa nāmhi yaṃ vuttaṃ, taṃ vā hoti, pumānā pumena.

186. Sumhā ca.

Pumassa sumhi yaṃ vuttaṃ, taṃ ā ca vā hoti, pumānesu, pumāsu pumesuṃ.

187. Gassaṃ.

Pumasaddato gassa aṃ vā hoti, bho pumaṃ bho puma, bho ittipumaṃ bho itthipuma.

188. Sāssaṃse cānaṅa.

Sāsaddassa ānaṅa hoti aṃse ge ca, sānaṃ, sānassa, cabhā sāna.

189. Vattahā sanaṃnaṃ nonānaṃ.

Vattahā sanaṃnaṃ nonānaṃ honti yathākkamaṃ, vattahāno, vattahānānaṃ.

190. Brahmassu vā.

Brahmassa u vā hoti sanaṃsu, brahmuno brahmassa, brahmūnaṃ brahmānaṃ.

191. Nāmhi.

Brahmassa u hoti nāmhi, brahmunā.

192. Pumakammathāmaddhānaṃ vā sasmāsu ca.

Pumādinamu hoti vā sasmāsu nāmhi ca, pumuno pumassa, pumunā pumānā, pumunā pumānā, kammuno kammassa, kammunā kammasmā, kammunā kammanā, thāmuno thāmassa, thāmunā thāmasmā, thāmunā thāmena, addhuno addhassa, addhunā addhasmā, addhunā addhanā.

193. Yuvā sassino.

Yuvā sassa vā ino hoti, yuvino yuvassa.

194. No-ttātumā.

Attātumehi sassa no hoti vā, attano attassa, ātumano ātumassa.

195. Suhīsu naka.

Attaātumānaṃ suhisu vā naka hoti, attanesu attesu ātumanesu ātumesu, attanehi attehi ātumanehi ātumehi, kathaṃ ‘verinesu’ti? ‘Naka’ iti yogavibhāgā.

196. Smāssa nā brahmā ca.

Brahmā attaātumehi ca svāssa nā hoti, brahmunā, attanā, ātumanā.

197. Imetānamenānvādese dutiyāyaṃ.

Imaetasaddānaṃ kathitānukathanavisaye dutiyāyamenādeso hoti, imaṃ bhikkhuṃ vinayamajjhāpaya, atho enaṃ dhammamajjhāpaya, ime bhikkhū vinayamajjhāpaya, atho ene dhammamajjhāpaya, evametassa ca yojaniyaṃ.

198. Kissa ko sabbāsu.

Sabbāsu vibhattisu kissa ko hoti, ko, eka, kā, kāyo, kaṃ, kāni, keneccāmi.

199. Ki sasmiṃsu vānitthiyaṃ.

Anitthiyaṃ kissa ki vā hoti sasmiṃsu, kissa kassa, kismiṃ kasmiṃ, anitthiyanti kiṃ? Kassā, kassaṃ.

200. Kimaṃsisu saha napuṃsake.

Aṃsisu saha tehi kiṃsaddassa kiṃ hoti napuṃsake. Kiṃ, kiṃ, napuṃsaketi kiṃ? Ko, kaṃ.

201. Imassidaṃ vā.

Aṃsisu saha teti imassa idaṃ hoti vā napuṃsake, idaṃ imaṃ, idaṃ imaṃ.

202. Amussāduṃ.

Aṃsisu saha tehi amussa aduṃ hoti vā napuṃsake, aduṃ amuṃ, aduṃ amuṃ.

203. Sumhāmussāsmā.

Amhassa asmā hoti vā sumhi, bhattirasmāsu yā tava, vā tveva? Amhesu.

204. Naṃmhi ticatunnamitthiyaṃ tissacatassā.

Naṃmhi ticatunnaṃ tissacatassā honti itthiyaṃ yathākkamaṃ, tissannaṃ catassannaṃ, itthiyanti kiṃ? Tiṇṇaṃ catunnaṃ.

205. Tissocatasso yomhi savibhattīnaṃ.

Vibhattisahitānaṃ ticatunnaṃ yomhi tisso catasso honti itthiyaṃ yathākkamaṃ, tisso catasso.

206. Tīṇicattāri napuṃsake.

Yomhi savibhattīnaṃ ticatunnaṃ yathākkamaṃ tīṇicattāri honti napuṃsake, tīṇi. Cattāri.

207. Pume tayo cattāro.

Yomhi savibhattīnaṃ ticatunnaṃ tayocattāro honti yathākkamaṃ pulliṅge, tayo, cattāro.

208. Caturo vā catussa.

Catusaddassa savibhattissa yomhi caturo vā hoti pulliṅge, caturo janā saṃvidhāya, kathaṃ ‘caturo nimitte nāddassāsi’nti? Liṅgavipallāsā.

209. Mayamasmāmhassa.

Yosvamhassa savibhattissa mayamasmā vā honti yathākkamaṃ, mayaṃ, asmā, amhe.

210. Naṃsesvasmākaṃmamaṃ.

Naṃsesvamussa savibhattissa asmākaṃ mamaṃ honti vā yathākkamaṃ, asmākaṃ, amhākaṃ, mamaṃ mama.

211. Simha-haṃ.

Simhi amhassa savibhattissa ahaṃ hoti, ahaṃ.

212. Tumhassa tuvaṃtvamamhi ca.

Aṃmhi simhi ca tumhassa savibhattissa tuvaṃtvaṃ honti yathākkamaṃ, tuvaṃ, tvaṃ.

213. Tayātayīnaṃ tva vā tassa.

Tumhassa tayātayīnaṃ takārassa tva hoti vā, tvayā tayā, tvayi tayi.

214. Smāmhi tvamhā.

Svāmhi tumhassa savibhattissa tvamhā hoti vā, pattā nissaṃ sayaṃ tvamhā, vā tveva? Tvayā.

215. Ntantūnaṃntoyomhī paṭhame.

Paṭhame yomhi ntantūnaṃ savibhattīnaṃ ntoiccādeso vā hoti, gacchanto, gacchantā, guṇavanto guṇavantā.

216. Taṃ naṃmhi.

Naṃmhi ntantūnaṃ savibhatthīnaṃ taṃ vā hoti, gacchataṃ **gacchantānaṃ**, guṇavataṃ guṇavantānaṃ.

217. Totātitā sasmāsmiṃnāsu.

Sādīsu ntantūnaṃ savibhattīnaṃ totātitā honti vā yathākkamaṃ, gacchato gacchantassa, guṇavato guṇavantassa, gacchatā gacchantamhā, guṇavatā guṇavanthamhā, gacchati gacchante, guṇavati guṇavante, gacchatā gacchantena, guṇavatā guṇavantena.

218. Ṭaṭāaṃ ge.

Ge pare ntantūnaṃ savibhattīnaṃ ṭaṭāaṃ iccādesā honti, bho gaccha, bho gacchā, bho gacchaṃ, to guṇava, bho guṇavā, bho guṇavaṃ.

219. Yomhi dvinnaṃ duvedve.

Yomhī dvīssa savibhattissa duvedve honti paccekaṃ, duve, dve.

220. Duvinnaṃ naṃmhi vā. Naṃmhi dvissa savibhattissa duvinnaṃ hoti vā, duvinnaṃ, dvinnaṃ.

221. Rājassa raññaṃ. Naṃmhi rājassa savibhattissa raññaṃ hoti vā, raññaṃ rājānaṃ.

222. Nāsmāsu raññā. Nāsmāsu rājassa savibhattissa raññā hoti, raññā kataṃ, raññā nissaṭaṃ.

223. Rañño raññassa rājino se. Se rājassa savibhattissa rañño raññassa rājino honti, rañño, raññassa, rājino.

224. Smimhi raññerājini. Smimhi rājassa savibhattissa rañño rājini honti, raññe, rājini.

225. Samāse vā. Samāsavisaye ete ādesā rājassa vā honti, kāsiraññā kāsirājena, kāsiraññā kāsirājasmā, kāsirañño kāsirājassa, kāsiraññe kāsirāje.

226. Smimhi tumhāmhānaṃ tayimayi. Smimhi tumhaamusaddānaṃ savibhattīnaṃ tayimayi honti yathākkamaṃ, tayi, mayi.

227. Aṃmhi taṃ maṃ tavaṃ mamaṃ.

Aṃmhi tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ taṃ maṃ tavaṃ mamaṃ honti yathākkamaṃ, taṃ, maṃ, tavaṃ, mamaṃ,

228. Nāsmāsu tayāmayā.

Nāsmāsu tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ tayāmayā honti yathākkamaṃ, tayā kataṃ, mayā kataṃ, tayā nissaṭaṃ, mayā nissaṭaṃ.

229. Tava mama tuyhaṃ mayhaṃ se.

Se tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ tava mama tuyhaṃ mayhaṃ honti yathākkamaṃ, tava, tuyhaṃ, mama, mayhaṃ.

230. Ṅaṃṅākaṃ naṃmhi.

Naṃmhi tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ ṅaṃṅākaṃ honti paccekaṃ, tumhaṃ, tumhākaṃ, amhaṃ, amhākaṃ, yathāsaṅkhyamatra na vivacchate.

231. Dutiye yomhi vā.

Tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ paccekaṃ ṅaṃṅākaṃ vā honti yomhi dutiye, tumhaṃ, tumhākaṃ, tumhe, amhaṃ, amhākaṃ, amhe.

232. Apādādo padatekavākye.

Idamadhikataṃ veditabbaṃ. Pajjate-nenatthoti padaṃ-syādyantaṃ tyādyantaṃ ca, padasamūho vākyaṃ.

233. Yonaṃhisvapañcamyā vono.

Apañcamiyā yonaṃhisvapādādo vattamānānaṃ padasmā paresaṃ ekavākye ṭhitānaṃ tumhāmhasaddānaṃ savibhattīnaṃ vono honti vā yathākkamaṃ, tiṭṭhatha vo, tiṭṭhatha tumhe, tiṭṭhāma no, tiṭṭhāma mayaṃ, passati vo, passati tumhe, passati no, passati amhe, dīyate vo, dīyate tumhaṃ, dīyate no, dīyate amhaṃ, dhanaṃ vo, dhanaṃ tumhaṃ, dhanaṃ no dhanaṃ amhaṃ, kataṃ vo, kataṃ tumhehi, kataṃ no, kataṃ amhehi, apañcamyāti kiṃ? Nissaṭaṃ tumhehi, nissaṭaṃ amhehi, apādādotveva? 'Balañca bhikkhūnamanuppadinnaṃ, tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ', padatotveva? Tumhe tiṭṭhatha, ekavākyetveva? Devadatto tiṭṭhati gāme, tumhe tiṭṭhatha nagare, savibhattīnaṃtveva? Arahati dhammo tumhādisānaṃ, arahati dhammo amhādisānaṃ.

234. Teme nāse.

Nāmhi se ca apādādo vattamānānaṃ padasmā paresaṃ ekavākye ṭhitānaṃ tumhāmhasaddānaṃ savibhattīnaṃ teme vā honti yathākkamaṃ, kataṃ te, kataṃ tayā, kataṃ me, kataṃ mayā, dīyate te, dīyate tava dīyate me, dīyate mama, dhanaṃ te, dhanaṃ tava, dhanaṃ me, dhanaṃ mama.

235. Anvādese.

Kathitānukathanavisaye tumhaamha-saddānamādesā niccaṃ bhavanti punabbidhānā, gāmo tumhaṃ pariggaho, atho janapado vo pariggaho.

236. Sapubbā paṭhamantā vā.

Vijjamānapubbasmā paṭhamantā paresaṃ tumhaamhasaddānamādesā vā honti anvādesepi, gāme paṭo tumhākaṃ, atho nagare kambalo vo, atho nagare kambalo tumhākaṃ, sapubbāti kiṃ? Paṭo tumhākaṃ, atho kambalo vo, paṭhamantāti ki? Paṭo nāgare tumhākaṃ, atho kambalo gāme vo.

237. Na ca vā hā hevayoge.

Cādīhi yoge tumhaamhasaddānamādesā na honti, gāmo tava ca pariggaho, mama ca pariggaho, gāmo tava vā pariggaho, mama vā pariggaho, gāmo tava ha pariggaho, mama ha pariggaho, gāmo tavāha pariggaho, mamāha pariggaho, gāmo taveva pariggaho, mameva pariggaho, evaṃ sabbattha udāharitabbaṃ, yogeti kiṃ? Gāmo ca te pariggaho, nagarañca me pariggaho.

238. Dassanatthe nālocane.

Dassanatthesu ālocanavajjitesu payujjamānesu tumhaamhasaddānamādesā na honti, gāmo tumhe uddissāgato, gāmo amhe uddissāgato, anālocaneti kiṃ? Gāmo vo āloceti, gāmo no āloceti.

293. Āmantaṇaṃ pubbamasantaṃva. Āmantaṇaṃ pubbamavijjamānaṃ viya hoti tumhāmhasaddānamādesavisaye, devadatta tava pariggaho, āmantaṇanti kiṃ? Kambalo te pariggaho, pubbamiti kiṃ? ‘Mayetaṃ sabbamakkhātaṃ, tumhākaṃ dvijapuṅgavā, parassa hi avijjamānatte ‘apādādo’ti paṭisedho na siyā. Ivāti kiṃ? Savanaṃ yathā siyā.

240. Na sāmaññavacanamekatthe.

Samānādhikaraṇe parato sāmaññavacanamāmantaṇamasantaṃ viya na hoti, māṇavaka jaṭilaka te pariggaho. Parassāvijjamānattepi pubbarūpamupādāyādeso hoti, sāmaññavacananti kiṃ? Devadatta māṇavaka tava pariggaho, ekattheti kiṃ? Devadatta yaññadatta tumhaṃ pariggaho.

241. Bahūsu vā.

Bahūsu vattamānamāmantaṇaṃ sāmaññavacanamekatthe avijjamānaṃ viya vā na hoti, brāhmaṇā guṇavanto tumhākaṃ pariggaho, brāhmaṇā guṇavanto vo pariggaho.

Iti moggallāne byākaraṇe vuttiyaṃ

Syādikaṇḍo dutiyo.

(3) Tatiyo kaṇḍo (samāso)

1. Syādi syādinekatthaṃ.

Syādyantaṃ syādyantena sahekatthaṃ hotīti idamadhikataṃ veditabbaṃ, so ca bhinnatthānamekatthībhāvo samāsoti vuccate.

2. Asaṅkhyaṃvibhatti sampatti samīpa sākalyābhāva yathā pacchāyugapadatthe.

Asaṅkhyaṃ, syādyantaṃ vibhatyādīnamatthe vattamānaṃ syādyantena sahekatthaṃ bhavati, tattha vibhatyatthe tāva itthīsu kathā pavattā adhitthi. Sampatti dvidhā attasampatti samiddhi ca, sampannaṃ brahmaṃ sabrahmaṃ licchavīnaṃ, samiddhi bhikkhānaṃ subhikkhaṃ. Samīpe kumbhassa samīpamupakumbhaṃ. Sākalyesatiṇamajjhoharati, sāgyadhīte. Abhāvo sambandhibhedā bahuvidho, tatra iddhābhāve-vigatā iddhi saddikānaṃ dussaddikaṃ, atthābhāve-abhāvo makkhikānaṃ nimmakkhikaṃ, ahikkamābhāve-atigatāni tiṇāni nittiṇaṃ, sampatyābhāve-atigataṃ lahupāvuraṇaṃ atilahupāvuraṇaṃ, lahupāvuraṇassa nāyamupabhogakāloti attho. Yathā etthānekavidho, tatra yoggatāyaṃ-anurūpaṃ surūpovahati, vicchāyaṃ-anvaddhamāsaṃ, atthānativattiyaṃ-yathāsatti, sadisatte, sadiso kikhiyā sakikhi, ānupubbiye-anujeṭṭhaṃ, pacchādattheanurathaṃ, yugapadatthe-sacakkaṃ nidhehi.

3. Yathā na tulye.

Yathāsaddo tulyatthe vattamāno syādyantena sahekattho na bhavati, yathā devadatto tathā yaññadatto.

4. Yāvāvadhāraṇe.

Yāvasaddo-vadhāraṇe vattamāno syādyantena sahekattho bhavati, avadhāraṇa mettakatā paricchedo, yāvāmattaṃ brāhmaṇe āmantaya, yāvajīvaṃ, avadhāraṇeti kiṃ? Yāva dinnaṃ tāva bhuttaṃ, nāvadhārayāmi kittakaṃ mayā bhuttanti.

5. Payyapā bahi tiro pure pacchā vā pañcamyā.

Pariādayo pañcamyantena sahekatthā honti vā, paripabbataṃ vassi devo paripabbatā, apapabbataṃ vassi devo apapabbatā, āpāṭaliputtaṃ vassi devo āpāṭaliputtā, bahigāmaṃ bahi gāmā, tiropabbataṃ tiropabbatā, purebhattaṃ purebhattā, pacchābhattaṃ pacchābhattā, vetādhikāro.

6. Samīpāyāmesvanu.

Anusaddo sāmīpye āyāme ca vattamāno syādyantena sahekattho hoti vā, anuvanamasani gatā, anugaṅgaṃ bārāṇasī, samīpāyāmesvīti kiṃ? Rakkhamanuvijjotate vijju.

7. Tiṭṭhagvādīni.

Tiṭṭhaguppabhutīni ekatthībhāvavisaye nipātīyante, tiṭṭhantī gāvo yasmiṃ kāle tiṭṭhagu kālo, vahaggu kālo. Āyatīgavaṃ, khaleyavaṃ, lūnayavaṃ lūyamānayavamiccādi, cyanto pettha kesā kesi, daṇḍā daṇḍi, tathā velāppabhāvanatthopi, pāto nahānaṃ pātarahānaṃ, sāyaṃ nayānaṃ sāyanahānaṃ, pātakālaṃ sāyakālaṃ, pātameghaṃ sāyameghaṃ, pātamaggaṃ sāyamaggaṃ.

8. Ore pari paṭi pāre majjhe heṭṭhuddhādho-ntovāchaṭṭhiyā. Orādayo saddā chaṭṭhiyantena sahekatthā vā honti, ekārantattaṃ nipātanato, oregaṅgaṃ, parisikharaṃ, paṭisotaṃ, pāreyamunaṃ, majjhegaṅgaṃ, heṭṭhāpāsādaṃ, uddhagaṅgaṃ, adhogaṅgaṃ, anthopāsādaṃ, puna vāvidhānā ‘gaṅgāora’ miccādīpi honti.

9. Taṃ napuṃsakaṃ.

Yadetamatikkantamekatthaṃ, taṃ napuṃsakaliṅgaṃ veditabbaṃ, tathā cevodāhaṭaṃ, vā kvaci bahulādhikārā, yathāparisaṃ yathāparisāya, sakāya sakāya parisāyāti attho.

10. Amādi.

Amādi syādyantaṃ syādyantena saha bahulamekatthaṃ hoti gāmaṃ gato gāmagato, muhuttaṃ sukhaṃ muhuttasukhaṃ, vuttiyevopapadasamāse kumbhakāro, sapāko, tantavāyo, varāharo. Ntamānaktavantūti vākyameva, dhammaṃ suṇanto, dhammaṃ suṇamāno, odanaṃ bhuttavā.

Raññā hato rājahato, asinā chinno asicchinno, pitusadiso, pitusamo, sukhasahagataṃ, dadhinā upasittaṃ bhojanaṃ dadhibhojanaṃ, guḷena misso odano guḷodano, vuttipadenevopasittādikiriyāyākhyāpanato natthāyuttatthatā. Kvaci vuttiyeva urago, pādapo. Kvaci vākyameva pharasunā chinnavā, dassanena pahātabbā.

Buddhassa deyyaṃ buddhadeyyaṃ, yūpāya dāru yūpādāru, rajanāya doṇi rajanadoṇi. Idha na hoti saṅghassa dātabbaṃ. Kathaṃ ‘etadattho etadatthā etadattha’nti? Aññapadatthe bhavissati.

Savarehi bhayaṃ savarabhayaṃ, gāmaniggato, methunāpeto, kvaci vuttiyeva kammajaṃ, cittajaṃ, idha na hoti rukkhā patito.

Rañño puriso rājapuriso. Bahulādhikārā ntamānaniddhāriyapūraṇabhāvatittatthehi na hoti-mamānukubbaṃ, mamānukurumāno, gunnaṃ kaṇhā sampannakhīratamā, sissānaṃ pañcamo, paṭassa sukkatā, kvaci hoteva-vattamānasāmīpyaṃ, kathaṃ ‘brāhmaṇassa sukkā dantā’ti?

Sāpekkhatāya na hoti. Idha pana hoteva 'candanagandho, nadighoso, kaññārūpaṃ, kāyasamphasso, phalaraso'ti, phalānaṃ titto, phalānamāsito, phasānaṃ suhito.

Brāhmaṇassa uccaṃ gehanti sāpekkhatāya na hoti, 'rañño pāṭaliputtakassa dhana'nti dhanasambandhe chaṭṭhīti pāṭaliputtakena sambandhābhāvā na hessati, 'rañño go ca asso ca puriso cā'ti bhinnatthatāya vākyameva, 'rañño gavāssapurisā rājagavāssapurisā'ti vutti hotevekattibhāve.

Dāne soṇḍo dānasoṇḍo, dhammarato, dānābhirato. Kvaci vuttiyeva kucchisayo, thalaṭṭho, paṅkajaṃ, saroruhaṃ. Idha na hoti bhojane mattaññutā, indriyesu guttadvāratā, āsane nisinno, āsane nisīditabbaṃ.

11. Visesanamekatthena.

Visesanaṃ syāntaṃ visessena syādyantena samānādhikaraṇena sahekatthaṃ hoti, nīlañca taṃ uppalañceti nīluppalaṃ, chinnañca taṃ paruḷhañceti chinnaparaḷhaṃ, satthīva satthī, satthī ca sā sāmā ceti satthisāmā, sīhova sīho, muni ca so sīho ceti munisīho, sīlameva dhanaṃ sīladhanaṃ.

Kvaci vākyameva puṇṇo mantāṇiputto, citto gahapati. Kvaci vuttiyeva kaṇhasappo, lohitasāli, visesananti kiṃ? Tacchako sappo, ekattheneti kiṃ? Kāḷamhā añño. Kathaṃ 'pattajīviko, āpannajīviko, māsajāto'ti? Aññapadatthe bhavissati.

12. Naña.

Naññiccetaṃ syādyantaṃ syādyantena sahekatthaṃ hoti, na brāhmaṇo abrāhmaṇo, bahulādhikārato asamatthatthehi, kehici hoti 'apunageyyā gāthā, anokāsaṃ kāretvā, amūlā mūlaṃ gantvā. Īsaṃkaḷāro, īsaṃpiṅgaloti 'syādi syādine'ti samāso, vākyameva vātippasaṅgābhāvā.

13. Kupādayo niccamasyādividhimhi.

Kusaddo pādayo ca syādyantena sahekatthā honti niccaṃ syādividhivisayato-ñattha, kucchito brāhmaṇo kubrāhmaṇo, īsakaṃ uṇhaṃ kaduṇhaṃ, panāyako, abhiseko, pakaritvā, pakataṃ, duppuriso, dukkaṭaṃ, supuriso, sukataṃ, abhitthutaṃ, atitthutaṃ, ākaḷāro, ābaddho.

(9) ''Pādayo gatādyatthe paṭhamāya''. Pagato ācariyo pācariyo, pantevāsī.

(10) ''Accādayo kantādyatthe dutiyāya''. Atikkanto mañcamatimañco, atimālo.

(11) ''Avādayo kuṭṭhādyatthe tatiyāya''. Avakuṭṭhaṃ kokilāya vanaṃ avakokilaṃ, avamayūraṃ.

(12) ''Pariyādayo gilānādyatthe catutthiyā''. Parigilāno ajjhenāya pariyajjheno.

(13) ''Nyādayo kantādyatthe pañcamiyā''.

Nikkhanto kosambiyā nikkosampi, asyādividhimhīti kiṃ? Rukkhaṃ pati vijjotate.

14. Cī kriyatthehi.

Cīppaccayanto kiriyatthehi syādyantehi sahekattho hoti, malinīkariya.

15. Bhūsanādarānādaresvalaṃsāsā.

Bhūsanādisvatthe svalamādayo saddā kiriyatthehi syādyantehi sahekatthā honti, alaṃkariya, sakkacca, asakkacca. Bhūsanādīsūti kiṃ? Alaṃbhutvā gato, sakkatvā gato, asakkatvā gato, pariyattaṃ sobhanamasobhananti attho.

16. Aññe ca.

Aññe ca saddā kiriyatthehi syādyantehi saha bahulamekatthā bhavanti, purobhūya, tirobhūya, tirokariya, urasikariya, manasikariya, majjhekariya, tuṇhībhūya.

17. Vānekaññatthe.

Anekaṃ syādyantamaññassa padassatthe ekatthaṃ vā hoti, bahūni dhanāni yassa so bahudhano, lambā kaṇṇā yassa so lambakaṇṇo, vajiraṃ pāṇimhi yassa soyaṃ vajirapāṇi, mattā bahavo mātaṅgā ettha mattabahumātaṅgaṃ vanaṃ, āruḷho vānaro yaṃ rukkhaṃ so āruḷhavānaro, jitāni indriyāni yena so jitindriyo, dinnaṃ bhojanaṃ yassa so dinnabhojano, apagataṃ kāḷakaṃ yasmā paṭā soyamapagatakāḷako, upagatā dasa yesaṃ te upadasā, āsannadasā, adūradasā, adhikadasā, tayo dasa parimāṇamesaṃ tidasā, kathaṃ dasasaddo saṅkhyāne vattate? Parimāṇasaddasannidhānā, yathā pañca parimāṇamesaṃ pañcakā sakunāti, dve vā tayo vā parimāṇamesaṃ dvattayo vāsaddatthe vā dve vā tayo vā dvattayo.

Dakkhiṇassā ca pubbassā ca disāya yadantarāḷaṃ dakkhiṇapubbā disā, dakkhiṇā ca sā pubbā cāti vā, saha puttenāgato saputto, salomako vijjamānalomakoti attho, evaṃ sapakkhako, atthī khīrā brāhmaṇīti atthisaddo vijjamānatthe nipāto, kvaci gatatthatāya padantarānamappayogo, kaṇṭhaṭṭhā kāḷā assa kaṇṭhekāḷo, oṭṭhassa mukhamiva mukhamassa oṭṭhamukho, kesasaṅghāto cūḷā assa kesacūḷo, suvaṇṇavikāro alaṅkāro assa suvaṇṇālaṅkāro, papatitaṃ paṇṇamassa papatitapaṇṇo, papaṇṇo, avijjamānā puttā assa avijjamānaputto, na santi puttā assa aputte, kvaci na hoti pañca bhuttavanto assa bhātuno putto assa atthīti bahulādhikārato.

18. Tattha gahetvā tena paharitvā yuddhe sarūpaṃ.

Sattamyantaṃ tatiyantañca sarūpamanekaṃ tattha gahetvā tena paharitvā yuddhe-ññapadatthe ekatthaṃ vā hoti, kesesu ca kesesu ca gahetvā yuddhaṃ pavattaṃ kesākesi, daṇḍehi ca daṇḍehi ca paharitvā yuddhaṃ pavattaṃ daṇḍādaṇḍi, muṭṭhāmuṭṭhi, ‘‘ci vītiyāre’’ (3-51) ti ci samāsanto, ‘‘cismiṃ’’ (3.66) ti akāro. Tattha teneti kiṃ? Kāyañca kāyañca gahetvā yuddhaṃ pavattaṃ. Gahetvā paharitvāti kiṃ? Rathe ca rathe ca ṭhatvā yuddhaṃ pavatti. Yuddheti kiṃ? Hatthe ca hatthe ca gahetvā sakhyaṃ pavattaṃ. Sarūpanti kiṃ? Daṇḍehi ca musalehi ca paharitvā yuddha pavattaṃ.

19. Catthe.

Anekaṃ syādyantaṃ catthe ekatthaṃ vā bhavati. Samuccayonvācayo itarītarayogo samāhāro ca ca saddatthā, tattha samuccayānvācayesu nekatthībhāvo sambhavati, tesu hi samuccayo aññamaññanirapekkhā namattappadhānānaṃ katthaci kiriyāvisese cīyamānatā, yathā ‘dhave ca khadire ca palāse ca chindā’ti. Anvācayo ca yattheko padhānabhāvena vidhīyate aparo ca guṇabhāvena, yathā ‘bhikkhañcara gāvo cānaye’ti. Itaradvaye tu sambhavati, tesu hi aññamaññasāpekkhānamavayavabhadānugato itarītarayogo, yathā ‘sāriputtamoggallānā’ti, assāvayavappadhānattā bahuvacanameva. Aññamaññasāpekkhānameva tirohitāvayavabhedo samudāyappadhāno samāhāro, yathā ‘chattupāhana’nti, assa pana samudāyappadhānattā ekavacanameva.

Te ca samāhārītarītarayogā bahulaṃ vidhānā niyatavisayāyeva honti, tatrāyaṃ visayavibhāgo nirutthipiṭakāgato-pāṇitūriyayoggasenaṅgānaṃ, niccaverīnaṃ, saṅkhyāparimāṇa-saññānaṃ, khuddajantukānaṃ, pacanacaṇḍālānaṃ, caraṇasādhāraṇānaṃ, ekajjhāyanapāvacanānaṃ, liṅgavisesānaṃ, vividhaviruddhānaṃ disānaṃ, nadīnañca niccaṃ samāhārekattaṃ bhavati, tiṇarukkhapasusakunadhanadhaññabyañjanajanappadānaṃ vā, aññesamitarītarayogova.

Pāṇyaṅgānaṃ-cakkhusotaṃ, mukhanāsikaṃ, hanugīvaṃ, chavimaṃsalohitaṃ, nāmarūpaṃ, jarāmaraṇaṃ. Turiyaṅgānaṃ-alasatālambaraṃ, murajagomukhaṃ, saṅkhadeṇḍimaṃ, maddavikapāṇavikaṃ, gītavāditaṃ, sammatālaṃ. Yoggaṅgānaṃ phālapācanaṃ, yuganaṅgalaṃ. Senaṅgānaṃ-asisattitomarapiṇḍaṃ, asicammaṃ, dhanukalāpaṃ, paharaṇāvaraṇaṃ. Niccaverīnaṃ-ahinakulaṃ, bīḷālamūsikaṃ, kākolūkaṃ, nāgasupaṇṇaṃ. Saṅkhyāparimāṇa saññānaṃ-ekakadukaṃ, dukatikaṃ, tikacatukkaṃ, catukkapañcakaṃ, dasekādasakaṃ. Khuddajantukānaṃ kīṭapaṭaṅgaṃ, kunthakipillikaṃ, ḍaṃsamakasaṃ, makkhikakipillikaṃ. Pacanacaṇḍālānaṃ-orabbhikasūkarikaṃ, sākunti kamāgavikaṃ, sapākacaṇḍālaṃ, venarathakāraṃ, pukkusa chavaḍāhakaṃ. Caraṇasādhāraṇānaṃ-atisabhāradvājaṃ, kaṭhakalāpaṃ, sīlapaññāṇaṃ, samathavipassanaṃ, vijjācaraṇaṃ. Ekajjhāyanapāvacanānaṃ dīghamajjhimaṃ, ekuttarasaṃyuttakaṃ, khandhakavibhaṅgaṃ. Liṅgavisesānaṃ-itthipukhaṃ, dāsidāsaṃ, cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ, ‘lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenā- sanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’ntipi dissati. Vividhaviruddhānaṃ kusalākusalaṃ, sāvajjānavajjaṃ, hīnappaṇītaṃ, kaṇhasukkaṃ, chekapāpakaṃ. Disānaṃ pubbāparaṃ, dakkhiṇuttaraṃ, pubbadakkhiṇaṃ, pubbuttaraṃ, adharuttaraṃ, aparadakkhiṇaṃ, aparuttaraṃ. Nadīnaṃ-gaṅgāyamunaṃ, mahisarabhu.

Tiṇavisesānaṃ-kāsakusaṃ kāsakusā, usīrabīraṇaṃ usīrabīraṇā, muñjapabbajaṃ muñjapabbajaṃ muñjapabbajā. Rukkhavisesānaṃ khadirapalāsaṃ khadirapalāsā, vossakaṇṇaṃ dhavāssakaṇṇā, pilakkhanigrodhaṃ pilakkhanigrodhā, assatthakapitthanaṃ assatthakapitthanā, sākasālaṃ sākasālā. Pasuvisesānaṃ-gajagavajaṃ gajagavajā, gomahisaṃ gomahisā, eṇeyyagomahisaṃ eṇeyyagomahisā, eṇeyyavarāhaṃ eṇeyyavarāhā, ajeḷakaṃ ajeḷakā, kukkurasūkaraṃ kukkurasūkarā, hatthigavāssavaḷavaṃ hatthigavāssavaḷavā. Sakunavisesānaṃ-haṃsabalāvaṃ haṃsabalāvā, kāraṇḍavacakkavākaṃ kāraṇḍavacakkavākā, bakabalākaṃ bakabalākā. Dhanānaṃ-hiraññasuvaṇṇaṃ hiraññasuvaṇṇā, maṇisaṅkhamuttāveḷuriyaṃ maṇisaṅkhamuttāveḷuriyā, jātarūparajataṃ jātarūparajatā. Dhaññānaṃ-sāliyavakaṃ sāliyavakā, tilamuggamāsaṃ tilamuggamāsā, nipphāvakulatthaṃ nipphāvakulatthā. Byañjanānaṃ-sākasuvaṃ sākasuvā, gabyamāhisaṃ gabyamāhisā, eṇeyyavārāhaṃ eṇeyyavārāhā, migamāyūraṃ migamāyūrā. Janapadānaṃ-kāsikosalaṃ kāsikosalā, vajjimallaṃ vajjimallā, cetivaṃsaṃ cetivaṃsā, macchasūrasenaṃ macchasūrasenā, kurupañcālaṃ kurupañcālā. Itarītarayogo yathā-candimasūriyā, samaṇabrāhmaṇā mātāpitaro iccādi.

Etasmiṃ ekatthībhāvakaṇḍe yaṃ vuttaṃ pubbaṃ, tadeva pubbaṃ nipatati kamātikkame payojanābhāvā. Kvaci vipallāsopi hoti bahulādhikārato, dantānaṃ rājā rājadanto, katthaci kamaṃ paccānādarā pubbakālassāpi paranipāto, littavāsito, naggamusito, sittasammaṭṭho, bhaṭṭhaluñcito. Catthe yadekatthaṃ tattha keci pubbapadaṃ bahudhā niyamenti, tadiha byabhicāradassāna na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

20. Samāhāre napuṃsakaṃ.

Catthe samāhāre yadekatthaṃ, taṃ napuṃsakaliṅgaṃ bhavati, tathācevodāhaṭaṃ, katthaci na hoti ‘sabhāparisāyā’ti ñāpakā, ādhipaccaparivāro, chandapārisuddhi, paṭisandhipavattiyaṃ.

21. Saṅkhyādi.

Ekatthe samāhāre saṅkhyādi napuṃsakaliṅgaṃ bhavati, pañcagavaṃ, catuppathaṃ, samāhārassekattā ekavacanameva hoti, samāhāretveva pañcakāpālo pūvo, tiputto.

22. Kvacekattañca chaṭṭhiyā.

Chaṭṭhiyekatthe kvaci napuṃsakattaṃ hotekatthañca, salabhānaṃ chāyā salabhacchāyaṃ, evaṃ sakuntānaṃ chāyā sakuntacchāyaṃ, pāsādacchāyaṃ pāsādacchāyā, gharacchāyaṃ gharacchāyā, amanussasabhāya napuṃsakekattaṃ bhavati brahmasabhaṃ, devasabhaṃ, indasabhaṃ, yakkhasabhaṃ, sarabhasabhaṃ, manussasabhāyaṃ pana khattiyasabhā, rājasabhā iccevamādi, kvacīti kiṃ rājapuriso.

23. Syādīsu rasso.

Napuṃsake vattamānassa rasso hoti syādīsu. Salabhacchāyaṃ, syādīsūti kiṃ? Salabhacchāye.

24. Ghapassantassāppadhānassa.

Antabhūtassa appadhānassa ghapassa syādīsu rasso hoti. Bahumālo poso, nikkosambi, ativāmoru, antassāti kiṃ? Rājā kaññāpiyo, appadhānassāti kiṃ? Rājakumārī brahmabandhū.

25. Gossu.

Antabhūtassa appadhānassa gossa syādīsu u hoti. Cittagu, appadhānassātveva? Sugo, antassātveva? Gokulaṃ.

26. Itthiyamatvā.

Itthiyaṃ vattamānato akārantato nāmasmā āpaccayo hoti. Dhammadinnā.

37. Nadādito vī.

Nadādīhi itthiyaṃ vīppaccayo hoti. Nadī, mahī, kumārī, taruṇī, vāruṇī, gotamī. (14) ‘‘Gotovā’’ gāvī go, ākatigaṇo-yaṃ, koro ‘‘ntantūnaṃ vīmhi to vā’’ (3-36) ti visesanattho.

28. Yakkhāditinī ca.

Yakkhādito itthiyaṃ inī hoti vīca. Yakkhinī yakkhī, nāginī nāgī, sīhinī sīhī.

26. Ārāmikādīhi.

Ārāmikādito inī hotitthiyaṃ. Ārāmikinī, anantarāyikinī, rājinī (15) ‘‘saññāyaṃ mānuso’’ mānusinī, aññatra mānusī.

30. Yuvaṇṇehi nī.

Itthiyamivaṇṇuvaṇṇantehi nī hoti bahulaṃ. Sadāpayatapāṇinī, daṇḍinī, bhikkhunī, khattabandhunī, paracittavidunī, mātuādito kasmā na hoti? Itthippaccayaṃ vināpi itthattābhidhānato.

31. Ktimhāññatthe.

Ktimhāññattheyeva itthiyaṃ nī hoti bahulaṃ. Sāhaṃ ahiṃ sāratinī, tassā muṭṭhassatiniyā, sā gāvī vacchagiddhinī, aññattheti kiṃ? Dhammarati.

32. Gharaṇyādayo.

Gharaṇippabhutayo nīppaccantāsādhavo bhavanti. Gharaṇī, pokkharaṇī, īssa-ttaṃ nipātanā, (16) ‘‘ācariyā vā ya-lopo ca’’ ācarinī, ācariyā.

33. Mātulāditvānī bhariyāyaṃ.

Mātulādito bhariyāyamānī hoti. Mātulānī, vāruṇānī, gahapatānī, ācariyānī, (17) ‘‘abhariyāyaṃ khattiyā vā’’ khattiyānī khattiyā, nadādipāṭhā bhariyāyantu khattiyī.

34. Upamāsaṃhita sahita saññata saha saphavāma lakkhaṇāditūrutū.

Ūrusaddā upamānādipubbā ittiyamū hoti. Karabhorū, saṃhitorū, sahitorū, saññatorū, sahorū, saphorū, vāmorū, lakkhaṇorū, ūtiyogavibhāgā ū brahmabandhū.

35. Yuvā ti.

Yuvasaddato ti hotitthiyaṃ. Yuvati.

36. Ntantūnaṃ vīmhito vā.

Vīmhi ntantūnaṃ to vā hoti. Gacchatī gacchantī, sīlavatī sīlavantī.

37. Bhavato bhoto.

Vīmhi bhavato bhotādeso hoti vā. Bhotī bhavantī.

38. Gossāvaṅa.

Gosaddassa vīmhāvaṅa hoti. Gāvī.

39. Puthussa pathavaputhavā.

Vīmhi puthussa pathavaputhavā honti. Pathavī, puthavī, ṭhe pathavī.

40. Samāsantva.

Samāsantva iti cādhikarīyati.

41. Pāpādīhi bhūmiyā.

Pāpādīhī parā yā bhūmi tassā samāsanto a hoti. Pāpabhūmaṃ, jātibhūmaṃ.

42. Saṅkhyāhi.

Saṅkhyāhi parā yā bhūmi tassā samāsanto a hoti. Dvibhūmaṃ, tibhūmaṃ.

43. Nadīgodāvarīnaṃ.

Saṅkhyāhi parāsaṃ nadīgodāvarīnaṃ samāsanto a hoti, pañcanadaṃ, sattagodāvaraṃ, saṅkhyāhitveva? Mahānadī, nadīgodāvarīnanti kiṃ? Dasitthi.

44. Asaṅkhyehi cāṅgulyānaññāsaṅkhyatthesu.

Asaṅkhyehi saṅkhyāhi ca parāya aṅgulyā samāsanto a hoti no ce aññapadatthe asaṅkhyatthe ca samāso vattate. Niggatamaṅgulīhi niraṅgulaṃ, accaṅgulaṃ, dve aṅguliyo samāhaṭā dvaṅgulaṃ, anaññāsaṅkhyatthesūti kiṃ? Pañcaṅguli hattho, upaṅguli, kathaṃ ‘dve aṅgulīmānamassāti dvaṅgula’nti? Nātra samāsoññapadatthe vihito mattādīnaṃ lope kate tattha vattate. Aṅgulasaddo vā pamāṇavāci saddantaraṃ, yathā ‘senaṅgulappamāṇena aṅgulānaṃ sataṃ puṇṇaṃ catuddasa vā aṅgulānī’ti.

45. Dīghāhovassekadesehi ca rattyā.

Dīghādīhi asaṅkhyehi saṅkhyāhi ca paramasmā rattiyā samāsanto a hoti. Dīgharattaṃ, ahorattaṃ (tto), vassārattaṃ (tto), pubbarattaṃ, apararattaṃ, aḍḍhurattaṃ, atikkanto rattiṃ atiratto, dverattī samāhaṭā dirattaṃ (tto), vā kvaci bahulādhikārā ekarattaṃ (tto), ekaratti, anaññāsaṅkhyatthesutveva? Dīgharattihemanto, uparatti, kvaci hoteva bahulaṃ vidhānāyathārattaṃ.

46. Gotvacatthe cālope.

Gosaddā alopavisayā samāsanto a hoti na ce catthe samāso aññapadatthe asaṅkhyatthe ca, rājagavo, paramagavo, pañcagavadhano, dasagavaṃ, alopeti kiṃ? Pañcahi gohi kīto pañcagu, acattheti ki? Ajassagāvo, anaññāsaṅkhyatthesutveva? Cittagu, upagu.

47. Rattindivadāragavacaturassā.

Ete saddā aantā nipaccante. Ratto ca divā ca rattindivaṃ, ratti ca divā ca rattindivaṃ, dārā ca gāvo ca dāragavaṃ, catasso assiyo assa caturasso.

48. Āyāmenugavaṃ.

Anugavanti nipaccate āyāme gamyamāne. Anugavaṃ sakaṭaṃ, āyāmeti kiṃ? Gunnaṃ pañchā anugu.

49. Akkhismāññatthe. Akkhismā samāsanto a hoti aññatthe ce samādhasā. Visālakkho, visālakkhī.

50. Dārumyaṅgulyā.

Aṅgulantā aññapadatthe dārumhi samāsanto a hoti. Dvaṅgulaṃdāru, pañcaṅgulaṃ, aṅgulisadisāvayavaṃ dhaññādīnaṃ vikkhepakaṃ dāruṃ vuccate, pamāṇe tu pubbe viya siddhaṃ sakharājasaddā akārantāva, sissopi na dissati, gāṇḍī vadhanvāti pakatantarena siddhaṃ.

51. Ci vītihāre.

Oghābyatihāre gamyamāne aññapadatthe vattamānato ci hoti. Kesākesi daṇḍādaṇḍi, cakāro ‘‘cismi’’nti (3.66) visesanattho, sugandhi, duggantīti payogo na dissate.

52. Ltvitthiyūhi ko.

Ltuppaccayantehi, itthiyamīkārūkārantehi ca bahulaṃ kappaccayo hoti aññapadatthe. Bahukattuko, bahukumāriko, bahubrahmabandhuko, bahulaṃtveva? Subbhū.

53. Vāññato.

Aññehi aññapadatthe ko vā bahulaṃ hoti. Bahumālako, bahumālo.

54. Uttarapade. Etamadhikataṃ veditabbaṃ.

55. Imassidaṃ.

Uttarapade parato imassa idaṃ hoti. Idamaṭṭhitā, idappaccayatā, niggahītalopo passa ca dvibhāvo.

56. Puṃ pumassa vā. Pumassa puṃ hotuttarapade vibhāsā. Pulliṅgaṃ, pumaliṅgaṃ.

57. Ṭantantūnaṃ.

Esaṃ ṭa hotuttarapade kvaci vā. Bhavampatiṭṭhāmayaṃ, bhagavaṃmūlakā no dhammā, bahulādhikārā tarādīsu ca pageva mahattarī, rattaññumahattaṃ.

58. A. Esaṃ a hotuttarapade. Guṇavantapatiṭṭho-smi.

59. Manādyāpādīnamo maye ca. Manādīnamāpādīnaṃ ca o hotuttarapade maye ca. Manoseṭṭhā, manomayā, rajojallaṃ, rajomayaṃ, āpogataṃ, āpomayaṃ, anuyanti disodisaṃ.

60. Parassa saṅkhyāsu.

Saṅkhyāsuttarapadesu parassa o hoti. Parosataṃ, parosahassaṃ, saṅkhyāsūti kiṃ? Paradattūpajīvino.

61. Jane puthassu.

Jane uttarapade puthassa u hoti. Ariyehi puthagevāyaṃ janoti puthujjano.

62. So chassāhāyatane vā.

Ahe āyatane cuttarapade chassa so vā hoti. Sāhaṃ chāhaṃ, saḷāyatanaṃ, chaḷāyatanaṃ.

63. Ltupitādīnamāraṅaraṅa.

Ltuppaccayantānaṃ pitādīnañca yathākkamamāraṅaraṅa vā hontuttarapade, satthāradassanaṃ, kattāraniddeso, mātarapitaro, vātveva? Satthudassanaṃ, mātāpitaro.

64. Vijjāyonisambandhānamā tatra catthe.

Ltupitādīnaṃ vijjāsambandhīnaṃ yonisambandhīnaṃ ca tesveva ltupitādīsu vijjāyonisambandhisuttarapadesu catthavisaye ā hoti. Hotāpotaro mātāpitaro, ltupitādīnaṃ tveva? Puttabhātaro, tatreti kiṃ? Pitupitāmahā, cattheti kiṃ? Mātubhātā, vijjāyonisambandhānanti kiṃ? Dātubhattāro.

65. Putte.

Putte uttarapade catthavisaye ltupitādīnaṃ vijjāyoni sambandhānamā hoti. Pitāputtā, mātāputtā.

66. Cismiṃ.

Cippaccayante uttarapade ā hoti. Kesākesi, muṭṭhāmuṭṭhi.

67. Itthiyambhāsitapumitthī pumevekatthe.

Itthiyaṃ vattamāne ekatthe samānādhikaraṇe uttarapade pare bhāsitapumā itthī pumeva hoti. Kumārabhariyo, dīghajaṅgho, yuvajāyo, itthiyanti kiṃ? Kalyāṇī padhānamesaṃ kalyāṇippadhānā, bhāsitapumeti kiṃ? Kaññābhariyo, itthīti kiṃ? Gāmaṇikulaṃ diṭṭhi assa gāmaṇidiṭṭhi, ekattheti kiṃ? Kalyāṇiyā mātā kalyāṇimātā.

68. Kvaci paccaye.

Bhāsitapumitthī paccaye kvaci pumeva moti. Byattatarā, byattatamā.

69. Sabbādayo vuttimatte.

Itthivācakā sabbādayo vuttimatte pumeva honti. Tassā mukhaṃ tammukhaṃ, tassaṃ tatra, tāya tato, tassaṃ velāyaṃ tadā.

70. Jāyāya jayaṃ patimhi.

Patimhi pare jāyāya jayaṃ hoti, jayampatī, 'jānipatī'ti pakatantarena siddhaṃ, tathā 'dampatī, jampatī’ti.

71. Saññāyamudodakassa.

Saññāyamudakassuttarapade udādeso hoti. Udadhi, udapānaṃ.

72. Kumbhādīsu vā.

Kumbhādīsuttarapadesu udakassa udādeso vā hoti. Udakumbho udakakumbho, udapatto udakapatto, udabindhu udakabindhu, ākatigaṇo-yaṃ.

73. Sotādīsūlopo.

Sotādīsuttarapadesu udakassa ussa lopo hoti. Dakasotaṃ, dakarakkhaso.

74. Ṭa naña ssa.

Uttarapade naña saddassa ṭa hoti. Abrāhmaṇo, ñakāro kiṃ? Kevalassa mā hotu pāmanaputto.

75. Ana sare.

Sarādo uttarapade naña saddassa ana hoti. Anakkhātaṃ.

76. Nakhādayo.

Nakhādayo saddā anana ṭādesā nipaccante. Nāssa khamatthīti nakho, akhamaññaṃ, saññāsaddesu ca nipphattimattaṃ yathākathañci kattabbaṃnāssa kulamathīti nakulo, akulamaññaṃ, nakha nakula napuṃsakanakkhatta nāka evamādi.

77. Nago vāppāṇini.

Nagaiccappāṇini vā nipaccate. Nago rukkho, nago pabbato, ago rukkho, ago pabbato, appāṇinīti kiṃ? Ago vasalo sītena.

78. Sahassa so-ññatthe.

Aññapadatthavutthimhi samāse uttarapade pare sahassa so vā hoti. Saputto, sahaputto, aññattheti kiṃ? Saha katvā, saha yujjhitvā.

79. Saññāyaṃ.

Sahassuttarapade so hoti saññāyaṃ. Sāssatthaṃ, sapalāsaṃ.

80. Appaccakkhe.

Appaccakkhe gamyamāne sahassa so hotuttarapade, sāggi kapoto, sapisācā vātamaṇḍalikā.

81. Akāle sakatthe.

Sakatthappadhānassa sahasaddassa akāle uttarapade so hoti. Sampannaṃ brahmaṃ sabrahmaṃ, sacakkaṃ nidhehi, sadhuraṃ pājehi, akāleti kiṃ? Saha pubbaṇhaṃ, sahāparaṇhaṃ.

82. Ganthantādhikye.

Ganthante ādhikye ca vattamānassa sahassa so hotuttarapade. Sakalaṃ jotimadhīte samuhuttaṃ, kālattho ārambho, ādhikye-sadoṇā khārī, samāsako kahāpaṇo, niccatthoyamārambho.

83. Samānassa pakkhādīsu vā.

Pakkhādīsuttarapadesu samānassa so hoti vā. Sapakkho samānapakkho, sajoti samānajoti, pakkhādīsūti kiṃ? Samānasīlo, pakkha, joti, janapada, ratti, pattinī, pattī, nābhi, bandhu brahmacārī, nāma, gotta, rūpa, ṭhāna, vaṇṇa, vayo, vacana, dhamma, jātiya, ghacca.

84. Udare iye.

Udare iye pare parato samānassa so vā hoti. Sodariyo, samānodariyo, iyeti kiṃ? Samānodaratā.

85. Rīrikkhakesu.

Etesu samānassa so hoti. Sarī, sarikkho, sariso.

86. Sabbādīnamā.

Rīrikkhakesu sabbādīnamā hoti. Yādī, yādikkho, yādiso.

87. Ntakimimānaṃ ṭākīṭī.

Rīrikkhakesu ntasadda kiṃsadda imasaddānaṃ ṭākīṭī honti yathākkamaṃ. Bhavādī, bhavādikkho, bhavādiso, kīdī, kīdikkho, kīdiso, īdī, īdikkho, īdiso.

88. Tumhāmhānaṃ tāmekasmiṃ.

Rīrikkhakesu tumhāmhānaṃ tāmā hontekasmiṃ yathākkamaṃ. Tādī, tādikkho, tādiso, mādī, mādikkho, mādiso. Ekasminti kiṃ? Tumhādī, amhādī, tumhādikkho, amhādikkho, tumhādiso, amhādiso.

89. Taṃ mamaññatra.

Rīrikkhakantato aññasmiṃ uttarapade tumhāmhānamekasmiṃ taṃmaṃ honti yathākkamaṃ, tandīpā, mandīpā, taṃsaraṇā, maṃsaraṇā, tayyogo, mayyogoti bindulopo.

90. Vetasseṭa.

Rīrikkhakesvetasseṭa vā hoti, edī, etādī, edikkho, etādikkho, ediso, etādiso.

91. Vidhādīsu dvissa du.

Dvissa du hoti vidhādīsu, duvidho, dupaṭṭaṃ evamādi.

92. Di guṇādīsu.

Guṇādīsu dvissa di hoti, dviguṇaṃ, diratti, digu evamādi.

93. Tīsva.

Tīsu dvissa ahoti. Dvattikkhattuṃ, dvittipattapurā.

94. Ā saṅkhyāyāsatādo-naññatthe.

Saṅkhyāyamuttarapade dvissa ā hoti asatādo anaññadhattha. Dvādasa, dvāvīsati dvattiṃsa, saṅkhyāyanti kiṃ? Dirattaṃ, asatādoti kiṃ? Disataṃ, disahassaṃ. Anaññattheti kiṃ? Dvidasā.

95. Tisse.

Saṅkhyāyamuttarapade tissa e hoti asatādo anaññatthe, terasa, tevīsa, tettiṃsa, saṅkhyāyaṃtveva? Tirattaṃ, asatādotveva? Tisataṃ, anaññatthetveva? Ticatukā.

96. Cattālīsādo vā.

Tisse vā hoti cattālīsādo, tecattālāsaṃ ticattālīsaṃ, tepaññāsaṃ tipaññāsaṃ, tesaṭṭhi tisaṭṭhi, tesattati tisattati, teasīti tiyāsīti, tenavuti tinavuti, asatādotveva? Tisataṃ.

97. Dvissā ca.

Asatādo-naññatthe cattālīsādo dvisse vā hoti ā ca. Dvecattālīsaṃ, dvācattālīsaṃ dvicattālīsaṃ, dvepaññāsaṃ, dvāpaññāsaṃ dvipaññāsaṃ iccādi.

98. Bācattālīsādo.

Dvissa bā vā hoti acattālīsādo-naññatthe. Bārasa dvādasa, bāvīsati dvāvīsati, battiṃsa dvattiṃsa, acattālīsādoti kiṃ? Dvicattālīsaṃ.

99. Vīsatidasesu pañcassa paṇṇapannā.

Vīsatidasesu paresu pañcassa paṇṇapannā honti vā yathākkamaṃ. Paṇṇavīsati pañcavīsati, pannarasva pañcadasa.

100. Catussa cuco dase.

Catussa cuco honti vā dasasadde pare. Cuddasa, coddasa, catuddasa.

101. Chassa so.

Chassa soiccayamādeso hoti dasasadde pare. Soḷasa.

102. Ekaṭṭhānamā.

Ekaaṭṭhānaṃ ā hoti dase pare. Ekādasa, aṭṭhārasa.

103. Ra saṅkhyāto vā.

Saṅkhyāto parassa dasassa ra hoti vibhāsā. Ekārasa ekādasa, bārasa dvādasa, pannarasa pañcadasa, sattarasa sattadasa, aṭṭhārasa aṭṭhādasa, pannabādesesu niccaṃ, idha na hoti catuddasa.

104. Chatīhi ḷo ca.

Chatīhi parassa dasassa ḷo hoti ro ca, soḷasa sorasa, teḷasa terasa.

105. Catuttha tatiyāna maḍḍhuḍḍhatiyā.

Aḍḍhā paresaṃ catutthatatiyānaṃ uḍḍhatiyā honti yathākkamaṃ. Aḍḍhena catuttho aḍḍhuḍḍho, aḍḍhena tatiyo aḍḍhatiyo, kathaṃ aḍḍhateyyoti? Sakatthe ṇye uttarapadavuḍḍhi.

106. Dutiyassa saha diyaḍḍhadivaḍḍhā.

Aḍḍhā parassa dutiyassa saha aḍḍhasaddena diyaḍḍhadivaḍḍhā honti. Aḍḍhena dutiyo diyaḍḍho, divaḍḍho vā.

107. Sare kada kussuttaratthe.

Kussuttarapadatthe vattamānassa sarādo uttarapade kadādeso hoti. Kadannaṃ, kadasanaṃ, sareti kiṃ? Kuputto, uttarattheti kiṃ? Kuoḍḍho rājā.

108. Kāppatthe.

Appatthe vattamānassa kussa kā hoti uttarapadatthe, appakaṃ lavaṇaṃ kālavaṇaṃ.

109. Purise vā.

Kussa purise kā hoti vā. Kāpuriso kupuriso, ayamappattavibhāsā, appatthe tu pubbena niccaṃ hoti īsaṃ puriso kāpuriso.

110. Pubbāparajjasāyamajjhehāhassa ṇho.

Pubbādīhuttarapadassa ahassa ṇhādeso hoti, pubbaṇho, aparaṇho, ajjaṇho, sāyaṇho, majjhaṇho (paṇho).

Iti moggallāne byākaraṇe vuttiyaṃ

Samāsakaṇḍo tatiyo.

4. Catuttho kaṇḍo (ṇādi)

1. Ṇo vā pacce.

Chaṭṭhiyantā nāmasmā vā ṇappaccayo hoti apacce-bhidheyye, ṇakāro vuddhyattho, evamaññattāpi, vasiṭṭhassāpaccaṃ vāsiṭṭho, vāsiṭṭhī vā, opagavo, opagavī vā, veti vākyasamāsavikappanatthaṃ, tassādhikāro sakatthāvadhi.

2. Vacchādito ṇānaṇāyanā.

Vacchādīhi apaccappaccayantehi gottādīhi ca saddehi ṇānaṇāyanappaccayā vā honti apacce, vacchāno vacchāyano, kaccāno kaccāyano, yāgame kātiyāno, moggallāno moggallāyano, sākaṭāno sākaṭāyano, kaṇhāno kaṇhāyano iccādi.

3. Kattikāvidhavādīhi ṇeyyaṇerā.

Kattikādīhi vidhavādīhi ca ṇeyyaṇerā vā yathākkamaṃ honti apacce, kattikeyyo, venateyyo, bhāgineyyo iccādi, vedhavero, bandhakero, nālikero, sāmaṇero iccādi.

4. Ṇyadiccādīhi.

Ditippabhutihi ṇyo vā hoti apacce, decco, ādicco, koṇḍañño, gaggyo, bhātabbo iccādi.

5. Ā ṇi.

Akārantato ṇi vā hoti apacce, dakkhi, datthi, doṇi. Vāsavi, vāruṇi iccādi.

6. Rājato ñño jātiyaṃ.

Rājasaddato ñño vā hoti apacce jātiyaṃ gamyamānāyaṃ, rājañño, jātiyanti kiṃ? Rājāpaccaṃ.

7. Khattā yiyā.

Khattasaddā yaiyā honti apacce jātiyaṃ, khatyo, khattiyo, jātiyaṃtveva? Khatti.

8. Manuto ssasaṇa.

Manusaddato jātiyaṃ ssasaṇa honti apacce, manusso, mānuso, itthiyaṃ manussā, mānusī, jātiyaṃtveva? Mānavo.

9. Janapadanāmasmā khattiyā raññe ca ṇo.

Janapadassa yaṃ nāmaṃ, tannāmasmā khattiyā apacce raññe ca ṇo hoti, pañcālo, kosalo, māgadho, okkāko, janapadanāmasmāti kiṃ? Dāsarathi, khattiyāti kiṃ? Pañcālassa brāhmaṇassa apaccaṃ pañcāli.

10. Ṇya kurusivīhi.

Kurusivīhi apacce raññe ca ṇyo hoti. Korabyo, sebyo.

11. Ṇa rāgā tena rattaṃ.

Rāgavācitatiyantato rattamicchetasmiṃ atthe ṇo hoti, kasāvena rattaṃ kāsāvaṃ, kosumbhaṃ, yāliddaṃ, rāgāti kiṃ? Devadattena rattaṃ vatthaṃ, idha kasmā na hoti? ‘Nīlaṃ pīta’nti, guṇavacanattā vināpi ṇena ṇatthassābhidhānato.

12. Nakkhatteninduyuttena kāle.

Tatiyantato nakkhattā tena lakkhite kāle ṇo hoti, tañce nakkhattaminduyuttaṃ hoti, phussī ratti, phussaṃ ahaṃ, nakkhatteneti kiṃ? Gurunā lakkhitā ratti. Induyutteneti kiṃ? Katthikāya lakkhito muhutto, kāleti kiṃ? Phussena lakkhitā atthasiddhi, ajjakattikāti kattikāyutte cande kattikāsaddo vattate.

13. Sā-ssa devatā puṇṇamāsī.

Seti paṭhamantā assāti chaṭṭhyatthe ṇo bhavati, yaṃ paṭhamantaṃ, sā ce devatā puṇṇamāsīvā, sugato devatā assābhi sogato, māhindo, yāmo, vāruṇo, phussī puṇṇamāsī assa sambandhinīti phusso, māso, māyo, phagguno, citto, vesākho. Jeṭṭhamūlo, āsaḷho, sāvaṇo, poṭṭhapādo, assayujo, kattiko, māgasiro, puṇṇamāsīti kiṃ? Phussī pañcamī assa, puṇṇamāsī ca bhatakamāsasambandhinī na hoti… puṇṇo mā assanti nibbacanā, ato eva nipātanā ṇo sāgamo ca, māsasutiyāva na pañcadasa rattādo vidhi.

14. Tamadhīte taṃ jānāti kaṇikā ca.

Dutiyantato tamadhīte taṃ jānātīti etesvatthesu ṇo hoti ṇo ṇiko ca, byākaraṇamadhīte jānāti vā veyyākaraṇo, chandaso, kamako, padako, venayiko, suttantiko, dvitaggahaṇaṃ puthageva vidhānatthaṃ jānanassa ca ajjhenavisayabhāvadassanatthaṃ pasiddhūpasaṅgahatthaṃ ca.

15. Tassa visaye dese.

Chaṭṭhiyantā visaye desarūpe ṇo hoti, vasātīnaṃ visayo deso vāsāto, deseti kiṃ? Cakkhussa visayo rūpaṃ, devadattassa visayo-nuvāko.

16. Nivāse tannāme.

Chaṭṭhiyantā nivāse dese tannāme ṇo hoti, sivīnaṃ nivāso deso sebyo, vāsāto.

17. Adūrabhave.

Chaṭṭhiyantā adūrabhave dese tannāme ṇo hoti, vidisāya adūrabhavaṃ vedisaṃ.

18. Tena nibbatte.

Tatiyantā nibbatte dese tannāme ṇo hoti, kusambena nibbattā kosambhī nagarī, kākandī, mākandī, sahassena nibbattā sāhassī parīkhā, hotumhi kattari karaṇe ca yathāyogaṃ tatiyā.

19. Tamīdhatthi.

Tanti paṭhamantā idhāti sattamyatthe dese tannāme ṇo hoti, yantaṃ paṭhamantamatthi ce, udumbarā asmiṃ dese santīti odumbaro, bādaro, babbajo.

20. Tatra bhave.

Sattamyantā bhavatthe ṇo hoti, udake bhavo odako, oraso, jānapado, māgadho, kāpilavatthavo, kosambo.

21. Ajjādīhi tano.

Bhavatthe ajjādīhi tano hoti, ajja bhavo ajjatano, svātano, hiyyattano.

22. Purāto ṇo ca.

Purāiccasmā bhavatthe ṇo hoti tano ca, purāṇo, purātano.

23. Amātvacco.

Amāsaddato acco hoti bhavatthe, amacco.

24. Majjhāditvimo.

Majjhādīhi sattamyantehi bhavatte imo hoti, majjhimo, antimo. Majjha, anta, heṭṭhā, upari, ora, pāra, pacchā, abbhantara, paccanta (puratthā, bāhira).

25. Kaṇaṇeyyaṇeyyakayiyā.

Sattamyantā ete paccayā honti bhavatthe, kaṇa-kusinā rāyaṃ bhavo kosinārako, māgadhako, āraññako vihāro. Ṇeyya-gaṅgeyyo, pabbateyyo, vāneyyo. Ṇeyyaka-koleyyako, bārāṇaseyyako, campeyyako, mithileyyakoti eyyako. Ya-gammo, dibbo. Iyagāmiyo, udari-yo, diviyo, pañcāliyo, bodhipakkhiyo, lokiyo.

26. Ṇiko.

Sattamyantā bhavatthe ṇiko hoti, sāradiko divaso, sāradikā ratti.

27. Tamassa sippaṃ sīlaṃ paṇyaṃ paharaṇaṃ payojanaṃ.

Paṭhamantā sippādivācakā assetichaṭṭhiyattheṇiko hoti, vīṇāvādanaṃ sippamassa veṇiko, modaṅgiko, vaṃsiko, paṃsukū- ladhāraṇaṃ sīlamassa paṃsukūliko, tecīvarikeva, gandhopaṇyamassa gandhiko, teliko, goḷiko, cāpo paharaṇamassa cāpiko, tomariko, muggariko, upadhippayojanamassa opadhikaṃ, sātikaṃ, sāhassikaṃ.

28. Taṃ hantarahati gacchatuñchati carati.

Dutiyantā hantīti evamādīsvatthesu ṇīko hoti. Pakkhīhipakkhino hantīti pakkhiko, sākuniko, māyūriko. Macchehi-macchiko, meniko. Migehi-māgaviko hāriṇiko, ‘sūkariko’ti iko. Satamarahatīti sātikaṃ, sandiṭṭhiko, ehipassavidhiṃ arahatīti ehipassiko, sāhassiko, ‘sahassiyo’ti iyo. Paradāraṃ gacchatīti pāradāriko, maggiko, paññāsayojaniko. Badare uñchatīti bādariko, sāmākiko. Dhammaṃ caratīti dhammiko, adhammiko.

29. Tena kataṃ kītaṃ baddhamabhisaṅkhataṃ saṃsaṭṭhaṃ hataṃ hanti jitaṃ jayati dibbati khaṇati tarati carati vahati jīvati.

Tatiyantā katādisvatthesu ṇiko hoti. Kāyena kataṃ kāyikaṃ, vācasikaṃ, mānasikaṃ, vātena kato ābādho vātiko. Satena kītaṃ sātikaṃ, sāhassikaṃ, mūlatova, devadatena kītanti na hoti tadatthāppatītiyā. Varattāya baddho vārattiko, āyasiko, pāsiko. Ghatena abhisaṅkhataṃ saṃsaṭṭhaṃ vā ghātikaṃ, goḷikaṃ, dādhikaṃ, māricikaṃ. Jālena hato hantīti vā jāliko, bālīsiko. Akkhehi jitamakkhikaṃ, sālākikaṃ. Akkhehi jayati dibbatīti vā akkhiko. Khaṇittiyā khaṇatīti khāṇittiko, kuddāliko, devadattena jitaṃ, aṅgulyā khaṇatīti na hoti tadatthānavagamā. Uḷumpena taratīti oḷumpiko, ‘uḷumpiko’ti iko gopucchiko, nāviko. Sakaṭena caratīti sākaṭiko, ‘rathiko, parappiko’ti iko. Khandhena vahatīti khandhiko, aṃsiko, ‘sīsiko’ti iko. Vetanena jīvatīti vetaniko, ‘bhatiko, kayiko, vikkayiko, kayavikkayiko’ti iko.

30. Tassa saṃvattati.

Catutthiyantā saṃvattatīti asmiṃ atthe ṇiko hoti, punabbhavāya saṃvattatīti ponobhaviko, itthiyaṃ pono bhavikā, lokāya saṃvattatīti lokiko suṭṭhu aggoti saggo, saggāya saṃvattatīti sovaggiko, sassovaka tadaminādipāṭhā, dhanāya saṃvattatīti dhaññaṃ, yo.

31. Tato sambhūtamāgataṃ.

Pañcamyantā sambhūtamāgatanti etesvatthesu ṇiko hoti, mātiko sambhūtamāgataṃ vā mattikaṃ, pettikaṃ, ṇyariyaṇa -yāpi dissanti, surabhito sambhūtaṃ sorabhyaṃ, thanato sambhūtaṃ thaññaṃ, pitito sambhūto pettiyo, mātiyo, mattiyo, macco vā.

32. Tattha vasati vidito bhatto niyutto.

Sattamyantā tattha vasatītvevamādīsvatthesu ṇiko hoti. Rukkhamūle vasatīti rukkhamūliko, āraññiko, sosāniko. Loke vidito lokiko. Catumahārājesu bhattā cātummahārājikā. Dvāre niyutto dovāriko dassoka tadaminādipāṭhā, bhaṇḍāgāriko, iko-navakammiko, kiyojātikiyo, andhakiyo.

33. Tassidaṃ.

Chaṭṭhiyantā idamiccasmiṃ atthe ṇiko hoti, saṅghassa idaṃ saṅghikaṃ, puggalikaṃ, sakyaputtiko, nātiputtiko, jenadattiko, kiye-sakiyo, parakiyo, niye-attaniyaṃ, ke- sako rājakaṃ bhaṇḍaṃ.

34. Ṇo.

Chaṭṭhiyantā idamiccasmiṃ atthe ṇo hoti, kaccāyanassa idaṃ kaccāyanaṃ byākaraṇaṃ, sogataṃ sāsanaṃ, māhisaṃ maṃsādi.

35. Gavādīhi yo.

Gavādīhi chaṭṭhiyantehi idamiccasmiṃ atthe yo hoti, gunnaṃ idaṃ gabyaṃ maṃsādi, kabyaṃ, dabbaṃ.

36. Pitito bhātari reyyaṇa.

Pitusaddā tassa bhātari reyyaṇa hoti, pitu bhātā petteyyo.

37. Mātito ca bhaginiyaṃ cho.

Mātito pitito ca tesaṃ bhaginiyaṃ cho hoti, mātu bhaginī mātucchā, pitu bhaginī pitucchā, kathaṃ 'mātulo'ti ''mātulāditvānī''ti nipātanā.

38. Mātāpitūsvāmaho.

Mātāpitūhi tesaṃ mātāpitūsu āmaho hoti, mātu mātā mātāmahī, mātu pitā mātāmaho, pitu mātā pitāmahī, pitu pitā pitāmaho, na yathāsaṅkhyaṃ, paccekābhi sambandhā.

39. Hite reyyaṇa.

Mātāpitūhi hite reyyaṇa hoti, matteyyo, petteyyo.

40. Nindāññātappapaṭibhāgarassadayāsaññāsu ko.

Nindādīsvattheyu nāmasmā ko hoti, nindāyaṃ-muṇḍako, samaṇako. Aññāte-kassāyaṃ assoti assako, payogasāmatthiyā sambandhivisesānavagamovagamyate. Appatthetelakaṃ, ghatakaṃ. Paṭibhāgatthe-hatthī viya hatthiko, assako, balībaddako. Rasse-mānusako, rukkhako, pilakkhako. Dayāyaṃ-puttako, vacchako. Saññāyaṃ-moro viya morako.

41. Tamassaparimāṇaṃ ṇiko ca.

Paṭhamantā asseti asmiṃ atthe ṇiko hoti ko ca tañce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati, parimīyate neneti parimāṇaṃ, doṇo parimāṇamassa doṇiko vīhi, khārasatiko, khārasahassiko āsītiko vayo, upaḍḍhakāyikaṃ bimbohanaṃ, pañcakaṃ, chakkaṃ.

42. Yatetehi ttako.

Yādīhi paṭhamantehī asseti chaṭṭhiyatthe ttako hoti, tañce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati, yaṃ parimāṇamassa yattakaṃ, tattakaṃ, ettakaṃ, āvatake yāvatako, tāvatako (etāvatako).

43. Sabbā cāvantu.

Sabbato paṭhamantehi yādīhi ca asseti chaṭṭhiyatthe āvantu hoti, tañce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati. Sabbaṃ parimāṇamassa sabbāvantaṃ, yāvantaṃ, tāvantaṃ, etāvantaṃ.

44. Kimhā ratirīvarīvatakarittakā.

Kimhā paṭhamantā asseti chaṭṭhiyatthe ratirīvarīvatakarittakā honti, tañce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati, kiṃ saṅkhyānaṃ parimāṇamesaṃ kati ete, kīva, kīvatakaṃ, kittakaṃ. Rīvanto sabhāvato asaṅkhyo.

45. Sañjātaṃ tārakāditvito.

Tārakādīhi paṭhamantehi asseti chaṭṭhiyatthe ito hoti, te ce sañjātā honti, tārakā sañjātā assa tārakitaṃ gaganaṃ, pupphito rukkho, pallavitā latā.

46. Māne matto.

Paṭhamantā mānavuttito asseti asmiṃatthe matto hoti, palaṃ ummānamassa palamattaṃ, hattho pamāṇamassa hatthamattaṃ sataṃ mānamassa satamattaṃ, doṇo parimāṇamassa doṇamattaṃ, abhedopacārā doṇotipi hoti.

47. Taggho cuddhaṃ.

Uddhamānavuttiho asseti chaṭṭhiyatthe taggho hoti matto ca, jaṇṇutagghaṃ, jaṇṇumattaṃ.

48. Ṇo ca purisā.

Purisā paṭhamantā uddhamānavuttito ṇo hoti mattādayo ca, porisaṃ, purisamattaṃ, purisatagghaṃ.

49. Ayūbhadvitīhaṃse.

Ubhadvitīhi avayavavuttīti paṭhamantehi asseti chaṭṭhiyatthe ayo hoti. Ubho aṃsā assa ubhayaṃ, dvayaṃ, tayaṃ.

50. Saṅkhyāya saccutīsāsadasantāyādhikāsmiṃ savasahasse ḍo.

Satyantāya utyantāya īsantāya āsantāya dasantāya ca saṅkhyāya paṭhamantāya asminti sattamyatthe ḍo hoti, sā ce saṅkhyā adhikā hoti, yadasminti tañce sataṃ sahassaṃ satasahassaṃ vā hoti, vīsati adhikā asmiṃ sateti vīsaṃ sataṃ, ekavīsaṃ sataṃ, sahassaṃ, satasahassaṃ vā, tiṃsaṃ sataṃ, ekatiṃsaṃ sataṃ. Utyantāya-navutaṃ sataṃ sahassaṃ satasahassaṃ vā. Īsantāya cattālīsaṃ sataṃ, sahassaṃ, satasahassaṃ vā. Āsantāya paññāsaṃ sataṃ, sahassaṃ, satasahassaṃ vā. Dasantāyaekādasaṃ sataṃ, sahassaṃ, satasahassaṃ vā. Saccutīsāsadasantāyāti kiṃ? Chādhikā asmiṃsate. Adhiketi kiṃ? Pañcadasahīnā asmiṃsate, asminti kiṃ? Vīsatyadhikā etasmā satā, satasahasseti kiṃ? Ekādasa adhikā assaṃ vīsatiyaṃ.

51. Tassa pūraṇekādasādito vā.

Chaṭṭhiyanthāyekādasādikāya saṅkhyāya ḍo hoti (tassa) pūraṇatthe vibhāsā, sā saṅkhyā pūrīyate yena taṃ pūraṇaṃ, ekādasannaṃ pūraṇo ekādaso. Ekādasamo, vīso, vīsatimo, tiṃso, tiṃsatimo, cattālīso, paññāso.

52. Ma pañcādikatihi.

Chaṭṭhiyantāya pañcādikāya saṅkhyāya katismā ca mo hoti (tassa) pūraṇatthe, pañcamo, sattamo, aṭṭhamo, katimo, katimī.

53. Satādīnamica. Satādikāya saṅkhyāya chaṭṭhiyantāya (tassa) pūraṇatthe mohoti satādīnamicāntādeso, satimo, sahassimo.

54. Chā ṭṭhaṭṭhamā.

Chasaddā ṭṭhaṭṭhamā honti tassa pūraṇatthe, chaṭṭho, chaṭṭhamo, itthiyaṃ chaṭṭhī, chaṭṭhamī, kathaṃ 'dutiyaṃ catuttha'nti? ''Dutiyassa, catuttha tatiyāna''nti nipātanā.

55. Ekā kākyasahāye.

Ekasmā asahāyatthe kaākī honti vā, ekako, ekākī, eko.

56. Vacchādīhi tanutte taro.

Vacchādīnaṃ sabhāvassa tanutte gamyamāne taro hoti, susuttassa tanutte vacchataro, itthiyaṃ vacchatarī, yobbanassa tanutte okkhataro, assabhāvassa tanutte assataro, sāmatthiyassa tanutte usabhataro.

57. Kimhā niddhāraṇe ratara ratamā. Kiṃsaddā niddhāraṇe ratara ratamā honti, kataro bhavataṃ devadatto, kataro bhavataṃ kaṭho, katamo bhavataṃ devadatto, katamo bhavataṃ kaṭho, bhāradvājānaṃ katamosi brahme.

58. Tena datte liyā.

Tatiyantā datte-bhidheyye laiyā honti, devena datto devalo, deviyo, brahmalo, brahmiyo, sivā sīvalo, sīviyo, sissa dīgho.

59. Tassa bhāvakammesu ttatāttanaṇyaṇeyyaṇiyaṇiyā.

Chaṭṭhiyantā bhāve kamme ca ttādayo honti bahulaṃ, na ca sabbe sabbato honti aññatra ttatāhi, bhavanti etasmā buddhisaddābhi bhāvo saddassa pavattinimittaṃ, nīlassa paṭassa bhāvo nīlattaṃ nīlatābhi guṇo bhāvo, nīlassa guṇassa bhāvo nīlattaṃ nīlatābhi nīlaguṇajāti, gottaṃ gotāti gojāti, pācakattaṃ, daṇḍittaṃ, visāṇittaṃ, rājapurisattanti kriyādisambandhittaṃ, devadattattaṃ, candattaṃ, sūriyattanti tadavatthāvisesasāmaññaṃ, ākāsattaṃ, abhāvattanti upacaritabhedasāmaññaṃ. Ttana-puthujjanattanaṃ, vedanattanaṃ, jāyattanaṃ, jārattanaṃ. Ṇya-ālasyaṃ, brahmaññaṃ, cāpalyaṃ, nepuññaṃ, pesuññaṃ, rajjaṃ, ādhipaccaṃ, dāyajjaṃ, vesammaṃ 'vesama'nti, keci, sakhyaṃ, vāṇijjaṃ. Ṇeyya-soceyyaṃ, ādhipateyyaṃ. Ṇagāravaṃ, pāṭavaṃ, ajjavaṃ, maddavaṃ. Iya-adhipatiyaṃ, paṇḍitiyaṃ, bahussutiyaṃ, naggiyaṃ, sūriyaṃ. Ṇiya-ālasiyaṃ, kāḷusiyaṃ, mandiyaṃdakkhiyaṃ, porohitiyaṃ, veyyattiyaṃ. Kathaṃ 'rāmaṇīyaka'nti? Sakatthe kantā ṇena siddhaṃ. Kammaṃ kiriyā, tattha alasassa kammaṃ alasattaṃ' alasatā, alasattanaṃ, ālasyaṃ, ālasiyaṃ vā, ''sakatthe' (4.122) ti sakatthepi, yathābhuccaṃ, kāruññaṃ, pattakallaṃ, ākāsānañcaṃ, kāyapāguññatā.

60. Bya vaddhadāsā vā.

Chaṭṭhiyantā vaddhā dāsā ca byo vā hoti bhāvakammesu, vaddhabyaṃ vaddhatā, dāsabyaṃ dāsatā, kathaṃ 'vaddhava'nti? Ṇe vāgamo.

61. Naṇa yuvā bo ca vassa.

Chaṭṭhiyantā yuvasaddā bhāvakammesu naṇa vā hoti tassa bo ca, yobbanaṃ, vātveva? Yuvattaṃ, yuvatā.

62. Aṇvāditvimo.

Aṇuādīhi chaṭṭhiyantehi bhāve vā imo hoti, aṇimā, laghimā, mahimā, (garimā), kasimā, vātveva? Aṇuttaṃ aṇutā.

63. Bhāvā tena nibbatte.

Bhāvavācakā saddā tena nibbatte-bhidheyye imo hoti, pākena nibbatta pāṇimaṃ, sekimaṃ.

64. Taratamissikiyiṭṭhātisaye.

Atisaye vattamānato hontete paccayā, atisayena pāpo pāpataro, pāpatamo, pāpissiko, pāpiyo, pāpiṭṭho, itthiyaṃ pāpatarā. Atisayantāpi atisayappaccayo, atisayena pāpiṭṭho pāpiṭṭhataro.

65. Tannissite llo.

Dutiyantā llappaccayo hoti nissitatthe, vedaṃ nissitaṃ vedallaṃ, duṭṭhu nissitaṃ duṭṭhullaṃ. Ille-saṅkhārillaṃ.

66. Tassa vikārāvayavesu ṇa ṇika ṇeyyamayā.

Pakatiyā uttaramavatthantaraṃ vikāro, chaṭṭhiyantā nāmasmā vikāre-vayave ca ṇādayo honti bahulaṃ, ṇa-āyasaṃ bandhanaṃ, odumbaraṃ, paṇṇaṃ, odumbaraṃ bhasmaṃ, kāpotaṃ maṃsaṃ, kāpotaṃ satthi. Ṇika-kappāsikaṃ vatthaṃ. Ṇeyya-eṇeyyaṃ maṃsaṃ, eṇeyyaṃ satthi. Koseyyaṃ vatthaṃ. Maya-tiṇamayaṃ, dārumayaṃ, naḷamayaṃ, mattikāmayaṃ. ‘‘Aññasmi’’nti (4.121) gunnaṃ karīsepi mayo, gomayaṃ.

67. Jatuto saṇa vā.

Chaṭṭhiyantā nāmasmā jatuto vikārāvayavesu saṇa vā hoti. Jatuno vikāro jātusaṃ jatumayaṃ. ‘‘Lopo’’ti (4.123) bahulaṃ paccayalopopi phalapupphamūlesu vikārāvayavesu, piyālassa phalāni piyālāni, mallikāya pupphāni mallikā, usirassa mūlaṃ usīraṃ, taṃ saddena vā tadabhidhānaṃ.

68. Samūhe kaṇa ṇa ṇikā.

Chaṭṭhiyantā samūhe kaṇa ṇa ṇikā honti gottappaccayantā. Kaṇa-rājaññakaṃ, mānussakaṃ, ukkhādīhi-okkhakaṃ, oṭṭhakaṃ, orabbhakaṃ, rājakaṃ, rājaputtakaṃ, hatthikaṃ, dhenukaṃ. Ṇa-kākaṃ, bhikkhaṃ. Acittā ṇika-āpūpikaṃ, saṃkulikaṃ.

69. Janādīhi tā.

Janādīhi chaṭṭhiyantehi samūhe tā hoti. Janatā, gajatā, bandhutā, gāmatā, sahāyatā, nāgaratā. Tāntā sabhāvato itthiliṅgā, ‘madanīya’nti karaṇe-dhikaraṇe vā anīyena siddhaṃ. ‘Dhūmāyitatta’nti ktāntā nāmadhātuto ktena siddhaṃ.

70. Iyo hite.

Chaṭṭhiyantā hite iyo hoti. Upādāniyaṃ, aññatrāpi samānodare sayito sodariyo.

71. Cakkhvādito sso.

Chaṭṭhiyantehi cakkhuādīhi hite sso hoti, cakkhussaṃ, āyussaṃ.

72. Ṇyo tattha sādhu.

Sattamyantā tattha sādhūti asmiṃ atthe ṇyo hoti. Sabbho, pārisajjo. Sādhūti kusalo yoggo hito vā. Aññatrāpi rathaṃ vahatīti racchā.

73. Kammā niya ññā.

Sattamyantā kammasaddā tattha sādhūbhi asmiṃ atthe niya ññā honti. Kamme sādhu kammaniyaṃ, kammaññaṃ.

74. Kathāditviko.

Kathādīhi sattamyantehi tattha sādhūti asmiṃ atthe iko hoti. Kathiko, dhammakathiko, saṅgāmiko pavāsiko, upavāsiko.

75. Pathādīhi ṇeyyo.

Pathādīhi sattamyantehi tattha sādhūti asmiṃ atthe ṇe-yyo hoti, pātheyyaṃ sāpateyyaṃ (ātitheyyaṃ).

76. Dakkhiṇāyārahe.

Dakkhiṇāsaddato arahatthe ṇeyyo hoti, dakkhiṇaṃ arahatīti dakkhiṇeyyo.

77. Rāyo tumantā.

Tumantato arahatthe rāyo hoti. Ghātetāyaṃ vā ghātetuṃ, jāpetāyaṃ vā jāpetuṃ, pabbājetāyaṃ vā pabbājetuṃ.

78. Tametthassatthīti mantu.

Paṭhamantā ettha assa atthīti etesvatthesu mantu hoti. Gāvo ettha dese, assa vā purisassa santīti gomā. Atthīti vattamānakālopādānato bhūtāhi bhavissantīhi vā gohi na gomā. Kathaṃ ‘gomā āsi, gomā bhavissatī’ti? Tadāpi vattamānāhiyeva gohi gomā, āsi bhavissatīti padantarā kālantaraṃ, itikaraṇato visayaniyamo –

> Pahūte ca pasaṃsāyaṃ, nindāyañcātisāyane;
> Niccayoge ca saṃsagge, hontime mantuādayo.

Go assoti jātisaddānaṃ dabbābhidhānasāmatthiyā mantvādayo na honti, tathā guṇasaddānaṃ ‘seto paṭo’ti, yesantu guṇasaddānaṃ dabbābhidhānasāmatthiyaṃ natthi, tehi honteva ‘buddhimā, rūpavā, rasavā, gandhavā, phassavā, saddavā, rasī, rasiko, rūpī, rūpiko, gandhī, gandhiko’ti.

79. Vantvāvaṇṇā.

Paṭhamantato avaṇṇantā mantvātthe vantu hoti. Sīlavā, paññavā, avaṇṇāti kiṃ? Satimā bandhumā.

80. Daṇḍāditvikaī vā.

Daṇḍādīhi ika ī honti vā mantvātthe. Bahulaṃ vidhānā kutoci dve honti, kutocekamekaṃva daṇḍiko daṇḍī daṇḍavā, gandhiko gandhī gandhavā, rūpiko rūpī rūpavā. (28) ‘‘Uttamīṇeva dhanā iko’’, dhaniko, dhanī dhanavā añño. (29) ‘‘Asannihite atthā’’, atthiko atthī, aññatra atthavā. (30) ‘‘Tadantā ca’’, puññatthiko, puññatthī, (31) ‘‘vaṇṇantā īyeva’’ brahmavaṇṇī, devavaṇṇī, (32) ‘‘hatthadantehi jātiyaṃ’’, hatthī, dantī, aññatra hatthavā dantavā. (33) ‘‘Vaṇṇato brahmacārimhi’’, vaṇṇī brahmacārī, vaṇṇavā añño. (34) ‘‘Pokkharādito dese’’, pokkharaṇī, uppalinī, kumudinī, bhisinī, muḷālinī, sālukinī, kvacādesepi padumipi paduminī paṇṇaṃ. Aññatra pokkharavā hatthī, (35) ‘‘nāvāyiko’’, nāviko. (36) ‘‘Sukhadukkhā ī’’, sukhī, dukkhī. (37) ‘‘Sikhādīhi vā’’, sikhī, sikhāvā, mālī, mālāvā, sīlī, sīlavā, balī, balavā. (38) ‘‘Balā bāhūrupubbā ca’’, bāhubalī, ūrubalī.

81. Tapādīhi ssī. Tapādito mantvatthe vā ssī hoti. Tapassī, yasassī, tejassī, manassī, payassī. Vātveva? Yasavā.

82. Mukhādito ro. Mukhādīhi mantvatthero hoti. Mukharo, susiro, ūsaro, madhuro, kharo, kuñjaro, nagaraṃ, (39) ‘‘dantassu ca unnabhadante’’, danturo.

83. Tundyādīhi bho.

Tundiādīhi mantvatthe bho vā hoti. Tundibho, vaṭibho, valibho. Vātveva? Tundimā.

84. Saddhāditvā.

Saddhādīhi mantvatthea hoti vā. Saddho, pañño, itthiyaṃ saddhā. Vātveva? Paññavā.

85. Ṇo tapā.

Tapā ṇo hoti mantvatthe. Tāpaso, itthiyaṃ tāpasī.

86. Ālvabhijjhādīhi.

Abhijjhādīhi ālu hoti mantvatthe, abhijjhālu, sītālu, dhajālu, dayālu. Vātveva? Dayāvā.

87. Picchāditvilo.

Picchādīhi ilo hoti vā mantvatthe. Picchilo picchavā, phenilo phenavā, jaṭilo jaṭāvā. Kathaṃ ‘vācālo’ti? Nindāyamilassādilope ‘‘paro kvacī’’ti (1-27).

88. Sīlādito vo.

Sīlādīhi vo hoti vā mantvatthe. Sīlavo sīlavā, kesavo kesavā, (40) ‘‘aṇṇā niccaṃ’’ aṇṇavo. (41) Gāṇḍī rājīhi saññāyaṃ’’ gāṇḍīvaṃ dhanu, rājīvaṃ paṅkajaṃ.

89. Māyā medhāhi vī.

Etehi dvīhi vī hoti mantvatthe. Māyāvī, medhāvī.

90. Sissare āmyuvāmī. Sasaddā āmyuvāmī honti issare-bhidhāyye mantvatthe. Samassatthīti sāmī, suvāmī.

91. Lakkhyā ṇo a ca. Lakkhīsaddā ṇo hoti mantvatthe a cāntassa. Ṇakārovayavo, lakkhaṇo.

92. Aṅgā no kalyāṇe.

Kalyāṇe gamyamāne aṅgasmā no hoti mantvatthe. Aṅganā.

93. So lomā.

Lomā so hoti mantvatthe. Lomaso, itthiyaṃ, lomasā.

94. Imiyā.

Mantvatthe ima iyā honti bahulaṃ. Puttimo, kittimo, puttiyo, kappiyo, jaṭiyo, hānabhāgiyo, seniyo.

95. To pañcamyā. Pañcamyantā bahulaṃ to hoti vā. Gāmato āgacchati gāmasmā āgacchati, corato bhāyati corehi bhāyati, satthato parihīno satthā parihīno.

96. Ito-tetto kuto.

Tomhi imassa ṭi nipaccate, etassa ṭa eta, kiṃsaddassa kuttañca. Ito imasmā, ato etto etasmā, kuto kasmā.

97. Abhyādīhi. Abhiādīhi to hoti. Abhito, parito, pacchato heṭṭhato.

98. Ādyādīhi. Ādippabhutīhi to vā hoti, ādo ādito, majjhato antato, piṭṭhito, passato, mukhato, yatodakaṃ tadādittaṃ, yaṃ udakaṃ tadevādittanti attho.

99. Sabbādito sattamyā trattā. Sabbādīhi sattamyantehi tratthā vā honti. Sabbatra sabba. Sabbasmiṃ, yatra yattha yasmiṃ. Bahulādhikārā na tumhāmhehi.

100. Katthettha kutrātra kvehidha.

Etesaddā nipaccante. Kasmiṃ kattha, kutra, kva, etasmiṃ, ettha, atra, asmiṃ iha, idha.

101. Dhi sabbā vā. Sattamyantato sabbasmā dhi vā hoti. Sabbadhi, sabbattha.

102. Yā hiṃ. Sattamyantato yato hiṃ vā hoti. Yahiṃ yatra.

103. Tā haṃ ca.

Sattamyantato tato vā haṃ hoti hiṃ ca. Tahaṃ, tahiṃ, tatra.

104. Kuhiṃ kahaṃ.

Kiṃsaddā sattamyantā hiṃ haṃ nipaccante kissa kukā ca. Kuhiṃ, kahaṃ. Kathaṃ ‘kuhiñcana’nti? ‘Canaṃ’ iti nipātantaraṃ ‘kuhiñcī’ti ettha cisaddo viya.

105. Sabbekaññayatehi kāle dā. Etehi sattamyantehi kāle dā hoti. Sabbasmiṃ kāle sabbadā, ekadā, aññadā, yadā, tadā. Kāleti kiṃ? Sabbattha dese.

106. Kadā kudā sadā dhunedāni.

Ete saddā nipaccante. Kasmiṃ kāle kadā, kudā, sabbasmiṃ kāle sadā, imasmiṃ kāle adhunā, idāni.

107. Ajja sajjvaparajjvetarahi karahā.

Etesaddā nipaccante. Pakatippaccayo ādeso kālavisesoti sabbametaṃ nipātanā labbhati, imassa ṭo jjo jāhani nipaccate, asmiṃ ahani ajja. Samānassa sabhāvo jju cāhani, samāne ahani sajju. Aparasmā jju, aparasmiṃ ahani aparajju. Imasseto kāle rahi ca, imasmiṃ kāle etarahi. Kiṃsaddassa ko raha cānajjatane, kasmiṃ kāle karaha.

108. Sabbādīhi payāre thā.

Sāmaññassa bhedako viseso pakāro, tattha vattamānehi sabbādīhi thā hoti. Sabbena pakārena sabbathā, yathā, tathā.

109. Kathamitthaṃ.

Ete saddā nipaccante pakāre. Kimimehi thaṃ paccayo, kaita ca tesaṃ yathākkamaṃ, kathaṃ, itthaṃ.

110. Dhā saṅkhyāhi.

Saṅkhyāvācīhi pakāre dhā parā hoti. Dvīhi pakārehi, dve vā pakāre karoti dvidhā karoti, bahudhā karoti, ekaṃ rāsiṃ pañcappakāraṃ karoti pañcadhā karoti, pañcappakāramekappakāraṃ karoti ekadhā karoti.

111. Vekā jjhaṃ.

Ekasmā pakare jjhaṃ vā hoti. Ekajjhaṃ karoti, ekadhā, karoti.

112. Dvitīhedhā.

Dvitīhi pakāre edhā vā hoti. Dvedhā, tedhā, dvidhā, tidhā.

113. Tabbati jātiyo.

Pakāravati taṃsāmaññavācakā saddā jātiyo hoti, paṭujātiyo, mudujātiyo.

114. Vārasaṅkhyāya kkhattuṃ.

Vārasambandhiniyā saṅkhyāya kkhattuṃ hoti. Dve vāre bhuñjati dvikkhattuṃ divasassa bhuñjati. Vāraggahaṇaṃ kiṃ? Pañca bhuñjati. Saṅkhyāyāti kiṃ? Pahūte vāre bhuñjati.

115. Katimhā.

Vārasambandhiniyā katisaṅkhyāya kkhattuṃ hoti, kati vāre, bhuñjathi, katikkhattuṃ bhuñjati.

116. Bahumhā dhā ca paccāsattiyaṃ.

Vārasambandhiniyā bahusaṅkhyāya dhā hoti kkhatthuṃ ca, vārānañce paccāsatti hoti, bahudhā divasassa bhuñjati bahukkhattuṃ bhuñjati. Paccāsattiyanti kiṃ? Bahuvāre māsassa bhuñjati.

117. Sakiṃ vā.

Ekaṃ vāramiccasmiṃ atthe sakinti vā nipaccate. Ekavāraṃ bhuñjati sakiṃ bhuñjati, vāti kiṃ? Ekakkhattuṃ bhuñjati.

118. So vīcchappakāresu.

Vīcchāyaṃ pakāre ca so hoti bahulaṃ. Vīcchāyaṃ-khaṇḍaso, bilaso. Pakāre-puthuso, sabbaso.

119. Abhūtatabbhāve karāsabhūyoge vikārā cī.

Avatthāvato-vatthantarenābhūtassa tāyāvatthāya bhāvekarāsabhūhi sambandhe sati vikāravācakā cī hoti, adhavalaṃ dhavalaṃ karoti dhavalī karoti, adhavalo dhavalo siyā dhavalī siyā, adhavalo dhavalo bhavati dhavalī bhavati. Abhūta tabbhāveti kiṃ? Ghaṭaṃ karoti, dadhi atthi, ghaṭo bhavati. Karāsabhūyogeti kiṃ? Adhavalodhavalo jāyate. Vikārāti kiṃ? Pakatiyā māhotu, suvaṇṇaṃ kuṇḍalaṃ karoti.

120. Dissantaññepi paccayā.

Vuttato-ññepi paccayā dissanti vuttāvuttatthesu. Vividhā mātaro vimātaro, tāsaṃ puttā vemātikā-rikaṇa. Pathaṃ gacchatīti pathāvino-āvī. Issā assa atthīti issukī-ukī. Dhuraṃ vahatīti dhorayho- yhaṇa.

121. Aññasmiṃ.

Vuttato-ññasmimpi atthe vuttappaccayā dissanti. Magadhānaṃ issaro māgadho-dhaṇā. Kāsīti sahassaṃ, tamagghatīti kāsiyo iyo.

122. Sakatthe.

Sakatthepi paccayā dissanti. Hīnako, potako, kiccayaṃ.

123. Lopo.

Paccayānaṃ lopopi dissati. Buddhe ratanaṃ paṇītaṃ, cakkhuṃ suññaṃ attena vā attariyena vāti bhāvappaccayalopo.

124. Sarānamādissāyuvaṇṇassāeo ṇānubandhe.

Sarānamādibhūtā ye akārivaṇṇuvaṇṇā, tesaṃ āeo honti yathākkamaṃṇānubandhe. Rāghavo, venateyyo, meniko, oḷumpiko, dobhaggaṃ. Ṇānubandheti kiṃ? Purātano.

125. Saṃyoge kvaci.

Sarānamādibhūtā ye ayuvaṇṇā, tesaṃ āeo honti kvacideva saṃyogavisaye ṇānubandhe. Decco, koṇḍañño. Kvacīti kiṃ? Kattikeyyo.

126. Majjhe.

Majjhe vattamānānampi ayuvaṇṇānaṃ ā e o honti kvaci. Aḍḍhateyyo, vāseṭṭho.

127. Kosajjājjava pārisajja sohajja maddavārissāsabhājaññatheyya bāhusaccā.

Etesaddā nipaccanteṇānubandhe. Kusī tassa bhāvokosajjaṃ, ujuno bhāvo ajjavaṃ, parisāsu sādhu pārisajjo, suhadayova suhajjo, tassa pana bhāvo sohajjaṃ, muduno bhāvo maddavaṃ, isino idaṃ bhāvo vā ārissaṃ, usabhassa idaṃ bhāvo vā āsabhaṃ, ājānīyassa bhāvo so eva vā ājaññaṃ, thenassa bhāvo kammaṃ vā theyyaṃ, bahussatassa bhāvo bāhusaccaṃ, etesu yamalakkhaṇikaṃ, taṃ nipātanā.

128. Manādīnaṃ saka.

Manādīnaṃ saka hoti ṇānubandhe. Manasi bhavaṃ mānasaṃ, dummanaso bhāvo domanassaṃ, somanassaṃ.

129. Uvaṇṇassāvaṅa sare.

Sarādo ṇānubandhe uvaṇṇassāvaṅa hoti. Rāghavo, jambavaṃ.

130. Yamhi gossa ca.

Yakārādo paccaye gossuvaṇṇassa ca avaṅa hoti. Gabyaṃ, bhātabyo.

131. Lopo-vaṇṇivaṇṇānaṃ.

Yakārādo paccaye avaṇṇivaṇṇānaṃ lopo hoti. Dāyajjaṃ, kāruññaṃ, ādhipaccaṃ, deppaṃ. Bahulaṃvidhānā kvaci na hoti kiccayaṃ.

132. Rānubandhe-nta sarādissa.

Anto saro ādimhi yassāvayavassa, tassa lopo hoti rānubandhe. Kittakaṃ, petteyyaṃ.

133. Kisamahatamime kasa mahā.

Kisassa mahato ime kasamahā honti yathākkamaṃ, kasimā, mahimā.

134. Āyussāyasa mantumhi.

Āyussa āyasādeso hoti mantumhi. Āyasmā.

135. Jo vuddhassiyiṭṭhesu.

Vuddhassa jo hoti iyaiṭṭhesu, jeyyo, jeṭṭho.

136. Bāḷhantikapasatthānaṃ sādha neda sā.

Iyaiṭṭhesu bāḷhantikapasatthānaṃ sādha neda sā honti yathākkamaṃ. Sādhiyo, sādhiṭṭho, nediyo, nediṭṭho, seyyo, seṭṭho.

137. Kaṇakanāppayuvānaṃ.

Iyaiṭṭhesu appayuvānaṃ kaṇa kanā honti yathākkamaṃ. Kaṇiyo kaṇiṭṭho, kaniyo kaniṭṭho.

138. Lopo vī mantu vantūnaṃ.

Vī mantu vantūnaṃ lopo hoti iyaiṭṭhesu. Atisayena medhāvī medhiyo, medhiṭṭho, atisayena satimā satiyo, satiṭṭho, atisayena guṇavā guṇiyo, guṇiṭṭho.

139. Ḍe satissa tissa.

Ḍepare satyantassa tikārassa lopo hoti, vīsaṃ sataṃ, tiṃsaṃ sataṃ.

140. Etasseṭa ttake.

Ttake pare etassa eṭa hoti. Ettakaṃ.

141. Ṇikassiyo vā.

Ṇikassa vā iyo hoti, sakyaputtiyo, sakyaputtiko.

142. Adhātussa kā-syādito ghe-ssi.

Ghe pare adhātussa yo kakāro, tato pubbassa akārassa bahulaṃ i hoti sace gho na syādito paro hoti. Bālikā, kārikā, adhātussāti kiṃ? Sakā, keti kiṃ? Nandanā, asyāditoti kiṃ? Bahuparibbājakā mathurā, bahucammikāti kakārena syādino byavahitattā siddhaṃ, gheti kiṃ? Bālako, assāti kiṃ? Bahukattukā sālā.

Iti moggallāne byākaraṇe vuttiyaṃ

Ṇādikaṇḍo catuttho.

5. Pañcamo kaṇḍo (khādi)

1. Tija mānehi kha sā khamā vīmaṃsāsu.

Khantiyaṃ tijā vīmaṃsāyaṃ mānā ca khasappaccayā honti yathākkamaṃ, titikkhā, vīmaṃsā, titikkhati, vīmaṃsati. Khamāvīmaṃsā, sūti kiṃ? Tejanaṃ, tejo, tejayati, mānanaṃ, mānomāneti.

2. Kitā tikicchāsaṃsayesu cho.

Tikicchāyaṃ saṃsaye ca vattamānā kitā cho hoti. Tikicchā, vicikicchā, tikicchati, vicikicchati. Aññatra niketo, saṃketo, ketanaṃ, keto, ketayati.

3. Nindāyaṃ gupa badhā bassa bho ca.

Nindāyaṃ vattamānehi gupa badhehi cho hoti bassa bho ca. Jigucchā, bībhacchā, jigucchati, bībhacchati, aññatra gopanaṃ, gopo, gopeti, badhako.

4. Tuṃsmā lopo cicchāyaṃ te.

Tumantato icchāyamatthe te khasachā honti bahulaṃ, lopo ca tuṃpaccayassa hoti sutattā, bubhukkhā, jigīsāṃ, jighacchā, bubhukkhati, jigīsati jighacchati. Idha kasmā na hoti ‘bhottumicchatī’ti? Padantarenābhidhānā. Tuṃsmāti kiṃ? Bhojanamicchati. Icchāyanti kiṃ? Bhuñjituṃ gacchati. Kathaṃ ‘kūlaṃ vipati satī’ti? Yathā kūlaṃ patitu micchatīti vākyaṃ hoti, evaṃ vuttipi hossati. Vākyameva carahi kathaṃ hoti? Lokassa tathā vacanicchāya.

5. Īyo kammā.

Icchākammato icchāyamatthe īyappaccayo hoti. Puttamicchati putthīyati. Kammāti kiṃ? Asinecchati. Idha kasmā na hoti ‘raññoputtamicchatī’ti? Sāpekkhattā, na hi aññamapekkhamāno aññena sahekatthibhāvamanubhavituṃ sakkoti. Idhāpi carahi na siyā ‘attano putta micchatī’ti? Nevettha bhavitabbaṃ, na hi bhavati ‘attano puttīyatī’ti, kathaṃ carahi puttassa attaniyatā-vagamyate? Aññassāsutattā icchāya ca tabbisayattā.

6. Upamānācāre.

Kammato upamānā ācāratthe īyo hoti. Puttami-vā-carati puttīyati māṇavakaṃ, upamānāti kiṃ? Puttamācarati.

7. Ādhārā.

Ādhāratū-pamānā ācāratthe īyo yoti. Kuṭiyamivā-carati kuṭīyatī pāsāde, pāsādīyati kuṭiyaṃ bhikkhu.

8. Kattutāyo.

Kattutū-pamānā ācāratthe āyo hoti. Pabbato ivācarati pabbatāyati.

9. Ycatthe.

Kattuto abhūtatabbhāve āyo hoti bahulaṃ. Bhusāyati, paṭapaṭāyati, lohitāyati, kattutotveva? (Abhusaṃ) bhusaṃ karotīhi, iha kasmā na hoti ‘bhusī bhavatī’ti? Vuttatthatāya.

10. Saddādīni karoti.

Saddādīhi dutiyantehi karotīti asmiṃ atthe āyo hoti. Saddāyati, verāyati, kalahāyati, dhūpāyati.

11. Numotva-sso.

Namoiccasmā karotīti asmiṃ atthe asso hoti. Namassati tathāgtaṃ.

12. Dhātvatthe nāmasmi.

Nāmasmā dhātvatthe bahulamihoti. Hatthinā atikkamati atihatthayati, vīṇāya upagāyati upavīṇayati, daḷhaṃ karoti vinayaṃ daḷhayati, visuddhā hoti ratti visuddhayati, kusalaṃ pucchati kusalayati.

13. Saccādīhāpi.

Saccādīhi dhātvatthe āpi hoti. Saccāpeti, atthāpeti, vedāpeti, sukkhāpeti, sukhāpeti, dukkhāpeti.

14. Kriyatthā.

Ayamadhikāro āsatthaparisamattiyā. Kriyā attho yassa so kriyattho dhātu.

15. Curādito ṇi.

Curādīhi kriyatthehi sakatthe ṇi paro hoti bahulaṃ. Ṇakāro vuddhyattho, evamaññatrāpi, corayati, lāḷayati, kathaṃ 'rajjaṃ kāretī'ti? Yogavibhāgato.

16. Payojakabyāpāre ṇāpi ca.

Kattāraṃ yo payojayati, tassa byāpāre kriyatthā ṇiṇāpī honti bahulaṃ, kāreti, kārāpeti. Nanu ca kattāpi karaṇādīnaṃ payojakoti taṃbyāpārepi ṇiṇāpī pāpuṇanti? Payojakaggahaṇasāmatthiyā na bhavissanti curādīhi visuṃ vacanasāmatthiyā ca. Ato bhiyyo ṇāpiyeva, ṇiyevuvaṇṇato, dvayamevaññehi.

17. Kyo bhāvakammesva-parokkhesu māna nta tyādīsu. Bhāvakammavihitesu parokkhāvajjitesu mānantatyādīsu paresu kyo hoti kriyatthā. Ntaggahaṇamuttaratthaṃ, kakāro avuddhyattho evamuttaratrāpi. Ṭhīyamānaṃ, ṭhīyate, sūyamānaṃ, sūyate, aparokkhesu mānantatyādīsūti kiṃ? Babhūva devadattena, bibhida kusulo. Bhijjate kusulo sayamevāti 'bhijjate'ti savanā kammatā-vagamyate, 'sayamevā'ti savanato kattutā, kattutāvacanicchāyantu 'bhindati kusulo attāna'nti bhavati, evamaññampi yathāgamamanugantabbaṃ. 'Aparokkhesu mānantatyādīsū'ti ayamadhikāro ā 'tanāditvo'ti 5.26. Apica ete kyādayo tyādīsu parabhūtesu kattukammabhāva vihitesu kyalādīnaṃ vidhānato tesveva viññāyantīti akammakehi dhātūhi kattubhāvesu, sakammakehi kattukammesu, kammāvacanicchāyaṃ bhāve ca bhavantīti veditabbā. Yassa pana dhātussa kiriyā kammamapekkhate, so sakammako, yassa tu kiriyā kattumattamapekkhate, svākammakoti ñātabbaṃ.

18. Kattari lo.

Kriyatthato aparokkhesu kattuvihitamāna ntatyādīsu lo hoti. Lakāro, ''ñilasse''ti 5-163 visesanattho. Pacamāno, pacanto, pacati.

19. Maṃ ca rudhādīnaṃ.

Rudhādito kattuvihitamānanta tyādīsu lo hoti maṃ ca antasarā paro. Makāro-nubandho, akāro uccāraṇattho. Rundhamāno, rundhanto, rundhati.

20. Ṇiṇāpyāpīhi vā.

Ṇiṇāpyāpīhi kattuvihitamānanta tyādīsu lo hoti vibhāsā, orayanto, corento, kārayanto, kārento, kārāpayanto, kārāpento, saccāpayanto, saccāpento, corayati, coreti, kārayati, kāreti, kārāpayati, kārāpeti, saccāpayati, saccāpeti. Vavatthitavibhāsattho-yaṃ vāsaddo, tena māne niccaṃ, corayamāno, kārayamāno, kārāpayamāno, saccāpayamāno.

21. Divādīhi yaka.

Divādīhi lavisaye yaka hoti. Dibbanto, dibbati.

22. Tudādīhi ko.

Tudādīhi lavisaye ko hoti. Tudamāno, tudanto, tudati.

23. Jyādīhi knā.

Jiādīhi lavisaye knā hoti. Jinanto, jināti. Kathaṃ ‘jayanto’ jayatī, ti? Bhūvādipāṭhā.

24. Kyādīhi kṇā.

Kīādīhi lavisaye kṇā hoti. Kiṇanto, kiṇāti.

25. Svādīhi kṇo.

Suādīhi lavisaye kṇo hoti. Suṇamāno, suṇanto, suṇoti. Kathaṃ suṇātīti? Kyādipāṭhā.

26. Tanāditvo.

Tanādito lavisaye o hoti. Tanoti.

27. Bhāvakammesu tabbā-nīyā.

Tabbaanīyā kriyatthā pare bhāvakammesu bahulaṃ bhavanti. Kattabbaṃ, karaṇīyaṃ, kattabbo kaṭo, karaṇīyo. Bahulādhikārā karaṇādīsupi bhavanti, sinānīyaṃ cuṇṇaṃ, dānīyo brāhmaṇo, sammāvattanīyo guru, pavacanīyo upajjhāyo, upaṭṭhānīyo sisso.

28. Ghyaṇa.

Bhāvakammesu kriyatthā paro ghyaṇa hoti bahulaṃ. Vākyaṃ, kāriyaṃ, ceyyaṃ, jeyyaṃ.

29. Āsse ca.

Ātoghyaṇa hoti bhāvakammesu, āssa e ca. Deyyaṃ.

30. Vadādīhi yo.

Vadādīhi kriyatthehi yo hoti bahulaṃ bhāvakammesu. Vajjaṃ, majjaṃ, gammaṃ. (42) ‘‘Bhujānne’’, bhojjo odano, bhojjā yāgu, bhoggamaññaṃ.

31. Kicca ghacca bhacca bhabba leyyā.

Ete saddā yappaccayantā nipaccante.

32. Guhādīhi yaka.

Gutādīhi kriyattehi bhāvakammesu yaka hoti. Guyhaṃ, duyhaṃ, sisso. Siddhā evete tabbādayo pesātisaggapattakālesupi gamyamānesu sāmaññenavidhānato, tvayā khalu kaṭo kattabbo, karaṇīyo, kāriyo, kicco, evaṃ tvayā kaṭo kattabbo, bhotā kaṭo kattabbo, bhoto hi patto kālo kaṭakaraṇe. Evaṃ uddhamohuttikepi vattamānato pesādīsu siddhā eva. Tathā arahe kattari sattivisiṭṭhe ca patīyamāne āvassakādhamīṇatāvisiṭṭhe ca bhāvādo siddhā, uddhaṃmuhuttato-bhotā kaṭo kattabbo, bhotā rajjaṃ kattabbaṃ. Bhavaṃ araho, bhotā sāro vahitabbo, bhavaṃ sakko, bhotā avassaṃ kaṭo kattabbo, bhotā nikkho dātabbo.

33. Kattari ltuṇakā.

Kattari kārake kriyatthā ltuṇakā honti bahulaṃ. Paṭhitā, pāṭhako. Bahulamitveva? Pādehi harīyatīti pādahā-rako, gale cuppateti galecopako. Siddhova ltu, arahe sīlasādhudhammesu ca sāmaññavihitattā, bhavaṃ khalu kaññāya pariggahitā, bhavametaṃ arahati. Sīlādīsu-khalvapi upādātā kumārake, gantā khelaṃ, muṇḍayitāro sāviṭṭhāyanā vadhuṃ katapariggahaṃ.

34. Āvī.

Kriyatthā āvī hoti bahulaṃ kattari. Bhayadassāvī. Appavisayataññāpanatthaṃ bhinnayogakaraṇaṃ, sāmaññavihitattā sīlā dīsu ca hoteva.

35. Āsiṃsāyamako.

Āsiṃsāyaṃ gamyamānāyaṃ kriyatthā ako hoti kattari. Jīvatūti jīvako, nandatūti nandako, bhavatūti bhavako.

36. Karā ṇano.

Karato kattari ṇano hoti. Karotīti kāraṇaṃ, kattarīti kiṃ? Karaṇaṃ.

37. Hāto vīhikālesu.

Hāto vīhismiṃ kāle ca ṇano hoti kattari. Hāyanā nāma vihayo, hāyano saṃvaccharo, vīhikālesūti kiṃ? Hātā.

38. Vidā kū.

Vidasmā kū hoti kattari. Vidū, lokavidū.

39. Vito ñāto.

Vipubbā ñāiccasmā kū hoti kattari. Viññū. Vitoti kiṃ? Paññā.

40. Kammā.

Kammato parā ñāiccasmā kū hoti kattari. Sabbaññū, kālaññū.

41. Kvacaṇa.

Kammato parā kriyatthā kvaci aṇa hoti kattari. Kumbhakāro, saralāvo, mantajjhāyo, bahulādhikārā idha na hoti ādiccaṃ passati, himavantaṃ suṇoti, gāmaṃ gacchati. Kvacīti kiṃ? Kammakaro.

42. Gamā rū.

Kammato parā gamā rū hoti kattari. Vedagū pāragū.

43. Samānañña bhavanta yāditū-pamānā disā kamme rīrikkhakā.

Samānādīhi yādīhi copamānehi parā disā kammakārake rīrikkhakā honti. Samāno viya dissatīti sadī sadikkho sadiso. Aññādī aññādikkho aññādiso. Bhavādī bhavādikkho bhavādiso. Yādī yādikkho yādiso. Tyādī tyādikkho tyādiso. Samānādīhīti kiṃ? Rukkho viya dissati. Upamānāti kiṃ? So dissati. Kammeti kiṃ? So viya passati. Rakārā antasarādilopatthā, kakāro ekārābhāvattho.

44. Bhāvakārakesva-ghaṇa ghakā.

Bhāve kārake ca kriyatthā a ghaṇa gha kā honti bahulaṃ. A-paggaho, niggaho, karo, garo, cayo, jayo, ravo, bhavo, paco, vaco, annado, purindado, īsakkaro, dukkaro, sukaro. Ghaṇa-bhāve pāko, cāgo, bhāvo, kārakepi saññāyaṃ tāva pajjatenenāti pādo, rujatīti rogo, visatīti veso, sarati kālantaranti sāro thiraṃso, darīyante etehīti dārā, jīrayati etenāti jāro, asaññāyampi dāyo datto, lābho laddho, gha-vako, nipako, ka-piyo, khipo, bhujo, āyudhaṃ.

45. Dādhātvi.

Dādhāhi bahulami hoti bhāvakārakesu. Ādi, nidhi, vālami.

46. Vamādīyyathu.

Vamādīhi bhāvakārakesvathu hoti. Vamathu, vepathu, (avathu, sayathu).

47. Kvi.

Kriyatthā kvi hoti bahulaṃ bhāvakārakesu. Kakāro kānubandhakāriyattho, abhibhū, sayambhū, bhattaggaṃ, (dānaggaṃ) salākaggaṃ, sabhā, pabhā.

48. Ano.

Kriyattā bhāvakārakesvano hoti. Gamanaṃ, dānaṃ, sampadānaṃ, apādānaṃ, adhikaraṇaṃ, calano, jalano, kodhano, kopano, maṇḍano, bhūsano.

49. Itthiyamaṇa tti ka yaka yā ca.

Itthiliṅge bhāve kārake ca kriyatthā aādayo honti ano ca bahulaṃ. A titikkhā, vīmaṃsā, jigucchā, pipāsā, puttiyā īhā bhikkhā, āpadā, medhā, godhā, ṇakārā, hārā, tārā, dhārā, ārā, kti-iṭṭhi, siṭṭhi, bhitti, bhatti, tanti bhūti, ka-guhā, rujā, mudā, yaka-vijjā, ijjā, ya-seyyā, samajjā, pabbajjā, paricariyā, jāgariyā, anakāraṇā, hāraṇā, vedanā, vandanā, upāsanā.

50. Jāhāhi ni.

Jāhāiccetehi ni hotitthiyaṃ. Jāni, hāni.

51. Karā ririyo.

Karato ririyo hotitthiyaṃ. Karaṇaṃ kiriyā. Kathaṃ ‘kriyā’ti? ‘‘Kriyāyaṃ’’ti nipātanā.

52. Ikitī sarūpe.

Kriyatthassa sarūpe-bhidheyye kriyatthā pare ikitī honti, vaci, yudhi, pacati, 'akāro kakāro'ti ādīsu kārasaddena samāso, yathā evakāroti.

53. Sīlābhikkhaññā-vassakesu ṇī.

Kriyatthā ṇī hoti sīlādīsu patīyamānesu, uṇhabhojī, khīrapāyī, avassakārī, satandāyī.

54. Thāvarittara bhaṅgura bhidura bhāsura bhassarā.

Ete saddā nipaccante sīle gamyamāne.

55. Kattari bhūte ktavantu ktāvī.

Bhūte-tthe vattamānato kriyatthā ktavantuttāvī honti kattari. Vijitavā, vijitāvī, bhūteti adhikāro yāva ''āhāratthā''ti (5-60).

56. Ktobhāvakammesu.

Bhāve kamme ca bhūte kto hoti. Āsitaṃ bhavatā. Kato kaṭo bhavatā.

57. Kattari cārambhe.

Kriyārambhe kattari kto hoti yathāpattañca. Pakato bhavaṃ kaṭaṃ, pakato kaṭo bhavatā, pasutto bhavaṃ, pasuttaṃ bhavatā.

58. Ṭhā-sa vasa silisa sī ruha jara janīhi.

Ṭhādīhi kattari kto hoti yathāpattañca. Upaṭṭhito guruṃ bhavaṃ, upaṭṭhito guru bhotā, upāsito guruṃ bhavaṃ, upāsito guru bhotā, anuvusito guruṃ bhavaṃ, anuvusito guru bhotā, āsiliṭṭho guruṃ bhavaṃ, āsiliṭṭho guru bhotā, adhissito khaṭopikaṃ bhavaṃ, adhissitā khaṭopikā bhotā, āraḷho rukkhaṃ bhavaṃ, āruḷho rukkho bhotā, anujiṇṇo vasaliṃ devadatto, anujiṇṇā vasalī devadattena, anujāto māṇavako māṇavikaṃ, anujātā māṇavikā māṇavakena.

59. Gamanatthākammakādhāre ca.

Gamanatthato akammakato ca kriyatthā ādhāre kto hoti kattari ca yathāpattañca, idamesaṃ yātaṃ, iha te yātā, iha tehi yātaṃ, ayaṃ tehi yāto patho, idamesamāsitaṃ, iha te āsitā, ihatehi āsitaṃ, 'devo ce vuṭṭho sampannā sālayo'ti kāraṇasāmaggīsampatti etthābhimatā.

60. Āhāratthā.

Ajjhohāratthā ādhāre kto hoti yathāpattañca, idamesaṃ bhuttaṃ, idamesaṃ pītaṃ, iha tehi bhuttaṃ, iha tehi pītaṃ, odano tehi bhutto pītamudakaṃ, akattattho yogavibhāgo, kathaṃ 'pītā gāvo'ti? Pītamesaṃ vijjatīti pītā, bāhulakā vā, 'passinno'ti yā ettha bhūtakālatā, tatra tto, evaṃ raññaṃ mato raññaṃ iṭṭho, raññaṃ buddho, raññaṃ pūjito, evaṃ sīlito, rakkhito, khanto, ākuṭṭho, ruṭṭho, rusito, abhibyāhaṭo, dayiyo, haṭṭho, kantā, saṃyato, amato, 'kaṭṭha'nti bhūtatāyameva hetuno, phalaṃ tvatra bhāvi.

61. Tuṃ tāye tave bhāve bhavissati kriyāyaṃ tadatthāya.

Bhavissati atthe vattamānato kriyatthā bhāve tuṃ tāye tave honti kriyāyaṃ tadatthāyaṃ patīyamānāyaṃ. Kātuṃ gacchati, kattāye gacchati, kātave gacchati, icchati bhottuṃ kāmeti bhottunti imīnāva siddhaṃ, punabbidhāne tvihāpi siyā 'icchanto karotī'ti, evaṃ sakkoti bhottuṃ, jānāti bhottuṃ, gilāyati bhottuṃ, ghaṭate bhottuṃ, ārabhate bhottuṃ, labhate bhottuṃ, pakkamati bhottuṃ, ussahati bhottuṃ, arahati bhottuṃ, atthi bhottuṃ, vijjati bhottuṃ, vaṭṭa tibhottuṃ, kappati bhottunti. Tathā pārayati bhottuṃ, pahu bhottuṃ, samattho bhottuṃ, pariyatto bhottuṃ, alaṃ bhottunti bhavatissa sabbattha sambhavā. Tathā kālo bhottuṃ. Samayo bhotuṃ, velā bhotunti, yathā bhottuṃmano, sottuṃ soto, daṭṭhuṃ cakkhu, yujjhituṃ dhanu, vattuṃ jaḷo, gantumano, kattumalasoti, uccāraṇantu vattāyattaṃ. Bhāveti kiṃ? Karissāmīti gacchati, kriyāyanti kiṃ? Bhikkhissaṃ iccassa jaṭā, tadatthāyanti kiṃ? Gacchissato te bhavissati bhattaṃ bhojanāya.

62. Paṭisedhe-laṃkhalūnaṃ tuna tvāna tvā vā.

Alaṃ khalusaddānaṃ paṭisedhatthānaṃ payoge tunādayo vā honti bhāve. Alaṃ sotuna, khalu sotuna, alaṃ sutvāna, dhalu sutvāna, alaṃ sutvā, khalu sutvā, alaṃ sutena, khalu sotena, alaṃ khalūnanti kiṃ? Mā hotu, paṭisedheti kiṃ? Alaṅkāro.

63. Pubbekakatthukānaṃ.

Eko kattā yesaṃ byāpārānaṃ, tesu yo pubbo, tadatthato kriyatthā tunādayo honti bhāve, sotuna yāti, sutvāna, sutvā vā, ekakattukānantikiṃ? Bhuttasmiṃ devadatte yaññadatto vajati, pubbāti kiṃ? Bhuñjabhi ca pacati ca. ‘Appatvā nadiṃ pabbato atikkamma pabbataṃ nadī’ti bhūdhātussa sabbattha sambhavā ekakattukatā pubbakālatā ca gamyate. ‘Bhutvā bhutvā gacchatīti’ imināva siddhaṃ ābhikkhaññantu dvibbacanāvagamyate. Kathaṃ ‘jīvaggāhaṃ agāhayi, kāyappacālakaṃ gacchantī’ti ādi? Ghaṇantena kriyāvisesanena siddhaṃ yathā ‘odanapākaṃ sayatī’ti.

64. Nto katthari vattamāne.

Vattamānatthe vattamānato kriyattā nto ho ti kattari, tiṭṭhanto.

65. Māno.

Vattamānatthe vattamānato kriyatthā māno hoti, kattari. Tiṭṭhamāno.

66. Bhāvakammesu.

Vattamānatthe vattamānato kriṃyatthā bhāve kammeca māno hoti. Ṭhīyamānaṃ, paccamāno odano.

67. Te ssapubbānāgate.

Anāgatatthe vattamānato kriyatthā tentamānā ssapubbā honti. Ṭhassanto, ṭhassamāno, ṭhīyissamānaṃ, paccissamāno odano.

68. Ṇvādayo.

Kriyatthā pare bahulaṃ ṇvādayo honti. Cāru, dāru.

69. Khachasāna mekassarodi dve.

Khachasappaccayantānaṃ kriyatthānaṃ paṭhamekassaraṃ saddarūpaṃ dve bhavati. Titikkhā, jigucchā, vīmaṃsā.

70. Parokkhāyañca.

Parokkhāyaṃ paṭhamekassaraṃ saddarūpaṃ dve bhavati. Jagāma, cakāro anuttasamuccayattho, tenaññatrāpi yathāgamaṃ, jahāti, jahitabbaṃ, jahituṃ, daddallati, caṅkamati. ‘Lolupo, momūhoti ottaṃ tadaminādipāṭhā.

71. Ādismā sarā.

Ādibhūtā sarā paramekassaraṃ dve hoti, asisisati, ādismāti kiṃ? Jajagāra, sarāti kiṃ? Papāca.

72. Na puna.

Yaṃ dvibhūtaṃ, na taṃ puna dvittamāpajjate, titikkhisati, jigucchisati.

73. Yathiṭṭhaṃ syādino.

Syādyantassa yathiṭṭhamekassaramādibhūtamaññaṃ vā yathāgamaṃ dvittapajjate, puputtīyisati, putittīyisati, puttīyiyisati.

74. Rasso pubbassa.

Dvitte pubbassa saro rasso hoti. Dadāti.

75. Lopo-nādibyañjanassa.

Dvitte pubbassādito-ññassa byañjanassa lopo hoti. Asisisati.

76. Khachasesvassi.

Dvitte pubbassa assa i hoti khachasesu. Pipāsati, jighaṃsati, khachasesūti kiṃ? Jahāti, assāti kiṃ? Bubhukkhati.

77. Gupissussa.

Dvitte pubbassa gupissa ussa i hoti khachasesu, jigucchati.

78. Catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā.

Dvitte pubesaṃ catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā honti. Bubhukkhati, ciccheda.

79. Kavaggahānaṃ cavaggajā.

Dvitte pubbesaṃ kavaggahānaṃ cavaggajā honti yathākkamaṃ. Cukopa, jahāti.

80. Mānassa vī parassa ca maṃ.

Dvitte pubbassa mānassa vī hoti parassa ca maṃ, vīmaṃsati.

81. Kitassāsaṃsaye ti vā.

Saṃsayaso-ññasmiṃ vattamānassa dvitte pubbassa kitassa vā ti hoti. Tikicchati, cikicchati, asaṃsayeti kiṃ? Vicikicchati.

82. Yuvaṇṇānameo paccaye.

Ivaṇṇuvaṇṇantānaṃ kriyatthānaṃ eohonti yathākkamaṃ paccaye. Cetabbaṃ, netabbaṃ, sotabbaṃ, bhavitabbaṃ.

83. Lahussupantassa.

Lahubhūtassa upantassa yuvaṇṇassa eo honti yathākkamaṃ. Esitabbaṃ, kositabbaṃ, lahussāti kiṃ? Dhūpitā, upantassāti kiṃ? Rundhati.

84. Assā ṇānubandhe.

Ṇakārānubandhe paccaye pare upantassa akārassa ā hoti. Kārako.

85. Na te kānubandhanāgamesu.

Te eoā kānubandhe nāgame ca na honti. Cito, suto, diṭṭho, puṭṭho, nāgame 'vanā'dinā (1.45) cinitabbaṃ, cinituṃ, suṇitabbaṃ, suṇituṃ pāpuṇitabbaṃ, pāpuṇituṃ, dhunitabbaṃ, dhunituṃ, dhunanaṃ, dhunayitabbaṃ, dhunāpetabbaṃ, dhunayituṃ dhunāpetuṃ, dhunayanaṃ, dhunāpanaṃ, dhunayati, dhunāpeti, pīnetabbaṃ, pīnayituṃ, pīnanaṃ, pīnituṃ, pīnayati, sunoti, sinoti, dunoti, hinoti, pahiṇithabbaṃ, pahiṇituṃ, pahiṇanaṃ.

86. Vā kvaci.

Te kvaci vā na honti kānubandhanāgamesu. Mudito, ruditaṃ, roditaṃ.

87. Aññatrāpi.

Kānubandhanāgamato-ññasmimpi te kvaci, nu honti. Khipako, panūdanaṃ, vadhako.

88. Pye sissā.

Sissa ā hoti pyādese, nissāya.

89. Eonamayavā sare.

Sare pare eonaṃ ayaavā honti. Jayo, bhavo, sarati kiṃ? Jeti, anubhoti.

90. Āyāvā ṇānubandhe.

Eonaṃ āyāvā honti sarādo ṇānubandhe. Nāyayati, bhāvayati, 'sayāpetvā'tiādīsu rassattaṃ.

91. Āssāṇāpimhi yuka.

Ākārantassa kriyatthassa yuka hoti ṇāpito-ññasmiṃ ṇānubandhe. Dāyako, ṇānubandhetveva? Dānaṃ, aṇāpimhīti kiṃ? Dāpayati.

92. Padādīnaṃ kvaci.

Padādīnaṃ yuka hoti kvaci. Nipajjitabbaṃ, nipajjituṃ nipajjanaṃ, pamajjitabbaṃ, pamajjituṃ, pamajjanaṃ, kvacīti kiṃ? Pādo.

93. Maṃ vā rudhādīnaṃ.

Rudhādīnaṃ kvaci maṃ vā hoti. Rundhituṃ, rujjhituṃ, kvacitveva? Nirodho.

94. Kvimhi lopo-ntabyañjanassa.

Antabyañjanassa lopo hoti kvimhi. Bhattaṃ gasanti gaṇhanti vā etthāti bhattaggaṃ.

95. Pararūpamayakāre byañjane.

Kriyatthānamantabyañjanassa pararūpaṃ hoti yakārato-ññasmiṃ byañjane. Bhettabbaṃ, byañjaneti kiṃ? Bhinditabbaṃ, ayakāreti kiṃ? Bhijjati.

96. Manānaṃ niggahītaṃ.

Makāranakārantānaṃ kriyatthānaṃ niggahītaṃ hoti ayakāre byañjane. Gantabbaṃ, jaṅghā, byañjanetveva? Gamanaṃ, ayakāretveva? Gamyate.

97. Na brūsso.

Brūssa o na hoti byañjane. Brūmi, byañjanetveva? Abravi.

98. Kagā cajānaṃ ghānubandhe.

Ghānubandhe cakārajakārantānaṃ kriyatthānaṃ kagā honti yathākkamaṃ. Vākyaṃ, bhāgyaṃ.

99. Hanassa ghāto ṇānubandhe.

Hanassa ghāto hoti ṇānubandhe. Āghāto.

100. Kvimhi gho paripacca-samohi.

Payyādīhi parassa hanassa gho hoti kvimhi. Paligho, paṭigho, aghaṃ rassattaṃ nipātanā, saṅgho, ogho.

101. Parassa ghaṃ se.

Dvitte parassa hanassa ghaṃ hoti se. Jighaṃsā.

102. Jiharānaṃ gī.

Dvitte paresaṃ jitarānaṃ gī hoti se. Vijigīsā, jigīsā.

103. Dhāssa ho.

Dvitte parassa dhāssa ha hoti. Dahati.

104. Ṇimhi dīgho dusassa.

Dusassa dīgho hoti ṇimhi. Dusito. Ṇimhīti kiṃ? Duṭṭho.

105. Guhissa sare.

Guhissa dīgho hoti sare. Nigūhanaṃ sareti kiṃ? Guyhaṃ.

106. Muhabahānañca te kānubandhe-tve.

Muhabahānaṃ guhissa ca dīgho hoti takārādo kānubandhe tvānatvāvajjite, mūḷho, bāḷho, gūḷho, teti kiṃ? Muyhati, kānubandheti-kiṃ? Muyhitabbaṃ, atveti kiṃ? Muyhitvāna, muyhitvā, ‘te kānubandhe-tve’ti ayamadhikāro yāva ‘‘sāsassa sisve’’ti -117.

107. Vahassussa.

Vahassa ussa dīgho hoti te kānubandhe tvānatvāvajjite. Vuṭṭho.

108. Dhāssa hi.

Dhā=dhāraṇetīmassa hi hoti te kānubandhe tvānatvāvajjite. Nihito, nihitavā.

109. Gamādirānaṃ lopo-ntassa.

Gamādīnaṃ rakārantānaṃ ca antassa lopo hoti te kānubandhe tvānatvāvajjite. Gato, khato, hato, mato, tato, saññato, rato, kato, tetveva? Gamyate, kānubandhetveva? Gantabbaṃ, atvetveva? Gantvāna, gantvā.

110. Vacādīnaṃ vassuṭa vā.

Vacādīnaṃ vassa vā uṭa hoti kānubandhe-tve. Uttaṃ, vuttaṃ, uṭṭhaṃ, vuṭṭhaṃ, ‘atvetveva? Vatvāna, vatvā.

111. Assu.

Vacādīnamassa u hoti kānubandhe-sve. Vuttaṃ, vuṭṭhaṃ.

112. Vaddhassa vā.

Vaddhassa assa vā u hoti kānubandhe tve. Vuddho. Vaddho. Atvetveva? Vaddhitvāna, vaddhitvā, kathaṃ ‘vuttī’ti? ‘‘Vuttīmatte’’ti 3-69. nipātanā, ‘vattī’ti hoteva yathālakkhaṇaṃ.

113. Yajassa yassa ṭiyī.

Yajassa yassa ṭiyī honti kānubandhe-tve. Iṭṭhaṃ, yiṭṭhaṃ, atvetveva? Yajitvāna, yajitvā.

114. Ṭhāssi.

Ṭhāssi hoti kānubandhe-tve. Ṭhito, atvetveva? Ṭhatvāna, ṭhatvā.

115. Gāpānamī.

Gāpānamī hoti kānabandhe-tve. Gītaṃ, pītaṃ, atvetveva? Gāyitvā niccaṃ yāgamo, pāssa tu pītvāti bahulādhikārā.

116. Janissā.

Janissa ā hoti kānubandhe-tve. Jāto. Atvetveva? Janitvā.

117. Sāsassa sisa vā.

Sāsassa sisa vā hoti kānubandhe-tve. Siṭṭhaṃ, satthaṃ, sisso, sāsiyo atvetveva? Anusāsitvāna.

118. Karassā tave.

Karassa ā hoti tave. Kātave.

119. Tuṃtunatabbesu vā.

Tumādīsu vā karassā hoti. Kātuṃ kattuṃ, kātuna kattuna, kātabbaṃ kattabbaṃ.

120. Ñāssa ne jā.

Ñādhātussa jā hoti nakāre. Jānituṃ, jānanto, neti kiṃ? Ñāto.

121. Sakāpānaṃ kukakū ṇe.

Sakaāpānaṃ kukakuiccete āgamā honti ṇakāre. Sakkuṇanto, pāpuṇanto, sakkuṇoti, pāpuṇoti, ṇeti kiṃ? Sakkoti, pāpeti.

122. Nito cissa cho.

Nismā parassa cissa cho hoti. Nicchayo.

123. Jarasadānamīma vā.

Jarasadānamantasarā paro īma hoti vibhāsā. Jīraṇaṃ, jīrati, jīrāpeti, nisīditabbaṃ, nisīdanaṃ, nisīdituṃ, nisīdati, vāti kiṃ? Jarā, nisajjā, 'īma vā'ti yogavibhāgā aññesampi, ahīratha, saṃyogādi lopotthassa.

124. Disassa passa dassa dasa da dakkhā.

Disassa passādayo honti vibhāsā. Vipassanā, vipassituṃ, vipassati, sudassī, piyadassī, dhammadassī, sudassaṃ, dassanaṃ, dasseti, daṭṭhabbaṃ. Daṭṭhā, daṭṭhuṃ, duddaso, addasa, addā, addaṃ, addakkhi, dakkhissati, vātveva? Dissanti bālā.

125. Samānā ro rīrikkhakesu.

Samānasaddato parassa disassa ra hoti vā rīvikkhakesu. Sarī, sadī, sarikkho, sadikkho, sariso, sadiso.

126. Dahassa dassa ḍo.

Dahassa dassa ḍo hoti vā. Ḍāho, dāho, ḍahati, dahati.

127. Anaghaṇa svāparīhi ḷo.

Āparīhi parassa dahassa dassa ḷo hoti anaghaṇasu. Āḷahanaṃ, pariḷāho.

128. Atyādintesvatthissa bhū.

Tyādintavajjitesu paccayesu 'asa=bhuvi'iccassa bhū hoti. Bhavitabbaṃ. Ādesavidhānamasassāppayogatthametasmiṃ visaye, etena katthaci kassaci dhātussa appayogāpi ñāpito hoti. Atyādintesūti kiṃ? Atthi, santo, atthissāti kiṃ? Assatissa mā hotu.

129. Aāssāādīsu.

Aādo, āādo, ssādo ca atthissa bhū hoti. Babhūva, abhavā, abhavissā, bhavissati.

130. Ntamānantiyiyuṃsvādilopo. Ntādisūtthissādilopo hoti. Santo, samāno, santi, santu, siyā, siyuṃ, etesvīti kiṃ? Atthi.

131. Pādito ṭhāssa vā ṭhaho kvaci.

Pādīhi kiriyāvisesajotakehi saddehi parassa ṭhāssa kvaci ṭhaho vā hoti. Saṇṭhahanto santiṭṭhanto. Saṇṭhahati, santiṭṭhati. Pa parā apa saṃ anu ava o ni du vi adhi api atisu u abhi pati pari upa ā pādī. Kvacīti kiṃ? Saṇṭhiti.

132. Dāssiyaṅa.

Pādito parassa dāssa iyaṅa hoti kvaci. Anādiyitvā, samādiyati, kvacitveva? Ādāya.

133. Karotissa kho.

Pādito parassa karassa kvaci kha hoti. Saṅkhāro, saṅkharīyati, karassāti avatvā karotissāti vacanaṃ timhi ca vikaraṇuppattiñāpetuṃ.

134. Purāsmā.

Purā iccasmā nipātā parassa karassa kha hoti. Purakkhatvā, purekkhāro-ettaṃ tadaminādipāṭhā.

135. Nito kamassa.

Nismā parassa kamassa kvaci kha hoti, nikkhamati, kvacitveva? Nikkamo.

136. Yuvaṇṇānamiyaṅuvaṅa sare.

Ivaṇṇuvaṇṇattānaṃ kriyatthānamiyaṅuvaṅa hoti sare kvaci. Vediyati, bruvanti, sareti kiṃ? Nivedeti, brūti, kvacitveva? Jayati, bhavati.

137. Aññādissāssī kye.

Ñādito-ññassa ākārantassa kriyatthassa ī hoti kye. Dīyati, aññādissāti kiṃ? Ñāyati, tāyatiṃ.

138. Tanassā vā.

Tanassa ā hoti vā kye. Tāyate, taññate.

139. Dīgho sarassa.

Sarantassa kriyatthassa dīgho hoti kye, cīyate, sūyate.

140. Sānantarassa tassa ṭho.

Sakārantato kriyatthā parassā-nantarassa takārassa ṭha hoti. Tuṭṭho, tuṭṭhavā, tuṭṭhabbaṃ, tuṭṭhi, anantarassāti kiṃ? Tussitvā.

141. Kasassima ca vā.

Kasasmā parassānantarassa tassa ṭha hoti kasassa vā ima ca. Kiṭṭhaṃ, kaṭṭhaṃ, anantarassātveva? Kasitabbaṃ.

142. Dhastotrastā.

Ete saddā nipaccante.

143. Pucchādito.

Pucchādīhi kriyatthehi parassānantarassa takārassa ṭha hoti. Puṭṭho, bhaṭṭho, yiṭṭho, anantarassātveva? Pucchitvā.

144. Sāsa vasa saṃsa sasā tho.

Etehi parassānantarassa tassa tha hoti, satthaṃ, vatthaṃ, pasatthaṃ, satthaṃ. Kathamanusiṭṭho (vuṭṭho) ti? 'Tathanarānaṃ ṭaṭṭhaṇalā' 1-52 ti ṭṭho, anantarassātveva? Sāsituṃ.

145. Dho dhahabhehi.

Dhakārahakārabhakārantehi kriyatthehi parassānantarassa tassa dha hoti. Vuddho, duddhaṃ, laddhaṃ.

146. Dahā ḍho.

Dahā parassānantarassa tassa ḍha hoti. Daḍḍho.

147. Bahassuma ca.

Bahā parassānantarassa tassa ḍho hoti, bahassuma ca ḍhasanniyogena. Buḍḍho.

148. Ruhādīhi ho ḷa ca.

Rahādīhi parassānantarassa tassa ha hoti ḷo cāntassa. Āruḷho, gūḷho, vūḷho, bāḷho, (ogāḷho), anantarassātveva? Ārohituṃ.

149. Muhā vā.

Muhā parassānantarassa tassa ha hoti vā ḷo cāntassa hasanniyogena. Mūḷho, muddho.

150. Bhidādito no ktaktavantūnaṃ.

Bhidādito paresaṃ ktaktavantūnaṃ tassa no hoti. Bhinno bhinnavā, chinno chinnavā, channo channavā, chinno khinnavā, uppanno uppannavā, sinno, sinnavā, sanno sannavā, pīno pīnavā, sūno sūnavā, dīno dīnavā, ḍīno ḍīnavā, līno līnavā, lūno lūnavā, ktaktavantūnanti kiṃ? Bhitti, chitti, bhettuṃ, chettuṃ.

151. Dātvinno.

Dāto paresaṃ ktaktavantūnaṃ tassa inno hoti. Dinno, dinnavā.

152. Kirādīhi ṇo.

Kirādīhi paresaṃ ktaktavantūnaṃ tassānantarassa ṇa hoti, kiṇṇo kiṇṇavā, puṇṇo puṇṇavā, khīṇo khīṇavā.

153. Tarādīhi riṇṇo.

Tarādīhi paresaṃ ktaktavantūnaṃ tassa riṇṇo hoti. Tiṇṇo tiṇṇavā, jiṇṇo jiṇṇavā, ciṇṇo ciṇṇavā.

154. Go sanjādīhi.

Bhanjādīhi paresaṃ ktaktavantūnaṃ tassānantarassa ga hoti. Bhaggo bhaggavā, laggo laggavā, nimuggo nimuggavā, saṃviggo saṃviggavā.

155. Susā kho.

Susā paresaṃ ktaktavantūnaṃ tassa kho hoti. Sukkho sukkhavā.

156. Pacā ko.

Pacā paresaṃ ktaktavantūnaṃ tassa ko hoti. Pakko pakkavā.

157. Mucā vā.

Mucā paresaṃ ktaktavantūnaṃ tassa ko vā hoti. Mukko mutto, mukkavā muttavā. 'Sakko'ti ṇvādīsu siddhaṃ, ktaktavantūsu satto, sattāvātveva hoti.

158. Lopo vaḍḍhā ktissa.

Vaḍḍhā parassa ktissa tassa lopo hoti. Vaḍḍhi.

159. Kvissa.

Kriyatthā parassa kvissa lopo hoti, abhibhū.

160. Ṇiṇāpīnaṃ tesu.

Ṇiṇāpīnaṃ lopo hoti tesu ṇiṇāpīsu. Kārentaṃ payojayati kāreti kārāpayati.

161. Kvaci vikaraṇānaṃ.

Vikaraṇānaṃ kvaci lopo hoti. Udapādi, hanti.

162. Mānassa massa.

Kriyatthā parassa mānassa makārassa lopo hoti kvaci. Karāṇo, kvacīti kiṃ? Kurumāno.

163. Ūlasse.

Ñilāname hoti kvaci. Gahetvā, adenti, kvacitveva? Vapitvā.

164. Pyo vā tvāssa samāse.

Tvāssa vā pyo hoti samāse. Pakāro ''pye sissā'' ti 5-88 visesanattho. Abhibhūya, abhibhavitvā, samāseti kiṃ? Patvā, kvacāsamāsepi bahulādhikārā 'lataṃ dantehi chindiya'.

165. Tuṃyānā.

Ktvāssa vā tuṃyānā honti samāse kvacci. Abhihaṭṭhuṃ abhiharitvā, anumodiyāna anumoditvā, asamāsepi bahulādhi kārā, daṭṭhuṃ disvā, esamappavisayatāñāpanattho yogavibhāgo.

166. Hanā racco.

Hanasmā parassa ktvāssa racco vā hoti samāse. Āhacca, āhanitvā.

167. Sāsādhikarā cacariccā.

Sāsādhīhi parā karā parassa ktvassa cacariccā honti yathākkamaṃ. Sakkacca sakkaritvā, asakkacca asakkaritvā, adhikicca adhikaritvā.

168. Ito cco.

Iiccasmā parassa ktvāssa cco vā hoti. Adhicca adhīyitvā, samecca sametvā.

169. Disā vānavā sa ca.

Disato ktvāssa vānavā honti vā disassa ca sa kāro taṃsanniyogena. Sassa savidhānaṃ pararūpabādhanatthaṃ. Disvāna, disvā passitvā, kathaṃ 'nādaṭṭhā parato dosa'nti? Ñāpakā tvāssa valopo, evaṃ 'laddhā dhana'nti ādīsu.

170. Ñi byañjanassa.

Kriyatthā parassa byañjanādippaccayassa ñi vā hoti. Bhuñjituṃ bhottuṃ, byañjanassāti kiṃ? Pācako.

171. Rā nassa ṇo.

Rantato kriyatthā parassa paccayanakārassa ṇo hoti. Araṇaṃ, saraṇaṃ.

172. Na ntamānatyādīnaṃ.

Rantato paresaṃ ntamānatyādīnaṃ nassa ṇo na hoti, karonto, kurumāno, karonti.

173. Gamayamisāsadisānaṃ vā cchaṅa.

Etesaṃ vā cchaṅa hoti ntamānatyādīsu. Gacchanto gacchamāno gacchati, yacchanno yacchamāno yacchati, icchanto icchamāno icchati acchanto acchamāno acchati, dicchanto dicchamāno dicchati, vāti kiṃ? Gamissati, vavatthitavibhāsā-yaṃ, tenāññesu ca kvaci-icchitabbaṃ icchā icchituṃ, acchitabbaṃ acchatuṃ, aññesañca yogavibhāgā-pavecchati.

174. Jaramarānamīyaṅa.

Etesamīyaṅa vā hoti ntamānatyādīsu. Jīyanto jīranto, jīyamāno jīramāno, jīyati jīrati, mīyanto maranto, mīyamāno maramāno, mīyati marati.

175. Ṭhāpānaṃ tiṭṭha pivā.

Ṭhāpānaṃ tiṭṭhapivā honti ntamānatyādīsu. Tiṭṭhanto, tiṭṭhamāno, tiṭṭhati, pivanto, pivamāno, pivati, vātvevi? Ṭhāti, pāti.

176. Gamavadadānaṃ ghammavajjadajjā.

Gamādīnaṃ ghammādayo vā honti ntamānatyādīsu. Ghammanto, gacchanto, vajjanto vadanto, dajjanto dadanto.

177. Karassa sossa kubbakurukayirā.

Karassa saokārassa kubbādayo vā honti ntamānatyādīsu. Kubbanto kayiranto karonto, kubbamāno kurumāno kayiramāno, karāṇo, kubbati kayirati karoti, kubbate kurute, kayirate, vavatthitavibhāsattā vādhikārassa bhiyyo mānaparacchakkesu kuru, kvacideva pubbachakke ‘agghaṃ kurutu, no bhavaṃ, sossāti vuttattā kattariyevime.

178. Gahassa gheppo.

Gahassa vā gheppo hoti ntamānatyādīsu. Gheppanto, gheppamāno, gheppati, vātveva? Gaṇhati.

179. Ṇo niggahītassa.

Gahassa niggahītassa ṇo hoti. Gaṇhitabbaṃ, gaṇhituṃ, gaṇhanto.

Itimoggallāne byākaraṇe vuttiyaṃ

Khādikaṇḍo pañcamo.

6. Chaṭṭho kaṇḍo (tyādi)

1. Vattamāne ti anti si tha mi ma te ante se vhe e mhe.

Vattamāne āraddhāparisamatte atthe vattamānato kriyatthā tyādayo honti. Gacchati, gacchanti, gacchasi gacchatha, gacchāmi gacchāma, gacchate gacchante, gacchase gacchavhe, gacche gacchāmhe. Kathaṃ ‘pure adhammo dippati, purā marāmī’ti? Vattamānassevavattumiṭṭhattā taṃsamīpassa taggahaṇena gahaṇā, purepurāsaddehi vā anāgatattāvagame tadā tassa vattamānattā, kālabyattayo vā eso, bhavanteva hi kālantarepi tyādayo bāhulakā ‘santesu parigūhāmi, mā ca kiñca ito adaṃ’ ‘kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, sahabyataṃ gacchati vāsavassa, ‘anekajātisaṃsāraṃ sandhāvissaṃ’ ativelaṃ na massissa’nti.

2. Bhavissati ssati ssanti ssasi ssatha ssāmi ssāma ssate ssante ssase ssavhe ssaṃ ssāmhe.

Bhavissati anāraddhe atthe vattamānato kriyatthā ssatyādayo honti. Gamissati gamissanti, gamissasi gamissatha, gamissāmi gamissāma, gamissate gamissante, gamissase gamissavhe, gamissaṃ gamissāmhe.

3. Nāme garahāvimhayesu.

Nāmasadde nipāte sati garahāyaṃ vimhaye ca gamyamāne ssatyādayo honti. Ime hi nāma kalyāṇadhammā paṭijānissanti, na hi nāma bhikkhave tassa moghapurisassa pāṇesu anuddayā bhavissati, kathaṃ hi nāma so bhikkhave moghapuriso sabbamattikāmayaṃ kuṭikaṃ karissati? Tattha nāma tvaṃ moghapurisa mayā virāgāya dhamme desite sarāgāya cetessasi? Atthi nāma tāta sudinna ābhidosikaṃ kummāsaṃ paribhuñjissasi, atthiyevihāpi nindāvagamo. Vimuye-acchariyaṃ vata bho abbhutaṃ vata bho santena vata bho pabbajitā vihārena viharanti, yatra hi nāma saññī samāno jāgaro pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya abhikkantāni neva dakkhati na pana saddaṃ sossati, acchariyaṃ andho nāma pabbatamārohissati, badhiro nāma saddaṃ sossati.

4. Bhūte īuṃ ottha iṃ mhā ā ū se vhaṃ a mhe.

Bhūte parisamatte atthe vattamānato kriyatthā ī ādayo honti. Agamī agamuṃ, agamo agamittha, agamiṃ agamimhā, agamā agamū, agamise agamivhaṃ, agama agamimhe. Bhūtasāmaññavacanicchāyamanajjatanepi ‘suvo ahosi ānando’.

5. Anajjatane ā ū o ttha a mhā ttha tthuṃ se vhaṃ iṃ mhase.

Avijjamānajjatane bhūte-tthe vattamānato kriyatthā āādayo honti.

Āñāyyā ca uṭṭhānā, āñāyyā ca saṃvesanā;
Esajjatano kālo, aharubhataḍḍharattaṃ vā.

Agamā agamū, agamo, agamattha, agama agamamhā, agamattha agamatthuṃ, agamase agamavhaṃ, agamiṃ agamamhase. Aññapadattho kiṃ? Ajja hiyyo vā agamāsi.

6. Parokkhe a u e ttha a mha ttha re ttho vho i mhe.

Apaccakkhe bhūtānajjatane-tthe vuttamānato kriyātthā a ādayo honti. Jagāma jagamu, jagame jagapittha, jagama jagamimha, jagamittha jagamire, jagamittho jagamivho, jagami jagamimhe. Mūḷhavikkhittabyāsattacittena attanāpi kriyākatābhinibbattitakāle-nupaladdhā samānā phalenā-numīyamānā parokkhāva vatthuto, tenuttamavisayepi payogasamavo.

7. Eyyādo vātipattiyaṃ ssā ssaṃ su sse ssatha ssaṃ ssāmhā ssatha ssiṃsu sasse ssavhe ssiṃ ssāmhase.

Eyyādo visaye kriyātipattiyaṃ ssādayo honti vibhāsā. Vidhurappaccayopanipātato kāraṇavekallato vā kriyāyātipatanamanipphatti kriyātipatti, ete ca ssādayo sāmatthiyātītānāgatesveva honti na vattamāne tatra… kriyātipatyasambhavā, sace paṭhamavaye pabbajjaṃ alabhissā arahā abhavissā, dakkhiṇena ce agamissā na sakaṭaṃ pariyā bhavissā, dakkhiṇena ce agamissaṃsu, agamisse agamissatha, agamissaṃ agamissāmhā, agamissatha agamissiṃsu, agamissase agamissavhe, agamissiṃ agamissāmhase, na sakaṭaṃ pariyābhavissā, vātikiṃ? Dakkhiṇe na ce gamissati na sakaṭaṃ pariyā bhavissati.

8. Hetuphalesveyya eyyuṃ eyyāsi eyyātha eyyāmi eyyāma etha eraṃ etho eyyavho eyyaṃ eyyāmhe.

Hetubhūtāyaṃ elabhūtāyañca kriyāyaṃ vattamānato kriyatthā eyyādayo vā honti, sace saṅkhārā niccā bhaveyyuṃ na nirujjheyyuṃ, dakkhiṇena ce gaccheyya na sakaṭaṃ pariyābhaveyya, dakkhiṇena ce gaccheyyuṃ, gaccheyyāsi gaccheyyātha, gaccheyyāmi gaccheyyāma, gacchetha gaccheraṃ, gacchetho gaccheyyavho, gaccheyyaṃ gaccheyyāmhe, na sakaṭaṃ pariyyābhaveyya, bhavanaṃ gamanaṃ ca hetu, anirujjhanaṃ apariyābhavanaṃ ca phalaṃ, iha kasmā na hoti 'hantīhi palāyati, vassatīti dhāvati, hanissatīti palāyissatī'ti? Iti saddeneva hetuhetumantatāya jotitattā, vāti kiṃ? Dakkhiṇena ce gamissati na sakaṭaṃ pariyābhavissati.

9. Pañhapatthanāvidhīsu.

Pañho=sampucchanaṃ sampadhāraṇaṃ nirūpaṇaṃ kāriyānicchayanaṃ patthanā=yācanaṃ iṭṭhāsiṃ bhanañca, vidhi=vidhānaṃ niyojanaṃ kriyāsu byāpāraṇā, sā ca duvidhāva sādarānādaravasena… visayabhedena bhinnāyapi tadubhayānativattanato, etesu pañhādīsu kriyatthato eyyodayo honti, pañhe - kimāyasmā vinayaṃ pariyāpuṇeyya? Udāhu dhammaṃ, gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ na vā gaccheyyaṃ, patthanāyaṃ-labheyyā-haṃ bhante bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyaṃ upasampadaṃ, passeyyaṃ taṃ vassasataṃ arogaṃ, vidhimhi-bhavaṃ pattaṃ paceyya, bhavaṃ puññaṃ kareyya, iha bhavaṃ bhuñjeyya, iha bhavaṃ nisīdeyya, māṇavakaṃ bhavaṃ ajjhāpeyya, anuññāpattakālesupi siddhāva… tatthāpi vidhippatītito, anuññāyaṃ-evaṃ kareyyāsi, pattakāle-kaṭaṃ kareyyāsi, patto te kālo kaṭakaraṇe, yadi saṅghassa pattakallaṃ saṅgho uposathaṃ kareyya, etassa bhagavā kālo etassa sugata kālo yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, pesanepicchanti 'gāmaṃ tvaṃ bhaṇe gaccheyyāsi'.

10. Tu antu hi tha mi ma taṃ antaṃ ssu vho e āmase.

Pañhādīsvete honti kriyatthato. Gacchatu gacchantu, gacchāhi gacchatha, gacchāmi gacchāma, gacchataṃ gacchantaṃ, gacchassu gacchavho, gacche, gacchāmase, pañhe-kinnu khalu bho byākaraṇamadhīyassu, patthanāyaṃ-dadāhi me, jīvatu bhavaṃ, vidhimhi-kaṭaṃ karotu bhavaṃ, puññaṃ karotu bhavaṃ, iha bhavaṃ bhuñjatu, iha bhavaṃ nisīdatu, uddisatu bhante bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ, pesane-gaccha bhaṇe gāmaṃ, anumatiyaṃ - evaṃ karohi, pattakāle-kālo-yaṃ te mahāvīra uppajja mātukucchiyaṃ.

11. Satyarahesveyyādī.

Sattiyaṃ ara hatthe ca kriyatthā eyyādayo honti. Bhavaṃ khalu rajjaṃ kareyya, bhavaṃ satto araho.

12. Sambhāvane vā.

Sambhāvane gamyamāne dhātunā vuccamāne ca eyyādayo honti vibhāsā. Api pabbataṃ sirasā bhindeyya, kriyātipattiyantu ssādī-asaniyāpi hato nāpatissā, sambhāvemi saddahāmi avakappemi bhuñjeyya bhavaṃ bhuñjissati bhavaṃ abhuñji bhavaṃ, kriyātipattiyantu ssādī-sambhāvemi nābhuñjissā bhavaṃ.

13. Māyoge īāādī.

Mā yoge sati īādayo āādayo ca vā honti. Mā su punapi evarūpamakāsi, mā bhavaṃ agamā vanaṃ, vātveva? Mā te kāmaguṇe bhamassu cittaṃ, mā tvaṃ karissasi, mā tvaṃ kareyyāsi, asakakālatthoyamārambho, buddho bhavissatīti padantarasambandhenānāgatakālatā patīyate, evaṃ kato kaṭo sve bhavissati, bhāvi kiccamāsīti.

Lunāhi lunāhitvevāyaṃ lunāti, lunassu lunassutvevāyaṃ lunā-tīti tvādīnamevetaṃ majjhimapurisekavacanānamābhikkhaññe dvibbavacanaṃ, idaṃ vuttaṃ hoti ‘eva mesa turito aññepi niyojentoviya kiriyaṃ karotī’ti, evaṃ lunātha lunāthatvevāyaṃ lunāti, lunavho lunavhotvevāyaṃ lunāti, tathā kālantaresupi lunāhi lunāhitvevāyaṃ aluni, alunā, lulāva, lunissatīti, evaṃ ssumhi ca yojanīyaṃ, tathā samuccayepi maṭhamaṭa, vihāramaṭetvevāyamaṭati, maṭhamaṭassu, vihāramaṭassutvevāyamaṭati, byāpārabhede tusāmaññavacanasseva byāpakattā anuppayogo bhavati, odanaṃ bhuñja, yāguṃ piva, dhānā khādetvevāya-majjhoharati.

14. Pubbaparacchakkānamekānekesu tumhāmhasesesu dve dve majjhimuttamapaṭhamā.

Ekānekesu tumhāmhasaddavacanīyesu tadaññasaddavacanīyesu ca kārakesu pubbacchakkānaṃ paracchakkānaṃ majjhimuttamapaṭhamā dve dve honti yathākkamaṃ kriyatthā, uttamasaddo-yaṃ sabhāvato tatiyaduke ruḷho, tvaṃ gacchasi, tumhe gacchatha, tvaṃ gacchase, tumhe gacchavhe, ahaṃ gacchāmi, mayaṃ gacchāma, ahaṃ gacche, mayaṃ gacchāmhe, so gacchati, te gacchanti, so gacchate, te gacchante, sāmatthiyā laddhattā appayujjamānesupi tumhāmhasesesu bhavanti. Gacchasi, gacchatha, gacchase, gacchavhe, gacchāmi, gacchāma, gacche, gacchāmhe, gacchati, gacchanti, gacchate, gacchante.

15. Āīssādīsvaña vā.

Āādo īādo ssā ādo ca kriyatthassa vā aña hoti. Ñakāro-nubandho, agamā, gamā, agamī, gamī, agamissā, gamissā.

16. Aādīsvāho brūssa.

Brūssa āho hoti aādīsu. Āha, āhu.

17. Bhūssa vuka.

Aādīsu bhūssa vuka hoti. Kakāro-nubandho, ukāro uccāraṇattho, babhūva.

18. Pubbassa a.

Aādīsu dvitte pubbassa bhūssa a hoti, babhūva.

19. Ussaṃsvāhā vā.

Āhādesā parassa ussa aṃsuvā hoti. Ahaṃsu, āhu.

20. Tyantīnaṃ ṭaṭū.

Āhā paresaṃ tiantīnaṃ ṭaṭū honti. Ṭakārā sabbādesatthā, āha, āhu, atoyeva ca ñāpakā tiantīsu ca brūssā-ho.

21. Īādo vacassoma.

Īādīsu vacassa oma hoti. Makāro-nubandho, avoca, īādoti kiṃ? Avacā.

22. Dāssa daṃ vā mimesvadvitte.

Advite vattamānassa dāssa daṃ vā hoti mimesu. Dammi demi, damma dema, advitteti kiṃ? Dadādhi dadāma.

23. Karassa sossa kuṃ.

Karassa saokārassa kuṃ vā hoti mimesu. Kummi kumma, karomi karoma.

24. Kā īādīsu.

Karassa saokārassa kā hoti vā īādīsu. Akāsi akari, akaṃsu akariṃsu, akā akarā.

25. Hāssa, cāhaṅa ssena.

Karassa sossa hāssa ca āhaṅa vā hoti ssena saha. Kāhati karissati, akāhā akarissā, hāhati hāyissati, ahāhā ahāyissā.

26. Labhavasacchidabhidarudānaṃ cchaṅa.

Labhādīnaṃ cchaṅa vā hoti ssenasaha. Alacchā alabhissā, lacchati labhissāti, avacchā avasissā, vacchati vasissati, acchecchā acchindissā, checchati chindissati, abhecchā abhindissā, bhecchati bhindissati, arucchā arodissā, rucchati rodissatī, aññasmimpi chidassa vā cchaṅa yogavibhāgā, acchecchuṃ acchantiṃsu, aññesañca gacchaṃ gacchissaṃ.

27. Bhuja muca vaca visānaṃ kkhaṅa.

Bhujādīnaṃ kkhaṅa vā hoti ssena saha. Abhokkhā abhuñjissā, bhokkhati bhuñjissati, amokkhā amuñcissā, mokkhatimuñcissati, avakkhā avacissā, vakkhati vaccissati, pāvekkhā pāvisissā, pavekkhati pavisissati, visassā-ññasmimpi vā kkhaṅa yogavibhāgā pāvekkhi, pāvisi.

28. Āīādīsu harassā.

Āādo īādo a harassa ā hoti vā. Ahā aharā, ahāsi ahari.

29. Gamissa.

Āādo īādo a gamissa ā hoti vā. Agā agamā, agā agamī.

30. Ḍaṃsassa ca chaṅa.

Ḍaṃsassa gamissa ca chaṅa vā hoti āīādīsu. Aḍañchā aḍaṃsā, aḍañchi aḍaṃsī, agañchā agacchā, agañchi agacchī.

31. Hūssa hehehihohi ssatyādo.

Hūssa heādayo honti ssatyādo. Hessati, hehissati, hohissati.

32. Ṇānāsu rasso.

Kṇāknāsu kriyatthassa rasso hoti. Kiṇāti, dhunāti.

33. Ā ī ñu mhā ssā ssamhānaṃ vā.

Esaṃ vā rasso hoti. Gama gamā, gami gamī, gamu gamū, gamimha gamimhā, gamissa gamissā, gamissamha gamissamhā.

34. Kusaruhehīssa chi.

Kusā ruhā ca parassa īssa chi vā hoti. Akkocchi akkosi, abhirucchi abhiruhi.

35. A ī ssāādīnaṃ byañjanassiña.

Kriyatthā paresaṃ aādīnaṃ īādīnaṃ ssaādīnañca-byañjanassa iña hoti vibhāsā. Babhuvittha, abhavitthā, anubhavissā, anubhavissati anubhossati harisati hassati, etesanti kiṃ? Bhavati, byañjanassāti kiṃ? Babhūva.

36. Brūto tissīña.

Brūto parassa tissa īña vā hoti. Bravīti, brūti.

37. Kyassa.

Kriyatthā parassa kyassa īña vā hoti. Pacīyati, paccati.

38. Eyyātha sse a ā īthānaṃ o, a, aṃ, ttha, ttho, vhoka.

Eyyāthādīnaṃ oādayo vā honti yathākkamaṃ. Tumhe bhaveyyātho bhaveyyātha, tvaṃ abhavissa abhavisse, ahaṃ abhavaṃ abhava, so abhavittha abhavā, so abhavittho, abhavī, tumhe bhavathavho bhavatha, āsahacaritova akāro gayhate, tho pana-nte niddesā tvādisambandhīyeva, tasseva vā nissitattā, nissayakaraṇampi hi suttakārāciṇṇaṃ.

39. Uṃssiṃ svaṃsu.

Umīccassa iṃsu aṃsu vā honti. Agamiṃsu, agamaṃsu, agamuṃ.

40. Eottā suṃ.

Eādesato oādesato ca parassa umiccassa suṃ vā hoti. Nesuṃ, nayiṃsu, assosuṃ, assuṃ, ādesattākhyāpanatthaṃttaggahaṇaṃ.

41. Hūto resuṃ.

Hūto parassa umiccassa resuṃ vā hoti. Ahesuṃ, ahavuṃ.

42. Ossa a i ttha ttho.

Ossa aādayo vā honti. Tvaṃ abhava, abhavi, abhavittha, abhavittho abhavo.

43. Si.

Ossa si vā hoti. Ahosi tvaṃ ahuvo.

44. Dīghā īssa.

Dīghato parassa īssa si vā hoti. Akāsi akā, adāsi adā.

45. Mhātthānamuña.

Mhātthānamhaña vā hoti. Agamhamhā agamimhā, agamuttha agamittha.

46. Iṃssa ca siña.

Imiccassa siña vā toti mhātthānañca bahulaṃ. Akāsiṃ akariṃ, akāsimhā akarimhā akāsittha akarittha.

47. Eyyuṃssuṃ.

Eyyumiccassa ñaṃ vā hoti. Gacchuṃ gaccheyyuṃ.

48. Hissa-to lopo.

Ato parassa hissa lopo vā hoti. Gaccha gacchāhi, atoti kiṃ? Karohi.

49. Kyassa sse.

Kyassa vā lopo hoti sse. Anvabhavissā anvabhūyissā, anubhavissati anuchūyissati.

50. Atthiteyyādicchannaṃ sa su sa satha saṃ sāma.

Asa=bhuviccasmā paresaṃ eyyādicchannaṃ sādayo honti yathākkamaṃ. Assa, assu, assa, assatha, assaṃ, assāma.

51. Ādidvinnamiyāiyuṃ.

Atthiteyyādicchannaṃ ādibhūtānaṃ dvinnaṃ iyā iyuṃ honti yathākkamaṃ. Siyā, siyuṃ.

52. Tassa tho.

Atthito parassa takārassa tho hoti. Atthi, atthu.

53. Sihisvaṭa.

Atthissa aṭa hoti sihisu, ṭo sabbādesattho. Asi ahi.

54. Mimānaṃ vā mhimhā ca.

Atthismā paresaṃ mimānaṃ mhimhā vā honti, taṃsanniyogenaatthissa aṭa ca. Amhi asmi, amha asma.

55. Esu si.

Esu mimesu atthissa sakāro hoti. Asmi asma, pararūpabādhanatthaṃ.

56. Īādo dīgho.

Atthissa dīgho hoti īādimhi. Āsi, āsuṃ, āsi, āsittha, āsiṃ, āsiṃ mhā.

57. Himimesvassa.

Akārassa dīgho hoti himimesu. Pacāhi, pacāmi, pacāma, muyhāmi.

58. Sakā ṇāssa kha īādo.

Sakasmā kṇāssakhohoti īādīsu. Asakkhi, asakkhiṃsu.

59. Sse vā.

Sakasmā kṇassakho vā hoti sse. Sakkhissā sakkuṇissā, sakkhissati, sakkuṇissati.

60. Tesu suto kṇokṇānaṃ roṭa.

Tesu īādissesu suto paresaṃ kṇokṇānaṃ roṭa vā hoti. Assosi asuṇi, assossā asuṇissā, sossati suṇissati.

61. Ñāssa sanāssa nāyo timhi. Sanāssa ñāssa nāyo vā hoti timhi. Nāyati, jānāti.

62. Ñāmhi jaṃ.

Ñādese sanāssa ñāssa jaṃ (vā) hoti. Jaññā (jāneyya).

63. Eyyāssiyāñā vā.

Ñāto eyyāssa iyāñā honti vā. Jāniyā, jaññā jāneyya.

64. Īssatyādīsu knālopo.

Īādo ssatyādo ca ñāto knālopo vā hoti. Aññāsi ajāni, ñassati jānissati.

65. Ssassa hi kamme.

Ñāto parassa ssassa hi vā hoti kamme. Paññāyihiti paññāyissati.

66. Etismā.

Etismā parassa ssassa hi hoti vā. Ehiti essati.

67. Hanā chakhā.

Hanā ssassa chakhā vā honti. Hañchāmi hanissāmi, paṭihaṅkhāmi paṭihanissāmi.

68. Hāto ha.

Hāto parassa ssassa ha hoti vā. Hāhati jahissati.

69. Dakkha kha hehi hohīhi lopo.

Dakkhādīhi ādesehi parassa ssassa lopo vā hoti. Dakkhati dakkhissati, sakkhati sakkhissati, hehiti hehissatihohiti hohissati.

70. Kayireyyasseyyumādīnaṃ.

Kayirā parassa eyyumādīnaṃ eyyassa lopo hoti. Kayiruṃ, kayirāsi, kayirātha, kahirāmi, kayirāma.

71. Ṭā.

Kayirā parassa eyyassa ṭā hoti. So kayirā.

72. Ethassā.

Kayirā parassa ethassa ā hoti. Kayirātha.

73. Labhā iṃ īnaṃ thaṃ thā vā.

Labhasmā iṃīccesaṃ thaṃthā honti vā. Alatthaṃ alabhiṃ, alattha alabhi.

74. Gurupubbā rassā re ntentīnaṃ.

Gurupubbasmā rassā paresaṃ ntentīnaṃ re vā hoti. Gacchare gacchanti, gacchare gacchante, gamissare gamissanti, gamissare gamissante, gurupubbāti kiṃ? Paca, rassati kiṃ? Honti.

75. Eyyeyyāseyyannaṃ ṭe.

Eyyādīnaṃ ṭe vā hoti. So kare kareyya, tvaṃ kare kareyyāsi, ahaṃ kare kareyyaṃ.

76. Ovikaraṇassu paracchakke.

Ovikaraṇassa u hoti paracchakke visaye. Tanute.

77. Pubbacchakke vā kvaci.

Ovikaraṇassa u hoti vā kvaci pubbacchakke. Vanuti vanoti.

78. Eyyāmassemu ca.

Eyyāmassemu vā hoti u ca. Bhavemha, bhaveyyāmu bhaveyyāma.

Iti moggallāne byākaraṇe vuttiyaṃ

Tyādikaṇḍo chaṭṭho.

7. Sattamo kaṇḍo (ṇvādi)

‘‘Bahulaṃ’’ (1.58) ‘‘kriyatthā’’ti (5.14) ca sabbattha vatthate.

1. Cara dara kara raha jana sana tala sāda sādha kasāsa caṭāya vāhi ṇu.

Cara-gatibhakkhaṇesu, dara-daraṇe, kara-karaṇe, raha-cāge, jana-janane, sana-sambhattiyaṃ, tala-patiṭṭhāyaṃ, sāda-assādane, sādha-saṃsiddhiyaṃ, kasa-vilekhane, asa-khepane, caṭa-bhedane, aya-iti gamanattho daṇḍako dhātu, vā-gatigandhanesu, etehi kriyatthehi bahulaṃ ṇu hoti. ‘‘Assā ṇānubandhe’’ti (5.84) upantassa assa ā, carati hadaye manuññabhāvenāti cāru=sobhanaṃ. Darīyatīti dāra=kaṭṭhaṃ. Karotīti kāru=sippī, magha vā, visukammo ca. Rahati candādīnaṃ sobhāvisesaṃ nāsetīti rāhu=asurindo. Jāyati gamanāgamanaṃ anenātijānu=jaṅghorūnaṃ sandhi. Saneti attani bhattiṃ uppādetīti sānu=girippadeso. Talanti patiṭṭhahanti ettha dantāti tālu=vadanekadeso. Sā dīyati assādīyatīti sādu=madhuraṃ. Sādheti attaparahitanti sādhu=sajjano. Kasīyatīti kāsu=āvāṭo, asati sīghabhāvena pavattatīti āsu=sīghaṃ. Caṭati bhindati amanuññabhāvanti cāṭu=manuñño. Ayanti pavattanti sattā etenāti āyu=jīvitaṃ. ‘‘Assā ṇāpimhi yuka’’ iti (5.91) yuka- vāti gacchatīti vāyu-vāto.

2. Bhara mara cara tara ara gara hana tana mana bhama kita dhana baṃha kambamba cakkha bhikkha saṃkindanda yaja paṭāṇāsa vasa pasa paṃsa bandhā u.

Bhara-bharaṇe, mara-pāṇacāge, cara-gatibhakkhaṇesu, tara taraṇe, ara-gamane, gara ghara-secane, girāti vā nipātanā akāro, hana-hiṃ sāyaṃ, tana-vittāre, mana-ñāṇe, bhama-anavaṭṭhāne, kita-nivāse, dhana-sadde, baṃha braha brūha-vuddhiyaṃ, kamba-saṃvaraṇe, amba-sadde, cakkha ikkha dassane, bhikkha-yācane, saṃkasaṅkāyaṃ, inda-paramissariye, anda-bandhane, yaja-devapūjāyaṃ, aṭa paṭa-gamanathā, aṇa-saddattho, asa-khepane, vasa-nivāse, pasabādhane, paṃsa-nāsane, bandha-bandhane, etehi kriyatthehi u hoti. Bharatīti bhara=bhattā. Marati rūpakāyena sahevāti maru=devo, nijjaladeso ca. Carīyati bhakkhīyatīti caru=habyapā ko. Taranti anenāti taru=rukkho. Arati sūnabhāvena uddhaṃ gacchatīti aru=vaṇo. Garati siñcati, girati vamati vā sissesu sinehanti garu=ācariyo. Hanati odanādīsu vaṇṇavisesaṃ nāsetīti hanu=vadanekadeso. Tanoti saṃsāra dukkhanti tanu-sarīraṃ. Maññati sattānaṃ hitāhitanti manu=pajāpati. Bhamati calatīti bhamu=nayano patiṭṭhānaṃ. Ketati uddhaṃ gacchati, upari nivasatīti vā ketu=dhajo. Dhanati saddaṃ karotīti dhanu=cāpo. Baṃha iti niddesā umhi niccaṃ niggahītalopo, baṃhati vuddhiṃ gacchatīti bahu=anappakaṃ. Kambati saṃvaraṃ karotīthi kambu=valayo, saṅkho ca. Ambati nādaṃkarotīti ambu=vāri. Cakkhati rūpanti cakkhu=nayanaṃ. Bhikkhatīti bhikkhu=samaṇo. Saṃkiratīti saṃku=sūlaṃ. Indati nakkhattānaṃ paramissariyaṃ pavattetīti indu=cando. Andanti bandhanti sattā etāyāti andu=saṅkhalikā. Yajanti anenāti yaju=vedo. Paṭati byattabhāvaṃ gacchatīti paṭu=vicakkhaṇo. Aṇati sukhumabhāvena pavattatīti aṇu=sukhumo, vīhibhedo ca. Asanti pavattanti sattā etehīti asavo=pāṇā. Sukhaṃ vasantyanenāti vasu=dhanaṃ. Pasīyati bādhīyati sāmikehīti pasu. Catuppado. Paṃsati sobhāvisesaṃ nāsetīti paṃsu=reṇu. Bandhīyati sinehabhāvenāti bandhu=ñāti.

3. Bandhā ū vadho ca.

Bandha-bandhane timasmā ū hoti, bandhassa vadhādeso ca. Pañcahi kāmaguṇehi attani satthe bandhatīti vadhū-suṇisā, itthīca.

4. Jambādayo.

Jambūādayo saddāūpaccayantā nipaccante, nipātanaṃ appattassa pāpanaṃ pattassa paṭisedho ca. Janismā ū, bukāgamo, ‘‘manānaṃ niggahīta’’nti (5.96) nassa niggahītaṃ, ‘‘vagge vagganto’’ti (1.41) niggahītassa mo, jāyati, janīyatī vā jambū=rukkho. Bhamissa amalopo, bhamati kampatīti bhū=bhamu. Karotismā ū, tassa kandhuña ca, ‘‘pararūpamayakāre byañjane’’ti (5.95) dhātvantassa byañjanassa pararūpattaṃ, rudhiruppādaṃ karotīti kakkandhū=badarī. Lamba-avasaṃsane, āpubbo, saṃyogādilopadīgharassā, ālambati avasaṃsatīti alābū=tumbi. Sara-gati hiṃsācintāsu, ūmhi abhuka abuka ca, sarati gacchatīti sarabhū=ekā mahānadī. Sarati pāṇe hiṃsatīti sarabū=khuddajantukaviseso.

Camaadane, camati bhakkhati nivāpanti camū=senā. Tana-vitthāre, tanoti saṃsāradukkhanti tanu=sarīraṃ, evamaññepi payogato daṭṭhabbā.

5. Tapusa vi dha kura putha mudā ku.

Tapa-santāpe, usa-dāhe, vidha-vedhane, kura-sadde, putha patha-vitthāre, muda-tose, etehi ku, hoti. Kakāronubandho ‘‘na te kānubandhanāgamesū’’ti (5.85) eonamabhāvattho. Tapa iti niddesatova assa ittaṃ, tāpīyatīti tipu=lohaviseso. Usati dāhaṃ karotīti usu=saro. Vedhati raṃsīhi timiranti vidhu=cando. Kurati kiccākiccaṃ vadatīti kuru=rājā, kuravo=janapado. Puthati mahanthabhāvena patthiratīti puthu=vitthiṇṇo, modanaṃ, mudīyatīti vā mudu=athaddho.

6. Sindhādayo.

Sindhu ādayo kupaccayantā nipaccante. Sanda-passavane, assa ittaṃ, dhocāntā deso nipātanā, sandati passavatīti sindhu=nadi, vahisupantassa dīghādibatte, bādhissa vāntahatte ca, vahantyanenāti bāhu, bādhati upaddave vāretī ti vā bāhu=bhujo. Raṃgha-gamane, niggahītalopo, raṅghati pavattahi rājadhammeti raghu=rājā. Vida-lābhe, nakārāgamo, vassa bo, vindatyanena nandananti bindu=kaṇikā. Mana-ñāṇe, nassa dho, maññati ñāyati madhuranti madhu=madhukarīhi katamadhu, rapa lapa japa jappa-vacane, assaittaṃ, rapati jappati mantantī ripu=paccāmitto. Sasa-gati hiṃ sāpāṇanesu, assa uttaṃ, sasati jīvatīti susu=yuvā. Ara gamane, assautta mūttañca, arati mahantabhāvaṃ gacchatīti uru=mahā, aratinenāti ūru-satthi. Khaṇa-avadāraṇe, ā pubbo analopo, ākhanatīti ākhu=undūro. Taratarane, tassa tho, taratīti tharu=khaggāvayavo. Laṃgha-gati sosanesu ghassa vā hattaṃ, niggahītalopo ca, laṅghati pavattati laghubhāvenāti laghu lahū ekatthā, (bhaṃja-omaddane, pa-pubbo, jassa gattaṃ, pabhañjati visesenāti pabhaṅgu=bhaṅguro.) Ṭhā-gatinivattiyaṃ, supubbo, ṭhāti pavattati sundarabhāvenāti suṭṭhu=sobhanaṃ, dupubbo ṭhāti pavattati asundarabhāvenāti duṭṭhu=asobhanaṃ. Evamaññepi viññeyyā.

7. I.

Kriyatthā bahulaṃ i hoti, abha-khepane, asīyati khipīyatīti asi=khaggo. Kasa-vilekhane, kasīyate kasi=kasanaṃ. Masa-āmasane, masīyatīti masi=meḷā. Ku-sadde o avādesā, kavati kathebhīti kavi=kabbakāro. Rusadde, ravati gajjatīti ravi=ādicco. Sappa-gamane, sappati pavattatīti sappi=ghataṃ. Gantha-ganthane, ‘‘ta tha na rānaṃ ṭa ṭha ṇalā’’ti (1.25) nathānaṃ ṇaṭhā, ganthetīti gaṇṭhi=pabbo, gaṇṭhica. Rāja-dittiyaṃ, rājati pavattatīti rāji=pāḷi. Kala-saṅkhyāne, kalīyati parimīyatīti kali=pāpaṃ. Bala-pāṇane, balanti jīvanti anenāti bali=karo. Dhana-sadde, dhanati nadatīti dhani=saddo. Acca añca-pūjāyaṃ, accīyati pūjīyatīti acci=jālā. Vala valla-saṃvaraṇe, valanaṃ saṃkocanaṃ vali=udarādīsu pali, vallīyanti saṃvarīyanti sattā etāyāti valli=latā. Vimhi valī vallītipi hoti, soyevattho, evamaññepi.

8. Dajhādayo.

Dadhiādayo saddā ipaccayantā nipaccante. Dhā-dhāraṇe, dvibhāvo nipātanā, ghatamādadhātīti dadhi=gora saviseso. Aṃha-gamane, niggahītalopo, aṃhati gacchatīti ahi=sappo. Kampa calane, saṃyogādilopo, kampati calatīti kapi=vānaro. Mana-ñāṇe, assa uttaṃ, manati jānātīti muni=samaṇo. Nassa ṇattaṃ, manati mahagghabhāvaṃ gacchatītī maṇi=ratanaṃ. Ikkha cakkha-dassane, issa attaṃ ikkhati anenāti akkhi=nayanaṃ. Kamapavikkhepe, assa ittaṃ, kamati yātīti kimi=khuddajantukaviseso. Tara taraṇe, tittirādeso, turito tarati yātīti tittiri=pakkhiviseso. Kīḷa-vihāre, īssa ettaṃ, kīḷanaṃ keḷi=kīḷā. Usismā issa khaluña, usati dahatī ukkhali=bhājanaṃ, evamaññepi.

9. Yuvaṇṇupantā ki.

Ivaṇṇupantehi ca uvaṇṇupantehi ca kriyatthehi bahulaṃ ki hoti. Kakāro-nubandho, isa sisa-icchāyaṃ, sivaṃ icchatīti isi=tapassī. Gira-nigiraṇe, girati pasavati chavimaṃsasārabhūtaṃ bhesajjādinti giri=selo. Suca-socane. Socanaṃ suci=soceyyaṃ, ruca-abhilāse rucanti etāyāti ruci=ābhilāso, evamaññepi.

10. Vapa vara vasa rasa nabha hara hana paṇā iṇa.

Vapa-bījanikkhepe, vara-varaṇasambhattīsu, vasa-nivāse, rasa-assādane, nabha-hiṃsāyaṃ, hara haraṇe, hana hiṃsāyaṃ, paṇa-byavahārathutisu, etehi iṇa hoti. Vapanti etāyāti vāpi=jalāsayo. Vārenti etenāti vāri=jalaṃ. Vasanti etāyāti vāsi=tacchaka bhaṇḍaṃ. Rasīyati assādanavasena samo sarīyatīti rāsi=samūho. Nabhati hiṃsatīti nābhi=sarīrāvayavo. Hāretīti hāri=manuññaṃ. ‘‘Hanassa ghāto ṇānubandhe’’ (5.99) ti hanassa ghāto, hananti etenāti ghāti=paharaṇaṃ, paṇati voharatīti pāṇi, paṇati voharati etenāti vā pāṇi=karo.

11. Bhūgamā īṇa.

Bhū-sattāyaṃ, ama gama-gamane etehi īṇa hoti bhavissati kāle. Bhavissatīti bhāvī=bhavissamāno. Gamissatīti gāmī=gamissāmāno.

12. Tandalakkhā ī.

Tanda-ālasiye, lakkha-dassanaṅkesu, etehi ī hoti. Tandanaṃ tandī=ālasyaṃ, lakkhīyanti sattā etāyāti lakkhī=sirī.

13. Gamā ro.

Gamismā ro hoti. ‘‘Rānubandhentasarādissā’’ti (4.132) amalopo, gacchatīti go=pasu.

(Iti sarapaccayavidhānaṃ).

14. I bhī kā karāra vaka saka vāhi ko.

I-ajjhena gatīsu, bhī-bhaye, kā gā-sadde, kara-karaṇe, ara-gamane, kuka vaka-ādāne, saka-sattiyaṃ, vā-gatibandhanesu, etehi kapaccayo hoti. Eti pavattatīti eto=asahāyo. Bhāyanti etasmāti bheko=maṇḍūko. Kāyati saddaṃ karotīti kāko=vāyaso. Karoti vaṇṇakanti kakko=vaṇṇaviseso, pisitadabbañca. Arati yātīti akko=sūro, viṭapiviseso ca. Vakati odanaṃ ādadātīti vakkaṃ=dehakoṭṭhāsaviseso, sakkatīti sakko-devindo, samattho ca. Vāti bandhati etenāti vāko=vakkalaṃ.

15. Ñukādayo.

Ñukādayo kapaccayantā nipaccante. Ūha-vitakke, halopo nipātanā ūhīyati vicinīyatīti ūkā-okodanī. Unda kiledane, saṃyogādi lopo, aka ca. Undati dravaṃ karotīti udakaṃ=jalaṃ. Bhī-bhaye, ettābhāvo, bhāyanti etasmāti bhīko=bhīru. Saka-sattiyaṃ, upantassi, sakkoti dhāretunti sikkā=upakaraṇaviseso. Hā-cāge, hīyati sādhūhi jahīyatīti hāko=kodho. Samba-maṇḍane, kassa uña, sambati udakaṃ maṇḍetīti sambuko=jalajantuvisebho. Putha patha-vitthāre, ottābhāvo, kassa uña, puthati pattharati attano bālabhāvanti puthuko=bālo. Suca-soke, socanti etenāti sukkaṃ=sambhavo, setañca. Ci-caye, upapubbo, ettābhāvo, upacinantīti upacikā=vammika kārā. Kampa-calane, kampissa paṃ, kampati calatīti paṅko=kaddamo. Usa-dāhe, usatīti ukkā=jālā. Kassa muña, usati dahatībhi ummukaṃ=alātaṃ. Vama-uggiraṇe, kassa miña, vamīyatīti vammiko=upacikākato cayo, masa-āmasane, sassa tthaṅa, masīyati pemenāti matthakaṃ=sīsaṃ, evamaññepi.

16. Bhītvā nako.

Bhī-bhaye tīmasmā ānako hoti. Bhāyanti etasmāki bhayānako=bhayajanako.

17. Siṅghā āṇikāṭakā.

Siṅgha-ghāyanetīmasmā āṇika āṭakā honti. ‘‘Itthiyamatvā’’ti 93.260 ā, siṅghayati passavatīti siṅghāṇikā=nāsāssavo. Siṅghati ekībhāvaṃ yātīti siṅghāṭakaṃ=vīthicatukkaṃ.

18. Karāditvako.

Kara-karaṇe, sara-gatihiṃsācintāsu, nara-naye, taratarane, vara-varaṇa sambhattīsu, jana-janane, kara-ditti gatikantīsu, kaṭa-mandane, kura-sadde, thu-abhitthave, evamādīhi ako hoti. Karīyatīti karako=kamaṇḍalu. Karotīti karakā=vassopalā. Sarati udakametthāti sarako=pānabhājanaṃ. Naranti pāpuṇanti sattā etthāti narako=nirayo. Tarantyanenāti tarako=taraṇaṃ. Vāretītivarako=varaṇo, dhaññaviseso ca. Janetīti janako=pitā. Kanati dibbatīti kanakaṃ=suvaṇṇaṃ. Kaṭati maddati ripavoti kaṭakaṃ=nagaraṃ. Kuratīti korako=kalikā. Thavīyatīti thavako-guccho.

19. Bala patehyāko.

Bala-pāṇane, pata patha-gamane, etehi āko hoti. Balati jīvatīti balākā=pakkhiviseso. Patati yātīti patākā=dhajo.

20. Sāmākādayo.

Sāmākaādayo ākantā nipaccante. Sā-tanu karaṇāvasānesu, sāssa muka, sāti dehaṃ ta nuṃ karotīti sāmāko=tiṇadhaññaṃ. Pā-pāne, inaṅa, pivati rattanti pināko=mahissaradhanu. Gu-sadde, ‘‘yuvaṇṇāna miyaṅuvaṅa sare’’ti (5.136) uvaṅa, gavati nadati etenāti guvako=pūgaphalaṃ. Aṭa paṭa-gamanatthā, paṭati yātīti paṭākā=vejayantī. Sala pila pala hula-gamanatthā, salati yātīti salākā=vejjopakaraṇadabbaṃ. Vida-ñāṇe, vidati jānātīti vidāko=vidvā. Paṇabyavahārathutīsu assa ittaṃ, ūka ca, paṇīyati voharīyatīti piññāko=tilakakko, evamaññepi.

21. Vicchālagamamusā kiko.

Vicchā-gamane, ala=bandhane, ama gama-gamane, musa-theyye, etehi kiko hoti. Vicchati yātīti vicchiko=kīṭo. Alati bandhati etenāti alikaṃ=asaccaṃ. Gacchatīti gamiko=gantā. Musāti niddesā dīgho, musati thenetīti mūsiko=undūro.

22. Kiṃkaṇikādayo.

Kiṃkaṇikādayo saddā kikantā nipaccante. Kaṇaiti daṇḍako dhātu saddattho, kassa dvittaṃ, assa ittaṃ, niggahītāgamo ca, kaṇati saddaṃ karotī kiṃkaṇikā=ghaṇḍikā. Muda-tose, dassa dvittaṃ, mudanti etamayāti muddikā=aṅguliyāveṭṭhanaṃ, phalaviseso a. Mahīyati pūjīyatīti mahikā=himaṃ. Kala-saṅkhyāne, kalīyati parimītayatīti kalikā=korako. Sappa-gamane, assa ittaṃ. Sappati gacchatīti sippikā=jalajantuviseso, evamaññepi.

23. Isā kīko.

Isa siṃsa-icchāyaṃ, iccasmā kīko hoti. Icchīyatīti isīkā=tūlanissayo.

24. Kamapadā ṇuko.

Kama-icchāyaṃ, pada-gamane, etehi ṇuko hoti. ‘‘Ṇiṇāpīna’’nti (5.160) yogavibhāgā ṇilopo. Kāmetīti kāmuko=kāmayitā. Pajjati yāti etāyāti pādukā=pādopakaraṇaṃ.

25. Maṇḍasalā ṇūko.

Maṇḍa-bhūsane, sala-gamanattho daṇḍako dhātu, etehi ṇūko hoti. Maṇḍeti jalaṃ bhūsetīti maṇḍūko=bheko, salati gocaratta mupayātīti sālūkaṃ=uppalakaṇḍo.

26. Ulūkādayo.

Ulūkādayo saddā ṇūkantā nipaccante. Ula-gavesane, ottābhāvo nipātanā, ulati gavesatīti ulūko=kosiyo. Mana=ñāṇe, nassa dhattaṃ, maññatīti madhūko=rukkho. Jala-dittiyaṃ, jalatīti jalūkā=lohitapo, evamaññepi.

27. Kasā sako.

Kasa-vilekhanetīmasmā sako hoti. Kasatīti kassako=kasikammakāro.

28. Karā tiko.

Karotismā tiko hoti. Karonti kīḷaṃ etthāti kattiko=bāhulo.

29. Isā ṭhakana.

Isa siṃsa-icchāyaṃ, iccasmā ṭhakana hoti. Icchīyatīti iṭṭhakā=mattikāvikāro.

30. Samā kho.

Sama-upasamakhedesu, etasmā kho hoti. Sameti upasametīti saṅkho=kambu.

31. Mukhā dayo.

Mukha ādayo khantā nipaccante. Mu-bandhane, ottābhāvo nipātanā, munanti bandhanti etenāti mukhaṃ=lapanaṃ. Si-sevāyaṃ, ettā bhāvo nipātanā, sayanti ettha ūkā kusuma-dayo cāti sikhā=cūḷā. Vipubbassa sissa, visatissa vā, visesena sayanti ettha, pavisantīti visikhā=racchā. Kana-dītti gati kantīsu, nipubbo, anabhāgalopo, kanati dibbatīti nikkho=suvaṇṇavikāro. Mayaiti gamanattho daṇḍako dhātu, khassa ūña, mayati yātīti mayūkho-kiraṇo. Lū-chedane, otthābhāvo, lunāti chindati sobhanti lūkho=asiniddho. Ara-gamane, aranti yanti etenāti akkho=sakaṭāvayavā, pāsako ca. Yasa-payatane, yassati payatati balimāharaṇatthāyāti yakkho=amanusso, ruha-janane, ruhati jāyatīti rukkho=pādapo, usa-dāhe, usati dahati kāmaggināti ukkho=balībaddo. Saha-marisane ‘halopo, sahati attani katāparādhaṃ khamatīti sakhā=sahāyo, evamaññepi.

32. Aja vaja muda gada gamā gaka.

Aja vaja-gamane, muda-tose, gada-vacane, ama gama-gamane, etehi gaka hoti. Ajati gacchati seṭṭhabhāvanti aggo-seṭṭho. Vajati samūhattaṃ gacchatīti vaggo=samūho. Mudanti etenāti muggo=dhaññaviseso. Gadatīti gaggo=isi. ‘‘Manānaṃ niggahīta’’nti (5.96) massa niggahītaṃ, gacchatīti gaṅgā=surāpagā.

33. Siṅgādayo.

Siṅgaādayo saddā gakaantā nipaccante. Sī-saye, niggahītāgamo, rassattañca, sayati pavattati matthaketi siṅgaṃ=visāṇaṃ. Phura-calane, limuṅa, phurati calatīti puliṅgo=jalitaṅgā rāvayavo. Cala-kampane, upubbo, calassa cāliṃ, uccalati kampatīti uccāliṅgo=sukkakīṭo, kala-sadde, imuka, kalati abhinādaṃ karoti bahurajjatāyā ti kaliṅgo=dakkhiṇāpatho. Bhama-anavaṭṭhāne, assa ittaṃ, bhamatīti bhiṅgo=bhamaro. Paṭa aṭa-gamane, paṭissa amuka, aka ca. Paṭati patanto gacchatīti paṭaṅgo, paṭago=salabho, evamaññepi.

34. Agā gi.

Aga-kuṭilagamanetīmasmā gi hoti. Agati kuṭilo hutvā gacchatīti aggi=pāvako.

35. Yāvalā gu.

Yā-pāpuṇane, vala valla-saṃvaraṇe, etehi gu hoti. Yātīti yāgu=peyyā. Valīyati saṃvarīyatīti vaggu=manuñño.

36. Pheggādayo.

Pheggu ādayo guantā nipaccante. Phala-nipphattiyaṃ, assa ettaṃ, phalati niṭṭhānaṃ gacchatīti pheggu=asāro. Bhara-bharaṇe, ralopo. Bharatīti bhagu=isi. Hi-gatīyaṃ, niggahītāgamo, hino ti pavattatīti hiṅgu=rāmaṭhajaṃ. Kama-icchāyaṃ, kāmīyatīti kaṅgu=dhaññaviseso, evamaññepi.

37. Janā gho.

Jana-jananetīmasmā gho hoti. ‘‘Manānaṃ niggahīta’’nti (5.96) nassa niggahītaṃ, jāyati gamanametāyāti jaṅghā=pāṇyaṅgaviseso.

38. Meghādayo.

Meghaādayo ghantā nipaccante. Miha-secane, halopo, mehati siñcatīti megho=ambudo. Muha-mucchāyaṃ, halopo, muyhanti sattā etthāti mogho=tuccho. Sī-saye, ettābhāvo, seti lahu hutvā pavattatīti sīghaṃ=āsu. Aha-bhasmīkaraṇe, nipubbo, halopadīghā, nidahatīti nidāgho=gimho. Mahīssa halopo, mahīyati pūjīyatīti maghā=nakkhattaṃ, evamaññepi.

(Iti kavaggapaccayavidhānaṃ).

39. Cusaravarā co.

Cu-cavane, sara-gati hiṃsā cintāsu, vara-varaṇa sambhattīsu, eyehi co hoti. Cavati rukkhāti cocaṃ=upabhuttaphala- viseso. Sarati āyatiṃ dukkhaṃ hiṃsatīti saccaṃ=avitathaṃ. Vāreti sukhanti vaccaṃ=gūtho.

40. Marā cuīcī ca.

Mara-pāṇacāge tīmasmā cuīcī honti co ca. Maraṇaṃ maccu=maraṇaṃ. Māreti andhakāraṃ vināsetīti marīci=raṃsi, migataṇhikā ca. Maratīti macco=satto.

41. Kusa pasā chika.

Kusa-akkose, pasa-bādhane, etehi chika hoti. Kusīyati akkosīyatīti kucchi=udaraṃ. Pasīyati bādhīyati etthāti pacchi=bhājanaviseso.

42. Kasa usā chuka.

Kasa-vilekhane, usa-dāhe, etehi chuka hoti. Kasanti vilekhanti etthāti kacchu=pāmaṃ. Usati dahati santāpanti ucchu=rasālo.

43. Asa masa vada kuca kacā cho.

Asa-khipane, masa-āmasane, vada-vacane, kuca-saṃkocane, kaca-bandhane, etehi cho hoti. Asati chipatīti accho=bhallūko. Masati jalanti maccho=mīno. Vadatīti vaccho=nelako. Kucīyati saṃkocīyatīti koccho=bhaddapīṭṭhaṃ. Kacīyati bandhīyatīti kaccho=tanupadeso, anūpo ca.

44. Gucchādayo.

Gucchaādayo chantā nipaccante. Gupa-gopane, ottābhāvo, gopīyatīti guccho=thavako. Tusa-tuṭṭhimhī, tusanti etenāti tucchaṃ=musā. Pusa-posane, posanti tanumanenāti puccho=vāladhi, evamaññepi.

45. Arā ju ñaṭa ca.

Ara-gamanetīmasmā ju hoti, arissa uṭa ca. Ṭakāro sabbādesattho, arati akuṭilabhāvena pavattatīti uju=avaṅko.

46. Rajjādayo.

Rajjuādayo juantā nipaccante. Rudha-āvaraṇe, ussa attaṃ, rundhanti etenāti rujju-yottaṃ. Mana-ñāṇe, amaññitthāti mañju=mañjulaṃ, evamaññepi.

47. Gidhā jhaka.

Gidha-abhikaṅkhāyamiccasmā jhaka hoti. Gedhatīti gijjho=pakkhiviseso.

48. Vañjhādayo.

Vañcyaādayo jhaka antā nipaccante. Vana-yācane, vanoti attānaṃ anubhavituṃ yācatīti vañjho=aphalarukkho, vañjhā=apasavā itthī, assa ittaṃ viñjho=pabbato, saṃja-saṅge, niggahītalopo, sañjiyatīti sajjhaṃ=rajataṃ, evamaññepi.

49. Kamayajā ño.

Kama-icchāyaṃ, yaja-devapūjāsaṅgatikaraṇadānesu, etehi ño hoti, massa niggahītavaggantā, kāmīyatīti kaññā=kumārī. Jassa pararūpattaṃ, yajantyanenāti yañño=yāgo.

50. Puññaṃ.

Punāti puṇatismā vā ñoottābhāvo ca nipaccante. Punāti, puṇati sundarattaṃ karotīti vā puññaṃ=kusalaṃ.

51. Ara hāñño hāssa hira ca.

Ara-gamane, vā-cāge, etehi añño hoti, hāssa hirañcādeso. Arīyate gamyateti araññaṃ=vanaṃ. Jahāti sattānaṃ hīnattanti hiraññaṃ=dhanaṃ, suvaṇṇañca.

(Iti cavaggapaccayavidhānaṃ).

52. Kira tarā kīṭo.

Kira-vikiraṇe, tara-taraṇe, etehi, kīṭo hoti. Sobhetumettha ratanāni vikirīyantīti kirīṭaṃ=makuṭaṃ. Taraiti niddesā assa ittaṃ, taranti yanti surūpatta manenāti tirīṭaṃ=veṭṭhanaṃ.

53. Sakādīhyaṭo.

Saka-sattiyaṃ, kasa-gamane, kara-karaṇe, makka iti suttiyo dhātu, deva-devane, kama-icchāyaṃ, evamādihi aṭo hoti. Saṇṇoti bhāraṃ vahituntі sakaṭo=yānaṃ. Akasi nirojattaṃ agamīti kasaṭaṃ=nirojaṃ. Karoti amanāpanti karaṭo=kāko. Makkati calatīti makkaṭo=vānaro. Devīyati pūjīyatīti devaṭo=isi. Kamati icchati ārohatthanti kamaṭo=vāmano.

54. Makuṭāvāṭa kavāṭa kukkuṭā.

Ete saddā nipaccante. Maṃkismā uṭo, niggahītalopo ca, maṃketi sobhetīti makuṭaṃ=kirīṭaṃ. Avatismā āṭaṇa, avyate khaññateti āvāṭo=kāsu. Ku-saddetīmasmā āṭo, oavādesā yathāyogaṃ, kavati ravatīti kavāṭaṃ=dvārapidhānaṃ. Kuka vaka-ādānetīmasmā kuṭaka, kukati gocaramādadātīti kukkuṭo=tambacūḷo.

55. Kamusa kusa kasā ṭho.

Kama-icchāyaṃ, usa-dāhe, kusa-akkose, kasa-gamane, etehiṭho hoti, niggahītavaggantā, odanādīni kāmetīti kaṇṭho=galo. Okkapararūpādīni, odanādīsu uṇhena usīyatī ti oṭṭho=dantacchado, karabho ca. Kusīyati akkosīyatīti koṭṭho=dhaññanilayo. Kasati yāti vināsanti kaṭṭhaṃ=dāru.

56. Kuṭṭhādayo.

Kuṭṭhaādayo saddā ṭhantā nipaccante. Kusismā ṭho, ottābhāvo ca, kusīyati akkosīyatīti kuṭṭhaṃ=chavirogo. Kuṇa-sadde, pararūpābhāvo ottābhāvo ca, kuṇati nadatīti kuṇṭho=atikhiṇo, kuṇīyati akkosīyatīti kuṇṭho= chinnahatthapādādiko. Daṃsissa dā, daṃsati etāyāti dāṭhā=dantaviseso. Kamissa aka ca. Kāmīyāti dīnetīti kamaṭho=bhikkhābhājanaṃ, vāmano, kummo ca. Phassissa phuṭo, phassīyatīti phuṭṭho=phasso, evamaññepi.

57. Vara karā aṇḍo.

Vara-varaṇe, kara-karaṇe, etehi aṇḍo hoti. Attani pephaṃ vārayatīti varaṇḍo=mukharogo. Karīyatīti karaṇḍo=bhaṇḍaviseso.

58. Manantā ḍo.

Makāra nakārantehi kriyatthehi bahulaṃ ḍappaccayo hoti. Sama-upasame, samanaṃ saṇḍaṃ=samūho. Kama-padavikkhepe, kamati yātīti kaṇḍo=saro, paricchedo ca, dama-damane, damantvyanenāti daṇḍo=niggaho. Ama gama-gamane, amanti uppajjanti etthāti aṇḍo=pakkhipasavo, koso ca. Gacchati sūnabhāvanti gaṇḍo=byādhi, vadanekadeso ca. Ramu-kīḷāyaṃ, ramanti etthāti ruṇḍā=vidhavā. Mana-ñāṇe, maññanti etenāti maṇḍo=odanādinissāvo. Khana khaṇa=avadāraṇe, khaññatīti khaṇḍo=ucchuvikāra viseso. Lama-hiṃsāyaṃ, lamati hiṃsati sucibhāvanti laṇḍo=vaccaṃ, evamaññepi.

59. Kuṇḍā dayo.

Kuṇḍaādayo ḍantā nipaccante. Kama mana tanānaṃ assa uttaṃ, kāmīyatīti kuṇḍaṃ=bhājanaṃ. Maññati hitāhitanti muṇḍo= chinnakeso. Tanoti etenāti tuṇḍaṃ=lapanaṃ. Īra-khepe, eraṃādeso. Īrati kampatīti eraṇḍo=byagghapuccho, si-sevāyaṃ, sissa khamuka, sugandhaṃ sevatīti sikhaṇḍo=cūḷā, evamaññepi.

60. Tija kasa tasa dakkhā kiṇo jassa kho ca.

Tija-nisāne, kasa-gamane, tasa-pipāsāyaṃ, dakkha-vuddhiyaṃ, etehi kiṇo hoti, jassa kho ca, tejayitthāti tikhiṇaṃ=nisitaṃ. Kasati pavattatīti kasiṇaṃ=asesaṃ. Tasanaṃ tasiṇā=taṇhā. Dakkhati vuddhiṃ gacchati etāyāti dakkhīṇā=kusalaṃ.

61. Vīādito ṇi.

Vī-tantasantāne, si-sevāsaṃ, sū-passavane, du-gamane, kī-dabbavinīmaye, sā-tanukaraṇāvasānesu, evamādīhi ṇi hoti. Vīyatīti veṇi=kesakalāpo. Sevanaṃ seṇi=sajātīnaṃ kārūnaṃ samūho. Nipubbo, nisevīyatīti niseṇi=sopānaṃ. Savati passavatīti soṇi=kaṭi. Davati vahatīti doṇi=kaṭṭhambuvāhanī, nāvā ca. Nadādipāṭhā vimhi soṇī doṇī tipi hoti. Kayanaṃ, kīyate etāyāti vā keṇi=kayo sāti dukkhaṃ tanuṃ karotīti sāṇi=tirokaraṇī, evamaññepi.

62. Gahādīhyaṇi.

Gaha-upādāne, ara-gamane, dhara-dhāraṇe, sara-gatiyiṃsā cintāsu, tara-taraṇe, evamādīhi aṇippaccayo hoti. Gaṇhātīti gahaṇi=asitādipācako aggi. Arīyati gamīyatīti araṇi=aggimanthanakaṭṭhaṃ. Dhāretīti dharaṇi=mahī. Sarīyati gamīyatīti bharaṇi=maggo. Tarantyanenāti taraṇi=nāvā, sūriyo ca.

63. Rīvībhāhi ṇu.

Rī-passavane, vī vā-gamane, bhā-dittiyaṃ, etehiṇu hoti. Rīyati passavatīti reṇu=rajo. Veti pavattatīti veṇu=veḷu. Bhāti dibbatīti bhāṇu=raṃsi.

64. Khāṇvā dayo.

Khāṇuādayo ṇuantā nipaccante. Khaṇa khana-avadāraṇe, ṇassa ā, khaññati avadārīyatīti khāṇu=chinnasākho rukkho. Jana-janane, nassa vā āttaṃ, jāyati gamana manenāti jāṇu, jaṇṇu=jaṅghorūnaṃ sandhi. Hara-haraṇe, eka, harīyatīti hareṇu=gandhadabba, evamaññepi.

65. Kvādito ṇo.

Ku-sadde, su-savane, du-gamane, vara-varaṇe, kara-karaṇe, paṇa-byavahārathutisu, tā-pālane, lī-nilīyane, evamādīhi ṇo hoti. Kavati nadati etthāti koṇo=assi, vīṇādivādanadaṇḍo ca. Suṇotīti soṇo=sunakho, naro ca. Davati pavattatīti doṇo=parimāṇaviseso. Virūpatta vāretīti vaṇṇo=nīlādi. Savanaṃ karotīti kaṇṇo=savanaṃ. Paṇīyati voharīyatīti paṇṇo=palāso. Lāyatīti tāṇaṃ=rakkhā. Nilīyanti etthāti leṇaṃ=nilīyanaṭṭhānaṃ.

66. Suvīhi ṇaka.

Su-savane, vī-tantasantāne, etehi ṇaka hoti. Suṇotīti suṇo=sunakho. Vīyatīti vīṇā=vallakī.

67. Tiṇādayo.

Tiṇaādayo ṇakantā nipaccante. Tija-tejane, jalopo, tejeti etenāti tiṇaṃ=bīraṇādi. Lī liha sāda kledānaṃ lo lavā, līyati rasato sabbattha allīyatīti loṇaṃ lavaṇaṃ, lehīyatīti loṇaṃ lavaṇaṃ, sādīyatīti loṇaṃ lavaṇaṃ, kledayatīti loṇaṃ lavaṇaṃ, gamissa o, gacchatīti goṇo=go. Hara-haraṇe, ṇassañji, harīyatīti hariṇo=migo. Īra-kampane, rassattaṃ, ṇassa ñica, attano lūkhabhāve sampatte īrati kampatīti iriṇaṃ=ūsaraṃ. Thu-abhitthave, dīgho, abhitthavīyatīti thūṇaṃ=nagaraṃ, thūṇo=gharatthambho, evamaññepi.

68. Ravaṇa varaṇa pūraṇā dayo.

Ravaṇa varaṇa pūraṇā dayo aṇappaccayena siddhā. Ravatīti ravaṇo=kokilo. Vāretīti varaṇo=pākāro. Pūrīyate anenāti pūraṇo=paripūrī.

(Iti ṭavaggapaccayavidhānaṃ).

69. Pāvasā ati.

Pā-rakkhaṇe, vasa-nivāse, eteti ati hoti. Pubbasaralopo, pāti rakkhatīti pati=sāmī, vasanti etthāti vasati=gehaṃ.

70. Dhā hi si tana jana jara gama sacā tu.

Dhā-dhāraṇe, hi-gatiyaṃ, tana-vitthāre, jana-janane, jara-vayo-hāniyaṃ, ama gama-gamane, saca-samavāye, etehi tu hoti. Dhāretīti dhātu=gerukādi. Hinoti pavattāti phalaṃ etenāti hetu=kāraṇaṃ, sevīyati janehīti setu=bandhati (paddhati). Taññateti tantu=suttaṃ. Janīyate kammakilesehīti jantu, jāyati kammakilehīti vā jantu=satto. Jīratīti jattu=aṃsasandhi. Gacchatīti gantu=gamiko, sacati sametīti sattu=yavādicuṇṇaṃ.

71. Arissuṭa ca.

Ara-gamanetīmasmā tu hoti, arissa uṭa ādesoca. Arati pavattatīti utu=hemantādi,

72. Pitvādayo.

Pituādayo saddā tuantā nipaccante. Pā-rakkhaṇe, āssa ittaṃ, pāti rakkhatīti pitā=janako. Pātissevādissa mo, pāyetīti mātā=jananī. Bhā-dittiyaṃ, bhātīti bhātā=sodariyo. Dhā-dhāraṇe, āssa īttaṃ, dhārīyatīti dhītā=puttī. Duha-papūraṇe, ottābhāvo, tussa ñchica. Duhati pasave papūretīti duhitā=puttī. Jana-janane, assa āttaṃ, mā cāntādeso. Paputte janetīti jāmātā=duhitupati. Naha-bandhane, nahīyati bandhīyati pemenāti nattā-paputto. Hu-havane, havati pūjetīti hotā=yaññako. Pū-pavane, punāti āyatiṃ bhavaṃ pavittaṃ karotīti potā=soyeva.

73. Jana karā ratu.

Jana-janane, kara-karaṇe, etehi ratu hoti, rakāro antasarādilopattho. Jāyatīti jatu=lākhā. Karīyatīti katu=sayūpo yañño.

74. Sakā unto.

Saka-sattiyamiccasmā unto hoti. Sakkotīti sakunto=pakkhī.

75. Kapā oto.

Kapa-acchādane iccasmā oto hoti. Kapatīti kapoto=pārevato. Ṭo tassa vā hoti kapoṭo=soyeva.

76. Vasādīhyanto.

Vasa-nivāse, ruha-janane, bhadda-kalyāṇe, nanda-samiddhiyaṃ, jīva-pāṇadhāraṇe, evamādīti anto hohi. Vasanti etasmiṃ kāle kīḷāpasutāti vasanto=utu. Ruhati jāyatīti ruhanto=rukkho, evaṃnāmako migarājā ca. Bhaddissa saṃyogādilopo, bhajati kalyāṇadhammanti bhadanto=pabbajito. Nandati etāyāti nandantī=sakhī, nadādipāṭhā vī, evamupari ca. Jīvanti etā- yāti jīvantī=osadhi. Savatīti savantī=nadī. Rodāpetīti rodantī=osadhi. Avati rakkhatīti avantī=janapado.

77. Hisīnaṃ muka ca.

Hi-gatiya, sī-saye, etehi anto hoti muka ca. Kakāro antāvayavattho, himaṃ hinoti pavattati etasminti hemanto=utu, sayanti ettha ūkā kusumādayo cāti sīmanto=kesamaggo.

78. Hara ruha kulā ito.

Hara-haraṇe, ruha-janane, kula-patthāre, eteti ito hoti. Attano sinehaṃ haratīti harito=vaṇṇaviseso. Ruhatīti rohito=macchaviseso. Ruhati sarīre byāpanavasenāti rohitaṃ, rassa latte lohitaṃ=rudhiraṃ. Attano guṇaṃ kulati pattharatīti kolito=dutiyaggasāvako, evaṃ nāmako maru ca.

79. Bharādīhyato.

Bhara raṃja yaja paca evamādīhi ato hoti. Bharatīti bharato=naṭo. Niggahītalopo, rañjanti etthāhi rajataṃ=sajjhaṃ. Yajitabboti yajato=aggi. Pacatīti pacato=sūpakāro.

80. Kirā dīhyātaka.

Kira-vikiraṇe, ala-bandhane, cila-vasane, evamādīhi ātaka hoti, kiratīti kirāto=savaro, rassa lakke ki- lāto=sova. Alatīti alātaṃ=ummukaṃ. Cilatīti cilāto=malacchajāti.

81. Amādīhyatto.

Ama mā vara kalādīhi atto hoti. Amati kālantaraṃ pavattatīti amattaṃ=bhājanaṃ. Pubbasaralopo, mānaṃ mattaṃ=pamāṇaṃ paricchedo ca. Varantunenāti varattā=yottaṃ. Kalati paricchindatīti kalattaṃ=bhariyā.

82. Vādīhi to.

Vā-gamane, tā-pālane, tana-vitthāre, dama-upasame, a-magamane, si-sevāyaṃ, su-savane, pū pavane, gupa-govane, yuja-saṃyame, gaha-upādāne, ata-sātaccagamāna, khipa-peraṇe, evamādīhi to hoti. Vāyatīti vāto=vāyu. Tāyatīti tāto=pitā. Tanuteti tantaṃ=tantavo. Damatīti anto=dasano. Amati yātīti anto=osānaṃ, koṭṭhāsasamīpāvayavā ca. Sevīyatīti seto=dhavalo. Suṇantunenāti sotaṃ=savanaṃ. Savatīti soto=jalappavāho. Punīyatīti poto=bālo. Gopīyatīti gotthaṃ=kalādi. Yojantyanenāti yottaṃ=rajju. Mamāyantehi gayhatīti gattaṃ=sarīraṃ. Abādhaṃ nirantaraṃ atati pavattatīti attā=manādi. Khipīyati etthāti khettaṃ=kedāraṃ.

83. Gharādīhi taka.

Gara ghara-secane, si-sevāyaṃ, dū-paritāpane, mida-sinehe, cita-sañcetane, pusa-posane, vida-lābhe, evamādīhi taka 4 hoti, gharati siñcatīti ghataṃ=sappi. Sevīyatīti sito=seto. Dubbacattā dūyati paritāpetīti dūto=pesarakāro. Mijjati sinehatīti mitto=suhadayo. Cintetīti cittaṃ=viññāṇaṃ cittakammādi ca. Posīyatīti putto=attajo. Vindanti pīti manenāti vittaṃ=dhanaṃ. Vara-varaṇasambhattīsu, varaṇaṃ vattaṃ=brahmacariyādi.

84. Nettādayo.

Nettaādayo taka parā nipaccante. Nī-pāpane, ettaṃ, tuka ca nipātanā. Nayati pāpetīti nettaṃ=nayanaṃ, netā ca. Kara-kara-ṇe, assu, karaṇaṃ kuttaṃ=kiriyā. Kamissa assu, kamati yātīti kunto=āvudhaviseso. Rama-kīḷāyaṃ, supubbo, sussaniccaṃ dīgho. Suṭṭhu ramaṇaṃ, suṭṭhu ramatīti vā sūrato=sukhasaṃvāso. Mihissaissu, mihati siñcatīti muttaṃ=passāvo. Pāla=rakkhaṇe āssa rassattaṃ, ñica. Pālīyatīti palitaṃ=kesalomānaṃ jarāya kataṃ setattaṃ, saddhādittā akāre taṃ yassa atthi so palito=pumā, palitā=itthī. Mhissa si, mihi ca, mhayanaṃ sitaṃ=mandahasitaṃ, mhayanaṃ mihitaṃ=tadeva, kusa-akkose tassa īña, kusīyati akkosīyatīti kusīto=alaso, si=bandhane, dīgho, senti bandhanti gharāvāsaṃ etāyāti sītā=naṅgalalekhā, evamaññepi.

85. Samādīhyatho.

Sama-upasame, dara-daraṇe, dama-upasame, kilama klama-gelaññe, sapa-akkose, vasa-nivāse, āpubbo, evamādīhi atho hoti. Sametīti samatho=samādhi. Daraṇaṃ daratho=pīḷā. Damanaṃ damatho=damo. Kilamanaṃ kilamatho=parissamo. Sapanaṃ sapatho=saccakaraṇaṃ. Āvasanti etthāti āvasatho=gharaṃ.

86. Upavasā vassoṭa ca.

Upapubbā vasatismā atho hoti, vassa oṭa cādeso. Upavasanti etthāti uposatho=tithiviseso, navamahatthi kulañca.

87. Ramā thaka.

Ramatismā thaka hoti, kānubandhakaraṇasāmatthiyā ata kārādopi malopo. Ramanti kīḷanti etenāti ratho=sandano.

88. Titthādayo.

Titthaādayo thakaparā nipaccante. Tara-taraṇe, assa ittaṃ, pararūpādi, tarantyanenāti titthaṃ=najjādiṃ yenāvataranti taṃ. Sica-rakkhaṇe, secatīti sittaṃ=madhucchiṭṭhaṃ. Hasa-hasane, hasantyanenāti hattho=karo, nakkhattāñca. Gāyatīti gāthā=pajjaviseso. Aranti pavattantyanenāti attho=dhanaṃ. Rogaṃ tudati pīḷetīti tutthaṃ=osadhaṃ. Yu-missane, dīgho, yavatīti yūtho=sajātikānaṃ tiracchānānaṃsamūho. Gupa-gopane, dīgho, palopo, paṭikūlattā gopīyatīti gūtho=vaccaṃ, evamaññepi.

89. Vasa masa kusā thu.

Vasa-nivāse, masa-āmasane, kusa-akkose, etehi thu hoti. Vasanti etthāti vatthu=padattho. Dadhiṃ āmasatīti matthu=dadhimaṇḍo. Kusīyati akkosīyati bhera vanādattāti kotthu=sigālo.

90. Saka vasā thi.

Saka-sattiyaṃ, vasa-nivāse, etehi thi hoti. Sakkoti gantumanenāti satthi=ūru. Vasīyati acchādīyatīti vatthi=nābhiyā adho.

91. Vīto thika.

Vī vā-gamanetīmasmā thika hoti. Vīyanti gacchanti etāyāti vīthi=āvali.

92. Sārismā rati.

Sārismā ṇyantā rathi hoti. Sāretīti sārathi=ratha-vāho.

93. Tā-tā ithi.

Tā-pālane, ata-sātaccagamane, etehi ithi hoti. Tāyati pāletīti tithi=paṭipadādi, atati gacchatīti atithi=abbhāgato.

94. Isā thī.

Isatismā thī hoti. Icchati icchīyatīti vā itthī=nārī.

95. Ruda khuda muda mada chida sūda sapa kamā daka.

Etehi daka hoti. Rudatīti ruddo=umāpati. Rassa latte luddo=nesādo. Khudati asahatīti khuddo=nīco. Modanti etāyāti muddā=sakkharamaṅguliyaṃ. Majjanti asminti maddo=janapado. Chijjatīti chiddaṃ=randhaṃ. Ūssa rassattaṃ, sūdati sāmikehi bhatiṃ pakkharatīti suddo=vasalo. Sapantunenāti saddo=sotavisayo. Kāmīyatīti kando=mūlaviseso.

96. Kundādayo.

Kundaādayo dakaantā nipaccante. Kamissa assu, kāmīyatīti kundo=pupphavidhasaso, maṇissa mana, maññateti mando=jaḷo. Vuṇātissa buna, vuṇīyati saṃvarīyatīti bundo=mūlappadeso. Nindagarahāyaṃ, nalopo, nindīyatīti niddā=soppaṃ. Unda-kiledane, nalopo, undati kiledatīti uddo=jalabiḷālo. Saṃpubbassa undissa ca, sammā undati kiledatīti samuddo=sāgaro. Pulamahattahiṃ sāñāṇesu, imuña, pulati hiṃsatīti pulindo=savaro. Evaṃ-maññepi.

97. Dadā du.

Dada-dānetīmasmā du hoti. Dukkhaṃ dadātīhi daddu=kuṭṭhaviseso.

98. Khanāna dama ramā dho.

Khana khaṇa-avadāraṇe, ana-pāṇane, dama-upasame, rama-kīḷāyaṃ, etehi dho hoti. Ñāṇena dhaññateti khandho=rāsi. Anati jīvati etenāti andho=acakkhuko. Dametabboti dandho=jaḷo, ramanti ettha sappādayoti randhaṃ=chiddaṃ.

99. Muddhā dayo.

Muddhaādayo dhantā nipaccante. Muda-tose, ottābhāvo, modanti ettha ūkāti muddhā=matthako. Ara-gamane, aranti yanti etthāti addhā=maggo, kālo ca, addhaṃ=upaddhaṃ. Gidha-abhi kaṅkhāyaṃ, issa attaṃ, gedhatīti gaddho=gijjho. Vidha-vedhane, ettābhāvo, parivajjhatīti viddhaṃ=vimalaṃ, evamaññepi.

100. Sīto dhuka.

Setismā dhuka hoti. Sayanti etāyāti sīdhu=surāviseso.

101. Varārakarataradarayamaajjamithasakā kuno.

Vara-varaṇasambhattīsu, ara-gamane, kara-karaṇe, tara-tara-ṇe dara-vidāraṇe, yama-uparame, ajja sajja-ajjane, mitha-saṅgame, saka-sattiyaṃ, etehi kuno hoti. ‘‘Rā nassa ṇo’’ti (5-171) nassa ṇattaṃ, vāretīti varuṇo=evaṃnāmako isi, devarājā, pādapo ca. Arati gacchatīti aruṇo=sūriyo, tassa sārathi ca. Paradukkhe sati sādhūnaṃ hadayakammanaṃ karotīti karuṇā=dayā. Bālabhāvaṃ atarīti taruṇo=yuvā. ‘‘Ṇiṇāpina’’nti (5.160) yogavibhāgā ṇilopo, vidāretīti dāruṇo=kakkhaḷo. Yameti pāvaṃ nāsetīti yamunā=ekā mahānadī. Ajjati dhanasañcayaṃ karotīti ajjuno=rājā, rukkhaviseso ca. Mitho saṅgamo mithunaṃ=pumitthiyugaḷaṃ. Sakkotīti sakuno=pakkhī. Nadādipāṭhā vīmhi=sakunī. ‘‘Tathanarānaṃṭaṭṭhaṇalā’’ti (1-27) vā ṇatte=sakuṇo, sakuṇi.

102. Ajā ino.

Aja vaja-gamane tīmasmā ino hoti. Ajati vikkayaṃ yātīti ajinaṃ=cammaṃ.

103. Vipinādayo.

Vipinaādayo inantā nipaccante. Vapa-bījanikkhepe, assa ittaṃ, vapanti etthāti vipinaṃ=vanaṃ. Supa-saye, supanti etenāti supinaṃ=niddā, supantena diṭṭhañca. Tuda-byathane, dassa ho, tudati satte pīḷetīti tuhinaṃ=himaṃ. Kappa-sāmatthiye, kappati ripavo vijetuṃ samatthetīti kappino=rājā. Kama-padavikkhepe, assa uttaṃ, kamanti ettha mīnādayo pavisantīti kuminaṃ=macchabandhanopakaraṇaviseso. Dā-dāne, denti etasminti dinaṃ=divaso, evamaññepi.

104. Kirā kano.

Kiratismā kano hoti. Nassa ṇo, kiranti vikirantīti kiraṇā=raṃsiyo.

105. Dī jiimīhi naka.

Dī-khaye, ji-jaye, i-ajjhenagatīsu, mī-hiṃsāyaṃ, etehi naka hoti. Adesi khayamagamāsīti dīno=niddhano. Pañcamāre ajinīti jino=buddho. Esi issarattamagamāsīti ino=sāmī. Mīyate himsīyateti mīno=maccho.

106. Sidhāvīvāhi no.

Si-bandhane, dhā-dhāraṇe, vī vā-gamane, etehi no hoti. Seti bandhatīti seno=sasādano senā=camū. Dhāretīti dhānā=bhajjitayavo. Veti pavattatīti veno=hīnajāti. Sattesu vāti pavattatīti vānaṃ=taṇhā.

107. Ūnādayo.

Ūnaādayo nantā nīpaccante. Ūha-vitakke, halopo, ūhanaṃ ūno=apuṇṇo. Hi-gatiyaṃ, dīghattaṃ, hesi hīnattamagamīti hīno=nihīno. Ci-caye, dīghattaṃ, cayanti ettha ratanānīti cīno=janapado. Hanissa jagho, haññatīti jaghanaṃ=kaṭi. Ṭhāssa the ṭhāti pavattatīti theno=coro. Undissa odo, undīyatīti odano=annaṃ. Annaṃ. Raṃjissa niggahītalopo, aka ca, raṃjate anenāti rajanaṃ=rāgo. Rañjanti etthāti rajanī=ratti. Padissa junuka, pajjati gacchatīti pajjunno=indo, megho ca. Gamissa gaṅa, gacchanti ettha vihaṅgādayoti gaganaṃ=antalikkhaṃ, evamaññepi.

108. Vī patā tano.

Vī vā-gamane, pata patha-gamane, etehi tano hoti. Veti pavattati etenāti vetanaṃ=bhati. Patanti etthāti pattanaṃ=nagaraṃ.

109. Ramā tanaka.

Rama kīḷāyamicasmā tanaka hoti. ‘‘Gamādirānaṃ lopontassā’’ti (5.109) malopo, ramanti etthāti ratanaṃ=maṇi ādī, hatthamattañca.

110., Sū bhāhi nuka,

Sū-pasave, bhā-dittiyaṃ, etehi nuka hoti. Pasavīyatīti sūnu=putto. Bhāti dibbatīti bhānu=sūriyo.

111. Dhāsse ca.

Dhā-dhāraṇetīmasmā nuka hoti, dhāssa e ca. Dhāretīti dhenu=gāvī.

112. Vattā ṭāva dhamāsehyani.

Vatta-vattane, aṭa-gamanattho, ava-rakkhaṇe, dhama-sadde, asa-khepane, etehi ani hoti. Vattanti etenāti vattani=tasaradaṇḍaṃ. Vīmhi vattanī=pantho. Aṭate gammateti aṭani= mañcaṅgo. Satte avati rakkhatīti avani=mahī. Dhamanti etena vīṇādayoti dhamani=sīrā. Daṇḍatthāya asīyate khipīyateti asani=kulisaṃ.

113. Yuto ni.

Yu-missanetīmasmā ni hoti. Yavanti sattā anena etībhāvaṃ gacchantīti yoni=bhagaṃ, aṇḍajādiyoni ca.

(Iti tavaggapaccayavidhānaṃ).

114. Camāpa pā vapā po.

Cama-adane, apa-pāpuṇane, pā-rakkhaṇe, vapa-bījanikkhepe, etehi po hoti. Camanti adanti etthāti campā=nagaraṃ, apesi īsakamattamagamāsīti appaṃ=abahu. Apāyaṃ pāti rakkhatīti pāpaṃ-kibbisaṃ. Vapanti etthāti vappo=kedāraṃ.

115. Yu thu kūnaṃ dīgho ca.

Yu-missane, thu-abhitthave, ku-sadde, etehi po hoti, etesaṃ dīgho ca. Dīghavidhānasāmatthiyā ottābhāvo. Yavanti saha vattanti etthāti yūpo=yaññayaṭṭhi, pāsādo ca. Thavīyatīti thūpo=cetiyaṃ. Kavanti nadanti etthāti kūpo=udapāno.

116. Khipa supa nīsū pūhi paka.

Khipa-peraṇe, supa-saye, nī-naye, sū-pasave, pū-pavane, etehi paka hoti. Khapati khayaṃ gacchatīti khippaṃ=sīghaṃ. Supanti ettha sunakhādayoti suppaṃ=papphoṭanaṃ. Nayanti etasmā phalanti nipo=rakkho. Savati ruciṃ janetīti sūpo=byañjanaviseso. Pavīyati maricajīrakādīhi pavittaṃ karīyatīti pūpaṃ=khajjakaṃ.

117. Sippādayo.

Sippaādayo pakaantā nipaccante. Sapissa assaittaṃ, sapati anenāti sippaṃ=kalā. Vapissa assi, vijjaṃ vapatīti vippo=brāhmaṇo. Vassa bo, vapati bahi nikkhamati hadayaṅgatasokenāti bappaṃ=assu. Chupa-samphasse, usse, chupati anenāti cheppaṃ=naṅguṭṭhaṃ. Rupa=ruppane, palopa dīghā, ruppati vikāramāpajjatīti rūpaṃ-bhūtabhūtikaṃ, evamaññepi.

118. Sāsā apo.

Sāsa anusiṭṭhiyamiccasmā apo hoti. Sāsīyanti etenāti sāsapo=vīhiviseso.

119. Viṭapādayo.

Viṭapaādayo apantā nipaccante. Vaṭa-veṭṭhane, assa ittaṃ, vaṭati veṭṭhati etenātiviṭapo=gumbaviseso, kutha-pūtibhāve, thassa ṇo, akuthi pūtibhāvamagamīti kuṇapo=matako. Maṇḍa=bhūsane, maṇḍeti janaṃ, maṇḍīyati janehīti vā maṇḍapo=janālayo, evamaññepi.

120. Gupā pho.

Gupismā pho hoti. Gopīyatīti goppho=caraṇagaṇṭhi.

121. Garasarādīhi bo.

Garasarādīhi bo hoti. Garati aññe anena pīḷetīti gabbo=abhimāno. Sarati pavattatīti sabbo=sakalo. Phalakāmehi janehi amīyati gamīyatīti ambo=cūto. Puttena amīyati gamīyatīti ambā=mātā.

122. Nimbādayo.

Nimbaādayo bantā nipaccante. Namissa assi, namati phalabhārenāti nimbo=ariṭṭho. Vamissa vassa bittaṃ. Pittādayo vamati uggiratīti bimbaṃ=sarīraṃ. Kusissa amuka, tittena kusīyati akkosīyatīti kosambo=rukkho. Kadatissa amuka, kadanti etena dvārādīnīti kadambo=rukkho. Kuṭissa umuka, janehi koṭīyati pavattīyatīti kuṭumbaṃ=catuppado, khettaṃ, gharaṃ, kalattaṃ, dāsā ca. Kaṇḍissa kuḍu. Taṇḍulādayo anena kaṇḍanti paricchindantīti kuḍubo=mānaṃ, evamaññepi.

123. Darā bi.

Dara vidāraṇetīmasmā bi hoti. Odanādīni dārenti jatāyāti dabbi=kaṭacchu, vīmhi dabbī.

124. Kara sara sala kala valla vasā abho.

Kara-karaṇe, sara-gati hiṃsācintāsu, sala-gamanattho, kala-saṅkhyāne, vala valla-saṃvaraṇe, vasa-nivāse, etehi abho hoti. Karotīti karabho=oṭṭhā, pāṇippadeso ca. Sarati gacchatīti sarabho=migaviseso. Salati gacchatīti salabho=paṭaṅgo. Kalīyati parimīyati vayasāti kalabho=hatthipotako. Tadaminādipāṭhā ḷatte kaḷabho=sova. Valleti saṃvaraṇaṃ karotīti vallabho=piyo. Vasantyanenāti vasabho=puṅgavo.

125. Gadā rabho.

Gadatismā rabho hoti. Gadatīti gadrabho=kharo.

126. Usarāsā kabho.

Usa-dāhe, rāsa-sadde, etehi kabho hoti. Usati paṭipakkhe dahatīti usabho=seṭṭho. Rāsati nadatīti rāsabho=gadrabho.

127. Ito bhaka.

I itismā bhaka hoti. Eti gacchatīti ibho=hatthī.

128. Garāvā bho.

Gara ghara-secane, ava-rakkhane, etehi bho hoti. Garati bahi nikkhamanavasena siñcatīti gabbho=pasavo, ovarako ca. Avati satte rakkhatīti abbhaṃ=megho.

129. Sobbhādayo.

Sobbhaādayo bhantā nipaccante. Sadatissa assa ottaṃ, sīdanti etthāti sobbhaṃ=vivaraṃ, sobbho=jalāsayaviseso. Kamissa assu, kāmīyatīti kumbho=dasambaṇamatto, ghaṭo ca. (Kena jalena umbhīyati pūrīyatīti vā kumbho=ghaṭo.) Kusissa umuka, kusati avhāyatīti kusumbhaṃ=mahārajanaṃ. Kusumbho=kanakaṃ, evamaññepi.

130. Usa kusa pada sukhā kumo.

Usādīhi kumo hoti. Usati dahatīti usumaṃ=uṇhaṃ. Kusati avhāyatīti sukumaṃ=pupphaṃ. Pajjati devapūjādiṃ yātīti padumaṃ=paṅkajaṃ. Sukhayatīti sukhuma=aṇu.

131. Vaṭumādayo.

Vaṭumaādayo kumantā nipaccanthe. Vajissa-ntassa ṭo, vajanti etthāti vaṭumaṃ=patho. Silisassa lisse, silissatīti silesupaṃ=semhaṃ. Kamissa kuṅkādeso, kāmīyatīti kuṅkamaṃ=kasmīrajaṃ, evamaññepi.

132. Gudhā umo.

Gudha pariveṭṭhanetīmasmā umo hoti. Gudhati pariveṭṭhatīti godhumo=dhaññaviseso.

133. Paṭha carā amimā.

Paṭhaticaratismā ama imā honti yathākkamaṃ. Paṭṭhīyati uccārīyati uttamabhāvenāti paṭhamaṃ=seṭṭhaṃ. Carati hīnattaṃ yātīti carimaṃ=pacchimaṃ.

134. Hidhūhi maka.

Hi-gatiyaṃ, dhū-kampane, etehi maka hoti. Hinoti pavattahīti himaṃ=tuhinaṃ. Dhunāti kampatīti dhūmo=aggipasavo.

135. Bhīto rīsano ca.

Bhī-bhayetīmasmā rīsano hoti makaca. Antasarādilopo, bhāyanti etasmāti bhīsano=bhayānako. Bhīmo=sova.

136. Khī su vī yā gāhi sā lū khu hu mara dhara ghara jamāma samā mo.

Khī-khaye. Su-savane, vī-tantasantāne, yā-pāpuṇane, gā-sadde, hi-gatiyaṃ, sā-tanukaraṇāvasānesu, lū-chedane, khu-sadde, hu-havane, mara-pāṇacāge, dhara-dhāraṇe, kara-karaṇe, ghara-secane, jama-adane, ama gama-gamane, sama-upame, etehi dhātūhi mo hoti. Khepanaṃ nirupaddavakaraṇatāya khemo=nirupaddavo. Sunotīti somo=cando. Vāyanti etenāti vemo=tantavāyopakaraṇaṃ. Yātīti yāmo=dinassa chaṭṭho bhāgo, aṭṭhamo vā. Gāyanti etthāti gāmo=saṃvasatho. Hinoti pavattatīti hemaṃ=suvaṇṇaṃ. Sāti sundarattaṃ tanuṃ karotīti sāmo=kāḷo. Lūyateti lomaṃ=tanuruhaṃ. Khūyate uttamabhāvenāti khomaṃ=atasi. Havanaṃ, hūyate vā homaṃ=huti. Marantyanenāti mambaṃ=yasmiṃ tāḷite na jīvati taṃ. Attānaṃ dhārente apāye vaṭṭadukkhe ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo=pariyatyādi. Karaṇaṃ, karīyatīti vā kammaṃ=sukhadukkhaphalādi. Sedo paggharati anenāti ghammo=nidāgho. Jameti abhakkhi tabbaṃ adatīti jammo=nihīno, anisammakārī ca. Ameti pemena puttakesu pavattatīti ammā=mātā. Samenti anenāti sammā=piyasamudācāro.

137. Asmādayo.

Asmaādayo mantā nipaccante, pararūpādīnamabhāvo nipātanā. Asa-khepane, assateti asmā=pāsāṇo. Bhasa-bhasmīkaraṇe, bhasati pakkharatīti bhasmā=chārikā. Usa-dāhe, usati dahatīti usmā=tejodhātu. Visa-pavisane, pavisanti etthāti vesmaṃ=gharaṃ. Bhī-bhaye, massa suña, bhāyanti etasmāti bhesmā=bhayānako. Asatissa dhaṅa, assati janehi cajīyatīti adhamo=nihīno. Karotissa assa uttaṃ, karotīti kummo=kacchapo. Evamaññepi.

138. Nīto mi.

Nayatismā mi hoti. Nayatīti nemi=cakkantaṃ.

139. Ūmi bhūminimi rasmi.

Etesaddā miantā nipaccante. Ūha-vitakke, halopo, ūhanti vitakkenti etenāti ūmi=taraṅgo. Bhū-sattāyaṃ ottābhāvo, bhavanti etthāti bhūmi=mahī. Ni-pāpane, ettābhāvo, sugatiṃ neti pāpetīti nimi=rājā. Rasa-assādane, pararūpābhāvo, rasanti sattā etāyāti rasmi=rajju.

(Iti pavaggapaccayavidhānaṃ).

140. Māchāhi yo.

Mā-māne-chā-chādane, etehi yo hoti. Meti parimeti aññena uttamena guṇena attano aguṇanti māyā=santadosa paṭicchādana lakkhaṇā. Cheti chindati saṃsayanti chāyā=paṭibimbaṃ.

141. Janissa jā ca.

Janismā yo hoti, janissa jā ca, janetīti jāyā=bhariyā.

142. Hadayā dayo.

Hadayaādayo yantā nipaccante. Harissa daṅa, haratīti hadayaṃ=cittaṃ, manodhātu manoviññāṇadhātu nissayo ca, tanissaaka, attani pemaṃ tanotīti tanayo=putto. Saratissa suri, sarati gacchatīti sūriyo=ādicco. Haratissa mmiṅa, sukhamāharatīti hammiyaṃ=muṇḍacchadanapāsādo. Kasa-gamane, kasassa alaka, assa i ca, kasati vuddhiṃ yātīti kisalayaṃ=pallavaṃ, evamaññepi.

143. Khī si si nī sī su vī kusūhi raka.

Khī-khaye, si-sevāyaṃ, si-bandhane, nī-pāpane, sī-saye, su-savane, vī vā-gamane, ku-sadde, sū-pasave, etehi raka hoti. Khayati duhanenāti khīraṃ=payo. Kusumādīhi sevīyatīti siro=muddhā. Seti sarīraṃ bandhatīti sirā=dehabandhanī. Neti, parehivānīyatīti nīraṃ=jalaṃ. Sayatīti sīro=halaṃ. Aniṭṭhaphala- dāyakattaṃ savatīti surā=madirā. Suṇoti uttamagītādinti suro=devo. Veti uttamabhāvaṃ yātīti vīro=vikkanto. Kavati nadatīti kuraṃ=bhattaṃ. Bhayaṭṭitānaṃ paṭhamakappiyānaṃ sūrattaṃ pasavatīti sūro=sūriyo, vikkanto ca.

144. Hi ci du minaṃ dīgho ca.

Hi-gatiyaṃ, ci-caye, du-gatiyaṃ, mi-pakkhepane, etehi raka hoti, dīgho cāntassa. Hinoti pavattatīti hīraṃ=tālahīrādi. Cayatīti cīraṃ=vakkalaṃ. Dūyati dukkhena gamīyatīti dūraṃ=anāsannaṃ. Mīyate pakkhīpīyateti mīro=samuddo.

145. Dhā tānamī ca.

Dhā-dhāraṇe, tā-pālane, etehi raka hoti, ī cāntādeso. Dhāretītidhīro=dhitimā. Jalaṃ tāyatīti tīraṃ=taṭaṃ.

146. Bhadrāyo.

Bhadraādayo rakaantā nipaccante. Bhadda-kalyāṇe, dalopo pararūpābhāvo, bhajīyatīti bhadraṃ=kalyāṇaṃ. Bhī-bhaye, nadādipāṭhā vī, bhāyanti etāyāti bherī=dundubhi. Cita-sañcetane, vipubbo, vicintitabbanti vicitraṃ=nānākāraṃ, yā-pāpuṇane, rassa tuña, gamanaṃ yātrā=yānaṃ. Gupa-gopane, ussa o, passa tañca gopīyatīti gotraṃ=kulādi, bhasa-bhasmīkaraṇe, rassa tuña, bhasati bhakkhaṃ karoti toyāti bhastā-kammāragaggarī. Usa=dāhe, salopo, sokena tāḷite usati dahatīti uro=sarīrekadeso, evamaññepi.

147. Mandaṅka sasāsa matha catā uro.

Manda-jaḷatte, aṅka-lakkhaṇe, sasa-gatihiṃsāpāṇanesu, asa-khepane, matha mantha-viloḷane, cata-yācane, etehi uro hoti. Amandi asundarattā jaḷatthamagamīti mandurā=vājisālā. Aṅkīyati lakkhīyatīti aṅkuro=bījapasavo. Sasati hiṃsatīti sasuro=jayampatīnaṃ pitā. Asīyitthāti asuro=dānavo, arīhi mathīyati āloḷīyatīti mathurā=nagaraṃ. Catīyatīti caturo=dakkho.

148. Vidhurādayo.

Vidhuraādayo urantā nipaccante. Vidha-vedhane, ettābhāvo, vedhati hiṃsatīti vidhuro=viruddho. Unda-kiledane, undati kiledatīti unduro=ākhu. Maṃka-maṇḍane, niggahītalopo, maṅkati anena attānaṃ alaṅkarotīti makuro=ādāso, ratho, kakko, maccho ca. Kuka vaka-ādāne, kassa dvittaṃ. Kukati salādayo ādadātīti kukkuro=sā. Maṅga-maṅgalye, amaṅgi pasatthamagamīti maṅguro=macchaviseso, evamaññepi.

149. Tima ruha rudha badha mada manda vajāja ruca kasā kiro.

Tima-temane, ruha-janane, rudha-āvaraṇe, badha-bādhane, madaummāde, manda-modanathutijaḷattesu, vaja aja-gamane, ruca-dittiyaṃ, kasa-gamane, etehi kiro hoti. Temetīti timiraṃ=andhakāraṃ, āpo ca. Ruhati pavattatīti ruhiraṃ=lohitaṃ. Jīvitaṃ rundhatīti rudhiraṃ=tadeva. Bādhīyatīti badhiro=sotavikalo. Janā majjanti etāyāti madirā=surā. Modanti etthāti mandiraṃ= gharaṃ. Vajatīti vajiraṃ=kulisuṃ. Ajanti gacchantī etthāti ajiraṃ=aṅgaṇaṃ gharavisayokāso ca. Rocatīti ruciraṃ=manuññaṃ. Kasīyati dukkhena gamīyatīti kasiraṃ=kicchaṃ.

150. Thirādayo.

Thiraādayo kirantā nipaccante. Ṭhā-gatinivattiyaṃ, ṭhassa thattaṃ, ṭhāti pavattatīti thiraṃ=ciraṭṭhāyī. Isa siṃsa-icchāyaṃ, niggahītalopo, icchīyatīti sisiro=utuviseso. Ada khāda-bhakkhane, āssa rassatthaṃ, khādīyati pāṇakehīti khadiro=dantadhāvano, evamaññepi.

151. Dada garehi durabharā.

Dada-dāne, gara ghara-secane, etehi yathākkamaṃ durabharā honti. Antānaṃ dadātīti dadduro=bheko. Garati siñcatīti gabbharaṃ=guhā.

152. Cara dara jara gara marehi te.

Carādīhi dhātūhi te carādayo honti yathākkamaṃ. Caragatibhakkhanesu caranti etthāti caccaraṃ=vīthicatukkaṃ, aṅgaṇañca, dara-vidāraṇe, darīyatīti daddaraṃ=vādittaṃ, bherī ca. Jara-vayohāniyaṃ, ajarīti jajjaro=jiṇṇo. Gara ghara-secane, garati siñcatīti gaggaro=bhinnassaro, haṃsassaro ca. Mara-pāṇacāge, maratīti mammaro=sukkhapaṇṇaṃ, patthapaṇṇānaṃ saddo ca.

153. Pīto kvaro.

Pī-tappanetīmasmā kvaro hoti. Appiṇīti pīvaraṃ=thūlaṃ.

154. Cīvarādayo.

Cīvaraādayo kvarantā nipaccante. Cinātissa dīghattaṃ. Cīyatīti cīvaraṃ=kāsāvaṃ. Sama-upasame, nadādittā vī, pariḷāhaṃ sametīti saṃvarī=ratti. Dhāssa ī, jālakuminādīni dhāretīti dhīvaro=koṭṭo, tāyatissa ī, yena kenaci attānaṃ tāyatīti tīvaro=hīnajāti. Nayatissī, nayanti ettha sattāti nīvaraṃ=gharaṃ, evamaññepi.

155. Kuto kriro.

Ku-saddetīmasmā kriro hoti. Kavati nadatīti kuraro=pakkhī, itthiyaṃ vīmhi kurarī.

156. Vasāsā charo.

Vasa-nivāse, asa-khepane, etehi charo hoti. Vasanti etthāti vaccharo=vasso. Saṃpubbo, saṃvasanti etthāti saṃvaccharo=sova. Asati vissajjetīti accharā=devakaññā, aṅguliphoṭanañca.

157. Masā chero ca.

Masa-amasanetīmasmā chero hoti charo ca. Taṇhāya parāmasanaṃ maccheraṃ=sakasampattiniguhanaṃ, maccharaṃ=tadeva.

158. Dhū vāto saro.

Dhunāti vātīhi saro hoti. Dhunātīti dhūsaro=lūkho īsaṃpaṇḍu ca. Vāti gacchatīti vāsaro=divaso.

159. Bhamādīhyaro.

Bhama tasa manda kandādīhi aro hoti. Bhamatīti bhamaro=madhukaro. Tasati tantaṃ gaṇhātīti tasaro=suttaveṭṭhano. Mandanti modanti etthāti mandaro=pabbato. Kandati avhāyatīti kandaro=darī. Divassa ettaṃ, devanti kīḷanti etenāti devaro=patiro bhātā.

160. Vadissa badaca.

Vadatismā aro yoti, vadatissa badādeso ca. Vadanti etenāti badaro=kakkandhūphalaṃ. Vīmhi badarī=kakkandhū.

161. Vada janānaṃ ṭhaṅaca.

Vada janehi aro hoti, ṭhaṅa cāntādeso. Vadatīti vaṭharo=mūḷo vaṭharaṃ=thūlaṃ. Jāyatīti jaṭharaṃ=udaraṃ.

162. Pacissiṭhaṅaca.

Pacatismā aro hoti iṭhaṅacāntādaso. Pacanti etenāti piṭharo=thālī.

163. Vakā araṇa.

Vaka kuka-ādānetimasmā araṇahoti. Vaketi ādadāti etāyāti vākarā=migabandhanī.

164. Siṅgyaṅgāga majjakalālā āro.

Siṅgiiti nāmadhātu, aṅga-gamanattho, aga-kuṭilagamane, majjasaṃsuddhiyaṃ, kala-saṅkhyāne, ala-bandhane, etehi āro hoti. Vijjhanatthena siṅgaṃ viya siṅgaṃ=nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetaṃ nāmaṃ, taṃkaroti siṅgaṃ vā payuttaṃ, taṃ karoti rāgīsu pabhavatīti vā, ‘‘dhātvatthe nānāmasmī’’ti (5.12) i, pubba saralopo, siṅgi, tato āro, ‘‘sarolopo sare’’ti (1.26) ilopo, pubbe ‘‘vippaṭisedhe’’ti (1.22) aniṭṭhappaṭisedho, ettha hi ārato aññattha sāvakāsapubbasaralopova, ipaccayato aññattha ca, siṅgāro=kilesasiṅgakaraṇaṃ, vilāsoti vuttaṃ hoti. Aṅgati vināsaṃ gacchatīti aṅgāro=daḍḍhakaṭṭhaṃ. Aganti gacchanti etthāti agāraṃ=gharaṃ. Līhanena attano sarīraṃ majjati nimmalattaṃ karotīti majjāro=biḷāro. Kalāti niddesā lassa ḷattaṃ, etena guṇaṃ kalīyati parimīyatīti kaḷāro=piṅgalo. Dīghattaṃ alati bandhatīti aḷāro=vaṅko visālo ca.

165. Kamissassu ca.

Kama-icchāyamiccasmā āro hoti, assa u ca. Kāmīyatīti kumāro=bālo.

166. Bhiṅgārādayo.

Bhiṅgārappabhutayo ārantā nipaccante. Bhara=bharaṇe, bharaṇaṃ dhāraṇaṃ posanañca, dhāraṇatthassa bharatissa bhiṅgādeso, bharati dadhāti udakanti bhiṅgāro=hemabhājanaṃ. Kleda klida-alla bhāve, la lopo, kledayatīti kedāraṃ=khettaṃ, (ke jale sati dāro vidāraṇamassāti vā kedāraṃ=tadeva, bahulādhikārā sattamiyā na lopo.) Vida-lābhetīmasmā kupubbā āro dassa ḷattaṃ issa ettābhāvo samāse kussa o ca nipaccante, kuṃ pathaviṃ vindati tatruppannatāyāti koviḷāro=diguṇapatto.

167. Karā māro.

Karotismā māro hoti. Lohakiccaṃ karotīti kammāro=lohakāro.

168. Pusa sarehi kharo.

Pusa sarehi kharo hoti. Posīyati jalenāti pokkharaṃ=padumaṃ. Sarati vikāraṃ gacchatīti sakkharā=ucchuvikāro.

169. Sara vasa kalā kīro vassuṭa ca.

Etehi kīro hoti vassa uṭa ca. Sarīyatīti sarīraṃ=deho. Vasanti vāsaṃ karonti etenāti usīraṃ=bīraṇamūlaṃ. Anena thūlādi kalīyati parimīyatiti kaliro=aṅkuro.

170. Gambhīrādayo.

Gambhīraādayo kīrantā nipaccante. Gamissa bhuka, malopo vā, pathaviṃ, bhinditvā gacchati pavattatīti gambhīro, gabhīro= agādho, kulissa lassa ḷo, pāde kulati pattharatīti kuḷīro=kakkaṭo, evamaññepi.

171. Khajja valla masā ūro.

Khajja-majjane, vala valla-saṃvaraṇe, sama-āmasane, etehi ūro hoti, khajjīyatīti khajjūro, vīmhi khajjūrī=rukkhaviseso. Vallīyati saṃvarīyatīti vallūro=sukkhamaṃso. Masīyatīti masūro=vīhiviseso.

172. Kappūrādayo.

Kappūraādayo ūrantā nipaccante. Tuṭṭhimuppādetuṃ kappati sakkotīti kappūraṃ=ghanasāro. Karotissa assu, kibbisaṃ karotīti kurūro=pāpakārī. Pasa-bādhane, pasati pīḷetīti pasūro=duṭṭho, byañjanaṃ, evaṃnāmako ca, evamaññepi.

173. Kaṭha cakā oro.

Kaṭha-kicchajīvane, caka-parivitakkane, etehi oro hoti. Kaṭhati kicchena jīvatīti kaṭhoro=thaddho. Cakati parivitakketīti cakoro=pakkhiviseso.

174. Morādayo.

Moraādayo orantā nipaccante. Mī-hiṃsāyaṃ, īlopo, mayati hiṃsatīti moro=mayūro. Kasa-gamane, assi, kasati gacchatīti kisoro=paṭhamavayo asso. Mahīyati pūjīyatīti mahoro=vammiko, evamaññepi.

175. Kuto eraka.

Ku-saddetīmasmā eraka hoti. ‘‘Yuvaṇṇānamiyaṅuvaṅa sare’’ti (5.136) uvaṅa, kavati nadatīti kuvero=vessavaṇo.

176. Bhū sūhi rika.

Bhūsattāyaṃ, sū-pasavane, etehi rika hoti. Bhavatīti bhūri=pahūtaṃ, ṅīmhi bhūrī=medhā. Savati hitaṃ pasavatīti sūri=vicakkhaṇo.

177. Mī kasī nīhi ru.

Mī-hiṃsāyamiccasmā, kapubbā sayatismā, nayatismā ca ru hoti. Raṃsīhi andhakāraṃ mīyati hiṃsatīti meru=sireru, ke jale sayati pavattatīti kaseru=tiṇaviseso. Attanissite sundarattaṃ neti pāpetīti neru=pabbato.

178. Sinā eru.

Sinā-soceyyetīmasmā eru hoti. Sināti suciṃ karotīti sineru=pabbatarājā.

179. Bhī ruhi ruka.

Bhī-saye, ru-sadde, etehi ruka hoti. Bhāyanti etasmāti bhīru=bhayānako. Ravatīti ruru=migo.

180. Tamā būlo.

Tama-bhūsanetīmasmā būlo hoti. Mukhaṃ tameti bhūsetīti tambūlaṃ=mukhabhūsanaṃ.

181. Sito lakavālā.

Si-sevāyamiccasmā lakavālaiccete paccayā honti. Sattehi sevīyatīti silā=pāsāṇo, selo=pabbato. Jalaṃ sevatīti sevālo=jalatiṇaṃ.

182. Maṅga kama samba saba saka vasa pisa keva kala palla kaṭha paṭa kuṇḍa maṇḍā alo.

Maṅga-maṅgalye, kama-icchāyaṃ, samba-maṇḍane, sabaiti asseva katamalopassa niddeso, saka-sattiya, vasa-nivāse, pisagamane, keva-sevane, kala-saṅkhyāne, palla-gamane, kaṭha kicchajīvane, paṭa-gamanattho, kuṇḍa-dāhe, maṇḍa-bhūsane, etehi alo hoti. Maṅganti sattā etena vuddhiṃ gacchantīti maṅgalaṃ=pasatthaṃ. Kāmīyatīti kamalaṃ-paṅkajaṃ. Sampati maṇḍetīti sambalaṃ=pātheyyaṃ. Sabalaṃ=visabhāga vaṇṇavantaṃ. Sakkoti vattunti sakalaṃ=sabbaṃ. Vasatīti vasalo=suddo. Piyabhāvaṃ pisati gacchatīti pesalo=piyasīlo. Kevati pavattatīti kevalaṃ=sakalaṃ. Kalīyati parimīyati udakametenāti kalalaṃ=apatthinnaṃ, pallati āgacchati udakametasmāti pallalaṃ=appodako saro. Kaṭhanti ettha dukkhena yantīti kaṭhalaṃ=kapālakhaṇḍaṃ, paṭati vuddhiṃ gacchatīti paṭalaṃ=samū- ho. Ghaṃsena kuṇḍati dahatīti kuṇḍalaṃ=kaṇṇābharaṇaṃ. Maṇḍīyati paricchedakaraṇavasena bhūsīyatīti maṇḍalaṃ=samantato paricchinnaṃ.

183. Musā kalo.

Musatismā kalo hoti. Musati etenāti musalo=ayoggo.

184. Thalādayo.

Thalaādayo kalantā nipaccante. Ṭhassa tho, pubbasaralopo, tiṭṭhanti etthāti thalaṃ=unnatappadeso. Pā-pāne, upubbo, dvibhāvasaralopā, udakaṃ pivatīti uppalaṃ=kuvalayaṃ. Patissa pāṭaṃ, patati gacchati paripākanti pāṭalaṃ=phalaṃ, tambavaṇṇaṃ kusumañca. Baṃhissa niggahītalopo, baṃhati vuddhiṃ gacchatīti bahalaṃ=ghanaṃ. Cupissa ussa attaṃ, cupati ekattha na tiṭṭhatīti capalo=anavaṭṭhito, evamaññepi.

185. Kulā kālo ca.

Kula-patthāretīmasmā kālo hoti kalo ca. Kulati attano sippaṃ pattharatīti kulālo=kumbhakāro. Kulati pakkhe pasāretīti kulalo=pakkhijāti.

186. Muḷālādayo.

Muḷālaādayo kālantā nipaccante. Mīla-nimīlane, uttaḷatāni, uddhaṭamatte nimīlatīti muḷālaṃ=bhisaṃ. Bala-pāṇane, itta- ḷattāni, mūsikādikhādanena balati jīvatīti biḷālo=majjāro. Kappissa saṃyogādilopo, kappanti jīvikaṃ etenāti kapālaṃ=ghaṭādikhaṇḍaṃ. Pī tappane. ‘‘Yuvaṇṇānamiyaṅuvaṅa sare’’ti (5.136) iyaṅa, attano phalena satte santappetīti piyālo-rukkho. Kuṇa-sadde, vātasamuṭṭhitā vīcimālā ettha kuṇanti nadantīti kuṇālo=eko mahāsaro. Visa-pavisane, pavisanti etthāti vsālo=vitthiṇṇo. Pala-gamane, vātena palati gacchatīti palālaṃ=sassānamupanītadhaññānaṃ nāḷapattāni. Saratissa sigo, sasādayo sarati hiṃsatīti sigālo=kotthu, evamaññepi.

187. Caṇḍa patā ṇālo.

Caṇḍa-caṇḍikye, pata patha-gamane, etehi ṇālo hoti. Caṇḍeti pīḷetīti caṇḍālo=mātaṅgo, patati adhogacchatīti pātālaṃ=rasātalaṃ.

188. Mādito lo.

Mā-māne, i-ajjhenagatīsu, pī-tappane, dū-paritāpe, evamādīhi lo hoti. Mīyati parimīyatīti mālā=panti. Eti gacchatīti elā=sukhumelā. Piṇeti tappeti etthāti pelā=āsittakūpadhānaṃ. Dūyati paritāpetīti dolā=kīḷanayānakaṃ. Kalasaṅkhyāne, kalanaṃ kallaṃ=yuttaṃ.

189. Ana sala kala kuka saṭha mahā ilo.

Ana-pāṇane, sala-gamane, kala-saṅkhyāne, kuka vaka-ādane, saṭha-kitave, araha maha-pūjāyaṃ, etehi ilo hoti. Anati pavattatītianilo=māluto. Salati gacchatīti salilaṃ=jalaṃ. Kalati pavattatīti kalilaṃ=gahanaṃ. Kukati attano nādena sattānaṃ manaṃ gaṇhātīti kokilo=parapuṇḍo. Saṭhati vañcetīti saṭhilo=saṭho. Mahīyati pūjīyatīti mayilā=itthī.

190. Kuṭā kilo.

Kuṭa-koṭilyetīmasmā kilo hoti. Akuṭi kuṭilattamagamīti kuṭilo=vaṅko.

191. Sithilādayo.

Sithilaādayo kilantā nipaccante. Saha khamāyaṃ, sahissa sithattaṃ, sahitumalanti sithilaṃ=adaḷhaṃ. Kampissa saṃyogādilopo, paradukkhe sati kampatīti kapilo=isi. Kaba-vaṇṇe, bassa po, akabi nīlādivaṇṇattamagamīti kapilo=vaṇṇaviseso. Mathissa mitho, mathīyatīti mithilā=pūrī, evamaññepi.

192. Caṭa kaṇḍa vaṭṭa puthā kulo.

Caṭa-bhedane, kaṇḍa-chedane, vaṭṭa-vattane, putha patha-vitthāre, etehi kulo hoti. Caṭati mitte bhindatīti caṭulo=cāṭukārī. Kaṇḍīyati chindīyatīti kaṇḍulo=rukkho. Vaṭṭatīti vaṭṭulo=parimaṇḍalo. Apattharīti puthulo=vitthāro.

193. Tumulādayo.

Tumulaādayo kulantā nipaccante. Tama khedane, assu, atami vitthiṇṇattamagamīti tumulo=patthaṭo. Tamissa ḍuka, tamīyati vikāramāpādīyatīti taṇḍulo=vīhisāro. Nipubbassa cinātissa ilopo, atthikehi nicīyateti niculo=hijjalo, evamaññepi.

194. Kalla kapa takka paṭā olo.

Kalla-sadde, kapa-acchādane, takka-vitakke, paṭa-gamane, etehi olo hoti. Vātavegena samuddato uṭṭhahitvā kallati nadatīti kallolo=mahāvīci. Kapati dante acchādatīti kapolo=vadanekadeso. Takkīyatīti takkolaṃ=kolakaṃ. Paṭati byādhimetena gacchatīti paṭolo=tittako.

195. Aṅgā ulolī.

Aṅga-gamanattho, etasmā ulaulī honti. Aṅganti etena jānantīti aṅgulaṃ=pamāṇaṃ. Aṅgati uggacchatīti aṅgali=karasākhā.

196. Añjāli.

Añja-byatti makkhana gati kantīsu, etasmā ali hoti. Añjeti bhattimanena pakāsetīti añjali=karapuṭo.

197. Chadā li.

Chada-saṃvaraṇe, etasmā li hoti. Chādetīti challī=sakalikā.

198. Allyādayo.

Alliādayo liantā nipaccante. Ara-gamane, arati pavattatīti alli=rukkho. Nayatissa ettābhāvo, attikehi nīyatīti 4 nīli, ṅīmhi nīlī=gacchajāti. ‘‘Saramhā dve’’ti (1.34) lassa dvibhāve rassatte ca nillītipi hoti. Pālissa pā, pāleti rakkhatīti pāli, ṅīmhi pālī=panti. Pālissa palo, pāleti rakkhatīti palli=kuṭi. Cuda-codane, ottābhāvo, codīyatīti culli=uddhanaṃ, evamaññepi.

199. Pilādīhyavo.

Pila-vattane, palla-gamane, paṇa-byavahārathutīsu, evamādīhi avo hoti. Pilyateti pelavo=lahu. Pallatīti pallavo=kisalayaṃ. Paṇīyatīti paṇavo=mudaṅgo. Evamaññepi.

200. Sāḷavādayo.

Sāḷavaādayo avantā nipaccante. Sala-gamanattho, upantassa dīgho ḷattañca nipātanā. Salati pavattatīti sāḷa vo=abhisaṅkhataṃ badarādiphalakhādanīyaṃ. Kita-nivāse, ettābhāvo, ketatīti kitavo=jūtakāro, coro ca. Mū-bandhane, ūssa rassattaṃ, tuña cāvassa, munāti bandhatīti mutavo=caṇḍālo. Vala valla-saṃvaraṇe, ḷattaṃ, valati, valyateti vā vaḷavā=turaṅgakantā. Mura-saṃveḷane, murīyatīti muravo=mudaṅgo, evamaññepi.

201. Sarā āvo.

Saratismā āvo hoti. Sarati pavattatīti sarāvo=bhājanaviseso.

202. Ala mala bilā ṇuvo.

Ala-bandhane, mala malla-dhāraṇe, bila-bhedane, etehi ṇuvo hoti. Latāhi alīyatīti āluvo=gacchajāti. Malati dhāretīti māluvo=pattalatā. Bilati bhindatīti beluvo=rukkho.

203. Gātvī vo.

Kā gā-saddetīmasmā īvo hoti. Gāyanti etāyāti gīvā=galo.

204. Suto kvatvā.

Su-savanetīmasmā kva kvā honti. Suṇātīti suvo=kīro. Suvā=suṇo.

205. Vidvā.

Vidatismā kvā pararūpābhāvo a nipaccante. Vidati jānātīti vidvā=vidū.

206. Thuto revo.

Thu-abhitthave, etasmā revo hoti. Thavati siñcatīti thevo=phusitaṃ.

207. Samā rivo.

Sama-upasame, etasmā rivo hoti. Sameti upasametīti sivo=umāpati, sivā=sigālo, sivaṃ=santi.

208. Chadā ravi.

Chada-saṃvaraṇe, etasmā ravi hoti. Chādetīti chavi=juti.

209. Pūra timā kiso rasso ca.

Pūra-pūraṇe, tima-temane, etehi kiso hoti ūssa rasso ca. Pūretīti puriso=pumā. (Pure uccaṭṭhāne seti pavattatīti vā puriso=sova.) Temetīti timisaṃ=tamo.

210. Karā īso.

Karotismā īso hoti. Karīyatīti karīsaṃ=gūthaṃ.

211. Sirīsādayo.

Sirīsaādayo īsantā nipaccante. Saratissa assi, sappadaṭṭhakālādīsu sarīyatīti sirīso=rukkho. Pūrissa rassattaṃ, pūretīti purīsaṃ=gūthaṃ. Talissa dīgho, talati sattānaṃ patiṭṭhānaṃ bhavatīti tālīsaṃ=osadhiviseso, evamaññepi.

212. Karā ribbiso.

Karotismā ribbiso hoti. Karīyatīti kibbisaṃ=pāpaṃ.

213. Sasāsa vasa visa hana vana manāna kamā so.

Sasa-gati hiṃsā vissasa pāṇanesu, asa-khepane, vasa-nivāse, visa-pavisane, hana-hiṃ sāyaṃ, vana sana-sambhattiyaṃ, mana-ñāṇe, ana-pāṇane, kama-icchāyaṃ, etehi so hoti, sasanti jīvanti sattā etenāti sassaṃ=kalamādi, asati khipatīti asso=hayo. Vasanti etthāti vassaṃ=saṃvaccharo. Visatīti vesso=tatiyavaṇṇo. Haññateti haṃso=sitacchado. Vanoti pattharatīti vaṃso=santāno, veḷu ca. Maññateti maṃsaṃ=pisitaṃ, anati jīvati etenāti aṃso=ekāṭṭhāso, bhujasiro ca. Kāmīyatīti kaṃso=parimāṇaṃ.

214. Āmi thu ku sīto saka.

Āpubbo mi-pakkhepe, thu-abhitthave ku-sadde, sī-saye, etehi saka hoti. Āmīyati anto pakkhipīyatīti āmisaṃ=bhakkhaṃ. Thavīyatīti thuso=vīhitaco. Kavati vātena nadatīti kuso=tiṇaviseso. Sayanti ettha ūkāti sīsaṃ=muddhā, kālatipu ca.

215. Phassādayo.

Phassaādayo sakaantā nipaccante. Phusa-samphasse, ussatthaṃ, phusatīti phasso=kāyaviññāṇavisayo. Phusso=nakkhattaṃ. Pusa posane, posīyatīti pussaṃ=phalaviseso. Bhū-sattāyaṃ, bhūssa rasso, abhavīti bhusaṃ=tucchadhaññaṃ, aṃkissa uka, aṅketi anena aññeti aṅkuso=gajapatodo. Phāya-vuddhiyaṃ, papubbo, yalopo, phāyati vuddhiṃ gacchatīti papphāsaṃ=dehakoṭṭhāsaviseso. Kalismā sassa māña, kulismā ca, kalīyati parimīyatīti kammāso=sabalo, kammāsaṃ=pāpaṃ. Kulati pattharatīti kummāso=bhakkhaviseso. Manissa jūka, maññati sadhanattaṃ etāyāti mañjūsā=kaṭṭhapeḷā. Pīssa yūka, piṇetīti pīyūsaṃ=amataṃ. Kula-saṃvaraṇe, ika, kulīyati saṃvarīyatīti kulisaṃ=vajiraṃ. Bala-saṃvaraṇe, ika, lassa ḷattañca, balati etena macche gaṇhātīti baḷiso=macchavedhanaṃ. Mahissa eka, mahīyatīti mahesī=katābhisekā padhānitthī, evamaññepi.

216. Suto ṇisaka.

Suṇātismā ṇisaka hoti. Suṇātīti suṇisā=puttabhariyā.

217. Vetāta yu panāla kala camā aso.

Veta-suttiyo dhātu, ata-sātaccagamane, yu-missane, panathutiyaṃ, ala-bandhane, kala-saṅkhyāne, cama-adane, etehi aso hoti. Vetati pavattatīti vetaso=vānīro. Atati vāterito niccaṃ vedhattaṃ yātīti ataso=vanappativiseso vīmhi abhasī=gacchaviseso. Yavīyati missīyatīti yavaso=pasughāso. Paññate thavīyateti panaso=kaṇḍaṇīphalo. Alīyati bandhiyatīti alaso=mandakārī. Kalīyatīti kalaso=kumbho. Camati adati anenāti camaso=homabhājanaṃ.

218. Vaya diva kara karehyasaṇasakapāsakasā.

Vayatyādīhi asaṇaādayo honti yathākkamaṃ. Vayati gacchatīti vāyaso=kāko. Dibbanti etthāti divaso=dinaṃ. Karīyatīti kappāso=suttasambhavo. Kibbisaṃ karotīti kakkaso=pharuso.

219. Sasa masa daṃsāsā su.

Sasādīhi su hoti. Sasati jīvatīti sassu=jayampatīnaṃ mātā. Masīyatīti massu=purisamukhe pavaddhalomāni. ‘‘Lopo’’ti (1.39) niggahītalopo, daṃsīyati bandhamanenāti dassu=coro. Asīyati khipīyatīti assu=bappo.

220. Vidā dasuka.

Vidismā dasuka hoti. Vidati jānātīti viddasu=vidvā.

221. Sasā rīho.

Sasatismā rīho hoti. Sasati hiṃsatīti sīho=kesarī.

222. Jīvāmā ho vamā ca.

Jīva-pāṇadhāraṇe, ama-gamane, etehī ho hoti, vamā cāntādesā yathākkamaṃ, ādesavidhānaṃ pana pararūpabādhanatthaṃ. ‘‘Byañjane dīgharassā’’ti (1.39) rassattaṃ, jīvanti etāyāti jivhā=rasanā. Amati pavattatīti amhaṃ=asmā. Papubbe amati pavattatīti pamhaṃ=pakhumaṃ.

223. Taṇhādayo.

Taṇhaādayo hantā nipaccante. Tasa-pipāsāyaṃ, sassa ṇattaṃ, evamupari ca, tasati pātumicchati etāyāti taṇhā=lo bho. Kasa-vilekhane, kasatīti kaṇho=kāḷo. Juta-dittiyaṃ, tassa ṇattaṃ, ottābhāvo ca, jotetīti juṇhā=canda- pabhā. Mīlissa ḷo, nimīlantyanena akkhīnīti mīḷhaṃ-gūthaṃ. Gāhissa ḷo, gayhatīti gāḷhaṃ, dahissa ḷo, dahatīti daḷhaṃ, bahissa ḷo, dīgho ca, bahati vuddhiṃ vacchatīti bāḷhaṃ, ete tayo daḷhatthā. Gamissa assi, gacchatīti gimho-nidāgho. Paṭakalānaṃ aka ca, paṭati yātīti paṭaho=bheriviseso. Kalīyati parimīyati anena sūrabhāvoti kalaho=vivādo. Kaṭavarānaṃ āka, kaṭanti ettha osadhādiṃ maddantīti kaṭāho=bhājanaviseso. Varīyatīti varāho=sūkaro. Lunātissa o, lunāti etenāti lohaṃ=ayādi. Evamaññepi.

224. Paṇussahā hihī ṇoḷaṅa ca.

Paṇā upubbasahā ca hihī honti yathākkamaṃ, ṇaoḷaṅa cāntādesā, ādesavidhānasāmatthiyā pararūpābhāvo, paṇīyati voharīyatīti paṇhi=pādassa pacchābhāgo. Ussahatīti ussāḷhī-vīriyaṃ.

225. Khī mi pī cu mā vākāhi ḷo ussa vā dīgho ca.

Khī-khaye, mi-pakkhepe, pī-tappane, cu-cavane, mā-māne, vī vā-gamane, kā gā-sadde, etehi ḷo hoti, ukārassa vā dīgho ca. Khīyatīti khelo=lālā. Mīyati pakkhipīyatīti meḷā=masi. Piṇetīti peḷā=bhājanaviseso. Cavatīti cūḷā=sikhā. Coḷo=pilotiko. Mīyati parimīyatīti māḷo=ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto paṭissayaviseso. Vāti gacchatīti vāḷo=caṇḍamigo. Kāyati pharusaṃ vadatīti kāḷo=kaṇho, vīmhi kāḷī=kaṇhā.

226. Guto ḷaka ca.

Gu-saddetīmasmā ḷaka hoti ḷo ca. Gavati pavattati etenāti guḷo=ucchuvikāro. Goḷo=lakuṇḍako.

227. Paṅguḷādayo.

Paṅguḷaādayo ḷaka antā nipaccante. Khañja-gativekalle, paṅguādeso, akhañji gativekallamāpajjīti paṅgaḷo=pīṭhasappī. Karotismā ḷassa khaña, kibbisaṃ karotīti kakkhaḷo=kurūro. Kukatissa kuka, kukyati pāpakārīhi ādīyatīti kukkuḷaṃ=saṅku saṃkiṇṇo sobbho. Kukkuḷo=thusaggī. Maṃkissa uka, bindu lopo ca, maṃketi vanaṃ maṇḍetīti makuḷo=avikasitakusumaṃ.

228. Pāto ḷi.

Pātismā ḷi hoti. Atthaṃ pāti rakkhatīti pāḷi=tanti.

229. Vīto ḷu.

Vītismā ḷu hoti. Veti pavattatīti veḷu=veṇu.

(Iti avaggapaccayavidhānaṃ).

Iti moggallāne byākaraṇe vuttiyaṃ

Ṇvādikaṇḍo sattamo.

Suttaṃ dhātu gaṇo ṇvādi, nāmaliṅgānusāsanaṃ;
Yassa tiṭṭhati jīvhagge, sa byākaraṇakesarī.

Samattā cāyaṃ moggallānavutti

Sattahi bhāṇavārehi.

1. Yassa rañño pabhāvena, bhāvitattayamākulaṃ;
Anākulaṃ duladdhīhi, pāpabhikkhūhi sabbaso.

2. Laṅkāya munirājassa, sāsanaṃ sādhu saṇṭhikaṃ;
Puṇṇacandasamāyogā, vāridhīva vivaddhate.

3. Parakkamabhuje tasmiṃ, saddhābuddhiguṇodite;
Manuvaṃsaddhajākāre, laṅkādīpaṃ pasāsati.

4. Moggallānena therena, dhīmatā sucivuttinā;
Racitaṃ yaṃ suviññeyya-masandiddha’manākulaṃ.

5. Asesavisayabyāpi, jinabyappatha nissayaṃ;
Saddhasattha’manāyāsa-sādhiyaṃ buddhivaddhanaṃ.

6. Tassa vutti samāsena, vipulatthapakāsanī;
Racitā puna teneva, sāsanujjotakārināti.

Moggallānabyākaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Nidānavaggaṭīkā

1. Nidānasaṃyuttaṃ

1. Buddhavaggo

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā

1. Dutiyasuttādīnipi paṭiccasamuppādavaseneva desitānīti āha **‘‘paṭhamaṃ paṭiccasamuppādasutta’’**nti. **Tatrā**ti padaṃ ye desakālā idha viharaṇakiriyāya visesanabhāvena vuttā, tesaṃ paridīpananti dassento **‘‘yaṃ samayaṃ…pe… dīpetī’’**ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha desassa kālassa vā paṭiniddeso bhavituṃ arahati, na aññassa. Ayaṃ tāva tatrasaddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatrasaddo dhammadesanāvisiṭṭhaṃ desaṃ kālañca vibhāveti, tasmā vuttaṃ **‘‘bhāsitabbayutte vā desakāle’’**ti. Tena **tatrā**ti yattha bhagavā dhammadesanatthaṃ bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. **Na hī**tiādinā tamevatthaṃ samattheti.

Nanu ca yattha ṭhito bhagavā ‘‘akālo kho tāvā’’tiādinā bāhiyassa dhammadesanaṃ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṃ ṭhitova tassa dhammaṃ desesīti? Saccametaṃ. Adesetabbakāle adesanāya hi idaṃ udāharaṇaṃ. Tenāha **‘‘akālo kho tāvā’’**ti. Yaṃ pana tattha vuttaṃ ‘‘antaragharaṃ paviṭṭhamhā’’ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanatthaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye. Tadubhayassa vūpasamaṃ āgamento papañcaparihāratthaṃ bhagavā ‘‘akālo kho’’ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesanāya pana udāharaṇaṃ ‘‘atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi, vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdī’’ti evamādikaṃ idha **ādi**saddena saṅgahitaṃ. ‘‘Sa kho so bhikkhave bālo idha pāpāni kammāni karitvā’’ti evamādīsu (ma. ni. 3.248) padapūraṇamatte **kho**-saddo, ‘‘dukkhaṃ kho agāravo viharati appatisso’’tiādīsu (a. ni. 4.21) avadhāraṇe, ‘‘kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī’’tiādīsu (ma. ni. 1.31) ādikālatthe, vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṃ, avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṃ. ‘‘Tasmā āmantesi evā’’ti āmantane niyamo dassito hotīti.

‘‘Bhagavāti lokagarudīpana’’nti kasmā vuttaṃ, nanu pubbe ‘‘bhagavā’’ti padaṃ vuttanti? Yadipi pubbe vuttaṃ, taṃ pana yathāvuttaṭṭhāne viharaṇakiriyāya kattuvisesadassanaparaṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṃ puna bhagavāti pāḷiyaṃ vuttanti. Tassatthaṃ dassetuṃ **‘‘bhagavāti lokagarudīpana’’**nti āha. **Kathāsavanayuttapuggalavacana**nti vakkhamānāya paṭiccasamuppādadesanāya savanayogyapuggalavacanaṃ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtāti sātisayena sāsanasampaṭiggāhakabhāvadassanatthaṃ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**ti āha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhū**ti bhikkhanasīlattā bhikkhanadhammattā bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagato**ti buddhādīhipi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ uñchācariyaṃ ajjhupagatattā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so kasigorakkhādīhi jīvikakappanaṃ hitvā liṅgasampaṭicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatattā bhikkhu. Parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ādinā nayenāti ‘‘bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū’’tiādinā **vibhaṅge** (vibha. 509) āgatanayena. **Ñāpane**ti avabodhane, paṭivedaneti attho. **Bhikkhanasīlatā,** na kasivāṇijjādīhi jīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** ‘‘uddissa ariyā tiṭṭhantī’’ti (jā. 1.7.59) evaṃ vuttabhikkhanasabhāvatā, na yācanākohaññasabhāvatā. **Bhikkhane sādhukāritā** ‘‘uttiṭṭhe nappamajjeyyā’’ti (dha. pa. 168) vacanaṃ anussaritvā tattha appamajjatā. Atha vā **sīlaṃ** nāma pakatisabhāvo. Idha pana tathādhiṭṭhānaṃ. **Dhammo**ti vataṃ. Apare pana **‘‘sīlaṃ** nāma vatavasena samādānaṃ. **Dhammo** nāma paveṇi-āgataṃ cārittaṃ. **Sādhukāritā** sakkaccakāritā ādarakiriyā’’ti vaṇṇenti.

Hīnādhikajanasevitavuttinti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyaṃ paramakāpaññaṃ maññanti, tesaṃ ubhayesampi yathākkamaṃ ‘‘bhikkhavo’’ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttiṃ pakāsento uddhatabhāvaniggahaṃ karoti, adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvasodhanatthaṃ sevitaṃ vuttiṃ pakāsento dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā ‘‘bhikkhavo’’ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṃ, pakaraṇato sāmatthiyato ca sussūsājananaṃ, sakkaccasavanamanasikāraniyojanañca hoti, tasmā tamatthaṃ dassento **‘‘bhikkhavoti iminā’’**tiādimāha.

Tattha **sādhukaṃ manasikārepī**ti sādhukaṃ savane sādhukaṃ manasikāre ca. Kathaṃ pavattitā savanādayo sādhukaṃ pavattitā hontīti? ‘‘Addhā imāya paṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissatī’’ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttañhi ‘‘pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta’’nti (a. ni. 5.151). Tenāha **‘‘sādhukaṃ manasikārāyattā hi sāsanasampattī’’**ti. **Sāsanasampatti** nāma sīlādinipphatti. **Paṭhamaṃ uppannattā** adhigamavasena. **Satthucariyānuvidhāyakattā** sīlādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṃ yānānaṃ vasena anudhammapaṭipattisambhavato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā**.

Santikattāti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālaṃ saṃvuttibhāvato. **Yathānusiṭṭha**nti anusāsaniyānurūpaṃ, anusāsaniṃ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhū**ti ye paṭiccasamuppādadhamme desanāpasutā, te. Pubbe ‘‘sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā’’tiādinā bhikkhūnaṃ eva āmantanakāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvā dhammadesanāya payojanaṃ dassetuṃ **kimatthaṃ pana bhagavā**ti codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññaṃ cintentā**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhantā**ti hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṃ pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkotīti imamevatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ **‘‘te anāmantetvā’’**tiādi vuttaṃ.

Bhikkhavoti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo ‘‘bhikkhavo itī’’ti, ayañhi itisaddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādianekatthapabhedo. Tathā hesa ‘‘ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetumhi dissati, ‘‘tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā’’tiādīsu (ma. ni. 1.29) parisamāpane, ‘‘iti vā evarūpā visūkadassanā paṭivirato’’tiādīsu (dī. ni. 1.13) ādiatthe ‘‘māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo’’tiādīsu (mahāni. 73, 75) padatthavipariyāye, ‘‘iti kho, bhikkhave, sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito.

Saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito’’tiādīsu (ma. ni. 3.124) pakāre, ‘‘atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. Kiṃ paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīya’’ntiādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe, ‘‘sabbamatthīti kho, kaccāna, ayameko anto, sabbaṃ natthīti ayaṃ dutiyo anto’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. **Bhikkhavo**ti āmantanākāro tamesa iti-saddo nidasseti ‘‘bhikkhavoti āmantesī’’ti. Iminā nayena **bhaddante**tiādīsupi yathārahaṃ itisaddassa attho veditabbo.

Pubbe ‘‘bhagavā āmantesī’’ti vuttattā bhagavato paccassosunti idha bhagavatoti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhīantaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena **‘‘bhagavato āmantanaṃ paṭiassosu’’**nti vuttaṃ. **Bhagavato**ti idaṃ pana paṭissavasambandhena sampadānavacanaṃ. Ettāvatā yaṃ kāladesadesakaparisāpadesapaṭimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsitanti sambandho. Etthāha – kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate – desanāya ṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva cāyasmatā mahākassapena ‘‘paṭiccasamuppādasuttaṃ, āvuso ānanda, kattha bhāsita’’ntiādinā desādipucchāsu katāsu tāsaṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena ‘‘evaṃ me suta’’nti āyasmatā ānandena imassa suttassa nidānaṃ bhāsitaṃ.

Apica satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi, sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasatthusāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhā cassa parānuggahappavatti, evaṃ desakasaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjanakehi ca saṃbuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā hoti, tattha tattha sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānuppattikapaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana mūladvayavasena antadvayarahitassa tisandhikālabandhassa catubbidhanayasaṅkhepagambhīrabhāvayuttassa paṭiccasamuppādassa bodhiyā nidassanato cāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacana’’nti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā pavatti, attahitatthā vā, tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracanā. Tayidaṃ satthucaritaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana dvādasapadikapaccayākāravibhāvanena tena. Tena vuttaṃ ‘‘sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacana’’nti.

Apica satthu pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena ‘‘bhagavā’’ti ca iminā padena vibhāvitanti veditabbaṃ. ‘‘Bhagavā’’ti ca iminā tathāgatassa rāgadosamohādi-sabbasaṃkilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti. Idamettha nidānavacane payojananidassanaṃ.

Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādiatthassa vineyyasantānesu nikkhipanato ‘‘nikkhepo’’ti vuccatīti ‘‘suttanikkhepaṃ tāva vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotī’’ti sāmaññato bhagavato desanāya samuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā ‘‘etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā’’ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Tato heṭṭhā ‘‘kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādavaseneva desanā āraddhā’’ti kenaci codanāya katāya ‘‘parajjhāsayoyaṃ suttanikkhepo’’ti parihāro sukathito hoti. Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānipi suttantāni saṃkilesabhāgiyādipadhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha **‘‘cattāro hi suttanikkhepā’’**ti. Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ‘‘attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko cā’’ti ajjhāsayapucchānusandhisambhavato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti. Nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti ‘‘cattāro hi suttanikkhepā’’ti vuttaṃ. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā, tathādassanañcettha ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho – nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo,** suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo. Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vasena pavattadhammo etassa atthīti, **pucchāvasiko**. Suttadesanāya vatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti suttanikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitvā ñātabbo attho. Tassa pucchāvasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena ‘‘pucchāvasiko’’ti vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva aṭṭhuppattikoti evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathaṃ aṭṭhuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasikaaṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṃ. Paresañhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajāladhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇaāmisuppādādidesanānimittaṃ ‘‘aṭṭhuppattī’’ti vuccati. Paresaṃ pucchaṃ vinā ajjhāsayaṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena eva desito pucchāvasikoti pākaṭovāyamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva katheti** dhammatantiṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Dasabalasuttantahārako**ti dasabalavagge anupubbena nikkhittānaṃ suttānaṃ āvali, tathā **candopamahārakā**dayo.

Vimuttiparipācanīyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsaya**nti adhimuttiṃ. **Khanti**nti diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. **Mana**nti cittaṃ. **Abhinīhāra**nti paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāva**nti bujjhanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Ugghaṭitaññūti **ugghaṭanaṃ** nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatte eva dhammaṃ jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Uddesādīhi netabboti **neyyo**. Byañjanapadaṃ paramaṃ assāti **padaparamo. Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāradhammassa uddese udāhaṭamatte eva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamāyogo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo ‘‘ugghaṭitaññū’’ti vuccati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo ‘‘vipañcitaññū’’ti vuccati. **Uddesato**ti uddesahetu, uddisantassa uddisāpentassa vāti attho, ‘‘uddisato’’tipi pāṭho, ayamevattho. **Paripucchato**ti paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ katvā ṭhitattā ‘‘padaparamo’’ti vuccati.

Ekacarāti vivekābhiratiyā ekavihārino. **Dvicarā**ti dve ekajjhāsayā hutvā ñāṇacariyādivasena vicarantā. Esa nayo sesesu. Sattasuññatāpakāsanena **suññataṃ**. Tato eva **saṇhaṃ sukhumaṃ**. ‘‘Paresaṃ ajjhāsayavasena bhagavā idaṃ suttaṃ ārabhī’’ti vatvā te pana ‘‘pare’’ti vuttapuggalā aparikammikā suparisodhitapubbabhāgapaṭipadā cāti duvidhā, tadubhayesu satthu paṭipattiṃ upamāmukhena pakāsento **yathā hī**tiādimāha. **Rūpaṃ na samuṭṭhāpeti** likhanavasena na uppādeti. **Akatābhinivesa**nti vipassanābhāvanāya akatānuyogaṃ. **Sīla…pe… sampadāyā**ti asamādinnasīlaṃ sīlasampadāya, suparisuddhasīlaṃ samādhisampadāya, anujukatadiṭṭhijukammaṃ diṭṭhisampadāya yojentoti yojanā.

Yanti yaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ sandhāya. **Sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Diṭṭhi** cāti kammassakatādiṭṭhi ceva kammapathasammādiṭṭhi ca. **Tividhenā**ti ajjhattaṃ bahiddhā ajjhattabahiddhāti evaṃ visayabhāvato tippakārena. Yathāvuttadiṭṭhivisuddhiyā visesapaccayaṃ sīlaṃyeva bhāvanāya adhiṭṭhānanti vuttaṃ **‘‘sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāyā’’**ti.

Sudhantasuvaṇṇaṃ apagatasabbakāḷakaṃ. Caturassādidhoto **suparimajjitamaṇikkhandho**. Paccayadhammānaṃ avijjādīnaṃ tassa tassa paccayuppannassa hetupaccayādibhāvo paccayākāro. So pana atthato avijjā evāti āha **‘‘paṭiccasamuppādanti paccayākāra’’**nti. Tenāha **‘‘paccayākāro hī’’**tiādi.

Kāmaṃ vo-saddo padaparaṭṭhito paṭiyogīatthavisesavācako, nāmaparabhūto pana taṃ taṃ kattukammakaraṇādisādhanavisiṭṭhameva pabodheti, hi-nipātaparabhūto pana vacanālaṅkāramattamevāti āha **‘‘voti…pe… dissatī’’**ti. **Taṃdesana**nti tassa paṭiccasamuppādassa desanaṃ. Sā hi idha ta-saddena paccāmasīyati. ‘‘Suṇāthā’’ti sotaviññeyyatāvacanato na kevalaṃ paṭiccasamuppādo.

Ekatthametaṃ padaṃ ka-saddena padavaḍḍhanamattassa katattā, tasmā sādhusaddassa kato atthuddhāro sādhukasaddassapi kato eva hotīti adhippāyo. **Sādhu bhante**ti yācāmahaṃ bhanteti ayamettha atthoti āha **‘‘āyācane’’**ti. Puna **sādhu bhante**ti evaṃ bhanteti ayamettha atthoti āha **‘‘sampaṭicchane’’**ti. **Sādhu sādhū**ti aho ahoti ayamettha atthoti vuttaṃ **‘‘sampahaṃsane’’**ti. **Sādhu dhammarucī**ti puññakāmo sundaroti attho. **Paññāṇavā**ti paññavā. **Addubbho**ti adūsako. **Daḷhīkamme**ti thirīkaraṇe sakkaccakiriyāyaṃ. **Āṇattiya**nti āṇāpane. ‘‘Suṇātha sādhukaṃ manasi karothā’’ti hi vutte sādhukasaddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttaṃ hoti. Āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā.

Idānettha evaṃ yojanā veditabbāti sambandho. **Sotindriyavikkhepanivāraṇaṃ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahathāti hi attho. **Manindriyavikkhepanivāraṇaṃ** aññacintāpaṭisedhanato. **Purima**nti ‘‘suṇāthā’’ti padaṃ. **Etthā**ti ‘‘suṇātha, manasi karothā’’ti padadvaye, etasmiṃ vā adhikāre. **Byañjanavipallāsaggāhanivāraṇaṃ** sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. **Atthavipallāsaggāhanivāraṇaṃ** manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccaṃ dhammaṃ upadhārentassa atthavipallāsaggāho hoti. **Dhammassavane niyojeti** ‘‘suṇāthā’’ti vidahanato. **Dhāraṇūpaparikkhāsū**ti ettha upaparikkhaggahaṇeneva tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṃ saṅgaṇhāti. **Sabyañjano**ti ettha yathādhippetamatthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanehīti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagantabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti **sāttho,** atthasampannoti attho. **Dhammagambhīro**tiādīsu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthapitāya tantiyā desanā kathanaṃ. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanāatthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ **‘‘yasmā ayaṃ dhammo…pe… sādhukaṃ manasi karothā’’**ti.

Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā tabbisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanaṃ** nāma uddisanaṃ saṅkhepadassanasadisaṃ. Tathā hi **vibhaṅgasutte** ‘‘desessāmī’’ti vatvā puna ‘‘bhāsissāmī’’ti vuttaṃ. Tassa niddisanaṃ bhāsananti idhādhippetanti āha **‘‘vitthāratopi naṃ bhāsissāmīti vuttaṃ hotī’’**ti. Paribyattaṃ kathanaṃ vā **bhāsanaṃ**.

Sāḷikāyiva nigghosoti sāḷikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemanīyo. **Paṭibhānaṃ** saddo. **Udīrayī**ti uccārīyati, vuccatīti attho. **Evaṃ vutte ussāhajātā**ti evaṃ ‘‘suṇātha sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti vutte ‘‘na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatī’’ti sañjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā.

Katamoti tassa padassa sāmaññato pucchābhāvo ñāyati, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvaṃ kathento **‘‘kathetukamyatāpucchā’’**ti vatvā teneva pasaṅgena mahāniddese āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti **‘‘pañcavidhā hi pucchā’’**tiādinā. Tattha adiṭṭhaṃ joteti etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandanā**. Saṃsandanañcettha sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimatiṃ chindati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchanaṃ **anumatipucchā**. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave’’tiādipucchāya hi ‘‘kā tumhākaṃ anumatī’’ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatā** kathetukamyatāya.

Lakkhaṇanti ñātuṃ pucchito yo koci sabhāvo. **Aññāta**nti yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. **Adiṭṭha**nti dassanabhūtena ñāṇena cakkhunā viya na diṭṭhataṃ. **Atulita**nti ‘‘ettakaṃ ida’’nti tulanabhūtena ñāṇena na tulitataṃ. **Atīrita**nti tīraṇabhūtena ñāṇena akatañāṇakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūta**nti ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvita**nti ñāṇena apākaṭīkatabhāvaṃ.

Pañcasu pucchāsu yā buddhānaṃ sabbato na santi, tā dassetvā idhādhippetapucchaṃ nigametuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Yadi paṭiccasamuppādo paccayākāro, atha kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādadesanāya saṅkhārādayo paccayuppannā kathitāti āha **‘‘ettha cā’’**tiādi. **Paccayuppannampi katheti** paccayuppannadassanena paccayadhammānaṃ paccayabhāvassa kathitabhāvato. **Āhāravaggassā**tiādi ‘‘paccayākāro paṭiccasamuppādo’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Sambhavantī’’ti pāḷiyaṃ parato vuttaṃ kiriyāpadaṃ ānetvā yojeti, aññathā saṅkhārā kiṃ katāti vā karontīti vā na ñāyeyya. Pavattiyā anulomato ‘‘avijjāpaccayā’’tiādikā **anulomapaṭiccasamuppādakathā**.

‘‘Avijjāya tvevā’’tiādikā pana tassa vilomato **paṭilomakathā**. Accantameva saṅkhāre virajjati etenāti **virāgo,** maggo. **Asesanirodhā**ti asesetvā nirodhā samucchindanā. **Evaṃ nirodhāna**nti evaṃ anuppādanirodhena niruddhānaṃ saṅkhārānaṃ nirodhā. Iti avijjādīnaṃ nirodhavacanena arahattaṃ vadati. **Sakalassā**ti anavasesassa. **Sattavirahitassā**ti paraparikappitajīvarahitassa. **Vinivattetvā**ti anuppādanirodhadassanavasena viparivattetvā.

Attamanāti pītisomanassena gahitacittā. Tathābhūtā ca haṭṭhacittā nāma hontīti āha **‘‘tuṭṭhacittā’’**ti. ‘‘Tassa vacanaṃ abhinanditabba’’nti ettha abhinandanasaddo anumodanattho. ‘‘Abhinanditvā’’ti ettha sampaṭicchanattho. Idha pana ubhayatthopi vaṭṭatīti āha **‘‘anumodiṃsu ceva sampaṭicchiṃsu cā’’**ti.

Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

2. **Dutiyepī**ti dutiyasuttepi. **Pi**-saddena tadaññesu suttesupīti attho. **‘‘Visuddhimagge vuttā evā’’**ti vatvāpi tadekadesaṃ idha viniyogakkhamaṃ dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Ta**nti mūlaṃ. **Vitthāradesanā**nti ‘‘vibhajissāmī’’ti padassa atthassa dassanavasena pavattaṃ vibhaṅgadesanaṃ. Uddesadesanā paṭhamasutte anulomadesanāsadisāva. **Puna vaṭṭavivaṭṭaṃ dassento**ti ‘‘iti kho, bhikkhave’’tiādinā pavattiṃ nivattiñca dassento. Paṭhamaṃ uddesavasena vibhajanavasena vivaṭṭaṃ dassitaṃ, tato eva byatirekanayena vivaṭṭampi dassitameva hotīti punaggahaṇaṃ.

Tesaṃ tesaṃ sattānanti idaṃ kiñci pakārato anāmasitvā sabbepi satte sāmaññato byāpetvā gahaṇanti āha **‘‘saṅkhepato…pe… niddeso’’**ti. **Gatijātivasenā**ti pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādihatthiādijātivasena ca. ‘‘Cittaṃ mano’’tiādīsu viya kiccavisesaṃ, ‘‘mānasa’’ntiādīsu viya samāne atthe saddavisesaṃ, ‘‘paṇḍara’’ntiādīsu viya guṇavisesaṃ, ‘‘cetasikaṃ hadaya’’ntiādīsu viya nissayavisesaṃ, ‘‘cittassa ṭhitī’’tiādīsu viya aññassa avatthābhāvavisesaṃ, ‘‘alubbhanā’’tiādīsu viya aññassa kiriyābhāvavisesaṃ, ‘‘alubbhitatta’’ntiādīsu viya aññassa abhāvatāvisesanti evamādikaṃ anapekkhitvā dhammamattaṃ vā dīpanā sabhāvaniddeso. Jiṇṇassa jīraṇavasena pavattanākāro **jīraṇatā**ti āha **‘‘ākāraniddeso’’**ti.

Kālātikkame kiccaniddesāti kalalakālato pabhuti purimarūpānaṃ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇatapariṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānaṃ paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjantīti ‘‘khaṇḍicca’’ntiādayo kālātikkame jarāya kiccaniddesā. **Pakatiniddesā**ti phalavipaccanapakatiyā niddesā, jarāya vā pāpuṇitabbaphalameva pakati, tassā niddesā, **na ca khaṇḍiccādīneva jarā**ti udakādigatamaggesu tiṇarukkhasaṃbhaggatādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripuṇṇarūpesu labbhamānā khaṇḍiccādayo jarāya gatamaggāicceva veditabbā, na jarāti.

Yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, indriyāni jajjarāni hontīti āyuhānādayo pakatiniddesā, tasmā vuttaṃ **‘‘pacchimā dve pakatiniddesā’’**ti. Tenāha **‘‘imehi panā’’**tiādi.

Aviññāyamānantarattā **avīcijarā** maṇiādīsu mandadasakādīsu ekekadasakesu ca khaṇe khaṇe jiṇṇavikārādīnaṃ **duviññeyyattā. Tato aññesū**ti maṇiādito aññesu ahicchattakādīsu, pāṇīnaṃ ekabhavapariyāpanne sakalaāyusmiṃ gahitataruṇayuvājarākālesu, ekadvittidivasātikkamesu pupphādīsu vāti attho. Tattha hi jarāvisesassa suviññeyyattā **savīcijarā nāma**.

Cavanakavasenāti cavanakānaṃ khandhānaṃ vasena. Ekacatupañcakkhandhāya cutiyā cavanameva cavanatāti āha **‘‘bhāvavacanena lakkhaṇanidassana’’**nti, pāḷiyaṃ ‘‘cutī’’ti vuttassa maraṇassa sabhāvadassananti attho. **Bhaṅguppatti** bhijjamānatā. Tena ‘‘bhedo’’ti iminā khandhānaṃ bhijjamānatā bhedasamaṅgitā vuttāti dasseti. **Ṭhānābhāvaparidīpana**nti kenacipi ākārena avaṭṭhānābhāvadīpanaṃ. **Ghaṭassevā**ti hi visadisūdāharaṇaṃ. Yathā ghaṭe bhinne kapālādiavayavaseso labbhati, na evaṃ cutikkhandhesu bhaṅgesu, na koci viseso tiṭṭhatīti dassetuṃ **‘‘antaradhāna’’**nti vuttaṃ. **Maccusaṅkhātaṃ maraṇa**nti maccusaññitaṃ maraṇaṃ. ‘‘Kālamaraṇa’’nti vadanti. Santānassa accantasamucchedabhūtaṃ khīṇāsavānaṃ maraṇaṃ **samucchedamaraṇaṃ. Ādi**-saddena khaṇikamaraṇaṃ saṅgaṇhāti. **Tassa kiriyā**ti antakassa kiriyā, yā loke vuccati ‘‘maccū’’ti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānaṃ bhedapavattiyeva. ‘‘Maccu maraṇa’’nti vā ettha samāsaṃ akatvā yo ‘‘maccū’’ti vuccati bhedo, tameva maraṇaṃ ‘‘pāṇacāgo’’ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Catuvokāravasenāti catuvokārabhavavasena. Tattha hi rūpakāyasaññito kaḷevaro natthi, yaṃ nikkhipeyya. Kiñcāpi ekavokārabhavepi kaḷevaranikkhepo natthi, rūpakāyassa pana tattha atthitāmattaṃ gahetvā **‘‘ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo’’**ti vutto. **Catuvokāravasena cā**ti **ca**-saddena ‘‘sesadvayavasena khandhānaṃ bhedo’’ti imamatthaṃ dasseti sabbattheva khandhabhedasabbhāvato. **Sesadvayavasenā**ti sesabhavadvayavaseneva kaḷevarassa nikkhepo. Yadipi ekavokārabhave rūpakāyo vijjati, kaḷevaranikkhepo pana natthīti **‘‘kaḷevarassa sabbhāvato’’**icceva vuttaṃ. Yasmā manussādīsu kaḷevaranikkhepo atthi, tasmā manussādīsu kaḷevarassa nikkhepoti yojanā. Kaḷevaraṃ nikkhipīyati etenāti maraṇaṃ **kaḷevarassa nikkhepo. Ekato katvā**ti ekajjhaṃ katvā, ekajjhaṃ gahaṇamattena.

Jāyanaṭṭhenātiādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā pariyādiyitvā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Keci pana ‘‘kattubhāvavasena padadvayaṃ vutta’’nti vadanti. **‘‘Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jāti sañjātī’’**ti pana kattari sāminiddesassa katattā ubhayatthāpi bhāvaniddeso. Sampuṇṇā jāti **sañjāti**. Pākaṭā nibbatti **abhinibbatti. Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ…pe… abhinibbattī**ti sattavasena pavattattā vohāradesanā.

Tatra tatrāti ekacatuvokārabhavesu dvinnaṃ sesarūpadhātuyaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmadhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ puna dasannaṃ ekādasannañca āyatanānaṃ vasena saṅgaho veditabbo. **Santatiya**nti yena kammunā khandhānaṃ pātubhāvo, tena abhisaṅkhatasantatiyaṃ. Tañca kho paṭisandhikkhaṇavasena veditabbaṃ.

Kammaṃyeva **kammabhavo** ‘‘bhavati etasmā upapattibhavo’’ti katvā. Kammena niyyāditaattabhāvupapattivasena bhavatīti bhavo, tathā tathā nibbattavipāko kaṭattārūpañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘bhavatīti katvā bhavo’’ti upapattibhavassa vakkhamānattā **‘‘kammaṃ phalavohārena bhavoti vutta’’**nti kathitaṃ.

Upādiyanti sattā daḷhaggāhaṃ gaṇhanti **etena** kilesakāmena. Na kevalaṃ idha karaṇasādhanameva, atha kho kattusādhanampi labbhatīti vuttaṃ **‘‘sayaṃ vā’’**ti. **Ta**nti vatthukāmaṃ. Kāmo ca so kāmanaṭṭhena, upādānañca bhusamādānaṭṭhenāti **kāmupādānaṃ. Eta**nti kāmupādānapadaṃ. Puna **eta**nti kāmupādānasaṅkhātaṃ.

Sassato attāti idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yathā esā diṭṭhi daḷhīkaraṇavasena purimaṃ uttarā upādiyati, evaṃ ‘‘natthi dinna’’ntiādikāpīti. Attaggahaṇaṃ pana ‘‘attavādupādāna’’nti idaṃ na diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. **Loko cā**ti attaggahaṇavinimuttaggahaṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhiuttaradiṭṭhivacanehi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Yena micchābhinivesena gosīlagovatādiṃ samādiyati ceva anutiṭṭhati ca, so gosīlagovatādīnīti adhippetāni. Tenāha **‘‘gosīla…pe… sayameva upādānānī’’**ti. **Abhinivesato**ti abhinivesanato.

Attavādupādānanti ‘‘attā’’ti vādassa paññāpanassa gahaṇassa kāraṇabhūtā diṭṭhīti attho. **Attavādamattamevā**ti attassa abhāvā ‘‘attā’’ti idaṃ vacanamattameva. **Upādiyanti** daḷhaṃ gaṇhanti.

Cakkhudvārādīsu pavattāyāti idaṃ taṇhāya rūpataṇhādibhāvassa kāraṇavacanaṃ chadvārārammaṇikadhammānaṃ paṭiniyatārammaṇattā. **Javanavīthiyā pavattāyā**ti idaṃ tassā pavattiṭṭhānadassanaṃ. Sabhāveneva uṭṭhātuṃ asakkontassa veḷu viya nissayo ahutvā olumbhakabhāvena bhāvo upādānassa paccayabhāvato ārammaṇampi taṃsadisaṃ vuttaṃ. **Rūpe**ti visaye bhummaṃ. Sā tividhā hotīti sambandho. **Kāmataṇhā** kāmassādabhāvena pavattiyā. **Evaṃ assādentī**ti sassatadiṭṭhiyā sahajātanissayasampayuttaatthiavigatādipaccayabhūtāya saṃsaṭṭhattā niccadhuvasassatābhinivesamukhena assādentī. Bhavasahagatā taṇhā **bhavataṇhā**. Bhavati tiṭṭhati sabbakālanti hi bhavadiṭṭhi bhavo uttarapadalopena, bhavassādavasena pavattiyā ca. Iminā nayena **vibhavataṇhā**ti ettha attho veditabbo. Vibhavati ucchijjati vinassatīti evaṃ pavattā diṭṭhi vibhavo uttarapadalopena. **Evaṃ tāni aṭṭhārasā**ti yā cha kāmataṇhā, cha bhavataṇhā, cha vibhavataṇhā vuttā, etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni taṇhāpaccayo. **Ajjhatta**nti sakasantatiyaṃ. **Bahiddhā**ti tato bahiddhā. Atītārammaṇāni vā hontu itarārammaṇāni vā, sayaṃ pana **atītāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni**. Sesapadadvayepi eseva nayo. ‘‘Aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritānī’’tiādinā sambandho. Idāni aparenapi pakārena aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritāni dassetuṃ **‘‘ajjhattikassā’’**tiādimāha. Tattha **ajjhattikassā**ti ajjhattikakhandhapañcakaṃ. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Upādāyā**ti gahetvā. **Asmīti hotī**ti yadetaṃ ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samudāyaggāhato asmīti gāho hoti, tasmiṃ satīti attho. Idha pana rūpādiārammaṇavasena attho veditabbo. **Itthamasmīti hotī**ti khattiyādīsu ''idaṃpakāro aha''nti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ.

Evamādīnīti **ādi-**saddena ''evamasmi, aññathāsmi, ahaṃ bhavissaṃ, itthaṃ bhavissaṃ, evaṃ bhavissaṃ, aññathā bhavissaṃ, asasmi, satasmi, ahaṃ siyaṃ, itthaṃ siyaṃ, evaṃ siyaṃ, aññathā siyaṃ, apāhaṃ siyaṃ, apāhaṃ itthaṃ siyaṃ, apāhaṃ evaṃ siyaṃ, apāhaṃ aññathā siya''nti etesaṃ saṅgaho. Upanidhāya gahaṇampi duvidhaṃ samato asamato vāti taṃ dassetuṃ ''evamasmi, aññathāsmī''ti ca vuttaṃ. Tattha **evamasmī**ti idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, evaṃ ahamasmīti attho. **Aññathāsmī**ti idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyo tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissa**ntiādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni, tesaṃ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asasmī**ti sassato asmi, niccassetaṃ adhivacanaṃ. **Satasmī**ti asassato asmi, aniccassetaṃ adhivacanaṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni **siya**ntiādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siya**ntiādīni pana cattāri ''api nāmāhaṃ bhaveyya''nti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tānipi purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu –

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā;
Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Ete hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma, ''asmi, bhavissaṃ siyaṃ, apāhaṃ siya''nti ete cattāro **suddhasīsā** nāma, ''itthamasmī''tiādayo tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti veditabbaṃ. Idha pāḷiyaṃ rūpārammaṇādivasena taṇhā āgatāti āha **''ajjhattikarūpādinissitānī''**ti. Aṭṭhārasa taṇhāvicaritānīti ānetvā sambandho. **Iminā asmī**ti iminā abhisekasenāpaccādinā ''khattiyo aha''nti mūlabhāvato ''asmī''ti hoti. Sesaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. **Saṅgahe**ti taṇhāya yathāvuttavibhāgassa saṃkhipanavasena saṅgaṇhane kariyamāne. ''Chayime, bhikkhave, taṇhākāyā''tiādi **niddeso**. ''Rūpe taṇhā rūpataṇhā''tiādi **niddesattho**. ''Kāmarāgabhāvenā''tiādiko, ''ajjhattikassupādāyā''tiādiko ca **niddesavitthāro**. ''Rūpādīsu ārammaṇesu chaḷevā''tiādiko **saṅgaho**.

Yasmā cakkhudvārādīsu ekekasmiṃ dvāre uppajjanakaviññāṇāni viya anekā eva vedanā, tasmā tā rāsivasena ekajjhaṃ gahetvā ''cha vedanākāyā''ti vuttanti āha **''vedanāsamūhā''**ti. Nissayabhāvena uppattidvārabhāvena nānāpaccayā honti cakkhudhātuādayo, tā kucchinā dhārentiyo viya posentiyo viya ca hontīti tāsaṃ mātusadisatā vuttā. **Cakkhusamphassahetū**ti nissayādicakkhusamphassapaccayā. **Aya**nti ayaṃ vedanā ''cakkhusamphassajā vedanā''tiādinā sādhāraṇato vuttā. **Etthā**ti etasmiṃ vedanāpade. **Sabbasaṅgāhikā**ti kusalākusalavipākakiriyānaṃ vasena sabbasaṅgāhikā. Evaṃ vibhaṅge āgatanayena sādhāraṇato vatvāpi idhādhippetavedanameva dassetuṃ **''vipākavasena panā''**tiādimāha. **Cakkhumhi samphasso**ti cakkhumhi nissayabhūte uppannaphasso. Esa nayo sesesu. Yasmā cakkhādīni visuddhimagge khandhaniddese lakkhaṇādivibhāgato, āyatananiddese visesato, sāmaññato ca saddatthadassanādivasena vibhāvitāni, tasmā **''yaṃ vattabbaṃ…pe… vuttamevā''**ti āha.

Namanalakkhaṇanti ārammaṇābhimukhaṃ hutvā namanasabhāvaṃ tena vinā appavattanato. **Ruppanalakkhaṇaṃ** heṭṭhā vuttameva. **Vedanākkhandho** pana ekāva vedanā. **Sabbadubbalacittāni** nāma pañcaviññāṇāni. Nanu tattha jīvitacittaṭṭhitiyo ca santīti? Saccaṃ, tāsaṃ pana kiccaṃ na tathā pākaṭaṃ, yathā cetanādīnanti te evettha pāḷiyaṃ uddhaṭā. **Yena** mahantapātubhāvādinā **kāraṇena. Etthā**ti etasmiṃ mahābhūtaniddese. **Añño vinicchayanayo**ti ''vacanatthato kalāpato''tiādinā lakkhaṇādinicchayato añño vinicchayanayo. Nanu so catudhātuvavatthāne vutto, na rūpakkhandhaniddeseti? Tattha vuttepi ''catudhātuvavatthāne vuttānī''ti atidesavasena vuttattā **''rūpakkhandhaniddese vutto''**ti vuttaṃ. **Upādāyā**ti paṭicca. Bhūtāni hi paṭicca uppajjamānaṃ upādārūpaṃ ‘‘tāni gahetvā’’ti vuttaṃ avissajjanato. **Nissāyātipi eke** tesaṃ nissayapaccayabhāvato. Pubbakālakiriyā nāma ekaṃsato aparakālakiriyāpekkhāti pāṭhasesena atthaṃ vadati. Vibhattivipallāsena vinā eva atthaṃ dassetuṃ **‘‘samūhatthe vā’’**tiādi vuttaṃ. Samūhasambandhe sāminiddesena samūhattho dīpitoti taṃ dassento āha **‘‘samūhaṃ upādāyā’’**ti. Dhammasaṅgaṇiyaṃ (dha. sa. 584) āgatanayena **‘‘tevīsatividha’’**nti vuttaṃ. Tattha hi hadayavatthu na niddiṭṭhaṃ, ‘‘yaṃ rūpaṃ nissāyā’’ti vā paṭṭhāne (paṭṭhāna. 1.1.8) āgatattā hadayavatthumpi gahetvā jātirūpabhāvena upacayasantatiyo ekato katvā **‘‘tevīsatividha’’**nti vuttaṃ.

Cakkhussa viññāṇanti vā **cakkhuviññāṇaṃ**. Asādhāraṇakāraṇena cāyaṃ niddeso. ‘‘Saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti ettha sabbalokiyavipākaviññāṇassa gahetabbattā **‘‘tebhūmakavipākacittassetaṃ adhivacana’’**nti vuttaṃ.

Abhisaṅkharaṇalakkhaṇoti āyūhanasabhāvo. **Copanavasenā**ti viññattisaṃcopanavasena, kāyaviññattiyā samuṭṭhāpanavasenāti attho. **Vacanabhedavasenā**ti vacībheduppādavasena, vacīviññattiyā samuṭṭhāpanavasenāti attho. Evaṃ copanaṃ na bhaveyyāti dassetuṃ **‘‘raho nisīditvā cintentassā’’**ti vuttaṃ. **Ekūnatiṃsā**ti ettha abhiññācetanāvinimuttā eva ekūnatiṃsa cetanā veditabbā tassā vipākaviññāṇassa paccayattābhāvato.

Dukkheti ekampi idaṃ bhummavacanaṃ saṃsilesananissayavisayabyāpanavasena attānaṃ bhinditvā viniyogaṃ gacchatīti **‘‘catūhi kāraṇehī’’**tiādi vuttaṃ. Ekopi hi vibhattiniddeso anekadhā viniyogaṃ gacchati yathā taddhitatthe uttarapadasamāhāreti. **Ta**nti aññāṇaṃ. **Dukkhasacca**nti hadayavatthulakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ. **Assā**ti aññāṇassa. **Nissayapaccayabhāvenā**ti purejātanissayabhāvena. Sahajātanissayapaccayabhāvena pana taṃsahajātā phassādayo vattabbā. Ārammaṇapaccayabhāvena dukkhasaccaṃ assa ārammaṇanti yojanā. **Dukkhasacca**nti upayogaekavacanaṃ. **Eta**nti aññāṇaṃ. **Tassā**ti dukkhasaccassa. **‘‘Paṭicchādetī’’**ti ettha vuttaṃ paṭicchādanākāraṃ dassetuṃ **‘‘yāthāvā’’**tiādi vuttaṃ. Ñāṇavippayuttacittenapi ekadesena yāthāvato lakkhaṇapaṭivedho hotiyevāti **‘‘yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenā’’**ti vatvā **‘‘ñāṇapavattiyā cettha appadānenā’’**ti vuttanti vadanti. Purimaṃ pana paṭivedhañāṇuppattiyā nisedhakathādassanaṃ, pacchimaṃ anubodhañāṇuppattiyā. Evamettha attho veditabbo. **Etthā**ti dukkhasacce.

Sahajātassa aññāṇassa samudayasaccaṃ vatthu hoti nissayapaccayabhāvatoti vuttaṃ **‘‘vatthuto’’**ti. **Ārammaṇato**ti ārammaṇapaccayabhāvena. Yasmā samudayasaccaṃ aññāṇassa ārammaṇaṃ hoti, tasmā **‘‘dukkhasamudaye aññāṇa’’**nti vuttanti attho. Paṭicchādanaṃ dukkhasacce vuttanayameva ekeneva kāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ asambhavato, kiṃ pana etaṃ ekaṃ kāraṇanti āha **‘‘paṭicchādanato’’**ti. Idaṃ vitthārato vibhāvetuṃ **‘‘nirodhapaṭipadānaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Tadārabbhā**ti taṃ ārabbha taṃ ārammaṇaṃ katvā. **Pacchimañhi saccadvaya**nti nirodho maggo. Tañhi nayagambhīrattā. **Duddasa**nti saṇhasukhumadhammattā sabhāveneva gambhīratāya duddasaṃ duviññeyyaṃ duravaggāhaṃ. **Tatthā**ti purime saccadvaye. **Andhabhūta**nti andhakārabhūtaṃ. **Na pavattati** ārammaṇaṃ kātuṃ na visahati. **Vacanīyattenā**ti vācakabhāvena tathā upaṭṭhānato. **Sabhāvalakkhaṇassa duddasattā**ti pīḷanādiāyūhanādivasena ‘‘idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ samudayo’’ti (ma. ni. 484; 3.104) yāthāvato sabhāvalakkhaṇassa duddasattā duviññeyyattā purimadvayaṃ **gambhīraṃ. Tatthā**ti purimasmiṃ saccadvaye. **Vipallāsaggāhavasena pavattatī**ti subhādiviparītaggāhānaṃ paccayabhāvavasena aññāṇaṃ pavattati.

Idāni ‘‘dukkhe aññāṇa’’ntiādīsu pakārantarenapi atthaṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dukkheti ettāvatā**ti ‘‘aññāṇanti vuccamānāya avijjāya dukkhe’’ti ettakena. **Saṅgahato**ti samodhānato. **Kiccato**ti asampaṭivedhakiccato. **Aññāṇamivā**ti visayasabhāvaṃ yāthāvato paṭivijjhituṃ appadānakiccamiva. ‘‘Dukkhe’’tiādinā tattha avijjā pavattati, visesato niddiṭṭhaṃ hotīti katvā sabbattheva tathā avisiṭṭhasabhāvadassanaṃ idanti dassetuṃ **‘‘avisesato panā’’**tiādi vuttaṃ.

Khaṇikanirodhassa idha anadhippetattā ayujjamānattā virāgaggahaṇato ca avijjādīnaṃ paṭipakkhavasena paṭibāhanaṃ idha ‘‘nirodho’’ti adhippeto, so ca nesaṃ sabbaso anuppajjanamevāti āha **‘‘nirodho hotīti anuppādo hotī’’**ti. ‘‘Avijjā nirujjhati etthāti avijjānirodho, saṅkhārā nirujjhanti etthāti saṅkhāranirodho’’ti evaṃ sabbehi etehi nirodhapadehi nibbānassa desitattā daṭṭhabbā. Tenāha **‘‘nibbānaṃ hī’’**tiādi. **Vaṭṭavivaṭṭa**nti vaṭṭañca vivaṭṭañca. **‘‘Dvādasahī’’**ti idaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ ‘‘anulomato dvādasahi padehi vaṭṭaṃ, paṭilomato dvādasahi vivaṭṭaṃ idha dassita’’nti.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

3. Micchā paṭipajjati etāyāti micchāpaṭipadā, vaṭṭagāmimaggo dukkhāvahattā. Taṃ **micchāpaṭipadaṃ**. Tenāha **‘‘aniyyānikapaṭipadā’’**ti. **So** puññābhisaṅkhāro **kathaṃ micchāpaṭipadā hotī**ti? Sampattibhave sukhāvahova hotīti adhippāyo. **Vaṭṭasīsattā**ti vaṭṭapakkhiyānaṃ uttamaṅgabhāvato. **Antamaso**ti ukkaṃsapariyantaṃ sandhāya vadati avakaṃsapariyantato. ‘‘Idaṃ me puññaṃ nibbānādhigamāya paccayo hotū’’ti evaṃ **nibbānaṃ patthetvā pavattitaṃ. Paṇṇamuṭṭhidānamatta**nti sākapaṇṇamuṭṭhidānamattaṃ. **Appatvā**ti antogadhahetu esa niddeso, apāpetvāti attho. Yadaggena vā paṭipajjanato arahattaṃ pattoti vuccati, tadaggena tadāvahā paṭipadāpi pattāti vuccatīti **‘‘appatvā’’**ti vuttaṃ. **Anulomavasenā**ti anulomapaṭiccasamuppādavasena. **Paṭilomavasenā**ti etthāpi eseva nayo. **Paṭipadā pucchitā**ti etena paṭipadā desetuṃ āraddhāti ayampi attho saṅgahito yathāraddhassa atthassa kathetukamyatāpucchāya idhāgatattā. Anulomapaṭiccasamuppādadesanāyampettha byatirekamukhena avijjādinirodhā pana vijjāya sati hoti saṅkhārānaṃ asambhavoti vuttaṃ **‘‘nibbānaṃ bhājita’’**nti. Sarūpena pana tāya vaṭṭameva pakāsitaṃ. Vakkhati hi pariyosāne ‘‘vaṭṭavivaṭṭameva kathita’’nti. **Niyyātane**ti nigamane. **Phalenā**ti pattabbaphalena **paṭipadāya** sampāpakahetuno **dassitattā**. Yathā hi tividho hetu ñāpako, nibbattako, sampāpakoti, evaṃ tividhaṃ phalaṃ ñāpetabbaṃ, nibbattetabbaṃ, sampāpetabbanti. Tasmā pattabbaphalena nibbānena taṃsampāpakahetubhūtāya paṭipadāya dassitattāti attho. Tenāha **‘‘phalena hetthā’’**tiādi. **Ayaṃ vuccatī**ti evaṃ nibbānaphalā ayaṃ ‘‘sammāpaṭipadā’’ti vuccati. **Asesavirāgā asesanirodhā**ti samucchedappahānavasena avijjāya asesavirajjanato asesanirujjhanato ca. Padadvayenapi anuppādanirodhameva vadati. Tañhi nibbānaṃ. Dutiyavikappe ayaṃ ettha adhippāyo – yena maggena karaṇabhūtena asesanirodho hoti, avijjāya asesanirodho yaṃ āgamma hoti, taṃ maggaṃ dassetunti. **Evañhi satī**ti evaṃ padabhājanassa nibbānassa padatthe sati. **Sānubhāvā paṭipadā vibhattā hotī**ti avijjāya asesanirodhahetupaṭipadā tattha sātisayasāmatthiyasamāyogato sānubhāvā vibhattā hoti. Micchāpaṭipadāgahaṇenettha vaṭṭassapi vibhattattā vuttaṃ **‘‘vaṭṭavivaṭṭameva kathita’’**nti.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vipassīsuttavaṇṇanā

4. **Vipphandantī**ti nimisanavasena. **Animisehī**ti vigatanimisehi ummīlanteheva. **Tena vuttaṃ** mahāpadāne. **Etthā**ti etasmiṃ ‘‘vipassī’’ti pade, etasmiṃ vā ‘‘animisehī’’tiādike yathāgate suttante.

Mahāpurisassa animisalocanato ‘‘vipassī’’ti samaññāpaṭilābhassa kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ aññesampi mahāsattānaṃ carimabhave animisalocanattāti codanaṃ sandhāya **‘‘ettha cā’’**tiādiṃ vatvā tato pana aññameva kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. **Palāḷayamānassā**ti tosentassa. Anādare cetaṃ sāmivacanaṃ. **Aṭṭassā**ti atthassa.

Puññussayasaṅkhāto bhago assa atisayena atthīti bhagavāti **‘‘bhāgyasampannassā’’**ti vuttaṃ. **Sammā**ti sammadeva yāthāvato, ñāyena kāraṇenāti vuttaṃ hotīti āha **‘‘nayena hetunā’’**ti. Saṃ-saddo ‘‘sāma’’nti iminā samānatthoti āha **‘‘sāmaṃ paccattapurisakārenā’’**ti, sayambhuñāṇenāti attho. Sammā, sāmaṃ bujjhi etenāti **sambodho** vuccati maggañāṇaṃ, ‘‘bujjhati etenā’’ti katvā idha sabbaññutaññāṇassapi saṅgaho. **Bodhimā satto bodhisatto,** purimapade uttarapadalopo yathā ‘‘sākapatthavo’’ti. **Bujjhanakasatto**ti ettha mahābodhiyānapaṭipadāya bujjhatīti bodhi ca so sattavisesayogato satto cāti **bodhisatto. Patthayamāno pavattatī**ti ‘‘kudāssu nāma mahantaṃ bodhiṃ pāpuṇissāmī’’ti sañjātacchando paṭipajjati. **Dukkha**nti jātiādimūlakaṃ dukkhaṃ. Kāmaṃ cutupapātāpi maraṇajātiyo, ‘‘jāyati mīyatī’’ti pana vatvā ‘‘cavati upapajjatī’’ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ tesaṃ gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti dassento āha **‘‘idaṃ…pe… vutta’’**nti. **Tassa nissaraṇa**nti tassa jarāmaraṇassa nissaraṇanti vuccati. Yasmā mahāsatto jiṇṇabyādhimate disvā pabbajito, tasmāssa jarāmaraṇameva ādito upaṭṭhāsi.

Upāyamanasikārenāti upāyena vidhinā ñāyena manasikārena pathena manasikārassa pavattanato. **Samāyogo ahosī**ti yāthāvato paṭivijjhanavasena samāgamo ahosi. **Yoniso manasikārā**ti hetumhi nissakkavacananti tassa ‘‘yoniso manasikārenā’’ti hetumhi karaṇavacanena āha. **Jātiyā kho sati jarāmaraṇa**nti ‘‘kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃ paccayā jarāmaraṇa’’nti jarāmaraṇe kāraṇaṃ pariggaṇhantassa bodhisattassa ‘‘yasmiṃ sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, taṃ tassa kāraṇa’’nti evaṃ abyabhicārajātikāraṇapariggaṇhanena ‘‘jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti yā jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajji, tāya uppajjantiyā cassa abhisamayo paṭivedho ahosīti attho.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Hī**ti nipātamattaṃ. **Ida**nti yathāvuttassa vaṭṭassa paccakkhato gahaṇaṃ. Tenāha **‘‘evamida’’**nti. Idha avijjāya samudayassa āgatattā **‘‘ekādasasu ṭhānesū’’**ti vuttaṃ. **Samudayaṃ sampiṇḍetvā**ti saṅkhārādīnaṃ samudayaṃ ekajjhaṃ gahetvā. Anekavārañhi samudayadassanavasena ñāṇassa pavattattā ‘‘samudayo samudayo’’ti āmeḍitavacanaṃ. Atha vā ‘‘evaṃ samudayo hotī’’ti idaṃ na kevalaṃ nibbattidassanaparaṃ, atha kho paṭiccasamuppādasaddo viya paṭiccasamuppādamukhena idha samudayasaddo nibbattimukhena paccayattaṃ vadati. Viññāṇādayo ca yāvanto idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmaññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto ‘‘samudayo samudayo’’ti avoca. Tenāha **‘‘avijjāpaccayā saṅkhārānaṃ samudayo hotī’’**ti. **Dassanaṭṭhena cakkhū**ti samudayassa paccakkhato dassanabhāvo cakkhu. **Ñāṇaṭṭhenā**ti ñātabhāvena. **Pajānanaṭṭhenā**ti ‘‘avijjāsaṅkhārāditaṃtaṃpaccayadhammapavattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo’’ti pakārato vā jānanaṭṭhena. **Paṭivedhanaṭṭhenā**ti ‘‘ayaṃ avijjādi paccayadhammo imassa saṅkhārādikassa paccayabhāvato samudayo’’ti paṭivijjhanaṭṭhena. **Obhāsanaṭṭhenā**ti samudayabhāvapaṭicchādakassa mohandhakārassa kilesandhakārassa vidhamanavasena avabhāsanavasena. **Taṃ panetaṃ** ‘‘cakkhu’’ntiādinā vuttaṃ ñāṇaṃ. **Nirodhavāre**ti paṭilomavāre. So hi ‘‘kissa nirodhā jarāmaraṇanirodho’’ti nirodhakittanavasena āgato.

Vipassīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā

5-10. **Na evaṃ yojetvā**ti ‘‘sikhissapī’’tiādinā samuccayavasena evaṃ na yojetvā. **Kasmā**tiādinā tattha kāraṇaṃ vadati. **Ekāsane adesitattā**ti vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘nānāṭhānesu hī’’**tiādi vuttaṃ. Yadipi tāni visuṃ visuṃ vuttabhāvena desitāni, atthavaṇṇanā pana ekasadisā tadatthassa abhinnattā. ‘‘Buddhā jātā’’ti na añño ācikkhatīti yojanā. Na hi mahābodhisattānaṃ pacchimabhave paropadesena payojanaṃ atthi. **Gatamaggenevā**ti paṭipattigamanena gatamaggeneva pacchimamahābodhisattā gacchanti, ayamettha dhammatā. **Gacchantī**ti catūsu satipaṭṭhānesu patiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yāthāvato bhāvetvā sammāsambodhiyā abhisambujjhanavasena pavattantīti attho. Yathā pana tesaṃ paṭhamavipassanābhiniveso hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘sabbabodhisattā hī’’**tiādi vuttaṃ. Buddhabhāvānaṃ vipassanā, buddhatthāya vā vipassanā **buddhavipassanā**.

Sikhīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Buddhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āhāravaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

11. **Āharantī**ti ānenti uppādenti, upatthambhentīti attho. **Nibbattā**ti pasutā. **Bhūtā nāma** yasmā tato paṭṭhāya loke jātavohāro paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhanto, tāva sambhavesino, esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhava-**saddo cettha gabbhaseyyakānaṃ vasena pasūtipariyāyo, itaresaṃ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhamairiyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṃ uppattiṃ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā upapattiyā na suppatiṭṭhitattā, bhūtā eva sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantī**ti avadhāraṇena nivattitamatthaṃ dasseti. Yo ca ‘‘kālaghaso bhūto’’tiādīsu bhūta-saddassa khīṇāsavavācitā daṭṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanattho** ‘‘agginā vā udakena vā’’tiādīsu viya.

Yathāsakaṃ paccayabhāvena attabhāvassa paṭhapanamevettha āhārehi kātabbaanuggaho hotīti adhippāyenāha **‘‘vacanabhedo…pe… eko yevā’’**ti. **Sattassa uppannadhammāna**nti sattassa santāne uppannadhammānaṃ. Yathā ‘‘vassasataṃ tiṭṭhatī’’ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ ṭhitiyāti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha **‘‘avicchedāyā’’**ti. Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha **‘‘anuppannānaṃ uppādāyā’’**ti. **Etānī**ti ṭhitianuggahapadāni. **Ubhayattha daṭṭhabbāni** na yathāsambandhato.

Vatthugatā ojā vatthu viya tena saddhiṃ ajjhoharitabbataṃ gacchatīti vuttaṃ **‘‘ajjhoharitabbako āhāro’’**ti, nibbattitaojaṃ pana sandhāya ‘‘kabaḷīkāro āhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī’’ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya na vatthuno thūlatāya kathinatāya vā, tasmā yasmiṃ vatthusmiṃ parittā ojā hoti, taṃ oḷārikaṃ. Sappādayo dukkhuppādakatāya **oḷārikā** veditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachaḍḍitānaṃ pūtibhūtattā mudukatāti vadanti. Taracchakheḷatemitatāya pana tathābhūtānaṃ tesaṃ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. **Sasānaṃ āhāro sukhumo** taruṇatiṇasassakhādanato. **Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo** tiṇabījādikhādanato. **Paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo** māsamuggakurādibhojanattā. **Tesa**nti paranimmitavasavattīnaṃ. **Sukhumotvevā**ti na kiñci upādāya, atha kho sukhumoicceva niṭṭhaṃ patto tato paramasukhumassa abhāvato.

Vatthuvasena panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṃ **‘‘ettha cā’’**tiādimāha. **Parissaya**nti khudāvasena uppannaṃ vihiṃsaṃ sarīradarathaṃ. **Vinodetī**ti vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. **Na pana sakkoti pāletu**nti sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nirojattā. **Na sakkoti parissayaṃ vinodetuṃ** āmāsayassa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassaci phassassa anavasesitabbatamāha. Desanakkamenevettha phassādīnaṃ dutiyāditā, na aññena kāraṇenāti āha **‘‘desanānayo eva cesā’’**tiādi. Manaso sañcetanā na sattassāti dassanatthaṃ manogahaṇaṃ yathā ‘‘cittassa ṭhiti, cetovimutti cā’’ti āha **‘‘manosañcetanāti cetanāvā’’**ti. **Citta**nti yaṃ kiñci cittameva. **Ekarāsiṃ katvā**ti ekajjhaṃ gahetvā vibhāgaṃ akatvā, sāmaññena gahitāti attho. Tattha labbhamānaṃ upādiṇṇakādivibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘kabaḷīkāro āhāro’’**tiādi vuttaṃ. **Āhāratthaṃ na sādhentī**ti tādisassa āhārassa anāharaṇato. **Tadāpī**ti bhijjitvā vigatakālepi. **Upādiṇṇakāhāroti vuccantī**ti keci. **Idaṃ pana ācariyānaṃ na ruccati** tadā upādiṇṇakarūpasseva abhāvato. **Paṭisandhicitteneva sahajātā**ti lakkhaṇavacanametaṃ, sabbāyapi kammajarūpapariyāpannāya ojāya atthibhāvassa avicchedappavattisambhavadassanattho. **Sattamā**ti uppannadivasato paṭṭhāya yāva sattamadivasāpi. Rūpasantatiṃ **pāleti** paveṇighaṭanavasena. **Ayamevā**ti kammajaojā. Kammajaojaṃ pana paṭicca uppannaojā akammajattā anupādiṇṇaāhārotveva veditabbo. Anupādiṇṇakā phassādayo veditabbāti ānetvā sambandho. Lokuttarā phassādayo kathanti āha **‘‘lokuttarā pana ruḷhīvasena kathitā’’**ti. Yasmā tesaṃ kusalānaṃ upetapariyāyo natthi, tasmā vipākānaṃ upādiṇṇapariyāyo natthevāti anupādiṇṇapariyāyopi ruḷhīvasena vuttoti veditabbo.

Pubbe ‘‘āhārāti paccayā’’ti vuttattā yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭhotiādinā codeti, **atha kasmā ime eva cattāro vuttā**ti atha kasmā cattārova vuttā. Ime eva ca vuttāti yojanā. **Visesappaccayattā**ti etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca hoti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā ‘‘āhārāti vuttā’’ti imamatthaṃ dasseti. Idāni taṃ atirekapaccayataṃ dassetuṃ **‘‘visesapaccayo hī’’**tiādi vuttaṃ. Visesappaccayo rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro upathambhakabhāvato. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘rūpārūpānaṃ upathambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo’’ti (visuddhi. 2.608; paṭṭhā. aṭṭha. paccayuddesavaṇṇanā). Upathambhakattañhi satīpi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajarūpasamuṭṭhānakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upathambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upathambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upathambhayamāno eva janetīti upathambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso** visesapaccayo. ‘‘Phassapaccayā vedanā’’ti hi vuttaṃ. ‘‘Saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti vacanato **viññāṇassa manosañcetanā**. ‘‘Cetanā tividhaṃ bhavaṃ janetī’’ti hi vuttaṃ. ‘‘Viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti pana vacanato **nāmarūpassa viññāṇaṃ** visesapaccayo. Na hi okkantaviññāṇābhāve nāmarūpassa atthi sambhavo. Yathāha ‘‘viññāṇañca hi, ānanda, mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā’’tiādi (dī. ni. 2.115). Vuttamevatthaṃ suttena sādhetuṃ **‘‘yathāhā’’**tiādi vuttaṃ.

Evaṃ yadipi paccayattho āhārattho, visesapaccayattā pana imeva āhārāti vuttāti taṃ nesaṃ visesapaccayataṃ avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṃ **‘‘ko panetthā’’**tiādi āraddhaṃ. **Mukhe ṭhapitamatto eva** asaṅkhādito, tattakenāpi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha **‘‘aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetī’’**ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedanīyo. Sabbathāpī**ti cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesaṃ vasena sabbappakāropi **phassāhāro** yathārahaṃ **tisso vedanā āharati,** anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativasenā**ti kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena. **Sahajātādipaccayanayenā**ti sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇañhi attanā sahajātanāmassa sahajātaaññamaññavipākindriyasampayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya taṃ āhāreti vuttaṃ, sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpānaṃ aññamaññapaccayañca ṭhapetvā itaresaṃ paccayānaṃ vasena yojanā kātabbā. **Tānī**ti napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato. **Sāsavakusalākusalacetanāva vuttā** visesapaccayabhāvadassanaṃ hetanti, tenāha **‘‘avisesena panā’’**tiādi. **Paṭisandhiviññāṇameva vutta**nti etthāpi eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṃ āhārattho, evaṃ avisesatopīti dassetuṃ **‘‘avisesenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **taṃsampayuttataṃsamuṭṭhānadhammāna**nti tehi phassādīhi sampayuttadhammānañceva taṃsamuṭṭhānarūpadhammānañca. Tattha **sampayutta**ggahaṇaṃ yathārahato daṭṭhabbaṃ, **samuṭṭhāna**ggahaṇaṃ pana avisesato.

Upatthambhento āhārakiccaṃ sādhetīti upatthambhento eva rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakasamuṭṭhāpaneneva panassa upathambhanakiccasiddhi. **Phusantoyevā**ti phusanakiccaṃ karonto eva. **Āyūhamānāvā**ti cetayamānā eva abhisandahantī eva. **Vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhārakiccaṃ sādhetīti yojanā. Sabbattha āhārakiccasādhanañca tesaṃ vedanādiuppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva. **Kāyaṭṭhapanenā**ti kasmā vuttaṃ, nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘kammajanitopī’’**tiādi.

Upādiṇṇarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti **‘‘dvinnaṃ rūpasantatīna’’**nti vuttaṃ. Upatthambhanameva sandhāya **‘‘anupālako hutvā’’**ti ca vuttaṃ. Rūpakāyassa ṭhitihetutā hi yāpanā anupālanā. **Sukhādivatthubhūta**nti sukhādīnaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantoyevā**ti idaṃ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṃ. Na hi dhammānaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi, vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha **‘‘sukhādi…pe…**

hotī''ti. Na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūtavedanāpavattivaseneva ṭhitiyā hetuno abyāpitattā, tathā hi **''manosañcetanā…pe… bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hotī''**ti vuttā. Tato eva **viññāṇaṃ vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantamevāti vuttovāyamattho.

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantī**ti nikāmanā, rasataṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabaḷīkāre āhāre balavatī, tenevettha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, **nikantiyeva bhayaṃ** mahānatthahetuto. Upagamanaṃ visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu ca saṅgativasena pavatti, taṃ vedanādiuppattihetutāya ''bhaya''nti vuttaṃ. Avadhāraṇe payojanaṃ vuttanayameva. Sesadvayepi eseva nayo. **Āyūhanaṃ** abhisandahanaṃ, saṃvidhānantipi vadanti. Taṃ bhavūpapattihetutāya **''bhaya''**nti vuttaṃ. **Abhinipāto** tattha tattha bhave paṭisandhiggahaṇavasena viññāṇassa nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṃ sabbesaṃ anatthānaṃ mūlakāraṇatāya **''bhaya''**nti vuttaṃ. Idāni nikantiādīnaṃ sappaṭibhayataṃ vitthārato dassetuṃ **''kiṃ kāraṇā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nikantiṃ katvā**ti ālayaṃ janetvā, taṇhaṃ uppādetvāti attho. **Sītādīnaṃ purakkhatā**ti sītādīnaṃ purato ṭhitā, sītādīhi bādhiyamānāti attho.

Phassaṃ upagacchantāti cakkhusamphassādibhedaṃ phassaṃ pavattentā. **Phassassādino**ti kāyasamphassavasena phoṭṭhabbasaṅkhātassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṃ phoṭṭhabbataṇhā pavattatīti dassetuṃ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇaṃ uddhaṭaṃ **''paresaṃ rakkhitagopitesū''**tiādinā. **Phassassādino**ti vā phassāhārassādinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṃ phassārammaṇe assādo, nāsati, tenāha **''phassassādamūlaka''**ntiādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā **''tammūlaka''**nti vuttaṃ. Kammāyūhananimittanti attho. **Bhayaṃ sabba**nti pañcavīsati, tividhamahābhayaṃ, aññañca sabbabhayaṃ **āgatameva hoti** bhayādhiṭṭhānassa attabhāvassa nipphādanato.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṃ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhave abhinipātasadisī. **Tammūlakattā**ti nāmarūpanibbattimūlakattā. Sabbabhayānaṃ **abhinipātoyeva bhayaṃ** bhāyati etasmāti katvā.

Appeti viyāti phalassa attalābhahetubhāvato kāraṇaṃ, taṃ niyyādeti viya. **Ta**nti phalaṃ. **Tato**ti kāraṇato. **Etesa**nti āhārānaṃ. **Yathāvuttenā**ti ''phalaṃ nidetī''tiādinā vuttappakārena **atthena. Sabbapadesū**ti ''vedanānirodhenā''tiādīsu sabbesu padesu.

Paṭisandhiṃ ādiṃ katvāti paṭisandhikkhaṇaṃ ādiṃ katvā. Upādiṇṇakaāhāre sandhāya **''attabhāvasaṅkhātānaṃ āhārāna''**nti vuttaṃ. Te hi nippariyāyato taṇhānidānā. **Paripuṇṇāyatanānaṃ sattānaṃ sattasantativasenā**ti paripuṇṇāyatanānaṃ sabhāvakānaṃ cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo bhāvo vatthūti imesaṃ sattannaṃ santatīnaṃ vasena. **Sesānaṃ** aparipuṇṇāyatanānaṃ andhabadhiraabhāvakānaṃ. **Ūnaūnasantativasenā**ti cakkhunā, sotena, tadubhayena, bhāvena ca ūnaūnasantativasena. Paṭisandhiyaṃ jātā **paṭisandhikā. Paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇādī**ti **ādi-**saddena tadārammaṇacittassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Taṇhāyapi nidānaṃ jānātīti yojanā. Taṇhānidānantipi pāṭho. **Vaṭṭaṃ dassetvā**ti sarūpato nayato ca sakalameva vaṭṭaṃ dassetvā. Idāni tamatthaṃ vitthārato vibhāvetuṃ **''imasmiñca pana ṭhāne''**tiādimāha. **Atītābhimukhaṃ desanaṃ katvā**ti paccuppannabhavato paṭṭhāya atītadhammābhimukhaṃ tabbisayaṃ desanaṃ katvā tathākāraṇena. **Atītena vaṭṭaṃ dassetī**ti atītabhavena kammakilesavipākavaṭṭaṃ dasseti. **Attabhāvo**ti paccuppanno attabhāvo. Yadi evaṃ kasmā ''atītena vaṭṭaṃ dassetī''ti vuttanti? Nāyaṃ doso ''atītenevā''ti anavadhāraṇato, evañca katvā atītābhimukhaggahaṇaṃ janakakammaṃ gahitaṃ, taṇhāsīsena nānantariyabhāvato. Na hi kammunā vinā taṇhā bhavanetti yujjati.

Taṃ kammanti taṇhāsīsena vuttakammaṃ. **Dassetu**nti taṃ atītaṃ attabhāvaṃ dassetuṃ. **Tassattabhāvassa janakaṃ kamma**nti tassa yathāvuttassa attabhāvassa janakaṃ. Tato parampi attabhāvaṃ āyūhitaṃ kammaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Avijjā ca nāma taṇhā viya kammattāti kammasseva gahaṇaṃ. **Dvīsu ṭhānesū**ti āhāraggahaṇena vedanādiggahaṇenāti dvīsu ṭhānesu. **Attabhāvo**ti paccuppannakāliko atītakāliko ca attabhāvo. Puna **dvīsū**ti taṇhāggahaṇe avijjāsaṅkhāraggahaṇeti dvīsu ṭhānesu. **Tassa janaka**nti paccuppannassa ceva atītassa ca attabhāvassa janakaṃ kammaṃ vuttanti yojanā. Kammaggahaṇena cettha yattha taṃ kammaṃ āyūhitaṃ, sā atītā jāti atthato dassitā hoti. Tena saṃsāravaṭṭassa anamataggataṃ dīpeti. **Saṅkhepenā**ti saṅkhepena hetupañcakaphalapañcakaggahaṇampi hi saṅkhepo eva hetuphalabhāvena saṅgahetabbadhammānaṃ anekavidhattā.

Yadi atītena vaṭṭaṃ dassitaṃ, evaṃ sati sappadesā paṭiccasamuppādadhammadesanā hotīti dassento **''tatrāya''**ntiādimāha. Tena hi yadipi sarūpato anāgatena vaṭṭaṃ idha na dassitaṃ, nayato pana tassapi dassitattā nippadesā eva paṭiccasamuppādadesanāti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Udakapiṭṭhe nipanna**nti udakaṃ pariplavavasena nipannaṃ. **Parabhāga**nti parauttamaṅgabhāgaṃ. **Orato**ti tato aparabhāgato olokento. **Aparipuṇṇo**ti vikalāvayavo. **Evaṃsampada**ntiādi upamāya saṃsandanaṃ.

Yathā hi gīvā sarīrasandhārakakaṇḍarānaṃ mūlaṭṭhānabhūtā, evaṃ attabhāvasandhārakānaṃ saṅkhārānaṃ mūlabhūtā taṇhāti vuttaṃ **''gīvāya diṭṭhakālo''**ti. Yathā vedanādianekāvayavasamudāyabhūto attabhāvo, evaṃ phāsukapiṭṭhikaṇḍakādianekāvayavasamudāyabhūtā piṭṭhīti **''piṭṭhiyā…pe… tassa diṭṭhakālo''**ti vuttaṃ. **Taṇhāsaṅkhāta**nti taṇhāya kathitaṃ. Idha desanāya paccayā avijjāsaṅkhārā veditabbāti ''naṅguṭṭhamūlassa diṭṭhakālo viyā''ti vuttaṃ. Tathā hi pariyosāne ''naṅguṭṭhamūlaṃ passeyyā''ti upamādassanaṃ kataṃ. Nayato paripuṇṇabhāvaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ anāgatassāpi paccayavaṭṭassa hetuvasena phalavasena vā paripuṇṇabhāvassa mukhamattadassanīyattā ādito phalahetusandhi, majjhe hetuphalasandhi, antepi phalahetusandhīti evaṃ tisandhikattā **catusaṅkhepameva vaṭṭaṃ dassita**nti.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā

12. **Imasmiṃyeva ṭhāne**ti ''cattārome bhikkhu…pe… āhārā''ti evaṃ cattāro āhāre sarūpato dassetvā ''ime kho bhikkhave…pe… anuggahāyā''ti nigamanavasena dassite imasmiṃyeva ṭhāne. **Desanaṃ niṭṭhāpesi** catuāhāravibhāgadīpakaṃ desanaṃ uddesavaseneva niṭṭhāpesi, upari āvajjetvā tuṇhī nisīdi. **Diṭṭhigatiko**ti attadiṭṭhivasena diṭṭhigatiko. **Varagandhavāsita**nti sabhāvasiddhena candanagandhena ceva tadaññanānāgandhena ca paribhāvitattā varagandhavāsitaṃ. **Ratanacaṅkoṭavarenā**ti ratanamayena uttamacaṅkoṭakena. **Desanānusandhiṃ ghaṭento**ti yathādesitāya desanāya anusandhiṃ ghaṭento, yathā uparidesanā vaddheyya, evaṃ ussāhaṃ karonto. **Viññāṇāhāraṃ āhāretī**ti tassa āhāraṇakiriyāya vuttapucchāya taṃ diṭṭhigataṃ uppāṭento **''yo etaṃ… pe… bhuñjati vā''**ti āha.

Viññāṇāhāre nāma icchite tassa upabhuñjakenapi bhavitabbaṃ, so ''ko nu kho''ti ayaṃ pucchāya adhippāyo. **Utusamaye**ti gabbhavuṭṭhānasamaye. So hi utusamayassa mattakasamayattā tathā vutto. ''Udakena aṇḍāni mā nassantū''ti **mahāsamuddato nikkhamitvā**. Gijjhapotakā viya āhārasañcetanāya tāni kacchapaṇḍāni manosañcetanāhārena yāpentīti ayaṃ tassa therassa laddhi. **Kiñcāpi ayaṃ laddhī**ti phassamanosañcetanāhāresu kiñcāpi therassa yuttā ayuttā vā ayaṃ laddhi. **Imaṃ pañha**nti ''ko nu kho, bhante, viññāṇāhāraṃ āhāretī''ti imaṃ pañhaṃ etāya yathāvuttāya laddhiyā na pana pucchati, atha kho sattupaladdhiyā pucchatīti adhippāyo. **So**ti diṭṭhigatiko. **Na niggahetabbo** ummattakasadisattā adhippāyaṃ ajānitvā pucchāya katattā. Tenāha ''āhāretīti nāhaṃ vadāmī''tiādi.

Tasmiṃ mayā evaṃ vutteti tasmiṃ vacane mayā ‘‘āhāretī’’ti evaṃ vutte sati. **Ayaṃ pañho**ti ‘‘ko nu kho, bhante, viññāṇāhāraṃ āhāretī’’ti ayaṃ pañho yutto bhaveyya. **Evaṃ pucchite pañhe**ti sattupaladdhiṃ anādāya ‘‘katamassa dhammassa paccayo’’ti evaṃ dhammapavattavaseneva pañhe pucchite. **Teneva viññāṇenā**ti teneva paṭisandhiviññāṇena saha uppannaṃ nāmañca rūpañca atītabhave diṭṭhigatikassa vasena āyatiṃ punabbhavābhinibbattīti idhādhippetaṃ. **Nāmarūpe jāte satī**ti nāmarūpe nibbatte tappaccayabhūtaṃ bhinditvā saḷāyatanaṃ hoti.

Tatrāyaṃ paccayavibhāgo – nāmanti vedanādikhandhattayaṃ idhādhippetaṃ, rūpaṃ pana sattasantatipariyāpannaṃ, niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyaṃ āhāro ca. Tattha vipākanāmaṃ paṭisandhikkhaṇe hadayavatthuno sahāyo hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa sahajātaaññamaññanissayasampayuttavipākaatthiavigatapaccayehi sattadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti evaṃ ukkaṃsāvakaṃso veditabbo. Itaresaṃ pana pañcāyatanānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ sahāyo hutvā sahajātanissayavipākavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti sabbaṃ purimasadisaṃ. Pavatte vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa vuttanayena sattadhā paccayo hoti, avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa tato vipākapaccayaṃ apanetvā paccayo hoti. Cakkhāyatanādīnaṃ pana paccuppannaṃ cakkhupasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayuttaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayo hoti, tathā avipākampi veditabbaṃ. Rūpato pana vatthurūpaṃ paṭisandhiyaṃ chaṭṭhassa sahajātaaññamaññanissayavippayuttaatthiavigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ sahajātanissayaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Rūpajīvitaṃ atthiavigatindriyavasena tidhā paccayo hotīti ayañhettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato (visuddhi. 2.594) gahetabbo.

Pañhassa okāsaṃ dentoti ‘‘ko nu kho, bhante, phusatī’’ti imassa diṭṭhigatikapañhassa okāsaṃ dento. Tato vivecetukāmoti adhippāyo. **Sabbapadesū**ti diṭṭhigatikena bhagavatā ca vuttapadesu. **Satto**ti attā. So pana ucchedavādinopi yāva na ucchijjati, tāva atthevāti laddhi, pageva sassatavādino. **Bhūto**ti vijjamāno. **Nipphatto**ti nipphanno. Na tassa dāni nipphādetabbaṃ kiñci atthīti laddhi. **Idappaccayā ida**nti imasmā viññāṇāhārapaccayā idaṃ nāmarūpaṃ. Puna **idappaccayā ida**nti imasmā nāmarūpapaccayā idaṃ saḷāyatananti evaṃ bahūsu ṭhānesu bhagavatā kathitattā yathā paccayato nibbattaṃ saṅkhāramattamidanti saññattiṃ upagato. **Tenāpī**ti saññattupagatenāpi. **Ekābaddhaṃ katvā**ti yathā pucchāya avasaro na hoti, tathā ekābaddhaṃ katvā. **Desanāruḷha**nti yato saḷāyatanapadato paṭṭhāya ‘‘saḷāyatanapaccayā phasso’’tiādinā desanā paṭiccasamuppādavīthiṃ āruḷhameva. **Tamevā**ti saḷāyatanapadameva gahetvā. **Vivajjento**ti vivaṭṭento. **Evamāhā**ti ‘‘channaṃtvevā’’tiādiākārena evaṃ desite, ‘‘vineyyajano paṭivijjhatī’’ti evamāha. Viññāṇāhāro āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyāti evaṃ purimabhavato āyatibhavassa paccayavasena mūlakāraṇavasena ca desitattā **‘‘viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhī’’**ti vuttaṃ. Tadaminā viññāṇaggahaṇena abhisaṅkhāraviññāṇassāpi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

13. Ye paccayasamavāye tenattabhāvena saccāni paṭivijjhituṃ samatthā, te bāhirakaliṅge ṭhitāpi teneva tattha samatthatāyogena bhāvinaṃ samitabāhitapāpataṃ apekkhitvā samaṇasammatāyeva brāhmaṇasammatāyevāti te nivattetuṃ **‘‘saccāni paṭivijjhituṃ asamatthā’’**ti vuttaṃ. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhaariyasaccavasena. Aññathā kathaṃ bāhirakāpi jarāmaraṇaṃ dukkhanti na jānanti. Saccadesanābhāvato ‘‘saha taṇhāyā’’ti vuttanti keci. Taṃ na suṭṭhu. Yasmā tattha tattha bhave paṭhamābhinibbatti, idha jātīti adhippetā, sā ca taṇhā eva santānena, taṇheva sā jāti. Jarāmaraṇañcettha pākaṭameva adhippetaṃ, na khaṇikaṃ, tasmā sataṇhā eva jātijarāmaraṇassa samudayoti bhūtakathanametaṃ daṭṭhabbaṃ. Samudayasaccavasena na jānantīti yojanā. Esa nayo sesapadesupi.

Sabbapadesūti yattha taṇhā visesanabhāvena vattabbā, tesu sabbapadesu. Yena samannāgatattā puggalo paramatthato samaṇo brāhmaṇoti vuccati, taṃ sāmaññaṃ brahmaññañcāti āha **''ariya…pe… brahmaññañcā''**ti. Yena hi pavattinimittena samaṇa-saddo brāhmaṇa-saddo ca sake atthe niruḷho, tassa vasena abhinnopi veneyyajjhāsayato dvidhā katvā vattuṃ arahatīti vuttaṃ **''ubhayatthāpī''**ti. **Ekādasasu ṭhānesu cattāri saccāni kathesi** avijjāsamudayassa anuddhaṭattā.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

14. **Ime dhamme katame dhamme**ti ca ettha **iti-**saddo ādiattho. Tena ''imesaṃ dhammānaṃ katamesaṃ dhammāna''nti imesaṃ padānaṃ saṅgaho. Etāni hi padāni jarāmaraṇādīnaṃ sādhāraṇabhāvena vuttāni imissā desanāya papañcabhūtānīti āha **''ettakaṃ papañcaṃ katvā kathitaṃ, desanaṃ…pe… ajjhāsayenā''**ti. Iminā tāneva jarāmaraṇādīni gahetvā puggalajjhāsayavasena ādito ''ime dhamme''tiādinā sabbapadasādhāraṇato desanā āraddhā. Yathānulomasāsanañhi suttantadesanā, na yathādhammasāsananti.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā

15. Yasmā idha jānantāpi ''sammādiṭṭhī''ti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsanikāpi anussavādivasenapi attapaccakkhenapi, tasmā taṃ bahūnaṃ vacanaṃ upādāya āmeḍitavasena **''sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti, bhante, vuccatī''**ti āha. Tathāniddiṭṭhatādassanatthaṃ hissa ayaṃ āmeḍitapayogo. Ayañhettha adhippāyo – ''aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, sā panāyaṃ evaṃ vuccamānā atthañca lakkhaṇañca upādāya kittāvatā nu kho, bhante, sammādiṭṭhi hotī''ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana ''sammādiṭṭhī''ti vacane yasmā viññū eva pamāṇaṃ, na aviññū, tasmā **''yaṃ paṇḍitā''**tiādi vuttaṃ. Dve avayavā assāti dvayaṃ, duvidhaṃ diṭṭhigāhavatthu, dvayaṃ diṭṭhigāhavasena nissito apassitoti **dvayanissito**. Tenāha **''dve koṭṭhāse nissito''**ti. Yāya diṭṭhiyā ''sabboyaṃ loko atthi vijjati sabbakālaṃ upalabbhatī''ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi atthitā, sā eva sadā sabbakālaṃ loko atthīti pavattagāhatāya sassato, taṃ **sassataṃ**. Yāya diṭṭhiyā ''sabboyaṃ loko natthi na hoti ucchijjatī''ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi natthitā, sā eva ucchijjatīti uppannagāhatāya ucchedo, taṃ **ucchedaṃ. Loko nāma saṅkhāraloko** tamhi gahetabbato. **Sammappaññāyā**ti aviparītapaññāya yathābhūtapaññāya. Tenāha **''savipassanā maggapaññā''**ti. **Nibbattesu dhammesū**ti yathā paccayuppannesu rūpārūpadhammesu. **Paññāyante svevā**ti santānanibandhanavasena paññāyamānesu eva. **Yā natthī**ti yā ucchedadiṭṭhi tattha tattheva sattānaṃ ucchijjanato vinassanato koci ṭhito nāma satto dhammo vā natthīti saṅkhāraloke uppajjeyya. ''Natthi sattā opapātikā''ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tathāpavattasaṅkhārārammaṇāva. **Sā na hotī**ti kammāvijjātaṇhādibhedaṃ paccayaṃ paṭicca saṅkhāralokassa samudayanibbattiṃ sammappaññāya passato, sā ucchedadiṭṭhi, na hoti, nappavattati avicchedena saṅkhārānaṃ nibbattidassanato. **Lokanirodha**nti saṅkhāralokassa khaṇikanirodhaṃ. Tenāha **''saṅkhārānaṃ bhaṅga''**nti. **Yā atthī**ti hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇena saṅkhāraloke yā sassatadiṭṭhi sabbakālaṃ loko atthīti uppajjeyya. **Sā na hotī**ti uppannuppannānaṃ nirodhassa navanavānañca uppādassa dassanato, sā sassatadiṭṭhi na hoti.

Loko samudeti etasmāti lokasamudayoti āha **''anulomapaccayākāra''**nti. Paccayadhammānañhi attano phalassa paccayabhāvo anulomapaccayākāro. Paṭilomaṃ paccayākāranti ānetvā sambandho. Taṃtaṃhetunirodhato taṃtaṃphalanirodho hi paṭilomapaccayākāro. Yo hi avijjādīnaṃ paccayadhammānaṃ hetuādipaccayabhāvo, so nippariyāyato lokasamudayo. **Paccayuppannassa** saṅkhārādikassa. **Anucchedaṃ passato**ti anucchedadassanassa hetu. **Ayampī**ti na kevalaṃ khaṇato udayavayanīharaṇanayo, atha kho paccayato udayavayanīharaṇanayopi.

Upagamanaṭṭhena taṇhāva **upayo**. Tathā **diṭṭhupayo. Eseva nayo**ti iminā upayehi upādānādīnaṃ anatthantarataṃ atidisati. Tathā ca pana tesu duvidhatā upādīyati. Nanu ca cattāri upādānāni aññattha vuttānīti? Saccaṃ vuttāni, tāni ca kho atthato dve evāti idha evaṃ vuttaṃ. Kāmaṃ **''ahaṃ mama''**nti ayathānukkamena vuttaṃ, yathānukkamaṃyeva pana attho veditabbo. **Ādi**-saddena paroparassa subhaṃ asubhantiādīnañca saṅgaho veditabbo. **Te dhamme**ti tebhūmakadhamme. **Vinivisantī**ti virūpaṃ nivisanti, abhinivisantīti attho. **Tāhī**ti taṇhādiṭṭhīhi. **Vinibaddho**ti virūpaṃ vimuccituṃ vā appadānavasena niyametvā baddho.

''Abhiniveso''ti upayupādānānaṃ pavattiākāraviseso vuttoti āha **''tañcāyanti tañca upayupādāna''**nti. **Cittassā**ti akusalacittassa. **Patiṭṭhānabhūta**nti ādhārabhūtaṃ. Dosamohavasenapi akusalacittappavatti taṇhādiṭṭhābhinivesūpanissayā evāti taṇhādiṭṭhiyo akusalassa cittassa adhiṭṭhānanti vuttā. **Tasmi**nti akusalacitte. **Abhinivisantī**ti ''etaṃ mama, eso me attā''tiādinā abhinivesanaṃ pavattenti. **Anusentī**ti thāmagatā hutvā appahānabhāvena anusenti. **Tadubhaya**nti taṇhādiṭṭhidvayaṃ. **Na upagacchatī**ti ''etaṃ mamā''tiādinā taṇhādiṭṭhigatiyā na upasaṅkamati na allīyati. **Na upādiyatī**ti na daḷhaggāhaṃ gaṇhāti. **Na adhiṭṭhātī**ti na taṇhādiṭṭhigāhena adhiṭṭhāya pavattati. Attaniyagāho nāma sati attagāhe hotīti vuttaṃ **''attā me''**ti. Idaṃ dukkhaggahaṇaṃ upādānakkhandhāpassayaṃ tabbinimuttassa dukkhassa abhāvāti vuttaṃ **''dukkhamevāti pañcupādānakkhandhamattamevā''**ti. ''Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā''ti (dī. ni. 2.387; ma. ni. 1.120; 3.373; vibha. 190) hi vuttaṃ. **Kaṅkhaṃ na karotī**ti saṃsayaṃ na uppādeti sabbaso vicikicchāya samucchindanato.

Na parappaccayenāti parassa asaddahanena. **Missakasammādiṭṭhiṃ āhā**ti nāmarūpaparicchedato paṭṭhāya sammādiṭṭhiyā vuttattā lokiyalokuttaramissakaṃ sammādiṭṭhiṃ avoca. **Nikūṭanto**ti nihīnanto. Nihīnapariyāyo hi ayaṃ nikūṭa-saddo. Tenāha **''lāmakanto''**ti. **Paṭhamaka**nti ca garahāyaṃ **ka**-saddo. **Sabbaṃ natthī**ti yathāsaṅkhataṃ bhaṅguppattiyā natthi eva, sabbaṃ natthi ucchijjati vinassatīti adhippāyo. Sabbamatthīti ca yathā asaṅkhataṃ atthi vijjati, sabbakālaṃ upalabbhatīti adhippāyo. **Sabba**nti cettha sakkāyasabbaṃ veditabbaṃ ''sabbadhammamūlapariyāya''ntiādīsu (ma. ni. 1.1) viya. Tañhi pariññāñāṇānaṃ paccayabhūtaṃ. **Iti**-saddo nidassane. Kiṃ nidasseti? Atthi-saddena vuttaṃ. ''Atthita''nti niccataṃ. Sassataggāho hi idha paṭhamo antoti adhippeto. Ucchedaggāho dutiyoti tadubhayavinimuttā ca idappaccayatā. Ettha ca uppannanirodhakathanato sassatataṃ, nirujjhantānaṃ asati nibbānappattiyaṃ yathāpaccayaṃ punūpagamanakathanato ucchedatañca anupagamma majjhimena bhagavā dhammaṃ deseti idappaccayatānayena. Tena vuttaṃ ''ete…pe… ante''tiādi.

Kaccānagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

16. **Nibbindanatthāyā**ti nibbidānupassanāpaṭilābhāya. Sā hi jarāmaraṇasīsena vuttesu saṅkhatadhammesu nibbindanākārena pavattati. **Virajjanatthāyā**ti virāgānupassanāpaṭilābhāya. **Sīlato paṭṭhāyā**ti vivaṭṭasannissitasīlasamādānato paṭṭhāya. Sotāpattiyaṅgehi samannāgato vivaṭṭasannissitasīle patiṭṭhito upāsakopi pageva catupārisuddhisīle patiṭṭhito bhikkhu sammāpaṭipanno nāma. Tenāha **''yāva arahattamaggā paṭipannoti veditabbo''**ti. **Nibbānadhammassā**ti nibbānāvahassa ariyassa maggassa. **Anurūpasabhāvabhūta**nti nibbānādhigamassa anucchavikasabhāvabhūtaṃ. **Nibbidā**ti iminā vuṭṭhānagāminipariyosānaṃ vipassanaṃ vadati. **Virāgā nirodhā**ti padadvayena ariyamaggaṃ, itarena phalaṃ. **Etthā**ti imasmiṃ sutte. **Ekena nayenā**ti paṭhamena nayena. Tattha hi bhagavā tena bhikkhunā dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito taṃ matthakaṃ pāpetvā vissajjesi. Yo hi vipassanaṃ maggaṃ anupādāvimuttiṃ pāpetvā kathetuṃ sakkoti, so ekantadhammakathiko. Tenāha **''dhammakathikassa pucchā kathitā''**ti. **Dvīhī**ti dutiyatatiyanayehi. **Ta**nti pucchaṃ. **Visesetvā**ti visiṭṭhaṃ katvā. Yathāpucchitamattameva akathetvā apucchitampi atthaṃ dassento dhammānudhammapaṭipattiṃ anupādāya vimuttisaṅkhātaṃ visesaṃ pāpetvā. Bhagavā hi appaṃ yācito bahuṃ dento uḷārapuriso viya dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito paṭiccasamuppādamukhena tañceva tato ca uttariṃ dhammānudhammapaṭipattiṃ anupādāvimuttañca vissajjesi. Tattha ''nibbidāya…pe… dhammaṃ desetī’’ti iminā dhammadesanaṃ vāsanābhāgiyaṃ katvā dassesi. ‘‘Nirodhāya paṭipanno hotī’’ti iminā nibbedhabhāgiyaṃ, ‘‘anupādāvimutto hotī’’ti iminā desanaṃ asekkhabhāgiyaṃ katvā dassesi. Tenāha **‘‘sekkhāsekkhabhūmiyo niddiṭṭhā’’**ti.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Acelakassapasuttavaṇṇanā

17. Liṅgena acelakoti pabbajitaliṅgena acelako. Tena acelakacaraṇena acelo, na niccelatāmattenāti dasseti. **Nāmenā**ti gottanāmena **kassapo**ti. Deseti pavedeti saṃsayavigamanaṃ etenāti deso, nicchayahetūti āha **‘‘kiñcideva desa’’**ntiādi. So hi saṃsayavigamanaṃ karotīti **kāraṇaṃ. Okāsa**nti avasaṃsandanapadesaṃ. Tenāha **‘‘khaṇaṃ kāla’’**nti. **Antaragharaṃ** antonivesanaṃ. Antare gharāni etassāti **antaragharaṃ,** antogāmo. **Yadākaṅkhasī**ti yaṃ ākaṅkhasi. Iti bhagavā sabbaññupavāraṇāya pavāreti. Tenāha **‘‘yaṃ icchasī’’**ti. **Yadākaṅkhasī**ti yaṃ ākaṅkhasi, kassapa, tikkhattuṃ paṭikkhipantopi pucchasi, yaṃ ākaṅkhasi, tameva pucchāti attho.

‘‘Yāvatatiyaṃ paṭikkhipī’’ti vuttattā ‘‘tatiyampi kho’’tiādinā pāṭhena bhavitabbaṃ. So pana nayavasena saṃkhittoti daṭṭhabbo. Yena kāraṇena bhagavā acelakassa tikkhattuṃ yācāpetvā cassa pañhaṃ kathesi, taṃ dassetuṃ **‘‘kasmā panā’’**tiādimāha. **Gāravajananatthaṃ yāvatatiyaṃ paṭikkhipi** tañca dhammassa sussūsāya. Dhammagarukā hi buddhā bhagavanto. Sattānaṃ ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno yāvatatiyaṃ yācāpetīti vibhattivipariṇāmavasena sādhāraṇato padaṃ yojetvā puna ‘‘ettakena kālenā’’ti kassapassa vasena yojetabbaṃ.

Māti paṭisedhe nipāto. **Bhaṇī**ti punavacanavasena kiriyāpadaṃ vadati. **Mā evaṃ bhaṇi,** kathesīti attho. ‘‘Iti bhagavā avocā’’ti pana saṅgītikāravacanaṃ. **Sayaṃkataṃ dukkha**nti purisassa uppajjamānadukkhaṃ, tena kataṃ nāma tassa kāraṇassa pubbe teneva kammassa upacitattāti ayaṃ nayo anavajjo. Diṭṭhigatiko pana pañcakkhandhavinimuttaṃ niccaṃ kārakavedakalakkhaṇaṃ attānaṃ parikappetvā tassa vasena ‘‘sayaṃkataṃ dukkha’’nti pucchatīti bhagavā ‘‘mā heva’’nti avoca, tenāha **‘‘sayaṃkataṃ dukkhanti vattuṃ na vaṭṭatī’’**tiādi. Ettha ca yadi bāhirakehi parikappito attā nāma koci atthi, so ca nicco, tassa nibbikāratāya, purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca vattanatthaṃ upadeso ca nippayojano siyā attavādino. Kathaṃ vā so upadeso pavattīyati? Vikārābhāvato. Evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṃsādikiriyā ca na sambhavati, tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavanabandho eva attavādino na yujjati kammabandhābhāvato. Jātiādīnañca asambhavato kuto vimokkho. Atha pana ‘‘dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca. Yassa vasenāyaṃ kiriyāvohāro’’ti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ. Te vā panassa dhammā avatthābhūtā, tato aññe vā siyuṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā. Atha anaññe, uppādavināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsaṃ viya uppādavināsasambhavato kuto niccatāvakāso. Tāsampi vā attano viya niccatāpattīti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatevāyaṃ attavādo. Tenāha **‘‘attā nāma koci dukkhassa kārako natthīti dīpetī’’**ti. **Parato**ti ‘‘paraṃkataṃ dukkha’’ntiādike parasmiṃ tividhepi naye. **Adhiccasamuppanna**nti adhicca yadicchāya kiñci kāraṇaṃ kassaci vā pubbaṃ vinā samuppannaṃ. Tenāha **‘‘akāraṇena yadicchāya uppanna’’**nti. **Kasmā evamāhā**ti evaṃ vakkhamānoti adhippāyo. **Assā**ti acelassa. **Aya**nti bhagavantaṃ sandhāya vadati. **Sodhento**ti sayaṃ visuddhaṃ katvā pucchitamatthaṃ eva attano pucchāya suddhiṃ dassento. Laddhiyā ‘‘sayaṃkataṃ dukkha’’nti micchāgahaṇassa paṭisedhanatthāya.

So karotīti so kammaṃ karoti. **So paṭisaṃvedayatī**ti kārakavedakānaṃ anaññattadassanaparaṃ etaṃ, na pana kammakiriyāphalānaṃ paṭisaṃvedanānaṃ samānakālatādassanaparaṃ. **Itī**ti nidassanatthe nipāto. **Kho**ti avadhāraṇe. ‘‘So evā’’ti dassito. Aniyatādesā hi ete nipātā. **Ādito**ti bhummatthe nissakkavacananti āha **‘‘ādimhiyevā’’**ti. ‘‘Sayaṃkataṃ dukkha’’nti laddhiyā pageva ‘‘so karoti, so paṭisaṃvedayatī’’ti saññācittavipallāsā bhavanti. Saññāvipallāsato hi cittavipallāso, cittavipallāsato diṭṭhivipallāso, tenāha **‘‘evaṃ sati pacchā sayaṃkataṃ dukkhanti ayaṃ laddhi hotī’’**ti. Evaṃ sati saññācittavipallāsānaṃ brūhito micchābhiniveso, yadidaṃ ‘‘sayaṃkataṃ dukkha’’nti laddhi. Tasmā paṭinissajjetuṃ pāpakaṃ diṭṭhigatanti dasseti. Tenāha bhagavā ‘‘sayaṃkataṃ…pe… etaṃ paretī’’ti. **Vaṭṭadukkhaṃ adhippetaṃ** avisesato atthīti ca vuttattā. **Sassataṃ** sassatagāhaṃ **dīpeti** paresaṃ pakāseti, tathābhūto ca **sassataṃ** daḷhaggāhaṃ **gaṇhātī**ti. **Tassā**ti diṭṭhigatikassa. **Taṃ** ‘‘sayaṃkataṃ dukkha’’nti evaṃ pavattaṃ viparītadassanaṃ. **Etaṃ** sassataggahaṇaṃ. **Pareti** upeti. Tenāha **‘‘kārakañca…pe… attho’’**ti. **Ekameva gaṇhanta**nti satipi vatthubhede ayoniso uppajjanena ekameva katvā gaṇhantaṃ.

Idha ‘‘ādimhiyevā’’ti pade. ‘‘Paraṃkataṃ dukkha’’nti laddhiyā pagevātiādinā hettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayañhettha yojanā – ‘‘paraṃkataṃ dukkha’’nti laddhiyā pageva añño karoti, añño paṭisaṃvedayatīti saññācittavipallāsā bhavantīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbaṃ. **Evaṃ satī**ti evaṃ muduke ucchedavipallāse paṭhamuppanne sati pacchā ‘‘paraṃkataṃ dukkha’’nti ayaṃ laddhi hotīti sambandho. **Kārako**ti kammassa kārako. **Tena kata**nti kammakārakena kataṃ. Kammunā hi phalassa vohāro abhedopacārakattā. **Eva**nti diṭṭhisahagatā vedanā sātasabhāvā kilesapariḷāhādinā saparissayā saupāyāsā, evaṃ. ‘‘Pageva itare’’ti vuttavedanāya **abhitunnassa viddhassa**. ‘‘Vuttanayena yojetabba’’nti vatvā taṃ yojanaṃ dassento **‘‘tatrāya’’**ntiādimāha. **Uccheda**nti sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ, vibhavanti attho. Asato hi vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedo. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṃ paramatthato avinābhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ. Evaṃ hetuphalabhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantābhedagahaṇampi kāraṇamevāti dassetuṃ ‘‘sattassā’’ti vuttaṃ pāḷiyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena ekattagahaṇanibandhano sattaggāho, sattassa ca atthibhāvaggāhanibandhano ucchedaggāho, yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti ‘‘uccheda’’nti vuttaṃ. Visesena nāso vināso, abhāvo. So pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dassanapathātikkamoyeva hotīti vuttaṃ ‘‘adassana’’nti. Adassane hi nāsasaddo loke niruḷhoti. Sabhāvavigamo sabhāvāpagamo vibhavo. Yo hi nirudayavināsena ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhati.

Ete teti vā ye ime tayā ‘‘sayaṃkataṃ dukkha’’nti ca puṭṭhena mayā ‘‘so karoti, so paṭisaṃvedayatī’’tiādinā, ‘‘añño karoti, añño paṭisaṃvedayatī’’tiādinā ca paṭikkhittā sassatucchedasaṅkhātā antā, te ubho anteti yojanā. Atha vā **ete te**ti yattha puthū aññatitthiyā anupacitañāṇasambhāratāya paramagambhīraṃ saṇhaṃ sukhumaṃ suññataṃ appajānantā sassatucchede nimuggā sīsaṃ ukkhipituṃ na visahanti, ete te ubho ante anupagammāti yojanā. **Desetī**ti paṭhamaṃ tāva anaññasādhāraṇe paṭipattidhamme ñāṇānubhāvena majjhimāya paṭipadāya ṭhito, karuṇānubhāvena desanādhamme majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṃ deseti. **Ettha hī**ti **hi**-saddo hetuattho. Yasmā kāraṇato…pe… niddiṭṭho, tasmā majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṃ desetīti yojanā. Kāraṇato phalaṃ dīpitanti yojanā, abhidheyyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. **Assā**ti phalassa. **Na koci kārako vā vedako vā niddiṭṭho,** aññadatthu paṭikkhitto hetuphalamattatādassanato kevalaṃ dukkhakkhandhagahaṇatoti. **Ettāvatā**ti ‘‘ete te, kassapa…pe… dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti ettakena tāva padena. **Sesapañhā**ti ‘‘sayaṃkatañca paraṃkatañca dukkha’’ntiādikā sesā cattāro pañhā. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘kiṃ nu kho, bho gotama, natthi dukkha’’nti pañho pāḷiyaṃ sarūpeneva paṭikkhittoti na uddhato. **Paṭisedhitā hontī**ti tatiyapañho, tāva paṭhamadutiyapañhapaṭikkhepeneva paṭikkhitto, so hi pañho visuṃ visuṃ paṭikkhepena ekajjhaṃ paṭikkhepena ca. Tenāha **‘‘ubho…pe… paṭikkhitto’’**ti. Ettha ca yassa attā kārako vedako vā icchito, tena vipariṇāmadhammo attā anuññāto hoti. Tathā ca sati anupubbadhammappavattiyā rūpādidhammānaṃ viya, sukhādidhammānaṃ viya cassa paccayāyattavuttitāya uppādavantatā āpajjati. Uppāde ca sati avassaṃbhāvī nirodhoti anavakāsā niccatāti. Tassa ‘‘sayaṃkata’’nti paṭhamapañhapaṭikkhepo pacchā ce attano niruḷhassa samudayo hotīti pubbe viya anena bhavitabbaṃ, pubbe viya vā pacchāpi. **Sesapañhā**ti tatiyapañhādayo. **Tatiyapañho paṭikkhitto**ti evañca tatiyapañho paṭikkhitto veditabbo – ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā satataṃ samitaṃ paccayāyattassa dīpanena dukkhassa adhiccasamuppannatā paṭikkhittā, tato eva tassa ajānanañca paṭikkhittaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī’’ti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.39-40; mahāva. 1; udā. 1).

Yaṃ parivāsaṃ samādiyitvā parivasatīti yojanā. **Vacanasiliṭṭhatāvasenā**ti ‘‘bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyaṃ upasampada’’nti yācantena tena vuttavacanasiliṭṭhatāvasena. **Gāmappavesanādīnī**ti **ādi**-saddena nātidivāpaṭikkamanaṃ, navesiyādigocaratā, sabrahmacārīnaṃ kiccesu dakkhatādi, uddesādīsu tibbacchandatā, titthiyānaṃ avaṇṇabhaṇane attamanatā, buddhādīnaṃ avaṇṇabhaṇane anattamanatā, titthiyānaṃ vaṇṇabhaṇane anattamanatā, buddhādīnaṃ vaṇṇabhaṇane attamanatāti (mahāva. 87) imesaṃ saṅgaho. **Aṭṭha vattānī**ti imāni aṭṭha titthiyavattāni pūrentena. Ettha ca nātikālena gāmappavesanā tattha visuddhakāyavacīsamācārena piṇḍāya caritvā nātidivāpaṭikkamananti idamekaṃ vattaṃ.

Ayamettha pāṭhoti etasmiṃ kassapasutte ayaṃ pāṭho. **Aññatthā**ti sīhanādasuttādīsu (dī. ni. 1.402-403). **Ghaṃsitvā koṭṭetvā**ti yathā suvaṇṇaṃ nighaṃsitvā adhikaraṇiyā koṭṭetvā niddosameva gayhati, evaṃ parivāsavattacaraṇena ghaṃsitvā suddhabhāvavīmaṃsanena koṭṭetvā suddho eva aññatitthiyapubbo idha gayhati. **Tibbacchandata**nti sāsanaṃ anupavisitvā brahmacariyavāse tibbacchandataṃ daḷhatarābhirucitaṃ. **Aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesī**ti nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ āṇāpesi ehibhikkhuupasampadāya upanissayābhāvato. **Gaṇe nisīditvā**ti bhikkhū attano santike pattāsanavasena gaṇe nisīditvā.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Timbarukasuttavaṇṇanā

18. Yasmā timbaruko ‘‘vedanā attā. Attāva vedayatī’’ti evaṃladdhiko, tasmā tāya laddhiyā ‘‘sayaṃkataṃ sukhadukkha’’nti vadati, taṃ paṭisaṃharituṃ bhagavā ‘‘sā vedanā’’tiādiṃ avoca. Tenāha **‘‘sā vedanātiādi sayaṃkataṃ sukhadukkhanti laddhiyā nisedhanatthaṃ vutta’’**nti. **Etthāpī**ti imasmimpi sutte. **Tatrā**ti yaṃ vuttaṃ ‘‘sā vedanā…pe… sukhadukkha’’nti, tasmiṃ pāṭhe. **Ādimhiyevā**ti ettha bhummavacanena ‘‘ādito’’ti to-saddo na nissakkavacane. **Eva**-kārena kho-saddo avadhāraṇeti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttameva. Tattha pana ‘‘vedanāto añño attā, vedanāya kārako’’ti laddhikassa diṭṭhigatikassa vādo paṭikkhitto, idha ‘‘vedanā attā’’ti evaṃladdhikassāti ayameva viseso. Tenāha **‘‘evañhi sati vedanāya eva vedanā katā hotī’’**tiādi. **Imissā**ti yāya vedanāya sukhadukkhaṃ kataṃ, imissā. **Pubbepī**ti sassatākārato pubbepi. **Purimañhi attha**nti anantarasutte vuttaṃ atthaṃ. **Aṭṭhakathāya**nti porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Ta**nti purimasutte vuttamatthaṃ. **Assā**ti imassa suttassa. Yasmā timbaruko ‘‘vedanāva attā’’ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ **‘‘ahaṃ sā vedanā…pe… na vadāmī’’**ti.

Aññā vedanātiādīsupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttanayameva. **Kārakavedanā**ti kattubhūtavedanā. **Vedanāsukhadukkha**nti vedanābhūtasukhadukkhaṃ kathitaṃ, na vaṭṭasukhadukkhaṃ. **‘‘Vipākasukhadukkhameva vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ ‘‘sayaṃkataṃ sukhaṃ dukkha’’ntiādivacanato.

Timbarukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

19. Avijjā nīvaraṇā bhavādi-ādīnavassa nivāritapaṭicchādikā etassāti **avijjānīvaraṇo,** avijjāya nivutoti āha **‘‘avijjāya nivāritassā’’**ti. **Ayaṃ kāyo**ti bālassa appahīnakilesassa paccuppannaṃ attabhāvaṃ rakkhaṃ katvā avijjāya paṭicchāditādīnave ayāthāvadassanavasena taṇhāya paṭiladdhacittassa taṃtaṃbhavūpagā saṅkhārā saṅkharīyanti. Tehi ca attabhāvassa abhinibbatti, tasmā ayañca avijjāya kāyo nibbattoti. **Assā**ti bālassa. **Ayaṃ attho**ti ‘‘ayaṃ kāyo nāmarūpanti ca vutto’’ti attho dīpetabbo upādānakkhandhasaḷāyatanasaṅgahato tesaṃ dhammānaṃ. **Evametaṃ dvaya**nti evaṃ avijjāya nivāritattā, taṇhāya ca saṃyuttattā evaṃ saparasantānagatasaviññāṇakakāyasaṅkhātaṃ dvayaṃ hoti. **Aññatthā**ti suttantaresu. ‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso’’tiādinā (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425-426; saṃ. ni. 2.43-45; 4.60-61; kathā. 465, 467) ajjhattikabāhirāyatanāni bhinditvā cakkhurūpādidvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana abhinditvā cha ajjhattikabāhirāyatanāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā **‘‘dvayaṃ paṭicca phasso’’**ti, tasmā **mahādvayaṃ nāma kiretaṃ** anavasesato ajjhattikabāhirāyatanānaṃ gahitattā. **Ajjhattikabāhirāni āyatanānī**ti etthāpi hi saḷāyatanāni saṅgahitāneva. **Phassakāraṇānī**ti phassapavattiyā paccayāni. **Yehī**ti hetudassanamattanti āha **‘‘yehi kāraṇabhūtehī’’**ti. Phasso eva phusanakicco, na phassāyatanānīti vuttaṃ **‘‘phassena phuṭṭho’’**ti. **Paripuṇṇavasenā**ti avekallavasena. Aparipuṇṇāyatanānaṃ hīnāni phassassa kāraṇāni honti, tesaṃ viyāti ‘‘etesaṃ vā aññatarenā’’ti vuttaṃ. **Kāyanibbattanādimhī**ti saviññāṇakassa kāyassa nibbattanaṃ kāyanibbattanaṃ, kāyo vā nibbattati etenāti kāyanibbattanaṃ, kilesābhisaṅkhārā. **Ādi**saddena phassasaḷāyatanādisaṅgaho. Adhikaṃ payasati payuñjati etenāti adhippayāso, visesakāraṇanti āha **‘‘adhikapayogo’’**ti.

Bhagavā amhākaṃ uppādakabhāvena mūlabhāvena **bhagavaṃmūlakā. Ime dhammā**ti ime kāraṇadhammā. Yehi mayaṃ bālapaṇḍitānaṃ samānepi kāyanibbattanādimhi visesaṃ jāneyyāma, tenāha **‘‘pubbe kassapasammāsambuddhena uppāditā’’**tiādi. **Ājānāmā**ti abhimukhaṃ paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmā**ti tasseva vevacanaṃ, adhigacchāmāti attho. **Netā**ti amhākaṃ santāne pāpetā. **Vinetā**ti yathā alamariyañāṇadassanaviseso hoti, evaṃ visesato netā, tadaṅgavinayādivasena vā vinetā. **Anunetā**ti anurūpaṃ netā. Antarantarā yathādhammapaññattiyā paññāpitānaṃ dhammānaṃ anurūpato dassanaṃ hotīti āha **‘‘yathāsabhāvato …pe… dassetā’’**ti. Āpāthaṃ upagacchantānaṃ bhagavā paṭisaraṇaṃ samosaraṇaṭṭhānanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā** dhammā. Tenāha **‘‘catubhūmakadhammā’’**tiādi. Paṭisarati paṭivijjhatīti paṭisaraṇaṃ, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Tenāha **‘‘api cā’’**tiādi. **Phasso āgacchatī**ti paṭivijjhanakavasena phasso ñāṇassa āpāthaṃ āgacchati, āpāthaṃ āgacchantoyeva so atthato ‘‘ahaṃ kinnāmo’’ti nāmaṃ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hotīti vuttaṃ **‘‘ahaṃ bhagavā’’**tiādi. **Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa paccupaṭṭhātu. **Bhagavantaṃyeva paṭibhātū**ti bhagavato eva bhāgo hotu, bhagavāva naṃ attano bhāgaṃ katvā vissajjetūti attho, bhagavato bhāgo yadidaṃ dhammassa akkhānaṃ, amhākaṃ pana savanaṃ bhāgoti ayamettha adhippāyo. Evañhi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana paṭibhātūti atthaṃ vadanti ñāṇena dissatu desīyatūti vā attho. Tenāha **‘‘tumheyeva no kathetvā dethāti attho’’**ti.

Bālassa paṇḍitassa ca kāyassa nibbattiyā paccayabhūtā **avijjā ca taṇhā ca**. Tenāha **‘‘kammaṃ… pe… niruddhā’’**ti. **Javāpetvā**ti gahitajavanaṃ katvā, yathā paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katvā. Yadi niruddhā, kathaṃ appahīnāti vuttanti āha **‘‘yathā panā’’**tiādi. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā ‘‘sā eva tittirī, tāneva osadhāni, tasseva kammassa vipākāvasesenā’’ti ca. **Dukkhakkhayāyā**ti tadatthavisesanatthanti āha **‘‘khayatthāyā’’**ti. **Paṭisandhikāya**nti paṭisandhigahaṇapubbakaṃ kāyaṃ. Pāḷiyaṃ ‘‘bālenā’’ti karaṇavacanaṃ nissakketi āha **‘‘bālato’’**ti. Bhāvinā saha paṭisandhinā **sappaṭisandhiko**. Yo pana ekantato tenattabhāvena arahattaṃ pattuṃ bhabbo, so bhāvinā paṭisandhinā ‘‘appaṭisandhiko’’ti, tato visesanatthaṃ **‘‘sappaṭisandhiko’’**ti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, so ca yāva ariyabhūmiṃ na okkamati, tāva bāladhammasamaṅgī evāti katvā **‘‘sabbopi puthujjano bālo’’**ti vuttaṃ. Tathā hi ‘‘appaṭisandhiko khīṇāsavo paṇḍito’’ti khīṇāsava-saddena appaṭisandhiko visesito. Yadi evaṃ sekkhā kathanti āha **‘‘sotāpannā’’**tiādi. Te hi sikhāpattapaṇḍiccabhāvalakkhaṇābhāvato paṇḍitāti na vattabbā khīṇāsavā viya, balavatarānaṃ pana bāladhammānaṃ pahīnattā bālātipi na vattabbā puthujjanā viya. Bhajiyamānā pana catusaccasampaṭivedhaṃ upādāya **paṇḍitapakkhaṃ bhajanti,** na bālapakkhaṃ vuttakāraṇenāti.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paccayasuttavaṇṇanā

20. Sabbampi saṅkhataṃ appaṭicca uppannaṃ nāma natthīti paccayadhammopi attano paccayadhammaṃ upādāya paccayuppanno, tathā paccayuppannadhammopi attano paccayuppannaṃ upādāya paccayadhammoti yathārahaṃ dhammānaṃ paccayapaccayuppannatā. Yesaṃ vineyyānaṃ paṭiccasamuppādadesanāyeva subodhato upaṭṭhāti, tesaṃ vasena suṭṭhu vibhāgaṃ katvā paṭiccasamuppādo desito. Yesaṃ pana vineyyānaṃ tadubhayasmiṃ vibhajja sute eva dhammābhisamayo hoti, te sandhāya bhagavā tadubhayaṃ vibhajja dassento ''paṭiccasamuppādañca vo, bhikkhave, desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme''ti imaṃ desanaṃ ārabhīti imamatthaṃ vibhāvento **''satthā imasmiṃ sutte''**tiādimāha. Paccayassa bhāvo paccayattaṃ, paccayanibbattatā. Asabhāvadhamme na labbhatīti **''sabhāvadhamme''**ti vuttaṃ. Nanu ca jāti jarā maraṇañca sabhāvadhammo na hoti, yesaṃ pana khandhānaṃ jāti jarā maraṇañca, te eva sabhāvadhammā, atha kasmā desanāya te gahitāti? Nāyaṃ doso, jāti jarā maraṇañhi paccayanibbattānaṃ sabhāvadhammānaṃ vikāramattaṃ, naññesaṃ, tasmā te gahitāti. **Uppādā vā tathāgatānan**ti na vineyyapuggalānaṃ maggaphaluppatti viya jātipaccayā jarāmaraṇuppatti tathāgatuppādāyattā, atha kho sā tathāgatānaṃ uppādepi anuppādepi hotiyeva. Tasmā sā kāmaṃ asaṅkhatā viya dhātu na niccā, tathāpi ''sabbakālikā''ti etena jātipaccayato jarāmaraṇuppattīti dasseti. Tenāha **''jātiyeva jarāmaraṇassa paccayo''**ti. **Jātipaccayā**ti ca jātisaṅkhātapaccayā. Hetumhi nissakkavacanaṃ. Ṭhitāva sā dhātu, yāyaṃ idappaccayatā jātiyā jarāmaraṇassa paccayatā tassa byabhicārābhāvato. Idāni **na kadāci jāti jarāmaraṇassa paccayo na hoti** hotiyevāti jarāmaraṇassa paccayabhāve niyameti. Ubhayenapi yathāvuttassa paccayabhāvo yattha hoti, tattha avassaṃbhāvitaṃ dasseti. Tenāha bhagavā ''ṭhitāva sā dhātū''ti. **Dvīhi** padehi. **Tiṭṭhantī**ti yassa vasena dhammānaṃ ṭhiti, sā idappaccayatā **dhammaṭṭhitatā. Dhamme**ti paccayuppanne dhamme. **Niyameti** viseseti. Hetugatavisesasamāyogo hi hetuphalassa evaṃ dhammatāniyāmo evāti.

Aparo nayo – **ṭhitāva sā dhātū**ti yāyaṃ jarāmaraṇassa idappaccayatā ''jātipaccayā jarāmaraṇa''nti, esā dhātu esa sabhāvo. Tathāgatānaṃ uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno, majjhe ca paṭivijjhiyamāno na tathāgatehi uppādito, atha kho sambhavantassa jarāmaraṇassa sabbakālaṃ jātipaccayato sambhavoti ṭhitāva sā dhātu, kevalaṃ pana sayambhuñāṇena abhisambujjhanato ''ayaṃ dhammo tathāgatena abhisambuddho''ti pavedanato ca tathāgato ''dhammasāmī''ti vuccati, na apubbassa uppādanato. Tena vuttaṃ ''ṭhitāva sā dhātū''ti. Sā eva ''jātipaccayā jarāmaraṇa''nti ettha vipallāsābhāvato evaṃ avabujjhamānassa etassa sabhāvassa, hetuno vā tatheva bhāvato ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā,** jāti vā jarāmaraṇassa uppādaṭṭhiti pavattaāyūhana-saṃyoga-palibodha-samudaya-hetupaccayaṭṭhitīti taduppādādibhāvenassā ṭhitatā ''dhammaṭṭhitatā''ti phalaṃ pati sāmatthiyato hetumeva vadati. Dhārīyati paccayehīti vā dhammo, tiṭṭhati tattha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhiti, dhammassa ṭhiti **dhammaṭṭhiti**. Dhammoti vā kāraṇaṃ paccayabhāvena phalassa dhāraṇato, tassa ṭhiti sabhāvo, dhammato ca añño sabhāvo natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tenāha ''paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇa''nti (paṭi. ma. mātikā 4). Dhammaṭṭhiti eva **dhammaṭṭhitatā**. Sā eva dhātu ''jātipaccayā jarāmaraṇa''nti imassa sabhāvassa, hetuno vā aññathattābhāvato, ''na jātipaccayā jarāmaraṇa''nti viññāyamānassa ca tabbhāvābhāvato niyāmatā vavatthitabhāvoti **dhammaniyāmatā**. Phalassa vā jarāmaraṇassa jātiyā sati sambhavo dhamme hetumhi ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā,** asati asambhavo **dhammaniyāmatā**ti evaṃ phalena hetuṃ vibhāveti, taṃ ''ṭhitāva sā dhātū''tiādinā vuttaṃ. Imesaṃ jarāmaraṇādīnaṃ paccayatāsaṅkhātaṃ idappaccayataṃ **abhisambujjhati** paccakkhakaraṇena abhimukhaṃ bujjhati yāthāvato paṭivijjhati, tato eva **abhisameti** abhimukhaṃ samāgacchati, ādito kathento ācikkhati, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento **deseti**. Yathāuddiṭṭhamattaṃ niddisanavasena pakārehi ñāpento **paññāpeti**. Pakārehi eva patiṭṭhapento **paṭṭhapeti**. Yathāniddiṭṭhaṃ paṭiniddesavasena **vivarati vibhajati**. Vivaṭañhi vibhattañca atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākaṭaṃ karonto **uttānīkaroti**. Uttānīkaronto tathā paccakkhabhūtaṃ katvā nigamanavasena **passathāti cāha**.

Jātipaccayā jarāmaraṇantiādīsūti jātiādīnaṃ jarāmaraṇapaccayabhāvesu. **Tehi tehi paccayehī**ti yāvatakehi paccayehi yaṃ phalaṃ uppajjamānārahaṃ, avikalehi teheva tassa uppatti, na ūnādhikehīti. Tenāha **‘‘anūnādhikehevā’’**ti. Yathā taṃ cakkhurūpālokamanasikārehi cakkhuviññāṇassa sambhavoti. Tena taṃtaṃphalanipphādane tassā paccayasāmaggiyā tappakāratā **tathatā**ti vuttāti dasseti. **Sāmaggi**nti samodhānaṃ, samavāyanti attho. **Asambhavābhāvato**ti anuppajjanassa abhāvato. Tathāvidhapaccayasāmaggiyañhi satipi phalassa anuppajjane tassāvitathatā siyā. **Aññadhammapaccayehī**ti aññassa phaladhammassa paccayehi. **Aññadhammānuppattito**ti tato aññassa phaladhammassa anuppajjanato. Na hi kadāci cakkhurūpālokamanasikārehi sotaviññāṇassa sambhavo atthi. Yadi siyā, tassā sāmaggiyā aññathatā nāma siyā, na cetaṃ atthīti **‘‘anaññathatā’’**ti vuttaṃ. **Paccayato**ti paccayabhāvato. **Paccayasamūhato**ti etthāpi eseva nayo. Idappaccayā eva **idappaccayatā**ti **tā-**saddena padaṃ vaḍḍhitaṃ yathā ‘‘devoyeva devatā’’ti, idappaccayānaṃ samūho **idappaccayatā**ti samūhattho **tā**saddo yathā ‘‘janānaṃ samūho janatā’’ti imamatthaṃ sandhāyāha **‘‘lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabba’’**nti.

Na niccaṃ sassatanti **aniccaṃ. Jarāmaraṇaṃ na aniccaṃ** saṅkhārānaṃ vikārabhāvato anipphannattā, tathāpi ‘‘anicca’’nti pariyāyena vuttaṃ. Esa nayo saṅkhatādīsupi. **Samāgantvā kataṃ** sahiteheva paccayehi nibbattetabbato yathāsabhāvaṃ samecca sambhuyya paccayehi katanti **saṅkhataṃ**. Paccayārahaṃ paccayaṃ paṭicca na vinā tena sahitasametameva uppannanti **paṭiccasamuppannaṃ**. Tenāha **‘‘paccaye nissāya uppanna’’**nti. **Khayasabhāva**nti bhijjanasabhāvaṃ. **Vigacchanakasabhāva**nti sakabhāvato apagacchanakasabhāvaṃ. **Virajjanakasabhāva**nti palujjanakasabhāvaṃ. **Nirujjhanakasabhāva**nti khaṇabhaṅgavasena pabhaṅgusabhāvaṃ. **Vuttanayenā**ti jarāya vuttanayena. **Janakappaccayānaṃ** kammādīnaṃ. **Kiccānubhāvakkhaṇe**ti ettha **kiccānubhāvo** nāma yathā pavattamāne paccaye tassa phalaṃ uppajjati, tathā pavatti, evaṃ santassa pavattanakkhaṇe. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmiṃ khaṇe paccayo attano phaluppādanaṃ pati byāvaṭo nāma hoti, imasmiṃ khaṇe ye dhammā rūpādayo upalabbhanti tato pubbe, pacchā ca anupalabbhamānā, tesaṃ tato uppatti niddhārīyati, evaṃ jātiyāpi sā niddhāretabbā taṃkhaṇūpaladdhatoti. Yadi evaṃ nippariyāyatova jātiyā kutoci uppatti siddhi, atha kasmā ‘‘ekena pariyāyenā’’ti vuttanti? Jāyamānadhammānaṃ vikārabhāvena upaladdhabbattā. Yadi nipphannadhammā viya jāti upalabbheyya, nippariyāyatova tassā kutoci uppatti siyā, na cevaṃ upalabbhati, atha kho anipphannattā vikārabhāvena upalabbhati. Tasmā **‘‘ekena pariyāyenettha aniccātiādīni yujjantī’’**ti vuttaṃ. Na pana jarāmaraṇe, janakappaccayānaṃ kiccānubhāvakkhaṇe tassa alabbhanato. Teneva ‘‘ettha ca aniccanti…pe… aniccaṃ nāma jāta’’nti vuttaṃ.

Savipassanāyāti ettha **saha-**saddo appadhānabhāvadīpano ‘‘samakkhikaṃ, samakasa’’ntiādīsu viya. Appadhānabhūtā hi vipassanā, yathābhūtadassanamaggapaññā pajānāti. ‘‘Purimaṃ anta’’nti vuccamāne paccuppannabhāvassapi gahaṇaṃ siyāti **‘‘purimaṃ antaṃ atīta’’**nti vuttaṃ. **Vijjamānatañca avijjamānatañcā**ti sassatāsaṅkaṃ nissāya ‘‘ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna’’nti atīte attano vijjamānataṃ, adhiccasamuppattiāsaṅkaṃ nissāya ‘‘yato pabhuti ahaṃ, tato pubbe na nu kho ahosi’’nti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppattiākāranissitatā dassitā eva. Āsappanaparisappanapavattikaṃ katthacipi appaṭivattihetubhūtaṃ vicikicchaṃ kasmā uppādetīti na vicāretabbametanti dassento āha **‘‘kiṃkāraṇanti na vattabba’’**nti. **Kāraṇaṃ** vā vicikicchāya ayonisomanasikāro, tassa andhabālaputhujjanabhāvo, ariyānaṃ adassāvitā cāti daṭṭhabbaṃ. **Jātiliṅgupapattiyo**ti khattiyabrāhmaṇādijātiṃ, gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṃ, devamanussādiupapattiñca. **Nissāyā**ti upādāya. Tasmiṃ kāle yaṃ santānaṃ majjhimaṃ pamāṇaṃ, tena yutto pamāṇiko, tadabhāvato adhikabhāvato vā ‘‘appamāṇiko’’ti veditabbo. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. Te hi ‘‘kathaṃ nu kho’’ti issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetīti vadanti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti. **Parampara**nti pubbāparappavattiṃ. **Addhāna**nti kālādhivacanaṃ, tañca bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Vijjamānatañca avijjamānatañcā**ti sassatāsaṅkaṃ nissāya ‘‘bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhāna’’nti anāgate attano vijjamānataṃ, ucchedāsaṅkaṃ nissāya ‘‘yasmiñca attabhāve ucchedanakaṅkhā, tato paraṃ nu kho bhavissāmī’’ti anāgate attano avijjamānatañca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Paccuppannaṃ addhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā **‘‘paṭisandhimādiṃ katvā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Idaṃ kathaṃ, idaṃ katha’’nti pavattanato kathaṃkathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathaṃkathī**. Tenāha **‘‘vicikicchī’’**ti. Kā ettha cintā? Ummattako viya bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. **Taṃ** mahāmātāya puttaṃ. **Muṇḍesu**nti muṇḍena anicchantaṃ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇḍesuṃ kuladhammavasena yathā ekacce kulatāpasā. Rājabhayenāti ca vadanti. **Sītibhūta**nti idaṃ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṃ. ‘‘Setabhūta’’ntipi pāṭho, udake ciraṭṭhānena setabhāvaṃ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī, sūtaputtasaññīti sūriyadevaputtassa puttasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya ‘‘aha’’nti tassa attano parāmasanaṃ sandhāyāha ‘‘evampi siyā kaṅkhā’’ti. **Manussāpi ca rājāno viyā**ti manussāpi ca keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo. **Vuttanayameva** ‘‘saṇṭhānākāraṃ nissāyā’’tiādinā. **Etthā**ti ‘‘kathaṃ nu khosmī’’ti pade. **Abbhantare jīvo**ti paraparikappitaṃ antarattānaṃ vadati. **Soḷasaṃsādīna**nti **ādi**-saddena sarīraparimāṇaaṅguṭṭhayavaparamāṇuparimāṇatādike saṅgaṇhāti. Sattapaññatti jīvavisayāti diṭṭhigatikānaṃ matimattaṃ, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha **‘‘attabhāvassa āgatigatiṭṭhāna’’**nti. Yatāyaṃ āgato, yattha ca gamissati, taṃ ṭhānanti attho. **Sotāpanno adhippeto** vicikicchāpahānassa diṭṭhattā. **Itarepi tayo**ti sakadāgāmīādayo avāritā eva. ‘‘Ayañca…pe… sudiṭṭhā’’ti nippadesato saccasampaṭivedhassa jotitattā.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dasabalavaggo

1. Dasabalasuttavaṇṇanā

21. **Paṭhamaṃ dutiyasseva saṅkhepo** paṭhamasutte saṅkhepavuttassa atthassa vitthāravasena dutiyasuttassa desitattā, tañca pana bhagavā paṭhamasuttaṃ saṅkhepato desesi, dutiyaṃ tato vitthārato. Paṭhamaṃ vā saṃkhittarucīnaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena saṅkhepato desesi, dutiyaṃ pana attano ruciyā tato vitthārato. Sīhasamānavuttikā hi buddhā bhagavanto, te attano ruciyā kathentā attano thāmaṃ dassentāva kathenti, tasmā dutiyasuttavasena cettha atthavaṇṇanaṃ karissāma, tasmiṃ saṃvaṇṇite paṭhamaṃ saṃvaṇṇitameva hotīti adhippāyo.

Dasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā

22. **Tatthā**ti dutiyasutte. **Dasahi balehī**ti dasahi anaññasādhāraṇehi ñāṇabalehi, tāni tathāgatasseva balānīti tathāgatabalānīti vuccanti. Kāmañca tāni ekaccānaṃ sāvakānampi uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni uppajjanti, na tādisāni tadaññesaṃ kadācipi uppajjantīti. **Hatthikulānusārenā**ti vakkhamānahatthikulānusārena. **Kāḷāvaka**nti kulasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Esa nayo sesesupi. **Pakatihatthikula**nti giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakāḷāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisāna**nti thāmamajjhimānaṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassā**ti ca tathā heṭṭhākathāyaṃ āgatattā desanāsotena vuttaṃ. **Nārāyanasaṅghātabala**nti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti **nārāyanaṃ,** vajiraṃ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. **Tathāgatassa kāyabala**nti tathāgatassa pākatikakāyabalaṃ. **Saṅgahaṃ na gacchati** attano balābhāvato, tato evassa **bāhirakatā lāmakatā ca**. Tadubhayaṃ panassa kāraṇena dassetuṃ **‘‘etañhi nissāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Añña**nti kāyabalato aññaṃ tato visuṃyeva. **Dasasu ṭhānesu** dasasu ñātabbaṭṭhānesu. Yāthāvapaṭivedhato sayañca akampayaṃ, puggalañca taṃsamaṅgiṃ neyyesu adhibalaṃ karotīti āha **‘‘akampanaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā’’**ti.

Ṭhānañca ṭhānatoti kāraṇañca kāraṇato. Kāraṇañhi yasmā phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ‘‘ṭhāna’’nti vuccati. Vipariyāyena **aṭṭhāna**nti akāraṇaṃ veditabbaṃ. Tadubhayaṃ bhagavā yena ñāṇena ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānanti pajānāti. Taṃ sandhāyāha **‘‘ṭhānañca…pe… jānanaṃ eka’’**nti. **Kammasamādānāna**nti kammaṃ samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammaññeva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ca hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu. **Sabbatthagāminīpaṭipadājānana**nti sabbagatigāminiyā agatigāminiyā ca paṭipadāya maggassa jānanaṃ, bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ hanantesu ‘‘imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminī’’ti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvajānanaṃ. **Anekadhātunānādhātulokajānana**nti cakkhudhātuādīhi kāmadhātuādīhi vā bahudhātuno, tāsaṃyeva dhātūnaṃ viparītatāya nānappakāradhātuno khandhāyatanadhātulokassa jānanaṃ. **Parasattāna**nti paresaṃ sattānaṃ. **Nānādhimuttikatājānana**nti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvassa jānanaṃ. **Tesaṃyevā**ti parasattānaṃyeva. **Indriyaparopariyattajānana**nti saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvassa aparabhāvassa vuddhiyā ceva hāniyā ca jānanaṃ. **Jhānavimokkhasamādhisamāpattīna**nti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattiādīnañca navannaṃ anupubbasamāpattīnaṃ. **Saṃkilesavodānavuṭṭhānajānana**nti hānabhāgiyassa, visesabhāgiyassa ‘‘vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna’’nti (vibha. 828) evaṃ vuttapaguṇajjhānassa ceva bhavaṅgaphalasamāpattīnañca jānanaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā vodānampi ‘‘vuṭṭhāna’’nti vuccati. Bhavaṅgena pana sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hoti. Phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānameva sandhāya ‘‘tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhāna’’nti vuttaṃ. **Pubbenivāsajānana**nti pubbenivāsānussatiñāṇena nivuṭṭhakkhandhānaṃ jānanaṃ. **Cutūpapātajānana**nti sattānaṃ cutiyā upapattiyā ca yāthāvato jānanaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** vuttanayeneva veditabbo. **Āsavakkhayajānanaṃ** āsavakkhayañāṇaṃ, maggañāṇanti attho. Yattha panetāni vitthārato āgatāni saṃvaṇṇitāni, tāni dassento **‘‘abhidhamme panā’’**tiādimāha.

Byāmohabhayavasena saraṇapariyesanaṃ sārajjanaṃ sārado, byāmohabhayaṃ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjaṃ**. Taṃ pana ñāṇasampadaṃ pahānasampadaṃ desanāvisesasampadaṃ khemaṃ nissāya pavattaṃ catubbidhaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. Tenāha **‘‘catūsu ṭhānesū’’**tiādi. **Catūsū**ti paraparikappitesu vatthūsu. Paraparikappitesu vā vatthumattesu codanākāraṇesu. **Sammāsambuddhassa te paṭijānato**ti ‘‘ahaṃ sammāsambuddho’’ti evaṃ paṭijānantena tayā. **Ime dhammā**ti ‘‘idaṃ pañcamaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ chaṭṭho upādānakkhandho, idaṃ terasamaṃ āyatana’’nti veditabbā ime dhammā. **Anabhisambuddhā** appaṭividdhattāti.

Tatrāti tasmiṃ anabhisambuddhadhammasaṅkhāte codanāvatthusmiṃ. **Kocī**ti samaṇādīhi añño vā yo koci. **Saha dhammenā**ti saha hetunā. ‘‘Dhammapaṭisambhidā’’tiādīsu viya hetupariyāyo idha **dhamma**-saddo. **Hetū**ti ca uppattisādhanahetu veditabbo, na kārako sampāpako vā. **Nimitta**nti kāraṇaṃ, taṃ panettha codanāvatthumeva. **Na samanupassāmi** sammāsambuddhabhāvato. **Khemappatto**ti akhemappattarūpāya codanāya anupaddavaṃ patto niccalabhāvappatto. **Vesārajjappatto**ti visāradabhāvappatto. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – **ime āsavā**ti kāmāsavādīsu ime nāma āsavā na parikkhīṇāti āsavakkhayavacanenettha sabbakilesappahānaṃ vuttaṃ. Na hi so kileso atthi, yo sabbaso āsavesu khīṇesu nappahīyeyya. **Antarāyikā**ti antarāyakarā, saggavimokkhādhigamassa antarāyakarāti attho. Dhammo hi yo saṃkilesato niyyāti, so ‘‘niyyāniko’’ti vutto. Dhamme niyyante taṃsamaṅgīpuggalo niyyānikoti voharito hotīti tassa paṭikkhipanto **‘‘so na**

niyyātī''ti āha. Kathaṃ pana desanādhammo niyyātīti vuccati? Niyyānatthasamādhānato, so abhedopacārena ''niyyātī''ti vutto. Atha vā ''dhammo desito''ti ariyadhammassa adhippetattā na koci virodho.

Usabhassa idanti **āsabhaṃ,** asantasanaṭṭhena āsabhaṃ viyāti **āsabhaṃ,** seṭṭhaṭṭhānaṃ sabbaññutaṃ. Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyitāya **āsabhā** nāma **pubbabuddhā**. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, catasso vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**. Catassopi hi parisā buddhābhimukhā evaṃ tiṭṭhanti, na tiṭṭhanti parammukhā. **Idampī**ti ''usabho''ti idampi padaṃ. **Tassā**ti nisabhassa. Yesaṃ baluppādāvaṭṭhānānaṃ vasena usabhassa āsabhaṇṭhānaṃ icchitaṃ, tato sātisayānaṃ eva tesaṃ vasena āsabhaṇṭhānaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci loke upamaṃ nāma buddhaguṇānaṃ nidassanabhāvena vuccati, sabbaṃ taṃ nihīnameva. **Tiṭṭhamāno cā**ti atiṭṭhantopi tiṭṭhamāno eva paṭijānāti nāma. **Upagacchatī**ti anujānāti.

Aṭṭha kho imāti idaṃ vesārajjañāṇassa baladassanaṃ. Yathā hi byattaṃ parisaṃ ajjhogāhetvā viññūnaṃ cittaṃ ārādhanasamatthāya kathāya dhammakathikassa chekabhāvo paññāyati, evaṃ imā aṭṭha parisā patvā satthu vesārajjañāṇassa balaṃ pākaṭaṃ hoti. Tena vuttaṃ **''parisāsū''**ti. **Khattiyaparisā**ti khattiyānaṃ sannipatitānaṃ samūho. Esa nayo sabbattha. **Māraparisā**ti mārakāyikānaṃ sannipatitānaṃ samūho. Mārasadisānaṃ mārānaṃ parisāti māraparisā. Sabbā cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena gahitā. Manussā hi ''ettha rājā nisinno''ti vutte pakativacanampi vattuṃ na sakkonti, kacchehi sedā muccanti, evaṃ uggā khattiyaparisā, brāhmaṇā tīsu vedesu kusalā honti, gahapatayo nānāvohāresu ca akkharacintāya ca kusalā, samaṇā sakavādaparavādesu kusalā, tesaṃ majjhe dhammakathākathanaṃ nāma ativiya bhāriyaṃ. Devānaṃ uggabhāve vattabbameva natthi. Amanussoti hi vuttamatte manussānaṃ sakalasarīraṃ kampati, tesaṃ rūpaṃ disvāpi saddaṃ sutvāpi sattā visaññitāpi honti. Evaṃ amanussaparisā uggā. Iti cetā parisā uggaṭṭhānadassanavasena vuttā. Kasmā panettha yāmādiparisā na gahitāti? Bhusaṃ kāmābhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṭisevantā tatthābhigiddhatāya dhammassavanāya sabhāvena cittampi na uppādenti, mahābodhisattānaṃ pana buddhānañca ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci nesaṃ payirupāsanādīni karonti tādise mahāsamaye. Teneva hi vimānavatthudesanāpi taṃnimittā bahulā nāhosi. **Seṭṭhanāda**nti kenaci appaṭihatabhāvena uttamanādaṃ. **Abhītanāda**nti vesārajjayogato kutoci nibbhayanādaṃ. **Sīhanādasuttenā**ti khandhiyavagge āgatena sīhanādasuttena. **Sahanato**ti khamanato. **Hananato**ti vidhamanato viddhaṃsanato. **Yathā vā**tiādi ''sīhanādasadisaṃ vā nādaṃ nadatī''ti saṅkhepato vuttassa atthassa viññāpanaṃ.

Etanti ''brahmacakka''nti etaṃ padaṃ. **Paññāpabhāvita**nti cirakālaparibhāvitāya pāramitāpaññāya vipassanāpaññāya ca uppāditaṃ. **Karuṇāpabhāvita**nti ''kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno''tiādinayappavattāya mahākaruṇāya uppāditaṃ. Yathā abhinikkhamanato pabhuti mahābodhisattānaṃ ariyamaggādhigamanavirodhinī paṭipatti natthi, evaṃ tusitabhavanato niyatabhāvāpattito ca paṭṭhāyāti dutiyatatiyanayā ca gahitā. **Phalakkhaṇe**ti aggaphalakkhaṇe. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ vajirūpamatāyeva sātisayo paṭivedhoti **''phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā''**ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti **''aññāsikoṇḍaññassa sotāpatti…pe… phalakkhaṇe pavattanaṃ nāmā''**ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti, tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanassa ṭhānaṃ viya. **Ubhayampī**ti **pi**-saddena lokiyadesanāñāṇassa itarena anaññasādhāraṇatāvasena samānataṃ sampiṇḍeti. Urasi jātatāya uraso sambhūtanti **orasaṃ** ñāṇaṃ.

Iti rūpanti ettha **iti**-saddo anavasesato rūpassa sarūpanidassanatthoti tassa **''idaṃ rūpa''**nti etena sādhāraṇato ca sarūpanidassanamāha. **Ettakaṃ rūpa**nti etena anavasesato ''ito uddhaṃ rūpaṃ natthī''ti nimittassa aññassa abhāvaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ ''ruppanasabhāvañcevā''tiādi vuttaṃ. Tattha **ruppanaṃ** sītādivirodhipaccayasamavāye visadisuppatti. **Ādi**-saddena ajjhattikabāhirādibhedaṃ saṅgaṇhāti. **Lakkhaṇa…pe… vasenā**ti kakkhaḷattādilakkhaṇavasena sandhāraṇādirasavasena sampaṭicchanādipaccupaṭṭhānavasena bhūtattayādipadaṭṭhānavasena ca. **Evaṃ pariggahitassā**ti evaṃ sādhāraṇato ca lakkhaṇādito ca pariggahitassa. **Avijjāsamudayā**ti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi atthibhāvo hoti, tasmā nirodhe asati atthibhāvo hoti, tasmā purimabhave siddhāya avijjāya sati imasmiṃ bhave rūpassa samudayo rūpassa uppādo hotīti attho. **Taṇhāsamudayā kammasamudayā**ti etthāpi eseva nayo. Avijjādīhi ca tīhi atītakālikattā tesaṃ sahakārīkāraṇabhūtaṃ upādānampi gahitamevāti veditabbaṃ. Pavattipaccayesu kabaḷīkāraāhārassa balavatāya, so eva gahito, ‘‘āhārasamudayā’’ti pana gahitena pavattipaccayatāmattena utucittānipi gahitāneva hontīti dvādasasamuṭṭhānikaṃ rūpassa paccayato dassanampi bhavitabbamevāti daṭṭhabbaṃ. **Nibbattilakkhaṇa**ntiādinā kālavasena udayadassanamāha. Tattha bhūtavasena magge udayaṃ passitvā ṭhito idha santativasena anukkamena khaṇavasena passati. **Avijjānirodhā rūpanirodho**ti aggamaggañāṇena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. **Paccayanirodhenā**ti avijjāsaṅkhātassa paccayassa nirodhabhāvena. **Taṇhānirodhā**ti etthāpi eseva nayo. **Āhāranirodhā**ti pavattipaccayassa kabaḷīkārāhārassa abhāvā. **Rūpanirodhā**ti taṃsamuṭṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Vipariṇāmalakkhaṇa**nti bhavakālavasena hetudvayadassanaṃ. Tasmā taṃ padaṭṭhānavasena pageva passitvā ṭhito idha santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati.

Iti **vedanā**tiādīsupi vuttanayena attho veditabbo. **Sukhādibheda**nti sukhadukkhaadukkhamasukhādivibhāgaṃ. **Rūpasaññādibheda**nti rūpasaññā, sadda… gandha… rasa… phoṭṭhabba … dhammasaññādivibhāgaṃ. **Phassādibheda**nti phassacetanāmanasikārādivibhāgaṃ. **Lakkhaṇa…pe… vasenā**ti iṭṭhānubhavanalakkhaṇādilakkhaṇavasena iṭṭhākārasambhogarasādirasavasena kāyikaassādādipaccupaṭṭhānavasena iṭṭhārammaṇādipadaṭṭhānavasena. ‘‘Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho cetetī’’ti (saṃ. ni. 4.93) vacanato tīsu vedanādīsu khandhesu **phassasamudayāti vattabbaṃ**. Viññāṇappaccayā nāmarūpa’’nti vacanato **viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayā**ti vattabbaṃ. **Tesaṃyeva vasenā**ti ‘‘avijjānirodho vedanānirodho’’tiādinā tesaṃyeva avijjādīnaṃ vasena yojetabbaṃ.

Upādānakkhandhānaṃ samudayatthaṅgamavasena titthiyānaṃ avisayopi sappadeso sīhanādo dassito. Idāni nippadeso anulomapaṭilomavasena saṅkhepato vitthārato paccayākāravisayo anaññasādhāraṇo dassīyatīti āha, **‘‘ayampi aparo sīhanādo’’**ti. **Tassā**ti ‘‘imasmiṃ satī’’tiādinā saṅkhepato vuttapaṭiccasamuppādapāḷiyā. Ettha ca ‘‘imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujhtī’’ti avijjādīnaṃ bhāve saṅkhārādīnaṃ bhāvassa, avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ nirodhassa kathanena purimasmiṃ paccayalakkhaṇe niyamo dassito ‘‘imasmiṃ sati eva, nāsati, imassa uppādā eva, nānuppādā, nirodhā eva, nānirodhā’’ti. Tenedaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nirodhoti ca avijjādīnaṃ virāgā vigamena āyatiṃ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṃ ‘‘avijjāya tveva asesavirāganirodhā’’tiādi. Nirodhavirodhī ca uppādo, yena so uppādanirodhavibhāgena vutto ‘‘imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī’’ti. Tenetaṃ dasseti ‘‘asati nirodhe uppādo nāma, so cettha atthibhāvoti vuccatī’’ti. ‘‘Imasmiṃ sati idaṃ hotī’’ti idameva hi lakkhaṇaṃ. Pariyāyantarena ‘‘imassa uppādā idaṃ uppajjatī’’ti vadantena parena purimaṃ visesitaṃ hoti. Tasmā na vattamānaṃyeva sandhāya ‘‘imasmiṃ satī’’ti vuttaṃ, atha kho maggena anirujjhanasabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca ‘‘imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī’’ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ vadantena bhagavatā ‘‘avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’tiādinā nirodhova vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato idha na kevalaṃ atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamattho vibhāvito hoti. Evametaṃ lakkhaṇadvayavacanaṃ aññamaññaṃ visesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṃ. Ko panāyaṃ anirodho nāma, yo ‘‘atthibhāvo, uppādo’’ti ca vuttoti? Appahīnabhāvo ca anibbattitaphalabhāvena phaluppādanārahatā cāti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ **udānaṭṭhakathāyaṃ** (udā. aṭṭha. 1). Vuttanayena veditabbo.

Pañcakkhandhavibhajanādivasenāti pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasapadikassa paccayākārassa vibhajanavasena. Imasmiñhi dasabalasutte dhammassa desitākāro pañcakkhandhapaccayākāramatto. Tenāha **‘‘pañcakkhandhapaccayākāradhammo’’**ti. Ācariyamuṭṭhiyā akaraṇena vibhūto, so pana atthato ca saddato ca pihito heṭṭhāmukhajāto vā na hotīti āha **‘‘anikujjito’’**ti. **Vivaṭo**ti vibhāvito. Tenāha **‘‘vivaritvā ṭhapito’’**ti. **Pakāsito**ti ñāṇobhāsena obhāsito ādīpitoti āha **‘‘dīpito jotito’’**ti. **Tattha tattha** chinnabhinnaṭṭhāne. **Sibbitagaṇṭhita**nti vākaṃ gahetvā sibbitaṃ, sibbituṃ asakkuṇeyyaṭṭhāne vākena gaṇṭhitañca. Chinnapilotikābhāvena vigatapilotiko dhammo, tassa chinnapilotikassa paṭilomatā chinnabhinnatābhāvenāti dassento **‘‘na hetthā’’**tiādimāha. Nivāsanapārupanaṃ **pariggahaṇaṃ**. Sayaṃ paṭibhānaṃ **kappetvā. Vaḍḍhentā** attano samayaṃ. **Samaṇakacavara**nti samaṇavesadhāraṇavasena samaṇapaṭirūpatāya samaṇānaṃ kacavarabhūtaṃ. Attano rūpapavattiyā karaṇḍaṃ kucchitaṃ dhuttaṃ vāti pavattetīti kāraṇḍavo, dussīlo. Taṃ **kāraṇḍavaṃ. Niddhamathā**ti nīharatha. **Kasambu**nti samaṇakasaṭaṃ. **Apakassathā**ti apakaḍḍhatha nanti attho. **Palāpe**ti palāpasadise. Tathā hi taṇḍulasārarahito dhaññapaṭirūpako thusamattako palāpoti vuccati, evaṃ sīlādisārarahito samaṇapaṭirūpako palāpo viyāti palāpo, dussīlo. Te **palāpe. Vāhethā**ti apanetha. **Patissatā**ti bāḷhasatitāya patissatā hothāti.

Saddhāya pabbajitenāti rājūpaddavādīhi anupaddutena ‘‘evañhi taṃ otiṇṇaṃ jātiādisaṃsārabhayaṃ vijinissāmī’’ti vaṭṭanissaraṇatthaṃ āgatāya saddhāya vasena pabbajitena. **Ācārakulaputto**ti ācārena abhijāto. Tenāha **‘‘yato kutocī’’**tiādi. **Jātikulaputto**ti jātisampattiyā abhijāto. Viññuppasatthāni aṅgāni sammāpadhāniyaṅgabhāvena, kāye ca jīvite ca nirapekkhabhāvena vīriyaṃ ārabhantassa tathāpavattavīriyavasena **‘‘taco ekaṃ aṅga’’**nti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Navasu ṭhānesu samādhātabba**nti ‘‘kālavasena pañcasu, iriyāpathavasena catūsū’’ti evaṃ navasu ṭhānesu vīriyaṃ samādhātabbaṃ pavattetabbaṃ.

So dukkhaṃ viharatīti kusītapuggalo niyyānikasāsane vīriyārambhassa akaraṇena sāmaññatthassa anuppattiyā dukkhaṃ viharati. Sakaṃ vā atthaṃ **sadatthaṃ** ka-kārassa da-kāraṃ katvā. Kusītassa atthaparihāyanaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ **‘‘cha dvārānī’’**tiādi vuttaṃ. Nisajjāvasena pīṭhamaddanato **pīṭhamaddano,** nirassanavacanaṃ tassa, kassacipatthassa adhāraṇato kevalaṃ pīṭhabhārabhūtoti adhippāyo. Aññattha pana ‘‘makhamaddano’’ti vuccati, tattha dānamicchāya paresaṃ makhaṃ passantoti attho. **Laṇḍapūrako**ti kucchipūraṃ bhuñjitvā vaccakuṭipūrako.

‘‘Āraddhavīriyo’’tiādīsu ‘‘kusīto puggalo’’ti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo, āsīsāya vasena thomito. **Āraddhavīriye**ti paggahitavīriye. **Pahitatte**ti nibbānaṃ patipesitacitte. Etena sāvakānaṃ sammāpaṭipattiṃ satthuvandanānisaṃsañca dassesi.

Hīnenāti vaṭṭanissitena dhammena. Tenāha **‘‘hīnāya saddhāyā’’**tiādi. **Aggenā**ti seṭṭhena vivaṭṭanissitena dhammena, īsakampi katakālusiyavigataṭṭhena maṇḍaṭṭhena ca pasannampi surādi na pātabbaṃ. **Sāsana**nti pariyattipaṭipattipaṭivedhalakkhaṇaṃ sāsanaṃ. **Pasannaṃ** vigatadosamalattā pasādaniyattā ca. **Pātabbañca** pattena viya sukhena paribhuñjitabbato duccaritasabbakilesakasāvamalapaṅkadosarahitattā ca.

Maṇḍabhūtā bodhipakkhiyadhammadesanāpi **desanāmaṇḍo**. Tassa ekasseva pana desanāmaṇḍassa paṭiggāhakā suppaṭipannā dosarahitā catasso parisā **paṭiggahamaṇḍo**. Maggabrahmacariyaṃ taggatikattā sakalopi bodhipakkhiyadhammarāsi **brahmacariyamaṇḍo**. Tenāha **‘‘katamo desanāmaṇḍo’’**tiādi. Tattha **viññātāro**ti saccānaṃ abhisametāvino. Tathā hi ādito ‘‘catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhaṇā’’tiādi vuttaṃ. Pubbabhāge ‘‘atthi ayaṃ loko’’tiādinā idhalokaparalokagatasammosavigamena pavatto adhimokkhova **adhimokkhamaṇḍo. Chaḍḍetvā** samucchedavasena vijahitvā. Catubhūmakassa saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍena maṇḍabhūtaṃ adhimokkhaṃ. **Ādi-**saddena ‘‘paggahamaṇḍo vīriyindriyaṃ kosajjakasaṭa’’ntiādiṃ pāḷisesaṃ saṅgaṇhāti. **Etthā**ti etasmiṃ sāsane, ‘‘maṇḍasmi’’nti vā vacane. **Kāraṇavacanaṃ,** tena ‘‘satthā sammukhībhūto’’ti sammukhabhāvanāyogo nirāsaṅkaphalāvahoti dasseti. Tenāha **‘‘asammukhā’’**tiādi. **Pamāṇa**nti anurūpaṃ bhesajjassa pamāṇaṃ. **Uggamana**nti bhesajjassa vamanaṃ virecanaṃ, tassa vā vasena dosadhātūnaṃ vamanaṃ virecanaṃ. **Evamevā**ti yathā bhesajjamaṇḍaṃ vejjasammukhā nirāsaṅkā pivanti, evameva ‘‘satthā sammukhībhūto’’ti nirāsaṅkā vīriyaṃ katvā, maṇḍapeyya sāsanaṃ pivathāti yojanā. Abhiññāsamāpattipaṭilābhena **sānisaṃsā**. Maggaphalādhigamanena **savaḍḍhi**. **Parattha**nti attano diṭṭhānugatiāpattiyā, tathā sammāpaṭipajjantānaṃ paresaṃ atthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanisasuttavaṇṇanā

23. **Jānato passato**ti ettha dassanaṃ paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetaṃ, na maṃsacakkhunāti āha **‘‘dvepi padāni ekatthānī’’**ti. **Evaṃ santepī**ti padadvayassa ekatthattepi ñāṇalakkhaṇañāṇappabhāvavisayasssa tathādassanabhāvāvirodhanāti attho. Tenāha **‘‘jānanalakkhaṇañhi ñāṇa’’**ntiādi. **Ñāṇappabhāva**nti ñāṇānubhāvena ñāṇakiccavisayobhāsanti attho. Tenāha **‘‘ñāṇena vivaṭṭe dhamme passatī’’**ti. **Jānato passato**ti ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā pavattāti āha – **‘‘ñāṇalakkhaṇaṃ upādāyā’’**tiādi. **Jānato**ti vā pubbabhāgañāṇena jānato, aparabhāgena ñāṇena **passato. Jānato**ti vā vatvā na jānanaṃ anussavākāraparivitakkamattavasena idhādhippetaṃ, atha kho rūpāni viya cakkhuviññāṇena rūpādīni tesañca samudayādike paccakkhe katvā dassananti vibhāvetuṃ **‘‘passato’’**ti vuttanti evaṃ vā ettha attho.

Āsavānaṃ khayanti āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana tesaṃ anuppādanirodho sabbena sabbaṃ abhāvo evāti āha **‘‘asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo’’**ti. Āsavakkhayasaddassa khīṇākārādīsu āgataṭṭhānaṃ dassetuṃ **‘‘āsavānaṃ khayā’’**tiādi vuttaṃ. **Ujumaggānusārino**ti kilesavaṅkakāyavaṅkādīnaṃ pahānena ujubhūte savipassanāheṭṭhimamaggadhamme anussarantassa. Yadeva hissa parikkhīṇaṃ. **Khayasmiṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ** ‘‘tato aññā anantarā’’ti khayasaṅkhāte aggamagge tappariyāpannameva ñāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, tadanantaraṃ pana aññā arahattanti. Yadipi gāthāya ‘‘khayasmiṃ’’icceva vuttaṃ, samucchedavasena pana ‘‘āsave khīṇe maggo khayo’’ti vuccatīti āha ‘‘maggo āsavakkhayoti vutto’’ti. **Samaṇo**ti samitapāpo adhippeto, so pana khīṇāsavo hotīti. **‘‘Āsavānaṃ khayā’’**ti idha phalaṃ, pariyāyena pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṃ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

Jānato eva passato evāti evamettha niyamo icchito, na aññathā visesābhāvato aniṭṭhāpannovāti tassa niyamassa phalaṃ dassetuṃ **‘‘no ajānato no apassato’’ti vutta**nti āha **‘‘yo pana na jānāti, na passati, tassa no vadāmīti attho’’**ti. Iminā khandhānaṃ pariññā āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenā**ti ‘‘no ajānato, no apassato’’ti etena vacanena. **Te paṭikkhittā**ti ke pana teti? ‘‘Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.228) ahetū appaccayā sattā visujjhantī’’ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.101, 227) evamādivādā. Tesu keci abhijātisaṅkantimattena saṃsārasuddhiṃ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikāraṇādivasena. Tayidaṃ sabbaṃ saṃsārādīhīti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Purimena padadvayenā**ti ‘‘jānato passato’’ti iminā padadvayena. **Upāyo vutto** ‘‘āsavakkhayā’’ti adhikārato. **Iminā**ti ‘‘no ajānato, no apassato’’ti iminā padadvayena. Anupāyo hoti esa āsavānaṃ khayassa, yadidaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ apariññāti ‘‘jānato passato’’ti imināva aniyamavacanena anupāyapaṭisedhopi atthato bodhito hotīti. Tameva hi atthato bodhitabhāvaṃ vibhāvetuṃ evaṃ saṃvaṇṇanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi **‘‘drabyo’’**ti vuccati ‘‘drabyaṃ vinassati nādrabya’’ntiādīsu. **Dabbajātiko** vā sārasabhāvo, sāruppasīlācāroti attho. Yathāha ‘‘na kho dabba dabbā evaṃ nibbeṭhentī’’ti (pārā. 384). **Vattasīse ṭhatvā**ti vattaṃ uttamaṃ dhuraṃ katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacārīnaṃ attano vā vassavātādipaṭibāhanatthaṃ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. **Padaṭṭhānaṃ na hotī**ti na vattabbaṃ nāthakaraṇadhammabhāvena maggaphalādhigamassa upanissayabhāvato. Vuttañhi ‘‘yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiccakaraṇīyāni, tattha dakkho hotī''tiādi (dī. ni. 3.345). **Evaṃ jānato**ti evaṃ vejjakammādīnaṃ jānanahetu micchājīvapaccayā kāmāsavādayo āsavā vaḍḍhantiyeva, na pahīyanti. ''Evaṃ kho…pe… āsavānaṃ khayo hotī''ti imāya pāḷiyā arahattasseva gahaṇaṃ yuttaṃ phalaggahaṇena hetuno avuttasiddhattā. Tenāha **''āsavānaṃ khayante jātattā''**ti.

Āgamanaṃ āgamo, taṃ āvahatīti **āgamanīyā,** pubbabhāgapaṭipadā. **Khayasmi**nti bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṃ, **khaye**ti pana visaye. Tenāha **''āsavakkhayasaṅkhāte''**ti. Upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ **upanisā. Arahattaphalavimutti** ukkaṭṭhaniddesato. **Sā**ti vimutti. **Assā**ti paccavekkhaṇañāṇassa. Manasmiṃ vivaṭṭanissite pana anantarūpanissayāpi paccayā sambhavantīti **''labbhamānavasena paccayabhāvo veditabbo''**ti vuttaṃ.

Virajjati asesasaṅkhārato etenāti **virāgo,** maggo. Nibbindati etāyāti **nibbidā,** balavavipassanā. Tenāha **''etenā''**tiādi. Paṭisaṅkhānupassanāpi muccitukamyatāpakkhikā evāti adhippāyena **''catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacana''**nti vuttaṃ. ''Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā''ti hi vacanato upakkilesavimuttaudayabbayañāṇato paraṃ balavavipassanā. Rūpārūpadhammānaṃ visesabhūto sāmaññabhūto ca yo yo sabhāvo yathāsabhāvo, tassa jānanaṃ **yathāsabhāvajānanaṃ**. Tadeva **dassanaṃ**. Paccakkhakaraṇatthena ñātapariññā tīraṇapariññā ca gahitā hoti. Tenāha **''taruṇavipassana''**ntiādi. **Saṅkhārapaticchedeñāṇa**nti nāmarūpapariggahañāṇaṃ vadati. **Kaṅkhāvitaraṇaṃ** paccayapariggaho dhammaṭṭhitiñāṇantipi vuccati. Nayavipassanādikaṃ anupassanāñāṇaṃ **sammasanaṃ. Maggāmaggeñāṇa**nti maggāmaggaṃ vavatthapetvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ. So hi pādakajjhānasamādhi taruṇavipassanāya paccayo hoti. ''Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī''ti (saṃ. ni. 3.5.; 4.99; 5.1071) hi vuttaṃ.

Pubbabhāgasukhanti upacārajjhānasahitasukhaṃ. **Daratha paṭippassaddhī**ti kāmacchandādikilesadarathassa paṭipassambhanaṃ. ''Sukhampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmī''ti ettha adhippetasukhaṃ dassetuṃ **''appanāpubbabhāgassa sukhassā''**ti vuttaṃ. ''Passaddhakāyo sukhaṃ vedetī''ti (dī. ni. 1.466;3.359; a.ni. 1.3.96) vuttaappanāsukhassa passaddhiyā paccayatte vattabbameva natthi. **Sukha**nti etthāpi eseva nayo. **Balavapītī**ti pharaṇalakkhaṇappattā pīti. Tādisā hi vitakkavicārasukhasamādhīhi laddhappaccayā nīvaraṇaṃ vikkhambhantī taṃnimittaṃ darathaṃ pariḷāhaṃ paṭipassambheti. Tenāha **''sā hi darathappassaddhiyā paccayo hotī''**ti. **Dubbalapītī**ti taruṇapīti. Tenāha **''sā hi balavapītiyā paccayo hotī''**ti. **Saddhā**ti ratanattayaguṇānaṃ kammaphalassa ca saddahanavasena pavatto adhimokkho, sā pana yasmā attano visaye punappunaṃ uppajjati, na ekavārameva, tasmā āha **''aparāparaṃ uppajjanasaddhā''**ti. Yasmā saddahanto saddheyyavatthusmiṃ pamudito hoti, tasmā āha **''sā hi dubbalapītiyā paccayo hotī''**ti. Dukkhadukkhādibhedassa sabbassapi dukkhassa vaṭṭadukkhantogadhattā tassa ca idhādhippetattā vuttaṃ **''dukkhanti vaṭṭadukkha''**nti. Jarāmaraṇadukkhanti keci, sokādayo cāti apare. Tadubhayassapi saṅgaṇhanato paṭhamo evattho yutto. Yasmā dukkhappatto kammassa phalāni saddahati, ratanattaye ca pasādaṃ uppādeti, tasmā vuttaṃ **''tañhi aparāparasaddhāya paccayo hotī''**ti. Yasmā ''ācariyānaṃ santike dhammaṃ sutvā pavattidukkha''nti cintayato ''ekantato ayaṃ dhammo imassa dukkhassa samatikkamāya hotī''ti saddhā uppajjati. Tenāha ''dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhatī''tiādi (dī. ni. 1.191). **Savikārā**ti uppādavikārena savikārā **khandhajāti** jāyanaṭṭhena. Jātiyā pana asati tattha tattha bhave natthi dukkhassa sambhavoti āha **''sā hi vaṭṭadukkhassa paccayo''**ti. **Kammabhavo**ti kammabhavādiko tividhopi kammabhavo. So hi upapattibhavassa paccayo. Evamādiṃ sandhāyāha **''etenupāyenā''**ti. **Sesapadānī**ti upādānādipadāni. Anulomañāṇaṃ saṅkhārupekkhāpakkhikattā nibbānaggahaṇena gahitaṃ, gotrabhuñāṇaṃ paṭhamamaggassa āvajjanaṃ. So hi tena vipassanāya kiñci kiñci visesaṭṭhānaṃ kayiratīti taṃ anāmasitvā nibbidūpaniso virāgoti ''virāgo''icceva vuttaṃ.

Kena udakena vidārayitvā gatapadesoti katvā **kandaro. Nitambo**tipi udakassa. Yathā ninnaṃ udakaṃ pavattati, tathā nivattanabhāvena **nadīkuñchotipi vuccati**. Hemantagimhautuvasena aṭṭha māse pavatto pathavīvivaroti katvā **padaro**. Khuddikā udakavāhiniyo sākhā viyāti **sākhā**, khuddakā sobbhā kusubbhā o-kārassa u-kāraṃ katvā. **Evameva kho**tiādi ''seyyathāpi, bhikkhave''tiādinā upanītāya upamāya upameyyena saṃsandananti, taṃ yojetvā dassetuṃ **‘‘avijjā pabbatoti daṭṭhabbā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha avijjā ca santānavasena ciraṃtanakālappavattanato pacurajanehi duppajahanato ‘‘pabbato’’ti vuttā. Lokattayābhibyāpanato abhisandanato ca abhisaṅkhārā meghasadisā. Abhisaṅkhārā meghoti daṭṭhabbāti ānetvā sambandho. Tathā sesapadadvayepi. Viññāṇādivaṭṭaṃ anupavattito paramparapaccayato ca kandarādisadisā. Vimutti ekarasattā, hānivuddhiabhāvato ca sāgarasadisāti upamāsaṃsandanaṃ.

Tattha yasmā purimasiddhāya avijjāya sati abhisaṅkhārā, nāsati, tasmā te uparipabbate pavattā viya hontīti vuttaṃ **‘‘avijjā…pe… vassanaṃ veditabba’’**nti. **Assutavā hī**tiādi vuttasseva atthassa samatthanaṃ. **Taṇhāya abhilāsaṃ katvā**ti etena sabbassapi abhisaṅkhāravuṭṭhitemanatthaṃ dīpeti. Taṇhā hi ‘‘sneho’’ti vuttā. Antimabhavikassa antabhavanibbattako abhisaṅkhāro nibbānaṃ na patto, tadantassa bhāgassa nibbānaṃ āhacca ṭhito viya hotīti **‘‘mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitakālo viyā’’**ti upamānidassanaṃ kataṃ. **Viññāṇādivaṭṭaṃ pūretvā**pi imināpi hi antimabhavikasseva viññāṇappavatti dassitā. Sā hi pūritāti vattabbā tato paraṃ viññāṇādivaṭṭasseva abhāvato. Jātassa puggalassa jātipaccayavaṭṭadukkhavedanāya dhammassavanaṃ icchitabbaṃ, taṃ pana yadipi imasmiṃ sutte na āgataṃ, suttantaresu pana āgatamevāti tato āharitvā taṃ vattabbanti dassento **‘‘buddhavacanaṃ panā’’**tiādimāha. Tayidaṃ sāvakabodhisattānaṃ vasenāyaṃ desanāti katvā vuttaṃ. Itaresaṃ pana vasena vuccamānaṃ suttantaraggahaṇatthaṃ payojanaṃ natthīti **‘‘yā hī’’**tiādimāha. **Pāḷiyā vasena gahitamevā**ti saṅkhepato vuttaatthassa vitthārato dassanaṃ. **Nibbattī**ti nibbattamānā khandhā gahitāti āha **‘‘savikārā’’**ti. Aniccatālakkhaṇādidīpanato **lakkhaṇāhaṭaṃ. Kammākamma**nti vinicchayaṃ. **Nijjaṭa**nti niggumbaṃ, suddhanti attho. **Pathavīkasiṇādīsu kammaṃ ārabhatī**tiādi pāḷiyaṃ samathapubbaṅgamā vipassanā dassitāti katvā vuttaṃ. Evañhi pāmojjādidassanaṃ sambhavatīti. **Devassā**ti meghassa. Kasmā panettha ‘‘khīṇāsavassa…pe… ṭhitakālo veditabbo’’ti vuttaṃ, nanu pubbe devaṭṭhāniyo abhisaṅkhāro vutto, na abhisaṅkhāro khīṇāsavoti? Nāyaṃ doso, kāraṇūpacārena phalassa vuttattā. Abhisaṅkhāramūlako hi khandhasantāno khandhasantāne ca ucchinnasaṃyoge khīṇāsavasamaññāti.

Upanisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

24. **So**ti sāriputtatthero. Yadi na tāva paviṭṭho, kasmā ‘‘pāvisī’’ti vuttanti āha **‘‘pavisissāmī’’**tiādi. Tena avassambhāvini bhūte viya upacāro hotīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento **‘‘yathā ki’’**ntiādimāha. **Atippagoyeva nikkhantadivaso**ti pakatiyā bhikkhācaraṇavelāya ativiya pāto eva vihārato nikkhantadivasabhāgo. **Etadahosī**ti etaṃ ‘‘atippago kho’’tiādikaṃ cintanaṃ ahosi. **Dakkhiṇadvārassā**ti rājagahanagare dakkhiṇadvārassa veḷuvanassa ca antarā ahosi, tasmā ‘‘tenupasaṅkamissa’’nti cintanā ahosīti adhippāyo. **Kiṃ vādī**ti catūsu vādesu kataraṃ vādaṃ vadasi. **Kimakkhāyī**ti tasseva vevacanaṃ. Kiṃ vadatīti pana cattāro vāde sāmaññato gahetvā napuṃsakaliṅgena vadati yathā kiṃ te jātaliṅgaṃ. Sabbanāmañhetaṃ, yadidaṃ napuṃsakaliṅgaṃ. Vadati etenāti **vādo,** dassanaṃ. Taṃ sandhāyāha ‘‘kiṃ ettha…pe… dassananti pucchantī’’ti. ‘‘Dhammapaṭisambhidā’’tiādīsu viya **dhamma**-saddo hetuatthoti āha **‘‘yaṃ vuttaṃ kāraṇaṃ, tassa anukāraṇa’’**nti. Vādassa vacanassa anuppatti **vādappavatti**.

Idaṃ vacananti ‘‘ekamidāha’’ntiādivacanaṃ. **Sā**ti ‘‘eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā’’ti evaṃ pavattakathā. Accharaṃ aṅguliphoṭanaṃ arahatīti **acchariyaṃ. Abbhuta**nti niruttinayena padasiddhi daṭṭhabbā. **Sabbavādāna**nti sabbesaṃ catubbidhavādānaṃ. Paṭhamo hettha sassatavādo, dutiyo ucchedavādo, tatiyo ekaccasassatavādo, catuttho adhiccasamuppannavādo, tesaṃ sabbesaṃ paṭikkhepato paṭikkhepakāraṇaṃ vuttaṃ. Paṭiccasamuppādakittanaṃ vā pacurajanañāṇassa alabbhaneyyapatiṭṭhatāya **gambhīrañceva,** tathā avabhāsanato cetasi upaṭṭhānato **gambhīrāvabhāsañca karonto. Tadeva pada**nti phassapadaṃyeva ādibhūtaṃ gahetvā.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhūmijasuttavaṇṇanā

25. **Purimasutte**ti anantare purime sutte. **Vuttanayeneva veditabba**nti padatthe tato visiṭṭhaṃ aniddisitvā itaraṃ atthato vibhāvetuṃ **''ayaṃ pana viseso''**tiādimāha. **Na kevalaṃ phassapaccayā uppajjati,** atha kho phassassa sahakārīkāraṇabhūtaaññapaccayā ca uppajjatīti. **Kāyenā**ti copanakāyena, kāyaviññattiyāti attho. Sā hi kāmaṃ paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu kenaci paccayena cetanāya paccayo na hoti. Yasmā pana kāye sati eva kāyakammaṃ nāma hoti, nāsati, tasmā sā tassā sāmaggiyabhāvena icchitabbāti vuttaṃ **''kāyenapi kariyamānaṃ karīyatī''**ti. Tenāha bhagavā ''kāye vā, hānanda, sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha''nti. **Vācāyapī**ti etthāpi eseva nayo. **Manasā**ti pātubhūtena manasā, na manamattenāti. **Attanā** parehi anussāhitena. **Parenā**ti parena anussāhena. **Sampajānenā**ti ñāṇasampayuttacittavasena pajānantena. **Asampajānenā**ti tathā na sampajānantena. **Tassā**ti sukhadukkhassa. **Kāyasañcetanāhetū**ti kāyakammanimittaṃ, kāyikassa kammassa katattā upacitattāti attho. Esa nayo sesasañcetanāsupi. Uddhaccasahagatacetanā pavattiyaṃ vipākaṃ detiyevāti **''vīsati cetanā labbhantī''**ti vuttaṃ. **Tathā vacīdvāre**ti ettha ''kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhantī''ti idaṃ tathā-saddena upasaṃharati. **Rūpārūpacetanāhī**ti rūpāvacarārūpāvacarakusalacetanāhi. **Tappaccayaṃ** yathārahanti adhippāyo. **Tāpi cetanā**ti yathāvuttā ekūnavīsati cetanā avijjāpaccayā honti kusalānampi pageva itarādhiṭṭhahitāvijjasseva uppajjanato, aññathā anuppajjanato. **Yathāvuttacetanābheda**nti yathāvuttaṃ kāyacetanādivibhāgaṃ. **Parehi anussāhito** saraseneva pavattamāno. **Parehi kāriyamāno**ti parehi ussāhito hutvā kayiramāno. **Jānantopī**ti anussavādivasena jānantopi. **Kammameva jānanto**ti tadā attanā kariyamānakammameva jānanto.

Catūsūti ''sāmaṃ vā pare vā sampajāno vā asampajāno vā''ti evaṃ vuttesu catūsu ṭhānesu. Yathāvutte ekūnavīsaticetanādhamme asaṅkhārikasasaṅkhārikabhāvena sampajānakatāsampajānakatabhāvena catuguṇe katvā vuttaṃ **''chasattati dvesatā cetanādhammā''**ti. Yesaṃ sahajātakoṭi labbhati, tesampi upanissayakoṭi labbhatevāti **''upanissayakoṭiyā anupatitā''**tiicceva vuttā. **Te**ti yathāvuttā sabbepi dhammā. **So kāyo na hotī**ti ettha pasādakāyopi gahetabbo. Tenāha **''yasmiṃ kāye satī''**tiādi. **So kāyo na hotī**ti so kāyo paccayanirodhena na hoti. **Vācā**ti saddavācā. **Mano**ti yaṃ kiñci viññāṇaṃ. Idāni kammavaseneva yojetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. **Eseva nayo** ''vācāpi dvārabhūtā manopi dvārabhūto''ti. Khīṇāsavassa kathaṃ kāyo na hoti, na tassa kāyakammādhiṭṭhānanti adhippāyo. **Avipākattā**ti avipākadhammattāti attho. Kāyo na hotīti vuttaṃ akammakaraṇabhāvato.

Tanti kammaṃ. **Khettaṃ na hotī**ti tassa dukkhassa aviruhanaṭṭhānattā. Viruhanaṭṭhānādayo byatirekavasena vuttā. Tenāha **''na hotī''**ti. **Kāraṇaṭṭhenā**ti ādhārabhūtakāraṇabhāvena. **Sañcetanāmūlaka**nti sañcetanānimittaṃ. **Viruhanādīnaṃ atthāna**nti ''viruhanaṭṭhenā''tiādinā vuttānaṃ atthānaṃ. Iminā viruhanādibhāvena vedanā ''sukhadukkhavedanā''ti kathitā, nayidha jeṭṭhalakkhaṇaṃ sukhadukkhaṃ nippayojakassa sukhassa dukkhassa ca adhippetattā. Upekkhāvedanāpettha sukhasaṇhasabhāvavipākabhūtā vedanāva.

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upavāṇasuttavaṇṇanā

26. **Vaṭṭadukkhameva kathitaṃ** itaradukkhassapi vipākassa saṅgaṇhanato.

Upavāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paccayasuttavaṇṇanā

27. **Paṭipāṭiyā**ti paṭipāṭiyā ṭhapanena. Catusaccayojanaṃ dassetuṃ **pariyosāna…pe… ādi vuttaṃ. Dukkhasaccavasenā**ti pariññeyyabhāvavasena. Jarāmaraṇāpadesena hi pañcupādānakkhandhā vuttā, te cassa attano phalassa paccayā na honti. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''paccayaṃ jānātī''**ti. Vineyyajjhāsayavasena hettha desanā pavattā. **Sampanno**ti samannāgato. **Āgato**ti upagato, adhigatoti attho. **Passatī**ti paccavekkhaṇañāṇena paccakkhato passati, maggapaññāya evaṃ asammohapaṭivedhavasena passati. **Maggañāṇeneva,** na phalañāṇena. **Dhammasotaṃ samāpanno**ti ariyadhammasotaṃ sammadeva āpanno patto. Anaye nairiyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena ''saraṇa''nti akaraṇīyato ariyapakkhaṃ bhajanto **puthujjanabhūmiṃ atikkanto. Nibbedhikapaññāyā**ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ nibbijjhanakapaññāya. **Āhacca tiṭṭhati** maggakkhaṇe, phalakkhaṇe pana āhacca ṭhito nāma.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhikkhusuttavaṇṇanā

28. **Uttānameva** sabbasova sattame āgatanayattā, vineyyajjhāsayavasena hi idaṃ suttaṃ satthārā aññasmiṃ āsane desitaṃ, parisāya vivaṭṭena sātthikāti satthu desanā āgatāti ayaṃ paṭiggāhakādhīnā hotīti dhammagāravena saṅgahaṃ āropentiyeva.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

29. **Akkharabhāṇakāna**nti akkhararucīnaṃ. Upasaggena padavaḍḍhanampi ruccanti. Tenāha **''te hī''**tiādi.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

30. **Dvīsu suttesū**ti navamadasamasuttesu.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kaḷārakhattiyavaggo

1. Bhūtasuttavaṇṇanā

31. **Ajitamāṇavenā**ti soḷasasu bāvariyabrāhmaṇaparicārakesu ''ajito''ti laddhanāmena māṇavena. Saṅkhā vuccati paññā, saṅkhātā pariññātā dhammā yesaṃ te **saṅkhātadhammā,** paṭividdhasaccā khīṇāsavā. Sekkhā pana vipākassa apariññātattā ''saṅkhātadhammā''ti na vuccanti. Sekkhadhammasamannāgamena te **sekkhā**. Te pana kāmaṃ puggalapaṭilābhavasena anekasahassāva honti, catumaggaheṭṭhimaphalattayassa pana vasena taṃsamaṅgitāsāmaññena na sattajanato uddhanti āha **''satta jane''**ti niyametvā viseseti. Saṃkilesavajjaṃ, tato vā attānaṃ viya vineyyalokaṃ nipāti rakkhatīti nipako, tassa bhāvo **nepakkaṃ,** ñāṇanti āha **''nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatattā nipako''**ti.

''Ko nu kho imassa pañhassa attho''ti cintento pañhāya kaṅkhati nāma. ''Kathaṃ byākaramāno nu kho satthu ajjhāsayaṃ na virodhemī’’ti cintento ajjhāsayaṃ kaṅkhati nāma. Sujānanīyatthaparicchedaṃ katvā cintanā hettha ‘‘kaṅkhā’’ti adhippetā, na vicikicchāti. Pahīnavicikiccho hi mahāthero āyasmato assajimahātherassa santikeyeva, vicinanabhūtaṃ kukkuccasadisaṃ panetaṃ vīmaṃsanamattanti daṭṭhabbaṃ. **Pattaṃ ādāya caranto**ti pabbajitabhāvalakkhaṇaṃ. Dhammasenāpatibhāvena vā mama pattadhammadesanāvāraṃ ādāya carantoti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Jātanti yathārahaṃ paccayato uppannaṃ, saṅkhatanti attho. **Pañhabyākaraṇaṃ upaṭṭhāsī**ti pañhassa byākaraṇatā paṭibhāsi. ‘‘Sammappaññāya passatī’’ti pāṭho, aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘sammappaññāya passato’’ti padaṃ uddharitvā ‘‘passantassā’’ti attho vutto. Taṃ ‘‘bhūtanti…pe… paṭipanno hotī’’ti imāya pāḷiyā na sameti, tasmā yathādassitapāṭho eva yutto. **Yāva arahattamaggā nibbidādīnaṃ atthāyā**ti samitāpekkhadhammavasā padaṃ vadanti. **Āhārasambhava**nti paccayahetukaṃ. **Sekkhapaṭipadā kathitā** ‘‘nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī’’ti vacanato. Esa nayo nirodhavārepi. **Nibbidā**ti karaṇe paccattavacanaṃ, **virāgā nirodhā**ti karaṇe nissakkavacananti āha **‘‘sabbāni kāraṇavacanānī’’**ti. **Anupādā**ti anupādāya. **Bhūtamidantiādimāha** sabbasuttaṃ āhaccabhāsitaṃ jinavacanameva karonto.

Bhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kaḷārasuttavaṇṇanā

32. **Tassa therassa nāmaṃ** jātisamudāgataṃ. **Nivatto**ti pubbe vaṭṭasotassa paṭisotaṃ gantuṃ āraddho, taṃ avisahanto anusotameva gacchanto, tato nivatto pariklesavidhame asaṃsaṭṭho viyutto hoti. Ettha cetanāti vā assāso. Hīnāyāvattanaṃ nāma kāmesu sāpekkhatāya, tattha ca nirapekkhatā tatiyamaggādhigamenāti dassento **‘‘tayo magge’’**tiādimāha. **Sāvakapāramīñāṇaṃ** therassa arahattādhigamena nipphannaṃ, tasmā tassa taṃ uparimakoṭiyā assāso vutto. **Ugghāṭitā**ti vivaṭā, vūpasamitāti attho. **Tatthā**ti arahattappattiyaṃ. **Vicikicchābhāva**nti nibbematikataṃ.

Na evaṃ byākatāti ‘‘khīṇā jātī’’tiādikā evaṃ uttānakaṃ na byākatā, pariyāyena pana byākatā. **Kenacī**ti kenacipi kāraṇena. **Evaṃ** uttānakaṃ **byākarissati**.

Tassa paccayassa khayāti tassa kammabhavasaṅkhātassa paccayassa avijjāya sahakāritāyaṃ saṅgahitassa khayā anuppādā nirodhā. **Khīṇasmi**nti khīṇe. Anuppādanirodhena niruddhe **jātiyā** yathāvutte **paccaye. Jātisaṅkhātaṃ phalaṃ khīṇaṃ** anuppattidhammataṃ āpāditanti. **Viditaṃ** ñātaṃ. Ājānāti catusaccaṃ heṭṭhimamaggehi ñātaṃ anatikkamitvāva paṭivijjhatīti **aññā** aggamaggo. Tadupacārena aggaphalaṃ idha ‘‘aññā’’ nāma. **Paccayo**ti bhavūpapattiyā paccayo paṭiccasamuppādo.

Meti mayā. **Aññāsi** ākāraggahaṇena cittācāraṃ jānāti. **Tenā**ti bhagavatā. **Byākaraṇaṃ anumoditaṃ** pañhabyākaraṇassa visayakatabhāvato.

Ayamassa visayoti ayaṃ vedanā assa sāriputtattherassa savisayo tattha visayabhāvena pavattattā. **Kiñcāpī**ti kiñcāpi sukhā vedanā ṭhitisukhā dukkhā vedanā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā. **Vipariṇāmakoṭiyā**ti aniccabhāvena **sabbāva** vedanā **dukkhā nāma**. Sukhapaṭikkhepatopi hi sukhapītiyā pharaṇatāya sukhāti tikkhamattena vipariṇāmadukkhāti vipariṇāmato abhāvādhigamena sukhanirodhakkhaṇamattena. Tathā hi vuttaṃ **papañcasūdaniyaṃ** ‘‘sukhāya vedanāya atthibhāvo sukha’’nti. Sukhakāmo dukkhaṃ titikkhati. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, tasmāyamattho viyogena dīpetabbo. ‘‘Dukkhā vipariṇāmasukhā’’ti etthāpi eseva nayo. Tathācāha **papañcasūdaniyaṃ** ‘‘dukkhāya vedanāya natthibhāvo sukha’’nti. Dukkhavedanuparamo hi vuttānaṃ sukhato upaṭṭhāti evāti vadanti. Tassa yogassa vūpasamena ‘‘aho sukhaṃ jāta’’nti majjhattavedanāya jānanabhāvo yāthāvato avabujjhanaṃ sukhaṃ. Adukkhamasukhāpi vedanā vijānantassa sukhaṃ hoti tassa sukhumatāya viññeyyabhāvato. Yathā rūpārūpadhammānaṃ salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramaṃ sukhaṃ. Tenāha –

‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata’’nti. (dha. pa. 374);

Aññāṇadukkhāti ajānanabhāvo adukkhamasukhāvedanāya dukkhaṃ. Sammā vibhāgajānanasabhāvo ñāṇassa sambhavo. Ñāṇasampayuttā hi ñāṇūpanissayā adukkhamasukhā vedanā pasatthākārā, yato sā iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cāti. Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. ‘‘Dukkhanti vidito’’ti pāḷi, aṭṭhakathāyaṃ pana viditanti paduddhāro kato, taṃ atthadassanamattanti daṭṭhabbaṃ.

Vedanāparicchedajānaneti ‘‘tisso imā vedanā’’ti evaṃ paricchedato jānane. **Aññāsī**ti kadā aññāsi? Imasmiṃ desanākāleti vadanti, paṭivedhakāleti pana yuttaṃ. Yathāpaṭividdhā hi vedanā idha therena desitāti. **Iminā kāraṇenā**ti ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti vedanānaṃ aniccatāya dukkhabhāvajānanasaṅkhātena kāraṇena. Taṃnimittaṃ hissa vedanāsu taṇhā na uppajjati. **Atippapañco**ti ativitthāro. **Dukkhasmiṃ** antogadhaṃ dukkhapariyāpannattā. **Dukkha**nti sabbaṃ vedayitaṃ dukkhaṃ saṅkhāradukkhabhāvato. **Ñātamatte**ti yāthāvato avabujjhanamatte. **Taṇhā na tiṭṭhatī**ti na santiṭṭhati nappavattati.

Kathaṃ vimokkhāti ajjhattabahiddhābhedesu vimuttā. Hetumhi cetaṃ nissakkavacananti hetuatthena karaṇavacanena atthamāha **‘‘katarena vimokkhenā’’**ti. Karaṇatthepi vā etaṃ nissakkavacananti tathā vuttaṃ. **Abhiniveso**ti vipassanārambho. **Bahiddhādhammāpi daṭṭhabbāyeva** sabbassapi pariññeyyassa parijānitabbato. **Ñāṇaṃ** pavattetvā. **Te**ti ajjhattasaṅkhāre. **Vavatthapetvā**ti salakkhaṇato paricchinditvā. **Bahiddhā otāretī**ti bahiddhāsaṅkhāresu ñāṇaṃ otāreti. **Ajjhattaṃ otāretī**ti ajjhattasaṅkhāre sammasati. **Tatra** tasmiṃ catukke. **Tesaṃ vavatthānakāle**ti tesaṃ ajjhattasaṅkhārānaṃ vipassanākāle.

Sabbupādānakkhayāti sabbaso upādānānaṃ khayā. Kāmaṃ diṭṭhisīlabbataattavādupādānāni paṭhamamaggeneva khīyanti, kāmupādānaṃ pana aggamaggenāti tassa vasena ‘‘sabbupādānakkhayā’’ti vadanto thero attano arahattapattiṃ byākaroti. Tenāha **‘‘āsavā nānussavantī’’**ti. **Sato**ti iminā sativepullappattiṃ dasseti. **Cakkhuto rūpe savantī**ti cakkhuviññāṇavīthiyaṃ tadanugatamanoviññāṇavīthiyañca rūpārammaṇā āsavā pavattantīti. Kiñcāpi tattha kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇakaasucibhāvena sandanti, tathā sesavāresu. Tenāha **‘‘eva’’**ntiādi, tasmā te eva ‘‘āsavā’’ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇakaasucimhi niruḷho āsavasaddo. ‘‘Attānaṃ nāvajānāmī’’ti vuttattā **‘‘omānapahānaṃ kathita’’**nti āha. Tena āsavesu samudāyupalakkhaṇaṃ kathitanti daṭṭhabbaṃ. Na hi seyyamānādippahānena vinā hīnamānaṃyeva pajahati. **Pajānanā**ti ‘‘nāparaṃ itthattāyā’’ti vuttapajānanasampanno hotīti.

Sarūpabhedatopīti ‘‘cattāro’’ti evaṃ parimāṇaparicchedatopi. Idaṃ bhagavā dassento āhāti sambandho. **Ida**nti ca ‘‘ayampi kho’’tiādivacanaṃ sandhāyāha.

Asambhinnāya evāti yathānisinnāya eva, avuṭṭhitāya evāti attho. **Puggalathomanattha**nti desanākusalānaṃ ānandattherādīnaṃ puggalānaṃ pasaṃsanatthaṃ ukkaṃsanatthaṃ. **Dhammathomanattha**nti paṭipattidhammassa pasaṃsanatthaṃ. **Tepī**ti ānandattherādayo bhikkhūpi. **Dhammapaṭiggāhakā** bhikkhū. **Atthe**ti sīlādiatthe. **Dhamme**ti pāḷidhamme.

Assāti bhagavato. **Ānubhāvaṃ karissati** ‘‘divasañcepi bhagavā’’tiādinā. **Na**nti sāriputtattheraṃ. **Ahampi tatheva thomessāmi** ‘‘sā hi bhikkhū’’tiādinā. **Evaṃ cintesī**ti evaṃ vakkhamānena dhammadāyādadesanāya cintitākārena cintesi. Tenāha **‘‘yathā’’**tiādi. **Ekajjhāsayāyā**ti samānādhippāyāya. **Matiyā**ti paññāya. **Ayaṃ desanā aggā**ti bhagavā dhammasenāpatiṃ guṇato evaṃ paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Pakāsetvāti guṇato pākaṭaṃ paññātaṃ katvā sabbasāvakehi seṭṭhabhāve **ṭhapetukāmo. Cittagatiyā** cittavasena kāyassa pariṇāmanena ‘‘ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū’’ti kāyasamānagatikattādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattena cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittavipariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṃ sakkoti, ‘‘idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū’’ti panādhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti hoti, tāva kāyagatianulomeneva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ ‘‘ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū’’ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahukatipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappati hoti, evaṃ pavattarūpatā viññāyatīti.

Adhippāyānurūpameva tassa bhagavato thomanāya katattā. **Idaṃ nāma** atthajātaṃ bhagavā **pucchissatī**ti pubbe mayā **aviditaṃ** apassaṃ. **Āsayajānanattha**nti ‘‘evaṃ byākarontena satthu ajjhāsayo gahito hotī’’ti evaṃ satthu ajjhāsayajānanatthaṃ. **Dutiyaṃ pañhaṃ pucchanto** bhagavā **paṭhamaṃ pañhaṃ anumodi** dutiyaṃ pañhaṃ pucchanteneva paṭhamapañhavissajjanassa sampaṭicchitabhāvato.

Etaṃ ahosīti etaṃ parivitakkanaṃ ahosi. **Assā**ti kaḷārakhattiyassa bhikkhuno. Dhamme dahatīti **dhammadhātu,** sāvakapāramīñāṇaṃ, sāvakavisaye dhamme dahati yāthāvato ajite katvā ṭhapetīti attho. Tenāha **‘‘dhammadhātū’’**tiādi. **Sabbaññutaññāṇagatikameva** visaye. **Gocaradhamme**ti gocarabhūte ñeyyadhamme.

Kaḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā

33. **Ñāṇameva ñāṇavatthu** sampattīnaṃ kāraṇabhāvato. **Catūsū**ti catusaccassa bodhanavasena vuttesu catūsu ñāṇesu. **Paṭhama**nti ‘‘jarāmaraṇe ñāṇa’’nti evaṃ vuttaṃ ñāṇaṃ, yena dhāraṇaparicayamanasikāravasena pavattaṃ sabbaṃ gaṇhi. Sannicayañāṇamayaṃ **savanamayaṃ** nāmatveva veditabbaṃ. Sabhāvato paccayato cassa parigganhanañāṇaṃ **sammasanañāṇaṃ**tveva veditabbaṃ. Jarāmaraṇasīsena cettha jarāmaraṇavantova dhammā gahitā. **Paṭivedhañāṇa**nti asammohato paṭivijjhanañāṇaṃ. **Iminā dhammenā**ti hetumhi karaṇavacanaṃ. Imassa hi dhammassa adhigamahetu ayaṃ ariyo atītānāgate nayenapi catusaccadhamme abhisambujjhati. Maggañāṇameva pana atītānāgate nayanasadisaṃ katvā dassetuṃ **‘‘maggañāṇadhammena vā’’**ti dutiyavikappo vutto. Evañhi ‘‘akālika’’nti samatthitaṃ hoti.

Ñāṇacakkhunā diṭṭhenāti dhammacakkhubhūtena ñāṇacakkhunā asammohapaṭivedhavasena paccakkhato diṭṭhena. **Paññāya viditenā**ti maggapaññāya tatheva viditena. Yasmā tathā diṭṭhaṃ viditaṃ sabbaso pattaṃ mahāupāyo hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘pariyogāḷhenā’’**ti. **Diṭṭhenā**ti vā dassanena, dhammaṃ passitvā ṭhitenāti attho. **Viditenā**ti cattāri saccāni viditvā pākaṭāni katvā ṭhitena. **Akālikenā**ti na kālantaravipākadāyinā. **Pattenā**ti cattāri saccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattena. **Pariyogāḷhenā**ti catusaccadhamme pariyogāhitvā ṭhitena. **Atītānāgate nayaṃ netī**ti atīte ca anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṃ, satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayanasadisaṃ kataṃ taṃmūlakattā. Atītamaggassa hi paccavekkhaṇaṃ nāma hoti, tasmā maggañāṇaṃ nayanasadisaṃ kataṃ nāma hoti, paccavekkhaṇañāṇena pana nayaṃ neti. Tenāha **‘‘ettha cā’’**tiādi. Yathā pana tena nayaṃ neti. Taṃ ākāraṃ dassetuṃ **‘‘ye kho kecī’’**tiādi vuttaṃ. Ettha ca nayanuppādanaṃ nayañāṇasseva pavattiviseso. Tena vuttaṃ ‘‘paccavekkhaṇañāṇassa kicca’’nti. Kiñcāpi ‘‘imināti maggañāṇadhammena vā’’ti vuttaṃ, duvidhaṃ pana maggaphalañāṇaṃ sammasanañāṇapaccavekkhaṇāya mūlakāraṇaṃ, na nayanassāti duvidhena ñāṇadhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā ‘‘nayanaṃ hotū’’ti tena ‘‘iminā dhammenā’’ti ñāṇassa visayabhāvena ñāṇasampayogena tadaññātenāti ca attho na na yujjati. **Anuaye**ti dhammaññāṇassa anurūpavasena aye bujjhanaññāṇe diṭṭhānaṃ adiṭṭhānayanato adiṭṭhassa diṭṭhatāya ñāpanato ca. Tenāha **‘‘dhammaññāṇassa anugamane ñāṇa’’**nti. **Khīṇāsavassa sekkhabhūmi** nāma aggamaggakkhaṇo. Kasmā panetaṃ evaṃ vuttanti ce? ‘‘Evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānātī’’tiādinā vattamānavasena desanāya pavattattā.

Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyaññāṇavatthusuttavaṇṇanā

34. **Sattarī**ti ta-kārassa ra-kārādesaṃ vuttaṃ. Sattatisaddena vā samānattho sattarisaddo. Byañjanarucivasena byañjanaṃ bhaṇantīti **byañjanabhāṇakā**. Tenāha ‘‘bahubyañjanaṃ katvā’’tiādi. Tiṭṭhati tattha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, paccuppannalakkhaṇassa dhammassa ṭhiti dhammaṭṭhiti. Atha vā dhammoti kāraṇaṃ, paccayoti attho. Dhammassa yo ṭhitisabhāvo, sova dhammato añño natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tattha ñāṇaṃ **dhammaṭṭhitiñāṇaṃ**. Tenāha āyasmā dhammasenāpati – ‘‘paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti (paṭi. ma. mātikā 4). Tathā cāha **‘‘paccayākāre ñāṇa’’**ntiādi. Tattha **dhammāna**nti paccayuppannadhammānaṃ. **Pavattiṭṭhitikāraṇattā**ti pavattisaṅkhātāya ṭhitiyā kāraṇattā. ‘‘Jātipaccayā jarāmaraṇa’’ntiādinā addhattaye anvayabyatirekavasena pavattiyā **chabbidhassa ñāṇassa. Khayo** nāma vināso, sova bhedoti. **Virajjanaṃ** palujjanaṃ. **Nirujjhanaṃ** antaradhānaṃ. **Ekekasmi**nti jarāmaraṇādīsu ekekasmiṃ. Pubbe ‘‘yathābhūtaññāṇa’’nti taruṇavipassanaṃ āha. Tasmā idhāpi dhammaṭṭhitiñāṇaṃ vipassanāti gahetvā **‘‘vipassanāpaṭivipassanā kathitā’’**ti vuttaṃ.

Dutiyaññāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

35. **Desanaṃ osāpesī**ti yathāraddhakathaṃ ṭhapesi. Tattha nisinnassa diṭṭhigatikassa laddhiyā bhindanavasena upari kathetukāmo. Buddhānañhi desanāvāraṃ pacchindāpetvā pucchituṃ samattho nāma koci natthi. Tenāha **‘‘diṭṭhigatikassa okāsadānattha’’**nti. **Duppañho eso** sattūpaladdhiyā pucchitattā. **Sattūpaladdhivādapadenā**ti ‘‘satto jīvo upalabbhatī’’ti evaṃ pavattadiṭṭhidīpakapadavasena. Vadanti etenāti **vādo**. Diṭṭhi-saddo pana dvayasaṅgahito, brahmacariyavāso pana paramatthato ariyamaggabhāvanāti āha **‘‘ariyamaggavāso’’**ti. **Ayaṃ diṭṭhī**ti anaññe sarīrajīvāti diṭṭhi. ‘‘Jīvo’’ti ca jīvitameva vadanti. **Vaṭṭa**nti duvidhaṃ vaṭṭaṃ. **Nirodhento**ti anuppattidhammataṃ āpādento. **Samucchindanto**ti appavattiyaṃ pāpanena upacchindanto. Tadetaṃ maggena nirodhetabbaṃ vaṭṭaṃ nirujjhatīti yojanā. ‘‘Ayaṃ satto vināsaṃ abhāvaṃ patvā sabbaso ucchijjatī’’ti evaṃ ucchedadiṭṭhiyā gahitākārassa **sambhave** saccabhāve **sati. Na hotī**ti sātthako na hoti.

Gacchatīti sarīrato nikkhamitvā gacchati. **Vivaṭṭento**ti appavattiṃ karontoti attho. **Vivaṭṭetuṃ na sakkoti** niccassa appavattiṃ pāpetuṃ asakkuṇeyyattā. Micchādiṭṭhi sammādiṭṭhiṃ vijjhati asamāhitapuggalasevanavasena tathā pavattituṃ appadānavasena ca pajahitabbāpajahanavasena sammādiṭṭhiṃ vijjhati. **Visūkamivā**ti kaṇḍako viya. Na kevalaṃ ananuvattakova, atha kho virodhopi ‘‘nicca’’ntiādinā pavattanadhammatāya viññāpanato. Virūpaṃ bībhacchaṃ phanditaṃ **vipphanditaṃ**. Paṇṇapupphaphalapallavānaṃ avatthubhūto tālo eva tālāvatthu ‘‘asive sivā’’ti vohāro viya. Keci pana ‘‘tālavatthukatānī’’ti paṭhanti, avatthubhūtatāya tālo viya katānīti attho. Tenāha **‘‘matthakacchinnatālo viyā’’**ti. **Anuabhāva**nti vināsaṃ.

Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyaavijjāpaccayasuttavaṇṇanā

36. **Iti vā**ti evaṃ vā. Jarāmaraṇassa ceva jarāmaraṇasāmikassa ca khaṇavasena **yo vadeyya. Avisāradadhātuko** pucchituṃ acchekatāya maṅkubhāvena jāto. Tenāha **‘‘pucchituṃ na sakkotī’’**ti.

Dutiyaavijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Natumhasuttavaṇṇanā

37. **Na tumhāka**nti kāyassa anattaniyabhāvadassanameva panetanti yā tassa anattaniyatā, taṃ dassetuṃ **‘‘attani hī’’**tiādi vuttaṃ. Yadi na attaniyaṃ, parakiyaṃ nāma siyāti, tampi natthīti dassento **‘‘nāpi aññesa’’**nti āha. **Nayidaṃ purāṇakammamevā**ti ‘‘idaṃ kāyo’’ti vuttasarīraṃ purāṇakammameva na hoti. Na hi kāyo vedanāsabhāvo. **Paccayavohārenā**ti kāraṇopacārena. **Abhisaṅkhata**ntiādi napuṃsakaliṅgavacanaṃ. **Purimaliṅgasabhāgatāyā**ti ‘‘purāṇamidaṃ kamma’’nti evaṃ vuttapurimanapuṃsakaliṅgasabhāgatāya. Aññamaññābhimukhehi samecca paccayehi kato abhisaṅkhatoti āha **‘‘paccayehi katoti daṭṭhabbo’’**ti. **Abhisañcetayita**nti tathā abhisaṅkhatattasaṅkhātena abhimukhabhāvena cetayitaṃ pakappitaṃ, pavattitanti attho. **Cetanāvatthuko**ti cetanāhetuko. **Vedaniya**nti vedanāya hitaṃ vatthārammaṇabhāvena vedanāya paccayabhāvato. Tenāha **‘‘vedaniyavatthū’’**ti.

Natumhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cetanāsuttavaṇṇanā

38. **Yañcā**ti ettha **ca**-saddo aṭṭhāne. Tena cetanāya viya pakappānānusayānampi viññāṇassa ṭhitiyā vakkhamānaṃyeva avisiṭṭhaṃ ārammaṇabhāvaṃ joteti. Kāmaṃ tīsupi padesu ‘‘pavatteti’’icceva attho vutto, vattanattho pana cetanādīnaṃ yathākkamaṃ cetayanapakappanānusayanarūpo visiṭṭhaṭṭho daṭṭhabbo. **Tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā** kammaviññāṇassa paccayaniddhāraṇametanti. **Taṇhādiṭṭhikappā gahitā** yathārahanti adhippāyo. Aṭṭhasupi hi lobhasahagatacittesu taṇhākappo, tattha catūsveva diṭṭhikappoti. Kāmaṃ anusayā lokiyakusalacetanāsupi anusentiyeva, akusalesu pana pavatti pākaṭāti **‘‘dvādasannaṃ cetanāna’’**nti vuttaṃ. **Sahajātakoṭiyā**ti idaṃ paccuppannāpi kāmarāgādayo anusayāva vuccanti taṃsadisatāyāti vuttaṃ. Na hi kālabhedena lakkhaṇappabhedo atthīti. Anāgatā eva hi kāmarāgādayo nippariyāyato ‘‘anusayā’’ti vattabbataṃ arahanti. Paccayuppanno vaṭṭatīti āha ‘‘ārammaṇaṃ paccayo’’ti. **Kammaviññāṇassa ṭhitattha**nti kammaviññāṇasseva pavattiyā. **Tasmiṃ paccaye satī**ti tasmiṃ cetanāpakappanānusayasaññite paccaye sati **patiṭṭhā viññāṇassa hoti**. Santāne phaladānasamatthatāyeva hotīti **‘‘patiṭṭhā hoti, tasmiṃ patiṭṭhite’’**ti vuttaṃ. Sanniṭṭhāpakacetanāvasena **viruḷhe**ti. Patiṭṭhiteti hi iminā kammassa katabhāvo vutto, ‘‘viruḷhe’’ti iminā upacitabhāvo. Tenāha **‘‘kammaṃ javāpetvā’’**tiādi. Tattha puretaraṃ uppannāhi kammacetanāhi laddhapaccayattā balappattāya sanniṭṭhāpakacetanāya kammaviññāṇaṃ laddhapatiṭṭhaṃ viruḷhamūlañca hotīti vuttaṃ **‘‘nibbattamūle jāte’’**ti. Tathā hi sanniṭṭhāpakacetanā vipākaṃ dentaṃ anantare jātivasena deti upapajjavedanīyakammanti.

Tebhūmakacetanāyāti tebhūmakakusalākusalacetanāya. **Appavattanakkhaṇo**ti idha pavattanakkhaṇo jāyamānakkhaṇo. Na jāyamānakkhaṇo **appavattanakkhaṇo** na kevalaṃ bhaṅgakkhaṇo appahīnānusayassa adhippetattā. **Appahīnakoṭiyā**ti asamucchinnabhāvena. Tadidaṃ tebhūmakakusalākusalacetanāsu appavattamānāsu anusayānaṃ sahajātakoṭiādinā pavatti nāma natthi, vipākādīsu appahīnakoṭiyā pavattati karontassa abhāvatoti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Avāritattā**ti paṭipakkheti avāritabbattā. **Paccayova hoti** viññāṇassa ṭhitiyā.

Paṭhamadutiyavārehi vaṭṭaṃ dassetvā tatiyavāre **‘‘no ce’’**tiādinā vivaṭṭaṃ dassitanti **‘‘paṭhamapade tebhūmakakusalākusalacetanā nivattā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **nivattā**ti akaraṇato appavattiyā apagatā. Taṇhādiṭṭhiyo nivattāti yojanā. **Vuttappakāresū**ti ‘‘tebhūmakavipākesū’’tiādinā vuttappakāresu.

Etthāti imasmiṃ sutte. Ettha cetanāpakappanānaṃ pavattanavasena dhammaparicchedo dassitoti ‘‘cetetīti tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā’’tiādinayo idheva hotīti dassito. **Catasso**ti paṭighadvayamohamūlasamāgatā catasso akusalacetanā. **Catūsu akusalacetanāsū**ti yathāvuttāsu eva catūsu akusalacetanāsu, itarā pana ‘‘na pakappetī’’ti iminā paṭikkhepena nivattāti. **Sutte āgataṃ vāretvā**ti ‘‘no ca pakappetī’’ti evaṃ paṭikkhepavasena sutte āgataṃ vajjetvā. ‘‘Na pakappetī’’ti hi iminā aṭṭhasu lobhasahagatacittesu sahajātakoṭiyā pavattaanusayo nivattito tesaṃ cittānaṃ appavattanato, tasmā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāti attho. **Purimasadisova** purimanayesu vuttanayena gahetabbo dhammaparicchedattā.

Tadappatiṭṭhiteti samāsabhāvato vibhattilopo, sandhivasena da-kārāgamo, tassa appatiṭṭhitaṃ tadappatiṭṭhitaṃ, tasmiṃ tadappatiṭṭhiteti evamettha samāsapadasiddhi daṭṭhabbā. **Etthā**ti etasmiṃ tatiyavāre arahattamaggassa kiccaṃ kathitaṃ sabbaso anusayanibbattibhedanato. **Khīṇāsavassa kiccakaraṇantipi** vattuṃ vaṭṭati sabbaso vedanādīnaṃ paṭikkhepabhāvato. **Nava lokuttaradhammātipi vattuṃ vaṭṭati** maggapaṭipāṭiyā anusayasamugghāṭanato maggānantarāni phalāni, tadubhayārammaṇañca nibbānanti. **Viññāṇassā**ti kammaviññāṇassa. Punabbhavasīsena anantarabhavasaṅgahitaṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇameva vā gahitanti āha **‘‘punabbhavassa ca antare eko sandhī’’**ti. **Bhavajātīna**nti ettha ‘‘dutiyabhavassa tatiyabhave jātiyā’’ti evaṃ paramparavasena gahetabbaṃ. Āyatiṃ punabbhavābhinibbattigahaṇena pana nānantariyato kammabhavo gahito, jātihetuphalasiddhipettha vuttā evāti veditabbaṃ. Ettha ca ‘‘no ce, bhikkhave, ceteti no ca pakappeti, atha kho anusetī’’ti evaṃ bhagavatā dutiyanaye pubbabhāge bhavanibbattakakusalākusalāyūhanaṃ, pakappanañca vināpi bhavesu diṭṭhādīnavassa yogino anusayapaccayā vipassanācetanāpi paṭisandhijanakā hotīti dassanatthaṃ kusalākusalassa appavatti cepi, tadā vijjamānatebhūmakavipākādidhammesu appahīnakoṭiyā anusayitakilesappaccayā bhavavajjassa kammaviññāṇassa patiṭṭhitatā hotīti dassanatthañca vutto. ‘‘Na ceteti pakappeti anusetī’’ti ayaṃ nayo na gahito cetanaṃ vinā pakappanassa abhāvato.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā

39. **Viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhī**ti hetuphalasandhi viññāṇaggahaṇena kammaviññāṇassa gahitattā. Nāmarūpaṃ pana vipākanāmarūpamevāti pākaṭameva. Sesaṃ suviññeyyameva.

Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā

40. **Rūpādīsu** chasu ārammaṇesu. Tena cettha bhavattayaṃ saṅgaṇhāti chaḷārammaṇapariyāpannattā. Tasseva bhavattayassa patthanā paṇidhānādivasena **nati** nāma. **Āgatimhi gatī**ti paccupaṭṭhānavasena abhimukhaṃ gati pavatti etasmāti āgati, kammādinimittaṃ. Tasmiṃ paṭisandhiviññāṇassa gati pavatti nibbatti hoti. Tenāha **‘‘āgate’’**tiādi. **Cutūpapāto**ti cavanaṃ cuti, maraṇaṃ. Upapajjanaṃ nibbatti, upapāto. Cutito upapāto punaruppādo. Tenāha **‘‘evaṃ viññāṇassā’’**tiādi. **Ito**ti nibbattabhavato. **Tatthā**ti punabbhavasaṅkhāte āyatibhave. **Ekova sandhī**ti eko hetuphalasandhi eva kathito.

Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kaḷārakhattiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Gahapativaggo

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā

41. **Yato**ti yasmiṃ kāle. Ayañhi **to**-saddo dā-saddo viya idha kālavisayo. Tenāha **‘‘yadā’’**ti. **Bhayaveracetanāyo**ti bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ, verapasavanaṭṭhena veranti ca laddhanāmā cetanāyo. Pāṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yañca uddissa pavattiyanti, ubhaye sabhayabheravāti te eva bhāyitabbabhayaverajanakāvāti. Sotassa ariyamaggassa ādito paṭṭhāya paṭipattiadhigamo sotāpatti, tadatthāya tattha patiṭṭhitassa ca aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni,** tadubhayaṃ sandhāyāha **‘‘duvidhaṃ sotāpattiyā aṅga’’**nti, sotāpattiatthaṃ aṅganti attho. **Yaṃ pubbabhāge**ti yaṃ sayaṃ sotāpattimaggaphalapaṭilābhato pubbabhāge tadatthāya saṃvattati. Kiṃ pana tanti āha ‘‘sappurisasaṃsevo’’tiādi. Sappurisānaṃ buddhādīnaṃ ariyañāṇasaññāṇajātā payirupāsanā, **saddhammassavanaṃ** catusaccadhammassavanaṃ, yoniso upāyena aniccādito manasi karaṇaṃ **yoniso manasikāro,** ussukkāpentena dhammassa nibbānassa anudhammapaṭipajjanaṃ **dhammānudhammapaṭipattī**ti etāni sotāpattiyā aṅgāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana sotāpattiaṅganti padaṃ apekkhitvā **‘‘evaṃ āgata’’**nti vuttaṃ. **Ṭhitassa** puggalassa **aṅgaṃ**. Sotāpanno aṅgīyati ñāyati etenāti **sotāpannassa aṅganti**pi vuccati. **Idaṃ** pacchā vuttaṃ aṅgaṃ. Dosehi ārakāti **ariyo**ti āha **‘‘niddoso’’**ti. Kathaṃ avijjā saṅkhārānaṃ paccayotiādinā kenacipi anupārambhiyattā **nirupārambho**. Ñāṇaṃ sandhāya ‘‘niddoso’’ti vuttaṃ, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya ‘‘nirupārambho’’ti vadanti. Ubhayampi pana sandhāya ubhayaṃ vuttanti apare. **Paṭiccasamuppādo** ettha adhippeto. Tathā hi vuttaṃ **‘‘aparāparaṃ uppannāya vipassanāpaññāyā’’**ti. Na hi maggañāṇaṃ vipassanāpaññāti. Sammā upāyattā tassa paṭiccasamuppanne yāthāvato ñāyatīti **ñāyo,** paṭiccasamuppādo. Ñāṇaṃ pana ñāyati so etenāti **ñāyo**.

Tatthāti niraye. **Maggasota**nti maggassa sotaṃ. **Āpanno**ti adhigato. Apāyesu uppajjanasaṅkhāto vinipātadhammo etassāti vinipātadhammo, na vinipātadhammo **avinipātadhammo**. Paraṃ ayananti ativiya savisaye ayitabbaṃ bujjhitabbaṃ. Yesañhi dhātūnaṃ gatiattho, buddhipi tesaṃ attho. Tenāha **‘‘avassaṃ abhisambujjhanako’’**ti.

Pāṇātipātakammakāraṇāti pāṇātipātasaṅkhātassa pāpakammassa karaṇahetu. **Veraṃ** vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato **bhaya**nti āha **‘‘bhayaṃ veranti atthato eka’’**nti. **Idaṃ bāhiraṃ veraṃ nāma** tassa verassa mūlabhūtato verakārapuggalato bahibhāvattā. Teneva hi tassa verakārapuggalassa uppannaṃ veraṃ sandhāya **‘‘idaṃ ajjhattikaveraṃ nāmā’’**ti vuttaṃ, tannissitassa verassa mūlabhūtā verakārapuggalacetanā uppajjati paharituṃ asamatthassapīti adhippāyo. Na hi nerayikā nirayapālesu paṭipaharituṃ sakkonti. **Nirayapālassa cetanā uppajjatī**ti etena ‘‘atthi niraye nirayapālā’’ti dasseti. **Yaṃ panetaṃ bāhiravera**nti yamidaṃ diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca bāhiraṃ veraṃ. **Puggalaveranti vuttaṃ** attakiccaṃ sādhetuṃ asakkonto kevalaṃ parapuggale uppannamattaṃ veranti katvā. **Atthato ekameva** ‘‘cetasika’’nti visesetvā vuttattā. **Sesapadesū**ti ‘‘adinnādānapaccayā’’tiādinā āgatesu sesakoṭṭhāsesu. **Attho bhaggo**ti attho dhaṃsito. **Adhigatenā**ti maggena adhigatena. ‘‘Abhigatenā’’tipi pāṭho, adhivuttenāti attho. Tenāha **‘‘acalappasādenā’’**ti.

Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā

42. **Bhikkhūnaṃ kathitabhāvamattameva viseso**ti etena yā satthārā ekaccānaṃ desitadesanā, puna tadaññesaṃ veneyyadamakusalena kālantare teneva desitā, sā dhammasaṃgāhakehi ‘‘mā no satthudesanā sampaṭiggahaṃ vinā nassatū’’ti visuṃ saṅgahaṃ āropitāti dasseti.

Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dukkhasuttavaṇṇanā

43. Samudayanaṃ **samudayo,** samudeti etamhāti **samudayo,** evaṃ ubhinnaṃ samudayānamatthatopi bhedo veditabbo. Paccayāva **paccayasamudayo**. Āraddhavipassako ‘‘imañca imañca paccayasāmaggiṃ paṭicca ime dhammā khaṇe khaṇe uppajjantī’’ti passanto **‘‘paccayasamudayaṃ passantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ passatī’’**ti vutto paccayadassanamukhena nibbattikkhaṇassa dassanato. So pana khaṇe khaṇe saṅkhārānaṃ nibbattiṃ passituṃ āraddho ‘‘imehi nāma paccayehi nibbattatī’’ti passati. ‘‘So khaṇikasamudayaṃ passanto paccayaṃ passatī’’ti vadanti. Yasmā pana paccayato saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto khaṇato tesaṃ udayadassanaṃ hoti, khaṇato etesaṃ udayaṃ passato pageva paccayānaṃ suggahitattā paccayato dassanaṃ sukhena ijjhati, tasmā vuttaṃ **‘‘paccayasamudayaṃ passantopī’’**tiādi. Atthaṅgamadassanepi eseva nayo. **Accantatthaṅgamo**ti appavatti nirodho nibbānanti. **Bhedatthaṅgamo**ti khaṇikanirodho. Tadubhayaṃ pubbabhāge uggahaparipucchādivasena passanto aññatarassa dassane itaradassanampi siddhameva hoti, pubbabhāge ca ārammaṇavasena khayato vayasammasanādikāle bhedatthaṅgamaṃ passanto atirekavasena anussavādito accantaṃ atthaṅgamaṃ passati. Maggakkhaṇe panārammaṇato accantaatthaṅgamaṃ passati, asammohato itarampi passati. Taṃ sandhāyāha **‘‘accantatthaṅgamaṃ passantopī’’**tiādi. **Samudayatthaṅgamaṃ nibbattibheda**nti samudayasaṅkhātaṃ nibbattiṃ atthaṅgamasaṅkhātaṃ bhedañca. **Nissayavasenā**ti cakkhussa sannissayavasena paccayaṃ katvā. **Ārammaṇavasenā**ti rūpe ārammaṇaṃ katvā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **madhupiṇḍikasuttaṭīkāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. **Tiṇṇaṃ saṅgati phasso**ti ‘‘cakkhu rūpāni viññāṇa’’nti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅgati samāgame nibbatti phassoti vuttoti āha **‘‘tiṇṇaṃ saṅgatiyā phasso’’**ti. Tiṇṇanti ca pākaṭapaccayavasena vuttaṃ, tadaññepi pana manasikārādayo phassapaccayā hontiyeva. **Eva**nti taṇhādīnaṃ asesavirāganirodhakkamena. **Bhinnaṃ hotī**ti anuppādanirodhena niruddhaṃ hoti. Tenāha **‘‘appaṭisandhiya’’**nti.

Dukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Lokasuttavaṇṇanā

44. **Ayamettha viseso**ti ‘‘ayaṃ lokassā’’ti samudayatthaṅgamānaṃ visesadassanaṃ. **Ettha** catutthasutte tatiyasuttato **viseso**.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ñātikasuttavaṇṇanā

45. Aññamaññaṃ dvinnaṃ ñātīnaṃ gāmo ñātikoti vuttoti āha **‘‘dvinnaṃ ñātakānaṃ gāme’’**ti. Giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho **giñjakāvasatho**. So kira āvāso yathā sudhāparikammena payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tādisañhi chadanaṃ sandhāya bhagavatā iṭṭhakāchadanaṃ anuññātaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘iṭṭhakāhi kate mahāpāsāde’’**ti. Tattha dvārabandhakavāṭaphalakādīni pana dārumayāniyeva. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattatīti pariyāyo, kāraṇanti āha **‘‘dhammapariyāyanti dhammakāraṇa’’**nti, pariyattidhammabhūtaṃ visesādhigamassa hetunti attho. Upecca suyyati etthāti upassutīti vuttaṃ **‘‘upassutīti upassutiṭṭhāna’’**nti. **Attano kamma**nti yadatthaṃ tattha gato, taṃ pariveṇasamajjanakiriyaṃ. **Pahāyā**ti akatvā. Evaṃ mahatthañhi vimuttāyatanasīse ṭhatvā suṇantassa mahato atthāya saṃvattati. **Ekaṅgaṇaṃ ahosī**ti sabbaṃ vivaṭaṃ ahosi. Tīsu hi bhavesu saṅkhāragataṃ paccayuppannavasena manasikaroto bhagavato kiñci asesetvā sabbampi taṃ ñāṇamukhe āpāthaṃ upagacchi. Tena vuttaṃ **‘‘yāvabhavaggā ekaṅgaṇaṃ ahosī’’**ti. Tantivasena tamatthaṃ vācāya nicchārento **‘‘vacasā sajjhāyaṃ karonto’’**ti vutto. Paccayapaccayuppannavasena ca atthaṃ āharitvā tesaṃ nirodhena vivaṭṭassa āhatattā **‘‘yathānusandhinā’’**ti vuttaṃ. **Addasa** ñāṇacakkhunā.

Manasā sajjhāyaṃ karonto **‘‘tuṇhībhūtova paguṇaṃ karonto’’**ti vutto. **Padānupada**nti padañca anupadañca. Purimañhi padaṃ nāma, tadanantaraṃ anupadaṃ. **Ghaṭetvā** sambandhaṃ katvā avicchinditvā. **Pariyāpuṇātī**ti ajjhayati. **Ādhārappatta**nti ādhāraṃ cittasantānappattaṃ appamuṭṭhaṃ gatattā ādhārappattaṃ nāma. **Kāraṇanissito**ti lokuttaradhammassa kāraṇasannissito. **Ādibrahmacariyako**ti ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakaṃ**. Dhammapariyāyāpekkhāya pulliṅganiddeso. **Tīsupi imesū**ti tatiyacatutthapañcamesu tīsu suttesu.

Ñātikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

46. **Nāmavasenā**ti gottanāmavasena ca kittivasena ca apākaṭo, tasmā ‘‘jātivasena brāhmaṇo’’ti vuttaṃ.

Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

47. **Evaṃladdhanāmo**ti ‘‘jāṇussoṇī’’ti evaṃladdhanāmo rañño santikā adhigatanāmo.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

48. Āyatiṃ hitaṃ tena loko na yatati na īhatīti lokāyataṃ. Na hi taṃ laddhiṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi uppādenti, kuto payogo, taṃ etassa atthi, tattha vā niyuttoti **lokāyatiko**. Paṭhamasaddo ādiatthavācakattā jeṭṭhavevacanoti āha **‘‘paṭhamaṃ lokāyata’’**nti. Sādhāraṇavacanopi lokasaddo visiṭṭhavisayo idhādhippetoti āha **‘‘bālaputhujjanalokassā’’**ti. Ittarabhāvena lakuṇḍakabhāvena tassa vipulādibhāvena bālānaṃ upaṭṭhānamattanti dassento **‘‘āyataṃ mahanta’’**ntiādimāha. **Paritta**nti khuddakaṃ. **Ekasabhāva**nti ekaṃ sabhāvaṃ. Avipariṇāmadhammatāyāti āha **‘‘niccasabhāvamevāti pucchatī’’**ti. **Purimasabhāvena nānāsabhāva**nti purimasabhāvato bhinnasabhāvaṃ. **Pacchā na hotī**ti pacchā kiñci na hoti sabbaso samucchijjanato. Tenāha **‘‘ucchedaṃ sandhāya pucchatī’’**ti. **Ekatta**nti sabbakālaṃ attasambhavaṃ. Tathā ceva gahaṇena **dvepi** vādā **sassatadiṭṭhiyo** honti. **Natthi** na hoti. **Puthuttaṃ** nānāsabhāvaṃ, ekarūpaṃ na hotīti vā gahaṇena **dvepi** vādā **ucchedadiṭṭhiyo**ti.

Lokāyatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā

49. **Saṃsayuppatti ākāradassana**nti ‘‘kasmiṃ sati kiṃ hotī’’ti kāraṇassa phalassa ca paccāmasanena vinā kevalaṃ idappaccayatāya saṃsayassa uppajjanākāradassanaṃ. **Samudaya**ti samudetīti atthoti āha **‘‘uppajjatī’’**ti.

Ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyaariyasāvakasuttavaṇṇanā

50. **Dvepi nayā ekato vuttā**ti idaṃ ‘‘viññāṇe sati nāmarūpaṃ hotī’’tiādinā navame vuttassa nayassa ‘‘avijjāya sati saṅkhārā hontī’’tiādinā dasame vuttanaye antogadhattā. **Nānatta**nti purimato navamato dasamassa nānattaṃ.

Dutiyaariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dukkhavaggo

1. Parivīmaṃsanasuttavaṇṇanā

51. **Upaparikkhamāno**ti pavattipavattihetuṃ, nivattinivattihetuñca paritulento. Kuto panetanti? ‘‘Sammā dukkhakkhayā’’ti vacanato. Na hi sabbadukkhaparivīmaṃsaṃ vinā sammā dukkhakkhayo sambhavati. **Kasmā**tiādinā jarāmaraṇasseva gahaṇe kāraṇaṃ pucchati. Jātiādīnampi pavatti dukkhabhāvinīti adhippāyo. Yasmā jarāmaraṇe gahite sati jātipi gahitā hoti, tassā abhāve jarāmaraṇasseva abhāvato. Esa nayo bhavādīsupi. Evaṃ yāva jātidhammo jarāmaraṇe gahite gahitova hoti, jarāmaraṇapadesena tabbikāravanto sabbe tebhūmakā saṅkhārā gahitāti evampi jarāmaraṇaggahaṇena sabbampi vaṭṭadukkhaṃ gahitameva hoti. Tenāha **‘‘tasmiṃ gahite sabbadukkhassa gahitattā’’**ti. **Anekavidha**nti bahuvidhaṃ bahukoṭṭhāsaṃ. ‘‘Aneka’’nti vā pāṭho. **Aneka**nti bahulavacanaṃ. **Vidha**nti khaṇḍiccapāliccādivasena viparītakoṭṭhāsaṃ. **Nānappakāraka**nti tato eva nānappakāraṃ. **Nhatvā ṭhitaṃ purisaṃ viyā**ti bālānaṃ attabhāvassa subhākārena upaṭṭhānaṃ sandhāyāha.

‘‘Sāruppabhāvenā’’ti vuttaṃ, kiṃ sabbathā sāruppabhāvenāti āha **‘‘nikkilesatāya parisuddhatāyā’’**ti. Na hi tassesā asaṅkhatatādibhāvena sadisā. **Paṭipanno**ti paṭimukho abhisaṅkhāramukho hutvā panno adhigato. **Anugata**nti anucchavikabhāvena gataṃ, yathā ca nibbānassa adhigamo hoti, evaṃ tadanurūpabhāvena gataṃ. Ettha ca pāḷiyaṃ ‘‘pajānātī’’ti pubbabhāgavasena pajānanā vuttā, ‘‘tathā paṭipanno ca hotī’’ti niyatavasena. ‘‘Aparabhāgavasenā’’ti apare. Keci pana ‘‘yathā paṭipannassa jarāmaraṇaṃ nirujjhati, tathā paṭipanno’’ti vadanti. Padavīmaṃsanā pubbabhāgavasena veditabbā, na maggakkhaṇavasena. **Saṅkhāranirodhāyā**ti ettha nayidaṃ avijjāpaccayasaṅkhāraggahaṇaṃ, atha kho saṅkhatasaṅkhāraggahaṇanti āha **‘‘saṅkhāradukkhassa nirodhatthāyā’’**ti. Tenāha **‘‘ettāvatā yāva arahattā desanā kathitā’’**ti.

‘‘Paccattaṃyeva parinibbāyatī’’tiādinā **arahattaphalapaccavekkhaṇaṃ,** ‘‘so sukhañca vedanaṃ vedayatī’’tiādinā **satatavihārañca dassetvā desanā** sabbathāva vaṭṭadesanāto **nivattetabbā siyā. Avijjāgatoti** ettha **iti-**saddo ādiattho, tena evamādikaṃ idaṃ vaṭṭavivaṭṭakathanaṃ puna gaṇhāti. Puggalasaddo itarāsaṃ dvinnaṃ pakatīnaṃ vācakoti tato visesetvā gahaṇe paṭhamapakatimeva dassento ‘‘purisapuggalo’’ti avocāti āha **‘‘purisoyeva puggalo’’**ti. **Ubhayenā**ti purisapuggalaggahaṇena. Sammutiyā avijjamānāya kathā desanā **sammutikathā**. Paramatthassa kathā desanā **paramatthakathā. Tatthā**ti sammutiparamatthakathāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha **‘‘evaṃ pavattā sammutikathā nāmā’’**tiādi. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ – yasmiṃ bhinne buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭādippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayaṃ nayo labbhati. Tattha rūpādidhammaṃ samūhasantānavasena pavattamānaṃ upādāya ‘‘satto’’tiādi vohāroti āha **‘‘satto naro…pe… sammutikathā nāmā’’**ti. Yasmā rūpādayo paramatthadhammā ‘‘khandhā dhātuyo’’tiādinā vuccanti, na vohāramattaṃ, tasmā **‘‘khandhā…pe… paramatthakathā nāmā’’**ti vuttaṃ. Nanu khandhakathāpi sammutikathāva, sammuti hi saṅketo khandhaṭṭho rāsaṭṭho vā koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsu tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā. Khandhasīsena vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabbepi sabhāvadhammā sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na sammukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti. Tenāha **‘‘paramatthaṃ kathentāpi sammutiṃ amuñcitvāva kathentī’’**ti. **Saccameva** aviparītameva **kathenti**.

Sammutīti samaññā. Paramo uttamo atthoti paramattho, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Taṃ **paramatthaṃ, sammuti** pana lokassa saṅketamattasiddhā. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatāti āha **''lokasammutikāraṇa''**nti lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesanaṃ vinā paññāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya, na musā anatikkamitabbato tassā. Tenāha bhagavā ''janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā''ti. **Dhammānaṃ** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtalakkhaṇaṃ** bhāvassa lakkhaṇaṃ dīpentīti katvā.

Terasacetanābhedanti aṭṭhakāmāvacarakusalacetanāpañcarūpāvacarakusalacetanābhedaṃ. Attano santānassa punanato pujjabhavaphalassa abhisaṅkharaṇato **puññābhisaṅkhāraṃ. Kammapuññenā**ti kammabhūtena. **Vipākapuññenā**ti vipākasaṅkhātena. Puññaphalampi hi uttarapadalopena ''puñña''nti vuccati ''evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī''tiādīsu viya. ''Apuññūpagaṃ hoti viññāṇa''nti idaṃ ''puññūpagaṃ hoti viññāṇa''nti ettha vuttanayamevāti na uddhataṃ. Apuññaphalaṃ uttarapadalopena ''apuñña''nti vuccati. **Saṅkhāra**nti saṅkhārassa gahitattā ''avijjāgatoya''nti iminā saṅkhārassa paccayo gahito, ''puññūpagaṃ hoti viññāṇa''ntiādinā paccayuppannaṃ viññāṇaṃ. Tasmiñca gahite nāmarūpādi sabbaṃ gahitameva hoti. Tenāha **''dvādasapadiko paccayākāro gahitova hotī''**ti.

Vijjāti arahattamaggañāṇaṃ ukkaṭṭhaniddesena. Tassā hi uppādā sabbaso avijjā pahīnā hoti. **Paṭhamamevā**ti idaṃ avijjāpahānavijjuppādānaṃ samānakālatādassanaṃ. Tenāha **''yathā panā''**tiādi. **Padīpujjalenā**ti padīpujjalanahetunā saheva. **Vijjuppādā**ti vijjuppādahetu, evaṃ satīpi samakālatteti adhippāyo. **Na gaṇhātī**ti ''etaṃ mamā''tiādinā na gaṇhāti. **Na taṇhāyati na bhāyati** taṇhāvuttino abhāvā, tato eva bhayavatthuno ca abhāvā.

Gilitvā pariniṭṭhāpetvāti gilitvā viya aññassa avisayaṃ viya karaṇena pariniṭṭhāpetvā. Sāmisasukhassa anekadukkhānubandhabhāvato, sukhābhinandassa dukkhahetubhāvato ca **sukhaṃ abhinandantoyeva dukkhaṃ abhinandati nāma** aggisantāpasukhaṃ icchanto dhūmadukkhānuññāto viya. **Dukkhaṃ patvā sukhaṃ patthanato**ti ettha dubbalagahaṇikādayo nidassanabhāvena veditabbā. Te hi yāva sāyanhasamayāpi abhutvā sāyamāsādīni karonto jighacchādiṃ uppādetvā bhuñjanādīni karonti. Sukhassa vipariṇāmadukkhato sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandati nāmāti yojanā. Keci pana dukkhassa abhāvato vipariṇāmasukhato taṃ sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandatīti vadanti. Taṃ na, na hi tādisaṃ sukhanimittaṃ koci dukkhaṃ abhinandanto diṭṭho, dukkhahetuṃ pana sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto diṭṭho. Dukkhahetuṃ sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāmāti vuttovāyamattho. Kāyoti pañcadvārakāyo, so pariyanto avasānaṃ etassāti **kāyapariyantikaṃ**. Tenāha **''yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavatta''**nti. **Jīvitapariyantika**nti etthāpi eseva nayo.

Pacchā uppajjitvā paṭhamaṃ nirujjhatīti ekasmiṃ attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato paṭhamaṃ nirujjhati, tato eva siddhamatthaṃ sarūpeneva dassetuṃ **''manodvārikavedanā paṭhamaṃ uppajjitvā pacchā nirujjhatī''**ti vuttaṃ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ **''sā hī''**tiādimāha. Yāva tettiṃsavassāpi **paṭhamavayo. Paṇṇāsavassakāle**ti paṭhamavayato yāva paññāsavassakālā, tāva **ṭhitā hotī**ti vuḍḍhihāniyo anupagantvā sarūpeneva ṭhitā hoti. **Mandā**ti mudukā atikhiṇā. **Tadā**ti asītinavutivassakāle. Tathā ciraparivitakkepi. **Bhaggā** nittejā bhaggavibhaggā dubbalā. **Hadayakoṭiṃyevā**ti cakkhādivatthūsu avattetvā tesaṃ khīṇattā koṭibhūtaṃ hadayavatthuṃyeva. **Yāva esā** vedanā vattati.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañcaudakamaggasampanna**nti pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaggehi yuttaṃ. **Tato tato vissandamānaṃ** sabbaso puṇṇattā.

Paṭhamaṃ deve vassantetiādi upamāsaṃsandanaṃ. **Imaṃ vedanaṃ sandhāyā**ti imaṃ yathāvuttaṃ pariyosānappattaṃ manodvārikavedanaṃ sandhāya.

Kāyassa bhedāti attabhāvassa vināsato. ''Uddhaṃ jīvitapariyādānā''ti pāḷi, aṭṭhakathāyaṃ pana jīvitapariyādānā uddhanti paduddhāro kato. Paralokavasena **agantvā**. Vedanānaṃ sītibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhabhāvo, so panāyaṃ appavattivasenāti āha **‘‘pavatti…pe… bhavissantī’’**ti. **Dhātusarīrānī**ti aṭṭhikaṅkalasaṅkhātadhātusarīrāni. Sarīrekadese hi sarīrasamaññā.

Kumbhakārapākāti kumbhakārapākato. Ettha paccatīti pāko, pacanaṭṭhānaṃ. Tadeva pācanavasena āvasanti etthāti āvāso, tasmā kumbhakārāvāsato. Avigatavūpasamaṃ saṅkharitaṃ kumbhaṃ uddharitvā ṭhapento chārikāya sati pidhānavasena ṭhapeti. Tathā ṭhapanaṃ pana sandhāya vuttaṃ **‘‘paṭisisseyyā’’**ti. Kumbhassa padesabhūtatāya ābaddhā avayavā **‘‘kumbhakapālānī’’**ti adhippetāni, na chinnabhinnāni. Avayavamukhena hi samudāyo vutto. Tattha kapālasamudāyo hi ghaṭo. Tenāha **‘‘mukhavaṭṭiyā ekabaddhānī’’**ti. **Avasisseyyu**nti vaṇṇavisesauṇhabhāvāpagatā ghaṭakārāneva tiṭṭheyyunti. **Āditta…pe… tayo bhavā daṭṭhabbā** ekādasahi aggīhi ādittabhāvato. Yathā kumbhakāro kumbhakārāvāsaṃ ādittaṃ paccavekkhati, evaṃ āraddhavipassakopesa bhavattayaṃ rāgādīhi ādittanti āha **‘‘kumbhakāro viya yogāvacaro’’**ti. **Nīharaṇadaṇḍako viya arahattamaggañāṇaṃ** bhavattayapākato nīharaṇato. **Samo bhūmibhāgo viya nibbānatalaṃ** sabbavisamā nivattanato.

‘‘Ādānanikkhepanato, vayovuddhatthaṅgamato, āhāramayato, utumayato, cittasamuṭṭhānato, kammajato, dhammatārūpato’’ti (visuddhi. 2.706) imehi sattahi ākārehi sammasanto **rūpasattakaṃ** vipassati nāma. ‘‘Kalāpato, yamakato, khaṇikato, paṭipāṭito, diṭṭhiugghāṭanato, mānasamugghāṭato, nikantipariyādānato’’ti (visuddhi. 2.717) imehi sattahi ākārehi sammasanto **arūpasattakaṃ** vipassati nāma, tasmā yathāvuttaṃ imaṃ **rūpasattakaṃ arūpasattakañca** nīharitvā **vipassantassa**. Yadipi arahato attabhāvo sabbabhavehipi uddhaṭo, yāva pana anupādisesaparinibbānaṃ na pāpuṇāti, tāva tasmimpi sugatibhave ṭhitoyevāti vattabbataṃ labbhatīti **‘‘catūhi apāyehi attabhāvaṃ uddharitvā’’**icceva vuttaṃ. Tenāha **‘‘khīṇāsavo panā’’**tiādi. Tathā ca vakkhati ‘‘anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa vaṭṭavūpasamo veditabbo’’ti. **Na parinibbāti** anupādisesāya nibbānadhātuyāti adhippāyo, saupādisesāya pana nibbānadhātuyā parinibbānaṃ arahattappattiyeva. Abhisaṅkhārahetuto hettha pariḷāhavūpasamassa upasamabhāvena adhippetattā uṇhakumbhanibbānanidassanampi na virujjhati. **Anupādinnakasarīrānī**ti utusamuṭṭhānikarūpakalāpe vadanti. **Bhikkhaveti** ettha **iti**-saddo ādiattho. **Idaṃ pana** vacanaṃ. **Anuyogāropanattha**nti kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno khīṇāsavo api nu puññābhisaṅkhārādikammaṃ kareyyāti pañhaṃ kātuṃ. Atha vā **anuyogāropanattha**nti ‘‘api nu kho khīṇāsavo bhikkhu puññābhisaṅkhāraṃ vā abhisaṅkhareyyā’’tiādinā anuyogaṃ āropetuṃ vuttaṃ, na tāva yathāraddhadesanaṃ niṭṭhāpetunti attho.

Paṭisandhiviññāṇe siddhe tasmiṃ bhave uppajjanārahānaṃ viññāṇānaṃ siyā sambhavo, nāsatīti vuttaṃ **‘‘viññāṇaṃ paññāyethāti paṭisandhiviññāṇaṃ paññāyethā’’**ti. Sabbaso saṅkhāresu asantesu paṭisandhiviññāṇaṃ api nu kho paññāyeyya. Tasmiñhi apaññāyamāne sabbaṃ viññāṇaṃ na paññāyeyya. **Therāna**nti ‘‘bhikkhave’’ti ālapitattherānaṃ. Pañha**byākaraṇaṃ sampahaṃsati** tassa sabbaññutaññāṇena saṃsandanato. **Appaññāṇa**nti appaññāyanaṃ. **Ādi-**saddena viññāṇe asati nāmarūpassa appaññāṇanti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Sanniṭṭhānasaṅkhāta**nti saddahanākārena pavattasanniṭṭhānasaṅkhātaṃ. **Adhimokkha**nti nicchayākāravimokkhaṃ saddhāvimokkhañca. Tenāha pāḷiyaṃ ‘‘saddahatha metaṃ, bhikkhave’’ti. Saddhāsahitañhi nicchayākāravimokkhaṃ sandhāyāha **‘‘sanniṭṭhānasaṅkhātaṃ adhimokkha’’**nti. **Anto**ti pariyanto. Parito chijjati etthāti **paricchedo**.

Parivīmaṃsanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upādānasuttavaṇṇanā

52. Ārammaṇādibhāvena saṃvattanato upādānānaṃ hitāni upādāniyāni, tesu **upādāniyesu**. Tenāha **‘‘catunnaṃ upādānānaṃ paccayesū’’**ti. **Assādaṃ anupassantassā**ti asādetabbaṃ micchāñāṇena anupassato. **Tadāhāro**ti soḷasa vā vīsaṃ tiṃsaṃ cattālīsaṃ paññāsaṃ vā āhāro paccayo etassāti tadāhāro. **Aggikkhandho viya tayo bhavā** ekādasahi aggīhi ādittabhāvato etadeva bhavattayaṃ. **Aggi… pe… puthujjano** aggikkhandhasadisassa bhavattayassa paribandhanato.

Kammaṭṭhānassāti vipassanākammaṭṭhānassa. Tenāha **''tebhūmakadhammesū''**ti. **Dhammapāsāda**nti lokuttaradhammapāsādaṃ. So hi accuggataṭṭhena ''pāsādo''ti vuccati. **Satipaṭṭhānamahāvīthiyaṃ** phalakkhaṇe pavattāyāti.

Upādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Saṃyojanasuttadvayavaṇṇanā

53-54. Mahantavaṭṭappabandhaopammabhāvena telapadīpassa āhatattā **''mahantañca vaṭṭikapālaṃ gahetvā''**ti vuttaṃ. **Purimanayenevā**ti purimasmiṃ upādāniyasutte vuttanayeneva. Tathā vinetabbānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena hi imesaṃ suttānaṃ evaṃ vacanaṃ evaṃ desanā. Esa nayo ito paresupi.

Saṃyojanasuttadvayavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Mahārukkhasuttadvayavaṇṇanā

55-56. **Ojaṃ abhiharantī**ti rasaharaṇiyo viya purisassa sarīre rukkhamūlāni rukkhassa pathavīāporase upari āropenti. Tesaṃ tathā āropanaṃ **''ojāyā''**tiādinā vibhāveti. Hatthasatubbedhamassāti **hatthasatubbedho,** hatthasataṃ ubbiddhassapi. **Etthā**ti etissaṃ vaṭṭakathāyaṃ. **Kammārohana**nti kammapaccayo.

Puna **etthā**ti etissaṃ vivaṭṭakathāyaṃ. Vaṭṭadukkhaṃ nāsetukāmassa daḷhaṃ uppannasaṃvegañāṇaṃ sandhāya **''kuddālo viyā''**ti āha. Tato nibbattitañāṇaṃ samādhipacchiyā ṭhitaṃ nissāya pavattetabbavipassanārambhañāṇaṃ. **Rukkhacchedanapharasu viyā**ti evaṃbhūtassa vipassanā ekantato vaṭṭacchedāya hotiyevāti āha **''rukkhassa…pe… manasikarontassa paññā''**ti. Tattha **kammaṭṭhāna**nti vipassanākammaṭṭhānaṃ. Taṃ catubbidhavavatthānavasena vīsati pathavīkoṭṭhāsā, dvādasa āpokoṭṭhāsā, cattāro tejokoṭṭhāsā, cha vāyokoṭṭhāsāti **dvecattālīsāya koṭṭhāsesu. Viññāṇassa cā**ti **iti-**saddo ādiattho pakārattho ca. Tena bhūtarūpāni viññāṇasampayuttadhamme ca saṅgaṇhāti. Sattasu sappāyesu yassa alabhantassa kammaṭṭhānaṃ vibhūtaṃ hutvā na upaṭṭhāti, taṃ sandhāyāha **''aññataraṃ sappāya''**nti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahārukkhasuttadvayavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā

57-59. **Palimajjeyyā**ti allakaraṇavasena parito pāḷiṃ bandheyya. Tathā karonto yasmā ca tattha tiṇagacchādīnaṃ mūlasantānaggahaṇena taṃ ṭhānaṃ sodheti nāma, tasmā vuttaṃ **''sodheyyā''**ti. **Paṃsu**nti assa pavaḍḍhakārakaṃ, āgantukaṃ paṃsunti attho. **Dadeyyā**ti pakkhipeyya. Tenāha **''thaddha''**ntiādi. **Vuttanayenevā**ti ''rukkhaṃ nāsetukāmo puriso viyā''tiādinā pañcamasutte vuttanayena. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva vuttanayattā.

Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nidānasuttavaṇṇanā

60. **Bahuvacanavasenā**ti kurū nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena **''kurū''ti evaṃ bahuvacanavasena**. Yattha bhagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati yathā ''sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamo''ti. ''Āyasmā''ti vā ''devānaṃ piyo''ti vā bhavanti vā piyasamudāhāro esoti āha **‘‘āyasmāti piyavacanameta’’**nti. Tayidaṃ piyavacanaṃ gāravavasena vuccatīti āha **‘‘garuvacanameta’’**nti. Atidūraṃ accāsannaṃ atisammukhā atipacchato uparivāto unnatappadesoti ime cha **nisajjadosā**. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇānaṃ**.

Kulasaṅgahatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānuggaṇhanatthāya. **Sahassabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya** bhikkhāpaṭiggaṇhanena tesaṃ abhivādanādisampaṭicchanena ca puññābhisandassa jananena. **Paṭisammajjitvā**ti antevāsikehi sammaṭṭhaṭṭhānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Ubhayantato paṭṭhāya majjha**nti ādito paṭṭhāya vedanaṃ, jarāmaraṇato paṭṭhāya ca vedanaṃ pāpetvā sammasanamāha. **Tikkhattu**nti ‘‘ādito paṭṭhāya anta’’ntiādinā vuttacaturākārupasaṃhite tayo vāre. Tena dvādasakkhattuṃ sammasanamāha. Amhākaṃ bhagavatā gambhīrabhāveneva kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ṭhatvā vuttaṃ **‘‘sabbabuddhehi…pe… kathito’’**ti.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe ‘‘yāvañcidaṃ tena bhagavatā’’tiādīsu (dī. ni. 1.3) viya. Atirekabhāvajotano hi yaṃ yāva-saddo. Tenāha **‘‘atigambhīroti attho’’**ti. **Avabhāsati** khāyati upaṭṭhāti ñāṇassa. Tathā upaṭṭhānañhi sandhāya **‘‘dissatī’’**ti vuttaṃ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, atha kasmā gambhīrāvabhāsatā jotitāti? Saccametaṃ, ekantagambhīratādassanatthameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṃ, tasmā aññattha labbhamānaṃ cātukoṭikaṃ byatirekamukhena nidassetvā tamevassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetuṃ **‘‘ekaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Etaṃ natthī**ti agambhīro agambhīrāvabhāso cāti etaṃ dvayaṃ natthi. Tena yathādassite cātukoṭike pacchimā ekakoṭi labbhatīti dasseti. Tenāha **‘‘ayaṃ hī’’**tiādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo ‘‘gambhīro’’ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento **‘‘bhavaggaggahaṇāyā’’**tiādimāha. Yathā bhavaggaggahaṇatthaṃ hatthaṃ pasāretvā gahetuṃ na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādipaccayasambhūtasamudāgatattho pakatiñāṇena gahetuṃ na sakkā. Yathā sineruṃ bhinditvā miñjaṃ pabbatarasaṃ pākatikapurisena nīharituṃ na sakkā, evaṃ paṭiccasamuppādagate dhammatthādike pakatiñāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṃ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṃ pakatipurisassa bāhudvayavasena pāraṃ taritum na sakkā. Evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadisaṃ paṭiccasamuppādaṃ pakatiñāṇena desanāvasena pariharituṃ na sakkā. Yathā pathaviṃ parivattetvā pākatikapurisassa pathavojaṃ gahetuṃ na sakkā, evaṃ itthaṃ avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā hontīti tesaṃ paṭiccasamuppādasabhāvo pākatikañāṇena nīharitvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākatikañāṇavasena cāyamatthayojanā katā diṭṭhasaccānaṃ tattha paṭivedhasabbhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṃ paccekabuddhānañca tattha sappadesameva ñāṇaṃ, buddhānaṃyeva nippadesaṃ. Tasmā vuttaṃ **‘‘buddhavisayaṃ pañha’’**nti.

Māti paṭisedhe nipāto. Svāyaṃ ‘‘uttānakuttānako viya khāyatī’’ti vacanaṃ sandhāya vuttoti āha **‘‘mā bhaṇīti attho’’**ti. **Ussādento**ti paññāvasena ukkaṃsantoti attho. **Apasādento**ti nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho. **Tenā**ti mahāpaññabhāvena.

Tatthāti therassa satipi uttānabhāve paṭiccasamuppādassa aññesaṃ gambhīrabhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassā**ti sundarena bhojanarasena positassa. **Katayogassā**ti nibbuddhapayoge kataparicayassa. **Mallapāsāṇa**nti mallehi mahābaleheva khipitabbapāsāṇaṃ. **Kuhiṃ imassa bhāriyaṭṭhāna**nti kasmiṃ passe imassa pāsāṇassa garutarapadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṅgaleneva dīpenti tassa mahāvipphārabhāvato. Tenāha **‘‘tassa kirā’’**tiādi. **Pakkuthatī**ti pakkuthantaṃ viya parivattati parito vattati. Lakkhaṇavacanañhetaṃ. Piṭṭhiyaṃ sakalikaaṭṭhikā piṭṭhipattaṃ. **Kāyūpapannassā**ti mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho. **Piñcha vaṭṭī**ti piñcha kalāpo. **Supaṇṇavāta**nti nāgaggahaṇādīsu pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātaṃ.

‘‘Pubbūpanissayasampattiyā’’tiādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivarituṃ **‘‘ito kirā’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **ito**ti ito bhaddakappato. **Satasahassime**ti satasahassame. **Haṃsavatī nāma nagaraṃ ahosi** jātanagaraṃ. **Dhurapattānī**ti bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaniṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaniṭṭho yathā amhākaṃ bhagavato nandatthero. Buddhānañhi sahodarā bhātaro nāma na honti. Tattha jeṭṭhā tāva nuppajjanti, kaniṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. **Bhoga**nti vibhavaṃ. **Upasanto**ti corajanitasaṅkhobhavūpasamena upasanto janapado.

Dve sāṭake nivāsetvāti sāṭakadvayameva attano kāyaparihāriyaṃ katvā, itaraṃ sabbasambhāraṃ attanā mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhittauṇhabhojanattā pattassa aparāparaṃ hatthe parivattentassa sukhena pattaggahaṇatthaṃ. **Uttarisāṭaka**nti attano uttariyaṃ sāṭakaṃ. **Etāni pākaṭaṭṭhānānī**ti etāni yathāvuttāni bhagavato desanāya pākaṭāni buddhe buddhasāvake ca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni, paccekabuddhaṃ pana bodhisattañca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni bahūniyeva.

Paṭisandhiṃ gahetvāti amhākaṃ bodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivaseyeva paṭisandhiṃ gahetvā.

Uggahanaṃ pāḷiyā uggaṇhanaṃ, **savanaṃ** atthasavanaṃ, **paripucchanaṃ** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanaṃ, **dhāraṇaṃ** pāḷiyā pāḷiatthassa ca citte ṭhapanaṃ. Sabbañcetaṃ idha paṭiccasamuppādavasena veditabbaṃ, sabbassapi buddhavacanassa vasenātipi vaṭṭati. **Sotāpannānañca…pe… upaṭṭhāti** tattha sammohavigamena ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpaparicchedo**ti saha paccayena nāmarūpassa paricchijja avabodho. **Catūhī**ti dhammagambhīrādīhi catūhi gambhīratāhi sabbāpi **gambhīratā**.

Sāvakehi desitā desanāpi pana satthu eva desanāti āha **‘‘mayā dinnanaye ṭhatvā’’**ti. ‘‘Sekkhena nāma nibbānaṃ sabbākārena paṭividdhaṃ na hotī’’ti na tassa gambhīratāti tassa gambhīrassa upādānassa gambhīratā viya suṭṭhu diṭṭhā nāma hoti. Tasmā āha **‘‘idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana uttānako jāto’’**ti. Nibbānañhi sabbepi asekkhā sabbaso paṭivijjhanti nippadesattā, paccayākāraṃ pana sammāsambuddhāyeva anavasesato paṭivijjhanti, na itare. Tasmā paccayavasena ‘‘idaṃ aparaddha’’nti vuttaṃ theraṃ apasādentena. Tameva hissa anavasesato paṭivedhābhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘atha kasmā’’**tiādi vuttaṃ. Asatipi dhammato bhede saṃyojanatthaanusayatthavasena pana tesaṃ labbhamānabhedaṃ gahetvā **‘‘ime cattāro kilese’’**ti vuttaṃ. Añño hi tesaṃ bandhanattho, añño thāmagamanaṭṭhoti. Esa nayo sesesupi. Iti imesaṃ kilesānaṃ appahīnattā tathārūpaṃ upanissayasampadaṃ abhāvayatova anuttānameva dhammaṃ uttānanti na vattabbamevāti adhippāyo. **Cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyānī**ti idaṃ mahābodhisattānaṃ santāne bodhiparipācakadhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvasiddhakālavisesadassanaṃ, tañca kho mahābhinīhārato paṭṭhāyāti vadanti. **Etehī**ti yathāvuttabuddhasāvakaaggasāvakapaccekabuddhasammāsambuddhānaṃ visesādhigamehi. **Paccanīka**nti paṭikkūlaṃ viruddhaṃ. Sabbathā paccayākārapaṭivedho nāma sammāsambodhiyādhigamo evāti vuttaṃ **‘‘paccayākāraṃ paṭivijjhituṃ vāyamantassevā’’**ti. **Navahi ākārehī**ti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Vuttañhetaṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.45) –

‘‘Avijjāsaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saṃyogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca, imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā’’tiādi.

Tattha **navahākārehī**ti navahi paccayabhāvūpagamanehi ākārehi. Uppajjati etasmā phalanti **uppādo,** phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti ca nimiyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesaṃ avijjā paccayo hoti, tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti saṃyujjanti attano phalena. Yasmiṃ santāne sayaṃ uppannā, taṃ palibundhanti paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ upagacchati. Paṭicca avijjaṃ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbāti. **Uppādaṭṭhitī**ti ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhiti uppādaṭhiti. Esa nayo sesesupi. Idañca paccayākāradassanaṃ yathā purimehi mahābodhimūle pavattitaṃ, tathā amhākaṃ bhagavatāpi pavattitanti acchariyavegābhihatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento **''diṭṭhamatte''**tiādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasaññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetuppabhavānaṃ hetu. Tenāha **''etassa paccayadhammassā''**ti. Jātiādīnaṃ jarāmaraṇapaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhinivesamattena hoti, atha kho tattha aparāparaṃ ñāṇuppattisaññitena anu anu bujjhanena. Tadubhayabhāvaṃ pana dassento **''ñātapariññāvasena ananubujjhanā''**ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajahanavasena pavattamānā vipassanādhamme paṭivijjhati eva nāma hoti paṭipakkhavikkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā ariyamaggo ca pariññāpahānābhisamayavasena pavattiyā tīraṇappahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento **''tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā''**ti āha. Tantaṃ vuccati paṭavīnanatthaṃ tantavāyeti tantaṃ āvañchitvā pasāritasuttavaṭṭitaṃ nīyatīti katvā, taṃ pana tantākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha **''tantaṃ viya ākulajātā''**ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento **''yathā nāmā''**tiādi vuttaṃ. **Samānetu**nti pubbenāparaṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujuṃ kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ tantākulaṃ, tantākulaṃ viya jātā bhūtā **tantākulakajātā**. Majjhimaṃ paṭipadaṃ anupagantvā antadvayapakkhandena paccayākāre khalitvā ākulabyākulā honti, teneva antadvayapakkhandena taṃtaṃdiṭṭhiggāhavasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhititantaṃ paṭivijjhituṃ na jānanti. Tenāha **''na sakkonti paccayākāraṃ ujuṃ kātu''**nti. **Dve bodhisatte**ti paccekabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyā**ti attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajāta**nti tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne jātaguḷakaṃ piṇḍisuttaṃ. Tato eva **gaṇṭhibaddha**nti vuttaṃ. **Paccayesu pakkhalitvā**ti aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādibhāvavasena pakkhalitvā. **Paccaye ujuṃ kātuṃ asakkonto**ti tasseva niccādigāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṃ attano dassanaṃ ujuṃ kātuṃ asakkonto idaṃsaccābhinivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha **''dvāsaṭṭhi…pe… gaṇṭhibaddhā''**ti.

Ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatadiṭṭhiādi **diṭṭhiyo nissitā** allīnā, vinanato kulāti itthiliṅgavasena laddhanāmassa tantavāyassa gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāvayavaṃ khalitabandhasuttanti āha **''kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjiyasutta''**nti. **Sakuṇikā**ti vaṭṭacāṭakasakuṇikā. Sā hi rukkhasākhāsu olambanakulāvakā hoti. Tañhi sā kulāvakaṃ tato tato tiṇahīrādike ānetvā tathā tathā vinandhati, yathā tesaṃ pesakārakañjiyasuttaṃ viya aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ vivecetuṃ vā na sakkā. Tenāha **''yathā''**tiādi. **Tadubhayampī**ti kulāgaṇṭhikanti vuttaṃ kañjiyasuttaṃ kulāvakañca. **Purimanayenevā**ti ''evameva sattā''tiādinā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araññaṭṭhāne aññamaññaṃ vinandhitvā ākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyoti ayena sukhena, sukhahetunā vā virahito. **Dukkhassa gatibhāvato**ti apāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayato**ti ''abbhudayato vinipatitattā''ti virūpaṃ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. **Itaro**ti saṃsāro nanu ''apāya''ntiādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametaṃ, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkhabhāvadassanatthaṃ apāyādiggahaṇaṃ gobalibaddañāyena ayamattho veditabbo. **Khandhānañca paṭipāṭī**ti pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparuppatti. **Abbhocchinnaṃ vattamānā**ti avicchedena pavattamānā.

Taṃ sabbampīti taṃ ‘‘apāya’’ntiādinā vuttaṃ sabbaṃ apāyadukkhañceva vaṭṭadukkhañca. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyā**ti idaṃ paribbhamanaṭṭhānassa mahantabhāvadassanatthañceva paribbhamanassa anavattitadassanatthañca veditabbaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāvaggo

1. Assutavāsuttavaṇṇanā

61. **‘‘Assutavā’’**ti sotadvārānusārena upadhāritaṃ, upadhāraṇaṃ vā sutaṃ assa atthīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Vā-saddo cāyaṃ pasaṃsāyaṃ, atisayassa vā bodhanako, tasmā yassa pasaṃsitaṃ, atisayena vā sutaṃ atthi, so ‘‘sutavā’’ti saṃkilesaviddhaṃsanasamattho pariyattidhammaparicayo ‘‘taṃ sutvā tathattāya paṭipatti ca sutavā’’ti iminā padena pakāsito. Atha vā sotabbayuttaṃ sutvā kattabbanipphattiṃ suṇīti sutavā. Tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Tenāhu porāṇā ‘‘āgamādhigamābhāvā, ñeyyo assutavā itī’’ti. Tathā cāha ‘‘khandhadhātu…pe… vinicchayarahito’’ti. Tattha vācuggatakaraṇaṃ **uggaho,** tattha paripucchanaṃ **paripucchā,** kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayassa kāraṇaṃ **vinicchayo.** **Puthūna**nti bahūnaṃ. **Kilesādīnaṃ** kilesābhisaṅkhārānaṃ vitthāretabbaṃ paṭisambhidāmagganiddesesu (mahāni. 51, 94) āgatanayena. **Andhaputhujjano gahito** ‘‘nālaṃ nibbinditu’’ntiādivacanato. Āsannapaccakkhavācī **idaṃ**-saddoti āha **‘‘imasminti paccuppannapaccakkhakāyaṃ dassetī’’**ti. Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtiko**. Yathā pana mahāmattikāya nibbattaṃ mattikāmayaṃ, evamayaṃ catūhi mahābhūtehi nibbatto **‘‘catumahābhūtamayo’’**ti vuttaṃ. **Nibbindeyyā**ti nibbindanampi āpajjeyya. Nibbindanā nāma ukkaṇṭhanā anabhiratibhāvatoti vuttaṃ **‘‘ukkaṇṭheyyā’’**ti. **Virajjeyyā**ti vītarāgo bhaveyya. Tenāha **‘‘na rajjeyyā’’**ti. **Vimucceyyā**ti idha pana accantāya vimuccanaṃ adhippetanti āha **‘‘muccitukāmo bhaveyyā’’**ti. Catūhi ca rūpajanakapaccayehi āgato cayoti, **ācayo,** vuddhi. Cayato apakkamoti **apacayo,** parihāni. **Ādāna**nti gahaṇaṃ, paṭisandhiyā nibbatti. **Bhedoti** khandhānaṃ bhedo. So hi kaḷevarassa nikkhepoti vuttoti āha **‘‘nikkhepananti bhedo’’**ti.

Paññāyantīti pakārato ñāyanti. **Rūpaṃ pariggahetuṃ** pariggaṇhanavasenapi rūpaṃ ālambituṃ. **Ayuttarūpaṃ katvā** taṇhādīhi pariggahetuṃ arūpaṃ pariggaṇhituṃ yuttarūpaṃ karoti tesaṃ bhikkhūnaṃ sappāyabhāvato. Tenāha **‘‘kasmā’’**tiādi. **Nikkaḍḍhanto**ti tato gāhato nīharanto.

Manāyatanasseva nāmaṃ, na samādhipaññattīnaṃ ‘‘cittaṃ paññañca bhāvayaṃ (saṃ. ni. 1.23, 192; peṭako. 22; mi. pa. 1.9.9), citto gahapatī’’tiādīsu (dha. pa. aṭṭha. 74) viya. Cittīkātabbabhūtaṃ vatthu etassāti cittavatthu, tassa bhāvo **cittavatthutā,** tena kāraṇena cittabhāvamāha. **Cittagocaratāyā**ti cittavicittavisayatāya. **Sampayuttadhammacittatāyā**ti rāgādisaddhādisampayuttadhammavasena cittasabhāvattā. Tena cittatāya cittattamāha. **Vijānanaṭṭhenā**ti bujjhanaṭṭhena. **Ajjhosita**nti ajjhosābhūtāya taṇhāya gahitaṃ. Tenāha **‘‘taṇhāyā’’**tiādi. **Parāmasitvā**ti dhammasabhāvaṃ aniccatādiṃ atikkamitvā parato niccādito āmasitvā. **Aṭṭhasata**nti aṭṭhādhikaṃ sataṃ. **Nava mānā**ti seyyassa ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā āgatā navavidhamānā. Brahmajāle āgatā sassatavādādayo **dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo.** **Eva**nti vuttākārena. Yasmā taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena puthujjanena daḷhaggāhaṃ gahitaṃ, tasmā so tattha **nibbindituṃ** nibbidāñāṇaṃ uppādetuṃ **na samattho**.

Bhikkhaveti ettha **iti**-saddo ādiattho, tena ‘‘vara’’nti evamādikaṃ saṅgaṇhāti. Idaṃ anusandhivacanaṃ **‘‘kasmā āhā’’**ti kathetukāmatāya kāraṇaṃ pucchati. Tenāha **‘‘paṭhamaṃ hī’’**tiādi. Assutavatā puthujjanena. **Tenā**ti bhagavatā. **Ayuttarūpaṃ kataṃ** ‘‘nibbindeyyā’’tiādinā ādīnavassa vibhāvitattā. Arūpe pana tathā ādīnavassa avibhāvitattā vuttaṃ **‘‘arūpaṃ** pariggahetuṃ **yuttarūpa’’**nti, yuttarūpaṃ viya katanti adhippāyo. **Gāho**ti taṇhāmānadiṭṭhiggāho. **‘‘Nikkhamitvā arūpaṃ gato’’**ti idaṃ bhagavatā ādīnavaṃ dassetvā rūpe gāho paṭikkhitto, na arūpe, tasmā ‘‘kātabbo nu kho so tatthā’’ti micchāgaṇhantānaṃ so tato rūpato nikkhamitvā arūpaṃ gato viya hotīti katvā vuttaṃ. **Tiṭṭhamāna**nti tiṭṭhantaṃ. ‘‘Āpajjitvā viya hotī’’ti sabhāvena pavattamānaṃ **‘‘paṭhamavaye’’**tiādinā rūpassa bhedaṃ vayādīhi vibhajitvā dasseti.

Pādassa uddharaṇeti yathā ṭhapitassa pādassa ukkhipane. **Atiharaṇa**nti yathāuddhataṃ yathāṭṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā haraṇaṃ. **Vītiharaṇa**nti uddhato pādo yathāṭṭhitaṃ pādaṃ yathā na ghaṭṭeti, evaṃ thokaṃ passato pariṇāmetvā haraṇaṃ. **Vossajjana**nti tathā parapādaṃ vītisāretvā bhūmiyaṃ nikkhipanatthaṃ avossajjanaṃ. **Sannikkhepana**nti vossajjetvā bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ ṭhapanaṃ. **Sannirujjhana**nti nikkhittassa sabbaso nirujjhanaṃ uppīḷanaṃ. **Tattha tatthevā**ti tasmiṃ tasmiṃ paṭhamavayādike eva. Avadhāraṇena tesaṃ koṭṭhāsantarasaṅkamanābhāvamāha. **Odhī**ti bhāvo, **pabba**nti sandhi. Paṭhamavayādayo eva hettha odhi pabbanti ca adhippetā. **Paṭapaṭāyantā**ti ‘‘paṭapaṭā’’iti karontā viya, tena nesaṃ pavattikkhaṇassa ittarataṃ dasseti. **Eta**nti etaṃ rūpadhammānaṃ yathāvuttaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ evaṃ vuttappakārameva. **Vaṭṭippadesa**nti vaṭṭiyā pulakaṃ barahaṃ. Tañhi vaṭṭiyā pulakaṃ anatikkamitvāva sā dīpajālā bhijjati. **Paveṇisambandhavasenā**ti santativasena.

Rattinti rattiyaṃ. Bhummatthe hetaṃ upayogavacanaṃ. **Evaṃ pana attho na gahetabbo** anuppannassa nirodhābhāvato. **Purimapaveṇito**ti rūpe vuttapaveṇito. **Anekāni cittakoṭisatasahassāni uppajjantī**ti vuttamatthaṃ theravādena dīpetuṃ **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādi vuttaṃ. **Aḍḍhacūḷa**nti thokena ūnaṃ upaḍḍhaṃ, tassa pana upaḍḍhaṃ adhikārato vāhasatassāti viññāyati. ‘‘Aḍḍhacuddasa’’nti keci, ‘‘aḍḍhacatuttha’’nti apare. ‘‘Sādhikaṃ diyaḍḍhasataṃ vāhā’’ti daḷhaṃ katvā vadantīti vīmaṃsitabbaṃ. Catunāḷiko tumbo. Mahāraññatāya pavaddhaṃ vanaṃ **pavana**nti āha **‘‘pavaneti mahāvane’’**ti. **Ta**nti paṭhamaṃ gahitasākhaṃ. **Ayamattho**ti ayaṃ bhūmiṃ anotaritvā ṭhitasākhāya eva gahaṇasaṅkhāto attho. Etadatthameva hi bhagavā ‘‘araññe’’ti vatvāpi ‘‘pavane’’ti āha.

Araññamahāvanaṃ viyāti araññaṭṭhāne brahāraññe viya. **Ārammaṇolambana**nti ārammaṇassa avalambanaṃ. **Na vattabbaṃ** ārammaṇapaccayena vinā anuppajjanato. **Ekajātiya**nti rūpādinīlādiekasabhāvaṃ. ‘‘Dissati, bhikkhave, imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopī’’ti vadantena **rūpato nīharitvā arūpe gāho patiṭṭhāpito** nāma, ‘‘varaṃ, bhikkhave, assutavā puthujjano’’tiādiṃ vadantena **arūpato nīharitvā rūpe** gāho patiṭṭhāpito nāma.

Nanti gāhaṃ. **Ubhayato**ti rūpato ca arūpato ca. **Harissāmī**ti nīharissāmi. **Parivattetvā**ti mantaṃ jappitvā. **Kaṇṇe dhumetvā**ti kaṇṇe dhametvā. **Assā**ti visassa. **Nimmathetvā**ti nimmadditvā, nīharitvāti adhippāyo.

Maggoti lokuttaramaggo. ‘‘Nibbinda’’nti iminā balavavipassanā kathitā.

Assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyaassutavāsuttavaṇṇanā

62. Paccayabhāvena sukhavedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha **‘‘sukhavedanāya paccaya’’**nti. Paccayabhāvo ca upanissayakoṭiyā, na sahajātakoṭiyā. Tenāha ‘‘nanu cā’’tiādi. **Javanavedanāyā**ti javanacittasahagatāya vedanāya. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ upanissayapaccayataṃ sandhāya. **Eta**nti etaṃ ‘‘sukhavedanāya paccaya’’nti vacanaṃ vuttaṃ. **Eseva nayo**ti iminā ‘‘nanu ca sotasamphasso sukhavedanāya paccayo na hotī’’ti evamādiṃ atidisati. So samphasso jāti uppattiṭṭhānaṃ etassāti **tajjātikaṃ,** vedayitaṃ. Taṃ pana yasmā tassa phassassa anucchavikameva hoti, tasmā **tassāruppaṃ tassa phassassa anurūpanti ca attho** vutto. **Vuttanayenā**ti ‘‘sukhavedanāya paccayo’’tiādinā vuttavidhianusārena. Adharāraṇiyaṃ uttarāraṇiyā mantanavasena ghaṭṭanaṃ iva saṅghaṭṭanaṃ phassena yugaggāho, tassa pana ghaṭṭanassa nirantarappavattiyā piṇḍitabhāvo idha samodhānaṃ, na kesañci dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā sahāvaṭṭhānanti vuttaṃ **‘‘saṅghaṭṭanasampiṇḍanenāti attho’’**ti. **Aggicuṇṇo**ti vipphuliṅgaṃ. **Vatthū**ti cakkhādivatthu visayasaṅghaṭṭanato. Labbhamānova dhammo saṅghaṭṭanaṃ viya gayhatīti vuttaṃ **‘‘saṅghaṭṭanaṃ viya phasso’’**ti. **Usmādhātu viya vedanā** dukkhasabhāvattā.

Dutiyaassutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā

63. **Vuttanayamevā**ti heṭṭhā āhāravaggassa paṭhamasutte vuttanayameva. **Lābhasakkārenā**ti lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci. Lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yo hi lābhasakkāranimittaṃ paccayesu gedhena bhikkhūnaṃ apaccavekkhitaparibhogo jāto, taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavā imaṃ desanaṃ nikkhipi. **Yamakamahāmegho**ti heṭṭhā olambanaupariuggamanavasena satapaṭalasahassapaṭalo yugaḷamahāmegho.

Tiṭṭhanti ceva bhagavati katthaci nibaddhavāsaṃ vasante, cārikampi gacchante anubandhanti ca. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṃ tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjatīti vuttaṃ **‘‘evaṃ bhikkhusaṅghassapī’’**ti. **Sakkato**ti sakkārappatto. **Garukato**ti garukārappatto. **Mānito**ti bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjito**ti mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. **Apacito**ti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā suabhisaṅkhate paṇītapaṇīte upanenti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti, so bahumato. Yassa sabbametaṃ pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṅghe ca loko evaṃ paṭipanno. Tena vuttaṃ ‘‘tena kho pana samayena…pe… parikkhārāna’’nti (udā. 14; saṃ. ni. 2.70). **Lābhaggayasaggappatta**nti lābhassa ca yasassa ca aggaṃ ukkaṃsaṃ pattaṃ.

Paṭhamāhāravaṇṇanā

Assāti bhagavato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahottappañāṇaṃ **dhammasaṃvego**. Dhuvapaṭisevanaṭṭhānañhetaṃ sattānaṃ, yadidaṃ āhāraparibhogo, tasmā na tattha apaccavekkhaṇamattena pārājikaṃ paññapetuṃ sakkāti adhippāyo. **Āhārā**ti ‘‘paccayā’’tiādinā pubbe āhāresu vuttavidhiṃ sandhāya āha **‘‘āhārā’’**tiādi. Idāni tattha kattabbaṃ atthavaṇṇanaṃ sandhāya **‘‘heṭṭhā vuttatthamevā’’**ti vuttaṃ.

Ādīnavanti dosaṃ. **Jāyā**ti bhariyā. **Patī**ti bhattā. Apekkhāsaddā cete pitāputtasaddā viya, pāḷiyaṃ pana ā-kārassa rassattaṃ sānunāsikañca katvā vuttaṃ **‘‘jāyampatikā’’**ti. Sammā phalaṃ vahatīti sambalaṃ, sukhāvahanti attho. Tathā hi taṃ ‘‘pathe hitanti pātheyya’’nti vuccati. Maggassa kantārapariyāpannattā vuttaṃ **‘‘kantārabhūtaṃ magga’’**nti. Dullabhatāya taṃ udakaṃ tattha tāretīti kantāraṃ, nirudakaṃ mahāvanaṃ. Ruḷhīvasena itarampi mahāvanaṃ tathā vuccatīti āha **‘‘corakantāra’’**ntiādi. Pararājūnaṃ veriādīnañca vasena sappaṭibhayampi araññaṃ ettheva saṅgahaṃ gacchatīti vuttaṃ **‘‘pañcavidha’’**nti.

Ghanaghanaṭṭhānatoti maṃsassa bahalabahalaṃ thūlathūlaṃ hutvā ṭhitaṭṭhānato. ‘‘Tādisañhi maṃsaṃ gahetvā sukkhāpitaṃ **vallūraṃ**. Sūle āvunitvā pakkamaṃsaṃ **sūlamaṃsaṃ. Viraḷacchāyāyaṃ nisīdiṃsu** gantuṃ asamattho hutvā. **Govatakukkuravatadevatāyācanādīhī**ti govatakukkuravatādivatacaraṇehi ceva devatāyācanādīhi paṇidhikammehi ca mahantaṃ dukkhaṃ anubhūtaṃ.

Yasmā pana sāsane sammāpaṭipajjantassa bhikkhuno āhāraparibhogassa opammabhāvena tesaṃ jāyampatikānaṃ puttamaṃsaparibhogo idha bhagavatā ānīto, tasmāssa nānākārehi opammattaṃ vibhāvetuṃ **''tesaṃ so puttamaṃsāhāro''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **sajātimaṃsatāyā**ti samānajātikamaṃsabhāvena, manussamaṃsabhāvenāti attho. Masussamaṃsañhi kulappasutamanussānaṃ amanuññaṃ hoti aparicitabhāvato gārayhabhāvato ca, tato eva ñātiādimaṃsatāyātiādi vuttaṃ. Taruṇamaṃsatāyātiādi pana sabhāvato anabhisaṅkhārato ca amanuññāti katvā vuttaṃ. **Adhūpitatāyā**ti adhūpitabhāvato. **Majjhattabhāveyeva ṭhitā**. Tato eva **nicchandarāgaparibhoge ṭhitā**ti vuttaṃ kantārato nittharaṇajjhāsayatāya. Idāni ye ca te anapanītāhāro, na yāvadatthaparibhogo vigatamaccheramalatā sammohābhāvo āyatiṃ tattha patthanābhāvo sannidhikārābhāvo apariccajanamadatthābhāvo ahīḷanā avivādaparibhogo cāti upamāyaṃ labbhamānā pakāravisesā, te tathā nīharitvā upameyye yojetvā dassetuṃ **''na aṭṭhinhārucammanissitaṭṭhānānī''**tiādi vuttaṃ. **Taṃ kāraṇa**nti taṃ tesaṃ jāyampatīnaṃ yāvadeva kantāranittharaṇatthāya puttamaṃsaparibhogasaṅkhātaṃ kāraṇaṃ.

Nissandapāṭikulyataṃ paccavekkhantopi kabaḷīkārāhāraṃ parivīmaṃsati. **Yathā te jāyampatikā**tiādipi opammasaṃsandanaṃ. ''Paribhuñjitabbo āhāro''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Apaṭikkhipitvā**ti anapanetvā. **Vaṭṭakena viya kukkuṭena viya cā**ti visadisūdāharaṇaṃ. **Odhiṃ adassetvā**ti mahantaggahaṇavasena odhiṃ akatvā. **Sīhena viyā**ti sadisūdāharaṇaṃ. So kira sapadānameva khādati.

Agadhitaamucchitādibhāvena paribhuñjitabbato **''amaccharāyitvā''**tiādi vuttaṃ. Abbhantare attā nāma atthīti diṭṭhi **attūpaladdhi,** taṃsahagatena sammohena attā āhāraṃ paribhuñjatīti. **Satisampajaññavasenapī**ti ''asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hotī''ti ettha vuttasatisampajaññavasenapi.

''Aho vata mayaṃ…pe… labheyya''nti patthanaṃ vā, ''hiyyo viya…pe… na laddha''nti anusocanaṃ vā akatvāti yojanā.

''Sannidhiṃ na akaṃsu, bhūmiyaṃ vā nikhaṇiṃsu, agginā vā jhāpayiṃsū''ti na-kāraṃ ānetvā yojanā. Evaṃ sabbattha.

Piṇḍapātaṃ vā ahīḷentena dāyakaṃ vā ahīḷentena paribhuñjitabboti yojanā. **Sa pattapāṇī**ti so pattahattho. **Nāvajāniyā**ti na avajāniyā. **Atimaññatī**ti atikkamitvā maññati, avajānātīti attho.

''Tīhi pariññāhi pariññāte''ti vatvā tāhi kabaḷīkārāhārassa parijānanavidhiṃ dassento **''katha''**ntiādimāha. Tattha **savatthukavasenā**ti sasambhāravasena, sabhāvato pana rūpāharaṇaṃ ojamattaṃ hoti. Idañhi kabaḷīkārāhārassa lakkhaṇaṃ. Kāmaṃ rasārammaṇaṃ jivhāpasāde paṭihaññati, tena pana avinābhāvato sampattavisayagāhitāya ca jivhāpasādassa **''ojaṭṭhamakarūpaṃ kattha paṭihaññatī''**ti vuttaṃ. **Tassā**ti jivhāpasādassa. **Ime dhammā**ti ime yathāvuttabhūtupādāyadhammā. **Ta**nti rūpakhandhaṃ. **Parigganhato**ti pariggaṇhantassa. **Uppannā phassapañcamakā dhammā**ti sabbepi ye yathāniddhāritā, tehi sahappavattāva sabbepi ime. **Sarasalakkhaṇato**ti attano kiccato lakkhaṇato ca. **Tesaṃ** nāmarūpabhāvena vavatthapitānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ paccayo viññāṇaṃ. ''Tassa saṅkhārā tesaṃ avijjā''ti evaṃ uddhaṃ ārohanavasena **paccayaṃ**. Adhoorohanavasena pana saḷāyatanādike **pariyesanto anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādaṃ passati**. Saḷāyatanādayopi hi rūpārūpadhammānaṃ yathārahaṃ paccayabhāvena vavatthapetabbāti. **Yāthāvato diṭṭhattā**ti ''idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo, idaṃ nāmaṃ, ettakaṃ nāmaṃ, na ito bhiyyo''ti ca yathābhūtaṃ diṭṭhattā. Aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā, nibbidānupassanā, virāgānupassanā, nirodhānupassanā, paṭinissaggānupassanāti imāsaṃ **sattannaṃ anupassanānaṃ vasena. So**ti kabaḷīkārāhāro. **Tilakkhaṇa…pe… saṅkhātāyā**ti aniccatādīnaṃ tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ paṭivijjhanavasena lakkhaṇavantasammasanavasena ca pavattañāṇasaṅkhātāya. **Pariññāto hoti** anavasesato nāmarūpassa ñātattā tappariyāpannattā ca āhārassa. Tenāha **''tasmiṃ yevā''**tiādi.

Chandarāgāvakaḍḍhanenāti chandarāgassa pajahanena.

Pañca kāmaguṇā kāraṇabhūtā etassa atthīti **pañcakāmaguṇiko**. Tenāha **''pañcakāmaguṇasambhavo''**ti. Ekissā taṇhāya pariññā **ekapariññā**. Sabbassa pañcakāmaguṇikassa rāgassa pariññā, **sabbapariññā**. Tadubhayassapi mūlabhūtassa āhārassa pariññā **mūlapariññā**. Idāni imā tissopi pariññāyo vibhāgena dassetuṃ **''yo bhikkhū''**tiādi āraddhaṃ. **Jivhādvāre ekarasataṇhaṃ parijānātī**ti jivhāya rasaṃ sāyitvā iti paṭisañcikkhati ''yo yamettha raso, so vatthukāmavasena ojaṭṭhamakarūpaṃ hoti jivhāyatanaṃ pasādo. So kiṃ nissito? Catumahābhūtanissito. Taṃsahajāto vaṇṇo gandho raso ojā jīvitindriyanti ime dhammā rūpakkhandho nāma. Yo tasmiṃ rase assādo, ayaṃ rasataṇhā. Taṃsahagatā phassādayo dhammā cattāro arūpakkhandhā''tiādivasena. Sabbaṃ aṭṭhakathāyaṃ āgatavasena veditabbaṃ. Tenāha **''tena pañcakāmaguṇiko rāgo pariññātova hotī''**ti. Tattha **tenā**ti yo bhikkhu jivhādvāre rasataṇhaṃ parijānāti, tena. Kathaṃ pana ekasmiṃ dvāre taṇhaṃ parijānato pañcasu dvāresu rāgo pariññāto hotīti āha **''kasmā''**tiādi. **Tassāyevā**ti taṇhāya eva taṇhāsāmaññato ekattanayavasena vuttaṃ. **Tatthā**ti pañcasu dvāresu. **Uppajjanato**ti rūparāgādibhāvena uppajjanato. Lobho eva hi taṇhāyanaṭṭhena ''taṇhā''tipi, rajjanaṭṭhena ''rāgo''tipi vuccati. Tenāha **''sāyeva hī''**tiādi. Idāni vuttamevatthaṃ **''yathā''**tiādinā upamāya sampiṇḍeti. **Pañcamagge hanato**ti pañcasu maggesu sañcarittaṃ karontena maggagāmino hananto ''magge hanato''ti vutto.

Sabyañjane piṇḍapātasaññite bhattasamūhe manuññe rūpe rūpasaddādayo labbhanti, tattha pañcakāmaguṇarāgassa sambhavaṃ dassetuṃ **''katha''**ntiādi vuttaṃ. **Satisampajaññena pariggahetvā**ti sabbabhāgiyena kammaṭṭhānaparipālakena pariggahetvā. **Nicchandarāgaparibhogenā**ti maggādhigamasiddhena nicchandarāgaparibhogena paribhutte. **So**ti kāmaguṇiko rāgo.

Tasmiṃ satīti kabaḷīkārāhāre sati. **Tassā**ti pañcakāmaguṇikarāgassa. **Uppattito**ti uppajjanato. Na hi āhārālābhena jighacchādubbalyaparetassa kāmaparibhogicchā sambhavati. **Upanijjhānacitta**nti rāgavasena aññamaññaṃ olokanacittaṃ.

Natthi taṃ saṃyojananti pañcavidhampi uddhambhāgiyasaṃyojanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **''tena rāgena…pe… natthī''**ti. **Tenā**ti kāmarāgena. **Ettakenā**ti yathāvuttāya desanāya. **Kathetuṃ vaṭṭatī**ti imaṃ paṭhamāhārakathaṃ kathentena dhammakathikena.

Paṭhamāhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyāhāravaṇṇanā

Dutiyeti dutiye āhāre. **Uddālitacammā**ti uppāṭitacammā, sabbaso apanītacammāti attho. **Na sakkoti** dubbalabhāvato, tathā hi itthī ''abalā''ti vuccati. **Silākuṭṭādīna**nti **ādi**-saddena iṭṭhakakuṭṭamattikākuṭṭādīnaṃ saṅgaho. **Uṇṇanābhī**ti makkaṭakaṃ. **Sarabū**ti gharagoḷikā. **Uccāliṅgapāṇakā** nāma lomasā pāṇakā. **Ākāsanissitā**ti ākāsacārino. **Luñcitvā**ti uppāṭetvā.

Tisso pariññāti heṭṭhā vuttā ñātapariññādayo tisso pariññā. **Tammūlakattā**ti phassamūlakattā. **Desanā yāva arahattā kathitā** sabbaso vedanāsu pariññātāsu kilesānaṃ lesassapi abhāvato.

Dutiyāhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyāhāravaṇṇanā

Aṅgārakāsunti aṅgārarāsiṃ. **Phuṇantī**ti attano upari sayameva ākirantīti attho. Tenāha ''narā rudantā paridaḍḍhagattā''ti. **Narā**ti purisāti attho, na manussā. **Bhayañhi maṃ vindatī**ti bhayassa vasena karonto bhayaṃ labhati nāma. **Santaramānovā**ti suṭṭhu taramāno eva hutvā. Porisaṃ vuccati purisappamāṇaṃ, tasmā **atirekaporisā** purisappamāṇato adhikā. Tenāha **‘‘pañcaratanappamāṇā’’**ti. **Assā**ti kāsuyā. **Tadabhāve**ti tesaṃ jālādhūmānaṃ abhāve. **Ārakāvassā**ti ārakā eva assa.

Aṅgārakāsu viya tebhūmakavaṭṭaṃ ekādasannaṃ aggīnaṃ vasena mahāpariḷāhato. **Jivi…pe… puthujjano** tehi aggīhi dahitabbato. **Dve bala…pe… kammaṃ** anicchantasseva tassa vaṭṭadukkhe pātanato. Āyūhanūpakaḍḍhanānaṃ kālabhedo na cintetabbo ekantabhāvino phalassa nipphāditattāti āha **‘‘kammaṃ hī’’**tiādi.

Phasse vuttanayenevāti tattha ‘‘phasso saṅkhārakkhandho’’ti vuttaṃ, idha ‘‘manosañcetanā saṅkhārakkhandho’’ti vattabbaṃ. Sesaṃ **vuttanayamevā**ti. ‘‘Taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo’’ti vacanato manosañcetanāya taṇhā mūlakāraṇanti āha **‘‘taṇhāmūlakattā manosañcetanāyā’’**ti. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. Keci pana yasmā manosañcetanāya phalabhūtaṃ vedanaṃ paṭicca taṇhā uppajjati, tasmā evaṃ vuttanti vadanti.

Tatiyāhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthāhāravaṇṇanā

Aniṭṭhapāpanavasena taṃsamaṅgīpuggalaṃ āgacchatīti āgu, pāpaṃ, taṃ carati sīlenāti **āgucārī**. Tenāha **‘‘pāpacāri’’**nti.

Rājā viya kammaṃ paramissarabhāvato. **Āgucārī puriso viya…pe… puthujjano** dukkhavatthubhāvato. Ādinnappahāravaṇāni **tīṇi sattisatāni viya** puthujjanassa āturamānamahādukkhapatiṭṭhaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Tenāha **satti…pe… dukkha**nti.

Tammūlakattāti paṭisandhiviññāṇamūlakattā ito paraṃ pavattanāmarūpassa.

Catutthāhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atthirāgasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **so**ti lobho. **Rañjanavasenā**ti raṅgajātaṃ viya tassa cittassa anurañjanavasena. **Nandanavasenā**ti sappītikatāya ārammaṇassa abhinandanavasena. **Taṇhāyanavasenā**ti visayakattukāmatāya vasena. Eko eva hi lobho pavattiākāravasena tathā vutto. **Patiṭṭhita**nti laddhasabhāvaṃ. **Tatthā**ti vaṭṭe. Āhāreti keci. **Viññāṇa**nti abhisaṅkhāraviññāṇaṃ. **Viruḷha**nti phalanibbattiyā viruḷhippattaṃ. Tenāha **‘‘kammaṃ javāpetvā’’**tiādi. Tattha **javāpetvā**ti phalaṃ gāhāpetvā. Abhisaṅkhāraviññāṇañhi attanā sahajātānaṃ sahajātādipaccayehi ceva āhārapaccayena ca paccayo hutvā tassa attano phaluppādane sāmatthiyattā viruḷhippattaṃ. Tenāha ‘‘kammaṃ santāne laddhabhāvaṃ viruḷhippattañcassa hotī’’ti. Vaṭṭakathā esāti katvā **‘‘yatthāti tebhūmakavaṭṭe bhumma’’**nti vuttaṃ. **Sabbatthā**ti sabbesu. **Purimapade etaṃ bhumma**nti ‘‘yattha tatthā’’ti āgataṃ etaṃ bhummavacanaṃ purimasmiṃ purimasmiṃ pade visayabhūte. Tañhi ārabbha etaṃ ‘‘yattha tatthā’’ti bhummavacanaṃ vuttaṃ. **Imasmiṃ vipākavaṭṭe**ti paccuppanne vipākavaṭṭe. Āyatiṃ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ ‘‘yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbattī’’ti vacanato. **Punabbhavābhinibbattī**ti ca paṭisandhi adhippetāti vuttaṃ ‘‘yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, atthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇa’’nti. **Jātī**ti cettha mātukucchito nikkhamanaṃ adhippetaṃ. **Yasmiṃ ṭhāne**ti yasmiṃ kāraṇe sati.

Kāraṇañcettha saṅkhārā veditabbā. Te hi āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā hetū, taṇhāavijjāyo, kālagatiādayo ca kammassa sambhārā. Keci pana kilesavaṭṭakammagatikālā cāti adhippāyena ‘‘kālagatiādayo ca kammassa sambhārā’’ti vadanti. Taṃtaṃbhavapatthanāya tathā tathā gato tividho bhavova **tebhūmakavaṭṭaṃ**. Tenāha ‘‘yatthāti tebhūmakavaṭṭe’’ti. Tathā cāha **‘‘sasambhārakakammaṃ bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpetī’’**ti. **Rūpa**nti attabhāvaṃ.

Saṅkhipitvāti tīsu akatvā viññāṇena ekasaṅkhepaṃ katvāti attho. **Eko sandhī**ti eko hetuphalasandhi. **Vipākavidhi**nti saḷāyatanādikaṃ vedanāvasānaṃ vipākavidhiṃ. ‘‘Nāmarūpena saddhi’’nti padaṃ ānetvā sambandho. **Nāmarūpenā**ti vā sahayoge karaṇavacanaṃ. Idha **eko sandhī**ti eko hetuphalasandhi. **Āyatibhavassā**ti āyatiṃ upapattibhavassa. Tena cettha eko sandhi hetuphalasandhi veditabbo.

Khīṇāsavassa aggamaggādhigamanatova pavattakammassa maggena sahāyavekallassa katattā avijjamānaṃ. **Sūriyarasmisama**nti tato eva vuttanayeneva appatiṭṭhitasūriyarasmisamaṃ. **Sā**ti rasmi. **Kāyādayo**ti kāyadvārādayo. **Katakamma**nti paccayehi katabhāvaṃ upādāya vuttaṃ, na kammalakkhaṇapattato. Tenāha **‘‘kusalākusalaṃ nāma na hotī’’**ti. **Kiriyamatte**ti avipākadhammattā kāyikādipayogamatte ṭhatvā. **Avipākaṃ hoti** tesaṃ avipākadhammattā.

Atthirāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nagarasuttavaṇṇanā

65. Pañcamasutte ‘‘pubbeva me, bhikkhave, sambodhā’’tiādi heṭṭhā saṃvaṇṇitamevāti avuttameva saṃvaṇṇetuṃ **‘‘nāmarūpe kho satī’’**ti āraddho. Tattha dvādasapadike paṭiccasamuppāde imasmiṃ sutte yāni dve padāni aggahitāni, nesaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ pucchitvā vissajjetukāmo tesaṃ gahetabbakāraṇaṃ tāva dassento **‘‘etthā’’**tiādimāha. Paccakkhabhūtaṃ paccuppannaṃ bhavaṃ paṭhamaṃ gahetvā tadanantaraṃ anāgatassa ‘‘dutiya’’nti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha **‘‘avijjāsaṅkhārā hi tatiyo bhavo’’**ti. Nanu cettha anāgatassa bhavassa gahaṇaṃ na sambhavati paccuppannabhavavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametaṃ, kāraṇe pana gahite phalaṃ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Apicettha anāgato addhā atthato saṅgahito eva yato ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’ntiādinā anāgataddhasaṃgāhitā desanā pavattā, catuvokāravasena viññāṇapaccayā nāmanti viseso atthi. Tasmā **‘‘pañcavokāravasenā’’**ti vuttaṃ. **Tehī**ti avijjāsaṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Ayaṃ vipassanā**ti addhāpaccuppannavasena udayabbayaṃ passantassa pavattavipassanā. **Na ghaṭīyatī**ti na samijjhati. **Mahā…pe… abhiniviṭṭho**ti na ghaṭane kāraṇamāha, heṭṭhā gahitattā pāṭiyekkaṃ sammasanīyaṃ na hotīti adhippāyo.

Adiṭṭhesūti anavabuddhesu. Catusaccassa anubodhena na bhavitabbanti āha **‘‘na sakkā buddhena bhavitu’’**nti. **Iminā**ti mahāsattena. **Te**ti avijjāsaṅkhārā. **Bhavaupādānataṇhāvasenā**ti bhavaupādānataṇhādassanavasena. **Diṭṭhāva** ‘‘taṃsahagatā’’ti samānayogakkhamattā. **Na parabhāgaṃ khaneyya** attanā icchitassa gahitattā parabhāge aññassa abhāvato ca. Tenāha **‘‘kassaci natthitāyā’’**ti. **Paṭinivattesī**ti paṭisaṃhari. Paṭinivattane pana kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘tadeta’’**ntiādi vuttaṃ. **Abhinnaṭṭhāna**nti akhaṇitaṭṭhānaṃ.

Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. ‘‘Kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hotī’’tiādinā hetuparamparavasena phalaparamparāya kittamānāya, kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hotīti ca vicāraṇāya saṅkhāre kho sati viññāṇassa visesato kāraṇabhūto saṅkhāro aggahito, tato viññāṇaṃ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha ‘‘nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hotī’’ti. Kiṃ nāma hettha sahajātādivaseneva paccayabhūtaṃ adhippetaṃ, na kammūpanissayavasena paccuppannavasena abhinivesassa jotitattā. **Ārammaṇato**ti avijjāsaṅkhārasaṅkhātaārammaṇato, atītabhavasaṅkhātaārammaṇato. Atītaddhapariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Tato paṭinivattamānaṃ viññāṇaṃ atītabhavopi paṭinivattati nāma. **Ubhayampī**ti paṭisandhiviññāṇaṃ vipassanāviññāṇampi.

Nāmarūpaṃ na atikkamatīti paccayabhūtaṃ ārammaṇabhūtañca nāmarūpaṃ na atikkamati tena vinā avattanato. Tenāha **‘‘nāmarūpato paraṃ na gacchatī’’**ti. **Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte**ti paṭisandhiviññāṇe nāmarūpassa paccaye honte. **Nāmarūpe viññāṇassa paccaye honte**ti nāmarūpe paṭisandhiviññāṇassa paccaye honte. Catuvokārapañcavokārabhavavasena yathārahaṃ yojanā veditabbā. **Dvīsupi aññamaññaṃ paccayesu hontesū**ti pana pañcavokārabhavavasena. **Ettakenā**ti evaṃ viññāṇanāmarūpānaṃ aññamaññaṃ upatthambhavasena pavattiyā. **Jāyetha vā upapajjetha vā**ti ‘‘satto jāyati upapajjatī’’ti samaññā hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha **‘‘ito hī’’**tiādi. **Etadevā**ti ‘‘viññāṇaṃ nāmarūpa’’nti etaṃ dvayameva.

Aparāparacutipaṭisandhīhīti aparāparacutipaṭisandhidīpakehi ‘‘cavati, upapajjatī’’ti dvīhi padehi. **Pañca padānī**ti ‘‘jāyetha vā’’tiādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinnānīti? Saccaṃ, viññāṇanāmarūpānaṃ aparāparuppattidassanatthaṃ evaṃ vuttaṃ. Tenāha **‘‘aparāparacutipaṭisandhīhī’’**ti. **Ettāvatā**ti vuttamevatthanti yo ‘‘ettāvatā’’ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamatthaṃ ‘‘yadida’’ntiādinā niyyātento puna vatvā. **Anulomapaccayākāravasenā**ti paccayadhammadassanapubbakapaccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānañhi attano paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā vutto saṅkhāruppattiyā anulomanato anulomapaccayākāro, tassa vasena.

Āpatoti parikhāgataudakato. Dvārasampattiyā tattha vasantānaṃ pavesananiggamanaphāsutāya upabhogaparibhogavatthusampattiyā sarīracittasukhatāya nagarassa manuññatāti vuttaṃ **‘‘samantā … pe… ramaṇīya’’**nti. Pubbe suññabhāvena araññasadisaṃ hutvā ṭhitaṃ janavāsaṃ karonte nagarassa lakkhaṇappattaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘taṃ aparena samayena iddhañceva assa phītañcā’’**ti.

‘‘Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo ca suparisuddho’’ti vacanato tīhi viratīhi saddhiṃ pubbabhāgamaggopi aṭṭhaṅgikavohāraṃ laddhuṃ arahatīti vuttaṃ **‘‘aṭṭhaṅgikassa vipassanāmaggassā’’**ti. **Vipassanāya ciṇṇante**ti vipassanāya sañcaritatāya tattha tattha tāya vipassanāya tīrite pariyesite. **Lokuttaramaggadassana**nti anumānādivasena lokuttaramaggassa dassanaṃ. Tathā hi nibbānanagarassa dassanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Diṭṭhakālo**ti adhigamavasena diṭṭhakālo. Maggaphalavasena uppannā **paropaṇṇāsa** anavajjadhammā, paccavekkhaṇañāṇaṃ pana tesaṃ vavatthāpakaṃ. Yāpetvāti **carāpetvā**.

Avattamānakaṭṭhenāti buddhasuññe loke kassaci santāne appavattanatova uppādādivasena vattamānavasena. Tathā hi bhagavā ‘‘anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa sañjanetā’’tiādikehi thomito. Pubbakehi mahesīhi paṭipanno hi ariyamaggo itarehi antarā kehici avaḷañjitoti vuttaṃ **‘‘avaḷañjanaṭṭhena purāṇamaggo’’**ti. **Jhānassādenā**ti jhānasukhena jhānapītiyā. **Subhikkhaṃ** paṇītadhammāmatatāya tittiāvahaṃ. **Pupphitaṃ** upasobhitaṃ. **Yāva dasasahassacakkavāḷe**ti vuttaṃ ‘‘ekissā lokadhātuyā’’ti paricchinnabuddhakhettattā. Tassa atthitāya hi paricchedo atthi. **Etasmiṃ antare**ti etasmiṃ okāse.

Nagarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammasasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **assā**ti bhagavato. Saṇhasukhumadhammaparidīpanato **sukhumā**. Tīhi lakkhaṇehi aṅkiyattā **tilakkhaṇāhatā,** aniccādilakkhaṇaparidīpinīti attho. Ariyadhammādhigamassa upanissayabhūtena hetunā **sahetukā**. Tihetukapaṭisandhipaññāya pāṭihāriyapaññāya ca atthitāya **paññavanto** na kevalaṃ ajjhattikaaṅgasampattiyeva, bāhiraṅgasampattipi nesamatthīti dassetuṃ **‘‘siniddhānī’’**tiādi vuttaṃ. **Abbhantara**nti ajjhattaṃ. **Paccayasammasana**nti paccayuppannānaṃ paccayavīmaṃsaṃ.

Ārambhānurūpā anusandhi **yathānusandhi. Na gatā**ti na sampattā. **Asambhinnapada**nti avomissakapadaṃ, aññattha evaṃ anāgataṃ vākyanti attho. Tenāha **‘‘aññattha hi evaṃ vuttaṃ nāma natthī’’**ti. **Eva**nti ‘‘tenahānandā’’ti ekavacanaṃ, ‘‘suṇātha manasi karothā’’ti bahuvacanaṃ katvā **vuttaṃ nāma natthī**ti attho. Keci pana ‘‘tenahānandā’’ti idhāpi bahuvacanameva katvā paṭhanti ‘‘sādhu anuruddhā’’tiādīsu viya. **Upadhīti adhippetaṃ** upadhīyati ettha dukkhanti. **Uppajjati** uppādakkhaṇaṃ udayaṃ paṭilabhati ‘‘pākaṭabhāvo ṭhitiko, attalābho udayo’’ti. **Nivisati** nivesaṃ okāsaṃ paṭilabhati. Ekavārameva hi uppannamattassa dhammassa dubbalattena okāse viya patiṭṭhahanaṃ natthi, punappunaṃ ārammaṇe pavattamānaṃ niviṭṭhaṃ patiṭṭhitaṃ nāma hoti. Tenāha **‘‘nivisatīti punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahatī’’**ti.

Piyasabhāvanti piyāyitabbajātikaṃ. **Madhurasabhāva**nti iṭṭhajātikaṃ. **Abhiniviṭṭhā**ti taṇhābhinivesena otiṇṇā. **Sampattiya**nti bhavasampattiyaṃ. **Nimittaggahaṇānusārenā**ti paṭibimbaggahaṇānusārena. Kaṇṇassa chiddapadesaṃ **rajatanāḷikaṃ viya,** kaṇṇabaddhaṃ pana pāmaṅgasuttaṃ viya. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsā**. Evaṃ laddhavohāraṃ attano **ghānaṃ**. ‘‘Laddhavohārā’’ti vā pāṭho. Tasmiṃ sati tuṅgā nāsā yesaṃ te tuṅganāsā. Evaṃ laddhavohārā sattā attano ghānanti yojanā vaṇṇasaṇṭhānato **rattakambalapaṭalaṃ viya**. Samphassato **mudusiniddhaṃ** kiccato **siniddhamadhurarasadaṃ. Sālalaṭṭhi**nti sālakkhandhaṃ.

Addasaṃsūti passiṃsu. **Evaṃ vutta**nti ‘‘kaṃse’’ti evaṃ vuttaṃ adhiṭṭhānavohārena.

Sampattinti vaṇṇādiguṇaṃ. **Ādīnava**nti maraṇaggatato.

Sattupānīyenāti sattuṃ pakkhipitvā ālolitapānīyena. **Cattāri pānāni viya cattāro maggā** taṇhāpipāsāvūpasamanato.

Sammasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā

67. Sattame **kasmā pucchatī**ti mahākoṭṭhikatthero sayaṃ tattha nikkaṅkho samāno kasmā pucchatīti adhippāyo. **Ajjhāsayajānanattha**nti idampi tassa mahāsāvakassa paracittajānanena appāṭihīraṃ siyā, tena taṃ aparitussanto **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tattha **dve aggasāvakā**ti sīlādiguṇehi uttamasāvakāti attho, na hi mahākoṭṭhikatthero aggasāvakalakkhaṇappatto, atha kho mahāsāvakalakkhaṇappatto. **Idāneva kho maya**ntiādi heṭṭhā paccayuppannaṃ anāloḷentena dassetvā desanā āhaṭā, na aññamaññapaccayatāvasena, idha pana yenādhippāyena taṃ āloḷetvā nivattetvā kathitaṃ mahātherena, tamevassa adhippāyaṃ teneva pakāsetukāmo mahākoṭṭhikatthero āha ‘‘idāneva kho maya’’ntiādi. Tenāha **‘‘idaṃ thero’’**tiādi.

Ettake ṭhāneti ‘‘kiṃ nu kho āvuso’’tiādinā paṭhamārambhato paṭṭhāya yāva ‘‘nirodho hotī’’ti padaṃ, ettake ṭhāne. Avijjāsaṅkhāre aggahetvā ‘‘nāmarūpapaccayā viññāṇa’’nti desanāya pavattattā **‘‘paccayuppannapañcavokārabhavavasena desanā kathitā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Phale gahite kāraṇaṃ gahitamevā’’ti viññāṇe gahite saṅkhārā, tesañca kāraṇabhūtā avijjā gahitā eva hotīti vuttaṃ **‘‘heṭṭhā vissajjitesu dvādasasu padesū’’**ti. **Ekekasmi**nti ekekasmiṃ pade. **Tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasenā**ti ‘‘nirodhāya dhammaṃ desesi, nirodhāya paṭipanno hoti, nirodhā anupādāvimutto hotī’’ti evamāgatānaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vārānaṃ vasena. ‘‘Aṭṭhārasahi vatthūhī’’tiādīsu (mahāva. 468) viya idha vatthusaddo kāraṇapariyāyoti āha **‘‘chattiṃsāya kāraṇehī’’**ti. **Paṭhamo** anumodanāvidhi. **Dhammakathikaguṇo**ti vipassanāvisayo abhedopacārena vutto. Sesadvayesupi eseva nayo. **Dutiyo** anumodanā, **tatiyaṃ** anumodananti abhidheyyānurūpaṃ vattabbaṃ. **Desanāsampatti kathitā** ‘‘nibbidāya…pe… dhammaṃ desetī’’ti vuttattā. **Sekkhabhūmi** kathitā ‘‘nibbidāya…pe… paṭipanno hotī’’ti vuttattā. **Asekkhabhūmi** kathitā ‘‘nibbidā …pe… anupādāvimutto hotī’’ti vuttattā.

Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kosambisuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **parassa saddahitvā**ti parassa vacanaṃ saddahitvā. Tenāha **''yaṃ esa bhaṇati, taṃ bhūtanti gaṇhātī''**ti. Parapattiyo hi eso paraneyyabuddhiko. **Yaṃ kāraṇa**nti yaṃ attanā cintitavatthu. **Ruccatī**ti ''evametaṃ bhavissati, na aññathā''ti attano matiyā cintentassa ruccati. **Ruciyā gaṇhātī**ti parapattiyo ahutvā sayameva tathā rocento gaṇhāti. **Anussavo**ti ''anu anu suta''nti **evaṃ** cirakālagatāya anussutiyā labbhamānaṃ ''kathamidaṃ siyā, kasmā bhūtameta''nti anussavena gaṇhāti. **Vitakkayato**ti ''evametaṃ siyā''ti parikappentassa. **Ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhātī**ti yathāparikappitavatthu cittassa upaṭṭhāti. **Ākāraparivitakkenā**ti attanā kappitākārenā taṃ **gaṇhāti. Ekā diṭṭhi uppajjatī**ti ''yathāparikappitaṃ kiñci atthaṃ evametaṃ, nāññathā''ti abhinivisantassa eko abhiniveso uppajjati. **Yāyassā**ti yāya diṭṭhiyā assa puggalassa. **Nijjhāyantassā**ti paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentassa. **Khamatī**ti tathā gahaṇakkhamo hoti. Tenāha **''so…pe… gaṇhātī''**ti. **Etānī**ti saddhādīni. Tāni hi saddheyyānaṃ vatthūnaṃ gahaṇahetubhāvato ''kāraṇānī''ti vuttāni. **Bhavanirodho nibbāna**nti navavidhopi bhavo nirujjhati ettha etasmiṃ adhigateti bhavanirodho, nibbānaṃ. Svāyaṃ bhavo pañcakkhandhasaṅgaho tabbinimutto natthīti āha **''pañcakkhandhanirodho nibbāna''**nti. **Bhavanirodho nibbānaṃ nāmā**ti ''nibbānaṃ nāma bhavanirodho''ti esa pañho sekkhehipi jānitabbo, na asekkheheva. **Imaṃ ṭhāna**nti imaṃ yāthāvakāraṇaṃ.

Suṭṭhu diṭṭhanti ''bhavanirodho nibbāna''nti mayā suṭṭhu yāthāvato diṭṭhaṃ, bhavassa pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhānaṃ, bhavanirodhassa ca nissaraṇavivekāsaṅkhatāmataṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya diṭṭhattā. Anāgāmiphale ṭhito hi anāgāmimagge ṭhito eva nāma uparimaggassa anadhigatattāti vuttaṃ **''anāgāmimagge ṭhitattā''**ti. Nibbānaṃ ārabbha pavattampi therassetaṃ ñāṇaṃ ''nibbānaṃ paccavekkhatī''ti vuttañāṇaṃ viya na hotīti vuttaṃ **''ekūnavīsatiyā…pe… paccavekkhaṇañāṇa''**nti. Etena etaṃ nibbānapaccavekkhaṇā viya na hoti sappadesabhāvatoti dasseti. Evañca katvā idha udapānanidassanampi samatthitanti daṭṭhabbaṃ. **Paccavekkhaṇañāṇenā**ti avasesakilesānaṃ, nibbānasseva vā paccavekkhaṇañāṇena. **Upari arahattaphalasamayo**ti upari sijjhanato arahattapaṭilābho tathā **atthi**. ''Yenāhaṃ taṃ pariyesato nibbānaṃ sacchikarissāmī''ti **jānāti**.

Kosambisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upayantisuttavaṇṇanā

69. Navame **udakavaḍḍhanasamaye**ti sabbadivasesu mahāsamuddassa anto mahantacandakantamaṇipabbatānaṃ juṇhasamphassena pahatattā jalābhisandanavasena udakassa vaḍḍhanasamaye. **Upari gacchanto**ti pakatiyā udakassa tiṭṭhaṭṭhānassa tato upari gacchantoti attho. **Upari yāpetī**ti udakaṃ tattha uparūpari vaḍḍheti. Tathābhūto ca taṃ brūhento pūrentoti vuccatīti āha **''vaḍḍheti pūretīti attho''**ti. Yasmā paccayadhammā attano phalasamavāyapaccaye honte tassa upari ṭhito viya hoti tassa attano vase vattāpanato, tasmā vuttaṃ **''avijjā upari gacchantī''**ti. Paccayabhāvena hi sā tathā vuccati. Tenāha **''saṅkhārānaṃ paccayo bhavituṃ sakkuṇantī''**ti. **Apagacchanto** yāyanto. Tenāha **''osaranto''**ti, avaḍḍhanto parihīyamānoti attho.

Upayantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Susimasuttavaṇṇanā

70. Dasame **garukato**ti garubhāvahetūnaṃ uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena garukato. **Mānito**ti sammāpaṭipattiyā mānito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatāti āha **''manena piyāyito''**ti. **Catupaccayapūjāya ca pūjito**ti idaṃ atthavacanaṃ. Yadatthaṃ saṃgītikārehi ''tena kho pana samayena bhagavā sakkato hotī''tiādinā imassa suttassa nidānaṃ nikkhittaṃ, tassa atthassa ulliṅgavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo sesapadesupi. **Aṃsakūṭato**ti uttarāsaṅgena ubho aṃsakūṭe paṭicchādetvā ṭhitā dakkhiṇaaṃsakūṭato, ubhayato vā apanenti. Paricitaganthavasena

paṇḍitaparibbājako, yato pacchā visesabhāgī jāto. Vicittanayāya dhammakathāya kathanato **‘‘kaviseṭṭho’’**ti āhaṃsu.

Tejussadoti mahātejo. Purebhattakiccādīnaṃ niyatabhāvena **niyamamanuyutto. Vipassanālakkhaṇamhī**ti ñāṇaṃ tattha kathitaṃ. **Dhamma**nti tassaṃ tassaṃ parisāyaṃ therassa asammukhā desitaṃ dhammaṃ. **Āharitvā katheti** tathā varassa dinnattā.

Kiñcāpi susimo pūraṇādayo viya satthupaṭiñño na hoti, titthiyehi pana ‘‘ayaṃ brāhmaṇapabbajito paññavā vedaṅgakusalo’’ti gaṇācariyaṭṭhāne ṭhapito, tathā cassa sambhāvito. Tena vuttaṃ **‘‘ahaṃ satthāti paṭijānanto’’**ti, na sassatadiṭṭhikattā. Tathā hesa bhagavato sammukhā upagantuṃ asakkhi.

Aññāti arahattassa nāmaṃ aññindriyassa ciṇṇante pavattattā. **Taṃ pavatti**nti yaṃ aññabyākaraṇaṃ vuttaṃ, taṃ sutvā. **Assa** susimassa, **paramappamāṇa**nti uttamakoṭi. **Ācariyamuṭṭhī**ti ācariyassa muṭṭhikatadhammo.

Aṅgasantatāyāti nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ vidūrabhāvena jhānaṅgānaṃ vūpasantatāya. Nibbutasabbadarathapariḷāhatāya hi tesaṃ jhānānaṃ paṇītatarabhāvo. **Ārammaṇasantatāyā**ti rūpapatibhāgavigamena saṇhasukhumādibhāvappattassa ārammaṇassa santabhāvena. Yadaggena hi tesaṃ bhāvanātisayasambhāvitasaṇhasukhumappakārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṃ santatā veditabbā. **Ārammaṇasantatāya** vā tadārammaṇadhammānaṃ santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. **Āruppavimokkhā**ti arūpajjhānasaññāvimokkhā. **Paññāmatteneva vimuttā,** na ubhatobhāgavimuttā. Dhammānaṃ ṭhitatā taṃsabhāvatā dhammaṭṭhiti, aniccadukkhānattatā, tattha ñāṇaṃ **dhammaṭṭhitiñāṇa**nti āha **‘‘vipassanāñāṇa’’**nti. **Evamāhā**ti ‘‘pubbe kho, susima, dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇa’’nti evamādi.

Vināpi samādhinti samathalakkhaṇappattaṃ purimasiddhaṃ vināpi samādhinti vipassanāyānikaṃ sandhāya vuttaṃ. **Eva**nti vuttākārena. Na **samādhinissando** anupubbavihārā viya. **Na samādhiānisaṃso** lokiyābhiññā viya. **Na samādhissa nipphatti** sabbabhavaggaṃ viya. Vipassanāya nipphatti maggo vā phalaṃ vāti yojanā.

Rūpādīsu cetesu tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ parivattanavasena desanā **teparivaṭṭadesanā. Anuyogaṃ āropento**ti nanu vuttaṃ, susima, idāni arahattādhigamena sabbaso paccayākāraṃ paṭivijjhitvā tattha vigatasammohoti anuyogaṃ karonto. **Pākaṭakaraṇattha**nti yathā tvaṃ, susima, nijjhānako sukkhavipassako ca hutvā āsavānaṃ khayasammasane suppatiṭṭhito, evametepi bhikkhū, tasmā ‘‘api pana tumhe āyasmanto’’tiādinā na te tayā anuyuñjitabbāti.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samaṇabrāhmaṇavaggo

1. Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā

71-72. Ekekaṃ suttaṃ **katvā ekādasa suttāni vuttāni** avijjāya vasena desanāya anāgatattā, tathānāgamanañcassā catusaccavasena ekekassa padassa uddhaṭattā. Kāmañca ‘‘āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti attheva aññattha suttapadaṃ, idha pana veneyyajjhāsayavasena tathā na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇabrāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Antarapeyyālavaggo

1. Satthusuttādivaṇṇanā

73. **Ayaṃ satthā nāmā**ti ayaṃ ariyamaggassa atthāya sāsati vimuttidhammaṃ anusāsatīti satthā nāma. Adhisīlādivasena **tividhāpi sikkhā. Yogo**ti bhāvanānuyogo. **Chando**ti niyyānetā **kattukamyatākusalacchando**. Sabbaṃ bhāvanāya parissayaṃ sahati, sabbaṃ vāssa upakārāvahaṃ sahati vāhetīti **sabbasahaṃ. Appaṭivānī**ti na paṭinivattatīti appaṭivānī. Antarāya sahanaṃ mohanāsanavīriyaṃ ātappati kileseti **ātappaṃ**. Vidhinā īretabbattā pavattetabbattā **vīriyaṃ**. Satataṃ pavattiyamānabhāvanānuyogakammaṃ **sātacca**nti āha **''satatakiriya''**nti. **Tādisamevā**ti yādisī sati vuttā, tādisameva ñāṇaṃ, jarāmaraṇādivasena catusaccapariggāhakaṃ ñāṇanti attho.

Antarapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Nidānasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Abhisamayasaṃyuttaṃ

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā

74. **Sukhumā**ti taruṇā parittā kesaggamattabhāvato. Yathā kesā dīghaso dvaṅgulamattāya sabbasmiṃ kāle etappamāṇāva, na tacchindanaṃ, evaṃ nakhaggāpi kesaggamattāva, na tesaṃ chindanaṃ avaḍḍhanato. **Parato**ti ''sahassimaṃ satasahassima''nti vuttaṭṭhāne. **Abhisametvā**ti paṭivijjhitvā, tasmā abhisametāvino paṭividdhasaccassāti attho. Kāmaṃ purimapadaṃ dukkhakkhandhassa atītabhāvaṃ upādāyapi vattuṃ yuttaṃ. Puretaraṃyeva pana vuttabhāvaṃ upādāya vuttanti dassetuṃ **''purimaṃ dukkhakkhandha''**ntiādi vuttaṃ. **Purimaṃ** nāma pacchimaṃ apekkhitvā. Purimapacchimatā hi taṃ taṃ upādāya vuccatīti idhādhippetaṃ purimaṃ nīharitvā dassetuṃ **''katamaṃ panā''**tiādi vuttaṃ. ''Atītampi parikkhīṇa''nti idhādhippetaṃ parikkhīṇameva vibhāvetuṃ **''katamaṃ pana parikkhīṇa''**ntiādi vuttaṃ. Sotāpannassa dukkhakkhayo idha coditoti taṃ dassetuṃ **''paṭhamamaggassa abhāvitattā uppajjeyyā''**ti vatvā idāni taṃ sarūpato dassetuṃ puna **''katama''**ntiādi vuttaṃ. **Sattasu attabhāvesu yaṃ apāye uppajjeyya aṭṭhamaṃ paṭisandhiṃ ādiṃ katvā yattha katthaci** apāyesu cāti yaṃ dukkhaṃ uppajjeyya, taṃ sabbaṃ parikkhīṇanti daṭṭhabbaṃ. **Assā**ti sotāpannassa, yaṃ parimāṇaṃ, tato uddhañca upapātaṃ atthīti adhippāyo. Mahā attho guṇo mahattho, so etassa atthīti **mahatthiyo** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Tenāha **''mahato atthassa nipphādako''**ti.

Nakhasikhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā

75. **Ubbedhenā**ti avavedhena adhodisatāya. Tenāha **''gambhīratāyā''**ti.

Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṃbhejjaudakasuttādivaṇṇanā

76-77. **Sambhijjaṭṭhāne**ti sambhijjasamodhānagataṭṭhāne. **Samenti** sametā honti. Tenāha **‘‘samāgacchantī’’**ti. Pāḷiyaṃ vibhattilopena niddesoti tamatthaṃ dassento **‘‘tīṇi vā’’**ti āha. Sambhijjati missībhāvaṃ gacchati etthāti sambhejjaṃ, missitaṭṭhānaṃ. Tattha udakaṃ **sambhejjaudakaṃ**. Tenāha **‘‘sambhinnaṭṭhāne udaka’’**nti.

Saṃbhejjaudakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pathavīsuttādivaṇṇanā

78-84. **Cakkavāḷabbhantarāyā**ti cakkavāḷapabbatassa antogadhāya.

Chaṭṭhādīsu vuttanayenevāti idha chaṭṭhasuttādīsu paṭhamasuttādīsu vuttanayenevāti attho veditabbo visesābhāvato.

Pariyosāneti imassa abhisamayasaṃyuttassa osānaṭṭhāne. **Aññatitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakāna**nti aññatitthiyānaṃ. **Guṇādhigamo**ti jhānābhiññāsahito guṇādhigamo. **Satabhāgampi…pe… na upagacchati** saccapaṭivedhassa mahānubhāvattā. Tenāha bhagavā paccakkhasabbadhammo ‘‘evaṃ mahādhigamo, bhikkhave, diṭṭhisampanno puggalo evaṃ mahābhiñño’’ti.

Pathavīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Abhisamayasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Dhātusaṃyuttaṃ

1. Nānattavaggo

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā

85. **Paṭhama**nti imasmiṃ nidānavagge saṃyuttānaṃ paṭhamaṃ saṃgītattā. **Nissattaṭṭhasuññataṭṭhasaṅkhātenā**ti dhammamattatāya nissattatāsaṅkhātena niccasubhasukhaattasuññatatthasaṅkhātena. **Sabhāvaṭṭhenā**ti yathābhūtasabhāvaṭṭhena. Tato eva sabhāvassa dhāraṇaṭṭhena **dhātūti laddhanāmānaṃ. Nānāsabhāvo** aññamaññavisadisatā **dhātunānattaṃ**. Cakkhusaṅkhāto pasādo **cakkhupasādo**. So eva cakkhanaṭṭhena cakkhu, nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti **cakkhudhātu**. Cakkhupasādavatthuṃ adhiṭṭhānaṃ katvā pavattaṃ **cakkhupasādavatthukaṃ**. Sesapadesupi eseva nayo. Dve sampaṭicchanamanodhātuyo, ekā kiriyā manodhātūti **tisso manodhātuyo manodhātu** ‘‘mananamattā dhātū’’ti katvā. **Vedanādayo…pe… nibbānañca dhammadhātu** visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanato. Tathā hete dhammā āyatanadesanāya ‘‘dhammāyatana’’nteva desitā. Na hi nesaṃ rūpāyatanādīnaṃ viya viññāṇehi aññaviññāṇena gahetabbatākāro atthi. **Sabbampī**ti chasattatividhaṃ **manoviññāṇaṃ. Kāmāvacarā** kāmadhātupariyāpannattā. **Avasāne dve**ti dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** taṃsaṃvaṇṇanāsu daṭṭhabbo.

Dhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phassanānattasuttavaṇṇanā

86. Jātipasutiārammaṇādibhedena nānābhāvo **phasso**. Jātipaccayabhedena hi paccayuppannassa bhedo hotiyeva. Dhammaparicchedavasena dhātudesanāyaṃ tisso mananamattā dhātuyova manodhātuyo. Kiriyāmayassa cittuppattivibhāgena paccayuppannassa vasena dhātudesanāyaṃ mananaṭṭhena dhātutāya sāmaññato manodvārāvajjanaṃ ‘‘manodhātū’’ti adhippetanti vuttaṃ **‘‘manosamphasso manodvāre paṭhamajavanasampayutto’’**tiādi. **Tasmā**ti yasmā kāmaṃ sampaṭicchanamanodhātuanantaraṃ uppajjamāno santīraṇaviññāṇadhātuyā sampayutto phassopi manosamphasso eva nāma, dubbalattā pana so sabbabhavesu asambhavato ca gahito anavasesato gahaṇaṃ na hotīti manodvāre javanasamphasso hoti, tasmā. **Ayamettha attho**ti ayaṃ idha adhippāyānugato attho.

Phassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā

87. **Manosamphassaṃ paṭiccā**ti manodvāre paṭhamajavanasampayutto phasso manosamphasso, taṃ manosamphassaṃ paṭicca. **Manodhātū**ti āvajjanakiriyamanodhātu. Manoviññāṇadhātu manodhātūti veneyyajjhāsayavasena vuttaṃ. Tenāha **‘‘manodvāre…pe… evamattho daṭṭhabbo’’**ti. Tathā hi vakkhati ‘‘sabbāni cetanī’’tiādi.

Nophassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā

88. **Sabbāpi tasmiṃ dvāre vedanā vatteyyuṃ** cakkhusamphassavedanā upanissayapaccayabhāvitā. **Nibbattiphāsukatthan**ti nibbattiyā upanissayabhāvena pavattiyā dassanasukhatthaṃ. **Sampaṭicchanavedanameva gahetuṃ vaṭṭati,** tāya gahitāya itarāsaṃ gahaṇaṃ ñāyāgatamevāti. **Vuttaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Āvajjanasamphassa**nti āvajjanamanosamphassaṃ. Anantarūpanissayabhūtaṃ paṭicca paṭhamajavanavasena uppajjatīti yojanā. **Ayamadhippāyo** upanissayassa adhippetattā.

Vedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā

89. **Tatiyacatutthesu vuttanayāvā**ti ‘‘no cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhudhātū’’ti evaṃ vuttanayo, catutthe ‘‘cakkhudhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati cakkhusamphasso’’tiādinā vuttanayo ca. **Ekato katvā**ti ekajjhaṃ katvā desitā. Kasmā pana tesu suttesu evaṃ desanā pavattāti āha **‘‘sabbāni cetanī’’**tiādi. Paṭisedho pana tesaṃ vedanānānattādīnaṃ phassanānattādikassa paccayabhāvato tathāuppattiyā asambhavato. **Ito paresū**ti ‘‘no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānatta’’ntiādīsu.

Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā

90. **Pañca dhātuyo kāmāvacarā** rūpasabhāvattā.

Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saññānānattasuttavaṇṇanā

91. **Āpāthe patita**nti cakkhussa āpāthagataṃ sāṭakaveṭhanādisaññitaṃ bhūtasaṅghātaṃ sammā nissitaṃ. Cakkhudvāre sampaṭicchanādisampayuttasaññānaṃ saṅkappagatikattā, cakkhuviññāṇasampayuttasaññāgahaṇeneva vā gahetabbato **''rūpasaññāti cakkhuviññāṇasampayuttā saññā''**ti vuttaṃ tattha saññāya eva labbhanato. Eteneva hi taṃsampayutto saṅkappoti idampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''saññāsaṅkappachandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhantī''**ti. Javanasampayuttassa vitakkassa chandagatikattā vuttaṃ **''tīhi cittehi sampayutto saṅkappo''**ti. **Chandikataṭṭhenā**ti chandakaraṇaṭṭhena, icchitaṭṭhenāti attho. **Anuḍahanaṭṭhenā**ti pariḍahanaṭṭhena. Sannissayaḍāharasā hi rāgaggiādayo ''rūpe''ti pana tassa ārammaṇadassanametaṃ. **Pariḷāho**ti pariḷāhasīsena apekkhaṃ vadati. Tenāha **''pariḷāhe uppanne''**tiādi. ''Pariḷāho''ti daḷhajjhosānā balavākārappattā vuttāti āha **''pariḷāhapariyesanā pana nānājavanavāreyeva labbhantī''**ti. Tāsaṃ laddhūpanissayabhāvatoti dasseti. **Iminā nayenā**ti ''uppajjati saññānānatta''nti ettha vuttanayena attho veditabbo. ''Rūpasaññādinānāsabhāvaṃ saññaṃ paṭicca kāmasaṅkappādinānāsabhāvo saṅkappo uppajjatī''tiādinā nayena veditabbo.

Saññānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā

92. **Paṭisedhamattameva nānaṃ,** sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti adhippāyo.

Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā

93. **Vuttappakāre ārammaṇe**ti ''āpāthe patita''ntiādinā heṭṭhā vuttappakāre rūpārammaṇe. **Saññā**ti rūpasaññāva. Arūpadhammopi samāno yasmiṃ ārammaṇe pavattati, taṃ phusanto viya hotīti vuttaṃ **''ārammaṇaṃ phusamāno''**ti. Taṇhāya vatthubhūtaṃyeva rūpārammaṇaṃ labbhatīti katvā ''rūpalābho''ti adhippetanti āha **''saha taṇhāya ārammaṇaṃ rūpalābho''**ti. **Sabbasaṅgāhikanayo**ti ekasmiṃyeva ārammaṇe sabbesaṃ saññādīnaṃ dhammānaṃ uppattiyā sabbasaṅgaṇhanavasena dassitanayo. Tenāha **''ekasmiṃyevā''**tiādi. **Sabbasaṅgāhikanayo**ti vā dhuvaparibhogavasena nibaddhārammaṇanti vā āgantukārammaṇanti vā vibhāgaṃ akatvā sabbasaṅgāhikanayo. **Aparo** nayo. **Missako**ti āgantukārammaṇe nibaddhārammaṇe ca visayato nibaddhārammaṇena missako. **Nibaddhārammaṇe** sattānaṃ kileso mando hoti. Tathā hi saññāsaṅkappaphassavedanāva dassitā. **Yaṃ kiñci viyā**ti yaṃ kiñci aññamaññaṃ viya. **Khobhetvā**ti kutūhaluppādanavasena cittaṃ khobhetvā.

Upāsikāti tassa amaccaputtassa bhariyaṃ sandhāyāha. **Tasmi**nti āgantukārammaṇe. **Lābho** nāma ''labbhatī''ti katvā.

Uruvalliyavāsīti uruvalliyaleṇavāsī, uruvalliyavihāravāsīti vadanti. **Pāḷiyā**ti ''dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjatī''tiādinayapavattāya imissā suttapāḷiyā. **Parivaṭṭetvā**ti majjhe gahitaphassavedanāpariyosāne ṭhapanavasena pāḷiṃ parivaṭṭetvā. **Vuttappakāre**tiādi parivattetabbākāradassanaṃ. Tattha **vuttappakāre**ti āpāthagatarūpārammaṇe. **Avibhūtavāra**nti avibhūtārammaṇavāraṃ. Ayameva vā pāṭho. **Gaṇhanti** kathenti. **Ekajavanavārepi labbhanti** cirataranivesābhāvā. **Nānājavanavāreyeva** daḷhataranivesatāya.

94. **Dasamaṃ uttānameva** navame vuttanayattā. Paṭisedhamattameva hettha nānattanti.

Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nānattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā

95. Ābhātīti ābhā, ālokabhāvena nipphajjati, upaṭṭhātīti vā attho. So eva nijjīvaṭṭhena dhātūti **ābhādhātu. Ālokassā**ti ālokakasiṇassa. Suṭṭhu, sobhanaṃ vā bhātīti **subhaṃ**. Kasiṇasahacaraṇato jhānaṃ **subhaṃ**. Sesaṃ vuttanayameva. Suparisuddhavaṇṇaṃ **kasiṇaṃ**. Ākāsānañcādayopi subhārammaṇaṃ evāti keci. **Desanaṃ niṭṭhāpesī**ti desanaṃ uddesamatte eva ṭhapesi. Pāḷiyaṃ ‘‘andhakāraṃ paṭicca paññāyatī’’ti etthāpi ārammaṇameva gahitaṃ, tathā ‘‘ayaṃ dhātu asubhaṃ paṭicca paññāyatī’’ti etthāpi. Yathā hi idha suvaṇṇaṃ kasiṇaṃ subhanti adhippetaṃ, evaṃ dubbaṇṇaṃ asubhanti.

Andhakāraṃ paṭiccāti andhakāraṃ paṭicchādakapaccayaṃ paṭicca. **Paññāyatī**ti pākaṭo hoti. Tenāha **‘‘andhakāro hī’’**tiādi. Ālokopi, andhakārena paricchinno hotīti yojanā. Andhakāro tāva ālokena paricchinno hotu ‘‘yattha āloko natthi, tattha andhakāro’’ti āloko kathaṃ andhakārena paricchinno hotīti āha **‘‘andhakārena hi so pākaṭo hotī’’**ti. Paricchedalekhāya viya cittarūpaṃ andhakārena hi parito paricchinno hutvā paññāyati, yathā taṃ chāyāya ātapo. **Eseva nayo**ti asubhasubhānaṃ aññamaññaparicchinnataṃ atidisitvā tattha adhippetameva dassento **‘‘asubhe sati subhaṃ paññāyatī’’**ti āha. **Evamāhā**ti ‘‘asubhaṃ paṭicca subhaṃ paññāyatī’’ti avoca. ‘‘Rūpī rūpāni passatī’’tiādīsu viya uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha **‘‘rūpaṃ paṭiccāti rūpāvacarasamāpattiṃ paṭiccā’’**ti. Tāya hi sati adhigatāya. **Rūpasamatikkamā vā hotī**ti sabhāvārammaṇānaṃ rūpajjhānānaṃ samatikkamā ākāsānañcāyatanasamāpatti nāma hotīti attho. **Eseva nayo**ti iminā ‘‘ākāsānañcāyatanasamatikkamā viññāṇañcāyatanasamāpatti nāma hotī’’tiādinā dvepi pakāre atidisati. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāñāṇena. **Appavatti**nti yathāparicchinnakālaṃ appavattanaṃ. Etena khaṇanirodhādiṃ paṭikkhipati.

Kathaṃ samāpatti pattabbāti imāsu sattasu dhātūsu kā pakārā saññāsamāpatti nānā hutvā samāpajjitabbā. Tenāha **‘‘kīdisā samāpattiyo’’**tiādi. **Saññāya atthibhāvenā**ti paṭukiccāya saññāya atthibhāvena. **Sukhumasaṅkhārānaṃ** tattha samāpattiyaṃ avasissatāya. **Nirodhovā**ti saṅkhārānaṃ nirodho eva.

Sattadhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sanidānasuttavaṇṇanā

96. **Bhāvanapuṃsakametaṃ** ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’tiādīsu (a. ni. 4.70) viya. **Sanidāna**nti attano phalaṃ nidadātīti nidānaṃ, kāraṇanti āha **‘‘sanidāno sappaccayo’’**ti. **Kāmapaṭisaṃyutto**ti kāmarāgasaṅkhātena kāmena paṭisaṃyutto vā kāmapaṭibaddho vā. Takketīti **takko**. Abhūtakāraṃ samāropetvā kappetīti **saṅkappo**. Ārammaṇe cittaṃ appetīti **appanā**. Visesena appetīti **byappanā**. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropentaṃ viya pavattatīti **cetaso abhiniropanā**. Micchā viparīto pāpako saṅkappoti **micchāsaṅkappo**. Aññesu ca kāmapaṭisaṃyuttesu vijjamānesu vitakko eva kāmadhātusaddena niruḷho daṭṭhabbo vitakkassa kāmapasaṅgappattisātisayattā. Esa nayo byāpādadhātuādīsupi. **Sabbepi akusalā dhammā kāmadhātu** hīnajjhāsayehi kāmetabbadhātubhāvato.

Kilesakāmassa ārammaṇabhāvattā sabbākusalasaṃgāhikāya kāmadhātuyā itarā dve saṅgahetvā kathanaṃ **sabbasaṅgāhikā**. Tissannaṃ dhātūnaṃ aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā. Imaṃ** kāmāvacarasaññitaṃ kāmavitakkasaññitañca **kāmadhātuṃ. Paṭiccā**ti paccayabhūtaṃ labhitvā. **Tīhi kāraṇehī**ti tīhi sārabhūtehi kāraṇehi.

Byāpādavitakko byāpādo uttarapadalopena, so eva nijjīvaṭṭhena sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti **byāpādadhātu**. Byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo,** doso. Byāpādopi dhātūti yojanā. **Sahajātapaccayādivasenā**ti sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatapaccayavasena. Visesena hi parassa attano ca dukkhāpanaṃ vihiṃsā, sā eva dhātu, atthato rosanā parūpaghāto, tathā pavatto vā dosasahagatacittuppādo.

Tiṇagahane araññeti tiṇehi gahanabhūte araññe. **Anayabyasanan**ti apāyabyasanaṃ, pariharaṇūpāyarahitaṃ vipattinti vā attho. **Avaḍḍhiṃ vināsa**nti avaḍḍhiñceva vināsañcāti vadanti sabbaso vaḍḍhirahitaṃ. **Sukkhatiṇadāyo viya ārammaṇaṃ** kilesaggisaṃvaddhanaṭṭhena. **Tiṇukkā viya akusalasaññā** anudahanaṭṭhena. **Tiṇakaṭṭha…pe… sattā** anayabyasanāpattito. ‘‘Ime sattā’’ti hi ayoniso paṭipajjamānā adhippetā. Tenāha **‘‘yathā sukkhatiṇadāye’’**tiādi.

Samatābhāvato samatāvirodhato visamatāhetuto ca visamā rāgādayoti āha **‘‘rāgavisamādīni anugata’’**nti. **Icchitabbā** avassaṃbhāvinibhāvena.

Saṃkilesato nikkhamanaṭṭhena nekkhammo, so eva nijjīvaṭṭhena dhātūti **nekkhammadhātu**. Svāyaṃ nekkhammasaddo pabbajjādīsu kusalavitakke ca niruḷhoti āha **‘‘nekkhammavitakkopi nekkhammadhātū’’**ti. **Itarāpi dve dhātuyo**ti abyāpādaavihiṃsādhātuyo vadati. **Visuṃ dīpetabbā** sarūpena āgatattā. **Vitakkādayo**ti nekkhammasaṅkappacchandapariḷāhapariyesanā. **Yathānurūpaṃ** attano attano paccayānurūpaṃ. Kathaṃ panettha kusaladhammesu pariḷāho vuttoti? Saṅkhārapariḷāhamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, soḷasasu ākāresu dukkhasacce santāpaṭṭho viya vutto, yassa vigamena arahato sītibhāvappatti vuccati.

Sayaṃ na byāpajjati, tena vā taṃsamaṅgīpuggalo na kiñci byāpādetīti **abyāpādo,** vihiṃsāya vuttavipariyāyehi sā veditabbā. Hitesibhāvena mijjati siniyhatīti **mitto,** mittassa esāti **metti,** abyāpādo. **Mettāyanā**ti mettākāraṇaṃ, mettāya vā ayanā pavattanā. **Mettāyitatta**nti mettāyitassa mettāya pavattassa bhāvo. **Mettācetovimuttī**ti mettāyanavasena pavatto cittasamādhi. Sesaṃ vuttanayameva.

Sanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā

97. **Ito paṭṭhāyā**ti ‘‘dhātuṃ, bhikkhave’’ti imasmā tatiyasuttato paṭṭhāya. Yāva kammavaggo, tāva netvā upagantvā seti etthāti āsayo, hīnādibhāvena adhīno āsayo ajjhāsayo, taṃ **ajjhāsayaṃ,** adhimuttanti attho. **Saññā uppajjatī**tiādīsu hīnādibhedaṃ ajjhāsayaṃ paṭicca hīnādibhedā saññā, tannissayadiṭṭhivikappanā, vitakko ca uppajjati sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā ca. **Satthāresū**ti tesaṃ satthupaṭiññatāya vuttaṃ, na satthulakkhaṇasabbhāvato. **Asammāsambuddhesū**ti ādhāre visaye ca bhummaṃ ekato katvā vuttanti paṭhamaṃ tāva dassento ‘‘mayaṃ sammāsambuddhā’’tiādiṃ vatvā itaraṃ dassento ‘‘tesu sammāsambuddhā ete’’tiādimāha. Tesaṃ ‘‘mayaṃ sammāsambuddhā’’ti uppannadiṭṭhi idha mūlabhāvena pucchitā, itarā anusaṅkitāti **pucchatiyevā**ti sāsaṅkaṃ vadati.

‘‘Mahatī’’ti ettha mahāsaddo ‘‘mahājano’’tiādīsu viya bahuatthavācakoti daṭṭhabbo. Avijjāpi hīnahīnatarahīnatamādibhedena bahupakārā. **Tassā**ti diṭṭhiyā. Kasmā panettha ‘‘yadidaṃ avijjā dhātū’’ti avijjaṃ uddharitvā ‘‘hīnaṃ dhātuṃ paṭiccā’’ti ajjhāsayadhātu niddiṭṭhāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, ‘‘aññaṃ uddharitvā aññaṃ niddiṭṭhā’’ti, yato avijjāsīsena ajjhāsayadhātu eva gahitā. Avijjāgahito hi purisapuggalo diṭṭhajjhāsayo hīnādibhedaṃ avijjādhātuṃ nissāya tato saññādiṭṭhiādike saṅkappeti. **Paṇidhi** patthanā, sā pana tathā tathā cittassa ṭhapanavasena hotīti āha **‘‘cittaṭṭhapana’’**nti. Tenāha **‘‘sā panesā’’**tiādi. **Ete**ti hīnapaccayā saññādiṭṭhivitakkacetanā patthanā paṇidhisaṅkhātā hīnā dhammā. **Hīno** nāma hīnadhammasamāyogato. **Sabbapadānī**ti ‘‘paññapetī’’tiādīni padāni yojetabbāni hīnasaddena majjhimuttamaṭṭhānantarassa asambhavato. Upapajjanaṃ ‘‘upapattī’’ti āha **‘‘dve upapattiyo paṭilābho ca nibbatti cā’’**ti. Tattha **hīnakulādī**ti **ādi-**saddena hīnarūpabhogaparisādīnaṃ saṅgaho. **Hīnattikavasenā**ti hīnattike vuttattikapadavasenāti adhippāyo. **Cittuppādakkhaṇe**ti idaṃ hīnattikapariyāpannānaṃ cittuppādānaṃ vasena tattha tattha laddhattā vuttaṃ. **Pañcasu nīcakulesū**ti caṇḍālavenanesādarathakārapukkusakulesu. Dvādasaakusalacittuppādānaṃ pana yo koci paṭilābho hīnoti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. **Imasmiṃ ṭhāne**ti ''yāyaṃ, bhante, diṭṭhī''tiādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. ''Dhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjatī''tiādinā āgatattā **nibbattiyeva adhippetā,** na paṭilābho.

Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā

98. **Ekato hontī**ti samānacchandatāya ajjhāsayato ekato honti. **Nirantarā hontī**ti tāya eva samānacchandatāya cittena nibbisesā honti. Idha adhimutti nāma ajjhāsayadhātūti āha **''hīnādhimuttikāti hīnajjhāsayā''**ti.

Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Caṅkamasuttavaṇṇanā

99. **Mahāpaññesū**ti vipulapaññesu. **Na**nti sāriputtattheraṃ. **Khandhantara**nti khandhavibhāgaṃ, khandhānaṃ vā antaraṃ viseso atthīti **khandhantaro**. Esa nayo sesesupi. **Parikamma**nti iddhividhādhigamassa pubbabhāgaparikammañceva uttaraparikammañca. **Ānisaṃsa**nti iddhānisaṃsañceva ānisaṃsañca. **Adhiṭṭhānaṃ vikubbana**nti adhiṭṭhānavidhānañceva vikubbanavidhānañca. **Vuttanayenevā**ti ''pathaviṃ pattharanto viyā''tiādinā.

Dhutaṅgaparihāranti dhutaṅgānaṃ pariharaṇavidhiṃ. Pariharaṇaggahaṇeneva samādānaṃ siddhaṃ hotīti taṃ na gahitaṃ. **Ānisaṃsa**nti taṃtaṃdhutaṅgapariharaṇe daṭṭhabbaṃ ānisaṃsameva. **Samodhāna**nti ''ettakā piṇḍapātapaṭisaṃyuttā, ettakā senāsanapaṭisaṃyuttā''ti paccayavasena aññamaññañca antogadhattā. **Adhiṭṭhāna**nti adhiṭṭhānavidhiṃ. **Bheda**nti ukkaṭṭhādibhedañceva bhinnākārañca.

Parikammanti ''dibbacakkhu evaṃ uppādetabbaṃ, evaṃ visodhetabba''ntiādinā parikammavidhānaṃ. **Ānisaṃsa**nti paresaṃ ajjhāsayānurūpāyatanādiānisaṃsapabhedaṃ. **Upakkilesa**nti sādhāraṇaṃ asādhāraṇaṃ duvidhaṃ upakkilesaṃ. Vipassanābhāvanupakkilesā hi dibbacakkhussa upakkilesāti veditabbā.

Saṅkhepavitthāragambhīruttānavicitrakathādīsūti saṅkhepo vitthāro gambhīratā uttānatā vicitrabhāvo neyyatthatā nītatthatāti evamādīsu dhammassa kathetabbappakāresu taṃ taṃ kathetabbākāraṃ.

Iti-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena –

''Ādimhi sīlaṃ deseyya, (dī. ni. aṭṭha. 1.190; ma. ni. aṭṭha. 1.291)
Majjhe cittaṃ viniddise;
Ante paññā kathetabbā,
Eso dhammakathāvidho''ti. –

Evaṃ kathetabbākāraṃ saṅgaṇhāti.

''Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahītaṃ;

> Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo''ti. (dī. ni. 1.190; ma. ni. aṭṭha. 1.291; pari. 485) –

Evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ **byañjanabuddhiṃ. Aṭṭhuppatti**nti tassa tassa suttassa jātakassa ca aṭṭhuppattiṃ. **Anusandhi**nti pacchānusandhiādianusandhiṃ. **Pubbāpara**nti sambandhaṃ. **Idaṃ** padaṃ **evaṃ vattabbaṃ, idaṃ** pubbāparaṃ **evaṃ gahetabba**nti.

Kulasaṅgaṇhanaparihāranti lābhuppādanatthaṃ kulānaṃ saṅgaṇhanavidhino pariharaṇaṃ tanniyamitaṃ ekantikaṃ kulasaṅgahaṇavidhiṃ.

Caṅkamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sagāthāsuttavaṇṇanā

100. ''Dhātuso saṃsandantī''ti idaṃ ajjhāsayato sarikkhatādassanaṃ, na kāyena missībhāvadassananti āha **''samuddantare''**tiādi. **Nirantaro**ti nibbiseso. **Saṃsaggā**ti pañcavidhasaṃsaggahetu. Saṃsaggagahaṇena cettha saṃsaggavatthukā taṇhā gahitā. Tenāha **''dassana…pe… snehenā''**ti.

Vanati bhajati sajjati tenāti vanaṃ, vanathoti ca kileso vuccatīti āha **''vanatho jātoti kilesavanaṃ jāta''**nti. Itare saṃsaggamūlakāti tameva paṭikkhipanto āha **''adassanenā''**ti. **Sādhujīvī**ti sādhu suṭṭhu jīvī, taṃjīvanasīlo. Tenāha **''parisuddhajīvitaṃ jīvamāno''**ti.

Sagāthāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā

101. **Nirojā**ti saddhāsnehābhāvena nisnehā. Tato eva arasabhāvena **nirasā. Ekasadisā**ti samasamā nibbisesā. Tenāha **''nirantarā''**ti. Alajjitāya ekasīmakatā **bhinnamariyādā**. Saddhā tesaṃ atthīti **saddhā. Tantipālakā**ti saddhammatantiyā pālakā. **Vaṃsānurakkhakā**ti ariyavaṃsassa anurakkhakā. **Āraddhavīriyā**ti paggahitavīriyā. Yasmā tādisānaṃ vīriyaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti kiccasiddhiyā, tasmā vuttaṃ **''paripuṇṇaparakkamā''**ti. **Sabbakiccapariggāhikāyā**ti catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanākiccapariggāhikāya.

Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā

102-106. **Aṭṭhamādīnī**ti aṭṭhamaṃ navamaṃ dasamaṃ ekādasamaṃ dvādasamanti imāni pañca suttānīti eke. Apare pana nava suttānīti icchanti. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṃ vuttoyeva. Pāḷiyañca kesuci potthakesu likhīyati.

Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kammapathavaggo

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā

107-108. **Ito paresū**ti ito dutiyavaggato paresu suttesu. **Paṭhama**nti paṭhamavagge paṭhamaṃ. Kasmā panettha evaṃ desanā pavattāti āha **''evaṃ vuccamāne''**tiādi.

Asamāhitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā

109-111. **Surāmerayasaṅkhāta**nti piṭṭhasurādisurāsaṅkhātaṃ pupphāsavādimerayasaṅkhātañca. Majjanaṭṭhena **majjaṃ. Surāmerayamajjappamādoti vuccati** ''majjati tenā''ti katvā. **Tasmiṃ tiṭṭhantī**ti tasmiṃ pamāde pamajjanavasena tiṭṭhantīti attho. Sesaṃ tatiyacatutthesu suviññeyyamevāti.

Pañcame tāni padāni saṃvaṇṇetuṃ **''pañcame''**tiādi āraddhaṃ. Tattha pāṇo nāma vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ, taṃ **pāṇaṃ atipātenti** aticca antareyeva, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātenti saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātentīti attho. Kāyena vācāya vā **adinnaṃ** parasantakaṃ. **Ādiyantī**ti gaṇhanti. **Micchā**ti na sammā, gārayhavasena. **Musā**ti atathaṃ vatthu. **Vadantī**ti visaṃvādanavasena vadanti. Piyasuññakaraṇato **pisuṇā,** pisati vā pare satte, hiṃsatīti attho. **Mammacchedikā**ti etena parassa mammacchedavasena ekantapharusasañcetanā **pharusavācā** nāmāti dasseti. **Abhijjhā**saddo lubbhane niruḷhoti āha **''parabhaṇḍe lubbhanasīlāti attho''**ti. **Byāpanna**nti dosavasena vipannaṃ. Pakativijahanena **pūtibhūtaṃ**. Sādhūhi garahitabbataṃ pattā ''natthi dinna''ntiādinayappavattā natthikāhetukaakiriyadiṭṭhi **kammapathapariyāpannā** nāma. Micchattapariyāpannā sabbāpi lokuttaramaggapaṭipakkhā viparītadiṭṭhi.

Tesanti kammapathānaṃ. **Vohārato**ti indriyabaddhaṃ upādāya paññattimattato. **Tiracchānagatādīsū**ti **ādi-**saddena petānaṃ saṅgaho. Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjatā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Yathāvuttapaccayavipariyāyepi taṃtaṃpaccayehi cetanāya balavabhāvavasena **appasāvajjamahāsāvajjatā** vā veditabbā. **Iddhimayo**ti kammavipākiddhimayo dāṭhākoṭanādīnaṃ viya.

Methunasamācāresūti sadāraparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hīnādhimuttikehi kattabbato kāmā nāma. **Micchācāro**ti gārayhācāro. Gārayhatā cassa ekantanihīnatāyāti āha **''ekantanindito lāmakācāro''**ti **asaddhammādhippāyenā**ti asaddhammasevanādhippāyena. **Gottarakkhitā**ti sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā**ti sahadhammehi rakkhitā. Sassāmikā nāma **sārakkhā**. Yassā gamane daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyabhāvāya dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasatīti **chandavāsinī**. Bhogatthaṃ vasatīti **bhogavāsinī**. Paṭatthaṃ vasatīti **paṭavāsinī**. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Cumbaṭaṃ apanetvā gahitā **obhaṭacumbaṭā**. Karamarānītā **dhajāhaṭā**. Taṅkhaṇikaṃ gahitā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkamo micchācāro **mahāsāvajjo,** na tathā dvinnaṃ samānacchandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassāti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa abhāvato. Tathā sati puretaraṃ sevanācittassa upaṭṭhānepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāve. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena **''cattāro sambhārā''**ti vuttaṃ.

Āsevanamandatāyāti yāya akusalacetanāya samphaṃ palapati, tassā ittarakālatāya pavattiyā anāsevanāti paridubbalā hoti cetanā.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti **abhijjhāyatī**ti padassa **parabhaṇḍābhimukhī**tiādiattho vutto. **Tanninnatāyā**ti tasmiṃ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāya. Abhipubbo jhe-saddo lubbhane niruḷhoti daṭṭhabbo. Yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaguṇatāya **appasāvajjā,** mahāguṇatāya **mahāsāvajjā**tiādinā nayena tattha appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. Tenāha **''adinnādānaṃ viyā''**tiādi. **Attano pariṇāmanaṃ** cittenevāti daṭṭhabbaṃ.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo naṃ uppādeti, yassa uppādeti, tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. **Aho vatā**ti iminā yathā abhijjhāne vatthuno ekantato attano pariṇāmanaṃ dassitaṃ, evamidhāpi vatthuno ''aho vatā''ti iminā parassa vināsacintāya ekantato niyamitabhāvaṃ dasseti. Evañhi nesaṃ dāruṇappavattiyā kammapathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yathātacchagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṃ passati. **Samphappalāpo viyā**ti iminā āsevanassa appamahantatāhi micchādiṭṭhiyā appasāvajjamahāsāvajjatā. **Vatthuno**ti gahitavatthuno. **Gahitākāraviparītatā**ti micchādiṭṭhiyā gahitākārassa viparītatā. **Tathābhāvenā**ti attano gahitākāreneva tassā diṭṭhiyā, gahitassa vā vatthuno **upaṭṭhānaṃ** ''evametaṃ, na ito aññathā''ti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti cittaṅgakoṭṭhāsato, yaṃkoṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādhammāvā**ti cetanāsabhāvā eva. **Paṭipāṭiyā sattā**ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammapathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammapathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammapathattā kammapatharāsimhi avacanaṃ, kadāci pana kammapatho hoti, na sabbadāti kammapathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā, panassa kammapathabhāvo hoti, tadā kammapatharāsisaṅgaho na nivārito. Etthāha – yadi cetanāya sabbadā kammapathabhāvābhāvato aniyato kammapathabhāvoti kammapatharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kammapathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammapathabhāvoti tesampi kammapatharāsimhi avacanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati, kammapathatātaṃsabhāgatāhi tesaṃ tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametaṃ. Sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo tassā kammapathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi ''cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi (a. ni. 6.63; kathā. 539) tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma''ntiādivacanato (kathā. 539) kammabhāvo pākaṭo. Kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ tatthuppajjanakasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ kammapathoti vuccatīti pākaṭo, tassā kammapathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitapiṭṭhivaṭṭakabhāvena sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti, na tathā pākaṭo kammapathabhāvoti, te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme kammapatharāsibhāvena vuttā. Atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvā**ti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

Adinnādānaṃ sattārammaṇanti idaṃ ''pañca sikkhāpadā parittārammaṇā evā''ti imāya pāḷiyā virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃ veramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. ''Sattārammaṇa''nti vā sattasaṅkhātaṃ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttattā na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 714) ''yāni sikkhāpadāni ettha 'sattārammaṇānī'ti vuttāni, tāni yasmā 'sattoti'ti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karontī''ti. Ito paresupi eseva nayo. Visabhāgavatthuno ''itthipurisā''ti gahetabbato **sattārammaṇotipi eke**. ''Eko diṭṭho, dve sutā''tiādinā samphappalapane **diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhā**ti ettha **tathā**-saddo ''diṭṭhasutamutaviññātavasenā''ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. ''Natthi sattā opapātikā''ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammārammaṇā evāti adhippāyena tassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā mahaggatappattā dhammā ārammaṇaṃ hontīti? Sādhāraṇato. Natthi sukaṭadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitāva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi ''coraṃ ghātethā''ti vadanti, hāso pana tesaṃ aññavisayoti āha **''sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hotī''**ti. **Majjhattavedano na hoti,** sukhavedanova. Tattha ''kāmānaṃ samudayā''tiādinā vedanābhedo veditabbo. Lobhasamuṭṭhāno musāvādo sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo tivedano** siyā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vedanānaṃ ''lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā''tiādinā bhedo veditabbo.

Pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārabhāvo dosaviseso, nidānamūle pana gayhamāne lobhamohavasenapi vaṭṭati. Sammūḷho āmisakiñjakkhakāmopi hi pāṇaṃ hanati. Tenevāha ‘‘lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā’’tiādi (a. ni. 3.34). Sesesupi eseva nayo.

Asamādinnasīlassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Samādānena uppannā virati **samādānavirati**. Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati**. Kāmañcettha pāḷiyaṃ viratiyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto **‘‘cetanāpi vaṭṭanti viratiyopī’’**ti āha.

Adussīlyārammaṇā jīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti dassetuṃ **‘‘yathā panā’’**tiādi vuttaṃ. Pāṇātipātādīhi viramaṇavasena pavattanato tadārammaṇabhāveneva tāni pajahanti. Na hi tadeva ārabbha taṃ pajahituṃ sakkā tato anissaṭabhāvato.

Anabhijjhā…pe… viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā

113. **Micchattasammattavasenā**ti ettha micchābhāvo **micchattaṃ,** tathā sammābhāvo **sammattaṃ**. Tathā tathā pavattā akusalakkhandhāva micchāsati, evaṃ micchāñāṇampi daṭṭhabbaṃ. Na hi ñāṇassa micchābhāvo nāma atthi. Tasmā **micchāñāṇino**ti micchāsaññāṇāti attho, ayoniso pavattacittuppādāti adhippāyo. **Micchāpaccavekkhaṇenā**ti micchādiṭṭhiādīnaṃ micchā ayoniso paccavekkhaṇena. **Kusalavimuttī**ti pakatipurisasantarajānanaṃ, guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānanti evamādiṃ akusalapavattiṃ ‘‘kusalavimuttī’’ti gahetvā ṭhitā micchāvimuttikā. **Sammāpaccavekkhaṇā**ti jhānavimokkhādīsu sammā aviparītaṃ pavattā paccavekkhaṇā.

Dasaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Catudhātusuttavaṇṇanā

114. **Patiṭṭhādhātū**ti sahajātānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhābhūtā dhātu. **Ābandhanadhātū**ti nahāniyacuṇṇassa udakaṃ viya sahajātadhammānaṃ ābandhanabhūtā dhātu. **Paripācanadhātū**ti sūriyo phalādīnaṃ viya sahajātadhammānaṃ paripācanabhūtā dhātu. **Vitthambhanadhātū**ti dutiyo viya sahajātadhammānaṃ vitthambhanabhūtā dhātu. Kesādayo **vīsati koṭṭhāsā. Ādi**-saddena pittādayo santappanādayo uddhaṅgamā vātādayo gahitā. **Etā**ti dhātuyo.

Catudhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā

115. Ayaṃ pathavīdhātuṃ nissāya taṃ ārabbha pavatto **assādo. Evaṃ pavattāna**nti evaṃ kāye pabhāvassa pavedanavaseneva pavattānaṃ. **Hutvā abhāvākārenā**ti pubbe avijjamānā paccayasāmaggiyā hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamanato uddhaṃ abhāvākārena. Na niccāti **aniccā**

addhuvattā, dhuvaṃ niccaṃ. **Paṭipīḷanākārenā**ti udayabbayavasena abhiṇhaṃ pīḷanākārena dukkhaṭṭhena. **Sabhāvavigamākārenā**ti attano sabhāvassa vigacchanākārena. Sabhāvadhammā hi appamattaṃ khaṇaṃ patvā nirujjhanti. Tasmā te ‘‘jarāya maraṇena cā’’ti dvedhā vipariṇamanti. Tenāha **‘‘vipariṇāmadhammā’’**ti. Ādīnaṃ vāti pavattetīti **ādīnavo,** paramakāpaññatā. **Vinīyatī**ti vūpasamīyati. Accantappahānavasena nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**.

Sāyaṃ nipannā sabbarattiṃ khepetvā **pāto uṭṭhahāma, māsapuṇṇaghaṭo viya no sarīraṃ** nissandābhāvato.

Phusitamattesupīti udakassa phusitamattesupi.

Atināmenti kālaṃ. **Evaṃ** vuttanayena **pavattā** puggalā **etā** pathavīdhātuādayo **assādenti nāma** abhirativasena tattha ākaṅkhuppādanato.

Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti aggamaggañāṇena. Rukkho **bodhi** ‘‘bujjhati etthā’’ti katvā. Maggo **bodhi** ‘‘bujjhati etenā’’ti katvā. Sabbaññutaññāṇaṃ **bodhi** sammā sāmañca sabbadhammānaṃ bujjhanato. Nibbānaṃ **bodhi** bujjhitabbato. **Tesa**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Sāvakapāramīñāṇa**nti sāvakapāramīñāṇaṃ yāthāvato dassanavatthu.

Akuppāti paṭipakkhehi akopetabbo. **Kāraṇato**ti ariyamaggato. Tato hissa akuppatā. Tenāha **‘‘sā hī’’**tiādī. **Ārammaṇato**ti nibbānārammaṇato nibbānārammaṇānaṃ lokiyasamāpattīnaṃ abhāvato.

Vitthāravasenāti ekekadhātuvasenāti vadanti, ekekissā pana dhātuyā lakkhaṇavibhattidassanavasena. **Ya**nti hetuatthe nipāto, yaṃ nimittanti attho. Assādeti etenāti **assādo,** taṇhā. **Ayaṃ pathavīdhātuyā assādo**ti ettha ayaṃ-saddo ‘‘pahānapaṭivedho’’ti etthāpi ānetvā sambandhitabbo ‘‘ayaṃ pahānapaṭivedho paṭivijjhitabbaṭṭhena samudayasacca’’nti. Esa nayo sesasaccesupi. **Yā**ti yathāvuttesu assādo ādīnavo nissaraṇanti imesu tīsu ṭhānesu pavattā yā diṭṭhi…pe… yo samādhi, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Pubbesambodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acariṃsuttavaṇṇanā

116. Yathā yāvatā nissaraṇapariyesanaṭṭhāne ādīnavapariyesanā, evaṃ yāvatā ādīnavapariyesanaṭṭhāne assādapariyesanā sammāpaṭipannassāti vuttaṃ **‘‘acarinti ñāṇacārena acariṃ, anubhavanacārenā’’**ti.

Acariṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nocedaṃsuttavaṇṇanā

117. **Nissaṭātiādīni** padāni, **ādito vuttapaṭisedhenā**ti ‘‘nevā’’ti ettha vuttena nakārena. Tenāha **‘‘na nissaṭā’’**tiādi. **Vimariyādikatenā**tiādi ca ettha viharaṇapekkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Dutiyanaye**ti ‘‘yato ca kho, bhikkhave’’tiādinā vuttanaye. Kilesavaṭṭamariyādāya sabbaso abhāvato **nimmariyādikatena** cittena. Tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi. **Tīsū**ti dutiyādīsu tīsu.

Nocedaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ekantadukkhasuttavaṇṇanā

118. **Ekanteneva dukkhā**ti avīcimahānirayo viya ekantato dukkhā eva sukhena avomissā. **Dukkhena anupatitā**ti dukkheneva sabbaso upagatā. **Dukkhena okkantā**ti bahiddhā viya antopi dukkhena avakkantā anupaviṭṭhā. Sukhavedanāpaccayatāya imāsaṃ dhātūnaṃ sukhatā viya dukkhavedanāpaccayatāpi veditabbā, saṅkhāradukkhatā pana sabbattha caritā eva. **Sabbatthā**ti sabbāsu dhātūsu, sabbaṭṭhānesu vā. Paṭhamaṃ sukhaṃ dassetvāpi pacchā dukkhassa kathitattā **''dukkhalakkhaṇaṃ kathita''**nti vuttaṃ.

Ekantadukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā

119-123. Chaṭṭhasattamesu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **''vivaṭṭaṃ kathita''**nti vuttaṃ. **Tīsu** suttesu. **Catusaccamevā**ti cattāri saccāni samāhaṭāni catusaccanti tesaṃ ekajjhaṃ gahaṇaṃ, niyamo pana tabbinimuttassa paramatthassa abhāvato.

Abhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Dhātusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Anamataggasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā

124. Upasaggo samāsavisaye sasādhanaṃ kiriyaṃ dassetīti vuttaṃ **''ñāṇena anugantvāpī''**ti. **Vassasataṃ vassasahassa**nti nidassanamattametaṃ, tato bhiyyopi anugantvā anamataggo eva saṃsāro. **Agga**-saddo idha mariyādavacano, anuddesikañcetaṃ vacananti āha **''aparicchinnapubbāparakoṭiko''**ti. Aññathā antimabhavikaparicchinnakatavimuttiparipācanīyadhammādīnaṃ vasena aparicchinnapubbāparakoṭi na sakkā vattuṃ. Saṃsaraṇaṃ **saṃsāro. Pacchimāpi na paññāyati** andhabālānaṃ vasenāti adhippāyo. Tenāha bhagavā ''dīgho bālāna saṃsāro''ti (dha. pa. 60). **Vemajjheyeva pana sattā saṃsaranti** pubbāparakoṭīnaṃ alabbhanīyattā. **Attho paritto hoti** yathābhūtāvabodhābhāvato. **Buddhasamaye**ti sāsaneti attho. **Attho mahā** yathābhūtāvabodhisambhavato, atthassa vipulatāya taṃsadisā upamā natthīti parittaṃyeva upamaṃ āharantīti adhippāyo. Idāni vuttamevatthaṃ **''pāḷiyaṃ hī''**tiādinā samattheti. **Mātu mātaro**ti mātu mātāmahiyo. **Tassevā**ti dukkhasseva. **Tibba**nti dukkhapariyāyoti.

Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pathavīsuttavaṇṇanā

125. **Mahāpathavi**nti avisesena anavasesapariyādāyinīti āha **''cakkavāḷapariyanta''**nti. Parikappavacanañcetaṃ.

Pathavīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Assusuttavaṇṇanā

126. Kandanaṃ sasaddaṃ, rodanaṃ pana kevalamevāti āha **‘‘kandantānanti sasaddaṃ rudamānāna’’**nti. **Pavatta**nti sandanavasena pavattaṃ. ‘‘Sinerurasmīhi paricchinnesū’’ti saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto **‘‘sinerussā’’**tiādimāha. **Maṇimaya**nti indanīlamaṇimayaṃ. Sinerussa pubbadakkhiṇakoṇasamapadesā ‘‘pubbadakkhiṇapassā’’ti adhippetā. Tehi nikkhantarajatarasmiyo indanīlarasmiyo ca **ekato hutvā. Tāsaṃ rasmīnaṃ antaresū**ti tāsaṃ catūhi koṇehi nikkhantarasmīnaṃ catūsu antaresu. **Cattāro**ti dakkhiṇādibhedā cattāro mahāsamuddā honti. **Viasana**nti visesena khepanaṃ. Kiṃ pana tanti āha **‘‘vināsoti attho’’**ti.

Assusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khīrasuttavaṇṇanā

127. **Mātuthañña**nti pītaṃ mātuyā thanato nibbattakhīraṃ bahutaranti veditabbaṃ.

Khīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pabbatasuttavaṇṇanā

128. ‘‘Anamataggassa saṃsārassa dīghatamattā na sukaraṃ nasukara’’nti aṭṭhakathāpāṭho. **Kathaṃ nacchindatī**ti kathaṃ na pariyosāpeti, kāyacipi gahaṇatāyāti adhippāyo. **Tayo kappāsaṃsū**ti tayo ekakappāsaṃsū. Yehi naṃ phuṭṭhaṃ, tatopi sukhumataraṃ **sāsapamattaṃ** khīyeyya pabbataṃ sabbabhāgehi aticiravelaṃ parimajjante.

Pabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāsapasuttavaṇṇanā

129. **Nagara**nti nagarasaṅkhepena pākārena parikkhittataṃ sandhāya vuttaṃ. Anto pana sabbaso vicittasāsapehi eva puṇṇaṃ, evaṃ cuṇṇikābaddhaṃ. Tenāha **‘‘na pana…pe… daṭṭhabba’’**nti.

Sāsapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāvakasuttavaṇṇanā

130. **Tassa ṭhitaṭṭhānato**ti bhikkhuno anussaritvā ṭhitaṭṭhānato, tena anussaritassa satasahassakappassa anantarakappato paṭṭhāyāti attho. **Eva**nti vuttappakārena. **Cattāropi** bhikkhū abhiññālābhino. **Cattāri kappasatasahassāni** divase divase **anussareyyu**nti parikappanavasena vadanti.

Sāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā

131. **Etasmiṃ antare**ti etasmiṃ pabhavasamuddapadesaparicchinne āyāmato pañcayojanasatike atirekayojanasatike vā ṭhāne.

Gaṅgāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Daṇḍasuttavaṇṇanā

132. Navame **khitto**ti punappunaṃ khitto. Ekavārañhi khitto mūlādīsu ekeneva nipateyya. Tathā sati adhippeto pātassa aniyamo na nidassito siyā. Tattha ca dhammaṃ suṇantā bhikkhū manussaloke, te sandhāya **''asmā lokā''**ti āha, tadaññaṃ sandhāya **''paraloka''**nti. Tassa tassa vā puggalassa yathādhippeto ayaṃ loko, tadañño paraloko.

Daṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puggalasuttavaṇṇanā

133. **Samaṭṭhikālo**ti samena ākārena laddhabbaaṭṭhikālo. **Giriparikkhepe**ti pañcahi girīhi parikkhittattā ''giriparikkhepo''ti laddhanāme rājagahe.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Duggatasuttavaṇṇanā

134. **Duggata**nti kicchajīvikattā sabbathā dukkhaṃ gataṃ upagataṃ. Tathābhūto pana daliddo varāko nāma hotīti vuttaṃ **''daliddaṃ kapaṇa''**nti. **Hatthapādehī**ti nidassanamattaṃ, aññehipi sarīrāvayavehi dussaṇṭhānehi upeto durupeto evāti.

Duggatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhitasuttavaṇṇanā

135. **Sukhita**nti sañjātasukhaṃ. Tenāha **''sukhasamappita''**ntiādi. **Susajjita**nti sukhumupakaraṇehi sabbathā sajjitaṃ.

Sukhitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tiṃsamattasuttavaṇṇanā

136. **Dhutaṅgasamādānavasena,** na araññavāsādimattena. **Sasaṃyojanā** sabbaso saṃyojanānaṃ appahīnattā, na puthujjanabhāvato. **Ekekavaṇṇakālova gahetabbo**ti etena mahiṃsādīnaṃ rassadīghapiṅgalādīsu ekekāneva gahetvā dasseti.

Tiṃsamattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Mātusuttādivaṇṇanā

137-142. **Liṅganiyamena ceva cakkavāḷaniyamena cā**ti ''purisānañhi mātugāmakālo, mātugāmānañca purisakālo''ti yathā sattasantāne liṅganiyamo natthi, evaṃ kadāci imasmiṃ cakkavāḷe nibbattanti, kadāci aññatarasminti cakkavāḷaniyamopi natthi. Evameva ṭhite

Cakkavāḷe mātugāmakāle namātābhūtapubbo natthītiādinā liṅganiyamena cakkavāḷaniyamo ca veditabbo. Tenāha **‘‘tesū’’**tiādi.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā

143. **Ekaṃ apadānaṃ āharitvā dasseti** ‘‘evaṃ saṃvegaṃ janetvā bhikkhū visesaṃ pāpessāmī’’ti. **Catūhena ārohanti** catuyojanubbedhattā. **Dvinnaṃ buddhāna**nti kakusandhassa koṇāgamanassa cāti imesaṃ dvinnaṃ buddhānaṃ. ‘‘Tivarā rohitassā suppiyā’’ti manussānaṃ tasmiṃ tasmiṃ kāle samaññā tattha desanāmavasena jātāti veditabbā, yathā etarahi māgadhāti.

Puna vassasatanti paṭhamavassasatato uparivassasataṃ jīvanako nāma manusso natthi. **Parihīnasadisaṃ kataṃ** desanāya. **Vaḍḍhitvā**ti dasavassāyukabhāvato paṭṭhāya yāva asaṅkhyeyyāyukabhāvā vaḍḍhitvā. ‘‘Parihīna’’nti vatvā taṃ parihīnabhāvaṃ dassento **‘‘katha’’**ntiādimāha. **Yaṃ āyuppamāṇesū**ti yattakaṃ āyuppamāṇesūti.

Vepullapabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Anamataggasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Kassapasaṃyuttaṃ

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā

144. **Santuṭṭho**ti sakena uccāvacena paccayena samameva ca tussanako. Tenāha **‘‘itarītarenā’’**tiādi. Tattha duvidhaṃ itarītaraṃ – pākatikaṃ, ñāṇasañjanitañcāti. Tattha pākatikaṃ paṭikkhipitvā ñāṇasañjanitameva dassento **‘‘thūlasukhumā’’**tiādimāha. Itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā. Tathā paṇītampi itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsaddā hi itarītarāti. Iti yena kenaci hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussito tathāpavatto alobho itarītarapaccayasantoso, taṃsamaṅgitāya santuṭṭho. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso **yathālābhasantoso. Bala**nti kāyabalaṃ. **Sāruppa**nti bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāya pavattiākāroti tato vinivattitameva santosassa sarūpaṃ dassento **‘‘labhantopi na gaṇhātī’’**ti āha. **Taṃ parivattetvā**ti pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ sarīrabādhāvahañca hotīti payojanavasena, nātricchatādivasena parivattetvā. Lahukacīvaraparibhoge santosavirodhi na hotīti āha **‘‘lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī’’**ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā aññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha **‘‘tesaṃ…pe… dhārentopi santuṭṭhova hotī’’**ti. Evaṃ sesapaccayesu yathābalayathāsāruppaniddesesu **api**-saddaggahaṇe adhippāyo veditabbo.

Pakatīti vācāpakatiādikā. Avasesaniddāya abhibhūtattā paṭibujjhato sahasā pāpakā vitakkā pātubhavantīti.

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitattā muttaharītakaṃ. **Buddhādīhi vaṇṇita**nti ‘‘pūtimuttabhesajjaṃ nissāya yā pabbajjā’’tiādinā sammāsambuddhādīhi pasatthaṃ.

Eko ekacco **santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi āyasmā bākulatthero. **Na santuṭṭo hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero upanando sakyaputto. **Neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyī. **Aya**nti āyasmā mahākassapo. **Anesana**nti ayoniso micchājīvavasena paccayapariyesanaṃ. **Uttasatī**ti ''kathaṃ nu kho labheyya''nti jātuttāsena uttasati. Tathā **paritassati**. **Aya**nti mahākassapatthero. **Evaṃ** yathāvuttaekaccabhikkhu viya **na paritassati,** alābhaparittāsena vighātappattiyā na parittāsaṃ āpajjati. Lobhoyeva ārammaṇena saddhiṃ ganthanaṭṭhena bajjhanaṭṭhena gedho **lobhagedho. Mucchā**nti gedhaṃ momūhattabhāvaṃ. **Ādīnava**nti dosaṃ. **Nissaraṇamevā**ti cīvare idamatthitādassanapubbakaṃ alaggabhāvasaṅkhātaniyyānameva pajānanto. **Yathāladdhādīna**nti yathāladdhapiṇḍapātādīnaṃ. Niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ.

Yathā mahākassapattheroti attanā vattabbaniyāmena vadati, bhagavatā pana vattabbaniyāmena ''yathā kassapo bhikkhū''ti bhavitabbaṃ. **Kassapena** nidassanabhūtena. **Kathanaṃ nāma bhāro** ''mutto moceyya''nti paṭiññānurūpattā. **Paṭipattiṃ paripūraṃ katvā pūraṇaṃ bhāro** satthu āṇāya sirasā sampaṭicchitabbato.

Santuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anottappīsuttavaṇṇanā

145. **Tena rahito**ti tena sammāvāyāmena rahito. **Nibbhayo**ti bhayarahito. Kusalānuppādanampi hi sāvajjameva aññāṇālasiyahetukattā. **Sambujjhanatthāyā**ti ariyamaggehi sambujjhanāya. **Yogehi khemaṃ** tehi anupaddutattā.

Manuññavatthunti manoramaṃ lobhuppattikāraṇaṃ. **Yathā vā tathā vā**ti subhasukhādivasena. **Te**ti lobhādayo. **Anuppannāti veditabbā** tathārūpe vatthārammaṇe tathā anuppannapubbattā. **Aññathā**ti vuttanayeneva vatthārammaṇehi ayojetvā gayhamāne. **Vatthumhī**ti upaṭṭhākādicīvarādivatthumhi. **Ārammaṇe**ti manāpiyādibhede ārammaṇe. **Tādisena paccayenā**ti ayonisomanasikārasativossaggādipaccayena. **Ime**ti vuttanayena paccayalābhena pacchā uppajjamānā pāḷiyaṃ tathā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ uppajjamānatāya **nappahīyanti nāma**. Anuppādo hi paramatthato pahānaṃ kathitaṃ, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbanti adhippāyo.

Appaṭiladdhāti anuppattiyā. **Te**ti yathāvuttasīlādianavajjadhammā. **Paṭiladdhā**ti adhigatā. ''Sīlādidhammā''ti ettha yadi maggaphalānipi gahitāni, atha kasmā ''parihānivasenā''ti vuttanti āha **''ettha cā''**tiādi. **Imassa pana sammappadhānassā**ti catutthassa sammappadhānassa vasena. **Ayaṃ desanā**ti ''uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyu''nti ayaṃ desanā katā. **Dutiyamaggo vā…pe… saṃvatteyyā**ti idaṃ āyatiṃ sattasu attabhāvesu uppajjamānadukkhasaṅkhātaanatthuppattiṃ sandhāya vuttaṃ. ''Ātāpī ottappī bhabbo sambodhāyā''tiādivacanato **''ime cattāro sammappadhānā pubbabhāgavipassanāvasena kathitā''**ti vuttaṃ.

Anottappīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Candūpamasuttavaṇṇanā

146. Piyamanāpaniccanavakādiguṇehi cando upamā etesanti **candūpamā. Santhavā**dīni padāni aññamaññavevacanāni. **Pariyuṭṭhānaṃ** puna citte kilesādhigamo. Sabbehipi padehi katthaci satte anurodharodhābhāvamāha. Attano pana sommabhāvena **mahājanassa piyo manāpo**. Yadatthamettha candūpamā āhaṭā, taṃ dassento **''eva''**ntiādimāha. Na kevalaṃ candūpamatāya ettako eva guṇo, atha kho aññepi santīti te dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. **Evamādīhī**ti **ādi-**saddena yathā. Cando lokānuggahena ajavīthiādikā nānāvīthiyo paṭipajjati, evaṃ bhikkhu taṃ taṃ disaṃ upagacchati kulānuddayāya. Yathā cando kaṇhapakkhato sukkapakkhaṃ upagacchanto kalāhi vaḍḍhamāno hutvā niccanavo hoti, evaṃ bhikkhu kaṇhapakkhaṃ pahāya sukkapakkhaṃ upagantvā guṇehi vaḍḍhamāno lokassa vā pāmojjapāsaṃsattho niccanavatāya candasamacitto adhunupasampanno viya ca niccanavo hutvā carati.

Apakassitvāti kilesakāmavatthukāmehi vivecetvā. Taṃ nekkhammābhimukhaṃ kāyacittānaṃ ākaḍḍhanaṃ kāyato apanayanañca hotīti āha **‘‘ākaḍḍhitvā apanetvāti attho’’**ti. Catukkañcettha sambhavatīti taṃ dassetuṃ **‘‘yo hi bhikkhū’’**tiādi vuttaṃ.

Niccanavayāti ‘‘niccanavakā’’icceva vuttaṃ hoti. Ka-saddena hi padaṃ vaḍḍhitaṃ, ka-kārassa ca ya-kārādeso. **Evaṃ vicariṃsū**ti kiñjakkhavasena pariggahābhāvena yathā ime, evaṃ vicariṃsu aññeti anukampamānā.

Dvebhātikavatthūti dvebhātikattherapaṭibaddhaṃ vatthuṃ. **Appatirūpakaraṇa**nti bhikkhūnaṃ asāruppakaraṇaṃ. **Ādhāyitvā**ti āropanaṃ ṭhapetvā. **Tathā**ti yathā saṅghamajjhe gaṇamajjhe ca, tathā vuḍḍhatare puggale appatirūpakaraṇaṃ. **Evamādī**ti **ādi-**saddena antaragharappavesane aññattha ca yathāvuttato aññaṃ asāruppakiriyaṃ saṅgaṇhāti. **Tatthevā**ti saṅghamajjhe gaṇamajjhe **puggalassa ca** vuḍḍhassa **santike**.

Yathāvuttesu aññesu ca **tesu ṭhānesu. Pāpicchatāpi manopāgabbhiya**nti eteneva kodhūpanāhādīnaṃ samudācāro manopāgabbhiyanti dassitaṃ hoti.

Ekato bhāriyanti piṭṭhipassato onataṃ. **Vāyupatthambha**nti cittasamuṭṭhānavāyunā upatthambhanaṃ. Anubbejetvā cittanti ānetvā sambandho. Cittassa hi tato anubbejanaṃ tadanunayanaṃ. Tenāha **‘‘sampiyāyamāno oloketī’’**ti. **Vāyupatthambhakaṃ gāhāpetvā**ti kāyaṃ tathā upatthambhakaṃ katvā.

Opammasaṃsandanaṃ suviññeyyameva. Kāmagiddhatāya **hīnādhimuttiko,** avisuddhasīlācāratāya **micchāpaṭipanno**.

Aṅgulīhi nikkhantapabhā ākāsasañcalanena diguṇā hutvā ākāse vicariṃsūti āha **‘‘yamakavijjutaṃ cārayamāno viyā’’**ti. ‘‘Ākāse pāṇiṃ cālesī’’ti padassa aññattha anāgatattā **‘‘asambhinnapada’’**nti vuttaṃ. **Attamano**ti pītisomanassehi gahitamano. Yañhi cittaṃ anavajjaṃ pītisomanassasahitaṃ, taṃ sasantakaṃ hitasukhāvahattā. Tenāha **‘‘sakamano’’**tiādi. **Na domanassena…pe… gahitamano** sakacittassa tabbiruddhattā. **Purimanayenevā**ti ‘‘idāni yo hīnādhimuttiko’’tiādinā pubbe vuttanayeneva.

Pasannākāranti pasannehi kātabbakiriyaṃ. Taṃ sarūpato dasseti **‘‘cīvarādayo paccaye dadeyyu’’**nti. **Tathabhāvāyā**ti yadatthaṃ bhagavatā dhammo desito, yadatthañca sāsane pabbajjā, tadatthāya. **Rakkhaṇabhāva**nti apāyabhayato ca rakkhaṇajjhāsayaṃ. **Candopamādivasenā**ti **ādi-**saddena ākāse calitapāṇi viya katthaci alaggatāya parisuddhajjhāsayatā sattesu kāruññanti evamādīnaṃ saṅgaho.

Candūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kulūpakasuttavaṇṇanā

147. Kulāni upagacchatīti **kulūpako. Sandīyatī**ti sabbaso dīyati, avakhaṇḍīyatīti attho. Sā pana avakhaṇḍiyanā dukkhāpanā aṭṭiyanā hotīti vuttaṃ **‘‘aṭṭīyatī’’**ti. Tenāha bhagavā ‘‘so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī’’ti. **Vuttanayānusārena** heṭṭhā vuttanayassa anusaraṇena.

Kulūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā

148. **Chinnabhinnaṭṭhāne** chiddassa aputhulattā aggaḷaṃ adatvāva suttena saṃsibbanamattena aggaḷadānena ca chidde puthule. **Nibbasanānī**ti ciranisevitavasanakiccāni, paribhogajiṇṇānīti attho. Tenāha **‘‘pubbe…pe… laddhanāmānī’’**ti, saññāpubbako vidhi aniccoti **‘‘gahapatānī’’**ti vuttaṃ yathā ‘‘vīriya’’nti.

Senāpatinti senāpatibhāvinaṃ, senāpaccārahanti attho. **Attano kammenā**ti attanā kātabbakammena. **So**ti satthā. **Tasmi**nti mahākassapatthere karotīti sambandho. **Na karotī**ti vuttamatthaṃ vivaranto **‘‘kasmā’’**tiādimāha. Yadi satthā dhutaṅgāni na vissajjāpetukāmo, atha kasmā ‘‘jiṇṇosi dāni tva’’ntiādimavocāti āha **‘‘yathā panā’’**tiādi.

Diṭṭhadhammasukhavihāranti imasmiṃyeva attabhāve phāsuvihāraṃ. **Amānusikā savanaratī**ti atikkantamānusikāya araññasadduppattiyā araññehaṃ vasāmīti vivekavāsūpanissayādhīnasaddasavanapaccayā dhammarati uppajjati. **Aparo**ti añño, dutiyoti attho. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva ekassa viharaṇaṭṭhāne viharaṇasamaye ca phāsu bhavati cittavivekasambhavato. Tenāha **‘‘ekassa ramato vane’’**ti.

Tathāti yathā āraññikassa rati, tathā piṇḍapātikassa labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro. Esa nayo sesesu. Apiṇḍapātikādhīno itarassa visesajotakoti tamevassa visesaṃ dassetuṃ **‘‘akālacārī’’**tiādi vuttaṃ.

Amhākaṃ salākaṃ gahetvā bhattatthāya gehaṃ anāgacchantassa sattāhaṃ na pātetabbanti sāmikehi dinnattā **sattāhaṃ salākaṃ na labhati,** na katikavasena. Piṇḍacārikavatte avattanato **‘‘yassa cesā’’**tiādi vuttaṃ.

Paṭhamataraṃ kātabbaṃ yaṃ, taṃ **vattaṃ,** itaraṃ **paṭivattaṃ**. Mahantaṃ vā **vattaṃ,** khuddakaṃ **paṭivattaṃ**. Keci ‘‘vattapaṭipatti’’nti paṭhanti, vattassa karaṇanti attho. Uddharaṇa-atiharaṇa-vītiharaṇavossajjana-sannikkhepana-sannirumbhanānaṃ vasena **cha koṭṭhāse. Garubhāvenā**ti thirabhāvena.

‘‘Amukasmiṃ senāsane vasantā bahuṃ vassavāsikaṃ labhantī’’ti tathā **na vassavāsikaṃ pariyesanto carati** vassavāsikasseva aggahaṇato. Tasmā senāsanaphāsukaṃyeva cinteti. **Tena** bahuparikkhārabhāvena **phāsuvihāro natthi** parikkhārānaṃ rakkhaṇapaṭijagganādidukkhabahulatāya. **Appicchādīna**nti appicchasantuṭṭhādīnaṃyeva labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro.

Jiṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ovādasuttavaṇṇanā

149. **Attano ṭhāne**ti sabrahmacārīnaṃ ovādakaviññāpakabhāvena attano mahāsāvakaṭṭhāne ṭhapanatthaṃ. Atha vā yasmā ‘‘ahaṃ dāni na ciraṃ ṭhassāmi, tathā sāriputtamoggallānā, ayaṃ pana vīsaṃvassatāyuko, ovadanto anusāsanto mamaccayena bhikkhūnaṃ mayā kātabbakiccaṃ karissatī’’ti adhippāyena bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhi. Tasmā **attano ṭhāne**ti satthārā kātabbaovādadāyakaṭṭhāne. Tenāha **‘‘evaṃ panassā’’**tiādi. Yathāha bhagavā ‘‘ovada, kassapa…pe… tvaṃ vā’’ti. **Dukkhena vattabbā** appadakkhiṇaggāhibhāvato. **Dubbacabhāvakaraṇehī**ti kodhūpanāhādīhi. Anusāsaniyā padakkhiṇaggahaṇaṃ nāma anudhammacaraṇaṃ, chinnapaṭipatti katā vāmaggāho nāmāti āha **‘‘anusāsani’’**ntiādi. **Atikkamma vadante**ti aññamaññaṃ atikkamitvā atimaññitvā vadante. **Bahuṃ bhāsissatī**ti dhammaṃ kathento ko vipulaṃ katvā kathessati. **Asahita**nti pubbenāparaṃ nasahitaṃ hetupamāvirahitaṃ. **Amadhura**nti na madhuraṃ na kaṇṇasukhaṃ na pemanīyaṃ. **Lahuññeva uṭṭhāti**

appavattanena kūlaṭṭhānaṃ viya tassa kathanaṃ.

Ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyaovādasuttavaṇṇanā

150. **Okappanasaddhā**ti saddheyyavatthuṃ ogāhitvā ‘‘evameta’’nti kappanasaddhā. **Kusaladhammajānanapaññā**ti anavajjadhammānaṃ sabbaso jānanapaññā. **Parihāna**nti sabbāhi sampattīhi parihānaṃ. Na hi kalyāṇamittarahitassa kāci sampatti nāma atthīti.

Dutiyaovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tatiyaovādasuttavaṇṇanā

151. **Pubbe**ti paṭhamabodhiyaṃ. **Etarahī**ti tato pacchime kāle. **Kāraṇapaṭṭhapane**ti kāraṇārambhe. **Tesu** vuttaguṇayuttesu **theresu. Tasmi**nti tasmiṃ yathāvuttaguṇayutte puggale. **Evaṃ sakkāre kayiramāne**ti ‘‘bhaddako vatāyaṃ bhikkhū’’ti ādarajātehi bhikkhūhi sakkāre kayiramāne. **Ime** sabrahmacārī. ‘‘Ehi bhikkhū’’ti taṃ bhikkhuṃ attano mukhābhimukhaṃ karontā vadanti. **Yañhi ta**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ **upaddavo**ti vuccati anatthajananato. Patthayati bhajati bajjhatīti **patthanā,** abhisaṅgoti āha **‘‘abhipatthanāti adhimattapatthanā’’**ti.

Tatiyaovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā

152. **Yāvadevā**ti iminā samānatthaṃ ‘‘yāvade’’ti idaṃ padanti āha **‘‘yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī’’**ti. Yadicchakaṃ jhānasamāpattīsu vasībhāvadassanatthaṃ tadetaṃ āraddhaṃ. **Vitthāritameva,** tasmā tattha vitthāritameva gahetabbanti adhippāyo. **Āsavānaṃ khayā**ti āsavānaṃ khayahetu ariyamaggena sabbaso āsavānaṃ khepitattā. **Apaccayabhūta**nti ārammaṇapaccayabhāvena apaccayabhūtaṃ.

Jhānābhiññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upassayasuttavaṇṇanā

153. Lābhasakkārahetupi ekacce bhikkhū bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhuniyo ovadanti, evamevaṃ ayaṃ pana thero na lābhasakkārahetu bhikkhunupassayagamanaṃ yācati, atha kasmāti āha **‘‘kammaṭṭhānatthikā’’**tiādi. Eso hi ānandatthero ussukkāpetvā paṭipattiguṇaṃ dassento yasmā tā bhikkhuniyo catusaccakammaṭṭhānikā, tasmā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayādipakāsaniyā dhammakathāya vipassanāpaṭipattisampadaṃ dassesi. Aniccādilakkhaṇāni ceva udayabbayādike ca sammā dassesi. Hatthena gahetvā viya paccakkhato dassesi. **Samādapesī**ti tattha lakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ samādapesi. Yathā vīthipaṭipanno hutvā pavattati, evaṃ **gaṇhāpesi. Samuttejesī**ti vipassanāya āraddhāya saṅkhārānaṃ udayabbayādīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṃ paggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṃ anupavattanena bhāvanāmajjhimavīthiṃ pāpetvā yathā vipassanāñāṇaṃ suppasannaṃ hutvā vahati, evaṃ indriyānaṃ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṃ sammā uttejesi, nibbānavasena vā samādapesi. **Sampahaṃsesī**ti tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena upari laddhabbabhāvanāvasena cittaṃ sampahaṃsesi, laddhassādavasena suṭṭhu tosesi. Evamettha attho veditabbo.

Manute pariññādivasena saccāni bujjhatīti **muni. Te**ti taṃ. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ.

Uttarīti upari, tava yathābhūtasabhāvato paratoti attho. Pakkhapatito agatigamanaṃ **atirekaokāso. Upaparikkhī**ti anuvicca nivārako na bahumato. **Buddhapaṭibhāgo** thero. ‘‘Bālā bhikkhunī dubbhāsitaṃ āhā’’ti avatvā ‘‘khamatha, bhante’’ti vadantena pakkhapātena viya vuttaṃ hotīti āha **‘‘ekā bhikkhunī na vāritā’’**tiādi.

Cutā saliṅgato naṭṭhā, desantarapakkamena adassanaṃ na gatā. **Kaṇṭakasākhā viyā**ti kuraṇṭakaapāmaggakaṇṭakalasikāhi sākhā viya.

Upassayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīvarasuttavaṇṇanā

154. Rājagahassa dakkhiṇabhāge giri dakkhiṇāgiri ṇa-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā, tassa dakkhiṇabhāge janapadopi **‘‘dakkhiṇāgirī’’**ti vuccati, ‘‘girito dakkhiṇabhāgo’’ti katvā. **Ekadivasenā**ti ekena divasena uppabbājesuṃ tesaṃ saddhāpabbajitābhāvato.

Yattha cattāro vā uttari vā bhikkhū akappiyanimantanaṃ sādiyitvā pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ bhojanaṃ ekato paṭiggaṇhitvā bhuñjanti, etaṃ gaṇabhojanaṃ nāma, taṃ tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ bhuñjituṃ vaṭṭatīti **‘‘tikabhojanaṃ paññatta’’**nti vacanena gaṇabhojanaṃ paṭikkhittanti vuttaṃ hoti. Tayo atthavase paṭicca anuññātattāpi **‘‘tikabhojana’’**nti vadanti.

‘‘Dummaṅkūnaṃ niggaho eva pesalānaṃ phāsuvihāro’’ti idaṃ ekaṃ aṅgaṃ. Tenevāha **‘‘dummaṅkūnaṃ niggahenevā’’**tiādi. ‘‘Yathā devadatto…pe… saṅghaṃ bhindeyyu’’nti **iminā kāraṇena** tikabhojanaṃ paññattaṃ.

Atha kiñcarahīti atha kasmā tvaṃ asampannagaṇaṃ bandhitvā carasīti adhippāyo. Asampannāya parisāya cārikācaraṇaṃ kulānuddayāya na hoti, kulānaṃ ghātitattāti adhippāyena thero **‘‘sassaghātaṃ maññe carasī’’**tiādimavoca.

Sodhento tassā ativiya parisuddhabhāvadassanena. **Uddisituṃ na jānāmi** tathā cittasseva anuppannapubbattā. **Kiñcanaṃ** kilesavatthu. Saṅgahetabbakhettavatthu **palibodho,** ālayo apekkhā. **Okāsābhāvato**ti bahukiccakaraṇīyatāya kusalakiriyāya okāsābhāvato. **Sannipātaṭṭhānato**ti saṅketaṃ katvā viya kilesarajānaṃ tattha sannijjhapavattanato.

Sikkhattayabrahmacariyanti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṃ brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyaṃ. Khaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍaṃ katvā**. Lakkhaṇavacanañhetaṃ. Kiñci sikkhekadesaṃ asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Cittuppādamattampi saṃkilesamalaṃ anuppādetvā accantameva visuddhaṃ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. Tato eva saṅkhaṃ viya likhitanti **saṅkhalikhitaṃ**. Tenāha **‘‘likhitasaṅkhasadisa’’**nti. Dāṭhikāpi taggahaṇeneva gahetvā ‘‘massu’’tveva vuttaṃ, na ettha kevalaṃ massuyevāti attho. Kasāyena rattāni **kāsāyāni**.

Vaṅgasāṭakoti vaṅgadese uppannasāṭako. **Esā**ti mahākassapatthero. **Abhinīhārato paṭṭhāya** paṇidhānato pabhuti, ayaṃ idāni vuccamānā. Aggasāvakadvayaṃ upādāya tatiyattā **‘‘tatiyasāvaka’’**nti vuttaṃ. **Aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassa**nti bhikkhūnaṃ satasahassañceva saṭṭhisahassāni ca aṭṭha ca sahassāni.

Ayañca ayañca guṇoti sīlato paṭṭhāya yāva aggaphalā guṇoti kittento mahāsamuddaṃ pūrayamāno viya kathesi.

Kolāhalanti devatāhi nibbattito kolāhalo.

Khuddakādivasena **pañcavaṇṇā. Taraṇaṃ vā hotu maraṇaṃ vā**ti mahoghaṃ ogāhanto puriso viya maccherasamuddaṃ uttaranto **pacchāpi…pe… pādamūle ṭhapesi** bhagavato dhammadesanāya maccherapahānassa kathitattā.

Satthu guṇā kathitā nāma hontīti vuttaṃ **''satthu guṇe kathentassā''**ti. **Tato paṭṭhāyā**ti tadā satthu sammukhā dhammassavanato paṭṭhāya.

Tathāgatamañcassāti tathāgatassa paribhogamañcassa. **Dānaṃ datvā** brāhmaṇassa **purohitaṭṭhāne ṭhapesi. Tādisasseva** seṭṭhino **dhītā hutvā**.

Adinnavipākassāti pubbe katūpacitassa sabbaso na dinnavipākassa. **Tassa kammassā**ti tassa paccekabuddhassa patte piṇḍapātaṃ chinditvā kalalapūraṇakammassa. Tasmiṃyeva attabhāve **sattasu ṭhānesu** duggandhasarīratāya **paṭinivattitā. Iṭṭhakapantī**ti suvaṇṇiṭṭhakapanti. **Ghaṭaniṭṭhakāyā**ti tassa pantiyaṃ paṭhamaṃ ṭhapitaiṭṭhakāya saddhiṃ ghaṭetabbaiṭṭhakāya ūnā hoti. **Bhaddake kāle**ti īdisiyā iṭṭhakāya icchitakāleyeva āgatāsi. **Tena bandhanenā**ti tena silesasambandhena.

Olambakāti muttāmaṇimayā olambakā. **Puñña**nti natthi no puññaṃ taṃ, yaṃ nimittaṃ yaṃ kāraṇā ito sukhumatarassa paṭilābho siyāti attho. **Puññaniyāmenā**ti puññānubhāvasiddhena niyāmena. So ca **assa** bārāṇasirajjaṃ dātuṃ katokāso.

Phussarathanti maṅgalarathaṃ. Uṇhīsaṃ vālabījanī khaggo maṇipādukā setacchattanti **pañcavidhaṃ rājakakudhabhaṇḍaṃ**. Setacchattaṃ visuṃ gahitaṃ. Dibbavatthaṃ sādiyituṃ puññānubhāvacodito ''nanu tātā thūla''ntiādimāha.

Pañca caṅkamanasatānīti ettha **iti**-saddena ādiatthena aggisālādīni pabbajitasāruppaṭṭhānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīḷitanti ariyānaṃ parinibbutaṭṭhāne kātabbasakkāraṃ vadati.

Nappamajji nirogā ayyāti pucchitākāradassanaṃ. **Parinibbutā devā**ti devī paṭivacanaṃ adāsi. **Paṭiyādetvā**ti niyyātetvā. **Samaṇakapabbajja**nti samitapāpehi ariyehi anuṭṭhātabbapabbajjaṃ. So hi rājā paccekabuddhānaṃ vesassa diṭṭhattā ''idameva bhaddaka''nti tādisaṃyeva liṅgaṃ gaṇhi.

Tatthevāti brahmalokeyeva. Vīsatime vasse sampatteti āharitvā sambandho. Brahmalokato āgantvā nibbattattā brahmacariyādhikārassa cirakālaṃ saṅgahitattā **''evarūpaṃ kathaṃ mā kathethā''**tiādimāha.

Vīsati dharaṇāni ''nikkha''nti vadanti. Alabhanto na vasāmīti saññāpessāmīti sambandho.

Itthākaroti itthiratanassa uppattiṭṭhānaṃ. **Ayyadhītā**ti amhākaṃ ayyassa dhītā, bhaddakāpilānīti attho. Pasādarūpena nibbisiṭṭhatāya ''mahāgīva''nti paṭimāya sadisabhāvamāha. Tenāha **''ayyadhītāyā''**tiādi.

Samānapaṇṇanti sadisapaṇṇaṃ, kumārassa kumāriyā ca vuttantapaṇṇaṃ. **Ito ca etto cā**ti te purisā samāgamaṭṭhānato magadharaṭṭhe mahātitthagāmaṃ maddaraṭṭhe sāgalanagarañca uddissa pakkamantā aññamaññaṃ vissajjentā nāma hontīti ''ito ca etto ca pesesu''nti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihatthappamāṇaṃ pupphadāmaṃ. **Tāni** pupphadāmāni. **Te**ti ubho bhaddā ceva pippalikumāro ca. **Lokāmisenā**ti gehassitapemena, kāmassādenāti attho. **Asaṃsaṭṭhā**ti na saṃsaṭṭhā. Vicārayiṃsu ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsayena samujjalantena vimokkhabījena samussāhitacittā. **Yantabaddhānī**ti sassasampādanatthaṃ tattha tattha iṭṭhakadvārakavāṭayojanavasena yantabaddhaudakanikkhamanatumbāni. **Kammanto**ti kasikammakaraṇaṭṭhānaṃ. **Dāsagāmā**ti dāsānaṃ vasanagāmā.

Osāpetvāti pakkhipitvā. **Ākappakuttavasenā**ti ākāravasena kiriyāvasena ca. **Ananucchavika**nti pabbajitavesassa ananurūpaṃ. **Tassa matthake**ti dvedhāpathassa dvidhābhūtaṭṭhāne.

Etesaṃ saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatīti nisīdīti sambandho. Sā pana satthu tattha nisajjā edisīti dassetuṃ **‘‘nisīdanto panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yā buddhānaṃ aparimitakālasaṅgahitā acinteyyāparimeyyapuññasambhārūpacayanibbattā nirūpitasabhāvabuddhaguṇavijjotitā lakkhaṇānubyañjanasamujjalā byāmappabhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhatāya akittimā rūpakāyasirī, taṃyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbaṃ pasādasaṃvaḍḍhanatthaṃ aniggahetvā nisinno bhagavā ‘‘buddhavesaṃ gahetvā…pe… nisīdī’’ti vutto. Asītihatthaṃ padesaṃ byāpetvā pavattiyā ‘‘asītihatthā’’ti vuttā. **Satasākho**ti bahusākho anekasākho. **Suvaṇṇavaṇṇo ahosi** nirantaraṃ buddharasmīhi samantato samokiṇṇattā. **Evaṃ** vuttappakārena **veditabbā**.

Rājagahaṃ nāḷandanti ca sāmiatthe upayogavacanaṃ antarāsaddayogatoti āha **‘‘rājagahassa nāḷandāya cā’’**ti. **Na hi me ito aññena satthārā bhavituṃ sakkā** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ yathārahaṃ anusāsanasamatthassa aññassa sadevake abhāvato. **Na hi me ito aññena sugatena bhavituṃ sakkā** sobhanagamanaguṇagaṇayuttassa aññassa abhāvato. **Na hi me ito aññena sammāsambuddhena bhavituṃ sakkā** sammā sabbadhammānaṃ sayambhuñāṇena abhisambuddhassa abhāvato. **Iminā**ti ‘‘satthā me, bhante’’ti iminā vacanena.

Ajānamānova sabbaññeyyanti adhippāyo. **Sabbacetasā**ti sabbaajjhattikaṅgaparipuṇṇacetasā. **Samannāgata**nti sampannaṃ sammadeva anu anu āgataṃ upagataṃ. **Phaleyyā**ti vidāleyya. **Vilaya**nti vināsaṃ.

Evaṃ sikkhitabbanti idāni vuccamānākārena. Hirottappassa bahalatā nāma vipulatāti āha **‘‘mahanta’’**nti. **Paṭhamataramevā**ti pageva upasaṅkamanato. Tathā atimānapahīno assa, hiriottappaṃ yathā saṇṭhāti. **Kusalasannissita**nti anavajjadhammanissitaṃ. **Aṭṭhika**nti tena dhammena aṭṭhikaṃ. Ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā savanacittaṃ ‘‘sabbaceto’’ti adhippetanti āha **‘‘cittassa thokampi bahi gantuṃ adento’’**ti. Tena samodhānaṃ dasseti. **Sabbena…pe… samannāharitvā** ārambhato pabhuti yāva desanā nipphannā, tāva antarantarā pavattena sabbena samannāhāracittena dhammaṃyeva samannāharitvā. **Ṭhapitasoto**ti dhamme nihitasoto. **Odahitvā**ti apihitaṃ katvā. **Paṭhamajjhānavasenā**ti idaṃ asubhesu tasseva ijjhato, itaratthañca sukhasampayuttatā vuttā.

Saṃsārasāgare paribbhamantassa iṇaṭṭhāne tiṭṭhanti kilesā āsavasabhāvāpādanatoti āha **‘‘saraṇoti sakileso’’**ti. **Cattāro hi paribhogā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggattaṃ saṃvaṇṇanāsu vuttanayeneva veditabbaṃ. Ettha ca bhagavā paṭhamaṃ ovādaṃ therassa brāhmaṇajātikattā jātimānapahānatthamabhāsi, dutiyaṃ bāhusaccaṃ nissāya uppajjanakaahaṃkārapahānatthaṃ, tatiyaṃ upadhisampattiṃ nissāya uppajjanakaattasinehapahānatthaṃ. **Aṭṭhame divase**ti bhagavatā samāgatadivasato aṭṭhame divase.

Maggato okkamanaṃ paṭhamataraṃ bhagavatā samāgatadivaseyeva ahosi. Yadi arahattādhigamo pacchā, atha kasmā pāḷiyaṃ pageva siddhaṃ viya vuttanti āha **‘‘desanāvārassā’’**tiādi. ‘‘Sattāhameva khvāhaṃ, āvuso saraṇo, raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñji’’nti vatvā avasarappattaṃ arahattaṃ pavedento ‘‘aṭṭhamiyā aññā udapādī’’ti āha. Ayamettha desanāvārassa āgamo. Tato paraṃ bhagavatā attano kataṃ anuggahaṃ cīvaraparivattanaṃ dassento ‘‘atha kho, āvuso’’tiādimāha.

Antantenāti catugguṇaṃ katvā paññattāya saṅghāṭiyā antantena. **Jātipaṃsukūlikena…pe… bhavituṃ vaṭṭatī**ti etena pubbe jātiāraññakaggahaṇena ca terasa dhutaṅgā gahitā evāti daṭṭhabbaṃ.

Anucchavikaṃ kātunti anurūpaṃ paṭipattiṃ paṭipajjituṃ. Thero pārupīti sambandho.

Bhagavato ovādaṃ bhagavato vā dhammakāyaṃ nissāya urassa vasena jātoti **oraso**. Bhagavato vā dhammasarīrassa mukhato sattatiṃsabodhipakkhiyato jāto. Teneva dhammajātadhammanimmitabhāvopi saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo. Ovādadhammo eva satthārā dātabbato therena ādātabbato **ovādadhammadāyādo,** ovādadhammadāyajjoti attho, taṃ arahatīti. Esa nayo sesapadesupi.

‘‘Pabbajjā ca parisodhitā’’ti vatvā tassā sammadeva sodhitabhāvaṃ byatirekamukhena dassetuṃ, **‘‘āvuso, yassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **eva**nti yathā ahaṃ labhiṃ, evaṃ so satthu santikā labhatīti yojanā. **Sīhanādaṃ naditu**nti etthāpi sīhanādanadanā nāma desanāva, thero satthārā attano katānuggahameva anantarasutte vuttanayena ulliṅgeti, na aññathā. Na hi mahāthero kevalaṃ attano guṇānubhāvaṃ vibhāveti. **Sesa**nti yaṃ idha asaṃvaṇṇitaṃ. **Purimanayenevā**ti anantarasutte vuttanayeneva.

Cīvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā

155. Yathā atītakappe atītāsu jātīsu kammakilesavasena āgato, tathā etarahipi āgatoti **tathāgato,** yathā yathā vā pana kammaṃ katūpacitaṃ, tathā taṃ taṃ attabhāvaṃ āgato upagato upapannoti **tathāgato,** sattoti āha **‘‘tathāgatoti satto’’**ti. **Eta**nti ‘‘evaṃ hoti bhavati tiṭṭhati sassatisama’’nti evaṃ pavattaṃ diṭṭhigataṃ. **Atthasannissitaṃ na hotī**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthato sukhanti pasatthasannissitaṃ na hoti. **Ādibrahmacariyaka**nti ettha maggabrahmacariyaṃ adhippetaṃ tassa padhānabhāvato. Tassa pana etaṃ diṭṭhigataṃ ādipaṭipadāmattaṃ na hoti anupakārakattā vilomanato ca. Tato eva itarabrahmacariyassapi anissayova. Sesaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā

156. Ājānāti heṭṭhimamaggehi ñātamariyādaṃ anatikkamitvāva jānāti paṭivijjhatīti **aññā,** aggamaggapaññā. Aññassa ayanti **aññā,** arahattaphalaṃ. Tenāha **‘‘arahatte’’**ti.

Obhāseti obhāsanimittaṃ. ‘‘Cittaṃ vikampatī’’ti padadvayaṃ ānetvā sambandho. **Obhāse**ti visayabhūte. Upakkilesehi cittaṃ vikampatīti yojanā. Tenāha **‘‘yehi cittaṃ pavedhatī’’**ti. Sesesupi eseva nayo.

Upaṭṭhāneti satiyaṃ. **Upekkhāya cā**ti vipassanupekkhāya ca. Ettha ca vipassanācittasamuṭṭhānasantānavinimuttaṃ pabhāsanaṃ rūpāyatanaṃ **obhāso. Ñāṇā**dayo vipassanācittasampayuttāva. Sakasakakicce saviseso hutvā pavatto **adhimokkho** saddhādhimokkho. **Upaṭṭhānaṃ** sati. **Upekkhā**ti āvajjanupekkhā. Sā hi āvajjanacittasampayuttā cetanā. Āvajjanaajjhupekkhanavasena pavattiyā idha ‘‘āvajjanupekkhā’’ti vuccati. Puna **upekkhāyā**ti vipassanupekkhāva anena samajjhattatāya evaṃ vuttā. **Nikanti** nāma vipassanāya nikāmanā apekkhā. Sukhumatarakileso vā siyā duviññeyyo.

Imāni dasa ṭhānānīti imāni obhāsādīni upakkilesuppattiyā ṭhānāni upakkilesavatthūni. **Paññā yassa paricitā**ti yassa paññā paricitavatī yāthāvato jānāti. ‘‘Imāni nissāya addhā maggappatto phalappatto aha’’nti pavattaadhimāno **dhammuddhaccaṃ** dhammūpanissayo vikkhepo. Tattha kusalo hi taṃ yāthāvato jānanto **na ca** tattha **sammohaṃ gacchati**.

Adhigamasaddhammappatirūpakaṃ nāma anadhigate adhigatamānibhāvāvahattā. Yadaggena vipassanāñāṇassa upakkileso, tadaggena paṭipattisaddhammappatirūpakotipi sakkā viññātuṃ. **Dhātukathā**ti mahādhātukathaṃ vadati. **Vedallapiṭaka**nti vetullapiṭakaṃ. Taṃ nāgabhavanato ānītanti vadanti. Vādabhāsitanti apare. **Abuddhavacanaṃ** buddhavacanena virujjhanato. Na hi sambuddho pubbāparaviruddhaṃ vadati. Tattha sallaṃ upaṭṭhapenti kilesavinayaṃ na sandissati, aññadatthu kilesuppattiyā paccayo hotīti.

Avikkayamānanti vikkayaṃ agacchantaṃ. **Ta**nti suvaṇṇabhaṇḍaṃ.

Na sakkhiṃsu ñāṇassa avisadabhāvato. Esa nayo ito paresupi.

Idāni ''bhikkhū paṭisambhidāppattā ahesu''ntiādinā vuttameva atthaṃ kāraṇato vibhāvetuṃ puna **''paṭhamabodhiyaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **paṭipattiṃ pūrayiṃsū**ti atīte kadā te paṭisambhidāvahaṃ paṭipattiṃ pūrayiṃsu? Paṭhamabodhikālikā bhikkhū. Na hi attasammāpaṇidhiyā pubbekatapuññatāya ca vinā tādisaṃ bhavati. Esa nayo ito paresupi. **Tadā paṭipattisaddhammo antarahito nāma bhavissatī**ti etena ariyamaggena āsannā eva pubbabhāgapaṭipadā paṭipattisaddhammoti dasseti.

Dvīsūti suttābhidhammapiṭakesu antarahitesupi. **Anantarahitameva** adhisīlasikkhāyaṃ ṭhitassa itarasikkhādvayasamuṭṭhāpitato. **Kiṃ kāraṇā**ti kena kāraṇena, aññasmiṃ dhamme antarahite aññatarassa dhammassa anantaradhānaṃ vuccatīti adhippāyo. **Paṭipattiyā paccayo hoti** anavasesato paṭipattikkamassa paridīpanato. **Paṭipatti adhigamassa** paccayo visesalakkhaṇapaṭivedhabhāvato. **Pariyattiyeva pamāṇaṃ** sāsanassa ṭhitiyāti adhippāyo.

Nanu ca sāsanaṃ osakkitaṃ pariyattiyā vattamānāyāti adhippāyo. **Anārādhakabhikkhū**ti sīlamattassapi na ārādhako dussīlo. **Imasmi**nti imasmiṃ pātimokkhe. **Vattantā**ti ''sīlaṃ akopetvā ṭhitā atthī''ti pucchi.

Etesūti evaṃ mahantesu sakalaṃ lokaṃ ajjhottharituṃ samatthesu catūsu mahābhūtesu. **Tasmā**ti yasmā aññena kenaci atimahantenapi saddhammo na antaradhāyati, samayantarena pana vattabbameva natthi, tasmā. **Evamāhā**ti idāni vuccamānākāraṃ vadati.

Ādānaṃ ādi, ādi eva **ādika**nti āha **''ādikenāti ādānenā''**ti. **Heṭṭhāgamanīyā**ti adhobhāgagamanīyā, apāyadukkhassa saṃsāradukkhassa ca nibbattakāti attho. **Gāravarahitā**ti garukārarahitā. Patissayanaṃ nīcabhāvena patibaddhavuttitā, patisso patissayoti atthato ekaṃ, so etesaṃ natthīti āha **''appatissāti appatissayā anīcavuttikā''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Kassapasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Lābhasakkārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā

157. **Thaddho**ti kakkhaḷo aniṭṭhassa padānato. **Catupaccayalābho**ti catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. **Sakkāro**ti tehiyeva paccayehi susaṅkhatehi pūjanā, so pana atthato sampattiyevāti āha **''tesaṃyeva…pe… lābho''**ti. **Vaṇṇaghoso**ti guṇakittanā. Antarāyassa anativattanato **antarāyiko**

anatthāvahattā.

Dāruṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Baḷisasuttavaṇṇanā

158. Baḷisena carati, tena vā jīvatīti **bāḷisiko**. Tenāha **''baḷisaṃ gahetvā caramāno''**ti. **Āmisagata**nti āmisūpagataṃ āmisapatitaṃ. Tenāha **''āmisamakkhita''**nti. Bhinnādhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hotevāti āha **''āmise cakkhudassana''**nti. Ayo vuccati sukhaṃ, tabbidhuratāya **anayo,** dukkhanti āha **''dukkhaṃ patto''**ti. **Assā**ti etena. Kattuatthe hi etaṃ sāmivacanaṃ. Yathā kilesā vattanti, evaṃ pavattamāno puggalo kilesavippayogo na hotīti vuttaṃ **''yathā kilesamārassa kāmo, evaṃ kattabbo''**ti.

Baḷisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Kummasuttādivaṇṇanā

159-160. Aṭṭhikacchapā vuccanti yesaṃ kapālamatthake tikhiṇā aṭṭhikoṭi hoti, tesaṃ samūho **aṭṭhikacchapakulaṃ**. Macchakacchapādīnaṃ sarīre lambantī papatatīti **papatā,** vuccamānākāro ayakaṇṭako. **Ayakosake**ti ayomayakosake. **Kaṇṇikasallasaṇṭhāno**ti attanikāpanasallasaṇṭhāno. **Ayakaṇṭako**ti ayomayavaṅkakaṇṭako. **Nikkhamati** ettha athāvarato. Pavesitamatto hi so. **Idāni tvaṃ** ''amhāka''nti na vattabbo. **Ito anantarasutte**ti catutthasuttamāha.

Kummasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mīḷhakasuttavaṇṇanā

161. **Mīḷhakā**ti evaṃ itthiliṅgavasena vuccamānā. **Gūthapāṇakā**ti gūthabhakkhapāṇakā. **Anto**ti kucchiyaṃ.

Mīḷhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asanisuttavaṇṇanā

162. ''Ime lābhasakkāraṃ anāharantā jighacchādidukkhaṃ pāpuṇantū''ti evaṃ na sattānaṃ dukkhakāmatāya evamāhāti ānetvā sambandho. **Anantadukkhaṃ anubhoti** aparāparaṃ uppajjanakaakusalacittānaṃ bahubhāvato.

Asanisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Diddhasuttavaṇṇanā

163. Acchavisayuttāti vā diddhe gatena **gatadiddhena**. Tenāha **''visamakkhitenā''**ti.

Diddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

164. **Jarasiṅgālo**tveva vuccati sarīrasobhāya abhāvato. Sarīrassa uggatakaṇṭakattā **ukkaṇṭakena nāma. Phuṭatī**ti phalati bhijjati.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Verambhasuttavaṇṇanā

165. **Kāyaṃ na rakkhati nāma** chabbīsatiyā sāruppānaṃ pariccajanato. **Vācaṃ na rakkhati nāma** rāgasāmantā ca kodhasāmantā ca yāva nicchāraṇato.

Verambhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sagāthakasuttavaṇṇanā

166. **‘‘Yassa sakkariyamānassā’’**ti ettha **asakkārena cūbhaya**nti asakkārena ca ubhayañca, kadāci sakkārena, kadāci asakkārena kadāci ubhayenāti attho. Tenāha **‘‘asakkārenā’’**tiādi. Satatavihārānaṃ sampattiyā **sātatiko**ti āha **‘‘arahatta…pe… sukhumadiṭṭhī’’**tiādi. Tathā hi sā ‘‘vajirūpamañāṇa’’nti vuccati. **Āgatattā**ti phalasamāpattiṃ samāpajjituṃ tassā pubbaparikammaṃ upagatattā.

Sagāthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-2. Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā

167-168. **Cāletuṃ na sakkoti** sīlapabbatasannissitattā. **Aññaṃ vā kiccaṃ karoti** pageva sīlassa chaḍḍitattā. Tatiyādīsu apubbaṃ natthi.

Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Mātugāmasuttavaṇṇanā

170. Yaṃ visabhāgavatthu purisassa cittaṃ pariyādāya ṭhātuṃ sakkotīti vuccati, tato visesato lābhasakkārova sattānaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhātuṃ sakkotīti dassento bhagavā ‘‘na tassa, bhikkhave’’tiādimavocāti dassento **‘‘na tassā’’**tiādimāha.

Mātugāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kalyāṇīsuttavaṇṇanā

171. **Dutiyaṃ uttānameva,** tasseva atthassa kevalaṃ janapadakalyāṇīvasena vuttaṃ.

Kalyāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-6. Ekaputtakasuttādivaṇṇanā

172-175. **Saddhā**ti ariyamaggena āgatasaddhā adhippetāti āha **‘‘sotāpannā’’**ti.

Ekaputtakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

176. **Evamādī**ti **ādi**-saddena bāhusaccasaṃvarasīlādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Lābhasakkārassa samudayaṃ** uppattikāraṇaṃ samudayasaccavasena dukkhasaccassa uppattihetutāvasena.

Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chavisuttavaṇṇanā

177. **Lābhasakkārasiloko narakādīsu nibbattento**ti idaṃ tannissayaṃ kilesagaṇaṃ sandhāyāha. **Nibbattento**ti nibbattāpento. **Imaṃ** manussa**attabhāvaṃ nāseti** manussattaṃ puna nibbattituṃ appadānavasena. **Tasmā**ti duggatinibbattāpanato idha maraṇadukkhāvahanato ca.

Chavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rajjusuttavaṇṇanā

178. **Kharā pharusā** chaviādīni chindane samatthā.

Rajjusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhusuttavaṇṇanā

179. **Taṃ sandhāyā**ti diṭṭhadhammasukhavihārassa okāsābhāvaṃ sandhāya.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā

180-183. **Devadatto sagge vā nibbatteyyā**tiādi parikappavacanaṃ. Na hi paccekabodhiyaṃ niyatagatiko antarā maggaphalāni adhigantuṃ bhabboti. **So**ti anavajjadhammo. **Assā**ti devadattassa. **Samucchedamagamā** katūpacitassa mahato pāpadhammassa balena tasmiṃ attabhāve samucchedabhāvato, na accantāya. Akusalaṃ nāmetaṃ abalaṃ, kusalaṃ viya na mahābalaṃ, tasmā tasmiṃyeva attabhāve tādisānaṃ puggalānaṃ atekicchatā, aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmo accantiko siyā. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti? Āsevanāvasena, tasmā yathā ‘‘sakiṃ nimuggo nimuggo eva bālo’’ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca puggalo taṃ dassanaṃ gaṇhi, tathā ca paṭipanno, puna acintappativatte paccaye patitato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṃ.

Bhindisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā

184. **Kāle sampatte**ti gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle sampatte. **Pota**nti assatariyā puttaṃ. **Eta**nti ‘‘gabbho assatariṃ yathā’’ti etaṃ vacanaṃ.

Acirapakkantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā

185. Abhiharīyatīti abhihāro, bhattaṃyeva abhihāro **bhattābhihāro**ti āha **‘‘abhiharitabbaṃ bhatta’’**nti. **Macchapitta**nti vāḷamacchapittaṃ. **Pakkhipeyyu**nti uragādinā osiñceyyuṃ.

Pañcarathasatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-13. Mātusuttādivaṇṇanā

186-187. **Mātupi hetū**ti attano mātuyā uppannaanatthāvahassa pahānahetupi. **Ito paresū**ti ‘‘pitupi hetū’’ti evamādīsu.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Lābhasakkārasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Rāhulasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā

188-195. **Ekavihārī**ti catūsupi iriyāpathesu ekākī hutvā viharanto. **Vivekaṭṭho**ti vivittaṭṭho, tenāha **‘‘nissaddo’’**ti. **Satiyā avippavasanto**ti satiyā avippavāsena ṭhito, sabbadā avijahanavasena pavatto. **Ātāpīti vīriyasampanno**ti sabbaso kilesānaṃ ātāpanaparitāpanavasena pavattavīriyasamaṅgībhūto. **Pahitatto**ti tasmiṃ visesādhigame pesitacitto, tattha ninno tappabbhāroti attho. **Hutvā abhāvākārenā**ti uppattito pubbe avijjamāno paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā bhaṅguparamasaṅkhātena abhāvākārena. **Anicca**nti niccadhuvatābhāvato. **Uppādavayavantatāyā**ti khaṇe khaṇe uppajjitvā nirujjhanato. **Tāvakālikatāyā**ti taṅkhaṇikatāya. **Vipariṇāmakoṭiyā**ti vipariṇāmavantatāya. Cakkhuñhi upādāya vikārāpajjanena vipariṇamantaṃ vināsaṃ paṭipīḷaṃ pāpuṇāti. **Niccapaṭikkhepato**ti niccatāya paṭikkhipitabbato lesamattassapi anupalabbhanato. **Dukkhamanaṭṭhenā**ti nirantaradukkhatāya dukkhena khamitabbato. **Dukkhavatthukaṭṭhenā**ti nānappakāradukkhādhiṭṭhānato. **Satatasampīḷanaṭṭhenā**ti abhiṇhatāpasabhāvato. **Sukhapaṭikkhepenā**ti sukhabhāvassa paṭikkhipitabbato. **Taṇhāgāho** mamaṃkārabhāvato. **Mānagāho** ahaṃkārabhāvato. **Diṭṭhigāho** ‘‘attā me’’ti vipallāsabhāvato. **Virāgavasenā**ti virāgaggahaṇena. Tathā **vimuttivasenā**ti vimuttiggahaṇena.

Pasādāva gahitā dvārabhāvappattassa adhippetattā. **Sammasanacāracittaṃ** dvārabhūtamanoti adhippāyo.

Chaṭṭhe ārammaṇe **tebhūmakadhammā** sammasanacārassa adhippetattā. Yathā paṭhamasutte pañca pasādā gahitā, na sasambhāracakkhuādayo, evaṃ tatiyasutte na pasādavatthukacittameva gahitaṃ. Na taṃsampayuttā dhammā. Evañhi avadhāraṇaṃ sātthakaṃ hoti aññathā tena apanetabbassa abhāvato. **Sabbatthā**ti sabbesu catutthasuttādīsu. **Javanappattā**ti javanacittasaṃyuttā.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhātusuttavaṇṇanā

196. Ākāsadhātu rūpaparicchedatāya rūpapariyāpannanti adhippāyena **''sesāhi rūpa''**nti vuttaṃ. **Nāmarūpa**nti tebhūmakaṃ nāmaṃ rūpañca kathitaṃ.

Dhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

197. **Sabbasaṅgāhikaparicchedenā**ti dhammasaṅgaṇhanapariyāyena. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. **Tebhūmakāti gahetabbā** sammasanacārassa adhippetattā.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

11. Anusayasuttavaṇṇanā

200. Dutiyavagge **attano**ti āyasmā rāhulo attano saviññāṇakaṃ kāyaṃ dasseti. **Parassā**ti parassa aviññāṇakakāyaṃ dasseti. Parasantāne vā arūpe dhamme aggahetvā rūpakāyameva gaṇhanto vadati. Apare ''asaññasattānaṃ attabhāvaṃ sandhāya tathā vutta''nti vadanti. **Purimenā**ti ''imasmiṃ saviññāṇake kāye''ti iminā padena. **Pacchimenā**ti ''bahiddhā''ti iminā padena. **Ete kilesā**ti ete diṭṭhitaṇhāmānasaññitā kilesā. **Etesu vatthūsū**ti ajjhattabahiddhāvatthūsu. **Samma…pe… passatī**ti pubbabhāge vipassanāñāṇena sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena suṭṭhu attapaccakkhena ñāṇena passati.

Anusayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Apagatasuttavaṇṇanā

201. ''Ahameta''nti ahaṃkārādīnaṃ anavasesappahānena accantameva **apagataṃ**.

Apagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvīsūti paṭhamavaggādīsu. Desanāya asekkhabhūmiyā desitattā **asekkhabhūmi kathitā. Paṭhamo**ti paṭhamavaggo ''sādhu me, bhante, bhagavā''tiādinā **āyācantassa, dutiyo anāyācantassa** therassa ajjhāsayavasena kathito. **Vimuttiparipācanīyadhammā** nāma vivaṭṭasannissitā saddhindriyādayo. Tena pana vipassanāya kathitattā kathitā evāti. Taṃtaṃdesanānusārena hi thero te dhamme paripākaṃ pāpesi. Tathā hi bhagavā dutiyavaggaṃ anāyācitopi desesi.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Rāhulasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Lakkhaṇasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā

202. **Āyasmā ca lakkhaṇo**tiādīsu ‘‘ko nāmāyasmā lakkhaṇo, kasmā ca ‘lakkhaṇo’ti nāmaṃ ahosi, ko cāyasmā moggallāno, kasmā ca sitaṃ pātvākāsī’’ti taṃ sabbaṃ pakāsetuṃ **‘‘yvāya’’**ntiādi āraddhaṃ. **Lakkhaṇasampannenā**ti purisalakkhaṇasampannena.

Īsaṃ hasitaṃ ‘‘sita’’nti vuccatīti āha **‘‘mandahasita’’**nti. **Aṭṭhisaṅkhalika**nti nayidaṃ aviññāṇakaṃ aṭṭhisaṅkhalikamattaṃ, atha kho eko petoti āha **‘‘petaloke nibbatta’’**nti. **Ete attabhāvā**ti petattabhāvā. **Na āpāthaṃ āgacchantī**ti devattabhāvā viya na āpāthaṃ āgacchanti pakatiyā. Tesaṃ pana ruciyā āpāthaṃ āgaccheyyuṃ manussānaṃ. Dukkhābhibhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā karuṇāti āha **‘‘kāruññe kattabbe’’**ti. Attano ca sampattiṃ buddhañāṇassa ca sampattinti paccekaṃ sampattisaddo yojetabbo. Tadubhayaṃ vibhāvetuṃ **‘‘taṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha attano sampattiṃ anussaritvā sitaṃ pātvākāsīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Dhammadhātū**ti sabbaññutaññāṇaṃ sandhāya vadati. **Dhammadhātū**ti vā dhammānaṃ sabhāvo.

Itaroti lakkhaṇatthero. **Upapattī**ti jāti. Upapattisīsena hi tathārūpaṃ attabhāvaṃ vadati. **Lohatuṇḍakehī**ti lohamayeheva tuṇḍakehi. **Carantī**ti ākāsena gacchanti. **Acchariyaṃ vatā**ti garahacchariyaṃ nāmetaṃ. **Cakkhubhūtā**ti sampattadibbacakkhukā, lokassa cakkhubhūtāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Yatrāti hetuatthe nipātoti āha **‘‘yatrāti kāraṇavacana’’**nti. Aññatra hi ‘‘yatra hi nāmā’’ti attho vuccati. **Appamāṇe sattanikāye** te ca kho vibhāgena kāmabhavādibhede bhave, nirayādibhedā gatiyo, nānattakāyanānattasaññiādiviññāṇaṭṭhitiyo, tathārūpe sattāvāse ca sabbaññutaññāṇañca me upanetuṃ **paccakkhaṃ karontena**.

Goghātakoti gunnaṃ abhiṇhaṃ hananako. Tenāha **‘‘vadhitvā vadhitvā’’**ti. **Tassā**ti gunnaṃ vadhakakammassa. **Aparāpariyakammassā**ti aparāpariyavedanīyakammassa. Balavatā goghātakakammena vipāke dīyamāne aladdhokāsaṃ aparāpariyavedanīyaṃ tasmiṃ vipakkavipāke idāni laddhokāsaṃ **‘‘avasesakamma’’**nti vuttaṃ. **Paṭisandhī**ti pāpakammajanitā paṭisandhi. **Kammasabhāgatāyā**ti kammasadisabhāvena. **Ārammaṇasabhāgatāyā**ti ārammaṇassa sabhāgabhāvena sadisabhāvena. Yādise hi ārammaṇe pubbe taṃ kammaṃ tassa ca vipāko pavatto, tādiseyeva ārammaṇe idaṃ kammaṃ imassa vipāko ca pavattoti katvā vuttaṃ **‘‘tasseva kammassa vipākāvasesenā’’**ti. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā ‘‘so eva tittiro, tāniyeva osadhānī’’ti. **Nimittaṃ ahosī**ti pubbe katūpacitassa petūpapattinibbattanavasena katokāsassa tassa kammassa nimittabhūtaṃ idāni tathā upaṭṭhahantaṃ tassa vipākassa nimittaṃ ārammaṇaṃ ahosi. **So**ti goghātako. **Aṭṭhisaṅkhalikapeto jāto** kammasarikkhakavipākatāvasena.

Aṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pesisuttavaṇṇanā

203. **Gomaṃsapesiyo katvā**ti gāviṃ vadhitvā vadhitvā gomaṃsaṃ phāletvā pesiyo katvā. **Sukkhāpetvā**ti kālantaraṃ ṭhapanatthaṃ sukkhāpetvā. Sukkhāpiyamānānaṃ maṃsapesīnañhi vallūrasamaññā.

Pesisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Piṇḍasuttavaṇṇanā

204. **Nippakkhacamme**ti vigatapakkhacamme.

4. Nicchavisuttavaṇṇanā

205. Urabbhe hanatīti **orabbhiko. Eḷake**ti aje.

5. Asilomasuttavaṇṇanā

206. **Nivāpapuṭṭhe**ti attanā dinnanivāpena posite. **Asinā vadhitvā vadhitvā** vikkiṇanto.

6. Sattisuttavaṇṇanā

207. **Ekaṃ miga**nti ekaṃ dīpakamigaṃ.

7. Usulomasuttavaṇṇanā

208. **Kāraṇāhī**ti yātanāhi. **Ñatvā**ti kammaṭṭhānaṃ ñatvā.

8. Sūcilomasuttavaṇṇanā

209. Suṇoti pūretīti **sūto,** assadamakādiko.

9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā

210. Pesuññūpasaṃhāravasena ito sutaṃ amutra, amutra vā sutaṃ idha sūcetīti **sūcako**. Anayabyasanaṃ pāpesi manusseti sambandho.

10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā

211. **Vinicchayāmacco**ti raññā aḍḍakaraṇe ṭhapito vinicchayamahāmatto. So hi gāmajanakāyaṃ kūṭeti vañcetīti **gāmakūṭako**ti vuccati. Keci ‘‘tādiso eva gāmajeṭṭhako gāmakūṭako’’ti vadanti. **Samena bhavitabbaṃ,** ‘‘dhammaṭṭho’’ti vattabbato. Rahassaṅge nisīdanavasena **visamā nisajjāva ahosi**.

Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā

212. **Phusanto**ti theyyāya phusanto.

3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā

214. **Mātugāmo** sassāmiko **attano phasse anissaro. Vaṭṭitvā**ti bhassitvā aparaṃ gantvā.

4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā

215. Maṅganavasena ulatīti **maṅguli,** virūpabībhacchabhāvena pavattatīti attho. Tenāha **‘‘virūpaṃ duddasikaṃ bībhaccha’’**nti.

5. Okilinīsuttavaṇṇanā

216. Uddhaṃ uddhaṃ agginā pakkasarīratāya **uppakkaṃ**. Heṭṭhato paggharaṇavasena kilinnasarīratāya **okilinī**. Ito cito ca aṅgārasamparikiṇṇatāya **okirinī**. Tenāha **‘‘sā kirā’’**tiādi. **Aṅgāracitake**ti aṅgārasañcaye. **Sarīrato paggharanti** asuciduggandhajegucchāni sedagatāni. **Tassa kira rañño**ti tassa kāliṅgassa rañño. **Nāṭakinī**ti nacce adhikatā itthī. **Seda**nti sedanaṃ, tāpananti attho.

Okilinīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asīsakasuttavaṇṇanā

217. **Asīsakaṃ kabandhaṃ hutvā nibbatti** kammāyūhanakāle tathā nimittaggahaṇaparicayato.

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā

218-222. **Lāmakabhikkhū**ti hīnācāratāya lāmako, bhikkhuvesatāya, bhikkhāhārena jīvanato ca bhikkhu. **Cittakeḷi**nti cittaruciyaṃ taṃ taṃ kīḷanto. **Ayamevā**ti bhikkhuvatthusmiṃ vuttanayo eva.

Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Lakkhaṇasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Opammasaṃyuttaṃ

1. Kūṭasuttavaṇṇanā

223. **Kūṭaṃ gacchantī**ti kūṭacchiddassa anupavisanavasena kūṭaṃ gacchanti. Yā ca gopānasiyo gopānasantaragatā, tāpi kūṭaṃ āhacca ṭhānena **kūṭaṅgamā**. Duvidhāpi kūṭe samosaraṇā. **Kūṭassa samugghātena** vināsena bhijjanena. **Avijjāya samugghātenā**ti avijjāya accantameva appavattiyā. Tena ca mokkhadhammādhigamena tadanurūpadhammādhigamo dassito. **Appamattā**ti pana iminā tassa upāyo dassito.

Kūṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā

224. **Evaṃ appakā** yathā nakhasikhāya āropitapaṃsu, sugatisaṃvattaniyassa kammassa appakattā **evaṃ devesupī**ti hīnūdāharaṇavasena vuttaṃ. Appatarā hi sattā ye devesu jāyanti, tañca kho kāmadevesu. Itaresu pana vattabbameva natthi.

Nakhasikhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kulasuttavaṇṇanā

225. **Vidhaṃsayanti** viheṭhayanti. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunaṃ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṃ pavattitā **yuttayānaṃ viya katā**ti yathā yuttaṃ ājaññarathaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathāruci pavattati, evaṃ yathāruci pavattiyā gamitā. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā** sabbaso upakkilesavisodhanena suvisodhitamariyādaṃ viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena avikampaneyyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanūpacayaṃ gamitā. Tenāha **''suvaḍḍhitā''**ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti mettābhāvanāya matthakappattiyā sammadeva sampāditā.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkhāsuttavaṇṇanā

226. **Mahāmukhaukkhalīna**nti mahāmukhānaṃ mahantakoḷumbānaṃ sataṃ. **Paṇītabhojanabharitāna**nti sappimadhusakkarādīhi upanītapaṇītabhojanehi paripuṇṇānaṃ. **Tassā**ti pāṭhassa. **Goduhanamatta**nti godohanavelāmattaṃ. Taṃ pana kittakaṃ adhippetanti āha **''gāviyā''**tiādi. **Sabbasattesu hitapharaṇa**nti anodhisomettābhāvanamāha – mettacittaṃ appanāppattaṃ bhāvetuṃ sakkotīti adhippāyo. Tampi tato yathāvuttadānato **mahapphalatara**nti.

Okkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattisuttavaṇṇanā

227. **Agge paharitvā**ti tiṇhaphalasattiyā agge hatthena vā muṭṭhinā vā pahāraṃ datvā. **Kappāsavaṭṭiṃ viyā**ti pahatakappāsapiṇḍaṃ viya. **Niyyāsavaṭṭiṃ viyā**ti phalasaṇṭhānaṃ niyyāsapiṇḍaṃ viya. **Ekato katvā**ti kalikādibhāvena vīsatiṃsapiṇḍāni ekajjhaṃ katvā. **Alliyāpento** piṇḍaṃ karonto. **Paṭileṇetī**ti paṭilīnayati nāmeti. **Alliyāpento** te dvepi dhārā ekato samphusāpento. **Paṭikoṭṭetī**ti paṭipaharati. Tattha khaṇḍaṃ viya niyyāso. **Kappāsavaṭṭanakaraṇīya**nti vihatassa kappāsassa paṭisaṃharaṇavasena bandhanadaṇḍaṃ. **Pavattento**ti kappāsassa saṃvellanavasena pavattento.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā

228. **Daḷhadhanuno**ti thirataradhanuno. Idāni tassa thiratarabhāvaṃ paricchedato dassetuṃ **''daḷhadhanū''**tiādi vuttaṃ. Tattha **dvisahassathāma**nti palānaṃ dvisahassathāmaṃ. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ **''yassā''**tiādimāha. Tattha **yassā**ti dhanuno. **Āropitassā**ti jiyaṃ āropitassa. **Jiyābaddho**ti jiyāya baddho. Pathavito muccati, etaṃ ''dvisahassathāma''nti veditabbaṃ. **Lohasīsādīna**nti kāḷalohatambalohasīsādīnaṃ. **Bhāro**ti purisabhāro, so pana majjhimapurisassa vasena edisaṃ tassa balaṃ daṭṭhabbaṃ. **Uggahitasippā** dhanuvedasikkhāvasena. **Ciṇṇavasībhāvā** lakkhesu avirajjhanasarakkhepavasena. Kataṃ rājakulādīsu upagantvā asanaṃ sarakkhepo etehīti **katūpasanā**ti āha **''rājakulādīsu dassitasippā''**ti.

''Bodhisatto cattāri kaṇḍāni āharī''ti vatvā tameva atthaṃ vitthārato dassento **''tadā kirā''**tiādimāha. Tattha **javissāmā**ti dhāvissāma. **Aggi uṭṭhahī**ti sīghapatanasantāpena ca sūriyarasmisantāpassa āsannabhāvena ca usumā uṭṭhahi. **Pakkhapañjarenā**ti pakkhajālantarena.

Nivattitvāti ''nippayojanamidaṃ javana''nti nivattitvā. **Pattakaṭāhena otthaṭapatto viyā**ti pihitapatto viya ahosi, vegasā patanena nagarassa upari ākāsassa nirikkhaṇaṃ ahosi. Sañcāritattā **anekahaṃsasahassasadiso paññāyi** seyyathāpi bodhisattassa dhanuggahakāle sarakūṭādidassane.

Dukkaranti tassa adassanaṃ sandhāyāha, na attano patanaṃ. Sūriyamaṇḍalañhi atisīghena javena gacchantampi paññāsayojanāyāmavitthataṃ attano vipulatāya pabhassaratāya ca sattānaṃ cakkhussa gocarabhāvaṃ gacchati, javanahaṃso pana tādisena sūriyena saddhiṃ javena gacchanto na paññāyeyya. Tasmā vuttaṃ **''na sakkā tayā passitu''**nti. **Cattāro** akkhaṇavedhino. Gantvā gahite sotuṃ ghaṇḍaṃ piḷandhāpetvā sayaṃ puratthābhimukho nisinno. Puratthimadisābhimukhaṃ gatakaṇḍaṃ sandhāyāha **''paṭhamakaṇḍeneva saddhiṃ uppatitvā''**ti. Te cattāri kaṇḍāni ekakkhaṇeyeva khipiṃsu.

Āyuṃ saṅkharoti etenāti **āyusaṅkhāro**. Yathā hi kammajarūpānaṃ pavatti jīvitindriyapaṭibaddhā, evaṃ attabhāvassa pavatti tappaṭibaddhāti. Bahuvacananiddeso pana pāḷiyaṃ ekasmiṃ khaṇe anekasatasaṅkhassa jīvitindriyassa upalabbhanato. **Taṃ** jīvitindriyaṃ. **Tato** yathāvuttadevatānaṃ javato **sīghataraṃ khīyati** ittarakhaṇattā. Vuttañhetaṃ –

> ''Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;
> Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo''ti. (mahāni. 10);

Bhedoti bhaṅgo. **Na sakkā paññāpetuṃ** tatopi ativiya ittarakhaṇattā.

Dhanuggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āṇisuttavaṇṇanā

229. Aññe rājāno ca bhāgaṃ gaṇhantā ime viya dasabhāgaṃ gaṇhantīti tesamayaṃ anugati paññāyati. Mahājanassa ānayanato **ānako**ti āha **''evaṃladdhanāmo''**ti. Idāni taṃ ādito paṭṭhāya āgamanānukkamaṃ dassetuṃ **''himavante kirā''**tiādimāha. **Kareṇu**nti kareṇukaṃ, hatthininti attho. **Sakkariṃsū**ti anatthapariharaṇavasena pasatthūpahāravasena ca pūjesuṃ. **Otarī**ti kuḷīradahaṃ pāvisi. **Paṭikkamitvā** ṭhapanavasena apakkamitvā **pati**.

Suvaṇṇarajatādimayanti kismiñci chidde suvaṇṇamayaṃ, kismiñci rajatamayaṃ, kismiñci phalikamayaṃ **āṇiṃ ghaṭayiṃsu** bandhiṃsu. Pubbe pharitvā tiṭṭhantassa dvādasa yojanāni pamāṇo etassāti **dvādasayojanappamāṇo,** saddo. Athassa anekasatakāle gacchante **antosālāyampi dukkhena suyyittha** āṇisaṅghāṭamattattā.

Gambhīrāti agādhā dukkhogāḷhā. Sallasuttañhi ''animittamanaññāta''ntiādinā pāḷivasena gambhīraṃ, na atthagambhīraṃ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti, duviññeyyaṃ ñāṇena dukkhogāhanti katvā ''gambhīra''nti vuccati. Pubbāparampettha kāsañci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā taṃ pāḷivasena ''gambhīra''nti vuttaṃ **''pāḷivasena gambhīrā sallasuttasadisā''**ti. Iminā nayena ''atthavasena gambhīrā''ti ettha attho veditabbo. Mahāvedallasuttassa atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokaṃ uttaratīti lokuttaro, navavidhaappamāṇadhammo, so atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha **''lokuttaraatthadīpakā''**ti. **Sattasuññatadhammamattamevā**ti sattena attanā suññataṃ kevalaṃ dhammamattameva. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabba**nti ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha **''uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe cā''**ti. **Kavitā**ti kavino kammaṃ kavikatā. Yassa pana yaṃ kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha **''kavitāti kavīhi katā''**ti. **Itaraṃ** ''kāveyyā''ti padaṃ, kabbanti vuttaṃ hoti. ''Kabba''nti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha **''tasseva vevacana''**nti. **Cittakkharā**ti vicitrākāraakkharā. **Sāsanato bahibhūtā**ti na sāsanāvacarā. **Tesaṃ sāvakehī**ti ''buddhānaṃ sāvakā''ti apaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Anuggayhamānā**ti na uggayhamānā savanadhāraṇaparicayaatthūpaparikkhādivasena anuggayhamānā. **Antaradhāyanti** adassanaṃ gacchanti.

Āṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā

230. Kaliṅgaraṃ vuccati khuddakadārukhaṇḍaṃ, taṃ upadhānaṃ etesanti **kaliṅgarūpadhānā**. Licchavī pana khadiradaṇḍaṃ upadhānaṃ katvā tadā vihariṃsu. Tasmā vuttaṃ **‘‘khadiraghaṭikāsū’’**tiādi. Pakativijjusaññito natthi etesaṃ khaṇo vijjhaneti **akkhaṇavedhino** tato sīghataraṃ vijjhanato. ‘‘Akkhaṇa’’nti vijju vuccati ittarakhaṇattā. Akkhaṇobhāsena lakkhaṇavedhakā **akkhaṇavedhino**. Anekadhā bhinnassa vālassa vijjhanena **vālavedhino**. Vālekadeso hi idha ‘‘vālo’’ti gahito.

Bahudeva divasabhāgaṃ padhānānuyogato uppannadarathaparissamavinodanatthaṃ **nhāyitvā. Te sandhāyā**ti te tathārūpe padhānakammikabhikkhū sandhāya. **Idaṃ** idāni vuccamānaṃ atthajātaṃ **vuttaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Ayampi dīpo**ti tambapaṇṇidīpamāha. Padhānānuyuñjanavelāya nivedanavasena tattha tattha ekajjhaṃ pahataghaṇḍinigghoseneva **ekaghaṇḍinigghoso,** tattha tattha paṇṇasālādīsu vasantānaṃ bhikkhūnaṃ vasena ekapadhānabhūto. Nānāmukhoti anurādhapurassa pacchimadisāyaṃ eko vihāro, **pilicchikoḷi**nagarassa puratthimadisāyaṃ. Ubhayattha pavattaghaṇḍisaddā antarāpavattaghaṇḍisaddehi missetvā osaranti. **Kalyāṇiyaṃ** pavattaghaṇḍisaddo tathā nāgadīpe.

Kaliṅgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nāgasuttavaṇṇanā

231. **Atikkantavela**nti bhattānumodanaupanisinnakathāvelato atikkantavelaṃ. **Asambhinnenā**ti sarasampattito asambhinnena, sarassa uccāraṇasampattiṃ aparihāpetvāti attho. Aparisuddhāsayatāya **neva guṇavaṇṇāya na ñāṇabalāya hoti. Ta**nti taṃ tathā paccayānaṃ paribhuñjanaṃ, taṃ tathā micchāpaṭipajjanaṃ.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Biḷārasuttavaṇṇanā

232. **Gharānaṃ sandhī**ti gharena gharassa sambandhaṭṭhānaṃ. Saha malena vattatīti **samalaṃ**. Gehato gāmato ca nikkhamanacandanikaṭṭhānaṃ. **Saṅkāraṭṭhāna**nti saṅkārakūṭaṃ. Keci ‘‘sandhisaṅkārakūṭaṭṭhāna’’nti vadanti. **Vuṭṭhāna**nti āpannaāpattito, na kilesato vuṭṭhānaṃ, suddhante adhiṭṭhānaṃ. Taṃ pana yathāāpannāya āpattiyā ‘‘desanā’’tveva vuccatīti āha **‘‘desanā paññāyatī’’**ti.

Biḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Siṅgālasuttavaṇṇanā

233. **Ettakampī**ti iminā jarasiṅgālena laddhabbaṃ cittassādamattampi na labhissati sakalameva kappaṃ sabbaso avīcijālāhi nirantaraṃ jhāyamānatāya niccadukkhāturabhāvato.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā

234. **Katajānana**nti katūpakārajānanaṃ. **Kataveditā**ti tasseva paresaṃ pākaṭakaraṇavasena jānanameva. **Ācāramevā**ti katāparādhameva.

Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Opammasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Bhikkhusaṃyuttaṃ

1. Kolitasuttavaṇṇanā

235. **Sāvakānaṃ ālāpo**ti sāvakānaṃ sabrahmacāriṃ uddissa ālāpo. **Buddhehi sadisā mā homā**ti buddhāciṇṇaṃ samudācāraṃ akathentehi sāvakehi, ‘‘āvuso bhikkhave’’ti ālapitā bhikkhū, ‘‘āvuso’’ti paṭivacanaṃ denti, na, ‘‘bhante’’ti. **Dutiyajjhāne vitakkavicārā nirujjhanti** tesaṃ nirodheneva tassa jhānassa uppādetabbato. **Yesaṃ nirodhā**ti yesaṃ vacīsaṅgārānaṃ vitakkavicārānaṃ nirujjhanena suvikkhambhitabhāvena saddāyatanaṃ appavattiṃ gacchati kāraṇassa dūrato passambhitattā. **Ariyo**ti niddoso. Parisuddho **tuṇhībhāvo,** na titthiyānaṃ mūgabbataggahaṇaṃ viya aparisuddhoti adhippāyo. **Paṭhamajjhānādīnī**ti **ādi**-saddena tatiyajjhānādīni saṅgaṇhāti.

Ārammaṇabhūtena vitakkena saha gatā pavattāti **vitakkasahagatā**ti āha **‘‘vitakkārammaṇā’’**ti. Vitakkārammaṇatā ca saññāmanasikārānaṃ sukhumaārammaṇaggahaṇavasena daṭṭhabbā. Tenāha **‘‘na santato upaṭṭhahiṃsū’’**ti. **Na paguṇaṃ** sammadeva vasībhāvassa anāpāditattā. **Saññāmanasikārāpī**ti tatiyajjhānādhigamāya pavattiyamānā saññāmanasikārāpi hānabhāgiyāva ahesuṃ, na visesabhāgiyā. **Sammā ṭhapehī**ti bahiddhā vikkhepaṃ pahāya sammā ajjhattameva cittaṃ ṭhapehi. **Ekaggaṃ karohī**ti teneva vikkhepapaṭibāhanena avihatamānasatāya cittasamādhānavasena ekaggaṃ karohi. **Āropehī**ti īsakampi bahumpi apatitaṃ katvā kammaṭṭhānārammaṇe āropehi. Dutiyaaggasāvakabhūmiyā pāripūriyā āyasmā mahābhiñño, na yathā tathāti āha **‘‘mahābhiññatanti chaḷabhiññata’’**nti. **Iminā upāyenā**ti iminā ‘‘atha kho maṃ, āvuso’’tiādinā vuttena upāyena. **Vaḍḍhetvā**ti uttari uttari visesabhāgiyabhāvāpādanena samādhiṃ paññañca brūhetvā brūhetvā.

Kolitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upatissasuttavaṇṇanā

236. **Atiuḷārampi sattaṃ vā saṅkhāraṃ vā sandhāya vuttaṃ** sabbatthameva sabbaso chandarāgassa suppahīnattā. **Jānanatthaṃ pucchati** satthuguṇānaṃ ativiya uḷāratamabhāvato.

Upatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ghaṭasuttavaṇṇanā

237. **Pariveṇaggenā**ti pariveṇabhāgena. Keci **‘‘ekavihāre**ti ekacchanne ekasmiṃ āvāse’’ti vadanti. **Te**ti te dvepi therā. **Pāṭiyekkesu ṭhānesū**ti visuṃ visuṃ ṭhānesu. **Nisīdantī**ti divāvihāraṃ nisīdanti. **Oḷāriko nāma jāto** parittadhammārammaṇattā tassa. **Te**ti thero bhagavā ca.

Paripuṇṇavīriyoti catukiccasādhanavasena sampuṇṇavīriyo. **Paggahitavīriyo**ti īsakampi saṅkocaṃ anāpajjitvā pavattitavīriyo. **Upanikkhepanamattassevā**ti samīpe ṭhapanamattasseva.

Catubhūmakadhammesu labbhamānattā paññāya **‘‘catubhūmakadhamme anupavisitvā ṭhitaṭṭhenā’’**ti vuttaṃ. Lakkhitabbaṭṭhena samādhi eva **samādhilakkhaṇaṃ**. Evaṃ **vipassanālakkhaṇaṃ** veditabbaṃ. **Aññamaññassā**ti aññassa aññassa nānālakkhaṇāti veditabbaṃ.

Aññassāti itarassa. **Dhura**nti vahitabbabhāraṃ. **Dvīsupi etesū**ti samādhilakkhaṇavipassanālakkhaṇesu sammāsambuddho nipphattiṃ gato.

Ghaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Navasuttavaṇṇanā

238. Abhicetasi nissitā **ābhicetasikā**. Paṭipakkhavidhamanena abhivisiṭṭhaṃ cittaṃ **abhicittaṃ**. Yasmā jhānānaṃ taṃsampayuttaṃ cittaṃ nissāya paccayo hotiyeva, tasmā **''nissitāna''**nti vuttaṃ. **Nikāmalābhī**ti yathicchitalābhī. **Yathāparicchedenā**ti yathākatena kālaparicchedena. **Vipulalābhī**ti appamāṇalābhī. ''Kasira''nti hi parittaṃ vuccati, tappaṭipakkhena **akasiraṃ** appamāṇaṃ. Tenāha **''paguṇajjhānoti attho''**ti. **Sithilamārabbhā**ti sithilaṃ vīriyārambhaṃ katvāti atthoti āha **''sithilaṃ vīriyaṃ pavattetvā''**ti.

Navasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sujātasuttavaṇṇanā

239. **Aññāni rūpānī**ti paresaṃ rūpāni. **Atikkantarūpo**ti attano rūpasampattiyā rūpasobhāya atikkamitvā ṭhitarūpo, sucirampi velaṃ olokentassa tuṭṭhiāvaho. Dassanassa cakkhussa hitoti **dassanīyo**. Pasādaṃ āvahatīti **pāsādiko. Chavivaṇṇasundaratāyā**ti chavivaṇṇassa ceva sarīrasaṇṭhānassa ca sobhanabhāvena.

Sujātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

240. **Virūpasarīravaṇṇa**nti asundarachavivaṇṇañceva asundarasaṇṭhānañca. **Pamāṇavasenā**ti sarīrappamāṇavasena. **Icchiticchita**nti attanā icchiticchitaṃ. **Mahāsārajja**nti mahanto maṅkubhāvo.

Guṇe āvajjetvāti attanā jānanakaniyāmena satthuno kāyaguṇe ca cārittaguṇe ca āvajjetvā manasi katvā.

Yojanāvaṭṭanti yojanaparikkhepaṃ.

''Kāyasmī''ti gāthāsukhatthaṃ niranunāsikaṃ katvā niddesoti vuttaṃ **''kāyasmi''**nti. **Akāraṇaṃ kāyappamāṇa**nti sarīrappamāṇaṃ nāma appamāṇaṃ, sīlādiguṇāva pamāṇanti adhippāyo.

Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Visākhasuttavaṇṇanā

241. Purassa esāti **porī,** cāturiyayuttatā. Tenāha **''puravāsīna''**ntiādi. Sā pana dutavilambitakhalitavasena appasannalūkhatādidosarahitā hotīti āha **''pura…pe… vācāyā''**ti. **Asandiddhāyā**ti muttavācāya. Tenāha **''apalibuddhāyā''**tiādi. Na elaṃ dosaṃ galetīti **anelagalā,** avirujjhanavācā. Tenāha **''niddosāyā''**ti. Catusaccassa pakāsakā, na kadāci saccavimuttāti āha **''catusaccapariyāpannāyā''**ti. Tā hi cattāri saccāni paricchijja āpādenti paṭipādenti pavattenti. Tenāha **''cattāri saccāni amuñcitvā pavattāyā''**ti. **Dhajo nāma** sabbadhammehi samussitaṭṭhena.

Visākhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nandasuttavaṇṇanā

242. **Āraññiko**tiādīsu araññakathāsīsena senāsanapaṭisaṃyuttānaṃ dhutaṅgānaṃ, piṇḍapātakathāsīsena piṇḍapātapaṭisaṃyuttānaṃ, paṃsukūlikasīsena cīvarapaṭisaṃyuttānaṃ, taggahaṇeneva vīriyanissitadhutaṅgassa ca samādāya vattanaṃ dīpitanti veditabbaṃ. **Āgatena** bhagavatā **aparabhāge kathitaṃ**.

Nandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tissasuttavaṇṇanā

243. **Bhaṇḍaka**nti pattacīvaraṃ. **Nisīdiyeva** vattassa asikkhitattā. Tujjanatthena vācā eva sattiyoti āha **''vācāsattīhī''**ti.

Vācāya sannitodakenāti vacanasaṅkhātena samantato niccaṃ katvā upatudanato sannitudakena. Vibhattialopena so niddeso. Tenāha **''vacanapatodenā''**ti.

Uccakule jāti etassāti **jātimā,** brahmajātiko isi. **Mātaṅgo**ti caṇḍālo. **Tatthā**ti kumbhakārasālāyaṃ. **Okāsaṃ yāci** kumbhakāraṃ. Mahantaṃ disvā āha – **''paṭhamataraṃ paviṭṭho pabbajito''**ti. **Tatthevā**ti tassāyeva sālāya dvāraṃ nissāya dvārasamīpe. **Me**ti mayā. **Khama mayha**nti mayhaṃ aparādhaṃ khamassu. **Te**ti tayā. Puna **te**ti tava. **Gaṇhi** uggantuṃ appadānavasena. Tenāha **''nāssa uggantuṃ adāsī''**ti. **Pabujjhiṃsū**ti niddāya pabujjhiṃsu pakatiyā pabujjhanavelāya upagatattā.

Chavoti nihīno. **Anantamāyo**ti vividhamāyo māyāvī.

Soti mattikāpiṇḍo. ''Sattadhā bhijjī''ti etthāyamadhippāyo – yaṃ tena tāpasena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāvihārasamāpattiparipūritāhi sīladiṭṭhisampadādīhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte bodhisatte ariyūpavādakammaṃ abhisapasaṅkhātaṃ pharusavacanaṃ pavattitaṃ, taṃ mahāsattassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, taṃ kakkhaḷaṃ hutvā vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ, khamāpite pana mahāsatte payogasampattipaṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajjati ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā. Yaṃ taṃ bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ kataṃ, ayaṃ bodhisattena diṭṭho upāyo. Tena hi ubbāḷhā manussā bodhisattassa santike tāpasaṃ ānetvā khamāpesuṃ. Sopi ca mahāsattassa guṇe jānitvā tasmiṃ cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanaṃ tassa sattadhā phālanaṃ kataṃ, taṃ manussānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ. Aññathā hi ime pabbajitā samānā cittassa vasaṃ vattanti, na pana cittamattano vase vattāpentīti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyuṃ, tadassa nesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. **Patirūpa**nti yuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Theranāmakasuttavaṇṇanā

244. **Atīte khandhapañcake**ti atīte attabhāve. **Chandarāgappahānenā**ti chandarāgassa accantameva jahanena. **Pahīnaṃ nāma hoti** anapekkhapariccāgato. **Paṭinissaṭṭhaṃ nāma hoti** sabbaso chaḍḍitattā. **Tayo bhave**ti iminā upādiṇṇakadhammānaṃyeva gahaṇaṃ. **Sabbā khandhāyatanadhātuyo cā**ti iminā upādiṇṇānampi anupādiṇṇānampi dvidhā pavattalokiyadhammānaṃ gahaṇaṃ avisesetvā vuttattā. **Viditaṃ pākaṭaṃ katvā ṭhitaṃ** pariññābhisamayavasena. **Tesvevā**ti tebhūmakadhammesu eva. **Anupalittaṃ** amathitaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ taṇhādiṭṭhisaṃkilesābhāvato. **Tadeva sabba**nti heṭṭhā tīsupi padesu idha sabbaggahaṇena gahitaṃ tebhūmakavaṭṭaṃ. **Jahitvā**ti pahānābhisamayavasena. Taṇhā khīyati etthāti **taṇhakkhaya**saṅkhāte nibbāne **vimuttaṃ. Tamaha**nti taṃ uttamapuggalaṃ ekavihāriṃ brūmi taṇhādutiyassa abhāvato. Ettha ca pariññāpahānābhisamayakathanena itarampi abhisamayaṃ atthato kathitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Theranāmakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Mahākappinasuttavaṇṇanā

245. **Mahākappino**ti pūjāvacanametaṃ yathā ''mahāmoggallāno''ti. **Tathārūpa**nti ''buddho dhammo''tiādikaṃ guṇavisesavantapaṭibaddhaṃ. **Sāsana**nti desantarato āgatavacanaṃ. **Jaṅghavāṇijā**ti jaṅghacārino vāṇijā. **Kiñci sāsana**nti apubbapavattidīpakaṃ kiñci vacananti pucchi. **Pīti uppajji** yathā taṃ suciraṃ katābhinīhāratāya paripakkañāṇassa. **Aparimāṇaṃ** guṇassa aparimāṇato sabbaññuguṇaparidīpanato, sesaratanadvaye niyyānikabhāvadīpanato diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvadīpanatoti vattabbaṃ. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhato saṃsāradukkhato ca apatante dhāretīti **dhammo**. Suparisuddhadiṭṭhisīlasāmaññena saṃhatoti **saṅgho**ti. Ratanattho pana tiṇṇampi sadiso evāti.

Navasatasahassāni adāsi devī. **Tumhe**ti rājiniṃ gāravena bahuvacanena vadati. **Rāgo**ti anugacchantarāgo.

Janiteti kammakilesehi nibbattite. Kammakilesehi pajātattā pajāti pajāsaddo janitasaddena samānatthoti āha – **''janite, pajāyāti attho''**ti. **Aṭṭhahi vijjāhī**ti **ambaṭṭhasutte** (dī. ni. 1.278) āgatanayena. Tattha hi vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saha cha abhiññā ''aṭṭha vijjā''ti āgatā. **Tapati** paṭipakkhavidhamanena vijjotati, taṃ sūriyassa virocananti āha – **''tapatīti virocatī''**ti. Jhānaṃ samāpajjitvā samāhitena cittena vipassanaṃ vaḍḍhetvā phalasamāpattiṃ samāpajjitvā nisinnoti āha – **''duvidhena jhānena jhāyamāno''**ti. **Sabbamaṅgalagāthā**ti sabbamaṅgalāvirodhī gāthāti vadanti. Tathā hi vadanti –

''Maṅgalaṃ bhagavā buddho, dhammo saṅgho ca maṅgalaṃ;
Sabbesampi ca sattānaṃ, sa puññavitamaṅgala''nti.

Pūjaṃ kāretvā ekaṃ agārikadhammakathikaṃ upāsakaṃ āha. Ettha ca ''jhāyī tapatī''ti iminā ārammaṇūpanijjhānānaṃ gahitattā dhammaratanaṃ gahitameva. ''Brāhmaṇo''ti iminā saṅgharatanaṃ gahitameva. Buddharatanaṃ pana sarūpeneva gahitanti.

Mahākappinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Sahāyakasuttavaṇṇanā

246. Sammā saṃsandanavasena eti pavattatīti sameti, sammādiṭṭhiādi. Sammā cirarattaṃ cirakālaṃ sameti etesaṃ atthīti **cirarattaṃsametikā**. Tenāha **''dīgharatta''**ntiādi. **Idāni imesa**nti etarahi etesaṃ. **Ayaṃ sāsanadhammo** ajjhāsayato payogato ca sammā **saṃsandati sameti,** tasmā majjhe bhinnaṃ viya samameva na visadisaṃ. Kiñca tato eva **buddhena** bhagavatā paveditadhammavinaye **etesaṃ** paṭipatti**sāsanadhammo sobhati** virocatīti attho. **Ariyappavedite**ti ariyena sammāsambuddhena sammadeva pakāsite ariyadhamme. Sammadeva samucchedapaṭippassaddhivinayānaṃ vasena **suṭṭhu vinītā** sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasamena.

Sahāyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Bhikkhusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya nidānavaggavaṇṇanā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāyo

Sīlakkhandhavaggapāḷi

1. Brahmajālasuttaṃ

Paribbājakakathā

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā antarā ca rājagahaṃ antarā ca nāḷandaṃ addhānamaggappaṭipanno hoti mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Suppiyopi kho paribbājako antarā ca rājagahaṃ antarā ca nāḷandaṃ addhānamaggappaṭipanno hoti saddhiṃ antevāsinā brahmadattena māṇavena. Tatra sudaṃ suppiyo paribbājako anekapariyāyena buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati; suppiyassa pana paribbājakassa antevāsī brahmadatto māṇavo anekapariyāyena buddhassa vaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa vaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsati. Itiha te ubho ācariyantevāsī aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhā [anubaddhā (ka. sī. pī.)] honti bhikkhusaṅghañca.

2. Atha kho bhagavā ambalaṭṭhikāyaṃ rājāgārake ekarattivāsaṃ upagacchi [upagañchi (sī. syā. kaṃ. pī.)] saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Suppiyopi kho paribbājako ambalaṭṭhikāyaṃ rājāgārake ekarattivāsaṃ upagacchi [upagañchi (sī. syā. kaṃ. pī.)] antevāsinā brahmadattena māṇavena. Tatrapi sudaṃ suppiyo paribbājako anekapariyāyena buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati; suppiyassa pana paribbājakassa antevāsī brahmadatto māṇavo anekapariyāyena buddhassa vaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa vaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsati. Itiha te ubho ācariyantevāsī aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā viharanti.

3. Atha kho sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhitānaṃ maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayaṃ saṅkhiyadhammo udapādi – ‘‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso, yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sattānaṃ nānādhimuttikatā suppaṭividitā. Ayañhi suppiyo paribbājako anekapariyāyena buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati; suppiyassa pana paribbājakassa antevāsī brahmadatto māṇavo anekapariyāyena buddhassa vaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa vaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsati. Itihame ubho ācariyantevāsī aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti bhikkhusaṅghañcā’’ti.

4. Atha kho bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ imaṃ saṅkhiyadhammaṃ viditvā yena maṇḍalamāḷo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāyanuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā sannipatitā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? Evaṃ vutte te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, amhākaṃ rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhitānaṃ maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayaṃ saṅkhiyadhammo udapādi – ‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso, yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sattānaṃ nānādhimuttikatā suppaṭividitā. Ayañhi suppiyo paribbājako anekapariyāyena buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati; suppiyassa pana paribbājakassa antevāsī brahmadatto māṇavo anekapariyāyena buddhassa vaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa vaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsati. Itihame ubho ācariyantevāsī aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti bhikkhusaṅghañcā’ti. Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā, atha bhagavā anuppatto’’ti.

5. ‘‘Mamaṃ vā, bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na āghāto na appaccayo na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā. Mamaṃ vā, bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha kupitā vā anattamanā vā, tumhaṃ yevassa tena antarāyo. Mamaṃ vā, bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha kupitā vā anattamanā vā, api nu tumhe paresaṃ subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ ājāneyyāthā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Mamaṃ vā, bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi abhūtaṃ abhūtato nibbeṭhetabbaṃ – ‘itipetaṃ abhūtaṃ, itipetaṃ atacchaṃ, natthi cetaṃ amhesu, na ca panetaṃ amhesu saṃvijjatī’ti.

6. ‘‘Mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando na somanassaṃ na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīyaṃ. Mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha ānandino sumanā uppilāvitā tumhaṃ yevassa tena antarāyo. Mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi bhūtaṃ bhūtato paṭijānitabbaṃ – ‘itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ tacchaṃ, atthi cetaṃ amhesu, saṃvijjati ca panetaṃ amhesū’ti.

Cūḷasīlaṃ

7. ‘‘Appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya. Katamañca taṃ, bhikkhave, appamattakaṃ oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya?

8. ‘‘‘Pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇo gotamo nihitadaṇḍo, nihitasattho, lajjī, dayāpanno, sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatī’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

‘‘‘Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato samaṇo gotamo dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharatī’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

‘‘‘Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī samaṇo gotamo ārācārī [anācārī (ka.)] virato [paṭivirato (katthaci)] methunā gāmadhammā’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

9. ‘‘‘Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato samaṇo gotamo saccavādī saccasandho theto [ṭheto (syā. kaṃ.)] paccayiko avisaṃvādako lokassā’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

‘‘‘Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato samaṇo gotamo, ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya. Iti bhinnānaṃ vā sandhātā, sahitānaṃ vā anuppadātā samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

‘‘‘Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato samaṇo gotamo, yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

‘‘‘Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato samaṇo gotamo kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhita’nti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

10. ‘Bījagāmabhūtagāmasamārambhā [samārabbhā (sī. ka.)] paṭivirato samaṇo gotamo’ti – iti vā hi, bhikkhave…pe….

‘‘‘Ekabhattiko samaṇo gotamo rattūparato virato [paṭivirato (katthaci)] vikālabhojanā….

Naccagītavāditavisūkadassanā [naccagītavāditavisukadassanā (ka.)] paṭivirato samaṇo gotamo….

Mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato samaṇo gotamo….

Uccāsayanamahāsayanā paṭivirato samaṇo gotamo….

Jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Itthikumārikapaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato samaṇo gotamo….

Dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato samaṇo gotamo….

Kayavikkayā paṭivirato samaṇo gotamo….

Tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato samaṇo gotamo….

Ukkoṭanavañcananikatisāciyogā [sāviyogā (syā. kaṃ. ka.)] paṭivirato samaṇo gotamo….

Chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā paṭivirato samaṇo gotamo’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

Cūḷasīlaṃ niṭṭhitaṃ.

Majjhimasīlaṃ

11. ‘‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ bījagāmabhūtagāmasamārambhaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ [seyyathīdaṃ (sī. syā.)] – mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījameva pañcamaṃ [pañcamaṃ iti vā (sī. syā. ka.)]; iti evarūpā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

12. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ sannidhikāraparibhogaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ – annasannidhiṃ pānasannidhiṃ vatthasannidhiṃ yānasannidhiṃ sayanasannidhiṃ gandhasannidhiṃ āmisasannidhiṃ iti vā iti evarūpā sannidhikāraparibhogā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

13. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ visūkadassanaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ – naccaṃ gītaṃ vāditaṃ pekkhaṃ akkhānaṃ pāṇissaraṃ vetāḷaṃ kumbhathūṇaṃ [kumbhathūnaṃ (syā. ka.), kumbhathūṇaṃ (sī.)] sobhanakaṃ [sobhanagharakaṃ (sī.), sobhanagarakaṃ (syā. kaṃ. pī.)] caṇḍālaṃ vaṃsaṃ dhovanaṃ hatthiyuddhaṃ assayuddhaṃ mahiṃsayuddhaṃ [mahisayuddhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] usabhayuddhaṃ ajayuddhaṃ meṇḍayuddhaṃ kukkuṭayuddhaṃ vaṭṭakayuddhaṃ daṇḍayuddhaṃ muṭṭhiyuddhaṃ nibbuddhaṃ uyyodhikaṃ balaggaṃ senābyūhaṃ anīkadassanaṃ iti vā iti evarūpā visūkadassanā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

14. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ jūtappamādaṭṭhānānuyogaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ – aṭṭhapadaṃ dasapadaṃ ākāsaṃ parihārapathaṃ santikaṃ khalikaṃ ghaṭikaṃ salākahatthaṃ akkhaṃ paṅgacīraṃ vaṅkakaṃ mokkhacikaṃ ciṅgulikaṃ [ciṅgulakaṃ (ka. sī.)] pattāḷhakaṃ rathakaṃ dhanukaṃ akkharikaṃ manesikaṃ yathāvajjaṃ iti vā iti evarūpā jūtappamādaṭṭhānānuyogā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

15. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ – āsandiṃ pallaṅkaṃ gonakaṃ cittakaṃ paṭikaṃ paṭalikaṃ tūlikaṃ vikatikaṃ uddalomiṃ ekantalomiṃ kaṭṭissaṃ koseyyaṃ kuttakaṃ hatthattharaṃ assattharaṃ rathattharaṃ [hatthattharaṇaṃ assattharaṇaṃ rathattharaṇaṃ (sī. ka. pī.)] ajinappaveṇiṃ kadalimigapavarapaccattharaṇaṃ sauttaracchadaṃ ubhatolohitakūpadhānaṃ iti vā iti evarūpā uccāsayanamahāsayanā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

16. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ maṇḍanavibhūsanaṭṭhānānuyogaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ – ucchādanaṃ parimaddanaṃ nhāpanaṃ sambāhanaṃ ādāsaṃ añjanaṃ mālāgandhavilepanaṃ [mālāvilepanaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] mukhacuṇṇaṃ mukhalepanaṃ hatthabandhaṃ sikhābandhaṃ daṇḍaṃ nāḷikaṃ asiṃ [khaggaṃ (sī. pī.), asiṃ khaggaṃ (syā. kaṃ.)] chattaṃ citrupāhanaṃ uṇhīsaṃ maṇiṃ vālabījaniṃ odātāni vatthāni dīghadasāni iti vā iti evarūpā maṇḍanavibhūsanaṭṭhānānuyogā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

17. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ tiracchānakathaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ [itthikathaṃ purisakathaṃ (syā. kaṃ. ka.)] sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānakathāya paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

18. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ viggāhikakathaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ – na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi, micchā paṭipanno tvamasi, ahamasmi sammā paṭipanno, sahitaṃ me, asahitaṃ te, purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca, adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahito tvamasi, cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosīti iti vā iti evarūpāya viggāhikakathāya paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

19. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ dūteyyapahiṇagamanānuyogaṃ anuyuttā viharanti, seyyathidaṃ – raññaṃ, rājamahāmattānaṃ, khattiyānaṃ, brāhmaṇānaṃ, gahapatikānaṃ, kumārānaṃ ''idha gaccha, amutrāgaccha, idaṃ hara, amutra idaṃ āharā''ti iti vā iti evarūpā dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

20. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te kuhakā ca honti, lapakā ca nemittikā ca nippesikā ca, lābhena lābhaṃ nijigīṃsitāro ca [lābhena lābhaṃ nijigiṃ bhitāro (sī. syā.), lābhena ca lābhaṃ nijigīsitāro (pī.)] iti [iti vā, iti (syā. kaṃ. ka.)] evarūpā kuhanalapanā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

Majjhimasīlaṃ niṭṭhitaṃ.

Mahāsīlaṃ

21. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ – aṅgaṃ nimittaṃ uppātaṃ supinaṃ lakkhaṇaṃ mūsikacchinnaṃ aggihomaṃ dabbihomaṃ thusahomaṃ kaṇahomaṃ taṇḍulahomaṃ sappihomaṃ telahomaṃ mukhahomaṃ lohitahomaṃ aṅgavijjā vatthuvijjā khattavijjā [khettavijjā (bahūsu)] sivavijjā bhūtavijjā bhūrivijjā ahivijjā visavijjā vicchikavijjā mūsikavijjā sakuṇavijjā vāyasavijjā pakkajjhānaṃ saraparittāṇaṃ migacakkaṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

22. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ – maṇilakkhaṇaṃ vatthalakkhaṇaṃ daṇḍalakkhaṇaṃ satthalakkhaṇaṃ asilakkhaṇaṃ usulakkhaṇaṃ dhanulakkhaṇaṃ āvudhalakkhaṇaṃ itthilakkhaṇaṃ purisalakkhaṇaṃ kumāralakkhaṇaṃ kumārilakkhaṇaṃ dāsalakkhaṇaṃ dāsilakkhaṇaṃ hatthilakkhaṇaṃ assalakkhaṇaṃ mahiṃsalakkhaṇaṃ [mahisalakkhaṇaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] usabhalakkhaṇaṃ golakkhaṇaṃ ajalakkhaṇaṃ meṇḍalakkhaṇaṃ kukkuṭalakkhaṇaṃ vaṭṭakalakkhaṇaṃ godhālakkhaṇaṃ kaṇṇikālakkhaṇaṃ kacchapalakkhaṇaṃ migalakkhaṇaṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

23. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ – raññaṃ niyyānaṃ bhavissati, raññaṃ aniyyānaṃ bhavissati, abbhantarānaṃ raññaṃ upayānaṃ bhavissati, bāhirānaṃ raññaṃ apayānaṃ bhavissati, bāhirānaṃ raññaṃ upayānaṃ bhavissati, abbhantarānaṃ raññaṃ apayānaṃ bhavissati, abbhantarānaṃ raññaṃ jayo bhavissati, bāhirānaṃ raññaṃ parājayo bhavissati, bāhirānaṃ raññaṃ jayo bhavissati, abbhantarānaṃ raññaṃ parājayo bhavissati, iti imassa jayo bhavissati, imassa parājayo bhavissati iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato samaṇo gotamo'ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

24. '''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ – candaggāho bhavissati, sūriyaggāho [suriyaggāho (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhavissati, nakkhattaggāho bhavissati, candimasūriyānaṃ pathagamanaṃ bhavissati, candimasūriyānaṃ uppathagamanaṃ bhavissati, nakkhattānaṃ pathagamanaṃ bhavissati, nakkhattānaṃ uppathagamanaṃ bhavissati, ukkāpāto bhavissati, disāḍāho bhavissati, bhūmicālo bhavissati, devadudrabhi [devadundubhi (syā. kaṃ. pī.)] bhavissati, candimasūriyanakkhattānaṃ uggamanaṃ ogamanaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ bhavissati, evaṃvipāko candaggāho bhavissati, evaṃvipāko sūriyaggāho bhavissati, evaṃvipāko nakkhattaggāho bhavissati, evaṃvipākaṃ candimasūriyānaṃ pathagamanaṃ bhavissati, evaṃvipākaṃ candimasūriyānaṃ uppathagamanaṃ bhavissati, evaṃvipākaṃ nakkhattānaṃ pathagamanaṃ bhavissati, evaṃvipākaṃ nakkhattānaṃ uppathagamanaṃ bhavissati, evaṃvipāko ukkāpāto bhavissati, evaṃvipāko disāḍāho bhavissati, evaṃvipāko bhūmicālo bhavissati, evaṃvipāko devadudrabhi bhavissati, evaṃvipākaṃ candimasūriyanakkhattānaṃ uggamanaṃ ogamanaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ bhavissati iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato samaṇo gotamo’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

25. ‘‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ – suvuṭṭhikā bhavissati, dubbuṭṭhikā bhavissati, subhikkhaṃ bhavissati, dubbhikkhaṃ bhavissati, khemaṃ bhavissati, bhayaṃ bhavissati, rogo bhavissati, ārogyaṃ bhavissati, muddā, gaṇanā, saṅkhānaṃ, kāveyyaṃ, lokāyataṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato samaṇo gotamo’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

26. ‘‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ – āvāhanaṃ vivāhanaṃ saṃvaraṇaṃ vivaraṇaṃ saṃkiraṇaṃ vikiraṇaṃ subhagakaraṇaṃ dubbhagakaraṇaṃ viruddhagabbhakaraṇaṃ jivhānibandhanaṃ hanusaṃhananaṃ hatthābhijappanaṃ hanujappanaṃ kaṇṇajappanaṃ ādāsapañhaṃ kumārikapañhaṃ devapañhaṃ ādiccupaṭṭhānaṃ mahatupaṭṭhānaṃ abbhujjalanaṃ sirivhāyanaṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato samaṇo gotamo’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

27. ‘‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ – santikammaṃ paṇidhikammaṃ bhūtakammaṃ bhūrikammaṃ vassakammaṃ vossakammaṃ vatthukammaṃ vatthuparikammaṃ ācamanaṃ nhāpanaṃ juhanaṃ vamanaṃ virecanaṃ uddhaṃvirecanaṃ adhovirecanaṃ sīsavirecanaṃ kaṇṇatelaṃ nettatappanaṃ natthukammaṃ añjanaṃ paccañjanaṃ sālākiyaṃ sallakattiyaṃ dārakatikicchā mūlabhesajjānaṃ anuppadānaṃ osadhīnaṃ paṭimokkho iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato samaṇo gotamo’ti – iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

‘‘Idaṃ kho, bhikkhave, appamattakaṃ oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya.

Mahāsīlaṃ niṭṭhitaṃ.

Pubbantakappikā

28. ‘‘Atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyā, ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ. Katame ca te, bhikkhave, dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyā, ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ?

29. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino, pubbantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni [adhivuttipadāni (sī. pī.)] abhivadanti aṭṭhārasahi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti aṭṭhārasahi vatthūhi?

Sassatavādo

30. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā sassatavādā, sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi?

31. ‘‘Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte ( ) [(parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpattilese) (syā. ka.)] anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekānipi jātisatāni anekānipi jātisahassāni anekānipi jātisatasahassāni – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘So evamāha – ‘sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito; te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisamaṃ. Taṃ kissa hetu? Ahañhi ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusāmi, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekānipi jātisatāni anekānipi jātisahassāni anekānipi jātisatasahassāni – amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapannoti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmahaṃ etaṃ jānāmi ‘‘yathā sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito; te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisama’’nti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti.

32. ‘‘Dutiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ – ekampi saṃvaṭṭavivaṭṭaṃ dvepi saṃvaṭṭavivaṭṭāni tīṇipi saṃvaṭṭavivaṭṭāni cattāripi saṃvaṭṭavivaṭṭāni pañcapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni dasapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘So evamāha – ‘sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito; te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisamaṃ. Taṃ kissa hetu? Ahañhi ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusāmi yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Seyyathidaṃ –

ekampi saṃvaṭṭavivaṭṭaṃ dvepi saṃvaṭṭavivaṭṭāni tīṇipi saṃvaṭṭavivaṭṭāni cattāripi saṃvaṭṭavivaṭṭāni pañcapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni dasapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni. Amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapannoti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmahaṃ etaṃ jānāmi ‘‘yathā sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito, te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisama’’nti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti.

33. ‘‘Tatiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ – dasapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni vīsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni tiṃsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni cattālīsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘So evamāha – ‘sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito; te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisamaṃ. Taṃ kissa hetu? Ahañhi ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusāmi, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Seyyathidaṃ – dasapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni vīsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni tiṃsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni cattālīsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapannoti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmahaṃ etaṃ jānāmi ‘‘yathā sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito, te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisama’’nti. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti.

34. ‘‘Catutthe ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā takkī hoti vīmaṃsī, so takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃ paṭibhānaṃ evamāha – ‘sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito; te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisama’nti. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti.

35. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti, sabbe te imeheva catūhi vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena; natthi ito bahiddhā.

36. ‘‘Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato pajānāti – ‘ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃgahitā evaṃparāmaṭṭhā evaṃgatikā bhavanti evaṃabhisamparāyā’ti, tañca tathāgato pajānāti, tato ca uttaritaraṃ pajānāti; tañca pajānanaṃ [pajānaṃ (?) dī. ni. 3.36 pāḷiaṭṭhakathā passitabbaṃ] na parāmasati, aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā. Vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto, bhikkhave, tathāgato.

37. ‘‘Ime kho te, bhikkhave, dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyā, ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Paṭhamabhāṇavāro.

Ekaccasassatavādo

38. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi?

39. ‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo, yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena ayaṃ loko saṃvaṭṭati. Saṃvaṭṭamāne loke yebhuyyena sattā ābhassarasaṃvattanikā honti. Te tattha honti manomayā pītibhakkhā sayaṃpabhā antalikkhacarā subhaṭṭhāyino, ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti.

40. ‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo, yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena ayaṃ loko vivaṭṭati. Vivaṭṭamāne loke suññaṃ brahmavimānaṃ pātubhavati. Atha kho aññataro satto āyukkhayā vā puññakkhayā vā ābhassarakāyā cavitvā suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjati. So tattha hoti manomayo pītibhakkho sayaṃpabho antalikkhacaro subhaṭṭhāyī, ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhati.

41. ‘‘Tassa tattha ekakassa dīgharattaṃ nivusitattā anabhirati paritassanā upapajjati – ‘aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyu’nti. Atha aññepi sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā ābhassarakāyā cavitvā brahmavimānaṃ upapajjanti tassa sattassa sahabyataṃ. Tepi tattha honti manomayā pītibhakkhā sayaṃpabhā antalikkhacarā subhaṭṭhāyino, ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti.

42. ‘‘Tatra, bhikkhave, yo so satto paṭhamaṃ upapanno tassa evaṃ hoti – ‘ahamasmi brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā [sajjitā (syā. kaṃ.)] vasī pitā bhūtabhabyānaṃ. Mayā ime sattā nimmitā. Taṃ kissa hetu? Mamañhi pubbe etadahosi – ‘‘aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyu’’nti. Iti mama ca manopaṇidhi, ime ca sattā itthattaṃ āgatā’ti.

‘‘Yepi te sattā pacchā upapannā, tesampi evaṃ hoti – ‘ayaṃ kho bhavaṃ brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyānaṃ. Iminā mayaṃ bhotā brahmunā nimmitā. Taṃ kissa hetu? Imañhi mayaṃ addasāma idha paṭhamaṃ upapannaṃ, mayaṃ panamha pacchā upapannā’ti.

43. ‘‘Tatra, bhikkhave, yo so satto paṭhamaṃ upapanno, so dīghāyukataro ca hoti vaṇṇavantataro ca mahesakkhataro ca. Ye pana te sattā pacchā upapannā, te appāyukatarā ca honti dubbaṇṇatarā ca appesakkhatarā ca.

44. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati, yaṃ aññataro satto tamhā kāyā cavitvā itthattaṃ āgacchati. Itthattaṃ āgato samāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati.

‘‘So evamāha – ‘yo kho so bhavaṃ brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyānaṃ, yena mayaṃ bhotā brahmunā nimmitā, so nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassati. Ye pana mayaṃ ahumhā tena bhotā brahmunā nimmitā, te mayaṃ aniccā addhuvā appāyukā cavanadhammā itthattaṃ āgatā’ti. Idaṃ kho, bhikkhave, paṭhamaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti.

45. ‘‘Dutiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti? Santi, bhikkhave, khiḍḍāpadosikā nāma devā, te ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannā [hasakhiḍḍāratidhammasamāpannā (ka.)] viharanti. Tesaṃ ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannānaṃ viharataṃ sati sammussati [pamussati (sī. syā.)]. Satiyā sammosā te devā tamhā kāyā cavanti.

46. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati yaṃ aññataro satto tamhā kāyā cavitvā itthattaṃ āgacchati. Itthattaṃ āgato samāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati.

‘‘So evamāha – ‘ye kho te bhonto devā na khiḍḍāpadosikā, te na ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannā viharanti. Tesaṃ na ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannānaṃ viharataṃ sati na sammussati. Satiyā asammosā te devā tamhā kāyā na cavanti; niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā sassatisamaṃ tatheva ṭhassanti. Ye pana mayaṃ ahumhā khiḍḍāpadosikā, te mayaṃ ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannā viharimhā. Tesaṃ no ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannānaṃ viharataṃ sati sammussati. Satiyā sammosā evaṃ mayaṃ tamhā kāyā cutā aniccā addhuvā appāyukā cavanadhammā itthattaṃ āgatā’ti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti.

47. ‘‘Tatiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti? Santi, bhikkhave, manopadosikā nāma devā, te ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyanti. Te ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyantā aññamaññamhi cittāni padūsenti. Te aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā. Te devā tamhā kāyā cavanti.

48. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati yaṃ aññataro satto tamhā kāyā cavitvā itthattaṃ āgacchati. Itthattaṃ āgato samāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati.

‘‘So evamāha – ‘ye kho te bhonto devā na manopadosikā, te nātivelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyanti. Te nātivelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyantā aññamaññamhi cittāni nappadūsenti. Te aññamaññaṃ appaduṭṭhacittā akilantakāyā akilantacittā. Te devā tamhā kāyā na cavanti, niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā sassatisamaṃ tatheva ṭhassanti. Ye pana mayaṃ ahumhā manopadosikā, te mayaṃ ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyimhā. Te mayaṃ ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyantā aññamaññamhi cittāni padūsimhā, te mayaṃ aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā. Evaṃ mayaṃ tamhā kāyā cutā aniccā addhuvā appāyukā cavanadhammā itthattaṃ āgatā’ti. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti.

49. ‘‘Catutthe ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā takkī hoti vīmaṃsī. So takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ evamāha – ‘yaṃ kho idaṃ vuccati cakkhuṃ itipi sotaṃ itipi ghānaṃ itipi jivhā itipi kāyo itipi, ayaṃ attā anicco addhuvo asassato vipariṇāmadhammo. Yañca kho idaṃ vuccati cittanti vā manoti vā viññāṇanti vā ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī’ti. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti.

50. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti, sabbe te imeheva catūhi vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena; natthi ito bahiddhā.

51. ‘‘Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato pajānāti – ‘ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃgahitā evaṃparāmaṭṭhā evaṃgatikā bhavanti evaṃabhisamparāyā’ti. Tañca tathāgato pajānāti, tato ca uttaritaraṃ pajānāti, tañca pajānanaṃ na parāmasati, aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā. Vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto, bhikkhave, tathāgato.

52. ‘‘Ime kho te, bhikkhave, dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyā, ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Antānantavādo

53. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhi?

54. ‘‘Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte antasaññī lokasmiṃ viharati.

‘‘So evamāha – ‘antavā ayaṃ loko parivaṭumo. Taṃ kissa hetu? Ahañhi ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusāmi, yathāsamāhite citte antasaññī lokasmiṃ viharāmi. Imināmahaṃ etaṃ jānāmi – yathā antavā ayaṃ loko parivaṭumo’ti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti.

55. ‘‘Dutiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte anantasaññī lokasmiṃ viharati.

‘‘So evamāha – ‘ananto ayaṃ loko apariyanto. Ye te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘antavā ayaṃ loko parivaṭumo’’ti, tesaṃ musā. Ananto ayaṃ loko apariyanto. Taṃ kissa hetu? Ahañhi ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusāmi, yathāsamāhite citte anantasaññī lokasmiṃ viharāmi. Imināmahaṃ etaṃ jānāmi – yathā ananto ayaṃ loko apariyanto’ti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti.

56. ‘‘Tatiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte uddhamadho antasaññī lokasmiṃ viharati, tiriyaṃ anantasaññī.

‘‘So evamāha – ‘antavā ca ayaṃ loko ananto ca. Ye te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘antavā ayaṃ loko parivaṭumo’’ti, tesaṃ musā. Yepi te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘ananto ayaṃ loko apariyanto’’ti, tesampi musā. Antavā ca ayaṃ loko ananto ca. Taṃ kissa hetu? Ahañhi ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusāmi, yathāsamāhite citte uddhamadho antasaññī lokasmiṃ viharāmi, tiriyaṃ anantasaññī. Iminâmahaṃ etaṃ jānāmi – yathā antavā ca ayaṃ loko ananto cā’ti. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti.

57. ‘‘Catutthe ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā takkī hoti vīmaṃsī. So takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ evamāha – ‘nevāyaṃ loko antavā, na panānanto. Ye te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘antavā ayaṃ loko parivaṭumo’’ti, tesaṃ musā. Yepi te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘ananto ayaṃ loko apariyanto’’ti, tesampi musā. Yepi te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘antavā ca ayaṃ loko ananto cā’’ti, tesampi musā. Nevāyaṃ loko antavā, na panānanto’ti. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti.

58. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti, sabbe te imeheva catūhi vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena; natthi ito bahiddhā.

59. ‘‘Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato pajānāti – ‘ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃgahitā evaṃparāmaṭṭhā evaṃgatikā bhavanti evaṃabhisamparāyā’ti. Tañca tathāgato pajānāti, tato ca uttaritaraṃ pajānāti, tañca pajānanaṃ na parāmasati, aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā. Vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto, bhikkhave, tathāgato.

60. ‘‘Ime kho te, bhikkhave, dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyā, ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Amarāvikkhepavādo

61. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā, tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ catūhi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ catūhi vatthūhi?

62. ‘‘Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘idaṃ kusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘idaṃ akusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho ‘‘idaṃ kusala’’nti yathābhūtaṃ nappajānāmi, ‘‘idaṃ akusala’’nti yathābhūtaṃ nappajānāmi. Ahañce kho pana ‘‘idaṃ kusala’’nti yathābhūtaṃ appajānanto, ‘‘idaṃ akusala’’nti yathābhūtaṃ appajānanto, ‘idaṃ kusala’nti vā byākareyyaṃ, ‘idaṃ akusala’nti vā byākareyyaṃ, taṃ mamassa musā. Yaṃ mamassa musā, so mamassa vighāto. Yo mamassa vighāto so mamassa antarāyo’ti. Iti so musāvādabhayā musāvādaparijegucchā nevidaṃ kusalanti byākaroti, na panidaṃ akusalanti byākaroti, tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno vācāvikkhepaṃ āpajjati amarāvikkhepaṃ – ‘evantipi me no; tathātipi me no; aññathātipi me no; notipi me no; no notipi me no’ti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ.

63. ‘‘Dutiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘idaṃ kusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘idaṃ akusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho ‘‘idaṃ kusala’’nti yathābhūtaṃ nappajānāmi, ‘‘idaṃ akusala’’nti yathābhūtaṃ nappajānāmi. Ahañce kho pana ‘‘idaṃ kusala’’nti yathābhūtaṃ appajānanto, ‘‘idaṃ akusala’’nti yathābhūtaṃ appajānanto, ‘‘idaṃ kusala’’nti vā byākareyyaṃ, ‘‘idaṃ akusala’nti vā byākareyyaṃ, tattha me assa chando vā rāgo vā doso vā paṭigho vā. Yattha [yo (?)] me assa chando vā rāgo vā doso vā paṭigho vā, taṃ mamassa upādānaṃ. Yaṃ mamassa upādānaṃ, so mamassa vighāto. Yo mamassa vighāto, so mamassa antarāyo’ti. Iti so upādānabhayā upādānaparijegucchā nevidaṃ kusalanti byākaroti, na panidaṃ akusalanti byākaroti, tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno vācāvikkhepaṃ āpajjati amarāvikkhepaṃ – ‘evantipi me no; tathātipi me no; aññathātipi me no; notipi me no; no notipi me no’ti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ.

64. ‘‘Tatiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘idaṃ kusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘idaṃ akusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho ‘‘idaṃ kusala’’nti yathābhūtaṃ nappajānāmi, ‘‘idaṃ akusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāmi. Ahañce kho pana ‘‘idaṃ kusala’’nti yathābhūtaṃ appajānanto ‘‘idaṃ akusala’’nti yathābhūtaṃ appajānanto ‘‘idaṃ kusala’’nti vā byākareyyaṃ, ‘‘idaṃ akusala’’nti vā byākareyyaṃ. Santi hi kho samaṇabrāhmaṇā paṇḍitā nipuṇā kataparappavādā vālavedhirūpā, te bhindantā [vobhindantā (sī. pī.)] maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni, te maṃ tattha samanuyuñjeyyuṃ samanugāheyyuṃ samanubhāseyyuṃ. Ye maṃ tattha samanuyuñjeyyuṃ samanugāheyyuṃ samanubhāseyyuṃ, tesāhaṃ na sampāyeyyaṃ. Yesāhaṃ na sampāyeyyaṃ, so mamassa vighāto. Yo mamassa vighāto, so mamassa antarāyo’ti. Iti so anuyogabhayā anuyogaparijegucchā nevidaṃ kusalanti byākaroti, na panidaṃ akusalanti byākaroti, tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno vācāvikkhepaṃ āpajjati amarāvikkhepaṃ – ‘evantipi me no; tathātipi me no; aññathātipi me no; notipi me no; no notipi me no’ti. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ.

65. ‘‘Catutthe ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā mando hoti momūho. So mandattā momūhattā tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno vācāvikkhepaṃ āpajjati amarāvikkhepaṃ – ‘atthi paro loko’ti iti ce maṃ pucchasi, ‘atthi paro loko’ti iti ce me assa, ‘atthi paro loko’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, ‘evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no’ti. ‘Natthi paro loko…pe… ‘atthi ca natthi ca paro loko…pe… ‘nevatthi na natthi paro loko…pe… ‘atthi sattā opapātikā …pe… ‘natthi sattā opapātikā…pe… ‘atthi ca natthi ca sattā opapātikā…pe… ‘nevatthi na natthi sattā opapātikā…pe… ‘atthi sukatadukkaṭānaṃ [sukaṭadukkaṭānaṃ (sī. syā. kaṃ.)] kammānaṃ phalaṃ vipāko…pe… ‘natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko…pe… ‘atthi ca natthi ca sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko…pe… ‘nevatthi na natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko…pe… ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā…pe… ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā…pe… ‘hoti ca na ca hoti [na hoti ca (sī. ka.)] tathāgato paraṃ maraṇā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti iti ce maṃ pucchasi, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti ce me assa, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, ‘evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no’ti. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ.

66. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ catūhi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ, sabbe te imeheva catūhi vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā…pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Adhiccasamuppannavādo

67. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti dvīhi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti dvīhi vatthūhi?

68. ‘‘Santi, bhikkhave, asaññasattā nāma devā. Saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavanti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati, yaṃ aññataro satto tamhā kāyā cavitvā itthattaṃ āgacchati. Itthattaṃ āgato samāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte saññuppādaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati. So evamāha – ‘adhiccasamuppanno attā ca loko ca. Taṃ kissa hetu? Ahañhi pubbe nāhosiṃ, somhi etarahi ahutvā santatāya pariṇato’ti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti.

69. ‘‘Dutiye ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti? Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā takkī hoti vīmaṃsī. So takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ evamāha – ‘adhiccasamuppanno attā ca loko cā’ti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ ṭhānaṃ, yaṃ āgamma yaṃ ārabbha eke samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti.

70. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti dvīhi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti, sabbe te imeheva dvīhi vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā…pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

71. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti aṭṭhārasahi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantamārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti, sabbe te imeheva aṭṭhārasahi vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā.

72. ‘‘Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato pajānāti – ‘ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃgahitā evaṃparāmaṭṭhā evaṃgatikā bhavanti evaṃabhisamparāyā’ti. Tañca tathāgato pajānāti, tato ca uttaritaraṃ pajānāti, tañca pajānanaṃ na parāmasati, aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā. Vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto, bhikkhave, tathāgato.

73. ‘‘Ime kho te, bhikkhave, dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyā, ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Dutiyabhāṇavāro.

Aparantakappikā

74. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā aparantānudiṭṭhino, aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti catucattārīsāya [catucattālīsāya (syā. kaṃ.)] vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha aparantakappikā aparantānudiṭṭhino aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti catucattārīsāya vatthūhi?

Saññīvādo

75. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā saññīvādā uddhamāghātanaṃ saññiṃ attānaṃ paññapenti soḷasahi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha uddhamāghātanikā saññīvādā uddhamāghātanaṃ saññiṃ attānaṃ paññapenti soḷasahi vatthūhi?

76. ‘‘‘Rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā saññī’ti naṃ paññapenti. ‘Arūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā saññī’ti naṃ paññapenti. ‘Rūpī ca arūpī ca attā hoti…pe… nevarūpī nārūpī attā hoti… antavā attā hoti… anantavā attā hoti… antavā ca anantavā ca attā hoti… nevantavā nānantavā attā hoti… ekattasaññī attā hoti… nānattasaññī attā hoti… parittasaññī attā hoti… appamāṇasaññī attā hoti… ekantasukhī attā hoti… ekantadukkhī attā hoti. Sukhadukkhī attā hoti. Adukkhamasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā saññī’ti naṃ paññapenti.

77. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā saññīvādā uddhamāghātanaṃ saññiṃ attānaṃ paññapenti soḷasahi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā uddhamāghātanikā saññīvādā uddhamāghātanaṃ saññiṃ attānaṃ paññapenti, sabbe te imeheva soḷasahi vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā…pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Asaññīvādo

78. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā asaññīvādā uddhamāghātanaṃ asaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha uddhamāghātanikā asaññīvādā uddhamāghātanaṃ asaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi?

79. ‘‘‘Rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā asaññī’ti naṃ paññapenti. ‘Arūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā asaññī’ti naṃ paññapenti. ‘Rūpī ca arūpī ca attā hoti…pe… nevarūpī nārūpī attā hoti… antavā attā hoti… anantavā attā hoti… antavā ca anantavā ca attā hoti… nevantavā nānantavā attā hoti arogo paraṃ maraṇā asaññī’ti naṃ paññapenti.

80. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā asaññīvādā uddhamāghātanaṃ asaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā uddhamāghātanikā asaññīvādā uddhamāghātanaṃ asaññiṃ attānaṃ paññapenti, sabbe te imeheva aṭṭhahi vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā…pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Nevasaññīnāsaññīvādo

81. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā nevasaññīnāsaññīvādā, uddhamāghātanaṃ nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha uddhamāghātanikā nevasaññīnāsaññīvādā uddhamāghātanaṃ nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi?

82. ‘‘‘Rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā nevasaññīnāsaññī’ti naṃ paññapenti ‘arūpī attā hoti… pe… rūpī ca arūpī ca attā hoti… nevarūpī nārūpī attā hoti… antavā attā hoti… anantavā attā hoti… antavā ca anantavā ca attā hoti… nevantavā nānantavā attā hoti arogo paraṃ maraṇā nevasaññīnāsaññī’ti naṃ paññapenti.

83. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā nevasaññīnāsaññīvādā uddhamāghātanaṃ nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā uddhamāghātanikā nevasaññīnāsaññīvādā uddhamāghātanaṃ nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti, sabbe te imeheva aṭṭhahi vatthūhi…pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Ucchedavādo

84. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā ucchedavādā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti sattahi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha ucchedavādā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti sattahi vatthūhi?

85. ‘‘Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi [evaṃdiṭṭhī (ka. pī.)] – ‘yato kho, bho, ayaṃ attā rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’ti. Ittheke sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti.

86. ‘‘Tamañño evamāha – ‘atthi kho, bho, eso attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hoti. Atthi kho, bho, añño attā dibbo rūpī kāmāvacaro kabaḷīkārāhārabhakkho. Taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi. Tamahaṃ jānāmi passāmi. So kho, bho, attā yato kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’ti. Ittheke sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti.

87. ‘‘Tamañño evamāha – ‘atthi kho, bho, eso attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hoti. Atthi kho, bho, añño attā dibbo rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo. Taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi. Tamahaṃ jānāmi passāmi. So kho, bho, attā yato kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’ti. Ittheke sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti.

88. ‘‘Tamañño evamāha – ‘atthi kho, bho, eso attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hoti. Atthi kho, bho, añño attā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘‘ananto ākāso’’ti ākāsānañcāyatanūpago. Taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi. Tamahaṃ jānāmi passāmi. So kho, bho, attā yato kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’ti. Ittheke sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti.

89. ‘‘Tamañño evamāha – ‘atthi kho, bho, eso attā yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hoti. Atthi kho, bho, añño attā sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘‘anantaṃ viññāṇa’’nti viññāṇañcāyatanūpago. Taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi. Tamahaṃ jānāmi passāmi. So kho, bho, attā yato kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’ti. Ittheke sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti.

90. ‘‘Tamañño evamāha – ‘atthi kho, bho, so attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hoti. Atthi kho, bho, añño attā sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘‘natthi kiñcī’’ti ākiñcaññāyatanūpago. Taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi. Tamahaṃ jānāmi passāmi. So kho, bho, attā yato kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’’ti. Ittheke sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti.

91. ‘Tamañño evamāha – ‘‘atthi kho, bho, eso attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hoti. Atthi kho, bho, añño attā sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma ‘‘santametaṃ paṇītameta’’nti nevasaññānāsaññāyatanūpago. Taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi. Tamahaṃ jānāmi passāmi. So kho, bho, attā yato kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’ti. Ittheke sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti.

92. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā ucchedavādā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti sattahi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ucchedavādā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, sabbe te imeheva sattahi vatthūhi…pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Diṭṭhadhammanibbānavādo

93. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammanibbānavādā sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti pañcahi vatthūhi. Te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha diṭṭhadhammanibbānavādā sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti pañcahi vatthūhi?

94. ‘‘Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi – ‘‘yato kho, bho, ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hotī’ti. Ittheke sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti.

95. ‘‘Tamañño evamāha –‘atthi kho, bho, eso attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hoti. Taṃ kissa hetu? Kāmā hi, bho, aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, tesaṃ vipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā. Yato kho, bho, ayaṃ attā vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hotī’ti. Ittheke sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti.

96. ‘‘Tamañño evamāha – ‘atthi kho, bho, eso attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hoti. Taṃ kissa hetu? Yadeva tattha vitakkitaṃ vicāritaṃ, etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyati. Yato kho, bho, ayaṃ attā vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hotī’ti. Ittheke sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti.

97. ‘‘Tamañño evamāha – ‘atthi kho, bho, eso attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hoti. Taṃ kissa hetu? Yadeva tattha pītigataṃ cetaso uppilāvitattaṃ, etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyati. Yato kho, bho, ayaṃ attā pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘‘upekkhako satimā sukhavihārī’’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hotī’ti. Ittheke sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti.

98. ‘‘Tamañño evamāha – ‘atthi kho, bho, eso attā, yaṃ tvaṃ vadesi, neso natthīti vadāmi; no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hoti. Taṃ kissa hetu? Yadeva tattha sukhamiti cetaso ābhogo, etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyati. Yato kho, bho, ayaṃ attā sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hotī’ti. Ittheke sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti.

99. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammanibbānavādā sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti pañcahi vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā diṭṭhadhammanibbānavādā sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti, sabbe te imeheva pañcahi vatthūhi…pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

100. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā aparantānudiṭṭhino aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti catucattārīsāya vatthūhi. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā aparantakappikā aparantānudiṭṭhino aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti, sabbe te imeheva catucattārīsāya vatthūhi…pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

101. ‘‘Imehi kho te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā ca aparantakappikā ca pubbantāparantakappikā ca pubbantāparantānudiṭṭhino pubbantāparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti dvāsaṭṭhiyā vatthūhi.

102. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā pubbantakappikā vā aparantakappikā vā pubbantāparantakappikā vā pubbantāparantānudiṭṭhino pubbantāparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti, sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena; natthi ito bahiddhā.

103. ‘‘Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato pajānāti – ‘ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃgahitā evaṃparāmaṭṭhā evaṃgatikā bhavanti evaṃabhisamparāyā’ti. Tañca tathāgato pajānāti, tato ca uttaritaraṃ pajānāti, tañca pajānanaṃ na parāmasati, aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā. Vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto, bhikkhave, tathāgato.

104. ‘‘Ime kho te, bhikkhave, dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyā, ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyuṃ.

Paritassitavipphanditavāro

105. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

106. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

107. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

108. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ catūhi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

109. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti dvīhi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

110. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti aṭṭhārasahi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

111. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā saññīvādā uddhamāghātanaṃ saññiṃ attānaṃ paññapenti soḷasahi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

112. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā asaññīvādā uddhamāghātanaṃ asaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

113. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā nevasaññīnāsaññīvādā uddhamāghātanaṃ nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

114. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā ucchedavādā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti sattahi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

115. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammanibbānavādā sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti pañcahi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

116. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā aparantānudiṭṭhino aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti catucattārīsāya vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

117. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā ca aparantakappikā ca pubbantāparantakappikā ca pubbantāparantānudiṭṭhino pubbantāparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditameva.

Phassapaccayāvāro

118. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

119. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

120. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

121. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ catūhi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

122. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti dvīhi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

123. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti aṭṭhārasahi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

124. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā saññīvādā uddhamāghātanaṃ saññiṃ attānaṃ paññapenti soḷasahi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

125. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā asaññīvādā uddhamāghātanaṃ asaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

126. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā nevasaññīnāsaññīvādā uddhamāghātanaṃ nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

127. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā ucchedavādā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti sattahi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

128. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammanibbānavādā sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti pañcahi vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

129. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā aparantānudiṭṭhino aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti catucattārīsāya vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

130. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā ca aparantakappikā ca pubbantāparantakappikā ca pubbantāparantānudiṭṭhino pubbantāparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, tadapi phassapaccayā.

Netaṃ ṭhānaṃ vijjativāro

131. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

132. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekacca asassatikā ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

133. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

134. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā tattha tattha pañhaṃ puṭṭhā samānā vācāvikkhepaṃ āpajjanti amarāvikkhepaṃ catūhi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

135. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannikā adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti dvīhi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

136. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti aṭṭhārasahi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

137. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā saññīvādā uddhamāghātanaṃ saññiṃ attānaṃ paññapenti soḷasahi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

138. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā asaññīvādā, uddhamāghātanaṃ asaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

139. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā nevasaññīnāsaññīvādā uddhamāghātanaṃ nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti aṭṭhahi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

140. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā ucchedavādā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti sattahi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

141. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammanibbānavādā sato sattassa paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti pañcahi vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

142. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā aparantānudiṭṭhino aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti catucattārīsāya vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

143. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā ca aparantakappikā ca pubbantāparantakappikā ca pubbantāparantānudiṭṭhino pubbantāparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavaṭṭakathā

144. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, yepi te samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikā ekaccaasassatikā…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā antānantikā… yepi te samaṇabrāhmaṇā amarāvikkhepikā… yepi te samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannikā… yepi te samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā… yepi te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā saññīvādā… yepi te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā asaññīvādā… yepi te samaṇabrāhmaṇā uddhamāghātanikā nevasaññīnāsaññīvādā… yepi te samaṇabrāhmaṇā ucchedavādā… yepi te samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammanibbānavādā… yepi te samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā… yepi te samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā ca aparantakappikā ca pubbantāparantakappikā ca pubbantāparantānudiṭṭhino pubbantāparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, sabbe te chahi phassāyatanehi phussa phussa paṭisaṃvedenti tesaṃ vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti.

Vivaṭṭakathādi

145. ‘‘Yato kho, bhikkhave, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ imehi sabbeheva uttaritaraṃ pajānāti.

146. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā pubbantakappikā vā aparantakappikā vā pubbantāparantakappikā vā pubbantāparantānudiṭṭhino pubbantāparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti, sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā, ettha sitāva ummujjamānā ummujjanti, ettha pariyāpannā antojālīkatāva ummujjamānā ummujjanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho kevaṭṭo vā kevaṭṭantevāsī vā sukhumacchikena jālena parittaṃ udakadahaṃ [udakarahadaṃ (sī. syā. pī.)] otthareyya. Tassa evamassa – ‘ye kho keci imasmiṃ udakadahe oḷārikā pāṇā, sabbe te antojālīkatā. Ettha sitāva ummujjamānā ummujjanti; ettha pariyāpannā antojālīkatāva ummujjamānā ummujjantī’ti; evameva kho, bhikkhave, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā pubbantakappikā vā aparantakappikā vā pubbantāparantakappikā vā pubbantāparantānudiṭṭhino pubbantāparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti, sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā ettha sitāva ummujjamānā ummujjanti, ettha pariyāpannā antojālīkatāva ummujjamānā ummujjanti.

147. ‘‘Ucchinnabhavanettiko, bhikkhave, tathāgatassa kāyo tiṭṭhati. Yāvassa kāyo ṭhassati, tāva naṃ dakkhanti devamanussā. Kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā na naṃ dakkhanti devamanussā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ambapiṇḍiyā vaṇṭacchinnāya yāni kānici ambāni vaṇṭapaṭibandhāni [vaṇṭūpanibandhanāni (sī. pī.), vaṇḍapaṭibaddhāni (ka.)], sabbāni tāni tadanvayāni bhavanti; evameva kho, bhikkhave, ucchinnabhavanettiko tathāgatassa kāyo tiṭṭhati, yāvassa kāyo ṭhassati, tāva naṃ dakkhanti devamanussā, kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā na naṃ dakkhanti devamanussā’’ti.

148. Evaṃ vutte āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, ko nāmo ayaṃ, bhante, dhammapariyāyo’’ti? ‘‘Tasmātiha tvaṃ, ānanda, imaṃ dhammapariyāyaṃ atthajālantipi naṃ dhārehi, dhammajālantipi naṃ dhārehi, brahmajālantipi naṃ dhārehi, diṭṭhijālantipi naṃ dhārehi, anuttaro saṅgāmavijayotipi naṃ dhārehī’’ti. Idamavoca bhagavā.

149. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne dasasahassī [sahassī (katthaci)] lokadhātu akampitthāti.

Brahmajālasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Sāmaññaphalasuttaṃ

Rājāmaccakathā

150. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati jīvakassa komārabhaccassa ambavane mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi. Tena kho pana samayena rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tadahuposathe pannarase komudiyā cātumāsiniyā puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā rājāmaccaparivuto uparipāsādavaragato nisinno hoti. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tadahuposathe udānaṃ udānesi – ‘‘ramaṇīyā vata bho dosinā ratti, abhirūpā vata bho dosinā ratti, dassanīyā vata bho dosinā ratti, pāsādikā vata bho dosinā ratti, lakkhaññā vata bho dosinā ratti. Kaṃ nu khvajja samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā payirupāseyyāma, yaṃ no payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’’ti?

151. Evaṃ vutte, aññataro rājāmacco rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, deva, pūraṇo kassapo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto. Taṃ devo pūraṇaṃ kassapaṃ payirupāsatu. Appeva nāma devassa pūraṇaṃ kassapaṃ payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’’ti. Evaṃ vutte, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tuṇhī ahosi.

152. Aññataropi kho rājāmacco rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, deva, makkhali gosālo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto. Taṃ devo makkhaliṃ gosālaṃ payirupāsatu. Appeva nāma devassa makkhaliṃ gosālaṃ payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’’ti. Evaṃ vutte, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tuṇhī ahosi.

153. Aññataropi kho rājāmacco rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, deva, ajito kesakambalo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto. Taṃ devo ajitaṃ kesakambalaṃ payirupāsatu. Appeva nāma devassa ajitaṃ kesakambalaṃ payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’’ti. Evaṃ vutte, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tuṇhī ahosi.

154. Aññataropi kho rājāmacco rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, deva, pakudho [pakuddho (sī.)] kaccāyano saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto. Taṃ devo pakudhaṃ kaccāyanaṃ payirupāsatu. Appeva nāma devassa pakudhaṃ kaccāyanaṃ payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’’ti. Evaṃ vutte, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tuṇhī ahosi.

155. Aññataropi kho rājāmacco rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, deva, sañcayo [sañjayo (sī. syā.)] belaṭṭhaputto [bellaṭṭhiputto (sī.), velaṭṭhaputto (syā.)] saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto. Taṃ devo sañcayaṃ belaṭṭhaputtaṃ payirupāsatu. Appeva nāma devassa sañcayaṃ belaṭṭhaputtaṃ payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’’ti. Evaṃ vutte, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tuṇhī ahosi.

156. Aññataropi kho rājāmacco rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, deva, nigaṇṭho nāṭaputto [nāthaputto (sī.), nātaputto (pī.)] saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto. Taṃ devo nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ payirupāsatu. Appeva nāma devassa nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’’ti. Evaṃ vutte, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tuṇhī ahosi.

Komārabhaccajīvakakathā

157. Tena kho pana samayena jīvako komārabhacco rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa avidūre tuṇhībhūto nisinno hoti. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto jīvakaṃ komārabhaccaṃ etadavoca – ‘‘tvaṃ pana, samma jīvaka, kiṃ tuṇhī’’ti? ‘‘Ayaṃ, deva, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho amhākaṃ ambavane viharati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi. Taṃ kho pana bhagavantaṃ [bhagavantaṃ gotamaṃ (sī. ka. pī.)] evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Taṃ devo bhagavantaṃ payirupāsatu. Appeva nāma devassa bhagavantaṃ payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’ti.

158. ‘‘Tena hi, samma jīvaka, hatthiyānāni kappāpehī’’ti. ‘‘Evaṃ, devā’’ti kho jīvako komārabhacco rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa paṭissuṇitvā pañcamattāni hatthinikāsatāni kappāpetvā rañño ca ārohaṇīyaṃ nāgaṃ, rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa paṭivedesi – ‘‘kappitāni kho te, deva, hatthiyānāni, yassadāni kālaṃ maññasī’’ti.

159. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto pañcasu hatthinikāsatesu paccekā itthiyo āropetvā ārohaṇīyaṃ nāgaṃ abhiruhitvā ukkāsu dhāriyamānāsu rājagahamhā niyyāsi mahaccarājānubhāvena, yena jīvakassa komārabhaccassa ambavanaṃ tena pāyāsi.

Atha kho rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa avidūre ambavanassa ahudeva bhayaṃ, ahu chambhitattaṃ, ahu lomahaṃso. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto jīvakaṃ komārabhaccaṃ etadavoca – ‘‘kacci maṃ, samma jīvaka, na vañcesi? Kacci maṃ, samma jīvaka, na palambhesi? Kacci maṃ, samma jīvaka, na paccatthikānaṃ desi? Kathañhi nāma tāva mahato bhikkhusaṅghassa aḍḍhateḷasānaṃ bhikkhusatānaṃ neva khipitasaddo bhavissati, na ukkāsitasaddo na nigghoso’’ti.

‘‘Mā bhāyi, mahārāja, mā bhāyi, mahārāja. Na taṃ deva, vañcemi; na taṃ, deva, palambhāmi; na taṃ, deva, paccatthikānaṃ demi. Abhikkama, mahārāja, abhikkama, mahārāja, ete maṇḍalamāḷe dīpā [padīpā (sī. syā.)] jhāyantī’’ti.

Sāmaññaphalapucchā

160. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto yāvatikā nāgassa bhūmi nāgena gantvā, nāgā paccorohitvā, pattikova [padikova (syā.)] yena maṇḍalamāḷassa dvāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā jīvakaṃ komārabhaccaṃ etadavoca – ‘‘kahaṃ pana, samma jīvaka, bhagavā’’ti? ‘‘Eso, mahārāja, bhagavā; eso, mahārāja, bhagavā majjhimaṃ thambhaṃ nissāya puratthābhimukho nisinno purakkhato bhikkhusaṅghassā’’ti.

161. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā rahadamiva vippasannaṃ udānaṃ udānesi – ‘‘iminā me upasamena udayabhaddo [udāyibhaddo (sī. pī.)] kumāro samannāgato hotu, yenetarahi upasamena bhikkhusaṅgho samannāgato’’ti. ‘‘Agamā kho tvaṃ, mahārāja, yathāpema’’nti. ‘‘Piyo me, bhante, udayabhaddo kumāro. Iminā me, bhante, upasamena udayabhaddo kumāro samannāgato hotu yenetarahi upasamena bhikkhusaṅgho samannāgato’’ti.

162. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavantaṃ abhivādetvā, bhikkhusaṅghassa añjaliṃ paṇāmetvā, ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘puccheyyāmahaṃ, bhante, bhagavantaṃ kiñcideva desaṃ [kiñcideva desaṃ lesamattaṃ (syā. kaṃ. ka.)]; sace me bhagavā okāsaṃ karoti pañhassa veyyākaraṇāyā’’ti. ‘‘Puccha, mahārāja, yadākaṅkhasī’’ti.

163. ‘‘Yathā nu kho imāni, bhante, puthusippāyatanāni, seyyathidaṃ – hatthārohā assārohā rathikā dhanuggahā celakā calakā piṇḍadāyakā uggā rājaputtā pakkhandino mahānāgā sūrā cammayodhino dāsikaputtā āḷārikā kappakā nhāpakā [nahāpikā (sī.), nhāpikā (syā.)] sūdā mālākārā rajakā pesakārā naḷakārā kumbhakārā gaṇakā muddikā, yāni vā panaññānipi evaṃgatāni puthusippāyatanāni, te diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sippaphalaṃ upajīvanti; te tena attānaṃ sukhenti pīṇenti [pīnenti (katthaci)], mātāpitaro sukhenti pīṇenti, puttadāraṃ sukhenti pīṇenti, mittāmacce sukhenti pīṇenti, samaṇabrāhmaṇesu [samaṇesu brāhmaṇesu (ka.)] uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhapenti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Sakkā nu kho, bhante, evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu’’nti?

164. ‘‘Abhijānāsi no tvaṃ, mahārāja, imaṃ pañhaṃ aññe samaṇabrāhmaṇe pucchitā’’ti? ‘‘Abhijānāmahaṃ, bhante, imaṃ pañhaṃ aññe samaṇabrāhmaṇe pucchitā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana te, mahārāja, byākariṃsu, sace te agaru bhāsassū''ti. ''Na kho me, bhante, garu, yatthassa bhagavā nisinno, bhagavantarūpo vā''ti [cāti (sī. ka.)]. ''Tena hi, mahārāja, bhāsassū''ti.

Pūraṇakassapavādo

165. ''Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ yena pūraṇo kassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā pūraṇena kassapena saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinno kho ahaṃ, bhante, pūraṇaṃ kassapaṃ etadavocaṃ – 'yathā nu kho imāni, bho kassapa, puthusippāyatanāni, seyyathidaṃ – hatthārohā assārohā rathikā dhanuggahā celakā calakā piṇḍadāyakā uggā rājaputtā pakkhandino mahānāgā sūrā cammayodhino dāsikaputtā āḷārikā kappakā nhāpakā sūdā mālākārā rajakā pesakārā naḷakārā kumbhakārā gaṇakā muddikā, yāni vā panaññānipi evaṃgatāni puthusippāyatanāni- te diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sippaphalaṃ upajīvanti; te tena attānaṃ sukhenti pīṇenti, mātāpitaro sukhenti pīṇenti, puttadāraṃ sukhenti pīṇenti, mittāmacce sukhenti pīṇenti, samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhapenti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Sakkā nu kho, bho kassapa, evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu'nti?

166. ''Evaṃ vutte, bhante, pūraṇo kassapo maṃ etadavoca – 'karoto kho, mahārāja, kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato socayato, socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātāpayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato, karoto na karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇaṃ cepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācāpento, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento yajanto yajāpento, natthi tatonidānaṃ puññaṃ, natthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena natthi puññaṃ, natthi puññassa āgamo'ti. Itthaṃ kho me, bhante, pūraṇo kassapo sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno akiriyaṃ byākāsi.

''Seyyathāpi, bhante, ambaṃ vā puṭṭho labujaṃ byākareyya, labujaṃ vā puṭṭho ambaṃ byākareyya; evameva kho me, bhante, pūraṇo kassapo sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno akiriyaṃ byākāsi. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – 'kathañhi nāma mādiso samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vijite vasantaṃ apasādetabbaṃ maññeyyā'ti. So kho ahaṃ, bhante, pūraṇassa kassapassa bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ. Anabhinanditvā appaṭikositvā anattamano, anattamanavācaṃ anicchāretvā, tameva vācaṃ anuggaṇhanto anikkujjanto [anikkujjento (syā. kaṃ. ka.)] uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ [pakkāmiṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)].

Makkhaligosālavādo

167. ''Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ yena makkhali gosālo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā makkhalinā gosālena saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinno kho ahaṃ, bhante, makkhaliṃ gosālaṃ etadavocaṃ – 'yathā nu kho imāni, bho gosāla, puthusippāyatanāni…pe… sakkā nu kho, bho gosāla, evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu'nti?

168. ''Evaṃ vutte, bhante, makkhali gosālo maṃ etadavoca – 'natthi mahārāja hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya, ahetū [ahetu (katthaci)] apaccayā sattā saṃkilissanti. Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ visuddhiyā, ahetū apaccayā sattā visujjhanti. Natthi attakāre, natthi parakāre, natthi purisakāre, natthi balaṃ, natthi vīriyaṃ, natthi purisathāmo, natthi purisaparakkamo. Sabbe sattā sabbe pāṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṃ [sukhañca dukkhañca (syā.)] paṭisaṃvedenti. Cuddasa kho panimāni yonipamukhasatasahassāni saṭṭhi ca satāni cha ca satāni pañca ca kammuno satāni pañca ca kammāni tīṇi ca kammāni kamme ca aḍḍhakamme ca dvaṭṭhipaṭipadā dvaṭṭhantarakappā chaḷābhijātiyo aṭṭha purisabhūmiyo ekūnapaññāsa ājīvakasate ekūnapaññāsa paribbājakasate ekūnapaññāsa nāgāvāsasate vīse indriyasate tiṃse nirayasate chattiṃsa rajodhātuyo satta saññīgabbhā satta asaññīgabbhā satta nigaṇṭhigabbhā satta devā satta mānusā satta pisācā satta sarā satta pavuṭā [saputā (ka.), pabuṭā (sī.)] satta pavuṭasatāni satta papātā satta papātasatāni satta supinā satta supinasatāni cullāsīti mahākappino [mahākappuno (ka. sī. pī.)] satasahassāni, yāni bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti. Tattha natthi ‘‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā aparipakkaṃ vā kammaṃ paripācessāmi, paripakkaṃ vā kammaṃ phussa phussa byantiṃ karissāmī’ti hevaṃ natthi. Doṇamite sukhadukkhe pariyantakate saṃsāre, natthi hāyanavaḍḍhane, natthi ukkaṃsāvakaṃse. Seyyathāpi nāma suttaguḷe khitte nibbeṭhiyamānameva paleti, evameva bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissantī’ti.

169. ‘‘Itthaṃ kho me, bhante, makkhali gosālo sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno saṃsārasuddhiṃ byākāsi. Seyyathāpi, bhante, ambaṃ vā puṭṭho labujaṃ byākareyya, labujaṃ vā puṭṭho ambaṃ byākareyya; evameva kho me, bhante, makkhali gosālo sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno saṃsārasuddhiṃ byākāsi. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘kathañhi nāma mādiso samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vijite vasantaṃ apasādetabbaṃ maññeyyā’ti. So kho ahaṃ, bhante, makkhalissa gosālassa bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā anattamano, anattamanavācaṃ anicchāretvā, tameva vācaṃ anuggaṇhanto anikkujjanto uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ.

Ajitakesakambalavādo

170. ‘‘Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ yena ajito kesakambalo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā ajitena kesakambalena saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinno kho ahaṃ, bhante, ajitaṃ kesakambalaṃ etadavocaṃ – ‘yathā nu kho imāni, bho ajita, puthusippāyatanāni…pe… sakkā nu kho, bho ajita, evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu’nti?

171. ‘‘Evaṃ vutte, bhante, ajito kesakambalo maṃ etadavoca – ‘natthi, mahārāja, dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko [paraloko (syā.)], natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā [samaggatā (ka.), samaggatā (syā.)] sammāpaṭipannā, ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedenti. Cātumahābhūtiko ayaṃ puriso, yadā kālaṅkaroti, pathavī pathavikāyaṃ anupeti anupagacchati, āpo āpokāyaṃ anupeti anupagacchati, tejo tejokāyaṃ anupeti anupagacchati, vāyo vāyokāyaṃ anupeti anupagacchati, ākāsaṃ indriyāni saṅkamanti. Āsandipañcamā purisā mataṃ ādāya gacchanti. Yāvāḷāhanā padāni paññāyanti. Kāpotakāni aṭṭhīni bhavanti, bhassantā āhutiyo. Dattupaññattaṃ yadidaṃ dānaṃ. Tesaṃ tucchaṃ musā vilāpo ye keci atthikavādaṃ vadanti. Bāle ca paṇḍite ca kāyassa bhedā ucchijjanti vinassanti, na honti paraṃ maraṇā’ti.

172. ‘‘Itthaṃ kho me, bhante, ajito kesakambalo sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno ucchedaṃ byākāsi. Seyyathāpi, bhante, ambaṃ vā puṭṭho labujaṃ byākareyya, labujaṃ vā puṭṭho ambaṃ byākareyya; evameva kho me, bhante, ajito kesakambalo sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno ucchedaṃ byākāsi. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘kathañhi nāma mādiso samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vijite vasantaṃ apasādetabbaṃ maññeyyā’ti. So kho ahaṃ, bhante, ajitassa kesakambalassa bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā anattamano anattamanavācaṃ anicchāretvā tameva vācaṃ anuggaṇhanto anikkujjanto uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ.

Pakudhakaccāyanavādo

173. ‘‘Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ yena pakudho kaccāyano tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā pakudhena kaccāyanena saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinno kho ahaṃ, bhante, pakudhaṃ kaccāyanaṃ etadavocaṃ – ‘yathā nu kho imāni, bho kaccāyana, puthusippāyatanāni…pe… sakkā nu kho, bho kaccāyana, evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu’nti?

174. ‘‘Evaṃ vutte, bhante, pakudho kaccāyano maṃ etadavoca – ‘sattime, mahārāja, kāyā akaṭā akaṭavidhā animmitā animmātā vañjhā kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā. Te na iñjanti, na vipariṇamanti, na aññamaññaṃ byābādhenti, nālaṃ aññamaññassa sukhāya vā dukkhāya vā sukhadukkhāya vā. Katame satta? Pathavikāyo, āpokāyo, tejokāyo, vāyokāyo, sukhe, dukkhe, jīve sattame – ime satta kāyā akaṭā akaṭavidhā animmitā animmātā vañjhā kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā. Te na iñjanti, na vipariṇamanti, na aññamaññaṃ byābādhenti, nālaṃ aññamaññassa sukhāya vā dukkhāya vā sukhadukkhāya vā. Tattha natthi hantā vā ghātetā vā, sotā vā sāvetā vā, viññātā vā viññāpetā vā. Yopi tiṇhena satthena sīsaṃ chindati, na koci kiñci [kañci (kaṃ.)] jīvitā voropeti; sattannaṃ tveva [sattannaṃ yeva (sī. syā. kaṃ. pī.)] kāyānamantarena satthaṃ vivaramanupatatī’ti.

175. ‘‘Itthaṃ kho me, bhante, pakudho kaccāyano sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno aññena aññaṃ byākāsi. Seyyathāpi, bhante, ambaṃ vā puṭṭho labujaṃ byākareyya, labujaṃ vā puṭṭho ambaṃ byākareyya; evameva kho me, bhante, pakudho kaccāyano sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno aññena aññaṃ byākāsi. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘kathañhi nāma mādiso samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vijite vasantaṃ apasādetabbaṃ maññeyyā’ti. So kho ahaṃ, bhante, pakudhassa kaccāyanassa bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ, anabhinanditvā appaṭikkositvā anattamano, anattamanavācaṃ anicchāretvā tameva vācaṃ anuggaṇhanto anikkujjanto uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ.

Nigaṇṭhanāṭaputtavādo

176. ‘‘Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā nigaṇṭhena nāṭaputtena saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinno kho ahaṃ, bhante, nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavocaṃ – ‘yathā nu kho imāni, bho aggivessana, puthusippāyatanāni…pe… sakkā nu kho, bho aggivessana, evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu’nti?

177. ‘‘Evaṃ vutte, bhante, nigaṇṭho nāṭaputto maṃ etadavoca – ‘idha, mahārāja, nigaṇṭho cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti. Kathañca, mahārāja, nigaṇṭho cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti? Idha, mahārāja, nigaṇṭho sabbavārivārito ca hoti, sabbavāriyutto ca, sabbavāridhuto ca, sabbavāriphuṭo ca. Evaṃ kho, mahārāja, nigaṇṭho cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti. Yato kho, mahārāja, nigaṇṭho evaṃ cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti; ayaṃ vuccati, mahārāja, nigaṇṭho [nigaṇṭho nāṭaputto (syā. ka.)] gatatto ca yatatto ca ṭhitatto cā’ti.

178. ‘‘Itthaṃ kho me, bhante, nigaṇṭho nāṭaputto sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno cātuyāmasaṃvaraṃ byākāsi. Seyyathāpi, bhante, ambaṃ vā puṭṭho labujaṃ byākareyya, labujaṃ vā puṭṭho ambaṃ byākareyya; evameva kho me, bhante, nigaṇṭho nāṭaputto sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno cātuyāmasaṃvaraṃ byākāsi. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘kathañhi nāma mādiso samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vijite vasantaṃ apasādetabbaṃ maññeyyā’ti. So kho ahaṃ, bhante, nigaṇṭhassa nāṭaputtassa bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā anattamano anattamanavācaṃ anicchāretvā tameva vācaṃ anuggaṇhanto anikkujjanto uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ.

Sañcayabelaṭṭhaputtavādo

179. ‘‘Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ yena sañcayo belaṭṭhaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā sañcayena belaṭṭhaputtena saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinno kho ahaṃ bhante, sañcayaṃ belaṭṭhaputtaṃ etadavocaṃ – ‘yathā nu kho imāni, bho sañcaya, puthusippāyatanāni…pe… sakkā nu kho, bho sañcaya, evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu’nti?

180. ‘‘Evaṃ vutte, bhante, sañcayo belaṭṭhaputto maṃ etadavoca – ‘atthi paro lokoti iti ce maṃ pucchasi, atthi paro lokoti iti ce me assa, atthi paro lokoti iti te naṃ byākareyyaṃ. Evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no. Natthi paro loko…pe… atthi ca natthi ca paro loko…pe… nevatthi na natthi paro loko…pe… atthi sattā opapātikā…pe… natthi sattā opapātikā…pe… atthi ca natthi ca sattā opapātikā…pe… nevatthi na natthi sattā opapātikā…pe… atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko…pe… natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko…pe…atthi ca natthi ca sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko…pe… nevatthi na natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko…pe… hoti tathāgato paraṃ maraṇā…pe… na hoti tathāgato paraṃ maraṇā…pe… hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā…pe… neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti iti ce maṃ pucchasi, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti iti ce me assa, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti iti te naṃ byākareyyaṃ. Evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no’ti.

181. ‘‘Itthaṃ kho me, bhante, sañcayo belaṭṭhaputto sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno vikkhepaṃ byākāsi. Seyyathāpi, bhante, ambaṃ vā puṭṭho labujaṃ byākareyya, labujaṃ vā puṭṭho ambaṃ byākareyya; evameva kho me, bhante, sañcayo belaṭṭhaputto sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno vikkhepaṃ byākāsi. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘ayañca imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho. Kathañhi nāma sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho samāno vikkhepaṃ byākarissatī’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘kathañhi nāma mādiso samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vijite vasantaṃ apasādetabbaṃ maññeyyā’ti. So kho ahaṃ, bhante, sañcayassa belaṭṭhaputtassa bhāsitaṃ neva abhinandiṃ nappaṭikkosiṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā anattamano anattamanavācaṃ anicchāretvā tameva vācaṃ anuggaṇhanto anikkujjanto uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalaṃ

182. ‘‘Sohaṃ, bhante, bhagavantampi pucchāmi – ‘yathā nu kho imāni, bhante, puthusippāyatanāni seyyathidaṃ – hatthārohā assārohā rathikā dhanuggahā celakā calakā piṇḍadāyakā uggā rājaputtā pakkhandino mahānāgā sūrā cammayodhino dāsikaputtā āḷārikā kappakā nhāpakā sūdā mālākārā rajakā pesakārā naḷakārā kumbhakārā gaṇakā muddikā, yāni vā panaññānipi evaṃgatāni puthusippāyatanāni, te diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sippaphalaṃ upajīvanti, te tena attānaṃ sukhenti pīṇenti, mātāpitaro sukhenti pīṇenti, puttadāraṃ sukhenti pīṇenti, mittāmacce sukhenti pīṇenti, samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhapenti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Sakkā nu kho me, bhante, evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu’nti?

183. ‘‘Sakkā, mahārāja. Tena hi, mahārāja, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha te assa puriso dāso kammakāro [kammakaro (sī. syā. kaṃ. pī.)] pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṅkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī mukhullokako [mukhullokiko (syā. kaṃ. ka.)]. Tassa evamassa – ‘acchariyaṃ, vata bho, abbhutaṃ, vata bho, puññānaṃ gati, puññānaṃ vipāko. Ayañhi rājā māgadho ajātasattu vedehiputto manusso; ahampi manusso. Ayañhi rājā māgadho ajātasattu vedehiputto pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, devo maññe. Ahaṃ panamhissa dāso kammakāro pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṅkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī mukhullokako. So vatassāhaṃ puññāni kareyyaṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So aparena samayena kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya. So evaṃ pabbajito samāno kāyena saṃvuto vihareyya, vācāya saṃvuto vihareyya, manasā saṃvuto vihareyya, ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭho, abhirato paviveke. Taṃ ce te purisā evamāroceyyuṃ – ‘yagghe deva jāneyyāsi, yo te so puriso [yo te puriso (sī. ka.)] dāso kammakāro pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṅkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī mukhullokako; so, deva, kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. So evaṃ pabbajito samāno kāyena saṃvuto viharati, vācāya saṃvuto viharati, manasā saṃvuto viharati, ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭho, abhirato paviveke'ti. Api nu tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – 'etu me, bho, so puriso, punadeva hotu dāso kammakāro pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṅkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī mukhullokako'ti?

184. ''No hetaṃ, bhante. Atha kho naṃ mayameva abhivādeyyāmapi, paccuṭṭheyyāmapi, āsanenapi nimanteyyāma, abhinimanteyyāmapi naṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi, dhammikampissa rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidaheyyāmā''ti.

185. ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadi evaṃ sante hoti vā sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ no vā''ti? ''Addhā kho, bhante, evaṃ sante hoti sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphala''nti. ''Idaṃ kho te, mahārāja, mayā paṭhamaṃ diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññatta''nti.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalaṃ

186. ''Sakkā pana, bhante, aññampi evameva diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetu''nti? ''Sakkā, mahārāja. Tena hi, mahārāja, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha te assa puriso kassako gahapatiko karakārako rāsivaḍḍhako. Tassa evamassa – 'acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, puññānaṃ gati, puññānaṃ vipāko. Ayañhi rājā māgadho ajātasattu vedehiputto manusso, ahampi manusso. Ayañhi rājā māgadho ajātasattu vedehiputto pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, devo maññe. Ahaṃ panamhissa kassako gahapatiko karakārako rāsivaḍḍhako. So vatassāhaṃ puññāni kareyyaṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya'nti.

''So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya, appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya. So evaṃ pabbajito samāno kāyena saṃvuto vihareyya, vācāya saṃvuto vihareyya, manasā saṃvuto vihareyya, ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭho, abhirato paviveke. Taṃ ce te purisā evamāroceyyuṃ – 'yagghe, deva jāneyyāsi, yo te so puriso [yo te puriso (sī.)] kassako gahapatiko karakārako rāsivaḍḍhako; so deva kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. So evaṃ pabbajito samāno kāyena saṃvuto viharati, vācāya saṃvuto viharati, manasā saṃvuto viharati, ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭho, abhirato paviveke''ti. Api nu tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – 'etu me, bho, so puriso, punadeva hotu kassako gahapatiko karakārako rāsivaḍḍhako'ti?

187. ''No hetaṃ, bhante. Atha kho naṃ mayameva abhivādeyyāmapi, paccuṭṭheyyāmapi, āsanenapi nimanteyyāma, abhinimanteyyāmapi naṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi, dhammikampissa rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidaheyyāmā''ti.

188. ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja? Yadi evaṃ sante hoti vā sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ no vā''ti? ''Addhā kho, bhante, evaṃ sante hoti sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphala''nti. ''Idaṃ kho te, mahārāja, mayā dutiyaṃ diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññatta''nti.

Paṇītatarasāmaññaphalaṃ

189. ''Sakkā pana, bhante, aññampi diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññapetuṃ imehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañcā''ti? ''Sakkā, mahārāja. Tena hi, mahārāja, suṇohi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavato paccassosi.

190. Bhagavā etadavoca – ‘‘idha, mahārāja, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti.

191. ‘‘Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – ‘sambādho gharāvāso rajopatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti.

192. ‘‘So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

193. ‘‘So evaṃ pabbajito samāno pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu, kāyakammavacīkammena samannāgato kusalena, parisuddhājīvo sīlasampanno, indriyesu guttadvāro [guttadvāro, bhojane mattaññū (ka.)], satisampajaññena samannāgato, santuṭṭho.

Cūḷasīlaṃ

194. ‘‘Kathañca, mahārāja, bhikkhu sīlasampanno hoti? Idha, mahārāja, bhikkhu pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti. Nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

‘‘Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharati. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

‘‘Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī hoti ārācārī virato methunā gāmadhammā. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

‘‘Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

‘‘Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti; ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya; amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā, amūsaṃ bhedāya. Iti bhinnānaṃ vā sandhātā, sahitānaṃ vā anuppadātā, samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

‘‘Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti; yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

‘‘Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā hoti kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

‘‘Bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti…pe… ekabhattiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā. Naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato hoti. Mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato hoti. Uccāsayanamahāsayanā paṭivirato hoti. Jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Itthikumārikapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato hoti. Kayavikkayā paṭivirato hoti. Tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato hoti. Ukkoṭanavañcananikatisāciyogā paṭivirato hoti. Chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

Cūḷasīlaṃ niṭṭhitaṃ.

Majjhimasīlaṃ

195. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ bījagāmabhūtagāmasamārambhaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījameva pañcamaṃ, iti evarūpā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

196. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ sannidhikāraparibhogaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – annasannidhiṃ pānasannidhiṃ vatthasannidhiṃ yānasannidhiṃ sayanasannidhiṃ gandhasannidhiṃ āmisasannidhiṃ, iti vā iti evarūpā sannidhikāraparibhogā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

197. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ visūkadassanaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – naccaṃ gītaṃ vāditaṃ pekkhaṃ akkhānaṃ pāṇissaraṃ vetāḷaṃ kumbhathūṇaṃ sobhanakaṃ caṇḍālaṃ vaṃsaṃ dhovanaṃ hatthiyuddhaṃ assayuddhaṃ mahiṃsayuddhaṃ usabhayuddhaṃ ajayuddhaṃ meṇḍayuddhaṃ kukkuṭayuddhaṃ vaṭṭakayuddhaṃ daṇḍayuddhaṃ muṭṭhiyuddhaṃ nibbuddhaṃ uyyodhikaṃ balaggaṃ senābyūhaṃ anīkadassanaṃ iti vā iti evarūpā visūkadassanā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

198. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ jūtappamādaṭṭhānānuyogaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – aṭṭhapadaṃ dasapadaṃ ākāsaṃ parihārapathaṃ santikaṃ khalikaṃ ghaṭikaṃ salākahatthaṃ akkhaṃ paṅgacīraṃ vaṅkakaṃ mokkhacikaṃ ciṅgulikaṃ pattāḷhakaṃ rathakaṃ dhanukaṃ akkharikaṃ manesikaṃ yathāvajjaṃ iti vā iti evarūpā jūtappamādaṭṭhānānuyogā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

199. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ uccāsayanamahāsayanaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – āsandiṃ pallaṅkaṃ gonakaṃ cittakaṃ paṭikaṃ paṭalikaṃ tūlikaṃ vikatikaṃ uddalomiṃ ekantalomiṃ kaṭṭissaṃ koseyyaṃ kuttakaṃ hatthattharaṃ assattharaṃ rathattharaṃ ajinappaveṇiṃ kadalimigapavarapaccattharaṇaṃ sauttaracchadaṃ ubhatolohitakūpadhānaṃ iti vā iti evarūpā uccāsayanamahāsayanā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

200. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ maṇḍanavibhūsanaṭṭhānānuyogaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – ucchādanaṃ parimaddanaṃ nhāpanaṃ sambāhanaṃ ādāsaṃ añjanaṃ mālāgandhavilepanaṃ mukhacuṇṇaṃ mukhalepanaṃ hatthabandhaṃ sikhābandhaṃ daṇḍaṃ nāḷikaṃ asiṃ [khaggaṃ (sī. pī.), asiṃ khaggaṃ (syā. kaṃ.), khaggaṃ asiṃ (ka.)] chattaṃ citrupāhanaṃ uṇhīsaṃ maṇiṃ vālabījaniṃ odātāni vatthāni dīghadasāni iti vā iti evarūpā maṇḍanavibhūsanaṭṭhānānuyogā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

201. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ tiracchānakathaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ [itthikathaṃ purisakathaṃ kumārakathaṃ kumārikathaṃ (ka.)] sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānakathāya paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

202. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ viggāhikakathaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi, micchā paṭipanno tvamasi, ahamasmi sammā paṭipanno, sahitaṃ me, asahitaṃ te, pure vacanīyaṃ pacchā avaca, pacchā vacanīyaṃ pure avaca, adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahito tvamasi, cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosīti iti vā iti evarūpāya viggāhikakathāya paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

203. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpaṃ dūteyyapahiṇagamanānuyogaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – raññaṃ, rājamahāmattānaṃ, khattiyānaṃ, brāhmaṇānaṃ, gahapatikānaṃ, kumārānaṃ – ‘idha gaccha, amutrāgaccha, idaṃ hara, amutra idaṃ āharā’ti iti vā iti evarūpā dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

204. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te kuhakā ca honti lapakā ca nemittikā ca nippesikā ca lābhena lābhaṃ nijigīṃsitāro ca. Iti evarūpā kuhanalapanā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ’’.

Majjhimasīlaṃ niṭṭhitaṃ.

Mahāsīlaṃ

205. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti. Seyyathidaṃ – aṅgaṃ nimittaṃ uppātaṃ supinaṃ lakkhaṇaṃ mūsikacchinnaṃ aggihomaṃ dabbihomaṃ thusahomaṃ kaṇahomaṃ taṇḍulahomaṃ sappihomaṃ telahomaṃ mukhahomaṃ lohitahomaṃ aṅgavijjā vatthuvijjā khattavijjā sivavijjā bhūtavijjā bhūrivijjā ahivijjā visavijjā vicchikavijjā mūsikavijjā sakuṇavijjā vāyasavijjā pakkajjhānaṃ saraparittāṇaṃ migacakkaṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

206. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti. Seyyathidaṃ – maṇilakkhaṇaṃ vatthalakkhaṇaṃ daṇḍalakkhaṇaṃ satthalakkhaṇaṃ asilakkhaṇaṃ usulakkhaṇaṃ dhanulakkhaṇaṃ āvudhalakkhaṇaṃ itthilakkhaṇaṃ purisalakkhaṇaṃ kumāralakkhaṇaṃ kumārilakkhaṇaṃ dāsalakkhaṇaṃ dāsilakkhaṇaṃ hatthilakkhaṇaṃ assalakkhaṇaṃ mahiṃsalakkhaṇaṃ usabhalakkhaṇaṃ golakkhaṇaṃ ajalakkhaṇaṃ meṇḍalakkhaṇaṃ kukkuṭalakkhaṇaṃ vaṭṭakalakkhaṇaṃ godhālakkhaṇaṃ kaṇṇikalakkhaṇaṃ kacchapalakkhaṇaṃ migalakkhaṇaṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

207. ‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti. Seyyathidaṃ – raññaṃ niyyānaṃ bhavissati, raññaṃ aniyyānaṃ bhavissati, abbhantarānaṃ raññaṃ upayānaṃ bhavissati, bāhirānaṃ raññaṃ apayānaṃ bhavissati, bāhirānaṃ raññaṃ upayānaṃ bhavissati, abbhantarānaṃ raññaṃ apayānaṃ bhavissati, abbhantarānaṃ raññaṃ jayo bhavissati, bāhirānaṃ raññaṃ parājayo bhavissati, bāhirānaṃ raññaṃ jayo bhavissati, abbhantarānaṃ raññaṃ parājayo bhavissati, iti imassa jayo bhavissati, imassa parājayo bhavissati iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

208. ''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti. Seyyathidaṃ – candaggāho bhavissati, sūriyaggāho bhavissati, nakkhattaggāho bhavissati, candimasūriyānaṃ pathagamanaṃ bhavissati, candimasūriyānaṃ uppathagamanaṃ bhavissati, nakkhattānaṃ pathagamanaṃ bhavissati, nakkhattānaṃ uppathagamanaṃ bhavissati, ukkāpāto bhavissati, disāḍāho bhavissati, bhūmicālo bhavissati, devadudrabhi bhavissati, candimasūriyanakkhattānaṃ uggamanaṃ ogamanaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ bhavissati, evaṃvipāko candaggāho bhavissati, evaṃvipāko sūriyaggāho bhavissati, evaṃvipāko nakkhattaggāho bhavissati, evaṃvipākaṃ candimasūriyānaṃ pathagamanaṃ bhavissati, evaṃvipākaṃ candimasūriyānaṃ uppathagamanaṃ bhavissati, evaṃvipākaṃ nakkhattānaṃ pathagamanaṃ bhavissati, evaṃvipākaṃ nakkhattānaṃ uppathagamanaṃ bhavissati, evaṃvipāko ukkāpāto bhavissati, evaṃvipāko disāḍāho bhavissati, evaṃvipāko bhūmicālo bhavissati, evaṃvipāko devadudrabhi bhavissati, evaṃvipākaṃ candimasūriyanakkhattānaṃ uggamanaṃ ogamanaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ bhavissati iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

209. ''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti. Seyyathidaṃ – suvuṭṭhikā bhavissati, dubbuṭṭhikā bhavissati, subhikkhaṃ bhavissati, dubbhikkhaṃ bhavissati, khemaṃ bhavissati, bhayaṃ bhavissati, rogo bhavissati, ārogyaṃ bhavissati, muddā, gaṇanā, saṅkhānaṃ, kāveyyaṃ, lokāyataṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

210. ''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti. Seyyathidaṃ – āvāhanaṃ vivāhanaṃ saṃvaraṇaṃ vivaraṇaṃ saṅkiraṇaṃ vikiraṇaṃ subhagakaraṇaṃ dubbhagakaraṇaṃ viruddhagabbhakaraṇaṃ jivhānibandhanaṃ hanusaṃhananaṃ hatthābhijappanaṃ hanujappanaṃ kaṇṇajappanaṃ ādāsapañhaṃ kumārikapañhaṃ devapañhaṃ ādiccupaṭṭhānaṃ mahatupaṭṭhānaṃ abbhujjalanaṃ sirivhāyanaṃ iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

211. ''Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti. Seyyathidaṃ – santikammaṃ paṇidhikammaṃ bhūtakammaṃ bhūrikammaṃ vassakammaṃ vossakammaṃ vatthukammaṃ vatthuparikammaṃ ācamanaṃ nhāpanaṃ juhanaṃ vamanaṃ virecanaṃ uddhaṃvirecanaṃ adhovirecanaṃ sīsavirecanaṃ kaṇṇatelaṃ nettatappanaṃ natthukammaṃ añjanaṃ paccañjanaṃ sālākiyaṃ sallakattiyaṃ dārakatikicchā, mūlabhesajjānaṃ anuppadānaṃ, osadhīnaṃ paṭimokkho iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

212. ''Sa kho so, mahārāja, bhikkhu evaṃ sīlasampanno na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ sīlasaṃvarato. Seyyathāpi – mahārāja, rājā khattiyo muddhābhisitto nihatapaccāmitto na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ paccatthikato; evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ sīlasampanno na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ sīlasaṃvarato. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti. Evaṃ kho, mahārāja, bhikkhu sīlasampanno hoti.

Mahāsīlaṃ niṭṭhitaṃ.

Indriyasaṃvaro

213. ''Kathañca, mahārāja, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti? Idha, mahārāja, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhā domanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhā domanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedeti. Evaṃ kho, mahārāja, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti.

Satisampajaññaṃ

214. ‘‘Kathañca, mahārāja, bhikkhu satisampajaññena samannāgato hoti? Idha, mahārāja, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Evaṃ kho, mahārāja, bhikkhu satisampajaññena samannāgato hoti.

Santoso

215. ‘‘Kathañca, mahārāja, bhikkhu santuṭṭho hoti? Idha, mahārāja, bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi, mahārāja, pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti, sapattabhārova ḍeti. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. Evaṃ kho, mahārāja, bhikkhu santuṭṭho hoti.

Nīvaraṇappahānaṃ

216. ‘‘So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato, iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato, iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato, imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato, vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā.

217. ‘‘So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti. Byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti. Thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī, sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti. Uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati, ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti. Vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati, akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

218. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso iṇaṃ ādāya kammante payojeyya. Tassa te kammantā samijjheyyuṃ. So yāni ca porāṇāni iṇamūlāni, tāni ca byantiṃ kareyya [byantīkareyya (sī. syā. kaṃ.)], siyā cassa uttariṃ avasiṭṭhaṃ dārabharaṇāya. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho pubbe iṇaṃ ādāya kammante payojesiṃ. Tassa me te kammantā samijjhiṃsu. Sohaṃ yāni ca porāṇāni iṇamūlāni, tāni ca byantiṃ akāsiṃ, atthi ca me uttariṃ avasiṭṭhaṃ dārabharaṇāyā’ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

219. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso ābādhiko assa dukkhito bāḷhagilāno; bhattañcassa nacchādeyya, na cassa kāye balamattā. So aparena samayena tamhā ābādhā mucceyya; bhattaṃ cassa chādeyya, siyā cassa kāye balamattā. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho pubbe ābādhiko ahosiṃ dukkhito bāḷhagilāno; bhattañca me nacchādesi, na ca me āsi [na cassa me (ka.)] kāye balamattā. Somhi etarahi tamhā ābādhā mutto; bhattañca me chādeti, atthi ca me kāye balamattā'ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

220. ''Seyyathāpi, mahārāja, puriso bandhanāgāre baddho assa. So aparena samayena tamhā bandhanāgārā mucceyya sotthinā abbhayena [ubbayena (sī. ka.)], na cassa kiñci bhogānaṃ vayo. Tassa evamassa – 'ahaṃ kho pubbe bandhanāgāre baddho ahosiṃ, somhi etarahi tamhā bandhanāgārā mutto sotthinā abbhayena. Natthi ca me kiñci bhogānaṃ vayo'ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

221. ''Seyyathāpi, mahārāja, puriso dāso assa anattādhīno parādhīno na yenakāmaṃgamo. So aparena samayena tamhā dāsabyā mucceyya attādhīno aparādhīno bhujisso yenakāmaṃgamo. Tassa evamassa – 'ahaṃ kho pubbe dāso ahosiṃ anattādhīno parādhīno na yenakāmaṃgamo. Somhi etarahi tamhā dāsabyā mutto attādhīno aparādhīno bhujisso yenakāmaṃgamo'ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

222. ''Seyyathāpi, mahārāja, puriso sadhano sabhogo kantāraddhānamaggaṃ paṭipajjeyya dubbhikkhaṃ sappaṭibhayaṃ. So aparena samayena taṃ kantāraṃ nitthareyya sotthinā, gāmantaṃ anupāpuṇeyya khemaṃ appaṭibhayaṃ. Tassa evamassa – 'ahaṃ kho pubbe sadhano sabhogo kantāraddhānamaggaṃ paṭipajjiṃ dubbhikkhaṃ sappaṭibhayaṃ. Somhi etarahi taṃ kantāraṃ nitthiṇṇo sotthinā, gāmantaṃ anuppatto khemaṃ appaṭibhaya'nti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

223. ''Evameva kho, mahārāja, bhikkhu yathā iṇaṃ yathā rogaṃ yathā bandhanāgāraṃ yathā dāsabyaṃ yathā kantāraddhānamaggaṃ, evaṃ ime pañca nīvaraṇe appahīne attani samanupassati.

224. ''Seyyathāpi, mahārāja, yathā āṇaṇyaṃ yathā ārogyaṃ yathā bandhanāmokkhaṃ yathā bhujissaṃ yathā khemantabhūmiṃ; evameva kho, mahārāja, bhikkhu ime pañca nīvaraṇe pahīne attani samanupassati.

225. ''Tassime pañca nīvaraṇe pahīne attani samanupassato pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati.

Paṭhamajjhānaṃ

226. ''So vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti.

227. ''Seyyathāpi, mahārāja, dakkho nhāpako vā nhāpakantevāsī vā kaṃsathāle nhānīyacuṇṇāni ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ sanneyya, sāyaṃ nhānīyapiṇḍi snehānugatā snehaparetā santarabāhirā phuṭā snehena, na ca paggharaṇī; evameva kho, mahārāja, bhikkhu imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Dutiyajjhānaṃ

228. ''Puna caparaṃ, mahārāja, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

So imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti.

229. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, udakarahado gambhīro ubbhidodako [ubbhitodako (syā. kaṃ. ka.)] tassa nevassa puratthimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na dakkhiṇāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na pacchimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na uttarāya disāya udakassa āyamukhaṃ, devo ca na kālenakālaṃ sammādhāraṃ anuppavecceheyya. Atha kho tamhāva udakarahadā sītā vāridhārā ubbhijjitvā tameva udakarahadaṃ sītena vārinā abhisandeyya parisandeyya paripūreyya paripphareyya, nāssa kiñci sabbāvato udakarahadassa sītena vārinā apphuṭaṃ assa. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Tatiyajjhānaṃ

230. ‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti.

231. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, tāni yāva caggā yāva ca mūlā sītena vārinā abhisannāni parisannāni [abhisandāni parisandāni (ka.)] paripūrāni paripphuṭāni [paripphuṭṭhāni (pī.)], nāssa kiñci sabbāvataṃ uppalānaṃ vā padumānaṃ vā puṇḍarīkānaṃ vā sītena vārinā apphuṭaṃ assa; evameva kho, mahārāja, bhikkhu imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Catutthajjhānaṃ

232. ‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, so imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti.

233. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso odātena vatthena sasīsaṃ pārupitvā nisinno assa, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena apphuṭaṃ assa; evameva kho, mahārāja, bhikkhu imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Vipassanāñāṇaṃ

234. ‘‘So [puna caparaṃ mahārāja bhikkhu so (ka.)] evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So evaṃ pajānāti – ‘ayaṃ kho me kāyo rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo odanakummāsūpacayo aniccucchādana-parimaddana-bhedana-viddhaṃsana-dhammo; idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha’nti.

235. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno anāvilo sabbākārasampanno. Tatrāssa suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā [pītakaṃ vā lohitakaṃ vā (ka.)] odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā. Tamenaṃ cakkhumā puriso hatthe karitvā paccavekkheyya – ‘ayaṃ kho maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno anāvilo sabbākārasampanno; tatridaṃ suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā’ti. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So evaṃ pajānāti – ‘ayaṃ kho me kāyo rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo odanakummāsūpacayo aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammo; idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha’nti. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Manomayiddhiñāṇaṃ

236. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte manomayaṃ kāyaṃ abhinimmānāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ.

237. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso muñjamhā īsikaṃ pavāheyya [pabbāheyya (syā. ka.)]. Tassa evamassa – ‘ayaṃ muñjo, ayaṃ īsikā, añño muñjo, aññā īsikā, muñjamhā tveva īsikā pavāḷhā’ti [pabbāḷhāti (syā. ka.)]. Seyyathā vā pana, mahārāja, puriso asiṃ kosiyā pavāheyya. Tassa evamassa – ‘ayaṃ asi, ayaṃ kosi, añño asi, aññā kosi, kosiyā tveva asi pavāḷho’’ti. Seyyathā vā pana, mahārāja, puriso ahiṃ karaṇḍā uddhareyya. Tassa evamassa – ‘ayaṃ ahi, ayaṃ karaṇḍo. Añño ahi, añño karaṇḍo, karaṇḍā tveva ahi ubbhato’ti [uddharito (syā. kaṃ.)]. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte manomayaṃ kāyaṃ abhinimmānāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Iddhividhañāṇaṃ

238. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte iddhividhāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse. Pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti seyyathāpi udake. Udakepi abhijjamāne gacchati [abhijjamāno (sī. ka.)] seyyathāpi pathaviyā. Ākāsepi pallaṅkena kamati seyyathāpi pakkhī sakuṇo. Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjati. Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

239. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, dakkho kumbhakāro vā kumbhakārantevāsī vā suparikammakatāya mattikāya yaṃ yadeva bhājanavikatiṃ ākaṅkheyya, taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya. Seyyathā vā pana, mahārāja, dakkho dantakāro vā dantakārantevāsī vā suparikammakatasmiṃ dantasmiṃ yaṃ yadeva dantavikatiṃ ākaṅkheyya, taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya. Seyyathā vā pana, mahārāja, dakkho suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā suparikammakatasmiṃ suvaṇṇasmiṃ yaṃ yadeva suvaṇṇavikatiṃ ākaṅkheyya, taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte iddhividhāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse. Pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti seyyathāpi udake. Udakepi abhijjamāne gacchati seyyathāpi pathaviyā. Ākāsepi pallaṅkena kamati seyyathāpi pakkhī sakuṇo. Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjati. Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Dibbasotañāṇaṃ

240. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte dibbāya sotadhātuyā cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca.

241. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso addhānamaggappaṭipanno. So suṇeyya bherisaddampi mudiṅgasaddampi [mutiṅgasaddampi (sī. pī.)] saṅkhapaṇavadindimasaddampi [saṅkhapaṇavadeṇḍimasaddampi (sī. pī.), saṅkhasaddampi paṇavasaddampi dendimasaddampi (syā. kaṃ.)]. Tassa evamassa – ‘bherisaddo’ itipi, ‘mudiṅgasaddo’ itipi, ‘saṅkhapaṇavadindimasaddo’ itipi [saṅkhasaddo itipi paṇavasaddo itipi dendimasaddo itipi (syā. kaṃ.)]. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte dibbāya sotadhātuyā cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Cetopariyañāṇaṃ

242. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte cetopariyañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti – sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānāti, sadosaṃ vā cittaṃ ‘sadosaṃ citta’nti pajānāti, vītadosaṃ vā cittaṃ ‘vītadosaṃ citta’nti pajānāti, samohaṃ vā cittaṃ ‘samohaṃ citta’nti pajānāti, vītamohaṃ vā cittaṃ ‘vītamohaṃ citta’nti pajānāti, saṅkhittaṃ vā cittaṃ ‘saṅkhittaṃ citta’nti pajānāti, vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘vikkhittaṃ citta’nti pajānāti, mahaggataṃ vā cittaṃ ‘mahaggataṃ citta’nti pajānāti, amahaggataṃ vā cittaṃ ‘amahaggataṃ citta’nti pajānāti, sauttaraṃ vā cittaṃ ‘sauttaraṃ citta’nti pajānāti, anuttaraṃ vā cittaṃ ‘anuttaraṃ citta’nti pajānāti, samāhitaṃ vā cittaṃ ‘samāhitaṃ citta’nti pajānāti, asamāhitaṃ vā cittaṃ ‘asamāhitaṃ citta’nti pajānāti, vimuttaṃ vā cittaṃ ‘vimuttaṃ citta’nti pajānāti, avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti.

243. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, itthī vā puriso vā daharo yuvā maṇḍanajātiko ādāse vā parisuddhe pariyodāte acche vā udakapatte sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno sakaṇikaṃ vā ‘sakaṇika’nti jāneyya, akaṇikaṃ vā ‘akaṇika’nti jāneyya; evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte cetopariyañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti – sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānāti, sadosaṃ vā cittaṃ ‘sadosaṃ citta’nti pajānāti, vītadosaṃ vā cittaṃ ‘vītadosaṃ citta’nti pajānāti, samohaṃ vā cittaṃ ‘samohaṃ citta’nti pajānāti, vītamohaṃ vā cittaṃ ‘vītamohaṃ citta’nti pajānāti, saṅkhittaṃ vā cittaṃ ‘saṅkhittaṃ citta’nti pajānāti, vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘vikkhittaṃ citta’nti pajānāti, mahaggataṃ vā cittaṃ ‘mahaggataṃ citta’nti pajānāti, amahaggataṃ vā cittaṃ ‘amahaggataṃ citta’nti pajānāti, sauttaraṃ vā cittaṃ ‘sauttaraṃ citta’nti pajānāti, anuttaraṃ vā cittaṃ ‘anuttaraṃ citta’nti pajānāti, samāhitaṃ vā cittaṃ ‘samāhitaṃ citta’nti pajānāti, asamāhitaṃ vā cittaṃ ‘asamāhitaṃ citta’nti pajānāti, vimuttaṃ vā cittaṃ ‘vimuttaṃ citta’’nti pajānāti, avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Pubbenivāsānussatiñāṇaṃ

244. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe, ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

245. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso sakamhā gāmā aññaṃ gāmaṃ gaccheyya, tamhāpi gāmā aññaṃ gāmaṃ gaccheyya. So tamhā gāmā sakaṃyeva gāmaṃ paccāgaccheyya. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho sakamhā gāmā amuṃ gāmaṃ agacchiṃ [agañchiṃ (syā. kaṃ.)], tatrāpi evaṃ aṭṭhāsiṃ, evaṃ nisīdiṃ, evaṃ abhāsiṃ, evaṃ tuṇhī ahosiṃ, tamhāpi gāmā amuṃ gāmaṃ agacchiṃ, tatrāpi evaṃ aṭṭhāsiṃ, evaṃ nisīdiṃ, evaṃ abhāsiṃ, evaṃ tuṇhī ahosiṃ, somhi tamhā gāmā sakaṃyeva gāmaṃ paccāgato’ti. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe, ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti, iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Dibbacakkhuñāṇaṃ

246. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

247. ‘‘Seyyathāpi, mahārāja, majjhe siṅghāṭake pāsādo. Tattha cakkhumā puriso ṭhito passeyya manusse gehaṃ pavisantepi nikkhamantepi rathikāyapi vīthiṃ sañcarante [rathiyāpī rathiṃ sañcarante (sī.), rathiyāya vithiṃ sañcarantepi (syā.)] majjhe siṅghāṭake nisinnepi. Tassa evamassa – ‘ete manussā gehaṃ pavisanti, ete nikkhamanti, ete rathikāya vīthiṃ sañcaranti, ete majjhe siṅghāṭake nisinnā’ti. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā'ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate; yathākammūpage satte pajānāti. 'Idampi kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca.

Āsavakkhayañāṇaṃ

248. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhasamudayoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhanirodhoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti. Ime āsavāti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ āsavasamudayoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ āsavanirodhoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati, 'vimuttasmiṃ vimuttami'ti ñāṇaṃ hoti, 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti.

249. ''Seyyathāpi, mahārāja, pabbatasaṅkhepe udakarahado accho vippasanno anāvilo. Tattha cakkhumā puriso tīre ṭhito passeyya sippisambukampi sakkharakathalampi macchagumbampi carantampi tiṭṭhantampi. Tassa evamassa – 'ayaṃ kho udakarahado accho vippasanno anāvilo. Tatrime sippisambukāpi sakkharakathalāpi macchagumbāpi carantipi tiṭṭhantipī'ti. Evameva kho, mahārāja, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. 'So idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti. 'Ime āsavāti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavasamudayo'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavanirodho'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati, 'vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti, 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti. Idaṃ kho, mahārāja, sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ purimehi sandiṭṭhikehi sāmaññaphalehi abhikkantatarañca paṇītatarañca. Imasmā ca pana, mahārāja, sandiṭṭhikā sāmaññaphalā aññaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ uttaritaraṃ vā paṇītataraṃ vā natthī''ti.

Ajātasattuupāsakattapaṭivedanā

250. Evaṃ vutte, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavantaṃ etadavoca – ''abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante. Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya 'cakkhumanto rūpāni dakkhantī'ti; evamevaṃ, bhante, bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yohaṃ pitaraṃ dhammikaṃ dhammarājānaṃ issariyakāraṇā jīvitā voropesiṃ. Tassa me, bhante bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā''ti.

251. ''Taggha tvaṃ, mahārāja, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yaṃ tvaṃ pitaraṃ dhammikaṃ dhammarājānaṃ jīvitā voropesi. Yato ca kho tvaṃ, mahārāja, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarosi, taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāma. Vuddhihesā, mahārāja, ariyassa vinaye, yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjatī''ti.

252. Evaṃ vutte, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘handa ca dāni mayaṃ, bhante, gacchāma bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, mahārāja, kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

253. Atha kho bhagavā acirapakkantassa rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa bhikkhū āmantesi – ‘‘khatāyaṃ, bhikkhave, rājā. Upahatāyaṃ, bhikkhave, rājā. Sacāyaṃ, bhikkhave, rājā pitaraṃ dhammikaṃ dhammarājānaṃ jīvitā na voropessatha, imasmiññeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ uppajjissathā’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Sāmaññaphalasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Ambaṭṭhasuttaṃ

254. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi yena icchānaṅgalaṃ nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe.

Pokkharasātivatthu

255. Tena kho pana samayena brāhmaṇo pokkharasāti ukkaṭṭhaṃ [pokkharasātī (sī.), pokkharasādi (pī.)] ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ. Assosi kho brāhmaṇo pokkharasāti – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi icchānaṅgalaṃ anuppatto icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ [bhagavāti (syā. kaṃ.), uparisoṇadaṇḍasuttādīsupi buddhaguṇakathāyaṃ evameva dissati]. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ, sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

Ambaṭṭhamāṇavo

256. Tena kho pana samayena brāhmaṇassa pokkharasātissa ambaṭṭho nāma māṇavo antevāsī hoti ajjhāyako mantadharo tiṇṇaṃ vedānaṃ [bedānaṃ (ka.)] pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo anuññātapaṭiññāto sake ācariyake tevijjake pāvacane – ‘‘yamahaṃ jānāmi, taṃ tvaṃ jānāsi; yaṃ tvaṃ jānāsi tamahaṃ jānāmī’’ti.

257. Atha kho brāhmaṇo pokkharasāti ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘ayaṃ, tāta ambaṭṭha, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi icchānaṅgalaṃ anuppatto icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā, arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ, sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotīti. Ehi tvaṃ tāta ambaṭṭha, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā samaṇaṃ gotamaṃ jānāhi, yadi vā taṃ bhavantaṃ gotamaṃ tathāsantaṃyeva saddo abbhuggato, yadi vā no tathā. Yadi vā so bhavaṃ gotamo tādiso, yadi vā na tādiso, tathā mayaṃ taṃ bhavantaṃ gotamaṃ vedissāmā''ti.

258. ''Yathā kathaṃ panāhaṃ, bho, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ jānissāmi – 'yadi vā taṃ bhavantaṃ gotamaṃ tathāsantaṃyeva saddo abbhuggato, yadi vā no tathā. Yadi vā so bhavaṃ gotamo tādiso, yadi vā na tādiso''’ti?

''Āgatāni kho, tāta ambaṭṭha, amhākaṃ mantesu dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveyeva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni bhavanti. Seyyathidaṃ – cakkaratanaṃ, hatthiratanaṃ, assaratanaṃ, maṇiratanaṃ, itthiratanaṃ, gahapatiratanaṃ, pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasati. Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado. Ahaṃ kho pana, tāta ambaṭṭha, mantānaṃ dātā; tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā''ti.

259. ''Evaṃ, bho''ti kho ambaṭṭho māṇavo brāhmaṇassa pokkharasātissa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā brāhmaṇaṃ pokkharasātiṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā vaḷavārathamāruyha sambahulehi māṇavakehi saddhiṃ yena icchānaṅgalavanasaṇḍo tena pāyāsi. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikova ārāmaṃ pāvisi. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho ambaṭṭho māṇavo yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ''kahaṃ nu kho, bho, etarahi so bhavaṃ gotamo viharati? Tañhi mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya idhūpasaṅkantā''ti.

260. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ''ayaṃ kho ambaṭṭho māṇavo abhiññātakolañño ceva abhiññātassa ca brāhmaṇassa pokkharasātissa antevāsī. Agaru kho pana bhagavato evarūpehi kulaputtehi saddhiṃ kathāsallāpo hotī''ti. Te ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavocuṃ – ''eso ambaṭṭha vihāro saṃvutadvāro, tena appasaddo upasaṅkamitvā ataramāno āḷindaṃ pavisitvā ukkāsitvā aggaḷaṃ ākoṭehi, vivarissati te bhagavā dvāra''nti.

261. Atha kho ambaṭṭho māṇavo yena so vihāro saṃvutadvāro, tena appasaddo upasaṅkamitvā ataramāno āḷindaṃ pavisitvā ukkāsitvā aggaḷaṃ ākoṭesi. Vivari bhagavā dvāraṃ. Pāvisi ambaṭṭho māṇavo. Māṇavakāpi pavisitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ambaṭṭho pana māṇavo caṅkamantopi nisinnena bhagavatā kañci kañci [kiñci kiñci (ka.)] kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāreti, ṭhitopi nisinnena bhagavatā kiñci kiñci kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāreti.

262. Atha kho bhagavā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavoca – ''evaṃ nu te, ambaṭṭha, brāhmaṇehi vuddhehi mahallakehi ācariyapācariyehi saddhiṃ kathāsallāpo hoti, yathayidaṃ caraṃ tiṭṭhaṃ nisinnena mayā kiñci kiñci kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretī''ti?

Paṭhamaibbhavādo

263. ''No hidaṃ, bho gotama. Gacchanto vā hi, bho gotama, gacchantena brāhmaṇo brāhmaṇena saddhiṃ sallapitumarahati, ṭhito vā hi, bho gotama, ṭhitena brāhmaṇo brāhmaṇena saddhiṃ sallapitumarahati, nisinno vā hi, bho gotama, nisinnena brāhmaṇo brāhmaṇena saddhiṃ sallapitumarahati, sayāno vā hi, bho gotama, sayānena brāhmaṇo brāhmaṇena saddhiṃ sallapitumarahati. Ye ca kho te, bho gotama, muṇḍakā samaṇakā ibbhā kaṇhā [kiṇhā (ka. sī. pī.)] bandhupādāpaccā, tehipi me saddhiṃ evaṃ kathāsallāpo hoti, yathariva bhotā gotamenā''ti. ''Atthikavato kho pana te, ambaṭṭha, idhāgamanaṃ ahosi, yāyeva kho panatthāya āgaccheyyātha [āgaccheyyātho (sī. pī.)], tameva atthaṃ sādhukaṃ manasi kareyyātha [manasikareyyātho (sī. pī.)]. Avusitavāyeva kho pana bho ayaṃ ambaṭṭho māṇavo vusitamānī kimaññatra avusitattā''ti.

264. Atha kho ambaṭṭho māṇavo bhagavatā avusitavādena vuccamāno kupito anattamano bhagavantaṃyeva khuṃsento bhagavantaṃyeva vambhento bhagavantaṃyeva upavadamāno – ''samaṇo ca me, bho, gotamo pāpito bhavissatī''ti bhagavantaṃ etadavoca – ''caṇḍā, bho gotama, sakyajāti; pharusā, bho gotama, sakyajāti; lahusā, bho gotama, sakyajāti; bhassā, bho gotama, sakyajāti; ibbhā santā ibbhā samānā na brāhmaṇe sakkaronti, na brāhmaṇe garuṃ karonti [garukaronti (sī. syā. kaṃ. pī.)], na brāhmaṇe mānenti, na brāhmaṇe pūjenti, na brāhmaṇe apacāyanti. Tayidaṃ, bho gotama, nacchannaṃ, tayidaṃ nappatirūpaṃ, yadime sakyā ibbhā santā ibbhā samānā na brāhmaṇe sakkaronti, na brāhmaṇe garuṃ karonti, na brāhmaṇe mānenti, na brāhmaṇe pūjenti, na brāhmaṇe apacāyantī''ti. Itiha ambaṭṭho māṇavo idaṃ paṭhamaṃ sakyesu ibbhavādaṃ nipātesi.

Dutiyaibbhavādo

265. ''Kiṃ pana te, ambaṭṭha, sakyā aparaddhu''nti? ''Ekamidāhaṃ, bho gotama, samayaṃ ācariyassa brāhmaṇassa pokkharasātissa kenacideva karaṇīyena kapilavatthuṃ agamāsiṃ. Yena sakyānaṃ sandhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃ. Tena kho pana samayena sambahulā sakyā ceva sakyakumārā ca sandhāgāre [santhāgāre (sī. pī.)] uccesu āsanesu nisinnā honti aññamaññaṃ aṅgulipatodakehi [aṅgulipatodakena (pī.)] sañjagghantā saṃkīḷantā, aññadatthu mamaññeva maññe anujagghantā, na maṃ koci āsanenapi nimantesi. Tayidaṃ, bho gotama, nacchannaṃ, tayidaṃ nappatirūpaṃ, yadime sakyā ibbhā santā ibbhā samānā na brāhmaṇe sakkaronti, na brāhmaṇe garuṃ karonti, na brāhmaṇe mānenti, na brāhmaṇe pūjenti, na brāhmaṇe apacāyantī''ti. Itiha ambaṭṭho māṇavo idaṃ dutiyaṃ sakyesu ibbhavādaṃ nipātesi.

Tatiyaibbhavādo

266. ''Laṭukikāpi kho, ambaṭṭha, sakuṇikā sake kulāvake kāmalāpinī hoti. Sakaṃ kho panetaṃ, ambaṭṭha, sakyānaṃ yadidaṃ kapilavatthuṃ, nārahatāyasmā ambaṭṭho imāya appamattāya abhisajjitu''nti. ''Cattārome, bho gotama, vaṇṇā – khattiyā brāhmaṇā vessā suddā. Imesañhi, bho gotama, catunnaṃ vaṇṇānaṃ tayo vaṇṇā – khattiyā ca vessā ca suddā ca – aññadatthu brāhmaṇasseva paricārakā sampajjanti. Tayidaṃ, bho gotama, nacchannaṃ, tayidaṃ nappatirūpaṃ, yadime sakyā ibbhā santā ibbhā samānā na brāhmaṇe sakkaronti, na brāhmaṇe garuṃ karonti, na brāhmaṇe mānenti, na brāhmaṇe pūjenti, na brāhmaṇe apacāyantī''ti. Itiha ambaṭṭho māṇavo idaṃ tatiyaṃ sakyesu ibbhavādaṃ nipātesi.

Dāsiputtavādo

267. Atha kho bhagavato etadahosi – ''atibāḷhaṃ kho ayaṃ ambaṭṭho māṇavo sakyesu ibbhavādena nimmādeti, yaṃnūnāhaṃ gottaṃ puccheyya''nti. Atha kho bhagavā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavoca – ''kathaṃ gottosi, ambaṭṭhā''ti? ''Kaṇhāyanohamasmi, bho gotamā''ti. Porāṇaṃ kho pana te ambaṭṭha mātāpettikaṃ nāmagottaṃ anussarato ayyaputtā sakyā bhavanti; dāsiputto tvamasi sakyānaṃ. Sakyā kho pana, ambaṭṭha, rājānaṃ okkākaṃ pitāmahaṃ dahanti.

''Bhūtapubbaṃ, ambaṭṭha, rājā okkāko yā sā mahesī piyā manāpā, tassā puttassa rajjaṃ pariṇāmetukāmo jeṭṭhakumāre raṭṭhasmā pabbājesi – okkāmukhaṃ karakaṇḍaṃ [ukkāmukhaṃ karakaṇḍuṃ (sī. syā.)] hatthinikaṃ sinisūraṃ [sinipuraṃ (sī. syā.)]. Te raṭṭhasmā pabbājitā himavantapasse pokkharaṇiyā tīre mahāsākasaṇḍo, tattha vāsaṃ kappesuṃ. Te jātisambhedabhayā sakāhi bhaginīhi saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesuṃ.

‘‘Atha kho, ambaṭṭha, rājā okkāko amacce pārisajje āmantesi – ‘kahaṃ nu kho, bho, etarahi kumārā sammantī’ti? ‘Atthi, deva, himavantapasse pokkharaṇiyā tīre mahāsākasaṇḍo, tatthetarahi kumārā sammanti. Te jātisambhedabhayā sakāhi bhaginīhi saddhiṃ saṃvāsaṃ kappentī’ti. Atha kho, ambaṭṭha, rājā okkāko udānaṃ udānesi – ‘sakyā vata, bho, kumārā, paramasakyā vata, bho, kumārā’ti. Tadagge kho pana ambaṭṭha sakyā paññāyanti; so ca nesaṃ pubbapuriso.

‘‘Rañño kho pana, ambaṭṭha, okkākassa disā nāma dāsī ahosi. Sā kaṇhaṃ nāma [sā kaṇhaṃ (pī.)] janesi. Jāto kaṇho pabyāhāsi – ‘dhovatha maṃ, amma, nahāpetha maṃ amma, imasmā maṃ asucismā parimocetha, atthāya vo bhavissāmī’ti. Yathā kho pana ambaṭṭha etarahi manussā pisāce disvā ‘pisācā’ti sañjānanti; evameva kho, ambaṭṭha, tena kho pana samayena manussā pisāce ‘kaṇhā’ti sañjānanti. Te evamāhaṃsu – ‘ayaṃ jāto pabyāhāsi, kaṇho jāto, pisāco jāto’ti. Tadagge kho pana, ambaṭṭha kaṇhāyanā paññāyanti, so ca kaṇhāyanānaṃ pubbapuriso. Iti kho te, ambaṭṭha, porāṇaṃ mātāpettikaṃ nāmagottaṃ anussarato ayyaputtā sakyā bhavanti, dāsiputto tvamasi sakyāna’’nti.

268. Evaṃ vutte, te māṇavakā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘mā bhavaṃ gotamo ambaṭṭhaṃ atibāḷhaṃ dāsiputtavādena nimmādesi. Sujāto ca, bho gotama ambaṭṭho māṇavo, kulaputto ca ambaṭṭho māṇavo, bahussuto ca ambaṭṭho māṇavo, kalyāṇavākkaraṇo ca ambaṭṭho māṇavo, paṇḍito ca ambaṭṭho māṇavo, pahoti ca ambaṭṭho māṇavo bhotā gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’’nti.

269. Atha kho bhagavā te māṇavake etadavoca – ‘‘sace kho tumhākaṃ māṇavakānaṃ evaṃ hoti – ‘dujjāto ca ambaṭṭho māṇavo, akulaputto ca ambaṭṭho māṇavo, appassuto ca ambaṭṭho māṇavo, akalyāṇavākkaraṇo ca ambaṭṭho māṇavo, duppañño ca ambaṭṭho māṇavo, na ca pahoti ambaṭṭho māṇavo samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’nti, tiṭṭhatu ambaṭṭho māṇavo, tumhe mayā saddhiṃ mantavho asmiṃ vacane. Sace pana tumhākaṃ māṇavakānaṃ evaṃ hoti – ‘sujāto ca ambaṭṭho māṇavo, kulaputto ca ambaṭṭho māṇavo, bahussuto ca ambaṭṭho māṇavo, kalyāṇavākkaraṇo ca ambaṭṭho māṇavo, paṇḍito ca ambaṭṭho māṇavo, pahoti ca ambaṭṭho māṇavo samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’nti, tiṭṭhatha tumhe; ambaṭṭho māṇavo mayā saddhiṃ paṭimantetū’’ti.

‘‘Sujāto ca, bho gotama, ambaṭṭho māṇavo, kulaputto ca ambaṭṭho māṇavo, bahussuto ca ambaṭṭho māṇavo, kalyāṇavākkaraṇo ca ambaṭṭho māṇavo, paṇḍito ca ambaṭṭho māṇavo, pahoti ca ambaṭṭho māṇavo bhotā gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetuṃ, tuṇhī mayaṃ bhavissāma, ambaṭṭho māṇavo bhotā gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetū’’ti.

270. Atha kho bhagavā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ kho pana te, ambaṭṭha, sahadhammiko pañho āgacchati, akāmā byākātabbo. Sace tvaṃ na byākarissasi, aññena vā aññaṃ paṭicarissasi, tuṇhī vā bhavissasi, pakkamissasi vā ettheva te sattadhā muddhā phalissati. Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, kinti te sutaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ kutopabhutikā kaṇhāyanā, ko ca kaṇhāyanānaṃ pubbapuriso’’ti?

Evaṃ vutte, ambaṭṭho māṇavo tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho bhagavā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavoca – ‘‘taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, kinti te sutaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ kutopabhutikā kaṇhāyanā, ko ca kaṇhāyanānaṃ pubbapuriso’’ti? Dutiyampi kho ambaṭṭho māṇavo tuṇhī ahosi. Atha kho bhagavā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavoca – ‘‘byākarohi dāni ambaṭṭha, na dāni, te tuṇhībhāvassa kālo. Yo kho, ambaṭṭha, tathāgatena yāvatatiyakaṃ sahadhammikaṃ pañhaṃ puṭṭho na byākaroti, etthevassa sattadhā muddhā phalissatī’’ti.

271. Tena kho pana samayena vajirapāṇī yakkho mahantaṃ ayokūṭaṃ ādāya ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ [sañjotibhūtaṃ (syā.)] ambaṭṭhassa māṇavassa upari vehāsaṃ ṭhito hoti – ‘‘sacāyaṃ ambaṭṭho māṇavo bhagavatā yāvatatiyakaṃ sahadhammikaṃ pañhaṃ puṭṭho na byākarissati, etthevassa sattadhā muddhaṃ phālessāmī’’ti. Taṃ kho pana vajirapāṇiṃ yakkhaṃ bhagavā ceva passati ambaṭṭho ca māṇavo.

272. Atha kho ambaṭṭho māṇavo bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto bhagavantaṃyeva tāṇaṃ gavesī bhagavantaṃyeva leṇaṃ gavesī bhagavantaṃyeva saraṇaṃ gavesī – upanisīditvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kimetaṃ [kiṃ me taṃ (ka.)] bhavaṃ gotamo āha? Punabhavaṃ gotamo bravitū’’ti [brūtu (syā.)].

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, kinti te sutaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ kutopabhutikā kaṇhāyanā, ko ca kaṇhāyanānaṃ pubbapuriso’’ti? ‘‘Evameva me, bho gotama, sutaṃ yatheva bhavaṃ gotamo āha. Tatopabhutikā kaṇhāyanā; so ca kaṇhāyanānaṃ pubbapuriso’’ti.

Ambaṭṭhavaṃsakathā

273. Evaṃ vutte, te māṇavakā unnādino uccāsaddamahāsaddā ahesuṃ – ‘‘dujjāto kira, bho, ambaṭṭho māṇavo; akulaputto kira, bho, ambaṭṭho māṇavo; dāsiputto kira, bho, ambaṭṭho māṇavo sakyānaṃ. Ayyaputtā kira, bho, ambaṭṭhassa māṇavassa sakyā bhavanti. Dhammavādiṃyeva kira mayaṃ samaṇaṃ gotamaṃ apasādetabbaṃ amaññimhā’’ti.

274. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘atibāḷhaṃ kho ime māṇavakā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ dāsiputtavādena nimmādenti, yaṃnūnāhaṃ parimoceyya’’nti. Atha kho bhagavā te māṇavake etadavoca – ‘‘mā kho tumhe, māṇavakā, ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ atibāḷhaṃ dāsiputtavādena nimmādetha. Uḷāro so kaṇho isi ahosi. So dakkhiṇajanapadaṃ gantvā brahmamante adhīyitvā rājānaṃ okkākaṃ upasaṅkamitvā maddarūpiṃ dhītaraṃ yāci. Tassa rājā okkāko – ‘ko nevaṃ re ayaṃ mayhaṃ dāsiputto samāno maddarūpiṃ dhītaraṃ yācatī’’ ti, kupito anattamano khurappaṃ sannayhi [sannahi (ka.)]. So taṃ khurappaṃ neva asakkhi muñcituṃ, no paṭisaṃharituṃ.

‘‘Atha kho, māṇavakā, amaccā pārisajjā kaṇhaṃ isiṃ upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘sotthi, bhaddante [bhadante (sī. syā.)], hotu rañño; sotthi, bhaddante, hotu rañño’ti. ‘Sotthi bhavissati rañño, api ca rājā yadi adho khurappaṃ muñcissati, yāvatā rañño vijitaṃ, ettāvatā pathavī undriyissatī’ti. ‘Sotthi, bhaddante, hotu rañño, sotthi janapadassā’ti. ‘Sotthi bhavissati rañño, sotthi janapadassa, api ca rājā yadi uddhaṃ khurappaṃ muñcissati, yāvatā rañño vijitaṃ, ettāvatā satta vassāni devo na vassissatī’ti. ‘Sotthi, bhaddante, hotu rañño sotthi janapadassa devo ca vassatū’ti. ‘Sotthi bhavissati rañño sotthi janapadassa devo ca vassissati, api ca rājā jeṭṭhakumāre khurappaṃ patiṭṭhāpetu, sotthi kumāro pallomo bhavissatī’ti. Atha kho, māṇavakā, amaccā okkākassa ārocesuṃ – ‘okkāko jeṭṭhakumāre khurappaṃ patiṭṭhāpetu. Sotthi kumāro pallomo bhavissatī’ti. Atha kho rājā okkāko jeṭṭhakumāre khurappaṃ patiṭṭhapesi, sotthi kumāro pallomo samabhavi. Atha kho tassa rājā okkāko bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto brahmadaṇḍena tajjito maddarūpiṃ dhītaraṃ adāsi. Mā kho tumhe, māṇavakā, ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ atibāḷhaṃ dāsiputtavādena nimmādetha, uḷāro so kaṇho isi ahosī’’ti.

Khattiyaseṭṭhabhāvo

275. Atha kho bhagavā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, idha khattiyakumāro brāhmaṇakaññāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappeyya, tesaṃ saṃvāsamanvāya putto jāyetha. Yo so khattiyakumārena brāhmaṇakaññāya putto uppanno, api nu so labhetha brāhmaṇesu āsanaṃ vā udakaṃ vā’’ti? ‘‘Labhetha, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ brāhmaṇā bhojeyyuṃ saddhe vā thālipāke vā yaññe vā pāhune vā’’ti? ‘‘Bhojeyyuṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ brāhmaṇā mante vāceyyuṃ vā no vā’’ti? ‘‘Vāceyyuṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinussa itthīsu āvaṭaṃ vā assa anāvaṭaṃ vā’’ti? ‘‘Anāvaṭaṃ hissa, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ khattiyā khattiyābhisekena abhisiñceyyu’’nti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Mātito hi, bho gotama, anupapanno’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, idha brāhmaṇakumāro khattiyakaññāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappeyya, tesaṃ saṃvāsamanvāya putto jāyetha. Yo so brāhmaṇakumārena khattiyakaññāya putto uppanno, apinu so labhetha brāhmaṇesu āsanaṃ vā udakaṃ vā’’ti? ‘‘Labhetha, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ brāhmaṇā bhojeyyuṃ saddhe vā thālipāke vā yaññe vā pāhune vā’’ti? ‘‘Bhojeyyuṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ brāhmaṇā mante vāceyyuṃ vā no vā’’ti? ‘‘Vāceyyuṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinussa itthīsu āvaṭaṃ vā assa anāvaṭaṃ vā’’ti? ‘‘Anāvaṭaṃ hissa, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ khattiyā khattiyābhisekena abhisiñceyyu’’nti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Pitito hi, bho gotama, anupapanno’’ti.

276. ‘‘Iti kho, ambaṭṭha, itthiyā vā itthiṃ karitvā purisena vā purisaṃ karitvā khattiyāva seṭṭhā, hīnā brāhmaṇā. Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, idha brāhmaṇā brāhmaṇaṃ kismiñcideva pakaraṇe khuramuṇḍaṃ karitvā bhassapuṭena vadhitvā raṭṭhā vā nagarā vā pabbājeyyuṃ. Apinu so labhetha brāhmaṇesu āsanaṃ vā udakaṃ vā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ brāhmaṇā bhojeyyuṃ saddhe vā thālipāke vā yaññe vā pāhune vā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ brāhmaṇā mante vāceyyuṃ vā no vā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinussa itthīsu āvaṭaṃ vā assa anāvaṭaṃ vā’’ti? ‘‘Āvaṭaṃ hissa, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, idha khattiyā khattiyaṃ kismiñcideva pakaraṇe khuramuṇḍaṃ karitvā bhassapuṭena vadhitvā raṭṭhā vā nagarā vā pabbājeyyuṃ. Apinu so labhetha brāhmaṇesu āsanaṃ vā udakaṃ vā’’ti? ‘‘Labhetha, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ brāhmaṇā bhojeyyuṃ saddhe vā thālipāke vā yaññe vā pāhune vā’’ti? ‘‘Bhojeyyuṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinu naṃ brāhmaṇā mante vāceyyuṃ vā no vā’’ti? ‘‘Vāceyyuṃ, bho gotama’’. ‘‘Apinussa itthīsu āvaṭaṃ vā assa anāvaṭaṃ vā’’ti? ‘‘Anāvaṭaṃ hissa, bho gotama’’.

277. ‘‘Ettāvatā kho, ambaṭṭha, khattiyo paramanihīnataṃ patto hoti, yadeva naṃ khattiyā khuramuṇḍaṃ karitvā bhassapuṭena vadhitvā raṭṭhā vā nagarā vā pabbājenti. Iti kho, ambaṭṭha, yadā khattiyo paramanihīnataṃ patto hoti, tadāpi khattiyāva seṭṭhā, hīnā brāhmaṇā. Brahmunā pesā, ambaṭṭha [brahmunāpi ambaṭṭha (ka.), brahmunāpi eso ambaṭṭha (pī.)], sanaṅkumārena gāthā bhāsitā –

‘Khattiyo seṭṭho janetasmiṃ,
Ye gottapaṭisārino;
Vijjācaraṇasampanno,
So seṭṭho devamānuse’ti.

‘‘Sā kho panesā, ambaṭṭha, brahmunā sanaṅkumārena gāthā sugītā no duggītā, subhāsitā no dubbhāsitā, atthasaṃhitā no anatthasaṃhitā, anumatā mayā. Ahampi hi, ambaṭṭha, evaṃ vadāmi –

‘Khattiyo seṭṭho janetasmiṃ,
Ye gottapaṭisārino;
Vijjācaraṇasampanno,
So seṭṭho devamānuse’ti.

Bhāṇavāro paṭhamo.

Vijjācaraṇakathā

278. ‘‘Katamaṃ pana taṃ, bho gotama, caraṇaṃ, katamā ca pana sā vijjā’’ti? ‘‘Na kho, ambaṭṭha, anuttarāya vijjācaraṇasampadāya jātivādo vā vuccati, gottavādo vā vuccati, mānavādo vā vuccati – ‘arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasī’ti. Yattha kho, ambaṭṭha, āvāho vā hoti, vivāho vā hoti, āvāhavivāho vā hoti, etthetaṃ vuccati jātivādo vā itipi gottavādo vā itipi mānavādo vā itipi – ‘arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasī’ti. Ye hi keci ambaṭṭha jātivādavinibaddhā vā gottavādavinibaddhā vā mānavādavinibaddhā vā āvāhavivāhavinibaddhā vā, ārakā te anuttarāya vijjācaraṇasampadāya. Pahāya kho, ambaṭṭha, jātivādavinibaddhañca gottavādavinibaddhañca mānavādavinibaddhañca āvāhavivāhavinibaddhañca anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sacchikiriyā hotī''ti.

279. ''Katamaṃ pana taṃ, bho gotama, caraṇaṃ, katamā ca sā vijjā''ti? ''Idha, ambaṭṭha, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati…pe… (yathā 191 ādayo anucchedā, evaṃ vitthāretabbaṃ).…

''So vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi, savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… idampissa hoti caraṇasmiṃ.

''Puna caparaṃ, ambaṭṭha, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… idampissa hoti caraṇasmiṃ.

''Puna caparaṃ, ambaṭṭha, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ''upekkhako satimā sukhavihārī'ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… idampissa hoti caraṇasmiṃ.

''Puna caparaṃ, ambaṭṭha, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… idampissa hoti caraṇasmiṃ. Idaṃ kho taṃ, ambaṭṭha, caraṇaṃ.

''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti…pe… idampissa hoti vijjāya…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti, idampissa hoti vijjāya. Ayaṃ kho sā, ambaṭṭha, vijjā.

''Ayaṃ vuccati, ambaṭṭha, bhikkhu 'vijjāsampanno' itipi, 'caraṇasampanno' itipi, 'vijjācaraṇasampanno' itipi. Imāya ca ambaṭṭha vijjāsampadāya caraṇasampadāya ca aññā vijjāsampadā ca caraṇasampadā ca uttaritarā vā paṇītatarā vā natthi.

Catuapāyamukhaṃ

280. ''Imāya kho, ambaṭṭha, anuttarāya vijjācaraṇasampadāya cattāri apāyamukhāni bhavanti. Katamāni cattāri? Idha, ambaṭṭha, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā imaññeva anuttaraṃ vijjācaraṇasampadaṃ anabhisambhuṇamāno khārividhamādāya [khārivividhamādāya (sī. syā. pī.)] araññāyatanaṃ ajjhogāhati – 'pavattaphalabhojano bhavissāmī'ti. So aññadatthu vijjācaraṇasampannasseva paricārako sampajjati. Imāya kho, ambaṭṭha, anuttarāya vijjācaraṇasampadāya idaṃ paṭhamaṃ apāyamukhaṃ bhavati.

''Puna caparaṃ, ambaṭṭha, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā imañceva anuttaraṃ vijjācaraṇasampadaṃ anabhisambhuṇamāno pavattaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno kudālapiṭakaṃ [kuddālapiṭakaṃ (sī. syā. pī.)] ādāya araññavanaṃ ajjhogāhati – 'kandamūlaphalabhojano bhavissāmī'ti. So aññadatthu vijjācaraṇasampannasseva paricārako sampajjati. Imāya kho, ambaṭṭha, anuttarāya vijjācaraṇasampadāya idaṃ dutiyaṃ apāyamukhaṃ bhavati.

‘‘Puna caparaṃ, ambaṭṭha, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā imañceva anuttaraṃ vijjācaraṇasampadaṃ anabhisambhuṇamāno pavattaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno kandamūlaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno gāmasāmantaṃ vā nigamasāmantaṃ vā agyāgāraṃ karitvā aggiṃ paricaranto acchati. So aññadatthu vijjācaraṇasampannasseva paricārako sampajjati. Imāya kho, ambaṭṭha, anuttarāya vijjācaraṇasampadāya idaṃ tatiyaṃ apāyamukhaṃ bhavati.

‘‘Puna caparaṃ, ambaṭṭha, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā imaṃ ceva anuttaraṃ vijjācaraṇasampadaṃ anabhisambhuṇamāno pavattaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno kandamūlaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno aggipāricariyañca anabhisambhuṇamāno cātumahāpathe catudvāraṃ agāraṃ karitvā acchati – ‘yo imāhi catūhi disāhi āgamissati samaṇo vā brāhmaṇo vā, tamahaṃ yathāsatti yathābalaṃ paṭipūjessāmī’ti. So aññadatthu vijjācaraṇasampannasseva paricārako sampajjati. Imāya kho, ambaṭṭha, anuttarāya vijjācaraṇasampadāya idaṃ catutthaṃ apāyamukhaṃ bhavati. Imāya kho, ambaṭṭha, anuttarāya vijjācaraṇasampadāya imāni cattāri apāyamukhāni bhavanti.

281. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, apinu tvaṃ imāya anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sandissasi sācariyako’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘Kocāhaṃ, bho gotama, sācariyako, kā ca anuttarā vijjācaraṇasampadā? Ārakāhaṃ, bho gotama, anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sācariyako’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, apinu tvaṃ imañceva anuttaraṃ vijjācaraṇasampadaṃ anabhisambhuṇamāno khārividhamādāya araññavanamajjhogāhasi sācariyako – ‘pavattaphalabhojano bhavissāmī’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, apinu tvaṃ imañceva anuttaraṃ vijjācaraṇasampadaṃ anabhisambhuṇamāno pavattaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno kudālapiṭakaṃ ādāya araññavanamajjhogāhasi sācariyako – ‘kandamūlaphalabhojano bhavissāmī’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, apinu tvaṃ imañceva anuttaraṃ vijjācaraṇasampadaṃ anabhisambhuṇamāno pavattaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno kandamūlaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno gāmasāmantaṃ vā nigamasāmantaṃ vā agyāgāraṃ karitvā aggiṃ paricaranto acchasi sācariyako’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, apinu tvaṃ imañceva anuttaraṃ vijjācaraṇasampadaṃ anabhisambhuṇamāno pavattaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno kandamūlaphalabhojanatañca anabhisambhuṇamāno aggipāricariyañca anabhisambhuṇamāno cātumahāpathe catudvāraṃ agāraṃ karitvā acchasi sācariyako – ‘yo imāhi catūhi disāhi āgamissati samaṇo vā brāhmaṇo vā, taṃ mayaṃ yathāsatti yathābalaṃ paṭipūjessāmā’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

282. ‘‘Iti kho, ambaṭṭha, imāya ceva tvaṃ anuttarāya vijjācaraṇasampadāya parihīno sācariyako. Ye cime anuttarāya vijjācaraṇasampadāya cattāri apāyamukhāni bhavanti, tato ca tvaṃ parihīno sācariyako. Bhāsitā kho pana te esā, ambaṭṭha, ācariyena brāhmaṇena pokkharasātinā vācā – ‘ke ca muṇḍakā samaṇakā ibbhā kaṇhā bandhupādāpaccā, kā ca tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ sākacchā’ti attanā āpāyikopi aparipūramāno. Passa, ambaṭṭha, yāva aparaddhañca te idaṃ ācariyassa brāhmaṇassa pokkharasātissa.

Pubbakaisibhāvānuyogo

283. ‘‘Brāhmaṇo kho pana, ambaṭṭha, pokkharasāti rañño pasenadissa kosalassa dattikaṃ bhuñjati. Tassa rājā pasenadi kosalo sammukhībhāvampi na dadāti. Yadāpi tena manteti, tirodussantena manteti. Yassa kho pana, ambaṭṭha, dhammikaṃ payātaṃ bhikkhaṃ paṭiggaṇheyya, kathaṃ tassa rājā pasenadi kosalo sammukhībhāvampi na dadeyya. Passa, ambaṭṭha, yāva aparaddhañca te idaṃ ācariyassa brāhmaṇassa pokkharasātissa.

284. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, idha rājā pasenadi kosalo hatthigīvāya vā nisinno assapiṭṭhe vā nisinno rathūpatthare vā ṭhito uggehi vā rājaññehi vā kiñcideva mantanaṃ manteyya. So tamhā padesā apakkamma ekamantaṃ tiṭṭheyya. Atha āgaccheyya suddo vā suddadāso vā, tasmiṃ padese ṭhito tadeva mantanaṃ manteyya – ‘evampi rājā pasenadi kosalo āha, evampi rājā pasenadi kosalo āhā’ti. Apinu so rājabhaṇitaṃ vā bhaṇati rājamantanaṃ vā manteti? Ettāvatā so assa rājā vā rājamatto vā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

285. ‘‘Evameva kho tvaṃ, ambaṭṭha, ye te ahesuṃ brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ, tadanugāyanti tadanubhāsanti bhāsitamanubhāsanti vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi [yamadaggi (ka.)] aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu – ‘tyāhaṃ mante adhiyāmi sācariyako’ti, tāvatā tvaṃ bhavissasi isi vā isitthāya vā paṭipannoti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

286. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, kinti te sutaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ye te ahesuṃ brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ, tadanugāyanti tadanubhāsanti bhāsitamanubhāsanti vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu, evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā [āmuttamālābharaṇā (sī. syā. pī.)] odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyako’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘…Pe… evaṃ su te sālīnaṃ odanaṃ sucimaṃsūpasecanaṃ vicitakāḷakaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ paribhuñjanti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyako’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘…Pe… evaṃ su te veṭhakanatapassāhi nārīhi paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyako’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘…Pe… evaṃ su te kuttavālehi vaḷavārathehi dīghāhi patodalaṭṭhīhi vāhane vitudentā vipariyāyanti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyako’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘…Pe… evaṃ su te ukkiṇṇaparikhāsu okkhittapalighāsu nagarūpakārikāsu dīghāsivudhehi [dīghāsibaddhehi (syā. pī.)] purisehi rakkhāpenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyako’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Iti kho, ambaṭṭha, neva tvaṃ isi na isitthāya paṭipanno sācariyako. Yassa kho pana, ambaṭṭha, mayi kaṅkhā vā vimati vā so maṃ pañhena, ahaṃ veyyākaraṇena sodhissāmī’’ti.

Dvelakkhaṇādassanaṃ

287. Atha kho bhagavā vihārā nikkhamma caṅkamaṃ abbhuṭṭhāsi. Ambaṭṭhopi māṇavo vihārā nikkhamma caṅkamaṃ abbhuṭṭhāsi. Atha kho ambaṭṭho māṇavo bhagavantaṃ caṅkamantaṃ anucaṅkamamāno bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni samannesi. Addasā kho ambaṭṭho māṇavo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe pahūtajivhatāya ca.

288. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘passati kho me ayaṃ ambaṭṭho māṇavo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe pahūtajivhatāya cā''ti. Atha kho bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi yathā addasa ambaṭṭho māṇavo bhagavato kosohitaṃ vatthaguyhaṃ. Atha kho bhagavā jivhaṃ ninnāmetvā ubhopi kaṇṇasotāni anumasi paṭimasi, ubhopi nāsikasotāni anumasi paṭimasi, kevalampi nalāṭamaṇḍalaṃ jivhāya chādesi. Atha kho ambaṭṭhassa māṇavassa etadahosi – ''samannāgato kho samaṇo gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi paripuṇṇehi, no aparipuṇṇehī''ti. Bhagavantaṃ etadavoca – ''handa ca dāni mayaṃ, bho gotama, gacchāma, bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā''ti. ''Yassadāni tvaṃ, ambaṭṭha, kālaṃ maññasī''ti. Atha kho ambaṭṭho māṇavo vaḷavārathamāruyha pakkāmi.

289. Tena kho pana samayena brāhmaṇo pokkharasāti ukkaṭṭhāya nikkhamitvā mahatā brāhmaṇagaṇena saddhiṃ sake ārāme nisinno hoti ambaṭṭhaṃyeva māṇavaṃ paṭimānento. Atha kho ambaṭṭho māṇavo yena sako ārāmo tena pāyāsi. Yāvatikā yānassa bhūmi, yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikova yena brāhmaṇo pokkharasāti tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā brāhmaṇaṃ pokkharasātiṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

290. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ brāhmaṇo pokkharasāti etadavoca – ''kacci, tāta ambaṭṭha, addasa taṃ bhavantaṃ gotama''nti? ''Addasāma kho mayaṃ, bho, taṃ bhavantaṃ gotama''nti. ''Kacci, tāta ambaṭṭha, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ tathā santaṃyeva saddo abbhuggato no aññathā; kacci pana so bhavaṃ gotamo tādiso no aññādiso''ti? ''Tathā santaṃyeva, bho, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ saddo abbhuggato no aññathā, tādisova so bhavaṃ gotamo no aññādiso. Samannāgato ca so bhavaṃ gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi paripuṇṇehi no aparipuṇṇehī''ti. ''Ahu pana te, tāta ambaṭṭha, samaṇena gotamena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti? ''Ahu kho me, bho, samaṇena gotamena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti. ''Yathā kathaṃ pana te, tāta ambaṭṭha, ahu samaṇena gotamena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti? Atha kho ambaṭṭho māṇavo yāvatako [yāvatiko (ka. pī.)] ahosi bhagavatā saddhiṃ kathāsallāpo, taṃ sabbaṃ brāhmaṇassa pokkharasātissa ārocesi.

291. Evaṃ vutte, brāhmaṇo pokkharasāti ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavoca – ''aho vata re amhākaṃ paṇḍitaka [paṇḍitakā], aho vata re amhākaṃ bahussutaka [bahussutakā], aho vata re amhākaṃ tevijjaka [tevijjakā], evarūpena kira, bho, puriso atthacarakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yadeva kho tvaṃ, ambaṭṭha, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ āsajja āsajja avacāsi, atha kho so bhavaṃ gotamo amhepi evaṃ upaneyya upaneyya avaca. Aho vata re amhākaṃ paṇḍitaka, aho vata re amhākaṃ bahussutaka, aho vata re amhākaṃ tevijjaka, evarūpena kira, bho, puriso atthacarakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyā''ti, kupito [so kupito (pī.)] anattamano ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ padasāyeva pavattesi. Icchati ca tāvadeva bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ.

Pokkharasātibuddhupasaṅkamanaṃ

292. Atha kho te brāhmaṇā brāhmaṇaṃ pokkharasātiṃ etadavocuṃ – ''ativikālo kho, bho, ajja samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Svedāni [dāni sve (sī. ka.)] bhavaṃ pokkharasāti samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī''ti. Atha kho brāhmaṇo pokkharasāti sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā yāne āropetvā ukkāsu dhāriyamānāsu ukkaṭṭhāya niyyāsi, yena icchānaṅgalavanasaṇḍo tena pāyāsi. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā, yānā paccorohitvā pattikova yena bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi.

293. Ekamantaṃ nisinno kho brāhmaṇo pokkharasāti bhagavantaṃ etadavoca – ''āgamā nu kho idha, bho gotama, amhākaṃ antevāsī ambaṭṭho māṇavo''ti? ''Āgamā kho te [tedha (syā.), te idha (pī.)], brāhmaṇa, antevāsī ambaṭṭho māṇavo''ti. ''Ahu pana te, bho gotama, ambaṭṭhena māṇavena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti? ''Ahu kho me, brāhmaṇa, ambaṭṭhena māṇavena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti. ''Yathākathaṃ pana te, bho gotama, ahu ambaṭṭhena māṇavena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti? Atha kho bhagavā yāvatako ahosi ambaṭṭhena māṇavena saddhiṃ kathāsallāpo, taṃ sabbaṃ brāhmaṇassa pokkharasātissa ārocesi. Evaṃ vutte, brāhmaṇo pokkharasāti bhagavantaṃ etadavoca – ''bālo, bho gotama, ambaṭṭho māṇavo, khamatu bhavaṃ gotamo ambaṭṭhassa māṇavassā''ti. ''Sukhī hotu, brāhmaṇa, ambaṭṭho māṇavo''ti.

294. Atha kho brāhmaṇo pokkharasāti bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni samannesi. Addasā kho brāhmaṇo pokkharasāti bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe pahūtajivhatāya ca.

295. Atha kho bhagavato etadahosi – ''passati kho me ayaṃ brāhmaṇo pokkharasāti dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya cā''ti. Atha kho bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi yathā addasa brāhmaṇo pokkharasāti bhagavato kosohitaṃ vatthaguyhaṃ. Atha kho bhagavā jivhaṃ ninnāmetvā ubhopi kaṇṇasotāni anumasi paṭimasi, ubhopi nāsikasotāni anumasi paṭimasi, kevalampi nalāṭamaṇḍalaṃ jivhāya chādesi.

296. Atha kho brāhmaṇassa pokkharasātissa etadahosi – ''samannāgato kho samaṇo gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi paripuṇṇehi no aparipuṇṇehī''ti. Bhagavantaṃ etadavoca – ''adhivāsetu me bhavaṃ gotamo ajjatanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

297. Atha kho brāhmaṇo pokkharasāti bhagavato adhivāsanaṃ viditvā bhagavato kālaṃ ārocesi – ''kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta''nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena brāhmaṇassa pokkharasātissa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho brāhmaṇo pokkharasāti bhagavantaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi, māṇavakāpi bhikkhusaṅghaṃ. Atha kho brāhmaṇo pokkharasāti bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi.

298. Ekamantaṃ nisinnassa kho brāhmaṇassa pokkharasātissa bhagavā anupubbiṃ kathaṃ kathesi, seyyathidaṃ – dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ; kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yadā bhagavā aññāsi brāhmaṇaṃ pokkharasātiṃ kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittaṃ udaggacittaṃ pasannacittaṃ, atha yā buddhānaṃ sāmukkaṃsikā dhammadesanā, taṃ pakāsesi – dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ. Seyyathāpi nāma suddhaṃ vatthaṃ apagatakāḷakaṃ sammadeva rajanaṃ paṭiggaṇheyya; evameva brāhmaṇassa pokkharasātissa tasmiññeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ''yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma''nti.

Pokkharasātiupāsakattapaṭivedanā

299. Atha kho brāhmaṇo pokkharasāti diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthusāsane bhagavantaṃ etadavoca – ''abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama. Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, 'cakkhumanto rūpāni dakkhantī'ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bho gotama, saputto sabhariyo sapariso sāmacco bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Yathā ca bhavaṃ gotamo ukkaṭṭhāya aññāni upāsakakulāni upasaṅkamati, evameva bhavaṃ gotamo pokkharasātikulaṃ upasaṅkamatu. Tattha ye te māṇavakā vā māṇavikā vā bhavantaṃ gotamaṃ abhivādessanti vā paccuṭṭhissanti [paccuṭṭhassanti (pī.)] vā āsanaṃ vā udakaṃ vā dassanti cittaṃ vā pasādessanti, tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā''ti. ''Kalyāṇaṃ vuccati, brāhmaṇā''ti.

Ambaṭṭhasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Soṇadaṇḍasuttaṃ

Campeyyakabrāhmaṇagahapatikā

300. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā aṅgesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi yena campā tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre. Tena kho pana samayena soṇadaṇḍo brāhmaṇo campaṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā māgadhena seniyena bimbisārena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ.

301. Assosuṃ kho campeyyakā brāhmaṇagahapatikā – ''samaṇo khalu bho gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito aṅgesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi campaṃ anuppatto campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī''ti. Atha kho campeyyakā brāhmaṇagahapatikā campāya nikkhamitvā saṅghasaṅghī [saṅghā saṅghī (sī. syā. pī.)] gaṇībhūtā yena gaggarā pokkharaṇī tenupasaṅkamanti.

302. Tena kho pana samayena soṇadaṇḍo brāhmaṇo uparipāsāde divāseyyaṃ upagato hoti. Addasā kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo campeyyake brāhmaṇagahapatike campāya nikkhamitvā saṅghasaṅghī [saṅghe saṅghī (sī. pī.) saṅghā saṅghī (syā.)] gaṇībhūte yena gaggarā pokkharaṇī tenupasaṅkamante. Disvā khattaṃ āmantesi – ''kiṃ nu kho, bho khatte, campeyyakā brāhmaṇagahapatikā campāya nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā yena gaggarā pokkharaṇī tenupasaṅkamantī''ti? ''Atthi kho, bho, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito aṅgesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi campaṃ anuppatto campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti. Tamete bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamantī''ti. ''Tena hi, bho khatte, yena campeyyakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā campeyyake brāhmaṇagahapatike evaṃ vadehi – 'soṇadaṇḍo, bho, brāhmaṇo evamāha – āgamentu kira bhavanto, soṇadaṇḍopi brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī'''ti. ''Evaṃ, bho''ti kho so khattā soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa paṭissutvā yena campeyyakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā campeyyake brāhmaṇagahapatike etadavoca – ''soṇadaṇḍo bho brāhmaṇo evamāha – 'āgamentu kira bhavanto, soṇadaṇḍopi brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī'''ti.

Soṇadaṇḍaguṇakathā

303. Tena kho pana samayena nānāverajjakānaṃ brāhmaṇānaṃ pañcamattāni brāhmaṇasatāni campāyaṃ paṭivasanti kenacideva karaṇīyena. Assosuṃ kho te brāhmaṇā – ''soṇadaṇḍo kira brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī''ti. Atha kho te brāhmaṇā yena soṇadaṇḍo brāhmaṇo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā soṇadaṇḍaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘saccaṃ kira bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’ti? ‘‘Evaṃ kho me, bho, hoti – ‘ahampi samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissāmī’’’ti.

‘‘Mā bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkami. Na arahati bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Sace bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissati, bhoto soṇadaṇḍassa yaso hāyissati, samaṇassa gotamassa yaso abhivaḍḍhissati. Yampi bhoto soṇadaṇḍassa yaso hāyissati, samaṇassa gotamassa yaso abhivaḍḍhissati, imināpaṅgena na arahati bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; samaṇotveva gotamo arahati bhavantaṃ soṇadaṇḍaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ.

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo ubhato sujāto mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Yampi bhavaṃ soṇadaṇḍo ubhato sujāto mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, imināpaṅgena na arahati bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; samaṇotveva gotamo arahati bhavantaṃ soṇadaṇḍaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ.

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo aḍḍho mahaddhano mahābhogo…pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo ajjhāyako, mantadharo, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo…pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī [brahmaḍḍhī (sī.), brahmavaccasī (pī.)] akhuddāvakāso dassanāya…pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo sīlavā vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato…pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo kalyāṇavāco kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya [aneḷagalāya (sī. pī.), anelagaḷāya (ka)] atthassa viññāpaniyā…pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo bahūnaṃ ācariyapācariyo tīṇi māṇavakasatāni mante vāceti. Bahū kho pana nānādisā nānājanapadā māṇavakā āgacchanti bhoto soṇadaṇḍassa santike mantatthikā mante adhiyitukāmā …pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto; samaṇo gotamo taruṇo ceva taruṇapabbajito ca…pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo brāhmaṇassa pokkharasātissa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Bhavañhi soṇadaṇḍo campaṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ, raññā māgadhena seniyena bimbisārena dinnaṃ, rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ. Yampi bhavaṃ soṇadaṇḍo campaṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ, raññā māgadhena seniyena bimbisārena dinnaṃ, rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ. Imināpaṅgena na arahati bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; samaṇotveva gotamo arahati bhavantaṃ soṇadaṇḍaṃ dassanāya upasaṅkamitu’’nti.

Buddhaguṇakathā

304. Evaṃ vutte, soṇadaṇḍo brāhmaṇo te brāhmaṇe etadavoca –

‘‘Tena hi, bho, mamapi suṇātha, yathā mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; natveva arahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Samaṇo khalu, bho, gotamo ubhato sujāto mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā, akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Yampi bho samaṇo gotamo ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā, akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, imināpaṅgena na arahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; atha kho mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ.

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo mahantaṃ ñātisaṅghaṃ ohāya pabbajito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo pahūtaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ ohāya pabbajito bhūmigatañca vehāsaṭṭhaṃ ca…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo daharova samāno yuvā susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ assumukhānaṃ rudantānaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato, brahmavaṇṇī, brahmavacchasī, akhuddāvakāso dassanāya…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo sīlavā ariyasīlī kusalasīlī kusalasīlena samannāgato…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo kalyāṇavāco kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo bahūnaṃ ācariyapācariyo…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo khīṇakāmarāgo vigatacāpallo…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo kammavādī kiriyavādī apāpapurekkhāro brahmaññāya pajāya…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo uccā kulā pabbajito asambhinnakhattiyakulā…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo aḍḍhā kulā pabbajito mahaddhanā mahābhogā…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā pañhaṃ pucchituṃ āgacchanti…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ anekāni devatāsahassāni pāṇehi saraṇaṃ gatāni…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ ti…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo ehisvāgatavādī sakhilo sammodako abbhākuṭiko uttānamukho pubbabhāsī…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo catunnaṃ parisānaṃ sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Samaṇe khalu, bho, gotame bahū devā ca manussā ca abhippasannā…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo yasmiṃ gāme vā nigame vā paṭivasati, na tasmiṃ gāme vā nigame vā amanussā manusse viheṭhenti…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo saṅghī gaṇī gaṇācariyo puthutitthakarānaṃ aggamakkhāyati. Yathā kho pana, bho, etesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ yathā vā tathā vā yaso samudāgacchati, na hevaṃ samaṇassa gotamassa yaso samudāgato. Atha kho anuttarāya vijjācaraṇasampadāya samaṇassa gotamassa yaso samudāgato…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ rājā māgadho seniyo bimbisāro saputto sabhariyo sapariso sāmacco pāṇehi saraṇaṃ gato…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ rājā pasenadi kosalo saputto sabhariyo sapariso sāmacco pāṇehi saraṇaṃ gato…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ brāhmaṇo pokkharasāti saputto sabhariyo sapariso sāmacco pāṇehi saraṇaṃ gato…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo rañño pasenadissa kosalassa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo brāhmaṇassa pokkharasātissa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo campaṃ anuppatto, campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre. Ye kho pana, bho, keci samaṇā vā brāhmaṇā vā amhākaṃ gāmakhettaṃ āgacchanti atithī no te honti. Atithī kho panamhehi sakkātabbā garukātabbā mānetabbā pūjetabbā apacetabbā. Yampi, bho, samaṇo gotamo campaṃ anuppatto campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre, atithimhākaṃ samaṇo gotamo; atithi kho panamhehi sakkātabbo garukātabbo mānetabbo pūjetabbo apacetabbo. Imināpaṅgena na arahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Atha kho mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Ettake kho ahaṃ, bho, tassa bhoto gotamassa vaṇṇe pariyāpuṇāmi, no ca kho so bhavaṃ gotamo ettakavaṇṇo. Aparimāṇavaṇṇo hi so bhavaṃ gotamo’’ti.

305. Evaṃ vutte, te brāhmaṇā soṇadaṇḍaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘yathā kho bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇassa gotamassa vaṇṇe bhāsati ito cepi so bhavaṃ gotamo yojanasate viharati, alameva saddhena kulaputtena dassanāya upasaṅkamituṃ api puṭosenā’’ti. ‘‘Tena hi, bho, sabbeva mayaṃ samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissāmā’’ti.

Soṇadaṇḍaparivitakko

306. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo mahatā brāhmaṇagaṇena saddhiṃ yena gaggarā pokkharaṇī tenupasaṅkami. Atha kho soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa tirovanasaṇḍagatassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘ahañceva kho pana samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ puccheyyaṃ; tatra ce maṃ samaṇo gotamo evaṃ vadeyya – ‘na kho esa, brāhmaṇa, pañho evaṃ pucchitabbo, evaṃ nāmesa, brāhmaṇa, pañho pucchitabbo’ti, tena maṃ ayaṃ parisā paribhaveyya – ‘bālo soṇadaṇḍo brāhmaṇo abyatto, nāsakkhi samaṇaṃ gotamaṃ yoniso pañhaṃ pucchitu’nti. Yaṃ kho panāyaṃ parisā paribhaveyya, yasopi tassa hāyetha. Yassa kho pana yaso hāyetha, bhogāpi tassa hāyeyyuṃ. Yasoladdhā kho panamhākaṃ bhogā. Mamañceva kho pana samaṇo gotamo pañhaṃ puccheyya, tassa cāhaṃ pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ na ārādheyyaṃ; tatra ce maṃ samaṇo gotamo evaṃ vadeyya – ‘na kho esa, brāhmaṇa, pañho evaṃ byākātabbo, evaṃ nāmesa, brāhmaṇa, pañho byākātabbo’ti, tena maṃ ayaṃ parisā paribhaveyya – ‘bālo soṇadaṇḍo brāhmaṇo abyatto, nāsakkhi samaṇassa gotamassa pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ ārādhetu’nti. Yaṃ kho panāyaṃ parisā paribhaveyya, yasopi tassa hāyetha. Yassa kho pana yaso hāyetha, bhogāpi tassa hāyeyyuṃ. Yasoladdhā kho panamhākaṃ bhogā. Ahañceva kho pana evaṃ samīpagato samāno adisvāva samaṇaṃ gotamaṃ nivatteyyaṃ, tena maṃ ayaṃ parisā paribhaveyya – ‘bālo soṇadaṇḍo brāhmaṇo abyatto mānathaddho bhīto ca, no visahati samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ, kathañhi nāma evaṃ samīpagato samāno adisvā samaṇaṃ gotamaṃ nivattissatī’ti. Yaṃ kho panāyaṃ parisā paribhaveyya, yasopi tassa hāyetha. Yassa kho pana yaso hāyetha, bhogāpi tassa hāyeyyuṃ, yasoladdhā kho panamhākaṃ bhogā’’ti.

307. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Campeyyakāpi kho brāhmaṇagahapatikā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu; sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

308. Tatrapi sudaṃ soṇadaṇḍo brāhmaṇo etadeva bahulamanuvitakkento nisinno hoti – ‘‘ahañceva kho pana samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ puccheyyaṃ; tatra ce maṃ samaṇo gotamo evaṃ vadeyya – ‘na kho esa, brāhmaṇa, pañho evaṃ pucchitabbo, evaṃ nāmesa, brāhmaṇa, pañho pucchitabbo’ti, tena maṃ ayaṃ parisā paribhaveyya – ‘bālo soṇadaṇḍo brāhmaṇo abyatto, nāsakkhi samaṇaṃ gotamaṃ yoniso pañhaṃ pucchitu’nti. Yaṃ kho panāyaṃ parisā paribhaveyya, yasopi tassa hāyetha. Yassa kho pana yaso hāyetha, bhogāpi tassa hāyeyyuṃ. Yasoladdhā kho panamhākaṃ bhogā. Mamañceva kho pana samaṇo gotamo pañhaṃ puccheyya, tassa cāhaṃ pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ na ārādheyyaṃ; tatra ce maṃ samaṇo gotamo evaṃ vadeyya – ‘na kho esa, brāhmaṇa, pañho evaṃ byākātabbo, evaṃ nāmesa, brāhmaṇa, pañho byākātabbo’ti, tena maṃ ayaṃ parisā paribhaveyya – ‘bālo soṇadaṇḍo brāhmaṇo abyatto, nāsakkhi samaṇassa gotamassa pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ ārādhetu’nti. Yaṃ kho panāyaṃ parisā paribhaveyya, yasopi tassa hāyetha. Yassa kho pana yaso hāyetha, bhogāpi tassa hāyeyyuṃ. Yasoladdhā kho panamhākaṃ bhogā. Aho vata maṃ samaṇo gotamo sake ācariyake tevijjake pañhaṃ puccheyya, addhā vatassāhaṃ cittaṃ ārādheyyaṃ pañhassa veyyākaraṇenā’’ti.

Brāhmaṇapaññatti

309. Atha kho bhagavato soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa cetasā cetoparivitakkamaññāya etadahosi – ‘‘vihaññati kho ayaṃ soṇadaṇḍo brāhmaṇo sakena cittena. Yaṃnūnāhaṃ soṇadaṇḍaṃ brāhmaṇaṃ sake ācariyake tevijjake pañhaṃ puccheyya’’nti. Atha kho bhagavā soṇadaṇḍaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘katihi pana, brāhmaṇa, aṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapenti; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti?

310. Atha kho soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘yaṃ vata no ahosi icchitaṃ, yaṃ ākaṅkhitaṃ, yaṃ adhippetaṃ, yaṃ abhipatthitaṃ – ‘aho vata maṃ samaṇo gotamo sake ācariyake tevijjake pañhaṃ puccheyya, addhā vatassāhaṃ cittaṃ ārādheyyaṃ pañhassa veyyākaraṇenā’ti, tatra maṃ samaṇo gotamo sake ācariyake tevijjake pañhaṃ pucchati. Addhā vatassāhaṃ cittaṃ ārādhessāmi pañhassa veyyākaraṇenā’’ti.

311. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo abbhunnāmetvā kāyaṃ anuviloketvā parisaṃ bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘pañcahi, bho gotama, aṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapenti; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyya. Katamehi pañcahi? Idha, bho gotama, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena; ajjhāyako hoti mantadharo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo; abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī akhuddāvakāso dassanāya; sīlavā hoti vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato; paṇḍito ca hoti medhāvī paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ. Imehi kho, bho gotama, pañcahi aṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapenti; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti.

‘‘Imesaṃ pana, brāhmaṇa, pañcannaṃ aṅgānaṃ sakkā ekaṃ aṅgaṃ ṭhapayitvā catūhaṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapetuṃ; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti? ‘‘Sakkā, bho gotama. Imesañhi, bho gotama, pañcannaṃ aṅgānaṃ vaṇṇaṃ ṭhapayāma. Kiñhi vaṇṇo karissati? Yato kho, bho gotama, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena; ajjhāyako ca hoti mantadharo ca tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo; sīlavā ca hoti vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato; paṇḍito ca hoti medhāvī paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ. Imehi kho bho gotama catūhaṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapenti; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti.

312. ‘‘Imesaṃ pana, brāhmaṇa, catunnaṃ aṅgānaṃ sakkā ekaṃ aṅgaṃ ṭhapayitvā tīhaṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapetuṃ; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti? ‘‘Sakkā, bho gotama. Imesañhi, bho gotama, catunnaṃ aṅgānaṃ mante ṭhapayāma. Kiñhi mantā karissanti? Yato kho, bho gotama, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena; sīlavā ca hoti vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato; paṇḍito ca hoti medhāvī paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ. Imehi kho, bho gotama, tīhaṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapenti; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti.

‘‘Imesaṃ pana, brāhmaṇa, tiṇṇaṃ aṅgānaṃ sakkā ekaṃ aṅgaṃ ṭhapayitvā dvīhaṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapetuṃ; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti? ‘‘Sakkā, bho gotama. Imesañhi, bho gotama, tiṇṇaṃ aṅgānaṃ jātiṃ ṭhapayāma. Kiñhi jāti karissati? Yato kho, bho gotama, brāhmaṇo sīlavā hoti vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato; paṇḍito ca hoti medhāvī paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ. Imehi kho, bho gotama, dvīhaṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapenti; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti.

313. Evaṃ vutte, te brāhmaṇā soṇadaṇḍaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘mā bhavaṃ soṇadaṇḍo evaṃ avaca, mā bhavaṃ soṇadaṇḍo evaṃ avaca. Apavadateva bhavaṃ soṇadaṇḍo vaṇṇaṃ, apavadati mante, apavadati jātiṃ ekaṃsena. Bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇasseva gotamassa vādaṃ anupakkhandatī’’ti.

314. Atha kho bhagavā te brāhmaṇe etadavoca – ‘‘sace kho tumhākaṃ brāhmaṇānaṃ evaṃ hoti – ‘appassuto ca soṇadaṇḍo brāhmaṇo, akalyāṇavākkaraṇo ca soṇadaṇḍo brāhmaṇo, duppañño ca soṇadaṇḍo brāhmaṇo, na ca pahoti soṇadaṇḍo brāhmaṇo samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’nti, tiṭṭhatu soṇadaṇḍo brāhmaṇo, tumhe mayā saddhiṃ mantavho asmiṃ vacane. Sace pana tumhākaṃ brāhmaṇānaṃ evaṃ hoti – ‘bahussuto ca soṇadaṇḍo brāhmaṇo, kalyāṇavākkaraṇo ca soṇadaṇḍo brāhmaṇo, paṇḍito ca soṇadaṇḍo brāhmaṇo, pahoti ca soṇadaṇḍo brāhmaṇo samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’nti, tiṭṭhatha tumhe, soṇadaṇḍo brāhmaṇo mayā saddhiṃ paṭimantetū’’ti.

315. Evaṃ vutte, soṇadaṇḍo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, tuṇhī bhavaṃ gotamo hotu, ahameva tesaṃ sahadhammena paṭivacanaṃ karissāmī’’ti. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo te brāhmaṇe etadavoca – ‘‘mā bhavanto evaṃ avacuttha, mā bhavanto evaṃ avacuttha – ‘apavadateva bhavaṃ soṇadaṇḍo vaṇṇaṃ, apavadati mante, apavadati jātiṃ ekaṃsena. Bhavaṃ soṇadaṇḍo samaṇasseva gotamassa vādaṃ anupakkhandatī’ti. Nāhaṃ, bho, apavadāmi vaṇṇaṃ vā mante vā jātiṃ vā’’ti.

316. Tena kho pana samayena soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa bhāgineyyo aṅgako nāma māṇavako tassaṃ parisāyaṃ nisinno hoti. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo te brāhmaṇe etadavoca – ‘‘passanti no bhonto imaṃ aṅgakaṃ māṇavakaṃ amhākaṃ bhāgineyya’’nti? ‘‘Evaṃ, bho’’. ‘‘Aṅgako kho, bho, māṇavako abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī akhuddāvakāso dassanāya, nāssa imissaṃ parisāyaṃ samasamo atthi vaṇṇena ṭhapetvā samaṇaṃ gotamaṃ. Aṅgako kho māṇavako ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo. Ahamassa mante vācetā. Aṅgako kho māṇavako ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Ahamassa mātāpitaro jānāmi. Aṅgako kho māṇavako pāṇampi haneyya, adinnampi ādiyeyya, paradārampi gaccheyya, musāvādampi bhaṇeyya, majjampi piveyya, ettha dāni, bho, kiṃ vaṇṇo karissati, kiṃ mantā, kiṃ jāti? Yato kho, bho, brāhmaṇo sīlavā ca hoti vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato, paṇḍito ca hoti medhāvī paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ. Imehi kho, bho, dvīhaṅgehi samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapenti; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti.

Sīlapaññākathā

317. ‘‘Imesaṃ pana, brāhmaṇa, dvinnaṃ aṅgānaṃ sakkā ekaṃ aṅgaṃ ṭhapayitvā ekena aṅgena samannāgataṃ brāhmaṇā brāhmaṇaṃ paññapetuṃ; ‘brāhmaṇosmī’ti ca vadamāno sammā vadeyya, na ca pana musāvādaṃ āpajjeyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama. Sīlaparidhotā hi, bho gotama, paññā; paññāparidhotaṃ sīlaṃ. Yattha sīlaṃ tattha paññā, yattha paññā tattha sīlaṃ. Sīlavato paññā, paññavato sīlaṃ. Sīlapaññāṇañca pana lokasmiṃ aggamakkhāyati. Seyyathāpi, bho gotama, hatthena vā hatthaṃ dhoveyya, pādena vā pādaṃ dhoveyya; evameva kho, bho gotama, sīlaparidhotā paññā, paññāparidhotaṃ sīlaṃ. Yattha sīlaṃ tattha paññā, yattha paññā tattha sīlaṃ. Sīlavato paññā, paññavato sīlaṃ. Sīlapaññāṇañca pana lokasmiṃ aggamakkhāyatī’’ti. ‘‘Evametaṃ, brāhmaṇa, evametaṃ, brāhmaṇa, sīlaparidhotā hi, brāhmaṇa, paññā, paññāparidhotaṃ sīlaṃ. Yattha sīlaṃ tattha paññā, yattha paññā tattha sīlaṃ. Sīlavato paññā, paññavato sīlaṃ. Sīlapaññāṇañca pana lokasmiṃ aggamakkhāyati. Seyyathāpi, brāhmaṇa, hatthena vā hatthaṃ dhoveyya, pādena vā pādaṃ dhoveyya; evameva kho, brāhmaṇa, sīlaparidhotā paññā, paññāparidhotaṃ sīlaṃ. Yattha sīlaṃ tattha paññā, yattha paññā tattha sīlaṃ. Sīlavato paññā, paññavato sīlaṃ. Sīlapaññāṇañca pana lokasmiṃ aggamakkhāyati.

318. ‘‘Katamaṃ pana taṃ, brāhmaṇa, sīlaṃ? Katamā sā paññā’’ti? ‘‘Ettakaparamāva mayaṃ, bho gotama, etasmiṃ atthe. Sādhu vata bhavantaṃyeva gotamaṃ paṭibhātu etassa bhāsitassa attho’’ti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, suṇohi; sādhukaṃ manasikarohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca – ‘‘idha, brāhmaṇa, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho…pe… (yathā 190-212 anucchedesu tathā vitthāretabbaṃ). Evaṃ kho, brāhmaṇa, bhikkhu sīlasampanno hoti. Idaṃ kho taṃ, brāhmaṇa, sīlaṃ…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati, abhininnāmeti. Idampissa hoti paññāya…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti, idampissa hoti paññāya ayaṃ kho sā, brāhmaṇa, paññā’’ti.

Soṇadaṇḍaupāsakattapaṭivedanā

319. Evaṃ vutte, soṇadaṇḍo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama. Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammañca, bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Adhivāsetu ca me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

320. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi.

321. Atha kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho soṇadaṇḍo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahañceva kho pana, bho gotama, parisagato samāno āsanā vuṭṭhahitvā bhavantaṃ gotamaṃ abhivādeyyaṃ, tena maṃ sā parisā paribhaveyya. Yaṃ kho pana sā parisā paribhaveyya, yasopi tassa hāyetha. Yassa kho pana yaso hāyetha, bhogāpi tassa hāyeyyuṃ. Yasoladdhā kho panamhākaṃ bhogā. Ahañceva kho pana, bho gotama, parisagato samāno añjaliṃ paggaṇheyyaṃ, āsanā me taṃ bhavaṃ gotamo paccuṭṭhānaṃ dhāretu. Ahañceva kho pana, bho gotama, parisagato samāno veṭhanaṃ omuñceyyaṃ, sirasā me taṃ bhavaṃ gotamo abhivādanaṃ dhāretu. Ahañceva kho pana, bho gotama, yānagato samāno yānā paccorohitvā bhavantaṃ gotamaṃ abhivādeyyaṃ, tena maṃ sā parisā paribhaveyya. Yaṃ kho pana sā parisā paribhaveyya, yasopi tassa hāyetha, yassa kho pana yaso hāyetha, bhogāpi tassa hāyeyyuṃ. Yasoladdhā kho panamhākaṃ bhogā. Ahañceva kho pana, bho gotama, yānagato samāno patodalaṭṭhiṃ abbhunnāmeyyaṃ, yānā me taṃ bhavaṃ gotamo paccorohanaṃ dhāretu. Ahañceva kho pana, bho gotama, yānagato samāno chattaṃ apanāmeyyaṃ, sirasā me taṃ bhavaṃ gotamo abhivādanaṃ dhāretū’’ti.

322. Atha kho bhagavā soṇadaṇḍaṃ brāhmaṇaṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmīti.

Soṇadaṇḍasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Kūṭadantasuttaṃ

Khāṇumatakabrāhmaṇagahapatikā

323. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi yena khāṇumataṃ nāma magadhānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā khāṇumate viharati ambalaṭṭhikāyaṃ. Tena kho pana samayena kūṭadanto brāhmaṇo khāṇumataṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā māgadhena seniyena bimbisārena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ. Tena kho pana samayena kūṭadantassa brāhmaṇassa mahāyañño upakkhaṭo hoti. Satta ca usabhasatāni satta ca vacchatarasatāni satta ca vacchatarīsatāni satta ca ajasatāni satta ca urabbhasatāni thūṇūpanītāni honti yaññatthāya.

324. Assosuṃ kho khāṇumatakā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito magadhesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi khāṇumataṃ anuppatto khāṇumate viharati ambalaṭṭhikāyaṃ. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

325. Atha kho khāṇumatakā brāhmaṇagahapatikā khāṇumatā nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā yena ambalaṭṭhikā tenupasaṅkamanti.

326. Tena kho pana samayena kūṭadanto brāhmaṇo uparipāsāde divāseyyaṃ upagato hoti. Addasā kho kūṭadanto brāhmaṇo khāṇumatake brāhmaṇagahapatike khāṇumatā nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūte yena ambalaṭṭhikā tenupasaṅkamante. Disvā khattaṃ āmantesi – ‘‘kiṃ nu kho, bho khatte, khāṇumatakā brāhmaṇagahapatikā khāṇumatā nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā yena ambalaṭṭhikā tenupasaṅkamantī’’ti?

327. ‘‘Atthi kho, bho, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito magadhesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi khāṇumataṃ anuppatto, khāṇumate viharati ambalaṭṭhikāyaṃ. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Tamete bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamantī’’ti.

328. Atha kho kūṭadantassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘sutaṃ kho pana metaṃ – ‘samaṇo gotamo tividhaṃ yaññasampadaṃ soḷasaparikkhāraṃ jānātī’ti. Na kho panāhaṃ jānāmi tividhaṃ yaññasampadaṃ soḷasaparikkhāraṃ. Icchāmi cāhaṃ mahāyaññaṃ yajituṃ. Yaṃnūnāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā tividhaṃ yaññasampadaṃ soḷasaparikkhāraṃ puccheyya’’nti.

329. Atha kho kūṭadanto brāhmaṇo khattaṃ āmantesi – ‘‘tena hi, bho khatte, yena khāṇumatakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkama. Upasaṅkamitvā khāṇumatake brāhmaṇagahapatike evaṃ vadehi – ‘kūṭadanto, bho, brāhmaṇo evamāha – ‘‘āgamentu kira bhavanto, kūṭadantopi brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho so khattā kūṭadantassa brāhmaṇassa paṭissutvā yena khāṇumatakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā khāṇumatake brāhmaṇagahapatike etadavoca – ‘‘kūṭadanto, bho, brāhmaṇo evamāha – ‘āgamentu kira bhonto, kūṭadantopi brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’’ti.

Kūṭadantaguṇakathā

330. Tena kho pana samayena anekāni brāhmaṇasatāni khāṇumate paṭivasanti – ‘‘kūṭadantassa brāhmaṇassa mahāyaññaṃ anubhavissāmā’’ti. Assosuṃ kho te brāhmaṇā – ‘‘kūṭadanto kira brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’ti. Atha kho te brāhmaṇā yena kūṭadanto brāhmaṇo tenupasaṅkamiṃsu.

331. Upasaṅkamitvā kūṭadantaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘saccaṃ kira bhavaṃ kūṭadanto samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’ti? ‘‘Evaṃ kho me, bho, hoti – ‘ahampi samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissāmī’’’ti.

‘‘Mā bhavaṃ kūṭadanto samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkami. Na arahati bhavaṃ kūṭadanto samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Sace bhavaṃ kūṭadanto samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissati, bhoto kūṭadantassa yaso hāyissati, samaṇassa gotamassa yaso abhivaḍḍhissati. Yampi bhoto kūṭadantassa yaso hāyissati, samaṇassa gotamassa yaso abhivaḍḍhissati, imināpaṅgena na arahati bhavaṃ kūṭadanto samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Samaṇo tveva gotamo arahati bhavantaṃ kūṭadantaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ.

‘‘Bhavañhi kūṭadanto ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Yampi bhavaṃ kūṭadanto ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, imināpaṅgena na arahati bhavaṃ kūṭadanto samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Samaṇo tveva gotamo arahati bhavantaṃ kūṭadantaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ.

‘‘Bhavañhi kūṭadanto aḍḍho mahaddhano mahābhogo pahūtavittūpakaraṇo pahūtajātarūparajato… pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto ajjhāyako mantadharo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo…pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī akhuddāvakāso dassanāya…pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto sīlavā vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato…pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto kalyāṇavāco kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā…pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto bahūnaṃ ācariyapācariyo tīṇi māṇavakasatāni mante vāceti, bahū kho pana nānādisā nānājanapadā māṇavakā āgacchanti bhoto kūṭadantassa santike mantatthikā mante adhiyitukāmā…pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto. Samaṇo gotamo taruṇo ceva taruṇapabbajito ca…pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto brāhmaṇassa pokkharasātissa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Bhavañhi kūṭadanto khāṇumataṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā māgadhena seniyena bimbisārena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ. Yampi bhavaṃ kūṭadanto khāṇumataṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ, raññā māgadhena seniyena bimbisārena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ, imināpaṅgena na arahati bhavaṃ kūṭadanto samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Samaṇotveva gotamo arahati bhavantaṃ kūṭadantaṃ dassanāya upasaṅkamitu’’nti.

Buddhaguṇakathā

332. Evaṃ vutte kūṭadanto brāhmaṇo te brāhmaṇe etadavoca –

‘‘Tena hi, bho, mamapi suṇātha, yathā mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ, na tveva arahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Samaṇo khalu, bho, gotamo ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Yampi, bho, samaṇo gotamo ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, imināpaṅgena na arahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Atha kho mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ.

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo mahantaṃ ñātisaṅghaṃ ohāya pabbajito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo pahūtaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ ohāya pabbajito bhūmigatañca vehāsaṭṭhaṃ ca…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo daharova samāno yuvā susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ assumukhānaṃ rudantānaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī akhuddāvakāso dassanāya …pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo sīlavā ariyasīlī kusalasīlī kusalasīlena samannāgato…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo kalyāṇavāco kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo bahūnaṃ ācariyapācariyo…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo khīṇakāmarāgo vigatacāpallo…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo kammavādī kiriyavādī apāpapurekkhāro brahmaññāya pajāya…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo uccā kulā pabbajito asambhinnakhattiyakulā…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo aḍḍhā kulā pabbajito mahaddhanā mahābhogā…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā pañhaṃ pucchituṃ āgacchanti…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ anekāni devatāsahassāni pāṇehi saraṇaṃ gatāni…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ ti…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo ehisvāgatavādī sakhilo sammodako abbhākuṭiko uttānamukho pubbabhāsī…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo catunnaṃ parisānaṃ sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Samaṇe khalu, bho, gotame bahū devā ca manussā ca abhippasannā…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo yasmiṃ gāme vā nigame vā paṭivasati na tasmiṃ gāme vā nigame vā amanussā manusse viheṭhenti…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo saṅghī gaṇī gaṇācariyo puthutitthakarānaṃ aggamakkhāyati, yathā kho pana, bho, etesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ yathā vā tathā vā yaso samudāgacchati, na hevaṃ samaṇassa gotamassa yaso samudāgato. Atha kho anuttarāya vijjācaraṇasampadāya samaṇassa gotamassa yaso samudāgato…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ rājā māgadho seniyo bimbisāro saputto sabhariyo sapariso sāmacco pāṇehi saraṇaṃ gato…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ rājā pasenadi kosalo saputto sabhariyo sapariso sāmacco pāṇehi saraṇaṃ gato…pe…

‘‘Samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ brāhmaṇo pokkharasāti saputto sabhariyo sapariso sāmacco pāṇehi saraṇaṃ gato…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo rañño pasenadissa kosalassa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo brāhmaṇassa pokkharasātissa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe…

‘‘Samaṇo khalu, bho, gotamo khāṇumataṃ anuppatto khāṇumate viharati ambalaṭṭhikāyaṃ. Ye kho pana, bho, keci samaṇā vā brāhmaṇā vā amhākaṃ gāmakhettaṃ āgacchanti, atithī no te honti. Atithī kho panamhehi sakkātabbā garukātabbā mānetabbā pūjetabbā apacetabbā. Yampi, bho, samaṇo gotamo khāṇumataṃ anuppatto khāṇumate viharati ambalaṭṭhikāyaṃ, atithimhākaṃ samaṇo gotamo. Atithi kho panamhehi sakkātabbo garukātabbo mānetabbo pūjetabbo apacetabbo. Imināpaṅgena nārahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Atha kho mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Ettake kho ahaṃ, bho, tassa bhoto gotamassa vaṇṇe pariyāpuṇāmi, no ca kho so bhavaṃ gotamo ettakavaṇṇo. Aparimāṇavaṇṇo hi so bhavaṃ gotamo’’ti.

333. Evaṃ vutte, te brāhmaṇā kūṭadantaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘yathā kho bhavaṃ kūṭadanto samaṇassa gotamassa vaṇṇe bhāsati, ito cepi so bhavaṃ gotamo yojanasate viharati, alameva saddhena kulaputtena dassanāya upasaṅkamituṃ api puṭosenā’’ti. ‘‘Tena hi, bho, sabbeva mayaṃ samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissāmā’’ti.

Mahāvijitarājayaññakathā

334. Atha kho kūṭadanto brāhmaṇo mahatā brāhmaṇagaṇena saddhiṃ yena ambalaṭṭhikā yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Khāṇumatakāpi kho brāhmaṇagahapatikā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

335. Ekamantaṃ nisinno kho kūṭadanto brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho gotama – ‘samaṇo gotamo tividhaṃ yaññasampadaṃ soḷasaparikkhāraṃ jānātī’ti. Na kho panāhaṃ jānāmi tividhaṃ yaññasampadaṃ soḷasaparikkhāraṃ. Icchāmi cāhaṃ mahāyaññaṃ yajituṃ. Sādhu me bhavaṃ gotamo tividhaṃ yaññasampadaṃ soḷasaparikkhāraṃ desetū’’ti.

336. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, suṇāhi sādhukaṃ manasikarohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho kūṭadanto brāhmaṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca – ‘‘bhūtapubbaṃ, brāhmaṇa, rājā mahāvijito nāma ahosi aḍḍho mahaddhano mahābhogo pahūtajātarūparajato pahūtavittūpakaraṇo pahūtadhanadhañño paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro. Atha kho, brāhmaṇa, rañño mahāvijitassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘adhigatā kho me vipulā mānusakā bhogā, mahantaṃ pathavimaṇḍalaṃ abhivijiya ajjhāvasāmi, yaṃnūnāhaṃ mahāyaññaṃ yajeyyaṃ, yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti.

337. ‘‘Atha kho, brāhmaṇa, rājā mahāvijito purohitaṃ brāhmaṇaṃ āmantetvā etadavoca – ‘idha mayhaṃ, brāhmaṇa, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – adhigatā kho me vipulā mānusakā bhogā, mahantaṃ pathavimaṇḍalaṃ abhivijiya ajjhāvasāmi. Yaṃnūnāhaṃ mahāyaññaṃ yajeyyaṃ yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. Icchāmahaṃ, brāhmaṇa, mahāyaññaṃ yajituṃ. Anusāsatu maṃ bhavaṃ yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

338. ‘‘Evaṃ vutte, brāhmaṇa, purohito brāhmaṇo rājānaṃ mahāvijitaṃ etadavoca – ‘bhoto kho rañño janapado sakaṇṭako sauppīḷo, gāmaghātāpi dissanti, nigamaghātāpi dissanti, nagaraghātāpi dissanti, panthaduhanāpi dissanti. Bhavaṃ kho pana rājā evaṃ sakaṇṭake janapade sauppīḷe balimuddhareyya, akiccakārī assa tena bhavaṃ rājā. Siyā kho pana bhoto rañño evamassa – ‘‘ahametaṃ dassukhīlaṃ vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā pabbājanāya vā samūhanissāmī’’ti, na kho panetassa dassukhīlassa evaṃ sammā samugghāto hoti. Ye te hatāvasesakā bhavissanti, te pacchā rañño janapadaṃ viheṭhessanti. Api ca kho idaṃ saṃvidhānaṃ āgamma evametassa dassukhīlassa sammā samugghāto hoti. Tena hi bhavaṃ rājā ye bhoto rañño janapade ussahanti kasigorakkhe, tesaṃ bhavaṃ rājā bījabhattaṃ anuppadetu. Ye bhoto rañño janapade ussahanti vāṇijjāya, tesaṃ bhavaṃ rājā pābhataṃ anuppadetu. Ye bhoto rañño janapade ussahanti rājaporise, tesaṃ bhavaṃ rājā bhattavetanaṃ pakappetu. Te ca manussā sakammapasutā rañño janapadaṃ na viheṭhessanti; mahā ca rañño rāsiko bhavissati. Khemaṭṭhitā janapadā akaṇṭakā anuppīḷā. Manussā mudā modamānā ure putte naccentā apārutagharā maññe viharissantī’ti. ‘Evaṃ, bho’ti kho, brāhmaṇa, rājā mahāvijito purohitassa brāhmaṇassa paṭissutvā ye rañño janapade ussahiṃsu kasigorakkhe, tesaṃ rājā mahāvijito bījabhattaṃ anuppadāsi. Ye ca rañño janapade ussahiṃsu vāṇijjāya, tesaṃ rājā mahāvijito pābhataṃ anuppadāsi. Ye ca rañño janapade ussahiṃsu rājaporise, tesaṃ rājā mahāvijito bhattavetanaṃ pakappesi. Te ca manussā sakammapasutā rañño janapadaṃ na viheṭhiṃsu, mahā ca rañño rāsiko ahosi. Khemaṭṭhitā janapadā akaṇṭakā anuppīḷā manussā mudā modamānā ure putte naccentā apārutagharā maññe vihariṃsu. Atha kho, brāhmaṇa, rājā mahāvijito purohitaṃ brāhmaṇaṃ āmantetvā etadavoca – ‘samūhato kho me bhoto dassukhīlo, bhoto saṃvidhānaṃ āgamma mahā ca me rāsiko. Khemaṭṭhitā janapadā akaṇṭakā anuppīḷā manussā mudā modamānā ure putte naccentā apārutagharā maññe viharanti. Icchāmahaṃ brāhmaṇa mahāyaññaṃ yajituṃ. Anusāsatu maṃ bhavaṃ yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti.

Catuparikkhāraṃ

339. ‘‘Tena hi bhavaṃ rājā ye bhoto rañño janapade khattiyā ānuyantā negamā ceva jānapadā ca te bhavaṃ rājā āmantayataṃ – ‘icchāmahaṃ, bho, mahāyaññaṃ yajituṃ, anujānantu me bhavanto yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. Ye bhoto rañño janapade amaccā pārisajjā negamā ceva jānapadā ca…pe… brāhmaṇamahāsālā negamā ceva jānapadā ca…pe… gahapatinecayikā negamā ceva jānapadā ca, te bhavaṃ rājā āmantayataṃ – ‘icchāmahaṃ, bho, mahāyaññaṃ yajituṃ, anujānantu me bhavanto yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. ‘Evaṃ, bho’ti kho, brāhmaṇa, rājā mahāvijito purohitassa brāhmaṇassa paṭissutvā ye rañño janapade khattiyā ānuyantā negamā ceva jānapadā ca, te rājā mahāvijito āmantesi – ‘icchāmahaṃ, bho, mahāyaññaṃ yajituṃ, anujānantu me bhavanto yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. ‘Yajataṃ bhavaṃ rājā yaññaṃ, yaññakālo mahārājā’ti. Ye rañño janapade amaccā pārisajjā negamā ceva jānapadā ca…pe… brāhmaṇamahāsālā negamā ceva jānapadā ca…pe… gahapatinecayikā negamā ceva jānapadā ca, te rājā mahāvijito āmantesi – ‘icchāmahaṃ, bho, mahāyaññaṃ yajituṃ. Anujānantu me bhavanto yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. ‘Yajataṃ bhavaṃ rājā yaññaṃ, yaññakālo mahārājā’ti. Itime cattāro anumatipakkhā tasseva yaññassa parikkhārā bhavanti.

Aṭṭha parikkhārā

340. ‘‘Rājā mahāvijito aṭṭhahaṅgehi samannāgato, ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī akhuddāvakāso dassanāya; aḍḍho mahaddhano mahābhogo pahūtajātarūparajato pahūtavittūpakaraṇo pahūtadhanadhañño paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro; balavā caturaṅginiyā senāya samannāgato assavāya ovādapaṭikarāya sahati [patapati (sī. pī.), tapati (syā.)] maññe paccatthike yasasā; saddho dāyako dānapati anāvaṭadvāro samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavaṇibbakayācakānaṃ opānabhūto puññāni karoti; bahussuto tassa tassa sutajātassa, tassa tasseva kho pana bhāsitassa atthaṃ jānāti ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti; paṇḍito, viyatto, medhāvī, paṭibalo, atītānāgatapaccuppanne atthe cintetuṃ. Rājā mahāvijito imehi aṭṭhahaṅgehi samannāgato. Iti imānipi aṭṭhaṅgāni tasseva yaññassa parikkhārā bhavanti.

Catuparikkhāraṃ

341. ‘‘Purohito [purohitopi (ka. sī. ka.)] brāhmaṇo catuhaṅgehi samannāgato. Ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena; ajjhāyako mantadharo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo; sīlavā vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato; paṇḍito viyatto medhāvī paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ. Purohito brāhmaṇo imehi catūhaṅgehi samannāgato. Iti imāni cattāri aṅgāni tasseva yaññassa parikkhārā bhavanti.

Tisso vidhā

342. ‘‘Atha kho, brāhmaṇa, purohito brāhmaṇo rañño mahāvijitassa pubbeva yaññā tisso vidhā desesi. Siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yiṭṭhukāmassa [yiṭṭhakāmassa (ka.)] kocideva vippaṭisāro – ‘mahā vata me bhogakkhandho vigacchissatī’ti, so bhotā raññā vippaṭisāro na karaṇīyo. Siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yajamānassa kocideva vippaṭisāro – ‘mahā vata me bhogakkhandho vigacchatī’ti, so bhotā raññā vippaṭisāro na karaṇīyo. Siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yiṭṭhassa kocideva vippaṭisāro – ‘mahā vata me bhogakkhandho vigato’ti, so bhotā raññā vippaṭisāro na karaṇīyo’’ti. Imā kho, brāhmaṇa, purohito brāhmaṇo rañño mahāvijitassa pubbeva yaññā tisso vidhā desesi.

Dasa ākārā

343. ‘‘Atha kho, brāhmaṇa, purohito brāhmaṇo rañño mahāvijitassa pubbeva yaññā dasahākārehi paṭiggāhakesu vippaṭisāraṃ paṭivinesi. ‘Āgamissanti kho bhoto yaññaṃ pāṇātipātinopi pāṇātipātā paṭiviratāpi. Ye tattha pāṇātipātino, tesaññeva tena. Ye tattha pāṇātipātā paṭiviratā, te ārabbha yajataṃ bhavaṃ, sajjataṃ bhavaṃ, modataṃ bhavaṃ, cittameva bhavaṃ antaraṃ pasādetu. Āgamissanti kho bhoto yaññaṃ adinnādāyinopi adinnādānā paṭiviratāpi…pe… kāmesu micchācārinopi kāmesumicchācārā paṭiviratāpi… musāvādinopi musāvādā paṭiviratāpi… pisuṇavācinopi pisuṇāya vācāya paṭiviratāpi… pharusavācinopi pharusāya vācāya paṭiviratāpi… samphappalāpinopi samphappalāpā paṭiviratāpi … abhijjhālunopi anabhijjhālunopi… byāpannacittāpi abyāpannacittāpi… micchādiṭṭhikāpi sammādiṭṭhikāpi…. Ye tattha micchādiṭṭhikā, tesaññeva tena. Ye tattha sammādiṭṭhikā, te ārabbha yajataṃ bhavaṃ, sajjataṃ bhavaṃ, modataṃ bhavaṃ, cittameva bhavaṃ antaraṃ pasādetū’ti. Imehi kho, brāhmaṇa, purohito brāhmaṇo rañño mahāvijitassa pubbeva yaññā dasahākārehi paṭiggāhakesu vippaṭisāraṃ paṭivinesi.

Soḷasa ākārā

344. ‘‘Atha kho, brāhmaṇa, purohito brāhmaṇo rañño mahāvijitassa mahāyaññaṃ yajamānassa soḷasahākārehi cittaṃ sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yajamānassa kocideva vattā – ‘rājā kho mahāvijito mahāyaññaṃ yajati, no ca kho tassa āmantitā khattiyā ānuyantā negamā ceva jānapadā ca; atha ca pana bhavaṃ rājā evarūpaṃ mahāyaññaṃ yajatī’ti. Evampi bhoto rañño vattā dhammato natthi. Bhotā kho pana raññā āmantitā khattiyā ānuyantā negamā ceva jānapadā ca. Imināpetaṃ bhavaṃ rājā jānātu, yajataṃ bhavaṃ, sajjataṃ bhavaṃ, modataṃ bhavaṃ, cittameva bhavaṃ antaraṃ pasādetu.

‘‘Siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yajamānassa kocideva vattā – ‘rājā kho mahāvijito mahāyaññaṃ yajati, no ca kho tassa āmantitā amaccā pārisajjā negamā ceva jānapadā ca…pe… brāhmaṇamahāsālā negamā ceva jānapadā ca…pe… gahapatinecayikā negamā ceva jānapadā ca, atha ca pana bhavaṃ rājā evarūpaṃ mahāyaññaṃ yajatī’ti. Evampi bhoto rañño vattā dhammato natthi. Bhotā kho pana raññā āmantitā gahapatinecayikā negamā ceva jānapadā ca. Imināpetaṃ bhavaṃ rājā jānātu, yajataṃ bhavaṃ, sajjataṃ bhavaṃ, modataṃ bhavaṃ, cittameva bhavaṃ antaraṃ pasādetu.

‘‘Siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yajamānassa kocideva vattā – ‘rājā kho mahāvijito mahāyaññaṃ yajati, no ca kho ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, atha ca pana bhavaṃ rājā evarūpaṃ mahāyaññaṃ yajatī’ti. Evampi bhoto rañño vattā dhammato natthi. Bhavaṃ kho pana rājā ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Imināpetaṃ bhavaṃ rājā jānātu, yajataṃ bhavaṃ, sajjataṃ bhavaṃ, modataṃ bhavaṃ, cittameva bhavaṃ antaraṃ pasādetu.

‘‘Siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yajamānassa kocideva vattā – ‘rājā kho mahāvijito mahāyaññaṃ yajati no ca kho abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī akhuddāvakāso dassanāya…pe… no ca kho aḍḍho mahaddhano mahābhogo pahūtajātarūparajato pahūtavittūpakaraṇo pahūtadhanadhañño paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro…pe… no ca kho balavā caturaṅginiyā senāya samannāgato assavāya ovādapaṭikarāya sahati maññe paccatthike yasasā…pe… no ca kho saddho dāyako dānapati anāvaṭadvāro samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavaṇibbakayācakānaṃ opānabhūto puññāni karoti…pe… no ca kho bahussuto tassa tassa sutajātassa…pe… no ca kho tassa tasseva kho pana bhāsitassa atthaṃ jānāti ‘‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’’ti…pe… no ca kho paṇḍito viyatto medhāvī paṭibalo atītānāgatapaccuppanne atthe cintetuṃ, atha ca pana bhavaṃ rājā evarūpaṃ mahāyaññaṃ yajatī’ti. Evampi bhoto rañño vattā dhammato natthi. Bhavaṃ kho pana rājā paṇḍito viyatto medhāvī paṭibalo atītānāgatapaccuppanne atthe cintetuṃ. Imināpetaṃ bhavaṃ rājā jānātu, yajataṃ bhavaṃ, sajjataṃ bhavaṃ, modataṃ bhavaṃ, cittameva bhavaṃ antaraṃ pasādetu.

‘‘Siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yajamānassa kocideva vattā – ‘rājā kho mahāvijito mahāyaññaṃ yajati. No ca khvassa purohito brāhmaṇo ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena; atha ca pana bhavaṃ rājā evarūpaṃ mahāyaññaṃ yajatī'ti. Evampi bhoto rañño vattā dhammato natthi. Bhoto kho pana rañño purohito brāhmaṇo ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Imināpetaṃ bhavaṃ rājā jānātu, yajataṃ bhavaṃ, sajjataṃ bhavaṃ, modataṃ bhavaṃ, cittameva bhavaṃ antaraṃ pasādetu.

''Siyā kho pana bhoto rañño mahāyaññaṃ yajamānassa kocideva vattā – 'rājā kho mahāvijito mahāyaññaṃ yajati. No ca khvassa purohito brāhmaṇo ajjhāyako mantadharo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo…pe… no ca khvassa purohito brāhmaṇo sīlavā vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato…pe… no ca khvassa purohito brāhmaṇo paṇḍito viyatto medhāvī paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ, atha ca pana bhavaṃ rājā evarūpaṃ mahāyaññaṃ yajatī'ti. Evampi bhoto rañño vattā dhammato natthi. Bhoto kho pana rañño purohito brāhmaṇo paṇḍito viyatto medhāvī paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ. Imināpetaṃ bhavaṃ rājā jānātu, yajataṃ bhavaṃ, sajjataṃ bhavaṃ, modataṃ bhavaṃ, cittameva bhavaṃ antaraṃ pasādetūti. Imehi kho, brāhmaṇa, purohito brāhmaṇo rañño mahāvijitassa mahāyaññaṃ yajamānassa soḷasahi ākārehi cittaṃ sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi.

345. ''Tasmiṃ kho, brāhmaṇa, yaññe neva gāvo haññiṃsu, na ajeḷakā haññiṃsu, na kukkuṭasūkarā haññiṃsu, na vividhā pāṇā saṃghātaṃ āpajjiṃsu, na rukkhā chijjiṃsu yūpatthāya, na dabbhā lūyiṃsu barihisatthāya [parihiṃsatthāya (syā. ka. sī. ka.), parahiṃsatthāya (ka.)]. Yepissa ahesuṃ dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, tepi na daṇḍatajjitā na bhayatajjitā na assumukhā rudamānā parikammāni akaṃsu. Atha kho ye icchiṃsu, te akaṃsu, ye na icchiṃsu, na te akaṃsu; yaṃ icchiṃsu, taṃ akaṃsu, yaṃ na icchiṃsu, na taṃ akaṃsu. Sappitelanavanītadadhimadhuphāṇitena ceva so yañño niṭṭhānamagamāsi.

346. ''Atha kho, brāhmaṇa, khattiyā ānuyantā negamā ceva jānapadā ca, amaccā pārisajjā negamā ceva jānapadā ca, brāhmaṇamahāsālā negamā ceva jānapadā ca, gahapatinecayikā negamā ceva jānapadā ca pahūtaṃ sāpateyyaṃ ādāya rājānaṃ mahāvijitaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – 'idaṃ, deva, pahūtaṃ sāpateyyaṃ devaññeva uddissābhataṃ, taṃ devo paṭiggaṇhātū'ti. 'Alaṃ, bho, mamāpidaṃ pahūtaṃ sāpateyyaṃ dhammikena balinā abhisaṅkhataṃ; tañca vo hotu, ito ca bhiyyo harathā'ti. Te raññā paṭikkhittā ekamantaṃ apakkamma evaṃ samacintesuṃ – 'na kho etaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, yaṃ mayaṃ imāni sāpateyyāni punadeva sakāni gharāni paṭihareyyāma. Rājā kho mahāvijito mahāyaññaṃ yajati, handassa mayaṃ anuyāgino homā'ti.

347. ''Atha kho, brāhmaṇa, puratthimena yaññavāṭassa [yaññāvāṭassa (sī. pī. ka.)] khattiyā ānuyantā negamā ceva jānapadā ca dānāni paṭṭhapesuṃ. Dakkhiṇena yaññavāṭassa amaccā pārisajjā negamā ceva jānapadā ca dānāni paṭṭhapesuṃ. Pacchimena yaññavāṭassa brāhmaṇamahāsālā negamā ceva jānapadā ca dānāni paṭṭhapesuṃ. Uttarena yaññavāṭassa gahapatinecayikā negamā ceva jānapadā ca dānāni paṭṭhapesuṃ.

''Tesupi kho, brāhmaṇa, yaññesu neva gāvo haññiṃsu, na ajeḷakā haññiṃsu, na kukkuṭasūkarā haññiṃsu, na vividhā pāṇā saṃghātaṃ āpajjiṃsu, na rukkhā chijjiṃsu yūpatthāya, na dabbhā lūyiṃsu barihisatthāya. Yepi nesaṃ ahesuṃ dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, tepi na daṇḍatajjitā na bhayatajjitā na assumukhā rudamānā parikammāni akaṃsu. Atha kho ye icchiṃsu, te akaṃsu, ye na icchiṃsu, na te akaṃsu; yaṃ icchiṃsu, taṃ akaṃsu, yaṃ na icchiṃsu na taṃ akaṃsu. Sappitelanavanītadadhimadhuphāṇitena ceva te yaññā niṭṭhānamagamaṃsu.

''Iti cattāro ca anumatipakkhā, rājā mahāvijito aṭṭhahaṅgehi samannāgato, purohito brāhmaṇo catūhaṅgehi samannāgato; tisso ca vidhā ayaṃ vuccati brāhmaṇa tividhā yaññasampadā soḷasaparikkhārā''ti.

348. Evaṃ vutte, te brāhmaṇā unnādino uccāsaddamahāsaddā ahesuṃ – ‘‘aho yañño, aho yaññasampadā’’ti! Kūṭadanto pana brāhmaṇo tūṇhībhūtova nisinno hoti. Atha kho te brāhmaṇā kūṭadantaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘kasmā pana bhavaṃ kūṭadanto samaṇassa gotamassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodatī’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bho, samaṇassa gotamassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodāmi. Muddhāpi tassa vipateyya, yo samaṇassa gotamassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodeyya. Api ca me, bho, evaṃ hoti – samaṇo gotamo na evamāha – ‘evaṃ me suta’nti vā ‘evaṃ arahati bhavitu’nti vā; api ca samaṇo gotamo – ‘evaṃ tadā āsi, itthaṃ tadā āsi’ tveva bhāsati. Tassa mayhaṃ bho evaṃ hoti – ‘addhā samaṇo gotamo tena samayena rājā vā ahosi mahāvijito yaññassāmi purohito vā brāhmaṇo tassa yaññassa yājetā’ti. Abhijānāti pana bhavaṃ gotamo evarūpaṃ yaññaṃ yajitvā vā yājetvā vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjitāti’’? ‘‘Abhijānāmahaṃ, brāhmaṇa, evarūpaṃ yaññaṃ yajitvā vā yājetvā vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjitā, ahaṃ tena samayena purohito brāhmaṇo ahosiṃ tassa yaññassa yājetā’’ti.

Niccadānaanukulayaññaṃ

349. ‘‘Atthi pana, bho gotama, añño yañño imāya tividhāya yaññasampadāya [tividhayaññasampadāya (ka.)] soḷasaparikkhārāya appaṭṭhataro [appatthataro (syā. kaṃ.)] ca appasamārambhataro [appasamārabbhataro (sī. pī. ka.)] ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Atthi kho, brāhmaṇa, añño yañño imāya tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

‘‘Katamo pana so, bho gotama, yañño imāya tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Yāni kho pana tāni, brāhmaṇa, niccadānāni anukulayaññāni sīlavante pabbajite uddissa diyyanti; ayaṃ kho, brāhmaṇa, yañño imāya tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

‘‘Ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo, yena taṃ niccadānaṃ anukulayaññaṃ imāya tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya appaṭṭhatarañca appasamārambhatarañca mahapphalatarañca mahānisaṃsatarañcā’’ti?

‘‘Na kho, brāhmaṇa, evarūpaṃ yaññaṃ upasaṅkamanti arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā. Taṃ kissa hetu? Dissanti hettha, brāhmaṇa, daṇḍappahārāpi galaggahāpi, tasmā evarūpaṃ yaññaṃ na upasaṅkamanti arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā. Yāni kho pana tāni, brāhmaṇa, niccadānāni anukulayaññāni sīlavante pabbajite uddissa diyyanti; evarūpaṃ kho, brāhmaṇa, yaññaṃ upasaṅkamanti arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā. Taṃ kissa hetu? Na hettha, brāhmaṇa, dissanti daṇḍappahārāpi galaggahāpi, tasmā evarūpaṃ yaññaṃ upasaṅkamanti arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, hetu ayaṃ paccayo, yena taṃ niccadānaṃ anukulayaññaṃ imāya tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya appaṭṭhatarañca appasamārambhatarañca mahapphalatarañca mahānisaṃsatarañcā’’ti.

350. ‘‘Atthi pana, bho gotama, añño yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Atthi kho, brāhmaṇa, añño yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

‘‘Katamo pana so, bho gotama, yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Yo kho, brāhmaṇa, cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihāraṃ karoti, ayaṃ kho, brāhmaṇa, yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

351. ‘‘Atthi pana, bho gotama, añño yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Atthi kho, brāhmaṇa, añño yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

‘‘Katamo pana so, bho gotama, yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Yo kho, brāhmaṇa, pasannacitto buddhaṃ saraṇaṃ gacchati, dhammaṃ saraṇaṃ gacchati, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchati; ayaṃ kho, brāhmaṇa, yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

352. ‘‘Atthi pana, bho gotama, añño yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena imehi ca saraṇagamanehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Atthi kho, brāhmaṇa, añño yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena imehi ca saraṇagamanehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

‘‘Katamo pana so, bho gotama, yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena imehi ca saraṇagamanehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Yo kho, brāhmaṇa, pasannacitto sikkhāpadāni samādiyati – pāṇātipātā veramaṇiṃ, adinnādānā veramaṇiṃ, kāmesumicchācārā veramaṇiṃ, musāvādā veramaṇiṃ, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇiṃ. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena imehi ca saraṇagamanehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

353. ‘‘Atthi pana, bho gotama, añño yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena imehi ca saraṇagamanehi imehi ca sikkhāpadehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Atthi kho, brāhmaṇa, añño yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena imehi ca saraṇagamanehi imehi ca sikkhāpadehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti.

‘‘Katamo pana so, bho gotama, yañño imāya ca tividhāya yaññasampadāya soḷasaparikkhārāya iminā ca niccadānena anukulayaññena iminā ca vihāradānena imehi ca saraṇagamanehi imehi ca sikkhāpadehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’ti?

‘‘Idha, brāhmaṇa, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho…pe… (yathā 190-212 anucchedesu, evaṃ vitthāretabbaṃ). Evaṃ kho, brāhmaṇa, bhikkhu sīlasampanno hoti…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro ca…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cāti. Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti…pe… ayampi kho, brāhmaṇa, yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro ca…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Ayampi kho, brāhmaṇa, yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro ca. Imāya ca, brāhmaṇa, yaññasampadāya aññā yaññasampadā uttaritarā vā paṇītatarā vā natthī’’ti.

Kūṭadantaupāsakattapaṭivedanā

354. Evaṃ vutte, kūṭadanto brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Esāhaṃ bho gotama satta ca usabhasatāni satta ca vacchatarasatāni satta ca vacchatarīsatāni satta ca ajasatāni satta ca urabbhasatāni muñcāmi, jīvitaṃ demi, haritāni ceva tiṇāni khādantu, sītāni ca pānīyāni pivantu, sīto ca nesaṃ vāto upavāyatū’’ti.

Sotāpattiphalasacchikiriyā

355. Atha kho bhagavā kūṭadantassa brāhmaṇassa anupubbiṃ kathaṃ kathesi, seyyathidaṃ, dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ; kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yadā bhagavā aññāsi kūṭadantaṃ brāhmaṇaṃ kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittaṃ udaggacittaṃ pasannacittaṃ, atha yā buddhānaṃ sāmukkaṃsikā dhammadesanā, taṃ pakāsesi – dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ. Seyyathāpi nāma suddhaṃ vatthaṃ apagatakāḷakaṃ sammadeva rajanaṃ paṭiggaṇheyya, evameva kūṭadantassa brāhmaṇassa tasmiññeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti.

356. Atha kho kūṭadanto brāhmaṇo diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthusāsane bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

357. Atha kho kūṭadanto brāhmaṇo bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho kūṭadanto brāhmaṇo tassā rattiyā accayena sake yaññavāṭe paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bho gotama; niṭṭhitaṃ bhatta’’nti.

358. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena kūṭadantassa brāhmaṇassa yaññavāṭo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi.

Atha kho kūṭadanto brāhmaṇo buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho kūṭadanto brāhmaṇo bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho kūṭadantaṃ brāhmaṇaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmīti.

Kūṭadantasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Mahālisuttaṃ

Brāhmaṇadūtavatthu

359. Evaṃ me sutaṃ – uekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena sambahulā kosalakā ca brāhmaṇadūtā māgadhakā ca brāhmaṇadūtā vesāliyaṃ paṭivasanti kenacideva karaṇīyena. Assosuṃ kho te kosalakā ca brāhmaṇadūtā māgadhakā ca brāhmaṇadūtā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

360. Atha kho te kosalakā ca brāhmaṇadūtā māgadhakā ca brāhmaṇadūtā yena mahāvanaṃ kūṭāgārasālā tenupasaṅkamiṃsu. Tena kho pana samayena āyasmā nāgito bhagavato upaṭṭhāko hoti. Atha kho te kosalakā ca brāhmaṇadūtā māgadhakā ca brāhmaṇadūtā yenāyasmā nāgito tenupasaṅkamiṃsu. Upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgitaṃ etadavocuṃ – ‘‘kahaṃ nu kho, bho nāgita, etarahi so bhavaṃ gotamo viharati? Dassanakāmā hi mayaṃ taṃ bhavantaṃ gotama’’nti. ‘‘Akālo kho, āvuso, bhagavantaṃ dassanāya, paṭisallīno bhagavā’’ti. Atha kho te kosalakā ca brāhmaṇadūtā māgadhakā ca brāhmaṇadūtā tattheva ekamantaṃ nisīdiṃsu – ‘‘disvāva mayaṃ taṃ bhavantaṃ gotamaṃ gamissāmā’’ti.

Oṭṭhaddhalicchavīvatthu

361. Oṭṭhaddhopi licchavī mahatiyā licchavīparisāya saddhiṃ yena mahāvanaṃ kūṭāgārasālā yenāyasmā nāgito tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgitaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho oṭṭhaddhopi licchavī āyasmantaṃ nāgitaṃ etadavoca – ‘‘kahaṃ nu kho, bhante nāgita, etarahi so bhagavā viharati arahaṃ sammāsambuddho, dassanakāmā hi mayaṃ taṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddha’’nti. ‘‘Akālo kho, mahāli, bhagavantaṃ dassanāya, paṭisallīno bhagavā’’ti. Oṭṭhaddhopi licchavī tattheva ekamantaṃ nisīdi – ‘‘disvāva ahaṃ taṃ bhagavantaṃ gamissāmi arahantaṃ sammāsambuddha’’nti.

362. Atha kho sīho samaṇuddeso yenāyasmā nāgito tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgitaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho sīho samaṇuddeso āyasmantaṃ nāgitaṃ etadavoca – ‘‘ete, bhante kassapa, sambahulā kosalakā ca brāhmaṇadūtā māgadhakā ca brāhmaṇadūtā idhūpasaṅkantā bhagavantaṃ dassanāya; oṭṭhaddhopi licchavī mahatiyā licchavīparisāya saddhiṃ idhūpasaṅkanto bhagavantaṃ dassanāya, sādhu, bhante kassapa, labhataṃ esā janatā bhagavantaṃ dassanāyā’’ti.

‘‘Tena hi, sīha, tvaññeva bhagavato ārocehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho sīho samaṇuddeso āyasmato nāgitassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho sīho samaṇuddeso bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ete, bhante, sambahulā kosalakā ca brāhmaṇadūtā māgadhakā ca brāhmaṇadūtā idhūpasaṅkantā bhagavantaṃ dassanāya, oṭṭhaddhopi licchavī mahatiyā licchavīparisāya saddhiṃ idhūpasaṅkanto bhagavantaṃ dassanāya. Sādhu, bhante, labhataṃ esā janatā bhagavantaṃ dassanāyā’’ti. ‘‘Tena hi, sīha, vihārapacchāyāyaṃ āsanaṃ paññapehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho sīho samaṇuddeso bhagavato paṭissutvā vihārapacchāyāyaṃ āsanaṃ paññapesi.

363. Atha kho bhagavā vihārā nikkhamma vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi. Atha kho te kosalakā ca brāhmaṇadūtā māgadhakā ca brāhmaṇadūtā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Oṭṭhaddhopi licchavī mahatiyā licchavīparisāya saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

364. Ekamantaṃ nisinno kho oṭṭhaddho licchavī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘purimāni, bhante, divasāni purimatarāni sunakkhatto licchaviputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ etadavoca – ‘yadagge ahaṃ, mahāli, bhagavantaṃ upanissāya viharāmi, na ciraṃ tīṇi vassāni, dibbāni hi kho rūpāni passāmi piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, no ca kho dibbāni saddāni suṇāmi piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyānī’ti. Santāneva nu kho, bhante, sunakkhatto licchaviputto dibbāni saddāni nāssosi piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, udāhu asantānī’’ti?

Ekaṃsabhāvitasamādhi

365. ‘‘Santāneva kho, mahāli, sunakkhatto licchaviputto dibbāni saddāni nāssosi piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, no asantānī’’ti. ‘‘Ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo, yena santāneva sunakkhatto licchaviputto dibbāni saddāni nāssosi piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, no asantānī’’ti?

366. ‘‘Idha, mahāli, bhikkhuno puratthimāya disāya ekaṃsabhāvito samādhi hoti dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. So puratthimāya disāya ekaṃsabhāvite samādhimhi dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. Puratthimāya disāya dibbāni rūpāni passati piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, no ca kho dibbāni saddāni suṇāti piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, mahāli, hoti bhikkhuno puratthimāya disāya ekaṃsabhāvite samādhimhi dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ.

367. ‘‘Puna caparaṃ, mahāli, bhikkhuno dakkhiṇāya disāya…pe… pacchimāya disāya … uttarāya disāya… uddhamadho tiriyaṃ ekaṃsabhāvito samādhi hoti dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. So uddhamadho tiriyaṃ ekaṃsabhāvite samādhimhi dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. Uddhamadho tiriyaṃ dibbāni rūpāni passati piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, no ca kho dibbāni saddāni suṇāti piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, mahāli, hoti bhikkhuno uddhamadho tiriyaṃ ekaṃsabhāvite samādhimhi dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ.

368. ‘‘Idha, mahāli, bhikkhuno puratthimāya disāya ekaṃsabhāvito samādhi hoti dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. So puratthimāya disāya ekaṃsabhāvite samādhimhi dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. Puratthimāya disāya dibbāni saddāni suṇāti piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, no ca kho dibbāni rūpāni passati piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, mahāli, hoti bhikkhuno puratthimāya disāya ekaṃsabhāvite samādhimhi dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ.

369. ‘‘Puna caparaṃ, mahāli, bhikkhuno dakkhiṇāya disāya…pe… pacchimāya disāya… uttarāya disāya… uddhamadho tiriyaṃ ekaṃsabhāvito samādhi hoti dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. So uddhamadho tiriyaṃ ekaṃsabhāvite samādhimhi dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. Uddhamadho tiriyaṃ dibbāni saddāni suṇāti piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, no ca kho dibbāni rūpāni passati piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, mahāli, hoti bhikkhuno uddhamadho tiriyaṃ ekaṃsabhāvite samādhimhi dibbānaṃ saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, no ca kho dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ.

370. ‘‘Idha, mahāli, bhikkhuno puratthimāya disāya ubhayaṃsabhāvito samādhi hoti dibbānañca rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ dibbānañca saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. So puratthimāya disāya ubhayaṃsabhāvite samādhimhi dibbānañca rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, dibbānañca saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. Puratthimāya disāya dibbāni ca rūpāni passati piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, dibbāni ca saddāni suṇāti piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, mahāli, hoti bhikkhuno puratthimāya disāya ubhayaṃsabhāvite samādhimhi dibbānañca rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ dibbānañca saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ.

371. ‘‘Puna caparaṃ, mahāli, bhikkhuno dakkhiṇāya disāya…pe… pacchimāya disāya… uttarāya disāya… uddhamadho tiriyaṃ ubhayaṃsabhāvito samādhi hoti dibbānañca rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, dibbānañca saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. So uddhamadho tiriyaṃ ubhayaṃsabhāvite samādhimhi dibbānañca rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ dibbānañca saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. Uddhamadho tiriyaṃ dibbāni ca rūpāni passati piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, dibbāni ca saddāni suṇāti piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, mahāli, hoti bhikkhuno uddhamadho tiriyaṃ ubhayaṃsabhāvite samādhimhi dibbānañca rūpānaṃ dassanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, dibbānañca saddānaṃ savanāya piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. Ayaṃ kho mahāli, hetu, ayaṃ paccayo, yena santāneva sunakkhatto licchaviputto dibbāni saddāni nāssosi piyarūpāni kāmūpasaṃhitāni rajanīyāni, no asantānī’’ti.

372. ‘‘Etāsaṃ nūna, bhante, samādhibhāvanānaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū bhagavati brahmacariyaṃ carantī’’ti. ‘‘Na kho, mahāli, etāsaṃ samādhibhāvanānaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti. Atthi kho, mahāli, aññeva dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca, yesaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ carantī’’ti.

Catuariyaphalaṃ

373. ‘‘Katame pana te, bhante, dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca, yesaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū bhagavati brahmacariyaṃ carantī’’ti? ‘‘Idha, mahāli, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Ayampi kho, mahāli, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca, yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti.

‘‘Puna caparaṃ, mahāli, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva [sakiṃdeva (ka.)] imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Ayampi kho, mahāli, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca, yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti.

‘‘Puna caparaṃ, mahāli, bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī, anāvattidhammo tasmā lokā. Ayampi kho, mahāli, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca, yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti.

‘‘Puna caparaṃ, mahāli, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayampi kho, mahāli, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca, yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti. Ime kho te, mahāli, dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca, yesaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ carantī’’ti.

Ariyaaṭṭhaṅgikamaggo

374. ‘‘Atthi pana, bhante, maggo atthi paṭipadā etesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, mahāli, maggo atthi paṭipadā etesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāyā’’ti.

375. ‘‘Katamo pana, bhante, maggo katamā paṭipadā etesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, mahāli, maggo ayaṃ paṭipadā etesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya.

Dvepabbajitavatthu

376. ‘‘Ekamidāhaṃ, mahāli, samayaṃ kosambiyaṃ viharāmi ghositārāme. Atha kho dve pabbajitā – muṇḍiyo ca paribbājako jāliyo ca dārupattikantevāsī yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu. Upasaṅkamitvā mayā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho te dve pabbajitā maṃ etadavocuṃ – ‘kiṃ nu kho, āvuso gotama, taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, udāhu aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti?

377. ‘‘‘Tena hāvuso, suṇātha sādhukaṃ manasi karotha bhāsissāmī’’ti. ‘Evamāvuso’ti kho te dve pabbajitā mama paccassosuṃ. Ahaṃ etadavocaṃ – idhāvuso tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho…pe… (yathā 190-212 anucchedesu evaṃ vitthāretabbaṃ). Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu sīlasampanno hoti…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yo kho, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti? Yo so, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi evaṃ passāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yo kho, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti? Yo so, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi evaṃ passāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā…pe… ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti…pe… yo kho, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti? Yo so, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ [na kallaṃ (sī. syā. kaṃ. ka.)] tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi evaṃ passāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Yo kho, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti? Yo so, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati na kallaṃ tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi evaṃ passāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamano oṭṭhaddho licchavī bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahālisuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Jāliyasuttaṃ

Dvepabbajitavatthu

378. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena dve pabbajitā – muṇḍiyo ca paribbājako jāliyo ca dārupattikantevāsī yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho te dve pabbajitā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘kiṃ nu kho, āvuso gotama, taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, udāhu aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti?

379. ‘‘Tena hāvuso, suṇātha sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te dve pabbajitā bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘idhāvuso, tathāgato loke uppajjati arahaṃ, sammāsambuddho…pe… (yathā 190-212 anucchedesu evaṃ vitthāretabbaṃ). Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu sīlasampanno hoti…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yo kho, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Yo so, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi evaṃ passāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yo kho, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti? Yo so, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati kallaṃ, tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi evaṃ passāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā…pe… ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti…pe… yo kho, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Yo so, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati kallaṃ tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi evaṃ passāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā…pe….

380. …Pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Yo kho, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti? Yo so, āvuso, bhikkhu evaṃ jānāti evaṃ passati, na kallaṃ tassetaṃ vacanāya – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vāti. Ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi evaṃ passāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te dve pabbajitā bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Jāliyasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Mahāsīhanādasuttaṃ

Acelakassapavatthu

381. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruññāyaṃ [ujuññāyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] viharati kaṇṇakatthale migadāye. Atha kho acelo kassapo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca – ''sutaṃ metaṃ, bho gotama – 'samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tapassiṃ lūkhājīviṃ ekaṃsena upakkosati upavadatī'ti. Ye te, bho gotama, evamāhaṃsu – 'samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tapassiṃ lūkhājīviṃ ekaṃsena upakkosati upavadatī'ti, kacci te bhoto gotamassa vuttavādino, na ca bhavantaṃ gotamaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchati? Anabbhakkhātukāmā hi mayaṃ bhavantaṃ gotama''nti.

382. ''Ye te, kassapa, evamāhaṃsu – 'samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tapassiṃ lūkhājīviṃ ekaṃsena upakkosati upavadatī'ti, na me te vuttavādino, abbhācikkhanti ca pana maṃ te asatā abhūtena. Idhāhaṃ, kassapa, ekaccaṃ tapassiṃ lūkhājīviṃ passāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ. Idha panāhaṃ, kassapa, ekaccaṃ tapassiṃ lūkhājīviṃ passāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannaṃ.

383. ''Idhāhaṃ, kassapa, ekaccaṃ tapassiṃ appadukkhavihāriṃ passāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ. Idha panāhaṃ, kassapa, ekaccaṃ tapassiṃ appadukkhavihāriṃ passāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannaṃ. Yohaṃ, kassapa, imesaṃ tapassīnaṃ evaṃ āgatiñca gatiñca cutiñca upapattiñca yathābhūtaṃ pajānāmi, sohaṃ kiṃ sabbaṃ tapaṃ garahissāmi, sabbaṃ vā tapassiṃ lūkhājīviṃ ekaṃsena upakkosissāmi upavadissāmi?

384. ''Santi, kassapa, eke samaṇabrāhmaṇā paṇḍitā nipuṇā kataparappavādā vālavedhirūpā. Te bhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni. Tehipi me saddhiṃ ekaccesu ṭhānesu sameti, ekaccesu ṭhānesu na sameti. Yaṃ te ekaccaṃ vadanti 'sādhū'ti, mayampi taṃ ekaccaṃ vadema 'sādhū'ti. Yaṃ te ekaccaṃ vadanti 'na sādhū'ti, mayampi taṃ ekaccaṃ vadema 'na sādhū'ti. Yaṃ te ekaccaṃ vadanti 'sādhū'ti, mayaṃ taṃ ekaccaṃ vadema 'na sādhū'ti. Yaṃ te ekaccaṃ vadanti 'na sādhū'ti, mayaṃ taṃ ekaccaṃ vadema 'sādhū'ti.

''Yaṃ mayaṃ ekaccaṃ vadema 'sādhū'ti, parepi taṃ ekaccaṃ vadanti 'sādhū'ti. Yaṃ mayaṃ ekaccaṃ vadema 'na sādhū'ti, parepi taṃ ekaccaṃ vadanti 'na sādhū'ti. Yaṃ mayaṃ ekaccaṃ vadema 'na sādhū'ti, pare taṃ ekaccaṃ vadanti 'sādhū'ti. Yaṃ mayaṃ ekaccaṃ vadema 'sādhū'ti, pare taṃ ekaccaṃ vadanti 'na sādhū'ti.

Samanuyuñjāpanakathā

385. ''Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – yesu no, āvuso, ṭhānesu na sameti, tiṭṭhantu tāni ṭhānāni. Yesu ṭhānesu sameti, tattha viññū samanuyuñjantaṃ samanugāhantaṃ samanubhāsantaṃ satthārā vā satthāraṃ saṅghena vā saṅghaṃ – 'ye imesaṃ bhavataṃ dhammā akusalā akusalasaṅkhātā, sāvajjā sāvajjasaṅkhātā, asevitabbā asevitabbasaṅkhātā, na alamariyā na alamariyasaṅkhātā, kaṇhā kaṇhasaṅkhātā. Ko ime dhamme anavasesaṃ pahāya vattati, samaṇo vā gotamo, pare vā pana bhonto gaṇācariyā’ti?

386. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, kassapa, vijjati, yaṃ viññū samanuyuñjantā samanugāhantā samanubhāsantā evaṃ vadeyyuṃ – ‘ye imesaṃ bhavataṃ dhammā akusalā akusalasaṅkhātā, sāvajjā sāvajjasaṅkhātā, asevitabbā asevitabbasaṅkhātā, na alamariyā na alamariyasaṅkhātā, kaṇhā kaṇhasaṅkhātā. Samaṇo gotamo ime dhamme anavasesaṃ pahāya vattati, yaṃ vā pana bhonto pare gaṇācariyā’ti. Itiha, kassapa, viññū samanuyuñjantā samanugāhantā samanubhāsantā amheva tattha yebhuyyena pasaṃseyyuṃ.

387. ‘‘Aparampi no, kassapa, viññū samanuyuñjantaṃ samanugāhantaṃ samanubhāsantaṃ satthārā vā satthāraṃ saṅghena vā saṅghaṃ – ‘ye imesaṃ bhavataṃ dhammā kusalā kusalasaṅkhātā, anavajjā anavajjasaṅkhātā, sevitabbā sevitabbasaṅkhātā, alamariyā alamariyasaṅkhātā, sukkā sukkasaṅkhātā. Ko ime dhamme anavasesaṃ samādāya vattati, samaṇo vā gotamo, pare vā pana bhonto gaṇācariyā’ ti?

388. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, kassapa, vijjati, yaṃ viññū samanuyuñjantā samanugāhantā samanubhāsantā evaṃ vadeyyuṃ – ‘ye imesaṃ bhavataṃ dhammā kusalā kusalasaṅkhātā, anavajjā anavajjasaṅkhātā, sevitabbā sevitabbasaṅkhātā, alamariyā alamariyasaṅkhātā, sukkā sukkasaṅkhātā. Samaṇo gotamo ime dhamme anavasesaṃ samādāya vattati, yaṃ vā pana bhonto pare gaṇācariyā’ti. Itiha, kassapa, viññū samanuyuñjantā samanugāhantā samanubhāsantā amheva tattha yebhuyyena pasaṃseyyuṃ.

389. ‘‘Aparampi no, kassapa, viññū samanuyuñjantaṃ samanugāhantaṃ samanubhāsantaṃ satthārā vā satthāraṃ saṅghena vā saṅghaṃ – ‘ye imesaṃ bhavataṃ dhammā akusalā akusalasaṅkhātā, sāvajjā sāvajjasaṅkhātā, asevitabbā asevitabbasaṅkhātā, na alamariyā na alamariyasaṅkhātā, kaṇhā kaṇhasaṅkhātā. Ko ime dhamme anavasesaṃ pahāya vattati, gotamasāvakasaṅgho vā, pare vā pana bhonto gaṇācariyasāvakasaṅghā’ti?

390. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, kassapa, vijjati, yaṃ viññū samanuyuñjantā samanugāhantā samanubhāsantā evaṃ vadeyyuṃ – ‘ye imesaṃ bhavataṃ dhammā akusalā akusalasaṅkhātā, sāvajjā sāvajjasaṅkhātā, asevitabbā asevitabbasaṅkhātā, na alamariyā na alamariyasaṅkhātā, kaṇhā kaṇhasaṅkhātā. Gotamasāvakasaṅgho ime dhamme anavasesaṃ pahāya vattati, yaṃ vā pana bhonto pare gaṇācariyasāvakasaṅghā’ti. Itiha, kassapa, viññū samanuyuñjantā samanugāhantā samanubhāsantā amheva tattha yebhuyyena pasaṃseyyuṃ.

391. ‘‘Aparampi no, kassapa, viññū samanuyuñjantaṃ samanugāhantaṃ samanubhāsantaṃ satthārā vā satthāraṃ saṅghena vā saṅghaṃ. ‘Ye imesaṃ bhavataṃ dhammā kusalā kusalasaṅkhātā, anavajjā anavajjasaṅkhātā, sevitabbā sevitabbasaṅkhātā, alamariyā alamariyasaṅkhātā, sukkā sukkasaṅkhātā. Ko ime dhamme anavasesaṃ samādāya vattati, gotamasāvakasaṅgho vā, pare vā pana bhonto gaṇācariyasāvakasaṅghā’ti?

392. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, kassapa, vijjati, yaṃ viññū samanuyuñjantā samanugāhantā samanubhāsantā evaṃ vadeyyuṃ – ‘ye imesaṃ bhavataṃ dhammā kusalā kusalasaṅkhātā, anavajjā anavajjasaṅkhātā, sevitabbā sevitabbasaṅkhātā, alamariyā alamariyasaṅkhātā, sukkā sukkasaṅkhātā. Gotamasāvakasaṅgho ime dhamme anavasesaṃ samādāya vattati, yaṃ vā pana bhonto pare gaṇācariyasāvakasaṅghā’ti. Itiha, kassapa, viññū samanuyuñjantā samanugāhantā samanubhāsantā amheva tattha yebhuyyena pasaṃseyyuṃ.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo

393. ‘‘Atthi, kassapa, maggo atthi paṭipadā, yathāpaṭipanno sāmaṃyeva ñassati sāmaṃ dakkhati [dakkhiti (sī.)] – ‘samaṇova gotamo kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī’ti. Katamo ca, kassapa, maggo, katamā ca paṭipadā, yathāpaṭipanno sāmaṃyeva ñassati sāmaṃ dakkhati – ‘samaṇova gotamo kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī’ti? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, kassapa, maggo, ayaṃ paṭipadā, yathāpaṭipanno sāmaṃyeva ñassati sāmaṃ dakkhati ‘samaṇova gotamo kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī’’’ti.

Tapopakkamakathā

394. Evaṃ vutte, acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imepi kho, āvuso gotama, tapopakkamā etesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sāmaññasaṅkhātā ca brahmaññasaṅkhātā ca. Acelako hoti, muttācāro, hatthāpalekhano, na ehibhaddantiko, na tiṭṭhabhaddantiko, nābhihaṭaṃ, na uddissakataṃ, na nimantanaṃ sādiyati. So na kumbhimukhā paṭiggaṇhāti, na kaḷopimukhā paṭiggaṇhāti, na eḷakamantaraṃ, na daṇḍamantaraṃ, na musalamantaraṃ, na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ, na gabbhiniyā, na pāyamānāya, na purisantaragatāya, na saṅkittīsu, na yattha sā upaṭṭhito hoti, na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī, na macchaṃ, na maṃsaṃ, na suraṃ, na merayaṃ, na thusodakaṃ pivati. So ekāgāriko vā hoti ekālopiko, dvāgāriko vā hoti dvālopiko…pe… sattāgāriko vā hoti sattālopiko; ekissāpi dattiyā yāpeti, dvīhipi dattīhi yāpeti… sattahipi dattīhi yāpeti; ekāhikampi āhāraṃ āhāreti, dvīhikampi āhāraṃ āhāreti… sattāhikampi āhāraṃ āhāreti. Iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati.

395. ‘‘Imepi kho, āvuso gotama, tapopakkamā etesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sāmaññasaṅkhātā ca brahmaññasaṅkhātā ca. Sākabhakkho vā hoti, sāmākabhakkho vā hoti, nīvārabhakkho vā hoti, daddulabhakkho vā hoti, haṭabhakkho vā hoti, kaṇabhakkho vā hoti, ācāmabhakkho vā hoti, piññākabhakkho vā hoti, tiṇabhakkho vā hoti, gomayabhakkho vā hoti, vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī.

396. ‘‘Imepi kho, āvuso gotama, tapopakkamā etesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sāmaññasaṅkhātā ca brahmaññasaṅkhātā ca. Sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti, chavadussānipi dhāreti, paṃsukūlānipi dhāreti, tirīṭānipi dhāreti, ajinampi dhāreti, ajinakkhipampi dhāreti, kusacīrampi dhāreti, vākacīrampi dhāreti, phalakacīrampi dhāreti, kesakambalampi dhāreti, vāḷakambalampi dhāreti, ulūkapakkhikampi dhāreti, kesamassulocakopi hoti kesamassulocanānuyogamanuyutto, ubbhaṭṭhakopi [ubbhaṭṭhikopi (ka.)] hoti āsanapaṭikkhitto, ukkuṭikopi hoti ukkuṭikappadhānamanuyutto, kaṇṭakāpassayikopi hoti kaṇṭakāpassaye seyyaṃ kappeti, phalakaseyyampi kappeti, thaṇḍilaseyyampi kappeti, ekapassayikopi hoti rajojalladharo, abbhokāsikopi hoti yathāsanthatiko, vekaṭikopi hoti vikaṭabhojanānuyogamanuyutto, apānakopi hoti apānakattamanuyutto, sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharatī’’ti.

Tapopakkamaniratthakathā

397. ‘‘Acelako cepi, kassapa, hoti, muttācāro, hatthāpalekhano…pe… iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati. Tassa cāyaṃ sīlasampadā cittasampadā paññāsampadā abhāvitā hoti asacchikatā. Atha kho so ārakāva sāmaññā ārakāva brahmaññā. Yato kho, kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipi.

‘‘Sākabhakkho cepi, kassapa, hoti, sāmākabhakkho…pe… vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī. Tassa cāyaṃ sīlasampadā cittasampadā paññāsampadā abhāvitā hoti asacchikatā. Atha kho so ārakāva sāmaññā ārakāva brahmaññā. Yato kho, kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipi.

‘‘Sāṇāni cepi, kassapa, dhāreti, masāṇānipi dhāreti…pe… sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharati. Tassa cāyaṃ sīlasampadā cittasampadā paññāsampadā abhāvitā hoti asacchikatā. Atha kho so ārakāva sāmaññā ārakāva brahmaññā. Yato kho, kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipī’’ti.

398. Evaṃ vutte, acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘dukkaraṃ, bho gotama, sāmaññaṃ dukkaraṃ brahmañña’’nti. ‘‘Pakati kho esā, kassapa, lokasmiṃ ‘dukkaraṃ sāmaññaṃ dukkaraṃ brahmañña’nti. Acelako cepi, kassapa, hoti, muttācāro, hatthāpalekhano…pe… iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati. Imāya ca, kassapa, mattāya iminā tapopakkamena sāmaññaṃ vā abhavissa brahmaññaṃ vā dukkaraṃ sudukkaraṃ, netaṃ abhavissa kallaṃ vacanāya – ‘dukkaraṃ sāmaññaṃ dukkaraṃ brahmañña’nti.

‘‘Sakkā ca panetaṃ abhavissa kātuṃ gahapatinā vā gahapatiputtena vā antamaso kumbhadāsiyāpi – ‘handāhaṃ acelako homi, muttācāro, hatthāpalekhano…pe… iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharāmī’ti.

‘‘Yasmā ca kho, kassapa, aññatreva imāya mattāya aññatra iminā tapopakkamena sāmaññaṃ vā hoti brahmaññaṃ vā dukkaraṃ sudukkaraṃ, tasmā etaṃ kallaṃ vacanāya – ‘dukkaraṃ sāmaññaṃ dukkaraṃ brahmañña’nti. Yato kho, kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipi.

‘‘Sākabhakkho cepi, kassapa, hoti, sāmākabhakkho…pe… vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī. Imāya ca, kassapa, mattāya iminā tapopakkamena sāmaññaṃ vā abhavissa brahmaññaṃ vā dukkaraṃ sudukkaraṃ, netaṃ abhavissa kallaṃ vacanāya – ‘dukkaraṃ sāmaññaṃ dukkaraṃ brahmañña’nti.

‘‘Sakkā ca panetaṃ abhavissa kātuṃ gahapatinā vā gahapatiputtena vā antamaso kumbhadāsiyāpi – ‘handāhaṃ sākabhakkho vā homi, sāmākabhakkho vā…pe… vanamūlaphalāhāro yāpemi pavattaphalabhojī’ti.

‘‘Yasmā ca kho, kassapa, aññatreva imāya mattāya aññatra iminā tapopakkamena sāmaññaṃ vā hoti brahmaññaṃ vā dukkaraṃ sudukkaraṃ, tasmā etaṃ kallaṃ vacanāya – ‘dukkaraṃ sāmaññaṃ dukkaraṃ brahmañña’nti. Yato kho, kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipi.

‘‘Sāṇāni cepi, kassapa, dhāreti, masāṇānipi dhāreti…pe… sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharati. Imāya ca, kassapa, mattāya iminā tapopakkamena sāmaññaṃ vā abhavissa brahmaññaṃ vā dukkaraṃ sudukkaraṃ, netaṃ abhavissa kallaṃ vacanāya – ‘dukkaraṃ sāmaññaṃ dukkaraṃ brahmañña’nti.

‘‘Sakkā ca panetaṃ abhavissa kātuṃ gahapatinā vā gahapatiputtena vā antamaso kumbhadāsiyāpi – ‘handāhaṃ sāṇānipi dhāremi, masāṇānipi dhāremi…pe… sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharāmī’ti.

‘‘Yasmā ca kho, kassapa, aññatreva imāya mattāya aññatra iminā tapopakkamena sāmaññaṃ vā hoti brahmaññaṃ vā dukkaraṃ sudukkaraṃ, tasmā etaṃ kallaṃ vacanāya – ‘dukkaraṃ sāmaññaṃ dukkaraṃ brahmañña’nti. Yato kho, kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipī''ti.

399. Evaṃ vutte, acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca – ''dujjāno, bho gotama, samaṇo, dujjāno brāhmaṇo''ti. ''Pakati kho esā, kassapa, lokasmiṃ 'dujjāno samaṇo dujjāno brāhmaṇo'ti. Acelako cepi, kassapa, hoti, muttācāro, hatthāpalekhano…pe… iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati. Imāya ca, kassapa, mattāya iminā tapopakkamena samaṇo vā abhavissa brāhmaṇo vā dujjāno sudujjāno, netaṃ abhavissa kallaṃ vacanāya – 'dujjāno samaṇo dujjāno brāhmaṇo'ti.

''Sakkā ca paneso abhavissa ñātuṃ gahapatinā vā gahapatiputtena vā antamaso kumbhadāsiyāpi – 'ayaṃ acelako hoti, muttācāro, hatthāpalekhano…pe… iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharatī'ti.

''Yasmā ca kho, kassapa, aññatreva imāya mattāya aññatra iminā tapopakkamena samaṇo vā hoti brāhmaṇo vā dujjāno sudujjāno, tasmā etaṃ kallaṃ vacanāya – 'dujjāno samaṇo dujjāno brāhmaṇo'ti. Yato kho [yato ca kho (ka.)], kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipi.

''Sākabhakkho cepi, kassapa, hoti sāmākabhakkho…pe… vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī. Imāya ca, kassapa, mattāya iminā tapopakkamena samaṇo vā abhavissa brāhmaṇo vā dujjāno sudujjāno, netaṃ abhavissa kallaṃ vacanāya – 'dujjāno samaṇo dujjāno brāhmaṇo'ti.

''Sakkā ca paneso abhavissa ñātuṃ gahapatinā vā gahapatiputtena vā antamaso kumbhadāsiyāpi – 'ayaṃ sākabhakkho vā hoti sāmākabhakkho…pe… vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī'ti.

''Yasmā ca kho, kassapa, aññatreva imāya mattāya aññatra iminā tapopakkamena samaṇo vā hoti brāhmaṇo vā dujjāno sudujjāno, tasmā etaṃ kallaṃ vacanāya – 'dujjāno samaṇo dujjāno brāhmaṇo'ti. Yato kho, kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipi.

''Sāṇāni cepi, kassapa, dhāreti, masāṇānipi dhāreti…pe… sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharati. Imāya ca, kassapa, mattāya iminā tapopakkamena samaṇo vā abhavissa brāhmaṇo vā dujjāno sudujjāno, netaṃ abhavissa kallaṃ vacanāya – 'dujjāno samaṇo dujjāno brāhmaṇo'ti.

''Sakkā ca paneso abhavissa ñātuṃ gahapatinā vā gahapatiputtena vā antamaso kumbhadāsiyāpi – 'ayaṃ sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti…pe… sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharatī'ti.

''Yasmā ca kho, kassapa, aññatreva imāya mattāya aññatra iminā tapopakkamena samaṇo vā hoti brāhmaṇo vā dujjāno sudujjāno, tasmā etaṃ kallaṃ vacanāya – 'dujjāno samaṇo dujjāno brāhmaṇo'ti. Yato kho, kassapa, bhikkhu averaṃ abyāpajjaṃ mettacittaṃ bhāveti, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, kassapa, bhikkhu samaṇo itipi brāhmaṇo itipī''ti.

Sīlasamādhipaññāsampadā

400. Evaṃ vutte, acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca – ''katamā pana sā, bho gotama, sīlasampadā, katamā cittasampadā, katamā paññāsampadā’’ti? ‘‘Idha, kassapa, tathāgato loke uppajjati arahaṃ, sammāsambuddho…pe… (yathā 190-193 anucchedesu, evaṃ vitthāretabbaṃ) bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu, kāyakammavacīkammena samannāgato kusalena parisuddhājīvo sīlasampanno indriyesu guttadvāro satisampajaññena samannāgato santuṭṭho.

401. ‘‘Kathañca, kassapa, bhikkhu sīlasampanno hoti? Idha, kassapa, bhikkhu pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno, sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati. Idampissa hoti sīlasampadāya …pe… (yathā 194 yāva 210 anucchedesu)

‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti. Seyyathidaṃ – santikammaṃ paṇidhikammaṃ…pe… (yathā 211 anucchede) osadhīnaṃ patimokkho iti vā iti, evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasampadāya.

‘‘Sa kho so [ayaṃ kho (ka.)], kassapa, bhikkhu evaṃ sīlasampanno na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ sīlasaṃvarato. Seyyathāpi, kassapa, rājā khattiyo muddhāvasitto nihatapaccāmitto na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ paccatthikato. Evameva kho, kassapa, bhikkhu evaṃ sīlasampanno na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ sīlasaṃvarato. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti. Evaṃ kho, kassapa, bhikkhu sīlasampanno hoti. Ayaṃ kho, kassapa, sīlasampadā…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampissa hoti cittasampadāya…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampissa hoti cittasampadāya. Ayaṃ kho, kassapa, cittasampadā.

‘‘So evaṃ samāhite citte…pe… ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti…pe… idampissa hoti paññāsampadāya…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti…pe… idampissa hoti paññāsampadāya. Ayaṃ kho, kassapa, paññāsampadā.

‘‘Imāya ca, kassapa, sīlasampadāya cittasampadāya paññāsampadāya aññā sīlasampadā cittasampadā paññāsampadā uttaritarā vā paṇītatarā vā natthi.

Sīhanādakathā

402. ‘‘Santi, kassapa, eke samaṇabrāhmaṇā sīlavādā. Te anekapariyāyena sīlassa vaṇṇaṃ bhāsanti. Yāvatā, kassapa, ariyaṃ paramaṃ sīlaṃ, nāhaṃ tattha attano samasamaṃ samanupassāmi, kuto bhiyyo! Atha kho ahameva tattha bhiyyo, yadidaṃ adhisīlaṃ.

‘‘Santi, kassapa, eke samaṇabrāhmaṇā tapojigucchāvādā. Te anekapariyāyena tapojigucchāya vaṇṇaṃ bhāsanti. Yāvatā, kassapa, ariyā paramā tapojigucchā, nāhaṃ tattha attano samasamaṃ samanupassāmi, kuto bhiyyo! Atha kho ahameva tattha bhiyyo, yadidaṃ adhijegucchaṃ.

‘‘Santi, kassapa, eke samaṇabrāhmaṇā paññāvādā. Te anekapariyāyena paññāya vaṇṇaṃ bhāsanti. Yāvatā, kassapa, ariyā paramā paññā, nāhaṃ tattha attano samasamaṃ samanupassāmi, kuto bhiyyo! Atha kho ahameva tattha bhiyyo, yadidaṃ adhipaññaṃ.

‘‘Santi, kassapa, eke samaṇabrāhmaṇā vimuttivādā. Te anekapariyāyena vimuttiyā vaṇṇaṃ bhāsanti. Yāvatā, kassapa, ariyā paramā vimutti, nāhaṃ tattha attano samasamaṃ samanupassāmi, kuto bhiyyo! Atha kho ahameva tattha bhiyyo, yadidaṃ adhivimutti.

403. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, kassapa, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘sīhanādaṃ kho samaṇo gotamo nadati, tañca kho suññāgāre nadati, no parisāsū’ti. Te – ‘mā heva’ntissu vacanīyā. ‘Sīhanādañca samaṇo gotamo nadati, parisāsu ca nadatī’ti evamassu, kassapa, vacanīyā.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, kassapa, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘sīhanādañca samaṇo gotamo nadati, parisāsu ca nadati, no ca kho visārado nadatī’ti. Te – ‘mā heva’ntissu vacanīyā. ‘Sīhanādañca samaṇo gotamo nadati, parisāsu ca nadati, visārado ca nadatī’’ti evamassu, kassapa, vacanīyā.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, kassapa, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘sīhanādañca samaṇo gotamo nadati, parisāsu ca nadati, visārado ca nadati, no ca kho naṃ pañhaṃ pucchanti…pe… pañhañca naṃ pucchanti; no ca kho nesaṃ pañhaṃ puṭṭho byākaroti…pe… pañhañca nesaṃ puṭṭho byākaroti; no ca kho pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ ārādheti…pe… pañhassa ca veyyākaraṇena cittaṃ ārādheti; no ca kho sotabbaṃ maññanti…pe… sotabbañcassa maññanti; no ca kho sutvā pasīdanti…pe… sutvā cassa pasīdanti; no ca kho pasannākāraṃ karonti…pe… pasannākārañca karonti; no ca kho tathattāya paṭipajjanti…pe… tathattāya ca paṭipajjanti; no ca kho paṭipannā ārādhentī’ti. Te – ‘mā heva’ntissu vacanīyā. ‘Sīhanādañca samaṇo gotamo nadati, parisāsu ca nadati, visārado ca nadati, pañhañca naṃ pucchanti, pañhañca nesaṃ puṭṭho byākaroti, pañhassa ca veyyākaraṇena cittaṃ ārādheti, sotabbañcassa maññanti, sutvā cassa pasīdanti, pasannākārañca karonti, tathattāya ca paṭipajjanti, paṭipannā ca ārādhentī’ti evamassu, kassapa, vacanīyā.

Titthiyaparivāsakathā

404. ‘‘Ekamidāhaṃ, kassapa, samayaṃ rājagahe viharāmi gijjhakūṭe pabbate. Tatra maṃ aññataro tapabrahmacārī nigrodho nāma adhijegucche pañhaṃ apucchi. Tassāhaṃ adhijegucche pañhaṃ puṭṭho byākāsiṃ. Byākate ca pana me attamano ahosi paraṃ viya mattāyā’’ti. ‘‘Ko hi, bhante, bhagavato dhammaṃ sutvā na attamano assa paraṃ viya mattāya? Ahampi hi, bhante, bhagavato dhammaṃ sutvā attamano paraṃ viya mattāya. Abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante. Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti.

405. ‘‘Yo kho, kassapa, aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadaṃ, so cattāro māse parivasati, catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti, upasampādenti bhikkhubhāvāya. Api ca mettha puggalavemattatā viditā’’ti. ‘‘Sace, bhante, aññatitthiyapubbā imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhanti pabbajjaṃ, ākaṅkhanti upasampadaṃ, cattāro māse parivasanti, catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti, upasampādenti bhikkhubhāvāya. Ahaṃ cattāri vassāni parivasissāmi, catunnaṃ vassānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājentu, upasampādentu bhikkhubhāvāyā’’ti.

Alattha kho acelo kassapo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā kassapo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto na cirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti – abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā kassapo arahataṃ ahosīti.

Mahāsīhanādasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Poṭṭhapādasuttaṃ

Poṭṭhapādaparibbājakavatthu

406. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena poṭṭhapādo paribbājako samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasati mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ tiṃsamattehi paribbājakasatehi. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi.

407. Atha kho bhagavato etadahosi – ''atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena samayappavādako tindukācīro ekasālako mallikāya ārāmo, yena poṭṭhapādo paribbājako tenupasaṅkameyya''nti. Atha kho bhagavā yena samayappavādako tindukācīro ekasālako mallikāya ārāmo tenupasaṅkami.

408. Tena kho pana samayena poṭṭhapādo paribbājako mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ nisinno hoti unnādiniyā uccāsaddamahāsaddāya anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentiyā. Seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā.

409. Addasā kho poṭṭhapādo paribbājako bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ; disvāna sakaṃ parisaṃ saṇṭhapesi – ''appasaddā bhonto hontu, mā bhonto saddamakattha. Ayaṃ samaṇo gotamo āgacchati. Appasaddakāmo kho so āyasmā appasaddassa vaṇṇavādī. Appeva nāma appasaddaṃ parisaṃ viditvā upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā''ti. Evaṃ vutte te paribbājakā tuṇhī ahesuṃ.

410. Atha kho bhagavā yena poṭṭhapādo paribbājako tenupasaṅkami. Atha kho poṭṭhapādo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''etu kho, bhante, bhagavā. Svāgataṃ, bhante, bhagavato. Cirassaṃ kho, bhante, bhagavā imaṃ pariyāyamakāsi, yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīdatu, bhante, bhagavā, idaṃ āsanaṃ paññatta''nti.

Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Poṭṭhapādopi kho paribbājako aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho poṭṭhapādaṃ paribbājakaṃ bhagavā etadavoca – ''kāya nuttha [kāya nottha (syā. ka.)], poṭṭhapāda, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā''ti?

Abhisaññānirodhakathā

411. Evaṃ vutte poṭṭhapādo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''tiṭṭhatesā, bhante, kathā, yāya mayaṃ etarahi kathāya sannisinnā. Nesā, bhante, kathā bhagavato dullabhā bhavissati pacchāpi savanāya. Purimāni, bhante, divasāni purimatarāni, nānātitthiyānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ kotūhalasālāya sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ abhisaññānirodhe kathā udapādi – 'kathaṃ nu kho, bho, abhisaññānirodho hotī'ti? Tatrekacce evamāhaṃsu – 'ahetū appaccayā purisassa saññā uppajjantipi nirujjhantipi. Yasmiṃ samaye uppajjanti, saññī tasmiṃ samaye hoti. Yasmiṃ samaye nirujjhanti, asaññī tasmiṃ samaye hotī'ti. Ittheke abhisaññānirodhaṃ paññapenti.

''Tamañño evamāha – 'na kho pana metaṃ [na kho nāmetaṃ (sī. pī.)], bho, evaṃ bhavissati. Saññā hi, bho, purisassa attā. Sā ca kho upetipi apetipi. Yasmiṃ samaye upeti, saññī tasmiṃ samaye hoti. Yasmiṃ samaye apeti, asaññī tasmiṃ samaye hotī'ti. Ittheke abhisaññānirodhaṃ paññapenti.

''Tamañño evamāha – 'na kho pana metaṃ, bho, evaṃ bhavissati. Santi hi, bho, samaṇabrāhmaṇā mahiddhikā mahānubhāvā. Te imassa purisassa saññaṃ upakaḍḍhantipi apakaḍḍhantipi. Yasmiṃ samaye upakaḍḍhanti, saññī tasmiṃ samaye hoti. Yasmiṃ samaye apakaḍḍhanti, asaññī tasmiṃ samaye hotī'ti. Ittheke abhisaññānirodhaṃ paññapenti.

‘‘Tamañño evamāha – ‘na kho pana metaṃ, bho, evaṃ bhavissati. Santi hi, bho, devatā mahiddhikā mahānubhāvā. Tā imassa purisassa saññaṃ upakaḍḍhantipi apakaḍḍhantipi. Yasmiṃ samaye upakaḍḍhanti, saññī tasmiṃ samaye hoti. Yasmiṃ samaye apakaḍḍhanti, asaññī tasmiṃ samaye hotī’ti. Ittheke abhisaññānirodhaṃ paññapenti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhante, bhagavantaṃyeva ārabbha sati udapādi – ‘aho nūna bhagavā, aho nūna sugato, yo imesaṃ dhammānaṃ sukusalo’ti. Bhagavā, bhante, kusalo, bhagavā pakataññū abhisaññānirodhassa. Kathaṃ nu kho, bhante, abhisaññānirodho hotī’’ti?

Sahetukasaññuppādanirodhakathā

412. ‘‘Tatra, poṭṭhapāda, ye te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘ahetū appaccayā purisassa saññā uppajjantipi nirujjhantipī’ti, āditova tesaṃ aparaddhaṃ. Taṃ kissa hetu? Sahetū hi, poṭṭhapāda, sappaccayā purisassa saññā uppajjantipi nirujjhantipi. Sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati’’.

413. ‘‘Kā ca sikkhā’’ti? Bhagavā avoca – ‘‘idha, poṭṭhapāda, tathāgato loke uppajjati arahaṃ, sammāsambuddho…pe… (yathā 190-212 anucchedesu, evaṃ vitthāretabbaṃ). Evaṃ kho, poṭṭhapāda, bhikkhu sīlasampanno hoti…pe… tassime pañcanīvaraṇe pahīne attani samanupassato pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. So vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi, savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa yā purimā kāmasaññā, sā nirujjhati. Vivekajapītisukhasukhumasaccasaññā tasmiṃ samaye hoti, vivekajapītisukhasukhuma-saccasaññīyeva tasmiṃ samaye hoti. Evampi sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati. Ayaṃ sikkhā’’ti bhagavā avoca.

‘‘Puna caparaṃ, poṭṭhapāda, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa yā purimā vivekajapītisukhasukhumasaccasaññā, sā nirujjhati. Samādhijapītisukhasukhumasaccasaññā tasmiṃ samaye hoti, samādhijapītisukhasukhumasaccasaññīyeva tasmiṃ samaye hoti. Evampi sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati. Ayampi sikkhā’’ti bhagavā avoca.

‘‘Puna caparaṃ, poṭṭhapāda, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘‘upekkhako satimā sukhavihārī’’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa yā purimā samādhijapītisukhasukhumasaccasaññā, sā nirujjhati. Upekkhāsukhasukhumasaccasaññā tasmiṃ samaye hoti, upekkhāsukhasukhumasaccasaññīyeva tasmiṃ samaye hoti. Evampi sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati. Ayampi sikkhā’’ti bhagavā avoca.

‘‘Puna caparaṃ, poṭṭhapāda, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa yā purimā upekkhāsukhasukhumasaccasaññā, sā nirujjhati. Adukkhamasukhasukhumasaccasaññā tasmiṃ samaye hoti, adukkhamasukhasukhumasaccasaññīyeva tasmiṃ samaye hoti. Evampi sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati. Ayampi sikkhā’’ti bhagavā avoca.

‘‘Puna caparaṃ, poṭṭhapāda, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Tassa yā purimā rūpasaññā [purimasaññā (ka.)], sā nirujjhati. Ākāsānañcāyatanasukhumasaccasaññā tasmiṃ samaye hoti, ākāsānañcāyatanasukhumasaccasaññīyeva tasmiṃ samaye hoti. Evampi sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati. Ayampi sikkhā’’ti bhagavā avoca.

‘‘Puna caparaṃ, poṭṭhapāda, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Tassa yā purimā ākāsānañcāyatanasukhumasaccasaññā, sā nirujjhati. Viññāṇañcāyatanasukhumasaccasaññā tasmiṃ samaye hoti, viññāṇañcāyatanasukhumasaccasaññīyeva tasmiṃ samaye hoti. Evampi sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati. Ayampi sikkhā’’ti bhagavā avoca.

‘‘Puna caparaṃ, poṭṭhapāda, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Tassa yā purimā viññāṇañcāyatanasukhumasaccasaññā, sā nirujjhati. Ākiñcaññāyatanasukhumasaccasaññā tasmiṃ samaye hoti, ākiñcaññāyatanasukhumasaccasaññīyeva tasmiṃ samaye hoti. Evampi sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati. Ayampi sikkhā’’ti bhagavā avoca.

414. ‘‘Yato kho, poṭṭhapāda, bhikkhu idha sakasaññī hoti, so tato amutra tato amutra anupubbena saññaggaṃ phusati. Tassa saññagge ṭhitassa evaṃ hoti – ‘cetayamānassa me pāpiyo, acetayamānassa me seyyo. Ahañceva kho pana ceteyyaṃ, abhisaṅkhareyyaṃ, imā ca me saññā nirujjheyyuṃ, aññā ca oḷārikā saññā uppajjeyyuṃ; yaṃnūnāhaṃ na ceva ceteyyaṃ na ca abhisaṅkhareyya’nti. So na ceva ceteti, na ca abhisaṅkharoti. Tassa acetayato anabhisaṅkharoto tā ceva saññā nirujjhanti, aññā ca oḷārikā saññā na uppajjanti. So nirodhaṃ phusati. Evaṃ kho, poṭṭhapāda, anupubbābhisaññānirodha-sampajāna-samāpatti hoti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, api nu te ito pubbe evarūpā anupubbābhisaññānirodha-sampajāna-samāpatti sutapubbā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante. Evaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavato bhāsitaṃ ājānāmi – ‘yato kho, poṭṭhapāda, bhikkhu idha sakasaññī hoti, so tato amutra tato amutra anupubbena saññaggaṃ phusati, tassa saññagge ṭhitassa evaṃ hoti – ‘‘cetayamānassa me pāpiyo, acetayamānassa me seyyo. Ahañceva kho pana ceteyyaṃ abhisaṅkhareyyaṃ, imā ca me saññā nirujjheyyuṃ, aññā ca oḷārikā saññā uppajjeyyuṃ; yaṃnūnāhaṃ na ceva ceteyyaṃ, na ca abhisaṅkhareyya’’nti. So na ceva ceteti, na cābhisaṅkharoti, tassa acetayato anabhisaṅkharoto tā ceva saññā nirujjhanti, aññā ca oḷārikā saññā na uppajjanti. So nirodhaṃ phusati. Evaṃ kho, poṭṭhapāda, anupubbābhisaññānirodha-sampajāna-samāpatti hotī’’’ti. ‘‘Evaṃ, poṭṭhapādā’’ti.

415. ‘‘Ekaññeva nu kho, bhante, bhagavā saññaggaṃ paññapeti, udāhu puthūpi saññagge paññapetī’’ti? ‘‘Ekampi kho ahaṃ, poṭṭhapāda, saññaggaṃ paññapemi, puthūpi saññagge paññapemī’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana, bhante, bhagavā ekampi saññaggaṃ paññapeti, puthūpi saññagge paññapetī’’ti? ‘‘Yathā yathā kho, poṭṭhapāda, nirodhaṃ phusati, tathā tathāhaṃ saññaggaṃ paññapemi. Evaṃ kho ahaṃ, poṭṭhapāda, ekampi saññaggaṃ paññapemi, puthūpi saññagge paññapemī’’ti.

416. ‘‘Saññā nu kho, bhante, paṭhamaṃ uppajjati, pacchā ñāṇaṃ, udāhu ñāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, pacchā saññā, udāhu saññā ca ñāṇañca apubbaṃ acarimaṃ uppajjantī’’ti? ‘‘Saññā kho, poṭṭhapāda, paṭhamaṃ uppajjati, pacchā ñāṇaṃ, saññuppādā ca pana ñāṇuppādo hoti. So evaṃ pajānāti – ‘idappaccayā kira me ñāṇaṃ udapādī’ti. Iminā kho etaṃ, poṭṭhapāda, pariyāyena veditabbaṃ – yathā saññā paṭhamaṃ uppajjati, pacchā ñāṇaṃ, saññuppādā ca pana ñāṇuppādo hotī’’ti.

Saññāattakathā

417. ‘‘Saññā nu kho, bhante, purisassa attā, udāhu aññā saññā añño attā’’ti? ‘‘Kaṃ pana tvaṃ, poṭṭhapāda, attānaṃ paccesī’’ti? ‘‘Oḷārikaṃ kho ahaṃ, bhante, attānaṃ paccemi rūpiṃ cātumahābhūtikaṃ kabaḷīkārāhārabhakkha’’nti [kabaḷīkārabhakkhanti (syā. ka.)]. ‘‘Oḷāriko ca hi te, poṭṭhapāda, attā abhavissa rūpī cātumahābhūtiko kabaḷīkārāhārabhakkho. Evaṃ santaṃ kho te, poṭṭhapāda, aññāva saññā bhavissati añño attā. Tadaminākapetaṃ, poṭṭhapāda, pariyāyena veditabbaṃ yathā aññāva saññā bhavissati añño attā. Tiṭṭhateva sāyaṃ [tiṭṭhatevāyaṃ (sī. pī.)], poṭṭhapāda, oḷāriko attā rūpī cātumahābhūtiko kabaḷīkārāhārabhakkho, atha imassa purisassa aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhanti. Iminā kho etaṃ, poṭṭhapāda, pariyāyena veditabbaṃ yathā aññāva saññā bhavissati añño attā''ti.

418. ''Manomayaṃ kho ahaṃ, bhante, attānaṃ paccemi sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriya''nti. ''Manomayo ca hi te, poṭṭhapāda, attā abhavissa sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo, evaṃ santampi kho te, poṭṭhapāda, aññāva saññā bhavissati añño attā. Tadamināpetaṃ, poṭṭhapāda, pariyāyena veditabbaṃ yathā aññāva saññā bhavissati añño attā. Tiṭṭhateva sāyaṃ, poṭṭhapāda, manomayo attā sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo, atha imassa purisassa aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhanti. Imināpi kho etaṃ, poṭṭhapāda, pariyāyena veditabbaṃ yathā aññāva saññā bhavissati añño attā''ti.

419. ''Arūpiṃ kho ahaṃ, bhante, attānaṃ paccemi saññāmaya''nti. ''Arūpī ca hi te, poṭṭhapāda, attā abhavissa saññāmayo, evaṃ santampi kho te, poṭṭhapāda, aññāva saññā bhavissati añño attā. Tadamināpetaṃ, poṭṭhapāda, pariyāyena veditabbaṃ yathā aññāva saññā bhavissati añño attā. Tiṭṭhateva sāyaṃ, poṭṭhapāda, arūpī attā saññāmayo, atha imassa purisassa aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhanti. Imināpi kho etaṃ, poṭṭhapāda, pariyāyena veditabbaṃ yathā aññāva saññā bhavissati añño attā''ti.

420. ''Sakkā panetaṃ, bhante, mayā ñātuṃ – 'saññā purisassa attā'ti vā 'aññāva saññā añño attāti vā'ti? ''Dujjānaṃ kho etaṃ [evaṃ (ka.)], poṭṭhapāda, tayā aññadiṭṭhikena aññakhantikena aññarucikena aññatrāyogena aññatrācariyakena – 'saññā purisassa attā'ti vā, 'aññāva saññā añño attāti vā'''ti.

''Sace taṃ, bhante, mayā dujjānaṃ aññadiṭṭhikena aññakhantikena aññarucikena aññatrāyogena aññatrācariyakena – 'saññā purisassa attā'ti vā, 'aññāva saññā añño attā'ti vā; 'kiṃ pana, bhante, sassato loko, idameva saccaṃ moghamañña'nti? Abyākataṃ kho etaṃ, poṭṭhapāda, mayā – 'sassato loko, idameva saccaṃ moghamañña'nti.

''Kiṃ pana, bhante, 'asassato loko, idameva saccaṃ moghamañña'''nti? ''Etampi kho, poṭṭhapāda, mayā abyākataṃ – 'asassato loko, idameva saccaṃ moghamañña'''nti.

''Kiṃ pana, bhante, 'antavā loko…pe… 'anantavā loko … 'taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ… 'aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ… 'hoti tathāgato paraṃ maraṇā… 'na hoti tathāgato paraṃ maraṇā… 'hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā… 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña'''nti? ''Etampi kho, poṭṭhapāda, mayā abyākataṃ – 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña'''nti.

''Kasmā panetaṃ, bhante, bhagavatā abyākata''nti? ''Na hetaṃ, poṭṭhapāda, atthasaṃhitaṃ na dhammasaṃhitaṃ nādibrahmacariyakaṃ, na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, tasmā etaṃ mayā abyākata''nti.

''Kiṃ pana, bhante, bhagavatā byākata''nti? ''Idaṃ dukkhanti kho, poṭṭhapāda, mayā byākataṃ. Ayaṃ dukkhasamudayoti kho, poṭṭhapāda, mayā byākataṃ. Ayaṃ dukkhanirodhoti kho, poṭṭhapāda, mayā byākataṃ. Ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti kho, poṭṭhapāda, mayā byākata''nti.

''Kasmā panetaṃ, bhante, bhagavatā byākata''nti? ''Etañhi, poṭṭhapāda, atthasaṃhitaṃ, etaṃ dhammasaṃhitaṃ, etaṃ ādibrahmacariyakaṃ, etaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati; tasmā etaṃ mayā byākata''nti. ''Evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata. Yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī''ti. Atha kho bhagavā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

421. Atha kho te paribbājakā acirapakkantassa bhagavato poṭṭhapādaṃ paribbājakaṃ samantato vācā [vācāya (syā. ka.)] sannitodakena sañjhabbharimakaṃsu – ''evameva panāyaṃ bhavaṃ poṭṭhapādo yaññadeva samaṇo gotamo bhāsati, taṃ tadevassa abbhanumodati – ‘evametaṃ bhagavā evametaṃ, sugatā’ti. Na kho pana mayaṃ kiñci [kañci (pī.)] samaṇassa gotamassa ekaṃsikaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāma – ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā, ‘antavā loko’ti vā, ‘anantavā loko’ti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā’’ti.

Evaṃ vutte poṭṭhapādo paribbājako te paribbājake etadavoca – ‘‘ahampi kho, bho, na kiñci samaṇassa gotamassa ekaṃsikaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāmi – ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā; api ca samaṇo gotamo bhūtaṃ tacchaṃ tathaṃ paṭipadaṃ paññapeti dhammaṭṭhitataṃ dhammaniyāmataṃ. Bhūtaṃ kho pana tacchaṃ tathaṃ paṭipadaṃ paññapentassa dhammaṭṭhitataṃ dhammaniyāmataṃ, kathañhi nāma mādiso viññū samaṇassa gotamassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodeyyā’’ti?

Cittahatthisāriputtapoṭṭhapādavatthu

422. Atha kho dvīhatīhassa accayena citto ca hatthisāriputto poṭṭhapādo ca paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā citto hatthisāriputto bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Poṭṭhapādo pana paribbājako bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho poṭṭhapādo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘tadā maṃ, bhante, te paribbājakā acirapakkantassa bhagavato samantato vācāsannitodakena sañjhabbharimakaṃsu – ‘evameva panāyaṃ bhavaṃ poṭṭhapādo yaññadeva samaṇo gotamo bhāsati, taṃ tadevassa abbhanumodati – ‘evametaṃ bhagavā evametaṃ sugatā’’ti. Na kho pana mayaṃ kiñci samaṇassa gotamassa ekaṃsikaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāma – ‘‘sassato loko’’ti vā, ‘‘asassato loko’’ti vā, ‘‘antavā loko’’ti vā, ‘‘anantavā loko’’ti vā, ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti vā, ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti vā, ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā, ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā, ‘‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā, ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā’ti. Evaṃ vuttāhaṃ, bhante, te paribbājake etadavocaṃ – ‘ahampi kho, bho, na kiñci samaṇassa gotamassa ekaṃsikaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāmi – ‘‘sassato loko’’ti vā, ‘‘asassato loko’’ti vā…pe… ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā; api ca samaṇo gotamo bhūtaṃ tacchaṃ tathaṃ paṭipadaṃ paññapeti dhammaṭṭhitataṃ dhammaniyāmataṃ. Bhūtaṃ kho pana tacchaṃ tathaṃ paṭipadaṃ paññapentassa dhammaṭṭhitataṃ dhammaniyāmataṃ, kathañhi nāma mādiso viññū samaṇassa gotamassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodeyyā’’ti?

423. ‘‘Sabbeva kho ete, poṭṭhapāda, paribbājakā andhā acakkhukā; tvaṃyeva nesaṃ eko cakkhumā. Ekaṃsikāpi hi kho, poṭṭhapāda, mayā dhammā desitā paññattā; anekaṃsikāpi hi kho, poṭṭhapāda, mayā dhammā desitā paññattā.

‘‘Katame ca te, poṭṭhapāda, mayā anekaṃsikā dhammā desitā paññattā? ‘Sassato loko’ti [lokoti vā (sī. ka.)] kho, poṭṭhapāda, mayā anekaṃsiko dhammo desito paññatto; ‘asassato loko’ti [lokoti vā (sī. ka.)] kho, poṭṭhapāda, mayā anekaṃsiko dhammo desito paññatto; ‘antavā loko’ti [lokoti vā (sī. ka.)] kho poṭṭhapāda…pe… ‘anantavā loko’ti [lokoti vā (sī. ka.)] kho poṭṭhapāda… ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti kho poṭṭhapāda… ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti kho poṭṭhapāda… ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho poṭṭhapāda… na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho poṭṭhapāda… ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho poṭṭhapāda… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, poṭṭhapāda, mayā anekaṃsiko dhammo desito paññatto.

‘‘Kasmā ca te, poṭṭhapāda, mayā anekaṃsikā dhammā desitā paññattā? Na hete, poṭṭhapāda, atthasaṃhitā na dhammasaṃhitā na ādibrahmacariyakā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattanti. Tasmā te mayā anekaṃsikā dhammā desitā paññattā’’.

Ekaṃsikadhammo

424. ‘‘Katame ca te, poṭṭhapāda, mayā ekaṃsikā dhammā desitā paññattā? Idaṃ dukkhanti kho, poṭṭhapāda, mayā ekaṃsiko dhammo desito paññatto. Ayaṃ dukkhasamudayoti kho, poṭṭhapāda, mayā ekaṃsiko dhammo desito paññatto. Ayaṃ dukkhanirodhoti kho, poṭṭhapāda, mayā ekaṃsiko dhammo desito paññatto. Ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti kho, poṭṭhapāda, mayā ekaṃsiko dhammo desito paññatto.

‘‘Kasmā ca te, poṭṭhapāda, mayā ekaṃsikā dhammā desitā paññattā? Ete, poṭṭhapāda, atthasaṃhitā, ete dhammasaṃhitā, ete ādibrahmacariyakā ete nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Tasmā te mayā ekaṃsikā dhammā desitā paññattā.

425. ‘‘Santi, poṭṭhapāda, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’ti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’ti? Te ce me evaṃ puṭṭhā ‘āmā’ti paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto ekantasukhaṃ lokaṃ jānaṃ passaṃ viharathā’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti.

‘‘Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto ekaṃ vā rattiṃ ekaṃ vā divasaṃ upaḍḍhaṃ vā rattiṃ upaḍḍhaṃ vā divasaṃ ekantasukhiṃ attānaṃ sañjānāthā’ti [sampajānāthāti (sī. syā. ka.)]? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto jānātha – ‘‘ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā’’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti.

‘‘Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto yā tā devatā ekantasukhaṃ lokaṃ upapannā, tāsaṃ bhāsamānānaṃ saddaṃ suṇātha – ‘‘suppaṭipannāttha, mārisā, ujuppaṭipannāttha, mārisā, ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāya; mayampi hi, mārisā, evaṃpaṭipannā ekantasukhaṃ lokaṃ upapannā’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, nanu evaṃ sante tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

426. ‘‘Seyyathāpi, poṭṭhapāda, puriso evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ yā imasmiṃ janapade janapadakalyāṇī, taṃ icchāmi taṃ kāmemī’ti. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ janapadakalyāṇiṃ icchasi kāmesi, jānāsi taṃ janapadakalyāṇiṃ khattiyī vā brāhmaṇī vā vessī vā suddī vā’ti? Iti puṭṭho ‘no’ti vadeyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ janapadakalyāṇiṃ icchasi kāmesi, jānāsi taṃ janapadakalyāṇiṃ evaṃnāmā evaṃgottāti vā, dīghā vā rassā vā majjhimā vā kāḷī vā sāmā vā maṅguracchavī vāti, amukasmiṃ gāme vā nigame vā nagare vā’ti? Iti puṭṭho ‘no’ti vadeyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ na jānāsi na passasi, taṃ tvaṃ icchasi kāmesī’ti? Iti puṭṭho ‘āmā’ti vadeyya.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, nanu evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

‘‘Evameva kho, poṭṭhapāda, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’ti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’’ti? Te ce me evaṃ puṭṭhā ‘āmā’ti paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto ekantasukhaṃ lokaṃ jānaṃ passaṃ viharathā’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti.

‘‘Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto ekaṃ vā rattiṃ ekaṃ vā divasaṃ upaḍḍhaṃ vā rattiṃ upaḍḍhaṃ vā divasaṃ ekantasukhiṃ attānaṃ sañjānāthā’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto jānātha – ‘‘ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti.

‘‘Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto yā tā devatā ekantasukhaṃ lokaṃ upapannā, tāsaṃ bhāsamānānaṃ saddaṃ suṇātha – ‘‘suppaṭipannāttha, mārisā, ujuppaṭipannāttha, mārisā, ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāya; mayampi hi, mārisā, evaṃpaṭipannā ekantasukhaṃ lokaṃ upapannā’’’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, nanu evaṃ sante tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

427. ‘‘Seyyathāpi, poṭṭhapāda, puriso cātumahāpathe nisseṇiṃ kareyya pāsādassa ārohaṇāya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, yassa tvaṃ [yaṃ tvaṃ (sī. ka.)] pāsādassa ārohaṇāya nisseṇiṃ karosi, jānāsi taṃ pāsādaṃ puratthimāya vā disāya dakkhiṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya ucco vā nīco vā majjhimo vā’ti? Iti puṭṭho ‘no’ti vadeyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ na jānāsi na passasi, tassa tvaṃ pāsādassa ārohaṇāya nisseṇiṃ karosī’ti? Iti puṭṭho ‘āmā’ti vadeyya.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, nanu evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

‘‘Evameva kho, poṭṭhapāda, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’ti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘‘ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’ti? Te ce me evaṃ puṭṭhā ‘āmā’ti paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto ekantasukhaṃ lokaṃ jānaṃ passaṃ viharathā’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti.

‘‘Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto ekaṃ vā rattiṃ ekaṃ vā divasaṃ upaḍḍhaṃ vā rattiṃ upaḍḍhaṃ vā divasaṃ ekantasukhiṃ attānaṃ sañjānāthā’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto jānātha ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā’ti? Iti puṭṭhā ‘no’ti vadanti.

‘‘Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘api pana tumhe āyasmanto yā tā devatā ekantasukhaṃ lokaṃ upapannā’ tāsaṃ devatānaṃ bhāsamānānaṃ saddaṃ suṇātha- ‘‘suppaṭipannāttha, mārisā, ujuppaṭipannāttha, mārisā, ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāya; mayampi hi, mārisā, evaṃ paṭipannā ekantasukhaṃ lokaṃ upapannā’ti? Iti puṭṭhā ‘‘no’’ti vadanti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, nanu evaṃ sante tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

Tayo attapaṭilābhā

428. ‘‘Tayo kho me, poṭṭhapāda, attapaṭilābhā – oḷāriko attapaṭilābho, manomayo attapaṭilābho, arūpo attapaṭilābho. Katamo ca, poṭṭhapāda, oḷāriko attapaṭilābho? Rūpī cātumahābhūtiko kabaḷīkārāhārabhakkho [kabaḷīkārabhakkho (syā. ka.)], ayaṃ oḷāriko attapaṭilābho. Katamo manomayo attapaṭilābho? Rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo, ayaṃ manomayo attapaṭilābho. Katamo arūpo attapaṭilābho? Arūpī saññāmayo, ayaṃ arūpo attapaṭilābho.

429. ‘‘Oḷārikassapi kho ahaṃ, poṭṭhapāda, attapaṭilābhassa pahānāya dhammaṃ desemi – yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathāti. Siyā kho pana te, poṭṭhapāda, evamassa – saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati, dukkho ca kho vihāroti, na kho panetaṃ, poṭṭhapāda, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Saṃkilesikā ceva dhammā pahīyissanti, vodāniyā ca dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati, pāmujjaṃ ceva bhavissati pīti ca passaddhi ca sati ca sampajaññañca sukho ca vihāro.

430. ‘‘Manomayassapi kho ahaṃ, poṭṭhapāda, attapaṭilābhassa pahānāya dhammaṃ desemi yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathāti. Siyā kho pana te, poṭṭhapāda, evamassa – ‘saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati, dukkho ca kho vihāro’ti, na kho panetaṃ, poṭṭhapāda, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Saṃkilesikā ceva dhammā pahīyissanti, vodāniyā ca dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati, pāmujjaṃ ceva bhavissati pīti ca passaddhi ca sati ca sampajaññañca sukho ca vihāro.

431. ‘‘Arūpassapi kho ahaṃ, poṭṭhapāda, attapaṭilābhassa pahānāya dhammaṃ desemi yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathāti. Siyā kho pana te, poṭṭhapāda, evamassa – ‘saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati, dukkho ca kho vihāro’ti, na kho panetaṃ, poṭṭhapāda, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Saṃkilesikā ceva dhammā pahīyissanti, vodāniyā ca dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati, pāmujjaṃ ceva bhavissati pīti ca passaddhi ca sati ca sampajaññañca sukho ca vihāro.

432. ‘‘Pare ce, poṭṭhapāda, amhe evaṃ puccheyyuṃ – ‘katamo pana so, āvuso, oḷāriko attapaṭilābho, yassa tumhe pahānāya dhammaṃ desetha, yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti, tesaṃ mayaṃ evaṃ puṭṭhā evaṃ byākareyyāma – ‘ayaṃ vā so, āvuso, oḷāriko attapaṭilābho, yassa mayaṃ pahānāya dhammaṃ desema, yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti.

433. ‘‘Pare ce, poṭṭhapāda, amhe evaṃ puccheyyuṃ – ‘katamo pana so, āvuso, manomayo attapaṭilābho, yassa tumhe pahānāya dhammaṃ desetha, yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti? Tesaṃ mayaṃ evaṃ puṭṭhā evaṃ byākareyyāma – ‘ayaṃ vā so, āvuso, manomayo attapaṭilābho yassa mayaṃ pahānāya dhammaṃ desema, yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti.

434. ‘‘Pare ce, poṭṭhapāda, amhe evaṃ puccheyyuṃ – ‘katamo pana so, āvuso, arūpo attapaṭilābho, yassa tumhe pahānāya dhammaṃ desetha, yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti, tesaṃ mayaṃ evaṃ puṭṭhā evaṃ byākareyyāma – ‘ayaṃ vā so, āvuso, arūpo attapaṭilābho yassa mayaṃ pahānāya dhammaṃ desema, yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā'ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, nanu evaṃ sante sappāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti? ''Addhā kho, bhante, evaṃ sante sappāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti.

435. ''Seyyathāpi, poṭṭhapāda, puriso nisseṇiṃ kareyya pāsādassa ārohaṇāya tasseva pāsādassa heṭṭhā. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – 'ambho purisa, yassa tvaṃ pāsādassa ārohaṇāya nisseṇiṃ karosi, jānāsi taṃ pāsādaṃ, puratthimāya vā disāya dakkhiṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya ucco vā nīco vā majjhimo vā'ti? So evaṃ vadeyya – 'ayaṃ vā so, āvuso, pāsādo, yassāhaṃ ārohaṇāya nisseṇiṃ karomi, tasseva pāsādassa heṭṭhā'ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, nanu evaṃ sante tassa purisassa sappāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti? ''Addhā kho, bhante, evaṃ sante tassa purisassa sappāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti.

436. ''Evameva kho, poṭṭhapāda, pare ce amhe evaṃ puccheyyuṃ – 'katamo pana so, āvuso, oḷāriko attapaṭilābho…pe… katamo pana so, āvuso, manomayo attapaṭilābho…pe… katamo pana so, āvuso, arūpo attapaṭilābho, yassa tumhe pahānāya dhammaṃ desetha, yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā'ti, tesaṃ mayaṃ evaṃ puṭṭhā evaṃ byākareyyāma – 'ayaṃ vā so, āvuso, arūpo attapaṭilābho, yassa mayaṃ pahānāya dhammaṃ desema, yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodāniyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā'ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, poṭṭhapāda, nanu evaṃ sante sappāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti? ''Addhā kho, bhante, evaṃ sante sappāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti.

437. Evaṃ vutte citto hatthisāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ''yasmiṃ, bhante, samaye oḷāriko attapaṭilābho hoti, moghassa tasmiṃ samaye manomayo attapaṭilābho hoti, mogho arūpo attapaṭilābho hoti; oḷāriko vāssa attapaṭilābho tasmiṃ samaye sacco hoti. Yasmiṃ, bhante, samaye manomayo attapaṭilābho hoti, moghassa tasmiṃ samaye oḷāriko attapaṭilābho hoti, mogho arūpo attapaṭilābho hoti; manomayo vāssa attapaṭilābho tasmiṃ samaye sacco hoti. Yasmiṃ, bhante, samaye arūpo attapaṭilābho hoti, moghassa tasmiṃ samaye oḷāriko attapaṭilābho hoti, mogho manomayo attapaṭilābho hoti; arūpo vāssa attapaṭilābho tasmiṃ samaye sacco hotī''ti.

''Yasmiṃ, citta, samaye oḷāriko attapaṭilābho hoti, neva tasmiṃ samaye manomayo attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati, na arūpo attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati; oḷāriko attapaṭilābhotveva tasmiṃ samaye saṅkhaṃ gacchati. Yasmiṃ, citta, samaye manomayo attapaṭilābho hoti, neva tasmiṃ samaye oḷāriko attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati, na arūpo attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati; manomayo attapaṭilābhotveva tasmiṃ samaye saṅkhaṃ gacchati. Yasmiṃ, citta, samaye arūpo attapaṭilābho hoti, neva tasmiṃ samaye oḷāriko attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati, na manomayo attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati; arūpo attapaṭilābhotveva tasmiṃ samaye saṅkhaṃ gacchati.

438. ''Sace taṃ, citta, evaṃ puccheyyuṃ – 'ahosi tvaṃ atītamaddhānaṃ, na tvaṃ nāhosi; bhavissasi tvaṃ anāgatamaddhānaṃ, na tvaṃ na bhavissasi; atthi tvaṃ etarahi, na tvaṃ natthī'ti, evaṃ puṭṭho tvaṃ, citta, kinti byākareyyāsī''ti?

''Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – 'ahosi tvaṃ atītamaddhānaṃ, na tvaṃ na ahosi; bhavissasi tvaṃ anāgatamaddhānaṃ, na tvaṃ na bhavissasi; atthi tvaṃ etarahi, na tvaṃ natthī'ti. Evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – 'ahosāhaṃ atītamaddhānaṃ, nāhaṃ na ahosiṃ;

bhavissāmahaṃ anāgatamaddhānaṃ, nāhaṃ na bhavissāmi; atthāhaṃ etarahi, nāhaṃ natthī’ti. Evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, evaṃ byākareyya’’nti.

‘‘Sace pana taṃ, citta, evaṃ puccheyyuṃ – ‘yo te ahosi atīto attapaṭilābho, sova [sveva (sī. pī.), soyeva (syā.)] te attapaṭilābho sacco, mogho anāgato, mogho paccuppanno? Yo [yo vā (pī.)] te bhavissati anāgato attapaṭilābho, sova te attapaṭilābho sacco, mogho atīto, mogho paccuppanno? Yo [yo vā (pī.)] te etarahi paccuppanno attapaṭilābho, sova [so ca (ka.)] te attapaṭilābho sacco, mogho atīto, mogho anāgato’ti. Evaṃ puṭṭho tvaṃ, citta, kinti byākareyyāsī’’ti?

‘‘Sace pana maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘yo te ahosi atīto attapaṭilābho, sova te attapaṭilābho sacco, mogho anāgato, mogho paccuppanno. Yo te bhavissati anāgato attapaṭilābho, sova te attapaṭilābho sacco, mogho atīto, mogho paccuppanno. Yo te etarahi paccuppanno attapaṭilābho, sova te attapaṭilābho sacco, mogho atīto, mogho anāgato’ti. Evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘yo me ahosi atīto attapaṭilābho, sova me attapaṭilābho tasmiṃ samaye sacco ahosi, mogho anāgato, mogho paccuppanno. Yo me bhavissati anāgato attapaṭilābho, sova me attapaṭilābho tasmiṃ samaye sacco bhavissati, mogho atīto, mogho paccuppanno. Yo me etarahi paccuppanno attapaṭilābho, sova me attapaṭilābho sacco, mogho atīto, mogho anāgato’ti. Evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, evaṃ byākareyya’’nti.

439. ‘‘Evameva kho, citta, yasmiṃ samaye oḷāriko attapaṭilābho hoti, neva tasmiṃ samaye manomayo attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati, na arūpo attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati. Oḷāriko attapaṭilābho tveva tasmiṃ samaye saṅkhaṃ gacchati. Yasmiṃ, citta, samaye manomayo attapaṭilābho hoti…pe… yasmiṃ, citta, samaye arūpo attapaṭilābho hoti, neva tasmiṃ samaye oḷāriko attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati, na manomayo attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati; arūpo attapaṭilābho tveva tasmiṃ samaye saṅkhaṃ gacchati.

440. ‘‘Seyyathāpi, citta, gavā khīraṃ, khīramhā dadhi, dadhimhā navanītaṃ, navanītamhā sappi, sappimhā sappimaṇḍo. Yasmiṃ samaye khīraṃ hoti, neva tasmiṃ samaye dadhīti saṅkhaṃ gacchati, na navanītanti saṅkhaṃ gacchati, na sappīti saṅkhaṃ gacchati, na sappimaṇḍoti saṅkhaṃ gacchati; khīraṃ tveva tasmiṃ samaye saṅkhaṃ gacchati. Yasmiṃ samaye dadhi hoti…pe… navanītaṃ hoti… sappi hoti… sappimaṇḍo hoti, neva tasmiṃ samaye khīranti saṅkhaṃ gacchati, na dadhīti saṅkhaṃ gacchati, na navanītanti saṅkhaṃ gacchati, na sappīti saṅkhaṃ gacchati; sappimaṇḍo tveva tasmiṃ samaye saṅkhaṃ gacchati. Evameva kho, citta, yasmiṃ samaye oḷāriko attapaṭilābho hoti…pe… yasmiṃ, citta, samaye manomayo attapaṭilābho hoti…pe… yasmiṃ, citta, samaye arūpo attapaṭilābho hoti, neva tasmiṃ samaye oḷāriko attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati, na manomayo attapaṭilābhoti saṅkhaṃ gacchati; arūpo attapaṭilābho tveva tasmiṃ samaye saṅkhaṃ gacchati. Imā kho citta, lokasamaññā lokaniruttiyo lokavohārā lokapaññattiyo, yāhi tathāgato voharati aparāmasa’’nti.

441. Evaṃ vutte, poṭṭhapādo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante! Abhikkantaṃ, bhante, seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti. Evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Cittahatthisāriputtaupasampadā

442. Citto pana hatthisāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante; abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti. Evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti.

443. Alattha kho citto hatthisāriputto bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā citto hatthisāriputto eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto na cirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti – abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā citto hatthisāriputto arahataṃ ahosīti.

Poṭṭhapādasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Subhasuttaṃ

Subhamāṇavavatthu

444. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme aciraparinibbute bhagavati. Tena kho pana samayena subho māṇavo todeyyaputto sāvatthiyaṃ paṭivasati kenacideva karaṇīyena.

445. Atha kho subho māṇavo todeyyaputto aññataraṃ māṇavakaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, māṇavaka, yena samaṇo ānando tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti.

446. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho so māṇavako subhassa māṇavassa todeyyaputtassa paṭissutvā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so māṇavako āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati; evañca vadeti – ‘sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti.

447. Evaṃ vutte, āyasmā ānando taṃ māṇavakaṃ etadavoca – ‘‘akālo kho, māṇavaka. Atthi me ajja bhesajjamattā pītā. Appevanāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā’’ti.

‘‘Evaṃ, bho’’ti kho so māṇavako āyasmato ānandassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā yena subho māṇavo todeyyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā subhaṃ māṇavaṃ todeyyaputtaṃ etadavoca, ‘‘avocumhā kho mayaṃ bhoto vacanena taṃ bhavantaṃ ānandaṃ – ‘subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati, evañca vadeti – ‘‘sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti. Evaṃ vutte, bho, samaṇo ānando maṃ etadavoca – ‘akālo kho, māṇavaka. Atthi me ajja bhesajjamattā pītā. Appevanāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā’ti. Ettāvatāpi kho, bho, katameva etaṃ, yato kho so bhavaṃ ānando okāsamakāsi svātanāyapi upasaṅkamanāyā’’ti.

448. Atha kho āyasmā ānando tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya cetakena bhikkhunā pacchāsamaṇena yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi.

Atha kho subho māṇavo todeyyaputto yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho subho māṇavo todeyyaputto āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘bhavañhi ānando tassa bhoto gotamassa dīgharattaṃ upaṭṭhāko santikāvacaro samīpacārī. Bhavametaṃ ānando jāneyya, yesaṃ so bhavaṃ gotamo dhammānaṃ vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi. Katamesānaṃ kho, bho ānanda, dhammānaṃ so bhavaṃ gotamo vaṇṇavādī ahosi; kattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesī’’ti?

449. ‘‘Tiṇṇaṃ kho, māṇava, khandhānaṃ so bhagavā vaṇṇavādī ahosi; ettha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi. Katamesaṃ tiṇṇaṃ? Ariyassa sīlakkhandhassa, ariyassa samādhikkhandhassa, ariyassa paññākkhandhassa. Imesaṃ kho, māṇava, tiṇṇaṃ khandhānaṃ so bhagavā vaṇṇavādī ahosi; ettha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesī’’ti.

Sīlakkhandho

450. ‘‘Katamo pana so, bho ānanda, ariyo sīlakkhandho, yassa so bhavaṃ gotamo vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesī’’ti?

‘‘Idha, māṇava, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – ‘sambādho gharāvāso rajopatho, abbhokāso pabbajjā, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. So evaṃ pabbajito samāno pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati, ācāragocarasampanno, anumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu, kāyakammavacīkammena samannāgato kusalena, parisuddhājīvo, sīlasampanno, indriyesu guttadvāro, satisampajaññena samannāgato, santuṭṭho.

451. ‘‘Kathañca, māṇava, bhikkhu sīlasampanno hoti? Idha, māṇava, bhikkhu pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno, sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati. Yampi, māṇava, bhikkhu pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno, sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati; idampissa hoti sīlasmiṃ. (Yathā 194 yāva 210 anucchedesu evaṃ vitthāretabbaṃ).

‘‘Yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ – santikammaṃ paṇidhikammaṃ bhūtakammaṃ bhūrikammaṃ vassakammaṃ vossakammaṃ vatthukammaṃ vatthuparikammaṃ ācamanaṃ nhāpanaṃ juhanaṃ vamanaṃ virecanaṃ uddhaṃvirecanaṃ adhovirecanaṃ sīsavirecanaṃ kaṇṇatelaṃ nettatappanaṃ natthukammaṃ añjanaṃ paccañjanaṃ sālākiyaṃ sallakattiyaṃ dārakatikicchā mūlabhesajjānaṃ anuppadānaṃ osadhīnaṃ paṭimokkho iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Yampi, māṇava, bhikkhu yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvitaṃ kappenti, seyyathidaṃ, santikammaṃ paṇidhikammaṃ…pe… osadhīnaṃ paṭimokkho iti vā iti evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvā paṭivirato hoti. Idampissa hoti sīlasmiṃ.

452. ‘‘Sa kho so [ayaṃ kho so (ka.)], māṇava, bhikkhu evaṃ sīlasampanno na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ sīlasaṃvarato. Seyyathāpi, māṇava, rājā khattiyo muddhāvasitto nihatapaccāmitto na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ paccatthikato. Evameva kho, māṇava, bhikkhu evaṃ sīlasampanno na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ sīlasaṃvarato. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti. Evaṃ kho, māṇava, bhikkhu sīlasampanno hoti.

453. ‘‘Ayaṃ kho so, māṇava, ariyo sīlakkhandho yassa so bhagavā vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi. Atthi cevettha uttarikaraṇīya’’nti.

‘‘Acchariyaṃ, bho ānanda, abbhutaṃ, bho ānanda! So cāyaṃ, bho ānanda, ariyo sīlakkhandho paripuṇṇo, no aparipuṇṇo. Evaṃ paripuṇṇaṃ cāhaṃ, bho, ānanda, ariyaṃ sīlakkhandhaṃ ito bahiddhā aññesu samaṇabrāhmaṇesu na samanupassāmi. Evaṃ paripuṇṇañca, bho ānanda, ariyaṃ sīlakkhandhaṃ ito bahiddhā aññe samaṇabrāhmaṇā attani samanupasseyyuṃ, te tāvatakeneva attamanā assu – ‘alamettāvatā, katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttarikaraṇīya’nti. Atha ca pana bhavaṃ ānando evamāha – ‘atthi cevettha uttarikaraṇīya’’’nti [imassa anantaraṃ sī. pī. potthakesu ‘‘paṭhamabhāṇavāraṃ’’ti pāṭho dissati].

Samādhikkhandho

454. ‘‘Katamo pana so, bho ānanda, ariyo samādhikkhandho, yassa so bhavaṃ gotamo vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesī’’ti?

‘‘Kathañca, māṇava, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti? Idha, māṇava, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedeti. Evaṃ kho, māṇava, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti.

455. ‘‘Kathañca, māṇava, bhikkhu satisampajaññena samannāgato hoti? Idha, māṇava, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Evaṃ kho, māṇava, bhikkhu satisampajaññena samannāgato hoti.

456. ‘‘Kathañca, māṇava, bhikkhu santuṭṭho hoti? Idha, māṇava, bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi, māṇava, pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti, sapattabhārova ḍeti; evameva kho, māṇava, bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. Evaṃ kho, māṇava, bhikkhu santuṭṭho hoti.

457. ‘‘So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato, iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato, iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato, imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya, parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā.

458. ‘‘So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati abhijjhāya cittaṃ parisodheti. Byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī byāpādapadosā cittaṃ parisodheti. Thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti. Uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti. Vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

459. ‘‘Seyyathāpi, māṇava, puriso iṇaṃ ādāya kammante payojeyya. Tassa te kammantā samijjheyyuṃ. So yāni ca porāṇāni iṇamūlāni tāni ca byantiṃ kareyya, siyā cassa uttariṃ avasiṭṭhaṃ dārabharaṇāya. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho pubbe iṇaṃ ādāya kammante payojesiṃ. Tassa me te kammantā samijjhiṃsu. Sohaṃ yāni ca porāṇāni iṇamūlāni tāni ca byantiṃ akāsiṃ, atthi ca me uttariṃ avasiṭṭhaṃ dārabharaṇāyā’ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

460. ‘‘Seyyathāpi, māṇava, puriso ābādhiko assa dukkhito bāḷhagilāno; bhattañcassa nacchādeyya, na cassa kāye balamattā. So aparena samayena tamhā ābādhā mucceyya, bhattañcassa chādeyya, siyā cassa kāye balamattā. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho pubbe ābādhiko ahosiṃ dukkhito bāḷhagilāno, bhattañca me nacchādesi, na ca me āsi kāye balamattā. Somhi etarahi tamhā ābādhā mutto bhattañca me chādeti, atthi ca me kāye balamattā’ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

461. ‘‘Seyyathāpi, māṇava, puriso bandhanāgāre baddho assa. So aparena samayena tamhā bandhanāgārā mucceyya sotthinā abbhayena, na cassa kiñci bhogānaṃ vayo. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho pubbe bandhanāgāre baddho ahosiṃ. Somhi etarahi tamhā bandhanāgārā mutto sotthinā abbhayena, natthi ca me kiñci bhogānaṃ vayo’ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

462. ‘‘Seyyathāpi, māṇava, puriso dāso assa anattādhīno parādhīno na yenakāmaṃgamo. So aparena samayena tamhā dāsabyā mucceyya, attādhīno aparādhīno bhujisso yenakāmaṃgamo. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho pubbe dāso ahosiṃ anattādhīno parādhīno na yenakāmaṃgamo. Somhi etarahi tamhā dāsabyā mutto attādhīno aparādhīno bhujisso yenakāmaṃgamo’ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

463. ‘‘Seyyathāpi, māṇava, puriso sadhano sabhogo kantāraddhānamaggaṃ paṭipajjeyya dubbhikkhaṃ sappaṭibhayaṃ. So aparena samayena taṃ kantāraṃ nitthareyya, sotthinā gāmantaṃ anupāpuṇeyya khemaṃ appaṭibhayaṃ. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho pubbe sadhano sabhogo kantāraddhānamaggaṃ paṭipajjiṃ dubbhikkhaṃ sappaṭibhayaṃ. Somhi etarahi kantāraṃ nitthiṇṇo, sotthinā gāmantaṃ anuppatto khemaṃ appaṭibhaya’nti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

464. ‘‘Evameva kho, māṇava, bhikkhu yathā iṇaṃ yathā rogaṃ yathā bandhanāgāraṃ yathā dāsabyaṃ yathā kantāraddhānamaggaṃ, evaṃ ime pañca nīvaraṇe appahīne attani samanupassati.

465. ‘‘Seyyathāpi, māṇava, yathā āṇaṇyaṃ yathā ārogyaṃ yathā bandhanāmokkhaṃ yathā bhujissaṃ yathā khemantabhūmiṃ. Evameva bhikkhu ime pañca nīvaraṇe pahīne attani samanupassati.

466. ‘‘Tassime pañca nīvaraṇe pahīne attani samanupassato pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati.

467. ‘‘So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, dakkho nhāpako vā nhāpakantevāsī vā kaṃsathāle nhānīyacuṇṇāni ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ sandeyya. Sāyaṃ nhānīyapiṇḍi snehānugatā snehaparetā santarabāhirā phuṭā snehena, na ca paggharaṇī. Evameva kho, māṇava, bhikkhu imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Yampi, māṇava, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Idampissa hoti samādhismiṃ.

468. ‘‘Puna caparaṃ, māṇava, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, udakarahado gambhīro ubbhidodako. Tassa nevassa puratthimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na dakkhiṇāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na pacchimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na uttarāya disāya udakassa āyamukhaṃ, devo ca na kālena kālaṃ sammā dhāraṃ anupaveccheyya. Atha kho tamhāva udakarahadā sītā vāridhārā ubbhijjitvā tameva udakarahadaṃ sītena vārinā abhisandeyya parisandeyya paripūreyya paripphareyya, nāssa kiñci sabbāvato udakarahadassa sītena vārinā apphuṭaṃ assa. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe… yampi, māṇava, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā… pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, so imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Idampissa hoti samādhismiṃ.

469. ‘‘Puna caparaṃ, māṇava, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘‘upekkhako satimā sukhavihārī’’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, tāni yāva caggā yāva ca mūlā sītena vārinā abhisannāni parisannāni paripūrāni paripphuṭāni, nāssa kiñci sabbāvataṃ uppalānaṃ vā padumānaṃ vā puṇḍarīkānaṃ vā sītena vārinā apphuṭaṃ assa. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe… yampi, māṇava, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti. Idampissa hoti samādhismiṃ.

470. ‘‘Puna caparaṃ, māṇava, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, puriso odātena vatthena sasīsaṃ pārupitvā nisinno assa, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena apphuṭaṃ assa. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe… yampi, māṇava, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Idampissa hoti samādhismiṃ.

471. ‘‘Ayaṃ kho so, māṇava, ariyo samādhikkhandho yassa so bhagavā vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi. Atthi cevettha uttarikaraṇīya’’nti.

‘‘Acchariyaṃ, bho ānanda, abbhutaṃ, bho ānanda! So cāyaṃ, bho ānanda, ariyo samādhikkhandho paripuṇṇo, no aparipuṇṇo. Evaṃ paripuṇṇaṃ cāhaṃ, bho ānanda, ariyaṃ samādhikkhandhaṃ ito bahiddhā aññesu samaṇabrāhmaṇesu na samanupassāmi. Evaṃ paripuṇṇañca, bho ānanda, ariyaṃ samādhikkhandhaṃ ito bahiddhā aññe samaṇabrāhmaṇā attani samanupasseyyuṃ, te tāvatakeneva attamanā assu – ‘alamettāvatā, katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttarikaraṇīya’nti. Atha ca pana bhavaṃ ānando evamāha – ‘atthi cevettha uttarikaraṇīya’’’nti.

Paññākkhandho

472. ‘‘Katamo pana so, bho ānanda, ariyo paññākkhandho, yassa bho bhavaṃ gotamo vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesī’’ti?

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So evaṃ pajānāti – ‘ayaṃ kho me kāyo rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo odanakummāsūpacayo aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammo; idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha’nti.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno anāvilo sabbākārasampanno. Tatrāssa suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā. Tamenaṃ cakkhumā puriso hatthe karitvā paccavekkheyya – ‘ayaṃ kho maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno anāvilo sabbākārasampanno. Tatridaṃ suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā’ti. Evameva kho, māṇava, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So evaṃ pajānāti – ‘ayaṃ kho me kāyo rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo odanakummāsūpacayo aniccucchādanaparimaddanabhedana-viddhaṃsanadhammo. Idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha’nti. Yampi, māṇava, bhikkhu evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So evaṃ pajānāti…pe… ettha paṭibaddhanti. Idampissa hoti paññāya.

473. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte manomayaṃ kāyaṃ abhinimmānāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, puriso muñjamhā īsikaṃ pavāheyya. Tassa evamassa – ‘ayaṃ muñjo ayaṃ īsikā; añño muñjo aññā īsikā; muñjamhā tveva īsikā pavāḷhā’ti. Seyyathā vā pana, māṇava, puriso asiṃ kosiyā pavāheyya. Tassa evamassa – ‘ayaṃ asi, ayaṃ kosi; añño asi, aññā kosi; kosiyā tveva asi pavāḷho’ti. Seyyathā vā pana, māṇava, puriso ahiṃ karaṇḍā uddhareyya. Tassa evamassa – ‘ayaṃ ahi, ayaṃ karaṇḍo; añño ahi, añño karaṇḍo; karaṇḍā tveva ahi ubbhato’ti. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe… yampi, māṇava, bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte manomayaṃ kāyaṃ abhinimmānāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti…pe…. Idampissa hoti paññāya.

474. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte iddhividhāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti. Ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti. Āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse. Pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake. Udakepi abhijjamāne gacchati seyyathāpi pathaviyaṃ. Ākāsepi pallaṅkena kamati seyyathāpi pakkhī sakuṇo. Imepi candimasūriye evaṃ mahiddhike evaṃ mahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjati. Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, dakkho kumbhakāro vā kumbhakārantevāsī vā suparikammakatāya mattikāya yaññadeva bhājanavikatiṃ ākaṅkheyya, taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya. Seyyathā vā pana, māṇava, dakkho dantakāro vā dantakārantevāsī vā suparikammakatasmiṃ dantasmiṃ yaññadeva dantavikatiṃ ākaṅkheyya, taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya. Seyyathā vā pana, māṇava, dakkho suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā suparikammakatasmiṃ suvaṇṇasmiṃ yaññadeva suvaṇṇavikatiṃ ākaṅkheyya, taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya. Evameva kho, māṇava, bhikkhu …pe… yampi māṇava bhikkhu evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte iddhividhāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti. Ekopi hutvā bahudhā hoti …pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Idampissa hoti paññāya.

475. ‘‘So evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte dibbāya sotadhātuyā cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Seyyathāpi, māṇava, puriso addhānamaggappaṭipanno. So suṇeyya bherisaddampi mudiṅgasaddampi saṅkhapaṇavadindimasaddampi. Tassa evamassa – ‘bherisaddo itipi mudiṅgasaddo itipi saṅkhapaṇavadindimasaddo iti’pi [itipīti (ka.)]. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe…. Yampi māṇava, bhikkhu evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte dibbāya sotadhātuyā cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Idampissa hoti paññāya.

476. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte cetopariyañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti, ‘sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ citta’nti pajānāti, ‘vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ citta’nti pajānāti, ‘sadosaṃ vā cittaṃ sadosaṃ citta’nti pajānāti, ‘vītadosaṃ vā cittaṃ vītadosaṃ citta’nti pajānāti, ‘samohaṃ vā cittaṃ samohaṃ citta’nti pajānāti, ‘vītamohaṃ vā cittaṃ vītamohaṃ citta’nti pajānāti, ‘saṅkhittaṃ vā cittaṃ saṅkhittaṃ citta’nti pajānāti, ‘vikkhittaṃ vā cittaṃ vikkhittaṃ citta’nti pajānāti, ‘mahaggataṃ vā cittaṃ mahaggataṃ citta’nti pajānāti, ‘amahaggataṃ vā cittaṃ amahaggataṃ citta’nti pajānāti, ‘sauttaraṃ vā cittaṃ sauttaraṃ citta’nti pajānāti, ‘anuttaraṃ vā cittaṃ anuttaraṃ citta’nti pajānāti, ‘samāhitaṃ vā cittaṃ samāhitaṃ citta’nti pajānāti, ‘asamāhitaṃ vā cittaṃ asamāhitaṃ citta’nti pajānāti, ‘vimuttaṃ vā cittaṃ vimuttaṃ citta’nti pajānāti, ‘avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ citta’nti pajānāti.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, itthī vā puriso vā daharo yuvā maṇḍanajātiko ādāse vā parisuddhe pariyodāte acche vā udakapatte sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno sakaṇikaṃ vā sakaṇikanti jāneyya, akaṇikaṃ vā akaṇikanti jāneyya. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe… yampi, māṇava, bhikkhu evaṃ samāhite…pe… āneñjappatte cetopariyañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So parasattānaṃ purapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti, sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāti…pe… avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajānāti. Idampissa hoti paññāya.

477. ‘‘So evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto. So tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto; so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, puriso sakamhā gāmā aññaṃ gāmaṃ gaccheyya; tamhāpi gāmā aññaṃ gāmaṃ gaccheyya; so tamhā gāmā sakaṃyeva gāmaṃ paccāgaccheyya. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho sakamhā gāmā amuṃ gāmaṃ agacchiṃ, tatra evaṃ aṭṭhāsiṃ evaṃ nisīdiṃ evaṃ abhāsiṃ evaṃ tuṇhī ahosiṃ. So tamhāpi gāmā amuṃ gāmaṃ gacchiṃ, tatrāpi evaṃ aṭṭhāsiṃ evaṃ nisīdiṃ evaṃ abhāsiṃ evaṃ tuṇhī ahosiṃ. Somhi tamhā gāmā sakaṃyeva gāmaṃ paccāgato'ti. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe… yampi, māṇava, bhikkhu evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Idampissa hoti paññāya.

478. ''So evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti – 'ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā'ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

''Seyyathāpi, māṇava, majjhesiṅghāṭake pāsādo, tattha cakkhumā puriso ṭhito passeyya manusse gehaṃ pavisantepi nikkhamantepi rathikāyapi vīthiṃ sañcarante majjhesiṅghāṭake nisinnepi. Tassa evamassa – 'ete manussā gehaṃ pavisanti, ete nikkhamanti, ete rathikāya vīthiṃ sañcaranti, ete majjhesiṅghāṭake nisinnā'ti. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe… yampi, māṇava, bhikkhu evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti. Idampissa hoti paññāya.

479. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhasamudayoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhanirodhoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti; ime āsavāti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ āsavasamudayoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ āsavanirodhoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti.

''Seyyathāpi, māṇava, pabbatasaṅkhepe udakarahado accho vippasanno anāvilo. Tattha cakkhumā puriso tīre ṭhito passeyya sippikasambukampi sakkharakathalampi macchagumbampi carantampi tiṭṭhantampi. Tassa evamassa – 'ayaṃ kho udakarahado accho vippasanno anāvilo. Tatrime sippikasambukāpi sakkharakathalāpi macchagumbāpi carantipi tiṭṭhantipī'ti. Evameva kho, māṇava, bhikkhu…pe… yampi, māṇava, bhikkhu evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… āsavanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti, 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti. Idampissa hoti paññāya.

480. ''Ayaṃ kho, so māṇava, ariyo paññākkhandho yassa so bhagavā vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi. Natthi cevettha uttarikaraṇīya''nti.

''Acchariyaṃ, bho ānanda, abbhutaṃ, bho ānanda! So cāyaṃ, bho ānanda, ariyo paññākkhandho paripuṇṇo, no aparipuṇṇo. Evaṃ paripuṇṇaṃ cāhaṃ, bho ānanda, ariyaṃ paññākkhandhaṃ ito bahiddhā aññesu samaṇabrāhmaṇesu na samanupassāmi. Natthi cevettha [na samanupassāmi…pe… natthi no kiñci (syā. ka.)] uttarikaraṇīyaṃ [uttariṃ karaṇīyanti (sī. syā. pī.) uttarikaraṇīyanti (ka.)]. Abhikkantaṃ, bho ānanda, abhikkantaṃ, bho ānanda! Seyyathāpi, bho ānanda, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya 'cakkhumanto rūpāni dakkhantī'ti. Evamevaṃ bhotā ānandena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bho ānanda, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ ānando dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti.

Subhasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

11. Kevaṭṭasuttaṃ

Kevaṭṭagahapatiputtavatthu

481. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane. Atha kho kevaṭṭo gahapatiputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho kevaṭṭo gahapatiputto bhagavantaṃ etadavoca – ''ayaṃ, bhante, nāḷandā iddhā ceva phītā ca bahujanā ākiṇṇamanussā bhagavati abhippasannā. Sādhu, bhante, bhagavā ekaṃ bhikkhuṃ samādisatu, yo uttarimanussadhammā, iddhipāṭihāriyaṃ karissati; evāyaṃ nāḷandā bhiyyoso mattāya bhagavati abhippasīdissatī''ti. Evaṃ vutte, bhagavā kevaṭṭaṃ gahapatiputtaṃ etadavoca – ''na kho ahaṃ, kevaṭṭa, bhikkhūnaṃ evaṃ dhammaṃ desemi – etha tumhe, bhikkhave, gihīnaṃ odātavasanānaṃ uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karothā''ti.

482. Dutiyampi kho kevaṭṭo gahapatiputto bhagavantaṃ etadavoca – ''nāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ dhaṃsemi; api ca, evaṃ vadāmi – 'ayaṃ, bhante, nāḷandā iddhā ceva phītā ca bahujanā ākiṇṇamanussā bhagavati abhippasannā. Sādhu, bhante, bhagavā ekaṃ bhikkhuṃ samādisatu, yo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissati; evāyaṃ nāḷandā bhiyyoso mattāya bhagavati abhippasīdissatī'''ti. Dutiyampi kho bhagavā kevaṭṭaṃ gahapatiputtaṃ etadavoca – ''na kho ahaṃ, kevaṭṭa, bhikkhūnaṃ evaṃ dhammaṃ desemi – etha tumhe, bhikkhave, gihīnaṃ odātavasanānaṃ uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karothā'''ti.

Tatiyampi kho kevaṭṭo gahapatiputto bhagavantaṃ etadavoca – ''nāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ dhaṃsemi; api ca, evaṃ vadāmi – 'ayaṃ, bhante, nāḷandā iddhā ceva phītā ca bahujanā ākiṇṇamanussā bhagavati abhippasannā. Sādhu, bhante, bhagavā ekaṃ bhikkhuṃ samādisatu, yo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissati. Evāyaṃ nāḷandā bhiyyoso mattāya bhagavati abhippasīdissatī'ti.

Iddhipāṭihāriyaṃ

483. ''Tīṇi kho imāni, kevaṭṭa, pāṭihāriyāni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditāni. Katamāni tīṇi? Iddhipāṭihāriyaṃ, ādesanāpāṭihāriyaṃ, anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

484. ''Katamañca, kevaṭṭa, iddhipāṭihāriyaṃ? Idha, kevaṭṭa, bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti. Ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchati seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamati seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃ mahiddhike evaṃ mahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjati; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

''Tamenaṃ aññataro saddho pasanno passati taṃ bhikkhuṃ anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhontaṃ – ekopi hutvā bahudhā hontaṃ, bahudhāpi hutvā eko hontaṃ; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamānaṃ gacchantaṃ seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karontaṃ seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchantaṃ seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamantaṃ seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃ mahiddhike evaṃ mahānubhāve pāṇinā parāmasantaṃ parimajjantaṃ yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattentaṃ.

‘‘Tamenaṃ so saddho pasanno aññatarassa assaddhassa appasannassa āroceti – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, samaṇassa mahiddhikatā mahānubhāvatā. Amāhaṃ bhikkhuṃ addasaṃ anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhontaṃ – ekopi hutvā bahudhā hontaṃ, bahudhāpi hutvā eko hontaṃ…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattenta’nti.

‘‘Tamenaṃ so assaddho appasanno taṃ saddhaṃ pasannaṃ evaṃ vadeyya – ‘atthi kho, bho, gandhārī nāma vijjā. Tāya so bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattetī’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, kevaṭṭa, api nu so assaddho appasanno taṃ saddhaṃ pasannaṃ evaṃ vadeyyā’’ti? ‘‘Vadeyya, bhante’’ti. ‘‘Imaṃ kho ahaṃ, kevaṭṭa, iddhipāṭihāriye ādīnavaṃ sampassamāno iddhipāṭihāriyena aṭṭīyāmi harāyāmi jigucchāmi’’.

Ādesanāpāṭihāriyaṃ

485. ‘‘Katamañca, kevaṭṭa, ādesanāpāṭihāriyaṃ? Idha, kevaṭṭa, bhikkhu parasattānaṃ parapuggalānaṃ cittampi ādisati, cetasikampi ādisati, vitakkitampi ādisati, vicāritampi ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti.

‘‘Tamenaṃ aññataro saddho pasanno passati taṃ bhikkhuṃ parasattānaṃ parapuggalānaṃ cittampi ādisantaṃ, cetasikampi ādisantaṃ, vitakkitampi ādisantaṃ, vicāritampi ādisantaṃ – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. Tamenaṃ so saddho pasanno aññatarassa assaddhassa appasannassa āroceti – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, samaṇassa mahiddhikatā mahānubhāvatā. Amāhaṃ bhikkhuṃ addasaṃ parasattānaṃ parapuggalānaṃ cittampi ādisantaṃ, cetasikampi ādisantaṃ, vitakkitampi ādisantaṃ, vicāritampi ādisantaṃ – ‘‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’’’nti.

‘‘Tamenaṃ so assaddho appasanno taṃ saddhaṃ pasannaṃ evaṃ vadeyya – ‘atthi kho, bho, maṇikā nāma vijjā; tāya so bhikkhu parasattānaṃ parapuggalānaṃ cittampi ādisati, cetasikampi ādisati, vitakkitampi ādisati, vicāritampi ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’’nti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, kevaṭṭa, api nu so assaddho appasanno taṃ saddhaṃ pasannaṃ evaṃ vadeyyā’’ti? ‘‘Vadeyya, bhante’’ti. ‘‘Imaṃ kho ahaṃ, kevaṭṭa, ādesanāpāṭihāriye ādīnavaṃ sampassamāno ādesanāpāṭihāriyena aṭṭīyāmi harāyāmi jigucchāmi’’.

Anusāsanīpāṭihāriyaṃ

486. ‘‘Katamañca, kevaṭṭa, anusāsanīpāṭihāriyaṃ? Idha, kevaṭṭa, bhikkhu evamanusāsati – ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha, evaṃ manasikarotha, mā evaṃ manasākattha, idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’ti. Idaṃ vuccati, kevaṭṭa, anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, kevaṭṭa, idha tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho …pe… (yathā 190-212 anucchedesu evaṃ vitthāretabbaṃ). Evaṃ kho, kevaṭṭa, bhikkhu sīlasampanno hoti…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampi vuccati, kevaṭṭa, anusāsanīpāṭihāriyaṃ…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampi vuccati, kevaṭṭa, anusāsanīpāṭihāriyaṃ…pe… ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti…pe… idampi vuccati, kevaṭṭa, anusāsanīpāṭihāriyaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti…pe… idampi vuccati, kevaṭṭa, anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

‘‘Imāni kho, kevaṭṭa, tīṇi pāṭihāriyāni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditāni’’.

Bhūtanirodhesakabhikkhuvatthu

487. ‘‘Bhūtapubbaṃ, kevaṭṭa, imasmiññeva bhikkhusaṅghe aññatarassa bhikkhuno evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘kattha nu kho ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti?

488. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu tathārūpaṃ samādhiṃ samāpajji, yathāsamāhite citte devayāniyo maggo pāturahosi. Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu yena cātumahārājikā devā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā cātumahārājike deve etadavoca – ‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti?

‘‘Evaṃ vutte, kevaṭṭa, cātumahārājikā devā taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ – ‘mayampi kho, bhikkhu, na jānāma, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti [vāyodhātu. atthi kho (pī. evamuparipi)]. Atthi kho [vāyodhātu. atthi kho (pī. evamuparipi)], bhikkhu, cattāro mahārājāno amhehi abhikkantatarā ca paṇītatarā ca. Te kho etaṃ jāneyyuṃ, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

489. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu yena cattāro mahārājāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā cattāro mahārāje etadavoca – ‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti? Evaṃ vutte, kevaṭṭa, cattāro mahārājāno taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ – ‘mayampi kho, bhikkhu, na jānāma, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu, āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Atthi kho, bhikkhu, tāvatiṃsā nāma devā amhehi abhikkantatarā ca paṇītatarā ca. Te kho etaṃ jāneyyuṃ, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

490. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu yena tāvatiṃsā devā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tāvatiṃse deve etadavoca – ‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti? Evaṃ vutte, kevaṭṭa, tāvatiṃsā devā taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ – ‘mayampi kho, bhikkhu, na jānāma, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Atthi kho, bhikkhu, sakko nāma devānamindo amhehi abhikkantataro ca paṇītataro ca. So kho etaṃ jāneyya, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

491. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu yena sakko devānamindo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – ‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti? Evaṃ vutte, kevaṭṭa, sakko devānamindo taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘ahampi kho, bhikkhu, na jānāmi, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Atthi kho, bhikkhu, yāmā nāma devā…pe… suyāmo nāma devaputto… tusitā nāma devā… santussito nāma devaputto… nimmānaratī nāma devā … sunimmito nāma devaputto… paranimmitavasavattī nāma devā… vasavattī nāma devaputto amhehi abhikkantataro ca paṇītataro ca. So kho etaṃ jāneyya, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

492. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu yena vasavattī devaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā vasavattiṃ devaputtaṃ etadavoca – ‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti? Evaṃ vutte, kevaṭṭa, vasavattī devaputto taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘ahampi kho, bhikkhu, na jānāmi yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Atthi kho, bhikkhu, brahmakāyikā nāma devā amhehi abhikkantatarā ca paṇītatarā ca. Te kho etaṃ jāneyyuṃ, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

493. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu tathārūpaṃ samādhiṃ samāpajji, yathāsamāhite citte brahmayāniyo maggo pāturahosi. Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu yena brahmakāyikā devā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā brahmakāyike deve etadavoca – ‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti? Evaṃ vutte, kevaṭṭa, brahmakāyikā devā taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ – ‘mayampi kho, bhikkhu, na jānāma, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Atthi kho, bhikkhu, brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyānaṃ amhehi abhikkantataro ca paṇītataro ca. So kho etaṃ jāneyya, yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’’ti.

‘‘‘Kahaṃ panāvuso, etarahi so mahābrahmā’ti? ‘Mayampi kho, bhikkhu, na jānāma, yattha vā brahmā yena vā brahmā yahiṃ vā brahmā; api ca, bhikkhu, yathā nimittā dissanti, āloko sañjāyati, obhāso pātubhavati, brahmā pātubhavissati, brahmuno hetaṃ pubbanimittaṃ pātubhāvāya, yadidaṃ āloko sañjāyati, obhāso pātubhavatī’ti. Atha kho so, kevaṭṭa, mahābrahmā nacirasseva pāturahosi.

494. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu yena so mahābrahmā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ mahābrahmānaṃ etadavoca – ‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’’ti? Evaṃ vutte, kevaṭṭa, so mahābrahmā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘ahamasmi, bhikkhu, brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyāna’nti.

‘‘Dutiyampi kho so, kevaṭṭa, bhikkhu taṃ mahābrahmānaṃ etadavoca – ‘na khohaṃ taṃ, āvuso, evaṃ pucchāmi – ‘‘tvamasi brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyāna’’nti. Evañca kho ahaṃ taṃ, āvuso, pucchāmi – ‘‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’’’ti?

‘‘Dutiyampi kho so, kevaṭṭa, mahābrahmā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘ahamasmi, bhikkhu, brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyāna’nti. Tatiyampi kho so, kevaṭṭa, bhikkhu taṃ mahābrahmānaṃ etadavoca – ‘na khohaṃ taṃ, āvuso, evaṃ pucchāmi – ‘‘tvamasi brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyāna’’nti. Evañca kho ahaṃ taṃ, āvuso, pucchāmi – ‘‘kattha nu kho, āvuso, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’’’ti?

495. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, mahābrahmā taṃ bhikkhuṃ bāhāyaṃ gahetvā ekamantaṃ apanetvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘ime kho maṃ, bhikkhu, brahmakāyikā devā evaṃ jānanti, ‘‘natthi kiñci brahmuno aññātaṃ, natthi kiñci brahmuno adiṭṭhaṃ, natthi kiñci brahmuno aviditaṃ, natthi kiñci brahmuno asacchikata’’nti. Tasmāhaṃ tesaṃ sammukhā na byākāsiṃ. Ahampi kho, bhikkhu, na jānāmi yatthime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Tasmātiha, bhikkhu, tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddhaṃ, yaṃ tvaṃ taṃ bhagavantaṃ atidhāvitvā bahiddhā pariyeṭṭhiṃ āpajjasi imassa pañhassa veyyākaraṇāya. Gaccha tvaṃ, bhikkhu, tameva bhagavantaṃ upasaṅkamitvā imaṃ pañhaṃ puccha, yathā ca te bhagavā byākaroti, tathā naṃ dhāreyyāsī’ti.

496. ‘‘Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva brahmaloke antarahito mama purato pāturahosi. Atha kho so, kevaṭṭa, bhikkhu maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho, kevaṭṭa, so bhikkhu maṃ etadavoca – ‘kattha nu kho, bhante, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti?

Tīradassisakuṇupamā

497. ‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ, kevaṭṭa, taṃ bhikkhuṃ etadavocaṃ – ‘bhūtapubbaṃ, bhikkhu, sāmuddikā vāṇijā tīradassiṃ sakuṇaṃ gahetvā nāvāya samuddaṃ ajjhogāhanti. Te atīradakkhiniyā nāvāya tīradassiṃ sakuṇaṃ muñcanti. So gacchateva puratthimaṃ disaṃ, gacchati dakkhiṇaṃ disaṃ, gacchati pacchimaṃ disaṃ, gacchati uttaraṃ disaṃ, gacchati uddhaṃ disaṃ, gacchati anudisaṃ. Sace so samantā tīraṃ passati, tathāgatakova [tathāpakkantova (syā.)] hoti. Sace pana so samantā tīraṃ na passati, tameva nāvaṃ paccāgacchati. Evameva kho tvaṃ, bhikkhu, yato yāva brahmalokā pariyesamāno imassa pañhassa veyyākaraṇaṃ nājjhagā, atha mamaññeva santike paccāgato. Na kho eso, bhikkhu, pañho evaṃ pucchitabbo – ‘kattha nu kho, bhante, ime cattāro mahābhūtā aparisesā nirujjhanti, seyyathidaṃ – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti?

498. ‘‘Evañca kho eso, bhikkhu, pañho pucchitabbo –

‘Kattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;
Kattha dīghañca rassañca, aṇuṃ thūlaṃ subhāsubhaṃ;
Kattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhatī’ti.

499. ‘‘Tatra veyyākaraṇaṃ bhavati –

‘Viññāṇaṃ anidassanaṃ, anantaṃ sabbatopabhaṃ;
Ettha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati.

Ettha dīghañca rassañca, aṇuṃ thūlaṃ subhāsubhaṃ;
Ettha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Viññāṇassa nirodhena, etthetaṃ uparujjhatī’ti.

500. Idamavoca bhagavā. Attamano kevaṭṭo gahapatiputto bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Kevaṭṭasuttaṃ niṭṭhitaṃ ekādasamaṃ.

12. Lohiccasuttaṃ

Lohiccabrāhmaṇavatthu

501. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi yena sālavatikā tadavasari. Tena kho pana samayena lohicco brāhmaṇo sālavatikaṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ rājadāyaṃ, brahmadeyyaṃ.

502. Tena kho pana samayena lohiccassa brāhmaṇassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘‘idha samaṇo vā brāhmaṇo vā kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyya, kusalaṃ dhammaṃ adhigantvā na parassa āroceyya, kiñhi paro parassa karissati. Seyyathāpi nāma purāṇaṃ bandhanaṃ chinditvā aññaṃ navaṃ bandhanaṃ kareyya, evaṃsampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi, kiñhi paro parassa karissatī''ti.

503. Assosi kho lohicco brāhmaṇo – ''samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sālavatikaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī''ti.

504. Atha kho lohicco brāhmaṇo rosikaṃ [bhesikaṃ (sī. pī.)] nhāpitaṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, samma rosike, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ gotamaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – lohicco, bho gotama, brāhmaṇo bhavantaṃ gotamaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī''ti. Evañca vadehi – ''adhivāsetu kira bhavaṃ gotamo lohiccassa brāhmaṇassa svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti.

505. ''Evaṃ, bho''ti [evaṃ bhanteti (sī. pī.)] kho rosikā nhāpito lohiccassa brāhmaṇassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rosikā nhāpito bhagavantaṃ etadavoca – ''lohicco, bhante, brāhmaṇo bhagavantaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati; evañca vadeti – adhivāsetu kira, bhante, bhagavā lohiccassa brāhmaṇassa svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

506. Atha kho rosikā nhāpito bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena lohicco brāhmaṇo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā lohiccaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ''avocumhā kho mayaṃ bhoto [mayaṃ bhante tava (sī. pī.)] vacanena taṃ bhagavantaṃ – 'lohicco, bhante, brāhmaṇo bhagavantaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati; evañca vadeti – adhivāsetu kira, bhante, bhagavā lohiccassa brāhmaṇassa svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā'ti. Adhivutthañca pana tena bhagavatā''ti.

507. Atha kho lohicco brāhmaṇo tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā rosikaṃ nhāpitaṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, samma rosike, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā samaṇassa gotamassa kālaṃ ārocehi – kālo bho, gotama, niṭṭhitaṃ bhatta''nti. ''Evaṃ, bho''ti kho rosikā nhāpito lohiccassa brāhmaṇassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho rosikā nhāpito bhagavato kālaṃ ārocesi – ''kālo, bhante, niṭṭhitaṃ bhatta''nti.

508. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena sālavatikā tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena rosikā nhāpito bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandho hoti. Atha kho rosikā nhāpito bhagavantaṃ etadavoca – ''lohiccassa, bhante, brāhmaṇassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – 'idha samaṇo vā brāhmaṇo vā kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyya, kusalaṃ dhammaṃ adhigantvā na parassa āroceyya – kiñhi paro parassa karissati. Seyyathāpi nāma purāṇaṃ bandhanaṃ chinditvā aññaṃ navaṃ bandhanaṃ kareyya, evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi – kiñhi paro parassa karissatī'ti. Sādhu, bhante, bhagavā lohiccaṃ brāhmaṇaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetū''ti. ''Appeva nāma siyā rosike, appeva nāma siyā rosike''ti.

Atha kho bhagavā yena lohiccassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho lohicco brāhmaṇo buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi.

Lohiccabrāhmaṇānuyogo

509. Atha kho lohicco brāhmaṇo bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho lohiccaṃ brāhmaṇaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saccaṃ kira te, lohicca, evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘idha samaṇo vā brāhmaṇo vā kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyya, kusalaṃ dhammaṃ adhigantvā na parassa āroceyya – kiñhi paro parassa karissati. Seyyathāpi nāma purāṇaṃ bandhanaṃ chinditvā aññaṃ navaṃ bandhanaṃ kareyya, evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi, kiñhi paro parassa karissatī’’’ ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi lohicca nanu tvaṃ sālavatikaṃ ajjhāvasasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Yo nu kho, lohicca, evaṃ vadeyya – ‘lohicco brāhmaṇo sālavatikaṃ ajjhāvasati. Yā sālavatikāya samudayasañjāti lohiccova taṃ brāhmaṇo ekako paribhuñjeyya, na aññesaṃ dadeyyā’ti. Evaṃ vādī so ye taṃ upajīvanti, tesaṃ antarāyakaro vā hoti, no vā’’ti?

‘‘Antarāyakaro, bho gotama’’. ‘‘Antarāyakaro samāno hitānukampī vā tesaṃ hoti ahitānukampī vā’’ti? ‘‘Ahitānukampī, bho gotama’’. ‘‘Ahitānukampissa mettaṃ vā tesu cittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sapattakaṃ vā’’ti? ‘‘Sapattakaṃ, bho gotama’’. ‘‘Sapattake citte paccupaṭṭhite micchādiṭṭhi vā hoti sammādiṭṭhi vā’’ti? ‘‘Micchādiṭṭhi, bho gotama’’. ‘‘Micchādiṭṭhissa kho ahaṃ, lohicca, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā’’.

510. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, lohicca, nanu rājā pasenadi kosalo kāsikosalaṃ ajjhāvasatī’’ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Yo nu kho, lohicca, evaṃ vadeyya – ‘rājā pasenadi kosalo kāsikosalaṃ ajjhāvasati; yā kāsikosale samudayasañjāti, rājāva taṃ pasenadi kosalo ekako paribhuñjeyya, na aññesaṃ dadeyyā’ti. Evaṃ vādī so ye rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ upajīvanti tumhe ceva aññe ca, tesaṃ antarāyakaro vā hoti, no vā’’ti?

‘‘Antarāyakaro, bho gotama’’. ‘‘Antarāyakaro samāno hitānukampī vā tesaṃ hoti ahitānukampī vā’’ti? ‘‘Ahitānukampī, bho gotama’’. ‘‘Ahitānukampissa mettaṃ vā tesu cittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sapattakaṃ vā’’ti? ‘‘Sapattakaṃ, bho gotama’’. ‘‘Sapattake citte paccupaṭṭhite micchādiṭṭhi vā hoti sammādiṭṭhi vā’’ti? ‘‘Micchādiṭṭhi, bho gotama’’. ‘‘Micchādiṭṭhissa kho ahaṃ, lohicca, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā’’.

511. ‘‘Iti kira, lohicca, yo evaṃ vadeyya – ‘‘lohicco brāhmaṇo sālavatikaṃ ajjhāvasati; yā sālavatikāya samudayasañjāti, lohiccova taṃ brāhmaṇo ekako paribhuñjeyya, na aññesaṃ dadeyyā’’ti. Evaṃvādī so ye taṃ upajīvanti, tesaṃ antarāyakaro hoti. Antarāyakaro samāno ahitānukampī hoti, ahitānukampissa sapattakaṃ cittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti, sapattake citte paccupaṭṭhite micchādiṭṭhi hoti. Evameva kho, lohicca, yo evaṃ vadeyya – ‘‘idha samaṇo vā brāhmaṇo vā kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyya, kusalaṃ dhammaṃ adhigantvā na parassa āroceyya, kiñhi paro parassa karissati. Seyyathāpi nāma purāṇaṃ bandhanaṃ chinditvā aññaṃ navaṃ bandhanaṃ kareyya…pe… karissatī’’ti. Evaṃvādī so ye te kulaputtā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma evarūpaṃ uḷāraṃ visesaṃ adhigacchanti, sotāpattiphalampi sacchikaronti, sakadāgāmiphalampi sacchikaronti, anāgāmiphalampi sacchikaronti, arahattampi sacchikaronti, ye cime dibbā gabbhā paripācenti dibbānaṃ bhavānaṃ abhinibbattiyā, tesaṃ antarāyakaro hoti, antarāyakaro samāno ahitānukampī hoti, ahitānukampissa sapattakaṃ cittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti, sapattake citte paccupaṭṭhite micchādiṭṭhi hoti. Micchādiṭṭhissa kho ahaṃ, lohicca, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā.

512. ‘‘Iti kira, lohicca, yo evaṃ vadeyya – ‘‘rājā pasenadi kosalo kāsikosalaṃ ajjhāvasati; yā kāsikosale samudayasañjāti, rājāva taṃ pasenadi kosalo ekako paribhuñjeyya, na aññesaṃ dadeyyā’’ti.

Evaṃvādī so ye rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ upajīvanti tumhe ceva aññe ca, tesaṃ antarāyakaro hoti. Antarāyakaro samāno ahitānukampī hoti, ahitānukampissa sapattakaṃ cittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti, sapattake citte paccupaṭṭhite micchādiṭṭhi hoti. Evameva kho, lohicca, yo evaṃ vadeyya – ‘‘idha samaṇo vā brāhmaṇo vā kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyya, kusalaṃ dhammaṃ adhigantvā na parassa āroceyya, kiñhi paro parassa karissati. Seyyathāpi nāma…pe… kiñhi paro parassa karissatī’’ti, evaṃ vādī so ye te kulaputtā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma evarūpaṃ uḷāraṃ visesaṃ adhigacchanti, sotāpattiphalampi sacchikaronti, sakadāgāmiphalampi sacchikaronti, anāgāmiphalampi sacchikaronti, arahattampi sacchikaronti. Ye cime dibbā gabbhā paripācenti dibbānaṃ bhavānaṃ abhinibbattiyā, tesaṃ antarāyakaro hoti, antarāyakaro samāno ahitānukampī hoti, ahitānukampissa sapattakaṃ cittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti, sapattake citte paccupaṭṭhite micchādiṭṭhi hoti. Micchādiṭṭhissa kho ahaṃ, lohicca, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā.

Tayo codanārahā

513. ‘‘Tayo khome, lohicca, satthāro, ye loke codanārahā; yo ca panevarūpe satthāro codeti, sā codanā bhūtā tacchā dhammikā anavajjā. Katame tayo? Idha, lohicca, ekacco satthā yassatthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, svāssa sāmaññattho ananuppatto hoti. So taṃ sāmaññatthaṃ ananupāpuṇitvā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti – ‘‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. So evamassa codetabbo – ‘‘āyasmā kho yassatthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so te sāmaññattho ananuppatto, taṃ tvaṃ sāmaññatthaṃ ananupāpuṇitvā sāvakānaṃ dhammaṃ desesi – ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa te sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Seyyathāpi nāma osakkantiyā vā ussakkeyya, parammukhiṃ vā āliṅgeyya, evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi – kiñhi paro parassa karissatī’’ti. Ayaṃ kho, lohicca, paṭhamo satthā, yo loke codanāraho; yo ca panevarūpaṃ satthāraṃ codeti, sā codanā bhūtā tacchā dhammikā anavajjā.

514. ‘‘Puna caparaṃ, lohicca, idhekacco satthā yassatthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, svāssa sāmaññattho ananuppatto hoti. So taṃ sāmaññatthaṃ ananupāpuṇitvā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti – ‘‘idaṃ vo hitāya, idaṃ vo sukhāyā’’ti. Tassa sāvakā sussūsanti, sotaṃ odahanti, aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. So evamassa codetabbo – ‘‘āyasmā kho yassatthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so te sāmaññattho ananuppatto. Taṃ tvaṃ sāmaññatthaṃ ananupāpuṇitvā sāvakānaṃ dhammaṃ desesi – ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa te sāvakā sussūsanti, sotaṃ odahanti, aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Seyyathāpi nāma sakaṃ khettaṃ ohāya paraṃ khettaṃ niddāyitabbaṃ maññeyya, evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi – kiñhi paro parassa karissatī’’ti. Ayaṃ kho, lohicca, dutiyo satthā, yo, loke codanāraho; yo ca panevarūpaṃ satthāraṃ codeti, sā codanā bhūtā tacchā dhammikā anavajjā.

515. ‘‘Puna caparaṃ, lohicca, idhekacco satthā yassatthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, svāssa sāmaññattho anuppatto hoti. So taṃ sāmaññatthaṃ anupāpuṇitvā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti – ‘‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. So evamassa codetabbo – ‘‘āyasmā kho yassatthāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so te sāmaññattho anuppatto. Taṃ tvaṃ sāmaññatthaṃ anupāpuṇitvā sāvakānaṃ dhammaṃ desesi – ‘idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa te sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Seyyathāpi nāma purāṇaṃ bandhanaṃ chinditvā aññaṃ navaṃ bandhanaṃ kareyya, evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmi, kiñhi paro parassa karissatī’’ti. Ayaṃ kho, lohicca, tatiyo satthā, yo loke codanāraho; yo ca panevarūpaṃ satthāraṃ codeti, sā codanā bhūtā tacchā dhammikā anavajjā. Ime kho, lohicca, tayo satthāro, ye loke codanārahā, yo ca panevarūpe satthāro codeti, sā codanā bhūtā tacchā dhammikā anavajjāti.

Nacodanārahasatthu

516. Evaṃ vutte, lohicco brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘atthi pana, bho gotama, koci satthā, yo loke nacodanāraho’’ti? ‘‘Atthi kho, lohicca, satthā, yo loke nacodanāraho’’ti. ‘‘Katamo pana so, bho gotama, satthā, yo loke nacodanāraho’’ti?

‘‘Idha, lohicca, tathāgato loke uppajjati arahaṃ, sammāsambuddho…pe… (yathā 190-212 anucchedesu evaṃ vitthāretabbaṃ). Evaṃ kho, lohicca, bhikkhu sīlasampanno hoti…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati… yasmiṃ kho, lohicca, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāraṃ visesaṃ adhigacchati, ayampi kho, lohicca, satthā, yo loke nacodanāraho. Yo ca panevarūpaṃ satthāraṃ codeti, sā codanā abhūtā atacchā adhammikā sāvajjā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yasmiṃ kho, lohicca, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāraṃ visesaṃ adhigacchati, ayampi kho, lohicca, satthā, yo loke nacodanāraho, yo ca panevarūpaṃ satthāraṃ codeti, sā codanā abhūtā atacchā adhammikā sāvajjā… ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti…pe… yasmiṃ kho, lohicca, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāraṃ visesaṃ adhigacchati, ayampi kho, lohicca, satthā, yo loke nacodanāraho, yo ca panevarūpaṃ satthāraṃ codeti, sā codanā abhūtā atacchā adhammikā sāvajjā… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Yasmiṃ kho, lohicca, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāraṃ visesaṃ adhigacchati, ayampi kho, lohicca, satthā, yo loke nacodanāraho, yo ca panevarūpaṃ satthāraṃ codeti, sā codanā abhūtā atacchā adhammikā sāvajjā’’ti.

517. Evaṃ vutte, lohicco brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘seyyathāpi, bho gotama, puriso purisaṃ narakapapātaṃ patantaṃ kesesu gahetvā uddharitvā thale patiṭṭhapeyya, evamevāhaṃ bhotā gotamena narakapapātaṃ papatanto uddharitvā thale patiṭṭhāpito. Abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama, seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti. Evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Lohiccasuttaṃ niṭṭhitaṃ dvādasamaṃ.

13. Tevijjasuttaṃ

518. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi yena manasākaṭaṃ nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā manasākaṭe viharati uttarena manasākaṭassa aciravatiyā nadiyā tīre ambavane.

519. Tena kho pana samayena sambahulā abhiññātā abhiññātā brāhmaṇamahāsālā manasākaṭe paṭivasanti, seyyathidaṃ – caṅkī brāhmaṇo tārukkho brāhmaṇo pokkharasāti brāhmaṇo jāṇusoṇi brāhmaṇo todeyyo brāhmaṇo aññe ca abhiññātā abhiññātā brāhmaṇamahāsālā.

520. Atha kho vāseṭṭhabhāradvājānaṃ māṇavānaṃ jaṅghavihāraṃ anucaṅkamantānaṃ anuvicarantānaṃ maggāmagge kathā udapādi. Atha kho vāseṭṭho māṇavo evamāha – ‘‘ayameva ujumaggo, ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāya, yvāyaṃ akkhāto brāhmaṇena pokkharasātinā’’ti. Bhāradvājopi māṇavo evamāha – ‘‘ayameva ujumaggo, ayamañjasāyano niyyāniko, niyyāti takkarassa brahmasahabyatāya, yvāyaṃ akkhāto brāhmaṇena tārukkhenā’’ti. Neva kho asakkhi vāseṭṭho māṇavo bhāradvājaṃ māṇavaṃ saññāpetuṃ, na pana asakkhi bhāradvājo māṇavopi vāseṭṭhaṃ māṇavaṃ saññāpetuṃ.

521. Atha kho vāseṭṭho māṇavo bhāradvājaṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘ayaṃ kho, bhāradvāja, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito manasākaṭe viharati uttarena manasākaṭassa aciravatiyā nadiyā tīre ambavane. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’’ti. Āyāma, bho bhāradvāja, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā etamatthaṃ samaṇaṃ gotamaṃ pucchissāma. Yathā no samaṇo gotamo byākarissati, tathā naṃ dhāressāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho bhāradvājo māṇavo vāseṭṭhassa māṇavassa paccassosi.

Maggāmaggakathā

522. Atha kho vāseṭṭhabhāradvājā māṇavā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho vāseṭṭho māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha, bho gotama, amhākaṃ jaṅghavihāraṃ anucaṅkamantānaṃ anuvicarantānaṃ maggāmagge kathā udapādi. Ahaṃ evaṃ vadāmi – ‘ayameva ujumaggo, ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāya, yvāyaṃ akkhāto brāhmaṇena pokkharasātinā’ti. Bhāradvājo māṇavo evamāha – ‘ayameva ujumaggo ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāya, yvāyaṃ akkhāto brāhmaṇena tārukkhenā’ti. Ettha, bho gotama, attheva viggaho, atthi vivādo, atthi nānāvādo’’ti.

523. ‘‘Iti kira, vāseṭṭha, tvaṃ evaṃ vadesi – ‘‘ayameva ujumaggo, ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāya, yvāyaṃ akkhāto brāhmaṇena pokkharasātinā’’ti. Bhāradvājo māṇavo evamāha – ‘‘ayameva ujumaggo ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāya, yvāyaṃ akkhāto brāhmaṇena tārukkhenā’’ti. Atha kismiṃ pana vo, vāseṭṭha, viggaho, kismiṃ vivādo, kismiṃ nānāvādo’’ti?

524. ‘‘Maggāmagge, bho gotama. Kiñcāpi, bho gotama, brāhmaṇā nānāmagge paññapenti, addhariyā brāhmaṇā tittiriyā brāhmaṇā chandokā brāhmaṇā bavhārijjhā brāhmaṇā, atha kho sabbāni tāni niyyānikā niyyanti takkarassa brahmasahabyatāya.

‘‘Seyyathāpi, bho gotama, gāmassa vā nigamassa vā avidūre bahūni cepi nānāmaggāni bhavanti, atha kho sabbāni tāni gāmasamosaraṇāni bhavanti; evameva kho, bho gotama, kiñcāpi brāhmaṇā nānāmagge paññapenti, addhariyā brāhmaṇā tittiriyā brāhmaṇā chandokā brāhmaṇā bavhārijjhā brāhmaṇā, atha kho sabbāni tāni niyyānikā niyyanti takkarassa brahmasahabyatāyā’’ti.

Vāseṭṭhamāṇavānuyogo

525. ‘‘Niyyantīti vāseṭṭha vadesi’’? ‘‘Niyyantīti, bho gotama, vadāmi’’. ‘‘Niyyantīti, vāseṭṭha, vadesi’’? ‘‘Niyyantīti, bho gotama, vadāmi’’. ‘‘Niyyantīti, vāseṭṭha, vadesi’’? ‘‘Niyyantī’’ti, bho gotama, vadāmi’’.

‘‘Kiṃ pana, vāseṭṭha, atthi koci tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ekabrāhmaṇopi, yena brahmā sakkhidiṭṭho’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Kiṃ pana, vāseṭṭha, atthi koci tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ekācariyopi, yena brahmā sakkhidiṭṭho’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Kiṃ pana, vāseṭṭha, atthi koci tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ekācariyapācariyopi, yena brahmā sakkhidiṭṭho’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Kiṃ pana, vāseṭṭha, atthi koci tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ yāva sattamā ācariyāmahayugā [sattamācariyamahayugā (syā.)] yena brahmā sakkhidiṭṭho''ti? ''No hidaṃ, bho gotama''.

526. ''Kiṃ pana, vāseṭṭha, yepi tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi tevijjā brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ [samīhitaṃ (syā.)], tadanugāyanti, tadanubhāsanti, bhāsitamanubhāsanti, vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu. Tepi evamāhaṃsu – 'mayametaṃ jānāma, mayametaṃ passāma, yattha vā brahmā, yena vā brahmā, yahiṃ vā brahmā'''ti? ''No hidaṃ, bho gotama''.

527. ''Iti kira, vāseṭṭha, natthi koci tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ekabrāhmaṇopi, yena brahmā sakkhidiṭṭho. Natthi koci tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ekācariyopi, yena brahmā sakkhidiṭṭho. Natthi koci tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ekācariyapācariyopi, yena brahmā sakkhidiṭṭho. Natthi koci tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ yāva sattamā ācariyāmahayugā yena brahmā sakkhidiṭṭho. Yepi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi tevijjā brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ, tadanugāyanti, tadanubhāsanti, bhāsitamanubhāsanti, vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu, tepi na evamāhaṃsu – 'mayametaṃ jānāma, mayametaṃ passāma, yattha vā brahmā, yena vā brahmā, yahiṃ vā brahmā'ti. Teva tevijjā brāhmaṇā evamāhaṃsu – 'yaṃ na jānāma, yaṃ na passāma, tassa sahabyatāya maggaṃ desema. Ayameva ujumaggo ayamañjasāyano niyyāniko, niyyāti takkarassa brahmasahabyatāyā'''ti.

528. ''Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, nanu evaṃ sante tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti? ''Addhā kho, bho gotama, evaṃ sante tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti.

''Sādhu, vāseṭṭha, te vata [teva (ka.)], vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā yaṃ na jānanti, yaṃ na passanti, tassa sahabyatāya maggaṃ desessanti. 'Ayameva ujumaggo, ayamañjasāyano niyyāniko, niyyāti takkarassa brahmasahabyatāyā'ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

529. ''Seyyathāpi, vāseṭṭha, andhaveṇi paramparasaṃsattā purimopi na passati, majjhimopi na passati, pacchimopi na passati. Evameva kho, vāseṭṭha, andhaveṇūpamaṃ maññe tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ bhāsitaṃ, purimopi na passati, majjhimopi na passati, pacchimopi na passati. Tesamidaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ bhāsitaṃ hassakaññeva sampajjati, nāmakaññeva sampajjati, rittakaññeva sampajjati, tucchakaññeva sampajjati.

530. ''Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, passanti tevijjā brāhmaṇā candimasūriye, aññe cāpi bahujanā, yato ca candimasūriyā uggacchanti, yattha ca ogacchanti, āyācanti thomayanti pañjalikā namassamānā anuparivattantī''ti?

''Evaṃ, bho gotama, passanti tevijjā brāhmaṇā candimasūriye, aññe cāpi bahujanā, yato ca candimasūriyā uggacchanti, yattha ca ogacchanti, āyācanti thomayanti pañjalikā namassamānā anuparivattantī''ti.

531. ''Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, yaṃ passanti tevijjā brāhmaṇā candimasūriye, aññe cāpi bahujanā, yato ca candimasūriyā uggacchanti, yattha ca ogacchanti, āyācanti thomayanti pañjalikā namassamānā anuparivattanti, pahonti tevijjā brāhmaṇā candimasūriyānaṃ sahabyatāya maggaṃ desetuṃ – ''ayameva ujumaggo, ayamañjasāyano niyyāniko, niyyāti takkarassa candimasūriyānaṃ sahabyatāyā''ti? ''No hidaṃ, bho gotama''.

''Iti kira, vāseṭṭha, yaṃ passanti tevijjā brāhmaṇā candimasūriye, aññe cāpi bahujanā, yato ca candimasūriyā uggacchanti, yattha ca ogacchanti, āyācanti thomayanti pañjalikā namassamānā anuparivattanti, tesampi nappahonti candimasūriyānaṃ sahabyatāya maggaṃ desetuṃ – ‘‘ayameva ujumaggo, ayamañjasāyano niyyāniko, niyyāti takkarassa candimasūriyānaṃ sahabyatāyā’’ti.

532. ‘‘Iti pana [kiṃ pana (sī. syā. pī.)] na kira tevijjehi brāhmaṇehi brahmā sakkhidiṭṭho. Napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ācariyehi brahmā sakkhidiṭṭho. Napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ācariyapācariyehi brahmā sakkhidiṭṭho. Napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ yāva sattamā [sattamehi (?)] ācariyāmahayugehi brahmā sakkhidiṭṭho. Yepi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi tevijjā brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ, tadanugāyanti, tadanubhāsanti, bhāsitamanubhāsanti, vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu, tepi na evamāhaṃsu – ‘‘mayametaṃ jānāma, mayametaṃ passāma, yattha vā brahmā, yena vā brahmā, yahiṃ vā brahmā’’ti. Teva tevijjā brāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘yaṃ na jānāma, yaṃ na passāma, tassa sahabyatāya maggaṃ desema – ayameva ujumaggo ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāyā’’ti.

533. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, nanu evaṃ sante tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho gotama, evaṃ sante tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

‘‘Sādhu, vāseṭṭha, te vata, vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā yaṃ na jānanti, yaṃ na passanti, tassa sahabyatāya maggaṃ desessanti – ‘‘ayameva ujumaggo, ayamañjasāyano niyyāniko, niyyāti takkarassa brahmasahabyatāyā’’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Janapadakalyāṇīupamā

534. ‘‘Seyyathāpi, vāseṭṭha, puriso evaṃ vadeyya – ‘‘ahaṃ yā imasmiṃ janapade janapadakalyāṇī, taṃ icchāmi, taṃ kāmemī’’ti. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ janapadakalyāṇiṃ icchasi kāmesi, jānāsi taṃ janapadakalyāṇiṃ – khattiyī vā brāhmaṇī vā vessī vā suddī vā’’ti? Iti puṭṭho ‘‘no’’ti vadeyya.

‘‘Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ janapadakalyāṇiṃ icchasi kāmesi, jānāsi taṃ janapadakalyāṇiṃ – evaṃnāmā evaṃgottāti vā, dīghā vā rassā vā majjhimā vā kāḷī vā sāmā vā maṅguracchavī vāti, amukasmiṃ gāme vā nigame vā nagare vā’’ti? Iti puṭṭho ‘no’ti vadeyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ na jānāsi na passasi, taṃ tvaṃ icchasi kāmesī’’ti? Iti puṭṭho ‘‘āmā’’ti vadeyya.

535. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, nanu evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho gotama, evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

536. ‘‘Evameva kho, vāseṭṭha, na kira tevijjehi brāhmaṇehi brahmā sakkhidiṭṭho, napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ācariyehi brahmā sakkhidiṭṭho, napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ācariyapācariyehi brahmā sakkhidiṭṭho. Napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ yāva sattamā ācariyāmahayugehi brahmā sakkhidiṭṭho. Yepi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi tevijjā brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ, tadanugāyanti, tadanubhāsanti, bhāsitamanubhāsanti, vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu, tepi na evamāhaṃsu – ‘‘mayametaṃ jānāma, mayametaṃ passāma, yattha vā brahmā, yena vā brahmā, yahiṃ vā brahmā’’ti. Teva tevijjā brāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘yaṃ na jānāma, yaṃ na passāma, tassa sahabyatāya maggaṃ desema – ayameva ujumaggo ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāyā’’ti.

537. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, nanu evaṃ sante tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho gotama, evaṃ sante tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

‘‘Sādhu, vāseṭṭha, te vata, vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā yaṃ na jānanti, yaṃ na passanti, tassa sahabyatāya maggaṃ desessanti – ayameva ujumaggo ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Nisseṇīupamā

538. ‘‘Seyyathāpi, vāseṭṭha, puriso cātumahāpathe nisseṇiṃ kareyya – pāsādassa ārohaṇāya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘ambho purisa, yassa tvaṃ [yaṃ tvaṃ (syā.)] pāsādassa ārohaṇāya nisseṇiṃ karosi, jānāsi taṃ pāsādaṃ – puratthimāya vā disāya dakkhiṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya ucco vā nīco vā majjhimo vā’’ti? Iti puṭṭho ‘‘no’’ti vadeyya.

‘‘Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ na jānāsi, na passasi, tassa tvaṃ pāsādassa ārohaṇāya nisseṇiṃ karosī’’ti? Iti puṭṭho ‘‘āmā’’ti vadeyya.

539. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, nanu evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho gotama, evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

540. ‘‘Evameva kho, vāseṭṭha, na kira tevijjehi brāhmaṇehi brahmā sakkhidiṭṭho, napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ācariyehi brahmā sakkhidiṭṭho, napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ ācariyapācariyehi brahmā sakkhidiṭṭho, napi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ yāva sattamā ācariyāmahayugehi brahmā sakkhidiṭṭho. Yepi kira tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi tevijjā brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ, tadanugāyanti, tadanubhāsanti, bhāsitamanubhāsanti, vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu, tepi na evamāhaṃsu – mayametaṃ jānāma, mayametaṃ passāma, yattha vā brahmā, yena vā brahmā, yahiṃ vā brahmāti. Teva tevijjā brāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘‘yaṃ na jānāma, yaṃ na passāma, tassa sahabyatāya maggaṃ desema, ayameva ujumaggo ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasahabyatāyā’’ti.

541. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, nanu evaṃ sante tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho gotama, evaṃ sante tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

‘‘Sādhu, vāseṭṭha. Te vata, vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā yaṃ na jānanti, yaṃ na passanti, tassa sahabyatāya maggaṃ desessanti. Ayameva ujumaggo ayamañjasāyano niyyāniko niyyāti takkarassa brahmasabyatāyāti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Aciravatīnadīupamā

542. ‘‘Seyyathāpi, vāseṭṭha, ayaṃ aciravatī nadī pūrā udakassa samatittikā kākapeyyā. Atha puriso āgaccheyya pāratthiko pāragavesī pāragāmī pāraṃ taritukāmo. So orime tīre ṭhito pārimaṃ tīraṃ avheyya – ‘‘ehi pārāpāraṃ, ehi pārāpāra’’nti.

543. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, api nu tassa purisassa avhāyanahetu vā āyācanahetu vā patthanahetu vā abhinandanahetu vā aciravatiyā nadiyā pārimaṃ tīraṃ orimaṃ tīraṃ āgaccheyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

544. ‘‘Evameva kho, vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā ye dhammā brāhmaṇakārakā te dhamme pahāya vattamānā, ye dhammā abrāhmaṇakārakā te dhamme samādāya vattamānā evamāhaṃsu – ‘‘indamavhayāma, somamavhayāma, varuṇamavhayāma, īsānamavhayāma, pajāpatimavhayāma, brahmamavhayāma, mahiddhimavhayāma, yamamavhayāmā’’ti.

‘‘Te vata, vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā ye dhammā brāhmaṇakārakā te dhamme pahāya vattamānā, ye dhammā abrāhmaṇakārakā te dhamme samādāya vattamānā avhāyanahetu vā āyācanahetu vā patthanahetu vā abhinandanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmānaṃ sahabyūpagā bhavissantī’’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

545. ‘‘Seyyathāpi, vāseṭṭha, ayaṃ aciravatī nadī pūrā udakassa samatittikā kākapeyyā. Atha puriso āgaccheyya pāratthiko pāragavesī pāragāmī pāraṃ taritukāmo. So orime tīre daḷhāya anduyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ baddho.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, api nu so puriso aciravatiyā nadiyā orimā tīrā pārimaṃ tīraṃ gaccheyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

546. ‘‘Evameva kho, vāseṭṭha, pañcime kāmaguṇā ariyassa vinaye andūtipi vuccanti, bandhanantipi vuccanti. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā.

‘‘Ime kho, vāseṭṭha, pañca kāmaguṇā ariyassa vinaye andūtipi vuccanti, bandhanantipi vuccanti. Ime kho vāseṭṭha pañca kāmaguṇe tevijjā brāhmaṇā gadhitā mucchitā ajjhopannā anādīnavadassāvino anissaraṇapaññā paribhuñjanti. Te vata, vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā ye dhammā brāhmaṇakārakā, te dhamme pahāya vattamānā, ye dhammā abrāhmaṇakārakā, te dhamme samādāya vattamānā pañca kāmaguṇe gadhitā mucchitā ajjhopannā anādīnavadassāvino anissaraṇapaññā paribhuñjantā kāmandubandhanabaddhā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmānaṃ sahabyūpagā bhavissantī’’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

547. ‘‘Seyyathāpi, vāseṭṭha, ayaṃ aciravatī nadī pūrā udakassa samatittikā kākapeyyā. Atha puriso āgaccheyya pāratthiko pāragavesī pāragāmī pāraṃ taritukāmo. So orime tīre sasīsaṃ pārupitvā nipajjeyya.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, api nu so puriso aciravatiyā nadiyā orimā tīrā pārimaṃ tīraṃ gaccheyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

548. ‘‘Evameva kho, vāseṭṭha, pañcime nīvaraṇā ariyassa vinaye āvaraṇātipi vuccanti, nīvaraṇātipi vuccanti, onāhanātipi vuccanti, pariyonāhanātipi vuccanti. Katame pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ, byāpādanīvaraṇaṃ, thinamiddhanīvaraṇaṃ, uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ. Ime kho, vāseṭṭha, pañca nīvaraṇā ariyassa vinaye āvaraṇātipi vuccanti, nīvaraṇātipi vuccanti, onāhanātipi vuccanti, pariyonāhanātipi vuccanti.

549. ‘‘Imehi kho, vāseṭṭha, pañcahi nīvaraṇehi tevijjā brāhmaṇā āvuṭā nivuṭā onaddhā [ophuṭā (sī. ka.), ophutā (syā.)] pariyonaddhā. Te vata, vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā ye dhammā brāhmaṇakārakā te dhamme pahāya vattamānā, ye dhammā abrāhmaṇakārakā te dhamme samādāya vattamānā pañcahi nīvaraṇehi āvuṭā nivuṭā onaddhā pariyonaddhā [pariyonaddhā, te (syā. ka.)] kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmānaṃ sahabyūpagā bhavissantī’’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Saṃsandanakathā

550. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, kinti te sutaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ, sapariggaho vā brahmā apariggaho vā’’ti? ‘‘Apariggaho, bho gotama’’. ‘‘Saveracitto vā averacitto vā’’ti? ‘‘Averacitto, bho gotama’’. ‘‘Sabyāpajjacitto vā abyāpajjacitto vā’’ti? ‘‘Abyāpajjacitto, bho gotama’’. ‘‘Saṃkiliṭṭhacitto vā asaṃkiliṭṭhacitto vā’’ti? ‘‘Asaṃkiliṭṭhacitto, bho gotama’’. ‘‘Vasavattī vā avasavattī vā’’ti? ‘‘Vasavattī, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, sapariggahā vā tevijjā brāhmaṇā apariggahā vā’’ti? ‘‘Sapariggahā, bho gotama’’. ‘‘Saveracittā vā averacittā vā’’ti? ‘‘Saveracittā, bho gotama’’. ‘‘Sabyāpajjacittā vā abyāpajjacittā vā’’ti? ‘‘Sabyāpajjacittā, bho gotama’’. ‘‘Saṃkiliṭṭhacittā vā asaṃkiliṭṭhacittā vā’’ti? ‘‘Saṃkiliṭṭhacittā, bho gotama’’. ‘‘Vasavattī vā avasavattī vā’’ti? ‘‘Avasavattī, bho gotama’’.

551. ‘‘Iti kira, vāseṭṭha, sapariggahā tevijjā brāhmaṇā apariggaho brahmā. Api nu kho sapariggahānaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ apariggahena brahmunā saddhiṃ saṃsandati sametī’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Sādhu, vāseṭṭha, te vata, vāseṭṭha, sapariggahā tevijjā brāhmaṇā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apariggahassa brahmuno sahabyūpagā bhavissantī’’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Iti kira, vāseṭṭha, saveracittā tevijjā brāhmaṇā, averacitto brahmā…pe… sabyāpajjacittā tevijjā brāhmaṇā abyāpajjacitto brahmā… saṃkiliṭṭhacittā tevijjā brāhmaṇā asaṃkiliṭṭhacitto brahmā… avasavattī tevijjā brāhmaṇā vasavattī brahmā, api nu kho avasavattīnaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ vasavattinā brahmunā saddhiṃ saṃsandati sametī’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Sādhu, vāseṭṭha, te vata, vāseṭṭha, avasavattī tevijjā brāhmaṇā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā vasavattissa brahmuno sahabyūpagā bhavissantī’’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

552. ‘‘Idha kho pana te, vāseṭṭha, tevijjā brāhmaṇā āsīditvā [ādisitvā (ka.)] saṃsīdanti, saṃsīditvā visāraṃ [visādaṃ (sī. pī.), visattaṃ (syā.)] pāpuṇanti, sukkhataraṃ [sukkhataraṇaṃ (ka.)] maññe taranti. Tasmā idaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ tevijjāiriṇantipi vuccati, tevijjāvivanantipi vuccati, tevijjābyasanantipi vuccatī’’ti.

553. Evaṃ vutte, vāseṭṭho māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho gotama, samaṇo gotamo brahmānaṃ sahabyatāya maggaṃ jānātī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha. Āsanne ito manasākaṭaṃ, na ito dūre manasākaṭa’’nti? ‘‘Evaṃ, bho gotama, āsanne ito manasākaṭaṃ, na ito dūre manasākaṭa’’nti.

554. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, idhassa puriso manasākaṭe jātasaṃvaddho. Tamenaṃ manasākaṭato tāvadeva avasaṭaṃ manasākaṭassa maggaṃ puccheyyuṃ. Siyā nu kho, vāseṭṭha, tassa purisassa manasākaṭe jātasaṃvaddhassa manasākaṭassa maggaṃ puṭṭhassa dandhāyitattaṃ vā vitthāyitattaṃ vā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Amu hi, bho gotama, puriso manasākaṭe jātasaṃvaddho, tassa sabbāneva manasākaṭassa maggāni suviditānī’’ti.

‘‘Siyā kho, vāseṭṭha, tassa purisassa manasākaṭe jātasaṃvaddhassa manasākaṭassa maggaṃ puṭṭhassa dandhāyitattaṃ vā vitthāyitattaṃ vā, na tveva tathāgatassa brahmaloke vā brahmalokagāminiyā vā paṭipadāya puṭṭhassa dandhāyitattaṃ vā vitthāyitattaṃ vā. Brahmānaṃ cāhaṃ, vāseṭṭha, pajānāmi brahmalokañca brahmalokagāminiñca paṭipadaṃ, yathā paṭipanno ca brahmalokaṃ upapanno, tañca pajānāmī’’ti.

555. Evaṃ vutte, vāseṭṭho māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho gotama, samaṇo gotamo brahmānaṃ sahabyatāya maggaṃ desetī’’ti. ‘‘Sādhu no bhavaṃ gotamo brahmānaṃ sahabyatāya maggaṃ desetu ullumpatu bhavaṃ gotamo brāhmaṇiṃ paja’’nti. ‘‘Tena hi, vāseṭṭha, suṇāhi; sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ bho’’ti kho vāseṭṭho māṇavo bhagavato paccassosi.

Brahmalokamaggadesanā

556. Bhagavā etadavoca – ‘‘idha, vāseṭṭha, tathāgato loke uppajjati arahaṃ, sammāsambuddho… pe… (yathā 190-212 anucchedesu evaṃ vitthāretabbaṃ). Evaṃ kho, vāseṭṭha, bhikkhu sīlasampanno hoti…pe… tassime pañca nīvaraṇe pahīne attani samanupassato pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati.

‘‘So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ. Tathā tatiyaṃ. Tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati.

‘‘Seyyathāpi, vāseṭṭha, balavā saṅkhadhamo appakasireneva catuddisā viññāpeyya; evameva kho, vāseṭṭha, evaṃ bhāvitāya mettāya cetovimuttiyā yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati. Ayampi kho, vāseṭṭha, brahmānaṃ sahabyatāya maggo.

‘‘Puna caparaṃ, vāseṭṭha, bhikkhu karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ. Tathā tatiyaṃ. Tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati.

‘‘Seyyathāpi, vāseṭṭha, balavā saṅkhadhamo appakasireneva catuddisā viññāpeyya. Evameva kho, vāseṭṭha, evaṃ bhāvitāya upekkhāya cetovimuttiyā yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati. Ayaṃ kho, vāseṭṭha, brahmānaṃ sahabyatāya maggo.

557. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, vāseṭṭha, evaṃvihārī bhikkhu sapariggaho vā apariggaho vā’’ti? ‘‘Apariggaho, bho gotama’’. ‘‘Saveracitto vā averacitto vā’’ti? ‘‘Averacitto, bho gotama’’. ‘‘Sabyāpajjacitto vā abyāpajjacitto vā’’ti? ‘‘Abyāpajjacitto, bho gotama’’. ‘‘Saṃkiliṭṭhacitto vā asaṃkiliṭṭhacitto vā’’ti? ‘‘Asaṃkiliṭṭhacitto, bho gotama’’. ‘‘Vasavattī vā avasavattī vā’’ti? ‘‘Vasavattī, bho gotama’’.

‘‘Iti kira, vāseṭṭha, apariggaho bhikkhu, apariggaho brahmā. Api nu kho apariggahassa bhikkhuno apariggahena brahmunā saddhiṃ saṃsandati sametī’’ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Sādhu, vāseṭṭha, so vata vāseṭṭha apariggaho bhikkhu kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apariggahassa brahmuno sahabyūpago bhavissatī’’ti, ṭhānametaṃ vijjati.

558. ‘‘Iti kira, vāseṭṭha, averacitto bhikkhu, averacitto brahmā…pe… abyāpajjacitto bhikkhu, abyāpajjacitto brahmā… asaṃkiliṭṭhacitto bhikkhu, asaṃkiliṭṭhacitto brahmā… vasavattī bhikkhu, vasavattī brahmā, api nu kho vasavattissa bhikkhuno vasavattinā brahmunā saddhiṃ saṃsandati sametī’’ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Sādhu, vāseṭṭha, so vata, vāseṭṭha, vasavattī bhikkhu kāyassa bhedā paraṃ maraṇā vasavattissa brahmuno sahabyūpago bhavissatīti, ṭhānametaṃ vijjatī’’ti.

559. Evaṃ vutte, vāseṭṭhabhāradvājā māṇavā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti. Evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma, dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete saraṇaṃ gate’’ti.

Tevijjasuttaṃ niṭṭhitaṃ terasamaṃ.

Sīlakkhandhavaggo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Brahmāsāmaññaambaṭṭha,
Soṇakūṭamahālijālinī;
Sīhapoṭṭhapādasubho kevaṭṭo,
Lohiccatevijjā terasāti.

Sīlakkhandhavaggapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Pañcakanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Sekhabalavaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

1. Pañcakanipātassa paṭhame kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyattaṃ sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ – **''assaddhiye na kampatī''**ti.

Saṃkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-6. Vitthatasuttādivaṇṇanā

2-6. Dutiye **hirīyatī**ti lajjati virajjati. Yasmā hirī pāpajigucchanalakkhaṇā, tasmā **''jigucchatīti attho''**ti vuttaṃ. **Ottappatī**ti utrasati. Pāputrāsalakkhaṇañhi ottappaṃ.

Paggahitavīriyoti saṅkocaṃ anāpannavīriyo. Tenāha **''anosakkitamānaso''**ti. **Pahānatthāyā**ti samucchinnatthāya. Kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadā nāma samadhigamo evāti āha **''paṭilābhatthāyā''**ti.

Gatiatthā dhātusaddā buddhiatthā hontīti āha **''udayañca vayañca paṭivijjhituṃ samatthāyā''**ti. Missakanayenāyaṃ desanā gatāti āha **''vikkhambhanavasena ca samucchedavasena cā''**ti. Tenāha **''vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya cā''**ti. Vipassanāpaññāya vikkhambhanakiriyato sā ca kho padesikāti nippadesikaṃ katvā dassetuṃ **''maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato''**ti vuttaṃ. Dukkhakkhayagāminibhāvepi eseva nayo. **Sammā**ti yāthāvato. Akuppadhammatāya hi maggapaññāya khepitaṃ khepitameva, nāssa puna khepanakiccaṃ atthīti upāyena ñāyena sā pavattatīti āha **''hetunā nayenā''**ti. Tatiyādīsu natthi vattabbaṃ.

Vitthatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kāmasuttavaṇṇanā

7. Sattame asanti lūnanti tenāti **asitaṃ,** dāttaṃ. Vividhā ābhañjanti bhāraṃ olambenti tenāti **byābhaṅgī,** vidhaṃ. **Kulaputto**ti ettha duvidho kulaputto jātikulaputto, ācārakulaputto ca. Tattha ''tena kho pana samayena raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmiṃyeva thullakoṭṭhike aggakulikassa putto''ti (ma. ni. 2.294) evaṃ āgato uccakulappasuto **jātikulaputto** nāma. ''Ye te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā''ti (ma. ni. 1.34) evaṃ āgatā pana yattha katthaci kule pasutāpi ācārasampannā **ācārakulaputto** nāma. Idha pana ācārakulaputto adhippeto. Tenāha **''kulaputtoti ācārakulaputto''**ti. **Yutta**nti anucchavikaṃ, evaṃ vattabbataṃ arahatīti attho. Sesamettha uttānameva.

Kāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cavanasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **saddhāyā**ti iminā adhigamasaddhā dassitā. Catubbidhā hi saddhā – āgamanīyasaddhā, adhigamasaddhā, pasādasaddhā, okappanasaddhāti. Tattha **āgamanīyasaddhā** sabbaññubodhisattānaṃ pavattā hoti. Āgamanīyappaṭipadāya āgatā hi saddhā sātisayā mahābodhisattānaṃ paropadesena vinā saddheyyavatthuṃ aviparītato gahetvā adhimuccanato. Saccappaṭivedhato āgatasaddhā **adhigamasaddhā** suppabuddhādīnaṃ viya. ‘‘Sammāsambuddho bhagavā’’tiādinā buddhādīsu uppajjanakappasādo **pasādasaddhā** mahākappinarājādīnaṃ viya. ‘‘Evameta’’nti okkanditvā pakkhanditvā saddahanavasena kappanaṃ okappanaṃ, tadeva saddhāti **okappanasaddhā**. Tattha pasādasaddhā paraneyyarūpā hoti, savanamattenapi pasīdanato. Okappanasaddhā saddheyyaṃ vatthuṃ ogāhitvā anupavisitvā ‘‘evameta’’nti paccakkhaṃ karontī viya pavattati.

Cavanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamaagāravasuttavaṇṇanā

9. Navame **appatissayo**ti appatissavo va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutto gāravavasena patissavanaṃ, patissavo, patissavabhūtaṃ, taṃsabhāvañca yaṃ kiñci gāravaṃ. Natthi etasmiṃ patissavoti **appatissavo,** gāravavirahito. Tenāha **‘‘ajeṭṭhako anīcavuttī’’**ti.

Paṭhamaagāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyaagāravasuttavaṇṇanā

10. Dasame **vuddhi**ntiādīsu sīlena **vuddhiṃ,** maggena **viruḷhiṃ,** nibbānena **vepullaṃ**. Sīlasamādhīhi vā **vuddhiṃ,** vipassanāmaggehi **viruḷhiṃ,** phalanibbānehi **vepullaṃ**. Ettha ca yassa catubbidhaṃ sīlaṃ akhaṇḍādibhāvappavattiyā suparisuddhaṃ visesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvahaṃ saṅgharakkhitattherassa viya, so tādisena sīlena imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ āpajjissati. Tena vuttaṃ – ‘‘sīlena vuddhi’’nti. Yassa pana ariyamaggo uppanno, so virūḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhitattā sāsane virūḷhiṃ āpanno nāma hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘maggena virūḷhi’’nti. Yo sabbakilesanibbānappatto, so arahā sīlādidhammakkhandhapāripūriyā sati vepullappatto hoti. Tena vuttaṃ ‘‘nibbānena vepulla’’nti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditabbo.

Dutiyaagāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekhabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Balavaggo

1. Ananussutasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitvā. **Aṭṭhahi kāraṇehi tathāgatassā**ti ‘‘tathā āgatoti tathāgato. Tathā gatoti tathāgato. Tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato. Tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato. Tathadassitāya tathāgato. Tathāvāditāya tathāgato. Tathākāritāya tathāgato. Abhibhavanaṭṭhena tathāgato’’ti evaṃ vuttehi aṭṭhahi kāraṇehi. Usabhassa idanti **āsabhaṃ,** seṭṭhaṭṭhānaṃ. Tenāha **‘‘āsabhaṃ ṭhānanti seṭṭhaṭṭhāna’’**nti. Parato dassitabalayogena ‘‘dasabaloha’’nti **abhītanādaṃ nadati. Brahmacakka**nti ettha seṭṭhapariyāyo. **Brahma**saddoti āha **‘‘seṭṭhacakka’’**nti. Cakkañcetaṃ dhammacakkaṃ adhippetaṃ.

Ananussutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

13. Tatiye kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyattaṃ sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ **‘‘muṭṭhassacce na kampatī’’**ti.

Saṃkhittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vitthatasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **satinepakkenā**ti satiyā nepakkena, tikkhavisadasūrabhāvenāti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana nepakkaṃ nāma paññāti adhippāyena ‘‘nepakkaṃ vuccati paññā’’ti vuttaṃ. Evaṃ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. **Satimā**ti ca iminā savisesā sati gahitāti paratopi ‘‘cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā’’ti satikiccameva niddiṭṭhaṃ, na paññākiccaṃ, tasmā **satinepakkenā**ti satiyā nepakkabhāvenāti sakkā viññātuṃ labbhateva. Paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi sajjhāyanasammasanāni sambhavanti.

Cirakatampīti attanā vā parena vā kāyena cirakataṃ cetiyaṅgaṇavattādimahāvattappaṭipattipūraṇaṃ. **Cirabhāsitampī**ti attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ sakkaccaṃ uddisanauddisāpanadhammāsāraṇadhammadesanāupanisinnakaparikathāanumodanīyādivasena pavattitaṃ vacīkammaṃ. **Saritā anussaritā**ti tasmiṃ kāyena cirakate kāyo nāma kāyaviññatti, cirabhāsite vācā nāma vacīviññatti, tadubhayampi rūpaṃ, taṃsamuṭṭhāpakā cittacetasikā arūpaṃ. Iti ime rūpārūpadhammā evaṃ uppajjitvā evaṃ niruddhāti sarati ceva anussarati ca, satisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpetīti attho. Bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā hi sati idha adhippetā. Tāya satiyā esa sakiṃ saraṇena saritā, punappunaṃ saraṇena anussaritāti veditabbā.

Vitthatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā

15-20. Pañcame **savisayasmiṃyevā**ti attano attano visaye eva. **Lokiyalokuttaradhamme kathetu**nti lokiyadhamme lokuttaradhamme ca tena tena pavattivisesena kathetuṃ. **Catūsu sotāpattiyaṅgesū**ti sappurisasaṃsevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattīti imesu catūsu sotāpattimaggakāraṇesu. Kāmañca tesu satiādayopi dhammā icchitabbāva tehi vinā tesaṃ asambhavato, tathāpi cettha saddhā visesato kiccakārīti veditabbā. Saddho eva hi sappurise payirupāsati, saddhammaṃ suṇāti, yoniso ca aniccādito manasi karoti, ariyamaggassa ca anudhammaṃ paṭipajjati, tasmā vuttaṃ **‘‘ettha saddhābalaṃ daṭṭhabba’’**nti. Iminā nayena sesabalesupi attho daṭṭhabbo.

Catūsu sammappadhānesūti catubbidhasammappadhānabhāvanāya. **Catūsu satipaṭṭhānesū**tiādīsupi eseva nayo. Ettha ca sotāpattiaṅgesu saddhā viya, sammappadhānabhāvanāya vīriyaṃ viya ca satipaṭṭhānabhāvanāya yasmā ‘‘vineyya loke abhijjhādomanassa’’nti (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106) vacanato pubbabhāge kiccato sati adhikā icchitabbā, evaṃ samādhikammikassa samādhi, ‘‘ariyasaccabhāvanā paññābhāvanā’’ti katvā tattha paññā pubbabhāge adhikā icchitabbāti pākaṭoyamattho. Adhigamakkhaṇe pana samādhipaññānaṃ viya sabbesampi balānaṃ saddhādīnaṃ samatāva icchitabbā. Tathā hi ‘‘ettha saddhābala’’ntiādinā tattha tattha etthaggahaṇaṃ kataṃ.

Idāni saddhādīnaṃ tattha tattha atirekakiccataṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tatridaṃ upamā saṃsandanaṃ – rājapañcamasahāyā viya vimuttiparipācakāni pañca balāni. Nesaṃ kīḷanatthaṃ ekajjhaṃ vīthiotaraṇaṃ viya balānaṃ ekajjhaṃ vipassanāvīthiotaraṇaṃ, sahāyesu paṭhamādīnaṃ yathāsakaṃ geheva vicāraṇā viya saddhādīnaṃ sotāpattiaṅgādīni patvā pubbaṅgamatā.

Sahāyesu itaresaṃ tattha tattha tuṇhībhāvo viya sesabalānaṃ tattha tattha tadanvayatā, tassa pubbaṅgamassa balassa kiccānugatā. Na hi tadā tesaṃ sasambhārapathavīādīsu āpādīnaṃ viya kiccaṃ pākaṭaṃ hoti, saddhādīnaṃyeva pana kiccaṃ vibhūtaṃ hutvā tiṭṭhati puretaraṃ tathāpaccayehi cittasantānassa abhisaṅkhatattā. Ettha ca vipassanākammikassa bhāvanā visesato paññuttarāti dassanatthaṃ rājānaṃ nidassanaṃ katvā paññindriyaṃ vuttaṃ. Chaṭṭhādīni suviññeyyāni.

Daṭṭhabbasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Balavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañcaṅgikavaggo

1-2. Paṭhamaagāravasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **ābhisamācārika**nti abhisamācāre uttamasamācāre bhavaṃ. Kiṃ pana tanti āha **‘‘vattavasena paññattasīla’’**nti. Sesaṃ suviññeyyameva. Dutiye natthi vattabbaṃ.

Paṭhamaagāravasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

23-24. Tatiye **na ca pabhāvanta**nti na ca pabhāsampannaṃ. **Pabhijjanasabhāva**nti tāpetvā tāḷakajjanapabhaṅguraṃ. **Avasesaṃ loha**nti vuttāvasesaṃ sajātilohaṃ, vijātilohaṃ, pisācalohaṃ, kittimalohanti evaṃpabhedaṃ sabbampi lohaṃ. **Uppajjituṃ appadānenā**ti ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassapi uppajjituṃ appadāneneva upakkilesatāti? Saccametaṃ, yasmiṃ pana santāne nīvaraṇāni laddhappatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa. Parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjamānaṃ nīvaraṇehi upahate santāne uppattiyā aparisuddhaṃ hontaṃ upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti aparisuddhadīpakapallikavaṭṭitelādisannissayo padīpo viya. Apica nippariyāyato uppajjituṃ appadāneneva tesaṃ upakkilesatāti dassento **‘‘yadaggena hī’’**tiādimāha. Ārammaṇe vikkhittappavattivasena cuṇṇavicuṇṇatā veditabbā. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Upakkilesasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anuggahitasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **sammādiṭṭhīti vipassanāsammādiṭṭhī**tiādinā aṅguttarabhāṇakānaṃ matena ayaṃ atthavaṇṇanā āraddhā, majjhimabhāṇakā panettha aññathā atthaṃ vadanti. Vuttañhetaṃ **majjhimaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.452) –

> **‘‘Anuggahitā’’**ti laddhūpakārā. **Sammādiṭṭhī**ti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe nibbattā cetovimutti phalaṃ assāti **cetovimuttiphalā**. Tadeva cetovimuttisaṅkhātaṃ phalaṃ ānisaṃso assāti **cetovimuttiphalānisaṃsā**. Dutiyapadepi eseva nayo. Ettha catutthaphalapaññā **paññāvimutti** nāma, avasesā dhammā **cetovimuttī**ti veditabbā. **‘‘Sīlānuggahitā’’**tiādīsu **sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Suta**nti sappāyadhammassavanaṃ. **Sākacchā**ti kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanakathā. **Samatho**ti vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo. **Vipassanā**ti sattavidhā anupassanā. Catupārisuddhisīlañhi pūrentassa, sappāyadhammassavanaṃ suṇantassa, kammaṭṭhāne khalanapakkhalanaṃ chindantassa vipassanāpādikāsu aṭṭhasu samāpattīsu kammaṃ karontassa, sattavidhaṃ anupassanaṃ bhāventassa arahattamaggo uppajjitvā phalaṃ deti.

> ‘‘Yathā hi madhuraṃ ambapakkaṃ paribhuñjitukāmo ambapotakassa samantā udakakoṭṭhakaṃ thiraṃ katvā bandhati, ghaṭaṃ gahetvā kālena kālaṃ udakaṃ āsiñcati, udakassa anikkhamanatthaṃ mariyādaṃ thiraṃ karoti. Yā hoti samīpe valli vā sukkhadaṇḍako vā kipillikapuṭo vā makkaṭakajālaṃ vā, taṃ apaneti, khaṇittiṃ gahetvā kālena kālaṃ mūlāni parikhaṇati, evamassa appamattassa imāni pañca kāraṇāni karoto so ambo vaḍḍhitvā phalaṃ deti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Rukkhassa samantato koṭṭhakabandhanaṃ viya hi sīlaṃ daṭṭhabbaṃ, kālena kālaṃ udakasiñcanaṃ viya dhammassavanaṃ, mariyādāya thirabhāvakaraṇaṃ viya samatho, samīpe valliādīnaṃ haraṇaṃ viya kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanaṃ, kālena kālaṃ khaṇittiṃ gahetvā mūlakhaṇanaṃ viya sattannaṃ anupassanānaṃ bhāvanā, tehi pañcahi kāraṇehi anuggahitassa ambarukkhassa madhuraphaladānakālo viya imassa bhikkhuno imehi pañcahi dhammehi anuggahitāya sammādiṭṭhiyā arahattaphaladānaṃ veditabba’’nti.

Ettha ca **laddhūpakārā**ti yathārahaṃ nissayādivasena laddhapaccayā. Vipassanāsammādiṭṭhiyā anuggahitabhāvena gahitattā maggasammādiṭṭhīsu ca arahattamaggasammādiṭṭhi. Anantarassa hi vidhi paṭisedho vā, aggaphalasamādhimhi tapparikkhāradhammesuyeva ca kevalo cetopariyāyo niruḷhoti **sammādiṭṭhīti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe**ti anantaraṃ kālantare cāti duvidhepi phalakkhaṇe. Paṭippassaddhivasena sabbasaṃkilesehi cetovimuccati etāyāti **cetovimutti,** aggaphalapaññaṃ ṭhapetvā avasesā phaladhammā. Tenāha **‘‘cetovimutti phalaṃ assāti, cetovimuttisaṅkhātaṃ phalaṃ ānisaṃso’’**ti. Sabbakilesehi cetaso vimuccanasaṅkhātaṃ paṭippassambhanasaññitaṃ pahānaṃ phalaṃ ānisaṃso cāti yojanā. Idha cetovimuttisaddena pahānamattaṃ gahitaṃ, pubbe pahāyakadhammā. Aññathā phaladhammā eva ānisaṃsoti gayhamāne punavacanaṃ niratthakaṃ siyā. **Paññāvimuttiphalānisaṃsā**ti etthāpi evameva attho veditabbo. Sammāvācākammantājīvā sīlasabhāvattā visesato samādhissa upakārā, tathā sammāsaṅkappo jhānasabhāvattā. Tathā hi so ‘‘appanā’’ti niddiṭṭho. Sammāsatisammāvāyāmā pana samādhipakkhiyā evāti āha **‘‘avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā’’**ti.

Catupārisuddhisīlanti ariyamaggādhigamassa padaṭṭhānabhūtaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Sutā**dīsupi eseva nayo. Attano cittappavattiārocanavasena saha kathanaṃ saṃkathā, saṃkathāva **sākacchā**. Idha pana kammaṭṭhānappaṭibaddhāti āha **‘‘kammaṭṭhāne…pe… kathā’’**ti. Tassa kammaṭṭhānassa ekavāraṃ vidhiyā appaṭipajjanaṃ khalanaṃ, anekavāraṃ pakkhalanaṃ, tadubhayassa vicchedanī apanayanī kathā **khalanapakkhalanacchedanakathā. Pūrentassā**ti vivaṭṭasannissitaṃ katvā pālentassa brūhentassa ca. **Suṇantassā**ti ‘‘yathāuggahitakammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatī’’ti evaṃ suṇantassa. Teneva hi **‘‘sappāyadhammassavana’’**nti vuttaṃ. **Kammaṃ karontassā**ti bhāvanānuyogakammaṃ karontassa. Pañcasupi ṭhānesu anta-saddo hetuatthajotano daṭṭhabbo. Evañhi ‘‘yathā hī’’tiādinā vuccamānā ambūpamā yujjeyya.

Udakakoṭṭhakanti jalāvāṭaṃ. **Thiraṃ katvā bandhatī**ti asithilaṃ daḷhaṃ nātimahantaṃ nātikhuddakaṃ katvā yojeti. **Thiraṃ karotī**ti udakasiñcanakāle tato tato pavattitvā udakassa anikkhamanatthaṃ jalāvāṭapāḷiṃ thirataraṃ karoti. **Sukkhadaṇḍako**ti tasseva ambagacchassa sukkhako sākhāsīsako. **Kipillikapuṭo**ti tambakipillikapuṭo. **Khaṇitti**nti kudālaṃ. **Koṭṭhakabandhanaṃ viya sīlaṃ** sammādiṭṭhiyā vaḍḍhanūpāyassa mūlabhāvato. **Udakasiñcanaṃ viya dhammassavanaṃ** bhāvanāya paribrūhanato. **Mariyādāya thirabhāvakaraṇaṃ viya samatho** yathāvuttāya bhāvanādhiṭṭhānāya sīlamariyādāya daḷhībhāvāpādanato. Samāhitassa hi sīlaṃ thirataraṃ hoti. **Samīpe valliādīnaṃ haraṇaṃ viya kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanaṃ** icchitabbabhāvanāya vibandhanāpanayanato. **Mūlakhaṇanaṃ viya sattannaṃ anupassanānaṃ bhāvanā** tassā vibandhassa mūlabhūtānaṃ taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ palikhaṇanato. Ettha ca yasmā suparisuddhasīlassa kammaṭṭhānaṃ anuyuñjantassa sappāyadhammassavanaṃ icchitabbaṃ, tato yathāsute atthe sākacchāsamāpajjanaṃ, tato kammaṭṭhānavisodhanena samathanibbatti, tato samāhitassa āraddhavipassakassa vipassanāpāripūri, paripuṇṇā vipassanā maggasammādiṭṭhiṃ brūhetīti evametesaṃ aṅgānaṃ paramparāya sammukhā anuggaṇhanato ayamānupubbī kathitāti veditabbaṃ.

Anuggahitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānī**ti āha – **‘‘vimuccanakāraṇānī’’**ti. **Pāḷiatthaṃ jānantassā**ti ‘‘idha sīlaṃ āgataṃ, idha samādhi, idha paññā’’tiādinā taṃtaṃpāḷiatthaṃ yāthāvato jānantassa. **Pāḷiṃ jānantassā**ti tadatthabodhiniṃ pāḷiṃ yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapītī**ti sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Kathaṃ jāyati? Yathādesitaṃ dhammaṃ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavācāmanosamācāraṃ parigganhantassa somanassaṃ pattassa pamodalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapītī**ti purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathassa passambhanasamatthatāya passaddhiyā paccayo bhavituṃ samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā ‘‘nāmakāyo passambhati’’cceva vuttaṃ.

Sukhaṃ paṭilabhatīti vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavituṃ samatthaṃ cetasikaṃ nirāmisasukhaṃ paṭilabhati vindati. **Samādhiyatī**ti ettha pana na yo koci samādhi adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento **‘‘arahatta…pe… samādhiyatī’’**ti āha. **‘‘Ayaṃ hī’’**tiādi tassaṃ desanāyaṃ tādisassa puggalassa yathāvuttasamādhipaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanaṃ, yaṃ tathā vimuttāyatanabhāvo. **Osakkitu**nti dassituṃ. **Samādhiyeva samādhinimitta**nti kammaṭṭhānapāḷiyā āruḷho samādhi eva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittaṃ. Tenāha **‘‘ācariyassa santike’’**tiādi.

Vimuttāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samādhisuttavaṇṇanā

27. Sattame sabbaso kilesadukkhadarathapariḷāhānaṃ vigatattā sātisayamettha sukhanti vuttaṃ **‘‘appitappitakkhaṇe sukhattā paccuppannasukho’’**ti. Purimassa purimassa vasena pacchimaṃ pacchimaṃ laddhāsevanatāya santapaṇītatarabhāvappattaṃ hotīti āha **‘‘purimo…pe… sukhavipāko’’**ti. **Kilesappaṭippassaddhiyā**ti kilesānaṃ paṭippassambhanena laddhattā. **‘‘Kilesappaṭippassaddhibhāva**nti kilesānaṃ paṭippassambhanabhāvaṃ. **Laddhattā** pattattā tabbhāvaṃ upagatattā. Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikantiādīni niggahetabbāni, aññe kilesā vāretabbā. Imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggahetabbaṃ vāretabbañca atthīti maggānantaraṃ samāpattikkhaṇe ca appayogena adhigatattā appitattā ca aparihānivasena vā appitattā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato. Sativepullappattattā**ti etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya sato eva nāmāti dasseti. **Yathāparicchinnakālavasenā**ti etena paricchinnassatiyā satoti dasseti. **Sesesū**ti ñāṇesu.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā

28-29. Aṭṭhame karo vuccati pupphasambhavaṃ ‘‘gabbhāsaye kirīyatī’’ti katvā. Karato jāto kāyo **karajakāyo,** tadupanissayo catusantatirūpasamudāyo. Kāmaṃ nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladdhūpakāro, ‘‘abhisandetī’’tiādivacanato pana rūpakāyo idha adhippetoti āha **‘‘imaṃ karajakāya’’**nti. **Abhisandetī**ti abhisandanaṃ karoti. Taṃ pana abhisandanaṃ jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanaṃ sabbatthakameva lūkhabhāvāpanayananti āha **‘‘temetī’’**tiādi. Tayidaṃ abhisandanaṃ atthato yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi kāyassa parippharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Parisandetī**tiādīsupi eseva nayo. Sabbaṃ etassa atthīti sabbāvā, tassa **sabbāvato**. Avayavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti avayavavisayo **sabba-**saddo, tasmā vuttaṃ **‘‘sabbakoṭṭhāsavato’’**ti. **Aphuṭaṃ nāma na hoti** yattha yattha kammajarūpaṃ, tattha tattha cittajarūpassa abhibyāpanato. Tenāha **‘‘upādinnakasantatī’’**tiādi.

Chekoti kusalo. Taṃ panassa kosallaṃ nahānīyacuṇṇānaṃ karaṇe piṇḍikaraṇe ca samatthatāvasena veditabbanti āha **‘‘paṭibalo’’**tiādi. **Kaṃsa**-saddo ‘‘mahatiyā kaṃsapātiyā’’tiādīsu (ma. ni. 1.61) suvaṇṇe āgato.‘‘Kaṃso upahato yathā’’tiādīsu (dha. pa. 134) kittimalohe. Katthaci paṇṇattimatte ‘‘upakaṃso nāma rājāsi, mahākaṃsassa atrajo’’tiādi (jā. aṭṭha. 4.10.164 ghaṭapaṇḍitajātakavaṇṇanā). Idha pana yattha katthaci loheti āha **‘‘yena kenaci lohena katabhājane’’**ti. **Snehānugatā**ti udakasinehena anuppavisanavasena gatā upagatā. **Snehaparetā**ti udakasinehena parito gatā samantato phuṭā. Tato eva **santarabāhirā phuṭā snehena**. Etena sabbaso udakena temitabhāvamāha. **Na ca paggharaṇī**ti etena tintassapi tassa ghanathaddhabhāvaṃ vadati. Tenāha **‘‘na bindubindū’’**tiādi.

Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjatīti ubbhidaṃ, ubbhidaṃ udakaṃ etassāti **ubbhidodako. Ubbhinnaudako**ti nadītīre khatakūpako viya ubbhijjanakaudako. **Uggacchanaudako**ti dhārāvasena uṭṭhahanaudako. Kasmā panettha ubbhidodakova rahado gahito, na itaroti āha **‘‘heṭṭhā uggacchanaudakañhī’’**tiādi. **Dhārānipātabubbuḷakehī**ti dhārānipātehi ca udakabubbuḷehi ca. ‘‘Pheṇapaṭalehi cā’’ti vattabbaṃ, **sannisinnameva** aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. **Sesa**nti ‘‘abhisandetī’’tiādikaṃ.

Uppalānīti uppalagacchāni. **Setarattanīlesū**ti uppalesu, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yaṃ kiñci uppalaṃ uppalameva** sāmaññaggahaṇato. **Satapatta**nti ettha **sata**-saddo bahupariyāyo ‘‘satagghī’’tiādīsu viya. Tena anekasatapattassapi saṅgaho siddho hoti. Loke pana rattaṃ padumaṃ, setaṃ puṇḍarīkanti vuccati. Yāva aggā yāva ca mūlā udakena abhisandanādisambhavadassanatthaṃ **udakānuggata**ggahaṇaṃ. Idha uppalādīni viya karajakāyo, udakaṃ viya tatiyajjhānasukhaṃ.

Yasmā **parisuddhena cetasā**ti catutthajjhānacittamāha, tañca rāgādiupakkilesamalāpagamato nirupakkilesaṃ nimmalaṃ, tasmā āha **‘‘nirupakkilesaṭṭhena parisuddha’’**nti. Yasmā pana pārisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātatā sudhantasuvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viya, tasmā āha **‘‘pabhassaraṭṭhena pariyodātaṃ veditabba’’**nti. **Ida**nti odātavacanaṃ. **Utupharaṇattha**nti utuno pharaṇadassanatthaṃ. **Utupharaṇaṃ na hoti** sesanti adhippāyo. Tenāha **‘‘taṅkhaṇa …pe… balavaṃ hotī’’**ti. **Vatthaṃ viya karajakāyo**ti yogino karajakāyo vatthaṃ viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitabbattā. Purisassa sarīraṃ viya catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ utupharaṇaṭṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi. Tattha ca **‘‘parisuddhena cetasā’’**ti cetogahaṇena jhānasukhaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **‘‘utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukha’’**nti. Nanu ca catutthajjhāne sukhameva natthīti? Saccaṃ natthi, sātalakkhaṇasantasabhāvattā panettha upekkhā ‘‘sukha’’nti adhippetā. Tena vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 232) ‘‘upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā’’ti.

Tassa tassa samādhissa sarūpadassanassa paccayattā paccavekkhaṇañāṇaṃ **paccavekkhaṇanimittaṃ. Samabharito**ti samapuṇṇo.

Maṇḍabhūmīti papāvaṇṇabhūmi. Yattha salilasiñcanena vināva sassāni ṭhitāni sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesaṃ ācariyo **yoggācariyo**. Tesaṃ sikkhāpanato hatthiādayopi ‘‘yoggā’’ti vuccantīti āha pāḷiyaṃ ‘‘assadammasārathī’’ti. **Yena yenā**ti catūsu maggesu yena yena maggena. **Yaṃ yaṃ gati**nti javasamajavādibhedāsu gatīsu yaṃ yaṃ gatiṃ. Navame natthi vattabbaṃ.

Pañcaṅgikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nāgitasuttavaṇṇanā

30. Dasame **uccāsaddamahāsaddā**ti uddhaṃ uggatattā ucco patthaṭo mahanto vinibbhijjitvā gahetuṃ asakkuṇeyyo saddo etesanti uccāsaddamahāsaddā. Vacīghosopi hi bahūhi ekajjhaṃ pavattito atthato saddato ca duravabodho kevalaṃ mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilope**ti macchānaṃ vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṃ vā vilumpane. Kevaṭṭānañhi macchapacchiṭhapitaṭṭhāne mahājano sannipatitvā ‘‘idha aññaṃ ekaṃ macchaṃ dehi, ekaṃ macchaphālaṃ dehī’’ti, ‘‘etassa te mahā dinno, mayhaṃ khuddako’’ti evaṃ uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karonti. Macchaggahaṇatthaṃ jāle pakkhittepi tasmiṃ ṭhāne kevaṭṭā ceva aññe ca ‘‘paviṭṭho gahito’’ti mahāsaddaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Asucisukha**nti kāyāsucisannissitattā kilesāsucisannissitattā ca asucisannissitasukhaṃ. **Nekkhammasukhassā**ti kāmato nikkhamantassa sukhassa. **Pavivekasukhassā**ti gaṇasaṅgaṇikato kilesasaṅgaṇikato ca vigatassa sukhassa. **Upasamasukhassā**ti rāgādivūpasamāvahassa sukhassa. **Sambodhasukha**nti maggasaṅkhātassa sambodhassa niṭṭhappattatthāya sukhaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Nāgitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcaṅgikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sumanavaggo

1. Sumanasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **satakkakū**ti satasikharo, anekakūṭoti attho. Idaṃ tassa mahāmeghabhāvadassanaṃ. So hi mahāvassaṃ vassati. Tenevāha – **‘‘ito cito ca uṭṭhitena valāhakakūṭasatena samannāgatoti attho’’**ti. **Dassanasampanno**ti ettha dassanaṃ nāma sotāpattimaggo. So hi paṭhamaṃ nibbānadassanato ‘‘dassana’’nti vuccati. Yadipi taṃ gotrabhu paṭhamataraṃ passati, disvā pana kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na taṃ ‘‘dassana’’nti vuccati. Āvajjanaṭṭhāniyañhi taṃ ñāṇaṃ. Maggassa nibbānārammaṇatāsāmaññena cetaṃ vuttaṃ, na nibbānappaṭivijjhanena, tasmā dhammacakkhuṃ punappunaṃ nibbattanena bhāvanaṃ appattaṃ dassanaṃ, dhammacakkhuñca pariññādikiccakaraṇena catusaccadhammadassanaṃ tadabhisamayoti natthettha gotrabhussa dassanabhāvāpatti. Sesamettha suviññeyyameva.

Sumanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cundīsuttavaṇṇanā

32. Dutiye ‘‘ariyakantehi sīlehi samannāgato’’tiādīsu (a. ni. 5.179) ariyakantānīti pañcasīlāni āgatāni. Ariyakantāni hi pañcasīlāni ariyānaṃ kantāni piyāni, bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti. Idha pana ‘‘yāvatā, cunda, sīlāni ariyakantāni sīlāni, tesaṃ aggamakkhāyati…pe… agge te paripūrakārino’’ti vuttattā maggaphalāni sīlāni adhippetānīti āha **‘‘ariyakantāni sīlānīti maggaphalasampayuttāni sīlānī’’**ti.

Cundīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Uggahasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **sabbapaṭhamaṃ uṭṭhānasīlā**ti rattiyā vibhāyanavelāya sāmike parijane seyyāya avuṭṭhite sabbapaṭhamaṃ uṭṭhānasīlā. Sāmikaṃ disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva vuṭṭhahantīti vā **pubbuṭṭhāyiniyo. Kiṃkāra**nti kiṃkaraṇīyaṃ, kiṃkaraṇabhāvena pucchitvā kātabbaveyyāvaccanti attho. Taṃ paṭissuṇantā vicarantīti **kiṃkārappaṭissāviniyo**. Manāpaṃyeva kiriyaṃ karonti sīlenāti **manāpacāriniyo**. Piyameva vadanti sīlenāti **piyavādiniyo**.

Tatrupāyāyāti tatra kamme sādhetabbaupāyabhūtāya vīmaṃsāya. Tenāha **‘‘tasmiṃ**

uṇṇākappāsasaṃvidhāne’’tiādi. **Alaṃ kātu**nti kātuṃ samatthā. **Alaṃ saṃvidhātu**nti vicāretuṃ samatthā. Tenāha **‘‘alaṃ kātuṃ alaṃ saṃvidhātunti attanā kātumpi parehi kārāpetumpī**’’tiādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Uggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā

34-35. Catutthe **sandiṭṭhika**nti asamparāyikatāya sāmaṃ daṭṭhabbaṃ. Sayaṃ anubhavitabbaṃ attapaccakkhaṃ diṭṭhadhammikanti attho. **Na saddhāmattakeneva tiṭṭhatī**ti ‘‘dānaṃ nāma sādhu sundaraṃ, buddhādīhi paṇḍitehi pasattha’’nti evaṃ saddhāmattakeneva na tiṭṭhati. **Yaṃ dānaṃ detī**ti yaṃ deyyadhammaṃ parassa deti. **Tassa pati hutvā**ti tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā deti. Tena anadhibhavanīyattā **na dāso na sahāyo**ti. Tattha tadubhayaṃ anvayato byatirekato ca dassetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhādāsabyassa upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvāvissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato attānaṃ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Atha vā yo dānasīlatāya dāyako puggalo, so dāne pavattibhedena dānadāso, dānasahāyo, dānapatīti tippakāro hoti. Tadassa tippakārataṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. Dātabbaṭṭhena **dānaṃ,** annapānādi.

Tattha yaṃ attanā paribhuñjati, taṇhādhipannatāya tassa vasena vattanato dāso viya hoti. Yaṃ paresaṃ dīyati, tatthāpi annapānasāmaññena idaṃ vuttaṃ **‘‘dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā’’**ti. **Sahāyo hutvā deti** attanā paribhuñjitabbassa paresaṃ dātabbassa ca samasamaṃ ṭhapanato. **Pati hutvā deti** sayaṃ deyyadhammassa vase avattitvā tassa attano vase vattāpanato. Aparo nayo – yo attanā paṇītaṃ paribhuñjitvā paresaṃ nihīnaṃ deti, so **dānadāso** nāma tannimittanihīnabhāvāpattito. Yo yādisaṃ attanā paribhuñjati, tādisameva paresaṃ deti, so **dānasahāyo** nāma tannimittahīnādhikabhāvavivajjanena sadisabhāvāpattito. Yo attanā nihīnaṃ paribhuñjitvā paresaṃ paṇītaṃ deti, so **dānapati** nāma tannimittaseṭṭhabhāvāpattito.

Nittejabhūto tejahānippattiyā. Saha byati gacchatīti sahabyo, sahapavattanako, tassa bhāvo **sahabyatā,** sahapavattīti āha **‘‘sahabhāvaṃ ekībhāvaṃ gatā’’**ti. **Asitassā**ti vā abandhassa, taṇhābandhanena abandhassāti attho. Pañcamaṃ uttānameva.

Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kāladānasuttādivaṇṇanā

36-37. Chaṭṭhe **ārāmato**ti phalārāmato. **Paṭhamuppannānī**ti sabbapaṭhamaṃ sujātāni. **Bhāsitaññū**ti bhikkhū gharadvāre ṭhitā kiñcāpi tuṇhī honti, atthato pana ‘‘bhikkhaṃ dethā’’ti vadanti nāma ariyāya yācanāya. Vuttañhetaṃ ‘‘uddhissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyānaṃ yācanā’’ti. Tatra ye ‘‘mayaṃ pacāma, ime na pacanti, pacamāne patvā alabhantā kuhiṃ labhissantī’’ti deyyadhammaṃ saṃvibhajanti, te **bhāsitaññū** nāma ñatvā kattabbassa karaṇato. **Yuttappattakāle**ti dātuṃ yuttappattakāle. **Appaṭivānacitto**ti anivattanacitto. Sattamaṃ uttānameva.

Kāladānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saddhasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **anukampantī**ti ‘‘sabbe sattā sukhī hontu averā abyāpajjā’’ti evaṃ hitapharaṇena anuggaṇhanti. Apica upaṭṭhākānaṃ gehaṃ aññe sīlavante sabrahmacārino gahetvā pavisantāpi **anuggaṇhanti** nāma. **Nīcavutti**nti paṇipātasīlaṃ. **Kodhamānathaddhatāya rahita**nti kodhamānavasena uppanno yo thaddhabhāvo cittassa uddhumātalakkhaṇo, tena virahitanti attho. **Soraccenā**ti ‘‘tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo, kāyikavācasiko avītikkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ. Sabbopi sīlasaṃvaro soracca’’nti evamāgatena sīlasaṃvarasaṅkhātena soratabhāvena. **Sakhila**nti ‘‘tattha katamaṃ sākhalyaṃ? Yā sā vācā thaddhakā kakkasā pharusā kaṭukā abhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā, tathārūpiṃ vācaṃ pahāya yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Yā tattha saṇhavācatā sakhilavācatā apharusavācatā, idaṃ vuccati sākhalya’’nti (dha. sa. 1350) evaṃ vuttena sammodakamudubhāvena samannāgataṃ. Tenāha **‘‘sakhilanti sammodaka’’**nti.

Saddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Puttasuttādivaṇṇanā

39-40. Navame **bhato**ti posito. Taṃ pana bharaṇaṃ jātakālato paṭṭhāya sukhapaccayūpaharaṇena dukkhapaccayāpaharaṇena ca pavattitanti dassetuṃ **‘‘amhehī’’**tiādi vuttaṃ. **Hatthapādavaḍḍhanādīhī**ti **ādi-**saddena mukhena siṅghānikāpanayananahāpanamaṇḍanādiñca saṅgaṇhāti. Mātāpitūnaṃ santakaṃ khettādiṃ avināsetvā rakkhitaṃ tesaṃ paramparāya ṭhitiyā kāraṇaṃ hotīti āha **‘‘amhākaṃ santakaṃ…pe… kulavaṃso ciraṃ ṭhassatī’’**ti. **Salākabhattādīni anupacchinditvā**ti salākabhattādīni avicchinditvā. Yasmā dāyajjappaṭilābhassa yogyabhāvena vattamānoyeva dāyassa paṭipajjissati, na itaroti āha **‘‘kulavaṃsānurūpāya paṭipattiyā’’**tiādi. **Attanā dāyajjārahaṃ karonto**ti attānaṃ dāyajjārahaṃ karonto. Mātāpitaro hi attano ovāde avattamāne micchāpaṭipanne dārake vinicchayaṃ gantvā aputte karonti, te dāyajjārahā na honti. Ovāde vattamāne pana kulasantakassa sāmike karonti. **Tatiyadivasato paṭṭhāyā**ti matadivasato tatiyadivasato paṭṭhāya. Sesaṃ suviññeyyameva. Dasamaṃ uttānameva.

Puttasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sumanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Muṇḍarājavaggo

1-2. Ādiyasuttādivaṇṇanā

41-42. Pañcamassa paṭhame **uṭṭhānavīriyādhigatehī**ti vā uṭṭhānena ca vīriyena ca adhigatehi. Tattha **uṭṭhāna**nti kāyikaṃ vīriyaṃ. **Vīriya**nti cetasikanti vadanti. **Uṭṭhāna**nti vā bhoguppādane yuttappayuttatā. **Vīriyaṃ** tajjo ussāho. **Pīṇita**nti dhātaṃ sutittaṃ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā **‘‘thūlaṃ karotī’’**ti vuttaṃ. Dutiyaṃ uttānameva.

Ādiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Iṭṭhasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **appamādaṃ pasaṃsantī**ti ‘‘etāni āyuādīni patthayantena appamādo kātabbo’’ti appamādameva pasaṃsanti paṇḍitā. Yasmā vā puññakiriyāsu paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, tasmā āyuādīni patthayantena appamādova kātabboti attho. Purimasmiṃ atthavikappe ‘‘puññakiriyāsū’’ti padassa ‘‘appamatto’’ti iminā sambandho. Yasmā paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, yasmā ca puññakiriyāsu appamatto ubho atthe adhigato hoti, tasmā āyuādīni patthayantena appamādova kātabbo. Dutiyasmiṃ atthavikappe paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti. Katthāti? Puññakiriyāsu. Kasmāti ce? Yasmā appamatto ubho atthe adhigaṇhāti paṇḍito, tasmāti attho. **Atthappaṭilābhenā**ti diṭṭhadhammikādihitappaṭilābhena.

Iṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Manāpadāyīsuttavaṇṇanā

44. Catutthe jhānamanena nibbattaṃ **manomaya**nti āha **''suddhāvāsesu ekaṃ jhānamanena nibbattaṃ devakāya''**nti. Satipi hi sabbasattānaṃ abhisaṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā **''manomayā''**ti vuccanti rūpāvacarasattā. Yadi evaṃ kāmabhave opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjatīti ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsaṅkāya eva abhāvato ''manasāva nibbattā''ti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷho vāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi ''annamayo, pāṇamayo, manomayo, ānandamayo, viññāṇamayo''ti pañcadhā attānaṃ vedavādinopi vadanti. Ucchedavādinopi vadanti ''dibbo rūpī manomayo''ti (dī. ni. 1.87). **Tīsu vā kulasampattīsū**ti brāhmaṇakhattiyavessasaṅkhātesu sampannakulesu. **Chasu vā kāmasaggesū**ti chasu kāmāvacaradevesu.

Manāpadāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Puññābhisandasuttādivaṇṇanā

45-46. Pañcame **asaṅkheyyo**ti āḷhakagaṇanāya asaṅkheyyo. Yojanavasena panassa saṅkhā atthi heṭṭhā mahāpathaviyā upari ākāsena parisamantato cakkavāḷapabbatena majjhe tattha tattha ṭhitakehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā jānantena yojanato saṅkhātuṃ sakkāti katvā. Mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ balavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena **bahubheravaṃ**. **Puthū**ti bahū. **Savantī**ti sandamānā. **Upayantī**ti upagacchanti. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Puññābhisandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Dhanasuttādivaṇṇanā

47-48. Sattame **saddhā**ti maggenāgatā saddhā. **Sīlañca yassa kalyāṇa**nti kalyāṇasīlaṃ nāma ariyasāvakassa ariyakantaṃ sīlaṃ vuccati. Tattha kiñcāpi ariyasāvakassa ekasīlampi akantaṃ nāma natthi, imasmiṃ panatthe bhavantarepi appahīnaṃ pañcasīlaṃ adhippetaṃ. Aṭṭhamaṃ uttānameva.

Dhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kosalasuttavaṇṇanā

49. Navame **patitakkhandho**ti sammukhā kiñci oloketuṃ asamatthatāya adhomukho. **Nippaṭibhāno**ti sahadhammikaṃ kiñci vattuṃ avisahanato nippaṭibhāno paṭibhānarahito.

Kosalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nāradasuttavaṇṇanā

50. Dasame **ajjhomucchito**ti adhimattāya taṇhāmucchāya mucchito, mucchaṃ mohaṃ pamādaṃ āpanno. Tenāha **''gilitvā...pe... atirekamucchāya taṇhāya samannāgato''**ti. **Mahaccā**ti mahatiyā. Liṅgavipallāsena cetaṃ vuttaṃ. Tenāha **''mahatā rājānubhāvenā''**ti.

Nāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Muṇḍarājavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Nīvaraṇavaggo

1-2. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā

51-52. Dutiyassa paṭhame āvarantīti **āvaraṇā,** nīvārayantīti **nīvaraṇā**. Ettha ca **āvarantī**ti kusaladhammuppattiṃ ādito parivārenti. **Nīvārayantī**ti niravasesato vārayantīti attho, tasmā **āvaraṇavasenā**ti ādito kusaluppattivāraṇavasena. **Nīvaraṇavasenā**ti niravasesato vāraṇavasenāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā pañca nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṃ na denti, uppannāpi aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññā upacchinditvā pātenti, tasmā **''paññāya dubbalīkaraṇā''**ti vuccanti. Upacchindanaṃ pātanañcettha tāsaṃ paññānaṃ anuppannānaṃ uppajjituṃ appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññānaṃ ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇadhammā itarāsaṃ samatthataṃ vihanantiyevāti paññāya dubbalīkaraṇā vuttā. Bhāvanāmanasikārena vinā pakatiyā manussehi nibbattetabbo dhammoti **manussadhammo,** manussattabhāvāvaho vā dhammo **manussadhammo,** anuḷāraṃ parittakusalaṃ. Yaṃ asatipi buddhuppāde vattati, yañca sandhāyāha ''hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjatī''ti (jā. 1.8.75). Alaṃ ariyāya ariyabhāvāyāti alamariyo, ariyabhāvāya samatthoti vuttaṃ hoti. Ñāṇadassanameva ñāṇadassanaviseso, alamariyo ca so ñāṇadassanaviseso cāti **alamariyañāṇadassanaviseso**.

Ñāṇadassananti ca dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi sabbaññutaññāṇampi vuccati. ''Appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādhetī''ti (ma. ni. 1.311) hi ettha dibbacakkhu ñāṇadassanaṃ nāma. ''Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī''ti (dī. ni. 1.234) ettha vipassanāñāṇaṃ. ''Abhabbā te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāyā''ti (a. ni. 4.196) ettha maggo. ''Ayamañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti (ma. ni. 1.328) ettha phalaṃ. ''Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo''ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; paṭi. ma. 2.30) ettha paccavekkhaṇañāṇaṃ. ''Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi 'sattāhakālakato āḷāro kālāmo'''ti (ma. ni. 1.284; 2.340) ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Idha pana lokuttaradhammo adhippeto. Ettha ca rūpāyatanaṃ jānāti cakkhuviññāṇaṃ viya passati cāti **ñāṇadassanaṃ,** dibbacakkhu. Sammasanūpacāre ca dhammalakkhaṇattayañca tathā jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṃ,** vipassanā. Nibbānaṃ cattāri vā saccāni asammohappaṭivedhato jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṃ,** maggo. Phalaṃ pana nibbānavaseneva yojetabbaṃ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa sabbaso jotanaṭṭhena **ñāṇadassanaṃ**. Sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca **ñāṇadassanaṃ. Byādiṇṇakālo**ti pariyādinnakālo. Dutiyaṃ uttānameva.

Āvaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā

53-54. Tatiye padahatīti padahano, bhāvanamanuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo**. Padhānamassa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā **''padhāniyo''**ti vuttaṃ. ''Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā''ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhuti āgatasaddhā **āgamanasaddā** eva, ukkaṭṭhaniddesena pana **''sabbaññubodhisattāna''**nti vuttaṃ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttā cāpi **adhigamasaddhā nāma,** yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenā**ti paṭipakkhena anadhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappanan**ti okkanditvā adhimuccanaṃ, pasāduppattiyā pasādanīyavatthusmiṃ pasīdanameva. **Suppaṭividdha**nti suṭṭhu paṭividdhaṃ. Yathā tena paṭividdhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahosi, tathā paṭividdhaṃ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhi, tassa dhammasudhammatāya saṅghasuppaṭipannatāya tena paṭivedhena saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā – ‘‘yo, bhikkhave, buddhe pasanno dhamme pasanno saṅghe pasanno’’tiādi. **Padhānavīriyaṃ ijjhati** ‘‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī’’ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho ‘‘appasaddassa…pe… kho panā’’tiādīsu viyāti āha **‘‘arogo’’**ti. **Samavepākiniyā**ti yathābhuttamāhāraṃ samākāreneva pacanasīlāya. Daḷhaṃ katvā pacantī hi gahaṇī ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā pacantī mandabhāvena vātavikārādivasena tenāha **‘‘nātisītāya nāccuṇhāyā’’**ti. Gahaṇitejassa mandapaṭutāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahatāti āha **‘‘atisītalaggahaṇiko’’**tiādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha **‘‘yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā’’**ti. **Udayatthagāminiyā**ti saṅkhārānaṃ udayañca vayañca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha **‘‘udayañcā’’**tiādi. **Parisuddhāyā**ti nirupakkilesāya. **Nibbijjhituṃ samatthāyā**ti tadaṅgavasena savisesaṃ pajahituṃ samatthāya. **Tassa dukkhassa khayagāminiyā**ti yaṃ dukkhaṃ imasmiṃ ñāṇe anadhigate pavattirahaṃ, adhigate na pavatti, taṃ sandhāya vadati. Tathāhesa yogāvacaro ‘‘cūḷasotāpanno’’ti vuccati. Catutthaṃ uttānameva.

Padhāniyaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mātāputtasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **vissāso**ti visacchāyasantāno bhāvo. **Otāro**ti tattha cittassa anuppaveso. **Gahetvā**ti attano eva okāsaṃ gahetvā. **Khepetvā**ti kusalavāraṃ khepetvā.

Ghaṭṭeyyāti akkamanādivasena bādheyya. **Tīhi pariññāhī**ti ñātatīraṇappahānasaṅkhātāhi tīhi pariññāhi. Natthi etesaṃ kutoci bhayanti **akutobhayā,** nibbhayāti attho. Catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā pāraṃ pariyantaṃ gatā. Tenāha **‘‘pāraṃ vuccati nibbāna’’**ntiādi.

Mātāputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upajjhāyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe madhurakabhāvo nāma sarīrassa thambhitattaṃ, taṃ pana garubhāvapubbakanti āha **‘‘sañjātagarubhāvo’’**ti. **Na pakkhāyantī**ti nappakāsenti, nānākāraṇato na upaṭṭhahanti. Tenāha **‘‘catasso disā ca anudisā ca mayhaṃ na upaṭṭhahantī’’**ti. Sesamettha uttānameva.

Upajjhāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. Sattame **jarādhammo**ti **dhamma**-saddo ‘‘asammosadhammo nibbāna’’ntiādīsu (su. ni. 763) viya pakatipariyāyo, tasmā jarāpakatiko jiṇṇasabhāvoti attho. Tenāha **‘‘jarāsabhāvo’’**tiādi. Sesapadesupi eseva nayo. Kammunā dātabbaṃ ādiyatīti **kammadāyādo,** attanā yathūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṃ pana dāyajjaṃ kāraṇūpacārena vadanto **‘‘kammaṃ mayhaṃ dāyajjaṃ santakanti attho’’**ti āha yathā ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu, evamidaṃ puññaṃ vaḍḍhatī’’ti (dī. ni. 3.80). Yonīhi phalaṃ sabhāvato bhinnampi abhinnaṃ viya missitaṃ hoti. Tenāha **‘‘kammaṃ mayhaṃ yoni kāraṇa’’**nti. Mamattavasena bajjhantīti bandhū, ñāti sālohito ca, kammaṃ pana ekantasambandhavāti āha **‘‘kammaṃ mayhaṃ bandhū’’**ti. **Patiṭṭhā**ti avassayo. Kammasadiso hi sattānaṃ avassayo natthi.

Yobbanaṃ ārabbha uppannamadoti ‘‘mahallakakāle puññaṃ karissāma, daharamha tāvā’’ti yobbanaṃ apassāya mānakaraṇaṃ. ‘‘Ahaṃ nirogo saṭṭhi vā sattati vā vassāni atikkantāni, na me harītakakhaṇḍampi khāditabbaṃ, ime panaññe ‘asukaṃ no ṭhānaṃ rujjati, bhesajjaṃ khādāmā’ti vicaranti, ko añño mayā sadiso nirogo nāmā’’ti evaṃ mānakaraṇaṃ **ārogyamado**. Sabbesampi jīvitaṃ nāma pabhaṅguraṃ dukkhānubandhañca, tadubhayaṃ anoloketvā pabandhaṭṭhitiṃ paccayasulabhatañca nissāya ‘‘ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmī’’ti evaṃ mānakaraṇaṃ **jīvitamado**.

Upadhirahitanti kāmūpadhirahitaṃ. Cattāro hi upadhī – kāmūpadhi, khandhūpadhi, kilesūpadhi, abhisaṅkhārūpadhīti. Kāmāpi ‘‘yaṃ pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo’’ti (ma. ni. 1.166) evaṃ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato ‘‘upadhiyati ettha sukha’’nti iminā vacanatthena ‘‘upadhī’’ti vuccati, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato. Sesaṃ suviññeyyameva.

Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā

58-60. Aṭṭhame **sāpateyya**nti ettha saṃ vuccati dhanaṃ, tassa patīti sapati, dhanasāmiko. Tassa hitāvahattā sāpateyyaṃ, drabyaṃ, dhananti attho. Attano rucivasena gāmakiccaṃ netīti gāmaniyo, gāmaniyoyeva **gāmaṇiko**.

Anvāya upanissāya jīvanasīlā **anujīvino**ti āha **‘‘ye ca etaṃ upanissāya jīvantī’’**ti. Ekaṃ mahākulaṃ nissāya paṇṇāsampi saṭṭhipi kulāni jīvanti, te manusse sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva. Navamādīni uttānatthāneva.

Licchavikumārakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nīvaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Saññāvaggo

1-5. Saññāsuttādivaṇṇanā

61-65. Dutiyassa paṭhame **‘‘mahapphalā mahānisaṃsā’’**ti ubhayampetaṃ atthato ekaṃ, byañjanameva nānanti āha **‘‘mahapphalā’’**tiādi. ‘‘Pañcime gahapatayo ānisaṃsā’’tiādīsu (udā. 76) ānisaṃsa-saddo phalapariyāyopi hoti. Mahato lokuttarassa sukhassa paccayā hontīti **mahānisaṃsā. Amatogadhā**ti amatabbhantarā amataṃ anuppaviṭṭhā nibbānadiṭṭhattā, tato paraṃ na gacchanti. Tena vuttaṃ ‘‘amatapariyosānā’’ti. Amataṃ pariyosānaṃ avasānaṃ etāsanti **amatapariyosānā. Maraṇasaññā**ti maraṇānupassanāñāṇena saññā. **Āhāre paṭikūlasaññā**ti āhāraṃ gamanādivasena paṭikūlato pariggaṇhantassa uppannasaññā. **Ukkaṇṭhitassā**ti nibbindantassa katthacipi asajjantassa. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Saññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Sājīvasuttādivaṇṇanā

66-70. Chaṭṭhe saha ājīvanti etthāti **sājīvo,** pañhassa pucchanaṃ vissajjanañca. Tenāha **‘‘sājīvoti pañhapucchanañceva pañhavissajjanañcā’’**tiādi. **Abhisaṅkhata**nti citaṃ. Sattamādīni uttānatthāneva.

Sājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Yodhājīvavaggo

1-2. Paṭhamacetovimuttiphalasuttādivaṇṇanā

71-72. Tatiyassa paṭhame **avijjāpaligha**nti ettha **avijjā**ti vaṭṭamūlikā avijjā, ayaṃ pacurajanehi ukkhipituṃ asakkuṇeyyabhāvato dukkhipanaṭṭhena nibbānadvārappavesavibandhanena ca ‘‘paligho viyāti paligho’’ti vuccati. Tenesa tassā ukkhittattā **‘‘ukkhittapaligho’’**ti vutto. Punabbhavassa karaṇasīlo, punabbhavaṃ vā phalaṃ arahatīti **ponobhavikā,** punabbhavadāyikāti attho. **Jātisaṃsāro**ti jāyanavasena ceva saṃsaraṇavasena ca evaṃladdhanāmānaṃ punabbhavakkhandhānaṃ paccayo kammābhisaṅkhāro. Jātisaṃsāroti hi phalūpacārena kāraṇaṃ vuttaṃ. Tañhi punappunaṃ uppattikāraṇavasena parikkhipitvā ṭhitattā **‘‘parikhā’’**ti vuccati santānassa parikkhipanato. Tenesa tassa saṃkiṇṇattā vikiṇṇattā sabbaso khittattā vināsitattā **‘‘saṃkiṇṇaparikho’’**ti vutto.

Taṇhāsaṅkhātanti ettha **taṇhā**ti vaṭṭamūlikā taṇhā. Ayañhi gambhīrānugataṭṭhena **‘‘esikā’’**ti vuccati. **Luñcitvā** uddharitvā. **Orambhāgiyānī**ti orambhāgajanakāni kāmabhave upapattipaccayāni kāmarāgasaṃyojanādīni. Etāni hi kavāṭaṃ viya nagaradvāraṃ cittaṃ pidahitvā ṭhitattā ‘‘aggaḷā’’ti vuccanti. Tenesa tesaṃ niggatattā bhinnattā **‘‘niraggaḷo’’**ti vuttoti. Aggamaggena panno apacito mānaddhajo etassāti **pannaddhajo. Pannabhāro**ti khandhabhārakilesabhāraabhisaṅkhārabhārā oropitā assāti pannabhāro. **Visaṃyutto**ti catūhi yogehi sabbakilesehi ca visaṃyutto. **Asmimāno**ti rūpe asmīti māno, vedanāya, saññāya, saṅkhāresu, viññāṇe asmimāno. Ettha hi pañcapi khandhe avisesato ‘‘asmī’’ti gahetvā pavattamāno asmimānoti adhippeto.

Nagaradvārassa parissayapaṭibāhanatthañceva sodhanatthañca ubhosu passesu esikāthambhe nikhaṇitvā ṭhapetīti āha **‘‘nagaradvāre ussāpite esikāthambhe’’**ti. Pākāraviddhaṃsaneneva parikhābhūmisamakaraṇaṃ hotīti āha **‘‘pākāraṃ bhinditvā parikhaṃ vikiritvā’’**ti. **‘‘Eva’’**ntiādi upamāsaṃsandanaṃ. Santo saṃvijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo,** upādānakkhandhapañcakaṃ. **Dvattiṃsakammakāraṇā** dukkhakkhandhe āgatadukkhāni. Akkhirogasīsarogādayo. **Aṭṭhanavuti rogā,** rājabhayādīni **pañcavīsatimahābhayāni**. Dutiyaṃ uttānameva.

Paṭhamacetovimuttiphalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Paṭhamadhammavihārīsuttādivaṇṇanā

73-74. Tatiye **niyakajjhatte**ti attano santāne. Mettāya upasaṃharaṇavasena **hitaṃ esantena**. Karuṇāya vasena **anukampamānena. Pariggahetvā**ti parito gahetvā, pharitvāti attho. **Pariccā**ti parito katvā, samantato pharitvā icceva attho. **‘‘Paṭiccā’’**tipi pāṭho. **Mā pamajjitthā**ti ‘‘jhāyathā’’ti vuttasamathavipassanānaṃ ananuyuñjanena aññena vā kenaci pamādakāraṇena mā pamādaṃ āpajjittha. Niyyānikasāsane akattabbakaraṇaṃ viya kattabbākaraṇampi pamādoti. **Vipattikāle**ti sattaasappāyādivipattiyutte kāle. Sabbepi sāsane guṇā idheva saṅgahaṃ gacchantīti āha **‘‘jhāyatha mā pamādattha…pe… anusāsanī’’**ti. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Paṭhamadhammavihārīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā

75. Pañcame yujjhanaṃ yodho, so ājīvo etesanti **yodhājīvā**. Tenāha **''yuddhūpajīvino''**ti. **Santhambhitvā ṭhātuṃ na sakkotī**ti baddho dhitisampanno ṭhātuṃ na sakkoti. **Samāgate**ti sampatte. **Byāpajjatī**ti vikāramāpajjati. Tenāha **''pakatibhāvaṃ jahatī''**ti.

Rajaggasminti paccatte bhummavacananti āha **''kiṃ tassa puggalassa rajaggaṃ nāmā''**ti. **Vinibbeṭhetvā**ti gahitaggahaṇaṃ vissajjāpetvā. **Mocetvā**ti sarīrato apanetvā.

Paṭhamayodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **camma**nti iminā cammamayaṃ cammamiti sibbitaṃ, aññaṃ vā keṭakaphalakādiṃ saṅgaṇhāti. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvā**ti dhanuñceva tūṇirañca sannayhitvā sajjetvā. Dhanudaṇḍassa jiyāyattabhāvakaraṇādipi hi dhanuno sannayhanaṃ. Tenevāha **''dhanuñca sarakalāpañca sannayhitvā''**ti. **Yuddhasannivesena ṭhita**nti dvinnaṃ senānaṃ byūhanasaṃvidhānanayena kato yo sanniveso, tassa vasena ṭhitaṃ, senābyūhasaṃvidhānavasena sanniviṭṭhanti vuttaṃ hoti. **Ussāhañca vāyāmañca karotī**ti yujjhanavasena ussāhaṃ vāyāmañca karoti. **Pariyāpādentī**ti maraṇapariyantikaṃ aparaṃ pāpenti. Tenāha **''pariyāpādayantī''**ti, jīvitaṃ pariyāpādayanti maraṇaṃ paṭipajjāpentīti vuttaṃ hoti.

Arakkhiteneva kāyenātiādīsu hatthapāde kīḷāpento gīvaṃ viparivattento kāyaṃ na rakkhati nāma. Nānappakāraṃ duṭṭhullaṃ karonto vācaṃ na rakkhati nāma. Kāmavitakkādayo vitakkento cittaṃ na rakkhati nāma. **Anupaṭṭhitāya satiyā**ti kāyagatāya satiyā anupaṭṭhitāya. **Rāgena anugato**ti rāgena anupahato. **Rāgapareto**ti vā rāgena phuṭṭho phuṭṭhavisena viya sappena.

Anudahanaṭṭhenāti anupāyappaṭipattiyā. Sampati āyatiñca **mahābhitāpaṭṭhena**. Anavatthitasabhāvatāya **ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena**. Muhuttaramaṇīyatāya **tāvakālikaṭṭhena**. Byattehi abhibhavanīyatāya **sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena**. Chedanabhedanādiadhikaraṇabhāvena ugghaṭṭanasadisatāya **adhikuṭṭanaṭṭhena**. Avaṇe vaṇaṃ uppādetvā anto anupavisanasabhāvatāya **vinivijjhanaṭṭhena**. Diṭṭhadhammikasamparāyika anatthanimittatāya **sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena**.

Dutiyayodhājīvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Paṭhamaanāgatabhayasuttādivaṇṇanā

77-78. Sattame **visesassa pattiyā** visesassa pāpuṇanatthaṃ. **Vīriya**nti padhānavīriyaṃ. Taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe ''kāyika''ntipi vattabbataṃ labhatīti āha – **''duvidhampī''**ti. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. Tenāha – **''satthaṃ viyā''**tiādi. **Katakammehī**ti katacorakammehi. Te kira katakammā yaṃ nesaṃ devataṃ āyācitvā kammaṃ nipphannaṃ, tassa upakāratthāya manusse māretvā galalohitāni gaṇhanti. Te ''aññesu manussesu māriyamānesu kolāhalaṃ uppajjissati, pabbajitaṃ pariyesanto nāma natthī''ti maññamānā bhikkhū gahetvā mārenti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Akatakammehī**ti aṭavito gāmaṃ āgamanakāle kammanipphattatthaṃ puretaraṃ balikammaṃ kātukāmehi. Tenevāha – **''corikaṃ katvā nikkhantā katakammā nāmā''**tiādi. Aṭṭhame natthi vattabbaṃ.

Paṭhamaanāgatabhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiyaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

79. Navame **pāḷigambhīrā**ti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.229) pāḷivasena gambhīrā agādhā dukkhogāhā sallasuttasadisā. **Sallasutta**ñhi (su. ni. 579) ‘‘animittamanaññāta’’ntiādinā pāḷivasena gambhīraṃ, na atthagambhīraṃ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti. Duviññeyyañhi ñāṇena dukkhogāhanti katvā ‘‘gambhīra’’nti vuccati. Pubbāparampettha kāsañci gāthānaṃ duviññeyyatāya dukkhogāhameva, tasmā pāḷivasena gambhīraṃ. **Atthagambhīrā**ti atthavasena gambhīrā mahāvedallasuttasadisā, **mahāvedallasuttassa** (ma. ni. 1.449 ādayo) atthavasena gambhīratā pākaṭāyeva. Lokaṃ uttaratīti lokuttaro, so atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha – **‘‘lokuttaradhammadīpakā’’**ti. **Suññatāpaṭisaṃyuttā**ti sattasuññadhammappakāsakā. Tenāha **‘‘khandhadhātuāyatanapaccayākārappaṭisaṃyuttā’’**ti. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabba**nti ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha **‘‘uggahetabbe ceva vaḷañjetabbe cā’’**ti. Kavino kammaṃ **kavitā**. Yassa pana yaṃ kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha **‘‘kavitāti kavīhi katā’’**ti. **Kāveyya**nti kabyaṃ, **kabya**nti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha **‘‘tasseva vevacana’’**nti. **Cittakkharā**ti citrākāraakkharā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Sāsanato bahiddhā ṭhitā**ti na sāsanāvacarā. **Bāhirakasāvakehī**ti ‘‘buddhā’’ti appaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Sussūsissantī**ti akkharacittatāya ceva sarasampattiyā ca attamanā hutvā sāmaṇeradaharabhikkhumātugāmamahāgahapatikādayo ‘‘esa dhammakathiko’’ti sannipatitvā sotukāmā bhavissanti.

Tatiyaanāgatabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Catutthaanāgatabhayasuttavaṇṇanā

80. Dasame **pañcavidhena saṃsaggenā**ti ‘‘savanasaṃsaggo, dassanasaṃsaggo, samullāpasaṃsaggo, sambhogasaṃsaggo, kāyasaṃsaggo’’ti evaṃ vuttena pañcavidhena saṃsaggena. Saṃsajjati etenāti saṃsaggo, rāgo. Savanahetuko, savanavasena vā pavatto saṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa nayo sesesupi. **Kāyasaṃsaggo** pana kāyaparāmāso. Tesu parehi vā kathiyamānaṃ rūpādisampattiṃ attanā vā sitalapitagītasaddaṃ suṇantassa sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṃsaggo** nāma. Visabhāgarūpaṃ olokentassa pana cakkhuviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **dassanasaṃsaggo** nāma. Aññamaññaālāpasallāpavasena uppannarāgo **samullāpasaṃsaggo** nāma. Bhikkhuno bhikkhuniyā santakaṃ, bhikkhuniyā bhikkhussa santakaṃ gahetvā paribhogakaraṇavasena uppannarāgo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Hatthaggāhādivasena uppanno rāgo **kāyasaṃsaggo** nāma.

Anekavihitanti annasannidhipānasannidhivatthasannidhiyānasannidhisayanasannidhigandhasannidhi-āmisasannidhivasena anekappakāraṃ. **Sannidhikatassā**ti etena ‘‘sannidhikāraparibhoga’’nti (dha. sa. tikamātikā 10) ettha kāra-saddassa kammatthataṃ dasseti. Yathā vā ‘‘ācayaṃ gāmino’’ti vattabbe anunāsikalopena ‘‘ācayagāmino’’ti niddeso kato, evaṃ ‘‘sannidhikāraṃ paribhoga’’nti vattabbe anunāsikalopena **‘‘sannidhikāraparibhoga’’**nti vuttaṃ, sannidhiṃ katvā paribhoganti attho.

‘‘Sannidhikatassa paribhoga’’nti ettha (dī. ni. aṭṭha. 1.12) pana duvidhā kathā vinayavasena sallekhavasena ca. Vinayavasena tāva yaṃ kiñci annaṃ ajja paṭiggahitaṃ aparajju sannidhikāraṃ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṃ. Attanā laddhaṃ pana sāmaṇerānaṃ datvā tehi laddhaṃ vā pāpetvā dutiyadivase bhuñjituṃ vaṭṭati, sallekho pana na hoti. Pānasannidhimhipi eseva nayo. Vatthasannidhimhi anadhiṭṭhitāvikappitaṃ sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti. Ayaṃ nippariyāyakathā. Pariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṃ, catutthaṃ labhitvā aññassa dātabbaṃ. Sace yassa kassaci dātuṃ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti, so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā gato, āgatamatte dātabbaṃ, adātuṃ na vaṭṭati. Cīvare pana appahonte, satiyā vā paccāsāya anuññātakālaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Sūcisuttacīvarakārakānaṃ alābhe tatopi vinayakammaṃ katvā ṭhapetuṃ vaṭṭati ‘‘imasmiṃ jiṇṇe puna īdisaṃ kuto labhissāmī’’ti pana ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Yānasannidhimhi **yānaṃ** nāma vayhaṃ ratho sakaṭaṃ sandamānikā pāṭaṅkīti. Na panetaṃ pabbajitassa yānaṃ, upāhanaṃ pana yānaṃ. Ekabhikkhussa hi eko araññavāsatthāya, eko dhotapādakatthāyāti ukkaṃsato dve upāhanasaṅghāṭakā vaṭṭanti, tatiyaṃ labhitvā aññassa dātabbo. ‘‘Imasmiṃ jiṇṇe aññaṃ kuto labhissāmī’’ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti. Sayanasannidhimhi **sayana**nti mañco. Ekassa bhikkhuno eko sayanagabbhe, eko divāṭṭhāneti ukkaṃsato dve mañcā vaṭṭanti. Tato uttariṃ labhitvā aññassa bhikkhuno, gaṇassa vā dātabbo, adātuṃ na vaṭṭati, sannidhi ceva hoti, sallekho ca kuppati. Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍukacchuchavidosādiābādhe sati gandhā vaṭṭanti. Gandhatthikena gandhañca āharāpetvā tasmiṃ roge vūpasante aññesaṃ vā ābādhikānaṃ dātabbaṃ, dvāre pañcaṅguligharadhūpanādīsu vā upanetabbaṃ. ‘‘Puna roge sati bhavissatī’’ti ṭhapetuṃ na vaṭṭati, gandhasannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Āmisanti vuttāvasesaṃ daṭṭhabbaṃ. Seyyathidaṃ – idhekacco bhikkhu ‘‘tathārūpe kāle upakārāya bhavissantī’’ti tilataṇḍulamuggamāsanāḷikeraloṇamacchasappitelakulālabhājanādīni āharāpetvā ṭhapeti. So vassakāle kālasseva sāmaṇerehi yāguṃ pacāpetvā paribhuñjitvā ‘‘sāmaṇera udakakaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisituṃ, gaccha asukakulaṃ gantvā mayhaṃ vihāre nisinnabhāvaṃ ārocehi, asukakulato dadhiādīni āharā’’ti peseti. Bhikkhūhi ‘‘kiṃ, bhante, gāmaṃ pavisissāmā’’ti vuttepi ‘‘duppaveso, āvuso, idāni gāmo’’ti vadati. Te ‘‘hotu, bhante, acchatha tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā’’ti gacchanti. Atha sāmaṇero dadhiādīni āharitvā bhattañca byañjanañca sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjantasseva upaṭṭhākā bhattaṃ pahiṇanti, tatopi manāpamanāpaṃ bhuñjati. Atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tatopi manāpamanāpaṃ bhuñjatiyeva. Evaṃ catumāsampi vītināmeti. Ayaṃ vuccati bhikkhu muṇḍakuṭumbikajīvikaṃ jīvati, na samaṇajīvikanti. Evarūpo **āmisasannidhi** nāma hoti. Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi eko guḷapiṇḍo kuḍuvamattaṃ sappīti ettakaṃ nidhetuṃ vaṭṭati akāle sampattacorānaṃ atthāya. Te hi ettakaṃ āmisapaṭisanthāraṃ alabhantā jīvitā voropeyyuṃ, tasmā sace hi ettakaṃ natthi, āharāpetvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yadettha kappiyaṃ, taṃ attanāpi paribhuñjituṃ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyaṃ pana bahuṃ ṭhapentassapi sannidhi nāma natthi.

Catutthaanāgatabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yodhājīvavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Theravaggo

1-2. Rajanīyasuttādivaṇṇanā

81-82. Catutthassa paṭhamaṃ suviññeyyameva. Dutiye guṇamakkhanāya pavattopi attano kārakaṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti makkho, so etassa atthīti **makkhī**. Paḷāsatīti paḷāso, parassa guṇe ḍaṃsitvā viya apanetīti attho. So etassa atthīti **paḷāsī**. Paḷāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, sampasāretvā tiṭṭhati. Tenāha **‘‘yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato’’**ti.

Rajanīyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kuhakasuttavaṇṇanā

83. Tatiye **tīhi kuhanavatthūhī**ti sāmantajappanairiyāpathasannissitapaccayappaṭisevanabhedato tippabhedehi kuhanavatthūhi. Tividhena kuhanavatthunā lokaṃ kuhayati vimhāpayati ‘‘aho acchariyapuriso’’ti attani paresaṃ vimhayaṃ uppādetīti **kuhako**. Lābhasakkāratthiko hutvā lapati attānaṃ dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evaṃ ukkācetvā kathetīti **lapako**. Nimittaṃ sīlaṃ tassāti **nemittiko,** nimittena vā carati, nimittaṃ vā karotīti nemittiko. **Nimitta**nti ca paresaṃ paccayadānasaññuppādakaṃ kāyavacīkammaṃ vuccati. Nippeso sīlamassāti **nippesiko**. Nippisatīti vā nippeso, nippesoyeva **nippesiko. Nippeso**ti ca saṭhapuriso viya lābhasakkāratthaṃ akkosanuppaṇḍanaparapiṭṭhimaṃsikatādi.

Kuhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā

86-87. Chaṭṭhe paṭisambhidāsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Uccāvacānī**ti uccanīcāni. Tenāha **''mahantakhuddakānī''ti. Kiṃkaraṇīyānī**ti ''kiṃ karomī''ti evaṃ vatvā kattabbakammāni. Tattha **uccakammāni** nāma cīvarassa karaṇaṃ, rajanaṃ, cetiye sudhākammaṃ, uposathāgāracetiyagharabodhigharesu kattabbakammanti evamādi. **Avacakammaṃ** nāma pādadhovanamakkhanādi khuddakakammaṃ. **Tatrupāyāsā**ti tatrupagamaniyā, tatra tatra mahante khuddake ca kamme sādhanavasena upagacchantiyāti attho. Tassa tassa kammassa nipphādane samatthāyāti vuttaṃ hoti. **Tatrupāyāyā**ti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya. **Alaṃ kātu**nti kātuṃ samattho hoti. **Alaṃ saṃvidhātu**nti vicāretuṃ samattho. Sattamaṃ uttānameva.

Paṭisambhidāppattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Therasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame **thirabhāvappatto**ti sāsane thirabhāvaṃ anivattibhāvaṃ pattho. Pabbajito hutvā bahū rattiyo jānātīti **rattaññū**. Tenāha **''pabbajitadivasato paṭṭhāyā''**tiādi. **Pākaṭo**ti ayathābhūtaguṇehi ceva yathābhūtaguṇehi ca samuggato. Yaso etassa atthīti **yasassī,** yasaṃ sito nissito vā **yasassī**. Tenāha **''yasanissito''**ti. Asataṃ asādhūnaṃ dhammā **asaddhammā,** asantā vā asundarā gārayhā lāmakā dhammāti **asaddhammā**. Vipariyāyena **saddhammā** veditabbā.

Therasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā

89. Navame āramitabbaṭṭhena kammaṃ ārāmo etassāti kammārāmo, tassa bhāvo **kammārāmatā**. Tattha **kamma**nti itikattabbaṃ kammaṃ vuccati. Seyyathidaṃ – cīvaravicāraṇaṃ cīvarakammakaraṇaṃ upatthambhanaṃ pattatthavikaaṃsabaddhakakāyabandhanadhammakaraṇaādhārakapādakathalikasammajjaniādīnaṃ karaṇanti. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasaṃ etāneva karoti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana etesaṃ karaṇavelāyameva tāni karoti, uddesavelāya uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāya sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāya cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāravelāya manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma. **Bhassārāmatā**ti ettha yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva divasañca rattiñca vītināmeti, evarūpo bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṃ bhassārāmo nāma. Yo pana rattimpi divasampi dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhasso bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? ''Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā, ariyo vā tuṇhībhāvo''ti (ma. ni. 1.273; udā. 12, 28, 29) vuttattā.

Niddārāmatāti ettha yo gacchantopi nisinnopi nipannopi thinamiddhābhibhūto niddāyatiyeva, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāye gelaññena cittaṃ bhavaṅge otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha – ''abhijānāmi kho panāhaṃ, aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā''ti (ma. ni. 1.387). **Saṅgaṇikārāmatā**ti ettha yo ekassa dutiyo, dvinnaṃ tatiyo, tiṇṇaṃ catutthoti evaṃ saṃsaṭṭhova viharati, ekako assādaṃ na labhati, ayaṃ saṅgaṇikārāmo. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekakova assādaṃ labhati, nāyaṃ saṅgaṇikārāmo veditabbo. Sekhānaṃ paṭiladdhaguṇassa parihānāsambhavato **‘‘upariguṇehī’’**tiādi vuttaṃ.

Paṭhamasekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasekhasuttavaṇṇanā

90. Dasame **atipātovā**ti sabbarattiṃ niddāyitvā balavapaccūse koṭisammuñjaniyā thokaṃ sammajjitvā mukhaṃ dhovitvā yāgubhikkhatthāya pātova pavisati. **Taṃ atikkamitvā**ti gihisaṃsaggavasena kālaṃ vītināmento majjhanhikasamayaṃ atikkamitvā pakkamati. Pātoyeva hi gāmaṃ pavisitvā yāguṃ ādāya āsanasālaṃ gantvā pivitvā ekasmiṃ ṭhāne nipanno niddāyitvā manussānaṃ bhojanavelāya ‘‘paṇītabhikkhaṃ labhissāmī’’ti upakaṭṭhe majjhanhike uṭṭhāya dhammakaraṇena udakaṃ gahetvā akkhīni puñchitvā piṇḍāya caritvā yāvadatthaṃ bhuñjitvā gihisaṃsaṭṭho kālaṃ vītināmetvā majjhanhe vītivatte paṭikkamati.

Appicchakathāti, ‘‘āvuso, atricchatā pāpicchatāti ime dhammā pahātabbā’’ti tesu ādīnavaṃ dassetvā ‘‘evarūpaṃ appicchataṃ samādāya vattitabba’’ntiādinayappavattā kathā. **Tīhi vivekehī**ti kāyaviveko, cittaviveko, upadhivivekoti imehi tīhi vivekehi. Tattha eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti ayaṃ **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma. Vuttampi hetaṃ – ‘‘kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatāna’’nti (mahāni. 57). **Duvidhaṃ vīriya**nti kāyikaṃ, cetasikañca vīriyaṃ. **Sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhi**nti vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo. **Vimuttikathā**ti vā ariyaphalaṃ ārabbha pavattā kathā. Sesaṃ uttānameva.

Dutiyasekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Kakudhavaggo

1-10. Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā

91-100. Pañcamassa paṭhame dutiye ca natthi vattabbaṃ. Tatiye ājānanato **aññā,** uparimaggapaññā heṭṭhimamaggena ñātapariññāya eva jānanato. Tassā pana phalabhāvato maggaphalapaññā taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca idha ‘‘aññā’’ti vuttā. Aññāya byākaraṇāni **aññābyākaraṇāni**. Tenevāha **‘‘aññābyākaraṇānīti arahattabyākaraṇānī’’**ti. **Adhigatamānenā**ti appatte pattasaññī, anadhigate adhigatasaññī hutvā adhigataṃ mayāti mānena. Catutthādīni uttānatthāneva.

Paṭhamasampadāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kakudhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Phāsuvihāravaggo

1-4. Sārajjasuttādivaṇṇanā

101-4. Tatiyassa paṭhame natthi vattabbaṃ. Dutiye piṇḍapātādiatthāya upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānaṃ gocaro, vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocaro,** mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānanti attho. Vesiyā nāma rūpūpajīviniyo, tā mittasanthavavasena na upasaṅkamitabbā samaṇabhāvassa antarāyakarattā, parisuddhāsayassapi garahāhetuto, tasmā dakkhiṇādānavasena satiṃ upaṭṭhapetvā upasaṅkamitabbaṃ. **Vidhavā** vuccanti matapatikā, pavutthapatikā vā. **Thullakumāriyo**ti mahallikā anividdhā kumāriyo. **Paṇḍakā**ti napuṃsakā. Te hi ussannakilesā avūpasantapariḷāhā lokāmisanissitakathābahulā, tasmā na upasaṅkamitabbā. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā. Tathā **bhikkhūpi**. Aññamaññaṃ visabhāgavatthubhāvato santhavavasena upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyā, tasmā na upasaṅkamitabbā, gilānapucchanādivasena upasaṅkamane satokārinā bhavitabbaṃ. Tatiyacatutthāni uttānatthāneva.

Sārajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Phāsuvihārasuttavaṇṇanā

105. Pañcame mettā etassa atthīti mettaṃ, taṃsamuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ **mettaṃ kāyakammaṃ**. Esa nayo sesadvayepi. **Āvī**ti pakāsanaṃ. Pakāsabhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha **‘‘sammukhā’’**ti. **Raho**ti appakāsaṃ. Appakāsatā ca yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa apaccakkhabhāvatoti āha **‘‘parammukhā’’**ti. Imāni mettakāyakammādīni bhikkhūnaṃ vasena āgatāni tesaṃ seṭṭhaparisabhāvato, gihīsupi labbhantiyeva. Bhikkhūnañhi mettacittena ābhisamācārikapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṅghanimantanatthāya gamanaṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhe bhikkhū disvā paccuggamanaṃ pattappaṭiggahaṇaṃ āsanapaññāpanaṃ anugamananti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpanaṃ kammaṭṭhānakathanaṃ dhammadesanā tepiṭakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘‘cetiyavandanāya gacchāma, bodhivandanāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālaṃ pupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññapetha, pānīyaṃ upaṭṭhapetha, saṅghaṃ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetha, chandajātā ussāhajātā veyyāvaccaṃ karothā’’tiādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrappaṭijagganaṃ katvā cetiyaṅgaṇaṃ gantvā vattādīni katvā vivittasenāsane nisīditvā ‘‘imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjā’’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma, gihīnaṃ ‘‘ayyā sukhī hontu averā abyāpajjā’’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Tattha navakānaṃ cīvarakammādīsu sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā kāyakammaṃ nāma, therānaṃ pana pādadhovanasiñcanabījanadānādibhedampi sabbaṃ sāmīcikammaṃ sammukhā kāyakammaṃ nāma, ubhayehipi dunnikkhittānaṃ dārubhaṇḍādīnaṃ tesu avaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmanaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. ‘‘Devatthero tissatthero’’ti vuttaṃ evaṃ paggayhavacanaṃ sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma, vihāre asantaṃ pana paṭipucchantassa ‘‘kuhiṃ amhākaṃ devatthero, kuhiṃ amhākaṃ tissatthero, kadā nu kho āgamissatī’’ti evaṃ piyavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma, ‘‘devatthero tissatthero arogo hotu abyāpajjo’’ti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. Kāmañcettha mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanaṃ, pasannena mukhena olokanañca mettaṃ kāyakammameva. Yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā, mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘mettaṃ manokammaṃ nāmā’’ti. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānasīlataṃ gatoti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṃ samānasīlataṃ gato.

Yāyanti yā ayaṃ mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhī**ti sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. **Niyyātī**ti vaṭṭadukkhato nissarati niggacchati. Sayaṃ niyyantīyeva hi taṃsamaṅgipuggalaṃ vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusiṭṭhi, taṃ karotīti **takkaro**, tassa, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjakassāti attho. **Dukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhakkhayatthaṃ. **Diṭṭhisāmaññagato**ti samānadiṭṭhibhāvaṃ upagato.

Phāsuvihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Ānandasuttādivaṇṇanā

106-110. Chaṭṭhe **adhisīle**ti nimittatthe bhummaṃ, sīlanimittaṃ na upavadati na nindatīti attho. Attani kamme ca anu anu pekkhati sīlenāti **attānupekkhī**. Sattamādīni uttānatthāneva.

Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Phāsuvihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Andhakavindavaggo

1-4. Kulūpakasuttādivaṇṇanā

111-114. Dutiyassa paṭhame asanthavesu kulesu vissāso etassāti **asanthavavissāsī**. Anissaro hutvā vikappeti saṃvidahati sīlenāti **anissaravikappī**. Vissaṭṭhāni visuṃ khittāni bhedena avatthitāni kulāni ghaṭanatthāya upasevati sīlenāti **vissaṭṭhupasevī**. Dutiyādīni uttānatthāneva.

Kulūpakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-13. Maccharinīsuttādivaṇṇanā

115-123. Pañcame āvāsamacchariyādīni pañca idha bhikkhuniyā vasena āgatāni, bhikkhussa vasenapi tāni veditabbāni. Āvāsamacchariyena hi samannāgato bhikkhu āgantukaṃ disvā ‘‘ettha cetiyassa vā saṅghassa vā parikkhāro ṭhapito’’tiādīni vatvā saṅghikaāvāsaṃ na deti. Kulamacchariyena samannāgato bhikkhu tehi tehi kāraṇehi ādīnavaṃ dassetvā attano upaṭṭhāke kule aññesaṃ pavesampi nivāreti. Lābhamacchariyena samannāgato saṅghikampi lābhaṃ maccharāyanto yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti attanā visamanissitatāya balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena samannāgato attano vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇe ‘‘kiṃ vaṇṇo eso’’ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. **Vaṇṇo**ti cettha sarīravaṇṇopi, guṇavaṇṇopi veditabbo.

Dhammamacchariyena samannāgato – ‘‘imaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā eso maṃ abhibhavissatī’’ti aññassa na deti. Yo pana – ‘‘ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nāsessatī’’ti dhammanuggahena vā – ‘‘ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī’’ti puggalānuggahena vā na deti, na taṃ macchariyaṃ. **Dhammo**ti cettha pariyattidhammo adhippeto. Paṭivedhadhammo hi ariyānaṃyeva hoti, te ca naṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo eva. Tattha āvāsamacchariyena lohagehe paccati, yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā carati. Kulamacchariyena appabhogo hoti. Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, saṅghassa vā gaṇassa vā lābhaṃ maccharāyitvā puggalikaparibhogena vā paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahāajagaro vā hutvā nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhavesu nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammamacchariyena kukkuḷaniraye nibbattati. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Maccharinīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Andhakavindavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Gilānavaggo

124-130. Tatiyo vaggo uttānatthoyeva.

(14) 4. Rājavaggo

1. Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame **atthaññū**ti hitaññū. Hitapariyāyo hettha attha-saddo ‘‘attattho parattho’’tiādīsu (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddeso 85; paṭi. ma. 3.5) viya. Yasmā cesa paresaṃ hitaṃ jānanto te attani rañjeti, tasmā vuttaṃ **‘‘rañjituṃ jānātī’’**ti. **Daṇḍe**ti aparādhānurūpe daṇḍane. **Balamhī**ti balakāye. **Pañca atthe**ti attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko atthoti evaṃ pañcappabhede atthe. **Cattāro dhamme**ti catusaccadhamme, kāmarūpārūpalokuttarabhede vā cattāro dhamme. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāya eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti **‘‘paṭiggahaṇaparibhogamattaṃ jānāti’’**icceva vuttaṃ.

Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṃ, natthi ettha uttaranti **anuttaraṃ**. Anatisayaṃ, appaṭibhāgaṃ vā anekāsu devamanussaparisāsu anekasatakkhattuṃ tesaṃ ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattā bhagavato dhammadesanā **dhammacakkaṃ**. Apica sabbapaṭhamaṃ aññātakoṇḍaññappamukhāya aṭṭhārasaparisagaṇāya brahmakoṭiyā catusaccassa paṭivedhavidhāyinī yā dhammadesanā, tassā sātisayā dhammacakkasamaññā. Tattha satipaṭṭhānātidhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ. Cakka**nti vā āṇā dhammato anapetattā, dhammañca taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha ‘‘dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakka’’ntiādi (paṭi. ma. 2.40-41). **Appaṭivattiya**nti dhammissarassa bhagavato sammāsambuddhassa dhammacakkassa anuttarabhāvato appaṭisedhanīyaṃ. Kehi pana appaṭivattiyanti āha – **‘‘samaṇena vā’’**tiādi. Tattha **samaṇenā**ti pabbajjaṃ upagatena. **Brāhmaṇenā**ti jātibrāhmaṇena. Sāsanaparamatthasamaṇabrāhmaṇānañhi paṭilomacittaṃyeva natthi. **Devenā**ti kāmāvacaradevena. **Kenacī**ti yena kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvatā aṭṭhannampi parisānaṃ anavasesapariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Lokasmi**nti sattaloke.

Paṭhamacakkānuvattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā

132. Dutiye **cakkavattivatta**nti dasavidhaṃ, dvādasavidhaṃ vā cakkavattibhāvāvahaṃ vattaṃ. Tattha antojanasmiṃ balakāye dhammikāyeva rakkhāvaraṇaguttiyā saṃvidhānaṃ, khattiyesu, anuyantesu, brāhmaṇagahapatikesu, negamajānapadesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu, adhammikapaṭikkhepo, adhanānaṃ dhanānuppadānaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchananti idaṃ dasavidhaṃ cakkavattivattaṃ. Idameva ca gahapatike pakkhijāte ca visuṃ katvā gahaṇavasena dvādasavidhaṃ. **Pitarā pavattitameva anuppavattetī**ti dasavidhaṃ vā dvādasavidhaṃ vā cakkavattivattaṃ pūretvā nisinnassa puttassa aññaṃ pātubhavati, so taṃ pavatteti. Ratanamayattā pana sadisaṭṭhena tadevetanti katvā ‘‘pitarā pavattita’’nti vuttaṃ. Yasmā vā so ‘‘appossukko, tvaṃ deva, hohi, ahamanusāsissāmī’’ti āha. Tasmā pitarā pavattitaṃ āṇācakkaṃ anuppavatteti nāmāti evamettha attho daṭṭhabbo. Yañhi attano puññānubhāvasiddhaṃ cakkaratanaṃ, taṃ nippariyāyato tena pavattitaṃ nāma, netaranti paṭhamanayo vutto. Yasmā pavattitasseva anuvattanaṃ, paṭhamanayo ca taṃsadise tabbohāravasena vuttoti taṃ anādiyitvā dutiyanayo vutto.

Dutiyacakkānuvattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yassaṃdisaṃsuttavaṇṇanā

134. Catutthe **''ubhato sujāto''**ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātatā paññāpeyya, sujāta-saddo ca ''sujāto cārudassano''tiādīsu (ma. ni. 2.399; su. ni. 553; theragā. 818) ārohasampattipariyāyoti jātivasena sujātataṃ vibhāvetuṃ **''mātito ca pitito cā''**ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenapi loke mātupitusamaññā dissati, idha pana sā orasaputtavasena icchitāti dassetuṃ **''saṃsuddhaggahaṇiko''**ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī,** gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Tenāha **''saṃsuddhāya mātukucchiyā samannāgato''**ti. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato achaḍḍanato **gahaṇī,** tejodhātu. Pitā ca mātā ca pitaro. Pitūnaṃ pitaro pitāmahā. Tesaṃ yugo pitāmahayugo, tasmā **yāva sattamā pitāmahayugā,** pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti so aṭṭhakathāyaṃ visuṃ na uddhato. Yuga-saddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo ''yugo ca yugo ca yugo''ti. Evañhi tattha tattha dvinnaṃ gahitameva hoti. Tenāha **''tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā''**ti. Purisaggahaṇañcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi ''mātito''ti pāḷivacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Akkhittoti appattakkhepo. **Anavakkhitto**ti sampattavivādādīsu na avakkhitto na chaḍḍito. Jātivādenāti hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ **''kena kāraṇenā''**tiādi vuttaṃ. Ettha ca ''ubhato… pe… pitāmahayugā''ti etena khattiyassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhaggahaṇikabhāvakittanato. ''Akkhitto''ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. ''Anupakkuṭṭho''ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggañhi paṭicca sattā akkosaṃ labhanti.

Aḍḍhatā nāma vibhavasampannatā, sā taṃ taṃ upādāyupādāya vuccatīti āha **''yo koci attano santakena vibhavena aḍḍho hotī''**ti. Tathā mahaddhanatāpīti taṃ ukkaṃsagataṃ dassetuṃ **''mahatā aparimāṇasaṅkhena dhanena samannāgato''**ti vuttaṃ. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato kāmā bhogā nāmāti āha **''pañcakāmaguṇavasenā''**ti. Koṭṭhaṃ vuccati dhaññassa āvasanaṭṭhānaṃ, koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ **koṭṭhāgāraṃ**. Tenāha **''dhaññena ca paripuṇṇakoṭṭhāgāro''**ti. Evaṃ sāragabbhaṃ koso, dhaññapariṭṭhapanaṭṭhānañca koṭṭhāgāranti dassetvā idāni tato aññathā taṃ dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. Tattha yathā asino tikkhabhāvaparihārako paṭicchado ''koso''ti vuccati. Evaṃ rañño tikkhabhāvaparihāraṃ katvā caturaṅginī senā kosoti āha **''catubbidho koso hatthī assā rathā pattī''**ti. Vatthakoṭṭhāgāraggahaṇeneva sabbassapi bhaṇḍaṭṭhapanaṭṭhānassa gahitattā **''tividhaṃ koṭṭhāgāra''**nti vuttaṃ.

Yassā paññāya vasena puriso ''paṇḍito''ti vuccati, taṃ paṇḍiccanti āha **''paṇḍiccena samannāgato''**ti. Taṃtaṃitikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ**. Sammohaṃ hiṃsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppatti,** ṭhānaso uppajjanapaññā. **Vaḍḍhiatthe**ti vaḍḍhisaṅkhāte atthe.

Yassaṃdisaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-9. Patthanāsuttādivaṇṇanā

135-9. Pañcame **hatthismi**nti hatthisippe. Hatthīti hi hatthivisayattā hatthisannissitattā ca hatthisippaṃ gahitaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Vayatīti vayo, sobhanesu katthaci apakkhalanto avitthāyanto tāni sandhāretuṃ sakkotīti attho. Na vayo avayo, tāni atthato saddato ca sandhāretuṃ na sakkoti. Avayo na hotīti **anavayo**. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti āha **''anavayoti samattho''**ti.

Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

Patthanāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sotasuttavaṇṇanā

140. Dasame **tibbāna**nti tikkhānaṃ. **Kharāna**nti kakkasānaṃ. **Kaṭukāna**nti dāruṇānaṃ. **Asātāna**nti nasātānaṃ appiyānaṃ. Na tāsu mano appeti, na tā manaṃ appāyanti vaḍḍhentīti **amanāpā**.

Sotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Tikaṇḍakīvaggo

1. Avajānātisuttavaṇṇanā

141. Pañcamassa paṭhame **datvā avajānātī**ti ettha eko bhikkhu mahāpuñño catupaccayalābhī hoti, so cīvarādīni labhitvā aññaṃ appapuññaṃ āpucchati. Sopi tasmiṃ punappunaṃ āpucchantepi gaṇhātiyeva. Athassa itaro thokaṃ kupito hutvā maṅkubhāvaṃ uppādetukāmo vadati ‘‘ayaṃ attano dhammatāya cīvarādīni na labhati, amhe nissāya labhatī’’ti. Evampi **datvā avajānā**ti nāma. Eko pana ekena saddhiṃ dve tīṇi vassāni vasanto pubbe taṃ puggalaṃ garuṃ katvā gacchante gacchante kāle cittīkāraṃ na karoti, āsananisinnaṭṭhānampi na gacchati. Ayampi puggalo **saṃvāsena avajānāti** nāma. **Ādheyyamukho**ti ādito dheyyamukho, paṭhamavacanasmiṃyeva ṭhapitamukhoti attho. Tatthāyaṃ nayo – eko puggalo sāruppaṃyeva bhikkhuṃ ‘‘asāruppo eso’’ti katheti. Taṃ sutvā esa niṭṭhaṃ gacchati, puna aññena sabhāgena bhikkhunā ‘‘sāruppo aya’’nti vuttepi tassa vacanaṃ na gaṇhāti. Asukena nāma ‘‘asāruppo aya’’nti amhākaṃ kathitanti purimabhikkhunova kathaṃ gaṇhāti. Aparopissa dussīlaṃ ‘‘sīlavā’’ti katheti. Tassa vacanaṃ saddahitvā puna aññena ‘‘asāruppo eso bhikkhu, nāyaṃ tumhākaṃ santikaṃ upasaṅkamituṃ yutto’’ti vuttepi tassa vacanaṃ aggahetvā purimaṃyeva kathaṃ gaṇhāti. Aparo vaṇṇampi kathitaṃ gaṇhāti, avaṇṇampi kathitaṃ gaṇhātiyeva. Ayampi **ādheyyamukho**yeva nāma ādhātabbamukho, yaṃ yaṃ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukhoti attho.

Loloti saddhādīnaṃ ittarakālappatitattā assaddhiyādīhi lulitabhāvena lolo. **Ittarabhattī**tiādīsu punappunaṃ bhajanena saddhāva bhattipemaṃ. Saddhāpemampi gehassitapemampi vaṭṭati, pasādo saddhāpasādo. **Evaṃ puggalo lolo hotī**ti evaṃ ittarasaddhāditāya puggalo lolo nāma hoti. Haliddirāgo viya, thusarāsimhi koṭṭitakhānuko viya, assapiṭṭhiyaṃ ṭhapitakumbhaṇḍaṃ viya ca anibaddhaṭṭhāne muhuttena kuppati. **Mando momūho**ti aññāṇabhāvena mando, avisayatāya momūho, mahāmūḷhoti attho.

Avajānātisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Ārabhatisuttādivaṇṇanā

142-3. Dutiye **ārabhatī**ti ettha **ārambha-**saddo kammakiriyahiṃsanavīriyakopanāpattivītikkamesu vattati. Tathā hesa ‘‘yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā’’ti (su. ni. 749) kamme āgato. ‘‘Mahārambhā mahāyaññā, na te honti mahapphalā’’ti (saṃ. ni. 1.120; a. ni. 4.39) kiriyāya. ‘‘Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhantī’’ti (ma. ni. 2.51) hiṃsane. ‘‘Ārambhatha nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane’’ti (saṃ. ni. 1.185; netti. 29; peṭako. 38; mi. pa. 5.1.4) vīriye. ‘‘Bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī’’ti (dī. ni. 1.10, 195; ma. ni. 1.293) kopane. ‘‘Ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī’’ti (a. ni. 5.142; pu. pa. 191) ayaṃ pana āpattivītikkame āgato, tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva, tappaccayā ca vippaṭisārī hotīti ayamettha attho. **Yathābhūtaṃ nappajānātī**ti anadhigatattā yathāsabhāvato na jānāti. **Yatthassā**ti yasmiṃ assa, yaṃ ṭhānaṃ patvā etassa puggalassa uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti attho. Kiṃ pana patvā te nirujjhantīti? Arahattamaggaṃ, phalappattassa pana niruddhā nāma honti. Evaṃ santepi idha maggakiccavasena pana phalameva vuttanti veditabbaṃ.

Ārabhatī na vippaṭisārī hotīti āpattiṃ āpajjati, taṃ panesa desetuṃ sabhāgapuggalaṃ pariyesati, tasmā na vippaṭisārī hoti. **Na ārabhati vippaṭisārī hotī**ti āpattiṃ na āpajjati, vinayapaññattiyaṃ pana akovidattā anāpattiyā āpattisaññī hutvā vippaṭisārī hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. **''Na ārabhati na vippaṭisārī hotī''**ti yo vutto, kataro so puggalo? Ossaṭṭhavīriyapuggalo. So hi ''kiṃ me imasmiṃ kāle parinibbānena, anāgate metteyyasammāsambuddhakāle parinibbāyissāmī''ti visuddhasīlopi paṭipattiṃ na pūreti. So hi ''kimatthaṃ āyasmā pamatto viharati, puthujjanassa nāma gati anibaddhā, tasmā hi metteyyasammāsambuddhassa sammukhībhāvaṃ labheyyāsi, arahattatthāya vipassanaṃ bhāvehī''ti ovaditabbova.

Sādhūti āyācanatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti – yāva aparaddhaṃ vata āyasmatā, evaṃ santepi mayaṃ āyasmantaṃ yācāma, desetabbayuttakassa desanāya, vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena, āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya ārambhaje āsave pahāya suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanācittañceva vipassanāpaññañca vaḍḍhetūti. **Amunā pañcamena puggalenā**ti etena pañcamena khīṇāsavapuggalena. **Samasamo bhavissatī**ti lokuttaraguṇehi samabhāveneva samo bhavissatīti evaṃ khīṇāsavena ovaditabboti attho. Tatiyaṃ uttānameva.

Ārabhatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

144-6. Catutthe **paṭikūle**ti amanuññe aniṭṭhe. **Appaṭikūlasaññī**ti iṭṭhākāreneva pavattacitto. **Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati** upaneti pavatteti. **Aniṭṭhasmiṃ vatthusmi**nti aniṭṭhe sattasaññite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatī**ti mettaṃ hitesitaṃ upasaṃharanto sabbatthakameva vā tattha pharati. **Dhātuto vā upasaṃharatī**ti dhammasabhāvacintanena dhātuto paccavekkhaṇāya dhātumanasikāraṃ vā tattha pavatteti. **Tadubhayaṃ abhinivajjetvā**ti sabhāvato ānubhāvato ca upatiṭṭhantaṃ ārammaṇe paṭikūlabhāvaṃ appaṭikūlabhāvañcāti taṃ ubhayaṃ pahāya aggahetvā, sabbasmiṃ pana tasmiṃ majjhatto hutvāti vuttaṃ hoti. Majjhatto hutvā viharitukāmo pana kiṃ karotīti? Iṭṭhāniṭṭhesu āpāthaṃ gatesu neva somanassito hoti, na domanassito hoti. **Upekkhako vihareyyā**ti iṭṭhe arajjanto aniṭṭhe adussanto yathā aññe asamapekkhanena mohaṃ uppādenti, evaṃ anuppādento chasu ārammaṇesu chaḷaṅgupekkhāya upekkhako vihareyya. Tenevāha **''chaḷaṅgupekkhāvasena pañcamo''**ti. Iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanalakkhaṇāya chasu dvāresu pavattanato ''chaḷaṅgupekkhā''ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya vasena pañcamo vāro vuttoti attho. Pañcamaṃ chaṭṭhañca uttānameva.

Tikaṇḍakīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Asappurisadānasuttādivaṇṇanā

147-150. Sattame **asakkacca**nti anādaraṃ katvā. Deyyadhammassa asakkaccakaraṇaṃ nāma asampannaṃ karotīti āha **''na sakkaritvā suciṃ katvā detī''**ti, uttaṇḍulādidosavirahitaṃ sucisampannaṃ katvā na detīti attho. **Acittīkatvā**ti na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthuṃ citte ṭhapeti, na tato bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipattivikaraṇaṃ sambhāvanakiriyā, tappaṭikkhepato **acittīkaraṇaṃ** asambhāvanakiriyā. **Agāravena detī**ti puggale agaruṃ karonto nisīdanaṭṭhāne asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā ādhārakaṃ ṭhapetvā dānaṃ deti. **Asahatthā**ti na attano hatthena deti, dāsakammakarodīhi dāpeti. **Apaviddhaṃ detī**ti antarā apaviddhaṃ vicchedaṃ katvā deti. Tenāha **''na nirantaraṃ detī''**ti. Atha vā **apaviddhaṃ detī**ti ucchiṭṭhādichaḍḍanīyadhammaṃ viya avakkhittakaṃ katvā deti. Tenāha **''chaḍḍetukāmo viya detī''**ti. ''Addhā imassa dānassa phalameva āgacchatī''ti evaṃ yassa kammassakatādiṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṃ pana na tādisoti **anāgamanadiṭṭhiko**. Tenāha **''katassa nāma phalaṃ āgamissatī''**tiādi. Aṭṭhamādīsu natthi vattabbaṃ.

Asappurisadānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikaṇḍakīvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

(16) 1. Saddhammavaggo

151-160. Paṭhamo vaggo uttānatthoyeva.

(17) 2. Āghātavaggo

1-5. Paṭhamaāghātapaṭivinayasuttādivaṇṇanā

161-165. Dutiyassa paṭhame natthi vattabbaṃ. Dutiye āghāto paṭivinayati ettha, etehīti vā **āghātapaṭivinayā**. Tenāha **''āghāto etehi paṭivinetabbo''**tiādi.

Nantakanti anantakaṃ, antavirahitaṃ vatthakhaṇḍaṃ. Yadi hi tassa anto bhaveyya, ''pilotikā''ti saṅkhaṃ na gaccheyya.

Sevālenāti bījakaṇṇikakesarādibhedena sevālena. **Udakapappaṭakenā**ti nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena udakapiṭṭhiṃ chādetvā nibbattena udakapiṭṭhikena. **Ghammena anugato**ti ghammena phuṭṭho abhibhūto. **Cittuppāda**nti paṭighasampayuttacittuppādaṃ.

Visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva iriyāpathapavattinivāraṇena chindanto ābādhati pīḷetīti ābādho, so assa atthīti **ābādhiko**. Taṃsamuṭṭhānena **dukkhito** sañjātadukkho. **Bāḷhagilāno**ti adhimattagilāno. **Gāmantanāyakassā**ti gāmantasampāpakassa.

Pasannabhāvena udakassa acchabhāvo veditabboti āha **''acchodakāti pasannodakā''**ti. Sādurasatāya sātatāti āha **''madhurodakā''**ti. Tanukameva salilaṃ visesato sītalaṃ, na bahalāti āha **''tanusītasalilā''**ti. **Setakā**ti nikkaddamā. Sacikkhallādivasena hi udakassa vivaṇṇatā. Sabhāvato pana taṃ setavaṇṇameva. Tatiyādīni uttānatthāneva.

Paṭhamaāghātapaṭivinayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Nirodhasuttavaṇṇanā

166. Chaṭṭhe **amarisanatthe**ti asahanatthe. **Anāgatavacanaṃ kata**nti anāgatasaddappayogo kato, attho pana vattamānakālikova. Akkharacintakā (pāṇini. 3.3.145-146) hi īdisesu ṭhānesu anokappanāmarisanatthavasena atthisadde upapade vattamānakālepi anāgatavacanaṃ karonti.

Nirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-9. Codanāsuttādivaṇṇanā

167-9. Sattame **vatthusandassanā**ti yasmiṃ vatthusmiṃ āpatti, tassa sarūpato dassanaṃ. **Āpattisandassanā**ti yaṃ āpattiṃ so āpanno, tassā dassanaṃ. **Saṃvāsappaṭikkhepo**ti uposathappavāraṇādisaṃvāsassa paṭikkhipanaṃ akaraṇaṃ. **Sāmīcippaṭikkhepo**ti abhivādanādisāmīcikiriyāya akaraṇaṃ. **Codayamānenā**ti codentena. **Cuditakassa kālo**ti cuditakassa codetabbakālo. **Puggala**nti codetabbapuggalaṃ. **Upaparikkhitvā**ti ‘‘ayaṃ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhatī’’ti vīmaṃsitvā. **Ayasaṃ āropetī**ti ‘‘ime maṃ abhūtena abbhācikkhantā ayasaṃ byasanaṃ uppādentī’’ti bhikkhūnaṃ ayasaṃ uppādeti. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva.

Codanāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhaddajisuttavaṇṇanā

170. Dasame **abhibhavitvā ṭhito** ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so ‘‘pāsaṃsabhāvena uttamabhāvena ca te satte abhibhavitvā ṭhito’’ti attānaṃ maññati, tasmā vuttaṃ **‘‘jeṭṭhako’’**ti. **Aññadatthu daso**ti dassane antarāyābhāvavacanena ñeyyavisesapariggāhikabhāvena ca anāvaraṇadassāvitaṃ paṭijānātīti āha **‘‘sabbaṃ passatīti adhippāyo’’**ti.

Bhaddajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āghātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(18) 3. Upāsakavaggo

1-6. Sārajjasuttādivaṇṇanā

171-176. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyacatutthe natthi vattabbaṃ. Pañcame **upāsakapacchimako**ti upāsakanihīno. ‘‘Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma maṅgalaṃ bhavissatī’’ti evaṃ bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. Tenāha **‘‘iminā idaṃ bhavissatī’’**tiādi. **Maṅgalaṃ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedaṃ maṅgalameva patthiyāyati. **No kamma**nti kammassakataṃ no patthiyāyati. **Imamhā sāsanā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato. **Bahiddhā**ti bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatī**ti ‘‘duppaṭipannā dakkhiṇeyyā’’ti saññī gavesati. Ettha dakkhiṇapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Sārajjasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā

177-8. Sattame **satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā kataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Āvudhabhaṇḍaṃ kāretvā tassa vikkayo**ti idaṃ pana nidassanamattaṃ. **Sūkaramigādayo posetvā tesaṃ vikkayo**ti sūkaramigādayo posetvā tesaṃ maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. Ettha ca satthavaṇijjā paroparādhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato. Aṭṭhamaṃ uttānameva.

Vaṇijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gihisuttavaṇṇanā

179. Navame **ābhicetasikāna**nti **abhiceto**ti abhikkantaṃ visuddhacittaṃ vuccati adhicittaṃ vā, abhicetasi jātāni ābhicetasikāni, abhiceto sannissitānīti vā ābhicetasikāni. Tenevāha **‘‘uttamacittanissitāna’’**nti. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ. **Diṭṭhadhammo**ti paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārānanti attho. Rūpāvacarajjhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiṃyeva attabhāve asaṃkiliṭṭhaṃ nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā ‘‘diṭṭhadhammasukhavihārānī’’ti vuccanti.

Catubbidhamerayanti pupphāsavo, phalāsavo, guḷāsavo, madhvāsavoti evaṃ catuppabhedaṃ merayaṃ. **Pañcavidhañca sura**nti pūvasurā, piṭṭhasurā, odanasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti evaṃ pañcappabhedaṃ suraṃ. Puññaṃ attho etassāti **puññattho**. Yasmā panesa puññena atthiko nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘puññena atthikassā’’**ti. Sesamettha uttānameva.

Gihisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gavesīsuttavaṇṇanā

180. Dasame **sukāraṇa**nti bodhiparipācanassa ekantikaṃ sundaraṃ kāraṇaṃ. **Mandahasita**nti īsakaṃ hasitaṃ. **Kahaṃ kaha**nti hāsasaddassa anukaraṇametaṃ. **Haṭṭhappahaṭṭhākāramatta**nti haṭṭhassa pahaṭṭhākāramattaṃ. Yathā gahitasaṅketā ‘‘pahaṭṭho bhagavā’’ti sañjānanti, evaṃ ākāranidassanamattaṃ.

Idāni iminā pasaṅgena hāsasamuṭṭhānaṃ vibhāgato dassetuṃ **‘‘hasitañca nāmeta’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha ajjhupekkhanavasenapi hāso na sambhavati, pageva domanassavasenāti āha **‘‘terasahi somanassasahagatacittehī’’**ti. Nanu ca keci kodhavasenapi hasantīti? Na, te sampiyanti kodhavatthuṃ tattha ‘‘mayaṃ dāni yathākāmakāritaṃ āpajjissāmā’’ti duviññeyyantarena somanassacitteneva hāsassa uppajjanato. **Tesū**ti pañcasu somanassasahagatakiriyacittesu. **Balavārammaṇe**ti uḷāratame ārammaṇe yamakapāṭihāriyasadise. **Dubbalārammaṇe**ti anuḷāraārammaṇe.

‘‘Imasmiṃ pana ṭhāne…pe… uppādetī’’ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ tathā āgatattā vuttaṃ, na sahetukasomanassasahagatacittehi bhagavato sitaṃ na hotīti dassanattaṃ. **Abhidhammaṭīkāyaṃ** (dha. sa. mūlaṭī. 968) pana ‘‘atītaṃsādīsu appaṭihataṃ ñāṇaṃ vatvā ‘imehi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattī’tiādivacanato (mahāni. 156; paṭi. ma. 3.5) ‘bhagavato idaṃ cittaṃ uppajjatī’ti vuttavacanaṃ vicāretabba’’nti vuttaṃ. Tattha iminā hasituppādacittena pavattiyamānampi bhagavato sitakaraṇaṃ pubbenivāsaanāgataṃsasabbaññutaññāṇānaṃ anuvattakattā ñāṇānuparivattiyevāti evaṃ pana ñāṇānuparivattibhāve sati na koci pāḷiaṭṭhakathānaṃ virodho. Tathā hi **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 568) ‘‘tesaṃ ñāṇānaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ uppajjatī’’ti vuttaṃ. Avassañcetaṃ evaṃ icchitabbaṃ, aññathā āvajjanacittassapi bhagavato tathārūpe kāle na yujjeyya. Tassapi hi viññattisamuṭṭhāpakabhāvassa nicchitattā. Tathā hi vuttaṃ ‘‘evañca katvā manodvārāvajjanassapi viññattisamuṭṭhāpakattaṃ upapannaṃ hotī’’ti (dha. sa. mūlaṭī. 1 kāyakammadvārakathāvaṇṇanā) na ca viññattisamuṭṭhāpakatte taṃsamuṭṭhānakāyaviññattiyā kāyakammādibhāvaṃ āpajjanabhāvo vissajjatīti.

Hasitanti sitameva sandhāya vadati. Tenāha **‘‘evaṃ appamattakampī’’**ti. **Samosaritā vijjulatā**. Sā hi itaravijjulatā viya khaṇaṭṭhitiyā sīghanirodhā ca na hoti, apica kho dandhanirodhā, na ca sabbakālikā. Dīdhiti pāvakamahāmeghato vā cātuddīpikamahāmeghato vā niccharati. Tenāha **‘‘cātuddīpikamahāmeghamukhato’’**ti. Ayaṃ kira tāsaṃ rasmīnaṃ dhammatā, yadidaṃ tikkhattuṃ sīsaṃ padakkhiṇaṃ katvā **dāṭhaggesuyeva antaradhānaṃ**. Sesamettha suviññeyyameva.

Gavesīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(19) 4. Araññavaggo

1. Āraññikasuttavaṇṇanā

181. Catutthassa paṭhame **appīcchataṃyeva nissāyā**tiādīsu ‘‘iti appiccho bhavissāmī’’ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ appicchatāya saṃvattissati, ‘‘iti santuṭṭho bhavissāmī’’ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ santuṭṭhiyā saṃvattissati, ‘‘iti kilese sallikhissāmī’’ti idaṃ me āraññikaṅgaṃ kilesasallikhanatthāya saṃvattissatīti āraññiko hoti. **Aggo**ti jeṭṭhako. Sesāni tasseva vevacanāni.

Gavā khīranti gāvito khīraṃ nāma hoti, na gāviyā dadhi. **Khīramhā dadhī**tiādīsupi eseva nayo. **Evameva**nti yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo, evamevaṃ imesu pañcasu āraññikesu yo ayaṃ appicchatādīni nissāya āraññiko hoti, ayaṃ aggo ceva seṭṭho ca mokkho ca pavaro ca. Imesu āraññikesu jātiāraññikā veditabbā, na āraññikanāmamattena āraññikāti veditabbā. **Paṃsukūlikā**dīsupi eseva nayo.

Āraññikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(20) 5. Brāhmaṇavaggo

1. Soṇasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sampiyenevā**ti aññamaññapemeneva kāyena ca cittena ca missībhūtā saṅghaṭṭitā saṃsaṭṭhā hutvā saṃvāsaṃ vattenti, na appiyena niggahena vāti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘piya’’**ntiādi. Udaraṃ avadihati upacinoti pūretīti **udarāvadehakaṃ**. Bhāvanapuṃsakañcetaṃ, udarāvadehakaṃ katvā udaraṃ pūretvāti attho. Tenāha **‘‘udaraṃ avadihitvā’’**tiādi.

Soṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **pavattāro**ti (dī. ni. ṭī. 1.285) pāvacanabhāvena vattāro. Yasmā te tesaṃ mantānaṃ pavattanakā, tasmā āha **‘‘pavattayitāro’’**ti. Sudde bahi katvā rahobhāsitabbaṭṭhena mantā eva taṃtaṃatthappaṭipattihetutāya **mantapadaṃ**. Anupanītāsādhāraṇatāya rahassabhāvena vattabbakiriyāya adhigamūpāyaṃ. **Sajjhāyita**nti gāyanavasena sajjhāyitaṃ. Taṃ pana udattānudattādīnaṃ sarānaṃ sampadāvaseneva icchitanti āha **‘‘sarasampattivasenā’’**ti. **Aññesaṃ vutta**nti pāvacanabhāvena aññesaṃ vuttaṃ. **Samupabyūḷha**nti saṅgahetvā uparūpari saññūḷhaṃ. **Rāsikata**nti iruvedayajuvedasāmavedādivasena, tatthāpi paccekaṃ mantabrahmādivasena, ajjhāyānuvākādivasena ca rāsikataṃ. **Tesa**nti mantānaṃ kattūnaṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvā**ti dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagañāṇena sattānaṃ kammassakatādiṃ, paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisena pubbenivāsañāṇena atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiñca oloketvā. **Pāvacanena saha saṃsandetvā**ti kassapasammāsambuddhassa yaṃ vacanaṃ vaṭṭasannissitaṃ, tena saha aviruddhaṃ katvā. Na hi tesaṃ vivaṭṭasannissito attho paccakkho hoti. **Aparāpare**ti aṭṭhakādīhi aparāpare pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pakkhipitvā**ti aṭṭhakādīhi ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pade pakkhipanaṃ katvā. **Viruddhe akaṃsū**ti **brāhmaṇadhammikasuttādīsu** (su. ni. brāhmaṇadhammikasuttaṃ 286 ādayo) āgatanayena saṃkilesatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu.

Usūnaṃ asanakammaṃ issatthaṃ, dhanusippena jīvikā. Idha pana issatthaṃ viyāti **issatthaṃ,** sabbaāvudhajīvikāti āha **''yodhājīvakammenā''**ti, āvudhaṃ gahetvā upaṭṭhānakammenāti attho. **Rājaporisaṃ** nāma vinā āvudhena poroheccāmaccakammādirājakammaṃ katvā rājupaṭṭhānaṃ. **Sippaññatarenā**ti gahitāvasesena hatthiassasippādinā. Kumārabhāvato pabhuti caraṇena **komārabrahmacariyaṃ**.

Udakaṃ pātetvā dentīti dvāre ṭhitasseva brāhmaṇassa hatthe udakaṃ āsiñcantā ''idaṃ te, brāhmaṇa, bhariyaṃ posāpanatthāya demā''ti vatvā denti. Kasmā pana te evaṃ brahmacariyaṃ caritvāpi dāraṃ pariyesanti, na yāvajīvaṃ brahmacārino hontīti? Micchādiṭṭhivasena. Tesañhī evaṃ diṭṭhi hoti ''yo puttaṃ na uppādeti, so kulavaṃsacchedakaro hoti, tato niraye paccatī''ti. Cattāro kira abhāyitabbaṃ bhāyanti gaṇḍuppādako, kikī, kontinī, brāhmaṇoti. Gaṇḍuppādā kira mahāpathaviyā khayanabhayena mattabhojanā honti, na bahuṃ mattikaṃ khādanti. Kikī sakuṇikā ākāsapatanabhayena aṇḍassa upari uttānā seti. Kontinī sakuṇī pathavīkampanabhayena pādehi bhūmiṃ na suṭṭhu akkamati. Brāhmaṇā kulavaṃsūpacchedabhayena dāraṃ pariyesanti. Āhu cettha –

> ''Gaṇḍuppādo kikī ceva, kontī brāhmaṇadhammiko;
> Ete abhayaṃ bhāyanti, sammūḷhā caturo janā''ti. (su. ni. aṭṭha. 2.293);

Sesamettha uttānameva.

Doṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

193. Tatiye (saṃ. ni. ṭī. 2.5.236) **paṭhamaññevā**ti puretaraṃyeva, asajjhāyakatānaṃ mantānaṃ appaṭibhānaṃ pageva paṭhamaṃyeva siddhaṃ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha **''kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgaggahitenā''**ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkhato nissarati etenāti nissaraṇaṃ. Vikkhambhanañca taṃ nissaraṇañcāti **vikkhambhananissaraṇaṃ**. Tenāha **''tatthā''**tiādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇīyo pattabbo attho **attattho**. Tathā **parattho** veditabbo.

''Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī''tiādīsu (paṭi. ma. 1.52) byāpādādīnaṃ anāgatattā byāpādavāre tadaṅganissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisaṅkhānavasena tassa vinodetabbatāya tadaṅganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātuṃ. **Ālokasaññā** upacārappattā vā appanāppattā vā. Yo koci kasiṇajjhānādibhedo **samatho. Dhammavavatthānaṃ** upacārappanāppattavasena gahetabbaṃ.

Kudhitoti tatto. **Ussūrakajāto**ti tasseva kudhitabhāvassa ussūrakaṃ accuṇhataṃ patto. Tenāha **''usumakajāto''**ti. **Tilabījakādibhedenā**ti tilabījakaṇṇikakesarādibhedena sevālena. **Paṇakenā**ti udakapicchillena. **Appasanno** ākulatāya. **Asannisinno** kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāne**ti ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā

194. Catutthe **paṇḍito maññe**ti ettha **maññe**ti idaṃ ''maññatī''ti iminā samānatthaṃ nipātapadaṃ.

Tassa iti-saddaṃ ānetvā atthaṃ dassento **‘‘paṇḍitoti maññatī’’**ti āha. Anumatipucchāvasena cetaṃ vuttaṃ. Tenevāha **‘‘udāhu no’’**ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññati bhavaṃ piṅgiyānī samaṇassa gotamassa paññāveyyattiya’’nti vuttamevatthaṃ puna gaṇhanto ‘‘paṇḍito maññe’’ti āha, tasmā vuttaṃ **‘‘bhavaṃ piṅgiyānī samaṇaṃ gotamaṃ paṇḍitoti maññati udāhu no’’**ti, yathā te khameyya, tathā naṃ kathehīti adhippāyo. **Ahaṃ ko nāma,** mama avisayo esoti dasseti. **Ko cā**ti hetunissakke paccattavacananti āha **‘‘kuto cā’’**ti. Tathā cāha **‘‘kena kāraṇena jānissāmī’’**ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyyaṃ, taṃ kāraṇaṃ mayi natthīti adhippāyo. **Buddhoyeva bhaveyya** abuddhassa sabbathā buddhañāṇānubhāvaṃ jānituṃ asakkuṇeyyattāti. Vuttañhetaṃ – ‘‘appamattakaṃ panetaṃ, bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya (dī. ni. 1.7). Atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā… pe… yehi tathāgatassa yathābhūtaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamāno vadeyyā’’ti (dī. ni. 1.28) ca. **Etthā**ti ‘‘sopi nūnassa tādiso’’ti etasmiṃ pade.

Pasatthappasatthoti pasatthehi pāsaṃsehi attano guṇeheva so pasattho, na tassa kittinā, pasaṃsāsabhāveneva pāsaṃsoti attho. Tenāha **‘‘sabbaguṇāna’’**ntiādi. **Maṇiratana**nti cakkavattino maṇiratanaṃ.

Sadevake pāsaṃsānampi pāsaṃsoti dassetuṃ **‘‘pasatthehi vā’’**ti dutiyavikappo gahito. Araṇīyato attho, so eva vasatīti vasoti **atthavaso**. Tassa tassa payogassa ānisaṃsabhūtaṃ phalanti āha **‘‘atthavasanti atthānisaṃsa’’**nti. Attho vā phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso,** kāraṇaṃ.

Khuddakamadhūti khuddakamakkhikāhi katadaṇḍakamadhu. **Aneḷaka**nti niddosaṃ apagatamakkhikaṇḍakaṃ.

Udāharīyati ubbegapītivasenāti **udānaṃ,** tathā vā udāharaṇaṃ **udānaṃ**. Tenāha **‘‘udāhāraṃ udāharī’’**ti. Yathā pana taṃ vacanaṃ udānanti vuccati, taṃ dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Kāraṇapālīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Piṅgiyānīsuttavaṇṇanā

195. Pañcame **sabbasaṅgāhika**nti sarīragatassa ceva vatthālaṅkāragatassa cāti sabbassa nīlabhāvassa saṅgāhakavacanaṃ. **Tassevā**ti nīlādisabbasaṅgāhikavasena vuttaatthasseva. **Vibhāgadassana**nti pabhedadassanaṃ. Yathā te licchavirājāno apītādivaṇṇā eva keci keci vilepanavasena pītādivaṇṇā khāyiṃsu, evaṃ anīlādivaṇṇā eva keci vilepanavasena nīlādivaṇṇā khāyiṃsu. Te kira suvaṇṇavicittehi maṇiobhāsehi ekanīlā viya khāyanti.

Kokanadanti vā padumavisesanaṃ yathā ‘‘kokāsaka’’nti. Taṃ kira bahupattaṃ vaṇṇasampannaṃ ativiya sugandhañca hoti. Ayañhettha attho – yathā kokanadasaṅkhātaṃ padumaṃ pāto sūriyuggamanavelāya phullaṃ vikasitaṃ avītagandhaṃ siyā virocamānaṃ, evaṃ sarīragandhena guṇagandhena ca sugandhaṃ, saradakāle antalikkhe ādiccamiva attano tejasā tapantaṃ, aṅgehi niccharantajutitāya aṅgīrasaṃ sambuddhaṃ passāti.

Piṅgiyānīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahāsupinasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe **dhātukkhobhakaraṇapaccayo** nāma visabhāgabhesajjasenāsanāhārādipaccayo.

Atthakāmatāya vā anatthakāmatāya vāti pasannā atthakāmatāya, kuddhā anatthakāmatāya. **Atthāya vā anatthāya vā**ti sabhāvato bhavitabbāya atthāya vā anatthāya vā. **Upasaṃharantī**ti attano devānubhāvena upanenti. **Bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimitta**nti tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhādivibhūtisampannaṃ nakkhattakīḷaṃ anubhavamānā bodhisattamātā sattame divase pātova uṭṭhāya gandhodakena nahāyitvā sabbālaṅkārabhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirigabbhaṃ pavisitvā sirisayane nipannā niddaṃ okkamamānā imaṃ supinaṃ addasa – cattāro kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ ukkhipitvā anotattadahaṃ netvā nahāpetvā dibbavatthaṃ nivāsetvā dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhetvā tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmiṃ pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ āruhitvā kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā kucchiṃ paviṭṭhasadiso ahosi. Imaṃ supinaṃ sandhāya etaṃ vuttaṃ ‘‘bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimitta’’nti.

Kosalarājā viya soḷasa supineti –

‘‘Usabhā rukkhā gāviyo gavā ca,
Asso kaṃso siṅgālī ca kumbho;
Pokkharaṇī ca apākacandanaṃ,
Lābūni sīdanti silāplavanti.

‘‘Maṇḍūkiyo kaṇhasappe gilanti,
Kākaṃ suvaṇṇā parivārayanti;
Tasā vakā eḷakānaṃ bhayā hī’’ti. (jā. 1.1.77) –

Ime soḷasa supine passanto kosalarājā viya.

1. Ekadivasaṃ kira kosalamahārājā rattiṃ niddūpagato pacchimayāme soḷasa mahāsupine passi (jā. aṭṭha. 1.1.76 mahāsupinajātakavaṇṇanā). Tattha cattāro añjanavaṇṇā kāḷausabhā ‘‘yujjhissāmā’’ti catūhi disāhi rājaṅgaṇaṃ āgantvā ‘‘usabhayuddhaṃ passissāmā’’ti mahājane sannipatite yujjhanākāraṃ dassetvā naditvā gajjitvā ayujjhitvāva paṭikkantā. Imaṃ paṭhamaṃ supinaṃ addasa.

2. Khuddakā rukkhā ceva gacchā ca pathaviṃ bhinditvā vidatthimattampi ratanamattampi anuggantvāva pupphanti ceva phalanti ca. Imaṃ dutiyaṃ addasa.

3. Gāviyo tadahujātānaṃ vacchānaṃ khīraṃ pivantiyo addasa. Ayaṃ tatiyo supino.

4. Dhuravāhe ārohapariṇāhasampanne mahāgoṇe yugaparamparāya ayojetvā taruṇe godamme dhure yojente addasa. Te dhuraṃ vahituṃ asakkontā chaḍḍetvā aṭṭhaṃsu, sakaṭāni nappavattiṃsu. Ayaṃ catuttho supino.

5. Ekaṃ ubhatomukhaṃ assaṃ addasa. Tassa ubhosu passesu yavasaṃ denti, so dvīhipi mukhehi khādati. Ayaṃ pañcamo supino.

6. Mahājano satasahassagghanikaṃ suvaṇṇapātiṃ sammajjitvā ‘‘idha passāvaṃ karohī’’ti ekassa jarasiṅgālassa upanāmesi. Taṃ tattha passāvaṃ karontaṃ addasa. Ayaṃ chaṭṭho supino.

7. Eko puriso rajjuṃ vaṭṭetvā pādamūle nikkhipati. Tena nisinnapīṭhassa heṭṭhā sayitā chātasiṅgālī tassa ajānantasseva taṃ khādati. Imaṃ sattamaṃ supinaṃ addasa.

8. Rājadvāre bahūhi tucchakumbhehi parivāretvā ṭhapitaṃ ekaṃ mahantaṃ pūritakumbhaṃ addasa. Cattāropi pana vaṇṇā catūhi disāhi catūhi anudisāhi ca ghaṭehi udakaṃ ānetvā pūritakumbhameva pūrenti, pūritaṃ pūritaṃ udakaṃ uttaritvā palāyati. Tepi punappunaṃ tattheva udakaṃ āsiñcanti, tucchakumbhe olokentāpi natthi. Ayaṃ aṭṭhamo supino.

9. Ekaṃ pañcapadumasañchannaṃ gambhīraṃ sabbatotitthaṃ pokkharaṇiṃ addasa. Samantato dvipadacatuppadā otaritvā tattha pānīyaṃ pivanti. Tassa majjhe gambhīraṭṭhāne udakaṃ āvilaṃ, tīrappadese dvipadacatuppadānaṃ akkamanaṭṭhāne acchaṃ vippasannamanāvilaṃ. Ayaṃ navamo supino.

10. Ekissāyeva kumbhiyā paccamānaṃ odanaṃ apākaṃ addasa. ‘‘Apāka’’nti vicāretvā vibhajitvā ṭhapitaṃ viya tīhākārehi paccamānaṃ ekasmiṃ passe atikilinno hoti, ekasmiṃ uttaṇḍulo, ekasmiṃ supakkoti. Ayaṃ dasamo supino.

11. Satasahassagghanakaṃ candanasāraṃ pūtitakkena vikkiṇante addasa. Ayaṃ ekādasamo supino.

12. Tucchalābūni udake sīdantāni addasa. Ayaṃ dvādasamo supino.

13. Mahantamahantā kūṭāgārappamāṇā ghanasilā nāvā viya udake plavamānā addasa. Ayaṃ terasamo supino.

14. Khuddakamadhukapupphappamāṇā maṇḍūkiyo mahante kaṇhasappe vegena anubandhitvā uppalanāḷe viya chinditvā maṃsaṃ khāditvā gilantiyo addasa. Ayaṃ cuddasamo supino.

15. Dasahi asaddhammehi samannāgataṃ gāmagocaraṃ kākaṃ kañcanavaṇṇavaṇṇatāya ‘‘suvaṇṇā’’ti laddhanāme suvaṇṇarājahaṃse parivārente addasa. Ayaṃ pannarasamo supino.

16. Pubbe dīpino eḷake khādanti. Te pana eḷake dīpino anubandhitvā muramurāti khādante addasa. Athaññe tasā vakā eḷake dūratova disvā tasitā tāsappattā hutvā eḷakānaṃ bhayā palāyitvā gumbagahanāni pavisitvā nilīyiṃsu. Ayaṃ soḷasamo supino.

1. Tattha adhammikānaṃ rājūnaṃ, adhammikānañca manussānaṃ kāle loke viparivattamāne kusale osanne akusale ussanne lokassa parihānakāle devo na sammā vasissati, meghapādā pacchijjissanti, sassāni milāyissanti, dubbhikkhaṃ bhavissati, vassitukāmā viya catūhi disāhi meghā uṭṭhahitvā itthikāhi ātape patthaṭānaṃ vīhiādīnaṃ temanabhayena antopavesitakāle purisesu kudālapiṭake ādāya āḷibandhanatthāya nikkhantesu vassanākāraṃ dassetvā gajjitvā vijjulatā nicchāretvā usabhā viya ayujjhitvā avassitvāva palāyissanti. Ayaṃ paṭhamassa vipāko.

2. Lokassa parihīnakāle manussānaṃ parittāyukakāle sattā tibbarāgā bhavissanti, asampattavayāva kumāriyo purisantaraṃ gantvā utuniyo ceva gabbhiniyo ca hutvā puttadhītāhi vaḍḍhissanti. Khuddakarukkhānaṃ pupphaṃ viya hi tāsaṃ utunibhāvo, phalaṃ viya ca puttadhītaro bhavissanti. Ayaṃ dutiyassa vipāko.

3. Manussānaṃ jeṭṭhāpacāyikakammassa naṭṭhakāle sattā mātāpitūsu vā sassusasuresu vā lajjaṃ anupaṭṭhapetvā sayameva kuṭumbaṃ saṃvidahantāva ghāsacchādanamattampi mahallakānaṃ dātukāmā dassanti, adātukāmā na dassanti. Mahallakā anāthā hutvā asayaṃvasī dārake ārādhetvā jīvissanti tadahujātānaṃ vacchakānaṃ khīraṃ pivantiyo mahāgāviyo viya. Ayaṃ tatiyassa vipāko.

4. Adhammikarājūnaṃ kāle adhammikarājāno paṇḍitānaṃ paveṇikusalānaṃ kammanittharaṇasamatthānaṃ mahāmattānaṃ yasaṃ na dassanti, dhammasabhāyaṃ vinicchayaṭṭhānepi paṇḍite vohārakusale mahallake amacce na ṭhapessanti, tabbiparītānaṃ pana taruṇataruṇānaṃ yasaṃ dassanti, tathārūpe eva ca vinicchayaṭṭhāne ṭhapessanti. Te rājakammāni ceva yuttāyuttañca ajānantā neva taṃ yasaṃ ukkhipituṃ sakkhissanti, na rājakammāni nittharituṃ. Te asakkontā kammadhuraṃ chaḍḍessanti, mahallakāpi paṇḍitāmaccā yasaṃ alabhantā kiccāni nittharituṃ samatthāpi ‘‘kiṃ amhākaṃ etehi, mayaṃ bāhirakā jātā, abbhantarikā taruṇadārakā jānissantī’’ti uppannāni kammāni na karissanti. Evaṃ sabbathāpi tesaṃ rājūnaṃ hāniyeva bhavissati, dhuraṃ vahituṃ asamatthānaṃ vacchadammānaṃ dhure yojitakālo viya dūravāhānañca mahāgoṇānaṃ yugaparamparāya ayojitakālo viya bhavissati. Ayaṃ catutthassa vipāko.

5. Adhammikarājakāleyeva adhammikabālarājāno adhammike lolamanusse vinicchaye ṭhapessanti, te pāpapuññesu anādarā bālā sabhāyaṃ nisīditvā vinicchayaṃ dentā ubhinnampi atthapaccatthikānaṃ hatthato lañjaṃ gahetvā khādissanti asso viya dvīhi mukhehi yavasaṃ. Ayaṃ pañcamassa vipāko.

6. Adhammikāyeva vijātirājāno jātisampannānaṃ kulaputtānaṃ āsaṅkāya yasaṃ na dassanti, akulīnānaṃyeva dassanti. Evaṃ mahākulāni duggatāni bhavissanti, lāmakakulāni issarāni. Te ca kulīnapurisā jīvituṃ asakkontā ‘‘ime nissāya jīvissāmā’’ti akulīnānaṃ dhītaro dassanti, iti tāsaṃ kuladhītānaṃ akulīnehi saddhiṃ saṃvāso jarasiṅgālassa suvaṇṇapātiyaṃ passāvakaraṇasadiso bhavissati. Ayaṃ chaṭṭhassa vipāko.

7. Gacchante gacchante kāle itthiyo purisalolā surālolā alaṅkāralolā visikhālolā āmisalolā bhavissanti dussīlā durācārā. Tā sāmikehi kasigorakkhādīni kammāni katvā kicchena kasirena sambhataṃ dhanaṃ jārehi saddhiṃ suraṃ pivantiyo mālāgandhavilepanaṃ dhārayamānā antogehe accāyikampi kiccaṃ anoloketvā gehaparikkhepassa uparibhāgenapi chiddaṭṭhānehipi jāre upadhārayamānā sve vapitabbayuttakaṃ bījampi koṭṭetvā yāgubhattakhajjakāni pacitvā khādamānā vilumpissanti heṭṭhāpīṭhake nipannachātasiṅgālī viya vaṭṭetvā vaṭṭetvā pādamūle nikkhittarajjuṃ. Ayaṃ sattamassa vipāko.

8. Gacchante gacchante kāle loko parihāyissati, raṭṭhaṃ nirojaṃ bhavissati, rājāno duggatā kapaṇā bhavissanti. Yo issaro bhavissati, tassa bhaṇḍāgāre satasahassamattā bhavissanti. Te evaṃduggatā sabbe jānapade attanova kammaṃ kāressanti, upaddutā manussā sake kammante chaḍḍetvā rājūnaṃyeva atthāya pubbaṇṇāparaṇṇāni vapantā rakkhantā lāyantā maddantā pavesentā ucchukkhettāni karontā yantāni vāhentā phāṇitādīni pacantā pupphārāme phalārāme ca karontā tattha tattha nipphannāni pubbaṇṇādīni āharitvā rañño koṭṭhāgārameva pūressanti. Attano gehesu tucchakoṭṭhe olokentāpi na bhavissanti, tucchakumbhe anoloketvā pūritakumbhapūraṇasadisameva bhavissati. Ayaṃ aṭṭhamassa vipāko.

9. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, chandādivasena agatiṃ gacchantā rajjaṃ kāressanti, dhammena vinicchayaṃ nāma na dassanti lañjavittakā bhavissanti dhanalolā, raṭṭhavāsikesu tesaṃ khantimettānuddayā nāma na bhavissanti, kakkhaḷā pharusā ucchuyante ucchubhaṇḍikā viya manusse pīḷentā nānappakāraṃ baliṃ uppādetvā dhanaṃ gaṇhissanti. Manussā balipīḷitā kiñci dātuṃ asakkontā gāmanigamādayo chaḍḍetvā paccantaṃ gantvā vāsaṃ kappessanti. Majjhimajanapado suñño bhavissati, paccanto ghanavāso seyyathāpi pokkharaṇiyā majjhe udakaṃ āvilaṃ pariyante vippasannaṃ. Ayaṃ navamassa vipāko.

10. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, tesu adhammikesu rājayuttāpi brāhmaṇagahapatikāpi negamajānapadāpīti samaṇabrāhmaṇe upādāya sabbe manussā adhammikā bhavissanti. Tato tesaṃ ārakkhadevatā, balipaṭiggāhikadevatā, rukkhadevatā, ākāsaṭṭhadevatāti evaṃ devatāpi adhammikā bhavissanti. Adhammikarājūnaṃ rajje vātā visamā kharā vāyissanti, te ākāsaṭṭhakavimānāni kampessanti. Tesu kampitesu devatā kupitā devaṃ vassituṃ na dassanti. Vassamānopi sakalaraṭṭhe ekappahāreneva na vassissati, vassamānopi sabbattha kasikammassa vā vappakammassa vā upakāro hutvā na vassissati. Yathā ca raṭṭhe, evaṃ janapadepi gāmepi ekataḷākasarepi ekappahārena na vassissati, taḷākassa uparibhāge vassanto heṭṭhābhāge na vassissati, heṭṭhā vassanto upari na vassissati. Ekasmiṃ bhāge sassaṃ ativassena nassissati, ekasmiṃ avassanena milāyissati, ekasmiṃ sammā vassamāno sampādessati. Evaṃ ekassa rañño rajje vuttasassā vipāko. Tippakārā bhavissanti ekakumbhiyā odano viya. Ayaṃ dasamassa vipāko.

11. Gacchante gacchanteyeva kāle sāsane parihāyante paccayalolā alajjikā bahū bhikkhū bhavissanti. Te bhagavatā paccayaloluppaṃ nimmathetvā kathitadhammadesanaṃ cīvarādicatupaccayahetu paresaṃ desessanti. Paccayehi mucchitvā nittharaṇapakkhe ṭhitā nibbānābhimukhaṃ katvā desetuṃ na sakkhissanti. Kevalaṃ ‘‘padabyañjanasampattiñceva madhurasaddañca sutvā mahagghāni cīvarādīni dassanti’’iccevaṃ desessanti. Apare antaravīthicatukkarājadvārādīsu nisīditvā kahāpaṇaaḍḍhakahāpaṇapādamāsakarūpādīnipi nissāya desessanti. Iti bhagavatā nibbānagghanakaṃ katvā desitaṃ dhammaṃ catupaccayatthāya ceva kahāpaṇādiatthāya ca vikkiṇitvā desentā satasahassagghanakaṃ candanasāraṃ pūtitakkena vikkiṇantā viya bhavissanti. Ayaṃ ekādasamassa vipāko.

12. Adhammikarājakāle loke viparivattanteyeva rājāno jātisampannānaṃ kulaputtānaṃ yasaṃ na dassanti, akulīnānaññeva dassanti. Te issarā bhavissanti, itarā daliddā. Rājasammukhepi rājadvārepi amaccasammukhepi vinicchayaṭṭhānepi tucchalābusadisānaṃ akulīnānaṃyeva kathā osīditvā ṭhitā viya niccalā suppatiṭṭhitā bhavissati. Saṅghasannipātepi saṅghakammagaṇakammaṭṭhānesu ceva pattacīvarapariveṇādivinicchayaṭṭhānesu ca dussīlānaṃ pāpapuggalānaṃyeva kathā niyyānikā bhavissati, na lajjibhikkhūnanti evaṃ sabbatthāpi tucchalābūnaṃ sīdanakālo viya bhavissati. Ayaṃ dvādasamassa vipāko.

13. Tādiseyeva kāle adhammikarājāno akulīnānaṃ yasaṃ dassanti. Te issarā bhavissanti, kulīnā duggatā. Tesu na keci gāravaṃ karissanti, itaresuyeva karissanti. Rājasammukhe vā amaccasammukhe vā vinicchayaṭṭhāne vā vinicchayakusalānaṃ ghanasilāsadisānaṃ kulaputtānaṃ kathā na ogāhitvā patiṭṭhahissati. Tesu kathentesu ‘‘kiṃ ime kathentī’’ti itare parihāsameva karissanti. Bhikkhusannipātepi vuttappakāresu ṭhānesu neva pesale bhikkhū garukātabbe maññissanti, nāpi nesaṃ kathā pariyogāhitvā patiṭṭhahissati, silānaṃ plavanakālo viya bhavissati. Ayaṃ terasamassa vipāko.

14. Loke parihāyanteyeva manussā tibbarāgādijātikā kilesānuvattakā hutvā taruṇānaṃ attano bhariyānaṃ vase vattissanti. Gehe dāsakammakārādayopi gomahiṃsādayopi hiraññasuvaṇṇampi sabbaṃ tāsaṃyeva āyattaṃ bhavissati. ‘‘Asukaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ vā paricchadādijātaṃ vā kaha’’nti vutte ‘‘yattha vā tattha vā hotu, kiṃ tuyhiminā byāpārena, tvaṃ mayhaṃ ghare santaṃ vā asantaṃ vā jānitukāmo jāto’’ti vatvā nānappakārehi akkositvā mukhasattīhi koṭṭetvā dāsaceṭake viya vase katvā attano issariyaṃ pavattessanti. Evaṃ madhukapupphappamāṇānaṃ maṇḍūkīnaṃ āsivise kaṇhasappe gilanakālo viya bhavissati. Ayaṃ cuddasamassa vipāko.

15. Dubbalarājakāle pana rājāno hatthisippādīsu akusalā yuddhesu avisāradā bhavissanti. Te attano rājādhipaccaṃ āsaṅkamānā samānajātikānaṃ kulaputtānaṃ issariyaṃ adatvā attano pādamūlikanahāpanakappakādīnaṃ dassanti. Jātigottasampannā kulaputtā rājakule patiṭṭhaṃ alabhamānā jīvikaṃ kappetuṃ asamatthā hutvā issariye ṭhite jātigottahīne akulīne upaṭṭhahantā vicarissanti, suvaṇṇarājahaṃsehi kākassa parivāritakālo viya bhavissati. Ayaṃ pannarasamassa vipāko.

16. Adhammikarājakāleyeva ca akulīnāva rājavallabhā issarā bhavissanti, kulīnā apaññātā duggatā. Te rājānaṃ attano kathaṃ gāhāpetvā vinicchayaṭṭhānādīsu balavanto hutvā dubbalānaṃ paveṇiāgatāni khettavatthādīni ‘‘amhākaṃ santakānī’’ti abhiyuñjitvā te ‘‘na tumhākaṃ, amhāka’’nti āgantvā vinicchayaṭṭhānādīsu vivadante vettalatādīhi paharāpetvā gīvāyaṃ gahetvā apakaḍḍhāpetvā ‘‘attano pamāṇaṃ na jānātha, amhehi saddhiṃ vivadatha, idāni vo paharāpetvā rañño kathetvā hatthapādacchedādīni kāressāmā’’ti santajjessanti. Te tesaṃ bhayena attano santakāni vatthūni ‘‘tumhākaṃyeva tāni, gaṇhathā’’ti niyyātetvā attano gehāni pavisitvā bhītā nipajjissanti. Pāpabhikkhūpi pesale bhikkhū yathāruci viheṭhessanti. Pesalā bhikkhū paṭisaraṇaṃ alabhamānā araññaṃ pavisitvā gahanaṭṭhānesu nilīyissanti. Evaṃ hīnajaccehi ceva pāpabhikkhūhi ca upaddutānaṃ jātimantakulaputtānañceva pesalabhikkhūnañca eḷakānaṃ bhayena tasavakānaṃ palāyanakālo viya bhavissati. Ayaṃ soḷasamassa vipāko. Evaṃ tassa tassa anatthassa pubbanimittabhūte soḷasa mahāsupine passi. Tena vuttaṃ ‘‘kosalarājā viya soḷasa supine’’ti. Ettha ca pubbanimittato attano atthānatthanimittaṃ supinaṃ passanto attano kammānubhāvena passati. Kosalarājā viya lokassa atthānatthanimittaṃ supinaṃ passanto pana sabbasattasādhāraṇakammānubhāvena passatīti veditabbaṃ.

Kuddhā hi devatāti mahānāgavihāre mahātherassa kuddhā devatā viya. Rohaṇe kira mahānāgavihāre mahāthero bhikkhusaṅghaṃ anapaloketvāva ekaṃ nāgarukkhaṃ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva naṃ saccasupinena palobhetvā pacchā ‘‘ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissatī’’ti supine ārocesi. Thero taṃ kathaṃ āharitvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviravaṃ viraviṃsu. Rājā ‘‘kiṃ eta’’nti pucchi. Tā ‘‘evaṃ therena vutta’’nti ārocayiṃsu. Rājā divasaṃ gaṇāpetvā sattāhe vītivatte therassa hatthapāde chindāpesi. **Ekantaṃ saccameva hotī**ti phalassa saccabhāvato vuttaṃ, dassanaṃ pana vipallatthameva. Teneva pahīnavipallāsā pubbanimittabhūtampi supinaṃ na passanti. Dvīhi tīhipi kāraṇehi kadāci supinaṃ passatīti āha **‘‘saṃsaggabhedato’’**ti. ‘‘Asekhā na passanti pahīnavipallāsattā’’ti vacanato catunnampi kāraṇānaṃ vipallāsā eva mūlakāraṇanti daṭṭhabbaṃ.

Tanti supinakāle pavattaṃ bhavaṅgacittaṃ. **Rūpanimittādiārammaṇa**nti kammakammanimittagatinimittato aññaṃ rūpanimittādiārammaṇaṃ na hoti. **Īdisānī**ti paccakkhato anubhūtapubbaparikappitarūpādiārammaṇāni ceva rāgādisampayuttāni ca. **Sabbohārikacittenā**ti pakaticittena.

Dvīhi antehi muttoti kusalākusalasaṅkhātehi dvīhi antehi mutto. **Āvajjanatadārammaṇakkhaṇe**ti idaṃ yāva tadārammaṇuppatti, tāva pavattacittavāraṃ sandhāya vuttaṃ. ‘‘Supineneva diṭṭhaṃ viya me, sutaṃ viya meti kathanakāle pana abyākatoyeva āvajjanamattasseva uppajjanato’’ti vadanti. Evaṃ vadantehi pañcadvāre dutiyamoghavāre viya manodvārepi āvajjanaṃ dvattikkhattuṃ uppajjitvā javanaṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgaṃ otaratīti adhippetanti daṭṭhabbaṃ ekacittakkhaṇikassa āvajjanassa uppattiyaṃ ‘‘diṭṭhaṃ viya me, sutaṃ viya me’’ti kappanāya asambhavato. Ettha ca ‘‘supinantepi tadārammaṇavacanato paccuppannavasena atītavasena vā sabhāvadhammā supinante ārammaṇaṃ hontī’’ti vadanti. ‘‘Yadipi supinante vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhite rūpādivatthumhi tadārammaṇaṃ vuttaṃ, tathāpi supinante upaṭṭhitanimittassa parikappavasena gahetabbatāya dubbalabhāvato dubbalavatthukattāti vutta’’nti vadanti. Keci pana ‘‘karajakāyassa nirussāhasantabhāvappattito tannissitahadayavatthu na suppasannaṃ hoti, tato tannissitāpi cittappavatti na suppasannā asuppasannavaṭṭinissitadīpappabhā viya, tasmā **dubbalavatthukattā**ti ettha dubbalahadayavatthukattā’’ti atthaṃ vadanti. Vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ.

Supinantacetanāti manodvārikajavanavasena pavattā supinantacetanā. Supinañhi passanto manodvārikeneva javanena passati, na pañcadvārikena. Paṭibujjhanto ca manodvārikeneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Niddāyantassa hi mahāvaṭṭiṃ jāletvā dīpe cakkhusamīpaṃ upanīte paṭhamaṃ cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ na āvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre cakkhudvārikaāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, tato cakkhuviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārikaāvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati. Tena cittena ‘‘kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne āloko’’ti jānāti. Tathā niddāyantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu, ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyaṃ pāṇinā pahāre dinne paṭhamaṃ sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti, atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ āvaṭṭenti, tato sotaghānajivhākāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ vattati. Tatiyavāre manodvārikaāvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati, tena cittena ñatvā ‘‘kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne saddo, saṅkhasaddo bherisaddo’’ti vā ‘‘kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne gandho, mūlagandho’’ti vā ‘‘kiṃ idaṃ mayhaṃ mukhaṃ pakkhittaṃ, sappīti vā phāṇita’’nti vā ‘‘kenamhi piṭṭhiyaṃ pahaṭo, atibaddho me pahāro''ti vā vattā hoti. Evaṃ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikena. Sesamettha suviññeyyameva.

Mahāsupinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vassasuttavaṇṇanā

197. Sattame **utusamuṭṭhāna**nti vassike cattāro māse uppannaṃ. **Akālepī**ti cittavesākhamāsesupi. Vassavalāhakadevaputtānañhi attano ratiyā kīḷitukāmatācitte uppanne akālepi devo vassati. Tatridaṃ vatthu – eko kira vassavalāhakadevaputto vākarakuṭakavāsikhīṇāsavattherassa santikaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero ''kosi tva''nti pucchi. Ahaṃ, bhante, vassavalāhakadevaputtoti. Tumhākaṃ kira cittena devo vassatīti. Āma, bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha, bhanteti. Meghasīsaṃ vā gajjitaṃ vā na paññāyati, kathaṃ temissāmāti. Bhante, amhākaṃ cittena devo vassati, tumhe paṇṇasālaṃ pavisathāti. ''Sādhu, devaputtā''ti pāde dhovitvā paṇṇasālaṃ pāvisi. Devaputto tasmiṃ pavisanteyeva ekaṃ gītaṃ gāyitvā hatthaṃ ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānaṃ ekameghaṃ ahosi. Thero addhatinto paṇṇasālaṃ paviṭṭhoti.

Vassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Vācāsuttādivaṇṇanā

198-9. Aṭṭhame **aṅgehī**ti kāraṇehi. Aṅgīyanti hetubhāvena ñāyantīti **aṅgāni,** kāraṇāni. Kāraṇatthe ca aṅga-saddo. **Pañcahī**ti hetumhi nissakkavacanaṃ. **Samannāgatā**ti samanuāgatā pavattā yuttā ca. **Vācā**ti samullapana-vācā. Yā ''vācā girā byappatho''ti (dha. sa. 636) ca, ''nelā kaṇṇasukhā''ti (dī. ni. 1.9) ca āgacchati. Yā pana ''vācāya ce kataṃ kamma''nti (dha. sa. aṭṭha. 1 kāyakammadvāra) evaṃ viññatti ca, ''yā catūhi vacīduccaritehi ārati…pe… ayaṃ vuccati sammāvācā''ti (dha. sa. 299) evaṃ virati ca, ''pharusavācā, bhikkhave, āsevitā bhāvitā bahulīkatā nirayasaṃvattanikā hotī''ti (a. ni. 8.40) evaṃ cetanā ca vācāti āgatā, na sā idha adhippetā. Kasmā? Abhāsitabbato. ''Subhāsitā hoti, no dubbhāsitā''ti hi vuttaṃ. **Subhāsitā**ti suṭṭhu bhāsitā. Tenassā atthāvahataṃ dīpeti. **Anavajjā**ti rāgādiavajjarahitā. Imināssa kāraṇasuddhiṃ agatigamanādippavattadosābhāvañca dīpeti. Rāgadosādivimuttañhi yaṃ bhāsato anurodhavivajjanato agatigamanaṃ durasamussitamevāti. **Ananuvajjā**ti anuvādavimuttā. Imināssā sabbākārasampattiṃ dīpeti. Sati hi sabbākārasampattiyaṃ ananuvajjatāti. **Viññūna**nti paṇḍitānaṃ. Tena nindāpasaṃsāsu bālā appamāṇāti dīpeti.

Imehi khotiādīni tāni aṅgāni paccakkhato dassento taṃ vācaṃ nigameti. Yañca aññe paṭiññādīhi avayavehi, nāmādīhi padehi, liṅgavacanavibhattikālakārakasampattīhi ca samannāgataṃ musāvādādivācampi subhāsitanti maññanti, taṃ paṭisedheti. Avayavādisamannāgatāpi hi tathārūpī vācā dubbhāsitāva hoti attano ca paresañca anatthāvahattā. Imehi pana pañcahaṅgehi samannāgatā sacepi milakkhubhāsāpariyāpannā ghaṭaceṭikāgītikapariyāpannāpi hoti, tathāpi subhāsitāva lokiyalokuttarahitasukhāvahattā. Tathā hi maggapasse sassaṃ rakkhantiyā sīhaḷaceṭikāya sīhaḷakeneva jātijarāmaraṇayuttaṃ gītikaṃ gāyantiyā saddaṃ sutvā maggaṃ gacchantā saṭṭhimattā vipassakabhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

Tathā tisso nāma āraddhavipassako bhikkhu padumassarasamīpena gacchanto padumassare padumāni bhañjitvā –

''Pātova phullitakokanadaṃ,
Sūriyālokena bhijjiyate;
Evaṃ manussattaṃ gatā sattā,
Jarābhivegena maddīyantī''ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.213; su. ni. aṭṭha. 2.452 subhāsitasuttavaṇṇanā) –

Imaṃ gītiṃ gāyantiyā ceṭikāya sutvā arahattaṃ patto.

Buddhantarepi aññataro puriso sattahi puttehi saddhiṃ aṭavito āgamma aññatarāya itthiyā musalena taṇḍule koṭṭentiyā –

‘‘Jarāya parimadditaṃ etaṃ, milātacammanissitaṃ;
Maraṇena bhijjati etaṃ, maccussa ghāsamāmisaṃ.

‘‘Kimīnaṃ ālayaṃ etaṃ, nānākuṇapena pūritaṃ;
Asucibhājanaṃ etaṃ, tadalikkhandhasamaṃ ida’’nti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.213; su. ni. aṭṭha. 2.452 subhāsitasuttavaṇṇanā) –

Imaṃ gītaṃ sutvā paccavekkhanto saha puttehi paccekabodhiṃ patto. Evaṃ imehi pañcahi aṅgehi samannāgatā vācā sacepi milakkhubhāsāya pariyāpannā ghaṭaceṭikāgītikapariyāpannā vācā hoti, tathāpi subhāsitāti veditabbā. Subhāsitā eva anavajjā ananuvajjā ca viññūnaṃ atthatthikānaṃ kulaputtānaṃ atthappaṭisaraṇānaṃ, no byañjanappaṭisaraṇānanti. Navamaṃ uttānameva.

Vācāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

200. Dasame nissarantīti nissaraṇīyāti vattabbe dīghaṃ katvā niddeso. Kattari hesa anīya-saddo yathā ‘‘niyyāniyā’’ti. Tenāha **‘‘nissaṭā’’**ti. Kuto pana nissaṭā? Yathāsakaṃ paṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena dhātuyoti āha **‘‘attasuññasabhāvā’’**ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuviseso. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro natthīti āha **‘‘vīmaṃsanattha’’**nti, ‘‘nekkhammaniyataṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjissatī’’ti vīmaṃsantassāti attho. **Pakkhandanaṃ** nāma anuppaveso. So pana tattha natthīti āha **‘‘nappavisatī’’**ti. **Pasīdanaṃ** nāma abhiruci. **Santiṭṭhanaṃ** patiṭṭhānaṃ. **Vimuccanaṃ** adhimuccananti. Taṃ sabbaṃ paṭikkhipanto vadati **‘‘pasādaṃ nāpajjatī’’**tiādi. Evaṃbhūtaṃ panassa cittaṃ tassa kathaṃ tiṭṭhatīti āha **‘‘yathā’’**tiādi.

Tanti paṭhamajjhānaṃ. **Assā**ti bhikkhuno. **Cittaṃ pakkhandatī**ti parikammacittena saddhiṃ jhānacittaṃ ekattavasena ekajjhaṃ katvā vadati. **Gocare gatattā**ti attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattā**ti ṭhitibhāgiyattā. **Suṭṭhu vimutta**nti vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa ca kāyassa ca vihananato **vighāto**. Dukkhaṃ paridahanato **pariḷāho. Kāmavedanaṃ na vediyati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇaṃ**. Ke nissaranti? Kāmā. Evañca **kāmāna**nti kattusāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato nissaṭāti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato nissaṭanti vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ **‘‘kāmehi nissaṭattā’’**ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇaṃ vatvā idāni samucchedavasena accantato nissaraṇaṃ dassetuṃ **‘‘yo panā’’**tiādi vuttaṃ. **Sesapadesū**ti sesakoṭṭhāsesu.

Ayaṃ pana visesoti visesaṃ vadantena taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvātiādiko avisesoti katvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ **‘‘accantanissaraṇañcettha arahattaphalaṃ yojetabba’’**nti vuttaṃ. Yasmā arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte ṭhitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṭaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ rūpābhimukhaṃ cittaṃ pesentassa. **Idamakkhāta**nti samathayānikānaṃ vasena heṭṭhā cattāro vārā gahitā. Idaṃ pana sukkhavipassakassa vasenāti āha **‘‘suddhasaṅkhāre’’**tiādi. **‘‘Puna sakkāyo natthī’’ti uppanna**nti ‘‘idāni me sakkāyappabandho natthī’’ti vīmaṃsantassa uppannaṃ.

Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Pañcamapaṇṇāsakaṃ

(21) 1. Kimilavaggo

1-4. Kimilasuttādivaṇṇanā

201-4. Pañcamassa paṭhamadutiyāni uttānatthāneva. Tatiye adhivāsanaṃ khamanaṃ, paresaṃ dukkaṭaṃ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanaṃ adhivāsanaṃ, tadeva khantīti **adhivāsanakkhanti**. Subhe ratoti sūrato, suṭṭhu vā pāpato orato virato sorato, tassa bhāvo **soraccaṃ**. Tenāha **''soraccenāti sucisīlatāyā''**ti. Sā hi sobhanakammaratatā, suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatā. Catutthe natthi vattabbaṃ.

Kimilasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cetokhilasuttavaṇṇanā

205. Pañcame **cetokhilā** nāma atthato vicikicchā kodho ca. Te pana yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha **''cittassa thaddhabhāvā''**ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthu rūpakāyasirī gahitā eva nāma hoti evaṃ sabbaññutāya sabbadhammakāyasirī gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkhaṃ dassento **''sarīre kaṅkhamāno''**tiādimāha. **Vicinanto**ti dhammasabhāvaṃ vīmaṃsanto. **Kicchatī**ti kilamati. **Vinicchetuṃ na sakkotī**ti sanniṭṭhātuṃ na sakkoti. Ātapati kileseti **ātappaṃ,** sammāvāyāmoti āha **''ātappāyāti kilesasantāpanavīriyakaraṇatthāyā''**ti. **Punappunaṃ yogāyā**ti bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. **Satatakiriyāyā**ti bhāvanāya nirantarappayogāya.

Paṭivedhadhamme kaṅkhamānoti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā pavattīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussutākāraparivitakkaladdhe parikappitarūpe kaṅkhā pavattatīti dassento āha **''vipassanā…pe… vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī''**ti. **Sikkhā**ti cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. Kāmañcettha visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṃvāsanimittaṃ ghaṭanāhetu abhiṇhuppattikatāya ca sabrahmacārīsūti kopassa visayo visesetvā vutto, aññatthāpi kopo na cetokhiloti na sakkā viññātunti keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavasena gahetabbaṃ.

Cetokhilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-8. Vinibandhasuttādivaṇṇanā

206-8. Chaṭṭhe pavattituṃ appadānavasena kusalacittaṃ vinibandhantīti **cetasovinibandhā**. Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhiggāhaṃ gaṇhantā viya hontīti āha **''cittaṃ vinibandhitvā''**tiādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāmepi kilesakāmepi assādeti abhinandatīti vuttaṃ **''vatthukāmepi kilesakāmepī''**ti. **Attano kāye**ti attano nāmakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpe**ti paresaṃ kāye anindriyabaddharūpe ca. Udaraṃ avadihati upacinoti pūretīti **udarāvadehakaṃ. Seyyasukha**nti seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṃ. **Samparivattaka**nti samparivattitvā. **Paṇidhāyā**ti taṇhāvaseneva paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva ''cetovinibandho''ti vuttoti veditabbo. Sattamaṭṭhamesu natthi vattabbaṃ.

Vinibandhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Gītassarasuttādivaṇṇanā

209-210. Navame **āyatako nāma gītassaro** taṃ taṃ vattaṃ bhinditvā akkharāni vināsetvā pavattoti āha **''āyatakenā''**tiādi. Dhammehi suttavattaṃ nāma atthi, gāthāvattaṃ nāma atthi, taṃ vināsetvā atidīghaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Dhammañhi bhāsantena caturassena vattena parimaṇḍalāni padabyañjanāni dassetabbāni. ''Anujānāmi, bhikkhave, sarabhañña''nti (cūḷava. 249) ca vacanato sarena dhammaṃ bhaṇituṃ vaṭṭati. Sarabhaññe kira taraṅgavattadhotakavattabhāgaggahakavattādīni dvattiṃsa vattāni atthi. Tesu yaṃ icchati, taṃ kātuṃ labhatīti. Dasame natthi vattabbaṃ.

Gītassarasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kimilavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(22) 2. Akkosakavaggo

1-2. Akkosakasuttādivaṇṇanā

211-2. Dutiyassa paṭhame **dasahi akkosavatthūhi akkosako**ti ''bālosi, mūḷhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosī''tiādinā dasahi akkosavatthūhi akkosako. ''Hotu, muṇḍakasamaṇa, adaṇḍo ahanti karosi, idāni te rājakulaṃ gantvā daṇḍaṃ āropessāmī''tiādīni vadanto paribhāsako nāmāti āha **''bhayadassanena paribhāsako''**ti. Lokuttaradhammā apāyamaggassa paripanthabhāvato **paripantho** nāmāti āha **''lokuttaraparipanthassa chinnattā''**ti, lokuttarasaṅkhātassa apāyamaggaparipanthassa chinnattāti attho. Dutiye natthi vattabbaṃ.

Akkosakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-10. Sīlasuttādivaṇṇanā

213-220. Tatiye (dī. ni. ṭī. 2.149) **dussīlo**ti ettha **du**-saddo abhāvattho ''duppañño''tiādīsu (ma. ni. 1.449) viya, na garahaṇatthoti āha **''asīlo nissīlo''**ti. **Bhinnasaṃvaro**ti ettha samādinnasīlo kenaci kāraṇena sīlabhedaṃ patto, so tāva bhinnasaṃvaro hotu. Yo pana sabbena sabbaṃ asamādinnasīlo ācārahīno, so kathaṃ bhinnasaṃvaro nāma hotīti? Sopi sādhusamācārassa pariharaṇīyassa bheditattā bhinnasaṃvaro eva nāma. Vinaṭṭhasaṃvaro saṃvararahitoti hi vuttaṃ hoti. **Taṃ taṃ** sippaṭṭhānaṃ. **Māghātakāle**ti ''mā ghātetha pāṇīna''nti evaṃ māghātaghosanaṃ ghositadivase. **Abbhuggacchati** pāpako kittisaddo. **Ajjhāsayena maṅku hotiyeva** vippaṭisāribhāvato.

Tassāti dussīlassa. **Samādāya vattitaṭṭhāna**nti uṭṭhāya samuṭṭhāya katakāraṇaṃ. **Āpāthaṃ āgacchatī**ti taṃ manaso upaṭṭhāti. **Ummīletvā idhaloka**nti ummīlanakāle attano puttadārādivasena idhalokaṃ passati. **Nimīletvā paraloka**nti nimīlanakāle gatinimittupaṭṭhānavasena paralokaṃ passati. Tenāha **''cattāro apāyā''**tiādi. **Pañcamapada**nti ''kāyassa bhedā''tiādinā vutto pañcamo ādīnavakoṭṭhāso. **Vuttavipariyāyenāti** vuttatthāya ādīnavakathāya vipariyāyena ''appamatto taṃ taṃ kasivaṇijjādiṃ yathākālaṃ sampādetuṃ sakkotī''tiādinā. Pāsaṃsaṃ sīlamassa atthīti **sīlavā. Sīlasampanno**ti sīlena samannāgato sampannasīloti evamādikaṃ pana atthavacanaṃ sukaranti anāmaṭṭhaṃ. Catutthādīni uttānatthāneva.

Sīlasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Akkosakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(23) 3. Dīghacārikavaggo

1-10. Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā

221-230. Tatiyassa paṭhamādīni suviññeyyāni. Pañcame **raho nisajjāya āpajjatī**ti ‘‘yo pana bhikkhu mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappeyya, pācittiya’’nti imasmiṃ **sikkhāpade** (pāci. 290) vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. **Paṭicchanne āsane āpajjatī**ti ‘‘yo pana bhikkhu mātugāmena raho paṭicchanne āsane nisajjaṃ kappeyya, pācittiya’’nti imasmiṃ vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. **Mātugāmassa uttari chappañcavācāhi dhammaṃ desento āpajjatī**ti ‘yo pana bhikkhu mātugāmassa uttari chappañcavācāhi dhammaṃ deseyya aññatra viññunā purisaviggahenā’’ti (pāci. 63) evaṃ vuttaṃ āpattiṃ āpajjati. Tenāha **‘‘tesaṃ tesaṃ sikkhāpadānaṃ vasena veditabbānī’’**ti. Chaṭṭhādīni uttānatthāni.

Paṭhamadīghacārikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dīghacārikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

231-302. Catutthavaggādīni uttānatthāni.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Pañcakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Chakkanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Āhuneyyavaggo

1. Paṭhamaāhuneyyasuttavaṇṇanā

1. Chakkanipātassa paṭhame **cakkhunā rūpaṃ disvā**ti nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakaniddesoyaṃ yathā ‘‘dhanunā vijjhatī’’ti, tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāyamattho ‘‘cakkhudvāre rūpārammaṇe āpāthagate taṃ rūpaṃ cakkhuviññāṇena disvā’’ti. **Neva sumano hotī**ti javanakkhaṇe iṭṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādento neva sumano hoti gehassitapemavasenapi maggena sabbaso rāgassa samucchinnattā. **Na dummano**ti aniṭṭhe adussanto na dummano. Pasādaññathattavasenapi iṭṭhepi aniṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe na samaṃ sammā ayoniso gahaṇaṃ **asamapekkhanaṃ**. Ayañcassa paṭipatti sativepullappattiyā paññāvepullappattiyā cāti āha **‘‘sato sampajāno hutvā’’**ti. Satiyā yuttattā **sato**. Sampajaññena yuttattā **sampajāno**. Ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato **‘‘satatavihāro kathito’’**ti vuttaṃ. **Satatavihāro**ti khīṇāsavassa niccavihāro sabbadā pavattanakavihāro. Ṭhapetvā hi samāpattivelaṃ bhavaṅgavelañca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena viharanti.

Ettha ca ‘‘chasu dvāresupi upekkhako viharatī’’ti iminā chaḷaṅgupekkhā kathitā. ‘‘Sampajāno’’ti vacanato pana cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya asambhavato. Satatavihārabhāvato aṭṭha mahākiriyacittāni labbhanti. ‘‘Neva sumano na dummano’’ti vacanato aṭṭha mahākiriyacittāni, hasituppādo, voṭṭhabbanañcāti dasa cittāni labbhanti. Rāgadosasahajātānaṃ somanassadomanassānaṃ abhāvo tesampi sādhāraṇoti chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ somanassaṃ kathaṃ labbhatīti ce? Āsevanato. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatto viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tassa yāthāvasabhāvaggahaṇavasenapi arahato cittaṃ pubbāsevanavasena somanassasahagataṃ hutvā pavattateva.

Paṭhamaāhuneyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-7. Dutiyaāhuneyyasuttādivaṇṇanā

2-7. Dutiye (visuddhi. 2.380) **anekavihita**nti anekavidhaṃ nānappakāraṃ. **Iddhividha**nti iddhikoṭṭhāsaṃ. **Paccanubhotī**ti paccanubhavati, phusati sacchikaroti pāpuṇātīti attho. Idānissa anekavihitabhāvaṃ dassento **‘‘ekopi hutvā’’**tiādimāha. Tattha ‘‘ekopi hutvā’’ti iminā karaṇato pubbeva pakatiyā ekopi hutvā. **Bahudhā hotī**ti bahūnaṃ santike caṅkamitukāmo vā sajjhāyaṃ kātukāmo vā pañhaṃ pucchitukāmo vā hutvā satampi sahassampi hoti. **Āvibhāvaṃ tirobhāva**nti ettha āvibhāvaṃ karoti, tirobhāvaṃ karotīti ayamattho. Idameva hi sandhāya **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 3.11) vuttaṃ – ‘‘āvibhāvanti kenaci anāvuṭaṃ hoti appaṭicchannaṃ vivaṭaṃ, tirobhāvanti kenaci āvuṭaṃ hoti paṭicchannaṃ pihitaṃ paṭikujjita’’nti. **Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse**ti ettha **tirokuṭṭa**nti parakuṭṭaṃ, kuṭṭassa parabhāganti vuttaṃ hoti. Esa nayo itaresu. **Kuṭṭo**ti ca gehabhittiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Pākāro**ti gehavihāragāmādīnaṃ parikkhepapākāro. **Pabbato**ti paṃsupabbato vā pāsāṇapabbato vā. **Asajjamāno**ti alaggamāno seyyathāpi ākāse viya.

Ummujjanimujjanti ettha **ummujja**nti uṭṭhānaṃ vuccati. **Nimujja**nti saṃsīdanaṃ. Ummujjañca nimujjañca **ummujjanimujjaṃ. Udakepi abhijjamāne**ti ettha yaṃ udakaṃ akkamitvā saṃsīdati, taṃ bhijjamānanti vuccati, viparītaṃ **abhijjamānaṃ. Pallaṅkena** gacchati. **Pakkhī sakuṇo**ti pakkhehi yuttasakuṇo. **Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasatī**ti ettha candimasūriyānaṃ dvācattālīsayojanasahassassa upari caraṇena mahiddhikatā, tīsu dīpesu ekakkhaṇe ālokakaraṇena mahānubhāvatā veditabbā. Evaṃ uparicaraṇaālokakaraṇehi mahiddhike mahānubhāve. **Parāmasatī**ti gaṇhāti, ekadese vā chupati. **Parimajjatī**ti samantato ādāsatalā viya parimajjati. **Yāva brahmalokāpī**ti brahmalokampi paricchedaṃ katvā. **Kāyena vasaṃ vattetī**ti tatra brahmaloke kāyena attano vasaṃ vatteti.

Dibbāya sotadhātuyāti ettha dibbasadisattā **dibbā**. Devatānañhi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthā dibbā pasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi imassa bhikkhuno vīriyabhāvanābalena nibbattā ñāṇasotadhātu tādisāyevāti dibbasadisattā dibbā. Apica dibbavihāravasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissitattāpi **dibbā**. Savanaṭṭhena nijjīvaṭṭhena ca sotadhātu. Sotadhātukiccakaraṇena sotadhātu viyātipi sotadhātu. Tāya **sotadhātuyā. Visuddhāyā**ti suddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyā**ti manussūpacāraṃ atikkamitvā saddasavane mānusikaṃ maṃsasotadhātuṃ atikkantāya vītivattetvā ṭhitāya. **Ubho sadde suṇātī**ti dve sadde suṇāti. Katame dve? **Dibbe ca mānuse ca,** devānañca manussānañca saddeti vuttaṃ hoti. Etena padesapariyādānaṃ veditabbaṃ. **Ye dūre santike cā**ti ye saddā dūre paracakkavāḷepi, ye ca santike antamaso sadehasannissitapāṇakasaddāpi, te suṇātīti vuttaṃ hoti. Etena nippadesapariyādānaṃ veditabbaṃ.

Parasattānanti attānaṃ ṭhapetvā sesasattānaṃ. **Parapuggalāna**nti idampi iminā ekatthameva. Veneyyavasena pana desanāvilāsena ca byañjananānattaṃ kataṃ. **Cetasā ceto**ti attano cittena tesaṃ cittaṃ. **Pariccā**ti paricchinditvā. **Pajānātī**ti sarāgādivasena nānappakārato jānāti. **Sarāgaṃ vā citta**ntiādīsu pana aṭṭhalobhasahagatacittaṃ sarāgaṃ cittanti veditabbaṃ. Avasesaṃ cātubhūmakaṃ kusalābyākatacittaṃ **vītarāgaṃ**. Dve domanassacittāni, dve vicikicchuddhaccacittānīti imāni pana cattāri cittāni imasmiṃ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. Duvidhaṃ pana domanassacittaṃ **sadosaṃ cittaṃ** nāma. Sabbampi cātubhūmakaṃ kusalābyākatacittaṃ **vītadosaṃ**. Sesāni dasa akusalacittāni imasmiṃ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi saṅgaṇhanti. **Samohaṃ vītamoha**nti ettha pana pāṭipuggalikanayena vicikicchuddhaccasahagatadvayameva samohaṃ. Mohassa pana sabbākusalesu sambhavato dvādasavidhampi akusalacittaṃ **samohaṃ citta**nti veditabbaṃ. Avasesaṃ **vītamohaṃ**. Thinamiddhānugataṃ pana **saṃkhittaṃ,** uddhaccānugataṃ **vikkhittaṃ**. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ **mahaggataṃ,** avasesaṃ **amahaggataṃ**. Sabbampi tebhūmakaṃ **sauttaraṃ,** lokuttaraṃ **anuttaraṃ**. Upacārappattaṃ appanāppattañca **samāhitaṃ,** ubhayamappattaṃ **asamāhitaṃ**. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇavimuttiṃ pattaṃ pañcavidhampi etaṃ **vimuttaṃ,** vimuttimappattaṃ vā **avimutta**nti veditabbaṃ.

Anekavihitanti (pārā. aṭṭha. 1.12) anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ saṃvaṇṇitanti attho. **Pubbenivāsa**nti samanantarātītabhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratī**ti khandhapaṭipāṭivasena, cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā sarati. Seyyathidaṃ – **ekampi jātiṃ…pe… pubbenivāsaṃ anussaratī**ti. Tattha **ekampi jāti**nti ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyo**tiādīsupi. **Anekepi saṃvaṭṭakappe**tiādīsu pana parihāyamāno kappo **saṃvaṭṭakappo,** vaḍḍhamāno **vivaṭṭakappo**ti veditabbo. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭaṭṭhāyī gahito hoti taṃmūlakattā, vivaṭṭena vivaṭṭaṭṭhāyī. Evañhi sati yāni tāni ‘‘cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyī’’ti (a. ni. 4.156) vuttāni, tāni pariggahitāni honti.

Amutrāsinti amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhave vā yoniyā vā gahiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṃ. **Evaṃnāmo**ti tisso vā phusso vā. **Evaṃgotto**ti gotamo vā kaccāyano vā kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana tasmiṃ kāle attano vaṇṇasampattilūkhapaṇītajīvikabhāvaṃ sukhadukkhabahulataṃ appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritukāmo hoti, tampi anussaratiyeva. Tenāha **‘‘evaṃvaṇṇo…pe… evamāyupariyanto’’**ti. Tattha **evaṃvaṇṇo**ti odāto vā sāmo vā. **Evamāhāro**ti sālimaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī**ti anena pakārena kāyikacetasikānaṃ sāmisanirāmisādippabhedānaṃ sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyanto**ti evaṃ vassasataparimāṇāyupariyanto vā caturāsītikappasahassāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādi**nti so ahaṃ tato bhavato yonito gahito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto punaamukasmiṃ nāma bhave yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sakkanikāye vā udapādiṃ. **Tatrāpāsi**nti tatrāpi bhave yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahosiṃ. **Evaṃnāmo**tiādi vuttanayameva.

Apica **amutrāsi**nti idaṃ anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṃ anussaraṇaṃ. **So tato**ti paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ, tasmā **‘‘idhūpapanno’’**ti imissā idhūpapattiyā anantarameva uppattiṭṭhānaṃ sandhāya ‘‘amutra udapādi’’nti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tatrāpāsi**nti evamādi panassa tatrāpi imissā upapattiyā antare upapattiṭṭhāne nāmagottādīnaṃ anussaraṇadassanatthaṃ vuttaṃ. **So tato cuto idhūpapanno**ti svāhaṃ tato anantaruppattiṭṭhānato cuto idha amukasmiṃ nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattoti. **Itī**ti evaṃ. **Sākāraṃ sauddesa**nti nāmagottavasena sauddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāraṃ. Nāmagottena hi satto ‘‘tisso kassapo’’ti uddisīyati, vaṇṇādīhi ‘‘sāmo odāto’’ti nānattato paññāyati, tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākārā.

Dibbenātiādīsu dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalena nibbattaṃ ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṃ.

Dibbavihāravasena paṭiladdhattā attano ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṃ. Ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṃ. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi **dibbaṃ**. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena cakkhu. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu. Cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ. Yo hi cutimeva passati, na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātameva passati, na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati, tasmā taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayampi cetaṃ buddhaputtā passanti. Tena vuttaṃ ‘‘cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddha’’nti. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena atikkantamānusakaṃ, mānusaṃ vā maṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṃ. Tena **dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena**.

Satte passatīti manussānaṃ maṃsacakkhunā viya satte oloketi. **Cavamāne upapajjamāne**ti ettha cutikkhaṇe vā upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te cavamānāti, ye ca gahitappaṭisandhikā sampatinibbattā ca, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīne**ti mohanissandayuttattā hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ vasena hīḷite uññāte. **Paṇīte**ti amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇe**ti adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇe**ti dosanissandayuttattā aniṭṭhākantāmanāpavaṇṇayutte, virūpavirūpetipi attho. **Sugate**ti sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggate**ti duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne.

Yathākammūpageti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. **Kāyaduccaritenā**tiādīsu duṭṭhu caritaṃ kilesapūtikattāti duccaritaṃ. Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritanti **kāyaduccaritaṃ**. Itaresupi eseva nayo. **Samannāgatā**ti samaṅgibhūtā. **Ariyānaṃ upavādakā**ti buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anatthakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhaṃsanena vā upavādakā, akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. **Micchādiṭṭhikā**ti viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhivasena samādinnanānāvidhakammā, yepi micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādāpenti.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇā. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassūpacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cuticittato uddhaṃ. **Apāya**nti evamādi sabbaṃ nirayavevacanameva. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasammatā ayā apetattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā **apāyo**. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dosabahulatāya vā duṭṭhena kammena nibbattā gatīti **duggati**. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭṭakārinoti **vinipāto,** vinassantā vā ettha patanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgāti **vinipāto**. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā **apāya**ggahaṇena tiracchānayoniṃ dīpeti. Tiracchānayoni hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. **Duggati**ggahaṇena pettivisayañca. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisaṃ avinipatitattā. **Vinipāta**ggahaṇena asurakāyaṃ. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi vinipatitattā vinipātoti vuccati. **Niraya**ggahaṇena avīciādikamanekappakāraṃ nirayamevāti. **Upapannā**ti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – tattha **sugati**ggahaṇena manussāgatipi saṅgayhati, **sagga**ggahaṇena devagatiyeva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanappalujjanaṭṭhena lokoti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana sabbākārena **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāto** gahetabbo. Tatiyādīni uttānatthāni.

Dutiyaāhuneyyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anuttariyasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame natthi etesaṃ uttarāni visiṭṭhānīti anuttarāni, anuttarāni eva **anuttariyāni** yathā ‘‘anantameva anantariya’’nti āha **‘‘niruttarānī’’**ti. **Dassanānuttariyaṃ nāma** phalavisesāvahattā. Esa nayo sesesupi. **Sattavidhaariyadhanalābho**ti sattavidhasaddhādilokuttaradhanalābho. **Sikkhāttayassa pūraṇa**nti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannaṃ sikkhānaṃ pūraṇaṃ. Tattha pūraṇaṃ nippariyāyato asekkhānaṃ vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiyalokuttarāni kathitāni.

Anuttariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

9. Navame anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānānīti **anussatiṭṭhānāni. Buddhaguṇārammaṇā satī**ti yathā buddhānussati visesādhigamassa ṭhānaṃ hoti, evaṃ ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā buddhaguṇe ārabbhe uppannā sati. Evaṃ anussarato hi pīti uppajjati, so taṃ pītiṃ khayato vayato paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Upacārakammaṭṭhānaṃ nāmetaṃ gihīnampi labbhati. **Upacārakammaṭṭhāna**nti ca paccakkhato upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānaparamparāya sammasanaṃ yāva arahattā lokiyalokuttaravisesāvahaṃ. Esa nayo sabbattha.

Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mahānāmasuttavaṇṇanā

10. Dasame **tasmiṃ samaye**ti buddhāguṇānussaraṇasamaye. **Rāgapariyuṭṭhita**nti rāgena pariyuṭṭhitaṃ. Pariyuṭṭhānappattipi, rāgena vā saṃhitaṃ cittaṃ araññamiva corehi tena pariyuṭṭhitanti vuttaṃ, tassa pariyuṭṭhānaṭṭhānabhāvatopi pariyuṭṭhitarāganti attho. Byañjanaṃ pana anādiyitvā atthamattaṃ dassento **‘‘uppajjamānena rāgena uṭṭhahitvā gahita’’**nti āha. **Ujukamevā**ti pageva kāyavaṅkādīnaṃ apanītattā cittassa ca anujubhāvakarānaṃ mānādīnaṃ abhāvato, rāgādipariyuṭṭhānābhāvena vā oṇatiuṇṇativirahato ujubhāvameva gataṃ. Atha vā **ujukamevā**ti kammaṭṭhānassa thinaṃ middhaṃ otiṇṇatāya līnuddhaccavigamato majjhimasamathanimittappaṭipattiyā ujubhāvameva gataṃ. **Aṭṭhakathaṃ nissāyā**ti bhavajātiādīnaṃ padānaṃ atthaṃ nissāya. **Atthaveda**nti vā hetuphalaṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhimāha. **Dhammaveda**nti hetuṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhiṃ. ‘‘Ārakattā araha’’nti anussarantassa hi yadidaṃ bhagavato kilesehi ārakattaṃ, so hetu. Ñāpako cettha hetu adhippeto, na kārako sampāpako. Tatonena ñāyamāno arahattattho phalaṃ. Iminā nayena sesapadesupi hetuso phalavipāko veditabbo. **Dhammānussati**ādīsupi hi ādimajjhapariyosānakalyāṇatādayo suppaṭipattiādayo ca tattha tattha hetubhāvena niddiṭṭhāyeva. **Dhammūpasaṃhita**nti yathāvuttahetuphalasaṅkhātaguṇūpasaṃhitaṃ.

Mahānāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhuneyyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāraṇīyavaggo

1. Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **saritabbayuttakā**ti anussaraṇārahā. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo. Mettā etassa atthīti **mettaṃ,** kāyakammaṃ. Taṃ pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘mettena cittena kātabbaṃ kāyakamma’’**nti. Esa nayo sesadvayepi. **Imānī**ti mettakāyakammādīni. **Bhikkhūnaṃ vasena āgatāni** tesaṃ seṭṭhaparisabhāvato. Yathā pana bhikkhunīsupi labbhanti, evaṃ gihīsupi labbhanti catuparisasādhāraṇattāti taṃ dassento **‘‘bhikkhūnañhī’’**tiādimāha. Bhikkhuno sabbampi anavajjakāyakammaṃ ābhisamācārikakammantogadhamevāti āha **‘‘mettena cittena…pe… kāyakammaṃ nāmā’’**ti. Bhattivasena pavattiyamānā cetiyabodhīnaṃ vandanā mettāsiddhāti katvā tadatthāya gamanaṃ ‘‘mettaṃ kāyakamma’’nti vuttaṃ. **Ādi-**saddena cetiyabodhibhikkhūsu vuttāvasesāpacāyanādivasena pavattamettāvasena pavattaṃ kāyikaṃ kiriyaṃ saṅgaṇhāti.

Tepiṭakampi buddhavacanaṃ kathiyamānanti adhippāyo. Tepiṭakampi buddhavacanaṃ paripucchanaatthakathanavasena pavattiyamānameva **mettaṃ vacīkammaṃ nāma** hitajjhāsayena pavattitabbato. **Tīṇi sucaritānī**ti kāyavacīmanosucaritāni. **Cintana**nti evaṃ cintanamattampi manokammaṃ, pageva paṭipannā bhāvanāti dasseti.

Āvīti pakāsaṃ. Pakāsabhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha **‘‘sammukhā’’**ti. **Raho**ti appakāsaṃ. Appakāsatā ca yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa apaccakkhabhāvatoti āha **‘‘parammukhā’’**ti. **Sahāyabhāvagamanaṃ** tesaṃ purato. Tesu karontesuyeva hi sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā kāyakammaṃ nāma hoti. **Ubhayehī**ti navakehi therehi ca. **Paggayhā**ti paggaṇhitvā uddhaṃ katvā kevalaṃ ‘‘devo’’ti avatvā guṇehi thirabhāvajotanaṃ ‘‘devatthero’’ti vacanaṃ paggayha vacanaṃ. Mamattabodhanaṃ vacanaṃ **mamāyanavacanaṃ**. Ekantaparammukhassa manokammassa sammukhatā nāma viññattisamuṭṭhāpanavasena hoti, tañca kho loke kāyakammanti pākaṭaṃ paññātaṃ. Hatthavikārādīni anāmasitvā eva dassento **‘‘nayanāni ummīletvā’’**tiādimāha. Kāmaṃ mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanā pasannena mukhena olokanañca mettaṃ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘mettaṃ manokammaṃ nāmā’’**ti.

Lābha-saddo kammasādhano ‘‘lābhā vata, bho, laddho’’tiādīsu viya. So cettha ‘‘dhammaladdhā’’ti vacanato atītakālikoti āha **‘‘cīvarādayo laddhapaccayā’’**ti. Dhammato āgatāti **dhammikā,** parisuddhagamanā paccayā. Tenāha ‘‘dhammaladdhā’’ti. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ **‘‘kuhanādī’’**tiādi vuttaṃ. Na sammā gayhamānā hi dhammaladdhā nāma na hontīti tappaṭisedhanatthaṃ pāḷiyaṃ ‘‘dhammaladdhā’’ti vuttaṃ. Deyyaṃ dakkhiṇeyyañca appaṭivibhattaṃ katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī** nāma hoti. Tenāha **‘‘dve paṭivibhattāni nāmā’’**tiādi. **Cittena vibhajana**nti etena cittuppādamattenapi vibhajanaṃ paṭivibhattaṃ nāma, pageva payogatoti dasseti. Cittena vibhajanapubbakaṃ vā kāyena vibhajananti mūlameva dassetuṃ **‘‘evaṃ cittena vibhajana’’**nti vuttaṃ. Tena cittuppādamattena paṭivibhāgo kātabboti dasseti. **Appaṭivibhatta**nti bhāvanapuṃsakaniddeso, appaṭivibhattaṃ lābhaṃ bhuñjatīti kammaniddeso vā. **Taṃ neva gihīnaṃ deti** attano ājīvasodhanatthaṃ. **Na attanā paribhuñjati** ‘‘mayhaṃ asādhāraṇabhogitā mā hotū’’ti. **Paṭiggaṇhanto ca…pe… passatī**ti iminā āgamanato paṭṭhāya sādhāraṇabuddhiṃ upaṭṭhāpeti. Evaṃ hissa sādhāraṇabhogitā sukarā, sāraṇīyadhammo cassa pūro hoti.

Atha vā **paṭiggaṇhanto ca…pe… passatī**ti iminā tassa lābhassa tīsu kālesu sādhāraṇato ṭhapanaṃ dassitaṃ. **Paṭiggaṇhanto ca saṅghena sādhāraṇaṃ hotū**ti iminā paṭiggahaṇakālo dassito. **Gahetvā… pe… passatī**ti iminā paṭiggahitakālo. Tadubhayaṃ pana tādisena pubbabhāgena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidaṃ paṭiggahaṇato pubbevassa hoti ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti paṭiggaṇhissāmī’’ti, paṭiggaṇhantassa hoti ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti paṭiggaṇhāmī’’ti, paṭiggahetvā hoti ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti hi paṭiggahitaṃ mayā’’ti. Evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ katvā laddhaṃ lābhaṃ osāraṇalakkhaṇaṃ avikopetvā paribhuñjanto sādhāraṇabhogī appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammanti imaṃ catutthaṃ saritabbayuttadhamaṃ. **Na hi…pe… gaṇhanti,** tasmā sādhāraṇabhogitā dussīlassa natthīti ārambhopi tāva na sambhavati, kuto pūraṇanti adhippāyo. **Parisuddhasīlo**ti iminā lābhassa dhammikabhāvaṃ dasseti. **Vattaṃ akhaṇḍento**ti iminā appaṭivibhattabhogitaṃ sādhāraṇabhogitañca dasseti. Sati pana tadubhaye sāraṇīyadhammo pūrito eva hotīti āha **‘‘pūretī’’**ti. **Odissakaṃ katvā**ti etena anodissakaṃ katvā pituno, ācariyupajjhāyādīnaṃ vā therāsanato paṭṭhāya dentassa sāraṇīyadhammoyeva hotīti dasseti. **Dātabba**nti avassaṃ dātabbaṃ. **Sāraṇīyadhammo panassa na hoti** paṭijaggaṭṭhāne odissakaṃ katvā dinnattā. Tenāha **‘‘palibodhajagganaṃ nāma hotī’’**ti. **Muttapalibodhassa vaṭṭati** amuttapalibodhassa pūretuṃ asakkuṇeyyattā. Yadi evaṃ sabbena sabbaṃ sāraṇīyadhammaṃ pūrentassa odissakadānaṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? No na vaṭṭati yuttaṭṭhāneti dassento **‘‘tena panā’’**tiādimāha. Iminā odissakadānaṃ panassa na sabbattha vāritanti dasseti. Gilānādīnañhi odissakaṃ katvā dānaṃ appaṭivibhāgapakkhikaṃ ‘‘asukassa na dassāmī’’ti paṭikkhepassa abhāvato. Byatirekappadhāno hi paṭibhāgo. Tenāha **‘‘avasesa’’**ntiādi. **Adātumpīti pi-**saddena dātumpi vaṭṭatīti dasseti. Tañca kho karuṇāyanavasena, na vattaparipūraṇavasena, tasmā dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbaṃ. Dānañhi nāma na kassaci nivāritaṃ.

Susikkhitāyāti sāraṇīyapūraṇavidhimhi susikkhitāya, sukusalāyāti attho. Idāni tassa kosallaṃ dassetuṃ **‘‘susikkhitāya hī’’**tiādi vuttaṃ. **Dvādasahi vassehi pūrehi, na tato ora**nti iminā tassa duppūrataṃ dasseti. Tathā hi so mahapphalo mahānisaṃso diṭṭhadhammikehipi tāvagarutarehi phalānisaṃsehi anugatoti taṃsamaṅgī ca puggalo visesalābhī ariyapuggalo viya loke acchariyabbhutadhammasamannāgato hoti. Tathā hi so duppajahadānamayassa sīlamayassa puññassa paṭipakkhadhammaṃ sudūre vikkhambhitaṃ katvā visuddhena cetasā loke pākaṭo paññāto hutvā viharati. Tassimamatthaṃ byatirekato anvayato ca vibhāvetuṃ **‘‘sace hī’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Idānissa samparāyike diṭṭhadhammike ca ānisaṃse dassetuṃ **‘‘evaṃ pūritasāraṇīyadhammassā’’**tiādi vuttaṃ. **Neva issā na macchariyaṃ hoti** cirakālabhāvanāya vidhutabhāvato. **Manussānaṃ piyo hoti** pariccāgasīlatāya vissutattā. Tenāha ‘‘dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū’’tiādi (a. ni. 5.34). **Sulabhapaccayo hoti** dānavasena uḷārajjhāsayānaṃ paccayalābhassa idhānisaṃsasabhāvato dānassa. **Pattagatamassa diyyamānaṃ na khīyati** pattagatasseva dvādasavassikassa mahāvattassa avicchedena pūritattā. **Aggabhaṇḍaṃ labhati** devasikaṃ dakkhiṇeyyānaṃ aggato paṭṭhāya dānassa dinnattā. **Bhaye vā…pe… āpajjanti** deyyappaṭiggāhakavikappaṃ akatvā attani nirapekkhacittena cirakālaṃ dānassa pūritatāya pasāritacittattā.

Tatrāti tesu ānisaṃsesu vibhāvetabbesu. **Imāni** phalāni **vatthūni** kāraṇāni. **Mahāgirigāmo** nāma nāgadīpapasse eko gāmova. **Alabhantāpī**ti appapuññatāya alābhino samānāpi. **Bhikkhācāramaggasabhāga**nti sabhāgaṃ tabbhāgiyaṃ bhikkhācāramaggaṃ jānanti. Anuttarimanussadhammattā therānaṃ saṃsayavinodanatthañca **‘‘sāraṇīyadhammo me, bhante, pūrito’’**ti āha. Tathā hi dutiyavatthusmimpi therena attā pakāsito. Daharakāle evaṃ kira sāraṇīyadhammapūrako ahosi. Manussānaṃ piyatāya sulabhapaccayatāyapi idaṃ vatthumeva. Pattagatākhīyanassa pana visesaṃ vibhāvanato **‘‘idaṃ tāva…pe… ettha vatthū’’**ti vuttaṃ.

Giribhaṇḍamahāpūjāyāti cetiyagirimhi sakalalaṅkādīpe yojanappamāṇe samudde ca nāvāsaṅghāṭādike ṭhapetvā dīpapupphagandhādīhi kariyamānāya mahāpūjāya. Tassā ca paṭipattiyā avañjhabhāvavibhāvanatthaṃ **‘‘ete mayhaṃ pāpuṇissantī’’**ti āha. **Pariyāyenapi** lesenapi. **Anucchavika**nti ‘‘sāraṇīyadhammapūrako’’ti yathābhūtapavedanaṃ tumhākaṃ anucchavikanti attho.

Anārocetvāva palāyiṃsu corabhayena. ‘‘Attano dujjīvikāyā’’tipi vadanti. Ahaṃ sāraṇīyadhammapūrikā, mama pattapariyāpannenapi sabbāpimā bhikkhuniyo yāpessantīti āha **‘‘mā tumhe tesaṃ gatabhāvaṃ cintayitthā’’**ti. **Vaṭṭissatī**ti kappissati. **Therī sāraṇīyadhammapūrikā ahosi,** therassa pana sīlatejeneva devatā ussukkaṃ āpajji.

Natthi etesaṃ khaṇḍanti akhaṇḍāni. Taṃ pana nesaṃ khaṇḍaṃ dassetuṃ **‘‘yassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha upasampannasīlānaṃ uddesakkamena ādiantā veditabbā. Tenāha **‘‘sattasū’’**tiādi. Na hi añño koci āpattikkhandhānaṃ anukkamo atthi, anupasampannasīlānaṃ samādānakkamenapi ādiantā labbhanti. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti tatrante dasante vā chinnavatthaṃ viya. Visadisudāharaṇañcetaṃ ‘‘akhaṇḍānī’’ti imassa adhikatattā. Evaṃ sesānampi udāharaṇāni. Khaṇḍikatā bhinnatā khaṇḍaṃ, taṃ etassa atthīti **khaṇḍaṃ,** sīlaṃ. **Chidda**ntiādīsupi eseva nayo. **Vemajjhe bhinnaṃ** vinivijjhanavasena. Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍhaṃ tatiyabhāgagataṃ sambhinnavaṇṇaṃ **sabalaṃ,** visabhāgavaṇṇeheva bindūhi antarantarāhi vimissaṃ **kammāsaṃ**. Ayaṃ imesaṃ viseso. Sabalarahitāni **asabalāni,** tathā **akammāsāni**. Sīlassa taṇhādāsabyato mocanaṃ vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanaṃ, tasmā taṇhādāsabyato mocanavacanena tesaṃ sīlānaṃ vivaṭṭūpanissayatamāha. **Bhujissabhāvakaraṇato**ti iminā bhujissakarāni **bhujissānī**ti uttarapadalopenāyaṃ niddesoti dasseti. Yasmā vā taṃsamaṅgipuggalo serī sayaṃvasī bhujisso nāma hoti, tasmāpi **bhujissāni**. Aviññūnaṃ appamāṇatāya **‘‘viññuppasatthānī’’**ti vuttaṃ. Suparisuddhabhāvena vā sampannattā viññūhi pasatthānīti **viññuppasatthāni**.

Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattāti ‘‘imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā’’ti taṇhāparāmāsena, ‘‘imināhaṃ sīlena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmī’’ti diṭṭhiparāmāsena ca aparāmaṭṭhattā. **Parāmaṭṭhu**nti ‘‘ayaṃ te sīlesu doso’’ti catūsu vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena parāmaṭṭhuṃ, anuddhaṃsetuṃ codetunti attho. Sīlaṃ nāma avippaṭisārādipārampariyena yāvadeva samādhisampādanatthanti āha **‘‘samādhisaṃvattanikānī’’**ti. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānabhāvo sāmaññaṃ, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvato sīlena sāmaññaṃ sīlasāmaññaṃ, taṃ gato upagatoti **sīlasāmaññagato**. Tenāha **‘‘samānabhāvūpagatasīlo’’**ti, sīlasampattiyā samānabhāvaṃ upagatasīlo sabhāgavuttikoti attho. Kāmaṃ puthujjanānampi catupārisuddhisīle nānattaṃ na siyā, taṃ pana na ekantikaṃ, idaṃ ekantikaṃ niyatabhāvatoti āha **‘‘natthi maggasīle nānatta’’**nti. **Taṃ sandhāyetaṃ vutta**nti maggasīlaṃ sandhāya taṃ ‘‘yāni tāni sīlānī’’tiādi vuttaṃ.

Yāyanti yā ayaṃ mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhī**ti maggasammādiṭṭhi. **Niddosā**ti niddhutadosā, samucchinnarāgādipāpadhammāti attho. **Niyyātī**ti vaṭṭadukkhato nissarati niggacchati. Sayaṃ niyyantīyeva hi taṃsamaṅgipuggalaṃ vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusiṭṭhi, taṃ karotīti **takkaro,** tassa, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjantassāti attho. **Samānadiṭṭhibhāva**nti sadisadiṭṭhibhāvaṃ saccasampaṭivedhena abhinnadiṭṭhibhāvaṃ.

Paṭhamasāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sabrahmacārīna**nti sahadhammikānaṃ. Piyaṃ piyāyitabbakaṃ karontīti **piyakaraṇā**. Garuṃ garuṭṭhāniyaṃ karontīti **garukaraṇā. Saṅgaṇhanatthāyā**ti saṅgahavatthuvisesabhāvato sabrahmacārīnaṃ saṅgahaṇāya saṃvattantīti sambandho. **Avivadanatthāyā**ti saṅgahavatthubhāvato eva na vivadanatthāya. Sati ca avivadanahetubhūtasaṅgahakatte tesaṃ vasena sabrahmacārīnaṃ samaggabhāvo bhedābhāvo siddhoyevāti āha **‘‘sāmaggiyā’’**tiādi.

Dutiyasāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena paribrūhitā. **Punappunaṃ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānasadisā katā**ti yathā yuttamājaññayānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathāruci pavattati, evaṃ yathāruci pavattirahaṃ gahitā. **Vatthukatā**ti vā adhiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā, sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesatāya pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katāti vuttaṃ hoti. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanūpacayaṃ gamitā. Tenāha **''upacitā**'ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāsikhāppattiyā sammadeva sambhāvitā. **Abhūtabyākaraṇaṃ byākarotī**ti ''mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā''tiādinā attani avijjamānaguṇābhibyāhāraṃ byāharati. Cetovimuttisaddaṃ apekkhitvā **''nissaṭā''**ti vuttaṃ. **Puna byāpādo natthī**ti idāni mama byāpādo nāma sabbaso natthīti ñatvā.

Balavavipassanāti bhayatupaṭṭhāne ñāṇaṃ, ādīnavānupassane ñāṇaṃ muccitukamyatāñāṇaṃ, bhaṅgañāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Yesaṃ nimittānaṃ abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, taṃ dassetuṃ **''sā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha rāgassa nimittaṃ, rāgo eva vā nimittaṃ **rāganimittaṃ. Ādi**-saddena dosanimittādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpavedanādisaṅkhāranimittaṃ **rūpanimittādi**. Tesaṃyeva niccādivasena upaṭṭhānaṃ **niccanimittādi**. Tayidaṃ nimittaṃ yasmā sabbena sabbaṃ arahattaphale natthi, tasmā vuttaṃ ''sā hi…pe… animittā''ti. Nimittaṃ anussarati anugacchati ārabbha pavattati sīlenāti **nimittānusārī**. Tenāha **''vuttappabhedaṃ nimittaṃ anusaraṇasabhāva''**nti.

Asmimānoti ''asmī''ti pavatto attavisayo māno. **Ayaṃ nāma ahamasmī**ti rūpalakkhaṇo vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayaṃ nāma attā ahaṃ asmīti. Asmimāno samugghātīyati etenāti **asmimānasamugghāto,** arahattamaggo. **Puna asmimāno natthī**ti tassa anuppattidhammatāpādanaṃ kittento samugghātattameva vibhāveti.

Nissāraṇīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Bhaddakasuttādivaṇṇanā

14-15. Catutthe āramitabbaṭṭhena vā kammaṃ ārāmo etassāti **kammārāmo**. Kamme rato na ganthadhure vipassanādhure vāti **kammarato. Punappunaṃ yutto**ti tapparabhāvena anu anu yutto pasuto. **Ālāpasallāpo**ti itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena punappunaṃ lapanaṃ. Pañcame natthi vattabbaṃ.

Bhaddakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Nakulapitusuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva catuiriyāpathaṃ chindanto ābādhayatīti ābādho, so yassa atthīti **ābādhiko**. Taṃsamuṭṭhānadukkhena **dukkhito. Adhimattagilāno**ti dhātusaṅkhayena parikkhīṇasarīro.

Sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca vicikicchā tiṇṇā imāyāti **tiṇṇavicikicchā**. Vigatā samucchinnā pavattiādīsu ''evaṃ nu kho na nu kho''ti evaṃ pavattikā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkathā**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā rāgavikkhepesu sīlādiguṇesu ca tiṭṭhakattā vesārajjaṃ, visāradabhāvaṃ veyyattiyaṃ pattāti **vesārajjappattā**. Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na paraṃ pacceti, nassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayā**.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhāya ṭhito. Bhāvappadhāno hi ayaṃ niddeso. **Gilāno hutvā vuṭṭhito**ti idaṃ pana atthamattanidassanaṃ.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Soppasuttavaṇṇanā

17. Sattame **paṭisallānā vuṭṭhito**ti ettha **paṭisallāna**nti tehi tehi saddhivihārikaantevāsikaupāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattitvā apasakkitvā nilīyanaṃ vivecanaṃ. Kāyacittehi tato vivitto ekībhāvo pavivekoti āha **''ekībhāvāyā''**tiādi. **Ekībhāvato**ti ca iminā kāyavivekato vuṭṭhānamāha. **Dhammanijjhānakkhantito**tiādinā cittavivekato. **Vuṭṭhito**ti tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā sabrahmacārīhi samāgamena upeto.

Soppasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Macchabandhasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **macchaghātaka**nti macchabandhaṃ kevaṭṭaṃ. **Orabbhikā**dīsu **urabbhā** vuccanti eḷakā, urabbhe hantīti **orabbhiko. Sūkarikā**dīsupi eseva nayo.

Macchabandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā

19. Navame **evaṃnāmake gāme**ti nātikānāmakaṃ gāmaṃ nissāya. Dvinnaṃ cūḷapitimahāpitiputtānaṃ dve gāmā, tesu ekasmiṃ gāme. Ñātīnañhi nivāsaṭṭhānabhūto gāmo ñātiko, ñātikoyeva **nātiko** ña-kārassa na-kārādeso ''animittā na nāyare''tiādīsu (visuddhi. 1.174; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.20; jā. aṭṭha. 2.2.34) viya. So kira gāmo yesaṃ tadā tesaṃ pubbapurisena attano ñātīnaṃ sādhāraṇabhāvena nivasito, tena ñātikoti paññāyittha. Atha pacchā dvīhi dāyādehi dvidhā vibhajitvā paribhutto. Giñjakā vuccati iṭṭhakā, giñjakāhiyeva kato āvasathoti **giñjakāvasatho**. So hi āvāso yathā sudhāparikammena payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tasmiṃ kira padese mattikā sakkharamarumpavālukādīhi asammissā kathinā saṇhasukhumā, tāya katāni kulālabhājanānipi silāmayāni viya daḷhāni. Tasmā te upāsakā tāya mattikāya dīghaputhū iṭṭhakā kāretvā ṭhapetvā ṭhapetvā dvāravātapānakavāṭatulāyo sabbaṃ dabbasambhārena vinā tāhi iṭṭhakāhiyeva pāsādaṃ kāresuṃ. Tena vuttaṃ **''iṭṭhakāmaye pāsāde''**ti.

Rattindivanti ekarattidivaṃ. **Bhagavato sāsana**nti ariyamaggappaṭivedhāvahaṃ satthu ovādaṃ. **Bahu vata me kataṃ assā**ti bahu vata mayā attahitaṃ pabbajitakiccaṃ kataṃ bhaveyya.

Tadantaranti tattakaṃ velaṃ. **Ekapiṇḍapāta**nti ekaṃ divasaṃ yāpanappahonakaṃ piṇḍapātaṃ. **Yāva anto paviṭṭhavāto bahi nikkhamati, bahi nikkhantavāto vā anto pavisatī**ti ekasseva pavesanikkhamo viya vuttaṃ, taṃ nāsikāvātabhāvasāmaññenāti daṭṭhabbaṃ.

Paṭhamamaraṇassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā

20. Dasame **nikkhante**ti vītivatte. **Patigatāyā**ti paccāgatāya, sampattāyāti attho. Tenāha **''paṭipannāyā''**ti. **So mamassa antarāyo**ti yathāvuttā na kevalaṃ kālakiriyāva, mama atidullabhaṃ khaṇaṃ labhitvā tassa satthusāsanamanasikārassa ceva jīvitassa ca saggamokkhānañca antarāyo assa, bhaveyyāti attho. Tenāha **''tividho antarāyo''**tiādi. **Vipajjeyyā**ti vipattiṃ gaccheyya. Satthakena viya aṅgapaccaṅgānaṃ kantanakārakā kāye sandhibandhanacchedakavātā **satthakavātā. Kattukamyatāchando**ti niyyānāvaho kattukamyatākusalacchando. **Payogavīriya**nti bhāvanānuyogavīriyaṃ. Na paṭivāti na paṭinivattatīti **appaṭivānī,** antarā vosānānāpajjanavīriyaṃ. Tenāha **''anukkaṇṭhanā appaṭisaṅgharaṇā''**ti.

Dutiyamaraṇassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anuttariyavaggo

1-2. Sāmakasuttādivaṇṇanā

21-22. Tatiyassa paṭhame **kevalakappan**ti ettha **kevala**-saddo anavasesattho, **kappa**-saddo samantabhāvattho. Tasmā kevalakappaṃ pokkharaṇiyanti evamattho daṭṭhabbo. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharatīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahito. **Attano obhāsena pharitvā**ti vatthālaṅkārasarīrasamuṭṭhitena obhāsena pharitvā, candimā viya ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho. **Samanuñño**ti sammadeva katamanuñño. Tenāha **''samānacitto''**ti, samānajjhāsayoti attho. Dukkhaṃ vaco etasminti dubbaco, tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa puggalassa anādariyavasena pavattā cetanā, tassa bhāvo atthitā **dovacassatā**. Atha vā dovacassameva **dovacassatā**. Sā atthato saṅkhārakkhandho hoti. Cetanāpadhāno hi saṅkhārakkhandho. Catunnaṃ vā khandhānaṃ apadakkhiṇaggāhitākārena pavattānaṃ etaṃ adhivacananti vadanti. Pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā. Yāya hi cetanāya puggalo pāpamitto pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā pāpamittatā. Cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā pāpamittatā. Dutiyaṃ uttānameva.

Sāmakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhayasuttavaṇṇanā

23. Tatiye sambhavati jātimaraṇaṃ etenāti **sambhavo,** upādānanti āha **''jātiyā ca maraṇassa ca sambhave paccayabhūte''**ti. **Anupādā**ti anupādāya. Tenāha **''anupādiyitvā''**ti. Jātimaraṇāni sammā khīyanti etthāti **jātimaraṇasaṅkhayo,** nibbānanti āha **''jātimaraṇānaṃ saṅkhayasaṅkhāte nibbāne''**ti. **Sabbadukkhaṃ upaccagu**nti sakalampi vaṭṭadukkhaṃ atikkantā carimacittanirodhena vaṭṭadukkhalesassapi asambhavato.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Himavantasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **samāpattikusalo hotī**ti samāpajjanakusalo hoti. Tenāha **''samāpajjituṃ kusalo''**ti. Tattha antogatahetuattho ṭhiti-saddo, tasmā ṭhapanakusaloti atthoti āha **''samādhiṃ ṭhapetuṃ sakkotīti attho''**ti. Tattha **ṭhapetuṃ sakkotī**ti sattaṭṭhaaccharāmattaṃ khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapetuṃ sakkoti adhiṭṭhānavasibhāvassa nipphāditattā. **Yathāparicchedenā**ti yathāparicchinnakālena. **Vuṭṭhātuṃ sakkoti** vuṭṭhānavasibhāvassa nipphāditattā. Kallaṃ sañjātaṃ assāti kallitaṃ, tasmiṃ kallite kallitabhāve kusalo **kallitakusalo. Hāsetuṃ** tosetuṃ sampahaṃsetuṃ. **Kallaṃ kātu**nti samādhānassa paṭipakkhadhammānaṃ dūrīkaraṇena sahakārīkāraṇānañca samappadhānena samāpajjane cittaṃ samatthaṃ kātuṃ. **Samādhissa gocarakusalo**ti samādhismiṃ nipphādetabbe tassa gocare kammaṭṭhānasaññite pavattiṭṭhāne bhikkhācāragocare satisampajaññayogato kusalo cheko. Tenāha **''samādhissa asappāye anupakārake dhamme vajjetvā''**tiādi. **Paṭhamajjhānādisamādhiṃ abhinīharitu**nti paṭhamajjhānādisamādhiṃ visesabhāgiyatāya abhinīharituṃ upanetuṃ.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **anussatikāraṇānī**ti anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānaṃ hetubhāvato kāraṇāni. **Nikkhanta**nti nissaṭaṃ. **Mutta**nti vissaṭṭhaṃ. **Vuṭṭhita**nti apetaṃ. Sabbametaṃ vikkhambhanameva sandhāya vadati. **Gedhamhā**ti pañcakāmaguṇato. **Idampī**ti buddhānussativasena laddhaṃ upacārajjhānamāha. **Ārammaṇaṃ karitvā**ti paccayaṃ karitvā, pādakaṃ katvāti attho.

Anussatiṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahākaccānasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **sambādhe**ti vā taṇhāsaṃkilesādīnaṃ sampīḷe saṅkare gharāvāse. **Okāsā vuccantī**ti maggaphalasukhādhigamāya okāsabhāvato okāsāti vuccanti. **Okāsādhigamo**ti lokuttaradhammassa adhigamāya adhigantabbaokāso. **Visujjhanatthāyā**ti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkiliṭṭhacittānaṃ visuddhatthāya. Sā panāyaṃ cittassa visuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anupādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ **‘‘sokaparidevānaṃ samatikkamāyā’’**tiādi. Tattha socanaṃ ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antotāpo antonijjhānaṃ **soko,** ñātibyasanādinimittameva socikatā. ‘‘Kahaṃ ekaputtakā’’tiādinā (ma. ni. 2.353-354; saṃ. ni. 2.63) paridevanavasena lapanaṃ **paridevo. Samatikkamanatthāyā**ti pahānāya. Āyatiṃ anuppajjanañhi idha samatikkamo. **Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyā**ti kāyikadukkhassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhati etenāti **ñāyo,** ariyamaggo. Idha pana saha pubbabhāgena ariyamaggo gahitoti āha **‘‘sahavipassanakassa maggassa adhigamanatthāyā’’**ti. **Apaccayaparinibbānassā**ti anupādisesanibbānaṃ sandhāya vadati. Paccayavasena anuppannaṃ asaṅkhataṃ amatadhātumeva. Sesamettha uttānameva.

Mahākaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā

27. Sattame **vaḍḍhetī**ti manaso vivaṭṭanissitaṃ vaḍḍhiṃ āvahati. **Manobhāvanīyo**ti vā manasā bhāvito sambhāvito. Yañca āvajjato manasi karoto cittaṃ vinīvaraṇaṃ hoti. Imasmiṃ pakkhe kammasādhano sambhāvanattho bhāvanīya-saddo. **‘‘Thinamiddhavinodanakammaṭṭhāna’’**nti vatvā tadeva vibhāvento **‘‘ālokasaññaṃ vā’’**tiādimāha. **Vīriyārambhavatthuādīnaṃ vā**ti ettha **ādi-**saddena idha avuttānaṃ atibhojane nimittaggāhādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Vuttañhetaṃ ‘‘cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathā’’ti (itivu. aṭṭha. 111). Antarāyasaddapariyāyo idha **antarā-**saddoti āha **‘‘anantarāyenā’’**ti.

Paṭhamasamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyasamayasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame maṇḍalasaṇṭhānamāḷasaṅkhepena katā bhojanasālā **maṇḍalamāḷā**ti adhippetāti āha **‘‘bhojanasālāyā’’**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Dutiyasamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Udāyīsuttavaṇṇanā

29. Navame diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvoti āha **‘‘imasmiṃyeva attabhāve’’**ti. **Sukhavihāratthāyā**ti nikkilesatāya nirāmisena sukhena vihāratthāya. **Ālokasaññaṃ manasi karotī**ti sūriyacandapajjotamaṇiukkāvijjuādīnaṃ āloko divā rattiñca upaladdho, yathāladdhavaseneva ālokaṃ manasi karoti, citte ṭhapeti. Tathā ca naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yathicchakaṃ yāvadicchakañca so āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati. Yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeti, divāriva vigatathinamiddho hoti. Tenāha **''yathā divā tathā ratti''**nti. **Divāti saññaṃ ṭhapetī**ti vuttanayena manasi katvā divāriva saññaṃ uppādeti. **Yathānena divā…pe… tatheva taṃ manasi karotī**ti yathānena divā upaladdho sūriyāloko, evaṃ rattimpi divā diṭṭhākāreneva taṃ ālokaṃ manasi karoti. **Yathā canena rattiṃ…pe… manasi karotī**ti yathā rattiyaṃ candāloko upaladdho, evaṃ divāpi rattiṃ diṭṭhākāreneva taṃ ālokaṃ manasi karoti, citte ṭhapeti. **Vivaṭenā**ti thinamiddhena apihitattā vivaṭena. **Anonaddhenā**ti asañchāditena. **Sahobhāsaka**nti saññāṇobhāsaṃ. Dibbacakkhuñāṇaṃ rūpagatassa dibbassa itarassa ca dassanaṭṭhena idha ñāṇadassananti adhippetanti āha **''dibbacakkhusaṅkhātassā''**tiādi.

Uddhaṃ jīvitapariyādānāti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenā**ti uṭṭhitena. **Dhumātattā**ti uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ, purimavaṇṇavipariṇāmabhūtaṃ vā nīlaṃ vinīlaṃ, vinīlameva **vinīlaka**nti ka-kārena padavaḍḍhanamāha anatthantarato yathā ''pītakaṃ lohitaka''nti. **Paṭikūlattā**ti jigucchanīyattā. Kucchitaṃ vinīlaṃ **vinīlaka**nti kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā ''pāpako kittisaddo abbhuggacchatī''ti (dī. ni. 3.316; a. ni. 5.213). **Paribhinnaṭṭhānehi** kākadhaṅkādīhi. **Vissandamānaṃ pubba**nti vissavantapubbaṃ, tahaṃ tahaṃ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāva**nti vissandamānapubbataṃ.

So bhikkhūti yo ''passeyya sarīraṃ sīvathikāya chaḍḍita''nti vutto, so bhikkhu. **Upasaṃharati** sadisataṃ. **Ayampi kho**tiādi upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṃ. Arūpajīvitindriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. **Usmā**ti kammajatejo. **Evaṃpūtikasabhāvo**ti evaṃ ativiya pūtisabhāvo āyuādivigame viyāti adhippāyo. Ediso bhavissatīti evaṃbhāvīti āha **''evamevaṃ uddhumātādibhedo bhavissatī''**ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sesāvasesamaṃsalohitayutta**nti sabbaso akkhāditattā tahaṃ tahaṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. **Aññena hatthaṭṭhika**nti avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesaṃ vippakiṇṇataṃ dassento **''catusaṭṭhibhedampī''**tiādimāha. **Terovassikānī**ti tirovassagatāni. Tāni pana saṃvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha **''atikkantasaṃvaccharānī''**ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvo. So yathā hoti, taṃ dassento **''abbhokāse''**tiādimāha. **Anekadhātūna**nti cakkhudhātuādīnaṃ, kāmadhātuādīnaṃ vā. **Satiyā ca ñāṇassa ca atthāyā**ti ''abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī''tiādinā (dī. ni. 1.214; 2.376; ma. ni. 1.109) vuttāya sattaṭṭhānikāya satiyā ceva taṃsampayuttañāṇassa ca atthāya.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Anuttariyasuttavaṇṇanā

30. Dasame **nihīna**nti lāmakaṃ, kiliṭṭhaṃ vā. **Gāmavāsikāna**nti bālānaṃ. Puthujjanānaṃ idanti **pothujjanikaṃ**. Tenāha **''puthujjanānaṃ santaka''**nti, puthujjanehi sevitabbattā tesaṃ santakanti vuttaṃ hoti. **Anariya**nti na niddosaṃ. Niddosaṭṭho hi ariyaṭṭho. Tenāha **''na uttamaṃ na parisuddha''**nti. Ariyehi vā na sevitabbanti **anariyaṃ. Anatthasaṃhita**nti diṭṭhadhammikasamparāyikādivividhavipulānatthasahitaṃ. Tādisañca atthasannissitaṃ na hotīti āha **''na atthasannissita''**nti. **Na vaṭṭe nibbindanatthāyā**ti catusaccakammaṭṭhānābhāvato. Asati pana vaṭṭe nibbidāya virāgādīnaṃ asambhavoyevāti āha **''na virāgāyā''**tiādi.

Anuttamaṃ **anuttariya**nti āha **''etaṃ anuttara''**nti. **Hatthismi**nti nimittatthe bhummanti āha **''hatthinimittaṃ sikkhitabba''**nti. Hatthivisayattā hatthisannissitattā ca hatthisippaṃ ''hatthī''ti gahetvā ‘‘hatthismimpi sikkhatī’’ti vuttaṃ. Tasmā hatthisippe sikkhatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadesupi eseva nayo.

Liṅgabyattayena vibhattibyattayena **pāricariye**ti vuttanti āha **‘‘pāricariyāya paccupaṭṭhitā’’**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Anuttariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuttariyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devatāvaggo

1-4. Sekhasuttādivaṇṇanā

31-34. Catutthassa paṭhame sekhānaṃ paṭiladdhaguṇassa parihāni nāma natthīti āha **‘‘uparūpariguṇaparihānāyā’’**ti, uparūpariladdhabbānaṃ maggaphalānaṃ parihānāya anuppādāyāti attho. Tatiyādīni uttānatthāneva.

Sekhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā

35. Pañcame sampayogavasena vijjaṃ bhajanti, sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatādipaccayavasena tāya saha ekībhāvaṃ gacchantīti **vijjābhāgiyā**. Atha vā vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattanti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjākoṭṭhāse pavattantīti **vijjābhāgiyā**. Tattha vipassanāñāṇaṃ, manomayiddhi, cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthena tāhi sampayuttadhammā vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekāva vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyā. Evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttadhammāpi ‘‘vijjābhāgiyā’’tveva veditabbā. Idha pana vipassanāñāṇasampayuttā saññāva vijjābhāgiyāti āgatā, saññāsīsena sesasampayuttadhammāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Aniccānupassanāñāṇe**ti aniccānupassanāñāṇe nissayapaccayabhūte uppannasaññā, tena sahagatāti attho. Sesesupi eseva nayo.

Vijjābhāgiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vivādamūlasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **kodhano**ti kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya adhigatakodho nāma hoti, tasmā **‘‘kodhena samannāgato’’**ti āha. Upanāho etassa atthīti **upanāhī,** upanayhanasīloti vā **upanāhī**. Vivādo nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamaṃ dvinnaṃ vasena uppajjatīti vuttaṃ **‘‘dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo’’**ti. So pana yathā bahūnaṃ anatthāvaho hoti, taṃ nidassanamukhena nidassento **‘‘katha’’**ntiādimāha. **Abbhantaraparisāyā**ti parisabbhantare.

Guṇamakkhanāya pavattopi attano kārakaṃ gūthena paharantiṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti makkho, so etassa atthīti **makkhī**. Paḷāsatīti paḷāso, parassa guṇe ḍaṃsitvā viya apanetīti attho. So etassa atthīti **paḷāsī**. Paḷāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ haritvā ativadati. Tenāha **‘‘yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato’’**ti. Issatīti **issukī**. Maccharāyatīti maccharaṃ, taṃ etassa atthīti **maccharī**. Saṭhayati na sammā bhāsatīti **saṭho** aññathā santaṃ attānaṃ aññathā pavedanato. Māyā etassa atthī **māyāvī**. Micchā pāpikā viññugarahitā etassa diṭṭhīti **micchādiṭṭhi,** kammapathapariyāpannāya ‘‘natthi dinna’’ntiādivatthukāya micchattapariyāpannāya aniyyānikāya diṭṭhiyā samannāgatoti attho. Tenāha **‘‘natthikavādī’’**tiādi.

Saṃ attano diṭṭhiṃ, sayaṃ vā attanā yathāgahitaṃ parāmasati, sabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasatīti **sandiṭṭhīparāmāsī**. Ādhānaṃ daḷhaṃ gaṇhātīti **ādhānaggāhī,** daḷhaggāhī, ‘‘idameva sacca’’nti thiraggāhīti attho. Yuttaṃ kāraṇaṃ disvāva laddhiṃ paṭinissajjatīti paṭinissaggī, dukkhena kicchena kasirena bahumpi kāraṇaṃ dassetvā na sakkā paṭinissaggaṃ kātunti **duppaṭinissaggī**. Yo attano uppannadiṭṭhiṃ ‘‘idameva sacca’’nti daḷhaṃ gaṇhitvā api buddhādīhi kāraṇaṃ dassetvā vuccamāno na paṭinissajjati. Tassetaṃ adhivacanaṃ. Tādiso hi puggalo yaṃ yadeva dhammaṃ vā adhammaṃ vā suṇāti, taṃ sabbaṃ ‘‘evaṃ amhākaṃ ācariyehi kathitaṃ, evaṃ amhehi suta’’nti kummova aṅgāni sake kapāle antoyeva samodahati. Yathā hi kacchapo attano hatthapādādike aṅge kenaci ghaṭite sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi ‘‘na sundaro tava gāho, chaḍḍehi na’’nti vutto taṃ na vissajjati, antoyeva attano hadaye eva ṭhapetvā vicarati, kumbhīlaggāhaṃ gaṇhāti. Yathā susumārā gahitaṃ na paṭinissajjanti, evaṃ gaṇhāti.

Vivādamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Chaḷaṅgadānasuttavaṇṇanā

37. Sattame dakkhanti vaḍḍhanti etāyāti **dakkhiṇā,** pariccāgamayaṃ puññaṃ, tassūpakaraṇabhūto deyyadhammo ca. Idha pana deyyadhammo adhippeto. Tenevāha **‘‘dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpetī’’**ti. **Ito uṭṭhitenā**ti ito khettato uppannena. Rāgo vinayati etenāti **rāgavinayo,** rāgassa samucchedikā paṭipadā. Tenāha **‘‘rāgavinayapaṭipadaṃ paṭipannā’’**ti.

‘‘Pubbeva dānā sumano’’tiādigāthāya pubbeva dānā muñcacetanāya pubbe dānūpakaraṇasambharaṇato paṭṭhāya sumano ‘‘sampattīnaṃ nidānaṃ anugāmikadānaṃ dassāmī’’ti somanassito bhaveyya. **Dadaṃ cittaṃ pasādaye**ti dadanto deyyadhammaṃ dakkhiṇeyyahatthe patiṭṭhāpento ‘‘asārato dhanato sārādānaṃ karomī’’ti attano cittaṃ pasādeyya. **Datvā attamano hotī**ti dakkhiṇeyyānaṃ deyyadhammaṃ pariccajitvā ‘‘paṇḍitapaññattaṃ nāma mayā anuṭṭhitaṃ, aho sādhu suṭṭhū’’ti attamano pamudito pītisomanassajāto hoti. **Esā**ti yā ayaṃ pubbacetanā muñcacetanā aparacetanāti imāsaṃ kammaphalānaṃ saddhānugatānaṃ somanassapariggahitānaṃ tividhānaṃ cetanānaṃ pāripūrī, esā.

Sīlasaññamenāti kāyikavācasikasaṃvarena. **Hatthapāde**ti dakkhiṇeyyānaṃ hatthapāde. **Mukhaṃ vikkhāletvā**ti tesaṃyeva mukhaṃ vikkhāletvā, attanāva mukhodakaṃ datvāti adhippāyo.

Chaḷaṅgadānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-11. Attakārīsuttādivaṇṇanā

38-41. Aṭṭhame kusalakiriyāya ādiārambhabhāvena pavattavīriyaṃ ṭhitasabhāvatāya sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātūti vuttanti āha – **‘‘ārambhadhātūti ārabhanavasena pavattavīriya’’**nti. Laddhāsevanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhe vidhamatīti āha **‘‘nikkamadhātūti kosajjato nikkhamanasabhāvaṃ vīriya’’**nti. **Parakkamanasabhāvo**ti adhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasamatthatāya paṭupaṭutarabhāvena paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanasabhāvo. Navamādīsu natthi vattabbaṃ.

Attakārīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Nāgitasuttavaṇṇanā

42. Dvādasame **māhaṃ nāgita yasena samāgama**nti mā ahaṃ yasena samāgamanaṃ patthemi. **Mā ca mayā yaso**ti yaso ca mayā mā samāgacchatūti attho. Iminā attano lābhasakkārena anatthikataṃ vibhāveti. **Pañcahi vimuttīhī**ti tadaṅgavimuttiādīhi pañcahi vimuttīhi. Sesamettha uttānameva.

Nāgitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dhammikavaggo

1. Nāgasuttavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **parisiñcitu**nti (ma. ni. aṭṭha. 1.272) yo cuṇṇamattikādīhi gattāni ubbaṭṭento mallakamuṭṭhādīhi vā ghaṃsanto nahāyati, so ‘‘nahāyatī’’ti vuccati. Yo tathā akatvā pakatiyāva nahāyati, so ‘‘parisiñcatī’’ti vuccati. Bhagavato ca sarīre tathā haritabbaṃ rajojallaṃ nāma nupalimpati acchachavibhāvato, utuggahaṇatthaṃ pana bhagavā kevalaṃ udake otarati. Tenāha **‘‘gattāni parisiñcitu’’**nti.

Pubbakoṭṭhakoti pācīnakoṭṭhako. Sāvatthiyaṃ kira jetavanavihāro kadāci mahā, kadāci khuddako. Tathā hi so vipassissa bhagavato kāle yojaniko ahosi, sikhissa tigāvuto, vessabhussa aḍḍhayojaniko, kakusandhassa gāvutappamāṇo, koṇāgamanassa aḍḍhagāvutappamāṇo, kassapassa vīsatiusabhappamāṇo, amhākaṃ bhagavato kāle aṭṭhakarīsappamāṇo jāto. Tampi nagaraṃ tassa vihārassa kadāci pācīnato hoti, kadāci dakkhiṇato, kadāci pacchimato, kadāci uttarato. Jetavanagandhakuṭiyaṃ pana catunnaṃ mañcapādānaṃ patiṭṭhitaṭṭhānaṃ acalameva. Cattāri hi acalacetiyaṭṭhānāni nāma mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṃ, isipatane dhammacakkappavattanaṭṭhānaṃ, saṅkassanagare devorohanakāle sopānassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ, mañcapādaṭṭhānanti. Ayaṃ pana pubbakoṭṭhako kassapadasabalassa vīsatiusabhavihārakāle pācīnadvārakoṭṭhako ahosi. So idāni ‘‘pubbakoṭṭhako’’tveva paññāyati.

Kassapadasabalassa kāle aciravatī nagaraṃ parikkhipitvā sandamānā pubbakoṭṭhakaṃ patvā udakena bhinditvā mahantaṃ udakarahadaṃ māpesi samatittikaṃ anupubbagambhīraṃ. Tattha ekaṃ rañño nhānatitthaṃ, ekaṃ nāgarānaṃ, ekaṃ bhikkhusaṅghassa, ekaṃ buddhānanti evaṃ pāṭiekkāni nhānatitthāni honti ramaṇīyānivippakiṇṇarajatapaṭṭasadisavālukāni. Iti bhagavatā āyasmatā ānandena saddhiṃ yena ayaṃ evarūpo pubbakoṭṭhako, tenupasaṅkami gattāni parisiñcituṃ. Athāyasmā ānando udakasāṭikaṃ upanāmesi. Bhagavā surattadupaṭṭaṃ apanetvā udakasāṭikaṃ nivāsesi. Thero dupaṭṭena saddhiṃ mahācīvaraṃ attano hatthagataṃ akāsi. Bhagavā udakaṃ otari, sahotaraṇenevassa udake macchakacchapā sabbe suvaṇṇavaṇṇā ahesuṃ, yantanāḷikāhi suvaṇṇarasadhārāni siñcanakālo viya suvaṇṇapaṭappasāraṇakālo viya ca ahosi. Atha bhagavato nahānavattaṃ dassetvā paccuttiṇṇassa thero surattadupaṭṭaṃ upanāmesi. Bhagavā taṃ nivāsetvā vijjullatāsadisaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā mahācīvaraṃ antantena saṃharitvā padumagabbhasadisaṃ katvā upanītaṃ dvīsu kaṇṇesu gahetvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **‘‘pubbakoṭṭhake gattāni parisiñcitvā ekacīvaro aṭṭhāsī’’**ti.

Evaṃ ṭhitassa pana bhagavato sarīraṃ vikasitapadumapupphasadisaṃ sabbapāliphullaṃ pāricchattakaṃ, tārāmarīcivikasitañca gaganatalaṃ siriyā avahasamānaṃ viya virocittha, byāmappabhāparikkhepavilāsinī cassa dvattiṃsavaralakkhaṇamālā ganthitvā ṭhapitā dvattiṃsa candimā viya, dvattiṃsa sūriyā viya, paṭipāṭiyā ṭhapitadvattiṃsacakkavattidvattiṃsadevarājadvattiṃsamahābrahmāno viya ca ativiya virocittha. Yasmā ca bhagavato sarīraṃ sudhantacāmīkarasamānavaṇṇaṃ, suparisodhitapavāḷaruciratoraṇaṃ, suvisuddhanīlaratanāvalisadisakesatanuruhaṃ, tasmā tahaṃ tahaṃ viniggatasujātajātihiṅgulakarasūpasobhitaṃ upari satamegharatanāvalisucchāditaṃ jaṅgamamiva kanakagirisikharaṃ virocittha. Tasmiñca samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇṇarasmiyo samantato asītihatthappamāṇe padese ādhāvantī vidhāvantī ratanāvaliratanadāmaratanacuṇṇavippakiṇṇaṃ viya pasāritaratanacittakañcanapaṭṭamiva āsiñcamānalākhārasadhārācittamiva ukkāsatanipātasamākulamiva nirantaravippakiṇṇakaṇikārakiṅkiṇikapupphamiva vāyuvegasamuddhatacinapiṭṭhacuṇṇarañjitamiva indadhanuvijjullatāvitānasanthatamiva ca gaganatalaṃ, taṃ ṭhānaṃ pavanañca sammā pharanti. Vaṇṇabhūmi nāmesā. Evarūpesu ṭhānesu buddhānaṃ sarīravaṇṇaṃ vā guṇavaṇṇaṃ vā cuṇṇiyapadehi vā gāthāhi vā atthañca upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā paṭibalena dhammakathikena pūretvā kathetuṃ vaṭṭati. Evarūpesu hi ṭhānesu dhammakathikassa thāmo veditabbo. **Pubbasadisāni kurumāno**ti nirudakāni kurumāno, sukkhāpayamānoti attho. Sodake gatte cīvaraṃ pārupantassa hi cīvare kaṇṇikāni uṭṭhahanti, parikkhārabhaṇḍaṃ dussati, buddhānaṃ pana sarīre rajojallaṃ na upalimpati, padumapatte ukkhittaudakabindu viya udakaṃ vinivaṭṭetvā gacchati. Evaṃ santepi sikkhāgāravatāya bhagavā ‘‘pabbajitavattaṃ nāmeta’’nti mahācīvaraṃ ubhosu kaṇṇesu gahetvā purato kāyaṃ paṭicchādetvā aṭṭhāsi.

Tāḷitañca vāditañca tāḷitavāditaṃ, tūriyānaṃ tāḷitavāditaṃ tūriyatāḷitavāditaṃ. Mahantañca taṃ tūriyatāḷitavāditañcāti **mahātūriyatāḷitavāditaṃ**. Tenāha **‘‘mahantenā’’**tiādi. Atha vā bherimudiṅgapaṇavādituriyānaṃ tāḷitaṃ vīṇāveḷugomukhiādīnaṃ vāditañca **tūriyatāḷitavādita**nti vā evamettha attho daṭṭhabbo.

Abhiññāpāraṃ gatoti **abhiññāpāragū**. Evaṃ sesesupi. So hi bhagavā sabbadhamme abhijānanto gatoti **abhiññāpāragū**. Tesu pañcupādānakkhandhe parijānanto gatoti **pariññāpāragū**. Sabbakilese pajahanto gatoti **pahānapāragū**. Cattāro magge bhāvento gatoti **bhāvanāpāragū**. Nirodhaṃ sacchikaronto gatoti **sacchikiriyāpāragū**. Sabbasamāpattiṃ samāpajjanto gatoti **samāpattipāragū. Subrahmadevaputtādayo**ti ettha so kira devaputto accharāsaṅghaparivuto nandanakīḷitaṃ katvā pāricchattakamūle paññattāsane nisīdi. Taṃ pañcasatā parivāretvā nisinnā, pañcasatā rukkhaṃ abhiruhitvā madhurassarena gāyitvā pupphāni pātenti. Tāni gahetvā itarā ekatovaṇṭikamālāva ganthenti. Atha rukkhaṃ abhiruḷhā upacchedakavasena ekappahāreneva kālaṃ katvā avīcimhi nibbattā mahādukkhaṃ anubhavanti. Atha kāle gacchante devaputto ‘‘imāsaṃ neva saddo suyyati, na pupphāni pātenti, kahaṃ nu kho gatā’’ti āvajjento niraye nibbattabhāvaṃ disvā piyavatthukasokena ruppamāno cintesi – ‘‘etā tāva yathākammena gatā, mayhaṃ āyusaṅkhāro kittako’’ti. So ‘‘sattame divase mayāpi avasesāhi pañcasatāhi saddhiṃ kālaṃ katvā tattheva nibbattitabba’’nti disvā balavatarena sokena samappito. ‘‘Imaṃ mayhaṃ sokaṃ sadevake loke aññatra tathāgatā nibbāpetuṃ samattho natthī’’ti cintetvā satthu santikaṃ gantvā vanditvā ekamantaṃ ṭhito –

> ‘‘Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggamidaṃ mano;
> Anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca;
> Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchito’’ti. (saṃ. ni. 1.98) –

Imaṃ gāthamabhāsi. Bhagavāpissa –

> ‘‘Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasaṃvarā;
> Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi pāṇina’’nti. (saṃ. ni. 1.98) –

Dhammaṃ desesi. So desanāpariyosāne vigatasoko pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāya bhagavantaṃ namassamāno aṭṭhāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **‘‘dukkhappattā subrahmadevaputtādayo’’**ti. **Ādi**-saddena candasūriyadevaputtādayo saṅgaṇhāti. **Catūhi kāraṇehī**ti ārakattā, arīnaṃ arānañca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi catūhi kāraṇehi.

Dasavidhasaṃyojanānīti orambhāgiyuddhambhāgiyabhedato dasavidhasaṃyojanāni. **Sabbe accarucī**ti sabbasatte atikkamitvā pavattaruci. **Aṭṭhamaka**nti sotāpattimaggaṭṭhaṃ sandhāya vadati. **Sotāpanno**ti phalaṭṭho gahito.

Soraccanti ‘‘tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo, kāyikavācasiko avītikkamo, idaṃ vuccati soraccaṃ, sabbāpi sīlasaṃvaro soracca’’nti (dha. sa. 1349) vacanato sucisīlaṃ ‘‘soracca’’nti vuttaṃ. **Karūṇā**ti karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgo**ti tassa pubbabhāgaṃ upacārajjhānaṃ vadati.

Duvidhena jhānenāti ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇūpanijjhānabhedato duvidhena jhānamanena. **Pañcavidhamicchājīvavasenā**ti kuhanālapanānemittikatānippesikatālābhenalābhaṃnijigīsanatāsaṅkhāta- pañcavidhamicchājīvavasena. **Na lippatī**ti na allīyati anusayato ārammaṇakaraṇato vā taṇhādiṭṭhiabhinivesābhāvato. Sesamettha uttānameva.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Migasālāsuttavaṇṇanā

44. Dutiye **samasamagatiyā**ti ka-kārassa ya-kāravasena niddesoti āha **‘‘samabhāveneva samagatikā’’**ti. **Bhavissantī**ti atītatthe anāgatavacanaṃ katanti āha **‘‘bhavissantīti jātā’’**ti. Purāṇassa hi isidattassa ca samagatikaṃ sandhāya sā evamāha.

Ammakāti mātugāmo. Upacāravacanañhetaṃ. Itthīsu yadidaṃ ammakā mātugāmo jananī janikāti. Tenāha **‘‘itthī hutvā itthisaññāya eva samannāgatā’’**ti.

Diṭṭhiyā paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hotīti atthato kāraṇato ca paññāya paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hoti, nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā yāthāvato aviditaṃ hoti. Samaye samaye kilesehi vimuccanakaṃ pītipāmojjaṃ idha **sāmāyikaṃ** ma-kāre akārassa dīghaṃ katvā. Tenāha – **‘‘sāmāyikampi vimuttiṃ na labhatīti kālānukālaṃ dhammassavanaṃ nissāya pītipāmojjaṃ na labhatī’’**ti. **Pamiṇantī**ti ettha ārambhattho pa-saddoti āha **‘‘tuletuṃ ārabhantī’’**ti. **Paṇīto**ti visiṭṭho.

Tadantaranti vacanavipallāsena upayogatthe sāmivacanaṃ katanti āha **‘‘taṃ antaraṃ taṃ kāraṇa’’**nti. Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanavasena **‘‘lobhadhammā’’**ti vuttā. **Sīlena visesī ahosi** methunadhammaviratiyā samannāgatattā.

Migasālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-6. Iṇasuttādivaṇṇanā

45-48. Tatiye daliddo nāma duggato, tassa bhāvo **dāliddiyaṃ**. Na etassa sakaṃ sāpateyyanti **assako,** asāpateyyo. Tenāha **‘‘attano santakena rahito’’**ti. ‘‘Buddho dhammo saṅgho’’ti vutte ‘‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti kenaci akampiyabhāvena okappanaṃ ratanattayaguṇe ogāhetvā kappanaṃ **okappanasaddhā** nāma. ‘‘Idaṃ akusalaṃ kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ saka’’nti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatajānanapaññā **kammassakatapaññā**. Tividhañhi duccaritaṃ attanā katampi sakakammaṃ nāma na hoti atthabhañjanato. Sucaritaṃ sakakammaṃ nāma atthajananato. **Iṇādānasmi**nti paccattavacanatthe etaṃ bhummanti āha **‘‘iṇaggahaṇaṃ vadāmī’’**ti.

Kaṭaggāhoti kataṃ sabbaso siddhameva katvā gahaṇaṃ. So pana vijayalābho hotīti āha **‘‘jayaggāho’’**ti. Hirimano etassāti **hirimano**ti āha **‘‘hirisampayuttacitto’’**ti, pāpajigucchanalakkhaṇāya hiriyā sampayuttacittoti attho. Ottappati ubbijjati bhāyati sīlenāti **ottappī,** ottappena samannāgato. **Nirāmisaṃ sukha**nti tatiyajjhānasukhaṃ dūrasamussāritakāmāmisattā. **Upekkha**nti catutthajjhānupekkhaṃ, na yaṃ kiñci upekkhāvedananti āha **‘‘catutthajjhānupekkha’’**nti.

Āraddhavīriyoti paggahitaparipuṇṇakāyikacetasikavīriyoti attho. Yo gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭhaārambhavatthuvasena ekako hoti, tassa kāyikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Cittasaṅgaṇikaṃ vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekako hoti. Gamane uppannakilesassa ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti, ṭhāne uppannakilesassa nisajjaṃ, nisajjāya uppannakilesassa sayanaṃ pāpuṇituṃ na deti, uppannaṭṭhāneyeva kilese niggaṇhāti. Ayaṃ cetasikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Paṭipakkhadūrībhāvena seṭṭhaṭṭhena ca eko udetīti ekodi, ekaggatā. Tassa yogato ekaggacitto idha **ekodi**. Paṭipakkhato attānaṃ nipāti, taṃ vā nipayati visosetīti **nipako**. Aññataraṃ kāyādibhedaṃ ārammaṇaṃ sātisayāya satiyā saratīti **sato**. Tenāha **''ekaggacitto''**tiādi.

Akuppā me vimuttīti mayhaṃ arahattaphalavimutti akuppatāya akuppārammaṇatāya ca akuppā. Sā hi rāgādīhi na kuppatīti akuppatāyapi akuppā. Akuppaṃ nibbānamassā ārammaṇanti akuppārammaṇatāyapi akuppā. Tenevāha **''akuppārammaṇattā''**tiādi. **Bhavasaṃyojanāna**nti kāmarāgapaṭighamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāgaissāmacchariya- avijjāsaṅkhātānaṃ dasannaṃ saṃyojanānaṃ. Imāni hi satte bhavesu saṃyojenti upanibandhanti bhavābhavena saṃyojenti, tasmā bhavasaṃyojanānīti vuccanti. **Khīṇāsavo uttamaaṇaṇo** kilesaiṇānaṃ abhāvato. Aññe hi sattā yāva na kilesā pahīyanti, tāva saiṇā nāma aserivihārabhāvato. Catutthādīni uttānatthāni.

Iṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khemasuttavaṇṇanā

49. Sattame **vutthabrahmacariyavāso**ti nivutthabrahmacariyavāso. **Katakaraṇīyo**ti ettha **karaṇīya**nti pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyamāha. Taṃ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kattabbattā soḷasavidhaṃ veditabbaṃ. Tenāha **''catūhi maggehi kattabba''**nti. Khandhakilesaabhisaṅkhārasaṅkhātā tayo osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti bhārā. Te ohitā oropitā nikkhittā pātitā etenāti **ohitabhāro**. Tenāha **''khandhabhāraṃ…pe… otāretvā ṭhito''**ti. Anuppatto sadatthanti **anuppattasadattho. Sadattho**ti ca sakatthamāha ka-kārassa da-kāraṃ katvā. Ettha hi arahattaṃ attano yonisomanasikārāyattattā attūpanibandhaṭṭhena sasantānapariyāpannattā attānaṃ avijahanaṭṭhena attano uttamatthena ca attano atthattā ''sakattho''ti vuccati. Tenāha **''sadattho vuccati arahatta''**nti. **Sammadaññā vimutto**ti sammā aññāya vimutto, acchinnabhūtāya maggapaññāya sammā yathābhūtaṃ dukkhādīsu yo yathā jānitabbo, tathā jānitvā vimuttoti attho. Tenāha **''sammā hetunā''**tiādi. **Vimutto**ti ca dve vimuttiyo sabbassa cittasaṃkilesassa maggo nibbānādhimutti ca. Nibbāne adhimuccanaṃ tattha ninnapoṇapabbhāratāya. Arahā sabbakilesehi vimuttacittattā cittavimuttiyā vimutto. Nibbānaṃ adhimuttattā nibbāne vimutto. Sesamettha uttānameva.

Khemasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyasaṃvarasuttavaṇṇanā

50. Aṭṭhame upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ **upanisā. Yathābhūtañāṇadassana**nti yathāsabhāvajānanasaṅkhātaṃ dassanaṃ. Etena taruṇavipassanaṃ dasseti. Taruṇavipassanā hi balavavipassanāya paccayo hoti. **Taruṇavipassanā**ti nāmarūpapariggahe ñāṇaṃ, paccayapariggahe ñāṇaṃ, sammasane ñāṇaṃ, maggāmagge vavatthapetvā ṭhitañāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Nibbindati etāyāti **nibbidā. Balavavipassanā**ti bhayatupaṭṭhāne ñāṇaṃ ādīnavānupassane ñāṇaṃ muccitukamyatāñāṇaṃ saṅkhārupekkhāñāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Paṭisaṅkhānupassanā pana muccitukamyatāpakkhikā eva. ''Yāva maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā''ti hi vacanato upakkilesavimuttaudayabbayañāṇato balavavipassanā. Virajjati ariyo saṅkhārato etenāti **virāgo,** ariyamaggo. **Arahattaphala**nti ukkaṭṭhaniddesato vuttaṃ. Indriyasaṃvarassa sīlarakkhaṇahetuttā vuttaṃ **''sīlānurakkhaṇaindriyasaṃvaro kathito''**ti.

Indriyasaṃvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ānandasuttavaṇṇanā

51. Navame **therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā**tiādipāḷipadesu imināva nayena attho daṭṭhabbo – sīlādiguṇānaṃ thirabhāvappattiyā **therā**. Suttageyyādi bahu sutaṃ etesanti **bahussutā**. Vācuggatadhāraṇena sammadeva garūnaṃ santike āgamitabhāvena āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā**. Suttātidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā**. Vinayadhāraṇena **vinayadharā**. Tesaṃyeva dhammavinayānaṃ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā**. Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati**. Taṃ atthaparipucchāya **paripañhati** vīmaṃsati vicāreti. **Idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa kvattho**ti paripucchanapañhanākāradassanaṃ. **Āvivaṭañceva** pāḷiyā atthaṃ padesantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti. Anuttānīkatañca** yuttivibhāvanena **uttānīkaronti. Kaṅkhāṭṭhāniyesu dhammesu** saṃsayuppattiyā hetuyā gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷipadesu yāthāvato vinicchayadānena **kaṅkhaṃ paṭivinodenti**.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khattiyasuttavaṇṇanā

52. Dasame bhoge adhippāyo etesanti **bhogādhippāyā**. Paññatthāya etesaṃ mano upavicaratīti **paññūpavicārā**. Pathaviyā dāyatthāya vā cittaṃ abhiniveso etesanti **pathavībhinivesā**. Mantā adhiṭṭhānaṃ patiṭṭhā etesanti **mantādhiṭṭhānā**. Iminā nayena sesapadānipi veditabbāni. Sesaṃ uttānameva.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Appamādasuttavaṇṇanā

53. Ekādasame **jaṅgalāna**nti ettha yo nipicchalo na anūpo nirudakatāya thaddhalūkho bhūmippadeso, so ‘‘jaṅgalo’’ti vuccati. Tabbahulatāya pana idha sabbo bhūmippadeso jaṅgalo. Tasmiṃ jaṅgale jātā bhavāti vā jaṅgalā, tesaṃ **jaṅgalānaṃ**. Evañhi nadicarānampi hatthīnaṃ saṅgaho kato hoti samodhātabbānaṃ viya samodhāyakānampi idha jaṅgalaggahaṇena gahetabbato. **Pathavītalacārīna**nti iminā jalacārino ca nivatteti adissamānapādattā. **‘‘Pāṇāna’’**nti sādhāraṇavacanampi **‘‘padajātānī’’**ti saddantarasannidhānena visesaniviṭṭhameva hotīti āha **‘‘sapādakapāṇāna’’**nti. ‘‘Muttagata’’ntiādīsu (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) gata-saddo viya idha **jāta**-saddo anatthantaroti āha **‘‘padajātānīti padānī’’**ti. **Samodhāna**nti samavarodhaṃ, antogadhaṃ vā. Tenāha **‘‘odhānaṃ upanikkhepaṃ gacchantī’’**ti. **Kūṭaṅgamā**ti pārimantena kūṭaṃ upagacchanti. **Kūṭaninnā**ti kūṭacchiddamagge pavisanavasena kūṭe ninnā. **Kūṭasamosaraṇā**ti chidde anupavisanavasena ca āhacca avatthānena ca kūṭe samodahitvā ṭhitā. Vaṇṭe patamāne sabbāni bhūmiyaṃ patantīti āha **‘‘vaṇṭānuvattakāni bhavantī’’**ti.

Appamādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dhammikasuttavaṇṇanā

54. Dvādasame **jātibhūmiya**nti ettha jananaṃ jāti, jātiyā bhūmi **jātibhūmi,** jātaṭṭhānaṃ. Taṃ kho panetaṃ neva kosalamahārājādīnaṃ, na caṅkibrāhmaṇādīnaṃ, na sakkasuyāmasantusitādīnaṃ, na asītimahāsāvakānaṃ, na aññesaṃ sattānaṃ ‘‘jātibhūmī’’ti vuccati. Yassa pana jātadivase dasasahassī lokadhātu ekaddhajamālāvippakiṇṇakusumavāsacuṇṇagaṇasugandhā sabbapāliphullamiva nandanavanaṃ virocamānā paduminipaṇṇe udakabindu viya akampittha, jaccandhādīnañca rūpadassanādīni anekāni pāṭihāriyāni pavattiṃsu. Tassa sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānaṃ, sātisayassa pana janakakapilavatthusannissayo ‘‘jātibhūmī’’ti vuccati. **Jātibhūmakā upāsakā**ti jātibhūmivāsino upāsakā. Santanetvā sabbaso tanetvā pattharitvā ṭhitamūlāni **mūlasantānakāni**. Tāni pana atthato mūlāniyevāti āha **‘‘mūlasantānakānanti mūlāna’’**nti.

Jātadivase āvudhānaṃ jotitattā, rañño aparimitassa ca sattakāyassa anatthato paripālanasamatthatāya ca ‘‘jotipālo’’ti laddhanāmattā vuttaṃ **‘‘nāmena jotipālo’’**ti. **Govindo**ti govindiyābhisekena abhisitto, govindassa ṭhāne ṭhapanābhisekena abhisittoti attho. Taṃ kira tassa brāhmaṇassa kulaparamparāgataṃ ṭhānantaraṃ. Tenāha **‘‘ṭhānena mahāgovindo’’**ti. Gavaṃ paññañca vindati paṭilabhatīti govindo, mahanto govindoti **mahāgovindo. Go**ti hi paññāyetaṃ adhivacanaṃ ‘‘gacchati atthe bujjhatī’’ti katvā. Mahāgovindo ca amhākaṃ bodhisattoyeva. So kira disampatissa nāma rañño purohitassa govindabrāhmaṇassa putto hutvā attano pitussa ca rañño ca accayena tassa putto reṇu, sahāyā cassa sattabhū, brahmadatto, vessabhū, bharato, dve dhataraṭṭhāti ime satta rājāno yathā aññamaññaṃ na vivadanti. Evaṃ rajje patiṭṭhāpetvā tesaṃ atthadhamme anusāsante jambudīpatale sabbesaṃ rājāva raññaṃ, brahmāva brāhmaṇānaṃ, devova gahapatikānaṃ sakkato garukato mānito pūjito apacito uttamagāravaṭṭhānaṃ ahosi. Tena vuttaṃ **‘‘reṇuādīnaṃ sattannaṃ rājūnaṃ purohito’’**ti. Imeva satta bhāradhārā mahārājāno. Vuttañhetaṃ –

‘‘Sattabhū brahmadatto ca, vessabhū bharato saha;
Reṇu dve ca dhataraṭṭhā, tadāsuṃ satta bhāradhā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.308);

Rañño diṭṭhadhammikasamparāyikatthānaṃ puro vidhānato pure saṃvidhānato **purohito. Kodhāmagandhenā**ti kodhasaṅkhātena pūtigandhena. Karuṇā assa atthīti **karuṇa**nti sapubbabhāgakaruṇajjhānaṃ vuttanti āha **‘‘karuṇāya ca karuṇāpubbabhāge ca ṭhitā’’**ti. Yakāro sandhivasena āgatoti āha **‘‘yeteti ete’’**ti. **Arahattato paṭṭhāya sattamo**ti sakadāgāmī. **Sakadāgāmiṃ upādāyā**ti sakadāgāmibhāvaṃ paṭicca. Sakadāgāmissa hi pañcindriyāni sakadāgāmibhāvaṃ paṭicca mudūni nāma honti. Sesamettha suviññeyyameva.

Dhammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

6. Mahāvaggo

1. Soṇasuttavaṇṇanā

55. Chaṭṭhassa paṭhame **nisīdi bhagavā paññatte āsane**ti ettha kiṃ taṃ āsanaṃ paṭhamameva paññattaṃ, udāhu bhagavantaṃ disvā paññattanti ce? Bhagavato dharamānakāle padhānikabhikkhūnaṃ vattametaṃ, yadidaṃ attano vasanaṭṭhāne buddhāsanaṃ paññapetvāva nisīdananti dassento āha **‘‘padhānikabhikkhū’’**tiādi. Buddhakāle kira yattha yattha ekopi bhikkhu viharati, sabbattha buddhāsanaṃ paññattameva hoti. Kasmā? Bhagavā hi attano santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā phāsukaṭṭhāne viharante manasi karoti – ‘‘asuko mayhaṃ santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā gato, asakkhi nu kho visesaṃ nibbattetuṃ, no’’ti. Atha naṃ passati kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā akusalavitakkaṃ vitakkayamānaṃ, tato ‘‘kathañhi nāma mādisassa satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharantaṃ imaṃ kulaputtaṃ akusalavitakkā adhibhavitvā anamatagge vaṭṭadukkhe saṃsāressantī’’ti tassa anuggahatthaṃ tattheva attānaṃ dassetvā taṃ kulaputtaṃ ovaditvā ākāsaṃ uppatitvā puna attano vasanaṭṭhānameva gacchati. Athevaṃ ovadiyamānā te bhikkhū cintayiṃsu ‘‘satthā amhākaṃ manaṃ jānitvā āgantvā amhākaṃ samīpe ṭhitaṃyeva attānaṃ dasseti. Tasmiṃ khaṇe, ‘bhante, idha nisīdatha nisīdathā’ti āsanapariyesanaṃ nāma bhāro’’ti. Te āsanaṃ paññapetvāva viharanti. Yassa pīṭhaṃ atthi, so taṃ paññapeti. Yassa natthi, so mañcaṃ vā phalakaṃ vā pāsāṇaṃ vā vālikāpuñjaṃ vā paññapeti. Taṃ alabhamānā purāṇapaṇṇānipi saṃkaḍḍhitvā tattha paṃsukūlaṃ pattharitvā ṭhapenti.

Satta sarāti – chajjo, usabho, gandhāro, majjhimo, pañcamo, dhevato, nisādoti ete satta sarā. **Tayo gāmā**ti – chajjagāmo, majjhimagāmo, sādhāraṇagāmoti tayo gāmā, samūhāti attho. Manussaloke vīṇāvādanā ekekassa sarassa vasena tayo tayo mucchanāti katvā **ekavīsati mucchanā**. Devaloke vīṇāvādanā pana samapaññāsa mucchanāti vadanti. Tattha hi ekekassa sarassa vasena satta satta mucchanā, antarassa sarassa ca ekāti samapaññāsa mucchanā. Teneva **sakkapañhasuttasaṃvaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.345) ‘‘samapaññāsa mucchanā mucchetvā’’ti pañcasikhassa vīṇāvādanaṃ dassentena vuttaṃ. **Ṭhānā ekūnapaññāsā**ti ekekasseva sarassa satta satta ṭhānabhedā, yato sarassa maṇḍalatāvavatthānaṃ hoti. Ekūnapaññāsaṭṭhānaviseso tisso duve catasso catasso tisso duve catassoti dvāvīsati sutibhedā ca icchitā.

Atigāḷhaṃ āraddhanti thinamiddhachambhitattānaṃ vūpasamatthaṃ ativiya āraddhaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**. Sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena atthetabbā **sabbatthikā**. Samathoyeva **samathanimittaṃ**. Evaṃ sesesupi. **Khayā rāgassa vītarāgattā**ti ettha yasmā bāhirako kāmesu vītarāgo na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso avippahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi so. Arahā pana khayā eva, tasmā vuttaṃ ‘‘khayā rāgassa vītarāgattā’’ti. Esa nayo dosamohesupi.

Lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamānoti ettha labbhati pāpuṇīyatīti **lābho,** catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ kātabboti **sakkāro**. Paccayā eva hi paṇītapaṇītā sundarasundarā abhisaṅkharitvā katā ‘‘sakkāro’’ti vuccati, yā ca parehi attano gāravakiriyā, pupphādīhi vā pūjā. **Siloko**ti vaṇṇabhaṇanaṃ. Taṃ lābhañca, sakkārañca, silokañca, nikāmayamāno, pavattayamānoti attho. Tenevāha **‘‘catupaccayalābhañca…pe… patthayamāno’’**ti.

Thūṇanti pasūnaṃ bandhanatthāya nikhātatthambhasaṅkhātaṃ thūṇaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Soṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phaggunasuttavaṇṇanā

56. Dutiye **samadhosī**ti samantato adhosi. Sabbabhāgena pariphandanacalanākārena apacitiṃ dasseti. Vattaṃ kiretaṃ bāḷhagilānenapi vuḍḍhataraṃ disvā uṭṭhitākārena apaciti dassetabbā. Tena pana ‘‘mā cali mā calī’’ti vattabbo, taṃ pana calanaṃ uṭṭhānākāradassanaṃ hotīti āha **‘‘uṭṭhānākāraṃ dassetī’’**ti. **Santimāni āsanānī**ti paṭhamameva paññatthāsanaṃ sandhāya vadati. Buddhakālasmiñhi ekassapi bhikkhuno vasanaṭṭhāne – ‘‘sace satthā āgacchissati, āsanaṃ paññattameva hotū’’ti antamaso phalakamattampi paṇṇasanthāramattampi paññattameva. **Khamanīyaṃ yāpanīya**nti kacci dukkhaṃ khamituṃ, iriyāpathaṃ vā yāpetuṃ sakkāti pucchati. **Sīsavedanā**ti kutoci nikkhamituṃ alabhamānehi vātehi samuṭṭhāpitā balavatiyo sīsavedanā honti.

Phaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā

57. Tatiye **abhijātiyo**ti ettha **abhi-**saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha **‘‘cha jātiyo’’**ti. **Abhijāyatī**ti etthāpi eseva nayo.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Rode**nti kururakammantatāya sappaṭibaddhe satte assūni mocentīti ruddā, te eva **luddā** ra-kārassa la-kāraṃ katvā. Iminā aññepi ye keci māgavikā nesādā vuttā, te pāpakammappasutatāya **‘‘kaṇhābhijātī’’**ti vadati.

Bhikkhūti ca buddhasāsane bhikkhū. Te kira sacchandarāgena paribhuñjantīti adhippāyena catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantīti ‘‘kaṇṭakavuttikā’’ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā te paṇīte paccaye paṭisevantīti tassa micchāgāho. Ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomaggāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti. Atha vā **kaṇṭakavuttikā** evaṃnāmakā eke pabbajitā, ye savisesaṃ attakilamathānuyogaṃ anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti ‘‘kaṇṭakavuttikā’’ti vuttā. Imameva ca atthavikappaṃ sandhāyāha **‘‘kaṇṭakavuttikāti samaṇā nāmete’’**ti.

Lohitābhijāti nāma nigaṇṭhā ekasāṭakāti vuttā. Te kira ṭhatvā bhuñjananahānappaṭikkhepādivatasamāyogena purimehi dvīhi paṇḍaratarā.

Acelakasāvakāti ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakaladdhiyā suvisuddhacittatāya nigaṇṭhehipi paṇḍaratarā. Evañca katvā attano paccayadāyake nigaṇṭhehipi jeṭṭhakatare karoti.

Ājīvakā ājīvakiniyo **‘‘sukkābhijātī’’**ti vuttā. Te kira purimehi catūhi paṇḍaratarā. Nandādayo hi tathārūpaṃ ājīvakappaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti **‘‘paramasukkābhijātī’’**ti vuttā.

Bilaṃ olaggeyyunti maṃsabhāgaṃ nhārunā vā kenaci vā ganthitvā purisassa hatthe vā kese vā olambanavasena bandheyyuṃ. Iminā satthadhammaṃ nāma dasseti. Satthavāho kira mahākantāraṃ paṭipanno antarāmagge goṇe mate maṃsaṃ gahetvā sabbesaṃ satthikānaṃ ‘‘idaṃ khāditvā ettakaṃ mūlaṃ dātabba’’nti koṭṭhāsaṃ olambati. Goṇamaṃsaṃ nāma khādantāpi atthi, akhādantāpi atthi, khādantāpi mūlaṃ dātuṃ sakkontāpi asakkontāpi. Satthavāho yena mūlena goṇo gahito, taṃ mūlaṃ satthikehi dhāraṇatthaṃ sabbesaṃ balakkārena koṭṭhāsaṃ datvā mūlaṃ gaṇhāti. Ayaṃ satthadhammo.

Kaṇhābhijātiyo samānoti kaṇhe nīcakule jāto hutvā. **Kaṇhadhamma**nti paccatte upayogavacananti āha **‘‘kaṇhasabhāvo hutvā abhijāyatī’’**ti, taṃ antogadhahetuatthaṃ padaṃ, uppādetīti attho. Tasmā **kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatī**ti kāḷakaṃ dasadussīlyadhammaṃ uppādeti. **Sukkaṃ dhammaṃ abhijāyatī**ti etthāpi iminā nayena attho veditabbo. So hi ‘‘ahaṃ pubbepi puññānaṃ akatattā nīcakule nibbatto, idāni puññaṃ karissāmī’’ti puññasaṅkhātaṃ paṇḍaradhammaṃ karoti.

Akaṇhaṃ asukkaṃ nibbānanti sace kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya yathā dasavidhaṃ dussīlyadhammaṃ. Sace sukkaṃ, sukkavipākaṃ dadeyya yathā dānasīlādikusalakammaṃ. Dvinnampi appadānato ‘‘akaṇhaṃ asukka’’nti vuttaṃ. Nibbānañca nāma imasmiṃ atthe arahattaṃ adhippetaṃ ‘‘abhijāyatī’’ti vacanato. Tañhi kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ nāma yathā ‘‘rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo’’ti. Paṭippassambhanavasena vā kilesānaṃ nibbāpanato nibbānaṃ. Taṃ esa abhijāyati pasavati. Idhāpi hi antogadhahetu atthaṃ ‘‘jāyatī’’ti padaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘jāyatī’’ti imassa pāpuṇātīhi atthaṃ gahetvāva **‘‘nibbānaṃ pāpuṇātī’’**ti vuttaṃ. **Sukkābhijātiyo samāno**ti sukke uccakule jāto hutvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Chaḷabhijātisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āsavasuttavaṇṇanā

58. Catutthe **saṃvarenā**ti saṃvarena hetubhūtena vā. **Idhā**ti ayaṃ idha-saddo sabbākārato indriyasaṃvarasaṃvutassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññassa tathābhāvappaṭisedhano vāti vuttaṃ **‘‘idhāti idhasmiṃ sāsane’’**ti. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāya. **Saṅkhā**-saddo ñāṇakoṭṭhāsapaññattigaṇanādīsu dissati ‘‘saṅkhāyekaṃ paṭisevatī’’tiādīsu (ma. ni. 2.168) hi ñāṇe dissati. ‘‘Papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī’’tiādīsu (ma. ni. 1.202, 204) koṭṭhāse. ‘‘Tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ saṅkhā samaññā’’tiādīsu (dha. sa. 1313-1315) paññattiyaṃ. ‘‘Na sukaraṃ saṅkhātu''ntiādīsu (saṃ. ni. 2.128) gaṇanāya. Idha pana ñāṇe daṭṭhabbo. Tenevāha **''paṭisañjānitvā paccavekkhitvāti attho''**ti. Ādīnavapaccavekkhaṇā ādīnavapaṭisaṅkhāti yojanā. **Sampalimaṭṭha**nti ghaṃsitaṃ. **Anubyañjanaso**ti hatthapādasitaālokitavilokitādippakārabhāgaso. Tañhi ayonisomanasikaroto kilesānaṃ anubyañjanato ''anubyañjana''nti vuccati. **Nimittaggāho**ti itthipurisanimittassa subhanimittādikassa vā kilesavatthubhūtassa nimittassa gāho. **Ādittapariyāyenā**ti **ādittapariyāye** (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) āgatanayena veditabbo.

Yathā itthiyā indriyaṃ itthindriyaṃ, na evamidaṃ, idaṃ pana cakkhumeva indriyanti **cakkhundriyaṃ**. Tenāha **''cakkhumeva indriya''**nti. Yathā āvāṭe niyataṭṭhitiko kacchapo ''āvāṭakacchapo''ti vuccati, evaṃ tappaṭibaddhavuttitāya taṃ ṭhāno saṃvaro cakkhundriyasaṃvaro. Tenāha **''cakkhundriye saṃvaro cakkhundriyasaṃvaro''**ti. Nanu ca cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ, tato vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ, tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tatthāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye ca saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭhassaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Tasmiṃ pana sīlādīsu uppannesu saṃvaro hoti, tasmā ''cakkhundriye saṃvaro''ti kasmā vuttanti āha **''javane uppajjamānopi hesa… pe… cakkhundriyasaṃvaroti vuccatī''**ti.

Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchakaṃ kareyyuṃ, evamevaṃ javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi. Yathā pana nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ paveso natthi, evamevaṃ javane sīlādīsu uppannesu dvārampi suguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīni vīthicittānipi, tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriyasaṃvaroti vuttoti.

Saṃvarena samannāgato puggalo saṃvutoti āha **''upeto''**ti. **Ayamevettha attho sundarataro**ti upari pāḷiyaṃ sandissanato vuttaṃ. Tenāha **''tathā hī''**tiādi.

Yanti ādesoti iminā liṅgavipallāsena saddhiṃ vacanavipallāso katoti dasseti, nipātapadaṃ vā etaṃ puthuvacanatthaṃ. **Vighātakarā**ti cittavighātakarā, kāyacittadukkhanibbattakā vā. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva **vipākapariḷāhā**. Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesapariḷāhā sambhavanti, taṃ dassetuṃ **''cakkhudvārasmiñhī''**tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Ettha ca saṃvaraṇūpāyo, saṃvaritabbaṃ, saṃvaro, yato so saṃvaro, yattha saṃvaro, yathā saṃvaro, yañca saṃvaraphalanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Kathaṃ? ''Paṭisaṅkhā yoniso''ti hi **saṃvaraṇūpāyo**. Cakkhundriyaṃ **saṃvaritabbaṃ**. Saṃvaraggahaṇena gahitā sati **saṃvaro**. ''Asaṃvutassā''ti **saṃvaraṇāvadhi**. Asaṃvarato hi saṃvaraṇaṃ. Saṃvaritabbaggahaṇasiddho idha **saṃvaravisayo**. Cakkhundriyañhi saṃvaraṇaṃ ñāṇaṃ rūpārammaṇe saṃvarayatīti avuttasiddhoyamattho. Āsavatannimittakilesapariḷāhābhāvo **phalaṃ**. Evaṃ sotadvārādīsu yojetabbaṃ. **Sabbatthevā**ti manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmiṃ dvāre.

Paṭisaṅkhā yoniso cīvarantiādīsu ''sītassa paṭighātāyā''tiādinā paccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhā. **Īdisa**nti evarūpaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Bhavapatthanāya assādayato**ti bhavapatthanāmukhena **bhāvitaṃ** ārammaṇaṃ assādentassa. **Cīvara**nti nivāsanādi yaṃ kiñcicīvaraṃ. **Paṭisevatī**ti nivāsanādivasena paribhuñjati. **Yāvadevā**ti payojanaparimāṇaniyamanaṃ. Sītappaṭighātādiyeva hi yogino cīvarappaṭisevanappayojanaṃ. **Sītassā**ti sītadhātukkhobhato vā utupariṇāmato vā uppannassa sītassa. **Paṭighātāyā**ti paṭighātanatthaṃ tappaccayassa vikārassa vinodanatthaṃ. **Uṇhassā**ti aggisantāpato uppannassa uṇhassa. **Ḍaṃsā**dayo pākaṭāyeva. Puna **yāvadevā**ti niyatappayojanaparimāṇaniyamanaṃ. Niyatañhi payojanaṃ cīvaraṃ paṭisevantassa hirikopīnappaṭicchādanaṃ, itaraṃ kadāci. **Hirikopīna**nti sambādhaṭṭhānaṃ. Yasmiñhi aṅge vivaṭe hirī kuppati vinassati, taṃ hiriyā kopanato hirikopīnaṃ, taṃpaṭicchādanatthaṃ cīvaraṃ paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṃ kiñci āhāraṃ. So hi piṇḍolyena bhikkhuno patte patanato, tattha tattha laddhabhikkhāpiṇḍānaṃ pāto sannipātoti vā ‘‘piṇḍapāto’’ti vuccati. **Neva davāyā**ti na kīḷanāya. **Na madāyā**ti na balamadamānamadapurisamadatthaṃ. **Na maṇḍanāyā**ti na aṅgapaccaṅgānaṃ pīṇanabhāvatthaṃ. **Na vibhūsanāyā**ti na tesaṃyeva sobhatthaṃ, chavisampattiatthanti attho. Imāni yathākkamaṃ mohadosasaṇṭhānavaṇṇarāgūpanissayappahānatthāni veditabbāni. Purimaṃ vā dvayaṃ attano saṃkilesuppattinisedhanatthaṃ, itaraṃ parassapi. Cattāripi kāmasukhallikānuyogassa pahānatthaṃ vuttānīti veditabbāni. **Kāyassā**ti rūpakāyassa. **Ṭhitiyā yāpanāyā**ti pabandhaṭṭhitatthañceva pavattiyā avicchedanatthañca, cirakālaṭṭhitatthaṃ jīvitindriyassa pavattāpanatthaṃ. **Vihiṃsūparatiyā**ti jighacchādukkhassa uparamatthaṃ. **Brahmacariyānuggahāyā**ti sāsanamaggabrahmacariyānaṃ anuggaṇhanatthaṃ. **Itī**ti evaṃ iminā upāyena. **Purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmī**ti purāṇaṃ abhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ paṭihanissāmi. **Navañca vedanaṃ na uppādessāmī**ti navaṃ bhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ na uppādessāmi. Tassā hi anuppajjanatthameva āhāraṃ paribhuñjati. Ettha abhuttapaccayā uppajjanakavedanā nāma yathāvuttajighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyo bhiyyopavaḍḍhanavasena uppajjati, bhuttapaccayā anuppajjanakavedanāpi khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā appavattā. Sā hi bhuttapaccayā anuppannāva na uppajjissati. Vihiṃsānimittatā cetāsaṃ vihiṃsāya viseso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnaṃ iriyāpathānaṃ bhavissati. ‘‘Yāpanāyā’’ti iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnaṃ iriyāpathānaṃ avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsaṃ viseso. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cā**ti ayuttapariyesanappaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitabhojanapaccayā aratitandīvijambhitāviññugarahādidosābhāvena vā anavajjatā. Sappāyaparimitabhojanapaccayā kāyabalasambhavena phāsuvihāro. Yāvadatthaṃ udarāvadehakabhojanaparivajjanena vā seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnaṃ abhāvato anavajjatā. Catupañcālopamattaūnabhojanena catuiriyāpathayogyatāpādanato phāsuvihāro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983; mi. pa. 6.5.10);

Ettāvatā ca payojanapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti. **Yātrā ca me bhavissatī**ti payojanapariggahadīpanā. Yātrā hi naṃ āhārūpayogaṃ payojeti. Dhammikasukhāpariccāgahetuko **phāsuvihāro** majjhimā paṭipadā antadvayaparivajjanato.

Senāsananti senañca āsanañca. Yattha vihārādike seti nipajjati āsati nisīdati, taṃ senāsanaṃ. **Utuparissayavinodanappaṭisallānārāmattha**nti utuyeva parisahanaṭṭhena parissayo sarīrābādhacittavikkhepakaro, tassa vinodanatthaṃ, anuppannassa anuppādanatthaṃ, uppannassa vūpasamanatthañcāti attho. Atha vā yathāvutto utu ca sīhabyagghādipākaṭaparissayo ca rāgadosādipaṭicchannaparissayo ca utuparissayo, tassa vinodanatthañceva ekībhāvaphāsukatthañca. Cīvarappaṭisevane hirīkopīnappaṭicchādanaṃ viya taṃ niyatapayojananti puna **‘‘yāvadevā’’**ti vuttaṃ.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti rogassa paccanīkappavattiyā gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavatthutāya bhesajjaṃ, jīvitassa parivārasambhārabhāvehi parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro, taṃ. **Veyyābādhikāna**nti veyyābādhato dhātukkhobhato ca taṃnibbattakuṭṭhagaṇḍapīḷakādirogato uppannānaṃ. **Vedanāna**nti dukkhavedanānaṃ. **Abyābajjhaparamatāyā**ti niddukkhaparamabhāvāya. Yāva taṃ dukkhaṃ sabbaṃ pahīnaṃ hoti, tāva paṭisevāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pāḷivaṇṇanā veditabbā. **Navavedanuppādatopī**ti na kevalaṃ āyatiṃ eva vipākapariḷāhā, atha kho atibhojanapaccayā alaṃsāṭakādīnaṃ viya navavedanuppādatopi veditabbā.

Kammaṭṭhānikassa calanaṃ nāma kammaṭṭhānapariccāgoti āha **‘‘calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahatī’’**ti. ‘‘Khamo hoti sītassa uṇhassā’’ti ettha ca lomasanāgattherassa vatthu kathetabbaṃ. Thero kira cetiyapabbate piyaṅguguhāya padhānaghare viharanto antaraṭṭhake himapātasamaye lokantarikanirayaṃ paccavekkhitvā kammaṭṭhānaṃ avijahantova abbhokāse vītināmesi. Gimhasamaye ca pacchābhattaṃ bahicaṅkame kammaṭṭhānaṃ manasikaroto sedāpissa kacchehi muccanti. Atha naṃ antevāsiko āha – ‘‘idha, bhante, nisīdatha, sītalo okāso’’ti. Thero ‘‘uṇhabhayenevamhi, āvuso, idha nisinno’’ti avīcimahānirayaṃ paccavekkhitvā nisīdiyeva. **Uṇha**nti cettha aggisantāpova veditabbo sūriyasantāpassa parato vuccamānattā. Sūriyasantāpavasena panetaṃ vatthu vuttaṃ.

Yo ca dve tayo vāre bhattaṃ vā pānīyaṃ vā alabhamānopi anamatagge saṃsāre attano pettivisayūpapattiṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Ḍaṃsamakasavātātapasamphassehi phuṭṭho cepi tiracchānūpapattiṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva. Sarīsapasamphassena phuṭṭho cāpi anamatagge saṃsāre sīhabyagghādimukhesu anekavāraṃ parivattitapubbabhāvaṃ paccavekkhitvā avedhanto kammaṭṭhānaṃ na vijahatiyeva **padhāniyatthero** viya, ayaṃ **‘‘khamo jighacchāya…pe… sarīsapasamphassāna’’**nti veditabbo. Theraṃ kira khaṇḍacelavihāre kaṇikārapadhāniyaghare ariyavaṃsadhammaṃ suṇantaññeva ghoraviso sappo ḍaṃsi. Thero jānitvāpi pasannacitto nisinno dhammaṃyeva suṇāti, visavego thaddho ahosi. Thero upasampadamāḷaṃ ādiṃ katvā sīlaṃ paccavekkhitvā ‘‘visuddhasīlomhī’’ti pītiṃ uppādesi, saha pītuppādā visaṃ nivattitvā pathaviṃ pāvisi. Thero tattheva cittekaggataṃ labhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi.

Yo pana akkosavasena durutte duruttattāyeva ca durāgate api antimavatthusaññite vacanapathe sutvā khantiguṇaṃyeva paccavekkhitvā na vedhati **dīghabhāṇakaabhayatthero** viya, ayaṃ **‘‘khamo duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathāna’’**nti veditabbo. Thero kira paccayasantosabhāvanārāmatāya mahāariyavaṃsappaṭipadaṃ kathesi, sabbo mahāgāmo āgacchati, therassa mahāsakkāro uppajji. Taṃ aññataro mahāthero adhivāsetuṃ asakkonto ‘‘dīghabhāṇako ‘ariyavaṃsaṃ kathemī’ti sabbarattiṃ kolāhalaṃ karotī’’tiādīhi akkosi. Ubhopi ca attano attano vihāraṃ gacchantā gāvutamattaṃ ekapathena agamaṃsu. Sakalagāvutampi so taṃ akkosiyeva. Tato yattha dvinnaṃ vihārānaṃ maggo bhijjati, tattha ṭhatvā dīghabhāṇakatthero taṃ vanditvā ‘‘eso, bhante, tumhākaṃ maggo’’ti āha. So assuṇanto viya agamāsi. Theropi vihāraṃ gantvā pāde pakkhāletvā nisīdi. Tamenaṃ antevāsiko ‘‘kiṃ, bhante, sakalagāvutaṃ paribhāsantaṃ na kiñci avocutthā’’ti āha. Thero ‘‘khantiyevāvuso, mayhaṃ bhāro, na akkhanti, ekapaduddhārepi kammaṭṭhānaviyogaṃ na passāmī’’ti āha.

Vacanameva tadatthaṃ ñāpetukāmānañca patho upāyoti āha **‘‘vacanameva vacanapatho’’**ti. Asukhaṭṭhena vā **tibbā**. Yañhi na sukhaṃ, taṃ aniṭṭhaṃ tibbanti vuccati. **Adhivāsakajātiko hotī**ti yathāvuttavedanānaṃ adhivāsakasabhāvo hoti. Cittalapabbate padhāniyattherassa kira rattiṃ padhānena vītināmetvā ṭhitassa udaravāto uppajjati. So taṃ adhivāsetuṃ asakkonto āvattati parivattati. Tamenaṃ caṅkamanapasse ṭhito piṇḍapātiyatthero āha – ‘‘āvuso, pabbajito nāma adhivāsanasīlo hotī’’ti. So ‘‘sādhu, bhante’’ti adhivāsetvā niccalo sayi. Vāto nābhito yāva hadayaṃ phālesi. Thero vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanto muhuttena anāgāmī hutvā parinibbāyi. **Evaṃ sabbatthā**ti ‘‘uṇhena phuṭṭhassa sītaṃ patthayato’’tiādinā sabbattha uṇhādinimittaṃ kāmāsavuppatti veditabbā. **Natthi sugatibhave sītaṃ vā uṇhaṃ vā**ti aniṭṭhaṃ sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthīti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha **‘‘mayhaṃ sītaṃ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo’’**ti.

Ahaṃ samaṇoti ‘‘ahaṃ samaṇo, kiṃ mama jīvitena vā maraṇena vā’’ti evaṃ cintetvāti adhippāyo. **Paccavekkhitvā**ti gāmappavesappayojanādiñca paccavekkhitvā. **Paṭikkamatī**ti hatthiādīnaṃ samīpagamanato apakkamati. Ṭhāyanti etthāti ṭhānaṃ, kaṇṭakānaṃ ṭhānaṃ **kaṇṭakaṭṭhānaṃ,** yattha kaṇṭakāni santi, taṃ okāsanti vuttaṃ hoti. **Amanussaduṭṭhānī**ti amanussasañcārena dūsitāni, saparissayānīti attho. **Aniyatavatthubhūta**nti aniyatasikkhāpadassa kāraṇabhūtaṃ. **Vesiyādibhedato**ti vesiyāvidhavāthullakumārikāpaṇḍakapānāgārabhikkhunibhedato. **Samāna**nti samaṃ, avisamanti attho. **Akāsi vā**ti tādisaṃ anācāraṃ akāsi vā. **Sīlasaṃvarasaṅkhātenā**ti kathaṃ parivajjanaṃ sīlaṃ? Anāsanaparivajjanena hi anācāraparivajjanaṃ vuttaṃ. Anācārāgocaraparivajjanaṃ cārittasīlatāya sīlasaṃvaro. Tathā hi bhagavatā ''pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī''ti (vibha. 508) sīlasaṃvaravibhajane ācāragocarasampattiṃ dassentena ''atthi anācāro, atthi agocaro''tiādinā (vibha. 513-514) ācāragocarā vibhajitvā dassitā. ''Caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetī''ti vacanato hatthiādiparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbaṃ.

Itipīti imināpi kāraṇena ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi, lobhādisahagatattāpi, kusalappaṭipakkhatopītiādīhi kāraṇehi ayaṃ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena **sāvajjo**tiādīsupi attho veditabbo. Ettha ca **akusalo**tiādinā diṭṭhadhammikaṃ kāmavitakkassa ādīnavaṃ dasseti, **dukkhavipāko**ti iminā samparāyikaṃ. **Attabyābādhāya saṃvattatī**tiādīsupi imināva nayena ādīnavavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsanaṃ nāma puna tādisassa anuppādanaṃ. Taṃ panassa pahānaṃ vinodanaṃ byantikaraṇaṃ anabhāvagamananti ca vattuṃ vaṭṭatīti pāḷiyaṃ – ''uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī''ti vatvā ''pajahatī''tiādi vuttanti tamatthaṃ dassento **''anadhivāsento kiṃ karotī''**tiādimāha. Pahānañcettha vikkhambhanameva, na samucchedoti dassetuṃ **''vinodetī''**tiādi vuttanti vikkhambhanavaseneva attho dassito. **Uppannuppanne**ti tesaṃ pāpavitakkānaṃ uppādāvatthāgahaṇaṃ vā kataṃ siyā anavasesaggahaṇaṃ vā. Tesu paṭhamaṃ sandhāyāha **''uppannamatte''**ti, sampatijāteti attho. Anavasesaggahaṇaṃ byāpanicchāyaṃ hotīti dassetuṃ **''satakkhattumpi uppannuppanne''**ti vuttaṃ.

Ñātivitakkoti ''amhākaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā''tiādinā gehassitapemavasena ñātake ārabbha uppannavitakko. **Janapadavitakko**ti ''amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo''tiādinā gehassitapemavasena janapadaṃ ārabbha uppannavitakko. Ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye sattā sukhī honti amarāti dukkarakārikāya paṭisaṃyutto amaratthāya vitakko. Taṃ vā ārabbha amarāvikkhepadiṭṭhisahagato amaro ca so vitakko cāti **amarāvitakko. Parānuddayatāpaṭisaṃyutto**ti paresu upaṭṭhākādīsu sahananditādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemappaṭisaṃyutto vitakko. **Lābhasakkārasilokappaṭisaṃyutto**ti cīvarādilābhena ca sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto. **Anavaññattippaṭisaṃyutto**ti ''aho vata maṃ pare na avajāneyyuṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyuṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ kareyyu''nti uppannavitakko.

Kāmavitakko kāmasaṅkappanasabhāvato kāmāsavappattiyā sātisayattā ca kāmanākāroti āha **''kāmavitakko panettha kāmāsavo''**ti. **Tabbiseso**ti kāmāsavaviseso bhavasabhāvattāti adhippāyo. Kāmavitakkādike vinodeti attano santānato nīharati etenāti **vinodanaṃ,** vīriyanti āha **''vīriyasaṃvarasaṅkhātena vinodanenā''**ti.

''Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiyo paripūrentī''ti vacanato vijjāvimuttīnaṃ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativatti **abhāvanāya ādīnavo**. Vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtabhāvādivasena ca **bhāvanāya ānisaṃso** veditabbo. **Thomento**ti āsavapahānassa dukkarattā tāya eva dukkarakiriyāya taṃ abhitthavanto. **Saṃvareneva pahīnā**ti saṃvarena pahīnā eva. Tena vuttaṃ **''na appahīnesuyeva pahīnasaññī''**ti.

Āsavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dārukammikasuttavaṇṇanā

59. Pañcame **puttasambādhasayana**nti puttehi sambādhasayanaṃ. Ettha puttasīsena dārapariggahaṃ puttadāresu uppilo viya. Tena tesaṃ rogādihetu sokābhibhavena ca cittassa saṃkiliṭṭhataṃ dasseti. **Kāmabhoginā**ti iminā pana rāgābhibhavanti. Ubhayenapi vikkhittacittataṃ dasseti. **Kāsikacandana**nti ujjalacandanaṃ. Taṃ kira vaṇṇavisesasamujjalaṃ hoti pabhassaraṃ, tadatthameva naṃ saṇhataraṃ karonti. Tenevāha **''saṇhacandana''**nti, kāsikavatthañca candanañcāti attho. **Mālāgandhavilepana**nti vaṇṇasobhatthañceva sugandhabhāvatthañca mālaṃ, sugandhabhāvatthāya gandhaṃ, chavirāgakaraṇatthañceva subhatthañca vilepanaṃ dhārentena. **Jātarūparajata**nti suvaṇṇañceva avasiṭṭhadhanañca sādiyantena. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Dārukammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā

60. Chaṭṭhe hatthiṃ sāretīti hatthisārī, tassa puttoti **hatthisāriputto**. So kira sāvatthiyaṃ hatthiācariyassa putto bhagavato santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā sukhumesu khandhadhātuāyatanādīsu atthantaresu kusalo ahosi. Tena vuttaṃ – **''therānaṃ bhikkhūnaṃ abhidhammakathaṃ kathentānaṃ antarantarā kathaṃ opātetī''**ti. Tattha **antarantarā kathaṃ opātetī**ti therehi vuccamānassa kathāpabandhassa antare antare attano kathaṃ pavesetīti attho. **Pañcahi saṃsaggehī**ti savanasaṃsaggo, dassanasaṃsaggo, samullāpasaṃsaggo, sambhogasaṃsaggo, kāyasaṃsaggoti imehi pañcahi saṃsaggehi. **Kiṭṭhakhādako**ti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassañhi kiṭṭhanti vuttaṃ kāraṇūpacārena. **Sippiyo** suttiyo. **Sambukā**ti saṅkhamāha.

Gihibhāve vaṇṇaṃ kathesīti (dī. ni. aṭṭha. 1.422) kassapasammāsambuddhassa kira sāsane dve sahāyakā ahesuṃ, aññamaññaṃ samaggā ekatova sajjhāyanti. Tesu eko anabhirato gihibhāve cittaṃ uppādetvā itarassa ārocesi. So gihibhāve ādīnavaṃ, pabbajjāya ānisaṃsaṃ dassetvā ovadi. So taṃ sutvā abhiramitvā puna ekadivasaṃ tādise citte uppanne taṃ etadavoca – ''mayhaṃ, āvuso, evarūpaṃ cittaṃ uppajjati, imāhaṃ pattacīvaraṃ tuyhaṃ dassāmī''ti. So pattacīvaralobhena tassa gihibhāve ānisaṃsaṃ dassetvā pabbajjāya ādīnavaṃ kathesi. Tassa taṃ sutvāva gihibhāvato cittaṃ nivattetvā pabbajjāyameva abhirami. Evamesa tadā sīlavantassa bhikkhuno gihibhāve ānisaṃsakathāya kathitattā idāni cha vāre vibbhamitvā sattamavāre pabbajitvā mahāmoggallānassa mahākoṭṭhikattherassa ca abhidhammakathaṃ kathentānaṃ antarantarā kathaṃ opātesi. Atha naṃ mahākoṭṭhikatthero apasādesi. So mahāsāvakassa kathite patiṭṭhātuṃ asakkonto vibbhamitvā gihi jāto. Poṭṭhapādassa panāyaṃ gihisahāyako ahosi, tasmā vibbhamitvā dvīhatīhaccayena poṭṭhapādassa santikaṃ gato. Atha naṃ so disvā – ''samma, kiṃ tayā kataṃ, evarūpassa nāma satthu sāsanā apasakkantosi, ehi pabbajituṃ dāni te vaṭṭatī''ti taṃ gahetvā bhagavato santikaṃ agamāsi. Tasmiṃ ṭhāne pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **''sattame vāre pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇī''**ti.

Hatthisāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Majjhesuttavaṇṇanā

61. Sattame **mantā**ti ya-kāralopena niddeso, karaṇatthe vā etaṃ paccattavacanaṃ. Tenāha **''tāya ubho ante viditvā''**ti. **Phassavasena nibbattattā**ti dvayadvayasamāpattiyaṃ aññamaññaṃ samphassavasena nibbattattā, ''phassapaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jātī''ti iminā cānukkamena phassasamuṭṭhānattā imassa kāyassa phassavasena nibbattattāti vuttaṃ. **Eko anto**ti ettha ayaṃ **anta**-saddo antaabbhantaramariyādalāmakaabhāvakoṭṭhāsapadapūraṇasamīpādīsu dissati. ''Antapūro udarapūro''tiādīsu (su. ni. 197) hi ante antasaddo. ''Caranti loke parivārachannā anto asuddhā, bahi sobhamānā''tiādīsu (saṃ. ni. 1.122) abbhantare. ''Kāyabandhanassa anto jīrati (cūḷava. 278) sā haritantaṃ vā panthantaṃ vā selantaṃ vā udakantaṃ vā''tiādīsu (ma. ni. 1.304) mariyādāyaṃ. ''Antamidaṃ, bhikkhave, jīvikāna''ntiādīsu (saṃ. ni. 3.80; itivu. 91) lāmake. ''Esevanto dukkhassā''tiādīsu (ma. ni. 3.393; saṃ. ni. 2.51) abhāve. Sabbapaccayasaṅkhayo hi dukkhassa abhāvo koṭītipi vuccati. ‘‘Tayo antā’’tiādīsu (dī. ni. 3.305) koṭṭhāse. ‘‘Iṅgha tāva suttantaṃ vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu, suttante okāsaṃ kārāpetvā’’ti (pāci. 442) ca ādīsu padapūraṇe. ‘‘Gāmantaṃ vā osaṭo (pārā. 409-410; cūḷava. 343) gāmantasenāsana’’ntiādīsu (pārā. aṭṭha. 2.410) samīpe. Svāyamidha koṭṭhāse vattatīti **ayameko koṭṭhāso**ti.

Santo paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti **sakkāyo,** pañcupādānakkhandhā. Tenāha **‘‘tebhūmakavaṭṭa’’**nti. Sesamettha suviññeyyameva.

Majjhesuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā

62. Aṭṭhame nibbattivasena apāyasaṃvattaniyena vā kammunā apāyesu niyuttoti **āpāyiko nerayiko**ti etthāpi eseva nayo. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**. Nirayūpapattipariharaṇavasena tikicchituṃ asakkuṇeyyoti **atekiccho. Akhaṇḍānī**ti ekadesenapi akhaṇḍitāni. Bhinnakālato paṭṭhāya bījaṃ bījatthāya na upakappati. **Apūtīnī**ti udakatemanena apūtikāni. Pūtikañhi bījaṃ bījatthāya na upakappati. **Avātātapahatānī**ti vātena ca ātapena ca na hatāni nirojataṃ na pāpitāni. Nirojañhi kasaṭaṃ bījaṃ bījatthāya na upakappati. ‘‘Sārādānī’’ti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā pāḷiyaṃ **‘‘sāradānī’’**ti vuttanti āha **‘‘sārādānī’’**ti. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādāni,** gahitasārāni patiṭṭhitasārāni. Nissarañhi bījaṃ bījatthāya na upakappati. **Sukhasayitānī**ti cattāro māse koṭṭhe pakkhittaniyāmeneva sukhasayitāni suṭṭhu sannicitāni. **Maṇḍakhette**ti ūsakhārādidosehi aviddhaste sārakkhette. **Abhido**ti abhi-saddena samānatthanipātapadanti āha **‘‘abhiaḍḍharatta’’**nti. Natthi etassa bhidāti vā **abhido**. ‘‘Abhidaṃ aḍḍharatta’’nti vattabbe upayogatthe paccattavacanaṃ. **Aḍḍharatta**nti ca accantasaṃyogavacanaṃ, bhummatthe vā. Tasmā **abhido aḍḍharatta**nti abhinne aḍḍharattasamayeti attho. Puṇṇamāsiyañhi gaganamajjhassa purato vā pacchato vā cande ṭhite aḍḍharattasamayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana ṭhite abhinno nāma.

Suppabuddhasunakkhattādayoti ettha (dha. pa. aṭṭha. 2.127 suppabuddhasakyavatthu) suppabuddho kira sākiyo ‘‘mama dhītaraṃ chaḍḍetvā nikkhanto, mama puttaṃ pabbājetvā tassa veriṭṭhāne ṭhito cā’’ti imehi dvīhi kāraṇehi satthari āghātaṃ bandhitvā ekadivasaṃ ‘‘na dāni nimantitaṭṭhānaṃ gantvā bhuñjituṃ dassāmī’’ti gamanamaggaṃ pidahitvā antaravīthiyaṃ suraṃ pivanto nisīdi. Athassa satthari bhikkhusaṅghaparivute taṃ ṭhānaṃ āgate ‘‘satthā āgato’’ti ārocesuṃ. So āha – ‘‘purato gacchāti tassa vadetha, nāyaṃ mayā mahallakataro, nāssa maggaṃ dassāmī’’ti. Punappunaṃ vuccamānopi tatheva nisīdi. Satthā mātulassa santikā maggaṃ alabhitvā tatova nivatti. Sopi carapurisaṃ pesesi – ‘‘gaccha tassa kathaṃ sutvā ehī’’ti. Satthāpi nivattanto sitaṃ katvā ānandattherena – ‘‘ko nu kho, bhante, sitapātukamme paccayo’’ti puṭṭho āha – ‘‘passasi, ānanda, suppabuddha’’nti. Passāmi, bhante. Bhāriyaṃ tena kammaṃ kataṃ mādisassa buddhassa maggaṃ adentena, ito sattame divase heṭṭhāpāsāde pāsādamūle pathaviyā pavisissatī’’ti ācikkhi.

Sunakkhattopi (ma. ni. aṭṭha. 1.147) pubbe bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dibbacakkhuparikammaṃ pucchi. Athassa bhagavā kathesi. So dibbacakkhuṃ nibbattetvā ālokaṃ vaḍḍhetvā olokento devaloke nandanavanacittalatāvanaphārusakavanamissakavanesu dibbasampattiṃ anubhavamāne devaputte ca devadhītaro ca disvā – ‘‘etesaṃ evarūpāya attabhāvasampattiyā ṭhitānaṃ kira madhuro nu kho saddo bhavissatī’’ti saddaṃ sotukāmo hutvā dasabalaṃ upasaṅkamitvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchi. Bhagavā panassa – ‘‘dibbasotadhātussa upanissayo natthī’’ti ñatvā parikammaṃ na kathesi. Na hi buddhā yaṃ na bhavissati, tassa parikammaṃ kathenti. So bhagavati āghātaṃ bandhitvā cintesi – ‘‘ahaṃ samaṇaṃ gotamaṃ paṭhamaṃ dibbacakkhuparikammaṃ pucchiṃ, so mayhaṃ ‘sampajjatu vā mā vā sampajjatū’ti kathesi. Ahaṃ pana paccattapurisakārena taṃ nibbattetvā dibbasotadhātuparikammaṃ pucchiṃ, taṃ me na kathesi. Addhā evaṃ hoti ‘ayaṃ rājapabbajito dibbacakkhuñāṇaṃ nibbattetvā, dibbasotañāṇaṃ nibbattetvā, cetopariyakammañāṇaṃ nibbattetvā, āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ nibbattetvā, mayā samasamo bhavissatī’ti issāmacchariyavasena mayhaṃ na kathetī’’ti bhiyyoso āghātaṃ bandhitvā kāsāyāni chaḍḍetvā gihibhāvaṃ patvāpi na tuṇhībhūto vihāsi. Dasabalaṃ pana asatā tucchena abbhācikkhitvā apāyūpago ahosi. Tampi bhagavā byākāsi. Vuttañhetaṃ – ‘‘evampi kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto mayā vuccamāno apakkameva imasmā dhammavinayā, yathā taṃ āpāyiko’’ti (dī. ni. 3.6). Tena vuttaṃ **‘‘aparepi suppabuddhasunakkhattādayo bhagavatā ñātāvā’’**ti. **Ādi-**saddena kokālikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Susīmo paribbājakoti (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.70) evaṃnāmako vedaṅgesu kusalo paṇḍito paribbājako. Aññatitthiyā hi parihīnalābhasakkārasilokā ‘‘samaṇo gotamo na jātigottādīni ārabbha lābhaggappatto jāto, kaviseṭṭho panesa uttamakavitāya sāvakānaṃ bandhaṃ bandhitvā deti. Te taṃ uggaṇhitvā upaṭṭhākānaṃ upanisinnakathampi anumodanampi sarabhaññampīti evamādīni kathenti. Te tesaṃ pasannānaṃ lābhaṃ upasaṃharanti. Sace mayaṃ yaṃ samaṇo gotamā jānāti, tato thokaṃ jāneyyāma, attano samayaṃ tattha pakkhipitvā mayampi upaṭṭhākānaṃ katheyyāma. Tato etehi lābhitarā bhaveyyāma. Ko nu kho samaṇassa gotamassa santike pabbajitvā khippameva uggaṇhituṃ sakkhissatī’’ti evaṃ cintetvā ‘‘susimo paṭibalo’’ti disvā upasaṅkamitvā evamāhaṃsu ‘‘ehi tvaṃ, āvuso susīma, samaṇe gotame brahmacariyaṃ cara, tvaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā amhe vāceyyāsi, taṃ mayaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā gihīnaṃ bhāsissāma, evaṃ mayampi sakkatā bhavissāma garukatā mānitā pūjitā lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārāna’’nti (saṃ. ni. 2.70).

Atha susīmo paribbājako tesaṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā yenānando tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Thero ca taṃ ādāya bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ ārocesi. Bhagavā pana cintesi ‘‘ayaṃ paribbājako titthiyasamaye ‘ahaṃ pāṭiekko satthā’ti paṭijānamāno carati, ‘idheva maggabrahmacariyaṃ carituṃ icchāmī’ti kira vadati, kiṃ nu kho mayi pasanno, udāhu mayhaṃ vā mama sāvakānaṃ dhammakathāya pasanno’’ti. Athassa ekaṭṭhānepi pasādābhāvaṃ ñatvā ‘‘ayaṃ mama sāsane ‘dhammaṃ thenessāmī’ti pabbajati, itissa āgamanaṃ aparisuddhaṃ, nipphatti nu kho kīdisā’’ti olokento ‘‘kiñcāpi ‘dhammaṃ thenessāmī’ti pabbajati, katipāheneva pana ghaṭetvā arahattaṃ gaṇhissatī’’ti ñatvā ‘‘tenahānanda, susīmaṃ pabbājethā’’ti āha. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **‘‘evaṃ bhagavatā ko ñāto? Susīmo paribbājako’’**ti.

Santatimahāmattoti (dha. pa. aṭṭha. 2.141 santatimahāmattavatthu) so kira ekasmiṃ kāle rañño pasenadissa paccantaṃ kupitaṃ vūpasametvā āgato. Athassa rājā tuṭṭho satta divasāni rajjaṃ datvā ekaṃ naccagītakusalaṃ itthiṃ adāsi. So satta divasāni surāmadamatto hutvā sattame divase sabbālaṅkārappaṭimaṇḍito hatthikkhandhavaragato nahānatitthaṃ gacchanto satthāraṃ piṇḍāya pavisantaṃ dvārantare disvā hatthikkhandhavaragatova sīsaṃ cāletvā vandi. Satthā sitaṃ katvā ‘‘ko nu kho, bhante, sitapātukaraṇe hetū’’ti ānandattherena puṭṭho sitakāraṇaṃ ācikkhanto āha – ‘‘passasi, ānanda, santatimahāmattaṃ, ajjeva sabbābharaṇappaṭimaṇḍito mama santikaṃ āgantvā cātuppadikagāthāvasāne arahattaṃ patvā parinibbāyissatī’’ti. Tena vuttaṃ **‘‘evaṃ ko ñāto bhagavatāti? Santatimahāmatto’’**ti.

Purisindriyañāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nibbedhikasuttavaṇṇanā

63. Navame parihāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṃ upagacchatīti **pariyāyo**ti idha kāraṇaṃ vuttanti āha **‘‘nibbijjhanakāraṇa’’**nti.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ahatānaṃ vatthānaṃ diguṇaṃ saṅghāṭi’’nti ettha hi paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Accenti kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṃ jahantī’’ti (saṃ. ni. 1.4) ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā’’ti (ma. ni. 3.379) ettha ānisaṃsaṭṭho. ‘‘Antaṃ antaguṇaṃ (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3.dvattiṃsākāro), kayirā mālāguṇe bahū’’ti (dha. pa. 53) ettha bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi esova adhippetoti āha ‘‘**bandhanaṭṭhena guṇā**’’ti. Kāmarāgassa saṃyojanassa paccayabhāvena vatthukāmesupi bandhanaṭṭho rāsaṭṭho vā guṇaṭṭho daṭṭhabbo. **Cakkhuviññeyyā**ti vā cakkhuviññāṇataṃdvārikaviññāṇehi jānitabbā. **Sotaviññeyyā**tiādīsupi eseva nayo. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sabhāveneva iṭṭhārammaṇajātikā, iṭṭhārammaṇabhāvaṃ vā pattā. **Kamanīyā**ti kāmetabbā. **Manavaḍḍhanakā**ti manoharā. Etena parikappanatopi iṭṭhārammaṇabhāvaṃ saṅgaṇhāti. **Piyajātikā**ti piyāyitabbasabhāvā. **Kāmūpasañhitā**ti kāmarāgena upecca sambandhanīyā sambandhā kātabbā. Tenāha ‘‘**ārammaṇaṃ katvā**’’tiādi. **Saṅkapparāgo**ti vā subhādivasena saṅkappitavutthamhi uppannarāgo. Evamettha vatthukāmaṃ paṭikkhipitvā kilesakāmo vutto tasseva vasena tesampi kāmabhāvasiddhito, kilesakāmassapi iṭṭhavedanā diṭṭhādisampayogabhedena pavattiākārabhedena ca atthi vicittakāti tato visesetuṃ ‘‘**citravicitrārammaṇānī**’’ti āha, nānappakārāni rūpādiārammaṇānīti attho.

Athettha dhīrā vinayanti chandanti atha etesu ārammaṇesu dhitisampannā paṇḍitā chandarāgaṃ vinayanti.

Tajjātikanti taṃsabhāvaṃ, atthato pana tassa kāmassa anurūpanti vuttaṃ hoti. Puññassa bhāgo puññabhāgo, puññakoṭṭhāso. Tena nibbatto, tattha vā bhavoti **puññabhāgiyo. Apuññabhāgiyo**ti etthāpi eseva nayo. Vipākoyeva **vepakka**nti āha ‘‘**vohāravipāka**’’nti.

Sabbasaṅgāhikāti kusalākusalasādhāraṇā. **Saṃvidahanacetanā**ti sampayuttadhammesu saṃvidahanalakkhaṇā cetanā. **Urattāḷi**nti uraṃ tāḷetvā. **Ekapada**nti ekapadacitaṃ mantaṃ. Tenāha ‘‘**ekapadamantaṃ vā**’’tiādi.

Nibbedhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sīhanādasuttavaṇṇanā

64. Dasame **tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni. Nanu cetāni sāvakānampi ekaccāni uppajjantīti? Kāmaṃ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni, na tādisāni tadaññesaṃ kadāci uppajjantīti aññehi asādhāraṇāni. Imameva hi yathāvuttaṃ lesaṃ apekkhitvā sādhāraṇabhāvato āsayānusayañāṇādīsu eva asādhāraṇasamaññā niruḷhā. Yathā pubbabuddhānaṃ balāni puññassa sampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānīti vā **tathāgatabalāni**. Usabhassa idaṃ **āsabhaṃ,** seṭṭhaṭṭhānaṃ. **Pamukhanāda**nti seṭṭhanādaṃ. **Paṭivedhañāṇañceva desanāñāṇañcā**ti ettha paññāya pabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhañāṇaṃ. Karuṇāya pabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāñāṇaṃ. Tattha paṭivedhañāṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkarato paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññātakoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, desanāñāṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, buddhānaññeva orasañāṇaṃ.

Ṭhānañca ṭhānato pajānātīti kāraṇañca kāraṇato pajānāti. Yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Bhagavā ‘‘ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ, ye ye dhammā yeyaṃ yeyaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhāna’’nti pajānanto ṭhānato aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti.

Samādiyantīti **samādānāni,** tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha ‘‘**samādiyitvā katāna**’’nti. **Kammameva vā kammasamādāna**nti etena ‘‘samādāna’’nti saddassa apubbatthābhāvaṃ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatī**ti nirayādigatiyo. **Upadhī**ti attabhāvo. **Kālo**ti kammassa vipaccanārahakālo. **Payogo**ti vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Catunnaṃ jhānānanti paccanīkajjhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena ca catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ. Catukkanayena hetaṃ vuttaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhāna**nti ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīnaṃ (ma. ni. 2.248; 3.312; dha. sa. 248; paṭi. ma. 1.209) aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ. **Tiṇṇaṃ samādhīna**nti savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ. **Navannaṃ anupubbasamāpattīna**nti paṭhamajjhānasamāpattiādīnaṃ navannaṃ anupubbasamāpattīnaṃ. Ettha ca paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhītipi nāmaṃ, samāpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ. **Hānabhāgiyaṃ dhamma**nti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādipakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyaṃ dhamma**nti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādipakkhandanaṃ. Iti saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiyajjhānādipakkhandanāni hānabhāgiyavisesabhāgiyadhammāti dassitāni. Tehi pana jhānānaṃ taṃsabhāvatā dhammasaddena vuttā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Vodāna**nti paguṇatāsaṅkhātaṃ vodānaṃ. Tañhi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādīnaṃ adhigamassa paccayattā **‘‘vuṭṭhāna’’**nti vuttaṃ. Ye pana ‘‘nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī’’ti vadanti. Te ‘‘nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo’’ti imāya **pāḷiyaṃ** (paṭṭhā. 1.1.417) paṭisedhetabbā.

Sīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Devatāvaggo

1-3. Anāgāmiphalasuttādivaṇṇanā

65-67. Sattamassa paṭhamādīni uttānatthāni. Tatiye abhisamācāre uttamasamācāre bhavaṃ **ābhisamācārikaṃ,** vattappaṭipattivattaṃ. Tenāha **‘‘uttamasamācārabhūta’’**ntiādi. **Sekhapaṇṇattisīla**nti sekhiyavasena paññattasīlaṃ.

Anāgāmiphalasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Saṅgaṇikārāmasuttādivaṇṇanā

68-69. Catutthe gaṇena saṅgaṇaṃ samodhānaṃ gaṇasaṅgaṇikā, sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **gaṇasaṅgaṇikārāmo. Saṅgaṇikā**ti vā sakaparisasamodhānaṃ. **Gaṇo**ti nānājanasamodhānaṃ. Sesamettha suviññeyyameva. Pañcamaṃ uttānatthameva.

Saṅgaṇikārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

70. Chaṭṭhe paṭippassambhanaṃ paṭippassaddhīti atthato ekanti āha **‘‘na paṭippassaddhiladdhenāti kilesappaṭippassaddhiyā aladdhenā’’**ti. Sukkapakkhe **santenā**tiādīsu aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesasantatāya ca santena, atappaniyaṭṭhena **paṇītena,** kilesappaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesappaṭippassaddhibhāvaṃ vā laddhattā **paṭippassaddhiladdhena,** passaddhikilesena vā arahatā laddhattā **paṭippassaddhiladdhena,** ekodibhāvena adhigatattā **ekodibhāvādhigatenā**ti evamattho daṭṭhabbo.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Sakkhibhabbasuttādivaṇṇanā

71-74. Sattame **tasmiṃ tasmiṃ viseseti** tasmiṃ tasmiṃ sacchikātabbe visese. Sakkhibhāvāya paccakkhakāritāya bhabbo sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā. Taṃ **sakkhibhabbataṃ. Sati satiāyataneti** sati satikāraṇe. Kiñcettha kāraṇaṃ? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānaṃ vā, avasāne pana chaṭṭhābhiññāya arahattaṃ vā kāraṇaṃ, arahattassa vipassanā vāti veditabbaṃ. Yañhi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātaṃ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṃ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati abhiññāpādakajjhānaṃ kāraṇaṃ. Arahattampi ‘‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmī’’ti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā chaṭṭhābhiññaṃ nibbattentassa kāraṇaṃ. Idañca sabbasādhāraṇaṃ na hoti, sādhāraṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇaṃ. Atha vā **sati āyataneti** tassa tassa visesādhigamassa upanissayasaṅkhāte kāraṇe satīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Hānabhāgiyādīsu ‘‘paṭhamajjhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, hānabhāgiyo samādhi. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati, ṭhitibhāgiyo samādhi. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, visesabhāgiyo samādhi. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṃhitā, nibbedhabhāgiyo samādhī’’ti (vibha. 799) iminā nayena sabbasamāpattiyo vitthāretvā hānabhāgiyādiattho veditabbo. Tattha **paṭhamajjhānassa lābhinti** yvāyaṃ appaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantīti** tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti, tassa kāmānatītassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi hāyati parihāyati, tasmā **hānabhāgiyo** vutto. **Tadanudhammatāti** tadanurūpasabhāvo. **Sati santiṭṭhatīti** idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhi neva hāyati na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsiko hoti. Tena vuttaṃ **‘‘ṭhitibhāgiyo samādhī’’ti. Avitakkasahagatāti** avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā. **Saññāmanasikārā samudācarantīti** paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudanti. Tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya **‘‘visesabhāgiyo’’ti** vutto.

Nibbidāsahagatāti tameva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇañhi jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā **‘‘nibbidā’’ti** vuccati. **Samudācarantīti** nibbānasacchikiriyatthāya codenti tudanti. **Virāgūpasaṃhitāti** virāgasaṅkhātena nibbānena upasaṃhitā. Vipassanāñāṇañhi sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātunti pavattito ‘‘virāgūpasaṃhita’’nti vuccati. Taṃsampayuttā saññāmanasikārā virāgūpasaṃhitā eva nāma. Tassa tesaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena paṭhamajjhānasamādhi ariyamaggappaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **‘‘nibbedhabhāgiyo’’ti** vutto. Hānaṃ bhajantīti **hānabhāgiyā,** hānabhāgo vā etesaṃ atthīti **hānabhāgiyā,** parihānakoṭṭhāsikāti attho. Iminā nayena **ṭhitibhāgiyo** veditabbo. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Sakkhibhabbasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Arahattavaggo

1-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

75-77. Aṭṭhamassa paṭhamādīsu natthi vattabbaṃ. Tatiye **tividhaṃ kuhanavatthunti** paccayappaṭisevanasāmantajappanairiyāpathappavattanasaṅkhātaṃ tividhaṃ kuhanavatthuṃ.

Ukkhipitvāti ‘‘mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatī’’tiādinā paggaṇhitvā lapanaṃ. **Avakkhipitvā**ti ‘‘kiṃ imassa jīvitaṃ, bījabhojano nāmāya’’nti hīḷetvā lapanaṃ.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sukhasomanassasuttavaṇṇanā

78. Catutthe yathāvuttadhammādīsu tassa kilesanimittaṃ dukkhaṃ anavassananti ‘‘sukhasomanassabahulo viharatī’’ti vuttaṃ. Kāyikasukhañceva cetasikasomanassañca bahulaṃ assāti **sukhasomanassabahulo**. Yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yoni,** ekantikaṃ kāraṇaṃ. **Assā**ti yathāvuttassa bhikkhuno. **Paripuṇṇa**nti avikalaṃ anavasesaṃ.

Sukhasomanassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Adhigamasuttavaṇṇanā

79. Pañcame āgacchanti etena kusalā vā akusalā vāti āgamanaṃ, kusalākusalānaṃ uppattikāraṇaṃ. Tattha kusaloti **āgamanakusalo**. Evaṃ dhamme manasikaroto kusalā vā akusalā vā dhammā abhivaḍḍhantīti evaṃ jānanto. Apagacchanti kusalā vā akusalā vā etenāti apagamanaṃ. Tesaṃ eva anuppattikāraṇaṃ, tattha kusaloti **apagamanakusalo**. Evaṃ dhamme manasikaroto kusalā vā akusalā vā dhammā nābhivaḍḍhantīti evaṃ jānanto. **Upāyakusalo**ti ṭhānuppattikapaññāsamannāgato. Idañca accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanatthaṃ ṭhānuppattiyā kāraṇajānanavasena veditabbaṃ.

Adhigamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Mahantattasuttādivaṇṇanā

80-81. Chaṭṭhe **sampatte**ti kilese sampatte. Sattamaṃ uttānameva.

Mahantattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Dutiyanirayasuttādivaṇṇanā

82-84. Aṭṭhame **kāyapāgabbhiyādīhī**ti **ādi-**saddena vacīpāgabbhiyaṃ manopāgabbhiyañca saṅgaṇhāti. Navamādīni uttānatthāneva.

Dutiyanirayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sītivaggo

1. Sītibhāvasuttavaṇṇanā

85. Navamassa paṭhame **sītibhāva**nti nibbānaṃ, kilesavūpasamaṃ vā. **Niggaṇhātī**ti accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ uddhaccapakkhato rakkhaṇavasena niggaṇhāti. **Paggaṇhātī**ti atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ kosajjapātato rakkhaṇavasena paggaṇhāti. **Sampahaṃsetī**ti samappavattacittaṃ tathāpavattiyaṃ paññāya toseti uttejeti vā. Yadā vā paññāpayogamandatāya upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ cittaṃ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jātiādīni saṃvegavatthūni paccavekkhitvā sampahaṃseti samuttejeti. **Ajjhupekkhatī**ti yadā pana cittaṃ alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ sammadeva bhāvanāvītiṃ otiṇṇaṃ hoti, tadā paggahaniggahasampahaṃsanesu kiñci byāpāraṃ akatvā samappavattesu assesu sārathī viya ajjhupekkhati, upekkhakova hoti. **Paṇītādhimuttiko**ti paṇīte uttame maggaphale adhimutto ninnapoṇapabbhāro.

Sītibhāvasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-11. Āvaraṇasuttādivaṇṇanā

86-95. Dutiye **acchandiko**ti kattukamyatākusalacchandarahito. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ paviṭṭhā. **Duppañño**ti bhavaṅgapaññāya parihīno. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbo. **Na kammāvaraṇatāyā**tiādīsu abhabbavipariyāyena attho veditabbo. Catutthādīni uttānatthāni.

Āvaraṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sītivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānisaṃsavaggo

1-11. Pātubhāvasuttādivaṇṇanā

96-106. Dasamassa paṭhamādīsu natthi vattabbaṃ. Aṭṭhame mettā etassa atthīti mettāvā, tassa bhāvo **mettāvatā,** mettāpaṭipatti, tāya. Sā pana mettāvatā mettāvasena pāricariyāti āha **''mettāyuttāya pāricariyāyā''**ti. **Paricaranti** vippakatabrahmacariyattā. Pariciṇṇasatthukena sāvakena nāma satthuno yāva dhammena kātabbā pāricariyā, tāya sammadeva sampāditattā. Navamādīni uttānatthāni.

Pātubhāvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānisaṃsavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

107-116. Ekādasamavaggo uttānatthoyeva.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Chakkanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Sattakanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Dhanavaggavaṇṇanā

1-10. Sattakanipātassa paṭhamo vaggo uttānattho.

2. Anusayavaggo

4.Puggalasuttavaṇṇanā

14. Dutiyassa catutthe ubhato ubhayathā, ubhato ubhohi bhāgehi vimuttoti **ubhatobhāgavimutto** ekadesasarūpekasesanayena. **Dvīhi bhāgehī**ti karaṇe nissakke cetaṃ bahuvacanaṃ. Āvuttiādivasena ayaṃ niyamo veditabboti āha **''arūpasamāpattiyā''**tiādi. Etena ''samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷanāgattheravādo,** ''nāmakāyato rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti evaṃ pavatto **tipiṭakamahārakkhitattheravādo,** ''samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷābhayattheravādo cā**ti imesaṃ tiṇṇampi theravādānaṃ ekajjhaṃ saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca paṭhamavāde dvīhi bhāgehi vimutto ubhatobhāgavimutto vutto, dutiyavāde ubhato bhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimutto, tatiyavāde dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesaṃ visesoti. **Vimutto**ti kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyato vimuttohi attho.

Soti ubhatobhāgavimutto. Kāmañcettha rūpāvacaracatutthajjhānampi arūpāvacarajjhānaṃ viya duvaṅgikaṃ āneñjappattanti vuccati. Taṃ pana padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti rūpakāyato avimuttattā. Tañhi kilesakāyatova vimuttaṃ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto na hotīti āha **''catunnaṃ arūpa…pe… pañcavidho hotī''**ti. **Arūpasamāpattīna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Arahattaṃ pattaanāgāmino**ti bhūtapubbagatiyā vuttaṃ. Na hi arahattaṃ patto anāgāmī nāma hoti. ''Rūpī rūpāni passatī''tiādike nirodhasamāpattiante aṭṭha vimokkhe vatvā –

> ''Yato ca kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, ānanda, bhikkhu ubhatobhāgavimutto''ti –

Yadipi **mahānidāne** (dī. ni. 2.130) vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti, idha pana sabbaubhatobhāgavimutte saṅgahaṇatthaṃ **''pañcavidho hotī''**ti vatvā **''pāḷi panettha… pe… aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā''**ti āha. Majjhimanikāye pana **kīṭāgirisutte** (ma. ni. 2.182) –

> ''Katamo ca, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto''ti –

Arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā, seṭṭho ca vutto vuttalakkhaṇūpapattito. Yathāvuttesu hi pañcasu purimā cattāro samāpattisīsaṃ nirodhaṃ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma.

Katamo ca puggalotiādi puggalapaññattipāḷi. Tattha **katamo**ti pucchāvacanaṃ. **Puggalo**ti asādhāraṇato pucchitabbavacanaṃ. **Idhā**ti idhasmiṃ sāsane. **Ekacco**ti eko. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī**ti aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā nāmakāyato paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvā**ti dassanahetu. Na hi āsave paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā disvā parikkhīṇāti vuttā dassanāyattaparikkhayattā. Evañhi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyābhāvena vuttaṃ.

Paññāvimuttoti visesato paññāya eva vimutto, na tassa adhiṭṭhānabhūtena aṭṭhavimokkhasaṅkhātena sātisayena samādhināti paññāvimutto. Yo ariyo anadhigataaṭṭhavimokkho sabbaso āsavehi vimutto, tassetaṃ adhivacanaṃ. Adhigatepi hi rūpajjhānavimokkhe na so sātisayasamādhinissitoti na tassa vasena ubhatobhāgavimuttatā hotīti vuttovāyamattho. Arūpajjhānesu pana ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti. Tena hi aṭṭhavimokkhekadesena taṃnāmadānasamatthena aṭṭhavimokkhalābhītveva vuccati. Samudāye hi pavatto vohāro avayavepi dissati yathā taṃ ‘‘sattisayo’’ti anavasesato āsavānaṃ parikkhīṇattā. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva** na ekadesabhūtarūpajjhānappaṭikkhepavasena. Evañhi arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhapaṭikkhepo na hotīti siddhaṃ hoti. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikatoti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. Taṃ phuṭṭhānantarakālameva sacchikātabbaṃ sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti vuttaṃ hoti, bhāvanapuṃsakaṃ vā etaṃ ‘‘ekamantaṃ nisīdī’’tiādīsu viya. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathāālocitaṃ nāmakāyena sacchi karotīti **‘‘kāyasakkhī’’**ti vuccati, na tu ‘‘vimutto’’ti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā. Tenāha **‘‘jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotī’’**ti. Ayaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā kāyasakkhibhāvaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya aggamaggappattaanāgāmino ca vasena ubhatobhāgavimutto viya pañcavidho nāma hotīti vuttaṃ **abhidhammaṭīkāyaṃ** (pu. pa. mūlaṭī. 24) ‘‘kāyasakkhimhipi eseva nayo’’ti. **Ekacce āsavā**ti **heṭṭhimamaggavajjhā** āsavā.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti vuttaṃ hoti. ‘‘Diṭṭhattā patto’’tipi pāṭho. Etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha **‘‘dukkhā saṅkhārā’’**tiādi. Tattha **paññāyā**ti maggapaññāya. Paṭhamaphalaṭṭhato paṭṭhāya yāva aggamaggaṭṭhā diṭṭhippatto. Tenāha **‘‘sopi kāyasakkhī viya chabbidho hotī’’**ti. Yathā pana paññāvimutto, evaṃ ayampi sukkhavipassako catūhi arūpajjhānehi vuṭṭhāya diṭṭhippattabhāvappattā cattāro cāti pañcavidho hotīti veditabbo. Saddhāvimuttepi eseva nayo. **Idaṃ dukkha**nti ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhanti. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhasaccanti yāthāvato pajānāti. Yasmā pana taṇhā dukkhaṃ janeti nibbatteti, tato taṃ dukkhaṃ samudeti, tasmā naṃ **‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā pana idaṃ dukkhañca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhati, appavattiṃ gacchati, tasmā na **‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena taṃ **‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti**. Ettāvatā nānākkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ **‘‘tathāgatappaveditā’’**tiādi vuttaṃ. **Tathāgatappaveditā**ti tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā viditā pākaṭā katā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontī**ti sudiṭṭhā. **Vocaritā**ti sucaritā, paññāya suṭṭhu carāpitāti attho. **Aya**nti ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhippattoti.

Saddhāya vimuttoti saddahanavasena vimutto. Etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho. Kiṃ pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena akasirena akilamantova sakkoti vikkhambhituṃ, saddhāvimutto pana dukkhena kasirena kilamanto sakkoti vikkhambhituṃ, tasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Tenāha **‘‘etassa hī’’**tiādi.

Saddahantassāti ‘‘ekaṃsato ayaṃ paṭipadā kilesakkhayaṃ āvahati sammāsambuddhena bhāsitattā’’ti evaṃ saddahantassa. Yasmā panassa aniccānupassanādīhi niccasaññāpahānavasena bhāvanāya pubbenāparaṃ visesaṃ passato tattha tattha paccakkhatāpi atthi, tasmā vuttaṃ **‘‘saddahantassa viyā’’**ti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Ettha ca **pubbabhāgamaggabhāvanā**ti vacanena āgamanīyanānattena diṭṭhippattasaddhāvimuttānaṃ paññānānattaṃ hotīti dassitaṃ. **Abhidhammaṭṭhakathāya**mpi (pu. pa. aṭṭha. 28) ‘‘nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ natthi, paññāya nānattaṃ atthiyevā’’ti vatvā ‘‘āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṃ kata’’nti vuttaṃ.

Ārammaṇaṃ yāthāvato dhāreti avadhāretīti dhammo, paññā. Taṃ paññāsaṅkhātaṃ dhammaṃ adhimattatāya pubbaṅgamaṃ hutvā pavattaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Tenāha **‘‘dhammo’’**tiādi. **Paññāpubbaṅgama**nti paññāpadhānaṃ. ‘‘Saddhaṃ anussarati, saddhāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāvetī’’ti imamatthaṃ **eseva nayo**ti atidisati. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī,** paññaṃ sātisayaṃ pavattetīti attho. Tenāha **‘‘paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetī’’**ti. Paññā vā puggalaṃ vāheti nibbānābhimukhaṃ gametīti **paññāvāhī. Saddhāvāhī**ti etthāpi iminā nayeneva attho veditabbo. **Ubhatobhāgavimuttādikathā**ti ubhatobhāgavimuttādīsu āgamanato paṭṭhāya vattabbakathā. **Tasmā**ti **visuddhimagge** (visuddhi. 2.773, 889) vuttattā. Tato eva **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.773) vuttanayeneva cettha attho veditabbo.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Udakūpamāsuttavaṇṇanā

15. Pañcame **ekantakāḷakehī**ti natthikavādaahetukavādaakiriyavādasaṅkhātehi niyatamicchādiṭṭhidhammehi. Tenāha **‘‘niyatamicchādiṭṭhiṃ sandhāya vutta’’**nti. **Evaṃ puggalo**ti iminā kāraṇena ekavāraṃ nimuggo nimuggoyeva so hoti. Etassa hi puna bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthīti vadanti makkhaligosālādayo viya. Heṭṭhā heṭṭhā narakaggīnaṃyeva āhāro. **Sādhu saddhā kusalesū**ti kusaladhammesu saddhā nāma sāhu laddhakāti ummujjati, so tāvattakeneva kusalena ummujjati nāma. **Sādhu hirī**tiādīsupi eseva nayo. **Caṅkavāre**ti rajakānaṃ khāraparissāvane, surāparissāvane vā. **Evaṃ puggalo**ti ‘‘evaṃ sādhu saddhā’’ti imesaṃ saddhādīnaṃ vasena ekavāraṃ ummujjitvā tesaṃ parihāniyā puna nimujjatiyeva devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvāpi puna buddhānaṃ paṭipakkhatāya tehi guṇehi parihīno ruhiruppādakammaṃ saṅghabhedakammañca katvā kāyassa bhedā dutiyacittavārena cuticittamanantarā niraye nibbatto. Kokāliko dve aggasāvake upavaditvā padumaniraye nibbatto.

Neva hāyati no vaḍḍhatīti appahonakakālepi na hāyati, pahonakakālepi na vaḍḍhati. Ubhayampi panetaṃ agārikenapi anagārikenapi dīpetabbaṃ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṃ vassikaṃ vā upanibandhāpesi, so pacchā pahonakakālepi pakkhikabhattādimattameva pavatteti. Anagārikopi ādimhi appahonakakāle uddesaṃ dhutaṅgaṃ vā gaṇhāti, medhāvī balavīriyasampattiyā pahonakakāle tato uttariṃ na karoti. **Evaṃ puggalo**ti evaṃ imāya saddhādīnaṃ ṭhitiyā puggalo ummujjitvā ṭhito nāma hoti. **Ummujjitvā pataratī**ti sakadāgāmipuggalo kilesatanutāya uṭṭhahitvā gantabbadisābhimukho tarati nāma.

Paṭigādhappatto hotīti anāgāmipuggalaṃ sandhāya vadati. Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā. Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggappaṭipannā antarāmagge ekaṃ puṇṇanadiṃ pāpuṇiṃsu. Tesu paṭhamaṃ otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjitvā puna saṇṭhātuṃ nāsakkhi, avassaṃva macchakacchapabhattaṃ jāto. Dutiyo otiṇṇaṭṭhāne nimujjitvā sakiṃ uṭṭhahitvā puna nimuggo uṭṭhātuṃ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhattaṃ jāto. Tatiyo nimujjitvā uṭṭhito majjhe nadiyā ṭhatvā neva orato āgantuṃ, na pāraṃ gantuṃ asakkhi. Catuttho uṭṭhāya ṭhito uttaraṇatitthaṃ olokesi. Pañcamo uttaraṇatitthaṃ oloketvā patarati. Chaṭṭho taṃ disvā pārimatīraṃ gantvā kaṭippamāṇe udake ṭhito. Sattamo pārimatīraṃ gantvā gandhacuṇṇādīhi nhatvā varavatthādīni nivāsetvā surabhivilepanaṃ vilimpitvā nīluppalamālādīni pilandhitvā nānālaṅkārappaṭimaṇḍito mahānagaraṃ pavisitvā pāsādamāruhitvā uttamabhojanaṃ bhuñjati.

Tattha jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā, nadī viya vaṭṭaṃ, paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjanaṃ viya micchādiṭṭhikassa vaṭṭe nimujjanaṃ, ummujjitvā nimujjanapuriso viya saddhādīnaṃ uppattimatthakena ummujjitvā tāsaṃ hāniyā nimuggapuggalo, majjhe nadiyā ṭhatvā viya saddhādīnaṃ ṭhitiyā ṭhitipuggalo, uttaraṇatitthaṃ olokento viya sotāpanno, patarantapuriso viya kilesakāmāvaṭṭatāya pataranto sakadāgāmī, taritvā kaṭimatte udake ṭhitapuriso viya anāvaṭṭadhammattā anāgāmī, nhatvā pārimatīraṃ uttaritvā thale ṭhitapuriso viya cattāro oghe atikkamitvā nibbānathale ṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo, thale ṭhitapurisassa nagaraṃ pavisitvā pāsādaṃ āruyha uttamabhojanabhuñjanaṃ viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇasamāpattiṃ appetvā vītināmanaṃ veditabbaṃ.

Udakūpamāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-9. Aniccānupassīsuttādivaṇṇanā

16-19. Chaṭṭhe **‘‘idha samasīsī kathito’’**ti vatvā evaṃ samasīsitaṃ vibhajitvā idhādhippetaṃ dassetuṃ **‘‘so catubbidho hotī’’**tiādimāha. Rogavasena samasīsī **rogasamasīsī**. Esa nayo sesesupi. **Ekappahārenevā**ti ekavelāyameva. Yo cakkhurogādīsu aññatarasmiṃ sati ‘‘ito anuṭṭhito arahattaṃ pāpuṇissāmī’’ti vipassanaṃ paṭṭhapesi, athassa arahattañca rogato vuṭṭhānañca ekakālameva hoti, ayaṃ **rogasamasīsī** nāma. **Iriyāpathassa pariyosāna**nti iriyāpathantarasamāyogo. Yo ṭhānādīsu iriyāpathesu aññataraṃ adhiṭṭhāya ‘‘avikopetvāva arahattaṃ pāpuṇissāmī’’ti vipassanaṃ paṭṭhapesi. Athassa arahattappatti ca iriyāpathavikopanañca ekappahāreneva hoti, ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma. **Jīvitasamasīsī nāmā**ti ettha ‘‘palibodhasīsaṃ māno, parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepasīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā, adhimokkhasīsaṃ saddhā, paggahasīsaṃ vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati, avikkhepasīsaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ, cutisīsaṃ vimokkho, saṅkhārasīsaṃ nirodho’’ti **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 3.33) vuttesu sattarasasu sīsesu pavattasīsaṃ kilesasīsanti dve sīsāni idhādhippetāni – ‘‘apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā’’ti vacanato. Tesu kilesasīsaṃ arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati. Tattha avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, jīvitindriyapariyādāyakaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Aññaṃ avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ, aññaṃ jīvitandriyapariyādāyakaṃ. Yassa cetaṃ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathaṃ panidaṃ samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatime paccavekkhaṇañāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyato imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānampi samaṃ hotīti imāya vārasamatāya. Vārasamavuttidāyakena hi maggacittena attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahati. ‘‘Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī’’ti (ma. ni. 1.78; saṃ. ni. 3.12, 14) vacanato paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṃ sampāpitaṃ nāma hotīti imāya vāravuttiyā samatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṃ samatā veditabbā. Tenevāha **‘‘yasmā panassa…pe... tasmā evaṃ vutta’’**nti.

Āyuno vemajjhaṃ anatikkamitvā antarāva kilesaparinibbānena parinibbāyatīti **antarāparinibbāyī**. Tenāha **‘‘yo pañcasu suddhāvāsesū’’**tiādi. **Vemajjhe**ti avihādīsu yattha uppanno, tattha āyuno vemajjhe. Āyuvemajjhaṃ upahacca atikkamitvā tattha parinibbāyatīti **upahaccaparinibbāyī**. Tenāha **‘‘yo tatthevā’’**tiādi. Asaṅkhārena appayogena anussāhena akilamanto tikkhindriyatāya sukheneva parinibbāyatīti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Tenāha **‘‘yo tesaṃyevā’’**tiādi. **Tesaṃyeva puggalāna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Appayogenā**ti adhimattappayogena vinā appakasirena. Sasaṅkhārena sappayogena kilamanto dukkhena parinibbāyatīti **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Uddhaṃvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotañcāti, uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṃbhoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Ettha pana catukkaṃ veditabbaṃ. Yo hi avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ **uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma**. Ayañhi avihesu kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatrāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatrāpi cattāri kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati, tatrāpi aṭṭha kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati. Tattha yo avihato paṭṭhāya dutiyaṃ vā catutthaṃ vā devalokaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ **uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo kāmabhavato cavitvā akaniṭṭhesu parinibbāyati, ayaṃ **na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva nibbattitvā parinibbāyati, ayaṃ **na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī**ti.

Ete pana avihesu uppannasamanantaraāyuvemajjhaṃ appatvāva parinibbāyanavasena tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsototi pañcavidho, asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyivibhāgena dasa honti, tathā atappasudassasudassīsūti cattāro dasakāti cattārīsaṃ. Akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthi, tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyīti cattāro, asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyivibhāgena aṭṭhāti aṭṭhacattārīsaṃ anāgāmino. Sattamādīsu natthi vattabbaṃ.

Aniccānupassīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Niddasavatthusuttavaṇṇanā

20. Dasame **niddasavatthūnī**ti ādisaddalopenāyaṃ niddesoti āha **‘‘niddasādivatthūnī’’**ti. Natthi idāni imassa dasāti **niddaso. Pañho**ti ñātuṃ icchito attho. **Puna dasavasso na hotī**ti tesaṃ matimattametanti dassetuṃ **‘‘so kirā’’**ti kirasaddaggahaṇaṃ. **Niddaso**ti cetaṃ vacanamattaṃ. Tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetuṃ **‘‘na kevalañcā’’**tiādi vuttaṃ. **Gāme vicaranto**ti gāme piṇḍāya caranto. Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā, sāsanepi sekhassapi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ yena ca kāraṇena, taṃ dassetuṃ **‘‘khīṇāsavasseta’’**ntiādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni yāni pāḷiyaṃ āgatāniṃ.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ **sikkhāsamādānaṃ**. Taṃ panassā pāripūriyā veditabbanti āha **‘‘sikkhāttayapūraṇe’’**ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ **sikkhāsamādānaṃ**. Tañca atthato pūraṇena paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. **Balavacchando**ti daḷhacchando. **Āyati**nti anantarānāgatadivasādikālo adhippeto, na anāgatabhavoti āha **‘‘anāgate punadivasādīsupī’’**ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha nibaddhabhattitā **avigatapematā**. Tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ **dhammanisāmanā**ti āha **‘‘vipassanāyetaṃ adhivacana’’**nti. **Taṇhāvinaye**ti bhaṅgānupassanāñāṇānubhāvasiddhe taṇhāvikkhambhane. **Ekībhāve**ti gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekavāse. **Vīriyārambhe**ti sammappadhānassa paggaṇhane. Taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanaṃ hotīti āha **‘‘kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe’’**ti. **Satiyañceva nipakabhāve cā**ti satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajaññabaleneva hi vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhipaṭivedhe**ti maggasammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha **‘‘maggadassane’’**ti.

Niddasavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vajjisattakavaggo

1. Sārandadasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame devāyatanabhāvena cittattā lokassa cittīkāraṭṭhānatāya ca **cetiyaṃ** ahosi. **Yāvakīva**nti (dī. ni. ṭī. 2.134) ekamevetaṃ padaṃ aniyamato parimāṇavācī. Kālo cettha adhippetoti āha **''yattakaṃ kāla''**nti. **Abhiṇhaṃ sannipātā**ti niccasannipātā. Taṃ pana niccasannipātataṃ dassetuṃ **''divasassā''**tiādi vuttaṃ. **Sannipātabahulā**ti pacurasannipātā. **Vosāna**nti saṅkocaṃ. **''Vuddhiyevā''**tiādinā vuttamatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ **''abhiṇhaṃ asannipatantā hī''**tiādi vuttaṃ. **Ākulā**ti khubhitā na pasannā. **Bhijjitvā**ti vaggabandhato vibhajja visuṃ visuṃ hutvā.

Sannipātabheriyāti sannipātārocanabheriyā. **Addhabhuttā vā**ti sāmibhuttā vā. **Osīdamāne**ti hāyamāne.

Suṅkanti bhaṇḍaṃ gahetvā gacchantehi pabbatakhaṇḍanādititthagāmadvārādīsu rājapurisānaṃ dātabbabhāgaṃ. **Bali**nti nipphannasassādito chabhāgaṃ sattabhāgantiādinā laddhabbakaraṃ. **Daṇḍa**nti dasavīsatikahāpaṇādikaṃ aparādhānurūpaṃ gahetabbadhanadaṇḍaṃ. **Vajjidhamma**nti vajjirājadhammaṃ. Idāni apaññattapaññāpanādīsu tappaṭikkhepe ca ādīnavānisaṃse ca vitthārato dassetuṃ **''tesa''**ntiādi vuttaṃ. **Pāricariyakkhamā**ti upaṭṭhānakkhamā. **Porāṇaṃ vajjidhamma**nti ettha pubbe kira vajjirājāno ''ayaṃ coro''ti ānetvā dassite ''gaṇhatha naṃ cora''nti avatvā vinicchayamahāmattānaṃ denti. Te vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjenti. Sace coro, attanā kiñci akatvā vohārikānaṃ denti, tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, suttadharānaṃ denti. Tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, aṭṭakulikānaṃ denti, tepi tatheva katvā senāpatissa, senāpati uparājassa, uparājā rañño. Rājā vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjeti. Sace pana coro hoti, paveṇipaṇṇakaṃ vācāpeti. Tattha ''yena idaṃ nāma kataṃ, tassa ayaṃ nāmadaṇḍo''ti likhitaṃ. Rājā tassa kiriyaṃ tena samānetvā tadanucchavikaṃ daṇḍaṃ karoti. Iti etaṃ porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya vattantānaṃ manussā na ujjhāyanti. Paramparāgatesu aṭṭakulesu jātā agatigamanaviratā aṭṭamahallakapurisā **aṭṭakulikā**.

Sakkāranti upakāraṃ. **Garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā**ti ''ime amhākaṃ garuno''ti tattha garubhāvaṃ paṭi paṭi upaṭṭhapetvā. **Mānessantī**ti sammānessanti. Taṃ pana sammānanaṃ tesu nesaṃ attamanatāpubbakanti āha **''manena piyāyissantī''**ti. **Nipaccakāraṃ** paṇipātaṃ. **Dassentī**ti garucittabhāraṃ dassenti. **Sandhānetu**nti sambandhaṃ avicchinnaṃ katvā ghaṭetuṃ.

Pasayhakārassāti balakkārassa. Kāmaṃ vuddhiyā pūjanīyatāya ''vuddhihāniyo''ti vuttaṃ, attho pana vuttānukkameneva yojetabbo. Pāḷiyaṃ vā yasmā ''vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihānī''ti vuttaṃ, tasmā tadanukkamena **''vuddhihāniyo''**ti vuttaṃ.

Vipaccituṃ aladdhokāse pāpakamme, tassa kammassa vipāke vā anavasarova devasopasaggo. Tasmiṃ pana laddhokāse siyā devatopasaggassa avasaroti āha **''anuppannaṃ…pe… vaḍḍhentī''**ti. Eteneva **anuppannaṃ sukha**nti etthāpi attho veditabbo. Balakāyassa diguṇatiguṇatādassanaṃ paṭibhayabhāvadassananti evamādinā devatānaṃ **saṅgāmasīse sahāyatā** veditabbā.

Anicchitanti aniṭṭhaṃ. **Āvaraṇato**ti nisedhanato. Dhammato anapetā dhammiyāti idha **''dhammikā''**ti vuttā. Migasūkarādighātāya sunakhādīnaṃ kaḍḍhitvā vanacaraṇaṃ vājo, tattha niyuttā, te vā vājentīti **vājikā,** migavadhacārino.

Sārandadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vassakārasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **abhiyātukāmo**ti ettha **abhi-**saddo abhibhavanattho ‘‘anabhividitu’’ntiādīsu viyāti āha **‘‘abhibhavanatthāya yātukāmo’’**ti. **Vajjirājāno**ti ‘‘vajjetabbā ime’’ti ādito pavattaṃ vacanaṃ upādāya vajjīti laddhanāmā rājāno, vajjiraṭṭhassa vā rājāno vajjirājāno. Raṭṭhassa pana vajjisamaññā tannivāsirājakumāravasena veditabbā. **Rājiddhiyā**ti rājabhāvānugatena pabhāvena. So pana pabhāvo nesaṃ gaṇarājānaṃ mitho sāmaggiyā loke pākaṭo. Ciraṭṭhāyī ca ahosīti **‘‘samaggabhāvaṃ kathetī’’**ti vuttaṃ. Anu anu taṃsamaṅgino bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo eva **ānubhāvo,** patāpo. So pana nesaṃ patāpo hatthiassādivāhanasampattiyā tattha ca subhikkhitabhāvena loke pākaṭo jātoti **‘‘etena… pe… kathetī’’**ti vuttaṃ. **Tāḷacchiggaḷenā**ti kuñcikāchiddena. **Asanan**ti saraṃ. **Atipātayissantī**ti atikkāmenti. **Poṅkhānupoṅkhan**ti poṅkhassa anupoṅkhaṃ, purimasarassa poṅkhapadānugatapoṅkhaṃ itaraṃ saraṃ katvāti attho. **Avirādhitan**ti avirajjhitaṃ. **Ucchindissāmī**ti ummūlanavasena kulasantatiṃ chindissāmi. Ayanaṃ vaḍḍhanaṃ ayo, tappaṭipakkhena **anayo**ti āha **‘‘avaḍḍhi’’**nti. Ñātīnaṃ byasanaṃ vināso **ñātibyasanaṃ**.

Gaṅgāyāti gaṅgāsamīpe. **Paṭṭanagāman**ti sakaṭapaṭṭanagāmaṃ. **Tatrā**ti tasmiṃ paṭṭane. **Balavāghātajāto**ti uppannabalavakodho. **Me**ti mayhaṃ. **Gatenā**ti gamanena. **Sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi** tāya velāya. **Abhimukhaṃ yuddhenā**ti abhimukhaṃ ujukameva saṅgāmakaraṇena. **Upalāpanaṃ** sāmaṃ dānañcāti dassetuṃ **‘‘ala’’**ntiādi vuttaṃ. Bhedopi idha upāyo evāti vuttaṃ **‘‘aññatra mithubhedā’’**ti. Yuddhassa pana anupāyatā pageva pakāsitā. **Idan**ti ‘‘aññatra upalāpanāya aññatra mithubhedā’’ti idaṃ vacanaṃ. **Kathāya nayaṃ labhitvā**ti ‘‘yāvakīvañca …pe… parihānī’’ti imāya bhagavato kathāya upāyaṃ labhitvā. **Anukampāyā**ti vajjirājesu anuggahena.

Rājāpi tameva pesetvā sabbe…pe… pāpesīti rājā taṃ attano santikaṃ āgataṃ ‘‘kiṃ, ācariya, bhagavā avacā’’ti pucchi. So ‘‘yathā bho samaṇassa gotamassa vacanaṃ na sakkā vajjī kenaci gahetuṃ, apica upalāpanāya vā mithubhedena vā sakkā’’ti āha. Tato naṃ rājā ‘‘upalāpanāya amhākaṃ hatthiassādayo nassissanti, bhedeneva te gahessāmi, kiṃ karomā’’ti pucchi. Tena hi, mahārāja, tumhe vajjī ārabbha parisati kathaṃ samuṭṭhāpetha, tato ahaṃ ‘‘kiṃ te, mahārāja, tehi, attano santakena kasivaṇijjādīni katvā jīvantu ete rājāno’’ti vatvā pakkamissāmi. Tato tumhe ‘‘kiṃ nu, bho, esa brāhmaṇo vajjī ārabbha pavattaṃ kathaṃ paṭibāhatī’’ti vadeyyātha. Divasabhāge cāhaṃ tesaṃ paṇṇākāraṃ pesessāmi, tampi gāhāpetvā tumhepi mama dosaṃ āropetvā bandhanatāḷanādīni akatvāva kevalaṃ khuramuṇḍaṃ maṃ katvā nagarā nīharāpetha, athāhaṃ ‘‘mayā te nagare pākāro parikhā ca kāritā, ahaṃ thiradubbalaṭṭhānañca uttānagambhīraṭṭhānañca jānāmi, na cirassaṃ dāni taṃ ujuṃ karissāmī’’ti vakkhāmi. Taṃ sutvā tumhe ‘‘gacchatū’’ti vadeyyāthāti. Rājā sabbaṃ akāsi.

Licchavī tassa nikkhamanaṃ sutvā ‘‘saṭho brāhmaṇo, mā tassa gaṅgaṃ uttāretuṃ adatthā’’ti āhaṃsu. Tatra ekaccehi ‘‘amhe ārabbha kathitattā kira so evaṃ karotī’’ti vutte ‘‘tena hi bhaṇe etū’’ti vadiṃsu. So gantvā licchavī disvā ‘‘kimāgatatthā’’ti pucchito taṃ pavattiṃ ārocesi. Licchavino ‘‘appamattakena nāma evaṃ garuṃ daṇḍaṃ kātuṃ na yutta’’nti vatvā ‘‘kiṃ te tatra ṭhānantara’’nti pucchiṃsu. Vinicchayamahāmaccohamasmīti. Tadeva te ṭhānantaraṃ hotūti. So suṭṭhutaraṃ vinicchayaṃ karoti. Rājakumārā tassa santike sippaṃ uggaṇhanti. So patiṭṭhitaguṇo hutvā ekadivasaṃ ekaṃ licchaviṃ gahetvā ekamantaṃ gantvā ‘‘dārakā kasantī’’ti pucchi. Āma, kasanti. Dve goṇe yojetvāti. Āma, dve goṇe yojetvāti. Ettakaṃ vatvā nivatto. Tato tamañño ‘‘kiṃ ācariyo āhā’’ti pucchitvā tena vuttaṃ – asaddahanto ‘‘na meso yathābhūtaṃ kathetī’’ti tena saddhiṃ bhijji.

Brāhmaṇo aparampi ekadivasaṃ ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā ‘‘kena byañjanena bhuttosī’’ti pucchitvā nivatto. Tampi añño pucchitvā asaddahanto tatheva bhijji. Brāhmaṇo aparampi divasaṃ ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā ‘‘atiduggatosi kirā’’ti pucchi. Ko evamāhāti. Asuko nāma licchavīti. Aparampi ekamantaṃ netvā ‘‘tvaṃ kira bhīrujātiko’’ti pucchi. Ko evamāhāti? Asuko nāma licchavīti. Evaṃ aññena akathitameva aññassa kathento tīhi saṃvaccharehi te rājāno aññamaññaṃ bhinditvā yathā dve ekamaggena na gacchanti, tathā katvā sannipātabheriṃ carāpesi. Licchavino ‘‘issarā sannipatantu, sūrā sannipatantū’’ti vatvā na sannipatiṃsu. Brāhmaṇo ‘‘ayaṃ dāni kālo, sīghaṃ āgacchatū’’ti rañño sāsanaṃ peseti. Rājā sutvāva balabheriṃ carāpetvā nikkhami. Vesālikā sutvā ‘‘rañño gaṅgaṃ uttarituṃ na dassāmā’’ti bheriṃ carāpesuṃ. Te sutvā ‘‘gacchantu sūrarājāno’’tiādīni vatvā na sannipatiṃsu. ‘‘Nagarappavesanaṃ na dassāma, dvārāni pidahissāmā’’ti bheriṃ carāpesuṃ. Ekopi na sannipati. Yathāvivaṭehi dvārehi pavisitvā sabbe anayabyasanaṃ pāpetvā gato. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – ‘‘rājāpi tameva pesetvā sabbepi bhinditvā gantvā anayabyasanaṃ pāpesī’’ti.

Vassakārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye aparihānāya hitāti **aparihāniyā** (dī. ni. ṭī. 2.136), na parihāyanti etehīti vā **aparihāniyā**. Evaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento **‘‘idhāpi cā’’**tiādimāha. Tattha **tato**tiādi disāsu āgatasāsane vuttavacanaṃ vuttakathanaṃ. **Vihārasīmā ākulā** yasmā, tasmā **uposathapavāraṇā ṭhitā. Olīyamānako**ti pāḷito atthato ca vinassamānako. **Ukkhipāpentā**ti paguṇabhāvakaraṇena atthasaṃvaṇṇanāvasena ca paggaṇhantā.

Sāvatthiyaṃ bhikkhū viya (pārā. 565) pācittiyaṃ desāpetabboti paññāpentā. **Vajjiputtakā viya** (cūḷava. 446) dasavatthudīpanena. **Tathā akarontā**ti navaṃ katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā amaddantā dhammavinayato sāsanaṃ dīpentā khuddakampi ca sikkhāpadaṃ asamūhanantā. **Āyasmā mahākassapo viya cā**ti ‘‘suṇātu me, āvuso, saṅgho, santāmhākaṃ sikkhāpadāni gihigatāni. Gihinopi jānanti ‘idaṃ vo samaṇānaṃ sakyaputtikānaṃ kappati, idaṃ vo na kappatī’ti. Sacepi hi mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro ‘dhūmakālikaṃ samaṇena gotamena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāvimesaṃ satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṃsu. Yato imesaṃ satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhantī’ti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyyā’’ti imaṃ (cūḷava. 442) tantiṃ ṭhapento āyasmā mahākassapo viya ca.

Thirabhāvappattāti sāsane thirabhāvaṃ anivattitabhāvaṃ upagatā. **Therakārakehī**ti therabhāvasādhakehi sīlādiguṇehi asekkhadhammehi. **Bahū rattiyo**ti pabbajitā hutvā bahū rattiyo jānanti. Sīlādiguṇesu patiṭṭhāpanameva sāsane **pariṇāyakatā**ti āha **‘‘tīsu sikkhāsu pavattentī’’**ti. **Ovādaṃ na denti** abhājanabhāvato. **Paveṇikatha**nti ācariyaparamparābhataṃ sammāpaṭipattidīpanaṃ dhammakathaṃ. **Sārabhūtaṃ dhammapariyāya**nti samathavipassanāmaggaphalasampāpanena sāsane sārabhūtaṃ bojjhaṅgakosallaanuttarasītibhāva- (a. ni. 6.85) adhicittasuttādidhammatantiṃ. **Ādikaṃ ovāda**nti **ādi-**saddena ‘‘evaṃ te āloketabbaṃ, evaṃ te viloketabbaṃ, evaṃ te samiñjitabbaṃ, evaṃ te pasāretabbaṃ, evaṃ te saṅghāṭipattacīvaraṃ dhāretabba’’nti ovādaṃ saṅgaṇhāti.

Punabbhavadānaṃ **punabbhavo** uttarapadalopena. **Itare**ti ye na paccayavasikā na āmisacakkhukā, te **na gacchanti** taṇhāya vasaṃ.

Āraññakesūti araññabhāgesu araññapariyāpannesu. Nanu yattha katthacipi taṇhā sāvajjā evāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘gāmantasenāsanesu hī’’**tiādi. Tena ‘‘anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato’’ti ettha vuttapihādayo piya āraññakasenāsanesu sālayatā sevitabbapakkhikā evāti dasseti.

Attanāvāti sayameva. Tena parehi anussāhitānaṃ saraseneva anāgatānaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ āgamanaṃ, āgatānañca phāsuvihāraṃ paccāsīsantīti dasseti. **Imināva nīhārenā**ti imāya paṭipattiyā. **Aggahitadhammaggahaṇa**nti aggahitassa pariyattidhammassa uggahaṇaṃ. **Gahitasajjhāyakaraṇa**nti uggahitassa suṭṭhu atthacintanaṃ. Cintarattho hi ayaṃ sajjhāyasaddo. **Entī**ti upagacchanti. Nisīdanti āsanapaññāpanādinā.

Paṭhamasattakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā

24-26. Catutthe **karontoyevā**ti yathāvuttaṃ tiracchānakathaṃ kathentoyeva. Atiracchānakathābhāvepi tassa tattha tapparabhāvadassanatthaṃ avadhāraṇavacanaṃ. **Pariyantakārī**ti sapariyantaṃ katvā vattā. ‘‘Pariyantavatiṃ vācaṃ bhāsitā’’ti (dī. ni. 1.9, 194) hi vuttaṃ. **Appabhassovā**ti parimitakathoyeva ekantena kathetabbasseva kathanato. Samāpattisamāpajjanaṃ **ariyo tuṇhībhāvo. Niddāyatiyevā**ti niddokkamane anādīnavadassī niddāyatiyeva, iriyāpathaparivattanādinā na naṃ vinodeti. **Evaṃ saṃsaṭṭhovā**ti vuttanayena gaṇasaṅgaṇikāya saṃsaṭṭho eva viharati. **Dussīlā pāpicchā nāmā**ti sayaṃ nissīlā asantaguṇasambhāvanicchāya samannāgatattā pāpā lāmakā icchā etesanti pāpicchā. Pāpapuggalehi mittikaraṇato **pāpamittā**. Tehi sadā sahapavattanena **pāpasahāyā**. Tattha ninnatādinā tadadhimuttatāya **pāpasampavaṅkā**. Pañcamādīni uttānatthāniyeva.

Dutiyasattakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-11. Saññāsuttādivaṇṇanā

27-31. Sattame aniccāti anupassati etāyāti **aniccānupassanā**. Tathāpavattavipassanā pana yasmā attanā sahagatasaññāya bhāvitāya bhāvitā eva hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘aniccānupassanādīhi sahagatasaññā’’**ti. Imā satta lokiyavipassanāpi honti ‘‘anicca’’ntiādinā pavattanato. ‘‘Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho’’ti āgatavasena panettha dve lokuttarā hontīti veditabbā. ‘‘Virāgo nirodho’’ti hi tattha nibbānaṃ vuttanti idha virāgasaññā, tā vuttasaññā nibbānārammaṇāpi siyuṃ. Sesamettha suviññeyyameva. Aṭṭhamādīni uttānatthāneva.

Saññāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vajjisattakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Devatāvaggo

5. Paṭhamamittasuttavaṇṇanā

36. Catutthassa pañcame **attano** guyhaṃ tassa **āvikarotī**ti attano guyhaṃ nigguhituṃ yuttakathaṃ aññassa akathetvā tasseva ācikkhati. Tassa guyhaṃ **aññesaṃ nācikkhatī**ti tena kathitaguyhaṃ yathā aññe na jānanti, evaṃ anāvikaronto chādeti.

Paṭhamamittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-11. Dutiyamittasuttādivaṇṇanā

37-42. Chaṭṭhe **piyo ca hoti manāpo cā**ti kalyāṇamittalakkhaṇaṃ dassitaṃ. Kalyāṇamitto hi saddhāsampanno ca hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa sambodhiṃ kammañca kammaphalañca, tena sambodhiyā hetubhūtaṃ sattesu hitasukhaṃ na pariccajati. Sīlasampattiyā sattānaṃ piyo hoti garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo. Sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṃyuttānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā hoti. Cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho. Vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti attahitaparahitapaṭipattiyaṃ. Satisampattiyā upaṭṭhitassatī hoti. Samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhitacito. Paññāsampattiyā aviparītaṃ pajānāti. So satiyā kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena satte ahite nisedhetvā hite niyojeti. Tena vuttaṃ **‘‘piyo…pe… niyojetī’’**ti. Sattamādīni uttānatthāni.

Dutiyamittasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devatāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mahāyaññavaggo

1. Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā

44. Pañcamassa paṭhame yasmā **nidassanatthe nipāto** (dī. ni. ṭī. 2.127) tasmā **seyyathāpi manussā**ti yathā manussāti vuttaṃ hoti. **Viseso hotiyeva** satipi bāhirassa kāraṇassa abhede ajjhattikassa bhinnattā. Nānattaṃ kāye etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti **nānattakāyā**. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Nesa**nti manussānaṃ. Nānattā saññā etesaṃ atthīti **nānattasaññino**. Sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti **vinipātikā** satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato. Apāyesu vā gato natthi nipāto etesanti **vinipātikā**. Tenāha **''catuapāyavinimuttā''**ti. **Piyaṅkaramātādīnaṃ viyā**ti piyaṅkaramātā kira yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā –

> ''Mā saddamakarī piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati;
> Api dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.
>
> ''Pāṇesu ca saṃyamāmase, sampajānamusā na bhaṇāmase;
> Sikkhema susīlyamattano, api muccema pisācayoniyā''ti. (saṃ. ni. 1.240) –

Evaṃ puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā.

Brahmakāye paṭhamajjhānanibbatte brahmasamūhe, brahmanikāye vā bhavāti **brahmakāyikā**. Mahābrahmuno parisāya bhavāti **brahmapārisajjā** tassa paricārakaṭṭhāne ṭhitattā. Mahābrahmuno purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā**. Āyuvaṇṇādīhi mahantā brahmānoti **mahābrahmāno**. Satipi tesaṃ tividhānampi paṭhamena jhānena gantvā nibbattabhāve jhānassa pana pavattibhedena ayaṃ visesoti dassetuṃ **''brahmapārisajjā panā''**tiādi vuttaṃ. **Parittenā**ti hīnena. Sā cassa hīnatā chandādīnaṃ hīnatāya veditabbā. Paṭiladdhamattaṃ vā hīnaṃ. **Kappassā**ti asaṅkhyeyyakappassa. Hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavattā **majjhimaṃ**. Sā cassa majjhimatā chandādīnaṃ majjhimatāya veditabbā. Paṭilabhitvā nātisubhāvitaṃ vā **majjhimaṃ. Upaḍḍhakappo**ti asaṅkhyeyyakappassa upaḍḍhakappo. **Vipphārikataro**ti brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro sabhāvato uḷārataro ca hoti. Sabhāvenapi hi uḷāratamova. Taṃ panettha appamāṇaṃ. Tassa hi parittābhādīnaṃ parittasubhādīnañca kāye satipi sabhāvavematte ekattavaseneva vavatthapīyatīti ''ekattakāyā''tveva te vuccanti. **Paṇītenā**ti ukkaṭṭhena. Sā cassa ukkaṭṭhatā chandādīnaṃ ukkaṭṭhatāya veditabbā. Subhāvitaṃ vā, sammadeva, vasibhāvaṃ pāpitaṃ **paṇītaṃ** ''padhānabhāvaṃ nīta''nti katvā. Idhāpi kappo asaṅkhyeyyakappavaseneva veditabbo paripuṇṇamahākappassa asambhavato. **Itī**ti evaṃ vuttappakārena. **Te**ti ''brahmakāyikā''ti vuttā tividhāpi brahmāno. **Saññāya ekattā**ti tihetukabhāvena ekasabhāvattā. Na hi tassā sampayuttadhammavasena aññopi koci bhedo atthi. **Eva**nti iminā nānattakāyā ekattasaññino gahitāti dasseti.

Daṇḍaukkāyāti daṇḍadīpikāya. **Sarati** dhāvati, **vissarati** vippakiṇṇā viya dhāvati. **Dve kappā**ti dve mahākappā. Ito paresupi eseva nayo. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. **Ukkaṭṭhaparicchedavasena** ābhassaraggahaṇeneva **sabbepi te** parittābhāappamāṇābhāpi gahitā.

Sundarā pabhā subhā, tāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe. Bhā-saddassa rassattaṃ antima-ṇa-kārassa ha-kārañca katvā **''subhakiṇhā''**ti vuttā. Aṭṭhakathāyaṃ pana niccalāya ekagghanāya pabhāya subhoti pariyāyavacananti ''subhena okiṇṇā vikiṇṇā''ti attho vutto. Etthāpi antima-ṇa-kārassa ha-kārakaraṇaṃ icchitabbameva. **Na chijjitvā pabhā gacchati** ekagghanattā. **Catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti** kāyassa saññāya ca ekarūpattā. Vipulasantasukhāyuvaṇṇādiphalattā **vehapphalā. Etthā**ti viññāṇaṭṭhitiyaṃ.

Vivaṭṭapakkhe ṭhitā apunarāvattanato. **''Na sabbakālikā''**ti vatvā tameva asabbakālikattaṃ vibhāvetuṃ **''kappasatasahassampī''**tiādi vuttaṃ. Soḷasakappasahassaccayena uppannānaṃ suddhāvāsabrahmānaṃ parinibbāyanato aññesañca tattha anuppajjanato **buddhasuññe loke** suññaṃ taṃ ṭhānaṃ hoti, tasmā suddhāvāsā na sabbakālikā. **Khandhāvāraṭṭhānasadisā honti** suddhāvāsabhūmiyo. **Iminā suttena** suddhāvāsānaṃ sattāvāsabhāvadīpaneneva viññāṇaṭṭhitibhāvopi dīpito hoti, tasmā **suddhāvāsāpi** sattasu viññāṇaṭṭhitīsu **catutthaviññāṇaṭṭhitiṃ,** navasu sattāvāsesu **catutthasattāvāsañca bhajanti**.

Sukhumattāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā. Paribyattaviññāṇakiccābhāvato **neva viññāṇaṃ,** na sabbaso aviññāṇaṃ hotīti **nāviññāṇaṃ,** tasmā paripphutaviññāṇakiccavantīsu **viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṃ**.

Sattaviññāṇaṭṭhitisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā

45. Dutiye **samādhiparikkhārā**ti ettha tayo parikkhārā. ''Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo''ti (saṃ. ni. 5.4) hi ettha alaṅkāro parikkhāro nāma. ''Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hotī''ti (a. ni. 7.67) ettha parivāro parikkhāro nāma. ''Gilānapaccaya…pe… jīvitaparikkhārā''ti (ma. ni. 1.191-192) ettha sambhāro parikkhāro nāma. So idha adhippetoti āha **''maggasamādhissa sambhārā''**ti. Parivāraparikkhāropi vaṭṭatiyeva. Parivāro hi sammādiṭṭhādayo maggadhammā sammāsamādhissa sahajātādipaccayabhāvena parikaraṇato abhisaṅkharaṇato. **Parikkhatā**ti parivāritā. **Ayaṃ vuccati ariyo sammāsamādhī**ti ayaṃ sattahi ratanehi parivuto cakkavattī viya sattahi aṅgehi parivuto ariyo sammāsamādhīti vuccati. Upecca nissīyatīti upanisā, saha upanisāyāti **saupaniso,** saupanissayo attho, saparivāroyevāti vuttaṃ hoti. Sahakārikāraṇabhūto hi dhammasamūho idha ''upaniso''ti adhippeto.

Samādhiparikkhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamaaggisuttavaṇṇanā

46. Tatiye **anuḍahanaṭṭhenā**ti kāmaṃ āhuneyyaggiādayo tayo aggī brāhmaṇehipi icchitā santi. Te pana tehi icchitamattāva, na sattānaṃ tādisā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā, te dassetuṃ **''āhunaṃ vuccatī''**tiādi vuttaṃ. Tattha ānetvā hunanaṃ pūjanaṃ ''āhuna''nti vuttaṃ, taṃ **āhunaṃ arahantī** mātāpitaro. Tenāha bhagavā – ''āhuneyyāti, bhikkhave, mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacana''nti (itivu. 106). Yadaggena ca te puttānaṃ bahūpakāratāya āhuneyyāti, tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha **''tesu…pe… nibbattantī''**ti.

Svāyamattho (dī. ni. aṭṭha. 3.305) **mittavindaka**vatthunā veditabbo. Mittavindako hi mātarā, ''tāta, ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattiṃ dhammassavanaṃ suṇohi, sahassaṃ te dassāmī''ti vutto dhanalobhena uposathaṃ samādāya vihāraṃ gantvā ''idaṃ ṭhānaṃ akutobhaya''nti sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattiṃ niddāyitvā gharaṃ agamāsi. Mātā pātova yāguṃ pacitvā upanāmesi. So sahassaṃ gahetvāva pivi. Athassa etadahosi ''dhanaṃ saṃharissāmī''ti. So nāvāya samuddaṃ pakkhanditukāmo ahosi. Atha naṃ mātā, ''tāta, imasmiṃ kule cattālīsakoṭidhanaṃ atthi, alaṃ gamanenā''ti nivāreti. So tassā vacanaṃ anādiyitvā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha naṃ kujjhitvā ''ayaṃ mayhaṃ purato tiṭṭhatī''ti pādena paharitvā patitaṃ antaraṃ katvā agamāsi.

Mātā uṭṭhahitvā ‘‘mādisāya mātari evarūpaṃ kammaṃ katvā gatassa te gataṭṭhāne sukhaṃ bhavissatīti evaṃsaññī nāma tvaṃ puttā’’ti āha. Tassa nāvaṃ āruyha gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā ‘‘addhā ettha pāpapuggalo atthi, salākaṃ dethā’’ti āhaṃsu. Salākā dīyamānā tasseva tikkhattuṃ pāpuṇi. Te tassa uḷumpaṃ datvā taṃ samudde pakkhipiṃsu. So ekaṃ dīpaṃ gantvā vimānapetīhi saddhiṃ sampattiṃ anubhavanto tāhi ‘‘purato purato mā agamāsī’’ti vuccamānopi taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ sampattiṃ passanto anupubbena khuracakkadharaṃ ekaṃ addasa. Taṃ cakkaṃ padumapupphaṃ viya upaṭṭhāsi. So taṃ āha, ‘‘ambho, idaṃ tayā piḷandhitaṃ padumaṃ mayhaṃ dehī’’ti. Na idaṃ, sāmi, padumaṃ, khuracakkaṃ etanti. So ‘‘vañcesi maṃ tvaṃ, kiṃ mayā padumaṃ na diṭṭhapubba’’nti vatvā ‘‘tvaṃ lohitacandanaṃ vilimpitvā piḷandhanaṃ padumapupphaṃ mayhaṃ na dātukāmo’’ti āha. So cintesi ‘‘ayampi mayā katasadisaṃ kammaṃ katvā tassa phalaṃ anubhavitukāmo’’ti. Atha naṃ ‘‘gaṇha, re’’ti vatvā tassa matthake cakkaṃ khipi. Tena vuttaṃ –

‘‘Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhāhi pica soḷasa;
Soḷasāhi ca bāttiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;
Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake’’ti. (jā. 1.1.104; 1.5.103);

Soti gehasāmiko bhattā. **Purimanayenevā**ti anuḍahanassa paccayatāya. Tatridaṃ vatthu – kassapabuddhakāle sotāpannassa upāsakassa bhariyā aticāraṃ carati. So taṃ paccakkhato disvā ‘‘kasmā evaṃ karosī’’ti āha. Sā ‘‘sacāhaṃ evarūpaṃ karomi, ayaṃ me sunakho viluppamāno khādatū’’ti vatvā kālakatā kaṇṇamuṇḍakadahe vemānikapetī hutvā nibbattā divā sampattiṃ anubhavati, rattiṃ dukkhaṃ. Tadā bārāṇasirājā migavaṃ caranto araññaṃ pavisitvā anupubbena kaṇṇamuṇḍakadahaṃ sampatto tāya saddhiṃ sampattiṃ anubhavati. Sā taṃ vañcetvā rattiṃ dukkhaṃ anubhavati. So ñatvā ‘‘kattha nu kho gacchatī’’ti piṭṭhito piṭṭhito gantvā avidūre ṭhito kaṇṇamuṇḍakadahato nikkhamitvā taṃ ‘‘paṭapaṭa’’nti khādamānaṃ ekaṃ sunakhaṃ disvā asinā dvidhā chindi, dve ahesuṃ. Puna chinne cattāro, puna chinne aṭṭha, puna chinne soḷasa ahesuṃ. Sā ‘‘kiṃ karosi, sāmī’’ti āha. So ‘‘kiṃ ida’’nti āha. Sā ‘‘evaṃ akatvā kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsāhī’’ti āha. So tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyiṃsu. Muṭṭhiyogo kirāyaṃ tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanaṃ, taṃ divasaṃ tassā kammaṃ khīṇaṃ. Rājā vippaṭisārī hutvā gantuṃ āraddho. Sā ‘‘mayhaṃ, sāmi, kammaṃ khīṇaṃ, mā agamāsī’’ti āha. Rājā assutvāva gato.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā dīyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti, taṃ dakkhiṇaṃ arahatīti **dakkhiṇeyyo,** bhikkhusaṅgho.

Paṭhamaaggisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-5. Dutiyaaggisuttādivaṇṇanā

47-48. Catutthe yaññavāṭaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññāṇakāni aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni sajjitānīti āha pāḷiyaṃ **‘‘mahāyañño upakkhaṭo’’**ti. Taṃ upakaraṇaṃ tesaṃ tathāsajjananti āha **‘‘upakkhaṭoti paccupaṭṭhito’’**ti. **Vacchatarasatānī**ti yuvabhāvappattāni nātibalavavacchasatāni. Te pana vacchā eva honti, na dammā, balībaddā vā. **Urabbhā**ti taruṇameṇḍakā vuccanti. **Upanītānī**ti ṭhapanatthāya upanītāni. **Vihiṃsaṭṭhenā**ti hiṃsanaṭṭhena. **Upavāyatū**ti upagantvā sarīradarathaṃ nibbāpento saṇhasītalā vāto vāyatu. Sesaṃ suviññeyyameva. Pañcame natthi vattabbaṃ.

Dutiyaaggisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyasaññāsuttavaṇṇanā

49. Chaṭṭhe **nhāruvilekhana**nti cammaṃ likhantānaṃ cammaṃ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. ‘‘Esohamasmī’’tiādinā ahaṃkaraṇaṃ **ahaṅkāro**. ‘‘Etaṃ mamā’’ti mamaṃkaraṇaṃ **mamaṅkāro**. Tenāha **‘‘ahaṅkāradiṭṭhito’’**tiādi. **Tisso vidhā**ti seyyasadisahīnavasena tayo mānā. ‘‘Ekavidhena rūpasaṅgaho’’tiādīsu (dha. sa. 584) koṭṭhāso ‘‘vidhā’’ti vutto. ‘‘Kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ paññavantaṃ vadantī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.95) pakāro. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vidhā. Katamā tisso? Seyyohamasmīti vidhā’’ti (vibha. 920) ettha māno ‘‘vidhā’’ti vutto. Idhāpi mānova adhippeto. Māno hi vidahanato hīnādivasena **tividhā**. Tenākārena dahanato upadahanato **‘‘vidhā’’**ti vuccati.

Dutiyasaññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Methunasuttādivaṇṇanā

50-51. Sattame **idhā**ti imasmiṃ loke. **Ekacco**ti eko. **Samaṇo vā brāhmaṇo vā**ti pabbajjāmattena samaṇo vā, jātimattena brāhmaṇo vā. **Dvayaṃdvayasamāpatti**nti dvīhi dvīhi samāpajjitabbaṃ, methunanti attho. Na heva kho samāpajjatīti sambandho. **Ucchādanaṃ** ubbaṭṭanaṃ. **Sambāhanaṃ** parimaddanaṃ. **Sādiyatī**ti adhivāseti. **Tadassādetī**ti ucchādanādiṃ abhiramati. **Nikāmetī**ti icchati. **Vitti**nti tuṭṭhiṃ. **Idampi kho**ti ettha **ida**nti yathāvuttaṃ sādiyanādiṃ khaṇḍādibhāvavasena ekaṃ katvā vuttaṃ. **Pi**-saddo vakkhamānaṃ upādāya samuccayattho, **kho**-saddo avadhāraṇattho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadetaṃ brahmacāripaṭiññassa asatipi dvayaṃdvayasamāpattiyaṃ mātugāmassa ucchādananahāpanasambāhanasādiyanādi. Idampi ekaṃsena tassa brahmacariyassa khaṇḍādibhāvāpādanato khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampīti. Evaṃ pana khaṇḍādibhāvāpattiyā so aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, na parisuddhaṃ, saṃyutto methunasaṃyogena, na visaṃyutto. Tato cassa na jātiādīhi parimuttīti dassento **‘‘ayaṃ vuccatī’’**tiādimāha.

Sañjagghatīti kilesavasena mahāhasitaṃ hasati. **Saṃkīḷatī**ti kāyasaṃsaggavasena kīḷati. **Saṃkelāyatī**ti sabbaso mātugāmaṃ kelāyanto viharati. **Cakkhunā**ti attano cakkhunā. **Cakkhu**nti mātugāmassa cakkhuṃ. **Upanijjhāyatī**ti upecca nijjhāyati oloketi. **Tirokuṭṭa**nti kuṭṭassa parato. Tathā **tiropākāraṃ,** ‘‘mattikāmayā bhitti **kuṭṭaṃ,** iṭṭhakāmayā **pākāro’’**ti vadanti. Yā kāci vā bhitti porisakā diyaḍḍharatanappamāṇā **kuṭṭaṃ,** tato adhiko **pākāro. Assā**ti brahmacāripaṭiññassa. **Pubbe**ti vatasamādānato pubbe. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi. **Samappita**nti suṭṭhu appitaṃ sahitaṃ. **Samaṅgibhūta**nti samannāgataṃ. **Paricārayamāna**nti kīḷantaṃ, upaṭṭhahiyamānaṃ vā. **Paṇidhāyā**ti patthetvā. **Sīlenā**tiādīsu yamaniyamādisamādānavasena **sīlaṃ,** avītikkamavasena **vataṃ**. Ubhayampi vā **sīlaṃ,** dukkaracariyavasena pavattitaṃ **vataṃ**. Taṃtaṃakiccasammatato vā nivattilakkhaṇaṃ **sīlaṃ,** taṃtaṃsamādānavato vesabhojanakiccakaraṇādivisesappaṭipatti **vataṃ**. Sabbathāpi dukkaracariyā **tapo**. Methunā virati **brahmacariya**nti evampettha pāḷivaṇṇanā veditabbā. Aṭṭhamaṃ uttānameva.

Methunasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dānamahapphalasuttavaṇṇanā

52. Navame **‘‘sāhu dāna’’nti dānaṃ detī**ti ‘‘dānaṃ nāma sādhu sundara’’nti dānaṃ detīti attho. Dānañhi datvā taṃ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosaissāmaccherādayo vidūrībhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena paccanīkadhammavidūrīkaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti **‘‘alaṅkārabhūtañceva parivārabhūtañca detī’’**ti vuttaṃ. **Jhānānāgāmī nāma hoti** jhānaṃ nibbattetvā brahmalokūpapannānaṃ ariyānaṃ heṭṭhā anuppajjanato. **Imaṃ pecca paribhuñjissāmī**ti sāpekkhassa dānaṃ paralokaphalāsāya sātisayāya ca pubbācāravasena uppajjamānāya anubhavattā taṇhuttaraṃ nāma hotīti āha **‘‘paṭhamaṃ taṇhuttariyadāna’’**nti. Dānaṃ nāma buddhādīhi pasatthanti garuṃ cittīkāraṃ upaṭṭhapetvā dātabbattā **‘‘dutiyaṃ cittīkāradāna’’**nti vuttaṃ. Pubbakehi pitupitāmahehi dinnapubbaṃ katapubbaṃ jahāpetuṃ nāma nānucchavikanti attabhāvasabhāgavasena hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā dātabbato **‘‘tatiyaṃ hirottappadāna’’**nti vuttaṃ. ‘‘Ahaṃ pacāmi, na ime pacanti, nārahāmi pacanto apacantānaṃ dānaṃ adātu’’nti evaṃsaññī hutvā dento niravasesaṃ katvā detīti āha **‘‘catutthaṃ niravasesadāna’’**nti. ‘‘Yathā tesaṃ pubbakānaṃ isīnaṃ tāni mahāyaññakāni ahesuṃ, evaṃ me ayaṃ dānaparibhogo bhavissatī’’ti evaṃsaññino dānaṃ dakkhiṇaṃ arahesu dātabbato **‘‘pañcamaṃ dakkhiṇeyyadāna’’**nti vuttaṃ. ‘‘Imaṃ me dānaṃ dadato cittaṃ pasīdatī’’tiādinā pītisomanassaṃ uppādetvā dentassa dānaṃ somanassabāhullappattiyā somanassupacāraṃ nāma hotīti āha **‘‘chaṭṭhaṃ somanassupavicāradāna’’**nti vuttaṃ.

Dānamahapphalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nandamātāsuttavaṇṇanā

53. Dasame **‘‘vutthavasso pavāretvā…pe… nikkhamī’’**ti aṅguttarabhāṇakānaṃ matenetaṃ vuttaṃ. Majjhimabhāṇakā pana vadanti ‘‘bhagavā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya jetavanato bhikkhusaṅghaparivuto cārikaṃ nikkhami. Teneva ca akāle nikkhantattā kosalarājādayo vāretuṃ ārabhiṃsu. Pavāretvā hi caraṇaṃ buddhāciṇṇa’’nti. Puṇṇāya sammāpaṭipattiṃ paccāsīsanto bhagavā **‘‘mama nivattanapaccayā tvaṃ kiṃ karissasī’’**ti āha. **Puṇṇāpi…pe… pabbajī**ti ettha seṭṭhi ‘‘puṇṇāya bhagavā nivattito’’ti sutvā taṃ bhujissaṃ katvā dhītuṭṭhāne ṭhapesi. Sā pabbajjaṃ yācitvā pabbaji, pabbajitvā vipassanaṃ ārabhi. Athassā satthā āraddhavipassakabhāvaṃ ñatvā imaṃ obhāsagāthaṃ vissajjesi –

> ‘‘Puṇṇe pūrassu saddhammaṃ, cando pannaraso yathā;
> Paripuṇṇāya paññāya, dukkhassantaṃ karissasī’’ti. (therīgā. 3);

Sā gāthāpariyosāne arahattaṃ patvā abhiññātā sāvikā ahosi. Sesamettha suviññeyyameva.

Nandamātāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāyaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Abyākatavaggo

1-2. Abyākatasuttādivaṇṇanā

54-55. Chaṭṭhavaggassa paṭhamaṃ suviññeyyameva. Dutiye **atīte attabhāve nibbattakaṃ kamma**nti ‘‘purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo’’ti evamāgataṃ saparikkhāraṃ pañcavidhaṃ kammavaṭṭamāha. **Etarahi me attabhāvo na siyā**ti viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanāsahitaṃ paccuppannaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭamāha. **Yaṃ atthika**nti yaṃ paramatthato vijjamānakaṃ. Tenāha **‘‘bhūta’’**nti. Tañhi paccayanibbattatāya ‘‘bhūta’’nti vuccati. **Taṃ pajahāmī**ti tappaṭibaddhacchandarāgappahānena tato eva āyatiṃ anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi. **Haritanta**nti (ma. ni. aṭṭha. 1.303) haritameva. Anta-saddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ yathā ‘‘vanantaṃ suttanta’’nti, allatiṇādīni āgamma nibbāyatīti attho. **Pathanta**nti mahāmaggaṃ. **Selanta**nti pabbataṃ. **Udakanta**nti udakaṃ. **Ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāga**nti tiṇagumbādirahitaṃ vivittaṃ abbhokāsabhūmibhāgaṃ. **Anāhārā**ti apaccayā nirupādānā. Sesamettha uttānameva.

Abyākatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tissabrahmāsuttavaṇṇanā

56. Tatiye **vivittāni** tādisāni pana pariyantāni atidūrāni hontīti āha **‘‘antimapariyantimānī’’**ti. Ante bhavāni antimāni, antimāniyeva pariyantimāni. Ubhayenapi atidūrataṃ dasseti. **Samannāhāre ṭhapayamāno**ti indriyaṃ samākārena vattento indriyasamataṃ paṭipādento nāma hoti. Vipassanācittasampayutto samādhi, satipi saṅkhāranimittāvirahe niccanimittādivirahato ‘‘animitto’’ti vuccatīti āha **‘‘animittanti balavavipassanāsamādhi’’**nti.

Tissabrahmāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-7. Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā

57-60. Catutthe kucchito ariyo **kadariyo**. Thaddhamacchariyasadisaṃ hi kucchitaṃ sabbanihīnaṃ natthi sabbakusalānaṃ ādibhūtassa nisedhanato. Sesamettha pañcamādīni ca uttānatthāneva.

Sīhasenāpatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pacalāyamānasuttavaṇṇanā

61. Aṭṭhame **ālokasaññaṃ manasi kareyyāsī**ti divā vā rattiṃ vā sūriyapajjotacandamaṇiādīnaṃ ālokaṃ ‘‘āloko’’ti manasi kareyyāsi. Idaṃ vuttaṃ hoti – sūriyacandālokādiṃ divā rattiñca upaladdhaṃ yathāladdhavaseneva manasi kareyyāsi, citte ṭhapeyyāsi. Yathā te subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yadicchakaṃ yāvadicchakañca so āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeyyāsi, divā viya vigatathinamiddhova bhaveyyāsīti. Tenāha **‘‘yathā divā tathā ratti’’**nti. **Iti vivaṭena cetasā**ti evaṃ apihitena cittena thinamiddhapidhānena apihitattā. **Apariyonaddhenā**ti samantato anonaddhena asañchāditena. **Sahobhāsa**nti sañāṇobhāsaṃ. Thinamiddhavinodanaālokopi vā hotu kasiṇālokopi vā parikammālokopi vā, upakkilesāloko viya sabboyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhānovāti. Yesaṃ akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, tāni **avassaṃ kātabbāni**. Yāni akātumpi vaṭṭanti, sati samavāye kātabbato tāni **karaṇīyānī**ti āha **‘‘itarāni karaṇīyānī’’**ti. Atha vā kattabbāni kammāni karaṇaṃ arahantīti **karaṇīyāni**. Itarāni **kiccānī**tipi vadanti.

Ādinayappavattā viggāhikakathāti ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi, micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno, sahitaṃ me, asahitaṃ te, purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca, adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahito tvamasi. Cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosī’’ti (dī. ni. 1.18; ma. ni. 3.41) evaṃpavattā kathā. Tattha **sahitaṃ me**ti (dī. ni. aṭṭha. 1.18) mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ, atthayuttaṃ kāraṇayuttanti attho. **Sahita**nti vā pubbāparāviruddhaṃ. **Asahitaṃ te**ti tuyhaṃ vacanaṃ asahitaṃ asiliṭṭhaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvatta**nti yaṃ tuyhaṃ dīgharattāciṇṇavasena suppaguṇaṃ, taṃ mayhaṃ ekavacaneneva viparāvattaṃ parivattitvā ṭhitaṃ, na kiñci jānāsīti attho. **Āropito te vādo**ti mayā tava vāde doso āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti dosamocanatthaṃ cara vicara, tattha tattha gantvā sikkhāti attho. **Nibbeṭhehi vā sace pahosī**ti atha sayaṃ pahosi, idāni eva nibbeṭhehīti attho.

Taṇhā sabbaso khīyanti etthāti **taṇhāsaṅkhayo,** tasmiṃ. **Taṇhāsaṅkhaye**ti ca idaṃ visaye bhummanti āha **‘‘taṃ ārammaṇaṃ katvā’’**ti. **Vimuttacittatāyā**ti sabbasaṃkilesehi vippayuttacittatāya. Aparabhāge paṭipadā nāma ariyasaccābhisamayo. Sā sāsanacārigocarā paccattaṃ veditabbatoti āha **‘‘pubbabhāgappaṭipadaṃ saṃkhittena desethāti pucchatī’’**ti. Akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātaṃ antaṃ atītāti accantā, so eva aparihāyanasabhāvattā accantā niṭṭhā assāti **accantaniṭṭhā**. Tenāha **‘‘ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho’’**ti. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassannaṃ kuppannaṃ nāma atthi. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī**. Maggabrahmacariyassa vusitattā tassa ca aparihāyanasabhāvattā accantaṃ brahmacārīti **accantabrahmacārī**. Tenāha **‘‘niccabrahmacārīti attho’’**ti. **Pariyosāna**nti maggabrahmacariyapariyapariyosānaṃ vaṭṭadukkhapariyosānañca.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Sakkāyasabbañhi sandhāya idha **‘‘sabbe dhammā’’**ti vuttaṃ vipassanāvisayassa adhippetattā. Tasmā āyatanadhātuyopi taggatikā eva daṭṭhabbā. Tenāha bhagavā **‘‘nālaṃ abhinivesāyā’’**ti. **Na yuttā abhinivesāya** ‘‘etaṃ mama, eso me attā’’ti ajjhosānāya. ‘‘Alameva nibbindituṃ alaṃ virajjitu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 128, 134, 143) viya **alaṃ**-saddo yuttatthopi hotīti āha **‘‘na yuttā’’ti. Sampajjantī**ti bhavanti. Yadipi ‘‘tatiyā catutthī’’ti idaṃ visuddhidvayaṃ abhiññāpaññā, tassa pana sapaccayanāmarūpadassanabhāvato sati ca paccayapariggahe sapaccayattā aniccanti, nāmarūpassa aniccatāya dukkhaṃ, dukkhañca anattāti atthato lakkhaṇattayaṃ supākaṭameva hotīti āha **‘‘aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ñātapariññāya abhijānātī’’**ti. **Tatheva tīraṇapariññāyā**ti iminā aniccādibhāvena nālaṃ abhinivesāyāti nāmarūpassa upasaṃharati, na abhiññāpaññānaṃ sambhāradhammānaṃ. Purimāya hi atthato āpannaṃ lakkhaṇattayaṃ gaṇhāti salakkhaṇasallakkhaṇaparattā tassā. Dutiyāya sarūpato tassā lakkhaṇattayāropanavasena sammasanabhāvato. Ekacittakkhaṇikatāya abhinipātamattatāya ca **appamattakampi**. Rūpapariggahassa oḷārikabhāvato **arūpapariggahaṃ dasseti**. Dassento ca vedanāya āsannabhāvato, visesato sukhasārāgitāya, bhavassādagadhitamānasatāya ca therassa vedanāvasena nibbattetvā dasseti.

Khayavirāgoti khayasaṅkhāto virāgo saṅkhārānaṃ palujjanā. Yaṃ āgamma sabbaso saṅkhārehi virajjanā hoti, taṃ nibbānaṃ **accantavirāgo. Nirodhānupassimhipī**ti nirodhānupassipadepi. **Eseva nayo**ti atidisitvā taṃ ekadesena vivaranto **‘‘nirodhopi hi…pe… duvidhoyevā’’**ti āha. Khandhānaṃ pariccajanaṃ tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenākārena taṃnimittakkhandhe ca pajahatīti vattabbataṃ arahatīti āha **‘‘sā hi…pe… vossajjatī’’**ti. **Ārammaṇato**ti kiccasādhanavasena ārammaṇakaraṇato. Evañhi maggato aññesaṃ nibbānārammaṇānaṃ pakkhandanavossaggābhāvo siddhova hoti. Pariccajanena pakkhandanena cāti **dvīhipi vā kāraṇehi. So**ti maggo. Sabbesaṃ khandhānaṃ vossajjanaṃ tappaṭibaddhasaṃkilesappahānena daṭṭhabbaṃ. Yasmā vā vipassanācittaṃ pakkhandatīti maggasampayuttacittaṃ sandhāyāha. Maggo ca samucchedavasena kilese khandhe ca pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassanāmaggānañca vasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. **Tadubhayasamaṅgī**ti vipassanāsamaṅgī maggasamaṅgī ca. ‘‘Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī’’tiādivacanato (paṭi. ma. 1.52) hi yathā vipassanāya kilesānaṃ pariccāgappaṭinissaggo labbhati, evaṃ āyatiṃ tehi kilesehi uppādetabbakkhandhānampi pariccāgapaṭinissaggo vattabbo. Pakkhandanapaṭinissaggo pana magge labbhamānāya ekantakāraṇabhūtāya vuṭṭhānagāminivipassanāya vasena veditabbo. Magge pana tadubhayampi ñāyāgatameva nippariyāyatova labbhamānattā. Tenāha **‘‘tadubhayasamaṅgīpuggalo’’**tiādi. Pucchantassa ajjhāsayavasena ‘‘na kiñci loke upādiyatī’’ti ettha kāmupādānavasena upādiyanaṃ paṭikkhipatīti āha **‘‘taṇhāvasena na upādiyatī’’**ti. Taṇhāvasena vā asati upādiyane diṭṭhivasena upādiyanaṃ anavakāsamevāti **‘‘taṇhāvasena’’**icceva vuttaṃ. **Na parāmasatī**ti nādiyati. Diṭṭhiparāmāsavasena vā ‘‘nicca’’ntiādinā **na parāmasati. Saṃkhitteneva kathesī**ti tassa ajjhāsayavasena papañcaṃ akatvā kathesi.

Pacalāyamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mettasuttavaṇṇanā

62. Navame **mā, bhikkhave, puññāna**nti (itivu. aṭṭha. 62) ettha **mā**ti paṭisedhe nipāto. **Puñña**-saddo ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’tiādīsu (dī. ni. 3.80) puññaphale āgato. ‘‘Avijjāgatoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo puññañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharotī’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.51) kāmarūpāvacarasucaritesu. ‘‘Puññūpagaṃ hoti viññāṇa’’ntiādīsu (saṃ. ni. 2.51) sugativisesabhūte upapattibhave. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, puññakiriyavatthūni dānamayaṃ puññakiriyavatthu, sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthū’’tiādīsu (itivu. 60; dī. ni. 3.305; a. ni. 8.36) kusalacetanāyaṃ. Idha pana tebhūmakakusaladhamme veditabbo. **Bhāyitthā**ti ettha duvidhaṃ bhayaṃ ñāṇabhayaṃ, sārajjabhayanti. Tattha ‘‘yepi te, bhikkhave, devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā, tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajjantī’’ti (a. ni. 4.33) āgataṃ **ñāṇabhayaṃ**. ‘‘Ahudeva bhayaṃ, ahu chambhitattaṃ, ahu lomahaṃso’’tiādīsu (dī. ni. 2.318) āgataṃ **sārajjabhayaṃ**. Idhāpi sārajjabhayameva. Ayañhettha attho – bhikkhave, dīgharattaṃ kāyavacīsaṃyamo vattappaṭivattapūraṇaṃ ekāsanaṃ ekaseyyaṃ indriyadamo dhutadhammehi cittassa niggaho satisampajaññaṃ kammaṭṭhānānuyogavasena vīriyārambhoti evamādīni yāni bhikkhunā nirantaraṃ pavattetabbāni puññāni, tehi mā bhāyittha, mā bhayaṃ santāsaṃ āpajjittha. Ekaccassa diṭṭhadhammasukhassa uparodhabhayena samparāyikanibbānasukhadāyakehi puññehi mā bhāyitthāti. Nissakke idaṃ sāmivacanaṃ.

Idāni tato abhāyitabbabhāve kāraṇaṃ dassento **‘‘sukhasseta’’**ntiādimāha. Tattha **sukha**-saddo ‘‘sukho buddhānamuppādo, sukhā virāgatā loke’’tiādīsu (dha. pa. 194) sukhamūle āgato. ‘‘Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkanta’’ntiādīsu (saṃ. ni. 3.60) sukhārammaṇe. ‘‘Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇituṃ yāva sukhā saggā’’tiādīsu (ma. ni. 3.255) sukhapaccayaṭṭhāne. ‘‘Sukho puññassa uccayo’’tiādīsu (dha. pa. 118) sukhahetumhi. ‘‘Diṭṭhadhammasukhavihārā ete dhammā’’tiādīsu (ma. ni. 1.82) abyāpajje. ‘‘Nibbānaṃ paramaṃ sukha’’ntiādīsu (ma. ni. 2.215; dha. pa. 203, 204) nibbāne. ‘‘Sukhassa ca pahānā’’tiādīsu (dī. ni. 1.232; ma. ni. 1.271; saṃ. ni. 2.152) sukhavedanāyaṃ. ‘‘Adukkhamasukhaṃ santaṃ, sukhamicceva bhāsita’’ntiādīsu (saṃ. ni. 4.253; itivu. 53) upekkhāvedanāyaṃ. ‘‘Dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā pariyāyena sukhā vedanā dukkhā vedanā’’tiādīsu (ma. ni. 2.89) iṭṭhasukhesu. ‘‘Sukho vipāko puññāna’’ntiādīsu (peṭako. 23) iṭṭhavipāke. Idhāpi iṭṭhavipāke eva daṭṭhabbo. **Iṭṭhassā**tiādīsu icchitabbato ceva aniṭṭhappaṭipakkhato ca iṭṭhassa. Kamanīyato manasmiñca kamanato pavisanato **kantassa**. Piyāyitabbato santappanato ca **piyassa**. Mananīyato manassa vaḍḍhanato ca **manāpassā**ti attho veditabbo. **Yadidaṃ puññānī**ti **puññānī**ti yadidaṃ vacanaṃ, etaṃ sukhassa iṭṭhassa vipākassa adhivacanaṃ nāmaṃ. **Sukhassetaṃ yadidaṃ puññānī**ti phalena kāraṇassa abhedopacāraṃ vadati. Tena katūpacitānaṃ puññānaṃ avassaṃbhāviphalaṃ sutvā appamattena sakkaccaṃ puññāni kattabbānīti puññakiriyāyaṃ niyojeti, ādarañca nesaṃ tattha uppādeti.

Idāni attanā sunettakāle katena puññakammena dīgharattaṃ paccanubhūtaṃ bhavantarappaṭicchannaṃ uḷārataraṃ puññavipākaṃ udāharitvā tamatthaṃ pākaṭataraṃ karonto **‘‘abhijānāmi kho panāha’’**ntiādimāha. Tattha **abhijānāmī**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāmi, paccakkhato bujjhāmi. **Dīgharatta**nti cirakālaṃ. **Puññāna**nti dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ. **Satta vassānī**ti satta saṃvaccharāni. **Mettacitta**nti mijjatīti mettā, siniyhatīti attho. Mitte bhavā, mittassa vā esā pavattītipi mettā. Lakkhaṇādito pana hitākārappavattilakkhaṇā, hitūpasaṃhārarasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. **Mettacittaṃ bhāvetvā**ti mettāsahagataṃ cittaṃ, cittasīsena samādhi vuttoti mettāsamādhiṃ metābrahmavihāraṃ uppādetvā ceva vaḍḍhetvā ca.

Satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappeti satta mahākappe. Saṃvaṭṭavivaṭṭaggahaṇeneva hi saṃvaṭṭaṭṭhāyivivaṭṭaṭṭhāyinopi gahitā. **Imaṃ loka**nti kāmalokaṃ. **Saṃvaṭṭamāne suda**nti saṃvaṭṭamāne, sudanti nipātamattaṃ, vipajjamāneti attho. ‘‘Varasaṃvattaṭṭhāne suda’’ntipi paṭhanti. **Kappe**ti kāle. Kappasīsena hi kālo vutto, kāle khīyamāne sabbopi khīyateva. Yathāha – ‘‘kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā’’ti (jā. 1.2.190). **‘‘Ābhassarūpago homī’’**ti vuttattā tejosaṃvaṭṭavasenettha kappavuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. **Ābhassarūpago**ti tattha paṭisandhiggahaṇavasena ābhassarabrahmalokaṃ upagacchāmīti ābhassarūpago homi. **Vivaṭṭamāne**ti saṇṭhahamāneti attho. **Suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjāmī**ti kassaci sattassa tattha nibbattassa abhāvato suññaṃ yaṃ paṭhamajjhānabhūmisaṅkhātaṃ brahmavimānaṃ ādito nibbattati, taṃ paṭisandhiggahaṇavasena upapajjāmi upemi.

Brahmāti kāmāvacarasattehi visiṭṭhaṭṭhena tathā tathā brūhitaguṇatāya brahmavihārato nibbattanaṭṭhena ca brahmā. Brahmapārisajjabrahmapurohitehi mahanto brahmāti **mahābrahmā,** tato eva te abhibhavitvā ṭhitattā **abhibhū**. Tehi na kenacipi guṇena abhibhūtoti **anabhibhūto. Aññadatthū**ti ekaṃsavacane nipāto. Dassanato **daso,** atītānāgatapaccuppannānaṃ dassanasamattho abhiññāñāṇena passitabbaṃ passāmīti attho. Sesabrahmānaṃ iddhipādabhāvanābalena attano cittañca mama vase vattemīti **vasavattī** homīti yojetabbaṃ. Tadā kira bodhisatto aṭṭhasamāpattilābhīpi samāno tathā sattahitaṃ attano pāramipūraṇañca olokento tāsu eva dvīsu jhānabhūmīsu nikanti uppādetvā mettābrahmavihāravasena aparāparaṃ saṃsari. Tena vuttaṃ **‘‘satta vassāni…pe… vasavattī’’**ti.

Evaṃ bhagavā rūpāvacarapuññassa vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni kāmāvacarapuññassapi vipākaṃ dassento **‘‘chattiṃsakkhattu’’**ntiādimāha. Tattha **sakko ahosi**nti chattiṃsakkhattuṃ chattiṃsavāre aññattha anupapajjitvā nirantaraṃ sakko devānamindo tāvatiṃsadevarājā ahosiṃ. **Rājā ahosi**ntiādīsu catūhi acchariyadhammehi catūhi saṅgahavatthūhi ca lokaṃ rañjetīti **rājā**. Cakkaratanaṃ vatteti, catūhi sampatticakkehi vattati, tehi ca paraṃ vatteti, parahitāya ca iriyāpathacakkānaṃ vatto etasmiṃ atthīti **cakkavattī**. ‘‘Rājā’’ti cettha sāmaññaṃ, ‘‘cakkavattī’’ti visesaṃ. Dhammena caratīti **dhammiko,** ñāyena samena vattatīti attho. Dhammeneva rajjaṃ labhitvā rājā jātoti **dhammarājā,** dasavidhe kusaladhamme agarahite ca rājadhamme niyuttoti **dhammiko**. Tena ca dhammena sakalaṃ lokaṃ rañjetīti **dhammarājā**. Parahitadhammakaraṇena vā **dhammiko,** attahitadhammakaraṇena **dhammarājā**. Yasmā cakkavattī dhammena ñāyena rajjaṃ adhigacchati, na adhammena, tasmā vuttaṃ **‘‘dhammena laddharajjattā dhammarājā’’**ti.

Catūsu disāsu samuddapariyosānatāya cāturantā nāma tattha tattha dīpe mahāpathavīti āha **‘‘puratthima…pe… issaro’’**ti. **Vijitāvī**ti vijetabbassa vijitavā, kāmakodhādikassa abbhantarassa paṭirājabhūtassa bāhirassa ca ariganassa vijayī vijinitvā ṭhitoti attho. Kāmaṃ cakkavattino kenaci yuddhaṃ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā **‘‘vijitasaṅgāmo’’**ti vuttaṃ. Janapado vā catubbidhaacchariyadhammena samannāgato asmiṃ rājini thāvariyaṃ kenaci asaṃhāriyaṃ daḷhabhattibhāvaṃ patto, janapade vā attano dhammikāya paṭipattiyā thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyappatto**. Caṇḍassa hi rañño balidaṇḍādīhi lokaṃ pīḷayato manussā majjhimajanapadaṃ chaḍḍetvā pabbatasamuddatīrakandarādīni nissāya paccante vāsaṃ kappenti. Atimudukassa rañño corehi sāhasikadhanavilopapīḷitā manussā paccantaṃ pahāya janapadamajjhe vāsaṃ kappenti. Iti evarūpe rājini janapado thirabhāvaṃ na pāpuṇāti.

Sattaratanasamannāgatoti cakkaratanādīhi sattahi ratanehi samupeto. Tesu hi rājā cakkavattī cakkaratanena ajitaṃ jināti, hatthiassaratanehi vijite sukheneva anuvicarati, pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati, avasesehi upabhogasukhamanubhavati. Paṭhamena cassa ussāhasattiyogo, pacchimena mantasattiyogo, hatthiassagahapatiratanehi pabhusattiyogo suparipuṇṇo hoti. Itthimaṇiratanehi upabhogasukhamanubhavati, sesehi issariyasukhaṃ. Visesato cassa purimāni tīṇi adosakusalamūlajanitakammānubhāvena sampajjanti, majjhimāni alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena, pacchimamekaṃ amohakusalamūlajanitakammānubhāvenāti.

Sūrāti sattivanto, nibbhayāti atthoti āha **‘‘abhīruno’’ti**. **Aṅga**nti kāraṇaṃ. Yena kāraṇena ‘‘vīrā’’ti vucceyyuṃ, taṃ vīraṅgaṃ. Tenāha **‘‘vīriyassetaṃ nāma’’**nti. Yāva cakkavāḷapabbatā cakkassa vattanato **‘‘cakkavāḷapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyanta’’**nti vuttaṃ. **Adaṇḍenā**ti iminā dhanadaṇḍassa sarīradaṇḍassa ca akaraṇaṃ vuttaṃ. **Asatthenā**ti iminā pana senāya yujjhanassāti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘na daṇḍenā’’**tiādi vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ye katāparādhe satte satampi sahassampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṃ kārenti. Ye chejjabhejjaṃ anusāsanti, te satthadaṇḍena. Ahaṃ pana duvidhampi daṇḍaṃ pahāya adaṇḍena ajjhāvasiṃ. Ye ekatodhārādinā satthena paraṃ viheṭhenti, te satthena rajjaṃ kārenti nāma. Ahaṃ pana satthena khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ kassaci anuppādetvā dhammeneva ‘‘ehi kho, mahārājā’’ti evaṃ paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano vuttappakāraṃ pathaviṃ abhijinitvā ajjhāvasiṃ, abhivijinitvā sāmī hutvā vasinti.

Iti bhagavā attānaṃ kāyasakkhiṃ katvā puññānaṃ vipākamahantataṃ pakāsetvā idāni tamevatthaṃ gāthābandhanena dassento **‘‘passa, puññānaṃ vipāka’’**ntiādimāha. **Sukhesino**ti ālapanavacanametaṃ, tena sukhapariyesake satte āmanteti. Pāḷiyaṃ pana ‘‘passathā’’ti vattabbe **‘‘passā’’**ti vacanabyattayo katoti daṭṭhabbo. Manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitadhanaharaṇādinā vā sāhasakāritāya sāhasikā, tesaṃ kammaṃ **sāhasikakammaṃ**. Pathaviyā issaro **pathabyo**ti āha **‘‘puthavisāmiko’’**ti.

Mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhariyāsuttavaṇṇanā

63. Dasame uccāsaddā mahāsaddā uddhaṃ uggatattā uccaṃ patthaṭattā mahantaṃ avinibbhogaṃ vinibhuñjitvā gahetuṃ asakkuṇeyyaṃ saddaṃ karontā vadanti. Vacīghosopi hi bahūhi ekajjhaṃ pavattito atthato ca saddato ca duravabodho kevalaṃ mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilope**ti macche vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṃ vā vilumpane. Kevaṭṭānañhi macchapacchiṭṭhapitaṭṭhāne mahājano sannipatitvā ‘‘idha aññaṃ ekaṃ macchaṃ dehi, ekaṃ macchaphālaṃ dehi, etassa te mahā dinno, mayhaṃ khuddako’’ti evaṃ uccāsaddamahāsaddaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **‘‘kevaṭṭānaṃ macchapacchiṃ otāretvā ṭhitaṭṭhāne’’**ti. Macchaggahaṇatthaṃ jāle pakkhittepi tasmiṃ ṭhāne kevaṭṭā ceva aññe ca ‘‘paviṭṭho na paviṭṭho, gahito na gahito’’ti mahāsaddaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **‘‘jāle vā…pe… mahāsaddo hotī’’**ti. **Kattabbavatta**nti pādaparikammādikattabbakiccaṃ. **Kharā**ti cittena vācāya ca kakkhaḷā. Sesamettha uttānameva.

Bhariyāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kodhanasuttavaṇṇanā

64. Ekādasame **sapattakaraṇā**ti vā sapattehi kātabbā. **Kodhana**nti kujjhanasīlaṃ. **Kodhanoya**nti kujjhano ayaṃ. **Aya**nti ca nipātamattaṃ. **Kodhapareto**ti kodhena anugato, parābhibhūto vā. **Dubbaṇṇova hotī**ti pakatiyā vaṇṇavāpi alaṅkatappaṭiyattopi mukhavikārādivasena virūpo eva hoti. Etarahi āyatiñcāti kodhābhibhūtassa ekantamidaṃ phalanti dīpetuṃ ‘‘dubbaṇṇovā’’ti avadhāraṇaṃ katvā puna **‘‘kodhābhibhūto’’**ti vuttaṃ.

Ayasabhāvanti akittimabhāvaṃ. Attano paresañca anatthaṃ janetīti **anatthajanano. Antarato**ti abbhantarato, cittato vā. **Taṃ jano nāvabujjhatī**ti kodhasaṅkhātaṃ antarato abbhantare attano citteyeva jātaṃ anatthajananacittappakopanādibhayaṃ bhayahetuṃ ayaṃ bālamahājano na jānāti. **Ya**nti yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmiṃ kāle kodho sahate naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti sambandho. **Ya**nti vā kāraṇavacanaṃ, yasmā kodho uppajjamāno naraṃ sahate abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hoti, yadā kuddhoti attho yaṃ-taṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato. Atha vā **ya**nti kiriyāparāmasanaṃ. **Sahate**ti yadetaṃ kodhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ, etaṃ andhatamaṃ bhavananti attho. Atha vā yaṃ naraṃ kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā hoti. Tato ca kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passatīti.

Bhūnaṃ vuccati vuddhi, tassa hananaṃ ghāto etesanti **bhūnahaccāni**. Tenāha **‘‘hatavuddhīnī’’**ti. **Dama**-saddena vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ paññāvīriyena diṭṭhiyāti vuttanti dassento **‘‘katarena damenā’’**tiādimāha. Anekattho hi **dama**-saddo. ‘‘Saccena danto damasā upeto, vedantagū vusitabrahmacariyo’’ti (saṃ. ni. 1.195; su. ni. 467) ettha hi indriyasaṃvaro damoti vutto ‘‘manacchaṭṭhāni indriyāni dametī’’ti katvā. ‘‘Yadi saccā damā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjatī’’ti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 191) ettha paññā damo ‘‘saṃkilesaṃ dameti pajahatī’’ti katvā. ‘‘Dānena damena saṃyamena saccavajjena atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo’’ti (saṃ. ni. 4.365) ettha uposathakammaṃ damo ‘‘upavasanavasena kāyakammādīni dametī’’ti katvā. ‘‘Sakkhissasi kho tvaṃ, puṇṇa, iminā damūpasamena samannāgato sunāparantasmiṃ janapadantare viharitu’’nti (ma. ni. 3.396; saṃ. ni. 4.88) ettha adhivāsanakkhanti damo ‘‘kodhūpanāhamakkhādike dameti vinodetī’’ti katvā. ‘‘Na mānakāmassa damo idhatthi, na monamatthi asamāhitassā’’ti (saṃ. ni. 1.9) ettha abhisambojjhaṅgādiko samādhipakkhiko dhammo damo ‘‘dammati cittaṃ etenā’’ti katvā. Idhāpi ‘‘taṃ damena samucchinde, paññāvīriyena diṭṭhiyā’’ti vacanato **dama**-saddena paññāvīriyadiṭṭhiyo vuttā.

Kodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāvaggo

1-2. Hiriottappasuttādivaṇṇanā

65-66. Sattamassa paṭhamaṃ uttānameva. Dutiye **tayo saṃvaṭṭā**ti āposaṃvaṭṭo, tejosaṃvaṭṭo, vāyosaṃvaṭṭoti tayo saṃvaṭṭā. **Tisso saṃvaṭṭasīmā**ti ābhassarā, subhakiṇhā, vehapphalāti tisso saṃvaṭṭasīmā. Yadā hi kappo tejena saṃvaṭṭati vinassati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, tadā vehapphalato heṭṭhā vāyunā viddhaṃsati. Vitthārato pana sadāpi ekaṃ buddhakkhettaṃ vinassati. **Buddhakkhettaṃ nāma** tividhaṃ hoti jātikkhettaṃ āṇākkhettaṃ visayakkhettanti. Tattha **jātikkhettaṃ** nāma dasasahassacakkavāḷapariyantaṃ hoti, yaṃ tathāgatassa paṭisandhigahaṇādīsu kampati. **Āṇākkhettaṃ** koṭisahassacakkavāḷapariyantaṃ, yattha ratanasuttaṃ (khu. pā. 6.1 ādayo; su. ni. 224 ādayo) khandhaparittaṃ (a. ni. 4.67; cūḷava. 251) dhajaggaparittaṃ (saṃ. ni. 1.249). Āṭānāṭiyaparittaṃ (dī. ni. 3.275 ādayo), moraparittanti (jā. 1.2.17-18) imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. **Visayakkhettaṃ** anantamaparimāṇaṃ, yaṃ ‘‘yāvatā vā pana ākaṅkheyyā’’ti vuttaṃ. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassati. Tasmiṃ pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti. Vinassantañca ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekatova saṇṭhahati.

Tīṇi saṃvaṭṭamūlānīti rāgadosamohasaṅkhātāni tīṇi saṃvaṭṭakāraṇāni. Rāgādīsu hi akusalamūlesu ussannesu loko vinassati. Tathā hi rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena, mohe ussannatare vātena. Keci pana ‘‘dose ussannatare agginā, rāge udakenā’’ti vadanti.

Tīṇi kolāhalānīti kappakolāhalaṃ, buddhakolāhalaṃ, cakkavattikolāhalanti tīṇi kolāhalāni. Tattha ‘‘vassasatasahassamatthake kappuṭṭhānaṃ nāma bhavissatī’’tiādinā devatāhi ugghositasaddo **kappakolāhalaṃ** nāma hoti. ‘‘Ito vassasatasahassamatthake loko vinassissati, mettaṃ, mārisā, bhāvetha karuṇaṃ muditaṃ upekkha’’nti manussapathe devatā ghosantiyo caranti. ‘‘Vassasahassamatthake buddho uppajjissatī’’ti **buddhakolāhalaṃ** nāma hoti. ‘‘Ito vassasahassamatthake buddho uppajjitvā dhammānudhammappaṭipanno saṅgharatanena parivārito dhammaṃ desento vicarissatī’’ti devatā ugghosanti. ‘‘Vassasatamatthake pana cakkavattī uppajjissatī’’ti **cakkavattikolāhalaṃ** nāma hoti. ‘‘Ito vassasatamatthake sattaratanasampanno cātuddīpissaro sahassaparivāro vehāsaṅgamo cakkavattī rājā uppajjissatī’’ti devatā ugghosanti.

Aciraṭṭhena na dhuvāti udakabubbuḷādayo viya na ciraṭṭhāyitāya dhuvabhāvarahitā. **Assāsarahitā**ti supinake pītapānīyaṃ viya anulittacandanaṃ viya ca assāsavirahitā.

Upakappanameghoti kappavināsakameghaṃ sandhāya vadati. Yasmiñhi samaye kappo agginā nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekamahāvassaṃ vassati. Manussā tuṭṭhahaṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti. Sassesu pana gokhāyitakamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnaṃ pacchinnameva vassaṃ hoti. Tenāha **‘‘tadā nikkhantabījaṃ..pe… ekabindumpi devo na vassatī’’**ti. ‘‘Vassasatasahassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissatī’’tiādinā devatāhi vuttavacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññānī katvā devaloke nibbattanti, avīcito paṭṭhāya tuccho hotīti.

Pañca bījajātānīti mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījanti pañca bījāni jātāni. Tattha **mūlabīja**nti vacā, vacattaṃ, haliddaṃ, siṅgiveranti evamādi. **Khandhabīja**nti assattho, nigrodhoti evamādi. **Phaḷubīja**nti ucchu, veḷu, naḷoti evamādi. **Aggabīja**nti ajjukaṃ, phaṇijjakanti evamādi. **Bījabīja**nti vīhiādi pubbaṇṇañceva muggamāsādiaparaṇṇañca. Paccayantarasamavāye visadisuppattiyā visesakāraṇabhāvato ruhanasamatthe sāraphale niruḷho bīja-saddo tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ ‘‘bījabīja’’nti ‘‘rūparūpaṃ (visuddhi. 2.449) dukkhadukkha’’nti (saṃ. ni. 4.327) yathā. Yathā phalapākapariyantā osadhirukkhā veḷukadaliādayo.

Yaṃ kadācītiādīsu **ya**nti nipātamattaṃ. **Kadācī**ti kismiñci kāle. **Karahacī**ti tasseva vevacanaṃ. **Dīghassa addhuno**ti dīghassa kālassa. **Accayenā**ti atikkamena. Sesamettha uttānameva.

Hiriottappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nagaropamasuttavaṇṇanā

67. Tatiye paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. ‘‘Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.4) viya alaṅkāravacano parikkhārasaddoti āha **‘‘nagarālaṅkārehi alaṅkata’’**nti. Parivāravacanopi vaṭṭatiyeva ‘‘satta samādhiparikkhārā’’tiādīsu (dī. ni. 3.330) viya. Nemaṃ vuccati thambhādīhi anupatabhūmippadesoti āha **‘‘gambhīraāvāṭā’’**ti, gambhīraṃ bhūmiṃ anuppaviṭṭhāti attho. **Suṭṭhu sannisīdāpitā**ti bhūmiṃ nikhanitvā sammadeva ṭhapitā.

Anupariyāyeti etenāti anupariyāyo, soyeva pathoti **anupariyāyapatho,** parito pākārassa anuyāyamaggo.

Hatthiṃ ārohanti ārohāpayanti cāti **hatthārohā** (dī. ni. ṭī. 1.163). Yena hi payogena puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa taṃ payogaṃ vidhāyantānaṃ sabbesampetesaṃ gahaṇaṃ. Tenāha **‘‘sabbepī’’**tiādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino hatthārohakānañca sikkhāpakā. **Hatthivejjā** nāma hatthibhisakkā. **Hatthibandhā** nāma hatthīnaṃ pādarakkhakā. **Ādi-**saddena hatthīnaṃ yavapadāyakādike saṅgaṇhāti. **Assārohā rathikā**ti etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā **rathikā. Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṃ gaṇhanti gaṇhāpenti cāti **dhanuggahā,** issāsā dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha **‘‘dhanuācariyā issāsā’’**ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakā**ti āha – **‘‘ye yuddhe jayaddhajaṃ gahetvā purato gacchantī’’**ti. Yathā tathā ṭhite senike brūhakaraṇavasena tato tato calayanti uccālentīti **calakā**. Sakuṇagghiādayo viya maṃsapiṇḍaṃ parasenāsamūhaṃ sāhasikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā gacchantīti **piṇḍadāyakā**. Dutiyavikappe piṇḍe dayanti janasammadde uppatantā viya gacchantīti **piṇḍadāyakā**ti attho veditabbo. **Uggatuggatā**ti thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā, udaggāti attho. **Pakkhandantī**ti attano vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenaṃ anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā **mahānāgā viya mahānāgā. Ekasūrā**ti ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. **Sajālikā**ti savammikā. **Saraparittāṇa**nti cammaparisibbitaṃ kheṭakaṃ, cammamayaṃ vā phalakaṃ. **Gharadāsayodhā**ti attano dāsayodhā.

Sampakkhandanalakkhaṇāti saddheyyavatthuno evametanti sampakkhandanalakkhaṇā. **Sampasādanalakkhaṇā**ti pasīditabbe vatthusmiṃ pasīdanalakkhaṇā. **Okappanasaddhā**ti okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanaṃ. Pasādanīye vatthusmiṃ pasīdanaṃ **pasādasaddhā. Ayaṃ anudhammo**ti ayaṃ navannaṃ lokuttaradhammānaṃ anulomadhammo. **Nibbidābahulo**ti ukkaṇṭhanābahulo. **Saddhā bandhati pātheyya**nti saddhā nāmāyaṃ sattassa maraṇavasena mahāpathaṃ saṃvajato mahākantāraṃ paṭipajjato mahāviduggaṃ pakkhandato pātheyyapuṭaṃ bandhati, sambalaṃ vissajjetīti attho. Saddhañhi uppādetvā dānaṃ deti, sīlaṃ rakkhati, uposathakammaṃ karoti. Tenetaṃ vuttaṃ ‘‘saddhā bandhati pātheyya’’nti. **Sirī**ti issariyaṃ. Issariye hi abhimukhībhūte thalatopi jalatopi bhogā āgacchantiyeva. Tenetaṃ vuttaṃ **‘‘sirī bhogānamāsayo’’**ti. **Saddhā dutiyā purisassa hotī**ti purisassa devaloke, manussaloke ceva nibbānañca gacchantassa saddhā dutiyā hoti, sahāyakiccaṃ sādheti. **Bhattapuṭādī**ti **ādi-**saddena dutiyikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Anekasarasatā**ti anekasabhāvatā, anekakiccatā vā.

Sesaṃ suviññeyyameva.

Nagaropamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhammaññūsuttavaṇṇanā

68. Catutthe suttageyyādidhammaṃ jānātīti **dhammaññū**. Tassa tasseva suttageyyādinā bhāsitassa tadaññassa suttapadatthassa bodhakassa saddassa atthakusalatāvasena atthaṃ jānātīti **atthaññū**. ‘‘Ettakomhi sīlena samādhinā paññāyā’’ti evaṃ yathā attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānātīti **attaññū**. Paṭiggahaṇaparibhogapariyesanavissajjanesu mattaṃ jānātīti **mattaññū**. Niddese pana paṭiggahaṇamattaññutāya eva paribhogādimattaññutā pabodhitā hotīti paṭiggahaṇamattaññutāva dassitā. ‘‘Ayaṃ kālo uddesassa, ayaṃ kālo paripucchāya, ayaṃ kālo yogassa adhigamāyā’’ti evaṃ kālaṃ jānātīti **kālaññū**. Tattha pañca vassāni uddesassa kālo, dasa paripucchāya, idaṃ atisambādhaṃ, atikkhapaññassa tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā dasa vassāni uddesassa kālo, vīsati paripucchāya, tato paraṃ yoge kammaṃ kātabbaṃ. Khattiyaparisādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisaṃ jānātīti **parisaññū**. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ, khattiyaparisādikaṃ manussaparisaṃyeva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare. Niddese panassa khattiyaparisādicatubbidhaparisaggahaṇaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. ‘‘Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā ayaṃ puggalo sevitabbo, vipariyāyato añño asevitabbo’’ti sevitabbāsevitabbapuggalaṃ jānātīti **puggalaparoparaññū**. Evañhi tesaṃ puggalānaṃ paroparaṃ ukkaṭṭhanihīnataṃ jānāti nāma. Niddesepissa sevitabbāsevitabbapuggale vibhāvanameva samaṇakathākatanti daṭṭhabbaṃ.

Dhammaññūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Päricchattakasuttādivaṇṇanā

69-70. Pañcame **patitapalāso**ti patitapatto. Ettha paṭhamaṃ paṇḍupalāsataṃ, dutiyaṃ pannapalāsatañca vatvā tatiyaṃ jālakajātatā, catutthaṃ khārakajātatā ca pāḷiyaṃ vuttā. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** pana **mahāgovindasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.294) imameva pāḷiṃ āharitvā dassentena paṭhamaṃ paṇḍupalāsataṃ, dutiyaṃ pannapalāsatañca vatvā tatiyaṃ khārakajātatā, catutthaṃ jālakajātatā ca dassitā. Evañhi tattha vuttaṃ – ‘‘pāricchattake pupphamāne ekaṃ vassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti, te tassa paṇḍupalāsabhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha –

> Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro, paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako, koviḷāro, na cirasseva pannapalāso bhavissatī’ti. Yasmiṃ samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako, koviḷāro, pannapalāso hoti, jālakajāto hoti, khārakajāto hoti, kuṭumalakajāto hoti, korakajāto hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti ‘korakajāto dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva sabbapāliphullo bhavissatī’ti.

Līnatthappakāsiniyampi (dī. ni. ṭī. 2.294) ettha evamattho dassito – **pannapalāso**ti patitapatto. **Khārakajāto**ti jātakhuddakamakuḷo. Ye hi nīlapattakā ativiya khuddakā makuḷā, te ‘‘khārakā’’ti vuccanti. **Jālakajāto**ti tehiyeva khuddakamakuḷehi jātajālako sabbaso jālo viya jāto. Keci pana ‘‘jālakajātoti ekajālo viya jāto’’ti atthaṃ vadanti. Pāricchattako kira khārakaggahaṇakāle sabbatthakameva pallaviko hoti, te cassa pallavā pabhassarapavāḷavaṇṇasamujjalā honti. Tena so sabbaso samujjalanto tiṭṭhati. **Kuṭumalajāto**ti sañjātamahāmakuḷo. **Korakajāto**ti sañjātasūcibhedo sampativikasamānāvattho. **Sabbapāliphullo**ti sabbaso phullitavikasitoti. Ayañca anukkamo dīghabhāṇakānaṃ vaḷañjanānukkamena dassito, na ettha ācariyassa virodho āsaṅkitabbo.

Kantanakavātoti devānaṃ puññakammapaccayā pupphānaṃ chindanakavāto. **Kantatī**ti chindati.

Sampaṭicchanakavātoti chinnānaṃ chinnānaṃ pupphānaṃ sampaṭiggaṇhakavāto. **Cinanto**ti nānāvidhabhattisannivesavasena nicinaṃ karonto. **Aññataradevatāna**nti nāmagottavasena apaññātadevatānaṃ. **Reṇuvaṭṭī**ti reṇusaṅghāto. **Kaṇṇikaṃ āhaccā**ti sudhammāya kūṭaṃ āhantvā.

Anupharaṇānubhāvoti khīṇāsavassa bhikkhuno kittisaddassa yāva brahmalokā anupharaṇasaṅkhāto ānubhāvo. **Pabbajjānissitaṃ hotī**ti pabbajjāya catupārisuddhisīlampi dassitamevāti adhippāyo. **Paṭhamajjhānasannissita**ntiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Idha pana ubhayato paricchedo heṭṭhā sīlato upari arahattato ca paricchedassa dassitattā. **Tenetaṃ vutta**nti tena kāraṇena etaṃ ‘‘catupārisuddhisīlaṃ pabbajjānissitaṃ hotī’’tiādivacanaṃ vuttaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

Pāricchattakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bhāvanāsuttavaṇṇanā

71. Sattame **atthassa asādhikā** ‘‘bhāvanaṃ ananuyuttassā’’ti vuttattā. **Sambhāvanatthe**ti ‘‘api nāma evaṃ siyā’’ti vikappanattho sambhāvanattho. **Evañhi loke siliṭṭhavacanaṃ hotī**ti ekameva saṅkhaṃ avatvā aparāya saṅkhāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā ‘‘dve vā tīṇi vā udakaphusitānī’’ti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādīhi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādiparissayapariharaṇatthaṃ sammadeva upari sayitāni. Upariattho hettha adhi-saddo. **Utuṃ gaṇhāpentiyā**ti tesaṃ allasinehapariyādānatthaṃ attano kāyusmāvasena utuṃ gaṇhāpentiyā. Tenāha **‘‘usmīkatānī’’**ti. **Sammā paribhāvitānī**ti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Tenāha **‘‘kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānī’’**ti. Ettha ca sammāparisedanaṃ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammāadhisayanasammāparisedananipphattiyā ānubhāvanipphāditanti daṭṭhabbaṃ. Sammāadhisayaneneva hi itaradvayaṃ ijjhati. Na hi sammāadhisayanato visuṃ sammāparisedanassa sammāparibhāvanassa ca kāraṇaṃ atthi. Tena pana saddhiṃyeva itaresaṃ dvinnampi ijjhanato vuttaṃ.

Tividhakiriyākaraṇenāti sammāadhisayanāditividhakiriyākaraṇenāti attho. Kiñcāpi ‘‘evaṃ aho vata me’’tiādinā na icchā uppajjeyya kāraṇassa pana sampāditattā, atha kho bhabbāva te abhinibbhijjitunti yojanā. Kasmā bhabbāti āha **‘‘te hi yasmā tāyā’’**tiādi. **Sayampī**ti aṇḍāni. **Pariṇāma**nti paripākaṃ bahinikkhamanayogyataṃ. Yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehapariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ. **Tasmā**ti ālokassa anto paññāyamānato sayañca paripākagatattā.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. **Ta**nti opammasampaṭipādanaṃ. **Eva**nti idāni vuccamānākārena. **Atthenā**ti upameyyatthena saṃsandetvā saha yojetvā. Sampādanena sampayuttadhammavasena ñāṇassa tikkhabhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi sabhāvato satinepakkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena kharabhāvo, saddhāvasena vippasannabhāvo. **Pariṇāmakālo**ti balavavipassanākālo. **Vaḍḍhikālo**ti vuṭṭhānagāminivipassanākālo. Anulomaṭṭhāniyā hi vipassanā gahitagabbhā nāma tadā maggagabbhassa gahitattā. **Tajjātika**nti tassa vipassanānuyogassa anurūpaṃ. Satthāpi avijjaṇḍakosaṃ paharati, desanāpi vineyyasantānagataṃ avijjaṇḍakosaṃ paharati, yathāṭhāne ṭhātuṃ na deti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātaṃ. ‘‘Pala’’nti hi tassa suttassa nāmaṃ. **Cāretvā** dāruno heṭṭhā dosajānanatthaṃ ussāpetvā. **Gaṇḍaṃ haratīti palagaṇḍo**ti etena ‘‘palena gaṇḍahāro palagaṇḍoti pacchimapade uttarapadalopena niddeso’’ti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāne**ti hatthena gahetabbaṭṭhāne. Sammadeva khipīyanti etena kāyaduccaritādīnīti saṅkhepo, pabbajjāva saṅkhepo **pabbajjāsaṅkhepo**. Tena vipassanaṃ anuyuñjantassa puggalassa ajānantasseva āsavānaṃ parikkhayo idha vipassanānisaṃsoti adhippeto.

Hemantikena kāraṇabhūtena, bhummatthe vā etaṃ karaṇavacanaṃ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantī**ti paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha **''pūtikāni bhavantī''**ti. **Mahāsamuddo viya sāsanaṃ** agādhagambhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvacaro** mahoghuttarato. **Pariyāyanaṃ viyā**ti parito aparāparaṃ yāyanaṃ viya. **Khajjamānāna**nti khādantena viya udakena khepiyamānabandhanānaṃ. **Tanubhāvo**ti pariyuṭṭhānapavattiyā asamatthatāya dubbalabhāvo. **Vipassanāñāṇapītipāmojjehī**ti vipassanāñāṇasamuṭṭhitehi pītipāmojjehi. **Okkhāyamāne**ti vipassanākammaṭṭhāne vīthippaṭipāṭiyā okkhāyamāne, paṭisaṅkhānupassanāya vā **okkhāyamāne**. Saṅkhārupekkhāya **pakkhāyamāne. Dubbalatā dīpitā** ''appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavantī''ti vuttattā.

Bhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā

72-73. Aṭṭhame **passatha nū**ti api passatha. **Mahanta**nti vipulaṃ. **Aggikkhandha**nti aggisamūhaṃ. **Āditta**nti padittaṃ. **Sampajjalita**nti samantato pajjalitaṃ accivipphuliṅgāni muñcantaṃ. **Sajotibhūta**nti samantato uṭṭhitāhi jālāhi ekappabhāsamudayabhūtaṃ. **Taṃ kiṃ maññathā**ti taṃ idāni mayā vuccamānatthaṃ kiṃ maññathāti anumatiggahaṇatthaṃ pucchati. Yadettha satthā aggikkhandhāliṅganaṃ kaññāliṅganañca ānesi, tamatthaṃ vibhāvetuṃ **''ārocayāmī''**tiādimāha.

Dussīlassāti nissīlassa sīlavirahitassa. **Pāpadhammassā**ti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvassa. **Asucisaṅkassarasamācārassā**ti aparisuddhatāya asuci hutvā saṅkāya saritabbasamācārassa. Dussīlo hi kiñcideva asāruppaṃ disvā ''idaṃ asukena kataṃ bhavissatī''ti paresaṃ āsaṅkā hoti. Kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā ''kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantentī''ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāro. **Paṭicchannakammantassā**ti lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammantassa. **Assamaṇassā**ti na samaṇassa. Salākaggahaṇādīsu ''ahampi samaṇo''ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññassa**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacārissa**. Uposathādīsu ''ahampi brahmacārī''ti micchāpaṭiññāya **brahmacāripaṭiññassa**. Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtikassa**. Chadvārehi rāgādikilesānussavanena tintattā **avassutassa**. Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātassa**.

Vālarajjuyāti vālehi katarajjuyā. Sā hi kharatarā hoti. **Ghaṃseyyā**ti mathanavasena ghaṃseyya. **Teladhotāyā**ti telena nisitāya. **Paccorasmi**nti patiurasmiṃ, abhimukhe uramajjheti adhippāyo. **Ayosaṅkunā**ti saṇḍāsena. **Pheṇuddehaka**nti pheṇaṃ uddehetvā uddehetvā, anekavāraṃ pheṇaṃ uṭṭhāpetvāti attho. Evamettha saṅkhepato pāḷivaṇṇanā veditabbā. Navamaṃ uttānameva.

Aggikkhandhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Arakasuttavaṇṇanā

74. Dasame **paritta**nti ittaraṃ. Tenāha **''appaṃ thoka''**nti. Pabandhānupacchedassa paccayabhāvo idha jīvitassa raso kiccanti adhippetanti āha **''sarasaparittatāyapī''**ti. Tadadhīnavuttitāyapi hi ''yo, bhikkhave, ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo''ti vacanato parittaṃ **khaṇaparittatāyapi**. Paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittakkhaṇappavattimattoyeva. Yathā nāma rathacakkaṃ pavattamānampi ekeneva nemippadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evamevaṃ ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitaṃ tasmiṃ citte niruddhamatte satto niruddhoti vuccati. Yathāha ''atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvissati. Anāgate cittakkhaṇe na jīvittha na jīvati jīvissati. Paccuppanne cittakkhaṇe na jīvittha jīvati na jīvissati.

''Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;
Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

‘‘Ye niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha;
Sabbepi sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

‘‘Anibbattena na jāto, paccuppannena jīvati;
Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā’’ti. (mahāni. 10);

Lahusanti lahukaṃ. Tenāha ‘‘lahuṃ uppajjitvā nirujjhanato lahusa’’nti. **Parittaṃ lahusa**nti ubhayaṃ panetaṃ appakassa vevacanaṃ. Yañhi appakaṃ, taṃ parittañceva lahukañca hoti. Idha pana āyuno adhippetattā rassanti vuttaṃ hoti. **Mantāya**nti karaṇatthe etaṃ bhummavacananti āha **‘‘mantāya boddhabbaṃ, paññāya jānitabbanti attho’’**ti. **Mantāya**nti vā manteyyanti vuttaṃ hoti, mantetabbaṃ mantāya upaparikkhitabbanti attho. **Paññāya jānitabba**nti jānitabbaṃ jīvitassa parittabhāvo bahudukkhādibhāvo. Jānitvā ca pana sabbapalibodhe chinditvā kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ. Yasmā itthi jātassa amaraṇaṃ, appaṃ vā bhiyyo vassasatato upari appaṃ aññaṃ vassasataṃ appatvā vīsaṃ vā tiṃsaṃ vā cattālīsaṃ vā paṇṇāsaṃ vā saṭṭhi vā vassāni jīvati, evaṃdīghāyuko pana atidullabho. ‘‘Asuko hi evaṃ ciraṃ jīvatī’’ti tattha tattha gantvā daṭṭhabbo hoti. Tattha visākhā upāsikā vīsasataṃ jīvati, tathā pokkharasātibrāhmaṇo, brahmāyubrāhmaṇo, bāvariyabrāhmaṇo, ānandatthero, mahākassapattheroti. Anuruddhatthero pana vassasatañceva paṇṇāsañca vassāni. Bākulatthero vassasatañceva saṭṭhi ca vassāni, ayaṃ sabbadīghāyuko, sopi dve vassasatāni na jīvi.

Arakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vinayavaggo

1-8. Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā

75-82. Aṭṭhamassa paṭhamaṃ dutiyañca uttānatthameva. Tatiye **vinayalakkhaṇe patiṭṭhito** lajjibhāvena vinayalakkhaṇe ṭhito hoti. Alajjī (pārā. aṭṭha. 1.45) hi bahussutopi samāno lābhagarukatāya tantiṃ visaṃvādetvā uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ dīpetvā sāsane mahantaṃ upaddavaṃ karoti, saṅghabhedampi saṅgharājimpi uppādeti. Lajjī pana kukkuccako sikkhākāmo jīvitahetupi tantiṃ avisaṃvādetvā dhammameva vinayameva ca dīpeti, satthusāsanaṃ garuṃ katvā ṭhapeti. Evaṃ yo lajjī, so vinayaṃ ajahanto avokkamantova lajjibhāvena vinayalakkhaṇe ṭhito hoti patiṭṭhito.

Asaṃhīroti ettha **saṃhīro** nāma yo pāḷiyaṃ vā aṭṭhakathāyaṃ vā heṭṭhā vā uparito vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiyamāno vitthunati vipphandati, saṇṭhātuṃ na sakkoti, yaṃ yaṃ parena vuccati, taṃ taṃ anujānāti, sakavādaṃ chaḍḍetvā paravādaṃ gaṇhāti. Yo pana pāḷiyaṃ vā aṭṭhakathāyaṃ vā heṭṭhupariyavasena vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiyamāno na vitthunati na vipphandati, ekekalomaṃ saṇḍāsena gaṇhanto viya ‘‘evaṃ mayaṃ vadāma, evaṃ no ācariyā vadantī’’ti vissajjeti. Yamhi pāḷi ca pāḷivinicchayo ca suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya parikkhayaṃ pariyādānaṃ agacchanto tiṭṭhati, ayaṃ vuccati **asaṃhīro**. Yasmā pana evarūpo yaṃ yaṃ parena vuccati, taṃ taṃ nānujānāti, attanā suvinicchinitaṃ katvā gahitaṃ aviparītamatthaṃ na vissajjeti, tasmā vuttaṃ **‘‘na sakkoti gahitaggahaṇaṃ vissajjāpetu’’**nti. Catutthādīni suviññeyyāni.

Paṭhamavinayadharasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Satthusāsanasuttavaṇṇanā

83. Navame **vivekaṭṭho**ti vivitto. Tenāha **‘‘dūrībhūto’’**ti. **Satiavippavāse ṭhito**ti kammaṭṭhāne satiṃ avijahitvā ṭhito. **Pesitatto**ti kāye ca jīvite ca anapekkhatāya nibbānaṃ pesitacitto tanninno tappoṇo tappabbhāro.

Satthusāsanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā

84. Dasame adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni**. Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ adhikarīyanti? Samanavasena. Tasmā te tesaṃ samanavasena pavattantīti āha **''adhikaraṇāni samentī''**tiādi. **Uppannānaṃ uppanāna**nti uṭṭhitānaṃ uṭṭhitānaṃ. **Samathattha**nti samanatthaṃ. **Dīghanikāye saṅgītisuttavaṇṇanāyampi** (dī. ni. aṭṭha. 3.331) **vitthāratoyevā**ti etthāyaṃ vitthāranayo – adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** nāma. Sīlavipattiyā vā ācāradiṭṭhiājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāyaṃ āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapi āpattikkhandhā, idaṃ **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Yaṃ saṅghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma.

Tattha vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yasmiṃ vihāre uppannaṃ tasmiṃyeva vā, aññatra vūpasametuṃ gacchantānaṃ antarāmagge vā, yattha gantvā saṅghassa niyyātitaṃ, tattha saṅghena vā, saṅghe vūpasametuṃ asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne ca panetasmiṃ yā saṅghasammukhato dhammasammukhato vinayasammukhatā puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma. Tattha ca kārakasaṅghassa saṅghasāmaggivasena sammukhibhāvo **saṅghasammukhatā**. Sametabbassa vatthuno bhūtattā **dhammasammukhatā**. Yathā taṃ sametabbaṃ, tathevassa samanaṃ **vinayasammukhatā**. Yo ca vivadati, yena ca vivadati, tesaṃ ubhinnaṃ atthapaccatthikānaṃ sammukhībhāvo **puggalasammukhatā**. Ubbāhikāya vūpasame panettha saṅghasammukhatā parihāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayeneva sammati.

Sace panevampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū ''na mayaṃ sakkoma vūpasametu''nti saṅghasseva niyyātenti. Tato saṅgho pañcaṅgasamannāgataṃ bhikkhuṃ salākaggāhāpakaṃ sammannati, tena guḷhakavivaṭakasakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhakesu aññataravasena salākaṃ gāhāpetvā sannipatitāya parisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā te dhammavādino vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Tattha sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyyasikākammassa karaṇaṃ, ayaṃ yebhuyyasikā nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati, tesaṃ vacanaṃ sutvā sace kāci āpatti natthi, ubho khamāpetvā, sace atthi ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vinicchitaṃ vūpasammati. Tattha sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṃsitassa sativinayaṃ yācamānassa saṅgho ñatticatutthena kammena sativinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativinaye puna tasmiṃ puggale kassaci anuvādo na ruhati. Yadā ummattako bhikkhu ummādavasena kate assāmaṇake ajjhācāre ''saratāyasmā evarūpiṃ āpatti''nti bhikkhūhi codiyamāno ''ummattakena me, āvuso, etaṃ kataṃ, nāhaṃ taṃ sarāmī''ti bhaṇantopi bhikkhūhi codiyamānova puna acodanatthāya amūḷhavinayaṃ yācati, saṅgho cassa ñatticatutthena kammena amūḷhavinayaṃ deti. Tadā sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūḷhavinaye puna tasmiṃ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati. Yadā pana pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenaññaṃ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa ''sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattitvā osāraṇaṃ labhissati. Sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanā bhavissatī’’ti maññamāno saṅgho ñatticatutthena kammena tassapāpiyasikaṃ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassapāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hotīti. Evaṃ anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṅghagaṇamajjhesu vā bhikkhu lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinaye tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesaṃ sammukhībhāvo puggalasammukhato. Sesaṃ vuttanayameva.

Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṅghasammukhato parihāyati. Yaṃ panettha ‘‘ahaṃ, bhante, itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno’’ti ca ‘‘passasī’’ti ca ‘‘āma, passāmī’’ti ca paṭiññātāya ‘‘āyatiṃ saṃvareyyāsī’’ti karaṇaṃ, taṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma. Saṅghādisese parivāsādiyācanā paṭiññā, parivāsādīnaṃ dānaṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhācāraṃ caritvā puna lajjidhamme uppanne ‘‘sace mayaṃ imāhi āpattīhi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya saṃvatteyyā’’ti aññamaññaṃ āpattiyā kārāpane dosaṃ disvā yadā bhikkhū tiṇavatthārakakammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsūpagatā ‘‘na metaṃ khamatī’’ti evaṃ diṭṭhāvikammaṃ akatvā ‘‘dukkaṭaṃ kammaṃ puna kātabbaṃ kamma’’nti na ukkoṭenti, niddampi okkantā honti, sabbesaṃ ṭhapetvā thullavajjañca gihipaṭisaṃyuttañca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati.

Kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena sammati sammukhāvinayeneva. Iti imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti. Tena vuttaṃ – **‘‘uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo…pe… tiṇavatthārako’’**ti. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

Adhikaraṇasamathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Sattakanipātavaṇṇanāya anuttānatthadīpanā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Majjhimapaṇṇāsaṭīkā

1. Gahapativaggo

1. Kandarakasuttavaṇṇanā

1. **Ārāmapokkharaṇīādīsū**ti ārāmapokkharaṇīuyyānacetiyaṭṭhānādīsu. **Ussannā**ti bahulā. Asokakaṇikārakoviḷārakumbhīrājarukkhehi sammissatāya taṃ campakavanaṃ **nīlādipañcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍita**nti daṭṭhabbaṃ, na campakarukkhānaṃyeva nīlādipañcavaṇṇakusumatāyāti vadanti. **Bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharatī**ti iminā na māpanakāle eva tasmiṃ nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāgepīti dasseti. ‘‘Pañcasatamattehi aḍḍhateḷasehī’’ti evaṃ **adassitaparicchedena**. Hatthino cāreti sikkhāpetīti hatthācariyo hatthīnaṃ sikkhāpako, tassa puttoti āha **‘‘hatthācariyassa putto’’**ti. Tadā bhagavā tesaṃ pasādajananatthaṃ attano buddhānubhāvaṃ aniguhitvāva nisinnoti dassento **‘‘chabbaṇṇānaṃ ghanabuddharasmīna’’**ntiādimāha. **Bhagavato ceva gāravenā**ti bhagavato garubhāvena, bhagavati gāravenāti vā pāṭho.

Niccaṃ na hotīti abhiṇhaṃ na hoti, kadācideva hotīti attho. Abhiṇhaniccatā hi idha adhippetā, na kūṭaṭṭhaniccatā. Loke kiñci vimhayāvahaṃ disvā hatthavikārampi karonti, aṅguliṃ vā phoṭayanti, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘accharaṃ paharituṃ yutta’’**nti. **Abhūtapubbaṃ bhūta**nti ayaṃ niruttinayo yebhuyyena upādāya ruḷhīvasena vuttoti veditabbo. Tathā hi pāḷiyaṃ ‘‘yepi te, bho gotama, ahesuṃ atītamaddhāna’’ntiādi vuttaṃ, kiñci akattabbampi kariyamānaṃ dukkarabhāvena vimhayāvahaṃ hoti, tathā kiñci kattabbaṃ, purimaṃ garahacchariyaṃ, pacchimaṃ pasaṃsacchariyaṃ, tadubhayaṃ suttapadaso dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ.

Sammā paṭipāditoti sammāpaṭipadāyaṃ ṭhapito. Esā paṭipadā paramāti **etaparamaṃ,** bhāvanapuṃsakaniddesoyaṃ yathā ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’ti (a. ni. 4.70). Ayañhettha attho – bhagavā bhikkhusaṅgho paṭipadāya tumhehi paṭipādito, atītepi kāle buddhā etaparamaṃyeva bhikkhusaṅghaṃ sammā paṭipādesuṃ, anāgatepi kāle etaparamaṃyeva bhikkhusaṅghaṃ sammā paṭipādessantīti paribbājako nayaggāhena diṭṭhena adiṭṭhaṃ anuminanto sabbesampi buddhānaṃ sāsane saṅghasuppaṭipattiṃ majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya samasamaṃ katvā dasseti, evaṃ dassento ca tesaṃ sudhammatañca tathā dasseti evāti veditabbo, buddhasubuddhatā pana nesaṃ sarūpeneva dassitāti. **Na ito bhiyyo**ti iminā pāḷiyaṃ etaparamaṃyevāti avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti sīlapadaṭṭhānattā samādhissa, samādhipadaṭṭhānattā ca paññāya sīlepi ca abhisamācārikapubbakattā ādibrahmacariyakassa vuttaṃ **‘‘ābhisamācārikavattaṃ ādiṃ katvā’’**ti.

2. Pucchānusandhiādīsu anantogadhattā **‘‘pāṭiekko anusandhī’’**ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘bhagavā kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Upasantakāraṇa**nti upasantabhāvakāraṇaṃ. Tañhi ariyānaṃyeva visayo, tatthāpi ca buddhānaṃ eva anavasesato visayoti imamatthaṃ byatirekato anvayato ca dassetuṃ **na hi tva**ntiādi vuttaṃ. Tattha ñātatthacariyā kākajātakādivasena veditabbā, lokatthacariyā taṃtaṃpāramipūraṇavasena, buddhatthacariyā mahābodhijātakādivasena. **Acchariyaṃ bho gotamā**tiādinā kandarakena kataṃ pasādapavedanaṃ dasseti.

Yepi tetiādinā tena vuttamatthaṃ paccanubhāsantena bhagavatā sampaṭicchitanti caritattā āha –

‘‘santi hi kandarakāti ayampi pāṭiyekko anusandhī’’ti. Yo hi kandarakena bhikkhusaṅghassa upasantabhāvo kittito, taṃ vibhajitvā dassentopi tena apucchitoyeva attano ajjhāsayena bhagavā **‘‘santi hī’’**tiādinā desanaṃ ārabhi. Tenāha **‘‘bhagavato kira etadahosī’’** tiādi. **Kappetvā**ti aññathā santameva attānaṃ aññathā vidhāya. **Pakappetvā**ti sanidassanavasena gahetvā. Tenāha **‘‘kuhakabhāvenā’’**tiādi. **Paṭipadaṃ pūrayamānā**ti kāmaṃ avisesena sekkhā vuccanti, te pana adhigatamaggavasena ‘‘pūrayamānā’’ti na vattabbā kiccassa niṭṭhitattā. Maggo hi ekacittakkhaṇikoti āha **‘‘uparimaggassa vipassanāya upasantā’’**ti. **Ito muttā**ti maggenāgatūpasamato muttā. Kalyāṇaputhujjane sandhāya vadati. Tenāha **‘‘catūhi satipaṭṭhānehi upasantā’’**ti.

Satatasīlāti avicchinnasīlā. Sātisayo hi etesaṃ sīlassa akhaṇḍādibhāvo. Suparisuddhasīlatāvasena santatā vutti etesanti **santatavuttino**ti āha **‘‘tasseva vevacana’’**nti. Evaṃ sīlavuttivasena ‘‘santatavuttino’’ti padassa atthaṃ vatvā idāni jīvitavuttivasena dassento **‘‘santatajīvikāvāti attho’’**ti āha. Sāsanassa jīvitavutti sīlasannissitā evāti āha **‘‘tasmi’’**ntiādi.

Nipayati visoseti rāgādisaṃkilesaṃ, tato vā attānaṃ nipātīti **nipako,** paññavā. Tenāha **‘‘paññavanto’’**ti. **Paññāya ṭhatvā jīvikākappanaṃ** nāma buddhapaṭikuṭṭhamicchājīvaṃ pahāya sammājīvena jīvananti taṃ dassento **‘‘yathā ekacco’’**tiādimāha. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.14) **taṃsaṃvaṇṇanāyañca** (visuddhi. mahāṭī. 1.14) vuttanayeneva veditabbaṃ. Rathavinītapaṭipadādayo tesu tesu suttesu vuttanayena veditabbā. Ito aññattha mahāgopālakasuttādīsu (ma. ni. 1.346 ādayo) lokuttarasatipaṭṭhānā kathitāti āha – **‘‘idha pana lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā’’**ti, satipaṭṭhānasuttepi (dī. ni. 2.373-374; ma. ni. 1.106 ādayo) vomissakāva kathitāti. **Ettakenā**ti ettakāya desanāya.

3. **Kārakabhāva**nti paṭipattiyaṃ paṭipajjanakabhāvaṃ. Mayampi nāma gihī bahukiccā samānā kālena kālaṃ satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharāma, kimaṅgaṃ pana vivekavāsinoti attano kārakabhāvaṃ pavedento evaṃ **bhikkhusaṅghañca ukkhipati**. Tenāha **‘‘ayañhettha adhippāyo’’**tiādi. Nānārammaṇesu aparāparaṃ uppajjamānānaṃ rāgādikilesānaṃ ghanajaṭitasaṅkhātākārena pavatti kilesagahanena gahanatā, tenāha ‘‘anto jaṭā bahi jaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā’’ti (saṃ. ni. 1.23, 192). Manussānaṃ ajjhāsayagahaṇena sāṭheyyampīti dassento āha **‘‘kasaṭasāṭheyyesupi eseva nayo’’**ti. Yathā sappimadhuphāṇitādīsu kacavarabhāvo, so kasaṭoti vuccati, evaṃ santāne aparisuddho saṃkilesabhāvo kasaṭanti āha **‘‘aparisuddhaṭṭhena kasaṭatā’’**ti. Attani asantaguṇasambhāvanaṃ **kerāṭiyaṭṭho. Jānātī**ti ‘‘idaṃ ahitaṃ na sevitabbaṃ, idaṃ hitaṃ sevitabba’’nti vicāreti deseti. Vicāraṇatthopi hi hoti jānāti-saddo yathā ‘‘āyasmā jānātī’’ti. **Sabbāpi…pe… adhippetā** ‘‘pasupālakā’’tiādīsu viya. Idha antara-saddo ‘‘vijjantarikāyā’’tiādīsu (ma. ni. 2.149) viya khaṇatthoti āha **‘‘yattakena khaṇenā’’**ti. **Tenā**ti hatthinā. **Tānī**ti sāṭheyyādīni.

Atthato kāyacittujukatāpaṭipakkhabhūtāva lobhasahagatacittuppādassa pavattiākāravisesāti tāni pavattiākārena dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yassā**ti pāṇabhūtassa assassa vā hatthino vā. **Ṭhassāmī**ti tattheva sappaṭibhaye ṭhāne gantvā ṭhassāmīti na hoti. Imassa sāṭheyyatāya pākaṭakaraṇaṃ vañcanādhippāyabhāvato. Tathā hi catūsu ṭhānesu **‘‘vañcetvā’’** icceva vuttaṃ, niguhanto pana tattheva gantvā tiṭṭheyya. Esa nayo sesesupi. **Paṭimaggaṃ ārohitukāmassā**ti āgatamaggameva nivattitvā gantukāmassa. Leṇḍavissajjanādīsu kālantarāpekkhābhāvaṃ **‘‘tathā’’**ti iminā upasaṃharati.

Antojātakāti attano dāsiyā kucchimhi jātā. **Dhanakkītā**ti dhanaṃ datvā dāsabhāvena gahitā. **Karamarānītā**ti dāsabhāvena karamaraggāhagahitā. **Dāsabya**nti dāsabhāvaṃ. **Pessā**ti adāsā eva hutvā veyyāvaccakarā. **Imaṃ vissajjetvā**ti imaṃ attano hatthagataṃ vissajjetvā. **Imaṃ gaṇhantā**ti imaṃ tassa hatthagataṃ gaṇhantā. Sammukhato aññathā parammukhakāle kāyavācāsamudācāradassaneneva cittassa nesaṃ aññathā ṭhitabhāvo niddiṭṭhoti veditabbo.

4. **Ayampi pāṭiyekko anusandhī**ti etthāpi anantare vuttanayeneva anusandhiyojanā veditabbā. Tenevāha **‘‘ayañhī’’**tiādi. Catuttho hitapaṭipadaṃ paṭipannoti yojanā. Puggalasīsena puggalapaṭipattiṃ

dassento **‘‘puggale pahāyā’’**ti āha. Paṭipatti hi idha pahātabbā, na puggalā. Yathā assaddhādipuggalaparivajjanena saddhindriyādibhāvanā ijjhanti, evaṃ micchāpaṭipannapuggalaparivajjanena micchāpaṭipadā vajjitabbāti āha – **‘‘purime tayo puggale pahāyā’’**ti. **Catutthapuggalassā**ti imasmiṃ catukke vuttacatutthapuggalassa **hitapaṭipattiyaṃyeva paṭipādemi** pavattemīti **dassento. Santā**ti samaṃ vināsaṃ nirodhaṃ pattāti ayamettha atthoti āha **‘‘niruddhā santāti vuttā’’**ti. Puna **santā**ti bhāvanāvasena kilesapariḷāhavigamato santāti ayamettha atthoti āha **‘‘nibbutā’’**ti. Santāti ānetvā yojanā. **Santo have**ti ettha samabhāvakarena sādhubhāvassa visesapaccayabhūtena paṇḍiccena samannāgatā ariyā ‘‘santo’’ti vuttāti āha – **‘‘santo have…pe… paṇḍitā’’**ti.

Āhito ahaṃmāno etthāti attā (a. ni. ṭī. 2.4.198) attabhāvo, idha pana yo paro na hoti, so attā, taṃ **attānaṃ. Paran**ti attato aññaṃ. **Chātaṃ vuccati taṇhā** jighacchāhetutāya. **Anto tāpanakilesānan**ti attano santāne attapariḷāhajananasantappanakilesānaṃ. **Cittaṃ ārādhetī**ti cittaṃ pasādeti, sampahaṃsetīti attho. Yasmā pana tathābhūto cittaṃ sampādento ajjhāsayaṃ gaṇhanto nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘cittaṃ sampādetī’’**tiādi.

5. Dukkhaṃ paṭikkūlaṃ jegucchaṃ etassāti dukkhapaṭikkūlo taṃ **dukkhapaṭikkūlaṃ**. Visesanavisesitabbatā hi kāmacārā. Aṭṭhakathāyaṃ pana dukkhassa visesitabbataṃ sandhāya bāhiratthasamāsaṃ anādiyitvā **‘‘dukkhassa paṭikkūla’’**nti attho vutto. Yena hi bhāgena purisassa dukkhaṃ paṭikkūlaṃ, tena dukkhassa purisopīti. Tenāha – **‘‘paccanīkasaṇṭhita’’**nti.

6. **Catūhi kāraṇehī**ti dhātukusalatādīhi catūhi kāraṇehi. **Kammaṃ karotī**ti yogakammaṃ karoti. Yasmā sambuddhā paresaṃ maggaphalādhigamāya ussāhajātā, tattha nirantaraṃ yuttappayuttā eva honti, te paṭicca tesaṃ antarāyo na hotiyevāti āha **‘‘na pana buddhe paṭiccā’’**ti. **Kiriyaparihāniyā** desakassa tasseva vā puggalassa tajjapayogābhāvato. ‘‘Desakassa vā’’ti idaṃ sāvakānaṃ vasena daṭṭhabbaṃ. **Mahatā atthenā**ti ettha **attha**-saddo ānisaṃsapariyāyoti āha **‘‘dvīhi ānisaṃsehī’’**ti. **Pasādaṃ paṭilabhati** ‘‘arahanto’’tiādinā saṅghasuppaṭipattiyā sutattā. **Abhinavo nayo udapādi** santatasīlatādivasena anattantapatādivasena, sopi taṃ sutvā dāsādīsu savisesaṃ lajjī dayāpanno hitānukampī hutvā sekkhapaṭipadaṃ sīlaṃ sādhento anukkamena satipaṭṭhānabhāvanaṃ paribrūheti. Tenāha bhagavā **‘‘mahatā atthena saṃyutto’’**ti.

8. Paresaṃ hananaghātanādinā rodāpanato **luddo,** tathā vighātakabhāvena kāyacittānaṃ vidāraṇato **dāruṇo,** viruddhavādatāya **kakkhaḷo,** bandhanāgāre niyutto **bandhanāgāriko**.

9. **Khattiyābhisekenā**ti khattiyānaṃ kattabbaabhisekena. **Santhāgāra**nti santhāravasena kataṃ agāraṃ yaññāvāṭaṃ. **Sappitelenā**ti sappimayena telena, yamakasnehena hi tadā kāyaṃ abbhañjati. Vacchabhāvaṃ taritvā ṭhito vacchataro. **Parikkhepakaraṇatthāyā**ti vanamālāhi saddhiṃ dabbhehi vediyā parikkhepanatthāya. **Yaññabhūmiya**nti avasesayaññaṭṭhāne. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ taṃ suviññeyyameva.

Kandarakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

17. **Avidūre**ti iminā pāḷiyaṃ ‘‘vesāliya’’nti idaṃ samīpe bhummavacananti dasseti. **Sārappattakulagaṇanāyā**ti (a. ni. ṭī. 3.11.16) mahāsāramahappattakulagaṇanāya. **Dasame ṭhāne**ti aññe aññeti dasagaṇanaṭṭhāne. Aṭṭhakanagare jāto bhavo **aṭṭhakanāgaro. Kukkuṭārāmo**ti pāṭaliputte kukkuṭārāmo, na kosambiyaṃ.

18. Pakatatthaniddeso ta-saddoti tassa ‘‘bhagavatā’’tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato adhigato supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanīyapaṭipadāya atthabhāvena dassento **‘‘yo so…pe… abhisambuddho’’**ti āha. Satipi ñāṇadassana-saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena tesaṃ visayavisese pavattidassanatthaṃ asādhāraṇañāṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjāabhiññānāvaraṇañāṇavasena sabbaññutañāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento **‘‘tesaṃ tesa’’**ntiādimāha. Tattha **āsayānusayaṃ jānatā** āsayānusayañāṇena **sabbaṃ ñeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutānāvaraṇañāṇehi. **Pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. **Desanāpaññāya passatā**ti desetabbadhammānaṃ desetabbappakāraṃ bodhaneyyapuggalānañca āsayānusayacaritādhimuttiādibhedaṃ dhammadesanāpaññāya yāthāvato passatā. **Arīna**nti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanassa vā paccatthikānaṃ aññatitthiyānaṃ tesaṃ pana hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ ajjhupekkhanameva vā, **kesivinayasutta**ñcettha nidassanaṃ.

Tathā ṭhānāṭṭhānādivibhāgaṃ **jānatā** yathākammūpagasatte **passatā,** savāsanānaṃ āsavānaṃ khīṇattā **arahatā,** abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā,** kāyakammādivasena tiṇṇaṃ kammānaṃ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā,** davādīnaṃ abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā,** chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenā**ti evaṃ dasabalaaṭṭhārasaāveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā kātabbā.

19. **Abhisaṅkhata**nti attano paccayehi abhisammukhabhāvena samecca sambhūyya kataṃ, svassa katabhāvo uppādanena veditabbo, na uppannassa paṭisaṅkharaṇenāti āha **‘‘uppādita’’**nti. Te cassa paccayā cetanāpadhānāti dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘abhisaṅkhataṃ abhisañcetayita’’nti vuttanti ‘‘cetayitaṃ pakappita’’nti atthamāha. **Abhisaṅkhataṃ abhisañcetayita**nti ca jhānassa pātubhāvadassanamukhena viddhaṃsanabhāvaṃ ulliṅgeti yañhi ahutvā sambhavati, taṃ hutvā paṭiveti. Tenāha pāḷiyaṃ ‘abhisaṅkhata’ntiādi. **Samathavipassanādhamme ṭhito**ti samathadhamme ṭhitattā samāhito vipassanaṃ paṭṭhapetvā aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto anukkamena taṃ anulomañāṇaṃ pāpetā hutvā vipassanādhamme ṭhito. Samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu rañjanaṭṭhena **rāgo,** nandanaṭṭhena **nandī**ti. Tattha sukhumā apekkhā vuttā, yā ‘‘nikantī’’ti vuccati.

Evaṃ santeti evaṃ yathārutavasena ca imassa suttapadassa atthe gahetabbe sati. **Samathavipassanāsu chandarāgo kattabbo**ti anāgāmiphalaṃ nibbattetvā tadatthāya samathavipassanāpi anibbattetvā kevalaṃ tattha chandarāgo kattabbo bhavissati. Kasmā? Tesu samathavipassanāsaṅkhātesu dhammesu chandarāgamattena anāgāminā laddhabbassa aladdhānāgāmiphalena laddhabbattā tathā sati tena anāgāmiphalampi laddhabbameva nāma hoti. Tenāha – **‘‘anāgāmiphalaṃ paṭividdhaṃ bhavissatī’’**ti. Sabhāvato rasitabbattā aviparīto attho eva **attharaso. Aññāpi kāci sugatiyo**ti vinipātike sandhāyāha. **Aññāpi kāci duggatiyo**ti asurakāyamāha.

Samathadhurameva dhuraṃ samathayānikassa vasena desanāya āgatattā. Mahāmālukyovāde ‘‘vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāra’’nti pādakajjhānaṃ katvā ‘‘so yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgata’’ntiādinā vipassanaṃ vitthāretvā ‘‘so tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇātī’’ti (ma. ni. 2.133) āgatattā **‘‘mahāmālukyovāde vipassanāva dhura’’**nti āha. **Mahāsatipaṭṭhānasutte** (dī. ni. 2.373 ādayo; ma. ni. 1.106 ādayo) sabbatthakameva tikkhatarāya vipassanāya āgatattā vuttaṃ **‘‘vipassanuttaraṃ kathita’’**nti. **Kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.153-154) ānāpānajjhānādivasena savisesaṃ samathavipassanāya āgatattā vuttaṃ **‘‘samathuttaraṃ kathita’’**nti.

Appaṃ yācitena bahuṃ dentena uḷārapurisena viya **ekaṃ dhammaṃ pucchitena ‘‘ayampi ekadhammo’’ti kathitattā ekādasapi dhammā** pucchāvasena **ekadhammo nāma jāto** paccekaṃ vākyaparisamāpanañāyena. **Ekavīsati pabbāni** tehi bodhiyamānāya paṭipadāya ekarūpattā **paṭipadāvasena ekadhammo nāma jāto**ti. **Idha** imasmiṃ aṭṭhakanāgarasutte. Nevasaññānāsaññāyatanadhammānaṃ saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattatāya tattha sāvakānaṃ dukkaranti na catutthāruppavasenettha desanā āgatāti catunnaṃ brahmavihārānaṃ, heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ āruppānañca vasena **ekādasa. Pucchāvasenā**ti ‘‘atthi nu kho, bhante ānanda, tena…pe… sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto’’ti (ma. ni. 2.18) evaṃ pavattapucchāvasena. **Amatuppattiyatthenā**ti amatabhāvassa uppattihetutāya, sabbānipi kammaṭṭhānāni ekarasampi amatādhigamapaṭipattiyāti attho, evamettha aggaphalabhūmi anāgāmiphalabhūmīti dveva bhūmiyo sarūpato āgatā, nānantariyatāya pana heṭṭhimāpi dve bhūmiyo atthato āgatā evāti daṭṭhabbā.

21. Pañca satāni aggho etassāti **pañcasataṃ**. Sesaṃ uttānameva.

Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

22. **Santhāgāra**nti atthānusāsanāgāraṃ. Tenāha – **‘‘uyyogakālādīsū’’**tiādi. **Ādi-**saddena maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santhambhantī**ti vissamanti, parissamaṃ vinodentīti attho. **Sahā**ti sannivesavasena ekajjhaṃ. **Saha atthānusāsanaṃ agāra**nti etasmiṃ atthe ttha-kārassa ntha-kāraṃ katvā santhāgāranti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Santharantī**ti sammantanavasena tiṭṭhanti.

Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissatīti buddhavacanassa āgamanasīsena ariyaphaladhammānampi āgamanaṃ vuttameva, tiyāmarattiṃ tattha vasantānaṃ phalasamāpattivaḷañjanaṃ hotīti. Tasmiñca bhikkhusaṅghe kalyāṇaputhujjanā vipassanaṃ ussukkāpentā hontīti ce? Ariyamaggadhammānaṃ tattha āgamanaṃ hotiyeva.

Allagomayenāti acchena allagomayarasena. **Opuñchāpetvā**ti vilimpitvā. **Catujjātiyagandhehī**ti tagarakuṅkumayavanapupphatamālapattāni pisitvā katagandhehi **nānāvaṇṇe**ti nīlādivasena nānāvaṇṇe, na bhittivisesavasena. Bhittivisesavasena pana nānāsaṇṭhānarūpameva. **Mahāpiṭṭhikakojavake**ti hatthipiṭṭhīsu attharitabbatāya mahāpiṭṭhikāti laddhasamaññe kojaveti vadanti. Kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ **hatthattharaṇā** hatthirūpavicittā. **Assattharakasīhattharakā**dayopi assasīharūpādivicittā eva attharakā, **cittattharakaṃ** nānārūpehi ceva nānāvidhamālākammādīhi ca vicittaṃ attharakaṃ.

Upadhānanti apassayanaṃ **upadahitvā**ti apassayayoggabhāvena ṭhapetvā gandhehi katamālā **gandhadāmaṃ,** tamālapattādīhi kataṃ **pattadāmaṃ**. Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātiphalajātipupphādīhi katadāmaṃ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭhaṃ **pallaṅkapīṭhaṃ,** tīsu passesu, ekapasse eva vā saupassayaṃ **apassayapīṭhaṃ,** anapassayaṃ **muṇḍapīṭhaṃ yojanāvaṭṭe**ti yojanaparikkhepe.

Saṃvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesañca itarapadesañca samaṃ katvā vidhāya. Tenāha – **‘‘kattariyā padumaṃ kantanto viyā’’**ti **timaṇḍalaṃ paṭicchādento**ti ettha ca yasmā buddhānaṃ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṃsagatā, tasmā tadā bhagavā evaṃ sobhatīti dassento **‘‘suvaṇṇapāmaṅgenā’’**tiādimāha, tattha **asamena buddhavesenā**tiādinā tadā bhagavā buddhānubhāvassa niguhaṇe kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ pasādajananatthaṃ attano sabhāvapakatikiriyāyeva kapilavatthuṃ pāvisīti dasseti. Buddhānaṃ kāyappabhā nāma pakatiyā asītihatthamattameva padesaṃ pharatīti āha – **‘‘asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesī’’**ti nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṃ vasena **chabbaṇṇā buddharasmiyo**.

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva aggā phullo vikasito. **Paṭipāṭiyā ṭhapitāna**ntiādi parikappūpamā. **Yathā taṃ…pe… alaṅkataṃ** añño virocati, evaṃ virocittha, samatiṃsāya pāramitāhi abhisaṅkhatattā evaṃ virocitthāti vuttaṃ hoti. **Pañcavīsatiyā nadīna**nti gaṅgādīnaṃ candabhāgāpariyosānānaṃ pañcavīsatiyā mahānadīnaṃ. **Sambhijjā**ti sambhedaṃ missībhāvaṃ patvā **mukhadvāre**ti samuddaṃ paviṭṭhaṭṭhāne.

Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṃ akkhīnīti cetaṃ parikappanavasena vuttaṃ. **Sahassenā**ti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkampaṃ uppādento, evaṃbhūtopi **aheṭhayanto pāṇāni**. Sabbadakkhiṇattā buddhānaṃ **dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ uddharanto. Samaṃ samphusate bhūmiṃ** suppatiṭṭhitapādatāya. Yadipi bhūmiṃ samaṃ phusati, **rajasānupalippati** sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānaṃ unnamatī**tiādi buddhānaṃ suppatiṭṭhitapādasaṅkhātassa mahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa nissandaphalaṃ. **Nātidūre uddharatī**ti atidūre ṭhapetuṃ na uddharati. **Naccāsanne ca nikkhipa**nti accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti. **Hāsayanto sadevake** loke tosayanto. Catūhi pādehi caratīti **catucārī**.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇakālo nāma kiresa**. Sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbaṃ**. Kasmā? **Aparimāṇavaṇṇā hi buddhā** bhagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā jānantassa yathādhammasaṃvaṇṇanaṃyeva anupavisatīti.

Dukūlacumbaṭakenāti ganthitvā gahitadukūlavatthena, **nāgavikkantacaraṇo**ti hatthināgasadisapadanikkhepo. **Satapuññalakkhaṇo**ti anekasatapuññanimmitamahāpurisalakkhaṇo **maṇiverocano yathā**ti ativiya virocamāno maṇi viya verocano nāma eko maṇivisesoti keci **mahāsālovā**ti mahanto sālarukkho viya, koviḷārādimahārukkho viya vā **padumo kokanado yathā**ti kokanadasaṅkhātaṃ mahāpadumaṃ viya, vikasamānapadumaṃ viya vā.

Ākāsagaṅgaṃ otārento viyātiādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṃ dukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṃ accantasukhāvahabhāvadassanañca **pathavījaṃ ākaḍḍhento viyā**ti nāḷiyantaṃ yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappaṭakojaṃ uddhaṃmukhaṃ katvā ākaḍḍhento viya **yojanika**nti yojanappamāṇaṃ **madhubhaṇḍa**nti madhupaṭalaṃ.

Mahantanti uḷāraṃ. **Sabbadānaṃ dinnameva hotī**ti sabbameva paccayajātaṃ āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathāhi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṃ nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nisinnassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayo ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa pana sabbe parissayā na honti, ajjhayantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa upasamasukhaṃ uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato, bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti, etasmimpi ca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ – **''āvāsadānasmiṃ dinne sabbaṃ dānaṃ dinnameva hotī''**ti. **Bhūmaṭṭhaka…pe… na sakkā**ti ayamattho **mahāsudassanavatthunā** (dī. ni. 2.241 ādayo) dīpetabbo.

Sītanti (sārattha. ṭī. cūḷavagga 3.295; saṃ. ni. ṭī. 2.4.243) ajjhattadhātukkhobhavasena vā bahiddhautupariṇāmavasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇha**nti aggisantāpaṃ. Tassa pana davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantī**ti paṭibāhati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanāni na honti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vāḷamigānī**ti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanañhi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsape**ti ye keci sarantā gacchante dīghajātike. **Makase**ti nidassanametaṃ, ḍaṃsādīnaṃ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyo**ti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūlabhañjanavasena pavattiyā ghoro sarajaarajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghoro sūriyātapo ca. **Paṭihaññatī**ti paṭibāhīyati. **Leṇattha**nti nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhattha**nti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. **Jhāyitu**nti aṭṭhatiṃsārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanijjhāyituṃ. **Vipassitu**nti aniccādito sabbasaṅkhāre sammasituṃ.

Vihāreti paṭissaye. **Kāraye**ti kārāpeyya. **Ramme**ti manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussute**ti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesaṃ** bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakārataṃ dassetuṃ **''te tassā''**ti gāthamāha. Tattha **te**ti bahussutā **tassā**ti upāsakassa. **Dhammaṃ desentī**ti sakalavaṭṭadukkhapanudanaṃ dhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyā**ti so puggalo yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

Pūjāsakkāravaseneva paṭhamayāmo khepito, bhagavato desanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāḷiyaṃ ''bahudeva ratti''nti vuttanti āha **''atirekataraṃ diyaḍḍhayāma''**nti. **Sandassesī**ti ānisaṃsaṃ dassesi, āvāsadānapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ sutvā tato paraṃ, ''mahārāja, itipi sīlaṃ, itipi samādhi, itipi paññā''ti sīlādiguṇe tesaṃ sammā dassesi, hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsesi. **Samādapesī**ti ''evaṃ sīlaṃ samādātabbaṃ, sīle patiṭṭhitena evaṃ samādhi, evaṃ paññā bhāvetabbā''ti yathā te sīlādiguṇe ādiyanti, tathā gaṇhāpesi. **Samuttejesī**ti yathā samādinnaṃ sīlaṃ suvisuddhaṃ hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparivisesāvahā honti, evaṃ cittaṃ samuttejesi nisāmanavasena vodāpesi. **Sampahaṃsesī**ti yathānusiṭṭhaṃ ṭhitasīlādiguṇehi sampati laddhaguṇānisaṃsehi ceva upari laddhabbaphalavisesehi ca uparicittaṃ sammā pahaṃsesi, laddhassāsavasena suṭṭhu tosesi. Evametesaṃ padānaṃ attho veditabbo.

Samudāyavacanopi asītimahāthera-saddo tadekadesepi niruḷhoti āha **''asītimahātheresu vijjamānesū''**ti. Ānandattheropi hi antogadho evāti. **Sākiyamaṇḍale**ti sākiyarājasamūhe.

Paṭipadāya niyuttattā **pāṭipado**. Tenāha – **''paṭipannako''**ti. Sikkhanasīlatādinā **sekho,** odhiso samitapāpatāya **samaṇo**. Sekho pāṭipado paṭipajjanapuggalādhiṭṭhānena paṭipadādesanaṃ niyamento paṭipadāya puggalaṃ niyameti nāmāti **''paṭipadāya puggalaṃ niyametvā dassetī''**ti. Sekhappaṭipadā sāsane **maṅgalapaṭipadā** sammadeva asevitabbaparivajjanena sevitabbasamādānena ukkaṃsavatthūsu ca bhāvato asekhadhammapāripūriyā āvahattā ca **vaḍḍhamānakapaṭipadā**. **Akilamantāva sallakkhessantī**ti idaṃ tadā tesaṃ asekhabhūmiadhigamāya ayogyatāya vuttaṃ. **Akilamantāvā**ti iminā paṭisambhidāppattassapi anadhigatamaggasaññāpanā bhāriyāti dasseti. **Osaṭā**ti anuppaviṭṭhā. **Sakalaṃ vinayapiṭakaṃ kathitameva hoti** tassa sīlakathābāhullato sesadvayepi eseva nayo. **Tīhi piṭakehīti** karaṇatthe karaṇavacanaṃ. Tena taṃtaṃpiṭakānaṃ tassā tassā sikkhāya sādhakatamabhāvaṃ dasseti.

Piṭṭhivāto uppajjati upādinnakasarīrassa tathārūpattā saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṃ vā eta**nti yenādhippāyena vuttaṃ, tameva adhippāyaṃ vivarituṃ **''pahotī''**tiādi vuttaṃ. **Catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi** sakyarājūnaṃ ajjhāsayavasena. Tathā hi vakkhati ''satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṃ paññapetvā nipajjītī''ti. Yadi evaṃ ''piṭṭhi me āgilāyatī''ti idaṃ kathanti āha **''upādinnakasarīrañca nāmā''**tiādi.

23. ''Iminā pātimokkhasaṃvarena…pe… sampanno''tiādīsu (vibha. 511) samannāgatattho sampanna-saddo, idha pana pāripūriatthoti dassetuṃ **''paripuṇṇasīloti attho''**ti vuttaṃ. Yo pana sampannasīloyeva, so paripuṇṇasīlo. Parisuddhañhi sīlaṃ ''paripuṇṇa''nti vuccati, na sabalaṃ kammāsaṃ vā. **Sundaradhammehī**ti sobhanadhammehi. Yasmiṃ santāne uppannā tassa sobhanabhāvato. Tehi sappurisabhāvasādhanato **sappurisānaṃ** dhammehi.

24. **Iminā ettakena ṭhānenā**ti ‘‘idha, mahānāma, ariyasāvako’’ti ārabhitvā yāva ‘‘akasiralābhī’’ti padaṃ iminā ettakena uddesapadena mātikaṃ ṭhapetvā. **Paṭipāṭiyā**ti uddesapaṭipāṭiyā. **Evamāhā**ti ‘‘evaṃ kathañca, mahānāmā’’tiādinā idāni vuccamānena dassitākārena āha.

25. **Hirīyatī**ti lajjīyati pīḷīyati. Yasmā hirī pāpajigucchanalakkhaṇā, tasmā **‘‘jigucchatīti attho’’**ti vuttaṃ. **Ottappatī**ti uttappati. Pāputrāsalakkhaṇañhi ottappaṃ. **Paggahitavīriyo**ti saṅkocaṃ anāpannavīriyo. Tenāha **‘‘anosakkitamānaso’’**ti. **Pahānatthāyā**ti samucchindanatthāya. Kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadā nāma adhigamo evāti āha **‘‘paṭilābhatthāyā’’**ti. **Satinepakkenā**ti satiyā nepakkena tikkhavisadasūrabhāvena. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana nepakkaṃ nāma paññāti adhippāyena **‘‘satiyā ca nipakabhāvena cā’’**ti attho vutto, evaṃ sati añño niddiṭṭho nāma hoti. **Satimā**ti ca imināva visesā sati gahitā, parato ‘‘cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā’’ti satikiccameva niddiṭṭhaṃ, na paññākiccaṃ, tasmā **satinepakkenā**ti satiyā nepakkabhāvenāti sakkā viññātuṃ. Teneva hi paccayavisesavasena aññadhammanirapekkho satiyā balavabhāvo. Tathā hi ñāṇavippayuttacittenapi ajjhayanasammasanāni sambhavanti.

Cetiyaṅgaṇavattādīti **ādi**-saddena bodhiyaṅgaṇavattādīni saṅgaṇhāti. **Asītimahāvattapaṭipattipūraṇa**nti ettha asītivattapaṭipattipūraṇaṃ mahāvattapaṭipattipūraṇanti vattapaṭipattipūraṇa-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha **mahāvattāni** (vibha. mūlaṭī. 406) nāma vattakhandhake (cūḷava. 356 ādayo) vuttāni āgantukavattaṃ āvāsikaṃ gamikaṃ anumodanaṃ bhattaggaṃ piṇḍacārikaṃ āraññikaṃ senāsanaṃ jantāgharaṃ vaccakuṭi upajjhāyaṃ saddhivihārikaṃ ācariyaṃ antevāsikavattanti cuddasa. Tato aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāle pārivāsikādikāle ca caritabbāni asīti khuddakavattāni sabbāsu avatthāsu na caritabbāni, tasmā mahāvattesu, aggahitāni. Tattha ‘‘pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññapessāmī’’ti ārabhitvā ‘‘na upasampādetabbaṃ…pe… na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabba’’nti (cūḷava. 81) vuttāni pakabhatte caritabbavattāvasānāni chasaṭṭhi, tato paraṃ ‘‘na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ mūlāyapaṭikassanārahena mānattārahena mānattacārikena abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne āvāse vattabba’’ntiādīni (cūḷava. 82) pakatatte caritabbehi anaññattā visuṃ visuṃ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesaṃ vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitabbāni pañcāti ekasattativattāni, ukkhepaniyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṃ – ‘‘na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ…pe… nhāne piṭṭhiparikammaṃ sāditabba’’nti (cūḷava. 51) idaṃ abhivādanādīnaṃ asādiyanaṃ ekaṃ, ‘‘na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṃsitabbo’’tiādīni ca dasāti evametāni dvāsīti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammādivattāni kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsīti, evaṃ appakaṃ pana ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti idha ‘‘asīti’’cceva vuttaṃ. Aññattha pana aṭṭhakathāpadese ‘‘dvāsīti khandhakavattānī’’ti vuccati.

Sakkaccaṃ uddisanaṃ sakkaccaṃ uddisāpananti paccekaṃ sakkaccaṃ-saddo yojetabbo. **Uddisanaṃ** uddesaggahaṇaṃ. **Dhammosāraṇaṃ** dhammassa uccāraṇaṃ. **Dhammadesanā** –

> ‘‘Ādimhi sīlaṃ deseyya, majjhe jhānaṃ vipassanaṃ;
> Pariyosāne ca nibbānaṃ, esā kathikasaṇṭhitī’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.190; saṃ. ni. aṭṭha. 3.4.246) –

Evaṃ kathitalakkhaṇā dhammakathā. Upagantvā nisinnassa yassa kassaci gahaṭṭhassa pabbajitassa vā taṅkhaṇānurūpā dhammī kathā **upanisinnakathā**. Bhattānumodanakathā **anumodaniyā. Saritā**ti ettha na kevalaṃ cirakatacirabhāsitānaṃ saraṇamanussaraṇamattaṃ adhippetaṃ, atha kho tathāpavattarūpārūpadhammānaṃ pariggahamukhena pavattavipassanācāre satisambojjhaṅgasamuṭṭhāpananti dassetuṃ **‘‘tasmiṃ kāyena cirakate’’**tiādi vuttaṃ. **Sakimpi saraṇenā**ti ekavāraṃ saraṇena. **Punappunaṃ saraṇenā**ti anu anu saraṇena. Satisambojjhaṅgampi vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vosaggapariṇāmiñca katvā saranto tattha tattha javanavāre saraṇajavanavāre parittajavanavasena **anussaritāti veditabbā**.

Gatiatthā dhātusaddā buddhiatthā hontīti āha – **‘‘udayañca vayañca paṭivijjhituṃ samatthāyā’’**ti. Missakanayenāyaṃ desanā āgatāti āha – **‘‘vikkhambhanavasena ca samucchedavasena cā’’**ti. Tenāha **‘‘vipassanāpaññāya cevā’’**tiādi. Vipassanāpaññāya nibbedhikapariyāyato. Sā ca kho padesikāti nippadesikaṃ katvā dassetuṃ **‘‘maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato cā’’**ti vuttaṃ. Dukkhakkhayagāminibhāvepi eseva nayo. **Sammā**ti yāthāvato. Akuppadhammatāya hi maggapaññā khepitakhepanāya na puna kiccaṃ atthīti upāyena ñāyena yā pavatti sā evāti āha – **‘‘hetunā nayenā’’**ti.

26. Adhikaṃ ceto abhiceto, mahaggatacittaṃ, tassa pana adhikatā kāmacchandādipaṭipakkhavigamena visiṭṭhabhāvappatti, tannissitāni **ābhicetasikāni**. Tenāha **‘‘abhicittaṃ seṭṭhacittaṃ sitāna’’**nti. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti imasmiṃyeva attabhāve phāsuvihārabhūtānaṃ. Tehi pana samaṅgitakkhaṇe yasmā vivekajaṃ pītisukhaṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ apītijaṃ satipārisuddhiñāṇasukhañca paṭilabhati vindati, tasmā āha – **‘‘appitappitakkhaṇe sukhapaṭilābhahetūna’’**nti. **Icchiticchitakkhaṇe samāpajjitā**ti iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha, ‘‘nikāmalābhī’’ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānā paccavekkhaṇavasiyo ca vuttā evāti veditabbā. **Nidukkhalābhī**ti iminā tesaṃ jhānānaṃ sukhapaṭipadākhippābhiññataṃ dasseti, **vipulalābhī**ti iminā paguṇataṃ tappamāṇadassitabhāvadīpanato. Tenāha **‘‘paguṇabhāvenā’’**tiādi. **Samāpajjituṃ sakkoti** samāpajjanavasībhāvatāya sādhitattā. **Samādhipāripanthikadhamme**ti vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Akilamanto vikkhambhetuṃ na sakkotī**ti kicchena vikkhambheti visodheti, kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandādīnaṃ aññesaṃ samādhipāripanthikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhananti veditabbaṃ.

27. Vipassanāhitāya uparūparivisesāvahattā vaḍḍhamānāya pubbabhāgasīlādi**paṭipadāya**. Sā eva pubbabhāgapaṭipadā yathābhāvitatāya avassaṃ bhāvinaṃ visesaṃ pariggahitattā aṇḍaṃ viyāti aṇḍaṃ, kilesehi adūsitatāya apūti aṇḍaṃ etassāti apuccaṇḍo, vipassanaṃ ussukkāpetvā ṭhitapuggalo, tassa bhāvo **apuccaṇḍatā. Vipassanādiñāṇappabhedāyā**ti pubbenivāsañāṇādiñāṇapabhedāya. **Tatthā**ti cetokhilasutte (ma. ni. 1.185) ‘‘sa kho so, bhikkhave, evaṃ ussoḷhipannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāyā’’ti āgatattā **ussoḷhipannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvoti evaṃ yaṃ opammasaṃsandanaṃ āgataṃ,** taṃ opammasaṃsandanaṃ idha imasmiṃ sekhasutte yojetvā veditabbanti sambandho.

28. Mahaggatādibhāvena heṭṭhimānaṃ jhānānaṃ anurūpampi attano visesena te uttaritvā atikkamitvāna ṭhitanti **anuttaraṃ,** tenāha – **‘‘paṭhamādijjhānehi asadisaṃ uttama’’**nti. **Dutiyādīsupi** abhinibbhidāsu. Pubbenivāsañāṇaṃ uppajjamānaṃ yathā attano visayapaṭicchādakaṃ kilesandhakāraṃ vidhamantameva uppajjati, evaṃ attano visaye kañci visesaṃ karontameva uppajjatīti āha – **‘‘pubbenivāsañāṇena paṭhamaṃ jāyatī’’**ti, sesañāṇadvayepi eseva nayo.

29. **Caraṇasmi**nti paccatte bhummavacananti āha **‘‘caraṇaṃ nāma hotīti attho’’**ti. **Tenā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ agatapubbadisāgamane tesaṃ sādhakatamabhāvato.

Aṭṭha ñāṇānīti idha āgatāni ca anāgatāni ca **ambaṭṭhasuttā**dīsu (dī. ni. 1.254 ādayo) āgatāni gahetvā vadati. **Vinivijjhitvā**ti pubbenivāsapaṭicchādakādikilesatamaṃ bhinditvā padāletvā.

30. **Sanaṅkumārenā**ti sanantanakumārena. Tadeva hi tassa sanantanakumārataṃ dassetuṃ **‘‘cirakālato paṭṭhāyā’’**ti vuttaṃ. **So attabhāvo**ti yena attabhāvena manussapathe jhānaṃ nibbattesi, so kumārattabhāvo, tasmā brahmabhūtopi tādisena kumārattabhāvena carati.

Janitasmiṃ-saddo eva i-kārassa e-kāraṃ katvā **‘‘janetasmi’’**nti vutto, **janitasmi**nti ca janasminti attho veditabbo. **Janitasmi**nti sāmaññaggahaṇepi yattha catuvaṇṇasamaññā, tattheva manussaloke. **Khattiyo seṭṭho**ti lokasamaññāpi manussalokeyeva, na devakāye brahmakāye vāti dassetuṃ **‘‘ye gottapaṭisārino’’**ti vuttaṃ. **Paṭisarantī**ti ‘‘ahaṃ gotamo, ahaṃ kassapo’’ti pati pati attano gottaṃ anusaranti paṭijānanti vāti attho.

Ettāvatāti ‘‘sādhu sādhu ānandā’’ti ettakena sādhukāradānena. **Jinabhāsitaṃ nāma jāta**ntiādito paṭṭhāya yāva pariyosānā therabhāsitaṃ buddhabhāsitameva nāma jātaṃ. ‘‘Kimpanidaṃ suttaṃ satthudesanānuvidhānato jinabhāsitaṃ, udāhu sādhukāradānamattenā’’ti evarūpā codanā idha anokāsā therassa desanāya bhagavato desanānuvidhānahetukattā sādhukāradānassāti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Sekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Potaliyasuttavaṇṇanā

31. Aṅgā nāma janapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhivasena aṅgātveva vuccatīti āha **‘‘aṅgāyeva so janapado’’**ti. **Mahiyā panassa uttarena yā āpo**ti mahiyā nadiyā yā āpo tassa janapadassa uttarena honti. **Tāsaṃ avidūrattā** so janapado **uttarāpoti vuccati**. Sā pana mahī katthaci katthaci bhijjitvā gatāti āha **‘‘kataramahiyā uttarena yā āpo’’**ti. **Tatthā**ti tassā mahiyā āgamanato paṭṭhāya **ayaṃ āvibhāvakathā**. Yasmā (a. ni. ṭī. 3.8.19) lokiyā jambudīpo himavā tattha patiṭṭhitasamuddadahapabbatanadiyoti etesu yaṃ yaṃ na manussagocaraṃ, tattha sayaṃ sammūḷhā aññepi sammohayanti, tattha tattha sammohavidhamanatthaṃ **‘‘ayaṃ kira jambudīpo’’**tiādimāraddhaṃ. **Dasasahassayojanaparimāṇo** āyāmato ca vitthārato cāti adhippāyo. Tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi. **Udakena ajjhotthaṭo** tadupabhogisattānaṃ puññakkhayena.

Sundaradassanaṃ kūṭanti **sudassanakūṭaṃ,** yaṃ loke ‘‘hemakūṭa’’nti vuccati. **Mūlagandho** kāḷānusāriyādi. **Sāragandho** candanādi. **Pheggugandho** salalādi. **Tacagandho** lavaṅgādi. **Papaṭikagandho** kabitthādi. **Rasagandho** sajjādi, **pattagandho** tamālahiriverādi. **Pupphagandho** nāgakuṅkumādi. **Phalagandho** jātiphalādi. **Gandhagandho** sabbesaṃ gandhānaṃ gandho. Yassa hi rukkhassa sabbesampi mūlādīnaṃ gandho atthi, so idha gandho nāma. Tassa gandhassa gandho gandhagandho. Sabbāni puthulato paññāsayojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti.

Manoharasilātalānīti otaraṇatthāya manuññasopānasilātalāni. **Supaṭiyattānī**ti tadupabhogisattānaṃ sādhāraṇakammānubhāvena suṭṭhu paṭiyattāni suppavattitāni honti. Macchakacchapādayo udakaṃ malinaṃ karonti, tadabhāvato **phalikasadisanimmaludakāni**. Tiriyato dīghaṃ uggatakūṭanti **‘‘tiracchānapabbata’’**nti āha.

Āpaṇāni eva vohārassa mukhabhūtānīti āha **‘‘āpaṇamukhasahassānī’’**ti. **Vibhattānī**ti vavatthitāni aññamaññāsambhinnāni. **Vasanaṭṭhāna**nti attano yathāphāsukaṃ vasitabbaṭṭhānaṃ. Āsati etthāti **āsanaṃ,** nisīditabbaṭṭhānāni.

Asāruppaṃ paṭicca uppajjanakassa chādanato channaṃ **anucchavikaṃ,** tadeva ajjhāsayasampattiṃ patirūpeti pakāsetīti **patirūpaṃ**. Tenāha **‘‘nappatirūpa’’**nti. **Kāraṇavevacanānī**ti ñāpakakāraṇavevacanāni. Ñāpakañhi kāraṇaṃ adhippetaṃ. Atthaṃ ākaroti pakāsetīti **ākāro,** tameva līnaṃ guḷhaṃ atthaṃ gametīti **liṅgaṃ,** so tena nimīyatīti **nimitta**nti vuccati. Idāni tamevatthaṃ vivarituṃ **‘‘dīghadasavattha…pe… nimittāti vuttā’’**ti āha. **Te**ti ākārādayo. **Tathā hi pana me**tiādinā potaliyo gahapati ‘‘paribbājakaniyāmena ahaṃ jīvāmi, tasmā gahapati na homīti vadati. **Ovadanto**ti anusāsanto. **Upavadanto**ti paribhāsanto.

32. **Gedhabhūto lobho**ti gijjhanasabhāvo lobho. Agijjhanalakkhaṇo na lobho, **anindābhūtaṃ aghaṭṭana**nti nindāya paṭipakkhabhūtaṃ paresaṃ aghaṭṭanaṃ. **Nindāghaṭṭanā**ti nindāvasena paresaṃ ghaṭṭanā akkosanā. **Byavahāravohāropī**ti kayavikkayalakkhaṇo sabyohāropi dānaggahaṇaṃ vohāro. ‘‘Datto tisso’’ tiādinā voharaṇaṃ paññāpananti **paññatti vohāro**. Yathādhippetassa atthassa voharaṇaṃ kathanaṃ bodhananti **vacanaṃ vohāro**. Yāthāvato ayāthāvato ca voharati etenāti **vohāro, cetanā. Ayamidhādhippeto**ti ayaṃ cetanālakkhaṇo vohāro idha imasmiṃ atthe adhippeto, so ca kho sāvajjova samucchedassa icchitattā. Idāni catubbidhassapi vohārassa idha sambhavaṃ dassetuṃ **‘‘yasmā vā’’**tiādi vuttaṃ. **Gihīti cetanā natthī**ti ahaṃ gihīti cetanāpavatti natthi. **Gihīti vacanaṃ natthī**ti gihīti attano paresañca vacanappavatti natthi. **Gihīti paṇṇatti natthī**ti gihīti samaññā natthi. **Gihīti byavahāro natthī**ti samudācāro natthi.

33. **Pāṇātipātova saṃyojanaṃ**. Kasmā? Bandhanabhāvena pavattanato nissarituṃ appadānato. Pāṇātipātassa atthitāya so puggalo ‘‘pāṇātipātī’’ti vuccatīti āha – **‘‘pāṇātipātassa…pe… hotī’’**ti. Yañhi yassa atthi, tena so apadissatīti. **Bahutāyā**ti acakkhukādibhedena bahubhāvato. Pāṇātipātassa paṭipakkho **apāṇātipāto**. So pana atthato kāyadvāriko sīlasaṃvaroti āha **‘‘kāyikasīlasaṃvarenā’’**ti. **Attāpi maṃ upavadeyyā**tiādi pāṇātipāte ādīnavadassanaṃ. Ādīnavadassino hi tato oramaṇaṃ. **Desanāvasenā**ti aññattha sutte abhidhamme ca dasasu saṃyojanesu pañcasu nīvaraṇesu desanāvasena apariyāpannampi **saṃyojanantipi nīvaraṇanti**pi idha **vuttaṃ**. Kasmā? Tadatthasambhavato. Tenāha – **‘‘vaṭṭabandhanaṭṭhena hitappaṭicchādanaṭṭhena cā’’**ti, pāṇātipāto hi apāṇātipātapaccayaṃ hitaṃ paṭicchādentova uppajjatīti. **Eko avijjāsavo**ti idaṃ sahajātavasena vuttaṃ, upanissayavasena pana itaresampi āsavānaṃ yathārahaṃ sambhavo veditabbo. Pāṇātipātī hi puggalo ‘‘tappaccayaṃ atthaṃ karissāmī’’ti kāme pattheti. Diṭṭhiṃ gaṇhāti, bhavavisesaṃ paccāsīsati. Tattha uppannaṃ vihanati bādhatīti **vighāto,** dukkhaṃ, pariḷāhanaṃ anatthuppādavasena upatāpanaṃ **pariḷāho,** ayametesaṃ viseso. **Sabbatthā**ti sabbesu vāresu. **Iminā upāyenā**ti atidesena pana pariggahito attho parato āgamissatīti.

34-40. **Imasmiṃ pade**ti etena sattasupi vāresu tathā āgataṃ padaṃ sāmaññato gahitaṃ. Tenāha **‘‘iminā’’**tiādi. Rosanaṃ kāyikaṃ vācasikañcāti tappaṭipakkho arosopi tathā duvidhoti āha **‘‘kāyikavācasikasaṃvarenā’’**ti. Yathā abhijjhā lobho, anabhijjhā alobho, evaṃ **akodhūpāyāso** abyāpādo, saṃvare sukhanti **saṃvaro**ti daṭṭhabbo, anatilobho pana satisaṃvare, anatimāno ñāṇasaṃvare saṅgahaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Imesu pana padesu evaṃ sabbavāresu yojanā kātabbāti sambandho.

Evaṃ āsavuppatti veditabbāti ettha vuttassapi ekajjhaṃ vuccamānattā **‘‘puna ayaṃ saṅkhepavinicchayo’’**ti vuttaṃ. **Asammohatthaṃ** ārammaṇassa. **Purimesu tāva catūsu** vāresu **viramituṃ na sakkomīti vattabbaṃ**. ‘‘Attāpi maṃ upavadeyyā’’ti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṃ **‘‘na sakkomī’’**ti, ‘‘anuvijjāpi maṃ viññū garaheyyu’’nti etassa padassa atthavaṇṇanāyaṃ **‘‘na sakkotī’’ti vattabbaṃ,** iminā nayena pacchimesupi catūsu yathārahaṃ yojanā veditabbā. **Atimāne bhavāsavaavijjāsavā**ti vuttaṃ mānena saha diṭṭhiyā anuppajjanato, atimāno pana kāmarāgenapi uppajjatevāti ‘‘atimāne kāmāsavaavijjāsavā’’ti vattabbaṃ siyā, svāyaṃ nayo vuttanayattā suviññeyyoti na dassito. **Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ kathitaṃ** ādito catūhi chaṭṭhena vāti pañcahi vārehi, sesehi tīhi **pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno paṭisaṅkhāpahānaṃ,** sabbehipi pana bhikkhubhāve ṭhitassa **gihivohārasamucchedo kathito**. Tattha sabbattha vattaṃ ‘‘idañcidañca mayhaṃ kātuṃ nappatirūpa’’nti paṭisaṅkhānavasena akaraṇaṃ pajahanañca paṭisaṅkhāpahānaṃ.

Kāmādīnavakathāvaṇṇanā

42. **Upasumbheyyā**ti ettha **upa**-saddo samīpattho, sumbhanaṃ vikkhepanaṃ. Teneva **tamena**nti bhummatthe upayogavacananti āha – **‘‘tassa samīpe khipeyyā’’**ti, tassa kukkurassa samīpe aṭṭhikaṅkalaṃ khipeyyāti attho. **Nimmaṃsattā kaṅkalanti vuccatī**ti iminā vigatamaṃsāya aṭṭhikaṅkalikāya uraṭṭhimhi vā piṭṭhikaṇṭake vā sīsaṭṭhimhi vā kaṅkala-saddo niruḷhoti dasseti. **Sunikkanta**nti nillikhitaṃ katvāva nibbisesaṃ likhitaṃ.

Ekattupaṭṭhānassa ajjhupekkhanavasena pavattiyā **ekattā**. Tenāha **‘‘catutthajhānupekkhā’’**ti. Yasmā panassa ārammaṇampi ekasabhāvameva, tasmā āha **‘‘sā hī’’**tiādi. **Lokāmisasaṅkhātā**ti apariññātavatthunā lokena āmasitabbato, loke vā āmisoti saṅkhaṃ gatāya vasena kāmaguṇānaṃ kāmabhāvo ca āmisabhāvo ca, so eva nippariyāyato āmisanti vattabbataṃ arahati. **Kāmaguṇāmisā**ti kāmaguṇe chandarāgā. **Gahaṇaṭṭhena** bhusaṃ ādānaṭṭhena.

43. Ḍayanaṃ ākāsena gamananti āha **‘‘uppatitvā gaccheyyā’’**ti. Gijjhādīnaṃ vāsipharasu na hotīti āha – **‘‘mukhatuṇḍakena ḍasantā taccheyyu’’**nti. **Vissajjeyyu**nti ettha ‘‘vissajjana’’nti ākaḍḍhanaṃ adhippetaṃ anekatthattā dhātūnaṃ, ākaḍḍhanañca anubandhitvā pātananti āha **‘‘maṃsapesiṃ nakhehi kaḍḍhitvā pāteyyu’’**nti.

47. Purisassa ārohanayogyaṃ **poriseyyaṃ**.

48. Sampannaṃ sundaraṃ phalamassāti **sampannaphalaṃ. Phalūpapanna**nti phalehi upetanti āha **‘‘bahuphala’’**nti.

50. **Suvidūravidūre**ti ariyassa vinaye vohārasamucchedato suṭṭhu vidūrabhūte eva vidūre **ahaṃ** ṭhito. Kassaci nāma atthassapi ajānanato na ājānantīti **anājānīyā**ti kattusādhanamassa dassento **ajānanake**ti ajānantabhojanasīsena tesaṃ dātabbapaccaye vadati. Sesaṃ suviññeyyameva.

Potaliyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Jīvakasuttavaṇṇanā

51. Kumārena bhato posāpitoti kumārabhato, kumārabhato eva **komārabhacco** yathā ‘‘bhisakkameva bhesajja’’nti.

Ārabhantīti ettha **ārabha**-saddo kāmaṃ kāmāyūhanayaññuṭṭhāpanaāpattiāpajjanaviññāpanādīsupi āgato, idha pana hiṃsane icchitabboti āha – **‘‘ārabhantīti ghātentī’’**ti. **Uddisitvā kata**nti (a. ni. ṭī. 3.8.12; sārattha. ṭī. mahāvagga 3.294) attānaṃ uddisitvā māraṇavasena kataṃ nibbattitaṃ. **Paṭiccakamma**nti ettha **kamma**-saddo kammasādhano atītakālikoti āha – **‘‘attānaṃ paṭicca kata’’**nti. **Nimittakammassetaṃ adhivacanaṃ** ‘‘paṭicca kammaṃ phusatī’’tiādīsu (jā. 1.4.75) viya. **Nimittakammassā**ti nimittabhāvena laddhabbakammassa, na karaṇakārāpanavasena. **Paṭiccakammaṃ ettha atthīti maṃsaṃ paṭiccakammaṃ** yathā ‘‘buddhaṃ etassa atthīti buddho’’ti. **Tesa**nti nigaṇṭhānaṃ. Aññepi brāhmaṇādayo taṃladdhikā attheva.

Kāraṇanti ettha yutti adhippetā, sā eva ca dhammato anapetattā ‘‘dhammo’’ti vuttāti āha – **‘‘kāraṇaṃ nāma tikoṭiparisuddhamacchamaṃsaparibhogo’’**ti. **Anukāraṇaṃ nāma mahājanassa tathā byākaraṇaṃ** yuttiyā dhammassa anurūpabhāvato maṃsaṃ paribhuñjitabbanti anuññātaṃ tatheva kathananti katvā. **Ta**nti ‘‘jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjatī’’ti evaṃ vuttaṃ paribhuñjanaṃ **neva kāraṇaṃ hoti** sabbena sabbaṃ abhāvato sati ca ayuttiyaṃ adhammoti katvā. **Tathā byākaraṇa**nti ‘‘jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjatī’’ti kathanaṃ yuttiyā dhammassa ananurūpabhāvato **na anukāraṇaṃ hoti. Parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā**ti pare titthiyā ‘jāna’ntiādinā dhammaṃ kathenti vadanti, tena kāraṇabhūtena sakāraṇo hutvā. Tehi tathā vattabbo eva **hutvā tumhākaṃ vādo vā anuvādo vā** ‘‘maṃsaṃ paribhuñjitabba’’nti pavattā tumhākaṃ kathā vā parato parehi tathā pavattitā tassā anukathā vā. **Viññūhi garahitabbakāraṇa**nti titthiyā tāva tiṭṭhantu, tato aññehi paṇḍitehi garahitabbakāraṇaṃ. **Koci na āgacchatī**ti garahitabbataṃ na āpajjatīti attho. **Abhibhavitvā ācikkhantī**ti abhibhuyya madditvā kathenti, abhibhūtena akkosantīti attho.

52. **Kāraṇehī**ti paribhogacittassa avisuddhatāhetūhi. Bhikkhū uddissakataṃ diṭṭhaṃ. Tādisamaṃsañhi paribhogānārahattā cittaavisuddhiyā kāraṇaṃ cittasaṃkilesāvahato. Idāni diṭṭhasutaparisaṅkitāni sarūpato dassetuṃ **‘‘diṭṭhādīsū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tadubhayavimuttaparisaṅkita**nti ‘‘diṭṭhaṃ suta’’nti imaṃ ubhayaṃ anissāya – ‘‘kiṃ nu kho imaṃ bhikkhuṃ uddissa vadhitvā sampādita’’nti kevalameva parisaṅkitaṃ. **Sabbasaṅgāhako**ti sabbesaṃ tiṇṇaṃ parisaṅkitānaṃ saṅgaṇhanako.

Maṅgalādīnanti **ādi-**saddena āhunapāhunādikaṃ saṅgaṇhāti. **Nibbematikā hontī**ti sabbena sabbaṃ parisaṅkitābhāvamāha. **Itaresa**nti ajānantānaṃ **vaṭṭati,** jānato evettha āpatti hoti. **Teyevā**ti ye uddissa kataṃ, teyeva.

Uddissakatamaṃsaparibhogato akappiyamaṃsaparibhogassa visesaṃ dassetuṃ **‘‘akappiyamaṃsaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Purimasmiṃ sacittakā āpatti, itarasmiṃ acittakā. Tenāha – **‘‘akappiyamaṃsaṃ ajānitvā bhuttassapi āpattiyevā’’**ti. **Paribhoga**nti paribhuñjitabbanti vadāmīti attho.

53. **Tādisassā**ti tikoṭiparisuddhassa macchamaṃsassa paribhoge. **Mettāvihārinopī**ti **api-**saddena amettāvihārinopi. Mettāvihārino paribhoge sikhāppattā anavajjatāti dassetuṃ **‘‘idha, jīvaka, bhikkhū’’**tiādi vuttaṃ. **Aniyametvā**ti avisesetvā sāmaññato. Yasmā bhagavatā – ‘‘yato kho, vaccha, bhikkhuno taṇhā pahīnā hotī’’tiādinā mahāvacchagottasutte (ma. ni. 2.194) attā aniyametvā vutto. Tathā hi vacchagotto – ‘‘tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, atthi pana bhoto gotamassa ekabhikkhupi sāvako āsavānaṃ khayā…pe… upasampajja viharatī’’ti āha, ‘‘idha, bhāradvāja, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharatī’’tiādinā caṅkīsutte (ma. ni. 2.430) attā aniyametvā vutto. Tathā hi tattha parato – ‘‘yaṃ kho pana ayamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo, na so dhammo sudesanīyo luddenā’’tiādinā desanā āgatā, tasmā vuttaṃ **‘‘bhagavatā hi mahāvacchagottasutte, caṅkīsutte imasmiṃ sutteti tīsu ṭhānesu attānaṃyeva sandhāya desanā katā’’**ti. **Maṃsūpasecanova adhippeto** macchamaṃsasahitassa āhārassa paribhogabhāvato macchamaṃsassa ca idha adhippetattā.

Agathito appaṭibaddho. **Taṇhāmucchanāyā**ti taṇhāyanavasena mucchāpattiyā. **Anajjhopanno** taṇhāya abhibhavitvā na ajjhotthaṭo, gilitvā pariniṭṭhapetvā na saṇṭhitoti attho. Tenāha – **‘‘sabbaṃ ālumpitvā’’**tiādi. Idha ādīnavo āhārassa paṭikūlabhāvoti āha **‘‘ekarattivāsenā’’**tiādi. Ayamattho āhāraparibhogoti atthasaṃyojanaparicchedikā ‘‘yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā’’tiādinā (dī. ni. 3.182; ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120) pavattā āhārapaṭibaddhachandarāganissaraṇabhūtā paññā assa atthīti **nissaraṇapañño. Idamattha**nti etamatthāya. **Evaṃ sante**ti ‘‘brahmāti ca mettāvihārino samaññā’’ti avatvā ye dhammā mettāvihārassa paṭipakkhabhūtā, tattha sāvasesaṃ pahāsi brahmā, anavasesaṃ pahāsi bhagavāti sace te idaṃ sandhāya bhāsitaṃ, evaṃ sante tava idaṃ yathāvuttavacanaṃ anujānāmi, na mettāvihāritāsāmaññamattatoti attho.

55. **‘‘Pāṭiyekko anusandhī’’**ti vatvā visuṃ anusandhibhāvaṃ dassetuṃ **‘‘imasmiṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Dvāraṃ thaketī**ti macchamaṃsaparibhogānuññāya aññesaṃ vacanadvāraṃ pidahati, codanāpathaṃ nirundhati. Kathaṃ **sattānuddayaṃ dasseti**? Sattānuddayamukhena bāhirakānaṃ macchamaṃsaparibhogapaṭikkhepo tayidaṃ micchā, tikoṭiparisuddhasseva macchamaṃsassa paribhogo bhagavatā anuññāto. Tathā hi vuttaṃ – ‘tīhi kho ahaṃ, jīvaka, ṭhānehi maṃsaṃ paribhoganti vadāmī’tiādi (ma. ni. 2.52). **Vinaye**pi (pārā. 409; cūḷava. 343) vuttaṃ – ‘‘tikoṭiparisuddhaṃ, devadatta, macchamaṃsaṃ mayā anuññāta’’nti. Tikoṭiparisuddhañca bhuñjantānaṃ sattesu anuddayā niccalā. **‘‘Sattānuddayaṃ dassetī’’**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **‘‘sace hī’’**tiādimāha.

Paṭhamena kāraṇenāti desanāvasenapi payogavasenapi paṭhamena parūpaghātahetunā. **Kaḍḍhito** so pāṇo. **Galena pavedhentenā**ti yottagalena karaṇena asayhamānena. **Bahupuññameva hoti** āsādanāpekkhāya abhāvato, hitajjhāsayattā vāti adhippāyo. **Esāhaṃ, bhante**tiādi kasmā vuttaṃ, saraṇagamanavaseneva gahitasaraṇoti codanaṃ sandhāyāha **‘‘aya’’**ntiādi. **Ogāhanto**tiādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suttaṃ anussaranto atthaṃ upadhārento. Sesaṃ suviññeyyameva.

Jīvakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Upālisuttavaṇṇanā

56. Pāvāraṃ pārupatīti pāvāriko, idaṃ tassa kulasamudāgataṃ nāmaṃ, so pana mahaddhano mahābhogo nagare seṭṭhiṭṭhāne ṭhito. Tenāha **''dussapāvārikaseṭṭhino''**ti. **Dīghattā** dīghatamattā. So kira pamāṇato upavacchayato diyaḍḍharatanaṃ atikkamma ṭhito. **Evaṃladdhanāmo**ti ''dīghatapassī''ti laddhasamañño. **Bāhirāyatane**ti titthiyasamaye **piṇḍapātoti vohāro natthi,** tasmā sāsanavohārena **''piṇḍapātappaṭikkanto''**ti vuttanti adhippāyo.

Dassetīti deseti. **Ṭhapetī**ti aññamaññasaṅkarato vavatthapeti. **Kiriyāyā**ti karaṇena. **Pavattiyā**ti pavattanena. **Daṇḍāni paññapetī**ti ettha kasmā bhagavatā āditova tathā na pucchitanti? Yasmā sā tasmiṃ atthe sabhāvanirutti na hoti, sāsane loke samayantaresu ca tādiso samudācāro natthi, kevalaṃ pana tasseva nigaṇṭhassāyaṃ koṭṭhālakasadiso samudācāroti imamatthaṃ dassetuṃ **''kammāni paññapeti''** iccevāha. **Acittaka**nti cittarahitaṃ, cittena asamuṭṭhāpitanti attho. Kathaṃ pana tadubhayassa cittena vinā sambhavoti codanaṃ sandhāya tattha nidassanamāha **''yathā kirā''**tiādi. **Paṭivibhattāna**nti atthato bhinnānaṃ. **Paṭivisiṭṭhāna**nti visesanapadavasena saddatopi bhinnānaṃ. **Vacanaṃ patiṭṭhapetukāmo**ti dīghatapassino yathāvuttavacanaṃ patiṭṭhapetukāmo. Tasmiñhi patiṭṭhāpite tenappasaṅgena āgato, upāli gahapati tasmiṃ padese dhammaṃ disvā sāsane abhippasīdissati.

Kathā eva upari vādāropanassa vatthubhāvato **kathāvatthu**. **Kathāyaṃ patiṭṭhapesī**ti kathāvatthusmiṃ, tadatthe vā patiṭṭhapesi. Yathā taṃ vādāropanabhayena na avajānāti, evaṃ tassaṃ kathāyaṃ, tasmiṃ vā atthe dīghatapassiṃ yāvatatiyaṃ vāde patiṭṭhapesi. **Vāda**nti dosaṃ.

57. Idāni cetanāsampayuttadhammampi gahetvā kāyakammādivasena saṅgahetvā dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tividhaṃ kāyaduccaritaṃ kāyakammaṃ nāmā**tiādi ''kammassa kiriyāyā''ti pāḷiyaṃ akusalakammassa adhigatattā vuttaṃ, pubbe pana **aṭṭhakāmāvacarakusalacetanā**tiādi sāvajjaṃ anavajjañca sāmaññato ekajjhaṃ katvā dassitaṃ. Kasmā panettha cetanā na gahitāti āha **''imasmiṃ sutte kammaṃ dhura''**nti. Kāyakammādibhedaṃ kammameva **dhuraṃ** jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ, na cetanāmattameva. **Evamāgatepī**ti kammānīti evaṃ nāmena āgatepi cetanā dhuraṃ, tattha cetanaṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā vuttanti adhippāyo. Kathaṃ pana tattha kammanti vā kammānīti vā āgate tesaṃ cetanāya dhurabhāvoti āha **''yattha katthaci…pe… labhatī''**ti. Tattha **yattha katthacī**ti yasmiṃ kismiñci dvāre. **Sā vuttāvā**ti sā cetanā vuttāva, yā kāyasaṅkhārādipariyāyena (yassa kassaci kammassa kāyadvārādīsu pavattāpanacetanā) sampayuttadhammāpi tadaggena lokiyāpi lokuttarāpi kammameva, abhijjhādayo pana cetanāpakkhikāti daṭṭhabbaṃ.

Mahantanti kaṭukaphalaṃ. **Na kilamati** sappāṭihāriyattā paṭiññāya. Idāni tesaṃ sappāṭihāriyataṃ dassetuṃ **''tathā hī''**tiādi vuttaṃ. Yadi akusalaṃ patvā kāyakammaṃ vacīkammaṃ mahantanti vadanto na kilamati, atha kasmā bhagavā idha akusalaṃ manokammaṃ mahāsāvajjaṃ kathesīti āha **''imasmiṃ pana ṭhāne''**tiādi. Yāvatatiyaṃ patiṭṭhāpanamattena **gatamaggaṃ paṭipajjanto**. Tenāha **''kiñci atthanipphattiṃ apassantopī''**ti.

58. Nivāsaṭṭhānabhūto bālako etissā atthīti **bālakinī**. Satthupaṭiññātatāya nigaṇṭhānaṃ mahāti sambhāvitattā **mahānigaṇṭho**.

60. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vase vatteti etāyāti **āvaṭṭanī,** māyā. Tenāha **''āvaṭṭetvā gahaṇamāya''**nti. Satthupaṭiññānaṃ buddhadassane cittameva na uppajjati, ayamettha dhammatā. Sace pana so taṃ paṭiññaṃ appahāya buddhānaṃ sammukhībhāvaṃ upagaccheyya, sattadhā muddhā phaleyya, tasmā bhagavā ''mā ayaṃ bālo vinassī''tiāditova yathā sammukhībhāvaṃ na labhati, tathā karoti. Svāyamattho **pāthikaputtasamāgamena** dīpetabbo. Dassanasampattiniyāmamāha **''tathāgataṃ hī''**tiādi. **Āgamā nu kho idha** tumhākaṃ santikaṃ.

61. **Vacīsacce patiṭṭhahitvā**ti yathāpaṭiññātāya paṭiññāya ṭhatvā.

62. Sītodake amatā pāṇā pānakāle pana maranti, tepi tena sītodakaparibhogena māritā honti, tasmā tapassinā nāma sabbena sabbaṃ sītodakaṃ na paribhuñjitabbanti tesaṃ laddhi. Pākatikaṃ vā udakaṃ sattoti purātanānaṃ nigaṇṭhānaṃ laddhi. Tenāha **''sattasaññāya sītodakaṃ paṭikkhipantī''**ti. Tesaṃ taṃ adhunātananigaṇṭhānaṃ vādena virujjhati. Te hi pathavīādinavapadatthato aññameva jīvitaṃ paṭijānanti. Cittena sītodakaṃ pātukāmo paribhuñjitukāmo hoti roge ṭhatvāpi sattānaṃ cittassa tathā na vitatatā. Tenāha – **''tenassa manodaṇḍo tattheva bhijjatī''**ti. **Tenā**ti sītodakaṃ pātuṃ paribhuñjituñca icchanena. **Assā**ti yathāvuttassa nigaṇṭhassa. **Tatthevā**ti tathācittuppādane eva. **Bhijjati** saṃvarassa vikopitattā. Tathābhūto so nigaṇṭho sītodakaṃ ce labheyya, katipayaṃ kālaṃ jīveyya, alābhena pana parisussamānakaṇṭhoṭṭhatālujivhāādiko sabbaso paridāhābhibhūto mareyya. Tenāha – **''sītodakaṃ alabhamāno kālaṃ kareyyā''**ti. Kasmā? Yasmā sītodakaṃ pivāya sannissitacittassa maraṇaṃ hoti, tasmā vuttaṃ **''manodaṇḍo pana bhinnopi cutimpi ākaḍḍhatī''**ti. Yasmā pana tathābhūtacittassa nigaṇṭhassa manosattesu nāma devesu upapatti hotīti titthiyānaṃ laddhi, tasmā vuttaṃ **''manodaṇḍo pana bhinnopi paṭisandhimpi ākaḍḍhatī''**ti. **Itī**ti evaṃ ''idhāssa nigaṇṭho''tiādiākārena. **Na**nti upāliṃ gahapatiṃ. **Mahantoti vadāpesi** ''manopaṭibaddho kālaṅkarotī''ti vadantoti adhippāyo.

Upāsakassāti upālissa gahapatissa. **Mucchāvasenā**tiādinā anvayato byatirekato ca manodaṇḍassa mahantataṃ vibhāveti. **Cittasantatippavattimattenevā**ti vinā kāyadaṇḍena vacīdaṇḍena ca kevalaṃ cittasantatippavattimattena. **Bhijjitvāpī**ti ettha **pi**-saddena abhijjitvāpi. **Aniyyānikā**ti appāṭihīrā, ayuttāti attho. **Sallakkhesi** upāsakoti vibhattiṃ vipariṇāmetvā yojanā. **Pañhapaṭibhānānī**ti ñātuṃ icchite atthe uppajjanakapaṭibhānāni.

''Manopaṭibaddho kālaṃ karotī''ti vadantena atthato manodaṇḍassa taduttarabhāvo paṭiññāto hotīti āha **''idāni manodaṇḍo mahantoti idaṃ vacana''**nti. Tathā ceva vuttaṃ – ''manodaṇḍova balavā mahantoti vadāpesī''ti.

63. Pāṇātipātādito yamanaṃ yāmo, catubbidho yāmo catuyāmo, catuyāmasaṅkhātena saṃvarena saṃvuto **cātuyāmasaṃvarasaṃvuto**. Aṭṭhakathāyaṃ pana yāma-saddo koṭṭhāsapariyāyoti **''iminā catukoṭṭhāsenā''**ti vuttaṃ. Piyajātikaṃ rūpādiārammaṇaṃ rāgavasena bālehi bhāvanīyattā ''bhāvita''nti vuccatīti āha **''bhāvitanti pañca kāmaguṇā''**ti.

Yo sabbaṃ pāpaṃ āsavañca vāretīti sabbavārī, tassa navasu padatthesu sattamo padattho, tena sabbavārinā pāpaṃ vāritvā ṭhitoti **sabbavārivārito**. Tenāha **''sabbena pāpavāraṇena vāritapāpo''**ti. Tato eva sabbassa vāritabbassa āsavassa dhunanato **sabbavāridhuto**. Vāritabbassa nivāraṇavasena sabbavārino phuṭo phusitoti **sabbavāriphuṭo. Saṅghāta**nti sahasā hananaṃ, asañcetanikavadhanti attho. **Katarasmiṃ koṭṭhāse**ti tīsu daṇḍakoṭṭhāsesu katarakoṭṭhāse.

64. Khaliyati samādiyatīti **khalaṃ,** rāsīti āha – **''ekaṃ maṃsakhalanti ekaṃ maṃsarāsi''**nti. Vijjādharaiddhiyā **iddhimā**. Sā pana iddhi yasmā ānubhāvasampannasseva ijjhati, na yassa kassaci. Tasmā āha **''ānubhāvasampanno''**ti. Vijjānubhāvavaseneva **ānubhāvasampanno. Citte vasībhāvappatto** ānubhāvāya eva vijjāya paguṇabhāvāpādanena. Etena vasībhāvaṃ lokiyasamaññāvasena bhagavā upāliṃ gahapatiṃ paññapetukāmo evamāha. Lokikā hi ''bhāvanāmayaiddhiyā iddhimā cetovasībhāvappatto parūpaghātaṃ karotī''ti maññanti. Tathā hi te isayo paresaṃ saṃvaṇṇenti, isīnaṃ ānubhāvaṃ kittenti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato āgamissatīti.

65. **Araññameva hutvā**ti sabbaso araññameva hutvā. Araññabhāvena **araññaṃ jātaṃ,** na nāmamattena. **Isīnaṃ atthāyā**ti isīnaṃ āsādanatthāya.

Godhāvarītīrato nātidūre. **Usūyamāno**ti ''na maṃ esa jano parivāretī''ti usūyaṃ karonto. **Kiliṭṭho vatā**ti paṅkadantarajasiratādīhi kiliṭṭhasarīro. **Anañjitamaṇḍito**ti anañjitakkhiko sabbena, sabbaṃ amaṇḍito ca. Tasmiṃ kāle ‘‘kālasseva akkhīnaṃ añjanaṃ maṅgala’’nti manussānaṃ laddhi, tasmā anañjanaṃ visuṃ gahitaṃ.

Rājā tassa vacanaṃ gahetvāti ‘‘vedesu īdisaṃ āgataṃ bhavissatīti evaṃ, bhante’’ti rājā tassa purohitassa vacanaṃ gahetvā. **Usumajātahadayo**ti uttattahadayo. Nāsikānaṃ appahonte **mukhena assasanto**.

Vijitajayehi āgantvā nakkhattayuttaṃ āgamentehi nisīditabbaṭṭhānaṃ **jayakhandhāvāraṭṭhānaṃ**. Udakavuṭṭhipātanādi tasmiṃ pāpakamme asamaṅgibhūtānampi samanuññatāya antokaraṇatthaṃ kataṃ. **Katabhaṇḍavuṭṭhī**ti ābharaṇavassaṃ. Mahājano samanuñño jātoti yojanā. **Mātuposakarāmo**ti mātari sammāpaṭipanno rāmo nāma eko puriso. **Asamaṅgibhūtāna**nti asamanuññānaṃ.

Avakiriyāti asussūsataṃ paṭicca. **Phuliṅgānī**ti aggikaṇāni. **Patanti kāye**ti kāye ito cito nipatanti. Ete kira nirayaṃ vivaritvā mahājanassa dassenti.

Yathāphāsukaṭṭhānanti mayaṃ kañcipi desaṃ uddissa na gacchāma, yattha pana vasantassa pabbajitassa phāsu hoti, taṃ yathāphāsukaṭṭhānaṃ gacchāmāti adhippāyo. **Saṅghā**ti saṃhatā. **Gaṇā**ti taṃtaṃseṇibhāvena gaṇitabbatāya gaṇā. **Gaṇībhūtā**ti ekajjhāsayā hutvā rāsibhūtā. **Adinnādāna**ntiādīsupi niraye paccitvā manussalokaṃ āgatassa vipākāvasesenāti ānetvā yojetabbaṃ.

Paggaṇhissāmīti sambhāvanaṃ uppādessāmi. **Nesaṃ kattabba**nti cintesīti yojanā. Kiṃ cintesi? Āghātaṃ uppādetvā anatthakaraṇūpāyaṃ. Tenāha **‘‘so dhammakathāpariyosāne’’**tiādi. **Nāgabalapicchillādīna**nti nāgabalasāsapaaṅkolatelakaṇikāraniyyāsādīnaṃ cikkhallānaṃ. **Viheṭhayiṃsu** nirayādikathāhi ghaṭṭentā. **Chadvārārammaṇe**ti cakkhādīnaṃ channaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūte rūpādivisaye.

Nava vuṭṭhiyoti udakavuṭṭhi sumanapupphavuṭṭhi māsakavuṭṭhi kahāpaṇavuṭṭhi ābharaṇavuṭṭhi āvudhavuṭṭhi aṅgāravuṭṭhi pāsāṇavuṭṭhi vālikāvuṭṭhīti imā nava vuṭṭhiyo. **Avañcayī**ti sakkāraṃ karonto viya hutvā asakkāraṃ karonto anatthacaraṇena vañcayi. **Adūsake**ti anaparādhe.

‘‘Diṭṭhamaṅgalikā brāhmaṇakaññā’’ti jātakaṭṭhakathādīsu (jā. aṭṭha. 4.15.mātaṅgajātakavaṇṇanā) āgataṃ, idha pana ‘‘seṭṭhidhītā’’ti. **Vāreyyatthāyā**ti āvāhatthāya, **assā**ti pesitapuggalassa. Tādisena nīcakulasaṃvattaniyena kammunā laddhokāsena **caṇḍālayoniyaṃ nibbatto**.

Cammageheti cammena chādite gehe. **Mātaṅgotvevassa nāmaṃ ahosi** jātisamudāgataṃ. **Ta**nti ghaṇṭaṃ. **Vādento** tālanena saddaṃ karonto. **Mahāpathaṃ paṭipajji** diṭṭhamaṅgalikāya gehadvārasamīpena.

Tassā veyyāvaccakarā ceva **upaṭṭhākamanussā** paṭibaddhā ca **surāsoṇḍādayo** jāṇukapparādīhi sukoṭṭitaṃ koṭṭitabhāvena mucchaṃ āpannattā **matoti saññāya chaḍḍesuṃ**.

Atha bodhisatto āyuavasesassa atthitāya mandamande vāte vāyante cirena saññaṃ paṭilabhati. Tenāha **‘‘mahāpuriso’’**tiādi. **Gehaṅgaṇe**ti gehassa mahādvārato bahi vivaṭaṅgaṇe. **Patito**ti pātaṃ katvā icchitatthanipphattiṃ antaraṃ katvā anuppavesena nipanno. **Diṭṭhamaṅgalikāyā**ti diṭṭhamaṅgalikākāraṇena.

Yasanti vibhavaṃ kittisaddañca. **Canda**nti candamaṇḍalaṃ, candavimānanti attho. **Ucchiṭṭhagehe**ti parehi paribhuttagehe. **Maṇḍape**ti nagaramajjhe mahāmaṇḍape.

Khīramaṇimūlanti khīramūlaṃ, pādesu baddhamaṇimūlañca. **Yāvatā vācuggatā pariyattī**ti yattako manussavacīdvārato uggato nikkhanto pavatto, yaṃkiñci vacīmayanti attho. **Ākāsaṅgaṇe**ti vivaṭaṅgaṇe.

Dummavāsīti dhūmo dhūsaro, anañjitāmaṇḍitoti adhippāyo. **Otallako**ti nihīnajjhāsayo, appānubhāvoti attho. **Paṭimuñca kaṇṭhe**ti yāva galavāṭakā pārupitvā. **Ko re tuva**nti are ko nāma tvaṃ.

Pakatanti paṭiyattaṃ nānappakārato abhisaṅkhataṃ. **Uttiṭṭhapiṇḍa**nti antaragharaṃ upagamma ṭhatvā laddhabbapiṇḍaṃ, bhikkhāhāranti attho. **Labhata**nti lacchatu. **Sapāko**ti mahāsatto jātivasena yathābhūtaṃ attānaṃ āvikaroti.

Atthatthitaṃ saddahatoti samparāyikassa atthassa atthibhāvaṃ saddahantassa. **Apehī**ti apagaccha. **Etto**ti imasmā ṭhānā. **Jammā**ti lāmaka.

Anūpakhetteti ajaṅgale udakasampanne khette phalavisesaṃ paccāsīsantā. **Etāya saddhāya dadāhi dāna**nti ninnaṃ thalañca pūrento megho viya guṇavante nigguṇe ca dānaṃ dehi, evaṃ dento ca **appeva ārādhaye dakkhiṇeyyeti. Dakkhiṇeyye**ti sīlādiguṇasamannāgate.

Tānīti te brāhmaṇā. **Veṇupadarenā**ti veḷuvilīvena.

Giriṃ nakhena khaṇasīti pabbataṃ attano nakhena khaṇanto viya ahosi. **Ayo**ti kālalohaṃ. **Padahasī**ti abhibhavasi, attano sarīrena abhibhavanto viya ahosi.

Āvedhitanti calitaṃ viparivattetvā ṭhitaṃ. **Piṭṭhito**ti piṭṭhipassena. **Bāhuṃ pasāreti akammaneyya**nti akammakkhamaṃ bāhudvayaṃ thaddhaṃ sukkhadaṇḍakaṃ viya kevalaṃ pasāreti, na samiñjeti, **setāni akkhīni** parivattanena kaṇhamaṇḍalassa adissanato.

Jīvitanti jīvanaṃ.

Vehāyasanti ākāse. **Pathaddhuno**ti pathabhūtaddhuno viya.

Saññampi na karotīti ‘‘ime kulappasutā’’ti saññāmattampi na karoti. **Dantakaṭṭhakucchiṭṭhaka**nti khāditadantakaṭṭhattā vuttaṃ. **Etasseva upari patissati** appaduṭṭhapadosabhāvato, mahāsattassa tadā ukkaṃsagatakhettabhāvato. **Iddhivisayo nāma acinteyyo,** tasmā kathaṃ sūriyassa uggantuṃ nādāsīti na cintetabbaṃ. **Aruṇuggaṃ na paññāyatī**ti tasmiṃ padese aruṇapabhā na paññāyati, andhakāro eva hoti.

Yakkhāvaṭṭo nu kho ayaṃ kālavipariyāyo. **Mahāpañña**nti mahantānaṃ paññānaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Janapadassa mukhaṃ passathā**ti imassa janapadavāsino janassa upaddavena maṅkubhūtaṃ mukhaṃ passatha.

Etassa kathā etasseva upari patissatīti yāhi tena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakammaabhisapasaṅkhātā pharusavācā pavattitā, sā abhisapi tassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedaniyakammaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ, khamāpite pana mahāsatte payogasampatti paṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajjati ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedaniyassa dhammatā, tena vuttaṃ ‘etassa kathā etasseva upari patissatī’tiādi. Mahāsatto pana taṃ tassa upari patituṃ na adāsi, upāyena mocesi. Tena vuttaṃ **cariyāpiṭake** (cariyā. 2.64) –

‘‘Yaṃ so tadā maṃ abhisapi, kupito duṭṭhamānaso;

Tasseva matthake nipati, yogena taṃ pamocayi’’nti.

Yañhi tattha sattame divase bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ kataṃ, ayamettha yogoti adhippeto. Yogena hi ubbaḷhā sarājikā parisā nagaravāsino negamā ceva jānapadā ca bodhisattassa santikaṃ tāpasaṃ ānetvā khamāpesuṃ. So ca bodhisattassa guṇe jānitvā tasmiṃ cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanaṃ, tassa ca sattadhā phālanaṃ kataṃ, taṃ manussānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ. Aññathā hi – ‘‘ime pabbajitā samānā cittassa vase vattanti, na pana cittaṃ attano vase vattāpentī’’ti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyuṃ, tadassa tesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. Tenāha **‘‘athassā’’**tiādi.

Lohakūṭavassanti ayaguḷavassaṃ. Tadā hi ratanamattāni diyaḍḍharatanamattānipi tikhiṇaṃsāni ayaguḷamaṇḍalāni ito cito ca nipatantā manussānaṃ sarīrāni khaṇḍakhaṇḍakāni akaṃsu. **Kalalavassa**nti tanukakaddamapaṭalakaddamaṃ. **Upahaccā**ti āghāṭetvā. **Tadeva** majjhāraññaṃ.

67. **Anuviccakāra**nti anuviccakaraṇaṃ. Kāraṇehi dvīhi aniyyānikasāsane ṭhitānaṃ attano sāvakattaṃ upagate paggahaniggahāni dassetuṃ **‘‘kasmā’’**tiādi vuttaṃ.

69. **Anupubbiṃ katha**nti (dī. ni. ṭī. 2.75-76; a. ni. ṭī. 3.8.12) anupubbiyā anupubbaṃ kathetabbakathaṃ, kā pana sā? Dānādikathā. **Dānakathā** tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca āditova kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggahaṇavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogayasasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaraṃ **sīlakathā** kathitā. Tañca sīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanatthaṃ, imehi ca dānasīlamayehi paṇītacariyabhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītatarādibhedabhinnā aparimeyyā bhogabhavasampattiyoti dassanatthaṃ tadanantaraṃ **saggakathā**. Svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho sabbadā anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṃ saggānantaraṃ **maggo,** maggañca kathentena tadadhigamūpāyasandassanatthaṃ saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti kāmānaṃ **ādīnavo.** Hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasañhitāti tesaṃ **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti tattha **saṃkileso**. Sabbaso kilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamattho **maggantī**ti ettha **iti-**saddena dassitoti veditabbaṃ.

Sukhānaṃ nidānanti diṭṭhadhammikānaṃ samparāyikānaṃ nibbānasañhitānañcāti sabbesampi sukhānaṃ kāraṇaṃ. Yañhi kiñci loke bhogasukhaṃ nāma, taṃ sabbaṃ dānanidānanti pākaṭo ayamattho. Yaṃ pana jhānavipassanāmaggaphalanibbānapaṭisaṃyuttaṃ sukhaṃ, tassapi dānaṃ upanissayapaccayo hotiyeva. **Sampattīnaṃ mūla**nti yā imā loke padesarajjasirissariyasattaratanasamujjalacakkavattisampadāti evaṃpabhedā mānusikā sampattiyo, yā ca cātumahārājādigatā dibbā sampattiyo, yā vā panaññāpi sampattiyo, tāsaṃ sabbāsaṃ idaṃ mūlakāraṇaṃ. **Bhogāna**nti bhuñjitabbaṭṭhena ‘‘bhogo’’nti laddhanāmānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ, tannissayānaṃ vā upabhogasukhānaṃ, **patiṭṭhā** niccalādhiṭṭhānatāya. **Visamagatassā**ti byasanappattassa. **Tāṇa**nti rakkhā tato paripālanato. **Leṇa**nti byasanehi paripātiyamānassa olīyanapadeso. **Gatī**ti gantabbaṭṭhānaṃ. **Parāyaṇa**nti paṭisaraṇaṃ. **Avassayo**ti vinipatituṃ adento nissayo. **Ārammaṇa**nti olubbhārammaṇaṃ.

Ratanamayasīhāsanasadisanti sabbaratanamayasattaṅgamahāsīhāsanasadisaṃ, mahagghaṃ hutvā sabbaso vinipatituṃ appadānato. **Mahāpathavisadisaṃ** gatagataṭṭhāne patiṭṭhāsambhavato. Yathā dubbalassa purisassa ālambanarajju uttiṭṭhato tiṭṭhato ca upatthambho, evaṃ dānaṃ sattānaṃ sampattibhave upapattiyā ṭhitiyā ca paccayo hotīti āha **‘‘ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisa’’**nti. **Dukkhanittharaṇaṭṭhenā**ti duggatidukkhanittharaṇaṭṭhena. **Samassāsanaṭṭhenā**ti lobhamacchariyādipaṭisattupaddavato sammadeva assāsanaṭṭhena. **Bhayaparittāṇaṭṭhenā**ti dāliddiyabhayato paripālanaṭṭhena. **Maccheramalādīhī**ti maccheralobhadosaissāmicchādiṭṭhivicikicchādi cittamalehi. **Anupalittaṭṭhenā**ti anupakkiliṭṭhatāya. **Tesa**nti maccheramalādīnaṃ. Etesaṃ eva **durāsadaṭṭhena. Asantāsanaṭṭhenā**ti asantāsahetubhāvena. Yo hi dāyako dānapati, so sampatipi na kutoci santasati, pageva āyatiṃ. **Balavantaṭṭhenā**ti mahābalavatāya. Dāyako hi dānapati sampati pakkhabalena balavā hoti, āyatiṃ pana kāyabalādīhi. **Abhimaṅgalasammataṭṭhenā**ti ‘‘vuḍḍhikāraṇa’’nti abhisammatabhāvena. Vipattito sampattiyā nayanaṃ **khemantabhūmisampāpanaṃ**.

Idāni mahābodhicariyabhāvenapi dānaguṇaṃ dassetuṃ **dānaṃ nāmeta**ntiādi vuttaṃ. Tattha **attānaṃ niyyādentenā**ti etena dānaphalaṃ sammadeva passantā mahāpurisā attano jīvitampi pariccajanti, tasmā ko nāma viññujātiko bāhire vatthumhi saṅgaṃ kareyyāti ovādaṃ deti. Idāni yā lokiyā lokuttarā ca ukkaṃsagatā sampattiyo, tā sabbā dānatoyeva pavattantīti dassento **‘‘dānañhī’’**tiādimāha. Tattha sakkamārabrahmasampattiyo attahitāya eva, cakkavattisampatti pana attahitāya ca parahitāya cāti dassetuṃ sā tāsaṃ parato vuttā. Etā lokiyā, imā pana lokuttarāti dassetuṃ **‘‘sāvakapāramīñāṇa’’**ntiādi vuttaṃ. Tāsupi ukkaṭṭhukkaṭṭhatarukkaṭṭhatamameva dassetuṃ kamena ñāṇattayaṃ vuttaṃ. Tesaṃ pana dānassa paccayabhāvo heṭṭhā vuttoyeva. Eteneva tassa brahmasampattiyāpi paccayabhāvo dīpitoti veditabbo.

Dānañca nāma hitajjhāsayena, pūjāvasena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako purisapuggalo paresaṃ santakaṃ harissatīti aṭṭhānametanti āha – **‘‘dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkotī’’**ti. **Sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi** sobhāvisesāvahattā sīlassa. **Sīlapupphasadisaṃ pupphaṃ natthī**ti etthāpi eseva nayo. **Sīlagandhasadiso gandho natthī**ti ettha ‘‘candanaṃ tagaraṃ vāpī’’tiādikā (dha. pa. 55; mi. pa. 4.1.1) gāthā – ‘‘gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā’’tiādikā (jā. 2.17.55) jātakagāthāyo ca āharitvā vattabbā, sīlañhi sattānaṃ ābharaṇañceva alaṅkāro ca gandhavilepanañca dassanīyabhāvāvahañca. Tenāha **‘‘sīlālaṅkārena hī’’**tiādi.

Ayaṃ saggo labbhatīti idaṃ majjhimehi chandādīhi samādānasīlaṃ sandhāyāha. Tenāha sakko devarājā –

‘‘Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhatī’’ti. (jā. 1.8.75; 2.22.429; dī. ni. ṭī. 2.75-76);

Iṭṭhoti sukho. **Kanto**ti kamanīyo. **Manāpo**ti manavaḍḍhanako. Taṃ pana tassa iṭṭhādibhāvaṃ dassetuṃ **‘‘niccamettha kīḷā’’**tiādi vuttaṃ.

Dosoti aniccatādinā appassādādinā ca dūsitabhāvo, yato te viññūnaṃ cittaṃ nārādhenti. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattetīti **ādīnavo,** paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathābhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti. **Lāmakabhāvo**ti aseṭṭhehi sevitabbo, seṭṭhehi na sevitabbo nihīnabhāvo. **Saṃkilissana**nti vibādhakatā upatāpatā ca.

Nekkhamme ānisaṃsanti ettha yattakā kāmesu ādīnavā, tappaṭipakkhato tattakā nekkhamme ānisaṃsā. Apica – ‘‘nekkhammaṃ nāmetaṃ asambādhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpādasaññāyā’’tiādinā (sārattha. ṭī. mahāvagga 3.26; dī. ni. ṭī. 2.75-76) nayena **nekkhamme ānisaṃse pakāsesi,** pabbajjāya jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. **Kallacitta**nti heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacittaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā assaddhiyādayo cittassa rogabhūtā, tadā te vigatā, tasmā āha **‘‘arogacitta’’**nti. Diṭṭhimānādikilesavigamena **muducittaṃ**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṃ**. Sammāpaṭipattiyaṃ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṃ**. Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṃ**. Yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacitta**nti kāmacchandavigamena arogacittaṃ. **Muducitta**nti byāpādavigamena mettāvasena akathinacittaṃ.

Vinīvaraṇacittanti uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacittaṃ. **Udaggacitta**nti thinamiddhavigamena sampaggahitavasena alīnacittaṃ. **Pasannacitta**nti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacittanti evamettha sesapadānaṃ attho veditabbo.

Seyyathāpītiādinā upamāvasena upālissa saṃkilesappahānaṃ ariyamagganipphādanañca dasseti. **Apagatakāḷaka**nti vigatakāḷakaṃ. **Sammadevā**ti suṭṭhu eva. **Rajana**nti nīlapītādiraṅgajātaṃ. Paṭiggaṇheyyāti gaṇheyya pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmiṃyeva āsane**ti tissaṃ eva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhapaṭipadākhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Viraja**nti apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. Anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena **vītamalaṃ. Tiṇṇaṃ maggāna**nti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ. **Tassa uppattiākāradassana**nti kasmā vuttaṃ? Nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha **''taṃ hī''**tiādi. Tattha **paṭivijjhanta**nti asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ. Tenāha **''kiccavasenā''**ti.

Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ – vatthaṃ viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbīkathā, udakaṃ viya saddhā, udake temetvā ūsagomayachārikābharehi kāḷakapadese sammadditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā sutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho. Tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti.

Diṭṭhadhammoti vatvā dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti tannivattanatthaṃ **''pattadhammo''**ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṃ **''viditadhammo''**ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā dhammesu ekadesanāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ **''pariyogāḷhadhammo''**ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisambodhaṃyeva dīpeti. Maggañāṇañhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādhentaṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāhantaṃ nāma hoti. Tenāha – **''diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo''**ti. **Tiṇṇā vicikicchā**ti sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā **tiṇṇavicikicchā. Vigatakathaṃkatho**ti pavattiādīsu ''evaṃ nu kho, kiṃ nu kho''ti evaṃ pavattikā **vigatā** samucchinnā **kathaṃkathā**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā **vesārajjaṃ** visāradabhāvaṃ veyyattiyaṃ **patto**. Attanā eva paccakkhato diṭṭhattā na tassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo**.

71. **Paṇḍito**ti paññavā.

72. **Tena hi sammā**ti dovārikena saddhiṃ sallapatiyeva, **''etthevā''**ti tena vuttavacanaṃ sutvāpi tassa atthaṃ asallakkhento. Kasmā? Paridevatāya. Tenāha **''balavasokena abhibhūto''**ti.

73. **Tenevā**ti yena uttarāsaṅgena āsanaṃ sammajjati, **teneva udare parikkhipanto** ''māhaṃ satthāraṃ mama sarīrena phusi''nti antaraṃ karonto uttarāsaṅgena taṃ udare parikkhipanto pariggahetvā. ''Dattapaññatta''ntiādīsu (dī. ni. 1.171) viya datta-saddo ettha bālapariyāyoti āha **''jaḷosi jāto''**ti. **Upaṭṭhākassa aññathābhāvenā**ti pubbe attano upaṭṭhākassa idāni anupaṭṭhākabhāvena.

75. **Aviññāṇakaṃ** dārusākhādimayaṃ. **Bahalabahalaṃ pītāvalepanaṃ raṅgajāta**nti ativiya bahalaṃ pītavaṇṇamañjiṭṭhaādiavalepanarajanaṃ. **Ghaṭṭetvā uppāditacchaviṃ,** yā **raṅgaṃ pivati. Nillomata**nti punappunaṃ anulimpanena. **Khaṇḍakhaṇḍita**nti khaṇḍakhaṇḍitabhāvaṃ. **Raṅgakkhamo** rajaniyo. Tenāha **''rāgamattaṃ janetī''**ti. **Anuyoga**nti codanaṃ. **Vīmaṃsa**nti vicāraṇaṃ. **Thuse koṭṭetvā taṇḍulapariyesanaṃ viya kadaliyaṃ sārapariyesanaṃ viya ca** nigaṇṭhavāde sāravīmaṃsanaṃ. Tato eva ca taṃ vīmaṃsanto **rittako tucchakova hotī**ti. Sabbampi buddhavacanaṃ catusaccavinimuttaṃ natthi, tañca vīmaṃsiyamānaṃ viññūnaṃ pītisomanassameva janeti, atappakañca asecanābhāvenāti āha **''catusaccakathā hī''**tiādi. **Yathā yathā**ti yadi khandhamukhena yadi

dhātāyatanādīsu aññataramukhena buddhavacanaṃ ogāhissati, tathā tathā gambhīrañāṇānaṃyeva gocarabhāvato gambhīrameva hoti. Yo cettha paṇḍito nipuṇo kataparappavādo paṇidhāya sabbathāmena codanaṃ ārambhati tassa codanā kesaggamattampi cāletuṃ na sakkoti. Puna sucirampi kālaṃ vicārentesupi vimaddakkhamato, evaṃ tathāgatavādo svākhyātabhāvatoti āha **‘‘anuyogakkhamo vimajjanakkhamo cā’’**ti.

76. Visayapariññāṇena dahati paṭipakkhe sodhetīti **dhīro,** svāyamassa dhīrabhāvo sabbaso sammohaviddhaṃsanatāyāti āha – **‘‘yā paññā…pe… tena samannāgatassā’’**ti. **Pabhinnakhīlassā**ti samucchinnasabbacetokhīlassa, kilesamaccumāravijayeneva abhisaṅkhārakhandhamārā jitāva hontīti tesaṃ dvinnaṃ idha aggahaṇaṃ. Īgha-saddo dukkhapariyāyoti āha **‘‘niddukkhassā’’**ti. Tattha saupādisesanibbānappattiyā kilesena niddukkhatā, anupādisesanibbānappattiyā vipākadukkhena niddukkhatā. Rajjanadussanamuyhanādivasena vividhaṃ īsanato vīsaṃ, vīsameva vesaṃ, rāgādīti āha – **‘‘vesantarassāti rāgādivīsaṃ taritvā vitaritvā ṭhitassā’’**ti.

Tusitassāti karuṇāyanavasena tusiyā itassa saṃvattassa. Evaṃ sati **‘‘muditassā’’**ti idaṃ punaruttameva hoti. **Manujassā**ti paṭhamāya jātiyā bhagavā manussajātiyo hutvā vuttānaṃ vakkhamānānañca vasena sadevakaṃ abhibhavitvā ṭhito acchariyo bhagavāti dasseti. Sadevakaṃ lokaṃ saṃsārato nibbānasukhaṃ narati neti pāpetīti naro, nāyakoti attho, tassa **narassa,** tenāha **‘‘punarutta’’**nti. ‘‘Manujassā’’ti vatvā ‘‘narassā’’ti punaruttaṃ padaṃ. Atthavasena **aññathā vuccamāne ekekagāthāya dasaguṇā nappahonti,** na pūrentīti attho.

Vinetīti vinayo, vinayo eva veneyikoti āha **‘‘sattānaṃ vināyakassā’’**ti. Viññūnaṃ ruciṃ rāti, īretīti vā **ruciro,** svāyamassa rucirabhāvo kusalatāyāti āha **‘‘sucidhammassā’’**ti. Pabhāsakassāti ñāṇālokena pabhassarabhāvakarassa. **Nissaṅgassā**ti aṭṭhasupi parisāsu, sadeve vā sabbasmiṃ loke aggaṇhāpanapariccāgena nissaṭassa. **Gambhīraguṇassā**ti paresaṃ ñāṇena appatiṭṭhabhāvā gambhīraguṇassa. Tenāha bhagavā – ‘‘atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā’’tiādi (dī. ni. 1.28). Ariyāya vā tuṇhībhāvena **monappattassa. Dhamme ṭhitassā**ti dhammakāye suppatiṭṭhitassa. **Saṃvutattassā**ti arakkhiyakāyasamācārāditāya saṃvutasabhāvassa.

Āguṃ na karotītiādīhi **catūhi kāraṇehi, pantasenāsanassā**ti vivittasenāsanassa. **Paṭimantanapaññāyā**ti sabbaparappavādānaṃ viparāvattamantanapaññāya. **Monaṃ vuccati ñāṇaṃ** sabbato kilesānaṃ nidhunanato.

Isisattamassāti sabbaisīsu jeṭṭhassa sādhutamassa. **Seṭṭhappattassā**ti seṭṭhaṃ uttamaṃ sammāsambodhiṃ pattassa. **Akkharādīnī**ti akkharapadabyañjanākāra-niruttiniddesa-saṃkāsanapakāsana-vivaraṇa-vibhajanuttānīkaraṇānīti byañjanatthapadāni. **Samodhānetvā** vineyyajjhāsayānurūpaṃ pakāsanato kathanato padakassa. Puri-saddo ‘‘pubbe’’ti iminā samānatthoti āha – **‘‘purindadassāti sabbapaṭhamaṃ dhammadānadāyakassā’’**ti. Bhagavā asayhaṃ sahituṃ samatthoti āha **‘‘samatthassā’’**ti. Tenāha – ‘‘tathāgataṃ buddhamasayhasāhina’’nti (itivu. 38). **Te pattassā**ti te guṇe anavasesato pattassa. Vitthāretvā saṃkilesavodānadhammaṃ byākarotīti byākaraṇo, byākaraṇo eva **veyyākaraṇo. Tantipada**nti tantiṃ āropetvā ṭhapitaṃ padaṃ.

Taṇhābandhanena sabbena vā kilesabandhanena **abaddhassa. Mahāpaññāyā**ti mahānubhāvāya paññāya, mahāvisayāya vā paññāya. Sabbā hi bhagavato paññā mahānubhāvā, yathāsakaṃ visaye mahāvisayā ca ekādivasena anavasesato mahāvisayā nāma sabbaññutāva. **Ānubhāvadassanaṭṭhenā**ti acchariyācinteyyāparimeyyassa attano ānubhāvassa lokassa dassanaṭṭhena. **Yakkhassā**ti vā lokena pūjanīyassa. Ayaṃ upāsako khujjuttarā viya upāsikā sekhapaṭisambhidāppattoti āha **‘‘sotāpattimaggeneva paṭisambhidā āgatā’’**ti. **Kilesappahānavaṇṇaṃ kathento**ti kilesappahānaṃ visayaṃ nimittaṃ katvā vaṇṇaṃ kathento.

77. Sampiṇḍitāti sannicitā, ganthitāti attho. **Ime sattā**ti yaṃ yadeva paribbhamantā sattā.

Attanova cintayantīti avītataṇhatāya sakaṃyeva payojanaṃ cintenti. Tathā hi mate ñātake anusocantāpi tehi sādhetabbassa attano payojanasseva vasena anusocanti. **Uṇhaṃ ahosī**ti balavatā cittassa santāpena santattaṃ abbhantaraṃ hadayaṭṭhānaṃ khadiraṅgārasantāpitaṃ viya uṇhaṃ ahosi. Tenāha **''lohitaṃ vilīyitthā''**ti. **Pattamatta**nti ekapattapūramattaṃ. Abhisamayasādhikāya catusaccadesanāya saṅkhepeneva desitattā āha – **'ugghaṭitaññupuggalassa vasena dhammadesanā pariniṭṭhitā''**ti.

Upālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Kukkuravatikasuttavaṇṇanā

78. **Koliyesū**ti bahuvacanavasenāyaṃ pāḷi āgatā. **Evaṃnāmake janapade**ti atthavacanaṃ kasmā vuttanti āha **''so hī''**tiādi. Na niyamitoti ''asukamhi nāma vihāre''ti na niyametvā vutto. **Senāsaneyevā**ti āvāseyeva, na rukkhamūlādike. Vesakiriyā ghāsaggahaṇādinā samādātabbaṭṭhena govataṃ, tasmiṃ niyutto **govatiko**. Tenāha **''samādinnagovato''**ti. Yaṃ sandhāyāhu vedavedino – ''gacchaṃ bhakkheti, tiṭṭhaṃ mutteti, upāhā udakaṃ dhūpeti, tiṇāni chindatī''tiādi. **Ayaṃ acelo**ti acelakapabbajjāvasena **acelo,** purimo pana govatiko **kukkuravatiko**ti ettha vuttanayānusārena attho vattabbo. **Palikuṇṭhitvā**ti ubho hatthe ubho pāde ca samiñjitvā. ''Ukkuṭiko hutvā''tipi vadanti. Gamanaṃ nipphajjanaṃ gatīti āha – **''kā gatīti kā nipphattī''**ti. Nipphattipariyosānā hi vipākadhammappavatti. Katūpacitakammavasena abhisampareti etthāti **abhisamparāyo,** paraloko. Tatthassa ca nipphattiṃ pucchatīti āha – **''abhisamparāyamhi kattha nibbattī''**ti. **Kukkuravatasamādāna**nti kukkurabhāvasamādānaṃ, ''ajja paṭṭhāya ahaṃ kukkuro''ti kukkurabhāvādhiṭṭhānaṃ.

79. **Paripuṇṇa**nti yattakā kukkuravikārā, tehi paripuṇṇaṃ. Tenāha **''anūna''**nti. **Abbokiṇṇa**nti tehi avomissaṃ. **Kukkurācāra**nti kukkurānaṃ gamanākārotiādiācārena kukkurabhāvādhiṭṭhānacittamāha. Tathā tathā ākappetabbato **ākappo,** pavattiākāro. So panettha gamanādikoti āha **''kukkurānaṃ gamanākāro''**tiādi. **Ācārenā**ti kukkurasīlācārena. **Vatasamādānenā**ti kukkuravatādhiṭṭhānena. Kukkuracariyādiyeva **dukkaratapacaraṇaṃ**. Tena gativipariyesākārena pavattā laddhi. **Assa** kukkuravatikassa **aññā gati natthī**ti itaragatiṃ paṭikkhipati, itarāsaṃ pana sambhavo eva natthīti. **Nipajjamāna**nti vatasīlādīnaṃ saṃgopanavasena sijjhamānaṃ. Yathā sakammakadhātusaddā atthavisesavasena akammakā honti ''vibuddho puriso vibuddho kamalasaṇḍo''ti, evaṃ atthavisesavasena akammakāpi sakammakā hontīti dassento **''na paridevāmi na anutthunāmī''**tiādimāha. **Anutthuna**saddo ca sakammakavasena payujjati ''purāṇāni anutthuna''ntiādīsu. **Ayañcettha payogo**ti iminā gāthāyañca anutthunanarodanaṃ adhippetanti dasseti.

80. **Vuttanayenevā**ti iminā **govata**nti govatasamādānaṃ. **Gosīla**nti gavācāraṃ. **Gocitta**nti ''ajja paṭṭhāya gohi kātabbaṃ karissāmī''ti uppannacittanti imamatthaṃ atidisati. Gvākappe pana vattabbaṃ avasiṭṭhaṃ **''kukkurākappe vuttasadisamevā''**ti imināva atidiṭṭhaṃ, visiṭṭhañca **yathā pana tatthā**tiādinā vuttameva. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ kukkuravatādīsu vuttanayameva.

81. **Ekaccakammakiriyāvasenā**ti ekaccassa akusalakammassa kusalakammassa karaṇappasaṅgena. **Imesa**nti govatikakukkuravatikānaṃ. **Kiriyā**ti govatabhāvanādivasena pavattā kiriyā. **Pākaṭā bhavissatī**ti ''imasmiṃ kammacatukke idaṃ nāma kammaṃ bhajatī''ti pākaṭā bhavissati.

Kāḷakanti (a. ni. ṭī. 2.4.232) malīnaṃ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṃ panettha kammapathasampattameva adhippetanti āha **''dasaakusalakammapatha''**nti. **Kaṇha**nti kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhaṃ. Tenāha **''kaṇhavipāka''**nti. Apāyūpapatti manussesu ca dobhaggiyaṃ kaṇhavipāko, yathā tamabhāvo vutto, ekattaniddesena pana **''apāye nibbattanato''**ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. **Sukka**nti odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho, sukkābhijātihetuto vā sukkaṃ. Tenāha **‘‘sukkavipāka’’**nti. Saggūpapatti manussaloke sobhaggiyañca sukkavipāko, yathā ca jotibhāvo vutto, ekattaniddesena pana **‘‘sagge nibbattanato’’**ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho, **vomissakakamma**nti kālena kaṇhaṃ, kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ. **‘‘Sukhadukkhavipāka’’**nti vatvā sukhadukkhānaṃ pavattiākāraṃ dassetuṃ **‘‘missakakammañhī’’**tiādi vuttaṃ. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti, apaccayagāmitāya tadubhayavinimuttassa kammakkhayakarakammassa idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha – **‘‘ubhaya…pe… asukkanti vutta’’**nti. Tattha **ubhayavipākassā**ti yathādhigatassa vipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha ‘‘sukkavipāko’’ti adhippeto, na accantaparisuddho.

Sadukkhanti attanā uppādetabbena dukkhena sadukkhaṃ, dukkhasaṃvattanikanti attho. ‘‘Imasmiṃ sutte cetanā dhuraṃ, upālisutte (ma. ni. 2.56) kamma’’nti heṭṭhā vuttampi atthaṃ idha sādhayati vijānanatthaṃ. **Abhisaṅkharitvā**ti āyūhitvā. Taṃ pana paccayasamavāyasiddhito saṃkaḍḍhanaṃ piṇḍanaṃ viya hotīti āha – **‘‘saṅkaḍḍhitvā, piṇḍaṃ katvāti attho’’**ti, **sadukkhaṃ loka**nti apāyalokamāha. **Vipākaphassā**ti phassasīsena tattha vipākapavattamāha. **Bhūtakammato**ti nibbattakammato attanā katūpacitakammato. **Yathābhūta**nti yādisaṃ. **Kammasabhāgavasenā**ti kammasarikkhakavasena. **Upapatti hotī**ti apadādibhedā upapatti. **Kammena viya vuttā**ti yaṃ karoti, tena upapajjatīti ekakammeneva jāyamānā viya vuttā apadādibhedā. **Upapatti ca nāma vipākena hoti** vipāke sambhavante ekaṃsena te upapattivisesā sambhavanti. Yadi evaṃ kasmā ‘‘tena upapajjatī’’ti upapattikammahetukā vuttāti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi. **Yena kammavipākena nibbatto**ti yena kammavipākena vipaccamānena ayaṃ satto nibbattoti vuccati. **Taṃkammavipākaphassā**ti tassa tassa kammassa vipākabhūtā phassā. Kammena dātabbaṃ dāyaṃ tabbipākaṃ ādiyantīti **kammadāyādā,** phassā. Kammassa dāyajjatā kammaphalassa dāyajjaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘kammadāyajjā’’**ti. Tenāha **‘‘kammameva nesaṃ dāyajjaṃ santaka’’**nti.

Tisso ca heṭṭhimajjhānacetanāti idaṃ abyābajjhavedanaṃ vediyanaekantasukhuppattiyā hetubhāvasādhanaṃ. Yadi evaṃ yathāvuttā **jhānacetanā tāva hotu** ekantasukhuppattihetubhāvato. **Kāmāvacarā kintī**ti kāmāvacarā pana kusalacetanā taṃsabhāvābhāvato kinti kena pakārena **abyābajjhamanosaṅkhāro nāma jāto**ti codeti, itaro pana na sabbā kāmāvacarakusalacetanā tathā gahitā, atha kho ekaccā jhānacetanānukūlāti dassento **‘‘kasiṇasajjanakāle kasiṇāsevanakāle labbhantī’’**ti āha. Tattha kasiṇāsevanacetanā gahetabbā, sā upacārajjhānassa sādhikā. Tena **kāmāvacaracetanā paṭhamajjhānacetanāya ghaṭitā**ti kasiṇasajjanacetanāpi kadāci tādisā hotīti gahitā. Parikammādivasena hi pavattā bhāvanāmayā kāmāvacarakusalacetanā paṭhamajjhānassa āsannatāya vuttā. **Catutthajjhānacetanā tatiyajjhānacetanāya ghaṭitā**ti idaṃ ekattakāyaekattasaññīsattāvāsavatāya taṃsarikkhakā upekkhāpi īdisesu ṭhānesu sukhasarikkhatā, evaṃ santasabhāvatā ñāṇasahitatā ca. Keci pana catutthajjhānacetanānuguṇāti nidassentā kasiṇasajjanakāle kasiṇajjhānakāle kasiṇāsevanakāle labbhatīti tatiyajjhānacetanāya āsannaghaṭitatā vuttāti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ, vuttanayeneva tāsaṃ ghaṭitatā veditabbā. **Ubhayamissakavasenā**ti ubhayesaṃ kusalākusalasaṅkhārānaṃ sukhadukkhānañca missakabhāvavasena. **Vemānikapetāna**nti idaṃ bāhullato vuttaṃ, itaresampi vinipātikānaṃ kālena dukkhaṃ hotiyeva.

Tassa pahānāyāti tassa yathāvuttassa kammassa anuppattidhammatāpādanāya. **Yā cetanā**ti yā apacayagāminicetanā. **Kammaṃ patvā**ti sukhakammanti vuccamāne **maggacetanāya añño paṇḍaratarо dhammo nāma natthi** accantapārisuddhibhāvato. **Akaṇhā asukkāti āgatā**ti ettha sukkabhāvapaṭikkhepakāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tenāha **‘‘idaṃ pana kammacatukkaṃ patvā’’**tiādi.

82. **Aniyyānikapakkhe**ti aceḷakapabbajjāya kukkuravate ca. **Yoge**ti ñāyadhammapaṭipattiyanti attho. **Yonenā**ti yo titthiyaparivāso tena bhagavatā **paññatto**. Yaṃ titthiyaparivāsaṃ samādiyitvāti ayamettha yojanā. **Ghaṃsitvā** suvaṇṇaṃ viya nighaṃsoppale. **Koṭṭetvā** hatthena viya kulālabhājanaṃ.

Vūpakaṭṭhoti vivitto ekībhūto. **Pesitatto**ti nibbānaṃ pati pesitatto. Kāmaṃ **tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ…pe… vihāsīti** imināva arahattanikūṭena desanā niṭṭhāpitā hoti, āyasmato pana seniyassa paṭipattikittanaparametaṃ ujukaṃ āpannaarahattabhāvadīpanaṃ, yadidaṃ ''aññataro kho panā''tiādivacananti āha **''arahattanikūṭenevā''**ti. Arahattādhigamoyeva tassa tesaṃ **abbhantaratā**. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Kukkuravatikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Abhayarājakumārasuttavaṇṇanā

83. Jātiyā asamāno nihīnācariyo paradattūpajīvikāya mātuyā kucchiyaṃ jāto pādasikaputto. Nindāvasena vadati etenāti vādo aguṇoti āha – **''vādaṃ āropehīti dosaṃ āropehī''**ti. Nibbattavasena nirayaṃ arahati, nirayasaṃvattaniyena vā kammena niraye niyutto **nerayiko. Āpāyiko**ti etthāpi eseva nayo. Avīcimhi uppajjitvā tattha āyukappasaññitaṃ antarakappaṃ tiṭṭhatīti **kappaṭṭho**. Nirayūpapattipariharaṇavasena tikicchituṃ sakkuṇeyyoti tekiccho, na tekiccho **atekiccho. Dve ante mocetvā**ti pharusaṃ vā appiyaṃ vā kappeyyāti dve koṭṭhāse muñcitvā te anāmasitvā pucchitaṃ atthaṃ tato bahi karonto uggilati nāma. Taṃ pana evaṃ kātuṃ na sakkotīti āha – **''uggilituṃ bahi nīharituṃ na sakkhitī''**ti. Evamevāyaṃ pucchā na gahetabbā, ayamettha dosoti taṃ apucchaṃ karonto apanayanto ogilati nāma, tathā pana asakkonto patiṭṭhāpento na ogilati nāma, bhagavā pana tamatthaṃ okāsampi akaronto ubhayathāpi asakkhīti veditabbo. Kathaṃ? Bhagavā hi **''na khvettha rājakumāra ekaṃsenā''**ti vadanto nigaṇṭhassa adhippāyaṃ viparivatteti, ubho ante mocetvā pañhaṃ vissajjesi, evaṃ tāva uggilituṃ asakkhi. ''Na tatra rājakumāra ekaṃsenā''ti vadanto eva ca ''nāyaṃ pucchā evaṃ avibhāgena pucchitabbā, vibhajitvā pana pucchitabbā''ti pucchāya dosaṃ dīpento taṃ hārento ogilitumpi sakkhatīti.

Uṭṭhātuṃ na sakkhissati cittassa aññathā pavattiyā. Abhayo dve magge kataparicayo cheko nipuṇo vādasīlo ca hutvā vicarati. Tenāha – **''so vādajjhāsayatāya tassa vacanaṃ sampaṭicchanto 'evaṃ, bhante'ti āhā''**ti.

85. **Evarūpa**nti yā paresaṃ appiyā amanāpā duruttavācā, evarūpā vācā, na pana pharusavācā. Pharusavācāya hi setughāto tathāgatānaṃ. Cetanāpharusatāya hi pharusavācā icchitā, na paresaṃ appiyatāmattena. **Naṭṭhā nigaṇṭhā** ogilikādisammatassa pañhassa ekavacanena viddhaṃsitattā.

86. Dārakassa aṅke nisīdanassa kāraṇaṃ dassetuṃ **''lesavādino''**tiādi vuttaṃ. Tattha **lesavādino**ti chalavādino, vādamagge vā aparipuṇṇatāya lesamatteneva vādasīlā. **Osaṭasaṅgāmo**ti anekavāraṃ paravādamaddanavasena otiṇṇavādasaṅgāmo. **Vijjhitvā**ti nakhena vijjhitvā. **Imamevā**ti yvāyaṃ dārako attano vādabhaṅgapariharaṇatthaṃ iminā aṅke nisīdāpito, imameva **assa dārakaṃ** upamaṃ nissayaṃ katvā **vādaṃ bhindissāmi**. ''Assa vādaṃ appaṭitatāya upamāya bhañjissāmī''ti **cintetvā**.

Apaneyyaṃ assa ahanti assa dārakassa mukhato ahaṃ taṃ apaneyyaṃ. Abhūtatthova abhūtaṃ uttarapadalopenāti āha **''abhūtanti abhūtattha''**nti. Atacchanti tasseva vevacananti āha **''atacchanti na taccha''**nti. **Abhūta**nti vā asantaṃ avijjamānaṃ. **Ataccha**nti atathākāraṃ. **Anatthasaṃhita**nti diṭṭhadhammikena, samparāyikena vā anatthena saṃhitaṃ, anatthe vā saṃhitaṃ, na atthoti vā anattho, atthassa paṭipakkho sabhāvo, tena saṃhitanti **anatthasaṃhitaṃ,** pisuṇavācaṃ samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa gahitatā daṭṭhabbā.

Duppayuttoti duppaṭipanno. **Na taṃ tathāgato bhāsati** abhūtatādidosaduṭṭhattā. **Tampi tathāgato na bhāsati** bhūtatthepi anatthasaṃhitatādidosaduṭṭhattā.

Ṭhānaṃ kāraṇaṃ etissā atthīti ṭhāniyā ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, na ṭhāniyāti aṭṭhāniyā, nikkāraṇā ayuttiyuttā, sā eva kathāti **aṭṭhāniyakathā. Attapaccakkhakathaṃ kathemā**ti attanā eva paccakkhaṃ katvā pavattiyamānaṃ chalakathaṃ kathema.

Gāmikamahallako ‘‘ime maṃ vañcetukāmā, ahameva dāni ime vañcessāmī’’ti cintetvā **‘‘evaṃ bhavissatī’’**tiādimāha. **‘‘Na mayaṃ dāsā’’tipi vattuṃ nāsakkhiṃsu** pubbe tathākatikāya katattā.

Tatiyaṃ tatiyamevāti dvīsupi pakkhesu tatiyaṃ tatiyameva vācaṃ. **Bhāsitabbakālaṃ anatikkamitvā**ti yassa yadā yathā bhāsitabbaṃ, tassa tadā tatheva ca bhāsanato bhāsitabbaṃ kāraṇaṃ bhāsitabbakālañca anatikkamitvāva bhāsati.

87. **Ṭhānuppattikañāṇenā**ti ṭhāne eva uppajjanakañāṇena. Tasmiṃ tasmiṃ kāraṇe tassa taṃ taṃ avatthāya uppajjanakañāṇena, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvoti **dhammasabhāvo**. Dhamme sabhāvadhamme anavasese vā yāthāvato upadhāretīti **dhammadhātu,** sabbaññutā. Tenāha **‘‘sabbaññutaññāṇassetaṃ adhivacana’’**nti. **Suppaṭividdha**nti sabbaṃ ñeyyadhammaṃ suṭṭhu paṭivijjhanavasena, suṭṭhu paṭividdhanti attho. Tenāha **‘‘hatthagataṃ bhagavato’’**ti. **Neyyapuggalavasena pariniṭṭhitā**ti kathāparivibhāgena ayameva desanā cattāri ariyasaccāni dassento arahattaṃ paccakkhāsīti.

Abhayarājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Bahuvedaniyasuttavaṇṇanā

88. **Pañcakaṅgo**ti vaḍḍhakīkiccasādhane vāsiādipañcakaṃ aṅgaṃ saṃdhanaṃ etasminti pañcakaṅgo. Thambhādivatthūnaṃ thapanaṭṭhena **thapati. Paṇḍitaudāyitthero,** na kāḷudāyī thero.

89. Pariyāyati attano phalaṃ vattetīti **pariyāyo,** kāraṇaṃ. Vedanāsannissito ca kāyikacetasikabhāvo **kāraṇaṃ**. Tenāha – **‘‘kāyikacetasikavasena dve veditabbā’’**ti. Tattha pasādakāyasannissitā kāyikā, cetosannissitā cetasikā. **Sukhādivasena tisso**ti ettha sukhanadukkhanupekkhanāni sukhādivedanāya kāraṇaṃ. Tāni hi pavattinimittāni katvā tattha sukhādisaddappavatti, iminā nayena sesesupi yathārahaṃ kāraṇaṃ niddhāretvā vattabbaṃ. **Upavicāravasenā**ti ārammaṇaṃ upecca savisesapavattivasena. Yasmiñhi ārammaṇe somanassavedanā pavattati, ārammaṇatāya taṃ upagantvā itaravedanāhi visiṭṭhatāya savisesaṃ tattha pavatti. Tenāha **‘‘somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicaratī’’**ti. Esa nayo sesavedanāsu **gehassitānī**ti gehanissitāni.

90. **Pariyāyenā**ti ‘‘idamettha dukkhasminti vadāmī’’ti vuttaṭṭhānaṃ sandhāya vadati. **Taṃ dassento**ti kāmañcettha sutte – ‘‘dvepānanda, vedanā vuttā’’ti dve ādiṃ katvā vedanā dassitā, ekāpi pana dassitā evāti dassento. **Upatthambhetu**nti ekāpi vedanā vuttā mayā pariyāyena, evaṃ sati dvepi vattabbāti evaṃ tassa vādaṃ upatthambhetuṃ. Kathaṃ pana ekā vedanā vuttāti? Yaṃ kiñci vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, idamettha dukkhasminti vadāmīti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **itivuttakavaṇṇanāyaṃ** (itivu. aṭṭha. 52 ādayo) paramatthadīpaniyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Kathaṃ panettha rūpāvacaracatutthe arūpesu saññāvedayitanirodhe sukhaṃ uddhatanti āha **‘‘ettha cā’’**tiādi. **Santaṭṭhenā**ti paṭipakkhadhammānaṃ vūpasantabhāvena. **Paṇītaṭṭhenā**ti bhāvanāvisesavisiṭṭhena atappakabhāveneva seṭṭhabhāvena ca, paccayavisesena padhānabhāvaṃ nītantipi paṇītaṃ. **Vedayitasukhaṃ** nāma vedanābhūtaṃ sukhanti katvā. **Avedayitasukhaṃ nāma yāvatā niddukkhatā, tāvatā sukhanti vuccatīti.**Atha vā **nirodho** suṭṭhu khādati khanati kāyikacetasikābādhanti vattabbataṃ arahati sattāhampi tattha dukkhassa nirujjhanato. Tenāha **‘‘niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā’’**ti.

91. **Yasmiṃ yasmiṃ** bhave, cittuppāde, avatthāya vā niddukkhabhāvo, dukkhassa paṭipakkhatā anupalabbhanena dukkhavivittaṃ, taṃ sukhasmiṃyeva paññapeti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bahuvedanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

93. **Nānāvidhā**ti nānāvidhadiṭṭhikā **samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjāmattena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā ca. **Dassana**nti diṭṭhi. **Gahita**nti abhinivissa gahitaṃ. Iti te attano dassanaṃ gahetukāmā pucchanti. **Vinā dassanena loko na niyyātī**ti vimokkhabhāvanāya ekena dassanena vinā loko saṃsāradukkhato na nigacchati. **Ekadiṭṭhiyampi patiṭṭhātuṃ nāsakkhiṃsu** saddhākārābhāvato. Tathā hi te imāya desanāya saraṇesu patiṭṭhahiṃsu. Yasmā aviparīte saddheyyavatthusmiṃ uppannasaddhā ''ākāravatī''ti adhippetā, tasmā yo loke aviparītadhammadesanā, ayamevesāti pavattā maggasādhanagatāya saddhāya kāraṇabhāvato tannissayā saddhā, sā **ākāravatī**ti vuttā. Avatthusmiñhi saddhā ayuttakāraṇatāya na ākāravatī. **Ākāravatī**ti ettha **vatī**-saddo na kevalaṃ atthitāmattadīpako, atha kho atisayatthadīpako pāsaṃsatthadīpako vā daṭṭhabbo. Tena **ākāravatī**ti saddheyyavatthuvasena atisayakāraṇavatīti vā pāsaṃsakāraṇavatīti vā ayamettha attho. **Apaṇṇako**ti ettha yathā kañci atthaṃ sādhetuṃ āraddhassa payogo viraddho, tattha akārako viya hoti punapi ārabhitabbatāya. **Aviraddho** pana atthassa sādhanato apaṇṇako, evaṃ ayampi dhammo abhibhavitvā pavattanato ekaṃsato ''apaṇṇako''ti vutto. Tenāha **''aviraddho advejjhagāmī ekaṃsagāhiko''**ti.

94. **Tabbipaccanīkabhūtā**ti tassā micchādiṭṭhiyā paccanīkabhūtā.

95. **Nesa**nti kusalānaṃ dhammānaṃ. **Akusalato nikkhantabhāve**ti asaṃkiliṭṭhabhāve. **Ānisaṃso**ti suddhavipākatā. **Visuddhipakkho**ti visuddhibhāvo pariyodātatā. Abhūtadhammassa diṭṭhibhāvassa saññāpanā ācikkhanā **abhūtadhammasaññāpanā**. Sāvajjesu paramavajje micchādassane paggahaṇanti kuto susīlyassa paggahoti āha – **''micchādassanaṃ gaṇhantasseva susīlyaṃ pahīnaṃ hotī''**ti. **Micchādiṭṭhiādayo**ti ettha micchāsaṅkappo paralokābhāvacintā, micchāvācā paralokābhāvavādabhūto musāvādo, ariyānaṃ paccanīkatādayo. **Aparāparaṃ uppajjanavasenā**ti punappunaṃ citte uppajjanavasena. **Pāpakā akusalā dhammā**ti paccavekkhaṇasaññāpanādikāle uppajjanakā tathāpavattā akusalakhandhā.

Kaliggahoti anatthapariggaho. So pana yasmā diṭṭheva dhamme abhisamparāyañca parājayo hotīti āha **''parājayaggāho''**ti. **Dussamatto**ti ettha **du**-saddo ''samādinno''ti etthāpi ānetvā yojetabboti āha **''dupparāmaṭṭho''**ti. Yathā dupparāmaṭṭho hoti, evaṃ samādinno dussamatto dusamādinno vutto. **Sakavādameva pharitvā**ti attano natthikavādameva ''idameva saccaṃ moghamañña''nti (ma. ni. 2.187; 3.27-28) avadhārento aññassa okāsaadānavasena pharitvā. Tenāha **''adhimuccitvā''**ti. ''Sambuddho''tiādi adhimuccanākāradassanaṃ. **Riñcatī**ti viveceti apaneti. Tenāha **''vajjetī''**ti.

96. **Kaṭaggaho**ti kataṃ sabbaso siddhimeva katvā gahaṇaṃ. So pana jayalābho hotīti vuttaṃ **''jayaggāho''**ti. **Suggahito**ti suṭṭhukaraṇavasena gahito. **Suparāmaṭṭho**ti suṭṭhu parāparaṃ āsevanavasena āmaṭṭho. Ubhayenapi tassa kammassa katūpacitabhāvaṃ dasseti, **sotthibhāvāvahattañca** saggupapattisaṃvattanato pāpasabhāvapahānato ca.

97. **Sahatthā karontassā**ti (dī. ni. ṭī. 1.166; saṃ. ni. ṭī. 2.3.211) sahattheneva karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Pacanaṃ** dahanaṃ vibādhananti āha **''daṇḍena pīḷentassā''**ti. **Sokaṃ sayaṃ karontassā**ti parassa sokakāraṇaṃ sayaṃ karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandato**ti parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. **Atipātayato**ti padaṃ suddhakattuatthe hetukattuatthe ca vattatīti āha **''hanantassapi hanāpentassāpī''**ti.

Gharassa bhitti anto bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravasesameva lopoti **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho**. **Pāpaṃ na karīyati** pubbe asato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpaṃ paṭipajjantīti āha – **''sattā pana karomāti evaṃsaññino hontī''**ti. Evaṃ kirassa hoti ''imesañhi sattānaṃ hiṃsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmiṃ vikopitepi na kiñci pāpa''nti. **Khuranemināti** nisitakhuramayaneminā. Gaṅgāya dakkhiṇadisā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippāyena ''dakkhiṇañce''tiādi vuttanti **''dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā''**tiādimāha.

Mahāyāganti mahāvijitayaññasadisaṃ mahāyāgaṃ. **Sīlasaṃyamenā**ti kāyikavācasikasaṃvarena. **Saccavacanenā**ti saccavācāya. Tassa visuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā – ''ekaṃ dhammamatītassā''tiādi (dha. pa. 176). **Vuttanayenevā**ti kaṇhapakkhe vuttanayena. Tattha hi – ''natthi pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo''ti āgataṃ, idha ''atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo''ti āgataṃ, ayameva viseso. **Sesaṃ vuttasadisamevā**ti ''tesametaṃ pāṭikaṅkha''nti evamādiṃ sandhāya vadati, taṃ heṭṭhā purimavārasadisaṃ.

100. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhavacanena. **Saṃkilesapaccaya**nti saṃsāre paribbhamanena kilinnassa malinabhāvassa kāraṇaṃ. Vuttavipariyāyena **visuddhipaccaya**nti saddattho veditabbo. **Bala**ntiādīsu sattānaṃ saṃkilesāvahaṃ vodānāvahañca ussāhasaṅkhātaṃ **balaṃ vā,** sūravīrabhāvasaṅkhātaṃ **vīriyaṃ vā,** purisena kattabbo **purisathāmo vā,** so eva paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappattiyā **purisaparakkamo vā natthi na** upalabbhati.

Satvayogato, rūpādīsu sattavisattatāya ca **sattā**. Pāṇanato assāsapassāsavasena pavattiyā **pāṇā**. Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha **''ekindriyo''**tiādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtā**ti vuccantīti āha **''aṇḍakosa...pe... vadantī''**ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārento viya vaḍḍhanato **jīvā**ti evaṃ sattapāṇabhūtajīvesu saddattho veditabbo. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi nesaṃ balaṃ vīriyañcāti **abalā avīriyā. Niyatatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇi viya niyatapavattanatāya gatijātibandhapajahavasena niyāmo. **Tattha tattha gamana**nti channaṃ abhijātīnaṃ tāsu tāsu gatīsu upagamanaṃ samavāyena samāgamo. **Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kabiṭṭhaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassapi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṃ sabhāvoyeva akittimoyeva. Tenāha **''yena hī''**tiādi.

Sakuṇe hanatīti **sākuṇiko,** tathā **sūkariko. Luddo**ti aññopi yo koci māgaviko nesādo. Pāpakammapasutatāya **kaṇhābhijāti nāma. Bhikkhū**ti sākiyā bhikkhū, macchamaṃsakhādanato **nīlābhijātīti vadanti**. Ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya **''paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantī''**ti vadanti. **Eke pabbajitā**, ye savisesaṃ attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattentā viya hontīti **kaṇṭakavuttikā**ti vuttā. Ṭhatvā bhuñjanadānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā. Acelakasāvakā**ti ājīvakasāvake vadati. **Te kira** ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā**. Nandādayo hi tathārūpāya paṭipattiyā pattabbā, tasmā nandādayo nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarāti vuttā **''sukkābhijātī''**ti.

Ayametesaṃ laddhīti sākuṇikādibhāvūpagamanena kaṇhābhijātiādīsu dukkhaṃ sukhañca paṭisaṃvedentā anukkamena mahākappānaṃ cullāsītisahassāni khepetvā ājīvakabhāvūpagamanena paramasukkābhijātiyaṃ ṭhatvā saṃsārato sujjhantīti ayaṃ tesaṃ niyati ājīvakānaṃ laddhi.

''Natthi dinna''nti vadanto natthiko dānassa phalaṃ paṭikkhipatīti āha – **''natthikadiṭṭhi vipākaṃ paṭibāhatī''**ti. Tathā ceva heṭṭhā saṃvaṇṇitaṃ ''natthikadiṭṭhi hi natthitamāhā''ti. **Ahetukadiṭṭhi ubhaya**nti kammaṃ vipākañca ubhayaṃ. So hi ''ahetū apaccayā sattā saṃkilissanti visujjhantī''ti vadanto kammassa viya vipākassapi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kamme vipākābhāvato. **Kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti** asati vipāke kammassa niratthakabhāvāpattito. **Atthato**ti sarūpena. **Ubhayapaṭibāhakā**ti visuṃ visuṃ taṃtaṃdiṭṭhitā vuttāpi sabbe te natthikādayo natthikadiṭṭhiādivasena paccekaṃ tividhadiṭṭhikā eva ubhayapaṭibāhakattā. ‘‘Ubhayapaṭibāhakā’’ti hi hetuvacanaṃ. **Ahetukavādā cā**tiādi paṭiññāvacanaṃ. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko, so atthato kammapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

Sajjhāyantīti taṃ diṭṭhidīpakaṃ ganthaṃ uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantī**ti tassa atthaṃ vicārenti. **Tesa**ntiādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. **Tasmiṃ ārammaṇe**ti yathāparikappitakammaphalābhāvadīpake ‘‘natthi dinna’’ntiādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatī**ti ‘‘natthi dinna’’ntiādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena ‘‘evameta’’nti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathā gahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmupatthambhitā ataṃsabhāvaṃ ‘‘taṃsabhāva’’nti gaṇhantī micchāsatīti laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. **Cittaṃ ekaggaṃ hotī**ti yathāvuttavitakkādipaccayalābhena tasmiṃ ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggaṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti. Micchāsamādhipi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalehi kadāci samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. **Javanāni javantī**ti anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhamajavane pana satekicchā honti, tathā dutiyādīsū**ti dhammasabhāvadassanametaṃ, na pana tasmiṃ khaṇe tesaṃ satekicchabhāvāpādanaṃ kenaci sakkā kātuṃ.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṃ dassanaṃ okkamatī**ti yassa ekasmiṃyeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekaṃyeva dassanaṃ okkamati. Yassa pana dvīsu, tīsupi vā abhinivesanā pavattā, so **dve tīṇi okkamati**. Etena yā pubbe ubhayapaṭibāhanatāmukhena vuttā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkanti bhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānaṃ viya visesādhigamānaṃ aññamaññaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā asaṃkiṇṇā evāti dasseti. **Ekasmiṃ okkantepī**tiādinā tissannampi diṭṭhīnaṃ samānabalataṃ samānaphalatañca dasseti, tasmā tissopi cetā ekassa uppannā aññamaññaṃ abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikā honti. **Vaṭṭakhāṇu nāmā**ti idaṃ vacanaṃ neyyatthaṃ, na nītatthanti taṃ vivaritvā dassetuṃ **kiṃ panesā**tiādi vuttaṃ, akusalaṃ nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya mahābalanti āha – **‘‘ekasmiṃyeva attabhāve niyato’’**ti. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti āha **‘‘āsevanavasena panā’’**tiādi, tasmā yathā ‘‘sakiṃ nimuggo nimuggova hotī’’ti (a. ni. 7.15) vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃtaṃdassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘yebhuyyenā’’**ti.

Tasmāti yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo akalyāṇajano, tasmā. **Bhūtikāmo**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo. Yaṃ panettha keci vadanti ‘‘yathā cirakālabhāvanāya paripākūpagamaladdhabalattā upanissayakusalā akusale sabbaso samucchindanti, evaṃ akusaladhammā tatopi cirakālabhāvanāsambhavato laddhabalā hutvā kadāci kusaladhammepi samucchindanti. Evañca katvā daḷhamicchābhinivesassa micchādiṭṭhikassa vaṭṭakhāṇukabhāvajotanāpi samatthitā hotī’’ti yathā taṃ ‘‘vassabhaññānaṃ diṭṭhī’’ti, taṃ na, micchattaniyatadhammānaṃ cirakālabhāvanāmattena na paṭipakkhassa pajahanasamatthatā, atha kho dhammatāsiddhena paccayavisesāhitasāmatthiyena attano pahāyakasabhāvena pahāyakabhāvo bhāvanākusalānaṃyeva vutto, akusalānaṃyeva ca pahātabbabhāvo ‘‘dassanena pahātabbā’’tiādinā nayena, akusalānaṃyeva dubbalabhāvo ‘‘abalānaṃ balīyantī’’tiādinā (su. ni. 776; mahāni. 5) (yuttināpi nāmato vā adhigamaniyo āloko ālokabhāvato bāhirāraṇekā viya na cettha paṭiññatte bhāvesatā sotuno āsaṃkitabbā visesavassa sādhetabbato sāmaññassa ca sotubhāvena adhippetattā veda-saddassa lopo dīpe sabhāve sādhane yathā taṃ saddayabhāvassa nāpi visuddhakaanumānādivirodhasambhāvato. Na hi sakkā antarālokassa bāhirālokassa viya rūpakāyaṃ upādāya rūpatā cakkhuviññeyyattādike patiṭṭhāpetuṃ sakkāti vuttaṃ, nanupi antarāloko aviggahattā vedanā viyāti saddheva ñāṇālokassa avijjandhakārā viya vidhamaniyabhāve sabbesampi kusaladhammānaṃ kenacipi akusaladhammena samucchindaniyatā siddhāva hoti). Vaṭṭakhāṇukacodanāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti tiṭṭhatesā bālajanavikatthanā.

103. **Jhānacittamayā**ti rūpāvacarajjhānacittena nibbattā. Tathā hi tesaṃ visesena jhānamanasā nibbattattā ‘‘manomayā’’ti vuttā, avisesena pana abhisaṅkhāramanasā sabbepi sattā manomayā eva. **Saññāmayā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha **‘‘arūpajjhānasaññāyā’’**ti. **Aya**nti rūpitābhāvapaṭipajjanakapuggalo. **Appaṭiladdhajjhāno**ti anadhigatarūpajjhāno. **Tassapī**ti takkinopi. **Rūpajjhāne kaṅkhā natthi** anussavavasena laddhavinicchayattā.

104. **Sārāgāyā**ti sarāgabhāvāya. **Santike**ti samīpe, na thāmagatā diṭṭhinātidūrattā sarāgā, na sampayuttattā. Sā hi na thāmagatā vaṭṭapariyāpannesu dhammesu rajjatīti viññāyatīti āha – **‘‘rāgavasena vaṭṭe rajjanassā’’**ti. Sabbepi saṃyojanā taṇhāvaseneva sambhavantīti āha – **‘‘taṇhāvasena saṃyojanatthāyā’’**ti. **Āruppe panassa kaṅkhā natthī**ti anussavavasena laddhanicchayaṃ sandhāya vuttaṃ. Kāmaṃ duggatidukkhānaṃ ekantasaṃvattanena natthikadiṭṭhiādīnaṃ apaṇṇakatā pākaṭā eva, nippariyāyena pana anavajjassa atthassa ekantasādhakaṃ apaṇṇakanti katvā codanā, sāvajjassapi atthassa sādhane ekaṃsikabhāvaṃ gahetvā parihāro. Tenāha **‘‘gahaṇavasenā’’**tiādi. Tena ruḷhīvasena ‘‘natthi dinna’’ntiādīni apaṇṇakaṅgāni jātānīti dasseti.

105. **Heṭṭhā tayo puggalāva hontī**ti attantapo parantapoti imasmiṃ catukke heṭṭhā tayo puggalā honti. Yathāvuttā pañcapi puggalā duppaṭipannāva, tato **atthikavādādayo pañca**puggalā sammāpaṭipannatāya imasmiṃ catukke **eko catutthapuggalova hoti. Etamatthaṃ dassetu**nti idha heṭṭhā vuttapuggalapañcakadvayaṃ imasmiṃ catukke eva saṅgahaṃ gacchatīti vibhāgena duppaṭipattisuppaṭipattiyo dassetuṃ **bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhī**ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Apaṇṇakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca gahapativaggavaṇṇanā.

2. Bhikkhuvaggo

1. Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanā

107. **Ambalaṭṭhikāya**nti ettha ambalaṭṭhikā vuccati sujāto taruṇambarukkho, tassa pana avidūre kato pāsādo idha ‘‘ambalaṭṭhikā’’ti adhippeto. Tenāha **‘‘veḷuvanavihārassā’’**tiādi. **Padhānagharasaṅkhepe**ti bhāvanāgehappakāre yogīnaṃ geheti attho. **Tikhiṇova hoti,** na tassa tikhiṇabhāvo kenaci kātabbo sabhāvasiddhattā. **Evameva** attano vimuttiparipācanakammunā tikkhavisadabhāvappattiyā **ayampi āyasmā…pe… tattha vihāsi. Pakatipaññattamevā**ti pakatiyā paññattaṃ buddhānaṃ upagamanato puretarameva cārittavasena paññattaṃ.

108. Udakaṃ anena dhīyati, ṭhapīyati vā etthāti **udakādhānaṃ. Udakaṭṭhāna**nti ca khuddakabhājanaṃ. **‘‘Ovādadānatthaṃ āmantesī’’**ti vatvā taṃ panassa ovādadānaṃ na idheva, atha kho bahūsu ṭhānesu bahukkhattuṃ pavattitanti tāni tāni saṅkhepato dassetvā idha saṃvaṇṇanatthaṃ **‘‘bhagavatā hī’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **sabbabuddhehi avijahita**nti iminā sabbesaṃ buddhānaṃ sāsane kumārapañhā nāma hotīti dasseti. Ekekato paṭṭhāya yāva dasakā pavattā dasa pucchā etassāti **dasapucchaṃ,** ekekato paṭṭhāya yāva dasakā ekuttaravasena pavattaṃ vissajjanatthāya **pañcapaṇṇasavissajjanaṃ** sāmaṇerapañhanti sambandho. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ paramatthajotikāyaṃ **khuddakaṭṭhakathāyaṃ** (khu. pā. aṭṭha. 4.kumārapañhavaṇṇanā) vuttanayeneva veditabbaṃ. Anādīnavadassitāya abhiṇhaṃ musā samudācaraṇato **''piyamusāvādā''**ti vuttaṃ, udakāvasesachaḍḍanaudakādhānanikujjanaukkujjanadassanasaññitā **catasso udakādhānūpamāyo** sabbassa yuddhakammassa akaraṇakaraṇavasena dassitā **dve hatthiupamāyo**.

Tattha rāhulasuttanti suttanipāte āgataṃ rāhulasuttaṃ (su. ni. 337 ādayo). **Abhiṇhovādavasena vutta**nti iminā antarantarā taṃ suttaṃ kathetvā bhagavā theraṃ ovadatīti dasseti. **Idañca panā**ti idaṃ yathāvuttaṃ bhagavato taṃtaṃkālānurūpaṃ attano ovādadānaṃ sandhāya. **Bīja**nti aṇḍaṃ. **Passasi nū**ti **nu**-saddo anujānane, nanu passasīti attho. Saccadhammaṃ laṅghitvā ṭhitassa kiñcipi akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthīti āha – **''sampajānamusāvāde saṃvararahitassa opammadassanatthaṃ vuttā''**ti. Tathā hi –

> ''Ekaṃ dhammamatītassa, musāvādissa jantuno;
> Vitiṇṇaparalokassa, natthi pāpamakāriya''nti. (dha. pa. 176);

Uruḷhavāti uruḷho hutvā ussito. So pana damavasena abhiruyha vaḍḍhito ārohanayogyo ca hotīti āha **''abhivaḍḍhito ārohasampanno''**ti. **Āgatāgate**ti attano yogyapadesaṃ āgatāgate. **Paṭisenāya phalakakoṭṭhakamuṇḍapākārādayo**ti paṭisenāya attano ārakkhatthāya ṭhapite phalakakoṭṭhake ceva uddhacchadapākārādike ca. **Etaṃ padesa**nti etaṃ parasenāpadesaṃ. **Ettakenā**ti olokanamattena. Tassa olokanākāradassaneneva. **Satampi sahassampi senānīkaṃ dvedhā bhijjati,** tīrapātikaṃ madditaṃ hutvā padātā hutvā dvedhā hutvā palāyanti. **Kaṇṇehi paharitvā**ti pageva sarānaṃ āgamanasaddaṃ upadhāretvā yathā vego na hoti, evaṃ samuṭṭhāpetvā tehi paharitvā **pātanaṃ. Paṭihatthipaṭiassā**tiādinā paccekaṃ pati-saddo yojetabboti. **Dīghāsilaṭṭhiyā**ti dīghalatāya asilaṭṭhiyā.

Karaṇeti kammakaraṇe. **Maññati** hatthāroho. **Ayamuggara**nti tādise kāle gahitamuggaraṃ. **Oloketvā**ti ñāṇacakkhunā disvā, abhiṇhaṃ sampajaññaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

109. **Sasakka**nti passituṃ yuttaṃ katvā ussāhaṃ janetvā **na karaṇīyaṃ,** tādisaṃ niyamato akattabbaṃ hotīti āha **''ekaṃseneva na kātabba''**nti. **Paṭisaṃhareyyāsī**ti karaṇato saṅkocaṃ āpajjeyyāsi. Yathābhūto asanto nivatto akaronto nāma hotīti āha **''nivatteyyāsi mā kareyyāsī''**ti. **Anupadeyyāsī**ti anubalappadāyī bhaveyyāsi. Tenāha **''upatthambheyyāsī''**ti. Taṃ pana anubalappadānaṃ upatthambhanaṃ punappunaṃ karaṇamevāti āha **''punappunaṃ kareyyāsī''**ti. **Sikkhamāno**ti taṃyeva adhisīlasikkhaṃ tannissayañca sikkhādvayaṃ sikkhanto sampādento.

111. **Kittake pana ṭhāne**ti kittake ṭhāne pavattāni. Avidūre eva pavattānīti dassento **''ekasmiṃ purebhatteyeva sodhetabbānī''**ti āha. Evañhi tāni susodhitāni honti suparisuddhāni. **Paresaṃ appiyaṃ** garuṃ gārayhaṃ, yathāvuttaṭṭhānato pana aññaṃ vā kammaṭṭhānamanasikāreneva kāyakammādīni parisodhitāni hontīti na gahitaṃ. **Paṭighaṃ vā**ti ettha **vā**-saddena asamapekkhaṇe mohassa saṅgaho daṭṭhabbo.

112. Vuttanayena kāyakammādiparisodhanaṃ nāma idheva, na ito bahiddhāti āha **''buddhā…pe… sāvakā vā''**ti. Te hi atthato samaṇabrāhmaṇā vāti. **Tasmā**ti yasmā sabbabuddhapaccekabuddhasāvakehi āruḷhamaggo, rāhula, mayā tuyhaṃ ācikkhito, tasmā. Tena anusikkhantena tayā evaṃ sikkhitabbanti ovādaṃ adāsi. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

2. Mahārāhulovādasuttavaṇṇanā

113. **Iriyāpathānubandhanenā**ti iriyāpathagamanānubandhanena, na paṭipattigamanānubandhanena. Aññameva hi buddhānaṃ paṭipattigamanaṃ aññaṃ sāvakānaṃ. **Vilāsitagamanenā**ti – ‘‘dūre pādaṃ na uddharati, na accāsanne pādaṃ nikkhipati, nātisīghaṃ gacchati nātisaṇika’’ntiādinā (saṃ. ni. aṭṭha. 3.4.243; udā. aṭṭha. 76; sārattha. ṭī. mahāvagga 3.285) vuttena sabhāvasīlena buddhānaṃ cāturiyagamanena. Tadeva hi sandhāya **‘‘pade padaṃ nikkhipanto’’**ti vuttaṃ. **Padānupadiko**ti rāhulattherassapi lakkhaṇapāripūriyā tādisameva gamananti yattakaṃ padesaṃ antaraṃ adatvā bhagavato piṭṭhito gantuṃ āraddho, sabbattha tameva gamanapadānupadaṃ gacchatīti padānupadiko.

Vaṇṇanābhūmi cāyaṃ tattha bhagavantaṃ therañca anekarūpāhi upamāhi vaṇṇento **‘‘tattha bhagavā’’**tiādimāha. **Nikkhantagajapotako viya** virocitthāti padaṃ ānetvā yojanā. Evaṃ taṃ **kesarasīho viyā**tiādīsupi ānetvā yojetabbaṃ. **Tārakarājā** nāma cando. **Dvinnaṃ candamaṇḍalāna**ntiādi parikappavacanaṃ, buddhāveṇikasantakaṃ viya buddhānaṃ ākappasobhā ahosi, aho sirīsampattīti yojanā.

Ādiyamānāti gaṇhanti. ‘‘Pacchā jānissāmā’’ti **na ajjupekkhitabbo. Idaṃ na kattabbanti vutte**ti idaṃ pāṇaatipātanaṃ na kattabbanti vutte idaṃ daṇḍena vā leḍḍunā vā viheṭhanaṃ na kattabbaṃ, idaṃ pāṇinā daṇḍakadānañca antamaso kujjhitvā olokanamattampi na kattabbamevāti nayasatenapi nayasahassenapi paṭivijjhati, tathā idha tāva sammajjanaṃ kattabbanti vuttepi tattha paribhaṇḍakaraṇaṃ vihāraṅgaṇasammajjanaṃ kacavarachaḍḍanaṃ vālikāsamakiraṇanti evamādinā nayasatena nayasahassena paṭivijjhati. Tenāha – **‘‘idaṃ kattabbanti vuttepi eseva nayo’’**ti. **Paribhāsa**nti tajjanaṃ. **Labhāmī**ti paccāsīsati.

Sabbametanti sabbaṃ etaṃ mayi labbhamānaṃ sikkhākāmataṃ. **Abhiññāyā**ti jānitvā. **Sahāyo**ti raṭṭhapālattheraṃ sandhāyāha. So hi bhagavatā saddhāpabbajitabhāve etadagge ṭhapito. **Dhammārakkho**ti satthu saddhammaratanānupālako dhammabhaṇḍāgāriko. **Pettiyo**ti cūḷapitā. **Sabbaṃ me jinasāsana**nti sabbampi buddhasāsanaṃ mayhameva.

Chandarāgaṃ ñatvāti chandarāgaṃ mama citte uppannaṃ ñatvā. **Aññatarasmiṃ rukkhamūle**ti vihārapariyante aññatarasmiṃ rukkhamūlaṭṭhāne anucchavike.

Tadāti aggasāvakehi pasādāpanakāle. Aññakammaṭṭhānāni caṅkamanairiyāpathepi piṭṭhipasāraṇakālepi samijjhanti, na evamidanti āha – **‘‘idamassa etissā nisajjāya kammaṭṭhānaṃ anucchavika’’**nti. **Ānāpānassati**nti ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ.

Samasīsī hotīti sace samasīsī hutvā na parinibbāyati. **Paccekabodhiṃ sacchikaroti** no ce paccekabodhiṃ sacchikaroti. **Khippābhiñño**ti khippaṃ lahuṃyeva pattabbachaḷabhiñño.

Paripuṇṇāti soḷasasu ākāresu kassacipi atāpanena sabbaso puṇṇā. **Subhāvitā**ti samathabhāvanāya vipassanābhāvanāya ca anupubbasampādanena subhāvitā. Gaṇanāvidhānānupubbiyā āsevitattā **anupubbaṃ paricitā**.

Omānaṃ vāti avajānanaṃ uññātanti evaṃvidhaṃ mānaṃ vā. **Atimānaṃ vā**ti ‘‘kiṃ imehi, mameva ānubhāvena jīvissāmī’’ti evaṃ atimānaṃ vā kuto janessatīti.

114. **Visaṅkharitvā**ti visaṃyutte katvā, yathā saṅgākārena gahaṇaṃ na gacchati, evaṃ vinibhuñjitvāti attho. Mahābhūtāni tāva vitthāretu, sammasanūpagattā, asammasanūpagaṃ ākāsadhātuṃ atha kasmā vitthāresīti āha **‘‘upādārūpadassanattha’’**nti. Āpodhātu sukhumarūpaṃ. Itarāsu oḷārikasukhumatāpi labbhatīti āha **‘‘upādārūpadassanattha’’**nti. **Heṭṭhā cattāri mahābhūtāneva kathitāni, na upādārūpa**nti tassa panettha lakkhaṇahāranayena ākāsadassanena dassitatā veditabbā. Tenāha **‘‘iminā mukhena taṃ dassetu’’**nti. Na kevalaṃ upādārūpaggahaṇadassanatthameva ākāsadhātu vitthāritā, atha kho pariggahasukhatāyapīti dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tattha paricchinditabbassa rūpassa niravasesapariyādānatthaṃ **‘‘ajjhattikenā’’**ti visesanamāha. **Ākāsenā**ti ākāsadhātuyā gahitāya. **Paricchinnarūpa**nti tāya paricchinditakalāpagatampi pākaṭaṃ hoti vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti.

Idāni vuttamevatthaṃ sukhaggahaṇatthaṃ gāthāya dasseti. **Tassā**ti upādāyarūpassa. **Evaṃ āvibhāvattha**nti evaṃ paricchinnatāya ākāsassa vasena vibhūtabhāvatthaṃ. **Ta**nti ākāsadhātuṃ.

118. **Ākāsabhāvaṃ gata**nti catūhi mahābhūtehi asamphuṭṭhānaṃ tesaṃ paricchedakabhāvena ākāsanti gahetabbataṃ gataṃ, ākāsameva vā ākāsagataṃ yathā ‘‘diṭṭhigataṃ (dha. sa. 381; mahāni. 12), atthaṅgata’’nti (a. ni. aṭṭha. 1.1.130) ca. **Ādinna**nti imanti taṇhādiṭṭhīhi ādinnaṃ. Tenāha **‘‘gahitaṃ parāmaṭṭha’’**nti. Aññattha kammajaṃ ‘‘upādinna’’nti vuccati, na tathā idhāti āha **‘‘sarīraṭṭhakanti attho’’**ti. **Pathavīdhātuādīsu vuttanayenevā**ti mahāhatthipadopame (ma. ni. 1.300 ādayo) vuttanayadassanaṃ sandhāya vadati.

119. **Tādibhāvo** nāma niṭṭhitakiccassa hoti, ayañca vipassanaṃ anuyuñjati, atha kimatthaṃ tādibhāvatā vuttāti? Pathavīsamatādilakkhaṇācikkhaṇāhi vipassanāya sukhappavattiatthaṃ. Tenāha **‘‘iṭṭhāniṭṭhesū’’**tiādi. **Gahetvā**ti kusalappavattiyā okāsadānavasena pariggahetvā. **Na patiṭṭhito**ti na nissito na laggo.

120. Brahmavihārabhāvanā asubhabhāvanā ānāpānassatibhāvanā ca upacāraṃ vā appanaṃ vā pāpento vipassanāya pādakabhāvāya aniccādisaññāya vipassanābhāvena ussakkitvā maggapaṭipāṭiyā arahattādhigamāya hotīti **‘‘mettādibhāvanāya pana hotī’’**ti vuttaṃ. **Yattha katthaci sattesu saṅkhāresu ca paṭihaññanakileso**ti āghātabhāvameva vadati ñāyabhāvato aññesampi. **Asmimāno**ti rūpādike paccekaṃ ekajjhaṃ gahetvā ‘‘ayamahamasmī’’ti evaṃ pavattamāno.

121. **Idaṃ kammaṭṭhāna**nti ettha gaṇanādivasena āseviyamānā assāsapassāsā yogakammassa patiṭṭhānatāya kammaṭṭhānaṃ. Tattha pana tathāpavatto manasikāro bhāvanā. Ettha ca tasseva therassa bhagavatā bahūnaṃ kammaṭṭhānānaṃ desitattā caritaṃ anādiyitvā kammaṭṭhānāni sabbesaṃ puggalānaṃ sappāyānīti ayamattho siddho, atisappāyavasena pana kammaṭṭhānesu vibhāgakathā kathitāti veditabbā.

Mahārāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Cūḷamālukyasuttavaṇṇanā

122. **Evaṃ ṭhapitānī**ti ‘‘sassato loko’’tiādinayappavattāni diṭṭhigatāni aniyyānikatāya na byākātabbāni na kathetabbāni, evaṃ ṭhapanīyapakkhe **ṭhapitāni ceva** niyyānikasāsane chaḍḍanīyatāya **paṭikkhittāni ca,** apicettha atthato paṭikkhepo eva byākātabbato. Yathā eko kammakilesavasena itthattaṃ āgato, tathā aparopi aparopīti satto tathāgato vuccatīti āha – **‘‘tathāgatoti satto’’**ti. **Taṃ abyākaraṇaṃ mayhaṃ na ruccatī**ti yadi sassato loko, sassato lokoti, asassato loko, asassato lokoti jānāmāti byākātabbameva, yaṃ pana ubhayathā abyākaraṇaṃ, taṃ me cittaṃ na ārādheti ajānanahetukattā abyākaraṇassa. Tenāha – ‘‘ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṃ, yadidaṃ na jānāmi na passāmī’’ti. **Sassato**tiādīsu **sassato**ti sabbakāliko, nicco dhuvo avipariṇāmadhammoti attho. So hi diṭṭhigatikehi lokīyanti ettha puññapāpatabbipākā, sayaṃ vā tabbipākākarādibhāvena aviyuttehi lokīyatīti **loko**ti adhippeto. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassato**ti na sassato, anicco addhuvo bhedanadhammoti attho, asassatoti ca sassatabhāvapaṭikkhepena ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dassitā honti. **Antavā**ti parivaṭumo paricchinnaparimāṇo, asabbagatoti attho. Tena ‘‘sarīraparimāṇo, aṅguṭṭhaparimāṇo, yavaparimāṇo paramāṇuparimāṇo attā’’ti (udā. aṭṭha. 54; dī. ni. ṭī. 1.76-77) evamādivādā dassitā honti.

Tathāgato paraṃ maraṇāti tathāgato jīvo attā maraṇato imassa kāyassa bhedato paraṃ uddhaṃ hoti atthi saṃvijjatīti attho. Etena sassatabhāvamukhena soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā dassitā honti. **Na hotī**ti natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito hoti. Apica **hoti ca na ca hotī**ti atthi natthi cāti. Etena ekaccasassatavādo dassito. **Neva hoti na na hotī**ti pana iminā amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbaṃ. Bhagavatā pana aniyyānikattā anatthasaṃhitāni imāni dassanānīti tāni na byākatāni, taṃ abyākaraṇaṃ sandhāyāha ayaṃ thero ‘‘taṃ me na ruccatī’’ti. **Sikkhaṃ paṭikkhipitvā** yathāsamādinnasikkhaṃ pahāya.

125. **Tvaṃ neva yācako**ti ahaṃ bhante bhagavati brahmacariyaṃ carissāmītiādinā. **Na yācitako**ti tvaṃ mālukyaputta mayi brahmacariyaṃ carātiādinā.

126. **Parasenāya ṭhitena** purisena. **Bahalalepanenā**ti bahalavilepanena. Mahāsupiyādi sabbo muduhidako veṇuviseso **saṇho. Maruvā**ti makaci. **Khīrapaṇṇino**ti khīrapaṇṇiyā, yassā chindanamatte paṇṇe khīraṃ paggharati. **Gaccha**nti gacchato jātaṃ sayaṃjātagumbato gahitanti adhippāyo. **Sithilahanu** nāma dattā kaṇṇo pataṅgo. **Etāya diṭṭhiyā sati na hotī**ti ‘‘sassato loko’’ti etāya diṭṭhiyā sati maggabrahmacariyavāso na hoti, taṃ pahāya eva pattabbato.

127. **Attheva jātī**tiādinā etā diṭṭhiyo paccekampi saṃsāraparibrūhanā kaṭasivaḍḍhanā nibbānavibandhanāti dasseti.

128. **Tasmātihā**ti idaṃ aṭṭhāne uddhaṭaṃ, ṭhāneyeva pana ‘‘vuttapaṭipakkhanayena veditabba’’nti imassa parato katvā saṃvaṇṇetabbaṃ. Attano phalena araṇīyato anugantabbato kāraṇampi **‘‘attho’’**ti vuccatīti āha **‘‘kāraṇanissita’’**nti. Tenāha **‘‘brahmacariyassa ādimattampī’’**ti. **Pubbapadaṭṭhāna**nti paṭhamārambho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷamālukyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Mahāmālukyasuttavaṇṇanā

129. Oraṃ vuccati kāmadhātu, tattha pavattiyā saṃvattanato oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni,** heṭṭhimamaggavajjhatāya orambhāge heṭṭhākoṭṭhāse bhajantīti **orambhāgiyāni** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Tenāha **‘‘heṭṭhākoṭṭhāsikānī’’**tiādi. Kammunā hi vaṭṭena ca dukkhaṃ saṃyojentīti **saṃyojanāni,** orambhāgiyasaññitāni saṃyojanāni yassa appahīnāni, tasseva vaṭṭadukkhaṃ. Yassa pana tāni pahīnāni, tassa taṃ natthīti. **Appahīnatāya anusetī**ti ariyamaggena asamucchinnatāya kāraṇalābhe sati uppajjati, appahīnabhāvena anuseti. **Anusayamāno saṃyojanaṃ nāma hotī**ti anusayattaṃ pharitvā pavattamāno pāpadhammo yathāvuttenatthena saṃyojanaṃ nāma hoti. Etena yadi pana anusayato saṃyojanaṃ pavattaṃ, tathāpi ye te kāmarāgādayo ‘‘anusayā’’ti vuccanti, teyeva bandhanaṭṭhena saṃyojanānīti dasseti.

Evaṃ santepīti yadeva orambhāgiyasaṃyojanaṃ bhagavatā pucchitaṃ, tadeva therenapi vissajjitaṃ, tathāpi ayaṃ laddhi sannissayā. Tattha dosāropanāti dassetuṃ **‘‘tassa vāde’’**tiādi vuttaṃ. **Samudācārakkhaṇeyevā**ti pavattikkhaṇe eva. Na hi sabbe vattamānā kilesā saṃyojanatthaṃ pharantīti adhippāyo. **Tenā**ti tena kāraṇena, tathāladdhikattāti attho. Cintesi ‘‘dhammaṃ desessāmī’’ti yojanā. **Attano dhammatāyevā**ti ajjhattāsayeneva. **Visaṃvāditā**ti satthu cittassa anārādhanena vivecitā. **Evamakāsi** evaṃ dhammaṃ desāpesi.

130. **Sakkāyadiṭṭhipariyuṭṭhitenā**ti pariyuṭṭhānasamatthasakkāyadiṭṭhikena. Tathābhūtañca cittaṃ tāya diṭṭhiyā vigayhitaṃ ajjhotthaṭañca nāma hotīti āha **‘‘gahitena abhibhūtenā’’**ti. **Diṭṭhinissaraṇaṃ nāma** dassanamaggo tena samucchinditabbato, so pana nibbānaṃ āgamma taṃ samucchindati, tasmā vuttaṃ **‘‘diṭṭhinissaraṇaṃ nibbāna’’**nti. **Avinoditā anīhaṭā**ti padadvayenapi samucchedavasena appahīnattaṃyeva vadati. **Aññaṃ saṃyojanaṃ añño anusayoti vadanti,** sahabhāvo nāma aññena hoti. Na hi tadeva tena sahāti vuccatīti tesaṃ adhippāyo. **Aññenā**ti atthato aññena. Avatthāmattato yadipi avayavavinimutto samudāyo natthi, avayavo pana samudāyo na hotīti so samudāyato añño evāti sakkā vattunti yathāvuttassa parihārassa appāṭihīrakataṃ āsaṅkitvā pakkhantaraṃ āsallitaṃ **‘‘athāpi siyā’’**tiādinā. Pakkhantarehi parihārā hontīti yathāvuttañāyenapi añño puriso athāpi siyā, ayaṃ panettha añño dosoti āha **‘‘yadi tadevā’’**tiādi. Athāpi siyā tuyhaṃ yadi parivitakko īdiso yadi tadeva saṃyojanantiādi. **Imamatthaṃ sandhāyā**ti paramatthato so eva kileso saṃyojanamanusayo ca, bandhanatthaappahīnatthānaṃ pana attheva bhedoti imamatthaṃ sandhāya.

132. **Tacacchedo viya samāpatti** kilesānaṃ samāpattivikkhambhanassa sāracchedassa anusayassa dūrabhāvato. **Pheggucchedo viya vipassanā** tassa āsannabhāvato. **Evarūpā puggalā**ti abhāvitasaddhādibalatāya dubbalanāmakāyā puggalā, yesaṃ sakkāyanirodhāya…pe… nādhimuccati. **Evaṃ daṭṭhabbā**ti yathā so dubbalako puriso, evaṃ daṭṭhabbo so puriso gaṅgāpāraṃ viya sakkāyapāraṃ gantuṃ asamatthattā. Vuttavipariyāyena sukkapakkhassa attho veditabbo.

133. **Upadhivivekenā**ti iminā **upadhivivekā**ti karaṇe nissakkananti dasseti, **upadhivivekā**ti vā hetumhi nissakkavacanassa **upadhivivekenā**ti hetumhi karaṇavacanena pañcakāmaguṇaviveko kathito. Kāmaguṇāpi hi upadhīyati ettha dukkhanti upadhīti vuccantīti. Thinamiddhapaccayā kāyavijambhitādibhedaṃ **kāyālasiyaṃ. Tatthā**ti antosamāpattiyaṃ samāpattiabbhantare jātaṃ. Taṃ pana samāpattipariyāpannampi apariyāpannampīti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘antosamāpattikkhaṇeyevā’’**tiādi vuttaṃ. **Rūpādayo dhamme**ti rūpavedanādike pañcakkhandhadhamme. **Na niccato**ti iminā niccapaṭikkhepato tesaṃ aniccatamāha. Tato eva udayavayantato vipariṇāmato tāvakālikato ca te aniccāti jotitaṃ hoti. Yañhi niccaṃ na hoti, taṃ udayabbayaparicchinnaṃ jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇataṃ ittarakhaṇameva ca hoti. **Na sukhato**ti iminā sukhapaṭikkhepato tesaṃ dukkhatamāha, ato eva abhiṇhaṃ paṭipīḷanato dukkhavatthuto ca te dukkhāti jotitaṃ hoti. Udayabbayavantatāya hi te abhiṇhaṃ paṭipīḷanato nirantaradukkhatāya dukkhasseva ca adhiṭṭhānabhūtāti. Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāya kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkabhijjanato ca **gaṇḍato**. Pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca avaddhiāvahato aghavatthuto ca aserībhāvato ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasavattanato avidheyyatāya **parato**. Byādhijarāmaraṇehi palujjanīyatāya **palokato**. Sāmīnivāsīkārakavedakaadhiṭṭhāyakavirahato **suññato**. Attapaṭikkhepaṭṭhena **anattato,** rūpādidhammāpi na ettha attā hontīti anattā, evaṃ ayampi na attā hotīti anattā. Tena abyāpārato nirīhato tucchato anattāti dīpitaṃ hoti. Lakkhaṇattayameva avabodhatthaṃ ekādasahi padehi vibhajitvā gahitanti dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ.

Antosamāpattiyanti samāpattīnaṃ sahajātatāya samāpattīnaṃ abbhantare. **Cittaṃ paṭisaṃharatī**ti tappaṭibaddhachandarāgādiupakkilesavikkhambhanena vipassanācittaṃ paṭisaṃharati. Tenāha **‘‘mocetī’’**ti. **Savanavasenā**ti ‘‘sabbasaṅkhārasamatho’’tiādinā savanavasena. **Thutivasenā**ti tatheva thomanāvasena guṇato saṃkittanavasena. **Pariyattivasenā**ti tassa dhammassa pariyāpuṇanavasena. **Paññattivasenā**ti tadatthassa paññāpanavasena. **Ārammaṇakaraṇavaseneva** upasaṃharati maggacittaṃ. **Etaṃ santa**ntiādi pana avadhāraṇanivattitatthadassanaṃ. Yathā vipassanā ‘‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇīta’’ntiādinā asaṅkhatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati, evaṃ maggo nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamento tattha labbhamāne sabbe visese asammohato **paṭivijānanto tattha cittaṃ upasaṃharati**. Tenāha **‘‘iminā pana ākārenā’’**tiādi. **So tattha ṭhito**ti so adandhavipassano yogī tattha tāya aniccādilakkhaṇattayārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Sabbaso**ti tassa maggassa adhigamāya nibbattitasamathavipassanāsu. **Asakkonto anāgāmī hotī**ti heṭṭhimamaggavahāsu eva samathavipassanāsu chandarāgaṃ pahāya aggamaggavahāsu tāsu nikantiṃ pariyādātuṃ asakkonto anāgāmitāyameva saṇṭhāti.

Samatikkantattāti samathavasena vipassanāvasena cāti sabbathāpi rūpassa atikkantattā. Tenāha **‘‘ayañhī’’**tiādi. **Anenā**ti yoginā. **Taṃ atikkammā**ti idaṃ yo vā paṭhamaṃ pañcavokārabhavapariyāpanne dhamme sammadeva sammasitvā te vivajjetvā tato arūpasamāpattiṃ samāpajjitvā arūpadhamme sammasati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘idāni arūpaṃ sammasatī’’**ti.

Samathavasena gacchatoti samathappadhānaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ anuyuñjantassa. **Cittekaggatā dhuraṃ hotī**ti tassa vipassanābhāvanāya tathā pubbe pavattattā vuṭṭhānagāminivipassanā samādhippadhānā hoti, maggepi cittekaggatā dhuraṃ hoti, samādhindriyaṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti. **So cetovimutto nāmā**ti so ariyo cetovimutto nāma hoti. **Vipassanāvasena gacchato**ti ‘‘samathavasena gacchato’’ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayañca puggalavibhāgo suttantanayena idhābhihito pariyāyo nāma, abhidhammanayena parato kīṭāgirisuttavaṇṇanāyaṃ dassayissāma. **Ayaṃ sabhāvadhammoyevā**ti pubbabhāgapaṭipadā samathappadhānā ce samādhi dhuraṃ, vipassanāpadhānā ce paññā dhuranti ayaṃ dhammasabhāvoyeva, ettha kiñci na āsaṅkitabbaṃ.

Indriyaparopariyattaṃ **indriyavemattatā**. Tenāha **‘‘indriyanānattaṃ vadāmī’’**ti. **Indriyanānattatā kāraṇa**nti idaṃ dasseti – aniccādivasena vipassanābhiniveso viya samathavasena vipassanāvasena ca yaṃ pubbabhāgagamanaṃ, taṃ appamāṇaṃ taṃ vuṭṭhānagāminivipassanaṃ, yassa samādhi dhuraṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti, **so** ariyo **cetovimutti nāma hoti**. Yassa paññā dhuraṃ pubbaṅgamaṃ balavaṃ hoti **so** ariyo **paññāvimutto nāma hoti**. Idāni tamatthaṃ buddhivisiṭṭhena nidassanena dassento **‘‘dve aggasāvakā’’**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Mahāmālukyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bhaddālisuttavaṇṇanā

134. Asiyatīti asanaṃ, bhuñjanaṃ bhojanaṃ, asanassa bhojanaṃ asanabhojanaṃ, āhāraparibhogo, ekasmiṃ kāle asanabhojanaṃ **ekāsanabhojanaṃ**. So pana kālo sabbabuddhānaṃ sabbapaccekabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇavasena pubbaṇho eva idhādhippetoti āha **‘‘ekasmiṃ purebhatte asanabhojana’’**nti. **Vippaṭisārakukkucca**nti ‘‘ayuttaṃ vata mayā kataṃ, yo attano sarīrapakatiṃ ajānanto ekāsanabhojanaṃ bhuñji, yena me idaṃ sarīraṃ kisaṃ jātaṃ brahmacariyānuggaho nāhosī’’ti evaṃ vippaṭisārakukkuccaṃ bhaveyya. **Etaṃ sandhāya satthā āha,** na bhaddālimeva tādisaṃ kiriyaṃ anujānanto. **Itarathā**ti yadi ekaṃyeva bhattaṃ dvidhā katvā tato ekassa bhāgassa bhuñjanaṃ ekadesabhuñjanaṃ adhippetaṃ. **Ko sakkotī**ti ko evaṃ yāpetuṃ sakkoti. Atītajātiparicayopi nāma imesaṃ sattānaṃyeva anubandhatīti āha **‘‘atīte’’**tiādi. **Viravantassevā**ti anādare sāmivacanaṃ. **Taṃ madditvā**ti ‘‘ayaṃ sikkhā sabbesampi buddhānaṃ sāsane āciṇṇaṃ, ayañca bhikkhu imaṃ sikkhatevā’’ti vatvā taṃ bhaddāliṃ tassa vā anussāhapavedanaṃ abhibhavitvā. Bhikkhācāragamanatthaṃ **na vitakkamāḷakaṃ** agamāsi, vihāracārikaṃ caranto **tassa vasanaṭṭhānaṃ bhagavā gacchati**.

135. Dūsayanti garahanti etenāti doso, aparādho, so eva kucchitabhāvena **dosako**. Garahāya pavattiṭṭhānato **okāso**. Tenāha – **‘‘etaṃ okāsaṃ etaṃ aparādha’’**nti. **Dukkaratara**nti patikāravasena atisayena dukkaraṃ. Aparādho hi na khamāpentaṃ yathāpaccayaṃ vitthārito hutvā duppatikāro hoti. Tenāha **‘‘vassañhī’’**tiādi.

Alaggitvāti imampi nāma apanītaṃ akāsīti evaṃ avinetvā, taṃ taṃ tassa hitapaṭipattiṃ nivāraṇaṃ katvāti attho. Ñāyapaṭipattiṃ aticca eti pavattatīti **accayo,** aparādho, purisena madditvā pavattito aparādho atthato purisaṃ aticca abhibhavitvā pavatto nāma hoti. Tenāha **‘‘accayo maṃ, bhante, accagamā’’**ti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā ‘‘samudāyo’’ti āha **‘‘ekaṃ kāraṇa’’**nti. Yaṃ panettha bhaddālittherassa aparipūrakāritāya bhikkhuādīnaṃ jānanaṃ, tampi kāraṇaṃ katvā ‘‘ahaṃ kho, bhante, na ussahāmī’’tiādinā vattabbanti dasseti.

136. **Ekacittakkhaṇikā**ti paṭhamamaggacittakkhaṇena ekacittakkhaṇikā. **Evaṃ āṇāpetuṃ na yutta**nti saṅkamatthāya āṇāpetuṃ na yuttaṃ payojanābhāvato. Anāciṇṇañcetaṃ buddhānaṃ, yadidaṃ padasā akkamanaṃ. Tathā hi –

‘‘Akkamitvāna maṃ buddho, saha sissehi gacchatu;
Mā naṃ kalalaṃ akkamittha, hitāya me bhavissatī’’ti. (bu. vaṃ. 2.53);

Sumedhapaṇḍitena paccāsīsitaṃ na kataṃ. Yathāha –

‘‘Dīpaṅkaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Ussīsake maṃ ṭhatvāna, idaṃ vacanamabravī’’ti. (bu. vaṃ. 2.60);

Bhagavatā āṇatte sati tesampi evaṃ kātuṃ na yuttanti etthāpi eseva nayo. **Etesaṃ paṭibāhituṃ yutta**nti idaṃ aṭṭhānaparikappanavaseneva vuttaṃ. Na hi buddhānaṃ kātuṃ āraddhaṃ nāma kiccaṃ kehici paṭibāhituṃ yuttaṃ nāma atthi paṭibāhituṃyeva akaraṇato. Sammattaniyāmassa anokkantattā vuttaṃ **‘‘bāhirako’’**ti.

137. **Na kammaṭṭhānaṃ allīyatī**ti cittaṃ kammaṭṭhānaṃ na otarati.

140. **Punappunaṃ kārentī**ti daṇḍakammapaṇāmanādikāraṇaṃ punappunaṃ kārenti. **Sammāvattamhi na vattatī**ti tassā tassā āpattiyā vuṭṭhānatthaṃ bhagavatā paññattasammāvattamhi na vattati. **Anulomavatte na vattatī**ti yena yena vattena saṅgho anulomiko hoti, tasmiṃ tasmiṃ anulomavatte na vattati vilomameva gaṇhāti, paṭilomena hoti. **Nitthāraṇakavattamhī**ti yena vattena saṅgho anulomiko hoti, sāpattikabhāvato nitthiṇṇo hoti, tamhi nitthāraṇavattasmiṃ na vattati. Tenāha **‘‘āpattī’’**tiādi. **Dubbacakaraṇe**ti dubbacassa bhikkhuno karaṇe.

144. **Yāpetī**ti vattati, sāsane tiṭṭhatīti attho. **Abhiññāpattā**ti ‘‘asuko asuko ca thero sīlavā kalyāṇadhammo bahussuto’’tiādinā abhiññātabhāvaṃ pattā adhigataabhiññātā.

145. **Sattesu hāyamānesū**ti kilesabahulatāya paṭipajjanakasattesu parihāyantesu paṭipathesu jāyamānesu. **Antaradhāyati nāma** tadādhāratāya. **Diṭṭhadhammikā** parūpavādādayo. **Samparāyikā** apāyadukkhavisesā. Āsavanti tena tena paccayena pavattantīti **āsavā. Nesa**nti parūpavādādiāsavānaṃ. **Te**ti vītikkamadhammā.

Akālaṃ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ dassetvā. **Uppatti**nti āsavaṭṭhāniyānaṃ dhammānamuppattiṃ. Sikkhāpadapaññattiyā **kālaṃ, tāva senāsanāni pahonti,** tena āvāsamacchariyādihetunā sāsane ekacce āsavaṭṭhāniyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nayenā**ti iminā pana hetunā padasodhammasikkhāpadānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Yasanti kittisaddaṃ parivārañca. Sāgatattherassa nāgadamanakittiyasādivasena surāpānasaṅkhāto āsavaṭṭhāniyo dhammo uppajji.

Rasena rasaṃ saṃsandetvāti upādinnakaphassarasena anupādinnakaphassarasaṃ saṃsandetvā.

146. Na kho, bhaddāli, eseva hetu, atha kho aññampi atthīti dassento bhagavā **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tena dhammassa sakkaccasavane theraṃ niyojeti.

147. **Visevanācāra**nti adantakiriyaṃ. **Parinibbāyatī**ti vūpasammati. Tattha adantakiriyaṃ pahāya danto hoti. **Yugassā**ti rathadhurassa.

Anukkameti anurūpaparigame. Tadavatthānurūpaṃ pādānaṃ **ukkhipane nikkhipane** ca. Tenāha **‘‘cattāro pāde’’**tiādi. **Rajjubandhanavidhānenā**ti pādato bhūmiyā mocanavidhānena. **Evaṃ karaṇattha**nti yathā asse nisinnasseva bhūmiṃ gahetuṃ sakkā, evaṃ cattāro pāde tathā katvā attano niccalabhāvakaraṇatthaṃ. **Maṇḍale**ti maṇḍaladhāvikāyaṃ. **Pathavīkamane**ti pathaviṃ phuṭṭhamattena gamane. Tenāha **‘‘aggaggakhurehī’’**ti. **Okkantakaraṇasmi**nti okkantetvā parasenāsammaddana okkantakaraṇe. **Ekasmiṃ ṭhāne**ti catūsu pādesu yattha katthaci ekasmiṃ ṭhāne gamanaṃ codentīti attho, so panettha sīghataro adhippeto. **Davatte**ti mariyādākopanehi nānappayojane, parasenāya pavattamahānādapaharaṇehi attho. Tenāha **‘‘yuddhakālasmi’’**ntiādi.

Raññā jānitabbaguṇeti yathā rājā assassa guṇe jānāti, evaṃ tena jānitabbaguṇakāraṇaṃ kāreti. **Assarājavaṃse**ti dussahaṃ dukkhaṃ patvāpi yathā ayaṃ rājavaṃsānurūpakiriyaṃ na jahissati, evaṃ sikkhāpane. Sikkhāpanameva hi sandhāya sabbattha **‘‘kāraṇaṃ kāretī’’**ti vuttaṃ tassa karaṇakārāpanapariyāyattā.

Yathā uttamajavo hotīti javadassanaṭṭhāne yathā hayo uttamajavaṃ na hāpesi, evaṃ sikkhāpeti. **Uttamahayabhāve, yathā uttamahayo hotī**ti kammakaraṇakāle attano uttamasabhāvaṃ aniguhitvā avajjetvā yathā atthasiddhi hoti, evaṃ paramajavena sikkhāpeti. Yathā kiriyā vinā dabbampi vinā kiriyaṃ na bhavati, evaṃ daṭṭhabbanti dassetuṃ **‘‘tattha pakatiyā’’**tiādi vuttaṃ.

Tatrāti tasmiṃ pakatiyā uttamahayasseva uttamahayakāraṇārahattā uttamajavapaṭipajjane. **Māsakhādakaghoṭakāna**nti māsaṃ khāditvā yathā tathā viguṇakhaluṅgakānaṃ. **Valañjakadaṇḍa**nti raññā gahetabbasuvaṇṇadaṇḍaṃ. **Dhātupatthaddho**ti attanāva samuppāditadhātuyā upatthambhito hutvā.

Uttame sākhalyeti paramasakhilabhāve sakhilavācāya eva dametabbatāya. Tenāha **‘‘muduvācāya hī’’**tiādi.

Arahattaphalasammādiṭṭhiyāti phalasamāpattikāle pavattasammāñāṇaṃ. **Sammāñāṇaṃ pubbe vuttasammādiṭṭhiyevā**ti pana idaṃ phalasammādiṭṭhibhāvasāmaññena vuttaṃ. Keci pana ‘‘paccavekkhaṇañāṇa’’nti vadanti, taṃ na yujjati ‘‘asekkhenā’’ti visesitattā. Tampi asekkhañāṇanti ce? Evampi nippariyāya sekkhaggahaṇe pariyāyasekkhaggahaṇaṃ na yuttameva, kiccabhedena vā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ekā eva hi sā paññā nibbānassa paccakkhakiriyāya sammādassanakiccaṃ upādāya ‘‘sammādiṭṭhī’’ti vuttā, sammājānanakiccaṃ upādāya ‘‘sammāñāṇa’’nti. Aññātāvindriyavasena vā **sammādiṭṭhi,** paññindriyavasena **sammāñāṇa**nti evamettha attho daṭṭhabbo. Maggaphalāvahāya desanāya saṅkhepatova āgatattā vuttaṃ **‘‘ugghaṭitaññupuggalassa vasenā’’**ti.

Bhaddālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Laṭukikopamasuttavaṇṇanā

148. **Mahāudāyitthero**ti kāḷudāyilāḷudāyittherehi añño mahādehatāya mahāudāyīti sāsane paññāto thero. Apahari apaharati apaharissatīti **apahattā**. Tekāliko hi ayaṃ saddo. **Upahattā**ti etthāpi eseva nayo. **Apahārako**ti apanetā. **Upahārako**ti upanetā.

149. **Ya**nti bhummatthe paccattavacanaṃ, tena ca anantaraniddiṭṭhasamayo paccāmaṭṭhoti āha **‘‘yasmiṃ samaye’’**ti. **Na bhagavantaṃ paṭiccā**ti na bhagavantaṃ ārammaṇaṃ katvā.

Kammanipphannatthanti attanā āyāciyamānakammasiddhiatthaṃ. Bhavatīti bhū, na bhūti **abhū,** bhayavasena pana sā itthī ‘‘abhu’’nti āha. **Ātu mātū**ti ettha yathā –

‘‘Aṅgā aṅgā sambhavasi, hadayā adhijāyase;
Attā eva putta nāmāsi, sa jīva saradosata’’nti. –

Ādīsu putto ‘‘attā’’ti vuccati kulavasena santāne pavattanato. Evaṃ pitāpi ‘‘puttassa attā’’ti vuccati. Yasmā ‘‘bhikkhussa attā mātā’’ti vatthukāmā bhayavasena **‘‘ātu mātū’’**ti āha. Tenāha **‘‘ātūti pitā’’**tiādi.

150. **Evameva**nti idaṃ garahatthajotananipātapadanti vuttaṃ **‘‘garahanto āhā’’**ti. Tathā hi naṃ vācakasaddeneva dassento **‘‘idhekacce moghapurisā’’**ti āha. **Āhaṃsū**ti tesaṃ tathā vacanassa avicchedena pavattidīpananti āha **‘‘vadantī’’**ti. **Kiṃ panimassa appamattakassā**ti pahātabbavatthuṃ avamaññamānehi vuttaṃ. Tenāha **‘‘kiṃ panā’’**ti. Hetumhi jotetabbe cetaṃ sāmivacanaṃ yathā ‘‘anussavassa hetu, ajjhenassa hetū’’ti. Tenāha **‘‘appamattakassa hetū’’**ti. Nanu apassantena viya asuṇantena viya bhavitabbanti? Satthārā nāma appamattakesu dosesu apassantena viya ca asuṇantena viya ca bhavitabbanti tesaṃ adhippāyena vivaraṇaṃ. **Tesu cā**ti sikkhākāmesu ca. Appaccayaṃ upaṭṭhāpentīti ānetvā sambandhitabbanti dasseti. **Tesa**nti ye ‘‘moghapurisā’’ti vuttā puggalā, tesaṃ. **Gale baddhaṃ mahākaṭṭha**nti gale olambetvā baddhaṃ rukkhadaṇḍamāha. **Pūtilatāyā**ti galociyā. **Pārājikavatthu viya duppajahaṃ hotī**ti chandakappahānavasena taṃ pajahituṃ na sakkoti.

151. **Anussukkā**ti tassa pahātabbassa pahāne ussukkarahitā. **Apaccāsīsanapakkhe**ti tāya paradattavuttitāya kassaci paccayassa kutoci apaccāsīsakapakkhe ṭhitā hutvā suppajahaṃ hoti, na tassa pahāne bhāriyaṃ atthi.

152. **Daliddo** duggato. **Assako**ti asāpateyyo. **Gehayaṭṭhiyo**ti gehachadanassa ādhārā, tā ujukaṃ tiriyaṃ ṭhapetabbadaṇḍā. Samantato bhittipādesu ṭhapetabbadaṇḍā **maṇḍalā. Kākātidāyi**nti ito cito kākehi atipātavasena uḍḍetabbaṃ. Tenāha **‘‘yattha kiñcidevā’’**tiādi. **Sūrakākā**ti kākānaṃ uḍḍepanākāramāha. **Naparamarūpa**nti hīnarūpaṃ. **Vilīvamañcako**ti tālavettakādīhi vītamañcako. Sā panassa santānānaṃ chinnabhinnatāya oluggaviluggatā, tathā sati sā visamarūpā hotīti āha **‘‘oṇatā’’**tiādi. So puggalo lūkhabhojī hotīti āha **‘‘dhaññaṃ nāma kudrūsako’’**ti. Samakālaṃ vapitabbatāya **samavāpakaṃ,** yathāutu vapitabbabījaṃ. **Jāyikā**ti kucchitā bhariyā, sabbattha garahāyaṃ ka-saddo. **So vatāhaṃ pabbajeyya**nti sohaṃ kesamassuṃ ohāretvā pabbajeyyaṃ, yohaṃ puriso nāma assaṃ vatāti pabbajjāvasena attano purisaṃ bodheyya. Taṃsabhāve ṭhitassa bodhā na tu dukkarā, sā **khaṭopikā. Sā** kumbhī. Meṇḍakaseṭṭhino **aḍḍhateḷasāni koṭṭhāgārasatāni viya**.

153. **Suvaṇṇanikkhasatāna**nti anekesaṃ suvaṇṇanikkhasatānaṃ. **Cayo**ti santānehi nicayo avīci niccappabandhanicayo. Tenāha **‘‘santānato katasannicayo’’**ti.

154. Heṭṭhā kiñcāpi appajahanakā paṭhamaṃ dassitā, pajahanakā padhānā, tesañca vasenettha puggalacatukkaṃ dassitaṃ. **Te tañceva pajahantī**ti pajahanakā paṭhamaṃ gahitā. **Rāsivasenā**ti ‘‘idhudāyi ekacco puggalo’’tiādinā catukke āgatavibhāgaṃ anāmasitvā ‘‘te te’’ti pacuravasena vuttaṃ. Tenāha **‘‘na pāṭiyekkaṃ vibhattā’’**ti. Avibhāgena gahitavatthūsu vibhāgato gahaṇaṃ lokasiddhametanti dassetuṃ **‘‘yathā nāmā’’**tiādi vuttaṃ. **Pajahanakapuggalā**ti ‘‘te tañceva pajahantī’’ti evaṃ pajahanakapuggalā eva.

Upadhianudhāvanakāti upadhīsu anuanudhāvanakā upadhiyo ārabbha pavattanakā. **Vitakkāyevā**ti kāmasaṅkappādivitakkāyeva. **Indriyanānattatā**ti vimuttiparipācakānaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ. Tassa hi vaseneva te cattāro puggalā jātā. Aggamaggatthāya vipassanaṃ ussukkāpetvā yāva na taṃ maggena samugghātenti, tāva nappajahanti nāma. Iti heṭṭhimā tayopi ariyā appahīnassa kilesassa vasena ‘‘nappajahantī’’ti vuttā, pageva puthujjanā. Vuttanayena pana vipassanaṃ maggena ghaṭentā te cattāro janā aggamaggakkhaṇe pajahanti nāma. Te eva tattha sīghakārino khippaṃ pajahanti nāma, tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi.

Saṃvegaṃ katvā aggiṃ akkantapuriso viya. **Maggenā**ti anukkamāgatena aggamaggena. **Mahāhatthipadopame**ti mahāhatthipadopamasutte (ma. ni. 1.300 ādayo). Tattha hi ‘‘tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccatī’’ti (ma. ni. 1.302) ettha atitikkhanātitikkha-nātimandaatimanda-puggalavasena aṭṭhakathāyaṃ (ma. ni. aṭṭha. 2.302) tayo vārā uddhaṭā, tattha majjhimavaseneva pañho kathito. **Indriyabhāvane**ti indriyabhāvanāsutte, tatthāpi majjhimanayeneva pañho kathito. Tenāha **‘‘imesū’’**tiādi.

Tanti ‘‘upadhī’’ti vuttaṃ khandhapañcakaṃ. **Dukkhassa mūla**nti sabbassapi vaṭṭadukkhassa kāraṇaṃ. **Niggahaṇo**ti nirupādāno. Tenāha **‘‘nittaṇho’’**ti.

155. **Ye pajahantī**ti ‘‘te tañceva pajahantī’’ti evaṃ vuttapuggalā. **Te ime nāma ettake kilese pajahantī**ti ye te puthujjanā lābhino ca pañca kāmaguṇe ettake taṃtaṃjhānādivatthuke ca taṃtaṃmaggavajjhatāya paricchinnattā ettake kilese pajahanti. **Ye nappajahantī**ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. **Asucisukhaṃ** kāyāsucisannissitattā. **Anariyehī**ti aparisuddhehi. **Paṭilābhato bhāyitabbaṃ** kilesadukkhagatikattā. **Vipākato bhāyitabbaṃ** apāyadukkhagatikattā. **Gaṇatopi kilesatopi vivittasukha**nti gaṇasaṅgaṇikato ca kilesasaṅgaṇikato ca vivittasukhaṃ. **Rāgādivūpasamatthāyā**ti rāgādivūpasamāvahaṃ sukhaṃ. **Na bhāyitabbaṃ** sampati āyatiñca ekantahitabhāvato.

156. **Iñjitasmi**nti paccatte bhummavacananti āha **‘‘iñjana’’**ntiādi. Iñjati tenāti **iñjitaṃ,** tassa tassa jhānassa khobhakaraṃ oḷārikaṃ jhānaṅgaṃ. **Catutthajjhānaṃ aniñjanaṃ** sannisinnābhāvato. Tathā hi vuttaṃ ‘‘ṭhite āneñjappatte’’ti (dī. ni. 1.244-245; ma. ni. 1.384-386; pārā. 12-13).

Alaṃ-saddo yuttatthopi hoti – ‘‘alameva nibbindituṃ, alaṃ vimuccitu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 128, 134, 143), tasmā **analaṃ** anusaṅgaṃ kātuṃ ayuttanti attho. Tenāha **‘‘akattabbaālayanti vadāmī’’**ti. **Sanniṭṭhāna**nti sammāpaṭipattiyaṃ alaṃ ettāvatāti ussāhapaṭippassambhanavasena sanniṭṭhānaṃ na kātabbanti yojanā. Uddhambhāgiyasaññitaṃ **aṇuṃ vā** orambhāgiyasaññitaṃ **thūlaṃ vā,** rūparāgoti evarūpaṃ **aṇuṃ vā** kāmāsavo paṭighanti evarūpaṃ **thūlaṃ vā,** mudunā pavattiākāravisesena **appasāvajjaṃ,** kammabandhanaṭṭhena vā **appasāvajjaṃ,** tabbipariyāyato **mahāsāvajjaṃ** veditabbaṃ. Nātitikkhapaññassa vasena desanāya pavattattā **‘‘neyyapuggalassa vasenā’’**ti vuttaṃ. Sabbaso hi pariyādinnanikantikassa ariyapuggalassa vasena saññāvedayitanirodhassa āgatattā **‘‘arahattanikūṭeneva niṭṭhāpitā’’**ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Laṭukikopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cātumasuttavaṇṇanā

157. **Yathāupanissayenā**ti yo yo upanissayo yathāupanissayo, tena yathāupanissayena sammāpayogena. **Patiṭṭhahissa**nti sāsane patiṭṭhaṃ paṭilabhissanti. **Vasanaṭṭhānānī**ti vassaggādivasena vasanaṭṭhānāni. **Saṇṭhāpayamānā**ti suvibhattabhāvena ṭhapentā.

Avinibbhogasaddanti vinibhuñjitvā gahetuṃ asakkuṇeyyasaddaṃ. Vacīghosopi hi bahūhi ekaccaṃ pavattito ṭhānato ca dūrataro kevalaṃ mahānigghoso eva hutvā sotapathamāgacchati. **Macchavilope**ti macche vilumpitvā viya gahaṇe, macchānaṃ vā nayane.

158. **Vavassaggatthe**ti nicchayatthe, idaṃ tāva amhehi vuccamānavacanaṃ ekantasotabbaṃ, pacchā tumhehi kātabbaṃ karothāti adhippāyo. **Vacanaparihāro**ti tehi sakyarājūhi vuttavacanassa parihāro. **Lesakappa**nti kappiyalesaṃ. **Dhuravahā**ti dhuravāhino, dhorayhāti attho. **Pādamūla**nti upacāraṃ vadati. **Vigacchissatī**ti hāyissati. **Paṭippharito**ti na bhagavato sammukhāva, sakyarājūnaṃ puratopi vippharitova hoti.

159. **Abhinandatū**ti abhimukho hutvā pamodatu. **Abhivadatū**ti abhirūpavasena vadatu. **Pasādaññathatta**nti appasādassa vipariṇāmo hīnāyāvattanasaṅkhātaṃ parivattanaṃ, tenāha **‘‘vibbhamantānaṃ. Vipariṇāmaññathatta’’**nti. Kāraṇūpacārena sassesu bījapariyāyoti āha **‘‘bījānaṃ taruṇānanti taruṇasassāna’’**nti. Taruṇabhāveneva tassa bhāvino phalassa abhāvena **vipariṇāmo**.

160. Kattabbassa saraseneva karaṇaṃ cittaruciyaṃ, na tathā parassa ussādanenāti āha – **‘‘pakkosiyamānānaṃ gamanaṃ nāma na phāsuka’’**nti. Mayampi bhagavā viya **diṭṭhadhammasukhavihāreneva viharissāmāti dīpeti** pakatiyā vivekajjhāsayabhāvato viraddho āgatassa bhārassa avahanatoyeva. Tenāha **‘‘attano bhārabhāvaṃ na aññāsī’’**ti.

161. **Kasmā ārabhī**ti? Sappāyato. Pañcasatā hi bhikkhū abhinavā, tasmā tesaṃ ovādadānatthaṃ bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhīti.

162. **Kodhupāyāsassā**ti ettha kujjhanaṭṭhena kodho, sveva cittassa kāyassa ca atippamaddanamathanuppādanehi daḷhaṃ āyāsaṭṭhena upāyāso. Anekavāraṃ pavattitvā attanā samavetaṃ sattaṃ ajjhottharitvā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā anayabyasanapāpanena kodhupāyāsassa ūmisadisatā daṭṭhabbā. Tenāha **‘‘kodhupāyāse’’**tiādi.

163. **Odarikattena khādito**ti odarikabhāvena āmisagedhena micchājīvena jīvikākappanena nāsitasīlādiguṇatāya khāditadhammasarīro.

164. **Pañcakāmaguṇāvaṭṭe nimujjitvā**ti ettha kāmarāgābhibhūte satte ito ca etto, etto ca itoti evaṃ manāpiyarūpādivisayasaṅkhāte āvaṭṭe attānaṃ saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppādeti, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena kāmaguṇānaṃ āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā. Tenāha **‘‘yathā hī’’**tiādi.

165. **Rāgānuddhaṃsitenā**ti rāgena anuddhaṃsitena. Caṇḍamacchaṃ āgammāti susukādicaṇḍamacchaṃ āgamma. **Mātugāmaṃ āgammā**ti mātugāmo hi yonisomanasikārarahitaṃ adhīrapurisaṃ itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi abhibhuyya gahetvā dhīrajātiyampi attano rūpādīhi palobhanavasena anavasesaṃ attano upakāradhamme sīlādike sampādetuṃ asamatthaṃ karonto anayabyasanaṃ pāpeti. Tenāha – **‘‘mātugāmaṃ āgamma uppannakāmarāgo vibbhamatī’’**ti.

Bhayaṃ nāma yattha bhāyitabbavatthu, tattha otarantasseva hoti, na anotarantassa, taṃ otaritvā bhayaṃ vinodetvā tattha kiccaṃ sādhetabbaṃ, itarathā catthasiddhi na hotīti imamatthaṃ upamopamitabbasarūpavasena dassetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **udakaṃ nissāya ānisaṃso** pipāsavinayanaṃ sarīrasuddhi pariḷāhūpasamo kāyautuggāhāpananti evamādi. **Sāsanaṃ nissāya ānisaṃso** pana saṅkhepato vaṭṭadukkhūpasamo, vitthārato pana sīlānisaṃsādivasena anekavidho, so **visuddhimagge** (visuddhi. 1.9) vuttanayena veditabbo. **Vuttappakāro ānisaṃso hoti** tāni bhayāni abhibhuyya pavattassāti adhippāyo. **Imāni abhāyitvā**ti imāni kodhūpāyāsādibhayāni abhibhuyya pavattitvā abhāyitvā. Kodhūpāyāsādayo hi bhāyati etasmāti bhayanti vuttā. **Thero**ti mahādhammarakkhitatthero. Kāmaṃ pahānābhisamayakālo eva sacchikiriyābhisamayo, sammādiṭṭhiyā pana saṃkilesavodānadhammesu kiccaṃ asaṃkiṇṇaṃ katvā dassetuṃ samānakālikampi asamānakālikaṃ viya vuttaṃ **‘‘taṇhāsotaṃ chinditvā nibbānapāraṃ daṭṭhuṃ na sakkotī’’**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cātumasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Naḷakapānasuttavaṇṇanā

166. Yattha bodhisattapamukho vānaro naḷakena pānīyaṃ pivi, sā pokkharaṇī, tassāmanto bhūmippadeso, tattha niviṭṭhagāmo ca ‘‘naḷakapāna’’nteva paññāyittha, idha pana gāmo adhippetoti āha

‘‘naḷakapāneti evaṃnāmake gāme’’ti. Idāni tamatthaṃ āgamanato paṭṭhāya dassetuṃ **‘‘pubbe kirā’’**ti āraddhaṃ. **Paññavā**ti itikattabbatāya paññāya paññavā.

Thūladīghabahulabhāvena mahatīhi dāṭhikāhi samannāgatattā **mahādāṭhiko**. ‘‘Udakarakkhaso aha’’nti vatvā vānarānaṃ kañci amuñcitvā ‘‘sabbe tumhe mama hatthagatā’’ti dassento **‘‘tumhe pana sabbe khādissāmī’’**ti āha. **Dhami…pe… piviṃsū**ti bodhisattena gahitanaḷo anavaseso abbhantare sabbasandhīnaṃ nibbādhena ekacchiddo ahosi. **Neva maṃ tvaṃ vadhissasī**ti udakarakkhasa tvaṃ vadhitukāmopi mama purisathāmena na vadhissasi.

Evaṃ pana vatvā mahāsatto ‘‘ayaṃ pāpo ettha pānīyaṃ pivante aññepi satte mā bādhayitthā’’ti karuṇāyamāno ‘‘ettha jāyantā naḷā sabbe apabbabandhā ekacchiddāva hontū’’ti adhiṭṭhāya gato. Tenāha **‘‘tato paṭṭhāyā’’**tiādi.

167. Anuruddhappamukhā bhikkhū bhagavatā ‘‘kacci tumhe anuruddhā’’ti pucchitāti thero **‘‘taggha mayaṃ, bhante’’**ti āha.

Sace pabbajati, jīvitaṃ labhissati, no aññathāti raññā pabbajjāya abhinītāti **rājābhinītā. Corābhinītā**ti etthāpi eseva nayo. **Corānaṃ mūlaṃ chindanto** ‘‘kaṇṭakasodhanaṃ karissāmī’’ti. **Ājīvikāyā**ti ājīvena jīvitavuttiyā. **Imesu pana** anuruddhattherādīsu.

Vivekanti pubbakālikakiriyappadhānaṃ ‘‘abyāpajjaṃ upeta’’ntiādīsu viyāti āha – **‘‘viviccā’’**ti, viviccitvā vivitto hutvā vinā hutvāti attho. **Pabbajitakicca**nti pabbajitassa sāruppakiccaṃ. **Samaṇakicca**nti samaṇabhāvakaraṇakiccaṃ. Yadaggena hi pabbajitakiccaṃ kātuṃ na sakkoti tadaggena samaṇabhāvakarampi kiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tenāha **‘‘so yevā’’**tiādi.

168. **Appaṭisandhike** tāva byākaronto pavattīsu ṭhānaṃ atītoti katvā upapattīsu byākaroti nāma tattha paṭisandhiyā abhāvakittanato. **Mahantatuṭṭhino**ti vipulapamodā.

169. **Imassā**ti ‘‘assā’’ti padassa atthavacanaṃ. Imassa ṭhitassa āyasmato sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavasuto vāti yojanā. **Samādhipakkhikā dhammā dhammāti adhippetā,** samādhi pana **evaṃvihārī**ti ettha vihārasaddena gahito. **Evaṃvimuttā**ti ettha pana vimuttisaddena phalavimutti gahitā. **Caratopī**ti samathavipassanācārena caratopi viharantassapi. Upāsakaupāsikāṭhānesu labbhamānampi arahattaṃ appakabhāvato pāḷiyaṃ anuddhaṭanti daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Naḷakapānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Goliyānisuttavaṇṇanā

173. **Padasamācāro**ti taṃtaṃpaccayabhedadassanāya vigatattā pakārehi daliddasamācāro sithilasamācāroti attho. Yasmā pana tādiso samācāro thiro daḷho nāma na hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘dubbalasamācāro’’**ti. ‘‘Sākhasamācāro’’ti vā pāṭho, tattha tattha lagganaṭṭhena sākhāsadisasīloti attho. Tenāha **‘‘oḷārikācāro’’**ti. **Paccayesu sāpekkho**ti paccayesu sāpekkhatāya eva hissa oḷārikācāratā veditabbā. Garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patisso, patissavacanabhūtaṃ taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāravanti attho. Saha patissenāti **sappatissena,** sappatissavena ovādasampaṭicchanena. Patissīyatīti vā patisso, garukātabbo, tena saha patissenāti sabbaṃ pubbe viya. Tenāha **‘‘sajeṭṭhakenā’’**ti. **Serivihāro** nāma attappadhānavāso. Tenāha **‘‘niraṅkusavihārenā’’**ti.

Anupakhajjāti anupakaḍḍhitvā. Garuṭṭhāniyānaṃ antaraṃ anāpucchā anupavisitvāti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘tattha yo’’**tiādi vuttaṃ.

Ābhisamācārikanti abhisamācāre bhavaṃ. Kiṃ pana tanti āha **‘‘vattapaṭipattimattampī’’**ti. Nātikālasseva saṅghassa purato pavisitabbaṃ, na pacchā paṭikkamitabbanti adhippāyena atikāle ca gāmappaveso atidivā paṭikkamanañca nivāritaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘na atipāto’’**tiādi vuttaṃ. **Uddhaccapakatiko**ti vibbhantacitto. **Avacāpalyenā**ti daḷhavātāpahatapallavasadisena lolabhāvena.

Paññavatāti iminā bhikkhusāruppesu itikattabbesu upāyapaññā adhippetā, na sutamayapaññā. **Abhidhamme abhivinaye yogo**ti iminā bhāvanāpaññāuttarimanussadhamme yogo pakāsito. **Yogo**ti ca paricayo uggaṇhavasena.

Āruppāti iminā catassopi arūpasamāpattiyo gahitā, tā pana catūhi rūpasamāpattīhi vinā na sampajjantīti āha – **‘‘āruppāti ettāvatā aṭṭhapi samāpattiyo vuttā hontī’’**ti. **Kasiṇ**eti dasavidhe kasiṇe. **Ekaṃ parikammakammaṭṭhāna**nti yaṃ kiñci ekabhāvanā parikammadīpanaṃ khandhakakammaṭṭhānaṃ. Tenāha **‘‘paguṇaṃ katvā’’**ti. Kasiṇaparikammaṃ pana taggahaṇeneva gahitaṃ hoti, lokiyā uttarimanussadhammā heṭṭhā gahitāti āha **‘‘uttarimanussadhammeti iminā sabbepi lokuttaradhamme dassetī’’**ti. **Neyyapuggalassa vasenā**ti jānitvā vitthāretvā ñātabbapuggalassa vasenāti.

Goliyānisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Kīṭāgirisuttavaṇṇanā

174. **Pañca ānisaṃse**ti appābādhatādike pañca guṇe. Tattha akkhirogakucchirogādīnaṃ abhāvo **appābādhatā**. Sarīre tesaṃ kuppanadukkhassa abhāvo **appātaṅkaṃ**. Sarīrassa uṭṭhānasukhatā **lahuṭṭhānaṃ. Balaṃ** nāma kāyabalaṃ. **Phāsuvihāro** iriyāpathasukhatā. **Anupakkhandānī**ti duccajanavasena sattānaṃ anupaviṭṭhāni. **Sañjānissathā**ti ettha **iti-**saddo ādiattho, tasmā iti evaṃ ānisaṃsanti attho.

175. Āvāse niyuttāti **āvāsikā** tassa anativattanato. Tenāha **‘‘nibaddhavāsino’’**ti, niyatavāsinoti attho. **Tannibandhā**ti nibandhaṃ vuccati byāpāro, tattha bandhā pasutā ussukāti tannibandhā. Kathaṃ te tattha nibandhāti āha **‘‘akataṃ senāsana’’**ntiādi. Uppajjanakena kālena pattabbaṃ **kālikaṃ** so pana kālo anāgato eva hotīti āha **‘‘anāgate kāle pattabba’’**nti.

178. **Ettakā vedanā sevitabbā**ti aṭṭhārasapi nekkhammanissitā vedanā sevitabbā, gehassitā **na sevitbbā**.

181. **Taṃ kataṃ** soḷasavidhassapi kiccassa niṭṭhitattā. **Anulomikānī**ti utusukhabhāvena anurūpāni. Tenāha **‘‘kammaṭṭhānasappāyānī’’**ti. **Samānaṃ kurumānā**ti omattataṃ adhimattatañca pahāya samakiccataṃ sampādentā.

182. **Te dve hontī**ti te ādito vuttā dve.

Ubhato (a. ni. ṭī. 3.7.14) ubhayathā ubhohi bhāgehi vimuttoti **ubhatobhāgavimutto** ekadesasarūpekasesanayena. Tathā hi vuttaṃ **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (pu. pa. aṭṭha. 24) ‘‘dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ubhatobhāgavimutto’’ti. Tattha keci tāva therā – ‘‘samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttoti ubhatobhāgavimutto’’ti vadanti. Aññe therā – ‘‘ayaṃ ubhatobhāgavimutto rūpato muccitvā nāmaṃ nissāya ṭhito puna tato muccanato nāmanissitako’’ti vatvā tassa ca sādhakaṃ –

‘‘Acci yathā vātavegena khittā, (upasivāti bhagavā,)
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;

Evaṃ muni nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkha''nti. (su. ni. 1080; cūḷani. upasīvamāṇavapucchā 11;
upasīvamāṇavapucchāniddesa 43) –

Imaṃ suttapadaṃ vatvā ''nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti vadanti. Sutte hi ākiñcaññāyatanalābhino upasivabrāhmaṇassa bhagavatā nāmakāyā vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti akkhātoti. Apare pana ''samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimutto, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttoti evaṃ ubhatobhāgavimutto''ti vadanti. Ettha paṭhamavāde dvīhi bhāgehi vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Dutiyavāde ubhatobhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Tatiyavāde pana dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesaṃ viseso. Kilesehi vimutto kilesā vā vikkhambhanasamucchedehi kāyadvayato vimuttā assāti ayamattho daṭṭhabbo. Tenāha **''dvīhi bhāgehī''**tiādi.

Soti ubhatobhāgavimutto. Kāmañcettha rūpāvacaracatutthajjhānampi arūpāvacarajjhānaṃ viya duvaṅgikaṃ āneñjappattanti vuccati. Taṃ pana padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti rūpakāyato avimuttattā. Tañhi kilesakāyatova vimuttaṃ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto na hotīti āha – **''catunnaṃ arūpa…pe… pañcavidho hotī''**ti. ''Rūpī rūpāni passatī''tiādike nirodhasamāpattiante aṭṭha vimokkhe vatvā – ''yato ca kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati, ānanda, bhikkhu ubhatobhāgavimutto''ti yadipi **mahānidāne** (dī. ni. 2.129-130) vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti idha sabbaubhatobhāgavimuttasaṅgahaṇatthaṃ **''pañcavidho hotī''**ti vatvā **''pāḷi panettha…pe… abhidhamme aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā''**ti āha. Idhāpi hi kīṭāgirisutte ''idha, bhikkhave, ekacco puggalo…pe… ubhatobhāgavimutto''ti arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā, seṭṭho ca vutto vuttalakkhaṇūpapattito. Yathāvuttesu hi pañcasu purimā cattāro nirodhaṃ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma.

Katamo ca puggalotiādīsu **katamo**ti pucchāvacanaṃ, **puggalo**ti asādhāraṇato pucchitabbavacanaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Ekacco**ti eko. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī**ti aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā hontīti evamattho daṭṭhabbo.

Paññāvimuttoti visesato paññāya eva vimutto, na tassā patiṭṭhānabhūtena aṭṭhavimokkhasaṅkhātena sātisayena samādhināti paññāvimutto. Yo ariyo anadhigataaṭṭhavimokkhena sabbaso āsavehi vimutto, tassetaṃ adhivacanaṃ. Adhigatepi hi rūpajjhānavimokkhe na so sātisayasamādhinissitoti na tassa vasena ubhatobhāgavimutto hotīti vuttovāyamattho. Arūpajjhānesu pana ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti. Tena hi aṭṭhavimokkhekadesena taṃnāmadānasamatthena aṭṭhavimokkhalābhītveva vuccati. Samudāye hi pavatto vohāro avayavepi dissati yathā ''sattisayo''ti. **Pāḷī**ti abhidhammapāḷi. **Etthā**ti etissaṃ paññāvimuttikathāyaṃ. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavasenevā**ti avadhāraṇena idhāpi paṭikkhepavaseneva āgatabhāvaṃ dasseti. Tenāha **''kāyena phusitvā viharatī''**ti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ, phuṭṭhānantarakālameva sacchikaroti sacchikātabbopāyenāti vuttaṃ hoti. Bhāvanapuṃsakaṃ vā etaṃ ''ekamantaṃ nisīdī''tiādīsu (pārā. 2) viya. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato, nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathāālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **''kāyasakkhī''**ti vuccati, na tu ''vimutto''ti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā. Tenāha – **‘‘jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotī’’**ti. Ayaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā kāyasakkhibhāvaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya aggamaggappattaanāgāmino ca vasena ubhatobhāgavimutto viya pañcavidho nāma hoti. Tena vuttaṃ **abhidhammaṭīkāyaṃ** ‘‘kāyasakkhimhipi eseva nayo’’ti.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti vuttaṃ hoti. ‘‘Diṭṭhattā patto’’tipi pāṭho. Etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha **‘‘dukkhā saṅkhārā, sukho nirodhoti ñātaṃ hotī’’**ti. Tattha **paññāyā**ti maggapaññāya. Paṭhamaphalaṭṭhato yāva aggamaggaṭṭhā, tāva **diṭṭhippatto**. Tenāha **‘‘sopi kāyasakkhi viya chabbidho hotī’’**ti. Yathā pana paññāvimutto pañcavidho vutto, evaṃ ayampi sukkhavipassako, catūhi rūpajjhānehi vuṭṭhāya diṭṭhippattabhāvappattā cattāro cāti pañcavidho hotīti veditabbo. Saddhāvimuttepi eseva nayo. **Idaṃ dukkha**nti ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhanti. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhasaccanti yāthāvato pajānāti. Yasmā pana taṇhā dukkhaṃ janeti nibbatteti, tato taṃ dukkhaṃ samudeti, tasmā naṃ **‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti** yasmā pana idaṃ dukkhaṃ samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhati appavattiṃ gacchati, tasmā **‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena **‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti**. Ettāvatā nānakkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ **‘‘tathāgatappaveditā’’**tiādi vuttaṃ, tassattho āgamissati.

Saddhāya vimuttoti etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvo dīpito hoti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevā**ti ‘‘sotāpattiphala’’ntiādinā vuttanayena. **Saddahantassā**ti ‘‘ekaṃsato ayaṃ paṭipadā kilesakkhayaṃ āvahati sammāsambuddhena bhāsitattā’’ti evaṃ saddahantassa. Yasmā panassa aniccānupassanādīhi niccasaññāpahānavasena bhāvanāya pubbenāparaṃ visesaṃ passato tattha tattha paccakkhatāpi atthi, tasmā vuttaṃ **‘‘saddahantassa viyā’’**ti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Ettha ca **pubbabhāgamaggabhāvanā**ti vacanena āgamanīyapaṭipadānānattena saddhāvimuttadiṭṭhippattānaṃ paññānānattaṃ hotīti dassitaṃ. **Abhidhammaṭṭhakathāyampi** (pu. pa. aṭṭha. 28) ‘‘nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ natthi, paññāya nānattaṃ atthiyevā’’ti vatvā – ‘‘āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṃ kata’’nti vuttaṃ.

Paññāsaṅkhātaṃ dhammaṃ adhimattatāya pubbaṅgamaṃ hutvā pavattaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Tenāha **‘‘dhammo’’**tiādi. Saddhaṃ anussarati saddhāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāvetīti imamatthaṃ **‘‘eseva nayo’’**ti atidisati. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī,** paññaṃ sātisayaṃ pavattetīti attho. Tenāha **‘‘paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāvetī’’**ti. **Saddhāvāhi**nti ettha vuttanayena attho veditabbo. **Ubhatobhāgavimuttādikathā**ti ubhatobhāgavimuttādīsu āgamanato paṭṭhāya vattabbakathā. **Etesa**nti yathāvuttānaṃ ubhatobhāgavimuttādīnaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ kīṭāgirisutte. Nanu ca aṭṭhasamāpattilābhivasena ubhatobhāgavimutto kāyasakkhīādayo ca abhidhamme āgatā, kathamidha arūpajjhānalābhīvaseneva uddhaṭāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘yasmā’’**tiādi.

Phusitvā patvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti na āsavā paññāya passīyanti, dassanakāraṇā paññāya parikkhīṇā ‘‘disvā paññāya parikkhīṇā’’ti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyā hotīti. **Tathāgatena paveditā**ti bodhimaṇḍe nisīditvā tathāgatena paṭividdhā viditā pacchā paresaṃ pākaṭīkatā. **‘‘Catusaccadhammā’’**ti vatvā tadantogadhattā sīlādīnaṃ **‘‘imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ kathita’’**ntiādi vuttaṃ. **Atthenā**ti avippaṭisārādipayojanena tasmiṃ tasmiṃ pītiādikena atthena. **Kāraṇenā**ti sappurisūpanissayādinā kāraṇena tasmiṃ tasmiṃ samādhiādipadaṭṭhānatāya sīlādi **kāraṇe. Ciṇṇacaritattā**ti saddhāciṇṇabhāvena sambodhāvahabhāve. Tattha tattha **vicaritā** visesena caritā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Patiṭṭhitā hoti** maggena āgatattā. **Mattāya** parittappamāṇena. **Olokanaṃ khamanti,** paññāya gahetabbataṃ upenti.

Tayoti kāyasakkhidiṭṭhippattasaddhāvimuttā. **Yathāṭhitova pāḷiattho,** na tattha kiñci niddhāretvā vattabbaṃ atthīti suttantapariyāyena avuttaṃ vadati. **Tassa maggassā**ti sotāpattimaggassa yaṃ kātabbaṃ, tassa adhigatattā. **Upari pana tiṇṇaṃ maggānaṃ atthāya sevamānā** anulomasenāsanaṃ, **bhajamānā** kalyāṇamitte, **samannānayamānā** indriyāni **anupubbena** bhāvanāmaggappaṭipāṭiyā **arahattaṃ pāpuṇissanti** maggassa anekacittakkhaṇikatāyāti ayamettha suttapadese pāḷiyā attho.

Imameva pāḷiṃ gahetvāti ''katamo ca puggalo saddhānusārī''ti maggaṭṭhe puggale vatvā ''imassa kho ahaṃ, bhikkhave''tiādinā tesaṃ vasena anulomasenāsanasevanādīnaṃ vuttattā imameva yathāvuttaṃ pāḷipadesaṃ gahetvā **''lokuttaradhammo bahucittakkhaṇiko''**ti vadati. **So vattabbo**ti so vitaṇḍavādī evaṃ vattabbo. Yadi maggaṭṭhapuggale vatvā anulomikasenāsanasevanādi pāḷiyaṃ vuttanti maggasamaṅgino eva hutvā te tathā paṭipajjanti, evaṃ sante senāsanapaṭisaṃyuttarūpādivipassanaggahaṇasmiṃ tava matena maggasamaṅgino eva āpajjeyyuṃ, na cetaṃ evaṃ hoti, tasmā suttaṃ me laddhanti yaṃ kiñci mā kathehīti vāretabbo. Tenāha **''yadi aññena cittenā''**tiādi. Tattha **evaṃ sante**ti nānācitteneva senāsanapaṭisevanādike sati. Tattha pāḷiyaṃ yadi lokuttaradhammasamaṅgino eva pañcaviññāṇasamaṅgikālepi lokuttarasamaṅgitaṃ **sace sampaṭicchasi, satthārā saddhiṃ paṭivirujjhasi** suttavirodhadīpanato. Tenāha **''satthārā hī''**tiādi. Dhammavicāraṇā nāma tuyhaṃ avisayo, tasmā **yāguṃ pivāhīti uyyojetabbo**.

183. **Ādikenevā**ti paṭhameneva. **Anupubbasikkhā**ti anupubbeneva pavattasikkhāya. Tenāha **''karaṇatthe paccattavacana''**nti. Saddhā jātā etassāti **saddhājāto,** agyāhitātipakkhepena jātasaddassa pacchāvacanaṃ. Evametanti adhimuccanaṃ **okappaniyasaddhā. Santike nisīdati** upaṭṭhānavasena. **Sādhukaṃ katvā dhāretī**ti yathāsutaṃ dhammaṃ vācuggatakaraṇavasena taṃ paguṇaṃ katvā sāravasena dhāreti. **Chando jāyatī**ti dhammesu nijjhānakkhamesu ime dhamme bhāvanāpaññāya paccakkhato ussāmīti kattukamyatākusalacchando jāyati. **Ussahatī**ti chando uppādamatte aṭṭhatvā tato bhāvanārambhavasena ussahati. **Tulayati**ti sammasanavasena saṅkhāre. **Tīraṇavipassanāya tulayanto**ti tīraṇapariññāya jānitvā upari pahānapariññāya vasena paritulayanto paṭijānanto. **Maggapadhānaṃ padahatī**ti maggalakkhaṇaṃ padhānikaṃ maggaṃ padahati. **Pesitacitto**ti nibbānaṃ pati pesitacitto. **Nāmakāyenā**ti maggappaṭipāṭiyā taṃtaṃmaggasampayuttanāmakāyena. **Na pana kiñci āhā**ti dūratāya samānaṃ na kiñci vacanaṃ bhagavā āha te daḷhataraṃ niggaṇhituṃ.

184. Paṇena vohārena byākaraṇaṃ **paṇaviyā,** paṇaviyā abhāvena **opaṇaviyā, na upetī**ti na yujjati. **Ta**nti idaṃ idha adhippetaṃ **paṇo paṇaviyaṃ dassetuṃ**. Tayidaṃ sabbaṃ bhagavā ''mayaṃ kho, āvuso, sāyañceva bhuñjāmā''ti assajipunabbasukehi vuttaṃ sikkhāya avattanabhāvadīpanavacanaṃ sandhāya vadati.

Ukkhipitvāti sīsena gahetvā viya samādāya. **Anudhammo**ti anurūpo sabhāvo, sāvakabhāvassa anucchavikā paṭipatti. **Rohanīya**nti viruḷhibhāvaṃ. Siniyhati ettha, etena vāti sineho, kāraṇaṃ. Taṃ ettha atthīti **sinehavantaṃ,** pādakanti attho. **Taco ekaṃ aṅga**nti taco vīrapakkhabhāve ekamaṅgaṃ. Padhānaṃ anuyuñjantassa hi tace palujjamānepi taṃnimittaṃ avosānaṃ anāpajjanakasseva vīriyassa ekaṃ aṅgaṃ ekaṃ kāraṇaṃ. Evaṃ sesesu vattabbaṃ. Tenāha – **''arahattaṃ appatvā na vuṭṭhahissāmīti evaṃ paṭipajjatī''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Kīṭāgirisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca bhikkhuvaggavaṇṇanā.

3. Paribbājakavaggo

1. Tevijjavacchasuttavaṇṇanā

185. **Tatthā**ti ekapuṇḍarīkasaññite paribbājakārāme. Anāgatapubbo lokiyasamudāhāravasena **‘‘cirassaṃ kho, bhante’’**tiādinā vuccati, ayaṃ panettha āgatapubbataṃ upādāya tathā vutto. Bhagavā hi kesañci vimuttijananatthaṃ, kesañci indriyaparipākatthaṃ, kesañci visesādhigamatthaṃ kadāci titthiyārāmaṃ upagacchati. **Ananuññāya ṭhatvā**ti ananujānitabbe ṭhatvā. **Anujānitabbaṃ siyā** anaññātassa ñeyyassa abhāvato. Yāvatakañhi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ bhagavato ñāṇaṃ, yāvatakañca bhagavato ñāṇaṃ tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Tenevāha – ‘‘na tassa adiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamajānitabba’’ntiādi (mahāni. 156; cūḷani. dhotakamāṇavapucchāniddesa 32; paṭi. ma. 1.121). **Sabbaññutaññāṇena hi** bhagavā **āvajjetvā pajānāti**. Vuttañhetaṃ ‘‘āvajjanapaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇa’’nti (mi. pa. 4.1.2). Yadi evaṃ ‘‘caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhaṃ nāgo samāhito’’ti (a. ni. 6.43) idaṃ suttapadaṃ kathanti? Vikkhepābhāvadīpanapadametaṃ, na anāvajjanenapi ñāṇānaṃ pavattiparidīpanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vitthārato vuttameva.

186. **Yāvadevā**ti idaṃ yathāruci pavatti viya aparāparuppattipi icchitabbāti tadabhāvaṃ dassento āha – **‘‘sakiṃ khīṇānaṃ āsavānaṃ puna khepetabbābhāvā’’**ti. **Paccuppannajānanaguṇa**nti idaṃ dibbacakkhuñāṇassa paribhaṇḍañāṇaṃ anāgataṃsañāṇaṃ anādiyitvā vuttaṃ, tassa pana vasena anāgataṃsañāṇaguṇaṃ dassetīti vattabbaṃ siyā.

Gihiparikkhāresūti vatthābharaṇādidhanadhaññādigihiparikkhāresu. Gihiliṅgaṃ pana appamāṇaṃ, tasmā gihibandhanaṃ chinditvā dukkhassantakarā hontiyeva. Sati pana dukkhassantakiriyāya gihiliṅge te na tiṭṭhantiyevāti dassento **‘‘yepī’’**tiādimāha. **Sukkhāpetvā** samucchinditvā. Arahattaṃ pattadivaseyeva pabbajanaṃ vā parinibbānaṃ vāti ayaṃ nayo na sabbasādhāraṇoti āha **‘‘bhūmadevatā pana tiṭṭhantī’’**ti. Tattha kāraṇavacanaṃ **‘‘nilīyanokāsassa atthitāyā’’**ti. Araññapabbatādipavivekaṭṭhānaṃ **nilīyanokāso. Sesakāmabhave**ti kāmaloke. **Laḷitajanassā**ti ābharaṇālaṅkāranaccagītādivasena vilāsayuttajanassa.

Sopīti ‘‘so aññatra ekenā’’ti vutto sopi. Karato na karīyati pāpanti evaṃ **na kiriyaṃ paṭibāhati**. Yadi attānaṃyeva gahetvā katheti, atha kasmā mahāsatto tadā ājīvakapabbajjaṃ upagacchīti āha **‘‘tadā kirā’’**tiādi. **Tassapī**ti na kevalaṃ aññesaṃ eva pāsaṇḍānaṃ, tassapi. **Vīriyaṃ na hāpesī**ti tapojigucchavādaṃ samādiyitvā ṭhito virāgatthāya taṃ samādiṇṇavattaṃ na pariccaji, satthusāsanaṃ na chaḍḍesi. Tenāha – **‘‘kiriyavādī hutvā sagge nibbattatī’’**ti.

Tevijjavacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Aggivacchasuttavaṇṇanā

187. Lokassa sassatatāpavattipaṭikkhepavasena pavatto vādo ucchedavādo eva hotīti sassataggāhābhāve ucchedaggāhabhāvato puna paribbājakena ‘‘asassato loko’’ti vadantena ucchedaggāho pucchito, bhagavatāpi so eva paṭikkhittoti āha **‘‘dutiye nāhaṃ ucchedadiṭṭhiko’’**ti. **Antānantikādivasenā**ti ettha **antānantika**ggahaṇena antavā loko anantavā lokoti imaṃ vādadvayamāha. **Ādi**-saddena ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’ntiādivādacatukkaṃ saṅgaṇhāti, itaraṃ pana dvayaṃ sarūpeneva gahitanti. **Paṭikkhepo veditabbo**ti ‘‘tatiye nāhaṃ antavādiṭṭhiko, catutthe nāhaṃ anantavādiṭṭhiko’’ti evamādinā paṭikkhepo veditabbo. ‘‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti ayampi sassatavādo, so ca kho aparantakappikavasena, ‘‘sassato loko’’ti pana pubbantakappikavasenāti ayametesaṃ viseso. ‘‘Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti ayampi ucchedavādo, so ca kho sattavasena, ‘‘asassato loko’’ti pana sattasaṅkhāravasenāti vadanti.

189. Sappatibhayaṃ uppajjanato saha dukkhenāti **sadukkhaṃ**. Tenāha **‘‘kilesadukkhenā’’**tiādi. **Tesaṃyevā**ti kilesadukkhavipākadukkhānaṃyeva. **Saupaghātaka**nti sabādhaṃ. **Saupāyāsa**nti saparissamaṃ saupatāpaṃ sapīḷaṃ. **Sapariḷāha**nti sadarathaṃ.

Kiñci diṭṭhigatanti imā tāva aṭṭha diṭṭhiyo mā hontu, atthi pana, bho gotama, yaṃ kiñci diṭṭhigataṃ gahitaṃ. Na hi tāya diṭṭhiyā vinā kañci samayaṃ pavattetuṃ yujjatīti adhippāyena pucchati. **Apaviddha**nti samucchedappahānavasena chaḍḍitaṃ. **Paññāya diṭṭha**nti vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya bhagavatā paṭividdhaṃ. Yattha uppajjanti, taṃ sattaṃ mathenti sammaddantīti **mathitā**ti āha **''mathitānanti tesaṃyeva vevacana''**nti. **Kañci dhamma**nti rūpadhammaṃ arūpadhammaṃ vā. **Anupādiyitvā**ti aggahetvā.

190. **Na upetī**ti saṅkhaṃ na gacchatīti atthoti āha **''na yujjatī''**ti. **Anujānitabbaṃ siyā** anupādāvimuttassa kañcipi uppattiyā abhāvato. ''Evaṃ vimuttacitto na upapajjatī''ti kāmañcetaṃ sabhāvapavedanaṃ parinibbānaṃ, eke pana ucchedavādino ''mayampi 'satto āyatiṃ na upapajjatī'ti vadāma, samaṇo gotamopi tathā vadatī''ti ucchedabhāveyeva patiṭṭhahissanti, tasmā bhagavā ''na upapajjatīti kho vaccha na upetī''ti āha. ''Upapajjatī''ti pana vutte sassatameva gaṇheyyāti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. **Appatiṭṭho**ti ucchedavādādivasena patiṭṭhārahito. **Anālambo**ti tesaṃyeva vādānaṃ olambārammaṇassa abhāvena anālambo. **Sukhapavesanaṭṭhāna**nti tesaññeva vādānaṃ sukhapavesanokāsaṃ **mā labhatūti. Ananuññāya ṭhatvā**ti ''na upapajjatī''tiādinā anujānitabbāya paṭiññāya ṭhānahetu. **Anuññampī**ti anujānitabbampi dutiyapañhaṃ **paṭikkhipi**. Pariyatto pana dhammo atthato paccayākāro evāti āha **''dhammoti paccayākāradhammo''**ti. **Aññattha payogenā**ti imamhā niyyānikasāsanā aññasmiṃ micchāsamaye pavattappayogena, aniyyānikaṃ vividhaṃ micchāpaṭipattiṃ paṭipajjantenāti attho. ''Aññavādiyakenā''tipi pāṭho, paccayākārato aññākāradīpakaācariyavādaṃ paggayha tiṭṭhantenāti attho.

191. **Appaccayo**ti anupādāno, nirindhanoti attho.

192. **Yena rūpenā**ti yena bhūtupādādibhedena rūpadhammena. **Taṃ rūpaṃ** tappaṭibaddhasaṃyojanappahānena khīṇāsava-**tathāgatassa pahīnaṃ** anuppattidhammataṃ āpannaṃ. Tena vuttaṃ pāḷiyaṃ ''anuppādadhamma''ntiādi. Aññesaṃ jānanāya abhāvaguṇatāya **guṇagambhīro**. ''Ettakā guṇā''ti **pamāṇaṃ gaṇhituṃ na sakkuṇeyyo**. ''Īdisā etassa guṇā''ti pariyogāhituṃ asakkuṇeyyatāya **duppariyogāḷho**ti. **Dujjāno**ti agādhatāya gambhīro ''ettakāni udakaḷhakasatānī''tiādinā pametuṃ na sakkāti appameyyo, tato eva dujjāno. **Evamevā**nti yathā mahāsamuddo gambhīro appameyyo dujjāno, evameva khīṇāsavopi guṇavasena, tasmā ayaṃ rūpādiṃ gahetvā rūpītiādivohāro bhaveyya, parinibbutassa pana tadabhāvā tathā paññāpetuṃ na sakkā, tato taṃ ārabbha upapajjatītiādi na yujjeyya. Yathā pana vijjamāno eva jātavedo byattena purisena nīyamāno puratthimādidisaṃ gatoti vucceyya, na nibbuto, evaṃ khīṇāsavopīti dassento **''evamevā''**tiādimāha.

Aniccatāti ettha aniccatāgahaṇaṃ asāranidassanaṃ. Tena yathā so sālarukkho sākhāpalāsādiasārāpagamena suddho sāre patiṭṭhito, evamayaṃ dhammavinayo sāsavasaṅkhātaasāravigamena lokuttaradhammasāre patiṭṭhitoti dasseti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Aggivacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāvacchasuttavaṇṇanā

193. Saha kathā etassa atthīti **sahakathī,** ''mayaṃ pucchāvasena tumhe vissajjanavasenā''ti evaṃ sahapavattakathoti attho. **Etasseva kathitāni,** tattha paṭhame vijjāttayaṃ desitaṃ, dutiye agginā dassitanti tevijjavacchasuttaṃ aggivacchasuttanti nāmaṃ visesetvā vuttaṃ. **Sīghaṃ laddhiṃ na vissajjenti,** yasmā saṅkhārānaṃ niyatoyaṃ vināso anaññasamuppādo, hetusamuppannāpi na cirena nijjhānaṃ khamanti, na lahuṃ. Tenāha **''vasātela ...pe... sujjhantī''**ti. **Pacchimagamanaṃ** ñāṇassa paripākaṃ gatattā. Yaṭṭhiṃ ālambitvā udakaṃ tarituṃ otaranto puriso **''yaṭṭhiṃ otaritvā udake patamāno''**ti vutto. **Kammapathavasena vitthāradesana**nti saṃkhittadesanaṃ upādāya vuttaṃ. Tenāha **''mūlavasena cetthā''**tiādi. **Vitthārasadisā**ti kammapathavasena idha desitadesanāva mūlavasena desitadesanaṃ upādāya vitthārasadisā. **Vitthāradesanā nāma natthī**ti na kevalaṃ ayameva, atha kho sabbāpi buddhānaṃ nippariyāyena ujukena niravasesato vitthāradesanā nāma natthi desanāñāṇassa mahāvisayatāya karaṇasampattiyā ca tajjāya mahānubhāvattā sabbaññutaññāṇassa. Sabbaññutaññāṇasamaṅgitāya hi avasesapaṭisambhidānubhāvitāya aparimitakālasambhatañāṇasambhārasamudāgatāya kadācipi parikkhayānarahāya anaññasādhāraṇāya paṭibhānapaṭisambhidāya pahūtajivhāditadanurūparūpakāyasampattisampadāya vitthāriyamānā bhagavato desanā kathaṃ parimitā paricchinnā bhaveyya, mahākāruṇikatāya pana bhagavā veneyyajjhāsayānurūpaṃ tattha tattha parimitaṃ paricchinnaṃ katvā niṭṭhapeti. Ayañca attho **mahāsīhanādasuttena** (ma. ni. 1.146 ādayo) dīpetabbo. **Sabbaṃ saṃkhittameva** attajjhāsayavasena akathetvā bodhaneyyapuggalajjhāsayavasena desanāya niṭṭhāpitattā. Na cettha dhammasāsanavirodho pariyāyaṃ anissāya yathādhammaṃ dhammānaṃ bodhitattā sabbalahuttā cāti.

194. **Satta dhammā kāmāvacarā** sampattasamādānaviratīnaṃ idhādhippetattā.

Aniyametvāti ‘‘sammāsambuddho, sāvako’’ti vā niyamaṃ visesena akatvā. **Attānameva…pe… veditabbaṃ,** tathā hi paribbājako ‘‘tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo’’ti āha.

195. **Satthāva arahā hoti** paṭipattiyā pāripūribhāvato. **Tasmiṃ byākate**ti tasmiṃ ‘‘ekabhikkhupi sāvako’’tiādinā suṭṭhu pañhe kathite.

196. **Sampādako**ti paṭipattisampādako.

197. **Sekhāya vijjāyā**ti sekhalakkhaṇappattāya maggapaññāya sātisayaṃ katvā karaṇavasena vuttā, phalapaññā pana tāya pattabbattā kammabhāvena vuttā. Tenāha **‘‘heṭṭhimaphalattayaṃ pattabba’’**nti. Imaṃ panettha aviparītamatthaṃ pāḷito eva viññāyamānaṃ appaṭivijjhanato vitaṇḍavādī ‘‘yāvatakaṃ sekhena pattabbaṃ, anuppattaṃ taṃ mayā’’ti vacanalesaṃ gahetvā ‘‘arahattamaggopi anena pattoyevā’’ti vadati. **Eva**nti idāni vuccamānāya gāthāya.

Kilesāni pahāya pañcāti pañcorambhāgiyasaṃyojanasaṅkhāte saṃkilese pahāya pajahitvā, pahānahetu vā. **Paripuṇṇasekho**ti sabbaso vaḍḍhitasekhadhammo. **Aparihānadhammo**ti aparihānasabhāvo. Na hi yassa phātigatehi sīlādidhammehi parihāni atthi, samādhimhi paripūrakāritāya **cetovasippatto**. Tenāha **‘‘samāhitindriyo’’**ti. Aparihānadhammattāva **ṭhitatto**.

Anāgāminā hi asekhabhāvāvahā dhammā paripūretabbā, na sekhabhāvāvahāti so ekantaparipuṇṇe sekho vutto. **Etaṃ na buddhavacana**nti ‘‘maggo bahucittakkhaṇiko’’ti etaṃ vacanaṃ na buddhavacanaṃ anantarekantavipākadānato, bahukkhattuṃ pavattane payojanābhāvato ca lokuttarakusalassa, ‘‘samādhimānantarikaññamāhu (khu. pā. 6.5; su. ni. 228), na pāraṃ diguṇaṃ yantī’’ti (su. ni. 719) evamādīni suttapadāni etassatthasādhakāni. Orambhāgiyasaṃyojanappahānena sekkhadhammaparipūribhāvassa vuttatāya **attho** tava vacanena **virujjhatī**ti. **Assa** āyasmato vacchassa.

198. **Abhiññā vā kāraṇa**nti yañhi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātaṃ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṃ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati **abhiññāpādakajjhānaṃ kāraṇaṃ. Avasāne** chaṭṭhābhiññāya **pana arahattaṃ**. Ettha ca yasmā paṭhamasutte āsavakkhayo adhippeto, āsavā khīṇā eva, na puna khepetabbā, tasmā tattha ‘‘yāvadevā’’ti na vuttaṃ. Idha phalasamāpatti adhippetā, sā ca punappunaṃ samāpajjīyati, tasmā ‘‘yāvadevā’’ti vuttaṃ. Tato eva hi **‘‘arahattaṃ vā kāraṇa’’**nti vuttaṃ. Tañhi ‘‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharantī’’ti (ma. ni. 1.465; 3.307) anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā abhiññā nibbattentassa kāraṇaṃ, tayidaṃ sabbasādhāraṇaṃ na hotīti sādhāraṇavasena naṃ dassento **‘‘arahattassa vipassanā vā’’**ti āha.

200. **Paricaranti nāma** vippakatabrahmacariyavāsattā. **Pariciṇṇo hoti** sāvakena nāma satthu dhamme kattabbā paricariyā sammadeva niṭṭhāpitattā. Tenāha **‘‘iti…pe… thero evamāhā’’**ti. **Tesaṃ guṇāna**nti tesaṃ asekkhaguṇānaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāvacchasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Dīghanakhasuttavaṇṇanā

201. Khananaṃ khataṃ, sūkarassa khataṃ ettha atthīti sūkarakhatā, sūkarassa vā imasmiṃ buddhuppāde paṭhamaṃ khataṃ upādāya **sūkarakhatā,** tāya. **Evaṃnāmake**ti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmake. **Paṃsudhote**ti dhotapaṃsuke. **Otaritvā abhiruhitabba**nti pakatibhūmito anekehi sopānaphalakehi otaritvā puna leṇadvāraṃ katipayehi abhiruhitabbaṃ.

Ṭhitakovāti mātulassa ṭhitattā tattha sagāravasapatissavasena ṭhitakova. Kiñcāpi sabba-saddo avisesato anavasesapariyādāyako, vatthuadhippāyānurodhī pana saddappayogoti tamatthaṃ sandhāya paribbājako **''sabbaṃ me nakkhamatī''**ti āha. Yā loke manussaupapattiyotiādikā upapattiyo, tā anatthasamudāgatā tattha tattheva sattānaṃ ucchijjanato, tasmā samayavādīhi vuccamānā sabbā āyatiṃ uppajjanaupapatti na hoti. Jalabubbuḷakā viya hi ime sattā tattha tattha samaye uppajjitvā bhijjanti, tesaṃ tattha paṭisandhi natthīti assa adhippāyo. Tenāha **''paṭisandhiyo''**tiādi. **Assa adhippāyaṃ muñcitvā**ti yenādhippāyena paribbājako ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti āha, taṃ tassa adhippāyaṃ jānantopi ajānanto viya hutvā tassa **akkhare tāva dosaṃ dassento**ti padesasabbaṃ sandhāya tena vuttaṃ, sabbasabbavisayaṃ katvā tattha dosaṃ gaṇhanto. Yathā loke kenaci ''sabbaṃ vuttaṃ, taṃ musā''ti vutte tassa vacanassa sabbantogadhattā musābhāvo āpajjeyya, evaṃ imassapi ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti vadato tathā pavattā diṭṭhipi nakkhamatīti atthato āpannameva hoti. Tenāha bhagavā – ''esāpi te diṭṭhi nakkhamatī''ti. Yathā pana kenaci ''sabbaṃ vuttaṃ musā''ti vutte adhippāyānurodhinī saddappavatti, tassa vacanaṃ muñcitvā tadaññesameva musābhāvo ñāyāgato, evamidhāpi ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti vacanato yassā diṭṭhiyā vasena ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti tena vuttaṃ, taṃ diṭṭhiṃ muñcitvā tadaññameva yathādhippetaṃ sabbaṃ nakkhamatīti ayamattho ñāyāgato, bhagavā pana vādīvaro sukhumāya āṇiyā thūlaṃ āṇiṃ nīharanto viya upāyena tassa diṭṭhigataṃ nīharituṃ tassa adhippāyena avatvā saddavasena tāva labbhamānaṃ dosaṃ dassento **''yāpi kho te''**tiādimāha. Tena vuttaṃ – ''assa adhippāyaṃ muñcitvā akkhare tāva dosaṃ dassento''ti.

Paribbājako pana yaṃ sandhāya ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti mayā vuttaṃ, ''ayaṃ so''ti yathāvuttadosapariharaṇatthaṃ tasmiṃ atthe vuccamāne esa doso sabbo na hoti, evampi samaṇo gotamo mama vāde dosameva āropeyyāti attano ajjhāsayaṃ niguhitvā yathāvuttadosaṃ pariharitukāmo **''esā me''**tiādimāha. Tattha **tampassa tādisamevā**ti yaṃ ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti gahitaṃ vatthu, tampi tādisameva bhaveyyāti. Ayañca sabbantogadhadiṭṭhi mayhampi diṭṭhivatthu, taṃ me khameyyavāti. Yasmā pana ''esāpi diṭṭhi tuyhaṃ nakkhamatī''ti yāpi diṭṭhi vuttā bhavatā gotamena, sāpi mayhaṃ nakkhamati, tasmā sabbaṃ me nakkhamatevāti paribbājakassa adhippāyo. Tenāha – **''taṃ pariharāmīti saññāya vadatī''**ti. Tathā ca vakkhati **''tasmāpi ucchedadiṭṭhi mayhaṃ nakkhamatī''**ti. ''Esā me diṭṭhī''ti yā ṭhitibhūtā diṭṭhi, tāya ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti panettha sabbaggahaṇena gahitattā āha – **''atthato panassa esā diṭṭhi na me khamatīti āpajjatī''**ti. Ayaṃ dosoti dassento āha **''yassa panā''**tiādi. **Esā**ti diṭṭhi. **Rucita**nti diṭṭhidassanena abhinivisitvā rocetvā gahitaṃ. **Tena hi diṭṭhiakkhamena arucitena bhavitabbanti** sati diṭṭhiyā akkhamabhāve tato tāya gahitāya khameyya rucceyya yathā, evaṃ sabbassa akkhamabhāveti aparabhāge **sabbaṃ khamati ruccatīti āpajjati. Na panesa taṃ sampaṭicchatī**ti esa ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti evaṃ vadanto ucchedavādī taṃ vuttanayena sabbassa khamanaṃ ruccanaṃ na sampaṭicchati. Ñāyena vuttamatthaṃ kathaṃ na sampaṭicchatīti āha **''kevalaṃ tassāpi ucchedadiṭṭhiyā ucchedameva gaṇhātī''**ti. Sabbesañhi dhammānaṃ āyatiṃ uppādaṃ aruccitvā taṃ sandhāya ayaṃ ''sabbaṃ me nakkhamatī''ti vadati, ucchedadiṭṭhikesu ca ucchinnesu kuto ucchedadiṭṭhisabhāvoti.

Tenāti tena kāraṇena, yasmā idhekacce sattā īdisaṃ diṭṭhiṃ paggayha tiṭṭhanti, tasmāti vuttaṃ hoti. Pajahanakena vā cittena ekajjhaṃ gahetvā pajahanakehi appajahanake niddhāretuṃ bhagavā ''ato… pe… bahutarā''ti avocāti āha – **''pajahanakesu nissakka''**nti yathā ''pañcasīlehi pabhāvanā paññavantatarā''ti. **''Bahū''**ti vatvā na kevalaṃ bahū, atha kho ativiya bahūti dassento **''bahutarā''**ti āha. **‘‘Bahū hī’’**ti nayidaṃ nissakkavacanaṃ, atha kho paccattavacanaṃ. Kathaṃ hi-saddoti āha **‘‘hi-kāro nipātamatta’’**nti. Anissakkavacanaṃ tāva tassa pajahanakānaṃ bahubhāvato tepi parato ‘‘bahutarā’’ti vuccīyanti. **Mūladassana**nti ye tādisaṃ dassanaṃ paṭhamaṃ upādiyanti, tajjātikameva pacchā gahitadassanaṃ. Vijātiyañhi paṭhamaṃ gahitadassanaṃ appahāya vijātiyassa gahaṇaṃ na sambhavati viruddhassa abhinivesassa saha anavaṭṭhānato. Aviruddhaṃ pana mūladassanaṃ avissajjitvā visayādibhedabhinnaṃ aparadassanaṃ gahetuṃ labbhati. Tenāha **‘‘ettha cā’’**tiādi.

Tattha kiñcāpi ekaccasassatavādo sassatucchedābhinivesānaṃ vasena yathākkamaṃ sassatucchedaggāhanajātiko, ucchedaggāhena pana sassatābhinivesassa taṃgāhena ca asassatābhinivesassa virujjhanato ubhayatthapi **‘‘ekaccasassataṃ vā gahetuṃ na sakkā’’**ti vuttaṃ, tathā **‘‘sassataṃ vā ucchedaṃ vā na sakkā gahetu’’**nti ca. Mūlasassatañhi paṭhamaṃ gahitaṃ. **Āyatanesupi yojetabba**nti paṭhamaṃ cakkhāyatanaṃ sassatanti gahetvā aparabhāge na kevalaṃ cakkhāyatanameva sassataṃ, sotāyatanampi sassataṃ, ghānāyatanādipi sassatanti gaṇhātītiādinā yojetabbaṃ. **Āyatanesupī**ti pi-saddena dhātūnaṃ indriyānampi gāho daṭṭhabbo. **Idaṃ sandhāyā**ti ‘‘mūle sassata’’ntiādinā vuttapaṭhamaggāhassa samānajātiyaṃ aparaggāhaṃ sandhāya.

Dutiyavāre paṭhamavāre vuttasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Tattha ādīnavaṃ disvā**ti ‘‘yadi rūpaṃ sassataṃ siyā, nayidaṃ ābādhāya saṃvatteyya. Yasmā ca kho idaṃ rūpaṃ asassataṃ, tasmā abhiṇhapaṭipīḷanaṭṭhena udayavayavantatāya rūpaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ, sassatābhiniveso micchā’’tiādinā tattha sassatavāde ādīnavaṃ dosaṃ disvā. **Oḷārika**nti tasmā paṭipīḷanaṭṭhena ayāthāvaggāhatāya rūpaṃ na saṇhaṃ oḷārikameva. Vedanādīnampi aniccādibhāvadassanaṃ rūpavedanāādīnaṃ samānayogakkhamattā. **Vissajjetī**ti pajahati.

Tisso laddhiyoti sassatucchedaekaccasassatadiṭṭhiyo. Yasmā sassatadiṭṭhikā vaṭṭe rajjanassa āsannā. Tathā hi te olīyantīti vuccanti, bhavābhavadiṭṭhīnaṃ vasena imesaṃ sattānaṃ saṃsārato sīsukkhipanaṃ natthīti etāva tisso visesato gahetabbā.

Idhalokaṃ paralokañca atthīti jānātīti ettāvatā sassatadassanassa appasāvajjatākāraṇamāha, **vaṭṭaṃ assādeti, abhinandatī**ti iminā dandhavirāgatāya. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi. **Idhalokaṃ paralokañca atthīti jānātī**ti iminā tāsu tāsu gatīsu sattānaṃ saṃsaraṇaṃ paṭikkhipatīti dasseti, **sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ atthīti jānātī**ti iminā kammaphalaṃ. **Kusalaṃ na karotī**ti iminā kammaṃ, **akusalaṃ karonto na bhāyatī**ti iminā puññāpuññāni sabhāvato jāyantīti dasseti. **Vaṭṭaṃ assādeti abhinandati** tanninnabhāvato. **Sīghaṃ laddhiṃ jahituṃ na sakkoti** vaṭṭupacchedassa aruccanato. Ucchedavādī hi tasmiṃ bhave ucchedaṃ maññati. Tato paraṃ **idhalokaṃ paralokañca atthīti jānāti** sukatadukkaṭānaṃ phalaṃ atthīti jānāti kammaphalavādībhāvato. Yebhuyyena hi ucchedavādī sabhāvaniyatiyadicchābhinivesesu aññatrābhiniveso hoti. **Sīghaṃ dassanaṃ pajahati** vaṭṭābhiratiyā abhāvato. **Pāramiyo pūretuṃ sakkonto paccekabuddho hutvā,** lokavohāramatteneva so sammāsambuddho hutvā parinibbāyatīti yojanā. **Asakkonto**ti buddho hotuṃ asakkonto. **Abhinīhāraṃ katvā** aggasāvakādibhāvassa abhinīhāraṃ sampādetvā. **Sāvako hutvā**ti aggasāvako mahāsāvako hutvā, tatthāpi tevijjo chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto vā sukkhavipassako eva vā buddhasāvako hutvā parinibbāyati. Sabbamidaṃ ucchedavādino kalyāṇamittanissayena sammattaniyāmokkamane khippavirāgatādassanatthaṃ āgataṃ. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi.

202. **Kañjiyenevā**ti āranāḷena. Kañjiyasadisena ucchedadassanena. **Pūrito**ti paripuṇṇajjhāsayo. **So**ti paribbājako. **Appahāyā**ti abhinditvā. **Viggahoti kalaho** idameva saccaṃ, moghamaññanti aññamaññaṃ viruddhaggāhoti katvā. **Vivāda**nti viruddhavādaṃ. **Vighāta**nti virodhahetukaṃ cittavighātaṃ. **Vihesa**nti viggahavivādanimittaṃ kāyikaṃ cetasikañca kilamathaṃ. **Ādīnavaṃ disvā**ti etāsaṃ diṭṭhīnaṃ evarūpo ādīnavo, aniyyānikabhāvatāya pana sampati āyatiñca mahādīnavoti evaṃ ādīnavaṃ disvā.

205. ‘‘Esohamasmi, eso me attā’’tiādinā (ma. ni. 1.241; saṃ. ni. 3.8) kāyaṃ anvetīti kāyanvayo, soyeva, tassa vā samūho **kāyanvayatā,** kāyapaṭibaddho kileso. Tenāha **‘‘kāyaṃ…pe… attho’’**ti.

Asammissabhāvanti asaṅkarato vavatthitabhāvaṃ. Tena tāsaṃ yathāsakaṃ paccayānaṃ uppajjitvā vigamaṃ dasseti. Evañhi tāsaṃ kadācipi saṅkaro natthi. Tenāha **‘‘tatrāyaṃ saṅkhepattho’’**tiādi. Sarūpaṃ aggahetvā ‘‘aññā vedanā’’ti aniyamena vuttattā tameva vigamaṃ dassento **‘‘anuppannāva honti antarahitā vā’’**ti āha. Sarūpato niyametvā vuccamāne kāci anuppannā vā hoti, kāci antarahitā vāti. **Cuṇṇavicuṇṇabhāvadassanattha**nti khaṇe khaṇe bhijjamānabhāvadassanatthaṃ.

Na kenaci saṃvadatīti kenaci puggalena saddhiṃ diṭṭhirāgavasena saṃkiliṭṭhacitto na vadati. Tenāha **‘‘sassataṃ gahetvā’’**tiādi. **Na vivadatī**ti viruddhabhāvo hutvā na vivadati. **Parivattetvā**ti ucchedaṃ gahetvā ekaccasassataṃ gahetvā evaṃ vuttanayena tayopi vādā parivattetvā yojetabbā. **Tena voharatī**ti tena lokavohārena lokasamaññaṃ anatidhāvanto satto puriso puggalotiādinā voharati, na pana ito bāhirakā viya abhinivisati. Tenāha **‘‘aparāmasanto’’**ti. **Kañci dhamma**nti rūpādīsu ekaṃ dhammampi. **Parāmāsaggāhena aggaṇhanto**ti ‘‘nicca’’ntiādinā, ‘‘etaṃ mamā’’tiādinā ca dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasitvā gahaṇena aggaṇhanto.

Katāvīti katakicco. **So vadeyyā**ti khīṇāsavo bhikkhu ahaṅkāramamaṅkāresu sabbaso samucchinnesupi ahaṃ vadāmīti vadeyya. Tattha **aha**nti niyakajjhattasantāne. **Mama**nti tassa santakabhūte vatthusmiṃ lokaniruḷhe. **Samañña**nti tattha sukusalatāya loke samaññā kusalo viditvā. **Vohāramattenā**ti kevalaṃ paccekabuddho hutvā mahābodhipāramiyo pūretuṃ asakkonto sāvako hutvā desavohāramattena na appahīnataṇho viya andhaputhujjano abhinivesanavasena.

206. **Sassatādīsū**ti sassatābhinivesādīsu. **Tesaṃ tesaṃ dhammāna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Sassataṃ abhiññāyā**ti sassatadiṭṭhiṃ samudayato atthaṅgamato assādato nissaraṇato abhivisiṭṭhāya paññāya paṭivijjhitvā. **Pahāna**nti accantappahānaṃ samucchedaṃ. **Rūpassa pahāna**nti rūpassa tappaṭibaddhasaññojanappahānena pahānaṃ. **Anuppādanirodhena niruddhehi āsavehi aggahetvāva cittaṃ vimucci**. ‘‘Āsavehi cittaṃ vimuccī’’ti ettha kiñcipi aggahetvā asesetvā. **Soḷasa paññā**ti mahāpaññādikā soḷasa paññā. **Caturaṅgasamannāgato**ti puṇṇauposathadivasatā, kenaci anāmantitameva anekasatānaṃyeva anekasahassānaṃ vā bhikkhūnaṃ sannipatitatā, sabbesaṃ ehibhikkhubhāvena upasampannatā, chaḷabhiññatā cāti. Tenāha **‘‘tatrimāni aṅgānī’’**tiādi. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dīghanakhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanā

207. **Dve māgaṇḍiyā**ti dve māgaṇḍiyanāmakā. **Devagabbhasadisa**nti devānaṃ vasanaovarakasadisaṃ. **Etaṃ vutta**nti ‘‘bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāre tiṇasanthārake’’ti etaṃ vuttaṃ. **Na kevalaṃ taṃ divasamevā**ti yaṃ divasaṃ māgaṇḍiyo paribbājako tiṇasanthārakaṃ paññattaṃ, na kevalaṃ taṃ divasameva bhagavā yenaññataro vanasaṇḍo, tenupasaṅkamīti yojanā. **Gāmūpacāre**ti gāmasamīpe. **Saññāṇaṃ katvā**ti saññāṇaṃ katvā viya. Na hi bhagavato tassa saññāṇakaraṇe payojanaṃ atthi.

Samaṇaseyyānurūpanti samaṇassa anucchavikā seyyā. Pāsaṃsattho hi ayaṃ rūpa-saddo. Tenāha **‘‘imaṃ tiṇasanthāraka’’**ntiādi. **Anākiṇṇo**ti viluḷito aghaṭṭito. Hatthapādasīsehi tattha tattha pahaṭena na calito **abhinno,** acalitattā eva abhinnaṃ attharaṇaṃ. **Paricchinditvā paññatto viyā**ti ayaṃ chekena cittakārena cintetvā tulikāya paricchinnalekhāya paricchinditvā likhitā cittakataseyyā viya. Bhūnaṃ vuccati vaḍḍhitaṃ, taṃ hantīti **bhūnahuno**. Tenāha **‘‘hatavaḍḍhino’’**ti. Taṃ panāyaṃ cakkhādīsu saṃvaravidhānaṃ vaḍḍhihananaṃ maññati. Tenāha **‘‘mariyādakārakassā’’**ti. **Brūhetabba**nti uḷāravisayūpahārena vaḍḍhetabbaṃ pīṇetabbaṃ. Taṃ pana ananubhūtānubhavanena hotīti āha **‘‘adiṭṭhaṃ dakkhitabba’’**nti. Anubhūtaṃ pana apaṇītaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘diṭṭhaṃ**

samatikkamitabba''nti. Sesavāresupi eseva nayo. Paramadiṭṭhadhammanibbānavādī kiresa paribbājako, tasmā **evaṃ chasu dvāresu vaḍḍhiṃ paññapeti**. Yasmā yaṃ channampi cakkhādīnaṃ yathāsakaṃ visayaggahaṇaṃ paṭikkhipanto lokassa avaḍḍhitaṃ vināsameva paññapeti, **tasmā so** sayampi **vaḍḍhihato** hatavaḍḍhito.

Saṃkilesato ārakattā **ariyo** niyyānikadhammabhāvato **ñāyo dhammo**. Vajjalesassapi abhāvato **kusalo**. Tenāha **''parisuddhe kāraṇadhamme anavajje''**ti. **Uggatassā**ti uccakulīnatādinā uḷārassa. **Mukhe ārakkhaṃ ṭhapetvā**ti mukhena saṃyato hutvā. **Ambajambūādīni gahetvā viya apūrayamāno**ti ambajambūādīni aññamaññavisadisāni viya pūraṇakathānayena yaṃ kiñci akathetvā. Tenāha **''mayā kathitaniyāmenā''**ti.

208. **Phalasamāpattiyā vuṭṭhito**ti divāvihārato vuṭṭhitoti attho. Divāvihāropi hi ''paṭisallāna''nti vuccati ''rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādī''tiādīsu (pārā. 18). Bhagavā hi phalasamāpattito vuṭṭhānuttarakālaṃ tesaṃ kathāsallāpaṃ sutvā divāvihārato vuṭṭhāya tattha gato. Saṃvego nāma sahottappañāṇaṃ, taṃ nibbindanavasenapi hoti, saṃveganissitaṃ sandhāyāha **''pītisaṃvegena saṃviggo''**ti. So pana yasmā purimāvatthāya calanaṃ hoti cittassa, tasmā āha **''calito kampito''**ti. **Tikhiṇasotena purisenā**ti bhagavantaṃ sandhāyāha.

209. **Dhammadesanaṃ ārabhi** yathā vineyyadamanakusalo **vasanaṭṭhānaṭṭhenā**ti idaṃ āramitabbabhāvassa bhāvalakkhaṇavacanaṃ. Āramati etthāti ārāmo, rūpaṃ ārāmo etassāti **rūpārāmaṃ,** tato eva tanninnabhāvena **rūpe ratanti rūparataṃ,** tena sammo duppattiyā rūpena sammuditanti **rūpasammuditaṃ,** tadetaṃ tadabhihatajavanakiccaṃ tattha āropetvā vuttaṃ. **Danta**ntiādīsupi eseva nayo. **Dantaṃ** damitaṃ. **Nibbisevana**nti vigatavisukāyikaṃ. **Gutta**nti satiyā guttaṃ. **Rakkhita**nti tasseva vevacanaṃ. **Saṃvuta**nti apanītaṃ pavesanivāraṇena. Tenāha **''pihita''**nti.

210. **Uppajjanapariḷāha**nti uppajjanakilesapariḷāhaṃ. **Kiṃ vacanaṃ vattabbaṃ assā**ti rūpārammaṇaṃ anubhavitvā samudayādipahānaṃ pariggaṇhitvā parinibbinditvā virajjitvā yo vimutto, tattha kiṃ vuddhihatapariyāyo avassaṃ labhati na labhatīti pucchati. Paribbājako tādise sārabaddhavimuttike vuddhihatoti na vadeyyāti āha **''na kiñci, bho, gotamā''**ti.

211. **Te**ti tayā, ayameva vā pāṭho. **Vassaṃ vāso vassaṃ** uttarapadalopena, vassituṃ arahatīti **vassiko,** vassakāle nivāsānucchavikoti attho.

Nātiucco hoti nātinīcoti gimhiko viya ucco, hemantiko viya nīco na hoti, atha kho tadubhayavemajjhalakkhaṇatāya nātiucco hoti nātinīco. **Nātitanūnī**ti hemantikassa viya na khuddakāni. **Nātibahūnī**ti gimhikassa viya na atibahūni. **Missakānevā**ti hemantikagimhikesu vuttalakkhaṇavomissakāni. **Uṇhapavesanatthāyā**ti niyūhesu purebhattaṃ pacchābhattañca patitasūriyobhāsavasena uṇhassa abbhantarapavesanatthāya. **Bhittiniyūhāni nīharīyantī**ti dakkhiṇapasse bhittīsu niyūhāni nīharitvā karīyanti. **Vipulajālānī**ti puthulachiddāni. **Udakayantānī**ti udakavāhakayantāni.

Nīluppalagacchake katvāti vikasitehi nīluppalehi gacchake naḷinike katvā. **Gandhakalala**nti gandhamissakakaddamaṃ. **Yamakabhittī**ti yugaḷabhitti, tassā antare nāḷi, yato udakaṃ abhiruhati. **Lohanāḷi**nti lohamayayantanāḷiṃ. **Jāla**nti tambalohamayaṃ jālaṃ. **Heṭṭhā yantaṃ parivattentī**ti heṭṭhābhāge udakayantaṃ gamenti. **Udakaphusite temente vivaṇṇatā māhosī**ti **nīlapaṭaṃ nivāseti. Divākāle**ti divasavelāya. **Ajjhattaṃ vūpasantacitto viharāmī**ti etena attano phalasamāpattivihāro bhagavatā dassitoti āha – **''tāya ratiyā ramamānoti idaṃ catutthajjhānikaphalasamāpattiratiṃ sandhāya vutta''**nti.

212. **Mahā ca nesaṃ papañco**ti nesaṃ rājūnaṃ mahāpapañco rājiddhivasena sabbadā sampattivisayo ca, anubhavituṃ na labhantīti adhippāyo. **Mante gavesantā vicaranti,** na bhogasukhaṃ.

Gaṇanā nāma acchinnagaṇanā, na vigaṇagaṇanā na paṇagaṇanā. **Āvaṭṭo**ti yathādhigate dibbe kāme pahāya kāmahetu āvaṭṭo nivatto parivattito **bhaveyya. Evaṃ mānusakā kāmā**ti yathā koci kusaggena udakaṃ gahetvā mahāsamudde udakaṃ mineyya. Tattha mahāsamudde udakameva mahantaṃ vipulaṃ paṇītañca, evaṃ dibbānaṃ kāmānaṃ samīpe upanidhāya mānusakā kāmā appamattakā oramattakā nihīnā, dibbāva kāmā mahantā vipulā uḷārā paṇītā. **Samadhigayhā**ti sammā adhigamanavasena niggayha dibbampi sukhaṃ hīnaṃ katvā **tiṭṭhati**.

213. Ārogyahetukaṃ sukhaṃ assa atthīti **sukhī,** taṃ panassa rogavigamatovāti āha **''paṭhamaṃ dukkhito pacchā sukhito''**ti. Serī nāma attādhīnavuttīti āha **''serī ekako bhaveyyā''**ti. Attano vaso sayaṃvaso, so etassa atthīti **sayaṃvasī. Aṅgārakapallaṃ viya** kāmavatthupariḷāhahetuto. **Tacchetvā**ti ghaṭṭetvā, kaṇḍūyitvāti attho.

214. Yena kāyo madhurakajāto hoti, taṃ kira kuṭṭhaṃ chaviṃ vināseti, cammaṃ chiddajātaṃ viya hoti. Tenevāha **''upahatakāyappasādo''**ti. **Paccalatthā**ti paṭilabhi. Avijjābhibhūtatāya virodhipaccayasamāyogena **paññindriyassa upahatattā**. Āyatiṃ dukkhaphalatāya etarahi ca kilesadukkhabahulatāya kāmānaṃ **dukkhasamphassatā,** tadubhayasaṃyuttesu tesu ca taṃ asallakkhitvā ekantasukhābhiniveso viparītasaññāya, na kevalāya sukhavedanāya sukhāti pavattasaññī.

215. **Tānī**ti kuṭṭhasarīre vaṇamukhāni. **Asucīnī**ti asubhāni. **Duggandhānī**ti vissagandhāni. **Pūtīnī**ti kuṇapabhūtāni. **Idānī**ti etarahi. Nakhehi vippatacchanaaggiparitāpanehi atinippīḷanakāle **pāṇakā…pe… paggharanti,** tena vedanā tanukā hoti. **Eva**nti vuttanayena vedanāya tanukabhāvato.

Ārogyabhāve dhanalābhādilābhuppattito, asati ca ārogye lābhassa niratthakabhāvato, diṭṭhadhammikādisabbasampattīnaṃ lābhassa nimittabhāvato ca **ārogyaparamā lābhā**. Nibbāne sukhuppattito, asati ca nibbānādhigame tādisassa sukhassa anupalabbhanato, sabbasaṅkhatavivittattā ca sabbaso ca saṃsāradukkhābhāvato, adhigate ca tasmiṃ sakalavaṭṭadukkhābhāvato ca **nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ. Pubbabhāgamaggāna**nti kāyānupassanādibhedabhinnānaṃ ariyamaggassa pubbabhāgiyānaṃ maggānaṃ. Tesañca amatagāmitā nāma tanninnatāvaseneva sacchikiriyāvasenāti āha **''pubbabhāgagamaneneva amatagāmina''**nti. **Aṭṭhaṅgiko** ariyamaggo **khemo** sabbaparissayasamugghātanena anupaddutattā, taṃsamaṅgīnaṃ sabbaso anupaddutattā taṃsamaṅgīnaṃ sabbaso anupaddavahetuto ca. **Laddhivasena gahitā**ti sassatavādādīhi kevalaṃ tesaṃ laddhivasena tathā gahitā. **Khemaamatagāmina**nti iminā hi ''khemaṃamatagāmina''nti vibhattialopena niddeso, attho pana vibhattilopena daṭṭhabboti dasseti.

216. **Anomajjatī**ti anu anu omajjati. Aparāparaṃ hatthaṃ **heṭṭhā otārento majjati**.

217. **Cheka**nti ghanabhāvena vītaṃ. Ghanamaṭṭhabhāvena sundaraṃ hotīti āha **''sampanna''**nti. Sādhūhi paramappicchasantuṭṭhehi lāto gahitoti **sāhuḷi. Saṅkāracoḷakaṃ** niccakāḷakaṃ.

218. Tattha tattha rujanaṭṭhena vibādhanaṭṭhena **rogova bhūto**. Vipassanāñāṇenapi sikhāppattena ārogyaṃ ekadesena passati, nibbānañca vaṭṭapaṭipakkhatoti āha **''vipassanāñāṇañcevā''**ti.

219. **Antarā**ti paṭhamuppatti jarāmaraṇānaṃ vemajjhe. **Upahato**ti pittasemhādidosehi dūsitabhāvena kathito. Pittādidose pana bhesajjasevanāya nivattento upahataṃ paṭipākatikaṃ karonto **cakkhūni uppādeti nāma. Vinaṭṭhānī**ti anuppattidhammataṃ āpannāni.

220. **Pubbe vutte** sāhuḷiyacīre. **Vaṭṭe anugatacittenā**ti anamatagge saṃsāravaṭṭe anādīnavadassitāya anugāmicittena.

221. **Dhammassā**ti nibbānassa. **Anudhamma**nti anurūpaṃ niyyānadhammaṃ. Tenāha

‘‘anucchavikaṃ paṭipada’’nti. **Pañcakkhandhe**ti pañcupādānakkhandhe dasseti. ‘‘Dīgharattaṃ vata, bho’’tiādinā pāḷiyaṃ vivaṭṭaṃ dassitaṃ. Tenāha **‘‘upādānanirodhāti vivaṭṭaṃ dassento’’**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Sandakasuttavaṇṇanā

223. Devena vassena kato sobbho devakatasobbho. Tenāha **‘‘vasso...pe... rahado’’**ti. **Guhā**ti paṃsuguhā pāsāṇaguhā missakaguhāti tisso guhā. Tattha **paṃsuguhā** udakamuttaṭṭhāne ahosi ninnaṭṭhānaṃ pana udakena ajjhotthataṃ. **Umaṅgaṃ katvā**ti heṭṭhā suduggaṃ katvā. **Anamataggiyaṃ paccavekkhitvā**ti ‘‘na kho so sattāvāso sulabharūpo, yo iminā dīghena addhunā anāvuṭṭhapubbo’’tiādinā (ma. ni. 1.160) idañca taḷākaṃ mayā vutthapubbaṃ bhavissati, tampi ṭhānaṃ so ca attabhāvo apaññattikabhāvaṃ gatoti evaṃ anamataggiyaṃ paccavekkhitvā tādisaṃ ṭhānaṃ gantuṃ vaṭṭati. Iminā nayena samuddapabbatadassanādīsupi paccavekkhaṇāvidhi veditabbo.

Uccaṃ nadamānāyāti uccaṃ katvā saddaṃ karontiyā **kāmassādabhavassādādivatthu**nti ‘‘ayañca ayañca kāmo iṭṭho kanto manāpo, asuko bhavo iṭṭho kanto manāpo, evamayaṃ loko piyehi piyataro’’ti evaṃ kāmassādabhavassādalokassādādisaṅkhātaṃ vatthuṃ. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca, taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttāti niyyānikā, niyyānaṃ vā phalaṃ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritādisaṃkilesato niyyātīti vā niyyānīyā, ī-kārassa rassattaṃ ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā. Tiracchānabhūtā**ti tirokaraṇabhūtā. **Gehassitakathā**ti kāmapaṭisaṃyuttakathā. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. Saha atthenāti **sātthakaṃ,** hitapaṭisaṃyuttanti attho. **Visikhā**ti gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā ‘‘gāmo āgato’’tiādīsu (sārattha. ṭī. 1.ācariyaparamparakathāvaṇṇanā) viya. Tenevāha **‘‘sūrā samatthā’’**ti **‘‘saddhā pasannā’’**ti ca. Kumbhaṭṭhānappadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha **‘‘kumbhadāsikathā vā’’**ti.

228. Vohāro viya tesaṃ tathā vohāramattaṃ gahetvā vuttaṃ **‘‘brahmacariyavāse’’**ti. **Akatā**ti samena, visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti **akaṭavidhā**. Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ anibbattataṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmātā**ti kassaci animmāpitā. **Rūpādijanakabhāva**nti rūpasaddādīnaṃ paccayabhāvaṃ, rūpādayopi pathaviyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa adhippāyo. Yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ kassaci ca anibbattanakaṃ, evametepīti āha **‘‘pabbatakūṭā viya ṭhitāti kūṭaṭṭhā’’**ti. Yamidaṃ bījato aṅkurādi jāyatīti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati nāvijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. **Evaṃ ṭhitā**ti evaṃ nibbikārā ṭhitā. **Ubhayenapī**ti atthadvayenapīti vadanti. ‘‘Kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā’’ti padadvayenapi. **Tesaṃ** sattannaṃ kāyānaṃ. **Ṭhitattā**ti nibbikārābhāvena ṭhitattā. **Na calantī**ti vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesaṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanañca atthato pakatiyā avaṭṭhānamevāti dassetuṃ **‘‘na vipariṇāmentī’’**ti vuttaṃ. Tathā avipariṇāmadhammattā eva te **aññamaññaṃ na byābādhenti**. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘nāla’’ntiādi vuttaṃ.

Pathavī eva kāyekadesattā **pathavīkāyo. Hantuṃ vā ghātetuṃ vā samattho nāma natthi** jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārabhāvato, eteneva nesamahantabbatā aghātetabbatā atthato vuttāyevāti daṭṭhabbā. Tathā hi vuttaṃ **‘‘sattannaṃtveva kāyāna’’**ntiādi. **Sotuṃ vā sāvetuṃ vā samattho nāma natthī**ti paccekaṃ nesaṃ savanesu asamatthattā tadekadesādīsupi asamatthataṃ dīpeti. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha **‘‘yathā muggarāsiādīsū’’**tiādi. **Kevalaṃ saññāmattameva hoti,** hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo. **Kevalaṃ takkamattena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpetī**ti etena yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṃ kiñci attanā parikappitaṃ sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhiggāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesaṃ diṭṭhivatthusmiṃ viññūhi vicāraṇā kattabbāti dasseti. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. **Pañcindriyavasenā**ti pañcarūpindriyavasena. **Kammanti laddhi** kammabhāvena supākaṭattā. Avaṅkakathātāraṇādikā **dvāsaṭṭhi paṭipadā. Ekasmiṃ kappe**ti ekasmiṃ mahākappe.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso, itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. **Bhikkhu ca pannako**tiādi tesaṃ pāḷiyeva. Tattha **pannako**ti bhikkhāya vicaraṇakoti vadanti, tesaṃ vā paṭipattiṃ paṭipannako. **Jino**ti jiṇṇo, jarāvasena nihīnadhātukoti vadanti, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto kassacipi dhammaṃ na katheti, tenāha **''na kiñci āhā''**ti. **Alābhi**nti ''so na kumbhimukhā paṭiggaṇhatī''tiādinā (dī. ni. 1.394) nayena vuttaalābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tato eva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyaṇaṃ **samaṇaṃ pannabhūmīti vadati**.

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. Pasuggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devā**ti cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena nesaṃ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṃ ekacco antarabhedo **''mahāsamayasuttena''** (dī. ni. 2.331 ādayo) dīpetabbo. **Mānusāpi anantā**ti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena mānusāpi anantabhedā. Pisācā eva pesācā, te aparapetādayo **mahantā** veditabbā.

Chaddantadahamandākiniyo **kuḷīramucalinda**nāmena vadati. **Gaṇṭhikā**ti pabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi…pe… uddhaṃ na gacchati,** kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittaṃ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṃ phussa phussa** patvā patvā paripakkabhāvāpādanena **byantiṃ karoti nāma. Suttaguḷe**ti suttavaṭṭiyaṃ. **Nibbeṭhiyamānameva paletī**ti upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaddhīti dasseti paricchinnarūpattā.

229. **Niyativāde pakkhipanto**ti sabbaññutaṃ paṭijānitvāpi padesaññutāya asampāyamāno tattha attano aññāṇakiriyaṃ pariharituṃ asakkonto ca ''evamesā niyatī''ti niyativāde pakkhipanto.

230. Dhammakathāya apassayabhūto anussavo etassa atthīti **anussavī,** tenevassa apassayavādaṃ dassetuṃ **''anussavanissito''**ti āha. **Savanaṃ saccato**ti yaṃ kiñci anussavaṃ, taṃ savanaṃ saccanti gahetvā ṭhito. **Piṭakasampadāyā**ti ganthasampādanena, tādisaṃ ganthaṃ paguṇaṃ vācuggataṃ katvā taṃ nissāya dhammaṃ katheti. Tenāha **''vaggapaṇṇāsakāyā''**tiādi.

232. **Mandapañño**ti parittapañño. **Momūho**ti sammuyhako. ''Evantipi me no''tiādinā vividho nānappakāro khepo vācāya paravādānaṃ khīpanaṃ vācāvikkhepo, taṃ **vācāvikkhepaṃ,** na marati na pacchijjati yathāvutto vādavikkhepo etāyāti amarā, tattha pavattā diṭṭhi amarāvikkhepo, taṃ **amarāvikkhepaṃ. Apariyantavikkhepa**nti ''evampi me no''tiādinā pucchitassa apariyosāpanavasena vikkhepaṃ. **Ito cito ca sandhāvati** ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato. **Gāhaṃ na upagacchatī**ti micchāgāhatāya uttaravidhānāya purimapakkhaṃ ṭhapetvā gāhaṃ na upagacchati. Amarāsadisāya amarāya vikkhepoti **amarāvikkhepo**.

Idaṃ kusalanti ettha **iti-**saddo pakārattho, iminā pakārenāti attho. Amarāvikkhepiko yathā kusale, evaṃ aññasmiṃ yaṃ kiñci kenaci pucchitaṃ atthaṃ attano aruccanatāya ''evantipi me no''tiādinā tattha tattha vikkhepaññeva āpajjati, tasmā ''evantipi me no''tiādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṃ. Nanu cettha vikkhepavādino vikkhepapakkhassa ananujānanaṃ vikkhepapakkhe avaṭṭhānaṃ yuttanti? Na, tatthāpi tassa sammūḷhassa paṭikkhepavaseneva vikkhepavādassa pavattanato. Tena vuttaṃ **''no''**ti. Tathā hi sañcayo belaṭṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho paralokattikādīnaṃ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha – ‘‘nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno pucchāya vikkhepamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamatthaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā yuttā’’ti? Vuccate – na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādabhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyeva sā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā, indriyabaddhato ca tatiyaṭṭhānabhāve dassito.

234. **Sannidhikārakaṃ kāme**ti ettha anindriyabaddhāni adhippetānīti tilataṇḍulādiggahaṇaṃ, tassa lokassa appasādaparihāratthaṃ kadāci taṇḍulanāḷiādisaṅgahaṇakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘tilataṇḍulādayo paññāyantī’’**ti.

236. **Ājīvakā matā nāmā**ti ime ājīvakā sabbaso sammāpaṭipattirahitā micchā eva ca paṭipajjamānā adhisīlasaṅkhātassa sīlajīvitassa abhāvena matā nāma. **Puttamatā**ti mataputtā. **Samaṇe gotame brahmacariyavāso atthī**ti samaṇaṃ eva gotamaṃ parisuddho suparipuṇṇo takkarassa sammā dukkhakkhayāvaho brahmacariyavāso atthi. Etenettha dhammasudhammatādidīpanena buddhasubuddhatañca dīpeti, **aññattha natthī**ti iminā bāhirakesu tassa abhāvaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sandakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanā

237. **Abhiññātā**ti ediso ediso cāti abhilakkhaṇavasena ñātā. Appasaddassa vinīto, appasaddatāya mandabhāṇitāya vinītoti ca **appasaddavinīto**ti vuccamāne aññena vinītabhāvo dīpito hoti, bhagavā pana sayambhuñāṇena sayameva vinīto. Tasmā pāḷiyaṃ ‘‘appasaddavinīto’’ti na vuttaṃ. Tenāha **‘‘na hi bhagavā aññena vinīto’’**ti.

238. **Hiyyodivasaṃ upādāya** tato āsannāni katipayāni divasāni **purimāni nāma honti, purimānī**ti ca pubbakāni, atītānīti attho. **Tato para**nti yathā vuttaatītadivasato anantaraṃ paraṃ purimataraṃ atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu pavattito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo, evaṃ santepi yadettha ‘‘purimatara’’nti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ paraṃ, yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ ‘‘purimatara’’nti vuttaṃ hoti. Kutūhalayuttā sālā **kutūhalasālā** yathā ‘‘ājaññaratho’’ti. **Ime** dassanādayo.

Ayathābhūtaguṇehīti ayathābhūtaṃ micchādīpitaatthamatteneva ugghositaguṇehi **samuggato** ghosito. Taranti atikkamanti etenāti titthaṃ, aggamaggo. Diṭṭhigatikamaggo pana ayathābhūtopi tesaṃ tathā vitaraṇaṃ upādāya titthanti voharīyatīti taṃ karontā **titthakarā. Osaratī**ti pavisati.

239. **Sahita**nti pubbāparāviruddhaṃ. **Na kiñci jāta**nti paṭiññādosahetudosaudāharaṇadosaduṭṭhadosatāya na kiñci jātaṃ. Tenāha **‘‘āropito te vādo’’**ti. Vadanti tena paribhāsantīti **vādo** doso. **Sabhāvakkosenā**ti sabhāvato pavattakoṭṭhāsena.

240. **Pīḷeyyā**ti madhubhaṇḍena saha bhājane pīḷetvā dadeyya. **Sabrahmacārīhi sampayojetvā**ti sahadhammikehi viheṭhanapayogaṃ katvā, tenāha **‘‘vivādaṃ katvā’’**ti.

241. **Itarītarenā**ti paṇītato itarena. Tenāha **‘‘lāmakalāmakenā’’**ti.

242. **Bhattakosakenā**ti kosakabhattena, khuddakasarāvabhattakenāti attho. **Beluvamattabhattāhārā**ti billapamāṇabhattabhojanā. **Oṭṭhavaṭṭiyā**ti mukhavaṭṭiyā. **Sabbākārenevā**ti sabbappakāreneva. **Anappāhāroti na vattabbo** kadāci appāhāroti katvā. Tattha ativiya aññehi avisayhaṃ appāhārataṃ bhagavato dassetuṃ ‘‘**padhānabhūmiya**’’ntiādi vuttaṃ. **Mayā**ti nissakkavacanaṃ. **Visesatarā**ti tena dhammena visesavantatarā.

Vatasamādānavaseneva paṃsukūlaṃ dhārentīti **paṃsukūlikā**ti āha – ‘‘**samādinnapaṃsukūlikaṅgā**’’ti, saddattho pana ‘‘**visuddhimagge**’’ (visuddhi. 1.24) vuttanayena veditabbo. **Piṇḍapātikā sapadānacārino**tiādīsupi eseva nayo. Tattha tattha satthena chinditattā **satthalūkhāni**. Yaṃ yaṃ sappāyaṃ, tasseva gahaṇaṃ **uccina**nti āha ‘‘**uccinitvā…pe… thiraṭṭhānameva gahetvā**’’ti. **Alābulomasānī**ti alābulomāni viya sukhumatarāni cīvarasuttaṃsūni etesaṃ santīti alābulomasāni. **Pātitasāṇapaṃsukūla**nti kaḷevarena saddhiṃ chaḍḍitasāṇamayaṃ paṃsukūlaṃ, yaṃ tumbamatte puḷave odhunitvā satthā gaṇhi.

‘‘Yathāpi bhamaro puppha’’ntiādinā (dha. pa. 49) vuttaṃ madhukarabhikkhācāravataṃ ‘‘piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjā’’ti (mahāva. 73, 128) vacanato bhikkhūnaṃ pakatibhūtaṃ vatanti vuttaṃ ‘‘**uñchāsake vate ratā**’’ti. Vata-saddo cettha pakativatasaṅkhātaṃ sakavataṃ vadati. Tenāha ‘‘**uñchācariyasaṅkhāte bhikkhūnaṃ pakativate**’’ti. **Uccanīcagharadvāraṭṭhāyino**ti mahantakhuddakagehānaṃ bahidvārakoṭṭhakaṭṭhāyino. **Kabaramissakaṃ bhattaṃ saṃharitvā**ti kaṇājakamissakaṃ bhattaṃ sampiṇḍitvā. **Ummārato paṭṭhāyā**ti gharummārato paṭṭhāya.

Cīvarānuggahatthanti cīvarānurakkhaṇatthaṃ. Ettha ca yasmā buddhā nāma sadevake loke anuttaraṃ puññakkhettaṃ, sā cassa puññakkhettatā paramukkaṃsagatā, tasmā sattānaṃ tādisaṃ upakāraṃ ācikkhitvā te ca anuggaṇhantā gahapaticīvaraṃ sādiyanti, catupaccayasantose pana ne paramukkaṃsagatā evāti daṭṭhabbaṃ.

244. **Sappaccaya**nti sahetukaṃ sakāraṇaṃ hutvā dhammaṃ desetīti ayamettha attho. Codako pana adhippāyaṃ ajānanto ‘‘**kiṃ panā**’’tiādimāha. Itaro ‘‘**no na desetī**’’tiādinā adhippāyaṃ vivarati. **Nidāna**nti cettha ñāpakaṃ uppattikāraṇaṃ adhippetaṃ, tañca tassa tassa anuppattiyuttassa atthassa paṭipakkhaharaṇato ‘‘**sappāṭihāriya**’’nti vuccatīti āha ‘‘**purimassevetaṃ vevacana**’’nti. Rāgādīnaṃ vā paṭiharaṇaṃ paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, saha pāṭihāriyenāti **sappāṭihāriyaṃ**. Rāgādipaṭisedhavaseneva hi satthā dhammaṃ deseti.

245. **Tassa tassa pañhassā**ti yaṃ yaṃ pañhaṃ paro abhisaṅkharitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pucchati, tassa tassa pañhassa. **Upari āgamanavādapatha**nti vissajjane kate tato upari āgacchanakaṃ vādamaggaṃ. **Visesetvā vadanto**ti vattati, ‘‘bho gotama, vattumarahatī’’ti attano vādabhedanatthaṃ āhataṃ kāraṇaṃ attano māraṇatthaṃ āvudhaṃ nidassento viya visesetvā vadanto pahārakena vacanena. **Antarantare**ti mayā vuccamānakathāpabandhassa antarantare. **Dadeyya** vadeyya. **Evarūpesu ṭhānesū**ti paravādīhi saddhiṃ vādapaṭivādaṭṭhānesu. Te niggahetuṃ mayā desitaṃ suttapadaṃ ānetvā **mamayeva anusāsaniṃ ovādaṃ paccāsīsanti**.

246. **Sampādemī**ti manorathaṃ sampādemi. **Paripūremī**ti ajjhāsayaṃ paripūremi. **Adhisīle**ti adhike uttamasīle. Sāvakasīlato ca paccekabuddhasīlato ca buddhānaṃ sīlaṃ **adhikaṃ** ukkaṭṭhaṃ paramukkaṃsato anaññasādhāraṇabhāvato. Tenāha ‘‘**buddhasīlaṃ nāma kathita**’’nti. **Ṭhānuppattikapaññā**ti tattha tattha ṭhānaso uppannapaññā. Tenāha ‘‘**tatthā**’’tiādi. **Avasesā paññā**ti idha pāḷiyaṃ āgatā anāgatā ca yathāvuttañāṇadvayavinimuttā paññā.

247. **Visesādhigamāna**nti satipaṭṭhānādīnaṃ adhigandhabbavisesānaṃ. Abhiññā nāma cha abhiññā, tāsu ukkaṭṭhaniddesena chaḷabhiññārahatova aggamaggapaññā idha abhiññāti adhippetā, tassa vosānaṃ pariyosānaṃ pāramī paramukkaṃsāti avakaṃsāti ca aggaphalaṃ vuccatīti āha ‘‘**abhiññā… pe… arahattaṃ pattā**’’ti.

Upāyapadhāneti ariyaphalādhigamanassa upāyabhūte padhāne. ‘‘Anuppannapāpakānuppādādiatthā’’ti gahitā tatheva honti, taṃ atthaṃ sādhentiyevāti etassa atthassa dīpako sammā-saddoti yathāadhippetatthassa anuppannapāpakānuppādādino upāyabhūte, padhānaupāyabhūteti attho. Sammā-saddassa vā yoniso atthadīpakataṃ sandhāya ‘‘yoniso padhāne’’ti vuttaṃ. **Chandaṃ janetī**ti kattukamyatākusalacchandaṃ uppādeti pavatteti vā. **Vāyamatī**ti payogaparakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti kāyikacetasikavīriyaṃ karoti. **Cittaṃ ukkhipatī**ti teneva sahajātavīriyena kosajjapakkhato cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti sammappadhānabhūtaṃ vīriyaṃ pavatteti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni. ‘‘Padahatī’’ti vā iminā āsevanādīhi saddhiṃ sikhāpattaṃ ussoḷhivīriyaṃ yojetabbaṃ. **Vaḍḍhiyā paripūraṇattha**nti yāvatā bhāvanāpāripūriyā paripūraṇatthaṃ. **Yā ṭhitī**ti yā kusalānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhavigamena avaṭṭhiti. **So asammoso**ti so avināso. **Yaṃ vepulla**nti yo sabbaso vipulabhāvo mahantatā. **Bhāvanāpāripūrī**ti bhāvanāya paripūritā. **Atthotipi veditabbaṃ purimapacchimapadānaṃ samānatthabhāvato.**

Pubbabhāgapaṭipadā kathitātaṃtaṃvisesādhigamassa paṭipadāvibhāvanāya āraddhattā. Akusalānaṃ dhammānaṃ anuppajjanena anatthāvahatā nāma natthīti vuttaṃ – **‘‘uppajjamānā’’**ti vacanaṃ uppannānaṃ rāsantarabhāvena gahitattā. Tathā kusalānaṃ dhammānaṃ uppajjanenāti vuttaṃ – **anuppajjamānā**ti vacanaṃ uppannānaṃ rāsantarabhāvena gahitattā. **Nirujjhamānā**ti paṭipakkhasamāyogena vinassamānā, na khaṇanirodhavasena nirujjhamānā.

Lobhādayo veditabbā, ye āraddhavipassakānaṃ uppajjanārahā. **Sakiṃ uppajjitvā**ti sabhāvakathanamattametaṃ. Ekavārameva hi maggo uppajjati. **Nirujjhamāno**ti saraseneva nirujjhamāno. Na hi tassa paṭipakkhasamāyogo nāma atthi. **Phalassā**ti anantarakāleva uppajjanakaphalassa. **Paccayaṃ datvāva nirujjhatī**ti iminā maggo sampati āyatiñca ekanteneva atthāvahoti dasseti. **Purimasmimpī**ti ‘‘anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu’’nti etasmiṃ tatiyavārepi. **‘‘Samathavipassanā gahetabbā’’ti vuttaṃ** aṭṭhakathāyaṃ, **taṃ pana** maggassa anuppannatāya sabbhāvato, anuppajjamāne ca tasmiṃ vaṭṭānatthasabbhāvatoti maggassapi sādhāraṇabhāvato **na yutta**nti paṭikkhipati. Yadi samathavipassanānampi anuppatti anatthāvahā, maggassa anuppattiyā vattabbaṃ natthīti.

Mahantaṃ, **gāravaṃ hoti,** tasmā ‘‘saṅghagāravena yathāruci vandituṃ na labhāmī’’ti saṅghena saha na nikkhami. **Ettakaṃ dhātūnaṃ nidhānaṃ nāma aññatra natthi,** mahādhātunidhānato hi nīharitvā katipayā dhātuyo tattha tattha cetiye upanītā, idha pana rāmagāmathūpe vinaṭṭhe nāgabhavanaṃ paviṭṭhā doṇamattā dhātuyo upanītā. **Atimandāni no**ti nanu ativiya mandāni.

Saṃvijjitvāti ‘‘kathañhi nāma mādiso īdisaṃ anatthaṃ pāpuṇissatī’’ti saṃvegaṃ janetvā. Īdisaṃ nāma mādisaṃ ārabbha vattabbanti **kiṃ vadatīti** taṃ vacanaṃ anādiyanto.

Santasamāpattito aññaṃ santhambhanakāraṇaṃ balavaṃ natthīti tato parihīno sammāpaṭipattiyaṃ patiṭṭhā kathaṃ bhavissatīti āha **‘‘santāya…pe… na sakkotī’’**ti. Na hi mahārajjuyā chinnāya suttatantū santhambhetuṃ sakkontīti. Samathe dassetvā tena samānagatikā imasmiṃ visaye vipassanāpīti iminā adhippāyenāha **‘‘evaṃ uppannā samathavipassanā…pe… saṃvattantī’’**ti.

Kāsāvanti kāsāvavatthaṃ. **Kacchaṃ pīḷetvā nivattha**nti pacchimaṃ ovaṭṭikaṃ pīḷento viya daḷhaṃ katvā nivatthaṃ addasaṃsūti yojanā.

Vuttanayenāti (a. ni. ṭī. 1.1.394) ‘‘kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’’tiādinā vatthukāmakilesakāmesu ādīnavadassanapubbakanekkhammapaṭipattiyā chandarāgaṃ vikkhambhayato samucchindantassa ca ‘‘anuppanno ca kāmāsavo na uppajjatī’’tiādinā heṭṭhā sabbāsavasuttavaṇṇanādīsu (ma. ni. 1.15 ādayo; ma. ni. aṭṭha. 1.15 ādayo) vuttanayena. **Ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddhavipāko**ti tadārammaṇamāha. Anubhavitvā bhavitvā ca vigataṃ **bhūtavigataṃ**.

Anubhūtabhūtā hi bhūtatāsāmaññena bhūta-saddena vuttā. Sāmaññameva hi upasaggena visesīyatīti. Anubhūtasaddo ca kammavacanicchāya abhāvato anubhavakavācako daṭṭhabbo. Vipāko ārammaṇe uppajjitvā niruddho bhutvāvigatoti vattabbataṃ arahati, vikappagāhavasena rāgādīhi tabbipakkhehi ca akusalaṃ kusalañca kammaṃ ārammaṇarasaṃ anubhavitvā vigatanti vattabbataṃ arahati. Yathāvutto pana vipāko kevalaṃ ārammaṇarasānubhavanavaseneva pavattatīti anubhavitvā vigatattā nippariyāyeneva vutto, tassa ca tathā vuttattā kammaṃ bhavitvā vigatapariyāyena, yaṃ ‘‘uppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā’’ti ettha ‘‘uppanna’’nti gahetvā taṃsadisānaṃ pahānaṃ, vuddhi ca vuttā. Vipaccituṃ okāsakaraṇavasena uppatitaṃ atītakammañca tato uppajjituṃ āraddho anāgato vipāko ca ‘‘okāsakatuppanno’’ti vutto. Yaṃ uppannasaddena vināpi viññāyamānaṃ uppannaṃ sandhāya ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, sañcetanikāna’’ntiādi (a. ni. 10.217, 219) vuttaṃ.

Tesūti vipassanāya bhūmibhūtesu khandhesu. **Anusayitakilesā**ti anusayavasena pavattā appahīnā maggena pahātabbā kilesā adhippetā. Tenāha **‘‘atītā…pe… na vattabbā’’**ti. Tesañhi ambarukkhopamāya vattamānāditā na vattabbā maggena pahātabbānaṃ tādisassa vibhāgassa anuppajjanato. **Appahīnāva hontī**ti iminā appahīnaṭṭhena anusayaṭṭhoti dasseti. **Idaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāmā**ti idaṃ tesu khandhesu uppattirahakilesajātaṃ tāya eva uppattirahatāya bhūmiladdhuppannaṃ nāma, tebhūmakabhūmiladdhā nāma hotīti attho. **Tāsu tāsu bhūmīsū**ti manussadevādiattabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Tasmiṃ tasmiṃ santāne anuppattianāpāditatāya **asamugghātitā**. Ettha ca laddhabhūmikaṃ **bhūmiladdha**nti vuttaṃ aggiāhito viya.

Okāsakatuppanna-saddepi ca okāso kato etenāti okāso kato etassāti ca atthadvayepi kata-saddassa paranipāto daṭṭhabbo. Āhatakhīrarukkho viya nimittaggāhavasena adhiggahitaṃ ārammaṇaṃ, anāhatakhīrarukkho viya avikkhambhitatāya antogadhakilesaṃ ārammaṇaṃ. Nimittaggāhakāvikkhambhitakilesā vā puggalā āhatānāhatakhīrarukkhasadisā. **Purimanayenevā**ti avikkhambhituppanne viya ‘‘imasmiṃ nāma ṭhāne nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Asamugghātitattā’’ti yojetvā vitthāretabbaṃ.

Vuttaṃ paṭisambhidāmagge. Tattha ca maggena pahīnakilesānameva tidhā navattabbataṃ apākaṭaṃ supākaṭaṃ kātuṃ **ajātaphalarukkho** upamābhāvena **āgato**. Atītādīnaṃ appahīnatā dassanatthampi **‘‘jātaphalarukkhena dīpetabba’’**nti vuttaṃ. Tattha yathā acchinne rukkhe nibbattārahāni phalāni chinne anuppajjamānāni na kadāci sasabhāvāni ahesuṃ honti bhavissanti cāti tāni atītādibhāvena na vattabbāni, evaṃ maggena pahīnakilesā ca daṭṭhabbā. Yathā chede asati phalāni uppajjissanti, sati ca nuppajjissantīti chedassa sātthakatā, evaṃ maggabhāvanāya ca sātthakatā yojetabbā.

Tepi pajahatiyeva kilesappahāneneva tesampi anuppattidhammatāpādanato. **Abhisaṅkhāraviññāṇassā**ti paṭisandhiviññāṇassa. **Upādinnaanupādinnato**ti upādinnakhandhato ceva kilesato ca. Upapattivasena vuṭṭhānaṃ dassetumāha – **‘‘bhavavasena panā’’**tiādi. Ye sotāpannassa satta bhavā appahīnā, tato pañca ṭhapetvā itare dve **‘‘sugatibhavekadesā’’**ti adhippetā. **Sugatikāmabhavato**ti sugatibhavekadesabhūtakāmabhavato. **Arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti** uddhambhāgiyasaṃyojanasamugghātabhāvato. Yadi arahattamaggo eva ariyamaggo siyā, so eva sabbakilese pajaheyya, sabbabhavehipi vuṭṭhaheyya. Yasmā pana odhisova kilesā pahīyanti, tasmā heṭṭhimaheṭṭhimamaggehi pahīnāvasese kilese so pajahati, iti imaṃ sāmatthiyaṃ sandhāya **‘‘sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadantī’’**ti vuttaṃ. Tathā hi so eva ‘‘vajirūpamo’’ti vutto.

Hotu tāva vuttanayena anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādāya, uppannānaṃ uppannasadisānaṃ pahānāya anuppattidhammatāpādanāya maggabhāvanā, **atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ** kusalānaṃ **uppādāya uppannānañca ṭhitiyā bhāvanā hoti** ekacittakkhaṇikattā tassāti codeti, itaro ‘‘maggappavattiyāyevā’’ti parihāramāha. Maggo hi kāmañcekacittakkhaṇiko, tathārūpo panassa pavattiviseso, yaṃ anuppannā kusalā dhammā sātisayaṃ uppajjanti, uppannā ca savisesaṃ pāripūriṃ pāpuṇanti. Tenāha **''maggo hī''**tiādi. Kiñcāpi ariyamaggo vattamānakkhaṇe anuppanno nāma na hoti, anuppannapubbataṃ upādāya upacāravasena tathā vuccatīti dassetuṃ **''anāgatapubbaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. **Ayamevā**ti ayaṃ maggassa yathāpaccayapavatti eva **ṭhiti nāmā**ti, maggasamaṅgī puggalo maggampi bhāvento eva tassa **ṭhitiyā bhāvetīti vattuṃ vaṭṭati**.

Upasamamānaṃ gacchatīti vikkhambhanavasena samucchedavasena kilese upasamentaṃ vattati. Pubbabhāgindriyāni eva vā adhippetāni. Tenevāha **''kilesūpasamatthaṃ vā gacchatī''**ti.

248. **Adhimuccanaṭṭhenā**ti (dī. ni. ṭī. 2.129; a. ni. ṭī. 3.8.66) adhikaṃ savisesaṃ muccanaṭṭhena, tenāha **''suṭṭhu muccanaṭṭho''**ti. Etena satipi sabbassapi rūpāvacarajjhānassa vikkhambhanavasena paṭipakkhato vimuttabhāve yena bhāvanāvisesena taṃ jhānaṃ sātisayaṃ paṭipakkhato vimuccitvā pavattati, so bhāvanāviseso dīpito. Bhavati hi samānajātiyuttopi bhāvanāvisesena pavattiākāraviseso. Yathā taṃ saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, tathā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatāya eva aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya abhirativasena suṭṭhu adhimuccanaṭṭhenapi vimokkho. Tenāha **''ārammaṇe cā''**tiādi. **Ayaṃ panattho**ti ayaṃ adhimuccanattho **pacchimavimokkhe** nirodhe **natthi**. Kevalo vimuttattho eva tattha labbhati, taṃ sayameva parato vakkhati.

Rūpīti yenāyaṃ sasantatipariyāpannena rūpena samannāgato, taṃ yassa jhānassa hetubhāvena visiṭṭhaṃ rūpaṃ hoti. Yena visiṭṭhena rūpena ''rūpī''ti vucceyya rūpī-saddassa atisayatthadīpanato, tadeva sasantatipariyāpannarūpanimittaṃ jhānamiva paramatthato rūpībhāvasādhakanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''ajjhatta''**ntiādi. **Rūpajjhānaṃ rūpaṃ** uttarapadalopena. **Rūpānī**ti panettha purimapadalopo daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ **''nīlakasiṇādīni rūpānī''**ti.

Antoappanāyaṃ subhanti ābhogo natthīti iminā pubbābhogavasena adhimutti siyāti dasseti. Evañhettha tathāvattabbatāpatticodanā anavakāsā hoti. Yasmā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu tattha katādhikārānaṃ abhirativasena suṭṭhu adhimutti siyā, tasmā aṭṭhakathāyaṃ tathā tatiyo vimokkho saṃvaṇṇito. Yasmā pana mettādivasena pavattamānā bhāvanā satte appaṭikūlato dahati, te subhato adhimuccitvāva pavattati, tasmā paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.212) brahmavihārabhāvanā ''subhavimokkho''ti vuttā, tayidaṃ ubhayampi tena tena pariyāyena vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbasoti anavasesato. Na hi catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ ekadesopi tattha avasiṭṭhoti. **Vissaṭṭhattā**ti yathāparicchinne kāle nirodhitattā. **Uttamo vimokkho nāma** ariyeheva samāpajjitabbato, ariyaphalapariyosānattā diṭṭheva dhamme nibbānappattibhāvato ca.

249. Abhibhavatīti abhibhu (dī. ni. ṭī. 2.173; a. ni. ṭī. 3.6.61-65) parikammaṃ, ñāṇaṃ vā. Abhibhu āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ,** jhānaṃ. Abhibhavitabbaṃ vā ārammaṇasaṅkhātaṃ āyatanaṃ etassāti **abhibhāyatanaṃ,** jhānaṃ. Ārammaṇābhibhavanato abhibhu ca taṃ āyatanañca yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato manāyatanadhammāyatanabhāvato cātipi sasampayuttaṃ jhānaṃ **abhibhāyatanaṃ**. Tenāha **''abhibhavanakāraṇānī''**tiādi. **Tānī**ti abhibhāyatanasaññitāni jhānāni. Samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbo. **Parikammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī,** na appanāvasena. Na hi paṭibhāganimittārammaṇā appanā ajjhattavisayā sambhavati. **Taṃ pana** ajjhatta parikammavasena laddhaṃ kasiṇanimittaṃ **asuvisuddhameva hoti,** na bahiddhā parikammavasena laddhaṃ viya visuddhaṃ.

Parittānīti yathāladdhāni suppasarāvamattāni. Tenāha **''avaḍḍhitānī''**ti. **Parittavasenevā**ti vaṇṇavasena ābhoge vijjamānepi parittavaseneva **idamabhibhāyatanaṃ vuttaṃ**. Parittatā hettha abhibhavanassa kāraṇaṃ. Vaṇṇābhoge satipi asatipi abhibhāyatanabhāvanā nāma tikkhapaññasseva sambhavati, na itarassāti **''ñāṇuttariko puggalo''**ti. **Abhibhavitvā samāpajjatī**ti ettha abhibhavanaṃ samāpajjanañca upacārajjhānādhigamasamanantarameva appanājhānuppādananti āha **''saha**

nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī''ti. **Saha nimittuppādenā**ti ca appanāparivāsābhāvassa lakkhaṇavacanametaṃ. Yo ''khippābhiñño''ti vuccati, tatopi ñāṇuttarasseva abhibhāyatanabhāvanā. **Etthā**ti etasmiṃ nimitte. **Appanaṃ pāpetī**ti bhāvanā appanaṃ neti.

Ettha ca keci ''uppanne upacārajjhāne taṃ ārabbha ye heṭṭhimantena dve tayo javanavārā pavattanti, te upacārajjhāna pakkhikā eva, tadanantarañca bhavaṅgaparivāsena upacārāsevanāya ca vinā appanā hoti, saha nimittuppādeneva appanaṃ pāpetī''ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Na hi pārivāsikaparikammena appanāvāro icchito, nāpi mahaggatappamāṇajjhānesu viya upacārajjhāne ekantato paccavekkhaṇā icchitabbā, tasmā upacārajjhānādhigamato paraṃ katipayabhavaṅgacittāvasāne appanaṃ pāpuṇanto ''saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetī''ti vutto. ''Saha nimittuppādenā''ti ca adhippāyikamidaṃ vacanaṃ, na nītatthaṃ, adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Na antosamāpattiyaṃ tadā tathārūpassa ābhogassa asambhavato, samāpattito vuṭṭhitassa ābhogo pubbabhāgabhāvanāvasena jhānakkhaṇe pavattaṃ abhibhavanākāraṃ gahetvā pavattoti daṭṭhabbaṃ. **Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 204) pana ''iminā panassa pubbabhāgo kathito''ti vuttaṃ. Antosamāpattiyaṃ tathā ābhogābhāve kasmā ''jhānasaññāyapī''ti vuttanti āha **''abhibhava…pe… atthī''**ti.

Vaḍḍhitappamāṇānīti vipulappamāṇānīti attho, na ekaṅguladvaṅgulādivasena vaḍḍhitappamāṇānīti tathā vaḍḍhanassevettha asambhavato. Tenāha **''mahantānī''**ti.

Rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī, na rūpasaññī **arūpasaññī**. Saññāsīsena jhānaṃ vadati. Rūpasaññāya anuppādanamevettha **alābhitā. Bahiddhāva uppanna**nti bahiddhāvatthusmiṃyeva uppannaṃ. **Abhidhamme** pana ''ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇānī''ti evaṃ catunnaṃ abhibhāyatanānaṃ āgatattā **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 204) ''kasmā pana yathā suttante – 'ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī'tiādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhattaṃ arūpasaññitāva vuttā''ti codanaṃ katvā ''ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyato''ti kāraṇaṃ vatvā ''tattha vā hi idha vā bahiddhārūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrāpi idhāpi vuttāni. 'Ajjhattaṃ arūpasaññī'ti idaṃ pana satthu desanāvilāsamattamevā''ti vuttaṃ.

Ettha ca vaṇṇābhogarahitāni sahitāni ca sabbāni ''parittāni suvaṇṇadubbaṇṇānī''ti vuttāni, tathā ''appamāṇānī''ti daṭṭhabbāni. Atthi hi eso pariyāyo ''parittāni abhibhuyya tāni ce kadāci vaṇṇavasena ābhujitāni honti suvaṇṇadubbaṇṇāni abhibhuyyā''ti. Pariyāyakathā hi suttantadesanāti. Abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vaṇṇābhogarahitāni visuṃ vuttāni, tathā sahitāni. Atthi hi ubhayattha abhibhavanapariyāyoti ''ajjhattaṃ rūpasaññī''tiādinā paṭhamadutiyaabhibhāyatanesu paṭhamavimokkho, tatiyacatutthābhibhāyatanesu dutiyavimokkho, vaṇṇābhibhāyatanesu tatiyavimokkho ca abhibhavanappavattito saṅgahito, abhidhamme pana nippariyāyadesanattā vimokkhābhibhāyatanāni asaṅkarato dassetuṃ vimokkhe vajjetvā abhibhāyatanāni kathitāni, sabbāni ca vimokkhakiccāni jhānāni vimokkhadesanāyaṃ vuttāni. Tadetaṃ ''ajjhattaṃ rūpasaññī''ti āgatassa abhibhāyatanadvayassa abhidhamme abhibhāyatanesu avacanato ''rūpī rūpāni passatī''tiādīnañca sabbavimokkhakiccasādhāraṇavacanabhāvato vavatthānaṃ katanti viññāyati.

''Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyato''ti idaṃ abhidhamme katthacipi ''ajjhattaṃ rūpāni passatī''ti avatvā sabbattha yaṃ vuttaṃ ''bahiddhārūpāni passatī''ti, tassa kāraṇavacanaṃ. Tena yaṃ aññahetukaṃ, taṃ tena hetunā vuttaṃ, yaṃ pana desanāvilāsahetukaṃ ajjhattaṃ arūpasaññitāya eva abhidhamme vacanaṃ, na tassa aññaṃ kāraṇaṃ maggitabbanti dasseti. Ajjhattarūpānaṃ anabhibhavanīyatā ca tesaṃ bahiddhārūpānaṃ viya avibhūtattā, desanāvilāso ca yathāvuttavavatthānavasena veditabbo, veneyyajjhāsayavasena vijjamānapariyāyakathanabhāvato. ''Suvaṇṇadubbaṇṇānī''ti eteneva siddhattā nīlādiabhibhāyatanāni na vattabbānīti ce? Na, nīlādīsu katādhikārānaṃ nīlādibhāvasseva abhibhavanakāraṇattā. Na hi tesaṃ parisuddhāparisuddhavaṇṇānaṃ parittatā tadappamāṇatā vā abhibhavanakāraṇaṃ, atha kho nīlādibhāvo evāti. Etesu ca parittādikasiṇarūpesu yaṃ caritassa imāni abhibhāyatanāni ijjhanti, taṃ dassetuṃ **‘‘imesu panā’’**tiādi vuttaṃ.

Sabbasaṅgāhikavasenāti sakalanīlavaṇṇanīlanidassananīlanibhāsānaṃ sādhāraṇavasena. **Vaṇṇavasenā**ti sabhāvavaṇṇavasena. **Nidassanavasenā**ti passitabbatāvasena. **Obhāsavasenā**ti sappabhāsatāya avabhāsanavasena. **Umāpuppha**nti atasipupphaṃ. **Nīlameva hoti** vaṇṇasaṅkarābhāvato. **Bārāṇasiyaṃ bhava**nti bārāṇasiyaṃ samuṭṭhitaṃ.

Te dhammeti te satipaṭṭhānādidhamme ceva aṭṭhavimokkhadhamme ca. **Ciṇṇavasībhāvāyeva** tattha abhivisiṭṭhāya paññāya pariyosānuttaraṃ sataṃ gatā **abhiññāvosānapāramippattā**.

250. **Sakalaṭṭhenā**ti (dī. ni. ṭī. 3.346; a. ni. ṭī. 3.10.25) sakalabhāvena, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānañca, evameva taṃtaṃsampayuttadhammānanti āha **‘‘khettaṭṭhenā’’**ti. **Paricchinditvā**ti idaṃ uddhaṃ adho tiriyanti yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena kāraṇenā**ti upariādīsu tena tena kasiṇena. Yathā kinti āha – **‘‘ālokamiva rūpadassanakāmo’’**ti, yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce, adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, samantato ālokaṃ pasāreti, evaṃ sabbakasiṇanti attho. **Ekassā**ti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanattha**nti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ. Na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavīādi. Na hi udakena ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Aññakasiṇasambhedo**ti āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā hi **‘‘taññī’’**tiādimāha. Tattha **cetasā pharanto**ti bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ viññāṇaṃ pharaṇaappamāṇavasena ‘‘viññāṇakasiṇa’’nti vuttaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘viññāṇa’’nti vuccati. **Kasiṇavasenā**ti ugghāṭitakasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse uddhamadhotiriyatā veditabbā. Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsabhāvanāvasena ākāsaṃ hotīti. Evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ ākāsameva hutvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhamadhotiriyatā vuttāti **‘‘kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhamadhotiriyatā veditabbā’’**ti āha.

252. **Vuttoyeva** vammikasutte. **Nissitañca** chavatthunissitattā vipassanāñāṇassa. **Paṭibaddhañca** tena vinā appavattanato kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca. Suṭṭhu bhāti obhāsatīti vā **subho**. Kuruvindajātiādijātivisesopi maṇi ākarapārisuddhimūlako evāti āha **‘‘suparisuddhaākarasamuṭṭhito’’**ti. Dosanīharaṇavasena parikammanipphattīti āha **‘‘suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo’’**ti. **Dhovanavedhanādīhī**ti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kāḷakādiapaharaṇatthāya suttena āvunanatthāya ca vijjhanena. Tāpasaṇhakaraṇādīnaṃ saṅgaho ādi-saddena. **Vaṇṇasampatti**nti suttassa vaṇṇasampattiṃ.

Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ** anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu** sammadeva tassa dassanato. **Tadārammaṇāna**nti rūpadhammārammaṇānaṃ. **Phassapañcamakacittacetasika**ggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppādapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evañhi tesaṃ vipassanāñāṇagatikattā ‘‘āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇa’’nti vacanaṃ avirodhitaṃ hoti.

Ñāṇassāti paccavekkhaṇañāṇassa. Yadi evaṃ ñāṇassa vasena vattabbaṃ, na puggalassāti āha **‘‘tassa panā’’**tiādi. **Maggassa anantaraṃ,** tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṃ vipassanāñāṇaṃ. **Evaṃ santepī**ti yadipāyaṃ ñāṇānupubbaṭṭhiti, evaṃ santepi **etassa antarā vāro natthī**ti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu **ākaṅkheyyasuttā**dīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāñāṇassa tāsaṃ antarā vāro na hoti, tasmā tattha avasarābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantarameva dassitaṃ vipassanāñāṇaṃ. **Yasmā cā**ti **ca-**saddo samuccayattho. Tena na kevalaṃ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāñāṇassa idheva dassaneti imamatthaṃ dīpeti. **Dibbena cakkhunā bheravarūpaṃ passato**ti ettha iddhividhañāṇena bheravaṃ rūpaṃ nimminitvā cakkhunā passatoti vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino apariññāṇavatthukassa bhayasantāso uppajjati uccavālikavāsīmahānāgattherassa viya. **Idhāpī**ti imasmiṃ vipassanāñāṇepi, na satipaṭṭhānādīsu evāti adhippāyo.

253. Manomayiddhiyaṃ ciṇṇavasitāya abhiññā vosānapāramippattatā veditabbāti yojanā. **Manena nibbatta**nti abhiññāmanena nibbattitaṃ. **Taṃ sadisabhāvadassanatthamevā**ti saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanatthameva. **Sajātiyaṃ ṭhito,** na nāgiddhiyā aññajātirūpo. **Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṃ** vikubbanakiriyāya nissayabhāvato.

255. **Appakasirenevā**ti akiccheneva.

256. Mando uttānaseyyakadārakopi **''daharo''**ti vuccatīti tato visesanatthaṃ **''yuvā''**ti vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanato amaṇḍanasīlo hotīti tato visesanatthaṃ **''maṇḍanakajātiko''**ti vuttaṃ. Tena vuttaṃ **''yuvāpī''**tiādi. Kāḷatilappamāṇā bindavo **kāḷatilakāni**. Nātikammāsatilappamāṇā bindavo **tilakāni. Vaṅkaṃ** nāma piyaṅgaṃ. Yobbanapīḷakādayo **mukhadūsipīḷakā**. Mukhagato doso **mukhadoso,** lakkhaṇavacanañcetaṃ mukhe adosassapi pākaṭabhāvassa adhippetattā. Yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena, mukhadoso ca mukhadoso ca mukhadosoti ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi **paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotī**ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

259. **Paṭipadāvasenā**ti yathārahaṃ samathavipassanāmaggapaṭipadāvasena. **Aṭṭhasu koṭṭhāsesū**ti satipaṭṭhānādīsu bodhipakkhiyadhammakoṭṭhāsesu, vimokkhakoṭṭhāsesu vāti imesu aṭṭhasu koṭṭhāsesu. **Sesesū**ti vuttāvasesesu abhibhāyatanakoṭṭhāsādīsu. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanā

260. **Uggahitu**nti sikkhituṃ. **Uggāhetu**nti sikkhāpetuṃ, pāṭhato attanā yathāuggahitamatthaṃ tabbibhāvanatthāya uccāraṇavasena paresaṃ gāhetunti attho. **Samaya**nti diṭṭhiṃ. Sā hi saṃyojanabhāvato sameti sambandhā eti pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo**ti vuccati. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Sūriyassa uggamanato atthaṅgamā ayaṃ ettako kālo rattandhakāravidhamanato divā nāma, tassa pana majjhimapahārasaññito kālo samujjalitapabhātejadahanabhāvena divā nāma. Tenāha **''divasassapi divābhūte''**ti. **Paṭisaṃharitvā**ti nivattetvā. Evaṃ cittassa paṭisaṃharaṇaṃ nāma gocarakkhette ṭhapananti āha **''jhānaratisevanavasena ekībhāvaṃ gato''**ti. Etena kāyavivekapubbakaṃ cittavivekamāha. Sīlādiguṇavisesayogato manasā sambhāvanīyā, te pana yasmā attano sīlādiguṇehi viññūnaṃ manāpā honti (kilesaaniggahassa pañcapasādāyattattā,) tasmā āha **''manavaḍḍhanakānā''**ntiādi. Tattha **unnamatī**ti udaggaṃ hoti. **Vaḍḍhatī**ti saddhāvasena vaḍḍhati. Tenāha bhagavā – ''anussaraṇampahaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāraṃ vadāmī''ti (itivu. 104; saṃ. ni. 5.184).

261. **Paññapemī**ti pajānanabhāvena ñāpemi tathā vavatthapemi. Tenāha **''dassemi ṭhapemī''**ti. **Paripuṇṇakusala**nti sabbaso puṇṇakusaladhammaṃ, **uttamakusala**nti uttamabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ pattakusaladhammaṃ. **Ayojjha**nti vādayuddhena ayodhanīyaṃ, vādayuddhaṃ hotu, tena parājayo na hotīti dasseti, tenāha **‘‘vādayuddhenā’’**tiādi. **Saṃvarappahāna**nti pañcasu saṃvaresu yena kenaci saṃvarena saṃvaralakkhaṇaṃ pahānaṃ. **Paṭisevanappahānaṃ vā**ti vā-saddena parivajjanappahānādiṃ saṅgaṇhāti. Sesapadesūti ‘‘na bhāsatī’’tiādīsu padesu. **Eseva nayo**ti iminā ‘‘abhāsanamattameva vadatī’’ti evamādiṃ atidisati.

Nābhinandīti na sampaṭicchi. Sāsane tiṇṇaṃ duccaritānaṃ micchājīvassa vivajjanaṃ vaṇṇīyati, ayañca evaṃ katheti, tasmā **sāsanassa anulomaṃ viya vadati,** vadanto ca sammāsambuddhe dhamme cassa appasādaṃ na dasseti, tasmā **pasannakārampi vadatīti maññamāno** tassa vādaṃ **na paṭisedheti**.

262. **Yathā tassa vacanaṃ, evaṃ sante**ti yathā tassa paribbājakassa vacanaṃ, evaṃ samaṇabhāve sante labbhamāne. **Mayaṃ pana evaṃ na vadāmā**ti etena samaṇabhāvo nāma evaṃ na hotīti dasseti. Yo hi dhammo yādiso, tatheva taṃ buddhā dīpenti. **Visesaññāṇaṃ na hotī**ti kāyavisesavisayañāṇaṃ tassa tadā natthi, yato parakāye upakkamaṃ kareyyāti dasseti, tassa pana tattha visesañāṇampi natthevāti. Yasmā kāyapaṭibaddhaṃ kāyakammaṃ, tasmā taṃ nivattento āha **‘‘aññatra phanditamattā’’**ti. **Kilesasahagatacittenevā**ti dukkhasamphassassa asahananimittena domanassasahagatacitteneva. Dutiyavārepi eseva nayo. Jighacchāpipāsadukkhassa asahananimittena domanasseneva. **Vikūjitamattā**ti ettha virūpaṃ kūjitaṃ vikūjitaṃ pubbenivāsasannissayaṃ upayaṃ, taṃ panettha rodanahasanasamuṭṭhāpakacittasahagatanti dosasahagataṃ lobhasahagatañcāti daṭṭhabbaṃ. **Citta**nti kusalacittaṃ. Akusalacittaṃ pana atītārammaṇaṃ pavattatīti vattabbameva natthi. **Saritvā**ti yāva na satisaṇṭhāpanā dhammā uppajjanti, tāva supinante anubhūtaṃ viya dukkhaṃ saritvā rodanti. **Hasantī**ti etthāpi eseva nayo. Ayañca nayo ye laddhasukhārammaṇā hutvā gahitapaṭisandhikā mātukucchitopi sukheneva nikkhamanti, tesaṃ vasena vuttoti daṭṭhabbo. **Pāyantiyā**ti attano janapadadesarūpena pāyantiyā. **Ayampī**ti ājīvopi mātu aññavihitakāle ca lokassādavasena **kilesasahagatacitteneva hoti**.

263. **Samadhigayhā**ti sammā adhigatabhāvena gahetvā abhibhavitvā visesetvā visiṭṭho hutvā. **Khīṇāsavaṃ sandhāyā**ti byatirekavasena khīṇāsavaṃ sandhāya. Ayañhettha attho – khīṇāsavampi sotāpannakusalaṃ paññapeti sekkhabhūmiyaṃ ṭhitattā. Sesapadesupi eseva nayo.

Tīṇi padāni nissāyāti na kāyena pāpakaṃ kammaṃ karoti, na pāpakaṃ vācaṃ bhāsati, na pāpakaṃ ājīvaṃ ājīvatīti imāni tīṇi padāni nissāya kusalasīlamūlakā ca akusalasīlamūlakā cāti **dve paṭhamacatukkā ṭhapitā. Ekaṃ padaṃ nissāyā**ti na pāpakaṃ saṅkappaṃ saṅkappetīti imaṃ ekapadaṃ nissāya kusalasaṅkappamūlakā akusalasaṅkappamūlakā cāti ime **dve pacchimacatukkā ṭhapitā**.

264. **Vicikicchuddhaccasahagatacittadvayampi vaṭṭati** balavatā mohena samannāgatattā. Tathā hi tāni ‘‘momūhacittānī’’ti vuccanti.

Kuhinti kiṃnimittaṃ. **Kataraṃṭhānaṃ pāpuṇitvā**ti kiṃ kāraṇaṃ āgamma. **Etthete**ti **etthā**ti kāyavacīmanosucaritabhāvanāsājīvanipphattiyaṃ. Sā pana heṭṭhimakoṭiyā sotāpattiphalena dīpetabbāti āha **‘‘sotāpattiphale bhumma’’**nti. Yasmā ājīvaṭṭhamakaṃ avasiṭṭhañca sīlaṃ pātimokkhasaṃvarasīlassa ca pārisuddhipātimokkhādhigamena sotāpattiphalappattiyā siddho hotīti āha – **‘‘pātimokkha…pe… nirujjhatī’’**ti. ‘‘Sukhasīlo dukkhasīlo’’tiādīsu viya pakatiatthasīlasaddaṃ gahetvā vuttaṃ **‘‘akusalasīla’’**ntiādi.

265. **Kāmāvacarakusalacittameva vuttaṃ** sampattasamādānaviratipubbakassa sīlassa adhippetattā. Tenāha – **‘‘etena hi kusalasīlaṃ samuṭṭhātī’’**ti.

Sīlavāti ettha **vā**-saddo pāsaṃsatthova veditabboti āha **‘‘sīlasampanno hotī’’**ti. Yo sīlamatte patiṭṭhito, na samādhipaññāsu, so sīlamayadhammapūritatāya **sīlamayo**. Tenāha **‘‘alamettāvatā’’**tiādi. **Yatthā**ti yassaṃ cetovimuttiyaṃ paññāvimuttiyañca. Tadubhayañca yasmā arahattaphale saṅgahitaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘arahattaphale bhumma’’**nti. **Asesaṃ nirujjhati** sukhavipākabhāvassa sabbaso paṭippassambhanato.

266. Kāmapaṭisaṃyuttā saññā **kāmasaññā.** Sesesupi eseva nayo. **Itarā dve**ti byāpādavihiṃsāsaññā.

Anāgāmiphalapaṭhamajjhānanti anāgāmiphalasahagataṃ paṭhamajjhānaṃ. **Etthā**ti yathāvutte paṭhamajjhāne. Ettha ca ujuvipaccanīkena paṭipakkhappahānaṃ sātisayanti paṭhamajjhānaggahaṇaṃ. Tenāha **‘‘aparisesā nirujjhantī’’**ti. Nekkhammasaññānaṃ kāmāvacaracittasahagatatā tassa sīlassa samuṭṭhānatā ca sampayuttanayena veditabbā.

267. Kusalasaṅkappanirodhadutiyajjhānikaarahattaphalaakusalasaṅkappanirodhapaṭhamajjhānikaanāgāmiphalaggahaṇena samaṇo dassito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Samaṇamuṇḍikāputtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanā

271. **Pañho**ti ñātuṃ icchito attho, tadeva dhammadesanāya nimittabhāvato **kāraṇaṃ. Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa gocarabhāvaṃ upagacchatu. **Yena kāraṇenā**ti yena tuyhaṃ upaṭṭhitena kāraṇena dhammadesanā upaṭṭhaheyya, taṃ pana paribbājakassa ajjhāsayavasena tathā vuttaṃ. Tenāha **‘‘etena hi…pe… dīpetī’’**ti. **Ekaṅgaṇānī**ti pidhānābhāvena ekaṅgaṇasadisāni. Tenāha **‘‘pākaṭānī’’**ti.

Jānantoti attano tathābhāvaṃ sayaṃ jānanto. **Sakkaccaṃ sussūsatī**ti ‘‘tathābhūtaṃyeva maṃ tathā avocā’’ti sādaraṃ sussūsati. **Tasmā**ti dibbacakkhulābhino anāgataṃsañāṇalābhato. **Evamāhā**ti ‘‘yo kho, udāyi, dibbena cakkhunā’’ti ārabhitvā ‘‘so vā maṃ aparantaṃ ārabbha pañhaṃ puccheyyā’’ti evaṃ avoca.

Itaranti avasiṭṭhaṃ imasmiṃ ṭhāne vattabbaṃ. **Vuttanayamevā**ti ‘‘yo hi lābhī’’tiādinā vuttanayameva. **Atīte**ti pubbenivāsānussatiñāṇassa visayabhūte atthe. **Anāgate**ti anāgataṃsañāṇassa visayabhūte anāgate atthe.

Paṃsupadese nibbattanato paṃsusamokiṇṇasarīratāya **paṃsupisācakaṃ. Ekaṃ mūlaṃ gahetvā**ti dīghaso heṭṭhimantena caturaṅgulaṃ, uparimantena vidatthikaṃ rukkhagacchalatādīsu yassa kassaci ekaṃ mūlaṃ gahetvā aññajātikānaṃ **adissamānakāyo hoti**. Ayaṃ kira nesaṃ jātisiddhā dhammatā. **Tatrā**ti tassa mūlavasena adissamānakatāya. **Na dissati** ñāṇena na passati.

272. **Na ca atthaṃ dīpeyyā**ti adhippetamatthaṃ sā vācā sarūpato na ca dīpeyya, kevalaṃ vācāmattamevāti adhippāyo. Paṭiharitabbaṭṭhena parasantāne netabbaṭṭhena paṭihāriya-saddadvārena viññātabbo bhāvattho, sova pāṭihīrako niruttinayena, natthi etassa pāṭihīrakanti **appāṭihīrakataṃ,** ta-saddena padaṃ vaḍḍhetvā tathā vuttaṃ, aniyyānaṃ. Tenāha **‘‘niratthakaṃ sampajjatī’’**ti. **Subhakiṇhadevaloke khandhā viya jotetī**ti iminā – ‘‘dibbo rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo attā’’ti imamatthaṃ dasseti.

273. Saupasaggapadassa attho upasaggena vināpi viññāyatīti āha **‘‘viddheti ubbiddhe’’**ti. Sā cassa ubbiddhatā upakkilesavigamena sucibhāvena upaṭṭhānanti āha **‘‘meghavigamena dūrībhūte’’**ti. Indanīlamaṇi viya dibbati jotetīti **devo, ākāso. ‘‘Aḍḍharattasamaye’’**ti vattabbe bhummatthe vihitavacanānaṃ accantasaṃyogābhāvā upayogavacanaṃ veditabbaṃ. Puṇṇamāsiyañhi gaganamajjhassa purato vā pacchato vā ante ṭhite aḍḍharatte samayo bhinno nāma hoti, majjhe eva pana ṭhito abhinno nāma. Tenāha **‘‘abhinne aḍḍharattasamaye’’**ti.

Ye anubhontīti ye devā candimasūriyānaṃ ābhā anubhonti vinibhuñjanti vaḷañjanti ca **tehi** devehi **bahū ceva bahutarā ca** candimasūriyānaṃ ābhā ananubhonto. Tenāha – **''attano sarīrobhāseneva ālokaṃ pharitvā viharantī''**ti.

274. **Pucchāmūḷho pana jāto** ''ayaṃ paramo vaṇṇo''ti gahitapadassa vidhamanena. **Acelakapāḷi**nti ''acelako hoti muttācāro''tiādinayappavattaṃ (dī. ni. 1.394) acelakapaṭipattidīpakaganthaṃ, ganthasīseneva tena pakāsitavādāni vadati. Surāmerayapānamanuyuttapuggalassa surāpānato virati tassa kāyaṃ cittañca tāpentī saṃvattatīti surāpānavirati (tapo, soyeva guṇo. Tenāha ''surāpānaviratīti attho''ti).

275. Ekantaṃ accantameva sukhaṃ assāti **ekantasukhaṃ. Pañcasu dhammesū**ti ''pāṇātipātā paṭiviratī''tiādīsu pañcasu sīlācāradhammesu. **Na jāniṃsū**ti sammosena anupaṭṭhahanti tadatthaṃ na bujjhanti. Buddhuppādena kira vihatatejāni mahānubhāvāni mantapadāni viya bāhirakānaṃ yogāvacaraganthena saddhiṃ yogāvacarapaṭipadā nassati. **Uggaṇhiṃsū**ti ''pañca pubbabhāgadhamme''tiādivacanamattaṃ uggaṇhiṃsu. **Tatiyajjhānato**ti kāraṇopacārena phalaṃ vadati, phalabhūtato **tatiyajjhānato**.

276. Ekantasukhassa lokassa paṭilābhena pattiyā tattha nibbatti **paṭilābhasacchikiriyā**. Ekantasukhe loke anabhinibbattitvā eva iddhiyā tattha gantvā tassa sattalokassa bhājanalokassa ca paccakkhato dassanaṃ **paccakkhasacchikiriyā**. Tenāha **''tatthā''**tiādi.

277. **Udañcaniko**ti udañcano. Viñjhupabbatapasse gāmānaṃ aniviṭṭhattā tiṃsayojanamattaṃ ṭhānaṃ aṭavī nāma, tattha senāsanaṃ, tasmiṃ **aṭavisenāsane** padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ bahūnaṃ tattha nivāsena **ekaṃ padhānagharaṃ ahosi**.

Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Vekhanasasuttavaṇṇanā

280. Saha vatthukāmena kilesakāmo garu garukātabbo etassāti **kāmagaru**. Tesveva kāmesu ninnapoṇapabbhārajjhāsayoti **kāmādhimutto**. Pabbajjāpaṭhamajjhānādikaṃ nekkhammaṃ garu garukātabbaṃ etassāti **nekkhammagaru**. Tattha ninnapoṇapabbhārajjhāsayo **nekkhammādhimutto** svāyamattho yathā ekacce gahaṭṭhe labbhati, evaṃ ekacce anagārepīti āha **''pabbajitopī''**tiādi. **Ayaṃ pana** vekhanaso paribbājako. So hi vekhanasatāpasapabbajjaṃ upagantvā vekhanasena iminā diṭṭhimādāya samādiyitvā ṭhitattā ''vekhanaso''ti vuccati. Yathā loko sayaṃ ekādasahi aggīhi ādittopi samāno paccakkhato anubhaviyamānaṃ sālākikaṃ aggisantāpaṃ viya anādikālānugatasammākavacarasantāpaṃ ādittatāya na sallakkheti, sammāsambuddhena pana mahākaruṇāsamussāhitamānasena ''sabbaṃ, bhikkhave, āditta''nti **ādittapariyāye** (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) desiyamāne sallakkheti, evaṃ ayampi anādikālaparibhāvitaṃ attaajjhāsaye avaṭṭhitaṃ kāmādhimuttaṃ sarasena anupadhārento satthārā – ''pañca kho ime, kaccāna, kāmaguṇā''tiādinā kāmaguṇesu kāmasukhe bhāsiyamāne ''kāmādhimuttaṃ vata pabbajitassa citta''nti upadhāressatīti āha – **''imāya kathāya kathiyamānāya attano kāmādhimuttataṃ sallakkhessatī''**ti. **Kāmaggasukha**nti kāmetabbavatthūhi aggabhūtaṃ sukhaṃ. Sabbe hi tebhūmakadhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā, te paṭicca uppajjanasukhato nibbānasukhameva aggabhūtaṃ sukhaṃ. Yathāha – ''yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī''ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) – ''nibbānaṃ paramaṃ sukha''nti (ma. ni. 2.215, 217; dha. pa. 203) ca. Tena vuttaṃ **''nibbānaṃ adhippeta''**nti.

281. Pubbenivāsañāṇalābhino pubbantaṃ ārabbha vuccamānakathā anucchavikā tadatthassa paccakkhabhāvato, tadabhāvato vekhanasassa ananucchavikāti āha **''yasmā…pe… natthī''**ti. **Anāgatakathāya…pe… natthī**ti etthāpi eseva nayo. **Ārakkhatthāyā**ti devatāhi mantapadehi saha ṭhitā tattha ārakkhatthāya. **Avijjāyā**ti idaṃ lakkhaṇavacanaṃ, taṃmūlakattā vā sabbakilesadhammānaṃ avijjāva gahitā. **Jānanaṃ** pahīnakilesapaccavekkhaṇañāṇena. Sesaṃ suviññeyyameva.

Vekhanasasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca paribbājakavaggavaṇṇanā.

4. Rājavaggo

1. Ghaṭikārasuttavaṇṇanā

282. **Cariya**nti bodhicariyaṃ, bodhisambhārasambharaṇavasena pavattitaṃ bodhisattapaṭipattinti attho. **Sukāraṇa**nti bodhiparipācanassa ekantikaṃ sundaraṃ kāraṇaṃ, kassapassa bhagavato payirupāsanādiṃ sandhāya vadati. Tañhi tena saddhiṃ mayā idha katanti vattabbataṃ labhati. **Mandahasita**nti īsakaṃ hasitaṃ. **Kuhaṃ kuha**nti hāsa-saddassa anukaraṇametaṃ. **Haṭṭhapahaṭṭhākāramatta**nti haṭṭhapahaṭṭhamattaṃ. Yathā gahitasaṅketā ‘‘pahaṭṭho bhagavā’’ti sañjānanti, evaṃ ākāradassanamattaṃ.

Idāni iminā pasaṅgena tāsaṃ samuṭṭhānaṃ vibhāgato dassetuṃ **‘‘hasitañca nāmeta’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha ajjhupekkhanavasenapi hāso na sambhavati, pageva domanassavasenāti āha **‘‘terasahi somanassasahagatacittehī’’**ti. Nanu ca keci kodhavasenapi hasantīti? Na, tesampi yaṃ taṃ kodhavatthu, tassa mayaṃ dāni yathākāmakāritaṃ āpajjissāmāti duviññeyyantarena somanassacitteneva hāsassa uppajjanato. **Tesū**ti pañcasu somanassasahagatacittesu. **Balavārammaṇe**ti uḷāraārammaṇe yamakamahāpāṭihāriyasadise. **Dubbalārammaṇe**ti anuḷāre ārammaṇe. **Imasmiṃ pana ṭhāne…pe… uppādesī**ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ tathā āgatattā vuttaṃ. Na ahetukasomanassasahagatacittena bhagavato sitaṃ hotīti dassanatthaṃ.

Abhidhammaṭīkāyaṃ (dha. sa. mūlaṭī. 568) pana ‘‘atītaṃsādīsu appaṭihataṃ ñāṇaṃ vatvā ‘imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatta’ntiādivacanato (mahāni. 69, 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5; netti. 15; dī. ni. aṭṭha. 3.305; vibha. mūlaṭī. suttantabhājanīyavaṇṇanā; dī. ni. ṭī. 3.141, 305) ‘bhagavato idaṃ cittaṃ uppajjatī’ti vuttavacanaṃ vicāretabba’’nti vuttaṃ. Tattha iminā hasituppādacittena pavattiyamānampi bhagavato sitakaraṇaṃ pubbenivāsa-anāgataṃsa-sabbaññutaññāṇānaṃ anuvattakattā ñāṇānuparivattiyevāti, evaṃ pana ñāṇānuparivattibhāve sati na koci pāḷiaṭṭhakathānaṃ virodho. Tathā hi **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 568) ‘‘tesaṃ ñāṇānaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ uppajjatī’’ti vuttaṃ. Avassañca etaṃ evaṃ icchitabbaṃ, aññathā āvajjanassapi bhagavato pavatti tathārūpe kāle na saṃyujjeyya, tassapi hi viññattisamuṭṭhāpakabhāvassa icchitattā, tathā hi vuttaṃ – ‘‘evañca katvā manodvārāvajjanassapi viññattisamuṭṭhāpakattaṃ upapannaṃ hotī’’ti, na ca viññattisamuṭṭhāpakatte taṃsamuṭṭhitāya viññattiyā kāyakammādibhāvaṃ āpajjanabhāvo vibandhatīti tameva sandhāya vadati. Tenāha **‘‘evaṃ appamattakampī’’**ti. Sateritā vijjulatā nāma **sateratāvijjulatā**. Sā hi itaravijjulatā viya khaṇaṭṭhitikā sīghanirodhā ca na hoti, apica kho dandhanirodhā, tañca sabbakālaṃ catudīpikamahāmeghatova niccharati tenāha **‘‘cātuddīpikamahāmeghamukhato’’**ti. Ayaṃ kira tāsaṃ rasmivaṭṭīnaṃ dhammatā, yadidaṃ tikkhattuṃ siravaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dāṭhaggesuyeva antaradhānaṃ.

283. Yadipi cattāri asaṅkhyeyyāni kappānaṃ satasahassañca paññāpāramitā paribhāvitā, tathāpi idāni taṃ buddhantaraṃ tassā paṭipādetabbattā vuttaṃ **‘‘aparipakkañāṇattā’’**ti. Kāmañcassa ñāṇāya idānipi paṭipādetabbatā atthi, evaṃ santepi nanu sammāsambuddhesu pasādena sambhāvanāya bhavitabbaṃ tathā cirakālaṃ paribhāvitattā, kathaṃ tattha hīḷanāti āha **‘‘brāhmaṇakule’’**tiādi. Cirakālaparicitāpi hi guṇabhāvanā appakenapi akalyāṇamittasaṃsaggena viparivattati aññathattaṃ gacchati. Tena mahāsattopi jātisiddhāyaṃ laddhiyaṃ ṭhatvā jātisiddhena mānena evamāha – **‘‘kiṃ pana**

tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā''ti. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** –

''Tasmā akalyāṇajanaṃ, āsīvisamivoragaṃ,
Ārakā parivajjeyya, bhūtikāmo vicakkhaṇo''ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.170-172);

Nhānacuṇṇena suttena katā **sotti,** kuruvindaguḷikā, sā eva sināyanti kāyaṃ visodhenti etāyāti **sinānaṃ**. Tenāha – **''sotti sinānanti sinānatthāya katasotti''**nti.

284. **Ariyaparihārenā**ti ariyānaṃ parihārena, anāgāmīnaṃ nhānakāle attano kāyassa parihāraniyāmenāti attho. Attano ñāṇasampattiyā vibhavasampattiyā **pasannakāraṃ kātuṃ sakkhissati. Etadattha**nti ''ahitanivāraṇaṃ, hite niyojanaṃ byasane parivajjana''nti yadidaṃ, etadatthaṃ mittā nāma honti. Keci ''yāvettha ahupī''ti paṭhanti, tesaṃ yāva ettha kesaggagahaṇaṃ tāva ayaṃ nibandho ahupīti attho.

285. **Satipaṭilābhatthāyā**ti bodhiyā mahābhinīhāraṃ katvā bodhisambhārapaṭipadāya pūraṇabhāve satiyā paṭilābhatthāya. Idāni tassa satuppādanīyakathāya pavattitākāraṃ saṅkhepeneva dassetuṃ **''tassa hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **na lāmakaṭṭhānaṃ otiṇṇasatto**ti iminā mahāsattassa paṇītādhimuttataṃ dassetvā evaṃ paṇītādhimuttikassa pamādakiriyā na yuttāti dassento **''tādisassa nāma pamādavihāro na yutto''**ti āha. Tadā bodhisattassa nekkhammajjhāsayo telappadīpo viya visesato nibbatti, taṃ disvā bhagavā tadanurūpaṃ dhammakathaṃ karonto **''tādisassa...pe... kathesī''**ti. **Parasamuddavāsī therā** aññathā **vadanti. Aṭṭhakathāyaṃ** pana nāyaṃ buddhānaṃ bhāro, yadidaṃ pūritapāramīnaṃ bodhisattānaṃ tathā dhammadesanā tesaṃ mahābhinīhārasamanantarampi bodhisambhārassa sayambhuñāṇeneva paṭividitattā. Tasmā bodhisattabhāvapavedanameva tassa bhagavā akāsīti dassetuṃ **''satipaṭilābhatthāyā''**tiādi vuttaṃ. **Satipaṭilābhatthāyā**ti sammāpaṭipattiyā ujjalane pākaṭakarasatipaṭilābhāya.

286. Ñāṇañhi kilesadhammavidālanapadālanehi siṅgaṃ viyāti **siṅgaṃ**. Tañhi paṭipattiyā upatthambhitaṃ ussitaṃ nāma hoti, tadabhāve **patitaṃ** nāma. Keci pana vīriyaṃ siṅganti vadanti. Tasmiṃ sammappadhānavasena pavatte bāhirapabbajjaṃ upagatāpi mahāsattā visuddhāsayā appicchatādiguṇasamaṅgino yathārahaṃ ganthadhuraṃ vāsadhurañca paribrūhayantā viharanti, pageva buddhasāsane appicchatādīhīti āha **''catupārisuddhisīle panā''**tiādi. Vipassanaṃ brūhentā sikhāppattavipassanā hontīti vuttaṃ – **''yāva anulomañāṇaṃ āhacca tiṭṭhantī''**ti, anulomañāṇato orameva vipassanaṃ ṭhapentīti attho. **Maggaphalatthaṃ vāyāmaṃ na karonti** paññāpāramitāya sabbaññutaññāṇagabbhassa aparipuṇṇattā aparipakkattā ca.

287. **Therehī**ti vuddhatarehi. **Nivāse satī**ti yasmiṃ ṭhāne pabbajito, tattheva nivāse. **Vappakālato**ti sassānaṃ vappakālato. Pubbe viya tato paraṃ tikhiṇena sūriyasantāpena payojanaṃ natthīti vuttaṃ – **''vappakāle vitānaṃ viya upari vatthakilañjaṃ bandhitvā''**ti. **Puṭake**ti kalāpe.

288. Paccayasāmaggihetukattā dhammappattiyā padesato pariññāvatthukāpi ariyā upaṭṭhite cittavighātapaccaye yadetaṃ nātisāvajjaṃ, tadevaṃ gaṇhantīti ayamettha dhammatāti āha – **''alābhaṃ ārabbha cittaññathatta''**ntiādi. **So**ti kikī kāsirājā. **Brāhmaṇabhatto**ti brāhmaṇesu bhatto. **Deve**ti brāhmaṇe sandhāyāha. **Bhūmidevā**ti tesaṃ samaññā, tadā brāhmaṇagaruko loko. Tadā hi kassapopi bhagavā brāhmaṇakule nibbatti. **Dhītu avaṇṇaṃ vatvā**ti, ''mahārāja, tava dhītā brāhmaṇasamayaṃ pahāya muṇḍapāsaṇḍikasamayaṃ gaṇhī''tiādinā rājaputtiyā aguṇaṃ vatvā. **Varaṃ gaṇhiṃsu** ñātakā. **Rajjaṃ niyyātesi** ''mā me vacanaṃ musā ahosi, aṭṭhame divase niggaṇhissāmī''ti.

Pāvanaasmanayanavasena sammā pāvīkatattā **parisuddhataṇḍulāni**. Pāḷiyaṃ **taṇḍulapaṭibhastānī**ti taṇḍulakhaṇḍāni. **Muggapaṭibhastakaḷāyapaṭibhastesupi** eseva nayo.

289. **Ko nu kho**ti bhummatthe paccattavacananti āha – **''kuhiṃ nu kho''**ti pāripūriṃ yojīyanti byañjanabhojanāni etthāti pariyogo, tato **pariyogā**. Tenāha **‘‘sūpabhājanato’’**ti. **Saññaṃ datvā**ti vuttaṃ sabbaṃ ācikkhitvā tumhākaṃ atthāya sampādetvā nikkhitto upaṭṭhākoti bhagavato ārocethāti saññaṃ datvā. **Ativissattho**ti ativiya vissattho. **Pañcavaṇṇā**ti khuddikādivasena pañcappakārā.

290. **Ki**nti nissakke paccattavacanaṃ, kasmāti attho? **Dhammiko**ti iminā āgamanasuddhiṃ dasseti. **Bhikkhūnaṃ patte bhattasadiso**ti iminā upāsakena satthu pariccattabhāvaṃ tattha satthuno ca aparisaṅkataṃ dasseti. **Sikkhāpadavelā nāma natthī**ti dhammassāmibhāvato sikkhāpadamariyādā nāma natthi paṇṇattivajje, pakativajje pana setughāto eva.

291. Chadanaṭṭhāne yadākāsaṃ, tadeva tassa gehassa chadananti **ākāsacchadanaṃ. Pakatiyā utupharaṇamevā**ti chādite yādisaṃ utu, chadane uttiṇabhāvepi tamhi gehe tādisameva utupharaṇaṃ ahosi. **Tesaṃyevā**ti tesaṃ ghaṭikārassa mātāpitūnaṃ eva.

292. ‘‘Catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāri doṇāni ekā mānikā, catasso mānikā ekā khārī, vīsati khārikā eko vāhoti tadeva ekasakaṭa’’nti **suttanipātaṭṭhakathādīsu** (su. ni. aṭṭha. 2.662) vuttaṃ, idha pana **‘‘dve sakaṭāni eko vāho’’**ti vuttaṃ. **Telaphāṇitādi**nti **ādi**-saddena sappiādiṃ maricādikaṭukabhaṇḍañca saṅgaṇhāti. **Nāhaṃ raññā diṭṭhapubbo,** kuto paripphassoti adhippāyo. **Naccitvāti** naccaṃ datvā.

Ghaṭikārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Raṭṭhapālasuttavaṇṇanā

293. Thūlameva thullaṃ, thullā vipulā mahantā koṭṭhā jātā imassāti **thullakoṭṭhika**nti odanapūpapahūtavasena laddhanāmo nigamo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana **thullakoṭṭha**nti attho vutto. Tena pāḷiyaṃ ika-saddena padavaḍḍhanaṃ katanti dasseti.

294. **Raṭṭhapālo**ti idaṃ tassa kulaputtassa nāmaṃ. Paveṇivasena āgatakulavaṃsānugatanti samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ **‘‘kasmā raṭṭhapālo’’**tiādi vuttaṃ. **Sandhāretu**nti vināsanato pubbe yādisaṃ, tatheva sammadeva dhāretuṃ samattho. **Saddhā**ti kammaphalasaddhāya sampannā. **Sāmaṇeraṃ disvā**ti sikkhākāmatāya etadagge ṭhapiyamānaṃ disvā.

Saha raññāti **sarājikaṃ,** raññā saddhiṃ rājaparisaṃ. **Cātuvaṇṇa**nti brāhmaṇādicatuvaṇṇasamudāyaṃ. **Posetu**nti vaddhetuṃ dānādīhi saṅgahavatthūhi saṅgaṇhituṃ. **Yaṃ** kulaṃ. **Pahossatī**ti sakkhissati.

Tena tena me upaparikkhatoti ‘‘kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, aṭṭhikaṅkalūpamā’’ti (ma. ni. 1.234; pāci. 417; mahāni. 3, 6) ca ādinā yena yena ākārena kāmesu ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, tabbipariyāyato nekkhamme ānisaṃsaṃ guṇaṃ pakāsentaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, tena tena pakārena upaparikkhato vīmaṃsantassa mayhaṃ **evaṃ hoti** evaṃ upaṭṭhāti. **Sikkhattayabrahmacariya**nti adhisīlādisikkhattayasaṅgahaṃ seṭṭhacariyaṃ. Akhaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍaṃ** lakkhaṇavacanañhetaṃ. Kañcipi sikkhekadesaṃ asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Cittuppādamattampi saṃkilesamalaṃ anuppādetvā accantameva visuddhaṃ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. Tato eva saṅkhaṃ viya likhitanti **saṅkhalikhitaṃ**. Tenāha **‘‘likhitasaṅkhasadisa’’**nti. Dāṭhikāpi massuggahaṇeneva gahetvā **‘‘massu’’**tveva vuttaṃ, uttarādharamassunti attho. Kasāyena rattāni **kāsāyāni. Ananuññātaṃ puttaṃ na pabbājeti** ‘‘mātāpitūnaṃ lokiyamahājanassa cittaññathattaṃ mā hotū’’ti. Tathā hi suddhodanamahārājassa tathā varo dinno.

295. Piyāyitabbato **piyo**ti āha **‘‘pītijanako’’**ti. Manassa appāyanato **manāpo**ti āha

‘‘manavaḍḍhanako’’ti. **Sukhedhito** taruṇadārakakāle. Tato parañca sappikhīrādisādurasamanuññabhojanādiāhārasampattiyā **sukhaparibhato.** Atha vā daḷhabhattikadhātijanādiparijanasampattiyā ceva paricchadasampattiyā ca uḷārapaṇītasukhapaccayūpahārehi ca **sukhedhito**, akiccheneva dukkhappaccayavinodanena **sukhaparibhato**. Ajjhattikaṅgasampattiyā vā **sukhedhito,** bāhiraṅgasampattiyā **sukhaparibhato.** **Kassacī**ti upayogatthe sāmivacanaṃ, kiñcīti vuttaṃ hoti, ayameva vā pāṭho. Tathā hi **‘‘appamattakampi kalabhāgaṃ dukkhassa na jānāsī’’**ti attho vutto. **Evaṃ sante**ti nanu mayaṃ raṭṭhapāla maraṇādīsu kenaci upāyena appatīkārena maraṇenapi tayā akāmakāpi vinā bhavissāma, evaṃ sati. **Yenā**ti yena kāraṇena. **Kiṃ panā**ti ettha **ki**nti kāraṇatthe paccattavacananti dassento āha **‘‘kena pana kāraṇenā’’**ti.

296. **Paricārehī**ti parito tattha tattha yathāsakaṃ visayesu cārehi. Tenāha **‘‘ito cito ca upanehī’’**ti. **Paricārehī**ti vā sukhūpakaraṇehi attānaṃ paricārehi, attano paricaraṇaṃ kārehi. Tathābhūto ca yasmā laḷanto kīḷanto nāma hoti, tasmā **‘‘laḷā’’**tiādi vuttaṃ. Niccadānaṃ **dānaṃ** nāma, uposathadivasādīsu dātabbaṃ atirekadānaṃ **padānaṃ** nāma. Paveṇīrakkhaṇavasena vā dīyamānaṃ **dānaṃ** nāma, attanāva paṭṭhapetvā dīyamānaṃ **padānaṃ** nāma. Pacurajanasādhāraṇaṃ vā nātiuḷāraṃ **dānaṃ** nāma, anaññasādhāraṇaṃ atiuḷāraṃ **padānaṃ** nāma. **Uddassetabbāti uddhaṃ dassetabbā**. Kuto uddhaṃ te dassetabbā? Pabbajitato uddhaṃ attānaṃ mātāpitaro dassetabbā, tenāha **‘‘yathā’’**tiādi.

299. **Balaṃ gahetvā**ti ettha balaggahaṇaṃ nāma kāyabalassa uppādanamevāti āha **‘‘kāyabalaṃ janetvā’’**ti. **Evaṃ viharanto**ti yathā pāḷiyaṃ vuttaṃ evaṃ eko vūpakaṭṭho appamatto viharanto. **Tasmā**ti yasmā neyyo, na ugghaṭitaññū, na ca vipañcitaññū, tasmā. Cirena pabbajito **dvādasame vasse arahattaṃ pāpuṇi**. Yaṃ pana vuttaṃ pāḷiyaṃ ‘‘na cirassevā’’ti, taṃ saṭṭhi vassāni tato adhikampi vipassanāparivāsaṃ vasante upādāya vuttaṃ.

Sattadvārakoṭṭhakassāti sattagabbhantaradvārakoṭṭhakasīsena gabbhantarāni vadati. **Paharāpetī**ti vayovuḍḍhānurūpaṃ kappāpanādinā alaṅkārāpeti. Antojātatāya ñātisadisī dāsī **ñātidāsī**. Pūtibhāveneva lakkhitabbo doso vā abhidoso, sova **ābhidosiko,** abhidosaṃ vā paccūsakālaṃ gato patto atikkantoti **ābhidosiko**. Tenāha **‘‘ekarattātikkantassā’’**tiādi. **Aparibhogāraho** pūtibhūtabhāvena. **Ariyavohārenā**ti ariyasamudācārena. Ariyā hi mātugāmaṃ bhaginivādena samudācaranti. **Nissaṭṭhapariggaha**nti pariccattālayaṃ. **Vattuṃ vaṭṭatī**ti nirapekkhabhāvato vuttaṃ, idha pana visesato aparibhogārahattāva vatthuno. Nimīyati saññāyatīti **nimittaṃ,** tathāsallakkhito ākāroti āha **‘‘ākāraṃ aggahesī’’**ti.

300. **Gharaṃ pavisitvā**ti gehasāminiyā nisīditabbaṭṭhānabhūtaṃ antogehaṃ pavisitvā. **Ālapane**ti dāsijanassa ālapane. **Bahi nikkhamantā**ti yathāvuttaantogehato bahi nikkhamantiyo. **Gharesu sālā hontī**ti gharesu ekamante bhojanasālā honti pākāraparikkhittā susaṃvihitadvārabandhā susammaṭṭhavālikaṅgaṇā.

Anokappanaṃ asaddahanaṃ. **Amarisanaṃ** asahanaṃ. **Anāgatavacanaṃ** anāgatasaddappayogo, attho pana vattamānakālikova. Tenāha **‘‘paccakkhampī’’**ti. **Ariyiddhiya**nti ‘‘paṭikūle apaṭikūlasaññī viharatī’’ti (a. ni. 5.144) evaṃ vuttaariyiddhiyaṃ.

Pūtikummāso chaḍḍanīyadhammo tassa gehato laddhopi na dātabbayuttako dāsijanena dinnoti āha **‘‘deyyadhammavasena neva dānaṃ alatthamhā’’**ti. ‘‘Imehi muṇḍakehī’’tiādinā nitthunanavacanena paccakkhānaṃ atthato laddhameva, tassa pana ujukaphāsusamācāravasena aladdhattā vuttaṃ **‘‘na paccakkhāna’’**nti. Tenāha – **‘‘paṭisanthāravasena paccakkhānampi na alatthamhā’’**ti. ‘‘Neva dāna’’ntiādi paccāsīsāya akkhantiyā ca vuttaṃ viya pacurajano maññeyyāti tannivattanatthaṃ adhippāyamassa vivarituṃ **‘‘kasmā panā’’**tiādi vuttaṃ. **Suttikāpaṭicchanna**nti sippikāchadāhi channaṃ.

Ukkaṭṭhaekāsanikatāyāti idaṃ bhūtakathanamattaṃ therassa tathābhāvadīpanato. Mudukassapi hi ekāsanikassa yāya nisajjāya kiñcimattaṃ bhojanaṃ bhuttaṃ, vattasīsenapi tato vuṭṭhitassa puna bhuñjituṃ na vaṭṭati. Tenāha tipiṭakacūḷābhayatthero ‘‘āsanaṃ vā rakkheyya bhojanaṃ vā’’ti. **Ukkaṭṭhasapadānacāriko**ti purato pacchato ca āhaṭabhikkhampi aggahetvā bahidvāre ṭhatvā pattavissajjanameva karoti. Eteneva therassa ukkaṭṭhapiṇḍapātikabhāvo dīpito. Tenāha – **‘‘svātanāya bhikkhaṃ nāma nādhivāsetī’’**ti. Atha kasmā adhivāsesīti āha **‘‘mātu anuggahenā’’**tiādi. Paṇḍitā hi mātāpitūnaṃ ācariyupajjhāyānaṃ vā kātabbaṃ anuggahaṃ ajjhupekkhitvā dhutaṅgasuddhikā na bhavanti.

301. **Payutta**nti vaddhivasena payojitaṃ, taddhitalopaṃ katvā vuttanti veditabbaṃ yathā aññatthāpi ‘‘pitāmahaṃ dhanaṃ laddhā, sukhaṃ jīvati sañcayo’’ti. **Jeṭṭhakitthiyo**ti padhānitthiyo. **Ito**ti imasmiṃ kule anubhavitabbavibhavasampattito. **Aññato**ti imassa dinnattā aññasmiṃ kule anubhavitabbasampattito.

302. **Cittavicitta**nti kappanāya ceva araharūpena alaṅkārādinā ca cittitañceva vicittitañca. **Vaṇakāya**nti vaṇabhūtaṃ kāyaṃ. **Samantato ussita**nti heṭṭhimakāyavasena heṭṭhā upari ca sannissitaṃ. **Niccātura**nti abhiṇhappaṭipīḷitaṃ, sadā dukkhitaṃ vā. **Bahusaṅkappa**nti rāgavatthubhāvena abhijanehi hāvabhāvavilāsavasena, āmisavasena ca soṇasiṅgālādīhi bahūhi saṅkappetabbaṃ. **Ṭhitī**ti avaṭṭhānaṃ avipariṇāmo natthi. Tenāha – **‘‘bhijjanadhammatāva niyatā’’**ti, parissavabhāvāpatti ceva vināsapatti ca ekantikāti attho.

Cittakatampīti gandhādīhi cittakatampi. **Rūpa**nti sarīraṃ.

Alattakakatāti piṇḍialattakena suvaṇṇakatā. Tenāha **‘‘alattakena rañjitā’’**ti. **Cuṇṇakamakkhita**nti dosanīharaṇehi tāpadahanādīhi katābhisaṅkhāramukhaṃ gorocanādīhi obhāsanakacuṇṇehi makkhitaṃ, tenāha **‘‘sāsapakakkenā’’**tiādi.

Rasodakenāti saralaniyyāsarasamissena udakena. **Āvattanaparivatte katvā**ti āvattanaparivattanavasena nate katvā. **Aṭṭhapadakaracanāyā**ti bhittikūṭaddhacandādivibhāgāya aṭṭhapadakaracanāya.

Viravamāneti ‘‘ayaṃ palāyati, gaṇha gaṇhā’’ti viravamāne. Hiraññasuvaṇṇaorodheti vattabbaṃ.

303. **Ussitāya ussitāyā**ti kulavibhavabāhusaccapaññāsampattiyā uggatāya uggatāya. **Abhilakkhito** uḷārabhāvena.

304. **Parijuññānī**ti parihānāni. Ye byādhinā abhibhūtā sattā jiṇṇakappā vayohānisattā viya honti, tato nivattento **‘‘jarājiṇṇo’’**ti āha. **Vayovuḍḍho,** na sīlādivuḍḍho. Mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti **jātimahallako**. Dvattirājaparivattasaṅkhātaṃ addhānaṃ kālaṃ gato vītivattoti **addhagato**. Tathā ca paṭhamavayaṃ majjhimavayañca atīto hotīti āha **‘‘addhānaṃ atikkanto’’**ti. Jiṇṇādipadehi paṭhamavayamajjhimavayassa bodhitattā anuppattatāvisiṭṭho vaya-saddo osānavayavisayoti āha **‘‘pacchimavayaṃ anuppatto’’**ti.

‘‘Appiccho, appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphasso’’ti (a. ni. 10.11) evamādīsu viya appa-saddo abhāvatthoti adhippāyenāha **‘‘appābādhoti arogo, appātaṅkoti niddukkho’’**ti. Appattho vā idha, tatthāpi appa-saddo daṭṭhabbo. Evañhi ‘‘yo hi, gahapati, imaṃ pūtikāyaṃ pariharanto muhuttampi ārogyaṃ paṭijāneyya kimaññatra bālyā’’ti (saṃ. ni. 3.1) suttapadaṃ samatthitaṃ hoti. Vipaccanaṃ vipāko, so eva vepāko. Samo vepāko etissā atthīti **samavepākinī,** tāya. Teneva samavepākinibhāvena sabbampi sammadeva gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**. Gahaṇisampattiyā hi yathābhuttaāhāro sammadeva jīranto sarīre tiṭṭhati, no aññathā **bhuttabhutto āhāro jīrati** gahaṇiyā tikkhabhāvena. **Tatheva tiṭṭhatī**ti bhuttākāreneva tiṭṭhati gahaṇiyā mandabhāvato. **Bhattacchando uppajjateva** bhuttaāhārassa sammā pariṇāmaṃ gatattā. **Tenevā**ti samavepākinibhāveneva. Pattānaṃ bhogānaṃ parikkhiyamānaṃ na sahasā ekajjhaṃyeva parikkhayaṃ gacchanti, atha kho anukkamena, tathā ñātayopīti āha **''anupubbenā''**ti. **Chātakabhayādinā**ti **ādi-**saddena byādhibhayādiṃ saṅgaṇhāti.

305. Uddesasīsena niddeso gahitoti āha **''dhammaniddesā uddiṭṭhā''**ti. Yasmā vā ye dhammā uddisitabbaṭṭhena ''uddesā''ti vuccanti. Teva dhammā niddisitabbaṭṭhena niddesāti **''dhammaniddesā uddiṭṭhā''**ti attho vutto. Atha vā ye dhammā aniccatādivibhāvanavasena uddhaṃ uddhaṃ desessanti, te dhammā tatheva nissesato desessantīti evaṃ uddesaniddesapadānaṃ anatthantaratā veditabbā. **Tatthā**ti jarāmaraṇasantike. Addhuvoti niddhuvo na thiro, aniccoti attho. Tenāha **''dhuvaṭṭhānavirahito''**ti, ajātābhūtāsaṅkhatadhuvabhāvakāraṇavivittoti attho. **Upanīyyatī**ti vā jarāmaraṇena loko sammā nīyati, tasmā addhuvoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tāyitu**nti jātiādibyasanato rakkhituṃ **samatthena** issarena attanā **virahito**ti. ''Imaṃ lokaṃ ito vaṭṭadukkhato mocessāmi, jarābyādhimaraṇānaṃ taṃ adhibhavituṃ na dassāmī''ti evaṃ abhisaratīti abhissaraṇaṃ, lokassa sukhassa dātā hitassa vidhātā koci issaro, tadabhāvato āha **''anabhissaroti asaraṇo''**ti. **Nissako** mamāyitabbavatthuabhāvato, tenāha **''sakabhaṇḍavirahito''**tiādi. Taṇhāya vase jāto taṇhāya vijitoti katvā **''taṇhāya dāso''**ti vuttaṃ.

306. Hatthivisayattā hatthisannissitattā vā hatthisippaṃ ''hatthī''ti gahitanti āha – **''hatthisminti hatthisippe''**ti, sesapadesupi eseva nayo. Sātisayaṃ ūrubalaṃ etassa atthīti **ūrubalī**ti āha – **''ūrubalasampanno''**ti, tamevatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **''yassa hī''**tiādi vuttaṃ. **Abhinnaṃ** parasenaṃ **bhindato bhinnaṃ** sakasenaṃ sandhārayato upatthambhayato. **Bāhubalī**ti etthāpi ''yassa hi phalakañca āvudhañca gahetvā''tiādinā attho vattabbo, idha pana parahatthagataṃ rajjaṃ āharituṃ bāhubalanti yojanā. Yathā hi ''ūrubalī''ti etthāpi bāhubalaṃ anāmasitvā attho, evaṃ ''bāhubalī''ti ettha ūrubalaṃ anāmasitvā attho veditabbo, āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Alaṃ samattho attā etassāti alamatthoti āha **''samatthaattabhāvo''**ti.

Pariyodhāyāti vā parito ārakkhaṃ odahitvā. ''Saṃvijjante kho, bho raṭṭhapāla, imasmiṃ rājakule hatthikāyāpi…pe… vattissantī''ti **idampi so rājā upari dhammuddesassa kāraṇaṃ āharanto āha**.

Vuttasseva anu pacchā gāyanavasena kathanaṃ **anugīti**. Tā pana gāthā dhammuddesānaṃ desanānupubbiṃ anādiyitvāpi yathārahaṃ saṅgaṇhanavasena anugītāti āha **''catunnaṃ dhammuddesānaṃ anugīti''**nti.

307. **Eka**nti ekajātiyaṃ. Vatthukāmakilesakāmā visayabhedena bhinditvā tathā vuttāti daṭṭhabbo.

Sāgarantenāti sāgarapariyantena.

Aho vatāti socane nipāto, ''aho vata pāpaṃ kataṃ mayā''tiādīsu viya. **Amarā**tiādīsu **āhū**ti kathenti. Mataṃ uddissa ''amha''nti vattabbe sokavasena ''amara''nti vuccati.

Vosānanti niṭṭhaṃ, pariyosānanti attho. **Sāvā**ti paññā eva. **Dhanato**ti sabbadhanato. **Uttamatarā** seṭṭhā, tenevāha ''paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭha''nti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184).

Tesu pāpaṃ karontesu sattesu, niddhāraṇe cetaṃ bhummavacanaṃ. **Paramparāyā**ti attabhāvaparamparāya. **Saṃsāraṃ āpajjitvā**ti bhavādīsu saṃsārassa āpajjanahetuṃ āpajjanto paralokaṃ upeti, paralokaṃ upentova bahuvidhadukkhasaṅkhātaṃ gabbhañca upeti. **Tādisassā**ti tathārūpassa gabbhavāsadukkhādīnaṃ adhiṭṭhānabhūtassa **appapaññassa añño appapañño** ca **abhisaddahanto** hitasukhāvahanti pattiyāyanto.

''Pāpadhammo''ti vuttattā tādisassa paraloko nāma duggati evāti āha **''paramhi apāyaloke''**ti.

Vividharūpenāti rūpasaddādivasena tatthapi paṇītatarādivasena bahuvidharūpena.

Sāmaññamevāti samaṇabhāvo eva seyyo. Ettha ca ādito dvīhi gāthāhi catuttho dhammuddeso anugīto. Catutthagāthāya tatiyo. Pañcamagāthāya dutiyo. Chaṭṭhagāthāya dutiyatatiyā. Sattamagāthāya paṭhamo dhammuddeso anugīto, aṭṭhamādīhi pavattinivattīsu kāmesu nekkhamme ca yathārahaṃ ādīnavānisaṃsaṃ vibhāvetvā attano pabbajjakāraṇaṃ paramato dassento yathāvuttadhammuddesaṃ nigameti, tena vuttaṃ ‘‘tā pana gāthā dhammuddesānaṃ desanānupubbiṃ anādiyitvāpi yathārahaṃ saṅgaṇhanavasena anugītā’’ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Raṭṭhapālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Maghadevasuttavaṇṇanā

308. **Pubbe maghadevo nāma rājā**ti atītakāle imasmiṃyeva kappe anekavassasahassāyukesu manussesu paṭipāṭiyā uppannānaṃ caturāsītisahassānaṃ cakkavattirājūnaṃ ādipuriso maghadevoti evaṃnāmo rājā.

Dhammoti rājadhammoti lokikā vadanti. Mahābodhinidhānapāramitāsaṅkhāto pana dhammo atthīti **dhammiko. Dhammenā**ti ñāyena. Tadā brahmavihārādibhāvanādhammassa rañño anadhigatattā tassapi vā anabhijjhādīhi samānayogakkhamattā vuttaṃ **‘‘dasakusalakammapathe ṭhito’’**ti. **Dhamma**nti dhammato anapetaṃ. Tathā hi ca so pakkhapātābhāvato ‘‘samo’’ti vuccatīti āha **‘‘samaṃ caratī’’**ti. **Pakatiniyāmenevā**ti paveṇiyā āgataniyāmeneva. Yasmā nigamajanapadesu yebhuyyena gahapatīnaṃ saṅgaho, tasmā aṭṭhakathāyaṃ **‘‘gahapatikāna’’**ntveva vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pana aññameva nāgaracārittaṃ, aññaṃ negamajanapadacārittanti te visuṃ gahitā ‘‘negamesu ceva janapadesu cā’’ti. Paccuggamananiggamanavasena uposathassa paṭiharaṇaṃ pāṭihāriyo, so eva **pāṭihāriko, pakkho. Ime divasā**ti ime cattāro divasā.

309. **Devoti maccu** abhibhavanaṭṭhena. Yathā hi devo pakatisatte abhibhavati, evaṃ maccu satte abhibhavati. ‘‘Ahaṃ asukaṃ madditum āgamissāmi, tvaṃ tassa kese gahetvā mā vissajjehī’’ti maccudevassa āṇākarā dūtā viyāti **dūtāti vuccanti. Alaṅkatapaṭiyattāyā**ti idaṃ attano dibbānubhāvaṃ āvikatvā ṭhitāyāti dassetuṃ vuttaṃ. **Devatābyākaraṇasadisameva hoti** na cireneva maraṇasambhavato. **Visuddhidevāna**nti khīṇāsavabrahmānaṃ. Te hi carimabhave bodhisattānaṃ jiṇṇādike dassenti.

Dukhitañca byādhitanti byādhibhāvena sañjātadukkhanti attho. Antimabhavikabodhisattānaṃ visuddhidevehi upaṭṭhāpitabhāvaṃ upādāya tadaññesaṃ tehi anupaṭṭhāpitānampi paṇḍitānaṃ tathā voharitabbatā pariyāyasiddhāti āha **‘‘iminā pariyāyenā’’**ti.

Disampatīti vibhattialopena niddeso, disāsīsena desā vuttāti desānaṃ adhipatirājāti attho. Uttamaṅge sirasi ruhantīti **uttamaṅgaruhā,** kesā. Te panettha yasmā palitattā avisesato sabbapacchimavayasandassakā honti, tasmā **‘‘vayoharā’’**ti vuttā.

Purisayugo yasmā tasmiṃ vaṃse sañjātapurisaṭṭhitiyā paricchinno, tasmā āha **‘‘vaṃsasambhave purise’’**ti. **Rājagehato āhaṭabhikkhāya yāpento**ti iminā kumārakapabbajjāya upagatabhāvaṃ dasseti.

Parihariyamānovāti aññena aññena parihariyamāno viya velāya velāya tena mahatā parijanena upaṭṭhiyamāno kumārakīḷaṃ kīḷīti attho. Keci pana ‘‘parihariyamāno evā’’ti avadhāraṇavasena atthaṃ vadanti, tathā sati caturāsītivassasahassāni thaññapāyī taruṇadārako ahosīti āpajjatīti tadayuttaṃ. Kumārakālaṃ vatvā tadanantaraṃ oparajjavacanato viruddhañcetaṃ. (**Pañcamaṅgala**vacanena unnaṅgalamaṅgalaukkantanamaṅgalakammahāyamaṅgaladussamaṅgalāni samupagatāni eva ahesunti daṭṭhabbaṃ).

311. Savaṃsavasena āgatā puttanattuādayo puttā ca paputtā ca etissāti **puttapaputtakā** paramparā. **Nihata**nti nihitaṃ ṭhapitaṃ, pavattitanti attho. **Nihata**nti vā satataṃ patiṭṭhitabhāvena vaḷañjitanti attho. Tenāha **''kalyāṇavatta''**nti. **Atirekatarā dve guṇā**ti mahāsattassa maghadevakālato atirekatarā dve guṇā itararājūhi pana atirekatarā anekasatasahassappabhedā eva guṇā ahesunti.

312. Tettiṃsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃsahacaritaṭṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatiṃsaṃ, taṃnivāso etesanti **tāvatiṃsā**. Nivāsabhāvo ca tesaṃ tattha nibbattanapubbakoti āha – **''devānaṃ tāvatiṃsānanti tāvatiṃsabhavane nibbattadevāna''**nti. **Rañño**ti nimimahārājassa. **Ovāde ṭhatvā**ti ''sīlaṃ arakkhanto mama santikaṃ mā āgacchatū''ti niggaṇhanavasenapi, ''ekantato mama vijite vasantena sīlaṃ rakkhitabba''nti evaṃ pavattitaovādavasenapi ovāde ṭhatvā.

Atha nanti mahājutikaṃ mahāvipphāraṃ mahānubhāvaṃ nimirājānaṃ. ''Sakkohamasmi devindo, tava santikamāgato''ti attano sakkabhāvaṃ pavedetvā **''kaṅkhaṃ te paṭivinodessāmī''**ti āha. Tenāha **''sabbabhūtānamissarā''**tiādi.

Sīlaṃ upādāya omakatāya **''ki''**nti hīḷento vadati. **Guṇavisiṭṭhatāyāti** lābhayasādīnañceva piyamanāpatādīnañca āsavakkhayapariyosānānaṃ nimittabhāvena uttamaguṇatāya. Tadā sakko anuruddhatthero, so attano purimajātiyaṃ paccakkhasiddhaṃva dānato sīlaṃ mahantaṃ vibhāvento **''ahañhī''**tiādimāha. Tattha attanā vasiyamānaṃ kāmāvacaradevalokaṃ sandhāya **''pettivisayato''**ti vuttaṃ. Tassa hi kappasatasahassaṃ vivaṭṭajjhāsayassa pūritapāramissa devaloko petaloko viya upaṭṭhāsi. Tenevāha ''accharāgaṇasaṅghuṭṭhaṃ, pisācagaṇasevita''nti (saṃ. ni. 1.46).

Khattiyeti khattiyajātiyaṃ. **Visujjhatī**ti brahmalokūpapattiṃ sandhāya vadati kāmasaṃkilesavisujjhanato. **Kāyāti** ca brahmakāyamāha.

Imassa mama adiṭṭhapubbarūpaṃ disvā ''ahudeva bhaya''nti cintetvā āha **''avikampamāno''**ti. Bhāyanto hi cittassa aññathattena kāyassa ca chambhitattena vikampati nāma. Tenāha **''abhāyamāno''**ti. **Sukhaṃ kathetuṃ hotī**ti puññaphalaṃ kathetuṃ sukhaṃ hoti.

313. **Manaṃ āgamma yuttāyeva hontī**ti mātalissa sakkasseva cittaṃ jānitvā yuttā viya honti, rathe yuttaājānīyakiccaṃ karonti devaputtā. Evaṃ tādise kāle tathā paṭipajjanti, yathā erāvaṇo devaputto hatthikiccaṃ. **Naddhito paṭṭhāyā**ti rathapañjarapariyantena akkhassa sambandhaṭṭhānaṃ naddhī, tato paṭṭhāya. Akkho bajjhati etthāti **akkhabaddho,** akkhena rathassa baddhaṭṭhānaṃ. Yathā devalokato yāva candamaṇḍalassa gamanavīthi, tāva attano ānubhāvena heṭṭhāmukhameva rathaṃ pesesi, evaṃ candamaṇḍalassa gamanavīthito yāva rañño pāsādo, tāva tatheva pesesi. **Dve magge dassetvā**ti patodalaṭṭhiyā ākāsaṃ vilikhanto viya attano ānubhāvena nirayagāmī devalokagāmī cāti dve magge dassetvā. **Katamenā**tiādi desanāmattaṃ, yathā tena rathena gacchantassa nirayo devaloko ca pākaṭā honti, tathā karaṇaṃ adhippetaṃ.

Vuttakāraṇameva sandhāyāha mahāsatto **''ubhayeneva maṃ mātali nehī''**ti. **Dugga**nti duggamaṃ. **Vettaraṇi**nti evaṃnāmakaṃ nirayaṃ. **Kuthita**nti pakkuthitaṃ nipakkatelasadisajālaṃ. **Khārasaṃyutta**nti khārodakasadisaṃ.

Rathaṃ nivattetvāti nirayābhimukhato nivattetvā. **Bīraṇīdevadhītāyā**ti ''bīraṇī''ti evaṃnāmikāya accharāya. **Soṇadinnadevaputtassā**ti ''soṇadinno''ti evaṃnāmakassa devaputtassa. **Gaṇadevaputtāna**nti gaṇavasena puññaṃ katvā gaṇavaseneva nibbattadevaputtānaṃ.

Pattakāleti upakaṭṭhāya velāya. **Atithi**nti paccekasambuddhaṃ. Kassapassa bhagavato sāsane ekaṃ khīṇāsavattherantipi vadanti. **Mātāva puttaṃ sakimābhinandī**ti yathā pavāsato āgataṃ puttaṃ mātā sakiṃ ekavāraṃ āgatakāle abhinandati, tathā niccakāle abhinandi sakkaccaṃ parivisi. **Saṃyamā saṃvibhāgā**ti sīlasaṃyamā saṃvibhāgasīlā. **Jātake**ti nimijātake.

Cittakūṭanti devanagarassa dakkhiṇadisāya dvārakoṭṭhakaṃ. **Sakko cittaṃ sandhāretuṃ asakkonto**ti mahāsatte pavattaṃ devatānaṃ sakkārasammānaṃ paṭicca uppannaṃ attano usūyacittaṃ bahi anāvikatvā abbhantareyeva ca naṃ ṭhapetuṃ asakkonto. **Aññesaṃ puññena vasāhī**ti sakkassa mahāsattaṃ rosetukāmatāya ārādhanaṃ nidasseti. Purāṇasakko dīghāyuko, taṃ upādāya jarājiṇṇaṃ viya katvā ‘‘**jarasakko**’’ti vuttaṃ.

315. **Sesaṃ sabba**nti pabbajjupagamanā sesaṃ attano vaṃse porāṇarājūnaṃ rājacārittaṃ. **Pākatika**nti puna sabhāvattameva gato ahosi, apabbajitabhāvavacanenevassa brahmavihārabhāvanādīnaṃ pabbajjāguṇānaṃ abhāvo dīpito hoti.

316. **Vīriyaṃ akaronto samucchindati,** na tāva samucchinnaṃ, kalyāṇamittasaṃsaggādipaccayasamavāye sati sīlavataṃ kalyāṇavattaṃ pavattetuṃ sakkoti. **Dussīlena samucchinnaṃ nāma hoti** tassa tattha nirāsabhāvena paṭipattiyā eva asambhavato. **Satta sekhā pavattenti** kalyāṇavattassa apariniṭṭhitakiccattā. **Khīṇāsavena pavattitaṃ nāma** pariniṭṭhitakiccattā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Maghadevasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Madhurasuttavaṇṇanā

317. **Madhurāya**nti uttaramadhurāyaṃ. **Gundāvane**ti kāḷasippalivane. Atimuttakavaneti ca vadanti. Catūsu vaṇṇesu **brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo. Paṇḍaro**ti parisuddho. **Kāḷako**ti aparisuddho. **Jātigottādipaññāpanaṭṭhānesū**ti jātigottādivasena suddhacintāyaṃ brāhmaṇā eva suddhajātikā, na itareti adhippāyo. Saṃsārato vā suddhacintāyaṃ brāhmaṇāva sujjhanti vedavihitassa suddhavidhino aññesaṃ avisayattāti adhippāyo. Taṃ panetaṃ tesaṃ virujjhati khattiyavessānampi mantajjhenassa anuññātattā, mantajjhenavidhinā ca saṃsārasuddhiyābhāvato. Puttā nāma anorasāpi honti, na tathā imeti āha ‘‘**orasā**’’ti. Ure saṃvaḍḍhitaputtopi ‘‘orasa’’nti vuccati. Ime pana mukhato niggato hutvā ure saṃvaḍḍhāti dassetuṃ ‘‘**orasā mukhato jātā**’’ti vuttaṃ. Tato eva brahmato jātāti **brahmajā,** brahmasambhūtāpi ‘‘**brahmajā**’’ti vuccanti, na tathā ime. Ime pana paccakkhato brahmunā nimmitāti **brahmanimmitā,** tato eva brahmato laddhabbavijjādidāyajjadāyādāti **brahmadāyādā**ti sabbametaṃ brāhmaṇānaṃ katthanāpalāpasadisaṃ viññūnaṃ appamāṇaṃ avimaddakkhamaṃ vācāvatthumattaṃ brahmakuttasseva abhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ** vuttameva. Tenāha ‘‘**ghosoyevā**’’tiādi. **Vohāramattamevetan**ti etaṃ ‘‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo’’tiādi vacanamattameva, na tassa attho tehi adhippetappakāro atthi.

318. **Samijjheyyā**ti diṭṭhidīpanavasena attano ajjhāsayo nipphajjeyya. Tenāha ‘‘**manoratho pūreyyā**’’ti. **Khattiyopī**ti parakhattiyopi. **Assā**ti samiddhadhanādiṃ pattassa. Tenāha – ‘‘**issariyasampattassā**’’ti **nesa**nti etesaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ ettha pubbuṭṭhāyibhāvādinā itarehi upacaritabbatāya na kiñci nānākaraṇanti yojanā.

322. Ahaṃ cīvarādīhi upaṭṭhāko, tumhākaṃ icchitacchitakkhaṇe vadeyyātha yenatthoti yojanā. Corādiupaddavanisedhanena **rakkhāgutti,** dānādinimittaupaddavanisedhanena **āvaraṇagutti**. Paccuppannānatthanisedhanena vā **rakkhāgutti,** āgāmianatthanisedhanena **āvaraṇagutti**. Ettha ca khattiyādīsu yo yo issaro, tassa itarena anuvattetabbabhāve, kusalākusalakaraṇena nesaṃ vasena laddhabbaabhisamparāye, pabbajitehi laddhabbasāmīcikiriyāya ca aṇumattopi viseso natthi, tasmā so visesābhāvo pāḷiyaṃ tattha tattha vāre ‘‘**evaṃ sante**’’tiādinā vibhāvito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Madhurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bodhirājakumārasuttavaṇṇanā

324. **Olokanakapaduma**nti līlāaravindaṃ. **Tasmā**ti kokanadasaṇṭhānattā **kokanadoti saṅkhaṃ labhi**.

325. **Yāva pacchima…pe… phalakaṃ vuttaṃ** tassa sabbapacchā santhatattā. Uparimaphalagatañhi sopānamatthakaṃ. **Olokanatthaṃyevā**ti na kevalaṃ bhagavato āgamanaññeva olokanatthaṃ, atha kho attano patthanāya santharāpitāya celapaṭikāya akkamanassapi.

Sakuṇapotaketi kādambaṭiṭṭibhaputtake. **Aññova bhaveyyā**ti tasmiṃ attabhāve mātugāmato añño idāni bhariyābhūto mātugāmo bhaveyya. **Puttaṃ labheyyā**ti attano kammavasena puttaṃ, no tassa. **Ubhohī**ti imehi eva ubhohi. **Imehi kāraṇehī**ti tassa rājakumārassa buddhaṃ paṭicca micchāgahaṇaṃ, titthiyānaṃ ujjhāyanaṃ, anāgate manussānaṃ bhikkhūnaṃ uddissa vippaṭisāroti imehi tīhi kāraṇehi. **Paññatta**nti santhataṃ celapaṭikaṃ. Maṅgalaṃ icchantīti **maṅgalikā**.

326. **Tatiyaṃ kāraṇa**nti iminā bhikkhūsu vippaṭisārānuppādanamāha. Yaṃ kiñci paribhuñjanasukhaṃ kāmasukhallikānuyogoti adhippāyena **kāmasukhallikānuyogasaññī hutvā…pe… maññamāno evamāha**.

327. Atha naṃ bhagavā tato micchābhinivesato vivecetukāmo **''so kho aha''**ntiādinā attano dukkaracariyaṃ dassetuṃ ārabhi. **Mahāsaccake**(ma. ni. 1.364 ādayo) **vuttanayeneva veditabbaṃ** ''so kho aha''ntiādipāṭhassa tattha āgataniyāmeneva āgatattā. **Pāsarāsisutte** (ma. ni. 1.272 ādayo) **vuttanayenā**ti etthāpi eseva nayo.

343. Aṅkusaṃ gaṇhanti etena tassa gahaṇe cheko hotīti **aṅkusagahaṇasippaṃ. Meghautu**nti meghaṃ paṭicca uppannasītautuṃ. **Pabbatautu**nti pabbataṃ paṭicca uṇhautuṃ. Ubhayavasena ca tassa tathā sītuṇhaututo eno āgatoti ta-kārassa da-kāraṃ katvā **udenoti nāmaṃ akāsi**.

Tāpaso ogāḷhañāṇavasena **rañño matabhāvaṃ ñatvā. Ādito paṭṭhāyā**ti kosambinagare parantaparañño aggamahesibhāvato paṭṭhāya. **Pubbe**ti sīlavantakāle. **Hatthigantha**nti hatthīnaṃ attano vase vattāpanasatthaṃ. Tenevassa taṃ sikkhāpeti, kiccañca ijjhati.

344. **Padahanabhāvo**ti bhāvanānuyogo. Padhāne vā niyutto padhāniyo, padhāniyassa bhikkhuno, tasseva padhāniyabhāvassa aṅgāni kāraṇāni **padhāniyaṅgāni**. Saddhā etassa atthīti **saddho**. Kiñcāpi paccekabodhisattānampi abhinīhārato paṭṭhāya āgatā āgamanasaddhā eva, mahābodhisattānaṃ pana saddhā garutarāti sā eva gahitā. **Acalabhāvena okappanaṃ** ''sammāsambuddho bhagavā, svākhyāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho''ti kenaci akampiyabhāvena ratanattayaguṇe ogāhitvā kappanaṃ. **Pasāduppatti** ratanattaye pasīdanameva. **Bodhinti catumaggañāṇa**nti vuttaṃ taṃnimittattā sabbaññutaññāṇassa, **bodhī**ti vā sammāsambodhi. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ ''sammāsambodhī''ti vuccati. Nicchitasubuddhatāya dhammassa sudhammatā saṅghassa suppaṭipatti vinicchitā eva hotīti āha **''desanāsīsameva ceta''**ntiādi. **Tassa padhānaṃ vīriyaṃ ijjhati** ratanattayasaddhāya ''imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī''ti padhānānuyoge avaṃmukhasambhavato.

Appābādhotiādi heṭṭhā vuttameva. **Aguṇaṃ pakāsetā** āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjitā sammāpaṭipattiyā visodhanatthaṃ. **Udayañca atthañca gantu**nti ''avijjāsamudayā''tiādinā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayañca vayañca jānituṃ. Tenāha **''etenā''**tiādi. **Parisuddhāya** upakkilesavinimuttāya. **Nibbijjhitu**nti tadaṅgavasena pajahituṃ samucchedappahānassa paccayo bhavituṃ. **Yaṃ dukkhaṃ khīyatī**ti kilesesu appahīnesu tena tadupanissayakammaṃ paṭicca yaṃ dukkhaṃ uppajjeyya, taṃ sandhāya vuttaṃ.

345. **Sesadivase**ti sattadivasato paṭṭhāya yāva dve rattindivā.

346. Kucchisannissito gabbho nissayavohārena ‘‘kucchī’’ti vuccati, so etissā atthīti **kucchimatī**. Tenāha **‘‘āpannasattā’’**ti. **Ārakkho panassa paccupaṭṭhito hotī**ti mātarā gahitasaraṇaṃ gabbhavuṭṭhitassa tassa saraṇagamanaṃ pavedayitassa kusalaṃ saraṇaṃ nāma, mātu katarakkho puttassapi paccupaṭṭhitoti. **Mahallakakāle**ti vacanatthaṃ jānanakāle. **Sārentī**ti yathādiṭṭhaṃ yathābalaṃ ratanattayaguṇapatiṭṭhāpanavasena assa sārenti. **Sallakkhetvā**ti vuttamatthaṃ upadhāretvā. **Saraṇaṃ gahitaṃ nāma hoti** ratanattayassa saraṇabhāvasallakkhaṇapubbakatanninnacittabhāvatova. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bodhirājakumārasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Aṅgulimālasuttavaṇṇanā

347. **Aṅgulīnaṃ mālaṃ dhāretī**ti iminā anvatthā tassa samaññāti dasseti. **Tatrā**ti tasmiṃ ācariyavacanena aṅgulimālassa dhāraṇe. **Karīsasahassakhette ekasālisīsaṃ viya** apaññāyamānasakakicco hotīti adhippāyo. **Takkasīlaṃ pesayiṃsu** ‘‘tādisassa ācariyassa santike sippuggahasammāpayogena diṭṭhadhammike samparāyike ca atthe jānanto bhāriyaṃ na kareyyā’’ti. **Bāhirakā ahesuṃ** ahiṃsakassa vattasampattiyā ācariyassa cittasabhāvato nibbattanatibhāvena. **Sineheneva vadante**ti sinehena viya vadante.

Gaṇanampi na uggaṇhātīti gaṇanavidhimpi na sallakkheti. Tattha kāraṇamāha **‘‘pakatiyā’’**tiādinā. **Ṭhapitaṭṭhāne**ti rukkhagacchantarādike ṭhapitaṭṭhāne sakuntasiṅgālānaṃ vasena **aṅguliyo vinassanti. Bhaggavo**ti kosalarañño purohitaṃ gottena vadati. **Coro avissāsanīyo** sāhasikabhāvato. **Purāṇasanthatā sākhā avissāsanīyā** vicchikādīnaṃ pavesanayogyattā. **Rājā avissāsanīyo** issariyamadena dhanalobhena ca kadāci jīvite saṅkābhāvato. **Itthī avissāsanīyā** lolasīlacittabhāvato. **Anuddharaṇīyo bhavissati** saṃsārapaṅkato.

348. **Saṅkaritvā**ti ‘‘mayaṃ ekajjhaṃ sannipatitvā coraṃ māretvā vā palāpetvā gamissāmā’’ti saṅkaraṃ katvā. **Iddhābhisaṅkhāra**nti abhisaṅkharaṇaṃ adhiṭṭhānaṃ. **Abhisaṅkhāsī**ti adhiṭṭhahi. **Saṃharitvā**ti saṃkhipitvā. **Orabhāge**ti corassa orabhāge.

349. **Daṇḍo**ti paharaṇahatthacchedanādiko daṇḍanasaṅkhāto daṇḍo. **Pavattayitabbo**ti ānetabbo. **Apanetvā**ti attano santānato samucchedavasena pahāya. **Paṭisaṅkhāyā**ti paṭisaṅkhānena. **Avihiṃsāyā**ti karuṇāya. **Sāraṇīyadhammesū**ti chasupi sāraṇīyadhammesu, **ṭhito** aṭṭhitānaṃ pāpadhammānaṃ bodhimūle eva samucchinnattā. Yathā atīte aparimitaṃ kālaṃ sandhāvitaṃ, evaṃ imāya paṭipattiyā anāgatepi sandhāvissatīti dassento **‘‘idānī’’**tiādimāha.

Itvevāti iti eva, **iti-**saddo nidassanattho. Tenāha **‘‘evaṃ vatvā yevā’’**ti. **Akirī**ti ākiri, pañcapi āvudhāni vikiri. Tena vuttaṃ **‘‘khipi chaḍḍesī’’**ti.

350. **Ettovā**ti ato eva āgatamaggeneva sāvatthiṃ **gatā. Adhivāsessatī**ti ‘‘coraṃ paṭisedhetuṃ gamissāmī’’ti vutte tuṇhī bhavissati. **Dāruṇakammena uppannanāma**nti ‘‘aṅgulimālo’’ti imaṃ nāmaṃ sandhāya vadati.

351. **Hatthī araññahatthī** honti manussānaṃ tattha gantuṃ asakkuṇeyyattā, evaṃ **assāpi. Kūṭasahassānaṃ bhijjanakāraṇaṃ hoti** therassa āgamanabhayena ghaṭe chaḍḍetvā palāyanena. **Gabbhamūḷhāyā**ti byākulagabbhāya. **Pabbajjābalenā**ti vuttaṃ, satthu desanānubhāvenāti pana vattabbaṃ. So hi tassāpi kāraṇanti. **Ariyā nāma jāti** pabbajjā ariyabhāvatthāya jātīti katvā.

Mahāparittaṃ nāmetanti mahānubhāvaṃ parittaṃ nāmetaṃ. Tathā hi naṃ thero sabbabhāvena ariyāya jāto saccādhiṭṭhānena akāsi. Tenāha **‘‘saccakiriyakataṭṭhāne’’**ti. **Gabbhamūḷha**nti mūḷhagabbhaṃ. Gabbho hi paripakko sampajjamāno vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhaṃpādo adhosīso hutvā yonimukhābhimukho hoti, evaṃ so kassaci alaggo sotthinā bahi nikkhamati, vipajjamāno pana viparivattanavasena yonimaggaṃ pidahitvā tiriyaṃ nipajjati, tathā yassā yonimaggo pidahati, sā tattha kammajavātehi aparāparaṃ parivattamānā byākulā mūḷhagabbhāti vuccati, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘gabbhamūḷha’’**nti.

Saccakiriyā nāma buddhāsayaṃ attano sīlaṃ paccavekkhitvā katā, tasmā saccakiriyā vejjakammaṃ na hotīti daṭṭhabbaṃ. **Therassapi cā**tiādinā upasaṅkamitabbakāraṇaṃ vadati. Ime dve hetū paṭicca bhagavā theraṃ saccakiriyaṃ kāresi. **Jāti**nti mūlajātiṃ.

352. Pariyādāya āhacca **bhinnena sīsena. Sabhāgadiṭṭhadhammavedanīyakamma**nti niraye nibbattanasakakammasabhāgabhūtaṃ diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ. Sabhāgatā ca samānavatthukatā samānārammaṇatāekavīthipariyāpannatādivasena sabbathā sarikkhatā, sadisampi ca nāma tadevāharīyati yathā ‘‘tasseva kammassa vipāko’’ti ca ‘‘sā eva tittirī tāneva osadhānī’’ti ca. Idāni tameva sabhāgataṃ dassetuṃ **‘‘kammaṃ hī’’**tiādi āraddhaṃ. **Kariyamānamevā**ti paccayasamavāyena paṭipāṭiyā nibbattiyamānameva. **Tayo koṭṭhāse pūreti,** diṭṭhadhammavedanīyaaparāpariyāyavedanīyaupapajjavedanīyasaṅkhāte tayo bhāge pūreti, tesaṃ tiṇṇaṃ bhāgānaṃ vasena pavattati.

Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno attabhāvo, tattha veditabbaphalaṃ kammaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Paccuppannabhavato anantaraṃ veditabbaphalaṃ kammaṃ **upapajjavedanīyaṃ**. Diṭṭhadhammānantarabhavato aññasmiṃ attabhāvapariyāye attabhāvaparivatte veditabbaphalaṃ kammaṃ **aparāpariyāyavedanīyaṃ**. Paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, paccayavisesena paṭiladdhavisesatāya ca balavabhāvappattā tādisassa pubbābhisaṅkhārassa vasena sātisayā hutvā pavattā paṭhamajavanacetanā tasmiṃyeva attabhāve phaladāyinī diṭṭhadhammavedanīyā nāma. Sā hi vuttākārena balavati javanasantāne guṇavisesayuttesu upakārānupakāravasappavattiyā āsevanālābhena appavipākatāya ca itaradvayaṃ viya pavattasantānuparamāpekkhaṃ okāsalābhāpekkhañca kammaṃ na hotīti idheva pupphamattaṃ viya pavattivipākamattaṃ phalaṃ deti.

Tathā asakkontanti kammassa phaladānaṃ nāma upadhipayogādipaccayantarasamavāyeneva hotīti tadabhāvato tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ dātuṃ asakkontaṃ. **Ahosikamma**nti kammaṃyeva ahosi, na tassa vipāko ahosi, atthi bhavissati vāti evaṃ vattabbaṃ kammaṃ. **Atthasādhikā**ti dānādipāṇātipātādiatthassa nipphādikā. Kā pana sāti āha **‘‘sattamajavanacetanā’’**ti. Sā hi sanniṭṭhāpakacetanā vuttanayena paṭiladdhavisesā purimajavanacetanāhi laddhāsevanā ca samānā anantare attabhāve vipākadāyinī upapajjavedanīyakammaṃ nāma. Tenāha **‘‘anantare attabhāve vipākaṃ detī’’**ti. **Sati saṃsārappavattiyā**ti iminā asati saṃsārappavattiyā ahosikammapakkhe tiṭṭhati vipaccanokāsassa abhāvatoti.

Samugghāṭitāni vipaccanokāsassa anuppattidhammatāpādanena. **Diṭṭhadhammavedanīyaṃ atthi** vipākārahābhāvassa anibbattitattā vipaccanokāsassa anupacchinnattā. Katūpacitañhi kammaṃ sati vipaccanokāse yāva na phalaṃ deti, tāva attheva nāma vipākārahabhāvato. ‘‘Yassa kho’’ti idaṃ aniyamākāravacanaṃ bhagavatā kammasarikkhatāvasena sādhāraṇato vuttanti āha **‘‘yādisassa kho’’**ti.

Pamādakilesavimuttoti pamādahetukehi sabbehi kilesehi vimutto.

Pāpassa pidhānaṃ nāma avipākadhammatāpādananti āha **‘‘appaṭisandhikaṃ karīyatī’’**ti. **Buddhasāsane**ti sikkhāttayasaṅgahe buddhassa bhagavato sāsane. **Yuttappayutto viharatī**ti akattabbassa akaraṇavasena, kattabbassa ca paripūraṇavasena pavattati.

Dissanti kujjhantīti **disā,** paṭipakkhāti āha **‘‘sapattā’’**ti. **Tappasaṃsapakāra**nti mettānisaṃsakittanākāraṃ. **Kālenā**ti āmeḍitalopena niddesoti āha **‘‘khaṇe khaṇe’’**ti. **Anukarontū**ti yesaṃ kalyāṇamittānaṃ santike suṇanti, yathāsutaṃ dhammaṃ tesaṃ anukarontu diṭṭhānugatikaraṇaṃ āpajjantu, attano veripuggalānampi bhagavato santike dhammassavanaṃ sammāpaṭipattiñca paccāsīsati.

Tasanti gatiṃ patthayantīti **tasā** bhavantarādīsu saṃsaraṇabhāvato. Tenāha **''tasā vuccanti sataṇhā''**ti.

Netabbaṭṭhānaṃ udakaṃ nayantīti **nettikā. Bandhitvā**ti daḷhaṃ bandhitvā. **Telakañjikenā**ti telamissitena kañjikena.

Yādisova aniṭṭhe, tādisova iṭṭheti iṭṭhāniṭṭhe nibbikārena **tādī**. Yesaṃ pana kāmāmisādīnaṃ vantattā rāgādīnaṃ cattattā kāmoghādīnaṃ tiṇṇattā tādibhāvo bhaveyya, tesaṃ bhagavatā sabbaso vantā cattā tiṇṇā, tasmā bhagavā **vantāvīti tādī, cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī,** yehi anaññasādhāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgatattā bhagavā tādibhāvena ukkaṃsapāramippatto taṃniddeso, tehi guṇehi yāthāvato niddisitabbatopi **tādī**. Yathā yantarajjuyā yantaṃ nīyati, evaṃ yāya taṇhāya bhavo nīyati, sā ''bhavanetti bhavarajjū''ti vuttā. Tenāha **''tāya hī''**tiādi, kammāni kusalādīni vipaccayanti apaccayanti etāyāti **kammavipāko**. Apaccayabhāvo nāma ariyamaggacetanāyāti āha **''maggacetanāyā''**ti. Yāva na kilesā pahīyanti, tāva ime sattā saiṇā eva aserivihārabhāvatoti āha **''aṇaṇo nikkileso jāto''**ti.

Theyyaparibhogo (visuddhi. ṭī. 1.91) nāma sāmiparibhogābhāvato. Bhagavatāpi hi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa, dāyakānaṃ sīlavatoyeva pariccāgo, na dussīlassa attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā dāyakehi ca apariccattattā **''dussīlassa paribhogo theyyaparibhogo nāmā''**ti vuttaṃ. Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo**. Paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho. Yasmā sekkhā bhagavato orasaputtā, tasmā te pitusantakānaṃ paccayānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjantīti tesaṃ paribhogo **dāyajjaparibhogo nāma**. Kiṃ pana te bhagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīhi dinnanti? Gihīhi dinnāpi te bhagavatā anuññātattā bhagavato santakā honti ananuññātesu sabbena sabbaṃ paribhogābhāvato anuññātesuyeva paribhogasambhavato. **Dhammadāyādasutta**ñcettha (ma. ni. 1.29 ādayo) sādhakaṃ.

Avītarāgānaṃ taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmibhāvo yathāruci paribhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena tadubhayaṃ vivajjetvā upekkhākārena ca paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṃ paripūrenti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimagge, taṃsaṃvaṇṇanāsu ca** vuttanayeneva veditabbaṃ. **Kilesaiṇānaṃ abhāvaṃ sandhāya ''aṇaṇo''ti vuttaṃ,** na paccavekkhitaparibhogamattaṃ. Tenāha āyasmā ca bākulo – ''sattāhameva kho ahaṃ, āvuso, saraṇo raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñji''nti (ma. ni. 3.211).

Vatthukāmakilesakāmehi taṇhāya pavattiākāraṃ paṭicca atthi ramaṇavohāroti āha – **''duvidhesupi kāmesu taṇhāratisanthava''**nti. **Mantita**nti kathitaṃ. **Uppannehi** satthupaṭiññehi. **Saṃvibhattā**ti kusalādivasena khandhādīhi ākārehi vibhattā. Sundaraṃ āgamananti **svāgataṃ**. Tato eva na kucchitaṃ āgataṃ. Soḷasavidhakiccassa pariyositattā āha **''taṃ sabbaṃ mayā kata''**nti. Maggapaññāyameva tatiyavijjāsamaññāti āha – **''tīhi vijjāhi navahi ca lokuttaradhammehī''**ti.

Aṅgulimālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Piyajātikasuttavaṇṇanā

353. **Pakatiniyāmenā**ti yathā sokuppattito pubbe iti kattabbesu asammohavasena cittaṃ pakkhandati, tāni cassa upaṭṭhahanti, na evaṃ sokassa cittasaṅkocasabhāvato. Tena vuttaṃ **''pakatiniyāmena pana na paṭibhantī''**ti. Keci pana ''sāmantā katipaye na kuṭumbaṃ sandhāreti.

Tenāha **‘na sabbena sabbaṃ paṭibhantī’**ti’’ vadanti. **Etthā**ti dutiyapade. Anekatthattā dhātūnaṃ ‘‘na paṭibhātī’’ti padassa ‘‘na ruccatī’’ti atthamāha. **Na paṭibhātī**ti vā bhuñjitukāmatācittaṃ na upaṭṭhitanti attho. **Patiṭṭhitokāsa**nti indriyāviṭṭhaṭṭhānaṃ vadati. Piyāyitabbato piyo jāti uppattiṭṭhānaṃ etesanti **piyajātikā**. Piyo pabhuti etesanti piyappabhutikāti vattabbe, u-kārassa va-kāraṃ, ta-kārassa ca lopaṃ katvā **‘‘piyappabhāvikā’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘piyato pabhavantī’’**ti.

355. Para-saddena samānatthaṃ ajjhattikabhāvanisedhanatthaṃ ‘‘pire’’ti padanti āha **‘‘amhākaṃ pare’’**ti. **Pire**ti vā ‘‘parato’’ti iminā samānatthaṃ nipātapadanti āha **‘‘cara pireti parato gacchā’’**ti.

356. **Dvidhā chetvā**ti ettha yadi itthī tassa purisassa piyā, kathaṃ dvidhā chindatīti āha **‘‘yadi hī’’**tiādi.

357. **Kathaṃ katheyya**nti yathā bhagavā etassa brāhmaṇassa kathesi, so ca me kathesi, tathā cāhaṃ katheyyaṃ. **Maraṇavasena vipariṇāmo** attabhāvassa parivattattā. **Palāyitvā gamanavasena** aññathābhāvo mittasanthavassa samāgamassa ca aññathābhūtattā.

Chaḍḍitabhāvenāti parivattitabhāvena. **Hatthagamanavasena aññathābhāvo** pubbe savase vattitānaṃ idāni vase avattanabhāvena.

Ācamehīti ācamanaṃ mukhavikkhālanaṃ kārehi. Yasmā mukhaṃ vikkhālentā hi hatthapāde dhovitvā vikkhālenti, tasmā **‘‘ācamitvā’’**ti vatvā pacchāpi tassa atthaṃ dassento **‘‘mukhaṃ vikkhāletvā’’**ti āha. Sesaṃ suviññeyyameva.

Piyajātikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Bāhitikasuttavaṇṇanā

359. Sāvajjatāya upārambhaṃ arahatīti **opārambho**. Tenāha **‘‘dosaṃ āropanāraho’’**ti. Bālā upārambhavatthumaññaṃ amūlakampi naṃ āropentā ugghosenti, tasmā te anāmasitvā **‘‘viññūhī’’ti idaṃ padaṃ gahetvā** pañhena ñātuṃ icchitena atthena upārambhādīnaṃ upari uttaraṃ **paripūretuṃ nāsakkhimhā. Taṃ kāraṇa**nti taṃ uppattikāraṇaṃ. Yadi hi mayā ‘‘viññūhī’’ti padaṃ pakkhipitvā vuttaṃ bhaveyya, pañhā me paripuṇṇā bhaveyya, na pana vuttā. Idāni pana taṃ kāraṇaṃ uttaraṃ **āyasmatā** ānandena ‘‘viññūhī’’ti **evaṃ vadantena paripūritaṃ**.

360. Kosallapaṭipakkhato akosallaṃ vuccati avijjā, taṃsamuṭṭhānato **akosallasambhūto**. Avajjaṃ vuccati garahitabbaṃ, saha avajjehīti **sāvajjo,** gārayho. Rāgādidosehi **sadoso**. Tehi eva **sabyābajjho,** tato eva sampati āyatiñca **sadukkho**. Sabyābajjhādiko **nissandavipāko**.

Tathā attho vutto bhaveyyāti pucchāsabhāgenapi attho vutto bhaveyya, pucchantassa pana na tāva cittārādhanaṃ. Tenāha – **‘‘evaṃ byākaraṇaṃ pana na bhāriya’’**nti, garukaraṇaṃ na hoti visārajjaṃ na siyāti adhippāyo. Tenāha – **‘‘appahīnaakusalopi hi pahānaṃ vaṇṇeyyā’’**ti. Evarūpo pana yathākārī tathāvādī na hoti, na evaṃ bhagavāti āha **‘‘bhagavā’’**tiādi. **Evaṃ byākāsī**ti ‘‘sabbākusaladhammapahīno kho, mahārāja, tathāgato’’ti evaṃ byākāsi. **Sukkapakkhepi eseva nayo**ti iminā ‘‘sabbesaṃyeva kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadaṃ vaṇṇetī’’ti vutte yathā pucchā, tathā attho vutto bhaveyya, evaṃ byākaraṇaṃ pana na bhāriyaṃ, asampāditakusaladhammopi upasampadaṃ vaṇṇeyya. Bhagavā pana sammadeva sampāditakusalattā yathākārī tathāvādīti dassetuṃ **‘‘evaṃ byākāsī’’**ti imamatthaṃ dasseti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bāhitikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Dhammacetiyasuttavaṇṇanā

364. Medavaṇṇā uḷupavaṇṇā ca tattha tattha pāsāṇā ussannā ahesunti **medāḷupa**nti gāmassa samaññā jātā. **Uḷupavaṇṇā**ti candasamānavaṇṇatāya medapāsāṇā vuttāti keci. Aṭṭhakathāyaṃ pana **''medavaṇṇā pāsāṇā kirettha ussannā ahesu''**nti idaṃ vuttaṃ. **Assā**ti senāpatissa. **Kathāsamuṭṭhāpanattha**nti mallikāya sokavinodanadhammakathāsamuṭṭhāpanatthaṃ.

Raññāti pasenadīkosalaraññā. **Mahaccā**ti mahatiyā. Padavipallāsena cetaṃ vuttaṃ. Pasādamarahantīti **pāsādikāni**. Tenāha **''saha rañjanakānī''**ti. Yāni pana pāsādikāni, tāni passituṃ yuttāni. **Pāsādikānī**ti vā saddahanasahitāni. Tenāha **''pasādajanakānī''**ti. ''Appābādha''nti ādīsu viya appasaddo abhāvatthoti āha **''nissaddānī''**ti. Aniyamatthavācī ya-saddo aniyamākāravācakopi hotīti ''yatthā''ti padassa ''yādisesū''tiādimāha. Tathā hi **aṅgulimālasutte** (ma. ni. aṭṭha. 2.347 ādayo) ''yassa kho''ti padassa ''yādisassa kho''ti attho vutto.

366. **Paṭicchada**nti paṭicchādakaṃ. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājabhaṇḍabhūtāni. **Rahāyatī**ti raho karoti, maṃ ajjhesatīti attho.

367. Yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti avadhāretīti **dhammo,** ñāṇanti āha **''paccakkhañāṇasaṅkhātassa dhammassā''**ti. **Anunayo**ti anugacchanako. Diṭṭhena hi adiṭṭhassa anumānaṃ. Tenāha **''anumānaṃ anubuddhī''**ti. **Āpāṇakoṭika**nti yāva pāṇakoṭi, tāva jīvitapariyosānaṃ. **Eta**nti dhammanvayasaṅkhātaṃ anumānaṃ. **Eva**nti ''idha panāha''nti vuttappakārena.

369. **Cakkhuṃ abandhante viyā**ti apāsādikatāya passantānaṃ cakkhuṃ attani abandhante viya. Kulasantānānubandho rogo **kularogo.** **Uḷāra**nti sānubhāvaṃ. Yo hi ānubhāvasampanno, taṃ ''mahesakkha''nti vadanti. **Arahattaṃ gaṇhanto**ti ukkaṭṭhaniddesoyaṃ, heṭṭhimaphalāni gaṇhantopi.

373. Jīvikā **jīvitavutti**.

374. Dhammaṃ ceteti saṃvedeti etehīti **dhammacetiyāni,** dhammassa pūjāvacanāni. Nanu cetāni buddhasaṅghaguṇadīpanānipi santi? Kathaṃ **''dhammacetiyānīti dhammassa cittīkāravacanānī''**ti vuttanti āha **''tīsu hī''**tiādi. Tattha yasmā buddharatanamūlakāni sesaratanāni tassa vasena laddhabbato. Kosalaraññā cettha buddhagāravena dhammasaṅghagāravaṃ paveditaṃ, tasmā **''bhagavati cittīkāre kate dhammopi katova hotī''**ti vuttaṃ. Yasmā ca ratanattayapasādapubbikā sāsane sammāpaṭipatti, tasmā vuttaṃ – **''ādibrahmacariyakānīti maggabrahmacariyassa ādibhūtānī''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Dhammacetiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanā

375. **Anantarasutte vuttakaraṇīyenevā**ti ''pāsāde vā nāṭakesu vā cittassādaṃ alabhamāno tattha tattha vicarituṃ āraddho''ti vuttakaraṇīyena. Appaduṭṭhapadosīnañhi evaṃ hotīti.

376. **Pucchito**ti ''aññaṃ dūtaṃ nālatthu''nti pucchito. **So**ti rājā. Tāsaṃ vandanā sace uttarakālaṃ, **attano āgamanakāraṇaṃ kathessati**.

378. **Ekāvajjanenā**ti ekavīthijavanena. Tena ekacittaṃ tāva tiṭṭhatu, ekacittavīthiyāpi sabbaṃ jānituṃ na sakkāti dasseti. ''Idaṃ nāma atītaṃ jānissāmī''ti aniyametvā āvajjato yaṃ kiñci atītaṃ jānāti, niyamite pana niyamitamevāti āha – **''ekena hi…pe… ekadesameva jānātī''**ti. **Tena cittenā**ti ''atītaṃ sabbaṃ jānissāmī’’ti evaṃ pavattacittena. **Itaresū**ti anāgatapaccuppannesu. **Kāraṇajātika**nti yuttisabhāvaṃ, yuttiyā yuttanti attho. **Samparāyaguṇa**nti samparāye katakammassa visesaṃ.

379. **Lokuttaramissakāni kathitāni** bodhirājakumārasutte viya lokiyā ceva lokuttarā ca. Yathālābhavasena cettha padhāniyaṅgānaṃ lokuttaraggahaṇaṃ veditabbaṃ. Paccekaṃ eva nesañca padhāniyaṅgatā daṭṭhabbā yathā ‘‘aṭṭhavimokkhā sandissanti lokuttaramissakā’’ti. **Lokuttarānevā**ti cettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati. **Padhānanānatta**nti padahananānattaṃ, bhāvanānuyogavisesanti attho. Saṅkhāre parimadditvā paṭipakkhadhamme ekadesato pajahitvā ṭhitassa bhāvanānuyogo sabbena sabbaṃ aparimadditasaṅkhārassa appahīnapaṭipakkhassa bhāvanānuyogato sukhumo visadova hoti, saccābhisamayena santānassa āhitavisesattāti āha – **‘‘aññādisameva hi puthujjanassa padhānaṃ, aññādisaṃ sotāpannassā’’**tiādi. Ayañca viseso na kevalaṃ anariyaariyapuggalato eva, atha kho ariyesupi sekkhādivisesatopi labbhati abhisaṅkhāravisesato abhinīhārato ca ijjhanatoti dassento **‘‘aññādisaṃ sakadāgāmino’’**tiādimāha. **Na pāpuṇātī**ti yasmā puthujjano sabbathāva padhānaṃ padahanto sotāpattimaggaṃ adhigacchati, sotāpanno ca sakadāgāmimagganti heṭṭhimaṃ uparimato oḷārikaṃ, uparimañca itarato sukhumaṃ tena pahātuṃ asakkuṇeyyassa pajahanato, iti adhigantabbavisesena ca adhigamapaṭipadāya saṇhasukhumatā tikkhavisadatā ca viññāyatīti āha – **‘‘puthujjanassa padhānaṃ sotāpannassa padhānaṃ na pāpuṇātī’’**tiādi.

Akūṭakaraṇanti avañcanakiriyaṃ. **Anavacchindana**nti atiyānaṃ. **Aviñchanaṃ na** ākaḍḍhanaṃ, niyuttataṃ viniveṭhetvā samantā viparivattitvā samadhārāya chaḍḍanaṃ vā. Tassa kāraṇaṃ **taṃkāraṇaṃ, taṃ kāraṇa**nti vā taṃ kiriyaṃ taṃ adhikāraṃ. **Dantehi gantabbabhūmi**nti dantehi pattabbaṭṭhānaṃ, pattabbavatthuṃ vā. **Cattāropi assaddhā nāma** uparimauparimasaddhāya abhāvato. Yena hi yaṃ appattaṃ, tassa taṃ natthi. **Ariyasāvakassa…pe… natthi** paṭhamamaggeneva māyāsāṭheyyānaṃ pahātabbattā. **Tenevā**ti sammadeva viruddhapakkhānaṃ saddhādīnaṃ idhādhippetattā. Yadi evaṃ kathaṃ missakakathāti āha **‘‘assakhaḷuṅkasuttante panā’’**tiādi. **Cattārova honti** puthujjanādivasena.

Opammasaṃsandane **adantahatthiādayo viyā**tiādinā kaṇhapakkhe, **yathā pana dantahatthiādayo**tiādinā sukkapakkhe ca sādhāraṇato ekajjhaṃ katvā vuttaṃ, asādhāraṇato bhinditvā dassetuṃ **‘‘idaṃ vuttaṃ hotī’’**tiādi vuttaṃ.

380. **Sammappadhānā** nibbisiṭṭhavīriyā. Tenāha – **‘‘na kiñci nānākaraṇaṃ vadāmi, yadidaṃ vimuttiyā vimutti’’**nti. Na hi sukkhavipassakatevijjachaḷabhiññānaṃ vimuttiyā nānākaraṇaṃ atthi. Tena vuttaṃ **‘‘yaṃ ekassā’’**tiādi. Kiṃ tvaṃ na jānāsīti sambandho. **Āgacchantī**ti uppajjanavasena āgacchanti. **Nāgacchantī**ti etthāpi eseva nayo. **Idaṃ pucchanto**ti idaṃ pucchāmīti dassento. **Appahīnacetasikadukkhā** anadhigataanāgāmitā. Tenāha **‘‘upapattivasena āgantāro’’**ti. **Samucchinnadukkhā**ti samugghāṭitacetasikadukkhā.

381. **Tamhā ṭhānā**ti tato yathādhigataissariyaṭṭhānato. Puna **tamhā ṭhānā**ti tato duggatā. **Sampannakāmaguṇa**nti uḷārakāmaguṇasamannāgataṃ.

Tatthāti kāmadevaloke. **Ṭhānabhāvato**ti arahattañce adhigataṃ, tāvadeva parinibbānato. **Uparideve cā**ti uparūpari bhūmivāse deve ca, cakkhuviññāṇadassanenapi dassanāya nappahontīti yojanā.

382. **Vuttanayenevā**ti devapucchāya vutteneva nayena. **Sā kira kathā**ti ‘‘natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo sakideva sabbaṃ neyya’’nti kathā. **Te**ti viṭaṭūbhasañjayā. **Imasmiṃyeva ṭhāne**ti imasmiṃ migadāyeyeva. Sesaṃ suviññeyyameva.

Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca rājavaggavaṇṇanā.

5. Brāhmaṇavaggo

1. Brahmāyusuttavaṇṇanā

383. ‘‘Mahāsatto mahiddhiko mahānubhāvo’’tiādīsu (mahāva. 38) uḷāratā visayo, ‘‘mahājanakāyo sannipatī’’tiādīsu sambahulabhāvavisayo, idha pana tadubhayampissa atthoti ‘‘mahatāti guṇamahattenapi mahatā’’tiādi vuttaṃ. **Appicchatādī**ti **ādi**-saddena santuṭṭhisallekhapavivekaasaṃsaggavīriyārambhādīnaṃ saṅgaho. **Diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātasaṅkhātenā**ti ettha ‘‘niyato sambodhiparāyaṇo’’ (saṃ. ni. 2.41; 3.998, 1004) – ‘‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’tiādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo. ‘‘Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.11; pari. 274) tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvo labbhatiyeva.

Oṭṭhapahatakaraṇavasena atthavibhāgavasena. **Sanighaṇḍukeṭubhāna**nti ettha **nighaṇḍū**ti vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddañca khaṇḍati vibhajja dassetīti **nikhaṇḍu**. So eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā **‘‘nighaṇḍū’’**ti vutto. Kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti **keṭubhaṃ. Vevacanappakāsaka**nti pariyāyasaddadīpakaṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthavibhāgato bahuvikappoti āha **‘‘kiriyākappavikappo’’**ti. Idañca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi satasahassaparimāṇo nalacariyādipakaraṇaṃ. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā,** sikkhāniruttiyo. **Etesa**nti vedānaṃ. Te eva vede padaso kāyatīti **padako**. Taṃ taṃ saddaṃ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṃ,** saddasatthaṃ. Āyatiṃ hitaṃ tena loko na yatati na īhatīti **lokāyataṃ**. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādenti. Vayatīti vayo, na vayo avayo, na avayo **anavayo,** ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilanto avitthāyanto te ganthe sandhāreti pūretīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti dassento **‘‘avayo na hotī’’**ti vatvā tattha avayaṃ dassetuṃ **‘‘avayo…pe… na sakkotī’’**ti vuttaṃ.

384. **Garū**ti bhāriyaṃ attānaṃ tato mocetvā gamanaṃ dukkaraṃ hoti. **Anatthopi uppajjati** nindābyārosaupārambhādi. **Abbhuggato**ti ettha abhisaddayogena **itthambhūtākhyānatthe upayogavacanaṃ**.

Lakkhaṇānīti lakkhaṇadīpanāni mantapadāni. **Antaradhāyantī**ti na kevalaṃ lakkhaṇamantāniyeva, aññānipi brāhmaṇānaṃ ñāṇabalābhāvena anukkamena antaradhāyanti. Tathā hi vadanti ‘‘ekasataṃ addhariyaṃ dipaññāsamattato sāmā’’tiādi. Paṇidhimahato samādānamahatotiādinā paccekaṃ **maha**-saddo yojetabbo. Paṇidhimahantatādi cassa **buddhavaṃsacariyāpiṭakavaṇṇanā**divaseneva veditabbo. **Niṭṭhā**ti nipphattiyo. **Jātisāmaññato**ti lakkhaṇajātiyā lakkhaṇabhāvena samānabhāvato. Yathā hi buddhānaṃ lakkhaṇāni suvisuddhāni suparibyattāni paripuṇṇāni ca honti, na evaṃ cakkavattīnaṃ. Tenāha **‘‘na teheva buddho hotī’’**ti.

Abhirūpatā dīghāyukatā, appātaṅkatā brāhmaṇādīnaṃ piyamanāpatāti **catūhi acchariyadhammehi**. Dānaṃ piyavacanaṃ atthacariyā samānattatāti imehi **catūhi saṅgahavatthūhi. Rañjanato**ti pītijananato. Cakkaṃ cakkaratanaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī,** sampatticakkehi sayaṃ vatteti, tehi ca paraṃ sattanikāyaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī,** parahitāvaho iriyāpathacakkānaṃ vatto vattanaṃ etassa atthīti cakkavattī, appaṭihataṃ vā āṇāsaṅkhātaṃ cakkaṃ vattetīti **cakkavatī,** appaṭihataṃ vā āṇāsaṅkhātaṃ cakkaṃ vattetīti **cakkavattī,** khattiyamaṇḍalādisaññitaṃ cakkaṃ samūhaṃ attano vase vattetīti **cakkavattī**. Dhammaṃ caratīti **dhammiko**. Dhammato anapetattā dhammo rañjanatthena rājāti **dhammarājā. Kopādī**ti **ādi-**saddena kāmalobhamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijitāvī**ti vijitavā. Kenaci akampiyaṭṭhena **janapadatthāvariyappatto**. Daḷhabhattibhāvato vā janapado thāvariyaṃ patto etthāti **janapadatthāvariyappatto**. Cittīkatabhāvādināpi (khu. pā. aṭṭha. 6.3; dī. ni. aṭṭha. 2.33; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.223; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50) cakkassa ratanaṭṭho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Ratinimittatāya vā cittīkatādibhāvassa ratijananaṭṭhena ekasaṅgahatāya visuṃ aggahaṇaṃ.

Imehi pana ratanehi rājā cakkavattī yaṃ yamatthaṃ paccanubhoti, taṃ taṃ dassetuṃ **‘‘imesu panā’’**tiādi vuttaṃ. **Ajitaṃ jināti** mahesakkhatāsaṃvattaniyakammanissandabhāvato. **Vijite yathāsukhaṃ anuvicarati** hatthiratanaṃ assaratanañca abhiruhitvā tesaṃ ānubhāvena antopātarāseyeva sakalaṃ pathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhāniyaṃ paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tena tattha tattha kattabbakiccassa saṃvidhānato. **Sesehī**ti maṇiratanaitthiratanagahapatiratanehi. Tattha maṇiratanena yojanappamāṇe dese andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratanena atikkantamānusarūpasampattidassanādivasena, gahapatiratanena icchiticchitamaṇikanakarajatādidhanappaṭilābhavasena. **Ussāhasattiyogo** yena kenaci appaṭihatāṇācakkabhāvasiddhito. Hatthiassaratanādīnaṃ mahānubhāvattā kosasampattiyāpi pabhāvasampattisiddhito **‘‘hatthi…pe… yogo’’**ti vuttaṃ. Koso hi nāma sati ussāhasampattiyaṃ (uggatejassa sukumāraparakkamassa pasannamukhassa sammukhe pāpuṇāti). **Pacchimenā**ti pariṇāyakaratanena. Tañhi sabbarājakiccesu kusalaṃ avirajjhanapayogaṃ. Tenāha **‘‘mantasattiyogo’’**ti. Tividhasattiyogaphalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti sambandho. **Sesehī**ti sesehi pañcahi ratanehi. **Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenā**ti adosasaṅkhātena kusalamūlena sahajātādipaccayavasena uppāditakammassa ānubhāvena **sampajjanti** sommatararatanajātikattā. **Majjhimāni** maṇiitthigahapatiratanāni. **Alobha…pe… kammānubhāvena sampajjanti** uḷāradhanassa uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchima**nti pariṇāyakaratanaṃ. Tañhi **amoha…pe… kammānubhāvena sampajjati** mahāpaññeneva cakkavattirājakiccassa pariṇetabbattā.

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā**. Tenāha **‘‘abhīrukajātikā’’**ti. Asure vijinitvā ṭhitattā vīro, sakko devānamindo, tassa aṅgaṃ devaputto senaṅgabhāvatoti vuttaṃ **‘‘vīraṅgarūpāti devaputtasadisakāyā’’**ti. **Sabhāvo**ti sabhāvabhūto attho. **Vīrakāraṇa**nti vīrabhāvakāraṇaṃ. **Vīriyamayasarīrā viyā**ti saviggahavīriyasadisā saviggahañce vīriyaṃ siyā, taṃsadisāti attho. Nanu rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, yamassa puttā pamaddeyyuṃ, atha kasmā ‘‘parasenapamaddanā’’ti vuttanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘sace’’**tiādi. Tena parasenā hotu vā mā vā, te pana evaṃ mahānubhāvāti dasseti. **Dhammenā**ti katūpacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyaṃ sabbarājāno paccuggantvā ‘‘svāgataṃ te mahārājā’’tiādiṃ vatvā attano rajjaṃ rañño cakkavattissa niyyādenti. Tena vuttaṃ **‘‘so imaṃ…pe… ajjhāvasatī’’**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana tassa yathāvuttadhammassa cirataraṃ vipaccituṃ paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ **‘‘pāṇo na hantabbotiādinā pañcasīladhammenā’’**ti vuttaṃ. Evañhi ‘‘adaṇḍena asatthenā’’ti idaṃ vacanaṃ suṭṭhutaraṃ samatthitaṃ hoti, yasmā rāgādayo pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti, kusalapavattiṃ nivārenti, tasmā te ‘‘chadanā, chadā’’ti ca vuttā.

Vivaṭṭetvā parivattetvā. **Pūjārahatā vuttā** ‘‘arahatīti araha’’nti. **Tassā**ti pūjārahatāya. **Yasmā sammāsambuddho,** tasmā arahanti. **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttā** savāsanasabbakilesappahānapubbakattā buddhabhāvasiddhiyā. **Arahaṃ vaṭṭābhāvenā**ti phalena hetuanumānadassanaṃ. **Sammāsambuddho chadanābhāvenā**ti hetunā phalānumānadassanaṃ. **Hetudvayaṃ vuttaṃ** ‘‘vivaṭṭo vicchado cā’’ti. **Dutiyavesārajjenā**ti ‘‘khīṇāsavassa te paṭijānato’’tiādinā (ma. ni. 1.150) āgatena vesārajjena. **Purimasiddhī**ti purimassa padassa atthasiddhi.

Paṭhamenāti ‘‘sammāsambuddhassa te paṭijānato’’tiādinā (ma. ni. 1.150) āgatena vesārajjena. **Dutiyasiddhī**ti buddhattasiddhi. **Tatiyacatutthehī**ti ‘‘ye kho pana te antarāyikā dhammā’’tiādinā (ma. ni. 1.150), ‘‘yassa kho pana te atthāyā’’tiādinā (ma. ni. 1.150) ca āgatehi tatiyacatutthehi vesārajjehi. **Tatiyasiddhī**ti vivaṭṭacchadanatā siddhi. Yāthāvato antarāyikaniyyānikadhammāpadesena hi satthu vivaṭṭacchadabhāvo loke pākaṭo ahosi. **Purimaṃ dhammacakkhu**nti purimapadaṃ bhagavato dhammacakkhuṃ **sādheti** kilesārīnaṃ saṃsāracakkassa ca arānaṃ hatabhāvadīpanato. **Dutiyaṃ** padaṃ **buddhacakkhuṃ sādheti** sammāsambuddhasseva taṃ sambhavato. **Tatiyaṃ** padaṃ **samantacakkhuṃ sādheti** savāsanasabbakilesappahānadīpanato. ‘‘Sammāsambuddho’’ti hi vatvā ‘‘vivaṭṭacchado’’ti vacanaṃ buddhabhāvāvahameva sabbakilesappahānaṃ vibhāvetīti. **Sūrabhāva**nti lakkhaṇavibhāvanena visadañāṇataṃ.

385. **Gavesī**ti (dī. ni. ṭī. 1.287) ñāṇena pariyesanaṃ akāsi. **Samānayī**ti ñāṇena saṅkalento samānaṃ ānayi samāhari. **Na sakkoti** saṃkucite iriyāpathe yebhuyyena tesaṃ dubbibhāvanato. **Kaṅkhatī**ti padassa ākaṅkhatīti ayamatthoti āha – **‘‘aho vata passeyyanti patthanaṃ uppādetī’’**ti. **Kicchatī**ti kilamati. ‘‘Kaṅkhatī’’ti padassa pubbe āsīsanatthataṃ vatvā idāni tassa saṃsayatthattameva vikappantaravasena dassento **‘‘kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā’’**tiādi vuttaṃ. **Tīhi dhammehi** tippakārehi saṃsayadhammehi. **Kālussiyabhāvo**ti appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo. Yasmā bhagavato kosohitaṃ sabbabuddhāveṇikaṃ vatthaguyhaṃ suvisuddhakañcanamaṇḍalasannikāsaṃ attano saṇṭhānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgacārubhāvaṃ vikasamānatapaniyāravindasamujjalakesarāvattavilāsaṃ sañjhāpabhānurañjitajalavanantarābhilakkhita-sampuṇṇacandamaṇḍalasobhañca attano siriyā abhibhuyya virājati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya cirakālaṃ suparicitabrahmacariyādhikāratāya susaṇṭhitasaṇṭhānasampattiyā ca kopīnampi santaṃ akopīnameva, tasmā vuttaṃ **‘‘bhagavato hī’’**tiādi. **Pahūtabhāva**nti puthulabhāvaṃ. Ettheva hi tassa saṃsayo, tanumudusukumāratādīsu panassa guṇesu tassa vicāraṇā eva nāhosi.

Hirikaraṇokāsanti hiriyitabbaṭṭhānaṃ. **Chāya**nti paṭibimbaṃ. Kīdisanti āha **‘‘iddhiyā’’**tiādi. **Chāyārūpa**nti bhagavato paṭibimbarūpaṃ. Tañca kho buddhasantānato vinimuttaṃ rūpakamattaṃ bhagavato sarīravaṇṇasaṇṭhānāvayavaṃ iddhimayaṃ bimbakamattaṃ, taṃ pana dassento bhagavā yathā attano buddharūpaṃ na dissati, tathā katvā dasseti. **Nīharitvā**ti pharitvā.

Kaṇṇasotānaṃ upacitatanutambalomatāya dhotarajatapanāḷikāsadisatā vuttā. **Mukhapariyante**ti kesante.

Kiriyākaraṇanti kiriyāya kāyikassa vācasikassa paṭipatti. **Tatthā**ti tesu kiccesu. Dhammakathikānaṃ vattaṃ dassetuṃ **bījani**ggahaṇaṃ kataṃ. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṃ paramukkaṃsagataṃ sikkhāsaṃyamānaṃ buddhānaṃ mukhacandamaṇḍalaṃ paṭicchādetabbaṃ hoti.

Pattharitavitānaolambitagandhadāmakusumadāmake **gandhamaṇḍalamāḷe. Pubbabhāgena paricchinditvā**ti ‘‘ettakaṃ velaṃ samāpattiyā vītināmessāmī’’ti evaṃ pavattena pubbabhāgena kālaṃ paricchinditvā. Paccayadāyakesu anurodhavasena **parisaṃ ussādento vā** paggaṇhanto, adāyakesu virodhavasena **parisaṃ apasādento vā**.

Yogakkhemaṃ antarāyābhāvaṃ. **Sabhāvaguṇenevā**ti yathāvuttaguṇeneva. Bhoto gotamassa guṇaṃ saviggahaṃ **cakkavāḷaṃ atisambādhaṃ** vitthārena sandhāretuṃ appahontato. **Bhavaggaṃ atinīcaṃ** uparūpari sandhāretuṃ appahontato.

386. Ṭhānagamanādīsu (dī. ni. ṭī. 2.35) bhūmiyaṃ suṭṭhu samaṃpatiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo**. Taṃ pana bhagavato suppatiṭṭhitapādataṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **aggatala**nti aggapādatalaṃ. **Paṇhī**ti paṇhitalaṃ. **Passa**nti pādatalassa dvīsu passesu ekekaṃ, ubhayameva vā pariyantaṃ passaṃ. **Suvaṇṇapādukatalaṃ viya** ujukaṃ nikkhipiyamānaṃ. **Ekappahārenevā**ti ekakkhaṇeyeva. **Sakalaṃ pādatalaṃ bhūmiṃ phusati** nikkhipane. Ekappahāreneva sakalaṃ pādatalaṃ bhūmito uṭṭhahatīti yojanā.

Tatrāti tāya suppatiṭṭhitapādatāya anupubbaninnāva acchariyabbhutaṃ **idaṃ** vuccamānaṃ nissandaphalaṃ. Vuttamevatthaṃ satthu tidivagamanena supākaṭaṃ kātuṃ **''tathā hī''**tiādiṃ vatvā **''na hī''**tiādinā taṃ samattheti. Tena paṭhamalakkhaṇatopi dutiyalakkhaṇaṃ mahānubhāvanti dasseti. Tathā hi vakkhati ''antamaso cakkavattirañño parisaṃ upādāya sabbopi cakkalakkhaṇasseva parivāro''ti. Yugandharapabbatassa tāvatiṃsabhavanassa ca pakatipadanikkhepaṭṭhānupasaṅkamane neva buddhānaṃ, na devatānaṃ ānubhāvo, atha kho buddhānaṃ lakkhaṇānubhāvoti imamatthaṃ nidassitaṃ. **Sīlatejena…pe… dasannaṃ pāramīnaṃ ānubhāvenā**ti idampi lakkhaṇanibbattakammavisesakittanamevāti daṭṭhabbaṃ. **Sabbāvantehī**ti sabbapadesavantehi.

Nābhiparicchinnāti nābhiyaṃ paricchinnā paricchedavasena ṭhitā. **Nābhimukhaparikkhepapaṭṭo**ti pakaticakkassa akkhabbhāhatapariharaṇatthaṃ nābhimukhe ṭhapetabbaparikkhepapaṭṭo. **Nemimaṇikā**ti nemiyaṃ āvaḷibhāvena ṭhitamaṇikālekhā.

Sambahulavāroti bahuvidhalekhaṅgavibhāvanavāro. **Sattī**ti āvudhasatti. **Sirivaccho**ti sirimukhaṃ. **Nandī**ti dakkhiṇāvaṭṭaṃ. **Sovattiko**ti sovattiaṅko. **Vaṭaṃsako**ti āveḷaṃ. **Vaḍḍhamānaka**nti purisahāri purisaṅgaṃ. **Morahatthako**ti morapiñchakalāpo, morapiñcha parisibbito vā bījaniviseso. **Vālabījanī**ti cāmarivālaṃ. Siddhatthādi **puṇṇaghaṭapuṇṇapātiyo. ''Cakkavāḷo''**ti vatvā tassa padhānāvayave dassetuṃ **''himavā sineru…pe… sahassānī''**ti vuttaṃ.

Āyatapaṇhīti idaṃ aññesaṃ paṇhito dīghataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana atidīghatanti āha **''paripuṇṇapaṇhī''**ti. Yathā pana paṇhilakkhaṇaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Āraggenā**ti maṇḍalāya sikhāya. **Vaṭṭetvā**ti yathā suvaṭṭaṃ hoti, evaṃ vaṭṭetvā. **Rattakambalageṇḍukasadisā**ti rattakambalamayageṇḍukasadisā.

Makkaṭassevāti vānarassa viya. Dīghabhāvena samataṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Niyyāsatelenā**ti chadikaniyyāsādiniyyāsasammissena telena.

Talunāti sukumārā.

Cammenāti aṅgulantaraveṭhitacammena. **Paṭibaddhaaṅgulantaro**ti ekato sambaddhaaṅgulantaro. **Ekappamāṇā**ti dīghato samānappamāṇā. **Yavalakkhaṇa**nti abbhantarato aṅgulipabbeṭhitaṃ yavalakkhaṇaṃ. **Paṭivijjhitvā**ti taṃtaṃpabbānaṃ samānadesatāya aṅgulīnaṃ pasāritakāle aññamaññaṃ vijjhitāni viya phusitvā tiṭṭhanti.

Saṅkhā vuccanti gopphakā, uddhaṃ saṅkhā etesanti **ussaṅkhā,** pādā. **Piṭṭhipāde**ti piṭṭhipādasamīpe. **Sukhena pādā parivattanti** pādanāmanādīsu, teneva gacchantānaṃ tesaṃ heṭṭhā **pādatalāni** dissanti. **Tenā**ti gopphakānaṃ piṭṭhipādato uddhaṃ patiṭṭhitattā. Caturaṅgulamattañhi tāni uddhaṃ ārohitvā patiṭṭhahanti, niguḷhāni ca honti, na aññesaṃ viya paññāyamānāni. Satipi desantarappavattiyaṃ niccaloti dassanatthaṃ **nābhi**ggahaṇaṃ.

Yasmā eṇīmigassa samantato ekasadisamaṃsā anukkamena uddhaṃ thūlā jaṅghā honti, tasmā vuttaṃ **''eṇīmigasadisajaṅghā''**ti. **Paripuṇṇajaṅgho**ti samantato maṃsūpacayena paripuṇṇajaṅgho. Tenāha **''na ekato''**tiādi.

Etenāti ''anonamanto''tiādivacanena, jāṇuphāsubhāvadīpanenāti attho. **Avasesajanā**ti iminā lakkhaṇena rahitā janā. **Khujjā vā honti** heṭṭhimakāyato uparimakāyassa rassatāya. **Vāmanā vā** uparimakāyato heṭṭhimakāyassa rassatāya. Etena ṭhapetvā sammāsambuddhaṃ cakkavattinañca itare sattā khujjā vāmanā cāti dasseti.

Ohitanti samohitaṃ antogadhaṃ. Tathābhūtaṃ pana taṃ tena channaṃ hotīti āha **‘‘paṭicchanna’’**nti.

Suvaṇṇavaṇṇoti suvaṇṇavaṇṇavaṇṇoti ayamettha atthoti āha **‘‘jātihiṅgulakenā’’**tiādi. Svāyamattho āvuttiñāyena ca veditabbo. Sarīrapariyāyo idha vaṇṇasaddoti adhippāyena paṭhamavikappaṃ vatvā tathārūpāya pana ruḷhiyā abhāvaṃ manasi katvā vaṇṇadhātupariyāyameva vaṇṇasaddaṃ gahetvā dutiyavikappo vutto.

Rajoti sukhumarajo. **Jalla**nti malīnabhāvāvaho reṇusañcayo. Tenāha **‘‘malaṃ vā’’**ti. Yadi vivaṭṭati, kathaṃ nhānādīti āha **‘‘hatthadhovanā’’**tiādi.

Āvaṭṭapariyosāneti padakkhiṇāvaṭṭāya ante.

Brahmuno sarīraṃ purato vā pacchato vā anonamitvā ujukameva uggatanti āha **‘‘brahmā viya ujugatto’’**ti. **Passavaṅkā**ti dakkhiṇapassena vā vāmapassena vā vaṅkā.

Hatthapiṭṭhiādivasena satta ussadā etassāti **sattussado**.

Sīhassa pubbaddhaṃ sīhapubbaddhaṃ, paripuṇṇāvayavatāya sīhapubbaddhaṃ viya sakalo kāyo assāti **sīhapubbaddhakāyo. Sīhassevā**ti sīhassa viya. **Saṇṭhantī**ti saṇṭhahanti. **Nānācittenā**ti vividhacittena. **Puññacittenā**ti pāramitāpuññacittarūpena. **Cittito**ti sañjātacittabhāvo.

Dvinnaṃ koṭṭānamantaranti dvinnaṃ piṭṭhibāhānaṃ vemajjhaṃ, piṭṭhimajjhassa uparibhāgo. **Citaṃ paripuṇṇa**nti aninnabhāvena citaṃ, dvīhi koṭṭehi samatalatāya paripuṇṇaṃ. **Uggammā**ti uggantvā.

Nigrodhaparimaṇḍalo viya parimaṇḍalo **nigrodhaparimaṇḍalo** ekassa parimaṇḍalasaddassa lopaṃ katvā. Na hi sabbo nigrodho maṇḍalo. Tenāha **‘‘samakkhandhasākho nigrodho’’**ti. Parimaṇḍalasaddasannidhānena vā parimaṇḍalova nigrodho gayhatīti parimaṇḍalasaddassa lopena vināpi ayamattho labbhatīti āha **‘‘nigrodho viya parimaṇḍalo’’**ti. **Yāvatakvassā**ti o-kārassa va-kārādesaṃ katvā vuttaṃ.

Samavaṭṭitakkhandhoti samaṃ suvaṭṭitakkhandho. Koñcā viya dīghagalā, bakā viya vaṅkagalā, varāhā viya puthulagalāti yojanā. **Suvaṇṇāliṅgasadiso**ti suvaṇṇamayakhuddakamudiṅgasadiso.

Rasaggasaggīti madhurādibhedaṃ rasaṃ gasanti anto pavesantīti rasaggasā, rasaggasānaṃ aggā rasaggasaggā, tā etassa santīti rasaggasaggī. **Tenā**ti ojāya apharaṇena, hīnadhātukattā **te bahvābādhā honti**.

‘‘Hanū’’ti sannissayadantādhārassa samaññā, taṃ bhagavato sīhahanusadisaṃ, tasmā bhagavā **sīhahanu**. Tattha yasmā buddhānaṃ rūpakāyassa dhammakāyassa ca upamā nāma nihīnupamāva, natthi samānupamā, kuto adhikūpamā, tasmā ayampi nihīnupamāti dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. Tibhāgavasena maṇḍalatāya **dvādasiyaṃ pakkhassa candasadisāni**.

Dantānaṃ uccanīcatā abbhantarabāhirapassavasenapi veditabbā, na aggavaseneva. Tenāha **‘‘ayapaṭṭachinnasaṅkhapaṭalaṃ viyā’’**ti. **Ayapaṭṭa**nti ca kakacaṃ adhippetaṃ. **Visamā**ti visamasaṇṭhānā.

Vicchinditvā vicchinditvā pavattasaratāya **chinnassarāpi**. Anekākāratāya **bhinnassarāpi**. Kākassa viya amanuññasaratāya **kākassarāpi. Apalibuddhattā**ti anupaddutavatthukattā. **Vatthu**nti ca akkharuppattiṭṭhānamāha. **Aṭṭhaṅgasamannāgato**ti ettha aṭṭhaṅgāni parato āgamissanti. **Mañjughoso**ti madhurassaro.

Karavīkasaddo yesaṃ sattānaṃ sotapathaṃ upagacchati, te attano sarasampattiyā pakatiṃ jahāpetvā avase karonto attano vase vatteti, evaṃ madhuroti dassento **''tatrida''**ntiādimāha. **Taṃ pīti**nti **taṃ** buddhagataṃ pītiṃ. Teneva nīhārena punappunaṃ pavattantaṃ avijahitvā vikkhambhitakilesā therānaṃ santike laddhadhammassavanasappāyā upanissayasampattiyā paripakkañāṇatāya **''sattahi…pe… patiṭṭhāsī''**ti. Sattasatamattena orodhajanena saddhiṃ padasāva therānaṃ santikaṃ upagatattā **''sattahi jaṅghāsatehi saddhi''**nti vuttaṃ.

Abhinīlanettoti adhikanīlanetto. Adhikanīlatā ca sātisayaṃ nīlabhāvena veditabbā, na nette nīlavaṇṇasseva adhikabhāvatoti āha **''na sakalanīlanettovā''**tiādi. Pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā.

Cakkhubhaṇḍanti akkhidalanti keci, akkhidalapattanti aññe. Akkhidalehi pana saddhiṃ akkhibimbanti veditabbaṃ. Evañhi viniggatagambhīrajotanāpi yuttā hoti.

Uṇṇāsaddo loke avisesato lomapariyāyo, idha pana lomavisesavācakoti āha **''uṇṇaloma''**nti. **Nalāṭamajjhajātā**ti nalāṭamajjhagatā. **Odātatāya upamā,** na mudutāya. **Rajatapubbuḷakā**ti rajatamayatārakā.

Dve atthavase paṭicca vuttanti yasmā buddhā cakkavattino ca paripuṇṇanalāṭatāya paripuṇṇasīsabimbatāya ca **''uṇhīsasīsā''**ti vuccanti, tasmā te dve atthavase paṭicca ''uṇhīsasīso''ti idaṃ vuttaṃ. Idāni taṃ atthadvayaṃ bhagavati suppatiṭṭhitanti dassetuṃ **''tathāgatassahī''**tiādi vuttaṃ. Saṇhatamatāya suvaṇṇavaṇṇatāya ca **rañño baddhauṇhīsapaṭṭo viya virocati. Kappasīsā**ti dvidhābhūtasīsā. **Phalasīsā**ti phalasadisasīsā. **Aṭṭhisīsā**ti maṃsassa abhāvato tacopariyonaddhaaṭṭhimattasīsā. **Tumbasīsā**ti lābusadisasīsā. **Pabbhārasīsā**ti piṭṭhibhāgena olambamānasīsā. **Purimanayenā**ti paripuṇṇanalāṭatāpakkhena. **Uṇhīsaveṭhitasīso viyā**ti uṇhīsapaṭṭena veṭhitasīsapadeso viya. **Uṇhīsaṃ viyā**ti chekena sippinā viracitauṇhīsamaṇḍalaṃ viya.

Kammanti yena yena kammena yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ nibbattaṃ, taṃ taṃ kammaṃ. **Kammasarikkhaka**nti tassa tassa lakkhaṇassa taṃkammānurūpatā. **Lakkhaṇa**nti tassa mahāpurisalakkhaṇassa aviparītasabhāvo. **Lakkhaṇānisaṃsa**nti taṃ lakkhaṇapaṭilābhena laddhabbaguṇo. **Imāni kammādīnī**ti imāni anantaraṃ vuttāni kammakammasarikkhakādīni **dassetvā** taṃ sarūpato vibhāvetvā **kathetabbāni** saṃvaṇṇakena.

Ratanavicittasuvaṇṇatoraṇaṃ tasmiṃ kāle manussaloke natthīti vuttaṃ **''devanagare''**ti. Sabbaso supupphitasālarukkho asādhāraṇasobho manussūpacāre na labbhatīti āha **''selantaramhī''**ti. **Kiriyācāra**nti kāyikavācasikakiriyāpavattiṃ.

387. **Satatapāṭihāriya**nti satataṃ carimabhave sabbakālaṃ lakkhaṇanibbattakakammānubhāvahetukaṃ buddhāveṇikaṃ pāṭihāriyaṃ. Buddhānaṃ atidūre pādaṃ nikkhipitukāmānampi nātidūre eva nikkhipanaṃ hotīti **''na atidūre ṭhapessāmīti uddharatī''**ti vuttaṃ. Pakatisañcaraṇavasenetaṃ vuttaṃ, tādisena pādena anekayojane ṭhapessāmīti uddharaṇampi hotiyeva. **Atidūraṃ hī**tiādi pamāṇātikkame dosadassanaṃ. **Evaṃ satī**ti evaṃ dakkhiṇapādavāmapādānaṃ yathādhippetapatiṭṭhitaṭṭhāne sati. **Padavicchedo**ti padavāravicchedo. Yādisaṃ pasārento vāmapādassa uddharaṇaṃ patiṭṭhānañca, dakkhiṇapādassa tādisameva, iti nesaṃ uddharaṇapatiṭṭhānānaṃ samānato aññamaññabhāvena anūnānadhikatāya vuttaṃ **''dakkhiṇapādakiccaṃ vāmapādena niyamitaṃ, vāmapādakiccaṃ dakkhiṇapādena niyamita''**nti.

Divāti upakaṭṭhāya velāya. **Vihārabhattatthāyā**ti vihāre yathāvuddhaṃ gahetabbabhattatthāya. **Pacchato āgacchanto**ti pakatigamanena pacchato āgacchanto. **Okāsaṃ na labhatī**ti padanikkhepaṭṭhānaṃ na labhati. Ūrupariyāyo idha **satthi**-saddoti āha **''na ūruṃ unnāmetī''**ti. Daṇḍaṅkusaṃ vuccati dīghadaṇḍo aṅkuso, tena rukkhasākhaṃ chindato purisassa yathā pacchābhāgena pādānaṃ osakkanaṃ hoti, evaṃ bhagavato pādā na osakkantīti āha **''rukkhasākhāchedana…pe… osakkāpetī''**ti. **Obaddhānābaddhaṭṭhānehi pādaṃ koṭṭento viyā**ti ābaddhaṭṭhānena anābaddhaṭṭhānena ca pādakhaṇḍaṃ koṭṭetvā thaddhaṃ karonto viya. **Na ito cito ca cāletī**ti aparāparaṃ na cāleti. Ussaṅkhapādatāya sukheneva pādānaṃ parivattanato nābhito paṭṭhāya uparimakāyo na iñjatīti **heṭṭhimakāyova iñjati**. Tenāha **''uparima…pe… niccalo hotī''**ti. **Na jānāti** aniñjanato. **Kāyabalenā**ti gamanapayogasaṅkhātena kāyagatena visesabalena. Javagamanahetubhūtena vā **kāyabalena**. Tenāha **''bāhā khipanto''**tiādi. Javena gacchanto hi bāhā khipati, sarīrato sedā muccanti. **Nāgāpalokitavasenā**ti nāgassa apalokanamiva sakalakāyeneva parivattetvā apalokanavasena.

Anāvaraṇañāṇassāti anāvaraṇañāṇabalena dassanassa. Anāvaraṇavāro pana kāye patiṭṭhitarūpadassanampi anāvaraṇamevāti dassanatthaṃ vutto. **Indakhīlato paṭṭhāyā**ti nagaradvāre indakhīlato paṭṭhāya. **Pakatiiriyāpathenevā**ti onamanādiṃ akatvā ujukagamanādinā eva. Yadi evaṃ koṭṭhakadvāragehappavese kathanti āha **''daliddamanussāna''**ntiādi. **Parivattentenā**ti nipajjanatthaṃ kāyaṃ parivattentena.

Hatthehi gahetvāti ubhohi hatthehi ubhosu kaṭippadesesu pariggahetvā. **Patati** nisīdanaṭṭhāne nipajjanavasena patati. **Orimaṃ aṅgaṃ nissāya nisinno**ti pallaṅkamābhujitvā ukkuṭikanisajjāya uparimakāyaṃ heṭṭhimakāye patiṭṭhapentoyeva bhārīkaraṇavasena orimaṅgaṃ nissāya nisinno. **Ghaṃsanto**ti ānisadadesena āsanaṭṭhānaṃ ghaṃsanto. **Pārimaṅga**nti satthibhāgasammaddaṃ ānisadapadesaṃ. **Tathevā**ti ghaṃsanto eva. **Olambakaṃ dhārento viyā**ti olambakasuttaṃ otārento viya. Tena ujukameva nisīdanamāha. Sarīrassa garukabhāvahetūnaṃ dūrato samupāyitabhāvena sallahukabhāvato **tūlapicuṃ ṭhapento viya**.

Appesakkhānaṃ mahānubhāvagehappavese siyā chambhitattaṃ, cittakkhobho, darathavasena nānappakārakappanaṃ, bhayavasena taṇhāvasena paritassanaṃ, taṃ sabbaṃ bhagavato natthīti dassetuṃ pāḷiyaṃ ''na chambhatī''tiādi (ma. ni. 2.387) vuttanti āha **''na chambhatī''**tiādi.

Udakaṃ dīyati etenāti **udakadānaṃ,** bhiṅkārādi udakabhājanaṃ. **Baddhaṃ katvā**ti hatthagatamattikaṃ viya attano vase avattantaṃ katvā. **Parivattetvā**ti kujjitvā. **Vichaḍḍayamāno** udakassa vikkhipanavasena chaḍḍayamāno.

Tathā na gaṇhāti, byañjanamattāya eva gaṇhanto. Bhattaṃ vā amanāpanti ānetvā yojanā. Byañjanena ālopaatināmanaṃ, ālopena byañjanaatināmananti imesu pana dvīsu paṭhamameva asāruppatāya aniṭṭhaṃ vajjetabbanti pāḷiyaṃ paṭikkhittanti daṭṭhabbaṃ. **Sabbatthevā**ti sabbasmiṃ āharitabbavatthusmiṃ supaṇītabhāvena **raso pākaṭo hoti** ñāṇena pariññātattā. **Rasagedho pana natthi** setughātattā.

Assāti ''neva davāyā''tiādipadassa. **Vuttameta**nti **''visuddhimagge** vinicchayo āgato''ti sabbāsavasutte (ma. ni. 1.23) saṃvaṇṇayantena vuttametaṃ, tasmā na ettha taṃ vattabbanti adhippāyo, tasmā yo tasmiṃ tasmiṃ vinicchaye visesavādo icchitabbo. So paramatthamañjūsāya **visuddhimaggavaṇṇanāya** vuttanayeneva veditabbo. **Pattassa gahaṇaṭṭhāna**nti hatthena pattassa gahaṇapadesaṃ. **Vinivattitvā**ti patte sabbaṃ āmisagataṃ saddhiṃ bhattena vinivattitvā gacchati. **Pamāṇātikkanta**nti kelāyanavasena atikkantapamāṇaṃ ārakkhaṃ ṭhapeti. **Cīvarabhogantara**nti cīvarapaṭalantaraṃ. **Udarena akkamitvā**ti udareneva sannirumbhitvā.

Appattakālaṃ abhimukhaṃ nāmeti upanāmetīti **atināmeti,** pattakālaṃ atikkāmento nāmeti apanetīti **atināmeti**. Ubhayampi ekajjhaṃ gahetvā pāḷiyaṃ ''na ca anumodanassa kālamatināmetī''ti vuttanti dassento **‘‘yo hī’’**tiādimāha.

Vegagamanena paṭisaṃmuñcitvā dhāvitvā **gacchati. Accukkaṭṭha**nti ativiya uddhaṃ katvā kaḍḍhitapārutaṃ. Tenāha **‘‘yo hi yāva hanukaṭṭhito…pe… hotī’’**ti. **Accokkaṭṭha**nti ativiya heṭṭhā katvā kaḍḍhitapārutaṃ. Tenāha **‘‘yāva gopphakā otāretvā’’**ti. **Ubhato ukkhipitvā**ti dakkhiṇato vāmatoti ubhosu passesu uttarāsaṅgaṃ ukkhipitvā. **Thana**nti dakkhiṇathanaṃ.

Vissaṭṭhoti vimutto. Tenāha **‘‘vissaṭṭhattāyeva cesa viññeyyo’’**ti. Yasmā amuttavādino vacanaṃ avissaṭṭhatāya na siniyhati, na evaṃ muttavādinoti āha **‘‘siniddho’’**ti. **Viññeyyo**ti suparibyattatāya akkharato ca byañjanato ca viññātuṃ sakkuṇeyyo. Tenāha **‘‘pākaṭo’’**ti. **Viññāpaniyo**ti vijānitabbo. Byañjanavaseneva cettha viññeyyatā veditabbā ghosassa adhippetattā. **Madhuro**ti piyo pemanīyo apalibuddho. Savanamarahati, savanassa sotassa hitoti vā **savanīyo. Sampiṇḍito**ti sahito. Bhagavato hi saddo uppattiṭṭhānakatāsañcitattā sahitākāreneva āpāthamāgacchati, na ayosalākāya pahaṭakaṃsathālaṃ viya vippakiṇṇo. Tenāha **‘‘avisārī’’**ti. **Gambhīro**ti yathā gambhīravatthuparicchindanena ñāṇassa gambhīrasamaññā, evaṃ gambhīraṭṭhānasambhavato saddassa gambhīrasamaññāti āha **‘‘gambhīroti gambhīrasamuṭṭhito’’**ti. **Ninnādavā**ti savisesaṃ ninnādavā. Svāyaṃ viseso gambhīrabhāvasiddhoti āha **‘‘gambhīrattāyeva cesa ninnādī’’**ti. Evamettha cattāri aṅgāni caturaṅganipphādīni veditabbāni. **Akāraṇā mā nassī**ti buddhānubhāvena viya sarassa parisapariyantatā vuttā, dhammatāvaseneva pana sā veditabbā tassa mūlakāraṇassa tathā avaṭṭhitattā.

Paccosakkitvāti paṭinivattitvā. **Samussitakañcanapabbataṃ viya** upari indanīlaratanavitatasikhaṃ vijjullatābhūsitaṃ. Mahāpathavīādayo satthuguṇapaṭibhāgatāya nidassanaṃ, kevalaṃ mahantatāmattaṃ upādāya nidassitā.

390. **Appaṭisaṃvidito**ti anārocito. Āgamanavasena cettha paṭisaṃveditanti āha **‘‘aviññātaāgamano’’**ti. **Uggatabhāva**nti kulabhogavijjādīhi uḷārabhāvaṃ. **Anuddayasampannā**ti kāruṇikā.

391. Sahasāva okāsakaraṇena uccakulīnatā dīpitā hotīti āha **‘‘vegena uṭṭhāya dvidhā bhijjitvā’’**tiādi.

Nārisamānanāmanti itthiatthajotakanāmaṃ. Tenāha **‘‘itthiliṅga’’**nti. **Avhātabbā**ti kathetabbā.

394. Ekanīhāreneva **aṭṭha pañhe byākaronto**. ‘‘Pubbenivāsaṃ…pe… pavuccatī’’ti iminā pubbenivāsassa viditakāraṇaṃ vuttanti āha **‘‘tassa pubbenivāso pākaṭo’’**ti. **Dibbacakkhuñāṇaṃ kathitaṃ** tassa paribhaṇḍañāṇabhāvato yathākammūpagañāṇassa. ‘‘Jātikkhayaṃ patto, abhiññā vosito’’ti ca vuttattā munīti asekkhamuni idhādhippetoti āha **‘‘arahattañāṇamoneyyena samannāgato’’**ti.

Kilesarāgehi kilesavivaṇṇatāhi. **Jātikkhayappattattā** ‘‘atho jātikkhayaṃ patto’’ti vuttattā. **Abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhatāya aggamaggapaññāya ñatvā. Idāni paṭisambhidāyaṃ āgatanayena pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyāsamāpattīnaṃ pāragamanena **pāragū**ti ayamettha atthoti dassetuṃ **‘‘pāragūti vā’’**tiādi vuttaṃ. Abhiññeyyadhammānaṃ jānanavasena **abhiññāpāragū. Tādiso**ti yādiso ‘‘pāragū sabbadhammāna’’nti padadvayena vutto, tādiso. **Chahi ākārehī**ti pajānanādīhi yathāvuttehi chahi ākārehi.

Kāmañcettha dve eva pucchāgāthā dve ca vissajjanāgāthā, pucchāpaṭipāṭiyā pana asaṅkarato ca vissajjanaṃ pavattati, taṃ niddhāretuṃ **kiṃ panā**tiādi vuttaṃ. **Vedehi gatattā**ti vedehi maggañāṇehi pāraṅgatattā. **Pubbenivāsantiādīhi vijjānaṃ atthitāya** bodhitattā. **Pāpadhammāna**nti chattiṃsapāpadhammānaṃ sotthānaṃ maggaṃ pāpanena nissesato sodhitattā.

395. **Dhammo nāma arahattamaggo** kusaladhammesu ukkaṃsapāramippattiyā ukkaṭṭhaniddesena. Tassa anurūpadhammabhāvato **anudhammo nāma** heṭṭhimamaggaphaladhammā. Yo satthu santike dhammaṃ sutvā yathānusiṭṭhaṃ na paṭipajjati, so tathāgataṃ dhammādhikaraṇaṃ viheṭheti nāma. Yo pana paṭipajjanto ca dandhābhiññatāya kammaṭṭhānasodhanatthaṃ antarantarā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā anekavāraṃ kathāpeti, so ettāvatā dhammādhikaraṇaṃ tathāgataṃ viheṭhetīti na vattabbo. Na hi bhagavato dhammadesanāya parissamo atthi, ayañca attho **mahāsudassanasuttādīhi** (dī. ni. 2.241 ādayo) dīpetabbo, tasmā – ''saccadhammassa anudhamma''nti vattabbe vuttameva byatirekamukhena vibhāvetuṃ **''na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī''**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Tattha parinibbāyī**ti parakāle cettha parinibbānampi saṅgayhati, taṃ pana imasmiṃ gahitameva hotīti āha **''desanāya arahatteneva kūṭaṃ gahita''**nti.

Brahmāyusuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Selasuttavaṇṇanā

396. **Keṇiyoti tassa nāmaṃ,** pubbe keṇiyā jīvikākappanatoti vadanti. **Jaṭilo**ti jaṭādharo. Brāhmaṇajātikattā koṭisāratāya ca **brāhmaṇamahāsālo**. Payojetvā nissayo hutvā vasati, rattiṃ kāmasampattiṃ anubhavatīti vā yojanā. **Susaṅkhata**nti sappimadhusakkarādīhi ceva maricasiṅgīverādīhi ca suṭṭhu abhisaṅkhataṃ.

Paṭikkhepapasannatāyāti ahovatāyaṃ appiccho, yo nimantiyamānopi na sādiyatīti upanimantiyamānassa paṭikkhepe titthiyānaṃ pasannabhāvatoti. Taṃ kathaṃ? Viruddhametanti **''akāraṇameta''**nti paṭikkhipati.

398. **Kappasahassehipi…pe… ahosī**ti idaṃ nānussavasiddhaṃ anumānaggahaṇaṃ sandhāyāha. **Pade**ti uttarapadalopena niddesoti āha **''padappamāṇe''**ti. Pajjati nikkhipati etthāti vā padaṃ pakatiyā pādanikkhipaṭṭhānaṃ, tasmiṃ **pade**. Kīḷāpasutatādinā **pamādaṃ āpajjati. Bodhisattacārika**nti dukkaracariyaṃ sandhāya vadati.

399. **Paripuṇṇatāyā**ti anūnatāya. **Ahīnaṅgatāyā**ti avekallabhāvato. Rocatīti ruci, dehappabhā, sobhaṇā ruci etassāti **suruci. Ārohasampatti** kāyassa pamāṇayuttauccatā. **Pariṇāhasampatti** kisathūlabhāvavajjitapariṇāhatā. **Saṇṭhānasampatti** avayavānaṃ susaṇṭhitatā. **Cārudassano**ti piyadassano tenāha **''sucirampī''**tiādi. **Suvaṇṇasadisavaṇṇo**ti jātihiṅgulakena madditvā silānighaṃseneva parikammaṃ katvā ṭhapitaghanasuvaṇṇarūpavaṇṇo. Mahāpurisabhāvaṃ byañjenti pakāsentīti **byañjanāni,** mahāpurisalakkhaṇānīti āha **''paṭhamaṃ vuttabyañjanānevā''**ti.

Pubbe vuttanti ''surucī''ti pubbe vuttaṃ, ''ādiccova virocasī''ti **puna vuttaṃ**. ''Cārudassano suvaṇṇavaṇṇosī''ti pubbe vuttaṃ, ''kalyāṇadassano bhikkhu kañcanābhattaco''ti puna vuttanti imamatthaṃ sandhāyāha **''uttaragāthāyapi eseva nayo''**ti. Sātisayaṃ uttamavaṇṇe vaṇṇetvā **uttamavaṇṇino**ti padena santaṃ pakāsetīti āha **''uttamavaṇṇasampannassā''**ti. **Uttamasārathī**ti seṭṭhapurisasārathi. Tattha tattha jambuvanasaṇḍamaṇḍitatāya jambudīpo **''jambusaṇḍo''**ti vuccati. **Issariya**nti cakkavattissariyaṃ.

Jātikhattiyāti jātimanto khattiyā. **Rājābhirājā**ti ettha **abhi**-saddo pūjatthoti āha **''rājūnaṃ pūjanīyo''**ti.

Appamāṇāti aparimāṇā lokadhātuyo. ''Yāvatā pana ākaṅkheyyā''ti (a. ni. 3.81) hi vuttaṃ. **Dhammarājā anuttaro**ti ettha vuttaanuttarabhāvaṃ ''yāvatā hī''tiādinā pākaṭataraṃ katvā dhammarājabhāvaṃ vibhāvetuṃ **''svāha''**ntiādi vuttaṃ. **Dhammenā**ti paṭivedhadhammena. Tenāha **''anuttarenevā''**ti. **Anuttarenā**ti visiṭṭhena uttamena. Imasmiṃ pakkhe **dhammenā**ti paṭipattidhammenātipi saṅgayhati. **Pariyattidhammenā**ti desanādhammena āṇācakkaṃ pavattemīti yojanā. Desanāñāṇapaṭivedhañāṇavibhāgaṃ **dhammacakkameva vā. Appaṭivattiya**nti paṭivattituṃ asakkuṇeyyaṃ.

Tathāgatena jātoti tathāgatena hetunā ariyāya jātiyā jāto. Hetuatthe karaṇavacanaṃ. **Anujāto**ti ca vutte anu-saddassa vasena **tathāgata**nti ca upayogavacanameva hoti, so ca anu-saddo hetuatthajotakoti āha **''tathāgataṃ hetuṃ anujāto''**ti. Avaññātabbabhāvena jātoti **avajāto** duppaṭipannattā. Tenāha **''dussīlo''**ti. Tathā hi vuttaṃ kokālikaṃ ārabbha ''purisantakali avajāto''ti. **Putto nāma na hoti** tassa ovādānusāsaniyaṃ aṭṭhitattā. **Evamāhā**ti ''anujāto tathāgata''nti evamāha.

Vijjāti maggavijjā. Ukkaṭṭhaniddesena **vimuttī**ti phalavimutti. Nanu ca maggo bhāvetabbena gahitoti? Saccaṃ gahito, sabbe ca pana satta dhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Iminā vā nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti veditabbo. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato **hetuvacanena phalasiddhi,** nirodhassa ca sampāpanena maggassa hetubhāvo. Dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti imamatthaṃ saṅgahitameva atthato āpannattā. **Yuttahetunā**ti yuttiyuttena hetunā **buddhabhāvaṃ sādheti** saccavinimuttassa bujjhitabbassa abhāvato saccasambodhaneneva ca tassa anavasesato buddhattā. Atthavacanañcetaṃ, payogavacanāni pana – brāhmaṇa, ahaṃ sammāsambuddho sabbathā aviparītadhammadesano, sammāsambuddhattā sabbattha aviparītamācikkhati yathāhaṃ sabbamaggadesakoti. Kiṃ pana bhagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṃ ārocetīti? Mahākaruṇāya aññesaṃ mahāvisayato. Tattha ''ekomhi sammāsambuddho, sabbābhibhū sabbavidūhamasmī''tiādīni (mahāva. 11; ma. ni. 1.285; 2.341; kathā. 405) suttapadāni idameva ca suttapadaṃ etassa atthassa sādhakaṃ.

Sallakantanoti sallānaṃ samucchinnattā. **Rogassā**ti kilesarogassa. **Tasmā**ti apunapavattipādanena tikicchanato. Brahmaṃ vā seṭṭhaṃ sammāsambodhiṃ pattoti **brahmabhūto. Evaṃ āgatāyā**ti iminā –

> ''Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
> Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.
>
> Thinamiddhaṃ tepañcamaṃ thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
> Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.
>
> Lābho siloko sakkāro, micchāladdho ca yo yaso;
> Yo cattānaṃ samukkaṃse, pare ca avajānati;
> Esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī''ti. (su. ni. 438-441);

Evaṃ vuttaṃ navavidhaṃ senaṃ saṅgayhati. **Vase vattetvā**ti samucchindanena anuppādatāpādanena vase vattetvā. **Kutoci abhayo** nibbhayo.

Sayameva daṭṭhabbanti yena yena adhigato, tena tena parasaddhāya gantabbaṃ hitvā asammohato paccavekkhaṇañāṇeneva sāmaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''paccakkha''**nti. Pasaṭṭhā diṭṭhi sandiṭṭhi. Yathā rathena jayatīti rathiko, evaṃ idaṃ maggabrahmacariyaṃ sandiṭṭhiyā jayatīti **sandiṭṭhikaṃ**. Atha vā diṭṭhanti dassanaṃ vuccati, diṭṭhameva sandiṭṭhaṃ, sandassananti attho. Sandiṭṭhaṃ arahatīti **sandiṭṭhiko** yathā vatthayugaṃ arahatīti vatthayugiko. Sandiṭṭhikaṃ phaladānaṃ sandhāya nāssa kāloti akālaṃ, akālameva **akālikaṃ,** na kālantaraṃ khepetvā phalaṃ deti, attano pana pavattisamanantarameva phalaṃ detīti attho. Atha vā attano phalappadāne pakaṭṭho kālo patto assāti kāliko, lokiyo kusaladhammo, idaṃ pana samanantaraphalattā na kālikaṃ.

400. ''Mahāyaññaṃ pavattayī''tiādīsu kevalaṃ dānadhammādīsu yaññapariyāyasambhavato **''brāhmaṇānaṃ yaññābhāvato''**ti vuttaṃ. Brāhmaṇā hi ''aggimukhā devā''ti aggijuhanapubbakaṃ yaññaṃ vidahanti. Tenāha **''aggijuhanappadhānāti attho''**ti ''bhūrbhuva? Sva?'' Iti **sāvittī** pubbakattā **mukhaṃ** pubbaṅgamaṃ. ''Mukhamiva mukha''ntiādīsu viya idhāpi padhānapariyāyo mukhasaddoti dassento **‘‘manussānaṃ seṭṭhato rājā ‘mukha’nti vutto’’**ti āha. **Ādhārato**ti ogāhantīnaṃ nadīnaṃ ādhārabhāvato **paṭisaraṇato** gantabbaṭṭhānabhāvato. **Saññāṇato**ti candayogavasena ajja asukanakkhattanti paññāyanato. **Ālokakaraṇato**ti nakkhattāni abhibhavitvā ālokakaraṇato. **Sommabhāvato**ti sītahimavāsītavātūpakkharabhāvato. **Tapantānan**ti dīpasikhā aggijālā asanivicakkanti evamādīnaṃ vijjalantānaṃ. **Āyamukhaṃ** aggadakkhiṇeyyabhāvena.

Dibbacakkhu dhammacakkhu paññācakkhu buddhacakkhu samantacakkhūti imehi **pañcahi cakkhūhi. Te saraṇassā**ti te saraṇassa ca, te saraṇabhāvamūlakattā itaradvayassa ca, yathāvutta te-padena vuttatthato parassa cāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘te tuyhaṃ, itarassa ca saraṇassa aho ānubhāvo’’ti. Āvuttivasena vā **te saraṇassā**ti ettha attho vibhāvetabbo – tuyhaṃ saraṇabhūtassa ca itarasaraṇassa ca ānubhāvoti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Selasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Assalāyanasuttavaṇṇanā

401. Aññamaññavisiṭṭhattā visadisaṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjato āgatā, tattha jātāti vā **verajjakā,** evaṃ jātā kho pana te, yasmā vatthābharaṇādivibhāgena nānappakārā honti, tasmā vuttaṃ **‘‘nānāverajjakāna’’**nti. Aṭṭhakathāyaṃ pana verajjasseva vasena nānappakāratā vuttā. **Yaññupāsanādinā**ti yaññānubhavanamantajjhenadakkhiṇapariyesanādinā. **Catuvaṇṇasādhāraṇa**nti khattiyādīnaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ sādhāraṇaṃ saṃsārasuddhipāpatassanaṃ. **Nhānasuddhiyā**ti titthasamuddakhātesu mantajappanapubbakaṃ sāyaṃtatiyaudakorohanādinhānasuddhiyā. **Bhāvanāsuddhiyā**ti paramajotibhūtāya purisabhāvanāsaṅkhātāya suddhiyā. **Vāpitasiro**ti oropitakeso. Tameva hi siro vāpitanti vuccati.

Sabhāvavādīti yathābhūtavādī. **Pabbajantā**ti brāhmaṇapabbajjaṃ upagacchantā, tasmā brāhmaṇānaṃ pabbajjāvidhānaṃ sikkhantena bhotā ‘‘brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā’’ti ayaṃ vidhi sahetuko saupādāno sakkaccaṃ uggahito, **tasmā tuyhaṃ parājayo natthi…pe… evamāhaṃsu**.

402. **Laddhibhindanattha**nti ‘‘brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā’’ti evaṃ pavattaladdhiyā viniveṭhanatthaṃ. **Puttapaṭilābhatthāyā**ti ‘‘evaṃ mayaṃ pettikaṃ iṇadhāraṃ sodheyyāmā’’ti laddhiyaṃ ṭhatvā puttapaṭilābhatthāya. Ayañhettha adhammikānaṃ brāhmaṇānaṃ ajjhāsayo. **Nesa**nti brāhmaṇānaṃ. **Saccavacanaṃ siyā**ti ‘‘brahmuno puttā’’tiādivacanaṃ saccaṃ yadi siyā **brāhmaṇīnaṃ…pe… bhaveyya,** na cetaṃ atthi. Mahābrahmuno mukhato jātoti vādacchedakavādo **mukhatojātacchekavādo**. Assalāyanoviññū jātiko ‘‘nirakkhepaṃ samaṇena gotamena vutta’’nti jānantopi sahagatānaṃ brāhmaṇānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ **‘‘kiñcāpi bhavaṃ gotamo’’**tiādimāha.

403. Idāni brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇoti vādaṃ bhindituṃ **‘‘sutaṃ te yonakakambojesū’’**tiādi āraddhaṃ. Yadi brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, sabbattha brāhmaṇova seṭṭho bhaveyya, atha kasmā yonakakambojādijanapadesu brāhmaṇānaṃ seṭṭhabhāvo natthi? Evañhi tattha vaṇṇā, tasmā ‘‘brāhmaṇova seṭṭho’’ti laddhimattametaṃ. Tesu hi janapadesu janā ekajjhaṃ sannipatitvā sammantayitvā katikaṃ akaṃsu, dāsaṃ sāmikaṃ katvā itare sabbe taṃ pūjetvā tassa vase vattanti, yo tesaṃ ayyo hoti itare sabbe tassa dāsā honti, te katipayasaṃvaccharātikkamena tassa kiñci dosaṃ disvā taṃ tato ṭhānato apanetvā aññaṃ ṭhapenti, iti so **ayyo hutvā dāso hoti,** itaro **dāso hutvā ayyo hoti,** evaṃ tāva keci ‘‘ayyo hutvā dāso hoti, dāso hutvā ayyo hotī’’ti ettha atthaṃ vadanti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana purimavaseneva tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘brāhmaṇo sabhariyo’’**tiādi vuttaṃ. Vayappatte putte asatīti idaṃ vakkhamānassa dārakassa dāyajjasāmikabhāvassa tāva dassanaṃ. **Mātito suddho**ti ettha yo mātito suddhattā ayyo, pitito asuddhattā dāso hoti, so eva pitito asuddhattā dāso hutvā mātito ayyo hotīti jātiṃ sambhedeti. Sova sabbena sabbaṃ hotīti na sakkā vattunti apare. **Ko thāmo**ti mahante lokasannivāse anamatagge atīte kāle itthīnaṃ vā citte anavaṭṭhite dāsā dāsā eva honti, ayyā ayyā eva hontīti ettha ko ekantiko sahetuko avassayo, tassa sādhako siddhanto, kiṃ nidassananti attho.

404. **Sukkacchedakavādo nāmā**ti ‘‘brāhmaṇova sukko vaṇṇo’’ti evaṃ vutto sukkacchedakavāro nāma.

408. **Sabbasmiṃ aggikiccaṃ karonte**ti etena yathā yato kutoci nissayato uppanno aggiupādānasampanno aggikiccaṃ karoti, evaṃ yasmiṃ kasmiñci dāsakule jāto upanissayasampanno sammāpaṭipajjamāno saṃsārato sujjhati evāti dasseti.

409. **Pādasikavaṇṇo**ti antarāḷavaṇṇo. **Etesa**nti khattiyakumārena brāhmaṇakaññāya uppannaputto, brāhmaṇakumārena khattiyakaññāya uppannaputtoti etesaṃ dvinnaṃ māṇavakānaṃ. **Matakabhatte**ti mate uddissa katabhatte. **Thālipāke**ti katamaṅgalabhatte.

410. **Tumhe**ti jātisāmaññato māṇavaṃ brāhmaṇehi saddhiṃ ekajjhaṃ saṅgaṇhanto āha. **Ko nu kho**ti avaṃsiro isivādo, tesaṃ brāhmaṇīsīnaṃ asāmatthiyadassanena jātiyā appamāṇataṃ vibhāvetuṃ gāmadārakavesena upagacchi. Tena vuttaṃ **‘‘gāmaṇḍalarūpo viyā’’**ti. **Koṇḍadamako**ti adantadamako.

411. Janetīti **janikā** janetti. **Janako pitā**ti etthāpi eseva nayo. **Gandhabbapañha**nti gandhabbassa mātukucchiyaṃ uppajjanakasattassa khattiyabhāvādipucchaṃ. **Dabbigahaṇasippampi** ekā vijjā veditabbā. Tattha kira kusalo yaṃ kiñci āhārūpagapaṇṇapupphaphalabījaṃ antamaso elālukampi gahetvā bhesajjehi yojetvā pacanto sappimadhuphāṇitehi samānarasaṃ katvā sampādetuṃ sakkoti, puṇṇopi tādiso, tena ñātaṃ tvaṃ dabbigahaṇasippamattampi na jānāsīti sambandho. **Saddho**ti kammaphalasaddhāya saddho, pothujjanikeneva ratanattayapasādena **pasanno**. Tenevāha – **‘‘upāsakaṃ maṃ bhavaṃ…pe… saraṇaṃ gata’’**nti.

Assalāyanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Ghoṭamukhasuttavaṇṇanā

412. Khemiyā nāma rañño deviyā ropitattā taṃ ambavanaṃ **khemiyambavana**nti vuccatīti vadanti. **Dhammiko**ti dhammayutto sabbasova adhammaṃ pahāya dhamme ṭhito. Paribbajati pabbajati etenāti **paribbajo,** gharāvāsato nikkhamanapubbakaṃ liṅgaggahaṇavasena sīlasamādānaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ paribbaje. **Sabhāvo**ti taṃ paribbājaniyaṃ, tehi tehi paribbājakehi anuṭṭhātabbo paṭipattidhammasaṅkhāto sabhāvo. **Dhammova pamāṇa**nti etena mayaṃ ahirimanā cittassa yathāupaṭṭhitaṃ kathema, tasmā taṃ appamāṇaṃ, yo panettha avitatho dhammo, tadeva pamāṇaṃ. Adhigatapaṭipattisaṅkhāto sabhāvo atthi, tassa tumhehi tumhehi **bahunā** nānāsandassanādi **kammena idha bhavitabbaṃ,** bahudevettha vattabbanti adhippāyo.

414. **Sārattarattā**ti sārajjanavasena rattā, bahularāgavasena abhirattāti attho. Attanā ñāpetabbamatthaṃ anuggahāpeti bodhetīti anuggaho, ñāpitakāraṇaṃ, saha anuggahenāti **sānuggahā**. Tenāha **‘‘sakāraṇā’’**ti. Kiṃ pana taṃ kāraṇaṃ? Imassādhippāyo ‘‘natthi dhammiko paribbajo’’ti mayā vutto, addhā panāyasmā udeno yāthāvato dhammikaṃ paribbajaṃ me ācikkhatīti. Tenāha **‘‘vuttañheta’’**ntiādi.

421. Sabbamidaṃ thāvarajaṅgamaṃ purisakataṃ, tasmā yaṃ kiñci katvā attā posetabbo rakkhitabboti lokāyatanissito nītimaggo ghoṭamukhakanto, tasmā āha **‘‘etassa kira jānanasippe’’**tiādi. **Sagge nibbatto nāma natthi** akattabbameva karaṇato. Devalokapariyāpannadhanaṃ manussānaṃ upakappapuññābhāvato pubbe attanā nihitadhanaṃ **‘‘asuke cā’’**ti ācikkhitvā gato. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ghoṭamukhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Caṅkīsuttavaṇṇanā

422. **Tasmi**nti sālavane. **Uttarena opāsāda**nti opāsādagāmassa uttaradisāyaṃ. **Uttarenā**ti **ena**-saddayogena hi **opāsāda**nti upayogavacanaṃ. **Ajjhāvasatī**ti ettha adhi-ā-saddānaṃ anatthantarataṃ hadaye katvā āha **''vasatī''**ti. Idāni tesaṃ atthavisesabhāvitaṃ dassento **''abhibhavitvā vā āvasatī''**tiādimāha. **Etthā**ti opāsādapade. **Sattussada**ntiādīsu pana kathanti āha – **''tassa anuppayogattāva sesapadesū''**ti. Upa-anu-adhi-iti-evaṃ-pubbake vasanakiriyaṭṭhāne upayogavacanameva pāpuṇātīti saddavidū icchantīti āha **''lakkhaṇaṃ saddasatthato pariyesitabba''**nti. Tathā hi vuttaṃ **''upasaggavasena panettha bhummatthe upayogavacanaṃ veditabba''**nti. Ussadatā nāmettha bahulatāti taṃ bahulataṃ dassetuṃ **''bahujana''**ntiādi vuttaṃ. **Āvajjitvā**ti parikkhipitvā.

Raññā viya bhuñjitabbanti vā **rājabhoggaṃ. Rañño dāyabhūta**nti kulaparamparāya bhoggabhāvena raññā laddhadāyabhūtaṃ. Tenāha **''dāyajjanti attho''**ti. Rājanīhārena paribhuñjitabbato uddhaṃ paribhogalābhassa seṭṭhadeyyatā nāma natthīti āha – **''chattaṃ ussāpetvā rājasaṅkhepena paribhuñjitabba''**nti. **Titthapabbatādīsū**ti nadītitthapabbatapādagāmadvāraaṭavīmukhādīsu. **Nissaṭṭhapariccatta**nti muttacāgavasena pariccattaṃ katvā. **Etesaṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ.**

423. Ti sannipatitā. Yo koci viññūnaṃ icchito pañho, tassa pucchitassa yāthāvato kathanasamattho **pucchitapañhabyākaraṇasamattho.**Kulāpadesādinā mahatī mattā etassāti mahāmatto.

424. **Te**ti ''nānāverajjakā''ti vuttabrāhmaṇā. ''Ubhato sujāto''ti (dī. ni. ṭī. 1.303; a. ni. ṭī. 3.5.134) ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātatā viññāyeyya, sujātasaddo ca ''sujāto cārudassano''tiādīsu (ma. ni. 2.399; su. ni. 553; theragā. 818) ārohapariṇāhasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṃ vibhāvetuṃ **''mātito ca pitito cā''**ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenapi loke mātupitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchīyatīti dassetuṃ **''saṃsuddhagahaṇīko''**ti vuttaṃ. Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesaṃ yugo pitāmahayugo, tasmā **yāva sattamā pitāmahayugā**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Yugasaddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo ''yugo ca yugo ca yugā''ti. Evañhi tattha tattha dvinnaṃ gahitameva hoti. Tenāha – **''tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā''**ti. **Purisa**ggahaṇañcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi ''mātito''ti pāḷivacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhitto**ti appattakhepo. **Anavakkhitto**ti saddhathālipākādīsu na avakkhitto. **Jātivādenā**ti hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ **''kena kāraṇenā''**tiādi vuttaṃ. Ettha ca **ubhato...pe... pitāmahayugā**ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikabhāvakittanato. **Akkhitto**ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. **Anupakuṭṭho**ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggampi hi paṭicca sattā akkosaṃ labhanti.

Issaroti adhipateyyasaṃvattaniyakammaphalena īsanasīlo. Sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāvena vadanto **''aḍḍhoti issaro''**ti āha. Mahantaṃ dhanamassa bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañcāti **mahaddhano. Tassā**ti tassa tassa. **Vadanti** ''anvayato byatirekato ca anupasaṅkamanakāraṇaṃ kittemā''ti.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassanīyo**. Tenāha **''dassanayoggo''**ti. Pasādaṃ āvahatīti **pāsādiko**. Tenāha **''cittapasādajananato''**ti. **Vaṇṇassā**ti vaṇṇadhātuyā. **Sarīra**nti sannivesavisiṭṭho karacaraṇagīvāsīsādi avayavasamudāyo, so ca saṇṭhānamukhena gayhatīti **''paramāya vaṇṇapokkharatāyāti paramāya...pe... sampattiyā cā''**ti vuttaṃ. Sabbavaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti vuttaṃ **''seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato''**ti. Tathā hi buddhā cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. **Brahmavacchasī**ti uttamasarīrābho suvaṇṇābhoti attho. Imameva hi atthaṃ sandhāyāha **‘‘mahābrahmuno sarīrasadisena sarīrena samannāgato’’**ti. Na brahmujugattataṃ. **Akhuddāvakāso dassanāyā**ti ārohapariṇāhasampattiyā avayavapāripūriyā ca dassanāya okāso na khuddako. Tenāha **‘‘sabbānevā’’**tiādi.

Yamaniyamalakkhaṇaṃ **sīlamassa atthīti sīlavā,** taṃ panassa rattaññutāya **vuddhaṃ vaḍḍhitaṃ sīlaṃ assa atthīti vuddhasīlī,** tena ca sabbadā samāyogato **vuḍḍhasīlena samannāgato. Pañcasīlamattameva sandhāya vadanti** tato paraṃ sīlassa tattha abhāvato tesañca ajānanato.

Ṭhānakaraṇasampattiyā sikkhāsampattiyā ca katthacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atha vā pajjati attho etenāti padaṃ, nāmādi, yathādhippetamatthaṃ byañjetīti byañjanaṃ vākyaṃ, tesaṃ paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atthañāpanasādhanatāya vācāva karaṇanti **vākkaraṇaṃ,** udāharaṇaghoso. **Guṇaparipuṇṇabhāvena** tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitabbaatthassa. **Pūre** puṇṇabhāve. **Pūre**ti ca purimasmiṃ atthe ādhāre bhummaṃ, dutiyasmiṃ visaye. **Sukhumālattanenā**ti iminā tassā vācāya mudusaṇhabhāvamāha. **Apalibuddhāya** pittasemhādīhi. **Sandiṭṭhaṃ** sabbaṃ dassetvā viya ekadesakathanaṃ. **Vilambitaṃ** saṇikaṃ cirāyitvā kathanaṃ. ‘‘Sandiddhavilambitādī’’ti vā pāṭho. Tattha **sandiddhaṃ** sandehajanakaṃ. **Ādi-**saddena khalitānukaḍḍhitādiṃ saṅgaṇhāti. **Ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā**ti iminā cassa vācāya atthapāripūriṃ vadanti.

425. **Sadisā**ti ekadesena sadisā. Na hi buddhānaṃ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. **Itare**ti attano guṇehi asadisaguṇe. **Ida**nti idaṃ atthajātaṃ. **Gopadaka**nti gāviyā pade ṭhitaudakaṃ. **Kulapariyāyenā**ti kulānukkamena.

Tatthāti mañcake. **Sīhaseyyaṃ kappesī**ti yathā rāhu asurindo āyāmato vitthārato ubbedhato ca bhagavato rūpakāyassa paricchedaṃ gahetuṃ na sakkoti, tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharonto sīhaseyyaṃ kappesi.

Parisuddhaṭṭhena ariyanti āha **‘‘ariyaṃ uttamaṃ parisuddha’’**nti. **Anavajjaṭṭhena kusalaṃ,** na sukhavipākaṭṭhena. Katthaci **caturāsīti pāṇasahassāni** katthaci **aparimāṇāpi devamanussā** yasmā catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā **maggaphalāmataṃ pivanti**. Koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva. Tasmā anuttarācārasikkhāpanavaseneva bhagavā **bahūnaṃ ācariyo. Te**ti kāmarāgato aññe bhagavatā pahīnakilese.

Apāpapurekkhāroti apāpehi purakkharīyati, na vā pāpaṃ purato karotītipi apāpapurekkhāroti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘apāpe nava lokuttaradhamme’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **apāpe**ti pāpapapaṭipakkhe pāparahite ca. Brahmani bhavā, brahmuno vā hitā garukaraṇādinā, brahmānaṃ vā maggaṃ jānātīti brahmaññā, tassā **brahmaññāya pajāya**.

Tiroraṭṭhā tirojanapadāti ettha rajjaṃ raṭṭhaṃ rājanti rājāno etenāti katvā. Tadekadesabhūtā padesā pana janapado janā pajjanti ettha sukhajīvikaṃ pāpuṇantīti katvā. Pucchāya dosaṃ sallakkhetvāti sambandho. **Bhagavā vissajje**ti tesaṃ upanissayasampattiṃ cintetvāti adhippāyo. **Navakā**ti āgantukabhāvena amhākaṃ abhinavā.

426. **Opāteti** nippātetīti attho. Tathābhūto ca tattha pesitā hotīti vuttaṃ **‘‘pavesetī’’**ti. **Saṃpurakkharontī**ti sakkaccaṃ pubbaṅgamaṃ karonti. Tenāha **‘‘purato katvā vicarantī’’**ti.

427. Sudde bahi katvā raho sāsitabbaṭṭhena mantā eva taṃtaṃatthapaṭipattihetutāya padanti **mantapadaṃ** vedaṃ. Tenāha **‘‘vedo’’**ti. **Evaṃ kirāti paramparabhāvena ābhata**nti ācariyaparamparāya ābhataṃ. **Pāvacanasaṅkhātasampattiyā**ti pamukhavacanamhi udattādisampattiyā. **Sāvittiādīhi chandabandhehi vaggabandhehi cā**ti gāyattīādīhi ajjhāyānuvākādīhi chandabandhehi ca vaggabandhehi ca. **Sampādetvā**ti padasampattiṃ ahāpetvā. **Pavattāro**ti vā pāvacanavasena vattāro. **Sajjhāyita**nti gāyanavasena sajjhāyitaṃ, taṃ pana padeneva icchitanti āha **''padasampattivasenā''**ti. **Aññesaṃ vutta**nti pāvacanavasena aññesaṃ vuttaṃ. **Rāsikata**nti iruvedayajuvedasāmavedādivasena, tatthāpi paccekaṃ mantabrahmādivasena ajjhāyānuvākādivasena rāsikataṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvā**ti dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagañāṇena sattānaṃ kammassakataṃ, paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisena pubbenivāsañāṇena atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiñca oloketvā. **Pāvacanena saha saṃsandetvā**ti kassapasammāsambuddhassa yaṃ vacanaṃ vaṭṭasannissitaṃ, tena saha aviruddhaṃ katvā. Na hi tesaṃ vivaṭṭasannissito attho paccakkho hoti. **Aparāpare**ti aṭṭhakādīhi aparāpare, pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pakkhipitvā**ti aṭṭhakādīhi ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pade pakkhipanaṃ katvā. **Viruddhe akaṃsū**ti **brāhmaṇadhammikasuttā**dīsu (khu. ni. brāhmaṇadhammikasuttaṃ) āgatanayeneva saṃkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu.

428. **Paṭipāṭiyā ghaṭitā**ti paṭipāṭiyā sambaddhā. **Paramparasaṃsattā**ti ādāniyāya yaṭṭhiyā saṃsattā. Tenāha **''yaṭṭhiggāhakena cakkhumatā''**ti. **Purimassā**ti maṇḍalākārena ṭhitāya andhaveṇiyā sabbapurimassa hatthena sabbapacchimassa kacchaṃ gaṇhāpetvā. **Divasampī**ti anekadivasampi. Cakkhussa anāgatabhavaṃ ñatvā yathāakkantaṭṭhāneyeva anupatitvā akkamanaṃva sallakkhetvā **''kahaṃ cakkhumā kahaṃ maggo''ti pariveditvā**.

Pāḷiāgatesu dvīsūti saddhā anussavoti imesu dvīsu. **Evarūpe**ti yathā saddhānussavā, evarūpe eva paccakkhagāhinoti attho. **Tayo**ti ruciākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantiyo. **Bhūtavipākā**ti bhūtatthaniṭṭhāyakā adhippetatthasādhakā, vuttavipariyāyena abhūtatthavipākā veditabbā. **Etthā**ti etesu saddhāyitādivatthūsu. **Ekaṃseneva niṭṭhaṃ gantuṃ nālaṃ** anekantikattā saddhādiggāhassa. **Upari pucchāya maggaṃ vivaritvā ṭhapesi** saccānurakkhāya ñātukāmatāya uppāditattā. Passati hi bhagavā – mayā ''saccamanurakkhatā…pe… niṭṭhaṃ gantu''nti vutte saccānurakkhaṇaṃ ñātukāmo māṇavo ''kittāvatā''tiādinā pucchissati, tassa taṃ vissajjetvā saccānubodhe pucchāya avasaraṃ datvā tassa upanissaye upakāradhamme kathessāmīti. Tena vuttaṃ – ''upari pucchāya maggaṃ vivaritvā ṭhapesī''ti.

430. **Attānaññeva sandhāya vadati,** yato vuttaṃ pāḷiyaṃ – ''yaṃ kho panāyamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho''tiādi. Lubbhantīti **lobhanīyā** yathā ''apāyagamanīyā''ti āha **''lobhanīyesu dhammesūti lobhadhammesū''**ti. Yathā vā rūpādidhammā lobhanīyā, evaṃ lobhoti āha **''lobhanīyesu dhammesūti lobhadhammesū''**ti. Tenevāha – ''yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī''ti (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203). Ese nayo sesapadadvayepi.

432. **Nivesetī**ti ṭhapeti paṭṭhapeti. **Payirupāsatī**ti upaṭṭhānavasena upagantvā nisīdati. Suyyati etenāti **sota**nti āha **''pasādasota''**nti. Tañhi savanāya odahitabbanti. **Dhāreti** sandhāreti tattheva manaṃ ṭhapeti. **Atthato**ti yathāvuttassa dhammassa atthato. **Kāraṇato**ti yuttito hetudāharaṇehi upapattito. **Olokana**nti evametanti yathāsabhāvato paññācakkhunā daṭṭhabbataṃ khamanti, tañca mahantassa maṇino pajjalantassa viya āvikatvā atthassa citte upaṭṭhānanti āha **''idhā''**tiādi. **Kattukamyatāchando**ti kattukāmatāsaṅkhāto kusalacchando. **Vāyamatī**tiādito catunnampi vīriyānaṃ vasena vāyāmaṃ parakkamaṃ karoti. **Maggapadhānaṃ padahatī**ti maggāvahaṃ maggapariyāpannañca sammappadhānaṃ padahati, padahanavasena taṃ paripūreti. **Paramasacca**nti amoghadhammattā paramatthasaccaṃ. **Sahajātanāmakāyenā**ti maggapaññāsahajātanāmakāyena. **Tadevā**ti tadeva paramasaccaṃ nibbānaṃ. Tenevāha – **''sacchikiriyābhisamayena vibhūtaṃ pākaṭaṃ karonto passatī''**ti.

433-4. **Maggānubodho**ti maggapaṭipāṭiyā bodho bujjhanaṃ, yesaṃ kilesānaṃ samucchindanavasena maggappaṭivedho, tesaṃ paṭipassambhanavasena pavattamānaṃ sāmaññaphalaṃ, maggena paṭividdhāni saccāni, paramatthasaccameva vā anurūpabujjhananti adhippāyo. **''Saccānuppattīti phalasacchikiriyā''**ti vuttaṃ. Evañhi sati heṭṭhā vuttā saddhāpaṭilābhādayo dvādasa dhammā saccānuppattiyā upakārā honti, tasmā vuttaṃ **‘‘tesaṃyevāti heṭṭhā vuttānaṃ dvādasanna’’**nti. **Nāyaṃ** ‘‘tesaṃyevā’’ti padassa **attho**. Satipi kusalavipākādibhāvena nānatte vatthārammaṇabhūmikiccādivasena pana sadisāti upāyatova maggadhammā āsevitā bahulīkatā phalabhūtāti vattabbataṃ arahatīti taṃsadise tabbohāraṃ katvā **‘‘tesaṃ maggasampayuttadhammāna’’**nti vuttaṃ. Evañhi āsevanāgahaṇaṃ samatthitaṃ, na aññathā. Na hi ekacittakkhaṇikānaṃ maggadhammānaṃ āsevanā, bahulīkammaṃ vā atthīti. **Tulanā**ti vipassanā. Sā hi vuṭṭhānagāminibhūtā maggappadhānassa bahukārā tassa abhāve maggappadhānasseva abhāvato, evaṃ ussāho tulanāya chando ussāhassa bahukārotiādinā heṭṭhimassa uparimūpakārataṃ suviññeyyamevāti āha – **‘‘iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo’’**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Caṅkīsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Esukārīsuttavaṇṇanā

437. **Koṭṭhāsa**nti maṃsabhāgaṃ. **Laggāpeyyu**nti nhārunā vā vākena vā bandhitvā purisassa hatthe vā vasanagehe vā olambanavasena bandheyyuṃ. **Satthadhamma**nti satthikesu satthavāhena paṇetabbaṃ āṇādhammaṃ. **Tassa nikkhamanattha**nti taṃ mūlaṃ satthikehi nittharaṇatthaṃ. **Pāpaṃ assā**ti paricarantassa pāricariyāya ahitaṃva assa. Tenāha ‘‘na seyyo’’ti. **Uccakulīnā**dayo dutiyavārādīhi vuccanti, idha upadhivipattisampattiyo pāpiyādipadehi vuttāti adhippāyo. Tenāha – **‘‘pāpiyoti pāpako lāmako attabhāvo assā’’**ti. **Seyyaṃso**ti hitakoṭṭhāso, hitasabhāvoti attho. **Uccakulīnatā**ti karaṇatthe paccattavacananti āha **‘‘uccākulīnattenā’’**ti. ‘‘Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.305; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425; udā. 53; apa. aṭṭha. 2.7.20; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; cariyā. aṭṭha. 1.nidānakathā; 2.pakiṇṇakakathā; dī. ni. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā; saṃ. ni. ṭī. 1.2.1; a. ni. ṭī. 1.1.1; vajira. ṭī. ganthārambhakathāvaṇṇanā; sārattha. ṭī. 1.ganthārambhakathāvaṇṇanā; netti. ṭī. ganthārambhakathāvaṇṇanā; ma. ni. ṭī. 1.1) viya **vaṇṇa**saddo idha pasaṃsāpariyāyoti āha **‘‘vessopi hi uḷāravaṇṇo hotī’’**ti.

440. ‘‘Niravo padasaddo soḷāragottassa akiṇṇamattikāpatto tiṭṭheyya asaṅgacārī’’ti vuttattā **bhikkhā caritabbāva,** ayaṃ tesaṃ kuladhammoti adhippāyo. **Haritvā**ti apanetvā. **Sattajīvo** sattavāṇijako. Gopeti rakkhatīti **gopo,** ārakkhādhikāre niyutto. Asanti lūnanti tenāti **asitaṃ,** lavittaṃ. Vividhaṃ bhāraṃ ābhañjanti olambanti etthāti **byābhaṅgī,** kājaṃ.

441. **Anussarato**ti anussaraṇahetu kulavaṃsānussaraṇakkhaṇe khattiyotiādinā **saṅkhyaṃ gacchati**. Tenāha **‘‘porāṇe…pe… anussariyamāne’’ti**. Uccanīcattajānanatthañca kulavavatthānaṃ kataṃ hotīti khattiyādikulakammunā tesaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ sandhanaṃ jīvikaṃ paññapenti brāhmaṇā, tathāgato pana lokuttaradhammameva purisassa sandhanaṃ paññapeti tena sattassa lokaggabhāvasiddhito. Sesaṃ suviññeyyameva.

Esukārīsuttavaṇṇanā līnatthappakāsanā samattā.

7. Dhanañjānisuttavaṇṇanā

445. **Rājagahaṃ parikkhipitvā ṭhitapabbatassā**ti paṇḍavapabbataṃ sandhāyāha. Rājagahanagarassa dakkhiṇadisābhāge pabbatassa samīpe ṭhito janapado **dakkhiṇāgiri**. Taṇḍulapuṭakānaṃ pāli etthāti **taṇḍulapāli.** Tassa kira dvārasamīpe taṇḍulavāṇijā taṇḍulapasibbake vivaritvā paṭipāṭiyā ṭhapetvā nisīdanti, tenassa **‘‘taṇḍulapālidvāra’’**nti samaññā ahosi. **Sabbameva sassaṃ gaṇhātī**ti daliddakassakānaṃ divasaparibbayamattameva vissajjetvā sabbameva āyato nipphannaṃ dhaññaṃ gaṇhāti. **Mandasassānī**ti mandanipphattikāni sassāni.

446. **Iminā nayenā**ti dāsakammakarassa nivāsanabhattavettanānuppadānena maṅgaladivasesu dhanavatthālaṅkārānuppadānādinā ca **posetabbo**. Mittāmaccānaṃ piyavacanaatthacariyāsamānattatādi

mittāmaccakaraṇīyaṃ kattabbaṃ, tathā **ñātisālohitānaṃ**. Tattha āvāhavivāhasambaddhena ‘‘amhākaṃ ime’’ti ñāyantīti **ñātī,** mātāpitādisambaddhatāya samānalohitāti **sālohitā**. Sammā dadantesupi asajjanato natthi etesaṃ tithīti **atithi,** tesaṃ attanā samānaparibhogavasena **atithikaraṇīyaṃ kātabbaṃ,** atithibalīti attho. Ñātakabhūtapubbā pettivisayaṃ upagatā **pubbapetā,** dakkhiṇeyyesu kālena kālaṃ dānaṃ datvā tesaṃ uddisanaṃ **pubbapetakaraṇīyaṃ,** petabalīti attho. Gandhapupphavilepanajālābhattehi kālena kālaṃ devatānaṃ pūjā **devatākaraṇīyaṃ,** devatābalīti attho, rājakiccakaraṇaṃ upaṭṭhānaṃ **rājakaraṇīyaṃ. Ayampi kāyo**ti attano kāyaṃ sandhāya vadati. Imamatthaṃ sandhāyāha **‘‘iminā nayena attho veditabbo’’**ti.

447. **Pañca dussīlyakammānī**ti niccasīlapaṭipakkhadhammā. Dasa akusalakammapathadhammā **dasa dussīlyakammāni**. Adhammacārī eva **visamacārī** kāyavisamādicaraṇatoti **visamacārīpadassa** attho visuṃ na vutto.

448-453. **Osaranti** apasakkanti, khīyantīti attho. Tenāha **‘‘parihāyantī’’**ti. **Abhisarantī**ti abhivaḍḍhanavasena pavattanti. Tenāha **‘‘vaḍḍhantī’’**ti. **Tatrā**ti brahmaloke. **Assā**ti brahmaloke uppannassa dhanañjānissa. **Tato paṭṭhāyā**ti yadā bhagavatā ‘‘eso, bhikkhave, sāriputto’’tiādi vuttaṃ, tato paṭṭhāya. **Catusaccavinimutta**nti niddhāretvā vibhajitvā vuccamānehi saccehi vimuttaṃ. Atthato pana tato pubbepi **saccavimuttaṃ kathaṃ na kathesi**yeva saccavimuttassa niyyānassa abhāvato.

Dhanañjānisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Vāseṭṭhasuttavaṇṇanā

454. **Jātiṃ sodhetukāmā hontī**ti sahavāsīnaṃ brāhmaṇānaṃ kiriyā parādhena vā asāruppattena vā jātiyā upakkilesaṃ āsaṅkāya taṃ sodhetukāmā honti. **Mante sodhetukāmā hontī**ti mantavacane ācariyamaticodanāya aññena vākyena kenaci kāraṇena saṃsaye uppanne taṃ sodhetukāmā honti. **Antarā**ti vemajjhe, aññatthevā antarāsaddoti tassa **aññā kathā**ti vacanaṃ avagantabbaṃ. Khantīmettānuddayādiguṇasampanno eva **‘‘sīlavāti guṇavā’’**tiāha. Tehi sīlassa vissajjanakālepi **‘‘sīlavā’’**ti vuccati. Sampannasīlattā vā tehi samannāgato eva hotīti āha **‘‘sīlavāti guṇavā’’**ti. **Ācārasampanno**ti sādhu ācāravatto.

455. **Sikkhitā**ti tevijjānaṃ sikkhitā tumhe, na dāni tumhehi kiñci kattabbaṃ atthīti attho. **Paṭiññātā**ti paṭijānitvā ṭhitā.

Vedattayasaṅkhātā tisso vijjā ajjhayantīti **tevijjā**. Tenāha **‘‘tivedāna’’**nti. Tayo vede aṇanti ajjhayantīti **brāhmaṇā,** tesaṃ. Yaṃ ekaṃ padampi akkhātaṃ, taṃ atthato byañjanato ca **kevalino** adhiyino appapayogena. **Niṭṭhāgatamhā**ti nipphattiṃ gatā amhā tevijjāya sakasamayassa kathane.

Manokammato hi vattasampadātikāraṇūpacārenāyamattho vuttoti āha – **‘‘tena samannāgato hi ācārasampanno hotī’’**ti.

Khayātītanti vaḍḍhipakkhe ṭhitanti attho. Sukkapakkhapāṭipadato paṭṭhāya hi cando vaḍḍhatīti vuccati, na khīyatīti. **Vandamānā** janā namakkāraṃ karonti.

Atthadassanenāti vivaraṇena dassanapariṇāyakaṭṭhena lokassa **cakkhu hutvā samuppannaṃ**.

456. **Tiṭṭhatu tāva brāhmaṇacintā**ti – ‘‘kiṃ jātiyā brāhmaṇo hoti udāhu bhavati kammunā’’ti ayaṃ brāhmaṇavicāro tāva tiṭṭhatu. Jātidassanatthaṃ tiṇarukkhakīṭapaṭaṅgato paṭṭhāya loke jātivibhaṅgaṃ vitthārato kathessāmīti tesaṃ cittasampahaṃsanatthaṃ desetabbamatthaṃ paṭijānāti. Tattha **aññamaññā hi jātiyo**ti idaṃ kāraṇavacanaṃ, yasmā imā jātiyo nāma aññamaññaṃ visiṭṭhā, tasmā jātivibhaṅgaṃ byākarissāmīti.

Yasmā idha **upādinnakajāti** byākātabbabhāvena āgatā, tassā pana nidassanabhāvena itarā, tasmā **‘‘jātivibhaṅgaṃ pāṇāna’’**nti pāḷiyaṃ vuttaṃ. Tesaṃ tesaṃ pāṇānaṃ jātiyoti attho. **Eva**nti nidassanaṃ kathetvā nidassitabbe kathiyamāne. **Tassā**ti vāseṭṭhassa. Kāmaṃ ‘‘tesaṃ vohaṃ byakkhissa’’nti ubhopi māṇave nissāya desanā āgatā, tathāpi tattha tattha ‘‘evaṃ, vāseṭṭha, jānāhī’’tiādinā vāseṭṭhameva ālapanto bhagavā tameva iminā niyāmena pamukhaṃ akāsi. Tena vuttaṃ ‘‘tassāti vāseṭṭhassā’’ti. **Jātibhedo** jātiviseso, jātiyā bhedo **pākaṭo bhavissati** nidassanena vibhūtabhāvaṃ āpāditena paṭiññātassa atthassa vibhūtabhāvāpattito. **Āma na vaṭṭatī**ti kammanānatāya eva upādinnanānatāya paṭikkhepapadametaṃ, na bījanānatāya anupādinnanānatāya paṭikkhepapadanti dassetuṃ **‘‘kammaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Tassattho – taṃtaṃyonikhipanamattaṃ kammassa sāmatthiyaṃ, taṃtaṃyoniniyatā pana ye vaṇṇavisesā, te taṃtaṃyonisiddhiyāva siddhā hontīti taṃ pana yonikhipanakammaṃ taṃtaṃyonivisiṭṭha-visesābhibhūtāya payoganipphattiyā, asaṃmucchitāya eva vā paccayabhūtāya bhavapatthanāya abhisaṅkhatamevāti viññātabbapaccayavisesena vinā phalavisesābhāvato etaṃ samīhitakammaṃ patthanādīhi ca bhinnasattitaṃ visiṭṭhasāmatthiyaṃ vā āpajjitvā cakkhundriyādivisiṭṭhaphalanibbattakaṃ jāyati, evaṃ yonikhipanataṃyoniniyatavisesāvahatā hotīti. Therena hi bījanānatā viya kammanānatāpi upādinnakanānatāya siyā nu kho paccayoti codanaṃ paṭikkhipitvā paccayavisesavisiṭṭhā kammanānatā pana paccayoti nicchitanti daṭṭhabbaṃ.

Nānāvaṇṇāti nānappakāravaṇṇā. Tālanāḷikerādīnaṃ loke abhiññātatiṇajātibhāvato **visesena gayhati** abhiññātasotanayena. **Jātiyā brāhmaṇo**vāti aṭṭhānapayutto **eva-**saddo, jātiyāva brāhmaṇo bhaveyyāti yojanā. **Na ca gayhatī**ti tiṇarukkhādīsu viya brāhmaṇesu jātiniyatassa liṅgassa anupalabbhanato, pivanabhuñjanakathanahasanādikiriyāya brāhmaṇabhāvena ekantikaliṅganiyatāya mantajjhenādiṃ vinā anupalabbhanato ca. **Vacībhedenevā**ti āhaccavacaneneva.

Kīṭe paṭaṅgetiādīsu jātinānatā labbhati aññamaññaliṅgavisiṭṭhatādassanā. **Kunthā** kīṭakā, khajjakhādakā **kipillikā. Uppatitvā**ti uḍḍetvā uḍḍetvā. Paṭabhāvaṃ gacchantīti vā **paṭaṅgā,** na khuddakapāṇakā kīṭā nāma. **Tesampi** kīṭakānaṃ.

Kāḷakādayoti kalandakādayo.

Udaraṃyeva nesaṃ pādā udareneva sampajjanato.

Saññāpubbako vidhi aniccoti dassento **‘‘udake’’**ti āha yathā ‘‘vīrassa bhāvo vīriya’’nti.

Pattasamudāye pakkhasaddoti **‘‘pattehi yantī’’**ti vuttaṃ. Na hi avayavabyatirekena samudāyo atthi.

Saṅkhepena vutto ‘‘jātivasena nānā’’tiādinā. Ettha padatthe dubbiññeyyaṃ natthīti sambandhamattaṃ dassetuṃ **‘‘tatrāyaṃ yojanā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Na hi brāhmaṇānaṃ edisaṃ sīsaṃ hoti, khattiyānaṃ edisanti niyamo atthi yathā hatthiassamigādīna’’nti idameva vākyaṃ sabbattha netabbaṃ. Taṃ saṃṅkhipitvā dassento **‘‘iminā nayena sabbaṃ yojetabba’’**nti āha.

Tassāti yathāvuttanigamanavacanassa **ayaṃ yojanā** idāni vuccamānā yojanā veditabbā.

457. **Vokāra**nti vokaraṇaṃ, yena visiṭṭhatāya na vokarīyati jātibhedoti attho. Tenāha **‘‘nānatta’’**nti.

Gorakkhādiupajīvanena **ājīvavipanno,** hiṃsādinā **sīlavipanno,** nikkhittavattatādinā **ācāravipanno**ti. Sāmaññajotanā visese niviṭṭhā hotīti āha **‘‘gorakkhanti khettarakkha’’**nti. **‘‘Goti hi**

pathaviyā nāma''nti. Tehi tehi upāyehi sikkhitabbaṭṭhena **sippaṃ,** tattha kosallaṃ. Paresaṃ īsanaṭṭhena hiṃsanaṭṭhena isso, so assa atthīti isso yodhājīviko, issassa kammaṃ paharaṇaṃ, usuṃ sattiñca nissāya pavattā jīvikā **issattaṃ**. Tenāha **''āvudhajīvika''**nti. Yaṃ nissāya assa jīvikā, tadeva dassetuṃ **''usuñca sattiñcā''**ti vuttaṃ.

Brahmaṃ vuccati vedo, taṃ aṇati jānātīti brāhmaṇo, jānanañca porāṇehi brāhmaṇehi vihitaniyāmena brāhmaṇehi katopasamena anuṭṭhānatapena yathā ''ājīvasīlācāravipanno natthī''ti brāhmaṇadhammikehi lokiyapaṇḍitehi ca sampaṭicchito, tathā paṭipajjanamevāti āha **''evaṃ brāhmaṇasamayena…pe… sādhetvā''**ti. **Evaṃ sante**ti evaṃ ājīvasīlācāravipannassa abrāhmaṇabhāve sati **na jātiyā brāhmaṇo hoti, guṇehi pana** ājīvasīlācārasampattisaṅkhātehi **brāhmaṇo hoti, tasmā** guṇānaṃyeva brāhmaṇabhāvakaraṇato catuvaṇṇavibhāge **yattha katthaci kule jāto yo** sīlādiguṇasampannatāya **guṇavā, so** vuttalakkhaṇena nippariyāyato bāhitapāpatāya **brāhmaṇo**ti **ayamettha** brāhmaṇabhāve **ñāyoti, evaṃ ñāyaṃ atthato** āpannaṃ katvā. **Na**nti tameva yathāvuttaṃ ñāyaṃ. **Yo brāhmaṇassa saṃvaṇṇitāyā**ti mātuyā ubhatosujātatādikulavaṇṇena saṃvaṇṇitāya pasatthāya yathārūpāya brāhmaṇassa mātā bhavituṃ yuttā, tathārūpāya **mātarisambhūto**. Etena catunnaṃ yonīnaṃ yattha katthaci visesaniṭṭhā katā. Tenāha **''tatrāpi visesenā''**ti. Evaṃ sāmaññato visesaniṭṭhāvasena ''yonijaṃ mattisambhava''nti padassa atthaṃ vatvā idāni sāmaññajotanaṃ anādiyitvā visesajotanāvaseneva atthaṃ vattuṃ **''yācaya''**ntiādi vuttaṃ. **Parisuddhauppattimaggasaṅkhātā yoni vuttā**ti anupakkuṭṭhabhāvena parisuddhauppattimaggasaṅkhātā yā cāyaṃ yoni vuttāti sambandho. **Tatopi jātasambhūtattā**ti tato yonito jātattā mātāpettisampattito sambhūtattā.

Visiṭṭhattāti samudāyabhūtā manussā rāgādinā visiṭṭhattā. Rāgādinā saha kiñcanenāti **sakiñcano**. Tatheva rāgādisaṅkhātena palibodhanaṭṭhena saha palibodhenāti **sapalibodho. Sabbagahaṇapaṭinissaggenā**ti upādānasaṅkhātassa sabbassa gahaṇassa paṭinissajjanena. **Yasmā bāhitapāpo** attano santānato bahikatapāpo, tasmā **tamahaṃ brūmi brāhmaṇa**nti attho vattabbo. Evarūpo etissā kathāya upadeso nānappakārato vibhatto, tasmā tattha tattha vuttanayeneva veditabbo.

458. **Gahitadaṇḍesū**ti paresaṃ daṇḍena viheṭhanaṃ anidhāya ādinnadaṇḍesu.

459. **Kiñci gahaṇa**nti taṇhāgāhādīsu kiñci gāhaṃ.

Yena kāmabhavena mānusakehi pañcahi kāmaguṇehi yuñjati, taṃ **mānusakaṃ yogaṃ**. ''Mānusakaṃ yoga''nti ettha ca ekadesaṃ gahetvā vuttaṃ, esa nayo ''dibbayoga''nti etthāpi. **Sabbayogavisaṃyutta**nti padadvayena vuttehi sabbakilesayogehi vippayuttaṃ.

Ratinti abhiratiṃ āsattiṃ. **Kusalabhāvanāyā**ti kāyabhāvanādi kusaladhammabhāvanāya ukkaṇṭhitaṃ. **Vīriyavanta**nti vīriyasabbhāvena vīraṃ niddisati, vīrabhāvo hi vīriyanti.

Sundaraṃ ṭhānanti nibbānaṃ. **Sundarāya paṭipattiyā** ariyapaṭipattiyā.

Nibbattinti pariyosānaṃ. **Atīte**ti atītakoṭṭhāse. **Kiñcanakārako**ti palibodhahetubhūto.

Asekkhe sīlakkhandhādike **mahante guṇe**. Pañcannaṃ mārānaṃ vijitattā **vijitavijayaṃ**.

460. **Idaṃ ajānantā**ti ''jātiyā brāhmaṇo''ti idaṃ lokasamaññāmattanti ajānantā. Ye brāhmaṇesu nāmagottaṃ nāma tatiyaṃ diṭṭhābhinivesaṃ janenti, **sāva nesaṃ diṭṭhi. Kataṃ abhisaṅkhata**nti parikappanavaseneva kataṃ ṭhapitaṃ tadupacitaṃ, na hetupaccayasamāyogena. **Samuccā**ti sammutiyā. Kā pana sā sammutīti āha **''samaññāyā''**ti, lokasamaññātenāti attho. Sammā pana paramatthato ajānantānaṃ nāmagottaṃ evaṃ kappetīti āha **''no ce''**tiādi. Taṃ pana asantampi paramatthato santatāyeva abhinivisanti, tesamayaṃ dosoti dassetuṃ **‘‘evaṃ pakappita’’**ntiādi vuttaṃ. Tenāha bhagavā – ‘‘janapadaniruttiṃ nābhiniveseyyā’’ti (ma. ni. 3.331). **Ajānantā no**ti ettha **no**-saddo avadhāraṇattho – ‘‘na no samaṃ atthi tathāgatenā’’tiādīsu (khu. pā. 6.3) viyāti āha **‘‘ajānantāva evaṃ vadantī’’**ti.

Nippariyāyanti bhāvanapuṃsakaniddeso, nippariyāyena ujukamevāti attho, na pubbe viya ‘‘yo hi kocī’’ti pariyāyavasena. ‘‘Na jaccā’’ti gāthāya pubbaddhena **jātivādaṃ paṭikkhipanto** pacchimaddhena **kammavādaṃ patiṭṭhapento. Tatthā**ti tissaṃ gāthāyaṃ. **Upaḍḍhagāthāya vitthāraṇattha**nti upaḍḍhagāthāya atthaṃ vitthāretuṃ **‘‘kassako kammunā’’**ti vuttaṃ. Tattha purimāya catūhi pādehi, pacchime dvīhi dvinnampi sādhāraṇato attho vitthārito. Tattha **kasikammādī**ti **ādi-**saddena sippakammavāṇijādi saṅgaho.

Paṭiccasamuppādapadhānavacanaviññeyyo paccayo paṭiccasamuppādasaddassa attho paccayuppannāpekkhāya hotīti āha – **‘‘iminā paccayena etaṃ hotī’’**ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 2.570) **taṃsaṃvaṇṇanāyañca** (visuddhi. mahāṭī. 2.570) vuttanayena veditabbaṃ. **Sammānāvamānārahakule**ti sammānārahe khattiyādikule, avamānārahe caṇḍālādikule **kammavasena upapatti hoti** kammassa vipaccamānokāsakaratāya vinā tādisāya uccanīcakulanibbattiyā abhāvato. Aḍḍhadaliddatādi **aññāpi hīnapaṇītatā.**

Kammunāti cettha yathā lokapajāsattasaddehi eko evattho vutto, evaṃ sesasaddehipi, adhippāyaviseso pana tattha atthīti dassetuṃ **‘‘purimapadena cetthā’’**tiādi vuttaṃ. Nāyaṃ loko brahmanimmito kammena uppajjanato. Na hi sannihitakāraṇānaṃ phalānaṃ aññena uppattidiṭṭhi yujjati. Tenāha **‘‘diṭṭhiyā paṭisedho veditabbo’’**ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu**vuttanayena veditabbaṃ. Tathā lokassa paṭhamuppatti na brahmunāti **‘‘kammunā hi tāsu tāsū’’**tiādi vuttaṃ. **Tatiyena** ‘‘ayaṃ loko ādito pabhuti pabhavakammunā vattatī’’ti vuttamatthaṃ **nigameti.**Vuttassevatthassa sūcanañhi nigamanaṃ. Taṃ pana niyamatthaṃ hotīti āha **‘‘kammeneva baddhā hutvā pavattanti, na aññathā’’**ti. **Catutthena** padena. **Yāyato**ti gacchato. **Nibbattato**ti nibbattantassa. **Pavattato**ti pavattantassa.

Dhutadhammā visesato taṇhāya santattavasena vattantīti āha **‘‘tapenāti dhutaṅgatapenā’’**ti. Methunavirati visesato brāhmaṇānaṃ brahmacariyanti sā idha brahmacariyenāti adhippetāti āha **‘‘brahmacariyenāti methunaviratiyā’’**ti. **Etenā**ti iminā ‘‘tapenā’’tiādīhi catūhi padehi vuttena. **Seṭṭhenā**ti uttamena. Saṃkilesavisuddhiyā **parisuddhena. Brahma**nti brahmabhāvaṃ seṭṭhabhāvaṃ. So panettha atthato brāhmaṇabhāvoti āha **‘‘brāhmaṇabhāvaṃ āvahatī’’**ti.

Brahmā ca sakko cāti sakkagarukānaṃ sakko sakkenapi garukātabbato, brahmagarukānaṃ brahmā brahmunāpi garukātabbato. **Vijānata**nti paramatthabrāhmaṇassa visesaṃ jānantānaṃ viññūnaṃ. Aviññuno hi appamāṇaṃ. Tenāha – **‘‘paṇḍitāna’’**nti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Vāseṭṭhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Subhasuttavaṇṇanā

462. Tudisaññāto gāmo nigamo etassāti todeyyo, tassa attajo **todeyyaputto**ti āha **‘‘tudigāmā’’**tiādi. **Ārādhako**ti saṃrādhako. Dhammanisanti yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṃ **‘‘sampādako paripūrako’’**ti. Ñāyati nicchayena gameti nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti ñāyo, tato etassa sampādakahetubhāvato ñāyo dhammo ariyamaggo taṃ **ñāyaṃ dhammaṃ**. Tenāha **‘‘kāraṇadhamma’’**nti. **Anavajja**nti avajjapaṭipakkhaṃ.

463. Vaṭṭacārakato niyyātīti niyyānikaṃ īkārassa rassattaṃ ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā. Niyyāne vā niyuttaṃ, niyyānaṃ sīlanti vā niyyānikaṃ, tappaṭipakkhato **aniyyānikaṃ**. Sā pana atthato akusalakiriyāti āha **‘‘akusalapaṭipada’’**nti.

Bahubhāvavācako idha **mahā**saddo ‘‘mahājano’’tiādīsuviyāti āha **‘‘mahantehi bahūhī’’**ti. Atthoti payojanaṃ. **Mahantānī**ti bahulāni. **Kiccānī**ti kātabbāni. **Adhikaraṇānī**ti adhikārajīvikārūpāni. **Gharāvāsakammameva** pañcabalikaraṇadasaatthaṭṭhānabhāvato lokayātrāya ca sampavattiṭṭhānabhāvato jīvitavuttiyā vā hetubhāvato **gharāvāsakammaṭṭhānaṃ**.

‘‘Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama’’nti. (jā. 1.1.4);

Gāthāya vuttanayena **cūḷantevāsikassa viya**.

464. Ayoniso pavattitaṃ vāṇijjakammaṃ viya apāyabhūtaṃ kasikammaṃ nidassanabhāve ṭhapetvā ayonisomanasikaraṇavasena pavattaṃ gharāvāsakiccaṃ sandhāyāha – **‘‘yathā kasi…pe… evaṃ gharāvāsakammaṭṭhānampī’’**ti. **Brāhmaṇabhatto ahosī**ti so kira bahū brāhmaṇe dhanaṃ datvā yaññaṃ kāresi. **Uparī**ti ‘‘upari upaṭṭhātīti vadehī’’ti brāhmaṇehi attano samayena ācikkhāpitopi yathā upaṭṭhitameva kathetvā kālaṃ katvā niraye nibbatto, atha brāhmaṇā – ‘‘iminā amhākaṃ yaññe doso dinno’’ti kujjhitvā tassa kaḷevaraṃ susānaṃ netuṃ nādaṃsu. Athassa ñātakehi sahasse dinne taṃ sahassaṃ gahetvā gehato nīharituṃ adaṃsu. Kassapasammāsambuddhakāle chattiṃsa itthiyo ‘‘ekā vatthaṃ adāsi, ekā gandhaṃ, ekā sumanamāla’’ntiādinā taṃ taṃ dānamayaṃ puññaṃ katvā āyupariyosāne tāvatiṃsabhavane sakkassa devarañño paricārikā hutvā nibbattiṃsu sahassaaccharāparivārikā, sakkassa devarañño vejayantarathaṃ pesetvā pakkosāpitena guttilācariyabhūtena mahābodhisattena pucchitā taṃ taṃ attanā kataṃ puññaṃ byākariṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘sakalāya guttilavimānakathāya dīpetabba’’**nti. **Vaṇijjakammaṭṭhānaṃ vipajjamāna**nti ettha tassa vipajjamānākāro heṭṭhā vutto. Evaṃ pabbajjakammaṭṭhānampi vipajjamānaṃ appaphalaṃ hotīti ānetvā sambandho. **Sīlesu aparipūrakārino**tiādi tassa vipajjanākāradassanaṃ. **Jhānādisukha**nti ettha **ādi-**saddena abhiññāvipassanādisukhassa viya sabrahmacārīhi saddhiṃ sīlasampadādisukhassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Arahattampi pāpuṇāti** pageva sekkhaputhujjanasampattiyoti adhippāyo.

Cāgasīsenāti padhānabhūtena cāgena dānena taṃ avassayaṃ katvā. Ettha te **na koci aphāsukabhāvo**ti. **Ujukaṃ katvā** aviruddhaṃ katvā, sampayojetvāti attho. **Tapacariya**nti aggiparicaraṇaṃ, tapacariyañca brahmacariyaggahaṇā duṭṭhullabhāvato.

466. **Ajānanabhāva**nti asabbaññubhāvaṃ. Bhagavato pana sabbaññubhāvo sadevake loke jalatale pakkhittatelaṃ viya pattharitvā ṭhito, na me idaṃ patirūpaṃ, tato parivattissāmīti ‘‘brāhmaṇo, bho, gotamā’’tiādimāha. **Paccāharituṃ** paṭipakkhena apaharituṃ. **Setapokkharasadiso**ti puṇḍarīkapattasadisavaṇṇo. **Suvaṭṭitā**ti vaṭṭabhāvayuttaṭṭhāne suvaṭṭā. **Nāmakaṃyevā**ti nāmamattameva vacanamattameva. Tathābhūtānaṃ bhāvassapi abhāvena nihīnaṃ nāma hoti, nāma-saddo nihīnapariyāyo. Tenāha – **‘‘lāmakaṃyevā’’**ti.

467. **Katamā vācā tesaṃ seyyo**ti tesaṃ caṅkiyādīnaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ vuccamānavibhāgāsu vācāsu katamā vācā seyyoti. ‘‘Seyyā’’ti liṅgavipallāsena vuttaṃ. **Sammutiyā**ti avilaṅghitasādhumariyādāya lokasammutiyā. Tenāha **‘‘lokavohārenā’’**ti. **Mantā**ti mantāsaṅkhātāya paññāya mantetvā jānitvā. Tenāha **‘‘tulayitvā’’**ti. **Atthasaṃhita**nti hetusañhitaṃ. Taṃ pana ekaṃsato yuttiyuttaṃ hotīti āha – **‘‘kāraṇanissita’’**nti. **Āvuto**tiādīsu ādito abhimukhaṃ ñāṇagatiyā vibandhanena **āvuto,** āvariyena visesato ñāṇagatiyā nibandhanena **nivuto,** evaṃ **ophuṭo** paliguṇṭhito. **Pariyonaddho**ti samantato onaddho chādito. Tenāha **‘‘paliveṭhito’’**ti.

468. **Sace etaṃ kāraṇamatthī**ti ‘‘nissaṭṭhatiṇakaṭṭhupādāno aggi jalatī’’ti etaṃ kāraṇaṃ sace atthi yadi siyā, so aparo tiṇakaṭṭhupādāno aggi yadi bhaveyya. **Sadoso** sādīnavo saparikkileso. **Parisuddho**ti upakkilesābhāvena sabbaso suddho. **Jāti ādīnaṃ abhāvenā**ti jātipaccayānaṃ kammakilesānaṃ niggamena.

469. **Na niccalā tiṭṭhantī**ti tattha pakkhipitabbassa labbhamānattā yathāpaññattaṃ hutvā niccalā akampiyā na tiṭṭhanti. **Taṃ dosaṃ** taṃ ūnatādosaṃ.

Aññasmiṃ asatīti atthabhañjakamusāvāde asati. So hi attano santakassa adātukāmatādivasena pavattassa akammapathappattassa musāvādabhāvassa viparīto añño idha adhippeto. Tathā hi itaro yebhuyyena vaḷañjitabbato voharitabbato **vaḷañjakamusāvādo**ti āha. Na kadāci musāvādīti **dve kathā na kathenti**. Bāhirakānaṃ anavajjatapasammatāyapi nissitoti vattuṃ āha **''sīlavā tapanissitako hoti''**ti. Vivaṭamukhā mantajjhenamaṇḍitā sabbaso sajjhāyā honti, na itareti āha **''pabbajitā niccaṃ sajjhāyantī''**ti.

470. **Ciraṃ nikkhanto**ti niggato hutvā cirakāle. **Na sabbaso paccakkhā honti** satisammohato maggānañca aññathā karaṇato. **Cirāyitatta**nti ''ayaṃ maggo''ti kathanassa cirāyanaṃ. **Vitthāyitatta**nti asappaṭibhānaṃ. Taṃ pana saupamāha dassetuṃ **''yathā''**tiādi vuttaṃ.

Balasampannoti kāyabalena samannāgato. Pamāṇakataṃ kammaṃ nāma pamāṇakarānaṃ rāgādikilesānaṃ avikkhambhitattā **''pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacara''**nti āha, tesaṃ pana vikkhambhitattā vuttaṃ **''appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacara''**nti. Tatthāpi visesato appamaññābhāvanā sambhavatīti āha **''tesupī''**tiādi. Nirīhakattā yathā appamāṇasamaññā labbhati, taṃ dassetuṃ **''pamāṇaṃ…pe… vuccatī''**ti āha. **Na ohīyati na tiṭṭhatī**ti katūpacitampi kāmāvacarakammaṃ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne taṃ abhibhavitvā āsīdetvā passe ohīyakaṃ katvā paṭisandhiṃ dātuṃ samatthabhāvena na tiṭṭhati. **Laggitu**nti āvarituṃ. **Ṭhātu**nti patiṭṭhātuṃ. **Pharitvā**ti paṭippharitvā. **Pariyādiyitvā**ti tassa sāmatthiyaṃ khepetvā. Kammassa pariyādiyanaṃ nāma vipākuppādabandhanamevāti āha – **''tassa vipākaṃ paṭibāhitvā''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Subhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

473. **Abhippasannā**ti abhisamecca pasannā. Tenāha – **''aveccappasādavasena pasannā''**ti. Brāhmaṇī vigatamalamaccheratāya **''tuyhaṃ deyyadhammaṃ ruccanakaṭṭhāne dehī''**ti āha. Maggeneva hissā macchariyassa pahīnattā buddhapakkhabrāhmaṇapakkhavasena ubhatopakkhikā.

Kiṃsūti kinti pucchāvacanaṃ. **Chetvā** anādiyitvā vināsetvā. **Sukhaṃ setī**ti cittasantāpābhāvena sukhena supati. **Na socatī**ti tato eva sokaṃ nāma vināseti. **Kodha**nti kujjhanalakkhaṇaṃ kodhaṃ. **Chetvā** samucchinditvā. **Sukhaṃ setī**ti kodhapariḷāhena apariḍayhamānattā sukhaṃ supati. Kodhavināsena vinaṭṭhadomanassattā **na socati. Visamūlassā**ti dukkhavipākassa. **Madhuraggassā**ti akkosakassa paccakkosanena, pahārakassa paṭippaharaṇena yaṃ sukhaṃ uppajjati, taṃ sandhāyeva **''madhuraggo''**ti vutto. Imasmiñhi ṭhāne pariyosānaṃ ''agga''nti vuttaṃ. **Ariyā**ti buddhādayo ariyā.

Pañhaṃ kathesīti brāhmaṇo kira cintesi – ''samaṇo gotamo lokapūjito, na sakkā yaṃ vā taṃ vā vatvā santajjetuṃ, ekaṃ saṇhapañhaṃ pucchissāmī''ti. So ekaṃ pucchāgāthaṃ abhisaṅkharitvā ''sace asukassa nāma vadhaṃ rocemīti vakkhati, ye tuyhaṃ na ruccanti, te māretukāmosi, lokavadhāya uppanno kiṃ tuyhaṃ samaṇabhāvenāti niggahessāmi. Sace na kassaci vadhaṃ rocemīti vakkhati, atha naṃ tvaṃ rāgādīnampi vadhaṃ na icchasi, tasmā samaṇo hutvā āhiṇḍasīti niggaṇhissāmīti imaṃ ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho samaṇo gotamo neva gilituṃ na uggilituṃ sakkhissatī''ti evaṃ cintetvā imaṃ payhaṃ pucchi. Tassa bhagavā ajjhāsayānurūpaṃ kathesi. So pañhabyākaraṇena ārādhitacitto pabbajjaṃ yāci. Satthā taṃ pabbājesi, so pabbajjākiccaṃ matthakaṃ pāpesi. Tena vuttaṃ **‘‘pabbajitvā arahattaṃ patto’’**ti.

Avabhūtāti adhobhūtā. Adhobhāvo sattānaṃ avaḍḍhi avamaṅgalanti āha – **‘‘avaḍḍhibhūtā avamaṅgalabhūtāyevā’’**ti. **Paribhūtā**ti paribhavappattā. **Vijjamānāna**nti pāḷiyaṃ anādare sāmivacananti tadatthaṃ dassento **‘‘vijjamānesū’’**tiāha. Pakaṭṭhaṃ, pavaḍḍhaṃ vā ñāṇanti **paññāṇa**nti bhagavato ñāṇaṃ visesetvā vuttaṃ.

474. **Abhijānitvā**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitvā. **Vositavosānā**ti katakaraṇīyatāya sabbaso parisositaniṭṭhā. **Pāramisaṅkhāta**nti paramukkaṃsabhāvato pāramīti saṅkhātaṃ. Tenāha **‘‘sabbadhammānaṃ pārabhūta’’**nti. **Brahmacariyassā**ti sāsanabrahmacariyassa ādibhūtaṃ. Tenāha **‘‘uppādakā janakā’’**ti. ‘‘Idamevaṃ bhavissati idameva’’nti takkanaṃ takko, so etassa atthīti **takkī**. Yasmā so taṃ taṃ vatthuṃ tathā tathā takkitvā gaṇhati, tasmā vuttaṃ **‘‘takkagāhī’’**ti. Vīmaṃsanasīlo **vīmaṃsī** paccakkhabhūtamatthaṃ vīmaṃsanabhūtāya paññāya kevalaṃ vīmaṃsanato. Tenāha **‘‘paññācāraṃ carāpetvā evaṃvādī’’**ti. Yathāvuttatakkīvīmaṃsībhāvena takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ evametanti vatvā.

485. **Aṭṭhitapadhānavata**nti aññattha kismiñci puggale aṭṭhitapadhānavataṃ anaññasādhāraṇaṃ bhoto gotamassa padhānaṃ ahosi. **Sappurisapadhānavataṃ ahosi** sappurisapadhānavatādhigatānaṃ etādisānaṃ arahataṃ acchariyapuggalānaṃyeva āveṇikapadhānavataṃ ahosi. **Ajānantova pakāsetī**ti ayaṃ pucchitamatthaṃ sayaṃ paccakkhato ajānanto eva kevalaṃ saddaṃ uppādetvāva pakāsesīti saññāya āha. **Ajānanabhāve sante**ti ime adhidevāti paccakkhato jānane asati. **Paṇḍitena manussenā**ti lokavohārakusalena manussena, tvaṃ pana lokavohārepi akusalo. Vacanatthañhi ajānanto yaṃ kiñci vadati. **Uccena sammata**nti uccaṃ supākaṭaṃ sabbaso taruṇadārakehipi sammataṃ. Ñātametaṃ yadidaṃ atthi devāti. Tenāha **‘‘susudārakāpī’’**tiādi. **Devā**ti upapattidevā. **Adhidevā nāma** sammutidevehi adhikadevāti katvā, tadaññe ca manusse adhikabhāve kimeva vattabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saṅgāravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca brāhmaṇavaggavaṇṇanā.

Majjhimapaṇṇāsaṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

Payogasiddhipāḷi

1. Saññādikaṇḍa

Siddha-mbatthuṃ sammā vande

Ganthārambhakathā

Siddha+miṭṭhadadaṃ buddhaṃ, dhammaṃ maṇiṃva svatthadaṃ;
Saṅghañca sādaraṃ natvā, payogasiddhi vuccate.

Pabhāvo moggallānassa, byākaraṇe ca peṭake;
Nisseseva kabbātitto, aho acchariyo vata.

Vuttañhi pubbasīhaḷācariya+pācariyehi –

Yā satti pāṇine yā ca, candra+kātyāyanādisu;
Sā+yaṃ muttimatī maññe, moggallāyanarūpinī-ti.

Suttaṃ vutti ca teneva, katā ekena pañcikā;
Tasmā+ssa sattha+maññehi, supasaṭṭhaṃ+tisundaraṃ.

Tamhi ca dubbidhaṃ ñeyyaṃ, suttaṃ kammatthabhedato;
Tesvā+di mītisaddena, dutiyaṃ tippakārato.

Suvisadaṃ pakāsetvā, subodha+mākumārakaṃ;
Byāpikāvaḷiyā kassaṃ, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. Aādayo titālīsa vaṇṇā

Akārādayo niggahītantā tecattālīsakkharā vaṇṇā nāma honti. Taṃ yathā a, ā, i, ī, u, ū, e, ai, o, au, ka kha ga gha ṅa, ca cha ja jha ña, ṭa ṭha ḍa ḍha ṇa, ta tha da dha na, pa pha ba bha ma, ya ra lava sa ha ḷa aṃ. Tena kvattho ‘‘e ona+ma vaṇṇe’’ti. Titālīsāti vacanaṃ katthaci vaṇṇalopaṃ ñāpeti, tena ‘‘paṭisaṅkhā yoniso’’tiādi siddhaṃ.

Akāro ādi mariyādabhūto yesaṃ te aādayo. Tayo ca cattālīsa ceti titālīsa, iminā nipātanena vā catabhāgalopo. Vaṇṇīyati attho etehīti vaṇṇā.

Etthā+ha – ‘‘kasmā ācariyakaccāyanādīhi viya ekacattālīsakkharāna+makkharasañña+makatvā titālīsakkharānaṃ vaṇṇasaññā katā’’ti. Vuccate –

Sā māgadhī mūlabhāsā, narā yāyā+dikappikā;
Brahmāno cā-sutālāpā, sambuddhā cāpi bhāsareti –

Vacanato māgadhikānaṃ ettha, seyyo, oṭṭho, sotthi-tyādīsupi asesabyāpikānaṃ titālīsakkharānaṃva ujukānvatthappakkharaguṇikā, neva pana ‘rukkhā vanaṃ’tyādo viya avayave samudāyavohāro, ‘samuddo mayā diṭṭho’tyādo viya ca samudāye avayavavohāroti dassetuṃ paccekaṃ vaṇṇasaññā katāti.

‘‘Sakkaccasavanaṃ buddhasāsanasampattī’’ti ‘‘sithiladhanitādi akkharavipattiyañhi atthassa dunnayatā hotī’’ti ca yasmā vuttaṃ.

Tasmā akkharakosallaṃ, sampādeyya vicakkhaṇo;
Upaṭṭhahaṃ garuṃ sammā, uṭṭhānādīhi pañcahi.

Tattha akārādīna+manukkamo pane+sa ṭhānādikkamasannissito. Tathā hi ṭhāna+karaṇa+payatanehi vaṇṇā jāyanti. Tattha cha ṭhānāni kaṇṭha+tālu+muddha+danta+oṭṭha+nāsikāvasena.

Tattha avaṇṇa+kavagga+hānaṃ kaṇṭho ṭhānaṃ, ivaṇṇa+cavagga+yānaṃ tālu, ṭavagga+ra+ḷānaṃ muddhā, tavagga+la+sānaṃ dantā, uvaṇṇa+pavaggānaṃ oṭṭho, e vaṇṇassa kaṇṭhatālū, o vaṇṇassa kaṇṭho+ṭṭhā, vakārassa danto+ṭṭhā, niggahītassa nāsikā, ṅa, ñña, ṇa, na, mānaṃ sakaṭhānaṃ nāsikā ca. Ettha ca –

Hakāro pañcameheva, antaṭṭhāhi ca saṃyuto;
Oraso iti viññeyyo, kaṇṭhajo tadasaṃyuto.

Yathā avaṅhoti (avaṅa hoti., taññhi, taṇhā, pubbanho, amhe, guyhaṃ, gārayhā, ārulho, bahvakkharanti.

Karaṇaṃ –

Jivhāmajjhaṃ tālujānaṃ,
Jivhopaggaṃ muddhajānaṃ,
Jivhaggaṃ dantajānaṃ se-
Sā sakaṭhānakaraṇā.

Vaṇṇānaṃ uccāraṇussāho payatanaṃ, taṃ kiṃ – saṃvutādikaraṇaviseso, saṃvutatta+makārassa, vivaṭattaṃ sesasarānaṃ sakāra+hakārānañca, phuṭṭhattaṃ vaggānaṃ, īsaṃphuṭṭhattaṃ ya+ra+la+vānaṃ.

Evaṃ ṭhāna+karaṇa+payatana+suti kālabhinnesu akkharesu sarā nissayā, itare nissitā. Tattha –

Nissayā+do sarā vuttā, nissitā byañjanā tato;
Vagge+kajā bahuttā+do, tato ṭhāna+lahukkamā.

‘‘Aādayo’’ti vattate yāva ‘‘bindu niggahīta’’nti. Tañca kho ‘‘atthavasā vibhattivipariṇāmo’’ti sattamyanta+mabhisambandhīyate, ‘‘vaṇṇā’’ti vattate –

2. Dasā+do sarā

Aādīsvā+dimhi niddiṭṭhā odantā dasa vaṇṇā sarā nāma honti. Yathā a ā, i ī, u ū, e ai, o au. Saranti=sappadhānabhāvena pavattanti, byañjane vā sārentīti sarā.

‘‘Dasā+do sarā’’ti vattate.

3. Dve dve savaṇṇā

Aādīsvā+dimesu dasasu dve dve savaṇṇā nāma honti yathākkamaṃ. Yathā a āiti, i īiti, u ū iti, e eiti, o, oiti. Samānā sadisā vaṇṇā savaṇṇā, samānattañca ṭhānato. ‘‘Dve dve’’ti vattate vakkhamānesu dvīsu.

4. Pubbo rasso

Tesveva dasasu ye dve dve savaṇṇā, tesu yo yo pubbo, so so rassasañño hoti. Yathā a i u e o. Tesu ‘saṃyogato pubbāva dissanti dve panantimā’ta dassetuṃ tattha sādhuttā tesampi idha saṅgaho, yathā ettha seyyo oṭṭho sotthi. Rassakālayogā tabbantatāya vā rassā. Rassakālo nāma accharāsaṅghāto akkhinimmilanasaṅkhāto vā kālo, tena ekamatto rasso, dvimatto dīgho, aḍḍhamatto byañjano. Chandasi diyaḍḍhamattampi rassanti gaṇhanti ācariyā.

5. Paro dīgho

Aādīsvā+dibhūtesu dasasu ye dve dve savaṇṇā, tesu yo yo paro, so so dīghasañño hoti. Taṃ yathā ā ī ū e o. Dīghakālayogā tabbantatāya vā dīghā.

6. Kādayo byañjanā

Aādīsu kādayo niggahītapariyantā tettiṃsa byañjanā nāma honti. Yathā ka kha ga gha ṅa, ca cha ja jha ña, ṭa ṭha ḍa ḍha ṇa, ta tha da dha na, pa pha ba bha ma, ya ra lava sa ha ḷa aṃ iti. Byañjīyati attho etehīti byañjanā. Kakārādīsva+kāro uccāraṇattho.

‘‘Kādayo’’ti vattate.

7. Pañcapañcakā vaggā

Aādīsu kakārādayo makārantā pañcapañcakā vaggā nāma honti. Yathā ka kha ga gha ṅa, ca cha ja jha ña, ṭa ṭha ḍa ḍha ṇa, ta tha da dha na, pa pha ba bha ma iti. Pañca pañca parimāṇa+mesaṃ pañcapañcakā. Vajjenti yakārādayoti vaggā. Te pana paṭhamakkharavasena kavagga+cavaggādivohāraṃ gatā kusalattikādayo viya.

8. Bindu niggahītaṃ

Akārādīsva+yaṃ vaṇṇo bindumatto, so niggahītasañño hoti. Rassasaraṃ nissāya gahita+muccāritaṃ niggahītaṃ, karaṇaṃ niggahetvā vā.

Karaṇaṃ niggahetvāna, mukhenā+vivaṭena yaṃ;
Vuccate niggahītanti, vuttaṃ bindu sarānugaṃ.

Bahvakkharasaññākaraṇaṃ anvatthasaññatthaṃ, jha+lādayo tu ruḷhīsaññā.

Vaṇṇā sarā savaṇṇā ca, rassā dīghā ca byañjanā;
Vaggā ca niggahītanti, hoti saññāvidhikkamo.

(Saññāvidhānaṃ.)

Sandhi vuccate –

Loka aggapuggalo, paññā indriyaṃ, tīṇi imāni, no hi etaṃ, bhikkhunī ovādo, mātu upaṭṭhānaṃ, sametu āyasmā, abhibhū āyatanaṃ, dhanaṃ me atthi, sabbe eva, tayo assu dhammā, asanto ettha na dissanti itī+dha sarasaññāyaṃ –

26. Saro lopo sare

Sare saro lopanīyo hoti. Saroti kāriyīniddeso, lopoti kāriyaniddeso. Lopo= adassanaṃ anuccāraṇaṃ, saroti jātyekavacanavasena vuttaṃ, sareti opasilesikādhārasattamī, tato vaṇṇa kāla byavadhāne kāriyaṃ na hoti, tva+masi, katamā cānanda aniccasaññāti. Evaṃ sabbasandhīsu.

Vidhīti vattate.

14. Sattamiyaṃ pubbassa

Therayaṭṭhinyāyena pavattate paribhāsā dubbalavidhino patiṭṭhābhāvato. Sattamīniddese pubbasseva vidhīti pubbasaralopo. Lokaggapuggalo, paññindriyaṃ, tīṇimāni, no hetaṃ, bhikkhunovādo, mātupaṭṭhānaṃ, sametāyasmā, abhibhāyatanaṃ, dhanaṃmatthi, sabbeva, tayassu dhammā, asante+ttha na dissanti. Pubbassa kāriyavidhānā sattamīniddiṭṭhassa paratā+va gamyateti pareti paravacanampi ghaṭate.

Yassa idāni, saññā iti, chāyā iva, iti api, assamaṇī asi, cakkhu indriyaṃ, akataññū asi, ākāse iva, te api, vande ahaṃ, so ahaṃ, cattāro ime, vasalo iti, moggallāno asi bījako, kathā eva kā, pāto evātī+dha pubbassaralope sampatte ‘‘saro lopo sare’’ tveva.

27. Paro kvaci

Saramhā paro saro kvaci lopanīyo hoti. Yassa dāni, saññāti, chāyāva, itipi, assamaṇīsi, cakkhundriyaṃ, akataññūsi, ākāseva, tepi, vandehaṃ, sohaṃ, cattārome, vasa- lobhi, moggallānosi bījako, kathāva kā, pātova. Kvacīti kiṃ, paññindriyaṃ, pañcindriyāni, sattuttamo, ekūnavīsati, yassete, sugatovādo, diṭṭhāsavo, diṭṭhogho, cakkhāyatanaṃ, taṃ kutettha labbhā. ‘‘Vivakkhāto sandhayo bhavantī’’ti ñāyā vatticchāpi idha sijjhati. Kvacītya+dhikāro sabbasandhīsu, tena nātippasaṅgo. (Lopasandhi).

Saro paro veti ca vattate.

Tassa idaṃ, vāta īritaṃ, na upeti, vāma ūru, ati iva aññehi, vi udakaṃ itīdha pubbassaralope –

29. Yuvaṇṇāna+meo luttā

Luttā sarā paresaṃ ivaṇṇuvaṇṇānaṃ e+o honti vā yathākkamaṃ. Yathāsaṃkhyānuddeso samānānaṃ.

24. Vaṇṇaparena savaṇṇopi

Vaṇṇasaddo paro yasmā, tena savaṇṇopi gayhati sayañca rūpaṃti īūnampi e+o. Sabbattha rassassa jātiniddese dīghassāpi gahaṇatthaṃ ida+māraddhaṃ. Tassedaṃ, vāteritaṃ, nopeti, vāmoru, atevaññehi, vodakaṃ. Idañca pacchimodāharaṇadvayaṃ ‘‘avaṇṇe lutte eva e+o hontī’’ti gāhassa nisedhanatthaṃ. Vātveva, tassidaṃ. Kathaṃ ‘‘paccorasmi’’nti, yogavibhāgā. Pati urasminti vibhajja ‘‘yavā sare’’ti yakāre ‘‘tavaggavaraṇā’’dinā co, ‘‘vaggalasehi te’’ti pubbarūpañca, ‘‘yuvaṇṇāna+meo’’ti (yogavibhāgā) ussa o ca. Luttāti kiṃ, dasa ime dhammā, yathā idaṃ, kusalassa upasampadā. Atippasaṅgabādhakassa kvacisaddassānuvattanato na vikappavidhi niyatā, tena upeto, aveccāti evamādīsu vikappo. Tārakitā, yassindriyāni, mahiddhiko, sabbītiyo, tenupasaṅkami, lokuttarotiādīsu vidhi ca na hoti.

Paṭisanthāravutti assa, sabbavitti anubhūyate, vi añjanaṃ, vi ākato, dāsī ahaṃ, ahuvā pure, anu addhamāsaṃ, anu eti, su āgataṃ, su ākāro, du ākāro, cakkhu āpāthaṃ, bahu ābādho, pātu akāsi, na tu eva, bhū āpanalānilaṃ itī+dha ‘‘yuvaṇṇānaṃ’’ ‘‘ve’’ti ca vattate,

30. Yavā sare

Sare pare ivaṇṇuvaṇṇānaṃ yakāra+vakārā honti vā yathākkamaṃ. Paṭisanthāravutyassa, sabbavityanubhūyate, byañjanaṃ, byākato ‘‘byañjane dīgharassā’’ti dīghe dāsyāhaṃ, ahāpure, anvaddhamāsaṃ, anveti, svāgataṃ, svākāro, dvākāro, cakkhvāpāthaṃ, bahvābādho, pātvākāsi, na tveva, bhvāpanalānilaṃ. Vātveva, viākato, sāgataṃ.

Adhigato kho me ayaṃ dhammo, putto te ahaṃ, te assa pahīnā pañca, te ahaṃ, ye assa, te ajja, yāvatako assa kāyo, tāvatako assa byāmo, ko attho, atha kho assa, ahaṃ kho ajja, so ahaṃ, so ajja, so eva, yato adhikaraṇaṃ, so ahaṃ itī+dha ‘‘yavā sare’’ ‘‘ve’’ti ca vattate,

30. Eonaṃ

Eonaṃ yakāra+vakārā honti vā sare pare yathākkamaṃ. ‘‘Byañjane dīgharassā’’ti dīghe adhigato kho myāyaṃ dhammo, putto tyāhaṃ, tyāssa pahīnā pañca, tyāhaṃ, yyassa, tyajja, yāvatakvassa kāyo, tāvatakvassa byāmo, kvattho, atha khvassa, ahaṃ khvajja, svāhaṃ, svajja, sveva, yatvādhikaraṇaṃ, svāhaṃ. Vātveva, tejja, sohaṃ. Kvaci tveva, dhanamatthi, puttāmatthi, te nāgatā, asantettha, cattāro ime.

Go eḷakaṃ, go assaṃ, go ajinaṃ itī+dha ‘‘sare’’ti vattate.

32. Gossā+vaṅa

Sare pare gossa avavādeso hoti. Sa ca ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbassā’’ti sabbassa pasaṅge ‘antassā’’ti vattate.

18. Ṅa+nubandho

Ṅa-kāro anubandho yassa, so anekavaṇṇopi antassa hotīti okārasseva hoti. ‘‘Saṃketo+navayavo+nubandho’’ti vacanā ṅa-kārassā+ppayogo. Uccāritānantarappadhaṃsino hi anubandhā, payojanaṃ anubandhoti saṃketo. Gaveḷakaṃ, gavāssaṃ, gavājinaṃ.

Iti evā+tī+dha –

36. Vī+tisse+ve vā

Evasadde pare itissa vo hoti vā. Sa ca –

17. Chaṭṭhiyantassa

Chaṭṭhīniddiṭṭhassa yaṃ kāriyaṃ, ta+dantassa viññeyyanti ikārassā+deso. Ādesiṭṭhāne ādissatīti ādeso. Itveva. Aññatra yādeso, ‘‘tavaggavaraṇānaṃ ye cavaggabayañā’’ti tassa co, ‘‘vaggalasehi te’’ti yassa cakāro, icceva. Eveti kiṃ, iccāha. (Ādesasandhi).

Ti aṅgulaṃ,ti aṅgikaṃ, bhū ādayo, migī bhantā udikkhatityādisandhayo vuccante. ‘‘Mayadā sare’’ti vattate.

45. Vanataragā cā+gamā

Ete mayadā ca āgamā honti vā sare kvaci. Āgamino aniyamepi –

> Saroyevā+gami hoti, vanādinantu ñāpakā;
> Aññathā hi padādīnaṃ, yukavidhāna+manatthakaṃ.

Etthā+gamā aniyatāgamīnameva bhavanti ce, yakārāgameneva ‘‘nipajja’’nti siddhe ‘‘padādīnaṃ kvacī’’ti byañjanassa yukā+gamo niratthakoti adhippāyo. Tivaṅgulaṃ, tivaṅgikaṃ, bhūvādayo, migī bhantā vudikkhati, pavuccati, pāguññavujutā. Ito nāyati, cinitvā. Yasmātiha, tasmātiha, ajjatagge. Nirantaraṃ, nirālayo, nirindhano, nirīhakaṃ, niruttaro, nirojaṃ, duratikkamo, durāgataṃ, duruttaraṃ, pāturahosi, punarāgaccheyya, punaruttaṃ, punareva, punareti, dhīratthu, pātarāso, caturaṅgikaṃ, caturārakkhaṃ, caturiddhipādapaṭilābho, caturoghanittharaṇatthaṃ, bhatturatthe, vuttiresā, pathavīdhāturevesā, nakkhattarājāriva tārakānaṃ, vijjurivabbhakuṭe, āraggeriva sāsapo, usabhoriva, sabbhireva samāsetha. Puthageva, rasse pageva. Lahumessati, gurumessati, idhamāhu, kena te idha mijjhati, bhadro kasāmiva, ākāse mabhipūjaye, ekamekassa, yena midhekacce. Bhātiyeva, hotiyeva, yathāyidaṃ, yathāyeva, māyidaṃ, nayidaṃ, nayidha, chayimāni, navayime dhammā, bodhiyāyeva, pathavīyeva dhātu, tesuyeva, teyeva, soyeva, pāṭiyekkaṃ, viyañjanaṃ, viyākāsi, pariyantaṃ, pariyādānaṃ, pariyuṭṭhānaṃ, pariyesati, pariyosānaṃ, niyāyogo. Udaggo, udayo, udāhaṭaṃ, udito, udīritaṃ, udeti, sakideva, kiñcideva, kenacideva, kismiñcideva, kocideva, sammadatto, sammadaññā vimuttānaṃ, sammadeva, yāvadatthaṃ, yāvadicchakaṃ, yāvadeva, tāvadeva, punadeva, yadatthaṃ, yadantaraṃ, tadantaraṃ, tadaṅgavimutti, etadatthaṃ, attadatthaṃ, tadatthaṃ, sadatthapasuto siyā, aññadatthu, manasādaññā vimuttānaṃ, bahudeva ratti. Vātveva, attaatthaṃ, dvādhiṭṭhitaṃ, pātuahosi. Vavatthitavibhāsattā vādhikārassa byañjanatopi, bhikkhunīnaṃ vuṭṭhāpeyya, ciraṃ nāyati, taṃyeva.

Cha abhiññā, cha aṅgaṃ, cha asīti, cha aṃsā, cha āyatanaṃ itī+dha ‘‘vā sare’’ ‘‘āgamo’’ti ca vattate.

49. Chā ḷo

Chasaddā parassa sarassa ḷakāro āgamo hoti vā. Chāti anukaraṇattā ekavacanaṃ. Chaḷabhiññā, chaḷaṅgaṃ, chaḷasīti, chaḷaṃsā, chaḷāyatanaṃ. Vātveva, chaabhiññā. (Āgamasandhi).

Lopo adassanaṃ, ṭhāniṃ, ya+māmaddiya dissati;
Ādeso nāma so yā tu, asantuppatti āgamo.

Sarasandhi.

Kaññā iva, kaññāva iccādi sarasandhinisedho vuccati, pasaṅgapubbako hi paṭisedho. Pubbasarānaṃ lope sampatte ‘‘saro’’ ‘‘ve’’ti ca vattate.

28. Na dve vā

Pubbaparassarā dvepi vā kvaci na lupyante. Kaññā iva, kaññeva, kaññāva.

Sāriputta idhekacco, ehi sivaka uṭṭhehi, āyasmā ānando, gāthā abhāsi, devā ābhassarā yathā, tevijjā iddhipattā ca, bhagavā uṭṭhāyāsanā, bhagavā eta+davoca, abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, gantvā olokento, bhūtavādī atthavādī, yaṃ itthī arahaṃ assa, sāmāvatī āha, pāpakārī ubhayattha tappati, nadī ottharati, ye te bhikkhū appicchā, bhikkhū āmantesi, bhikkhū ujjhāyiṃsu, bhikkhū eva+māhaṃsu, imasmiṃ gāme ārakkhakā, sabbe ime, katame ekādasa, gambhīre odakantike, appamādo amataṃ padaṃ, saṅgho āgacchatu, ko imaṃ pathaviṃ vicessati, āloko udapādi, eko ekāya, cattāro oghā, are ahampi, sace imassa kāyassa, no atikkamo, aho acchariyo, atho anto ca, atha kho āyasmā, atho oṭṭhava+cittakā, tato ā- mantayi satthāti evamādayo idha kālabyavadhāneneva sijjhanti. Kvacīti kiṃ, āgatā+ttha, āgatā+mhā, katama+ssa vāro, appassutā+yaṃ puriso, camarī+va, sabbe+va, sve+va, ese+va nayo, parisuddhe+tthā+yasmanto, ne+ttha, kute+ttha labbhā, sace+sa brāhmaṇa, tathū+pamaṃ, yathā+ha, jīvhā+yatanaṃ, avijjo+gho, itthindriyaṃ, abhibhā+yatanaṃ, bhayatū+paṭṭhānaṃ, saddhī+dha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ. (Sarasandhinisedho)

Tatra abhirati, tatra ayaṃ, buddha anussati, sa atthikā, saññāvā assa, tadā ahaṃ, yāni idha bhūtāni, gacchāmi iti, ati ito, kikī iva, bahu upakāraṃ, madhu udakaṃ, su upadhāritaṃ, sopi ayaṃ, idāni ahaṃ, sace ayaṃ, appassuto ayaṃ, itara itarena, saddhā idha vittaṃ, kamma upanissayo, tathā upamaṃ, ratti uparato, vi upasamo, lokassa iti, deva iti, vi atipatanti, vi atināmenti, saṅghāṭi api, jīvitahetu api, vijju iva, kiṃsu idha vittaṃ, sādhu iti, te assa pahīnā, so assa, madhuvā maññati bālo, evaṃ gāme muni care, khanti paramaṃ tapo titikkhā, na maṃku bhavissāmi, su akkhāto, yo ahaṃ, so ahaṃ, kāmato jāyati soko, kāmato jāyati bhayaṃ, sakko uju ca suhujuca, anupaghāto, durakkhaṃ, duramaṃ, dubharatā. Yiṭṭhaṃ vā hutaṃ vā loke, yadi vā sāvake, puggalā dhammadasā te, bhovādī nāma so hoti, yathābhāvī guṇena so, yathā idaṃ, sammā dakkhāto, parā kamo, taṇhā kkhayo, jhānassa lābhī amhi, thullaccayo itī+dha –

33. Byañjane dīgharassā

Rassa+dīghānaṃ kvaci dīgha+rassā honti byañjane. Tatrābhirati, tatrāyaṃ, buddhānussati, sātthikā, saññāvā+ssa, tadāhaṃ, yānī+dha bhūtāni, gacchāmīti, atīto, kikīva, bahūpakāraṃ, madhūdakaṃ, sūpadhāritaṃ, sopāyaṃ, idānāhaṃ, sacāyaṃ, appassutāyaṃ, itarītarena, saddhīdha vittaṃ, kammūpanissayo, tathūpamaṃ, rattūparato, vūpasamo, lokassāti, devāti, vītipatanti, vītināmenti, saṅghāṭīpi, jīvitahetūpi, vijjūva, kiṃsūdha vittaṃ, sādhūti, tyāssa pahīnā, svāssa, madhuvā maññatī bālo, evaṃ gāme munī care, khantī paramaṃ tapo titikkhā, na maṃkū bhavissāmi, svākkhāto, yvāhaṃ, svāhaṃ, kāmato jāyatī soko, kāmato jāyatī bhayaṃ, sakko ujū ca suhujū ca, anūpaghāto, dūrakkhaṃ, dūramaṃ, dūbharatā. Yiṭṭhaṃva hutaṃva loke, yadiva sāvake, puggala dhammadasā te, bhovādi nāma so hoti, yathābhāvi guṇena so, yathayidaṃ, sammadakkhāto, parakkamo, taṇhakkhayo, jhānassa lābhimhi, vasimhi, thullaccayo. Kvacīti kiṃ, tyajja, svassa, patiliyatīti dīghanisedho, māyidaṃ, manasādaññā vimuttānaṃ, yathākkamaṃ, ārakkhātītaṃ, dīyati, sūyatīti rassakāriyanisedho. Kathaṃ yāniva antalikkheti, ‘‘dīgharassā’’ti yogavibhāgā. (Dīgha+rassasandhi).

Byañjaneti vattate.

34. Saramhā dve

Saramhā parassa byañjanassa kvaci dve rūpāni honti. Ettha ca āvuttidvivacanaṃ ṭhānedvivacananti dvīsu ṭhānedvivacanaṃ veditabbaṃ.

Tāni ca pa+pati+paṭi+kama+kusa+kudha+kī+gaha+juta+ñā+si+su+sū+sambhū+sara+sasādīnamādibyañjanānañca hoti. Idha pamādo=idhappamādo, evaṃ appamādo, vippayutto, suppasanno, sammā padhānaṃ=sammappadhānaṃ rassattaṃ. Appativattiyo, adhippatipaccayo, suppatiṭṭhito,. Appaṭipuggalo, vippaṭisāro, suppaṭipatti. Pakkamo, paṭikkamo, hetukkamo, ākamati=akkamati, evaṃ pakkamati, yathākkamaṃ. Akkosati, paṭikkosati, anukkosati, ākosati=akkosati. Akkuddho, abhikkuddho. Dhanakkīto, vikkayo, anukkayo. Paggaho, viggaho, anuggaho, candaggāho, diṭṭhiggāho. Pajjoto, vijjoto, ujjoto. Kataññū, viññū, paññāṇaṃ, viññāṇaṃ, anaññāṇaṃ. Avassayo, nissayo, samussayo. Appassuto, vissuto, bahussuto. Āsavā=assavā. Passambhento, vissambhento. Aṭṭassaro, vissarati, anussarati, anussati. Passasanto, vissasanto, muhussasanto, āsāso=assāso. Ādisaddena avissajento, vissajento, abhikkantataro, pariccajento, upaddavo, upakkileso, mittadduno, āyabyayo, abbahi iccādi.

Tika+taya+tiṃsa+vatādīna+mādibyañjanassa ca. Kusalattikaṃ, pītittikaṃ, hetuttikaṃ. Lokattayaṃ, bodhittayaṃ, vatthuttayaṃ. Ekattiṃsa, dvattiṃsa, tettiṃsa, catuttiṃsa. Sīlabbataṃ, subbato. Sappītiko, samannāgato, punappunaṃ iccādi.

Vatu+vaṭa+disāna+mante, yathā vattati, vaṭṭati, dassanaṃ, phasso iccādi.

U+du+niupasagga+ta+catu+cha+santasaddādesādīhi paresañca. Ukaṃso=ukkaṃso, evaṃ dukkaraṃ, nikkaṅkho, uggataṃ, duccaritaṃ, nijjaṭaṃ, ujjahaṃ, uccaṅgaṃ, unnamati, dukkaro, niddaro, unnato, duppañño, nimmalo, uyyutto, dullabho, nibbatto, ussāho, nissāro. Takkaro, tajjo, tanninno, tappabhavo, tammayo, catukkaṃ, catuddisaṃ, catuppado, catubbidhaṃ, catussālaṃ, chakkaṃ, channavuti, chappadiko, chabbassāni. Sakkāro, sagguṇo, sandiṭṭhi, sappuriso, mahabbalo.

Apadantaākāravajjitadīghato yakārassa ca, niyyāti, suyyati, abhibhuyya, viceyya, vineyya, dheyyaṃ, neyyaṃ, seyyo, jeyyo, veyyākaraṇo. Ākāravajjitanti kiṃ, mālāya, dolāya, samādāya.

Chandānurakkhaṇe-nappajahe vaṇṇabalaṃ purāṇaṃ, ujjugatesu seyyo, gacchanti suggatiṃ. Saramhāti kiṃ, ñāyo, taṃkhaṇaṃ. Kvacitveva, nikāyo, nidānaṃ, nivāso, tato, chasaṭṭhi, upanīyati, sūyati.

35. Catutthadutiyesve+saṃ tatiyapaṭhamā

Catutthadutiyesu paresve+saṃ catutthadutiyānaṃ tabbagge tatiyapaṭhamā honti paccāsatyā.

Vagge gha+jha+ḍha+dha+bhā catutthā, kha+cha+ṭha+tha+phā dutiyā, ga+ja+ḍa+da+bā tatiyā, ka+ca+ṭa+ta+pā paṭhamā. Pa+u+du-niādīhi paresaṃ ghādīnaṃ dvibhāve tatiyapaṭhamā honti. Pagarati=paggharati, evaṃ uggharati, nigghoso, ugghāṭeti. Esova tajjhānaphalo, paṭhamajjhānaṃ, abhijjhā-yati, ujjhāyati. Daḍḍho, buḍḍho. Viddhaṃseti, uddhaṃsito, uddhāro, niddhano, niddhuto. Vibbhanto, ubbhanto, samubbhanto, dubbhikkhaṃ, nibbhayaṃ, tabbhāvo, catubbhi. Saddhā, saddhammo. Mahabbhayaṃ.

Rassasarehi paresaṃ vaggadutiyānaṃ dvibhāvo ce, paṭhamā. Pañcakkhandhā, evaṃ rūpakkhandho, akkhamo, abhikkhaṇaṃ, avikkhepo, jātikkhettaṃ, dhātukkhobho, āyukkhayo. Setacchattaṃ, evaṃ sabbacchannaṃ, vicchannaṃ, bodhicchāyā, jambucchāyā, samucchedo. Tatra ṭhito=tatraṭṭhito, evaṃ thalaṭṭhaṃ, jalaṭṭhaṃ, aṭṭhitaṃ, niṭṭhitaṃ, cattāriṭṭhānāni, garuṭṭhāniyo, samuṭṭhito. Sabbatthāmena, yasatthero, pattharati, vitthāro, abhitthuto, vitthambhito, anutthunaṃ. Papphoṭeti, mahapphalaṃ, anipphalaṃ, vipphāro, paripphuṭeyya, madhupphāṇitaṃ. Ākārato, ākhāto=akkhāto, evaṃ taṇhākkhayo, āṇākkhettaṃ, saññākkhandho. Āchādayi=acchādayi, evaṃ acchindati, nāvaṭṭhaṃ, attharati, apphoṭeti. Kvaci tveva, puvakhajjakaṃ, tassa chaviādīni chinditvā, yathāṭhitaṃ, kammaphalaṃ, sīlaṃ tassa jhāyino, ye jhānappasutā dhīrā, nidhanaṃ, mahādhanaṃ. (Dvibhāvasandhi).

Akaramha se te, so kho byanti kāhiti, so gacchaṃ na nivattati, eso attho, eso ābhogo, eso idāni itī+dha ‘‘ve’’ti vattate.

37. Eona+ma vaṇṇe

Eonaṃ vaṇṇe kvaci a hoti vā. Akaramha sa te, akaramha se te, evaṃ sa kho byanti kāhiti, sa gacchaṃ na nivattati, esa attho, esa ābhogo, esa idāni. Vaṇṇeti kiṃ, amoghavacano ca so, gandhabbānaṃ adhipati, mahārājā yasassi soti. ‘‘Na sandhisamāsā vaddhassā’’ti vuttattā gāthāmajjhe sandhi na hotīti ‘‘tividhassā’’ti vuttatimhi parepi vaṇṇo paro nāma na iti. (Sarabyañjanasandhi).

Ata yantaṃ, tatha yaṃ, mada yaṃ, budha yati, dhana yaṃ, seva yo, para yesanā, pokkharaṇa yo itī+dha –

48. Tavaggavaraṇānaṃ ye cavagga bayañā

Tavaggavaraṇānaṃ cavaggabayañā honti yathākkamaṃ yakāre. ‘‘Vaggalasehi te’’ti pubbarūpaṃ. Accantaṃ, tacchaṃ, majjaṃ, bujjhati, dhaññaṃ, sebbo, payyesanā, pokkharañño. Apuccaṇḍakāyaṃ, jaccandho, yajjevaṃ, ajjhagamā, ajjhattaṃ, ajjhupagato, ajjhogāhetvā, dibbaṃ. Kvacitveva, ratyā.

Saka yate, ruca yate, paca yate, aṭa yate, lupa yate, kupa yate, sala yate, phala yate, disa yate, asa yate itī+dha ‘‘ye’’ti vattate vakkhamānesu dvīsu.

49. Vaggalasehite

Vaggalasehi parassa yakārassa kvaci te vaggalasā honti. Sakkate, ruccate, paccate, aṭṭate, luppate, kuppate, sallate, phallate, dissate, assate. Kvacitveva, kyāhaṃ.

Muha yati, guha yati itī+dha –

50. Hassa vipallāso

Hassa vipallāso hoti yakāre. Muyhati, guyhati.

Bahu ābādho itī+dha ussavakāre ‘‘hassa vipallāso’’ti vattate.

51. Ve vā

Hassa vipallāso hoti vā vakāre. Bavhābādho. Vātveva, bahvābādho.

52. Tathanarānaṃ ṭaṭhaṇalā

Tathanarānaṃ ṭaṭhaṇalā honti vā yathākkamaṃ. Dukkataṃ=dukkaṭaṃ, evaṃ sukaṭaṃ, patthaṭo, pataṭo, uddhaṭo, visaṭo. Aṭṭhakathā. Paṇidhānaṃ, paṇipāto, paṇāmo, paṇītaṃ, pariṇato, pariṇāmo, duṇṇayo, niṇṇayo, oṇato. Paripanno=palipanno, evaṃ palibodho, pallaṅkaṃ, taluno, mahāsālo, māluto, sukhumālo. (Byañjanasandhi).

Cakkhu udapādi, akkhi rujati, purima jāti, aṇu thūlāni, kattabba kusalaṃ bahuṃ, ta sampayuttā, tata sabhāvato itī+dha ‘‘ve’’ti vattate yāva ‘‘mayadā sare’’ti.

38. Niggahītaṃ

Niggahītāgamo hoti vā kvaci. Sāmatthiyenā+gamova, sa ca rassasarasseva hoti… tassa rassasarānugatattā. Ṭhānīna+māliṅghiya gacchati pavattatīti āgamo. Cakkhuṃ udapādi, akkhiṃ rujati, purimaṃ jāti, aṇuṃ thūlāni, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ, taṃsampayuttā, taṃtaṃsabhāvato. Vāggahaṇena cakkhu udapādi iccādi. Avaṃsiro, yāvañcidaṃtiādi niccaṃ… vavatthitavibhāsattā vādhikārassa, vavatthitassa lakkhaṇassā+nurodhena lakkhaṇe pavattitā vibhāsā vavatthitavibhāsā. Vāsaddo hi atthadvaye vattate katthaci vikappe, katthaci yathāvavatthitarūpapariggaheti. Yadā pacchime, tadā nicca+manicca+masantañca vidhiṃ dīpeti. Ettha pana kvacisaddassā+nuvattanā tenevā+santavidhi siddhoti vāsaddeni+taradvayaṃ. Kvaci tveva, na hi etehi, idha ceva.

Saṃ rambho, saṃ ratto, saṃ rāgo, tāsaṃ ahaṃ santike, evaṃ ayaṃ, puṃ liṅgaṃ, kiṃ ahaṃ, tassa adāsiṃ ahaṃ itī+dha ‘‘niggahītā’’dhikāro ā ‘‘mayadā sare’’ti.

39. Lopo

Niggahītassa lopo hoti vā kvaci. Dīghe sārambho saṃrambho, sāratto saṃratto, sārāgo saṃrāgo, pubbassaralope tāsāhaṃ santike, evāyaṃ, dvitte pulliṅgaṃ puṃliṅgaṃ, kyāhaṃ, tassa adāsahaṃ. Paṭisallāno, sallekho, pātukāmo, gantumano, ariyasaccāna dassanaṃ, etaṃ buddhāna sāsanaṃ, avisāhāro, cirappavāsintiādīsu niccaṃ. Kvacīti kiṃ, eva+mayaṃ, ki+mahaṃ, etaṃ maṅgala+muttamaṃ.

Kataṃ iti, abhinanduṃ iti, uttattaṃ iva, cakkaṃ iva, kaliṃiva, halaṃ idāni, kiṃ idāni, tvaṃ asi, idaṃ api, uttariṃ api, dātuṃ api, sadisaṃ eva itī+dha –

40. Parasarassa

Niggahītamhā parasarassa lopo hoti vā kvaci. Katanti, abhinandunti, uttattaṃva, cakkaṃva, kaliṃva, halaṃdāni, kiṃdāni, tvaṃsi, idampi, uttarimpi, dātumpi, sadisaṃva. Vāti kiṃ, kataṃiti, kimiti, dātumapi, sadisaṃ eva.

Pupphaṃ assā uppajjati, evaṃ assa te āsavā itī+dha parassaralope –

53. Saṃyogādilopo

Abyavahitānaṃ dvinnaṃ byañjanānaṃ ekatra ṭhiti saṃyogo, tasmiṃ saṃyoge yo ādibhūtāvayavo, tassa vā kvaci lopo hotītiādibyañjanassa lopo. Pupphaṃsā uppajjati, evaṃsa te āsavā. Tiṇṇaṃ saṃyogānaṃ visaye agyāgāraṃ, vutyassa iti hoti.

Taṃ karoti, taṃ khaṇaṃ, saṃ gato, taṃ ghataṃ, dhammaṃ care, taṃ channaṃ, taṃ jātaṃ, taṃ jhānaṃ, taṃ ñāṇaṃ, taṃ ṭhānaṃ, taṃ ḍahati, taṃ tanoti, taṃ thiraṃ, taṃ dānaṃ, taṃ dhanaṃ, taṃ niccutaṃ, taṃ patto, taṃ phalaṃ, tesaṃ bodho, saṃ bhūto, taṃ mittaṃ, kiṃ kato, dātuṃ gato itī+dha –

41. Vagge vagganto

Niggahītassa kho vagge vagganto vā hotīti nimittānussarānaṃ paccāsatyā tabbaggapañcamo hoti. Paccāsatti nāma ṭhānato āsannatā guṇato vā, guṇatoti vaṇṇasaññādiguṇato. Niggahītassa anusarīyatīti pacchā katvā sarīyatīti anussarotipi vuccati. Taṅkaroti=taṃ karoti, evaṃ taṅkhaṇaṃ, saṅgato, taṅghataṃ. Dhammañcare, tañchannaṃ, tañjātaṃ, tañjhānaṃ, taññāṇaṃ. Taṇṭhānaṃ, taṇḍahati. Tantanoti, tanthiraṃ, tandānaṃ, tandhanaṃ, tanniccutaṃ, tampatto, tamphalaṃ, tesammodho, sambhūto, tammittaṃ. Kiṅkato, dātuṅgato, taṇhaṅkaro, raṇañjaho, saṇṭhito, jutindharo, sammatotiādīsu niccaṃ.

Ānantarikaṃ ya+māhu, yaṃ yadeva, paccattaṃ eva, taṃ hiitī+dha –

42. Yevahisu ño

Ya+eva+hisaddesu niggahītassa vā ño hoti. ‘‘Vaggalasehi te’’ti yassa ñakāro. Ānantarikañña+māhu=ānantarikaṃ ya+māhu, yaññadeva=yaṃyadeva, ñassa dvitte paccattaññeva, paccattaṃ eva, tañhi, tañhi. ‘‘Abyabhicārinā byabhicārī niyamyate’’ti ñāyā evasaddasahacariyā ‘‘ya’’ iti sabbādiyasaddasseva gahaṇaṃ.

Saṃyogo, saṃyojanaṃ, saṃyato, saṃyācikāya itī+dha –

43. Ye saṃssa

Saṃsaddassa yaṃ niggahītaṃ, tassa vā ño hoti yakāre. Saññogo=saṃyogo, evaṃ saṃyojanaṃ, saññato, saññācikāya. Idha yakāramattova gayhate. Saṃssāti kiṃ, etaṃ yojanaṃ, taṃ yānaṃ, taṃ saraṇaṃ yanti.

Taṃ eva, taṃ ahaṃ brūmi, yaṃ āhu, dhanaṃ eva, kiṃ etaṃ, ninditum arahati, taṃ idaṃ, yaṃ aniccaṃ, taṃ anattā, etaṃ avoca, etaṃ eva itī+dha –

44. Mayadā sare

Niggahītassa ma ya dā honti vā sare kvaci. Tameva taṃ eva, tamahaṃ brūmi=taṃ ahaṃ brūmi, yamāhu, dhanameva, kimetaṃ, ninditumarahati. Tayidaṃ. Yadaniccaṃ, tadanattā, etadavoca, etadeva. ‘‘Mayadā’’ti yogavibhāgā buddhama saraṇama iccādi bhavati.

47. Tadaminādīni

Tadaminādīni nippajjanti. ‘‘Ya+dalakkhaṇikaṃ, taṃ nipātanā’’ti ñāyā lakkhaṇantarena avihitā desa+lopā+gama+vipallāsā, sabbattha imināva daṭṭhabbā. Idañca paresaṃ pisodarādimiva daṭṭhabbaṃ. Phusitaṃ=jalabindu, phusita+mudara+massa pisodaraṃ. Issa akāre taṃ iminā=tadaminā, sakiṃ āgāmī=sakadāgāmī, dhassa dakāre ekaṃ idha ahaṃ=eka+midā+haṃ, vidhassa vidādeso saṃvidhāya avahāro=saṃvidāvahāro, vārisaddassa vakāre, hassa lakāre ca kate vārivāhako=valāhako, jīvanassa jīādeso, jīvanassa muto=jīmūto. Chavassa suādese, sayanassa sānādese ca kate chavassa sayanaṃ=susānaṃ. Uddhassa uduādese, khassa khalaādese ca ‘‘saramhā dve’’ti dvittādimhi ca kate uddhaṃ khaṃ assa udukkhalaṃ. Pisitassa piādese, asassa sācādese ca kate pisitāso=pisāco.

Mahīsaddassa mayūādese, ravatissa rādese ca kate mahiyaṃ ravatīti mayūro. Eva+maññepi payogato+nugantabbā. Ettha ca –

Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo,
Dve cā+pare vaṇṇavikāra+nāsā;
Dhātussa atthātisayena yogo,
Ta+duccate pañcavidhaṃ niruttaṃti.

Yathā dvāre niyutto=dovārikoti okaāgamo. Hiṃsasaddassa sīhoti vipallāso. Nijako=niyakoti vikāro. Mehanassa khassa mālā mekhalāti vaṇṇalopo, ha+na+makārānaṃ lopo. Mayūroti atthe ravatissa atissayayogoti.

Yathariva tathariveti nipātāva. ‘‘Jaraggavā vicintesuṃ, vara+mhākaṃ bhusāmive’’ti ettha ivasaddo evakārattho. Niggahītasandhi.

Sandhissarānaṃ paṭisedhasandhi,
Atho byañjana+sarabyañjanānaṃ;
Sandhi ca+tho niggahītassa sandhi,
Bhavanti sandhi pana pañcadhā ve.

Iti payogasiddhiyaṃ sandhikaṇḍo paṭhamo.

2. Nāmakaṇḍa

Atha nāmāni vuccante. Taṃ atthābhimukhaṃ namanato, attanā ca+tthassa nāmanato nāmaṃ, dabbābhidhānaṃ. Taṃ duvidhaṃ saliṅgā+liṅgato, anvattharuḷhito ca, tividhaṃ pumi+tthi+napuṃsakaliṅgato, rukkho, latā, vananti. Catubbidhaṃ sāmañña+guṇa+kriyā+yadicchānāmato, rukkho, nīlo, pācako, sirivaḍḍhoti. Aṭṭhavidhaṃ avaṇṇi+vaṇṇu+vaṇṇo+kāra+niggahītantapakatibhedato, ettha kiṃsaddo niggahītanto. Paccayā paṭhamaṃ karīyatīti pakati, saddo, dhātu ca.

Tattha saliṅgesu tāva akārantato pulliṅgā sugatasaddā satta vibhattiyo parā yojīyante. Sugataiti ṭhite –

1. Dve dve+kānekesu nāmasmā siyo aṃyo nā hi sa naṃ smā hi sa naṃ smiṃ su

Etesaṃ dve dve honti ekānekatthesu vattamānato nāmasmā yathākkamaṃ. Yato ime satta dukā honti, ‘‘atthavanta+madhātuka+mapaccayaṃ pāṭipadikaṃ kitaka+taddhita+samāsā ce’’ti vuttattā taṃ nāmaṃ pāṭipadikaṃ nāma. Keci sakattha+dabba+liṅga+saṅkhyā+kammādipañcakaṃ pāṭipadikanti vadanti. Tene+taṃ vuccati –

Sakattha+dabba+liṅgāni, saddattha+mabravuṃ pare;
Saṅkhyā+kammādikānantu, vibhatti vācakā matā.

Sakattha+dabba+liṅgāni, saṅkhyā+kammādipañcakaṃ;
Saddattha+mabravuṃ keci, vibhatti pana jotakāti ca.

Tato ekamhi vattabbe ekavacanaṃ bahumhi vattabbe bahuvacanañcāti aniyamena pasaṅge ‘‘nāmasmā’’ti adhikāro.

37. Paṭhamā+tthamatte

Nāmassā+bhidheyyamatte paṭhamāvibhatti hotīti vatticchāvasā paṭhamāye+kavacanabahuvacanāni. Si yoiti paṭhamā. Sissi+kārassā+nubandhattā appayogo. Payojanaṃ ‘‘ki+maṃsisū’’ti saṃketo, tathā aṃvacanassā+kārassa. Ettha tathāti vuttassātideso aññadīyadhammāna+maññatthapāpana+matideso. Ekamhi vattabbe paṭhamekavacanaṃ si.

Atoti vattate, atoti nāmavisesanattā ‘‘vidhibbisesanantassā’’ti paribhāsato akārantato nāmasmā vidhi.

109. Sisso

Akārantato nāmasmā sissa o hoti. Pubbasaralope sugato tiṭṭhati. Bahumhi vattabbe bahuvacanaṃ yo. Evaṃ uparipi yojetabbaṃ.

41. Ato yonaṃ ṭāṭe

Akārantato nāmasmā paṭhamādutiyāyonaṃ ṭāṭe honti yathākkamaṃ. Ṭakārānubandhattā ‘‘ṭānubandhā+nekavaṇṇā sabbassā’’ti sabbādeso. Sugatā tiṭṭhanti.

‘‘Paṭhamā+tthamatte’’ti vattate.

38. Āmantaṇe

Āmantaṇādhike atthamatte paṭhamāvibhatti hotīti ekasmiṃ ekavacanaṃ si.

112. Go syā+lapane

Ālapane si gasañño hoti.

‘‘Lopo’’ti vattate.

117. Gasīnaṃ

Nāmasmā ga+sīnaṃ lopo hoti. Bho sugata ciraṃ tiṭṭha.

‘‘Ge’’ti vattate.

59. Ayunaṃ vā dīgho

Aiuiccetesaṃ vā dīgho hoti ge pare tiliṅge+ti dīghe bho sugata sugatā ciraṃ tiṭṭha. Sakkate sugatāti dīghaṃ dūrālapaneyevi+cchanti, samīpālapanepi dassanato taṃ na gahetabbaṃ. Bahuvacane yossa ṭā, sugatā ciraṃ tiṭṭhatha.

2. Kamme dutiyā

Tasmiṃ kammakārake dutiyāvibhatti hoti. Aṃyoiti dutiyā. Ettha dutiyātatiyādibhāvo vibhattisutte siyo iti paṭhamāvibhatyādīni+mupādāya vuccati, taṃ taṃ upādāya paññattattā. Dutiyekavacanaṃ aṃ, akārassā+payogo. Sugataṃ passa. Dutiyābahuvacanaṃ yo, tassa ṭe, sugate passa.

19. Kattukaraṇesu tatiyā

Tasmiṃ kattari karaṇe ca kārake tatiyāvibhatti hoti. Nā+hiiti tatiyāvibhatti. Tatiyāekavacanaṃ nā.

‘‘Nāssā’’ti vattate.

108. Ate+na

Akārantato nāmasmā parassa nāvacanassa enādeso hoti niccaṃ. Sugatena kataṃ.

98. Suhisva+sse

Akārantassa suhisve+hoti. Sugatehi.

‘‘Ve’’ti vattate.

95. Smāhismiṃnaṃ mhābhimhi

Nāmasmā paresaṃ smāhismiṃnaṃ mhābhimhi honti yathākkamaṃti hissa bhiādese sugatebhi. Karaṇe sugatena loko puññaṃ karoti, sugatehi sugatehi vā.

24. Catutthī sampadāne

Tasmiṃ sampadānakārake catutthī siyā. Sa+naṃiti catutthī. Catutthe+kavacanaṃ sa. Vibhattisutte ssa+naṃti dīghapāṭhena sugatassāti siddhepi ‘‘jhalā sassa no’’ tyādikāriyasuttesu ssassāti akkharagāravatā hotīti lāghavattha+mida+māraddhaṃ –

51. Suña sassa

Nāmasmā parassa sassa suñāgamo hoti. Sa ca ‘‘chaṭṭhiyā’’ti vattamāne –

1,20. Ñākānu bandhā+dyantā

Chaṭṭhīniddiṭṭhassa ñānubandha+kānubandhā ādyantāhontīti ādyavayavo. Ukāro uccāraṇattho, ññakāro asmiṃ sutte saṃketattho. Sugatassa dānaṃ deti.

1,58. ‘‘Bahulaṃ’’tya+dhikāro

Bahulādhikāraṃ kappadumamiva maññanti saddikā. Tañca –

Kvaci pavattya+pavatti, kvaca+ññaṃ kvaci vā kvaci;
Siyā bahulasaddena, vidhi sabbo yathāgamaṃti –

Catubbidhaṃ bahulaṃ samikkhanti.

‘‘Ato vā’’tveva,

44. Sassāya catutthiyā

Akārantato parassa catutthiyā sassa āyo hoti vā bahulaṃ. Sugatāya. Yebhuyyena tādattheyevā+ya+māyo dissatīti ito paraṃ no+dāharīyate. Catutthībahuvacanaṃ naṃ,

‘‘Dīgho’’ti vattate.

89. Sunaṃhisu

Nāmassa dīgho hoti sunaṃhisu. Sugatānaṃ.

29. Pañcamya+vadhismā

Etasmā avadhikārakā pañcamīvibhatti hoti. Smā+hiiti pañcamī. Pañcamyekavacanaṃ smā,

‘‘Ato’’ ‘‘ṭāṭe’’ ‘‘ve’’ti ca vattate.

43. Smā+smiṃnaṃ

Akārantato nāmasmā paresaṃ smā+smiṃnaṃ ṭā+ṭe honti vā yathākkamaṃ. Sugatā apehi sugatamhā sugatasmā vā. Pañcamībahuvacanañhi, sugatebhi sugatehi.

39. Chaṭṭhī sambandhe

Kārakehi añño sambandho, tatra chaṭṭhīvibhatti hoti. Sa+naṃiti chaṭṭhī, chaṭṭhekavacanaṃ sa, sugatassa vihāro, chaṭṭhībahuvacanaṃ naṃ, sugatānaṃ.

14. Sattamyā+dhāre

Ādhārakārake sattamīvibhatti hoti. Smiṃ+suiti sattamī. Sattamyekavacanaṃ smiṃ, sugate patiṭṭhitaṃ sugatamhi sugatasmiṃ vā. Sattamībahuvacanaṃ su, ‘‘su+hisva+sse’’ti e, sugatesu.

Sugato, sugatā. Bho sugata, bho sugatā, bhavanto sugatā. Sugataṃ, sugate. Sugatena, sugatebhi, sugatehi. Karaṇe sugatena, sugatebhi, sugatehi. Sugatassa, sugatāya, sugatānaṃ. Sugatā, sugatamhā, sugatasmā, sugatebhi, sugatehi. Sugatassa, sugatānaṃ. Sugate, sugatamhi, sugatasmiṃ, sugatesu.

Sugato sugato. Sugataṃ namati. Sugatena kato. Sugatena jito. Sugatassa dade. Sugatā vigato. Sugatassa suto. Sugate ramate. Evaṃ –

Sūrā+sura+naro+raga+nāga+yakkhā,
Gandhabba+kinnara+manussa+pisāca+petā;
Mātaṅga+jaṅgama+turaṅga+varāha+sīhā,
Byaggha+ccha+kacchapa+taraccha+miga+ssa+soṇā.

Āloka+loka+nilayā+nila+cāga+yogā,
Vāyāma+gāma+nigamā+gama+dhamma+kāmā;
Saṅgho+gha+ghosa+paṭighā+sava+kodha+lobhā,
Sārambha+thambha+mada+māna+pamāda+makkhā.

Punnāga+pūga+panasā+sana+campaka+mba-
Hintāla+tāla+vakula+jjuna+kiṃsukā ca;
Mandāra+kunda+pucimanda+karañja+rukkhā,
Ñeyyā mayūra+sakuṇa+ṇḍaja+koñca+haṃsā.

Sugatasaddova, yato sabbo saddo, na saddatālitatthova, atha kho saṃyogādivasenapi atthaṃ vadanti. Tene+taṃ vuccati –

Saṃyogā vippayogā ca, sāhacariyā+virodhato;
Atthā pakaraṇā liṅgā, saddantarasamīpato.

Sāmatthyo+citra+desehi, kāla+byattā+nurūpato;
Upacāra+kākubheda, sambandhehu+palakkhaṇā.

Vacanā ca tadaṅgattā, padhānattātiādihi;
Sadda+tthā pavibhajjante, na saddādeva kevalāti.

Ettha saṃyogato tāva, ‘‘sakisorā dhenu dīyatū’’ti, kisoro assapotako, taṃsaṃyogato vaḷavā eva patīyate.

Vippayogato – ‘‘akisorā ānīyatū’’ti tappaṭisedhā vaḷavā eva patīyate.

Sahacaraṇato – ‘‘rāma+lakkhaṇa’’iti ubhinnaṃ sahacaraṇena rāmoti dāsarathi eva rāmo, na aññābhidhāno jāmadaganyādi. Lakkhaṇopi somitti eva, na tu yo koci lakkhaṇo.

Virodhato – ‘‘rāma+jjunā’’ iti bhaggavo sahassabāhu ca aññamaññaviruddhāti te eva patīyante, na dāsarathi sabyasāci ca.

Atthato – ‘‘sindhava+mānaya, pavisāmi raṇaṅgaṇa’’miti raṇaṅgaṇapaveso vāhanavisesena hotīti atthato turaṅgapatīti, na tu lavaṇavisesaṃ.

Pakaraṇato-bhojanavidhimhi upasaṅkhariyamāne ‘‘sindhava+mānaye’’ti, atra hi saddantarassā+bhāvepi bhojanopakaraṇasamavāya+mālokitabhāvato lavaṇe paṭipatti, tādiso hi patthāvoti.

Liṅgato – ‘‘devadattaṃ paṭhama+mupavesaya samārādhitaguruṃ’’ti, atra samārādhitagurutttena liṅgena tassa bāhussacca+mavagamyate, na tu yo koci devaguṇo.

Sannidhānato – ‘‘ajjuno katavīriyoti’’ patīyate, no akatavīriyo ajjunoti.

Sāmatthiyato – ‘‘anudarā kaññā’’ti udare asati kaññā eva natthīti tassā kisāṅgiyā majjhapadesoti patīyate.

Ocitrato – ‘‘rāmasadiso+yaṃ’’ iti, atra hi rāmo payuttadāsarathismiṃ bhiyyo sādhāraṇo paricayoti dāsarathi eva patīyate, na bhaggavarāmo.

Desato – ‘‘poṭṭhapā’’ iti kismiñci dese pasaṃsāvacanaṃ. Kismiñci akkosavacanaṃ.

Kālato – ‘‘pace’’ti dakkhiṇāpathe katthaci pubbaṇhe yāgupāke, sāyaṇhe tu odanapāke.

Byattito – ‘‘gāmassa addha’’ miti samabhāge, napuṃsakattā. ‘‘Gāmassa addho’’ti pumattena tu asamabhāge.

Anurūpato – ‘‘narapati sādhu rakkhati gomaṇḍala’’miti mahīmaṇḍalapālanaṃ rājino+nurūpa+miti mahīmaṇḍalapālaneva patīti, na tu goyūtharakkhane.

Upacārato – ataṃsabhāve taṃsabhāvāropana+mupacāro, sa ca tadaṭṭho, taddhammo, taṃsahacariyo, taṃsamīpoti catubbidho, tattha yathākkamaṃ mañcā ukkosanti, aggi māṇavo, yaṭṭhiṃ pavesaya, gaṅgāyaṃ vajoti.

Kākuto-kākusaddo itthiyaṃ, sa ca vikāra+soka+bhīti+dhanirūpesu dissati, vattu kāyavikārā kathañci taṃ akatavāapi kenaci aññena ‘‘kiṃ tvaṃ taṃ akāsi ‘‘iti puṭṭho kopena bhamubhedā ‘‘ahaṃ katavā amhī’’ti katheti, tassa bhamubhedakriyā akriyāpaṭiññaṃ sūcayati.

Sambandha to – ‘‘mātari sammā vattitabbaṃ, pitari sussūyitabbaṃ’’ iti, atra hi samātari sapitarīti sambandhisaddābhāvepi sā mātā so pitā ca assa puttassāti patīyate.

Upalakkhaṇato – ‘‘kākehi rakkhitabbaṃ dadhī’’ti kākasaddo sabbesa+mupaghātakānaṃ sāmaññaṃ upalakkhetīti sunakhādisabbehipi nivārīyate.

Vacanato – ‘‘dārā’’iti dārasaddo kalatte bahuvacananto, aññattha aniyatavacano.

Tadaṅgattā – ‘‘sajjitaṃ bhojana’’miti vutte tapparikkhārattā tadupakaraṇa āsana, pāti, byañjanādīnaṃ sampādanampi patīyate.

Padhānabhāvato – ‘‘niggacchati avaninātho’’ti rañño niggamanena tadupajīvīnampi niggamanaṃ viññāyati.

Vuttañca –

Neyyanītatthasuttesu, ñeyyaṃ saddatthamattakaṃ;
Ne+ttha vattabbaatthena, suttaṃ nītatthakaṃ bhaveti.

Eva+maññesampi akārantānaṃ pulliṅgānaṃ saddānaṃ rūpanayo kriyā+bhisambandho ca. Sugatasaddato yassa saddassa viseso atthi, taṃ vakkhāma. Ito paraṃ chaṭṭhiyā catutthīsamattā pañcamībahuvacanassa ca tatiyābahuvacanena samattā na tā dassiyante.

Gumba si, ‘‘ato’’ ‘‘sissā’’ti ca vattate.

110. Kvace+vā.

Akārantato nāmasmā parassa sissa e hoti vā kvaci. Gumbe gumbo, gumbā. Bho gumba gumbā, bhavanto gumbā iccādi sugatasamaṃ. Evaṃ phussitagge phussitaggo, vattabbe vattabbo iccādi. Sisso+kārassa niccattā katthaci pakkhe ekāratta+mida+māraddhanti sisso+kārapakkhe eva bhavatīti ‘‘aṃ napuṃsake’’ti a+mādesena ekārassa napuṃsakavisaye bādhitattā ‘‘bahulaṃ’’ vidhānā napuṃsakepi sukhe dukkheti kvaci hoteva.

‘‘Yossa’’ ‘‘ṭe’’ti ca vattate.

135. Ekaccādīha+to

Akārantehi ekaccādīhi yonaṃ ṭe hoti. Ekacco, ekacce. Bho ekacca ekaccā, ekacce. Ekaccaṃ, ekacce. Evaṃ esa+sa+paṭhamasaddānaṃ.

Kodho, kodhā. Bho kodha kodhā, kodhā. Kodhaṃ, kodhe.

‘‘Nāssa’’ ‘‘sā’’ti ca vattate.

107. Kodhādīhi

Kodhādīhi nāssa sā hoti vā. Kodhasā kodhena. Atthasā atthena. ‘‘Ye uttamatthāni tayi labhimhā’’ti atthasaddo napuṃsakaliṅgopi dissati.

‘‘Smino ṭī’’ti ca vattate.

175. Divādito

Divādīhi nāmehi smino ṭi hoti niccaṃ. Divi, evaṃ bhuvi. Etthaṭimhi niccaṃ vakārāgamo rasso ca. Ettha bhūsaddo vadhūsaddasamaṃ.

‘‘Ve’’ti vattate.

144. Manādīhi smiṃ+saṃ+nā+smānaṃ si+so+o+sā+sā

Manādīhi smi+mādīnaṃ si+so+o+sā+sā honti vā yathākkamaṃ. Mano, manā. Bho mana manā, manā. Mano, manaṃ, mane. Manasā manena, manehi manebhi. Manaso manassa, manānaṃ. Manasā manā manamhā manasmā, manehi manebhi. Manasi manamhi manasmiṃ, manesu.

Evaṃ vaco payo tejo,
Tapo ceto tamo yaso.

Ayo vayo siro saro,
Uro+tye+te manādayo.

Rūpasiddhiyaṃ aha+rahasaddā manādīsu paṭhitā. Ahassa āpādittā rahoti nipātattā rahasīti vibhatyantapaṭirūpakanipātattā idha na gahitā.

Gacchanta si, ‘‘sissa’’ ‘‘ve’’ti ca vattate. Parato bhiyyo nānuvattayissāma, vuttiyā eva anuvattassa gamyamānattā.

148. Ntassaṃ

Simhi ntapaccayassa aṃ hoti vā. ‘‘Sutānumitesu sutasambandhova balavā’’ti ñāyā ‘‘ntassā’’ti sutattā ntasseva aṃ, na tadantassa anumitassa saddassa. Eva+muparipi nta+ntūnaṃ ādesavidhānaṭṭhānesu. ‘‘Gasinaṃ’’ti silopo. Gacchaṃ gacchanto.

215. Nta+ntūnaṃ nto yomhi paṭhame

Paṭhame yomhi nta+ntūnaṃ savibhattīnaṃ ntoiccādeso hoti vā. Sa ca bahulādhikārā pumeva, gacchanto gacchantā.

218. Ṭa+ṭā+aṃ ge

Ge pare nta+ntūnaṃ savibhattīnaṃ ṭa+ṭā+aṃiccādesā niccaṃ honti bahulaṃ. Bho gaccha gacchā gacchaṃ, gacchanto gacchantā.

92. Ntassa ca ṭa vaṃ+se

Aṃsesu ntapaccayassa ṭa hoti vā ntussa ca. Vavatthitavibhāsā+yaṃ. Gacchaṃ gacchantaṃ, gacchante.

217. To+tā+ti+tā sa+smā+smiṃ nāsu

Sa+smā+smiṃ+nāsu nta+ntūnaṃ savibhattīnaṃ to+tā+ti+tā honti vā yathākkamaṃ. Gacchatā gacchantena, gacchantehi gacchantebhi. Gacchato gacchassa gacchantassa.

216. Taṃ naṃmhi

Naṃmhi nta+ntūnaṃ savibhattīnaṃ taṃ vā hoti. Gacchataṃ gacchantānaṃ. Gacchatā gacchantā gacchantamhā gacchantasmā. Gacchati gacchante gacchantamhi gacchanthasmiṃ, cchentesu.

Evaṃ mahaṃ caraṃ tiṭṭhaṃ, dadaṃ bhuñjaṃ suṇaṃ pacaṃ;
Jayaṃ jīraṃ vacaṃ pīyaṃ, saraṃ kubbaṃ japaṃ vajaṃ.

Iccādayo.

Bhavanta si,

149. Bhūto

Niyamasutta+midaṃ. Bhūdhātuto ntassa aṃ hoti simhi niccaṃ punabbidhānā. Bhavaṃ.

146. Bhavato vā bhontoga+yo+nā+se

Bhavantasaddassa bhontādeso vā hoti ga+yo+nā+se. Ntoādeso, bhonto bhontā bhavanto bhavantā. Ge pana bho bhonta bhontā bhava bhavā bhavaṃ, bhonto bhontā bhavanto bhavantā. Bhontādesapakkhe ṭa+ṭā+aṃādesā bahulādhikārā na honti. Bhavaṃ bhavantaṃ, bhonte bhavante. Bhotā bhontena bhavatā bhavantena, bhavantehi bhavantebhi. Bhoto bhontassa bhavato bhavassa bhavantassa, bhavataṃ bhavantānaṃ. Bhavatā iccādi gacchantasamaṃ.

Bhoiti āmantaṇe nipāto, ‘‘kuto nu āgacchatha bho tayo janā’’ti bahuvacanepi dassanato. Evaṃ bhanteti. Bhaddeti bhaddasaddantarena siddhaṃ. Bhaddantaiti dassa dvibhāvena.

Saṃ santo, santo santā. Bho sa sā saṃ, santo santā. Saṃ santaṃ ‘‘saṃyogādilopoti nassa lope ‘‘yaṃ yañhi rāja bhajati, santaṃ vā yadi vā asaṃ’’, sante. Satā santena.

145. Sato saba bhe

Santasaddassa saba bhavati bhakāre. Sabbhi santehi. Niccattā santebhīti na hoti. Sato sassa santassa iccādi gacchantasamaṃ.

150. Mahantā+rahantānaṃ ṭā vā

Simhi mahantā+rahantānaṃ ntassa ṭā vā hoti. Mahā mahaṃ mahanto, mahanto mahantā. Arahā arahaṃ, arahanto arahantā iccādi gacchantasamaṃ.

Asma si,

154. Rājādīyuvāditvā

Rājādīhi yuvādīhi ca parassa sissa ā hoti. Asmā,

156. Yona+māno

Rājādīhi yuvādīhi ca yona+māno vā hoti. Asmāno asmā. Bho asma asmā, asmāno asmā.

155. Vā+mhā+naṅa

Rājādīnaṃ yuvādīnañca ānaṅa hoti vā aṃmhi. Asmānaṃ asmaṃ, asmāno asme.

80. Nāsse+no

Kammādito nāvacanassa eno vā hoti. Asmena asmanā, asmehi asmebhi. Asmassa, asmānaṃ. Asmā asmamhā asmasmā iccādi.

79. Kammādito

Kammādito smino ni hoti vā. Asmani asme asmamhi asmasmiṃ, asmesu. Kamma camma vesma bhasma brahma atta ātuma ghamma muddhaiti kammādayo. Muddha gaṇḍivadhanva aṇima laghimādayo asmasamā. Rāja brahma sakha atta ātuma gaṇḍivadhanva asma aṇima laghimādayo rājādayo.

‘‘Dhammo vā+ññatthe’’ti gaṇasuttena rājādīsu paṭṭhitattā daḷadhammo daḷadhammāti vā hoti. Yuva sā suvā maghava puma vattahāti yuvādayo. Rājā, rājāno rājā. Bhorāja rājā, rājāno rājā. Rājānaṃ rājaṃ, rājāno rāje.

123. Rājassi nāmhi

‘‘Sabbadattena rājinā’’ti pāṭhampati ida+māraddhaṃ. Rājassi vā hoti nāmhi. Rājinā.

222. Nā+smāsu raññā

Nā+smāsu rājassa savibhattissa raññā hoti niccaṃ. Anekavaṇṇattā sabbassa. Raññā.

124. Su+naṃ+hisū

Rājassa ū hoti vā su+naṃ+hisu. ‘‘Chaṭṭhiyantassāti antassa hoti. Rājūhi rājehi rājūbhi rājebhi.

223. Rañño+raññassa+rājino se

Se rājassa savibhattissa ete ādesā honti. Rañño raññassa rājino, rājūnaṃ.

221. Rājassa raññaṃ

Naṃmhi rājassa savibhattissa raññaṃ vā hoti. Raññaṃ. Raññā, rājūhi rājehi rājūbhi rājebhi.

224. Smimhi rañño+rājini

Smimhi rājassa savibhattissa raññe+rājini honti niccaṃ. Raññe rājini, rājūsu rājesu.

225. Samāse vā

Iti gaṇasuttena rājassa nā+smā+smiṃsu yaṃ vuttaṃ, taṃ vā hoti. Kāsiraññā kāsirājinā kāsirājena, kāsirājūbhi kāsirājebhi kāsirājūhi kāsirājehi. Kāsirañño kāsiraññassa kāsirājino kāsirājassa. Kāsiraññā kāsirājasmā. Kāsirājūnaṃ kāsirājānaṃ. Kāsiraññe kāsirājini kāsirāje kāsirājamhi kāsirājasmiṃ, kāsirājūsu kāsirājesu.

Addhā, addhāno addhā. Bho addha addhā, addhāno addhā. Addhānaṃ addhaṃ, addhāno addhe.

192. Puma+kamma+thāma+ddhānaṃ sa+smāsu ca

Pumādīna+mu hoti vā sa+smāsu nāmhi ce+ti utte addhunā, kammādittā ‘‘nāsse+no’’ti vā eno, addhena addhanā, addhehi addhebhi. Se ukāre ca –

1,9. Iyuvaṇṇā jhalā nāmassa+nte

Nāmaṃ pāṭipadikaṃ, tassa ante vattamānā ivaṇṇuvaṇṇā jhalasaññā honti yathākkamaṃ. I ca u ca iyu, iyu ca te vaṇṇā ceti iyuvaṇṇā, ‘‘dvandante sūyamānaṃ pacceka+mabhisambandhiya te’’ti vuttattā vaṇṇasaddaṃ pacceka+mabhisambandhiya ‘‘ivaṇṇuvaṇṇā’’ti vuttaṃ.

81. Jhalā sassa no

Jhalato sassa no vā hoti. Addhuno addhussa addhassa, addhānaṃ.

82. Nā smāssa

Jhalato smāssa nā hoti vā, addhunā addhumhā addhusmā addhā addhamhā addhasmā. ‘‘Kammādito’’ti smino ni, addhani addhe addhamhi addhasmiṃ, addhesu. Addhasaddo ce+tthakāla+ddhānavāci, na bhāgavācī.

Attā, attāno iccādi yāva dutiyā rājāva, kammādittā ene attena attanā.

195. Su+hisu naka

Atta+ātumānaṃ su+hisu nakāgamo hoti. ‘‘Ñakānubandhā+dyantā’’ti paribhāsato kakāro antāvayavattho, attanehi atthehi attanebhi attebhi.

194. No+ttātumā

Atta+ātumehi sassa no vā hoti. Attano attassa, attānaṃ.

196. Smāssa nā brahmā ca

Brahmā atta+ātumehi ca parassa smāssa nā hoti niccaṃ. Attanā. Smimhi kammādittā ni, attani atte attamhi attasmiṃ, attanesu attesu. Ātumā attāva.

Brahmā, brahmāno brahmā, ‘‘brahmassu vā’’ti sutte ‘‘brahmassū’’ti yogavibhāgā ānomhi brahmassa u, parassaralope brahmunotipi sijjhati. Ayañca brahmasaṃyutte dissati. Brahmā ge-

60. Gha+brahmādite

Ākatigaṇo+yaṃ, ākatīti jāti, jātipadhānagaṇotya+ttho. Ghasaññato brahma+kattu+isi+sakhādīhi ca gasse+vā hoti. Bho brahme brahmā, brahmāno brahmā. Brahmānaṃ brahmaṃ, brahmāno brahme.

191. Nāmhi

Brahmassu hoti nāmhi niccaṃ. Brahmunā, brahmehi brahmebhi.

190. Brahmassu vā

Brahmassu vā hoti sa+naṃsu. ‘‘Jhalā sassa no’’ti no. Brahmuno brahmussa brahmassa, brahmūnaṃ brahmānaṃ. ‘‘Smāssa nā brahmā ce’’ti smāssa nā, ukāre brahmunā. ‘‘Ambvādīhi’’ti smino ni, imassa ākatigaṇattā brahmassa kammādittepi ettha vuttā. Brahmani brahme brahmamhi brahmasmiṃ, brahmesu.

Sakhā, rājādittā ā.

2,157. Āyo no ca sakhā

Sakhato yona+māyo no honti vā āno ca. Sakhāyo sakhāno.

159. No+nā+sesvi

Sakhassa i hoti niccaṃ no+nā+sesu. Sakhino.

161. Yo+svaṃ+hisu cā+raṅa

Sakhassa vā āraṅa hoti yo+svaṃ+hisu smā+naṃsuca.

171. Āraṅasmā

Āravādesato paresaṃ yonaṃ ṭo hoti. Sakhāro sakhā. Ge tu ‘‘gha+brahmādite’’ti e, sakhe sakha sakhā. Bahuvacanaṃ paṭhamā viya. Aṃmhi ‘‘vā+mhā+naṅa’’ti ānaṅa, sakhānaṃ sakhāraṃ sakhaṃ, sakhāyo sakhāno sakhino.

172. Ṭo ṭe vā

Āravādesamhā yonaṃ ṭo ṭe vā honti yathākkamaṃti ṭe. Aññattha ''āraṅasmā''ti ṭo. Sakhāre sakhāro sakhe. Ṭoggahaṇaṃ lāghavatthaṃ. Sakhinā, sakhārehi sakhehi. ''Jhalā sassa no''ti jhato sassa no, sakhino sakhissa, sakhārānaṃ.

160. Smā+naṃsu vā

Sakhassa vā i hoti smā+naṃsu. Sakhīnaṃ sakhānaṃ.

171. Ṭā nā+smānaṃ

Āravādesamhā nā+smānaṃ ṭā hoti niccaṃ. Sakhārā, bahulādhikārā sakhārasmā. ''Nā smāssā''ti nā, sakhinā sakhismā sakhā sakhamhā sakhasmā.

158. Ṭe smino

Sakhato smino ṭe hoti niccaṃ. Sakhe, sakhāresu sakhesu. Sakhi sakhīti itthiyaṃyeva payogo dissati, tasmā ''nadādito ṅī''ti vīmhi ālapanattā vā rasso.

Yuvādittā ā, yuvā.

181. Yonaṃ no+ne vā

Yuvādīhi yonaṃ no+ne vā honti yathākkamaṃ. ''Yona+māno''ti ānomhi siddhepi ''dutiyassa ne''ti ganthagāravo hotīti yathākkamaṃpati lāghavatthaṃ noggahaṇaṃ.

179. No+nā+nesvā

No+nā+nesu yuvādīna+mā hoti. Yuvāno yuvā. Bho yuva yuvā, yuvāno yuvā. Yuvānaṃ yuvaṃ, yuvāno yuvāne yuve. Yuvānā.

178. Yuvādīnaṃ su+hisvā+naṅa

Su+hisu yuvādīna+mānaṅa hoti. Yuvānehi yuvānebhi.

193. Yuvā sassi+no

Yuvā sassa vā ino hoti. Yuvino yuvassa, yuvānaṃ.

180. Smā+smiṃnaṃ nā+ne

Yuvādahi smā+smiṃnaṃ nā+ne niccaṃ honti yathākkamaṃ. Yuvānā, yuvānehi yuvānebhi. Yuvāne, yuvānesu. Maghava+puma+vattahasaddā yuvasaddasamā. Ayaṃ viseso –

187. Gassaṃ

Pumasaddato gassa aṃ vā hoti. Pumaṃ puma pumā, pumāno pumā. Pumānaṃ pumaṃ, pumāno pumāne pume.

185. Nāmhi

Pumassā hoti nāmhi. Pumānā. ''Lakkhaṇikapaṭipadottesu paṭipadottasseva gahaṇaṃ, na lakkhaṇikassā''ti ñāyā paṭipadottanāvibhatti eva gayhati, na nāsmāssa, katalakkhaṇikattā. Paṭipadanti ca ''nāmhī''ti nāvibhattiyā paṭipadabhūto anukaraṇasaddo. Na lakkhaṇiko nā. ''Puma+kamma+thāma+ddhānaṃ vā sa+smāsu ce''ti vā utte pumunā pumena. Pumuno pumussa pumassa. Pumunā pumā.

184. Pumāti

Smino ne vā hoti. Pumāne pume pumamhi pumasmiṃ.

186. Sumhā ca

Pumassa sumhi pumādīnaṃ yaṃ niccaṃ vuttaṃ, taṃ vā hotīti ānaṅa vā hoti ā ca. Pumānesu pumāsu pumesu. Vattahā, vattahāno vattahā iccādi yuvasaddasamaṃ.

189. Vattahā sa+naṃnaṃ no+nānaṃ

Vattahā sanaṃnaṃ nonānaṃ niccaṃ honti yathākkamaṃ. Vattahāno vattahānānaṃ.

Akārantaṃ.

Sā si,

64. Ekavacana+yosva+ghonaṃ

Gho ca o ca gho, na gho agho. ‘‘Aghonaṃ’’ti ghappaṭisedhe akate ssa+mādīsu paresu ghassa vikappena rasso, ekavacanādīsu yosu ca paresu ghassa niccena rassoti viruddhatthagahaṇanivattanattho ghapaṭisedho. Oggahaṇa+muttaratthaṃ. Ekavacane yosu ca gha+okārantavajjitānaṃ nāmānaṃ rasso hoti tiliṅgeti rasse sampatte –

66. Sismiṃ nā+napuṃsakassati

Anapuṃsakassa rasso na hotīti simhi tu na rasso. Sā. ‘‘Pajjunnova lakkhaṇapavutti jalepi vassati, thalepi vassatī’’ti ñāyā yuvādittā sissa ā. Yosu rasse ‘‘yonaṃ no+ne vā’’ti yossa no. ‘‘No nānesvā’’ti ā, sāno. Nottābhāvapakkhe ‘‘yona+māno’’ti vādhikārassa vavatthitavibhāsattā nicca+māno, tasmā no+neabhāvapakkhe sā, seti rūpapasaṅgo na hoti. Sāno. Tathā nettābhāvapakkhe.

188. Sāssaṃ+se cā+naṅa

Sāsaddassa ānaṅa hoti aṃ+se ge ca niccaṃ. Bho sāna sānā, sāno. Sānaṃ, sāne sāno. Sānā, sānehi sānebhi. Sānassa, sānaṃ. Sānā, sānehi sānebhi. Sāne, sānesu.

Suvā yuvāva. ‘‘Ekavacanayosva+ghonaṃ’’ti rassattaṃ viseso. Ge tu –

130. Ge vā

Aghonaṃ ge vā rasso hoti tiliṅge. Bho suva suvā.

Ākārantaṃ.

Muni silopo. Jhe kate –

93. Yosu jhissa pume

Jhasaññassa issa yosu vā ṭa hoti pulliṅge. Munayo, jhaggahaṇaṃ kiṃ, ikārantasamudāyassa mā siyā. Iggahaṇaṃ kiṃ, īkārassa vāti. Atoti sāmaññaniddesā lakkhaṇikaakārato yonaṃ ṭāṭe sampattāpi avidhānasāmatthiyā na honti. Sāmatthiyañca aññathā anupapatti.

114. Lopo

Jhalato yonaṃ lopo hotīti yolope –

88. Yolopa+nisu dīgho

Yonaṃ lopenisu ca dīgho hoti. Muni. Munayoti ettha yolopo kimatthaṃ na hoti, akkena jhattassa nāsitattā. Kinti paṭhamaṃ na hoti, antaraṅgattā jhattassa. Bho muni munī, munayo munī. Muniṃ, munayo munī. Muninā, munīhi munībhi. ‘‘Yolopanisu’’ ‘‘vīmantuvantūna’’ miccādiñāpakā ikārukārānaṃ sunaṃhisu dīghassā+niccattā munihi muninaṃ munisu itipi hoti. ‘‘Jhalā sassa no’’ti no, munino munissa, munīnaṃ. ‘‘Nāsmāssā’’ti nā, muninā munimhā munismā. Munimhi munismiṃ, munīsu. ‘‘Ito kvaci sassa ṭānubandho’’ (gaṇasutta)ti brahmādīsu pāṭhā ‘‘yo ca sisso mahāmune’’ti ettha ‘‘gha+brahmādite’’ti sassa eṭa.

Evaṃ –

Joti pāṇi gaṇṭhi muṭṭhi, kucchi vatthi sāli vīhi;
Byādhi odhi bodhi sandhi, rāsi kesi sāti dīpi.

Isi gini maṇi dhani, giri ravi kavi kapi;
Asi masi nidhi vidhi, ahi kimi pati hari.

Ari timi kali bali, jaladhi ca gahapati;
Uramiti varamati, nirupadhi adhipati;
Añjali sārathi atithi, samādhi udadhippabhutayo.

Aggi+isīnaṃ ayaṃ viseso –

147. Sissā+ggito ni

Aggismā sissa ni hoti vā. Aggini aggi, aggayo iccādi munisaddasamaṃ.

133. Ṭe sissi+sismā

Isismā sissa ṭe vā hoti. Ise isi. ‘‘Gha+brahmādite’’ti gassa e vā, bho ise isi, isayo isī. Isiṃ.

134. Dutiyassa yossa

‘‘Dutiyā yossā’’ti avatvā ‘‘dutiyassa yossā’’ti visuṃ karaṇaṃ ‘‘ekayoganiddiṭṭhāna+mapye+kadeso+nuvattate, na tve+kavibhattiyuttānaṃ’’ti ñāyā dutiyāyossāti nānuvattiya yossāti sāmaññena anuvuttiya ekaccādito paṭhamā yossāpi ṭevidhānatthaṃ. Isismā parassa dutiyā yossa ṭe vā hoti. Ise isayo isī, sesaṃ munisamaṃ.

Ādi, ādayo iccādi, smimhi –

55. Ratyādīhi ṭo smino

Ratyādīhi smino ṭo vā hoti. Ādo ādimhi ādismiṃ, ādīsu.

Samāse ikārantato yo+smiṃsu viseso.

182. Ito+ññatthe pume

Aññatthe vattamānato ikārantato nāmasmā yonaṃ no+ne vā honti yathākkamaṃ pulliṅge.

Ariyavuttino ariyavuttayo ariyavuttī. Bho ariyavutti ariyavuttī, ariyavuttino ariyavuttayo ariyavuttī. Ariyavuttiṃ, ariyavuttino ariyavuttayo ariyavuttī. Ariyavuttinā iccādi tu munisaddasamaṃ.

183. Ne smino kvaci

Aññatthe ikārantato nāmasmā smino ne vā hoti kvaci. Ariyavuttine ariyavuttimhi ariyavuttismiṃ, ariyavuttīsu. Evaṃ tomaraṅkusapāṇino sāramatino iccādi. Kvaciggahaṇā na sabbattha neādeso.

Ikārantaṃ.

Daṇḍī, silopo. ‘‘Ekavacane’’ ccādinā rasse sampatte anapuṃsakattā ‘‘sismiṃnā+napuṃsakassā’’ti nisedho. Yomhi ekavacane ca sabbattha rasso.

75. Yonaṃ no+ne pume

Jhasaññito yonaṃ no+ne vā honti yathākkamaṃ pulliṅge. Daṇḍino.

115. Jantuhetvīghapehi vā

Jantu+hetūhi īkārantehi gha+pasaññehi ca paresaṃ yonaṃ vā lopo hoti. ‘‘Yolopanisu dīgho’’ti dīghe daṇḍī daṇḍiyo. Ge tu ‘‘ge vā’’ti vā rasso. Bho daṇḍi daṇḍī, daṇḍino daṇḍī daṇḍiyo.

74. Naṃ jhīto

Jhasaññīto aṃvacanassa naṃ vā hoti. Daṇḍinaṃ daṇḍiṃ, daṇḍine.

76. No

Jhīto yonaṃ no vā hoti pulliṅge. Daṇḍino daṇḍī daṇḍiyo. Daṇḍinā, daṇḍīhi daṇḍībhi. ‘‘Jhalā sassa no’’ti nomhi kate daṇḍino daṇḍissa, daṇḍīnaṃ. ‘‘Nā smāssā’’ti smāssa nā, daṇḍinā daṇḍimhā daṇḍismā.

77. Smino ni

Jhīto smiṃvacanassa ni hoti vā. Daṇḍini daṇḍismiṃ, daṇḍīsu, bahulādhikārā smimhi gāmaṇī+senānī+sudhīpabhutīnaṃ niādesābhāvo ca viseso. Evaṃ –

Dhammī saṅghī ñāṇī hatthī, cakkī pakkhī dāṭhī raṭṭhī;
Chattī mālī cammī yogī, bhāgī bhogī kāmī sāmī.

Dhajī gaṇī sasī kuṭṭhī, jaṭī yānī sukhī sikhī;
Dantī mantī karī cāgī, kusalī musalī balī; (Vācī, rū)

Pāpakārī sattughātī, mālyakārī dīghajīvī;
Dhammavādī sīhanādī, bhūmisāyī sīghayāyī.

Īkārantaṃ.

Bhikkhu, silopo. Lasaññāyaṃ –

83. Lā yonaṃ vo pume

Lato yonaṃ vo hoti vā pulliṅge.

94. Ve+vosu lussa

Lasaññassa ussa ve+vosu ṭa hoti. Ettha ‘‘pumālapane vevo’’ tya+tra vossa sahacaritañāyā anissitattā jātivasena ‘‘lā yonaṃ’’ tyādo vo ca gayhati. Bhikkhavo. Aññatra ‘‘lopo’’ti yolopo. ‘‘Yolopanisu dīgho’’ti dīghe bhikkhū. Bho bhikkhu bhikkhū.

96. Pumā+lapane vevo

Lasaññato uto yossā+lapane ve+vo honti vā pulliṅge. Bhikkhave bhikkhavo bhikkhū. Bhikkhuṃ, bhikkhavo bhikkhū. Bhikkhunā, bhikkhūhi bhikkhūbhi. ‘‘Jhalā sassa no’’ti lato sassa no vā, bhikkhuno bhikkhussa, bhikkhūnaṃ. ‘‘Nā smāssā’’ti lato vā smāssa nā, bhikkhunā bhikkhumhā bhikkhusmā. Bhikkhumhi bhikkhusmiṃ. Evaṃ –

Setu ketu rāhu bhāṇu, saṃku ucchu veḷu maccu. (Paṅgu, rū) sindhu bandhu neru meru, sattu kāru hetu jantu. Ruru paṭu – iccādayo.

Jantu+hetūnaṃ yosva+yaṃ bhedo. ‘‘Jantu+hetvī+gha+pehi vā’’ti yolope –

84. Jantvādito no ca

Jantvādito yonaṃ no hoti vo ca pulliṅge. Jantuno jantavo jantuyo. Bho jantu jantū, jantuno, ‘‘pumālapane vevo’’ti ve+vo, jantave jantavo jantuyo. Jantuṃ, jantū jantuno jantavo jantuyo. Sesaṃ bhikkhusamaṃ.

Hetu, hetū hetavo. ‘‘Yomhi vā kvacī’’ti lasaññassa ussa vā ṭādeso, hetayo. Yomhi antaraṅgattā paṭhamaṃ ṭādese kate pacchā yolopābhāvo, tathā hi antaraṅga+bāhiraṅgavidhānesva+ntaraṅgavidhiyeva balavā. Ettha ca pakatinissita+mantaraṅgaṃ, paccayanissitaṃ bāhiraṅgaṃ. Hetuyo. Bho hetu, hetū hetave hetavo hetayo hetuyo. Sesaṃ pubbasamaṃ.

Bahuto naṃmhi –

48. Bahukatinnaṃ

Naṃmhi bahuno katissa ca nuka hoti tiliṅge. Bahunnaṃ. Sesaṃ bhikkhusamaṃ.

Vattu si,

57. Ltu+pitādīna+mā simhi

Ltupaccayantānaṃ pitu+mātu+bhātu+dhītu+duhitu+jāmātu+nattu+hotu+potūnañcā hoti simhi. Vattā. ‘‘Kattari ltu+ṇakā’’ti vihitaltupaccayassa gahaṇā yato dhātuto hi so vihito, ‘‘paccayaggahaṇe yasmā so vihito, tadādino tadantassa ca gahaṇaṃ’’ti ñāyā tadavinābhāvato tadantadhātunopi gahaṇaṃti ltupaccayantānaṃti vuttaṃ.

162. Ltu+pitādīna+ma se

Ltupaccayantānaṃ pitādīnañcā+raṅa hoti sato+ññatra. ‘‘Āraṅasmā’’ti ṭo, vattāro.

58. Ge a ca

Geltu+pitādīnaṃ a hoti ā ca. Bho vatta vattā, vattāro. Vattāraṃ, vattāre vattāro. Nāvacanassa ‘‘ṭā nāsmānaṃ’’ti ṭā, vattārā.

166. Su+hisvā+raṅa

Su+hisu ltu+pitādīna+māraṅa vā hoti. Vattārehi vattārebhi vattūhi vattūbhi.

165. Salopo

Ltu+pitādīhi sassa lopo vā hoti. Vattu vattuno vattussa.

163. Naṃmhi vā

Naṃmhi ltu+pitādīna+māraṅa vā hoti. Vattārānaṃ.

164. Ā

Naṃmhi ltu+pitādīna+mā vā hoti. Vattānaṃ vattūnaṃ. Smāssa ṭā, vattārā.

174. Ṭi smino

Āravā+desamhā smino ṭi hoti.

176. Rassā+raṅa

Smimhi āro rasso hoti. Vattari, vattāresu vattūsu vattusu. Evaṃ –

> Evaṃ bhattu kattu netu, sotu ñātu jetu chettu;
> Bhettu dātu dhātu boddhu, viññāpetādayopi ca.

Satthusaddassa pana nāmhi bahulādhikārā ‘‘ltu+pitādīna+mase’’ti vā āravādese satthārā satthunā. Sesaṃ vattusamaṃ.

Simhi ā, pitā. ‘‘Ltu+pitādīna+mase’’ti āravādese –

177. Pitādīna+manatvādīnaṃ

Natvādivajjitānaṃ pitādīna+māro rasso hoti sabbāsu vibhattīsu. ‘‘Ltu+pitādīna+mase’’ ‘‘su+hisvā+raṅa’’ ‘‘naṃmhi vā’’ti ettha vuttavibhattīsu paresu āraṅa hotīti tā vibhattiyo paṭicca sabbāsūti vuttaṃ. Pitaro. Bho pita pitā, pitaro. Pitaraṃ, pitare pitaro. Pitarā, pitarehi pitarebhi pitūhi pitūbhi. Pitu pituno pitussa, pitarānaṃ pitūnaṃ. ‘‘Pitunnaṃ’’ti naṃmhi dīghe rassa+dvittānīti vuttaṃ. ‘‘Sānuvuttaṃ suttaṃ’’ti ñāyā ‘‘bahukatinnaṃ’’ti ettha nuka-iti yogavibhāgenapi sijjhati ettha anuvattitanaṃmhi. Pañcamīchaṭṭhī tatiyācatutthīsamaṃ. Pitari, pitaresu pītūsu, rassābhāvo. Nattā, nattāro. Bho natta nattā, nattāro iccādi vattusamaṃ.

Guṇavantu si,

151. Ntussa

Simhi ntussa ṭā hoti. Guṇavā. Yomhi ‘‘ntantūnaṃ nto yomhi paṭhame’’ti savibhattissa ntussa nto hoti. Ettha ca ‘‘ntu vantu+mantā+vantu+tavantusambandhī’’ti paribhāsato ntu ca vantvādisambandhīyeva gayhate, na jantu tantādīnaṃ. Guṇavanto. Aññatra –

91. Yvādo ntussa

Yoādīsu ntussa a hoti. Guṇavantaiti akārantā ṭā+ṭeādesā honti, guṇavantā. ‘‘Ṭaṭāaṃ ge’’ti ṭādayo, bho guṇava guṇavā guṇavaṃ, guṇavanto guṇavantā. ‘‘Ntassa ca ṭa vaṃ+se’’ti aṃsesu ntassa ṭo vā, guṇavaṃ guṇavantaṃ, guṇavante. ‘‘To+tā+ti+tā sa+smā+smiṃ+nāsū’’ti tāādayo honti, guṇavatā guṇavantena, guṇavantehi guṇavantebhi. ‘‘Lakkhaṇikapaṭipadottesu paṭipadottasseva gahaṇaṃ, na lakkhaṇikassā’’ti ñāyā ‘‘na lakkhaṇikassā’’ti vuttabyattipakkha+manapekkhitvā ‘‘ato’’ti rassākārajātiyā pekkhitattā guṇavantenāti ‘‘atenā’’ tya+nena sijjhati. Jāti=sāmaññaṃ, byatti=viseso. Guṇavato guṇavassa guṇavantassa, ‘‘taṃ naṃmhi’’ti naṃmhī taṃ vā, guṇavataṃ guṇavantānaṃ. Guṇavatā guṇavantā guṇavantamhā guṇavantasmā. Guṇavati guṇavante guṇavantamhi guṇavantasmiṃ, guṇavantesu. ‘‘Ntassa ca ṭa vā’’ti yogavibhāgā yosu ca ntussa vā ṭādese kate yossa ṭā, ‘‘cakkhumā andhitā honti’’, ‘‘vaggumudātīriyā bhikkhu vaṇṇavā’’ iccādī honti.

Evaṃ gaṇavā kulavā phalavā yasavā dhanavā sutavā bhagavā himavā balavā sīlavā paññavā iccādī.

153. Himavato vā o

Himavato simhi ntussa o vā hoti, himavanto himavā. Sesaṃ purimasamaṃ.

Āyasmantusaddo kammavācāya kvaci bahulādhikārā dvivacanena āyasmantā, tiṇṇaṃ vacanena āyasmantoti dissati.

Evaṃ satimā dhitimā gatimā mutimā matimā jutimā sirimā hirimā thutimā ratimā yatimā sucimā kalimā balimā kasimā rucimā buddhimā cakkhumā bandhumā hetumā setumā ketumā rāhumā bhāṇumā khāṇumā vijjumā iccādayo.

Ukārantaṃ.

Vessabhū silopo. Te ca rassābhāvova viseso. ‘‘Ekavacanayosva+ghonaṃ’’ti rasse ‘‘lā yonaṃ vo pume’’ti vo, vessabhuvo, ‘‘vevosu lussā’’ti vuttattā na ṭādeso, ‘‘lopoti yolope vessabhū. ‘‘Ge vā’’ti vā rasse bho vessabhu vessabhū, vessabhuvo vessabhū. Vessabhuṃ, vessabhuvo vessabhū. Vessabhunā iccādi bhikkhusamaṃ. Evaṃ sayambhū parābhibhū abhibhūādayo. Gotrabhū+sahabhūsaddehi pana yonaṃ ‘‘jantvādito no vā’’ti no, vo vā, gotrabhuno gotrabhuvo gotrabhū. Sahabhuno sahabhuvo sahabhū, sesaṃ vessabhūsamaṃ.

85. Kūto

Kūpaccayantato yonaṃ no vā hoti pulliṅge. Sabbaññuno. Aññatra ‘‘lā yonaṃ vo pume’’ti na vo, ‘‘kūto’’ti jantvādīhi puthakkaraṇā. Yolope sabbaññū. Bho sabbaññu sabbaññū, sabbaññuno sabbaññū iccādi.

Evaṃ maggaññū dhammaññū atthaññū kālaññū rattaññū mattaññū kataññū kathaññū viññū vidū iccādayo. Ettha ‘‘vidā kū’’ ‘‘vito ñāto’’ ‘‘kammā’’ti tīsu suttesu kūpaccayassa gahitattā vedagūādayo rūpaccayantā na gahitā.

Ūkārantaṃ.

Go, si, silopo. Go.

67. Gossā+ga+si+hi+naṃsu gāva+gavā

Ga+si+hi+naṃvajjitāsu vibhattīsu gosaddassa gāva+gavā honti niccaṃ.

170. Ubha+gohi ṭo

Ubha+gohi yonaṃ ṭo hoti. Gāvo gavo. Bho go, gāvo gavo.

72. Gāvu+mhi

Aṃvacane gossa gāvu vā hoti. Gāvuṃ gāvaṃ gavaṃ, gāvo gavo.

71. Nāssā

Goto nāssa ā hoti vā. Ekavaṇṇattā na sabbādeso. ‘‘Pañcamiyaṃ parasse’’ti vattante ‘‘ādissā’’ti nāssa ā hoti, paralopo, gāvā gāvena gavā gavena, gohi gobhi.

69. Gavaṃ sena

Gossa se vā gavaṃ hoti saha sena. Gavaṃ gāvassa gavassa. Kaccāyane ‘‘gavaṃ ce taramānānaṃ’’ti pāḷiṃ paṭicca naṃmhi bahuvacanameva sādhitaṃ, idha ‘‘gavaṃva siṅgino saṅgaṃ’’ti dassanato ekavacanañca.

70. Gunnañca naṃnā

Naṃvacanena saha gossa gunnaṃ hoti gavañca vā. Gunnaṃ gavaṃ gonaṃ. Gāvā gāvamhā gāvasmā gavā gavamhā gavasmā. Gāve gāvamhi gāvasmiṃ gave gavamhi gavasmiṃ.

68. Sumhi vā

Sumhi gossa gāva+gavā honti vā. Gāvesu gavesu gosu. Gossa goṇādeso na kato, saddantarattā. Goṇasaddo hi sattasu vibhattīsu dissatīti.

Usu+bhūmi+pasu+raṃsi-disā+vācā+mbu+cakkhusu;
Dasasva+tthesu go vutto, lagge ca vajire iti.

Okārantaṃ.

Iti pulliṅgaṃ.

Kaññā, silopo.

1,11. Ghā

Itthiyaṃ vattamānassa nāmassa+nte vattamāno ākāro ghasañño hoti. ‘‘Jantu+hetvī+gha+pehi vā’’ti yolopo vā. Kaññā kaññāyo. ‘‘Gha+brahmādite’’ti gassa e vā, kaññe kaññā, yomhi kaññā kaññāyo. ‘‘Gho ssaṃ+ssā yaṃ+tiṃsū’’ti aṃmhi rasso. Kaññaṃ, kaññā kaññāyo.

45. Gha+pate+kasmiṃ nādīnaṃ ya+yā

Ghapato smiṃvibhattipariyantānaṃ ekatte nādīnaṃ ya+yā honti yathākkamaṃ. Kaññāya, kaññābhi kaññāhi. Kaññāya, kaññānaṃ.

103. Yaṃ

Ghapato smino yaṃ vā hoti. Kaññāyaṃ kaññāya. ‘‘Gha+ pate+kasmiṃ nādīnaṃ ya+yā’’ ‘‘yaṃ’’ti ca imesaṃ apavādādīnaṃ visaye mhissa ussaggattā pavatti natthīti smino bahulādhikārā ‘‘smā+hi+sminna’’ miccādinā mhikate ‘‘dasasahassimhi dhātumhī’’ti sijjhati. Kaññāsu. Evaṃ –

Saddhā medhā paññā vijjā, cintā mantā taṇhā vīṇā;

Icchā mucchā ejā māyā, mettā mattā sikkhā bhikkhā.

Jaṅghā gīvā jīvhā vācā, chāyā āsā gaṅgā nāvā;
Gāthā senā lekhā sālā, mālā velā pūjā khiḍḍā.

Pipāsā vedanā saññā, cetanā tasinā pajā;
Devatā vaṭṭakā godhā, balākā parisā sabhā.

Ūkā sephālikā laṅkā, salākā vālukā sikhā;
Visākhā visikhā sākhā, vācā vañjhā jaṭā ghaṭā.

Jeṭṭhā soṇḍā vitaṇḍā ca, karuṇā vanitā latā;
Kathā niddā sudhā rādhā, vāsanā siṃsapā papā.

Pabhā sīmā khamā chāyā, khattiyā sakkharā surā;
Dolā tulā silā lilā, lāle+lā mekhalā kalā.

Vaḷavā+lambusā mūsā, mañjusā sulasā disā;
Nāsā juṇhā guhā īhā, lasikā vasudhādayo.

‘‘Na+mmādīhī’’ti ammā+annā+ambāhi gassa ekārā+bhāve –

62. Rasso vā

Ammādīnaṃ ge rasso vā hoti. Amma ammā iccādi. Sesaṃ kaññāva. Evaṃ annā ambā. Sabhāparisāhi smino ‘‘tiṃ sabhāparisāyā’’ti tiṃ vā hoti. ‘‘Ghossa’’ mādinā rasse sabhatiṃ sabhāyaṃ sabhāya. Parisatiṃ parisāyaṃ parisāya.

Ākārantaṃ.

Mati, yomhi –

1,10. Pi+tthiyaṃ

Itthiyaṃ vattamānassa nāmassa+nte vattamānā ivaṇṇu+vaṇṇā pasaññā honti.

116. Ye passi+vaṇṇassa

Pasaññassa ivaṇṇassa lopo hoti vā yakāre. ‘‘Paro kvacī’’ti anuvattitakvaciggahaṇā ye pare cakāra+pubbarūpā- ni na honti. Matyo. Aññatra ‘‘jantvā’’dinā yolopo, dīgho, matī matiyo. Bho mati matī, matyo matī matiyo. Matiṃ, matyo matī matiyo. Matiyā, matīhi matībhi. Matyā matiyā, matīnaṃ. Smino yaṃ, matyaṃ matiyaṃ matyā matiyā, matīsu. Evaṃ –

Patti yutti vutti kitti, mutti titti khanti kanti;
Santi tanti siddhi suddhi, iddhi vuddhi buddhi bodhi.

Bhūmi jāti pīti suti, nandi sandhi soṇi koṭi;
Diṭṭhi vuṭṭhi tuṭṭhi yaṭṭhi, pāḷi āḷi nāḷi keḷi.

Sati muti gati cuti, dhiti yuvati vikati;
Rati ruci rasmi asani, vasani osadhi aṅguli;
Dhūli dudrabhi doṇi, aṭavi chavi iccādi.

55. Ratyādīhi ṭo smino

Ratyādīhi smino ṭo vā hoti. Ratto ratyaṃ rattiyaṃ ratyā rattiyā, rattīsu. Sesaṃ matisamaṃ.

Ikārantaṃ.

Dāsī, silopo. ‘‘Ekavacane’’ccādinā rasso. ‘‘Ye passi+vaṇṇassā’’ti īlopo, dāsyo. ‘‘Jantvā’’ dinā yolopo. Dāsī dāsiyo. ‘‘Ge vā’’ti rasso. Bho dāsi dāsī, dāsyo dāsī dāsiyo.

73. Yaṃ pito

Pasaññīto aṃvacanassa yaṃ vā hoti. Dāsyaṃ dāsiyaṃ dāsiṃ, dāsyo dāsī dāsiyo. ‘‘Ghapatekā’’dinā yā. Dāsyā dāsiyā, dāsīhi dāsībhi. Dāsyā dāsiyā, dāsīnaṃ. Dāsyaṃ dāsiyaṃ dāsyā dāsiyā, dāsīsu. Evaṃ –

Mahī vetaraṇī vāpī, pāṭalī kadalī ghaṭī;
Nārī kumārī taruṇī, vāruṇī brāhmaṇī sakhī.

Gandhabbī kinnarī nāgī, devī yakkhī ajī migī;
Vānarī sūkarī sīhī, haṃsī kākī ca kukkuṭī.

Iccādayo.

Ettha ca īkāralope ññakārapubbarūpo, vetarañño vetaraṇiyo. Vetaraññaṃ vetaraṇiyaṃ vetaraṇiṃ, vetarañño vetaraṇiyo iccādi. Yosu –

167. Najjā dhayāsvāma

Yosu nadīsaddassa āma vā hoti. Suña+naka+āma ityādi ññakāra+kakāra+makārā āgamaliṅgā. Sa ca ‘‘mānubandho sarāna+mantā paro’’ti mānubandhattā sarāna+mantā paro hotīti īkārā paro. ‘‘Yavā sare’’ti ye dassa jo, yassa ca pubbarūpaṃ, najjāyo. Vā pa-lopa+yolopesu najjo nadī nadiyo iccādi.

Īkārantaṃ.

Yāgu, yāgū yāguyo. Bho yāgu, yāgū yāguyo. Yāguṃ, yāgū yāguyo. Yāguyā, yāgūhi yāgūbhi. Yāguyā, yāgūnaṃ. Yāguyaṃ yāguyā, yāgūsu. Evaṃ dhātu+dhenu+kāsu+daddu+kaṇḍu+kacchu+rajju+kareṇu+sassu+piyaṅgu ādayo.

Ettha dhātusaddo ‘‘manodhātunā’’ti abhidhammāvatāre vuttattā pulliṅgepi dissati, taṃ sakkaṭamatena vuttanti keci.

Mātā, mātaro. Bho māta mātā, mātaro. Mātaraṃ, mātare mātaro. Mātarā, nāssa yādese ‘‘ye passā’’ti yogavibhāgā palopo, anuññāto ahaṃ matyā, aññatra mātuyā, mātarehi mātarebhi mātūhi mātūbhi. Salope mātu, pasaññattā ‘no’ na hoti, matyā mātuyā, mātarānaṃ mātānaṃ mātūnaṃ. Chaṭṭhivisaye ‘‘mātussa saratī’’tipi dissati. Mātari, mātaresu mātūsu. Visesā+ññatra pitusamaṃ. Evaṃ dhītu+duhitusaddā.

Ukārantaṃ.

Rassanisedhe silope ca kate jambū. ‘‘Jantvā’’dinā yolope, jambū jambuyo. ‘‘Ge vā’’ti rasse bho jambu, jambū jambuyo. Jambuṃ, jambū jambuyo. Jambuyā, jambūhi jambūbhi. Jambuyā, jambūnaṃ. Jambuyaṃ jambuyā, jambūsu.

Evaṃ vadhū ca sarabhū, sarabū sutanū camū;
Vāmūrū nāganāsurū, samānā khalu jambuyā.

Ūkārantaṃ.

Go, gāvo gavo iccādi pulliṅgasamaṃ.

Itthiliṅgaṃ.

Napuṃsaka, si –

111. Aṃ napuṃsake

Akārantato nāmasmā sissa aṃ hoti napuṃsake. Napuṃsakaṃ.

112. Yonaṃ ni

Akārantato yonaṃ ni hoti napuṃsake. Nīnaṃ niccavidhānepi ‘‘ninaṃ vā’’ti pakkhe ṭāṭe honti, dīghe napuṃsakā napuṃsakāni. Bho napuṃsaka napuṃsakā, napuṃsakā napuṃsakāni. Napuṃsakaṃ, napuṃsake napuṃsakāni. Napuṃsakena, iccādi sugatasaddasamaṃ. Evaṃ –

Puñña+pāpa+phala+rūpa+sādhanaṃ,
Sota+ghāna+sukha+dukkha+kāraṇaṃ;
Dāna+sīla+dhana+jhāna+locanaṃ,
Mūla+kūla+bala+jāla+maṅgalaṃ.

Naḷina+liṅga+mukha+ṅga+jala+mbujaṃ,
Pulina+dhañña+hirañña+phalā+mataṃ;
Paduma+paṇṇa+susāna+vanā+yudhaṃ,
Hadaya+cīvara+vattha+kuli+ndriyaṃ.

Nayana+vadana+yāno+dana+sopāna+pānaṃ,
Bhavana+bhuvana+lohā+lāta+tuṇḍa+ṇḍa+pīṭhaṃ,
Karaṇa+maraṇa+ñāṇā+rammaṇā+rañña+tāṇaṃ,
Tagara+nagara+tīra+cchatta+chiddo+dakāni.iccādi;

Ekaccaṃ,

136. Na nissa ṭā

Ekaccādīhi parassa nissa ṭā na hoti, ekaccāni. Bho ekacca, ekaccā ekaccāni. Ekaccaṃ, ekacce ekaccāni. Sesaṃ napuṃsakaṃva.

Evaṃ paṭhamaṃ, paṭhamāni iccādi. Padaṃ, padā padāni iccādi napuṃsakasamaṃ. Nāsmiṃsu bhedo.

106. Nāssa sā

Padādīhi nāssa sā hoti vā. Padasā padena.

105. Padādīhi

Padādīhi smino si hoti vā. Padasi pade padamhi padasmiṃ, padesu. Evaṃ bilasaddo.

Kammasaddato nāssa ‘‘nāsse+no’’ti eno vā, kammena, ‘‘pumakammathāmā’’dinā utte kammunā kammanā. Imināva sasmāsu uttaṃ, ussa lasaññāyaṃ sa+smānaṃ yathāyogaṃ no+nā niccaṃ, vavatthitavibhāsattā vādhikārassa. Kammuno kammassa. Kammunā kammā kammamhā kammasmā. ‘‘Kammādito’’ti smino vā nimhi kammani kamme kammamhi kammasmiṃ, sesaṃ napuṃsakasamaṃ. Camma+vesma+bhasmādayo kammasamā uttato+ññatra.

Gacchanta, si. ‘‘Ntassaṃ’’ti vā aṃmhi silopo gacchaṃ. Aññatra sissa daṃ, gacchantaṃ, gacchantā gacchantāni. Bho gaccha gacchā gacchaṃ, gacchantā gacchantāni. Gacchaṃ gacchantaṃ, gacchante gacchantāni. Gacchatā gacchantene+ccādi pulliṅgasamaṃ. Evaṃ yajanta+vajantādayo.

Akārantaṃ.

Aṭṭhi, silopo.

113. Jhalā vā

Jhalato yonaṃ ni hoti vā napuṃsake. Aṭṭhīni. ‘‘Lopo’’ti yolope dīgho, aṭṭhī. Bho aṭṭhi aṭṭhī, aṭṭhīni aṭṭhī. Aṭṭhiṃ, aṭṭhīni aṭṭhī. Aṭṭhinā iccādi munisaddasamaṃ. Evaṃ pacchi+akkhi+dadhi+satthi+vāri+acciādayo.

Ikārantaṃ.

Daṇḍi, napuṃsakattā ‘‘ekavacane’’ccādinā rasse silopo. Daṇḍīni daṇḍī. ‘‘Ge vā’’ti rasse bho daṇḍi daṇḍī, daṇḍīni daṇḍī. ‘‘Naṃ jhīto’’ti naṃ. Daṇḍinaṃ daṇḍiṃ, daṇḍīni daṇḍī. Sesaṃ pulliṅge daṇḍīsamaṃ. Evaṃ sukhakārī+sīghayāyīādayo.

Īkārantaṃ.

Cakkhu, cakkhūni cakkhū. Sesaṃ aṭṭhisamaṃ. Evaṃ āyu+vasu+dhanu+dāru+tipu+madhu+siṅgu+hiṅgu+vatthu+jatu+ambu+ assuādīni. Āyusaddato nāssa kodhādittā sāva viseso.

Ukārantaṃ.

Gotrabhu, rasse silopo. Gotrabhūni gotrabhū. Bho gotrabhu gotrabhū, gotrabhūni gotrabhū. Gotrabhuṃ, gotrabhūni gotrabhū iccādi pulliṅge vessabhūsamaṃ. Evaṃ sayambhū+abhibhū+dhammaññū ādayo.

Ūkārantaṃ.

Visadā+visadākāra-vohāro+bhayamuttako;
Pumādijānane hetu-bhāvato liṅga+mīrito.

Thana+kesāvatī nārī, massuvā puriso siyā;
Ubhinna+mantaraṃ etaṃ, itaro+bhayamuttako.

Ese+sā eta+mīti ca,
Pasiddhiatthesu yesu lokassa;
Thī+puma+napuṃsakānī+ti,
Vuccante tāni nāmāni.

Napuṃsakaliṅgaṃ.

Atha sabbādīnaṃ rūpanayo niddisiyate,

Sabba katara katama ubhaya itara añña aññatara aññatama, pubba+parā+para+dakkhiṇu+ttarā+dharāni vavatthāya+masaññāyaṃ.

‘‘Ūnapūrattha+madhikapadodāharaṇa+majjhāhāro’’ti ñāyā sabbādīsu paṭhīyanteti yojetabbaṃ. Ya tya ta eta ima amu kiṃ eka tumha amha iccete sabbādayo. Kaccāyane adassitassāpi tyasaddassa –

> Khiḍḍā paṇihitā tyāsu, rati tyāsu patiṭṭhitā;
> Bījāni tyāsu ruhanti, yadidaṃ sattā pajāyareti –

Pāḷiyaṃ dissamānattā idha saṅgaho.

Tattha sabbasaddo niravasesattho. Katara+katamasaddā pucchanatthā. Ubhayasaddo dviavayavasamudāyavacano. Itarasaddo vuttapaṭiyogīvacano. Aññasaddo adhikatāparavacano. Añña- tara+aññatamasaddā aniyamatthā. Pubbādayo disādivavatthāvacanā. Yasaddo aniyamattho. Tya+tasaddā parammukhavacanā. Eta+ima+amu+kiṃ iccete samīpa+accantasamīpa+dūra+pucchanatthavacanā. Ekasaddo saṃkhyādivacano. Tumha+amhasaddā para+atta niddesavacanā.

Sabbo, sissa o,

138. Yona+meṭa

Akārantehi sabbādīhi yonaṃ eṭa hoti niccaṃ. Sabbe. Bho sabba sabbā, sabbe. Sabbaṃ, sabbe. Sabbena, sabbehi sabbebhi. Evaṃ karaṇe. Sabbassa.

99. Sabbādīnaṃ naṃmhi ca

Akārantānaṃ sabbādīnaṃ e hoti naṃmhi su+hisu ca. Ettha ādisaddo avayave, vuttañhi –

> Mariyādāyaṃ pakāre ca, samīpe+vayave tathā;
> Catūsva+tthesu medhāvī, ādisaddaṃ pakāsayeti.

100. Saṃ+sānaṃ

Sabbādito naṃvacanassa saṃ+sānaṃ honti. Sabbesaṃ sabbesānaṃ. Sabbā sabbamhā sabbasmā. Sabbe sabbamhi sabbasmiṃ, sabbesu.

Itthiyaṃ ‘‘itthiya+matvā’’ti āpaccaye tassa ghasaññā. Sesaṃ kaññāva. Sabbā, sabbā sabbāyo. Bho sabbe, sabbā sabbāyo. ‘‘Gho ssaṃ+ssā+ssāyaṃ+tiṃ sū’’-ti rasse sabbaṃ, sabbā sabbāyo. Sabbāya, sabbāhi sabbābhi.

101. Ghapā sassa ssā vā

Sabbādīnaṃ ghapato sassa ssā vā hoti. Amussāti rūpassa ‘‘ssā vā te+ti+mā+mūhī’’ti ssādesena siddhattā vāggahaṇa+muttaratthaṃ. Rasse sabbassā sabbāya, sabbāsaṃ sabbāsānaṃ. Pañcamiyaṃ sabbāya.

102. Smino ssaṃ

Sabbādīnaṃ ghapato smino ssaṃ vā hoti. Sabbassaṃ sabbāyaṃ sabbāya, sabbāsu.

Napuṃsake sabbaṃ. ‘‘Yonaṃ nī’’ti napuṃsake yossa nimhi –

137. Sabbādīhi

Sabbādīhi parassa nissa ṭā na hoti. Dīghe sabbāni. Bho sabba sabbā, sabbāni. Sabbaṃ, sabbe sabbāni. Nādīsu pumeva. Katarakatamaubhayā tīsu liṅgesu sabbasamā. Evaṃ itaraaññasaddā.

Ssā+ssaṃsu viseso.

52. Ssaṃ+ssā+ssāyesvi-tare+ka+ññe+ti+māna+mi

Ssamādīsu itara+eka+añña+eta+ima iccetesaṃ i hoti niccaṃ. Itarissā itarāya, aññissā aññāya, aññāsaṃ aññāsānaṃ. Aññissaṃ aññāyaṃ aññāya. Aññatara+ññatamā liṅgattaye sabbasamā.

Pubbo,

143. Pubbādīhi chahi

Etehi chahi savisaye eṭa vā hotīti yossa eṭa, pubbe pubbā. Bho pubba pubbā, pubbe pubbā. Pubbaṃ, pubbe. Pubbena. Sesaṃ sabbaliṅge sabbasamaṃ. Evaṃ parādayo pañca.

139. Nā+ññañca nāma+ppadhānā

Taṃnāmabhūtehi appadhānehi ca sabbādīhi sabbādikāriyaṃ na hoti. Te sabbā, sabbanāmā teti attho. Te piyasabbā, te atisabbā. Nāmabhūte ca aññapadatthādo appadhānavisaye ca sabbādikāriyanisedhena ‘‘paramasabbe tiṭṭhanti’’ tyādito padhānapadantato eṭaādayo honti, visesanasamāsassa uttarapadatthapadhānattā.

140. Tatiyatthayoge

Tatiyatthena yoge ca sabbādikāriyaṃ na hoti. Māsena pubbā māsapubbā iccādi.

141. Catthasamāse

Catthasamāsavisaye sabbādikāriyaṃ na hoti. Dakkhiṇuttarapubbānantiādi.

142. Ve+ṭa

Iti catthasamāse sabbādikāriyaṃ na hoti, niccena eṭaādesappasaṅge ayaṃ sampattavibhāsā. Pubbuttare pubbuttarā. Sesaṃ sugatasamaṃ.

Yo, ye. Yā, yāyo. Yaṃ, yāni iccādi sabbasamaṃ. Yādīna+mālapane rūpaṃ na sambhavati.

Tya si –

128. Tya+te+tānaṃ tassa so

Tya+te+tāna+manapuṃsakānaṃ tassa so hoti simhi. Syo, tye. Syā, tyā, tyāyo. Tyaṃ, tyāni iccādi sabbasamaṃ.

So,

131. Tatassa no sabbāsu

Tasaddassa tassa no vā hoti sabbāsu vibhattīsu. ‘‘Tya+te+tānaṃ tassā’’ti ca ettha tyādīnaṃ takāraggahaṇaṃ syā sā esā nāyoti itthiyaṃ sabbasamā hotīti. Ne te. Naṃ taṃ, ne te. Nena tene, nehi nebhi tehi tebhi.

132. Ṭa sasmāsmiṃssāyassaṃssāsaṃmhāmhisvi+massa ca

‘‘Ṭa sa+smā+smiṃ+naṃsmi+massa cā’’ti vuttepi tesaṃ vibhattīnaṃ ādesesu ssāyādīsu paresu ‘‘tadādesā tadiva bhavantī’’ti ñāyā ṭādese siddhepi yādiādesantare pare nivattanatthaṃ ssādīnaṃ gahaṇaṃ.

Sādīsvi+massa tasaddatakārassa ca ṭo vā hoti. Pubbassaralopo. Eva+muparipi. Assa nassa tassa, nesaṃ nesānaṃ tesaṃ tesānaṃ. Amhā asmā namhā nasmā tamhā tasmā. Amhi asmiṃ namhi nasmiṃ tamhi tasmiṃ, nesu tesu.

Itthiyaṃ sā, nā nāyo tā tāyo. Naṃ taṃ, nā nāyo tā tāyo. Nāmhi –

46. Ssā vā te+ti+mā+mūhi

Ghapasaññehi ta+eta+ima+amūhi ekatte nādīnaṃ ssā vā hoti. Antassarānaṃ ghapavohārena taṃsahacaritāpi saddā ‘‘kunte pavesayā’’ti ñāyā gayhantīti ‘‘ghapasaññehi ta+eta+ima+amūhī’’ti vuttaṃ. Vāṭādese assā nassā nāya.

53. Tāya vā

Ssaṃssāssā yesu tassa vā i hoti. Tissā tassā tāya, nāhi nābhi tāhi tābhi. Sassa vā ssāmhi assā nassā tissā tassā.

54. Te+ti+māto sassa ssāya

Tā+etā+imāto sassa ssāyo hoti vā. Assāya nassāya tissāya tassāya, ‘‘ghapate’’ccādinā yādese nāya tāya. Naṃvacanassa sa+mādese takārassa ca vā ṭādese āsaṃ nāsaṃ nāsānaṃ tāsaṃ tāsānaṃ. Sattamiyaṃ assaṃ assā nassaṃ nassā nāyaṃ nāya tissaṃ tissā tassaṃ tassā tāyaṃ tāya, nāsu tāsu.

Napuṃsake naṃ taṃ, nāni tāni. Naṃ taṃ, ne nāni te tāni. Sesaṃ pumeva.

‘‘Yaṃtaṃsaddā niccasambandhā’’ti ñāyā yaṃsaddena aniyamitatthaṃ taṃsaddo niyameti.

> Pasiddhe anubhūtatthe, pakkantavisaye tathā;
> Yaṃsadda+manapekkheva, taṃsaddo yujjate sadāti –

Vuttattā ettheva taṃsaddo yaṃsaddaṃ nāpekkhati. Yathākkamaṃ tatri+da+mudāharaṇaṃ –

(.) ‘‘Namo tassā’’ti ca, (.) ‘‘aggimpa+kkhinā…pe… ñātakārī hi so jino’’ti ca, (..) Purimagāthāya vuttamunisadda+mapekkhitvā ‘‘savāsane kilese so’’ti ca.

Eso, ete. Esā, etā etāyo, etaṃ, etāni iccādi ṭa+nādesābhāvova viseso.

Ima si,

127. Simha+napuṃsakassā+yaṃ

Imasaddassa anapuṃsakassa ayaṃ hoti simhi. Ayaṃ, ime. Imaṃ, ime.

126. Nāmha+ni+mi

Imasaddassa anitthiyaṃ nāmhi ana+imiiccādesā honti. ‘‘Ate+nā’’ti ene anena iminā. Himhi –

125. Imassā+nitthiyaṃ ṭe

Imassā+nitthiyaṃ ṭe hoti vā su+naṃ+hisu. ‘‘Nāmaggahaṇe liṅgavisiṭṭhassāpi gahaṇaṃ’’ti ñāyā ‘anitthiyaṃ’ti itthiliṅganisedhā imassāti nāmaggahaṇavisaye liṅgavisesitassa imasaddassāpi gahaṇaṃ. Tassa phalaṃ ‘‘tatassa no sabbāsu’’ tyādo liṅgattaye kāriyasiddhi. Ehi ebhi imehi imebhi. ‘‘Ṭa sasmāsmi’’miccādinā sabbassi+massa vā ṭādese assa imassa, vā ṭe esaṃ esānaṃ imesaṃ imesānaṃ. Amhā asmā imamhā imasmā. Amhi asmiṃ imamhi imasmiṃ, esu imesu.

Itthiyaṃ ayaṃ, imā imāyo. Imaṃ, imā imāyo. Nā ‘‘ssā vā te+ti+mā+mūhī’’ti ssā vā, vā ṭādese ‘‘ssa’’ miccādinā iādese ca kate assā imissā imāya, imāhi imābhi. Assā imissā assāya imissāya imāya. Naṃvacanassa sa+mādese imassa ca vā ṭādese assa ‘‘sunaṃhi sū’’ti dīghe ca kate āsaṃ, aññatra imāsaṃ imāsānaṃ. Sattamiyaṃ assaṃ imissaṃ assā imissā imāyaṃ imāya, imāsu.

Napuṃsake –

201. Imassi+daṃ vā

Aṃsisu saha tehi imassi+daṃ hoti vā napuṃsake. Idaṃ imaṃ, ime imāni. Idaṃ imaṃ, ime imāni. Anena iminā iccādi pulliṅgasamaṃ.

197. Ime+tāna+menā+nvādese dutiyāyaṃ

Imaetasaddānaṃ kathitānukathanavisaye dutiyāya+menādeso hoti. Imaṃ bhikkhuṃ vinaya+majjhāpaya, atho enaṃ dhamma+majjhāpaya. Ime bhikkhū vinaya+majjhāpaya, atho ene dhamma+majjhāpaya. Eva+metassa ca yojanīyaṃ.

Amu si,

129. Massā+mussa

Anapuṃsakassā+mussa makārassa so hoti simhi. Asu, yo –

86. Lopo+musmā

Niyamasutta+midaṃ, amusaddato yonaṃ lopo hoti niccaṃ pulliṅge. Dīghe amū. Jhalato yonaṃ ‘‘lopo’’ti lope siddhepi vo+pavādo+ya+mārambho.

> Ārambho vacanampatti, lakkhaṇaṃ yogalakkhaṇaṃ;
> Vākyaṃ satthañca iccādi, suttāna+mabhidhāyakā.

Amuṃ, amū. Amunā, amūhi amūbhi.

87. Na no sassa

Amusmā sassa no na hoti. Amussa, amūsaṃ amūsānaṃ. ‘‘Nāsmāssā’’ti lato smāssa nā, amunā amumhā amusmā. Amumhi amusmiṃ, amūsu.

Itthiyaṃ asu, amū amuyo. Amuṃ, amū amuyo. Nā, ‘‘ssā vā te+ti+mā+mūhī’’ti nādyekavacanānaṃ ssā vā, amussā amuyā, amūhi amūbhi. Amussā amuyā, amūsaṃ amūsānaṃ. Sattamiyaṃ amussaṃ amussā amuyaṃ amuyā, amūsu.

Napuṃsake –

202. Amussā+duṃ

Aṃsisu saha tehi amussa aduṃ hoti vā napuṃsake. Aduṃ, silopo, amuṃ. ‘‘Jhalā vā’’ti vāniādese amūni amū. Aduṃ amuṃ, amūni amū. Amunā iccādi pulliṅgasamaṃ.

‘‘Sakatte’’ti kapaccaye –

130. Ke vā

Amu eva amukoti sakatthe kapaccaye taddhitavuttittā ‘‘ekatthatāyaṃ’’ti silope ca kate ‘‘nimittābhāve nemittikassābhāvo’’ti ñāyā nimittabhūtassa sissā+bhāve nemittikassa ‘‘massā+mussā’’ti kattabbassa sakārassa nivuttīti ‘ke vā’ti vikappena massa sakārattha+mida+māraddhaṃ. Amussa massa ke sa hoti vā. Asuko amukā, asukā amukā. Asukaṃ amukaṃ iccādi.

Kiṃ si.

198. Kissa ko sabbāsu

Sabbāsu vibhattīsu kissa ko hoti. Sisso, ko, ke. Kaṃ, ke. Kena, kehi kebhi.

199. Ki sasmiṃsu vā nitthiyaṃ

Anitthiyaṃ kissa ki vā hoti sasmiṃsu. Kissa kassa, kesaṃ kesānaṃ. Kamhā kasmā. Kimhi kismiṃ kamhi kasmiṃ, kesu.

Itthiyaṃ vibhattīsu paresu kādese kate akārantattā majjhe āpaccayakaraṇa+maviruddhanti ā, kā, kāyo. Kaṃ, kā kāyo iccādi sabbāva.

Napuṃsake –

200. Ki+maṃsisu saha napuṃsake

Aṃsisu saha tehi kiṃ saddassa kiṃhoti napuṃsake. Kādesassa sāmaññattā ‘‘visesavihitā vidhayo sāmaññavidhayo nisedhentī’’ti ñāyā kiṃādesena kādesanivutti. Kiṃ, kāni. Kiṃ, ke kāni. Kene+ccādi pubbeva.

Ekasaddo saṃkhyā+tulya+ñña+sahāyavacano. Yadā saṃkhyāvacano, tadā ekavacananto, atra ekasaddo saṃkhyeyyavāpī. Aññatra tulyādīsu bahuvacanantopi. Eko, eke. Ekā, ekā ekāyo. Ekaṃ, ekāni+ccādi sabbasamaṃ tiliṅge.

Tulye eko vilāso dvinnaṃ kumārānaṃ, eke vaṇṇasaddā dvinnaṃ kumārānaṃ. Aññatthe eko ācariyo eva+māha, eke ācariyā eva+māhaṃsu. Asahāyate ekova araññaṃ pavisitvā.

Eko, eke. Ekā, ekā ekāyo. Ekaṃ ekāni+ccādi sabbasamaṃ tiliṅge. Ssā+ssaṃsu pana ‘‘ssa’’mādinā i, ekissā ekāya, ekissaṃ ekāyaṃ ekāya.

Idha attaparagāravavasena ekassāpi ‘‘amhākaṃ rañño’’tipi ‘‘eke ācariyā’’tipi bahuvacanassa lokena icchitattā bahulavidhānā bahuvacaneneva sijjhati.

Tumha+amhasaddā aliṅgā, tathā ubha+kati+dvisaddā, pañcādayo aṭṭhārasantā ca. Tumha si, amha si.

212. Tumhassa tuvaṃtva+mamhi ca

Amhi simhi ca tumhassa savibhattissa tuvaṃ+tvaṃ honti. Tuvaṃ tvaṃ.

211. Simha+haṃ

Simhi amhassa savibhattissa ahaṃ hoti. Ahaṃ, yevasve+ṭa, tu mhe.

2,209. Maya+masmā+mhassa

Yosva+mhassa savibhattissa maya+masmā vā honti yathākkamaṃ. Mayaṃ amhe.

227. Aṃmhi taṃ+maṃ+tavaṃ+mamaṃ

Aṃmhi tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ taṃ+maṃ+tavaṃ+mamaṃ honti yathākkamaṃ. Taṃ, maṃ, tavaṃ, mamaṃ.

231. Dutiyā yomhi vā

Tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ paccekaṃ ṅaṃ+ṅākaṃ vā honti yomhi dutiye, tumhaṃ tumhākaṃ tumhe, amhaṃ amhākaṃ amhe.

228. Nāsmāsu tayā+mayā

Nāsmāsu tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ tayā+mayā honti yathākkamaṃ. ‘‘Nāsmāsū’’ti bahuvacanesupi vibhattikkama+manapekkhitvā saddakkamena paccekaṃ dve dve honti.

213. Tayātayīnaṃ tva vā tassa

Tumhassa tayātayīnaṃ takārassa tva hoti vā. Tvayā tayā, mayā. Tumhehi tumhebhi, amhehi amhebhi.

229. Tava+mama+tuyhaṃ+mayhaṃ se

Se tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ ete ādesā honti yathākkamaṃ. Tava tuyhaṃ, mama mayhaṃ.

211. Naṃsesva+smākaṃ+mamaṃ.

Naṃsesva+mhassa savibhattissa asmākaṃ+mamaṃ honti yathākkamaṃ. Mamaṃ.

230. Ṅaṃ+ṅākaṃ naṃmhi

Naṃmhi tumhaamhasaddānaṃ savitattīnaṃ ṅaṃ+ṅākaṃ honti paccekaṃ. Tumhaṃ tumhākaṃ amhaṃ amhākaṃ asmākaṃ. Kaccāyane ekavacanassa aṃvidhānatthaṃ sutta+māraddhaṃ, ettha pana attagāravavasena aṃmhi tumhaṃ amhaṃbhi sijjhanti bahulādhikārā.

214. Smāmhi tvamhā

Smāmhi tumhassa savitattissa tvamhā hoti vā. Tvamhā tvayā tayā, mayā.

226. Smimhi tumhamhānaṃ tayi+mayi

Smimhi tumhaamhasaddānaṃsavibhattīnaṃ tayi+mayi hoti yathākkamaṃ. Tvayi tayi, mayi. Tumhesu.

203. Sumhā+mhassā+smā

Amhassa asmā hoti vā sumhi. Asmāsu amhesu. Sabbādayo vutta+mapekkhantā vakkhamānaṃ vāti ida+mesaṃ lakkhaṇaṃ.

232. Apādādo padate+kavākyeti

Adhikāro. Ettha pādo nāma gāthāya catutthaṃso, tasmā ‘‘tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ’’ti ettha vo na hoti. Ettha padanti vutta saddo sabhāvato –

Ākāsavāyuppabhavo sarīrā,
Samuccaraṃ vatta+mupeti nādo;
Ṭhānantare suppaṭihaññamāno,
Vaṇṇatta+māgacchati so tu saddoti –

Vuttattā ekeko vaṇṇo saddo nāma, tabbaṇṇasamūho padaṃ, tappadasamūho vākyañca. Tathā hi –

Vitatyantaṃ padaṃ tassa, ca yo vākyanti manvayaṃ;
Upacārā vaṇṇasadda-vāccaṃ taṃ na pariccaje.

Taṃ padañca –

Padaṃ catubbidhaṃ vuttaṃ, nāmā+khyāto+pasaggajaṃ;
Nipātajañca taññū hi, asso khalvā+bhidhāvatīti.

Taṃ vākyañca –

Ekākhyāto padaccayo, siyā vākyaṃ sakārakoti –

Vuttaṃ. Tasmā ‘‘vibhatyantaṃ padaṃ, padasamūho vākya’’nti ca vuccati.

233. Yonaṃhisva+pañcamyā vo+no

Apañcamiyāyonaṃhisva+pādādo vattamānānaṃ padasmā paresa+mekavākye ṭhitānaṃ tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ vo+no honti vā yathākkamaṃ. Gāmaṃ vo gaccheyyātha, gāmaṃ tumhe gaccheyyātha. Gāmaṃ no gaccheyyāma, gāmaṃ amhe gaccheyyāma. Pahāya vo gamissāmi, mā no vikantiṃsu. Dīyate vo, dīyate tumhaṃ. Dīyate no, dīyate amhaṃ. Tuṭṭho+smi vo pakatiyā, tuṭṭho+smi tumhaṃ. Satthā no bhagavā, eso amhākaṃ satthā. Kataṃ vo, kataṃ tumhehi. Kataṃ no, kataṃ amhehi.

234. Te+me nāse

Nāmhi se ca apādādo vattamānānaṃ dasmā paresa+mekavākye ṭhitānaṃ tumhaamhasaddānaṃ savibhattīnaṃ te+me vā honti yathākkamaṃ. Kataṃ te, kataṃ tayā. Kataṃ me, kataṃ mayā. Dīyate te, dīyate tava. Dīyate me, dīyate mama. Dhanaṃ te, dhanaṃ tava. Dhanaṃ me, dhanaṃ mama.

237. Na ca+vā+hā+he+vayoge

Cādīhi yoge tumhaamhasaddānaṃ vo+no, te+me na honti. Gacchāma tumhe ca mayañca, passati tumhe ca amhe ca, kataṃ tumhehi ca amhehi ca, dīyate tumhañca amhañca, dhanaṃ tumhañca amhañca, kataṃ tayā ca mayā ca, dīyate tava ca mama ca, dhanaṃ tava ca mama ca. Evaṃ vādiyogepi.

235. Anvādese

Kathitānukathitavisaye tumhaamhasaddānaṃ ādesā niccaṃ honti punabbidhānā. Gāmo tumhaṃ pariggaho, atho janapado vo pariggaho. Anvādese atho athoti vāradvayābhāvā niccanti vuttaṃ. Athosaddo kathitasseva puna kathanato anvādesajotako.

236. Sapubbā paṭhamantā vā

Vijjamānapubbasmā paṭhamantā paresaṃ tumhāmhānaṃ ādesā vā honti anvādese. Gāme paṭo tumhākaṃ atho nagare kambalo vo atho nagare kambalo tumhākaṃ, athoti anukathanavāradvayattā vikappo sapubbāti kiṃ, paṭo tumhākaṃ, atho kambalo vo. Paṭhamantāti kiṃ, paṭo nagare tumhākaṃ, atho kambalo gāme vo.

238. Dassanatthe+nālocane

Dassanatthe ālovacanavajjite payujjamāne tumhaamhāna+mādesā na honti. Gāmo tumhe uddissa āgato, gāmo amhe uddissa āgato. Anālocaneti kiṃ, gāmo vo āloceti, gāmo no āloceti.

239. Āmantaṇaṃ pubba+masantaṃva

Āmantaṇaṃ pubba+vijjamānaṃ viya hoti tumhāmhāna+mādesavisaye. Devadatta tava pariggaho. Āmantaṇanti kiṃ, kambalo te pariggaho.

240. Na sāmaññavacana+mekatthe

Samānādhikaraṇe parato sāmaññavacana+māmantaṇaṃ ekatthe asantaṃ viya na hoti māṇavaka jaṭilaka te pariggaho. Parāmanthaṇe asatipi pubba+mupādāya ādeso.

241. Bahūsu vā

Bahūsu vattamāna+māmantaṇaṃ sāmaññavacana+mekatthe asantaṃ viya vā na hoti. ‘‘Siddhe satyārambho nīyamāya vā vikappāyavā’’ti vuttattā vikappattha+midaṃ. Brāhmaṇā guṇavanto tumhākaṃ pariggaho, brāhmaṇā guṇavanto vo pariggaho.

Ubha+katisaddā bahuvacanantā. ‘‘Ubha+gohi ṭo’’ti yonaṃ ṭo, ubho. Kathaṃ ‘‘ubhayo vasemase’’ti, ṭomhi yakārāgamo. Ubho.

59. Suhisu+bhasso

Ubhassa suhisvo hoti. Ubhohi ubhobhi.

50. Ubhi+nnaṃ

Ubhā naṃvacanassa innaṃ hoti. Ubhinnaṃ, ubhosu.

168. Ṭi katimhā

Katimhā yonaṃ ṭi hoti. Kati, kati. Jhato yolopapasaṅge dīghanivattanatthaṃ ṭiādeso. Katīhi katībhi. ‘‘Bahukatinnaṃ’’ti nuka, katinnaṃ, katīsu.

1,54. Vicchā+bhikkhaññesu dve

Vicchāya+mābhikkhaññe ca dve rūpāni honti. Kriyā+guṇa+dabbehi byāpetu+micchā vicchā. Rukkhaṃ rukkhaṃ siñcanti, gāmo gāmo ramaṇīyo, gāme gāme pānīyaṃ. Ābhikkhaññaṃ=ponopuññaṃ, pacati pacati, papacati papacati.

1,55. Syādilopo pubbasse+kassa

Vicchāya+mekassa dvitte pubbassa syādilopo hoti. Ekassa ekassāti dvitte ekekassa. Kathaṃ ‘‘matthakamatthakenā’’ti, ‘‘syādilopo pubbassā’’ti yogavibhāgā, yogavibhāgā ca iṭṭhapasiddhīti.

1,56. Sabbādīnaṃ vītihāre

Sabbādīnaṃ vītihāre dve bhavanti. Pubbassa syādilopo ca, aññassa aññassa bhojakā aññamaññassa bhojakā, evaṃ itarītarassa.

1,57. Yāvabodhaṃ sambhame

Turitenā+pāyahetupadassanaṃ sambhamo, tasmiṃ sati vattu yāvantehi saddehi so+ttho viññāyate, tāvanto payujjante. Sappo sappo sappo, bujjhassu bujjhassu bujjhassu, bhinno bhikkhusaṅgho, bhinno bhikkhusaṅgho.

> Bhaye kodhe pasaṃsāyaṃ, turite kotūhala+cchare;
> Hāse soke pasāde ca, kare āmeḍitaṃ budho.

Saṅkhyākaṇḍa

Atha saṅkhyāsaddā vuccante. Ekādayo aṭṭhārasantā saṅkhyeyyavacanā. Vīsatiādayo ‘‘bhikkhūnaṃ vīsatī’’tiādīsu saṅkhyāvacanā, ‘‘vīsati bhikkhavo’’tiādīsu saṅkhyeyyavacanā. Ekasaddo sabbādīsu vuttova. Dvādayo aṭṭhārasantā bahuvacananthāva.

219. Yomhi dvinnaṃ duve+dve

Yomhi dvissa savibhattissa duve+dve honti paccekaṃ. Duve dve, duve dve, dvīhi dvībhi.

220. Duvinnaṃ naṃmhi vā

Naṃmhi dvissa savibhattissa duvinnaṃ hoti vā. Duvinnaṃ, aññatra –

47. Naṃmhi nuka dvādīnaṃ sattarasannaṃ

Dvādīnaṃ sattarasannaṃ saṅkhyānaṃ nuka hoti naṃmhi vibhattimhi. Ukāro uccāraṇattho, kakāro antāvayavattho. Ettha nāgamo vibhattissa ādyāvayavo ce, ‘‘āgamā tagguṇībhūtā taggahaṇena gayhante’’ti ñāyā nāgamopi taṃgahaṇena gayhatīti ‘‘sunaṃhisū’’ti dīghappasaṅge pakatiyā antāvayavabhūte sarantatā natthīti na dīgho. Dvinnaṃ, dvīsu.

207. Pume tayo+cattāro

Yomhi savibhattīnaṃ ti+catunnaṃ tayo+cattāro honti yathākkamaṃ pulliṅge. Tayo, tayo, tīhi tībhi.

49. Ṇṇaṃ+ṇṇannaṃ tito jhā

Jhasaññito tito naṃvacanassa ṇṇaṃ+ṇṇannaṃ honti. Tiṇṇaṃ tiṇṇannaṃ, tīsu.

Itthiyaṃ –

205. Tisso catasso yomhi savibhattīnaṃ

Vibhattisahitānaṃ ticatunnaṃ yomhi tisso+catasso honti itthiyaṃ yathākkamaṃ. Tisso, tisso, tīhi tībhi.

204. Naṃmhi ticatunna+mitthiyaṃ tissa+catassā

Naṃmhi ticatunnaṃ tissa+catassā honti+tthiyaṃ yathākkamaṃ. Naṃmhīti catutthīchaṭṭhīnaṃ sāmaññavacanaṃ, no ce naṃsūti vadati, yathākkamaṃti saddadvayāpekkhaṃ. Eva+mīdisa+maññampi. Tissannaṃ tīsu.

206. Tīṇi+cattāri napuṃsake

Yomhi savibhattīnaṃ ticatunnaṃ yathākkamaṃ tīṇi+cattāri honti napuṃsake. Tīṇi, tīṇi, tīhi iccādi pulliṅgeva.

Catu yo,

208. Caturo vā catussa

Catussa savibhattissa yomhi caturo hoti vā pulliṅge. Caturo cattāro. Kathaṃ ‘‘caturo nimitte nāddasāsi’’nti, liṅgavipallāsena siddhaṃ, cattāri nimittānīti attho. Vipallāso tividho liṅgavipallāso vacanavipallāso vibhattivipallāsoti. Catūhi catūbhi. Catunnaṃ, catūsu.

Itthiyaṃ catasso. Catasso. Catūhi catūbhi. Catassannaṃ. Catassannaṃ. Catūsu.

Napuṃsake cattāri. Cattāri. Catūhi catūbhi. Iccādi pumeva.

169. Ṭa pañcādīhi cuddasahi

‘‘Sutte liṅgavacanamatta’’nti ñāyā ṭa-iti vuttaṃ. Pañcādīhi cuddasahi saṅkhyāhi yonaṃ ṭa hoti. Pañca. Pañca. Yonaṃ ṭā+ṭenivatthanatthaṃ ṭa-vidhānaṃ.

90. Pañcādīnaṃ cuddasanna+ma

Pañcādīnaṃ cuddasannaṃ sunaṃhisva hoti. Etta+dīghāpavādo+yaṃ. Apavādati bādhetīti apavādo. Tasmā ‘‘pakapyāpavādavisayamussaggā abhinivisante’’ti ñāyā ‘‘suhisva+sse’’ ‘‘sunaṃhisu’’ti ca ussaggā ‘‘pañcādīnaṃ cuddasanna+ma’’ iti apavādavisayaṃ na pavisanti, sāmaññattā. Eva+muparipi ‘‘pañcamiyaṃ parassa’’ ‘‘ādissā’’ti. Pañcahi pañcabhi pañcannaṃ. Pañcannaṃ. Pañcasu. Evaṃ chādayo aṭṭhārasantā.

‘‘Catthe’’ti eko ca dasa cāti cattasamāse ‘‘amādī’’ti ekena adhikā dasāti tatiyāsamāse vā kate ‘‘ekatthatāya’’nti vibhattilopo. Eva+mupari ca.

3,102. Ekaṭṭhāna+mā

Ekaaṭṭhānaṃ ā hoti dase pare.

3,103. Ra saṃkhyāto vā

Saṃkhyāto parassa dasassa ra hoti vibhāsā. Sa ca ‘‘pañcamiyaṃ parassā’’ti vattamāne ‘‘ādissā’’ti dakārasseva hoti. Ekārasa ekādasa. Ekārasahi ekādasahi. Ekārasannaṃ ekādasannaṃ. Ekārasasu ekādasasu. Eva+mekādasaiccādipi.

3,94. Ā saṃkhyāyā satādo nāññatthe

Saṃkhyāya+muttarapade dvissā hoti asatādo nāññatthe.

Āviṭṭhaliṅgattā saṃkhyāyaṃ uttarapade saliṅgeneva visesanaṃ bhavati.

> Suddhaṃ missañca saṃkiṇṇaṃ, upasajjanameva ca;
> Āviṭṭha+matha vā+byattaṃ, chadhā liṅgaṃ vivaṃyate.

Ettha yathākkamaṃ rukkho latā paṇṇaṃti suddhaṃ. Ghaṭo ghaṭī, vajiro vajiraṃ, vedanā vedanaṃti missaṃ. Taṭo taṭī taṭaṃti saṃkiṇṇaṃ. Sukko paṭo, sukkā paṭi, sukkaṃ vatthaṃti upasajjanaṃ. Rājā saraṇaṃ, guṇo pamāṇaṃti āviṭṭhaṃ. Tuvaṃ ahaṃ kati pañcāti abyattaṃ. Iti liṅgaṃ veditabbaṃ. Dvādasa.

3,98. Bā cattālīsā do

Dvissa bā vā hoti cattālīsā do nāññatthe. Rāde se bārasa.

3,95. Tisse

Saṃkhyāya+muttarapade tissa e hota+satādo nā+ññatthe.

3,104. Chatīhi ḷo ca

Chatīhi parassa dasassa ḷo hoti ro ca. Teḷasa terasa.

3,100. Catussa cuco dase

Catussa cu+co honti vā dase pare. Dvitte cuddasa coddasa catuddasa.

3,99. Vīsatidasesu pañcassa paṇṇa+pannā

Vīsati sesu paresu pañcassa paṇṇa+pannā honti yathākkamaṃ. Pannarasa pañcadasa.

3,101. Chassa so

Chassa so-icca+ya+mādeso hoti se pare. Soḷasa sorasa. Sattarasa sattadasa. ‘‘Ekaṭṭhāna+mā’’ti ā, aṭṭhārasa aṭṭhādasa.

Ūnā ca sā vīsati cāti ‘‘visesana+mekatthene’’ti visesanasamāse ‘‘itthiyaṃ bhāsitapumi+tthī pume+vekatthe’’ti pumatte ca kate ekena ūnā vīsatīti tatiyāsamāse ekūnavīsati.

Vīsatiādayo ānavutiyā itthiliṅge+kavacanā. Bho ekūnavīsati. Ekūnavīsatiṃ. Ekūnavīsatyā ekūnavīsatiyā. Ekūnavīsatyaṃ ekūnavīsatiyaṃ ekūnavīsatyā ekūnavīsatiyā. Matisamaṃ.

Evaṃ vīsati, ekavīsati, dvāvīsati bāvīsati, tevīsati catuvīsatippabhutayo. Paṇṇaādese paṇṇavīsati pañcavīsati. Evaṃ chabbīsati, sattavīsati, aṭṭhavīsati.

Ekena ūnā tiṃsati tiṃsā vāti ekūnatiṃsati ekūnatiṃsā vā. Karaṇe ekūnatiṃsāya. Ekūnatiṃsāya, ekūnatiṃsāya, ekūnatiṃsāya, ekūnatiṃsāyaṃ. Evaṃ tiṃsatiṇiṃsāvabhutayo. Tiṃsāsaddassa pana silope ‘‘dīghasso’’ti yogavibhāgā rasso, tiṃsa. Niggahītāgamo, tiṃsaṃ. Bhotiṃse+ccādi pumeva.

Cattālīsādīsupi yathāsambhavaṃ evameva. Dvitte ekattiṃsati ekattiṃsā. Rassadvitte dvattiṃsati dvattiṃsa. Evaṃ tettiṃsati tettiṃsādayo yāva ekūnacattālīsati ekūnacattālīsā. Cattālīsāya simhi cattārīsā cattālīsā cattālīsaṃ, bho cattālīse+ccādi hoti. Evaṃ ekacattārīsā.

3,97. Dvīssā ca

Asatādo nāññatthe cattālīsādo dvissa e vā hoti ā ca. Dvecattālīsā dvecattālīsa dvecattālīsaṃ, evaṃ dvācattālīsa-iccādi. Dvecattārīsā dvecattārīsa dvecattārīsaṃ, evaṃ dvācattārīsā dvācattārīsa iccādi. Cattālīsati ekacattālīsati dvecattālīsati dvācattālīsati iccādi ekūnavīsatisamaṃ.

3,98. Cattālīsādo vā

Asatādo nāññatthe cattālīsādo tisse hoti vā. Tecattālīsā tecattālīsa tecattālīsaṃ. Bho tecattālīse iccādi hoti. Evaṃ ticattālīsā tecattārīsā ticattārīsā iccādi, tecattālīsati ticattālīsati iccādi pubbeva.

Evaṃ catucattālīsā pañcacattālīsā catucattālīsati pañcacattālīsati iccādi yāva ekūnapaññāsā.

Paññāsā paññāsa paññāsaṃ iccādi hoti. Evaṃ dvepaññāsā dvāpaññāsā dvipaññāsā dvepaṇṇāsā dvāpaṇṇāsā dvipaṇṇāsā. Tepaññāsā tipaññāsā tipaññāsaṃ tepaṇṇāsā tipaṇṇāsā. Catupaṇṇāsā pañcapaṇṇāsā iccādi yāva ekūnasaṭṭhi.

Evaṃ saṭṭhi, ekasaṭṭhi, dvesaṭṭhi dvāsaṭṭhi dvisaṭṭhi, tesaṭṭhi tisaṭṭhi, catusaṭṭhi pañcasaṭṭhi iccādi yāva ekūnasattati.

Sattati, ekasattati, dvesattati dvāsattati dvisattati, tesattati tisattati. Dvesattari dvāsattari dvisattari, catusattati, pañcasattati, catusattari, pañcasattarīti yāva ekūnāsīti.

Asīti, ekāsīti, dvāsīti, yāgame dviyāsīti, teasīti tiyāsīti, caturāsīti, pañcāsīti iccādi yāva ekūnanavuti.

Navuti, ekanavuti, dvenavuti dvānavuti dvinavuti, tenavuti tinavuti, catunavuti, pañcanavuti iccādi yāva ekūnasataṃ, etaṃ napuṃsakaliṅga+mekavacanantaṃ.

Sataṃ, bho sata satā, sataṃ, sataṃ. Satena, karaṇe satena. Satassa, satā satamhā satasmā, satassa, sate satamhi satasmiṃ. Evaṃ ekasatato pabhuti yāva sahassaṃ.

Koṭi pakoṭi koṭippakoṭi akkhobhiṇiyo itthiliṅge+kavacanantā. Vaggabhede tu sabbāsampi saṃkhyānaṃ bahuvacanopi hoteva ‘‘dvevīsatiyo jinadantā’’ ‘‘tisso vīsatiyo dinaghaṭikā’’ iccādi.

Dasadasakaṃ sataṃ nāma, dasasataṃ sahassaṃ nāma, dasasahassaṃ nahutaṃ, dasanahutaṃ lakkhaṃ, satasahassantipi vuccati.

Lakkhasataṃ koṭi, koṭilakkhasataṃ pakoṭi, pakoṭilakkhasataṃ koṭippakoṭi, evaṃ nahutaṃ, ninnahutaṃ, akkhobhiṇī, bindu, abbudaṃ, nirabbudaṃ, ahahaṃ, ababaṃ, aṭaṭaṃ, sogaṇḍikaṃ, uppalaṃ, kumudaṃ, puṇḍarīkaṃ, padumaṃ, kathānaṃ, mahākathānaṃ, asaṅkhyeyyanti yathākkamaṃ satalakkhaguṇaṃ veditabbaṃ.

Iccevaṃ ṭhānato ṭhānaṃ, satalakkhaguṇaṃ mataṃ;
Koṭippabhutīnaṃ vīsa-saṅkhyānañca yathākkamanti.

Athā+saṃkhyā vuccate, abyayanti ca vuccate. Taṃ pādi cādi, upasagganipātāti ca duvidhaṃ.

Pa parā apa saṃ anu ava o ni du vi adhi api ati su u abhi pati pari upa ā ime vīsati pādayo. Pādayo hi jotakā, na vācakā.

Tattha pa-saddo pakārā+dikamma, padhāna+ntobhāva, viyoga, tappara, bhusattha, sambhava, titti, anāvila, patthanādīsu. Yathā pakāre-paññā. Ādikamme-vippakataṃ, padhāne-paṇītaṃ, antobhāve-pakkhittaṃ, khittanti peraṇaṃ, pakkhittanti antokaraṇaṃ, dhātvatthassa bādhitattā. Vutthañhi –

Dhātvatthaṃ bādhate koci, koci taṃ anuvattate;
Tameva+ñño viseseti, upasaggagatī tidhāti.

Ettha ca ‘‘anuruddhakā me saṅgāmayuddhe’’ti ca ime upasaggā dhātvatthaṃ visesenti nāma. Viyoge-pavāsī, tappare-pācariyo, bhusatthe-pavuddhakāyo, sambhave-himavantā gaṅgā pabhavati, tittiyaṃ-pahūta+mannaṃ, anāvile-pasanna+mudakaṃ, patthane-paṇihitaṃ.

Parāiti parihāni, parājaya, gati, vikkamā+masanādīsu. Yathā parihāniyaṃ-parābhavo. Parājaye-parājito, gatiyaṃ-parāyanaṃ, vikkame-parakkamati, āmasane-aṅgassa parāmasanaṃ.

Apaiti apagata, garaha, vajjana, pūjā, padussanādīsu. Yathā apagate-apamāno apeto, garahe-apagabbho, vajjane-apasālāya āyanti vāṇijā, pūjāyaṃ-vuddhāpacāyī, padussane-aparajjhanti.

Saṃiti samodhāna, sammāsama, samantabhāva, saṃgata, saṃkhepa, bhusattha, saha+ppattha, pabhavā+bhimukhabhāva, vidhāna, punappuna, karaṇa, samiddhādīsu. Yathā samodhāne-sandhi, sammāsame-samādhi, sampayutto, samantabhāve-saṃkiṇṇaṃ, samullapanā, saṃgate-saṅgamo, saṃkhepe-samāso, bhusatthe-sāratto, sahatthe-saṃvāso, appatthe-samaggho, pabhave-sambhavo, abhimukhabhāve-sammukhaṃ. Saṃgate-saṃgaṇhāti, vidhāne-saṃvutaṃ, punappunakaraṇe-sandhāvati, samiddhiyaṃ-sampanno.

Anuiti anugatā+nupacchinna, pacchāttha, bhusattha, sādissa, hīna, tatiyattha, lakkhaṇi+tthambhūtakkhāna, bhāga, vicchādīsu. Anugate-anveti, anupacchinne-anusayo, pacchātthe-anurathaṃ, bhusatthe-anuratto, sādisse-anurūpaṃ, hīne-anusāriputtaṃ paññavanto, tatiyatthe-nadi+manvavasitā senā, lakkhaṇerukkha+manuvijjotate vijju, itthambhūtakhyāne-sādhu devadatto mātara+manu, bhāge-ya+dettha maṃ anu siyā, taṃ dīyatu, vicchāyaṃ-rukkhaṃ rukkhaṃ anu vijjotate cando.

Avaiti adhobhāga, viyoga, paribhava, jānana, [suddhi] nicchaya, desa, theyyādīsu. Adhobhāge-avakkhittacakkhu, viyoge-avakokilaṃ vanaṃ, paribhave-avajānanaṃ, avamaññati, jānane-avagacchati. [suddhiyaṃ–vodānaṃ (rūpasiddhi)], Nicchaye-avadhāraṇaṃ, dese-avakāso, theyye-avahāro.

Oiti oroharaṇa, nīharaṇa, suddhiādīsu dissati. Orohaṇe-pāsādā orohati, nīharaṇe-omukkupāhano, suddhiyaṃ-odātaṃ.

Niiti, nissesa, niggata, nīharaṇa,+ntopavesanā+bhāva, nisedhana, nikkhanta, pātubhāvā+vadhāraṇa, vibhajana, upamu+padhāraṇā+vasāna, cheka, nīharaṇā+varaṇādīsu. Nissese-nirutti, niggate-nikkileso, niyyāti, nīharaṇe-niddhāraṇaṃ, antopavesane-nikhāto, abhāve-nimmakkhikaṃ, nisedhe-nivāreti, nikkhante-nibbānaṃ, pātubhāve-nimmitaṃ, avadhāraṇe-nicchayo, vibhajane-niddeso. Upamāyaṃ-nidassanaṃ, upadhāraṇe-nisāmanaṃ, avasāne-niṭṭhitaṃ, cheke-nipuṇo, nīharaṇe-nīharati, issa dīgho. Āvaraṇe-nīvaraṇaṃ.

Duiti asobhaṇā+bhāva, kucchitā+samiddhi, kiccha, virūpatādīsu. Asobhaṇe-duggandho, abhāve-dubbhikkhaṃ, kucchite – dukkaṭaṃ. Asamiddhiyaṃ-dussassaṃ, kicche-dukkaraṃ, virūpatāyaṃ-dubbaṇṇo dummukho.

Viiti visesa, vividha, viruddha, vigata, viyoga, virūpatādīsu. Visese-vimutti, visiṭṭho, vividhe-vimati, viruddhe-vivādo, vigate-vimalaṃ, viyoge-vippayutto, virūpatāyaṃ-virūpo.

Adhiiti adhiki+ssarū+paribhāvā+dhibhavana+jjhāyā+dhiṭṭhāna, nicchaya, pāpuṇanādīsu. Adhike-adhisīlaṃ, issare-adhipati, adhi brahmadatte pañcālā, uparibhāve-adhirohati, pathaviṃ adhisessati, adhibhavane-adhibhavati, ajjhāyane-byākaraṇa+madhīte, adhiṭṭhāne-bhūmikampādiṃ adhiṭṭhāti, nicchaye-adhimokkho, pāpuṇane-bhogakkhandhaṃ adhigacchati.

Apiiti sambhāvanā+pekkhā, samuccaya, garaha, pañhādīsu. Sambhāvanāyaṃ-api dibbesu kāmesu, merumpi vinivijjhitvā gaccheyya, apekkhāyaṃ-ayampi dhammo aniyato, samuccaye-itipi arahaṃ, antampi antaguṇampi ādāya, garahe-api amhākaṃ paṇḍitaka, pañhe-api bhante bhikkhaṃ labhittha.

Atiiti atikkamanā+tikkantā+tisaya, bhusatthādīsu. Atikkame-atirocati amhehi, atīto, atikkante-accantaṃ, atisaye-atikusalo, bhusatthe-atikodho, ativuddhi.

Suiti sobhaṇa, suṭṭhu, sammā, samiddhi, sukhatthādīsu. Sobhaṇe-sugandho, suṭṭhu+sammādatthesu-suṭṭhu gato sugato, sammā gatotipi sugato, samiddhiyaṃ-subhikkhaṃ, sukhatthe-sukaro.

Uiti uggatu+ddhakamma, padhāna, viyoga, sambhava, attalābha, satti, sarūpakathanādīsu. Uggate-uggacchati, uddhakamme-āsanā uṭṭhito, ukkhepo, padhāne-uttamo, lokuttaro, viyoge-ubbhāsito, sambhave-ubbhuto, attalābhe-uppannaṃ ñāṇaṃ, sattiyaṃ-ussahati gantuṃ, sarūpakathane-uddisati suttaṃ.

Abhiiti abhimukhabhāva, visiṭṭhā+dhiku+ddhakamma, kula, sāruppa, vandana, lakkhaṇi+tthambhūtakkhāna, vicchādīsu. Abhimukhabhāve-abhimukho, abhikkamati, visiṭṭhe-abhidhammo, adhike-abhivasati, uddhakamme-abhiruhati. Kule-abhijāto, sāruppe-abhirūpo, vandane-abhivādeti, lakkhaṇādīsu purimasamaṃ.

Patiiti paṭigata, paṭiloma, paṭinidhi, paṭidāna, nisedha, nivattana, sādissa, paṭikaraṇā+dāna, paṭibodha, paṭicca, lakkhaṇitthambhūtakkhāna, bhāga, vicchādīsu. Paṭigate-paccakkhaṃ, paṭilome-paṭisotaṃ, paṭinidhimhi-ācariyato pati sisso, paṭidāne-telatthikassa ghataṃ paṭidadāti, nisedhe-paṭisedheti, nivattane-paṭikkamati, sādisse-paṭirūpakaṃ, paṭikaraṇe-paṭikāro, ādāne-paṭiggaṇhāti, paṭibodhe-paṭivedho, paṭicce-paccayo, lakkhaṇādīsu purimasamaṃ.

Pariiti samantatobhāva, pariccheda, vajjanā+liṅgana, nivasana, pūjā, bhojanā+vajānana, dosakkhāna, lakkhaṇādīsu. Samantha- tobhāve-parivuto, paricchede-pariññeyyaṃ, vajjane-pariharati, āliṅgane-parissajati, nivasane-yo vatthaṃ paridahessati, pūjāyaṃ-paricariyā, bhojane-bhikkhuṃ parivisati, avajānane-paribhavati. Dosakkhāne-paribhāsati, lakkhaṇādīsu-rukkhaṃ pari vijjotate vijju iccādi.

Upaiti upagamana, samīpū+papatti, sādissā+dhiku+paribhāvā+nasana, dosakkhāna, saññā, pubbakamma, pūjā, gayhākāra, bhusatthādīsu. Upagamane-nisinnaṃ vā upanisīdeyya, samīpe-upanagaraṃ, upapattiyaṃ-saggaṃ lokaṃ upapajjati, atha vā upapatti=yutti, yathā upapattito ikkhatīti upekkhā, sādisse-upamānaṃ, upamā, adhike-upakhāriyaṃ doṇo, uparibhāve-upasampanno, anasane-upavāso, dosakkhāne-paraṃ upavadati, saññāyaṃ-upadhā, upasaggo, pubbakamme-upakkamo, upakāro, pūjāyaṃ-buddhupaṭṭhāko, mātupaṭṭhānaṃ, gayhākāre-soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, bhusatthe-upādānaṃ, upāyāso, upanissayoti.

Āiti abhimukhabhāvu+ddhakamma+mariyādā+bhividhi, patti+cchā, parissajana, ādikamma, gahaṇa, nivāsana, samīpa, āvhānādīsu. Abhimukhabhāve-āgacchanti, uddhakamme-ārohati, mariyādāyaṃ-āpabbatā khettaṃ, abhividhimhi-ākumāraṃ yaso kaccāyanassa, pattiyaṃ-āpattiṃ āpanno, icchāyaṃ-ākaṅkhā, parissajane-āliṅganaṃ, ādikamme-ārambho, gahaṇe-ādīyati, āliṅgati, (ālimpati, rū), nivāse-āvasatho, āvāso, samīpe-āsannaṃ, āvhāne-āmanteti.

Pa parā+pa sa+manva+va, o ni du rabhi byā+dhisu;
Ati ni ppati pari apayo, upa ā iti vīsati;
Esa hi bho upasagga-vidhi+kkamato kathito.

Ettha ca –

Upasagga+nipātā ca, paccayā ca ime tayo;
Neke+nekatthavācakā, iti neruttikā+bravuṃ.

118. Asaṃkhyehi sabbāsaṃ

Avijjamānasaṃkhyehi parāsaṃ sabbāsaṃ vibhattīnaṃ lopo hoti. Na santi ekavacanādisaṃkhyā etesanti asaṃkhyā, tesaṃ asaṃkhyānaṃ vibhattīnaṃ bhede asatipi syādividhānaṃ ‘‘mā no ajja vikantiṃsū’’tiādo vibhatyantattā padattasiddhīti vo+noādīnaṃ siddhiyā ca tesaṃ paṭhamādiatthe dassanato ca hoti. Pahāro parābhavo apahāro saṃhāro avahāro ohāro iccādi hoti.

Upecca+tthaṃ sajantīti, upasaggā hi pādayo;
Cādī padādimajjhante, nipātā nipatantīti.

Opasaggikapadaṃ.

Samuccaya+vikappana+paṭisedha+pūraṇādiatthaṃ asattavācikaṃ nepātikaṃ.

Ca-iti samuccayā+nvācaya+itaretarayoga+samāhārā+vadhāraṇādīsu. Vā-iti vikappanu+pamāna+samuccaya+vavatthitavibhāsādīsu. Na, no, mā, a, alaṃ, halaṃ iccete paṭisedhe. ''Dve paṭisedhā pakatiatthaṃ gamayantī''ti ñāyā ''na tesaṃ pana rūpānaṃ paccayā na ca hontī''ti ettha na ca na honti-hontevāti pakatiatthaṃ gamayati. Alaṃ pariyatti+bhūsanesu ca.

Pūraṇatthaṃ duvidhaṃ attapūraṇaṃ padapūraṇañca, tattha atha, khalu, vata, atho, assu, yagghe, hi, carahi, naṃ, taṃ, ca, tu, vā, vo, pana, have, kīva, ha, tato, yathā, sudaṃ, kho, ve, haṃ, enaṃ, (evaṃ, rū) seyyathidaṃ iccevamādi padapūraṇe. Tattha atha-iti pañhā+nantariyā+dhikārādīsu ca. Khalu-iti paṭisedhā+vadhāraṇa, pasiddhīsu ca. Vata+iti ekaṃsa, khedā+nukampa, saṃkappesu ca. Atho-iti anvādese ca. Hi-iti hetu, avadhāraṇesu ca. Tu-iti visesa, hetu, nivattanādīsu ca. Pana-iti visesepi. Have+ve iccete ekaṃsatthepi. Haṃ-visāda, vimhesupi. (Visāda, sambhavesu, rū). Seyyathidaṃti taṃ katamaṃti atthepi.

Atthapūraṇaṃ duvidhaṃ vibhattiyuttaṃ avibhattiyuttañca. Atthi, sakkā, labbhā iccete paṭhamāyaṃ. Āvuso ambho hambho are hare re je iccete āmantaṇe. Divā bhiyyo (namo, rū) iccete paṭhamādutiyāsu. Sayaṃ sāmaṃ saṃ sammā kinti iccete tatiyatthe. So+to+dhāpaccayantā ca suttaso padaso aniccato dukkhato ekadhā dvidhā iccādi. Tave+tuṃ paccayantā catutthiyāva, kātave dātave, kātuṃ kāretuṃ, (dātuṃ, rū) dāpetuṃ iccādi. So+topaccayantā pañcamiyatthe, dīghaso oraso rājato vā corato vā iccādi. To satta- myatthepi tra+tthādipaccayantā ca, ekato purato pacchato passato piṭṭhito pādato sīsato aggato mūlato, yatra yattha yahiṃ tatra tattha tahiṃ iccādi. Samantā sāmantā parito abhito samantato ekajjhaṃ ekamantaṃ heṭṭhā upari uddhaṃ adho tiriyaṃ sammukhā paramukhā āvi raho tiro uccaṃ nīcaṃ anto antarā antaraṃ ajjhattaṃ bahiddhā bāhirā bāhiraṃ bahi oraṃ pāraṃ ārā ārakā pacchā pure huraṃ pecca iccete sattamiyā. Sampati āyati ajja aparajjha suve sve uttarasuve (kisu, rū) hiyyo pare (parasuve, rū) sajju sāyaṃ pāto kālaṃ kallaṃ divā rattaṃ niccaṃ satataṃ abhiṇhaṃ abhikkhaṇaṃ muhuṃ muhuttaṃ bhūtapubbaṃ purā yadā tadā (kadā, rū) iccādayo kālasattamiyaṃ. Iti vibhattiyuttāni.

Avibhattiyuttesu appeva appevanāma nu iccete saṃsayatthe. Addhā aññadatthu taggha jātu kāmaṃ sasakkaṃ iccete ekaṃsatthe. Evaṃ iti avadhāraṇe. Kacci nu nanu kathaṃ (kiṃsu, rū) kiṃ iccete pucchanatthe. Evaṃ iti itthaṃ iccete nidassanatthe. Iti hetu+vākyaparisamattīsu ca. Yāva tāva yāvatā tāvatā kittāvatā ettāvatā kīva iccete paricchedanatthe. Evaṃ sāhu lahu opāyikaṃ paṭirūpaṃ āma sādhu iccete sampaṭicchanatthe. Tathā yathā yatheva tatheva evaṃ evameva evampi yathāpi seyyathāpi seyyathāpināma viya iva yathariva tathariva yathānāma tathānāma yathāhi tathāhi yathāca tathāca iccete paṭibhāgatthe. Yathāiti yoggatā+vicchā+padatthānativatti+nidassanesu ca. Evaṃiti upadesa+pañhādīsu ca. Kiñcāpiiti anuggahatthe. Dhiiti garahe. Ahoiti garaha+pasaṃsana+patthanesu. Nāmaiti garaha+pasaṃsana+saññā+pañhesu. Sādhūti pasaṃsana+yācanesu. Iṅgha handa iccete codanatthe. Sādhu suṭṭhu evametaṃti anumodane. Kiraiti anussavana+asaddheyyesu. Nunaiti anumānā+nussaraṇa+parivitakkesu. Kasmāti kāraṇapucchane. Yasmā tasmā tathā hi tena iccete kāraṇacchedanatthe. Saha saddhiṃ amā (samaṃ, rū) iti samakriyāyaṃ. Vinā rite vippayoge. Nānā puthu bahupakāre. Puthu visuṃ asaṅghāte ca. Duṭṭhu ku kucchāyaṃ (jigucchāyaṃ, rū). Puna appaṭhame. Kathaṃ cikicchatthe. Dhā kkhattuṃ so kiñcaiti saṃkhyāvibhāge. Īsakaṃ appamānesu (appamatte, rū). Saṇikaṃ mandatthe. Khippaṃ araṃ lahuṃ āsu tuṇhaṃ aciraṃ sīghatthe. Ciraṃ cirassaṃ dīghakāle. Ce yadi saṃkā+vaṭṭhāne. Dhuraṃ thirā+vadhāraṇesu (dhuvaṃ thirā+vadhāraṇesu, rū). Hā visāde. Tuṇhī abhāsane. Sacchi paccakkhe. Musā micchāalikaṃ asacce. Suvatthi āsiṭṭhe iccādi.

Tuna+ktvāna+ktvāpaccayantā ussukkanatthe bhavanti. Yathā passituna passiya passitvāna passitvā, disvā disvāna dassetvā dātuna datvāna datvā upādāya dāpetvā viññāya viceyya vineyya samecca nihacca upecca ārabbha āgamma iccādi.

Vibhattiyā kato bhedo, saliṅgānaṃ bhave tathā;
Tumhādīnaṃ tva+liṅgesu, neva+tthi pādi+cādinaṃ.

Evaṃ nāmākhyātopasaggehi vinimuttaṃ etaṃ nipātapadaṃ veditabbaṃ.

Nepātikapadaṃ.

Pulliṅgaṃ itthiliṅgañca, napuṃsaka+mathā+paraṃ;
Tiliṅgañca aliṅgañca, nāmikaṃ pañcadhā ṭhitaṃ.

Iti payogasiddhiyaṃ nāmakaṇḍo dutiyo.

3. Kārakakaṇḍa

Atha vibhattīna+matthabhedā vuccante.

Tattha ekampi atthaṃ kammādivasena ekattādivasena ca vibhajantīti vibhattiyo, syādayo. Tā pana paṭhamādibhedena sattavidhā. Tā yathā ‘‘paṭhamā+tthamatte’’ti paṭhamāvibhatti hoti. Sissa okāra+lopa+a-mādesesu naro itthī napuṃsakaṃ.

Sakattha+dabba+liṅgāni, saṃkhyā+kammādipañcakaṃ;
Nāmattho tassa sāmañña-matthamatthaṃ pavuccate.

So nāmattho ca –

Jāti kriyā guṇo dabbaṃ, tathā nāmanti pañcadhā;
Saddassa+ttho sa saddopi, pañcadhāva+tra bhijjate.

Kathaṃ jātisaddo guṇasaddotyādinā.

Bhinnesva+bhinnadhī+saddā, sabalādīsu yabbalā;
Vattante jāti esā+ssa, mālā sutta+mivā+nvitā.

Adabbabhūtaṃ kattādi-kārakaggāmasādhiyaṃ;
Padatthaṃ kattukammaṭṭhaṃ, kriya+micchanti tabbidū.

Dabbassito tato bhinno, nimitto tappatītiyā;
Vinassanasabhāvo ca, nigguṇova guṇo+ccate.

Ettha paṭo sukkoti vinassanasabhāvo ca casaddena vipulo ākāsoti avinassanasabhāvo ca attani visuṃ guṇarahito guṇo+ccate tyattho.

Yaṃ yaṃ visessate kiñci, taṃ taṃ dabba+miho+ccate;
Jātyādinopya+to tādi, dabbattaṃ parikappate.

Ettha gojāti assajātīti vutte jāti dabbaṃ. Nīlo guṇoti ca guṇo dabbaṃ. Pacanakriyāti ca gamanādikriyāto visesiyatīti kriyāva dabbaṃ.

Nāmarūpena sadabbe, kvaci saññī kathīyate;
Nāmanti taṃ yathā citto, saññā saddo tu taddhanī.

Nāmassa dabbattepi cittotyādi nāmeneva pasijjhati, no ghaṭa+paṭādayova dabbattena, tasmā nāma+miti saññī kathīyate, taṃvācakattā tabbatī cittādi saññāsaddoti nicchiyateyya+dhippāyo.

Ayaṃ pañcavidhopi attho saddattho ceva sāmatthiyā gamyamānattho cāti dubbidho. Tathā hi ‘‘pīno divā na bhuñjeyya’’miti bhuttinirākati saddattho. Rattibhutti tu sāmatthiyā+vagamyate. Tene+taṃ vuccati –

Atthappatītiyaṃ sadda-byāpāro tividho bhave;
Mukhyo lakkhaṇa+byañjana-sabhāvo cāti ettha tu.

Mukhyo tu nirantaratthe, lakkhaṇo tu tirohite;
Atthe+taro tu vākyassa, attheyeva pavattati.

‘‘Mañce’’ti nirantaratthe vattamāno mukhyo, ‘‘mañcā ugghosantī’’ti tirohitatthe vattamāno lakkhaṇo, gāthādisakalavākyassa+tthe vattamāno byañjanasabhāvo.

Byāpārassa pabhedena, tidhā saddopi vācako;
Lakkhaṇiko byañjakoti, tadatthopi tidhā mato.

Vacco lakkhaṇiko byaṅgyo, cevaṃ saddo suvācako;
Vuttakamena jātyādi-bhedena pañcadhā bhaveti.

38. Āmantaṇe –

Ti āmantaṇādhike atthamatte paṭhamāvibhatti hoti. Bho nara, bho itthi, bho napuṃsaka.

Saddenā+bhimukhīkāro, vijjamānassa vatthuno;
Āmantaṇaṃ vidhātabbe, natthi ‘‘rājā bhave’’ti+daṃ.

Kriyā nimittaṃ kārakantu kamma, kattu, karaṇa, sampadāna, avadhi, ādhārabhedena chabbidhaṃ, taṃ yathā –

2,2. Kamme dutiyā

Karīyati kattukiriyāya sambandhīyatīti kammaṃ, tasmiṃ kammakārake dutiyāvibhatti hoti. Taṃ tividhaṃ nibbatti, vikati, patti bhedena, tattha nibbattikamme mātā puttaṃ vijāyati, āhāro sukhaṃ janayati, kaṭaṃ karoti datto. Vikatiyaṃ kaṭṭha+maṅgāraṃ karoti, suvaṇṇaṃ kaṭakaṃ karoti, vīhayo lunāti. Pattiyaṃ datto gharaṃ pavisati, ādiccaṃ passati, dhammaṃ suṇāti, paṇḍite payirupāsati.

Vuttañca –

Nibbatti+vikati+patti-bhedā kammaṃ tidhā mataṃ;
Kattukriyābhigammantaṃ, sukha+maṅgāraṃ+gharaṃ yathāti.

Kaṭaṃ karoti vipulaṃ dassanīyanti attheva guṇayuttassa kammatā, vipulaṃ karoti, dassanīyaṃ karotīti kriyāya sambandhiyamānattā. Odano paccateti odanasaddato kammatā nappatīyate, kiñcarahi ākhyātato.

Icchitakammaṃ yathā-gāvuṃ payo dohati, gomantaṃ gāvaṃ yācati, gāva+mava rundhati vajaṃ, māṇavakaṃ maggaṃ pucchati, gomantaṃ gāvaṃ bhikkhate, rukkha+mavacināti phalāni, rukkhātyattho. Sissaṃ dhammaṃ brūte. Ettha payo, gāvaṃ iccādi icchitaṃ, gāvuṃ, gomanta+miccādi anicchitaṃ. Eva+manicchitepi kaṇṭakaṃ maddati, visaṃ gilati. Yaṃ nevi+cchitaṃ, nāpi anicchitaṃ, tatrāpi gāmaṃ gacchanto rukkhamūla+mupasappati.

Ādhāre adhisi+ṭhā+sānaṃ payoge ca, pathaviṃ adhisessati, gāma+madhitiṭṭhati, rukkha+majjhāsateti. Ettha pathavinti pathaviyanti attho. Eva+mabhi, nipubbavisassāpi, dhamma+mabhinivisate, dhamme vā. Tathā upa, nva+jjhā+pubbavasatissa, gāma+mupavasati, gāma+manuvasati, vihāra+madhivasati, gāma+māvasati, agāraṃ ajjhavasati, ettha gāmanti gāmetyattho. Tathā tappānā+cārepi, nadiṃ pibati, gāmaṃ carati, nadiyaṃtyattho. Sace maṃ nālapissatīti mayā saddhiṃtyattho. Vihitāva paṭi-yogepi dutiyā, paṭibhantu taṃ cunda bojjhaṅgā, tampaṭi bojjhaṅgā bhāsantūti attho. Upamā maṃ patibhāti, upamā maṃ upaṭṭhātityattho. Dhātunāyutte ‘‘tassa nappaṭibhātī’’ti chaṭṭhī.

3. Kāladdhāna+maccantasaṃyoge

Kāladdhānaṃ dabba+guṇa+kriyāhi accantasaṃyoge tehi kāladdhānavācīhi dutiyā hoti. Kālesattāhaṃ gavapānaṃ, māsaṃ maṃsodanaṃ, saradaṃ ramaṇīyā nadī, sabbakālaṃ ramaṇīyaṃ nandanaṃ, tayo māse abhidhammaṃ deseti. Addhani-yojanaṃ vanarāji, yojanaṃ dīgho pabbato, kosaṃ sajjhāyati.

Pubbanhasamayaṃ nivāsetvā, ekaṃ samayaṃ bhagavā, imaṃ rattiṃ cattāro mahārājānoti evamādīsu kālavācīhi accantasaṃyoge dutiyā, bahulaṃvidhānā vibhattivipallāso vā. Māsenā+nuvāko+dhīto, kosenā+nuvāko+dhītoti karaṇatthe tatiyā.

4. Gatibodhāhārasaddatthākammakabhajjādīnaṃ payojje

Gatyatthānaṃ bodhatthānaṃ āhāratthānaṃ saddatthāna+makammakānaṃ bhajjādīnañca payojje kattari dutiyā hoti. Datto gamayati māṇavakaṃ gāmaṃ, yāpayati vā. Guru bodhayati māṇavakaṃ dhammaṃ, vedayati vā. Mātā bhojayati putta+modanaṃ, āsayati vā. Guru ajjhāpayati sissaṃ vedaṃ, pāṭhayati vā. Payojjato+ññatra kamme dutiyā. Poso āsayati dattaṃ, sāyayati vā. Poso aññaṃ bhajjāpeti, aññaṃ koṭṭāpeti, aññaṃ santharāpeti.

5. Harādīnaṃ vā

Harādīnaṃ payojje kattari dutiyā hoti vā. Poso hāreti bhāraṃ dattaṃ, datteneti vā. Dassayate janaṃ rājā, janeneti vā. Abhivādayate guruṃ dattaṃ, datteneti vā. Ajjhohāreti sattuṃ dattaṃ, datteneti vā. Kāreti datto dattaṃ, datteneti vā. Pakkhe sabbatra kattari tatiyā.

6. Na khādādīnaṃ

Khādādīnaṃ payojje kattari dutiyā na hoti. Gatyatthādīsu kvaci paṭisedhattha+midaṃ. Khādayati datto dattena, ādayati dattena, avhāpayati datthena, saddāyayati dattena, nāyayati dattena, kandayati dattena.

7. Jhādīhi yuttā

Dhiādīhi yuttato dutiyā hoti. Dhi+ratthu+maṃ putikāyaṃ, antarā ca rājagahaṃ antarā ca nālandaṃ, rājagahassa ca nālandassa ca vivarabhūte majjheti attho. Samādhāna+mantarena, mucalinda+mabhito saraṃ. Chaṭṭhyatthe+yaṃ dutiyā.

8. Lakkhaṇitthambhūtavicchāsva+bhinā

Lakkhaṇādīsva+tthesu abhinā yuttamhā dutiyā hoti. Rukkha+mabhivijjotate cando, ettha rukkho lakkhaṇaṃ, cando lakkhitabbo, tatra abhinā rukkhassa lakkhaṇavuttitā pakāsīyatīti rukkho abhinā yutto nāma. Sādhu devadatto mātara+mabhi, mātari sādhuttaṃ pattotyattho. Rukkhaṃ rukkhaṃabhi vijjotate cando, rukkhe rukkhetyattho.

9. Patiparīhi bhāge ca

Patiparīhi yuttato lakkhaṇādīsu bhāge ca+tthe dutiyā hoti. Rukkhaṃpati vijjotate, sādhu devadatto mātaraṃpati, rukkhaṃ rukkhaṃpati tiṭṭhati, ya+dettha maṃ pati siyā, yo mama bhāgo, so dīyatutyattho. Evaṃ rukkhaṃparityādipi.

10. Anunāti

Lakkhaṇādīsu dutiyā. Rukkhamanu vijjotate, saccakiriya+manu vassi, hetu ca lakkhaṇaṃ bhavati, sādhu devadatto mātara+manu, rukkhaṃ rukkha+manu vijjotate, yadettha maṃanu siyā.

11. Sahatthe

Sahatthe anunā yuttamhā dutiyā. Pabbata+manu tiṭṭhati, pabbatena saha tyattho.

12. Hīne

Hīnatthe anunā yuttamhā dutiyā. Anusāriputtaṃ paññavanto bhikkhū, sāriputtato paññāya hīnātyattho.

13. Upena

Hīnatthe upena yuttamhā dutiyā. Upasāriputtaṃ paññavanto.

16. Kattukaraṇesu tatiyā

Kattari karaṇe ca kārake tatiyā hoti. Jinena desito dhammo, buddhena jito māro, ahinā daṭṭho naro. Yattha kāraṇakāraṇampi kāraṇavasena vuccati, tatthāpi tatiyā, corehi gāmo daḍḍho, tiṇehi bhattaṃ siddhaṃ, saddhehi kāritā vihārā.

Attapadhāno kiriyaṃ, yo nibbatteti kārako;
Apayutto payutto vā, sa kattāti pavuccati.

Karaṇe-taṃ pana duvidhaṃ ajjhattikabāhiravasena, yathā hatthena kammaṃ karoti, cakkhunā rūpaṃ passati, manasā dhammaṃ viññāyati. Dattena vihayo lunāti, agginā kuṭiṃ jhāpeti.

Bāhirañca tathā+jjhattaṃ, karaṇaṃ duvidhaṃ yathā;
Vīhiṃ lunāti dattena, nettena canda+mikkhate.

Pakatiyā abhirūpo, gottena gotamo iccādi bhūdhātussa sambhavā karaṇe tatiyā. Tathā sāriputtoti nāmena vissuto, jātiyā khattiyo buddho, jātiyā sattavassiko, sippena naḷakāro so, ekūnatiṃso vayasā, evaṃ samena dhāvati, visamena dhāvati, dvidoṇena dhaññaṃ kiṇāti.

17. Sahatthena

Sahatthena yoge tatiyā siyā. Tatiyāpi chaṭṭhīva appadhāne eva bhavati. Puttena sahā+gato, puttena saddhiṃ āgato, vitakkena saha vattati, puttena saha thūlo, nisīdi bhagavā saddhiṃ bhikkhusaṅghena, sahassena samaṃ mitā, sabbehi me piyehi manāpehi nānābhāvo.

18. Lakkhaṇe

Lakkhaṇe vattamānato tatiyā. Bhinnena sīsena paggharantena lohitena paṭīvissake ujjhāpesi, ūnapañcabandhanena pattena aññaṃ navaṃ pattaṃ cetāpeyya, tidaṇḍakena paribbājaka+maddakkhi, akkhinā kāṇo, hatthena kuṇī, pādena khañjo, piṭṭhiyā khujjo. Tena hi vikalaṅgena vikalaṅgino vikāro lakkhiyate.

19. Hetumhi

Vāsādilakkhaṇakriyāya hetuto tatiyā. Annena vasati, vijjāya vasati, na jaccā vasalo hoti, kammunā vasalo hoti, dānena bhogavā, ācārena kulaṃ, tena pāṇi kāmadado.

20. Pañcamī+ṇe vā

Iṇe hetumhi pañcamī vā. Satasmā baddho, satena vā.

21. Guṇe

Paraṅgabhūte hetumhi pañcamī hoti vā. Jaḷattā baddho, jaḷattenavā, paññāya mutto, hutvā abhāvato aniccā, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho. Bahulaṃvidhānā sattamyatthehipi, tena samayena, kālena dhammasākacchā, puratthimena dhataraṭṭho, dakkhiṇena virūḷhako, uttarena kapilavatthu, yena bhagavā, tenupasaṅkami, so vo mama+ccayena satthāti. Māsena bhuñjati, ekāheneva bārāṇasiṃ pāvisi, navahi māsehi vihāraṃ kārāpesi, kahāpaṇena ūno, dhanena vikalo, asinā kalaho, ācārena nipuṇo, guḷena missakaṃ, vācāya sakhilo, maṇinā attho, dhanena attho, yojanena gacchati iccādi hetumhi karaṇe vā tatiyā. Attanāva attānaṃ sammannatīti paccatte bahulaṃvidhānā kattari tatiyā. Evaṃ tilehi khette vapatīti kammatthe, sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇenāti pañcamyatthe ca.

24. Catutthī sampadāne

Acetanaṃ sacetanaṃ vā paṭiggāhakabhāvenā+pekkhitaṃ, taṃ sampadānaṃ, tañca dā-dāneti dhātuto byappena yuttameva, tattha catutthī hoti. Tañca dīyamānassa vatthuno anivāraṇa+jjhesanā+numatito tividho, yathā buddhassa pupphaṃ deti, bodhirukkhassa jalaṃ deti, yācakassa dhanaṃ deti, bhikkhūnaṃ dānaṃ deti.

> Anirākaraṇā+rādha-na+bbhanuññavasena hi;
> Sampadānaṃ tidhā vuttaṃ, rukkha+yācaka+bhikkhavo.

Ādhāravivakkhāyaṃ sattamīpi, saṅghe gotami dehi, saṅghe dinne ahañceva pūjito bhavissāmi, yā palālamayaṃ mālaṃ, nārī datvāna cetiyeti.

25. Tādatthye

Tādatthye catutthī siyā. Tadatthassa bhāve, tādatthyaṃ, tasmiṃ tadatthabhāve jotanīyeva catutthī siyā. Tadatthassa bhāvoti nimittanimittīsambandhe chaṭṭhī, tasmā chaṭṭhāpavādo+yaṃ. Samepi nimittanimittīnaṃ sambandhe nimittabhūtayūpatova catutthī, no nimittībhūtadāruto. Yūpāya dāru, pākāya vajati, buddhassatthāya jīvitaṃ pariccajāmi, neva davāya, na madāya, ūnassa pāripūriyā, atthāya hitāya sukhāya saṃvattati, lokānukampāya, phāsu vihārāya.

Iccāyaṃ kaccāyane upari vakkhamānassa catutthīti sādhitattā idha chaṭṭhīti dīpanatthaṃ vuccate –

Kassa sādu naruccati, mā ayasmantānampi saṅghabhedo ruccittha, khamati saṅghassa, bhatta+massa nacchādetīti chaṭṭhī sambandhavacanicchāyaṃ, na ce+vaṃ virodho siyā, sadisarūpattā, evaṃvidhesu ca sambandhassa saddikānumatattā. Tathā hi bhāgavuttiyā ‘‘upapadavibhatti chaṭṭhiyā+pavādā’’ti vuttaṃ, saddantare vihitā vibhatti upapadavibhatti.

Kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesīti atthamatte paṭhamā, kassa vā tuyhanti avatvā kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesīti atthamatte paṭhamāvasena byabhicāradassanā. Eva+maññāpi viññeyyā, paratopi yathāgamaṃ.

Rañño sataṃ dhāreti rañño chattaṃ dhāretīti sambandhe chaṭṭhīva. Silāgha=kathane, evaṃ rañño silāghate iccādi, thutiṃ karotītyattho. Hanu=apanayane, rañño hanute, vañcetītyattho. Upatiṭṭheyya sakyaputtānaṃ vaḍḍhakī, upagaccheyyātyattho. Sapa=akkose, mayhaṃ sapate, saccaṃ kurutetyattho. Dhara=dhāraṇe, suvaṇṇaṃ te dhārayate, iṇaṃ te dhārayati, assa rañño nāgaṃ dhārayāma. Piha=icchāyaṃ, devāpi tassa pihayanti tādino, tesaṃ pihayanti sambuddhānaṃ satīmataṃ, pihayanti=patthenti. Tassa kujjha mahāvīra, yadi+haṃ tassa pakuppeyyaṃ, dubhayati disānaṃ megho, yo mittānaṃ na dūbhati, yo appaduṭṭhassa narassa dussati. Issa=issāyaṃ, titthiyā issayanti samaṇānaṃ. Usūya=dosāvikaraṇe, dujjanā guṇavantānaṃ ussūyanti, kā usuyā vijānataṃ. Idha+sidha+rādha+sādha=saṃsiddhiyaṃ, ārādho me rañño, rañño bhāgya+mārajjhati, kyā+haṃ ayyānaṃ aparajjhāmi, āyasmato upālittherassa upasampadāpekkho upatisso. Bhikkhū bhagavato paccassosuṃ, āsuṇanti buddhassa bhikkhū, tassa bhikkhuno janoanugiṇāti, patigiṇāti, sādhukāradānādinā taṃ ussahatītyattho. Ārocayāmi vo bhikkhave, paṭivedayāmi vo, āmantayāmi te mahārāja, dhammaṃ te desissāmi, desetu bhante bhagavā dhammaṃ bhikkhūnaṃ, yathā no bhagavā byākareyya, niruttiṃ te pavakkhāmi, alaṃ me rajjaṃ, alaṃ bhikkhu pattassa, alaṃ mallo mallassa, arahati mallo mallassa, alaṃ te idha vāsena, kiṃ me ekena tiṇṇenāti sabbattha sambandhe chaṭṭhī.

Evaṃ āyu bhoto hotu, ciraṃ jīvitaṃ, bhaddaṃ, kalyāṇaṃ, atthaṃ, payojanaṃ, kusalaṃ, anāmayaṃ, hitaṃ, patthaṃ, sukhaṃ, sātaṃ, bhoto hotu, sādhu sammuti me tassa, puttassā+vikareyya guyha+matthaṃ, tassa me sakko pāturahosi, tassa pahiṇeyya, bhikkhūnaṃ dūtaṃ pāhesi, kappati samaṇānaṃ āyogo, ekassa dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā pahoti, upamaṃ te karissāmi, añjaliṃte paggaṇhāmi, tassa phāsu, lokassa+ttho, namo te purisājañña, sotthi tassa, samattho mallo mallassa, tassa hitaṃ, tassa sukhaṃ, svāgataṃ te mahārājāti sabbattha sambandhe chaṭṭhī.

26. Pañcamya+vadhismā

Padatthāvadhismā pañcamīvibhatti hoti.

Samepya+pagame dvinnaṃ, pubbarūpā ya+daccutaṃ;
Vuccate ta+dapādānaṃ, taṃ calācalato dvidhā;
Yathā+ssā dhāvatā poso, pato, rukkhāphalanti ca.

Tattha calāvadhi dhāvatā assā puriso patati, acalāvadhi pabbatā otaranti vanacārakāti.

Tañca avadhi visayakriyāvisesassa niddiṭṭhattā niddiṭṭhavisayaṃ, yattha apa apagamanakriyaṃ upāttaṃ=ajjhāhaṭaṃ visayaṃ katvā pavattati, taṃ upāttaṃ. Yaṃ kenaci guṇena ukkaṃsiyati, taṃ anumeyyaṃ. Yathā gāmā apenti munayo, nagarā niggato rājā, pāpā cittaṃ nivārenti. Valāhakā vijjotate, kusulato pacatīti. Ettha ca vaḷāhakā nikkhamma, kusulato apanetvāti ca pubbakriyā ajjhāharīyati. Mathurā pāṭaliputtakehi abhirūpāti anumīyati. Vuttañhi –

Niddiṭṭhavisayaṃ kiñci, upāttavisayaṃ tathā;
Anumeyyavisayañceti, tidhā+hu avadhiṃ budhāti.

Bhayahetumhi-corā bhayaṃ jāyati, taṇhāya jāyati bhayaṃ, pāpato uttasati, natthi soko kuto bhayaṃ. Akkhātari-upajjhāyā sikkhaṃ gaṇhāti, ācariyamhā adhīto suṇāti vā. Buddhasmā parājenti aññatitthiyā, parājitā bhavantītyattho. Himavatā pabhavati gaṅgā, aciravatiyā pabhavanti kunnadiyo. Urasmā jāto putto, kammato jātaṃ indriyaṃ, upajjhāyā antaradhāyati sisso, mātāpitūhi antaradhārayati putto, nilīyatītyattho. Dūratthayogekīvadūro ito naḷakāragāmo, tato have dūrataraṃ vadanti, gāmato nātidūre, ārakā te moghapurisā imasmā dhammavinayā, ārakā tehi bhagavā dūratova namassanti, addasa dūratova āgacchantaṃ. Antikatthayoge-antikaṃ gāmā, āsannaṃ gāmā, samīpaṃ gāmā. Parimāṇe-ito mathurāya catūsu yojanesu saṃkassaṃ, rājagahato pañcacattālīsayojanamatthake sāvatthi. Kālaparimāṇe-ito ekanavutikappamatthake, ito vassasatasahassassa accayena buddho loke uppajjissati. Pāsādā saṃkameyya, pāsādaṃ abhiruhitvā saṃkameyyāti attho, tathā hatthikkhandhā saṃkameyya, abhidhammā pucchanti, abhidhammaṃ sutvāti attho, āsanā vuṭṭhaheyya. Disatthavācīhi yoge-ito sā purimā disā, ito sā dakkhiṇā disā, avīcito yāva bhavaggaṃ, uddhaṃ pādatalā, adho kesamatthakā. Vibhajane-yato paṇītataro vā visiṭṭhataro vā natthi, attadanto tato varaṃ, kiñcāpi dānato sīlaṃ varaṃ, tato mayā bahutaraṃ sutaṃ, sīlameva sutā seyyo. Āratippayoge-ārati virati pāpā, pāṇātipātā veramaṇi, adinnādānā paṭivirato, appaṭiviratā musāvādā. Suddhatthayoge-lobhanīyehi dhammehi suddho, mātuto ca pituto ca suddho anupakkuṭṭho. Pamocanatthayoge-parimutto dukkhasmāti vadāmi, mutto+smi mārabandhanā, na te muccanti maccunā, mutto+haṃ+sabbapāsehi. Vivecane-vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi. Pamāṇatthe-āyāmato ca vitthārato ca yojanaṃ, gambhīrato ca puthulato ca yojanaṃ candabhāgāya parimāṇaṃ, parikkhepato navayojanasataparimāṇo majjhimadeso. Pubbādiyoge-pubbeva me bhikkhave sambodhā, ito pubbe nāhosi, tato paraṃ paccantimā janapadā, tato aparena samayena. Pañhe-kuto+si tvaṃ, kuto bhavaṃ, pāṭaliputtato. Kicchā laddhanti guṇe pañcamī, kicchena me adhigatanti hetumhi karaṇe vā tatiyā, evaṃ thokā mutto, thokena muttoti.

Kathaṃ ''thokaṃ calatī''ti, kriyāvisesane kammani dutiyā, thokaṃ calanaṃ karotītyattho, thokanti calanakriyāya visesanattā kriyāvisesanaṃ.

Kriyāvisesanaṃ nāma, kammatte+kattasaṇṭhitā;
Nyāyasiddhaṃ yato tasmā, tadatthaṃ na visuṃ vidhi.

Nyāyasiddhaṃva=calananti yasmā bhāve ano, tasmā bhāvasse+kattā ekavacananti ñāyā ekattañca, bhāve anattā napuṃsakattañca, karotikriyāya sambandhena kammattañca sijjhatīti. Kara+bhūdhātavo ca –

Kāriyarūpābhidhātvatthā, sabbe sattāya yujjare;
Tato kriyā ca bhāvo ca, sāmaññaṃ tesu gamyate –

Ti vuttattā yujjanti.

Thokatthe-thokā muccati. Sabbattha savisaye pañcamī. Ettha ''vivakkhā lokikā sā ca, na sakkā anivattituṃ''ti vuttattā aniṭṭhappasaṅgo na siyā. Mariyādāyaṃ-āpabbatā khettaṃ. Abhividhimhi-ābrahmalokā saddo abbhuggacchati, pabbataṃ vajjetvā, brahmalokamhi byāpetvāti ca attho. Ettha vajjamānasīmā mariyādā, gayhamānasīmā abhividhi.

27. Apaparīhi vajjane

Vajjane vattamānehī apaparīhi yoge pañcamī hoti. Apasālāya āyanti vāṇijā, parisālāya āyanti vāṇijā, sālaṃ vajjetvāti attho.

28. Paṭinidhipatidānesu patinā

Paṭinidhimhi patidāne ca vattamānena patinā yoge nāmasmā pañcamī hoti. Buddhasmā pati sāriputto, ghata+massa telasmā pati dadāti.

29. Rite dutiyā ca

Ritesaddayoge nāmasmā dutiyā hoti pañcamī ca. Rite saddhammā, rite saddhammaṃ.

30. Vinā+ññatra tatiyā ca

Vinā+ññatrayoge nāmasmā tatiyā dutiyā pañcamī ca. Vinā vātena, vinā vātaṃ, vinā vātasmā. Aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena, aññatra dhammaṃ, aññatra dhammā.

31. Puthanānāhi

Etehi yoge tatiyā hoti pañcamī ca. Bhinnayogakaraṇaṃ dutiyānivattanatthaṃ. Puthageva janena, puthageva janasmā, janena nānā, janasmā nānā.

39. Chaṭṭhī sambandhe

Sambandhe chaṭṭhī hoti. Rañño purisoti vutte yasmā rājā dadāti, puriso gaṇhāti, tasmā rājapurisoti viññāyati. Evameva yo yassa āyatto sevakādibhāvena bhaṇḍabhāvena vā samīpa+samūhā+vayava+vikāra+kāriya+avatthā+jāti+guṇa+kriyādivasena vā, ṭhānīvasena vā, āgamīvasena vā, so tividhopi attho sambandho nāma. Vuttañhi –

Kriyākārakasañjāto, asse+daṃbhāvahetuko;
Sambandho nāma so attho, tattha chaṭṭhī vidhīyate.

Pāratantyañhi sambandho, tattha chaṭṭhī bhave tito;
Upādhi+ṭhānyā+gamito, na visessādito titoti.

Upādhisaṅkhātavisesanato tāva-rañño puriso. Ettha ca brāhmaṇādisāmito nivattetīti rājā visesanaṃ, puriso tena visesiyatīti visesso. Bhaṇḍasambandhato-pahutaṃ me dhanaṃ sakka, ekassa paṭivīso, bhikkhussa pattacīvaraṃ. Samīpato-ambavanassa avidūre, nibbānasseva santike. Samūhe-suvaṇṇassa rāsi, bhikkhūnaṃ samūho. Avayave-manussasseva te sīsaṃ, rukkhassa sākhā. Vikāre-suvaṇṇassa vikati, bhaṭṭhadhaññānaṃ sattu. Kāriye-yavassa aṅkuro, meghassa saddo, puttāpi tassa bahavo, kammānaṃ phalaṃ vipāko. Avatthāyaṃ-khandhānaṃ pātubhāvo, jarā, bhedo vā. Jātiyaṃ-manussassa bhāvo, manussānaṃ jāti. Guṇe-suvaṇṇassa vaṇṇo, vaṇṇo na khīyetha tathāgatassa buddhassa guṇaghoso, pupphānaṃ gandho, phalānaṃ raso, cittassa phusanā, sippikānaṃ sataṃ natthi, tilānaṃ muṭṭhi, tesaṃ samāyogo, sandhino vimokkho, tathāgatassa paññāpāramiṃ ārabbha, sukhaṃ te, dukkhaṃ te, cetaso parivitakko udapādi, paññāya paṭubhāvo, rūpassa lahutā, mudutā vā, upacayo vā. Kriyāsambandhe-pādassa ukkhepanaṃ, avakkhepanaṃ vā, hatthassa samiñjanaṃ, dānaṃ, pasāraṇaṃ, dhātūnaṃ gamanaṃ, ṭhānaṃ, nisajjā, sayanaṃ vā, tathāgatassa nāmagottādi, tassa kāraṇaṃ, tassa mātāpitaro, tassa purato pāturahosi, nagarassa dakkhiṇato, vassānaṃ tatiye māse, na tassa upamā, kuverassa bali iccādi. Api ca –

Gāvassa jāti, dhavalo, gati, siṅgaṃ, nāmanti+dha;
Dabbassāpi ca jātyādi, visessā honti kāmato.

Gottañca sabalodissa, pāka+mannassa sukkatā;
Paṭassa, siṅgaṃmeṇḍassa, nā+ññesaṃti visessate.

Ṭhānito-yuvaṇṇāna+meo luttā. Āgamito-suña sassa. Sāmiyoge-devāna+mindo, migānaṃ rājā. Rujādiyoge-devadattassa rujati, tassa rogo uppajji, mahāsenāpatīnaṃ ujjhāpetabbaṃ, rajakassa vatthaṃ dadāti, musāvādassa ottappaṃ iccādi. Yajassa yoge-pupphassa buddhassa yajati, pupphenātyattho. Evaṃ ghatassa aggiṃ juhati. Suhitatthe-pattaṃ odanassa pūretvā, pūraṃ nānāpakārassa asucino, pūraṃ hiraññasuvaṇṇassa, pūrati bālo pāpassa. Kitakappayoge-bahulaṃvidhānā chaṭṭhī, rañño sammato, pūjito, sakkato, apacito, mānito vā, amataṃ tesaṃ bhikkhave aparibhuttaṃ, yesaṃ kāyagatā sati aparibhuttā, sādhusammato bahujanassa, suppaṭividdhā buddhānaṃ dhammadhātu, dhammassa gutto medhāvī. Kammatthe-tassa bhavanti vattāro, sahasā kammassa kattāro, amatassa dātā, bhinnānaṃ sandhātā, sahitānaṃ anuppadātā, bodhetā pajāya, kammassa kārako natthi, vipākassa ca vedako, avisaṃvādako lokassa, catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo. Sarati+cchāyoge-mātu sarati, na tesaṃ koci sarati, sattānaṃ kammapaccayā, puttassa icchati. Karotissa (yoge) – udakassa patikurute, kaṇḍassa patikurute, abhisaṅkharotītyattho. Pañcamiyatthe parihānibhayatthayogepi chaṭṭhī, assavanatāya dhammassa pariyāyanti, kinnu kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmi, sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno, bhīto catunnaṃ āsīvisānaṃ ghoravisānaṃ iccādi.

40. Tulyatthena vā tatiyā

Tulyatthena yoge vā chaṭṭhī hoti tatiyā ca. Pitu tulyo, pitarā vā, mātu tulyo, mātarā vā.

32. Sattamyā+dhāre

Kattukammaṭṭhānaṃ nisajja+pacanādikriyānaṃ yo ādhāro, taṃ ādhārakārakaṃ nāma. Kathaṃ kaṭe nisīdati devadatto, thāliyaṃ odanaṃ pacati, devadatta+taṇḍulānaṃ kattu+kammānaṃ dhāraṇato tadaṭṭhaāsana+pacanakriyaṃ kaṭa+thāliyo dhārenti nāma, tasmiṃ sattamīvibhatti hoti.

So byāpiko, opasilesiko, vesayiko, sāmīpikoti catubbidho. Tattha yo ādheyyassa nissesādhārabhūto, so byāpiko, yathā tilesu telaṃ atthi, khīresu jalaṃ, dadhimhi sappi. Paccekasiddhānaṃ bhāvānaṃ yaṃ ādheyyabhāvena upasilesanaṃ allīyanaṃ atthi, so opasilesiko. Yathā āsane nisinno saṅgho, thāliyaṃ odanaṃ pacati, ghaṭe udaka+matthi, dūre ṭhito, samīpe ṭhito. Yattha samīpe samīpīvohāraṃ katvā tadāyattatādīpanatthaṃ ādhārabhāvo upacarīyati, taṃ sāmīpikaṃ, yathā gaṅgāyaṃ ghoso, gaṅgāya samīpe vajotyattho. Sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Yattha aññathābhāvavasena desantarāvacchedavasena vā ādhāraparikappo, so vesayito. Yathā ākāse sakuṇā caranti, bhūmiyaṃ manussā, jale macchā, pāsādesu patito, pāpasmiṃ ramatī mano, pasanno buddhasāsane, paññāya sādhu, vinaye nipuṇo, mātari sādhu, pitari nipuṇo.

Kiriyā kattu+kammaṭṭhā, ādhārīyati yena so;
Ādhāro catudhā vutto, byāpakādippabhedato.

Byāpako tilakhīrādi, kaṭo opasilesiko;
Sāmīpiko tu gaṅgādi, ākāso visayo mato.

33. Nimitte

Nimittatthe sattamī hoti. Ajinamhi haññate dīpi, kuñjaro dantesu haññate, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, sampajānamusāvāde pācittiyaṃ. Sabbattha nimityattho.

34. Yabbhāvo bhāvalakkhaṇaṃ

Yassa bhāvo bhāvantarassa lakkhaṇaṃ bhavati, tato sattamī. Kāle gāvīsu duyhamānāsugato, duddhāsu āgato. Etthagamanakriyāya dohanakriyācihanaṃ, āgamanakriyāya duddhākriyācihanaṃ, eva+muparipi. Pubbaṇhasamaye gato, sāyanhasamaye āgato, jāyamāne kho sāriputta bodhisatte ayaṃ dasasahassī lokadhātu sampakampi.

Pāsāṇā sakkharā ceva, kaṭhalā khāṇukaṇṭakā;
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante lokanāyake.

Imasmiṃ sati idaṃ hoti iccādi. ‘‘Akāle vassatī tassa, kāle tassa na vassatī’’ti visayasattamī.

35. Chaṭṭhī cā+nādare

Yassa bhāvo bhāvantarassa lakkhaṇaṃ bhavati, tato chaṭṭhī hoti sattamī cā+nādare gamyamāne. Akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ rudantānaṃ pabbaji, mātāpitūsu rudantesu vā. ‘‘Ākoṭayanto so neti, sivirājassa pekkhate’’, ‘‘maccu ādāya gacchati, pekkhamāne mahājane’’.

Gunnaṃ sāmīti sambandhe chaṭṭhī, gosu sāmīti visayasattamī. Evaṃ gunnamissaro, gosvi+ssaro, gunnaṃ adhipati, gosu adhipati, gunnaṃ dāyādo, gosu dāyādo, gunnaṃ sakkhī, gosu sakkhī, gunnaṃ patibhū, gosu patibhū, gunnaṃ pasuto, gosu pasuto, kusalā naccagītassa, kusalā naccagīte, āyutto kaṭakaraṇassa, āyutto kaṭakaraṇe. Tathā ādhāravacanicchāyaṃ sattamī, bhikkhūsu abhivādenti, muddhani cumbitvā, bāhāsu gahetvā, hatthesu piṇḍāya caranti, kadalīsu gaje rakkhanti, ñāṇasmiṃ pasanno, ñāṇasmiṃ ussukkoti visayasattamī.

36. Yato niddhāraṇaṃ

Jātiguṇakriyāhi samudāyate+kadesassa puthakkaraṇaṃ niddhāraṇaṃ, yato taṃ karīyati, tato chaṭṭhīsattamiyo honti. Sālayo sūkadhaññānaṃ pathyatamā, sūkadhaññesu sālayo pathyatamā. Kaṇhā gāvīnaṃ sampannakhīratamā, kaṇhā gāvīsu sampannakhīratamā. Gacchataṃ dhāvanto sīghatamā, gacchantesu dhāvanto sīghatamā.

14. Sattamyā+dhikye

Ādhikye atthe upena yuttamhā sattamī hoti. Upakhāriyaṃ doṇo, khāriyā doṇo adhikotyattho. Tathā upanikkhe kahāpaṇaṃ.

15. Sāmitthe+dhinā

Sāmibhāvatthe adhinā yuttamhā sattamī hoti. Adhibrahmadatte pañcālā, adhipañcālesu brahmadatto, brahmadattissarā pañcālāti attho. Adhidevesu buddho, sammutidevādīhi buddho adhikotyattho.

Ettha ca yathāvuttesu atthesu ayaṃ bhedo –

Kārakaṃ sādhakaṃ nibbattakaṃ kriyānimittanti atthato ekameva, tañca daṇḍo, dhavalo, pacanaṃ, citto, goti dabba+guṇa+kriyā+nāma+jātibhedena pañcavidhampi kamma+kattādivasena chabbidhaṃ, taṃ sattikārakaṃ, tadādhārabhūtadabbādayo tatraṭṭhakārakaṃ, na mukhyato. Mukhyato ce honti, tesaṃ sattidabbānaṃ aññamaññabyāvaṭarūpattā yo ādhāro, so ādhāroyeva, kismiñcikāle karaṇaṃ vā katturūpabhūto vā na hoti, tasmā thāli pacati, thāliyā pacati, thāliyaṃ pacatītyādinā ekassa vatthuno kattu+karaṇā+dhārabhedo na siyā. Sattipakkhe pana dabbādīnaṃ anekasattiyā ādhārattā sattiyā dabbādayo vivakkhitā taṃ taṃ kārakaṃ hotīti dabbādīnaṃ abhedepi kārakabhedo yujjate. Vuttañhi –

Vicittakattuādīhi, saṃyogā ekavatthuno;
Nānattaṃ yujjate nāṭya-bhedena naṭakassi+vāti.

Thāli vatthuto ekā cedapi sattikārakabhūtakattu+karaṇā+dhārādīnaṃ bhedena bheda+mupayāti, kimiva rāma+rāvaṇādivesadhārīnaṭako tesaṃ nāmavasena rāmo, rāvaṇoti bheda+mupayāti, ta+mivāti adhippāyo.

Puna+rapi –

Yathe+kopi paṭo sutta, pītādiguṇasaṃyuto;
Sukko paṭoti pītoti, bhedaṃ yātye+vameva+yaṃ.

Ettha ca sattibhūtakattādayo mukhyakārakaṃ, taṃyogena dabbabhūtathālī guṇakārakaṃ, te ca kathaṃ kriyāya kārakā honti. Kattā attanā patiṭṭhitāya hasati+naccaticcādikriyāya nimittaṃ hoti. Kammañca attanā patiṭṭhitakriyāya tadatthabhūtaindhanādīni pavattentaṃ ‘‘odanaṃ pacatī’’tyādo nimittaṃ. ‘Kaṭṭhehi paccatī’tyādo kaṭṭhāni jalanakriyāya sādhetabbapākassa aṅgabhāvena nimittaṃ. ‘Pharasunā chindatī’tyādo pharasu ca kaṭṭhānaṃ dvidhāpavattiyā nimittaṃ. Kammañca kriyāya sambandhīyamānabyāpye sati nimittabhāvena kriyāya nimittaṃ. Tathā sampadānā+vadhi+ādhārānaṃ ‘gāvo dadāti’ ‘gāmasmā apanayati’ ‘thāliyaṃ pacatī’tyādīsu godānā+panayana+pacanakriyānaṃ nimittattā kriyāya nimittāni honti. Tesaṃ yathāsakaṃ kriyāya pavattako kattā, tasmā sa eva padhāno kattāti vohāraṃ labhati, aññesaṃ karaṇādīnaṃ kattubhāve satipi appadhānattā taṃ na labhati.

Codakena vuttañhi –

Nanu sāmagyamīnāyaṃ, kriyāsiddhi kathaṃ vada;
Ekassa kattuno eva, sabbesaṃ kattutaṃ vinā.

Sabbesaṃ karaṇādīnaṃ, kattutāya viyogato;

Karaṇādīnaṃ abhāvattā, kārakaṃ na hi chabbidhanti.

Vuccate –

Yadyapya+tthi hi kattuttaṃ, sabhāvā karaṇādisu;
Kriyāsiddhyā tathāpye+ta+mappadhānaṃ paraṅgato.

Etaṃ sabhāvato upalabbhamānaṃ karaṇādīsu kattuttaṃ paresaṃ karaṇādīnaṃ jalana+dhāraṇādikriyāya aṅgaṃ upāyati appadhānanti adhippāyo.

Kārakaṃ chabbidhaṃ saññā-vasā chabbīsatividhaṃ;
Pabhedā sattadhā kammaṃ, kattā pañcavidho bhave.

Karaṇaṃ duvidhaṃ hoti, sampadānaṃ tidhā mataṃ;
Apādānaṃ pañcavidhaṃ, ādhāro tu catubbidho.

Vibhattiyo pana –

Paccatta+mupayogañca, karaṇaṃ sampadāniyaṃ;
Nissakkaṃ sāmivacanaṃ, bhumma+mālapana+ṭṭhamaṃti.

Iti payogasiddhiyaṃ kārakakaṇḍo tatiyo.

4. Samāsakaṇḍa

Atha nāmānameva aññamaññasambandhīnaṃ samāsoti nāmanissitattā, sayañca nāmikattā nāmānantaraṃ samāso vuccate.

1. Syādi syādine+katthanti

Ida+madhikataṃ veditabbaṃ. Pubbe vuttavidhiggahaṇañāyena syādīti tadantassa gahaṇaṃ. So ca bhinnatthānaṃ nāmāna+mekatthībhāvo samāsoti vuccate.

2. Asaṅkhyaṃ vibhatti+sampatti+samīpa+sākalyā+bhāva+yathā+ pacchā+yugapadatthe

Pubbassa+tthaparaṃ yassa, aññatthaparamañca yaṃ;
Napuṃsakaṃ bhave yañca, ta+dāsaṃkhya+mihe+ssate.

Satthantare pasiddhaṃ yaṃ, abyayībhāvanāmato;
Upakumbhaṃ tiṭṭhagu ca, pātameghaṃti taṃ yathā.

Asaṅkhyaṃ syādyantaṃ vibhatyādīna+matthe vattamānaṃ syādyantena sahe+katthaṃ bhavati. ‘‘Aviggaho niccasamāso, padantaraviggaho ce’’ti padantaraviggaho. Itthīsu tathā pavattāti viggayha vibhatyatthe samāse kate –

2,119. Ekatthatāyaṃ

Eko attho yassa pakatipaccayādisamudāyassa so ekattho. Tassa bhāvo pavattinimittaṃ ekatthatā, īyādi+ṇādi+samāsavidhānaṃ, tasmiṃ sati syādilopo hoti.

9. Taṃ napuṃsakanti

Napuṃsakaliṅge ca ‘‘pubbasmā+mādito’’ti sabbavibhattīnaṃ lope ca kate adhitthi tiṭṭhati, bho adhitthi, adhitthi passa, adhitthi kataṃ, adhitti carati, adhitthi dehi, adhitthi apehi, adhitthi āyattaṃ, adhitthi patiṭṭhitaṃ. Evaṃ adhikumāri, antabhūtassa appadhānassa ghapassa ‘‘ghapassa+ntassā+ppadhānassā’’ti passa rasso.

Saha=sampannaṃ brahmaṃ sabrahmaṃ. Vuttanayena ettha ca upari ca samāsādayo honti, ettha ‘‘akāle satatthe’’ti sahassa sādeso. Syādimhi kate ‘‘pubbasmā+mādito’’ti syādīnaṃ lope ca sampatte ‘‘nā+to+mapañcamiyā’’ti apañcamiyā paṭisedho ca akārantaasaṃkhyasamāsato parāsaṃ sabbavibhattīnaṃ aṃādeso ca hoti. Eva+muparipi.

Bhikkhānaṃ samiddhi subhikkhaṃ, ettha ghassa rasso. Subhikkhaṃ tiṭṭhati bho subhikkhaṃ, subhikkhaṃ passa. Nā+smiṃsu ‘‘vā tatiyā sattamīnaṃ’’ti vikappena aṃ, subhikkhaṃ subhikkhena vā kataṃ, subhikkhaṃ subhikkhena vā carati, subhikkhaṃ dehi. Pañcamiyaṃ a+mabbhāvā subhikkhā apagaccha, subhikkha+māyattaṃ, subhikkhaṃ subhikkhe vā patiṭṭhitaṃ.

Samīpatthe-kumbhassa samīpaṃ upakumbhaṃ, evaṃ upanagaraṃ, bho upakumbhaṃ iccādi.

Sākalye-tiṇampi asesetvāti satiṇaṃ, tiṇampi asesetvā ajjhoharaṇīya+majjhoharatītyattho. Sesaṃ sabrahmasamaṃ. Aggimpi asesetvāti sāggi, aggiganthaṃpi asesetvā adhītetyattho. Văraggahaṇaṃ adhitthisamaṃ.

Abhāvo sambandhībhedā bahuvidho, tatra iddhābhāvevigatā iddhi=vibhūti saddikānanti dussaddikaṃ. Atthābhāvemakkhikānaṃ abhāvo nimmakkhikaṃ, niddarathaṃ, nimmasakaṃ. Atikkamābhāve-atigatāni tiṇāni nittiṇaṃ. Upabhogasambandhīvattamānakālassa abhāve-atigataṃ lahupāvuraṇaṃ atilahupāvuraṇaṃ, lahupāvuraṇassa nā+yaṃ upabhogatā loti attho.

Yathāttho+nekavidho, tatra yoggatāyaṃ-yoggaṃ rūpa+manurūpaṃ. Vicchāyaṃ-addhamāsaṃ addhamāsaṃ anu anvaddhamāsaṃ, evaṃ paccattaṃ. Atthānativattiyaṃ-sattiṃ anatikkamma yathāsatti. Evaṃ yathākkamaṃ, yathābalaṃ. Bahulādhikārā yā yā parisā yathāparisā. Sadisatthe-kikhiyā kaṇhavicchitadhenuyā sadiso sakikhi, sahassa sādeso. Ānupubbiyaṃ-jeṭṭhānukkamena anujeṭṭhaṃ.

Pacchāatthe-rathassa pacchā anurathaṃ.

Yugapadatthe-cakkena saha=ekakālaṃ sacakkaṃ, cakkena ekakkhaṇe nidhetīti attho.

3. Yathā na tulye

Yathāsaddo tulyatthe vattamāno syādyantena sahe+kattho na bhavati. Yathā devadatto, tathā yaññadatto. Ettha upamānabhūto yathāsaddo ‘tathā yaññadatto’ti upameyya+mapekkhati, tasmā ‘‘sāpekkha+masamatthaṃ bhavatī’’ti ñāyā asamāse ‘‘na tulye’’ti paṭisedho kimattha+miti ce. Yasmā ‘‘yathā devadatto’’ti samudāyameva upamānaṃ bhavati, na visuṃ yathāsaddo, tasmā samudāyasseva upameyyasāpekkhatte na asāmatthiyatā na visuṃ yathāsaddassa, tasmā sādisse pattasamāsassa paṭisedhattha+midaṃ. Tulyattheti vattabbe tulyaṃ vinā tulyatā natthīti tulyattheti avatvā tulyeti vuttaṃ.

Yathākathañci sādissaṃ, ñāyate yattha sambhavaṃ;
Upamā nāma sā tassā, papañco bahudhā bhave.

4. Yāvā+vadhāraṇe

Yāvasaddo avadhāraṇe vattamāno syādyantena sahe+kattho bhavati. Avadhāraṇaṃ=ettakatāparicchedo. Yāvantāni amattāni=bhājanāni yāvāmattaṃ, iminā samāse kate sesaṃ pubbasamaṃ. Jīvassa yattako paricchedo yāvajīvaṃ. Yāvatāyukaṃ, ‘‘sakatthe’’ti kapaccayo. Yattakena attho yāvadatthaṃ.

5. Payyapā bahi tiro pure pacchā vā pañcamyā

Pariādayo pañcamyantena sahe+katthā honti vā. Pari pabbatā paripabbataṃ. Vāssa vākyavikappatthattā pari pabbatā iccādayopi honti. Apa pabbatā apapabbataṃ, ā pāṭaliputtā āpāṭaliputtaṃ, bahi gāmā bahigāmaṃ, tiro pabbatā tiropabbataṃ, pure bhattā purebhattaṃ, pacchā bhattā pacchābhattaṃ, sabbaṃ upakumbhasamaṃ, iminā samāso viseso. Eva+muparisuttepi.

Vātya+dhikāro –

6. Samīpā+yāmesva+nu

‘‘Asaṃkhya’’miccādinā niccasamāsassa vikappatthaṃ samīpaggahaṇaṃ. Anusaddo sāmīpye āyāme ca vattamāno syādyantena sahe+kattho vā hoti. Ettha samīpaggahaṇassa bhāvappadhānattā sāmīpyameva gamyateti sāmīpyeti vuttaṃ. Vanassa anu=samīpaṃ anuvanaṃ, gaṅgāya anu=āyāmo anugaṅgaṃ, gaṅgāya anu vā bārāṇasī.

7. Tiṭṭhagvādīni

Tiṭṭhaguādīni aññatthena siddhāpi asmiṃ asaṃkhyasamāse nipātiyanti. Tiṭṭhanti gāvo yasmiṃ kāleti tiṭṭhantasadda+gosaddehi paṭhamāyomhi kate ‘‘vā+nekaññatthe’’ti samāso, iminā nipātanā lope napuṃsakatthe ca kate simhi gossa ‘‘gossu’’ti ukāre ‘‘pubbasmā+mādito’’ti vibhattilopo. Evaṃ vahantī gāvo yasmiṃ kāleti vahaggu iccādi. Velāppakāsakapātoādīnampi ettheva saṅgaho, pāto nahānanti sattamīamādisamāse pātanahānaṃ, evaṃ sāyanahānaṃ, pātakālaṃ, sāyakālaṃ, pātameghaṃ, sāyameghaṃ, pātamaggaṃ, sāyamaggaṃ, ettha ‘‘eona+ma vaṇṇe’’ti akāro, niggahītassa lopo ca hoti.

8. Ore+pari+paṭi+pāre+majjhe+heṭṭhu+ddhā+dho+nto vā chaṭṭhiyā.

Orādayo saddā chaṭṭhiyantena sahe+katthā vā honti. Oraṃ gaṅgāya oregaṅgā, upari sikharassa uparisikharaṃ, paṭi=mukhaṃ sotassa paṭisotaṃ, pāraṃ yamunāya pāreyamunaṃ, majjhaṃ gaṅgāya majjhegaṅgaṃ, heṭṭhā pāsādassa heṭṭhāpāsādaṃ, uddhaṃ gaṅgāya uddhagaṅgaṃ, adho gaṅgāya adhogaṅgaṃ, anto pāsādassa antopāsādaṃ. Iminā nipātanāva niggahītalope ca ekāre ca kate oreccādi hoti.

10. A+mādi

A+mādisyādyantaṃ syādyantena saha bahula+mekattaṃ hoti.

Uttarassa padassa+ttho, padhānaṃ liṅga+massa ca;
Dutiyantādipadekattho, bahudhā taṃ vibhajjate.

Paresa+missate tañca, bhiyyo tappurisā+khyayā;
Taṃ yathā+tra rājāpaccaṃ, katthacīti+mitīdisaṃ.

A+mādyantānaṃ kārakānaṃ akārakānañca samāso katthacimeva vā hoti. Tañca bahulaṃvidhānenāti daṭṭhabbaṃ.

Tattha dutiyātappuriso amādi gata+nissitā+tītā+tikkanta+pattā+pannādīhi bhavati. Saraṇaṃ gatoti samāse kate ‘‘ekatthatāyaṃ’’ti vibhattilopādi upari sabbattha pubbasamaṃ. Saraṇagato, saraṇagatā. Saraṇagatā, saraṇagatāyo. Saraṇagataṃ kulaṃ, saraṇagatāni kulāni iccādi. Araññagato, bhūmigato. Dhammaṃ nissito dhammanissito, atthanissito. Bhavaṃ atīto bhavātīto, kālātīto. Pamāṇaṃ atikkantaṃ pamāṇātikkantaṃ, lokātikkantaṃ. Sukhaṃ patto sukhappatto, dukkhappatto. Sotaṃ āpanno sotāpanno, nirodhasamāpanno, maggappaṭipanno. Rathaṃ āruḷho rathāruḷho. Sabbarattiṃ sobhaṇo sabbarattisobhaṇo, muhuttasukhaṃ. Akārakānaṃ samāso accantasaṃyoge.

Vuttiyevo+papadasamāse, tassa niccattā. Yathā kammaṃ karotīti kammakāro, kumbhakāro, atthaṃ kāmetīti atthakāmo, dhammakāmo, dhammaṃ dhāretīti dhammadharo, vinayadharo. Sānaṃ pacatīti sapāko, tantaṃ vāyatīti tantavāyo, varaṃ āharatīti varāharo. Nta+māna+ktavantehi vākyameva. Dhammaṃ suṇanto, dhammaṃ suṇamāno, odanaṃ bhuttavā.

Tatiyātappuriso kitaka+pubba+sadisa+samo+nattha+kalaha+nipuṇa+missa+sakhilādīhi. Buddhena bhāsito buddhabhāsito dhammo, evaṃ jinadesito. Satthārā vaṇṇito satthuvaṇṇito. Viññūhi garahito viññugarahito, viññuppasattho, issarakataṃ, sayaṃ kataṃ, sukehi āhaṭaṃ sukāhaṭaṃ, raññā hato rājahato, rājapīḷito. Agginā daḍḍho aggidaḍḍho, sappena daṭṭho sappadaṭṭho, sallehi viddho sallaviddho, icchāya pakato icchāpakato, sīlasampanno. Evaṃ sukhasahagataṃ, ñāṇasampayuttaṃ, mittasaṃsaggo, piyavippayogo, jātithaddho, guṇahīno, guṇavuddho, catuvaggakaraṇīyaṃ, catuvaggādikattabbaṃ. Kākehi peyyā kākapeyyā, nadī. Kvaci vuttiyeva, urasā gacchatīti urago, pādena pivatīti pādapo. Kvaci vākyameva, pharasunā chinnavā, kākehi pātabbā, dassanena pahātabbā. Pubbādiyoge-māsena pubbo māsapubbo. Evaṃ mātusadiso, mātusamo. Ekūnavīsati, sīlavikalo, asikalaho, vācānipuṇo, yāvakālikasammissaṃ, vācāsakhilo. Satthārā sadiso satthusadiso, satthukappo, puññena atthiko puññatthiko, guṇādhiko. Dadhinā upasittaṃ bhojanaṃ dadhibhojanaṃ, guḷena saṃsaṭṭho odano guḷodano. Kārakasambandho kriyāya kato, upasittādikriyānaṃ apaññāyanepi vuttiyevo+pasittādikriyāna+mākhyāpanato natthā+yuttatthatā. Evaṃ khīrodano. Assena yutto ratho assaratho, maggacittaṃ, jambuyā paññāto lakkhito dīpo jambudīpo, ekena adhikā dasa ekādasa, jātiyā andho jaccandho, pakatiyā medhāvī pakatimedhāvī iccādi.

Catutthītappuriso tadattha+attha+hita+deyyādīhi. Tadatthe-kathinassa dussaṃ kathinadussaṃ, kathinacīvarassāti attho. Evaṃ cīvaradussaṃ, cīvaramūlaṃ, yāguyā atthāya taṇḍulā yāgutaṇḍulā, bhattataṇḍulā, saṅghassa atthāya bhattaṃ saṅghabhattaṃ, āgantukabhattaṃ, evaṃ gamikabhattaṃ, pāsādāya dabbaṃ pāsādadabbaṃ. Ettha cā+yaṃ niccasamāso, tassa tiliṅgatā ca-bhikkhusaṅghassa attho vihāro bhikkhusaṅghattho vihāro, bhikkhusaṅghatthā yāgu, bhikkhusaṅghatthaṃ cīvaraṃ. Yassa attho yadattho, yadatthā, yadatthaṃ. Evaṃ tadattho, tadatthā, tadatthaṃ. Tathā lokahito. Buddhassa deyyaṃ buddhadeyyaṃ pupphaṃ. Saṅghadeyyaṃ cīvaraṃ. Idha na hoti ‘‘saṅghassa dātabbaṃ’’.

Pañcamītappuriso apagamana+bhaya+virati+mocanatthādīhi. Methunasmā apeto methunāpeto, evaṃ palāpagato, nagaraniggato, piṇḍapātapaṭikkanto, kāmato nikkhantaṃ kāmanikkhantaṃ, rukkhaggā patito rukkhaggapatito, sāsanaccuto, āpatti- vuṭṭhānaṃ, dharaṇītalaggato, sabbabhavehi nissaṭo sabbabhavanissaṭo. Bhayatādiyoge-rājato bhayaṃ rājabhayaṃ, corabhayaṃ, amanussabhayaṃ, aggibhayaṃ, pāpabhīto, pāpabhīruko. Akattabbato virati akattabbavirati, evaṃ kāyaduccaritavirati, vacīduccaritavirati. Bandhanā mutto bandhanamutto, vanamutto, bandhanamokkho. Kammasamuṭṭhitaṃ, ukkaṭṭhukkaṭṭhaṃ, omakomakaṃ. Kvaci vuttiyeva, kammato jātaṃ kammajaṃ, evaṃ cittajaṃ, utujaṃ, āhārajaṃ. Idha na hoti ‘pāsādā patito’.

Chaṭṭhītappuriso rañño putto rājaputto, evaṃ rājapuriso, ācariyapūjako, buddhasāvako, buddharūpaṃ, jinavacanaṃ, samuddaghoso, dhaññānaṃ rāsi dhaññarāsi, pupphagandho, phalaraso, kāyassa lahutā kāyalahutā. Maraṇassati, rukkhamūlaṃ, ayassa patto ayopatto, ettha ‘‘manādyāpādīna+mo maye ce’’ti o. Evaṃ suvaṇṇakaṭāhaṃ, pānīyathālakaṃ, sappikumbho, devānaṃ rājā devarājā. Pumassa liṅgaṃ pulliṅgaṃ, ‘‘puṃ pumassavā’’ti pumassa puṃ, niggahītalopo, lassa dvibhāvo ca. Hatthipadaṃ, itthirūpaṃ, bhikkhunisaṅgho, jambusākhā, ettha īkārūkārānaṃ rasso. Bahulādhikārā nta+māna+niddhāriya+pūraṇa+bhāva+tittatthehi na hoti. Mamā+nukubbaṃ, mamā+nukurumāno, gunnaṃ kaṇhā sampannakhīratamā, sissānaṃ pañcamo, paṭassa suttatā. Kvaci hoteva ‘vattamānasāmīpyaṃ’. Brāhmaṇassa sukkā dantāti sāpekkhatāya na hoti. Phalānaṃ titto, phalāna+māsito, phalānaṃ suhito. ‘‘Brāhmaṇassa uccaṃ gehaṃ’’ti sāpekkhatāya na hoti. ‘‘Rañño pāṭaliputtakassa dhanaṃ’’ti dhanasambandhe chaṭṭhīti pāṭaliputtakena sambandhābhāvā na hoti. ‘‘Rañño go ca asso ca puriso cā’’ti bhinnatthatāya vākyameva. Rañño gavassapurisā rājagavassapurisāti vutti hoteva, ekatthībhāvā. Sambandhīsaddānaṃ pana niccasāpekkhattepi gamakattā samāso, gamakattampi hi samāsassa nibandhanaṃ, yathā devadattassa gurukulaṃ, bhagavato sāvakasaṅghotiādi.

Sattamītappuriso rūpe saññā rūpasaññā, evaṃ rūpasañcetanā, saṃsāradukkhaṃ. Cakkhumhi sannissitaṃ viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ. Dhamme rato dhammarato, dhammābhirati, dhammaruci, dhammagāravo, dhammesu nirutti dhammanirutti, dānādhimutti, bhavantarakataṃ. Dassane assādo dassanassādo. Arañña vāso araññavāso, vikālabhojanaṃ, kālavassaṃ, vanapupphaṃ, vanamahiso, gāmasūkaro, samuddamacchā, āvāṭakacchapo, āvāṭamaṇḍūko, kūpamaṇḍūko, titthanāvā. Itthīsu dhutto itthidhutto, akkhadhutto. Chāyāyaṃ sukkho chāyāsukkho, aṅgārapakkaṃ, cārakavano. Kvaci vuttiyeva, vane caratīti vanacarako, kucchimhi sayantīti kucchisayā, thale tiṭṭhatīti thalaṭṭho, jalaṭṭho, pabbataṭṭho, maggaṭṭho. Paṅke jātaṃ paṅkajaṃ, saroruha+miccādi. Idha na hoti, bhojane mattaññutā, indriyesu guttadvāratā, āsane nisinno, āsane nisīditabbaṃ.

11. Visesana+mekatthena

Visesanaṃ syādyantaṃ visessena syādyantena samānādhikaraṇenasahe+katthaṃ hoti.

Samānatthe pade yattha, bhedyabhedakavācake;
Visesanasamāso+yaṃ, visessatthapadhānato.

Visessagata+meva+tra, liṅga+metaṃ paraṃ tato;
Kammadhāraya+micce+sa, samāso+ññehi saññito.

Sutte visessenāti avuttepi visesanassa sambandhīsaddattā sāmatthiyato labbhamānaākaḍḍhitasaddaṃ pati ‘‘visessenā’’ti vuttaṃ. Vuttañca –

Sāmaññavatthu yā vattha+ntarato tu visesiya;
Ekappakāre ṭhapanā, visesana+mitī+ritaṃ.

Ekappakāragaṃ vatthu, visessanti pavuccati;
Padāni yāni yāneva, sambandha+mupayanti+ha;
Gamyate kāmacārena, visesana+visessatāti.

Ettha ca uppaladabbaṃ rattuppalādito visesayatīti nīlasaddo visesanaṃ. Tena visesiyatīti uppalasaddo visessaṃ. Api ca bhamara+ṅgārādisāmañña nīlatthato visesiyatīti nīlaṃ visessaṃ. Na vatthādīnaṃ, uppalassevāti visesanato uppalaṃ visesanaṃti kāmacāreneti vuttaṃ. Api ca –

Parito ayantya+nena+tthā, pariyāyoti vuccati;
Govācāti pavutte tu, vācattho tu visesanaṃ.

Visesse dissamānā yā, liṅga+saṃkhyā+vibhattiyo;
Tulyādhikaraṇe bhiyyo, kattabbā tā visesaneti –

Vuttattā mahanto+ccādīsu samānaliṅgādayo daṭṭhabbā. Bhiyyoti kiṃ, devā pamāṇaṃ iccādi.

So ca chabbidho visesanapubbapado, visesanuttarapado, visesanobhayapado, upamānuttarapado, sambhāvanāpubbapado, avadhāraṇapubbapadoti.

Tattha visesanapubbapade tāva-mahanto ca so puriso cāti vākye iminā suttena samāso. ‘‘Ṭa nta+ntūnaṃ’’ti ntassa ṭādese dīgho hoti, mahāpuriso, mahāpurisā iccādi.

Vākye tulyādhikaraṇabhāva pakāsanatthaṃ ca+ta-saddapayogo. Vuttiyantu samāseneva tappakāsanato na tappayogo. Eva+maññatrāpi vuttatthāna+mappayogo. Evaṃ mahāvīro, mahāmuni. Mahantañca taṃ balañcāti mahābalaṃ, mahabbhayaṃ. Santo ca so puriso cāti sappuriso. Tathā pubbapuriso, aparapuriso, paṭhamapuriso, majjhimapuriso, uttamapuriso, parapuriso, setahatthī, kaṇhasappo, nīluppalaṃ, rattuppalaṃ, lohitacandanaṃ. Kvaci na hoti, puṇṇo mantānīputto, citto gahapati. Pumā ca so kokilo cāti puṅkokilo, uttarapade pumassa puṃ hoti. Evaṃ punnāgo.

Khattiyā ca sā kaññā cāti khattiyakaññā.

67. Itthiyaṃ bhāsitapumi+tthī pumeve+kattheti

Bhāsitapumā itthī pumeva hotīti pumbhāvā itthipaccayānaṃ nivatti hoti. Evaṃ rattalatā, dutiyabhikkhā. Brāhmaṇī ca sā dārikā cāti brāhmaṇadārikā, nāgamāṇavikā. Itthiyanti kiṃ, kumāriratanaṃ, samaṇipadumaṃ. Bhāsitapumāti kiṃ, gaṅgānadī, taṇhānadī, pathavīdhātu. Puratthimo ca so kāyo cāti puratthimakāyo. Ettha ca kāyekadese kāyasaddo. Evaṃ pacchimakāyo, uparimakāyo, heṭṭhimakāyo, sabbakāyo, navāvāso, kataranikāyo, hetupaccayo. Jīvitappadhānaṃ navakaṃ jīvitanavaka+miccādi.

Visesanuttarapade therā+cariya+paṇḍitā visesanaṃ parañca bhavati. Yathā sāriputto ca so thero cāti sāriputtatthero, evaṃ mahāmoggallānatthero, mahākassapatthero, buddhaghosācariyo, dhammapālācariyo, ācariyaguttilo vā. Mahosadho ca so paṇḍito cāti mahosadhapaṇḍito, evaṃ vidhurapaṇḍito.

Visesanobhayapade yathā-sītañca taṃ uṇhañcāti sītuṇhaṃ, siniddho ca so uṇho cāti siniddhuṇho māso. Khañjo ca so khujjo cāti khañjakhujjo, evaṃ andhabadhiro, katākataṃ, chiddāvachiddaṃ, uccāvacaṃ, chinnabhinnaṃ, gatapaccāgataṃ. Kvaci pubbakālassāpi paranipāto, vāsito ca so litto cāti littavāsito, evaṃ naggamūsito, sittasammaṭṭho, bhaṭṭhaluñjito.

Upamanuttarapade upamānabhūtaṃ visesanaṃ paraṃ bhavati, yathā sīhoti vutte upacaritā+nupacaritasīhānaṃ sāmaññappatītiyaṃ munisaddo viseseti. Ettha ca –

Upamāno+pameyyānaṃ, sadhammattaṃ siyo+pamā.

Sā ca vatthu+vaṇṇa+ākārānaṃ sāmyena hoti. Sīhova sīho, muni ca so sīho cāti munisīho, munivasabho, munipuṅgavo, buddhanāgo, buddhādicco. Raṃsī viya raṃsī, saddhammo ca so raṃsī cāti saddhammaraṃsī, evaṃ vinayasāgaro. Puṇḍarikamiva puṇḍariko, samaṇo ca so puṇḍariko cāti samaṇapuṇḍariko, samaṇapadumo. Cando viya cando, mukhañca taṃ cando cāti mukhacando, mukhapadumaṃ iccādi.

Sambhāvanāpubbapade yathā-dhammoti buddhi dhammabuddhi, evaṃ dhammasaññā, dhammasaṅkhāto, dhammasammato, pāṇasaññitā, asubhasaññā, aniccasaññā, dhātusaññā, attasaññā, attadiṭṭhi iccādi.

Avadhāraṇapubbapade yathā-guṇo eva dhanaṃ guṇadhanaṃ, evaṃ saddhādhanaṃ, sīladhanaṃ, paññāratanaṃ, cakkhu eva indriyaṃ cakkhundriyaṃ, evaṃ cakkhāyatanaṃ, cakkhudhātu, cakkhudvāraṃ, rūpārammaṇa+miccādi.

Visesana+visessehi, kriyāya ca sahe+rito;
Tesaṃ bhāvaṃ vivecetā, nipāto byavacchindati.

Ayoga+maññayogañca, accantāyoga+mevi+ti;
Vivakkhāto payuttopi, evattho ñāyate yato.

Byavacchedaphalaṃ vākyaṃ, tato citto dhanuddharo;
Pāttho dhanuddharo nīlu+ppala+matthīti taṃ yathā.

Ettha nipātoti eva-itinipāto, appayuttopi evasaddo evaṃ yojetabbo – ‘‘citto dhanuddharo evā’’ti visesanena yutto ayogavivacchedako, dhanunā yoge patiṭṭhāpanato ‘‘pāttho eva dhanuddharo’’ti visessena yutto aññayogavivacchedako, dhanuddharattassa pātthasaṃkhātaajjune eva patiṭṭhāpanato. ‘‘Nīluppala+matthevā’’ti kriyāya yutto accantāyogavivacchedako, nīluppalassa sabbhāveyeva patiṭṭhāpanato.

21. Saṃkhyādi

Ekatthe samāhāre saṃkhyādi napuṃsakaliṅgaṃ bhavati. Tayo lokā samāhaṭā=cittena sampiṇḍitā, tiṇṇaṃ lokānaṃ samāhāroti vā vākye visesanasamāse kate iminā napuṃsakattaṃ bhavati. Samāhārasse+kattā ekavacanameva, tilokaṃ, bho tiloka, tilokaṃ, tilokena iccādi. Evaṃ tayo daṇḍā tidaṇḍaṃ, tīṇi malāni samāhaṭāni, tiṇṇaṃ malānaṃ samāhāroti vā timalaṃ, tilakkhaṇaṃ, catusaccaṃ, pañcasikkhāpadaṃ, chaṭṭhāyatanaṃ, sattāhaṃ, aṭṭhasīlaṃ, navalokuttaraṃ, dasasīlaṃ, satayojanaṃ. Dve rattiyo samāhaṭā dvirattaṃ.

12. Naña

Naūccetaṃ syādyantaṃ syādyantena sahe+katthaṃ hoti. Ññakāro ‘‘ṭa naññassā’’ti visesanattho ‘pāmanaputtādīsu nassa ṭo mā hotū’ti. Na brāhmaṇo abrāhmaṇo, ‘‘ṭa naññassā’’ti nassa ṭādeso. Ññakāro ettheva visesanattho.

Na-nisedho sato yutto, desādiniyamaṃ vinā;
Asato vā+phalo tasmā, katha+mabrāhmaṇotice.

Nisedhatthānuvādena, paṭisedhavidhi kvaci;
Parassa micchāñāṇattā+khyāpanāyo+papajjate.

Duvidho ca+ssa nassa attho pasajjapaṭisedha+pariyudāsavasena. Tattha yo ‘‘asūrikapassārājadārā’’tiādīsu viya uttarapadatthassa sabbadā abhāvaṃ dīpeti, so pasajjapaṭisedhavācī nāma. Yo pana ‘‘abrāhmaṇa+mānayā’’tiādīsu viya uttarapadatthaṃ pariyudāsitvā paṭikkhipitvā taṃsadise vatthumhi kāriyaṃ paṭipādayati, so pariyudāsavācī nāma. Vuttañca –

Pasajjapaṭisedhassa, lakkhaṇaṃ vatthunatthitā;
Vatthuto+ññatra yā vutti, pariyudāsalakkhaṇaṃ.

Yatra abrāhmaṇādīsu, vatthuṃ pariyudassati;
Takriyāyuttarājādiṃ, vade so pariyudāsako.

Pasajjapaṭisedho tu, vatthantara+manādiya;
Kiñcivatthunisedhassa, pasaṅgo na bhaveyya so.

Tadañño ca taṃviruddho,
Tadabhāvo ca naññattho.

Tadaññatthe – abrāhmaṇo, brāhmaṇato añño taṃsadisoti vuttaṃ hoti. Evaṃ amanusso, assamaṇo, na byākatā abyākatā dhammā. Tabbiruddhatthe-na kusalā akusalā, kusalapaṭipakkhāti attho. Evaṃ alobho, amitto, ayaṃ pariyudāsanayo. Tadabhāve-na katvā akatvā, akātuna puññaṃ, akaronto, abhāvo bhavati. Ayaṃ pasajjapaṭisedhanayo.

Ettha ca ubhosu pariyudāse brāhmaṇā añño brāhmaṇadhamme appatiṭṭhito khattiyādi brāhmaṇasadisova abrāhmaṇoti vutte patīyate. Itarasmiṃ pana pakkhe kenaci saṃsayanimittena khattiyādo brāhmaṇoti vuttassa micchāñāṇanivutti karīyati ‘‘brāhmaṇo+yaṃ na bhavati abrāhmaṇo’’ti, brāhmaṇattajjhāsito na bhavatītyattho. Tattha sadisattaṃ vinā micchāñāṇāsambhavā payogasāmatthiyā ca sadisapaṭipatti, taggatā ca liṅga+saṅkhyā bhavanti. Atoyeva uccate ‘‘naññivayutta+maññasadisādhikaraṇe, kathā hi atthasampaccayo’’ti.

75. Ana sareti

Naññasaddassa sare ana, na asso anasso, na ariyo anariyo. Evaṃ anissaro, aniṭṭho, anāsavo. Na ādāya anādāya, anoloketvā icchādi. Bahulādhikārā ayuttatthehi kehici hoti. Puna na gīyantīti apunageyyā gāthā, anokāsaṃ kāretvā, amūlāmūlaṃ gantvā, acandamullokikāni mukhāni, asaddhabhojī, alavaṇabhojī.

13. Kupādayo nicca+masyādividhimhi

Kusaddo pādayo ca syādyantena sahe+katthā honti niccaṃ syādividhivisayato+ññattha. Ettha abyabhicāripādisahacaraṇatthena kuiti nipātova, na pathavīvācako kusaddo. Syādividhivisayo nāma ‘‘lakkhaṇitthambhūtā’’ dinā patiādīnaṃ visaye katadutiyā, tañca anvaddhamāsanti asaṃkhyasamāsa+miva mā hotūti ‘‘asyādividhimhī’’ti nisedho. Kucchito brāhmaṇo kubrāhmaṇo, niccasamāsattā asapadena viggaho.

107. Sare kada kussu+ttaratthe

Kussu+ttaratthe vattamānassa sarādo uttarapade kadādeso hoti. Īsakaṃ uṇhaṃ kaduṇhaṃ, kucchitaṃ annaṃ kadannaṃ, kadasanaṃ. Sareti kiṃ, kuputtā, kudārā, kudāsā, kudiṭṭhi.

108. Kā+ppatthe

Appatthe vattamānassa kussa kā hotu+ttarapade. Appakaṃ lavaṇaṃ kālavaṇaṃ. Evaṃ kāpupphaṃ.

109. Purise vāti

Kussa kā vā. Kucchito puriso kāpuriso, kupuriso vā. Pakaṭṭho nāyako panāyako, padhānaṃ vacanaṃ pāvacanaṃ bhusaṃ vaddhaṃ pavaddhaṃ sarīraṃ, samaṃ sammā vā ādhānaṃ samādhānaṃ, vividhā mati vimati, vividho visiṭṭho vā kappo vikappo, adhiko devo atidevo, evaṃ adhidevo, adhisīlaṃ. Sundaro gandho sugandho, kacchito gandho duggandho, suṭṭhu kataṃ sukataṃ, duṭṭhu kataṃ dukkataṃ abhi siñcanaṃ abhisekoti sananto, atisayena katvā, kataṃ pakaritvā, pakataṃ, atisayena thutaṃ atitthutaṃ, atikkamma thutaṃ atitthutaṃ, īsaṃ kaḷāro ākaḷāro, suṭṭhu baddho ābaddho.

Pādayo gatādyatthe paṭhamāya

Pagato ācariyo pācariyo, evaṃ pantevāsī.

Accādayo kantādyatthe dutiyāya

Atikkanto mañcaṃ atimañco. Atimālo, ‘‘ghapassa+ntassā+ppadhānassā’’ti mālāsadde ghassa rasso. Eva+muparipi ghapānaṃ rasso.

Avādayo kuṭṭhādyatthe tatiyāya

Avakuṭṭhaṃ kokilāya vanaṃ avakokilaṃ, avamayūraṃ. Avakuṭṭhanti pariccattaṃ.

Pariyādayo gilānādyatthe catutthiyā

Parigilāno+jjhenāya pariyajjheno.

Nyādayo kantādyatthe pañcamiyā

Nikkhanto kosambiyā nikkosambi. Asyādividhimhīti kiṃ, rukkhaṃ pati vijjotate.

14. Cī kriyatthehi

Cīpaccayanto kriyatthehi syādyantehi sahe+kattho hoti. Amalīnaṃ malīnaṃ karitvāti viggayha ‘‘abhūtatabbhāve karā+sa+bhūyoge vikārācī’’ti cīpaccayekate iminā samāso. Ettha ca-kāro ‘‘cī kriyatthehī’’ti visesanattho. ‘‘Pyo vā tvāssa samāse’’ti pya hoti, pa-kāro ‘‘pye sissā’’ti visesanattho. Malinīkariya.

15. Bhūsanā+darā+nādaresva+laṃ+sā+sāti

Bhūsanādīsva+tthesva+la+mādayo saddā ekatthā honti. Alaṃ karitvā sakkaritvā asakkaritvāti viggayha samāse kate pye ca ‘‘sā sādhikarā ca cariccā’’ti cādeso pararūpañca. Alaṃkariya, sakkacca, asakkacca.

16. Aññecā+ti suttena samāse kate… ettha yathā dvāraṃ vivarāti vutte pakaraṇato aggala+miti viññāyati, eva+midhāpi nipātapabhāve aññe cāti sāmaññaṃ ce+ti āgamānusārena labbhamānavibhatyantapaṭirūpanipātāva viññāyanti. Aggato bhavitvā purobhuyya, antarahito hutvā tirobhūya, antaradhānaṃ katvā tirokariya, urasi katvā urasikariya, manasi katvā manasikariya, majjhe katvā majjhekariya, tuṇhī bhavitvā tuṇhī bhūya.

17. Vā+neka+ññatthe

Anekaṃ syādyantaṃ aññassa padassa atthe ekatthaṃ vā hoti.

Padantarassa yassa+ttho, padhānaṃ liṅga+massa ca;
Samāso so+ya+maññattho, bahubbīhiparavhayo.

So ca navavidho dvipado, bhinnādhikaraṇo, tipado, na-nipātapubbapado, sahapubbapado, upamānapubbapado, saṅkhyobhayapado, disantarālattho, byatihāralakkhaṇo cāti.

1. Tattha dvipado tulyādhikaraṇo kammādīsu chasu vibhatyatthesu bhavati.

(Ka) tattha dutiyatthe tāva-āgatā samaṇā imaṃ saṅghārāmanti āgatasamaṇo saṅghārāmo. So ca duvidho tagguṇā+tagguṇavasena. Vuttañhi –

Tagguṇo+tagguṇo ce+ti,
So samāso dvidhā mato.

Taṃ yathā ‘nīyataṃ lamba-
Kaṇṇo+’ ‘yaṃ diṭṭhasāgaro’.

Tesu yattha visesanabhūto attho aññapadatthaggahaṇena gayhati, so tagguṇasaṃviññāṇo, yathā ‘lambakaṇṇa+mānayā’ti. Yattha pana na gayhati, so atagguṇasaṃviññāṇo, yathā ‘bahudhana+mānayā’ti.

Idha visesanassa pubbanipāto. Ettha ca āgatasaddo ca samaṇasaddo ca attano atthe aṭṭhatvā dutiyāvibhatyatthabhūte saṅghārāmasaṅkhāte aññapadatthe vattanti, tato samāseneva kammatthassa abhihitattā puna dutiyā na hoti. Tathā āgatasamaṇā sāvatthi, āgatasamaṇaṃ jetavanaṃ. Paṭipannā addhikā yaṃ paṭipannaddhiko patho, abhirūḷhāva, ṇijāyaṃ nāvaṃ sā abhirūḷhavāṇijā nāvā.

(Kha) tatiyatthe-jitāni indriyāni yena so jitindriyo samaṇo, evaṃ diṭṭhadhammo, pattadhammo, katakicco. Vijitā mārā anenāti vijitamāro bhagavā, paṭividdhasabbadhammo. Karaṇatthe-chinno rukkho yena so chinnarukkho pharasu.

(Ga) catutthiyatthe-dinno suṅko yassa so dinnasuṅko rājā, dinnaṃ bhojanaṃ assāti dinnabhojano.

(Gha) pañcamiyatthe-niggatā janā yasmā so niggatajano gāmo, niggato ayo=sukhaṃ yasmāti nirayo, nikkile- so. Apetaṃ viññāṇaṃ asmāti apetaviññāṇo matakāyo, apagatabhayabheravo arahā.

(Ṅa) chaṭṭhiyatthe-chinnā hatthā yassa so chinnahattho. Evaṃ paripuṇṇasaṅkappo khīṇāsavo, vīto rāgo assāti vītarāgo. Dve padāni assāti dvipado, dvihattho paṭo. Tevijjoti ettha tivijjo evāti sakatthe ṇo vuddhi ca. Catuppado, pañca cakkhūni assāti pañcacakkhu bhagavā, chaḷabhiñño, ‘‘ghapassā’’dinā rassattaṃ. Navaṅgaṃ satthusāsanaṃ. Dasabalo, anantañāṇo. Tīṇi dasa parimāṇa+mesaṃti tidasā devā, idha parimāṇasaddasannimānato dasasaddo saṅkhyāne vattate. Ayaṃ paccayo etesanti idappaccayā, uttarapade ‘‘imassi+daṃ vā’’ti imassa idaṃ. Ko pabhavo assāti kiṃ pabhavo kāyo. Vigataṃ malaṃ assāti vimalo, sundaro gandho assāti sugandhaṃ candanaṃ, evaṃ susīlo, sumukho, kucchito gandho assāti duggandhaṃ kuṇapaṃ, dummukho, duṭṭhu mano assāti dummano, evaṃ dussīlo. Tapo eva dhanaṃ assāti tapodhano. Khantisaṅkhātaṃ balaṃ assāti khantibalo. Indoti nāmaṃ etassāti indanāmo.

Chandajātādīsu visesanavisesitabbānaṃ yathicchitattā ubhayaṃ pubbaṃ nipatati, kamātikkame payojanābhāvā. Jāto chando assāti jātachando, evaṃ chandajāto. Sañjātapītisomanasso, pītisomanassasañjāto. Māsajāto, jātamāso. Chinnahattho, hatthachinno.

Dīghājaṅghā assāti dīghajaṅgho, ettha pumbhāvo, ‘‘ghapassā’’dinā rasso ca. Tathā pahūtajivho. Mahantī paññā assāti mahāpañño. ‘‘Itthiyaṃ bhāsitapumi+tthī pume+ve+katthe’’ti vīpaccayābhāventassa ṭādeso rassattañca. Itthiyanti kiṃ, khamādhano. Bhāsitapumāti kiṃ, saddhādhuro. Paññāpakatiko, paññāvisuddhiko, ettha ‘‘ltvitthiyūhi ko’’ti ko. Gaṇḍīvadhanvāti pakatantarena siddhaṃ.

Nānā=ppakārā dumā nānādumā, nānādumehi patitāni nānādumapatitāni, nānādumapatitāni ca tāni pupphāni ceti nānādumapatitapupphāni, tehi vāsitā nānādumapatitapupphavāsitā, nānādumapatitapupphavāsitāsānuyassaso nānādumapatitapupphavāsitasānu pabbato, ayaṃ visesana+amādisamāsagabbho tulyādhikaraṇaaññapadattho.

(Ca) sattamyatthe-sampannāni sassāni yasmiṃ so sampannasasso janapado. Sulabho piṇḍo imasminti sulabhapiṇḍo deso. Ākiṇṇā manussā yassaṃ sā ākiṇṇamanussā rājadhānī. Bahavo tāpasā etasminti bahutāpaso assamo. Upacitaṃ maṃsalohitaṃ asminti upacitamaṃsalohitaṃ sarīraṃ. Bahavo sāmino asminti bahusāmikaṃ nagaraṃ, bahū nadiyo asminti bahunadiko, īkārantattā kapaccayo. Evaṃ bahujambukaṃ vanaṃ, bahavo kattāro asmiṃ assa vāti bahukattuko deso, evaṃ bahubhattuko, ‘‘ltvitthiyūhi ko’’ti ko.

2. Bhinnādhikaraṇo yathā-ekarattiṃ vāso assāti ekarattivāso, samānena janena saddhiṃ vāso assāti samānavāso puriso. Ubhato byañjana+massāti ubhatobyañjanako, vibhatyalopo ‘‘vā+ññato’’ti ko ca, chattaṃ pāṇimhi assāti chattapāṇi, evaṃ daṇḍapāṇi, satthapāṇi, vajirapāṇi, khaggahattho, pattahattho, dāne ajjhāsayo assāti dānajjhāsayo dānādhimuttiko, buddhabhattiko, saddhammagāravo iccādi.

3. Tipado yathā-parakkamenā+dhigatā sampadā yehi te parakkamādhigatasampadā mahāpurisā. Evaṃ dhammādhigatabhogā. Onīto pattato pāṇi yena so onītapattapāṇi. Sīhassa pubbaddhamiva kāyo assāti sīhapubbaddhakāyo. Mattā bahavo mātaṅgā asminti mattabahumātaṅgaṃ vanaṃ.

4. Na-nipātapubbapado yathā-natthi etassa samoti assamo, ‘‘ṭa naññassā’’ti nassa ṭo. Evaṃ appaṭipuggalo, aputtako, ahetuko, kapaccayo, eva+muparipi ñeyyaṃ. Natthi saṃvāso etenāti asaṃvāso, na vijjate vuṭṭhi etthāti avuṭṭhiko janapado, abhikkhuko vihāro. Evaṃ anuttaro ‘‘ana sare’’ti ana, evaṃ anantaṃ, anāsavo.

5. Paṭhamātthe sahapubbapado yathā-saha hetunā vattati so sahetuko sahetu vā, ‘‘sahassa so+ññatthe’’ti sahassa so, evaṃ sappītikā, sappaccayā, sakileso, saupādāno, saparivāro sahaparivāro vā, saha mūlena uddhaṭo samūluddhaṭo rukkho.

6. Upamānopameyyajotakaivayutto upamānapubbapado paṭhamāya yathā-nigrodho iva parimaṇḍalo yo so nigrodhaparimaṇḍalo. Saṅkho viya paṇḍaro ayanti saṅkhapaṇḍaro, kāko viya sūro ayanti kākasūro. Cakkhu iva bhūto ayaṃ paramatthadassanatoti cakkhubhūto bhagavā. Evaṃ atthabhūto, dhammabhūto, brahmabhūto, andhabhūto. Muñjapabbajamiva bhūtā ayaṃ muñjapabbajabhūtā kudiṭṭhi. Tantākulamiva jātā ayaṃti tantākulajātā.

Chaṭṭhyatthe-suvaṇṇassa vaṇṇo viya vaṇṇo yassa so suvaṇṇavaṇṇo bhagavā, majjhapadalopo. Nāgassa gati viya gati assāti nāgagati. Evaṃ sīhagati, nāgavikkamo, sīhavikkamo, sīhahanu. Eṇissa viya jaṅghā assāti eṇijaṅgho. Brahmuno viya saro assāti brahmassaro.

7. Vāsaddatthe saṅkhyāubhayapado yathā-dve vā tayo vā dvatti, dvattayo ca te pattā ceti dvattipattā, ‘‘tisva’’iti tisadde pare dvissa attaṃ. Dvīhaṃ vā tīhaṃ vā dvīhatīhaṃ, cha vā pañca vā vācā chappañcavācā, evaṃ sattaṭṭhamāsā, ekayojanadviyojanāni.

8. Disantarālattho yathā-pubbassā ca dakkhiṇassā ca disāya yadantarālaṃ sā pubbadakkhiṇā vidisā. Ettha –

69. Sabbādayo vuttimatteti

Itthivācakā sabbādayo vuttimatte pumeva honti. Evaṃ pubbuttarā, aparadakkhiṇā, pacchimuttarā. Pubbā ca sā dakkhiṇā ceti vā.

9. Byatihāralakkhaṇo yathā – ‘‘tattha gahetvā tena paharitvā yuddhe sarūpaṃ’’ti suttena samāse kate kesesu ca kesesu ca gahetvā yuddhaṃ pavattaṃ kesākesī, daṇḍehi ca daṇḍehi ca paharitvā yuddhaṃ pavattaṃ daṇḍādaṇḍīti hoti. Ettha ca ‘‘cī vītihāre’’ti cīpaccaye ‘‘cismiṃ’’ti ākāro, evaṃ muṭṭhāmuṭṭhī.

Sobhaṇo gandho sugandho, so assa atthīti sugandhīhi atthiatthe īpaccayena siddhaṃ. Yasmā ca bhaddāya kāpilāniyā apadāne ‘‘puno pattaṃ gahetvāna, sodhayitvā sugandhinā’’ti vuttaṃ, tasmā vuttiyaṃ ikārantassa abhāvadīpanatthaṃ ‘‘sugandhi duggandhīti payogā na dissatī’’ti vuttaṃ. Sugandhināti ekavacane rasso.

19. Catthe

Anekaṃsyādyantaṃ catthe ekatthaṃ vā hoti. Samuccayo anvācayo itarītarayogo samāhāroti casaddassa attho catubbidho.

Tattha samuccayā+nvācayesu samāso na hoti, kriyāsāpekkhatāya nāmānaṃ aññamaññaṃ ayuttatthattā, yathā-cīvaraṃ piṇḍapātañca paccayaṃ sayanāsanaṃ adāsi, dānañca dehi, sīlañcarakkhāhi. Itarītarayoge samāhāre ca aññamaññāpekkhattā samāso.

Ubhayatthapadhāne catthe katha+mekatthībhāvo sambhave+ti ce, vuttañhi –

Sappadhānāpi yattha+tthā, mitho sāpekkhatā iva;
Kriyāsambandhasāmaññā, catthe+katthaṃ ta+duccateti.

Yasmā ekatthībhāvepi satīyasatīyatthe padhānaṃ, tasmā idaṃ vuccate –

Na+ññamaññaṃ visesenti, catthe atthā padāniva;
Satthavutyī ato tesaṃ, padhānatthaṃ+bhiyujjate.

Itarītarayogo ca, samāhārotya+yaṃ dvidhā;
Samāso tu imaṃ aññe, jānante dvandanāmato.

Itarītarayogasmiṃ+vayavatthassa sambhavo;
Samudāyatirobhāvo, paraṃva liṅga+massa ca.

Samudāyabbhavo yasmiṃ+vayavā ca tirohitā;
Samāhārotya+yaṃ cattho, so ca hoti napuṃsake.

Itarītarayogo yathā-sāriputto ca moggallāno ca sāriputtamoggallānā, bho sāriputtamoggallānā iccādi. Avayavapadhānattā bahuvacanameva. Samaṇā ca brāhmaṇā ca samaṇabrāhmaṇā, evaṃ brāhmaṇagahapatikā, khattiyabrāhmaṇā, devamanussā, candimasūriyā.

64. Vijjāyonisambandhīna+mā tatra cattheti

Vijjāsambandhīnaṃ yonisambandhīnañca catthe ā hotīti ukārassa ā, hotā ca potā ca hotāpotāro. Evaṃ mātāpitaro.

65. Putteti

Putte uttarapade pitādīna+mā hoti catthe. Pitā ca putto ca pitāputtā, evaṃ mātāputtā.

78. Jāyāya jayaṃ patimhi

Patimhi pare jāyāya jayaṃ hoti. Jāyā ca pati ca jayampatayo. Jānipatīti pakatantarena siddhaṃ, jāni ca pati ca jānipati. Evaṃ jampati dampatīti.

Kvaci appasaraṃ pubbaṃ nipatati, yathā-cando ca sūriyo ca candasūriyā, nigamā ca janapadā ca nigamajanapadā. Evaṃ surāsuragaruḍamanujabhujagagandhabbā.

Kvaci ivaṇṇu+vaṇṇantānaṃ pubbanipāto, yathā-aggidhumā, gatibuddhibhujapaṭhaharakarasayā, dhātuliṅgāni.

Kvaci sarādiakārantaṃ pubbaṃ nipatati, yathā-atthadhammā, atthasaddā, saddatthā vā.

Aññamaññasāpekkhānameva tirohitāvayavabhedo samudāyapadhāno samāhāro, yathā-chattañca upāhanā ca chattupāhanaṃ.

20. Samāhāre napuṃsakanti

Samāhāre sabbattha napuṃsakaliṅgaṃ bhavati, samāhārasse+kattā ekavacanameva.

23. Syādīsu rassoti

Napuṃsake vattamānassa syādīsu rasso. Bho chattupāhana, chattupāhanaṃ, chattupāhanena iccādi.

Te ca samāhāritarītarayogā bahulaṃvidhānā niyatavisayāyeva honti, tatrā+yaṃ visayavibhāgo-niruttipiṭakāgato-pāṇi+tūriya+yogga+senaṅgānaṃ, niccaverīnaṃ, saṅkhyāparimāṇasaññānaṃ, khuddajantukānaṃ, pacanacaṇḍālānaṃ, caraṇasādhāraṇānaṃ, ekajjhāyanapāvacanānaṃ, liṅgavisesānaṃ, vividhaviruddhānaṃ, disānaṃ, nadīnañca niccasamāhārekatthaṃ bhavati.

Pāṇaṅgānaṃ-cakkhu ca sotañca cakkhusotaṃ, mukhañca nāsikā ca mukhanāsikaṃ, ‘‘syādīsu rasso’’ti napuṃsake vattamānassa rasso. Hanu ca gīvā ca hanugīvaṃ, kaṇṇā ca nāsā ca kaṇṇanāsaṃ, pāṇi ca pādo ca pāṇipādaṃ, chavi ca maṃsañca lohitañca chavimaṃsalohitaṃ, nāmañca rūpañca nāmarūpaṃ, jarā ca maraṇañca jarāmaraṇaṃ.

Tūriyaṅgānaṃ-alaso ca tālambaro ca alasatālambaraṃ, murajo ca gomukho ca murajagomukhaṃ, saṃkho ca paṇavo ca deṇḍimo ca, saṃkhā ca paṇavā ca deṇḍimā cāti vā saṃkhapaṇavadeṇḍimaṃ, paṇavādayo dvepi bherivisesā, maddaviko ca pāṇaviko ca maddavikapāṇavikaṃ, gītañca vāditañca gītavāditaṃ, sammañca tāḷañca sammatāḷaṃ, sammaṃti kaṃsatālaṃ, tāḷaṃti hatthatāḷaṃ.

Yoggaṅgānaṃ-phālo ca pācanañca phālapācanaṃ, yugañca naṅgalañca yuganaṅgalaṃ.

Senaṅgānaṃ-hatthino ca assā ca hatthiassaṃ, rathā ca pattikā ca rathapattikaṃ, asi ca satti ca tomarañca piṇḍañca asisattitomarapiṇḍaṃ, asi ca cammañca asicammaṃ, cammanti saravāraṇa-phalakaṃ. Dhanu ca kalāpo ca dhanukalāpaṃ, kalāpo=tuṇīraṃ. Paharaṇañca āvaraṇañca paharaṇāvaraṇaṃ.

Niccaverīnaṃ-ahi ca nakulo ca, ahī ca nakulā cāti vā ahinakulaṃ. Evaṃ biḷāramūsikaṃ, antassa rassattaṃ. Kākolukaṃ, sappamaṇḍūkaṃ, garuḷasappaṃ, nāgasupaṇṇaṃ.

Saṅkhyāparimāṇasaññānaṃ-ekakañca dukañca ekakadukaṃ. Evaṃ, dukatikaṃ, tikacatukkaṃ, catukkapañcakaṃ. Dasakañca ekādasakañca dasekādasakaṃ, ‘‘titālīsa’’ iti caka-bhāgalopaniddesena kakārassa lopo.

Khuddajantukānaṃ-kīṭā ca paṭaṅgā ca kīṭapaṭaṅgaṃ, kīṭā=kapālapiṭṭhikapāṇā. Evaṃ kunthakipillikaṃ, ḍaṃsā ca makasā ca ḍaṃsamakasaṃ, makkhikā ca kipillikā ca makkhikakipillikaṃ, kīṭā ca sariṃsapā ca kīṭasariṃsapaṃ. Tattha kunthā=sukhumakipillikā.

Khuddajantu anaṭṭhī vā, atha kho khuddakopi vā;
Sataṃ vā pasato yesaṃ, keci ānatulā iti.

Pacanacaṇḍālānaṃ-orabbhikā ca sūkarikā ca orabbhikasūkarikaṃ, evaṃ sākuntikamāgavikaṃ. Sapāko ca caṇḍālo ca sapākacaṇḍālaṃ, pukkusachavaḍāhakaṃ, venarathakāraṃ, tattha venā=tacchakā, rathakārā=cammakārā.

Caraṇasādhāraṇānaṃ-atiso ca bhāradvājo ca atisabhāradvājaṃ, kaṭṭho ca kapālo ca kaṭṭhakapālaṃ, sīlañca paññāṇañca sīlapaññāṇaṃ, samatho ca vipassanā ca samathavipassanaṃ, vijjā ca caraṇañca vijjācaraṇaṃ, evaṃ nāmarūpaṃ, hirottappaṃ, satisampa-jaññaṃ, lobhamohaṃ, dosamohaṃ, ahirikānottappaṃ, thinamiddhaṃ, uddhaccakukkucca+miccādi.

Ekajjhāyanapāvacanānaṃ-dīgho ca majjhimo ca dīghamajjhimaṃ, evaṃ ekuttara saṃyuttakaṃ, khandhakavibhaṅgaṃ.

Liṅgavisesānaṃ-itthī ca pumā ca itthipumaṃ, dāsī ca dāso ca dāsidāsaṃ, cīvarañca piṇḍapāto ca senāsanañca gilānapaccayabhesajjaparikkhāro ca cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ, tiṇañca kaṭṭho ca sākhā ca palāsañca tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ. ‘‘Lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ’’tipi dissati.

Vividhaviruddhānaṃ-kusalañca akusalañca kusalākusalaṃ, evaṃ sāvajjānavajjaṃ, hīnapaṇītaṃ, kaṇhasukkaṃ, chekapāpakaṃ, sukhadukkhaṃ, adhamuttamaṃ, paṭighānunayaṃ, chāyātapaṃ, ālokandhakāraṃ. Rattiñca divā ca rattindivaṃ, ‘‘rattindivadāragavacaturassā’’ti apaccaye kate numaāgamo. Aho ca ratti ca ahorattaṃ, ‘‘dīghā+hovassekadesehi ca ratyā’’ti apaccaye kate ‘‘manādyāpādīna+mo maye ce’’ti okāro.

Disānaṃ-pubbā ca aparā ca pubbāparaṃ, evaṃ puratthimapacchimaṃ, dakkhiṇuttaraṃ, pubbadakkhiṇaṃ, pubbuttaraṃ, aparadakkhiṇaṃ, aparuttaraṃ.

Nadīnaṃ-gaṅgā ca yamunā ca gaṅgāyamunaṃ, evaṃ mahīsarabhū.

Tiṇa+rukkha+pasu+sakuṇa+dhana+khañña+byañjana+janapadānaṃ vā. Tiṇavisesānaṃ-usīrāni ca bīraṇāni ca usīrabīraṇaṃ usīrabīraṇāni vā. Evaṃ muñjapabbajaṃ muñjapabbajāni vā, kāsakusaṃ kāsakusā vā.

Rukkhavisesānaṃ-assatthā ca kapiṭṭhā ca assatthakapiṭṭhaṃ assatthakapiṭṭhā vā, evaṃ ambapanasaṃ ambapanasā, khadirapalāsaṃ khadirapalāsā, dhavāssakaṇṇaṃ dhavāssakaṇṇā, pilakkhanigrodhaṃ pilakkhanigrodhā, sākasālaṃ sākasālā.

Pasuvisesānaṃ-gajā ca gavajā ca gajagavajaṃ gajagavajā vā, ajā ca eḷakā ca ajeḷakaṃ ajeḷakā, hatthī ca gāvo ca assā ca vaḷavā ca hatthīgavassavaḷavaṃ hatthīgavassavaḷavā, rassattaṃ. Evaṃ gomahisaṃ gomahisā, eṇeyyavarāhaṃ eṇeyyavarāhā, sīhabyagghataracchaṃ sīhabyagghataracchā, kukkuṭasūkaraṃ kukkuṭasūkarā, eṇeyyagomahisaṃ eṇeyyagomahisā.

Sakuṇavisesānaṃ-haṃsā ca bakā ca haṃsabakaṃ haṃsabakā. Evaṃ kāraṇḍavacakkavākaṃ kāraṇḍavacakkavākā, mayūrakoñcaṃ mayūrakoñcā, sukasālikaṃ sukasālikā, bakabalākaṃ bakabalākā.

Dhanānaṃ-hiraññañca suvaṇṇañca hiraññasuvaṇṇaṃ hiraññasuvaṇṇāni. Evaṃ jātarūparajataṃ jātarūparajatāni, maṇisaṅkhamuttaveḷuriyaṃ maṇisaṅkhamuttaveḷuriyā.

Dhaññānaṃ-sālī ca yavā ca sāliyavaṃ sāliyavā vā. Evaṃ tilamuggamāsaṃ tilamuggamāsāni, nippāvakulatthaṃ nippāvakulatthā.

Byañjanānaṃ-sāko ca suvā ca sākasuvaṃ sākasuvā. Evaṃ gabyamāhisaṃ gabyamāhisā, eṇeyyavarāhaṃ eṇeya, varāhā. Migamayūraṃ migamayūrā.

Janapadānaṃ-kāsi ca kosalā ca kāsikosalaṃ kāsikosalā, vajjī ca mallā ca vajjimallaṃ vajjimallā, aṅgā ca magadhā ca aṅgamagadhaṃ aṅgamagadhā, evaṃ cetivaṃsaṃ cetivaṃsā, macchasūrasenaṃ macchasūrasenā, kurupañcālaṃ kurupañcālā. Nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanāmarūpanti caturekapañcavokāravasena vattabbe bahulādhikārā sarūpekasesaṃ katvā nāmarūpanti vuttaṃ.

Etasmiṃ ekatthībhāvakaṇḍe yaṃ vuttaṃ pubbaṃ, tadeva pubbaṃ nipatati, kamātikkame payojanassā+bhāvā. Kvaci vipallāsopi hoti, bahulādhikārato, dantānaṃ rājā rājadanto. Catthe samāhāre ‘‘sabhāparisāyā’’ti ñāpakā kvaci napuṃsakaliṅgaṃ na bhavati, ādhipaccañca parivāro ca ādhipaccaparivāro. Evaṃ chandapārisuddhi, paṭisandhipavattiyaṃ.

40. Samāsantva

Upari aya+madhikarīyati.

41. Pāpādīhi bhūmiyā

Pāpādīhi parā yā bhūmi, tassā samāsanto a hoti. Pāpā bhūmi yasminti pāpabhūmaṃ, jātiyā upalakkhitā bhūmi jātibhūmaṃ.

42. Saṃkhyāhiti

Saṃkhyāhi parāya bhūmiyā a hoti. Dve bhūmiyo assa dvibhūmaṃ. Evaṃ tibhūmaṃ.

43. Nadīgodhāvarīnaṃ

Saṃkhyāhi parāsaṃ nadīgodhāvarīnaṃ samāsanto a hoti. Pañcannaṃ nadīnaṃ samāhāro pañcanadaṃ. Evaṃ sattagodhāvaraṃ.

44. Asaṃkhyehi cā+ṅgulyā+nāññāsaṃkhyatthesuti

Asaṃkhyehi saṃkhyāhi ca parāya aṅguliyā samāsanto a hoti. Niggata+maṅgulīhi niraṅgulaṃ, dve aṅguliyo samāhaṭā dvaṅgulaṃ. Anaññāsaṃkhyatthesūti kiṃ, pañca aṅguliyo asmiṃ hattheti pañcaṅguli, aṅguliyā samīpaṃ upaṅguli.

45. Dīghāhovassekadesehi ca rattyāti

Dīghādīhi parāya rattiyā a hoti. Dīghā ca sā ratti cāti dīgharattaṃ. Aho ca ratti ca ahorattaṃ, āpādittā o. Vassāsu ratti vassārattaṃ. Pubbā ca sā ratti cāti pubbarattaṃ. Evaṃ apararattaṃ, aḍḍharattaṃ, atikkanto rattiṃ atiratto. Dve rattiyo samāhaṭā dvirattaṃ. Anaññāsaṃkhyatthesu tveva, dīghā ratti asminti dīgharatti, hemanto. Rattiyā samīpaṃ uparatti. Bahulaṃvidhānā kvaci hoteva, rattiparimāṇānurūpaṃ yathārattaṃ.

46. Gotva+catthe cā+lope

Gosaddā alopavisaye samāsanto a hoti na ce catthādīsu samāso. Rañño go rājagavo. Paramo ca so go cāti paramagavo. Pañcannaṃ gunnaṃ samāhāro pañcagavaṃ, ‘‘gossā+vaṅa’’ti avaṅa. Taṃ dhana+massāti pañcagavadhano. Dasagavaṃ.

47. Rattindiva+dāragava+caturassā

Ete saddā a-antā nipaccante. Ratti ca divā ca rattindivaṃ, imināva numāga mā. Dārā ca gavo ca dāragavaṃ. Catasso assiyo assa caturasso.

48. Āyāme+nugavaṃ

Anugavaṃti nipaccate āyāmegamyamāne. Gavassa āyāmo anugavaṃ sakaṭaṃ, asaṅkhyasamāso.

49. Akkhismā+ññatthe

Akkhismā samāsanto a hoti aññatthe. Visālāni akkhīni yassa so visālakkho.

50. Dārumya+ṅgulyā

Aṅgulantā aññatthe dārumhi samāsanto a hoti. Dve aṅguliyo avayavā asseti dvaṅgulaṃ dāru, evaṃ pañcaṅgulaṃ. Aṅgulisadisāvayavaṃ dhaññādīnaṃ vikkhepakaṃ dārūti vuccate.

54. Uttarapade

Idaṃ sabbattha adhikātabbaṃ.

55. Imassi+danti

Uttarapade imassa idaṃ, imāya attho idamaṭṭho, thassa ṭho, idamaṭṭho assa atthīti idamaṭṭhī, idamaṭṭhino bhāvo idamaṭṭhitā. Imesaṃ paccayā idappaccayā, niggahītalopo passa ca dvibhāvo.

57. Ṭa ntantūnanti

Ntantūnaṃ uttarapade ṭa hoti. Bhavanto patiṭṭhā amhanti bhavaṃpatiṭṭhā mayaṃ, niggahītāgamo, vagganto, yossa ṭā ca. Bhagavā mūlaṃ etesaṃti bhagavaṃmūlakā no dhammā.

58. A

Iti ntantūnaṃ a hoti. Guṇavanto patiṭṭhā mamāti guṇavantapatiṭṭho+smi.

60. Parassa saṃkhyāsuti

Saṃkhyāsu parassa o, paro satasmā adhikā parosataṃ.

61. Jane puthassuti

Puthassa jane u hoti. Puthagevā+yaṃ janoti puthujjano, jassa dvittaṃ.

62. So chassā+hā+yatane vā

Ahe āyatane ca uttarapade chassa so hoti vā. Sāhaṃ chāhaṃ, saḷāyatanaṃ chaḷāyatanaṃ. (Sambaraṃ)

63. Ltu+pitādīna+māravaraṅa

Ltupaccayantānaṃ pitādīnañca yathākkama+māravaraṅa vā hontu+ttarapade. Satthuno dassanaṃ satthāradassanaṃ, kattāraniddeso. Mātarapitaro. Vātveva, satthudassanaṃ, mātujāyo.

68. Kvaci paccayeti

Paccaye pumabhāve atisayena byattā byattatarā, byattatamā. ‘‘Tassaṃ tatra, tāya tato, tassaṃ velāyaṃ tadā’’[‘‘… etthantare rūpāni ācariyasaṃgharakkhita mahāsāmittheramatena imināva ‘‘kvaci paccayeti suttena siddhāni, teneva tāni imasmiṃ sutte udāhaṭāni. ācariyamoggallānamahātheramatena pane+tāni ‘‘sabbādayo vuttimatteti suttena siddhāni. toādīnaṃ vibhatyatthe vihitapaccayattā, tadanthānañca ṇādivuttittā dvinnampi therānaṃ matā aviruddhā.]

71. Saññāya+mudo+dakassa

Saññāya+mudakassu+ttarapade udādeso hoti. Udadhi, udapānaṃ.

72. Kumbhādīsu vā

Kumbhādīsu+ttarapadesu udakassa udādeso vā hoti. Udakumbho, udakakumbho. Udapatto udakapatto. Udabindu udakabindu. Ākatigaṇo+yaṃ.

73. Sotādīsū+lopo

Sotādīsu+ttarapadesu udakassa ussa lopo hoti. Dakasotaṃ, dakarakkhaso.

26. Itthiya+matvā

Itthiyaṃ vattamānato akārantato nāmasmā āpaccayo hoti. Dhammadinnā.

27. Nadādito ṅī

Nadādīhi itthiyaṃ vīpaccayo hoti. Nadī mahī kumārī taruṇī vāruṇī gotamī.

Goto vā

Gāvī go. Ākatigaṇo+yaṃ. Va-kāro ‘‘ntantūnaṃ vīmhi to vā’’ti visesanattho.

28. Yakkhāditvi+nī ca

Yakkhādito itthiyaṃ inī hoti vī ca. Yakkhinī yakkhī, nāginī nāgī, sīhinī sīhī.

29. Ārāmikādīhi

Ārāmikādito inī hoti+tthiyaṃ. Ārāmikinī, anantarāyikinī.

Saññāyaṃ mānuso mānusinī, aññatra mānusī.

30. Yuvaṇṇehi nī

Itthiya+mivaṇṇuvaṇṇantehi nī hoti bahulaṃ. Sadāpayatapāṇinī, daṇḍinī, bhikkhunī, khattabandhunī, paracittavidunī. Mātuādito kasmā na hoti, itthipaccayaṃ vināpi itthattābhidhānato.

31. Ttimhā+ññatthe

Ttimhā+ññattheyeva itthiyaṃ nī hoti bahulaṃ. Sā+haṃ ahiṃsāratinī, tassā muṭṭhassatiniyā, sā gāvī vacchagiddhinī. Aññattheti kiṃ, dhammarati.

32. Gharaṇyādayoti

Gharaṇipabhutayo nīpaccayantā sādhavo honti. Ghara+massā atthīti īmhi ‘‘yuvaṇṇehi nī’’ti nī, gharaṇī. Iminā nassa ṇo, īssa attañca.

Ācariyā vā yalopo ca iti gaṇasuttena niyāmitattā imināva nīmhi yalopo ca, ācarinī ācariyā.

33. Mātulāditvā+nī bhariyāyanti

Mātulādito bhariyāya+mānī hoti. Mātulānī, varuṇānī, gahapatānī, ācariyānī.

Abhariyāyaṃ khattiyā vā iti gaṇasuttena niyamitattā iminā vā ānī, khattiyānī. Nadādipāṭhā bhariyāyantu ī, khattiyī.

34. Upamā+saṃhita+sahita+saññata+saha+sapha+vāma+lakkhaṇāditū+rutūti

Ūrusaddato itthiya+mū hoti. Karabho viya ūru yassā sā karabhorū, saṃhito ūru assāti saṃhitorū, evaṃ sahitorū, saññatorū, sahorū, saphorū, vāmorū, lakkhaṇorū. Ūti yogavibhāgā brahmabandhū.

35. Yuvāti

Yuvasaddatoti hoti+tthiyaṃ. Yuvati.

36. Ntantūnaṃ vīmhi to vāti

Vīmhi ntantūnaṃ to vā hoti. Gacchatī gacchantī, sīlavata sīlavantī.

37. Bhavato bhototi

Vīmhi bhavato bhotādeso vā hoti. Bhotī bhavantī.

39. Puthussa pathavaputhavāti

Vīmhi puthussa pathavaputhavā honti. Pathavī puthavī, ṭhe pathavī.

Iti payogasiddhiyaṃ samāsakaṇḍo catuttho.

5. Ṇādikaṇḍa

Samāso padasaṃkhepo, padapaccayasaṃhitaṃ;
Taddhitaṃ nāma hotīti, viññeyyaṃ tesa+mantaraṃ.

1. Ṇo vā+pacce

Chaṭṭhīyantā nāmasmā vā ṇapaccayo hoti apacce+bhidheyye. Apaccasaddasambandhittena apaccavantato katasarapaccayo samatthyato chaṭṭhyantato hotīti ‘‘chaṭṭhīyantā nāmasmā’’ti sutte avuttampi vuttaṃ. Ṇādīnaṃ taddhitanti pubbācariyasaññā. Ṇakāro vuddhyattho. Eva+maññatrāpi. Ṇādivuttittā ‘‘ekatthatāyaṃ’’ti vibhattilopo.

124. Sarāna+mādissā+yuvaṇṇassā+eo ṇānubandhe

Sarāna+mādibhūtā ye akāri+vaṇṇu+vaṇṇā, tesaṃ ā+e+o vā honti yathākkamaṃ ṇānubandheti akārassa ākāro. Ā+e+onaṃ vuddhītipi pubbācariyasaññā. Vasiṭṭhassā+paccaṃ vāsiṭṭho. Vīmhi vāsiṭṭhī. Veti vasiṭṭhassā+paccaṃti vākyassa ca vasiṭṭhāpaccaṃti samāsassa ca vikappatthaṃ. So ca vāsaddo yāva ‘‘sakatthe’’ti adhikarīyati.

Napuṃsakena liṅgena, saddo+dāhu pumena vā;
Niddissatīti ñātabba+mavisese pani+cchiteti –

Vuttatthā apaccasaddassa napuṃsakatthepi puttaputtīnaṃ dvinnampi vācako hoti.

Ṇādayo+bhidheyyaliṅgā, apacce tva+napuṃsakā;
Napuṃsake sakatthe ṇyo, bhiyyo bhāvasamūhajā;
Tā tu+tthiya+masaṃkhyāne, tvādicīpaccayantakā.

Bhāradvājassa apaccaṃ=putto bhāradvājo, evaṃ vessāmitto, gotamo. Ettha ca a+yuvaṇṇantābhāvā ā+e+onaṃ na vuddhi. Vāsudevassa apaccaṃ vāsudevo, baladevo. Cittakotiādīsu pana saṃyogantattā ‘‘saṃyoge kvacī’’ti kvaci na vuddhi. Upaguno apaccaṃ opagavo opagavī. Ettha ‘‘uvaṇṇassā+vaṅa sare’’ti ukārassa avaṅa.

Vacchassā+paccanti viggayha pubbasuttena ṇapaccaye kate puna vacchassā+paccaṃti viggaho.

2. Vacchādito ṇāna+ṇāyanā

Vacchādīhi apaccapaccayantehi gottādīhi ca saddehi ṇāna+ṇāyanapaccayā vā honti apacce. Vacchāno, vacchāyano, ‘‘saṃyoge kvacī’’ti na vuddhi. Katissā+paccaṃ kacco, ‘‘ṇya diccādīhī’’ti ṇyo, ‘‘lopo+vaṇṇi+vaṇṇānaṃ’’ti akāralope cavaggapubbarūpāni. Kaccassā+paccaṃ kaccāno, kaccāyano, yāgame kātiyāno. Muggassā+paccaṃ=nattādīti vākye vuddhi+ikāralopa+pubbarūpāni. Moggallassā+paccaṃti punaṇāna+ṇāyanā honti, moggallāno moggallāyano. Ime cattāro apaccapaccayantā. Gottādito yathāsakaṭassā+paccaṃ nattādīhi sakaṭāno sakaṭāyano. Kaṇhassā+paccaṃ nattādi kaṇhāno kaṇhāyano. Evaṃ aggivessāno aggivessāyano, muñjāno muñjāyano, kuñjāno kuñjāyano. Sabbattha saṃyogattā na vuddhi. Ākatigaṇo+yaṃ.

3. Kattikāvidhavādīhi ṇeyyaṇerā

Kattikādīhi vidhavādīhi ca ṇeyyaṇerappaccayā honti vā yathākkamaṃ. Kattikāya apaccaṃ kattikeyyo, garuḷo vinatāya=supaṇṇamātuyā apaccaṃ venateyyo. Rohiṇiyā apaccaṃ rohiṇeyyo, gaṅgāya apaccaṃ gaṅgeyyo. Evaṃ bhāgineyyo, nādeyyo, anteyyo, āheyyo, kāpeyyo, suciyā apaccaṃ soceyyo, bāleyyo. Ṇere-vidhavāya apaccaṃ vedhavero. Bandhakiyā=abhisārikāya apaccaṃ bandha-kero. Samaṇassa upajjhāyassā+paccaṃ sāmaṇero, nāḷikero iccādi.

4. Ṇya diccādīhi

Ditippabhutīhi ṇyo hoti apacce.

125. Saṃyoge kvaci

Saṃyogavisaye kvaci ā+e+ovuddhiyo honti ṇānubandhe.

131. Lopo+vaṇṇi+vaṇṇānaṃ

Avaṇṇi+vaṇṇānaṃ lopo hoti yakārādo paccaye. Ditiyā=asuramātuyā apaccaṃ decco ādicco. Kuṇḍaniyā apaccaṃ koṇḍañño, nassa ññe pubbarūpaṃ. Aditīti devamātā.

Bhātuno apaccaṃ bhātabyo, ‘‘yamhi gossa cā’’ti yamhi ussa avaṅa akāralopapubbarūpāni.

5. Ā ṇi

Akārantato ṇi vā hota+pacce bahulaṃ. Ā=ti nāmavisesanattā a-kārantatoti vuttaṃ. Dakkhassā+paccaṃ dakkhi, datti, doṇi, vāsavi, vāruṇi. Jinadattassā+paccaṃ jenadatti, suddhodani, ānuruddhi iccādi.

6. Rājato ñño jātiyaṃ

Rājato ñño vā hota+pacce khatthiyajātiyaṃ gamyamānāyaṃ. Rañño apaccaṃ rājañño. Jātīyanti kiṃ, rājāpaccaṃ.

7. Khattā yi+yā

Tijātiyaṃ apacce ya+iyā honti. Khattassā+paccaṃ khatyo khattiyo. Jātiyaṃ tveva, khatti.

8. Manuto ssa+saṇa

Manuto jātisamudāye ssa+saṇa hontu+pacce. Manuno apaccaṃ manusso mānuso, manussī mānusī. Jātiyaṃ tveva, mānavo, nassa ṇo, māṇavo.

9. Janapadanāmasmā khattiyā raññe ca ṇo

Janapadassa yaṃ nāmaṃ, taṃ nāmasmā khattiyā apacce raññe ca ṇo hoti. Pañcālānaṃ apaccaṃ rājā vā pañcālo, kosalo, māgadho, okkāko. Janapadanāmasmāti kiṃ, dāsarathi. Khattiyāti kiṃ, pañcālassa brāhmaṇassā+paccaṃ pañcāli.

10. Ṇya kurusivīhi

Kurusivīhi apacce raññe ca ṇyo hoti. Kurūnaṃ apaccaṃ rājā vā korabyo. ‘‘Yamhi gossa cā’’timinā avaṅa, bakārapubbarūpāni. Sebbo, ilopo. (Apaccataddhitaṃ).

11. Ṇa rāgā tena rattaṃ

Rāgavācītatiyantato ratta+micce+tasmiṃ atte ṇo hoti. Kusumbhādīhi vaṇṇantarapattaṃ rattaṃ nāma. Kasāvena rattaṃ kāsāvaṃ. Evaṃ kusumbhena rattaṃ kosumbhaṃ, hāliddaṃ, pattaṅgaṃ, mañjeṭṭhaṃ, kuṅkumaṃ. Idha na hoti nīlaṃ pītanti, guṇavacanattā ṇena vināpi dabbassā+bhidhānato.

12. Nakkhatteni+nduyuttena kāle

Tatiyantato nakkhattā tena lakkhite kāle ṇo hoti, taṃ ce nakkhatta+minduyuttaṃ hoti. Phussena induyuttena lakkhitā puṇṇamāsī phussī ratti, phusso aho, maghāya induyuttāya lakkhitā puṇṇamāsī māghī, māgho.

13. Sā+ssa devatā puṇṇamāsī

Seti paṭhamantā asseti chaṭṭhiyatthe ṇo hoti, yaṃ paṭhamantaṃ, sā ce devatā puṇṇamāsī vā. Sugato devatā assa sogato, māhindo, yāmo, vāruṇo. Buddho assa devatāti buddho. Phussī puṇṇamāsī assa sambandhinīti phusso māso. Evaṃ māgho, phagguno, citto, vesākho, jeṭṭhamūlo, āsāḷho, sāvaṇo, poṭṭhapādo, assayujo, kattiko, māgasiro. Puṇṇamāsī ca bhatakamāsasambandhinī na hoti, puṇṇo mā assanti nibbacanā, ato eva nipātanā ṇo, sāgamo ca.

14. Ta+madhīte taṃ jānāti ka+ṇikā ca

Dutiyantato ta+madhīte taṃ jānātīti etesva+tthesu ṇo hoti ko ṇiko ca. Ettha casaddo ko caṇiko ca hotīti samuccino, no ṇapaccayaṃ. Byākaraṇa+madhīte jānātīti vā veyyākaraṇo, vi+ā+karaṇanti vicchijja katayādesassi+kārassa ‘‘tadādesā tadīva bhavantī’’ti ñāyā ‘‘sarāna’’miccādinā ekāre yāgamadvittāni. Evaṃ mohutto, nemitto, aṅgavijjo, vatthuvijjo, chandaso, ‘‘manā, dīnaṃ saka’’ iti sakāgamo. Kamako, padako, venayiko, suttantiko, ābhidhammiko. Dvitaggahaṇaṃ ajjhenajānane ca visuṃ visuṃ paccayavidhānatthaṃ, ajjhenavisayadassanatthaṃ, pasiddhupasaṃharaṇatthañca.

15. Tassa visaye dese

Chaṭṭhiyantā visaye desasarūpe ṇo hoti. Vasātīnaṃ visayo deso vāsāto. Deseti kiṃ, cakkhussa visayo rūpaṃ, devadattassa visayo+nuvāko.

16. Nivāse tannāme

Ti tannāme nivāse dese ṇo hoti. Sivīnaṃ nivāso deso sebbo. Ettha ‘‘yavā sare’’ti yakāre bakārapubbarūpāni. Vāsāto.

17. Adūrabhaveti

Ṇo, vidisāya adūrabhavaṃ vedisaṃ.

18. Tena nibbatteti

Tatiyantā nibbattatthe ṇo hoti. Kusambena nibbattā kosambī nagaraṃ, evaṃ kākandī, mākandī, sahassena nibbattā sāhassī parikhā, hetumhi kattari karaṇe ca yathāyogaṃ tatiyā.

19. Ta+midha+tthi

Tanti paṭhamantā idhāti sattamyatthe dese tannāme ṇo hoti, yaṃ taṃ paṭhamanta+matthi ce. Udumbarā asmiṃ dese santīti odumbaro, bādaro, pabbajo.

20. Tatra bhaveti

Sattamyantā bhavatthe ṇo. Udake bhavo odako, oraso, jānapado, māgadho, kāpilavatthavo, kosambo, manasi bhavaṃ mānasaṃ sukhaṃ, sakāgamo. Sāraso sakuṇo, sārasī sakuṇī, sārasaṃ pupphaṃ. Mitte bhavā mettā mettī vā. Pure bhavā porī vācā. Pāvuse bhavo pāvuso megho. Pāvusā ratti, pāvusaṃ abbhaṃ. Sārado, sāradā, sāradaṃ pupphaṃ. Mādhuro jano, mādhurā gaṇikā, mādhuraṃ vatthaṃ.

21. Ajjādīhi tanoti

Bhavatthe tano. Ajja bhavo ajjatano, svātano, hiyyatano. ‘‘Eona+ma vaṇṇe’’ti eonaṃ a hoti.

22. Purāto ṇo cati

Bhavatthe ṇo tano ca. Ettha ṇakāro avayavo, nevā+nubandho. Purāṇo, purātano.

23. Amātva+ccoti

Bhavatthe acco hoti. Amā=saha bhavo amacco.

24. Majjhāditvi+moti

Bhavatthe imo, majjhe bhavo majjhimo. Evaṃ antimo, heṭṭhimo, uparimo, orimo, pārimo, pacchimo, abbhantaridho, paccantimo.

25. Kaṇa+ṇeyya+ṇeyyaka+yi+yāti

Bhavatthe kaṇaādayo honti. Kaṇa-kusinārāyaṃ bhavo kosinārako, māgadhako, āraññako vihāro, rājagahako, kosambako, indapattako, kāpilako, bhārukacchako, nāgarako. Aṅgesu jāto aṅgako, kosalako, vedehako, kambojako, gandhārako, sovīrako, sindhavako, assako iccādi. Ṇeyya-gaṅgeyyo, pabbateyyo, vāneyyo. Ṇeyyaka-kosaleyyako, bārāṇaseyyako, campeyyako, silāya jātaṃ seleyyakaṃ, mithileyyako. Bārāṇaseyyakotyādīsu ‘‘dissanta+ññepi paccayā’’ti eyyako, evaṃ upari sutte dassitapaccayato visuṃ paccaye dassite iminā suttenāti daṭṭhabbaṃ. Ya-gammo, yamhi akāralope pubbarūpaṃ rasso ca. Dibbo. Iya-udariyo, diviyo, pañcāliyo, bodhipakkhiyo, lokiyo.

26. Ṇiko

Sattamyantā bhavatthe ṇiko hoti. Sarade bhavo sāradiko divaso, sāradikā ratti.

27. Ta+massa sippaṃ sīlaṃ paṇyaṃ paharaṇaṃ payojanaṃ

Paṭhamantā sippādivācakā asseti chaṭṭhyatthe ṇiko hoti. Vīṇāvādanaṃ sippa+massa veṇiko, vīṇāvādanaṃ abhedopacārena vīṇā nāma. Modiṅgiko, vaṃsiko. Paṃsukūladhāraṇaṃ sīla+massa paṃsukūliko, tecīvariko. Gandho paṇya+massa gandhiko, teliko, goḷiko, pūviko, paṇṇiko, tambuliko, loṇiko. Cāpopaharaṇa+massa cāpiko, tomariko, muggariko, mosaliko. Upadhi=kkhandhādi payojana+massa opadhikaṃ, sātikaṃ, sāhassikaṃ.

28. Taṃ hanta+rahati gacchatu+ñchati+carati

Dutiyantā hantīti evamādīsva+tthesu ṇiko hoti. Pakkhino hantīti pakkhiko, sākuṇiko, māyūriko, macche hantīti macchiko, meniko. Mige hantīti māgaviko, vakārāgamo. Migassa ‘‘tadaminā’’dinā magavādesepi māgaviko. Orabbhiko, hāriṇiko. Sūkarikoti iko. Sata+marahatīti sātikaṃ, sandiṭṭhikaṃ, ehi passa vidhiṃ arahatīti ehipassiko. Ettha tyādyantasamudāyato anukaraṇattā vā taddhitassa abhidhānalakkhaṇattā vā bahulaṃvidhānena vā paccayo. Sāhassiko, kumbhiko, doṇiko, addhamāsiko, kahāpaṇiko, āsītikā gāthā, nāvutikā. Sahassiyoti iyo. Paradāraṃ gacchatīti pāradāriko, maggiko, paññāsayojaniko, pathiko. Badare uñchatīti bādariko, sāmākiko. Dhammaṃ caratīti dhammiko, adhammiko.

29. Tena kataṃ kītaṃ baddha+mabhisaṅkhataṃ saṃsaṭṭhaṃ hataṃ hanti jitaṃ jayati dibbati khanati tarati carati vahati jīvatiti

Katādīsva+tthesu ṇiko. Kāyena kataṃ kāyikaṃ, vācasikaṃ, mānasikaṃti sakāgamo. Vātena kato ābādho vātito, semhiko, pittiko. Satena kītaṃ sātikaṃ, sāhassikaṃ, vatthena kītaṃ vatthikaṃ, kumbhikaṃ, sovaṇṇikaṃ, ghātikaṃ. Mūlatova paccayo, amūlavācittā devadattena kītoti na hoti, tadatthāppatītiyā. Varatthāya baddho vārattiko, āyasiko, pāsiko, suttiko. Ghatena abhisaṅkhataṃ saṃsaṭṭhaṃ vā ghātikaṃ, goḷikaṃ, dadhikaṃ, mārīcikaṃ. Jālena hato hantīti vā jāliko, bālisiko. Akkhehi jitaṃ akkhikaṃ dhanaṃ, sālākikaṃ, tindukiko, ambaphaliko. Akkhehi jayati dibbati vā akkhiko. Khaṇittiyā khanatīti khāṇittiko, kuddāliko. Devadattena jitaṃ, aṅgulyā khanatīti na hoti, tadatthānavagamā. Uḷumpena taratīti oḷumpiko, uḷumpikoti iko. Kulliko, gopucchiko, nāviko. Sakaṭena caratīti sākaṭiko, rathiko. Parappikoti iko. Khandhena vahatīti khandhiko. Aṃsiko, sīsikoti iko. Vetanena jīvatīti vetaniko, bhatiko, kayiko, vikkayiko, kayavikkayikoti iko.

30. Tassa saṃvattati

Catutthyantā saṃvattatīti asmiṃ attheṇiko hoti. Punabbhavāya saṃvattatīti ponobbhaviko, itthiyaṃ ponobbhavikā. Lokāya saṃvattatīti lokiko. Suṭṭhu aggoti saggo, saggāya saṃvattatīti sovaggiko, sasso+vaka tadaminādīpāṭhā. Dhanāya saṃvattatīti dhaññaṃ.

31. Tato sambhūta+māgataṃ

Pañcamyantā sambhūta+māgatanti etesva+tthesu ṇiko hoti. Mātito sambhūta+māgataṃvā+ti ettha ‘‘mātito ca bhaginiyaṃccho’’ti ‘‘mātito’’ti bhāgena ussa imhi vākyaṃ, rassadvittesu mattikaṃ, pettikaṃ. Ṇya+riyaṇa+ryapaccayāpi dissanti. Surabhito sambhūtaṃ sorabhyaṃ. Yamhi thaññaṃ. Ubhayattha ‘‘lopo+vaṇṇi+vaṇṇānaṃ’’ti lopo. Riyaṇa-pituto sambhūto pettiyo, mātiyo, ‘‘rānubandhe+ntasarādissā’’ti ulopo, mattiyo. Ryamhi-ulopo, cavaggapubbarūpāni, macco vā.

32. Tattha vasati vidito bhatto niyutto

Sattamyantā vasatītvevamādīsva+tthesu ṇiko hoti. Rukkhamūle vasatīti rukkhamūliko, āraññiko, rājagahiko, māgadhiko, sosāniko. Loke vidito lokiko. Catumahārājesu bhattā cātummahārājikā. Dvāre niyutto dovāriko, dassoka tadaminādipāṭhā. Bhaṇḍāgāriko. Ike-navakammiko, ādikammiko. Kiye-jātikiyo, andhakiyo.

33. Tassi+daṃ

Chaṭṭhiyantā ida+micca+smiṃ atthe ṇiko hoti. Saṅghassa idaṃ saṅghikaṃ, puggalikaṃ, sakyaputtiko, nāṭaputtiko, jenadattiko. Kiye-sassa idaṃ sakiyo, parakiyo. Niyeattaniyaṃ. Ke-sako, rañño idaṃ rājakaṃ bhaṇḍaṃ.

34. Ṇo

Chaṭṭhiyantā ida+micca+smiṃ atthe ṇo hoti. Kaccāyanassa idaṃ kaccāyanaṃ, byākaraṇaṃ, sogataṃ sāsanaṃ, māhisaṃ maṃsādi.

35. Gavādīhi yo

Gavādīhi chaṭṭhiyantehi ida+micca+smiṃ atthe yo hoti. Gunnaṃ idaṃ gabyaṃ, avaṅa, maṃsādi. Ilope kabbaṃ. Duno idaṃ dabbaṃ.

36. Pitito bhātari reyyaṇa

‘‘Pitito mātito’’ti tena tena suttanipāteneva ussa i. Pitusaddā tassa bhātari reyyaṇa. Pitu bhātā petteyyo.

37. Mātito ca bhaginiyaṃ ccho

Mātuto ca pituto ca tesaṃ bhaginiyaṃ ccho hoti. Mātu bhagini mātucchā, pitu bhagini pitucchā. Kathaṃ ‘‘mātu bhātā mātulo’’ti, ‘‘mātulāditvānī’’ti nipātanā lapaccayo.

38. Mātāpitūsvā+maho

Mātāpitūhi tesaṃ mātāpitūsvā+maho hoti. Mātu mātā mātāmahī, mātu pitā mātāmaho. Pitu mātā pitāmahī, pitu pitā pitāmaho. Na yathāsaṅkhyaṃ paccekābhisambandhato visuṃ visuṃ mātāpitusaddehi tesaṃ mātāpitunnaṃ atthe paccayo hoti.

39. Hite reyyaṇa

Mātāpitūhi hite reyyaṇa hoti. Mātu hito matteyyo, petteyyo.

40. Nindā+ññāta+ppa paṭibhāga rassa dayā saññāsu ko

Nindādīsva+tthesu nāmasmā ko hoti. Nindāyaṃ-nindito muṇḍo muṇḍako, evaṃ samaṇako, paṇḍitako, brāhmaṇako, veyyākaraṇako. Aññāte-kassā+yaṃ asso assako, payogasāmatthiyā sambandhivisesānāvagamo+vagamyate. Appatthe-appakaṃ telaṃ telakaṃ, ghatakaṃ. Paṭibhāgatthe-hatthī viya hatthiko, assako, balībaddhako. ‘‘Ime no hatthikā assā, balībaddhā ca no ime’’tyādipāṭhe ‘‘lopo’’ti kapaccayalopena vā abhedopacārena vā daṭṭhabbaṃ, ime ca dāruādīhi katarūpāni. Rasserasso mānuso mānusako, rukkhako, pilakkhako. Dayāyaṃ-dayito=nukampito putto puttako, vacchako. Saññāyaṃ-moro viya morako, katako, bhatako.

41. Ta+massa parimāṇaṃ ṇiko ca

Paṭhamantā asseti asmiṃ atthe ṇiko hoti ko ca, tañce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati. Doṇādīnaṃ parimitavīhādīnaṃ karaṇattā ‘‘parimīyantya+nenāti parimāṇa’’nti hoti. Doṇo parimāṇa+massāti doṇiko vīhi, khārasatiko, khārasahassiko, āsītiko vayo, upaḍḍhakāyo parimāṇa+massa upaḍḍhakāyikaṃ bimbohanaṃ. Pañcakaṃ, chakkaṃ.

42. Ya+te+tehi+ttako

Yādīhi paṭhamantehi asseti chaṭṭhyatthe ttako hoti, tañce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati. Yaṃ parimāṇa+massa yattakaṃ, tattakaṃ, ‘‘etasseṭa ttake’’ti etassa eṭa, ettakaṃ. Āvatake-yaṃ parimāṇa+massa yāvatako, tāvatako.

43. Sabbā cā+vantu

Sabbato paṭhamantā yādīhi ca asseti chaṭṭhyatthe āvantu hoti, tañce paṭhamantaṃ parimāṇaṃ bhavati. Sabbaṃ parimāṇa+massa sabbāvantaṃ, ‘‘aṃṅaṃ napuṃsake’’ti aṃ. Yāvantaṃ, tāvantaṃ.

44. Kimhā rati+rīva+rīvataka+rittakā

Kimhā paṭhamantā asseti chaṭṭhyatthe rati+rīva+rīvataka+rittakā honti. Kiṃsaṅkhyānaṃ parimāṇa+mesaṃ kati, rānubandhattā iṃbhāgalopo. Kīva, kīvatakaṃ, kittakaṃ. Rīvanto sabhāvato asaṃkhyo.

45. Sañjātaṃ tārakāditvi+toti

Sañjātatthe ito. Tārakā sañjātā assa tārakitaṃ gaganaṃ, pupphāni sañjātāni assa pupphito rukkho, pallavitā latā.

46. Māne matto

Paṭhamantā mānavuttito asseti asmiṃ atthe matto hoti. Palaṃ ummāna+massa palamattaṃ. Hattho paṇāma+massa hatthamattaṃ. Sataṃ māna+massa satamattaṃ. Doṇo parimāṇa+massa doṇamattaṃ. Abhedopacārā doṇotipi hoti. Mīyate+nenāti mānaṃ, mānassa sambandhittā chaṭṭhyantabhūtānameva vidhi hoti. Ettha ca –

Uddhamānantu ummānaṃ, parimāṇantu sabbato;
Pamāṇaṃ hoti āyāmo, saṃkhyāseso tu sabbato.

47. Taggho cu+ddhaṃ

Uddhamānavuttito taggho hoti matto ca. Jaṇṇu parimāṇa+massa jaṇṇutagghaṃ, jaṇṇumattaṃ.

48. Ṇo ca purisāti

Purisā ṇo hoti mattādayo ca. Puriso parimāṇa+massa porisaṃ, purisamattaṃ+purisatagghaṃ.

49. Ayu+bhadvitīhaṃ+se

Ubhadvitīhi avayavavuttīhi ayo hoti. Ubho aṃsā assa ubhayaṃ, dvayaṃ, tayaṃ. Aṃsasambandhena samudāye vidhi hotīti na ubhayādito bahuvacananti ce, ‘‘rāhuno siro’’ tyādo abhedepi bhedavivakkhāya labbhamānato bahuvacanaṃ hoteva.

50. Saṅkhyāya saccu+tī+sā+sa+dasantāyā+dhikā+smiṃ satasahasse ḍo

Satyantāya utyantāya īsantāya āsantāya dasantāya saṅkhyāya paṭhamantāya asminti sattamyatthe ḍo hoti, sā ce saṅkhyā adhikā hoti, ya+dasminti, taṃ ce sataṃ sahassaṃ satasahassaṃ vā hoti. Vīsati adhikā asmiṃ sateti vīsaṃsataṃ.

139. Ḍe satissa tissati

Ḍe pare satyantassa tikārassa lopo hoti. Ekavīsaṃsataṃ sahassaṃ satasahassaṃ vā. Tiṃsati adhikā asmiṃ satādiketi tiṃsasataṃ ekatiṃsasataṃ iccādi. Utyantāyanavuti adhikā asmiṃ satādiketi navutaṃsataṃ sahassaṃ satasahassaṃ vā. Īsantāya-cattālīsaṃ adhikā asmiṃ sate sahasse satasahasseti cattālīsasata+miccādi. Āsantāya evaṃ, paññāsaṃsata+miccādi. Dasantāya-ekādasaṃsata+miccādi.

51. Tassa pūraṇe+kādasādito vā

Chaṭṭhiyantāye+kādasādikāya saṃkhyāya ḍo hoti pūraṇatthe vibhāsā. Sā saṃkhyā pūriyate yena taṃ pūraṇaṃ. Ekādasannaṃ pūraṇo ekādaso. Aññatra ‘‘ma pañcādikatīhī’’ti mo, ekādasamo. Vīsatiyā pūraṇo vīso vīsatimo, tiṃso, tiṃsatimo. Vāsaddassa vavatthitavibhāsattā niccaṃ cattālīso paññāso.

52. Ma pañcādikatīhiti

Mapaccaye pañcamo, pañcamī. Sattamo, sattamī. Aṭṭhamo, aṭṭhamī. Katimo, katimī iccādi.

53. Sathādīna+mi cati

Satādīnaṃ mo ca antādeso i ca. Satassa pūraṇo satimo, sahassimo.

54. Chā ṭṭha+ṭṭhamāti

Chasaddā pūraṇatthe ṭṭha+ṭṭhamā. Channaṃ pūraṇo chaṭṭho, chaṭṭhamo. Itthiyaṃ chaṭṭhī, chaṭṭhamī. ‘‘Catutthadutiyesve+saṃ tatiyapaṭhamā’’ti nipātanā pūraṇatthe dvito tiyo dvissa du ca, ticatūhi tissa a, tiya+tthā ca yathākkamaṃ, dutiyo tatiyo, catuttho.

55. Ekā kā+kya+sahāye

‘‘Sati byabhicāre visesanaṃ sātthakaṃ’’ti ñāyā saṃkhyāto visesetuṃ ‘‘asahāye’’ti vuttaṃ. Ekasmā asahāyatthe ka+ākī honti vā. Ekova ekako, ekākī, eko vā.

56. Vacchādīhi tanutte taro

Vacchādīnaṃ sabhāvassa tanutte=kiñcimattāvasese taro hoti. So=sako bhāvo sabhāvo attaniyapavattinimittaṃ. Susuttassa tanutte vacchataro, itthiyaṃ vacchatarī. Yobbanassa tanutte okkhataro. Okkhā=dutiyavayaṭṭhagoṇo. Assabhāvassa tanutte assataro. Gāvoti jātisāmatthiyassa tanutte usabhataro. Ettha tanuttaṃ appabalatā.

57. Kimhā niddhāraṇe ratara+ratamā

Kiṃsaddā niddhāraṇe ratara+ratamā honti. Ko evāti kataro bhavataṃ devadatto, kataro bhavataṃ kaṭṭho. Katamo bhavataṃ devadatto, katamo bhavataṃ kaṭṭho. Bhāradvājānaṃ katamo+si brahme.

58. Tena datte li+yāti

Datte+bhidheyye la+iyā honti bahulādhikārā manussasaññāyaṃ. Devena datto devalo deviyo, brahmalo brahmiyo. Sīvalo sīviyo sissa dīgho. Deva+brahma+sivāti tannāmakā manussā. (Rattamiccādianekatthataddhitaṃ).

59. Tassa bhāvakammesutta+tā+ttana+ṇya+ṇeyya+ṇi+ya+ṇiyā

Chaṭṭhiyantā bhāve kamme ca ttādayo honti bahulaṃ. Na sabbe paccayā sabbato honti aññatratta+tāhi. Bhavanti etasmā buddhisaddāti bhāvo saddapavattinimittaṃ. Vuttañca –

Hontya+smā saddabuddhīti, bhāvo taṃ saddavuttiyā;
Nimittabhūtaṃ nāmañca, jāti dabbaṃ kriyā guṇoti.

Nīlassa paṭassa bhāvo nīlattaṃ nīlatāti guṇo bhāvo. Ettha nīlaguṇavasena paṭe nīlasaddassa vuttiyā paṭabuddhiyā nimittaṃ bhāvo nāma. Nīlassa guṇassa bhāvo nīlattaṃ nīlatāti nīlaguṇajāti, ettha nīlaguṇajāti nimittaṃ hutvā nīlasaddassa guṇavuttiyā nīlaguṇajāti nimittaṃ. Gottaṃ gotāti gojāti, ettha jātisaddānaṃ dabbavuttiyā sati jāti nimittaṃ. Pācakassa bhāvo pācakattaṃti kriyāsambandhittaṃ bhāvo, ettha pacanakriyāsambandhittaṃ bhāvo. Daṇḍittaṃ visāṇittaṃ rājapurisattaṃti daṇḍa+visāṇa+rājadabbānaṃ sambandhittaṃ bhāvo, daṇḍītyādisaddapavattiyā nimittattā.

Devadattassa bhāvo devadattattaṃ, candattaṃ, sūriyattaṃti tadavatthā visesasāmaññaṃ, devadattassa bālatādiavatthābhedo, candassa kalādiavatthabhedo ca, sūriyassa mandapaṭutādiavatthābhedo ca sāmaññaṃ, tadettha nimittaṃ. Ettha vijjamānapadatthānaṃ visayabhūtasaññāsaddānaṃ pavattinimittaṃ vuttaṃ. Ākāsattaṃ abhāvattaṃti, tattha ghaṭākāsa+pīṭharākāsa, paṭābhāva+ghaṭābhāvādinā upacaritabhedasāmaññaṃ bhāvo.

Ttana-puthujjanattanaṃ. Vedanāya bhāvo vedanattanaṃ, rasso. Evaṃ jāyattanaṃ, jārattanaṃ.

Ṇya-alasassa bhāvo kammaṃ vā ālasyaṃ, ettha ‘‘lopo+vaṇṇi+vaṇṇānaṃ’’ti a-lope ‘‘sarāna+mādissā’’dinā ākāro, eva+mupari ca. Brāhmaṇassa bhāvo brahmaññaṃ, ññakārapubbarūpāni. Cāpalyaṃ, nepuññaṃ, pesuññaṃ, rañño bhāvo rajjaṃ, ādhipaccaṃ, dāyajjaṃ, vesammaṃ, vesamaṃ, ṇapaccayo. Sakhino bhāvo sakhyaṃ, vāṇijjaṃ, ārogyaṃ, odagyaṃ, ānaṇyaṃ, dubbalyaṃ, balyaṃ, paṇḍiccaṃ, bāhussaccaṃ, porohiccaṃ. Muṭṭhassatissa bhāvo muṭṭhassaccaṃ, ilopo. Kosallaṃ, vepullaṃ. Samānassa bhāvo sāmaññaṃ, perissaṃ, somanassaṃ, domanassaṃ, sovacassaṃ, dovacassaṃ, nipakassa bhāvo nepakkaṃ, ādhikkaṃ, dubhagassa bhāvo dobhaggaṃ, sarūpassa bhāvo sāruppaṃ, opammaṃ, sokhummaṃ, tathassa bhāvo tacchaṃ. Dummedhassa bhāvo dummejjhaṃ. Bhesajassa bhāvo bhesajjaṃ, byāvaṭassa kammaṃ veyyāvaccaṃ yathā veyyākaraṇaṃ.

Ṇeyya-sucino bhāvo soceyyaṃ, ādhipateyyaṃ, kapissa bhāvo kāpeyyaṃ. Saṭhassa bhāvo kammaṃ vā sāṭheyyaṃ.

Ṇa-garūnaṃ bhāvo gāravaṃ, u avaṅa. Pāṭavaṃ, ajjavaṃ, maddavaṃ, ‘‘kosajjā’’dinā ussa attaṃ dvittañca. Paramānaṃ bhāvo pāramī, vīpaccayo. Samaggānaṃ bhāvo sāmaggī.

Iya-adhipatino bhāvo adhipatiyaṃ, paṇḍitiyaṃ, bahussutiyaṃ, naggiyaṃ, sūriyaṃ.

Ṇiya-alasassa bhāvo kammaṃ vā ālasiyaṃ, tālusiyaṃ, mandiyaṃ, dakkhiyaṃ, porohitiyaṃ, veyyattiyaṃ.

Kathaṃ rāmaṇīyakaṃti, sakatthe kantā ṇena siddhā. Kammaṃ=kriyā, tattha alasassa kammaṃ alasattaṃ alasatā alasattanaṃ ālasyaṃ ālasiyaṃ vā.

122. Sakattheti

Sakatthepi yathāyogaṃ ttādayo honti. Yathābhūtameva yathābhuccaṃ, kāruññaṃ, pattakallaṃ. Ākāsānantameva ākāsānañcaṃ, ettha akāralopo, tassa ce pubbarūpe ca kate ‘‘tadaminā’’dinā nassa ñño ca lopo ca hoti, kāyapāguññatā.

60. Bya vaddhadāsā vā

Chaṭṭhiyantā vaddhā dāsā ca byo hoti bhāvakammesu. Vaddhassa bhāvo kammaṃ vā vaddhabyaṃ, vaddhatā. Dāsassa bhāvo kammaṃ vā dāsabyaṃ, dāsyaṃ, dāsatā. Kathaṃ vaddhavaṃti, ṇe vāgamo.

61. Nasa yuvā bo ca vassa

Chaṭṭhiyantā yuvasaddā bhāvakammesu naṇa vā hoti vassa bo ca. Yuvassa bhāvo yobbanaṃ, yuvattaṃ yuvatā vā.

62. Aṇvāditvi+moti

Bhāve vā imo. Aṇuno bhāvo aṇimā, laghimā, mahato bhāvo mahimā. Kisassa bhāvo kasimā.

133. Kisa+mahata+mime kasa, mahāti

Imamhi mahato maho ca kisassa kasādeso ca hoti.

63. Bhāvā tena nibbatteti

Kriyāvācakasaddato imo, pākena nibbattaṃ pākimaṃ, sekimaṃ.

127. Kosajjā+jjava+pārisajja+sohajja+maddavā+rissā+sabhā+jañña+theyya+ bāhusaccā

Ete saddā nipaccante ṇānubandhe. Kusītassa bhāvoti bhāve ṇyo hoti, iminā īssa akāre ca tassa je ca kate yassa pubbarūpaṃ, kosajjaṃ. Ujuno bhāve ajjavaṃti ṇo, iminā ussa attaṃ, ‘‘uvaṇṇassā+vaṅa sare’’ti avaṅaādese jassa dvittaṃ. Parisāsu sādhūti vākye ‘‘ṇyo tattha sādhū’’ti ṇyo, iminā jāgamo ca, ‘‘byañjane dīgharassā’’ti āssa rasse ca kate jassa pubbarūpaṃ, pārisajjo. Iminā kamena vākyeneva saddasiddhi veditabbā. Suhadayova suhajjo, tassa bhāvo sohajjaṃ, iminā ayalopo. Muduno bhāvo maddavaṃ, iminā ussa attaṃ. Isino idaṃ bhāvo vā ārissaṃ, ṇyapaccaye iminā ārañāgame ‘‘lopo+vaṇṇi+vaṇṇānaṃ’’ti antaikāralopo ca. Usabhassa idaṃ bhāvo vā āsabhaṃ, iminā ussa ā. Ājānīyassa bhāvo ājaññaṃ, iminā yalope ‘‘lopo+vaṇṇi+vaṇṇānaṃ’’ti īkāralopo. Thenassa bhāvo theyyaṃ, iminā nassa yakāro. Bahussutassa bhāvo bāhusaccaṃ, iminā ussa akāro saṃyogādilopo. (Bhāvataddhitaṃ).

64. Tara+tami+ssiki+yi+ṭṭhā+tisaye

Atisaye vattamānato honte+te paccayā. Atisayena pāpo pāpataro pāpatamo pāpissito pāpiyo pāpiṭṭho, itthiyaṃ pāpatarā iccādi. Atisayappaccayantāpi atisayappaccayo, atisayena pāpiṭṭho pāpiṭṭhataro pāpiṭṭhatamo. Evaṃ paṭutaro paṭutamo, paṭissiko, paṭiyo, paṭiṭṭho, varataro iccādi paṇītataro iccādi ca.

135. Jo vuddhassi+yi+ṭṭhesu

Vuddhassa jo hoti iyaiṭṭhesu. Atisayena vuddho jeyyo jeṭṭho, jādese pubbasaralope luttā sarā issa ekāre ca yassa dvittaṃ.

136. Bāḷha+ntika+pasatthānaṃ sādha+neda+sā

Iyaiṭṭhesu bāḷha+ntika+pasatthānaṃ sādha+neda+sā honti yathākkamaṃ. Atisayena bāḷho sādhiyo sādhiṭṭho. Atisayena antiko nediyo nediṭṭho. Atisayena pasattho seyyo seṭṭho, pubbeva sare lutte issa e dvittañca.

137. Kaṇa+kana+ppa+yuvānaṃ

Iyaiṭṭhesu appayuvānaṃ kaṇa+kanā honti yathākkamaṃ. Atisayena appo kaṇiyo kaṇiṭṭho. Atisayena yuvā kaniyo kaniṭṭho.

138. Lopo vī+mantu+vantūnanti

Iyaiṭṭhesu vī+mantu+vantūnaṃ lopo. Atisayena medhāvī medhiyo medhiṭṭho. Atisayena satimā satiyo satiṭṭho. Atisayena guṇavā guṇiyo guṇiṭṭho. Ettha yathākkamaṃ mantvatthe vī+mantu+vantu hoti.

65. Tannissite llo

Llapaccayo hoti dutiyantā tannissitatthe. Vedaṃ nissitaṃ vedallaṃ. Duṭṭhu nissitaṃ duṭṭhullaṃ. Vedanti tuṭṭhi. Ille saṅkhāraṃ nissitaṃ saṅkhārillaṃ.

66. Tassa vikārāvayavesu ṇa+ṇika+ṇeyya+mayā

Pakatiyā uttara+mavatthantaraṃ vikāro. Chaṭṭhiyantā nāmasmā vikāre+vayave ca ṇādayo honti bahulaṃ. Ṇa-ayaso vikāro āyasaṃ bandhanaṃ, sakāgamo. Udumbarassa avayavo vikāro vā odumbaraṃ bhasmaṃ paṇṇaṃ vā. Kāpotaṃ maṃsaṃ satti vā. Ṇika-kappāsassa vikāro kappāsikaṃ vatthaṃ. Ṇeyya-eṇissa vikāro+vayavo vā eṇeyyaṃ. Kosānaṃ vikāro koseyyaṃ vatthaṃ. Maya-tiṇānaṃ vikāro tiṇamayaṃ, dārumayaṃ, naḷamayaṃ, mattikāmayaṃ, suvaṇṇamayo ratho, rūpiyamayaṃ. ‘‘Aññasmiṃ’’ti mayo, gunnaṃ karīsaṃ gomayaṃ.

67. Jatuto ssaṇa vā

Vikārāvayavesu jatuto ssaṇa vā hoti. Ettha ‘‘vikārāvayavesū’’ti vattantesupi bahulādhikārā vikāreyeva hoti. Jatuno vikāro jātussaṃ jatumayaṃ.

123. Lopoti

Bahulaṃ paccayalopopi. ‘‘Phalitassa rukkhassa phala+mavayavo vikāro ca, pallavitasseva pallavaṃ’’ti vuttattā phalādayo avayavā vikārā ca honti, tasmā idaṃ vuccati phalapupphamūlesu vikārāvayavesu-piyālassa phalāni piyālāni, mallikāya pupphāni mallikā, usīrassa mūlaṃ usīraṃ. Taṃsaddena vā tadabhidhānaṃ abhedopacārena, tasmā paccayalopaṃ vināpi sijjhati.

68. Samūhe kaṇa+ṇa+ṇikā

Chaṭṭhiyantā samūhe kaṇa+ṇa+ṇikā honti. Gottapaccayantā kaṇa-rājaññānaṃ samūho rājaññakaṃ, mānusakaṃ. Ukkhādīhi ukkhānaṃ samūho okkhakaṃ, ‘‘saṃyoge kvacī’’ti okāro. Oṭṭhakaṃ. Urabbhānaṃ samūho orabbhakaṃ. Rājakaṃ, rājaputtakaṃ, hatthikaṃ, dhenukaṃ, māyūrakaṃ, kāpotakaṃ, māhisakaṃ. Ṇa-kākānaṃ samūho kākaṃ, bhikkhaṃ. Ṇika acittā-apūpānaṃ samūho āpūpikaṃ, saṃkulikaṃ.

69. Janādīhi tāti

Samūhatthe tā. Janānaṃ samūho janatā, gajatā, bandhutā, gāmatā, sahāyatā, nāgaratā. Tāntā sabhāvato itthiliṅgā.

Madanīyanti karaṇe+dhikaraṇe vā anīyena siddhaṃ. Dhūmāyitattantiktantā nāmadhātuto ttena siddhaṃ, dhūmo viya ācaratīti ‘‘kattutā+yo’’ti āye ‘‘gamanatthākammakādhāre cā’’ti ktapaccaye ūāgame ca kate dhūmāyitassa bhāvoti dhūmāyitattaṃ.

70. Iyo hiteti

Hitatthe iyo. Upādānānaṃ hitaṃ upādāniyaṃ.

71. Cakkhādito ssoti

Hitatthe sso. Cakkhuno hitaṃ cakkhussaṃ, āyussaṃ.

72. Ṇyo tattha sādhu

Sattamyantā tattha sādhūti asmiṃ atthe ṇyo hoti. Sādhūti kusalo yoggo hito vā. Sabhāyaṃ kusalo sabbho, ākāralopo. Parisāyaṃ sādhu pārisajjo, ‘‘kosajjā’’dinā jāgame akāravuddhi. Medhāya hitaṃ mejjhaṃ ghataṃ. Pādānaṃ hitaṃ pajjaṃ telaṃ. ‘‘Aññasmiṃ’’ti ṇyo, rathaṃ vahatīti racchā.

73. Kammā niya+ññāti

Kammasaddā sādhvatthe niya+ññā honti. Kamme sādhu kammaniyaṃ kammaññaṃ.

74. Kathāditvi+koti

Iko. Kathāyaṃ kusalo kathiko. Dhammakathiko, saṅgāmiko, pavāsiko, upavāsiko.

75. Pathādīhi ṇeyyoti

Ṇeyyo. Pathe hitaṃ pātheyyaṃ, sapatismiṃ hitaṃ sāpateyyaṃ dhanaṃ. Padīpeyyaṃ telaṃ.

76. Dakkhiṇāyā+raheti

Arahatthe ṇeyyo. Dakkhiṇaṃ arahatīti dakkhiṇeyyo.

77. Rāyo tumantāti

Arahatthe tumantā rāyo vā. Ghātetuṃ arahatīti ghātetāyaṃ, ‘‘rānubandhe+ntasarādissā’’ti uṃlopo. Jāpetāyaṃ, pabbājetāyaṃ. Vāti kiṃ, ghātetuṃ. (Saṃkiṇṇataddhitaṃ).

78. Ta+mettha+ssa+tthīti mantu

Paṭhamantā ettha assa atthīti etesva+tthesu mantu hoti. Gāvo ettha dese assa vā purisassa santīti gomā, gomanto iccādi guṇavantusamaṃ.

Atthīti vattamānakālopādānato bhūtāhi bhavissantīhi vā gohi na gomā. Kathaṃ gomā āsi, gomā bhavissatīti. Tadāpi vattamānāhiyeva gohi gomā, āsi bhavissatīti padantarā kālantaraṃ. Itisaddato visayaniyamo. Vuttañhi –

Pahūte ca pasaṃsāyaṃ, nindāyañcā+tisāyane;
Niccayoge ca saṃsagge, honti+me mantuādayoti.

134. Āyussā+yasa mantumhi

Mantumhi āyussa āyasādeso hoti. Āyu assa atthīti āyasmā. Go assoti jātisaddānaṃ dabbābhidhāna- sāmatthiyā mantvādayo na honti, tathā guṇasaddānaṃ seto paṭoti. Yesaṃ tu guṇasaddānaṃ dabbābhidhānasāmatthiyaṃ natthi, tehi honteva, buddhi assa atthīti buddhimā. ‘‘Vantva+vaṇṇā’’ti vantumhi rūpavā rasavā gandhavā saddavā. ‘‘Daṇḍāditvi+kaī vā’’ti ika+ī, rasī rasiko, rūpī rūpiko, gandhī gandhikoti.

79. Vantva+vaṇṇāti

Vantu. Pasatthaṃ sīla+massa atthīti sīlavā. Pahutā pasatthā vā paññā assa atthīti paññavā.

80. Daṇḍāditvi+ka+ī vāti

Ika+ī honti vā mantatthe. Bahulaṃvidhānā kutocisaddato dve honti, kuto ce+kamekaṃva. Niccayutto daṇḍo assa atthīti daṇḍiko daṇḍī. Gandhiko gandhī. Vātveva, daṇḍavā.

‘‘Uttamiṇeva dhanā iko’’ti gaṇasuttena iko dhaniko. Añño dhanī dhanavā.

‘‘Asannihite atthā’’ asannihito attho assa atthīti atthiko atthī. Sannihite atthavā. ‘‘Tadantā ca’’ puññattho assa atthīti puññatthiko puññatthī.

‘‘Vaṇṇantā īyeva’’. Brahmavaṇṇaṃ assa atthīti brahmavaṇṇī, devavaṇṇī.

‘‘Hatthadantehi jātiyaṃ’’. Hattha+massa atthīti hatthī, dantī. Aññatra hatthavā dantavā.

‘‘Vaṇṇato brahmacārimhi’’. Vaṇṇo assa atthīti vaṇṇiko brahmacārī.

‘‘Pokkharādito dese’’. Pokkharaṃ jalaṃ padumaṃ vā assa atthīti pokkharī, ‘‘yuvaṇṇehi nī’’ti nīmhi ‘‘gharaṇyādayo’’ti īssa attaṃ, nassa ṇo ca, pokkharaṇī, uppalinī, kumudinī, bhisinī, mulālinī, sālukinī.

‘‘Kvacā+desepi’’. Paduma+massa atthīti padumī paduminī paduminīpaṇṇaṃ. Desato+ññatra pokkharavā hatthī.

‘‘Nāvāyi+ko’’ nāviko. Sikhī, bālī, sīlī, balī.

‘‘Sukhadukkhā ī’’. Sukhī dukkhī. ‘‘Balā bāhūrupubbā ca’’. Bāhubalī, ūrubalī.

81. Tapādīhi ssīti

Ssī. Tapo assa atthīti tapassī, yasassī, tejassī, manassī, payassī. Vātveva, yasavā.

82. Mukhādito roti

Ro. Ninditaṃ mukha+massa atthīti mukharo. Susi=chiddaṃ assa atthīti susiro. Ūso=khāramattikā asmiṃ atthīti ūsaro. Madhuro guḷo, madhurā sakkharā, madhuraṃ khīraṃ. Khaṃ=gīvāya vivaraṃ assa atthīti kharo gadrabho. Kuñjo=hanu assa atthīti kuñjaro. Nagaro.

‘‘Dantassa ca unnatadante’’ti gaṇasuttena dantassa u ca, unnataṃ danta+massa atthīti danturo.

83. Tuṭṭhyādīhi bhoti

Bho vā. Tuṭṭhi assa atthīti tuṭṭhibho, sālibho, vālibho.

84. Saddhāditva

Iti vā a hoti. Atisayā saddhā assa atthīti saddho, pañño, paññavā, saddhā kaññā, saddhaṃ kulaṃ.

85. Ṇo tapāti

Ṇo, tāpaso, sakāgamo. Tāpasī.

86. Ālva+bhijjhādīhiti

Ālu vā. Abhijjhā assa atthīti abhijjhālu, sītālu, dhajālu, dayālu, dayāvā. Abhijjhālu eva abhijjhāluko.

87. Picchāditvi+loti

Ilo vā. Piccha+massa atthīti picchilo, picchavā. Pheṇilo, jaṭilo, tuṇḍilo. Ninditā vācā assa atthīti vācāloti parassaralopo.

88. Sīlādito voti

Vo hoti vā. Sīlavo, sīlavā. Kesavo, kesavā.

‘‘Aṇṇā niccaṃ’’ aṇṇavo. ‘‘Gaṇḍīrājīhi saññāyaṃ’’ gaṇḍī=meṇḍasiṅgaṃ assa atthīti gaṇḍīvaṃ dhanu, rājīvaṃ paṅkajaṃ.

89. Māyā medhāhi vīti

Vī. Māyāvī, medhāvī pumā. Nīmhi medhāvinī. Medhāvī kulaṃ, ‘‘ekavacanayosva+ghonaṃ’’ti simhi rasso. Evaṃ māyāvī.

90. Si+ssare āmyu+vāmī

Issare+bhidheyye sasaddā āmī+uvāmī honti mantvatthe. Saṃ=āyattaṃ assa atthīti sāmī suvāmī. Suvāminī kaññā.

91. Lakkhyā ṇo a ca

Lakkhīsaddā ṇo hoti mantvatthe a ca+ntassa. Lakkhī assa atthīti lakkhaṇo.

92. Aṅgā no kalyāṇeti

Aṅgasmā no hoti. Kalyāṇāni sobhaṇāni aṅgāni assā atthīti aṅganā.

93. So lomāti

Lomā so, pahūtā lomā assa atthīti lomaso, lomasā kaññā.

94. Imi+yāti

Ima+iyā honti, putto assa atthīti puttimo, kittimo, puttiyo, kappiyo, jaṭiyo, hānabhāgiyo, seniyo. (Atthyatthataddhitaṃ).

95. To pañcamyā

Pañcamyantā bahulaṃ to hoti vā. Toādipaccayantā nipphannanipātā, tehi parāsaṃ vibhattīnaṃ ‘‘asaṃkhyehi sabbāsaṃ’’ti lopova. Gāmato āgacchatīti gāmasmā āgacchati, corato bhāyatīti corehi bhāyati, satthato parihīno satthā parihīno. Evaṃ purisato, rājato, aggito, hatthito, hetuto, yuttito, itthito, bhikkhunito, yāguto, jambuto, cittato, āyuto. Sabbādito-sabbato, yato, tato iccādi.

96. Ito+te+tto kuto

Tomhi imassa ṭi nipaccate etassa ṭa+eṭa kiṃ saddassa kuttañca. Ito imasmā, ato etto etasmā, kuto kasmā.

97. Abhyādīhiti

To. Abhito, parito, pacchato, heṭṭhato.

98. Ādyādīhiti

Sattamyantehi to hoti. Ādo ādito, majjhato, antato, piṭṭhito, passato, mukhato. Paṭhamantā yato+dakaṃ ta+dādittaṃ, yaṃ udakaṃ, tadevā+dittanti attho.

99. Sabbādito sattamyā tra+tthā

Sabbādīhi sattamyantehi tra+tthā vā honti. Sabbatra sabbattha sabbasmiṃ, yatra yattha, tatra tattha iccādi. Bahulādhikārā na tumhaamhehi.

100. Katthe+ttha+kutrā+tra kve+hi+dha

Etehi ‘‘sabbādito’’tiādinā tra+tthā. Sesādesā ca paccayā ca imināva nipaccante. Iminā kissa ka+ku ca, etassa ṭe+ṭā ca, vapaccaye kissa ilopo ca, ha+dhapaccayesu imassa ṭi ca nipaccate. Kasmiṃ kattha kutra kva, etasmiṃ ettha atra, imasmiṃ iha idha.

101. Dhi sabbā vāti

Sabbasmā dhi vā. Sabbasmiṃ sabbadhi sabbatra.

102. Yā hinti

Yasaddā hiṃ, yasmiṃ yahiṃ yatra.

103. Tā hañcati

Tasaddā haṃ hoti hiñca. Tahaṃ tahiṃ tatra.

104. Kuhiṃ kahanti

Hiṃ haṃ nipaccante kissa ku+kā ca. Kuhiṃ kahaṃ. Kuhiñcanaṃti nipātantaraṃ.

105. Sabbe+ka+ñña+ya+tehi kāle dā

Etehi kāle dā hoti vā. Sabbasmiṃ kāle sabbadā, ekadā, aññadā, yadā, tadā.

106. Kadā kudā sadā+dhune+dāni

Ete saddā nipaccante. Kasmiṃkāle kadā kudā, sabbasmiṃ kāle sadā, imasmiṃ kāle adhunā idāni.

107. Ajja sajjva+parajjve+tarahi karahā

Pakati paccayo ādeso kālavisesoti sabba+metaṃ nipātanā labbhati. Imassa ṭo jjo cā+hani nipaccante, asmiṃ ahani ajja. Samānassa sa-bhāvo jju cā+hani. Samāne ahani sajju. Aparasmā jju, aparasmiṃ ahani aparajju. Imassa eto, kāle rahi ca, imasmiṃkāle etarahi. Kiṃ saddassa ko, raha cā+najjatane. Kasmiṃ kāle karaha.

108. Sabbādīhi pakāre thā

Sāmaññassa bhedako viseso pakāro, tasmiṃ thāpaccayo hoti. Sabbena pakārena sabbathā, yathā, tathā.

109. Katha+mitthaṃ

Ki+mimehi thaṃpaccayo, ka+ittaṃ tesaṃ yathākkamaṃ. Kena pakārena kathaṃ, iminā pakārena itthaṃ.

110. Dhā saṅkhyāhiti

Pakāre dhā hoti. Dvīhi pakārehi dve vā pakāre karoti dvidhā karoti, bahudhā karoti, ekaṃ rāsiṃ pañcappakāraṃ karoti pañcadhā karoti. Pañcappakāra+mekappakāraṃ karoti ekadhā karoti.

111. Ve+kā+jjhanti

Ekasmā pakāre jjhaṃ vā hoti. Ekena pakārena ekaṃ vā pakāraṃ karoti ekajjhaṃ karoti, ekadhā karoti vā.

112. Dvitīhe+dhāti

Edhā vā. Dvīhi pakārehi dve vā pakāre karoti dvedhā, tedhā. Dvidhā tidhā.

113. Tabbati jātiyo

Pakāravati taṃsāmaññavācakā saddā jātiyo hoti. Paṭujātiyo, mudujātiyo.

114. Vārasaṅkhyāya kkhattuṃ

Vārasambandhiniyā saṃkhyāya kkhattuṃ hoti. Dve vāre bhuñjati dvikkhattuṃ divasassa bhuñjati. Vāraggahaṇaṃ kiṃ, pañca bhuñjati. Saṅkhyāyāti kiṃ, pahūte vāre bhuñjati.

115. Katimhāti

Kkhattuṃ hoti. Kati vāre bhuñjati katikkhattuṃ bhuñjati.

116. Bahumhā dhā ca paccāsattiyaṃ

Vārasambandhiniyā bahusaṃkhyāya dhā hoti kkhattuñca, vārānaṃ ce paccāsatti hoti. Bahuvāre bhuñjati bahudhā divasassa bhuñjati, bahukkhattuṃ vā. Paccāsattiyaṃti kiṃ, bahukkhattuṃ māsassa bhuñjati.

117. Sa kiṃ vāti

Kiṃpaccayo ekassa sādeso ca nipaccate. Ekaṃ vāraṃ bhuñjati sakiṃ bhuñjati, ekakkhattuṃ vā.

118. So vicchā+pakāresu

Vicchāyaṃ pakāre ca so hoti. Khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ karoti khaṇḍaso karoti. Puthuppakārena puthuso. Sabbena pakārena sabbaso.

119. Abhūtatabbhāve karā+sa+bhūyoge vikārā cī

Avatthāvato+vatthantarenā+bhūtassa tāyā+vatthāya bhāve karā+sa+bhūhi sambandhe sati vikāravācakācī hoti. Adhavalaṃ dhavalaṃ karoti dhavalī karoti. Adhavalo dhavalo siyā dhavalī siyā. Adhavalo dhavalo bhavati dhavalī bhavati. Abhūtatabbhāveti kiṃ, ghaṭaṃ karoti, dadhi atthi, ghaṭo bhavati. Karāsabhūyogeti kiṃ, adhavalo dhavalo jāyate. Vikārāti kiṃ, pakatiyā mā hotu, suvaṇṇaṃ kuṇḍalī karoti. (Nipātataddhitaṃ).

120. Dissanta+ññepi paccayāti

Vuttato+ññepi paccayā dissanti. Vividhā mātaro vimātaroti visesanasamāso, tāsaṃ puttā vemātikāti rikaṇapaccaye rānubandhattā ulope vuddhimhi kate vemātikā. Pathaṃ gacchantīti pathāvino, āvī. Issā assa atthīti issukī, ukī. Dhuraṃ vahantīti dhorayhā, yhaṇa.

Sāmaññañca viseso ca, bhāvajo ca nipātajo;
Iti viññūhi viññeyyo, taddhito tu catubbidho.

Iti payogasiddhiyaṃ ṇādikaṇḍo pañcamo.

6. Tyādikaṇḍa

Atha tyādayo kriyāvācīhi dhātūhi vuccante.

Kriyaṃ ācikkhatīti ākhyātanti kriyāpadassa pubbācariyasaññā. Kāla+kāraka+purisaparidīpakaṃ kriyālakkhaṇaṃ tyādyantaṃ aliṅgañca, vuttampi ce+taṃ –

Yaṃ tikālaṃ tipurisaṃ, kriyāvācī tikārakaṃ;
Atiliṅgaṃ dvivacanaṃ, ta+dākhyātanti vuccati.

14. Kriyatthā bahulaṃ –ti

Ca sabbattha vattate. Kriyā attho etassāti kriyattho dhātu, so ca duvidho sakammakā+kammakavasena. Tattha yasmiṃ kriyatthe kattuvācimhā kammaṃ gavesīyate, so sakammako. Itaro akammako.

Tatra sakammakā kammāpekkhaṃ kriyaṃ vadanti, yathā kaṭaṃ karoti, gāmaṃ gacchati, odanaṃ pacati. Akammakā kammanirapekkhaṃ kriyaṃ vadanti, yathā acchati seti tiṭṭhati. Kriyāti ca gamanapacanādiko asattasammato kattari kamme vā patiṭṭhito kārakasamūhasādhiyo padattho vuccati. Api ca –

Karaṇaṃ bhavanaṃ cāpi, kara+bhūhi kathīyate;
Tato kriyādivācattaṃ, pākādīnaṃ kathaṃ bhave.

Kara+bhūdhātūhi karaṇañca bhavanañca vuccati, pāka+gamanādīhi tesaṃ kriyābhavanānaṃ vāccattaṃ kathaṃ bhavatīti vuttaṃ hoti. Punapi –

Pākādīnañhi vāccattaṃ, karabhūsu na yujjati;
Taṃ bahutaravāccattaṃ, pākādīsu na yujjati.

Taṃ nāma –

Kāriyarūpā hi dhātvatthā, sattāyuttā ca te+khilā;
Tato kriyā ca bhāvo ca, sāmaññaṃ tesu gamyate.

1. Vattamāneti anti si tha mi ma te ante se vhe e mhe.

Vattamāne āraddhāparisamatte atthe vattamānato kriyatthā tyādayo honti. Kriyādhikārattā ‘‘kriyatthā’’ti vuttaṃ. Tesa+maniyame –

14. Pubbaparacchakkāna+mekānekesu tumhā+mha+sesesu dve dve majjhimu+ttama+paṭhamā

Ekānekesu tumhaamhasaddavacanīyesu tadaññasaddavacanīyesu ca kārakesu pubbacchakkānaṃ paracchakkānañca majjhimu+ttama+paṭhamā dve dve honti yathākkamaṃ. Tatthati antīti paṭhamapuriso, ādo niddiṭṭhattā. Si tha iti majjhimapuriso, majjhe niddiṭṭhattā. Mi ma iti uttamapuriso. Uttamasaddo+yaṃ sabhāvato tipabhutīna+manta+māha. Paracchakkepi te antetiādinā evaṃ yojetabbaṃ. Evaṃ sesesu bhavissatiādīsu sattasu paccayavidhānasuttesupi yojetabbaṃ.

Idāni bhūvādīna+maṭṭhagaṇānaṃ bhūvādigaṇesu bhū=sattāya+miti paṭhamadhātuto parā tyādayo yojīyante. Tattha ‘‘ekamhi vattabbe ekavacanaṃ’’ti tyādīsu parabhūtesu kattu+kamma+bhāvesuyeva kyavikaraṇalavikaraṇā hontīti ‘‘kyo bhāvakammesva+parokkhesu māna+nta+tyādīsu’’ ‘‘kattari lo’’ iccādinā tesaṃ vikaraṇānaṃ vidhānā tyādayo kattu+kamma+bhāvesveva viññāyantīti kattari timhilo. Ke te vikaraṇā –

Pubbāparabhāgaṭṭhānā, bhinnadhātuvibhattiyo;
Nissāya paccayā honti, ete vikaraṇā siyuṃ.

5,82. Yuvaṇṇāna+me, o paccaye

Ivaṇṇu+vaṇṇantānaṃ kriyattānaṃ e+o honti yathākkamaṃ paccayeti ūsso+kāro.

5,89. Eona+maya+vā sare

Sare pare eona+mayavā honti yathākkamaṃti ossa avādeso. So puriso sādhu bhavati, sā itthī sādhu bhavati, cittaṃ sādhu bhavati.

Uttattā kattu ākhyāte, tatiyā na ca kattari;
Paṭhamāvibhatti hoteva, atthamattaṃ apekkhiya.

Satipi kriyāyekatte kattūnaṃ bahuttā ''bahumhi vattabbe bahuvacanaṃ''ti anti.

161. Kvaci vikaraṇānanti

Vikaraṇānaṃ kvaci lopo hotīti lavikaraṇassa lopo, sesaṃ purimasadisaṃ. Te purisā bhavanti. Majjhimapuri- sekavacanaṃ si, tvaṃ bhavasi. Bahuvacanaṃ thapaccayo, tumhe bhavatha. Uttamapurisekavacanaṃ mipaccayo.

57. Himimesva+ssa

Akārassa dīgho hoti himimesu. Ahaṃ bhavāmi. Bahuvacanaṃ mapaccayo, mayaṃ bhavāma. Evaṃ paracchekkepi-bhavate, bhavante. Bhavase, bhavavhe. Bhave, bhavamhe. Keci dīghaṃ katvā paṭhanti, ''byañjane dīgharassā''ti dīgho, bhavāmhe.

Ettha ca –

Lajjā sattā ṭhiti jāgaraṇaṃ,
Vuddhi kkhaya jīvita maraṇaṃ;
Kīḷā ruci rocate ityevaṃ,
Vuttā akammakadhātu sabbe.

–Ti vuttattā kammaṃ dutiyā na.

Paca=pāke, akāro uccāraṇattho, eva+muparipi. Paca iti ṭhite lavikaraṇaṃ, vikaraṇalopādi purimasamaṃ. So odanaṃ pacati, te pacanti. Tvaṃ pacasi, tumhe pacatha. Ahaṃ pacāmi, mayaṃ pacāma. Paracchakke-pacate, pacante. Pacase, pacavhe. Pace, pacāmhe.

1,22. Vippaṭisedhe

Vippaṭisedhanaṃ=aññamaññapaṭisedhanaṃ vippaṭisedho. Paṭhamamajjhimapurisānaṃ dvinnaṃ ekattha pasaṅge majjhimapurisabahuvacanaṃ thapaccayo. So ca pacati, tvañca pacasi, tumhe pacatha. Tulyabalavirodhino hi vippaṭisedhā paṭhamamajjhimauttamapurisānaṃ tiṇṇaṃ ekattha pasaṅge uttamapurisabahuvacanaṃ hoti, so ca pacati, tvañca pacasi, ahañca pacāmi mayaṃ pacāmāti bhavati.

Ama+gama=gamane –

5,173. Gama yami+sā+sa disānaṃ vā cchaṅa

Etesaṃ dhātūnaṃ cchaṅa vā hoti nta+māna+tyādīsu. So gāmaṃ gacchati. Anti –

74. Garupubbā rassā re+ntentīnaṃ

Garupubbasmā rassā nte+ntīnaṃ re vā hoti.

Akkharaniyamo chandaṃ,
Garulahuniyamo bhave vutti;
Dīgho saṃyogādipubbo,
Rasso garu lahu tu rasso.

Gacchare gacchanti. Tvaṃ gacchasi, tumhe gacchatha. Ahaṃ gacchāmi, mayaṃ gacchāma. Cchādesābhāvapakkhe ‘‘ū lasse’’ti ekāre gameti. Paralope gamenti. Gamesi, gametha. Gamemi, gamema. Paracchakkepi so gacchate, gacchare gacchante. Gacchase, gacchavhe. Gacche, gacchāmhe.

Pure adhammo dibbati, purā marāmīti ca taṃsamīpe tabbohārūpacārena vattamānavacanaṃ. Vuttañhi –

Āraddhā+niṭṭhitaṃ kiccaṃ, vattamānanti vuccati;
Vattamānasamīpañca, vattamānanti vuccati.

Kimiva te –

Gaṅgāca taṃsamīpañca, yato gaṅgāti ñāyate;
Gaṅgāyaṃ pātu+māgaccha, ghoso gaṅgāya+mityapi.

Mukhyā+mukhyatthabhedena, vattamānaṃ tato dvidhā;
Mukhyañhi ruḷhi+māpannaṃ, ta+dāropā amukhyatāti.

Pure+purāsaddehi vā anāgatatā gamyate, tadā tassa vattamānattā. Kālabyattayo vā eso, bhavantyeva hi kālantarepi tyādayo bāhulakā ‘‘santesu parigūhāmi’’ ‘‘kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, sahabyataṃ gacchati vāsavassa’’ ‘‘ativelaṃ namassissaṃ’’ti. ‘‘Kuto nu tvaṃ āgacchasi, rājagahato āgacchāmī’’tiādīsu pana paccuppannasamīpe vattamānavacanaṃ.

5,175. Gama vada dānaṃ ghamma vajja dajjā

Gamādīnaṃ ghammādayo vā honti nta+māna+tyādīsu. Ghammati, ghammanti iccādi.

Kamme –

Upasaggavasā koci, akammopi sakammako;
Yathā+bhibhūyate rāgo, tāpasena mahiddhināti –

Vuttattā akammakato kammani anupubbā bhūdhātuto tyādayo honti.

5,17. Kyo bhāvakammesva+parokkhesu māna+nta+tyādīsu

Bhāvakammavihitesu parokkhāvajjitesu māna+nta+tyādīsu paresu kyo hoti kriyatthā. Kakāro+nubandhakāriyattho. ‘‘Na te kānubandha+nāgamesū’’ti paṭisedhā okārābhāvo. Anubhūyati sukhaṃ devadattena.

Ettha ca –

Ākhyātena avuttattā, kattuto tatiyā na tu;
Dutiyā hoti kammassa, vuttattā paṭhamāpi+dha.

Anubhūyanti sampattiyo tayā. Anubhūyasi tvaṃ devadattena. Anubhūyatha tumhe. Ahaṃ anubhūyāmi, tayā mayaṃ anubhūyāma. Dvitte anubhuyyati+ccādi. Evaṃ paracchakke.

Bhāve adabbavuttino bhāvassa ekattā ekavacanameva. Tañca paṭhamapurisekavacaneyeva sambhavati, neva+ññaṃ, bahulaṃvidhānā. Bhūyati bhūyate devadattena, sampati bhavanantyattho.

Pacadhātuto kamme kyo.

37. Kyassati

Kriyatthā kyassa īña vā hoti. Ño ādyāvayavattho. Devadattena odano pacīyati paccati, reādese odanā pacīyare pacīyanti, paccare paccanti. Cavaggapubbarūpāni. Tvaṃ pacīyasi paccasi, tumhe pacīyatha paccatha. Ahaṃ pacīyāmi paccāmi, mayaṃ pacīyāma paccāma. Paracchakke devadattena odano pacīyate iccādi.

Gamito kamme cchaṅa ca īñaāgame ca kate tena gāmo gacchīyati, gāmā gacchīyanti. Gacchīyasi, gacchīyatha. Gacchīyāmi, gacchīyāma. Evaṃ paracchakke. Gamīyati gammati, gamīyanti gammanti. Gamīyasi gammasi, gamīyatha gammatha, gamīyāmi gammāmi, gamīyāma gammāma paracchakkepi evaṃ. Tathā ghammīyati, ghammīyanti iccādi.

Kriyatthā kattari tyādi, kammasmiñca sakammakā;
Bhāve vā+kammakā kammā+vacanicchāya maññate.

Tathā hi vijjamānassāpi kammāssa avacanicchāyaṃ idaṃ vuccati –

Satopi na vivakkhā+ssa, asatopi ca sā bhave;
Taṃ yathā+nudarā kaññā, vañjhāvaddhitako yathā.

Vivakkhā lokikā esā, asakya+mativattituṃ;
Katha+mesa vipariyāso, loko evā+nayujjate.

(Vattamānapaccayanayo).

2. Bhavissati ssati ssanti ssati ssatha ssāmi ssāma ssate ssante ssase ssavhe ssaṃ ssāmhe

Bhavissati=anāraddhe atthe vattamānato kriyatthā ssatyādayo honti.

35. A+ī+ssādīnaṃ byañjanassiña

Kriyatthā paresaṃ aādīnaṃ īādīnaṃ ssādīnañca byañjanassi+ña hoti vibhāsā. Vavatthitavibhāsā+yaṃ. Sseti ssādīnaṃ ssatiādīnañcāvayavo gahito, ‘‘ūbyañjanassā’’ti siddhepi tyādīsu etesamevāti niyamattho+ya+mārambho. Lassākāralope o+avādese bhavissati, bhavissanti. Bhavissasi, bhavissatha. Bhavissāmi, bhavissāma. Bhavissate, bhavissante. Bhavissase, bhavissavhe. Bhavissaṃ, bhavissāmhe.

Kamme –

49. Kyassa sse

Kyassa vā lopo hoti sse. Sukhaṃ tayā anubhavissati, anubhavissanti. Anubhavissasi, anubhavissatha. Anubhavissāmi, anubhavissāma. Aññatra anubhūyissati, anubhūyissanti iccādi. Evaṃ paracchakke. Bhāve-bhūyissati bhūyissate.

Kattari-pacissati, pacissanti iccādi. Kamme-pacissati odano devadattena, pacīyissati, paccissati. Paccissanti odanā pacīyissanti, pacīyissare, paccissare, paccissanti.

Gamito kattari-so gacchissati, te gacchissanti. Tvaṃ gacchissasi, tumhe gacchissatha. Ahaṃ gacchissāmi, mayaṃ gacchissāma. Gacchissate, gacchissante. Gacchissase, gacchissavhe. Gacchissaṃ, gacchissāmhe. Saggaṃ gamissati, gamissanti. Gamissasi, gamissatha. Gamissāmi, gamissāma iccādi. Kamme-gacchiyissati, gacchiyissanti iccādi. Kyalope gamissati, gamissanti iccādi. Tathā ghammissati ghammīyissati, ghammissanti, ghammīyissanti iccādi.

3. Nāme garahāvimhayesu

Nāmasadde nipāte sati garahāyaṃ vimhaye ca gamyamāne ssatyādayo honti. Ime hi nāma kalyāṇadhammā paṭijānissanti. Ettha ‘‘jyādīhi knā’’ti knāvikaraṇe ‘‘ñāssane jā’’ti jādeso. Na hi nāma bhikkhave tassa moghapurisassa pāṇesu anuddayā bhavissati. Kathañhi nāma so bhikkhave moghapuriso sabbamattikāmayaṃ kuṭikaṃ karissati. Vimhaye-acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, santena vata bho pabbajitā vihārena viharanti, yatra hi nāma saññī samāno jāgaro pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva dakkhiti, na pana saddaṃ sossati. Acchariyaṃ andho nāma pabbata+mārohissati, badhiro nāma saddaṃ sossati. (Bhavissantipaccayanayo).

4. Bhūte ī uṃ o ttha iṃ mhā ā ū se vhaṃ a mhe

Bhūte parisamatte atthe vattamānato kriyatthā īādayo honti. Bhūtānajjatane upari vakkhamānattā ime īādayo bhūtajjatane. ‘‘Suvo ahosi ānando’’tiādīsu bhūtasāmaññeva bhavanti.

> Ahassu+bhayato aḍḍha-rattaṃ vā tadupaḍḍhataṃ;
> Antokatvāna viññeyyo, aho ajjatano iti;
> Tadañño pana yo kālo, so+najjatanasaññito.

Iti paṭhamapurisekavacanaṃ ī,

15. Ā+ī+ssādīsva+ña vā

Āādo īādo ssādo ca kriyatthassa vā aña hotīti dhātuto pubbaṃ aña. ‘‘Kattari lo’’ti lo, ekāra+avādesā ca.

38. Eyyātha+sse+a+ā+ī+thānaṃ o+a+aṃ+ttha+ttho+vhoka

Eyyāthādīnaṃ oādayo vā honti yathākkamaṃti īssattho, abhavittho, bhavittho, abhavattho, bhavattho. ‘‘Ā ī ū mhā ssā ssamhānaṃ vā’’ti īssa rassattaṃ. So abhavi bhavi, abhavī bhavī.

39. Uṃssiṃ+svaṃ+su

Tiuṃssa iṃsu+aṃsu vā honti. Abhaviṃsu bhaviṃsu, abhavaṃsu bhavaṃsu, abhavuṃ bhavuṃ.

42. Ossa a+i+ttha+ttho

Ossa aādayo vā honti. Abhava bhava, abhavi bhavi, iñāgame abhavittha bhavittha, abhavattha bhavattha, abhavittho bhavittho, abhavattho bhavattho.

43. Si

Ossa si vā hoti. Abhavisi bhavisi, abhavasi bhavasi. Abhavo bhavo.

45. Mhātthāna+muña

Esaṃ uña vā hoti. Īādisambandhīnameva gahaṇaṃ. Abhavuttha bhavuttha.

46. Iṃssa ca siña

Iṃssa ca siña vā hoti mhātthānañca bahulaṃ. Ikāraññakārā uccāraṇaādyāvayavatthā. Abhavasittha bhavasittha, abhavittha bhavittha, abhavattha bhavattha, abhavisiṃ bhavisiṃ, abhavasiṃ bhavasiṃ, abhaviṃ bhaviṃ. Uñāgame āssa rasso. Abhavumha bhavumha abhavumhā bhavumhā. Siñāgame abhavasimha bhavasimha abhavasimhā bhavasimhā abhavimha bhavimha abhavimhā bhavimhā abhavamha bhavamha abhavamhā bhavamhā. Paracchakke – ''eyyāthā''dinā tthe abhavittha bhavittha abhavattha bhavattha. Rasse abhavatha bhavatha, abhavā bhavā, abhavu bhavu. Abhavise bhavise, abhavase bhavase, abhavivhaṃ bhavivhaṃ abhavavhaṃ bhavavhaṃ, assa a+mādese abhavaṃ bhavaṃ abhava bhava, abhavimhe bhavimhe abhavamhe bhavamhe. Kamme sukhaṃ tayā anubhūyittho anvabhūyattho anubhūyattho anvabhūsi anubhūsī anvabhūyī anubhūyī, anvabhūyiṃsu anubhūyiṃsu anvabhūyaṃsu anubhūyaṃsu anvabhūyuṃ anubhūyuṃ iccādi. Bhāvetena abhūyittho bhūyittho abhūyattho bhūyattho abhūyi bhūyi abhūyī bhūyī. Tena abhūyattha bhūyattha abhūya bhūya abhūyā bhūyā.

So apacittho pacittho iccādi kattusamaṃ. Kamme-apacīyittho pacīyittho apacīyattho pacīyattho. Cavaggapubba- rūpe apaccittho paccittho apaccattho paccattho apacīyi pacīyi apacīyī pacīyī apacci pacci apaccī paccī, apacīyiṃsu pacīyiṃsu apaciṃsu paciṃsu apacīyaṃsu pacīyaṃsu apaccaṃsu paccaṃsu apacīyuṃ pacīyuṃ apaccuṃ paccuṃ iccādi kattusamaṃ, pubbarūpova viseso.

So gāmaṃ agacchittho gacchittho iccādi purimasamaṃ.

30. Ḍaṃsassa ca ñchaṅa

Ḍaṃsassa ca gamissa ca ñchaṅa vā hoti ā+īādīsu. Agañchittho gañchittho agañchattho gañchattho agañchi gañchi agañchī gañchī iccādi.

29. Gamissā

Āādo īādo ca gamissa ā hoti vā. So agā agami gami agamittho gamittho agamattho gamattho. Īpaccaye lassākārassa ''himimesva+ssā''ti ettha ''assā''ti yogavibhāgā dīghe ''dīghā īssā''ti īssa siādeso, agamāsi agami gami agamī gamī, agamiṃsu gamiṃsu agamaṃsu gamaṃsu agamuṃ gamuṃ. Ossa aādese ajjhaguṃ. Tvaṃ ajjhagā parassa lopo. Tumhe ajjhaguttha. Ahaṃ ajjhagaṃ, mayaṃ ajjhagamha. Paracchakke – ''eyyāthā''dinā tthe so agacchittha gacchittha agañchittha gañchittha agamittha gamittha agama gama agamā gamā. Te agamū gamū, ossa āādese ajjhaguṃ. Tvaṃ agamise gamise. Tumhe agamivhaṃ. ''Eyyāthā'' dinā a+mādese ahaṃ agamaṃ gamaṃ ajjhagaṃ. Mayaṃ agamimhe gamimhe. Kammeagacchīyi agamīyi, agacchiyuṃ agamiyuṃ iccādi. Tathā aghammī ghammī iccādi.

13. Māyoge ī+āādī

Māyoge sati īādayo āādayo ca vā honti. Sakakālato kālantarepi paccayavidhānattho+yaṃ. Mā bhavaṃ abhavittho iccādi. Vāvidhānāssatyādi+eyyādi+tvādayopi honti, mā bhavaṃ bhavissati, mā bhavaṃ bhaveyya, mā bhavaṃ bhavatu iccādi. (Īādipaccayanayo).

5. Anajjatane ā ūo ttha a mhā ttha tthuṃ se vhaṃ iṃ mhase

Avijjamānajjatane bhūtatthe vattamānato kriyatthā āādayo honti vā. ''Eyyāthā''dinā tthe ''ā ī ū mhā'' iccādinā rasse ca so abhavattha bhavattha abhava bhava abhavā bhavā, te abhavu bhavu abhavū bhavū. O, ''ossā''tiādinā aādayo, abhava bhava abhavi bhavi abhavattha bhavattha abhavattho bhavattho, siādese abhavasi bhavasi abhavo bhavo. Tumhe abhavattha bhavattha. Ahaṃ abhavaṃ bhavaṃ abhava bhava, mayaṃ abhavamha bhavamha abhavamhā bhavamhā. So abhavattha bhavattha. Te abhavatthuṃ bhavatthuṃ. Tvaṃ abhavase bhavase. Tumhe abhavavhaṃ bhavavhaṃ. ''Issa ca siña''ti siṃ, ahaṃ abhavasiṃ bhavasiṃ abhaviṃ bhaviṃ. Mayaṃ abhavamhase bhavamhase. Kamme-tthe sukhaṃ tayā anubhūyittha, iñāgamābhāve anubhūyattha iccādi. Bhāve-abhūyattha bhūyattha iccādi.

So odanaṃ apacattha pacattha iccādi kattusamaṃ. Kamme-apacīyattha pacīyattha apaccattha paccattha apacīya pacīya apacīyā pacīyā apacca pacca apaccā paccā. Apacīyu pacīyu apacīyū pacīyū apaccu paccu apaccū paccū iccādi. ‘‘Māyoge ī+āādī’’ti māyogepi āādayo, mā bhavaṃ apaccattha iccādi.

Tathā agacchattha gacchattha iccādi purimasamaṃ. Tathā agamattha gamattha iccādipi aghammattha ghammattha iccādipi. (Anajjatanapaccayanayo).

6. Parokkhe a u e ttha a mha ttha re ttho vho i mhe

Apaccakkhe bhūtānajjatane vattamānato kriyatthā aādayo honti. Akkhānaṃ=indriyānaṃ paraṃ parokkhaṃ. Tasmiṃ. ‘‘Aparokkhesū’’ti vacanā kya+lādivikaraṇā na honti.

5,71. Parokkhāyañca

Parokkhāyaṃ paṭhama+mekassaraṃ saddarūpaṃ dve bhavati. ‘‘Bhūssa vuka’’ itiādīsu vuka, bhūva bhūva iti dvitte –

5,75. Lopo+nādibyañjanassa

Dvitte pubbassa ādito+ññassa byañjanassa lopo hoti.

18. Pubbassa a

Aādīsu dvitte pubbassa bhūssa a hoti.

5,78. Catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā

Dvitte pubbesaṃ catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā honti yathākkamaṃti bakāre so babhūva kira, te babhuvu kira. Tvaṃ babhuve kira, iña tumhe babhuvittha kira. Ahaṃ babhuva kira, mayaṃ babhuvimha kira. So babhuvittha kira, te babhuvire kira. Tvaṃ babhuvittho kira, tumhe babhuvivho kira. Ahaṃ babhuvi kira, mayaṃ babhuvimhe kira. Kamme-anupabhuva kira iccādi. Bhāvebabhuva babhuvittha kira.

Papaca, papacu. Papace, iñāgame papacittha. Aññatra ‘‘saṃyogādilopo’’ti lopo, papacittha. Papaca, papacimha. Papacittha, papacire. Papacittho papacitho, papacivho. Papaci, papacimhe. Evaṃ kamme.

Aādipaccaye dvibhāve anādibyañjanalope pubbassa ‘‘kavaggahānaṃ cavaggajā’’ti cavaggajakāre ‘‘byañjane dīgharassā’’ti dīghe ca kate so gāmaṃ jagāma kira, jagamu. Jagame, jagamittha. Jagama, jagamimha. Jagamittha, jagamire. Jagamittho, jagamivho. Jagami, jagamimhe. Evaṃ kamme.

Mūḷhavikkhittabyāsattacittena attanāpi kriyā katā abhinibbattikāle+nupaladdhāsamānā phalenā+numīyamānā parokkhāva vatthuto. Tena uttamavisayepi payogasambhavo. (Parokkhāpaccayanayo).

7. Yyodo vā+tipattiyaṃ ssā ssaṃsu sse ssatha ssaṃ ssamhā ssatha ssiṃsussasessavhessiṃ ssāmhase.

Eyyādo visaye kriyātipattiyaṃ ssādayo honti. Vidhurapaccayopanipātato kāraṇavekallato vā kriyātipatana+manipphatti kriyātipatti. Ete ca ssādayo sāmatthiyā atītānāgatesveva honti, na vattamāne, tatra kriyātipatyasambhavā. Iñāgame ssāssa vā rasse ca sace so paṭhamavaye pabbajjaṃ alabhissa, arahā abhavissa bhavissa abhavissā bhavissā vā, te ca taṃ alabhissaṃsu, arahanto abhavissaṃsu bhavissaṃsu. ‘‘Eyyāthā’’dinā ssessa vā akāre tvaṃ abhavissa bhavisse. Tumhe abhavissatha. Ahaṃ abhavissaṃ. Rasse mayaṃ abhavissamha bhavissamha abhavissamhā bhavissamhā. Paracchakke-so abhavissatha, abhavissiṃsu. Abhavissase, abhavissavhe. Abhavissiṃ, abhavissāmhase.

Kamme-tena sukhaṃ anvabhavissa, anvabhavissaṃsu kyalopo. Anvabhūyissa anvabhūyissā iccādi. Bhāve-tena abhūyissa bhūyissa abhūyissā bhūyissā. Abhūyissatha bhūyissatha.

Evaṃ taṇḍulādisādhanaṃ alabhissa, odanaṃ apacissa pacissa iccādi. Kamme-tena odano apacissa pacissa apacissā pacissā apacīyissa pacīyissa apacīyissā pacīyissā apaccissa paccissa apaccissā paccissā iccādi.

So agacchissa gacchissa agacchissā gacchissā iccādi. Cchādesā+bhāve agamissa gamissa agamissā gamissā iccādi. Kamme-agacchissa gacchissa agacchīyissa iccādi. Agamissa gamissa agamīyissa iccādi. Tathā aghammissa iccādi. (Kriyātipattipaccayanayo).

8. Hetuphalesve+yya eyyuṃ eyyāsi eyyātha eyyāmi eyyāma etha eraṃ etho eyyāvho eyyaṃ eyyāmhe.

Hetubhūtāyaṃ phalabhūtāyañca kriyāyaṃ vattamānato kriyatthā eyyādayo honti vā. Lavikaraṇavuddhiādi pubbasamaṃ. Parikappe –

75. Eyye+yyāse+yyannaṃ ṭe

Eyya+eyyāsi+eyya+miccesa+me vā hoti. So dāni kinnu kho bhave, yadi so paṭhamavaye pabbajeyya, arahā bhaveyya.

47. Eyyuṃssuṃ

Eyyu+miccassa ñuṃ vā hoti. Sace saṃkhārā niccā bhavuṃ bhaveyyuṃ, na nirujjheyyuṃ. Yadi tvaṃ bhave bhaveyyāsi. ‘‘Eyyāthā’’ dinā assa okāre tumhe bhaveyyātho bhaveyyātha katha+mahaṃ devo bhaveyyāmi.

78. Eyyāmasse+mu ca

Eyyāmassa emu vā hoti u ca. Kinnu kho mayaṃ bhavemu bhaveyyāmu bhaveyyāma. Paracchakke-bhavetha, bhaveraṃ. Bhavetho, bhaveyyāvho. Bhave bhaveyyaṃ, bhaveyyāmhe. Kamme-sukhaṃ tayā anubhuyye anubhuyyeyya, anubhuyyuṃ anubhūyeyyuṃ. Tena tvaṃ anubhūye anubhūyeyyāsi, tumhe anubhūyeyyātho anubhūyeyyātha. Tenā+haṃ anubhūyeyyāmi, mayaṃ anubhūyemu anubhūyeyyāmu anubhūyeyyāma. Paracchakke-anubhūyetha iccādi. Bhāve-bhūye bhūyeyya bhūyetha.

Vidhimhi-so odanaṃ pace paceyya iccādi. Kamme-pacīye pacīyeyya pacce pacceyya iccādi.

Anumatiyaṃ-so gāmaṃ gacche gaccheyya iccādi. Aññatra game gameyya iccādi. Tathā ghamme ghammeyya iccādi.

Pāto paceyya ce bhuñje, icce+ttha pacanakriyā;
Hetubhūtāti viññeyyā, phalaṃ tva+nubhavakriyā.

11. Sattya+rahesve+yyādī

Sattiyaṃ arahate ca kriyatthā eyyādayo honti. Bhavaṃ khalu pattaṃ paceyya, bhavaṃ satto, bhavaṃ araho.

12. Sambhāvane vā

Sambhāvane gamyamāne dhātunā vuccamāne ca eyyādayo honti vibhāsā. Api bhavaṃ gilitaṃ pāsāṇaṃ paceyya udaragginā, sambhāvemi saddahāmi bhavaṃ paceyya, bhavaṃ pacissati, bhavaṃ apaci.

9. Pañha+patthanā+vidhīsu

Pañhādīsu kriyatthato eyyādayo honti.

Pañhā saṃpucchanaṃ, iṭṭhā-siṃsanaṃ yācanaṃ duve;
Patthanā, bhattiyā vā+tha, na vā byāpāraṇā vidhi.

Pañhe-kiṃ so bhattaṃ paceyya, udāhu byañjanaṃ. Patthanāyaṃ-aho vata so paceyya ce. Vidhimhi-bhavaṃ pattaṃ paceyya. (Eyyādipaccayanayo).

10. Tu antu hi tha mi ma taṃ antaṃ ssu vho e āmase

Pañhapatthanāvidhisve+te honti kriyatthato. Āsiṃsanatthe-so sukhī bhavatu, te sukhitā bhavantu.

48. Hissa+to lopo

Ato parassa hissa vā lopo hoti. Tvaṃ sukhī bhava bhavāhi, himhi dīgho. ‘‘Eyyāthā’’dinā vhoka, tumhe sukhitā bhavathavho bhavatha. Ahaṃ sukhī bhavāmi, mayaṃ sukhino bhavāma. Paracchakke-tathā bhavataṃ, bhavantaṃ. Bhavassu, bhavavho. Bhave bhavāmase. Kamme-tayā anubhūyatu, anubhūyantu iccādi. Bhāve-bhūyatu, bhūyataṃ.

Āṇattiyaṃ-devadatto dāni odanaṃ pacatu, pacantu iccādi. Kamme-tena odano paccatu iccādi. Tathā so gāmaṃ gacchatu iccādi. ‘‘Ū lasse’’ti lasse+kāre gametu, gamentu iccādi. Ghammādese ghammatu, ghammantu iccādi. Kamme-gacchīyatu iccādi. Tathā gamīyatu iccādi.

Vidhimhi-lassa lope lutte vuddhi, idha pabbato hotu.

Nimantane-adhivāsetha tumhe bhante bhagavā bhojanaṃ, vasatissa ‘‘curādito ṇī’’ti ṇimhi ‘‘assā ṇānubandhe’’ti ā, ‘‘yuvaṇṇāna+meo paccaye’’ti e ca hoti. Idha nissīdatu bhavaṃ, sadassa ‘‘jara+sadāna+mīma vā’’ti īma, manubandhattā antasarato īma.

Ajjhesane-desetu bhante bhagavā dhammaṃ, ettha curādittā purimasamaṃ.

Anumatiyaṃ-puccha vāsava maṃ pañhaṃ, pavisatu bhavaṃ. Ettha pucchato hissa lopo. Evaṃ nisīda.

Patthanā=yācanā, tatra-dada=dāne, dadāhi me gāmavarāni pañca, dāto lassa ekāre ca ekaṃ me nayanaṃ dehi.

Pattakāle-sampatto te kālo kaṭakaraṇe, kaṭaṃ karotu bhavaṃ. Ettha ‘‘tanāditvo’’ti o.

Tvādī eyyādayo vatta-mānā sampati,+nāgate;
Bhavissati, parokkhādi-cattāro+tītakālikā.

5,173. Gama yami+sā+sa disānaṃ vā cchaṅa

Etesaṃ vā cchaṅa hotinta+māna+tyādīsu. So saggaṃ gacchati gameti, gacchanti iccādi.

Kamme-gacchīyati gamīyati iccādi. Yama=uparame, parokkhāanajjatanarūpāni sabbattha payoga+manugamma yojetabbāni. Nipubbo, niyacchati niyamati, niyacchanti niyamanti. Saṃpubbo, ‘‘ye saṃssā’’ti ññattaṃ, saññamati, saññamanti. Kamme-niyacchīyati niyamīyati niyammati, saññamīyati vā. Tathā niyacchissati, saññamissati. Niyacchi, saṃyami. Niyacchissa, saṃyamissa. Niyaccheyya, saṃyameyya. Niyacchatu, saññamatu. Isa+siṃsa=icchāyaṃ, so saggaṃ icchati, icchanti iccādi. ‘‘Lahussupantassā’’ti vuddhimhi esati, esanti iccādi. Kamme-icchīyati, ‘‘vā kvacī’’ti vuddhimhi esīyati. Pubbarūpe issati issate iccādi. Icchissati esissati iccādi. Icchi esi. Icchissa esissa. Iccheyya eseyya. Icchatu esatu iccādi. Āsa=upavesane, so āsane acchati iccādi. ‘‘Byañjane dīgharassā’’ti rasso, upapubbo, tathā upāsati. Acchissati upāsissati. Acchi upāsi. Acchissa upāsissa. Accheyya upāseyya. Acchatu upāsatu iccādi. Disa=pekkhane, dicchati dicchanti iccādi sabbaṃ purimasamaṃ. Labha=lābhe, ito paraṃ visesaṭṭhānamevavakkhāma, sabbavāro vuttānusārena gahetabbo. Labhati, labhanti iccādi. Kamme-kyassa pubbarūpādimhi kate labbhati iccādi.

73. Labhā iṃ+īnaṃ thaṃ thā vā

Labhasmā iṃ īnaṃ thaṃ+thā vā honti. So alabhittha labhittha alabhi labhi iṃ paccaye alatthaṃ alabhiṃ iccādi.

26. Labha vasa+cchida bhida rudānaṃ cchaṅa

Labhādīnaṃ cchaṅa hoti ssena saha. Lacchati labhissati, lacchanti labhissanti iccādi. Kriyātipattiyaṃ ssābhāgassa cchaṅādese alacchā alabhissa iccādi. Vasa=nivāse, vacchati vasissati. Kamme-bahulādhikārā ‘‘assū’’ti ukāro, pubbarūpe vussati vussissati iccādi. Tathā avacchā avasissā. Chida=dvedhākaraṇe, checchati chindissati, ‘‘mañca rudhādīnaṃ’’ti maṃ lo ca. Lassa lopo ca. Bhida=vidāraṇe, bhecchati bhindissati. Abhecchā abhindissā. Ruda=rodane, rucchati rodissati. Arucchā arodissā iccādi.

Aññapaccayepi chidassa ‘‘cchaṅa’’ iti yogavibhāgā cchaṅa, bhūte ūṃ paccaye acchecchuṃ acchindiṃsu. Vuttato aññadhātūnañca, gama=gamane, gacchaṃ gacchissaṃ. Aññapaccayepi vaca=byattavacane iccādi, kamme-bahulādhikārā tyādīsu parabhūtesupi yathāgamaṃ vacādīnañcassa ‘‘vacādīnaṃ vassuṭa vā’’ti kamme uṭa ca ‘‘assū’’ti assa u ca, tena dhammo uccati vuccati, vuccanti iccādi, yassa ca pubbarūpaṃ.

27. Bhuja muca vaca visānaṃ kkhaṅa

Bhujādīnaṃ kkhaṅa hoti ssena saha. Vakkhati vacissati, vakkhanti vacissanti iccādi.

21. Īādo vacassoma

Īādīsu vacassa oma hoti. Makārānubandhattā ‘‘mānubandho sarāna+mantā paro’’ti paribhāsato sarā paro. Avoci, avocuṃ, avoco iccādi. Anajjatane-avaca avacā vacā iccādi. Kriyātipattiyaṃ-avakkhā avacissā, avakkhiṃsu avacissiṃsu iccādi. Vaceyya iccādi. Kamme-vucceyya iccādi. Tathā vacatu, vuccatu iccādi.

Bhuja=pālanajjhohāresu, ‘‘bhujā’’ dinā kkhavādese bhokkhati bhuñjissati.

Kusa=akkose, āpubbo, tassa rasso ca, akkosati iccādi ñeyyaṃ, lavikaraṇalopavuddhiyo.

34. Kusa+ruhehī+ssa chi

Kusā ruhā ca parassa īssa chi vā hoti. Pararūpapaṭhamakkharāni, akkocchi akkosi iccādi. Abhipubbo ruha=rohane, abhirucchi abhiruhi iccādi.

Vaha=pāpuṇane, vahati, vahanti. Kamme-kye ‘‘hassa vipallāso’’ti vipariyāso, tena so vuyhati, ‘‘assū’’ti uttamṃ. Vahissati, vuyhissati. Avahi, avuyhittha, avuhi. Avahissā, vuyhīssā iccādi. Vaheyya, vuyheyya. Vahatu, vuyhatu iccādi.

Jara=jīraṇe,

5,174. Jara marāna+mīyaṅa

Jara marānaṃ īyaṅa vā hoti māna+nta+tyādīsu. Jīyati. ‘‘Jara sadāna+mīma’’ti īmaāgamo lo ca, jīrati. Kamme-jīrīyati jīyīyati. Evaṃ jīyissati jīrissati, jīyīyissati jīrīyissati. Ajīyi ajīri, ajīyīyi ajīrīyi. Ajīyissā ajīrissā, ajīyīyissā ajīrīyissā ajīyissā ajīrīyissā iccādi. Mara=pāṇacāge, īyaṅa, mīyati marati, mīyanti maranti iccādi.

Disa=pekkhane,

5,124. Disassa passa dassa dasa da dakkhāti

Ete ādesā disassa vā honti. Anekavaṇṇattā sabbādeso. Passati passanti, dakkhati dakkhanti. Kamme-kye pubbarūpo, dissati dissanti, vipassīyati dakkhīyati iccādi.

6,69. Dakkha+kha+heti+hohīti lopo

Dakkhādīhi ādesehi parassa ssassa lopo vā hoti. Dakkhati dakkhissati. Apassi passi, apassiṃsu passiṃsu apasso passo, apassittha passittha. Apassiṃ passiṃ, apassimha passimha. Tathā adassī dassī, adassiṃsu dassiṃsu iccādi. Anajjatane dasādeso, addasā addasa. Addā adda iccādi. Apassissa dakkhissa iccādi. Passeyya dakkheyya, passatu dakkhatu iccādi.

Sada=visaraṇagatyāvasādanādānesu, nipubbo, ‘‘jarasadāna+mīma vā’’ti īmaāgamo. Nisīdati, nisīdanti iccādi. Bhāve-nisajjati, nisajjate.

Yaja=devapūjāsaṃgatikaraṇadānesu, yajati, yajanti iccādi. Kamme –

5,113. Yajassa yassa ṭi+yīti

Yajassa yassa ṭi+yī honti kānubandheti bahulādhikārā tyādivisayepi kye pubbarūpe ca ijjati yijjati mayā buddho. So yajissati, tena ijjissate yijjissate. So yajī, tena ijji yijji. So yajissā, tena ijjissā yijjissā. So yajeyya, tena ijjeyya yijjeyya. So yajatu, tena ijjatu yijjatu iccādi.

Vada=vacane, ‘‘gamavadā’’ dinā vadassa vajjādeso vā, lassa ‘‘ūlasse’’ti kvaci e ca, vajjati vadeti vadati, vajjenti vadenti vadanti iccādi. Kamme – ‘‘kyassā’’ti īña, vajjīyati vajjati vadīyati, vajjīyanti vajjanti vadīyanti. Vadissati, vadissanti. Avadī vadī, avadiṃsu vadiṃsu. Avadissa vadissa. Vajje vajjeyya vade vadeyya, vajjeyyuṃ vadeyyuṃ. Vajjetu vadetu vadatu iccādi yathāgamaṃ ñeyyaṃ.

Kamu=padavikkhepe, ‘‘parokkhāyañcā’’ti caggahaṇena kama kama iti dvitte anādibyañjanalope lavikaraṇe ‘‘kavaggahā’’ dinā kassa ce niggahītāgame ca kate caṃkamati kamati iccādi. Cala=kampane, caṃcalati. Jala+dala=dittiyaṃ, dvitte daddallati iccādi. (Savuddhikabhūvādinayo).

Hū+bhū=sattāyaṃ, tyādīsu ‘‘kattari lo’’ti lo, tassa lope ‘‘yuvaṇṇāna+meo paccaye’’ti okāro. So hoti, te honti. Hosi, hotha. Homi, homa iccādi. Bhāve-tena hūyati hūyate.

31. Hūssa he+hehi+hohi ssatyādo

Hūssa heādayo honti ssaccādo. Hessati hehi ssati hohissati.

69. Dakkha+kha+hehi+hohīhi lopoti

Dakkhādīhi ādesehi parassa ssassa vā lopo hoti. Hehiti hehissati, hohiti hohissati. Hehinti hehissanti, hohinti hohissanti iccādi. Anajjatane īmhi añāgamo, ‘‘paro kvacī’’ti īssa lopo, so ahu. Vuddhimhi ‘‘dīghā īssa’’ iti īssa siādeso, suvo ahosi ānando.

41. Hūto resuṃ

Hūto parassa u+miccassa resuṃ vā hoti. Rakārānubandho ‘‘rānubandhentasarādissā’’ti antasarādissa lopo. Ahesuṃ. Okāravuddhi avādese ahavuṃ. Ossa siādese ahosi.

46. Iṃssa ca siña

Imiccassa siña hoti mhātthānañca bahulaṃ. Ñākāro ākhyāvayavattho (ukāro) ikāro uccāraṇattho. ‘‘Aīssā’’ dinā iñāgame tumhe ahosittha, ahosi. Parassaralope rasse ca ahuṃ, ahosimha, ahumha, rasso. Bhāve-abhavi, āssatthādeso, abhavittha. Anajjatane āūādipaccaye kate ‘‘yuvaṇṇāna+miya ṅuvaṅa sare’’ti uvaṅādese ahuvā, ahuvu, ahuvo, ahuvattha. Assa amādese ahuṃ ahuvaṃ, ahumha iccādi. Bhāve-tena ahuyi ahuyittha. Ahavissā, ahavissaṃsu iccādi. Bhāve-ahuyissa, ahuyissatha. Pubbassaralopo, heyya, heyyuṃ iccādi. Bhāve-hūyeyya, hūyetha. Hotu, hontu iccādi. Bhāve-hūyatu, hūyataṃ. Anupubbe anubhoti iccādi sabbavāresu yojetabbaṃ. Bhāve rūpābhāvā. Kamme-anubhūyati iccādi viseso.

Si=saye, lassa lopo vuddhi, seti. Ayādese sayati, senti sayanti iccādi. Kamme-atipubbo, kye ‘‘dīgho sarassā’’ti issa dīghe ca kate tena atisīyati, atisīyanti iccādi. Bhāve-tena sīyati, sīyate. Tathā bhavissatiādīsu.

Nī=pāpane, dvikammako+yaṃ, ajaṃ gāmaṃ neti nayati, nenti nayanti iccādi. Kamme-nīyate gāmaṃ ajo devadattena iccādi. Tathā sesesupi yojetabbaṃ.

Ṭhā=gatinivattiyaṃ –

5,175. Ṭhāpānaṃ tiṭṭhapivā

Ṭhāpānaṃ tiṭṭhapivāhonti vā nta+māna+tyādīsu. Lassa lope tiṭṭhati, tiṭṭhanti, ṭhāti, ṭhānti.

5,131. Pādito ṭhāssa vā ṭhaho kvaciti

Pādito parassa ṭhāssa kvaci ṭhaho hoti vā. Saṇṭhahati, saṇṭhahanti. Lasse, adhiṭṭheti, adhiṭṭhenti. Kamme –

5,137. Aññādissā+ssī kye

Ñādito+ññassa ākārantassa kriyatthassa ī hoti kye. Upaṭhīyati, upaṭhīyanti. Ṭhahādese ‘‘kyassā’’ti īña, tena patiṭṭhahīyati, patiṭṭhahīyanti. Bhāve-īmhi ṭhīyati, ṭhīyate. Tathā papubbe patiṭṭhissati patiṭṭhahissati. Īssa simhi aṭṭhāsi, aṭṭhaṃsu, saṇṭhahi, saṇṭhahiṃsu. Patiṭṭhissa patiṭṭhahissa. Tiṭṭhe tiṭṭheyya, saṇṭhe saṇṭheyya, saṇṭheyyuṃ, saṇṭhahe saṇṭhaheyya. Tiṭṭhatu ṭhātu, saṇṭhahatu iccādi.

Pā=pāne, pivādese pivati. ‘‘Tavaggavaraṇā’’ do ‘‘bayañā’’ti yogavibhāgena vassa bakāro, pibati. Kammepīyati, pīyanti iccādi.

Asa=bhuvi,

52. Tassa thoti

Atthito parassa tassa tho hoti. Pararūpe paṭhamakkharatakāre ca atthi. ‘‘Nta+māna+nti+yi+yuṃsvā+dilopo’’ti assa lopo, santi.

53. Sihisva+ṭa

Atthissa aṭa hoti sihisu. Ṭo sabbādesattho. Tvaṃ asi. Pararūpādimhi kate idāni tumhe attha.

54. Mimānaṃ vā mhimhā ca

Asasmā paresaṃ mimānaṃ mhimhā vā honti taṃsanniyogena asassa aṭa ca. Amhi.

55. Esu sa

Esu mimesu asassa so hoti, pararūpabādhanatthaṃ. Asmi, amha asma. Bhavissatipaccaye –

5,129. A+ā+ssaādīsu

Parokkhā a-ādo anajjatana ā-ādo kriyātipattissā-ādo bhavissatissatyādo ca atthissa bhu hoti. Ādesavidhānaṃ asassāpayogatthaṃ, kismiñci paccayavisese, tasmā asitabbantiādi na bhavati. Bhavissati, bhavissanti. Abhavā, abhavu. Kriyātipattiyaṃ bhuādese abhavissa, abhavissaṃsu iccādi. Eyyādimhi –

50. Atthite+yyādicchannaṃ sa+su+sa+satha+saṃ+sāma

Asa=bhuvi+ccasmā paresaṃ eyyādicchannaṃ sādayo honti yathākkamaṃ. Pararūpe so assa, te assu. Tvaṃ assa, tumhe assatha. Ahaṃ assaṃ, mayaṃ assāma. Tvādimhi so atu, assa lope santhu, ayādese tvaṃ ahi, tumhe attha. Amhi, amha, sādese asmi asma. Bahulādhikārā ajjatane āsi, āsiṃsu, āsuṃ iccādīpi honti.

Brū=vacane,

36. Brūto tissīña

Brūto parassa tissa īña vā hoti. Vuddhiavādese lassa lope bravīti.

5,97. Na brūsso

Brūssa o na hoti byañjane. Brūti. Uvaṅādese brūvanti.

20. Tya+ntīnaṃ ṭa+ṭū

Āhā paresaṃ ti+antīnaṃ ṭa+ṭū honti. Ṭakārā sabbādesatthā. Atoyeva āhā paresaṃ tiantīnaṃ ṭaṭūvidhānañāpakā tiantīsu brūssa āho. Āha, āhu. Brūsi, brūtha. Brūmi, brūma iccādi. Bravissati. Abravi abravī, abravuṃ. Anajjatane abravā, abravu. Parokkhāyaṃ –

16. Aādīsvā+ho brūssa

Brūssa āho hoti parokkhāaādīsu. Supine kira so āha, te āhu iccādi. Abravissa. Brave braveyya. Vuddhippaṭisedhe brūtu, bravantu iccādi.

Hana=hiṃsāyaṃ, timhi vikaraṇalope so hanati hanti. Te hananti iccādi. Kamme-ye nassa ññe pubbarūpaṃ, tena haññati, haññanti haññare. Tathā hanissati iccādi.

67. Hanā cha+khā

Hanā ssāssa cha+khā vā honti. Paṭihaṃkhāmi paṭihanissāmi. Haṃchema hanissāma. Ahani, ahaniṃsūtiādi sabbattha yojetabbaṃ. Huvādayo

Hu=havane. Tyādīsu lo. ‘‘Parokkhāyañcā’’ti caggahaṇena hu huti dvittaṃ, ‘‘kavaggahānaṃ cavaggajā’’ti hassa jo, lalopo vuddhi ca, juhoti aggiṃ, aññatra ‘‘yavā sare’’ti vakāro, juhvati. Juhonti. Juhvanti. Juhosi juhvasi, juhotha juhvatha. Iccādi. Kamme – ‘‘dīgho sarassā’’ti dīghe hūyati tena aggi iccādi. Juhissati, juhissanti. Ajuhavi ajuhosi, ajuhavuṃ ajuhaviṃsu ajuhavaṃsu ajuhosuṃ. Ajuhissa, ajuhissaṃssu. Juhe juheyya. Juhotu, juhontu iccādi.

Hā=cāge, pure viya dvebhāvachādesalope ‘‘rasso pubbassā’’ti pubbassa āssa rasso. Jahāti iccādi. Kamme – ‘‘aññādissā+ssī kye’’ti kye āssa ī, hīyati iccādi. Jahissati. Ajahāsi, ‘‘dīghā īssa’’ iti si, pajahi, ajahiṃsu ajahaṃsu, pajahiṃsu pajahuṃ. Kamme-pahīyi pahīyittha. Ssādi+eyyādi+tvādīsupi ñeyyā.

Dā=dāne, dvibhāvarassattāni, lalopo, dadāti, dadanti iccādi. ‘‘Gamavadā’’ dinā dajjādese dajjati, dajjanti iccādi. Lasse+kāre dānaṃ deti iccādi.

22. Dāssa daṃ vā mimesva+dvitte

Advitte vattamānassa dāssa daṃ hoti vā mimesu. Vaggantaṃ, dammi demi, damma dema. Īkāre dīyati iccādi. Anāgatatthe iñāgame saraṇopādi, dadissati, dadissanti. Dajjissati, dajjissanti. Lavikaraṇe dassati, dassanti. Ajjatane-adadi, adadiṃsu, adajji, adajjiṃsu, adāsi, adaṃsu. Anajjatane-adadā, adadu. Kālātipattiyaṃ-adadissa adajjissa, le adassa, dassaṃsu. Eyyādimhi-dade dadeyya dajje dajjeyya. ‘‘Ṭā’’ti bahulādhikārā dajjādesā parassa eyyassa ṭā, dajjā, dajjuṃ dajjeyyaṃ dadeyyuṃ. Tvādīsu-dadātu, dadantu, dajjatu, dajjantu, lasse+kāre detu, dentu iccādi. Sabbattha kammepi yojanīyaṃ.

Dhā=dhāraṇe, tyādimhi caggahaṇena dvitte pubbākārassa rassatte lalope ‘‘catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā’’ti pubbadhakārassa dakāre ca kate dadhāti, dadhanti. Pipubbo, ‘‘tadaminā’’ dinā āssa lopo, ‘‘dhāssa ho’’ti dvitte parassa dhāssa hakāro, dvāraṃ pidahati, pidahanti. Lasse+kāre nidheti, nidhenti. Kamme-vidhīyati, vidhīyanti iccādi. Dhassati, pidahissati, paridahessati. Adhāsi, pidahi. Adhassa, pidahissa. Dadhe dadheyya, pidahe pidaheyya. Dadātu, pidahatu, nidhetu, nidhentu iccādi. (Juhotyādayo).

Bhūvādi ca juhādi ca, huvādidhātavo ci+me;
Savuddhikabhūvādīhi, tidhā bhedaṃ upenti te.

(Bhūvādinayo.)

Adhunā vikaraṇapabhedapakāsanatthaṃ rudhādīnaṃ aṭṭhagaṇānaṃ kānici rūpāni udāhariyante –

Rudha=āvaraṇe, tyādayo honti. Eva+muparipi sabbagaṇesu.

5,19. Mañca rudhādīnaṃ

Rudhādiko aparokkhesu kattuvihitamāna+nta+tyādīsu lo hoti mañca+ntasarā paro. Niggahītassa vaggantaṃ, ‘‘lahussupantassā’’ti saṃyogattā na vuddhi. So maggaṃ rundhati, rundhanti iccādi. Kamme-nipubbo kyo dhassa cavagga+pubbarūpa+tatiyakkharajakārā, tena maggo nirujjhati iccādi. Iñāgame rundhissati, nirujjhissati. Arundhi, arundhiṃsu. Nirujjhittho, nirujjhi, nirujjhiṃsu. Arundhissa, arundhissaṃsu, nirujjhissa, nirujjhissaṃsu. Rundhe rundheyya, nirujjhe nirujjheyya. Rundhatu, rundhantu. Tvaṃ rundha rundhāhi. Nirujjhatu, nirujjhantu iccādi.

Chida=dvedhākaraṇe, chindati, chindanti. Kamme-chijjati, chijjanti. Bhavissatipaccaye –

‘‘labha vasacchidā’’ dinā cchaṅādese checchati chindissati. Kamme-pubbarūpaṃ, chijjissati, chijjissanti. Achindi chindi, acchejji, acchejjiṃsu. Acchindissā achijjissā. Chinde chindeyya, chijje chijjeyya, chindatu, chindantu, chijjatu, chijjantu iccādi.

Bhuja=pālanajjhohāresu, bhuñjati, bhuñjanti iccādi. Bhavissatimhi ‘‘bhuja+muca+vaca+visānaṃ kkhaṅa’’ti dhātvantena saha ssassa kkhaṅādese vuddhi, bhokkhati, bhuñjissati, bhokkhanti, bhuñjissanti iccādi.

Muca=mocane, muccati, muccanti iccādi. Kamme-muccati, muccanti iccādi. (Rudhādinayo).

Diva=kīḷā vijigiṃsā vohāra juti thuti gatīsu,

5,21. Divādīhi yaka

Divādīhi kattari lavisaye yaka hoti. Kakāro kānubandhakāriyattho, eva+mupari ca. Vassa bakāre pubbarūpaṃ, so jutaṃ dibbati, dibbanti iccādi. Kamme-kye tena dibbati, dibbanti iccādi. Dibbissati, tena dibbissati. Adibbi dibbi. Tena adibbi dibbi. Adibbissa. Tena adibbissa. Dibbe dibbeyya. Tena dibbe dibbeyya. Dibbatu. Tena dibbatu iccādi.

Siva=tantusantāne, sibbati, sibbanti iccādi. Pada=gamane, upubbo, cavaggapubbarūpāni, uppajjati, uppajjare uppajjanti iccādi. Kammekye tena paṭipajjate iccādi. Bhāve-uppajjate tayā. Budha=avagamane, jhakārapubbarūpāni yakkharesu. Dhammaṃ bujjhati, bujjhare bujjhanti iccādi. Kamme-mayā dhammo bujjhate iccādi. Yudha=sampahāre, yujjhati+ccādi. Naha=bandhane, ‘‘hassa vipallāso’’ti ye vipallāso, sannayhati+ccādi. Mana=ñāṇe, ññakāra+pubbarūpāni, maññati+ccādi. Tusa=tuṭṭhimhi, pubbarūpe tussati+ccādi. Sama=upasame, sammati+ccādi.

Jana=janane, ‘‘janissā’’ti ā hoti kānubandhe bahulādhikārā, so jāyati, jāyanti+ccādi. Kamme-janituṃ payojetīti ‘‘payojakabyāpāre ṇāpi ce’’ti ṇimhi ‘‘aññatrāpī’’ti vuddhipaṭisedhe kyamhi ‘‘dīgho sarassā’’ti dīghe ca kate tena janīyati, janīyanti iccādi. So jāyissati. Tena janissati. So ajāyi, tena ajanīyi. So ajāyissa, tena ajanīyissa. So jāye jāyeyya, tena janīyeyya. So jāyatu, tena janīyatu iccādi. (Divādinayo).

Tuda=byathane,

5,22. Tudādīhi ko

Tudādīhi kattari lavisaye ko hoti. Tudati, tudanti iccādi. Kamme-tudyati tujjati, tudyare tudyanti, tujjare tujjanti+ccādi. Tathā tudissati tujjissati. Atudi, atudiṃsu, atujji. Atudissa atujjissa, tudeyya tujjeyya. Tudatu, tudantu, tujjatu iccādi.

Visa=pavesane, papubbo. So gāmaṃ pavisati iccādi. Kamme-pavisīyati iccādi. Pavisissati. Pavisīyissati. Pāvisi, īmhi ‘‘bhujamucā’’ dinā yogavibhāgā kkhaṅa. Pāvisi, pavisi pāvekkhi, pathaviṃ pāvisiṃsu pavisiṃsu. Pāvisīyi. Pāvisissa pavisissa. Pāvisīyissa. Pavise paviseyya, vikaraṇalopo pavisīyeyya. Pavisatu, pavisīyatu iccādi. Nudati. Disa=uccāraṇe, uddissati, likhati, tusati iccādi. (Tudādinayo).

Ji=jaye,

5,23. Jyādīhi knā

Jyādīhi kattari lavisaye knā hoti. Na vuddhi. Kilese jināti, jinanti. Tena kileso jīyati, jīyanti, kye dīgho. Jinissati, jinissanti. Ajini jini. Ajīyi, ajīyittha. Ajinissa. Ajīyissa. Jineyya. Jinātu iccādi. Ci=caye, tathā cināti, cinanti iccādi.

Ñā=avabodhane,

5,120. Ñāssa ne jā

Ñādhātussa jā hoti nakāre. Vijānāti.

61. Ñāssa sanāssa nāyo timhi

Sanāssa ñāssa nāyo vā hoti timhi. Nāyati, vijānāti iccādi. Kamme-viññāyati iccādi. Kye ‘‘āsse cā’’ti ettha ‘‘āsse’’ti yogavibhāgā āssa e hoti, yassa dvitte ñeyyati, ñeyyanti iccādi. Vijānissati, vijānissanti. Kamme – ‘‘kyassa sse’’ti kyalope rasse ca kate ñāssati, ñāssanti, viññāyissati, paññāyissati.

65. Ssassa hi kamme

Ñāto parassa ssassa hi vā hoti kamme, paññāyihiti, paññāyihinti. Añāgame samajāni, saṃjāni, saṃjāniṃsu. Samajā- niṃsu. Kamme-paññāyi, paññāyiṃsu. Ajānissa. Kamme-aññāyissa.

63. Eyyassi+yāñā vā

Ñāto parassa eyyassa iyā+ñā honti vā. Jāniyā.

62. Ñāmhi jaṃ

Ñādese sanāssa ñāssa jaṃ vā hoti. Jaññā, jāneyya, jāneyyuṃ. Kamme-paññāyeyya, paññāyeyyuṃ. Vijānātu, vijānanthu. Kamme-viññāyatu iccādi.

Mā=māne, ‘‘ā ī ssādīnaṃ byañjanassiña’’ iti iñaiti yogavibhāgā iñāgame pubbasaralopo, mināti, minanti. Kamme-mīyati iccādi. Lū=chedane, ‘‘kṇāknāsu rasso’’ti dhātussa rasso, lunāti, lunanti. Kamme-lūyati iccādi. Dhu=kampane, dhunāti iccādi. (Jyādinayo).

Kī=dabbavinīmaye,

24. Kyādīhi kṇā

Kyādīhi lavisaye kṇā hoti. ‘‘Kṇāknāsu rasso’’ti rasse kiṇāti, kiṇanti iccādi. Kamme-vikkīyati, vikkīyanti. Vikkiṇissati, vikkiṇissanti. Vikkīyissati, vikkīyissanti. Akiṇi, vikkiṇi, vikkīyi. Akiṇissa, vikkiṇissa. Vikkiṇe vikkiṇeyya.

Vikkīye. Vikkīyeyya. Vikkiṇātu, vikkiṇantu, vikkīyatu, vikkīyantu iccādi. Su=savane, suṇāti, suṇanti iccādi.

Saka=sattiyaṃ,

5,121. Sakā+pānaṃ kuka+ku ṇe

Saka+āpānaṃ kuka+kuiccete āgamā honti ṇe. Sakkuṇāti, sakkuṇanti. Sakkunāti, sakkunanti.

53. Sse vā

Sakasmā kṇāssa kkho vā hoti sse. Sakkhissati, sakkhissanti.

58. Sakā kṇāssa kha īādo

Sakasmā kṇāssa kho vā hoti īādīsu. Asakkhi sakkhi, sakkhiṃsu. Asakkhissa, asakkhissaṃsu. Sakkuṇe sakkuṇeyya. Sakkuṇātu, sakkuṇantu.

Apa=pāpuṇane, papubbo, ‘‘sakā+pānaṃ kuka+ku ṇe’’ti kukate sampatti pāpuṇāti, pāpuṇanti iccādi. Kammepāpīyati, pāpīyanti. Pāpuṇissati, pāpuṇissanti. Kamme-pāpīyissati, pāpīyissanti. Pāpuṇi, pāpuṇiṃsu. Kamme-pāpīyi, pāpīyittha. Apāpuṇissa. Kamme-apāpīyissa. Pāpuṇe, pāpuṇeyya. Kamme-pāpīyeyya. Pāpuṇātu, pāpuṇantu. Kamme-pāpīyatu iccādi. (Kyādinayo).

Su=savane,

25. Svādīhi kṇo

Suādīhi lavisaye kṇo hoti. Kānubandhattā na vuddhi. Dhammaṃ suṇoti. Parassaralope suṇonti. Kamme-kye dīghe sūyati, sūyanti. Dvitte suyyati suyyanti+ccādi. Iñāgame suṇissati, suṇissanti. Kamme-kyalope vuddhi. Sossati, sossanti iccādi. Asuṇi suṇi, asuṇiṃsu suṇiṃsu.

60. Tesu suto kṇo+kṇānaṃ roṭa

Tesu īādīsu suto paresaṃ kṇo+kṇānaṃ roṭa vā hoti. Rakāro anubandho. Ṭo sabbādesattho. Ussa lope dvittaṃ īssa si ca. Assosi, assosiṃsu. ‘‘Iṃssa ca siña’’ti yogavibhāgā siña, assosiṃsu, paccassosuṃ. Asuyi, asuyittha. Asuṇissa, tena asuyissa. Suṇe suṇeyya, suṇeyyaṃ. Tena sūye sūyeyya. Suṇātu, suṇantu. Sūyatu, sūyantu iccādi.

Gi=sadde, giṇoti. Giṇanti. Tvaṃ giṇosi. Giṇissati, giṇissanti. Agiṇissa. Giṇeyya. Giṇotu iccādi. Vu=saṃvaraṇe, āvuṇoti, āvuṇanti. Āvuṇosi iccādi. Sesesupi yojetabbaṃ. (Svādinayo).

Tana=vitthāre,

26. Tanāditvo

Tanādito kattari lavisaye o hoti. Kittiṃ tanoti, tanonti iccādi.

76. Ovikaraṇassu paracchakke

Ovikaraṇassa u hoti paracchakkavisaye. Tanute, tanvante. Tanuse, tanuvhe. Tanve, tanvamhe. Kamme –

5,138. Tanassā vā

Tanassa vā ā hoti kye. Papubbo, patāyati. Pataññati, patāyare patāyanti pataññare pataññanti+ccādi. Tathā vikaraṇalope iñāgame ca tanissati, tanissanti. Patāyissati. Atani, ataniṃsu. Atanissa. Patāyissa. Taneyya, taneyyuṃ. Tanotu, tanontu iccādi.

Kara=karaṇe,

5,177. Karassa sossa kubba+kuru+kayirā

Karassa sa okārassa kubbādayo vā honti nta+māna+tyādīsu. Kubbati, kubbanti. Karoti, karonti. Karosi, karotha.

23. Karassa sossa kuṃ

Karassa sa okārassa kuṃ vā hoti mimesu. Kummi karomi. Kumma karoma. Paracchakke kurute kubbate, kubbante iccādi. Kayirati, kayiranti iccādi. Kamme-kyassa dvitte īssa rasso, kariyyati, karīyati vā iccādi. ‘‘Tavaggavaraṇā’’ dinā ye rassa yakāre kayyati, kayyanti. Bahulādhakārā kamme kvaci iminā kayirādese tena kayirati, kayiranti iccādi. Bhavissatimhi –

25. Hāssa cā+haṅa ssena

Karassa sossa hāssa ca āhaṅa vā hoti ssena saha. Kāhati, kāhanti iccādi. Iñāgame kāhiti, kāhinti iccādi. Āhaṅādesābhāvapakkhe karissati, karissanti iccādi. Ajjatane –

24. Kā īādīsu

Karassa sa okārassa kā hoti vā īādīsu.

44. Dīghā īssa

Dīghato parassa īssa si vā hoti. Akāsi. Īlope akā, akaṃsu. Ossa siādese akāsi. Siñāgame akāsittha. Akāsi, akāsiṃ, akāsimha. Aññatra akarikari, akariṃsu kariṃsu akaṃsu iccādi. Tena akarīyi iccādi. Akarissa iccādi. Kamme-akarīyissa iccādi. Eyyādimhi ‘‘kvaci vikaraṇānaṃ’’ti ovikaraṇalope karekareyya, kareyyuṃ iccādi. Kubbe kubbeyya iccādi.

71. Ṭā

Kayirā parassa eyyassa ṭā hoti. So kayirā.

70. Kayire+yyasse+yyumādīnaṃ

Kayirā parassa eyyumādīnaṃ eyyassa lopo hoti. Kayiruṃ. Tvaṃ kayirāsi, kayirātha. Kayirāmi, kayirāma.

72. Ethassā

Kayirā parasse+thassa ā hotītiādissa essa ā hoti. Kayirātha dhīro. Kamme-kariyeyya, kariyeyyu+miccādi. Karotu kurutu vā, kubbantu karontu iccādi. Paracchakke-kurutaṃ, kubbantaṃ. Kurussu karassu iccādi. ‘‘Eona+ma vaṇṇe’’ti akāro. Kuruvho, kubbe, kubbāmase. Kamme-karīyatu iccādi.

5,133. Karotissa kho

Pādito parassa karassa kvaci kha hoti. Abhisaṅkharoti iccādi. Sabbattha yojetabbaṃ. ‘‘Tadaminā’’dinā khādese abhisaṃkhāsīti viseso. Saka=sattiyaṃ, sakkoti iccādi. Apa=pāpuṇane, papubbo, pappoti iccādi. (Tanādinayo).

Cura=theyye,

1,15. Curādito ṇi

Curādīhi kriyatthehi sakatthe ṇi paro hoti. ‘‘Ṇiṇāpyāpīhi vā’’ti vikappena lo. Dhanaṃ corayati coreti iccādi. Kamme-corīyati iccādi. Corayissati coressati iccādi. Kamme-corīyissati iccādi. Acorayi corayi acoresi coresi iccādi. Acorayissa iccādi. Kamme-acorīyissa iccādi. Coraye corayeyya iccādi. Coretu corentu iccādi.

Cinta=cintāyaṃ, saṃyogattā na vuddhi, cinteti cintayati, cintenti. Kamme-cintīyati, cintīyanti iccādi. Manta=guttabhāsane, manteti mantayati iccādi. Pāla=rakkhaṇe, so dhammaṃ pāleti pālayati. Tena pālīyati+ccādi. (Curādinayo).

Bhūvādi ca rudhādi ca, divādi ca tudādayo;
Jyādī kiyādī svādī ca, tanādī ca curādayo.

(Vikaraṇavidhānaṃ).

5,1. Tija+mānehi kha+sā khamā+vīmaṃsāsu

Khantiyaṃ tijā, vīmaṃsāyaṃ mānā ca kha+sapaccayā honti yathākkamaṃ. Tija=nisāne, akārassā+payogo. Khe ‘‘lahussupantassā’’ti patte+kārassa ‘‘aññatrāpī’’ti paṭisedho. Yakāravajjitabyañjanassa ‘‘pararūpa+mayakāre byañjane’’ti pararūpañca. ‘‘Catutthadutiyā’’ dinā paṭhamakkharakakāre ca ‘‘khachasāna+mekassaro+di dve’’ti tikkha tikkha iti dvibhāve ‘‘lopo+nādibyañjanassā’’tiādito+ññassa byañjanassa lope ca kate titikkhādhātuto tyādipaccaya+lavikaraṇāni. Titikkhati iccādi purimasamaṃ. Kamme-titikkhīyati iccādi. Ito paraṃ kammodāharaṇaṃ na karissāma.

Māna=pūjāyaṃ+timasmā sapaccaya, dvittādimhi kate ‘‘mānassa vī parassa ca maṃ’’ti pubbamānassa vī ca paramānassa mañca hoti. Vīmaṃsadhātuto tipaccayādimhi kate vīmaṃsati iccādi. Titikkhissati, vīmaṃsissati iccādi. Eva+muparipi ajjatanādīsupi yojetabbaṃ. Payojakattā ṇi, ‘‘ṇiṇāpyāpīhi vā’’ti lavikaraṇaṃ, tejayati tejeti. Tathā curādittā na lavikaraṇaṃ, mānayati māneti.

5,2. Kitā tikicchā+saṃsayesu cho

Tikicchāyaṃ saṃsaye ca vattamānā kitā cho hoti. Kita=nivāse, chapaccaye pubbeva pararūpādimhi ca kate ‘‘kitassā+saṃsaye vā’’ti dvitte pubbassa tiādese tikicchadhātuto tyādayo. Tikicchati, tikicchanti+ccādi. Vipubbato kitā chappaccayādimhi kate ‘‘kavaggahānaṃ cavaggajā’’ti dvitte pubbassa kassa co. Vicikicchati, vicikicchanti+ccādi. Payojakattā ketayati+ccādi purimasamaṃ.

5,3. Nindāyaṃ gupa+badhā bassa bho ca

Nindāyaṃ gupa+badhehi cho hoti bassa bho ca. Gupa=rakkhane+tīmasmā chappaccaye ‘‘aññatrāpī’’ti ottābhāve ca pararūpādimhi ‘‘kavaggahā’’ dinā gassa je ca kate ‘‘gupissussā’’ti dvitte pubbassa ussa i hoti. Tyādi+lavikaraṇādimhi jigucchati iccādi. Nindāyaṃ-badha=bandhane+tīmasmā chappaccaye ca imināva bassa bhakāre ca pararūpe paṭhamakkhare bhacchabhacchaiti dvitte anādibyañjanassa lope ‘‘catutthadutiyānaṃ tatiyapaṭhamā’’ti dvitte pubbassa bhassa bakāre ‘‘khachasesvassī’’ti ikāre dīghe ca kate bībhacchadhātuto tyādayo honti. Bībhacchati, bībhacchanti iccādi. Aññatra gopeti+ccādi.

5,4. Tuṃsmā lopo ci+cchāyaṃ te

Tumantato icchāya+matthe te kha+sa+chā honti bahulaṃ, tuṃpaccayassa lopo ca hoti, sutattā. Bhuja=pālana+jjhohāresu. Bhojanāyāti viggayha ‘‘tuṃ+tāye’’ccādinā tuṃpaccaye ‘‘lahussupantassā’’ti okāre pararūpe ca kate bhottu+micchatīti viggayha iminā khapaccaye tuṃpaccayassa iminā ca lope ‘‘nimittābhāve nemittikassāpi ca abhāvo’’ti ñāyā pararūpaokārānaṃ abhāve khassa pararūpa+khakārādimhi ca kate bhukkha bhukkha iti dvitte tatiyabakāro hoti, bubhukkhadhātuto tyādayo honti, bubhukkhati, bubhukkhanti iccādi.

Ji=jaye, jayanāya iti viggayha pure viya tumādimhi kate jetu+micchatīti viggayha sappaccaye jisa jisa iti dvitte anādibyañjanalope dvitte parassa jissa ‘‘jiharānaṃ giṃ’’ti giṃ. Jigiṃsadhātuto tyādīsu jigiṃsati, jigiṃsanti iccādi.

Ghasa=adane, ghasitu+micchati chappaccayādimhi pure viya kate ghassa ‘‘kavaggahā’’dinā jhe jhassa ‘‘catutthadutiyā’’ dinā jakāre ‘‘khachasesvassī’’ti ikāre ca kate jighacchadhātuto tyādayo honti. Jighacchati, jighacchanti+ccādi.

5,5. Īyo kammā

Icchākammato icchāya+matthe īyapaccayo hoti. Putta+micchatīti īyapaccaye īyādivuttittā ‘‘ekatthatāyaṃ’’ti vibhattilopo. Puttīyati, puttīyanti+ccādi.

5,6. Upamānā+cāre

Kammato upamānā ācāratthe īyo hoti. Putta+mivā+carati puttīyati sissaṃ, puttīyanti+ccādi.

5,7. Ādhārāti

Īyo hoti. Kuṭiya+mivā+carati kuṭīyati pāsāde. Pāsādevā+carati pāsādīyati kuṭiyaṃ, pāsādīyanti+ccādi.

5,8. Kattutā+yo

Kattuto+pamānā ācāratthe āyo hoti. Pabbato ivā+carati sīlādiguṇayogatoti pabbatāyati yogī, pabbatāyadhātuto tyādayo.

5,9. Cyatthe

Kattuto abhūtatabbhāve āyo hoti bahulaṃ. Bhusoti paṭhamantato abhuso bhuso bhavatīti bhusāyati, bhusāyanti iccādi. ‘‘Vicchābhikkhaññesu dve’’ti ābhikkhaññatthe dvitte apaṭapaṭā paṭapaṭā bhavatīti āye paṭapaṭāyati, paṭapaṭāyanti+ccādi. Alohito lohito bhavati lohitāyati.

5,10. Saddādīni karoti

Saddādīhi dutiyantehi karotīti asmiṃ atthe āyo hoti. Saddaṃ karoti saddāyati. Evaṃ verāyati, kalahāyati, dhūpāyati+ccādi.

5,11. Namotva+sso

Namoiccasmā karotīti asmiṃ atthe asso hoti. Namo karotīti asmiṃ atthe assapaccaye tyādayo honti, tathāgataṃ namassati, namassanti iccādi.

5,12. Dhātvatthe nāmasmi

Nāmasmā dhātvatthe bahula+mi hoti. Hatthinā atikkamatīti ipaccaye lavikaraṇa+ekāra+ayādesesu katesu atihatthayati. Evaṃ vīṇāya upagāyati upavīṇāyati, vinayaṃ daḷhaṃ karoti daḷhayati, visuddhā hoti ratti visuddhāyati, kusalaṃ pucchati kusalāyati+ccādi.

5,13. Saccādīhā+pi

Saccādīhi dhātvatthe āpi hoti. Sacca+mācikkhatīti āpimhi tyādipaccaye ‘‘ṇi+ṇāpyā+dīhi vā’’ti lavikaraṇa+e+ayādesā. Saccāpayati, saccāpeti iccādi. Attha+mācikkhati atthāpayati. Evaṃ vedāpayati. Sukkhaṃ karotīti sukkhāpayati sukkhāpeti iccādi.

5,16. Payojakabyāpāre ṇāpi ca

Kattāraṃ yo payojeti, tassa byāpāre kriyatthā ṇi+ṇāpī honti bahulaṃ.

> Ṇipaccayo uvaṇṇantā, āto ṇāpeva hoti+ha;
> Dve dve+ko hoti vā sese, bahulaṃtyanuvuttiyā.

Akammakāpi honteva, ṇi+ṇāpyantā sakammakā;
Sakammakā dvikammā+ssu, dvikammā ca tikammakā.

Tasmā kattari kamme ca, ṇi+ṇāpīnaṃ tu sambhavo;
Na bhāve suddhakattā tu, kammaṃ hoti payojake.

Nayādīnaṃ padhānañca, apadhānaṃ duhādinaṃ;
Suddhakattā ṇi+ṇāpīsu, kamma+makkhyāta gocaraṃ.

Bhavituṃ payojayatīti atthe iminā ṇippaccayo. Ṇakāro ṇānubandhakāriyattho. ‘‘Yuvaṇṇāna+me+o paccaye’’ti okāre ‘‘āyā+vā ṇānubandhe’’ti ṇānubandhe āvādeso. Tyādimhi ‘‘ṇi+ṇāpyā+pīhi vā’’ti lavikaraṇe ekāre ‘‘eona+mayavā sare’’ti ayādeso. So samādhiṃ bhāvayati bhāveti, bhāvayanti bhāventi+ccādi. Kamme-tena samādhi bhāvīyati+ccādi. Ettha ‘‘dīgho sarassā’’ti kye ikārassa dīgho. Bhāvayissati bhāvessati, bhāvayissanti bhāvessanti+ccādi. Ajjatane īssa simhi abhāvesi bhāvesi, abhāvayi bhāvayi, abhāvayiṃsu bhāvayiṃsu. Parassaralope abhāvesuṃ bhāvesuṃ, abhāvayaṃsu bhāvayaṃsu, abhāvayuṃ bhāvayuṃ iccādi. Kamme-abhāvīyi bhāvīyi iccādi. Abhāvissa abhāvayissa, abhāvissaṃsu abhāvayissaṃsu. Kamme-abhāvayissaṃ iccādi. Bhāve bhāveyya iccādi. Kamme-bhāvīyeyya iccādi. Bhāvayatu bhāvetu iccādi. Kamme-bhāvīyatu iccādi.

Pacituṃ payojetīti atthe ṇi+ṇāpī honti. So devadattena odanaṃ pācayati pāceti iccādi, tathā pācāpayati pācāpeti+ccādi. Kamme-so tena devadattena odano pācīyati pācāpīyati+ccādi, bhavissatyādīsupi yojetabbaṃ.

Gantuṃ payojetīti atthe so taṃ purisaṃ gāmaṃ gamayati gameti gacchāpayati gacchāpeti+ccādi. Kamme-tena so gāmaṃ gamīyati gacchāpīyati+ccādi.

Guha=saṃvaraṇe, guhituṃ payojetīti ṇimhi ‘‘guhissa sare’’ti dīgho. Gūhayati, gūhayanti iccādi.

Disa+dusa=appītiyaṃ, dusituṃ payojetīti ṇimhi ‘‘ṇimhi dīgho dusassā’’ti dīghe dūsayati+ccādi.

Tathā icchantaṃ payojayati icchāpayati icchāpeti, esayati eseti. Niyacchantaṃ payojayati niyamayati niyameti. Tathā āsayati āseti, acchāpayati acchāpeti. Lābhayati lābheti, evaṃ vāsayati vāseti, vāsāpayati vāsāpeti. Vāhayati vāheti, vāhāpayati vāhāpeti+ccādi. Evaṃ jīrayati, mārayati, dassayati iccādi. Hū=sattāyaṃ, pahontaṃ payojayati pahāvayati pahāveti iccādi. Sāyayati sāyāpayati sāyāpeti. Nāyāpayati nāyāpeti. Patiṭṭhāpayati patiṭṭhāpeti. Rasse patiṭṭhapeti. Hantuṃ payojayatīti ṇi+ṇāpī, ‘‘hanassa ghāto ṇānubandhe’’ti ghātādese ghātayati ghāteti. Tathā juhāvayati juhāveti, jahāpayati jahāpeti. Hāpayati hāpeti. Dāpayati dāpeti. Vidhāpayati vidhāpeti, pidahāpayati pidahāpeti. (Bhūvādinayo).

Idāni rudhādiaṭṭhagaṇā dassīyante-rodhayati rodheti. Devayati deveti. Todayati todeti. Jayāpayati jayāpeti. Vikkayati vikkayāpeti. Sāvayati sāveti. Vitānayati vitāneti. Corāpayati corāpeti iccādi.

Khādīhi paccayantehi, api honti ṇi+ṇāpayo;
Ṇi+ṇāpinā+nakānānaṃ, dassanañcettha sādhanaṃ.

Titikkhantaṃ payojayati titikkheti titikkhāpeti, tikicchayati tikiccheti tikicchāpayati tikicchāpeti. Evaṃ bubhukkheti bubhukkhāpeti. Pabbatāyayati. Puttīyayati iccādi. (Khādipaccayanayo).

Iti payogasiddhiyaṃ tyādikaṇḍo chaṭṭho.

7. Khādikaṇḍa

Atha dhātūhiyeva bhāva+kamma+kattu+karaṇādisādhanasahitaṃ khādividhānaṃ ārabhīyate –

‘‘Tijamānehi khasā khamāvīmaṃsāsu’’ iccādīhi paccayavidhānañca pararūpadvittādikāriyañca tyādikaṇḍe vuttanayeneva ñātabbaṃ. Titikkhanaṃ titikkhā, ‘‘itthiya+maṇaktikayakayā ca’’ iti suttena apaccayo ca ‘‘itthiya+matvā’’ti āpaccayo ca hoti. Tathā vīmaṃsanaṃ vīmaṃsā. ‘‘Kitā tikicchāsaṃsayesu cho’’ti chappaccayādimhi kate tikicchanaṃ tikicchā, vicikicchanaṃ vicikicchā. Gupa=gopane, badha=bandhaneti imehi dhātūhi ‘‘nindāyaṃ gupa+badhā bassa bho ca’’ iti chapaccayādimhi ca dvitte parabakārassa iminā bhakāre ca kate apaccayādi hoti. Jigucchanaṃ jigucchā, bībhacchanaṃ bībhacchā. ‘‘Tuṃsmā lopo ci+cchāyaṃ te’’ iti icchāya+matthe kha+sa+chappaccayā honti. Bhuja=pālanajjhohāresu, bubhukkhanaṃ bubhukkhā. Ji=jaye, jigiṃsanaṃ, jigiṃsā. Ghasa=adane, jighacchanaṃ jighacchā.

27. Bhāvakammesu tabbānīyā

Tabbaanīyā kriyatthā pare bhāvakammesu bhavanti, bahulaṃvidhānā kattukaraṇādīsupi. Bhū=sattāyaṃ, ‘‘yuvaṇṇāna+me opaccaye’’ti okāre ‘‘ūbyañjanassā’’ti ūāgamo, ññakāro ādyāvayavattho. Ossa ‘‘eona+ mayavā sare’’ti avādeso, bhūyateti bhavitabbaṃ bhavatā bhavanīyaṃ. Bhāvasse+kattā ekavacanameva, tañca napuṃsakaliṅgaṃ.

Tabbādyabhihito bhāvo,
Dabbamiva pakāsatīti-bahuvacanañca hoti.

Kamme-abhipubbo, abhibhūyate abhibhūyittha abhibhūyissateti abhibhavitabbo kodho paṇḍitena, abhibhavitabbā taṇhā, abhibhavitabbaṃ dukkhaṃ. Evaṃ abhibhavanīyo abhibhavanīyā abhibhavanīyaṃ, kamme abhidheyyasseva liṅgavacanāni.

Visessaliṅgātabbādī, tatthā+do pañca bhāvajā;
Napuṃsake siyuṃ bhāve, kto cā+no akattari.

Bhāvasmiṃ ghaṇa pume evaṃ, iyuvaṇṇā gahādijo;
Apaccayopi vā+saṃkhyā, tu+māditvantakā siyuṃ.

Ito paraṃ upasaggapubbatā ca kālattayassa vākyagahaṇañca vuttanayena ñātabbaṃ, tasmā anurūpavākyameva dassayissāma –

Āsa=upavesane, āsane āsitabbaṃ tayā āsanīyaṃ. Kamme-upāsīyatīti upāsitabbo guru upāsanīyo. Sī=saye, e+ayādesā, sayanaṃ sayitabbaṃ sayanīyaṃ tayā. Atisīyatīti atisayitabbo kaṭo te atisayanīyo. Pada=gamane, ‘‘padādīnaṃ kvacī’’ti yuka, kakāro kānubandhakāriyattho, ukāro uccāraṇattho, dassajo pubbarūpañca, uppajjanaṃ uppajjitabbaṃ uppajjanīyaṃ. Paṭipajjīyatīti paṭipajjitabbo maggo paṭipajjanīyo. Budha=ñāṇe, bujjhateti bujjhitabbo dhammo bujjhanīyo. Su=savane, sūyateti sotabbo dhammo, ññimhi nāgame ‘‘tathanarānaṃ ṭaṭhaṇalā’’ti ṇe ca kate ‘‘na te kānubandha+nāgamesū’’ti okārābhāvo. Suṇitabbo, savanīyo. Kara=karaṇe –

95. Pararūpa+mayakāre byañjane

Kriyatthāna+mantabyañjanassa pararūpaṃ hoti yakārato aññasmiṃ byañjane. Karīyatīti kattabbo dhammo, kattabbā pūjā, kattabbaṃ kusalaṃ.

119. Tuṃ+tuna+tabbesu vā

Tumādīsu karassā hoti vā. Kātabbaṃ hitaṃ.

171. Rā nassa ṇo

Rantato kriyatthā paccayanakārassa ṇa hoti. Karaṇīyo.

Bhara=bharaṇe, bharīyatīti bharitabbo bharaṇīyo. Gaha=upādāne ‘‘maṃ vā rudhādīnaṃ’’ti antasarā paromaṃ vā hoti. Makāro+nubandho. ‘‘Ṇo niggahītassā’’ti niggahītassa ṇo, saṃgayhatīti saṃgaṇhitabbo saṃgaṇhanīyo, ‘‘tathanarā’’dinā ṇakāre gahaṇīyo. Rama=kīḷāyaṃ, ramīyatīti ramaṇīyo vihāro. Āpa=pāpuṇane, ‘‘sakāpānaṃ kukakū ṇe’’ti ettha ‘sakāpānaṃ kuka+kū’ti yogavibhāgā ku, ūāgame nāgamassa ṇe ca kate pāpīyatīti pāpuṇitabbo. Pararūpe pattabbo, pāpuṇanīyo, pāpanīyo.

96. Manānaṃ niggahītaṃ

Makāra+nakārantānaṃ kriyatthānaṃ niggahītaṃ hotya+yakāre byañjane. Vaggantaṃ, gamiyatīti gantabbo. Gamitabbaṃ gamanīyaṃ. Khana=khaṇa=avadāraṇe, niggahītaṃ vaggantattañca, khaññateti khantabbaṃ āvāṭaṃ khanitabbaṃ khananīyaṃ. Hana=hiṃsāyaṃ, haññateti hantabbaṃ hanitabbaṃ hananīyaṃ. Mana=ñāṇe, maññateti mantabbo manitabbo. ‘‘Padādīnaṃ kvacī’’ti yuka, cavaggādimhi kate maññitabbaṃ maññanīyaṃ.

Pūja=pūjāyaṃ, ‘‘curādito ṇī’’ti ṇimhi ñukārassa guruttā okārāvutti ‘‘yuvaṇṇāna+meo paccaye’’ti ekāre pūjetabbo ūmhi ayādese pūjayitabbo pūjanīyo bhagavā.

Kattari-yā=pāpuṇane, nīyatīti niyyāniyo maggo, gacchantīti gamanīyā bhogā. Karaṇe-naha=soceyye, nahāyantya+nenāti nahānīyaṃ cuṇṇaṃ. Sampadāne-dā=dāne, saṃ+papubbo, sammā padīyate assāti sampadāniyo brāhmaṇo.

28. Ghyaṇa

Bhāvakammesu kriyatthā paro ghyaṇa hoti bahulaṃ. Ūmhi kattabbaṃ kāriyaṃ. Hara=haraṇe, harīyatīti hāriyaṃ. Bhara=bharaṇe, bharitabbaṃ bhāriyaṃ. Labha=lābhe, ‘‘vaggalasehi te’’ti pubbarūpabhakāre ‘‘catutthadutiyā’’ dinā tatiyakkhare ca kate labhitabbaṃ labbhaṃ.

Vaca=byattavacane,

98. Kagā cajānaṃ ghānubandhe

Ghānubandhe cakāra+jakārantānaṃ kriyatthānaṃ ka+gā honti yathākkamaṃ.

84. Assā ṇānubandhe

Ṇakārānubandhe paccaye pare upantassa akārassa ā hoti. Vacanaṃ vuccateti vākyaṃ. Bhaja=sevāyaṃ, bhajanīyaṃ bhāgyaṃ, jassa gakāro. Ci=caye, cayanaṃ cīyatīti vā ceyyaṃ. Yassa dvittaṃ.

5,122. Nito cissa cho

Nito parassa cissa cho hotītiādicakārassa cho. Vinicchayatīti viniccheyyaṃ, nāgame vinicchinitabbaṃ. E+ayādesesu vinicchetabbaṃ vinicchanīyaṃ. Nī=pāpane, nīyatīti neyyo neyyā neyyaṃ, netabbaṃ.

29. Āsse+ca

Ākārantato kriyatthā ghyaṇa hoti bhāvakammesu āssa e ca. Dā=dāne, dātabbaṃ deyyaṃ. Pā=pāne, pīyatīti peyyaṃ. Mā=māne, mīyatīti meyyaṃ. Ñā=avabodhane, ñāyatīti ñeyyaṃ ñātabbaṃ, ūmhi nāgamo ‘‘ñāssa ne+jā’’ti ñāssa jādese jānitabbaṃ, vijāniyaṃ. Khā=pakathane, saṃkhātabbaṃ saṃkheyyaṃ.

30. Vadādīhi yo

Vadādīhi kriyatthehi yo hoti bahulaṃ bhāvakammesu. Vada=vacane, vadanaṃ vajjatīti vā vajjaṃ. Mada=ummāde, madanaṃ majjate anenāti vā majjaṃ. Gamanaṃ gammateti vā gammaṃ. Gada=vacane, gajjate gadanīyaṃ vāti gajjaṃ. Pada=gamane, pajjanīyaṃ pajjaṃ gāthā. Ada+khāda=bhakkhane, khajjatīti khajjaṃ khādanīyaṃ. Dama=damane, dammateti dammo damanīyo.

Bhujā+nneti gaṇasuttena anne vattabbe yapaccayo.

83. Lahussupantassati

Lahubhūtassa upantassa iyuvaṇṇassa eo honti yathākkamaṃ. Yassa pubbarūpe bhuñjitabboti bhojjo odano, bhojjā yāgu.

31. Kicca ghacca bhacca bhabba leyyā

Ete saddā yapaccayantā nipaccante. Kara=karaṇe, iminā nipātanā ye kicādese ca kate pubbarūpaṃ, kattabbaṃ kiccaṃ. Hana=hiṃsāyaṃ, ghaccādesādimhi kate hananaṃ haññateti vā ghaccaṃ. Bhara=bharaṇe, bhaccādesādimhi kate bharaṇīyo bhacco. Bhū=sattāyaṃ, yamhi okāre iminā avādese bhavatīti bhabbo. Liha=assādane, yamhi iminā hassa yakāre lehitabbaṃ leyyaṃ, ekāravuddhi.

32. Guhādīhi yaka

Guhādīhi kriyatthehi bhāvakammesu yaka hoti. Guha=saṃvaraṇe, ‘‘lahussupantassā’’ti sampattassa okārassa ‘‘na te kānubandhanāgamesū’’ti paṭisedho. ‘‘Hassa vipallāso’’ti vipallāse guhanaṃ guhitabbaṃ guyhaṃ. Duha=papūraṇe, dohanaṃ duyhatīti vā duyhaṃ. Sāsa=anusiṭṭhiyaṃ –

117. Sāsassa sisa vā

Sāsassa sisa vā hoti kānubandhe. Pubbarūpaṃ, sāsīyatīti sisso.

Siddhā eve+te tabbādayo pesā+tisagga+ppattakālesu gamyamānesupi, sāmaññena vidhānato. Pesanaṃ – ‘‘kattabba+midaṃ bhavatā’’ti āṇāpanaṃ ajjhesanañca. Atisaggo nāma ‘‘ki+midaṃ mayā kattabbaṃ’’ti puṭṭhassa ‘‘pāṇo na hantabbo’’tiādinā paṭipattidassanamukhena kattabbassa anuññā. Pattakālo nāma sampattasamayo. Yo kiccakaraṇasamayaṃ upaparikkhitvā karoti, tassa samayārocanaṃ, na tattha ajjhesana+matthi. Bhotā khalu kaṭo kattabbo karaṇīyo kāriyo kicco’’ evaṃ tvayā kaṭo kattabbo, bhoto hi patto kālo kaṭakaraṇe.

Evaṃ uddhamuhuttepi vattamānato pesādīsu siddhā eva. Tathā arahe kattari sattivisiṭṭhe ca patīyamāne, āvassakā+dhamīṇatāvisiṭṭhe ca bhāvādo siddhā. Uddhaṃ muhuttato-bhotā kaṭo kattabbo. Bhotā rajjaṃ kātabbaṃ, bhavaṃ araho. Bhotā bhāro vahitabbo, bhavaṃ sakko. Bhotā avassaṃ kaṭo kattabbo. Bhotā nikkho dātabbo.

33. Kattari ltu+ṇkā

Kattari kārake kriyatthā ltu+ṇkā honti. Kara=karaṇe, pararūpe ‘‘ltu+pitādīna+mā simhī’’ti ā silopo ca. Karotīti kattā. Evaṃ bharatīti bhattā. Haratīti hattā. Bhidatīti bhettā, ekāro, ūmhi bheditā. Chindatīti chettā. Bhojanassa dātā bhojanadātā. Sandhātīti sandhātā. Vacatīti vattā. Okārapararūpesu bhuñjatīti bhottā. ‘‘Padādīnaṃ kvacī’’ti yukāgamo, bujjhatīti bujjhitā. Jānātīti ñātā. Chindatīti chetā. Suṇātīti sotā. ‘‘Ū+lasse’’ti ūssa ekāre gaṇhātīti gahetā. Bhavatīti bhavitā. Saratīti saritā. ‘‘Manānaṃ niggahītaṃ’’ti massa niggahīte vaggante ca gacchatīti gantā. Nakārantānampi niggahītaṃ, khanatīti khantā. Sanatīti santā. Maññatīti mantā. Pāletīti pālayitā pāletā, ettha curādittā ṇi.

Ṇiṇāpīsu-bhāvayatīti bhāvayitā bhāvetā. Evaṃ sārayitā sāretā, dāpayitā dāpetā, hāpayitā hāpetā, nirodhayitā nirodhetā, bodhayitā bodhetā, ñāpayitā ñāpetā, sāvayitā sāvetā, gāhayitā gāhetā, kārayitā kāretā, kārāpayitā kārāpetā iccādi.

Ṇkapaccaye-ṇakāro vuddhyattho. Rathaṃ karotīti rathakārako, ‘‘assā ṇānubandhe’’ti ā amādisamāso ca. Annaṃ dadātīti annadāyako. ‘‘Adhātussa kā+syādito ghe+ssī’’ti ghe pare assa iādeso, annadāyikā, annadāyakaṃ kulaṃ. ‘‘Āssā+ṇāpimhi yuka’’ itiṇāpito+ññatra yuka. Lokaṃ netīti lokanāyako, ekāre ‘‘āyā+vā ṇānubandhe’’ti āyādeso. Evaṃ vinetīti vināyako.

Akammupapade-karotīti kārako, evaṃ dāyako nāyako, okāre āvādese suṇātīti sāvako. Pure viya ikāre sāvikā. Lunātīti lāvako. Pu=pavane, punātīti pāvako. Bhavatīti bhāvako, upāsatīti upāsako. Gaṇhātīti gāhako pāvako, yājako. Vadha=hiṃsāyaṃ, vadhetīti vadhako, ‘‘aññatrāpī’’ti vuddhipaṭisedho. ‘‘Hanassa ghāto ṇānubandhe’’ti ghātādeso, hanatīti ghātako. ‘‘Maṃ vā rudhādīnaṃ’’ti maṃ, rundhako, guruttā na vuddhi. Tathā bhuñjatīti bhuñjako. Āyassa rasse kiṇātīti kayako. Pāletīti pālako. Pūjetīti pūjako.

Khādīsu-titikkhatīti titikkhako. Vīmaṃsatīti vīmaṃsako iccādi. Panudatīti panūdako, ‘‘byañjane’’ccādinā dīgho. ‘‘Bhītvā+nako’’ti ettha ‘ānako’ti yogavibhāgā ānako, āssa rasse nakārāgame ca ‘‘ñāssa ne jā’’ti jādeso, jānanako. Ṇāpimhi –

Aṇa-iti daṇḍakadhātu, āṇāpetīti āṇāpako. Tathā saññāpako, patiṭṭhāpako. Saṃ+pa pubbo āpa=pāpuṇane, nibbānaṃ sampāpetīti nibbānasampāpako. Kārāpako, kārāpikā iccādi.

Bahulaṃvidhānā kammepi-pādehi harīyatīti pādahārako. Cupa=mandagamane, gale cuppatīti galacopako.

Siddhova ltu arahādīsu ‘‘bhavaṃ khalu kaññāya pariggahāraho’’ti (pariggahitā). Sīlatthe-upādānasīloti upādātā. Sādhu gacchatīti gantā. Muṇḍanadhammā muṇḍanācārāti muṇḍayitāro, ettha ‘‘dhātvatthe nāmasmī’’ti imhi ūāgame e+ayādese muṇḍayitusaddamhi āraṅādese ca kate yossa ṭo.

34. Āvī

Kriyatthā āvī hoti bahulaṃ kattari. ‘‘Disassa passa+dassa=dasa+da+dakkhā’’ti dassādeso, bhayaṃ passatīti bhayadassāvī. Nīmhi bhayadassāvinī. Bhayadassāvi cittaṃ. Appavisayatāñāpanatthaṃ bhinnayogakaraṇaṃ. Sāmaññavihitattā sīlādīsu ca hoteva.

35. Āsiṃsāya+mako

Āsiṃsāyaṃ gammamānāyaṃ kriyatthā ako hoti kattari. Jīva=pāṇadhāraṇe, jīvatūti jīvako. Nanda=samiddhiyaṃ, nandatūti nandako. Bhavatūti bhavako.

36. Karā ṇano

Karato kattari ṇa no hoti. Karotīti kāraṇaṃ. Kattarīti kiṃ, karoti anenāti karaṇaṃ.

37. Hāto vīhi+kālesu

Hāto vīhismiṃ kāle ca ṇano hoti. ‘‘Āssā’’tyādinā yuka, jahanti udakaṃti hāyanā vīhayo. Jahāti bhāve padattheti hāyano saṃvaccharo. Vīhikālesūti kiṃ, jahātīti hātā.

38. Vidā kū

Vidasmā kū hoti kattari. Kakāro ‘‘kūto’’ti visesanattho. Vidatīti vidū, lokavidū.

39. Vito ñāto

Vipubbā ñāicca+smā kū hoti kattari. Vijānātīti viññū.

40. Kammā

Kammato parā ñāicca+smā kū hoti kattari. Sabbaṃ jānātīti sabbaññū. Evaṃ mattaññū, dhammaññū, atthaññū kālaññū, kataññū iccādi. (Bhikkhūti pana ‘‘bharādi’’ ṇvādisuttena siddhaṃ).

41. Kvacaṇa

Kammato parā kriyatthā kvaci aṇa hoti kattari. Kumbhaṃ karotīti kumbhakāro, amādisamāso. Itthiyaṃ kumbhakārī. Evaṃ kammakāro, māsākāro, kaṭṭhakāro, rathakāro suvaṇṇakāro, suttakāro, vuttikāro, ṭīkākāro. Saraṃ lunātīti saralāvoti o+avādesā. Mante ajjhāyatīti manthajjhāyo, i=ajjhenagatīsu, adhipubbo, e+ayādesā, adhino issa yakāra+cavaggādayo ca.

Bahulādhikārā iha na hoti ‘‘ādiccaṃ passati, himavantaṃ suṇoti, gāmaṃ gacchati’’. Kvacīti kiṃ, kammakaro, ettha apaccayo.

42. Gamā rū

Kammato parā gamā rū hoti kattari. Rānubandhattā amabhāgalopo. Vedaṃ gacchatīti vedagū, evaṃ pāragū.

Sāmaññavidhānato sīlādīsupi hoti. Bhavapāraṃ gacchati sīlenāti bhavapāragū. Antagamanasīlo antagū, evaṃ addhagū.

43. Samāna+ñña+bhavanta+yāditū+pamānā disā kamme rī+rikkha+kā

Samānādīhi yādīhi co+pamānehi parā disā kammakārake rī+rikkha+kā honti. ‘‘Syādi syādine+katthaṃ’’ti samāse ‘‘rānubandhe+ntasarādissā’’ti disassa isabhāgalope ‘‘rīrikkhakesū’’ti samānassa sādese ca samāno viya dissatīti sadī, sadikkho. Ke – ‘‘na te kānubandhanāgamesū’’ti ettābhāvo, sadiso.

125. Samānā ro rī+rikkha+kesu

Samānasaddato parassa disassa ra hoti vā rī+rikkha+kesūti pakkhe dassa rādese sarī, sarikkho, sariso.

3,86. Sabbādīna+mā

Rī+rikkha+kesu sabbādīna+mā hoti. Añño viya dissatīti aññādī, aññādikkho, aññādiso.

3,87. Nta+ki+mi+mānaṃ ṭā+kī+ṭī

Rī+rikkha+kesu nta+kiṃ+imasaddānaṃ ṭā+kī+ṭī honti yathākkamaṃ. Ṭakārā sabbādesatthā. Bhavādī bhavādikkho bhavādiso, kīdī kīdikkho kīdiso, ayamiva dissatīti īdī īdikkho īdiso. Ākāre yādī yādikkho yādiso, tyādī tyādikkho tyādiso iccādi.

3,88. Tumhāmhānaṃ tāme+kasmiṃ

Rī+rikkha+kesu tumhāmhānaṃ tāmā honte+kasmiṃ yathākkamaṃ. Tvaṃ viya dissati, ayaṃ viya dissatīti tādī mādī iccādi. Ekasminti kiṃ, tumhādiso amhādiso.

3,89. Taṃ+ma+maññatra

Rīrikkhakantato+ññasmiṃ uttarapade tumhāmhāna+mekasmiṃ taṃ+maṃ honti yathākkamaṃ. Tvaṃ dīpo esaṃ, ahaṃ dīpo esaṃti aññapadatthe taṃdīpā maṃdīpā. Tvaṃ saraṇa+mesaṃ, ahaṃ saraṇa+ mesanti taṃsaraṇā maṃsaraṇā. Tayā yogo tayyogo, mayā yogo mayyogoti amādisamāse niggahītalopo.

3,90. Ve+tasse+ṭa

Rī+rikkha+kesu etassa eṭa vā hoti. Edī etādī, edikkho etādikkho, ediso etādiso.

44. Bhāvakārake sva+ghaṇa gha kā

Bhāve kārake ca kriyatthā a ghaṇa gha kā honti bahulaṃ.

Apaccayo-paggaṇhanaṃ paggaho, evaṃ niggaho, dhammaṃ dhāretīti dhammadharo, evaṃ vinayadharo. Tathā taṃ karotīti takkaro, dvittaṃ. Evaṃ hitakaro, divasakaro, dinakaro, divākaro, nisākaro, dhanuṃ gaṇhīti dhanuggaho. Evaṃ kavacaggaho. Dada=dāne, sabbakāmaṃ dadātīti sabbakāmadado, sabbadado. Āto ‘‘parokkhāyañcā’’ti caggahaṇena dvitte ‘‘rasso pubbassā’’ti rasse ca annaṃ dadātīti annadado, evaṃ dhanado. Saṃpubbo dhā=dhāraṇe, sabbaṃ sandhahatīti sabbasandho. Nī=pāpane, vipubbo, vinesi vineti vinessati etena etthāti vā vinayo, e+ayādesā. Nayanaṃ nayo. Si=sevāyaṃ, nipubbo, nissīyatīti nissayo. Si=saye, anusayi anuseti anusessatīti anusayo. I=gatimhi, patipubbo, paṭicca etasmā phala+metīti paccayo. Saṃ+upubbo, dāgame samudayo. Ci=caye, vinicchayate+nena vinicchayanaṃ vā vinicchayo, ‘‘nito cissa cho’’ti cissa cho. Uccayanaṃ uccayo, saṃcayo. Khi=khaye, khayanaṃ khayo. Ji=jaye, vijayanaṃ vijayo, jayo. Kī=dabbavinīmaye, vikkayanaṃ vikkayo, kayo. Lī=silesane, allīyanti etthāti ālayo, layo. (Ivaṇṇantā).

Āsuṇantīti assavā, āssa rasso. Paṭissavanaṃ paṭissavo. Su=passavane, ābhavaggā savantīti āsavā. Ru=saddo ravatīti ravo. Bhavatīti bhavo. Pabhavati etasmāti pabhavo. Lū=chedane, lavanaṃ lavo. (Uvaṇṇantā).

Cara=caraṇe, saṃcaraṇaṃ saṃcaro. Dara=vidāraṇe, ādaranaṃ ādaro. Āgacchati āgamanaṃti vā āgamo. Sappa=gamane, sappatīti sappo. Dibbatīti devo. Pakkamanaṃ pakkamatīti vā pakkamo, evaṃ vikkamo. Cara=caraṇe, vanaṃ caratīti vanacaro. Kāmo avacarati etthāti kāmāvacaro loko, kāmāvacarā paññā, kāmāvacaraṃ cittaṃ. Gāvo caranti etthāti gocaro. Pādena pivatīti pādapo. Evaṃ kacchapo. Sirasmiṃ ruhatīti siroruho, manādittā o. Guhāyaṃ sayatīti guhāsayaṃ cittaṃ, evaṃ kucchisayā vātā. Pabbate tiṭṭhatīti pabbataṭṭho puriso, pabbataṭṭhā nadī, pabbataṭṭhaṃ bhasmaṃ. Evaṃ thalaṭṭhaṃ jalaṭṭhaṃ.

Kicchatthe dumhi akicchatthe su+īsaṃ+sukha upapadesu-dukkhena karīyati karaṇaṃ vā dukkaraṃ. Evaṃ dussayo, dukkhena bharīyatīti dubbharo mahiccho. Evaṃ durakkhaṃ cittaṃ, duddaso dhammo, duranubodho dhammo. Īsaṃ sayatīti īsaṃsayo, evaṃ sukhasayo. Īsaṃ karīyatīti īsakkaraṃ kammaṃ. Sukhena karīyatīti sukaraṃ pāpaṃ bālena. Evaṃ subharo appiccho, sudassaṃ paravajjaṃ, subodha+miccādi. Sabbattha pādiamādisamāsā.

Ghaṇa-bhavatīti bhāvo, o+āvādesā. Aya=iti daṇḍakadhātu, ayati itoti āyo, āharatīti āhāro. Upahanatīti upaghāto, ‘‘hanassa ghāto ṇānubandhe’’ti ghātādeso. Rañjatīti rāgo, ‘‘kagā cajānaṃ ghānubandhe’’ti jassa go. Rañjanti anenāti rāgo. ‘‘Assā ṇānubandhe’’ti ā, pajjate+nenāti pādo. Tuda=byathane, patujjate+nenāti patodo. Jarīyati anenāti jāro, evaṃ dāro. Bhajīyatīti bhāgo. Evaṃ bhāro. Labbhatīti lābho. Vi+opubbo, voharīyatīti vohāro. Diyyatīti dāyo, yuka. Vihaññati etasmāti vighāto. Viharanti etthāti vihāro. Āramanti etasminti ārāmo. Pacanaṃ vā pāko, cassa ko. Cajanaṃ cāgo. Yajanaṃ yāgo. Rajanaṃ rāgo.

127. Ana+ghaṇasvā+parīhi ḷo

Ā+parīhi parassa dahassa ḷo hota+na+ghaṇasu. Paridahanaṃ pariḷāho. Evaṃ dāho. Bhañjanaṃ saṅgo. Evaṃ saṅgo. Saṃkharanaṃ saṃkhāro, ‘‘karotissa kho’’ti kassa kho. Evaṃ parikkhāro. ‘‘Purasmā’’ti karassa kho, purekkhāro, ettaṃ tadaminādipāṭhā. Evaṃ upakāro, gāho.

Gha-vacatīti vako. Sica=paggharaṇe, secanaṃ seko. Evaṃ soko, eovuddhiyo. Yuñjanaṃ yogo.

Ka-pī=tappane, pīnetīti pīyo, kānubandhattā na vuddhi, ‘‘yuvaṇṇāna+miyaṅuvaṅa sare’’ti iyaṅa. Khipa=peraṇe, khipatīti khipo. Bhuñjantya+nenāti bhujo. Yudha=sampahāre āyujjhanti anenāti āyudhaṃ.

45. Dādhātvi

Dādhāto bahula+mi hoti bhāvakārakesu. Dā=dāne, ādiyatītiādi. Evaṃ upādi. Dhā=dhāraṇe, udakaṃ dadhātīti udadhi, ‘‘saññāya+mudo+dakassā’’ti udakassa udādeso. Jalaṃ dhiyate asminti jaladhi. Vālāni dhīyanti asminti vāladhi. Sandhīyati sandhātīti vā sandhi. Dhīyatīti dhi. Vidhīyati vidhāti vidhānaṃ vā vidhi. Sammā samaṃ vā cittaṃ ādadhātīti samādhi.

46. Vamādīhya+thu

Vamādīhi bhāvakārakesva+thu hoti. Vama=uggiraṇe, vamanaṃ vamīyatīti vā vamathu. Vepa+kampa=calane, vepanaṃ vepathu.

47. Kvi

Kriyatthā kvi hoti bahulaṃ bhāvakārakesu. Kakāro kānubandhakāriyattho.

159. Kvissa

Kriyatthā parassa kvissa lopo hoti. Sambhavatīti sambhū. Evaṃ vibhavatīti vibhū, abhibhū, sayambhū. Tathā dhu=kampane, sandhunātīti sandhu. Vibhātīti vibhā. Pabhātīti pabhā. Saṃgamma bhāsanti etthāti sabhā, ‘‘kvimhi lopo+ntabyañjanassā’’ti antabyañjanassa lopo. Bhujena gacchatīti bhujago. Evaṃ urago. Turaṃ=sīghaṃ gacchatīti turaṅgo. Khena gacchatīti khago. Vihāyase gacchatīti vihago, tadaminādipāṭhā vihādeso. Na gacchatīti nago. Evaṃ ago, ‘‘nago vā+ppāṇinī’’ti vikappena nañasamāse ṭādesanisedho. Jana=janane, kammato jātoti kammajo, amādisamāso, kammajo vipāko, kammajā paṭisandhi, kammajaṃ rūpaṃ. Evaṃ cittajaṃ, utujaṃ, āhārajaṃ. Attajo putto, vārimhi jāto vārijo. Evaṃ thalajo. Paṅkajaṃ. Jalajaṃ. Aṇḍajaṃ. Sarasijaṃ, upapadasamāse bahulaṃvidhānā vibhatyalope ‘‘manādīhī’’tiādinā siādeso. Dvikkhattuṃ jāto dvijo, ‘‘tadaminā’’ dinā kkhattuṃlopo. Pacchā jāto anujo. Sañjānātīti saññā. Pajānātīti paññā. Evaṃ patiṭṭhātīti patiṭṭhā. Jhā=cintāyaṃ, parasampattiṃ abhijjhāyatīti abhijjhā. Hitesitaṃ upaṭṭhāpetvā jhāyatīti upajjhā. So eva upajjhāyo, ‘‘sakatthe’’ti yo. Sammā jhāyanti etthāti saṃjhā. Kvidantā dhātvatthaṃ na jahanti, liṅgatthaṃ paṭipādayanti.

48. Ano

Kriyatthā bhāvakārakesu ano hoti. Nanda=samiddhiyaṃ, bhāve-nandiyate nandanaṃ. Kamme-anandīyittha nandīyati nandīyissati nanditabbanti vā nandanaṃ vanaṃ. Gahanaṃ gahanīyaṃ vā gahaṇaṃ, ‘‘tathanarā’’ dinā nassa ṇo. Gaṇhanaṃ, niggahītassa no. Caritabbaṃ caraṇaṃ. Bhuyate bhavanaṃ. Huyate havanaṃ. Rundhitabbaṃ rundhanaṃ rodhanaṃ vā. Bhuñjitabbaṃ bhuñjanaṃ bhojanaṃ vā. Bujjhitabbaṃ bujjhanaṃ, ‘‘padādīnaṃ kvacī’’ti yuka. Bodhanaṃ vā. Suti suyyati vā savanaṃ. Pāpīyatīti pāpuṇanaṃ, ‘‘sakāpānaṃ kuka+kū’’ti yogavibhāgā kuāgame nāgame ca tassa ṇo ca. Pālīyatīti pālanaṃ iccādi.

Kattari-rajaṃ haratīti rajoharaṇaṃ toyaṃ. Vijānātīti viññāṇaṃ. Ghā=gandhopādāne, ghāyatīti ghānaṃ. Jhā=cintāyaṃ, jhāyatīti jhānaṃ. Karoti anenāti kāraṇaṃ, dīgho. Viākarīyanti etenāti byākaraṇaṃ. Pūrati+nenāti pūraṇaṃ. Dīyate+nenāti dānaṃ. Pamīyate+nenāti pamāṇaṃ. Vuccate+nenāti vacanaṃ. Panudati panujjate+nenāti vā panudanaṃ. Sūda=pagaraṇe, sūdati sujjate+nenāti vā sūdano. Suṇāti suyate+neneti vā savanaṃ. Luyati luyate+neneti vā lavanaṃ. Evaṃ nayanaṃ. Punāti puyate+neneti vā pavano. Sametīti samaṇo samanaṃ vā. Tathā bhāveti bhāvīyati etāyāti vā bhāvanaṃ. Evaṃ pācanaṃ pācāpanaṃ iccādi. ‘‘Ana+saṇasvā parīhi ḷo’’ti ḷo, āḷāhanaṃ.

Adhikaraṇe-tiṭṭhati asinti ṭhānaṃ. Evaṃ sayanaṃ, senaṃ vā āsanaṃ. Adhikarīyati etthāti adhikaraṇaṃ.

Sampadānāpādānesu-sammā padīyate yassa taṃ sampadānaṃ. Apecca etasmā ādadātīti apādānaṃ. Bahulādhikārā calanādīhipi sīlasādhudhammesupi ano, calati sīlenāti calano evaṃ jalano, kodhano, kopano. Maṇḍa=bhusane, maṇḍeti sīlenāti maṇḍano. Evaṃ bhūsano. ‘‘Aññātrapī’’ti okāranisedho.

49. Itthiya+ma+ṇa+kti+ka+yaka+yā ca

Itthiliṅge bhāve kārake ca kriyatthā aādayo honti ano ca bahulaṃ.

A-jara=vayohāniyaṃ, jirati jiraṇaṃ vā jarā. ‘‘Itthiya+ma+tvā’’ti āpaccayo. Paṭisambhijjatīti paṭisambhidā. Paṭipajjati etāyāti paṭipadā. Evaṃ sampadā, āpadā. Upādīyatīti upādā. Ikkha+cakkha=dassane, upaikkhatīti upekkhā. ‘‘Yuvaṇṇāna+meo luttā’’ti ekāro. Cintanaṃ cintā. Sikkha=vijjopādāne, sikkhanaṃ sikkhīyantīti vā sikkhā. Evaṃ bhikkhā. Icchanaṃ icchā. ‘‘Gamayami’’ccādinā cchaṅādeso. Puccha=pucchane, pucchanaṃ pucchā. Midha+medha=saṅgame, apaṭhitadhātu, medhanaṃ medhā. Evaṃ gudha=pariveṭhane, godhanaṃ godhā. Titikkhanaṃ titikkhā. Evaṃ vīmaṃsā, jigucchā, pipāsā, puttiyā. Īhanaṃ īhā.

Ṇa-karaṇaṃ kārā, ‘‘assā ṇānubandhe’’ti ā hoti, eva+muparipi. Haraṇaṃ hārā muttāvali. Taraṇaṃ tārā, dharaṇaṃ dhārā. Araṇaṃ ārā.

Yathākathañci saddamhi, ruḷhiyā atthanicchayo.

Kti-sambhuvanaṃ sambhuti. ‘‘Na te’’ccādinā na vuddhi. Savanaṃ suti. Nayanaṃ nayati etāyāti vā nīti. Maññatīti mati, ‘‘gamādirānaṃ lopontabyañjanassā’’ti gamādittā nalopo. Gamanaṃ gantabbāti vā gati. Upahananaṃ upahati. Ramanti etāya ramanaṃ vā rati. Tananaṃ tati. Niyamanaṃ niyati. Bhuñjanaṃ bhutti. Yuñjanaṃ yutti, pararūpaṃ. Evaṃ samāpajjanaṃ samāpajjateti samāpatti. Sampatti. Yaja=devapūjāsaṅgatikaraṇadānesu, yajanaṃ iṭṭhi, ‘‘yajassa yassa ṭiyī’’ti ṭiādeso, ‘‘pucchādito’’ti tassa ṭho, pararūpapaṭhamakkharā ca. Sāsanaṃ siṭṭhi, ‘‘sāsassa sisa vā’’ti sisa, sānantarassa tassa ṭho’’ti ṭhādeso. Bhedanaṃ bhijjateti vā bhitti. Bhaja=sevāyaṃ, bhajanaṃ bhatti. Tana=vitthāre, tanotīti tanti, nassa niggahītādi.

Ka-guhantī etthāti guhā, okāranivutti. Rujatīti rujā. Modanti etāyāti mudā nāma muditā.

Yaka-vida=ñāṇe, vidanaṃ vidanti etāyāti vā vijjā, dassa je pubbarūpaṃ. Yajanaṃ ijjā, ṭiādeso.

Ya-sayanti etthāti seyyā, dvittaṃ. Aja=vaja=gamane, samajanaṃ samajanti etthāti vā samajjā. Papubbo, pabbajanaṃ pabbajjā. Tavaggavaraṇā’’dimhi ‘‘cavaggabayañā’’ti yogavibhāgena vassa be dvittaṃ. Ūmhi paricaraṇaṃ paricariyā. Jāgaraṇaṃ jāgariyā.

Ana-payojake kāriyadhātuto kattuṃ payojanaṃ kāraṇaṃ, ekāranisedho nassa ṇo ca. Evaṃ harituṃ payojanaṃ hāraṇaṃ. Vida=anubhave, vitti vedayatīti vā vedanā. Vanda=abhivādanathutīsu, vandanaṃ vandanā. Upāsanaṃ upāsanā. Cita=saṃcetanāyaṃ, cetayatīti cetanā. Desiyatīti desanā. Bhāviyatīti bhāvanā.

50. Jāhāhi ni

Jā=vayohānimhi, hā=cāge, imehi itthiyaṃ ni hoti. Jānaṃ=vayaparipāko jāni. Hānaṃ hāni.

51. Karā ririyo

Karato ririyo hoti+tthiyaṃ. Rānubandhattā aralope karaṇaṃ kiriyā. ‘‘Kriyā’’ti ‘‘tuṃtāye’’ccādimhi ‘‘kriyāyaṃ’’ti yogavibhāgā riyaramhi aralopo, rikāro kakāre+nubandho hoti.

52. I+ki+tī sarūpe

Dhātussa sarūpe+bhidheyye ete honti. Vacaicca+yaṃ dhātu eva vaci. Evaṃ yudhi. ‘‘Karotissa kho’’ti vikaraṇassa ñāpitattā ‘‘kattari lo’’ti lo, pacati. Akāro kakāroti ghaṇantena kārasaddena chaṭṭhīsamāso.

53. Sīlā+bhikkhaññā+vassakesu ṇī

Kriyatthā ṇī hoti sīlādīsu. Saṃsa=pasaṃsane, piyapubbo, piyaṃ pasaṃsati sīlenāti piyapasaṃsī rājā. Atha vā piyaṃ pasaṃsati sīlena vā dhammena vā tasmiṃ sādhu vāti piyapasaṃsī, piyapasaṃsanī, piyapasaṃsi kulaṃ, āvuddhimhi tathā saccavādī, dhammavādī. Sīghayāyīti ‘‘assā+ṇāpimhī yuka’’ iti yuka. Pāpakārī, mālakārī iccādi. Uṇhaṃ bhuñjati sīlenāti uṇhabhojī, ‘‘lahussupantassā’’ti okāro.

Ābhikkhaññe-punappuna khīraṃ pivatīti khīrapāyī, yuka. Avassaṃ karotīti avassakārī. ‘‘Syādi syādine+katthaṃ’’ti samāse vibhattilope ca kate ‘‘lopo’’ti niggahītalopo. Satandāyīti ettha bahulaṃvidhānā vibhattialope amādisamāsapaṭisedhe ca kate vaggantaṃ.

Aññasmiṃ atthepi ‘‘ṇī’’ti yogavibhāgena siddhaṃ. Sādhukārī, brahmacārī, assaddhabhojī. Paṇḍitaṃ attānaṃ maññatīti paṇḍitamānī, bahussutadhārī iccādi.

Sādhukaraṇaṃ sādhukāro, so assa atthīti sādhukārīti ghaṇantā ī.

54. Thāvari+ttara bhaṅgura bhidura bhāsura bhassarā

Ete saddā nipaccante sīle gamyamāne. Iminā nipātanā varapaccayo ca thāssa tho ca, tiṭṭhati sīlenāti thāvaro. I=ajjhenagatīsu, ttarapaccayo, gacchati sīlenāti ittaro. Bhañja=omaddane, bhajjate sayameva bhajjati vā attanā attānanti bhaṅguro, kamme kattari vā gurapaccayo. Bhijjate sayameva bhindati vā attānanti bhidūro, ettha kūrapaccayo, kakāro+nubandho. Parabhañjanavisayesupi udāharaṇesu na hoti. Tatthāpi keci ‘‘dosandhakārabhidūro’’ti idaṃ sandhāya icchanti. Bhāsati dippatīti bhāsuro, urapaccayo. Sarapaccaye bhassaro, ‘‘byañjane dīgharassā’’ti rasso. (Tekālikappaccayā).

55. Kattari bhūte ktavantu+ktāvī

Bhūte atthe vattamānato kriyatthā ktavantu+ktāvī honti kattari. Vijinīti vijitavā vijitāvī, kānubandhattā na vuddhi. Guṇavantu daṇḍisamaṃ. Hu=havane, aggiṃ ahavīti hutavā hutāvī, hutāvinī hutavānī. ‘‘Bhūte’’ti yāva ‘‘āhāratthā’’ti adhikāro.

56. Kto bhāvakammesuti

Bhāve kamme ca bhūte kto hoti. Asanaṃ āsitaṃ bhavatā, ñi. Karīyitthāti kato kaṭo bhavatā, ‘‘gamādirānaṃ’’ tyādinā ralopo. Eva+muparipi.

57. Kattari cā+rambhe

Kriyārambhe kattarikto hoti yathāpattañca, pakarīti pakato bhavaṃ kaṭaṃ. Pakarīyitthāti pakato kaṭo bhavatā. Pasupīti pasutto bhavaṃ. Pasupīyitthāti pasuttaṃ bhavatā, pararūpaṃ.

58. Ṭhā+sa vasa silisa sī ruha jara janīhi

Ṭhādīhi kattari kto hoti yathāpattañca. Upaṭṭhāsīti upaṭṭhīto bhavaṃ guruṃ. Upaṭṭhīyitthāti upaṭṭhito guru bhotā, ''ṭhāssī''ti ṭhāssa i. Evaṃ upāsīti upāsito. Upāsīyitthāti upāsito. ''Ñi byañjanassā''ti ñi. Anuvusi anuvusīyitthāti vā anuvusīto. ''Assū''ti assa ukāro. Āpubbo silisa=āliṅgane, āsilesi āsilesīyitthāti vā āsiliṭṭho. ''Sānantarassa tassa ṭho''ti ṭhe pararūpaṃ paṭhamakkharañca. Adhisayi adhisīyitthāti vā adhisayito khaṭopikaṃ bhavaṃ, adhisayitā khaṭopikā bhotā. Evaṃ āruhi āruhīyitthāti vā āruḷho rukkhaṃ bhavaṃ, āruḷho rukkho bhotā, ''ruhādīhi ho ḷa cā''ti tassa hakāro pubbahakārassa ca ḷo. Anujīri anujīrīyitthāti vā anujiṇṇo vasaliṃ bhavaṃ, anujiṇṇā vasalī bhotā, ''tarādīhi riṇṇo''ti ktassa riṇṇādeso ''rānubandhe''tyādinā arabhāgassa lopo ca. Anvajāyi anvajāyitthāti vā anujāto māṇavako māṇavikaṃ, anujātā māṇavikā māṇavakena, ''janissā''ti nassa ā.

59. Gamanatthā+kammakā+dhāre ca

Gamanatthato akammakato ca kriyatthā ādhāre kto hoti kattari ca yathāpattañca. Yā=pāpuṇane, yātavanto asminti yātaṃ ṭhānaṃ. Yātavanto yātā, yānaṃ yātaṃ. Ettha santampi kammaṃ anicchitaṃ. Yāyitāti yāto patho. ''Ye gatyatthā, te buddhyatthā. Ye buddhyatthā, te gatyatthā''ti vuttattā tathalakkhaṇaṃ yāthāvato āgato abhisambuddhoti tathāgato itipi hoti. Āsitavanto asminti āsitaṃ. Āsitavanto āsitā. Āsana+māsitaṃ.

60. Āhāratthā

Ajjhohāratthā ādhāre kto hoti yathāpattañca. Bhuttavanto+sminti bhuttaṃ. Evaṃ pītaṃ, ''gāpāna+mī''ti ī. Bhuñjanaṃ bhuttaṃ pānaṃ pītaṃ. Bhuñjīyitthāti bhutto odano. Evaṃ pītaṃ udakaṃ. Akattatthaṃ bhinnayogakaraṇaṃ. Bahulādhikārā kattaripi ''apiviṃsūti pītā gāvo''ti hoteva. Sida=pāke, passijjīti passanno, ''gamanattha'' dinā kto, ''bhidā'' dinā tassa no pararūpañca. Amaññitthāti mato. Icchīyitthāti iṭṭho. Abujjhitāti buddho, ''dho dhahabhehī''ti tassa dho. Pūjīyitthāti pūjito, curādittā ṇi. Evaṃ sīlīyitthāti sīlito. Rakkhīyitthāti rakkhito. Khamīyitthāti khanto, massa niggahītaṃ. Akkocchīyitthāti akkuṭṭho, āssa rasso. Rusa=rose, arosīti ruṭṭho, ''gamanatthā'' dinā kattari kto. Ñimhi rusito. Hara=haraṇe, abhi+ vi+āpubbo, abhibyāharīyitthāti abhibyāhaṭo. Daya=dānagatihiṃsādānesu, adayīyitthāti dayito. Hasa=ālikye, ahasīti haṭṭho. Kāmīyitthāti kanto, ''ṇiṇāpīnaṃ tesū''ti ettha ''ṇiṇāpīnaṃ''ti yogavibhāgā curādiṇilopo. Saṃyamīti saṃyato. Nañapubbo, na marīti amato, nañasamāse nassa ṭo.

Kaṭṭhaṃ dukkhaṃ āpannoti phalabhūte dukkhe kaṭṭhasaddassa vattanato phalassa bhāvittā bhūteyeva kto. Kasa=gatihiṃsāvilekhanesu, akasi=hiṃsīti kaṭṭhaṃ.

150. Bhidādito no kta+ktavantūnaṃ

Bhidādīhi paresaṃ kta+ktavantūnaṃ tassa no hoti. Ākatigaṇo+yaṃ. ''Kto bhāvakammesū''ti kamme upari sabbattha kto. Bhijjitthoti bhinno, tassa ne pararūpaṃ. Abhindīti bhinnavā, ''kattari bhūte'' ccādinā ktavantu. Eva+muparipi. Chijjitthāti chinno. Achindīti chinnavā. Chada=apavāraṇe, chādīyitthāti channo. Achādayīti channavā, curādittā ṇi, tassa ''ṇiṇāpīnaṃ tesū''ti ettha ''ṇi'' iti yogavibhāgā lopo. Khida=asahane, khijjīti khinno khinnavā, kattari. Eva+muparipi. Uppajjīti uppanno uppannavā. Sida=pāke, asijjīti sinno sinnavā. Sada=visaraṇagatya vasādanādānesu, sidīti sanno sannavā. Pīnīti pīno pīnavā. Sū=pasave, sūnīti sūno. Pasavīti sūnavā. Dī=khaye, dīyīti dīno dīnavā. Ḍī+lī=ākāsagamane, ḍīyīti ḍīno ḍīnavā. Līyi leyi alīyīti līno līnavā. Aluyīti lūno lūnavā.

151. Dātvi+nno

Dāto kta+ktavantūnaṃ tassa inno hoti. Adāyitthāti dinno. Addīti dinnavā.

152. Kirādīhi ṇoti

Ṇo. Upari sabbattha kta+ktavantūnaṃti yojetabbaṃ. Kira=vikiraṇe, akirīyitthāti kiṇṇo. Akirīti kiṇṇavā. Apurīti puṇṇo puṇṇavā. Akhīyitthāti khīṇo. Akhīyīti khīṇavā.

153. Tarādīhi riṇṇoti

Tassa riṇṇo. Rakāro antasarādilopattho. Atarīti tiṇṇo tiṇṇavā. Ajīrīti jiṇṇo jiṇṇavā. Paricīyitthāti ciṇṇo. Paricīyīti ciṇṇavā. Ettha cissa vikappavidhānattā pana paricita+upacitādayopi siddhā eva.

154. Go bhañjādīhiti

Bhañjādito tassa ga hoti. Abhañjīti bhaggo bhaggavā. ‘‘Gamanatthā’’ dinā kattari ktapaccaye tassa iminā gakāre pararūpaṃ niggahītalopo ca. Laga=saṅge, alagīti laggo laggavā. Mujja=mujjane, nimujjīti nimuggo nimuggavā, ettha saṃyogādilopo. Vīja+bhayacalanesu, saṃpubbo, saṃvijjīti saṃviggo saṃviggavā.

155. Susā khoti

Susato paresaṃ kta+ktavantūnaṃ tassa kho hoti. Susa=sose. Sussīti sukkho sukkhavā.

156. Pacā ko

Pacā paresaṃ kta+ktavantūnaṃ tassa ko hoti. Paccīti pakko. Pacīti pakkavā.

157. Mucā vāti

Mucā paresaṃ kta+ktavantūnaṃ tassa ko vā hoti. Muca=mocane, muccīti mukko mutto. Amucīti mukkavā muttavā. Sakko-tiṇvādīsu ‘‘i bhī kā’’ dinā siddhaṃ. Asakkhīti sakko. Kta+ktavantūsu satto sattavātveva hoti.

106. Muha+bahānañca te kānubandhe+tve

Muha+bahānaṃ duhissa ca dīgho hoti takārādo kānubandhe tvāna+tvāvajjite. Muha=vecitte, baha+braha+brūha vuddhiyaṃ. Muyhitta bayhitthāti mūḷho bāḷho, ‘‘gamanatthā’’ dinā akammakattā kattari kte dīgho ‘‘ruhādīhi ho ḷa cā’’ti tassa ho ca hassa ḷo ca hoti. Evaṃ gūḷho. ‘‘Kānubandhe+tve’’ti yāva ‘‘sāsassa sisa vā’’ tya+dhikāro.

107. Vahassu+ssa

Vahassa ussa dīgho hoti te. Vuyhitthāti vūḷho, ‘‘assū’’ti ukāre iminā dīgho.

108. Dhāssa hi

Dhā=dhāraṇe+timassa hi hoti vā te. Nidhīyitthāti nihito. Nidahīti nihitavā nihitāvī.

109. Gamādirānaṃ lopo+ntassa

Gamādīnaṃ rakārantānañca antassa lopo hoti te. Agamīti gato. Khaññitthāti khato, kamme. Evaṃ haññitthāti hato. Tana=vitthāre, taññitthāti tato. Yama=uparame, saṃyamīti saññato, ‘‘gamanatthā’’ dinā kattari kto, ‘‘ye saṃssā’’ti niggahītassa ño pubbarūpañca. Evaṃ aramīti rato. Karīyitthāti kato.

110. Vacādīnaṃ vassu+ṭa vā

Vacādīnaṃ vassa uṭa vā hoti kānubandhe atve. Vuccitthāti uttaṃ. Assa u vuttaṃ, ubhayattha pararūpaṃ. Vasa=nivāse, vasanaṃ avasi vasiṃsu etthāti vā utthaṃ vutthaṃ, ‘‘gamanatthā’’ dinā kto, ‘‘sāsa vasa saṃsa saṃsā tho’’ti tassa tho.

112. Vaddhassa vā

Vaddhassa assa vā u hoti kānubandhe atve. Avaddhīti vuddho vaddho, kattari kte ‘‘dho dha+habhehī’’ti tassa dho, tatiyakkharado ca saṃyogādilopo ca. Vuttīti ‘‘sabbādayo vuttimatte’’ti yogavibhāgā assa u. Vattītipi yathālakkhaṇaṃ.

113. Yajassa yassa ṭi+yī

Yajassa yassa ṭi+yī honti kānubandhe atve. Yajanaṃti kto, ‘‘pucchādito’’ti tassa ṭhe pararūpādimhi kate iṭṭhaṃ yiṭṭhaṃ.

114. Ṭhāssi

Ṭhāssa i hoti kānubandhe atve. Aṭṭhāsīti ṭhito.

115. Gā+pāna+mī

Gā+pāna+mī hoti kānubandhe atve. Gānaṃ gītaṃ. Pānaṃ pītaṃ. Bahulādhikārā pitvā.

116. Janissā

Janissa ā hoti kānubandhe atve. Ajanīti jāto, ‘‘chaṭṭhiyantassā’’ti antassa ā hoti.

117. Sāsassa sisa vā

Sāsassa sisa hoti kānubandhe atve. Sāsanaṃti kto, tassa ‘‘sāsa vasa saṃsa sasā tho’’ti the pararūpaṃ paṭhamakkharo ca, ‘‘ta+tha+na+rā’’ dinā tassa ṭo. Thassa ṭho, siṭṭhaṃ. Aññatra satthaṃ. ‘‘Guhādīhi yaka’’ iti yakapaccaye sāsīyatīti sisso. Umhi sāsiyo.

140. Sānantarassa tassa ṭho

Sakārantā kriyatthā parassā+nantarassa tassa ṭha hoti. Tussīti tuṭṭho, ‘‘gamanatthā’’ dinā kte iminā tassa ṭhe pararūpādi. Evaṃ tuṭṭhavā. Tabba+ktīsu tosanaṃ tuṭṭhabbaṃ, ‘‘aññatrāpī’’ti okārābhāvo. Evaṃ tuṭṭhi, kānubandhattā na vuddhi.

141. Kasassi+ma ca vā

Kasasmā parassā+nantarassa tassa ṭha hoti kasassa vā ima ca. Kasīyitthāti kiṭṭhaṃ. Kiṭṭhādiṃ viya duppasuṃ, kamme kto. Imābhāve kaṭṭhaṃ, akaṭṭhapākimaṃ sāliṃ.

142. Dhasto+trastā

Ete saddā nipaccante. Dhaṃsa+dhaṃsane, dhaṃsīyitthāti dhasto, bindulopo. Utrasīti otrasto.

143. Pucchādito

Pucchādīhi parassā+nantarassa tassa ṭha hoti. Pucchīyitthāti puṭṭho. Bhajja=pāke, bhajīyitthāti bhaṭṭho, saṃyogādilopo. Yajitthāti yiṭṭho, ‘‘yajassa yassa ṭi+yī’’ti yi.

144. Sāsa vasa saṃsa sasā tho

Etehi parassā+nantarassa tassa tha hoti. Sāsanaṃ sāsīyitthāti vā satthaṃ. Vasanaṃ vutthaṃ, ‘‘assū’’ti u. Pasaṃsanaṃ pasaṃsīyitthāti vā pasatthaṃ. Sasa=gati+hiṃsā+pāṇanesu, sasanaṃ gamanaṃ hiṃsanaṃ jīvanañca satthaṃ. Anusāsīyitthāti anusiṭṭho, tthassa ṭṭho.

145. Dho dha+ha+tehi

Dhakāra hakāra bhakārantehi parassa tassa dha hoti. Vaddhitthāti kamme kte tassa dhakārādimhi ca ‘‘vaddhassa vā’’ti ukāre kate saṃyogādilopo, vuddho. Duyhitthāti duddhaṃ. Labhīyitthāti laddhaṃ.

146. Dahā ḍho

Dahā parassā+nantarassa tassa ḍha hoti. Dayhitthāti daḍḍho, pararūpādimhi kate ‘‘catutthadutiye’’ ccādinā ḍakāro.

147. Bahassu+ma ca

Bahā parassā+nantarassa tassa ḍha hoti bahassu+ma ca ḍhasanniyogena. Baha+braha+brūha=vuddhiyaṃ. Abahīti buḍḍho.

148. Ruhādīhi ho ḷa ca

Ruhādīhi parassā+nantarassa tassa ha hoti ḷo ca+ntassa. Āruhīti āruḷho. Guyhitthāti guḷho. Abahīti bāḷho. Dvīsu ‘‘muhabahā’’ dinā dīgho.

149. Muhā vāti

Ktatassa hakāro antassa vā ḷo ca. Amohīti muḷho, muddho, tassa dho. (Atītakālikapaccayavidhānaṃ).

64. Nto kattari vattamāne

Vattamānatthe vattamānato kriyatthā nto hoti kattari. Tiṭṭhatīti tiṭṭhanto, ‘‘kattari lo’’ti lo, ‘‘ṭhāpānaṃ tiṭṭhapivā’’ti tiṭhādeso. Kattari māna+nta+tyādisu imināva lo.

65. Mānoti

Kattari māno. Tiṭṭhamāno.

66. Bhāvakammesuti

Bhāvakammesu māno. Ṭhānaṃ ṭhīyamānaṃ. ‘‘Kyo bhāvakammesva+parokkhesu māna+nta+tyādīsū’’ti bhāve kamme ca kyo. ‘‘Kyassā’’ti īma. Pacīyatīti paccamā no. Kye pubbarūpaṃ.

67. Te ssapubbā+nāgate

Anāgate atthe vattamānato kriyatthā tentamānā ssapubbā honti, le āssa lopo, ṭhassatīti ṭhassanto ṭhassamāno. Ṭhīyissatīti ṭhīyissamānaṃ, kye ī, ‘‘ñibyañjanassā’’ti ñi. Assa tyādivisayattā ‘‘āīssā’’ dinā iña na hoti, aīhi sahacaritattā ssāssa. Paccissatīti paccissamāno odano. ‘‘Rā nassa ṇo’’ti ṇe patte –

5,172. Na nta+māna+tyādīnaṃ

Rantato paresaṃ nta+māna+tyādīnaṃ nassa ṇo na hoti. Karotīti karonto kurumāno, ‘‘tanāditvo’’ti o.

5,173. Gama yami+sāsa disānaṃ vā cchaṅa

Etesaṃ vā cchaṅa hoti nta+māna+tyādīsu. Ṅa-nubandhattā antassa hoti, gacchanto gacchamāno. Yama=uparame, yacchanto yacchamāno. Icchanto icchamāno. Āsa=upavesane, acchanto acchamāno, ‘‘byañjane’’ccādinā rasso. Disa=atisajjane, dicchanto dicchamāno. Vavatthitavibhāsattā vāsaddassa aññapaccayesu ca kvaci, icchīyatīti icchitabbaṃ, icchanaṃ icchā, ‘‘itthiya+maṇā’’ dinā appaccayo. Icchitaṃ, icchitabbaṃ, icchituṃ. Aññesañca yogavibhāgā, pavecchanto.

174. Jara+marāna+mīyaṅa

Etesa+mīyaṅa vā hoti nta+māna+tyādīsu. Jīyanto. ‘‘Jarasadā’’ diccādinā īma. Jīranto. Jīyamāno jīramāno. Mīyanto maranto, mīyamāno maramāno.

175. Ṭhāpānaṃ tiṭṭhapivā

Ṭhāpānaṃ tiṭṭhapivā honti vā ntādīsu. Tiṭṭhanto, tiṭṭhamāno. Pivanto pivamāno.

176. Gama+vada+dānaṃ ghamma+vajja+dajjā

Gamādīnaṃ ghammādayo vā honti ntādīsu. Ghammanto gacchanto, vajjanto vadanto, dajjanto dadanto.

177. Karassa sossa kubba kuru kayirā

Karassa saokārassa kubbādayo vā honti ntādīsu. Kubbanto kayiranto karonto, evaṃ kubbamāno iccādi. Aññatra ‘‘mānassa massā’’ti mānassa massa lope karāṇo. ‘‘Sossā’’ti vuttattā kattariyeva.

178. Gahassa gheppo

Gahassa vā gheppo hoti ntādīsu. Gheppanto gheppamāno.

179. Ṇo niggahītassa

Gahassa niggahītassa ṇo hoti, ‘‘maṃ vā rudhādīnaṃ’’ti maṃ, gaṇhitabbaṃ, gaṇhituṃ, gaṇhanto.

130. Nta+māna+nti+yi+yuṃsvā+dilopoti

Ādilopo. Asa=bhuvi, bhavatīti santo samāno.

131. Pādito ṭhāssa vā ṭhaho kvaciti

Ṭhāssa pādīsu ṭhaho. Saṇṭhahanto. Santiṭṭhanto.

(Vattamānapaccayantanayo).

61. Tuṃ tāye tave bhāve bhavissati kriyāyaṃ tadatthāyaṃ

Bhavissatiatthe vattamānato kriyatthā bhāve tumādayo honti kriyāyaṃ tadatthāyaṃ patīyamānāyaṃ. Karaṇāya gacchati kātuṃ gacchati. ‘‘Tuṃtunatabbesu vā’’ti karassa vā ā hoti, pubbarūpe kattāye. ‘‘Karassā tave’’ti niccaṃ ā, kātave. Nipātattā ‘‘asaṅkhyehi sabbāsaṃ’’ti catutthīsassa lopo. Eva+mupari tunādīsu. Kattuṃ kāmetīti kattukāmo, abhisaṅkharitu+mākaṅkhati. Saddhammaṃ suṇituṃ, ñimhi nāgame tassa ṇo, nāgamattā na vuddhi. Sotave sotuṃ suṇituṃ vā patthehi. Evaṃ anubhavituṃ, pacituṃ. Gantuṃ, ‘‘manānaṃ niggahītaṃ’’ti niggahītaṃ. Gamituṃ, khantuṃ, khanituṃ, hantuṃ, hanituṃ, mantuṃ, manituṃ, harituṃ, anussarituṃ icchati. Tathā tudituṃ, pavisituṃ, uddisituṃ, bhottuṃ, sayituṃ, netuṃ, juhotuṃ, pajahituṃ, pahātuṃ, dātuṃ, roddhuṃ, rundhituṃ, bhottuṃ, bhuñjītuṃ, chettuṃ, chindituṃ, sibbituṃ, ūmhi vassa bo, dvittaṃ, buddhuṃ, tassa dho. Bujjhituṃ, yuka. Jānituṃ ñā=avabodhane. Janituṃ. Jetuṃ jinituṃ. Pattuṃ pāpuṇituṃ. Ketuṃ kiṇituṃ. Vinicchetuṃ, issa e, vinicchinituṃ. Gahetuṃ gaṇhituṃ. Corituṃ coretuṃ corayituṃ, pāletuṃ pālayituṃ. Payojake-bhāvetuṃ bhāvayituṃ, kāretuṃ kārayituṃ kārāpetuṃ kārāpayituṃ icchati+ccādi.

Evaṃ kriyatthakriyāyaṃ gamyamānāyaṃ, yathā suboddhuṃ vakkhāmi, evaṃ daṭṭhuṃ gacchati, gantu+mārabhati, gantuṃ payojeti, dassetu+māha iccādi.

Arahasakkādīsupi siddhaṃ, tathā kāla samayavelāsu. Ko taṃ ninditu+marahati, rājā bhavitu+marahati, araho bhavaṃ vattuṃ, sakkā jetuṃ dhanena vā, sakkā laddhuṃ, bhassa dho. Kattuṃ sakkhissati. Bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ, abhabbo kātuṃ. Anucchaviko bhavaṃ dānaṃ paṭiggahetuṃ, idaṃ kātuṃ anurūpaṃ, dānaṃ dātuṃ yuttaṃ, dātuṃ vattuñca labhati. Evaṃ vaṭṭati bhāsituṃ, chindituṃ na ca kappati iccādi. Tathākālo bhuñjituṃ, samayo bhuñjituṃ, velā bhuñjituṃ.

Alamatthepi siddhaṃ, alameva dānāni dātuṃ, alameva puññāni kātuṃ.

62. Paṭisedhe+laṃkhalūnaṃ ktuna ktvāna ktvā vā

Alaṃ+khalusaddānaṃ paṭisedhanatthānaṃ payoge ktunādayo vā honti bhāve. Alaṃpubbo, su=savane, alaṃ savanaṃ katvā khalu savanaṃ katvāti alaṃ sotuna khalu sotuna alaṃ sutvāna khalu sutvāna alaṃ sutvā khalu sutvā. Nipātattā silopo.

63. Pubbe+kakattukānaṃ

Eko kattā yesaṃ byāpārānaṃ, tesu yo pubbo, tadatthato kriyatthā tunādayo honti bhāve. ‘‘Tuṃtunā’’ dinā karassa ā, so kātuna kammaṃ gacchati, akātuna puññaṃ kilissanti. Ralope kammaṃ katvāna bhadrakaṃ, puññāni katvā saggaṃ gacchati. Abhisaṅkharaṇaṃ katvā abhisaṅkharitvā karitvā vā. Tathā sibbitvā chādayitvā jānitvā dhammaṃ sutvā sutvāna dhammaṃ modati, suṇitvā, patvā pāpuṇitvā, kinitvā, jetvā jinitvā jitvā, coretvā corayitvā, pūjetvā pūjayitvā, tathā mettaṃ bhāvetvā bhāvayitvā, vihāraṃ kāretvā kārayitvā kārāpetvā kārāpayitvā saggaṃ gamissanti+ccādi. Pubbeti kiṃ, bhuñjati ca pacati ca. ‘‘Apatvā nadiṃ pabbato, atikkamma pabbataṃ nadī’’tiādīsu bhūdhātussa sambhavā ekakattukatā pubbakālatā ca gamyate. ‘‘Bhutvā bhutvā gacchatī’’ti imināva siddhaṃ, ābhikkhaññantu dvibbacanāva gamyate. Kathaṃ ‘‘jīvaggāhaṃ agāhayi, kāyappacālakaṃ gacchatī’’ti, ghaṇantena kriyāvisesanena siddhaṃ, yathā odanapākaṃ sayatīti.

164. Pyo vā tvāssa samāse

Tvāssa vā pyo hoti samāse. Pakāro ‘‘pye sissā’’ti visesanattho. Abhipubbo pādisamāso, abhivadanaṃ katvā abhivādiya bhāsissaṃ. Tathā abhibhuyya, dvittarassāni. Si=saye –

88. Pye sissā

Sissa ā hoti pyādese. Nissayanaṃ katvā nissāya. Pubbarūpe vibhajja vibhajiya. Disa=atisajjane, uddissa. Pavissa pavisiya pavisitvā, upanaya, atiseyya atisayitvā, ohāya ohitvā. Ādāya, dāssi+yaṅa, ādiya. Paṭṭhāya, viceyya, viññāya vijānitvā, samāseti kiṃ, patvā. Kvacā+ samāsepi bahulādhikārā, latataṃ dantehi chindiya. Tathā bhuñjitvā.

165. Tuṃ+yānā

Tvāssa vā tuṃ+yānā honti samāse kvaci. Abhiharaṇaṃ katvā abhihaṭṭhuṃ, abhiharitvā, pādisamāso, ‘‘pucchādito’’ti tassa ṭho pararūpādi ca. Anumodanaṃ katvā anumodiyāna anumoditvā vā, kānubandhepi ‘‘vā kvacī’’ti vikappattā ‘‘lahussupantassā’’ti okāro. Kvacā+samāsepi bahulādhikārā, daṭṭhuṃ, disato tvāssa tumādese disassa dasa. Aññatra ‘‘disā vāna+vā sa cā’’ti tvāssa vāna+vā sa honti, disvā. Evaṃ labhanaṃ katvā laddhā dhanaṃtiādīsu tassa dho bhavati.

Iti payogasiddhiyaṃ khādikaṇḍo sattamo.

Payogasiddhi nigamanaṃ

1. Ye nantatantaratanākaramanthanena,
Manthācalollasitañāṇavarena laddhā;
Sārāmatā+tisukhitā sukhayanti ca+ññe,
Te me jayanti guravo guravo guṇehi.

2. Yassa sādhuguṇubbhūta-kitti sabbatta patthaṭā;
Moggallāno mahāpañño, jayatī so ha sabbadā.

3. Paramappicchatā+neka-santosūpasamesinaṃ;
Sucisalekhavuttīnaṃ, sadā+raññanivāsinaṃ.

4. Sāsanujotakārīna+māceratta+mupāgataṃ;
Udumbaragirīkhyātā+yatanaṃ yatipuṅgavaṃ.

5. Medhaṅkaroti ākhyāta-nāmadheyyaṃ tapodhanaṃ;
Theraṃ thiradayā medhā-nidhānaṃ sādhu pūjitaṃ.

6. Sissaṃ sahāya+māgamma, kalyāṇamitta+mattano;
Sodhetuṃ sāsanaṃ satthu, parakkama+makāsi yo.

7. Saṅgharakkhitanāmena, mahātherena dhīmatā;
Nivāsabhūtenā+neka-guṇāna+ppicchatādinaṃ.

8. Moggallānabyākaraṇa-payogakkamasādhakā;
Ettāvatā katā esā, payogasiddhi niṭṭhitā.

9. Teneva racitā sādhu, sāsanodayakārinā;
Khuddasikkhāya ṭīkā ca, tathā sambandhacintanā.

10. Susaddasiddhiṃ yo yoga-nicchayaṃ sabbhi vaṇṇitaṃ;
Akā subodhālaṅkāraṃ, tathā sambandhacintanaṃ.

11. Satthasañcitapuññena, nibbānasādhakaṃ hitaṃ;
Sādhento lokanāthassa, saddhammo tiṭṭhataṃ ciranti.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmitherapādaviracitā

Payogasiddhi niṭṭhitā.

(Visesalakkhaṇaṃ). Yathāvuttānaṃ pana payogasiddhinigamana gāthānaṃ ekādasannaṃ pubbeyeva vakkhamānā imā gāthāyo dissanti porāṇe sīhaḷamūlapayogasiddhipāṭhe. Tā ca gāthāyo pacchā sīhaḷamūlapayogasiddhisaṃsodhakena medhaṅkaroti garūhi gahitanāmadheyyena therena pakkhittāti veditabbā, tasmā mayaṃ tā gāthāyo sabbapacchāyeva imasmiṃ-ṭhāne ṭhapema. Tā pana gāthāyo katamāti ce –

1. Cāgavikkamasaddhānu-sampannaguṇasāmino;
Parakkamanarindassa, sīhaḷindassa dhīmato.

2. Atrajenā+nujātena, bhūpālakulaketunā;
Disantapatthaṭodāra-vikkamena yasassinā.

3. Bhuvanekabhujavhena, mahārājena dhīmatā;
Catupaccayadānena, satataṃ samupaṭṭhito.

4. ‘‘Jambudoṇī’’ti vikhyātā –
Vāse nivasato sato;
Sumaṅgalamahatthera –
Sāmino sucivuttino.

5. Vaṃse visuddhe saṃjāto,
Panthasenāsane rato;
Pariyattimahāsindhu –
Niyyāmakadhurandharo.

5. Appicchādiguṇūpeto, jinasāsanamāmako;
Vaneratamahatthero, medhaṅkarasamavhayo.

6. Pāṭavatthāya bhikkhūnaṃ, vinaye suvisārado;
Payogasiddhiṃ sodhayi, sadā sappaññagocaraṃ.

7. Imaṃ likhitapuññena, mettekyaṃ upasaṃkami;
Patiṭṭhahitvā saraṇe, suppatiṭṭhāmi sāsaneti.

Payogasiddhisiddhaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāyo

Nidānavaggo

1. Nidānasaṃyuttaṃ

1. Buddhavaggo

1. Paṭiccasamuppādasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘paṭiccasamuppādaṃ vo, bhikkhave, desessāmi; taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo? Avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ; viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ; nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ; saḷāyatanapaccayā phasso; phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, paṭiccasamuppādo.

‘‘Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho; viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho; nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho; saḷāyatananirodhā phassanirodho; phassanirodhā vedanānirodho; vedanānirodhā taṇhānirodho; taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Paṭhamaṃ.

2. Vibhaṅgasuttaṃ

2. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘paṭiccasamuppādaṃ vo, bhikkhave, desessāmi vibhajissāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo? Avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ; viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ; nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ; saḷāyatanapaccayā phasso; phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Katamañca, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko; ayaṃ vuccati jarā. Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālakiriyā khandhānaṃ bhedo kaḷevarassa nikkhepo ( ) [(jīvitindriyassa upacchedo) (syā. kaṃ.)

evamuparipi, aṭṭhakathāyaṃ pana na dissati], idaṃ vuccati maraṇaṃ. Iti ayañca jarā, idañca maraṇaṃ. Idaṃ vuccati, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, jāti? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjāti okkanti nibbatti abhinibbatti khandhānaṃ pātubhāvo āyatanānaṃ paṭilābho. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, jāti.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, bhavo? Tayo me, bhikkhave, bhavā – kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhavo.

‘‘Katamañca, bhikkhave, upādānaṃ? Cattārimāni, bhikkhave, upādānāni – kāmupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ, sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānaṃ. Idaṃ vuccati, bhikkhave, upādānaṃ.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, taṇhā? Chayime, bhikkhave, taṇhākāyā – rūpataṇhā, saddataṇhā, gandhataṇhā, rasataṇhā, phoṭṭhabbataṇhā, dhammataṇhā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, taṇhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, vedanā? Chayime, bhikkhave, vedanākāyā – cakkhusamphassajā vedanā, sotasamphassajā vedanā, ghānasamphassajā vedanā, jivhāsamphassajā vedanā, kāyasamphassajā vedanā, manosamphassajā vedanā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, vedanā.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, phasso? Chayime, bhikkhave, phassakāyā – cakkhusamphasso, sotasamphasso, ghānasamphasso, jivhāsamphasso, kāyasamphasso, manosamphasso. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, phasso.

‘‘Katamañca, bhikkhave, saḷāyatanaṃ? Cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, manāyatanaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, saḷāyatanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, nāmarūpaṃ? Vedanā, saññā, cetanā, phasso, manasikāro – idaṃ vuccati nāmaṃ. Cattāro ca mahābhūtā, catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ. Idaṃ vuccati rūpaṃ. Iti idañca nāmaṃ, idañca rūpaṃ. Idaṃ vuccati, bhikkhave, nāmarūpaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, viññāṇaṃ? Chayime, bhikkhave, viññāṇakāyā – cakkhuviññāṇaṃ, sotaviññāṇaṃ, ghānaviññāṇaṃ, jivhāviññāṇaṃ, kāyaviññāṇaṃ, manoviññāṇaṃ. Idaṃ vuccati, bhikkhave, viññāṇaṃ.

‘‘Katame ca, bhikkhave, saṅkhārā? Tayome, bhikkhave, saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Ime vuccanti, bhikkhave, saṅkhārā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, avijjā? Yaṃ kho, bhikkhave, dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, avijjā.

‘‘Iti kho, bhikkhave, avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭipadāsuttaṃ

3. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘micchāpaṭipadañca vo, bhikkhave, desessāmi sammāpaṭipadañca. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamā ca, bhikkhave, micchāpaṭipadā? Avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, micchāpaṭipadā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāpaṭipadā? Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāpaṭipadā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Vipassīsuttaṃ

4. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati ca cavati ca upapajjati ca. Atha ca panimassa dukkhassa nissaraṇaṃ nappajānāti jarāmaraṇassa. Kudāssu nāma imassa dukkhassa nissaraṇaṃ paññāyissati jarāmaraṇassā’’’ti?

‘‘Atha kho bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃpaccayā jarāmaraṇa’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati jāti hoti, kiṃpaccayā jātī’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘bhave kho sati jāti hoti, bhavapaccayā jātī’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati bhavo hoti, kiṃpaccayā bhavo’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘upādāne kho sati bhavo hoti, upādānapaccayā bhavo’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati upādānaṃ hoti, kiṃpaccayā upādāna’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘taṇhāya kho sati upādānaṃ hoti, taṇhāpaccayā upādāna’’’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati taṇhā hoti, kiṃpaccayā taṇhā’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘vedanāya kho sati taṇhā hoti, vedanāpaccayā taṇhā’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati vedanā hoti, kiṃpaccayā vedanā’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘phasse kho sati vedanā hoti, phassapaccayā vedanā’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati phasso hoti, kiṃpaccayā phasso’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘saḷāyatane kho sati phasso hoti, saḷāyatanapaccayā phasso’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati saḷāyatanaṃ hoti, kiṃpaccayā saḷāyatana’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘nāmarūpe kho sati saḷāyatanaṃ hoti, nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati nāmarūpaṃ hoti, kiṃpaccayā nāmarūpa’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘viññāṇe kho sati nāmarūpaṃ hoti, viññāṇapaccayā nāmarūpa’’’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hoti, kiṃpaccayā viññāṇa’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘saṅkhāresu kho sati viññāṇaṃ hoti, saṅkhārapaccayā viññāṇa’’’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati saṅkhārā honti, kiṃpaccayā saṅkhārā’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘avijjāya kho sati saṅkhārā honti, avijjāpaccayā saṅkhārā’’’ti.

‘‘Iti hidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. ‘Samudayo, samudayo’ti kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati jarāmaraṇaṃ na hoti, kissa nirodhā jarāmaraṇanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘jātiyā kho asati jarāmaraṇaṃ na hoti, jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati jāti na hoti, kissa nirodhā jātinirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘bhave kho asati jāti na hoti, bhavanirodhā jātinirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati bhavo na hoti, kissa nirodhā bhavanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘upādāne kho asati bhavo na hoti, upādānanirodhā bhavanirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati upādānaṃ na hoti, kissa nirodhā upādānanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘taṇhāya kho asati upādānaṃ na hoti, taṇhānirodhā upādānanirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati taṇhā na hoti, kissa nirodhā taṇhānirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘vedanāya kho asati taṇhā na hoti, vedanānirodhā taṇhānirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati vedanā na hoti, kissa nirodhā vedanānirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘phasse kho asati vedanā na hoti, phassanirodhā vedanānirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati phasso na hoti, kissa nirodhā phassanirodho’ti? Atha kho bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘saḷāyatane kho asati phasso na hoti, saḷāyatananirodhā phassanirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati saḷāyatanaṃ na hoti, kissa nirodhā saḷāyatananirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘nāmarūpe kho asati saḷāyatanaṃ na hoti, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati nāmarūpaṃ na hoti, kissa nirodhā nāmarūpanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘viññāṇe kho asati nāmarūpaṃ na hoti, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati viññāṇaṃ na hoti, kissa nirodhā viññāṇanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘saṅkhāresu kho asati viññāṇaṃ na hoti, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati saṅkhārā na honti, kissa nirodhā saṅkhāranirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘avijjāya kho asati saṅkhārā na honti, avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’’ti.

‘‘Iti hidaṃ avijjānirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotīti. ‘Nirodho, nirodho’ti kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’. Catutthaṃ.

(Sattannampi buddhānaṃ evaṃ vitthāretabbo).

5. Sikhīsuttaṃ

5. Sikhissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa…pe….

6. Vessabhūsuttaṃ

6. Vessabhussa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa…pe….

7. Kakusandhasuttaṃ

7. Kakusandhassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa…pe….

8. Koṇāgamanasuttaṃ

8. Koṇāgamanassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa…pe….

9. Kassapasuttaṃ

9. Kassapassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa…pe….

10. Gotamasuttaṃ

10. ‘‘Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati ca cavati ca upapajjati ca. Atha ca panimassa dukkhassa nissaraṇaṃ nappajānāti jarāmaraṇassa. Kudāssu nāma imassa dukkhassa nissaraṇaṃ paññāyissati jarāmaraṇassā’’’ti?

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃpaccayā jarāmaraṇa’nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho sati jāti hoti…pe… bhavo… upādānaṃ… taṇhā… vedanā… phasso… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhārā honti, kiṃpaccayā saṅkhārā’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘avijjāya kho sati saṅkhārā honti, avijjāpaccayā saṅkhārā’’’ti.

‘‘Iti hidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. ‘Samudayo, samudayo’ti kho me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho asati jarāmaraṇaṃ na hoti, kissa nirodhā jarāmaraṇanirodho’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘jātiyā kho asati jarāmaraṇaṃ na hoti, jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’’’ti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho asati jāti na hoti…pe… bhavo… upādānaṃ… taṇhā… vedanā… phasso… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhārā na honti, kissa nirodhā saṅkhāranirodho’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘avijjāya kho asati saṅkhārā na honti, avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’’ti.

‘‘Iti hidaṃ avijjānirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. ‘Nirodho, nirodho’ti kho me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādī’’ti. Dasamo.

Buddhavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Desanā vibhaṅgapaṭipadā ca,
Vipassī sikhī ca vessabhū;
Kakusandho koṇāgamano kassapo,
Mahāsakyamuni ca gotamoti.

2. Āhāravaggo

1. Āhārasuttaṃ

11. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme…pe… etadavoca – ‘‘cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro? Kabaḷīkāro [kabaḷiṃkāro (sī. pī.), kavaḷīkāro (syā. kaṃ.)] āhāro – oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya’’.

‘‘Ime, bhikkhave, cattāro āhārā kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā? Ime cattāro āhārā taṇhānidānā taṇhāsamudayā taṇhājātikā taṇhāpabhavā. Taṇhā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā? Taṇhā vedanānidānā vedanāsamudayā vedanājātikā vedanāpabhavā. Vedanā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā? Vedanā phassanidānā phassasamudayā phassajātikā phassapabhavā. Phasso cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo? Phasso saḷāyatananidāno saḷāyatanasamudayo saḷāyatanajātiko saḷāyatanapabhavo. Saḷāyatanañcidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ? Saḷāyatanaṃ nāmarūpanidānaṃ nāmarūpasamudayaṃ nāmarūpajātikaṃ nāmarūpapabhavaṃ. Nāmarūpañcidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ? Nāmarūpaṃ viññāṇanidānaṃ viññāṇasamudayaṃ viññāṇajātikaṃ viññāṇapabhavaṃ. Viññāṇañcidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ? Viññāṇaṃ saṅkhāranidānaṃ saṅkhārasamudayaṃ saṅkhārajātikaṃ saṅkhārapabhavaṃ. Saṅkhārā cime, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā? Saṅkhārā avijjānidānā avijjāsamudayā avijjājātikā avijjāpabhavā.

‘‘Iti kho, bhikkhave, avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho …pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Moḷiyaphaggunasuttaṃ

12. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro? Kabaḷīkāro āhāro – oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāyā’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā moḷiyaphagguno bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, viññāṇāhāraṃ āhāretī’’ti? ‘‘No kallo pañho’’ti bhagavā avoca – ‘‘‘āhāretī’ti ahaṃ na vadāmi. ‘Āhāretī’ti cāhaṃ vadeyyaṃ, tatrassa kallo pañho – ‘ko nu kho, bhante, āhāretī’ti? Evaṃ cāhaṃ na vadāmi. Evaṃ maṃ avadantaṃ yo evaṃ puccheyya – ‘kissa nu kho, bhante, viññāṇāhāro’ti, esa kallo pañho. Tatra kallaṃ veyyākaraṇaṃ – ‘viññāṇāhāro āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā paccayo, tasmiṃ bhūte sati saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso’’’ti.

‘‘Ko nu kho, bhante, phusatī’’ti? ‘‘No kallo pañho’’ti bhagavā avoca – ‘‘‘phusatī’ti ahaṃ na vadāmi. ‘Phusatī’ti cāhaṃ vadeyyaṃ, tatrassa kallo pañho – ‘ko nu kho, bhante, phusatī’ti? Evaṃ cāhaṃ na vadāmi. Evaṃ maṃ avadantaṃ yo evaṃ puccheyya – ‘kiṃpaccayā nu kho, bhante, phasso’ti, esa kallo pañho. Tatra kallaṃ veyyākaraṇaṃ – ‘saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā’’’ti.

‘‘Ko nu kho, bhante, vedayatī’’ti [vediyatīti (sī. pī. ka.)]? ‘‘No kallo pañho’’ti bhagavā avoca – ‘‘‘vedayatī’ti ahaṃ na vadāmi. ‘Vedayatī’ti cāhaṃ vadeyyaṃ, tatrassa kallo pañho – ‘ko nu kho, bhante, vedayatī’ti? Evaṃ cāhaṃ na vadāmi. Evaṃ maṃ avadantaṃ yo evaṃ puccheyya – ‘kiṃpaccayā nu kho, bhante, vedanā’ti, esa kallo pañho. Tatra kallaṃ veyyākaraṇaṃ – ‘phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā’’’ti.

‘‘Ko nu kho, bhante, tasatī’’ti [taṇhīyatīti (sī. syā. kaṃ.)]? ‘‘No kallo pañho’’ti bhagavā avoca – ‘‘‘tasatī’ti ahaṃ na vadāmi. ‘Tasatī’ti cāhaṃ vadeyyaṃ, tatrassa kallo pañho – ‘ko nu kho, bhante, tasatī’ti? Evaṃ cāhaṃ na vadāmi. Evaṃ maṃ avadantaṃ yo evaṃ puccheyya – ‘kiṃpaccayā nu kho, bhante, taṇhā’ti, esa kallo pañho. Tatra kallaṃ veyyākaraṇaṃ – ‘vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādāna’’’nti.

‘‘Ko nu kho, bhante, upādiyatī’’ti? ‘‘No kallo pañho’’ti bhagavā avoca – ‘‘‘upādiyatī’ti ahaṃ na vadāmi. ‘Upādiyatī’ti cāhaṃ vadeyyaṃ, tatrassa kallo pañho – ‘ko nu kho, bhante, upādiyatī’ti? Evaṃ cāhaṃ na vadāmi. Evaṃ maṃ avadantaṃ yo evaṃ puccheyya – ‘kiṃpaccayā nu kho, bhante, upādāna’nti, esa kallo pañho. Tatra kallaṃ veyyākaraṇaṃ – ‘taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo’ti…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Channaṃ tveva, phagguna, phassāyatanānaṃ asesavirāganirodhā phassanirodho; phassanirodhā vedanānirodho; vedanānirodhā taṇhānirodho; taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Dutiyaṃ.

3. Samaṇabrāhmaṇasuttaṃ

13. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ nappajānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ nappajānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ nappajānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti; jātiṃ…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhāre nappajānanti, saṅkhārasamudayaṃ nappajānanti, saṅkhāranirodhaṃ nappajānanti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā; na ca pana te āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ [brāhmaññatthaṃ (syā. kaṃ.) moggallānabyākaraṇaṃ oloketabbaṃ] vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

''Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ pajānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ pajānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ pajānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti; jātiṃ…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhāre pajānanti, saṅkhārasamudayaṃ pajānanti, saṅkhāranirodhaṃ pajānanti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā; te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

14. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ime dhamme nappajānanti, imesaṃ dhammānaṃ samudayaṃ nappajānanti, imesaṃ dhammānaṃ nirodhaṃ nappajānanti, imesaṃ dhammānaṃ nirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti, katame dhamme nappajānanti, katamesaṃ dhammānaṃ samudayaṃ nappajānanti, katamesaṃ dhammānaṃ nirodhaṃ nappajānanti, katamesaṃ dhammānaṃ nirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti''?

''Jarāmaraṇaṃ nappajānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ nappajānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ nappajānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti; jātiṃ…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhāre nappajānanti, saṅkhārasamudayaṃ nappajānanti, saṅkhāranirodhaṃ nappajānanti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti. Ime dhamme nappajānanti, imesaṃ dhammānaṃ samudayaṃ nappajānanti, imesaṃ dhammānaṃ nirodhaṃ nappajānanti, imesaṃ dhammānaṃ nirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti. Na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca pana te āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

''Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ime dhamme pajānanti, imesaṃ dhammānaṃ samudayaṃ pajānanti, imesaṃ dhammānaṃ nirodhaṃ pajānanti, imesaṃ dhammānaṃ nirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti, katame dhamme pajānanti, katamesaṃ dhammānaṃ samudayaṃ pajānanti, katamesaṃ dhammānaṃ nirodhaṃ pajānanti, katamesaṃ dhammānaṃ nirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti?

''Jarāmaraṇaṃ pajānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ pajānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ pajānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti; jātiṃ…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhāre pajānanti, saṅkhārasamudayaṃ pajānanti, saṅkhāranirodhaṃ pajānanti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti. Ime dhamme pajānanti, imesaṃ dhammānaṃ samudayaṃ pajānanti, imesaṃ dhammānaṃ nirodhaṃ pajānanti, imesaṃ dhammānaṃ nirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti. Te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā, brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā. Te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Catutthaṃ.

5. Kaccānagottasuttaṃ

15. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā kaccānagotto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā kaccānagotto bhagavantaṃ etadavoca – '''sammādiṭṭhi sammādiṭṭhī'ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, sammādiṭṭhi hotī''ti?

''Dvayanissito khvāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena – atthitañceva natthitañca. Lokasamudayaṃ kho, kaccāna, yathābhūtaṃ sammappaññāya passato yā loke natthitā sā na hoti. Lokanirodhaṃ kho, kaccāna, yathābhūtaṃ sammappaññāya passato yā loke atthitā sā na hoti. Upayupādānābhinivesavinibandho [upāyupādānābhinivesavinibandho (sī. syā. kaṃ. pī.)] khvāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena. Tañcāyaṃ upayupādānaṃ cetaso adhiṭṭhānaṃ abhinivesānusayaṃ na upeti na upādiyati nādhiṭṭhāti – 'attā me'ti. 'Dukkhameva uppajjamānaṃ uppajjati, dukkhaṃ nirujjhamānaṃ nirujjhatī'ti na kaṅkhati na vicikicchati aparapaccayā ñāṇamevassa ettha hoti. Ettāvatā kho, kaccāna, sammādiṭṭhi hoti.

'''Sabbaṃ atthī'ti kho, kaccāna, ayameko anto. 'Sabbaṃ natthī'ti ayaṃ dutiyo anto. Ete te, kaccāna, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – 'avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī'''ti. Pañcamaṃ.

6. Dhammakathikasuttaṃ

16. Sāvatthiyaṃ …pe… atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – '''dhammakathiko dhammakathiko'ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, dhammakathiko hotī''ti?

''Jarāmaraṇassa ce bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya dhammaṃ deseti, 'dhammakathiko bhikkhū'ti alaṃ vacanāya. Jarāmaraṇassa ce bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti, 'dhammānudhammappaṭipanno bhikkhū'ti alaṃ vacanāya. Jarāmaraṇassa ce bhikkhu nibbidā virāgā nirodhā anupādāvimutto hoti, 'diṭṭhadhammanibbānappatto bhikkhū'ti alaṃ vacanāya.

''Jātiyā ce bhikkhu…pe… bhavassa ce bhikkhu… upādānassa ce bhikkhu… taṇhāya ce bhikkhu… vedanāya ce bhikkhu… phassassa ce bhikkhu… saḷāyatanassa ce bhikkhu… nāmarūpassa ce bhikkhu… viññāṇassa ce bhikkhu… saṅkhārānaṃ ce bhikkhu… avijjāya ce bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya dhammaṃ deseti, 'dhammakathiko bhikkhū'ti alaṃ vacanāya. Avijjāya ce bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti, 'dhammānudhammappaṭipanno bhikkhū'ti alaṃ vacanāya. Avijjāya ce bhikkhu nibbidā virāgā nirodhā anupādāvimutto hoti, 'diṭṭhadhammanibbānappatto bhikkhū'ti alaṃ vacanāyā''ti.

7. Acelakassapasuttaṃ

17. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho acelo kassapo bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘puccheyyāma mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ kañcideva [kiñcideva (ka.)] desaṃ, sace no bhavaṃ gotamo okāsaṃ karoti pañhassa veyyākaraṇāyā’’ti.

‘‘Akālo kho tāva, kassapa, pañhassa; antaragharaṃ paviṭṭhamhā’’ti. Dutiyampi kho acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca ‘‘puccheyyāma mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ kañcideva desaṃ, sace no bhavaṃ gotamo okāsaṃ karoti pañhassa veyyākaraṇāyā’’ti. ‘‘Akālo kho tāva, kassapa, pañhassa; antaragharaṃ paviṭṭhamhā’’ti. Tatiyampi kho acelo kassapo…pe… antaragharaṃ paviṭṭhamhāti. Evaṃ vutte, acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘na kho pana mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ bahudeva pucchitukāmā’’ti. ‘‘Puccha, kassapa, yadākaṅkhasī’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, ‘sayaṃkataṃ dukkha’nti? ‘Mā hevaṃ, kassapā’ti bhagavā avoca. ‘Kiṃ pana, bho gotama, paraṃkataṃ dukkha’nti? ‘Mā hevaṃ, kassapā’ti bhagavā avoca. ‘Kiṃ nu kho, bho gotama, sayaṃkatañca paraṃkatañca dukkha’nti? ‘Mā hevaṃ, kassapā’ti bhagavā avoca. ‘Kiṃ pana bho gotama, asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkha’nti? ‘Mā hevaṃ, kassapā’ti bhagavā avoca. ‘Kiṃ nu kho, bho gotama, natthi dukkha’nti? ‘Na kho, kassapa, natthi dukkhaṃ. Atthi kho, kassapa, dukkha’nti. ‘Tena hi bhavaṃ gotamo dukkhaṃ na jānāti, na passatī’ti. ‘Na khvāhaṃ, kassapa, dukkhaṃ na jānāmi, na passāmi. Jānāmi khvāhaṃ, kassapa, dukkhaṃ; passāmi khvāhaṃ, kassapa, dukkha’’’nti.

‘‘Ki nu kho, bho gotama, ‘sayaṃkataṃ dukkha’nti iti puṭṭho samāno ‘mā hevaṃ, kassapā’ti vadesi. ‘Kiṃ pana, bho gotama, paraṃkataṃ dukkha’nti iti puṭṭho samāno ‘mā hevaṃ, kassapā’ti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, bho gotama, sayaṃkatañca paraṃkatañca dukkha’nti iti puṭṭho samāno ‘mā hevaṃ, kassapā’ti vadesi. ‘Kiṃ pana, bho gotama, asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkha’nti iti puṭṭho samāno ‘mā hevaṃ, kassapā’ti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, bho gotama, natthi dukkha’nti iti puṭṭho samāno ‘na kho, kassapa, natthi dukkhaṃ, atthi kho, kassapa, dukkha’nti vadesi. ‘Tena hi bhavaṃ gotamo dukkhaṃ na jānāti na passatī’ti iti puṭṭho samāno ‘na khvāhaṃ, kassapa, dukkhaṃ na jānāmi na passāmi. Jānāmi khvāhaṃ, kassapa, dukkhaṃ; passāmi khvāhaṃ, kassapa, dukkha’nti vadesi. Ācikkhatu ca [ayaṃ cakāro sī. potthake natthi] me, bhante, bhagavā dukkhaṃ. Desetu ca [ayaṃ cakāro sī. potthake natthi] me, bhante, bhagavā dukkha’’nti.

‘‘‘So karoti so paṭisaṃvedayatī’ti [paṭisaṃvediyatīti (sī. pī. ka.)] kho, kassapa, ādito sato ‘sayaṃkataṃ dukkha’nti iti vadaṃ sassataṃ etaṃ pareti. ‘Añño karoti añño paṭisaṃvedayatī’ti kho, kassapa, vedanābhitunnassa sato ‘paraṃkataṃ dukkha’nti iti vadaṃ ucchedaṃ etaṃ pareti. Ete te, kassapa, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’’ti.

Evaṃ vutte, acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya…pe… cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti.

‘‘Yo kho, kassapa, aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadaṃ, so cattāro māse parivasati. Catunnaṃ māsānaṃ accayena [accayena parivuṭṭhaparivāsaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] (parivutthaparivāsaṃ) āraddhacittā bhikkhū [bhikkhū ākaṅkhamānā (syā. kaṃ. pī.

ka.)] pabbājenti upasampādenti bhikkhubhāvāya. Api ca mayā puggalavemattatā viditā''ti.

''Sace, bhante, aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadaṃ, cattāro māse parivasati. Catunnaṃ māsānaṃ accayena [accayena parivuṭṭhaparivāsaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] (parivutthaparivāsaṃ) āraddhacittā bhikkhū [bhikkhū ākaṅkhamānā (syā. kaṃ. pī. ka.)] pabbājenti upasampādenti bhikkhubhāvāya. Ahaṃ cattāri vassāni parivasissāmi, catunnaṃ vassānaṃ accayena [accayena parivuṭṭhaparivāsaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] (parivutthaparivāsaṃ) āraddhacittā bhikkhū pabbājentu upasampādentu bhikkhubhāvāyā''ti.

Alattha kho acelo kassapo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno ca panāyasmā kassapo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ''Khīṇā jāti vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā kassapo arahataṃ ahosīti. Sattamaṃ.

8. Timbarukasuttaṃ

18. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho timbaruko paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho timbaruko paribbājako bhagavantaṃ etadavoca –

'''Kiṃ nu kho, bho gotama, sayaṃkataṃ sukhadukkha'nti? 'Mā hevaṃ, timbarukā'ti bhagavā avoca. 'Kiṃ pana, bho gotama, paraṃkataṃ sukhadukkha'nti? 'Mā hevaṃ, timbarukā'ti bhagavā avoca. 'Kiṃ nu kho, bho gotama, sayaṃkatañca paraṃkatañca sukhadukkha'nti? 'Mā hevaṃ, timbarukā'ti bhagavā avoca. 'Kiṃ pana, bho gotama, asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkha'nti? 'Mā hevaṃ, timbarukā'ti bhagavā avoca. 'Kiṃ nu kho, bho gotama, natthi sukhadukkha'nti? 'Na kho, timbaruka, natthi sukhadukkhaṃ; atthi kho, timbaruka, sukhadukkha'nti. 'Tena hi bhavaṃ gotamo sukhadukkhaṃ na jānāti, na passatī'ti? 'Na khvāhaṃ, timbaruka, sukhadukkhaṃ na jānāmi, na passāmi. Jānāmi khvāhaṃ, timbaruka, sukhadukkhaṃ; passāmi khvāhaṃ, timbaruka, sukhadukkha'''nti.

'''Kiṃ nu kho, bho gotama, sayaṃkataṃ sukhadukkha'nti iti puṭṭho samāno 'mā hevaṃ, timbarukā'ti vadesi. 'Kiṃ pana, bho gotama, paraṃkataṃ sukhadukkha'nti iti puṭṭho samāno 'mā hevaṃ, timbarukā'ti vadesi. 'Kiṃ nu kho, bho gotama, sayaṃkatañca paraṃkatañca sukhadukkha'nti iti puṭṭho samāno 'mā hevaṃ, timbarukā'ti vadesi. 'Kiṃ pana, bho gotama, asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkha'nti iti puṭṭho samāno 'mā hevaṃ, timbarukā'ti vadesi. 'Kiṃ nu kho, bho gotama, natthi sukhadukkha'nti iti puṭṭho samāno 'na kho, timbaruka, natthi sukhadukkhaṃ; atthi kho, timbaruka, sukhadukkha'nti vadesi. 'Tena hi bhavaṃ gotamo sukhadukkhaṃ na jānāti, na passatī'ti iti puṭṭho samāno 'na khvāhaṃ, timbaruka, sukhadukkhaṃ na jānāmi, na passāmi. Jānāmi khvāhaṃ, timbaruka, sukhadukkhaṃ; passāmi khvāhaṃ, timbaruka, sukhadukkha'nti vadesi. Ācikkhatu ca me bhavaṃ gotamo sukhadukkhaṃ. Desetu ca me bhavaṃ gotamo sukhadukkha''nti.

'''Sā vedanā, so vedayatī'ti kho, timbaruka, ādito sato 'sayaṃkataṃ sukhadukkha'nti evampāhaṃ na vadāmi. 'Aññā vedanā, añño vedayatī'ti kho, timbaruka, vedanābhitunnassa sato 'paraṃkataṃ sukhadukkha'nti evampāhaṃ na vadāmi. Ete te, timbaruka, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – 'avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī'''ti.

Evaṃ vutte, timbaruko paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''abhikkantaṃ, bho gotama…pe…

esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Bālapaṇḍitasuttaṃ

19. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''avijjānīvaraṇassa, bhikkhave, bālassa taṇhāya sampayuttassa evamayaṃ kāyo samudāgato. Iti ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpaṃ, itthetaṃ dvayaṃ, dvayaṃ paṭicca phasso saḷevāyatanāni [saḷāyatanāni (ka.)], yehi phuṭṭho bālo sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedayati etesaṃ vā aññatarena''.

''Avijjānīvaraṇassa, bhikkhave, paṇḍitassa taṇhāya sampayuttassa evamayaṃ kāyo samudāgato. Iti ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpaṃ, itthetaṃ dvayaṃ, dvayaṃ paṭicca phasso saḷevāyatanāni, yehi phuṭṭho paṇḍito sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedayati etesaṃ vā aññatarena''.

''Tatra, bhikkhave, ko viseso ko adhippayāso [adhippāyo (sī. pī. ka.), adhippāyaso (syā. kaṃ.) adhi + pa + yasu + ṇa + sī = adhippayāso] kiṃ nānākaraṇaṃ paṇḍitassa bālenā''ti? ''Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā, bhagavaṃnettikā, bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī''ti.

''Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Yāya ca, bhikkhave, avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya sampayuttassa ayaṃ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahīnā sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, bālo acari brahmacariyaṃ sammā dukkhakkhayāya. Tasmā bālo kāyassa bhedā kāyūpago hoti, so kāyūpago samāno na parimuccati jātiyā jarāmaraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi. Na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

''Yāya ca, bhikkhave, avijjāya nivutassa paṇḍitassa yāya ca taṇhāya sampayuttassa ayaṃ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā paṇḍitassa pahīnā, sā ca taṇhā parikkhīṇā. Taṃ kissa hetu? Acari, bhikkhave, paṇḍito brahmacariyaṃ sammā dukkhakkhayāya. Tasmā paṇḍito kāyassa bhedā na kāyūpago hoti. So akāyūpago samāno parimuccati jātiyā jarāmaraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi. Parimuccati dukkhasmāti vadāmi. Ayaṃ kho, bhikkhave, viseso, ayaṃ adhippayāso, idaṃ nānākaraṇaṃ paṇḍitassa bālena yadidaṃ brahmacariyavāso''ti. Navamaṃ.

10. Paccayasuttaṃ

20. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''paṭiccasamuppādañca vo, bhikkhave, desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo? Jātipaccayā, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ. Uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ, ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatā. Taṃ tathāgato abhisambujjhati abhisameti. Abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti. 'Passathā'ti cāha – 'jātipaccayā, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ'''.

''Bhavapaccayā, bhikkhave, jāti…pe… upādānapaccayā, bhikkhave, bhavo… taṇhāpaccayā, bhikkhave, upādānaṃ… vedanāpaccayā, bhikkhave, taṇhā… phassapaccayā, bhikkhave, vedanā… saḷāyatanapaccayā, bhikkhave, phasso… nāmarūpapaccayā, bhikkhave, saḷāyatanaṃ… viññāṇapaccayā, bhikkhave, nāmarūpaṃ… saṅkhārapaccayā, bhikkhave, viññāṇaṃ… avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ, ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatā. Taṃ tathāgato abhisambujjhati abhisameti. Abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti. 'Passathā'ti cāha 'avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā'. Iti kho, bhikkhave, yā tatra tathatā avitathatā anaññathatā idappaccayatā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, paṭiccasamuppādo.

''Katame ca, bhikkhave, paṭiccasamuppannā dhammā? Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ. Jāti, bhikkhave, aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Bhavo, bhikkhave, anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo. Upādānaṃ bhikkhave…pe… taṇhā, bhikkhave… vedanā, bhikkhave… phasso, bhikkhave… saḷāyatanaṃ, bhikkhave… nāmarūpaṃ, bhikkhave… viññāṇaṃ, bhikkhave… saṅkhārā, bhikkhave… avijjā, bhikkhave, aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Ime vuccanti, bhikkhave, paṭiccasamuppannā dhammā.

''Yato kho, bhikkhave, ariyasāvakassa 'ayañca paṭiccasamuppādo, ime ca paṭiccasamuppannā dhammā' yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti, so vata pubbantaṃ vā paṭidhāvissati – 'ahosiṃ nu kho ahaṃ [nu khvāhaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] atītamaddhānaṃ, nanu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kiṃ nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kathaṃ nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna'nti; aparantaṃ vā upadhāvissati [apadhāvissati (ka.)] – 'bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, nanu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kiṃ nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kathaṃ nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kiṃ hutvā kiṃ bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhāna'nti; etarahi vā paccuppannaṃ addhānaṃ ajjhattaṃ kathaṃkathī bhavissati – 'ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ nu khosmi, kathaṃ nu khosmi, ayaṃ nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃ gamissatī'ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Tathāhi, bhikkhave, ariyasāvakassa ayañca paṭiccasamuppādo ime ca paṭiccasamuppannā dhammā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā''ti. Dasamaṃ.

Āhāravaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Āhāraṃ phagguno ceva, dve ca samaṇabrāhmaṇā;
Kaccānagotto dhammakathikaṃ, acelaṃ timbarukena ca;
Bālapaṇḍitato ceva, dasamo paccayena cāti.

3. Dasabalavaggo

1. Dasabalasuttaṃ

21. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''dasabalasamannāgato, bhikkhave, tathāgato catūhi ca vesārajjehi samannāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti – iti rūpaṃ iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthaṅgamo, iti vedanā iti vedanāya samudayo iti vedanāya atthaṅgamo, iti saññā iti saññāya samudayo iti saññāya atthaṅgamo, iti saṅkhārā iti saṅkhārānaṃ samudayo iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo, iti viññāṇaṃ iti viññāṇassa samudayo iti viññāṇassa atthaṅgamo. Iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati. Imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati. Yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyadasabalasuttaṃ

22. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dasabalasamannāgato, bhikkhave, tathāgato catūhi ca vesārajjehi samannāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavattetti – ‘iti rūpaṃ iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthaṅgamo, iti vedanā iti vedanāya samudayo iti vedanāya atthaṅgamo, iti saññā iti saññāya samudayo iti saññāya atthaṅgamo, iti saṅkhārā iti saṅkhārānaṃ samudayo iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo, iti viññāṇaṃ iti viññāṇassa samudayo iti viññāṇassa atthaṅgamo. Iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati; imasmiṃ asati idaṃ na hoti imassa nirodhā idaṃ nirujjhati. Yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti’’’.

‘‘Evaṃ svākkhāto, bhikkhave, mayā dhammo uttāno vivaṭo pakāsito chinnapilotiko. Evaṃ svākkhāte kho, bhikkhave, mayā dhamme uttāne vivaṭe pakāsite chinnapilotike alameva saddhāpabbajitena kulaputtena vīriyaṃ ārabhituṃ – ‘kāmaṃ taco ca nhāru [nahāru (sī. syā. kaṃ. pī.)] ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu [avasussatu ma. ni. 2.184] maṃsalohitaṃ. Yaṃ taṃ purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena pattabbaṃ, na taṃ apāpuṇitvā vīriyassa saṇṭhānaṃ bhavissatī’’’ti.

‘‘Dukkhaṃ, bhikkhave, kusīto viharati vokiṇṇo pāpakehi akusalehi dhammehi, mahantañca sadatthaṃ parihāpeti. Āraddhavīriyo ca kho, bhikkhave, sukhaṃ viharati pavivitto pāpakehi akusalehi dhammehi, mahantañca sadatthaṃ paripūreti. Na, bhikkhave, hīnena aggassa patti hoti. Aggena ca kho, bhikkhave, aggassa patti hoti. Maṇḍapeyyamidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ, satthā sammukhībhūto. Tasmātiha, bhikkhave, vīriyaṃ ārabhatha appattassa pattiyā, anadhigatassa adhigamāya, asacchikatassa sacchikiriyāya. ‘Evaṃ no ayaṃ amhākaṃ pabbajjā avañjhā bhavissati saphalā saudrayā. Yesañca [yesaṃ (sī. syā. kaṃ.), yesaṃ hi (pī. ka.)] mayaṃ paribhuñjāma cīvara-piṇḍapātasenāsana-gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ tesaṃ te kārā amhesu mahapphalā bhavissanti mahānisaṃsā’ti – evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Attatthaṃ vā hi, bhikkhave, sampassamānena alameva appamādena sampādetuṃ; paratthaṃ vā hi, bhikkhave, sampassamānena alameva appamādena sampādetuṃ; ubhayatthaṃ vā hi, bhikkhave, sampassamānena alameva appamādena sampādetu’’nti. Dutiyaṃ.

3. Upanisasuttaṃ

23. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘jānato ahaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmi, no ajānato no apassato. Kiñca, bhikkhave, jānato kiṃ passato āsavānaṃ khayo hoti? Iti rūpaṃ iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthaṅgamo, iti vedanā…pe… iti saññā… iti saṅkhārā… iti viññāṇaṃ iti viññāṇassa samudayo iti viññāṇassa atthaṅgamoti. Evaṃ kho, bhikkhave, jānato evaṃ passato āsavānaṃ khayo hoti’’.

‘‘Yampissa taṃ, bhikkhave, khayasmiṃ khayeññāṇaṃ, tampi saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, khayeñāṇassa upanisā? ‘Vimuttī’tissa vacanīyaṃ. Vimuttimpāhaṃ [vimuttimpahaṃ (sī. syā. kaṃ.)], bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, vimuttiyā upanisā? ‘Virāgo’tissa vacanīyaṃ. Virāgampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, virāgassa upanisā? ‘Nibbidā’tissa vacanīyaṃ. Nibbidampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, nibbidāya upanisā? ‘Yathābhūtañāṇadassana’ntissa vacanīyaṃ. Yathābhūtañāṇadassanampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, yathābhūtañāṇadassanassa upanisā? ‘Samādhī’tissa vacanīyaṃ. Samādhimpāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ.

‘‘Kā ca, bhikkhave, samādhissa upanisā? ‘Sukha’ntissa vacanīyaṃ. Sukhampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, sukhassa upanisā? ‘Passaddhī’tissa vacanīyaṃ. Passaddhimpāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, passaddhiyā upanisā? ‘Pītī’tissa vacanīyaṃ. Pītimpāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, pītiyā upanisā? ‘Pāmojja’ntissa vacanīyaṃ. Pāmojjampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, pāmojjassa upanisā? ‘Saddhā’tissa vacanīyaṃ. Saddhampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ.

‘‘Kā ca, bhikkhave, saddhāya upanisā? ‘Dukkha’ntissa vacanīyaṃ. Dukkhampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, dukkhassa upanisā? ‘Jātī’tissa vacanīyaṃ. Jātimpāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, jātiyā upanisā? ‘Bhavo’tissa vacanīyaṃ. Bhavampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, bhavassa upanisā? ‘Upādāna’ntissa vacanīyaṃ. Upādānampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ. Kā ca, bhikkhave, upādānassa upanisā? ‘Taṇhā’tissa vacanīyaṃ. Taṇhampāhaṃ, bhikkhave, saupanisaṃ vadāmi, no anupanisaṃ.

‘‘Kā ca, bhikkhave, taṇhāya upanisā? ‘Vedanā’tissa vacanīyaṃ…pe… ‘phasso’tissa vacanīyaṃ… ‘saḷāyatana’ntissa vacanīyaṃ… ‘nāmarūpa’ntissa vacanīyaṃ… ‘viññāṇa’ntissa vacanīyaṃ… ‘saṅkhārā’tissa vacanīyaṃ. Saṅkhārepāhaṃ, bhikkhave, saupanise vadāmi, no anupanise. Kā ca, bhikkhave, saṅkhārānaṃ upanisā? ‘Avijjā’tissa vacanīyaṃ.

‘‘Iti kho, bhikkhave, avijjūpanisā saṅkhārā, saṅkhārūpanisaṃ viññāṇaṃ, viññāṇūpanisaṃ nāmarūpaṃ, nāmarūpūpanisaṃ saḷāyatanaṃ, saḷāyatanūpaniso phasso, phassūpanisā vedanā, vedanūpanisā taṇhā, taṇhūpanisaṃ upādānaṃ, upādānūpaniso bhavo, bhavūpanisā jāti, jātūpanisaṃ dukkhaṃ, dukkhūpanisā saddhā, saddhūpanisaṃ pāmojjaṃ, pāmojjūpanisā pīti, pītūpanisā passaddhi, passaddhūpanisaṃ sukhaṃ, sukhūpaniso samādhi, samādhūpanisaṃ yathābhūtañāṇadassanaṃ, yathābhūtañāṇadassanūpanisā nibbidā, nibbidūpaniso virāgo, virāgūpanisā vimutti, vimuttūpanisaṃ khayeñāṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, uparipabbate thullaphusitake deve vassante taṃ udakaṃ yathāninnaṃ pavattamānaṃ pabbatakandarapadarasākhā paripūreti. Pabbatakandarapadarasākhāparipūrā kusobbhe [kussubbhe (sī. syā. kaṃ.), kusubbhe (pī.) ṇvādi 129 suttaṃ oloketabbaṃ] paripūrenti. Kusobbhā paripūrā mahāsobbhe paripūrenti. Mahāsobbhā paripūrā kunnadiyo paripūrenti. Kunnadiyo paripūrā mahānadiyo paripūrenti. Mahānadiyo paripūrā mahāsamuddaṃ paripūrenti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, avijjūpanisā saṅkhārā, saṅkhārūpanisaṃ viññāṇaṃ, viññāṇūpanisaṃ nāmarūpaṃ, nāmarūpūpanisaṃ saḷāyatanaṃ, saḷāyatanūpaniso phasso, phassūpanisā vedanā, vedanūpanisā taṇhā, taṇhūpanisaṃ upādānaṃ, upādānūpaniso bhavo, bhavūpanisā jāti, jātūpanisaṃ dukkhaṃ, dukkhūpanisā saddhā, saddhūpanisaṃ pāmojjaṃ, pāmojjūpanisā pīti, pītūpanisā passaddhi, passaddhūpanisaṃ sukhaṃ, sukhūpaniso samādhi, samādhūpanisaṃ yathābhūtañāṇadassanaṃ, yathābhūtañāṇadassanūpanisā nibbidā, nibbidūpaniso virāgo, virāgūpanisā vimutti, vimuttūpanisaṃ khayeñāṇa’’nti. Tatiyaṃ.

4. Aññatitthiyasuttaṃ

24. Rājagahe viharati veḷuvane. Atha kho āyasmā sāriputto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘atippago kho tāva rājagahe piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyya’’nti.

Atha kho āyasmā sāriputto yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ sāriputtaṃ te aññatitthiyā paribbājakā etadavocuṃ –

‘‘Santāvuso, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti. Santi panāvuso sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā paraṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti. Santāvuso sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkatañca paraṃkatañca dukkhaṃ paññapenti. Santi panāvuso sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti. Idha, panāvuso sāriputta, samaṇo gotamo kiṃvādī kimakkhāyī? Kathaṃ byākaramānā ca mayaṃ vuttavādino ceva samaṇassa gotamassa assāma, na ca samaṇaṃ gotamaṃ abhūtena abbhācikkheyyāma, dhammassa cānudhammaṃ byākareyyāma, na ca koci sahadhammiko vādānupāto [vādānuvādo (ka.) dī. ni. 1.381] gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā’’ti?

‘‘Paṭiccasamuppannaṃ kho, āvuso, dukkhaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiṃ paṭicca? Phassaṃ paṭicca. Iti vadaṃ vuttavādī ceva bhagavato assa, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkheyya, dhammassa cānudhammaṃ byākareyya, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyya.

‘‘Tatrāvuso, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā. Yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā paraṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā. Yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkatañca paraṃkatañca dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā. Yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā.

‘‘Tatrāvuso, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā paraṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkatañca paraṃkatañca dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti.

Assosi kho āyasmā ānando āyasmato sāriputtassa tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ imaṃ kathāsallāpaṃ. Atha kho āyasmā ānando rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando yāvatako āyasmato sāriputtassa tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ ahosi kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi.

‘‘Sādhu sādhu, ānanda, yathā taṃ sāriputto sammā byākaramāno byākareyya. Paṭiccasamuppannaṃ kho, ānanda, dukkhaṃ vuttaṃ mayā. Kiṃ paṭicca? Phassaṃ paṭicca. Iti vadaṃ vuttavādī ceva me assa, na ca maṃ abhūtena abbhācikkheyya, dhammassa cānudhammaṃ byākareyya, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyya.

‘‘Tatrānanda, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā. Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā.

‘‘Tatrānanda, yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Ekamidāhaṃ, ānanda, samayaṃ idheva rājagahe viharāmi veḷuvane kalandakanivāpe. Atha khvāhaṃ, ānanda, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Tassa mayhaṃ, ānanda, etadahosi – ‘atippago kho tāva rājagahe piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyya’’’nti.

‘‘Atha khvāhaṃ, ānanda, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodiṃ. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho maṃ, ānanda, te aññatitthiyā paribbājakā etadavocuṃ –

‘Santāvuso gotama, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti. Santi panāvuso gotama, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā paraṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti. Santāvuso gotama, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkatañca paraṃkatañca dukkhaṃ paññapenti. Santi panāvuso gotama, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti. Idha no āyasmā gotamo kiṃvādī kimakkhāyī? Kathaṃ byākaramānā ca mayaṃ vuttavādino ceva āyasmato gotamassa assāma, na ca āyasmantaṃ gotamaṃ abhūtena abbhācikkheyyāma, dhammassa cānudhammaṃ byākareyyāma, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā’’’ti?

‘‘Evaṃ vuttāhaṃ, ānanda, te aññatitthiye paribbājake etadavocaṃ – ‘paṭiccasamuppannaṃ kho, āvuso, dukkhaṃ vuttaṃ mayā. Kiṃ paṭicca? Phassaṃ paṭicca. Iti vadaṃ vuttavādī ceva me assa, na ca maṃ abhūtena abbhācikkheyya, dhammassa cānudhammaṃ byākareyya, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā’’’ti.

‘‘Tatrāvuso, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā. Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā.

‘‘Tatrāvuso, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti. ‘‘Acchariyaṃ bhante, abbhutaṃ bhante! Yatra hi nāma ekena padena sabbo attho vutto bhavissati. Siyā nu kho, bhante, esevattho vitthārena vuccamāno gambhīro ceva assa gambhīrāvabhāso cā’’ti?

‘‘Tena hānanda, taññevettha paṭibhātū’’ti. ‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘jarāmaraṇaṃ, āvuso ānanda, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhava’nti? Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘jarāmaraṇaṃ kho, āvuso, jātinidānaṃ jātisamudayaṃ jātijātikaṃ jātipabhava’nti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ.

‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘jāti panāvuso ānanda, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā’ti? Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘jāti kho, āvuso, bhavanidānā bhavasamudayā bhavajātikā bhavappabhavā’ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ.

‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘bhavo panāvuso ānanda, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo’ti? Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘bhavo kho, āvuso, upādānanidāno upādānasamudayo upādānajātiko upādānappabhavo’ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ.

‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – upādānaṃ panāvuso…pe… taṇhā panāvuso…pe… vedanā panāvuso…pe… sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘phasso panāvuso ānanda, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo’ti? Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘phasso kho, āvuso, saḷāyatananidāno saḷāyatanasamudayo saḷāyatanajātiko saḷāyatanappabhavo'ti. 'Channaṃtveva, āvuso, phassāyatanānaṃ asesavirāganirodhā phassanirodho; phassanirodhā vedanānirodho; vedanānirodhā taṇhānirodho; taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī'ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyya''nti. Catutthaṃ.

5. Bhūmijasuttaṃ

25. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā bhūmijo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bhūmijo āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

''Santāvuso sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ paññapenti. Santi panāvuso sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ paññapenti. Santāvuso sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkatañca paraṃkatañca sukhadukkhaṃ paññapenti. Santi panāvuso sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ paññapenti. Idha no, āvuso sāriputta, bhagavā kiṃvādī kimakkhāyī, kathaṃ byākaramānā ca mayaṃ vuttavādino ceva bhagavato assāma, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkheyyāma, dhammassa cānudhammaṃ byākareyyāma, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā''ti?

''Paṭiccasamuppannaṃ kho, āvuso, sukhadukkhaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiṃ paṭicca? Phassaṃ paṭicca. Iti vadaṃ vuttavādī ceva bhagavato assa, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkheyya, dhammassa cānudhammaṃ byākareyya, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyya.

''Tatrāvuso, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ paññapenti, tadapi phassapaccayā. Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ paññapenti, tadapi phassapaccayā.

''Tatrāvuso, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yepi te…pe. … yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti.

Assosi kho āyasmā ānando āyasmato sāriputtassa āyasmatā bhūmijena saddhiṃ imaṃ kathāsallāpaṃ. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando yāvatako āyasmato sāriputtassa āyasmatā bhūmijena saddhiṃ ahosi kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi.

''Sādhu sādhu, ānanda, yathā taṃ sāriputto sammā byākaramāno byākareyya. Paṭiccasamuppannaṃ kho, ānanda, sukhadukkhaṃ vuttaṃ mayā. Kiṃ paṭicca? Phassaṃ paṭicca. Iti vadaṃ vuttavādī ceva me assa, na ca maṃ abhūtena abbhācikkheyya, dhammassa cānudhammaṃ byākareyya, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyya.

''Tatrānanda, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā. Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā kammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā.

‘‘Tatrānanda, ye te samaṇabrāhmaṇā kammavādā sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇākammavādā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Kāye vā hānanda, sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Vācāya vā hānanda, sati vacīsañcetanāhetu uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Mane vā hānanda, sati manosañcetanāhetu uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ avijjāpaccayā ca.

‘‘Sāmaṃ vā taṃ, ānanda, kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, yaṃpaccayāssa [yaṃpaccayāya (syā. kaṃ.), yaṃpaccayā yaṃ (ka.)] taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Pare vā taṃ [pare vāssa taṃ (sī. pī.), pare vāyataṃ (syā. kaṃ.)], ānanda, kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharonti, yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Sampajāno vā taṃ, ānanda, kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Asampajāno vā taṃ, ānanda, kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ.

‘‘Sāmaṃ vā taṃ, ānanda, vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Pare vā taṃ, ānanda, vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharonti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Sampajāno vā taṃ, ānanda…pe… asampajāno vā taṃ, ānanda, vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ.

‘‘Sāmaṃ vā taṃ, ānanda, manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Pare vā taṃ, ānanda, manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharonti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Sampajāno vā taṃ, ānanda…pe… asampajāno vā taṃ, ānanda, manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ.

‘‘Imesu, ānanda, dhammesu avijjā anupatitā. Avijjāya tveva, ānanda, asesavirāganirodhā so kāyo na hoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Sā vācā na hoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. So mano na hoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Khettaṃ taṃ na hoti…pe… vatthu taṃ na hoti…pe… āyatanaṃ taṃ na hoti…pe… adhikaraṇaṃ taṃ na hoti yaṃpaccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkha’’nti. Pañcamaṃ.

6. Upavāṇasuttaṃ

26. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā upavāṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā upavāṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Santi, bhante, eke samaṇabrāhmaṇā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti. Santi pana, bhante, eke samaṇabrāhmaṇā paraṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti. Santi pana, bhante, eke samaṇabrāhmaṇā sayaṃkatañca paraṃkatañca dukkhaṃ paññapenti. Santi pana, bhante, eke samaṇabrāhmaṇā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti. Idha no, bhante, bhagavā kiṃvādī kimakkhāyī kathaṃ byākaramānā ca mayaṃ vuttavādino ceva bhagavato assāma, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkheyyāma, dhammassa cānudhammaṃ byākareyyāma, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā’’ti?

‘‘Paṭiccasamuppannaṃ kho, upavāṇa, dukkhaṃ vuttaṃ mayā. Kiṃ paṭicca? Phassaṃ paṭicca. Iti vadaṃ vuttavādī ceva me assa, na ca maṃ abhūtena abbhācikkheyya, dhammassa cānudhammaṃ byākareyya, na ca koci sahadhammiko vādānupāto gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyya.

‘‘Tatra, upavāṇa, ye te samaṇabrāhmaṇā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti, tadapi phassapaccayā.

Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti tadapi phassapaccayā.

‘‘Tatra, upavāṇa, ye te samaṇabrāhmaṇā sayaṃkataṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata añña phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yepi te…pe… yepi te…pe… yepi te samaṇabrāhmaṇā asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ dukkhaṃ paññapenti, te vata aññatra phassā paṭisaṃvedissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paccayasuttaṃ

27. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Katamañca, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko – ayaṃ vuccati jarā. Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālakiriyā khandhānaṃ bhedo kaḷevarassa nikkhepo; idaṃ vuccati maraṇaṃ. Iti ayañca jarā idañca maraṇaṃ. Idaṃ vuccati, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ. Jātisamudayā jarāmaraṇasamudayo; jātinirodhā jarāmaraṇanirodho. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo jarāmaraṇanirodhagāminī paṭipadā. Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, jāti…pe… katamo ca, bhikkhave, bhavo… katamañca, bhikkhave, upādānaṃ… katamā ca, bhikkhave, taṇhā… katamā ca, bhikkhave, vedanā… katamo ca, bhikkhave, phasso… katamañca, bhikkhave, saḷāyatanaṃ… katamañca, bhikkhave, nāmarūpaṃ… katamañca, bhikkhave, viññāṇaṃ…?

‘‘Katame ca, bhikkhave, saṅkhārā? Tayome, bhikkhave, saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Ime vuccanti, bhikkhave, saṅkhārā. Avijjāsamudayā saṅkhārasamudayo; avijjānirodhā saṅkhāranirodho. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅkhāranirodhagāminī paṭipadā. Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako evaṃ paccayaṃ pajānāti, evaṃ paccayasamudayaṃ pajānāti, evaṃ paccayanirodhaṃ pajānāti, evaṃ paccayanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako diṭṭhisampanno itipi, dassanasampanno itipi, āgato imaṃ saddhammaṃ itipi, passati imaṃ saddhammaṃ itipi, sekkhena ñāṇena samannāgato itipi, sekkhāya vijjāya samannāgato itipi, dhammasotaṃ samāpanno itipi, ariyo nibbedhikapañño itipi, amatadvāraṃ āhacca tiṭṭhati itipī’’ti. Sattamaṃ.

8. Bhikkhusuttaṃ

28. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘tatra kho…pe… idha, bhikkhave, bhikkhu jarāmaraṇaṃ pajānāti, jarāmaraṇasamudayaṃ pajānāti, jarāmaraṇanirodhaṃ pajānāti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, jātiṃ pajānāti…pe… bhavaṃ pajānāti… upādānaṃ pajānāti… taṇhaṃ pajānāti… vedanaṃ pajānāti… phassaṃ pajānāti… saḷāyatanaṃ pajānāti… nāmarūpaṃ pajānāti… viññāṇaṃ pajānāti… saṅkhāre pajānāti, saṅkhārasamudayaṃ pajānāti, saṅkhāranirodhaṃ pajānāti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti.

‘‘Katamañca, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko – ayaṃ vuccati jarā. Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālakiriyā khandhānaṃ bhedo kaḷevarassa nikkhepo; idaṃ vuccati maraṇaṃ. Iti ayaṃ ca jarā idañca maraṇaṃ. Idaṃ vuccati, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ. Jātisamudayā jarāmaraṇasamudayo; jātinirodhā jarāmaraṇanirodho. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo jarāmaraṇanirodhagāminī paṭipadā. Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, jāti…pe… katamo ca, bhikkhave, bhavo… katamañca, bhikkhave, upādānaṃ… vedanā… phasso… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ….

‘‘Katame ca, bhikkhave, saṅkhārā? Tayome, bhikkhave, saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Ime vuccanti, bhikkhave, saṅkhārā. Avijjāsamudayā saṅkhārasamudayo; avijjānirodhā saṅkhāranirodho. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅkhāranirodhagāminī paṭipadā. Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇasamudayaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, evaṃ jātiṃ pajānāti…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ … saṅkhāre… saṅkhārasamudayaṃ… saṅkhāranirodhaṃ… evaṃ saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu diṭṭhisampanno itipi, dassanasampanno itipi, āgato imaṃ saddhammaṃ itipi, passati imaṃ saddhammaṃ itipi, sekkhena ñāṇena samannāgato itipi, sekkhāya vijjāya samannāgato itipi, dhammasotaṃ samāpanno itipi, ariyo nibbedhikapañño itipi, amatadvāraṃ āhacca tiṭṭhati itipī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttaṃ

29. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘tatra kho…pe… ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ na parijānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ na parijānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ na parijānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ na parijānanti, jātiṃ na parijānanti…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhāre… saṅkhārasamudayaṃ… saṅkhāranirodhaṃ… saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ na parijānanti. Na mete, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā. Na ca panete āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti’’.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ parijānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ parijānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ parijānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ parijānanti, jātiṃ parijānanti…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhāre parijānanti, saṅkhārasamudayaṃ parijānanti, saṅkhāranirodhaṃ parijānanti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ parijānanti. Te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā. Te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

30. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘tatra kho…pe… ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ nappajānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ nappajānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ nappajānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti te vata jarāmaraṇaṃ samatikkamma ṭhassantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Jātiṃ nappajānanti…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhāre nappajānanti, saṅkhārasamudayaṃ nappajānanti, saṅkhāranirodhaṃ nappajānanti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti te vata saṅkhāre samatikkamma ṭhassantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati’’.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ pajānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ pajānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ pajānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti te vata jarāmaraṇaṃ samatikkamma ṭhassantīti ṭhānametaṃ vijjati. Jātiṃ pajānanti…pe… bhavaṃ… upādānaṃ… taṇhaṃ… vedanaṃ… phassaṃ… saḷāyatanaṃ… nāmarūpaṃ… viññāṇaṃ… saṅkhāre pajānanti, saṅkhārasamudayaṃ pajānanti, saṅkhāranirodhaṃ pajānanti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti. Te vata saṅkhāre samatikkamma ṭhassantīti ṭhānametaṃ vijjatī’’ti. Dasamaṃ.

Dasabalavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve dasabalā upanisā ca, aññatitthiyabhūmijo;
Upavāṇo paccayo bhikkhu, dve ca samaṇabrāhmaṇāti.

4. Kaḷārakhattiyavaggo

1. Bhūtasuttaṃ

31. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Tatra kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ‘‘vuttamidaṃ, sāriputta, pārāyane [pārāyaṇe (sī.)] ajitapañhe –

‘‘Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekkhā puthū idha;
Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā’’ti.

‘‘Imassa nu kho, sāriputta, saṃkhittena bhāsitassa kathaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo’’ti? Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi…pe… dutiyampi kho āyasmā sāriputto tuṇhī ahosi. Tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ‘‘vuttamidaṃ, sāriputta, pārāyane ajitapañhe –

‘‘Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekkhā puthū idha;
Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā’’ti.

‘‘Imassa nu kho, sāriputta, saṃkhittena bhāsitassa kathaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo’’ti? Tatiyampi kho āyasmā sāriputto tuṇhī ahosi.

‘‘Bhūtamidanti, sāriputta, passasī’’ti? Bhūtamidanti, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Bhūtamidanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā āhārasambhavassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā nirodhadhammassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṃ kho, bhante, sekkho hoti.

‘‘Kathañca, bhante, saṅkhātadhammo hoti? Bhūtamidanti, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Bhūtamidanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā bhūtassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto hoti. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā āhārasambhavassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto hoti. Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā nirodhadhammassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto hoti. Evaṃ kho, bhante, saṅkhātadhammo hoti. Iti kho, bhante, yaṃ taṃ vuttaṃ pārāyane ajitapañhe –

‘‘Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekkhā puthū idha;
Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā’’ti.

‘‘Imassa khvāhaṃ, bhante, saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta, bhūtamidanti, sāriputta, yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Bhūtamidanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭippanno hoti. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā āhārasambhavassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā nirodhadhammassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṃ kho, sāriputta, sekkho hoti.

‘‘Kathañca, sāriputta, saṅkhātadhammo hoti? Bhūtamidanti, sāriputta, yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Bhūtamidanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā bhūtassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto hoti. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā āhārasambhavassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto hoti. Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ sammappaññā disvā nirodhadhammassa nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto hoti. Evaṃ kho, sāriputta, saṅkhātadhammo hoti. Iti kho, sāriputta, yaṃ taṃ vuttaṃ pārāyane ajitapañhe –

‘‘Ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekkhā puthū idha;
Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā’’ti.

‘‘Imassa kho sāriputta saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Kaḷārasuttaṃ

32. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho kaḷārakhattiyo bhikkhu yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho kaḷārakhattiyo bhikkhu āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘moḷiyaphagguno, āvuso sāriputta, bhikkhu sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattoti. Na hi nūna so āyasmā imasmiṃ dhammavinaye assāsamalatthāti. Tena hāyasmā sāriputto imasmiṃ dhammavinaye assāsaṃ patto’’ti?

‘‘Na khvāhaṃ, āvuso, kaṅkhāmī’’ti. ‘‘Āyatiṃ, panāvuso’’ti?

‘‘Na khvāhaṃ, āvuso, vicikicchāmī’’ti.

Atha kho kaḷārakhattiyo bhikkhu uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho kaḷārakhattiyo bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘āyasmatā, bhante, sāriputtena aññā byākatā – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmī’’ti.

Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena sāriputtaṃ āmantehi – ‘satthā taṃ, āvuso sāriputta, āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘satthā taṃ, āvuso sāriputta, āmantetī’’ti. ‘‘Evaṃ, āvuso’’ti kho āyasmā sāriputto tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ sāriputtaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saccaṃ kira tayā, sāriputta, aññā byākatā – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmī’’ti? ‘‘Na kho, bhante, etehi padehi etehi byañjanehi attho [attho ca (syā. kaṃ. ka.)] vutto’’ti. ‘‘Yena kenacipi, sāriputta, pariyāyena kulaputto aññaṃ byākaroti, atha kho byākataṃ byākatato daṭṭhabba’’nti. ‘‘Nanu ahampi, bhante, evaṃ vadāmi – ‘na kho, bhante, etehi padehi etehi byañjanehi attho vutto’’’ti.

‘‘Sace taṃ, sāriputta, evaṃ puccheyyuṃ – ‘kathaṃ jānatā pana tayā, āvuso sāriputta, kathaṃ passatā aññā byākatā – khīṇā jāti vusitaṃ brahmacariyaṃ kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti. Evaṃ puṭṭho tvaṃ, sāriputta, kinti byākareyyāsī’’ti?

‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘kathaṃ jānatā pana tayā, āvuso sāriputta, kathaṃ passatā aññā byākatā – khīṇā jāti vusitaṃ brahmacariyaṃ kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti; evaṃ puṭṭhohaṃ [puṭṭho ahaṃ (syā. kaṃ.), puṭṭhāhaṃ (pī. ka.)], bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘yaṃnidānā, āvuso, jāti, tassa nidānassa khayā khīṇasmiṃ khīṇāmhīti viditaṃ. Khīṇāmhīti viditvā – khīṇājāti vusitaṃ brahmacariyaṃ kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyya’’nti.

‘‘Sace pana taṃ, sāriputta, evaṃ puccheyyuṃ – ‘jāti panāvuso sāriputta, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā’ti? Evaṃ puṭṭho taṃ, sāriputta, kinti byākareyyāsī’’ti? ‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘jāti panāvuso sāriputta, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā’ti? Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘jāti kho, āvuso, bhavanidānā bhavasamudayā bhavajātikā bhavappabhavā’ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyya’’nti.

‘‘Sace pana taṃ, sāriputta, evaṃ puccheyyuṃ – ‘bhavo panāvuso sāriputta, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo’ti? Evaṃ puṭṭho tvaṃ, sāriputta, kinti byākareyyāsī’’ti? ‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘bhavo panāvuso sāriputta, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo’ti? Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘bhavo kho, āvuso, upādānanidāno upādānasamudayo upādānajātiko upādānappabhavo’ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyya’’nti.

‘‘Sace pana taṃ, sāriputta, evaṃ puccheyyuṃ – ‘upādānaṃ panāvuso…pe… sace pana taṃ, sāriputta, evaṃ puccheyyuṃ – taṇhā panāvuso sāriputta, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā’ti? Evaṃ puṭṭho tvaṃ, sāriputta, kinti byākareyyāsī’’ti? ‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – taṇhā panāvuso sāriputta, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā’ti? Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘taṇhā kho, āvuso, vedanānidānā vedanāsamudayā vedanājātikā vedanāpabhavā’ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyya’’nti.

‘‘Sace pana taṃ, sāriputta, evaṃ puccheyyuṃ – ‘kathaṃ jānato pana te, āvuso sāriputta, kathaṃ passato yā vedanāsu nandī sā na upaṭṭhāsī’ti. Evaṃ puṭṭho tvaṃ, sāriputta, kinti byākareyyāsī’’ti? ‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – ‘kathaṃ jānato pana te, āvuso sāriputta, kathaṃ passato yā vedanāsu nandī sā na upaṭṭhāsī’ti evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘tisso kho imā, āvuso, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Imā kho, āvuso, tisso vedanā aniccā. Yadaniccaṃ taṃ dukkhanti viditaṃ [viditā (ṭīkā)], yā vedanāsu nandī sā na upaṭṭhāsī’ti. Evaṃ, puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyya’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta. Ayampi kho, sāriputta, pariyāyo, etasseva atthassa saṃkhittena veyyākaraṇāya – ‘yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasmi’’’nti.

‘‘Sace pana taṃ, sāriputta, evaṃ puccheyyuṃ – ‘kathaṃ vimokkhā pana tayā, āvuso sāriputta, aññā byākatā – khīṇā jāti vusitaṃ brahmacariyaṃ kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti? Evaṃ puṭṭho tvaṃ, sāriputta, kinti byākareyyāsī''ti? ''Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyyuṃ – 'kathaṃ vimokkhā pana tayā, āvuso sāriputta, aññā byākatā – khīṇā jāti vusitaṃ brahmacariyaṃ kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī'ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – 'ajjhattaṃ vimokkhā khvāhaṃ, āvuso, sabbupādānakkhayā tathā sato viharāmi yathā sataṃ viharantaṃ āsavā nānussavanti, attānañca nāvajānāmī'ti. Evaṃ puṭṭhohaṃ, bhante, evaṃ byākareyya''nti.

''Sādhu sādhu, sāriputta. Ayampi kho sāriputta, pariyāyo etasseva atthassa saṃkhittena veyyākaraṇāya – ye āsavā samaṇena vuttā tesvāhaṃ na kaṅkhāmi, te me pahīnāti na vicikicchāmī''ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvā sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

Tatra kho āyasmā sāriputto acirapakkantassa bhagavato bhikkhū āmantesi – ''pubbe appaṭisaṃviditaṃ maṃ, āvuso, bhagavā paṭhamaṃ pañhaṃ apucchi, tassa me ahosi dandhāyitattaṃ. Yato ca kho me, āvuso, bhagavā paṭhamaṃ pañhaṃ anumodi, tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – divasaṃ cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, divasampāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi. Rattiṃ cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, rattimpāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi. Rattindivaṃ [rattidivaṃ (ka.)] cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, rattindivampāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi. Dve rattindivāni cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya…pe… dve rattindivānipāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ…pe… tīṇi rattindivāni cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya…pe… tīṇi rattindivānipāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ…pe… cattāri rattindivāni cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya…pe… cattāri rattindivānipāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ…pe… pañca rattindivāni cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya…pe… pañca rattindivānipāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ…pe… cha rattindivāni cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya…pe… cha rattindivānipāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ…pe… satta rattindivāni cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, satta rattindivānipāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehī''ti.

Atha kho kaḷārakhattiyo bhikkhu uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho kaḷārakhattiyo bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''āyasmatā, bhante, sāriputtena sīhanādo nadito – pubbe appaṭisaṃviditaṃ maṃ, āvuso, bhagavā paṭhamaṃ pañhaṃ apucchi, tassa me ahosi dandhāyitattaṃ. Yato ca kho me, āvuso, bhagavā paṭhamaṃ pañhaṃ anumodi, tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – divasaṃ cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, divasampāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi; rattiṃ cepi…pe… rattindivaṃ cepi maṃ bhagavā…pe… dve rattindivāni cepi maṃ bhagavā…pe… tīṇi… cattāri… pañca… cha… satta rattindivāni cepi maṃ bhagavā etamatthaṃ puccheyya aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, satta rattindivānipāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehī''ti.

''Sā hi, bhikkhu, sāriputtassa dhammadhātu suppaṭividdhā, yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā divasaṃ cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, divasampi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi. Rattiṃ cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, rattimpi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya…pe… rattindivaṃ cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ, rattindivampi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya… dve rattindivāni cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ, dve rattindivānipi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya… tīṇi rattindivāni cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ, tīṇi rattindivānipi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya… cattāri rattindivāni cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ, cattāri rattindivānipi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya… pañca rattindivāni cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ, pañca rattindivānipi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya… cha rattindivāni cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ, cha rattindivānipi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya… satta rattindivāni cepāhaṃ sāriputtaṃ etamatthaṃ puccheyyaṃ aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehi, satta rattindivānipi me sāriputto etamatthaṃ byākareyya aññamaññehi padehi aññamaññehi pariyāyehī''ti. Dutiyaṃ.

3. Ñāṇavatthusuttaṃ

33. Sāvatthiyaṃ…pe… ''catucattārīsaṃ vo, bhikkhave, ñāṇavatthūni desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Katamāni [katamāni ca (syā. kaṃ. pī. ka.)], bhikkhave, catucattārīsaṃ ñāṇavatthūni? Jarāmaraṇe ñāṇaṃ, jarāmaraṇasamudaye ñāṇaṃ, jarāmaraṇanirodhe ñāṇaṃ, jarāmaraṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ; jātiyā ñāṇaṃ, jātisamudaye ñāṇaṃ, jātinirodhe ñāṇaṃ, jātinirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ; bhave ñāṇaṃ, bhavasamudaye ñāṇaṃ, bhavanirodhe ñāṇaṃ, bhavanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ; upādāne ñāṇaṃ, upādānasamudaye ñāṇaṃ, upādānanirodhe ñāṇaṃ, upādānanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ; taṇhāya ñāṇaṃ, taṇhāsamudaye ñāṇaṃ, taṇhānirodhe ñāṇaṃ, taṇhānirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ; vedanāya ñāṇaṃ, vedanāsamudaye ñāṇaṃ, vedanānirodhe ñāṇaṃ, vedanānirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ; phasse ñāṇaṃ…pe… saḷāyatane ñāṇaṃ… nāmarūpe ñāṇaṃ… viññāṇe ñāṇaṃ… saṅkhāresu ñāṇaṃ, saṅkhārasamudaye ñāṇaṃ, saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ. Imāni vuccanti, bhikkhave, catucattārīsaṃ ñāṇavatthūni.

''Katamañca, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko, ayaṃ vuccati jarā. Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālakiriyā khandhānaṃ bhedo kaḷevarassa nikkhepo. Idaṃ vuccati maraṇaṃ. Iti ayañca jarā, idañca maraṇaṃ; idaṃ vuccati, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ.

''Jātisamudayā jarāmaraṇasamudayo; jātinirodhā jarāmaraṇanirodho; ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo jarāmaraṇanirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

''Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇasamudayaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, idamassa dhamme ñāṇaṃ. So iminā dhammena diṭṭhena viditena akālikena pattena pariyogāḷhena atītānāgatena yaṃ neti.

''Ye kho keci atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ abbhaññaṃsu, jarāmaraṇasamudayaṃ abbhaññaṃsu, jarāmaraṇanirodhaṃ abbhaññaṃsu, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ abbhaññaṃsu, sabbe te evameva abbhaññaṃsu, seyyathāpāhaṃ etarahi.

''Yepi hi keci anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ abhijānissanti, jarāmaraṇasamudayaṃ abhijānissanti, jarāmaraṇanirodhaṃ abhijānissanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ abhijānissanti, sabbe te evameva abhijānissanti, seyyathāpāhaṃ etarahīti. Idamassa anvaye ñāṇaṃ.

''Yato kho, bhikkhave, ariyasāvakassa imāni dve ñāṇāni parisuddhāni honti pariyodātāni – dhamme ñāṇañca anvaye ñāṇañca. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako diṭṭhisampanno itipi, dassanasampanno itipi, āgato imaṃ saddhammaṃ itipi, passati imaṃ saddhammaṃ itipi, sekkhena ñāṇena samannāgato itipi, sekkhāya vijjāya samannāgato itipi, dhammasotaṃ samāpanno itipi, ariyo nibbedhikapañño itipi, amatadvāraṃ āhacca tiṭṭhati itipīti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, jāti…pe… katamo ca, bhikkhave, bhavo… katamañca, bhikkhave, upādānaṃ… katamā ca, bhikkhave taṇhā… katamā ca, bhikkhave, vedanā… katamo ca, bhikkhave, phasso… katamañca, bhikkhave, saḷāyatanaṃ… katamañca, bhikkhave, nāmarūpaṃ … katamañca, bhikkhave, viññāṇaṃ… katame ca, bhikkhave, saṅkhārā? Tayome, bhikkhave, saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāroti. Ime vuccanti, bhikkhave, saṅkhārā.

‘‘Avijjāsamudayā saṅkhārasamudayo; avijjānirodhā saṅkhāranirodho; ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅkhāranirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako evaṃ saṅkhāre pajānāti, evaṃ saṅkhārasamudayaṃ pajānāti, evaṃ saṅkhāranirodhaṃ pajānāti, evaṃ saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, idamassa dhamme ñāṇaṃ. So iminā dhammena diṭṭhena viditena akālikena pattena pariyogāḷhena atītānāgatena yaṃ neti.

‘‘Ye kho keci atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā saṅkhāre abbhaññaṃsu, saṅkhārasamudayaṃ abbhaññaṃsu, saṅkhāranirodhaṃ abbhaññaṃsu, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ abbhaññaṃsu, sabbe te evameva abbhaññaṃsu, seyyathāpāhaṃ etarahi.

‘‘Yepi hi keci anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā saṅkhāre abhijānissanti, saṅkhārasamudayaṃ abhijānissanti, saṅkhāranirodhaṃ abhijānissanti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ abhijānissanti, sabbe te evameva abhijānissanti, seyyathāpāhaṃ etarahi. Idamassa anvaye ñāṇaṃ.

‘‘Yato kho, bhikkhave, ariyasāvakassa imāni dve ñāṇāni parisuddhāni honti pariyodātāni – dhamme ñāṇañca anvaye ñāṇañca. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako diṭṭhisampanno itipi, dassanasampanno itipi, āgato imaṃ saddhammaṃ itipi, passati imaṃ saddhammaṃ itipi, sekkhena ñāṇena samannāgato itipi, sekkhāya vijjāya samannāgato itipi, dhammasotaṃ samāpanno itipi, ariyo nibbedhikapañño itipi, amatadvāraṃ āhacca tiṭṭhati itipī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyañāṇavatthusuttaṃ

34. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘sattasattari vo, bhikkhave, ñāṇavatthūni desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamāni, bhikkhave, sattasattari ñāṇavatthūni? Jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṃ; asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṃ; atītampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṃ; anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṃ; yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ.

‘‘Bhavapaccayā jātīti ñāṇaṃ…pe… upādānapaccayā bhavoti ñāṇaṃ… taṇhāpaccayā upādānanti ñāṇaṃ… vedanāpaccayā taṇhāti ñāṇaṃ… phassapaccayā vedanāti ñāṇaṃ… saḷāyatanapaccayā phassoti ñāṇaṃ… nāmarūpapaccayā saḷāyatananti ñāṇaṃ… viññāṇapaccayā nāmarūpanti ñāṇaṃ… saṅkhārapaccayā viññāṇanti ñāṇaṃ; avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ; atītampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ; anāgatampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ; yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Imāni vuccanti, bhikkhave, sattasattari ñāṇavatthūnī’’ti. Catutthaṃ.

5. Avijjāpaccayasuttaṃ

35. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī’’ti. Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘katamaṃ nu kho, bhante, jarāmaraṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmaraṇa’nti? ‘No kallo pañho’ti bhagavā avoca, ‘katamaṃ jarāmaraṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmaraṇa’nti iti vā, bhikkhu, yo vadeyya, ‘aññaṃ jarāmaraṇaṃ aññassa ca panidaṃ jarāmaraṇa’nti, iti vā, bhikkhu, yo vadeyya, ubhayametaṃ ekatthaṃ byañjanameva nānaṃ. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, bhikkhu, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, bhikkhu, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. Ete te, bhikkhu, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti.

‘‘Katamā nu kho, bhante, jāti, kassa ca panāyaṃ jātī’’ti? ‘‘No kallo pañho’’ti bhagavā avoca, ‘‘‘katamā jāti, kassa ca panāyaṃ jātī’ti iti vā, bhikkhu, yo vadeyya, ‘aññā jāti aññassa ca panāyaṃ jātī’ti iti vā, bhikkhu, yo vadeyya, ubhayametaṃ ekatthaṃ byañjanameva nānaṃ. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, bhikkhu, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, bhikkhu, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. Ete te, bhikkhu, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘bhavapaccayā jātī’’’ti.

‘‘Katamo nu kho, bhante, bhavo, kassa ca panāyaṃ bhavo’’ti? ‘‘No kallo pañho’’ti bhagavā avoca, ‘‘‘katamo bhavo, kassa ca panāyaṃ bhavo’ti iti vā, bhikkhu, yo vadeyya, ‘añño bhavo aññassa ca panāyaṃ bhavo’ti iti vā, bhikkhu, yo vadeyya, ubhayametaṃ ekatthaṃ byañjanameva nānaṃ. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, bhikkhu, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti; aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, bhikkhu, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. Ete te, bhikkhu, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘upādānapaccayā bhavo’ti…pe… ‘taṇhāpaccayā upādānanti… vedanāpaccayā taṇhāti… phassapaccayā vedanāti… saḷāyatanapaccayā phassoti… nāmarūpapaccayā saḷāyatananti… viññāṇapaccayā nāmarūpanti… saṅkhārapaccayā viññāṇa’’’nti.

‘‘Katame nu kho, bhante, saṅkhārā, kassa ca panime saṅkhārā’’ti? ‘‘No kallo pañho’’ti bhagavā avoca, ‘‘‘katame saṅkhārā kassa ca panime saṅkhārā’ti iti vā, bhikkhu, yo vadeyya, ‘aññe saṅkhārā aññassa ca panime saṅkhārā’ti iti vā, bhikkhu, yo vadeyya, ubhayametaṃ ekatthaṃ byañjanameva nānaṃ. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, bhikkhu, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti; aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, bhikkhu, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. Ete te, bhikkhu, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’’ti.

‘‘Avijjāya tveva, bhikkhu, asesavirāganirodhā yānissa tāni visūkāyikāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici. ‘Katamaṃ jarāmaraṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmaraṇaṃ’ iti vā, ‘aññaṃ jarāmaraṇaṃ, aññassa ca panidaṃ jarāmaraṇaṃ’ iti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ iti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ’ iti vā. Sabbānissa tāni pahīnāni bhavanti ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṅkatāni āyatiṃ anuppādadhammāni.

‘‘Avijjāya tveva, bhikkhu, asesavirāganirodhā yānissa tāni visūkāyikāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici. ‘Katamā jāti, kassa ca panāyaṃ jāti’ iti vā, ‘aññā jāti, aññassa ca panāyaṃ jāti’ iti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ iti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ’ iti vā. Sabbānissa tāni pahīnāni bhavanti ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṅkatāni āyatiṃ anuppādadhammāni.

‘‘Avijjāya tveva, bhikkhu, asesavirāganirodhā yānissa tāni visūkāyikāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici. Katamo bhavo…pe… katamaṃ upādānaṃ… katamā taṇhā… katamā vedanā… katamo phasso… katamaṃ saḷāyatanaṃ… katamaṃ nāmarūpaṃ… katamaṃ viññāṇaṃ…pe….

‘‘Avijjāya tveva, bhikkhu, asesavirāganirodhā yānissa tāni visūkāyikāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici. ‘Katame saṅkhārā, kassa ca panime saṅkhārā’ iti vā, ‘aññe saṅkhārā, aññassa ca panime saṅkhārā’ iti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ iti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ, aññaṃ sarīraṃ’ iti vā. Sabbānissa tāni pahīnāni bhavanti ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṅkatāni āyatiṃ anuppādadhammānī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaavijjāpaccayasuttaṃ

36. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘‘Katamaṃ jarāmaraṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmaraṇa’nti iti vā, bhikkhave, yo vadeyya, ‘aññaṃ jarāmaraṇaṃ, aññassa ca panidaṃ jarāmaraṇa’nti iti vā, bhikkhave, yo vadeyya, ubhayametaṃ ekatthaṃ byañjanameva nānaṃ. ‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ iti vā, bhikkhave, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. ‘Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ’ iti vā, bhikkhave, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. Ete te, bhikkhave, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti.

‘‘Katamā jāti…pe… katamo bhavo… katamaṃ upādānaṃ… katamā taṇhā… katamā vedanā… katamo phasso… katamaṃ saḷāyatanaṃ… katamaṃ nāmarūpaṃ… katamaṃ viññāṇaṃ… katame saṅkhārā, kassa ca panime saṅkhārāti iti vā, bhikkhave, yo vadeyya, ‘aññe saṅkhārā aññassa ca panime saṅkhārā’ti iti vā, bhikkhave, yo vadeyya, ubhayametaṃ ekatthaṃ byañjanameva nānaṃ. ‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ iti vā, bhikkhave, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. ‘Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ’ iti vā, bhikkhave, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hoti. Ete te, bhikkhave, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’’ti.

‘‘Avijjāya tveva, bhikkhave, asesavirāganirodhā yānissa tāni visūkāyikāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici. ‘Katamaṃ jarāmaraṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmaraṇaṃ’ iti vā, ‘aññaṃ jarāmaraṇaṃ, aññassa ca panidaṃ jarāmaraṇaṃ’ iti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ iti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ, aññaṃ sarīraṃ’ iti vā. Sabbānissa tāni pahīnāni bhavanti ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṅkatāni āyatiṃ anuppādadhammāni.

‘‘Avijjāya tveva, bhikkhave, asesavirāganirodhā yānissa tāni visūkāyikāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici. Katamā jāti…pe… katamo bhavo… katamaṃ upādānaṃ… katamā taṇhā… katamā vedanā… katamo phasso… katamaṃ saḷāyatanaṃ… katamaṃ nāmarūpaṃ… katamaṃ viññāṇaṃ… ‘katame saṅkhārā, kassa ca panime saṅkhārā’ iti vā, ‘aññe saṅkhārā, aññassa ca panime saṅkhārā’ iti vā; ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ’ iti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ’ iti vā. Sabbānissa tāni pahīnāni bhavanti ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṅkatāni āyatiṃ anuppādadhammānī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Natumhasuttaṃ

37. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘nāyaṃ, bhikkhave, kāyo tumhākaṃ napi aññesaṃ. Purāṇamidaṃ, bhikkhave, kammaṃ abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ vedaniyaṃ daṭṭhabbaṃ’’.

‘‘Tatra kho, bhikkhave, sutavā ariyasāvako paṭiccasamuppādaññeva sādhukaṃ yoniso manasi karoti – ‘iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati; imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati, yadidaṃ – avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’’ti. Sattamaṃ.

8. Cetanāsuttaṃ

38. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Yañca, bhikkhave, ceteti yañca pakappeti yañca anuseti, ārammaṇametaṃ [āramaṇametaṃ (?)] hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti. Tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe virūḷhe āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hoti. Āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā sati āyatiṃ jāti jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti''.

''No ce, bhikkhave, ceteti no ce pakappeti, atha ce anuseti, ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti. Tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe virūḷhe āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hoti. Āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā sati āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

''Yato ca kho, bhikkhave, no ceva ceteti no ca pakappeti no ca anuseti, ārammaṇametaṃ na hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe asati patiṭṭhā viññāṇassa na hoti. Tadappatiṭṭhite viññāṇe avirūḷhe āyatiṃ punabbhavābhinibbatti na hoti. Āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā asati āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyacetanāsuttaṃ

39. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''yañca, bhikkhave, ceteti yañca pakappeti yañca anuseti, ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti. Tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe virūḷhe nāmarūpassa avakkanti hoti. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ; saḷāyatanapaccayā phasso; phassapaccayā vedanā…pe… taṇhā… upādānaṃ… bhavo… jāti… jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti''.

''No ce, bhikkhave, ceteti no ce pakappeti, atha ce anuseti, ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti. Tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe virūḷhe nāmarūpassa avakkanti hoti. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

''Yato ca kho, bhikkhave, no ceva ceteti no ca pakappeti no ca anuseti, ārammaṇametaṃ na hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe asati patiṭṭhā viññāṇassa na hoti. Tadappatiṭṭhite viññāṇe avirūḷhe nāmarūpassa avakkanti na hoti. Nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Navamaṃ.

10. Tatiyacetanāsuttaṃ

40. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''yañca, bhikkhave, ceteti yañca pakappeti yañca anuseti ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti. Tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe virūḷhe nati hoti. Natiyā sati āgatigati hoti. Āgatigatiyā sati cutūpapāto hoti. Cutūpapāte sati āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti''.

''No ce, bhikkhave, ceteti no ce pakappeti atha ce anuseti, ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti. Tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe virūḷhe nati hoti. Natiyā sati āgatigati hoti. Āgatigatiyā sati cutūpapāto hoti. Cutūpapāte sati āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

''Yato ca kho, bhikkhave, no ceva ceteti no ca pakappeti no ca anuseti, ārammaṇametaṃ na hoti viññāṇassa ṭhitiyā. Ārammaṇe asati patiṭṭhā viññāṇassa na hoti. Tadappatiṭṭhite viññāṇe avirūḷhe nati na hoti. Natiyā asati āgatigati na hoti. Āgatigatiyā asati cutūpapāto na hoti. Cutūpapāte asati āyatiṃ jāti jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Dasamaṃ.

Kaḷārakhattiyavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Bhūtamidaṃ kaḷārañca, duve ca ñāṇavatthūni;
Avijjāpaccayā ca dve, natumhā cetanā tayoti.

5. Gahapativaggo

1. Pañcaverabhayasuttaṃ

41. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca –

''Yato kho, gahapati, ariyasāvakassa pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, catūhi ca sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, ariyo cassa ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – 'khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano'''ti.

''Katamāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti? Yaṃ, gahapati, pāṇātipātī pāṇātipātapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati, pāṇātipātā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti.

''Yaṃ, gahapati, adinnādāyī adinnādānapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati, adinnādānā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti.

''Yaṃ, gahapati, kāmesumicchācārī kāmesumicchācārapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati, kāmesumicchācārā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti.

''Yaṃ, gahapati, musāvādī musāvādapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati, musāvādā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti.

''Yaṃ, gahapati, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī surāmerayamajjapamādaṭṭhānapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti. Imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti.

''Katamehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti? Idha, gahapati, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'''ti.

‘‘Dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’’ti.

‘‘Saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’’ti.

‘‘Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi. Imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti.

‘‘Katamo cassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho? Idha, gahapati, ariyasāvako paṭiccasamuppādaññeva sādhukaṃ yoniso manasi karoti – ‘iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imasmiṃ asati idaṃ na hoti; imassuppādā idaṃ uppajjati, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati. Yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’’ti. Ayamassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho.

‘‘Yato kho, gahapati, ariyasāvakassa imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, ayañcassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano’’’ti.

2. Dutiyapañcaverabhayasuttaṃ

42. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘yato kho, bhikkhave, ariyasāvakassa pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, catūhi ca sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, ariyo cassa ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano’’’ti.

‘‘Katamāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti? Yaṃ, bhikkhave, pāṇātipātī …pe… yaṃ, bhikkhave, adinnādāyī…pe… yaṃ, bhikkhave, kāmesumicchācārī… yaṃ, bhikkhave, musāvādī… yaṃ, bhikkhave, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī…pe… imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti.

‘‘Katamehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe…pe… dhamme… saṅghe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti. Imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti.

‘‘Katamo cassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paṭiccasamuppādaññeva sādhukaṃ yoniso manasi karoti…pe… ayamassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho.

‘‘Yato kho, bhikkhave, ariyasāvakassa imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, imehi ca catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, ayañcassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyano’’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dukkhasuttaṃ

43. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dukkhassa, bhikkhave, samudayañca atthaṅgamañca desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamo ca, bhikkhave, dukkhassa samudayo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Ayaṃ kho, bhikkhave, dukkhassa samudayo.

‘‘Sotañca paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ…pe… ghānañca paṭicca gandhe ca…pe… jivhañca paṭicca rase ca…pe… kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Ayaṃ kho, bhikkhave, dukkhassa samudayo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, dukkhassa atthaṅgamo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, dukkhassa atthaṅgamo.

‘‘Sotañca paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ…pe… ghānañca paṭicca gandhe ca…pe… jivhañca paṭicca rase ca…pe… kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, dukkhassa atthaṅgamo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Lokasuttaṃ

44. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘lokassa, bhikkhave, samudayañca atthaṅgamañca desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamo ca, bhikkhave, lokassa samudayo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Ayaṃ kho, bhikkhave, lokassa samudayo.

‘‘Sotañca paṭicca sadde ca…pe… ghānañca paṭicca gandhe ca… jivhañca paṭicca rase ca… kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā…pe… jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Ayaṃ kho, bhikkhave, lokassa samudayo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, lokassa atthaṅgamo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, lokassa atthaṅgamo.

‘‘Sotañca paṭicca sadde ca…pe… ghānañca paṭicca gandhe ca… jivhañca paṭicca rase ca… kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, lokassa atthaṅgamo’’ti. Catutthaṃ.

5. Ñātikasuttaṃ

45. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā ñātike viharati giñjakāvasathe. Atha kho bhagavā rahogato paṭisallāno imaṃ dhammapariyāyaṃ abhāsi –

‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Sotañca paṭicca sadde ca…pe… ghānañca paṭicca gandhe ca… jivhañca paṭicca rase ca… kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

‘‘Sotañca paṭicca sadde ca…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu bhagavato upassuti [upassutiṃ (sī. pī.)] ṭhito hoti. Addasā kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ upassuti ṭhitaṃ. Disvāna taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘assosi no tvaṃ, bhikkhu, imaṃ dhammapariyāya’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti. ‘‘Uggaṇhāhi tvaṃ, bhikkhu, imaṃ dhammapariyāyaṃ; pariyāpuṇāhi tvaṃ, bhikkhu, imaṃ dhammapariyāyaṃ; dhārehi tvaṃ, bhikkhu, imaṃ dhammapariyāyaṃ. Atthasaṃhito ayaṃ [atthasaṃhitoyaṃ (sī. syā. kaṃ.), atthasaṃhitāyaṃ (pī. ka.)], bhikkhu, dhammapariyāyo ādibrahmacariyako’’ti. Pañcamaṃ.

6. Aññatarabrāhmaṇasuttaṃ

46. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho aññataro brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, so karoti so paṭisaṃvedayatī’’ti? ‘‘‘So karoti so paṭisaṃvedayatī’ti kho, brāhmaṇa, ayameko anto’’.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, añño karoti, añño paṭisaṃvedayatī’’ti? ‘‘‘Añño karoti, añño paṭisaṃvedayatī’ti kho, brāhmaṇa, ayaṃ dutiyo anto. Ete te, brāhmaṇa, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho …pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’’ti.

Evaṃ vutte, so brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama,…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Jāṇussoṇisuttaṃ

47. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho jāṇussoṇi brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ…pe… ekamantaṃ nisinno kho jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Kiṃ nu kho, bho, gotama, sabbamatthī’’ti? ‘‘‘Sabbamatthī’ti kho, brāhmaṇa, ayameko anto’’.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, sabbaṃ natthī’’ti? ‘‘‘Sabbaṃ natthī’ti kho, brāhmaṇa, ayaṃ dutiyo anto. Ete te, brāhmaṇa, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’’ti.

Evaṃ vutte, jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ bho gotama…pe… pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Sattamaṃ.

8. Lokāyatikasuttaṃ

48. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho lokāyatiko brāhmaṇo yena bhagavā…pe… ekamantaṃ nisinno kho lokāyatiko brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, sabbamatthī’’ti? ‘‘‘Sabbamatthī’ti kho, brāhmaṇa, jeṭṭhametaṃ lokāyataṃ’’.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, sabbaṃ natthī’’ti? ‘‘‘Sabbaṃ natthī’ti kho, brāhmaṇa, dutiyametaṃ lokāyataṃ’’.

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, sabbamekatta’’nti? ‘‘‘Sabbamekatta’nti kho, brāhmaṇa, tatiyametaṃ lokāyataṃ’’.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, sabbaṃ puthutta’’nti? ‘‘‘Sabbaṃ puthutta’nti kho, brāhmaṇa, catutthametaṃ lokāyataṃ’’.

‘‘Ete te, brāhmaṇa, ubho ante anupagamma majjhena tathāgato dhammaṃ deseti – ‘avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’’ti.

Evaṃ vutte, lokāyatiko brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Ariyasāvakasuttaṃ

49. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘na, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa evaṃ hoti – ‘kiṃ nu kho kismiṃ sati kiṃ hoti, kissuppādā kiṃ uppajjati? (Kismiṃ sati saṅkhārā honti, kismiṃ sati viññāṇaṃ hoti,) [( ) etthantare pāṭhā kesuci potthakesu na dissantīti sī. pī. potthakesu dassitā. tathā sati anantarasuttaṭīkāya sameti] kismiṃ sati nāmarūpaṃ hoti, kismiṃ sati saḷāyatanaṃ hoti, kismiṃ sati phasso hoti, kismiṃ sati vedanā hoti, kismiṃ sati taṇhā hoti, kismiṃ sati upādānaṃ hoti, kismiṃ sati bhavo hoti, kismiṃ sati jāti hoti, kismiṃ sati jarāmaraṇaṃ hotī''ti?

''Atha kho, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa aparappaccayā ñāṇamevettha hoti – 'imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati. (Avijjāya sati saṅkhārā honti; saṅkhāresu sati viññāṇaṃ hoti;) [( ) etthakesu pāṭhā kesuci potthakesu na dissantīti sī. pī. potthakesu dassitā. tathā sati anantarasuttaṭīkāya sameti] viññāṇe sati nāmarūpaṃ hoti; nāmarūpe sati saḷāyatanaṃ hoti; saḷāyatane sati phasso hoti; phasse sati vedanā hoti; vedanāya sati taṇhā hoti; taṇhāya sati upādānaṃ hoti; upādāne sati bhavo hoti; bhave sati jāti hoti; jātiyā sati jarāmaraṇaṃ hotī'ti. So evaṃ pajānāti – 'evamayaṃ loko samudayatī''ti.

''Na, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa evaṃ hoti – 'kiṃ nu kho kismiṃ asati kiṃ na hoti, kissa nirodhā kiṃ nirujjhati? (Kismiṃ asati saṅkhārā na honti, kismiṃ asati viññāṇaṃ na hoti,) [( ) etthantare pāṭhāpi tattha tatheva dassitā] kismiṃ asati nāmarūpaṃ na hoti, kismiṃ asati saḷāyatanaṃ na hoti, kismiṃ asati phasso na hoti, kismiṃ asati vedanā na hoti, kismiṃ asati taṇhā na hoti, kismiṃ asati upādānaṃ na hoti, kismiṃ asati bhavo na hoti, kismiṃ asati jāti na hoti, kismiṃ asati jarāmaraṇaṃ na hotī''ti?

''Atha kho, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa aparappaccayā ñāṇamevettha hoti – 'imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati. (Avijjāya asati saṅkhārā na honti; saṅkhāresu asati viññāṇaṃ na hoti;) [( ) etthantare pāṭhāpi tattha tatheva dassitā] viññāṇe asati nāmarūpaṃ na hoti; nāmarūpe asati saḷāyatanaṃ na hoti…pe… bhavo na hoti… jāti na hoti… jātiyā asati jarāmaraṇaṃ na hotī'ti. So evaṃ pajānāti – 'evamayaṃ loko nirujjhatī''ti.

''Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako evaṃ lokassa samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako diṭṭhisampanno itipi…pe… amatadvāraṃ āhacca tiṭṭhati itipī''ti. Navamaṃ.

10. Dutiyaariyasāvakasuttaṃ

50. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''na, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa evaṃ hoti – 'kiṃ nu kho kismiṃ sati kiṃ hoti, kissuppādā kiṃ uppajjati? Kismiṃ sati saṅkhārā honti, kismiṃ sati viññāṇaṃ hoti, kismiṃ sati nāmarūpaṃ hoti, kismiṃ sati saḷāyatanaṃ hoti, kismiṃ sati phasso hoti, kismiṃ sati vedanā hoti, kismiṃ sati taṇhā hoti, kismiṃ sati upādānaṃ hoti, kismiṃ sati bhavo hoti, kismiṃ sati jāti hoti, kismiṃ sati jarāmaraṇaṃ hotī''ti?

''Atha kho, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa aparappaccayā ñāṇamevettha hoti – 'imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati. Avijjāya sati saṅkhārā honti; saṅkhāresu sati viññāṇaṃ hoti; viññāṇe sati nāmarūpaṃ hoti; nāmarūpe sati saḷāyatanaṃ hoti; saḷāyatane sati phasso hoti; phasse sati vedanā hoti; vedanāya sati taṇhā hoti; taṇhāya sati upādānaṃ hoti; upādāne sati bhavo hoti; bhave sati jāti hoti; jātiyā sati jarāmaraṇaṃ hotī'ti. So evaṃ pajānāti – 'evamayaṃ loko samudayatī''ti.

''Na, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa evaṃ hoti – 'kiṃ nu kho kismiṃ asati kiṃ na hoti, kissa nirodhā kiṃ nirujjhati? Kismiṃ asati saṅkhārā na honti, kismiṃ asati viññāṇaṃ na hoti, kismiṃ asati nāmarūpaṃ na hoti, kismiṃ asati saḷāyatanaṃ na hoti, kismiṃ asati phasso na hoti, kismiṃ asati vedanā na hoti, kismiṃ asati taṇhā na hoti…pe… upādānaṃ… bhavo… jāti… kismiṃ asati jarāmaraṇaṃ na hotī''ti?

''Atha kho, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa aparappaccayā ñāṇamevettha hoti – 'imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati. Avijjāya asati saṅkhārā na honti; saṅkhāresu asati viññāṇaṃ na hoti; viññāṇe asati nāmarūpaṃ na hoti; nāmarūpe asati saḷāyatanaṃ na hoti…pe… jātiyā asati jarāmaraṇaṃ na hotī'ti. So evaṃ pajānāti – 'evamayaṃ loko nirujjhatī''ti.

''Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako evaṃ lokassa samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako diṭṭhisampanno itipi, dassanasampanno itipi, āgato imaṃ saddhammaṃ itipi, passati imaṃ saddhammaṃ itipi, sekkhena ñāṇena samannāgato itipi, sekkhāya vijjāya samannāgato itipi, dhammasotaṃ samāpanno itipi, ariyo nibbedhikapañño itipi, amatadvāraṃ āhacca tiṭṭhati itipī''ti. Dasamaṃ.

Gahapativaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Dve pañcaverabhayā vuttā, dukkhaṃ loko ca ñātikaṃ;
Aññataraṃ jāṇussoṇi ca, lokāyatikena aṭṭhamaṃ;
Dve ariyasāvakā vuttā, vaggo tena pavuccatīti.

6. Dukkhavaggo

1. Parivīmaṃsanasuttaṃ

51. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Kittāvatā nu kho, bhikkhave, bhikkhū parivīmaṃsamāno parivīmaṃseyya sabbaso sammā dukkhakkhayāyā''ti? ''Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī''ti. ''Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Idha, bhikkhave, bhikkhu parivīmaṃsamāno parivīmaṃsati – 'yaṃ kho idaṃ anekavidhaṃ nānappakārakaṃ dukkhaṃ loke uppajjati jarāmaraṇaṃ; idaṃ nu kho dukkhaṃ kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ? Kismiṃ sati jarāmaraṇaṃ hoti, kismiṃ asati jarāmaraṇaṃ na hotī'ti? So parivīmaṃsamāno evaṃ pajānāti – 'yaṃ kho idaṃ anekavidhaṃ nānappakārakaṃ dukkhaṃ loke uppajjati jarāmaraṇaṃ, idaṃ kho dukkhaṃ jātinidānaṃ jātisamudayaṃ jātijātikaṃ jātippabhavaṃ. Jātiyā sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātiyā asati jarāmaraṇaṃ na hotī''ti.

''So jarāmaraṇañca pajānāti, jarāmaraṇasamudayañca pajānāti, jarāmaraṇanirodhañca pajānāti, yā ca jarāmaraṇanirodhasāruppagāminī paṭipadā tañca pajānāti, tathā paṭipanno ca hoti anudhammacārī; ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sabbaso sammā dukkhakkhayāya paṭipanno jarāmaraṇanirodhāya.

''Athāparaṃ parivīmaṃsamāno parivīmaṃsati – 'jāti panāyaṃ kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā, kismiṃ sati jāti hoti, kismiṃ asati jāti na hotī'ti? So parivīmaṃsamāno evaṃ pajānāti – 'jāti bhavanidānā bhavasamudayā bhavajātikā bhavappabhavā; bhave sati jāti hoti, bhave asati jāti na hotī''ti.

''So jātiñca pajānāti, jātisamudayañca pajānāti, jātinirodhañca pajānāti, yā ca jātinirodhasāruppagāminī paṭipadā tañca pajānāti, tathā paṭipanno ca hoti anudhammacārī; ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sabbaso sammā dukkhakkhayāya paṭipanno jātinirodhāya.

‘‘Athāparaṃ parivīmaṃsamāno parivīmaṃsati – ‘bhavo panāyaṃ kiṃnidāno…pe… upādānaṃ panidaṃ kiṃnidānaṃ… taṇhā panāyaṃ kiṃnidānā… vedanā… phasso… saḷāyatanaṃ panidaṃ kiṃnidānaṃ… nāmarūpaṃ panidaṃ… viññāṇaṃ panidaṃ… saṅkhārā panime kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā; kismiṃ sati saṅkhārā honti, kismiṃ asati saṅkhārā na hontī’ti? So parivīmaṃsamāno evaṃ pajānāti – ‘saṅkhārā avijjānidānā avijjāsamudayā avijjājātikā avijjāpabhavā; avijjāya sati saṅkhārā honti, avijjāya asati saṅkhārā na hontī’’’ti.

‘‘So saṅkhāre ca pajānāti, saṅkhārasamudayañca pajānāti, saṅkhāranirodhañca pajānāti, yā ca saṅkhāranirodhasāruppagāminī paṭipadā tañca pajānāti, tathā paṭipanno ca hoti anudhammacārī; ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sabbaso sammā dukkhakkhayāya paṭipanno saṅkhāranirodhāya.

‘‘Avijjāgato yaṃ, bhikkhave, purisapuggalo puññaṃ ce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ. Apuññaṃ ce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, apuññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ. Āneñjaṃ ce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti āneñjūpagaṃ hoti viññāṇaṃ. Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā hoti vijjā uppannā, so avijjāvirāgā vijjuppādā neva puññābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti na apuññābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti na āneñjābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. Anabhisaṅkharonto anabhisañcetayanto na kiñci loke upādiyati; anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti.

‘‘So sukhaṃ ce vedanaṃ vedayati, sā aniccāti pajānāti, anajjhositāti pajānāti, anabhinanditāti pajānāti. Dukkhaṃ ce vedanaṃ vedayati, sā aniccāti pajānāti, anajjhositāti pajānāti, anabhinanditāti pajānāti. Adukkhamasukhaṃ ce vedanaṃ vedayati, sā aniccāti pajānāti, anajjhositāti pajānāti, anabhinanditāti pajānāti. So sukhaṃ ce vedanaṃ vedayati, visaṃyutto naṃ vedayati. Dukkhaṃ ce vedanaṃ vedayati, visaṃyutto naṃ [taṃ vedanaṃ (sī. pī.), vedanaṃ (ka.)] vedayati. Adukkhamasukhaṃ ce vedanaṃ vedayati, visaṃyutto naṃ vedayati.

‘‘So kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānāti, jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānāti. Kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissanti, sarīrāni avasissantīti pajānāti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso kumbhakārapākā uṇhaṃ kumbhaṃ uddharitvā same bhūmibhāge paṭisisseyya [paṭiviseyya (sī.), patiṭṭhapeyya (syā. kaṃ. pī.), paṭiseveyya (ṭīkā)]. Tatra yāyaṃ usmā sā tattheva vūpasameyya, kapallāni avasisseyyuṃ. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānāti, jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānāti. Kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissanti, sarīrāni avasissantīti pajānāti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu kho khīṇāsavo bhikkhu puññābhisaṅkhāraṃ vā abhisaṅkhareyya apuññābhisaṅkhāraṃ vā abhisaṅkhareyya āneñjābhisaṅkhāraṃ vā abhisaṅkhareyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana saṅkhāresu asati, saṅkhāranirodhā api nu kho viññāṇaṃ paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana viññāṇe asati, viññāṇanirodhā api nu kho nāmarūpaṃ paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana nāmarūpe asati, nāmarūpanirodhā api nu kho saḷāyatanaṃ paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana saḷāyatane asati, saḷāyatananirodhā api nu kho phasso paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana phasse asati, phassanirodhā api nu kho vedanā paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana vedanāya asati, vedanānirodhā api nu kho taṇhā paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana taṇhāya asati, taṇhānirodhā api nu kho upādānaṃ paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana upādāne asati, upādānanirodhā api nu kho bhavo paññāyethā’’ti. ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana bhave asati, bhavanirodhā api nu kho jāti paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbaso vā pana jātiyā asati, jātinirodhā api nu kho jarāmaraṇaṃ paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Sādhu sādhu, bhikkhave, evametaṃ, bhikkhave, netaṃ aññathā. Saddahatha me taṃ, bhikkhave, adhimuccatha, nikkaṅkhā ettha hotha nibbicikicchā. Esevanto dukkhassā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Upādānasuttaṃ

52. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘upādāniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dasannaṃ vā kaṭṭhavāhānaṃ vīsāya vā kaṭṭhavāhānaṃ tiṃsāya vā kaṭṭhavāhānaṃ cattārīsāya vā kaṭṭhavāhānaṃ mahāaggikkhandho jaleyya. Tatra puriso kālena kālaṃ sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya. Evañhi so, bhikkhave, mahāaggikkhandho tadāhāro tadupādāno ciraṃ dīghamaddhānaṃ jaleyya. Evameva kho, bhikkhave, upādāniyesu dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Upādāniyesu, bhikkhave, dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dasannaṃ vā kaṭṭhavāhānaṃ vīsāya vā tiṃsāya vā cattārīsāya vā kaṭṭhavāhānaṃ mahāaggikkhandho jaleyya; tatra puriso na kālena kālaṃ sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, na sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, na sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya. Evañhi so, bhikkhave, mahāaggikkhandho purimassa ca upādānassa pariyādānā aññassa ca anupahārā [anupāhārā (pī.)] anāhāro nibbāyeyya. Evameva kho, bhikkhave, upādāniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati, taṇhānirodhā upādānanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Saṃyojanasuttaṃ

53. Sāvatthiyaṃ viharati …pe… ‘‘saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, telañca paṭicca vaṭṭiñca paṭicca telappadīpo jhāyeyya. Tatra puriso kālena kālaṃ telaṃ āsiñceyya vaṭṭiṃ upasaṃhareyya. Evañhi so, bhikkhave, telappadīpo tadāhāro tadupādāno ciraṃ dīghamaddhānaṃ jaleyya. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, telañca paṭicca vaṭṭiñca paṭicca telappadīpo jhāyeyya. Tatra puriso na kālena kālaṃ telaṃ āsiñceyya na vaṭṭiṃ upasaṃhareyya. Evañhi so, bhikkhave, telappadīpo purimassa ca upādānassa pariyādānā aññassa ca anupahārā anāhāro nibbāyeyya. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho… pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyasaṃyojanasuttaṃ

54. Sāvatthiyaṃ viharati …pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, telañca paṭicca vaṭṭiñca paṭicca telappadīpo jhāyeyya. Tatra puriso kālena kālaṃ telaṃ āsiñceyya vaṭṭiṃ upasaṃhareyya. Evañhi so, bhikkhave, telappadīpo tadāhāro tadupādāno ciraṃ dīghamaddhānaṃ jaleyya. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, telañca paṭicca vaṭṭiñca paṭicca telappadīpo jhāyeyya. Tatra puriso na kālena kālaṃ telaṃ āsiñceyya na vaṭṭiṃ upasaṃhareyya. Evañhi so, bhikkhave, telappadīpo purimassa ca upādānassa pariyādānā aññassa ca anupahārā anāhāro nibbāyeyya. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho… pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Catutthaṃ.

5. Mahārukkhasuttaṃ

55. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘upādāniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho. Tassa yāni ceva mūlāni adhogamāni, yāni ca tiriyaṅgamāni, sabbāni tāni uddhaṃ ojaṃ abhiharanti. Evañhi so, bhikkhave, mahārukkho tadāhāro tadupādāno ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Evameva kho, bhikkhave, upādāniyesu dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Upādāniyesu, bhikkhave, dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho. Atha puriso āgaccheyya kuddālapiṭakaṃ [kudālapiṭakaṃ (aññattha)] ādāya. So taṃ rukkhaṃ mūle chindeyya, mūlaṃ chinditvā palikhaṇeyya [paliṃkhaṇeyya (pī. ka.)], palikhaṇitvā mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷimattānipi. So taṃ rukkhaṃ khaṇḍākhaṇḍikaṃ chindeyya, khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinditvā phāleyya, phāletvā sakalikaṃ sakalikaṃ kareyya, sakalikaṃ sakalikaṃ karitvā vātātape visoseyya; vātātape visosetvā agginā ḍaheyya, agginā ḍahetvā masiṃ kareyya, masiṃ karitvā mahāvāte vā ophuṇeyya [opuneyya (sī. pī.), ophuneyya (syā. kaṃ. ka.)] nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya. Evañhi so, bhikkhave, mahārukkho ucchinnamūlo assa tālāvatthukato anabhāvaṃkato [anabhāvakato (sī.), anabhāvaṅgato (syā. kaṃ.)] āyatiṃ anuppādadhammo. Evameva kho, bhikkhave, upādāniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyamahārukkhasuttaṃ

56. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho. Tassa yāni ceva mūlāni adhogamāni, yāni ca tiriyaṅgamāni, sabbāni tāni uddhaṃ ojaṃ abhiharanti. Evañhi so, bhikkhave, mahārukkho tadāhāro tadupādāno ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Evameva kho, bhikkhave, upādāniyesu dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ …pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti''.

''Seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho. Atha puriso āgaccheyya kuddālapiṭakaṃ ādāya. So taṃ rukkhaṃ mūle chindeyya, mūle chetvā palikhaṇeyya, palikhaṇitvā mūlāni uddhareyya…pe… nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya. Evañhi so, bhikkhave, mahārukkho ucchinnamūlo assa tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evameva kho, bhikkhave, upādāniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Taruṇarukkhasuttaṃ

57. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti''.

''Seyyathāpi, bhikkhave, taruṇo rukkho. Tassa puriso kālena kālaṃ mūlāni palimajjeyya [palisanneyya (sī.), palisajjeyya (syā. kaṃ. pī.), palipaṭṭheyya (ka.), palisandeyya, palibandheyya (ṭīkānurūpaṃ)] kālena kālaṃ paṃsuṃ dadeyya, kālena kālaṃ udakaṃ dadeyya. Evañhi so, bhikkhave, taruṇo rukkho tadāhāro tadupādāno vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjeyya. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

''Saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

''Seyyathāpi, bhikkhave, taruṇo rukkho. Atha puriso āgaccheyya kuddālapiṭakaṃ ādāya…pe… nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya. Evañhi so, bhikkhave, taruṇo rukkho ucchinnamūlo assa tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Sattamaṃ.

8. Nāmarūpasuttaṃ

58. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato nāmarūpassa avakkanti hoti. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti''.

''Seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho. Tassa yāni ceva mūlāni adhogamāni, yāni ca tiriyaṅgamāni, sabbāni tāni uddhaṃ ojaṃ abhiharanti. Evañhi so, bhikkhave, mahārukkho tadāhāro tadupādāno ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassino viharato nāmarūpassa avakkanti hoti…pe….

''Saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu ādīnavānupassino viharato nāmarūpassa avakkanti na hoti. Nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

''Seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho. Atha puriso āgaccheyya kuddālapiṭakaṃ ādāya…pe… āyatiṃ anuppādadhammo. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato nāmarūpassa avakkanti na hoti. Nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Viññāṇasuttaṃ

59. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato viññāṇassa avakkanti hoti. Viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho. Tassa yāni ceva mūlāni …pe… evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassino viharato viññāṇassa avakkanti hoti…pe….

‘‘Saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu ādīnavānupassino viharato viññāṇassa avakkanti na hoti. Viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahārukkho. Atha puriso āgaccheyya kuddālapiṭakaṃ ādāya…pe… āyatiṃ anuppādadhammo. Evameva kho, bhikkhave, saṃyojaniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato viññāṇassa avakkanti na hoti. Viññāṇassa nirodhā nāmarūpanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti. Navamaṃ.

10. Nidānasuttaṃ

60. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva gambhīro cāyaṃ, bhante, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca, atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyatī’’ti.

‘‘Mā hevaṃ, ānanda, mā hevaṃ, ānanda [mā hevaṃ ānanda avaca mā hevaṃ ānanda avaca (dī. ni. 2 mahānidānasutte)]! Gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa, ānanda, dhammassa ananubodhā appaṭivedhā evamayaṃ pajā tantākulakajātā kulagaṇṭhikajātā [guḷāguṇṭhikajātā (sī.), guḷīguṇṭhikajātā (syā. kaṃ.)] muñjapabbajabhūtā [muñjababbajabhūtā (sī.)] apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

‘‘Upādāniyesu, ānanda, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Seyyathāpi, ānanda, mahārukkho. Tassa yāni ceva mūlāni adhogamāni, yāni ca tiriyaṅgamāni, sabbāni tāni uddhaṃ ojaṃ abhiharanti. Evañhi so, ānanda, mahārukkho tadāhāro tadupādāno ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Evameva kho, ānanda, upādāniyesu dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati. Taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Upādāniyesu, ānanda, dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

‘‘Seyyathāpi, ānanda, mahārukkho. Atha puriso āgaccheyya kuddālapiṭakaṃ ādāya. So taṃ rukkhaṃ mūle chindeyya, mūle chetvā palikhaṇeyya, palikhaṇitvā mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷimattānipi. So taṃ rukkhaṃ khaṇḍākhaṇḍikaṃ chindeyya. Khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinditvā phāleyya; phāletvā sakalikaṃ sakalikaṃ kareyya, sakalikaṃ sakalikaṃ karitvā vātātape visoseyya, vātātape visosetvā agginā ḍaheyya, agginā ḍahetvā masiṃ kareyya, masiṃ karitvā mahāvāte vā ophuṇeyya, nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya. Evañhi so, ānanda, mahārukkho ucchinnamūlo assa tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evameva kho, ānanda, upādāniyesu dhammesu ādīnavānupassino viharato taṇhā nirujjhati. Taṇhānirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. Dasamaṃ.

Dukkhavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Parivīmaṃsanupādānaṃ, dve ca saṃyojanāni ca;
Mahārukkhena dve vuttā, taruṇena ca sattamaṃ;
Nāmarūpañca viññāṇaṃ, nidānena ca te dasāti.

7. Mahāvaggo

1. Assutavāsuttaṃ

61. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme…pe… ''assutavā, bhikkhave, puthujjano imasmiṃ cātumahābhūtikasmiṃ kāyasmiṃ nibbindeyyapi virajjeyyapi vimucceyyapi. Taṃ kissa hetu? [cātummahābhūtikasmiṃ (sī. syā. kaṃ.)] Dissati, bhikkhave [dissati hi bhikkhave (sī. syā. kaṃ.)], imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi ādānampi nikkhepanampi. Tasmā tatrāssutavā puthujjano nibbindeyyapi virajjeyyapi vimucceyyapi''.

''Yañca kho etaṃ, bhikkhave, vuccati cittaṃ itipi, mano itipi, viññāṇaṃ itipi, tatrāssutavā puthujjano nālaṃ nibbindituṃ nālaṃ virajjituṃ nālaṃ vimuccituṃ. Taṃ kissa hetu? Dīgharattañhetaṃ, bhikkhave, assutavato puthujjanassa ajjhositaṃ mamāyitaṃ parāmaṭṭhaṃ – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti. Tasmā tatrāssutavā puthujjano nālaṃ nibbindituṃ nālaṃ virajjituṃ nālaṃ vimuccituṃ.

''Varaṃ, bhikkhave, assutavā puthujjano imaṃ cātumahābhūtikaṃ kāyaṃ attato upagaccheyya, na tveva cittaṃ. Taṃ kissa hetu? Dissatāyaṃ, bhikkhave, cātumahābhūtiko kāyo ekampi vassaṃ tiṭṭhamāno dvepi vassāni tiṭṭhamāno tīṇipi vassāni tiṭṭhamāno cattāripi vassāni tiṭṭhamāno pañcapi vassāni tiṭṭhamāno dasapi vassāni tiṭṭhamāno vīsatipi vassāni tiṭṭhamāno tiṃsampi vassāni tiṭṭhamāno cattārīsampi vassāni tiṭṭhamāno paññāsampi vassāni tiṭṭhamāno vassasatampi tiṭṭhamāno, bhiyyopi tiṭṭhamāno.

''Yañca kho etaṃ, bhikkhave, vuccati cittaṃ itipi, mano itipi, viññāṇaṃ itipi, taṃ rattiyā ca divasassa ca aññadeva uppajjati aññaṃ nirujjhati. Seyyathāpi, bhikkhave, makkaṭo araññe pavane caramāno sākhaṃ gaṇhati, taṃ muñcitvā aññaṃ gaṇhati, taṃ muñcitvā aññaṃ gaṇhati; evameva kho, bhikkhave, yamidaṃ vuccati cittaṃ itipi, mano itipi, viññāṇaṃ itipi, taṃ rattiyā ca divasassa ca aññadeva uppajjati aññaṃ nirujjhati.

''Tatra, bhikkhave, sutavā ariyasāvako paṭiccasamuppādaṃyeva sādhukaṃ yoniso manasi karoti – 'iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati; imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati – yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā; saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho; saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako rūpasmimpi nibbindati, vedanāyapi nibbindati, saññāyapi nibbindati, saṅkhāresupi nibbindati, viññāṇasmimpi nibbindati; nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyaassutavāsuttaṃ

62. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘assutavā, bhikkhave, puthujjano imasmiṃ cātumahābhūtikasmiṃ kāyasmiṃ nibbindeyyapi virajjeyyapi vimucceyyapi. Taṃ kissa hetu? Dissati, bhikkhave, imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi ādānampi nikkhepanampi. Tasmā tatrāssutavā puthujjano nibbindeyyapi virajjeyyapi vimucceyyapi. Yañca kho etaṃ, bhikkhave, vuccati cittaṃ itipi, mano itipi, viññāṇaṃ itipi, tatrāssutavā puthujjano nālaṃ nibbindituṃ nālaṃ virajjituṃ nālaṃ vimuccituṃ. Taṃ kissa hetu? Dīgharattañhetaṃ, bhikkhave, assutavato puthujjanassa ajjhositaṃ mamāyitaṃ parāmaṭṭhaṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti. Tasmā tatrāssutavā puthujjano nālaṃ nibbindituṃ nālaṃ virajjituṃ nālaṃ vimuccituṃ’’.

‘‘Varaṃ, bhikkhave, assutavā puthujjano imaṃ cātumahābhūtikaṃ kāyaṃ attato upagaccheyya, na tveva cittaṃ. Taṃ kissa hetu? Dissatāyaṃ, bhikkhave, cātumahābhūtiko kāyo ekampi vassaṃ tiṭṭhamāno dvepi vassāni tiṭṭhamāno tīṇipi vassāni tiṭṭhamāno cattāripi vassāni tiṭṭhamāno pañcapi vassāni tiṭṭhamāno dasapi vassāni tiṭṭhamāno vīsatipi vassāni tiṭṭhamāno tiṃsampi vassāni tiṭṭhamāno cattārīsampi vassāni tiṭṭhamāno paññāsampi vassāni tiṭṭhamāno vassasatampi tiṭṭhamāno, bhiyyopi tiṭṭhamāno. Yañca kho etaṃ, bhikkhave, vuccati cittaṃ itipi, mano itipi, viññāṇaṃ itipi, taṃ rattiyā ca divasassa ca aññadeva uppajjati aññaṃ nirujjhati.

‘‘Tatra, bhikkhave, sutavā ariyasāvako paṭiccasamuppādaṃyeva sādhukaṃ yoniso manasi karoti – ‘iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati; imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī’ti. Sukhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanā. Tasseva sukhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā sukhavedanā sā nirujjhati sā vūpasammati. Dukkhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhavedanā. Tasseva dukkhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ dukkhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā dukkhavedanā sā nirujjhati sā vūpasammati. Adukkhamasukhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhavedanā. Tasseva adukkhamasukhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ adukkhamasukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā adukkhamasukhavedanā sā nirujjhati sā vūpasammati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dvinnaṃ kaṭṭhānaṃ saṅghaṭṭanasamodhānā usmā jāyati tejo abhinibbattati. Tesaṃyeva dvinnaṃ kaṭṭhānaṃ nānākatavinibbhogā [nānābhāvāvinikkhepā (sī. pī.) ma. ni. 3.357] yā tajjā usmā sā nirujjhati sā vūpasammati; evameva kho, bhikkhave, sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanā. Tasseva sukhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā sukhavedanā sā nirujjhati sā vūpasammati…pe… adukkhamasukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhavedanā. Tasseva adukkhamasukhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ adukkhamasukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā adukkhamasukhavedanā sā nirujjhati sā vūpasammati.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako phassepi nibbindati, vedanāyapi nibbindati, saññāyapi nibbindati, saṅkhāresupi nibbindati, viññāṇasmimpi nibbindati; nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Puttamaṃsūpamasuttaṃ

63. Sāvatthiyaṃ …pe… ‘‘cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro? Kabaḷīkāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, kabaḷīkāro āhāro daṭṭhabbo? Seyyathāpi, bhikkhave, dve jāyampatikā [jayampatikā (sī. pī.) ṭīkā oloketabbā] parittaṃ sambalaṃ ādāya kantāramaggaṃ paṭipajjeyyuṃ. Tesamassa ekaputtako piyo manāpo. Atha kho tesaṃ, bhikkhave, dvinnaṃ jāyampatikānaṃ kantāragatānaṃ yā parittā sambalamattā, sā parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya. Siyā ca nesaṃ kantārāvaseso anatiṇṇo. Atha kho tesaṃ, bhikkhave, dvinnaṃ jāyampatikānaṃ evamassa – ‘amhākaṃ kho yā parittā sambalamattā sā parikkhīṇā pariyādiṇṇā [pariyādinnā (syā. kaṃ.)]. Atthi cāyaṃ kantārāvaseso anittiṇṇo [anitthiṇṇo (syā. kaṃ.), anatiṇṇo (ka.)]. Yaṃnūna mayaṃ imaṃ ekaputtakaṃ piyaṃ manāpaṃ vadhitvā vallūrañca soṇḍikañca karitvā puttamaṃsāni khādantā evaṃ taṃ kantārāvasesaṃ nitthareyyāma, mā sabbeva tayo vinassimhā’ti. Atha kho te, bhikkhave, dve jāyampatikā taṃ ekaputtakaṃ piyaṃ manāpaṃ vadhitvā vallūrañca soṇḍikañca karitvā puttamaṃsāni khādantā evaṃ taṃ kantārāvasesaṃ nitthareyyuṃ. Te puttamaṃsāni ceva khādeyyuṃ, ure ca paṭipiseyyuṃ – ‘kahaṃ, ekaputtaka, kahaṃ, ekaputtakā’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu te davāya vā āhāraṃ āhāreyyuṃ, madāya vā āhāraṃ āhāreyyuṃ, maṇḍanāya vā āhāraṃ āhāreyyuṃ, vibhūsanāya vā āhāraṃ āhāreyyu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Nanu te, bhikkhave, yāvadeva kantārassa nittharaṇatthāya āhāraṃ āhāreyyu’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva khvāhaṃ, bhikkhave, kabaḷīkāro āhāro daṭṭhabbo’’ti vadāmi. Kabaḷīkāre, bhikkhave, āhāre pariññāte pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāto hoti. Pañcakāmaguṇike rāge pariññāte natthi taṃ saṃyojanaṃ yena saṃyojanena saṃyutto ariyasāvako puna imaṃ lokaṃ āgaccheyya.

‘‘Kathañca, bhikkhave, phassāhāro daṭṭhabbo? Seyyathāpi, bhikkhave, gāvī niccammā kuṭṭaṃ ce [kuḍḍañce (sī. syā. kaṃ. pī.)] nissāya tiṭṭheyya. Ye kuṭṭanissitā pāṇā te naṃ khādeyyuṃ. Rukkhaṃ ce nissāya tiṭṭheyya, ye rukkhanissitā pāṇā te naṃ khādeyyuṃ. Udakaṃ ce nissāya tiṭṭheyya, ye udakanissitā pāṇā te naṃ khādeyyuṃ. Ākāsaṃ ce nissāya tiṭṭheyya, ye ākāsanissitā pāṇā te naṃ khādeyyuṃ. Yaṃ yadeva hi sā, bhikkhave, gāvī niccammā nissāya tiṭṭheyya, ye tannissitā [ye tannissitā tannissitā (sī. syā. kaṃ. pī.)] pāṇā te naṃ khādeyyuṃ. Evameva khvāhaṃ, bhikkhave, ‘‘phassāhāro daṭṭhabbo’’ti vadāmi. Phasse, bhikkhave, āhāre pariññāte tisso vedanā pariññātā honti. Tīsu vedanāsu pariññātāsu ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti [uttariṃkaraṇīyanti (sī. pī.)] vadāmi.

‘‘Kathañca, bhikkhave, manosañcetanāhāro daṭṭhabbo? Seyyathāpi, bhikkhave, aṅgārakāsu sādhikaporisā puṇṇā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmānaṃ. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikūlo. Tamenaṃ dve balavanto purisā nānābāhāsu gahetvā taṃ aṅgārakāsuṃ upakaḍḍheyyuṃ. Atha kho, bhikkhave, tassa purisassa ārakāvassa cetanā ārakā patthanā ārakā paṇidhi. Taṃ kissa hetu? Evañhi, bhikkhave, tassa purisassa hoti – ‘imaṃ cāhaṃ aṅgārakāsuṃ papatissāmi, tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchāmi maraṇamattaṃ vā dukkha’nti. Evameva khvāhaṃ, bhikkhave, ‘manosañcetanāhāro daṭṭhabbo’ti vadāmi. Manosañcetanāya, bhikkhave, āhāre pariññāte tisso taṇhā pariññātā honti. Tīsu taṇhāsu pariññātāsu ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmi.

‘‘Kathañca, bhikkhave, viññāṇāhāro daṭṭhabbo? Seyyathāpi, bhikkhave, coraṃ āgucāriṃ gahetvā rañño dasseyyuṃ – ‘ayaṃ te, deva, coro āgucārī, imassa yaṃ icchasi taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya – ‘gacchatha, bho, imaṃ purisaṃ pubbaṇhasamayaṃ sattisatena hanathā’ti. Tamenaṃ pubbaṇhasamayaṃ sattisatena haneyyuṃ. Atha rājā majjhanhikasamayaṃ evaṃ vadeyya – ‘ambho, kathaṃ so puriso’ti? ‘Tatheva, deva, jīvatī’ti. Tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya – ‘gacchatha, bho, taṃ purisaṃ majjhanhikasamayaṃ sattisatena hanathā’ti. Tamenaṃ majjhanhikasamayaṃ sattisatena haneyyuṃ. Atha rājā sāyanhasamayaṃ evaṃ vadeyya – ‘ambho, kathaṃ so puriso’ti? ‘Tatheva, deva, jīvatī’ti. Tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya – ‘gacchatha, bho, taṃ purisaṃ sāyanhasamayaṃ sattisatena hanathā’ti. Tamenaṃ sāyanhasamayaṃ sattisatena haneyyuṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso divasaṃ tīhi sattisatehi haññamāno tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyethā’’ti? ‘‘Ekissāpi, bhante, sattiyā haññamāno tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyetha; ko pana vādo tīhi sattisatehi haññamāno’’ti! ‘‘Evameva khvāhaṃ, bhikkhave, viññāṇāhāro daṭṭhabboti vadāmi. Viññāṇe, bhikkhave, āhāre pariññāte nāmarūpaṃ pariññātaṃ hoti, nāmarūpe pariññāte ariyasāvakassa natthi kiñci uttarikaraṇīyanti vadāmī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Atthirāgasuttaṃ

64. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro? Kabaḷīkāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya’’.

‘‘Kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ virūḷhaṃ, atthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha atthi nāmarūpassa avakkanti, atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha atthi saṅkhārānaṃ vuddhi, atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, atthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha atthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, sasokaṃ taṃ, bhikkhave, sadaraṃ saupāyāsanti vadāmi.

‘‘Phasse ce, bhikkhave, āhāre…pe… manosañcetanāya ce, bhikkhave, āhāre… viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ virūḷhaṃ, atthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha atthi nāmarūpassa avakkanti, atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha atthi saṅkhārānaṃ vuddhi, atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, atthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha atthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, sasokaṃ taṃ, bhikkhave, sadaraṃ saupāyāsanti vadāmi.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rajako vā cittakārako vā sati rajanāya vā lākhāya vā haliddiyā vā nīliyā vā mañjiṭṭhāya vā suparimaṭṭhe vā phalake bhittiyā vā dussapaṭṭe vā itthirūpaṃ vā purisarūpaṃ vā abhinimmineyya sabbaṅgapaccaṅgaṃ; evameva kho, bhikkhave, kabaḷīkāre ce āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ virūḷhaṃ, atthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha atthi nāmarūpassa avakkanti, atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha atthi saṅkhārānaṃ vuddhi, atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, atthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha atthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, sasokaṃ taṃ, bhikkhave, sadaraṃ saupāyāsanti vadāmi.

‘‘Phasse ce, bhikkhave, āhāre…pe… manosañcetanāya ce, bhikkhave, āhāre… viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ virūḷhaṃ, atthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha atthi nāmarūpassa avakkanti, atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha atthi saṅkhārānaṃ vuddhi, atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, atthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha atthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, sasokaṃ taṃ, bhikkhave, sadaraṃ saupāyāsanti vadāmi.

‘‘Kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre natthi rāgo natthi nandī natthi taṇhā, appatiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ avirūḷhaṃ. Yattha appatiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ avirūḷhaṃ, natthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha natthi nāmarūpassa avakkanti, natthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha natthi saṅkhārānaṃ vuddhi, natthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha natthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, natthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha natthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, asokaṃ taṃ, bhikkhave, adaraṃ anupāyāsanti vadāmi.

‘‘Phasse ce, bhikkhave, āhāre…pe… manosañcetanāya ce, bhikkhave, āhāre… viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre natthi rāgo natthi nandī natthi taṇhā, appatiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ avirūḷhaṃ. Yattha appatiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ avirūḷhaṃ, natthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha natthi nāmarūpassa avakkanti, natthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha natthi saṅkhārānaṃ vuddhi, natthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha natthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, natthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha natthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ, asokaṃ taṃ, bhikkhave, adaraṃ anupāyāsanti vadāmi.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kūṭāgāraṃ vā kūṭāgārasālaṃ vā uttarāya vā dakkhiṇāya vā pācīnāya vā vātapānā sūriye uggacchante vātapānena rasmi pavisitvā kvāssa patiṭṭhitā’’ [kattha patiṭṭhitā (ka.)] ti? ‘‘Pacchimāyaṃ, bhante, bhittiya’’nti. ‘‘Pacchimā ce, bhikkhave, bhitti nāssa kvāssa patiṭṭhitā’’ti? ‘‘Pathaviyaṃ, bhante’’ti. ‘‘Pathavī ce, bhikkhave, nāssa kvāssa patiṭṭhitā’’ti? ‘‘Āpasmiṃ, bhante’’ti. ‘‘Āpo ce, bhikkhave, nāssa kvāssa patiṭṭhitā’’ti? ‘‘Appatiṭṭhitā, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, kabaḷīkāre ce āhāre natthi rāgo natthi nandī natthi taṇhā…pe….

‘‘Phasse ce, bhikkhave, āhāre… manosañcetanāya ce, bhikkhave, āhāre… viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre natthi rāgo natthi nandī natthi taṇhā, appatiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ avirūḷhaṃ. Yattha appatiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ avirūḷhaṃ, natthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha natthi nāmarūpassa avakkanti, natthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhi. Yattha natthi saṅkhārānaṃ vuddhi, natthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbatti. Yattha natthi āyatiṃ punabbhavābhinibbatti, natthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ. Yattha natthi āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ asokaṃ taṃ, bhikkhave, adaraṃ anupāyāsanti vadāmī’’ti. Catutthaṃ.

5. Nagarasuttaṃ

65. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘pubbe me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘kicchā vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati ca cavati ca upapajjati ca. Atha ca panimassa dukkhassa nissaraṇaṃ nappajānāti jarāmaraṇassa. Kudāssu nāma imassa dukkhassa nissaraṇaṃ paññāyissati jarāmaraṇassā’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃpaccayā jarāmaraṇa’nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho sati jāti hoti…pe… bhavo hoti… upādānaṃ hoti… taṇhā hoti… vedanā hoti… phasso hoti… saḷāyatanaṃ hoti… nāmarūpaṃ hoti… kiṃpaccayā nāmarūpa’nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘viññāṇe kho sati nāmarūpaṃ hoti, viññāṇapaccayā nāmarūpa’nti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hoti, kiṃpaccayā viññāṇa’nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hoti, nāmarūpapaccayā viññāṇa’’’nti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – paccudāvattati kho idaṃ viññāṇaṃ nāmarūpamhā na paraṃ gacchati. Ettāvatā jāyetha vā jīyetha vā mīyetha vā cavetha vā upapajjetha vā, yadidaṃ nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ; viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ; nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ; saḷāyatanapaccayā phasso…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. ‘Samudayo, samudayo’ti kho me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādi paññā udapādi vijjā udapādi āloko udapādi.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho asati, jarāmaraṇaṃ na hoti; kissa nirodhā jarāmaraṇanirodho’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘jātiyā kho asati, jarāmaraṇaṃ na hoti; jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’ti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kimhi nu kho asati jāti na hoti…pe… bhavo na hoti… upādānaṃ na hoti… taṇhā na hoti… vedanā na hoti… phasso na hoti… saḷāyatanaṃ na hoti… nāmarūpaṃ na hoti. Kissa nirodhā nāmarūpanirodho'ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – 'viññāṇe kho asati, nāmarūpaṃ na hoti; viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho''ti.

''Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – 'kimhi nu kho asati viññāṇaṃ na hoti; kissa nirodhā viññāṇanirodho'ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – 'nāmarūpe kho asati, viññāṇaṃ na hoti; nāmarūpanirodhā viññāṇanirodho''ti.

''Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – adhigato kho myāyaṃ maggo bodhāya yadidaṃ – nāmarūpanirodhā viññāṇanirodho; viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho; nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho; saḷāyatananirodhā phassanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. 'Nirodho, nirodho'ti kho me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādi paññā udapādi vijjā udapādi āloko udapādi.

''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso araññe pavane caramāno passeyya purāṇaṃ maggaṃ purāṇañjasaṃ pubbakehi manussehi anuyātaṃ. So tamanugaccheyya. Tamanugacchanto passeyya purāṇaṃ nagaraṃ purāṇaṃ rājadhāniṃ pubbakehi manussehi ajjhāvuṭṭhaṃ [ajjhāvutthaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] ārāmasampannaṃ vanasampannaṃ pokkharaṇīsampannaṃ uddhāpavantaṃ [uddāpavantaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] ramaṇīyaṃ. Atha kho so, bhikkhave, puriso rañño vā rājamahāmattassa vā āroceyya – 'yagghe, bhante, jāneyyāsi – ahaṃ addasaṃ araññe pavane caramāno purāṇaṃ maggaṃ purāṇañjasaṃ pubbakehi manussehi anuyātaṃ tamanugacchiṃ. Tamanugacchanto addasaṃ purāṇaṃ nagaraṃ purāṇaṃ rājadhāniṃ pubbakehi manussehi ajjhāvuṭṭhaṃ ārāmasampannaṃ vanasampannaṃ pokkharaṇīsampannaṃ uddhāpavantaṃ ramaṇīyaṃ. Taṃ, bhante, nagaraṃ māpehī'ti. Atha kho so, bhikkhave, rājā vā rājamahāmatto vā taṃ nagaraṃ māpeyya. Tadassa nagaraṃ aparena samayena iddhañceva phītañca bāhujaññaṃ ākiṇṇamanussaṃ vuddhivepullappattaṃ. Evameva khvāhaṃ, bhikkhave, addasaṃ purāṇaṃ maggaṃ purāṇañjasaṃ pubbakehi sammāsambuddhehi anuyātaṃ.

''Katamo ca so, bhikkhave, purāṇamaggo purāṇañjaso pubbakehi sammāsambuddhehi anuyāto? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ kho so, bhikkhave, purāṇamaggo purāṇañjaso pubbakehi sammāsambuddhehi anuyāto, tamanugacchiṃ; tamanugacchanto jarāmaraṇaṃ abbhaññāsiṃ; jarāmaraṇasamudayaṃ abbhaññāsiṃ; jarāmaraṇanirodhaṃ abbhaññāsiṃ; jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ abbhaññāsiṃ. Tamanugacchiṃ; tamanugacchanto jātiṃ abbhaññāsiṃ…pe… bhavaṃ abbhaññāsiṃ… upādānaṃ abbhaññāsiṃ… taṇhaṃ abbhaññāsiṃ… vedanaṃ abbhaññāsiṃ… phassaṃ abbhaññāsiṃ… saḷāyatanaṃ abbhaññāsiṃ… nāmarūpaṃ abbhaññāsiṃ… viññāṇaṃ abbhaññāsiṃ. Tamanugacchiṃ; tamanugacchanto saṅkhāre abbhaññāsiṃ; saṅkhārasamudayaṃ abbhaññāsiṃ; saṅkhāranirodhaṃ abbhaññāsiṃ; saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ abbhaññāsiṃ. Tadabhiññā ācikkhiṃ bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Tayidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita''nti. Pañcamaṃ.

6. Sammasasuttaṃ

66. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ''sammasatha no tumhe, bhikkhave, antaraṃ sammasa''nti [antarā sammasananti (sī.)]. Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''ahaṃ kho, bhante, sammasāmi antaraṃ sammasa''nti. ''Yathā kathaṃ pana tvaṃ, bhikkhu, sammasasi antaraṃ sammasa''nti? Atha kho so bhikkhu byākāsi. Yathā so bhikkhu byākāsi na so bhikkhu bhagavato cittaṃ ārādhesi.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''etassa, bhagavā, kālo; etassa, sugata, kālo;

yaṃ bhagavā antaraṃ sammasaṃ bhāseyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī''ti. ''Tenahānanda, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Idha, bhikkhave, bhikkhu sammasamāno sammasati antaraṃ sammasaṃ [sammasanaṃ (sī.)] – 'yaṃ kho idaṃ anekavidhaṃ nānappakārakaṃ dukkhaṃ loke uppajjati jarāmaraṇaṃ. Idaṃ kho dukkhaṃ kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ, kismiṃ sati jarāmaraṇaṃ hoti, kismiṃ asati jarāmaraṇaṃ na hotī'ti? So sammasamāno evaṃ jānāti – 'yaṃ kho idaṃ anekavidhaṃ nānappakārakaṃ dukkhaṃ loke uppajjati jarāmaraṇaṃ. Idaṃ kho dukkhaṃ upadhinidānaṃ upadhisamudayaṃ upadhijātikaṃ upadhipabhavaṃ, upadhismiṃ sati jarāmaraṇaṃ hoti, upadhismiṃ asati jarāmaraṇaṃ na hotī'ti. So jarāmaraṇañca pajānāti jarāmaraṇasamudayañca pajānāti jarāmaraṇanirodhañca pajānāti yā ca jarāmaraṇanirodhasāruppagāminī paṭipadā tañca pajānāti. Tathāpaṭipanno ca hoti anudhammacārī. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sabbaso sammā dukkhakkhayāya paṭipanno jarāmaraṇanirodhāya.

''Athāparaṃ sammasamāno sammasati antaraṃ sammasaṃ – 'upadhi panāyaṃ kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo, kismiṃ sati upadhi hoti, kismiṃ asati upadhi na hotī'ti? So sammasamāno evaṃ jānāti – 'upadhi taṇhānidāno taṇhāsamudayo taṇhājātiko taṇhāpabhavo, taṇhāya sati upadhi hoti, taṇhāya asati upadhi na hotī'ti. So upadhiñca pajānāti upadhisamudayañca pajānāti upadhinirodhañca pajānāti yā ca upadhinirodhasāruppagāminī paṭipadā tañca pajānāti. Tathā paṭipanno ca hoti anudhammacārī. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sabbaso sammā dukkhakkhayāya paṭipanno upadhinirodhāya.

''Athāparaṃ sammasamāno sammasati antaraṃ sammasaṃ – 'taṇhā panāyaṃ kattha uppajjamānā uppajjati, kattha nivisamānā nivisatī'ti? So sammasamāno evaṃ jānāti – yaṃ kho loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Kiñca loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ? Cakkhuṃ loke piyarūpaṃ, sātarūpaṃ. Etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Sotaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ…pe… ghānaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ… jivhā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ… kāyo loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ… mano loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati ettha nivisamānā nivisati.

''Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ niccato addakkhuṃ sukhato addakkhuṃ attato addakkhuṃ ārogyato addakkhuṃ khemato addakkhuṃ. Te taṇhaṃ vaḍḍhesuṃ. Ye taṇhaṃ vaḍḍhesuṃ te upadhiṃ vaḍḍhesuṃ. Ye upadhiṃ vaḍḍhesuṃ te dukkhaṃ vaḍḍhesuṃ. Ye dukkhaṃ vaḍḍhesuṃ te na parimucciṃsu jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimucciṃsu dukkhasmāti vadāmi.

''Yepi hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ niccato dakkhissanti [dakkhinti (sī.)] sukhato dakkhissanti attato dakkhissanti ārogyato dakkhissanti khemato dakkhissanti. Te taṇhaṃ vaḍḍhissanti. Ye taṇhaṃ vaḍḍhissanti te upadhiṃ vaḍḍhissanti. Ye upadhiṃ vaḍḍhissanti te dukkhaṃ vaḍḍhissanti. Ye dukkhaṃ vaḍḍhissanti te na parimuccissanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccissanti dukkhasmāti vadāmi.

''Yepi hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ niccato passanti sukhato passanti attato passanti ārogyato passanti khemato passanti. Te taṇhaṃ vaḍḍhenti. Ye taṇhaṃ vaḍḍhenti te upadhiṃ vaḍḍhenti. Ye upadhiṃ vaḍḍhenti te dukkhaṃ vaḍḍhenti. Ye dukkhaṃ vaḍḍhenti te na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccanti dukkhasmāti vadāmi.

''Seyyathāpi, bhikkhave, āpānīyakaṃso vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno. So ca kho visena saṃsaṭṭho. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ayaṃ te, ambho purisa, āpānīyakaṃso vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno; so ca kho visena saṃsaṭṭho. Sace ākaṅkhasi piva. Pivato hi kho taṃ chādessati vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā ca pana tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchasi maraṇamattaṃ vā dukkha’nti. So taṃ āpānīyakaṃsaṃ sahasā appaṭisaṅkhā piveyya, nappaṭinissajjeyya. So tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Evameva kho, bhikkhave, ye hi keci atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ…pe… anāgatamaddhānaṃ…pe… etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ niccato passanti sukhato passanti attato passanti ārogyato passanti khemato passanti, te taṇhaṃ vaḍḍhenti. Ye taṇhaṃ vaḍḍhenti te upadhiṃ vaḍḍhenti. Ye upadhiṃ vaḍḍhenti te dukkhaṃ vaḍḍhenti. Ye dukkhaṃ vaḍḍhenti te na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccanti dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ aniccato addakkhuṃ dukkhato addakkhuṃ anattato addakkhuṃ rogato addakkhuṃ bhayato addakkhuṃ, te taṇhaṃ pajahiṃsu. Ye taṇhaṃ pajahiṃsu te upadhiṃ pajahiṃsu. Ye upadhiṃ pajahiṃsu te dukkhaṃ pajahiṃsu. Ye dukkhaṃ pajahiṃsu te parimucciṃsu jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, parimucciṃsu dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Yepi hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ aniccato dakkhissanti dukkhato dakkhissanti anattato dakkhissanti rogato dakkhissanti bhayato dakkhissanti, te taṇhaṃ pajahissanti. Ye taṇhaṃ pajahissanti…pe… parimuccissanti dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Yepi hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ aniccato passanti dukkhato passanti anattato passanti rogato passanti bhayato passanti, te taṇhaṃ pajahanti. Ye taṇhaṃ pajahanti te upadhiṃ pajahanti. Ye upadhiṃ pajahanti te dukkhaṃ pajahanti. Ye dukkhaṃ pajahanti te parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, parimuccanti dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, āpānīyakaṃso vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno. So ca kho visena saṃsaṭṭho. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ayaṃ te, ambho purisa, āpānīyakaṃso vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno so ca kho visena saṃsaṭṭho. Sace ākaṅkhasi piva. Pivato hi kho taṃ chādessati vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi; pivitvā ca pana tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchasi maraṇamattaṃ vā dukkha’nti. Atha kho, bhikkhave, tassa purisassa evamassa – ‘sakkā kho me ayaṃ surāpipāsitā [surāpipāsā (?)] pānīyena vā vinetuṃ dadhimaṇḍakena vā vinetuṃ bhaṭṭhaloṇikāya [maṭṭhaloṇikāya (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā vinetuṃ loṇasovīrakena vā vinetuṃ, na tvevāhaṃ taṃ piveyyaṃ, yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. So taṃ āpānīyakaṃsaṃ paṭisaṅkhā na piveyya, paṭinissajjeyya. So tatonidānaṃ na maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Evameva kho, bhikkhave, ye hi keci atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ aniccato addakkhuṃ dukkhato addakkhuṃ anattato addakkhuṃ rogato addakkhuṃ bhayato addakkhuṃ, te taṇhaṃ pajahiṃsu. Ye taṇhaṃ pajahiṃsu te upadhiṃ pajahiṃsu. Ye upadhiṃ pajahiṃsu te dukkhaṃ pajahiṃsu. Ye dukkhaṃ pajahiṃsu te parimucciṃsu jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, parimucciṃsu dukkhasmāti vadāmi.

‘‘Yepi hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ…pe… etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṃ aniccato passanti dukkhato passanti anattato passanti rogato passanti bhayato passanti, te taṇhaṃ pajahanti. Ye taṇhaṃ pajahanti te upadhiṃ pajahanti. Ye upadhiṃ pajahanti te dukkhaṃ pajahanti. Ye dukkhaṃ pajahanti te parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, parimuccanti dukkhasmāti vadāmī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Naḷakalāpīsuttaṃ

67. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahākoṭṭhiko [mahākoṭṭhito (sī. syā. kaṃ. pī.)] bārāṇasiyaṃ viharanti isipatane migadāye. Atha kho āyasmā mahākoṭṭhiko sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahākoṭṭhiko āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ''kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, sayaṃkataṃ jarāmaraṇaṃ, paraṃkataṃ jarāmaraṇaṃ, sayaṃkatañca paraṃkatañca jarāmaraṇaṃ, udāhu asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ jarāmaraṇa''nti? ''Na kho, āvuso koṭṭhika, sayaṃkataṃ jarāmaraṇaṃ, na paraṃkataṃ jarāmaraṇaṃ, na sayaṃkatañca paraṃkatañca jarāmaraṇaṃ, nāpi asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ jarāmaraṇaṃ. Api ca, jātipaccayā jarāmaraṇa''nti.

''Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, sayaṃkatā jāti, paraṃkatā jāti, sayaṃkatā ca paraṃkatā ca jāti, udāhu asayaṃkārā aparaṃkārā adhiccasamuppannā jātī''ti? ''Na kho, āvuso koṭṭhika, sayaṃkatā jāti, na paraṃkatā jāti, na sayaṃkatā ca paraṃkatā ca jāti, nāpi asayaṃkārā aparaṃkārā adhiccasamuppannā jāti. Api ca, bhavapaccayā jātī''ti.

''Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, sayaṃkato bhavo…pe… sayaṃkataṃ upādānaṃ… sayaṃkatā taṇhā… sayaṃkatā vedanā… sayaṃkato phasso… sayaṃkataṃ saḷāyatanaṃ… sayaṃkataṃ nāmarūpaṃ, paraṃkataṃ nāmarūpaṃ, sayaṃkatañca paraṃkatañca nāmarūpaṃ, udāhu asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ nāmarūpa''nti? ''Na kho, āvuso koṭṭhika, sayaṃkataṃ nāmarūpaṃ, na paraṃkataṃ nāmarūpaṃ, na sayaṃkatañca paraṃkatañca nāmarūpaṃ, nāpi asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ, adhiccasamuppannaṃ nāmarūpaṃ. Api ca, viññāṇapaccayā nāmarūpa''nti.

''Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, sayaṅkataṃ viññāṇaṃ, paraṅkataṃ viññāṇaṃ, sayaṃkatañca paraṃkatañca viññāṇaṃ, udāhu asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ viññāṇa''nti? ''Na kho, āvuso koṭṭhika, sayaṃkataṃ viññāṇaṃ, na paraṃkataṃ viññāṇaṃ na sayaṃkatañca paraṃkatañca viññāṇaṃ, nāpi asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ. Api ca, nāmarūpapaccayā viññāṇa''nti.

''Idāneva kho mayaṃ āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ evaṃ ājānāma – 'na khvāvuso koṭṭhika, sayaṃkataṃ nāmarūpaṃ, na paraṃkataṃ nāmarūpaṃ, na sayaṃkatañca paraṃkatañca nāmarūpaṃ, nāpi asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ nāmarūpaṃ. Api ca, viññāṇapaccayā nāmarūpa'''nti.

''Idāneva ca pana mayaṃ āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ evaṃ ājānāma – 'na khvāvuso koṭṭhika, sayaṃkataṃ viññāṇaṃ, na paraṃkataṃ viññāṇaṃ, na sayaṃkatañca paraṃkatañca viññāṇaṃ, nāpi asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ. Api ca, nāmarūpapaccayā viññāṇa'''nti.

''Yathā kathaṃ panāvuso sāriputta, imassa bhāsitassa attho daṭṭhabbo''ti? ''Tenahāvuso, upamaṃ te karissāmi. Upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ jānanti. Seyyathāpi, āvuso, dve naḷakalāpiyo aññamaññaṃ nissāya tiṭṭheyyuṃ. Evameva kho, āvuso, nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ; viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ; nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ; saḷāyatanapaccayā phasso…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Tāsaṃ ce, āvuso, naḷakalāpīnaṃ ekaṃ ākaḍḍheyya, ekā papateyya; aparaṃ ce ākaḍḍheyya, aparā papateyya. Evameva kho, āvuso, nāmarūpanirodhā viññāṇanirodho; viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho; nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho; saḷāyatananirodhā phassanirodho…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti. ''Acchariyaṃ, āvuso sāriputta; abbhutaṃ, āvuso sāriputta! Yāvasubhāsitaṃ cidaṃ āyasmatā sāriputtena. Idañca pana mayaṃ āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ imehi chattiṃsāya vatthūhi anumodāma – 'jarāmaraṇassa ce, āvuso, bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya dhammaṃ deseti, dhammakathiko bhikkhūti alaṃ vacanāya. Jarāmaraṇassa ce, āvuso, bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti, dhammānudhammappaṭipanno bhikkhūti alaṃ vacanāya. Jarāmaraṇassa ce, āvuso, bhikkhu nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto hoti, diṭṭhadhammanibbānappatto bhikkhūti alaṃ vacanāya. Jātiyā ce… bhavassa ce… upādānassa ce… taṇhāya ce… vedanāya ce… phassassa ce… saḷāyatanassa ce… nāmarūpassa ce… viññāṇassa ce… saṅkhārānaṃ ce… avijjāya ce, āvuso, bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya dhammaṃ deseti, dhammakathiko bhikkhūti alaṃ vacanāya. Avijjāya ce, āvuso, bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti, dhammānudhammappaṭipanno bhikkhūti alaṃ vacanāya. Avijjāya ce, āvuso, bhikkhu nibbidā virāgā nirodhā anupādā vimutto hoti, diṭṭhadhammanibbānappatto bhikkhūti alaṃ vacanāyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Kosambisuttaṃ

68. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca musilo [mūsilo (sī.), musīlo (pī.)] āyasmā ca paviṭṭho [saviṭṭho (sī. pī.)] āyasmā ca nārado āyasmā ca ānando kosambiyaṃ viharanti ghositārāme. Atha kho āyasmā paviṭṭho āyasmantaṃ musilaṃ etadavoca – ‘‘aññatreva, āvuso musila, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato musilassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti.

‘‘Aññatreva, āvuso musila, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato musilassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘bhavapaccayā jātīti… pe… upādānapaccayā bhavoti… taṇhāpaccayā upādānanti… vedanāpaccayā taṇhāti… phassapaccayā vedanāti… saḷāyatanapaccayā phassoti… nāmarūpapaccayā saḷāyatananti… viññāṇapaccayā nāmarūpanti… saṅkhārapaccayā viññāṇanti… avijjāpaccayā saṅkhārā’’’ti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’’ti.

‘‘Aññatreva, āvuso musila, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato musilassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’’’ti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’’’ti.

‘‘Aññatreva, āvuso musila, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato musilassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘bhavanirodhā jātinirodhoti…pe… upādānanirodhā bhavanirodhoti… taṇhānirodhā upādānanirodhoti… vedanānirodhā taṇhānirodhoti… phassanirodhā vedanānirodhoti… saḷāyatananirodhā phassanirodhoti… nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodhoti… viññāṇanirodhā nāmarūpanirodhoti … saṅkhāranirodhā viññāṇanirodhoti… avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’’ti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’’ti.

‘‘Aññatreva, āvuso musila, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato musilassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘bhavanirodho nibbāna’’’nti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘bhavanirodho nibbāna’’’nti.

‘‘Tenahāyasmā musilo arahaṃ khīṇāsavo’’ti? Evaṃ vutte, āyasmā musilo tuṇhī ahosi. Atha kho āyasmā nārado āyasmantaṃ paviṭṭhaṃ etadavoca – ‘‘sādhāvuso paviṭṭha, ahaṃ etaṃ pañhaṃ labheyyaṃ. Maṃ etaṃ pañhaṃ puccha. Ahaṃ te etaṃ pañhaṃ byākarissāmī’’ti. ‘‘Labhatāyasmā nārado etaṃ pañhaṃ. Pucchāmahaṃ āyasmantaṃ nāradaṃ etaṃ pañhaṃ. Byākarotu ca me āyasmā nārado etaṃ pañhaṃ’’.

‘‘Aññatreva, āvuso nārada, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato nāradassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’’nti.

‘‘Aññatreva, āvuso nārada, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato nāradassa paccattameva ñāṇaṃ – bhavapaccayā jāti…pe… avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’’ti.

‘‘Aññatreva, āvuso nārada, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato nāradassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’’’ti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’’’ti.

‘‘Aññatreva, āvuso nārada, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato nāradassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘bhavanirodhā jātinirodhoti…pe… avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’’ti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’’ti.

‘‘Aññatreva, āvuso nārada, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā atthāyasmato nāradassa paccattameva ñāṇaṃ – ‘bhavanirodho nibbāna’’’nti? ‘‘Aññatreva, āvuso paviṭṭha, saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā ahametaṃ jānāmi ahametaṃ passāmi – ‘bhavanirodho nibbāna’’’nti.

‘‘Tenahāyasmā nārado arahaṃ khīṇāsavo’’ti? ‘‘‘Bhavanirodho nibbāna’nti kho me, āvuso, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ, na camhi arahaṃ khīṇāsavo. Seyyathāpi, āvuso, kantāramagge udapāno. Tatra nevassa rajju na udakavārako. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito, so taṃ udapānaṃ olokeyya. Tassa ‘udaka’nti hi kho ñāṇaṃ assa, na ca kāyena phusitvā vihareyya. Evameva kho, āvuso, ‘bhavanirodho nibbāna’nti yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ, na camhi arahaṃ khīṇāsavo’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando āyasmantaṃ paviṭṭhaṃ etadavoca – ‘‘evaṃvādī [evaṃvādiṃ (?)] tvaṃ, āvuso paviṭṭha, āyasmantaṃ nāradaṃ kiṃ vadesī’’ti? ‘‘Evaṃvādāhaṃ, āvuso ānanda, āyasmantaṃ nāradaṃ na kiñci vadāmi aññatra kalyāṇā aññatra kusalā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Upayantisuttaṃ

69. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho…pe… ‘‘mahāsamuddo, bhikkhave, upayanto mahānadiyo upayāpeti, mahānadiyo upayantiyo kunnadiyo upayāpenti, kunnadiyo upayantiyo mahāsobbhe upayāpenti, mahāsobbhā upayantā kusobbhe upayāpenti. Evameva kho, bhikkhave, avijjā upayantī saṅkhāre upayāpeti, saṅkhārā upayantā viññāṇaṃ upayāpenti, viññāṇaṃ upayantaṃ nāmarūpaṃ upayāpeti, nāmarūpaṃ upayantaṃ saḷāyatanaṃ upayāpeti, saḷāyatanaṃ upayantaṃ phassaṃ upayāpeti, phasso upayanto vedanaṃ upayāpeti, vedanā upayantī taṇhaṃ upayāpeti, taṇhā upayantī upādānaṃ upayāpeti, upādānaṃ upayantaṃ bhavaṃ upayāpeti, bhavo upayanto jātiṃ upayāpeti, jāti upayantī jarāmaraṇaṃ upayāpeti.

‘‘Mahāsamuddo, bhikkhave, apayanto mahānadiyo apayāpeti, mahānadiyo apayantiyo kunnadiyo apayāpenti, kunnadiyo apayantiyo mahāsobbhe apayāpenti, mahāsobbhā apayantā kusobbhe apayāpenti. Evameva kho, bhikkhave, avijjā apayantī saṅkhāre apayāpeti, saṅkhārā apayantā viññāṇaṃ apayāpenti, viññāṇaṃ apayantaṃ nāmarūpaṃ apayāpeti, nāmarūpaṃ apayantaṃ saḷāyatanaṃ apayāpeti, saḷāyatanaṃ apayantaṃ phassaṃ apayāpeti, phasso apayanto vedanaṃ apayāpeti, vedanā apayantī taṇhaṃ apayāpeti, taṇhā apayantī upādānaṃ apayāpeti, upādānaṃ apayantaṃ bhavaṃ apayāpeti, bhavo apayanto jātiṃ apayāpeti, jāti apayantī jarāmaraṇaṃ apayāpetī’’ti. Navamaṃ.

10. Susimasuttaṃ

70. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvara-piṇḍapāta-senāsana-gilānappaccaya-bhesajjaparikkhārānaṃ. Bhikkhusaṅghopi sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvara-piṇḍapāta-senāsanagilānappaccaya-bhesajjaparikkhārānaṃ. Aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti agarukatā amānitā apūjitā anapacitā, na lābhino cīvara-piṇḍapāta-senāsanagilānappaccaya-bhesajjaparikkhārānaṃ.

Tena kho pana samayena susimo [susīmo (sī. ka.)] paribbājako rājagahe paṭivasati mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ. Atha kho susimassa paribbājakassa parisā susimaṃ paribbājakaṃ etadavocuṃ – ‘‘ehi tvaṃ, āvuso susima, samaṇe gotame brahmacariyaṃ cara. Tvaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā amhe vāceyyāsi [vācessasi (pī. ka.)]. Taṃ mayaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā gihīnaṃ bhāsissāma. Evaṃ mayampi sakkatā bhavissāma garukatā mānitā pūjitā apacitā lābhino cīvara-piṇḍapātasenāsana-gilānappaccaya-bhesajjaparikkhārāna’’nti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho susimo paribbājako sakāya parisāya paṭissuṇitvā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho susimo paribbājako āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘icchāmahaṃ, āvuso ānanda, imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu’’nti.

Atha kho āyasmā ānando susimaṃ paribbājakaṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, susimo paribbājako evamāha – ‘icchāmahaṃ, āvuso ānanda, imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu’’nti. ‘‘Tenahānanda, susimaṃ pabbājethā’’ti. Alattha kho susimo paribbājako bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ.

Tena kho pana samayena sambahulehi bhikkhūhi bhagavato santike aññā byākatā hoti – ‘‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmā’’ti. Assosi kho āyasmā susimo – ‘‘sambahulehi kira bhikkhūhi bhagavato santike aññā byākatā – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmā’’ti. Atha kho āyasmā susimo yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tehi bhikkhūhi saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā susimo te bhikkhū etadavoca – ‘‘saccaṃ kirāyasmantehi bhagavato santike aññā byākatā – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmā’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti.

‘‘Api pana [api nu (sī. syā. kaṃ.) evamuparipi] tumhe āyasmanto evaṃ jānantā evaṃ passantā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhotha – ekopi hutvā bahudhā hotha, bahudhāpi hutvā eko hotha; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ, tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamānā gacchatha, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karotha, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchatha, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamatha, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasatha parimajjatha, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattethā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''.

''Api pana tumhe āyasmanto evaṃ jānantā evaṃ passantā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇātha dibbe ca mānuse ca ye dūre santike cā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''.

''Api pana tumhe āyasmanto evaṃ jānantā evaṃ passantā parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānātha – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānātha; vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajānātha; sadosaṃ vā cittaṃ sadosaṃ cittanti pajānātha; vītadosaṃ vā cittaṃ vītadosaṃ cittanti pajānātha; samohaṃ vā cittaṃ samohaṃ cittanti pajānātha; vītamohaṃ vā cittaṃ vītamohaṃ cittanti pajānātha; saṃkhittaṃ vā cittaṃ saṃkhittaṃ cittanti pajānātha; vikkhittaṃ vā cittaṃ vikkhittaṃ cittanti pajānātha; mahaggataṃ vā cittaṃ mahaggataṃ cittanti pajānātha; amahaggataṃ vā cittaṃ amahaggataṃ cittanti pajānātha; sauttaraṃ vā cittaṃ sauttaraṃ cittanti pajānātha; anuttaraṃ vā cittaṃ anuttaraṃ cittanti pajānātha; samāhitaṃ vā cittaṃ samāhitaṃ cittanti pajānātha; asamāhitaṃ vā cittaṃ asamāhitaṃ cittanti pajānātha; vimuttaṃ vā cittaṃ vimuttaṃ cittanti pajānātha; avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajānāthā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''.

''Api pana tumhe āyasmanto evaṃ jānantā evaṃ passantā anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussaratha, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattārīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi, anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – 'amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhapaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhapaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno'ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarathā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''.

''Api pana tumhe āyasmanto evaṃ jānantā evaṃ passantā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passatha cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānātha – 'ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā, ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā; ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā, ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā'ti, iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passatha cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāthā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''.

''Api pana tumhe āyasmanto evaṃ jānantā evaṃ passantā ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharathā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''.

''Ettha dāni āyasmanto idañca veyyākaraṇaṃ imesañca dhammānaṃ asamāpatti; idaṃ no, āvuso, katha''nti? ''Paññāvimuttā kho mayaṃ, āvuso susimā''ti.

''Na khvāhaṃ imassa āyasmantānaṃ saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājānāmi. Sādhu me āyasmanto tathā bhāsantu yathāhaṃ imassa āyasmantānaṃ saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājāneyya''nti. ''Ājāneyyāsi vā tvaṃ, āvuso susima, na vā tvaṃ ājāneyyāsi atha kho paññāvimuttā maya''nti.

Atha kho āyasmā susimo uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā susimo yāvatako tehi bhikkhūhi saddhiṃ ahosi kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. ‘‘Pubbe kho, susima, dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇa’’nti.

‘‘Na khvāhaṃ, bhante, imassa bhagavatā [bhagavato (pī.)] saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājānāmi. Sādhu me, bhante, bhagavā tathā bhāsatu yathāhaṃ imassa bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājāneyya’’nti. ‘‘Ājāneyyāsi vā tvaṃ, susima, na vā tvaṃ ājāneyyāsi, atha kho dhammaṭṭhitiñāṇaṃ pubbe, pacchā nibbāne ñāṇaṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, susima, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Vedanā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Saññā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘saṅkhārā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Viññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Tasmātiha, susima, yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ netaṃ mama nesohamasmi na meso attāti; evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Yā kāci vedanā atītānāgatapaccuppannā ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikā vā sukhumā vā hīnā vā paṇītā vā yā dūre santike vā, sabbā vedanā netaṃ mama nesohamasmi na meso attāti; evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Yā kāci saññā…pe… ye keci saṅkhārā atītānāgatapaccuppannā ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikā vā sukhumā vā hīnā vā paṇītā vā ye dūre santike vā, sabbe saṅkhārā netaṃ mama nesohamasmi na meso attāti; evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ netaṃ mama nesohamasmi na meso attāti; evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ.

‘‘Evaṃ passaṃ, susima, sutavā ariyasāvako rūpasmimpi nibbindati, vedanāyapi nibbindati, saññāyapi nibbindati, saṅkhāresupi nibbindati, viññāṇasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti.

‘‘‘Jātipaccayā jarāmaraṇa’nti, susima, passasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘‘Bhavapaccayā jātī’ti, susima, passasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘‘Upādānapaccayā bhavo’ti, susima, passasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘‘Taṇhāpaccayā upādāna’nti, susima, passasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Vedanāpaccayā taṇhāti… phassapaccayā vedanāti… saḷāyatanapaccayā phassoti… nāmarūpapaccayā saḷāyatananti… viññāṇapaccayā nāmarūpanti… saṅkhārapaccayā viññāṇanti… avijjāpaccayā saṅkhārāti, susima, passasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘‘Jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’ti, susima, passasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘‘Bhavanirodhā jātinirodho’ti susima, passasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Upādānanirodhā bhavanirodhoti… taṇhānirodhā upādānanirodhoti… vedanānirodhā taṇhānirodhoti… phassanirodhā vedanānirodhoti… saḷāyatananirodhā phassanirodhoti… nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodhoti… viññāṇanirodhā nāmarūpanirodhoti… saṅkhāranirodhā viññāṇanirodhoti… avijjānirodhā saṅkhāranirodhoti, susima, passasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Api pana tvaṃ, susima, evaṃ jānanto evaṃ passanto anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhosi – ekopi hutvā bahudhā hosi, bahudhāpi hutvā eko hosi; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ, tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchasi, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karosi, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāno gacchasi, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamasi, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasasi parimajjasi, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattesī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api pana tvaṃ, susima, evaṃ jānanto evaṃ passanto dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇasi dibbe ca mānuse ca ye dūre santike cā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api pana tvaṃ, susima, evaṃ jānanto evaṃ passanto parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāsi – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāsi…pe… vimuttaṃ vā cittaṃ vimuttaṃ cittanti pajānāsī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api pana tvaṃ, susima, evaṃ jānanto evaṃ passanto anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarasi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api pana tvaṃ, susima, evaṃ jānanto evaṃ passanto dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passasi cavamāne…pe… yathākammūpage satte pajānāsī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api pana tvaṃ, susima, evaṃ jānanto evaṃ passanto ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe, āruppā te kāyena phusitvā viharasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Ettha dāni, susima, idañca veyyākaraṇaṃ imesañca dhammānaṃ asamāpatti, idaṃ no, susima, katha’’nti?

Atha kho āyasmā susimo bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yvāhaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye dhammatthenako pabbajito. Tassa me, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā’’ti.

‘‘Taggha tvaṃ, susima, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yo tvaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye dhammatthenako pabbajito. Seyyathāpi, susima, coraṃ āgucāriṃ gahetvā rañño dasseyyuṃ – ‘ayaṃ te, deva, coro āgucārī, imassa yaṃ icchasi taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya – ‘gacchatha, bho, imaṃ purisaṃ daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathiyāya rathiyaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā dakkhiṇena dvārena nikkhāmetvā dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chindathā’ti. Tamenaṃ rañño purisā daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathiyāya rathiyaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā dakkhiṇena dvārena nikkhāmetvā dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chindeyyuṃ. Taṃ kiṃ maññasi, susima, api nu so puriso tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyethā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ kho so, susima, puriso tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyetha [paṭisaṃvediyetha vā, na vā paṭisaṃvediyetha (ka.)]. Yā evaṃ svākkhāte dhammavinaye dhammatthenakassa pabbajjā, ayaṃ tato dukkhavipākatarā ca kaṭukavipākatarā ca, api ca vinipātāya saṃvattati. Yato ca kho tvaṃ, susima, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarosi taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāma. Vuddhi hesā, susima, ariyassa vinaye yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiñca [āyatiṃ (syā. kaṃ.)] saṃvaraṃ āpajjatī''ti. Dasamaṃ.

Mahāvaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Dve assutavatā vuttā, puttamaṃsena cāparaṃ;
Atthirāgo ca nagaraṃ, sammasaṃ naḷakalāpiyaṃ;
Kosambī upayanti ca, dasamo susimena cāti [dasamo vutto susīmenāti (sī.)].

8. Samaṇabrāhmaṇavaggo

1. Jarāmaraṇasuttaṃ

71. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā…pe… ''ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ nappajānanti, jarāmaraṇasamudayaṃ nappajānanti, jarāmaraṇanirodhaṃ nappajānanti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca pana te āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

''Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā jarāmaraṇaṃ pajānanti…pe… paṭipadaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. (Suttanto eko). Paṭhamaṃ.

2-11. Jātisuttādidasakaṃ

72. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… jātiṃ nappajānanti…pe….

(3) Bhavaṃ nappajānanti…pe….

(4) Upādānaṃ nappajānanti…pe….

(5) Taṇhaṃ nappajānanti…pe….

(6) Vedanaṃ nappajānanti…pe….

(7) Phassaṃ nappajānanti…pe….

(8) Saḷāyatanaṃ nappajānanti…pe….

(9) Nāmarūpaṃ nappajānanti…pe….

(10) Viññāṇaṃ nappajānanti…pe….

(11) ''Saṅkhāre nappajānanti, saṅkhārasamudayaṃ nappajānanti, saṅkhāranirodhaṃ nappajānanti,

saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti…pe… saṅkhāre pajānanti…pe… sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Ekādasamaṃ.

Samaṇabrāhmaṇavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Paccayekādasa vuttā, catusaccavibhajjanā;
Samaṇabrāhmaṇavaggo, nidāne bhavati aṭṭhamo.

Vagguddānaṃ –

Buddho āhāro dasabalo, kaḷāro gahapatipañcamo;
Dukkhavaggo mahāvaggo, aṭṭhamo samaṇabrāhmaṇoti.

9. Antarapeyyālaṃ

1. Satthusuttaṃ

73. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ jarāmaraṇe yathābhūtaṃ ñāṇāya satthā pariyesitabbo; jarāmaraṇasamudayaṃ ajānatā apassatā yathābhūtaṃ jarāmaraṇasamudaye yathābhūtaṃ ñāṇāya satthā pariyesitabbo; jarāmaraṇanirodhaṃ ajānatā apassatā yathābhūtaṃ jarāmaraṇanirodhe yathābhūtaṃ ñāṇāya satthā pariyesitabbo; jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ajānatā apassatā yathābhūtaṃ jarāmaraṇanirodhagāminiyā paṭipadāya yathābhūtaṃ ñāṇāya satthā pariyesitabbo’’ti. (Suttanto eko). Paṭhamaṃ.

(Sabbesaṃ peyyālo evaṃ vitthāretabbo)

2-11. Dutiyasatthusuttādidasakaṃ

(2) Jātiṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(3) Bhavaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(4) Upādānaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(5) Taṇhaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(6) Vedanaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(7) Phassaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(8) Saḷāyatanaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(9) Nāmarūpaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(10) Viññāṇaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ…pe….

(11) ‘‘Saṅkhāre, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ saṅkhāresu yathābhūtaṃ ñāṇāya satthā pariyesitabbo; saṅkhārasamudayaṃ ajānatā apassatā yathābhūtaṃ saṅkhārasamudaye yathābhūtaṃ

ñāṇāya satthā pariyesitabbo; saṅkhāranirodhaṃ ajānatā apassatā yathābhūtaṃ saṅkhāranirodhe yathābhūtaṃ ñāṇāya satthā pariyesitabbo; saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ajānatā apassatā yathābhūtaṃ saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya yathābhūtaṃ ñāṇāya satthā pariyesitabbo''ti. Ekādasamaṃ.

(Sabbesaṃ catusaccikaṃ kātabbaṃ).

2-12. Sikkhāsuttādipeyyālaekādasakaṃ

(2) ''Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā apassatā yathābhūtaṃ jarāmaraṇe yathābhūtaṃ ñāṇāya sikkhā karaṇīyā.

(Peyyālo. Catusaccikaṃ kātabbaṃ).

(3) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… yogo karaṇīyo…pe….

(4) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… chando karaṇīyo…pe….

(5) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… ussoḷhī karaṇīyā…pe….

(6) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… appaṭivānī karaṇīyā…pe….

(7) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… ātappaṃ karaṇīyaṃ…pe….

(8) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… vīriyaṃ karaṇīyaṃ…pe….

(9) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… sātaccaṃ karaṇīyaṃ…pe….

(10) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… sati karaṇīyā…pe….

(11) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… sampajaññaṃ karaṇīyaṃ…pe….

(12) Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, ajānatā…pe… appamādo karaṇīyo…pe….

Antarapeyyālo navamo.

Tassuddānaṃ –

Satthā sikkhā ca yogo ca, chando ussoḷhipañcamī;
Appaṭivāni ātappaṃ, vīriyaṃ sātaccamuccati;
Sati ca sampajaññañca, appamādena dvādasāti.

Suttantā antarapeyyālā niṭṭhitā.

Pare te dvādasa honti, suttā dvattiṃsa satāni;
Catusaccena te vuttā, peyyālaantaramhi yeti [peyyālā antaramhi yeti (sī. syā. kaṃ.)].

Antarapeyyālesu uddānaṃ samattaṃ.

Nidānasaṃyuttaṃ samattaṃ.

2. Abhisamayasaṃyuttaṃ

1. Nakhasikhāsuttaṃ

74. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsuṃ āropetvā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yo vāyaṃ [yo cāyaṃ (sabbattha) dutiyasuttādīsu pana vāsaddoyeva dissati] mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’’ti?

‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ mahāpathavī. Appamattako bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito. Neva satimaṃ kalaṃ upeti na sahassimaṃ kalaṃ upeti na satasahassimaṃ kalaṃ upeti mahāpathaviṃ upanidhāya bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa diṭṭhisampannassa puggalassa abhisametāvino etadeva bahutaraṃ dukkhaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ; appamattakaṃ avasiṭṭhaṃ. Neva satimaṃ kalaṃ upeti na sahassimaṃ kalaṃ upeti na satasahassimaṃ kalaṃ upeti purimaṃ dukkhakkhandhaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ upanidhāya yadidaṃ sattakkhattuṃparamatā. Evaṃ mahatthiyo kho, bhikkhave, dhammābhisamayo; evaṃ mahatthiyo dhammacakkhupaṭilābho’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Pokkharaṇīsuttaṃ

75. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, pokkharaṇī paññāsayojanāni āyāmena paññāsayojanāni vitthārena paññāsayojanāni ubbedhena, puṇṇā udakassa samatittikā kākapeyyā. Tato puriso kusaggena udakaṃ uddhareyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā kusaggena udakaṃ ubbhataṃ yaṃ vā pokkharaṇiyā udaka’’nti?

‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ pokkharaṇiyā udakaṃ. Appamattakaṃ kusaggena udakaṃ ubbhataṃ. Neva satimaṃ kalaṃ upeti na sahassimaṃ kalaṃ upeti na satasahassimaṃ kalaṃ upeti pokkharaṇiyā udakaṃ upanidhāya kusaggena udakaṃ ubbhata’’nti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa diṭṭhisampannassa puggalassa abhisametāvino etadeva bahutaraṃ dukkhaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ; appamattakaṃ avasiṭṭhaṃ. Neva satimaṃ kalaṃ upeti na sahassimaṃ kalaṃ upeti na satasahassimaṃ kalaṃ upeti purimaṃ dukkhakkhandhaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ upanidhāya, yadidaṃ sattakkhattuṃparamatā. Evaṃ mahatthiyo kho, bhikkhave, dhammābhisamayo; evaṃ mahatthiyo dhammacakkhupaṭilābho’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sambhejjaudakasuttaṃ

76. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samenti, seyyathidaṃ – gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī, tato puriso dve vā tīṇi vā udakaphusitāni uddhareyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yāni vā dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatāni yaṃ vā sambhejjaudaka’’nti?

‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ yadidaṃ sambhejjaudakaṃ; appamattakāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatāni. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti sambhejjaudakaṃ upanidhāya dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatānī’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave…pe… dhammacakkhupaṭilābho’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyasambhejjaudakasuttaṃ

77. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samenti, seyyathidaṃ – gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī, taṃ udakaṃ parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya ṭhapetvā dve vā tīṇi vā udakaphusitāni. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā sambhejjaudakaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ yāni vā dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhānī''ti?

''Etadeva, bhante, bahutaraṃ sambhejjaudakaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ; appamattakāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhāni. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti sambhejjaudakaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ upanidhāya dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhānī''ti. ''Evameva kho, bhikkhave…pe… dhammacakkhupaṭilābho''ti. Catutthaṃ.

5. Pathavīsuttaṃ

78. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahāpathaviyā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā upanikkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yā vā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā upanikkhittā ayaṃ [yā (syā. ka.)] vā mahāpathavī''ti?

''Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ mahāpathavī; appamattikā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā upanikkhittā. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti mahāpathaviṃ upanidhāya satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā upanikkhittā''ti. ''Evameva kho, bhikkhave…pe… dhammacakkhupaṭilābho''ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyapathavīsuttaṃ

79. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''seyyathāpi, bhikkhave, mahāpathavī parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, ṭhapetvā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā mahāpathaviyā parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ yā vā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā avasiṭṭhā''ti?

''Etadeva bhante, bahutaraṃ, mahāpathaviyā, yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ; appamattikā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā avasiṭṭhā. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti mahāpathaviyā parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ upanidhāya satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā avasiṭṭhā''ti. ''Evameva kho, bhikkhave…pe… dhammacakkhupaṭilābho''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Samuddasuttaṃ

80. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahāsamuddato dve vā tīṇi vā udakaphusitāni uddhareyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yāni vā dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatāni yaṃ vā mahāsamudde udaka''nti?

''Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ mahāsamudde udakaṃ; appamattakāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatāni. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti mahāsamudde udakaṃ upanidhāya dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatānī''ti. ''Evameva kho, bhikkhave…pe… dhammacakkhupaṭilābho''ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyasamuddasuttaṃ

81. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, ṭhapetvā dve vā tīṇi vā udakaphusitāni. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā mahāsamudde udakaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ yāni vā dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhānī’’ti?

‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ mahāsamudde udakaṃ, yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ; appamattakāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhāni. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti mahāsamudde udakaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ upanidhāya dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhānī’’ti. ‘‘Evameva kho bhikkhave…pe… dhammacakkhupaṭilābho’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Pabbatasuttaṃ

82. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, puriso himavato pabbatarājassa satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yā vā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā yo vā himavā [upanikkhittā, himavā vā (sī.)] pabbatarājā’’ti?

‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ yadidaṃ himavā pabbatarājā; appamattikā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti himavantaṃ pabbatarājānaṃ upanidhāya satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā’’ti. ‘‘Evameva kho…pe… dhammacakkhupaṭilābho’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyapabbatasuttaṃ

83. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, himavā pabbatarājā parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, ṭhapetvā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā himavato pabbatarājassa parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ yā vā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā’’ti?

‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ himavato pabbatarājassa yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ; appamattikā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti himavato pabbatarājassa parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ upanidhāya satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā’’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa diṭṭhisampannassa puggalassa abhisametāvino etadeva bahutaraṃ dukkhaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ; appamattakaṃ avasiṭṭhaṃ. Neva satimaṃ kalaṃ upeti na sahassimaṃ kalaṃ upeti na satasahassimaṃ kalaṃ upeti purimaṃ dukkhakkhandhaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ upanidhāya yadidaṃ sattakkhattuṃparamatā. Evaṃ mahatthiyo kho, bhikkhave, dhammābhisamayo, evaṃ mahatthiyo dhammacakkhupaṭilābho’’ti. Dasamaṃ.

11. Tatiyapabbatasuttaṃ

84. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, puriso sinerussa pabbatarājassa satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yā vā satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā yo vā sineru [upanikkhittā, sineru vā (sī.)] pabbatarājā’’ti?

‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ yadidaṃ sineru pabbatarājā; appamattikā satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā. Neva satimaṃ kalaṃ upenti na sahassimaṃ kalaṃ upenti na satasahassimaṃ kalaṃ upenti sineruṃ pabbatarājānaṃ upanidhāya satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa diṭṭhisampannassa puggalassa adhigamaṃ upanidhāya aññatitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānaṃ adhigamo neva satimaṃ kalaṃ upeti na sahassimaṃ kalaṃ upeti na satasahassimaṃ kalaṃ upeti. Evaṃ mahādhigamo, bhikkhave, diṭṭhisampanno puggalo, evaṃ mahābhiñño''ti. Ekādasamaṃ.

Abhisamayasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Nakhasikhā pokkharaṇī, sambhejjaudake ca dve;
Dve pathavī dve samuddā, tayo ca pabbatūpamāti.

3. Dhātusaṃyuttaṃ

1. Nānattavaggo

1. Dhātunānattasuttaṃ

85. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''dhātunānattaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Cakkhudhātu rūpadhātu cakkhuviññāṇadhātu, sotadhātu saddadhātu sotaviññāṇadhātu, ghānadhātu gandhadhātu ghānaviññāṇadhātu, jivhādhātu rasadhātu jivhāviññāṇadhātu, kāyadhātu phoṭṭhabbadhātu kāyaviññāṇadhātu, manodhātu dhammadhātu manoviññāṇadhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānatta''nti. Paṭhamaṃ.

2. Phassanānattasuttaṃ

86. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati phassanānattaṃ. Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Cakkhudhātu sotadhātu ghānadhātu jivhādhātu kāyadhātu manodhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānattaṃ''.

''Kathañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ? Cakkhudhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati cakkhusamphasso. Sotadhātuṃ paṭicca… ghānadhātuṃ paṭicca … jivhādhātuṃ paṭicca… kāyadhātuṃ paṭicca… manodhātuṃ paṭicca uppajjati manosamphasso. Evaṃ kho, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānatta''nti. Dutiyaṃ.

3. Nophassanānattasuttaṃ

87. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, no phassanānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānattaṃ. Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Cakkhudhātu…pe… manodhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānattaṃ''.

''Kathañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, no phassanānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānattaṃ? Cakkhudhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati cakkhusamphasso, no cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhudhātu…pe… manodhātuṃ paṭicca uppajjati manosamphasso, no manosamphassaṃ paṭicca uppajjati manodhātu. Evaṃ kho, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, no phassanānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānatta''nti. Tatiyaṃ.

4. Vedanānānattasuttaṃ

88. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ. Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Cakkhudhātu …pe… manodhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānattaṃ’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ? Cakkhudhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati cakkhusamphasso, cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhusamphassajā vedanā…pe… manodhātuṃ paṭicca uppajjati manosamphasso, manosamphassaṃ paṭicca uppajjati manosamphassajā vedanā. Evaṃ kho, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānatta’’nti. Catutthaṃ.

5. Dutiyavedanānānattasuttaṃ

89. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ, no vedanānānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, no phassanānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānattaṃ. Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Cakkhudhātu…pe… manodhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānattaṃ’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ, no vedanānānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, no phassanānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānattaṃ? Cakkhudhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati cakkhusamphasso, cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhusamphassajā vedanā, no cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati cakkhusamphasso, no cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhudhātu…pe… manodhātuṃ paṭicca uppajjati manosamphasso, manosamphassaṃ paṭicca uppajjati manosamphassajā vedanā, no manosamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati manosamphasso, no manosamphassaṃ paṭicca uppajjati manodhātu. Evaṃ kho, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ, no vedanānānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, no phassanānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānatta’’nti. Pañcamaṃ.

6. Bāhiradhātunānattasuttaṃ

90. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātunānattaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha…pe… katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Rūpadhātu saddadhātu gandhadhātu rasadhātu phoṭṭhabbadhātu dhammadhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānatta’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Saññānānattasuttaṃ

91. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, chandanānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ. Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Rūpadhātu…pe… dhammadhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānattaṃ’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, chandanānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ?

‘‘Rūpadhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati rūpasaññā, rūpasaññaṃ paṭicca uppajjati rūpasaṅkappo, rūpasaṅkappaṃ paṭicca uppajjati rūpacchando, rūpacchandaṃ paṭicca uppajjati rūpapariḷāho, rūpapariḷāhaṃ paṭicca uppajjati rūpapariyesanā…pe… dhammadhātuṃ paṭicca uppajjati dhammasaññā, dhammasaññaṃ paṭicca uppajjati dhammasaṅkappo, dhammasaṅkappaṃ paṭicca uppajjati dhammacchando, dhammacchandaṃ paṭicca uppajjati dhammapariḷāho, dhammapariḷāhaṃ paṭicca uppajjati dhammapariyesanā.

‘‘Evaṃ, kho, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, chandanānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānatta’’nti. Sattamaṃ.

8. Nopariyesanānānattasuttaṃ

92. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, chandanānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ; no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, no pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, no chandanānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, no saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, no saññānānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānattaṃ. Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Rūpadhātu…pe… dhammadhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānattaṃ’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati…pe… pariyesanānānattaṃ; no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, no pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, no chandanānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, no saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, no saññānānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānattaṃ?

‘‘Rūpadhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati rūpasaññā…pe… dhammadhātuṃ paṭicca uppajjati dhammasaññā, dhammasaññaṃ paṭicca uppajjati…pe… dhammapariyesanā; no dhammapariyesanaṃ paṭicca uppajjati dhammapariḷāho, no dhammapariḷāhaṃ paṭicca uppajjati dhammacchando, no dhammacchandaṃ paṭicca uppajjati dhammasaṅkappo, no dhammasaṅkappaṃ paṭicca uppajjati dhammasaññā, no dhammasaññaṃ paṭicca uppajjati dhammadhātu.

‘‘Evaṃ kho, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati…pe… pariyesanānānattaṃ; no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, no pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, no chandanānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, no saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, no saññānānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānatta’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Bāhiraphassanānattasuttaṃ

93. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ, vedanānānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, chandanānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ, pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati lābhanānattaṃ. Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Rūpadhātu…pe… dhammadhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānattaṃ’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati…pe… lābhanānattaṃ?

‘‘Rūpadhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati rūpasaññā, rūpasaññaṃ paṭicca uppajjati rūpasaṅkappo, rūpasaṅkappaṃ paṭicca uppajjati rūpasamphasso, rūpasamphassaṃ paṭicca uppajjati rūpasamphassajā vedanā, rūpasamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati rūpacchando, rūpacchandaṃ paṭicca uppajjati rūpapariḷāho, rūpapariḷāhaṃ paṭicca uppajjati rūpapariyesanā, rūpapariyesanaṃ paṭicca uppajjati rūpalābho…pe… dhammadhātuṃ paṭicca uppajjati dhammasaññā, dhammasaññaṃ paṭicca uppajjati dhammasaṅkappo, dhammasaṅkappaṃ paṭicca uppajjati dhammasamphasso, dhammasamphassaṃ paṭicca uppajjati dhammasamphassajā vedanā, dhammasamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati dhammacchando, dhammacchandaṃ paṭicca uppajjati dhammapariḷāho, dhammapariḷāhaṃ paṭicca uppajjati dhammapariyesanā, dhammapariyesanaṃ paṭicca uppajjati dhammalābho.

‘‘Evaṃ kho, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati…pe… pariyesanānānattaṃ, pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati lābhanānatta’’nti. Navamaṃ.

10. Dutiyabāhiraphassanānattasuttaṃ

94. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātunānattaṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, phassa… vedanā… chanda… pariḷāha… pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati lābhanānattaṃ; no lābhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ, no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, no pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati…pe… chanda… vedanā… phassa… saṅkappa… saññānānattaṃ, no saññānānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānattaṃ. Katamañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ? Rūpadhātu…pe… dhammadhātu – idaṃ vuccati, bhikkhave, dhātunānattaṃ’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ? Phassa… vedanā… chanda… pariḷāha… pariyesanā… lābha… no lābhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ, no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāha… chanda… vedanā… phassa… no saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, no saññānānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānattaṃ?

‘‘Rūpadhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati rūpasaññā…pe… dhammadhātuṃ paṭicca uppajjati dhammasaññā, dhammasaññaṃ paṭicca uppajjati…pe… dhammapariyesanā, dhammapariyesanaṃ paṭicca uppajjati dhammalābho; no dhammalābhaṃ paṭicca uppajjati dhammapariyesanā, no dhammapariyesanaṃ paṭicca uppajjati dhammapariḷāho, no dhammapariḷāhaṃ paṭicca uppajjati dhammacchando, no dhammacchandaṃ paṭicca uppajjati dhammasamphassajā vedanā, no dhammasamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati dhammasamphasso, no dhammasamphassaṃ paṭicca uppajjati dhammasaṅkappo, no dhammasaṅkappaṃ paṭicca uppajjati dhammasaññā, no dhammasaññaṃ paṭicca uppajjati dhammadhātu.

‘‘Evaṃ kho, bhikkhave, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati…pe… saṅkappa… phassa… vedanā… chanda… pariḷāha… pariyesanā… lābha… no lābhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ, no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, no pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, no chandanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ, no vedanānānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, no phassanānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, no saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, no saññānānattaṃ paṭicca uppajjati dhātunānatta’’nti. Dasamaṃ.

Nānattavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Dhātuphassañca no cetaṃ, vedanā apare duve;
Etaṃ ajjhattapañcakaṃ, dhātusaññañca no cetaṃ;

Phassassa apare duve, etaṃ bāhirapañcakanti.

2. Dutiyavaggo

1. Sattadhātusuttaṃ

95. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘sattimā, bhikkhave, dhātuyo. Katamā satta? Ābhādhātu, subhadhātu, ākāsānañcāyatanadhātu, viññāṇañcāyatanadhātu, ākiñcaññāyatanadhātu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu, saññāvedayitanirodhadhātu – imā kho, bhikkhave, satta dhātuyo’’ti.

Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yā cāyaṃ, bhante, ābhādhātu yā ca subhadhātu yā ca ākāsānañcāyatanadhātu yā ca viññāṇañcāyatanadhātu yā ca ākiñcaññāyatanadhātu yā ca nevasaññānāsaññāyatanadhātu yā ca saññāvedayitanirodhadhātu – imā nu kho, bhante, dhātuyo kiṃ paṭicca paññāyantī’’ti?

‘‘Yāyaṃ, bhikkhu, ābhādhātu – ayaṃ dhātu andhakāraṃ paṭicca paññāyati. Yāyaṃ, bhikkhu, subhadhātu – ayaṃ dhātu asubhaṃ paṭicca paññāyati. Yāyaṃ, bhikkhu, ākāsānañcāyatanadhātu – ayaṃ dhātu rūpaṃ paṭicca paññāyati. Yāyaṃ, bhikkhu, viññāṇañcāyatanadhātu – ayaṃ dhātu ākāsānañcāyatanaṃ paṭicca paññāyati. Yāyaṃ, bhikkhu, ākiñcaññāyatanadhātu – ayaṃ dhātu viññāṇañcāyatanaṃ paṭicca paññāyati. Yāyaṃ, bhikkhu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu – ayaṃ dhātu ākiñcaññāyatanaṃ paṭicca paññāyati. Yāyaṃ, bhikkhu, saññāvedayitanirodhadhātu – ayaṃ dhātu nirodhaṃ paṭicca paññāyatī’’ti.

‘‘Yā cāyaṃ, bhante, ābhādhātu yā ca subhadhātu yā ca ākāsānañcāyatanadhātu yā ca viññāṇañcāyatanadhātu yā ca ākiñcaññāyatanadhātu yā ca nevasaññānāsaññāyatanadhātu yā ca saññāvedayitanirodhadhātu – imā nu kho, bhante, dhātuyo kathaṃ samāpatti pattabbā’’ti?

‘‘Yā cāyaṃ, bhikkhu, ābhādhātu yā ca subhadhātu yā ca ākāsānañcāyatanadhātu yā ca viññāṇañcāyatanadhātu yā ca ākiñcaññāyatanadhātu – imā dhātuyo saññāsamāpatti pattabbā. Yāyaṃ, bhikkhu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu – ayaṃ dhātu saṅkhārāvasesasamāpatti pattabbā. Yāyaṃ, bhikkhu, saññāvedayitanirodhadhātu – ayaṃ dhātu nirodhasamāpatti pattabbā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Sanidānasuttaṃ

96. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘sanidānaṃ, bhikkhave, uppajjati kāmavitakko, no anidānaṃ; sanidānaṃ uppajjati byāpādavitakko, no anidānaṃ; sanidānaṃ uppajjati vihiṃsāvitakko, no anidānaṃ’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sanidānaṃ uppajjati kāmavitakko, no anidānaṃ; sanidānaṃ uppajjati byāpādavitakko, no anidānaṃ; sanidānaṃ uppajjati vihiṃsāvitakko, no anidānaṃ? Kāmadhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati kāmasaññā, kāmasaññaṃ paṭicca uppajjati kāmasaṅkappo, kāmasaṅkappaṃ paṭicca uppajjati kāmacchando, kāmacchandaṃ paṭicca uppajjati kāmapariḷāho, kāmapariḷāhaṃ paṭicca uppajjati kāmapariyesanā. Kāmapariyesanaṃ, bhikkhave, pariyesamāno assutavā puthujjano tīhi ṭhānehi micchā paṭipajjati – kāyena, vācāya, manasā.

‘‘Byāpādadhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati byāpādasaññā, byāpādasaññaṃ paṭicca uppajjati byāpādasaṅkappo…pe… byāpādacchando… byāpādapariḷāho… byāpādapariyesanā… byāpādapariyesanaṃ, bhikkhave, pariyesamāno assutavā puthujjano tīhi ṭhānehi micchā paṭipajjati – kāyena, vācāya, manasā.

‘‘Vihiṃsādhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati vihiṃsāsaññā; vihiṃsāsaññaṃ paṭicca uppajjati vihiṃsāsaṅkappo…pe… vihiṃsāchando… vihiṃsāpariḷāho… vihiṃsāpariyesanā…

vihiṃsāpariyesanaṃ, bhikkhave, pariyesamāno assutavā puthujjano tīhi ṭhānehi micchā paṭipajjati – kāyena, vācāya, manasā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso ādittaṃ tiṇukkaṃ sukkhe tiṇadāye nikkhipeyya; no ce hatthehi ca pādehi ca khippameva nibbāpeyya. Evañhi, bhikkhave, ye tiṇakaṭṭhanissitā pāṇā te anayabyasanaṃ āpajjeyyuṃ. Evameva kho, bhikkhave, yo hi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā uppannaṃ visamagataṃ saññaṃ na khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti, so diṭṭhe ceva dhamme dukkhaṃ viharati savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ; kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā.

‘‘Sanidānaṃ, bhikkhave, uppajjati nekkhammavitakko, no anidānaṃ; sanidānaṃ uppajjati abyāpādavitakko, no anidānaṃ; sanidānaṃ uppajjati avihiṃsāvitakko, no anidānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sanidānaṃ uppajjati nekkhammavitakko, no anidānaṃ; sanidānaṃ uppajjati abyāpādavitakko, no anidānaṃ; sanidānaṃ uppajjati avihiṃsāvitakko, no anidānaṃ? Nekkhammadhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati nekkhammasaññā, nekkhammasaññaṃ paṭicca uppajjati nekkhammasaṅkappo, nekkhammasaṅkappaṃ paṭicca uppajjati nekkhammacchando, nekkhammacchandaṃ paṭicca uppajjati nekkhammapariḷāho, nekkhammapariḷāhaṃ paṭicca uppajjati nekkhammapariyesanā; nekkhammapariyesanaṃ, bhikkhave, pariyesamāno sutavā ariyasāvako tīhi ṭhānehi sammā paṭipajjati – kāyena, vācāya, manasā.

‘‘Abyāpādadhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati abyāpādasaññā, abyāpādasaññaṃ paṭicca uppajjati abyāpādasaṅkappo…pe… abyāpādacchando… abyāpādapariḷāho… abyāpādapariyesanā, abyāpādapariyesanaṃ, bhikkhave, pariyesamāno sutavā ariyasāvako tīhi ṭhānehi sammā paṭipajjati – kāyena, vācāya, manasā.

‘‘Avihiṃsādhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati avihiṃsāsaññā, avihiṃsāsaññaṃ paṭicca uppajjati avihiṃsāsaṅkappo, avihiṃsāsaṅkappaṃ paṭicca uppajjati avihiṃsāchando, avihiṃsāchandaṃ paṭicca uppajjati avihiṃsāpariḷāho, avihiṃsāpariḷāhaṃ paṭicca uppajjati avihiṃsāpariyesanā; avihiṃsāpariyesanaṃ, bhikkhave, pariyesamāno sutavā ariyasāvako tīhi ṭhānehi sammā paṭipajjati – kāyena, vācāya, manasā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso ādittaṃ tiṇukkaṃ sukkhe tiṇadāye nikkhipeyya; tamenaṃ hatthehi ca pādehi ca khippameva nibbāpeyya. Evañhi, bhikkhave, ye tiṇakaṭṭhanissitā pāṇā te na anayabyasanaṃ āpajjeyyuṃ. Evameva kho, bhikkhave, yo hi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā uppannaṃ visamagataṃ saññaṃ khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti, so diṭṭhe ceva dhamme sukhaṃ viharati avighātaṃ anupāyāsaṃ apariḷāhaṃ; kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā sugati pāṭikaṅkhā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Giñjakāvasathasuttaṃ

97. Ekaṃ samayaṃ bhagavā ñātike viharati giñjakāvasathe. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Dhātuṃ, bhikkhave, paṭicca uppajjati saññā, uppajjati diṭṭhi, uppajjati vitakko’’ti. Evaṃ vutte, āyasmā kaccāno [saddho kaccāno (ka.)] bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yāyaṃ, bhante, diṭṭhi – ‘asammāsambuddhesu sammāsambuddhā’ti, ayaṃ nu kho, bhante, diṭṭhi kiṃ paṭicca paññāyatī’’ti?

‘‘Mahati kho esā, kaccāna, dhātu yadidaṃ avijjādhātu. Hīnaṃ, kaccāna, dhātuṃ paṭicca uppajjati hīnā saññā, hīnā diṭṭhi, hīno vitakko, hīnā cetanā, hīnā patthanā, hīno paṇidhi, hīno puggalo, hīnā vācā; hīnaṃ ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti; hīnā tassa upapattīti vadāmi.

‘‘Majjhimaṃ, kaccāna, dhātuṃ paṭicca uppajjati majjhimā saññā, majjhimā diṭṭhi, majjhimo vitakko, majjhimā cetanā, majjhimā patthanā, majjhimo paṇidhi, majjhimo puggalo, majjhimā vācā; majjhimaṃ ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti; majjhimā tassa upapattīti vadāmi.

‘‘Paṇītaṃ, kaccāna, dhātuṃ paṭicca uppajjati paṇītā saññā, paṇītā diṭṭhi, paṇīto vitakko, paṇītā cetanā, paṇītā patthanā, paṇīto paṇidhi, paṇīto puggalo, paṇītā vācā; paṇītaṃ ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti; paṇītā tassa upapattīti vadāmī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Hīnādhimuttikasuttaṃ

98. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova [dhātuso (sī. pī.) ayañca paṭhamārambhavākyeyeva, na sabbattha. tīsu pana addhāsu ca upamāsaṃsandananigamanaṭṭhāne ca idaṃ pāṭhanānattaṃ natthi], bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti’’.

‘‘Atītampi kho [khosaddo sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi], bhikkhave, addhānaṃ dhātusova [īdisesu ṭhānesu pāṭhanānattaṃ natthi] sattā saṃsandiṃsu samiṃsu. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu; kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu.

‘‘Anāgatampi kho [khosaddo sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi], bhikkhave, addhānaṃ dhātusova [īdisesu ṭhānesu pāṭhanānattaṃ natthi] sattā saṃsandissanti samessanti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandissanti samessanti; kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandissanti samessanti.

‘‘Etarahipi kho [khosaddo sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi], bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova [īdisesu ṭhānesu pāṭhanānattaṃ natthi] sattā saṃsandanti samenti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Catutthaṃ.

5. Caṅkamasuttaṃ

99. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavato avidūre caṅkamati; āyasmāpi kho mahāmoggallāno sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavato avidūre caṅkamati; āyasmāpi kho mahākassapo sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavato avidūre caṅkamati; āyasmāpi kho anuruddho sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavato avidūre caṅkamati; āyasmāpi kho puṇṇo mantāniputto sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavato avidūre caṅkamati; āyasmāpi kho upāli sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavato avidūre caṅkamati; āyasmāpi kho ānando sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavato avidūre caṅkamati; devadattopi kho sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavato avidūre caṅkamati.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘passatha no tumhe, bhikkhave, sāriputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahāpaññā. Passatha no tumhe, bhikkhave, moggallānaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahiddhikā. Passatha no tumhe, bhikkhave, kassapaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū dhutavādā. Passatha no tumhe, bhikkhave, anuruddhaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū dibbacakkhukā. Passatha no tumhe, bhikkhave, puṇṇaṃ mantāniputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū dhammakathikā.

Passatha no tumhe, bhikkhave, upāliṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū vinayadharā. Passatha no tumhe, bhikkhave, ānandaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū bahussutā. Passatha no tumhe, bhikkhave, devadattaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū pāpicchā’’.

‘‘Dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Atītampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandiṃsu samiṃsu. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu; kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu.

‘‘Anāgatampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandissanti samessanti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandissanti samessanti; kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandissanti samessanti.

‘‘Etarahipi kho, bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sagāthāsuttaṃ

100. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Atītampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandiṃsu samiṃsu. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu’’.

‘‘Anāgatampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandissanti samessanti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandissanti samessanti.

‘‘Etarahipi kho, bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gūtho gūthena saṃsandati sameti; muttaṃ muttena saṃsandati sameti; kheḷo kheḷena saṃsandati sameti; pubbo pubbena saṃsandati sameti; lohitaṃ lohitena saṃsandati sameti; evameva kho, bhikkhave, dhātusova [sabbatthapi evameva dissati] sattā saṃsandanti samenti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Atītampi kho addhānaṃ…pe… anāgatampi kho addhānaṃ…pe… etarahipi kho paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti.

‘‘Dhātusova bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Atītampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandiṃsu samiṃsu. Kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu.

‘‘Anāgatampi kho, bhikkhave, addhānaṃ…pe… etarahipi kho, bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, khīraṃ khīrena saṃsandati sameti; telaṃ telena saṃsandati sameti; sappi sappinā saṃsandati sameti; madhu madhunā saṃsandati sameti; phāṇitaṃ phāṇitena saṃsandati sameti; evameva kho, bhikkhave, dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Atītampi kho addhānaṃ… anāgatampi kho addhānaṃ… etarahipi kho paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Saṃsaggā vanatho jāto, asaṃsaggena chijjati;
Parittaṃ dārumāruyha, yathā sīde mahaṇṇave.

‘‘Evaṃ kusītamāgamma, sādhujīvipi sīdati;
Tasmā taṃ parivajjeyya, kusītaṃ hīnavīriyaṃ.

‘‘Pavivittehi ariyehi, pahitattehi jhāyīhi [jhāyihi (sī.), jhāyibhi (syā. kaṃ.)];
Niccaṃ āraddhavīriyehi, paṇḍitehi sahāvase’’ti.

7. Assaddhasaṃsandanasuttaṃ

101. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; appassutā appassutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kusītā kusītehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti’’.

‘‘Atītampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandiṃsu samiṃsu. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu; ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu; anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu; appassutā appassutehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu; kusītā kusītehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu; muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu.

‘‘Anāgatampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandissanti samessanti. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandissanti samessanti; ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandissanti samessanti; anottappino anottappīhi saddhiṃ…pe… appassutā appassutehi saddhiṃ…pe… kusītā kusītehi saddhiṃ…pe… muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ…pe… duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandissanti samessanti.

‘‘Etarahipi kho, bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ahirikā ahirikehi saddhiṃ…pe… anottappino anottappīhi saddhiṃ…pe… appassutā appassutehi saddhiṃ…pe… kusītā kusītehi saddhiṃ…pe… muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti.

‘‘Dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ottappino ottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; bahussutā bahussutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; āraddhavīriyā āraddhavīriyehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; upaṭṭhitassatino upaṭṭhitassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Atītampi kho, bhikkhave, addhānaṃ…pe… anāgatampi kho, bhikkhave…pe… etarahipi kho, bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Sattamaṃ.

8. Assaddhamūlakasuttaṃ

102. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Atītampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandiṃsu samiṃsu…pe… anāgatampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandissanti samessanti…pe….

‘‘Etarahipi kho, bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentīti. (1)

‘‘Dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ottappino ottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe… paṭhamavāro viya vitthāretabbo. (2)

‘‘Dhātusova, bhikkhave…pe… assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; appassutā appassutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; bahussutā bahussutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe…. (3)

‘‘Dhātusova, bhikkhave…pe… assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kusītā kusītehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; āraddhavīriyā āraddhavīriyehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe…. (4)

‘‘Dhātusova, bhikkhave…pe… assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; upaṭṭhitassatino upaṭṭhitassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentīti…pe…. Aṭṭhamaṃ. (5)

9. Ahirikamūlakasuttaṃ

103. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova…pe… ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti, duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ sasandanti samenti, ottappino ottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti, paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe…. (1)

‘‘Ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, appassutā appassutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, bahussutā bahussutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe…. (2)

‘‘Ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, kusītā kusītehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, āraddhavīriyā āraddhavīriyehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe…. (3)

‘‘Ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti, duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, upaṭṭhitassatino upaṭṭhitassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti, paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentīti…pe…. Navamaṃ. (4)

10. Anottappamūlakasuttaṃ

104. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; appassutā appassutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ottappino ottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; bahussutā bahussutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe…. (1)

‘‘Anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kusītā kusītehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ottappino ottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; āraddhavīriyā āraddhavīriyehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe…. (2)

‘‘Anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ottappino ottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; upaṭṭhitassatino upaṭṭhitassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentīti…pe…. Dasamaṃ. (3)

11. Appassutamūlakasuttaṃ

105. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Appassutā appassutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kusītā kusītehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; bahussutā bahussutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; āraddhavīriyā āraddhavīriyehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti…pe…. (1)

‘‘Appassutā appassutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; bahussutā bahussutehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; upaṭṭhitassatino upaṭṭhitassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentīti…pe…. Ekādasamaṃ. (2)

12. Kusītamūlakasuttaṃ

106. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Kusītā kusītehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; muṭṭhassatino muṭṭhassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; āraddhavīriyā āraddhavīriyehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; upaṭṭhitassatino upaṭṭhitassatīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentīti…pe…. Dvādasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Sattimā sanidānañca, giñjakāvasathena ca;
Hīnādhimutti caṅkamaṃ, sagāthā assaddhasattamaṃ.

Assaddhamūlakā pañca, cattāro ahirikamūlakā;
Anottappamūlakā tīṇi, duve appassutena ca.

Kusītaṃ ekakaṃ vuttaṃ, suttantā tīṇi pañcakā;
Bāvīsati vuttā suttā, dutiyo vaggo pavuccatīti.

3. Kammapathavaggo

1. Asamāhitasuttaṃ

107. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; asamāhitā asamāhitehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti’’.

‘‘Saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ottappino ottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; samāhitā samāhitehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dussīlasuttaṃ

108. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Assaddhā assaddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ahirikā ahirikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; anottappino anottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; dussīlā dussīlehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; duppaññā duppaññehi saddhiṃ saṃsandanti samenti’’.

‘‘Saddhā saddhehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; hirimanā hirimanehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; ottappino ottappīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; sīlavanto sīlavantehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; paññavanto paññavantehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Pañcasikkhāpadasuttaṃ

109. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Pāṇātipātino pāṇātipātīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; adinnādāyino adinnādāyīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kāmesumicchācārino kāmesumicchācārīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; musāvādino musāvādīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; surāmerayamajjappamādaṭṭhāyino surāmerayamajjappamādaṭṭhāyīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti’’.

‘‘Pāṇātipātā paṭiviratā pāṇātipātā paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; adinnādānā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kāmesumicchācārā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; musāvādā paṭiviratā musāvādā paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭiviratā surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Sattakammapathasuttaṃ

110. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Pāṇātipātino pāṇātipātīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; adinnādāyino adinnādāyīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; kāmesumicchācārino kāmesumicchācārīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; musāvādino musāvādīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; pisuṇavācā pisuṇavācehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; pharusavācā pharusavācehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; samphappalāpino samphappalāpīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti’’.

‘‘Pāṇātipātā paṭiviratā…pe… adinnādānā paṭiviratā… kāmesumicchācārā paṭiviratā… musāvādā paṭiviratā… pisuṇāya vācāya paṭiviratā pisuṇāya vācāya paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; pharusāya vācāya paṭiviratā pharusāya vācāya paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; samphappalāpā paṭiviratā samphappalāpā paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Catutthaṃ.

5. Dasakammapathasuttaṃ

111. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Pāṇātipātino pāṇātipātīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; adinnādāyino…pe… kāmesumicchācārino… musāvādino… pisuṇavācā… pharusavācā… samphappalāpino samphappalāpīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; abhijjhāluno abhijjhālūhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; byāpannacittā byāpannacittehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti’’.

‘‘Pāṇātipātā paṭiviratā pāṇātipātā paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; adinnādānā paṭiviratā…pe… kāmesumicchācārā paṭiviratā… musāvādā paṭiviratā… pisuṇāya vācāya… pharusāya vācāya… samphappalāpā paṭiviratā samphappalāpā paṭiviratehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; anabhijjhāluno anabhijjhālūhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; abyāpannacittā abyāpannacittehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Aṭṭhaṅgikasuttaṃ

112. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; micchāsaṅkappā…pe… micchāvācā… micchākammantā… micchāājīvā… micchāvāyāmā… micchāsatino … micchāsamādhino micchāsamādhīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; sammāsaṅkappā…pe… sammāvācā… sammākammantā… sammāājīvā… sammāvāyāmā… sammāsatino… sammāsamādhino sammāsamādhīhi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dasaṅgasuttaṃ

113. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dhātusova, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti. Micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; micchāsaṅkappā…pe… micchāvācā… micchākammantā… micchāājīvā… micchāvāyāmā… micchāsatino … micchāsamādhino micchāsamādhīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; micchāñāṇino micchāñāṇīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; micchāvimuttino micchāvimuttīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti’’.

‘‘Sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti; sammāsaṅkappā…pe… sammāvācā… sammākammantā… sammāājīvā… sammāvāyāmā… sammāsatino… sammāsamādhino… sammāñāṇino sammāñāṇīhi saddhiṃ saṃsandanti samenti; sammāvimuttino sammāvimuttīhi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti. Sattamaṃ.

Sattannaṃ suttantānaṃ uddānaṃ –

Asamāhitaṃ dussīlaṃ, pañca sikkhāpadāni ca;
Satta kammapathā vuttā, dasakammapathena ca;
Chaṭṭhaṃ aṭṭhaṅgiko vutto, dasaṅgena ca sattamaṃ.

Kammapathavaggo tatiyo.

4. Catutthavaggo

1. Catudhātusuttaṃ

114. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme…pe… ‘‘catasso imā, bhikkhave, dhātuyo. Katamā catasso? Pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu – imā kho, bhikkhave, catasso dhātuyo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Pubbesambodhasuttaṃ

115. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘ko nu kho pathavīdhātuyā assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ; ko āpodhātuyā assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ; ko tejodhātuyā assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ; ko vāyodhātuyā assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa’’’nti?

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘yaṃ kho pathavīdhātuṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ pathavīdhātuyā assādo; yaṃ [yā (sī.)] pathavīdhātu aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ pathavīdhātuyā ādīnavo; yo pathavīdhātuyā chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ pathavīdhātuyā nissaraṇaṃ. Yaṃ āpodhātuṃ paṭicca…pe… yaṃ tejodhātuṃ paṭicca…pe… yaṃ vāyodhātuṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ vāyodhātuyā assādo; yaṃ vāyodhātu aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ vāyodhātuyā ādīnavo; yo vāyodhātuyā chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ vāyodhātuyā nissaraṇaṃ’’’.

‘‘Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ evaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ na abbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti [abhisambuddho (sī. syā. kaṃ.)] paccaññāsiṃ.

‘‘Yato ca khvāhaṃ, bhikkhave, imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ evaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti [cetovimutti (sī. pī. ka.)], ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti. Dutiyaṃ.

3. Acariṃsuttaṃ

116. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘pathavīdhātuyāhaṃ, bhikkhave, assādapariyesanaṃ acariṃ, yo pathavīdhātuyā assādo tadajjhagamaṃ, yāvatā pathavīdhātuyā assādo paññāya me so sudiṭṭho. Pathavīdhātuyāhaṃ, bhikkhave, ādīnavapariyesanaṃ acariṃ, yo pathavīdhātuyā ādīnavo tadajjhagamaṃ, yāvatā pathavīdhātuyā ādīnavo paññāya me so sudiṭṭho. Pathavīdhātuyāhaṃ, bhikkhave, nissaraṇapariyesanaṃ acariṃ, yaṃ pathavīdhātuyā nissaraṇaṃ tadajjhagamaṃ, yāvatā pathavīdhātuyā nissaraṇaṃ paññāya me taṃ sudiṭṭhaṃ’’.

‘‘Āpodhātuyāhaṃ, bhikkhave…pe… tejodhātuyāhaṃ, bhikkhave… vāyodhātuyāhaṃ, bhikkhave, assādapariyesanaṃ acariṃ, yo vāyodhātuyā assādo tadajjhagamaṃ, yāvatā vāyodhātuyā assādo paññāya me so sudiṭṭho. Vāyodhātuyāhaṃ, bhikkhave, ādīnavapariyesanaṃ acariṃ, yo vāyodhātuyā ādīnavo tadajjhagamaṃ, yāvatā vāyodhātuyā ādīnavo paññāya me so sudiṭṭho. Vāyodhātuyāhaṃ, bhikkhave, nissaraṇapariyesanaṃ acariṃ, yaṃ vāyodhātuyā nissaraṇaṃ tadajjhagamaṃ, yāvatā vāyodhātuyā nissaraṇaṃ paññāya me taṃ sudiṭṭhaṃ.

‘‘Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ na abbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti paccaññāsiṃ.

‘‘Yato ca khvāhaṃ, bhikkhave, imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti. Tatiyaṃ.

4. Nocedaṃsuttaṃ

117. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘no cedaṃ, bhikkhave, pathavīdhātuyā assādo abhavissa, nayidaṃ sattā pathavīdhātuyā sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi pathavīdhātuyā assādo, tasmā sattā pathavīdhātuyā sārajjanti. No cedaṃ, bhikkhave, pathavīdhātuyā ādīnavo abhavissa, nayidaṃ sattā pathavīdhātuyā nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi pathavīdhātuyā ādīnavo, tasmā sattā pathavīdhātuyā nibbindanti. No cedaṃ, bhikkhave, pathavīdhātuyā nissaraṇaṃ abhavissa, nayidaṃ sattā pathavīdhātuyā nissareyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi pathavīdhātuyā nissaraṇaṃ, tasmā sattā pathavīdhātuyā nissaranti’’.

‘‘No cedaṃ, bhikkhave, āpodhātuyā assādo abhavissa…pe… no cedaṃ, bhikkhave, tejodhātuyā… pe… no cedaṃ, bhikkhave, vāyodhātuyā assādo abhavissa, nayidaṃ sattā vāyodhātuyā sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi vāyodhātuyā assādo, tasmā sattā vāyodhātuyā sārajjanti. No cedaṃ, bhikkhave, vāyodhātuyā ādīnavo abhavissa, nayidaṃ sattā vāyodhātuyā nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi vāyodhātuyā ādīnavo, tasmā sattā vāyodhātuyā nibbindanti. No cedaṃ, bhikkhave, vāyodhātuyā nissaraṇaṃ abhavissa, nayidaṃ sattā vāyodhātuyā nissareyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi vāyodhātuyā nissaraṇaṃ, tasmā sattā vāyodhātuyā nissaranti.

‘‘Yāvakīvañcime, bhikkhave, sattā imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ na abbhaññaṃsu, neva tāvime bhikkhave, sattā sadevakā lokā samārakā sabrahmakā sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya nissaṭā visaṃyuttā vippamuttā vimariyādikatena cetasā vihariṃsu.

‘‘Yato ca kho, bhikkhave, sattā imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññaṃsu, atha, bhikkhave, sattā sadevakā lokā samārakā sabrahmakā sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya nissaṭā visaṃyuttā vippamuttā vimariyādikatena cetasā viharantī’’ti. Catutthaṃ.

5. Ekantadukkhasuttaṃ

118. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘pathavīdhātu ce [ca (sī. syā. kaṃ.)] hidaṃ, bhikkhave, ekantadukkhā abhavissa dukkhānupatitā dukkhāvakkantā anavakkantā sukhena, nayidaṃ sattā pathavīdhātuyā sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, pathavīdhātu sukhā sukhānupatitā sukhāvakkantā anavakkantā dukkhena, tasmā sattā pathavīdhātuyā sārajjanti’’.

‘‘Āpodhātu ce hidaṃ, bhikkhave…pe… tejodhātu ce hidaṃ, bhikkhave… vāyodhātu ce hidaṃ, bhikkhave, ekantadukkhā abhavissa dukkhānupatitā dukkhāvakkantā anavakkantā sukhena, nayidaṃ sattā vāyodhātuyā sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, vāyodhātu sukhā sukhānupatitā sukhāvakkantā anavakkantā dukkhena, tasmā sattā vāyodhātuyā sārajjanti.

‘‘Pathavīdhātu ce hidaṃ, bhikkhave, ekantasukhā abhavissa sukhānupatitā sukhāvakkantā anavakkantā dukkhena, nayidaṃ sattā pathavīdhātuyā nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, pathavīdhātu dukkhā dukkhānupatitā dukkhāvakkantā anavakkantā sukhena, tasmā sattā pathavīdhātuyā nibbindanti.

‘‘Āpodhātu ce hidaṃ, bhikkhave…pe… tejodhātu ce hidaṃ, bhikkhave… vāyodhātu ce hidaṃ, bhikkhave, ekantasukhā abhavissa sukhānupatitā sukhāvakkantā anavakkantā dukkhena, nayidaṃ sattā vāyodhātuyā nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, vāyodhātu dukkhā dukkhānupatitā dukkhāvakkantā anavakkantā sukhena, tasmā sattā vāyodhātuyā nibbindantī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Abhinandasuttaṃ

119. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘yo, bhikkhave, pathavīdhātuṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmāti vadāmi. Yo āpodhātuṃ abhinandati…pe… yo tejodhātuṃ… yo vāyodhātuṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmāti vadāmi’’.

‘‘Yo ca kho, bhikkhave, pathavīdhātuṃ nābhinandati, dukkhaṃ so nābhinandati. Yo dukkhaṃ nābhinandati, parimutto so dukkhasmāti vadāmi. Yo āpodhātuṃ…pe… yo tejodhātuṃ… yo vāyodhātuṃ nābhinandati, dukkhaṃ so nābhinandati. Yo dukkhaṃ nābhinandati, parimutto so dukkhasmāti vadāmī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Uppādasuttaṃ

120. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘yo, bhikkhave, pathavīdhātuyā uppādo ṭhiti abhinibbatti pātubhāvo, dukkhasseso uppādo rogānaṃ ṭhiti jarāmaraṇassa pātubhāvo. Yo āpodhātuyā…pe… yo tejodhātuyā… yo vāyodhātuyā uppādo ṭhiti abhinibbatti pātubhāvo, dukkhasseso uppādo rogānaṃ ṭhiti jarāmaraṇassa pātubhāvo’’.

‘‘Yo ca kho, bhikkhave, pathavīdhātuyā nirodho vūpasamo atthaṅgamo, dukkhasseso nirodho rogānaṃ vūpasamo jarāmaraṇassa atthaṅgamo. Yo āpodhātuyā…pe… yo tejodhātuyā… yo vāyodhātuyā nirodho vūpasamo atthaṅgamo, dukkhasseso nirodho rogānaṃ vūpasamo jarāmaraṇassa atthaṅgamo’’ti. Sattamaṃ.

8. Samaṇabrāhmaṇasuttaṃ

121. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘catasso imā, bhikkhave, dhātuyo. Katamā catasso? Pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā; na ca pana te āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti’’.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānanti, te ca kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā; te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

122. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘catasso imā, bhikkhave, dhātuyo. Katamā catasso? Pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti…pe… pajānanti…pe… sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Navamaṃ.

10. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

123. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā pathavīdhātuṃ nappajānanti, pathavīdhātusamudayaṃ nappajānanti, pathavīdhātunirodhaṃ nappajānanti, pathavīdhātunirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti…pe… āpodhātuṃ nappajānanti… tejodhātuṃ nappajānanti… vāyodhātuṃ nappajānanti, vāyodhātusamudayaṃ nappajānanti, vāyodhātunirodhaṃ nappajānanti, vāyodhātunirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā; na ca pana te āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti’’.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā pathavīdhātuṃ pajānanti, pathavīdhātusamudayaṃ pajānanti, pathavīdhātunirodhaṃ pajānanti, pathavīdhātunirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti… ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā…pe… āpodhātuṃ pajānanti… tejodhātuṃ pajānanti… vāyodhātuṃ pajānanti, vāyodhātusamudayaṃ pajānanti, vāyodhātunirodhaṃ pajānanti, vāyodhātunirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti, te ca kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā; te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Dasamaṃ.

Catuttho vaggo.

Tassuddānaṃ –

Catasso pubbe acariṃ, nocedañca dukkhena ca;
Abhinandañca uppādo, tayo samaṇabrāhmaṇāti.

Dhātusaṃyuttaṃ samattaṃ.

4. Anamataggasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Tiṇakaṭṭhasuttaṃ

124. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Anamataggoyaṃ [anamataggāyaṃ (pī. ka.)] bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso yaṃ imasmiṃ jambudīpe tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ taṃ chetvā [tacchetvā (bahūsu)] ekajjhaṃ saṃharitvā caturaṅgulaṃ caturaṅgulaṃ ghaṭikaṃ katvā nikkhipeyya – ‘ayaṃ me mātā, tassā me mātu ayaṃ mātā’ti, apariyādinnāva [apariyādiṇṇāva (sī.)] bhikkhave, tassa purisassa mātumātaro assu, atha imasmiṃ jambudīpe tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Evaṃ dīgharattaṃ vo, bhikkhave, dukkhaṃ paccanubhūtaṃ tibbaṃ paccanubhūtaṃ byasanaṃ paccanubhūtaṃ, kaṭasī [kaṭasi (sī. pī. ka.) kaṭā chavā sayanti etthāti kaṭasī] vaḍḍhitā. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccitu''nti. Paṭhamaṃ.

2. Pathavīsuttaṃ

125. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso imaṃ mahāpathaviṃ kolaṭṭhimattaṃ kolaṭṭhimattaṃ mattikāguḷikaṃ karitvā nikkhipeyya – 'ayaṃ me pitā, tassa me pitu ayaṃ pitā'ti, apariyādinnāva bhikkhave, tassa purisassa pitupitaro assu, athāyaṃ mahāpathavī parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Evaṃ dīgharattaṃ vo, bhikkhave, dukkhaṃ paccanubhūtaṃ tibbaṃ paccanubhūtaṃ byasanaṃ paccanubhūtaṃ, kaṭasī vaḍḍhitā. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccitu''nti. Dutiyaṃ.

3. Assusuttaṃ

126. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ amanāpasampayogā manāpavippayogā kandantānaṃ rodantānaṃ [rudantānaṃ (sī.)] assu passannaṃ [passandaṃ (ka. sī.), pasandaṃ (syā. kaṃ.), pasannaṃ (pī. ka.)] paggharitaṃ, yaṃ vā catūsu mahāsamuddesu udaka''nti? ''Yathā kho mayaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāma, etadeva, bhante, bahutaraṃ yaṃ no iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ amanāpasampayogā manāpavippayogā kandantānaṃ rodantānaṃ assu passannaṃ paggharitaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udaka''nti.

''Sādhu sādhu, bhikkhave, sādhu kho me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha. Etadeva, bhikkhave, bahutaraṃ yaṃ vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ amanāpasampayogā manāpavippayogā kandantānaṃ rodantānaṃ assu passannaṃ paggharitaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udakaṃ. Dīgharattaṃ vo, bhikkhave, mātumaraṇaṃ paccanubhūtaṃ; tesaṃ vā mātumaraṇaṃ paccanubhontānaṃ amanāpasampayogā manāpavippayogā kandantānaṃ rodantānaṃ assu passannaṃ paggharitaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udakaṃ. Dīgharattaṃ vo, bhikkhave, pitumaraṇaṃ paccanubhūtaṃ …pe… bhātumaraṇaṃ paccanubhūtaṃ… bhaginimaraṇaṃ paccanubhūtaṃ… puttamaraṇaṃ paccanubhūtaṃ… dhītumaraṇaṃ paccanubhūtaṃ… ñātibyasanaṃ paccanubhūtaṃ… bhogabyasanaṃ paccanubhūtaṃ. Dīgharattaṃ vo, bhikkhave, rogabyasanaṃ paccanubhūtaṃ, tesaṃ vo rogabyasanaṃ paccanubhontānaṃ amanāpasampayogā manāpavippayogā kandantānaṃ rodantānaṃ assu passannaṃ paggharitaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udakaṃ. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro …pe… yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccitu''nti. Tatiyaṃ.

4. Khīrasuttaṃ

127. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ mātuthaññaṃ pītaṃ, yaṃ vā catūsu mahāsamuddesu udaka''nti? ''Yathā kho mayaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāma, etadeva, bhante, bahutaraṃ yaṃ no iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ mātuthaññaṃ pītaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udaka''nti.

‘‘Sādhu sādhu, bhikkhave, sādhu kho me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha. Etadeva, bhikkhave, bahutaraṃ yaṃ vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ mātuthaññaṃ pītaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udakaṃ. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Catutthaṃ.

5. Pabbatasuttaṃ

128. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ārāme. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kīvadīgho nu kho, bhante, kappo’’ti? ‘‘Dīgho kho, bhikkhu, kappo. So na sukaro saṅkhātuṃ ettakāni vassāni iti vā, ettakāni vassasatāni iti vā, ettakāni vassasahassāni iti vā, ettakāni vassasatasahassāni iti vā’’ti.

‘‘Sakkā pana, bhante, upamaṃ kātu’’nti? ‘‘Sakkā, bhikkhū’’ti bhagavā avoca. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhu, mahāselo pabbato yojanaṃ āyāmena yojanaṃ vitthārena yojanaṃ ubbedhena acchinno asusiro ekagghano. Tamenaṃ puriso vassasatassa vassasatassa accayena kāsikena vatthena sakiṃ sakiṃ parimajjeyya. Khippataraṃ kho so, bhikkhu, mahāselo pabbato iminā upakkamena parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, na tveva kappo. Evaṃ dīgho, bhikkhu, kappo. Evaṃ dīghānaṃ kho, bhikkhu, kappānaṃ neko kappo saṃsito, nekaṃ kappasataṃ saṃsitaṃ, nekaṃ kappasahassaṃ saṃsitaṃ, nekaṃ kappasatasahassaṃ saṃsitaṃ. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhu, saṃsāro. Pubbā koṭi…pe… yāvañcidaṃ, bhikkhu, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccitu’’nti. Pañcamaṃ.

6. Sāsapasuttaṃ

129. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kīvadīgho, nu kho, bhante, kappo’’ti? ‘‘Dīgho kho, bhikkhu, kappo. So na sukaro saṅkhātuṃ ettakāni vassāni iti vā…pe… ettakāni vassasatasahassāni iti vā’’ti.

‘‘Sakkā pana, bhante, upamaṃ kātu’’nti? ‘‘Sakkā, bhikkhū’’ti bhagavā avoca. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhu, āyasaṃ nagaraṃ yojanaṃ āyāmena yojanaṃ vitthārena yojanaṃ ubbedhena, puṇṇaṃ sāsapānaṃ guḷikābaddhaṃ [cūḷikābaddhaṃ (sī. pī.)]. Tato puriso vassasatassa vassasatassa accayena ekamekaṃ sāsapaṃ uddhareyya. Khippataraṃ kho so, bhikkhu mahāsāsaparāsi iminā upakkamena parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, na tveva kappo. Evaṃ dīgho kho, bhikkhu, kappo. Evaṃ dīghānaṃ kho, bhikkhu, kappānaṃ neko kappo saṃsito, nekaṃ kappasataṃ saṃsitaṃ, nekaṃ kappasahassaṃ saṃsitaṃ, nekaṃ kappasatasahassaṃ saṃsitaṃ. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhu, saṃsāro …pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sāvakasuttaṃ

130. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā…pe… ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘kīvabahukā nu kho, bhante, kappā abbhatītā atikkantā’’ti? ‘‘Bahukā kho, bhikkhave, kappā abbhatītā atikkantā. Te na sukarā saṅkhātuṃ – ‘ettakā kappā iti vā, ettakāni kappasatāni iti vā, ettakāni kappasahassāni iti vā, ettakāni kappasatasahassāni iti vā’’’ti.

‘‘Sakkā pana, bhante, upamaṃ kātu’’nti? ‘‘Sakkā, bhikkhave’’ti bhagavā avoca. ‘‘Idhassu, bhikkhave, cattāro sāvakā vassasatāyukā vassasatajīvino. Te divase divase kappasatasahassaṃ kappasatasahassaṃ anussareyyuṃ. Ananussaritāva bhikkhave, tehi kappā assu, atha kho te cattāro sāvakā vassasatāyukā vassasatajīvino vassasatassa accayena kālaṃ kareyyuṃ. Evaṃ bahukā kho, bhikkhave, kappā abbhatītā atikkantā. Te na sukarā saṅkhātuṃ – ‘ettakā kappā iti vā, ettakāni kappasatāni iti vā, ettakāni kappasahassāni iti vā, ettakāni kappasatasahassāni iti vā’ti. Taṃ kissa hetu?

Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Sattamaṃ.

8. Gaṅgāsuttaṃ

131. Rājagahe viharati veḷuvane. Atha kho aññataro brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kīvabahukā nu kho, bho gotama, kappā abbhatītā atikkantā’’ti? ‘‘Bahukā kho, brāhmaṇa, kappā abbhatītā atikkantā. Te na sukarā saṅkhātuṃ – ‘ettakā kappā iti vā, ettakāni kappasatāni iti vā, ettakāni kappasahassāni iti vā, ettakāni kappasatasahassāni iti vā’’’ti.

‘‘Sakkā pana, bho gotama, upamaṃ kātu’’nti? ‘‘Sakkā, brāhmaṇā’’ti bhagavā avoca. ‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, yato cāyaṃ gaṅgā nadī pabhavati yattha ca mahāsamuddaṃ appeti, yā etasmiṃ antare vālikā sā na sukarā saṅkhātuṃ – ‘ettakā vālikā iti vā, ettakāni vālikasatāni iti vā, ettakāni vālikasahassāni iti vā, ettakāni vālikasatasahassāni iti vā’ti. Tato bahutarā kho, brāhmaṇa, kappā abbhatītā atikkantā. Te na sukarā saṅkhātuṃ – ‘ettakā kappā iti vā, ettakāni kappasatāni iti vā, ettakāni kappasahassāni iti vā, ettakāni kappasatasahassāni iti vā’ti. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, brāhmaṇa, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Evaṃ dīgharattaṃ kho, brāhmaṇa, dukkhaṃ paccanubhūtaṃ tibbaṃ paccanubhūtaṃ byasanaṃ paccanubhūtaṃ, kaṭasī vaḍḍhitā. Yāvañcidaṃ, brāhmaṇa, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccitu’’nti.

Evaṃ vutte, so brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Daṇḍasuttaṃ

132. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, daṇḍo uparivehāsaṃ khitto sakimpi mūlena nipatati, sakimpi majjhena nipatati, sakimpi antena nipatati; evameva kho, bhikkhave, avijjānīvaraṇā sattā taṇhāsaṃyojanā sandhāvantā saṃsarantā sakimpi asmā lokā paraṃ lokaṃ gacchanti, sakimpi parasmā lokā imaṃ lokaṃ āgacchanti. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Navamaṃ.

10. Puggalasuttaṃ

133. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… ekapuggalassa, bhikkhave, kappaṃ sandhāvato saṃsarato siyā evaṃ mahā aṭṭhikaṅkalo aṭṭhipuñjo aṭṭhirāsi yathāyaṃ vepullo pabbato, sace saṃhārako assa, sambhatañca na vinasseyya. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… alaṃ vimuccitu’’nti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Ekassekena kappena, puggalassaṭṭhisañcayo;
Siyā pabbatasamo rāsi, iti vuttaṃ mahesinā.

‘‘So kho panāyaṃ akkhāto, vepullo pabbato mahā;

Uttaro gijjhakūṭassa, magadhānaṃ giribbaje.

‘‘Yato ca ariyasaccāni, sammappaññāya passati;
Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

‘‘Sa sattakkhattuṃparamaṃ, sandhāvitvāna puggalo;
Dukkhassantakaro hoti, sabbasaṃyojanakkhayā’’ti. dasamaṃ;

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Tiṇakaṭṭhañca pathavī, assu khīrañca pabbataṃ;
Sāsapā sāvakā gaṅgā, daṇḍo ca puggalena cāti.

2. Dutiyavaggo

1. Duggatasuttaṃ

134. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Tatra kho bhagavā bhikkhu āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Yaṃ, bhikkhave, passeyyātha duggataṃ durūpetaṃ niṭṭhamettha gantabbaṃ – ‘amhehipi evarūpaṃ paccanubhūtaṃ iminā dīghena addhunā’ti. Taṃ kissa hetu…pe… yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccitu’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Sukhitasuttaṃ

135. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… yaṃ, bhikkhave, passeyyātha sukhitaṃ susajjitaṃ, niṭṭhamettha gantabbaṃ – ‘amhehipi evarūpaṃ paccanubhūtaṃ iminā dīghena addhunā’ti. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati…pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Dutiyaṃ.

3. Tiṃsamattasuttaṃ

136. Rājagahe viharati veḷuvane. Atha kho tiṃsamattā pāveyyakā [pāṭheyyakā (katthaci) vinayapiṭake mahāvagge kathinakkhandhakepi] bhikkhū sabbe āraññikā sabbe piṇḍapātikā sabbe paṃsukūlikā sabbe tecīvarikā sabbe sasaṃyojanā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘ime kho tiṃsamattā pāveyyakā bhikkhū sabbe āraññikā sabbe piṇḍapātikā sabbe paṃsukūlikā sabbe tecīvarikā sabbe sasaṃyojanā. Yaṃnūnāhaṃ imesaṃ tathā dhammaṃ deseyyaṃ yathā nesaṃ imasmiṃyeva āsane anupādāya āsavehi cittāni vimucceyyu’’nti. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ, yaṃ vā catūsu mahāsamuddesu udaka’’nti? ‘‘Yathā kho mayaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāma, etadeva, bhante, bahutaraṃ, yaṃ no iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udaka’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, bhikkhave, sādhu kho me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha. Etadeva, bhikkhave, bahutaraṃ, yaṃ vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udakaṃ. Dīgharattaṃ vo, bhikkhave, gunnaṃ sataṃ gobhūtānaṃ sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udakaṃ. Dīgharattaṃ vo, bhikkhave, mahiṃsānaṃ [mahisānaṃ (sī. pī.)] sataṃ mahiṃsabhūtānaṃ sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ …pe… dīgharattaṃ vo, bhikkhave, urabbhānaṃ sataṃ urabbhabhūtānaṃ…pe… ajānaṃ sataṃ ajabhūtānaṃ… migānaṃ sataṃ migabhūtānaṃ… kukkuṭānaṃ sataṃ kukkuṭabhūtānaṃ… sūkarānaṃ sataṃ sūkarabhūtānaṃ… dīgharattaṃ vo, bhikkhave, corā gāmaghātāti gahetvā sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ. Dīgharattaṃ vo, bhikkhave, corā pāripanthikāti gahetvā sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ. Dīgharattaṃ vo, bhikkhave, corā pāradārikāti gahetvā sīsacchinnānaṃ lohitaṃ passannaṃ paggharitaṃ, na tveva catūsu mahāsamuddesu udakaṃ. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… alaṃ vimuccitu’’nti.

‘‘Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne tiṃsamattānaṃ pāveyyakānaṃ bhikkhūnaṃ anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsū’’ti. Tatiyaṃ.

4. Mātusuttaṃ

137. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… na so, bhikkhave, satto sulabharūpo yo namātābhūtapubbo iminā dīghena addhunā. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Catutthaṃ.

5. Pitusuttaṃ

138. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro…pe… na so, bhikkhave, satto sulabharūpo yo napitābhūtapubbo …pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Pañcamaṃ.

6. Bhātusuttaṃ

139. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘na so, bhikkhave, satto sulabharūpo yo nabhātābhūtapubbo…pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Bhaginisuttaṃ

140. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘na so, bhikkhave, satto sulabharūpo yo nabhaginibhūtapubbo…pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Sattamaṃ.

8. Puttasuttaṃ

141. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘na so, bhikkhave, satto sulabharūpo yo naputtabhūtapubbo…pe… alaṃ vimuccitu’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dhītusuttaṃ

142. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Na so, bhikkhave, satto sulabharūpo yo na dhītābhūtapubbo iminā dīghena addhunā. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Evaṃ dīgharattaṃ vo, bhikkhave, dukkhaṃ paccanubhūtaṃ tibbaṃ paccanubhūtaṃ byasanaṃ paccanubhūtaṃ, kaṭasī vaḍḍhitā. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccitu''nti. Navamaṃ.

10. Vepullapabbatasuttaṃ

143. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, imassa vepullassa pabbatassa 'pācīnavaṃso'tveva samaññā udapādi. Tena kho pana, bhikkhave, samayena manussānaṃ 'tivarā'tveva samaññā udapādi. Tivarānaṃ, bhikkhave, manussānaṃ cattārīsa vassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Tivarā, bhikkhave, manussā pācīnavaṃsaṃ pabbataṃ catūhena ārohanti, catūhena orohanti. Tena kho pana, bhikkhave, samayena kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusandhassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa vidhurasañjīvaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Passatha, bhikkhave, sā cevimassa pabbatassa samaññā antarahitā, te ca manussā kālaṅkatā, so ca bhagavā parinibbuto. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā; evaṃ addhuvā, bhikkhave, saṅkhārā; evaṃ anassāsikā, bhikkhave, saṅkhārā. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccituṃ.

''Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, imassa vepullassa pabbatassa 'vaṅkako'tveva samaññā udapādi. Tena kho pana, bhikkhave, samayena manussānaṃ 'rohitassā'tveva samaññā udapādi. Rohitassānaṃ, bhikkhave, manussānaṃ tiṃsavassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Rohitassā, bhikkhave, manussā vaṅkakaṃ pabbataṃ tīhena ārohanti, tīhena orohanti. Tena kho pana, bhikkhave, samayena koṇāgamano bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Koṇāgamanassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa bhiyyosuttaraṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Passatha, bhikkhave, sā cevimassa pabbatassa samaññā antarahitā, te ca manussā kālaṅkatā, so ca bhagavā parinibbuto. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā…pe… alaṃ vimuccituṃ.

''Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, imassa vepullassa pabbatassa 'supasso'tveva [suphassotveva (sī.)] samaññā udapādi. Tena kho pana, bhikkhave, samayena manussānaṃ 'suppiyā'tveva [appiyātveva (sī.)] samaññā udapādi. Suppiyānaṃ, bhikkhave, manussānaṃ vīsativassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Suppiyā, bhikkhave, manussā supassaṃ pabbataṃ dvīhena ārohanti, dvīhena orohanti. Tena kho pana, bhikkhave, samayena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kassapassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tissabhāradvājaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Passatha, bhikkhave, sā cevimassa pabbatassa samaññā antarahitā, te ca manussā kālaṅkatā, so ca bhagavā parinibbuto. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā; evaṃ addhuvā, bhikkhave, saṅkhārā…pe… alaṃ vimuccituṃ.

''Etarahi kho pana, bhikkhave, imassa vepullassa pabbatassa 'vepullo'tveva samaññā udapādi. Etarahi kho pana, bhikkhave, imesaṃ manussānaṃ 'māgadhakā'tveva samaññā udapādi. Māgadhakānaṃ, bhikkhave, manussānaṃ appakaṃ āyuppamāṇaṃ parittaṃ lahukaṃ [lahusaṃ (sī.)]; yo ciraṃ jīvati so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo. Māgadhakā, bhikkhave, manussā vepullaṃ pabbataṃ muhuttena ārohanti muhuttena orohanti. Etarahi kho panāhaṃ, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno. Mayhaṃ kho pana, bhikkhave, sāriputtamoggallānaṃ nāma sāvakayugaṃ aggaṃ bhaddayugaṃ. Bhavissati, bhikkhave, so samayo yā ayañcevimassa pabbatassa samaññā antaradhāyissati, ime ca manussā kālaṃ karissanti, ahañca parinibbāyissāmi. Evaṃ aniccā, bhikkhave, saṅkhārā; evaṃ addhuvā, bhikkhave, saṅkhārā; evaṃ anassāsikā, bhikkhave, saṅkhārā. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccitu''nti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Pācīnavaṃso tivarānaṃ, rohitassāna vaṅkako;
Suppiyānaṃ supassoti, māgadhānañca vepullo.

''Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho''ti. dasamaṃ;

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Duggataṃ sukhitañceva, tiṃsa mātāpitena ca;
Bhātā bhaginī putto ca, dhītā vepullapabbataṃ.

Anamataggasaṃyuttaṃ samattaṃ.

5. Kassapasaṃyuttaṃ

1. Santuṭṭhasuttaṃ

144. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''santuṭṭhāyaṃ [santuṭṭhoyaṃ (sī.)], bhikkhave, kassapo itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī; na ca cīvarahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati; aladdhā ca cīvaraṃ na paritassati; laddhā ca cīvaraṃ agadhito [agathito (sī.)] amucchito anajjhāpanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati''.

''Santuṭṭhāyaṃ, bhikkhave, kassapo itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī; na ca piṇḍapātahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati; aladdhā ca piṇḍapātaṃ na paritassati; laddhā ca piṇḍapātaṃ agadhito amucchito anajjhāpanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati.

''Santuṭṭhāyaṃ, bhikkhave, kassapo itarītarena senāsanena, itarītarasenāsanasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī; na ca senāsanahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati; aladdhā ca senāsanaṃ na paritassati; laddhā ca senāsanaṃ agadhito amucchito anajjhāpanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati.

''Santuṭṭhāyaṃ, bhikkhave, kassapo itarītarena gilānappaccayabhesajjaparikkhārena, itarītaragilānappaccayabhesajjaparikkhārasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī; na ca gilānappaccayabhesajjaparikkhārahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati; aladdhā ca gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ na paritassati; laddhā ca gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ agadhito amucchito anajjhāpanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati.

''Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'santuṭṭhā bhavissāma itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādino; na ca cīvarahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjissāma; aladdhā ca cīvaraṃ na ca paritassissāma; laddhā ca cīvaraṃ agadhitā amucchitā anajjhāpannā ādīnavadassāvino nissaraṇapaññā paribhuñjissāma'''. (Evaṃ sabbaṃ kātabbaṃ).

'''Santuṭṭhā bhavissāma itarītarena piṇḍapātena…pe… santuṭṭhā bhavissāma itarītarena senāsanena…pe… santuṭṭhā bhavissāma itarītarena gilānappaccayabhesajjaparikkhārena, itarītaragilānappaccayabhesajjaparikkhārasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādino; na ca gilānappaccayabhesajjaparikkhārahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjissāma aladdhā ca gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ na paritassissāma; laddhā ca gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ agadhitā amucchitā anajjhāpannā ādīnavadassāvino nissaraṇapaññā paribhuñjissāmā'ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Kassapena vā hi vo, bhikkhave, ovadissāmi yo vā panassa [yo vā pana (sī.), yo vā (pī.)] kassapasadiso, ovaditehi ca pana vo tathattāya paṭipajjitabba''nti. Paṭhamaṃ.

2. Anottappīsuttaṃ

145. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ca mahākassapo āyasmā ca sāriputto bārāṇasiyaṃ viharanti isipatane migadāye. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā mahākassapena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca – ''vuccati hidaṃ, āvuso kassapa, anātāpī anottappī abhabbo sambodhāya abhabbo nibbānāya abhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya; ātāpī ca kho ottappī bhabbo sambodhāya bhabbo nibbānāya bhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāyā''ti.

''Kittāvatā nu kho, āvuso, anātāpī hoti anottappī abhabbo sambodhāya abhabbo nibbānāya abhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya; kittāvatā ca panāvuso, ātāpī hoti ottappī bhabbo sambodhāya bhabbo nibbānāya bhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāyā''ti? ''Idhāvuso, bhikkhu 'anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti na ātappaṃ karoti, 'uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti na ātappaṃ karoti, 'anuppannā me kusalā dhammānuppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti na ātappaṃ karoti, 'uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti na ātappaṃ karoti. Evaṃ kho, āvuso, anātāpī hoti''.

''Kathañcāvuso, anottappī hoti? Idhāvuso, bhikkhu 'anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti na ottappati, 'uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti na ottappati, 'anuppannā me kusalā dhammānuppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti na ottappati, 'uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti na ottappati. Evaṃ kho, āvuso, anottappī hoti. Evaṃ kho, āvuso, anātāpī anottappī abhabbo sambodhāya abhabbo nibbānāya abhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya.

''Kathañcāvuso, ātāpī hoti? Idhāvuso, bhikkhu 'anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti ātappaṃ karoti, 'uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti ātappaṃ karoti, anuppannā me kusalā dhammā…pe… ātappaṃ karoti. Evaṃ kho, āvuso, ātāpī hoti.

''Kathañcāvuso, ottappī hoti? Idhāvuso, bhikkhu 'anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti ottappati, 'uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti ottappati, 'anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu'ntnti ottappati, 'uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyu'nti ottappati. Evaṃ kho, āvuso, ottappī hoti. Evaṃ kho, āvuso, ātāpī ottappī bhabbo sambodhāya bhabbo nibbānāya bhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāyā''ti. Dutiyaṃ.

3. Candūpamasuttaṃ

146. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''candūpamā, bhikkhave, kulāni upasaṅkamatha – apakasseva kāyaṃ, apakassa cittaṃ, niccanavakā kulesu appagabbhā [appagabbā (ka.)]. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso jarudapānaṃ vā olokeyya pabbatavisamaṃ vā nadīviduggaṃ vā – apakasseva kāyaṃ, apakassa cittaṃ; evameva kho, bhikkhave, candūpamā kulāni upasaṅkamatha – apakasseva kāyaṃ, apakassa cittaṃ, niccanavakā kulesu appagabbhā''.

‘‘Kassapo, bhikkhave, candūpamo kulāni upasaṅkamati – apakasseva kāyaṃ, apakassa cittaṃ, niccanavako kulesu appagabbho. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, kathaṃrūpo bhikkhu arahati kulāni upasaṅkamitu’’nti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti.

Atha kho bhagavā ākāse pāṇiṃ cālesi. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ ākāse pāṇi na sajjati na gayhati na bajjhati; evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci bhikkhuno kulāni upasaṅkamato kulesu cittaṃ na sajjati na gayhati na bajjhati – ‘labhantu lābhakāmā, puññakāmā karontu puññānī’ti; yathāsakena lābhena attamano hoti sumano, evaṃ paresaṃ lābhena attamano hoti sumano; evarūpo kho, bhikkhave, bhikkhu arahati kulāni upasaṅkamituṃ.

‘‘Kassapassa, bhikkhave, kulāni upasaṅkamato kulesu cittaṃ na sajjati na gayhati na bajjhati – ‘labhantu lābhakāmā, puññakāmā karontu puññānī’ti; yathāsakena lābhena attamano hoti sumano; evaṃ paresaṃ lābhena attamano hoti sumano.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, kathaṃrūpassa bhikkhuno aparisuddhā dhammadesanā hoti, kathaṃrūpassa bhikkhuno parisuddhā dhammadesanā hotī’’ti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu evaṃcitto paresaṃ dhammaṃ deseti – ‘aho vata me dhammaṃ suṇeyyuṃ, sutvā ca pana dhammaṃ pasīdeyyuṃ, pasannā ca me pasannākāraṃ kareyyu’nti; evarūpassa kho, bhikkhave, bhikkhuno aparisuddhā dhammadesanā hoti.

‘‘Yo ca kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃcitto paresaṃ dhammaṃ deseti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhīti [viññūhi (?)]. Aho, vata me dhammaṃ suṇeyyuṃ, sutvā ca pana dhammaṃ ājāneyyuṃ, ājānitvā ca pana tathattāya paṭipajjeyyu’nti. Iti dhammasudhammataṃ paṭicca paresaṃ dhammaṃ deseti, kāruññaṃ paṭicca anuddayaṃ [anudayaṃ (bahūsu) dvittakāraṇaṃ pana gavesitabbaṃ] paṭicca anukampaṃ upādāya paresaṃ dhammaṃ deseti. Evarūpassa kho, bhikkhave, bhikkhuno parisuddhā dhammadesanā hoti.

‘‘Kassapo, bhikkhave, evaṃcitto paresaṃ dhammaṃ deseti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhīti. Aho, vata me dhammaṃ suṇeyyuṃ, sutvā ca pana dhammaṃ ājāneyyuṃ, ājānitvā ca pana tathattāya paṭipajjeyyu’nti. Iti dhammasudhammataṃ paṭicca paresaṃ dhammaṃ deseti, kāruññaṃ paṭicca anuddayaṃ paṭicca anukampaṃ upādāya paresaṃ dhammaṃ deseti. Kassapena vā hi vo, bhikkhave, ovadissāmi yo vā panassa kassapasadiso, ovaditehi ca pana vo tathattāya paṭipajjitabba’’nti. Tatiyaṃ.

4. Kulūpakasuttaṃ

147. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, kathaṃrūpo bhikkhu arahati kulūpako hotuṃ, kathaṃrūpo bhikkhu na arahati kulūpako hotu’’nti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… bhagavā etadavoca –

‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu evaṃcitto kulāni upasaṅkamati – ‘dentuyeva me, mā nādaṃsu; bahukaññeva me dentu, mā thokaṃ; paṇītaññeva me dentu, mā lūkhaṃ; sīghaññeva me dentu, mā dandhaṃ; sakkaccaññeva me dentu, mā asakkacca’nti. Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno evaṃcittassa kulāni upasaṅkamato na denti, tena bhikkhu sandīyati; so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Thokaṃ denti, no bahukaṃ…pe… lūkhaṃ denti, no paṇītaṃ… dandhaṃ denti, no sīghaṃ, tena bhikkhu sandīyati; so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Asakkaccaṃ denti, no sakkaccaṃ; tena bhikkhu sandīyati; so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Evarūpo kho, bhikkhave, bhikkhu na arahati kūlūpako hotuṃ.

‘‘Yo ca kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃcitto kulāni upasaṅkamati – ‘taṃ kutettha labbhā parakulesu – dentuyeva me, mā nādaṃsu; bahukaññeva me dentu, mā thokaṃ; paṇītaññeva me dentu, mā lūkhaṃ; dīghaññeva me dentu, mā dandhaṃ; sakkaccaññeva me dentu, mā asakkacca’nti. Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno evaṃcittassa kulāni upasaṅkamato na denti; tena bhikkhu na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Thokaṃ denti, no bahukaṃ; tena bhikkhu na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Lūkhaṃ denti, no paṇītaṃ; tena bhikkhu na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Dandhaṃ denti, no sīghaṃ; tena bhikkhu na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Asakkaccaṃ denti, no sakkaccaṃ; tena bhikkhu na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Evarūpo kho, bhikkhave, bhikkhu arahati kulūpako hotuṃ.

‘‘Kassapo, bhikkhave, evaṃcitto kulāni upasaṅkamati – ‘taṃ kutettha labbhā parakulesu – dentuyeva me, mā nādaṃsu; bahukaññeva me dentu, mā thokaṃ; paṇītaññeva me dentu, mā lūkhaṃ; sīghaññeva me dentu, mā dandhaṃ; sakkaccaññeva me dentu, mā asakkacca’nti. Tassa ce, bhikkhave, kassapassa evaṃcittassa kulāni upasaṅkamato na denti; tena kassapo na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Thokaṃ denti, no bahukaṃ; tena kassapo na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Lūkhaṃ denti, no paṇītaṃ; tena kassapo na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Dandhaṃ denti, no sīghaṃ; tena kassapo na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Asakkaccaṃ denti, no sakkaccaṃ; tena kassapo na sandīyati; so na tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Kassapena vā hi vo, bhikkhave, ovadissāmi yo vā panassa kassapasadiso. Ovaditehi ca pana vo tathattāya paṭipajjitabba’’nti. Catutthaṃ.

5. Jiṇṇasuttaṃ

148. Evaṃ me sutaṃ…pe… rājagahe veḷuvane. Atha kho āyasmā mahākassapo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ mahākassapaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘jiṇṇosi dāni tvaṃ, kassapa, garukāni ca te imāni sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni. Tasmātiha tvaṃ, kassapa, gahapatāni [gahapatikāni (sī.)] ceva cīvarāni dhārehi, nimantanāni ca bhuñjāhi, mama ca santike viharāhī’’ti.

‘‘Ahaṃ kho, bhante, dīgharattaṃ āraññiko ceva āraññikattassa ca vaṇṇavādī, piṇḍapātiko ceva piṇḍapātikattassa ca vaṇṇavādī, paṃsukūliko ceva paṃsukūlikattassa ca vaṇṇavādī, tecīvariko ceva tecīvarikattassa ca vaṇṇavādī, appiccho ceva appicchatāya ca vaṇṇavādī, santuṭṭho ceva santuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, pavivitto ceva pavivekassa ca vaṇṇavādī, asaṃsaṭṭho ceva asaṃsaggassa ca vaṇṇavādī, āraddhavīriyo ceva vīriyārambhassa [vīriyārabbhassa (ka.)] ca vaṇṇavādī’’ti.

‘‘Kiṃ [kaṃ (ka.)] pana tvaṃ, kassapa, atthavasaṃ sampassamāno dīgharattaṃ āraññiko ceva āraññikattassa ca vaṇṇavādī, piṇḍapātiko ceva…pe… paṃsukūliko ceva… tecīvariko ceva… appiccho ceva… santuṭṭho ceva… pavivitto ceva… asaṃsaṭṭho ceva… āraddhavīriyo ceva vīriyārambhassa ca vaṇṇavādī’’ti?

‘‘Dve khvāhaṃ, bhante, atthavase sampassamāno dīgharattaṃ āraññiko ceva āraññikattassa ca vaṇṇavādī, piṇḍapātiko ceva…pe… paṃsukūliko ceva… tecīvariko ceva… appiccho ceva… santuṭṭho ceva… pavivitto ceva… asaṃsaṭṭho ceva… āraddhavīriyo ceva vīriyārambhassa ca vaṇṇavādī. Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāraṃ sampassamāno, pacchimañca janataṃ anukampamāno – ‘appeva nāma pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyuṃ' [āpajjeyya (sī. syā. kaṃ.)]. 'Ye kira te ahesuṃ buddhānubuddhasāvakā te dīgharattaṃ āraññikā ceva ahesuṃ āraññikattassa ca vaṇṇavādino…pe… piṇḍapātikā ceva ahesuṃ …pe… paṃsukūlikā ceva ahesuṃ… tecīvarikā ceva ahesuṃ… appicchā ceva ahesuṃ… santuṭṭhā ceva ahesuṃ… pavivittā ceva ahesuṃ… asaṃsaṭṭhā ceva ahesuṃ… āraddhavīriyā ceva ahesuṃ vīriyārambhassa ca vaṇṇavādino'ti. Te tathattāya paṭipajjissanti, tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya.

''Ime khvāhaṃ, bhante, dve atthavase sampassamāno dīgharattaṃ āraññiko ceva āraññikattassa ca vaṇṇavādī, piṇḍapātiko ceva…pe… paṃsukūliko ceva… tecīvariko ceva… appiccho ceva… santuṭṭho ceva… pavivitto ceva… asaṃsaṭṭho ceva… āraddhavīriyo ceva vīriyārambhassa ca vaṇṇavādī''ti.

''Sādhu sādhu, kassapa. Bahujanahitāya kira tvaṃ, kassapa, paṭipanno bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Tasmātiha tvaṃ, kassapa, sāṇāni ceva paṃsukūlāni dhārehi nibbasanāni, piṇḍāya ca carāhi, araññe ca viharāhī''ti. Pañcamaṃ.

6. Ovādasuttaṃ

149. Rājagahe veḷuvane. Atha kho āyasmā mahākassapo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ mahākassapaṃ bhagavā etadavoca – ''ovada, kassapa, bhikkhū; karohi, kassapa, bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ. Ahaṃ vā, kassapa, bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā; ahaṃ vā bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā''ti.

''Dubbacā kho, bhante, etarahi bhikkhū, dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgatā, akkhamā, appadakkhiṇaggāhino anusāsaniṃ. Idhāhaṃ, bhante, addasaṃ bhaṇḍañca [bhaṇḍuñca (sī.)] nāma bhikkhuṃ ānandassa saddhivihāriṃ abhijikañca [ābhiñjikañca (sī. ka.), ābhijjikañca (syā. kaṃ.)] nāma bhikkhuṃ anuruddhassa saddhivihāriṃ aññamaññaṃ sutena accāvadante – 'ehi, bhikkhu, ko bahutaraṃ bhāsissati, ko sundarataraṃ bhāsissati, ko cirataraṃ bhāsissatī'''ti.

Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena bhaṇḍañca bhikkhuṃ ānandassa saddhivihāriṃ abhijikañca bhikkhuṃ anuruddhassa saddhivihāriṃ āmantehi – 'satthā āyasmante āmantetī'''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ''satthā āyasmante āmantetī''ti.

''Evamāvuso''ti kho te bhikkhū tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū bhagavā etadavoca – ''saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, aññamaññaṃ sutena accāvadatha – 'ehi, bhikkhu, ko bahutaraṃ bhāsissati, ko sundarataraṃ bhāsissati, ko cirataraṃ bhāsissatī'''ti? ''Evaṃ, bhante''. ''Kiṃ nu kho me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha – 'etha tumhe, bhikkhave, aññamaññaṃ sutena accāvadatha – ehi, bhikkhu, ko bahutaraṃ bhāsissati, ko sundarataraṃ bhāsissati, ko cirataraṃ bhāsissatī'''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''No ce kira me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha, atha kiṃ carahi tumhe, moghapurisā, kiṃ jānantā kiṃ passantā evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitā samānā aññamaññaṃ sutena accāvadatha – 'ehi, bhikkhu, ko bahutaraṃ bhāsissati, ko sundarataraṃ bhāsissati, ko cirataraṃ bhāsissatī'''ti.

Atha kho te bhikkhū bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''accayo no, bhante, accagamā, yathābāle yathāmūḷhe yathāakusale [yathā bāle yathā mūḷhe yathā akusale (pī.), yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ (?)], ye mayaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitā samānā aññamaññaṃ sutena accāvadimha – 'ehi, bhikkhu, ko bahutaraṃ bhāsissati, ko sundarataraṃ bhāsissati, ko cirataraṃ bhāsissatī'ti. Tesaṃ no, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā''ti.

‘‘Taggha tumhe, bhikkhave, accayo accagamā yathābāle yathāmūḷhe yathāakusale, ye tumhe evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitā samānā aññamaññaṃ sutena accāvadittha – ‘ehi, bhikkhu, ko bahutaraṃ bhāsissati, ko sundarataraṃ bhāsissati, ko cirataraṃ bhāsissatī’ti. Yato ca kho tumhe, bhikkhave, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarotha, taṃ vo mayaṃ [mayaṃ accayaṃ (sī.)] paṭiggaṇhāma. Vuddhi hesā, bhikkhave, ariyassa vinaye yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti āyatiñca saṃvaraṃ āpajjatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyaovādasuttaṃ

150. Rājagahe viharati veḷuvane [sāvatthi, tatra-etadavoca (sī.)]. Atha kho āyasmā mahākassapo yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ mahākassapaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘ovada, kassapa, bhikkhū; karohi, kassapa, bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ. Ahaṃ vā, kassapa, bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā; ahaṃ vā bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā’’ti.

‘‘Dubbacā kho, bhante, etarahi bhikkhū, dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgatā akkhamā appadakkhiṇaggāhino anusāsaniṃ. Yassa kassaci, bhante, saddhā natthi kusalesu dhammesu, hirī [hiri (sabbattha)] natthi kusalesu dhammesu, ottappaṃ natthi kusalesu dhammesu, vīriyaṃ natthi kusalesu dhammesu, paññā natthi kusalesu dhammesu, tassa yā ratti vā divaso vā āgacchati [āgacchanti (sī.)], hāniyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no vuddhi.

‘‘Seyyathāpi, bhante, kāḷapakkhe candassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, hāyateva vaṇṇena, hāyati maṇḍalena, hāyati ābhāya, hāyati ārohapariṇāhena. Evameva kho, bhante, yassa kassaci saddhā natthi kusalesu dhammesu…pe… hirī natthi… ottappaṃ natthi … vīriyaṃ natthi… paññā natthi… kusalesu dhammesu tassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, hāniyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no vuddhi.

‘‘‘Assaddho purisapuggalo’ti, bhante, parihānametaṃ; ‘ahiriko purisapuggalo’ti, bhante, parihānametaṃ; ‘anottappī purisapuggalo’ti, bhante, parihānametaṃ; ‘kusīto purisapuggalo’ti, bhante, parihānametaṃ; ‘duppañño purisapuggalo’ti, bhante, parihānametaṃ; ‘kodhano purisapuggalo’ti, bhante, parihānametaṃ; ‘upanāhī purisapuggalo’ti, bhante, parihānametaṃ; ‘na santi bhikkhū ovādakā’ti, bhante, parihānametaṃ.

‘‘Yassa kassaci, bhante, saddhā atthi kusalesu dhammesu, hirī atthi kusalesu dhammesu, ottappaṃ atthi kusalesu dhammesu, vīriyaṃ atthi kusalesu dhammesu, paññā atthi kusalesu dhammesu, tassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihāni.

‘‘Seyyathāpi, bhante, juṇhapakkhe candassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, vaḍḍhateva vaṇṇena, vaḍḍhati maṇḍalena, vaḍḍhati ābhāya, vaḍḍhati ārohapariṇāhena. Evameva kho, bhante, yassa kassaci saddhā atthi kusalesu dhammesu… hirī atthi…pe… ottappaṃ atthi… vīriyaṃ atthi… paññā atthi kusalesu dhammesu tassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihāni.

‘‘‘Saddho purisapuggalo’ti, bhante, aparihānametaṃ; ‘hirimā purisapuggalo’ti, bhante, aparihānametaṃ; ‘ottappī purisapuggalo’ti, bhante, aparihānametaṃ; ‘āraddhavīriyo purisapuggalo’ti, bhante, aparihānametaṃ; ‘paññavā purisapuggalo’ti, bhante, aparihānametaṃ; ‘akkodhano purisapuggalo’ti, bhante, aparihānametaṃ; ‘anupanāhī purisapuggalo’ti, bhante, aparihānametaṃ; ‘santi bhikkhū ovādakā’ti, bhante, aparihānameta’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, kassapa. Yassa kassaci, kassapa, saddhā natthi kusalesu dhammesu…pe… hirī natthi… ottappaṃ natthi… vīriyaṃ natthi… paññā natthi kusalesu dhammesu tassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, hāniyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no vuddhi.

‘‘Seyyathāpi, kassapa, kāḷapakkhe candassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, hāyateva vaṇṇena…pe… hāyati ārohapariṇāhena. Evameva kho, kassapa, yassa kassaci saddhā natthi kusalesu dhammesu…pe… hirī natthi… ottappaṃ natthi… vīriyaṃ natthi… paññā natthi kusalesu dhammesu tassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, hāniyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no vuddhi. ‘Assaddho purisapuggalo’ti, kassapa, parihānametaṃ; ahiriko…pe… anottappī… kusīto… duppañño… kodhano… ‘upanāhī purisapuggalo’ti, kassapa, parihānametaṃ; ‘na santi bhikkhū ovādakā’ti, kassapa, parihānametaṃ.

‘‘Yassa kassaci, kassapa, saddhā atthi kusalesu dhammesu…pe… hirī atthi… ottappaṃ atthi… vīriyaṃ atthi… paññā atthi kusalesu dhammesu tassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihāni.

‘‘Seyyathāpi, kassapa, juṇhapakkhe candassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, vaḍḍhateva vaṇṇena, vaḍḍhati maṇḍalena, vaḍḍhati ābhāya, vaḍḍhati ārohapariṇāhena. Evameva kho, kassapa, yassa kassaci saddhā atthi kusalesu dhammesu hirī atthi… ottappaṃ atthi… vīriyaṃ atthi… paññā atthi kusalesu dhammesu tassa yā ratti vā divaso vā āgacchati, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihāni.

‘‘‘Saddho purisapuggalo’ti, kassapa, aparihānametaṃ; hirimā…pe… ottappī… āraddhavīriyo… paññavā… akkodhano… ‘anupanāhī purisapuggalo’ti, kassapa, aparihānametaṃ; ‘santi bhikkhū ovādakā’ti, kassapa, aparihānameta’’nti. Sattamaṃ.

8. Tatiyaovādasuttaṃ

151. Rājagahe kalandakanivāpe [sāvatthi, ārāme (sī.)]. Atha kho āyasmā mahākassapo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ mahākassapaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘ovada, kassapa, bhikkhū; karohi, kassapa, bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ. Ahaṃ vā, kassapa, bhikkhūnaṃ ovadeyyaṃ tvaṃ vā; ahaṃ vā bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā’’ti.

‘‘Dubbacā kho, bhante, etarahi bhikkhū, dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgatā, akkhamā, appadakkhiṇaggāhino anusāsani’’nti. ‘‘Tathā hi pana, kassapa, pubbe therā bhikkhū āraññikā ceva ahesuṃ āraññikattassa ca vaṇṇavādino, piṇḍapātikā ceva ahesuṃ piṇḍapātikattassa ca vaṇṇavādino, paṃsukūlikā ceva ahesuṃ paṃsukūlikattassa ca vaṇṇavādino, tecīvarikā ceva ahesuṃ tecīvarikattassa ca vaṇṇavādino, appicchā ceva ahesuṃ appicchatāya ca vaṇṇavādino, santuṭṭhā ceva ahesuṃ santuṭṭhiyā ca vaṇṇavādino, pavivittā ceva ahesuṃ pavivekassa ca vaṇṇavādino, asaṃsaṭṭhā ceva ahesuṃ asaṃsaggassa ca vaṇṇavādino, āraddhavīriyā ceva ahesuṃ vīriyārambhassa ca vaṇṇavādino.

‘‘Tatra yo hoti bhikkhu āraññiko ceva āraññikattassa ca vaṇṇavādī, piṇḍapātiko ceva piṇḍapātikattassa ca vaṇṇavādī, paṃsukūliko ceva paṃsukūlikattassa ca vaṇṇavādī, tecīvariko ceva tecīvarikattassa ca vaṇṇavādī, appiccho ceva appicchatāya ca vaṇṇavādī, santuṭṭho ceva santuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, pavivitto ceva pavivekassa ca vaṇṇavādī, asaṃsaṭṭho ceva asaṃsaggassa ca vaṇṇavādī, āraddhavīriyo ceva vīriyārambhassa ca vaṇṇavādī, taṃ therā bhikkhū āsanena nimantenti – ‘ehi, bhikkhu, ko nāmāyaṃ bhikkhu, bhaddako vatāyaṃ bhikkhu, sikkhākāmo vatāyaṃ bhikkhu; ehi, bhikkhu, idaṃ āsanaṃ nisīdāhī’’’ti.

‘‘Tatra, kassapa, navānaṃ bhikkhūnaṃ evaṃ hoti – ‘yo kira so hoti bhikkhu āraññiko ceva āraññikattassa ca vaṇṇavādī, piṇḍapātiko ceva…pe… paṃsukūliko ceva… tecīvariko ceva… appiccho ceva… santuṭṭho ceva… pavivitto ceva… asaṃsaṭṭho ceva… āraddhavīriyo ceva vīriyārambhassa ca vaṇṇavādī, taṃ therā bhikkhū āsanena nimantenti – ehi, bhikkhu, ko nāmāyaṃ bhikkhu, bhaddako vatāyaṃ bhikkhu, sikkhākāmo vatāyaṃ bhikkhu; ehi, bhikkhu, idaṃ āsanaṃ nisīdāhī’ti. Te tathattāya paṭipajjanti; tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāya.

‘‘Etarahi pana, kassapa, therā bhikkhū na ceva āraññikā na ca āraññikattassa vaṇṇavādino, na ceva piṇḍapātikā na ca piṇḍapātikattassa vaṇṇavādino, na ceva paṃsukūlikā na ca paṃsukūlikattassa vaṇṇavādino, na ceva tecīvarikā na ca tecīvarikattassa vaṇṇavādino, na ceva appicchā na ca appicchatāya vaṇṇavādino, na ceva santuṭṭhā na ca santuṭṭhiyā vaṇṇavādino, na ceva pavivittā na ca pavivekassa vaṇṇavādino, na ceva asaṃsaṭṭhā na ca asaṃsaggassa vaṇṇavādino, na ceva āraddhavīriyā na ca vīriyārambhassa vaṇṇavādino.

‘‘Tatra yo hoti bhikkhu ñāto yasassī lābhī cīvara-piṇḍapāta-senāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ taṃ therā bhikkhū āsanena nimantenti – ‘ehi, bhikkhu, ko nāmāyaṃ bhikkhu, bhaddako vatāyaṃ bhikkhu, sabrahmacārikāmo vatāyaṃ bhikkhu; ehi, bhikkhu, idaṃ āsanaṃ nisīdāhī’’’ti.

‘‘Tatra, kassapa, navānaṃ bhikkhūnaṃ evaṃ hoti – ‘yo kira so hoti bhikkhu ñāto yasassī lābhī cīvara-piṇḍapāta-senāsana-gilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ taṃ therā bhikkhū āsanena nimantenti – ehi, bhikkhu, ko nāmāyaṃ bhikkhu, bhaddako vatāyaṃ bhikkhu, sabrahmacārikāmo vatāyaṃ bhikkhu; ehi, bhikkhu, idaṃ āsanaṃ nisīdāhī’ti. Te tathattāya paṭipajjanti. Tesaṃ taṃ hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Yañhi taṃ, kassapa, sammā vadamāno vadeyya – ‘upaddutā brahmacārī brahmacārūpaddavena abhipatthanā [abhibhavanā (sī.)] brahmacārī brahmacāriabhipatthanenā’ti [brahmacāriabhibhavanenāti (sī.)], etarahi taṃ, kassapa, sammā vadamāno vadeyya – ‘upaddutā brahmacārī brahmacārūpaddavena abhipatthanā brahmacārī brahmacāriabhipatthanenā’’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Jhānābhiññasuttaṃ

152. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati’’.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati sukhassa ca pahānā …pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ananto ākāsoti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā…pe… ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati…pe… ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati…pe… nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave…pe… saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhomi – ekopi hutvā bahudhā homi, bahudhāpi hutvā eko homi; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ, tirokuṭṭaṃ, tiropākāraṃ, tiropabbataṃ, asajjamāno gacchāmi, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karomi, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchāmi, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamāmi, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasāmi parimajjāmi; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattemi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāmi, dibbe ca mānuse ca, ye dūre santike ca. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati dibbāya sotadhātuyā…pe… dūre santike ca.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāmi, vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajānāmi, sadosaṃ vā cittaṃ…pe… vītadosaṃ vā cittaṃ… samohaṃ vā cittaṃ… vītamohaṃ vā cittaṃ… saṃkhittaṃ vā cittaṃ… vikkhittaṃ vā cittaṃ… mahaggataṃ vā cittaṃ… amahaggataṃ vā cittaṃ… sauttaraṃ vā cittaṃ… anuttaraṃ vā cittaṃ… samāhitaṃ vā cittaṃ… asamāhitaṃ vā cittaṃ… vimuttaṃ vā cittaṃ… avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajānāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāti…pe… avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajānāti.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi, anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi – ‘ime vata, bhonto, sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā, ime vā pana, bhonto, sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā'ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne…pe… yathākammūpage satte pajānāti.

''Ahaṃ, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī''ti. Navamaṃ.

10. Upassayasuttaṃ

153. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā mahākassapo sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca – ''āyāma, bhante kassapa, yena aññataro bhikkhunupassayo tenupasaṅkamissāmā''ti. ''Gaccha tvaṃ, āvuso ānanda, bahukicco tvaṃ bahukaraṇīyo''ti. Dutiyampi kho āyasmā ānando āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca – ''āyāma, bhante kassapa, yena aññataro bhikkhunupassayo tenupasaṅkamissāmā''ti. ''Gaccha tvaṃ, āvuso ānanda, bahukicco tvaṃ bahukaraṇīyo''ti. Tatiyampi kho āyasmā ānando āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca – ''āyāma, bhante kassapa, yena aññataro bhikkhunupassayo tenupasaṅkamissāmā''ti.

Atha kho āyasmā mahākassapo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āyasmatā ānandena pacchāsamaṇena yena aññataro bhikkhunupassayo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho sambahulā bhikkhuniyo yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākassapaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho tā bhikkhuniyo āyasmā mahākassapo dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho āyasmā mahākassapo tā bhikkhuniyo dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho thullatissā bhikkhunī anattamanā anattamanavācaṃ nicchāresi – ''kiṃ pana ayyo mahākassapo, ayyassa ānandassa vedehamunino sammukhā dhammaṃ bhāsitabbaṃ maññati? Seyyathāpi nāma sūcivāṇijako sūcikārassa santike sūciṃ vikketabbaṃ maññeyya; evameva ayyo mahākassapo ayyassa ānandassa vedehamunino sammukhā dhammaṃ bhāsitabbaṃ maññatī''ti.

Assosi kho āyasmā mahākassapo thullatissāya bhikkhuniyā imaṃ vācaṃ bhāsamānāya. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''kiṃ nu kho, āvuso ānanda, ahaṃ sūcivāṇijako, tvaṃ sūcikāro; udāhu ahaṃ sūcikāro, tvaṃ sūcivāṇijako''ti? ''Khama, bhante kassapa, bālo mātugāmo''ti. ''Āgamehi tvaṃ, āvuso ānanda, mā te saṅgho uttari upaparikkhi''.

''Taṃ kiṃ maññasi, āvuso ānanda, api nu tvaṃ bhagavato sammukhā bhikkhusaṅghe upanīto – 'ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Ānandopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī'''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Ahaṃ kho, āvuso, bhagavato sammukhā bhikkhusaṅghe upanīto – 'ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’ti…pe…. (Navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnaṃ pañcannañca abhiññānaṃ evaṃ vitthāro veditabbo.)

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, āvuso ānanda, api nu tvaṃ bhagavato sammukhā bhikkhusaṅghe upanīto – ‘ahaṃ, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi. Ānandopi, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Ahaṃ kho, āvuso, bhagavato sammukhā bhikkhusaṅghe upanīto – ‘ahaṃ, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’’ti.

‘‘Sattaratanaṃ vā, āvuso, nāgaṃ aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ vā tālapattikāya chādetabbaṃ maññeyya, yo me cha abhiññā chādetabbaṃ maññeyyā’’ti.

Cavittha ca pana thullatissā bhikkhunī brahmacariyamhāti. Dasamaṃ.

11. Cīvarasuttaṃ

154. Ekaṃ samayaṃ āyasmā mahākassapo rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ānando dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ.

Tena kho pana samayena āyasmato ānandassa tiṃsamattā saddhivihārino bhikkhū sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattā bhavanti yebhuyyena kumārabhūtā. Atha kho āyasmā ānando dakkhiṇagirismiṃ yathābhirantaṃ cārikaṃ caritvā yena rājagahaṃ veḷuvanaṃ kalandakanivāpo yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākassapaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ āyasmā mahākassapo etadavoca – ‘‘kati nu kho, āvuso ānanda, atthavase paṭicca bhagavatā kulesu tikabhojanaṃ paññatta’’nti?

‘‘Tayo kho, bhante kassapa, atthavase paṭicca bhagavatā kulesu tikabhojanaṃ paññattaṃ – dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, mā pāpicchā pakkhaṃ nissāya saṅghaṃ bhindeyyuṃ [vinayapiṭake cūḷavagge saṃghabhedakakkhandhake vajirabuddhiyaṃ aññathā sambandho dassito], kulānuddayatāya ca. Ime kho, bhante kassapa, tayo atthavase paṭicca bhagavatā kulesu tikabhojanaṃ paññatta’’nti.

‘‘Atha kiñcarahi tvaṃ, āvuso ānanda, imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi? Sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi. Olujjati [ullujjati (sī. aṭṭhakathāsu ca)] kho te, āvuso ānanda, parisā; palujjanti kho te, āvuso, navappāyā. Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’ti.

‘‘Api me, bhante kassapa, sirasmiṃ palitāni jātāni. Atha ca pana mayaṃ ajjāpi āyasmato mahākassapassa kumārakavādā na muccāmā’’ti. ‘‘Tathā hi pana tvaṃ, āvuso ānanda, imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi. Olujjati kho te, āvuso ānanda, parisā; palujjanti kho te, āvuso, navappāyā. [palujjati kho te āvuso ānanda parisā (ka. sī.)] Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’ti.

Assosi kho thullanandā bhikkhunī – ‘‘ayyena kira mahākassapena ayyo ānando vedehamuni kumārakavādena apasādito''ti.

Atha kho thullanandā bhikkhunī anattamanā anattamanavācaṃ nicchāresi – ''kiṃ pana ayyo mahākassapo aññatitthiyapubbo samāno ayyaṃ ānandaṃ vedehamuniṃ kumārakavādena apasādetabbaṃ maññatī''ti! Assosi kho āyasmā mahākassapo thullanandāya bhikkhuniyā imaṃ vācaṃ bhāsamānāya.

Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''tagghāvuso ānanda, thullanandāya bhikkhuniyā sahasā appaṭisaṅkhā vācā bhāsitā. Yatvāhaṃ, āvuso, kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, nābhijānāmi aññaṃ satthāraṃ uddisitā [uddisituṃ (sī. pī. ka.)], aññatra tena bhagavatā arahatā sammāsambuddhena. Pubbe me, āvuso, agārikabhūtassa sato etadahosi – 'sambādho gharāvāso rajāpatho [rajopatho (sī.)], abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya'nti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ kāretvā [karitvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] ye loke arahanto te uddissa kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃ.

So evaṃ pabbajito samāno addhānamaggappaṭipanno addasaṃ bhagavantaṃ antarā ca rājagahaṃ antarā ca nāḷandaṃ bahuputte cetiye nisinnaṃ. Disvāna me etadahosi – 'satthārañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ; sugatañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ; sammāsambuddhañca vatāhaṃ passeyyaṃ; bhagavantameva passeyya'nti. So khvāhaṃ, āvuso, tattheva bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavocaṃ – 'satthā me, bhante, bhagavā, sāvakohamasmi; satthā me, bhante, bhagavā, sāvakohamasmī'ti. Evaṃ vutte maṃ, āvuso, bhagavā etadavoca – 'yo kho, kassapa, evaṃ sabbacetasā samannāgataṃ sāvakaṃ ajānaññeva vadeyya jānāmīti, apassaññeva vadeyya passāmīti, muddhāpi tassa vipateyya. Ahaṃ kho pana, kassapa, jānaññeva vadāmi jānāmīti, passaññeva vadāmi passāmī'ti.

Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'tibbaṃ me hirottappaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavissati theresu navesu majjhimesū'ti. Evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ.

Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'yaṃ kiñci dhammaṃ suṇissāmi kusalūpasaṃhitaṃ sabbaṃ taṃ aṭṭhiṃ katvā manasi karitvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇissāmī'ti. Evañhi te, kassapa, sikkhitabbaṃ.

Tasmātiha te, kassapa, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'sātasahagatā ca me kāyagatāsati na vijahissatī'ti. Evañhi te, kassapa, sikkhitabbanti.

''Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iminā ovādena ovaditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Sattāhameva khvāhaṃ, āvuso, saraṇo [sāṇo (sī.)] raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjiṃ''. Aṭṭhamiyā aññā udapādi.

''Atha kho, āvuso, bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami. Atha khvāhaṃ, āvuso, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ catugguṇaṃ paññapetvā bhagavantaṃ etadavocaṃ – 'idha, bhante, bhagavā nisīdatu, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā'ti. Nisīdi kho, āvuso, bhagavā paññatte āsane. Nisajja kho maṃ, āvuso, bhagavā etadavoca – 'mudukā kho tyāyaṃ, kassapa, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭī'ti. 'Paṭiggaṇhātu me, bhante, bhagavā paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ anukampaṃ upādāyā'ti. 'Dhāressasi pana me tvaṃ, kassapa, sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī'ti. 'Dhāressāmahaṃ, bhante, bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī'ti. ''So khvāhaṃ, āvuso, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ bhagavato pādāsiṃ. Ahaṃ pana bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni paṭipajjiṃ''.

''Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya – 'bhagavato putto oraso mukhato jāto dhammajo dhammanimmito dhammadāyādo, paṭiggahitāni [paṭiggahetā (sī.)] sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī'ti, mamaṃ taṃ sammā vadamāno vadeyya – 'bhagavato putto oraso mukhato jāto dhammajo dhammanimmito dhammadāyādo, paṭiggahitāni sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī''ti.

''Ahaṃ kho, āvuso, yāvadeva ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Ahaṃ kho, āvuso, yāvade ākaṅkhāmi…pe… (navannaṃ anupubbavihārasamāpattinaṃ pañcannañca abhiññānaṃ evaṃ vitthāro veditabbo).

''Ahaṃ kho, āvuso, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi; sattaratanaṃ vā, āvuso, nāgaṃ aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ vā tālapattikāya chādetabbaṃ maññeyya, yo me cha abhiññā chādetabbaṃ maññeyyā''ti.

Cavittha ca pana thullanandā bhikkhunī brahmacariyamhāti. Ekādasamaṃ.

12. Paraṃmaraṇasuttaṃ

155. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca mahākassapo āyasmā ca sāriputto bārāṇasiyaṃ viharanti isipatane migadāye. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā mahākassapena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca – ''kiṃ nu kho, āvuso kassapa, hoti tathāgato paraṃ maraṇā''ti? ''Abyākataṃ kho etaṃ, āvuso, bhagavatā – 'hoti tathāgato paraṃ maraṇā'''ti. ''Kiṃ panāvuso, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā''ti? ''Evampi kho, āvuso, abyākataṃ bhagavatā – 'na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'''ti. ''Kiṃ nu kho, āvuso, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā''ti? ''Abyākataṃ kho etaṃ, āvuso, bhagavatā – 'hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā'''ti. ''Kiṃ panāvuso, neva hoti, na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā''ti? ''Evampi kho, āvuso, abyākataṃ bhagavatā – 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'''ti. ''Kasmā cetaṃ, āvuso, abyākataṃ bhagavatā''ti? ''Na hetaṃ, āvuso, atthasaṃhitaṃ nādibrahmacariyakaṃ na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati. Tasmā taṃ abyākataṃ bhagavatā''ti.

''Atha kiñcarahāvuso, byākataṃ bhagavatā''ti? ''Idaṃ 'dukkha'nti kho, āvuso, byākataṃ bhagavatā; ayaṃ 'dukkhasamudayo'ti byākataṃ bhagavatā; ayaṃ 'dukkhanirodho'ti byākataṃ bhagavatā; ayaṃ 'dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti byākataṃ bhagavatā''ti. ''Kasmā cetaṃ, āvuso, byākataṃ bhagavatā''ti? ''Etañhi, āvuso, atthasaṃhitaṃ etaṃ ādibrahmacariyakaṃ etaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Tasmā taṃ byākataṃ bhagavatā''ti. Dvādasamaṃ.

13. Saddhammappatirūpakasuttaṃ

156. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā mahākassapo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahākassapo bhagavantaṃ etadavoca – ''ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo, yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṃ bahutarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahiṃsu? Ko pana, bhante, hetu ko paccayo, yenetarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantī''ti? ''Evañcetaṃ, kassapa, hoti sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne, bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahanti. Na tāva, kassapa, saddhammassa antaradhānaṃ hoti yāva na saddhammappatirūpakaṃ loke uppajjati. Yato ca kho, kassapa, saddhammappatirūpakaṃ loke uppajjati, atha saddhammassa antaradhānaṃ hoti''.

‘‘Seyyathāpi, kassapa, na tāva jātarūpassa antaradhānaṃ hoti yāva na jātarūpappatirūpakaṃ loke uppajjati. Yato ca kho, kassapa, jātarūpappatirūpakaṃ loke uppajjati, atha jātarūpassa antaradhānaṃ hoti. Evameva kho, kassapa, na tāva saddhammassa antaradhānaṃ hoti yāva na saddhammappatirūpakaṃ loke uppajjati. Yato ca kho, kassapa, saddhammappatirūpakaṃ loke uppajjati, atha saddhammassa antaradhānaṃ hoti.

‘‘Na kho, kassapa, pathavīdhātu saddhammaṃ antaradhāpeti, na āpodhātu saddhammaṃ antaradhāpeti, na tejodhātu saddhammaṃ antaradhāpeti, na vāyodhātu saddhammaṃ antaradhāpeti; atha kho idheva te uppajjanti moghapurisā ye imaṃ saddhammaṃ antaradhāpenti. Seyyathāpi, kassapa, nāvā ādikeneva opilavati; na kho, kassapa, evaṃ saddhammassa antaradhānaṃ hoti.

‘‘Pañca khome, kassapa, okkamaniyā dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, kassapa, bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo satthari agāravā viharanti appatissā, dhamme agāravā viharanti appatissā, saṅghe agāravā viharanti appatissā, sikkhāya agāravā viharanti appatissā, samādhismiṃ agāravā viharanti appatissā – ime kho, kassapa, pañca okkamaniyā dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti.

‘‘Pañca khome, kassapa, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, kassapa, bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo satthari sagāravā viharanti sappatissā, dhamme sagāravā viharanti sappatissā, saṅghe sagāravā viharanti sappatissā, sikkhāya sagāravā viharanti sappatissā, samādhismiṃ sagāravā viharanti sappatissā – ime kho, kassapa, pañca dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattantī’’ti. Terasamaṃ.

Kassapasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Santuṭṭhañca anottappī, candūpamaṃ kulūpakaṃ;
Jiṇṇaṃ tayo ca ovādā, jhānābhiññā upassayaṃ;
Cīvaraṃ paraṃmaraṇaṃ, saddhammappatirūpakanti.

6. Lābhasakkārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Dāruṇasuttaṃ

157. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘uppannaṃ lābhasakkārasilokaṃ pajahissāma, na ca no uppanno lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādāya ṭhassatī’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Baḷisasuttaṃ

158. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Seyyathāpi, bhikkhave, bāḷisiko āmisagataṃ baḷisaṃ gambhīre udakarahade pakkhipeyya. Tamenaṃ aññataro āmisacakkhu maccho gileyya. Evañhi so, bhikkhave, maccho gilabaḷiso bāḷisikassa anayaṃ āpanno byasanaṃ āpanno yathākāmakaraṇīyo bāḷisikassa’’.

‘‘Bāḷisikoti kho, bhikkhave, mārassetaṃ pāpimato adhivacanaṃ. Baḷisanti kho, bhikkhave, lābhasakkārasilokassetaṃ adhivacanaṃ. Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu uppannaṃ lābhasakkārasilokaṃ assādeti nikāmeti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu gilabaḷiso mārassa anayaṃ āpanno byasanaṃ āpanno yathākāmakaraṇīyo pāpimato. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘uppannaṃ lābhasakkārasilokaṃ pajahissāma, na ca no uppanno lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādāya ṭhassatī’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3. Kummasuttaṃ

159. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññatarasmiṃ udakarahade mahākummakulaṃ ciranivāsi ahosi. Atha kho, bhikkhave, aññataro kummo aññataraṃ kummaṃ etadavoca – ‘mā kho tvaṃ, tāta kumma, etaṃ padesaṃ agamāsī’ti. Agamāsi kho, bhikkhave, so kummo taṃ padesaṃ. Tamenaṃ luddo papatāya vijjhi. Atha kho, bhikkhave, so kummo yena so kummo tenupasaṅkami. Addasā kho, bhikkhave, so kummo taṃ kummaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna taṃ kummaṃ etadavoca – ‘kacci tvaṃ, tāta kumma, na taṃ padesaṃ agamāsī’ti? ‘Agamāsiṃ khvāhaṃ, tāta kumma, taṃ padesa’nti. ‘Kacci panāsi, tāta kumma, akkhato anupahato’ti? ‘Akkhato khomhi, tāta kumma, anupahato, atthi ca me idaṃ suttakaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandha’nti. ‘Tagghasi, tāta kumma, khato, taggha upahato. Etena hi te, tāta kumma, suttakena pitaro ca pitāmahā ca anayaṃ āpannā byasanaṃ āpannā. Gaccha dāni tvaṃ, tāta kumma, na dāni tvaṃ amhāka’’’nti.

‘‘Luddoti kho, bhikkhave, mārassetaṃ pāpimato adhivacanaṃ. Papatāti kho, bhikkhave, lābhasakkārasilokassetaṃ adhivacanaṃ. Suttakanti kho, bhikkhave, nandirāgassetaṃ adhivacanaṃ. Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu uppannaṃ lābhasakkārasilokaṃ assādeti nikāmeti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu giddho papatāya [bhikkhu papatāya (syā. kaṃ.), bhikkhu viddho papatāya (?)] anayaṃ āpanno byasanaṃ āpanno yathākāmakaraṇīyo pāpimato. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Tatiyaṃ.

4. Dīghalomikasuttaṃ

160. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. Seyyathāpi, bhikkhave, dīghalomikā eḷakā kaṇṭakagahanaṃ paviseyya. Sā tatra tatra sajjeyya, tatra tatra gayheyya [gaccheyya (sī.), gaṇheyya (syā. kaṃ. pī. ka.)], tatra tatra bajjheyya, tatra tatra anayabyasanaṃ āpajjeyya. ‘Evameva kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu lābhasakkārasilokena abhibhūto pariyādiṇṇacitto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati. So tatra tatra sajjati, tatra tatra gayhati, tatra tatra bajjhati, tatra tatra anayabyasanaṃ āpajjati. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’’nti. Catutthaṃ.

5. Mīḷhakasuttaṃ

161. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. Seyyathāpi, bhikkhave, mīḷhakā gūthādī gūthapūrā puṇṇā gūthassa. Purato cassa mahāgūthapuñjo. Sā tena aññā mīḷhakā atimaññeyya – ‘ahamhi gūthādī gūthapūrā puṇṇā gūthassa, purato ca myāyaṃ mahāgūthapuñjo’ti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu lābhasakkārasilokena abhibhūto pariyādiṇṇacitto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati. So tattha bhuttāvī ca hoti yāvadattho, nimantito ca svātanāya, piṇḍapāto cassa pūro. So ārāmaṃ gantvā bhikkhugaṇassa majjhe vikatthati – ‘bhuttāvī camhi yāvadattho, nimantito camhi svātanāya, piṇḍapāto ca myāyaṃ pūro, lābhī camhi cīvara-piṇḍapāta-senāsana-gilānappaccaya-bhesajjaparikkhārānaṃ, ime panaññe bhikkhū appapuññā appesakkhā na lābhino cīvara-piṇḍapātasenāsana-gilānappaccaya-bhesajja-parikkhārāna’nti. So tena lābhasakkārasilokena abhibhūto pariyādiṇṇacitto aññe pesale bhikkhū atimaññati. Tañhi tassa, bhikkhave, moghapurisassa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Pañcamaṃ.

6. Asanisuttaṃ

162. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. [upari tatiyavagge tatiyacatutthasuttesu ‘‘mā ca kho tvaṃ tāta sekhaṃ… anupāpuṇātū’’ti āgataṃ. tena nayena idhāpi attho gahetabbo. ettha hi kiṃ saddena paṭikkhepatthopi sakkā ñātuṃ, yathā ‘‘sayaṃ abhiññāya kamuddiseyya’’nti. tasmā kaṃ… āgacchatūti ettha kamapi… mā āgacchatūti ca, kaṃ sekhaṃ… anupāpuṇātūti ettha kamapi sekhaṃ… mā pāpuṇātūti ca attho veditabbo. aṭṭhakathāṭīkāsu ca ayamevattho ñāpito] Kaṃ, bhikkhave, asanivicakkaṃ āgacchatu [upari tatiyavagge tariyacatutthasuttesu ‘‘mā ca kho tvaṃ tāta sekhaṃ… anupāpuṇātū’’ti āgataṃ. tena nayena idhāpi attho gahetabbo. ettha hi kiṃ saddena paṭikkhepatthopi sakkā ñātuṃ, yathā ‘‘sayaṃ abhiññāya kamuddiseyya’’nti. tasmā kaṃ… āgacchatūti ettha kamapi… mā āgacchatūtica, taṃ sekhaṃ… anupāpuṇātūti ettha kamapi sekhaṃ… mā pāpuṇātūti ca attho veditabbo. aṭṭhakathāṭīkāsu ca ayamevattho ñāpito], sekhaṃ [asanivicakkaṃ, taṃ sekhaṃ (pī. ka.), asanivicakkaṃ, sekhaṃ (syā. kaṃ.), asanivicakkaṃ āgacchatu, kaṃ sekhaṃ (?)] appattamānasaṃ lābhasakkārasiloko anupāpuṇātu’’ [anupāpuṇāti (pī. ka.)].

‘‘Asanivicakkanti kho, bhikkhave, lābhasakkārasilokassetaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Diddhasuttaṃ

163. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. Kaṃ, bhikkhave, diddhagatena visallena sallena [diṭṭhigatena visallena (ka. sī.), diṭṭhigatena sallena (syā. kaṃ.), diṭṭhigatena visallena sallena (ka.), diṭṭhagatena visallena sallena (pī.)] vijjhatu, sekhaṃ [vijjhatu, taṃ sekhaṃ (sī.), vijjhati, taṃ sekhaṃ (pī. ka.)] appattamānasaṃ lābhasakkārasiloko anupāpuṇātu’’ [anupāpuṇāti (pī. ka.)].

‘‘Sallanti kho, bhikkhave, lābhasakkārasilokassetaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Sattamaṃ.

8. Siṅgālasuttaṃ

164. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. Assuttha no tumhe, bhikkhave, rattiyā paccūsasamayaṃ jarasiṅgālassa [siṅgālassa (ka.), jarasigālassa (sī. syā. kaṃ.)] vassamānassā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Eso kho, bhikkhave, jarasiṅgālo ukkaṇḍakena [ukkaṇḍakena (sī.), ukkaṇṇakena (syā. kaṃ. pī.)] nāma rogajātena phuṭṭho neva bilagato ramati, na rukkhamūlagato ramati, na ajjhokāsagato ramati; yena yena gacchati, yattha yattha tiṭṭhati, yattha yattha nisīdati, yattha yattha nipajjati; tattha tattha anayabyasanaṃ āpajjati. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu lābhasakkārasilokena abhibhūto pariyādiṇṇacitto neva suññāgāragato ramati, na rukkhamūlagato ramati, na ajjhokāsagato ramati; yena yena gacchati, yattha yattha tiṭṭhati, yattha yattha nisīdati, yattha yattha nipajjati; tattha tattha anayabyasanaṃ āpajjati. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Verambhasuttaṃ

165. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. Upari, bhikkhave, ākāse verambhā [verambā (sī. pī.)] nāma vātā vāyanti. Tattha yo pakkhī gacchati tamenaṃ verambhā vātā khipanti. Tassa verambhavātakkhittassa aññeneva pādā gacchanti, aññena pakkhā gacchanti, aññena sīsaṃ gacchati, aññena kāyo gacchati. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu lābhasakkārasilokena abhibhūto pariyādiṇṇacitto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati arakkhiteneva kāyena arakkhitāya vācāya arakkhitena cittena, anupaṭṭhitāya satiyā, asaṃvutehi indriyehi. So tattha passati mātugāmaṃ dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā. Tassa mātugāmaṃ disvā dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. So rāgānuddhaṃsitena cittena sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Tassa aññe cīvaraṃ haranti, aññe pattaṃ haranti, aññe nisīdanaṃ haranti, aññe sūcigharaṃ haranti, verambhavātakkhittasseva sakuṇassa. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Navamaṃ.

10. Sagāthakasuttaṃ

166. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. Idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ passāmi sakkārena abhibhūtaṃ pariyādiṇṇacittaṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ. Idha panāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ passāmi asakkārena abhibhūtaṃ pariyādiṇṇacittaṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ. Idha panāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ passāmi sakkārena ca asakkārena ca tadubhayena abhibhūtaṃ pariyādiṇṇacittaṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Yassa sakkariyamānassa, asakkārena cūbhayaṃ;
Samādhi na vikampati, appamāṇavihārino [appamādavihārino (pī. ka.) appamāṇoti hettha phalasamādhi, na sati].

‘‘Taṃ jhāyinaṃ sātatikaṃ, sukhumaṃ diṭṭhivipassakaṃ;
Upādānakkhayārāmaṃ, āhu sappuriso itī’’ti. dasamaṃ;

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Dāruṇo baḷisaṃ kummaṃ, dīghalomi ca mīḷhakaṃ;
Asani diddhaṃ siṅgālaṃ, verambhena sagāthakanti.

2. Dutiyavaggo

1. Suvaṇṇapātisuttaṃ

167. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… adhigamāya. Idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – ‘na cāyamāyasmā suvaṇṇapātiyāpi rūpiyacuṇṇaparipūrāya hetu sampajānamusā bhāseyyā’ti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena lābhasakkārasilokena abhibhūtaṃ pariyādiṇṇacittaṃ sampajānamusā bhāsantaṃ. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Rūpiyapātisuttaṃ

168. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – ‘na cāyamāyasmā rūpiyapātiyāpi suvaṇṇacuṇṇaparipūrāya hetu sampajānamusā bhāseyyā’ti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena lābhasakkārasilokena abhibhūtaṃ pariyādiṇṇacittaṃ sampajānamusā bhāsantaṃ. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3-10. Suvaṇṇanikkhasuttādiaṭṭhakaṃ

169. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – ‘na cāyamāyasmā suvaṇṇanikkhassāpi hetu…pe… suvaṇṇanikkhasatassāpi hetu… siṅgīnikkhassāpi hetu… siṅgīnikkhasatassāpi hetu… pathaviyāpi jātarūpaparipūrāya hetu… āmisakiñcikkhahetupi… jīvitahetupi… janapadakalyāṇiyāpi hetu sampajānamusā bhāseyyā’ti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena lābhasakkārasilokena abhibhūtaṃ pariyādiṇṇacittaṃ sampajānamusā bhāsantaṃ. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Dve pāti dve suvaṇṇā ca, siṅgīhi apare duve;
Pathavī kiñcikkhajīvitaṃ, janapadakalyāṇiyā dasāti.

3. Tatiyavaggo

1. Mātugāmasuttaṃ

170. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… na tassa, bhikkhave, mātugāmo eko ekassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati yassa lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko …pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Kalyāṇīsuttaṃ

171. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… na tassa, bhikkhave, janapadakalyāṇī ekā ekassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati yassa lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3. Ekaputtakasuttaṃ

172. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… saddhā, bhikkhave, upāsikā ekaputtakaṃ piyaṃ manāpaṃ evaṃ sammā āyācamānā āyāceyya – ‘tādiso, tāta, bhavāhi yādiso citto ca gahapati hatthako ca āḷavako’ti. Esā, bhikkhave, tulā etaṃ pamāṇaṃ mama sāvakānaṃ upāsakānaṃ, yadidaṃ citto ca gahapati hatthako ca āḷavako. Sace kho tvaṃ, tāta, agārasmā anagāriyaṃ pabbajasi; tādiso, tāta, bhavāhi yādisā sāriputtamoggallānāti. Esā, bhikkhave, tulā etaṃ pamāṇaṃ mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ, yadidaṃ sāriputtamoggalānā. Mā ca kho tvaṃ, tāta, sekhaṃ appattamānasaṃ lābhasakkārasiloko anupāpuṇātūti. Tañce, bhikkhave, bhikkhuṃ sekhaṃ appattamānasaṃ lābhasakkārasiloko anupāpuṇāti, so tassa hoti antarāyāya. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba''nti. Tatiyaṃ.

4. Ekadhītusuttaṃ

173. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… saddhā bhikkhave upāsikā ekaṃ dhītaraṃ piyaṃ manāpaṃ evaṃ sammā āyācamānā āyāceyya – 'tādisā, ayye, bhavāhi yādisā khujjuttarā ca upāsikā veḷukaṇḍakiyā [veḷukaṇḍakī (sī. chakkaṅguttarepi)] ca nandamātā'ti. Esā, bhikkhave, tulā etaṃ pamāṇaṃ mama sāvikānaṃ upāsikānaṃ, yadidaṃ khujjuttarā ca upāsikā veḷukaṇḍakiyā ca nandamātā. Sace kho tvaṃ, ayye, agārasmā anagāriyaṃ pabbajasi; tādisā, ayye, bhavāhi yādisā khemā ca bhikkhunī uppalavaṇṇā cāti. Esā, bhikkhave, tulā etaṃ pamāṇaṃ mama sāvikānaṃ bhikkhunīnaṃ, yadidaṃ khemā ca bhikkhunī uppalavaṇṇā ca. Mā ca kho tvaṃ, ayye, sekhaṃ appattamānasaṃ lābhasakkārasiloko anupāpuṇātūti. Taṃ ce, bhikkhave, bhikkhuniṃ sekhaṃ appattamānasaṃ lābhasakkārasiloko anupāpuṇāti, so tassā hoti antarāyāya. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba''nti. Catutthaṃ.

5. Samaṇabrāhmaṇasuttaṃ

174. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā lābhasakkārasilokassa assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca pana te āyasmantā sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā lābhasakkārasilokassa assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānanti, te ca kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

175. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā lābhasakkārasilokassa samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti…pe… pajānanti…pe… sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

176. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā lābhasakkārasilokaṃ yathābhūtaṃ nappajānanti, lābhasakkārasilokasamudayaṃ nappajānanti, lābhasakkārasilokanirodhaṃ nappajānanti, lābhasakkārasilokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti …pe… pajānanti…pe… sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Sattamaṃ.

8. Chavisuttaṃ

177. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko. Lābhasakkārasiloko, bhikkhave, chaviṃ chindati, chaviṃ chetvā cammaṃ chindati, cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindati, maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindati, nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindati, aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo bhikkhave, sikkhitabba''nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Rajjusuttaṃ

178. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko. Lābhasakkārasiloko, bhikkhave, chaviṃ chindati, chaviṃ chetvā cammaṃ chindati, cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindati, maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindati, nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindati, aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, balavā puriso daḷhāya vāḷarajjuyā jaṅghaṃ veṭhetvā ghaṃseyya. Sā chaviṃ chindeyya, chaviṃ chetvā cammaṃ chindeyya, cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindeyya, maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindeyya, nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindeyya, aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭheyya. Evameva kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko chaviṃ chindati, chaviṃ chetvā cammaṃ chindati, cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindati, maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindati, nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindati, aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhiṃmiñjaṃ āhacca tiṭṭhati. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Navamaṃ.

10. Bhikkhusuttaṃ

179. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo tassapāhaṃ lābhasakkārasiloko antarāyāya vadāmī’’ti. Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kissa pana, bhante, khīṇāsavassa bhikkhuno lābhasakkārasiloko antarāyāyā’’ti? ‘‘Yā hissa sā, ānanda, akuppā cetovimutti nāhaṃ tassā lābhasakkārasilokaṃ antarāyāya vadāmi. Ye ca khvassa, ānanda, appamattassa ātāpino pahitattassa viharato diṭṭhadhammasukhavihārā adhigatā tesāhamassa lābhasakkārasilokaṃ antarāyāya vadāmi. Evaṃ dāruṇo kho, ānanda, lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Tasmātihānanda, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘uppannaṃ lābhasakkārasilokaṃ pajahissāma, na ca no uppanno lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādāya ṭhassatī’ti. Evañhi vo, ānanda, sikkhitabba’’nti. Dasamaṃ.

Tatiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Mātugāmo ca kalyāṇī, putto ca ekadhītu ca;
Samaṇabrāhmaṇā tīṇi, chavi rajju ca bhikkhunāti.

4. Catutthavaggo

1. Bhindisuttaṃ

180. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko. Lābhasakkārasilokena abhibhūto pariyādiṇṇacitto, bhikkhave, devadatto saṅghaṃ bhindi. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… sikkhitabba’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Kusalamūlasuttaṃ

181. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko. Lābhasakkārasilokena abhibhūtassa pariyādiṇṇacittassa, bhikkhave, devadattassa kusalamūlaṃ samucchedamagamā. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3. Kusaladhammasuttaṃ

182. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko. Lābhasakkārasilokena abhibhūtassa pariyādiṇṇacittassa, bhikkhave, devadattassa kusalo dhammo samucchedamagamā. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… sikkhitabba’’nti. Tatiyaṃ.

4. Sukkadhammasuttaṃ

183. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko. Lābhasakkārasilokena abhibhūtassa pariyādiṇṇacittassa, bhikkhave, devadattassa sukko dhammo samucchedamagamā. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… sikkhitabba’’nti. Catutthaṃ.

5. Acirapakkantasuttaṃ

184. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate acirapakkante devadatte. Tatra kho bhagavā devadattaṃ ārabbha bhikkhū āmantesi – ‘‘attavadhāya, bhikkhave, devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi, parābhavāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kadalī attavadhāya phalaṃ deti, parābhavāya phalaṃ deti; evameva kho, bhikkhave, attavadhāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi, parābhavāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, veḷu attavadhāya phalaṃ deti, parābhavāya phalaṃ deti; evameva kho, bhikkhave, attavadhāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi, parābhavāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, naḷo attavadhāya phalaṃ deti, parābhavāya phalaṃ deti; evameva kho, bhikkhave, attavadhāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi, parābhavāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, assatarī attavadhāya gabbhaṃ gaṇhāti, parābhavāya gabbhaṃ gaṇhāti; evameva kho, bhikkhave, attavadhāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi, parābhavāya devadattassa lābhasakkārasiloko udapādi. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Phalaṃ ve kadaliṃ hanti, phalaṃ veḷuṃ phalaṃ naḷaṃ;
Sakkāro kāpurisaṃ hanti, gabbho assatariṃ yathāti’’. pañcamaṃ;

6. Pañcarathasatasuttaṃ

185. Rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena devadattassa ajātasattukumāro pañcahi rathasatehi sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ gacchati, pañca ca thālipākasatāni bhattābhihāro abhiharīyati. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘devadattassa, bhante, ajātasattukumāro pañcahi rathasatehi sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ gacchati, pañca ca thālipākasatāni bhattābhihāro abhiharīyatī’’ti. ‘‘Mā, bhikkhave, devadattassa lābhasakkārasilokaṃ pihayittha. Yāvakīvañca, bhikkhave, devadattassa ajātasattukumāro pañcahi rathasatehi sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ gamissati, pañca ca thālipākasatāni bhattābhihāro āharīyissati, hāniyeva, bhikkhave, devadattassa pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no vuddhi’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṃ bhindeyyuṃ, evañhi so, bhikkhave, kukkuro bhiyyosomattāya caṇḍataro assa; evameva, bhikkhave, yāvakīvañca devadattassa ajātasattukumāro pañcahi rathasatehi sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ gamissati, pañca ca thālipākasatāni bhattābhihāro āharīyissati, hāniyeva, bhikkhave, devadattassa pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no vuddhi. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko…pe… evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba''nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Mātusuttaṃ

186. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – 'na cāyamāyasmā mātupi hetu sampajānamusā bhāseyyā'ti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena lābhasakkārasilokena abhibhūtaṃ pariyādiṇṇacittaṃ sampajānamusā bhāsantaṃ. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'uppannaṃ lābhasakkārasilokaṃ pajahissāma. Na ca no uppanno lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādāya ṭhassatī'ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba''nti. Sattamaṃ.

8-13. Pitusuttādichakkaṃ

187. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ''dāruṇo, bhikkhave, lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – 'na cāyamāyasmā pitupi hetu…pe… bhātupi hetu… bhaginiyāpi hetu… puttassapi hetu… dhītuyāpi hetu… pajāpatiyāpi hetu sampajānamusā bhāseyyā'ti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena lābhasakkārasilokena abhibhūtaṃ pariyādiṇṇacittaṃ sampajānamusā bhāsantaṃ. Evaṃ dāruṇo kho, bhikkhave, lābhasakkārasiloko kaṭuko pharuso antarāyiko anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'uppannaṃ lābhasakkārasilokaṃ pajahissāma, na ca no uppanno lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādāya ṭhassatī'ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba''nti. Terasamaṃ.

Catuttho vaggo.

Tassuddānaṃ –

Bhindi mūlaṃ duve dhammā, pakkantaṃ ratha mātari;
Pitā bhātā ca bhaginī, putto dhītā pajāpatīti.

Lābhasakkārasaṃyuttaṃ samattaṃ.

7. Rāhulasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Cakkhusuttaṃ

188. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā rāhulo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā rāhulo bhagavantaṃ etadavoca – ''sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti.

''Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhuṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti? ''Dukkhaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sotaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe…. ‘‘Ghānaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe… ‘‘jivhā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘kāyo nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’ …pe… ‘‘mano nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati …pe… sotasmimpi nibbindati… ghānasmimpi nibbindati… jivhāyapi nibbindati… kāyasmimpi nibbindati… manasmimpi nibbindati; nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Rūpasuttaṃ

189. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, rūpā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā niccā vā aniccā vāti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako rūpesupi nibbindati… saddesupi nibbindati… gandhesupi nibbindati… rasesupi nibbindati… phoṭṭhabbesupi nibbindati… dhammesupi nibbindati; nibbindaṃ virajjati…pe… pajānātī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Viññāṇasuttaṃ

190. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhuviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe… ‘‘sotaviññāṇaṃ…pe… ghānaviññāṇaṃ… jivhāviññāṇaṃ… kāyaviññāṇaṃ… manoviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’ …pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako cakkhuviññāṇasmimpi nibbindati…pe… sotaviññāṇasmimpi nibbindati… ghānaviññāṇasmimpi nibbindati… jivhāviññāṇasmimpi nibbindati… kāyaviññāṇasmimpi nibbindati… manoviññāṇasmimpi nibbindati; nibbindaṃ virajjati…pe… pajānātī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Samphassasuttaṃ

191. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhusamphasso nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’…pe… ‘‘sotasamphasso…pe… ghānasamphasso… jivhāsamphasso… kāyasamphasso… manosamphasso nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’…pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako cakkhusamphassasmimpi nibbindati…pe… sotasamphassasmimpi nibbindati… ghānasamphassasmimpi nibbindati… jivhāsamphassasmimpi nibbindati… kāyasamphassasmimpi nibbindati… manosamphassasmimpi nibbindati; nibbindaṃ virajjati…pe… pajānātī’’ti. Catutthaṃ.

5. Vedanāsuttaṃ

192. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhusamphassajā vedanā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘sotasamphassajā vedanā…pe… ghānasamphassajā vedanā… jivhāsamphassajā vedanā… kāyasamphassajā vedanā… manosamphassajā vedanā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako cakkhusamphassajāya vedanāyapi nibbindati…pe… sota… ghāna… jivhā… kāya… manosamphassajāya vedanāyapi nibbindati…pe… pajānātī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Saññāsuttaṃ

193. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, rūpasaññā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘saddasaññā…pe… gandhasaññā… rasasaññā… phoṭṭhabbasaññā… dhammasaññā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako rūpasaññāyapi nibbindati…pe… saddasaññāyapi nibbindati… gandhasaññāyapi nibbindati… rasasaññāyapi nibbindati… phoṭṭhabbasaññāyapi nibbindati… dhammasaññāyapi nibbindati…pe… pajānātī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sañcetanāsuttaṃ

194. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, rūpasañcetanā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘saddasañcetanā…pe… gandhasañcetanā… rasasañcetanā … phoṭṭhabbasañcetanā… dhammasañcetanā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako rūpasañcetanāyapi nibbindati…pe… saddasañcetanāyapi nibbindati… gandhasañcetanāyapi nibbindati… rasasañcetanāyapi nibbindati… phoṭṭhabbasañcetanāyapi nibbindati… dhammasañcetanāyapi nibbindati…pe… pajānātī’’ti. Sattamaṃ.

8. Taṇhāsuttaṃ

195. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, rūpataṇhā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘saddataṇhā…pe… gandhataṇhā… rasataṇhā… phoṭṭhabbataṇhā… dhammataṇhā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako rūpataṇhāyapi nibbindati…pe… saddataṇhāyapi nibbindati… gandhataṇhāyapi nibbindati… rasataṇhāyapi nibbindati… phoṭṭhabbataṇhāya nibbindati… dhammataṇhāyapi nibbindati …pe… pajānātī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dhātusuttaṃ

196. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, pathavīdhātu niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘āpodhātu…pe… tejodhātu… vāyodhātu… ākāsadhātu… viññāṇadhātu niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako pathavīdhātuyāpi nibbindati…pe… āpodhātuyāpi nibbindati… tejodhātuyāpi nibbindati… vāyodhātuyāpi nibbindati… ākāsadhātuyāpi nibbindati… viññāṇadhātuyāpi nibbindati…pe… pajānātī’’ti. Navamaṃ.

10. Khandhasuttaṃ

197. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe… ‘‘vedanā…pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe… ‘‘evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako rūpasmimpi nibbindati…pe… vedanāyapi nibbindati… saññāyapi nibbindati… saṅkhāresupi nibbindati… viññāṇasmimpi nibbindati; nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Cakkhu rūpañca viññāṇaṃ, samphasso vedanāya ca;
Saññā sañcetanā taṇhā, dhātu khandhena te dasāti.

2. Dutiyavaggo

1. Cakkhusuttaṃ

198. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā rāhulo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ rāhulaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhuṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sotaṃ…pe… ghānaṃ… jivhā… kāyo… mano nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati…pe… sotasmimpi nibbindati… ghānasmimpi nibbindati … jivhāyapi nibbindati… kāyasmimpi nibbindati… manasmimpi nibbindati; nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Etena peyyālena dasa suttantā kātabbā. Paṭhamaṃ.

2-10. Rūpādisuttanavakaṃ

199. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rāhula, rūpā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’…pe… saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā….

‘‘Cakkhuviññāṇaṃ…pe… sotaviññāṇaṃ… ghānaviññāṇaṃ… jivhāviññāṇaṃ… kāyaviññāṇaṃ… manoviññāṇaṃ….

‘‘Cakkhusamphasso…pe… sotasamphasso… ghānasamphasso… jivhāsamphasso… kāyasamphasso… manosamphasso….

‘‘Cakkhusamphassajā vedanā…pe… sotasamphassajā vedanā… ghānasamphassajā vedanā… jivhāsamphassajā vedanā… kāyasamphassajā vedanā… manosamphassajā vedanā….

‘‘Rūpasaññā…pe… saddasaññā… gandhasaññā… rasasaññā… phoṭṭhabbasaññā… dhammasaññā….

‘‘Rūpasañcetanā…pe… saddasañcetanā… gandhasañcetanā… rasasañcetanā… phoṭṭhabbasañcetanā… dhammasañcetanā….

‘‘Rūpataṇhā …pe… saddataṇhā… gandhataṇhā… rasataṇhā… phoṭṭhabbataṇhā… dhammataṇhā….

‘‘Pathavīdhātu…pe… āpodhātu… tejodhātu… vāyodhātu… ākāsadhātu … viññāṇadhātu….

‘‘Rūpaṃ …pe… vedanā… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? Aniccaṃ, bhante…pe… evaṃ passaṃ rāhula…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātīti. Dasamaṃ.

11. Anusayasuttaṃ

200. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā rāhulo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā rāhulo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kathaṃ nu kho, bhante, jānato kathaṃ passato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na hontī’’ti? ‘‘Yaṃ kiñci, rāhula, rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Evaṃ kho, rāhula, jānato evaṃ passato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā na hontī’’ti. Ekādasamaṃ.

12. Apagatasuttaṃ

201. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā rāhulo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā rāhulo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kathaṃ nu kho, bhante, jānato kathaṃ passato imasmiṃ ca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānāpagataṃ mānasaṃ hoti vidhā samatikkantaṃ santaṃ suvimutta’’nti? ‘‘Yaṃ kiñci, rāhula, rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā sabbaṃ rūpaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anupādā vimutto hoti’’.

‘‘Yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anupādā vimutto hoti. Evaṃ kho, rāhula, jānato evaṃ passato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṅkāramamaṅkāramānāpagataṃ mānasaṃ hoti vidhā samatikkantaṃ santaṃ suvimutta’’nti. Dvādasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Cakkhu rūpañca viññāṇaṃ, samphasso vedanāya ca;
Saññā sañcetanā taṇhā, dhātu khandhena te dasa;
Anusayaṃ apagatañceva, vaggo tena pavuccatīti.

Rāhulasaṃyuttaṃ samattaṃ.

8. Lakkhaṇasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Aṭṭhisuttaṃ

202. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca lakkhaṇo āyasmā ca mahāmoggallāno [mahāmoggalāno (ka.)] gijjhakūṭe pabbate viharanti. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yenāyasmā lakkhaṇo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ lakkhaṇaṃ etadavoca – ‘‘āyāmāvuso [ehi āvuso (syā. kaṃ. ka.)] lakkhaṇa, rājagahaṃ piṇḍāya pavisissāmā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā lakkhaṇo āyasmato mahāmoggallānassa paccassosi. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno gijjhakūṭā pabbatā orohanto aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi. Atha kho āyasmā lakkhaṇo āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, āvuso moggallāna, hetu ko paccayo sitassa pātukammāyā’’ti? ‘‘Akālo kho, āvuso lakkhaṇa, etassa pañhassa. Bhagavato maṃ santike etaṃ pañhaṃ pucchā’’ti.

Atha kho āyasmā ca lakkhaṇo āyasmā ca mahāmoggallāno rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā lakkhaṇo āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘idhāyasmā mahāmoggallāno gijjhakūṭā pabbatā orohanto aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi. Ko nu kho, āvuso moggallāna, hetu ko paccayo sitassa pātukammāyā’’ti?

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ aṭṭhikasaṅkhalikaṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā phāsuḷantarikāhi vitudenti vitacchenti virājenti [vitudenti (sī.), vitacchenti vibhajenti (pī. ka.)]. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti. Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Evarūpopi nāma satto bhavissati! Evarūpopi nāma yakkho bhavissati! Evarūpopi nāma attabhāvapaṭilābho bhavissatī’’ti!!

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘cakkhubhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti; ñāṇabhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti, yatra hi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissati. Pubbeva me so, bhikkhave, satto diṭṭho ahosi, api cāhaṃ na byākāsiṃ. Ahañcetaṃ [ahamevetaṃ (sī.)] byākareyyaṃ, pare ca me [pare me (sī.)] na saddaheyyuṃ. Ye me na saddaheyyuṃ, tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe goghātako ahosi. So tassa kammassa vipākena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena evarūpaṃ attabhāvapaṭilābhaṃ paṭisaṃvedayatī’’ti. (Sabbesaṃ suttantānaṃ eseva peyyālo). Paṭhamaṃ.

2. Pesisuttaṃ

203. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ maṃsapesiṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti virājenti [virājenti (sī. syā. kaṃ.), vibhajenti (pī. ka.)]. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe goghātako ahosi…pe…. Dutiyaṃ.

3. Piṇḍasuttaṃ

204. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ maṃsapiṇḍaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti virājenti. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe sākuṇiko ahosi…pe…. Tatiyaṃ.

4. Nicchavisuttaṃ

205. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ nicchaviṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti virājenti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe orabbhiko ahosi…pe…. Catutthaṃ.

5. Asilomasuttaṃ

206. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ asilomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa te asī uppatitvā uppatitvā tasseva kāye nipatanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe sūkariko ahosi…pe…. Pañcamaṃ.

6. Sattisuttaṃ

207. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ sattilomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa tā sattiyo uppatitvā uppatitvā tasseva kāye nipatanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe māgaviko ahosi…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Usulomasuttaṃ

208. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ usulomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa te usū uppatitvā uppatitvā tasseva kāye nipatanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe kāraṇiko ahosi…pe…. Sattamaṃ.

8. Sūcilomasuttaṃ

209. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ sūcilomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa tā sūciyo uppatitvā uppatitvā tasseva kāye nipatanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe sūto [sārathiko (ka. vinayepi)] ahosi…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyasūcilomasuttaṃ

210. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ sūcilomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa tā sūciyo sīse pavisitvā mukhato nikkhamanti; mukhe pavisitvā urato nikkhamanti; ure pavisitvā udarato nikkhamanti; udare pavisitvā ūrūhi nikkhamanti; ūrūsu pavisitvā jaṅghāhi nikkhamanti; jaṅghāsu pavisitvā pādehi nikkhamanti; so sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe sūcako ahosi…pe…. Navamaṃ.

10. Kumbhaṇḍasuttaṃ

211. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ kumbhaṇḍaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. So gacchantopi teva aṇḍe khandhe āropetvā gacchati. Nisīdantopi tesveva aṇḍesu nisīdati. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti virājenti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe gāmakūṭako ahosi…pe…. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Aṭṭhi pesi ubho gāvaghātakā,
Piṇḍo sākuṇiyo nicchavorabbhi;
Asi sūkariko sattimāgavi,
Usu kāraṇiko sūci sārathi;
Yo ca sibbiyati sūcako hi so,
Aṇḍabhāri ahu gāmakūṭakoti.

2. Dutiyavaggo

1. Sasīsakasuttaṃ

212. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ rājagahe veḷuvane. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ purisaṃ gūthakūpe sasīsakaṃ nimuggaṃ…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe pāradāriko ahosi…pe…. Paṭhamaṃ.

2. Gūthakhādasuttaṃ

213. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ purisaṃ gūthakūpe nimuggaṃ ubhohi hatthehi gūthaṃ khādantaṃ…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe duṭṭhabrāhmaṇo ahosi. So kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane bhikkhusaṅghaṃ bhattena nimantetvā doṇiyo [doṇiyā (syā. kaṃ. pī. ka.)] gūthassa pūrāpetvā etadavoca – aho bhonto, yāvadatthaṃ bhuñjantu ceva harantu cāti…pe…. Dutiyaṃ.

3. Nicchavitthisuttaṃ

214. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ nicchaviṃ itthiṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti virājenti. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… esā, bhikkhave, itthī imasmiṃyeva rājagahe aticārinī ahosi…pe…. Tatiyaṃ.

4. Maṅgulitthisuttaṃ

215. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ itthiṃ duggandhaṃ maṅguliṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti virājenti. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… esā, bhikkhave, itthī imasmiṃyeva rājagahe ikkhaṇikā ahosi…pe…. Catutthaṃ.

5. Okilinīsuttaṃ

216. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ itthiṃ uppakkaṃ okiliniṃ okiriniṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… esā, bhikkhave, itthī kaliṅgassa rañño aggamahesī ahosi. Sā issāpakatā sapattiṃ aṅgārakaṭāhena okiri…pe…. Pañcamaṃ.

6. Asīsakasuttaṃ

217. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ asīsakaṃ kabandhaṃ [kavandhaṃ (sī. pī.)] vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa ure akkhīni ceva honti mukhañca. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti virājenti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe hāriko nāma coraghātako ahosi…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Pāpabhikkhusuttaṃ

218. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ bhikkhuṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa saṅghāṭipi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā [sañjotibhūtā (syā. kaṃ.)], pattopi āditto sampajjalito sajotibhūto, kāyabandhanampi ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ, kāyopi āditto sampajjalito sajotibhūto. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, bhikkhu kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane pāpabhikkhu ahosi…pe…. Sattamaṃ.

8. Pāpabhikkhunīsuttaṃ

219. ‘‘Addasaṃ bhikkhuniṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tassā saṅghāṭipi ādittā…pe… pāpabhikkhunī ahosi…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Pāpasikkhamānasuttaṃ

220. ‘‘Addasaṃ sikkhamānaṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tassā saṅghāṭipi ādittā…pe…

pāpasikkhamānā ahosi…pe…. Navamaṃ.

10. Pāpasāmaṇerasuttaṃ

221. ‘‘Addasaṃ sāmaṇeraṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa saṅghāṭipi ādittā…pe… pāpasāmaṇero ahosi…pe…. Dasamaṃ.

11. Pāpasāmaṇerīsuttaṃ

222. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ sāmaṇeriṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tassā saṅghāṭipi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā, pattopi āditto sampajjalito sajotibhūto, kāyabandhanampi ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ, kāyopi āditto sampajjalito sajotibhūto. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti. Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Evarūpopi nāma satto bhavissati! Evarūpopi nāma yakkho bhavissati! Evarūpopi nāma attabhāvapaṭilābho bhavissatī’’’ti!!

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘cakkhubhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti; ñāṇabhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti, yatra hi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissati. Pubbeva me sā, bhikkhave, sāmaṇerī diṭṭhā ahosi. Api cāhaṃ na byākāsiṃ. Ahañcetaṃ byākareyyaṃ, pare ca me na saddaheyyuṃ. Ye me na saddaheyyuṃ, tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Esā, bhikkhave, sāmaṇerī kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane pāpasāmaṇerī ahosi. Sā tassa kammassa vipākena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena evarūpaṃ attabhāvapaṭilābhaṃ paṭisaṃvedayatī’’ti. Ekādasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Kūpe nimuggo hi so pāradāriko;
Gūthakhādi ahu duṭṭhabrāhmaṇo.

Nicchavitthi aticārinī ahu;
Maṅgulitthi ahu ikkhaṇitthikā.

Okilini sapattaṅgārokiri;
Sīsacchinno ahu coraghātako.

Bhikkhu bhikkhunī sikkhamānā;
Sāmaṇero atha sāmaṇerikā.

Kassapassa vinayasmiṃ pabbajjaṃ;
Pāpakammaṃ kariṃsu tāvadeti.

Lakkhaṇasaṃyuttaṃ samattaṃ.

9. Opammasaṃyuttaṃ

1. Kūṭasuttaṃ

223. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, kūṭāgārassa yā kāci gopānasiyo sabbā tā kūṭaṅgamā kūṭasamosaraṇā kūṭasamugghātā sabbā tā samugghātaṃ gacchanti; evameva kho, bhikkhave, ye keci akusalā dhammā sabbe te avijjāmūlakā avijjāsamosaraṇā avijjāsamugghātā, sabbe te samugghātaṃ gacchanti. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘appamattā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Nakhasikhasuttaṃ

224. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsuṃ āropetvā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yo vāyaṃ [yo cāyaṃ (bahūsu)] mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito ayaṃ vā [yā cāyaṃ (syā. ka.)] mahāpathavī’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ yadidaṃ mahāpathavī. Appamattakoyaṃ bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito. Saṅkhampi na upeti upanidhimpi na upeti kalabhāgampi na upeti mahāpathaviṃ upanidhāya bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye manussesu paccājāyanti; atha kho eteyeva bahutarā sattā ye aññatra manussehi paccājāyanti. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘appamattā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3. Kulasuttaṃ

225. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici kulāni bahutthikāni appapurisāni tāni suppadhaṃsiyāni honti corehi kumbhatthenakehi; evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci bhikkhuno mettācetovimutti abhāvitā abahulīkatā so suppadhaṃsiyo hoti amanussehi. Seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici kulāni appitthikāni bahupurisāni tāni duppadhaṃsiyāni honti corehi kumbhatthenakehi, evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci bhikkhuno mettācetovimutti bhāvitā bahulīkatā so duppadhaṃsiyo hoti amanussehi. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘mettā no cetovimutti bhāvitā bhavissati bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Tatiyaṃ.

4. Okkhāsuttaṃ

226. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘yo, bhikkhave, pubbaṇhasamayaṃ okkhāsataṃ dānaṃ dadeyya, yo majjhanhikasamayaṃ okkhāsataṃ dānaṃ dadeyya, yo sāyanhasamayaṃ okkhāsataṃ dānaṃ dadeyya, yo vā pubbaṇhasamayaṃ antamaso gadduhanamattampi mettacittaṃ bhāveyya, yo vā majjhanhikasamayaṃ antamaso gadduhanamattampi mettacittaṃ bhāveyya, yo vā sāyanhasamayaṃ antamaso gadduhanamattampi mettacittaṃ bhāveyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘mettā no cetovimutti bhāvitā bhavissati bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Catutthaṃ.

5. Sattisuttaṃ

227. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, satti tiṇhaphalā. Atha puriso āgaccheyya – ‘ahaṃ imaṃ sattiṃ tiṇhaphalaṃ pāṇinā vā muṭṭhinā vā paṭileṇissāmi paṭikoṭṭissāmi paṭivaṭṭessāmī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, bhabbo nu kho so puriso amuṃ sattiṃ tiṇhaphalaṃ pāṇinā vā muṭṭhinā vā paṭileṇetuṃ paṭikoṭṭetuṃ paṭivaṭṭetu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Asu hi, bhante, satti tiṇhaphalā na sukarā pāṇinā vā muṭṭhinā vā paṭileṇetuṃ paṭikoṭṭetuṃ paṭivaṭṭetuṃ. Yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci bhikkhuno mettācetovimutti bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, tassa ce amanusso cittaṃ khipitabbaṃ maññeyya; atha kho sveva amanusso kilamathassa vighātassa bhāgī assa. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘mettā no cetovimutti bhāvitā bhavissati bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Pañcamaṃ.

6. Dhanuggahasuttaṃ

228. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, cattāro daḷhadhammā dhanuggahā susikkhitā katahatthā katūpāsanā catuddisā ṭhitā assu. Atha puriso āgaccheyya – ‘ahaṃ imesaṃ catunnaṃ daḷhadhammānaṃ dhanuggahānaṃ susikkhitānaṃ katahatthānaṃ katūpāsanānaṃ catuddisā kaṇḍe khitte appatiṭṭhite pathaviyaṃ gahetvā āharissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, ‘javano puriso paramena javena samannāgato’ti alaṃ vacanāyā’’ti?

‘‘Ekassa cepi, bhante, daḷhadhammassa dhanuggahassa susikkhitassa katahatthassa katūpāsanassa kaṇḍaṃ khittaṃ appatiṭṭhitaṃ pathaviyaṃ gahetvā āhareyya – ‘javano puriso paramena javena samannāgato’ti alaṃ vacanāya, ko pana vādo catunnaṃ daḷhadhammānaṃ dhanuggahānaṃ susikkhitānaṃ katahatthānaṃ katūpāsanāna’’nti?

‘‘Yathā ca, bhikkhave, tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, tato sīghataro. Yathā ca, bhikkhave, tassa purisassa javo yathā ca candimasūriyānaṃ javo yathā ca yā devatā candimasūriyānaṃ purato dhāvanti tāsaṃ devatānaṃ javo, ( ) [(tato sīghataro. yathā ca bhikkhave tassa purisassa javo, yathā ca candimasuriyānaṃ javo, yathā ca yā devatā candimasuriyānaṃ purato dhāvanti, tāsaṃ devatānaṃ javo,) (sī. syā. kaṃ.)] tato sīghataraṃ āyusaṅkhārā khiyanti. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘appamattā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Āṇisuttaṃ

229. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, dasārahānaṃ ānako [āṇako (sī.)] nāma mudiṅgo ahosi. Tassa dasārahā ānake ghaṭite aññaṃ āṇiṃ odahiṃsu. Ahu kho so, bhikkhave, samayo yaṃ ānakassa mudiṅgassa porāṇaṃ pokkharaphalakaṃ antaradhāyi. Āṇisaṅghāṭova avasissi. Evameva kho, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ, ye te suttantā tathāgatabhāsitā gambhīrā gambhīratthā lokuttarā suññatappaṭisaṃyuttā, tesu bhaññamānesu na sussūsissanti na sotaṃ odahissanti na aññā cittaṃ upaṭṭhāpessanti na ca te dhamme uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ maññissanti’’.

‘‘Ye pana te suttantā kavikatā kāveyyā cittakkharā cittabyañjanā bāhirakā sāvakabhāsitā, tesu bhaññamānesu sussūsissanti, sotaṃ odahissanti, aññā cittaṃ upaṭṭhāpessanti, te ca dhamme uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ maññissanti. Evametesaṃ, bhikkhave, suttantānaṃ tathāgatabhāsitānaṃ gambhīrānaṃ gambhīratthānaṃ lokuttarānaṃ suññatappaṭisaṃyuttānaṃ antaradhānaṃ bhavissati. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘ye te suttantā tathāgatabhāsitā gambhīrā gambhīratthā lokuttarā suññatappaṭisaṃyuttā, tesu bhaññamānesu sussūsissāma, sotaṃ odahissāma, aññā cittaṃ upaṭṭhāpessāma, te ca dhamme uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ maññissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Sattamaṃ.

8. Kaliṅgarasuttaṃ

230. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Kaliṅgarūpadhānā, bhikkhave, etarahi licchavī viharanti appamattā ātāpino upāsanasmiṃ. Tesaṃ rājā māgadho ajātasattu vedehiputto na labhati otāraṃ na labhati ārammaṇaṃ. Bhavissanti, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ licchavī sukhumālā [sukumālā (sī.), sukhumā (ka.)] mudutalunahatthapādā [mudutalāhatthapādā (syā. kaṃ.)] te mudukāsu seyyāsu tūlabimbohanāsu [tūlabimbohanāsu (syā. kaṃ. pī.), tūlabimbohanādīsu (sī.), tūlabibbohanādīsu (ka.)] yāvasūriyuggamanā seyyaṃ kappissanti. Tesaṃ rājā māgadho ajātasattu vedehiputto lacchati otāraṃ lacchati ārammaṇaṃ.

‘‘Kaliṅgarūpadhānā, bhikkhave, etarahi bhikkhū viharanti appamattā ātāpino padhānasmiṃ. Tesaṃ māro pāpimā na labhati otāraṃ na labhati ārammaṇaṃ. Bhavissanti, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ bhikkhū sukhumā mudutalunahatthapādā. Te mudukāsu seyyāsu tūlabimbohanāsu yāvasūriyuggamanā seyyaṃ kappissanti. Tesaṃ māro pāpimā lacchati otāraṃ lacchati ārammaṇaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kaliṅgarūpadhānā viharissāma appamattā ātāpino padhānasmi’nti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Nāgasuttaṃ

231. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññataro navo bhikkhu ativelaṃ kulāni upasaṅkamati. Tamenaṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘māyasmā ativelaṃ kulāni upasaṅkamī’’ti. So bhikkhu bhikkhūhi vuccamāno evamāha – ‘‘ime hi nāma therā bhikkhū kulāni upasaṅkamitabbaṃ maññissanti, kimaṅgaṃ [kimaṅga (sī.)] panāha’’nti?

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, aññataro navo bhikkhu ativelaṃ kulāni upasaṅkamati. Tamenaṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘māyasmā ativelaṃ kulāni upasaṅkamī’ti. So bhikkhu bhikkhūhi vuccamāno evamāha – ‘ime hi nāma therā bhikkhū kulāni upasaṅkamitabbaṃ maññissanti, kimaṅgaṃ panāha’’’nti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, araññāyatane mahāsarasī. Taṃ nāgā upanissāya viharanti. Te taṃ sarasiṃ ogāhetvā soṇḍāya bhisamuḷālaṃ abbuhetvā [abbhūhetvā (ka.), abbāhitvā (mahāva. 278)] suvikkhālitaṃ vikkhāletvā akaddamaṃ saṅkhāditvā [saṅkharitvā (pī. ka.)] ajjhoharanti. Tesaṃ taṃ vaṇṇāya ceva hoti balāya ca, na ca tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchanti maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Tesaṃyeva kho pana, bhikkhave, mahānāgānaṃ anusikkhamānā taruṇā bhiṅkacchāpā taṃ sarasiṃ ogāhetvā soṇḍāya bhisamuḷālaṃ abbuhetvā na suvikkhālitaṃ vikkhāletvā sakaddamaṃ asaṅkhāditvā ajjhoharanti. Tesaṃ taṃ neva vaṇṇāya hoti na balāya. Tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchanti maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, idha therā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisanti. Te tattha dhammaṃ bhāsanti. Tesaṃ gihī pasannākāraṃ karonti. Te taṃ lābhaṃ agadhitā amucchitā anajjhopannā [anajjhāpannā (sabbattha) ma. ni. 1 pāsarāsisuttavaṇṇanā oloketabbā] ādīnavadassāvino nissaraṇapaññā paribhuñjanti. Tesaṃ taṃ vaṇṇāya ceva hoti balāya ca, na ca tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchanti maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Tesaṃyeva kho pana, bhikkhave, therānaṃ bhikkhūnaṃ anusikkhamānā navā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisanti. Te tattha dhammaṃ bhāsanti. Tesaṃ gihī pasannākāraṃ karonti. Te taṃ lābhaṃ gadhitā mucchitā ajjhopannā anādīnavadassāvino anissaraṇapaññā paribhuñjanti. Tesaṃ taṃ neva vaṇṇāya hoti na balāya, te tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchanti maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘agadhitā amucchitā anajjhopannā ādīnavadassāvino nissaraṇapaññā taṃ lābhaṃ paribhuñjissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Navamaṃ.

10. Biḷārasuttaṃ

232. Sāvatthiyaṃ viharati. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu ativelaṃ kulesu cārittaṃ āpajjati. Tamenaṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘māyasmā ativelaṃ kulesu cārittaṃ āpajjī’’ti. So bhikkhu bhikkhūhi vuccamāno na viramati. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, aññataro bhikkhu ativelaṃ kulesu cārittaṃ āpajjati. Tamenaṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘māyasmā ativelaṃ kulesu cārittaṃ āpajjī’ti. So bhikkhu bhikkhūhi vuccamāno na viramatī’’ti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, biḷāro sandhisamalasaṅkaṭīre ṭhito ahosi mudumūsiṃ maggayamāno – ‘yadāyaṃ mudumūsi gocarāya pakkamissati, tattheva naṃ gahetvā khādissāmī’ti. Atha kho so, bhikkhave, mudumūsi gocarāya pakkāmi. Tamenaṃ biḷāro gahetvā sahasā saṅkhāditvā [saṅkharitvā (pī. ka.), maṃsaṃ khāditvā (syā. kaṃ.), asaṃkhāditvā (katthaci)] ajjhohari. Tassa so mudumūsi antampi khādi, antaguṇampi khādi. So tatonidānaṃ maraṇampi nigacchi maraṇamattampi dukkhaṃ.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati arakkhiteneva kāyena arakkhitāya vācāya arakkhitena cittena, anupaṭṭhitāya satiyā, asaṃvutehi indriyehi. So tattha passati mātugāmaṃ dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā. Tassa mātugāmaṃ disvā dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. So rāgānuddhaṃsena cittena maraṇaṃ vā nigacchati maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Maraṇañhetaṃ, bhikkhave, ariyassa vinaye yo sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Maraṇamattañhetaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ yadidaṃ aññataraṃ saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ āpajjati. Yathārūpāya āpattiyā vuṭṭhānaṃ paññāyati. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘rakkhiteneva kāyena rakkhitāya vācāya rakkhitena cittena, upaṭṭhitāya satiyā, saṃvutehi indriyehi gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dasamaṃ.

11. Siṅgālasuttaṃ

233. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘assuttha no tumhe, bhikkhave, rattiyā paccūsasamayaṃ jarasiṅgālassa vassamānassā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Eso kho, bhikkhave, jarasiṅgālo ukkaṇḍakena nāma rogajātena phuṭṭho. So yena yena icchati tena tena gacchati; yattha yattha icchati tattha tattha tiṭṭhati; yattha yattha icchati tattha tattha nisīdati; yattha yattha icchati tattha tattha nipajjati; sītakopi naṃ vāto upavāyati. Sādhu khvassa, bhikkhave, yaṃ idhekacco sakyaputtiyapaṭiñño evarūpampi attabhāvapaṭilābhaṃ paṭisaṃvediyetha. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘appamattā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Ekādasamaṃ.

12. Dutiyasiṅgālasuttaṃ

234. Sāvatthiyaṃ viharati…pe… ‘‘assuttha no tumhe, bhikkhave, rattiyā paccūsasamayaṃ jarasiṅgālassa vassamānassā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Siyā kho, bhikkhave, tasmiṃ jarasiṅgāle yā kāci kataññutā kataveditā, na tveva idhekacce sakyaputtiyapaṭiññe siyā yā kāci kataññutā kataveditā. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kataññuno bhavissāma katavedino; na ca no [na ca noti idaṃ sī. pī. potthakesu natthi] amhesu appakampi kataṃ nassissatī’ti [mā nassissatīti (sī. pī.), vinassissatīti (syā. kaṃ.)]. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dvādasamaṃ.

Opammasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Kūṭaṃ nakhasikhaṃ kulaṃ, okkhā satti dhanuggaho;
Āṇi kaliṅgaro nāgo, biḷāro dve siṅgālakāti.

10. Bhikkhusaṃyuttaṃ

1. Kolitasuttaṃ

235. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho āyasmā mahāmoggallāno bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato mahāmoggallānassa paccassosuṃ.

Āyasmā mahāmoggallāno etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, āvuso, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘ariyo tuṇhībhāvo, ariyo tuṇhībhāvoti vuccati. Katamo nu kho ariyo tuṇhībhāvo’ti? Tassa mayhaṃ āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati ariyo tuṇhībhāvo’ti. So khvāhaṃ, āvuso, vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihariṃ. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato vitakkasahagatā saññā manasikārā samudācaranti’’.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna, mā, brāhmaṇa, ariyaṃ tuṇhībhāvaṃ pamādo, ariye tuṇhībhāve cittaṃ saṇṭhapehi, ariye tuṇhībhāve cittaṃ ekodibhāvaṃ karohi, ariye tuṇhībhāve cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya – ‘satthārā anuggahito sāvako mahābhiññataṃ patto’ti, mamaṃ taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘satthārā anuggahito sāvako mahābhiññataṃ patto’’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Upatissasuttaṃ

236. Sāvatthiyaṃ viharati. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Idha mayhaṃ, āvuso, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘atthi nu kho taṃ kiñci lokasmiṃ yassa me vipariṇāmaññathābhāvā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’ti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘natthi kho taṃ kiñci lokasmiṃ yassa me vipariṇāmaññathābhāvā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘satthupi kho te, āvuso sāriputta, vipariṇāmaññathābhāvā nuppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Satthupi kho me, āvuso, vipariṇāmaññathābhāvā nuppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā, api ca me evamassa – ‘mahesakkho vata, bho, satthā antarahito mahiddhiko mahānubhāvo. Sace hi bhagavā ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’nti. Tathā hi panāyasmato sāriputtassa dīgharattaṃ ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā susamūhatā. Tasmā āyasmato sāriputtassa satthupi vipariṇāmaññathābhāvā nuppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Ghaṭasuttaṃ

237. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno rājagahe viharanti veḷuvane kalandakanivāpe ekavihāre. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā mahāmoggallānena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca –

‘‘Vippasannāni kho te, āvuso moggallāna, indriyāni; parisuddho mukhavaṇṇo pariyodāto santena nūnāyasmā mahāmoggallāno ajja vihārena vihāsī’’ti. ‘‘Oḷārikena khvāhaṃ, āvuso, ajja vihārena vihāsiṃ. Api ca, me ahosi dhammī kathā’’ti. ‘‘Kena saddhiṃ panāyasmato mahāmoggallānassa ahosi dhammī kathā’’ti? ‘‘Bhagavatā kho me, āvuso, saddhiṃ ahosi dhammī kathā’’ti. ‘‘Dūre kho, āvuso, bhagavā etarahi sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Kiṃ nu kho, āyasmā, mahāmoggallāno bhagavantaṃ iddhiyā upasaṅkami; udāhu bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ iddhiyā upasaṅkamī’’ti? ‘‘Na khvāhaṃ, āvuso, bhagavantaṃ iddhiyā upasaṅkamiṃ; napi maṃ bhagavā iddhiyā upasaṅkami. Api ca, me yāvatā bhagavā ettāvatā dibbacakkhu visujjhi dibbā ca sotadhātu. Bhagavatopi yāvatāhaṃ ettāvatā dibbacakkhu visujjhi dibbā ca sotadhātū’’ti. ‘‘Yathākathaṃ panāyasmato mahāmoggallānassa bhagavatā saddhiṃ ahosi dhammī kathā’’ti?

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, bhagavantaṃ etadavocaṃ – ‘āraddhavīriyo āraddhavīriyoti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, āraddhavīriyo hotī’ti? Evaṃ vutte, maṃ, āvuso, bhagavā etadavoca – ‘idha, moggallāna, bhikkhu āraddhavīriyo viharati – kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhī ca avasissatu, sarīre upasussatu maṃsalohitaṃ, yaṃ taṃ purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena pattabbaṃ na taṃ apāpuṇitvā vīriyassa saṇṭhānaṃ bhavissatīti. Evaṃ kho, moggallāna, āraddhavīriyo hotī’ti. Evaṃ kho me, āvuso, bhagavatā saddhiṃ ahosi dhammī kathā’’ti.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, himavato pabbatarājassa parittā pāsāṇasakkharā yāvadeva upanikkhepanamattāya; evameva kho mayaṃ āyasmato mahāmoggallānassa yāvadeva upanikkhepanamattāya. Āyasmā hi mahāmoggallāno mahiddhiko mahānubhāvo ākaṅkhamāno kappaṃ tiṭṭheyyā’’ti.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, mahatiyā loṇaghaṭāya parittā loṇasakkharāya yāvadeva upanikkhepanamattāya; evameva kho mayaṃ āyasmato sāriputtassa yāvadeva upanikkhepanamattāya. Āyasmā hi sāriputto bhagavatā anekapariyāyena thomito vaṇṇito pasattho –

‘‘Sāriputtova paññāya, sīlena upasamena ca;
Yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti.

Itiha te ubho mahānāgā aññamaññassa subhāsitaṃ sulapitaṃ samanumodiṃsūti. Tatiyaṃ.

4. Navasuttaṃ

238. Sāvatthiyaṃ viharati. Tena kho pana samayena aññataro navo bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā appossukko tuṇhībhūto saṅkasāyati, na bhikkhūnaṃ veyyāvaccaṃ karoti cīvarakārasamaye. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, aññataro navo bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā appossukko tuṇhībhūto saṅkasāyati, na bhikkhūnaṃ veyyāvaccaṃ karoti cīvarakārasamaye’’ti.

Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena taṃ bhikkhuṃ āmantehi ‘satthā taṃ, āvuso, āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘satthā taṃ, āvuso, āmantetī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho so bhikkhu tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ bhikkhuṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, bhikkhu, pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā appossukko tuṇhībhūto saṅkasāyasi, na bhikkhūnaṃ veyyāvaccaṃ karosi cīvarakārasamaye''ti? ''Ahampi kho, bhante, sakaṃ kiccaṃ karomī''ti.

Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā cetoparivitakkamaññāya bhikkhū āmantesi – ''mā kho tumhe, bhikkhave, etassa bhikkhuno ujjhāyittha. Eso kho, bhikkhave, bhikkhu catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī, yassa catthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī''ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Nayidaṃ sithilamārabbha, nayidaṃ appena thāmasā;
Nibbānaṃ adhigantabbaṃ, sabbadukkhappamocanaṃ.

''Ayañca daharo bhikkhu, ayamuttamapuriso;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhini''nti. catutthaṃ;

5. Sujātasuttaṃ

239. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā sujāto yena bhagavā tenupasaṅkami. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ sujātaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhikkhū āmantesi – ''ubhayenevāyaṃ, bhikkhave, kulaputto sobhati – yañca abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato, yassa catthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajjanti tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī''ti. Idamavoca bhagavā…pe… satthā –

''Sobhati vatāyaṃ bhikkhu, ujubhūtena cetasā;
Vippayutto visaṃyutto, anupādāya nibbuto;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhini''nti. pañcamaṃ;

6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttaṃ

240. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā lakuṇḍakabhaddiyo yena bhagavā tenupasaṅkami. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhikkhū āmantesi – ''passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ bhikkhuṃ āgacchantaṃ dubbaṇṇaṃ duddasikaṃ okoṭimakaṃ bhikkhūnaṃ paribhūtarūpa''nti? ''Evaṃ, bhante''. ''Eso kho, bhikkhave, bhikkhu mahiddhiko mahānubhāvo, na ca sā samāpatti sulabharūpā yā tena bhikkhunā asamāpannapubbā. Yassa catthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī''ti. Idamavoca bhagavā…pe… satthā –

''Haṃsā koñcā mayūrā ca, hatthayo pasadā migā;
Sabbe sīhassa bhāyanti, natthi kāyasmiṃ tulyatā.

''Evameva manussesu, daharo cepi paññavā;
So hi tattha mahā hoti, neva bālo sarīravā''ti. chaṭṭhaṃ;

7. Visākhasuttaṃ

241. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena āyasmā visākho pañcālaputto upaṭṭhānasālāyaṃ bhikkhū dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti, poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā pariyāpannāya anissitāya.

Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena upaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘ko nu kho, bhikkhave, upaṭṭhānasālāyaṃ bhikkhū dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā pariyāpannāya anissitāyā’’ti? ‘‘Āyasmā, bhante, visākho pañcālaputto upaṭṭhānasālāyaṃ bhikkhū dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti, poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā pariyāpannāya anissitāyā’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ visākhaṃ pañcālaputtaṃ āmantesi – ‘‘sādhu sādhu, visākha, sādhu kho tvaṃ, visākha, bhikkhū dhammiyā kathāya sandassesi…pe… atthassa viññāpaniyā pariyāpannāya anissitāyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Nābhāsamānaṃ jānanti, missaṃ bālehi paṇḍitaṃ;
Bhāsamānañca jānanti, desentaṃ amataṃ padaṃ.

‘‘Bhāsaye jotaye dhammaṃ, paggaṇhe isinaṃ dhajaṃ;
Subhāsitadhajā isayo, dhammo hi isinaṃ dhajo’’ti. sattamaṃ;

8. Nandasuttaṃ

242. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā nando bhagavato mātucchāputto ākoṭitapaccākoṭitāni cīvarāni pārupitvā akkhīni añjetvā acchaṃ pattaṃ gahetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ nandaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘na kho te taṃ, nanda, patirūpaṃ kulaputtassa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitassa, yaṃ tvaṃ ākoṭitapaccākoṭitāni cīvarāni pārupeyyāsi, akkhīni ca añjeyyāsi, acchañca pattaṃ dhāreyyāsi. Etaṃ kho te, nanda, patirūpaṃ kulaputtassa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitassa, yaṃ tvaṃ āraññiko ca assasi, piṇḍapātiko ca paṃsukuliko ca kāmesu ca anapekkho vihareyyāsī’’ti. Idamavoca bhagavā…pe… satthā –

‘‘Kadāhaṃ nandaṃ passeyyaṃ, āraññaṃ paṃsukūlikaṃ;
Aññātuñchena yāpentaṃ, kāmesu anapekkhina’’nti.

Atha kho āyasmā nando aparena samayena āraññiko ca piṇḍapātiko ca paṃsukūliko ca kāmesu ca anapekkho vihāsīti. Aṭṭhamaṃ.

9. Tissasuttaṃ

243. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā tisso bhagavato pitucchāputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi dukkhī dummano assūni pavattayamāno. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ tissaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho tvaṃ, tissa, ekamantaṃ nisinno dukkhī dummano assūni pavattayamāno’’ti? ‘‘Tathā hi pana maṃ, bhante, bhikkhū samantā vācāsannitodakena [vācāya sannitodakena (ka.)] sañjambharimakaṃsū’’ti [sañjabbharimakaṃsūti (?)]. ‘‘Tathāhi pana tvaṃ, tissa, vattā no ca vacanakkhamo; na kho te taṃ, tissa, patirūpaṃ kulaputtassa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitassa, yaṃ tvaṃ vattā no ca vacanakkhamo. Etaṃ kho te, tissa, patirūpaṃ kulaputtassa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitassa – ‘yaṃ tvaṃ vattā ca assa vacanakkhamo cā’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Kiṃ nu kujjhasi mā kujjhi, akkodho tissa te varaṃ;
Kodhamānamakkhavinayatthañhi, tissa brahmacariyaṃ vussatī’’ti. navamaṃ;

10. Theranāmakasuttaṃ

244. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu theranāmako ekavihārī ceva hoti ekavihārassa ca vaṇṇavādī. So eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati eko paṭikkamati eko raho nisīdati eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, aññataro bhikkhu theranāmako ekavihārī ekavihārassa ca vaṇṇavādī’’ti.

Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena theraṃ bhikkhuṃ āmantehi – ‘satthā taṃ, āvuso thera, āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yenāyasmā thero tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘satthā taṃ, āvuso thera, āmantetī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā thero tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ theraṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, thera, ekavihārī ekavihārassa ca vaṇṇavādī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, thera, ekavihārī ekavihārassa ca vaṇṇavādī’’ti? ‘‘Idhāhaṃ, bhante, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisāmi eko paṭikkamāmi eko raho nisīdāmi eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāmi. Evaṃ khvāhaṃ, bhante, ekavihārī ekavihārassa ca vaṇṇavādī’’ti.

‘‘Attheso, thera, ekavihāro neso natthīti vadāmi. Api ca, thera, yathā ekavihāro vitthārena paripuṇṇo hoti taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho…pe…. ‘‘Kathañca, thera, ekavihāro vitthārena paripuṇṇo hoti. Idha, thera, yaṃ atītaṃ taṃ pahīnaṃ, yaṃ anāgataṃ taṃ paṭinissaṭṭhaṃ, paccuppannesu ca attabhāvapaṭilābhesu chandarāgo suppaṭivinīto. Evaṃ kho, thera, ekavihāro vitthārena paripuṇṇo hotī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Sabbābhibhuṃ sabbaviduṃ sumedhaṃ,
Sabbesu dhammesu anūpalittaṃ;
Sabbañjahaṃ taṇhākkhaye vimuttaṃ,
Tamahaṃ naraṃ ekavihārīti brūmī’’ti. dasamaṃ;

11. Mahākappinasuttaṃ

245. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho āyasmā mahākappino yena bhagavā tenupasaṅkami. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ mahākappinaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘passatha no tumhe bhikkhave, etaṃ bhikkhuṃ āgacchantaṃ odātakaṃ tanukaṃ tuṅganāsika’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Eso kho, bhikkhave, bhikkhu mahiddhiko mahānubhāvo. Na ca sā samāpatti sulabharūpā yā tena bhikkhunā asamāpannapubbā. Yassa catthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Khattiyo seṭṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino;

Vijjācaraṇasampanno, so seṭṭho devamānuse.

‘‘Divā tapati ādicco, rattimābhāti candimā;
Sannaddho khattiyo tapati, jhāyī tapati brāhmaṇo;
Atha sabbamahorattiṃ [atha sabbamahorattaṃ (sī. syā. kaṃ.)], buddho tapati tejasā’’ti.
ekādasamaṃ;

12. Sahāyakasuttaṃ

246. Sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho dve bhikkhū sahāyakā āyasmato mahākappinassa saddhivihārino yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu. Addasā kho bhagavā te bhikkhū dūratova āgacchante. Disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘passatha no tumhe, bhikkhave, ete bhikkhū sahāyake āgacchante kappinassa saddhivihārino’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Ete kho te bhikkhū mahiddhikā mahānubhāvā. Na ca sā samāpatti sulabharūpā, yā tehi bhikkhūhi asamāpannapubbā. Yassa catthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Sahāyā vatime bhikkhū, cirarattaṃ sametikā;
Sameti nesaṃ saddhammo, dhamme buddhappavedite.

‘‘Suvinītā kappinena, dhamme ariyappavedite;
Dhārenti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhini’’nti. dvādasamaṃ;

Bhikkhusaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Kolito upatisso ca, ghaṭo cāpi pavuccati;
Navo sujāto bhaddi ca, visākho nando tisso ca;
Theranāmo ca kappino, sahāyena ca dvādasāti.

Nidānavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Nidānābhisamayadhātu, anamataggena kassapaṃ;
Sakkārarāhulalakkhaṇo, opamma-bhikkhunā vaggo.

Dutiyo tena pavuccatīti.

Nidānavaggasaṃyuttapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Nidānavagga-aṭṭhakathā

1. Nidānasaṃyuttaṃ

1. Buddhavaggo

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā

1. **Evaṃ me suta**nti – nidānavagge paṭhamaṃ paṭiccasamuppādasuttaṃ. Tatrāyaṃ anupubbapadavaṇṇanā – **tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesī**ti, ettha **tatrā**ti desakālaparidīpanaṃ. Tañhi ‘‘yaṃ samayaṃ viharati, tatra samaye, yasmiñca jetavane viharati, tatra jetavane’’ti dīpeti. Bhāsitabbayutte vā desakāle dīpeti. Na hi bhagavā ayutte dese kāle ca dhammaṃ bhāsati. ‘‘Akālo kho tāva bāhiyā’’tiādi (udā. 10) cettha sādhakaṃ. **Kho**ti padapūraṇamatte, avadhāraṇe ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavā**ti lokagarudīpanaṃ. **Bhikkhū**ti kathāsavanayuttapuggalavacanaṃ. Apicettha ‘‘bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhūpagatoti bhikkhū’’tiādinā (pārā. 45; vibha. 510) nayena vacanattho veditabbo. **Āmantesī**ti ālapi, abhāsi, sambodhesi, ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi hoti. Yathāha – ‘‘āmantayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave’’ti. Pakkosanepi. Yathāha – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena sāriputtaṃ āmantehī’’ti (a. ni. 9.11). **Bhikkhavo**ti āmantanākāradīpanaṃ. Tañca bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhattā vuttaṃ. Bhikkhanasīlatāguṇayuttopi hi bhikkhu, bhikkhanadhammatāguṇayuttopi bhikkhane sādhukāritāguṇayuttopīti saddavidū maññanti. Tena ca tesaṃ bhikkhanasīlatādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikajanasevitavuttiṃ pakāsento uddhatadīnabhāvaniggahaṃ karoti. ‘‘Bhikkhavo’’ti iminā ca karuṇāvipphārasommahadayanayananipātapubbaṅgamena vacanena te attano abhimukhe karonto teneva kathetukamyatādīpakena nesaṃ vacanena sotukamyataṃ janeti, teneva ca sambodhanatthena sādhukaṃ manasikārepi niyojeti. Sādhukaṃ manasikārāyattā hi sāsanasampatti.

Aparesupi devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce? Jeṭṭhaseṭṭhāsannasadāsannihitabhāvato. Sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā, parisāya jeṭṭhā bhikkhū paṭhamaṃ uppannattā, seṭṭhā anagāriyabhāvaṃ ādiṃ katvā satthucariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisinnesu satthusantikattā, sadāsannihitā satthusantikāvacarattāti. Apica te dhammadesanāya bhājanaṃ yathānusiṭṭhaṃ paṭipattisabbhāvato. Visesato ca ekacce bhikkhūyeva sandhāya ayaṃ desanāpīti evaṃ āmantesi.

Kimatthaṃ pana bhagavā dhammaṃ desento paṭhamaṃ bhikkhū āmantesi, na dhammameva desesīti? Satijananatthaṃ. Bhikkhū aññaṃ cintentāpi vikkhittacittāpi dhammaṃ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānaṃ manasikarontāpi nisinnā honti. Te anāmantetvā dhamme desiyamāne ‘‘ayaṃ desanā kiṃnidānā kiṃpaccayā katamāya aṭṭhuppattiyā desitā’’ti sallakkhetuṃ asakkontā duggahitaṃ vā gaṇheyyuṃ, na vā gaṇheyyuṃ, tena nesaṃ satijananatthaṃ bhagavā paṭhamaṃ āmantetvā pacchā dhammaṃ deseti.

Bhadanteti gāravavacanametaṃ, satthuno paṭivacanadānaṃ vā. Apicettha ‘‘bhikkhavo’’ti vadamāno bhagavā bhikkhū ālapati. ‘‘Bhadante’’ti vadamānā te bhagavantaṃ paccālapanti. Tathā hi ‘‘bhikkhavo’’ti bhagavā ābhāsati, ‘‘bhadante’’ti paccābhāsanti. ‘‘Bhikkhavo’’ti paṭivacanaṃ dāpeti, ‘‘bhadante’’ti paṭivacanaṃ denti. **Te bhikkhū**ti ye bhagavā āmantesi, te. **Bhagavato paccassosu**nti bhagavato āmantanaṃ patiassosuṃ, abhimukhā hutvā suṇiṃsu sampaṭicchiṃsu paṭiggahesunti attho. **Bhagavā etadavocā**ti, bhagavā etaṃ idāni vattabbaṃ sakalasuttaṃ avoca. Ettāvatā yaṃ āyasmatā ānandena atthabyañjanasampannassa buddhānaṃ desanāñāṇagambhīrabhāvasaṃsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhaṇatthaṃ kāladesadesakaparisāpadesappaṭimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Idāni **paṭiccasamuppādaṃ vo**tiādinā nayena bhagavatā nikkhittassa suttassa saṃvaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā panesā suttavaṇṇanā yasmā suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṃ tāva vicāressāma. Cattāro hi suttanikkhepā – attajjhāsayo, parajjhāsayo, pucchāvasiko, aṭṭhuppattikoti. Tattha yāni suttāni bhagavā parehi anajjhiṭṭho kevalaṃ attano ajjhāsayeneva katheti, seyyathidaṃ – dasabalasuttantahārako candopama-vīṇopama-sammappadhāna-iddhipāda-indriyabala-bojjhaṅgamaggaṅga-suttantahārakoti evamādīni, tesaṃ **attajjhāsayo** nikkhepo.

Yāni pana ‘‘paripakkā kho rāhulassa vimuttiparipācanīyā dhammā. Yaṃnūnāhaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vineyya’’nti (saṃ. ni. 4.121; ma. ni. 3.416) evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ khantiṃ nijjhānakkhamaṃ manaṃ abhinīhāraṃ bujjhanabhāvañca apekkhitvā parajjhāsayavasena kathitāni, seyyathidaṃ – cūḷarāhulovādasuttaṃ, mahārāhulovādasuttaṃ, dhammacakkappavattanaṃ, anattalakkhaṇasuttaṃ, āsīvisopamasuttaṃ, dhātuvibhaṅgasuttanti, evamādīni, tesaṃ **parajjhāsayo** nikkhepo.

Bhagavantaṃ pana upasaṅkamitvā catasso parisā cattāro vaṇṇā nāgā supaṇṇā gandhabbā asurā yakkhā mahārājāno tāvatiṃsādayo devā mahābrahmāti evamādayo ‘‘bojjhaṅgā bojjhaṅgāti, bhante, vuccanti – (saṃ. ni. 5.202) nīvaraṇā nīvaraṇāti, bhante, vuccanti – ime nu kho, bhante, pañcupādānakkhandhā, kiṃsūdha vittaṃ purisassa seṭṭha’’ntiādinā (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 183) nayena pañhaṃ pucchanti. Evaṃ puṭṭhena bhagavatā yāni kathitāni bojjhaṅgasaṃyuttādīni, yāni vā panaññānipi devatāsaṃyutta, mārasaṃyutta, brahmasaṃyutta, sakkapañha, cūḷavedalla, mahāvedalla, sāmaññaphalaāḷavaka, sūciloma, kharalomasuttādīni, tesaṃ **pucchāvasiko** nikkhepo.

Yāni pana tāni uppannaṃ kāraṇaṃ paṭicca kathitāni, seyyathidaṃ – dhammadāyādaṃ. Cūḷasīhanādasuttaṃ puttamaṃsūpamaṃ dārukkhandhūpamaṃ aggikkhandhūpamaṃ pheṇapiṇḍūpamaṃ pāricchattakūpamanti evamādīni, tesaṃ **aṭṭhuppattiko** nikkhepo.

Evametesu catūsu nikkhepesu imassa paṭiccasamuppādasuttassa parajjhāsayo nikkhepo. Parapuggalajjhāsayavasena hidaṃ bhagavatā nikkhittaṃ. Katamesaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasenāti? Ugghaṭitaññūnaṃ. Cattāro hi puggalā ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyo padaparamoti. Tattha yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**. Yassa puggalassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipañcitaññū**. Yassa puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto, kalyāṇamitte sevato, bhajato, payirupāsato, anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato, bahumpi dhārayato, bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo**. Iti imesu catūsu puggalesu ugghaṭitaññūpuggalānaṃ ajjhāsayavasena idaṃ suttaṃ nikkhittaṃ.

Tadā kira pañcasatā janapadavāsikā bhikkhū sabbeva ekacarā dvicarā ticarā catucarā pañcacarā sabhāgavuttino dhutaṅgadharā āraddhavīriyā yuttayogā vipassakā saṇhaṃ sukhumaṃ suññataṃ paccayākāradesanaṃ patthayamānā sāyanhasamaye bhagavantaṃ upasaṅkamitvā, vanditvā, rattakambalasāṇiyā parikkhipamānā viya desanaṃ paccāsīsamānā parivāretvā nisīdiṃsu. Tesaṃ ajjhāsayavasena bhagavā idaṃ suttaṃ ārabhi. Yathā hi cheko cittakāro aparikammakatabhittiṃ labhitvā, na āditova rūpaṃ samuṭṭhāpesi, mahāmattikalepādīhi pana bhittiparikammaṃ tāva katvā, kataparikammāya bhittiyā rūpaṃ samuṭṭhāpeti, kataparikammaṃ pana bhittiṃ labhitvā, bhittiparikammabyāpāraṃ akatvā, raṅgajātāni yojetvā, vaṭṭikaṃ vā tūlikaṃ vā ādāya rūpameva samuṭṭhāpeti, evameva bhagavā akatābhinivesaṃ ādikammikakulaputtaṃ labhitvā nāssa āditova arahattapadaṭṭhānaṃ saṇhaṃ sukhumaṃ suññataṃ vipassanālakkhaṇaṃ ācikkhati, sīlasamādhikammassakatādiṭṭhisampadāya pana yojento pubbabhāgapaṭipadaṃ tāva ācikkhati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā. Yato kho te, bhikkhu, sīlañca suvisuddhaṃ bhavissati diṭṭhi ca ujukā. Tato tvaṃ, bhikkhu, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro satipaṭṭhāne tividhena bhāveyyāsi. Katame cattāro? Idha tvaṃ, bhikkhu, ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Bahiddhā vā kāye…pe… ajjhattabahiddhā vā kāye…pe… dhammesu dhammānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yato kho tvaṃ, bhikkhu, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ tividhena bhāvessasi, tato tuyhaṃ, bhikkhu, yā ratti vā divaso vā āgamissati, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihānī’’ti (saṃ. ni. 5.369).

Evaṃ ādikammikakulaputtassa sīlakathāya parikammaṃ kathetvā, arahattapadaṭṭhānaṃ saṇhaṃ sukhumaṃ suññataṃ vipassanālakkhaṇaṃ ācikkhati.

Parisuddhasīlaṃ pana āraddhavīriyaṃ yuttayogaṃ vipassakaṃ labhitvā, nāssa pubbabhāgapaṭipadaṃ ācikkhati, ujukameva pana arahattapadaṭṭhānaṃ saṇhaṃ sukhumaṃ suññataṃ vipassanālakkhaṇaṃ ācikkhati. Ime pañcasatā bhikkhū pubbabhāgapaṭipadaṃ parisodhetvā ṭhitā sudhantasuvaṇṇasadisā suparimajjitamaṇikkhandhasannibhā, eko lokuttaramaggova nesaṃ anāgato. Iti tassāgamanatthāya satthā tesaṃ ajjhāsayaṃ apekkhamāno idaṃ suttaṃ ārabhi.

Tattha **paṭiccasamuppāda**nti paccayākāraṃ. Paccayākāro hi aññamaññaṃ paṭicca sahite dhamme uppādeti. Tasmā paṭiccasamuppādoti vuccati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato gahetabbo.

Voti ayaṃ vo-saddo paccatta-upayogakaraṇa-sampadāna-sāmivacana-padapūraṇesu dissati. ‘‘Kacci pana vo anuruddhā samaggā sammodamānā’’tiādīsu (ma. ni. 1.326; mahāva. 466) hi paccatte dissati. ‘‘Gacchatha, bhikkhave, paṇāmemi vo’’tiādīsu (ma. ni. 2.157) upayoge. ‘‘Na vo mama santike vatthabba’’ntiādīsu (ma. ni. 2.157) karaṇe. ‘‘Vanapatthapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmī’’tiādīsu (ma. ni. 1.190) sampadāne. ‘‘Sabbesaṃ vo, sāriputta, subhāsita’’ntiādīsu (ma. ni. 1.345) sāmivacane. ‘‘Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā’’tiādīsu (ma. ni. 1.35) padapūraṇamatte. Idha panāyaṃ sampadāne daṭṭhabbo. **Bhikkhave**ti patissavena abhimukhībhūtānaṃ puna ālapanaṃ. **Desessāmī**ti desanāpaṭijānanaṃ. **Taṃ suṇāthā**ti taṃ paṭiccasamuppādaṃ taṃ desanaṃ mayā vuccamānaṃ suṇātha.

Sādhukaṃ manasi karothāti ettha pana sādhukaṃ sādhūti ekatthametaṃ. Ayañca sādhusaddo āyācana-sampaṭicchana-sampahaṃsana-sundara-daḷhīkammādīsu dissati. ‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu (a. ni. 4.257; saṃ. ni. 4.65; 5.381) hi āyācane dissati. ‘‘Sādhu, bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā’’tiādīsu (ma. ni. 3.86) sampaṭicchane. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputtā’’tiādīsu (dī. ni. 3.349) sampahaṃsane.

‘‘Sādhu dhammarucī rājā, sādhu paññāṇavā naro;
Sādhu mittānamaddubbho, pāpassa akaraṇaṃ sukha’’nti. –

Ādīsu (jā. 2.18.101) sundare. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, sādhukaṃ suṇāhī’’tiādīsu (a. ni. 5.192) sādhukasaddoyeva daḷhīkamme āṇattiyantipi vuccati. Idha panāyaṃ ettheva daḷhīkamme āṇattiyā ca attho veditabbo, sundaratthepi vaṭṭati. Daḷhīkaraṇatthena hi ‘‘daḷhaṃ imaṃ dhammaṃ suṇātha, suggahitaṃ gaṇhantā’’, āṇattiatthena ‘‘mama āṇattiyā suṇātha’’ sundaratthena ‘‘sundaramimaṃ bhaddakaṃ dhammaṃ suṇāthā’’ti etaṃ dīpitaṃ hoti. **Manasi karothā**ti āvajjetha. Samannāharathāti attho. Avikkhittacittā hutvā nisāmetha, citte karothāti adhippāyo.

Idānettha **taṃ suṇāthā**ti sotindriyavikkhepanivāraṇametaṃ. **Sādhukaṃ manasi karothā**ti manasikāre daḷhīkammaniyojanena manindriyavikkhepanivāraṇaṃ. Purimañcettha byañjanavipallāsagāhanivāraṇaṃ, pacchimaṃ atthavipallāsagāhanivāraṇaṃ. Purimena ca dhammassavane niyojeti, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ dhāraṇūpaparikkhāsu. Purimena ca ‘‘sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā savanīyo’’ti dīpeti, pacchimena ‘‘sāttho, tasmā manasi kātabbo’’ti. Sādhukapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā, ‘‘yasmā ayaṃ dhammo dhammagambhīro ca desanāgambhīro ca, tasmā suṇātha sādhukaṃ. Yasmā atthagambhīro ca paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṃ manasi karothā’’ti evaṃ yojanā veditabbā. **Bhāsissāmī**ti desessāmi. ‘‘Taṃ suṇāthā’’ti ettha paṭiññātaṃ desanaṃ saṃkhittatova na desessāmi, apica kho vitthāratopi naṃ bhāsissāmīti vuttaṃ hoti. Saṅkhepavitthāravācakāni hi etāni padāni. Yathāha vaṅgīsatthero –

‘‘Saṃkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsati;
Sāḷikāyiva nigghoso, paṭibhānaṃ udīrayī’’ti. (saṃ. ni. 1.214; theragā. 1241);

Evaṃ vutte ussāhajātā hutvā **evaṃ, bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ** satthu vacanaṃ sampaṭicchiṃsu, paṭiggahesunti vuttaṃ hoti.

Atha nesaṃ **bhagavā etadavoca** – etaṃ idāni vattabbaṃ ‘‘katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo’’tiādiṃ sakalaṃ suttaṃ avoca. Tattha **katamo ca, bhikkhave, paṭiccasamuppādo**ti kathetukamyatāpucchā. Pañcavidhā hi pucchā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatipucchā kathetukamyatāpucchāti, tāsaṃ idaṃ nānattaṃ –

Katamā **adiṭṭhajotanā pucchā** (mahāni. 150; cūḷani. puṇṇakamāṇavapucchāniddesa 12)? Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti adiṭṭhaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ. Tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtāya vibhāvanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ adiṭṭhajotanāpucchā.

Katamā **diṭṭhasaṃsandanāpucchā**? Pakatiyā lakkhaṇaṃ ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ. So aññehi paṇḍitehi saddhiṃ saṃsandanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ diṭṭhasaṃsandanāpucchā.

Katamā **vimaticchedanāpucchā**? Pakatiyā saṃsayapakkhando hoti vimatipakkhando dveḷhakajāto – ‘‘evaṃ nu kho, na nu kho, kathaṃ nu kho’’ti, so vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ vimaticchedanāpucchā.

Katamā **anumatipucchā**? Bhagavā bhikkhūnaṃ anumatiyā pañhaṃ pucchati – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti, aniccaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti, dukkhaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘‘etaṃ mama esohamasmi eso me attā’’ti, no hetaṃ bhanteti (saṃ. ni. 3.79). Ayaṃ anumatipucchā.

Katamā **kathetukamyatāpucchā**? Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāya pañhaṃ pucchati – ‘‘cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro’’ti? Ayaṃ kathetukamyatāpucchāti.

Tattha buddhānaṃ purimā tisso pucchā natthi. Kasmā? Buddhānañhi tīsu addhāsu kiñci saṅkhataṃ addhāvimuttaṃ vā asaṅkhataṃ adiṭṭhaṃ ajotitaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ nāma natthi. Tena nesaṃ adiṭṭhajotanāpucchā natthi. Yaṃ pana bhagavatā attano ñāṇena paṭividdhaṃ, tassa aññena samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā saddhiṃ saṃsandanakiccaṃ natthi. Tenassa diṭṭhasaṃsandanāpucchā natthi. Yasmā panesa akathaṃkathī tiṇṇavicikiccho sabbadhammesu vihatasaṃsayo. Tenassa vimaticchedanāpucchā natthi. Itarā pana dve pucchā bhagavato atthi. Tāsu ayaṃ kathetukamyatā pucchāti veditabbā.

Idāni tāva pucchāya puṭṭhaṃ paccayākāraṃ vibhajanto **avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā**tiādimāha. Ettha ca yathā nāma ‘‘pitaraṃ kathessāmī’’ti āraddho ‘‘tissassa pitā soṇassa pitā’’ti paṭhamataraṃ puttampi katheti, evameva bhagavā paccayaṃ kathetuṃ āraddho ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā nayena saṅkhārādīnaṃ paccaye avijjādidhamme kathento paccayuppannampi kathesi. Āhāravaggassa pana pariyosāne ‘‘paṭiccasamuppādañca vo, bhikkhave, desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme’’ti (saṃ. ni. 2.20) ubhayaṃ ārabhitvā ubhayampi kathesi. Idāni **avijjāpaccayā saṅkhārā**tiādīsu pana avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti iminā nayena attho veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana sabbākārasampannā anulomapaṭiccasamuppādakathā visuddhimagge kathitā, tasmā sā tattha kathitavaseneva gahetabbā.

Paṭilomakathāyaṃ pana **avijjāya tvevā**ti avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhā**ti virāgasaṅkhātena maggena asesanirodhā. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃnirodhānaṃ pana saṅkhārānaṃ nirodhā viññāṇādīnañca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāniyeva hontīti dassetuṃ **saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho**tiādīni vatvā, **evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī**ti āha. Tattha **kevalassā**ti sakalassa, suddhassa vā, sattavirahitassāti attho. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkharāsissa. **Nirodho hotī**ti anuppādo hoti. Iti bhagavā anulomato dvādasahi padehi vaṭṭakathaṃ kathetvā tameva vaṭṭaṃ vinivaṭṭetvā paṭilomato dvādasahi padehi vivaṭṭaṃ kathento arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhi. Desanāpariyosāne te pañcasatā āraddhavipassakā ugghaṭitaññūpuggalā sūriyarasmisamphuṭṭhāni paripākagatāni padumāni viya saccāni bujjhitvā arahattaphale patiṭṭhahiṃsu.

Idamavoca bhagavāti idaṃ vaṭṭavivaṭṭavasena sakalasuttaṃ bhagavā avoca. **Attamanā te bhikkhū**ti tuṭṭhacittā te pañcasatā khīṇāsavā bhikkhū. **Bhagavato bhāsitaṃ abhinandu**nti karavīkarutamañjunā kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṃ amatābhisekasadisena brahmassarena bhāsato bhagavato vacanaṃ abhinandiṃsu, anumodiṃsu ceva sampaṭicchiṃsu cāti attho. Tenetaṃ vuccati –

> ‘‘Subhāsitaṃ sulapitaṃ, sādhu sādhūti tādino;
> Anumodamānā sirasā, sampaṭicchiṃsu bhikkhavo’’ti.

Paṭhamapaṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

2. Dutiyepi vuttanayeneva suttanikkhepo veditabbo. Ayaṃ pana viseso – paṭhamaṃ ugghaṭitaññūpuggalānaṃ vasena saṅkhepato dassitaṃ, idaṃ vipañcitaññūnaṃ vasena vitthāratoti. Imasmiñca pana sutte catasso vallihārakapurisūpamā vattabbā, tā visuddhimagge vuttā eva. Yathā hi vallihārako puriso valliyā aggaṃ disvā tadanusārena mūlaṃ pariyesanto taṃ disvā valliṃ mūle chetvā ādāya kamme upaneyya, evaṃ bhagavā vitthāradesanaṃ desento paṭiccasamuppādassa aggabhūtā jarāmaraṇā paṭṭhāya yāva mūlabhūtaṃ avijjāpadaṃ, tāva desanaṃ āharitvā puna vaṭṭavivaṭṭaṃ desento niṭṭhapesi.

Tatrāyaṃ jarāmaraṇādīnaṃ vitthāradesanāya atthanicchayo – jarāmaraṇaniddese tāva **tesaṃ tesa**nti ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādhāraṇaniddesoti viññātabbo. Yā devadattassa jarā, yā somadattassāti evañhi divasampi kathentassa neva sattā pariyādānaṃ gacchanti. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti. Tasmā vuttaṃ, ‘‘ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādhāraṇaniddeso’’ti. **Tamhi tamhī**ti ayaṃ gatijātivasena anekesaṃ sattanikāyānaṃ sādhāraṇaniddeso. **Sattanikāye**ti sādhāraṇaniddesena niddiṭṭhassa sarūpanidassanaṃ. **Jarā jīraṇatā**tiādīsu pana **jarā**ti sabhāvaniddeso. **Jīraṇatā**ti ākāraniddeso. **Khaṇḍicca**ntiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā, pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi **jarā**ti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassāyaṃ sabhāvaniddeso. **Jīraṇatā**ti iminā ākārato, tenassāyaṃ ākāraniddeso. **Khaṇḍicca**nti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pālicca**nti iminā kesalomānaṃ palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatā**ti iminā maṃsaṃ milāpetvā tacavalibhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime khaṇḍiccantiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena pākaṭībhūtā pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃbhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi gayhati na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattāya āyukkhaya-cakkhādiindriya-paripākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā ‘‘āyuno saṃhānī’’ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni, oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā ‘‘indriyānaṃ paripāko’’ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panāyaṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā **pākaṭajarā** nāma, arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tattha yvāyaṃ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṃ dantādīnaṃ suviññeyyattā vaṇṇoyeva, taṃ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā ‘‘ime dantā jarāya pahaṭā’’ti jaraṃ jānāti udakaṭṭhāne baddhāni gosīsādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṃ jānanaṃ viya. Puna avīci savīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha maṇi-kanaka-rajata-pavāḷacandasūriyādīnaṃ viya mandadasakādīsu pāṇīnaṃ viya ca pupphaphalapallavādīsu ca apāṇīnaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ duviññeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā **savīcijarā** nāmāti veditabbā.

Ito paraṃ **tesaṃ tesa**ntiādi vuttanayeneva veditabbaṃ. **Cuti cavanatā**tiādīsu pana **cutī**ti cavanakavasena vuccati, ekacatupañcakkhandhasāmaññavacanametaṃ. **Cavanatā**ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. **Bhedo**ti cutikkhandhānaṃ bhaṅguppattiparidīpanaṃ. **Antaradhāna**nti ghaṭasseva bhinnassa bhinnānaṃ cutikkhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccu maraṇa**nti maccusaṅkhātaṃ maraṇaṃ, tena samucchedamaraṇādīni nisedheti. Kālo nāma antako, tassa kiriyā **kālakiriyā**. Evaṃ tena lokasammutiyā maraṇaṃ dīpeti.

Idāni paramatthena dīpetuṃ **khandhānaṃ bhedo**tiādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti. Ettha ca catupañcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo. Catuvokāravasena ca khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḷevarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷevarassa sabbhāvato. Atha vā yasmā cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesaṃ vasena khandhānaṃ bhedo, manussādīsu kaḷevarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷevarassa nikkhepakāraṇato maraṇaṃ ‘‘kaḷevarassa nikkhepo’’ti vuttanti evamattho daṭṭhabbo. **Iti ayañca jarā idañca maraṇaṃ, idaṃ vuccati, bhikkhave**ti idaṃ ubhayampi ekato katvā jarāmaraṇanti kathīyati.

Jātiniddese **jāti sañjātī**tiādīsu jāyanaṭṭhena **jāti,** sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā. Sañjāyanaṭṭhena **sañjāti,** sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamanaṭṭhena **okkanti,** sā aṇḍajajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosañca vatthikosañca okkamantā pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena **abhinibbatti,** sā saṃsedajaopapātikavasena yuttā. Te hi pākaṭāyeva hutvā nibbattanti. Ayaṃ tāva vohāradesanā.

Idāni paramatthadesanā hoti. Khandhāyeva hi paramatthato pātubhavanti, na satto. Tattha ca **khandhāna**nti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṃ, pañcavokārabhave pañcannampi gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvo**ti uppatti. **Āyatanāna**nti ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. **Paṭilābho**ti santatiyaṃ pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, jātī**ti iminā padena vohārato paramatthato ca desitāya jātiyā nigamanaṃ karotīti.

Bhavaniddese **kāmabhavo**ti kammabhavo ca upapattibhavo ca. Tattha kammabhavo nāma kāmabhavūpagakammameva. Tañhi tattha upapattibhavassa kāraṇattā ‘‘sukho buddhānaṃ uppādo (dha. pa. 194) dukkho pāpassa uccayo’’tiādīni (dha. pa. 117) viya phalavohārena bhavoti vuttaṃ. Upapattibhavo nāma tena kammena nibbattaṃ upādiṇṇakkhandhapañcakaṃ. Tañhi tattha bhavatīti katvā bhavoti vuttaṃ. Sabbathāpi idaṃ kammañca upapattiñca ubhayampetamidha ‘‘kāmabhavo’’ti vuttaṃ. Esa nayo rūpārūpabhavesūti.

Upādānaniddese **kāmupādāna**ntiādīsu vatthukāmaṃ upādiyanti etena, sayaṃ vā taṃ upādiyatīti **kāmupādānaṃ,** kāmo ca so upādānañcāti kāmupādānaṃ. **Upādāna**nti daḷhaggahaṇaṃ vuccati. Daḷhattho hi ettha upasaddo upāyāsaupakaṭṭhādīsu viya. Pañcakāmaguṇikarāgassetaṃ adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ, ‘‘tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmacchando’’ti (dha. sa. 1220; vibha. 938) vuttanayeneva veditabbaṃ.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Atha vā diṭṭhiṃ upādiyati, upādiyanti vā etena diṭṭhinti diṭṭhupādānaṃ. Upādiyati hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi, upādiyanti ca tāya diṭṭhiṃ. Yathāha – ‘‘sassato attā ca loko ca idameva saccaṃ moghamañña’’ntiādi (ma. ni. 3.27). Sīlabbatupādānaattavādupādānavajjassa sabbadiṭṭhigatassetaṃ adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṃ, ‘‘tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ? Natthi dinna’’nti (dha. sa. 1221) vuttanayeneva veditabbaṃ.

Tathā sīlabbatamupādiyanti etena, sayaṃ vā taṃ upādiyati, sīlabbatañca taṃ upādānañcāti vā **sīlabbatupādānaṃ**. Gosīlagovatādīni hi ‘‘evaṃ suddhī’’ti (dha. sa. 1222; vibha. 938) abhinivesato sayameva upādānānīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṃ, ‘‘tattha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ? Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhī’’ti vuttanayeneva veditabbaṃ.

Idāni vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṃ, kiṃ vadanti upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānaṃ. Vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṃ, ‘‘tattha katamaṃ attavādupādānaṃ? Idha assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī’’ti vuttanayeneva veditabbaṃ.

Taṇhāniddese **rūpataṇhā…pe… dhammataṇhā**ti etaṃ cakkhudvārādīsu javanavīthiyā pavattāya taṇhāya ‘‘seṭṭhiputto brāhmaṇaputto’’ti evamādīsu pitito nāmaṃ viya pitisadisārammaṇato nāmaṃ. Ettha ca rūpārammaṇā taṇhā, rūpe taṇhāti **rūpataṇhā**. Sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā **kāmataṇhā,** sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena ‘‘rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassata’’nti evaṃ assādentī pavattamānā **bhavataṇhā,** ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena ‘‘rūpaṃ ucchijjati vinassati pecca na bhavatī’’ti evaṃ assādentī pavattamānā **vibhavataṇhā**ti rūpataṇhā evaṃ tividhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, tathā saddataṇhādayopīti evaṃ tāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni honti. Tāni ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṃsa. Iti atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti evaṃ aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritāni honti. ‘‘Ajjhattikassa upādāya asmīti hoti, itthasmīti hotī’’ti (vibha. 973) vā evamādīni ajjhattikarūpādinissitāni aṭṭhārasa, ‘‘bāhirassa upādāya iminā asmīti hoti, iminā itthasmīti hotī’’ti (vibha. 975) vā evamādīni bāhirarūpādinissitāni aṭṭhārasāti chattiṃsa, iti atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti evampi aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritāni honti. Puna saṅgahe kariyamāne rūpādīsu ārammaṇesu chaḷeva taṇhākāyā tissoyeva kāmataṇhādayo hontīti. Evaṃ –

‘‘Niddesatthena niddesa, vitthārā vitthārassa ca;
Puna saṅgahato taṇhā, viññātabbā vibhāvinā’’ti.

Vedanāniddese **vedanākāyā**ti vedanāsamūhā. **Cakkhusamphassajā vedanā…pe… manosamphassajāvedanā**ti etaṃ ‘‘cakkhusamphassajāvedanā atthi kusalā, atthi akusalā, atthi abyākatā’’ti evaṃ vibhaṅge (vibha. 34) āgatattā cakkhudvārādīsu pavattānaṃ kusalākusalābyākatavedanānaṃ ‘‘sāriputto mantāṇiputto’’ti evamādīsu mātito nāmaṃ viya mātisadisato vatthuto nāmaṃ. Vacanattho panettha – cakkhusamphassahetu jātā vedanā cakkhusamphassajā vedanāti. Eseva nayo sabbattha. Ayaṃ tāvettha sabbasaṅgāhikā kathā. Vipākavasena pana cakkhudvāre dve cakkhuviññāṇāni, dve manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyoti etāhi sampayuttavasena vedanā veditabbā. Eseva nayo sotadvārādīsu. Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttāva.

Phassaniddese **cakkhusamphasso**ti cakkhumhi samphasso. Esa nayo sabbattha. **Cakkhusamphasso…pe… kāyasamphasso**ti ettāvatā ca kusalākusalavipākā pañcavatthukā dasa phassā vuttā honti. **Manosamphasso**ti iminā sesabāvīsatilokiyavipākamanasampayuttā phassā.

Saḷāyatananiddese **cakkhāyatana**ntiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimagge khandhaniddese ceva āyatananiddese ca vuttameva.

Nāmarūpaniddese namanalakkhaṇaṃ **nāmaṃ**. Ruppanalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**. Vibhajane panassa **vedanā**ti vedanākkhandho, **saññā**ti saññākkhandho, **cetanā phasso manasikāro**ti saṅkhārakkhandho veditabbo. Kāmañca aññepi saṅkhārakkhandhasaṅgahitā dhammā santi, ime pana tayo sabbadubbalesupi cittesu santi, tasmā etesaṃyeva vasenettha saṅkhārakkhandho dassito. **Cattāro ca mahābhūtā**ti ettha **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. **Mahābhūtā**ti pathavīāpatejavāyānametaṃ adhivacanaṃ. Yena pana kāraṇena tāni mahābhūtānīti vuccanti, yo cettha añño vinicchayanayo, so sabbo visuddhimagge rūpakkhandhaniddese vutto. **Catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyā**ti ettha pana **catunna**nti upayogatthe sāmivacanaṃ, cattāri mahābhūtānīti vuttaṃ hoti. **Upādāyā**ti upādiyitvā, gahetvāti attho. Nissāyātipi eke. ‘‘Vattamāna’’nti ayañcettha pāṭhaseso. Samūhatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ, catunnaṃ mahābhūtānaṃ samūhaṃ upādāya vattamānaṃ rūpanti ettha attho veditabbo. Evaṃ sabbathāpi yāni ca cattāri pathavīādīni mahābhūtāni, yañca catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vattamānaṃ cakkhāyatanādibhedena abhidhammapāḷiyameva vuttaṃ tevīsatividhaṃ rūpaṃ, taṃ sabbampi rūpanti veditabbaṃ.

Viññāṇaniddese **cakkhuviññāṇa**nti cakkhumhi viññāṇaṃ, cakkhuto vā jātaṃ viññāṇanti **cakkhuviññāṇaṃ**. Evaṃ sotaghānajivhākāyaviññāṇāni. Itaraṃ pana manoyeva viññāṇanti **manoviññāṇaṃ**. Dvipañcaviññāṇavajjitatebhūmakavipākacittassetaṃ adhivacanaṃ.

Saṅkhāraniddese abhisaṅkharaṇalakkhaṇo **saṅkhāro**. Vibhajane panassa **kāyasaṅkhāro**ti kāyato pavattasaṅkhāro. Kāyadvāre copanavasena pavattānaṃ kāmāvacarakusalato aṭṭhannaṃ, akusalato dvādasannanti vīsatiyā kāyasañcetanānametaṃ adhivacanaṃ. **Vacīsaṅkhāro**ti vacanato pavattasaṅkhāro, vacīdvāre vacanabhedavasena pavattānaṃ vīsatiyā eva vacīsañcetanānametaṃ adhivacanaṃ. **Cittasaṅkhāro**ti cittato pavattasaṅkhāro, kāyavacīdvāre copanaṃ akatvā raho nisīditvā cintentassa pavattānaṃ lokiyakusalākusalavasena ekūnatiṃsamanosañcetanānametaṃ adhivacanaṃ.

Avijjāniddese **dukkhe aññāṇa**nti dukkhasacce aññāṇaṃ, mohassetaṃ adhivacanaṃ. Esa nayo **dukkhasamudaye aññāṇa**ntiādīsu. Tattha catūhi kāraṇehi dukkhe aññāṇaṃ veditabbaṃ antogadhato vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Tathā hi taṃ dukkhasaccapariyāpannattā dukkhe antogadhaṃ, dukkhasaccañcassa nissayapaccayabhāvena vatthu, ārammaṇapaccayabhāvena ārammaṇaṃ, dukkhasaccaṃ etaṃ paṭicchādeti tassa yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena ñāṇappavattiyā cettha appadānena.

Dukkhasamudaye aññāṇaṃ tīhi kāraṇehi veditabbaṃ vatthuto ārammaṇato paṭicchādanato ca. Nirodhe paṭipadāya ca aññāṇaṃ ekeneva kāraṇena veditabbaṃ paṭicchādanato. Nirodhapaṭipadānañhi paṭicchādakameva aññāṇaṃ tesaṃ yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇena tesu ca ñāṇappavattiyā appadānena. Na pana taṃ tattha antogadhaṃ tasmiṃ saccadvaye apariyāpannattā, na tassa taṃ saccadvayaṃ vatthu asahajātattā, nārammaṇaṃ, tadārabbha appavattanato. Pacchimañhi saccadvayaṃ gambhīrattā duddasaṃ, na tattha andhabhūtaṃ aññāṇaṃ pavattati. Purimaṃ pana vacanīyattena sabhāvalakkhaṇassa duddasattā gambhīraṃ, tattha vipallāsagāhavasena pavattati.

Apica ‘‘dukkhe’’ti ettāvatā saṅgahato vatthuto ārammaṇato kiccato ca avijjā dīpitā. ‘‘Dukkhasamudaye’’ti ettāvatā vatthuto ārammaṇato kiccato ca. ‘‘Dukkhanirodhe dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyā’’ti ettāvatā kiccato. Avisesato pana ‘‘aññāṇa’’nti etena sabhāvato niddiṭṭhāti ñātabbā.

Iti kho, bhikkhaveti evaṃ kho, bhikkhave. **Nirodho hotī**ti anuppādo hoti. Apicettha sabbeheva tehi nirodhapadehi nibbānaṃ desitaṃ. Nibbānañhi āgamma te te dhammā nirujjhanti, tasmā taṃ tesaṃ tesaṃ nirodhoti vuccati. Iti bhagavā imasmiṃ sutte dvādasahi padehi vaṭṭavivaṭṭaṃ desento arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhapesi. Desanāpariyosāne vuttanayeneva pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahiṃsūti.

Vibhaṅgasuttaṃ dutiyaṃ.

3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

3. Tatiye **micchāpaṭipada**nti ayaṃ tāva aniyyānikapaṭipadā. Nanu ca avijjāpaccayā puññābhisaṅkhāropi atthi āneñjābhisaṅkhāropi, so kathaṃ micchāpaṭipadā hotīti. Vaṭṭasīsattā. Yañhi kiñci bhavattayasaṅkhātaṃ vaṭṭaṃ patthetvā pavattitaṃ, antamaso pañcābhiññā aṭṭha vā pana samāpattiyo, sabbaṃ taṃ vaṭṭapakkhiyaṃ vaṭṭasīsanti vaṭṭasīsattā micchāpaṭipadāva hoti. Yaṃ pana kiñci vivaṭṭaṃ nibbānaṃ patthetvā pavattitaṃ, antamaso uḷuṅkayāgumattadānampi paṇṇamuṭṭhidānamattampi, sabbaṃ taṃ vivaṭṭapakkhiyaṃ vivaṭṭanissitaṃ, vivaṭṭapakkhikattā sammāpaṭipadāva hoti. Appamattakampi hi paṇṇamuṭṭhimattadānakusalaṃ vā hotu mahantaṃ velāmadānādikusalaṃ vā, sace vaṭṭasampattiṃ patthetvā vaṭṭanissitavasena micchā ṭhapitaṃ hoti, vaṭṭameva āharituṃ sakkoti, no vivaṭṭaṃ. ‘‘Idaṃ me dānaṃ āsavakkhayāvahaṃ hotū’’ti evaṃ pana vivaṭṭaṃ patthentena vivaṭṭavasena sammā ṭhapitaṃ arahattampi paccekabodhiñāṇampi sabbaññutaññāṇampi dātuṃ sakkotiyeva, na arahattaṃ appatvā pariyosānaṃ gacchati. Iti anulomavasena micchāpaṭipadā, paṭilomavasena sammāpaṭipadā desitāti veditabbā. Nanu cettha paṭipadā pucchitā, nibbānaṃ bhājitaṃ, niyyātanepi paṭipadāva niyyātitā. Na ca nibbānassa paṭipadāti nāmaṃ, savipassanānaṃ pana catunnaṃ maggānametaṃ nāmaṃ, tasmā pucchāniyyātanehi padabhājanaṃ na sametīti. No na sameti, kasmā? Phalena paṭipadāya dassitattā. Phalena hettha paṭipadā dassitā. ‘‘Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’ti etaṃ nirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ yassā paṭipadāya phalaṃ, ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāpaṭipadāti ayamettha attho. Imasmiñca atthe asesavirāganirodhāti ettha virāgo nirodhasseva vevacanaṃ, asesavirāgā asesanirodhāti ayañhettha adhippāyo. Yena vā virāgasaṅkhātena maggena asesanirodho hoti, taṃ dassetuṃ etaṃ padabhājanaṃ vuttaṃ. Evañhi sati sānubhāvā paṭipadā vibhattā hoti. Iti imasmimpi sutte vaṭṭavivaṭṭameva kathitanti. Tatiyaṃ.

4. Vipassīsuttavaṇṇanā

4. Catutthe **vipassissā**ti tassa kira bodhisattassa yathā lokiyamanussānaṃ kiñcideva passantānaṃ parittakammābhinibbattassa kammajapasādassa dubbalattā akkhīni vipphandanti, na evaṃ vipphandiṃsu. Balavakammanibbattassa pana kammajapasādassa balavattā avipphandantehi animisehi eva akkhīhi passi seyyathāpi devā tāvatiṃsā. Tena vuttaṃ – ‘‘animisanto kumāro pekkhatīti kho, bhikkhave, vipassissa kumārassa ‘vipassī vipassī’tveva samaññā udapādī’’ti (dī. ni. 2.40). Ayañhettha adhippāyo – antarantarā nimisajanitandhakāravirahena visuddhaṃ passati, vivaṭehi vā akkhīhi passatīti **vipassī**. Ettha ca kiñcāpi pacchimabhavikānaṃ sabbabodhisattānaṃ balavakammanibbattassa kammajapasādassa balavattā akkhīni na vipphandanti, so pana bodhisatto eteneva nāmaṃ labhi.

Apica viceyya viceyya passatīti **vipassī,** vicinitvā vicinitvā passatīti attho. Ekadivasaṃ kira vinicchayaṭṭhāne nisīditvā atthe anusāsantassa rañño alaṅkatapaṭiyattaṃ mahāpurisaṃ āharitvā aṅke ṭhapayiṃsu. Tassa taṃ aṅke katvā palāḷayamānasseva amaccā sāmikaṃ assāmikaṃ akaṃsu. Bodhisatto anattamanasaddaṃ nicchāresi. Rājā ‘‘kimetaṃ upadhārethā’’ti āha. Upadhārayamānā aññaṃ adisvā ‘‘aṭṭassa dubbinicchitattā evaṃ kataṃ bhavissatī’’ti puna sāmikameva sāmikaṃ katvā ‘‘ñatvā nu kho kumāro evaṃ karotī’’ti? Vīmaṃsantā puna sāmikaṃ assāmikamakaṃsu. Puna bodhisatto tatheva saddaṃ nicchāresi. Atha rājā ‘‘jānāti mahāpuriso’’ti tato paṭṭhāya appamatto ahosi. Tena vuttaṃ ‘‘viceyya viceyya kumāro atthe panāyati ñāyenāti kho, bhikkhave, vipassissa kumārassa bhiyyosomattāya ‘vipassī vipassī’tveva samaññā udapādī’’ti (dī. ni. 2.41).

Bhagavatoti bhāgyasampannassa. **Arahato**ti rāgādiarīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa vā arānaṃ hatattā, paccayānaṃ vā arahattā arahāti evaṃ guṇato uppannanāmadheyyassa. **Sammāsambuddhassā**ti sammā nayena hetunā sāmaṃ paccattapurisakārena cattāri saccāni buddhassa. **Pubbeva sambodhā**ti sambodho vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ, tato pubbeva. **Bodhisattasseva sato**ti ettha **bodhī**ti ñāṇaṃ, bodhimā satto **bodhisatto,** ñāṇavā paññavā paṇḍitoti attho. Purimabuddhānañhi pādamūle abhinīhārato paṭṭhāya paṇḍitova so satto, na andhabāloti bodhisatto. Yathā vā udakato uggantvā ṭhitaṃ paripākagataṃ padumaṃ sūriyarasmisamphassena avassaṃ bujjhissatīti bujjhanakapadumanti vuccati, evaṃ buddhānaṃ santike byākaraṇassa laddhattā avassaṃ anantarāyena pāramiyo pūretvā bujjhissatīti bujjhanakasattotipi **bodhisatto**. Yā ca esā catumaggañāṇasaṅkhātā bodhi, taṃ patthayamāno pavattatīti bodhiyaṃ satto āsattotipi **bodhisatto**. Evaṃ guṇato uppannanāmavasena bodhisattasseva sato. **Kiccha**nti dukkhaṃ. **Āpanno**ti anuppatto. Idaṃ vuttaṃ hoti – aho ayaṃ sattaloko dukkhaṃ anuppattoti. **Cavati ca upapajjati cā**ti idaṃ aparāparaṃ cutipaṭisandhivasena vuttaṃ. **Nissaraṇa**nti nibbānaṃ. Tañhi jarāmaraṇadukkhato nissaṭattā tassa nissaraṇanti vuccati. **Kudāssu nāmā**ti katarasmiṃ nu kho kāle.

Yoniso manasikārāti upāyamanasikārena pathamanasikārena. **Ahu paññāya abhisamayo**ti paññāya saddhiṃ jarāmaraṇakāraṇassa abhisamayo samavāyo samāyogo ahosi, ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti idaṃ tena diṭṭhanti attho. Atha vā **yoniso manasikārā ahu paññāyā**ti yoniso manasikārena ca paññāya ca abhisamayo ahu. ‘‘Jātiyā kho sati jarāmaraṇa’’nti, evaṃ jarāmaraṇakāraṇassa paṭivedho ahosīti attho. Esa nayo sabbattha.

Iti hidanti evamidaṃ. **Samudayo samudayo**ti ekādasasu ṭhānesu saṅkhārādīnaṃ samudayaṃ sampiṇḍetvā niddisati. **Pubbe ananussutesū**ti ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārānaṃ samudayo hotī’’ti. Evaṃ ito pubbe ananussutesu dhammesu, catūsu vā ariyasaccadhammesu. **Cakkhu**ntiādīni ñāṇavevacanāneva. Ñāṇameva hettha dassanaṭṭhena **cakkhu,** ñātaṭṭhena **ñāṇaṃ,** pajānanaṭṭhena **paññā,** paṭivedhanaṭṭhena **vijjā,** obhāsanaṭṭhena **āloko**ti vuttaṃ. Taṃ panetaṃ catūsu saccesu lokiyalokuttaramissakaṃ niddiṭṭhanti veditabbaṃ. Nirodhavārepi imināva nayena attho veditabbo. Catutthaṃ.

5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā

5-10. Pañcamādīsu **sikhissa, bhikkhave**tiādīnaṃ padānaṃ ‘‘sikhissapi, bhikkhave’’ti na evaṃ yojetvā attho veditabbo. Kasmā? Ekāsane adesitattā. Nānāṭhānesu hi etāni desitāni, attho pana sabbattha sadisoyeva. Sabbabodhisattānañhi bodhipallaṅke nisinnānaṃ na añño samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā ācikkhati – ‘‘atīte bodhisattā paccayākāraṃ sammasitvā buddhā jātā’’ti. Yathā pana paṭhamakappikakāle deve vuṭṭhe udakassa gatamaggeneva aparāparaṃ vuṭṭhiudakaṃ gacchati, evaṃ tehi tehi purimabuddhehi gatamaggeneva pacchimā pacchimā gacchanti. Sabbabodhisattā hi ānāpānacatutthajjhānato vuṭṭhāya paccayākāre ñāṇaṃ otāretvā taṃ anulomapaṭilomaṃ sammasitvā buddhā hontīti paṭipāṭiyā sattasu suttesu buddhavipassanā nāma kathitāti.

Buddhavaggo paṭhamo.

2. Āhāravaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

11. Āhāravaggassa paṭhame **āhārā**ti paccayā. Paccayā hi āharanti attano phalaṃ, tasmā āhārāti vuccanti. **Bhūtānaṃ vā sattāna**ntiādīsu **bhūtā**ti jātā nibbattā. **Sambhavesino**ti ye sambhavaṃ jātiṃ nibbattiṃ esanti gavesanti. Tattha catūsu yonīsu aṇḍajajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesino nāma, aṇḍakosaṃ vatthikosañca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesino nāma, dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino nāma, tato paraṃ bhūtā nāma. Atha vā **bhūtā**ti jātā abhinibbattā, ye bhūtā abhinibbattāyeva, na puna bhavissantīti saṅkhaṃ gacchanti, tesaṃ khīṇāsavānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Sambhavamesantīti **sambhavesino**. Appahīnabhavasaṃyojanattā āyatimpi sambhavaṃ esantānaṃ sekkhaputhujjanānametaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ sabbathāpi imehi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyati. **Vā**saddo cettha sampiṇḍanattho, tasmā bhūtānañca sambhavesīnañcāti ayamattho veditabbo.

Ṭhitiyāti ṭhitatthaṃ. **Anuggahāyā**ti anuggahatthaṃ. Vacanabhedoyeva cesa, attho pana dvinnampi padānaṃ ekoyeva. Atha vā **ṭhitiyā**ti tassa tassa sattassa uppannadhammānaṃ anuppabandhavasena avicchedāya. **Anuggahāyā**ti anuppannānaṃ uppādāya. Ubhopi cetāni ‘‘bhūtānaṃ vā ṭhitiyā ceva anuggahāya ca, sambhavesīnaṃ vā ṭhitiyā ceva anuggahāya cā’’ti evaṃ ubhayattha daṭṭhabbānīti.

Kabaḷīkāro āhāroti kabaḷaṃ katvā ajjhoharitabbako āhāro, odanakummāsādivatthukāya ojāyetaṃ adhivacanaṃ. **Oḷāriko vā sukhumo vā**ti vatthuoḷārikatāya oḷāriko, sukhumatāya sukhumo. Sabhāvena pana sukhumarūpapariyāpannattā kabaḷīkāro āhāro sukhumova hoti. Sāpi cassa vatthuto oḷārikatā sukhumatā ca upādāyupādāya veditabbā. Kumbhīlānañhi āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo. Kumbhīlā kira pāsāṇe gilanti, te ca nesaṃ kucchippattā vilīyanti. Morā sappavicchikādipāṇe khādanti. Morānaṃ pana āhāraṃ upādāya taracchānaṃ āhāro sukhumo. Te kira tivassachaḍḍitāni visāṇāni ceva aṭṭhīni ca khādanti, tāni ca nesaṃ kheḷena temitamattāneva kandamūlaṃ viya mudukāni honti. Taracchānaṃ āhāraṃ upādāya hatthīnaṃ āhāro sukhumo. Te hi nānārukkhasākhādayo khādanti. Hatthīnaṃ āhārato gavayagokaṇṇamigādīnaṃ āhāro sukhumo. Te kira nissārāni nānārukkhapaṇṇādīni khādanti. Tesampi āhārato gunnaṃ āhāro sukhumo. Te allasukkhatiṇāni khādanti. Tesaṃ āhārato sasānaṃ āhāro sukhumo. Sasānaṃ āhārato sakuṇānaṃ āhāro sukhumo. Sakuṇānaṃ āhārato paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo. Paccantavāsīnaṃ āhārato gāmabhojakānaṃ āhāro sukhumo. Gāmabhojakānaṃ āhārato rājarājamahāmattānaṃ āhāro sukhumo. Tesampi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavattino āhārato bhummānaṃ devānaṃ āhāro sukhumo. Bhummānaṃ devānaṃ āhārato cātumahārājikānaṃ. Evaṃ yāva paranimmitavasavattīnaṃ āhārā vitthāretabbā. Tesaṃ panāhāro sukhumotveva niṭṭhaṃ patto.

Ettha ca oḷārike vatthusmiṃ ojā parittā hoti dubbalā, sukhume balavatī. Tathā hi ekapattapūrampi yāguṃ pīto muhutteneva jighacchito hoti yaṃkiñcideva khāditukāmo, sappiṃ pana pasatamattaṃ pivitvā divasaṃ abhottukāmo hoti. Tattha vatthu kammajatejasaṅkhātaṃ parissayaṃ vinodeti, na pana sakkoti pāletuṃ. Ojā pana pāleti, na sakkoti parissayaṃ vinodetuṃ. Dve pana ekato hutvā parissayañceva vinodenti pālenti cāti.

Phasso dutiyoti cakkhusamphassādi chabbidhopi phasso etesu catūsu āhāresu dutiyo āhāroti veditabbo. Desanānayo eva cesa, tasmā iminā nāma kāraṇena dutiyo tatiyo cāti idamettha na gavesitabbaṃ. **Manosañcetanā**ti cetanāva vuccati. **Viññāṇa**nti cittaṃ. Iti bhagavā imasmiṃ ṭhāne upādiṇṇakaanupādiṇṇakavasena ekarāsiṃ katvā cattāro āhāre dassesi. Kabaḷīkārāhāro hi upādiṇṇakopi atthi anupādiṇṇakopi, tathā phassādayo. Tattha sappādīhi gilitānaṃ maṇḍūkādīnaṃ vasena upādiṇṇakakabaḷīkārāhāro daṭṭhabbo. Maṇḍūkādayo hi sappādīhi gilitā antokucchigatāpi kiñci kālaṃ jīvantiyeva. Te yāva upādiṇṇakapakkhe tiṭṭhanti, tāva āhāratthaṃ na sādhenti. Bhijjitvā pana anupādiṇṇakapakkhe ṭhitā sādhenti. Tadāpi upādiṇṇakāhāroti vuccantīti. Idaṃ pana ācariyānaṃ na ruccatīti aṭṭhakathāyameva paṭikkhipitvā idaṃ vuttaṃ – imesaṃ sattānaṃ khādantānampi akhādantānampi bhuñjantānampi abhuñjantānampi paṭisandhicitteneva sahajātā kammajā ojā nāma atthi, sā yāvapi sattamā divasā pāleti, ayameva upādiṇṇakakabaḷīkārāhāroti veditabbo. Tebhūmakavipākavasena pana upādiṇṇakaphassādayo veditabbā, tebhūmakakusalākusalakiriyavasena anupādiṇṇakā. Lokuttarā pana ruḷhīvasena kathitāti.

Etthāha – ‘‘yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, atha kasmā aññesupi sattānaṃ paccayesu vijjamānesu imeyeva cattāro vuttā’’ti? Vuccate – ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā. Visesapaccayo hi kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati (saṃ. ni. 5.183), tathā phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti (saṃ. ni. 2.1; vibha. 225).

Ko panettha āhāro kiṃ āharatīti? Kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharati phassāhāro tisso vedanā, manosañcetanāhāro tayo bhave, viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpanti.

Kathaṃ? Kabaḷīkārāhāro tāva mukhe ṭhapitamatteyeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti, dantavicuṇṇitaṃ pana ajjhohariyamānaṃ ekekaṃ sitthaṃ aṭṭhaṭṭharūpāni samuṭṭhāpetiyeva. Evaṃ kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharati. Phassāhāro pana sukhavedanīyo phasso uppajjamānoyeva sukhaṃ vedanaṃ āharati, dukkhavedanīyo dukkhaṃ, adukkhamasukhavedanīyo adukkhamasukhanti evaṃ sabbathāpi phassāhāro tisso vedanā āharati.

Manosañcetanāhāro kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kāmabhavaṃ āharati, rūpārūpabhavūpagāni taṃ taṃ bhavaṃ. Evaṃ sabbathāpi manosañcetanāhāro tayo bhave āharati. Viññāṇāhāro pana ye ca paṭisandhikkhaṇe taṃsampayuttakā tayo khandhā, yāni ca tisantativasena tiṃsa rūpāni uppajjanti, sahajātādipaccayanayena tāni āharatīti vuccati. Evaṃ viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti. Ettha ca ‘‘manosañcetanā tayo bhave āharatī’’ti sāsavakusalākusalacetanāva vuttā. ‘‘Viññāṇaṃ paṭisandhināmarūpaṃ āharatī’’ti paṭisandhiviññāṇameva vuttaṃ. Avisesena pana taṃsampayuttataṃsamuṭṭhānadhammānaṃ āharaṇatopete ‘‘āhārā’’ti veditabbā.

Etesu catūsu āhāresu kabaḷīkārāhāro upatthambhento āhārakiccaṃ sādheti, phasso phusantoyeva manosañcetanā āyūhamānāva, viññāṇaṃ vijānantameva. Kathaṃ? Kabaḷīkārāhāro hi upatthambhentoyeva kāyaṭṭhapanena sattānaṃ ṭhitiyā hoti. Kammajanitopi hi ayaṃ kāyo kabaḷīkārāhārena upatthaddho dasapi vassāni vassasatampi yāva āyuparimāṇā tiṭṭhati. Yathā kiṃ? Yathā mātuyā janitopi dārako dhātiyā thaññādīni pāyetvā posiyamāno ciraṃ tiṭṭhati, yathā ca upatthambhena upatthambhitaṃ gehaṃ. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Yathā, mahārāja, gehe papatante aññena dārunā upatthambhitaṃ santaṃ eva taṃ gehaṃ na patati. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko āhāraṃ paṭicca tiṭṭhatī’’ti.

Evaṃ kabaḷīkāro āhāro upatthambhento āhārakiccaṃ sādheti.

Evaṃ sādhentopi ca kabaḷīkāro āhāro dvinnaṃ rūpasantatīnaṃ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānassa ca upādiṇṇakassa ca. Kammajānaṃ anupālako hutvā paccayo hoti, āhārasamuṭṭhānānaṃ janako hutvāti.

Phasso pana sukhādivatthubhūtaṃ ārammaṇaṃ phusantoyeva sukhādivedanāpavattanena sattānaṃ ṭhitiyā hoti. Manosañcetanā kusalākusalakammavasena āyūhamānāyeva bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hoti. Viññāṇaṃ vijānantameva nāmarūpappavattanena sattānaṃ ṭhitiyā hotīti.

Evaṃ upatthambhanādivasena āhārakiccaṃ sādhayamānesu panetesu cattāri bhayāni daṭṭhabbāni. Seyyathidaṃ – kabaḷīkārāhāre nikantiyeva bhayaṃ, phasse upagamanameva, manosañcetanāya āyūhanameva, viññāṇe abhinipātoyeva bhayanti. Kiṃ kāraṇā? Kabaḷīkārāhāre hi nikantiṃ katvā sītādīnaṃ purakkhatā sattā āhāratthāya muddāgaṇanādikammāni karontā anappakaṃ dukkhaṃ nigacchanti. Ekacce ca imasmiṃ sāsane pabbajitvāpi vejjakammādikāya anesanāya āhāraṃ pariyesantā diṭṭheva dhamme gārayhā honti, samparāyepi, ‘‘tassa saṅghāṭipi ādittā sampajjalitā’’tiādinā lakkhaṇasaṃyutte (saṃ. ni. 2.218) vuttanayena samaṇapetā honti. Iminā tāva kāraṇena kabaḷīkāre āhāre nikanti eva bhayanti veditabbā.

Phassaṃ upagacchantāpi phassassādino paresaṃ rakkhitagopitesu dārādīsu bhaṇḍesu aparajjhanti, te saha bhaṇḍena bhaṇḍasāmikā gahetvā khaṇḍākhaṇḍikaṃ vā chinditvā saṅkārakūṭe chaḍḍenti, rañño vā niyyādenti. Tato te rājā vividhā kammakāraṇā kārāpeti. Kāyassa ca bhedā duggati tesaṃ pāṭikaṅkhā hoti. Iti phassassādamūlakaṃ diṭṭhadhammikampi samparāyikampi bhayaṃ sabbamāgatameva hoti. Iminā kāraṇena phassāhāre upagamanameva bhayanti veditabbaṃ.

Kusalākusalakammāyūhane pana tammūlakaṃ tīsu bhavesu bhayaṃ sabbaṃ āgatameva hoti. Iminā kāraṇena manosañcetanāhāre āyūhanameva bhayanti veditabbaṃ.

Paṭisandhiviññāṇañca yasmiṃ yasmiṃ ṭhāne abhinipatati, tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne paṭisandhināmarūpaṃ gahetvāva nibbattati. Tasmiñca nibbatte sabbabhayāni nibbattāniyeva honti tammūlakattāti iminā kāraṇena viññāṇāhāre abhinipātoyeva bhayanti veditabboti.

Kiṃnidānātiādīsu nidānādīni sabbāneva kāraṇavevacanāni. Kāraṇañhi yasmā phalaṃ nideti, ‘‘handa naṃ gaṇhathā’’ti appeti viya, tasmā **nidāna**nti vuccati. Yasmā taṃ tato samudeti jāyati pabhavati, tasmā **samudayo jāti pabhavo**ti vuccati. Ayaṃ panettha padattho – kiṃnidānaṃ etesanti **kiṃnidānā**. Ko samudayo etesanti **kiṃsamudayā**. Kā jāti etesanti **kiṃjātikā**. Ko pabhavo etesanti **kiṃpabhavā**. Yasmā pana tesaṃ taṇhā yathāvuttena atthena nidānañceva samudayo ca jāti ca pabhavo ca, tasmā ‘‘taṇhānidānā’’tiādimāha. Evaṃ sabbapadesu attho veditabbo.

Ettha ca ime cattāro āhārā taṇhānidānāti paṭisandhiṃ ādiṃ katvā attabhāvasaṅkhātānaṃ āhārānaṃ purimataṇhānaṃ vasena nidānaṃ veditabbaṃ. Kathaṃ? Paṭisandhikkhaṇe tāva paripuṇṇāyatanānaṃ sattānaṃ sattasantativasena, sesānaṃ tato ūnaūnasantativasena uppannarūpabbhantaraṃ jātā ojā atthi, ayaṃ taṇhānidāno upādiṇṇakakabaḷīkārāhāro. Paṭisandhicittasampayuttā pana phassacetanā sayañca cittaṃ viññāṇanti ime taṇhānidānā upādiṇṇaka-phassamanosañcetanā-viññāṇāhārāti evaṃ tāva purimataṇhānidānā paṭisandhikā āhārā. Yathā ca paṭisandhikā, evaṃ tato paraṃ paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇādinibbattāpi veditabbā.

Yasmā pana bhagavā na kevalaṃ āhārānameva nidānaṃ jānāti, āhāranidānabhūtāya taṇhāyapi, taṇhāya nidānānaṃ vedanādīnampi nidānaṃ jānātiyeva, tasmā **taṇhā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidānā**tiādinā nayena vaṭṭaṃ dassetvā vivaṭṭaṃ dassesi. Imasmiñca pana ṭhāne bhagavā atītābhimukhaṃ desanaṃ katvā atītena vaṭṭaṃ dasseti. Kathaṃ? Āhāravasena hi ayaṃ attabhāvo gahito.

Taṇhāti imassattabhāvassa janakaṃ kammaṃ, vedanāphassasaḷāyatananāmarūpaviññāṇāni yasmiṃ attabhāve ṭhatvā kammaṃ āyūhitaṃ, taṃ dassetuṃ vuttāni, avijjāsaṅkhārā tassattabhāvassa janakaṃ kammaṃ. Iti dvīsu ṭhānesu attabhāvo, dvīsu tassa janakaṃ kammanti saṅkhepena kammañceva kammavipākañcāti, dvepi dhamme dassentena atītābhimukhaṃ desanaṃ katvā atītena vaṭṭaṃ dassitaṃ.

Tatrāyaṃ desanā anāgatassa adassitattā aparipuṇṇāti na daṭṭhabbā. Nayato pana paripuṇṇātveva daṭṭhabbā. Yathā hi cakkhumā puriso udakapiṭṭhe nipannaṃ suṃsumāraṃ disvā tassa parabhāgaṃ olokento gīvaṃ passeyya, orato piṭṭhiṃ, pariyosāne naṅguṭṭhamūlaṃ, heṭṭhā kucchiṃ olokento pana udakagataṃ agganaṅguṭṭhañceva cattāro ca hatthapāde na passeyya, so na ettāvatā ‘‘aparipuṇṇo suṃsumāro’’ti gaṇhāti, nayato pana paripuṇṇotveva gaṇhāti, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

Udakapiṭṭhe nipannasuṃsumāro viya hi tebhūmakavaṭṭaṃ. Tīre ṭhito cakkhumā puriso viya yogāvacaro. Tena purisena udakapiṭṭhe suṃsumārassa diṭṭhakālo viya yoginā āhāravasena imassattabhāvassa diṭṭhakālo. Parato gīvāya diṭṭhakālo viya imassattabhāvassa janikāya taṇhāya diṭṭhakālo. Piṭṭhiyā diṭṭhakālo viya yasmiṃ attabhāve taṇhāsaṅkhātaṃ kammaṃ kataṃ, vedanādivasena tassa diṭṭhakālo. Naṅguṭṭhamūlassa diṭṭhakālo viya tassattabhāvassa janakānaṃ avijjāsaṅkhārānaṃ diṭṭhakālo. Heṭṭhā kucchiṃ olokentassa pana agganaṅguṭṭhañceva cattāro ca hatthapāde adisvāpi ‘‘aparipuṇṇo suṃsumāro’’ti agahetvā nayato paripuṇṇotveva gahaṇaṃ viya yattha yattha paccayavaṭṭaṃ pāḷiyaṃ na āgataṃ, tattha tattha ‘‘desanā aparipuṇṇā’’ti agahetvā nayato paripuṇṇātveva gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha ca āhārataṇhānaṃ antare eko sandhi, taṇhāvedanānaṃ antare eko, viññāṇasaṅkhārānaṃ antare ekoti evaṃ tisandhicatusaṅkhepameva vaṭṭaṃ dassitanti. Paṭhamaṃ.

2. Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sambhavesīnaṃ vā anuggahāyā**ti imasmiṃyeva ṭhāne bhagavā desanaṃ niṭṭhāpesi. Kasmā? Diṭṭhigatikassa nisinnattā. Tassañhi parisati moḷiyaphagguno nāma bhikkhu diṭṭhigatiko nisinno. Atha satthā cintesi – ‘‘ayaṃ uṭṭhahitvā maṃ pañhaṃ pucchissati, athassāhaṃ vissajjessāmī’’ti pucchāya okāsadānatthaṃ desanaṃ niṭṭhāpesi. **Moḷiyaphagguno**ti moḷīti cūḷā vuccati. Yathāha –

‘‘Chetvāna moḷiṃ varagandhavāsitaṃ
Vehāyasaṃ ukkhipi sakyapuṅgavo;
Ratanacaṅkoṭavarena vāsavo,
Sahassanetto sirasā paṭiggahī’’ti.

Sā tassa gihikāle mahantā ahosi. Tenassa ‘‘moḷiyaphagguno’’ti saṅkhā udapādi. Pabbajitampi naṃ teneva nāmena sañjānanti. **Etadavocā**ti desanānusandhiṃ ghaṭento etaṃ ‘‘ko nu kho, bhante, viññāṇāhāraṃ āhāretī’’ti vacanaṃ avoca. Tassattho – bhante, ko nāma so, yo etaṃ viññāṇāhāraṃ khādati vā bhuñjati vāti?

Kasmā panāyaṃ itare tayo āhāre apucchitvā imameva pucchatīti? Jānāmīti laddhiyā. So hi mahante piṇḍe katvāva kabaḷīkārāhāraṃ bhuñjante passati, tenassa taṃ jānāmīti laddhi. Tittiravaṭṭakamorakukkuṭādayo pana mātusamphassena yāpente disvā ‘‘ete phassāhārena yāpentī’’ti tassa laddhi. Kacchapā pana attano utusamaye mahāsamuddato nikkhamitvā samuddatīre vālikantare aṇḍāni ṭhapetvā vālikāya paṭicchādetvā mahāsamuddameva otaranti. Tāni mātuanussaraṇavasena na pūtīni honti. Tāni manosañcetanāhārena yāpentīti tassa laddhi. Kiñcāpi therassa ayaṃ laddhi, na pana etāya laddhiyā imaṃ pañhaṃ pucchati. Diṭṭhigatiko hi ummattakasadiso. Yathā ummattako pacchiṃ gahetvā antaravīthiṃ otiṇṇo gomayampi pāsāṇampi gūthampi khajjakhaṇḍampi taṃ taṃ manāpampi amanāpampi gahetvā pacchiyaṃ pakkhipati. Evameva diṭṭhigatiko yuttampi ayuttampi pucchati. So ‘‘kasmā imaṃ pucchasī’’ti na niggahetabbo, pucchitapucchitaṭṭhāne pana gahaṇameva nisedhetabbaṃ. Teneva naṃ bhagavā ‘‘kasmā evaṃ pucchasī’’ti avatvā gahitagāhameva tassa mocetuṃ **no kallo pañho**tiādimāha.

Tattha **no kallo**ti ayutto. **Āhāretīti ahaṃ na vadāmī**ti ahaṃ koci satto vā puggalo vā āhāretīti na vadāmi. **Āhāretīti cāhaṃ vadeyya**nti yadi ahaṃ āhāretīti vadeyyaṃ. **Tatrassa kallo pañho**ti tasmiṃ mayā evaṃ vutte ayaṃ pañho yutto bhaveyya. **Kissa nu kho, bhante, viññāṇāhāro**ti, bhante, ayaṃ viññāṇāhāro katamassa dhammassa paccayoti attho. **Tatra kallaṃ veyyākaraṇa**nti tasmiṃ evaṃ pucchite pañhe imaṃ veyyākaraṇaṃ yuttaṃ ‘‘viññāṇāhāro āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā paccayo’’ti. Ettha ca **viññāṇāhāro**ti paṭisandhicittaṃ. **Āyatiṃ punabbhavābhinibbattī**ti teneva viññāṇena sahuppannanāmarūpaṃ. **Tasmiṃ bhūte sati saḷāyatana**nti tasmiṃ punabbhavābhinibbattisaṅkhāte nāmarūpe jāte sati saḷāyatanaṃ hotīti attho.

Saḷāyatanapaccayā phassoti idhāpi bhagavā uttari pañhassa okāsaṃ dento desanaṃ niṭṭhāpesi. Diṭṭhigatiko hi navapucchaṃ uppādetuṃ na sakkoti, niddiṭṭhaṃ niddiṭṭhaṃyeva pana gaṇhitvā pucchati, tenassa bhagavā okāsaṃ adāsi. Attho panassa sabbapadesu vuttanayeneva gahetabbo. ‘‘Ko nu kho, bhante, bhavatī’’ti kasmā na pucchati? Diṭṭhigatikassa hi satto nāma bhūto nibbattoyevāti laddhi, tasmā attano laddhiviruddhaṃ idanti na pucchati. Apica idappaccayā idaṃ idappaccayā idanti bahūsu ṭhānesu kathitattā saññattiṃ upagato, tenāpi na pucchati. Satthāpi ‘‘imassa bahuṃ pucchantassāpi titti natthi, tucchapucchameva pucchatī’’ti ito paṭṭhāya desanaṃ ekābaddhaṃ katvā desesi. **Channaṃ tvevā**ti yato paṭṭhāya desanāruḷhaṃ, tameva gahetvā desanaṃ vivaṭṭento evamāha. Imasmiṃ pana sutte viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhi, vedanātaṇhānaṃ antare eko, bhavajātīnaṃ antare ekoti. Dutiyaṃ.

3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti saccāni paṭivijjhituṃ asamatthā bāhirakasamaṇabrāhmaṇā. **Jarāmaraṇaṃ nappajānantī**tiādīsu jarāmaraṇaṃ na jānanti dukkhasaccavasena, jarāmaraṇasamudayaṃ na jānanti saha taṇhāya jāti jarāmaraṇassa samudayoti samudayasaccavasena, jarāmaraṇanirodhaṃ na jānanti nirodhasaccavasena, paṭipadaṃ na jānanti maggasaccavasena. Jātiṃ na jānanti dukkhasaccavasena, jātisamudayaṃ na jānanti saha taṇhāya bhavo jātisamudayoti samudayasaccavasena. Evaṃ saha taṇhāya samudayaṃ yojetvā sabbapadesu catusaccavasena attho veditabbo. **Sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā**ti ettha ariyamaggo sāmaññañceva brahmaññañca. Ubhayatthāpi pana attho nāma ariyaphalaṃ veditabbaṃ. Iti bhagavā imasmiṃ sutte ekādasasu ṭhānesu cattāri saccāni kathesīti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **ime dhamme katame dhamme**ti ettakaṃ papañcaṃ katvā kathitaṃ, desanaṃ paṭivijjhituṃ samatthānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena **ime dhamme nappajānantī**tiādi vuttaṃ. Sesaṃ purimasadisameva. Catutthaṃ.

5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **sammādiṭṭhi sammādiṭṭhī**ti yaṃ paṇḍitā devamanussā tesu tesu ṭhānesu sammādassanaṃ vadanti, sabbampi taṃ dvīhi padehi saṅkhipitvā pucchati. **Dvayanissito**ti dve koṭṭhāse nissito. **Yebhuyyenā**ti iminā ṭhapetvā ariyapuggale sesamahājanaṃ dasseti. **Atthita**nti sassataṃ. **Natthita**nti ucchedaṃ. **Lokasamudaya**nti loko nāma saṅkhāraloko, tassa nibbatti. **Sammappaññāya passato**ti sammāpaññā nāma savipassanā maggapaññā, tāya passantassāti attho. **Yā loke natthitā**ti saṅkhāraloke nibbattesu dhammesu paññāyantesveva yā natthīti ucchedadiṭṭhi uppajjeyya, sā na hotīti attho. **Lokanirodha**nti saṅkhārānaṃ bhaṅgaṃ. **Yā loke atthitā**ti saṅkhāraloke bhijjamānesu dhammesu paññāyantesveva yā atthīti sassatadiṭṭhi uppajjeyya, sā na hotīti attho.

Apica **lokasamudaya**nti anulomapaccayākāraṃ. **Lokanirodha**nti paṭilomapaccayākāraṃ. Lokanissaye passantassāpi hi paccayānaṃ anucchedena paccayuppannassa anucchedaṃ passato yā natthīti ucchedadiṭṭhi uppajjeyya, sā na hoti. Paccayanirodhaṃ passantassāpi paccayanirodhena paccayuppannanirodhaṃ passato yā atthīti sassatadiṭṭhi uppajjeyya, sā na hotīti ayampettha attho.

Upayupādānābhinivesavinibandhoti upayehi ca upādānehi ca abhinivesehi ca vinibandho. Tattha

upayāti dve upayā taṇhupayo ca diṭṭhupayo ca. Upādānādīsupi eseva nayo. Taṇhādiṭṭhiyo hi yasmā ahaṃ mamantiādīhi ākārehi tebhūmakadhamme upenti upagacchanti, tasmā upayāti vuccanti. Yasmā pana te dhamme upādiyanti ceva abhinivisanti ca, tasmā upādānāti ca abhinivesāti ca vuccanti. Tāhi cāyaṃ loko vinibandho. Tenāha ‘‘upayupādānābhinivesavinibandho’’ti.

Tañcāyanti tañca upayupādānaṃ ayaṃ ariyasāvako. **Cetaso adhiṭṭhāna**nti cittassa patiṭṭhānabhūtaṃ. **Abhinivesānusaya**nti abhinivesabhūtañca anusayabhūtañca. Taṇhādiṭṭhīsu hi akusalacittaṃ patiṭṭhāti, tā ca tasmiṃ abhinivisanti ceva anusenti ca, tasmā tadubhayaṃ cetaso adhiṭṭhānaṃ abhinivesānusayanti ca āha. **Na upetī**ti na upagacchati. **Na upādiyatī**ti na gaṇhāti. **Nādhiṭṭhātī**ti na adhiṭṭhāti, kinti? **Attā me**ti. **Dukkhamevā**ti pañcupādānakkhandhamattameva. **Na kaṅkhatī**ti ‘‘dukkhameva uppajjati, dukkhaṃ nirujjhati, na añño ettha satto nāma atthī’’ti kaṅkhaṃ na karoti. **Na vicikicchatī**ti na vicikicchaṃ uppādeti.

Aparappaccayāti na parappaccayena, aññassa apattiyāyetvā attapaccakkhañāṇamevassa ettha hotīti. **Ettāvatā kho, kaccāna, sammādiṭṭhi hotī**ti evaṃ sattasaññāya pahīnattā ettakena sammādassanaṃ nāma hotīti missakasammādiṭṭhiṃ āha. **Ayameko anto**ti esa eko nikūṭanto lāmakanto paṭhamakaṃ sassataṃ. **Ayaṃ dutiyo**ti esa dutiyo sabbaṃ natthīti uppajjanakadiṭṭhisaṅkhāto nikūṭanto lāmakanto dutiyako ucchedoti attho. Sesamettha uttānamevāti. Pañcamaṃ.

6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **nibbidāyā**ti nibbindanatthāya. **Virāgāyā**ti virajjanatthāya. **Nirodhāyā**ti nirujjhanatthāya. **Paṭipanno hotī**ti ettha sīlato paṭṭhāya yāva arahattamaggā paṭipannoti veditabbo. **Dhammānudhammappaṭipanno**ti lokuttarassa nibbānadhammassa anudhammabhūtaṃ paṭipadaṃ paṭipanno. **Anudhammabhūta**nti anurūpasabhāvabhūtaṃ. **Nibbidā virāgā nirodhā**ti nibbidāya ceva virāgena ca nirodhena ca. **Anupādā vimutto**ti catūhi upādānehi kiñci dhammaṃ anupādiyitvā vimutto. **Diṭṭhadhammanibbānappatto**ti diṭṭheva dhamme nibbānappatto. **Alaṃ vacanāyā**ti, evaṃ vattabbataṃ arahati, yutto anucchavikoti attho. Evamettha ekena nayena dhammakathikassa pucchā kathitā, dvīhi taṃ visesetvā sekkhāsekkhabhūmiyo niddiṭṭhāti. Chaṭṭhaṃ.

7. Acelakassapasuttavaṇṇanā

17. Sattame **acelo kassapo**ti liṅgena acelo niccelo, nāmena kassapo. **Dūratovā**ti mahatā bhikkhusaṅghena parivutaṃ āgacchantaṃ dūrato eva addasa. **Kiñcideva desa**nti kiñcideva kāraṇaṃ. **Okāsa**nti pañhabyākaraṇassa khaṇaṃ kālaṃ. **Antaraghara**nti ‘‘na pallatthikāya antaraghare nisīdissāmī’’ti ettha antonivesanaṃ antaragharaṃ. ‘‘Okkhittacakkhu antaraghare gamissāmī’’ti ettha indakhīlato paṭṭhāya antogāmo. Idhāpi ayameva adhippeto. **Yadākaṅkhasī**ti yaṃ icchasi.

Kasmā pana bhagavā kathetukāmo yāvatatiyaṃ paṭikkhipīti? Gāravajananatthaṃ. Diṭṭhigatikā hi khippaṃ kathiyamāne gāravaṃ na karonti, ‘‘samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitumpi pucchitumpi sukaraṃ, pucchitamatteyeva kathetī’’ti vacanampi na saddahanti. Dve tayo vāre paṭikkhitte pana gāravaṃ karonti, ‘‘samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitumpi pañhaṃ pucchitumpi dukkara’’nti yāvatatiyaṃ yācite kathiyamānaṃ sussūsanti saddahanti. Iti bhagavā ‘‘ayaṃ sussūsissati saddahissatī’’ti yāvatatiyaṃ yācāpetvā kathesi. Apica yathā bhisakko telaṃ vā phāṇitaṃ vā pacanto mudupākakharapākānaṃ pākakālaṃ āgamayamāno pākakālaṃ anatikkamitvāva otāreti. Evaṃ bhagavā sattānaṃ ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno ‘‘ettakena kālena imassa ñāṇaṃ paripākaṃ gamissatī’’ti ñatvāva yāvatatiyaṃ yācāpesi.

Mā hevaṃ, kassapāti, kassapa, mā evaṃ bhaṇi. **Sayaṃkataṃ dukkha**nti hi vattuṃ na vaṭṭati, attā nāma koci dukkhassa kārako natthīti dīpeti. Paratopi eseva nayo. **Adhiccasamuppanna**nti akāraṇena yadicchāya uppannaṃ. **Iti puṭṭho samāno**ti kasmā evamāha? Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ayaṃ ‘sayaṃkataṃ dukkha’ntiādinā puṭṭho ‘mā heva’nti vadati, ‘natthī’ti puṭṭho ‘atthī’ti vadati. ‘Bhavaṃ gotamo dukkhaṃ na jānāti na passatī’ti puṭṭho ‘jānāmi khvāha’nti vadati. Kiñci nu kho mayā virajjhitvā pucchito’’ti mūlato paṭṭhāya attano pucchameva sodhento evamāha. **Ācikkhatu ca me, bhante, bhagavā**ti idha satthari sañjātagāravo ‘‘bhava’’nti avatvā ‘‘bhagavā’’ti vadati.

So karotītiādi, ‘‘sayaṃkataṃ dukkha’’nti laddhiyā paṭisedhanatthaṃ vuttaṃ. Ettha ca **sato**ti idaṃ bhummatthe sāmivacanaṃ, tasmā evamattho daṭṭhabbo – so karoti so paṭisaṃvedayatīti kho, kassapa, ādimhiyeva evaṃ sati pacchā sayaṃkataṃ dukkhanti ayaṃ laddhi hoti. Ettha ca **dukkha**nti vaṭṭadukkhaṃ adhippetaṃ. **Iti vada**nti etassa purimena ādisaddena anantarena ca sassatasaddena sambandho hoti. ‘‘Dīpeti gaṇhātī’’ti ayaṃ panettha pāṭhaseso. Idañhi vuttaṃ hoti – iti evaṃ vadanto āditova sassataṃ dīpeti, sassataṃ gaṇhāti. Kasmā? Tassa hi taṃ dassanaṃ etaṃ pareti, kārakañca vedakañca ekameva gaṇhantaṃ etaṃ sassataṃ upagacchatīti attho.

Añño karotītiādi pana ‘‘paraṃkataṃ dukkha’’nti laddhiyā paṭisedhanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Ādito sato’’ti idaṃ pana idhāpi āharitabbaṃ. Ayañhettha attho – añño karoti añño paṭisaṃvediyatīti kho pana, kassapa, ādimhiyeva evaṃ sati, pacchā ‘‘kārako idheva ucchijjati, tena kataṃ añño paṭisaṃvediyatī’’ti evaṃ uppannāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ sampayuttāya vedanāya abhitunnassa viddhassa sato ‘‘paraṃkataṃ dukkha’’nti ayaṃ laddhi hotīti. **Iti vada**ntiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Tatrāyaṃ yojanā – evañca vadanto āditova ucchedaṃ dīpeti, ucchedaṃ gaṇhāti. Kasmā? Tassa hi taṃ dassanaṃ etaṃ pareti, etaṃ ucchedaṃ upagacchatīti attho.

Ete teti ye sassatucchedasaṅkhāte ubho ante (anupagamma tathāgato dhammaṃ deseti, ete te, kassapa, ubho ante) anupagamma pahāya anallīyitvā majjhena tathāgato dhammaṃ deseti, majjhimāya paṭipadāya ṭhito desetīti attho. Kataraṃ dhammanti ce? Yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti. Ettha hi kāraṇato phalaṃ, kāraṇanirodhena cassa nirodho dīpito, na koci kārako vā vedako vā niddiṭṭho. Ettāvatā sesapañhā paṭisedhitā honti. **Ubho ante anupagammā**ti iminā hi tatiyapañho paṭikkhitto. **Avijjāpaccayā saṅkhārā**ti iminā adhiccasamuppannatā ceva ajānanañca paṭikkhittanti veditabbaṃ.

Labheyyanti idaṃ so bhagavato santike bhikkhubhāvaṃ patthayamāno āha. Atha bhagavā yonena khandhake titthiyaparivāso (mahāva. 86) paññatto, yaṃ aññatitthiyapubbo sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito ‘‘ahaṃ, bhante, itthannāmo aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhāmi upasampadaṃ. Svāhaṃ, bhante, saṅghaṃ cattāro māse parivāsaṃ yācāmī’’tiādinā nayena samādiyitvā parivasati, taṃ sandhāya **yo kho, kassapa, aññatitthiyapubbo**tiādimāha. Tattha **pabbajja**nti vacanasiliṭṭhatāvasena vuttaṃ. Aparivasitvāyeva hi pabbajjaṃ labhati. Upasampadatthikena pana nātikālena gāmappavesanādīni aṭṭha vattāni pūrentena parivasitabbaṃ. **Āraddhacittā**ti aṭṭhavattapūraṇena tuṭṭhacittā. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panesa titthiyaparivāso samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya pabbajjakkhandhakavaṇṇanāyaṃ (mahāva. aṭṭha. 86) vuttanayeneva veditabbo.

Apica mayāti ayamettha pāṭho, aññattha pana ‘‘apica metthā’’ti. **Puggalavemattatā viditā**ti puggalanānattaṃ viditaṃ. ‘‘Ayaṃ puggalo parivāsāraho, ayaṃ na parivāsāraho’’ti idaṃ mayhaṃ pākaṭanti dasseti. Tato kassapo cintesi – ‘‘aho acchariyaṃ buddhasāsanaṃ, yattha evaṃ ghaṃsitvā koṭṭetvā yuttameva gaṇhanti, ayuttaṃ chaḍḍentī’’ti. Tato suṭṭhutaraṃ pabbajjāya sañjātussāho **sace, bhante**tiādimāha. Atha bhagavā tassa tibbacchandataṃ viditvā ‘‘na kassapo parivāsaṃ arahatī’’ti aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘gaccha, bhikkhu, kassapaṃ nahāpetvā pabbājetvā ānehī’’ti. So tathā katvā taṃ pabbājetvā bhagavato santikaṃ agamāsi. Bhagavā gaṇe nisīditvā upasampādesi. Tena vuttaṃ **alattha kho acelo kassapo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampada**nti. **Acirūpasampanno**tiādi sesaṃ brāhmaṇasaṃyutte (saṃ. ni. 1.187) vuttamevāti. Sattamaṃ.

8. Timbarukasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **sā vedanā**tiādi ‘‘sayaṃkataṃ sukhadukkha’’nti laddhiyā nisedhanatthaṃ vuttaṃ. Etthāpi **sato**ti bhummattheyeva sāmivacanaṃ. Tatrāyaṃ atthadīpanā – ‘‘sā vedanā, so vediyatī’’ti kho, timbaruka, ādimhiyeva evaṃ sati ‘‘sayaṃkataṃ sukhadukkha’’nti ayaṃ laddhi hoti. Evañhi sati vedanāya eva vedanā katā hoti. Evañca vadanto imissā vedanāya pubbepi atthitaṃ anujānāti, sassataṃ dīpeti sassataṃ gaṇhāti. Kasmā? Tassa hi taṃ dassanaṃ etaṃ pareti, etaṃ sassataṃ upagacchatīti attho. Purimañhi atthaṃ sandhāyevetaṃ bhagavatā vuttaṃ bhavissati, tasmā aṭṭhakathāyaṃ taṃ yojetvāvassa attho dīpito. **Evampāhaṃ na vadāmī**ti ahaṃ ‘‘sā vedanā, so vediyatī’’ti evampi na vadāmi. ‘‘Sayaṃkataṃ sukhadukkha’’nti evampi na vadāmīti attho.

Aññā vedanātiādi ‘‘paraṃkataṃ sukhadukkha’’nti laddhiyā paṭisedhanatthaṃ vuttaṃ. Idhāpi ayaṃ atthayojanā –‘‘aññā vedanā añño vediyatī’’ti kho, timbaruka, ādimhiyeva evaṃ sati pacchā yā purimapakkhe kārakavedanā, sā ucchinnā. Tāya pana kataṃ añño vediyatīti evaṃ uppannāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ sampayuttāya vedanāya abhitunnassa sato ‘‘paraṃkataṃ sukhadukkha’’nti ayaṃ laddhi hoti. Evañca vadanto kārako ucchinno, aññena paṭisandhi gahitāti ucchedaṃ dīpeti, ucchedaṃ gaṇhāti. Kasmā? Tassa hi taṃ dassanaṃ etaṃ pareti, etaṃ ucchedaṃ upagacchatīti attho. Idhāpi hi imāni padāni aṭṭhakathāyaṃ āharitvā yojitāneva. Imasmiṃ sutte vedanāsukhadukkhaṃ kathitaṃ. Tañca kho vipākasukhadukkhameva vaṭṭatīti vuttaṃ. Aṭṭhamaṃ.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

19. Navame **avijjānīvaraṇassā**ti avijjāya nivāritassa. **Evamayaṃ kāyo samudāgato**ti evaṃ avijjāya nivāritattā taṇhāya ca sampayuttattāyeva ayaṃ kāyo nibbatto. **Ayañceva kāyo**ti ayañcassa attano saviññāṇako kāyo. **Bahiddhā ca nāmarūpa**nti bahiddhā ca paresaṃ saviññāṇako kāyo. Attano ca parassa ca pañcahi khandhehi chahi āyatanehi cāpi ayaṃ attho dīpetabbova. **Itthetaṃ dvaya**nti evametaṃ dvayaṃ. **Dvayaṃ paṭicca phasso**ti aññattha cakkhurūpādīni dvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Mahādvayaṃ nāma kiretaṃ. **Saḷevāyatanānī**ti saḷeva phassāyatanāni phassakāraṇāni. **Yehi phuṭṭho**ti yehi kāraṇabhūtehi āyatanehi uppannena phassena phuṭṭho. **Aññatarenā**ti ettha paripuṇṇavasena aññataratā veditabbā. **Tatrā**ti tasmiṃ bālapaṇḍitānaṃ kāyanibbattanādimhi. **Ko adhippayāso**ti ko adhikapayogo.

Bhagavaṃmūlakāti bhagavā mūlaṃ etesanti bhagavaṃmūlakā. Idaṃ vuttaṃ hoti – ime, bhante, amhākaṃ dhammā pubbe kassapasammāsambuddhena uppāditā, tasmiṃ parinibbute ekaṃ buddhantaraṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā ime dhamme uppādetuṃ samattho nāma nāhosi, bhagavatā pana no ime dhammā uppāditā. Bhagavantañhi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmāti evaṃ bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammāti. **Bhagavaṃnettikā**ti bhagavā hi dhammānaṃ netā vinetā anunetā, yathāsabhāvato pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nāmaṃ gahetvā dassetāti dhammā bhagavaṃnettikā nāma honti. **Bhagavaṃpaṭisaraṇā**ti catubhūmakadhammā sabbaññutaññāṇassa āpāthaṃ āgacchamānā bhagavati paṭisaranti nāmāti bhagavaṃpaṭisaraṇā. **Paṭisarantī**ti samosaranti. Apica mahābodhimaṇḍe nisinnassa bhagavato paṭivedhavasena phasso āgacchati ‘‘ahaṃ bhagavā kinnāmo’’ti? Tvaṃ phusanaṭṭhena phasso nāma. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ āgacchati ‘‘ahaṃ bhagavā kinnāma’’nti, tvaṃ vijānanaṭṭhena viññāṇaṃ nāmāti evaṃ catubhūmakadhammānaṃ yathāsabhāvato pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nāmaṃ gaṇhanto bhagavā dhamme paṭisaratīti bhagavaṃpaṭisaraṇā. **Bhagavantaṃyeva paṭibhātū**ti bhagavatova etassa bhāsitassa attho upaṭṭhātu, tumheyeva no kathetvā dethāti attho.

Sā ceva avijjāti ettha kiñcāpi sā avijjā ca taṇhā ca kammaṃ javāpetvā paṭisandhiṃ ākaḍḍhitvā niruddhā, yathā pana ajjāpi yaṃ hiyyo bhesajjaṃ pītaṃ, tadeva bhojanaṃ bhuñjāti sarikkhakattena tadevāti vuccati, evamidhāpi sā ceva avijjā sā ca taṇhāti idampi sarikkhakattena vuttaṃ. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. **Dukkhakkhayāyā**ti vaṭṭadukkhassa khayatthāya. **Kāyūpago hotī**ti aññaṃ paṭisandhikāyaṃ upagantā hoti. **Yadidaṃ brahmacariyavāso**ti yo ayaṃ maggabrahmacariyavāso, ayaṃ bālato paṇḍitassa visesoti dasseti. Iti imasmiṃ sutte sabbopi sapaṭisandhiko puthujjano ‘‘bālo’’ti, appaṭisandhiko khīṇāsavo ‘‘paṇḍito’’ti vutto. Sotāpannasakadāgāmianāgāmino pana ‘‘paṇḍitā’’ti vā ‘‘bālā’’ti vā na vattabbā, bhajamānā pana paṇḍitapakkhaṃ bhajanti. Navamaṃ.

10. Paccayasuttavaṇṇanā

20. Dasame **paṭiccasamuppādañca vo bhikkhave, desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme**ti satthā imasmiṃ sutte paccaye ca paccayanibbatte ca sabhāvadhamme desessāmīti ubhayaṃ ārabhi. **Uppādā vā tathāgatāna**nti tathāgatānaṃ uppādepi, buddhesu uppannesu anuppannesupi jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, jātiyeva jarāmaraṇassa paccayo. **Ṭhitāva sā dhātū**ti ṭhitova so paccayasabhāvo, na kadāci jāti jarāmaraṇassa paccayo na hoti. **Dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā**ti imehipi dvīhi paccayameva katheti. Paccayena hi paccayuppannā dhammā tiṭṭhanti, tasmā paccayova ‘‘dhammaṭṭhitatā’’ti vuccati. Paccayo dhamme niyameti, tasmā ‘‘dhammaniyāmatā’’ti vuccati. **Idappaccayatā**ti imesaṃ jarāmaraṇādīnaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayāva idappaccayatā. **Ta**nti taṃ paccayaṃ. **Abhisambujjhatī**ti ñāṇena abhisambujjhati. **Abhisametī**ti ñāṇena abhisamāgacchati. **Ācikkhatī**ti katheti. **Desetī**ti dasseti. **Paññāpetī**ti jānāpeti. **Paṭṭhapetī**ti ñāṇamukhe ṭhapeti. **Vivaratī**ti vivaritvā dasseti. **Vibhajatī**ti vibhāgato dasseti. **Uttānīkarotī**ti pākaṭaṃ karoti. **Passathāti cāhā**ti passatha iti ca vadati. Kinti? **Jātipaccayā, bhikkhave, jarāmaraṇa**ntiādi.

Iti kho, bhikkhaveti evaṃ kho, bhikkhave. **Yā tatrā**ti yā tesu ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’ntiādīsu. **Tathatā**tiādīni paccayākārasseva vevacanāni. So tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa dhammassa sambhavato **tathatā**ti, sāmaggiṃ upagatesu paccayesu muhuttampi tato nibbattānaṃ dhammānaṃ asambhavābhāvato **avitathatā**ti, aññadhammapaccayehi aññadhammānuppattito **anaññathatā**ti, jarāmaraṇādīnaṃ paccayato vā paccayasamūhato vā **idappaccayatā**ti vutto. Tatrāyaṃ vacanattho – imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṃ vā samūho idappaccayatā. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbaṃ.

Aniccanti hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ. Ettha ca aniccanti na jarāmaraṇaṃ aniccaṃ, aniccasabhāvānaṃ pana khandhānaṃ jarāmaraṇattā aniccaṃ nāma jātaṃ. **Saṅkhatā**dīsupi eseva nayo. Ettha ca **saṅkhata**nti paccayehi samāgantvā kataṃ. **Paṭiccasamuppanna**nti paccaye nissāya uppannaṃ. **Khayadhamma**nti khayasabhāvaṃ. **Vayadhamma**nti vigacchanakasabhāvaṃ. **Virāgadhamma**nti virajjanakasabhāvaṃ. **Nirodhadhamma**nti nirujjhanakasabhāvaṃ. Jātiyāpi vuttanayeneva aniccatā veditabbā. Janakapaccayānaṃ vā kiccānubhāvakkhaṇe diṭṭhattā ekena pariyāyenettha aniccātiādīni yujjantiyeva. Bhavādayo aniccādisabhāvāyeva.

Sammappaññāyāti savipassanāya maggapaññāya. **Pubbanta**nti purimaṃ atītanti attho. **Ahosiṃ nu kho**tiādīsu ‘‘ahosiṃ nu kho nanu kho’’ti sassatākārañca adhiccasamuppattiākārañca nissāya atīte attano vijjamānatañca avijjamānatañca kaṅkhati. Kiṃ kāraṇanti na vattabbaṃ, ummattako viya bālaputhujjano yathā vā tathā vā pavattati. **Kiṃ nu kho ahosi**nti jātiliṅgupapattiyo nissāya ‘‘khattiyo nu kho ahosiṃ, brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ aññataro’’ti kaṅkhati. **Kathaṃ nu kho**ti saṇṭhānākāraṃ nissāya ‘‘dīgho nu kho ahosiṃ rassaodātakaṇhapamāṇikaappamāṇikādīnaṃ aññataro’’ti kaṅkhati. Keci pana ‘‘issaranimmānādīni nissāya ‘kena nu kho kāraṇena ahosi’nti hetuto kaṅkhatī’’ti vadanti. **Kiṃ hutvā kiṃ ahosi**nti jātiādīni nissāya ‘‘khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṃ…pe… devo hutvā manusso’’ti attano paramparaṃ kaṅkhati. Sabbattheva pana **addhāna**nti kālādhivacanametaṃ. **Aparanta**nti anāgataṃ antaṃ. **Bhavissāmi nu kho nanu kho**ti sassatākārañca ucchedākārañca nissāya anāgate attano vijjamānatañca avijjamānatañca kaṅkhati. Sesamettha vuttanayameva.

Etarahi vā paccuppannaṃ addhānanti idāni vā paṭisandhimādiṃ katvā cutipariyantaṃ sabbampi vattamānakālaṃ gahetvā. **Ajjhattaṃ kathaṃkathī bhavissatī**ti attano khandhesu vicikicchī bhavissati. **Ahaṃ nu khosmī**ti attano atthibhāvaṃ kaṅkhati. Yuttaṃ panetanti? Yuttaṃ ayuttanti kā ettha cintā. Apicettha idaṃ vatthumpi udāharanti – cūḷamātāya kira putto muṇḍo, mahāmātāya putto amuṇḍo, taṃ puttaṃ muṇḍesuṃ, so uṭṭhāya ‘‘ahaṃ nu kho cūḷamātāya putto’’ti cintesi. Evaṃ ahaṃ nu khosmīti kaṅkhā hoti. **No nu khosmī**ti attano natthibhāvaṃ kaṅkhati. Tatrāpi idaṃ vatthu – eko kira macche gaṇhanto udake ciraṭṭhānena sītibhūtaṃ attano ūruṃ macchoti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṃ rakkhanto bhīto saṅkuṭito sayi, so paṭibujjhitvā attano jaṇṇukāni dve yakkhāti cintetvā pahari. Evaṃ no nu khosmīti kaṅkhati.

Kiṃ nu khosmīti khattiyova samāno attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati. Eseva nayo sesesupi. Devo pana samāno devabhāvaṃ ajānanto nāma natthi, sopi pana ‘‘ahaṃ rūpī nu kho arūpī nu kho’’tiādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānantīti ce? Apaccakkhā tesaṃ tattha tattha kule uppatti. Gahaṭṭhāpi ca potthalikādayo pabbajitasaññino, pabbajitāpi ‘‘kuppaṃ nu kho me kamma’’ntiādinā nayena gahaṭṭhasaññino. Manussāpi ca rājāno viya attani devasaññino honti. **Kathaṃ nu khosmī**ti vuttanayameva. Kevalañhettha abbhantare jīvo nāma atthīti gahetvā tassa saṇṭhānākāraṃ nissāya ‘‘dīgho nu khosmi rassacaturassachaḷaṃsaaṭṭhaṃsasoḷasaṃsādīnaṃ aññatarappakāro’’ti kaṅkhanto kathaṃ nu khosmīti? Kaṅkhatīti veditabbo. Sarīrasaṇṭhānaṃ pana paccuppannaṃ ajānanto nāma natthi. **Kuto āgato so kuhiṃ gāmī bhavissatī**ti attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṃ kaṅkhanto evaṃ kaṅkhati. **Ariyasāvakassā**ti idha sotāpanno adhippeto, itarepi pana tayo avāritāyevāti. Dasamaṃ.

Āhāravaggo dutiyo.

3. Dasabalavaggo

1. Dasabalasuttavaṇṇanā

21. Dasabalavaggassa paṭhamaṃ dutiyasseva saṅkhepo.

2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā

22. Dutiyaṃ bhagavatā attano ajjhāsayassa vasena vuttaṃ. Tattha **dasabalasamannāgato**ti dasahi balehi samannāgato. Balañca nāmetaṃ duvidhaṃ kāyabalañca ñāṇabalañca. Tesu tathāgatassa kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

> ‘‘Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
> Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasā’’ti.(ma. ni. aṭṭha. 1.148; vibha. aṭṭha. 760); –

Imāni dasa hatthikulāni. Tattha **kāḷāvaka**nti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kāḷāvakassa hatthino. Yaṃ dasannaṃ kāḷāvakānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ, taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ, taṃ ekassa uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ, taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ, taṃ ekassa tathāgatassa. Nārāyanasaṅghātabalantipi idameva vuccati. Tadetaṃ pakatihatthigaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassānaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tāva tathāgatassa kāyabalaṃ. ‘‘Dasabalasamannāgato’’ti ettha pana etaṃ saṅgahaṃ na gacchati. Etañhi bāhirakaṃ lāmakaṃ tiracchānagatānaṃ sīhādīnampi hoti. Etañhi nissāya dukkhapariññā vā samudayappahānaṃ vā maggabhāvanā vā phalasacchikiriyā vā natthi. Aññaṃ pana dasasu ṭhānesu akampanatthena upatthambhanatthena ca dasavidhaṃ ñāṇabalaṃ nāma atthi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘dasabalasamannāgato’’ti.

Katamaṃ pana tanti? Ṭhānāṭṭhānādīnaṃ yathābhūtaṃ jānanaṃ. Seyyathidaṃ – ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato jānanaṃ ekaṃ, atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso yathābhūtaṃ vipākajānanaṃ ekaṃ, sabbatthagāminipaṭipadājānanaṃ ekaṃ, anekadhātunānādhātulokajānanaṃ ekaṃ, parasattānaṃ parapuggalānaṃ nānādhimuttikatājānanaṃ ekaṃ, tesaṃyeva indriyaparopariyattajānanaṃ ekaṃ, jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānajānanaṃ ekaṃ, pubbenivāsajānanaṃ ekaṃ, sattānaṃ cutūpapātajānanaṃ ekaṃ, āsavakkhayajānanaṃ ekanti. Abhidhamme pana –

> ‘‘Idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Idampi tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavattetī’’ti.

Ādinā (vibha. 760) nayena vitthārato āgatāneva. Atthavaṇṇanāpi nesaṃ vibhaṅgaṭṭhakathāyañceva (vibha. aṭṭha. 760) papañcasūdaniyā ca majjhimaṭṭhakathāya (ma. ni. aṭṭha. 1.148) sabbākārato vuttā. Sā tattha vuttanayeneva gahetabbā.

Catūhi ca vesārajjehīti ettha sārajjapaṭipakkhaṃ vesārajjaṃ, catūsu ṭhānesu vesārajjabhāvaṃ paccavekkhantassa uppannasomanassamayañāṇassetaṃ nāmaṃ. Katamesu catūsu? ‘‘Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā’’tiādīsu codanāvatthūsu. Tatrāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, tathāgatassa vesārajjāni…pe…. Katamāni cattāri? ‘Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā’ti tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi. Etamahaṃ, bhikkhave, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. ‘Khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā’ti tatra vata maṃ…pe… ‘ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’ti tatra vata maṃ…pe… ‘yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā…pe… vesārajjappatto viharāmī’’ti (a. ni. 4.8).

Āsabhaṃ ṭhānanti seṭṭhaṭṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ. Āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṃ ṭhānanti attho. Apica gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho, vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi asampakampiyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṃ. Usabhassa idanti **āsabhaṃ. Ṭhāna**nti catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā avaṭṭhānaṃ (ma. ni. 1.150). Idaṃ pana āsabhaṃ viyāti **āsabhaṃ**. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tathāgatopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṃ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṃ ‘‘āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānātī’’ti.

Parisāsūti ‘‘aṭṭha kho imā, sāriputta, parisā. Katamā aṭṭha? Khattiyaparisā brāhmaṇaparisā gahapatiparisā samaṇaparisā cātumahārājikaparisā tāvatiṃsaparisā māraparisā brahmaparisā’’ti, imāsu aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatī**ti seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ nadati, sīhanādasadisaṃ vā nādaṃ nadati. Ayamattho sīhanādasuttena dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato ceva hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ tathāgato lokadhammānaṃ sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso, ‘‘iti rūpa’’ntiādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ ‘‘parisāsu sīhanādaṃ nadatī’’ti.

Brahmacakkaṃ pavattetīti ettha **brahma**nti seṭṭhaṃ uttamaṃ, visuddhassa dhammacakkassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ pana dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti paṭivedhañāṇañca desanāñāṇañca. Tattha paññāpabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhañāṇaṃ, karuṇāpabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāñāṇaṃ. Tattha paṭivedhañāṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamanato paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkarato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññāsikoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, desanāñāṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ buddhānaṃyeva orasañāṇaṃ.

Idāni yaṃ iminā ñāṇena samannāgato sīhanādaṃ nadati, taṃ dassetuṃ **iti rūpa**ntiādimāha. Tattha **iti rūpa**nti idaṃ rūpaṃ ettakaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ rūpaṃ natthīti ruppanasabhāvañceva bhūtupādāyabhedañca ādiṃ katvā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesarūpapariggaho vutto. **Iti rūpassa samudayo**ti iminā evaṃ pariggahitassa rūpassa samudayo vutto. Tattha **itī**ti evaṃ samudayo hotīti attho. Tassa vitthāro ‘‘avijjāsamudayā rūpasamudayo taṇhāsamudayā, kammasamudayā āhārasamudayā rūpasamudayoti nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passatī’’ti (paṭi. ma. 1.50) evaṃ veditabbo. Atthaṅgamepi ‘‘avijjānirodhā rūpanirodho…pe… vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa nirodhaṃ passatī’’ti ayaṃ vitthāro.

Iti vedanātiādīsupi ayaṃ vedanā ettakā vedanā, ito uddhaṃ vedanā natthi, ayaṃ saññā, ime saṅkhārā, idaṃ viññāṇaṃ ettakaṃ viññāṇaṃ, ito uddhaṃ viññāṇaṃ natthīti vedayitasañjānanaabhisaṅkharaṇavijānanasabhāvañceva sukhādirūpasaññādiphassādicakkhuviññāṇādibhedañca ādiṃ katvā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇapariggaho vutto. **Iti vedanāya samudayo**tiādīhi pana evaṃ pariggahitānaṃ vedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānaṃ samudayo vutto. Tatrāpi **itī**ti evaṃ samudayo hotīti attho. Tesampi vitthāro ‘‘avijjāsamudayā vedanāsamudayo’’ti (paṭi. ma. 1.50) rūpe vuttanayeneva veditabbo. Ayaṃ pana viseso – tīsu khandhesu ‘‘āhārasamudayā’’ti avatvā ‘‘phassasamudayā’’ti vattabbaṃ, viññāṇakkhandhe ‘‘nāmarūpasamudayā’’ti. Atthaṅgamapadampi tesaṃyeva vasena yojetabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana udayabbayavinicchayo sabbākāraparipūro visuddhimagge vutto.

Imasmiṃ sati idaṃ hotīti ayampi aparo sīhanādo. Tassattho – imasmiṃ avijjādike paccaye sati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ hoti. **Imassuppādā idaṃ uppajjatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ uppajjati. **Imasmiṃ asati idaṃ na hotī**ti imasmiṃ avijjādike paccaye asati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ na hoti. **Imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa nirodhā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ nirujjhati. Idāni yathā taṃ hoti ceva nirujjhati ca, taṃ vitthārato dassetuṃ **yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā**tiādimāha.

Evaṃ svākkhātoti evaṃ pañcakkhandhavibhajanādivasena suṭṭhu akkhāto kathito. **Dhammo**ti pañcakkhandhapaccayākāradhammo. **Uttāno**ti anikujjito. **Vivaṭo**ti vivaritvā ṭhapito. **Pakāsito**ti dīpito jotito. **Chinnapilotiko**ti pilotikā vuccati chinnaṃ bhinnaṃ tattha tattha sibbitagaṇṭhitaṃ jiṇṇavatthaṃ, taṃ yassa natthīti aṭṭhahatthaṃ navahatthaṃ vā ahatasāṭakaṃ nivattho, so chinnapilotiko nāma. Ayampi dhammo tādiso. Na hettha kohaññādivasena chinnabhinnasibbitagaṇṭhitabhāvo atthi. Apica khuddakasāṭakopi pilotikāti vuccati, sā yassa natthi, aṭṭhanavahattho mahāpaṭo atthi, sopi chinnapilotiko, apagatapilotikoti attho. Tādiso ayaṃ dhammo. Yathā hi catuhatthaṃ sāṭakaṃ gahetvā pariggahaṇaṃ karonto puriso ito cito ca añchanto kilamati, evaṃ bāhirakasamaye pabbajitā attano parittakaṃ dhammaṃ ‘‘evaṃ sati evaṃ bhavissatī’’ti kappetvā kappetvā vaḍḍhentā kilamanti. Yathā pana aṭṭhahatthanavahatthena pariggahaṇaṃ karonto yathāruci pārupati na kilamati, natthi tattha añchitvā vaḍḍhanakiccaṃ; evaṃ imasmimpi dhamme kappetvā kappetvā vibhajanakiccaṃ natthi, tehi tehi kāraṇehi mayāva ayaṃ dhammo suvibhatto suvitthāritoti idampi sandhāya ‘‘chinnapilotiko’’ti āha.

Apica kacavaropi pilotikāti vuccati, imasmiñca sāsane samaṇakacavaraṃ nāma patiṭṭhātuṃ na labhati. Tenevāha –

‘‘Kāraṇḍavaṃ niddhamatha, kasambuṃ apakassatha;
Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine.

‘‘Niddhamitvāna pāpicche, pāpaācāragocare;
Suddhā suddhehi saṃvāsaṃ, kappayavho patissatā;
Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṃ karissathā’’ti. (a. ni. 8.10);

Iti samaṇakacavarassa chinnattāpi ayaṃ dhammo chinnapilotiko nāma hoti.

Alamevāti yuttameva. **Saddhāpabbajitenā**ti saddhāya pabbajitena. **Kulaputtenā**ti dve kulaputtā ācārakulaputto jātikulaputto ca. Tattha yo yato kutoci kulā pabbajitvā sīlādayo pañca dhammakkhandhe pūreti, ayaṃ **ācārakulaputto** nāma. Yo pana yasakulaputtādayo viya jātisampannakulā pabbajito, ayaṃ **jātikulaputto** nāma. Tesu idha ācārakulaputto adhippeto. Sace pana jātikulaputto ācāravā hoti, ayaṃ uttamoyeva. Evarūpena kulaputtena. **Vīriyaṃ ārabhitu**nti caturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ kātuṃ. Idānissa caturaṅgaṃ dassento **kāmaṃ taco cā**tiādimāha. Ettha hi taco ekaṃ aṅgaṃ, nhāru ekaṃ, aṭṭhi ekaṃ, maṃsalohitaṃ ekanti. Idañca pana caturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ adhiṭṭhahantena navasu ṭhānesu samādhātabbaṃ purebhatte pacchābhatte purimayāme majjhimayāme pacchimayāme gamane ṭhāne nisajjāya sayaneti.

Dukkhaṃ, **bhikkhave, kusīto viharatī**ti imasmiṃ sāsane yo kusīto puggalo, so dukkhaṃ viharati. Bāhirasamaye pana yo kusīto, so sukhaṃ viharati. **Vokiṇṇo**ti missībhūto. **Sadattha**nti sobhanaṃ vā atthaṃ sakaṃ vā atthaṃ, ubhayenāpi arahattameva adhippetaṃ. **Parihāpetī**ti hāpeti na pāpuṇāti. Kusītapuggalassa hi cha dvārāni aguttāni honti, tīṇi kammāni aparisuddhāni, ājīvaṭṭhamakaṃ sīlaṃ apariyodātaṃ, bhinnājīvo kulūpako hoti. So sabrahmacārīnaṃ akkhimhi patitarajaṃ viya upaghātakaro hutvā dukkhaṃ viharati, pīṭhamaddano ceva hoti laṇḍapūrako ca, satthu ajjhāsayaṃ gahetuṃ na sakkoti, dullabhaṃ khaṇaṃ virādheti, tena bhutto raṭṭhapiṇḍopi na mahapphalo hoti.

Āraddhavīriyo ca kho, bhikkhaveti āraddhavīriyo puggalo imasmiṃyeva sāsane sukhaṃ viharati. Bāhirasamaye pana yo āraddhavīriyo, so dukkhaṃ viharati. **Pavivitto**ti vivitto viyutto hutvā. **Sadatthaṃ paripūretī**ti arahattaṃ pāpuṇāti. Āraddhavīriyassa hi cha dvārāni suguttāni honti, tīṇi kammāni parisuddhāni, ājīvaṭṭhamakaṃ sīlaṃ pariyodātaṃ sabrahmacārīnaṃ akkhimhi susītalañjanaṃ viya dhātugatacandanaṃ viya ca manāpo hutvā sukhaṃ viharati, satthu ajjhāsayaṃ gahetuṃ sakkoti. Satthā hi –

‘‘Ciraṃ jīva mahāvīra, kappaṃ tiṭṭha mahāmunī’’ti –

Evaṃ gotamiyā vandito, ‘‘na kho, gotami, tathāgatā evaṃ vanditabbā’’ti paṭikkhipitvā tāya yācito vanditabbākāraṃ ācikkhanto evamāha –

‘‘Āraddhavīriye pahitatte, niccaṃ daḷhaparakkame;
Samagge sāvake passa, esā buddhāna vandanā’’ti. (apa. therī 2.2.171);

Evaṃ āraddhavīriyo satthu ajjhāsayaṃ gahetuṃ sakkoti, dullabhaṃ khaṇaṃ na virādheti. Tassa hi buddhuppādo dhammadesanā saṅghasuppaṭipatti saphalā hoti saudrayā, raṭṭhapiṇḍopi tena bhutto mahapphalo hoti.

Hīnena aggassāti hīnāya saddhāya hīnena vīriyena hīnāya satiyā hīnena samādhinā hīnāya paññāya aggasaṅkhātassa arahattassa patti nāma na hoti. **Aggena ca kho**ti aggehi saddhādīhi aggassa arahattassa patti hoti. **Maṇḍapeyya**nti pasannaṭṭhena maṇḍaṃ, pātabbaṭṭhena peyyaṃ. Yañhi pivitvā antaravīthiyaṃ patito visaññī attano sāṭakādīnampi assāmiko hoti, taṃ pasannampi na pātabbaṃ, mayhaṃ pana sāsanaṃ evaṃ pasannañca pātabbañcāti dassento ‘‘maṇḍapeyya’’nti āha.

Tattha tividho maṇḍo – desanāmaṇḍo, paṭiggahamaṇḍo, brahmacariyamaṇḍoti. Katamo desanāmaṇḍo? Catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ…pe… ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa ācikkhanā…pe… uttānīkammaṃ, ayaṃ **desanāmaṇḍo**. Katamo paṭiggahamaṇḍo? Bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā ye vā panaññepi keci viññātāro, ayaṃ **paṭiggahamaṇḍo**. Katamo brahmacariyamaṇḍo? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi, ayaṃ **brahmacariyamaṇḍo**. Apica adhimokkhamaṇḍo saddhindriyaṃ, assaddhiyaṃ kasaṭo, assaddhiyaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍaṃ pivatīti maṇḍapeyyantiādināpi (paṭi. ma. 1.238) nayenettha attho veditabbo. **Satthā sammukhībhūto**ti idamettha kāraṇavacanaṃ. Yasmā satthā sammukhībhūto, tasmā vīriyasampayogaṃ katvā pivatha etaṃ maṇḍaṃ. Bāhirakañhi bhesajjamaṇḍampi vejjassa asammukhā pivantānaṃ pamāṇaṃ vā uggamanaṃ vā niggamanaṃ vā na jānāmāti āsaṅkā hoti. Vejjasammukhā pana ‘‘vejjo jānissatī’’ti nirāsaṅkā pivanti. Evameva amhākaṃ dhammassāmi satthā sammukhībhūtoti vīriyaṃ katvā pivathāti maṇḍapāne nesaṃ niyojento **tasmātiha, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **saphalā**ti sānisaṃsā. **Saudrayā**ti savaḍḍhi. Idāni niyojanānurūpaṃ sikkhitabbataṃ niddisanto **attatthaṃ vā hi, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **attattha**nti attano atthabhūtaṃ arahattaṃ. **Appamādena sampādetu**nti appamādena sabbakiccāni kātuṃ. **Parattha**nti paccayadāyakānaṃ mahapphalānisaṃsaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti. Dutiyaṃ.

3. Upanisasuttavaṇṇanā

23. Tatiye ‘‘jānato aha’’ntiādīsu **jānato**ti jānantassa. **Passato**ti passantassa. Dvepi padāni ekatthāni, byañjanameva nānaṃ. Evaṃ santepi ‘‘jānato’’ti ñāṇalakkhaṇaṃ upādāya puggalaṃ niddisati. Jānanalakkhaṇañhi ñāṇaṃ. ‘‘Passato’’ti ñāṇappabhāvaṃ upādāya. Passanappabhāvañhi ñāṇaṃ, ñāṇasamaṅgīpuggalo cakkhumā viya cakkhunā rūpāni, ñāṇena vivaṭe dhamme passati. **Āsavānaṃ khaya**nti ettha āsavānaṃ pahānaṃ asamuppādo khīṇākāro natthibhāvoti ayampi āsavakkhayoti vuccati, bhaṅgopi maggaphalanibbānānipi. ‘‘Āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimutti’’ntiādīsu (ma. ni. 1.438; vibha. 831) hi khīṇākāro āsavakkhayoti vuccati. ‘‘Yo āsavānaṃ khayo vayo bhedo paribhedo aniccatā antaradhāna’’nti (vibha. 354) ettha bhaṅgo.

> ‘‘Sekkhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;
> Khayasmiṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ, tato aññā anantarā’’ti. (itivu. 62); –

Ettha maggo. So hi āsave khepento vūpasamento uppajjati, tasmā āsavānaṃ khayoti vutto. ‘‘Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī’’ti ettha phalaṃ. Tañhi āsavānaṃ khīṇante uppajjati, tasmā āsavānaṃ khayoti vuttaṃ.

> ‘‘Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā’’ti; (Dha. pa. 253) –

Ettha nibbānaṃ. Tañhi āgamma āsavā khīyanti, tasmā āsavānaṃ khayoti vuttaṃ. Idha pana maggaphalāni adhippetāni. **No ajānato no apassato**ti yo pana na jānāti na passati, tassa no vadāmīti attho. Etena ye ajānato apassatopi saṃsārādīhiyeva suddhiṃ vadanti, te paṭikkhittā honti. Purimena padadvayena upāyo vutto, iminā anupāyaṃ paṭisedheti.

Idāni yaṃ jānato āsavānaṃ khayo hoti, taṃ dassetukāmo **kiñca, bhikkhave, jānato**ti pucchaṃ ārabhi. Tattha jānanā bahuvidhā. Dabbajātiko eva hi koci bhikkhu chattaṃ kātuṃ jānāti, koci cīvarādīnaṃ aññataraṃ, tassa īdisāni kammāni vattasīse ṭhatvā karontassa sā jānanā saggamaggaphalānaṃ padaṭṭhānaṃ na hotīti na vattabbaṃ. Yo pana sāsane pabbajitvā vejjakammādīni kātuṃ jānāti, tassevaṃ jānato āsavā vaḍḍhantiyeva. Tasmā yaṃ jānato passato ca āsavānaṃ khayo hoti, tadeva dassento **iti rūpa**ntiādimāha. **Evaṃ kho, bhikkhave, jānato**ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ jānantassa. **Āsavānaṃ khayo hotī**ti āsavānaṃ khayante jātattā ‘‘āsavānaṃ khayo’’ti laddhanāmaṃ arahattaṃ hoti.

Evaṃ arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapetvā idāni khīṇāsavassa āgamanīyaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ dassetuṃ **yampissa taṃ, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **khayasmiṃ khayeñāṇa**nti āsavakkhayasaṅkhāte arahattaphale paṭiladdhe sati paccavekkhaṇañāṇaṃ. Tañhi arahattaphalasaṅkhāte khayasmiṃ paṭhamavāraṃ uppanne pacchā uppannattā khayeñāṇanti vuccati. **Saupanisa**nti sakāraṇaṃ sappaccayaṃ. **Vimuttī**ti arahattaphalavimutti. Sā hissa upanissayapaccayena paccayo hoti. Evaṃ ito paresupi labbhamānavasena paccayabhāvo veditabbo.

Virāgoti maggo. So hi kilese virājento khepento uppanno, tasmā virāgoti vuccati. **Nibbidā**ti nibbidāñāṇaṃ. Etena balavavipassanaṃ dasseti. **Balavavipassanā**ti bhayatūpaṭṭhāne ñāṇaṃ ādīnavānupassane ñāṇaṃ muñcitukamyatāñāṇaṃ saṅkhārupekkhāñāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. **Yathābhūtañāṇadassana**nti yathāsabhāvajānanasaṅkhātaṃ dassanaṃ. Etena taruṇavipassanaṃ dasseti. Taruṇavipassanā hi balavavipassanāya paccayo hoti. **Taruṇavipassanā**ti saṅkhāraparicchede ñāṇaṃ kaṅkhāvitaraṇe ñāṇaṃ sammasane ñāṇaṃ maggāmagge ñāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. **Samādhī**ti pādakajjhānasamādhi. So hi taruṇavipassanāya paccayo hoti. **Sukha**nti appanāya pubbabhāgasukhaṃ. Tañhi pādakajjhānassa paccayo hoti. **Passaddhī**ti darathapaṭippassaddhi. Sā hi appanāpubbabhāgassa sukhassa paccayo hoti. **Pītī**ti balavapīti. Sā hi darathapaṭippassaddhiyā paccayo hoti. **Pāmojja**nti dubbalapīti. Sā hi balavapītiyā paccayo hoti. **Saddhā**ti aparāparaṃ uppajjanasaddhā. Sā hi dubbalapītiyā paccayo hoti. **Dukkha**nti vaṭṭadukkhaṃ. Tañhi aparāparasaddhāya paccayo hoti. **Jātī**ti savikārā khandhajāti. Sā hi vaṭṭadukkhassa paccayo hoti. **Bhavo**ti kammabhavo. (So hi savikārāya jātiyā paccayo hoti.) Etenupāyena sesapadānipi veditabbāni.

Thullaphusitaketi mahāphusitake. **Pabbatakandarapadarasākhā**ti ettha **kandaraṃ** nāma ‘ka’ntiladdhanāmena udakena dārito udakabhinno pabbatapadeso, yo ‘‘nitambo’’tipi ‘‘nadīkuñcho’’tipi vuccati. **Padaraṃ** nāma aṭṭhamāse deve avassante phalito bhūmippadeso. **Sākhā**ti kusumbhagāminiyo khuddakamātikāyo. **Kusobbhā**ti khuddakaāvāṭā. **Mahāsobbhā**ti mahāāvāṭā. **Kunnadiyo**ti khuddakanadiyo. **Mahānadiyo**ti gaṅgāyamunādikā mahāsaritā. **Evameva kho**, **bhikkhave, avijjūpanisā saṅkhārā**tiādīsu avijjā pabbatoti daṭṭhabbā. Abhisaṅkhārā meghoti, viññāṇādivaṭṭaṃ kandarādayoti, vimutti sāgaroti.

Yathā pabbatamatthake devo vassitvā pabbatakandarādīni pūrento anupubbena mahāsamuddaṃ sāgaraṃ pūreti, evaṃ avijjāpabbatamatthake tāva abhisaṅkhārameghassa vassanaṃ veditabbaṃ. Assutavā hi bālaputhujjano avijjāya aññāṇī hutvā taṇhāya abhilāsaṃ katvā kusalākusalakammaṃ āyūhati, taṃ kusalākusalakammaṃ paṭisandhiviññāṇassa paccayo hoti, paṭisandhiviññāṇādīni nāmarūpādīnaṃ. Iti pabbatamatthake vuṭṭhadevassa kandarādayo pūretvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitakālo viya avijjāpabbatamatthake vuṭṭhassa abhisaṅkhārameghassa paramparapaccayatāya anupubbena viññāṇādivaṭṭaṃ pūretvā ṭhitakālo. Buddhavacanaṃ pana pāḷiyaṃ agahitampi ‘‘idha tathāgato loke uppajjati, agārasmā anagāriyaṃ pabbajatī’’ti imāya pāḷiyā vasena gahitamevāti veditabbaṃ. Yā hi tassa kulagehe nibbatti, sā kammabhavapaccayā savikārā jāti nāma. So buddhānaṃ vā buddhasāvakānaṃ vā sammukhībhāvaṃ āgamma vaṭṭadosadīpakaṃ lakkhaṇāhaṭaṃ dhammakathaṃ sutvā vaṭṭavasena pīḷito hoti, evamassa savikārā khandhajāti vaṭṭadukkhassa paccayo hoti. So vaṭṭadukkhena pīḷito aparāparaṃ saddhaṃ janetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, evamassa vaṭṭadukkhaṃ aparāparasaddhāya paccayo hoti. So pabbajjāmatteneva asantuṭṭho ūnapañcavassakāle nissayaṃ gahetvā vattapaṭipattiṃ pūrento dvemātikā paguṇaṃ katvā kammākammaṃ uggahetvā yāva arahattā nijjaṭaṃ katvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññe vasanto pathavīkasiṇādīsu kammaṃ ārabhati, tassa kammaṭṭhānaṃ nissāya dubbalapīti uppajjati. Tadassa saddhūpanisaṃ pāmojjaṃ, taṃ balavapītiyā paccayo hoti. Balavapīti darathapaṭippassaddhiyā, sā appanāpubbabhāgasukhassa, taṃ sukhaṃ pādakajjhānasamādhissa. So samādhinā cittakallataṃ janetvā taruṇavipassanāya kammaṃ karoti. Iccassa pādakajjhānasamādhi taruṇavipassanāya paccayo hoti, taruṇavipassanā balavavipassanāya, balavavipassanā maggassa, maggo phalavimuttiyā, phalavimutti paccavekkhaṇañāṇassāti. Evaṃ devassa anupubbena sāgaraṃ pūretvā ṭhitakālo viya khīṇāsavassa vimuttisāgaraṃ pūretvā ṭhitakālo veditabboti. Tatiyaṃ.

4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **pāvisī**ti paviṭṭho. So ca na tāva paviṭṭho, ‘‘pavisissāmī’’ti nikkhantattā pana evaṃ vutto. Yathā kiṃ? Yathā ‘‘gāmaṃ gamissāmī’’ti nikkhantapuriso taṃ gāmaṃ appattopi ‘‘kahaṃ itthannāmo’’ti vutte ‘‘gāmaṃ gato’’ti vuccati, evaṃ. **Atippago**ti tadā kira therassa atippagoyeva nikkhantadivaso ahosi, atippagoyeva nikkhantabhikkhū bodhiyaṅgaṇe cetiyaṅgaṇe nivāsanapārupanaṭṭhāneti imesu ṭhānesu yāva bhikkhācāravelā hoti, tāva papañcaṃ karonti. Therassa pana ‘‘yāva bhikkhācāravelā hoti, tāva paribbājakehi saddhiṃ ekadvekathāvāre karissāmī’’ti cintayato **yaṃnūnāha**nti etadahosi. **Paribbājakānaṃ ārāmo**ti so kira ārāmo dakkhiṇadvārassa ca veḷuvanassa ca antarā ahosi. **Idhā**ti imesu catūsu vādesu. **Kiṃvādī kimakkhāyī**ti kiṃ vadati kiṃ ācikkhati, kiṃ ettha samaṇassa gotamassa dassananti pucchanti. **Dhammassa cānudhammaṃ byākareyyāmā**ti, bhotā gotamena yaṃ vuttaṃ kāraṇaṃ, tassa anukāraṇaṃ katheyyāma. **Sahadhammiko vādānupāto**ti parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā samaṇassa gotamassa vādānupāto vādappavatti viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ koci appamattakopi kathaṃ nāgaccheyya? Idaṃ vuttaṃ hoti – kathaṃ sabbākārenapi samaṇassa gotamassa vāde gārayhaṃ kāraṇaṃ na bhaveyyāti?

Iti vadanti phassapaccayā dukkhanti evaṃ vadantoti attho. **Tatrā**ti tesu catūsu vādesu. **Te vata aññatra phassā**ti idaṃ ‘‘tadapi phassapaccayā’’ti paṭiññāya sādhakavacanaṃ. Yasmā hi na vinā phassena dukkhapaṭisaṃvedanā atthi, tasmā jānitabbametaṃ yathā ‘‘tadapi phassapaccayā’’ti ayamettha adhippāyo.

Sādhu, **sādhu, ānandā**ti ayaṃ sādhukāro sāriputtatherassa dinno, ānandattherena pana saddhiṃ bhagavā āmantesi. **Ekamidāha**nti ettha **idhā**ti nipātamattaṃ, ekaṃ samayanti attho. Idaṃ vacanaṃ ‘‘na kevalaṃ sāriputtova rājagahaṃ paviṭṭho, ahampi pāvisiṃ. Na kevalañca tassevāyaṃ vitakko uppanno, mayhampi uppajji. Na kevalañca tasseva sā titthiyehi saddhiṃ kathā jātā, mayhampi jātapubbā’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ.

Acchariyaṃ abbhutanti ubhayampetaṃ vimhayadīpanameva. Vacanattho panettha accharaṃ paharituṃ yuttanti acchariyaṃ. Abhūtapubbaṃ bhūtanti abbhutaṃ. **Ekena padenā**ti ‘‘phassapaccayā dukkha’’nti iminā ekena padena. Etena hi sabbavādānaṃ paṭikkhepattho vutto. **Esevattho**ti esoyeva phassapaccayā dukkhanti paṭiccasamuppādattho. **Taññevettha paṭibhātū**ti taññevettha upaṭṭhātu. Idāni thero jarāmaraṇādikāya paṭiccasamuppādakathāya taṃ atthagambhīrañceva gambhīrāvabhāsañca karonto **sace maṃ, bhante**tiādiṃ vatvā yaṃmūlakā kathā uppannā, tadeva padaṃ gahetvā vivaṭṭaṃ dassento **channaṃtvevā**tiādimāha. Sesaṃ uttānamevāti. Catutthaṃ.

5. Bhūmijasuttavaṇṇanā

25-26. Pañcame **bhūmijo**ti tassa therassa nāmaṃ. Sesamidhāpi purimasutte vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – yasmā idaṃ sukhadukkhaṃ na kevalaṃ phassapaccayā uppajjati, kāyenapi kariyamānaṃ karīyati, vācāyapi manasāpi, attanāpi kariyamānaṃ karīyati, parenapi kariyamānaṃ karīyati, sampajānenapi kariyamānaṃ karīyati, asampajānenapi, tasmā tassa aparampi paccayavisesaṃ dassetuṃ **kāye vā hānanda, satī**tiādimāha. **Kāyasañcetanāhetū**ti kāyadvāre uppannacetanāhetu. Vacīsañcetanāmanosañcetanāsupi eseva nayo. Ettha ca kāyadvāre kāmāvacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhanti, tathā vacīdvāre. Manodvāre navahi rūpārūpacetanāhi saddhiṃ ekūnatiṃsāti tīsu dvāresu ekūnasattati cetanā honti, tappaccayaṃ vipākasukhadukkhaṃ dassitaṃ. **Avijjāpaccayā cā**ti idaṃ tāpi cetanā avijjāpaccayā hontīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Yasmā pana taṃ yathāvuttacetanābhedaṃ kāyasaṅkhārañceva vacīsaṅkhārañca manosaṅkhārañca parehi anussāhito sāmaṃ asaṅkhārikacittena karoti, parehi kāriyamāno sasaṅkhārikacittenāpi karoti, ‘‘idaṃ nāma kammaṃ karoti, tassa evarūpo nāma vipāko bhavissatī’’ti, evaṃ kammañca vipākañca jānantopi karoti, mātāpitūsu cetiyavandanādīni karontesu anukarontā dārakā viya kevalaṃ kammameva jānanto ‘‘imassa pana kammassa ayaṃ vipāko’’ti vipākaṃ ajānantopi karoti, tasmā taṃ dassetuṃ **sāmaṃ vā taṃ, ānanda, kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharotī**tiādi vuttaṃ.

Imesu, ānanda, dhammesūti ye ime ‘‘sāmaṃ vā taṃ, ānanda, kāyasaṅkhāra’’ntiādīsu catūsu ṭhānesu vuttā chasattati dvesatā cetanādhammā, imesu dhammesu avijjā upanissayakoṭiyā anupatitā. Sabbepi hi te ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Idāni vivaṭṭaṃ dassento **avijjāya tvevā**tiādimāha. **So kāyo na hotī**ti yasmiṃ kāye sati kāyasañcetanāpaccayaṃ ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ uppajjati, so kāyo na hoti. Vācāmanesupi eseva nayo. Apica kāyoti cetanākāyo, vācāpi cetanāvācā, manopi kammamanoyeva. Dvārakāyo vā kāyo. Vācāmanesupi eseva nayo. Khīṇāsavo cetiyaṃ vandati, dhammaṃ bhaṇati, kammaṭṭhānaṃ manasi karoti, kathamassa kāyādayo na hontīti? Avipākattā. Khīṇāsavena hi kataṃ kammaṃ neva kusalaṃ hoti nākusalaṃ. Avipākaṃ hutvā kiriyāmatte tiṭṭhati, tenassa te kāyādayo na hontīti vuttaṃ.

Khettaṃ taṃ na hotītiādīsupi viruhanaṭṭhena taṃ khettaṃ na hoti, patiṭṭhānaṭṭhena vatthu na hoti, paccayaṭṭhena āyatanaṃ na hoti, kāraṇaṭṭhena adhikaraṇaṃ na hoti. Sañcetanāmūlakañhi ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ uppajjeyya, sā sañcetanā etesaṃ viruhanādīnaṃ atthānaṃ abhāvena tassa sukhadukkhassa neva khettaṃ, na vatthu na āyatanaṃ, na adhikaraṇaṃ hotīti. Imasmiṃ sutte vedanādīsu sukhadukkhameva kathitaṃ, tañca kho vipākamevāti. Pañcamaṃ.

Chaṭṭhaṃ upavāṇasuttaṃ uttānameva. Ettha pana vaṭṭadukkhameva kathitanti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paccayasuttavaṇṇanā

27-28. Sattame paṭipāṭiyā vuttesu pariyosānapadaṃ gahetvā **katamañca, bhikkhave, jarāmaraṇa**ntiādi vuttaṃ. **Evaṃ paccayaṃ pajānātī**ti evaṃ dukkhasaccavasena paccayaṃ jānāti. Paccayasamudayādayopi samudayasaccādīnaṃyeva vasena veditabbā. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā sampanno. **Dassanasampanno**ti tasseva vevacanaṃ. **Āgato imaṃ saddhamma**nti maggasaddhammaṃ āgato. **Passatī**ti maggasaddhammameva passati. **Sekkhena ñāṇenā**ti maggañāṇeneva. **Sekkhāya vijjāyā**ti maggavijjāya eva. **Dhammasotaṃ samāpanno**ti maggasaṅkhātameva dhammasotaṃ samāpanno. **Ariyo**ti puthujjanabhūmiṃ atikkanto. **Nibbedhikapañño**ti nibbedhikapaññāya samannāgato. **Amatadvāraṃ āhacca tiṭṭhatī**ti amataṃ nāma nibbānaṃ, tassa dvāraṃ ariyamaggaṃ āhacca tiṭṭhatīti. Aṭṭhamaṃ uttānameva. Sattamaaṭṭhamāni.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

29-30. Navamaṃ akkharabhāṇakānaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayena vuttaṃ. Te hi **parī**ti upasaggaṃ pakkhipitvā vuccamāne paṭivijjhituṃ sakkonti. Navamaṃ.

Dasame sabbaṃ uttānameva. Imesu dvīsu suttesu catusaccapaṭivedhova kathito. Dasamaṃ.

Dasabalavaggo tatiyo.

4. Kaḷārakhattiyavaggo

1. Bhūtasuttavaṇṇanā

31. Kaḷārakhattiyavaggassa paṭhame **ajitapañhe**ti ajitamāṇavena pucchitapañhe. **Saṅkhātadhammāse**ti saṅkhātadhammā vuccanti ñātadhammā tulitadhammā tīritadhammā. **Sekkhā**ti satta sekkhā. **Puthū**ti teyeva satta jane sandhāya puthūti vuttaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Nipako**ti nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatattā nipako, tvaṃ paṇḍito pabrūhīti yācati. **Iriya**nti vuttiṃ ācāraṃ gocaraṃ vihāraṃ paṭipattiṃ. **Mārisā**ti bhagavantaṃ ālapati. Sekkhānañca saṅkhātadhammānañca khīṇāsavānañca paṭipattiṃ mayā pucchito paṇḍita, mārisa, mayhaṃ kathehīti ayamettha saṅkhepattho.

Tuṇhī ahosīti kasmā yāva tatiyaṃ puṭṭho tuṇhī ahosi? Kiṃ pañhe kaṅkhati, udāhu ajjhāsayeti? Ajjhāsaye kaṅkhati, no pañhe. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘satthā maṃ sekkhāsekkhānaṃ āgamanīyapaṭipadaṃ kathāpetukāmo; sā ca khandhavasena dhātuvasena āyatanavasena paccayākāravasenāti bahūhi kāraṇehi sakkā kathetuṃ. Kathaṃ kathento nu kho satthu ajjhāsayaṃ gahetvā kathetuṃ sakkhissāmī’’ti? Atha satthā cintesi – ‘‘ṭhapetvā maṃ añño pattaṃ ādāya caranto sāvako nāma paññāya sāriputtasamo natthi. Ayampi mayā pañhaṃ puṭṭho yāva tatiyaṃ tuṇhī eva. Pañhe nu kho kaṅkhati, udāhu ajjhāsaye’’ti. Atha ‘‘ajjhāsaye’’ti ñatvā pañhakathanatthāya nayaṃ dadamāno **bhūtamidanti, sāriputta, passasī**ti āha.

Tattha **bhūta**nti jātaṃ nibbattaṃ, khandhapañcakassetaṃ nāmaṃ. Iti satthā ‘‘pañcakkhandhavasena, sāriputta, imaṃ pañhaṃ kathehī’’ti therassa nayaṃ deti. Sahanayadānena pana therassa tīre ṭhitapurisassa vivaṭo ekaṅgaṇo mahāsamuddo viya nayasatena nayasahassena pañhabyākaraṇaṃ upaṭṭhāsi. Atha naṃ byākaronto **bhūtamidanti, bhante**tiādimāha. Tattha **bhūtamida**nti idaṃ nibbattaṃ khandhapañcakaṃ. **Sammappaññāya passatī**ti saha vipassanāya maggapaññāya sammā passati. **Paṭipanno hotī**ti sīlato paṭṭhāya yāva arahattamaggā nibbidādīnaṃ atthāya paṭipanno hoti. **Tadāhārasambhava**nti idaṃ kasmā ārabhi? Etaṃ khandhapañcakaṃ āhāraṃ paṭicca ṭhitaṃ, tasmā taṃ āhārasambhavaṃ nāma katvā dassetuṃ idaṃ ārabhi. Iti imināpi pariyāyena sekkhapaṭipadā kathitā hoti. **Tadāhāranirodhā**ti tesaṃ āhārānaṃ nirodhena. Idaṃ kasmā ārabhi? Tañhi khandhapañcakaṃ āhāranirodhā nirujjhati, tasmā taṃ āhāranirodhasambhavaṃ nāma katvā dassetuṃ idaṃ ārabhi. Iti imināpi pariyāyena sekkhasseva paṭipadā kathitā. **Nibbidā**ti ādīni sabbāni kāraṇavacanānīti veditabbāni. **Anupādā vimutto**ti catūhi upādānehi kañci dhammaṃ agahetvā vimutto. **Sādhu sādhū**ti iminā therassa byākaraṇaṃ sampahaṃsetvā sayampi tatheva byākaronto puna ‘‘bhūtamida’’ntiādimāhāti. Paṭhamaṃ.

2. Kaḷārasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **kaḷārakhattiyo**ti tassa therassa nāmaṃ. Dantā panassa kaḷārā visamasaṇṭhānā, tasmā ‘‘kaḷāro’’ti vuccati. **Hīnāyāvatto**ti hīnassa gihibhāvassa atthāya nivatto. **Assāsamalatthā**ti assāsaṃ avassayaṃ patiṭṭhaṃ na hi nūna alattha, tayo magge tīṇi ca phalāni nūna nālatthāti dīpeti. Yadi hi tāni labheyya, na sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvatteyyāti ayaṃ therassa adhippāyo. **Na khvāhaṃ, āvuso**ti ahaṃ kho, āvuso, ‘‘assāsaṃ patto, na patto’’ti na kaṅkhāmi. Therassa hi sāvakapāramīñāṇaṃ avassayo, tasmā so na kaṅkhati. **Āyatiṃ panāvuso**ti iminā ‘‘āyatiṃ paṭisandhi tumhākaṃ ugghāṭitā, na ugghāṭitā’’ti arahattappattiṃ pucchati. **Na khvāhaṃ, āvuso, vicikicchāmī**ti iminā thero tattha vicikicchābhāvaṃ dīpeti.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti ‘‘imaṃ sutakāraṇaṃ bhagavato ārocessāmī’’ti upasaṅkami. **Aññā byākatā**ti arahattaṃ byākataṃ. **Khīṇā jātī**ti na therena evaṃ byākatā, ayaṃ pana thero tuṭṭho pasanno evaṃ padabyañjanāni āropetvā āha. **Aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesī**ti taṃ sutvā satthā cintesi – ‘‘sāriputto dhīro gambhīro. Na so kenaci kāraṇena evaṃ byākarissati. Saṃkhittena pana pañho byākato bhavissati. Pakkosāpetvā naṃ pañhaṃ byākarāpessāmī’’ti aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi.

Sace taṃ sāriputtāti idaṃ bhagavā ‘‘na esa attano dhammatāya aññaṃ byākarissati, pañhametaṃ pucchissāmi, taṃ kathentova aññaṃ byākarissatī’’ti aññaṃ byākarāpetuṃ evaṃ pucchi.

Yaṃnidānāvuso, jātīti, āvuso, ayaṃ jāti nāma yaṃpaccayā, tassa paccayassa khayā khīṇasmiṃ jātiyā paccaye jātisaṅkhātaṃ phalaṃ khīṇanti viditaṃ. Idhāpi ca thero pañhe akaṅkhitvā ajjhāsaye kaṅkhati. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘aññā nāma taṇhā khīṇā, upādānaṃ khīṇaṃ, bhavo khīṇo, paccayo khīṇo, kilesā khīṇātiādīhi bahūhi kāraṇehi sakkā byākātuṃ, kathaṃ kathento pana satthu ajjhāsayaṃ gahetuṃ sakkhissāmī’’ti.

Kiñcāpi evaṃ ajjhāsaye kaṅkhati, pañhaṃ pana aṭṭhapetvāva paccayākāravasena byākāsi. Satthāpi paccayākāravaseneva byākarāpetukāmo, tasmā esa byākarontova ajjhāsayaṃ gaṇhi. Tāvadeva ‘‘gahito me satthu ajjhāsayo’’ti aññāsi. Athassa nayasatena nayasahassena pañhabyākaraṇaṃ upaṭṭhāsi. Yasmā pana bhagavā uttari pañhaṃ pucchati, tasmā tena taṃ byākaraṇaṃ anumoditanti veditabbaṃ.

Kathaṃ jānato pana teti idaṃ kasmā ārabhi? Savisaye sīhanādaṃ nadāpetuṃ. Thero kira sūkaranikhātaleṇadvāre dīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasutte kathiyamāne tālavaṇṭaṃ gahetvā satthāraṃ bījayamāno ṭhito tisso vedanā pariggahetvā sāvakapāramīñāṇaṃ adhigato, ayamassa savisayo. Imasmiṃ savisaye ṭhito sīhanādaṃ nadissatīti naṃ sandhāya satthā idaṃ pañhaṃ pucchi. **Aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Yadaniccaṃ taṃ dukkha**nti ettha kiñcāpi sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā, dukkhā vedanā ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā, vipariṇāmakoṭiyā pana sabbāva dukkhā nāma jātā. **Vidita**nti yasmā evaṃ vedanāttayaṃ dukkhanti viditaṃ, tasmā yā tattha taṇhā, sā na upaṭṭhāsīti dasseti.

Sādhu sādhūti therassa vedanāparicchedajānane sampahaṃsanaṃ. Thero hi vedanā ekāti vā dve tisso catassoti vā avuttepi vuttanayena tāsaṃ tissoti paricchedaṃ aññāsi, tena taṃ bhagavā sampahaṃsanto evamāha. **Dukkhasmi**nti idaṃ bhagavā iminā adhippāyena āha – ‘‘sāriputta, yaṃ tayā ‘iminā kāraṇena vedanāsu taṇhā na upaṭṭhāsī’ti byākataṃ, taṃ subyākataṃ. ‘Tisso vedanā’ti vibhajantena pana te atippapañco kato, taṃ ‘dukkhasmi’nti byākarontenapi hi te subyākatameva bhaveyya. Yaṃkiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhanti ñātamattepi hi vedanāsu taṇhā na tiṭṭhati’’.

Kathaṃ vimokkhāti katarā vimokkhā, katarena vimokkhena tayā aññā byākatāti attho? **Ajjhattaṃ vimokkhā**ti ajjhattavimokkhena, ajjhattasaṅkhāre pariggahetvā pattaarahattenāti attho. Tattha catukkaṃ veditabbaṃ – ajjhattaṃ abhiniveso ajjhattaṃ vuṭṭhānaṃ, ajjhattaṃ abhiniveso bahiddhā vuṭṭhānaṃ, bahiddhā abhiniveso bahiddhā vuṭṭhānaṃ, bahiddhā abhiniveso ajjhattaṃ vuṭṭhānanti. Ajjhattañhi abhinivesitvā bahiddhādhammāpi daṭṭhabbāyeva, bahiddhā abhinivesitvā ajjhattadhammāpi. Tasmā koci bhikkhu ajjhattaṃ saṅkhāresu ñāṇaṃ otāretvā te vavatthapetvā bahiddhā otāreti, bahiddhāpi pariggahetvā puna ajjhattaṃ otāreti, tassa ajjhatta saṅkhāre sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti. Iti ajjhattaṃ abhiniveso ajjhattaṃ vuṭṭhānaṃ nāma. Koci ajjhattaṃ saṅkhāresu ñāṇaṃ otāretvā te vavatthapetvā bahiddhā otāreti, tassa bahiddhā saṅkhāre sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti. Iti ajjhattaṃ abhiniveso bahiddhā vuṭṭhānaṃ nāma. Koci bahiddhā saṅkhāresu ñāṇaṃ otāretvā, te vavatthapetvā ajjhattaṃ otāreti, ajjhattampi pariggahetvā puna bahiddhā otāreti, tassa bahiddhā saṅkhāre sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti. Iti bahiddhā abhiniveso bahiddhā vuṭṭhānaṃ nāma. Koci bahiddhā saṅkhāresu ñāṇaṃ otāretvā te vavatthapetvā ajjhattaṃ otāreti, tassa ajjhattasaṅkhāre sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti. Iti bahiddhā abhiniveso ajjhattaṃ vuṭṭhānaṃ nāma. Tatra thero ‘‘ajjhattasaṅkhāre pariggahetvā tesaṃ vavatthānakāle maggavuṭṭhānena arahattaṃ pattosmī’’ti dassento **ajjhattaṃ vimokkhā khvāhaṃ, āvuso**ti āha.

Sabbupādānakkhayāti sabbesaṃ catunnampi upādānānaṃ khayena. **Tathā sato viharāmī**ti tenākārena satiyā samannāgato viharāmi. **Yathā sataṃ viharanta**nti yenākārena maṃ satiyā samannāgataṃ viharantaṃ. **Āsavā nānussavantī**ti cakkhuto rūpe savanti āsavanti sandanti pavattantīti evaṃ chahi dvārehi chasu ārammaṇesu savanadhammā kāmāsavādayo āsavā nānussavanti nānuppavaḍḍhanti, yathā me na uppajjantīti attho. **Attānañca nāvajānāmī**ti attānañca na avajānāmi. Iminā omānapahānaṃ kathitaṃ. Evañhi sati pajānanā pasannā hoti.

Samaṇenāti buddhasamaṇena. **Tesvāhaṃ na kaṅkhāmī**ti tesu ahaṃ ‘‘kataro kāmāsavo, kataro bhavāsavo, kataro diṭṭhāsavo, kataro avijjāsavo’’ti evaṃ sarūpabhedatopi, ‘‘cattāro āsavā’’ti evaṃ gaṇanaparicchedatopi na kaṅkhāmi. **Te me pahīnāti na vicikicchāmī**ti te mayhaṃ pahīnāti vicikicchaṃ na uppādemi. Idaṃ bhagavā ‘‘evaṃ byākarontenapi tayā subyākataṃ bhaveyya ‘ajjhattaṃ vimokkhā khvāhaṃ, āvuso’tiādīni pana te vadantena atippapañco kato’’ti dassento āha.

Uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisīti paññattavarabuddhāsanato uṭṭhahitvā vihāraṃ antomahāgandhakuṭiṃ pāvisi asambhinnāya eva parisāya. Kasmā? Buddhā hi aniṭṭhitāya desanāya asambhinnāya parisāya uṭṭhāyāsanā gandhakuṭiṃ pavisantā puggalathomanatthaṃ vā pavisanti dhammathomanatthaṃ vā. Tattha puggalathomanatthaṃ pavisanto satthā evaṃ cintesi – ‘‘imaṃ mayā saṃkhittena uddesaṃ uddiṭṭhaṃ vitthārena ca avibhattaṃ dhammapaṭiggāhakā bhikkhū uggahetvā ānandaṃ vā kaccāyanaṃ vā upasaṅkamitvā pucchissanti, te mayhaṃ ñāṇena saṃsandetvā kathessanti, tatopi dhammapaṭiggāhakā puna maṃ pucchissanti. Tesamahaṃ ‘sukathitaṃ, bhikkhave, ānandena, sukathitaṃ kaccāyanena, maṃ cepi tumhe etamatthaṃ puccheyyātha, ahampi naṃ evameva byākareyya’nti evaṃ te puggale thomessāmi. Tato tesu gāravaṃ janetvā bhikkhū upasaṅkamissanti, tepi bhikkhū atthe ca dhamme ca niyojessanti, te tehi niyojitā tisso sikkhā paripūretvā dukkhassantaṃ karissantī’’ti.

Atha vā panassa evaṃ hoti – ‘‘esa mayi pakkante attano ānubhāvaṃ karissati, atha naṃ ahampi tatheva thomessāmi, taṃ mama thomanaṃ sutvā gāravajātā bhikkhū imaṃ upasaṅkamitabbaṃ, vacanañcassa sotabbaṃ saddhātabbaṃ maññissanti, taṃ tesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti dhammathomanatthaṃ pavisanto evaṃ cintesi yathā dhammadāyādasutte cintesi. Tatra hissa evaṃ ahosi – ‘‘mayi vihāraṃ paviṭṭhe āmisadāyādaṃ garahanto dhammadāyādañca thomento imissaṃyeva parisati nisinno sāriputto dhammaṃ desessati, evaṃ dvinnampi amhākaṃ ekajjhāsayāya matiyā desitā ayaṃ desanā aggā ca garukā ca bhavissati pāsāṇacchattasadisā’’ti.

Idha pana āyasmantaṃ sāriputtaṃ ukkaṃsetvā pakāsetvā ṭhapetukāmo puggalathomanatthaṃ uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi. Īdisesu ṭhānesu bhagavā nisinnāsaneyeva antarahito cittagatiyā vihāraṃ pavisatīti veditabbo. Yadi hi kāyagatiyā gaccheyya, sabbā parisā bhagavantaṃ parivāretvā gaccheyya, sā ekavāraṃ bhinnā puna dussannipātā bhaveyyāti bhagavā adissamānena kāyena cittagatiyā eva pāvisi.

Evaṃ paviṭṭhe pana bhagavati bhagavato adhippāyānurūpameva sīhanādaṃ naditukāmo **tatra kho āyasmā sāriputto acirapakkantassa bhagavato bhikkhū āmantesi. Pubbe appaṭisaṃvidita**nti idaṃ nāma pucchissatīti pubbe mayā aviditaṃ aññātaṃ. **Paṭhamaṃ pañha**nti, ‘‘sace taṃ, sāriputta, evaṃ puccheyyuṃ kathaṃ jānatā pana tayā, āvuso sāriputta, kathaṃ passatā aññā byākatā khīṇā jātī’’ti imaṃ paṭhamaṃ pañhaṃ. **Dandhāyitatta**nti satthu āsayajānanatthaṃ dandhabhāvo asīghatā. **Paṭhamaṃ pañhaṃ anumodī**ti, ‘‘jāti panāvuso sāriputta, kiṃnidānā’’ti imaṃ dutiyaṃ pañhaṃ pucchanto, ‘‘yaṃnidānāvuso, jātī’’ti evaṃ vissajjitaṃ paṭhamaṃ pañhaṃ anumodi.

Etadahosīti bhagavatā anumodite nayasatena nayasahassena pañhassa ekaṅgaṇikabhāvena pākaṭībhūtattā etaṃ ahosi. **Divasampāhaṃ bhagavato etamatthaṃ byākareyya**nti sakaladivasampi ahaṃ bhagavato etaṃ paṭiccasamuppādatthaṃ puṭṭho sakaladivasampi aññamaññehi padabyañjanehi byākareyyaṃ. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti evaṃ kirassa ahosi – ‘‘thero uḷārasīhanādaṃ nadati, sukāraṇaṃ etaṃ, dasabalassa naṃ ārocessāmī’’ti. Tasmā yena bhagavā tenupasaṅkami.

Sā hi bhikkhu sāriputtassa dhammadhātūti ettha dhammadhātūti paccayākārassa vivaṭabhāvadassanasamatthaṃ sāvakapāramīñāṇaṃ. Sāvakānañhi sāvakapāramīñāṇaṃ sabbaññutaññāṇagatikameva hoti. Yathā buddhānaṃ atītānāgatapaccuppannā dhammā sabbaññutaññāṇassa pākaṭā honti, evaṃ therassa sāvakapāramīñāṇaṃ sabbepi sāvakañāṇassa gocaradhamme jānātīti. Dutiyaṃ.

3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā

33. Tatiye **taṃ suṇāthā**ti taṃ ñāṇavatthudesanaṃ suṇātha. **Ñāṇavatthūnī**ti cettha ñāṇameva ñāṇavatthūti veditabbaṃ. **Jarāmaraṇe ñāṇa**ntiādīsu catūsu paṭhamaṃ savanamayañāṇaṃ sammasanañāṇaṃ paṭivedhañāṇaṃ paccavekkhaṇañāṇanti catubbidhaṃ vaṭṭati, tathā dutiyaṃ. Tatiyaṃ pana ṭhapetvā sammasanañāṇaṃ tividhameva hoti, tathā catutthaṃ. Lokuttaradhammesu hi sammasanaṃ nāma natthi. **Jātiyā ñāṇa**ntiādīsupi eseva nayo. **Iminā dhammenā**ti iminā catusaccadhammena vā maggañāṇadhammena vā.

Diṭṭhenātiādīsu **diṭṭhenā**ti ñāṇacakkhunā diṭṭhena. **Viditenā**ti paññāya viditena. **Akālikenā**ti kiñci kālaṃ anatikkamitvā paṭivedhānantaraṃyeva phaladāyakena. **Pattenā**ti adhigatena. **Pariyogāḷhenā**ti pariyogāhitena paññāya anupaviṭṭhena. **Atītānāgate nayaṃ netī**ti ‘‘ye kho kecī’’tiādinā nayena atīte ca anāgate ca nayaṃ neti. Ettha ca na catusaccadhammena vā maggañāṇadhammena vā sakkā atītānāgate nayaṃ netuṃ, catusacce pana maggañāṇena paṭividdhe parato paccavekkhaṇañāṇaṃ nāma hoti. Tena nayaṃ netīti veditabbā. **Abbhaññaṃsū**ti abhiaññaṃsu jāniṃsu. **Seyyathāpāhaṃ, etarahī**ti yathā ahaṃ etarahi catusaccavasena jānāmi. **Anvaye ñāṇa**nti anuaye ñāṇaṃ, dhammañāṇassa anugamane ñāṇaṃ, paccavekkhaṇañāṇassetaṃ nāmaṃ. **Dhamme ñāṇa**nti maggañāṇaṃ. Imasmiṃ sutte khīṇāsavassa sekkhabhūmi kathitā hoti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā

34. Catutthe **sattasattarī**ti satta ca sattari ca. Byañjanabhāṇakā kira te bhikkhū, bahubyañjanaṃ katvā vuccamāne paṭivijjhituṃ sakkonti, tasmā tesaṃ ajjhāsayena idaṃ suttaṃ vuttaṃ. **Dhammaṭṭhitiñāṇa**nti paccayākāre ñāṇaṃ. Paccayākāro hi dhammānaṃ pavattiṭṭhitikāraṇattā dhammaṭṭhitīti vuccati, ettha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, etasseva chabbidhassa ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ. **Khayadhamma**nti khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhamma**nti vayagamanasabhāvaṃ. **Virāgadhamma**nti virajjanasabhāvaṃ. **Nirodhadhamma**nti nirujjhanasabhāvaṃ. **Sattasattarī**ti ekekasmiṃ satta satta katvā ekādasasu padesu sattasattari. Imasmiṃ sutte vipassanāpaṭivipassanā kathitā. Catutthaṃ.

5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **samudayo hotī**ti satthā idheva desanaṃ osāpesi. Kiṃkāraṇāti? Diṭṭhigatikassa okāsadānatthaṃ. Tassañhi parisati upārambhacitto diṭṭhigatiko atthi, so pañhaṃ pucchissati, athassāhaṃ vissajjessāmīti tassa okāsadānatthaṃ desanaṃ osāpesi. **No kallo pañho**ti ayutto pañho. Duppañho esoti attho. Nanu ca ‘‘katamaṃ nu kho, bhante, jarāmaraṇa’’nti? Idaṃ supucchitanti. Kiñcāpi supucchitaṃ, yathā pana satasahassagghanike suvaṇṇathāle vaḍḍhitassa subhojanassa matthake āmalakamattepi gūthapiṇḍe ṭhapite sabbaṃ bhojanaṃ dubbhojanaṃ hoti chaḍḍetabbaṃ, evameva ‘‘kassa ca panidaṃ jarāmaraṇa’’nti? Iminā sattūpaladdhivādapadena gūthapiṇḍena taṃ bhojanaṃ dubbhojanaṃ viya ayampi sabbo duppañhova jātoti.

Brahmacariyavāsoti ariyamaggavāso. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra**nti yassa hi ayaṃ diṭṭhi, so ‘‘jīve ucchijjamāne sarīraṃ ucchijjati, sarīre ucchijjante jīvitaṃ ucchijjatī’’ti gaṇhāti. Evaṃ gaṇhato sā diṭṭhi ‘‘satto ucchijjatī’’ti gahitattā ucchedadiṭṭhi nāma hoti. Sace pana saṅkhārāva uppajjanti ceva nirujjhanti cāti gaṇheyya, sāsanāvacarā sammādiṭṭhi nāma bhaveyya. Ariyamaggo ca nāmeso vaṭṭaṃ nirodhento vaṭṭaṃ samucchindanto uppajjati, tadeva taṃ vaṭṭaṃ ucchedadiṭṭhiyā gahitākārassa sambhave sati vināva maggabhāvanāya nirujjhatīti maggabhāvanā niratthakā hoti. Tena vuttaṃ ‘‘brahmacariyavāso na hotī’’ti.

Dutiyanaye **aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra**nti yassa ayaṃ diṭṭhi, so ‘‘sarīraṃ idheva ucchijjati, na jīvitaṃ, jīvitaṃ pana pañjarato sakuṇo viya yathāsukhaṃ gacchatī’’ti gaṇhāti. Evaṃ gaṇhato sā diṭṭhi ‘‘imasmā lokā jīvitaṃ paralokaṃ gata’’nti gahitattā sassataditṭhi nāma hoti. Ayañca ariyamaggo tebhūmakavaṭṭaṃ vivaṭṭento uppajjati, so ekasaṅkhārepi nicce dhuve sassate sati uppannopi vaṭṭaṃ vivaṭṭetuṃ na sakkotīti maggabhāvanā niratthakā hoti. Tena vuttaṃ ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā bhikkhu diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso na hotī’’ti.

Visūkāyikānītiādi sabbaṃ micchādiṭṭhivevacanameva. Sā hi sammādiṭṭhiyā vinivijjhanaṭṭhena visūkamiva attānaṃ āvaraṇato **visūkāyikaṃ,** sammādiṭṭhiṃ ananuvattitvā tassā virodhena pavattanato **visevitaṃ,** kadāci ucchedassa kadāci sassatassa gahaṇato virūpaṃ phanditaṃ **vipphandita**nti vuccati. **Tālāvatthukatānī**ti tālavatthu viya katāni, puna aviruhaṇaṭṭhena matthakacchinnatālo viya samūlaṃ tālaṃ uddharitvā tassa patiṭṭhitaṭṭhānaṃ viya ca katānīti attho. **Anabhāvaṃkatānī**ti anuabhāvaṃ katānīti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaavijjāpaccayasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **iti vā, bhikkhave, yo vadeyyā**ti tassaṃ parisati diṭṭhigatiko pañhaṃ pucchitukāmo atthi, so pana avisāradadhātuko uṭṭhāya dasabalaṃ pucchituṃ na sakkoti, tasmā tassa ajjhāsayena sayameva pucchitvā vissajjento satthā evamāha. Chaṭṭhaṃ.

7. Natumhasuttavaṇṇanā

37. Sattame **na tumhāka**nti attani hi sati attaniyaṃ nāma hoti. Attāyeva ca natthi, tasmā ‘‘na tumhāka’’nti āha. **Napi aññesa**nti añño nāma paresaṃ attā, tasmiṃ sati aññesaṃ nāma siyā, sopi natthi, tasmā ‘‘napi aññesa’’nti āha. **Purāṇamidaṃ, bhikkhave, kamma**nti nayidaṃ purāṇakammameva, purāṇakammanibbatto panesa kāyo, tasmā paccayavohārena evaṃ vutto. **Abhisaṅkhata**ntiādi kammavohārasseva vasena purimaliṅgasabhāgatāya vuttaṃ, ayaṃ panettha attho – **abhisaṅkhata**nti paccayehi katoti daṭṭhabbo. **Abhisañcetayita**nti cetanāvatthuko cetanāmūlakoti daṭṭhabbo. **Vedaniya**nti vedaniyavatthūti daṭṭhabbo. Sattamaṃ.

8. Cetanāsuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **yañca, bhikkhave, ceteti**ti yaṃ cetanaṃ ceteti, pavattetīti attho. **Yañca pakappetī**ti yaṃ pakappanaṃ pakappeti, pavatteticceva attho. **Yañca anusetī**ti yañca anusayaṃ anuseti, pavatteticceva attho. Ettha ca **cetetī**ti tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā, **pakappetī**ti aṭṭhasu lobhasahagatacittesu taṇhādiṭṭhikappā gahitā, **anusetī**ti dvādasannaṃ cetanānaṃ sahajātakoṭiyā ceva upanissayakoṭiyā ca anusayo gahito. **Ārammaṇametaṃ hotī**ti (cetanādidhammajāte sati kammaviññāṇassa uppattiyā avāritattā) etaṃ cetanādidhammajātaṃ paccayo hoti. Paccayo hi idha ārammaṇanti adhippetā. **Viññāṇassa ṭhitiyā**ti kammaviññāṇassa ṭhitatthaṃ. **Ārammaṇe satī**ti tasmiṃ paccaye sati. **Patiṭṭhā viññāṇassa hotī**ti tassa kammaviññāṇassa patiṭṭhā hoti. **Tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe**ti tasmiṃ kammaviññāṇe patiṭṭhite. **Virūḷhe**ti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāya nibbattamūle jāte. **Punabbhavābhinibbattī**ti punabbhavasaṅkhātā abhinibbatti.

No ce, bhikkhave, cetetīti iminā tebhūmakacetanāya appavattanakkhaṇo vutto. **No ce pakappetī**ti iminā taṇhādiṭṭhikappānaṃ appavattanakkhaṇo. **Atha ce anusetī**ti iminā tebhūmakavipākesu parittakiriyāsu rūpeti ettha appahīnakoṭiyā anusayo gahito. **Ārammaṇametaṃ hotī**ti anusaye sati kammaviññāṇassa uppattiyā avāritattā etaṃ anusayajātaṃ paccayova hoti.

No ceva cetetītiādīsu paṭhamapade tebhūmakakusalākusalacetanā nivattā, dutiyapade aṭṭhasu cittesu taṇhādiṭṭhiyo, tatiyapade vuttappakāresu dhammesu yo appahīnakoṭiyā anusayito anusayo, so nivatto.

Apicettha asammohatthaṃ ceteti pakappeti anuseti, ceteti na pakappeti anuseti, na ceteti na pakappeti anuseti, na ceteti na pakappeti na anusetīti idampi catukkaṃ veditabbaṃ. Tattha paṭhamanaye dhammaparicchedo dassito. Dutiyanaye **cetetī**ti tebhūmakakusalacetanā ceva catasso ca akusalacetanā gahitā. **Na pakappetī**ti aṭṭhasu cittesu taṇhādiṭṭhiyo nivattā. **Anusetī**ti tebhūmakakusale upanissayakoṭiyā, catūsu akusalacetanāsu sahajātakoṭiyā ceva upanissayakoṭiyā ca anusayo gahito. Tatiyanaye **na cetetī**ti tebhūmakakusalākusalaṃ nivattaṃ, **na pakappetī**ti aṭṭhasu cittesu taṇhādiṭṭhiyo nivattā, **anusetī**ti sutte āgataṃ vāretvā tebhūmakakusalākusalavipākakiriyārūpesu appahīnakoṭiyā upanissayo gahito. Catutthanayo purimasadisova.

Tadappatiṭṭhiteti tasmiṃ appatiṭṭhite. **Avirūḷhe**ti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāya anibbattamūle. Ettha pana kiṃ kathitanti? Arahattamaggassa kiccaṃ, khīṇāsavassa kiccakaraṇantipi navalokuttaradhammātipi vattuṃ vaṭṭati. Ettha ca viññāṇassa ceva āyatiṃ punabbhavassa ca antare eko sandhi, vedanātaṇhānamantare eko, bhavajātīnamantare ekoti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā

39. Navame viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhi, vedanātaṇhānamantare eko, bhavajātīnamantare ekoti. Navamaṃ.

10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā

40. Dasame **natī**ti taṇhā. Sā hi piyarūpesu rūpādīsu namanaṭṭhena ‘‘natī’’ti vuccati. **Āgati gati hotī**ti āgatimhi gati hoti, āgate paccupaṭṭhite kamme vā kammanimitte vā gahinimitte vā paṭisandhivasena viññāṇassa gati hoti. **Cutūpapāto**ti evaṃ viññāṇassa āgate paṭisandhivisaye gatiyā sati ito cavanasaṅkhātā cuti, tatthūpapattisaṅkhāto upapātoti ayaṃ cutūpapāto nāma hoti. Evaṃ imasmiṃ sutte natiyā ca āgatigatiyā ca antare ekova sandhi kathitoti. Dasamaṃ.

Kaḷārakhattiyavaggo catuttho.

5. Gahapativaggo

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā

41. Gahapativaggassa paṭhame **yato**ti yadā. **Bhayāni verānī**ti bhayaveracetanāyo. **Sotāpattiyaṅgehī**ti duvidhaṃ sotāpattiyā aṅgaṃ, (sotāpattiyā ca aṅgaṃ,) yaṃ pubbabhāge sotāpattipaṭilābhāya saṃvattati, ‘‘sappurisasaṃsevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammappaṭipattī’’ti (dī. ni. 3.311) evaṃ āgataṃ, paṭiladdhaguṇassa ca sotāpattiṃ patvā ṭhitassa aṅgaṃ, yaṃ sotāpannassa aṅgantipi vuccati, buddhe aveccappasādādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Idamidha adhippetaṃ. **Ariyo**ti niddoso nirupārambho. **Ñāyo**ti paṭiccasamuppannaṃ ñatvā ṭhitañāṇampi paṭiccasamuppādopi. Yathāha – ‘‘ñāyo vuccati paṭiccasamuppādo, ariyopi aṭṭhaṅgiko maggo ñāyo’’ti. **Paññāyā**ti aparāparaṃ uppannāya vipassanāpaññāya. **Sudiṭṭho hotī**ti aparāparaṃ uppajjitvā dassanavasena suṭṭhu diṭṭho.

Khīṇanirayotiādīsu āyatiṃ tattha anuppajjanatāya khīṇo nirayo mayhanti so ahaṃ khīṇanirayo. Esa nayo sabbattha. **Sotāpanno**ti maggasotaṃ āpanno. **Avinipātadhammo**ti na vinipātasabhāvo. **Niyato**ti paṭhamamaggasaṅkhātena sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyano**ti uttarimaggattayasaṅkhāto sambodhi paraṃ ayanaṃ mayhanti sohaṃ sambodhiparāyano, taṃ sambodhiṃ avassaṃ abhisambujjhanakoti attho.

Pāṇātipātapaccayāti pāṇātipātakammakāraṇā. **Bhayaṃ vera**nti atthato ekaṃ. Verañca nāmetaṃ duvidhaṃ hoti bāhiraṃ ajjhattikanti. Ekena hi ekassa pitā mārito hoti, so cintesi ‘‘etena kira me pitā mārito, ahampi taṃyeva māressāmī’’ti nisitaṃ satthaṃ ādāya carati. Yā tassa abbhantare uppannaveracetanā, idaṃ bāhiraṃ veraṃ nāma. Yā pana itarassa ‘‘ayaṃ kira maṃ māressāmīti carati, ahameva naṃ paṭhamataraṃ māressāmī’’ti cetanā uppajjati, idaṃ ajjhattikaṃ veraṃ nāma. Idaṃ tāva ubhayampi diṭṭhadhammikameva. Yā pana taṃ niraye uppannaṃ disvā ‘‘etaṃ paharissāmī’’ti jalitaṃ ayamuggaraṃ gaṇhato nirayapālassa cetanā uppajjati, idamassa samparāyikaṃ bāhiraveraṃ. Yā cassa ‘‘ayaṃ niddosaṃ maṃ paharissāmīti āgacchati, ahameva naṃ paṭhamataraṃ paharissāmī’’ti cetanā uppajjati, idamassa samparāyikaṃ ajjhattaveraṃ. Yaṃ panetaṃ bāhiraveraṃ, taṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘puggalavera’’nti vuttaṃ. **Dukkhaṃ domanassa**nti atthato ekameva. Yathā cettha, evaṃ sesapadesupi ‘‘iminā mama bhaṇḍaṃ haṭaṃ, mayhaṃ dāresu cārittaṃ āpannaṃ, musā vatvā attho bhaggo, surāmadamattena idaṃ nāma kata’’ntiādinā nayena veruppatti veditabbā. **Aveccappasādenā**ti adhigatena acalappasādena. **Ariyakantehī**ti pañcahi sīlehi. Tāni hi ariyānaṃ kantāni piyāni. Bhavantaragatāpi ariyā tāni na vijahanti, tasmā ‘‘ariyakantānī’’ti vuccanti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ visuddhimagge anussatiniddese vuttameva. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā

42. Dutiye bhikkhūnaṃ kathitabhāvamattameva viseso. Dutiyaṃ.

3. Dukkhasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **dukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa. **Samudaya**nti dve samudayā khaṇikasamudayo ca paccayasamudayo ca. Paccayasamudayaṃ passantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ passati, khaṇikasamudayaṃ passantopi paccayasamudayaṃ passati. Atthaṅgamopi accantatthaṅgamo bhedatthaṅgamoti duvidho. Accantatthaṅgamaṃ passantopi bhedatthaṅgamaṃ passati, bhedatthaṅgamaṃ passantopi accantatthaṅgamaṃ passati. **Desessāmī**ti idaṃ vaṭṭadukkhassa samudayaatthaṅgamaṃ nibbattibhedaṃ nāma desessāmi, taṃ suṇāthāti attho. **Paṭiccā**ti nissayavasena ceva ārammaṇavasena ca paccayaṃ katvā. **Tiṇṇaṃ saṅgati phasso**ti tiṇṇaṃ saṅgatiyā phasso. **Ayaṃ kho, bhikkhave, dukkhassa samudayo**ti ayaṃ vaṭṭadukkhassa nibbatti nāma. **Atthaṅgamo**ti bhedo. Evañhi vaṭṭadukkhaṃ bhinnaṃ hoti appaṭisandhiyaṃ. Tatiyaṃ.

4. Lokasuttavaṇṇanā

44. Catutthe **lokassā**ti saṅkhāralokassa. Ayamettha viseso. Catutthaṃ.

5. Ñātikasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **ñātike**ti dvinnaṃ ñātakānaṃ gāme. **Giñjakāvasathe**ti iṭṭhakāhi kate mahāpāsāde. **Dhammapariyāya**nti dhammakāraṇaṃ. **Upassutī**ti upassutiṭṭhānaṃ, yaṃ ṭhānaṃ upagatena sakkā hoti bhagavato saddaṃ sotuṃ, tattha ṭhitoti attho. So kira gandhakuṭipariveṇasammajjanatthaṃ āgato attano kammaṃ pahāya bhagavato dhammaghosaṃ suṇanto aṭṭhāsi. **Addasā**ti tadā kira bhagavato āditova paccayākāraṃ manasikarontassa ‘‘idaṃ iminā paccayena hoti, idaṃ iminā’’ti āvajjato yāva bhavaggā ekaṅgaṇaṃ ahosi, satthā manasikāraṃ pahāya vacasā sajjhāyaṃ karonto yathānusandhinā desanaṃ niṭṭhapetvā, ‘‘api nu kho imaṃ dhammapariyāyaṃ koci assosī’’ti āvajjento taṃ bhikkhumaddasa. Tena vuttaṃ ‘‘addasā kho bhagavā’’ti.

Assosi noti assosi nu. Atha vā **assosi no**ti amhākaṃ bhāsantānaṃ assosīti. **Uggaṇhāhī**tiādīsu sutvā tuṇhībhūtova paguṇaṃ karonto uggaṇhāti nāma. Padānupadaṃ ghaṭetvā vācāya paricitaṃ karonto pariyāpuṇāti nāma. Ubhayathāpi paguṇaṃ ādhārappattaṃ karonto dhāreti nāma. **Atthasaṃhito**ti kāraṇanissito. **Ādibrahmacariyako**ti maggabrahmacariyassa ādi patiṭṭhānabhūto. Iti tīsupi imesu suttesu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ. Pañcamaṃ.

6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **aññataro**ti nāmavasena apākaṭo aññataro brāhmaṇo. Chaṭṭhaṃ.

7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

47. Sattame **jāṇussoṇī**ti ṭhānantaravasena evaṃladdhanāmo asītikoṭivibhavo mahāpurohito. Sattamaṃ.

8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **lokāyatiko**ti vitaṇḍasatthe lokāyate kataparicayo. **Jeṭṭhametaṃ lokāyata**nti paṭhamaṃ lokāyataṃ. **Lokāyata**nti ca lokasseva āyataṃ, bālaputhujjanalokassa āyataṃ, mahantaṃ gambhīranti upadhāritabbaṃ parittaṃ bhāvaṃ diṭṭhigataṃ. **Ekatta**nti ekasabhāvaṃ, niccasabhāvamevāti pucchati. **Puthutta**nti purimasabhāvena nānāsabhāvaṃ, devamanussādibhāvena paṭhamaṃ hutvā pacchā na hotīti ucchedaṃ sandhāya pucchati. Evamettha ‘‘sabbamatthi, sabbamekatta’’nti imā dvepi sassatadiṭṭhiyo, ‘‘sabbaṃ natthi, sabbaṃ puthutta’’nti imā dve ucchedadiṭṭhiyoti veditabbā. Aṭṭhamaṃ.

9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā

49. Navame **kiṃ nu kho**ti saṃsayuppattiākāradassanaṃ. **Samudayatī**ti uppajjati. Navamaṃ.

10. Dutiyaariyasāvakasuttavaṇṇanā

50. Dasame dvepi nayā ekato vuttā. Idameva purimena nānattaṃ, sesaṃ tādisamevāti. Dasamaṃ.

Gahapativaggo pañcamo.

6. Dukkhavaggo

1. Parivīmaṃsanasuttavaṇṇanā

51. Dukkhavaggassa paṭhame **parivīmaṃsamāno**ti upaparikkhamāno. **Jarāmaraṇa**nti kasmā jarāmaraṇaṃ ekameva ‘‘anekavidhaṃ nānappakāraka’’nti vatvā gahitanti ce? Tasmiṃ gahite sabbadukkhassa gahitattā. Yathā hi cūḷāya gahite purise so puriso gahitova hoti, evaṃ jarāmaraṇe gahite sabbadukkhaṃ gahitameva hoti. Tasmā ‘‘yaṃ kho idaṃ anekavidhaṃ nānappakārakaṃ dukkhaṃ loke uppajjatī’’ti nhatvā ṭhitaṃ purisaṃ viya sabbadukkhaṃ dassetvā taṃ cūḷāya gaṇhanto viya jarāmaraṇaṃ gaṇhi.

Jarāmaraṇanirodhasāruppagāminīti jarāmaraṇanirodhassa sāruppabhāvena nikkilesatāya parisuddhatāya sadisāva hutvā gāminīti attho. **Tathā paṭipanno ca hotī**ti yathā taṃ paṭipannoti vuccati, evaṃ paṭipanno hoti. **Anudhammacārī**ti nibbānadhammaṃ anugataṃ paṭipattidhammaṃ carati, pūretīti attho. **Dukkhakkhayāya paṭipanno**ti sīlaṃ ādiṃ katvā jarāmaraṇadukkhassa nirodhatthāya paṭipanno. **Saṅkhāranirodhāyā**ti saṅkhāradukkhassa nirodhatthāya. Ettāvatā yāva arahattā desanā kathitā.

Idāni arahattaphalapaccavekkhaṇaṃ satatavihārañca dassetvā desanā nivattetabbā siyā, tathā akatvā **avijjāgato**ti idaṃ kasmā gaṇhātīti? Khīṇāsavassa samatikkantavaṭṭadukkhadassanatthaṃ. Apica puna vaṭṭaṃ ārabhitvā vivaṭṭe kathiyamāne bujjhanakasatto cettha atthi, tassa ajjhāsayavasenāpi idaṃ gaṇhātīti veditabbo. Tattha **avijjāgato**ti avijjāya gato upagato samannāgato. **Purisapuggalo**ti purisoyeva puggalo. Ubhayenāpi sammutikathaṃ katheti. Buddhānañhi sammutikathā paramatthakathāti dve kathā honti. Tattha ‘‘satto naro puriso puggalo tisso nāgo’’ti evaṃ pavattā sammutikathā nāma. ‘‘Khandhā dhātuyo āyatanānī’’ti evaṃ pavattā paramatthakathā nāma. Paramatthaṃ kathentāpi sammutiṃ amuñcitvā kathenti. Te sammutiṃ kathentāpi paramatthaṃ kathentāpi saccameva kathenti. Teneva vuttaṃ –

‘‘Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo;
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati;
Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇaṃ;
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtalakkhaṇa’’nti.

Puññaṃ ce saṅkhāranti terasacetanābhedaṃ puññābhisaṅkhāraṃ. **Abhisaṅkharotī**ti karoti. **Puññūpagaṃ hoti viññāṇa**nti kammaviññāṇaṃ kammapuññena upagataṃ sampayuttaṃ hoti, vipākaviññāṇaṃ vipākapuññena. **Apuññaṃ ce saṅkhāra**nti dvādasacetanābhedaṃ apuññābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. **Āneñjaṃ ce saṅkhāra**nti catucetanābhedaṃ āneñjābhisaṅkhāraṃ. **Āneñjūpagaṃ hoti viññāṇa**nti kammāneñjena kammaviññāṇaṃ, vipākāneñjena vipākaviññāṇaṃ upagataṃ hoti. Ettha ca tividhassa kammābhisaṅkhārassa gahitattā dvādasapadiko paccayākāro gahitova hoti. Ettāvatā vaṭṭaṃ dassitaṃ.

Idāni vivaṭṭaṃ dassento **yato kho, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **avijjā**ti catūsu saccesu aññāṇaṃ. **Vijjā**ti arahattamaggañāṇaṃ. Ettha ca paṭhamameva avijjāya pahīnāya vijjā uppajjati. Yathā pana caturaṅgepi tame rattiṃ padīpujjalena andhakāro pahīyati, evaṃ vijjuppādā avijjāya pahānaṃ veditabbaṃ. **Na kiñci loke upādiyatī**ti loke kiñci dhammaṃ na gaṇhāti na parāmasati. **Anupādiyaṃ na paritassatī**ti anupādiyanto agaṇhanto neva taṇhāparitassanāya, na bhayaparitassanāya paritassati, na taṇhāyati na bhāyatīti attho. **Paccattaññevā**ti sayameva attanāva parinibbāyati, na aññassa ānubhāvena.

So sukhaṃ ce vedananti idaṃ kasmā ārabhi? Khīṇāsavassa paccavekkhaṇañāṇaṃ dassetvā satatavihāraṃ dassetuṃ ārabhi. **Anajjhositā**ti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā agahitā. Atha dukkhavedanā kasmā vuttā, kiṃ tampi abhinandanto atthīti? Āma atthi. Sukhaṃ abhinandantoyeva hi dukkhaṃ abhinandati nāma dukkhaṃ patvā sukhaṃ patthanato sukhassa ca vipariṇāmadukkhatoti. **Kāyapariyantika**nti kāyaparicchinnaṃ, yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattaṃ pañcadvārikavedananti attho. **Jīvitapariyantika**nti jīvitaparicchinnaṃ. Yāva jīvitaṃ pavattati, tāva pavattaṃ manodvārikavedananti attho.

Tattha pañcadvārikavedanā pacchā uppajjitvā paṭhamaṃ nirujjhati, manodvārikavedanā paṭhamaṃ uppajjitvā pacchā nirujjhati. Sā hi paṭisandhikkhaṇe vatthurūpasmiṃyeva patiṭṭhāti. Pañcadvārikā pavatte pañcadvāravasena pavattamānā paṭhamavaye vīsativassakāle rajjanadussanamuyhanavasena adhimattā balavatī hoti, paṇṇāsavassakāle ṭhitā hoti, saṭṭhivassakālato paṭṭhāya parihāyamānā asītinavutivassakāle mandā hoti. Tadā hi sattā ‘‘cirarattaṃ ekato nisīdimhā nipajjimhā’’ti vadantepi ‘‘na sañjānāmā’’ti vadanti. Adhimattānipi rūpādiārammaṇāni ‘‘na passāma na suṇāma’’, ‘‘sugandhaṃ duggandhaṃ vā sāduṃ asāduṃ vā thaddhaṃ mudukanti vā na jānāmā’’ti vadanti. Iti nesaṃ pañcadvārikavedanā bhaggā hoti, manodvārikāva pavattati. Sāpi anupubbena parihāyamānā maraṇasamaye hadayakoṭiṃyeva nissāya pavattati. Yāva panesā pavattati, tāva satto jīvatīti vuccati. Yadā nappavattati, tadā mato niruddhoti vuccati.

Svāyamattho vāpiyā dīpetabbo –

Yathā hi puriso pañcaudakamaggasampannaṃ vāpiṃ kareyya, paṭhamaṃ deve vuṭṭhe pañcahi udakamaggehi udakaṃ pavisitvā antovāpiyaṃ āvāṭe pūreyya, punappunaṃ deve vassante udakamagge pūretvā gāvutaḍḍhayojanamattaṃ ottharitvā udakaṃ tiṭṭheyya tato tato vissandamānaṃ, atha niddhamanatumbe vivaritvā khettesu kamme kariyamāne udakaṃ nikkhamantaṃ, sassapākakāle (udakaṃ nikkhamantaṃ,) udakaṃ parihīnaṃ ‘‘macche gaṇhāmā’’ti vattabbataṃ āpajjeyya, tato katipāhena āvāṭesuyeva udakaṃ saṇṭhaheyya. Yāva pana taṃ āvāṭesu hoti, tāva ‘‘mahāvāpiyaṃ udakaṃ atthī’’ti saṅkhaṃ gacchati. Yadā pana tattha chijjati, tadā ‘‘vāpiyaṃ udakaṃ natthī’’ti vuccati, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

Paṭhamaṃ deve vassante pañcahi maggehi udake pavisante āvāṭānaṃ pūraṇakālo viya hi paṭhamameva paṭisandhikkhaṇe manodvārikavedanāya vatthurūpe patiṭṭhitakālo, punappunaṃ deve vassante pañcannaṃ maggānaṃ pūritakālo viya pavatte pañcadvārikavedanāya pavattikālo, gāvutaḍḍhayojanamattaṃ ajjhottharaṇaṃ viya paṭhamavaye vīsativassakāle rajjanādivasena tassā adhimattabalavabhāvo, yāva vāpito udakaṃ na niggacchati, tāva pūrāya vāpiyā ṭhitakālo viya paññāsavassakāle tassā ṭhitakālo, niddhamanatumbesu vivaṭesu kammante kariyamāne udakassa nikkhamanakālo viya saṭṭhivassakālato paṭṭhāya tassā parihāni, udake bhaṭṭhe udakamaggesu parittodakassa ṭhitakālo viya asītinavutivassakāle pañcadvārikavedanāya mandakālo, āvāṭesuyeva udakassa patiṭṭhānakālo viya hadayavatthukoṭiṃ nissāya manodvārikavedanāya pavattikālo, āvāṭesu parittepi udake sati ‘‘vāpiyaṃ udakaṃ atthī’’ti vattabbakālo viya yāva sā pavattati, tāva ‘‘satto jīvatī’’ti vuccati. Yathā pana āvāṭesu udake chinne ‘‘natthi vāpiyaṃ udaka’’nti vuccati, evaṃ manodvārikavedanāya appavattamānāya ‘‘satto mato’’ti vuccati. Imaṃ vedanaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vediyamāno’’ti.

Kāyassa bhedāti kāyassa bhedena. **Jīvitapariyādānā uddha**nti jīvitakkhayato uddhaṃ. **Idhevā**ti paṭisandhivasena parato agantvā idheva. **Sītībhavissantī**ti pavattivipphandadaratharahitāni sītāni appavattanadhammāni bhavissanti. **Sarīrānī**ti dhātusarīrāni. **Avasissantī**ti avasiṭṭhāni bhavissanti.

Kumbhakārapākāti kumbhakārassa bhājanapacanaṭṭhānato. **Paṭisisseyyā**ti ṭhapeyya. **Kapallānī**ti saha mukhavaṭṭiyā ekābaddhāni kumbhakapallāni. **Avasisseyyu**nti tiṭṭheyyuṃ. **Evameva kho**ti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – ādittakumbhakārapāko viya hi tayo bhavā daṭṭhabbā, kumbhakāro viya yogāvacaro, pākato kumbhakārabhājanānaṃ nīharaṇadaṇḍako viya arahattamaggañāṇaṃ, samo bhūmibhāgo viya asaṅkhataṃ nibbānatalaṃ, daṇḍakena uṇhakumbhaṃ ākaḍḍhitvā same bhūmibhāge kumbhassa ṭhapitakālo viya āraddhavipassakassa rūpasattakaṃ arūpasattakaṃ vipassantassa kammaṭṭhāne ca paguṇe vibhūte upaṭṭhahamāne tathārūpaṃ utusappāyādiṃ labhitvā ekāsane nisinnassa vipassanaṃ vaḍḍhetvā aggaphalaṃ arahattaṃ patvā catūhi apāyehi attabhāvaṃ uddharitvā phalasamāpattivasena asaṅkhate nibbānatale ṭhitakālo daṭṭhabbo. Khīṇāsavo pana uṇhakumbho viya arahattappattadivaseyeva na parinibbāti, sāsanappaveṇiṃ pana ghaṭayamāno paṇṇāsasaṭṭhivassāni ṭhatvā carimakacittappattiyā upādiṇṇakakkhandhabhedā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāti. Athassa kumbhassa viya kapallāni anupādiṇṇakasarīrāneva avasissantīti. **Sarīrāni avasissantīti pajānātī**ti idaṃ pana khīṇāsavassa anuyogāropanatthaṃ vuttaṃ.

Viññāṇaṃ paññāyethāti paṭisandhiviññāṇaṃ paññāyetha. **Sādhu sādhū**ti therānaṃ byākaraṇaṃ sampahaṃsati. **Evameta**nti yadetaṃ tividhe abhisaṅkhāre asati paṭisandhiviññāṇassa appaññāṇantiādi, evameva etaṃ. **Adhimuccathā**ti sanniṭṭhānasaṅkhātaṃ adhimokkhaṃ paṭilabhatha. **Esevanto dukkhassā**ti ayameva vaṭṭadukkhassa anto ayaṃ paricchedo, yadidaṃ nibbānanti. Paṭhamaṃ.

2. Upādānasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **upādāniyesū**ti catunnaṃ upādānānaṃ paccayesu tebhūmakadhammesu. **Assādānupassino**ti assādaṃ anupassantassa. **Tatrā**ti tasmiṃ aggikkhandhe. **Tadāhāro**ti taṃpaccayo. **Tadupādāno**ti tasseva vevacanaṃ. **Evameva kho**ti ettha aggikkhandho viya hi tayo bhavā, tebhūmakavaṭṭantipi etadeva, aggijaggakapuriso viya vaṭṭanissito bālaputhujjano, sukkhatiṇagomayādipakkhipanaṃ viya assādānupassino puthujjanassa taṇhādivasena chahi dvārehi kusalākusalakammakaraṇaṃ. Tiṇagomayādīsu khīṇesu punappunaṃ tesaṃ pakkhipanena aggikkhandhassa vaḍḍhanaṃ viya bālaputhujjanassa uṭṭhāya samuṭṭhāya yathāvuttakammāyūhanena aparāparaṃ vaṭṭadukkhanibbattanaṃ.

Na kālena kālaṃ sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyyāti tañhi koci atthakāmo evaṃ vadeyya – ‘‘bho kasmā uṭṭhāya samuṭṭhāya kalāpe bandhitvā sukkhatiṇakaṭṭhānaṃ pacchiyañca pūretvā sukkhagomayāni pakkhipanto etaṃ aggiṃ jālesi? Api nu te atthi itonidānaṃ kāci vaḍḍhīti? Vaṃsāgatametaṃ bho amhākaṃ, itonidānaṃ pana me avaḍḍhiyeva, kuto vaḍḍhi? Ahañhi imaṃ aggiṃ jagganto neva nhāyituṃ na bhuñjituṃ na nipajjituṃ labhāmīti. Tena hi bho kiṃ te iminā niratthakena aggijālanena? Ehi tvaṃ etāni ābhatāni tiṇādīni ettha nikkhipa, tāni sayameva jhāyissanti, tvaṃ pana asukasmiṃ ṭhāne sītodakā pokkharaṇī atthi, tattha nhatvā, mālāgandhavilepanehi attānaṃ maṇḍetvā sunivattho supārutova pādukāhi nagaraṃ pavisitvā pāsādavaramāruyha vātapānaṃ vivaritvā mahāvīthiyaṃ virocamāno nisīda ekaggo sukhasamappito hutvā, tattha te nisinnassa tiṇādīnaṃ khayena sayameva ayaṃ aggi appaṇṇattibhāvaṃ gamissatī’’ti. So tathā kareyya. Tatheva ca tattha nisinnassa so aggi upādānakkhayena appaṇṇattibhāvaṃ gaccheyya. Idaṃ sandhāyetaṃ ‘‘na kālena kāla’’ntiādi vuttaṃ.

Evameva khoti ettha pana idaṃ opammasaṃsandanaṃ – cattālīsāya kaṭṭhavāhānaṃ jalamāno mahāaggikkhandho viya hi tebhūmakavaṭṭaṃ daṭṭhabbaṃ, aggijagganakapuriso viya vaṭṭasannissitako yogāvacaro, atthakāmo puriso viya sammāsambuddho, tena purisena tassa dinnaovādo viya tathāgatena ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, tebhūmakadhammesu nibbinda, evaṃ vaṭṭadukkhā muccissasī’’ti tassa tebhūmakadhammesu kammaṭṭhānassa kathitakālo, tassa purisassa yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjitvā pāsāde nisinnakālo viya yogino sugatovādaṃ sampaṭicchitvā suññāgāraṃ paviṭṭhassa tebhūmakadhammesu vipassanaṃ paṭṭhapetvā anukkamena yathānurūpaṃ āhārasappāyādiṃ labhitvā, ekāsane nisinnassa aggaphale patiṭṭhitakālo, tassa nhānavilepanādīhi sudhotamaṇḍitakāyattā tasmiṃ nisinnassa ekaggasukhasamappitakālo viya yogino ariyamaggapokkharaṇiyaṃ maggañāṇodakena sunhātasudhotakilesamalassa hirottappasāṭake nivāsetvā sīlavilepanānulittassa arahattamaṇḍanena attabhāvaṃ maṇḍetvā vimuttipupphadāmaṃ piḷandhitvā iddhipādapādukā āruyha nibbānanagaraṃ pavisitvā dhammapāsādaṃ āruyha satipaṭṭhānamahāvīthiyaṃ virocamānassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā nisinnakālo. Tassa pana purisassa tasmiṃ nisinnassa tiṇādīnaṃ khayena aggikkhandhassa appaṇṇattigamanakālo viya khīṇāsavassa yāvatāyukaṃ ṭhatvā upādiṇṇakakkhandhabhedena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa mahāvaṭṭavūpasamo daṭṭhabbo. Dutiyaṃ.

3. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **saṃyojaniyesū**ti dasannaṃ saṃyojanānaṃ paccayesu. **Jhāyeyyā**ti jaleyya. **Telaṃ āsiñceyya vaṭṭiṃ upasaṃhareyyā**ti dīpapaṭijagganatthaṃ telabhājanañca mahantañca vaṭṭikapālaṃ gahetvā samīpe niccaṃ ṭhitova tele khīṇe telaṃ āsiñceyya, vaṭṭiyā khīṇāya vaṭṭiṃ upasaṃhareyya. Sesamettha saddhiṃ opammasaṃsandanena purimanayeneva veditabbaṃ. Tatiyaṃ.

4. Dutiyasaṃyojanasuttavaṇṇanā

54. Catutthe upamaṃ paṭhamaṃ katvā pacchā attho vutto. Sesaṃ tādisameva. Catutthaṃ.

5. Mahārukkhasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **uddhaṃ ojaṃ abhiharantī**ti pathavīrasañca āporasañca upari āropenti. Ojāya āropitattā hatthasatubbedhassa rukkhassa aṅkuraggesu bindubindūni viya hutvā sineho tiṭṭhati. Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ – mahārukkho viya hi tebhūmakavaṭṭaṃ, mūlāni viya āyatanāni, mūlehi ojāya ārohanaṃ viya chahi dvārehi kammārohanaṃ, ojāya abhiruḷhattā mahārukkhassa yāvakappaṭṭhānaṃ viya vaṭṭanissitabālaputhujjanassa chahi dvārehi kammaṃ āyūhantassa aparāparaṃ vaṭṭassa vaḍḍhanavasena dīgharattaṃ ṭhānaṃ.

Kuddālapiṭakanti kuddālañceva pacchibhājanañca. **Khaṇḍākhaṇḍikaṃ chindeyyā**ti khuddakamahantāni khaṇḍākhaṇḍāni karonto chindeyya. Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ – idhāpi hi mahārukkho viya tebhūmakavaṭṭaṃ, rukkhaṃ nāsetukāmo puriso viya yogāvacaro, kuddālo viya ñāṇaṃ, pacchi viya samādhi, rukkhacchedanapharasu viya ñāṇaṃ, rukkhassa mūle chinnakālo viya yogino ācariyasantike kammaṭṭhānaṃ gahetvā manasikarontassa paññā, khaṇḍākhaṇḍikaṃ chindanakālo viya saṅkhepato catunnaṃ mahābhūtānaṃ manasikāro, phālanaṃ viya dvecattālīsāya koṭṭhāsesu vitthāramanasikāro, sakalikaṃ sakalikaṃ karaṇakālo viya upādārūpassa ceva rūpakkhandhārammaṇassa viññāṇassa cāti imesaṃ vasena nāmarūpapariggaho, mūlānaṃ upacchedanaṃ viya tasseva nāmarūpassa paccayapariyesanaṃ, vātātape visosetvā agginā ḍahanakālo viya anupubbena vipassanaṃ vaḍḍhetvā aññataraṃ sappāyaṃ labhitvā kammaṭṭhāne vibhūte upaṭṭhahamāne ekapallaṅke nisinnassa samaṇadhammaṃ karontassa aggaphalappatti, masikaraṇaṃ viya arahattappattadivaseyeva aparinibbāyantassa yāvatāyukaṃ ṭhita kālo, mahāvāte opunanaṃ nadiyā pavāhanaṃ viya ca upādiṇṇakakkhandhabhedena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa vaṭṭavūpasamo veditabbo. Pañcamaṃ.

6. Dutiyamahārukkhasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhepi upamaṃ paṭhamaṃ vatvā pacchā attho vutto, idameva nānattaṃ. Chaṭṭhaṃ.

7. Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā

57-59. Sattame **taruṇo**ti ajātaphalo. **Palimajjeyyā**ti sodheyya. **Paṃsuṃ dadeyyā**ti thaddhapharusapaṃsuṃ haritvā mudugomayacuṇṇamissaṃ madhurapaṃsuṃ pakkhipeyya. **Vuddhi**nti vuddhiṃ āpajjitvā pupphūpago pupphaṃ, phalūpago phalaṃ gaṇheyya. Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ – taruṇarukkho viya hi tebhūmakavaṭṭaṃ, rukkhajaggako puriso viya vaṭṭanissito puthujjano, mūlaphalasantānādīni viya tīhi dvārehi kusalākusalakammāyūhanaṃ, rukkhassa vuḍḍhiāpajjanaṃ viya puthujjanassa tīhi dvārehi kammaṃ āyūhato aparāparaṃ vaṭṭappavatti. Vivaṭṭaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva. Sattamādīni.

10. Nidānasuttavaṇṇanā

60. Dasame **kurūsu viharatī**ti kurūti evaṃ bahuvacanavasena laddhavohāre janapade viharati. **Kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo**ti evaṃnāmako kurūnaṃ nigamo, taṃ gocaragāmaṃ katvāti attho. **Āyasmā**ti piyavacanametaṃ garuvacanametaṃ. **Ānando**ti tassa therassa nāmaṃ. **Ekamantaṃ nisīdī**ti cha nisajjadose vivajjento dakkhiṇajāṇumaṇḍalassa abhimukhaṭṭhāne chabbaṇṇānaṃ buddharasmīnaṃ anto pavisitvā pasannalākhārasaṃ vigāhanto viya suvaṇṇapaṭaṃ pārupanto viya rattakambalavitānamajjhaṃ pavisanto viya dhammabhaṇḍāgāriko āyasmā ānando nisīdi. Tena vuttaṃ ‘‘ekamantaṃ nisīdī’’ti.

Kāya pana velāya kena kāraṇena ayamāyasmā bhagavantaṃ upasaṅkamantoti? Sāyanhavelāya paccayākārapañhaṃ pucchanakāraṇena. Taṃ divasaṃ kira ayamāyasmā kulasaṅgahatthāya gharadvāre gharadvāre sahassabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya kammāsadhammaṃ piṇḍāya caritvā piṇḍapātapaṭikkanto satthu vattaṃ dassetvā satthari gandhakuṭiṃ paviṭṭhe satthāraṃ vanditvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ paṭisammajjitvā cammakkhaṇḍaṃ paññapetvā udakatumbato udakena hatthapāde sītalaṃ katvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno sotāpattiphalasamāpattiṃ samāpajjitvā. Atha paricchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhāya paccayākāre ñāṇaṃ otāresi. So ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādito paṭṭhāya antaṃ, antato paṭṭhāya ādiṃ, ubhayantato paṭṭhāya majjhaṃ, majjhato paṭṭhāya ubho ante pāpento tikkhattuṃ dvādasapadaṃ paccayākāraṃ sammasi. Tassevaṃ sammasantassa paccayākāro vibhūto hutvā uttānakuttānako viya upaṭṭhāsi. Tato cintesi – ‘‘ayaṃ paccayākāro sabbabuddhehi gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cāti kathito, mayhaṃ kho pana padesañāṇe ṭhitassa sāvakassa sato uttāno viya vibhūto pākaṭo hutvā upaṭṭhāti, mayhaṃyeva nu kho esa uttānako viya upaṭṭhāti, udāhu aññesampīti attano upaṭṭhānakāraṇaṃ satthu ārocessāmī’’ti nisinnaṭṭhānato uṭṭhāya cammakkhaṇḍaṃ papphoṭetvā ādāya sāyanhasamaye bhagavantaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ – ‘‘sāyanhavelāyaṃ paccayākārapañhaṃ pucchanakāraṇena upasaṅkamanto’’ti.

Yāva gambhīroti ettha **yāva**saddo pamāṇātikkame. Atikkamma pamāṇaṃ gambhīro, atigambhīroti attho. **Gambhīrāvabhāso**ti gambhīrova hutvā avabhāsati, dissatīti attho. Ekañhi uttānameva gambhīrāvabhāsaṃ hoti pūtipaṇṇarasavasena kāḷavaṇṇaṃ purāṇaudakaṃ viya. Tañhi jāṇuppamāṇampi sataporisaṃ viya dissati. Ekaṃ gambhīraṃ uttānāvabhāsaṃ hoti maṇibhāsaṃ vippasannaudakaṃ viya. Tañhi sataporisampi jāṇuppamāṇaṃ viya khāyati. Ekaṃ uttānaṃ uttānāvabhāsaṃ hoti pātiādīsu udakaṃ viya. Ekaṃ gambhīraṃ gambhīrāvabhāsaṃ hoti sinerupādakamahāsamudde udakaṃ viya. Evaṃ udakameva cattāri nāmāni labhati. Paṭiccasamuppāde panetaṃ natthi. Ayañhi gambhīro ca gambhīrāvabhāso cāti ekameva nāmaṃ labhati. Evarūpo samānopi atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati, tadidaṃ acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhanteti evaṃ attano vimhayaṃ pakāsento pañhaṃ pucchitvā tuṇhībhūto nisīdi.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā ‘‘ānando bhavaggagahaṇāya hatthaṃ pasārento viya sineruṃ bhinditvā miñjaṃ nīharituṃ vāyamamāno viya vinā nāvāya mahāsamuddaṃ taritukāmo viya pathaviṃ parivattetvā pathavojaṃ gahetuṃ vāyamamāno viya buddhavisayaṃ pañhaṃ attano uttānuttānanti vadati, handassa gambhīrabhāvaṃ ācikkhāmī’’ti cintetvā **mā heva**ntiādimāha.

Tattha **mā heva**nti **ha**-kāro nipātamattaṃ, evaṃ mā bhaṇīti attho. ‘‘Mā heva’’nti ca idaṃ vacanaṃ bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ ussādentopi bhaṇati apasādentopi. Tattha ussādentopīti, ānanda, tvaṃ mahāpañño visadañāṇo, tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati, aññesaṃ panesa uttānakoti na sallakkhetabbo, gambhīroyeva ca so gambhīrāvabhāso ca.

Tattha catasso upamā vadanti – cha māse subhojanarasapuṭṭhassa kira katayogassa mahāmallassa samajjasamaye katamallapāsāṇaparicayassa yuddhabhūmiṃ gacchantassa antarā mallapāsāṇaṃ dassesuṃ. So ‘‘kiṃ eta’’nti āha. Mallapāsāṇoti. Āharatha nanti. ‘‘Ukkhipituṃ na sakkomā’’ti vutte sayaṃ gantvā ‘‘kuhiṃ imassa bhāriyaṭṭhāna’’nti vatvā dvīhi hatthehi dve pāsāṇe ukkhipitvā kīḷāguḷe viya khipitvā agamāsi. Tattha mallassa mallapāsāṇo lahukoti na aññesampi lahukoti vattabbo. Cha māse subhojanarasapuṭṭho mallo viya hi kappasatasahassaṃ abhinīhārasampanno āyasmā ānando. Yathā mallassa mahābalatāya mallapāsāṇo lahuko, evaṃ therassa mahāpaññatāya paṭiccasamuppādo uttānoti vattabbo, so aññesaṃ uttānoti na vattabbo.

Mahāsamudde ca timi nāma mahāmaccho dviyojanasatiko, timiṅgalo tiyojanasatiko, timirapiṅgalo pañcayojanasatiko, ānando timinando ajjhāroho mahātimīti ime cattāro yojanasahassikā. Tattha timirapiṅgaleneva dīpenti. Tassa kira dakkhiṇakaṇṇaṃ cālentassa pañcayojanasate padese udakaṃ calati, tathā vāmakaṇṇaṃ, tathā naṅguṭṭhaṃ, tathā sīsaṃ. Dve pana kaṇṇe cāletvā naṅguṭṭhena paharitvā sīsaṃ aparāparaṃ katvā kīḷituṃ āraddhassa sattaṭṭhayojanasate ṭhāne bhājane pakkhipitvā uddhane āropitaṃ viya udakaṃ pakkuthati. Yojanasatamatte padese udakaṃ piṭṭhiṃ chādetuṃ na sakkoti. So evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ mahāsamuddo gambhīroti vadanti, kutassa gambhīratā, mayaṃ piṭṭhimattacchādanampi udakaṃ na labhāmā’’ti. Tattha kāyūpapannassa timirapiṅgalassa mahāsamuddo uttānoti aññesañca khuddakamacchānaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇūpapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo. Supaṇṇarājā ca diyaḍḍhayojanasatiko hoti. Tassa dakkhiṇapakkho paññāsayojaniko hoti, tathā vāmapakkho, piñchavaṭṭi ca saṭṭhiyojanikā, gīvā tiṃsayojanikā, mukhaṃ navayojanaṃ, pādā dvādasayojanikā, tasmiṃ supaṇṇavātaṃ dassetuṃ āraddhe sattaṭṭhayojanasataṃ ṭhānaṃ nappahoti. So evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ ākāso anantoti vadanti, kutassa anantatā, mayaṃ pakkhavātappattharaṇokāsampi na labhāmā’’ti. Tattha kāyūpapannassa supaṇṇarañño ākāso parittoti aññesañca khuddakapakkhīnaṃ parittoti na vattabbo, evameva ñāṇūpapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo.

Rāhu asurindo pana pādantato yāva kesantā yojanānaṃ cattāri sahassāni aṭṭha ca satāni honti. Tassa dvinnaṃ bāhānaṃ antare dvādasayojanasatikaṃ, bahalattena chayojanasatikaṃ, hatthapādatalāni tiyojanasatikāni, tathā mukhaṃ, ekaṅgulipabbaṃ paññāsayojanaṃ, tathā bhamukantaraṃ, nalāṭaṃ tiyojanasatikaṃ, sīsaṃ navayojanasatikaṃ. Tassa mahāsamuddaṃ otiṇṇassa gambhīraṃ udakaṃ jāṇuppamāṇaṃ hoti. So evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ mahāsamuddo gambhīroti vadanti. Kutassa gambhīratā? Mayaṃ jāṇuppaṭicchādanamattampi udakaṃ na labhāmā’’ti. Tattha kāyūpapannassa rāhuno mahāsamuddo uttānoti aññesañca uttānoti na vattabbo. Evameva ñāṇūpapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti aññesampi uttānoti na vattabbo. Etamatthaṃ sandhāya bhagavā **mā hevaṃ, ānanda, mā hevaṃ, ānandā**ti āha.

Therassa hi catūhi kāraṇehi gambhīro paṭiccasamuppādo uttānoti upaṭṭhāsi. Katamehi catūhi? Pubbūpanissayasampattiyā titthavāsena sotāpannatāya bahussutabhāvenāti.

Ito kira satasahassime kappe padumuttaro nāma satthā loke uppajji. Tassa haṃsavatī nāma nagaraṃ ahosi, ānando nāma rājā pitā, sumedhā nāma devī mātā, bodhisatto uttarakumāro nāma ahosi. So puttassa jātadivase mahābhinikkhamanaṃ nikkhamma pabbajitvā padhānamanuyutto anukkamena sabbaññutaṃ patvā, ‘‘anekajātisaṃsāra’’nti udānaṃ udānetvā sattāhaṃ bodhipallaṅke vītināmetvā ‘‘pathaviyaṃ pādaṃ ṭhapessāmī’’ti pādaṃ abhinīhari. Atha pathaviṃ bhinditvā mahantaṃ padumaṃ uṭṭhāsi. Tassa dhurapattāni navutihatthāni, kesaraṃ tiṃsahatthaṃ, kaṇṇikā dvādasahatthā, navaghaṭappamāṇā reṇu ahosi.

Satthā pana ubbedhato aṭṭhapaññāsahattho ahosi, tassa ubhinnaṃ bāhānamantaraṃ aṭṭhārasahatthaṃ, nalāṭaṃ pañcahatthaṃ, hatthapādā ekādasahatthā. Tassa ekādasahatthena pādena dvādasahatthāya kaṇṇikāya akkantamattāya navaghaṭappamāṇā reṇu uṭṭhāya aṭṭhapaññāsahatthaṃ padesaṃ uggantvā okiṇṇamanosilācuṇṇaṃ viya paccokiṇṇaṃ. Tadupādāya bhagavā ‘‘padumuttaro’’tveva paññāyittha. Tassa devilo ca sujāto ca dve aggasāvakā ahesuṃ, amitā ca asamā ca dve aggasāvikā, sumano nāma upaṭṭhāko. Padumuttaro bhagavā pitusaṅgahaṃ kurumāno bhikkhusatasahassaparivāro haṃsavatiyā rājadhāniyā vasati.

Kaniṭṭhabhātā panassa sumanakumāro nāma. Tassa rājā haṃsavatito vīsayojanasate bhogaṃ adāsi. So kadāci āgantvā pitarañca satthārañca passati. Athekadivasaṃ paccanto kupito. Sumano rañño sāsanaṃ pesesi. Rājā ‘‘tvaṃ mayā, tāta, kasmā ṭhapito’’ti paṭipesesi. So core vūpasametvā ‘‘upasanto, deva, janapado’’ti rañño pesesi. Rājā tuṭṭho ‘‘sīghaṃ mama putto āgacchatū’’ti āha. Tassa sahassamattā amaccā honti. So tehi saddhiṃ antarāmagge mantesi – ‘‘mayhaṃ pitā tuṭṭho sace me varaṃ deti, kiṃ gaṇhāmī’’ti? Atha naṃ ekacce ‘‘hatthiṃ gaṇhatha, assaṃ gaṇhatha, janapadaṃ gaṇhatha, sattaratanāni gaṇhathā’’ti āhaṃsu. Apare ‘‘tumhe pathavissarassa puttā, na tumhākaṃ dhanaṃ dullabhaṃ, laddhampi cetaṃ sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, puññameva ekaṃ ādāya gamanīyaṃ, tasmā deve varaṃ dadamāne temāsaṃ padumuttaraṃ bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ varaṃ gaṇhathā’’ti. So ‘‘tumhe mayhaṃ kalyāṇamittā nāma, mametaṃ cittaṃ natthi, tumhehi pana uppāditaṃ, evaṃ karissāmī’’ti, gantvā pitaraṃ vanditvā pitarā āliṅgetvā, matthake cumbitvā ‘‘varaṃ te, putta, demī’’ti vutte ‘‘icchāmahaṃ, mahārāja, bhagavantaṃ temāsaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahanto jīvitaṃ avañjhaṃ kātuṃ, idaṃ me varaṃ dehī’’ti āha. Na sakkā, tāta, aññaṃ varehīti. Deva, khattiyānaṃ nāma dvekathā natthi, etameva me dehi, na mamaññena atthoti. Tāta, buddhānaṃ nāma cittaṃ dujjānaṃ, sace bhagavā na icchissati, mayā dinnampi kiṃ bhavissatīti? ‘‘Sādhu, deva, ahaṃ bhagavato cittaṃ jānissāmī’’ti vihāraṃ gato.

Tena ca samayena bhattakiccaṃ niṭṭhāpetvā bhagavā gandhakuṭiṃ paviṭṭho hoti. So maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ agamāsi. Te naṃ āhaṃsu – ‘‘rājaputta kasmā āgatosī’’ti? Bhagavantaṃ dassanāya, dassetha me bhagavantanti. ‘‘Na mayaṃ, rājaputta, icchiticchitakkhaṇe satthāraṃ daṭṭhuṃ labhāmā’’ti. Ko pana, bhante, labhatīti? Sumanatthero nāma rājaputtāti. So ‘‘kuhiṃ bhante thero’’ti? Therassa nisinnaṭṭhānaṃ pucchitvā gantvā vanditvā – ‘‘icchāmahaṃ, bhante, bhagavantaṃ passituṃ, dassetha me bhagavanta’’nti āha. Thero ‘‘ehi, rājaputtā’’ti taṃ gahetvā gandhakuṭipariveṇe ṭhapetvā gandhakuṭiṃ āruhi. Atha naṃ bhagavā ‘‘sumana, kasmā āgatosī’’ti āha. Rājaputto, bhante, bhagavantaṃ dassanāya āgatoti. Tena hi bhikkhu āsanaṃ paññapehīti. Thero āsanaṃ paññapesi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Rājaputto bhagavantaṃ vanditvā paṭisanthāraṃ akāsi, ‘‘kadā āgatosi rājaputtā’’ti? Bhante, tumhesu gandhakuṭiṃ paviṭṭhesu, bhikkhū pana ‘‘na mayaṃ icchiticchitakkhaṇe bhagavantaṃ daṭṭhuṃ labhāmā’’ti maṃ therassa santikaṃ pāhesuṃ, thero pana ekavacaneneva dassesi, thero, bhante, tumhākaṃ sāsane vallabho maññeti. Āma, rājakumāra, vallabho esa bhikkhu mayhaṃ sāsaneti. Bhante, buddhānaṃ sāsane kiṃ katvā vallabho hotīti? Dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā, kumārāti. Bhagavā ahampi thero viya buddhasāsane vallabho hotukāmo, temāsaṃ me vassāvāsaṃ adhivāsethāti. Bhagavā, ‘‘atthi nu kho gatena attho’’ti oloketvā ‘‘atthī’’ti disvā ‘‘suññāgāre kho, rājakumāra, tathāgatā abhiramantī’’ti āha. Kumāro ‘‘aññātaṃ bhagavā, aññātaṃ sugatā’’ti vatvā – ‘‘ahaṃ, bhante, purimataraṃ gantvā vihāraṃ kāremi, mayā pesite bhikkhusatasahassena saddhiṃ āgacchathā’’ti paṭiññaṃ gahetvā pitu santikaṃ gantvā, ‘‘dinnā me, deva, bhagavatā paṭiññā, mayā pahite tumhe bhagavantaṃ peseyyāthā’’ti pitaraṃ vanditvā nikkhamitvā yojane yojane vihāraṃ kāretvā vīsayojanasataṃ addhānaṃ gato. Gantvā attano nagare vihāraṭṭhānaṃ vicinanto sobhanassa nāma kuṭumbikassa uyyānaṃ disvā satasahassena kiṇitvā satasahassaṃ vissajjetvā vihāraṃ kāresi. Tattha bhagavato gandhakuṭiṃ, sesabhikkhūnañca rattiṭṭhānadivāṭṭhānatthāya kuṭileṇamaṇḍape kārāpetvā pākāraparikkhepaṃ dvārakoṭṭhakañca niṭṭhāpetvā pitu santikaṃ pesesi ‘‘niṭṭhitaṃ mayhaṃ kiccaṃ, satthāraṃ pahiṇathā’’ti.

Rājā bhagavantaṃ bhojetvā ‘‘bhagavā sumanassa kiccaṃ niṭṭhitaṃ, tumhākaṃ āgamanaṃ paccāsīsatī’’ti. Bhagavā satasahassabhikkhuparivāro yojane yojane vihāresu vasamāno agamāsi. Kumāro ‘‘satthā āgacchatī’’ti sutvā yojanaṃ paccuggantvā gandhamālādīhi pūjayamāno vihāraṃ pavesetvā –

> ‘‘Satasahassena me kītaṃ, satasahassena māpitaṃ;
> Sobhanaṃ nāma uyyānaṃ paṭiggaṇha, mahāmunī’’ti. –

Vihāraṃ niyyātesi. So vassūpanāyikadivase dānaṃ datvā attano puttadāre ca amacce ca pakkosāpetvā āha –‘‘satthā amhākaṃ santikaṃ dūrato āgato, buddhā ca nāma dhammagarunova, nāmisagarukā. Tasmā ahaṃ imaṃ temāsaṃ dve sāṭake nivāsetvā dasa sīlāni samādiyitvā idheva vasissāmi, tumhe khīṇāsavasatasahassassa iminā va nīhārena temāsaṃ dānaṃ dadeyyāthā’’ti.

So sumanattherassa vasanaṭṭhānasabhāgeyeva ṭhāne vasanto yaṃ thero bhagavato vattaṃ karoti, taṃ sabbaṃ disvā, ‘‘imasmiṃ ṭhāne ekantavallabho esa thero, etasseva ṭhānantaraṃ patthetuṃ vaṭṭatī’’ti cintetvā, upakaṭṭhāya pavāraṇāya gāmaṃ pavisitvā sattāhaṃ mahādānaṃ datvā sattame divase bhikkhūsatasahassassa pādamūle ticīvaraṃ ṭhapetvā bhagavantaṃ vanditvā, ‘‘bhante, yadetaṃ mayā magge yojanantarikavihārakārāpanato paṭṭhāya puññaṃ kataṃ, taṃ neva sakkasampattiṃ, na mārabrahmasampattiṃ patthayantena, buddhassa pana upaṭṭhākabhāvaṃ patthentena kataṃ. Tasmā ahampi bhagavā anāgate sumanatthero viya ekassa buddhassa upaṭṭhāko homī’’ti pañcapatiṭṭhitena patitvā vanditvā nipanno. Bhagavā ‘‘mahantaṃ kulaputtassa cittaṃ, ijjhissati nu kho, no’’ti olokento, ‘‘anāgate ito satasahassime kappe gotamo nāma buddho uppajjissati, tasseva upaṭṭhāko bhavissatī’’ti ñatvā –

> ‘‘Icchitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, sabbameva samijjhatu;
> Sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathā’’ti. –

Āha. Kumāro sutvā ‘‘buddhā nāma advejjhakathā hontī’’ti dutiyadivaseyeva tassa bhagavato pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito piṭṭhito gacchanto viya ahosi. So tasmiṃ buddhuppāde vassasatasahassaṃ dānaṃ datvā sagge nibbattitvā kassapabuddhakālepi piṇḍāya carato therassa pattaggahaṇatthaṃ uttarisāṭakaṃ datvā pūjaṃ akāsi. Puna sagge nibbattitvā tato cuto bārāṇasirājā hutvā aṭṭhannaṃ paccekabuddhānaṃ paṇṇasālāyo kāretvā maṇiādhārake upaṭṭhapetvā catūhi paccayehi dasavassasahassāni upaṭṭhānaṃ akāsi. Etāni pākaṭaṭṭhānāni.

Kappasatasahassaṃ pana dānaṃ dadamānova amhākaṃ bodhisattena saddhiṃ tusitapure nibbattitvā tato cuto amitodanasakkassa gehe paṭisandhiṃ gahetvā anupubbena katābhinikkhamano sammāsambodhiṃ patvā paṭhamagamanena kapilavatthuṃ āgantvā tato nikkhamante bhagavati bhagavato parivāratthaṃ rājakumāresu pabbajantesu bhaddiyādīhi saddhiṃ nikkhamitvā bhagavato santike pabbajitvā nacirasseva āyasmato puṇṇassa mantāṇiputtassa santike dhammakathaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhahi. Evamesa āyasmā pubbūpanissayasampanno, tassimāya pubbūpanissayasampattiyā gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya upaṭṭhāsi.

Titthavāsoti pana garūnaṃ santike uggahaṇasavanaparipucchanadhāraṇāni vuccanti. So therassa ativiya parisuddho. Tenāpissāyaṃ gambhīropi uttānako viya upaṭṭhāsi. Sotāpannānañca nāma paccayākāro uttānako hutvā upaṭṭhāti, ayañca āyasmā sotāpanno. Bahussutānaṃ catuhatthe ovarake padīpe jalamāne mañcapīṭhaṃ viya nāmarūpaparicchedo pākaṭo hoti, ayañca āyasmā bahussutānaṃ aggo. Iti **bāhusaccabhāvena**pissa gambhīropi paccayākāro uttānako viya upaṭṭhāsi. Paṭiccasamuppādo catūhi gambhīratāhi gambhīro. Sā panassa gambhīratā visuddhimagge vitthāritāva. Sā sabbāpi therassa uttānakā viya upaṭṭhāsi. Tena bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ ussādento **mā heva**ntiādimāha. Ayañhettha adhippāyo – ānanda, tvaṃ mahāpañño visadañāṇo, tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati. Tasmā ‘‘mayhameva nu kho esa uttānako viya hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampī’’ti mā evaṃ avaca.

Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘apasādento’’ti, tatthāyamadhippāyo – ānanda, ‘‘atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyatī’’ti mā hevaṃ avaca. Yadi hi te esa uttānakuttānako viya khāyati, kasmā tvaṃ attano dhammatāya sotāpanno nāhosi, mayā dinnanaye ṭhatvā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhi? Ānanda, idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana uttānako jāto, atha kasmā oḷārikaṃ kāmarāgasaṃyojanaṃ paṭighasaṃyojanaṃ oḷārikaṃ kāmarāgānusayaṃ paṭighānusayanti ime cattāro kilese samugghātetvā sakadāgāmiphalaṃ na sacchikarosi, teyeva aṇusahagate cattāro kilese samugghātetvā anāgāmiphalaṃ na sacchikarosi, rūparāgādīni pañca saṃyojanāni, mānānusayaṃ bhavarāgānusayaṃ avijjānusayanti ime aṭṭha kilese samugghātetvā arahattaṃ na sacchikarosi? Kasmā vā satasahassakappādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ pūritapāramino sāriputtamoggallānā viya sāvakapāramīñāṇaṃ na paṭivijjhasi, satasahassakappādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramino paccekabuddhā viya ca paccekabodhiñāṇaṃ na paṭivijjhasi? Yadi vā te sabbathāva esa uttānako hutvā upaṭṭhāsi. Atha kasmā satasahassakappādhikāni cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni pūritapāramino buddhā viya sabbaññutaññāṇaṃ na sacchikarosi? Kiṃ anatthikosi etehi visesādhigamehi? Passa yāva ca te aparaddhaṃ, tvaṃ nāma sāvakapadesañāṇe ṭhito atigambhīraṃ paccayākāraṃ ‘‘uttānako viya me upaṭṭhātī’’ti vadasi. Tassa te idaṃ vacanaṃ buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ hoti. Tādisena nāma bhikkhunā buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ kathetabbanti na yuttametaṃ. Nanu mayhaṃ, ānanda, imaṃ paccayākāraṃ paṭivijjhituṃ vāyamantasseva kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atikkantāni. Paccayākārapaṭivijjhanatthāya ca pana me adinnadānaṃ nāma natthi, apūritapāramī nāma natthi. ‘‘Ajja paccayākāraṃ paṭivijjhissāmī’’ti pana me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassa ayaṃ mahāpathavī dvaṅgulamattampi nākampi, tathā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ, majjhimayāme dibbacakkhuṃ sampādentassa. Pacchimayāme pana me balavapaccūsasamaye, ‘‘avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi paccayo hotī’’ti diṭṭhamatteyeva dasasahassilokadhātu ayadaṇḍena ākoṭitakaṃsathālo viya viravasataṃ viravasahassaṃ muñcamānā vātāhate paduminipaṇṇe udakabindu viya pakampittha. Evaṃ gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca, etassa, ānanda, dhammassa ananubodhā…pe… nātivattatīti.

Etassa dhammassāti etassa paccayadhammassa. **Ananubodhā**ti ñātapariññāvasena ananubujjhanā. **Appaṭivedhā**ti tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā. **Tantākulakajātā**ti tantaṃ viya ākulajātā. Yathā nāma dunnikkhittaṃ mūsikacchinnaṃ pesakārānaṃ tantaṃ tahiṃ tahiṃ ākulaṃ hoti, ‘‘idaṃ aggaṃ, idaṃ mūla’’nti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ hoti. Evameva sattā imasmiṃ paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti paccayākāraṃ ujuṃ kātuṃ. Tattha tantaṃ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhaveyya ujuṃ kātuṃ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṃ ujuṃ kātuṃ samattho nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantaṃ kañjiyaṃ datvā kocchena pahaṭaṃ tattha tattha guḷakajātaṃ hoti gaṇṭhibaddhaṃ, evamime sattā paccayesu pakkhalitvā paccaye ujuṃ kātuṃ asakkontā dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena guḷakajātā honti gaṇṭhibaddhā. Ye hi keci diṭṭhiyo sannissitā, sabbe te paccayaṃ ujuṃ kātuṃ asakkontāyeva.

Kulāgaṇṭhikajātāti kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjiyasuttaṃ. Kulā nāma sakuṇikā, tassā kulāvakotipi eke. Yathā hi tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ.

Muñjapabbajabhūtāti muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūtā tādisā jātā. Yathā hi tāni tiṇāni koṭṭetvā katarajju jiṇṇakāle katthaci patitaṃ gahetvā tesaṃ tiṇānaṃ ‘‘idaṃ aggaṃ, idaṃ mūla’’nti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ, tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujuṃ kātuṃ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṃ ujuṃ kātuṃ samattho nāma natthi, evamayaṃ pajā paccayaṃ ujuṃ kātuṃ asakkontī diṭṭhigatavasena gaṇṭhikajātā hutvā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

Tattha **apāyo**ti nirayatiracchānayonipettivisayaasurakāyā. Sabbepi hi te vaḍḍhisaṅkhātassa ayassa abhāvato ‘‘apāyo’’ti vuccati, tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati,** sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto**. Itaro pana –

‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbhocchinnaṃ vattamānā, **saṃsāro**ti pavuccati’’.

Taṃ sabbampi nātivattati nātikkamati, atha kho cutito paṭisandhiṃ, paṭisandhito cutinti evaṃ punappunaṃ cutipaṭisandhiyo gaṇhamānā tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātakkhittā nāvā viya yante yuttagoṇo viya ca paribbhamatiyeva. Iti sabbametaṃ bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ apasādento āha. Sesamettha vuttanayamevāti. Dasamaṃ.

Dukkhavaggo chaṭṭho.

7. Mahāvaggo

1. Assutavāsuttavaṇṇanā

61. Mahāvaggassa paṭhame **assutavā**ti khandhadhātuāyatanapaccayākārasatipaṭṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayarahito. **Puthujjano**ti puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādikāraṇehi puthujjano. Vuttañhetaṃ – ‘‘puthu kilese janentīti puthujjanā’’ti sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Apica puthūnaṃ gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjano, puthu vā ayaṃ visuṃyeva saṅkhaṃ gato, visaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janoti puthujjano. Evametehi ‘‘assutavā puthujjano’’ti dvīhipi padehi ye te –

‘‘Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano’’ti. (mahāni. 94); –

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano gahito. **Imasmi**nti paccuppannapaccakkhakāyaṃ dasseti. **Cātumahābhūtikasmi**nti catumahābhūtakāye catumahābhūtehi nibbatte catumahābhūtamayeti attho. **Nibbindeyyā**ti ukkaṇṭheyya. **Virajjeyyā**ti na rajjeyya. **Vimucceyyā**ti muccitukāmo bhaveyya. **Ācayo**ti vuḍḍhi. **Apacayo**ti parihāni. **Ādāna**nti nibbatti. **Nikkhepana**nti bhedo.

Tasmāti yasmā ime cattāro vuḍḍhihāninibbattibhedā paññāyanti, tasmā taṃkāraṇāti attho. Iti bhagavā cātumahābhūtike kāye rūpaṃ pariggahetuṃ ayuttarūpaṃ katvā arūpaṃ pariggahetuṃ yuttarūpaṃ karoti. Kasmā? Tesañhi bhikkhūnaṃ rūpasmiṃ gāho balavā adhimatto, tena tesaṃ rūpe gāhassa pariggahetabbarūpataṃ dassetvā nikkaḍḍhanto arūpe patiṭṭhāpanatthaṃ evamāha.

Cittantiādi sabbaṃ manāyatanasseva nāmaṃ. Tañhi cittavatthutāya cittagocaratāya sampayuttadhammacittatāya ca **cittaṃ,** mananaṭṭhena **mano,** vijānanaṭṭhena **viññāṇa**nti vuccati. **Nāla**nti na samattho. **Ajjhosita**nti taṇhāya gilitvā pariniṭṭhapetvā gahitaṃ. **Mamāyita**nti taṇhāmamattena mama idanti gahitaṃ. **Parāmaṭṭha**nti diṭṭhiyā parāmasitvā gahitaṃ. **Etaṃ mamā**ti taṇhāgāho, tena aṭṭhasatataṇhāvicaritaṃ gahitaṃ hoti. **Esohamasmī**ti mānagāho, tena nava mānā gahitā honti. **Eso me attā**ti diṭṭhigāho, tena dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo gahitā honti. **Tasmā**ti yasmā evaṃ dīgharattaṃ gahitaṃ, tasmā nibbindituṃ na samattho.

Varaṃ, bhikkhaveti idaṃ kasmā āha? Paṭhamañhi tena rūpaṃ pariggahetuṃ ayuttarūpaṃ kataṃ, arūpaṃ yuttarūpaṃ, atha ‘‘tesaṃ bhikkhūnaṃ rūpato gāho nikkhamitvā arūpaṃ gato’’ti ñatvā taṃ nikkaḍḍhituṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **attato upagaccheyyā**ti attāti gaṇheyya. **Bhiyyopī**ti vassasatato uddhampi. Kasmā pana bhagavā evamāha? Kiṃ atirekavassasataṃ tiṭṭhamānaṃ rūpaṃ nāma atthi? Nanu paṭhamavaye pavattaṃ rūpaṃ majjhimavayaṃ na pāpuṇāti, majjhimavaye pavattaṃ pacchimavayaṃ, purebhatte pavattaṃ pacchābhattaṃ, pacchābhatte pavattaṃ paṭhamayāmaṃ, paṭhamayāme pavattaṃ majjhimayāmaṃ, majjhimayāme pavattaṃ pacchimayāmaṃ na pāpuṇāti? Tathā gamane pavattaṃ ṭhānaṃ, ṭhāne pavattaṃ nisajjaṃ, nisajjāya pavattaṃ sayanaṃ na pāpuṇāti. Ekairiyāpathepi pādassa uddharaṇe pavattaṃ atiharaṇaṃ, atiharaṇe pavattaṃ vītiharaṇaṃ, vītiharaṇe pavattaṃ vossajjanaṃ, vossajjane pavattaṃ sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattaṃ sannirujjhanaṃ na pāpuṇāti, tattha tattheva odhi odhi pabbaṃ pabbaṃ hutvā tattakapāle pakkhittatilā viya paṭapaṭāyantā saṅkhārā bhijjantīti? Saccametaṃ. Yathā pana padīpassa jalato jātā taṃ taṃ vaṭṭippadesaṃ anatikkamitvā tattha tattheva bhijjati, atha ca pana paveṇisambandhavasena sabbarattiṃ jalito padīpoti vuccati, evamidhāpi paveṇivasena ayampi kāyo evaṃ ciraṭṭhitiko viya katvā dassito.

Rattiyā ca divasassa cāti rattimhi ca divase ca. Bhummatthe hetaṃ sāmivacanaṃ. **Aññadeva uppajjati, aññaṃ nirujjhatī**ti yaṃ rattiṃ uppajjati ca nirujjhati ca, tato aññadeva divā uppajjati ca nirujjhati cāti attho. Aññaṃ uppajjati, anuppannameva aññaṃ nirujjhatīti evaṃ pana attho na gahetabbo. ‘‘Rattiyā ca divasassa cā’’ti idaṃ purimapaveṇito parittakaṃ paveṇiṃ gahetvā paveṇivaseneva vuttaṃ, ekarattiṃ pana ekadivasaṃ vā ekameva cittaṃ ṭhātuṃ samatthaṃ nāma natthi. Ekasmiñhi accharākkhaṇe anekāni cittakoṭisatasahassāni uppajjanti. Vuttampi cetaṃ milindapañhe –

> ‘‘Vāhasataṃ kho, mahārāja, vīhīnaṃ, aḍḍhacūḷañca vāhā, vīhisattambaṇāni, dve ca tumbā, ekaccharākkhaṇe pavattassa cittassa ettakā vīhī lakkhaṃ ṭhapīyamānā parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyyu’’nti.

Pavaneti mahāvane. **Taṃ muñcitvā aññaṃ gaṇhāti, taṃ muñcitvā aññaṃ gaṇhātī**ti iminā na so gaṇhitabbasākhaṃ alabhitvā bhūmiṃ otarati. Atha kho tasmiṃ mahāvane vicaranto taṃ taṃ sākhaṃ gaṇhantoyeva caratīti ayamattho dassito.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – araññamahāvanaṃ viya hi ārammaṇavanaṃ veditabbaṃ. Tasmiṃ vane vicaraṇamakkaṭo viya ārammaṇavane uppajjanakacittaṃ. Sākhāgahaṇaṃ viya ārammaṇe lubbhanaṃ. Yathā so araññe vicaranto makkaṭo taṃ taṃ sākhaṃ pahāya taṃ taṃ sākhaṃ gaṇhāti, evamidaṃ ārammaṇavane vicarantaṃ cittampi kadāci rūpārammaṇaṃ gahetvā uppajjati, kadāci saddādīsu aññataraṃ, kadāci atītaṃ, kadāci anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā, tathā kadāci ajjhattaṃ, kadāci bāhiraṃ. Yathā ca so araññe vicaranto makkaṭo sākhaṃ alabhitvā oruyha bhūmiyaṃ nisinnoti na vattabbo, ekaṃ pana paṇṇasākhaṃ gahetvāva nisīdati, evameva ārammaṇavane vicarantaṃ cittampi ekaṃ olubbhārammaṇaṃ alabhitvā uppannanti na vattabbaṃ, ekajātiyaṃ pana ārammaṇaṃ gahetvāva uppajjatīti veditabbaṃ. Ettāvatā ca pana bhagavatā rūpato nīharitvā arūpe gāho patiṭṭhāpito, arūpato nīharitvā rūpe.

Idāni taṃ ubhayato nikkaḍḍhitukāmo **tatra, bhikkhave, sutavā ariyasāvako**ti desanaṃ ārabhi. Ayaṃ panattho āsīvisadaṭṭhūpamāya dīpetabbo – eko kira puriso āsīvisena daṭṭho, athassa visaṃ harissāmīti cheko bhisakko āgantvā vamanaṃ kāretvā heṭṭhā garuḷo, upari nāgoti mantaṃ parivattetvā visaṃ upari āropesi. So yāva akkhippadesā āruḷhabhāvaṃ ñatvā ‘‘ito paraṃ abhiruhituṃ na dassāmi, daṭṭhaṭṭhāneyeva ṭhapessāmī’’ti upari garuḷo, heṭṭhā nāgoti mantaṃ parivattetvā kaṇṇe dhumetvā daṇḍakena paharitvā visaṃ otāretvā daṭṭhaṭṭhāneyeva ṭhapesi. Tatrassa ṭhitabhāvaṃ ñatvā agadalepena visaṃ nimmathetvā nhāpetvā ‘‘sukhī hohī’’ti vatvā yenakāmaṃ pakkāmi.

Tattha āsīvisena daṭṭhassa kāye visapatiṭṭhānaṃ viya imesaṃ bhikkhūnaṃ rūpe adhimattagāhakālo, cheko bhisakko viya tathāgato, mantaṃ parivattetvā upari visassa āropitakālo viya tathāgatena tesaṃ bhikkhūnaṃ rūpato gāhaṃ nīharitvā arūpe patiṭṭhāpitakālo, yāva akkhippadesā āruḷhavisassa upari abhiruhituṃ adatvā puna mantabalena otāretvā daṭṭhaṭṭhāneyeva ṭhapanaṃ viya satthārā tesaṃ bhikkhūnaṃ arūpato gāhaṃ nīharitvā rūpe patiṭṭhāpitakālo. Daṭṭhaṭṭhāne ṭhitassa visassa agadalepena nimmathanaṃ viya ubhayato gāhaṃ nīharaṇatthāya imissā desanāya āraddhakālo veditabbo. Tattha **nibbindaṃ virajjatī**ti iminā maggo kathito, **virāgā vimuccatī**ti phalaṃ, **vimuttasmi**ntiādinā paccavekkhaṇā. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyaassutavāsuttavaṇṇanā

62. Dutiye **sukhavedaniya**nti sukhavedanāya paccayaṃ. **Phassa**nti cakkhusamphassādiṃ. Nanu ca cakkhusamphasso sukhavedanāya paccayo na hotīti? Sahajātapaccayena na hoti, upanissayapaccayena pana javanavedanāya hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sotasamphassādīsupi eseva nayo. **Tajja**nti tajjātikaṃ tassāruppaṃ, tassa phassassa anurūpanti attho. **Dukkhavedaniya**ntiādi vuttanayeneva veditabbaṃ. **Saṅghaṭṭanasamodhānā**ti saṅghaṭṭanena ceva samodhānena ca, saṅghaṭṭanasampiṇḍanenāti attho. **Usmā**ti uṇhākāro. **Tejo abhinibbattatī**ti aggicuṇṇo nikkhamatīti na gahetabbaṃ, usmākārasseva pana etaṃ vevacanaṃ. Tattha **dvinnaṃ kaṭṭhāna**nti dvinnaṃ araṇīnaṃ. Tattha adhoaraṇī viya vatthu, uttarāraṇī viya ārammaṇaṃ, saṅghaṭṭanaṃ viya phasso, usmādhātu viya vedanā. Dutiyaṃ.

3. Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā

63. Tatiye **cattārome, bhikkhave, āhārā**tiādi vuttanayameva. Yasmā panassa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṃ dassetvāvettha anupubbapadavaṇṇanaṃ karissāmi. Katarāya pana idaṃ aṭṭhuppattiyā nikkhittanti? Lābhasakkārena. Bhagavato kira mahālābhasakkāro uppajji, yathā taṃ cattāro asaṅkhyeyye pūritadānapāramīsañcayassa. Sabbadisāsu hissa yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahoghaṃ viya sabbapāramiyo ‘‘ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmā’’ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayiṃsu. Tato tato annapānayānavatthamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā, ‘‘kahaṃ buddho, kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo narāsabho purisasīho’’ti? Bhagavantaṃ pariyesanti. Sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anuppavattanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ khandhake tesu tesu suttesu ca āgatanayena veditabbaṃ.

Yathā bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassāpi. Vuttañcetaṃ –

> ‘‘Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvara-piṇḍapāta-senāsana-gilāna-paccaya-bhesajja-parikkhārānaṃ. Bhikkhusaṅghopi kho sakkato hoti…pe… parikkhārāna’’nti (udā. 14; saṃ. ni. 2.70).

> Tathā ‘‘yāvatā kho, cunda, etarahi saṅgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekasaṅghampi samanupassāmi evaṃ lābhaggayasaggapattaṃ yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho’’ti (dī. ni. 3.176).

Svāyaṃ bhagavato ca saṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṃ mahānadīnaṃ udakaṃ viya appameyyo ahosi. Atha satthā rahogato cintesi – ‘‘mahālābhasakkāro atītabuddhānampi evarūpo ahosi, anāgatānampi evarūpo bhavissati. Kiṃ nu kho bhikkhū āhārapariggāhakena satisampajaññena samannāgatā majjhattā nicchandarāgā hutvā āhāraṃ paribhuñjituṃ sakkonti, na sakkontī’’ti?

So addasa ekacce adhunā pabbajite kulaputte apaccavekkhitvā āhāraṃ paribhuñjamāne. Disvānassa etadahosi – ‘‘mayā kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūrentena na cīvarādihetu pūritā, uttamaphalassa pana arahattassatthāya pūritā. Imepi bhikkhū mama santike pabbajantā na cīvarādihetu pabbajitā, arahattasseva pana atthāya pabbajitā. Te idāni asārameva sāraṃ anatthameva ca atthaṃ karontī’’ti evamassa dhammasaṃvego udapādi. Tato cintesi – ‘‘sace pañcamaṃ pārājikaṃ paññapetuṃ sakkā abhavissa, apaccavekkhitāhāraparibhogo pañcamaṃ pārājikaṃ katvā paññapetabbo bhaveyya. Na pana sakkā evaṃ kātuṃ, dhuvapaṭisevanaṭṭhānañhetaṃ sattānaṃ. Yathā pana kathite pañcamaṃ pārājikaṃ viya naṃ passissanti. Evaṃ dhammādāsaṃ saṃvaraṃ mariyādaṃ ṭhapessāmi, yaṃ āvajjitvā āvajjitvā anāgate bhikkhū cattāro paccaye paccavekkhitvā paribhuñjissantī’’ti. Imāya aṭṭhuppattiyā imaṃ puttamaṃsūpamasuttantaṃ nikkhipi. Tattha **cattārome, bhikkhave, āhārā**tiādi heṭṭhā vuttatthameva.

Cattāro pana āhāre vitthāretvā idāni tesu ādīnavaṃ dassetuṃ **kathañca, bhikkhave, kabaḷīkāro āhāro daṭṭhabbo**tiādimāha? Tattha **jāyampatikā**ti jāyā ceva pati ca. **Parittaṃ sambala**nti puṭabhattasattumodakādīnaṃ aññataraṃ appamattakaṃ pātheyyaṃ. **Kantāramagga**nti kantārabhūtaṃ maggaṃ, kantāre vā maggaṃ. **Kantāra**nti corakantāraṃ vāḷakantāraṃ amanussakantāraṃ nirudakakantāraṃ appabhakkhakantāranti pañcavidhaṃ. Tesu yattha corabhayaṃ atthi, taṃ corakantāraṃ. Yattha sīhabyagghādayo vāḷā atthi, taṃ vāḷakantāraṃ. Yattha balavāmukhayakkhiniādīnaṃ amanussānaṃ vasena bhayaṃ atthi, taṃ amanussakantāraṃ. Yattha pātuṃ vā nhāyituṃ vā udakaṃ natthi, taṃ nirudakakantāraṃ. Yattha khāditabbaṃ vā bhuñjitabbaṃ vā antamaso kandamūlādimattampi natthi, taṃ appabhakkhakantāraṃ nāma. Yattha panetaṃ pañcavidhampi bhayaṃ atthi, taṃ kantārameva. Taṃ panetaṃ ekāhadvīhatīhādivasena nittharitabbampi atthi, na taṃ idha adhippetaṃ. Idha pana nirudakaṃ appabhakkhaṃ yojanasatikakantāraṃ adhippetaṃ. Evarūpe kantāre maggaṃ. **Paṭipajjeyyu**nti chātakabhayena ceva rogabhayena ca rājabhayena ca upaddutā paṭipajjeyyuṃ ‘‘etaṃ kantāraṃ nittharitvā dhammikassa rañño nirupaddave raṭṭhe sukhaṃ vasissāmā’’ti maññamānā.

Ekaputtakoti ukkhipitvā gahito anukampitabbayutto athirasarīro ekaputtako. **Vallūrañca soṇḍikañcā**ti ghanaghanaṭṭhānato gahetvā vallūraṃ, aṭṭhinissitasirānissitaṭṭhānāni gahetvā sūlamaṃsañcāti attho. **Paṭipiseyyu**nti pahareyyuṃ. **Kahaṃ ekaputtakā**ti ayaṃ tesaṃ paridevanākāro.

Ayaṃ panettha bhūtamatthaṃ katvā ādito paṭṭhāya saṅkhepato atthavaṇṇanā – dve kira jāyampatikā puttaṃ gahetvā parittena pātheyyena yojanasatikaṃ kantāramaggaṃ paṭipajjiṃsu. Tesaṃ paññāsayojanāni gantvā pātheyyaṃ niṭṭhāsi, te khuppipāsāturā viraḷacchāyāyaṃ nisīdiṃsu. Tato puriso bhariyaṃ āha – ‘‘bhadde ito samantā paññāsayojanāni gāmo vā nigamo vā natthi. Tasmā yaṃ taṃ purisena kātabbaṃ bahumpi kasigorakkhādikammaṃ, na dāni sakkā taṃ mayā kātuṃ, ehi maṃ māretvā upaḍḍhamaṃsaṃ khāditvā upaḍḍhaṃ pātheyyaṃ katvā puttena saddhiṃ kantāraṃ nittharāhī’’ti. Puna sāpi taṃ āha – ‘‘sāmi mayā dāni yaṃ taṃ itthiyā kātabbaṃ bahumpi suttakantanādikammaṃ, taṃ kātuṃ na sakkā, ehi maṃ māretvā upaḍḍhamaṃsaṃ khāditvā upaḍḍhaṃ pātheyyaṃ katvā puttena saddhiṃ kantāraṃ nittharāhī’’ti. Puna sopi taṃ āha – ‘‘bhadde mātugāmamaraṇena dvinnaṃ maraṇaṃ paññāyati. Na hi mando kumāro mātarā vinā jīvituṃ sakkoti. Yadi pana mayaṃ jīvāma. Puna dārakaṃ labheyyāma.

Handa dāni puttakaṃ māretvā, maṃsaṃ gahetvā kantāraṃ nittharāmā’’ti. Tato mātā puttamāha – ‘‘tāta, pitusantikaṃ gacchā’’ti, so agamāsi. Athassa pitā, ‘‘mayā ‘puttakaṃ posessāmī’ti kasigorakkhādīhi anappakaṃ dukkhamanubhūtaṃ, na sakkomi ahaṃ puttaṃ māretuṃ, tvaṃyeva tava puttaṃ mārehī’’ti vatvā, ‘‘tāta mātusantikaṃ gacchā’’ti āha. So agamāsi. Athassa mātāpi, ‘‘mayā puttaṃ patthentiyā govatakukkuravatadevatāyācanādīhipi tāva anappakaṃ dukkhamanubhūtaṃ, ko pana vādo kucchinā pariharantiyā? Na sakkomi ahaṃ puttaṃ māretu’’nti vatvā ‘‘tāta, pitusantikameva gacchā’’ti āha. Evaṃ so dvinnamantarā gacchantoyeva mato. Te taṃ disvā paridevitvā vuttanayena maṃsāni gahetvā khādantā pakkamiṃsu.

Tesaṃ so puttamaṃsāhāro navahi kāraṇehi paṭikūlattā neva davāya hoti, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya, kevalaṃ kantāranittharaṇatthāyeva hoti. Katamehi navahi kāraṇehi paṭikūloti ce? Sajātimaṃsatāya ñātimaṃsatāya puttamaṃsatāya piyaputtamaṃsatāya taruṇamaṃsatāya āmakamaṃsatāya abhogamaṃsatāya aloṇatāya adhūpitatāyāti. Evañhi te navahi kāraṇehi paṭikūlaṃ taṃ puttamaṃsaṃ khādantā na sārattā giddhamānasā hutvā khādiṃsu, majjhattabhāveyeva pana nicchandarāgaparibhoge ṭhitā khādiṃsu. Na aṭṭhinhārucammanissitaṭṭhānāni apanetvā thūlathūlaṃ varamaṃsameva khādiṃsu, hatthasampattaṃ maṃsameva pana khādiṃsu. Na yāvadatthaṃ kaṇṭhappamāṇaṃ katvā khādiṃsu, thokaṃ thokaṃ pana ekadivasaṃ yāpanamattameva khādiṃsu. Na aññamaññaṃ maccharāyantā khādiṃsu, vigatamaccheramalena pana parisuddheneva cetasā khādiṃsu. Na aññaṃ kiñci migamaṃsaṃ vā moramaṃsādīnaṃ vā aññataraṃ khādāmāti sammūḷhā khādiṃsu, piyaputtamaṃsabhāvaṃ pana jānantāva khādiṃsu. Na ‘‘aho vata mayaṃ punapi evarūpaṃ puttamaṃsaṃ khādeyyāmā’’ti patthanaṃ katvā khādiṃsu, patthanaṃ pana vītivattāva hutvā khādiṃsu. Na ‘‘ettakaṃ kantāre khāditvā avasiṭṭhaṃ kantāraṃ atikkamma loṇambilādīhi yojetvā khādissāmā’’ti sannidhiṃ akaṃsu, kantārapariyosāne pana ‘‘pure mahājano passatī’’ti bhūmiyaṃ vā nikhaṇiṃsu, agginā vā jhāpayiṃsu. Na ‘‘koci añño amhe viya evarūpaṃ puttamaṃsaṃ khādituṃ na labhatī’’ti mānaṃ vā dappaṃ vā akaṃsu, nihatamānā pana nihatadappā hutvā khādiṃsu. ‘‘Kiṃ iminā aloṇena anambilena adhūpitena duggandhenā’’ti na hīḷetvā khādiṃsu, hīḷanaṃ pana vītivattā hutvā khādiṃsu. Na ‘‘tuyhaṃ bhāgo mayhaṃ bhāgo tava putto mama putto’’ti aññamaññaṃ atimaññiṃsu. Samaggā pana sammodamānā hutvā khādiṃsu. Imaṃ nesaṃ evarūpaṃ nicchandarāgādiparibhogaṃ sampassamāno satthā bhikkhusaṅghampi taṃ kāraṇaṃ anujānāpento **taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu te davāya vā āhāraṃ āhāreyyu**ntiādimāha. Tattha **davāya vā**tiādīni visuddhimagge (visuddhi. 1.18) vitthāritāneva. **Kantārassā**ti nittiṇṇāvasesassa kantārassa.

Evameva khoti navannaṃ pāṭikulyānaṃ vasena piyaputtamaṃsasadiso katvā daṭṭhabboti attho. Katamesaṃ navannaṃ? Gamanapāṭikulyatādīnaṃ. Gamanapāṭikulyataṃ paccavekkhantopi kabaḷīkārāhāraṃ pariggaṇhāti, pariyesanapāṭikulyataṃ paccavekkhantopi, paribhoganidhānaāsayaparipakkāparipakkasammakkhaṇanissandapāṭikulyataṃ paccavekkhantopi, tāni panetāni gamanapāṭikulyatādīni visuddhimagge (visuddhi. 1.294) āhārapāṭikulyatāniddese vitthāritāneva. Iti imesaṃ navannaṃ pāṭikulyānaṃ vasena puttamaṃsūpamaṃ katvā āhāro paribhuñjitabbo.

Yathā te jāyampatikā pāṭikulyaṃ piyaputtamaṃsaṃ khādantā na sārattā giddhamānasā hutvā khādiṃsu, majjhattabhāveyeva nicchandarāgaparibhoge ṭhitā khādiṃsu, evaṃ nicchandarāgaparibhogaṃ katvā paribhuñjitabbo. Yathā ca te na aṭṭhinhārucammanissitaṃ apanetvā thūlathūlaṃ varamaṃsameva khādiṃsu, hatthasampattameva pana khādiṃsu, evaṃ sukkhabhattamandabyañjanādīni piṭṭhihatthena apaṭikkhipitvā vaṭṭakena viya kukkuṭena viya ca odhiṃ adassetvā tato tato sappimaṃsādisaṃsaṭṭhavarabhojanaṃyeva vicinitvā abhuñjantena sīhena viya sapadānaṃ paribhuñjitabbo.

Yathā ca te na yāvadatthaṃ kaṇṭhappamāṇaṃ khādiṃsu, thokaṃ thokaṃ pana ekekadivasaṃ yāpanamattameva khādiṃsu, evameva āharahatthakādibrāhmaṇānaṃ aññatarena viya yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ abhuñjantena catunnaṃ pañcannaṃ vā ālopānaṃ okāsaṃ ṭhapetvāva dhammasenāpatinā viya paribhuñjitabbo. So kira pañcacattālīsa vassāni tiṭṭhamāno ‘‘pacchābhatte ambiluggārasamuṭṭhāpakaṃ katvā ekadivasampi āhāraṃ na āhāresi’’nti vatvā sīhanādaṃ nadanto imaṃ gāthamāha –

‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983);

Yathā ca te na aññamaññaṃ maccharāyantā khādiṃsu, vigatamalamaccherena pana parisuddheneva cetasā khādiṃsu, evameva piṇḍapātaṃ labhitvā amaccharāyitvā ‘‘imaṃ sabbaṃ gaṇhantassa sabbaṃ dassāmi, upaḍḍhaṃ gaṇhantassa upaḍḍhaṃ, sace gahitāvaseso bhavissati, attanā paribhuñjissāmī’’ti sāraṇīyadhamme ṭhiteneva paribhuñjitabbo. Yathā ca te na ‘‘aññaṃ kiñci mayaṃ migamaṃsaṃ vā moramaṃsādīnaṃ vā aññataraṃ khādāmā’’ti sammūḷhā khādiṃsu, piyaputtamaṃsabhāvaṃ pana jānantāva khādiṃsu, evameva piṇḍapātaṃ labhitvā ‘‘ahaṃ khādāmi bhuñjāmī’’ti attūpaladdhisammohaṃ anuppādetvā ‘‘kabaḷīkārāhāro na jānāti ‘cātumahābhūtikakāyaṃ vaḍḍhemī’ti, kāyopi na jānāti ‘kabaḷīkārāhāro maṃ vaḍḍhetī’’’ti, evaṃ sammohaṃ pahāya paribhuñjitabbo. Satisampajaññavasenāpi cesa asammūḷheneva hutvā paribhuñjitabbo.

Yathā ca te na ‘‘aho vata mayaṃ punapi evarūpaṃ puttamaṃsaṃ khādeyyāmā’’ti patthanaṃ katvā khādiṃsu, patthanaṃ pana vītivattāva hutvā khādiṃsu, evameva paṇītabhojanaṃ laddhā ‘aho vatāhaṃ svepi punadivasepi evarūpaṃ labheyyaṃ’, lūkhaṃ vā pana laddhā ‘‘hiyyo viya me ajja paṇītabhojanaṃ na laddha’’nti patthanaṃ vā anusocanaṃ vā akatvā nittaṇhena –

‘‘Atītaṃ nānusocāmi, nappajappāmināgataṃ;
Paccuppannena yāpemi, tena vaṇṇo pasīdatī’’ti. (jā. 2.22.90) –

Imaṃ ovādaṃ anussarantena ‘‘paccuppanneneva yāpessāmī’’ti paribhuñjitabbo.

Yathā ca te na ‘‘ettakaṃ kantāre khāditvā avasiṭṭhaṃ kantāraṃ atikkamma loṇambilādīhi yojetvā khādissāmā’’ti sannidhiṃ akaṃsu, kantārapariyosāne pana ‘‘pure mahājano passatī’’ti bhūmiyaṃ vā nikhaṇiṃsu, agginā vā jhāpayiṃsu, evameva –

‘‘Annānamatho pānānaṃ,
Khādanīyānaṃ athopi vatthānaṃ;
Laddhā na sannidhiṃ kayirā,
Na ca parittase tāni alabhamāno’’ti. (su. ni. 930); –

Imaṃ ovādaṃ anussarantena catūsu paccayesu yaṃ yaṃ labhati, tato tato attano yāpanamattaṃ gahetvā, sesaṃ sabrahmacārīnaṃ vissajjetvā sannidhiṃ parivajjantena paribhuñjitabbo. Yathā ca te na ‘‘koci añño amhe viya evarūpaṃ puttamaṃsaṃ khādituṃ na labhatī’’ti mānaṃ vā dappaṃ vā akaṃsu, nihatamānā pana nihatadappā hutvā khādiṃsu, evameva paṇītabhojanaṃ labhitvā ‘‘ahamasmi lābhī cīvarapiṇḍapātādīna’’nti na māno vā dappo vā kātabbo. ‘‘Nāyaṃ pabbajjā cīvarādihetu, arahattahetu panāyaṃ pabbajjā’’ti paccavekkhitvā nihatamānadappeneva paribhuñjitabbo.

Yathā ca te ‘‘kiṃ iminā aloṇena anambilena adhūpitena duggandhenā’’ti hīḷetvā na khādiṃsu, hīḷanaṃ pana vītivattā hutvā khādiṃsu, evameva piṇḍapātaṃ labhitvā ‘‘kiṃ iminā assagoṇabhattasadisena lūkhena nirasena, suvānadoṇiyaṃ taṃ pakkhipathā’’ti evaṃ piṇḍapātaṃ vā ‘‘ko imaṃ bhuñjissati, kākasunakhādīnaṃ dehī’’ti evaṃ dāyakaṃ vā ahīḷentena –

‘‘Sa pattapāṇi vicaranto, amūgo mūgasammato;
Appaṃ dānaṃ na hīḷeyya, dātāraṃ nāvajāniyā’’ti. (su. ni. 718); –

Imaṃ ovādaṃ anussarantena paribhuñjitabbo. Yathā ca te na ‘‘tuyhaṃ bhāgo, mayhaṃ bhāgo, tava putto mama putto’’ti aññamaññaṃ atimaññiṃsu, samaggā pana, sammodamānā hutvā khādiṃsu, evamevaṃ piṇḍapātaṃ labhitvā yathā ekacco ‘‘ko tumhādisānaṃ dassati nikkāraṇā ummāresu pakkhalantānaṃ āhiṇḍantānaṃ vijātamātāpi vo dātabbaṃ na maññati, mayaṃ pana gatagataṭṭhāne paṇītāni cīvarādīni labhāmā’’ti sīlavante sabrahmacārī atimaññati, yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘So tena lābhasakkārasilokena abhibhūto pariyādiṇṇacitto aññe pesale bhikkhū atimaññati. Tañhi tassa, bhikkhave, moghapurisassa hoti dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti (saṃ. ni. 2.161).

Evaṃ kañci anatimaññitvā sabbehi sabrahmacārīhi saddhiṃ samaggena sammodamānena hutvā paribhuñjitabbaṃ.

Pariññāteti ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti imāhi tīhi pariññāhi pariññāte. Kathaṃ? Idha bhikkhu ‘‘kabaḷīkārāhāro nāma ayaṃ savatthukavasena ojaṭṭhamakarūpaṃ hoti, ojaṭṭhamakarūpaṃ kattha paṭihaññati? Jivhāpasāde, jivhāpasādo kinnissito? Catumahābhūtanissito. Iti ojaṭṭhamakaṃ jivhāpasādo tassa paccayāni mahābhūtānīti ime dhammā rūpakkhandho nāma, taṃ pariggaṇhato uppannā phassapañcamakā dhammā cattāro arūpakkhandhā. Iti sabbepime pañcakkhandhā saṅkhepato nāmarūpamattaṃ hotī’’ti pajānāti. So te dhamme sarasalakkhaṇato vavatthapetvā tesaṃ paccayaṃ pariyesanto anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādaṃ passati. Ettāvatānena kabaḷīkārāhāramukhena sappaccayassa nāmarūpassa yāthāvato diṭṭhattā kabaḷīkārāhāro ñātapariññāya pariññāto hoti. So tadeva sappaccayaṃ nāmarūpaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti tīṇi lakkhaṇāni āropetvā sattannaṃ anupassanānaṃ vasena sammasati. Ettāvatānena so tilakkhaṇapaṭivedhasammasanañāṇasaṅkhātāya tīraṇapariññāya pariññāto hoti. Tasmiṃyeva nāmarūpe chandarāgāvakaḍḍhanena anāgāmimaggena parijānatā pahānapariññāya pariññāto hotīti.

Pañcakāmaguṇikoti pañcakāmaguṇasambhavo rāgo pariññāto hoti. Ettha pana tisso pariññā ekapariññā sabbapariññā mūlapariññāti. Katamā **ekapariññā**? Yo bhikkhu jivhādvāre ekarasataṇhaṃ parijānāti, tena pañcakāmaguṇiko rāgo pariññātova hotīti. Kasmā? Tassāyeva tattha uppajjanato. Sāyeva hi taṇhā cakkhudvāre uppannā rūparāgo nāma hoti, sotadvārādīsu uppannā saddarāgādayo. Iti yathā ekasseva corassa pañcamagge hanato ekasmiṃ magge gahetvā sīse chinne pañcapi maggā khemā honti, evaṃ jivhādvāre rasataṇhāya pariññātāya pañcakāmaguṇiko rāgo pariññāto hotīti ayaṃ ekapariññā nāma.

Katamā **sabbapariññā**? Patte pakkhittapiṇḍapātasmiñhi ekasmiṃyeva pañcakāmaguṇikarāgo labbhati. Kathaṃ? Parisuddhaṃ tāvassa vaṇṇaṃ olokayato rūparāgo hoti, uṇhe sappimhi tattha āsiñcante paṭapaṭāti saddo uṭṭhahati, tathārūpaṃ khādanīyaṃ vā khādantassa murumurūti saddo uppajjati, taṃ assādayato saddarāgo. Jīrakādivasagandhaṃ assādentassa gandharāgo, sādurasavasena rasarāgo. Mudubhojanaṃ phassavantanti assādayato phoṭṭhabbarāgo. Iti imasmiṃ āhāre satisampajaññena pariggahetvā nicchandarāgaparibhogena paribhutte sabbopi so pariññāto hotīti ayaṃ sabbapariññā nāma.

Katamā **mūlapariññā**? Pañcakāmaguṇikarāgassa hi kabaḷīkārāhāro mūlaṃ. Kasmā? Tasmiṃ sati tassuppattito. Brāhmaṇatissabhaye kira dvādasa vassāni jāyampatikānaṃ upanijjhānacittaṃ nāma nāhosi. Kasmā? Āhāramandatāya. Bhaye pana vūpasante yojanasatiko tambapaṇṇidīpo dārakānaṃ jātamaṅgalehi ekamaṅgalo ahosi. Iti mūlabhūte āhāre pariññāte pañcakāmaguṇiko rāgo pariññātova hotīti ayaṃ mūlapariññā nāma.

Natthi taṃ saṃyojananti tena rāgena saddhiṃ pahānekaṭṭhatāya pahīnattā natthi. Evamayaṃ desanā yāva anāgāmimaggā kathitā. ‘‘Ettakena pana mā vosānaṃ āpajjiṃsū’’ti etesaṃyeva rūpādīnaṃ vasena pañcasu khandhesu vipassanaṃ vaḍḍhetvā yāva arahattā kathetuṃ vaṭṭatīti. Paṭhamāhāro (niṭṭhito).

Dutiye **niccammā**ti khurato paṭṭhāya yāva siṅgamūlā sakalasarīrato uddālitacammā kiṃsukarāsivaṇṇā. Kasmā pana aññaṃ hatthiassagoṇādiupamaṃ agahetvā niccammagāvūpamā gahitāti? Titikkhituṃ asamatthabhāvadīpanatthaṃ. Mātugāmo hi uppannaṃ dukkhavedanaṃ titikkhituṃ adhivāsetuṃ na sakkoti, evameva phassāhāro abalo dubbaloti dassanatthaṃ sadisameva upamaṃ āhari. **Kuṭṭa**nti silākuṭṭādīnaṃ aññataraṃ. **Kuṭṭanissitā** pāṇā nāma uṇṇanābhisarabūmūsikādayo. **Rukkhanissitā**ti uccāliṅgapāṇakādayo. **Udakanissitā**ti macchasuṃsumārādayo. **Ākāsanissitā**ti ḍaṃsamakasakākakulalādayo. **Khādeyyu**nti luñcitvā khādeyyuṃ. Sā tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne taṃ taṃṭhānasannissayamūlikaṃ pāṇakhādanabhayaṃ sampassamānā neva attano sakkārasammānaṃ, na piṭṭhiparikammasarīrasambāhanauṇhodakāni icchati, evameva bhikkhu phassāhāramūlakaṃ kilesapāṇakakhādanabhayaṃ sampassamāno tebhūmakaphassena anatthiko hoti.

Phasse, bhikkhave, āhāre pariññāteti tīhi pariññāhi pariññāte. Idhāpi tisso pariññā. Tattha ‘‘phasso saṅkhārakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, cittaṃ viññāṇakkhandho, tesaṃ vatthārammaṇāni rūpakkhandho’’ti evaṃ sappaccayassa nāmarūpassa yāthāvato dassanaṃ ñātapariññā. Tattheva tilakkhaṇaṃ āropetvā sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccādito tulanaṃ tīraṇapariññā. Tasmiṃyeva pana nāmarūpe chandarāganikkaḍḍhano arahattamaggo pahānapariññā. **Tisso vedanā**ti evaṃ phassāhāre tīhi pariññāhi pariññāte tisso vedanā pariññātāva honti tammūlakattā taṃsampayuttattā ca. Iti phassāhāravasena desanā yāva arahattā kathitā. Dutiyāhāro.

Tatiye **aṅgārakāsū**ti aṅgārānaṃ kāsu. **Kāsū**ti rāsipi vuccati āvāṭopi.

‘‘Aṅgārakāsuṃ apare phuṇanti,
Narā rudantā paridaḍḍhagattā;
Bhayañhi maṃ vindati sūta disvā,
Pucchāmi taṃ mātali devasārathī’’ti. (jā. 2.22.462); –

Ettha rāsi ‘‘kāsū’’ti vutto.

‘‘Kinnu santaramānova, kāsuṃ khanasi sārathī’’ti? (Jā. 2.22.3). –

Ettha āvāṭo. Idhāpi ayameva adhippeto. **Sādhikaporisā**ti atirekaporisā pañcaratanappamāṇā. **Vītaccikānaṃ vītadhūmāna**nti etenassa mahāpariḷāhataṃ dasseti. Jālāya vā hi dhūme vā sati vāto samuṭṭhāti, pariḷāho mahā na hoti, tadabhāve vātābhāvato pariḷāho mahā hoti. **Ārakāvassā**ti dūreyeva bhaveyya.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – aṅgārakāsu viya hi tebhūmakavaṭṭaṃ daṭṭhabbaṃ. Jīvitukāmo puriso viya vaṭṭanissito bālaputhujjano. Dve balavanto purisā viya kusalākusalakammaṃ. Tesaṃ taṃ purisaṃ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuṃ upakaḍḍhanakālo viya puthujjanassa kammāyūhanakālo. Kammañhi āyūhiyamānameva paṭisandhiṃ ākaḍḍhati nāma. Aṅgārakāsunidānaṃ dukkhaṃ viya kammanidānaṃ vaṭṭadukkhaṃ veditabbaṃ.

Pariññāteti tīhi pariññāhi pariññāte. Pariññāyojanā panettha phasse vuttanayeneva veditabbā. **Tisso taṇhā**ti kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhāti imā pariññātā honti. Kasmā? Taṇhāmūlakattā manosañcetanāya. Na hi hetumhi appahīne phalaṃ pahīyati. Iti manosañcetanāhāravasenapi yāva arahattā desanā kathitā. Tatiyāhāro.

Catutthe **āgucāri**nti pāpacāriṃ dosakārakaṃ. **Kathaṃ so puriso**ti so puriso kathaṃbhūto, kiṃ yāpeti, na yāpetīti pucchati? **Tatheva deva jīvatī**ti yathā pubbe, idānipi tatheva jīvati.

Evameva khoti idhāpi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – rājā viya hi kammaṃ daṭṭhabbaṃ, āgucārī puriso viya vaṭṭasannissito bālaputhujjano, tīṇi sattisatāni viya paṭisandhiviññāṇaṃ, āgucāriṃ purisaṃ ‘‘tīhi sattisatehi hanathā’’ti raññā āṇattakālo viya kammaraññā vaṭṭasannissitaputhujjanaṃ gahetvā paṭisandhiyaṃ pakkhipanakālo. Tattha kiñcāpi tīṇi sattisatāni viya paṭisandhiviññāṇaṃ, sattīsu pana dukkhaṃ natthi, sattīhi pahaṭavaṇamūlakaṃ dukkhaṃ, evameva paṭisandhiyampi dukkhaṃ natthi, dinnāya pana paṭisandhiyā pavatte vipākadukkhaṃ sattipahaṭavaṇamūlakaṃ dukkhaṃ viya hoti.

Pariññāteti tīheva pariññāhi pariññāte. Idhāpi pariññāyojanā phassāhāre vuttanayeneva veditabbā. **Nāmarūpa**nti viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Viññāṇasmiñhi pariññāte taṃ pariññātameva hoti tammūlakattā sahuppannattā ca. Iti viññāṇāhāravasenapi yāva arahattā desanā kathitāti. Catutthāhāro. Tatiyaṃ.

4. Atthirāgasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **rāgo**tiādīni lobhasseva nāmāni. So hi rañjanavasena rāgo, nandanavasena nandī, taṇhāyanavasena taṇhāti vuccati. **Patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷha**nti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāya patiṭṭhitañceva virūḷhañca. **Yatthā**ti tebhūmakavaṭṭe bhummaṃ, sabbattha vā purimapurimapade etaṃ bhummaṃ. **Atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhī**ti idaṃ imasmiṃ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyativaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ. **Yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbattī**ti yasmiṃ ṭhāne āyatiṃ punabbhavābhinibbatti atthi.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – rajakacittakārā viya hi sahakammasambhāraṃ kammaṃ, phalakabhittidussapaṭā viya tebhūmakavaṭṭaṃ. Yathā rajakacittakārā parisuddhesu phalakādīsu rūpaṃ samuṭṭhāpenti, evameva sasambhārakakammaṃ bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha yathā akusalena cittakārena samuṭṭhāpitaṃ rūpaṃ virūpaṃ hoti dussaṇṭhitaṃ amanāpaṃ, evameva ekacco kammaṃ karonto ñāṇavippayuttena cittena karoti, taṃ kammaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpentaṃ cakkhādīnaṃ sampattiṃ adatvā dubbaṇṇaṃ dussaṇṭhitaṃ mātāpitūnampi amanāpaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yathā pana kusalena cittakārena samuṭṭhāpitaṃ rūpaṃ surūpaṃ hoti susaṇṭhitaṃ manāpaṃ, evameva ekacco kammaṃ karonto ñāṇasampayuttena cittena karoti, taṃ kammaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpentaṃ cakkhādīnaṃ sampattiṃ datvā suvaṇṇaṃ susaṇṭhitaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ viya rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

Ettha ca āhāraṃ viññāṇena saddhiṃ saṅkhipitvā āhāranāmarūpānaṃ antare eko sandhi, vipākavidhiṃ nāmarūpena saṅkhipitvā nāmarūpasaṅkhārānaṃ antare eko sandhi, saṅkhārānañca āyatibhavassa ca antare eko sandhīti veditabbo.

Kūṭāgāranti ekakaṇṇikaṃ gāhāpetvā kataṃ agāraṃ. **Kūṭāgārasālā**ti dve kaṇṇike gahetvā katasālā. **Evameva kho**ti ettha khīṇāsavassa kammaṃ sūriyarasmisamaṃ veditabbaṃ. Sūriyarasmi pana atthi, sā kevalaṃ patiṭṭhāya abhāvena appatiṭṭhā nāma jātā, khīṇāsavassa kammaṃ natthitāya eva appatiṭṭhaṃ. Tassa hi kāyādayo atthi, tehi pana katakammaṃ kusalākusalaṃ nāma na hoti, kiriyamatte ṭhatvā avipākaṃ hoti. Evamassa kammaṃ natthitāya eva appatiṭṭhaṃ nāma jātanti. Catutthaṃ.

5. Nagarasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **nāmarūpe kho sati viññāṇa**nti ettha ‘‘saṅkhāresu sati viññāṇa’’nti ca ‘‘avijjāya sati saṅkhārā’’ti ca vattabbaṃ bhaveyya, tadubhayampi na vuttaṃ. Kasmā? Avijjāsaṅkhārā hi tatiyo bhavo, tehi saddhiṃ ayaṃ vipassanā na ghaṭīyati. Mahāpuriso hi paccuppannapañcavokāravasena abhiniviṭṭhoti.

Nanu ca avijjāsaṅkhāresu adiṭṭhesu na sakkā buddhena bhavituntі. Saccaṃ na sakkā, iminā pana te bhavaupādānataṇhāvasena diṭṭhāva. Tasmā yathā nāma godhaṃ anubandhanto puriso taṃ kūpaṃ paviṭṭhaṃ disvā otaritvā paviṭṭhaṭṭhānaṃ khaṇitvā godhaṃ gahetvā pakkameyya, na parabhāgaṃ khaneyya, kasmā? Kassaci natthitāya. Evaṃ mahāpurisopi godhaṃ anubandhanto puriso viya bodhipallaṅke nisinno jarāmaraṇato paṭṭhāya ‘‘imassa ayaṃ paccayo, imassa ayaṃ paccayo’’ti pariyesanto yāva nāmarūpadhammānaṃ paccayaṃ disvā tassapi paccayaṃ pariyesanto viññāṇameva addasa. Tato ‘‘ettako pañcavokārabhavavasena sammasanacāro’’ti vipassanaṃ paṭinivattesi, parato tucchakūpassa abhinnaṭṭhānaṃ viya avijjāsaṅkhāradvayaṃ atthi, tadetaṃ heṭṭhā vipassanāya gahitattā pāṭiyekkaṃ sammasanūpagaṃ na hotīti na aggahesi.

Paccudāvattatīti paṭinivattati. Katamaṃ panettha viññāṇaṃ paccudāvattatīti? Paṭisandhiviññāṇampi vipassanāviññāṇampi. Tattha paṭisandhiviññāṇaṃ paccayato paṭinivattati, vipassanāviññāṇaṃ ārammaṇato. Ubhayampi nāmarūpaṃ nātikkamati, nāmarūpato paraṃ na gacchati. **Ettāvatā jāyetha vā**tiādīsu viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe viññāṇassa paccaye honte, dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesu ettakena jāyetha vā upapajjetha vā. Ito hi paraṃ kimaññaṃ jāyetha vā upapajjetha vā, nanu etadeva jāyati ca upapajjati cāti?

Evaṃ saddhiṃ aparāparacutipaṭisandhīhi pañca padāni dassetvā puna taṃ ettāvatāti vuttamatthaṃ niyyātento **yadidaṃ nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa**nti vatvā tato paraṃ anulomapaccayākāravasena viññāṇapaccayā nāmarūpamūlakaṃ āyatijarāmaraṇaṃ dassetuṃ **nāmarūpapaccayā saḷāyatana**ntiādimāha.

Añjasanti maggasseva vevacanaṃ. **Uddhāpavanta**nti āpato uggatattā uddhāpanti laddhavohārena pākāravatthunā samannāgataṃ. **Ramaṇīya**nti samantā catunnaṃ dvārānaṃ abbhantare ca nānābhaṇḍānaṃ sampattiyā ramaṇīyaṃ. **Māpehī**ti mahājanaṃ pesetvā vāsaṃ kārehi. **Māpeyyā**ti vāsaṃ kāreyya. Kārento ca paṭhamaṃ aṭṭhārasa manussakoṭiyo pesetvā ‘‘sampuṇṇa’’nti pucchitvā ‘‘na tāva sampuṇṇa’’nti vutte aparāni pañcakulāni peseyya. Puna pucchitvā ‘‘na tāva sampuṇṇa’’nti vutte aparāni pañcapaññāsakulāni peseyya. Puna pucchitvā ‘‘na tāva sampuṇṇa’’nti vutte aparāni tiṃsa kulāni peseyya. Puna pucchitvā ‘‘na tāva sampuṇṇa’’nti vutte aparaṃ kulasahassaṃ peseyya. Puna pucchitvā ‘‘na tāva sampuṇṇa’’nti vutte aparāni ekādasanahutāni kulāni peseyya. Puna pucchitvā ‘‘na tāva sampuṇṇa’’nti vutte aparāni caturāsītikulasahassāni peseyya. Puna ‘‘sampuṇṇa’’nti pucchite, ‘‘mahārāja, kiṃ vadesi? Mahantaṃ nagaraṃ asambādhaṃ, iminā nayena kulāni pesetvā na sakkā pūretuṃ, bheriṃ pana carāpetvā ‘amhākaṃ nagaraṃ imāya ca imāya ca sampattiyā sampannaṃ, ye tattha vasitukāmā, yathāsukhaṃ gacchantu, imañcimañca parihāraṃ labhissantī’ti nagarassa ceva vaṇṇaṃ lokassa ca parihāralābhaṃ ghosāpethā’’ti vadeyya. So evaṃ kareyya. Tato manussā nagaraguṇañceva parihāralābhañca sutvā sabbadisāhi samosaritvā nagaraṃ pūreyyuṃ. Taṃ aparena samayena iddhañceva assa phītañca. Taṃ sandhāya **tadassa nagaraṃ aparena samayena iddhañceva phītañcā**tiādi vuttaṃ.

Tattha **iddha**nti samiddhaṃ subhikkhaṃ. **Phīta**nti sabbasampattīhi pupphitaṃ. **Bāhujañña**nti bahūhi ñātabbaṃ, bahujanānaṃ hitaṃ vā. ‘‘Bahujana’’ntipi pāṭho. **Ākiṇṇamanussa**nti manussehi ākiṇṇaṃ nirantaraṃ phuṭṭhaṃ. **Vuḍḍhivepullappatta**nti vuḍḍhippattañceva vepullappattañca, seṭṭhabhāvañceva vipulabhāvañca pattaṃ, dasasahassacakkavāḷe agganagaraṃ jātanti attho.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – araññapavane caramānapuriso viya hi dīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya pāramiyo pūrayamāno mahāpuriso daṭṭhabbo, tassa purisassa pubbakehi manussehi anuyātamaggadassanaṃ viya mahāsattassa anupubbena bodhipallaṅke nisinnassa pubbabhāge aṭṭhaṅgikassa vipassanāmaggassa dassanaṃ, purisassa taṃ ekapadikamaggaṃ anugacchato aparabhāge mahāmaggadassanaṃ viya mahāsattassa uparivipassanāya ciṇṇante lokuttaramaggadassanaṃ, purisassa teneva maggena gacchato purato nagaradassanaṃ viya tathāgatassa nibbānanagaradassanaṃ, bahinagaraṃ panettha aññena diṭṭhaṃ, aññena manussavāsaṃ kataṃ, nibbānanagaraṃ satthā sayameva passi, sayaṃ vāsamakāsi. Tassa purisassa catunnaṃ dvārānaṃ diṭṭhakālo viya tathāgatassa catunnaṃ maggānaṃ diṭṭhakālo, tassa catūhi dvārehi nagaraṃ paviṭṭhakālo viya tathāgatassa catūhi maggehi nibbānaṃ paviṭṭhakālo, tassa nagarabbhantare bhaṇḍavavatthānakālo viya tathāgatassa paccavekkhaṇañāṇena paropaṇṇāsakusaladhammavavatthānakālo. Nagarassa agārakaraṇatthaṃ kulapariyesanakālo viya satthu phalasamāpattito vuṭṭhāya veneyyasatte volokanakālo, tena purisena yācitassa rañño ekaṃ mahākuṭumbikaṃ diṭṭhakālo viya mahābrahmunā yācitassa bhagavato aññāsikoṇḍaññattheraṃ diṭṭhakālo, rañño mahākuṭumbikaṃ pakkosāpetvā ‘‘nagaravāsaṃ karohī’’ti pahitakālo viya bhagavato ekasmiṃ pacchābhatte aṭṭhārasayojanamaggaṃ gantvā āsāḷhipuṇṇamadivase bārāṇasiyaṃ isipatanaṃ pavisitvā theraṃ kāyasakkhiṃ katvā dhammaṃ desitakālo, mahākuṭumbikena aṭṭhārasa purisakoṭiyo gahetvā nagaraṃ ajjhāvuṭṭhakālo viya tathāgatena dhammacakke pavattite therassa aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhitakālo, evaṃ nibbānanagaraṃ paṭhamaṃ āvāsitaṃ, tato sampuṇṇaṃ nagaranti pucchitvā na tāvāti vutte pañca kulāni ādiṃ katvā yāva caturāsītikulasahassapesanaṃ viya tathāgatassa pañcamadivasato paṭṭhāya anattalakkhaṇasuttādīni desetvā pañcavaggiye ādiṃ katvā yasapamukhā pañcapaṇṇāsa kulaputtā, tiṃsa bhaddavaggiyā, sahassapurāṇajaṭilā, bimbisārapamukhāni ekādasapurisanahutāni, tirokuṭṭānumodane caturāsītisahassānīti ettakassa janassa ariyamaggaṃ otāretvā nibbānanagaraṃ pesitakālo, atha tena nayena nagare apūriyamāne bheriṃ carāpetvā nagarassa vaṇṇaghosanaṃ kulānaṃ parihāralābhaghosanaṃ viya ca māsassa aṭṭha divase tattha tattha nisīditvā dhammakathikānaṃ nibbānavaṇṇassa ceva nibbānappattānaṃ jātikantārādinittharaṇānisaṃsassa ca ghosanaṃ, tato sabbadisāhi āgantvā manussānaṃ nagarasamosaraṇaṃ viya tattha tattha dhammakathaṃ sutvā tato tato nikkhamitvā pabbajjaṃ ādiṃ katvā anulomapaṭipadaṃ paṭipannānaṃ aparimāṇānaṃ kulaputtānaṃ nibbānasamosaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Purāṇaṃ magganti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ. Ayañhi ariyamaggo pavāraṇasutte (saṃ. ni. 1.215) avattamānakaṭṭhena ‘‘anuppannamaggo’’ti vutto, imasmiṃ sutte avaḷañjanaṭṭhena ‘‘purāṇamaggo’’ti. **Brahmacariya**nti sikkhattayasaṅgahaṃ sakalasāsanaṃ. **Iddha**nti jhānassādena samiddhaṃ subhikkhaṃ. **Phīta**nti abhiññābharaṇehi pupphitaṃ. **Vitthārika**nti vitthiṇṇaṃ. **Bāhujañña**nti bahujanaviññeyyaṃ. **Yāva devamanussehi suppakāsita**nti yāva dasasahassacakkavāḷe devamanussehi paricchedo atthi, etasmiṃ antare suppakāsitaṃ sudesitaṃ tathāgatenāti. Pañcamaṃ.

6. Sammasasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **āmantesī**ti kasmā āmantesi? Yasmāssa sukhumā tilakkhaṇāhatā dhammadesanā upaṭṭhāsi. Tasmiṃ kira janapade manussā sahetukā paññavanto. Siniddhāni kirettha bhojanāni, tānisevato janassa paññā vaḍḍhati, te gambhīraṃ tilakkhaṇāhataṃ dhammakathaṃ paṭivijjhituṃ samatthā honti. Teneva bhagavā dīghamajjhimesu mahāsatipaṭṭhānāni (dī. ni. 2.372 ādayo) mahānidānaṃ (dī. ni. 2.95 ādayo), āneñjasappāyaṃ (ma. ni. 3.66 ādayo), saṃyuttake cūḷanidānādisuttanti evamādīni aññāni gambhīrāni suttāni tattheva kathesi. **Sammasatha no**ti sammasatha nu. **Antaraṃ sammasa**nti abbhantaraṃ paccayasammasanaṃ. **Na so bhikkhu bhagavato cittaṃ ārādhesī**ti paccayākāravasena byākārāpetukāmassa bhagavato tathā abyākaritvā dvattiṃsākāravasena byākaronto ajjhāsayaṃ gahetuṃ nāsakkhi.

Etadavocāti desanā yathānusandhiṃ na gatā, desanāya yathānusandhigamanatthaṃ etadavoca. **Tenahānanda, suṇāthā**ti idaṃ tepiṭake buddhavacane asambhinnapadaṃ. Aññattha hi evaṃ vuttaṃ nāma natthi. **Upadhinidāna**nti khandhupadhinidānaṃ. Khandhapañcakañhettha upadhīti adhippetaṃ. **Uppajjatī**ti jāyati. **Nivisatī**ti punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahati.

Yaṃ kho loke piyarūpaṃ sātarūpanti yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhuṃ loke**tiādīsu lokasmiñhi cakkhādīsu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyaṃ patiṭṭhitā attano cakkhuṃ ādāsādīsu nimittaggahaṇānusārena vippasannapañcapasādaṃ suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanāḷikaṃ viya pāmaṅgasuttaṃ viya ca maññanti, tuṅganāsāti laddhavohāraṃ ghānaṃ vaṭṭetvā ṭhapitaharitālavaṭṭiṃ viya maññanti, jivhaṃ rattakambalapaṭalaṃ viya mudusiniddhamadhurarasadaṃ maññanti, kāyaṃ sālalaṭṭhiṃ viya suvaṇṇatoraṇaṃ viya ca maññanti, manaṃ aññesaṃ manena asadisaṃ uḷāraṃ maññanti.

Niccato addakkhunti niccanti addasaṃsu. Sesapadesupi eseva nayo. **Na parimucciṃsu dukkhasmā**ti sakalasmāpi vaṭṭadukkhā na parimucciṃsu. **Dakkhissantī**ti passissanti. **Āpānīyakaṃso**ti sarakassa nāmaṃ. Yasmā panettha āpaṃ pivanti, tasmā ''āpānīyo''ti vuccati. Āpānīyo ca so kaṃso cāti āpānīyakaṃso. Surāmaṇḍasarakassetaṃ nāmaṃ. ''Vaṇṇasampanno''tiādivacanato pana kaṃse ṭhitapānameva evaṃ vuttaṃ. **Ghammābhitatto**ti ghammena abhitatto. **Ghammapareto**ti ghammena phuṭṭho, anugatoti attho. **Pivato hi kho taṃ chādessatī**ti pivantassa taṃ pānīyaṃ vaṇṇādisampattiyā ruccissati, sakalasarīraṃ vā pharitvā tuṭṭhiṃ uppādayamānaṃ ṭhassati. **Appaṭisaṅkhā**ti apaccavekkhitvā.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – āpānīyakaṃso viya hi loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, ghammābhitattapuriso viya vaṭṭanissito puthujjano, āpānīyakaṃsena nimantanapuriso viya loke piyarūpena sātarūpena ārammaṇena nimantakajano, āpānīyakaṃse sampattiñca ādīnavañca ārocento āpānakamanusso viya ācariyupajjhāyādiko kalyāṇamitto. Yatheva hi tassa purisassa apalokitamanusso āpānīyakaṃse guṇañca ādīnavañca āroceti, evameva ācariyo vā upajjhāyo vā bhikkhuno pañcasu kāmaguṇesu assādañca nissaraṇañca katheti.

Tattha yathā āpānīyakaṃsamhi guṇe ca ādīnave ca ārocite so puriso piyavaṇṇādisampadāyameva sañjātavego ''sace maraṇaṃ bhavissati, pacchā jānissāmī''ti sahasā appaṭisaṅkhāya taṃ pivitvā maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ nigacchati, evameva, bhikkhu, ''pañcasu kāmaguṇesu dassanādivasena uppannasomanassamattameva assādo, ādīnavo pana diṭṭhadhammikasamparāyiko bahu nānappakāro, appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā''ti evaṃ ācariyupajjhāyehi ānisaṃsañca ādīnavañca kathetvā – ''samaṇapaṭipadaṃ paṭipajja, indriyesu guttadvāro bhava bhojane mattaññū jāgariyaṃ anuyutto''ti evaṃ ovaditopi assādabaddhacittatāya ''sace vuttappakāro ādīnavo bhavissati, pacchā jānissāmī''ti ācariyupajjhāye apasādetvā uddesaparipucchādīni ceva vattapaṭipattiñca pahāya lokāmisakathaṃ kathento kāme paribhuñjitukāmatāya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Tato duccaritāni pūrento sandhicchedanādikāle ''coro aya''nti gahetvā rañño dassito idheva hatthapādādichedanaṃ patvā samparāye catūsu apāyesu mahādukkhaṃ anubhoti.

Pānīyena vā vinetunti sītena vārinā harituṃ. **Dadhimaṇḍakenā**ti dadhimaṇḍanamattena. **Bhaṭṭhaloṇikāyā**ti saloṇena sattupānīyena. **Loṇasovīrakenā**ti sabbadhaññaphalakaḷīrādīni pakkhipitvā loṇasovīrakaṃ nāma karonti, tena.

Opammasaṃsandanaṃ panettha – ghammābhitattapuriso viya vaṭṭasannissitakāle yogāvacaro daṭṭhabbo, tassa purisassa paṭisaṅkhā āpānīyakaṃsaṃ pahāya pānīyādīhi pipāsassa vinodanaṃ viya bhikkhuno ācariyupajjhāyānaṃ ovāde ṭhatvā chadvārādīni pariggahetvā anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhentassa arahattaphalādhigamo, pānīyādīni cattāri pānāni viya hi cattāro maggā, tesu aññataraṃ pivitvā surāpipāsitaṃ vinodetvā sukhino yena kāmaṃ gamanaṃ viya khīṇāsavassa catumaggapānaṃ pivitvā taṇhaṃ vinodetvā agatapubbaṃ nibbānadisaṃ gamanakālo veditabbo. Chaṭṭhaṃ.

7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā

67. Sattame **kinnu kho, āvuso**ti kasmā pucchati? ''Evaṃ puṭṭho kathaṃ nu kho byākareyyā''ti. Therassa ajjhāsayajānanatthaṃ. Apica atīte dve aggasāvakā imaṃ pañhaṃ vinicchayiṃsūti anāgate bhikkhū jānissantītipi pucchati. **Idāneva kho maya**nti idaṃ thero yassa nāmarūpassa viññāṇaṃ paccayoti vuttaṃ, tadeva nāmarūpaṃ viññāṇassa paccayoti vuttattā āha. **Naḷakalāpiyo**ti idha pana ayakalāpādivasena upamaṃ anāharitvā viññāṇanāmarūpānaṃ abaladubbalabhāvadassanatthaṃ ayaṃ upamā ābhatā.

Nirodho hotīti ettake ṭhāne paccayuppannapañcavokārabhavavasena desanā kathitā. **Chattiṃsāya vatthūhī**ti heṭṭhā vissajjitesu dvādasasu padesu ekekasmiṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena chattiṃsāya kāraṇehi. Ettha ca paṭhamo dhammakathikaguṇo, dutiyā paṭipatti, tatiyaṃ paṭipattiphalaṃ. Tattha paṭhamanayena desanāsampatti kathitā, dutiyena sekkhabhūmi, tatiyena asekkhabhūmīti. Sattamaṃ.

8. Kosambisuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **aññatrevā**ti ekacco hi parassa saddahitvā yaṃ esa bhaṇati, taṃ bhūtanti gaṇhāti. Aparassa nisīditvā cintentassa yaṃ kāraṇaṃ ruccati, so ‘‘atthi eta’’nti ruciyā gaṇhāti. Eko ‘‘cirakālato paṭṭhāya evaṃ anussavo atthi, bhūtameta’’nti anussavena gaṇhāti. Aññassa vitakkayato ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti, so ‘‘attheta’’nti ākāraparivitakkena gaṇhāti. Aparassa cintayato ekā diṭṭhi uppajjati, yāyassa taṃ kāraṇaṃ nijjhāyantassa khamati, so ‘‘attheta’’nti diṭṭhinijjhānakkhantiyā gaṇhāti. Thero pana pañcapi etāni kāraṇāni paṭikkhipitvā paccakkhañāṇena paṭividdhabhāvaṃ pucchanto **aññatreva, āvuso musila, saddhāyā**tiādimāha. Tattha **aññatrevā**ti saddhādīni kāraṇāni ṭhapetvā, vinā etehi kāraṇehīti attho. **Bhavanirodho nibbāna**nti pañcakkhandhanirodho nibbānaṃ.

Tuṇhī ahosīti thero khīṇāsavo, ahaṃ pana khīṇāsavoti vā na vāti vā avatvā tuṇhīyeva ahosi. **Āyasmā nārado āyasmantaṃ paviṭṭhaṃ etadavocā**ti kasmā avoca? So kira cintesi – ‘‘bhavanirodho nibbānaṃ nāmāti sekhehipi jānitabbo pañho esa, ayaṃ pana thero imaṃ theraṃ asekhabhūmiyā kāreti, imaṃ ṭhānaṃ jānāpessāmī’’ti etaṃ avoca.

Sammappaññāya sudiṭṭhanti saha vipassanāya maggapaññāya suṭṭhu diṭṭhaṃ. **Na camhi araha**nti anāgāmimagge ṭhitattā arahaṃ na homīti dīpeti. Yaṃ panassa idāni ‘‘bhavanirodho nibbāna’’nti ñāṇaṃ, taṃ ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇañāṇehi vimuttaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Udapāno**ti vīsatiṃsahatthagambhīro pānīyakūpo. **Udakavārako**ti udakaussiñcanavārako. **Udakanti hi kho ñāṇaṃ assā**ti tīre ṭhitassa olokayato evaṃ ñāṇaṃ bhaveyya. **Na ca kāyena phusitvā**ti udakaṃ pana nīharitvā kāyena phusitvā viharituṃ na sakkuṇeyya. Udapāne udakadassanaṃ viya hi anāgāmino nibbānadassanaṃ, ghammābhitattapuriso viya anāgāmī, udakavārako viya arahattamaggo, yathā ghammābhitattapuriso udapāne udakaṃ passati. Evaṃ anāgāmī paccavekkhaṇañāṇena ‘‘upari arahattaphalasamayo nāma atthī’’ti jānāti. Yathā pana so puriso udakavārakassa natthitāya udakaṃ nīharitvā kāyena phusituṃ na labhati, evaṃ anāgāmī arahattamaggassa natthitāya nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā arahattaphalasamāpattiṃ appetvā nisīdituṃ na labhati. Aṭṭhamaṃ.

9. Upayantisuttavaṇṇanā

69. Navame **upayanto**ti udakavaḍḍhanasamaye upari gacchanto. **Mahānadiyo**ti gaṅgāyamunādikā mahāsaritāyo. **Upayāpetī**ti upari yāpeti, vaḍḍheti pūretīti attho. **Avijjā upayantī**ti avijjā upari gacchantī saṅkhārānaṃ paccayo bhavituṃ sakkuṇantī. **Saṅkhāre upayāpetī**ti saṅkhāre upari yāpeti vaḍḍheti. Evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. **Apayanto**ti apagacchanto osaranto. **Avijjā apayantī**ti avijjā apagacchamānā osaramānā upari saṅkhārānaṃ paccayo bhavituṃ na sakkuṇantīti attho. **Saṅkhāre apayāpetī**ti saṅkhāre apagacchāpeti. Esa nayo sabbapadesu. Navamaṃ.

10. Susimasuttavaṇṇanā

70. Dasame **garukato**ti sabbehi devamanussehi pāsāṇacchattaṃ viya cittena garukato. **Mānito**ti manena piyāyito. **Pūjito**ti catupaccayapūjāya pūjito. **Apacito**ti nīcavuttikaraṇena apacito. Satthārañhi disvā manussā hatthikkhandhādīhi otaranti maggaṃ denti, aṃsakūṭato sāṭakaṃ apanenti, āsanato vuṭṭhahanti vandanti. Evaṃ so tehi apacito nāma hoti. **Susimo**ti evaṃnāmako vedaṅgesu kusalo paṇḍitaparibbājako. **Ehi tva**nti tesaṃ kira etadahosi – ‘‘samaṇo gotamo na jātigottādīni āgamma lābhaggappatto jāto, kaviseṭṭho panesa uttamakavitāya sāvakānaṃ ganthaṃ bandhitvā deti, taṃ te uggaṇhitvā upaṭṭhākānaṃ upanisinnakathampi anumodanampi sarabhaññampīti evamādīni kathenti, te tesaṃ pasannā lābhaṃ upasaṃharanti. Sace mayaṃ yaṃ samaṇo gotamo jānāti, tato thokaṃ jāneyyāma, attano samayaṃ tattha pakkhipitvā mayampi upaṭṭhākānaṃ katheyyāma, tato etehi lābhitarā bhaveyyāma. Ko nu kho samaṇassa gotamassa santike pabbajitvā khippameva uggaṇhituṃ sakkhissatī’’ti. Te evaṃ cintetvā ‘‘susimo paṭibalo’’ti disvā taṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu.

Yenāyasmā ānando tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkami? Evaṃ kirassa ahosi, ‘‘kassa nu kho santikaṃ gantvā ahaṃ imaṃ dhammaṃ khippaṃ laddhuṃ sakkhissāmī’’ti? Tato cintesi – ‘‘samaṇo gotamo garu tejussado niyamamanuyutto, na sakkā akāle upasaṅkamituṃ, aññepi bahū khattiyādayo samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamanti, tasmimpi samaye na sakkā upasaṅkamituṃ. Sāvakesupissa sāriputto mahāpañño vipassanālakkhaṇamhi etadagge ṭhapito, mahāmoggallāno samādhilakkhaṇasmiṃ etadagge ṭhapito, mahākassapo dhutaṅgadharesu anuruddho dibbacakkhukesu, puṇṇo mantāṇiputto dhammakathikesu, upālitthero vinayadharesu etadagge ṭhapito, ayaṃ pana ānando bahussuto tipiṭakadharo, satthāpissa tattha tattha kathitaṃ dhammaṃ āharitvā katheti, pañcasu ṭhānesu etadagge ṭhapito, aṭṭhannaṃ varānaṃ lābhī, catūhi acchariyabbhutadhammehi samannāgato, tassa samīpaṃ gato khippaṃ dhammaṃ laddhuṃ sakkhissāmī’’ti. Tasmā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā sayaṃ apabbājetvā upasaṅkami? Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ayaṃ titthiyasamaye pāṭiyekko ‘ahaṃ satthā’ti paṭijānanto carati, pabbajitvā sāsanassa alābhāyapi parisakkeyya. Na kho panassāhaṃ ajjhāsayaṃ ājānāmi, satthā jānissatī’’ti. Tasmā taṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami. **Tenahānanda, susimaṃ pabbājethā**ti satthā kira cintesi – ‘‘ayaṃ paribbājako titthiyasamaye ‘ahaṃ pāṭiyekko satthā’ti paṭijānamāno carati, ‘idha maggabrahmacariyaṃ carituṃ icchāmī’ti kira vadati. Kiṃ nu kho mayi pasanno, udāhu mayhaṃ sāvakesu, udāhu mayhaṃ vā mama sāvakānaṃ vā dhammakathāya pasanno’’ti? Athassa ekaṭṭhānepi pasādābhāvaṃ ñatvā, ‘‘ayaṃ mama sāsane dhammaṃ thenessāmīti pabbajati. Itissa āgamanaṃ aparisuddhaṃ; nipphatti nu kho kīdisā’’ti? Olokento ‘‘kiñcāpi ‘dhammaṃ thenessāmī’ti pabbajati, katipāheneva pana ghaṭetvā arahattaṃ gaṇhissatī’’ti ñatvā ‘‘tenahānanda, susimaṃ pabbājethā’’ti āha.

Aññā byākatā hotīti te kira bhikkhū satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā temāsaṃ vassaṃ vasantā tasmiṃyeva antotemāse ghaṭentā vāyamantā arahattaṃ paṭilabhiṃsu. Te ‘‘paṭiladdhaguṇaṃ satthu ārocessāmā’’ti pavāritapavāraṇā senāsanaṃ saṃsāmetvā satthu santikaṃ āgantvā attano paṭiladdhaguṇaṃ ārocesuṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Aññā**ti arahattassa nāmaṃ. **Byākatā**ti ārocitā. **Assosī**ti so kira ohitasoto hutvā tesaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ ṭhitaṭṭhānaṃ gacchati taṃ taṃ kathaṃ suṇitukāmo. **Yena te bhikkhū tenupasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkami? Taṃ kirassa pavattiṃ sutvā etadahosi – ‘‘aññā nāma imasmiṃ sāsane paramappamāṇaṃ sārabhūtā ācariyamuṭṭhi maññe bhavissati, pucchitvā naṃ jānissāmī’’ti. Tasmā upasaṅkami.

Anekavihitanti anekavidhaṃ. **Iddhividha**nti iddhikoṭṭhāsaṃ. **Āvibhāvaṃ tirobhāva**nti āvibhāvaṃ gahetvā tirobhāvaṃ, tirobhāvaṃ gahetvā āvibhāvaṃ kātuṃ sakkothāti pucchati. **Tirokuṭṭa**nti parakuṭṭaṃ. Itarapadadvayepi eseva nayo. **Ummujjanimujja**nti ummujjanañca nimujjanañca. **Pallaṅkenā**ti pallaṅkabandhanena. **Kamathā**ti nisīdituṃ vā gantuṃ vā sakkothāti pucchati? **Pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana imassa iddhividhassa, ito paresaṃ dibbasotādīnañca vaṇṇanānayo visuddhimagge vuttanayena veditabboti.

Santā vimokkhāti aṅgasantatāya ceva ārammaṇasantatāya ca santā āruppavimokkhā. **Kāyena phusitvā**ti nāmakāyena phusitvā paṭilabhitvā. **Paññāvimuttā kho mayaṃ, āvuso**ti, āvuso, mayaṃ nijjhānakā sukkhavipassakā paññāmatteneva vimuttāti dasseti. **Ājāneyyāsi vā tvaṃ, āvuso susima, na vā tvaṃ ājāneyyāsī**ti kasmā evamāhaṃsu? Evaṃ kira nesaṃ ahosi – ‘‘mayaṃ imassa ajjhāsayaṃ gahetvā kathetuṃ na sakkhissāma, dasabalaṃ pana pucchitvā nikkaṅkho bhavissatī’’ti. **Dhammaṭṭhitiñāṇa**nti vipassanāñāṇaṃ, taṃ paṭhamataraṃ uppajjati. **Nibbāne ñāṇa**nti vipassanāya ciṇṇante pavattamaggañāṇaṃ, taṃ pacchā uppajjati. Tasmā bhagavā evamāha.

Ājāneyyāsi vātiādi kasmā vuttaṃ? Vināpi samādhiṃ evaṃ ñāṇuppattidassanatthaṃ. Idañhi vuttaṃ hoti – susima, maggo vā phalaṃ vā na samādhinissando, na samādhiānisaṃso, na samādhissa nipphatti, vipassanāya paneso nissando, vipassanāya ānisaṃso, vipassanāya nipphatti, tasmā jāneyyāsi vā tvaṃ, na vā tvaṃ jāneyyāsi, atha kho dhammaṭṭhitiñāṇaṃ pubbe, pacchā nibbāne ñāṇanti.

Idānissa paṭivedhabhabbataṃ ñatvā teparivaṭṭaṃ dhammadesanaṃ desento **taṃ kiṃ maññasi, susima? Rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā**tiādimāha? Te parivaṭṭadesanāvasāne pana thero arahattaṃ patto. Idānissa anuyogaṃ āropento **jātipaccayā jarāmaraṇanti, susima, passasī**tiādimāha. **Api pana tvaṃ, susimā**ti idaṃ kasmā ārabhi? Nijjhānakānaṃ sukkhavipassakabhikkhūnaṃ pākaṭakaraṇatthaṃ. Ayañhettha adhippāyo – na kevalaṃ tvameva nijjhānako sukkhavipassako, etepi bhikkhū evarūpāyevāti. Sesaṃ sabbattha pākaṭamevāti. Dasamaṃ.

Mahāvaggo sattamo.

8. Samaṇabrāhmaṇavaggo

1. Jarāmaraṇasuttādivaṇṇanā

71-72. Samaṇabrāhmaṇavagge jarāmaraṇādīsu ekekapadavasena ekekaṃ katvā ekādasa suttāni vuttāni, tāni uttānatthānevāti.

Samaṇabrāhmaṇavaggo aṭṭhamo.

9. Antarapeyyālaṃ

1. Satthusuttādivaṇṇanā

73. Ito paraṃ ‘‘satthā pariyesitabbo’’tiādinayappavattā dvādasa antarapeyyālavaggā nāma honti. Te sabbepi tathā tathā bujjhanakānaṃ veneyyapuggalānaṃ ajjhāsayavasena vuttā. Tattha **satthā**ti buddho vā hotu sāvako vā, yaṃ nissāya maggañāṇaṃ labhati, ayaṃ satthā nāma, so pariyesitabbo. **Sikkhā karaṇīyā**ti tividhāpi sikkhā kātabbā. Yogādīsu **yogo**ti payogo. **Chando**ti kattukamyatākusalacchando. **Ussoḷhī**ti sabbasahaṃ adhimattavīriyaṃ. **Appaṭivānī**ti anivattanā. **Ātappa**nti kilesatāpanavīriyameva. **Sātacca**nti satatakiriyaṃ. **Satī**ti jarāmaraṇādivasena catusaccapariggāhikā sati. **Sampajañña**nti tādisameva ñāṇaṃ. **Appamādo**ti saccabhāvanāya appamādo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Antarapeyyālo navamo.

Nidānasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Abhisamayasaṃyuttaṃ

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā

74. Abhisamayasaṃyuttassa paṭhame **nakhasikhāya**nti maṃsaṭṭhānena vimutte nakhagge. Nakhasikhā ca nāma lokiyānaṃ mahatīpi hoti, satthu pana rattuppalapattakoṭi viya sukhumā. Kathaṃ panettha paṃsu patiṭṭhitoti? Adhiṭṭhānabalena. Bhagavatā hi atthaṃ ñāpetukāmena adhiṭṭhānabalena tattha patiṭṭhāpito. **Satimaṃ kala**nti mahāpathaviyā paṃsuṃ satakoṭṭhāse katvā tato ekakoṭṭhāsaṃ. Paratopi eseva nayo. **Abhisametāvino**ti paññāya ariyasaccāni abhisametvā ṭhitassa. **Purimaṃ dukkhakkhandhaṃ parikkhīṇaṃ pariyādiṇṇaṃ upanidhāyā**ti etadeva bahutaraṃ dukkhaṃ, yadidaṃ parikkhīṇanti evaṃ paṭhamaṃ vuttaṃ dukkhakkhandhaṃ upanidhāya, ñāṇena taṃ tassa santike ṭhapetvā upaparikkhiyamāneti attho. Katamaṃ panettha purimadukkhaṃ nāma? Yaṃ parikkhīṇaṃ. Katamaṃ pana parikkhīṇaṃ? Yaṃ paṭhamamaggassa abhāvitattā uppajjeyya. Katamaṃ pana upanidhāya? Yaṃ sattasu attabhāvesu apāye aṭṭhamañca paṭisandhiṃ ādiṃ katvā yattha katthaci uppajjeyya, sabbaṃ taṃ parikkhīṇanti veditabbaṃ. **Sattakkhattu**nti satta vāre, sattasu attabhāvesūti attho. **Paramatā**ti idamassa paraṃ pamāṇanti dasseti. **Mahatthiyo**ti mahato atthassa nipphādako. Paṭhamaṃ.

2. Pokkharaṇīsuttavaṇṇanā

75. Dutiye **pokkharaṇī**ti vāpī. **Ubbedhenā**ti gambhīratāya. **Samatittikā**ti mukhavaṭṭisamā. **Kākapeyyā**ti sakkā hoti tīre ṭhitena kākena pakatiyāpi mukhatuṇḍikaṃ otāretvā pātuṃ. Dutiyaṃ.

3. Saṃbhejjaudakasuttādivaṇṇanā

76-77. Tatiye **yatthimā**ti yasmiṃ sambhijjaṭṭhāne imā. **Saṃsandantī**ti samāgantvā sandanti. **Samentī**ti samāgacchanti. **Dve vā ti vā**ti dve vā tīṇi vā. **Udakaphusitānī**ti udakabindūni. **Saṃbhejjaudaka**nti aññāhi nadīhi saddhiṃ sambhinnaṭṭhāne udakaṃ. Catutthaṃ uttānatthameva. Tatiyacatutthāni.

5. Pathavīsuttādivaṇṇanā

78-84. Pañcame **mahāpathaviyā**ti cakkavāḷabbhantarāya mahāpathaviyā uddharitvā. **Kolaṭṭhimattiyo**ti padaraṭṭhipamāṇā. **Guḷikā**ti mattikaguḷikā. **Upanikkhipeyyā**ti ekasmiṃ ṭhāne ṭhapeyya. Chaṭṭhādīsu vuttanayeneva attho veditabbo. Pariyosāne pana **aññatitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānaṃ adhigamo**ti bāhirakānaṃ sabbopi guṇādhigamo paṭhamamaggena adhigataguṇānaṃ satabhāgampi sahassabhāgampi satasahassabhāgampi na upagacchatīti. Pañcamādīni.

Abhisamayasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātusaṃyuttaṃ

1. Nānattavaggo

1.Dhātunānattasuttavaṇṇanā

85. Dhātusaṃyuttassa paṭhame nissattaṭṭhasuññataṭṭhasaṅkhātena sabhāvaṭṭhena dhātūti laddhanāmānaṃ dhammānaṃ nānāsabhāvo **dhātunānattaṃ. Cakkhudhātū**tiādīsu cakkhupasādo cakkhudhātu, rūpārammaṇaṃ rūpadhātu, cakkhupasādavatthukaṃ cittaṃ cakkhuviññāṇadhātu. Sotapasādo sotadhātu, saddārammaṇaṃ saddadhātu, sotapasādavatthukaṃ cittaṃ sotaviññāṇadhātu. Ghānapasādo ghānadhātu, gandhārammaṇaṃ gandhadhātu, ghānapasādavatthukaṃ cittaṃ ghānaviññāṇadhātu. Jivhāpasādo jivhādhātu, rasārammaṇaṃ rasadhātu, jivhāpasādavatthukaṃ cittaṃ jivhāviññāṇadhātu. Kāyapasādo kāyadhātu, phoṭṭhabbārammaṇaṃ phoṭṭhabbadhātu, kāyapasādavatthukaṃ cittaṃ kāyaviññāṇadhātu. Tisso manodhātuyo manodhātu, vedanādayo tayo khandhā sukhumarūpāni nibbānañca dhammadhātu, sabbampi manoviññāṇaṃ manoviññāṇadhātūti. Ettha ca soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, avasāne dve catubhūmikāti. Paṭhamaṃ.

2. Phassanānattasuttavaṇṇanā

86. Dutiye **uppajjati phassanānatta**nti nānāsabhāvo phasso uppajjati. Tattha cakkhusamphassādayo cakkhuviññāṇādisampayuttā, manosamphasso manodvāre paṭhamajavanasampayutto, tasmā. **Manodhātuṃ paṭiccā**ti manodvārāvajjanaṃ kiriyāmanoviññāṇadhātuṃ paṭicca paṭhamajavanasamphasso uppajjatīti ayamettha attho. Dutiyaṃ.

3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā

87. Tatiye **no manosamphassaṃ paṭicca uppajjati manodhātū**ti manodvāre paṭhamajavanasampayuttaṃ phassaṃ paṭicca āvajjanakiriyāmanoviññāṇadhātu no uppajjatīti evamattho daṭṭhabbo. Tatiyaṃ.

4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā

88. Catutthe **cakkhusamphassajā vedanā**ti sampaṭicchanamanodhātuto paṭṭhāya sabbāpi tasmiṃ dvāre vedanā vatteyyuṃ, nibbattiphāsukatthaṃ pana anantaraṃ sampaṭicchanavedanameva gahetuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. **Manosamphassaṃ paṭiccā**ti manodvāre āvajjanasamphassaṃ paṭicca paṭhamajavanavedanā, paṭhamajavanasamphassaṃ paṭicca dutiyajavanavedanāti ayamadhippāyo. Catutthaṃ.

5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā

89. Pañcame tatiyacatutthesu vuttanayāva ekato katvā desitāti. Iti dutiyādīsu catūsu suttesu manodhātuṃ manodhātūti agahetvā manodvārāvajjanaṃ manodhātūti gahitaṃ. Sabbāni cetāni tathā tathā kathite bujjhanakānaṃ ajjhāsayena desitāni. Ito paresupi eseva nayo. Pañcamaṃ.

6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā

90. Chaṭṭhe pana pañca dhātuyo kāmāvacarā, dhammadhātu catubhūmikāti. Chaṭṭhaṃ.

7. Saññānānattasuttavaṇṇanā

91. Sattame **rūpadhātū**ti āpāthe patitaṃ attano vā parassa vā sāṭakaveṭhanādivatthukaṃ rūpārammaṇaṃ. **Rūpasaññā**ti cakkhuviññāṇasampayuttā saññā. **Rūpasaṅkappo**ti sampaṭicchanādīhi tīhi cittehi sampayutto saṅkappo. **Rūpacchando**ti rūpe chandikataṭṭhena chando. **Rūpapariḷāho**ti rūpe anuḍahanaṭṭhena pariḷāho. **Rūpapariyesanā**ti pariḷāhe uppanne sandiṭṭhasambhatte gahetvā tassa rūpassa paṭilābhatthāya pariyesanā. Ettha ca saññāsaṅkappachandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhanti, pariḷāhapariyesanā pana nānājavanavāreyeva labbhantīti. **Evaṃ kho, bhikkhave, dhātunānatta**nti ettha ca evaṃ rūpādinānāsabhāvaṃ dhātuṃ paṭicca rūpasaññādinānāsabhāvasaññā uppajjatīti iminā nayena attho veditabbo. Sattamaṃ.

8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā

92. Aṭṭhame **no dhammapariyesanaṃ paṭicca uppajjati dhammapariḷāho**ti evaṃ āgataṃ paṭisedhamattameva nānaṃ. Aṭṭhamaṃ.

9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā

93-94. Navame **uppajjati rūpasaññā**ti vuttappakāre ārammaṇe uppajjati saññā. **Rūpasaṅkappo**ti tasmiṃyeva ārammaṇe tīhi cittehi sampayuttasaṅkappo. **Rūpasamphasso**ti tadevārammaṇaṃ phusamāno **phasso. Vedanā**ti tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanā. Chandādayo vuttanayāva. **Rūpalābho**ti pariyesitvā laddhaṃ saha taṇhāya ārammaṇaṃ ‘‘rūpalābho’’ti vuttaṃ. Ayaṃ tāva sabbasaṅgāhikanayo ekasmiṃ yevārammaṇe sabbadhammānaṃ uppattivasena vutto. Aparo āgantukārammaṇamissako hoti – rūpasaññā rūpasaṅkappo phasso vedanāti ime tāva cattāro dhammā dhuvaparibhoge nibaddhārammaṇe honti. Nibaddhārammaṇañhi iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ piyaṃ yaṃkiñci viya upaṭṭhāti, āgantukārammaṇaṃ pana yaṃkiñci samānampi khobhetvā tiṭṭhati.

Tatridaṃ vatthu – eko kira amaccaputto gāmiyehi parivārito gāmamajjhe ṭhatvā kammaṃ karoti. Tasmiñcassa samaye upāsikā nadiṃ gantvā nhatvā alaṅkatapaṭiyattā dhātigaṇaparivutā gehaṃ gacchati. So dūrato disvā ‘‘āgantukamātugāmo bhavissatī’’ti saññaṃ uppādetvā ‘‘gaccha, bhaṇe jānāhi, kā esā’’ti purisaṃ pesesi. So gantvā taṃ disvā paccāgato, ‘‘kā esā’’ti puṭṭho yathāsabhāvaṃ ārocesi. Evaṃ āgantukārammaṇaṃ khobheti. Tasmiṃ uppanno chando rūpachando nāma, tadeva ārammaṇaṃ katvā uppanno pariḷāho rūpapariḷāho nāma, sahāye gaṇhitvā tassa pariyesanaṃ rūpapariyesanā nāma, pariyesitvā laddhaṃ saha taṇhāya ārammaṇaṃ rūpalābho nāma.

Uruvalliyavāsī cūḷatissatthero panāha – ‘‘kiñcāpi bhagavatā phassavedanā pāḷiyā majjhe gahitā, pāḷiṃ pana parivaṭṭetvā vuttappakāre ārammaṇe uppannā saññā rūpasaññā, tasmiṃyeva saṅkappo rūpasaṅkappo tasmiṃ chando rūpacchando, tasmiṃ pariḷāho rūpapariḷāho, tasmiṃ pariyesanā rūpapariyesanā, pariyesitvā laddhaṃ saha taṇhāya ārammaṇaṃ rūpalābho. Evaṃ laddhārammaṇe pana phusanaṃ phasso, anubhavanaṃ vedanā. Rūpasamphasso rūpasamphassajā vedanāti idaṃ dvayaṃ labbhatī’’ti. Aparampi avibhūtavāraṃ nāma gaṇhanti. Ārammaṇañhi sāṇipākārehi vā parikkhittaṃ tiṇapaṇṇādīhi vā paṭicchannaṃ hoti, taṃ ‘‘upaḍḍhaṃ diṭṭhaṃ me ārammaṇaṃ, suṭṭhu naṃ passissāmī’’ti olokayato tasmiṃ ārammaṇe uppannā saññā rūpasaññā nāma. Tasmiṃyeva uppannā saṅkappādayo rūpasaṅkappādayo nāmāti veditabbā. Etthāpi ca saññāsaṅkappaphassavedanāchandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhanti, pariḷāhapariyesanālābhā nānājavanavāreyevāti. Dasamaṃ uttānamevāti. Navamadasamāni.

Nānattavaggo paṭhamo.

2. Dutiyavaggo

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā

95. Dutiyavaggassa paṭhame **ābhādhātū**ti ālokadhātu. Ālokassapi ālokakasiṇe parikammaṃ katvā uppannajjhānassāpīti sahārammaṇassa jhānassa etaṃ nāmaṃ. **Subhadhātū**ti subhakasiṇe uppannajjhānavasena sahārammaṇajjhānameva. Ākāsānañcāyatanameva **ākāsānañcāyatanadhātu**. Saññāvedayitanirodhova **saññāvedayitanirodhadhātu**. Iti bhagavā anusandhikusalassa bhikkhuno tattha nisīditvā pañhaṃ pucchitukāmassa okāsaṃ dento desanaṃ niṭṭhāpesi.

Andhakāraṃ paṭiccāti andhakāro hi ālokena paricchinno, ālokopi andhakārena. Andhakārena hi so pākaṭo hoti. Tasmā ‘‘andhakāraṃ paṭicca paññāyatī’’ti āha. **Asubhaṃ paṭiccā**ti etthāpi eseva nayo. Asubhañhi subhena, subhañca asubhena paricchinnaṃ, asubhe sati subhaṃ paññāyati, tasmā evamāha. **Rūpaṃ paṭiccā**ti rūpāvacarasamāpattiṃ paṭicca. Rūpāvacarasamāpattiyā hi sati ākāsānañcāyatanasamāpatti nāma hoti rūpasamatikkamo vā, tasmā evamāha. **Viññāṇañcāyatanadhātu**ādīsupi eseva nayo. **Nirodhaṃ paṭiccā**ti catunnaṃ khandhānaṃ paṭisaṅkhāappavattiṃ paṭicca. Khandhanirodhañhi paṭicca nirodhasamāpatti nāma paññāyati, na khandhapavattiṃ, tasmā evamāha. Ettha ca catunnaṃ khandhānaṃ nirodhova nirodhasamāpattīti veditabbo.

Kathaṃ samāpatti pattabbāti kathaṃ samāpattiyo kīdisā samāpattiyo nāma hutvā pattabbāti? **Saññāsamāpatti pattabbā**ti saññāya atthibhāvena saññāsamāpattiyo saññāsamāpattiyo nāma hutvā pattabbā. **Saṅkhārāvasesasamāpatti pattabbā**ti sukhumasaṅkhārānaṃ avasiṭṭhatāya saṅkhārāvasesasamāpatti nāma hutvā pattabbā. **Nirodhasamāpatti pattabbā**ti nirodhova nirodhasamāpatti nirodhasamāpatti nāma hutvā pattabbāti attho. Paṭhamaṃ.

2. Sanidānasuttavaṇṇanā

96. Dutiye **sanidāna**nti bhāvanapuṃsakametaṃ, sanidāno sapaccayo hutvā uppajjatīti attho.

Kāmadhātuṃ, bhikkhave, paṭiccāti ettha kāmavitakkopi kāmadhātu kāmāvacaradhammāpi, visesato sabbākusalampi. Yathāha –

> ‘‘Tattha katamā kāmadhātu? Kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko saṅkappo appanā byappanā cetaso abhiniropanā micchāsaṅkappo, ayaṃ vuccati kāmadhātu. Heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā uparito paranimmitavasavattī deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ, ayaṃ vuccati kāmadhātu. Sabbepi akusalā dhammā kāmadhātū’’ti (vibha. 182).

Ettha sabbasaṅgāhikā asambhinnāti dve kathā honti. Kathaṃ? Kāmadhātuggahaṇena hi byāpādadhātuvihiṃsādhātuyo gahitā hontīti ayaṃ sabbasaṅgāhikā. Tāsaṃ pana dvinnaṃ dhātūnaṃ visuṃ āgatattā sesadhammā kāmadhātūti ayaṃ asambhinnakathā. Ayamidha gahetabbā imaṃ kāmadhātuṃ ārammaṇavasena vā sampayogavasena vā paṭicca kāmasaññā nāma uppajjati. **Kāmasaññaṃ paṭiccā**ti kāmasaññaṃ pana sampayogavasena vā upanissayavasena vā paṭicca kāmasaṅkappo nāma uppajjati. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Tīhi ṭhānehī**ti tīhi kāraṇehi. **Micchā paṭipajjatī**ti ayāthāvapaṭipadaṃ aniyyānikapaṭipadaṃ paṭipajjati.

Byāpādadhātuṃ, bhikkhaveti ettha byāpādavitakkopi byāpādadhātu byāpādopi. Yathāha –

> ‘‘Tattha katamā byāpādadhātu? Byāpādapaṭisaṃyutto takko vitakko…pe… ayaṃ vuccati byāpādadhātu. Dasasu āghātavatthūsu cittassa āghāto paṭivirodho kopo pakopo…pe… anattamanatā cittassa, ayaṃ vuccati byāpādadhātū’’ti (vibha. 182).

Imaṃ byāpādadhātuṃ sahajātapaccayādivasena paṭicca byāpādasaññā nāma uppajjati. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Vihiṃsādhātuṃ, bhikkhaveti ettha vihiṃsāvitakkopi vihiṃsādhātu vihiṃsāpi. Yathāha –

> ‘‘Tattha katamā vihiṃsādhātu? Vihiṃsāpaṭisaṃyutto takko vitakko…pe… ayaṃ vuccati vihiṃsādhātu. Idhekacco pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā rajjuyā vā aññataraññatarena vā satte viheṭheti. Yā evarūpā heṭhanā viheṭhanā hiṃsanā vihiṃsanā rosanā parūpaghāto, ayaṃ vuccati vihiṃsādhātū’’ti (vibha. 182).

Imaṃ vihiṃsādhātuṃ sahajātapaccayādivasena paṭicca vihiṃsāsaññā nāma uppajjati. Sesamidhāpi purimanayeneva veditabbaṃ.

Tiṇadāyeti tiṇagahane araññe. **Anayabyasana**nti avuḍḍhiṃ vināsaṃ. **Evameva kho**ti ettha sukkhatiṇadāyo viya ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tiṇukkā viya akusalasaññā, tiṇakaṭṭhanissitā pāṇā viya ime sattā. Yathā sukkhatiṇadāye ṭhapitaṃ tiṇukkaṃ khippaṃ vāyamitvā anibbāpentassa te pāṇā anayabyasanaṃ pāpuṇanti. Evameva ye samaṇā vā brāhmaṇā vā uppannaṃ akusalasaññaṃ vikkhambhanatadaṅgasamucchedappahānehi nappajahanti, te dukkhaṃ viharanti.

Visamagatanti rāgavisamādīni anugataṃ akusalasaññaṃ. **Na khippameva pajahatī**ti vikkhambhanādivasena sīghaṃ nappajahati. **Na vinodetī**ti na nīharati. **Na byantīkarotī**ti bhaṅgamattampi anavasesento na vigatantaṃ karoti. **Na anabhāvaṃ gametī**ti na anuabhāvaṃ gameti. Evaṃ sabbapadesu na – kāro āharitabbo. **Pāṭikaṅkhā**ti pāṭikaṅkhitabbā icchitabbā.

Nekkhammadhātuṃ, bhikkhaveti ettha nekkhammavitakkopi nekkhammadhātu sabbepi kusalā dhammā. Yathāha –

> ‘‘Tattha katamā nekkhammadhātu? Nekkhammapaṭisaṃyutto takko vitakko…pe…

> sammāsaṅkappo, ayaṃ vuccati nekkhammadhātū''ti (vibha. 182).

Idhāpi duvidhā kathā. Nekkhammadhātuggahaṇena hi itarāpi dve dhātuyo gahaṇaṃ gacchanti kusaladhammapariyāpannattā, ayaṃ sabbasaṅgāhikā. Tā pana dhātuyo visuṃ dīpetabbāti tā ṭhapetvā sesā sabbakusalā nekkhammadhātūti ayaṃ asambhinnā. Imaṃ nekkhammadhātuṃ sahajātādipaccayavasena paṭicca nekkhammasaññā nāma uppajjati. Saññādīni paṭicca vitakkādayo yathānurūpaṃ.

Abyāpādadhātuṃ, bhikkhaveti ettha abyāpādavitakkopi abyāpādadhātu abyāpādopi. Yathāha –

> ''Tattha katamā abyāpādadhātu? Abyāpādapaṭisaṃyutto takko…pe… ayaṃ vuccati abyāpādadhātu. Yā sattesu metti mettāyanā mettāyitattaṃ mettācetovimutti, ayaṃ vuccati abyāpādadhātū''ti (vibha. 182).

Imaṃ abyāpādadhātuṃ paṭicca vuttanayeneva abyāpādasaññā nāma uppajjati.

Avihiṃsādhātuṃ, bhikkhaveti etthāpi avihiṃsāvitakkopi avihiṃsādhātu karuṇāpi. Yathāha –

> ''Tattha katamā avihiṃsādhātu? Avihiṃsāpaṭisaṃyutto takko…pe… ayaṃ vuccati avihiṃsādhātu. Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṃ karuṇācetovimutti, ayaṃ vuccati avihiṃsādhātū''ti (vibha. 182).

Imaṃ avihiṃsādhātuṃ paṭicca vuttanayeneva avihiṃsāsaññā nāma uppajjati. Sesaṃ sabbattha vuttānusāreneva veditabbaṃ. Dutiyaṃ.

3. Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā

97. Tatiye **dhātuṃ, bhikkhave**ti ito paṭṭhāya ajjhāsayaṃ dhātūti dīpeti. **Uppajjati saññā**ti ajjhāsayaṃ paṭicca saññā uppajjati, diṭṭhi uppajjati, vitakko uppajjatīti. Idhāpi ''kaccāno pañhaṃ pucchissatī''ti tassa okāsadānatthaṃ ettāvatāva desanaṃ niṭṭhāpesi. **Asammāsambuddhesū**ti chasu satthāresu. **Sammāsambuddhā**ti mayamasma sammāsambuddhāti. **Kiṃ paṭicca paññāyatī**ti kismiṃ sati hotīti? Satthārānaṃ uppannaṃ diṭṭhiṃ pucchati. Asammāsambuddhesu tesu sammāsambuddhā eteti evaṃ uppannaṃ titthiyasāvakānampi diṭṭhiṃ pucchatiyeva.

Idāni yasmā tesaṃ avijjādhātuṃ paṭicca sā diṭṭhi hoti, avijjādhātu ca nāma mahatī dhātu, tasmā mahatiṃ dhātuṃ paṭicca tassā uppattiṃ dīpento **mahatī kho esā**tiādimāha. **Hīnaṃ, kaccāna, dhātuṃ paṭiccā**ti hīnaṃ ajjhāsayaṃ paṭicca. **Paṇidhī**ti cittaṭṭhapanaṃ. Sā panesā itthibhāvaṃ vā makkaṭāditiracchānabhāvaṃ vā patthentassa uppajjati. **Hīno puggalo**ti yassete hīnā dhammā uppajjanti, sabbo so puggalopi hīno nāma. **Hīnā vācā**ti yā tassa vācā, sāpi hīnā. **Hīnaṃ ācikkhatī**ti so ācikkhantopi hīnameva ācikkhati, desentopi hīnameva desetīti sabbapadāni yojetabbāni. **Upapattī**ti dve upapattiyo paṭilābho ca nibbatti ca. Nibbatti hīnakulādivasena veditabbā, paṭilābho cittuppādakkhaṇe hīnattikavasena. Kathaṃ? Tassa hi pañcasu nīcakulesu uppajjanato hīnā nibbatti, vessasuddakulesu uppajjanato majjhimā, khattiyabrāhmaṇakulesu uppajjanato paṇītā. Dvādasākusalacittuppādānaṃ pana paṭilābhato hīno paṭilābho, tebhūmakadhammānaṃ paṭilābhato majjhimo, navalokuttaradhammānaṃ paṭilābhato paṇīto. Imasmiṃ pana ṭhāne nibbattiyeva adhippetāti. Tatiyaṃ.

4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā

98. Catutthe **saṃsandantī**ti ekato honti. **Samentī**ti samāgacchanti, nirantarā honti. **Hīnādhimuttikā**ti hīnajjhāsayā. **Kalyāṇādhimuttikā**ti kalyāṇajjhāsayā. Catutthaṃ.

5. Caṅkamasuttavaṇṇanā

99. Pañcame **passatha no**ti passatha nu. **Sabbe kho ete**ti sāriputtatthero bhagavatā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ sāriputto’’ti (a. ni. 1.189) mahāpaññesu etadagge ṭhapito. Iti naṃ ‘‘khandhantaraṃ dhātvantaraṃ āyatanantaraṃ satipaṭṭhānabodhipakkhiyadhammantaraṃ tilakkhaṇāhataṃ gambhīraṃ pañhaṃ pucchissāmā’’ti mahāpaññāva parivārenti. Sopi tesaṃ pathaviṃ pattharento viya sinerupādato vālikaṃ uddharanto viya cakkavāḷapabbataṃ bhindanto viya sineruṃ ukkhipanto viya ākāsaṃ vitthārento viya candimasūriye uṭṭhāpento viya ca pucchitapucchitaṃ katheti. Tena vuttaṃ ‘‘sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahāpaññā’’ti.

Mahāmoggallānopi bhagavatā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ mahāmoggallāno’’ti iddhimantesu etadagge ṭhapito. Iti naṃ ‘‘parikammaṃ ānisaṃsaṃ adhiṭṭhānaṃ vikubbanaṃ pucchissāmā’’ti iddhimantova parivārenti. Sopi tesaṃ vuttanayeneva pucchitapucchitaṃ katheti. Tena vuttaṃ ‘‘sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahiddhikā’’ti.

Mahākassapopi bhagavatā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ dhutavādānaṃ yadidaṃ mahākassapo’’ti dhutavādesu etadagge ṭhapito. Iti naṃ ‘‘dhutaṅgaparihāraṃ ānisaṃsaṃ samodhānaṃ adhiṭṭhānaṃ bhedaṃ pucchissāmā’’ti dhutavādāva parivārenti. Sopi tesaṃ tatheva pucchitapucchitaṃ byākaroti. Tena vuttaṃ ‘‘sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū dhutavādā’’ti.

Anuruddhattheropi bhagavatā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ dibbacakkhukānaṃ yadidaṃ anuruddho’’ti (a. ni. 1.192) dibbacakkhukesu etadagge ṭhapito. Iti naṃ ‘‘dibbacakkhussa parikammaṃ ānisaṃsaṃ upakkilesaṃ pucchissāmā’’ti dibbacakkhukāva parivārenti. Sopi tesaṃ tatheva pucchitapucchitaṃ katheti. Tena vuttaṃ ‘‘sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū dibbacakkhukā’’ti.

Puṇṇattheropi bhagavatā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ dhammakathikānaṃ yadidaṃ puṇṇo mantāṇiputto’’ti (a. ni. 1.196) dhammakathikesu etadagge ṭhapito. Iti naṃ ‘‘dhammakathāya saṅkhepavitthāragambhīruttānavicitrakathādīsu taṃ taṃ ākāraṃ pucchissāmā’’ti dhammakathikāva parivārenti. Sopi tesaṃ ‘‘āvuso, dhammakathikena nāma ādito parisaṃ vaṇṇetuṃ vaṭṭati, majjhe suññataṃ pakāsetuṃ, ante catusaccavasena kūṭaṃ gaṇhitu’’nti evaṃ taṃ taṃ dhammakathānayaṃ ācikkhati. Tena vuttaṃ ‘‘sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū dhammakathikā’’ti.

Upālittheropi bhagavatā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ vinayadharānaṃ yadidaṃ upālī’’ti (a. ni. 1.228) vinayadharesu etadagge ṭhapito. Iti naṃ ‘‘garukalahukaṃ satekicchaatekicchaṃ āpattānāpattiṃ pucchissāmā’’ti vinayadharāva parivārenti. Sopi tesaṃ pucchitapucchitaṃ tatheva katheti. Tena vuttaṃ ‘‘sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū vinayadharā’’ti.

Ānandattheropi bhagavatā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando’’ti (a. ni. 1.223) bahussutesu etadagge ṭhapito. Iti naṃ ‘‘dasavidhaṃ byañjanabuddhiṃ aṭṭhuppattiṃ anusandhiṃ pubbāparaṃ pucchissāmā’’ti bahussutāva parivārenti. Sopi tesaṃ ‘‘idaṃ evaṃ vattabbaṃ, idaṃ evaṃ gahetabba’’nti sabbaṃ katheti. Tena vuttaṃ ‘‘sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū bahussutā’’ti.

Devadatto pana pāpiccho icchāpakato, tena naṃ ‘‘kulasaṅgaṇhanaparihāraṃ nānappakārakaṃ kohaññataṃ pucchissāmā’’ti pāpicchāva parivārenti. Sopi tesaṃ taṃ taṃ niyāmaṃ ācikkhati. Tena vuttaṃ ‘‘sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū pāpicchā’’ti.

Kasmā panete avidūre caṅkamiṃsūti. ‘‘Devadatto satthari paduṭṭhacitto anatthampi kātuṃ upakkameyyā’’ti ārakkhaggahaṇatthaṃ. Atha devadatto kasmā caṅkamīti? ‘‘Akārako ayaṃ, yadi kārako bhaveyya, na idha āgaccheyyā’’ti attano katadosapaṭicchādanatthaṃ. Kiṃ pana devadatto bhagavato anatthaṃ kātuṃ samattho, bhagavato vā ārakkhakiccaṃ atthīti? Natthi. Tena vuttaṃ ‘‘aṭṭhānametaṃ, ānanda, anavakāso, yaṃ tathāgato parūpakkamena parinibbāyeyyā’’ti (cūḷava. 341). Bhikkhū pana satthari gāravena āgatā. Teneva bhagavā evaṃ vatvā ‘‘vissajjehi, ānanda, bhikkhusaṅgha’’nti vissajjāpesi. Pañcamaṃ.

6. Sagāthāsuttavaṇṇanā

100. Chaṭṭhe **gūtho gūthena saṃsandati sametī**ti samuddantare janapadantare cakkavāḷantare ṭhitopi vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi nānattaṃ anupagacchanto saṃsandati sameti, ekasadisova hoti nirantaro. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana aniṭṭhaupamā hīnajjhāsayānaṃ hīnaajjhāsayassa sarikkhabhāvadassanatthaṃ āhaṭā, khīrādivisiṭṭhopamā kalyāṇajjhāsayānaṃ ajjhāsayassa sarikkhabhāvadassanatthaṃ.

Saṃsaggāti dassanasavanasaṃsaggādivatthukena taṇhāsnehena. **Vanatho jāto**ti kilesavanaṃ jātaṃ. **Asaṃsaggena chijjatī**ti ekato ṭhānanisajjādīni akarontassa asaṃsaggena adassanena chijjati. **Sādhujīvī**ti parisuddhajīvitaṃ jīvamāno. **Sahāvase**ti sahavāsaṃ vaseyya. Chaṭṭhaṃ.

7. Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā

101. Sattame **assaddhā assaddhehī**tiādīsu buddhe vā dhamme vā saṅghe vā saddhāvirahitā nirojā nirasā puggalā samuddassa orimatīre ṭhitā pārimatīrepi ṭhitehi assaddhehi saddhiṃ tāya assaddhatāya ekasadisā nirantarā honti. Tathā ahirikā bhinnamariyādā alajjipuggalā ahirikehi, anottappino pāpakiriyāya abhāyamānā anottappīhi, appassutā sutavirahitā appassutehi, kusītā ālasiyapuggalā kusītehi, muṭṭhassatino bhattanikkhittakākamaṃsanikkhittasiṅgālasadisā muṭṭhassatīhi, duppaññā khandhādiparicchedikāya paññāya abhāvena nippaññā tādiseheva duppaññehi, saddhāsampannā cetiyavandanādikiccapasutā saddhehi, hirimanā lajjipuggalā hirimanehi, ottappino pāpabhīrukā ottappīhi, bahussutā sutadharā āgamadharā tantipālakā vaṃsānurakkhakā bahussutehi, āraddhavīriyā paripuṇṇaparakkamā āraddhavīriyehi, upaṭṭhitassatī sabbakiccapariggāhikāya satiyā samannāgatā upaṭṭhitassatīhi, paññavanto mahāpaññehi vajirūpamañāṇehi paññavantehi saddhiṃ dūre ṭhitāpi tāya paññāsampattiyā saṃsandanti samenti. Sattamaṃ.

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā

102-106. Aṭṭhamādīni teyeva assaddhādidhamme tikavasena katvā desitāni. Tattha aṭṭhame assaddhādimūlakā kaṇhapakkhasukkapakkhavasena pañca tikā vuttā, navame ahirikamūlakā cattāro. Dasame anottappamūlakā tayo, ekādasame appassutamūlakā dve, dvādasame kusītamūlako eko tiko vuttoti sabbepi pañcasu suttantesu pannarasa tikā honti. Pannarasa cete suttantātipi vadanti. Ayaṃ tikapeyyālo nāma. Aṭṭhamādīni.

Dutiyo vaggo.

3. Kammapathavaggo

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā

107-108. Ito paresu paṭhamaṃ assaddhādipañcakavasena vuttaṃ, tathā dutiyaṃ. Paṭhame pana asamāhitapadaṃ catutthaṃ, dutiye dussīlapadaṃ. Evaṃ vuccamāne bujjhanakapuggalānaṃ ajjhāsayena hi etāni vuttāni. Ettha **asamāhitā**ti upacārappanāsamādhirahitā. **Dussīlā**ti nissīlā. Paṭhamadutiyāni.

3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā

109-111. Tatiyaṃ pañcakammapathavasena bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ, catutthaṃ sattakammapathavasena, pañcamaṃ dasakammapathavasena. Tattha tatiye **surāmerayamajjappamādaṭṭhāyino**ti surāmerayasaṅkhātaṃ majjaṃ yāya pamādacetanāya pivanti, sā ‘‘surāmerayamajjappamādo’’ti vuccati, tasmiṃ tiṭṭhantīti surāmerayamajjappamādaṭṭhāyino. Ayaṃ tāvettha asādhāraṇapadassa attho.

Pañcame pāṇaṃ atipātentīti **pāṇātipātino,** pāṇaghātikāti attho. Adinnaṃ ādiyantīti **adinnādāyino,** parassahārinoti attho. Vatthukāmesu kilesakāmena micchā carantīti **kāmesumicchācārino**. Musā vadantīti **musāvādino**, paresaṃ atthabhañjakaṃ tucchaṃ alikaṃ vācaṃ bhāsitāroti attho. Pisuṇā vācā etesanti **pisuṇavācā**. Mammacchedikā pharusā vācā etesanti **pharusavācā**. Samphaṃ niratthakaṃ vacanaṃ palapantīti **samphappalāpino**. Abhijjhāyantīti **abhijjhāluno,** parabhaṇḍe lubbhanasīlāti attho. Byāpannaṃ pūtibhūtaṃ cittametesanti **byāpannacittā**. Micchā pāpikā viññugarahitā etesaṃ diṭṭhīti **micchādiṭṭhikā,** kammapathapariyāpannāya ‘‘natthi dinna’’ntiādivatthukāya micchattapariyāpannāya aniyyānikadiṭṭhiyā samannāgatāti attho. Sammā sobhanā viññupasatthā etesaṃ diṭṭhīti **sammādiṭṭhikā,** kammapathapariyāpannāya ‘‘atthi dinna’’ntiādikāya kammassakatadiṭṭhiyā sammattapariyāpannāya maggadiṭṭhiyā ca samannāgatāti attho. Idaṃ tāvettha anuttānānaṃ padānaṃ padavaṇṇanāmattaṃ.

Yo pana tesaṃ pāṇātipāto adinnādānaṃ kāmesumicchācāro musāvādo pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpo abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhīti kaṇhapakkhe dasavidho attho hoti. Tattha pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. **Pāṇo**ti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmiṃ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti – pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇanti. Cha payogā sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayoti. Imasmiṃ panatthe vitthāriyamāne atippapañco hoti, tasmā taṃ na vitthārayāma, aññañca evarūpaṃ. Atthikehi pana samantapāsādikaṃ vinayaṭṭhakathaṃ (pārā. aṭṭha. 172) oloketvā gahetabbo.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ,** parassaharaṇaṃ theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinna**nti parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo hoti. Tasmiṃ pana parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ, taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti – parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāroti imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattāti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ (pārā. aṭṭha. 92) vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesū**ti methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro. Tattha **agamanīyaṭṭhānaṃ** nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkītā chandavāsinī bhogavāsinī paṭavāsinī odapattakinī obhatacumbaṭā dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā muhuttikāti etā dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvinnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ, dasannañca dhanakkītādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā. Idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma. So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā – agamanīyavatthu, tasmiṃ sevanacittaṃ, sevanappayogo, maggenamaggapaṭipattiadhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti visaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyappayogo vā, visaṃvādanādhippāyena panassa paravisaṃvādanakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā, musāvādo. Aparo nayo – **musā**ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **Vādo**ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthītiādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena ‘‘ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī’’ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana ‘‘diṭṭha’’ntiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti – atathaṃ vatthu, visaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṃvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇavācātiādīsu yāya vācāya, yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ, parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇavācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusaṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ **pharusavācā**. Yena pana samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesaṃ mūlabhūtā cetanāpi pisuṇavācādināmameva labhati. Sā eva ca idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedāya, attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **pisuṇavācā**. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā – bhinditabbo paro, iti ime nānā bhavissanti, vinā bhavissantīti bhedapurekkhāratā, iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsikoti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusavācā. Tassā āvibhāvatthamidaṃ vatthu – eko kira dārako mātu vacanaṃ anādiyitvā araññaṃ gacchati. Mātā taṃ nivattetuṃ asakkontī, ‘‘caṇḍā taṃ mahiṃsī anubandhatū’’ti akkosi. Athassa tatheva araññe mahiṃsī uṭṭhāsi. Dārako, ‘‘yaṃ mama mātā mukhena kathesi, taṃ mā hotu, yaṃ cittena cintesi, taṃ hotū’’ti saccakiriyaṃ akāsi. Mahiṃsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evaṃ vadanti – ‘‘corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū’’ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti – ‘‘kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne’’ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasaṇhatāya apharusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa ‘‘imaṃ sukhaṃ sayāpethā’’ti vacanaṃ apharusavācā hoti. Cittapharusatāya panesā pharusavācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā – akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā – bhāratayuddha-sītāharaṇādi-niratthakakathā-purekkhāratā, tathārūpīkathākathanañcāti.

Abhijjhāyatīti **abhijjhā**. Parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā ‘‘aho vatidaṃ mamassā''ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā parabhaṇḍaṃ attano pariṇāmanañca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva na ''aho vatidaṃ mamassā''ti attano pariṇāmetīti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti, **byāpādo**. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo. Pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā parasatto ca, tassa ca vināsacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva na ''aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā''ti tassa vināsaṃ cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi**. Sā ''natthi dinna''ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā – vatthuno ca gahitākāraviparītatā yathā ca naṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassā upaṭṭhānanti.

Imesaṃ pana dasannaṃ akusalakammapathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha **dhammato**ti etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammāva honti, abhijjhādayo tisso cetanāsampayuttā. **Koṭṭhāsato**ti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammapathā eva honti, no mūlāni, abhijjhābyāpādā kammapathā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṃ patvā lobho akusalamūlaṃ hoti, byāpādo doso akusalamūlaṃ.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti, adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā, micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇova, sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā pisuṇavācā. Pharusavācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanātoti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānāpi ''gacchatha naṃ ghātethā''ti vadanti, sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ, micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, sanniṭṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo tivedano, tathā pisuṇavācā pharusavācā dukkhavedanā, samphappalāpo tivedano, abhijjhā sukhamajjhattavasena dvivedanā, tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

Mūlatoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti, adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, tathā pisuṇavācā samphappalāpo ca. Pharusavācā dosamohavasena, abhijjhā mohavasena ekamūlā, tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Pāṇātipātā paṭiviratātiādīsu pāṇātipātādayo vuttatthā eva. Yāya pana viratiyā ete paṭiviratā nāma honti, sā bhedato tividhā hoti sampattavirati samādānavirati samucchedaviratīti. Tattha asamādinnasikkhāpadānaṃ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā ''ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ kātu''nti sampattaṃ vatthuṃ avītikkamantānaṃ uppajjamānā virati **sampattaviratī**ti veditabbā sīhaḷadīpe **cakkanaupāsakassa** viya. Tassa kira daharakāleyeva mātu rogo uppajji. Vejjena ca ''allasasakamaṃsaṃ laddhuṃ vaṭṭatī''ti vuttaṃ. Tato cakkanassa bhātā ''gaccha tāta khettaṃ āhiṇḍāhī''ti cakkanaṃ pesesi. So tattha gato. Tasmiñca samaye eko saso taruṇasassaṃ khādituṃ āgato hoti. So taṃ disvā vegena dhāvanto valliyā baddho ''kiri kirī''ti saddamakāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi ''mātu bhesajjaṃ karomī''ti. Puna cintesi – ''na metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ mātu jīvitakāraṇā paraṃ jīvitā voropeyya''nti. Atha naṃ ''gaccha araññe sasehi saddhiṃ tiṇodakaṃ paribhuñjā''ti muñci. Bhātarā ca ''kiṃ tāta saso laddho''ti? Pucchito taṃ pavattiṃ ācikkhi. Tato naṃ bhātā paribhāsi. So mātu santikaṃ gantvā, ''yatohaṃ jāto, nābhijānāmi sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetā''ti saccaṃ vatvā aṭṭhāsi, tāvadeva cassa mātā arogā ahosi.

Samādinnasikkhāpadānaṃ pana sikkhāpadasamādāne ca tatuttari ca attano jīvitaṃ pariccajitvā vatthuṃ avītikkamantānaṃ uppajjamānā virati **samādānaviratī**ti veditabbā, **uttaravaḍḍhamānapabbatavāsīupāsakassa** viya. So kira ambariyavihāravāsīpiṅgalabuddharakkhitattherassa santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṃ kasati. Athassa goṇo naṭṭho, so taṃ gavesanto uttaravaḍḍhamānapabbataṃ āruhi, tatra naṃ mahāsappo aggahesi. So cintesi – ''imāya tikhiṇāya vāsiyā sīsaṃ chindāmī''ti. Puna cintesi – ''na metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ bhāvanīyassa garuno santike sikkhāpadaṃ gahetvā bhindeyya''nti. Evaṃ yāvatatiyaṃ cintetvā – ''jīvitaṃ pariccajāmi, na sikkhāpada''nti aṃse ṭhapitaṃ tikhiṇadaṇḍavāsiṃ araññe chaḍḍesi. Tāvadeva mahāvāḷo naṃ muñcitvā agamāsīti.

Ariyamaggasampayuttā pana virati **samucchedaviratī**ti veditabbā, yassā uppattito pabhuti pāṇaṃ ghātessāmīti ariyapuggalānaṃ cittampi na uppajjatīti.

Yathā ca akusalānaṃ, evaṃ imesampi kusalakammapathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo. Tattha **dhammato**ti etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti viratiyopi, ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta kammapathā eva, na mūlāni, ante tayo kammapathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā alobho kusalamūlaṃ hoti, abyāpādo adoso kusalamūlaṃ, sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṃ.

Ārammaṇatoti pāṇātipātādīnaṃ. Ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni. Vītikkamitabbavatthutoyeva hi virati nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādiārammaṇāpete kammapathā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti veditabbā.

Vedanātoti sabbe sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā. Kusalaṃ patvā hi dukkhavedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobhaadosaamohavasena timūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā hoti, ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlaṃ na hoti. Abyāpādepi eseva nayo. Sammādiṭṭhi alobhaadosavasena dvimūlāvāti. Tatiyādīni.

6. Aṭṭhaṅgikasuttavaṇṇanā

112. Chaṭṭhaṃ aṭṭhamaggaṅgavasena bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ. Chaṭṭhaṃ.

7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā

113. Sattamaṃ dasamicchattasammattavasena. Tattha **micchāñāṇino**ti micchāpaccavekkhaṇena samannāgatāti attho. **Micchāvimuttino**ti aniyyānikavimuttino kusalavimuttīti gahetvā ṭhitā. **Sammāñāṇino**ti sammāpaccavekkhaṇā. **Sammāvimuttino**ti niyyānikāya phalavimuttiyā samannāgatāti. Sattamaṃ.

Kammapathavaggo tatiyo.

4. Catutthavaggo

1. Catudhātusuttavaṇṇanā

114. Catutthavaggassa paṭhame **pathavīdhātū**ti patiṭṭhādhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu. **Tejodhātū**ti paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana vīsatikoṭṭhāsādivasena etā kathetabbā. Paṭhamaṃ.

2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā

115. Dutiye **ayaṃ pathavīdhātuyā assādo**ti ayaṃ pathavīdhātunissayo assādo. Svāyaṃ kāyaṃ abbhunnāmetvā udaraṃ pasāretvā, ‘‘idha me aṅgulaṃ pavesituṃ vāyamathā’’ti vā hatthaṃ pasāretvā, ‘‘imaṃ nāmetuṃ vāyamathā’’ti vā vadati, evaṃ pavattānaṃ vasena veditabbo. **Aniccā**tiādīsu hutvā abhāvākārena aniccā, paṭipīḷanākārena dukkhā, sabhāvavigamākārena vipariṇāmadhammā. **Ayaṃ pathavīdhātuyā ādīnavo**ti yena ākārena sā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayamākāro pathavīdhātuyā ādīnavoti attho. **Chandarāgavinayo chandarāgappahāna**nti nibbānaṃ āgamma pathavīdhātuyā chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca, tasmā nibbānamassā nissaraṇaṃ.

Ayaṃ āpodhātuyā assādoti ayaṃ āpodhātunissayo assādo. Svāyaṃ aññaṃ āpodhātuyā upaddutaṃ disvā, ‘‘kiṃ ayaṃ nipannakālato paṭṭhāya passāvaṭṭhānābhimukho nikkhamati ceva pavisati ca, appamattakampissa kammaṃ karontassa sedatintaṃ vatthaṃ pīḷetabbatākāraṃ pāpuṇāti, anumodanamattampi kathentassa tālavaṇṭaṃ gaṇhitabbaṃ hoti, mayaṃ pana sāyaṃ nipannā pātova uṭṭhahāma, māsapuṇṇaghaṭo viya no sarīraṃ, mahākammaṃ karontānaṃ sedamattampi no na uppajjati, asanisaddena viya dhammaṃ kathentānaṃ sarīre usumākāramattampi no natthī’’ti evaṃ pavattānaṃ vasena veditabbo.

Ayaṃ tejodhātuyā assādoti ayaṃ tejodhātunissayo assādo. Svāyaṃ sītagahaṇike disvā, ‘‘kiṃ ime kiñcideva yāgubhattakhajjamattaṃ ajjhoharitvā thaddhakucchino nisīditvā sabbarattiṃ aṅgārakaṭāhaṃ pariyesanti, phusitamattesupi sarīre patitesu aṅgārakaṭāhaṃ ottharitvā pārupitvāva nipajjanti? Mayaṃ pana atithaddhampi maṃsaṃ vā pūvaṃ vā khādāma, kucchipūraṃ bhattaṃ bhuñjāma, tāvadeva no sabbaṃ pheṇapiṇḍo viya vilīyati, sattāhavaddalikāya vattamānāya sarīre sītānudahanamattampi no natthī’’ti evaṃ pavattānaṃ vasena veditabbo.

Ayaṃ vāyodhātuyā assādoti ayaṃ vāyodhātunissayo assādo. Svāyaṃ aññe vātabhīruke disvā, ‘‘imesaṃ appamattakampi kammaṃ karontānaṃ anumodanamattampi kathentānaṃ sarīraṃ vāto vijjhati, gāvutamattampi addhānaṃ gatānaṃ hatthapādā sīdanti, piṭṭhi rujjati, kucchivātasīsavātakaṇṇavātādīhi niccupaddutā telaphāṇitādīni vātabhesajjāneva karontā atināmenti, amhākaṃ pana mahākammaṃ karontānampi tiyāmarattiṃ dhammaṃ kathentānampi ekadivaseneva dasa yojanāni gacchantānampi hatthapādasaṃsīdanamattaṃ vā piṭṭhirujjanamattaṃ vā na hotī’’ti, evaṃ pavattānaṃ vasena veditabbo. Evaṃ pavattā hi etā dhātuyo assādenti nāma.

Abbhaññāsinti abhivisiṭṭhena ñāṇena aññāsiṃ. **Anuttaraṃ sammāsambodhi**nti uttaravirahitaṃ sabbaseṭṭhaṃ sammā sāmañca bodhiṃ, atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhiṃ. **Bodhī**ti rukkhopi maggopi sabbaññutaññāṇampi nibbānampi. ‘‘Bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho’’ti (mahāva. 1; udā. 1) ca ‘‘antarā ca bodhiṃ antarā ca gaya’’nti (mahāva. 11; ma.ni. 1.285) ca āgataṭṭhānesu hi rukkho bodhīti vuccati. ‘‘Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa’’nti (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) āgataṭṭhāne maggo. ‘‘Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso’’ti (dī. ni. 3.217) āgataṭṭhāne sabbaññutaññāṇaṃ. ‘‘Patvāna bodhiṃ amataṃ asaṅkhata’’nti āgataṭṭhāne nibbānaṃ. Idha pana bhagavato arahattamaggo adhippeto.

Sāvakānaṃ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti, na hotīti? Na hoti. Kasmā? Asabbaguṇadāyakattā. Tesañhi kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakapāramīñāṇaṃ. Paccekabuddhānampi paccekabodhiñāṇameva deti. Buddhānaṃ pana sabbaguṇasampattiṃ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ. Tasmā aññassa kassacipi anuttarā bodhi na hoti.

Abhisambuddhoti paccaññāsinti ‘‘abhisambuddho ahaṃ patto paṭivijjhitvā ṭhito’’ti evaṃ paṭijāniṃ. **Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādī**ti adhigataguṇadassanasamatthaṃ paccavekkhaṇañāṇañca me udapādi. **Akuppā me vimuttī**ti ‘‘ayaṃ mayhaṃ arahattaphalavimutti akuppā’’ti evaṃ ñāṇaṃ udapādi. Tattha dvīhākārehi akuppatā veditabbā kāraṇato ca ārammaṇato ca. Sā hi catūhi maggehi samucchinnakilesānaṃ puna anivattanatāya kāraṇatopi akuppā, akuppadhammaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattatāya ārammaṇatopi akuppā. **Antimā**ti pacchimā. **Natthi dāni punabbhavo**ti idāni puna añño bhavo nāma natthīti.

Imasmiṃ sutte cattāri saccāni kathitāni. Kathaṃ? Catūsu hi dhātūsu assādo samudayasaccaṃ, ādīnavo dukkhasaccaṃ, nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānano maggo maggasaccaṃ. Vitthāravasenapi kathetuṃ vaṭṭatiyeva. Ettha hi yaṃ pathavīdhātuṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ pathavīdhātuyā assādoti pahānapaṭivedho samudayasaccaṃ. Yā pathavīdhātu aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ pathavīdhātuyā, ādīnavoti pariññāpaṭivedho dukkhasaccaṃ. Yo pathavīdhātuyā chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ pathavīdhātuyā nissaraṇanti sacchikiriyāpaṭivedho nirodhasaccaṃ. Yā imesu tīsu ṭhānesu diṭṭhi saṅkappo vācā kammanto ājīvo vāyāmo sati samādhi, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti. Dutiyaṃ.

3. Acariṃsuttavaṇṇanā

116. Tatiye **acari**nti ñāṇacārena acariṃ, anubhavanacārenāti attho. **Yāvatā**ti yattako. Tatiyaṃ.

4. Nocedaṃsuttavaṇṇanā

117. Catutthe **nissaṭā**tiādīni ādito vuttapaṭisedhena yojetvā ‘‘na nissaṭā, na visaṃyuttā, na vippamuttā, na vimariyādikatena cetasā vihariṃsū’’ti evaṃ veditabbāni. Dutiyanaye **vimariyādikatenā**ti nimmariyādikatena. Tattha duvidhā mariyādā kilesamariyādā vaṭṭamariyādāti. Tattha ca yassa upaḍḍhā kilesā pahīnā, upaḍḍhā appahīnā, vaṭṭaṃ vā pana upaḍḍhaṃ pahīnaṃ, upaḍḍhaṃ appahīnaṃ, tassa cittaṃ pahīnakilese vā vaṭṭaṃ vā sandhāya vimariyādikataṃ, appahīnakilese vā vaṭṭaṃ vā sandhāya na vimariyādikataṃ. Idha pana ubhayassāpi pahīnattā ‘‘vimariyādikatena cetasā’’ti vuttaṃ, mariyādaṃ akatvā ṭhitena atikkantamariyādena cetasāti attho. Iti tīsupi imesu suttesu catusaccameva kathitaṃ. Catutthaṃ.

5. Ekantadukkhasuttavaṇṇanā

118. Pañcame **ekantadukkhā**ti atikkamitvā ṭhitassa tattakāro viya ekanteneva dukkhā. **Dukkhānupatitā**ti dukkhena anupatitā. **Dukkhāvakkantā**ti dukkhena okkantā otiṇṇā. **Sukhā**ti sukhavedanāya paccayabhūtā. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. Imasmiṃ sutte dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ. Pañcamaṃ.

6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā

119-123. Chaṭṭhasattamesu vivaṭṭaṃ, avasāne tīsu catusaccamevāti. Chaṭṭhādīni.

Catuttho vaggo.

Dhātusaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anamataggasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā

124. Anamataggasaṃyuttassa paṭhame **anamataggo**ti anu amataggo, vassasataṃ vassasahassaṃ ñāṇena anugantvāpi amataggo aviditaggo, nāssa sakkā ito vā etto vā aggaṃ jānituṃ, aparicchinnapubbāparakoṭikoti attho. **Saṃsāro**ti khandhādīnaṃ avicchinnappavattā paṭipāṭi. **Pubbā koṭi na paññāyatī**ti purimamariyādā na dissati. Yadaggena cassa purimā koṭi na paññāyati, pacchimāpi tadaggeneva na paññāyati, vemajjheyeva pana sattā saṃsaranti. **Pariyādānaṃ gaccheyyā**ti idaṃ upamāya khuddakattā vuttaṃ. Bāhirasamayasmiñhi attho paritto hoti, upamā mahatī. ‘‘Hatthī viya ayaṃ goṇo, goṇo viya sūkaro, samuddo viya taḷāka’’nti hi vutte na tesaṃ tādisaṃ pamāṇaṃ hoti. Buddhasamaye pana upamā parittā, attho mahā. Pāḷiyañhi eko jambudīpo gahito, evarūpānaṃ pana jambudīpānaṃ satepi sahassepi satasahassepi tiṇādīni tena upakkamena pariyādānaṃ gaccheyyuṃ, na tveva purisassa mātu mātaroti. **Dukkhaṃ paccanubhūta**nti tumhehi dukkhaṃ anubhūtaṃ. **Tibba**nti tasseva vevacanaṃ. **Byasana**nti ñātibyasanādianekavidhaṃ. **Kaṭasī**ti susānaṃ, pathavīyeva vā. Sā hi punappunaṃ marantehi sarīranikkhepena vaḍḍhitā. **Alamevā**ti yuttameva. Paṭhamaṃ.

2. Pathavīsuttavaṇṇanā

125. Dutiye **mahāpathavi**nti cakkavāḷapariyantaṃ mahāpathaviṃ. **Nikkhipeyyā**ti taṃ pathaviṃ bhinditvā vuttappamāṇaṃ guḷikaṃ karitvā ekamantaṃ ṭhapeyya. Dutiyaṃ.

3. Assusuttavaṇṇanā

126. Tatiye **kandantāna**nti sasaddaṃ rudamānānaṃ. **Passanna**nti sanditaṃ pavattaṃ. **Catūsu mahāsamuddesū**ti sinerurasmīhi paricchinnesu catūsu mahāsamuddesu. Sinerussa hi pācīnapassaṃ rajatamayaṃ, dakkhiṇapassaṃ maṇimayaṃ, pacchimapassaṃ phalikamayaṃ, uttarapassaṃ suvaṇṇamayaṃ. Pubbadakkhiṇapassehi nikkhantā rajatamaṇirasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, dakkhiṇapacchimapassehi nikkhantā maṇiphalikarasmiyo, pacchimuttarapassehi nikkhantā phalikasuvaṇṇarasmiyo, uttarapācīnapassehi nikkhantā suvaṇṇarajatarasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti. Tāsaṃ rasmīnaṃ antaresu cattāro mahāsamuddā honti. Te sandhāya vuttaṃ ‘‘catūsu mahāsamuddesū’’ti. **Ñātibyasana**ntiādīsu **byasana**nti viasanaṃ, vināsoti attho. Ñātīnaṃ byasanaṃ **ñātibyasanaṃ,** bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ**. Rogo pana sayameva ārogyaṃ viyasati vināsetīti byasanaṃ, rogova byasanaṃ **rogabyasanaṃ**. Tatiyaṃ.

4. Khīrasuttavaṇṇanā

127. Catutthe **mātuthañña**nti ekanāmikāya manussamātu khīraṃ. Imesañhi sattānaṃ gaṇḍuppādakipillikādīsu vā macchakacchapādīsu vā pakkhijātesu vā nibbattakāle mātukhīrameva natthi, ajapasumahiṃsādīsu nibbattakāle khīraṃ atthi, tathā manussesu. Tattha ajādikāle ca manussesu cāpi ‘‘devī sumanā tissā’’ti evaṃ nānānāmikānaṃ kucchiyaṃ nibbattakāle aggahetvā tissāti ekanāmikāya eva mātu kucchiyaṃ nibbattakāle pītaṃ thaññaṃ catūsu mahāsamuddesu udakato bahutaranti veditabbaṃ. Catutthaṃ.

5. Pabbatasuttavaṇṇanā

128. Pañcame **sakkā pana, bhante**ti so kira bhikkhu cintesi – ‘‘satthā anamataggassa saṃsārassa dīghatamattā ‘na sukaraṃ na sukara’nti kathetiyeva, kathaṃ nacchindati, sakkā nu kho upamaṃ kārāpetu’’nti. Tasmā evamāha. **Kāsikenā**ti tayo kappāsaṃsū ekato gahetvā kantitasuttamayena atisukhumavatthena. Tena pana parimaṭṭhe kittakaṃ khīyeyyāti. Sāsapamattaṃ. Pañcamaṃ.

6. Sāsapasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe **āyasaṃ nagara**nti āyasena pākārena parikkhittaṃ nagaraṃ, na pana anto āyasehi ekabhūmikādipāsādehi ākiṇṇanti daṭṭhabbaṃ. Chaṭṭhaṃ.

7. Sāvakasuttavaṇṇanā

130. Sattame **anussareyyu**nti ekena kappasatasahasse anussarite aparo tassa ṭhitaṭṭhānato aññaṃ satasahassaṃ, aññopi aññanti evaṃ cattāropi cattārisatasahassāni anussareyyuṃ. Sattamaṃ.

8-9. Gaṅgāsuttādivaṇṇanā

131-132. Aṭṭhame **yā etasmiṃ antare vālikā**ti yā etasmiṃ āyāmato pañcayojanasatike antare vālikā. Navame vattabbaṃ natthi. Aṭṭhamanavamāni.

10. Puggalasuttavaṇṇanā

133. Dasame **aṭṭhikaṅkalo**tiādīni tīṇipi rāsivevacanāneva. Imesaṃ pana sattānaṃ saaṭṭhikālato anaṭṭhikālova bahutaro. Gaṇḍuppādakādipāṇabhūtānañhi etesaṃ aṭṭhimeva natthi, macchakacchapādibhūtānaṃ pana aṭṭhimeva bahutaraṃ, tasmā anaṭṭhikālañca bahuaṭṭhikālañca aggahetvā samaṭṭhikālova gahetabbo. **Uttaro gijjhakūṭassā**ti gijjhakūṭassa uttarapasse ṭhito. **Magadhānaṃ giribbaje**ti magadharaṭṭhassa giribbaje, giriparikkhepe ṭhitoti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1. Duggatasuttavaṇṇanā

134. Dutiyavaggassa paṭhame **duggata**nti daliddaṃ kapaṇaṃ. **Durūpeta**nti dussaṇṭhānehi hatthapādehi upetaṃ. Paṭhamaṃ.

2. Sukhitasuttavaṇṇanā

135. Dutiye **sukhita**nti sukhasamappitaṃ mahaddhanaṃ mahābhogaṃ. **Susajjita**nti alaṅkatapaṭiyattaṃ hatthikkhandhagataṃ mahāparivāraṃ. Dutiyaṃ.

3. Tiṃsamattasuttavaṇṇanā

136. Tatiye **pāveyyakā**ti pāveyyadesavāsino. **Sabbe āraññikā**tiādīsu dhutaṅgasamādānavasena tesaṃ āraññikādibhāvo veditabbo. **Sabbe sasaṃyojanā**ti sabbe sabandhanā, keci sotāpannā, keci sakadāgāmino, keci anāgāmino. Tesu hi puthujjano vā khīṇāsavo vā natthi. **Gunna**ntiādīsu setakāḷādivaṇṇesu ekekavaṇṇakālova gahetabbo. **Pāripanthakā**ti paripanthe tiṭṭhanakā panthaghātacorā. **Pāradārikā**ti paradāracārittaṃ āpajjanakā. Tatiyaṃ.

4-9. Mātusuttādivaṇṇanā

137-142. Catutthādīsu liṅganiyamena ceva cakkavāḷaniyamena ca attho veditabbo. Purisānañhi mātugāmakālo, mātugāmānañca purisakāloti evamettha liṅganiyamo. Imamhā cakkavāḷā sattā paracakkavāḷaṃ, paracakkavāḷā ca imaṃ cakkavāḷaṃ saṃsaranti. Tesu imasmiṃ cakkavāḷe mātugāmakāle mātubhūtaññeva dassento **yo namātābhūtapubbo**ti āha. **Yo napitābhūtapubbo**tiādīsupi eseva nayo. Catutthādīni.

10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā

143. Dasame **bhūtapubba**nti atītakāle ekaṃ apadānaṃ āharitvā dasseti. **Samaññā udapādī**ti paññatti ahosi. **Catūhena ārohantī**ti idaṃ thāmamajjhime sandhāya vuttaṃ. **Agga**nti uttamaṃ. **Bhaddayuga**nti sundarayugalaṃ. **Tīhena ārohantī**ti ettāvatā kira dvinnaṃ buddhānaṃ antare yojanaṃ pathavī ussannā, so pabbato tiyojanubbedho jāto.

Appaṃ vā bhiyyoti vassasatato uttariṃ appaṃ dasa vā vīsaṃ vā vassāni. Puna vassasatameva jīvanako nāma natthi, uttamakoṭiyā pana saṭṭhi vā asīti vā vassāni jīvanti. Vassasataṃ pana appatvā pañcavassadasavassādikāle mīyamānāva bahukā. Ettha ca kakusandho bhagavā cattālīsavassasahassāyukakāle, koṇāgamano tiṃsavassasahassāyukakāle nibbattoti idaṃ anupubbena parihīnasadisaṃ kataṃ, na pana evaṃ parihīnaṃ, vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Kathaṃ? Kakusandho tāva bhagavā imasmiṃyeva kappe cattālīsavassasahassāyukakāle nibbatto āyuppamāṇaṃ pañca koṭṭhāse katvā cattāro ṭhatvā pañcame vijjamāneyeva parinibbuto. Taṃ āyu parihāyamānaṃ dasavassakālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkheyyaṃ hutvā tato parihāyamānaṃ tiṃsavassasahassāyukakāle ṭhitaṃ, tadā koṇāgamano nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute taṃ āyu dasavassakālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkheyyaṃ hutvā parihāyitvā vīsavassasahassakāle ṭhitaṃ, tadā kassapo bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute taṃ āyu dasavassakālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkheyyaṃ hutvā parihāyitvā vassasatakālaṃ pattaṃ, atha amhākaṃ sammāsambuddho nibbatto. Evaṃ anupubbena parihāyitvā vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Tattha ca yaṃ āyuparimāṇesu mandesu buddhā nibbattanti, tesampi tadeva āyuparimāṇaṃ hotīti. Dasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Anamataggasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kassapasaṃyuttaṃ

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā

144. Kassapasaṃyuttassa paṭhame **santuṭṭhāya**nti santuṭṭho ayaṃ. **Itarītarenā**ti na thūlasukhumalūkhapaṇītathirajiṇṇānaṃ yena kenaci, atha kho yathāladdhādīnaṃ itarītarena yena kenaci santuṭṭhoti attho. Cīvarasmiñhi tayo santosā yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo.

Tesaṃ ayaṃ pabhedasaṃvaṇṇanā – idha bhikkhu cīvaraṃ labhati sundaraṃ vā asundaraṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa cīvare yathālābhasantoso. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaraṃ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare yathābalasantoso. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā – ''idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ, idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ, idaṃ appalābhīnaṃ hotū''ti datvā tesaṃ purāṇacīvaraṃ vā saṅkārakūṭādito vā pana nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭiṃ katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa piṇḍapāte yathālābha santoso. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ labhati, yenassa paribhuttena aphāsu hoti, so sabhāgassa bhikkhuno taṃ datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhutvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte yathābalasantoso. Aparo bahuṃ paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya cirapabbajita-bahussuta-appalābhagilānānaṃ datvā, tesaṃ vā sesakaṃ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṃ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu senāsanaṃ labhati manāpaṃ vā amanāpaṃ vā, so tena neva somanassaṃ na paṭighaṃ uppādeti, antamaso tiṇasanthārakenāpi yathāladdheneva tussati. Ayamassa senāsane yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane yathābalasantoso. Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitabahussutaappalābhagilānānaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane yathāsāruppasantoso. Yopi ‘‘uttamasenāsanaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ, tattha nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhibhūtassa paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī’’ti paṭisañcikkhitvā tādisaṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati, so taṃ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamūlādīsu vasanto santuṭṭhova hoti. Ayampi senāsane yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so yaṃ labhati teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa gilānapaccaye yathālābhasantoso. Yo pana telenatthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṃ gahetvā vā aññadeva vā pariyesitvā bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye yathābalasantoso. Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya cirapabbajita-bahussuta-appalābhagilānānaṃ datvā tesaṃ ābhatena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttaharītakaṃ ṭhapetvā ekasmiṃ catumadhuraṃ ‘‘gaṇha, bhante, yadicchasī’’ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha ‘‘muttaharītakaṃ nāma buddhādīhi vaṇṇita’’nti catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttaharītakena bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye yathāsāruppasantoso. Iti ime tayo santose sandhāya ‘‘santuṭṭhāyaṃ, bhikkhave, kassapo itarītarena cīvarenā’’ti vuttaṃ.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti. Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti. Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti. Eko santuṭṭho ca hoti, santosassa ca vaṇṇaṃ katheti. Ayaṃ tādisoti dassetuṃ **itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī**ti vuttaṃ. **Anesanan**ti dūteyyapahiṇagamanānuyogappabhedaṃ nānappakāraṃ anesanaṃ. **Aladdhā**ti alabhitvā. Yathā ca ekacco ‘‘kathaṃ nu kho cīvaraṃ labhissāmī’’ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṃ ekato hutvā kohaññaṃ karonto uttasati paritassati, ayaṃ evaṃ aladdhā ca cīvaraṃ na paritassati. **Laddhā cā**ti dhammena samena labhitvā. **Agadhito**ti vigatalobhagedho. **Amucchito**ti adhimattataṇhāya mucchaṃ anāpanno. **Anajjhāpanno**ti taṇhāya anotthaṭo apariyonaddho. **Ādīnavadassāvī**ti anesanāpattiyañca gadhitaparibhoge ca ādīnavaṃ passamāno. **Nissaraṇapañño**ti, ‘‘yāvadeva sītassa paṭighātāyā’’ti vuttanissaraṇameva jānanto paribhuñjatīti attho. **Itarītarena piṇḍapātenā**tiādīsupi yathāladdhādīnaṃ yena kenaci piṇḍapātena, yena kenaci senāsanena, yena kenaci gilānapaccayabhesajjaparikkhārenāti evamattho daṭṭhabbo.

Kassapena vā hi vo, bhikkhave, ovadissāmīti ettha yathā mahākassapatthero catūsu paccayesu tīhi santosehi santuṭṭho, tumhepi tathārūpā bhavathāti ovadanto kassapena ovadati nāma. **Yo vā panassa kassapasadiso**ti etthāpi yo vā panaññopi kassapasadiso mahākassapatthero viya catūsu paccayesu tīhi santosehi santuṭṭho bhaveyya, tumhepi tathārūpā bhavathāti ovadanto kassapasadisena ovadati nāma. **Tathattāya paṭipajjitabba**nti ‘‘sammāsambuddhassa imāya imasmiṃ santuṭṭhisutte vuttasallekhācārapaṭipattiyā kathanaṃ nāma bhāro, amhākampi imaṃ paṭipattiṃ paripūraṃ katvā pūraṇaṃ bhāroyeva, āgato kho pana bhāro gahetabbo’’ti cintetvā yathā mayā kathitaṃ, tathattāya tathābhāvāya tumhehipi paṭipajjitabbanti. Paṭhamaṃ.

2. Anottappīsuttavaṇṇanā

145. Dutiye **anātāpī**ti yaṃ vīriyaṃ kilese ātapati, tena rahito. **Anottappī**ti nibbhayo kilesuppattito kusalānuppattito ca bhayarahito. **Sambodhāyā**ti sambujjhanatthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānasacchikiriyāya. **Anuttarassa yogakkhemassā**ti arahattassa tañhi anuttarañceva catūhi ca yogehi khemaṃ.

Anuppannātiādīsu ye pubbe appaṭiladdhapubbaṃ cīvarādiṃ vā paccayaṃ upaṭṭhākasaddhivihārika-antevāsīnaṃ vā aññatarato manuññavatthuṃ paṭilabhitvā taṃ subhaṃ sukhanti ayoniso gaṇhantassa aññataraṃ vā pana ananubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ yathā tathā vā ayoniso āvajjentassa lobhādayo pāpakā akusalā dhammā uppajjanti, te anuppannāti veditabbā. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma pāpakā dhammā natthi. Anubhūtapubbepi ca vatthumhi ārammaṇe vā yassa pakatibuddhiyā vā uddesaparipucchāya vā pariyattinavakammayonisomanasikārānaṃ vā aññataravasena pubbe anuppajjitvā pacchā tādisena paccayena sahasā uppajjanti, imepi ‘‘anuppannā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu’’nti veditabbā. Tesuyeva pana vatthārammaṇesu punappunaṃ uppajjamānā nappahīyanti nāma, te ‘‘uppannā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyu’’nti veditabbā. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana uppannānuppannabhedo ca pahānappahānavidhānañca sabbaṃ visuddhimagge ñāṇadassanavisuddhiniddese kathitaṃ.

Anuppannā me kusalā dhammāti appaṭiladdhāpi sīlasamādhimaggaphalasaṅkhātā anavajjadhammā. **Uppannā**ti teyeva paṭiladdhā. **Nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyu**nti te sīlādidhammā parihānivasena puna anuppattiyā nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyunti veditabbā. Ettha ca lokiyā parihāyanti, lokuttarānaṃ parihāni natthīti. ‘‘Uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā’’ti imassa pana sammappadhānassa vasenāyaṃ desanā katā. Dutiyamaggo vā sīghaṃ anuppajjamāno, paṭhamamaggo nirujjhamāno anatthāya saṃvatteyyāti evampettha attho daṭṭhabbo. Iti imasmiṃ sutte ime cattāro sammappadhānā pubbabhāgavipassanāvasena kathitāti. Dutiyaṃ.

3. Candūpamasuttavaṇṇanā

146. Tatiye **candūpamā**ti candasadisā hutvā. Kiṃ parimaṇḍalatāya? No, apica kho yathā cando gaganatalaṃ pakkhandamāno na kenaci saddhiṃ santhavaṃ vā sinehaṃ vā ālayaṃ vā nikantiṃ vā patthanaṃ vā pariyuṭṭhānaṃ vā karoti, na ca na hoti mahājanassa piyo manāpo, tumhepi evaṃ kenaci saddhiṃ santhavādīnaṃ akaraṇena bahujanassa piyā manāpā candūpamā hutvā khattiyakulādīni cattāri kulāni upasaṅkamathāti attho. Apica yathā cando andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ pharati, evaṃ kilesandhakāravidhamanena ñāṇālokapharaṇena cāpi candūpamā hutvāti evamādīhipi nayehi ettha attho daṭṭhabbo.

Apakasseva kāyaṃ apakassa cittanti teneva santhavādīnaṃ akaraṇena kāyañca cittañca apakassitvā, apanetvāti attho. Yo hi bhikkhu araññepi na vasati, kāmavitakkādayopi vitakketi, ayaṃ neva kāyaṃ apakassati, na cittaṃ. Yo hi araññepi kho viharati, kāmavitakkādayo pana vitakketi, ayaṃ kāyameva apakassati, na cittaṃ. Yo gāmante vasati, kāmavitakkādayopi kho na ca vitakketi, ayaṃ cittameva apakassati, na kāyaṃ. Yo pana arañña ceva vasati, kāmavitakkādayo ca na vitakketi, ayaṃ ubhayampi apakassati. Evarūpā hutvā kulāni upasaṅkamathāti dīpento ‘‘apakasseva kāyaṃ apakassa citta’’nti āha.

Niccanavakāti niccaṃ navakāva, āgantukasadisā eva hutvāti attho. Āgantuko hi paṭipāṭiyā sampattagehaṃ pavisitvā sace naṃ gharasāmikā disvā, ‘‘amhākaṃ puttabhātaro vippavāsaṃ gatā evaṃ vicariṃsū’’ti anukampamānā nisīdāpetvā bhojenti, bhuttamattoyeva ‘‘tumhākaṃ bhājanaṃ gaṇhathā’’ti uṭṭhāya pakkamati, na tehi saddhiṃ santhavaṃ vā karoti, na kiccakaraṇīyāni vā saṃvidahati, evaṃ tumhepi paṭipāṭiyā sampattagharaṃ pavisitvā yaṃ iriyāpathesu pasannā manussā denti, taṃ gahetvā chinnasanthavā, tesaṃ kiccakaraṇīye abyāvaṭā hutvā nikkhamathāti dīpeti.

Imassa pana niccanavakabhāvassa āvibhāvatthaṃ dvebhātikavatthu kathetabbaṃ – vasāḷanagaragāmato kira dve bhātikā nikkhamitvā pabbajitā, te cūḷanāgatthero ca mahānāgatthero cāti paññāyiṃsu. Te cittalapabbate tiṃsa vassāni vasitvā arahattaṃ pattā ‘‘mātaraṃ passissāmā’’ti āgantvā vasāḷanagaravihāre vasitvā punadivase mātugāmaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Mātāpi tesaṃ uḷuṅkena yāguṃ nīharitvā ekassa patte ākiri. Tassā taṃ olokayamānāya puttasineho uppajji. Atha naṃ āha – ‘‘tvaṃ, tāta, mayhaṃ putto mahānāgo’’ti. Thero ‘‘pacchimaṃ theraṃ puccha upāsike’’ti vatvā pakkāmi. Pacchimatherassapi yāguṃ datvā, ‘‘tāta, tvaṃ mayhaṃ putto cūḷanāgo’’ti pucchi? Thero ‘‘kiṃ, upāsike, purimaṃ theraṃ na pucchasī’’ti? Vatvā pakkāmi. Evaṃ mātarāpi saddhiṃ chinnasanthavo bhikkhu niccanavako nāma hoti.

Appagabbhāti na pagabbhā, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitāti attho. **Aṭṭhaṭṭhānaṃ kāyapāgabbhiyaṃ** nāma saṅghagaṇapuggala-bhojanasālā-jantāgharanahānatittha-bhikkhācāramagga-antaragharappavesanesu kāyena appatirūpakaraṇaṃ. Seyyathidaṃ – idhekacco saṅghamajjhe pallatthikāya vā nisīdati pāde pādaṃ ādhāyitvā vāti evamādi (mahāni. 165). Tathā gaṇamajjhe. **Gaṇamajjhe**ti catuparisasannipāte vā suttantikagaṇādisannipāte vā. Tathā vuḍḍhatare puggale. Bhojanasālāya pana vuḍḍhānaṃ āsanaṃ na deti, navānaṃ āsanaṃ paṭibāhati. Tathā jantāghare. Vuḍḍhe cettha anāpucchā aggijalanādīni karoti. Nhānatitthe ca yadidaṃ ‘‘daharo vuḍḍhoti pamāṇaṃ akatvā āgatapaṭipāṭiyā nhāyitabba’’nti vuttaṃ, tampi anādiyanto pacchā āgantvā udakaṃ otaritvā vuḍḍhe ca nave ca bādhati. Bhikkhācāramagge pana aggāsanaaggodakaaggapiṇḍānaṃ atthāya purato gacchati bāhāya bāhaṃ paharanto. Antaragharappavesane vuḍḍhehi paṭhamataraṃ pavisati, daharehi saddhiṃ kāyakīḷanakaṃ karotīti evamādi.

Catuṭṭhānaṃ vacīpāgabbhiyaṃ nāma saṅghagaṇapuggalaantaragharesu appatirūpavācānicchāraṇaṃ. Seyyathidaṃ – idhekacco saṅghamajjhe anāpucchā dhammaṃ bhāsati. Tathā pubbe vuttappakārassa gaṇassa majjhe puggalassa ca santike, tattheva manussehi pañhaṃ puṭṭho vuḍḍhataraṃ anāpucchā vissajjeti. Antaraghare pana ‘‘itthannāme kiṃ atthi? Kiṃ yāgu, udāhu khādanīyaṃ bhojanīyaṃ? Kiṃ me dassasi? Kiṃ ajja khādissāma? Kiṃ bhuñjissāma? Kiṃ pivissāmā’’tiādīni bhāsati.

Anekaṭṭhānaṃ manopāgabbhiyaṃ nāma tesu tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāraṃ anāpajjitvāpi manasāva kāmavitakkādīnaṃ vitakkanaṃ. Apica dussīlasseva sato ‘‘sīlavāti maṃ jano jānātū’’ti evaṃ pavattā pāpicchatāpi manopāgabbhiyaṃ. Iti sabbesampi imesaṃ pāgabbhiyānaṃ abhāvena appagabbhā hutvā upasaṅkamathāti vadati.

Jarudapānanti jiṇṇakūpaṃ. **Pabbatavisama**nti pabbate visamaṃ papātaṭṭhānaṃ. **Nadīvidugga**nti nadiyā viduggaṃ chinnataṭaṭṭhānaṃ. **Apakasseva kāya**nti tādisāni ṭhānāni yo khiḍḍādipasuto kāyaṃ anapakassa ekatobhāriyaṃ akatvāva vāyupatthambhakaṃ aggāhāpetvā cittampi anapakassa ‘‘ettha patito hatthapādabhañjanādīni pāpuṇātī’’ti anādīnavadassāvitāya anubbejetvā sampiyāyamāno oloketi, so patitvā hatthapādabhañjanādianatthaṃ pāpuṇāti. Yo pana udakatthiko vā aññena vā kenaci kiccena oloketukāmo kāyaṃ apakassa ekato bhāriyaṃ katvā vāyupatthambhakaṃ gāhāpetvā, cittampi apakassa ādīnavadassanena saṃvejetvā oloketi, so na patati, yathāruciṃ oloketvā sukhī yenakāmaṃ pakkamati.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – jarudapānādayo viya hi cattāri kulāni, olokanapuriso viya bhikkhu. Yathā anapakaṭṭhakāyacitto tāni olokento puriso tattha patati, evaṃ arakkhitehi kāyādīhi kulāni upasaṅkamanto bhikkhu kulesu bajjhati, tato nānappakāraṃ sīlapādabhañjanādianatthaṃ pāpuṇāti. Yathā pana apakaṭṭhakāyacitto puriso tattha na patati, evaṃ rakkhiteneva kāyena rakkhitehi cittehi rakkhitāya vācāya suppaṭṭhitāya satiyā apakaṭṭhakāyacitto hutvā kulāni upasaṅkamanto bhikkhu kulesu na bajjhati. Athassa yathā tattha apatitassa purisassa, na pādā bhañjanti, evaṃ sīlapādo na bhijjati. Yathā hatthā na bhañjanti, evaṃ saddhāhattho na bhijjati. Yathā kucchi na bhijjati, evaṃ samādhikucchi na bhijjati. Yathā sīsaṃ na bhijjati, evaṃ ñāṇasīsaṃ na bhijjati, yathā ca taṃ khāṇukaṇṭakādayo na vijjhanti, evamimaṃ rāgakaṇṭakādayo na vijjhanti. Yathā so nirupaddavo yathāruci oloketvā sukhī yenakāmaṃ pakkamati, evaṃ bhikkhu kulāni nissāya cīvarādayo paccaye paṭisevanto kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ patvā lokuttarasukhena sukhito yenakāmaṃ agatapubbaṃ nibbānadisaṃ gacchati.

Idāni yo hīnādhimuttiko micchāpaṭipanno evaṃ vadeyya ‘‘sammāsambuddho ‘tividhaṃ pāgabbhiyaṃ pahāya niccanavakattena candūpamā kulāni upasaṅkamathā’ti vadanto aṭṭhāne ṭhapeti, asayhaṃ bhāraṃ āropeti, yaṃ na sakkā kātuṃ taṃ kāretī’’ti, tassa vādapathaṃ pacchinditvā, ‘‘sakkā evaṃ kātuṃ, atthi evarūpo bhikkhū’’ti dassento **kassapo, bhikkhave**tiādimāha.

Ākāse pāṇiṃ cālesīti nīle gaganantare yamakavijjutaṃ cārayamāno viya heṭṭhābhāgaṃ uparibhāgaṃ ubhatopassesu pāṇiṃ sañcāresi. Idañca pana tepiṭake buddhavacane asambhinnapadaṃ nāma. **Attamano**ti tuṭṭhacitto sakamano, na domanassena pacchinditvā gahitamano. **Kassapassa, bhikkhave**ti idampi purimanayeneva paravādaṃ pacchinditvā atthi evarūpo bhikkhūti dassanatthaṃ vuttaṃ.

Pasannākāraṃ kareyyunti cīvarādayo paccaye dadeyyuṃ. **Tathattāya paṭipajjeyyu**nti sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūrayamānā, samādhivipassanā maggaphalānaṃ āgataṭṭhāne tāni tāni sampādayamānā tathābhāvāya paṭipajjeyyuṃ. **Anudaya**nti rakkhaṇabhāvaṃ. **Anukampa**nti muducittataṃ. Ubhayañcetaṃ kāruññasseva vevacanaṃ. **Kassapo, bhikkhave**ti idampi purimanayeneva paravādaṃ pacchinditvā atthi evarūpo bhikkhūti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Kassapena vā**ti ettha candopamādivasena yojanaṃ katvā purimanayeneva attho veditabbo. Tatiyaṃ.

4. Kulūpakasuttavaṇṇanā

147. Catutthe **kulūpako**ti kulagharānaṃ upagantā. **Dentuyeva me**ti dadantuyeva mayhaṃ. **Sandīyatī**ti aṭṭīyati pīḷiyati. Sesamettha vuttanayānusāreneva veditabbaṃ. Catutthaṃ.

5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā

148. Pañcame **jiṇṇo**ti thero mahallako. **Garukānī**ti taṃ satthu santikā laddhakālato paṭṭhāya chinnabhinnaṭṭhāne suttasaṃsibbanena ceva aggaḷadānena ca anekāni paṭalāni hutvā garukāni jātāni. **Nibbasanānī**ti pubbe bhagavatā nivāsetvā apanītatāya evaṃladdhanāmāni. **Tasmā**ti yasmā tvaṃ jiṇṇo ceva garupaṃsukūlo ca. **Gahapatānī**ti paṃsukūlikaṅgaṃ vissajjetvā gahapatīhi dinnacīvarāni dhārehīti vadati. **Nimantanānī**ti piṇḍapātikaṅgaṃ vissajjetvā salākabhattādīni nimantanāni bhuñjāhīti vadati. **Mama ca santike**ti āraññikaṅgaṃ vissajjetvā gāmantasenāsaneyeva vasāhīti vadati.

Nanu ca yathā rājā senāpatiṃ senāpatiṭṭhāne ṭhapetvā tassa rājūpaṭṭhānādinā attano kammena ārādhentasseva taṃ ṭhānantaraṃ gahetvā aññassa dadamāno ayuttaṃ nāma karoti, evaṃ satthā mahākassapattherassa paccuggamanatthāya tigāvutaṃ maggaṃ gantvā rājagahassa ca nāḷandāya ca antare bahuputtakarukkhamūle nisinno tīhi ovādehi upasampādetvā tena saddhiṃ attano cīvaraṃ parivattetvā theraṃ jātiāraññikaṅgañceva jātipaṃsukūlikaṅgañca akāsi, so tasmiṃ kattukamyatāchandena satthu cittaṃ ārādhentasseva paṃsukūlādīni vissajjāpetvā gahapaticīvarapaṭiggahaṇādīsu niyojento ayuttaṃ nāma karotīti. Na karoti. Kasmā? Attajjhāsayattā. Na hi satthā dhutaṅgāni vissajjāpetukāmo, yathā pana aghaṭṭitā bheriādayo saddaṃ na vissajjenti, evaṃ aghaṭṭitā evarūpā puggalā na sīhanādaṃ nadantīti nadāpetukāmo sīhanādajjhāsayena evamāha. Theropi satthu ajjhāsayānurūpeneva ‘‘ahaṃ kho, bhante, dīgharattaṃ āraññiko cevā’’tiādinā nayena sīhanādaṃ nadati.

Diṭṭhadhammasukhavihāranti diṭṭhadhammasukhavihāro nāma āraññikasseva labbhati, no gāmantavāsino. Gāmantasmiñhi vasanto dārakasaddaṃ suṇāti, asappāyarūpāni passati, asappāye sadde suṇāti, tenassa anabhirati uppajjati. Āraññiko pana gāvutaṃ vā aḍḍhayojanaṃ vā atikkamitvā araññaṃ ajjhogāhetvā vasanto dīpibyagghasīhādīnaṃ sadde suṇāti, yesaṃ savanapaccayā amānusikāsavanarati uppajjati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
> Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato.
>
> ‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
> Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ. (dha. pa. 373-374);
>
> ‘‘Purato pacchato vāpi, aparo ce na vijjati;
> Tattheva phāsu bhavati, ekassa ramato vane’’ti.

Tathā piṇḍapātikasseva labbhati, no apiṇḍapātikassa. Apiṇḍapātiko hi akālacārī hoti, turitacāraṃ gacchati, parivatteti, palibuddhova gacchati, tattha ca bahusaṃsayo hoti. Piṇḍapātiko pana na akālacārī hoti, na turitacāraṃ gacchati, na parivatteti, apalibuddhova gacchati, tattha ca na bahusaṃsayo hoti.

Kathaṃ? Apiṇḍapātiko hi gāmato dūravihāre vasamāno kālasseva ‘‘yāguṃ vā pārivāsikabhattaṃ vā lacchāmi, āsanasālāya vā pana uddesabhattādīsu kiñcideva mayhaṃ pāpuṇissatī’’ti makkaṭakasuttāni chindanto sayitagorūpāni uṭṭhāpento pātova gacchanto akālacārī hoti. Manusse khettakammādīnaṃ atthāya gehā nikkhanteyeva sampāpuṇituṃ migaṃ anubandhanto viya vegena gacchanto turitacārī hoti. Antarā kiñcideva disvā ‘‘asukaupāsako vā asukaupāsikā vā gehe, no gehe’’ti pucchati, ‘‘no gehe’’ti sutvā ‘‘idāni kuto labhissāmī’’ti? Aggidaḍḍho viya pavedhati, sayaṃ pacchimadisaṃ gantukāmo pācīnadisāya salākaṃ labhitvā aññaṃ pacchimadisāya laddhasalākaṃ upasaṅkamitvā, ‘‘bhante, ahaṃ pacchimadisaṃ gamissāmi, mama salākaṃ tumhe gaṇhatha, tumhākaṃ salākaṃ mayhaṃ dethā’’ti salākaṃ parivatteti. Ekaṃ vā pana salākabhattaṃ āharitvā paribhuñjanto ‘‘aparassāpi salākabhattassa pattaṃ dethā’’ti manussehi vutte, ‘‘bhante, tumhākaṃ pattaṃ detha, ahaṃ mayhaṃ patte bhattaṃ pakkhipitvā tumhākaṃ pattaṃ dassāmī’’ti aññassa pattaṃ dāpetvā bhatte āhaṭe attano patte pakkhipitvā pattaṃ paṭidento pattaṃ parivatteti nāma. Vihāre rājarājamahāmattādayo mahādānaṃ denti, iminā ca bhiyyo dūragāme salākā laddhā, tattha agacchanto puna sattāhaṃ salākaṃ na labhatīti alābhabhayena gacchati, evaṃ gacchanto palibuddho hutvā gacchati nāma. Yassa cesa salākabhattādino atthāya gacchati, ‘‘taṃ dassanti nu kho me, udāhu na dassanti, paṇītaṃ nu kho dassanti, udāhu lūkhaṃ, thokaṃ nu kho, udāhu bahukaṃ, sītalaṃ nu kho, udāhu uṇha’’nti evaṃ tattha ca bahusaṃsayo hoti.

Piṇḍapātiko pana kālasseva vuṭṭhāya vattapaṭivattaṃ katvā sarīraṃ paṭijaggitvā vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā kammaṭṭhānaṃ manasikatvā kālaṃ sallakkhetvā mahājanassa uḷuṅkabhikkhādīni dātuṃ pahonakakāle gacchatīti na akālacārī hoti, ekekaṃ padavāraṃ cha koṭṭhāse katvā vipassanto gacchatīti na turitacārī hoti, attano garubhāvena ‘‘asuko gehe, na gehe’’ti na pucchati, salākabhattādīniyeva na gaṇhāti. Agaṇhanto kiṃ parivattessati? Na aññassa vasena palibuddhova hoti, kammaṭṭhānaṃ manasikaronto yathāruci gacchati, itaro viya na bahusaṃsayo hoti. Ekasmiṃ gāme vā vīthiyā vā alabhitvā aññattha carati. Tasmimpi alabhitvā aññattha caranto missakodanaṃ saṅkaḍḍhitvā amataṃ viya paribhuñjitvā gacchati.

Paṃsukūlikasseva labbhati, no apaṃsukūlikassa. Apaṃsukūliko hi vassāvāsikaṃ pariyesanto carati, na senāsanasappāyaṃ pariyesati. Paṃsukūliko pana na vassāvāsikaṃ pariyesanto carati, senāsanasappāyameva pariyesati. Tecīvarikasseva labbhati, na itarassa. Atecīvariko hi bahubhaṇḍo bahuparikkhāro hoti, tenassa phāsuvihāro natthi. Appicchādīnañceva labbhati, na itaresanti. Tena vuttaṃ – ‘‘attano ca diṭṭhadhammasukhavihāraṃ sampassamāno’’ti. Pañcamaṃ.

6. Ovādasuttavaṇṇanā

149. Chaṭṭhe **ahaṃ vā**ti kasmā āha? Theraṃ attano ṭhāne ṭhapanatthaṃ. Kiṃ sāriputtamoggallānā natthīti? Atthi. Evaṃ panassa ahosi ‘‘ime na ciraṃ ṭhassanti, kassapo pana vīsavassasatāyuko, so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṃ nisīditvā dhammavinayasaṅgahaṃ katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇakālapavattanakaṃ karissati, attano taṃ ṭhāne ṭhapemi, evaṃ bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissantī’’ti. Tasmā evamāha. **Dubbacā**ti dukkhena vattabbā. **Dovacassakaraṇehī**ti dubbacabhāvakaraṇehi. **Appadakkhiṇaggāhino**ti anusāsaniṃ sutvā padakkhiṇaṃ na gaṇhanti yathānusiṭṭhaṃ na paṭipajjanti, appaṭipajjantā vāmagāhino nāma jātāti dasseti. **Accāvadante**ti atikkamma vadante, sutapariyattiṃ nissāya ativiya vādaṃ karonteti attho. **Ko bahutaraṃ bhāsissatī**ti dhammaṃ kathento ko bahuṃ bhāsissati, kiṃ tvaṃ, udāhu ahanti? **Ko sundarataran**ti, eko bahuṃ bhāsanto asahitaṃ amadhuraṃ bhāsati, eko sahitaṃ madhuraṃ, taṃ sandhāyāha ‘‘ko sundaratara’’nti? Eko pana bahuñca sundarañca kathento ciraṃ na bhāsati, lahuññeva uṭṭhāti, eko addhānaṃ pāpeti, taṃ sandhāyāha ‘‘ko ciratara’’nti? Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyaovādasuttavaṇṇanā

150. Sattame **saddhā**ti okappanasaddhā. **Vīriya**nti kāyikacetasikaṃ vīriyaṃ. **Paññā**ti kusaladhammajānanapaññā. **Na santi bhikkhū ovādakā**ti imassa puggalassa ovādakā anusāsakā kalyāṇamittā natthīti idaṃ, bhante, parihānanti dasseti. Sattamaṃ.

8. Tatiyaovādasuttavaṇṇanā

151. Aṭṭhame **tathā hi panā**ti pubbe sovacassatāya, etarahi ca dovacassatāya kāraṇapaṭṭhapane nipāto. **Tatrā**ti tesu theresu. **Ko nāmāyaṃ bhikkhū**ti ko nāmo ayaṃ bhikkhu? Kiṃ tissatthero kiṃ nāgattheroti? **Tatrā**ti tasmiṃ evaṃ sakkāre kayiramāne. **Tathattāyā**ti tathābhāvāya, āraññikādibhāvāyāti attho. **Sabrahmacārikāmo**ti ‘‘ime maṃ parivāretvā carantū’’ti evaṃ kāmeti icchati patthetīti sabrahmacārikāmo. **Tathattāyā**ti lābhasakkāranibbattanatthāya. **Brahmacārupaddavenā**ti yo sabrahmacārīnaṃ catūsu paccayesu adhimattacchandarāgo upaddavoti vuccati, tena upaddutā. **Abhipatthanā**ti adhimattapatthanā. **Brahmacāriabhipatthanenā**ti brahmacārīnaṃ adhimattapatthanāsaṅkhātena catupaccayabhāvena. Aṭṭhamaṃ.

9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā

152. Navame **yāvadeva ākaṅkhāmī**ti yāvadeva icchāmi. Yāni pana ito paraṃ **vivicceva kāmehī**tiādinā nayena cattāri rūpāvacarajjhānāni, **sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā**tiādinā nayena catasso arūpasamāpattiyo, **sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodha**nti evaṃ nirodhasamāpatti, **anekavihitaṃ iddhividha**ntiādinā nayena pañca lokikābhiññā ca vuttā. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ anupadavaṇṇanāya ceva bhāvanāvidhānena ca saddhiṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.69) vitthāritameva. Chaḷabhiññāya pana **āsavānaṃ khayā**ti āsavānaṃ khayena. **Anāsava**nti āsavānaṃ apaccayabhūtaṃ. **Cetovimutti**nti arahattaphalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti arahattaphalapaññaṃ. Navamaṃ.

10. Upassayasuttavaṇṇanā

153. Dasame **āyāma, bhante**ti kasmā bhikkhunīupassayagamanaṃ yācati? Na lābhasakkārahetu, kammaṭṭhānatthikā panettha bhikkhuniyo atthi, tā ussukkāpetvā kammaṭṭhānaṃ kathāpessāmīti yācati. Nanu ca so sayampi tepiṭako bahussuto, kiṃ sayaṃ kathetuṃ na sakkotīti? No na sakkoti. Buddhapaṭibhāgassa pana sāvakassa kathaṃ saddhātabbaṃ maññissantīti yācati. **Bahukicco tvaṃ bahukaraṇīyo**ti kiṃ thero navakammādipasuto, yena naṃ evamāhāti? No, satthari pana parinibbute catasso parisā ānandattheraṃ upasaṅkamitvā, ‘‘bhante, idāni kassa pattacīvaraṃ gahetvā caratha, kassa pariveṇaṃ sammajjatha, kassa mukhodakaṃ dethā''ti rodanti paridevanti. Thero ''aniccā saṅkhārā, vuddhasarīrepi nillajjova maccurājā pahari. Esā saṅkhārānaṃ dhammatā, mā socittha, mā paridevitthā''ti parisaṃ saññāpeti. Idamassa bahukiccaṃ. Taṃ sandhāya thero evamāha. **Sandassesī**ti paṭipattiguṇaṃ dassesi. **Samādapesī**ti gaṇhāpesi. **Samuttejesī**ti samussāhesi. **Sampahaṃsesī**ti paṭiladdhaguṇena modāpesi.

Thullatissāti sarīrena thūlā, nāmena tissā. **Vedehamunino**ti paṇḍitamunino. Paṇḍito hi ñāṇasaṅkhātena vedena īhati sabbakiccāni karoti, tasmā ''vedeho''ti vuccati. Vedeho ca so muni cāti, vedehamuni. **Dhammaṃ bhāsitabbaṃ maññatī**ti tipiṭakadharassa dhammabhaṇḍāgārikassa sammukhe sayaṃ araññavāsī paṃsukūliko samāno ''dhammakathiko aha''nti dhammaṃ bhāsitabbaṃ maññati. Idaṃ kiṃ pana, kathaṃ panāti? Avajānamānā bhaṇati. **Assosī**ti aññena āgantvā ārocitavasena assosi. **Āgamehi tvaṃ, āvuso**ti tiṭṭha tvaṃ, āvuso. **Mā te saṅgho uttari upaparikkhī**ti mā bhikkhusaṅgho atirekaokāse taṃ upaparikkhīti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ''ānandena buddhapaṭibhāgo sāvako vārito, ekā bhikkhunī na vāritā, tāya saddhiṃ santhavo vā sineho vā bhavissatī''ti mā taṃ saṅgho evaṃ amaññīti.

Idāni attano buddhapaṭibhāgabhāvaṃ dīpento **taṃ kiṃ maññasi, āvuso**tiādimāha? **Sattaratana**nti sattahatthappamāṇaṃ. **Nāga**nti hatthiṃ. **Aḍḍhaṭṭharatanaṃ vā**ti aḍḍharatanena ūnaaṭṭharatanaṃ, purimapādato paṭṭhāya yāva kumbhā vidatthādhikasattahatthubbedhanti attho. **Tālapattikāyā**ti taruṇatālapaṇṇena. **Cavitthā**ti cutā, na matā vā naṭṭhā vā, buddhapaṭibhāgassa pana sāvakassa upavādaṃ vatvā mahākassapatthere chahi abhiññāhi sīhanādaṃ nadante tassā kāsāvāni kaṇṭakasākhā viya kacchusākhā viya ca sarīraṃ khādituṃ āraddhāni, tāni hāretvā setakāni nivatthakkhaṇeyevassā cittassādo udapādīti. Dasamaṃ.

11. Cīvarasuttavaṇṇanā

154. Ekādasame **dakkhiṇāgirismi**nti rājagahaṃ parivāretvā ṭhitassa girino dakkhiṇabhāge janapado dakkhiṇāgiri nāma, tasmiṃ cārikaṃ caratīti attho. Cārikā ca nāma duvidhā hoti turitacārikā ca aturitacārikā ca. Tattha yaṃ ekacco ekaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā pattacīvaraṃ aṃse laggetvā chattaṃ ādāya sarīrato sedehi paggharantehi divasena sattaṭṭhayojanāni gacchati, yaṃ vā pana buddhā kiñcideva bodhaneyyasattaṃ disvā yojanasatampi yojanasahassampi khaṇena gacchanti, esā **turitacārikā** nāma. Devasikaṃ pana gāvutaṃ aḍḍhayojanaṃ tigāvutaṃ yojananti ettakaṃ addhānaṃ ajjatanāya nimantanaṃ adhivāsayato janasaṅgahaṃ karoto gamanaṃ, esā **aturitacārikā** nāma. Ayaṃ idha adhippetā.

Nanu ca thero pañcavīsati vassāni chāyā viya dasabalassa pacchato pacchato gacchantova ahosi, ''kahaṃ ānando''ti vacanassa okāsameva na adāsi, so kismiṃ kāle bhikkhusaṅghena saddhiṃ cārikaṃ carituṃ okāsaṃ labhatīti? Satthu parinibbānasaṃvacchare. Parinibbute kira satthari mahākassapatthero satthu parinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṅghassa majjhe nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ pañcasate bhikkhū uccinitvā, ''āvuso, mayaṃ rājagahe vassaṃ vasantā dhammavinayaṃ saṅgāyissāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano palibodhaṃ ucchinditvā rājagahe sannipatathā''ti vatvā attanā rājagahaṃ gato. Ānandattheropi bhagavato pattacīvaraṃ ādāya mahājanaṃ saññāpento sāvatthiṃ gantvā tato nikkhamma rājagahaṃ gacchanto dakkhiṇāgirismiṃ cārikaṃ cari. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Yebhuyyena kumārabhūtāti ye te hīnāyāvattā nāma, te yebhuyyena kumārakā daharā taruṇā ekavassikadvevassikā bhikkhū ceva anupasampannakumārakā ca. Kasmā panete pabbajitā, kasmā hīnāyāvattāti? Tesaṃ kira mātāpitaro cintesuṃ – ''ānandatthero satthu vissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṃ satthāraṃ gahetvā gantuṃ sakkoti, amhākaṃ dārake etassa santike pabbājema, so satthāraṃ gahetvā āgamissati, tasmiṃ āgate mayaṃ mahāsakkāraṃ kātuṃ labhissāmā''ti. Iminā tāva kāraṇena nesaṃ ñātakā te pabbājesuṃ. Satthari pana parinibbute tesaṃ sā patthanā upacchinnā, atha te ekadivaseneva uppabbājesuṃ.

Yathābhirantanti yathāruciyā yathāajjhāsayena. **Tikabhojanaṃ paññattanti**, idaṃ ‘‘gaṇabhojane aññatra samayā pācittiya’’nti (pāci. 211). Idaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi tiṇṇaṃ janānaṃ akappiyanimantanaṃ sādiyitvā ekato paṭiggaṇhantānampi anāpatti, tasmā ‘‘tikabhojana’’nti vuttaṃ.

Dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyāti dussīlapuggalānaṃ niggaṇhanatthaṃ. **Pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāyāti** dummaṅkūnaṃ niggaheneva pesalānaṃ uposathapavāraṇā vattanti, samaggavāso hoti, ayaṃ tesaṃ phāsuvihāro hoti, imassa phāsuvihārassa atthāya. **Mā pāpicchā pakkhaṃ nissāya saṅghaṃ bhindeyyunti** yathā devadatto sapariso kulesu viññāpetvā bhuñjanto pāpicche nissāya saṅghaṃ bhindi, evaṃ aññepi pāpicchā gaṇabandhena kulesu viññāpetvā bhuñjamānā gaṇaṃ vaḍḍhetvā taṃ pakkhaṃ nissāya mā saṅghaṃ bhindeyyunti, iti iminā kāraṇena paññattanti attho. **Kulānuddayatāya cāti** bhikkhusaṅghe uposathapavāraṇaṃ katvā samaggavāsaṃ vasante manussā salākabhattādīni datvā saggaparāyaṇā bhavanti, iti imāya kulānuddayatāya ca paññattanti attho.

Sassaghātaṃ maññe carasīti sassaṃ ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṃ maññe carasīti** kulāni upaghātento viya hananto viya āhiṇḍasi. **Olujjatīti** visesena palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te, āvuso, navappāyāti**, āvuso, ete tuyhaṃ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikā daharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti bhijjanti. **Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti** ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na jānātīti theraṃ tajjento āha.

Kumārakavādā na muccāmāti kumārakavādato na muccāma. **Tathā hi pana tvanti** idamassa evaṃ vattabbatāya kāraṇadassanatthaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – yasmā tvaṃ imehi navehi bhikkhūhi indriyasaṃvararahitehi saddhiṃ vicarasi, tasmā kumārakehi saddhiṃ vicaranto kumārakoti vattabbataṃ arahasīti.

Aññatitthiyapubbo samānoti idaṃ yasmā therassa imasmiṃ sāsane neva ācariyo na upajjhāyo paññāyati, sayaṃ kāsāyāni gahetvā nikkhanto, tasmā anattamanatāya aññatitthiyapubbataṃ āropayamānā āha.

Sahasāti ettha rāgamohacāropi sahasācāro, idaṃ pana dosacāravasena vuttaṃ. **Appaṭisaṅkhāti** appaccavekkhitvā, idāni attano pabbajjaṃ sodhento **yatvāhaṃ, āvusotiādimāha**. Tattha **aññaṃ satthāraṃ uddisitunti** ṭhapetvā bhagavantaṃ aññaṃ mayhaṃ satthāti evaṃ uddisituṃ na jānāmi. **Sambādho gharāvāsotiādīsu** sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi tesaṃ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhoyeva. **Rajāpathoti** rāgarajādīnaṃ uṭṭhānaṭṭhānanti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. ‘‘Āgamanapatho’’tipi vattuṃ vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso**. Pabbajito hi kūṭāgārāratanamayapāsādadevavimānādīsu pihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati na sajjati na bajjhati, tena vuttaṃ ‘‘abbhokāso pabbajjā’’ti. Apica **sambādho gharāvāso** kusalakiriyāya okāsābhāvato **rajāpatho** asaṃvutasaṅkāraṭṭhānaṃ viya rajānaṃ, kilesarajānaṃ sannipātaṭṭhānato, **abbhokāso pabbajjā** kusalakiriyāya yathā sukhaṃ okāsasabbhāvato.

Nayidaṃ sukaraṃ…pe… pabbajeyyanti ettha ayaṃ saṅkhepakathā – yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ** caritabbaṃ, ekadivasampi ca kilesamalena amalīnaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṃ, saṅkhalikhitaṃ** likhitasaṅkhasadisaṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ, idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṃ…pe… carituṃ, yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kasāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajjeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṃ kasivaṇijjādikammaṃ **agāriyanti** vuccati, taṃ pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyāti ñātabbā, taṃ anagāriyaṃ. **Pabbajeyyanti** paṭipajjeyyaṃ.

Paṭapilotikānanti jiṇṇapilotikānaṃ terasahatthopi hi navasāṭako dasānaṃ chinnakālato paṭṭhāya pilotikāti vuccati. Iti mahārahāni vatthāni chinditvā kataṃ saṅghāṭiṃ sandhāya ‘‘paṭapilotikānaṃ saṅghāṭi’’nti vuttaṃ. **Addhānamaggappaṭipanno**ti aḍḍhayojanato paṭṭhāya maggo addhānanti vuccati, taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, dīghamaggaṃ paṭipannoti attho.

Idāni yathā esa pabbajito, yathā ca addhānamaggaṃ paṭipanno, imassatthassa āvibhāvatthaṃ abhinīhārato paṭṭhāya anupubbikathā kathetabbā – atīte kira kappasatasahassamatthake padumuttaro nāma satthā udapādi, tasmiṃ haṃsavatīnagaraṃ upanissāya kheme migadāye viharante vedeho nāma kuṭumbiko asītikoṭidhanavibhavo pātova subhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya gandhapupphādīni gahetvā vihāraṃ gantvā satthāraṃ pūjetvā vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Tasmiṃ khaṇe satthā mahānisabhattheraṃ nāma tatiyasāvakaṃ ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ dhutavādānaṃ yadidaṃ nisabho’’ti etadagge ṭhapesi. Upāsako taṃ sutvā pasanno dhammakathāvasāne mahājane uṭṭhāya gate satthāraṃ vanditvā, ‘‘bhante, sve mayhaṃ bhikkhaṃ adhivāsethā’’ti āha. Mahā kho, upāsaka, bhikkhusaṅghoti. Kittako bhagavāti. Aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassanti. Bhante, ekaṃ sāmaṇerampi vihāre asesetvā bhikkhaṃ adhivāsethāti. Satthā adhivāsesi. Upāsako satthu adhivāsanaṃ viditvā gehaṃ gantvā mahādānaṃ sajjetvā punadivase satthu kālaṃ ārocāpesi. Satthā pattacīvaramādāya bhikkhusaṅghaparivuto upāsakassa gharaṃ gantvā paññattāsane nisinno dakkhiṇodakāvasāne yāgubhattādīni sampaṭicchanto bhattavissaggaṃ akāsi. Upāsakopi satthu santike nisīdi.

Tasmiṃ antare mahānisabhatthero piṇḍāya caranto tameva vīthiṃ paṭipajji. Upāsako disvā uṭṭhāya gantvā theraṃ vanditvā ‘‘pattaṃ, bhante, no dethā’’ti āha. Thero pattaṃ adāsi. Bhante, idheva pavisatha, satthāpi gehe nisinnoti. Na vaṭṭissati upāsakāti. Upāsako therassa pattaṃ gahetvā piṇḍapātassa pūretvā nīharitvā adāsi. Tato theraṃ anugantvā nivatto satthu santike nisīditvā evamāha – ‘‘bhante, mahānisabhatthero ‘satthā gehe nisinno’ti vuttepi pavisituṃ na icchi, atthi nu kho etassa tumhākaṃ guṇehi atireko guṇo’’ti. Buddhānañca vaṇṇamaccheraṃ nāma natthi. Atha satthā evamāha – ‘‘upāsaka, mayaṃ bhikkhaṃ āgamayamānā gehe nisīdāma, so bhikkhu na evaṃ nisīditvā bhikkhaṃ udikkhati. Mayaṃ gāmantasenāsane vasāma, so araññasmiṃyeva vasati. Mayaṃ channe vasāma, so abbhokāsamhiyeva vasati. Iti tassa ayañca ayañca guṇo’’ti mahāsamuddaṃ pūrayamānova kathesi. Upāsako pakatiyāpi jalamānadīpo telena āsitto viya suṭṭhutaraṃ pasanno hutvā cintesi – ‘‘kiṃ mayhaṃ aññāya sampattiyā, anāgate ekassa buddhassa santike dhutavādānaṃ aggabhāvatthāya patthanaṃ karissāmī’’ti?

So punapi satthāraṃ nimantetvā teneva niyāmena satta divasāni dānaṃ datvā sattame divase aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassassa ticīvarāni datvā satthu pādamūle nipajjitvā evamāha – ‘‘yaṃ me, bhante, satta divasāni dānaṃ dentassa mettaṃ kāyakammaṃ mettaṃ vacīkammaṃ mettaṃ manokammaṃ, imināhaṃ na aññaṃ devasampattiṃ vā sakkamārabrahmasampattiṃ vā patthemi, idaṃ pana me kammaṃ anāgate ekassa buddhassa santike mahānisabhattherena pattaṭṭhānantaraṃ pāpuṇanatthāya terasadhutaṅgadharānaṃ aggabhāvassa paccayo hotū’’ti. Satthā ‘‘mahantaṃ ṭhānaṃ iminā patthitaṃ, samijjhissati nu kho’’ti olokento samijjhanabhāvaṃ disvā āha – ‘‘manāpaṃ te ṭhānaṃ patthitaṃ, anāgate satasahassakappamatthake gotamo nāma buddho uppajjissati, tassa tvaṃ tatiyasāvako mahākassapatthero nāma bhavissasī’’ti. Taṃ sutvā upāsako ‘‘buddhānaṃ dve kathā nāma natthī’’ti punadivase pattabbaṃ viya taṃ sampattiṃ amaññittha. So yāvatāyukaṃ sīlaṃ rakkhitvā tattha kālaṅkato sagge nibbatti.

Tato paṭṭhāya devamanussesu sampattiṃ anubhavanto ito ekanavutikappe vipassimhi sammāsambuddhe bandhumatīnagaraṃ nissāya kheme migadāye viharante devalokā cavitvā aññatarasmiṃ parijiṇṇe brāhmaṇakule nibbatti. Tasmiñca kāle ‘‘vipassī bhagavā sattame sattame saṃvacchare dhammaṃ kathetī’’ti mahantaṃ kolāhalaṃ hoti. Sakalajambudīpe devatā ‘‘satthā dhammaṃ kathessatī’’ti ārocenti, brāhmaṇo taṃ sāsanaṃ assosi. Tassa ca nivāsanasāṭako eko hoti, tathā brāhmaṇiyā, pārupanaṃ pana dvinnampi ekameva. Sakalanagare ‘‘ekasāṭakabrāhmaṇo’’ti paññāyati. Brāhmaṇānaṃ kenacideva kiccena sannipāte sati brāhmaṇiṃ gehe ṭhapetvā sayaṃ gacchati, brāhmaṇīnaṃ sannipāte sati sayaṃ gehe tiṭṭhati, brāhmaṇī taṃ vatthaṃ pārupitvā gacchati. Tasmiṃ pana divase brāhmaṇo brāhmaṇiṃ āha – ‘‘bhoti, kiṃ rattiṃ dhammassavanaṃ suṇissasi divā’’ti? ‘‘Mayaṃ mātugāmajātikā nāma rattiṃ sotuṃ na sakkoma, divā sossāmī’’ti brāhmaṇaṃ gehe ṭhapetvā vatthaṃ pārupitvā upāsikāhi saddhiṃ divā gantvā satthāraṃ vanditvā ekamante nisinnā dhammaṃ sutvā upāsikāhiyeva saddhiṃ āgamāsi. Atha brāhmaṇo brāhmaṇiṃ gehe ṭhapetvā vatthaṃ pārupitvā vihāraṃ gato.

Tasmiṃ ca samaye satthā parisamajjhe alaṅkatadhammāsane sannisinno cittabījaniṃ ādāya ākāsagaṅgaṃ otārento viya sineruṃ matthaṃ katvā sāgaraṃ nimmathento viya dhammakathaṃ katheti. Brāhmaṇassa parisante nisinnassa dhammaṃ suṇantassa paṭhamayāmasmiṃyeva sakalasarīraṃ pūrayamānā pañcavaṇṇā pīti uppajji. So pārutavatthaṃ saṅgharitvā ‘‘dasabalassa dassāmī’’ti cintesi. Athassa ādīnavasahassaṃ dassayamānaṃ maccheraṃ uppajji, so ‘‘brāhmaṇiyā ca mayhañca ekameva vatthaṃ, aññaṃ kiñci pārupanaṃ natthi, apārupitvā ca nāma bahi carituṃ na sakkā’’ti sabbathāpi adātukāmo ahosi. Athassa nikkhante paṭhamayāme majjhimayāmepi tatheva pīti uppajji, so tatheva ca cintetvā tatheva adātukāmo ahosi. Athassa majjhimayāme nikkhante pacchimayāmepi tatheva pīti uppajji, so ‘‘taraṇaṃ vā hotu maraṇaṃ vā, pacchāpi jānissāmī’’ti vatthaṃ saṅgharitvā satthu pādamūle ṭhapesi. Tato vāmahatthaṃ ābhujitvā dakkhiṇena hatthena tikkhattuṃ apphoṭetvā ‘‘jitaṃ me jitaṃ me’’ti tayo vāre nadi.

Tasmiñca samaye bandhumarājā dhammāsanassa pacchato antosāṇiyaṃ nisinno dhammaṃ suṇāti. Rañño ca nāma ‘‘jitaṃ me’’ti saddo amanāpo hoti. So purisaṃ pesesi ‘‘gaccha etaṃ puccha kiṃ vadesī’’ti? So tena gantvā pucchito āha – ‘‘avasesā hatthiyānādīni āruyha asicammādīni gahetvā parasenaṃ jinanti, na taṃ acchariyaṃ, ahaṃ pana pacchato āgacchantassa kūṭagoṇassa muggarena sīsaṃ bhinditvā taṃ palāpento viya maccheracittaṃ madditvā pārutavatthaṃ dasabalassa adāsiṃ, taṃ me macchariyaṃ jita’’nti āha. Puriso gantvā taṃ pavattiṃ rañño ārocesi. Rājā āha – ‘‘amhe bhaṇe dasabalassa anurūpaṃ na jānimhā, brāhmaṇo pana jānī’’ti vatthayugampi pesesi. Taṃ disvā brāhmaṇo cintesi – ‘‘ayaṃ mayhaṃ tuṇhī nisinnassa paṭhamaṃ kiñci adatvā satthu guṇe kathentassa adāsi, satthu guṇe paṭicca uppannena mayhaṃ ko attho’’ti tampi vatthayugaṃ dasabalasseva adāsi. Rājā ‘‘kiṃ brāhmaṇena kata’’nti? Pucchitvā, ‘‘tampi tena vatthayugaṃ tathāgatasseva dinna’’nti sutvā aññāni dve vatthayugāni pesesi. So tānipi adāsi. Rājā aññānipi cattārīti evaṃ yāva dvattiṃsa vatthayugāni pesesi. Atha brāhmaṇo ‘‘idaṃ vaḍḍhetvā gahaṇaṃ viya hotī’’ti attano atthāya ekaṃ brāhmaṇiyā atthāya ekanti dve vatthayugāni gahetvā tiṃsa yugāni tathāgatasseva adāsi. Tato paṭṭhāya ca satthu vissāsiko jāto.

Atha naṃ rājā ekadivasaṃ sītasamaye satthu santike dhammaṃ suṇantaṃ disvā satasahassagghanikaṃ attano pārutaṃ rattakambalaṃ datvā āha – ‘‘ito paṭṭhāya idaṃ pārupitvā dhammaṃ suṇāhī’’ti. So ‘‘kiṃ me iminā kambalena imasmiṃ pūtikāye upanītenā’’ti? Cintetvā, antogandhakuṭiyaṃ tathāgatamañcassa upari vitānaṃ katvā agamāsi. Atha ekadivasaṃ rājā pātova vihāraṃ gantvā antogandhakuṭiyaṃ satthu santike nisīdi. Tasmiñca samaye chabbaṇṇā buddharasmiyo kambalaṃ paṭihaññanti, kambalo ativiya virocati. Rājā uddhaṃ olokento sañjānitvā āha – ‘‘bhante, amhākaṃ esa kambalo, amhehi ekasāṭakabrāhmaṇassa dinno’’ti. Tumhehi, mahārāja, brāhmaṇo pūjito, brāhmaṇena ahaṃ pūjitoti. Rājā ‘‘brāhmaṇo yuttakaṃ aññāsi, na maya’’nti pasīditvā yaṃ manussānaṃ upakārabhūtaṃ, taṃ sabbaṃ aṭṭhaṭṭhakaṃ katvā sabbaṭṭhakaṃ nāma dānaṃ datvā purohitaṭṭhāne ṭhapesi. Sopi ‘‘aṭṭhaṭṭhakaṃ nāma catusaṭṭhi hotī’’ti catusaṭṭhi salākabhattāni upanibandhāpetvā yāvajīvaṃ dānaṃ datvā sīlaṃ rakkhitvā tato cuto sagge nibbatti.

Puna tato cuto imasmiṃ kappe koṇāgamanassa ca bhagavato kassapadasabalassa cāti dvinnaṃ buddhānaṃ antare bārāṇasiyaṃ kuṭumbiyaghare nibbatto, so vuddhimanvāya gharāvāsaṃ vasanto ekadivasaṃ araññe jaṅghavihāraṃ carati. Tasmiñca samaye paccekabuddho nadītīre cīvarakammaṃ karonto anuvāte appahonte saṅgharitvā ṭhapetuṃ āraddho. So disvā, ‘‘kasmā, bhante, saṅgharitvā ṭhapethā’’ti? Āha. Anuvāto nappahotīti. ‘‘Iminā, bhante, karothā’’ti sāṭakaṃ datvā, ‘‘nibbattanibbattaṭṭhāne me kenaci parihāni mā hotū’’ti patthanaṃ paṭṭhapesi. Gharepissa bhaginiyā saddhiṃ bhariyāya kalahaṃ karontiyā paccekabuddho piṇḍāya pāvisi.

Athassa bhaginī paccekabuddhassa piṇḍapātaṃ datvā tassa bhariyaṃ sandhāya ‘‘evarūpaṃ bālaṃ yojanasatena parivajjeyya’’nti patthanaṃ paṭṭhapesi. Sā gehadvāre ṭhitā taṃ sutvā, ‘‘imāya dinnaṃ bhattaṃ esa mā bhuñjatū’’ti pattaṃ gahetvā piṇḍapātaṃ chaḍḍetvā kalalassa pūretvā adāsi. Itarā disvā, ‘‘bāle maṃ tāva akkosa vā pahara vā. Evarūpassa pana dve asaṅkheyyāni pūritapāramissa pattato bhattaṃ chaḍḍetvā kalalaṃ dātuṃ na yutta’’nti āha. Athassa bhariyāya paṭisaṅkhānaṃ uppajji. Sā ‘‘tiṭṭhatha, bhante’’ti kalalaṃ chaḍḍetvā pattaṃ dhovitvā gandhacuṇṇena ubbaṭṭetvā pavarassa catumadhurassa pūretvā upari āsittena padumagabbhavaṇṇena sappinā vijjotamānaṃ paccekabuddhassa hatthe ṭhapetvā, ‘‘yathā ayaṃ piṇḍapāto obhāsajāto, evaṃ obhāsajātaṃ me sarīraṃ hotū’’ti patthanaṃ paṭṭhapesi. Paccekabuddho anumoditvā ākāsaṃ pakkhandi. Tepi jāyampatikā yāvatāyukaṃ kusalaṃ katvā sagge nibbattitvā puna tato cavitvā upāsako bārāṇasiyaṃ asītikoṭivibhavassa seṭṭhino putto hutvā nibbatti, itarā tādisasseva dhītā hutvā nibbatti.

Tassa vuddhippattassa tameva seṭṭhidhītaraṃ ānayiṃsu. Tassā pubbe adinnavipākassa tassa kammassa ānubhāvena patikulaṃ paviṭṭhamattāya ummārabbhantare sakalasarīraṃ ugghāṭitavaccakuṭi viya duggandhaṃ jātaṃ. Seṭṭhikumāro ‘‘kassāyaṃ gandho’’ti pucchitvā ‘‘seṭṭhikaññāyā’’ti sutvā ‘‘nīharatha nīharathā’’ti ābhataniyāmeneva kulagharaṃ pesesi. Sā eteneva nīhārena sattasu ṭhānesu paṭinivattitā cintesi – ‘‘ahaṃ sattasu ṭhānesu paṭinivattā. Kiṃ me jīvitenā’’ti? Attano ābharaṇabhaṇḍaṃ bhañjāpetvā suvaṇṇiṭṭhakaṃ kāresi ratanāyataṃ vidatthivitthataṃ caturaṅgulubbedhaṃ. Tato haritālamanosilāpiṇḍaṃ gahetvā aṭṭha uppalahatthake ādāya kassapadasabalassa cetiyakaraṇaṭṭhānaṃ gatā. Tasmiñca khaṇe ekā iṭṭhakapanti parikkhipitvā āgacchamānā ghaṭaniṭṭhakāya ūnā hoti. Seṭṭhidhītā vaḍḍhakiṃ āha – ‘‘imaṃ iṭṭhakaṃ ettha ṭhapethā’’ti. Amma, bhaddake kāle āgatāsi, sayameva ṭhapehīti. Sā āruyha telena haritālamanosilaṃ yojetvā tena bandhanena iṭṭhakaṃ patiṭṭhapetvā upari aṭṭhahi uppalahatthakehi pūjaṃ katvā vanditvā, ‘‘nibbattanibbattaṭṭhāne me kāyato candanagandho vāyatu, mukhato uppalagandho’’ti patthanaṃ katvā, cetiyaṃ vanditvā, padakkhiṇaṃ katvā agamāsi.

Atha tasmiṃyeva khaṇe yassa seṭṭhiputtassa paṭhamaṃ gehaṃ nītā, tassa taṃ ārabbha sati udapādi. Nagarepi nakkhattaṃ saṃghuṭṭhaṃ hoti. So upaṭṭhāke āha – ‘‘tadā idha ānītā seṭṭhidhītā atthi, kahaṃ sā’’ti? ‘‘Kulagehe sāmī’’ti. ‘‘Ānetha naṃ, nakkhattaṃ kīḷissāmā’’ti. Te gantvā, taṃ vanditvā ṭhitā ‘‘kiṃ, tātā, āgatatthā’’ti? Tāya puṭṭhā taṃ pavattiṃ ācikkhiṃsu. ‘‘Tātā, mayā ābharaṇabhaṇḍena cetiyaṃ pūjitaṃ, ābharaṇaṃ me natthī’’ti. Te gantvā seṭṭhiputtassa ārocesuṃ. ‘‘Ānetha naṃ, piḷandhanaṃ labhissāmā’’ti. Te ānayiṃsu. Tassā saha gharappavesena sakalagehaṃ candanagandhañceva nīluppalagandhañca vāyi.

Seṭṭhiputto taṃ pucchi – ‘‘paṭhamaṃ tava sarīrato duggandho vāyi, idāni pana te sarīrato candanagandho, mukhato uppalagandho vāyati. Kiṃ eta’’nti? Sā ādito paṭṭhāya attano katakammaṃ ārocesi. Seṭṭhiputto ‘‘niyyānikaṃ vata buddhānaṃ sāsana’’nti pasīditvā yojanikaṃ suvaṇṇacetiyaṃ kambalakañcukena parikkhipitvā tattha tattha rathacakkappamāṇehi suvaṇṇapadumehi alaṅkari. Tesaṃ dvādasahatthā olambakā honti. So tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā sagge nibbattitvā tato cuto bārāṇasito yojanamatte ṭhāne aññatarasmiṃ amaccakule nibbatti. Seṭṭhikaññā devalokato cavitvā rājakule jeṭṭhadhītā hutvā nibbatti.

Tesu vayappattesu kumārassa vasanagāme nakkhattaṃ saṃghuṭṭhaṃ, so mātaraṃ āha – ‘‘sāṭakaṃ me amma dehi, nakkhattaṃ kīḷissāmī’’ti. Sā dhotavatthaṃ nīharitvā adāsi. ‘‘Amma thūlaṃ ida’’nti. Aññaṃ nīharitvā adāsi, tampi paṭikkhipi. Aññaṃ nīharitvā adāsi, tampi paṭikkhipi. Atha naṃ mātā āha – ‘‘tāta, yādise gehe mayaṃ jātā, natthi no ito sukhumatarassa paṭilābhāya puñña’’nti. ‘‘Labhanaṭṭhānaṃ gacchāmi ammā’’ti. ‘‘Putta ahaṃ ajjeva tuyhaṃ bārāṇasinagare rajjapaṭilābhampi icchāmī’’ti. So mātaraṃ vanditvā āha – ‘‘gacchāmi ammā’’ti. ‘‘Gaccha, tātā’’ti. Evaṃ kirassā cittaṃ ahosi – ‘‘kahaṃ gamissati, idha vā ettha vā gehe nisīdissatī’’ti? So pana puññaniyāmena nikkhamitvā bārāṇasiṃ gantvā uyyāne maṅgalasilāpaṭṭe sasīsaṃ pārupitvā nipajji. So cā bārāṇasirañño kālaṅkatassa sattamo divaso hoti.

Amaccā rañño sarīrakiccaṃ katvā rājaṅgaṇe nisīditvā mantayiṃsu – ‘‘rañño ekā dhītāva atthi, putto natthi. Arājakaṃ rajjaṃ na tiṭṭhati. Ko rājā hotī’’ti mantetvā, ‘‘tvaṃ hohi, tvaṃ hohī’’ti. Purohito āha – ‘‘bahuṃ oloketuṃ na vaṭṭati, phussarathaṃ vissajjemā’’ti. Te kumudavaṇṇe cattāro sindhave yojetvā, pañcavidhaṃ rājakakudhabhaṇḍaṃ setacchattañca rathasmiṃyeva ṭhapetvā rathaṃ vissajjetvā pacchato tūriyāni paggaṇhāpesuṃ. Ratho pācīnadvārena nikkhamitvā uyyānābhimukho ahosi, ‘‘paricayena uyyānābhimukho gacchati, nivattemā’’ti keci āhaṃsu. Purohito ‘‘mā nivattayitthā’’ti āha. Ratho kumāraṃ padakkhiṇaṃ katvā ārohanasajjo hutvā aṭṭhāsi. Purohito pārupanakaṇṇaṃ apanetvā pādatalāni olokento ‘‘tiṭṭhatu ayaṃ dīpo, dvisahassadīpaparivāresu catūsu dīpesu esa rajjaṃ kātuṃ yutto’’ti vatvā, ‘‘punapi tūriyāni paggaṇhātha punapi paggaṇhāthā’’ti tikkhattuṃ tūriyāni paggaṇhāpesi.

Atha kumāro mukhaṃ vivaritvā oloketvā, ‘‘kena kammena āgatatthā’’ti? Āha. ‘‘Deva, tumhākaṃ rajjaṃ pāpuṇātī’’ti. ‘‘Rājā kaha’’nti. ‘‘Devattaṃ gato sāmī’’ti. ‘‘Kati divasā atikkantā’’ti? ‘‘Ajja sattamo divaso’’ti. ‘‘Putto vā dhītā vā natthī’’ti. ‘‘Dhītā atthi deva, putto natthī’’ti. ‘‘Tena hi karissāmi rajja’’nti. Te tāvadeva abhisekamaṇḍapaṃ katvā rājadhītaraṃ sabbālaṅkārehi alaṅkaritvā uyyānaṃ ānetvā kumārassa abhisekaṃ akaṃsu.

Athassa katābhisekassa satasahassagghanikaṃ vatthaṃ upahariṃsu. So ‘‘kimidaṃ, tātā’’ti? Āha. ‘‘Nivāsanavatthaṃ devā’’ti. ‘‘Nanu, tātā, thūla’’nti. ‘‘Manussānaṃ paribhogavatthesu ito sukhumataraṃ natthi devā’’ti. ‘‘Tumhākaṃ rājā evarūpaṃ nivāsesī’’ti? ‘‘Āma, devā’’ti. ‘‘Na maññe puññavā tumhākaṃ rājā, suvaṇṇabhiṅgāraṃ āharatha, labhissāma vattha’’nti. Suvaṇṇabhiṅgāraṃ āhariṃsu. So uṭṭhāya hatthe dhovitvā, mukhaṃ vikkhāletvā, hatthena udakaṃ ādāya, puratthimadisāya abbhukkiri, ghanapathaviṃ bhinditvā aṭṭha kapparukkhā uṭṭhahiṃsu. Puna udakaṃ gahetvā dakkhiṇaṃ pacchimaṃ uttaranti evaṃ catasso disā abbhukkiri, sabbadisāsu aṭṭha aṭṭha katvā dvattiṃsa kapparukkhā uṭṭhahiṃsu. So ekaṃ dibbadussaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā ‘‘nandarañño vijite suttakantikā itthiyo mā suttaṃ kantiṃsūti evaṃ bheriṃ cārāpethā’’ti vatvā, chattaṃ ussāpetvā, alaṅkatapaṭiyatto hatthikkhandhavaragato nagaraṃ pavisitvā, pāsādaṃ āruyha mahāsampattiṃ anubhavi.

Evaṃ kāle gacchante ekadivasaṃ devī rañño sampattiṃ disvā, ‘‘aho tapassī’’ti kāruññākāraṃ dassesi. ‘‘Kimidaṃ devī’’ti? Ca puṭṭhā, ‘‘atimahatī, deva, sampatti, atīte buddhānaṃ saddahitvā kalyāṇaṃ akattha, idāni anāgatassa paccayaṃ kusalaṃ na karothā’’ti? Āha. ‘‘Kassa dassāmi? Sīlavanto natthī’’ti. ‘‘Asuñño, deva, jambudīpo arahantehi, tumhe dānameva sajjetha, ahaṃ arahante lacchāmī’’ti āha. Rājā punadivase pācīnadvāre dānaṃ sajjāpesi. Devī pātova uposathaṅgāni adhiṭṭhāya uparipāsāde puratthābhimukhā urena nipajjitvā – ‘‘sace etissā disāya arahanto atthi, āgacchantu amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhantū’’ti āha. Tassaṃ disāyaṃ arahanto nāhesuṃ. Taṃ sakkāraṃ kapaṇaddhikayācakānaṃ adaṃsu.

Punadivase dakkhiṇadvāre dānaṃ sajjetvā tatheva akāsi, punadivase pacchimadvāre. Uttaradvāre sajjitadivase pana deviyā tatheva nimantentiyā himavante vasantānaṃ padumavatiyā puttānaṃ pañcasatānaṃ paccekabuddhānaṃ jeṭṭhako mahāpadumapaccekabuddho bhātike āmantesi ‘‘mārisā, nandarājā tumhe nimanteti, adhivāsetha tassā’’ti. Te adhivāsetvā punadivase anotattadahe mukhaṃ dhovitvā ākāsena āgantvā uttaradvāre otariṃsu. Manussā gantvā ‘‘pañcasatā, deva, paccekabuddhā āgatā’’ti rañño ārocesuṃ. Rājā saddhiṃ deviyā gantvā vanditvā pattaṃ gahetvā paccekabuddhe pāsādaṃ āropetvā tesaṃ dānaṃ datvā bhattakiccāvasāne rājā saṅghatherassa, devī saṅghanavakassa pādamūle nipajjitvā, ‘‘ayyā paccayehi na kilamissanti, mayaṃ puññena na hāyissāma, amhākaṃ yāvajīvaṃ idha nivāsāya paṭiññaṃ dethā’’ti paṭiññaṃ kāretvā uyyāne pañca paṇṇasālāsatāni pañca caṅkamanasatānīti sabbākārena nivāsaṭṭhānaṃ sampādetvā tattha vasāpesuṃ.

Evaṃ kāle gacchante rañño paccanto kupito. ‘‘Ahaṃ paccantaṃ vūpasametuṃ gacchāmi, tvaṃ paccekabuddhesu mā pamajjī’’ti deviṃ ovaditvā gato. Tasmiṃ anāgateyeva paccekabuddhānaṃ āyusaṅkhārā khīṇā. Mahāpadumapaccekabuddho tiyāmarattiṃ jhānakīḷaṃ kīḷitvā aruṇuggamane ālambanaphalakaṃ ālambitvā ṭhitakova anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etenupāyena sesāpīti sabbepi parinibbutā. Punadivase devī paccekabuddhānaṃ nisīdanaṭṭhānaṃ haritūpalittaṃ kāretvā pupphāni vikiritvā dhūpaṃ datvā tesaṃ āgamanaṃ olokayantī nisinnā āgamanaṃ apassantī purisaṃ pesesi – ‘‘gaccha, tāta, jānāhi, kiṃ ayyānaṃ kiñci aphāsuka’’nti? So gantvā mahāpadumassa paṇṇasālāya dvāraṃ vivaritvā tattha apassanto caṅkamanaṃ gantvā ālambanaphalakaṃ nissāya ṭhitaṃ disvā vanditvā, ‘‘kālo, bhante’’ti āha. Parinibbutasarīraṃ kiṃ kathessati? So ‘‘niddāyati maññe’’ti gantvā piṭṭhipāde hatthena parāmasi. Pādānaṃ sītalatāya ceva thaddhatāya ca parinibbutabhāvaṃ ñatvā dutiyassa santikaṃ agamāsi, evaṃ tatiyassāti sabbesaṃ parinibbutabhāvaṃ ñatvā rājakulaṃ gato. ‘‘Kahaṃ, tāta, paccekabuddhā’’ti? Puṭṭho ‘‘parinibbutā, devī’’ti āha. Devī kandantī rodantī nikkhamitvā nāgarehi saddhiṃ tattha gantvā sādhukīḷitaṃ kāretvā paccekabuddhānaṃ sarīrakiccaṃ katvā dhātuyo gahetvā cetiyaṃ patiṭṭhāpesi.

Rājā paccantaṃ vūpasametvā āgato paccuggamanaṃ āgataṃ deviṃ pucchi ‘‘kiṃ, bhadde, paccekabuddhesu nappamajji, nirogā ayyā’’ti? ‘‘Parinibbutā devā’’ti. Rājā cintesi – ‘‘evarūpānampi paṇḍitānaṃ maraṇaṃ uppajjati, amhākaṃ kuto mokkho’’ti? So nagaraṃ agantvā uyyānameva pavisitvā jeṭṭhaputtaṃ pakkosāpetvā tassa rajjaṃ paṭiyādetvā sayaṃ samaṇakapabbajjaṃ pabbaji, devīpi ‘‘imasmiṃ pabbajite ahaṃ kiṃ karissāmī’’ti? Tattheva uyyāne pabbajitā. Dvepi jhānaṃ bhāvetvā tato cutā brahmaloke nibbattiṃsu.

Tesu tattheva vasantesu amhākaṃ satthā loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakko anupubbena rājagahaṃ pāvisi. Ayaṃ pippalimāṇavo magadharaṭṭhe mahātitthabrāhmaṇagāme kapilabrāhmaṇassa aggamahesiyā kucchimhi nibbatto, ayaṃ bhaddā kāpilānī maddaraṭṭhe sāgalanagare kosiyagottabrāhmaṇassa aggamahesiyā kucchismiṃ nibbattā. Tesaṃ kho anukkamena vaḍḍhamānānaṃ pippalimāṇavassa vīsatime vasse bhaddāya soḷasame vasse sampatte mātāpitaro puttaṃ oloketvā, ‘‘tāta, tvaṃ vayappatto, kulavaṃso nāma patiṭṭhapetabbo’’ti ativiya nippīḷayiṃsu. Māṇavo āha – ‘‘mayhaṃ sotapathe evarūpaṃ kathaṃ mā kathetha. Ahaṃ yāva tumhe dharatha, tāva paṭijaggissāmi, tumhākaṃ pacchato nikkhamitvā pabbajissāmī’’ti. Te katipāhaṃ atikkamitvā puna kathayiṃsu, sopi tatheva paṭikkhipi. Puna kathayiṃsu, punapi paṭikkhipi. Tato paṭṭhāya mātā nirantaraṃ kathetiyeva.

Māṇavo ‘‘mama mātaraṃ saññāpessāmī’’ti rattasuvaṇṇassa nikkhasahassaṃ datvā suvaṇṇakārehi ekaṃ itthirūpaṃ kārāpetvā tassa majjanaghaṭṭanādikammapariyosāne taṃ rattavatthaṃ nivāsāpetvā vaṇṇasampannehi pupphehi ceva nānāalaṅkārehi ca alaṅkārāpetvā mātaraṃ pakkosāpetvā āha – ‘‘amma evarūpaṃ ārammaṇaṃ labhanto gehe vasāmi, alabhanto na vasāmī’’ti. Paṇḍitā brāhmaṇī cintesi – ‘‘mayhaṃ putto puññavā dinnadāno katābhinīhāro, puññaṃ karonto na ekakova akāsi, addhā etena saha katapuññā suvaṇṇarūpakapaṭibhāgā bhavissatī’’ti aṭṭha brāhmaṇe pakkosāpetvā sabbakāmehi santappetvā suvaṇṇarūpakaṃ rathaṃ āropetvā, ‘‘gacchatha, tātā, yattha amhākaṃ jātigottabhogehi samānakule evarūpaṃ dārikaṃ passatha, imameva suvaṇṇarūpakaṃ, paṇṇākāraṃ katvā dethā’’ti uyyojesi.

Te ‘‘amhākaṃ nāma etaṃ kamma’’nti nikkhamitvā, ‘‘kattha gamissāmā’’ti? Cintetvā, ‘‘maddaraṭṭhaṃ nāma itthākaro, maddaraṭṭhaṃ gamissāmā’’ti maddaraṭṭhe sāgalanagaraṃ agamiṃsu. Tattha taṃ suvaṇṇarūpakaṃ nhānatitthe ṭhapetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Atha bhaddāya dhātī bhaddaṃ nhāpetvā alaṅkaritvā sirigabbhe nisīdāpetvā nhāyituṃ āgacchantī taṃ rūpakaṃ disvā, ‘‘ayyadhītā me idhāgatā’’ti saññāya tajjetvā ‘‘dubbinite, kiṃ tvaṃ idhāgatā’’ti? Talasattikaṃ uggiritvā, ‘‘gaccha sīgha’’nti gaṇḍapasse pahari. Hattho pāsāṇe paṭihato viya kampittha. Sā paṭikkamitvā ‘‘evaṃ thaddhaṃ nāma mahāgīvaṃ disvā, ‘ayyadhītā me’ti saññaṃ uppādesiṃ, ayyadhītāya hi me ayaṃ nivāsanapaṭiggāhikāpi ayuttā’’ti āha. Atha naṃ te manussā parivāretvā ‘‘evarūpā te sāmidhītā’’ti pucchiṃsu. ‘‘Kiṃ esā, imāya sataguṇena sahassaguṇena mayhaṃ ayyā abhirūpatarā, dvādasahatthe gabbhe nisinnāya padīpakiccaṃ natthi, sarīrobhāseneva tamaṃ vidhamatī’’ti. ‘‘Tena hi āgacchā’’ti taṃ khujjaṃ gahetvā suvaṇṇarūpakaṃ rathaṃ āropetvā kosiyagottassa gharadvāre ṭhatvā āgamanaṃ nivedayiṃsu.

Brāhmaṇo paṭisanthāraṃ katvā, ‘‘kuto āgatatthā’’ti? Pucchi. ‘‘Magadharaṭṭhe mahātitthagāme kapilabrāhmaṇassa gharato’’ti. ‘‘Kiṃ kāraṇā āgatā’’ti. ‘‘Iminā nāma kāraṇenā’’ti. ‘‘Kalyāṇaṃ, tātā, samajātigottavibhavo amhākaṃ brāhmaṇo, dassāmi dārika’’nti paṇṇākāraṃ gaṇhi. Te kapilabrāhmaṇassa sāsanaṃ pahiṇiṃsu – ‘‘laddhā dārikā, kattabbaṃ karothā’’ti. Taṃ sāsanaṃ sutvā pippalimāṇavassa ārocayiṃsu – ‘‘laddhā kira dārikā’’ti. Māṇavo ‘‘ahaṃ na labhissāmīti cintesiṃ, ime laddhāti ca vadanti, anatthiko hutvā paṇṇaṃ pesissāmī’’ti rahogato paṇṇaṃ likhi, ‘‘bhaddā attano jātigottabhogānurūpaṃ gharāvāsaṃ labhatu, ahaṃ nikkhamitvā pabbajissāmi, mā pacchā vippaṭisārinī ahosī’’ti. Bhaddāpi ‘‘asukassa kira maṃ dātukāmā’’ti sutvā rahogatā paṇṇaṃ likhi, ‘‘ayyaputto attano jātigottabhogānurūpaṃ gharāvāsaṃ labhatu. Ahaṃ nikkhamitvā pabbajissāmi, mā pacchā vippaṭisārī ahosī’’ti. Dvepi paṇṇāni antarāmagge samāgacchiṃsu. ‘‘Idaṃ kassa paṇṇa’’nti? Pippalimāṇavena bhaddāya pahitanti. ‘‘Idaṃ kassa paṇṇa’’nti? Bhaddāya pippalimāṇavassa pahitanti ca vutte dvepi vācetvā, ‘‘passatha dārakānaṃ kamma’’nti phāletvā araññe chaḍḍetvā samānapaṇṇaṃ likhitvā ito ca etto ca pesesuṃ. Iti tesaṃ anicchamānānaṃyeva samāgamo ahosi.

Taṃdivasaṃyeva ca māṇavopi ekaṃ pupphadāmaṃ ganthāpesi, bhaddāpi ekaṃ ganthāpesi. Tāni āsanamajjhe ṭhapetvā bhuttasāyamāsā ubhopi ‘‘sayanaṃ āruhissāmā’’ti samāgantvā māṇavo dakkhiṇapassena sayanaṃ āruhi. Bhaddā vāmapassena āruhitvā āha – ‘‘yassa passe pupphāni milāyanti, tassa rāgacittaṃ uppannanti vijānissāma, imaṃ pupphadāmaṃ na allīyitabba’’nti. Te pana aññamaññassa sarīrasamphassabhayena tiyāmarattiṃ niddaṃ anokkamantāva vītināmenti, divā pana hasitamattampi na hoti. Te lokāmisena asaṃsaṭṭhā yāva mātāpitaro dharanti, tāva kuṭumbaṃ avicāretvā tesu kālaṅkatesu vicārayiṃsu. Mahatī māṇavassa sampatti, ekadivasaṃ sarīraṃ ubbaṭṭetvā chaḍḍetabbaṃ suvaṇṇacuṇṇameva magadhanāḷiyā dvādasanāḷimattaṃ laddhuṃ vaṭṭati. Yantabaddhāni saṭṭhi mahātaḷākāni, kammanto dvādasayojaniko, anurādhapurappamāṇā cuddasa dāsagāmā, cuddasa hatthānīkā, cuddasa assānīkā, cuddasa rathānīkā.

So ekadivasaṃ alaṅkataṃ assaṃ āruyha mahājanaparivuto kammantaṃ gantvā khettakoṭiyaṃ ṭhito naṅgalehi bhinnaṭṭhānato kākādayo sakuṇe gaṇḍuppādakādipāṇe uddharitvā khādante disvā, ‘‘tātā, ime kiṃ khādantī’’ti pucchi? ‘‘Gaṇḍuppādake ayyā’’ti. ‘‘Etehi kataṃ pāpaṃ kassa hotī’’ti? ‘‘Tumhākaṃ, ayyā’’ti. So cintesi – ‘‘sace etehi kataṃ pāpaṃ mayhaṃ hoti, kiṃ me karissati sattaasītikoṭidhanaṃ? Kiṃ dvādasayojano kammanto, kiṃ yantabaddhāni saṭṭhi mahātaḷākāni, kiṃ cuddasa gāmā? Sabbametaṃ bhaddāya kāpilāniyā niyyātetvā nikkhamitvā pabbajissāmī’’ti.

Bhaddāpi kāpilānī tasmiṃ khaṇe abbhantaravatthumhi tayo tilakumbhe pattharāpetvā dhātīhi parivutā nisinnā kāke tilapāṇake khādamāne disvā, ‘‘ammā kiṃ ime khādantī’’ti? Pucchi. ‘‘Pāṇake ayye’’ti. ‘‘Akusalaṃ kassa hotī’’ti? ‘‘Tumhākaṃ ayye’’ti. Sā cintesi – ‘‘mayhaṃ catuhatthavatthaṃ nāḷikodanamattañca laddhuṃ vaṭṭati, yadi ca panetaṃ ettakena janena kataṃ akusalaṃ mayhaṃ hoti, bhavasahassenapi vaṭṭato sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkā, ayyaputte āgatamatteyeva sabbaṃ tassa niyyātetvā nikkhamma pabbajissāmī’’ti.

Māṇavo āgantvā nhatvā pāsādaṃ āruyha mahārahe pallaṅke nisīdi, athassa cakkavattino anucchavikaṃ bhojanaṃ sajjayiṃsu. Dvepi bhuñjitvā parijane nikkhante rahogatā phāsukaṭṭhāne nisīdiṃsu. Tato māṇavo bhaddaṃ āha – ‘‘bhadde, tvaṃ imaṃ gharaṃ āgacchantī kittakaṃ dhanaṃ āharī’’ti? ‘‘Pañcapaṇṇāsa sakaṭasahassāni ayyā’’ti. ‘‘Etaṃ sabbaṃ, yā ca imasmiṃ ghare sattaasītikoṭiyo, yantabaddhā saṭṭhitaḷākādibhedā sampatti atthi, sabbaṃ tuyhaṃyeva niyyātemī’’ti. ‘‘Tumhe pana ayyā’’ti. ‘‘Ahaṃ pabbajissāmī’’ti. ‘‘Ayyā ahampi tumhākaṃyeva āgamanaṃ olokayamānā nisinnā, ahampi pabbajissāmī’’ti. Tesaṃ ādittapaṇṇakuṭi viya tayo bhavā upaṭṭhahiṃsu. Te ‘‘pabbajissāmā’’ti vatvā antarāpaṇato kasāyarasapītāni vatthāni mattikāpatte ca āharāpetvā aññamaññaṃ kese ohāretvā, ‘‘ye loke arahanto, te uddissa amhākaṃ pabbajjā’’ti pabbajitvā thavikāsu patte osāpetvā aṃse laggetvā pāsādato otariṃsu. Gehe dāsesu ca kammakāresu ca na koci sañjāni.

Atha ne brāhmaṇagāmato nikkhamma dāsagāmadvārena gacchante ākappakuttavasena dāsagāmavāsino sañjāniṃsu. Te rudantā pādesu nipatitvā ‘‘kiṃ amhe anāthe karotha ayyā’’ti? Āhaṃsu. ‘‘Mayaṃ, bhaṇe ‘ādittapaṇṇasālā viya tayo bhavā’ti pabbajimhā, sace tumhesu ekekaṃ bhujissaṃ karoma, vassasatampi nappahoti, tumheva tumhākaṃ sīsaṃ dhovitvā bhujissā hutvā jīvathā’’ti vatvā tesaṃ rodantānaṃyeva pakkamiṃsu. Thero purato gacchanto nivattitvā olokento cintesi – ‘‘ayaṃ bhaddā kāpilānī sakalajambudīpagghanikā itthī mayhaṃ pacchato āgacchati. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ kocideva evaṃ cinteyya ‘ime pabbajitvāpi vinā bhavituṃ na sakkonti, ananucchavikaṃ karontī’’ti. ‘‘Koci vā pana manaṃ padūsetvā apāyapūrako bhaveyya. Imaṃ pahāya mayā gantuṃ vaṭṭatī’’ti cittaṃ uppādesi.

So purato gacchanto dvedhāpathaṃ disvā tassa matthake aṭṭhāsi. Bhaddāpi āgantvā vanditvā aṭṭhāsi. Atha naṃ āha – ‘‘bhadde, tādisiṃ itthiṃ mama pacchato āgacchantiṃ disvā, ‘ime pabbajitvāpi vinā bhavituṃ na sakkontī’ti cintetvā amhesu paduṭṭhacitto mahājano apāyapūrako bhaveyya. Imasmiṃ dvedhāpathe tvaṃ ekaṃ gaṇha, ahaṃ ekena gamissāmī’’ti. ‘‘Āma, ayya, pabbajitānaṃ mātugāmo nāma malaṃ, ‘pabbajitvāpi vinā na bhavantī’ti amhākaṃ dosaṃ passanti, tumhe ekaṃ maggaṃ gaṇhatha, vinā bhavissāmā’’ti tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu pañcapatiṭṭhitena vanditvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ paggayha, ‘‘satasahassakappappamāṇe addhāne kato mittasanthavo ajja bhijjatī’’ti vatvā, ‘‘tumhe dakkhiṇajātikā nāma, tumhākaṃ dakkhiṇamaggo vaṭṭati, mayaṃ mātugāmā nāma vāmajātikā, amhākaṃ vāmamaggo vaṭṭatī’’ti vanditvā maggaṃ paṭipannā. Tesaṃ dvedhābhūtakāle ayaṃ mahāpathavī ‘‘ahaṃ cakkavāḷagirisinerupabbate dhāretuṃ sakkontīpi tumhākaṃ guṇe dhāretuṃ na sakkomī’’ti vadantī viya viravamānā akampi, ākāse asanisaddo viya pavatti, cakkavāḷapabbato unnadi.

Sammāsambuddho veḷuvanamahāvihāre gandhakuṭiyaṃ nisinno pathavīkampanasaddaṃ sutvā, ‘‘kassa nu kho pathavī kampatī’’ti? Āvajjento ‘‘pippalimāṇavo ca bhaddā ca kāpilānī maṃ uddissa appameyyaṃ sampattiṃ pahāya pabbajitā, tesaṃ viyogaṭṭhāne ubhinnampi guṇabalena ayaṃ pathavīkampo jāto, mayāpi etesaṃ saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti gandhakuṭito nikkhamma sayameva pattacīvaraṃ ādāya, asītimahātheresu kañci anāmantetvā tigāvutaṃ maggaṃ paccuggamanaṃ katvā rājagahassa ca nāḷandāya ca antare bahuputtakanigrodharukkhamūle pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi. Nisīdanto pana aññataro paṃsukūliko viya anisīditvā buddhavesaṃ gahetvā asītihatthā ghanabuddharasmiyo vissajjento nisīdi. Iti tasmiṃ khaṇe paṇṇachattasakaṭacakkakūṭāgārādippamāṇā buddharasmiyo ito cito ca vipphandantiyo vidhāvantiyo candimasahassasūriyasahassauggamanakālo viya kurumānā taṃ vanantaraṃ ekobhāsaṃ akaṃsu. Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇānaṃ siriyā samujjalitatārāgaṇaṃ viya gaganaṃ, supupphitakamalakuvalayaṃ viya salilaṃ, vanantaraṃ virocittha. Nigrodharukkhassa nāma khandho seto hoti, pattāni nīlāni pakkāni rattāni. Tasmiṃ pana divase satasākho nigrodharukkho suvaṇṇavaṇṇo ahosi.

Iti yā sā **addhānamaggappaṭipanno**ti padassa atthaṃ vatvā, ‘‘idāni yathā esa pabbajito, yathā ca addhānamaggaṃ paṭipanno. Imassa atthassa āvibhāvatthaṃ abhinīhārato paṭṭhāya ayaṃ anupubbikathā kathetabbā’’ti vuttā, sā evaṃ veditabbā.

Antarā ca rājagahaṃ antarā ca nāḷandanti rājagahassa ca nāḷandāya ca antare. **Satthārañca vatāhaṃ passeyyaṃ bhagavantameva passeyya**nti sace ahaṃ satthāraṃ passeyyaṃ, imaṃyeva bhagavantaṃ passeyyaṃ. Na hi me ito aññena satthārā bhavituṃ sakkāti. **Sugatañca vatāhaṃ passeyyaṃ bhagavantameva passeyya**nti sace ahaṃ sammāpaṭipattiyā suṭṭhu gatattā sugataṃ nāma passeyyaṃ, imaṃyeva bhagavantaṃ passeyyaṃ. Na hi me ito aññena sugatena bhavituṃ sakkāti. **Sammāsambuddhañca vatāhaṃ passeyyaṃ bhagavantameva passeyya**nti sace ahaṃ sammā sāmañca saccāni buddhattā sammāsambuddhaṃ nāma passeyyaṃ, imaṃyeva bhagavantaṃ passeyyaṃ. Na hi me ito aññena sammāsambuddhena bhavituṃ sakkāti ayamettha adhippāyo. Evaṃ dassaneneva ‘‘bhagavati ‘ayaṃ satthā, ayaṃ sugato, ayaṃ sammāsambuddho’ti nikkaṅkho ahaṃ, āvuso, ahosi’’nti dīpeti. **Satthā me, bhante**ti idaṃ kiñcāpi dve vāre āgataṃ, tikkhattuṃ pana vuttanti veditabbaṃ. Iminā hi so ‘‘evaṃ tikkhattuṃ sāvakattaṃ sāvesiṃ, āvuso’’ti dīpeti.

Ajānaññevāti ajānamānova. Dutiyapadepi eseva nayo. **Muddhāpi tassa vipateyyā**ti yassa aññassa ‘‘ajānaṃyeva jānāmī’’ti paṭiññassa bāhirakassa satthuno evaṃ sabbacetasā samannāgato pasannacitto sāvako evarūpaṃ paramanipaccakāraṃ kareyya, tassa vaṇṭachinnatālapakkaṃ viya gīvato muddhāpi vipateyya, sattadhā pana phaleyyāti attho. Kiṃ vā etena, sace mahākassapatthero iminā cittappasādena imaṃ paramanipaccakāraṃ mahāsamuddassa kareyya, tattakapāle pakkhittaudakabindu viya vilayaṃ gaccheyya. Sace cakkavāḷassa kareyya, thusamuṭṭhi viya vikireyya. Sace sinerupabbatassa kareyya, kākatuṇḍena pahaṭapiṭṭhamuṭṭhi viya viddhaṃseyya. Sace mahāpathaviyā kareyya, vātāhatabhasmapuñjo viya vikireyya. Evarūpopi pana therassa nipaccākāro satthu suvaṇṇavaṇṇe pādapiṭṭhe lomamattampi vikopetuṃ nāsakkhi. Tiṭṭhatu ca mahākassapo, mahākassapasadisānaṃ bhikkhūnaṃ sahassampi satasahassampi nipaccākāradassanena neva dasabalassa pādapiṭṭhe lomamattampi vikopetuṃ paṃsukūlacīvare vā aṃsumattampi cāletuṃ sakkoti. Evaṃ mahānubhāvo hi satthā.

Tasmātiha te kassapāti yasmā ahaṃ jānanto eva ‘‘jānāmī’’ti, passanto eva ca ‘‘passāmī’’ti vadāmi, tasmā, kassapa, tayā evaṃ sikkhitabbaṃ. **Tibba**nti bahalaṃ mahantaṃ. **Hirottappa**nti hirī ca ottappañca. **Paccupaṭṭhitaṃ bhavissatī**ti paṭhamatarameva upaṭṭhitaṃ bhavissati. Yo hi therādīsu hirottappaṃ upaṭṭhapetvā upasaṅkamati therādayopi taṃ sahirikā saottappā ca hutvā upasaṅkamantīti ayamettha ānisaṃso. **Kusalūpasaṃhita**nti kusalasannissitaṃ. **Aṭṭhiṃ katvā**ti attānaṃ tena dhammena aṭṭhikaṃ katvā, taṃ vā dhammaṃ ‘‘esa mayhaṃ attho’’ti aṭṭhiṃ katvā. **Manasi katvā**ti citte ṭhapetvā. **Sabbacetasā samannāharitvā**ti cittassa thokampi bahi gantuṃ adento sabbena samannāhāracittena samannāharitvā. **Ohitasoto**ti ṭhapitasoto, ñāṇasotañca pasādasotañca odahitvā mayā desitaṃ dhammaṃ sakkaccameva suṇissāmīti evañhi te sikkhitabbaṃ. **Sātasahagatā ca me kāyagatāsatī**ti asubhesu ceva ānāpāne ca paṭhamajjhānavasena sukhasampayuttā kāyagatāsati. Yo ca panāyaṃ tividho ovādo, therassa ayameva pabbajjā ca upasampadā ca ahosi.

Saraṇoti sakileso saiṇo hutvā. **Raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñji**nti saddhādeyyaṃ bhuñjiṃ. Cattāro hi paribhogā theyyaparibhogo iṇaparibhogo dāyajjaparibhogo sāmiparibhogoti. Tattha dussīlassa saṅghamajjhe nisīditvā bhuñjantassāpi paribhogo **theyyaparibhogo** nāma. Kasmā? Catūsu paccayesu anissaratāya. Sīlavato apaccavekkhitaparibhogo **iṇaparibhogo** nāma. Sattannaṃ sekhānaṃ paribhogo **dāyajjaparibhogo** nāma. Khīṇāsavassa paribhogo **sāmiparibhogo** nāma. Iti khīṇāsavova sāmī hutvā anaṇo paribhuñjati. Thero attanā puthujjanena hutvā paribhuttaparibhogaṃ iṇaparibhogaṃyeva karonto evamāha. **Aṭṭhamiyā aññā udapādī**ti aṭṭhame divase arahattaphalaṃ uppajji.

Atha kho, āvuso, bhagavā maggā okkammāti maggato okkamanaṃ paṭhamataraṃ taṃdivaseyeva ahosi, arahattādhigamo pacchā. Desanāvārassa pana evaṃ āgatattā arahattādhigamo paṭhamaṃ dīpito. Kasmā pana bhagavā maggā okkantoti? Evaṃ kirassa ahosi ‘‘imaṃ bhikkhuṃ jātiāraññikaṃ jātipaṃsukūlikaṃ jātiekāsanikaṃ karissāmī’’ti. Tasmā okkami.

Mudukā kho tyāyanti mudukā kho te ayaṃ. Imañca pana vācaṃ bhagavā taṃ cīvaraṃ padumapupphavaṇṇena pāṇinā antantena parāmasanto āha. Kasmā evamāhāti? Therena saha cīvaraṃ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theraṃ attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite ‘‘imaṃ tumhākaṃ gaṇhathā’’tivacanaṃ cārittameva, tasmā ‘‘paṭiggaṇhātu me, bhante, bhagavā’’ti āha. **Dhāressasi pana me tvaṃ, kassapa, sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī**ti, kassapa, tvaṃ imāni paribhogajiṇṇāni paṃsukūlāni pārupituṃ sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo – ahaṃ imaṃ cīvaraṃ puṇṇaṃ nāma dāsiṃ pārupitvā āmakasusāne chaḍḍitaṃ taṃ susānaṃ pavisitvā tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṃ te pāṇake vidhunitvā mahāariyavaṃse ṭhatvā aggahesiṃ, tassa me imaṃ cīvaraṃ gahitadivase dasasahassacakkavāḷe mahāpathavī mahāviravaṃ viravamānā kampittha, ākāso taṭataṭāyi, cakkavāḷadevatā sādhukāramadaṃsu, ‘‘imaṃ cīvaraṃ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṃsukūlikena jātiāraññikena jātiekāsanikena jātisapadānacārikena bhavituṃ vaṭṭati, tvaṃ imassa cīvarassa anucchavikaṃ kātuṃ sakkhissasī’’ti. Theropi attanā pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti, so taṃ atakkayitvā ‘‘ahametaṃ paṭipattiṃ pūressāmī’’ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṃ kātukāmo ‘‘dhāressāmahaṃ, bhante’’ti āha. **Paṭipajji**nti paṭipannosmi. Evaṃ pana cīvaraparivattanaṃ katvā ca therena pārutacīvaraṃ bhagavā pārupi, satthu cīvaraṃ thero. Tasmiṃ samaye mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā unnadantī kampittha.

Bhagavato puttotiādīsu thero bhagavantaṃ nissāya ariyāya jātiyā jātoti bhagavato putto. Urena vasitvā mukhato nikkhantaovādavasena pabbajjāya ceva upasampadāya ca patiṭṭhitattā **oraso mukhato jāto**. Ovādadhammato jātattā ovādadhammena ca nimmitattā **dhammajo dhammanimmito**. Ovādadhammadāyādaṃ navalokuttaradhammadāyādameva vā arahatīti **dhammadāyādo . Paṭiggahitāni sāṇāni paṃsukūlānī**ti satthārā pārutaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupanatthāya paṭiggahitaṃ.

Sammā vadamāno vadeyyāti yaṃ puggalaṃ ‘‘bhagavato putto’’tiādīhi guṇehi sammā vadamāno vadeyya, mamaṃ taṃ sammā vadamāno vadeyya, ahaṃ evarūpoti. Ettāvatā therena pabbajjā ca parisodhitā hoti. Ayañhettha adhippāyo – āvuso, yassa na upajjhāyo paññāyati, na ācariyo, kiṃ so anupajjhāyo anācariyo nhāpitamuṇḍako sayaṃgahitakāsāvo ‘‘titthiyapakkantako’’ti saṅkhaṃ gato evaṃ tigāvutaṃ maggaṃ paccuggamanaṃ labhati, tīhi ovādehi pabbajjaṃ vā upasampadaṃ vā labhati, kāyena kāyaṃ cīvaraparivattanaṃ labhati? Passa yāva dubbhāsitaṃ vacanaṃ thullanandāya bhikkhuniyāti. Evaṃ pabbajjaṃ sodhetvā idāni chahi abhiññāhi sīhanādaṃ nadituṃ **ahaṃ kho, āvuso**tiādimāha. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Ekādasamaṃ.

12. Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā

155. Dvādasame **tathāgato**ti satto. **Na hetaṃ, āvuso, atthasaṃhita**nti, āvuso, etaṃ diṭṭhigataṃ atthasannissitaṃ na hoti. **Nādibrahmacariyaka**nti maggabrahmacariyassa pubbabhāgapaṭipadāpi na hoti. **Etañhi, āvuso, atthasaṃhita**nti, āvuso, etaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ atthasannissitaṃ. **Etaṃ ādibrahmacariyaka**nti etaṃ maggabrahmacariyassa ādi pubbabhāgapaṭipadā. Dvādasamaṃ.

13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā

156. Terasame **aññāya saṇṭhahiṃsū**ti arahatte patiṭṭhahiṃsu. **Saddhammappatirūpaka**nti dve saddhammappatirūpakāni adhigamasaddhammappatirūpakañca pariyattisaddhammappatirūpakañca. Tattha –

‘‘Obhāse ceva ñāṇe ca, pītiyā ca vikampati;
Passaddhiyā sukhe ceva, yehi cittaṃ pavedhati.

‘‘Adhimokkhe ca paggāhe, upaṭṭhāne ca kampati;
Upekkhāvajjanāya ceva, upekkhāya ca nikantiyā.

‘‘Imāni dasa ṭhānāni, paññā yassa paricitā;
Dhammuddhaccakusalo hoti, na ca sammoha gacchatī’’ti. (paṭi. ma. 2.7); –

Idaṃ vipassanāñāṇassa upakkilesajātaṃ **adhigamasaddhammappatirūpakaṃ** nāma. Tisso pana saṅgītiyo anāruḷhaṃ dhātukathā ārammaṇakathā asubhakathā ñāṇavatthukathā vijjākaraṇḍakoti imehi pañcahi kathāvatthūhi paribāhiraṃ guḷhavinayaṃ guḷhavessantaraṃ guḷhamahosadhaṃ vaṇṇapiṭakaṃ aṅgulimālapiṭakaṃ raṭṭhapālagajjitaṃ āḷavakagajjitaṃ vedallapiṭakanti abuddhavacanaṃ **pariyattisaddhammappatirūpakaṃ** nāma.

Jātarūpappatirūpakanti suvaṇṇarasavidhānaṃ ārakūṭamayaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ ābharaṇajātaṃ. Chaṇakālesu hi manussā ‘‘ābharaṇabhaṇḍakaṃ gaṇhissāmā’’ti āpaṇaṃ gacchanti. Atha ne āpaṇikā evaṃ vadanti, ‘‘sace tumhe ābharaṇatthikā, imāni gaṇhatha. Imāni hi ghanāni ceva vaṇṇavantāni ca appagghāni cā’’ti. Te tesaṃ sutvā, ‘‘kāraṇaṃ ime vadanti, imāni piḷandhitvā sakkā nakkhattaṃ kīḷituṃ, sobhanti ceva appagghāni cā’’ti tāni gahetvā gacchanti. Suvaṇṇabhaṇḍaṃ avikkiyamānaṃ nidahitvā ṭhapetabbaṃ hoti. Evaṃ taṃ jātarūpappatirūpake uppanne antaradhāyati nāma.

Atha saddhammassa antaradhānaṃ hotīti adhigamasaddhammassa paṭipattisaddhammassa pariyattisaddhammassāti tividhassāpi saddhammassa antaradhānaṃ hoti. Paṭhamabodhiyañhi bhikkhū paṭisambhidappattā ahesuṃ. Atha kāle gacchante paṭisambhidā pāpuṇituṃ na sakkhiṃsu, chaḷabhiññā ahesuṃ. Tato cha abhiññā pāpuṇituṃ asakkontā tisso vijjā pāpuṇiṃsu. Idāni kāle gacchante tisso vijjā pāpuṇituṃ asakkontā āsavakkhayamattaṃ pāpuṇissanti. Tampi asakkontā anāgāmiphalaṃ, tampi asakkontā sakadāgāmiphalaṃ, tampi asakkontā sotāpattiphalaṃ. Gacchante kāle sotāpattiphalampi pattuṃ na sakkhissanti. Atha nesaṃ yadā vipassanā imehi upakkilesehi upakkiliṭṭhā āraddhamattāva ṭhassati, tadā adhigamasaddhammo antarahito nāma bhavissati.

Paṭhamabodhiyañhi bhikkhū catunnaṃ paṭisambhidānaṃ anucchavikaṃ paṭipattiṃ pūrayiṃsu. Gacchante kāle taṃ asakkontā channaṃ abhiññānaṃ, tampi asakkontā tissannaṃ vijjānaṃ, tampi asakkontā arahattaphalamattassa. Gacchante pana kāle arahattassa anucchavikaṃ paṭipattiṃ pūretuṃ asakkontā anāgāmiphalassa anucchavikaṃ paṭipattiṃ pūressanti, tampi asakkontā sakadāgāmiphalassa, tampi asakkontā sotāpattiphalassa. Yadā pana sotāpattiphalassapi anucchavikaṃ paṭipadaṃ pūretuṃ asakkontā sīlapārisuddhimatteva ṭhassanti, tadā paṭipattisaddhammo antarahito nāma bhavissati.

Yāva pana tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ vattati, na tāva sāsanaṃ antarahitanti vattuṃ vaṭṭati. Tiṭṭhantu tīṇi vā, abhidhammapiṭake antarahite itaresu dvīsu tiṭṭhantesupi antarahitanti na vattabbameva. Dvīsu antarahitesu vinayapiṭakamatte ṭhitepi, tatrāpi khandhakaparivāresu antarahitesu ubhatovibhaṅgamatte, mahāvinaye antarahite dvīsu pātimokkhesu vattamānesupi sāsanaṃ anantarahitameva. Yadā pana dve pātimokkhā antaradhāyissanti, atha pariyattisaddhammassa antaradhānaṃ bhavissati. Tasmiṃ antarahite sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Pariyattiyā hi antarahitāya paṭipatti antaradhāyati, paṭipattiyā antarahitāya adhigamo antaradhāyati. Kiṃ kāraṇā? Ayañhi pariyatti paṭipattiyā paccayo hoti, paṭipatti adhigamassa. Iti paṭipattitopi pariyattimeva pamāṇaṃ.

Nanu ca kassapasammāsambuddhakāle kapilo nāma anārādhakabhikkhu ‘‘pātimokkhaṃ uddisissāmī’’ti bījaniṃ gahetvā āsane nisinno ‘‘atthi imasmiṃ vattantā’’ti pucchi, atha tassa bhayena yesampi pātimokkho vattati, tepi ‘‘mayaṃ vattāmā’’ti avatvā ‘‘na vattāmā’’ti vadiṃsu, so bījaniṃ ṭhapetvā uṭṭhāyāsanā gato, tadā sammāsambuddhassa sāsanaṃ osakkitanti? Kiñcāpi osakkitaṃ, pariyatti pana ekanteneva pamāṇaṃ. Yathā hi mahato taḷākassa pāḷiyā thirāya udakaṃ na ṭhassatīti na vattabbaṃ, udake sati padumādīni pupphāni na pupphissantīti na vattabbaṃ, evameva mahātaḷākassa thirapāḷisadise tepiṭake buddhavacane sati mahātaḷāke udakasadisā paṭipattipūrakā kulaputtā natthīti na vattabbā, tesu sati mahātaḷāke padumādīni pupphāni viya sotāpannādayo ariyapuggalā natthīti na vattabbāti evaṃ ekantato pariyattiyeva pamāṇaṃ.

Pathavīdhātūti dve satasahassāni cattāri ca nahutāni bahalā mahāpathavī. **Āpodhātū**ti pathavito paṭṭhāya yāva subhakiṇhabrahmalokā uggataṃ kappavināsakaṃ udakaṃ. **Tejodhātū**ti pathavito paṭṭhāya yāva ābhassarabrahmalokā uggato kappavināsako aggi. **Vāyodhātū**ti pathavito paṭṭhāya yāva vehapphalabrahmalokā uggato kappavināsako vāyu. Etesu hi ekadhammopi satthu sāsanaṃ antaradhāpetuṃ na sakkoti, tasmā evamāha. **Idheva te uppajjantī**ti lohato lohakhādakaṃ malaṃ viya imasmiṃ mayhaṃyeva sāsane te uppajjanti. **Moghapurisā**ti tucchapurisā.

Ādikeneva opilavatīti ettha **ādikenā**ti ādānena gahaṇena. **Opilavatī**ti nimujjati. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā udakacarā nāvā bhaṇḍaṃ gaṇhantī nimujjati, evaṃ pariyattiādīnaṃ pūraṇena saddhammassa antaradhānaṃ na hoti. Pariyattiyā hi hāyamānāya paṭipatti hāyati, paṭipattiyā hāyamānāya adhigamo hāyati. Pariyattiyā pūrayamānāya pariyattidharā puggalā paṭipattiṃ pūrenti, paṭipattipūrakā adhigamaṃ pūrenti. Iti navacando viya pariyattiyādīsu vaḍḍhamānāsu mayhaṃ sāsanaṃ vaḍḍhati yevāti dasseti.

Idāni yehi dhammehi saddhammassa antaradhānañceva ṭhiti ca hoti, te dassento **pañca kho**tiādimāha. Tattha **okkamanīyā**ti avakkamanīyā, heṭṭhāgamanīyāti attho. **Satthari agāravā**tiādīsu **agāravā**ti gāravarahitā. **Appatissā**ti appatissayā anīcavuttikā. Tattha yo cetiyaṅgaṇaṃ ārohanto chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, aññato oloketvā kathaṃ kathento gacchati, ayaṃ **satthari agāravo** nāma.

Yo dhammassavanassa kāle saṅghuṭṭhe daharasāmaṇerehi parivārito nisīdati, aññāni vā navakammādīni karoti, dhammassavanagge nisinno niddāyati, vikkhitto vā aññaṃ kathento nisīdati, ayaṃ **dhamme agāravo** nāma.

Yo therupaṭṭhānaṃ gantvā, avanditvā nisīdati, hatthapallatthikaṃ dussapallatthikaṃ karoti, aññaṃ vā pana hatthapādakukkuccaṃ karoti, vuḍḍhānaṃ santike anajjhiṭṭho katheti, ayaṃ **saṅghe agāravo** nāma.

Tisso pana sikkhā apūrentova **sikkhāya agāravo** nāma hoti. Aṭṭha samāpattiyo anibbattento tāsaṃ vā pana nibbattanatthāya payogaṃ akaronto **samādhismiṃ agāravo** nāma. Sukkapakkho vuttavipallāseneva veditabboti. Terasamaṃ.

Kassapasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Lābhasakkārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā

157. Lābhasakkārasaṃyuttassa paṭhame **dāruṇo**ti thaddho. **Lābhasakkārasiloko**ti ettha **lābho** nāma catupaccayalābho. **Sakkāro**ti tesaṃyeva sukatānaṃ susaṅkhatānaṃ lābho. **Siloko**ti vaṇṇaghoso. **Kaṭuko**ti tikhiṇo. **Pharuso**ti kharo. **Antarāyiko**ti antarāyakaro. Paṭhamaṃ.

2. Baḷisasuttavaṇṇanā

158. Dutiye **bāḷisiko**ti baḷisaṃ gahetvā caramāno macchaghātako. **Āmisagata**nti āmisamakkhitaṃ. **Āmisacakkhū**ti āmise cakkhu dassanaṃ assāti āmisacakkhu. **Gilabaḷiso**ti gilitabaḷiso. **Anayaṃ āpanno**ti dukkhaṃ patto. **Byasanaṃ āpanno**ti vināsaṃ patto. **Yathākāmakaraṇīyo**ti yathākāmena yathāruciyā yatheva naṃ bāḷisiko icchati, tathevassa kattabboti attho. **Yathākāmakaraṇīyo pāpimato**ti yathā kilesamārassa kāmo, evaṃ kattabbo, nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā pettivisayaṃ vā pāpetabbo. Dutiyaṃ.

3-4. Kummasuttādivaṇṇanā

159-160. Tatiye **mahākummakula**nti mahantaṃ aṭṭhikacchapakulaṃ. **Agamāsī**ti ‘‘ettha addhā kiñci khāditabbaṃ atthi, taṃ maccharāyanto maṃ esa nivāretī’’ti saññāya agamāsi. **Papatāyā**ti papatā vuccati dīgharajjukabaddho ayakantakosake daṇḍakaṃ pavesetvā gahito kaṇṇikasallasaṇṭhāno, ayakaṇṭako, yasmiṃ vegena patitvā kaṭāhe laggamatte daṇḍako nikkhamati, rajjuko ekābaddho gacchateva. **So kummo**ti so viddhakummo. **Yena so kummo**ti udakasaddaṃ sutvā sāsaṅkaṭṭhānaṃ bhavissatīti nivattitvā yena so atthakāmo kummo. **Na dāni tvaṃ amhāka**nti idāni tvaṃ amittahatthaṃ gato, na amhākaṃ santakoti attho. Evaṃ sallapantānaṃyeva ca nesaṃ nāvāya ṭhito luddo rajjukaṃ ākaḍḍhitvā kummaṃ gahetvā yathākāmaṃ akāsi. Sesamettha ito anantarasutte ca uttānameva. Tatiyacatutthāni.

5. Mīḷhakasuttavaṇṇanā

161. Pañcame **mīḷhakā**ti gūthapāṇakā. **Gūthādī**ti gūthabhakkhā. **Gūthapūrā**ti anto gūthena bharitā. **Puṇṇā gūthassā**ti idaṃ purimasseva atthadīpanaṃ. **Atimaññeyyā**ti pacchimapāde bhūmiyaṃ ṭhapetvā purimapāde gūthassa upari āropetvā ṭhitā ‘‘ahamhi gūthādī’’ti bhaṇantī atimaññeyya. **Piṇḍapāto cassa pūro**ti aparopissa pattapūro paṇītapiṇḍapāto bhaveyya. Pañcamaṃ.

6. Asanisuttavaṇṇanā

162. Chaṭṭhe **kaṃ, bhikkhave, asanivicakka**nti, bhikkhave, kaṃ puggalaṃ matthake patitvā maddamānaṃ sukkāsanicakkaṃ āgacchatu. **Appattamānasa**nti anadhigatārahattaṃ. Iti bhagavā na sattānaṃ dukkhakāmatāya, ādīnavaṃ pana dassetuṃ evamāha. Asanicakkañhi matthake patitaṃ ekameva attabhāvaṃ nāseti, lābhasakkārasilokena pariyādiṇṇacitto nirayādīsu anantadukkhaṃ anubhoti. Chaṭṭhaṃ.

7. Diddhasuttavaṇṇanā

163. Sattame **diddhagatenā**ti gatadiddhena. **Visallenā**ti visamakkhitena. **Sallenā**ti sattiyā. Sattamaṃ.

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

164. Aṭṭhame **siṅgālo**ti jarasiṅgālo. Yathā hi suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyo tveva, taṃkhaṇaṃ gaḷitampi ca muttaṃ pūtimuttantveva vuccati, evaṃ tadahujātopi siṅgālo jarasiṅgālotveva vuccati. **Ukkaṇṭakena nāmā**ti evaṃnāmakena rogena. So kira sītakāle uppajjati. Tasmiṃ uppanne sakalasarīrato lomāni patanti, sakalasarīraṃ nillomaṃ hutvā, samantato phuṭati, vātabbhāhatā vaṇā rujjanti. Yathā ummattakasunakhena daṭṭho puriso anavaṭṭhitova bhamati, evaṃ tasmiṃ uppanne bhamitabbo hoti, asukaṭṭhāne sotthi bhavissatīti na paññāyati. Aṭṭhamaṃ.

9. Verambhasuttavaṇṇanā

165. Navame **verambhavātā**ti evaṃnāmakā mahāvātā. Kīdise pana ṭhāne te vātā vāyantīti? Yattha ṭhitassa cattāro dīpā uppalinipattamattā hutvā paññāyanti. **Yo pakkhī gacchatī**ti navavuṭṭhe deve viravanto vātasakuṇo tattha gacchati, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Arakkhiteneva kāyenā**tiādīsu hatthapāde kīḷāpento khandhaṭṭhiṃ vā nāmento kāyaṃ na rakkhati nāma, nānāvidhaṃ duṭṭhullakathaṃ kathento vācaṃ na rakkhati nāma, kāmavitakkādayo vitakkento cittaṃ na rakkhati nāma. **Anupaṭṭhitāya satiyā**ti kāyagatāsatiṃ anupaṭṭhapetvā. Navamaṃ.

10. Sagāthakasuttavaṇṇanā

166. Dasame **asakkārena cūbhaya**nti asakkārena ca ubhayena. **Samādhī**ti arahattaphalasamādhi. So hi tena na vikampati. **Appamāṇavihārino**ti appamāṇena phalasamādhinā viharantassa. **Sātatika**nti satatakāriṃ. **Sukhumaṃdiṭṭhivipassaka**nti arahattamaggadiṭṭhiyā sukhumadiṭṭhiphalasamāpattiatthāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā āgatattā vipassakaṃ. **Upādānakkhayārāma**nti upādānakkhayasaṅkhāte nibbāne rataṃ. **Āhu sappuriso itī**ti sappurisoti kathentīti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1-2. Suvaṇṇapātisuttādivaṇṇanā

167-168. Dutiyavaggassa paṭhame **sampajānamusā bhāsanta**nti appamattakenapi kāraṇena sampajānameva musā bhāsantaṃ. ‘‘Sīlaṃ pūressāmī’’ti saṃvihitabhikkhuṃ sinerumattopi paccayarāsi cāletuṃ na sakkoti. Yadā pana sīlaṃ pahāya sakkāranissito hoti, tadā kuṇḍakamuṭṭhihetupi musā bhāsati, aññaṃ vā akiccaṃ karoti. Dutiyaṃ uttānamevāti. Paṭhamadutiyāni.

3-10. Suvaṇṇanikkhasuttādivaṇṇanā

169. Tatiyādīsu **suvaṇṇanikkhassā**ti ekassa kañcananikkhassa. **Siṅgīnikkhassā**ti siṅgīsuvaṇṇanikkhassa. **Pathaviyā**ti cakkavāḷabbhantarāya mahāpathaviyā. **Āmisakiñcikkhahetū**ti kassacideva āmisassa hetu antamaso kuṇḍakamuṭṭhinopi. **Jīvitahetū**ti aṭaviyaṃ corehi gahetvā jīvite voropiyamāne tassapi hetu. **Janapadakalyāṇiyā**ti janapade uttamitthiyā. Tatiyādīni.

Dutiyo vaggo.

3. Tatiyavaggo

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

170-171. Tatiyavaggassa paṭhame **na tassa, bhikkhave, mātugāmo**ti na tassa raho ekakassa nisinnassa tena dhammena atthikopi mātugāmo cittaṃ pariyādātuṃ sakkoti, yassa lābhasakkārasiloko cittaṃ pariyādātuṃ sakkotīti, attho. Dutiyaṃ uttānamevāti. Paṭhamadutiyāni.

3-6. Ekaputtakasuttādivaṇṇanā

172-175. Tatiye **saddhā**ti sotāpannā. Sesamettha uttānameva. Tathā catutthe pañcame chaṭṭhe ca. Tatiyādīni.

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

176. Sattame **samudaya**ntiādīsu saha pubbakammena attabhāvo kolaputtiyaṃ vaṇṇapokkharatā kalyāṇavākkaraṇatā dhutaguṇāvīkaraṇaṃ cīvaradhāraṇaṃ parivārasampattīti evamādi lābhasakkārassa samudayo nāma, taṃ samudayasaccavasena nappajānāti, nirodho ca paṭipadā ca nirodhasaccamaggasaccavaseneva veditabbā. Sattamaṃ.

8. Chavisuttavaṇṇanā

177. Aṭṭhame yasmā lābhasakkārasiloko narakādīsu, nibbattento sakalampi imaṃ attabhāvaṃ nāseti, idhāpi maraṇampi maraṇamattampi dukkhaṃ āvahati, tasmā **chaviṃ chindatī**tiādi vuttaṃ. Aṭṭhamaṃ.

9. Rajjusuttavaṇṇanā

178. Navame **vāḷarajjuyā**ti suttādimayā rajju mudukā hoti vāḷarajju kharā pharusā, tasmā ayameva gahitā. Navamaṃ.

10. Bhikkhusuttavaṇṇanā

179. Dasame **diṭṭhadhammasukhavihārā**ti phalasamāpattisukhavihārā. **Tesāhamassā**ti tesaṃ ahaṃ assa. Khīṇāsavo hi lābhī puññasampanno yāgukhajjakādīni gahetvā āgatāgatānaṃ anumodanaṃ karonto dhammaṃ desento pañhaṃ vissajjento phalasamāpattiṃ appetvā nisīdituṃ okāsaṃ na labhati, taṃ sandhāya vuttanti. Dasamaṃ.

Tatiyo vaggo.

4. Catutthavaggo

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā

180-183. Catutthavaggassa paṭhamaṃ uttānameva. Dutiyādīsu **kusalamūla**nti alobhāditividhakusaladhammo. **Sukko dhammo**ti tasseva pariyāyadesanā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yassa kusalamūlādisaṅkhātassa anavajjadhammassa asamucchinnattā devadatto sagge vā nibbatteyya, maggaphalāni vā adhigaccheyya, svāssa **samucchedamagamā** sabbaso samucchinno vinaṭṭho. Paṭhamādīni.

5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā

184. Pañcame **parābhavāyā**ti avaḍḍhiyā vināsāya. **Assatarī**ti vaḷavāya kucchismiṃ gadrabhassa jātā. **Attavadhāya gabbhaṃ gaṇhātī**ti taṃ assena saddhiṃ sampayojenti, sā gabbhaṃ gaṇhitvā kāle sampatte vijāyituṃ na sakkoti, pādehi bhūmiyaṃ paharantī tiṭṭhati, athassā cattāro pāde catūsu khāṇukesu bandhitvā kucchiṃ phāletvā potaṃ nīharanti, sā tattheva marati. Tenetaṃ vuttaṃ. Pañcamaṃ.

6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā

185. Chaṭṭhe **bhattābhihāro**ti abhiharitabbaṃ bhattaṃ. Tassa pana pamāṇaṃ dassetuṃ **pañca ca thālipākasatānī**ti vuttaṃ. Tattha eko thālipāko dasannaṃ purisānaṃ bhattaṃ gaṇhāti. **Nāsāya pittaṃ bhindeyyu**nti acchapittaṃ vā macchapittaṃ vāssa nāsapuṭe pakkhipeyyaṃ. Chaṭṭhaṃ.

7-13. Mātusuttādivaṇṇanā

186-187. Sattame **mātupi hetū**ti ‘‘sace musā bhaṇasi, mātaraṃ te vissajjessāma. No ce bhaṇasi, na vissajjessāmā’’ti evaṃ corehi aṭaviyaṃ pucchamāno tassā corahatthagatāya mātuyāpi hetu sampajānamusā na bhāseyyāti attho. Ito paresupi eseva nayoti. Sattamādīni.

Lābhasakkārasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rāhulasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā

188-195. Rāhulasaṃyuttassa paṭhame **eko**ti catūsu iriyāpathesu ekavihārī. **Vūpakaṭṭho**ti vivekaṭṭho nissaddo. **Appamatto**ti satiyā avippavasanto. **Ātāpī**ti vīriyasampanno. **Pahitatto vihareyya**nti visesādhigamatthāya pesitatto hutvā vihareyyaṃ. **Anicca**nti hutvā abhāvākārena aniccaṃ. Atha vā uppādavayavantatāya tāvakālikatāya vipariṇāmakoṭiyā niccapaṭikkhepatoti imehipi kāraṇehi aniccaṃ. **Dukkha**nti catūhi kāraṇehi dukkhaṃ dukkhamanaṭṭhena dukkhavatthukaṭṭhena satatasampīḷanaṭṭhena sukhapaṭikkhepenāti. **Kalla**nti yuttaṃ. **Etaṃ mamā**ti taṇhāgāho. **Esohamasmī**ti mānagāho. **Eso me**

attāti diṭṭhigāho. Taṇhāgāho cettha aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena, mānagāho navavidhamānavasena, diṭṭhigāho dvāsaṭṭhidiṭṭhivasena veditabbo. **Nibbindaṃ virajjatī**ti ettha virāgavasena cattāro maggā kathitā, **virāgā vimuccatī**ti ettha vimuttivasena cattāri sāmaññaphalāni.

Ettha ca pañcasu dvāresu pasādāva gahitā, **mano**ti iminā tebhūmakaṃ sammasanacāracittaṃ. Dutiye pañcasu dvāresu ārammaṇameva. Tatiye pañcasu dvāresu pasādavatthukacittameva, manoviññāṇena tebhūmakaṃ sammasanacāracittaṃ gahitaṃ. Evaṃ sabbattha nayo netabbo. Chaṭṭhe tebhūmakadhammā. Aṭṭhame pana **taṇhā**ti tasmiṃ tasmiṃ dvāre javanappattāva labbhati. Paṭhamādīni.

9. Dhātusuttavaṇṇanā

196. Navame viññāṇadhātuvasena nāmaṃ, sesāhi rūpanti nāmarūpaṃ kathitaṃ. Navamaṃ.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

197. Dasame rūpakkhandho kāmāvacaro, sesā cattāro sabbasaṅgāhikaparicchedena catubhūmakā. Idha pana tebhūmakāti gahetabbā. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

198-199. Dutiye dasa uttānatthāneva. Paṭhamādīni.

11. Anusayasuttavaṇṇanā

200. Ekādasame **imasmiñca saviññāṇake kāye**ti attano saviññāṇakakāyaṃ dasseti, **bahiddhā cā**ti parassa saviññāṇakaṃ vā aviññāṇakaṃ vā. Purimena vā attano ca parassa ca viññāṇameva dasseti, pacchimena bahiddhā anindriyabaddharūpaṃ. **Ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā**ti ahaṃkāradiṭṭhi ca mamaṃkārataṇhā ca mānānusayā ca. **Na hontī**ti ete kilesā kathaṃ jānantassa etesu vatthūsu na hontīti pucchati. **Sammappaññāya passatī**ti saha vipassanāya maggapaññāya suṭṭhu passati. Ekādasamaṃ.

12. Apagatasuttavaṇṇanā

201. Dvādasame **ahaṅkāramamaṅkāramānāpagata**nti ahaṃkārato ca mamaṃkārato ca mānato ca apagataṃ. **Vidhā samatikkanta**nti mānakoṭṭhāse suṭṭhu atikkantaṃ. **Santaṃ suvimutta**nti kilesavūpasamena santaṃ, kileseheva suṭṭhu vimuttaṃ. Sesaṃ uttānamevāti. Dvādasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Dvīsupi asekkhabhūmi kathitā. Paṭhamo panettha āyācantassa desito, dutiyo anāyācantassa. Sakalepi pana rāhulasaṃyutte therassa vimuttiparipācanīyadhammāva kathitāti.

Rāhulasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lakkhaṇasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā

202. Lakkhaṇasaṃyutte yvāyaṃ **āyasmā ca lakkhaṇo**ti lakkhaṇatthero vutto, esa jaṭilasahassabbhantare ehibhikkhūpasampadāya upasampanno ādittapariyāyāvasāne arahattaṃ patto eko mahāsāvakoti veditabbo. Yasmā panesa lakkhaṇasampannena sabbākāraparipūrena brahmasamena attabhāvena samannāgato, tasmā ‘‘lakkhaṇo’’ti saṅkhaṃ gato. Mahāmoggallāno pana pabbajitadivasato sattame divase arahattaṃ patto dutiyo aggasāvako.

Sitaṃ pātvākāsīti mandahasitaṃ pātuakāsi, pakāsayi dassesīti vuttaṃ hoti. Kiṃ pana disvā thero sitaṃ pātvākāsīti? Upari pāḷiyaṃ āgataṃ aṭṭhikasaṅkhalikaṃ ekaṃ petaloke nibbattaṃ sattaṃ disvā. Tañca kho dibbena cakkhunā, na pasādacakkhunā. Pasādacakkhussa hi ete attabhāvā na āpāthaṃ āgacchanti. Evarūpaṃ pana attabhāvaṃ disvā kāruññe kattabbe kasmā sitaṃ pātvākāsīti? Attano ca buddhañāṇassa ca sampattiṃ samanussaraṇato. Tañhi disvā thero ‘‘adiṭṭhasaccena nāma puggalena paṭilabhitabbā evarūpā attabhāvā mutto ahaṃ, lābhā vata me, suladdhaṃ vata me’’ti attano ca sampattiṃ anussaritvā – ‘‘aho buddhassa bhagavato ñāṇasampatti, ‘yo kammavipāko, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo’ti desesi, paccakkhaṃ vata katvā buddhā desenti, suppaṭividdhā buddhānaṃ dhammadhātū’’ti evaṃ buddhañāṇasampattiñca anussaritvā sitaṃ pātvākāsīti.

Atha lakkhaṇatthero kasmā na addasa, kimassa dibbacakkhu natthīti? No natthi, mahāmoggallāno pana āvajjento addasa, itaro pana anāvajjanena na addasa. Yasmā pana khīṇāsavā nāma na akāraṇā sitaṃ karonti, tasmā taṃ lakkhaṇatthero pucchi **ko nu kho, āvuso moggallāna, hetu, ko paccayo sitassa pātukammāyā**ti? Thero pana yasmā yehi ayaṃ upapatti sāmaṃ adiṭṭhā, te dussaddhāpayā honti, tasmā bhagavantaṃ sakkhiṃ katvā byākātukāmatāya **akālo kho, āvuso**tiādimāha. Tato bhagavato santike puṭṭho **idhāhaṃ, āvuso**tiādinā nayena byākāsi.

Tattha **aṭṭhikasaṅkhalika**nti setaṃ nimmaṃsalohitaṃ aṭṭhisaṅghātaṃ. **Gijjhāpi kākāpi kulalāpī**ti etepi yakkhagijjhā ceva yakkhakākā ca yakkhakulalā ca paccetabbā. Pākatikānaṃ pana gijjhādīnaṃ āpāthampi etaṃ rūpaṃ nāgacchati. **Anupatitvā anupatitvā**ti anubandhitvā anubandhitvā. **Vitudentī**ti asidhārūpamehi tikhiṇehi lohatuṇḍakehi vijjhitvā vijjhitvā ito cito ca caranti gacchanti. **Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karotī**ti ettha **suda**nti nipāto, sā aṭṭhikasaṅkhalikā aṭṭassaraṃ āturassaraṃ karotīti attho. Akusalavipākānubhavanatthaṃ kira yojanappamāṇāpi tādisā attabhāvā nibbattanti, pasādussadā ca honti pakkagaṇḍasadisā. Tasmā sā aṭṭhikasaṅkhalikā balavavedanāturā tādisaṃ saddamakāsīti.

Evañca pana vatvā puna āyasmā mahāmoggallāno ‘‘vaṭṭagāmisattā nāma evarūpā attabhāvā na muccantī’’ti sattesu kāruññaṃ paṭicca uppannaṃ dhammasaṃvegaṃ dassento **tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi acchariyaṃ vata bho**tiādimāha. Tato bhagavā therassa ānubhāvaṃ pakāsento **cakkhubhūtā vata, bhikkhave**, **sāvakā viharantī**tiādimāha. Tattha cakkhu bhūtaṃ jātaṃ uppannaṃ etesanti **cakkhubhūtā,** bhūtacakkhukā uppannacakkhukā cakkhuṃ uppādetvā viharantīti attho. Dutiyapadepi eseva nayo. **Yatra hi nāmā**ti ettha **yatrā**ti kāraṇavacanaṃ. Tatrāyaṃ atthayojanā – yasmā nāma sāvakopi evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissati, tasmā avocumha – ‘‘cakkhubhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti, ñāṇabhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharantī’’ti. **Pubbeva me so, bhikkhave, satto diṭṭho**ti bodhimaṇḍe sabbaññutaññāṇapaṭivedhena appamāṇesu cakkavāḷesu appamāṇe sattanikāye bhavagatiyoniṭhitinivāse ca paccakkhaṃ karontena mayā pubbeva so satto diṭṭhoti vadati.

Goghātakoti gāvo vadhitvā aṭṭhito maṃsaṃ mocetvā vikkiṇitvā jīvikaṃ kappanakasatto. **Tasseva kammassa vipākāvasesenā**ti tassa nānācetanāhi āyūhitassa aparāpariyakammassa. Tatra hi yāya cetanāya narake paṭisandhi janitā, tassā vipāke parikkhīṇe avasesakammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārammaṇaṃ katvā puna petādīsu paṭisandhi nibbattati, tasmā sā paṭisandhi kammasabhāgatāya ārammaṇasabhāgatāya vā ‘‘tasseva kammassa vipākāvaseso’’ti vuccati. Ayañca satto evaṃ uppanno. Tenāha – ‘‘tasseva kammassa vipākāvasesenā’’ti. Tassa kira narakā cavanakāle nimmaṃsakatānaṃ gunnaṃ aṭṭhirāsiyeva nimittaṃ ahosi. So paṭicchannampi taṃ kammaṃ viññūnaṃ pākaṭaṃ viya karonto aṭṭhisaṅkhalikapeto jāto. Paṭhamaṃ.

2. Pesisuttavaṇṇanā

203. Maṃsapesivatthusmiṃ **goghātako**ti gomaṃsapesiyo katvā sukkhāpetvā vallūravikkayena anekāni vassāni jīvikaṃ kappesi, tenassa narakā cavanakāle maṃsapesiyeva nimittaṃ ahosi. So maṃsapesipeto jāto. Dutiyaṃ.

3. Piṇḍasuttavaṇṇanā

204. Maṃsapiṇḍavatthusmiṃ **sākuṇiko**ti sakuṇe gahetvā vikkiṇanakāle nippakkhacamme maṃsapiṇḍamatte katvā vikkiṇanto jīvikaṃ kappesi, tenassa narakā cavanakāle maṃsapiṇḍova nimittaṃ ahosi. So maṃsapiṇḍapeto jāto. Tatiyaṃ.

4. Nicchavisuttavaṇṇanā

205. Nicchavivatthusmiṃ tassa orabbhikassa eḷake vadhitvā vadhitvā niccamme katvā kappitajīvikassa purimanayeneva niccammaṃ eḷakasarīraṃ nimittaṃ ahosi. So nicchavipeto jāto. Catutthaṃ.

5. Asilomasuttavaṇṇanā

206. Asilomavatthusmiṃ so sūkariko dīgharattaṃ nivāpapuṭṭhe sūkare asinā vadhitvā vadhitvā dīgharattaṃ jīvikaṃ kappesi, tassa ukkhittāsikabhāvova nimittaṃ ahosi. Tasmā asilomapeto jāto. Pañcamaṃ.

6. Sattisuttavaṇṇanā

207. Sattilomavatthusmiṃ so māgaviko ekaṃ migañca sattiñca gahetvā vanaṃ gantvā tassa migassa samīpaṃ āgatāgate mige sattiyā vijjhitvā māresi, tassa sattiyā vijjhanakabhāvoyeva nimittaṃ ahosi. Tasmā sattilomapeto jāto. Chaṭṭhaṃ.

7. Usulomasuttavaṇṇanā

208. Usulomavatthusmiṃ **kāraṇiko**ti rājāparādhike anekāhi kāraṇāhi pīḷetvā avasāne kaṇḍena vijjhitvā māraṇakapuriso. So kira ‘‘amukasmiṃ padese viddho maratī’’ti ñatvāva vijjhati. Tassevaṃ jīvikaṃ kappetvā narake uppannassa tato pakkāvasesena idhūpapattikāle usunā vijjhanabhāvoyeva nimittaṃ ahosi. Tasmā usulomapeto jāto. Sattamaṃ.

8. Sūcilomasuttavaṇṇanā

209. Sūcilomavatthusmiṃ **sūto**ti assadamako. Godamakotipi vadantiyeva. Tassa patodasūciyā vijjhanabhāvoyeva nimittaṃ ahosi. Tasmā sūcilomapeto jāto. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā

210. Dutiye sūcilomavatthusmiṃ **sūcako**ti pesuññakārako. So kira manusse aññamaññañca bhindi, rājakule ca ‘‘imassa imaṃ nāma atthi, iminā idaṃ nāma kata’’nti sūcetvā sūcetvā anayabyasanaṃ pāpesi. Tasmā yathā tena sūcetvā manussā bhinnā, tathā sūcīhi bhedanadukkhaṃ paccanubhotuṃ kammameva nimittaṃ katvā sūcilomapeto jāto. Navamaṃ.

10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā

211. Aṇḍabhārivatthusmiṃ **gāmakūṭako**ti vinicchayāmacco. Tassa kammasabhāgatāya kumbhamattā mahāghaṭappamāṇā aṇḍā ahesuṃ. So hi yasmā raho paṭicchanne ṭhāne lañjaṃ gahetvā kūṭavinicchayena pākaṭaṃ dosaṃ karonto sāmike assāmike akāsi, tasmāssa rahassaṃ aṅgaṃ pākaṭaṃ nibbattaṃ. Yasmā daṇḍaṃ paṭṭhapento paresaṃ asayhaṃ bhāraṃ āropesi, tasmāssa rahassaṃ aṅgaṃ asayhabhāro hutvā nibbattaṃ. Yasmā yasmiṃ ṭhāne ṭhitena samena bhavitabbaṃ, tasmiṃ ṭhatvā visamo ahosi, tasmāssa rahassaṅge visamā nisajjāva ahosīti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā

212. Pāradārikavatthusmiṃ so satto parassa rakkhitagopitaṃ sassāmikaṃ phassaṃ phusanto mīḷhasukhena kāmasukhena cittaṃ ramayitvā kammasabhāgatāya gūthaphassaṃ phusanto dukkhamanubhavituṃ tattha nibbatto. Paṭhamaṃ.

2. Gūthakhādasuttavaṇṇanā

213. Duṭṭhabrāhmaṇavatthu pākaṭameva. Dutiyaṃ.

3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā

214. Nicchavitthivatthusmiṃ yasmā mātugāmo nāma attano phasse anissaro, sā ca taṃ sāmikassa santakaṃ phassaṃ thenetvā paresaṃ abhiratiṃ uppādesi, tasmā kammasabhāgatāya sukhasamphassā vaṭṭitvā dukkhasamphassaṃ anubhavituṃ nicchavitthī hutvā uppannā. Tatiyaṃ.

4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā

215. Maṅgulitthivatthusmiṃ **maṅguli**nti virūpaṃ duddasikaṃ bībhacchaṃ. Sā kira yakkhadāsikammaṃ karontī ‘‘iminā ca iminā ca evaṃ balikamme kate ayaṃ nāma tumhākaṃ vaḍḍhi bhavissatī’’ti mahājanassa gandhapupphādīni vañcanāya gahetvā mahājanaṃ duddiṭṭhiṃ micchādiṭṭhiṃ gaṇhāpesi, tasmā tāya kammasabhāgatāya gandhapupphādīnaṃ thenitattā duggandhā, duddassanassa gāhitattā duddasikā virūpā bībhacchā hutvā nibbattā. Catutthaṃ.

5. Okilinīsuttavaṇṇanā

216. Okilinīvatthusmiṃ **uppakkaṃ okiliniṃ okirini**nti sā kira aṅgāracitake nipannā vipphandamānā viparivattamānā paccati, tasmā uppakkā ceva hoti uṇhena agginā pakkasarīrā, okilinī ca kilinnasarīrā, bindūnissā sarīrato paggharanti, okirinī ca aṅgārasamparikiṇṇā. Tassā hi heṭṭhatopi kiṃsukapupphavaṇṇā aṅgārā, ubhayapassesupi, ākāsatopissā upari patanti. Tena vuttaṃ – ‘‘uppakkaṃ okiliniṃ okirini’’nti. **Sā issāpakatā sapattiṃ aṅgārakaṭāhena okirī**ti tassa kira rañño ekā nāṭakinī aṅgārakaṭāhaṃ samīpe ṭhapetvā gattato udakaṃ puñchati, pāṇinā ca sedaṃ karoti. Rājāpi tāya saddhiṃ kathañca karoti, parituṭṭhākārañca dasseti. Aggamahesī taṃ asahamānā issāpakatā hutvā acirapakkantassa rañño taṃ aṅgārakaṭāhaṃ gahetvā tassā upari aṅgāre okiri. Sā taṃ kammaṃ katvā tādisaṃyeva vipākaṃ paccanubhavituṃ petaloke nibbattā. Pañcamaṃ.

6. Asīsakasuttavaṇṇanā

217. Coraghātavatthusmiṃ so rañño āṇāya dīgharattaṃ corānaṃ sīsāni chinditvā petaloke nibbattanto asīsakaṃ kabandhaṃ hutvā nibbatti. Chaṭṭhaṃ.

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā

218-222. Bhikkhuvatthusmiṃ **pāpabhikkhū**ti lāmakabhikkhu. So kira lokassa saddhādeyye cattāro paccaye paribhuñjitvā kāyavacīdvārehi asaṃyato bhinnājīvo cittakeḷiṃ kīḷanto vicari. Tato ekaṃ buddhantaraṃ niraye paccitvā petaloke nibbattanto bhikkhusadiseneva attabhāvena nibbatti. Bhikkhunīsikkhamānāsāmaṇerasāmaṇerīvatthūsupi ayameva vinicchayo. Sattamādīni.

Lakkhaṇasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Opammasaṃyuttaṃ

1. Kūṭasuttavaṇṇanā

223. Opammasaṃyuttassa paṭhame kūṭaṃ gacchantīti **kūṭaṅgamā**. Kūṭaṃ samosarantīti **kūṭasamosaraṇā. Kūṭasamugghātā**ti kūṭassa samugghātena. **Avijjāsamugghātā**ti arahattamaggena avijjāya samugghātena. **Appamattā**ti satiyā avippavāse ṭhitā hutvā. Paṭhamaṃ.

2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā

224. Dutiye **manussesu paccājāyantī**ti ye manussalokato cutā manussesu jāyanti, te evaṃ appakāti adhippāyo. **Aññatra manussehī**ti ye pana manussalokato cutā ṭhapetvā manussalokaṃ catūsu apāyesu paccājāyanti, te mahāpathaviyaṃ paṃsu viya bahutarā. Imasmiñca sutte devāpi manusseheva saṅgahitā. Tasmā yathā manussesu jāyantā appakā, evaṃ devesupīti veditabbā. Dutiyaṃ.

3. Kulasuttavaṇṇanā

225. Tatiye **suppadhaṃsiyānī**ti suviheṭhiyāni. **Kumbhatthenakehī**ti ye paragharaṃ pavisitvā dīpālokena oloketvā parabhaṇḍaṃ haritukāmā ghaṭe dīpaṃ katvā pavisanti, te kumbhatthenakā nāma, tehi kumbhatthenakehi. **Suppadhaṃsiyo hoti amanussehī**ti mettābhāvanārahitaṃ paṃsupisācakā vidhaṃsayanti, pageva uḷārā amanussā. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṃ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti cittena suṭṭhu samāraddhā. Tatiyaṃ.

4. Okkhāsuttavaṇṇanā

226. Catutthe **okkhāsata**nti mahāmukhaukkhalīnaṃ sataṃ. **Dānaṃ dadeyyā**ti paṇītabhojanabharitānaṃ mahāukkhalīnaṃ sataṃ dānaṃ dadeyya. ‘‘Ukkāsata’’ntipi pāṭho, tassa daṇḍadīpikāsatanti attho. Ekāya pana dīpikāya yattake ṭhāne āloko hoti, tato sataguṇaṃ ṭhānaṃ sattahi ratanehi pūretvā dānaṃ dadeyyāti attho. **Gadduhanamatta**nti goduhanamattaṃ, gāviyā ekavāraṃ aggathanākaḍḍhanamattanti attho. Gandhaūhanamattaṃ vā, dvīhi aṅgulīhi gandhapiṇḍaṃ gahetvā ekavāraṃ ghāyanamattanti attho. Ettakampi hi kālaṃ yo pana gabbhapariveṇavihārūpacāra paricchedena vā cakkavāḷaparicchedena vā aparimāṇāsu lokadhātūsu vā sabbasattesu hitapharaṇaṃ mettacittaṃ bhāvetuṃ sakkoti, idaṃ tato ekadivasaṃ tikkhattuṃ dinnadānato mahapphalataraṃ. Catutthaṃ.

5. Sattisuttavaṇṇanā

227. Pañcame **paṭileṇissāmī**tiādīsu agge paharitvā kappāsavaṭṭiṃ viya nāmento niyyāsavaṭṭiṃ viya ca ekato katvā alliyāpento **paṭileṇeti** nāma. Majjhe paharitvā nāmetvā dhārāya vā paharitvā dvepi dhārā ekato alliyāpento **paṭikoṭṭeti** nāma. Kappāsavaṭṭanakaraṇīyaṃ viya pavattento cirakālaṃ saṃvellitakilañjaṃ pasāretvā puna saṃvellento viya ca **paṭivaṭṭeti** nāma. Pañcamaṃ.

6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā

228. Chaṭṭhe **daḷhadhammā dhanuggahā**ti daḷhadhanuno issāsā. Daḷhadhanu nāma dvisahassathāmaṃ vuccati, dvisahassathāmaṃ nāma yassa āropitassa jiyābaddho lohasīsādīnaṃ bhāro daṇḍe gahetvā yāva kaṇḍappamāṇā ukkhittassa pathavito muccati. **Susikkhitā**ti dasadvādasavassāni ācariyakule uggahitasippā. **Katahatthā**ti yo sippameva uggaṇhāti, so katahattho na hoti, ime pana katahatthā ciṇṇavasībhāvā. **Katūpāsanā**ti rājakulādīsu dassitasippā.

Tassa purisassa javoti evarūpo añño puriso nāma na bhūtapubbo, bodhisattasseva pana javanahaṃsakālo nāma āsi. Tadā bodhisatto cattāri kaṇḍāni āhari. Tadā kirassa kaniṭṭhabhātaro ‘‘mayaṃ, bhātika, sūriyena saddhiṃ javissāmā’’ti ārocesuṃ. Bodhisatto āha – ‘‘sūriyo sīghajavo, na sakkhissatha tumhe tena saddhiṃ javitu’’nti. Te dutiyaṃ tatiyampi tatheva vatvā ekadivasaṃ ‘‘gacchāmā’’ti yugandharapabbataṃ āruhitvā nisīdiṃsu. Bodhisatto ‘‘kahaṃ me bhātaro’’ti? Pucchitvā, ‘‘sūriyena saddhiṃ javituṃ gatā’’ti vutte, ‘‘vinassissanti tapassino’’ti te anukampamāno sayampi gantvā tesaṃ santike nisīdi. Atha sūriye uggacchante dvepi bhātaro sūriyena saddhiṃyeva ākāsaṃ pakkhantā, bodhisattopi tehi saddhiṃyeva pakkhanto. Tesu ekassa apatteyeva antarabhattasamaye pakkhantaresu aggi uṭṭhahi, so bhātaraṃ pakkositvā ‘‘na sakkomī’’ti āha. Tamenaṃ bodhisatto ‘‘mā bhāyī’’ti samassāsetvā pakkhapañjarena paliveṭhetvā darathaṃ vinodetvā ‘‘gacchā’’ti pesesi.

Dutiyo yāva antarabhattā javitvā pakkhantaresu aggimhi uṭṭhahite tathevāha. Tampi so tatheva katvā ‘‘gacchā’’ti pesesi. Sayaṃ pana yāva majjhanhikā javitvā, ‘‘ete bālāti mayāpi bālena na bhavitabba’’nti nivattitvā – ‘‘adiṭṭhasahāyakaṃ bārāṇasirājaṃ passissāmī’’ti bārāṇasiṃ agamāsi. Tasmiṃ nagaramatthake paribbhamante dvādasayojanaṃ nagaraṃ pattakaṭāhena otthaṭapatto viya ahosi. Atha paribbhamantassa paribbhamantassa tattha tattha chiddāni paññāyiṃsu. Sayampi anekahaṃsasahassasadiso paññāyi. So vegaṃ paṭisaṃharitvā rājagehābhimukho ahosi. Rājā oloketvā – ‘‘āgato kira me piyasahāyo javanahaṃso’’ti vātapānaṃ vivaritvā ratanapīṭhaṃ paññāpetvā olokento aṭṭhāsi. Bodhisatto ratanapīṭhe nisīdi.

Athassa rājā sahassapākena telena pakkhantarāni makkhetvā, madhulāje ceva madhurapānakañca adāsi. Tato naṃ kataparibhogaṃ ‘‘samma, kahaṃ agamāsī’’ti? Pucchi. So taṃ pavattiṃ ārocetvā ‘‘athāhaṃ, mahārāja, yāva majjhanhikā javitvā – ‘natthi javitena attho’ti nivatto’’ti ācikkhi. Atha rājā āha – ‘‘ahaṃ, sāmi, tumhākaṃ sūriyena saddhiṃ javanavegaṃ passitukāmo’’ti. Dukkaraṃ, mahārāja, na sakkā tayā passituntі. Tena hi, sāmi, sarikkhakamattampi dassehīti. Āma, mahārāja, dhanuggahe sannipātehīti. Rājā sannipātesi. Haṃso tato cattāro gahetvā nagaramajjhe toraṇaṃ kāretvā attano gīvāya ghaṇḍaṃ piḷandhāpetvā toraṇassa upari nisīditvā – ‘‘cattāro janā toraṇaṃ nissāya catudisābhimukhā ekekaṃ kaṇḍaṃ khipantū’’ti vatvā, sayaṃ paṭhamakaṇḍeneva saddhiṃ uppatitvā, taṃ kaṇḍaṃ aggahetvāva, dakkhiṇābhimukhaṃ gatakaṇḍaṃ dhanuto ratanamattāpagataṃ gaṇhi. Dutiyaṃ dviratanamattāpagataṃ, tatiyaṃ tiratanamattāpagataṃ, catutthaṃ bhūmiṃ appattameva gaṇhi. Atha naṃ cattāri kaṇḍāni gahetvā toraṇe nisinnakāleyeva addasaṃsu. So rājānaṃ āha – ‘‘passa, mahārāja, evaṃsīgho amhākaṃ javo’’ti. Evaṃ bodhisatteneva javanahaṃsakāle tāni kaṇḍāni āharitānīti veditabbāni.

Purato dhāvantīti aggato javanti. Na panetā sabbakālaṃ puratova honti, kadāci purato, kadāci pacchato honti. Ākāsaṭṭhakavimānesu hi uyyānānipi honti pokkharaṇiyopi, tā tattha nahāyanti, udakakīḷaṃ kīḷamānā pacchatopi honti, vegena pana gantvā puna puratova dhāvanti. **Āyusaṅkhārā**ti rūpajīvitindriyaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi tato sīghataraṃ khīyati. Arūpadhammānaṃ pana bhedo na sakkā paññāpetuṃ. Chaṭṭhaṃ.

7. Āṇisuttavaṇṇanā

229. Sattame **dasārahāna**nti evaṃnāmakānaṃ khattiyānaṃ. Te kira satato dasabhāgaṃ gaṇhiṃsu, tasmā ''dasārahā''ti paññāyiṃsu. **Ānako**ti evaṃladdhanāmo mudiṅgo. Himavante kira mahākuḷīradaho ahosi. Tattha mahanto kuḷīro otiṇṇotiṇṇaṃ hatthiṃ khādati. Atha hatthī upaddutā ekaṃ kareṇuṃ sakkariṃsu ''imissā puttaṃ nissāya amhākaṃ sotthi bhavissatī''ti. Sāpi mahesakkhaṃ puttaṃ vijāyi. Te tampi sakkariṃsu. So vuddhippatto mātaraṃ pucchi, ''kasmā maṃ ete sakkarontī''ti? Sā taṃ pavattimācikkhi. So ''kiṃ mayhaṃ kuḷīro pahoti? Etha gacchāmā''ti mahāhatthiparivāro tattha gantvā paṭhamameva otari. Kuḷīro udakasaddeneva āgantvā taṃ aggahesi. Mahanto kuḷīrassa aḷo, so taṃ ito vā etto vā cāletuṃ asakkonto mukhe soṇḍaṃ pakkhipitvā viravi. Hatthino ''yaṃnissāya mayaṃ 'sotthi bhavissatī'ti amaññimhā, so paṭhamataraṃ gahito''ti tato tato palāyiṃsu.

Athassa mātā avidūre ṭhatvā ''mayaṃ thalanāgā, tumhe udakanāgā nāma, nāgehi nāgo na viheṭhetabbo''ti kuḷīraṃ piyavacanena vatvā imaṃ gāthamāha –

''Ye kuḷīrā samuddasmiṃ, gaṅgāya yamunāya ca;
Tesaṃ tvaṃ vārijo seṭṭho, muñca rodantiyā paja''nti.

Mātugāmasaddo nāma purise khobhetvā tiṭṭhati, tasmā so gahaṇaṃ sithilamakāsi. Hatthipoto vegena ubho pāde ukkhipitvā taṃ piṭṭhiyaṃ akkami. Saha akkamanā piṭṭhi mattikabhājanaṃ viya bhijji. Atha naṃ dantehi vijjhitvā ukkhipitvā thale chaḍḍetvā tuṭṭharavaṃ ravi. Atha naṃ hatthī ito cito ca āgantvā maddiṃsu. Tassa eko aḷo paṭikkamitvā pati, taṃ sakko devarājā gahetvā gato.

Itaro pana aḷo vātātapena sukkhitvā pakkalākhārasavaṇṇo ahosi, so deve vuṭṭhe udakoghena vuyhanto dasabhātikānaṃ rājūnaṃ uparisote jālaṃ pasārāpetvā gaṅgāya kīḷantānaṃ āgantvā jāle laggi. Te kīḷāpariyosāne jālamhi ukkhipiyamāne taṃ disvā pucchiṃsu ''kiṃ eta''nti? ''Kuḷīraaḷo sāmī''ti. ''Na sakkā esa ābharaṇatthāya upanetuṃ, pariyonandhāpetvā bheriṃ karissāmā''ti? Pariyonandhāpetvā pahariṃsu. Saddo dvādasayojanaṃ nagaraṃ avatthari. Tato āhaṃsu – ''na sakkā idaṃ divase divase vādetuṃ, chaṇadivasatthāya maṅgalabherī hotū''ti maṅgalabheriṃ akaṃsu. Tasmiṃ vādite mahājano anhāyitvā apiḷandhitvā hatthiyānādīni āruyha sīghaṃ sannipatanti. Iti mahājanaṃ pakkositvā viya ānetīti **ānako** tvevassa nāmaṃ ahosi.

Aññaṃ āṇiṃ odahiṃsūti aññaṃ suvaṇṇarajatādimayaṃ āṇiṃ ghaṭayiṃsu. **Āṇisaṅghāṭova avasissī**ti suvaṇṇādimayānaṃ āṇīnaṃ saṅghāṭamattameva avasesaṃ ahosi. Athassa dvādasayojanappamāṇo saddo antosālāyampi dukkhena suyyittha.

Gambhīrāti pāḷivasena gambhīrā sallasuttasadisā. **Gambhīratthā**ti atthavasena gambhīrā mahāvedallasuttasadisā (ma. ni. 1.449 ādayo). **Lokuttarā**ti lokuttaraatthadīpakā. **Suññatappaṭisaṃyuttā**ti sattasuññatadhammamattameva pakāsakā saṃkhittasaṃyuttasadisā. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabba**nti uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe ca. **Kavikatā**ti kavīhi katā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Cittakkharā**ti vicitraakkharā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Bāhirakā**ti sāsanato bahibhūtā. **Sāvakabhāsitā**ti tesaṃ tesaṃ sāvakehi bhāsitā. **Sussūsissantī**ti akkharacittatāya ceva savanasampattiyā ca attamanā hutvā sāmaṇeradaharabhikkhumātugāmamahāgahapatikādayo ''esa dhammakathiko''ti sannipatitvā sotukāmā bhavissanti. **Tasmā**ti yasmā tathāgatabhāsitā suttantā anuggayhamānā antaradhāyanti, tasmā. Sattamaṃ.

8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā

230. Aṭṭhame **kaliṅgarūpadhānā**ti kaliṅgaraghaṭikaṃ sīsūpadhānañceva pādūpadhānañca katvā. **Appamattā**ti sippuggahaṇe appamattā. **Ātāpino**ti uṭṭhānavīriyātāpena yuttā. **Upāsanasmi**nti sippānaṃ abhiyoge ācariyānañca payirupāsane. Te kira tadā pātova uṭṭhāya sippasālaṃ gacchanti, tattha sippaṃ uggahetvā sajjhāyādīhi abhiyogaṃ katvā mukhaṃ dhovitvā yāgupānāya gacchanti. Yāguṃ pivitvā puna sippasālaṃ gantvā sippaṃ gaṇhitvā sajjhāyaṃ karontā pātarāsāya gacchanti. Katapātarāsā samānā ‘‘mā pamādena ciraṃ niddokkamanaṃ ahosī’’ti khadiraghaṭikāsu sīse ca pāde ca upadahitvā thokaṃ nipajjitvā puna sippasālaṃ gantvā sippaṃ gahetvā sajjhāyanti. Sāyaṃ sajjhāyaṃ karontā ca gehaṃ gantvā bhuttasāyamāsā paṭhamayāmaṃ sajjhāyaṃ katvā sayanakāle tatheva kaliṅgaraṃ upadhānaṃ katvā sayanti. Evaṃ te akkhaṇavedhino vālavedhino ca ahesuṃ. Idaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Otāranti vivaraṃ. **Ārammaṇa**nti paccayaṃ. **Padhānasmi**nti padhānabhūmiyaṃ vīriyaṃ kurumānā. Paṭhamabodhiyaṃ kira bhikkhū bhattakiccaṃ katvāva kammaṭṭhānaṃ manasi karonti. Tesaṃ manasikarontānaṃyeva sūriyo atthaṃ gacchati. Te nhāyitvā puna caṅkamaṃ otaritvā paṭhamayāmaṃ caṅkamanti. Tato ‘‘mā ciraṃ niddāyimhā’’ti sarīradarathavinodanatthaṃ nipajjantā kaṭṭhakhaṇḍaṃ upadahitvā nipajjanti, te puna pacchimayāme vuṭṭhāya caṅkamaṃ otaranti. Te sandhāya idaṃ vuttaṃ. Ayampi dīpo tiṇṇaṃ rājūnaṃ kāle ekaghaṇḍinigghoso ekapadhānabhūmi ahosi. Nānāmukhe pahaṭaghaṇḍi pilicchikoḷiyaṃ osarati, kalyāṇiyaṃ pahaṭaghaṇḍi nāgadīpe osarati. ‘‘Ayaṃ bhikkhu puthujjano, ayaṃ puthujjano’’ti aṅguliṃ pasāretvā dassetabbo ahosi. Ekadivasaṃ sabbe arahantova ahesuṃ. **Tasmā**ti yasmā kaliṅgarūpadhānānaṃ māro ārammaṇaṃ na labhati, tasmā. Aṭṭhamaṃ.

9. Nāgasuttavaṇṇanā

231. Navame **ativela**nti atikkantavelaṃ kālaṃ atikkantappamāṇaṃ kālaṃ. **Kimaṅgaṃ panāha**nti ahaṃ pana kiṃkāraṇā na upasaṅkamissāmi? **Bhisamuḷāla**nti bhisañceva muḷālañca. **Abbuhetvā**ti uddharitvā. **Bhiṅkacchāpā**ti hatthipotakā. Te kira abhiṇhaṃ bhiṅkārasaddaṃ karonti, tasmā bhiṅkacchāpāti vuccanti. **Pasannākāraṃ karontī**ti pasannehi kattabbākāraṃ karonti, cattāro paccaye denti. **Dhammaṃ bhāsantī**ti ekaṃ dve jātakāni vā suttante vā uggaṇhitvā asambhinnena sarena dhammaṃ desenti. **Pasannākāraṃ karontī**ti tesaṃ tāya desanāya pasannā gihī paccaye denti. **Neva vaṇṇāya hoti na balāyā**ti neva guṇavaṇṇāya, na ñāṇabalāya hoti, guṇavaṇṇe pana parihāyante sarīravaṇṇopi sarīrabalampi parihāyati, tasmā sarīrassa neva vaṇṇāya na balāya hoti. Navamaṃ.

10. Biḷārasuttavaṇṇanā

232. Dasame **sandhisamalasaṃkaṭīre**ti ettha **sandhī**ti bhinnagharānaṃ sandhi, **samalo**ti gāmato gūthanikkhamanamaggo, **saṃkaṭīra**nti saṅkāraṭṭhānaṃ. **Mudumūsi**nti mudukaṃ mūsikaṃ. **Vuṭṭhānaṃ paññāyatī**ti desanā paññāyati. Dasamaṃ.

11. Siṅgālasuttavaṇṇanā

233. Ekādasame **yena yena icchatī**ti so jarasiṅgālo icchiticchitaṭṭhāne iriyāpathakappanena sītavātūpavāyanena ca antarantarā cittassādampi labhatīti dasseti. **Sakyaputtiyapaṭiñño**ti idaṃ devadattaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi ettakampi cittassādaṃ anāgate attabhāve na labhissatīti. Ekādasamaṃ.

12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā

234. Dvādasame **kataññutā**ti katajānanaṃ. **Kataveditā**ti katavisesajānanaṃ. Tatridaṃ jarasiṅgālassa kataññutāya vatthu – satta kira bhātaro khettaṃ kasanti. Tesaṃ sabbakaniṭṭho khettapariyante ṭhatvā gāvo rakkhati. Athekaṃ jarasiṅgālaṃ ajagaro gaṇhi, so taṃ disvā yaṭṭhiyā

pothetvā vissajjāpesi. Ajagaro siṅgālaṃ vissajjetvā tameva gaṇhi. Siṅgālo cintesi – ‘‘mayhaṃ iminā jīvitaṃ dinnaṃ, ahampi imassa dassāmī’’ti yāgughaṭassa upari ṭhapitaṃ vāsiṃ mukhena ḍaṃsitvā tassa santikaṃ agamāsi. Itare bhātaro disvā, ‘‘siṅgālo vāsiṃ haratī’’ti anubandhiṃsu. So tehi diṭṭhabhāvaṃ ñatvā vāsiṃ tassa santike chaḍḍetvā palāyi. Itare āgantvā kaniṭṭhaṃ ajagarena gahitaṃ disvā vāsiyā ajagaraṃ chinditvā taṃ gahetvā agamaṃsu. Evaṃ jarasiṅgāle siyā yā kāci kataññutā kataveditā. **Sakyaputtiyapaṭiññe**ti idampi devadattassa ācārameva sandhāya vuttanti. Dvādasamaṃ.

Opammasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhusaṃyuttaṃ

1. Kolitasuttavaṇṇanā

235. Bhikkhusaṃyuttassa paṭhame, **āvuso**ti sāvakānaṃ ālāpo. Buddhā hi bhagavanto sāvake ālapantā, ‘‘bhikkhave’’ti ālapanti, sāvakā pana ‘‘buddhehi sadisā mā homā’’ti, ‘‘āvuso’’ti paṭhamaṃ vatvā pacchā, ‘‘bhikkhave’’ti bhaṇanti. Buddhehi ca ālapite bhikkhusaṅgho, ‘‘bhante’’ti paṭivacanaṃ deti sāvakehi, ‘‘āvuso’’ti. **Ayaṃ vuccatī**ti yasmā dutiyajjhāne vitakkavicārā nirujjhanti, yesaṃ nirodhā saddāyatanaṃ appavattiṃ gacchati, tasmā yadetaṃ dutiyaṃ jhānaṃ nāma, ayaṃ vuccati ‘‘ariyānaṃ tuṇhībhāvo’’ti. Ayamettha yojanā. ‘‘Dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo’’ti ettha pana kammaṭṭhānamanasikāropi paṭhamajjhānādīnipi ariyo tuṇhībhāvotveva saṅkhaṃ gatāni.

Vitakkasahagatāti vitakkārammaṇā. **Saññāmanasikārā**ti saññā ca manasikāro ca. **Samudācarantī**ti pavattanti. Therassa kira dutiyajjhānaṃ na paguṇaṃ. Athassa tato vuṭṭhitassa vitakkavicārā na santato upaṭṭhahiṃsu. Iccassa dutiyajjhānampi saññāmanasikārāpi hānabhāgiyāva ahesuṃ, taṃ dassento evamāha. **Saṇṭhapehī**ti sammā ṭhapehi. **Ekodibhāvaṃ karohī**ti ekaggaṃ karohi. **Samādahā**ti sammā ādaha āropehi. **Mahābhiññata**nti chaḷabhiññataṃ. Satthā kira iminā upāyena satta divase therassa hānabhāgiyaṃ samādhiṃ vaḍḍhetvā theraṃ chaḷabhiññataṃ pāpesi. Paṭhamaṃ.

2. Upatissasuttavaṇṇanā

236. Dutiye **atthi nu kho taṃ kiñci lokasmi**nti idaṃ atiuḷārampi sattaṃ vā saṅkhāraṃ vā sandhāya vuttaṃ. **Satthupi kho**ti idaṃ yasmā ānandattherassa satthari adhimatto chando ca pemañca, tasmā ‘‘kiṃ nu kho imassa therassa satthu vipariṇāmenapi sokādayo nuppajjeyyu’’nti jānanatthaṃ pucchati? **Dīgharatta**nti sūkarakhataleṇadvāre dīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasuttantaṃ desitadivasato paṭṭhāya atikkantakālaṃ sandhāyāha. Tasmiñhi divase therassa ime vaṭṭānugatakilesā samūhatāti. Dutiyaṃ.

3. Ghaṭasuttavaṇṇanā

237. Tatiye **ekavihāre**ti ekasmiṃ gabbhe. Tadā kira bahū āgantukā bhikkhū sannipatiṃsu. Tasmiṃ pariveṇaggena vā vihāraggena vā senāsanesu apāpuṇantesu dvinnaṃ therānaṃ eko gabbho sampatto. Te divā pāṭiyekkesu ṭhānesu nisīdanti, rattiṃ pana nesaṃ antare cīvarasāṇiṃ pasārenti. Te attano attano pattapattaṭṭhāneyeva nisīdanti. Tena vuttaṃ ‘‘ekavihāre’’ti. **Oḷārikenā**ti idaṃ oḷārikārammaṇataṃ sandhāya vuttaṃ. Dibbacakkhudibbasotadhātuvihārena hi so vihāsi, tesañca rūpāyatanasaddāyatanasaṅkhātaṃ oḷārikaṃ ārammaṇaṃ. Iti dibbacakkhunā rūpassa diṭṭhattā dibbāya ca sotadhātuyā saddassa sutattā so vihāro oḷāriko nāma jāto. **Dibbacakkhu visujjhī**ti bhagavato rūpadassanatthāya visuddhaṃ ahosi. **Dibbā ca sotadhātū**ti sāpi bhagavato saddasuṇanatthaṃ visujjhi. Bhagavatopi therassa rūpadassanatthañceva saddasuṇanatthañca tadubhayaṃ visujjhi. Tadā kira thero ‘‘kathaṃ nu kho etarahi satthā viharatī’’ti ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā satthāraṃ jetavane vihāre gandhakuṭiyaṃ nisinnaṃ disvā tassa dibbāya sotadhātuyā saddaṃ suṇi. Satthāpi tatheva akāsi.

Evaṃ te aññamaññaṃ passiṃsu ceva, saddañca assosuṃ.

Āraddhavīriyoti paripuṇṇavīriyo paggahitavīriyo. **Yāvadeva upanikkhepanamattāyā**ti tiyojanasahassavitthārassa himavato santike ṭhapitā sāsapamattā pāsāṇasakkharā ‘‘himavā nu kho mahā, ayaṃ nu kho pāsāṇasakkharā’’ti evaṃ yāva upanikkhepanamattasseva atthāya bhaveyyāti vuttaṃ hoti. Paratopi eseva nayo. **Kappa**nti āyukappaṃ. **Loṇaghaṭāyā**ti cakkavāḷamukhavaṭṭiyā ādhārakaṃ katvā mukhavaṭṭiyā brahmalokaṃ āhacca ṭhitāya loṇacāṭiyāti dasseti.

Ime pana therā upamaṃ āharantā sarikkhakeneva ca vijjamānaguṇena ca āhariṃsu. Kathaṃ? Ayañhi iddhi nāma accuggataṭṭhena ceva vipulaṭṭhena ca himavantasadisā, paññā catubhūmakadhamme anupavisitvā ṭhitaṭṭhena sabbabyañjanesu anupaviṭṭhaloṇarasasadisā. Evaṃ tāva sarikkhakaṭṭhena āhariṃsu. Samādhilakkhaṇaṃ pana mahāmoggallānattherassa vibhūtaṃ pākaṭaṃ. Kiñcāpi sāriputtattherassa avijjamānaiddhi nāma natthi, bhagavatā pana ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ mahāmoggallāno’’ti ayameva etadagge ṭhapito. Vipassanālakkhaṇaṃ pana sāriputtattherassa vibhūtaṃ pākaṭaṃ. Kiñcāpi mahāmoggallānattherassāpi paññā atthi, bhagavatā pana ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ sāriputto’’ti (a. ni. 1.189) ayameva etadagge ṭhapito. Tasmā yathā ete aññamaññassa dhuraṃ na pāpuṇanti, evaṃ vijjamānaguṇena āhariṃsu. Samādhilakkhaṇasmiñhi mahāmoggallāno nipphattiṃ gato, vipassanālakkhaṇe sāriputtatthero, dvīsupi etesu sammāsambuddhoti. Tatiyaṃ.

4. Navasuttavaṇṇanā

238. Catutthe **appossukko**ti nirussukko. **Saṅkasāyatī**ti viharati. **Veyyāvacca**nti cīvare kattabbakiccaṃ. **Ābhicetasikāna**nti abhicittaṃ uttamacittaṃ nissitānaṃ. **Nikāmalābhī**ti icchiticchitakkhaṇe samāpajjanasamatthatāya nikāmalābhī. **Akicchalābhī**ti jhānapāripanthike sukhena vikkhambhetvā samāpajjanasamatthatāya adukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti yathāparicchedena vuṭṭhānasamatthatāya vipulalābhī, paguṇajjhānoti attho. **Sithilamārabbhā**ti sithilavīriyaṃ pavattetvā. Catutthaṃ.

5. Sujātasuttavaṇṇanā

239. Pañcame **abhirūpo**ti aññāni rūpāni atikkantarūpo. **Dassanīyo**ti daṭṭhabbayutto. **Pāsādiko**ti dassanena cittaṃ pasādetuṃ samattho. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti chavivaṇṇasundaratāya. Pañcamaṃ.

6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

240. Chaṭṭhe **dubbaṇṇa**nti virūpasarīravaṇṇaṃ. **Okoṭimaka**nti rassaṃ. **Paribhūtarūpa**nti pamāṇavasena paribhūtajātikaṃ. Taṃ kira chabbaggiyā bhikkhū, ‘‘āvuso bhaddiya, āvuso, bhaddiyā’’ti tattha tattha parāmasitvā nānappakāraṃ kīḷanti ākaḍḍhanti parikaḍḍhanti. Tena vuttaṃ ‘‘paribhūtarūpa’’nti. Kasmā panesa evarūpo jāto? Ayaṃ kira atīte eko mahārājā ahosi, tassa mahallakā ca mahallakitthiyo ca paṭikūlā honti. So sace mahallake passati, tesaṃ cūḷaṃ ṭhapāpetvā kacchaṃ bandhāpetvā yathāruci kīḷāpeti. Mahallakitthiyopi disvā tāsampi icchiticchitaṃ vippakāraṃ katvā yathāruci kīḷāpeti. Tesaṃ puttadhītādīnaṃ santike mahāsārajjaṃ uppajjati. Tassa pāpakiriyā pathavito paṭṭhāya chadevaloke ekakolāhalaṃ akāsi.

Atha sakko cintesi – ‘‘ayaṃ andhabālo mahājanaṃ viheṭheti, karissāmissa niggaha’’nti. So mahallakagāmiyavaṇṇaṃ katvā yānake ekaṃ takkacāṭiṃ āropetvā yānaṃ pesento nagaraṃ pavisati. Rājāpi hatthiṃ āruyha nagarato nikkhanto taṃ disvā – ‘‘ayaṃ mahallako takkayānakena amhākaṃ abhimukho āgacchati, vāretha vārethā’’ti āha. Manussā ito cito ca pakkhandantāpi na passanti. Sakko hi ‘‘rājāva maṃ passatu, mā aññe’’ti evaṃ adhiṭṭhahi. Atha tesu manussesu ‘‘kahaṃ, deva, kahaṃ devā’’ti vadantesu eva rājā saha hatthinā vaccho viya dhenuyā yānassa heṭṭhā pāvisi. Sakko takkacāṭiṃ bhindi.

Rājā sīsato paṭṭhāya takkena kilinnasarīro ahosi. So sarīraṃ ubbaṭṭāpetvā uyyānapokkharaṇiyaṃ nhatvā alaṅkatasarīro nagaraṃ pavisanto puna taṃ addasa. Disvā ‘‘ayaṃ so amhehi diṭṭhamahallako puna dissati. Vāretha vāretha na’’nti āha. Manussā ‘‘kahaṃ, deva, kahaṃ, devā’’ti ito cito ca vidhāviṃsu. So paṭhamavippakārameva puna pāpuṇi. Tasmiṃ khaṇe sakko goṇe ca yānañca antaradhāpetvā ākāse ṭhatvā āha, ‘‘andhabāla, tvaṃ mayi takkavāṇijako eso’’ti saññaṃ karosi, sakkohaṃ devarājā, ‘‘tavetaṃ pāpakiriyaṃ nivāressāmī’’ti āgato, ‘‘mā puna evarūpaṃ akāsī’’ti santajjetvā agamāsi. Iminā kammena so dubbaṇṇo ahosi.

Vipassīsammāsambuddhakāle panesa cittapattakokilo nāma hutvā kheme migadāye vasanto ekadivasaṃ himavantaṃ gantvā madhuraṃ ambaphalaṃ tuṇḍena gahetvā āgacchanto bhikkhusaṅghaparivāraṃ satthāraṃ disvā cintesi – ‘‘ahaṃ aññesu divasesu rittako tathāgataṃ passāmi. Ajja pana me imaṃ ambapakkaṃ atthi, dasabalassa taṃ dassāmī’’ti otaritvā ākāse carati. Satthā tassa cittaṃ ñatvā upaṭṭhākaṃ olokesi. So pattaṃ nīharitvā dasabalaṃ vanditvā satthu hatthe ṭhapesi. Kokilo dasabalassa patte ambapakkaṃ patiṭṭhāpesi. Satthā tattheva nisīditvā taṃ paribhuñji. Kokilo pasannacitto punappunaṃ dasabalassa guṇe āvajjetvā dasabalaṃ vanditvā attano kulāvakaṃ gantvā sattāhaṃ pītisukheneva vītināmesi. Iminā kammena saro madhuro ahosi.

Kassapasammāsambuddhakāle pana cetiye āraddhe ‘‘kiṃpamāṇaṃ karoma? Sattayojanappamāṇaṃ. Atimahantaṃ etaṃ, chayojanappamāṇaṃ karoma. Idampi atimahantaṃ, pañcayojanaṃ karoma, catuyojanaṃ, tiyojanaṃ, dviyojana’’nti. Ayaṃ tadā jeṭṭhakavaḍḍhakī hutvā, ‘‘evaṃ, bho, anāgate sukhapaṭijaggitaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti vatvā rajjuṃ ādāya parikkhipanto gāvutamattake ṭhatvā, ‘‘ekekaṃ mukhaṃ gāvutaṃ hotu, cetiyaṃ yojanāvaṭṭaṃ yojanubbedhaṃ bhavissatī’’ti āha. Te tassa vacane aṭṭhaṃsu. Cetiyaṃ sattadivasasattamāsādhikehi sattahi saṃvaccharehi niṭṭhitaṃ. Iti appamāṇassa buddhassa pamāṇaṃ akāsīti. Tena kammena okoṭimako jāto.

Hatthayo pasadā migāti hatthino ca pasadamigā ca. **Natthi kāyasmiṃ tulyatā**ti kāyasmiṃ pamāṇaṃ nāma natthi, akāraṇaṃ kāyapamāṇanti attho. Chaṭṭhaṃ.

7. Visākhasuttavaṇṇanā

241. Sattame **poriyā vācāyā**ti puravāsīnaṃ nagaramanussānaṃ vācāsadisāya aparihīnakkharapadāya madhuravācāya. **Vissaṭṭhāyā**ti asandiddhāya apalibuddhāya, pittasemhehi anupahatāyāti attho. **Anelagalāyā**ti yathā dandhamanussā mukhena kheḷaṃ gaḷantena vācaṃ bhāsanti, na evarūpāya, atha kho niddosāya visadavācāya. **Pariyāpannāyā**ti catusaccapariyāpannāya cattāri saccāni amuñcitvā pavattāya. **Anissitāyā**ti vaṭṭanissitaṃ katvā akathitāya. **Dhammo hi isinaṃ dhajo**ti navavidhalokuttaradhammo isīnaṃ dhajo nāmāti. Sattamaṃ.

8. Nandasuttavaṇṇanā

242. Aṭṭhame **ākoṭitapaccākoṭitānī**ti ekasmiṃ passe pāṇinā vā muggarena vā ākoṭanena ākoṭitāni, parivattetvā ākoṭanena paccākoṭitāni. **Añjetvā**ti añjanena pūretvā. **Acchaṃ patta**nti vippasannavaṇṇaṃ mattikāpattaṃ. Kasmā pana thero evamakāsīti? Satthu ajjhāsayajānanatthaṃ. Evaṃ kirassa ahosi ‘‘sace satthā ‘sobhati vata me ayaṃ kaniṭṭhabhātiko’ti vakkhati, yāvajīvaṃ iminā vākārena carissāmi. Sace ettha dosaṃ dassati, imaṃ ākāraṃ pahāya saṅkāracoḷaṃ gahetvā cīvaraṃ katvā dhārento pariyantasenāsane vasanto carissāmī’’ti. **Assasī**ti bhavissasi.

Aññātuñchenāti abhilakkhitesu issarajanagehesu kaṭukabhaṇḍasambhāraṃ sugandhaṃ bhojanaṃ pariyesantassa uñcho ñātuñcho nāma. Gharapaṭipāṭiyā pana dvāre ṭhitena laddhaṃ missakabhojanaṃ aññātuñcho nāma. Ayamidha adhippeto. **Kāmesu anapekkhina**nti vatthukāmakilesakāmesu nirapekkhaṃ. **Āraññiko cā**tiādi sabbaṃ samādānavaseneva vuttaṃ. **Kāmesu ca anapekkho**ti idaṃ suttaṃ devaloke accharāyo dassetvā āgatena aparabhāge kathitaṃ. Imassa kathitadivasato paṭṭhāya thero ghaṭento vāyamanto katipāheneva arahatte patiṭṭhāya sadevake loke aggadakkhiṇeyyo jāto. Aṭṭhamaṃ.

9. Tissasuttavaṇṇanā

243. Navame **dummano**ti uppannadomanasso. Kasmā panāyaṃ evaṃ dukkhī dummano jātoti? Khattiyapabbajito hesa, tena naṃ pabbājetvā dupaṭṭasāṭakaṃ nivāsāpetvā varacīvaraṃ pārupetvā akkhīni añjetvā manosilātelena sīsaṃ makkhesuṃ. So bhikkhūsu rattiṭṭhānadivāṭṭhānaṃ gatesu ‘‘bhikkhunā nāma vivittokāse nisīditabba’’nti ajānanto bhojanasālaṃ gantvā mahāpīṭhaṃ āruhitvā nisīdi. Disāvacarā āgantukā paṃsukūlikā bhikkhū āgantvā, ‘‘imināva nīhārena rajokiṇṇehi gattehi na sakkā dasabalaṃ passituṃ. Bhaṇḍakaṃ tāva ṭhapessāmā’’ti bhojanasālaṃ agamaṃsu. So tesu mahātheresu āgacchantesu niccalo nisīdiyeva. Aññe bhikkhū ‘‘pādavattaṃ karoma, tālavaṇṭena bījāmā’’ti āpucchanti. Ayaṃ pana nisinnakova ‘‘kativassatthā’’ti? Pucchitvā, ‘‘mayaṃ avassikā. Tumhe pana kativassatthā’’ti? Vutte, ‘‘mayaṃ ajja pabbajitā’’ti āha. Atha naṃ bhikkhū, ‘‘āvuso, adhunā chinnacūḷosi, ajjāpi te sīsamūle ūkāgandho vāyatiyeva, tvaṃ nāma ettakesu vuḍḍhataresu vattaṃ āpucchantesu nissaddo niccalo nisinno, apacitimattampi te natthi, kassa sāsane pabbajitosī’’ti? Parivāretvā taṃ vācāsattīhi paharantā ‘‘kiṃ tvaṃ iṇaṭṭo vā bhayaṭṭo vā jīvituṃ asakkonto pabbajito’’ti? Āhaṃsu. So ekampi theraṃ olokesi, tena ‘‘kiṃ maṃ olokesi mahallakā’’ti? Vutte aññaṃ olokesi, tenapi tatheva vutte athassa ‘‘ime maṃ parivāretvā vācāsattīhi vijjhantī’’ti khattiyamāno uppajji. Akkhīsu maṇivaṇṇāni assūni sañcariṃsu. Tato ne āha – ‘‘kassa santikaṃ āgatatthā’’ti. Te ‘‘kiṃ pana tvaṃ ‘mayhaṃ santikaṃ āgatā’ti? Amhe maññasi gihibyañjanabhaṭṭhakā’’ti vatvā, ‘‘sadevake loke aggapuggalassa satthu santikaṃ āgatamhā’’ti āhaṃsu. So ‘‘mayhaṃ bhātu santike āgatā tumhe, yadi evaṃ idāni vo āgatamaggeneva gamanaṃ karissāmī’’ti kujjhitvā nikkhanto antarāmagge cintesi – ‘‘mayi imināva nīhārena gate satthā ete na nīharāpessatī’’ti dukkhī dummano assūni pavattayamāno agamāsi. Iminā kāraṇena esa evaṃ jātoti.

Vācāsannitodakenāti vacanapatodena. **Sañjambharimakaṃsū**ti sañjambharitaṃ nirantaraṃ phuṭaṃ akaṃsu, upari vijjhiṃsūti vuttaṃ hoti. **Vattā**ti pare yadicchakaṃ vadatiyeva. **No ca vacanakkhamo**ti paresaṃ vacanaṃ khamituṃ na sakkoti. Idāni tāva tvaṃ iminā kopena iminā vuttavācāsannitodakena viddho. Atīte pana raṭṭhato ca pabbājitoti. Evaṃ vutte, ‘‘katarasmiṃ kāle bhagavā’’ti? Bhikkhū bhagavantaṃ yāciṃsu.

Satthā āha – atīte bārāṇasiyaṃ bārāṇasirājā rajjaṃ kāresi. Atheko jātimā, eko mātaṅgoti dve isayo bārāṇasiṃ agamaṃsu. Tesu jātimā puretaraṃ gantvā kumbhakārasālāyaṃ nisīdi. Mātaṅgo tāpaso pacchā gantvā tattha okāsaṃ yāci kumbhakāro ‘‘atthettha paṭhamataraṃ paviṭṭho pabbajito, taṃ pucchā’’ti āha. So attano parikkhāraṃ gahetvā sālāya dvāramūle ṭhatvā, ‘‘amhākampi ācariya ekarattivāsāya okāsaṃ dethā’’ti āha. ‘‘Pavisa, bho’’ti. Pavisitvā nisinnaṃ, ‘‘bho, kiṃ gottosī’’ti? Pucchi. ‘‘Caṇḍālagottomhī’’ti. ‘‘Na sakkā tayā saddhiṃ ekaṭṭhāne nisīdituṃ, ekamantaṃ gacchā’’ti. So ca tattheva tiṇasanthārakaṃ pattharitvā nipajji, jātimā dvāraṃ nissāya nipajji. Itaro passāvatthāya nikkhamanto taṃ urasmiṃ akkami. ‘‘Ko eso’’ti ca vutte? ‘‘Ahaṃ ācariyā’’ti āha. ‘‘Re caṇḍāla, kiṃ aññato maggaṃ na passasi? Atha me āgantvā akkamasī’’ti. ‘‘Ācariya, adisvā me akkantosi, khama mayha’’nti. So mahāpurise bahi nikkhante cintesi – ‘‘ayaṃ paccāgacchantopi itova āgamissatī’’ti parivattetvā nipajji. Mahāpurisopi ‘‘ācariyo ito sīsaṃ katvā nipanno, pādasamīpena gamissāmī’’ti pavisanto puna urasmiṃyeva akkami. ‘‘Ko eso’’ti ca vutte? ‘‘Ahaṃ ācariyā’’ti āha. ‘‘Paṭhamaṃ tāva te ajānantena kataṃ, idāni maṃ ghaṭentova akāsi, sūriye te uggacchante sattadhā muddhā phalatū’’ti sapi. Mahāpuriso kiñci avatvā purearuṇeyeva sūriyaṃ gaṇhi, nāssa uggantuṃ adāsi. Manussā ca hatthiassādayo ca pabujjhiṃsu.

Manussā rājakulaṃ gantvā, ‘‘deva, sakalanagare appabuddho nāma natthi, na ca aruṇuggaṃ paññāyati, kinnu kho eta’’nti? Tena hi nagaraṃ parivīmaṃsathāti. Te parivīmaṃsantā kumbhakārasālāyaṃ dve tāpase disvā, ‘‘imesaṃ etaṃ kammaṃ bhavissatī’’ti gantvā rañño ārocesuṃ. Raññā ca ‘‘pucchatha ne’’ti vuttā āgantvā jātimantaṃ pucchiṃsu – ‘‘tumhehi andhakāraṃ kata’’nti. ‘‘Na mayā kataṃ, esa pana kūṭajaṭilo chavo anantamāyo, taṃ pucchathā’’ti. Te āgantvā mahāpurisaṃ pucchiṃsu – ‘‘tumhehi, bhante, andhakāraṃ kata’’nti. ‘‘Āma ayaṃ ācariyo maṃ abhisapi, tasmā mayā kata’’nti. Te gantvā rañño ārocesuṃ. Rājāpi āgantvā mahāpurisaṃ ‘‘tumhehi kataṃ, bhante’’ti? Pucchi. ‘‘Āma, mahārājā’’ti. ‘‘Kasmā bhante’’ti? ‘‘Iminā abhisapitomhi, sace maṃ eso khamāpessati, sūriyaṃ vissajjessāmī’’ti. Rājā ‘‘khamāpetha, bhante, eta’’nti āha. Itaro ‘‘mādiso jātimā kiṃ evarūpaṃ caṇḍālaṃ khamāpessati? Na khamāpemī’’ti.

Atha naṃ manussā ‘‘na kiṃ tvaṃ attano ruciyā khamāpessasī’’ti? Vatvā hatthesu ca pādesu ca gahetvā pādamūle nipajjāpetvā ‘‘khamāpehī’’ti āhaṃsu. So nissaddo nipajji. Punapi naṃ ‘‘khamāpehī’’ti āhaṃsu. Tato ‘‘khama mayhaṃ, ācariyā’’ti āha. Mahāpuriso ‘‘ahaṃ tāva tuyhaṃ khamitvā sūriyaṃ vissajjessāmi, sūriye pana uggate tava sīsaṃ sattadhā phalissatī’’ti vatvā, ‘‘imassa sīsappamāṇaṃ mattikāpiṇḍaṃ matthake ṭhapetvā etaṃ nadiyā galappamāṇe udake ṭhapethā’’ti āha. Manussā tathā akaṃsu. Ettāvatā saraṭṭhakaṃ rājabalaṃ sannipati. Mahāpuriso sūriyaṃ muñci. Sūriyarasmi āgantvā mattikāpiṇḍaṃ pahari. So sattadhā bhijji. Tāvadeva so nimujjitvā ekena titthena uttaritvā palāyi. Satthā imaṃ vatthuṃ āharitvā, ‘‘idāni tāva tvaṃ bhikkhūnaṃ santike paribhāsaṃ labhasi, pubbepi imaṃ kodhaṃ nissāya raṭṭhato pabbājito’’ti anusandhiṃ ghaṭetvā atha naṃ ovadanto **na kho te taṃ tissa patirūpa**ntiādimāha. Navamaṃ.

10. Theranāmakasuttavaṇṇanā

244. Dasame **vaṇṇavādī**ti ānisaṃsavādī. **Yaṃ atītaṃ taṃ pahīna**nti atīte khandhapañcake chandarāgappahānena taṃ pahīnaṃ nāma hoti. **Anāgata**nti anāgatampi khandhapañcakaṃ tattha chandarāgapaṭinissaggena paṭinissaṭṭhaṃ nāma hoti. **Sabbābhibhu**nti sabbā khandhāyatanadhātuyo ca tayo bhave ca abhibhavitvā ṭhitaṃ. **Sabbavidu**nti taṃ vuttappakāraṃ sabbaṃ viditaṃ pākaṭaṃ katvā ṭhitaṃ. **Sabbesu dhammesū**ti tesveva dhammesu taṇhādiṭṭhilepehi anupalittaṃ. **Sabbañjaha**nti tadeva sabbaṃ tattha chandarāgappahānena jahitvā ṭhitaṃ. **Taṇhakkhaye vimutta**nti taṇhakkhayasaṅkhāte nibbāne tadārammaṇāya vimuttiyā vimuttaṃ. Dasamaṃ.

11. Mahākappinasuttavaṇṇanā

245. Ekādasame **mahākappino**ti evaṃnāmako abhiññābalappatto asītimahāsāvakānaṃ abbhantaro mahāthero. So kira gihikāle kukkuṭavatīnagare tiyojanasatikaṃ rajjaṃ akāsi. Pacchimabhavikattā pana tathārūpaṃ sāsanaṃ sotuṃ ohitasoto vicarati. Athekadivasaṃ amaccasahassaparivuto uyyānakīḷikaṃ agamāsi. Tadā ca majjhimadesato jaṅghavāṇijā taṃ nagaraṃ gantvā, bhaṇḍaṃ paṭisāmetvā, ‘‘rājānaṃ passissāmā’’ti paṇṇākārahatthā rājakuladvāraṃ gantvā, ‘‘rājā uyyānaṃ gato’’ti sutvā, uyyānaṃ gantvā, dvāre ṭhitā, paṭihārassa ārocayiṃsu. Atha rañño nivedite rājā pakkosāpetvā niyyātitapaṇṇākāre vanditvā ṭhite, ‘‘tātā, kuto āgatatthā’’ti? Pucchi. ‘‘Sāvatthito devā’’ti. ‘‘Kacci vo raṭṭhaṃ subhikkhaṃ, dhammiko rājā’’ti? ‘‘Āma, devā’’ti. ‘‘Atthi pana tumhākaṃ dese kiñci sāsana’’nti? ‘‘Atthi, deva, na pana sakkā ucchiṭṭhamukhehi kathetu’’nti. Rājā suvaṇṇabhiṅgārena udakaṃ dāpesi. Te mukhaṃ vikkhāletvā dasabalābhimukhā añjaliṃ paggaṇhitvā, ‘‘deva, amhākaṃ dese buddharatanaṃ nāma uppanna’’nti āhaṃsu. Rañño ‘‘buddho’’ti vacane sutamatte sakalasarīraṃ pharamānā pīti uppajji. Tato ‘‘buddhoti, tātā, vadathā’’ti? Āha. ‘‘Buddhoti deva vadāmā’’ti. Evaṃ tikkhattuṃ vadāpetvā, ‘‘buddhoti padaṃ aparimāṇaṃ, nāssa sakkā parimāṇaṃ kātu’’nti tasmiṃyeva pasanno satasahassaṃ datvā puna ‘‘aññaṃ kiṃ sāsana’’nti? Pucchi. ‘‘Deva dhammaratanaṃ nāma uppanna’’nti. Tampi sutvā tatheva tikkhattuṃ paṭiññaṃ gahetvā aparampi satasahassaṃ datvā puna ‘‘aññaṃ kiṃ sāsana’’nti? Pucchi. ‘‘Saṅgharatanaṃ deva uppanna’’nti. Tampi sutvā tatheva tikkhattuṃ paṭiññaṃ gahetvā aparampi satasahassaṃ datvā dinnabhāvaṃ paṇṇe likhitvā, ‘‘tātā, deviyā santikaṃ gacchathā’’ti pesesi. Tesu gatesu amacce pucchi, ‘‘tātā, buddho loke uppanno, tumhe kiṃ karissathā’’ti? ‘‘Deva tumhe kiṃ kattukāmā’’ti? ‘‘Ahaṃ pabbajissāmī’’ti. ‘‘Mayampi pabbajissāmā’’ti. Te sabbepi gharaṃ vā kuṭumbaṃ vā anapaloketvā ye asse āruyha gatā, teheva nikkhamiṃsu.

Vāṇijā anojādeviyā santikaṃ gantvā paṇṇaṃ dassesuṃ. Sā vācetvā ‘‘raññā tumhākaṃ bahū kahāpaṇā dinnā, kiṃ tumhehi kataṃ, tātā’’ti? Pucchi. ‘‘Piyasāsanaṃ devi ānīta’’nti. ‘‘Amhepi sakkā, tātā, suṇāpetu’’nti. ‘‘Sakkā devi, ucchiṭṭhamukhehi pana vattuṃ na sakkā’’ti. Sā suvaṇṇabhiṅgārena udakaṃ dāpesi. Te mukhaṃ vikkhāletvā rañño ārocitanayeneva ārocesuṃ. Sāpi sutvā uppannapāmojjā teneva nayena ekekasmiṃ pade tikkhattuṃ paṭiññaṃ gahetvā paṭiññāgaṇanāya tīṇi tīṇi katvā navasatasahassāni adāsi. Vāṇijā sabbānipi dvādasasatasahassāni labhiṃsu. Atha ne ‘‘rājā kahaṃ, tātā’’ti, pucchi. ‘‘Pabbajissāmīti nikkhanto devī’’ti. ‘‘Tena hi, tātā, tumhe gacchathā’’ti te uyyojetvā raññā saddhiṃ gatānaṃ amaccānaṃ mātugāme pakkosāpetvā, ‘‘tumhe attano sāmikānaṃ gataṭṭhānaṃ jānātha ammā’’ti pucchi. ‘‘Jānāma ayye, raññā saddhiṃ uyyānakīḷikaṃ gatā’’ti. Āma gatā, tattha pana gantvā, ‘‘buddho uppanno, dhammo uppanno, saṅgho uppanno’’ti sutvā, ‘‘dasabalassa santike pabbajissāmā’’ti gatā. ‘‘Tumhe kiṃ karissathā’’ti? ‘‘Tumhe pana ayye kiṃ kattukāmā’’ti? ‘‘Ahaṃ pabbajissāmi, na tehi vantavamanaṃ jivhagge ṭhapeyya’’nti. ‘‘Yadi evaṃ, mayampi pabbajissāmā’’ti sabbā rathe yojāpetvā nikkhamiṃsu.

Rājāpi amaccasahassena saddhiṃ gaṅgāya tīraṃ pāpuṇi. Tasmiñca samaye gaṅgā pūrā hoti. Atha naṃ disvā, ‘‘ayaṃ gaṅgā pūrā caṇḍamacchākiṇṇā, amhehi saddhiṃ āgatā dāsā vā manussā vā natthi, ye no nāvaṃ vā uḷumpaṃ vā katvā dadeyyuṃ, etassa pana satthu guṇā nāma heṭṭhā avīcito upari yāva bhavaggā patthaṭā, sace esa satthā sammāsambuddho, imesaṃ assānaṃ khurapiṭṭhāni mā tementū’’ti udakapiṭṭhena asse pakkhandāpesuṃ. Ekaassassāpi khurapiṭṭhamattaṃ na temi, rājamaggena gacchantā viya paratīraṃ patvā purato aññaṃ mahānadiṃ pāpuṇiṃsu. Tattha aññā saccakiriyā natthi, tāya eva saccakiriyāya tampi aḍḍhayojanavitthāraṃ nadiṃ atikkamiṃsu. Atha tatiyaṃ candabhāgaṃ nāma mahānadiṃ patvā tampi tāya eva saccakiriyāya atikkamiṃsu.

Satthāpi taṃdivasaṃ paccūsasamaye mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ olokento ‘‘ajja mahākappino tiyojanasatikaṃ rajjaṃ pahāya amaccasahassaparivāro mama santike pabbajituṃ āgacchatī’’ti disvā, ‘‘mayā tesaṃ paccuggamanaṃ kātuṃ yutta’’nti pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā, bhikkhusaṅghaparivāro sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā, pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto sayameva pattacīvaraṃ gahetvā, ākāse uppatitvā candabhāgāya nadiyā tīre tesaṃ uttaraṇatitthassa abhimukhe ṭhāne mahānigrodharukkho atthi, tattha pallaṅkena nisīditvā parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā chabbaṇṇabuddharasmiyo vissajjesi. Te tena titthena uttarantā ca chabbaṇṇabuddharasmiyo ito cito ca vidhāvantiyo olokentā dasabalassa puṇṇacandasassirikaṃ mukhaṃ disvā, ‘‘yaṃ satthāraṃ uddissa mayaṃ pabbajitā, addhā so eso’’ti dassaneneva niṭṭhaṃ gantvā diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya onatā vandamānā āgamma satthāraṃ vandiṃsu. Rājā gopphakesu gahetvā satthāraṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdi saddhiṃ amaccasahassena. Satthā tesaṃ dhammaṃ kathesi. Desanāpariyosāne sabbe arahatte patiṭṭhāya satthāraṃ pabbajjaṃ yāciṃsu. Satthā ‘‘pubbe ime cīvaradānassa dinnattā attano cīvarāni gahetvāva āgatā’’ti suvaṇṇavaṇṇaṃ hatthaṃ pasāretvā, ‘‘etha bhikkhavo svākkhāto dhammo, caratha brahmacariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyāyā’’ti āha. Sāva tesaṃ āyasmantānaṃ pabbajjā ca upasampadā ca ahosi, vassasaṭṭhikattherā viya satthāraṃ parivārayiṃsu.

Anojāpi devī rathasahassaparivārā gaṅgātīraṃ patvā rañño atthāya ābhataṃ nāvaṃ vā uḷumpaṃ vā adisvā attano byattatāya cintesi – ‘‘rājā saccakiriyaṃ katvā gato bhavissati, so pana satthā na kevalaṃ tesaṃyeva atthāya nibbatto, sace so satthā sammāsambuddho, amhākaṃ rathā mā udake nimujjiṃsū’’ti udakapiṭṭhe rathe pakkhandāpesi. Rathānaṃ nemivaṭṭimattampi na temi. Dutiyatatiyanadīpi teneva saccakārena uttaramānāyeva nigrodharukkhamūle satthāraṃ addasa. Satthā ‘‘imāsaṃ attano sāmike passantīnaṃ chandarāgo uppajjitvā maggaphalānaṃ antarāyaṃ kareyya, so evaṃ kātuṃ na sakkhissatī’’ti yathā aññamaññe na passanti, tathā akāsi. Tā sabbāpi titthato uttaritvā dasabalaṃ vanditvā nisīdiṃsu. Satthā tāsaṃ dhammaṃ kathesi, desanāpariyosāne sabbāpi sotāpattiphale patiṭṭhāya aññamaññe passiṃsu. Satthā ‘‘uppalavaṇṇā āgacchatū’’ti cintesi. Therī āgantvā sabbā pabbājetvā ādāya bhikkhunīnaṃ upassayaṃ gatā. Satthā bhikkhusahassaṃ gahetvā ākāsena jetavanaṃ agamāsi. Imaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – ‘‘mahākappinoti evaṃ nāmako abhiññābalappatto asītimahāsāvakānaṃ abbhantaro mahāthero’’ti.

Janetasminti janite pajāyāti attho. **Ye gottapaṭisārino**ti ye ‘‘mayaṃ vāseṭṭhā gotamā’’ti gottaṃ paṭisaranti paṭijānanti, tesaṃ khattiyo seṭṭhoti attho. **Vijjācaraṇasampanno**ti aṭṭhahi vijjāhi ceva pannarasadhammabhedena caraṇena ca samannāgato. **Tapatī**ti virocati. **Jhāyī tapati brāhmaṇo**ti khīṇāsavabrāhmaṇo duvidhena jhānena jhāyamāno tapati virocati. Tasmiṃ pana khaṇe kāludāyitthero duvidhena jhānena jhāyamāno avidūre nisinno hoti. **Buddho tapatī**ti sabbaññubuddho virocati. Sabbamaṅgalagāthā kiresā. Bhātikarājā kira ekaṃ pūjaṃ kāretvā ācariyakaṃ āha – ‘‘tīhi ratanehi amuttaṃ ekaṃ jayamaṅgalaṃ vadathā’’ti. So tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ sammasitvā imaṃ gāthaṃ vadanto ‘‘divā tapati ādicco’’ti vatvā atthaṅgamentassa sūriyassa añjaliṃ paggaṇhi. ‘‘Rattimābhāti candimā’’ti, uṭṭhahantassa candassa añjaliṃ paggaṇhi. ‘‘Sannaddho khattiyo tapatī’’ti rañño añjaliṃ paggaṇhi. ‘‘Jhāyī tapati brāhmaṇo’’ti bhikkhusaṅghassa añjaliṃ paggaṇhi. ‘‘Buddho tapati tejasā’’ti vatvā pana mahācetiyassa añjaliṃ paggaṇhi. Atha naṃ rājā ‘‘mā hatthaṃ otārehī’’ti ukkhittasmiṃyeva hatthe sahassaṃ ṭhapesi. Ekādasamaṃ.

12. Sahāyakasuttavaṇṇanā

246. Dvādasame **cirarattaṃsametikā**ti dīgharattaṃ saṃsanditvā sametvā ṭhitaladdhino. Te kira pañcajātisatāni ekatova vicariṃsu. **Sameti nesaṃ saddhammo**ti idāni imesaṃ ayaṃ sāsanadhammo saṃsandati sameti. **Dhamme buddhappavedite**ti buddhena pavedite dhamme etesaṃ sāsanadhammo sobhatīti attho. **Suvinītā kappinenā**ti attano upajjhāyena ariyappavedite dhamme suṭṭhu vinītā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti. Dvādasamaṃ.

Bhikkhusaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Nidānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāyo

Pañcakanipātapāḷi

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Sekhabalavaggo

1. Saṃkhittasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Pañcimāni, bhikkhave, sekhabalāni [sekkhabalāni (ka.)]. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, hirībalaṃ [hiribalaṃ (sī. pī.)], ottappabalaṃ, vīriyabalaṃ [viriyabalaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], paññābalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca sekhabalāni.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘saddhābalena samannāgatā bhavissāma sekhabalena, hirībalena samannāgatā bhavissāma sekhabalena, ottappabalena samannāgatā bhavissāma sekhabalena, vīriyabalena samannāgatā bhavissāma sekhabalena, paññābalena samannāgatā bhavissāma sekhabalenā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Paṭhamaṃ.

2. Vitthatasuttaṃ

2. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, sekhabalāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, hirībalaṃ, ottappabalaṃ, vīriyabalaṃ, paññābalaṃ. Katamañca, bhikkhave, saddhābalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, saddhābalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, hirībalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako hirimā hoti, hirīyati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, hirībalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, ottappabalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako ottappī hoti, ottappati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, ottappabalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, vīriyabalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Idaṃ vuccati, bhikkhave, vīriyabalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, paññābalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, paññābalaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañca sekhabalāni.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘saddhābalena samannāgatā bhavissāma sekhabalena, hirībalena… ottappabalena … vīriyabalena… paññābalena samannāgatā bhavissāma sekhabalenā’ti. Evañhi kho, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3. Dukkhasuttaṃ

3. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu diṭṭheva dhamme dukkhaṃ viharati savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ, kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, kusīto hoti, duppañño hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu diṭṭheva dhamme dukkhaṃ viharati savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ, kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu diṭṭheva dhamme sukhaṃ viharati avighātaṃ anupāyāsaṃ apariḷāhaṃ, kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā sugati pāṭikaṅkhā. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddho hoti, hirīmā hoti, ottappī hoti, āraddhavīriyo hoti, paññavā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu diṭṭheva dhamme sukhaṃ viharati avighātaṃ anupāyāsaṃ apariḷāhaṃ, kāyassa ca bhedā paraṃ maraṇā sugati pāṭikaṅkhā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Yathābhatasuttaṃ

4. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, kusīto hoti, duppañño hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddho hoti, hirīmā hoti, ottappī hoti, āraddhavīriyo hoti, paññavā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Catutthaṃ.

5. Sikkhāsuttaṃ

5. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, tassa diṭṭheva [diṭṭhe ceva (sī.)] dhamme pañca sahadhammikā vādānupātā [vādānuvādā (a. ni. 8.12; a. ni. 3.58)] gārayhā ṭhānā āgacchanti. Katame pañca? Saddhāpi nāma te nāhosi kusalesu dhammesu, hirīpi nāma te nāhosi kusalesu dhammesu, ottappampi nāma te nāhosi kusalesu dhammesu, vīriyampi nāma te nāhosi kusalesu dhammesu, paññāpi nāma te nāhosi kusalesu dhammesu. Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, tassa diṭṭheva dhamme ime pañca sahadhammikā vādānupātā gārayhā ṭhānā āgacchanti.

‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā sahāpi dukkhena sahāpi domanassena assumukho [assumukhopi (syā.)] rudamāno paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, tassa diṭṭheva dhamme pañca sahadhammikā pāsaṃsā ṭhānā [pāsaṃsaṃ ṭhānaṃ (syā.)] āgacchanti. Katame pañca? Saddhāpi nāma te ahosi kusalesu dhammesu, hirīpi nāma te ahosi kusalesu dhammesu, ottappampi nāma te ahosi kusalesu dhammesu, vīriyampi nāma te ahosi kusalesu dhammesu, paññāpi nāma te ahosi kusalesu dhammesu. Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā sahāpi dukkhena sahāpi domanassena assumukho rudamāno paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, tassa diṭṭheva dhamme ime pañca sahadhammikā pāsaṃsā ṭhānā āgacchantī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Samāpattisuttaṃ

6. ‘‘Na tāva, bhikkhave, akusalassa samāpatti hoti yāva saddhā paccupaṭṭhitā hoti kusalesu dhammesu. Yato ca kho, bhikkhave, saddhā antarahitā hoti, asaddhiyaṃ pariyuṭṭhāya tiṭṭhati; atha akusalassa samāpatti hoti.

‘‘Na tāva, bhikkhave, akusalassa samāpatti hoti yāva hirī paccupaṭṭhitā hoti kusalesu dhammesu. Yato ca kho, bhikkhave, hirī antarahitā hoti, ahirikaṃ pariyuṭṭhāya tiṭṭhati; atha akusalassa samāpatti hoti.

‘‘Na tāva, bhikkhave, akusalassa samāpatti hoti yāva ottappaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti kusalesu dhammesu. Yato ca kho, bhikkhave, ottappaṃ antarahitaṃ hoti, anottappaṃ pariyuṭṭhāya tiṭṭhati; atha akusalassa samāpatti hoti.

‘‘Na tāva, bhikkhave, akusalassa samāpatti hoti yāva vīriyaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti kusalesu dhammesu. Yato ca kho, bhikkhave, vīriyaṃ antarahitaṃ hoti, kosajjaṃ pariyuṭṭhāya tiṭṭhati; atha akusalassa samāpatti hoti.

‘‘Na tāva, bhikkhave, akusalassa samāpatti hoti yāva paññā paccupaṭṭhitā hoti kusalesu dhammesu. Yato ca kho, bhikkhave, paññā antarahitā hoti, duppaññā [duppaññaṃ (ka.)] pariyuṭṭhāya tiṭṭhati; atha akusalassa samāpatti hotī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kāmasuttaṃ

7. ‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, sattā kāmesu laḷitā [palāḷitā (sī.)]. Asitabyābhaṅgiṃ [asitabyābhaṅgi cepi (?)], bhikkhave, kulaputto ohāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, ‘saddhāpabbajito kulaputto’ti alaṃ vacanāya. Taṃ kissa hetu? Labbhā [labbhā hi (syā.)], bhikkhave, yobbanena kāmā te ca kho yādisā vā tādisā vā. Ye ca, bhikkhave, hīnā kāmā ye ca majjhimā kāmā ye ca paṇītā kāmā, sabbe kāmā ‘kāmā’tveva saṅkhaṃ gacchanti. Seyyathāpi, bhikkhave, daharo kumāro mando uttānaseyyako dhātiyā pamādamanvāya kaṭṭhaṃ vā kaṭhalaṃ [kathalaṃ (ka.)] vā mukhe āhareyya. Tamenaṃ dhāti sīghaṃ sīghaṃ [sīghasīghaṃ (sī.)] manasi kareyya; sīghaṃ sīghaṃ manasi karitvā sīghaṃ sīghaṃ āhareyya. No ce sakkuṇeyya sīghaṃ sīghaṃ āharituṃ, vāmena hatthena sīsaṃ pariggahetvā dakkhiṇena hatthena vaṅkaṅguliṃ karitvā salohitampi āhareyya. Taṃ kissa hetu? ‘Atthesā, bhikkhave, kumārassa vihesā; nesā natthī’ti vadāmi. Karaṇīyañca kho etaṃ [evaṃ (ka.)], bhikkhave, dhātiyā atthakāmāya hitesiniyā anukampikāya, anukampaṃ upādāya. Yato ca kho, bhikkhave, so kumāro vuddho hoti alaṃpañño, anapekkhā dāni [anapekkhā pana (sī. syā. kaṃ.)], bhikkhave, dhāti tasmiṃ kumāre hoti – ‘attagutto dāni kumāro nālaṃ pamādāyā’ti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, yāvakīvañca bhikkhuno saddhāya akataṃ hoti kusalesu dhammesu, hiriyā akataṃ hoti kusalesu dhammesu, ottappena akataṃ hoti kusalesu dhammesu, vīriyena akataṃ hoti kusalesu dhammesu, paññāya akataṃ hoti kusalesu dhammesu, anurakkhitabbo tāva me so, bhikkhave, bhikkhu hoti. Yato ca kho, bhikkhave, bhikkhuno saddhāya kataṃ hoti kusalesu dhammesu, hiriyā kataṃ hoti kusalesu dhammesu, ottappena kataṃ hoti kusalesu dhammesu, vīriyena kataṃ hoti kusalesu dhammesu, paññāya kataṃ hoti kusalesu dhammesu, anapekkho dānāhaṃ, bhikkhave [panāhaṃ (sī. syā. kaṃ.)], tasmiṃ bhikkhusmiṃ homi – ‘attagutto dāni bhikkhu nālaṃ pamādāyā’’’ti. Sattamaṃ.

8. Cavanasuttaṃ

8. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Katamehi pañcahi? Asaddho, bhikkhave, bhikkhu cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Ahiriko, bhikkhave, bhikkhu cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Anottappī, bhikkhave, bhikkhu cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Kusīto, bhikkhave, bhikkhu cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Duppañño, bhikkhave, bhikkhu cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Katamehi pañcahi? Saddho, bhikkhave, bhikkhu na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Hirīmā, bhikkhave, bhikkhu na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Ottappī, bhikkhave, bhikkhu na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Āraddhavīriyo, bhikkhave, bhikkhu na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Paññavā, bhikkhave, bhikkhu na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu na cavati, patiṭṭhāti saddhamme’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamaagāravasuttaṃ

9. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu agāravo appatisso cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Katamehi pañcahi? Assaddho, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Ahiriko, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Anottappī, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Kusīto, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Duppañño, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu agāravo appatisso cavati, nappatiṭṭhāti saddhamme.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu sagāravo sappatisso na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Katamehi pañcahi? Saddho, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Hirimā, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Ottappī, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Āraddhavīriyo, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Paññavā, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso na cavati, patiṭṭhāti saddhamme. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu sagāravo sappatisso na cavati, patiṭṭhāti saddhamme’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyaagāravasuttaṃ

10. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu agāravo appatisso abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Katamehi pañcahi? Assaddho, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Ahiriko, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Anottappī, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Kusīto, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Duppañño, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu agāravo appatisso abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu sagāravo sappatisso bhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Katamehi pañcahi? Saddho, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso bhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Hirīmā, bhikkhave, bhikkhu…pe… ottappī, bhikkhave, bhikkhu…pe… āraddhavīriyo, bhikkhave, bhikkhu…pe… paññavā, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso bhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu sagāravo sappatisso bhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjitu’’nti. Dasamaṃ.

Sekhabalavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Saṃkhittaṃ vitthataṃ dukkhā, bhataṃ sikkhāya pañcamaṃ;
Samāpatti ca kāmesu, cavanā dve agāravāti.

2. Balavaggo

1. Ananussutasuttaṃ

11. ‘‘Pubbāhaṃ, bhikkhave, ananussutesu dhammesu abhiññāvosānapāramippatto paṭijānāmi. Pañcimāni, bhikkhave, tathāgatassa tathāgatabalāni, yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, hirībalaṃ, ottappabalaṃ, vīriyabalaṃ, paññābalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca tathāgatassa tathāgatabalāni yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavattetī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Kūṭasuttaṃ

12. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, sekhabalāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, hirībalaṃ, ottappabalaṃ, vīriyabalaṃ, paññābalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca sekhabalāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ sekhabalānaṃ etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ etaṃ saṅghātaniyaṃ, yadidaṃ paññābalaṃ.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kūṭāgārassa etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ etaṃ saṅghātaniyaṃ, yadidaṃ kūṭaṃ. Evamevaṃ kho, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ sekhabalānaṃ etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ etaṃ saṅghātaniyaṃ, yadidaṃ paññābalaṃ.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘saddhābalena samannāgatā bhavissāma sekhabalena, hirībalena… ottappabalena… vīriyabalena… paññābalena samannāgatā bhavissāma sekhabalenā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dutiyaṃ.

3. Saṃkhittasuttaṃ

13. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca balānī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Vitthatasuttaṃ

14. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, saddhābalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, saddhābalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, vīriyabalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Idaṃ vuccati, bhikkhave, vīriyabalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, satibalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, satibalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, samādhibalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, samādhibalaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, paññābalaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, paññābalaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañca balānī’’ti. Catutthaṃ.

5. Daṭṭhabbasuttaṃ

15. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ. Kattha ca, bhikkhave, saddhābalaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu sotāpattiyaṅgesu. Ettha saddhābalaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, vīriyabalaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu sammappadhānesu. Ettha vīriyabalaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, satibalaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu satipaṭṭhānesu. Ettha satibalaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, samādhibalaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu jhānesu. Ettha samādhibalaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, paññābalaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu ariyasaccesu. Ettha paññābalaṃ daṭṭhabbaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañca balānī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Punakūṭasuttaṃ

16. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca balāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ balānaṃ etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ etaṃ saṅghātaniyaṃ, yadidaṃ paññābalaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, kūṭāgārassa etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ etaṃ saṅghātaniyaṃ, yadidaṃ kūṭaṃ. Evamevaṃ kho, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ balānaṃ etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ etaṃ saṅghātaniyaṃ, yadidaṃ paññābala’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamahitasuttaṃ

17. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu attanā sīlasampanno hoti, no paraṃ sīlasampadāya samādapeti; attanā samādhisampanno hoti, no paraṃ samādhisampadāya samādapeti; attanā paññāsampanno hoti, no paraṃ paññāsampadāya samādapeti; attanā vimuttisampanno hoti, no paraṃ vimuttisampadāya samādapeti; attanā vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, no paraṃ vimuttiñāṇadassanasampadāya samādapeti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato bhikkhu attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyahitasuttaṃ

18. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu attanā na sīlasampanno hoti, paraṃ sīlasampadāya samādapeti; attanā na samādhisampanno hoti, paraṃ samādhisampadāya samādapeti; attanā na paññāsampanno hoti, paraṃ paññāsampadāya samādapeti; attanā na vimuttisampanno hoti, paraṃ vimuttisampadāya samādapeti; attanā na vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, paraṃ vimuttiñāṇadassanasampadāya samādapeti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāyā''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Tatiyahitasuttaṃ

19. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu neva attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu attanā na sīlasampanno hoti, no paraṃ sīlasampadāya samādapeti; attanā na samādhisampanno hoti, no paraṃ samādhisampadāya samādapeti; attanā na paññāsampanno hoti, no paraṃ paññāsampadāya samādapeti; attanā na vimuttisampanno hoti, no paraṃ vimuttisampadāya samādapeti; attanā na vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, no paraṃ vimuttiñāṇadassanasampadāya samādapeti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu neva attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāyā''ti. Navamaṃ.

10. Catutthahitasuttaṃ

20. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu attahitāya ca paṭipanno hoti parahitāya ca. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu attanā ca sīlasampanno hoti, parañca sīlasampadāya samādapeti; attanā ca samādhisampanno hoti, parañca samādhisampadāya samādapeti, attanā ca paññāsampanno hoti, parañca paññāsampadāya samādapeti; attanā ca vimuttisampanno hoti, parañca vimuttisampadāya samādapeti; attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, parañca vimuttiñāṇadassanasampadāya samādapeti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu attahitāya ca paṭipanno hoti parahitāya cā''ti. Dasamaṃ.

Balavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Ananussutakūṭañca, saṃkhittaṃ vitthatena ca;
Daṭṭhabbañca puna kūṭaṃ, cattāropi hitena cāti.

3. Pañcaṅgikavaggo

1. Paṭhamaagāravasuttaṃ

21. ''So vata, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso asabhāgavuttiko 'sabrahmacārīsu ābhisamācārikaṃ dhammaṃ paripūressatī'ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. 'Ābhisamācārikaṃ dhammaṃ aparipūretvā sekhaṃ [sekkhaṃ (ka.)] dhammaṃ paripūressatī'ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. 'Sekhaṃ dhammaṃ aparipūretvā sīlāni paripūressatī'ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. 'Sīlāni aparipūretvā sammādiṭṭhiṃ paripūressatī'ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. 'Sammādiṭṭhiṃ aparipūretvā sammāsamādhiṃ paripūressatī'ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

''So vata, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso sabhāgavuttiko 'sabrahmacārīsu ābhisamācārikaṃ dhammaṃ paripūressatī'ti ṭhānametaṃ vijjati. 'Ābhisamācārikaṃ dhammaṃ paripūretvā sekhaṃ dhammaṃ paripūressatī'ti ṭhānametaṃ vijjati. 'Sekhaṃ dhammaṃ paripūretvā sīlāni paripūressatī'ti ṭhānametaṃ vijjati. 'Sīlāni paripūretvā sammādiṭṭhiṃ paripūressatī'ti ṭhānametaṃ vijjati. 'Sammādiṭṭhiṃ paripūretvā sammāsamādhiṃ paripūressatī'ti ṭhānametaṃ vijjatī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyaagāravasuttaṃ

22. ‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu agāravo appatisso asabhāgavuttiko ‘sabrahmacārīsu ābhisamācārikaṃ dhammaṃ paripūressatī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. ‘Ābhisamācārikaṃ dhammaṃ aparipūretvā sekhaṃ dhammaṃ paripūressatī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. ‘Sekhaṃ dhammaṃ aparipūretvā sīlakkhandhaṃ paripūressatī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. ‘Sīlakkhandhaṃ aparipūretvā samādhikkhandhaṃ paripūressatī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. ‘Samādhikkhandhaṃ aparipūretvā paññākkhandhaṃ paripūressatī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu sagāravo sappatisso sabhāgavuttiko ‘sabrahmacārīsu ābhisamācārikaṃ dhammaṃ paripūressatī’ti ṭhānametaṃ vijjati. ‘Ābhisamācārikaṃ dhammaṃ paripūretvā sekhaṃ dhammaṃ paripūressatī’ti ṭhānametaṃ vijjati. Sekhaṃ dhammaṃ paripūretvā sīlakkhandhaṃ paripūressatī’ti ṭhānametaṃ vijjati. ‘Sīlakkhandhaṃ paripūretvā samādhikkhandhaṃ paripūressatī’ti ṭhānametaṃ vijjati. ‘Samādhikkhandhaṃ paripūretvā paññākkhandhaṃ paripūressatī’ti ṭhānametaṃ vijjatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Upakkilesasuttaṃ

23. ‘‘Pañcime, bhikkhave, jātarūpassa upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ jātarūpaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca na ca sammā upeti kammāya. Katame pañca? Ayo, lohaṃ, tipu, sīsaṃ, sajjhaṃ [sajjhu (sī.)] – ime kho, bhikkhave, pañca jātarūpassa upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ jātarūpaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca na ca sammā upeti kammāya. Yato ca kho, bhikkhave, jātarūpaṃ imehi pañcahi upakkilesehi vimuttaṃ [vippamuttaṃ (sī.)] hoti, taṃ hoti jātarūpaṃ mudu ca kammaniyañca pabhassarañca na ca pabhaṅgu sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca [yassa kassaci (syā. pī.)] piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati – yadi muddikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakāya [gīveyyakena (syā. kaṃ. ka., a. ni. 3.102)] yadi suvaṇṇamālāya – tañcassa atthaṃ anubhoti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcime cittassa upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ cittaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca na ca sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Katame pañca? Kāmacchando, byāpādo, thinamiddhaṃ [thīnamiddhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], uddhaccakukkuccaṃ, vicikicchā – ime kho, bhikkhave, pañca cittassa upakkilesā yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ cittaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca na ca sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho, bhikkhave, cittaṃ imehi pañcahi upakkilesehi vimuttaṃ hoti, taṃ hoti cittaṃ mudu ca kammaniyañca pabhassarañca na ca pabhaṅgu sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhaveyyaṃ – ekopi hutvā bahudhā assaṃ, bahudhāpi hutvā eko assaṃ; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gaccheyyaṃ, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ kareyyaṃ, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāno gaccheyyaṃ, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kameyyaṃ, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye [candimasuriye (sī. syā. kaṃ. pī.)] evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimaseyyaṃ [parāmaseyyaṃ (ka.)] parimajjeyyaṃ yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇeyyaṃ – dibbe ca mānuse ca ye dūre santike cā’ti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajāneyyaṃ – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, sadosaṃ vā cittaṃ sadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītadosaṃ vā cittaṃ vītadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ, samohaṃ vā cittaṃ samohaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītamohaṃ vā cittaṃ vītamohaṃ cittanti pajāneyyaṃ, saṃkhittaṃ vā cittaṃ saṃkhittaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vikkhittaṃ vā cittaṃ vikkhittaṃ cittanti pajāneyyaṃ, mahaggataṃ vā cittaṃ mahaggataṃ cittanti pajāneyyaṃ, amahaggataṃ vā cittaṃ amahaggataṃ cittanti pajāneyyaṃ, sauttaraṃ vā cittaṃ sauttaraṃ cittanti pajāneyyaṃ, anuttaraṃ vā cittaṃ anuttaraṃ cittanti pajāneyyaṃ, samāhitaṃ vā cittaṃ samāhitaṃ cittanti pajāneyyaṃ, asamāhitaṃ vā cittaṃ asamāhitaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vimuttaṃ vā cittaṃ vimuttaṃ cittanti pajāneyyaṃ, avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajāneyya'nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

''So sace ākaṅkhati – 'anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyyaṃ, seyyathidaṃ [seyyathīdaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattārīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapannoti, iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyya'nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

''So sace ākaṅkhati – 'dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyyaṃ cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyyaṃ – ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā; ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannāti, iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyyaṃ cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyya'nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

''So sace ākaṅkhati – 'āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya'nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane''ti. Tatiyaṃ.

4. Dussīlasuttaṃ

24. [a. ni. 5.168; 6.50; 7.65] ''Dussīlassa, bhikkhave, sīlavipannassa hatūpaniso hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi asati sammāsamādhivipannassa hatūpanisaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane asati yathābhūtañāṇadassanavipannassa hatūpaniso hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge asati nibbidāvirāgavipannassa hatūpanisaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, rukkho sākhāpalāsavipanno. Tassa papaṭikāpi na pāripūriṃ gacchati, tacopi na pāripūriṃ gacchati, pheggupi na pāripūriṃ gacchati, sāropi na pāripūriṃ gacchati; evamevaṃ kho, bhikkhave, dussīlassa sīlavipannassa hatūpaniso hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi asati sammāsamādhivipannassa hatūpanisaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane asati yathābhūtañāṇadassanavipannassa hatūpaniso hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge asati nibbidāvirāgavipannassa hatūpanisaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ.

''Sīlavato, bhikkhave, sīlasampannassa upanisasampanno hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi sati sammāsamādhisampannassa upanisasampannaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane sati yathābhūtañāṇadassanasampannassa upanisasampanno hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge sati nibbidāvirāgasampannassa upanisasampannaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, rukkho sākhāpalāsasampanno. Tassa papaṭikāpi pāripūriṃ gacchati, tacopi pāripūriṃ gacchati, pheggupi pāripūriṃ gacchati, sāropi pāripūriṃ gacchati; evamevaṃ kho, bhikkhave, sīlavato sīlasampannassa upanisasampanno hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi sati sammāsamādhisampannassa upanisasampannaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane sati yathābhūtañāṇadassanasampannassa upanisasampanno hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge sati nibbidāvirāgasampannassa upanisasampannaṃ hoti vimuttiñāṇadassana''nti. Catutthaṃ.

5. Anuggahitasuttaṃ

25. ''Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi anuggahitā sammādiṭṭhi cetovimuttiphalā ca hoti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca hoti paññāvimuttiphalānisaṃsā ca.

''Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, sammādiṭṭhi sīlānuggahitā ca hoti, sutānuggahitā ca hoti, sākacchānuggahitā ca hoti, samathānuggahitā ca hoti, vipassanānuggahitā ca hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi anuggahitā sammādiṭṭhi cetovimuttiphalā ca hoti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca hoti paññāvimuttiphalānisaṃsā cā''ti. Pañcamaṃ.

6. Vimuttāyatanasuttaṃ

26. ''Pañcimāni, bhikkhave, vimuttāyatanāni yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttaṃ vā cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā vā āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattaṃ vā anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

''Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī. Yathā yathā, bhikkhave, tassa bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ [pāmujjaṃ (sī. syā. kaṃ.) dī. ni. 3.322] jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedeti [vediyati (sī.)]. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ vimuttāyatanaṃ yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttaṃ vā cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā vā āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattaṃ vā anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti. Yathā yathā, bhikkhave, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedeti. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ vimuttāyatanaṃ yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttaṃ vā cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā vā āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattaṃ vā anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti. Yathā yathā, bhikkhave, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedeti. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ vimuttāyatanaṃ yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino…pe… yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti; api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati. Yathā yathā, bhikkhave, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedeti. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ vimuttāyatanaṃ yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttaṃ vā cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā vā āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattaṃ vā anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati; api ca khvassa aññataraṃ samādhinimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya. Yathā yathā, bhikkhave, bhikkhuno aññataraṃ samādhinimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedeti. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ, bhikkhave, pañcamaṃ vimuttāyatanaṃ yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttaṃ vā cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā vā āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattaṃ vā anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Imāni kho, bhikkhave, pañca vimuttāyatanāni yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttaṃ vā cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā vā āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattaṃ vā anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇātī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Samādhisuttaṃ

27. ‘‘Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha appamāṇaṃ nipakā patissatā. Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvayataṃ appamāṇaṃ nipakānaṃ patissatānaṃ pañca ñāṇāni paccattaññeva uppajjanti. Katamāni pañca? ‘Ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko’ti paccattaññeva ñāṇaṃ uppajjati, ‘ayaṃ samādhi ariyo nirāmiso’ti paccattaññeva ñāṇaṃ uppajjati, ‘ayaṃ samādhi akāpurisasevito’ti [mahāpurisasevitoti (ka.)] paccattaññeva ñāṇaṃ uppajjati, ‘ayaṃ samādhi santo paṇīto paṭippassaddhaladdho ekodibhāvādhigato, na saṅkhāraniggayhavāritagato’ti [na ca sasaṅkhāraniggayhavāritappatitoti (sī.), na ca sasaṅkhāraniggayhavāritapattoti (syā.), na ca sasaṅkhāraniggayhavārivāvaṭoti (ka.), na sasaṅkhāraniggayhavāriyādhigatoti (?) dī. ni. 3.355; a. ni. 3.102; 9.27] paccattaññeva ñāṇaṃ uppajjati, ‘sato kho panāhaṃ imaṃ samāpajjāmi sato vuṭṭhahāmī’ti [so kho panāhaṃ imaṃ samādhiṃ satova samāpajjāmi, sato uṭṭhahāmīti (sī. syā. kaṃ.)] paccattaññeva ñāṇaṃ uppajjati.

‘‘Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha appamāṇaṃ nipakā patissatā. Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvayataṃ appamāṇaṃ nipakānaṃ patissatānaṃ imāni pañca ñāṇāni paccattaññeva uppajjantī’’ti. Sattamaṃ.

8. Pañcaṅgikasuttaṃ

28. ‘‘Ariyassa, bhikkhave, pañcaṅgikassa sammāsamādhissa bhāvanaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamā ca, bhikkhave, ariyassa pañcaṅgikassa sammāsamādhissa bhāvanā? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho nhāpako [nahāpako (sī. pī.)] vā nhāpakantevāsī vā kaṃsathāle nhānīyacuṇṇāni [nahānīyacuṇṇāni (sī. pī.)] ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ sanneyya. Sāyaṃ nhānīyapiṇḍi [sāssa nahānīyapiṇḍī (sī. syā. kaṃ.)] snehānugatā snehaparetā santarabāhirā phuṭā snehena, na ca paggharinī. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Ariyassa, bhikkhave, pañcaṅgikassa sammāsamādhissa ayaṃ paṭhamā bhāvanā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, udakarahado gambhīro ubbhidodako [ubbhitodako (syā. kaṃ. ka.)]. Tassa nevassa puratthimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na pacchimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na uttarāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na dakkhiṇāya disāya udakassa āyamukhaṃ, devo ca kālena kālaṃ sammā dhāraṃ nānuppavecceyya [devo ca na kālena… anupavecceyya (dī. ni. 1.227 ādayo; ma. ni. 2.251 ādayo]. Atha kho tamhāva udakarahadā sītā vāridhārā ubbhijjitvā tameva udakarahadaṃ sītena vārinā abhisandeyya parisandeyya paripūreyya paripphareyya; nāssa kiñci sabbāvato udakarahadassa sītena vārinā apphuṭaṃ assa. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Ariyassa, bhikkhave, pañcaṅgikassa sammāsamādhissa ayaṃ dutiyā bhāvanā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni anto nimuggaposīni. Tāni yāva caggā yāva ca mūlā sītena vārinā abhisannāni parisannāni paripūrāni paripphuṭāni; nāssa kiñci sabbāvataṃ uppalānaṃ vā padumānaṃ vā puṇḍarīkānaṃ vā sītena vārinā apphuṭaṃ assa. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti. Ariyassa, bhikkhave, pañcaṅgikassa sammāsamādhissa ayaṃ tatiyā bhāvanā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā …pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso odātena vatthena sasīsaṃ pārupitvā nisinno assa; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena apphuṭaṃ assa. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Ariyassa, bhikkhave, pañcaṅgikassa sammāsamādhissa ayaṃ catutthā bhāvanā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno paccavekkhaṇānimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya. Seyyathāpi, bhikkhave, aññova aññaṃ [añño vā aññaṃ vā (sī.), añño vā aññaṃ (syā. kaṃ.), añño aññaṃ (?)] paccavekkheyya, ṭhito vā nisinnaṃ paccavekkheyya, nisinno vā nipannaṃ paccavekkheyya. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno paccavekkhaṇānimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya. Ariyassa, bhikkhave, pañcaṅgikassa sammāsamādhissa ayaṃ pañcamā [pañcamī (sī.)] bhāvanā. Evaṃ bhāvite kho, bhikkhave, bhikkhu [evaṃ bhāvite kho bhikkhave (sī.)] ariye pañcaṅgike sammāsamādhimhi evaṃ bahulīkate yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, udakamaṇiko ādhāre ṭhapito pūro udakassa samatittiko kākapeyyo. Tamenaṃ balavā puriso yato yato āvajjeyya [āvaṭṭeyya (syā. kaṃ.)], āgaccheyya udaka’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ bhāvite ariye pañcaṅgike sammāsamādhimhi evaṃ bahulīkate yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, same bhūmibhāge pokkharaṇī caturaṃsā ālibaddhā pūrā udakassa samatittikā kākapeyyā. Tamenaṃ balavā puriso yato yato āliṃ muñceyya, āgaccheyya udaka’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ bhāvite ariye pañcaṅgike sammāsamādhimhi evaṃ bahulīkate yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa…pe… sati sati āyatane.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, subhūmiyaṃ catumahāpathe [cātummahāpathe (sī. pī.), catummahāpathe (syā. kaṃ.)] ājaññaratho yutto assa ṭhito odhastapatodo. Tamenaṃ dakkho yoggācariyo assadammasārathi abhiruhitvā vāmena hatthena rasmiyo gahetvā dakkhiṇena hatthena patodaṃ gahetvā yenicchakaṃ yadicchakaṃ sāreyyapi paccāsāreyyapi. Evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ bhāvite ariye pañcaṅgike sammāsamādhimhi evaṃ bahulīkate yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhaveyyaṃ – ekopi hutvā bahudhā assaṃ…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇeyyaṃ – dibbe ca mānuse ca ye dūre santike cā’ti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace akaṅkhati – ‘parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajāneyyaṃ – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, sadosaṃ vā cittaṃ… vītadosaṃ vā cittaṃ… samohaṃ vā cittaṃ… vītamohaṃ vā cittaṃ… saṃkhittaṃ vā cittaṃ… vikkhittaṃ vā cittaṃ… mahaggataṃ vā cittaṃ… amahaggataṃ vā cittaṃ… sauttaraṃ vā cittaṃ… anuttaraṃ vā cittaṃ… samāhitaṃ vā cittaṃ… asamāhitaṃ vā cittaṃ… vimuttaṃ vā cittaṃ… avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajāneyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyyaṃ, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena…pe… yathākammūpage satte pajāneyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Caṅkamasuttaṃ

29. ‘‘Pañcime, bhikkhave, caṅkame ānisaṃsā. Katame pañca? Addhānakkhamo hoti, padhānakkhamo hoti, appābādho hoti, asitaṃ pītaṃ khāyitaṃ sāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, caṅkamādhigato samādhi ciraṭṭhitiko hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca caṅkame ānisaṃsā’’ti. Navamaṃ.

10. Nāgitasuttaṃ

30. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena icchānaṅgalaṃ nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Assosuṃ kho icchānaṅgalakā [icchānaṅgalikā (sī.) a. ni. 6.42; a. ni. 8.86] brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu bho gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito icchānaṅgalaṃ anuppatto; icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi, satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti. Atha kho icchānaṅgalakā brāhmaṇagahapatikā tassā rattiyā accayena pahūtaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ ādāya yena icchānaṅgalavanasaṇḍo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bahidvārakoṭṭhake aṭṭhaṃsu uccāsaddamahāsaddā.

Tena kho pana samayena āyasmā nāgito bhagavato upaṭṭhāko hoti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ nāgitaṃ āmantesi – ‘‘ke pana kho, nāgita, uccāsaddamahāsaddā, kevaṭṭā maññe macchavilope’’ti? ‘‘Ete, bhante, icchānaṅgalakā brāhmaṇagahapatikā pahūtaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ ādāya bahidvārakoṭṭhake ṭhitā bhagavantaññeva uddissa bhikkhusaṅghañcā’’ti. ‘‘Māhaṃ, nāgita, yasena samāgamaṃ, mā ca mayā yaso. Yo kho, nāgita, nayimassa nekkhammasukhassa pavivekasukhassa upasamasukhassa sambodhasukhassa nikāmalābhī assa akicchalābhī akasiralābhī, yassāhaṃ nekkhammasukhassa pavivekasukhassa upasamasukhassa sambodhasukhassa nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī. So taṃ [sohaṃ (ka.), so (syā. kaṃ.)] mīḷhasukhaṃ middhasukhaṃ lābhasakkārasilokasukhaṃ sādiyeyyā’’ti.

‘‘Adhivāsetu dāni, bhante, bhagavā, adhivāsetu sugato; adhivāsanakālo dāni, bhante, bhagavato. Yena yeneva dāni bhagavā gamissati taṃninnāva gamissanti brāhmaṇagahapatikā negamā ceva jānapadā ca. Seyyathāpi, bhante, thullaphusitake deve vassante yathāninnaṃ udakāni pavattanti; evamevaṃ kho, bhante, yena yeneva dāni bhagavā gamissati, taṃninnāva gamissanti brāhmaṇagahapatikā negamā ceva jānapadā ca. Taṃ kissa hetu? Tathā hi, bhante, bhagavato sīlapaññāṇa’’nti.

‘‘Māhaṃ, nāgita, yasena samāgamaṃ, mā ca mayā yaso. Yo kho, nāgita, nayimassa nekkhammasukhassa pavivekasukhassa upasamasukhassa sambodhasukhassa nikāmalābhī assa akicchalābhī akasiralābhī, yassāhaṃ nekkhammasukhassa pavivekasukhassa upasamasukhassa sambodhasukhassa nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī. So taṃ mīḷhasukhaṃ middhasukhaṃ lābhasakkārasilokasukhaṃ sādiyeyya. Asitapītakhāyitasāyitassa kho, nāgita, uccārapassāvo – eso tassa nissando. Piyānaṃ kho, nāgita, vipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā – eso tassa nissando. Asubhanimittānuyogaṃ anuyuttassa kho, nāgita, subhanimitte pāṭikulyatā [paṭikkūlatā (sī.), paṭikkūlyatā (syā. kaṃ.)] saṇṭhāti – eso tassa nissando. Chasu kho, nāgita, phassāyatanesu aniccānupassino viharato phasse pāṭikulyatā saṇṭhāti – eso tassa nissando. Pañcasu kho, nāgita, upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viharato upādāne pāṭikulyatā saṇṭhāti – eso tassa nissando’’ti. Dasamaṃ.

Pañcaṅgikavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve agāravupakkilesā, dussīlānuggahitena ca;
Vimuttisamādhipañcaṅgikā, caṅkamaṃ nāgitena cāti.

4. Sumanavaggo

1. Sumanasuttaṃ

31. Ekaṃ samayaṃ…pe… anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sumanā rājakumārī pañcahi rathasatehi pañcahi rājakumārisatehi parivutā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnā kho sumanā rājakumārī bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhassu, bhante, bhagavato dve sāvakā samasaddhā samasīlā samapaññā – eko dāyako, eko adāyako. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyuṃ. Devabhūtānaṃ pana nesaṃ [tesaṃ (sī.)], bhante, siyā viseso, siyā nānākaraṇa’’nti?

‘‘Siyā, sumane’’ti bhagavā avoca – ‘‘yo so, sumane, dāyako so amuṃ adāyakaṃ devabhūto samāno pañcahi ṭhānehi adhigaṇhāti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena. Yo so, sumane, dāyako so amuṃ adāyakaṃ devabhūto samāno imehi pañcahi ṭhānehi adhigaṇhāti’’.

‘‘Sace pana te, bhante, tato cutā itthattaṃ āgacchanti, manussabhūtānaṃ pana nesaṃ, bhante, siyā viseso, siyā nānākaraṇa’’nti? ‘‘Siyā, sumane’’ti bhagavā avoca – ‘‘yo so, sumane, dāyako so amuṃ adāyakaṃ manussabhūto samāno pañcahi ṭhānehi adhigaṇhāti – mānusakena āyunā, mānusakena vaṇṇena, mānusakena sukhena, mānusakena yasena, mānusakena ādhipateyyena. Yo so, sumane, dāyako so amuṃ adāyakaṃ manussabhūto samāno imehi pañcahi ṭhānehi adhigaṇhāti’’.

‘‘Sace pana te, bhante, ubho agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, pabbajitānaṃ pana nesaṃ, bhante, siyā viseso, siyā nānākaraṇa’’nti? ‘‘Siyā, sumane’’ti bhagavā avoca – ‘‘yo so, sumane, dāyako so amuṃ adāyakaṃ pabbajito samāno pañcahi ṭhānehi adhigaṇhāti – yācitova bahulaṃ cīvaraṃ paribhuñjati appaṃ ayācito, yācitova bahulaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati appaṃ ayācito, yācitova bahulaṃ senāsanaṃ paribhuñjati appaṃ ayācito, yācitova bahulaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñjati appaṃ ayācito. Yehi kho pana sabrahmacārīhi saddhiṃ viharati tyassa manāpeneva bahulaṃ kāyakammena samudācaranti appaṃ amanāpena, manāpeneva bahulaṃ vacīkammena samudācaranti appaṃ amanāpena, manāpeneva bahulaṃ manokammena samudācaranti appaṃ amanāpena, manāpaṃyeva bahulaṃ upahāraṃ upaharanti appaṃ amanāpaṃ. Yo so, sumane, dāyako so amuṃ adāyakaṃ pabbajito samāno imehi pañcahi ṭhānehi adhigaṇhātī’’ti.

‘‘Sace pana te, bhante, ubho arahattaṃ pāpuṇanti, arahattappattānaṃ pana nesaṃ, bhante, siyā viseso, siyā nānākaraṇa’’nti? ‘‘Ettha kho panesāhaṃ, sumane, na kiñci nānākaraṇaṃ vadāmi, yadidaṃ vimuttiyā vimutti’’nti [vimuttanti (syā. kaṃ.)].

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvañcidaṃ, bhante, alameva dānāni dātuṃ alaṃ puññāni kātuṃ; yatra hi nāma devabhūtassāpi upakārāni puññāni, manussabhūtassāpi upakārāni puññāni, pabbajitassāpi upakārāni puññānī’’ti. ‘‘Evametaṃ, sumane! Alañhi, sumane, dānāni dātuṃ alaṃ puññāni kātuṃ! Devabhūtassāpi upakārāni puññāni, manussabhūtassāpi upakārāni puññāni, pabbajitassāpi upakārāni puññānī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna [idaṃ vatvā (sī. pī.) evamuparipi] sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Yathāpi cando vimalo, gacchaṃ ākāsadhātuyā;
Sabbe tārāgaṇe loke, ābhāya atirocati.

‘‘Tatheva sīlasampanno, saddho purisapuggalo;
Sabbe maccharino loke, cāgena atirocati.

‘‘Yathāpi megho thanayaṃ, vijjumālī satakkaku;
Thalaṃ ninnañca pūreti, abhivassaṃ vasundharaṃ.

‘‘Evaṃ dassanasampanno, sammāsambuddhasāvako;
Macchariṃ adhigaṇhāti, pañcaṭhānehi paṇḍito.

‘‘Āyunā yasasā ceva [āyunā ca yasena ca (ka.)], vaṇṇena ca sukhena ca;
Sa ve bhogaparibyūḷho [bhogaparibbūḷho (sī.)], pecca sagge pamodatī’’ti. paṭhamaṃ;

2. Cundīsuttaṃ

32. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho cundī rājakumārī pañcahi rathasatehi pañcahi ca kumārisatehi parivutā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnā kho cundī rājakumārī bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Amhākaṃ, bhante, bhātā cundo nāma rājakumāro, so evamāha – ‘yadeva so hoti itthī vā puriso vā buddhaṃ saraṇaṃ gato, dhammaṃ saraṇaṃ gato, saṅghaṃ saraṇaṃ gato, pāṇātipātā paṭivirato, adinnādānā paṭivirato, kāmesumicchācārā paṭivirato, musāvādā paṭivirato, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃyeva upapajjati, no duggati’nti. Sāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ pucchāmi – ‘kathaṃrūpe kho, bhante, satthari pasanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃyeva upapajjati, no duggatiṃ? Kathaṃrūpe dhamme pasanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃyeva upapajjati, no duggatiṃ? Kathaṃrūpe saṅghe pasanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃyeva upapajjati, no duggatiṃ? Kathaṃrūpesu sīlesu paripūrakārī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃyeva upapajjati, no duggati’’’nti?

‘‘Yāvatā, cundi, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā [apādā vā dvīpādā vācatuppādā vā bahuppādā vā (sī.) a. ni. 4.34; itivu. 90] rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho. Ye kho, cundi, buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti.

‘‘Yāvatā, cundi, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṃ aggamakkhāyati. Ye, cundi, ariye aṭṭhaṅgike magge pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti.

‘‘Yāvatā, cundi, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ [tesaṃ dhammānaṃ (sī. pī. ka.)] aggamakkhāyati, yadidaṃ – madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāto vaṭṭupacchedo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ. Ye kho, cundi, virāge dhamme pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti.

‘‘Yāvatā, cundi, saṅghā vā gaṇā vā, tathāgatasāvakasaṅgho tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Ye kho, cundi, saṅghe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hoti.

‘‘Yāvatā, cundi, sīlāni, ariyakantāni sīlāni tesaṃ [ariyakantānitesaṃ (sī. syā. kaṃ.)] aggamakkhāyati, yadidaṃ – akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni. Ye kho, cundi, ariyakantesu sīlesu paripūrakārino, agge te paripūrakārino. Agge kho pana paripūrakārīnaṃ aggo vipāko hotī’’ti.

‘‘Aggato ve pasannānaṃ, aggaṃ dhammaṃ vijānataṃ;
Agge buddhe pasannānaṃ, dakkhiṇeyye anuttare.

‘‘Agge dhamme pasannānaṃ, virāgūpasame sukhe;
Agge saṅghe pasannānaṃ, puññakkhette anuttare.

‘‘Aggasmiṃ dānaṃ dadataṃ, aggaṃ puññaṃ pavaḍḍhati;
Aggaṃ āyu ca vaṇṇo ca, yaso kitti sukhaṃ balaṃ.

‘‘Aggassa dātā medhāvī, aggadhammasamāhito;
Devabhūto manusso vā, aggappatto pamodatī’’ti. dutiyaṃ;

3. Uggahasuttaṃ

33. Ekaṃ samayaṃ bhagavā bhaddiye viharati jātiyā vane. Atha kho uggaho meṇḍakanattā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uggaho meṇḍakanattā bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Adhivāsetu me, bhante, bhagavā svātanāya attacatuttho bhatta’’nti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho uggaho meṇḍakanattā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena uggahassa meṇḍakanattuno nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho uggaho meṇḍakanattā bhagavantaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho uggaho meṇḍakanattā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uggaho meṇḍakanattā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imā me, bhante, kumāriyo patikulāni gamissanti. Ovadatu tāsaṃ, bhante, bhagavā; anusāsatu tāsaṃ, bhante, bhagavā, yaṃ tāsaṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

Atha kho bhagavā tā kumāriyo etadavoca – ‘‘tasmātiha, kumāriyo, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘yassa vo [yassa kho (sī. syā. kaṃ.)] mātāpitaro bhattuno dassanti atthakāmā hitesino anukampakā anukampaṃ upādāya, tassa bhavissāma pubbuṭṭhāyiniyo pacchānipātiniyo kiṃkārapaṭissāviniyo manāpacāriniyo piyavādiniyo’ti. Evañhi vo, kumāriyo, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, kumāriyo, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘ye te bhattu garuno [guruno (ka.)] bhavissanti mātāti vā pitāti vā samaṇabrāhmaṇāti vā, te sakkarissāma garuṃ karissāma [garukarissāma (sī. syā. kaṃ. pī.)] mānessāma pūjessāma abbhāgate ca āsanodakena paṭipūjessāmā’ti [pūjessāmāti (sī.)]. Evañhi vo, kumāriyo, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, kumāriyo, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘ye te bhattu abbhantarā kammantā uṇṇāti vā kappāsāti vā, tattha dakkhā bhavissāma analasā, tatrupāyāya vīmaṃsāya samannāgatā, alaṃ kātuṃ alaṃ saṃvidhātu’nti. Evañhi vo, kumāriyo, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, kumāriyo, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘yo so bhattu abbhantaro [abbhantare (ka.)] antojano dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, tesaṃ katañca katato jānissāma akatañca akatato jānissāma, gilānakānañca balābalaṃ jānissāma, khādanīyaṃ bhojanīyañcassa paccaṃsena [paccayaṃ tena (ka. sī.), paccayaṃsena (syā. kaṃ.), paccayaṃ senāsanaṃ paccattaṃsena (ka.) a. ni. 8.46] saṃvibhajissāmā’ti [vibhajissāmāti (sī. syā. kaṃ.)]. Evañhi vo, kumāriyo, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, kumāriyo, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘yaṃ bhattā āharissati dhanaṃ vā dhaññaṃ vā rajataṃ vā jātarūpaṃ vā, taṃ ārakkhena [taṃ ārakkhāya (sī.)] guttiyā sampādessāma, tattha ca bhavissāma adhuttī athenī asoṇḍī avināsikāyo'ti. Evañhi vo, kumāriyo, sikkhitabbaṃ. Imehi kho, kumāriyo, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manāpakāyikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī''ti.

''Yo naṃ bharati sabbadā, niccaṃ ātāpi ussuko;
Sabbakāmaharaṃ posaṃ, bhattāraṃ nātimaññati.

''Na cāpi sotthi bhattāraṃ, issācārena [icchācārena (sī.), issāvādena (pī.)] rosaye;
Bhattu ca garuno sabbe, paṭipūjeti paṇḍitā.

''Uṭṭhāhikā [uṭṭhāyikā (syā. kaṃ. ka.)] analasā, saṅgahitaparijjanā;
Bhattu manāpaṃ [manāpā (sī.)] carati, sambhataṃ anurakkhati.

''Yā evaṃ vattatī nārī, bhattuchandavasānugā;
Manāpā nāma te devā, yattha sā upapajjatī''ti. tatiyaṃ;

4. Sīhasenāpatisuttaṃ

34. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho sīho senāpati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sīho senāpati bhagavantaṃ etadavoca – ''sakkā nu kho, bhante, bhagavā sandiṭṭhikaṃ dānaphalaṃ paññāpetu''nti?

''Sakkā, sīhā''ti bhagavā avoca – ''dāyako, sīha, dānapati bahuno janassa piyo hoti manāpo. Yampi, sīha, dāyako dānapati bahuno janassa piyo hoti manāpo, idampi sandiṭṭhikaṃ dānaphalaṃ.

''Puna caparaṃ, sīha, dāyakaṃ dānapatiṃ santo sappurisā bhajanti. Yampi, sīha, dāyakaṃ dānapatiṃ santo sappurisā bhajanti, idampi sandiṭṭhikaṃ dānaphalaṃ.

''Puna caparaṃ, sīha, dāyakassa dānapatino kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati. Yampi, sīha, dāyakassa dānapatino kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati, idampi sandiṭṭhikaṃ dānaphalaṃ.

''Puna caparaṃ, sīha, dāyako dānapati yaṃ yadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ – visārado [visāradova (sī.) a. ni. 7.57 passitabbaṃ] upasaṅkamati amaṅkubhūto. Yampi, sīha, dāyako dānapati yaṃ yadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ – visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto, idampi sandiṭṭhikaṃ dānaphalaṃ.

''Puna caparaṃ, sīha, dāyako dānapati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Yampi, sīha, dāyako dānapati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, idaṃ [idampi sīha (ka.)] samparāyikaṃ dānaphala''nti.

Evaṃ vutte sīho senāpati bhagavantaṃ etadavoca – ''yānimāni, bhante, bhagavatā cattāri sandiṭṭhikāni dānaphalāni akkhātāni, nāhaṃ ettha bhagavato saddhāya gacchāmi; ahaṃ petāni jānāmi. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati bahuno janassa piyo manāpo. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati; maṃ santo sappurisā bhajanti. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati; mayhaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – 'sīho senāpati dāyako kārako saṅghupaṭṭhāko'ti. Ahaṃ, bhante, dāyako dānapati yaṃ yadeva parisaṃ upasaṅkamāmi – yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ – visārado upasaṅkamāmi amaṅkubhūto. Yānimāni, bhante, bhagavatā cattāri sandiṭṭhikāni dānaphalāni akkhātāni, nāhaṃ ettha bhagavato saddhāya gacchāmi; ahaṃ petāni jānāmi. Yañca kho maṃ, bhante, bhagavā evamāha – ‘dāyako, sīha, dānapati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’ti, etāhaṃ na jānāmi; ettha ca panāhaṃ bhagavato saddhāya gacchāmī’’ti. ‘‘Evametaṃ, sīha, evametaṃ, sīha! Dāyako dānapati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti.

‘‘Dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū,
Kittiñca pappoti yaso ca vaḍḍhati [yasassa vaḍḍhati (syā. kaṃ.), yasaṃ pavaḍḍhati (ka.)];
Amaṅkubhūto parisaṃ vigāhati,
Visārado hoti naro amaccharī.

‘‘Tasmā hi dānāni dadanti paṇḍitā,
Vineyya maccheramalaṃ sukhesino;
Te dīgharattaṃ tidive patiṭṭhitā,
Devānaṃ sahabyagatā ramanti te [sahabyataṃ gatā ramanti (sī.), sahabyatā ramanti te (ka.)].

‘‘Katāvakāsā katakusalā ito cutā [tato cutā (sī.)],
Sayaṃpabhā anuvicaranti nandanaṃ [nandane (syā. kaṃ.)];
Te tattha nandanti ramanti modare,
Samappitā kāmaguṇehi pañcahi;
‘‘Katvāna vākyaṃ asitassa tādino,
Ramanti sagge [ramanti sumanā (ka.), kamanti sabbe (syā. kaṃ.)] sugatassa sāvakā’’ti.
catutthaṃ;

5. Dānānisaṃsasuttaṃ

35. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dāne ānisaṃsā. Katame pañca? Bahuno janassa piyo hoti manāpo; santo sappurisā bhajanti; kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati; gihidhammā anapagato [gihidhammā anapeto (sī. pī.), gihidhammamanupagato (ka.)] hoti; kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca dāne ānisaṃsā’’ti.

‘‘Dadamāno piyo hoti, sataṃ dhammaṃ anukkamaṃ;
Santo naṃ sadā bhajanti [santo bhajanti sappurisā (sī.)], saññatā brahmacārayo.

‘‘Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo’’ti. pañcamaṃ;

6. Kāladānasuttaṃ

36. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, kāladānāni. Katamāni pañca? Āgantukassa dānaṃ deti; gamikassa dānaṃ deti; gilānassa dānaṃ deti; dubbhikkhe dānaṃ deti; yāni tāni navasassāni navaphalāni tāni paṭhamaṃ sīlavantesu patiṭṭhāpeti. Imāni kho, bhikkhave, pañca kāladānānī’’ti.

‘‘Kāle dadanti sappaññā, vadaññū vītamaccharā;
Kālena dinnaṃ ariyesu, ujubhūtesu tādisu.

‘‘Vippasannamanā tassa, vipulā hoti dakkhiṇā;
Ye tattha anumodanti, veyyāvaccaṃ karonti vā;
Na tena [na tesaṃ (pī. ka.)] dakkhiṇā ūnā, tepi puññassa bhāgino.

‘‘Tasmā dade appaṭivānacitto, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’nti. chaṭṭhaṃ;

9. Bhojanasuttaṃ

37. ‘‘Bhojanaṃ, bhikkhave, dadamāno dāyako paṭiggāhakānaṃ pañca ṭhānāni deti. Katamāni pañca? Āyuṃ deti, vaṇṇaṃ deti, sukhaṃ deti, balaṃ deti, paṭibhānaṃ [paṭibhāṇaṃ (sī.)] deti. Āyuṃ kho pana datvā āyussa bhāgī hoti dibbassa vā mānusassa vā; vaṇṇaṃ datvā vaṇṇassa bhāgī hoti dibbassa vā mānusassa vā; sukhaṃ datvā sukhassa bhāgī hoti dibbassa vā mānusassa vā; balaṃ datvā balassa bhāgī hoti dibbassa vā mānusassa vā; paṭibhānaṃ datvā paṭibhānassa bhāgī hoti dibbassa vā mānusassa vā. Bhojanaṃ, bhikkhave, dadamāno dāyako paṭiggāhakānaṃ imāni pañca ṭhānāni detī’’ti.

‘‘Āyudo balado dhīro, vaṇṇado paṭibhānado;
Sukhassa dātā medhāvī, sukhaṃ so adhigacchati.

‘‘Āyuṃ datvā balaṃ vaṇṇaṃ, sukhañca paṭibhānakaṃ [paṭibhāṇakaṃ (sī.), paṭibhānado (syā. kaṃ. pī. ka.)];
Dīghāyu yasavā hoti, yattha yatthūpapajjatī’’ti. sattamaṃ;

8. Saddhasuttaṃ

38. ‘‘Pañcime, bhikkhave, saddhe kulaputte ānisaṃsā. Katame pañca? Ye te, bhikkhave, loke santo sappurisā te saddhaññeva paṭhamaṃ anukampantā anukampanti, no tathā assaddhaṃ; saddhaññeva paṭhamaṃ upasaṅkamantā upasaṅkamanti, no tathā assaddhaṃ; saddhaññeva paṭhamaṃ paṭiggaṇhantā paṭiggaṇhanti, no tathā assaddhaṃ; saddhaññeva paṭhamaṃ dhammaṃ desentā desenti, no tathā assaddhaṃ; saddho kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca saddhe kulaputte ānisaṃsā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, subhūmiyaṃ catumahāpathe mahānigrodho samantā pakkhīnaṃ paṭisaraṇaṃ hoti; evamevaṃ kho, bhikkhave, saddho kulaputto bahuno janassa paṭisaraṇaṃ hoti bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikāna’’nti.

‘‘Sākhāpattaphalūpeto [sākhāpattabahupeto (katthaci), sākhāpattapalāsūpeto (?)], khandhimāva [khandhimā ca (sī.)] mahādumo;
Mūlavā phalasampanno, patiṭṭhā hoti pakkhinaṃ.

‘‘Manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā;
Chāyaṃ chāyatthikā [chāyatthino (sī.)] yanti, phalatthā phalabhojino.

‘‘Tatheva sīlasampannaṃ, saddhaṃ purisapuggalaṃ;
Nivātavuttiṃ atthaddhaṃ, sorataṃ sakhilaṃ muduṃ.

‘‘Vītarāgā vītadosā, vītamohā anāsavā;
Puññakkhettāni lokasmiṃ, sevanti tādisaṃ naraṃ.

‘‘Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo’’ti. aṭṭhamaṃ;

9. Puttasuttaṃ

39. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, ṭhānāni sampassantā mātāpitaro puttaṃ icchanti kule jāyamānaṃ. Katamāni pañca? Bhato vā no bharissati; kiccaṃ vā no karissati; kulavaṃso ciraṃ ṭhassati; dāyajjaṃ paṭipajjissati; atha vā pana petānaṃ kālaṅkatānaṃ dakkhiṇaṃ anuppadassatīti. Imāni kho, bhikkhave, pañca ṭhānāni sampassantā mātāpitaro puttaṃ icchanti kule jāyamāna’’nti.

[kathā. 491] ‘‘Pañca ṭhānāni sampassaṃ, puttaṃ icchanti paṇḍitā;
Bhato vā no bharissati, kiccaṃ vā no karissati.

‘‘Kulavaṃso ciraṃ tiṭṭhe, dāyajjaṃ paṭipajjati;
Atha vā pana petānaṃ, dakkhiṇaṃ anuppadassati.

‘‘Ṭhānānetāni sampassaṃ, puttaṃ icchanti paṇḍitā;
Tasmā santo sappurisā, kataññū katavedino.

‘‘Bharanti mātāpitaro, pubbe katamanussaraṃ;
Karonti nesaṃ kiccāni, yathā taṃ pubbakārinaṃ.

‘‘Ovādakārī bhataposī, kulavaṃsaṃ ahāpayaṃ;
Saddho sīlena sampanno, putto hoti pasaṃsiyo’’ti. navamaṃ;

10. Mahāsālaputtasuttaṃ

40. ‘‘Himavantaṃ, bhikkhave, pabbatarājaṃ nissāya mahāsālā pañcahi vaḍḍhīhi vaḍḍhanti. Katamāhi pañcahi? Sākhāpattapalāsena vaḍḍhanti; tacena vaḍḍhanti; papaṭikāya vaḍḍhanti; pheggunā vaḍḍhanti; sārena vaḍḍhanti. Himavantaṃ, bhikkhave, pabbatarājaṃ nissāya mahāsālā imāhi pañcahi vaḍḍhīhi vaḍḍhanti. Evamevaṃ kho, bhikkhave, saddhaṃ kulaputtaṃ nissāya antojano pañcahi vaḍḍhīhi vaḍḍhati. Katamāhi pañcahi? Saddhāya vaḍḍhati; sīlena vaḍḍhati; sutena vaḍḍhati; cāgena vaḍḍhati; paññāya vaḍḍhati. Saddhaṃ, bhikkhave, kulaputtaṃ nissāya antojano imāhi pañcahi vaḍḍhīhi vaḍḍhatī’’ti.

‘‘Yathā hi pabbato selo, araññasmiṃ brahāvane;
Taṃ rukkhā upanissāya, vaḍḍhante te vanappatī.

‘‘Tatheva sīlasampannaṃ, saddhaṃ kulaputtaṃ imaṃ [kulapatiṃ idha (sī.), kulaputtaṃ idha (syā.)];
Upanissāya vaḍḍhanti, puttadārā ca bandhavā;
Amaccā ñātisaṅghā ca, ye cassa anujīvino.

‘‘Tyassa sīlavato sīlaṃ, cāgaṃ sucaritāni ca;
Passamānānukubbanti, ye bhavanti vicakkhaṇā.

‘‘Imaṃ dhammaṃ caritvāna, maggaṃ [saggaṃ (syā. ka.)] sugatigāminaṃ;
Nandino devalokasmiṃ, modanti kāmakāmino’’ti. dasamaṃ;

Sumanavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Sumanā cundī uggaho, sīho dānānisaṃsako;
Kālabhojanasaddhā ca, puttasālehi te dasāti.

5. Muṇḍarājavaggo

1. Ādiyasuttaṃ

41. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘pañcime, gahapati, bhogānaṃ ādiyā. Katame pañca? Idha, gahapati, ariyasāvako uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi attānaṃ sukheti pīṇeti sammā sukhaṃ pariharati; mātāpitaro sukheti pīṇeti sammā sukhaṃ pariharati; puttadāradāsakammakaraporise sukheti pīṇeti sammā sukhaṃ pariharati. Ayaṃ paṭhamo bhogānaṃ ādiyo.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, ariyasāvako uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi mittāmacce sukheti pīṇeti sammā sukhaṃ pariharati. Ayaṃ dutiyo bhogānaṃ ādiyo.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, ariyasāvako uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi yā tā honti āpadā – aggito vā udakato vā rājato vā corato vā appiyato vā dāyādato [appiyato vā dāyādato vā (bahūsu) a. ni. 4.61; 5.148] – tathārūpāsu āpadāsu bhogehi pariyodhāya vattati, sotthiṃ attānaṃ karoti. Ayaṃ tatiyo bhogānaṃ ādiyo.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, ariyasāvako uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi pañcabaliṃ kattā hoti. Ñātibaliṃ, atithibaliṃ, pubbapetabaliṃ, rājabaliṃ, devatābaliṃ – ayaṃ catuttho bhogānaṃ ādiyo.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, ariyasāvako uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi ye te samaṇabrāhmaṇā madappamādā paṭiviratā khantisoracce niviṭṭhā ekamattānaṃ damenti ekamattānaṃ samenti ekamattānaṃ parinibbāpenti, tathārūpesu samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpeti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Ayaṃ pañcamo bhogānaṃ ādiyo. Ime kho, gahapati, pañca bhogānaṃ ādiyā.

‘‘Tassa ce, gahapati, ariyasāvakassa ime pañca bhogānaṃ ādiye ādiyato bhogā parikkhayaṃ gacchanti, tassa evaṃ hoti – ‘ye vata bhogānaṃ ādiyā te cāhaṃ ādiyāmi bhogā ca me parikkhayaṃ gacchantī’ti. Itissa hoti avippaṭisāro. Tassa ce, gahapati, ariyasāvakassa ime pañca bhogānaṃ ādiye ādiyato bhogā abhivaḍḍhanti, tassa evaṃ hoti – ‘ye vata bhogānaṃ ādiyā te cāhaṃ ādiyāmi bhogā ca me abhivaḍḍhantī’ti. Itissa hoti [itissa hoti avippaṭisāro, (sī. syā.)] ubhayeneva avippaṭisāro’’ti.

‘‘Bhuttā bhogā bhatā bhaccā [gatā tacchā (ka.)], vitiṇṇā āpadāsu me;
Uddhaggā dakkhiṇā dinnā, atho pañcabalīkatā;
Upaṭṭhitā sīlavanto, saññatā brahmacārayo.

‘‘Yadatthaṃ bhogaṃ iccheyya, paṇḍito gharamāvasaṃ;
So me attho anuppatto, kataṃ ananutāpiyaṃ.

‘‘Etaṃ [evaṃ (ka.)] anussaraṃ macco, ariyadhamme ṭhito naro;
Idheva naṃ pasaṃsanti, pecca sagge pamodatī’’ti [pecca sagge ca modatīti (sī. syā.)].
paṭhamaṃ;

2. Sappurisasuttaṃ

42. ‘‘Sappuriso, bhikkhave, kule jāyamāno bahuno janassa atthāya hitāya sukhāya hoti; mātāpitūnaṃ [mātāpitunnaṃ (sī. pī.)] atthāya hitāya sukhāya hoti; puttadārassa atthāya hitāya sukhāya hoti; dāsakammakaraporisassa atthāya hitāya sukhāya hoti; mittāmaccānaṃ atthāya hitāya sukhāya hoti; samaṇabrāhmaṇānaṃ atthāya hitāya sukhāya hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāmegho sabbasassāni sampādento bahuno janassa atthāya hitāya sukhāya hoti; evamevaṃ kho, bhikkhave, sappuriso kule jāyamāno bahuno janassa atthāya hitāya sukhāya hoti; mātāpitūnaṃ atthāya hitāya sukhāya hoti; puttadārassa atthāya hitāya sukhāya hoti; dāsakammakaraporisassa atthāya hitāya sukhāya hoti; mittāmaccānaṃ atthāya hitāya sukhāya hoti; samaṇabrāhmaṇānaṃ atthāya hitāya sukhāya hotī’’ti.

‘‘Hito bahunnaṃ paṭipajja bhoge, taṃ devatā rakkhati dhammaguttaṃ;
Bahussutaṃ sīlavatūpapannaṃ, dhamme ṭhitaṃ na vijahati [vijahāti (sī. syā. kaṃ. pī.)] kitti.

‘‘Dhammaṭṭhaṃ sīlasampannaṃ, saccavādiṃ hirīmanaṃ;
Nekkhaṃ jambonadasseva, ko taṃ ninditumarahati;
Devāpi naṃ pasaṃsanti, brahmunāpi pasaṃsito’’ti. dutiyaṃ;

3. Iṭṭhasuttaṃ

43. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Pañcime, gahapati, dhammā iṭṭhā kantā manāpā dullabhā lokasmiṃ. Katame pañca? Āyu, gahapati, iṭṭho kanto manāpo dullabho lokasmiṃ; vaṇṇo iṭṭho kanto manāpo dullabho lokasmiṃ; sukhaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ dullabhaṃ lokasmiṃ; yaso iṭṭho kanto manāpo dullabho lokasmiṃ; saggā iṭṭhā kantā manāpā dullabhā lokasmiṃ. Ime kho, gahapati, pañca dhammā iṭṭhā kantā manāpā dullabhā lokasmiṃ.

‘‘Imesaṃ kho, gahapati, pañcannaṃ dhammānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ dullabhānaṃ lokasmiṃ na āyācanahetu vā patthanāhetu vā [na patthanāhetu vā (syā. kaṃ. pī.)] paṭilābhaṃ vadāmi. Imesaṃ kho, gahapati, pañcannaṃ dhammānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ dullabhānaṃ lokasmiṃ āyācanahetu vā patthanāhetu vā paṭilābho abhavissa, ko idha kena hāyetha?

‘‘Na kho, gahapati, arahati ariyasāvako āyukāmo āyuṃ āyācituṃ vā abhinandituṃ vā āyussa vāpi hetu. Āyukāmena, gahapati, ariyasāvakena āyusaṃvattanikā paṭipadā paṭipajjitabbā. Āyusaṃvattanikā hissa paṭipadā paṭipannā āyupaṭilābhāya saṃvattati. So lābhī hoti āyussa dibbassa vā mānusassa vā.

‘‘Na kho, gahapati, arahati ariyasāvako vaṇṇakāmo vaṇṇaṃ āyācituṃ vā abhinandituṃ vā vaṇṇassa vāpi hetu. Vaṇṇakāmena, gahapati, ariyasāvakena vaṇṇasaṃvattanikā paṭipadā paṭipajjitabbā. Vaṇṇasaṃvattanikā hissa paṭipadā paṭipannā vaṇṇapaṭilābhāya saṃvattati. So lābhī hoti vaṇṇassa dibbassa vā mānusassa vā.

‘‘Na kho, gahapati, arahati ariyasāvako sukhakāmo sukhaṃ āyācituṃ vā abhinandituṃ vā sukhassa vāpi hetu. Sukhakāmena, gahapati, ariyasāvakena sukhasaṃvattanikā paṭipadā paṭipajjitabbā. Sukhasaṃvattanikā hissa paṭipadā paṭipannā sukhapaṭilābhāya saṃvattati. So lābhī hoti sukhassa dibbassa vā mānusassa vā.

‘‘Na kho, gahapati, arahati ariyasāvako yasakāmo yasaṃ āyācituṃ vā abhinandituṃ vā yasassa vāpi hetu. Yasakāmena, gahapati, ariyasāvakena yasasaṃvattanikā paṭipadā paṭipajjitabbā. Yasasaṃvattanikā hissa paṭipadā paṭipannā yasapaṭilābhāya saṃvattati. So lābhī hoti yasassa dibbassa vā mānusassa vā.

‘‘Na kho, gahapati, arahati ariyasāvako saggakāmo saggaṃ āyācituṃ vā abhinandituṃ vā saggānaṃ vāpi hetu. Saggakāmena, gahapati, ariyasāvakena saggasaṃvattanikā paṭipadā paṭipajjitabbā.

Saggasaṃvattanikā hissa paṭipadā paṭipannā saggapaṭilābhāya saṃvattati. So lābhī hoti saggāna''nti.

''Āyuṃ vaṇṇaṃ yasaṃ kittiṃ, saggaṃ uccākulīnataṃ;
Ratiyo patthayānena [patthayamānena (ka.)], uḷārā aparāparā.

''Appamādaṃ pasaṃsanti, puññakiriyāsu paṇḍitā;
''Appamatto ubho atthe, adhigaṇhāti paṇḍito.

''Diṭṭhe dhamme ca [diṭṭheva dhamme (sī.)] yo attho, yo cattho samparāyiko;
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī''ti. tatiyaṃ;

4. Manāpadāyīsuttaṃ

44. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena uggassa gahapatino vesālikassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho uggo gahapati vesāliko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uggo gahapati vesāliko bhagavantaṃ etadavoca –

''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'manāpadāyī labhate manāpa'nti. Manāpaṃ me, bhante, sālapupphakaṃ [sālipupphakaṃ (ka.)] khādanīyaṃ; taṃ me bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā''ti. Paṭiggahesi bhagavā anukampaṃ upādāya.

''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'manāpadāyī labhate manāpa'nti. Manāpaṃ me, bhante, sampannakolakaṃ sūkaramaṃsaṃ [sampannasūkaramaṃsaṃ (sī.), sampannavarasūkaramaṃsaṃ (syā.)]; taṃ me bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā''ti. Paṭiggahesi bhagavā anukampaṃ upādāya.

''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'manāpadāyī labhate manāpa'nti. Manāpaṃ me, bhante, nibbattatelakaṃ [nibaddhatelakaṃ (pī. sī. aṭṭha.), nibbaṭṭatelakaṃ (syā. aṭṭha.)] nāliyasākaṃ; taṃ me bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā''ti. Paṭiggahesi bhagavā anukampaṃ upādāya.

''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'manāpadāyī labhate manāpa'nti. Manāpo me, bhante, sālīnaṃ odano vicitakāḷako [vigatakālako (syā. kaṃ. pī. ka.)] anekasūpo anekabyañjano; taṃ me bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā''ti. Paṭiggahesi bhagavā anukampaṃ upādāya.

''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'manāpadāyī labhate manāpa'nti. Manāpāni me, bhante, kāsikāni vatthāni; tāni me bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā''ti. Paṭiggahesi bhagavā anukampaṃ upādāya.

''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'manāpadāyī labhate manāpa'nti. Manāpo me, bhante, pallaṅko gonakatthato paṭalikatthato kadalimigapavarapaccattharaṇo [kādalimigapavarapaccattharaṇo (sī.)] sauttaracchado ubhatolohitakūpadhāno. Api ca, bhante, mayampetaṃ jānāma – 'netaṃ bhagavato kappatī'ti. Idaṃ me, bhante, candanaphalakaṃ agghati adhikasatasahassaṃ; taṃ me bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā''ti. Paṭiggahesi bhagavā anukampaṃ upādāya. Atha kho bhagavā uggaṃ gahapatiṃ vesālikaṃ iminā anumodanīyena anumodi –

''Manāpadāyī labhate manāpaṃ,

Yo ujjubhūtesu [ujubhūtesu (syā. kaṃ. pī.)] dadāti chandasā;
Acchādanaṃ sayanamannapānaṃ [sayanamathannapānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)],
Nānāppakārāni ca paccayāni.

‘‘Cattañca muttañca anuggahītaṃ [anaggahītaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)],
Khettūpame arahante viditvā;
So duccajaṃ sappuriso cajitvā,
Manāpadāyī labhate manāpa’’nti.

Atha kho bhagavā uggaṃ gahapatiṃ vesālikaṃ iminā anumodanīyena anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho uggo gahapati vesāliko aparena samayena kālamakāsi. Kālaṅkato [kālakato (sī. syā. kaṃ. pī.)] ca uggo gahapati vesāliko aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapajji. Tena kho pana samayena bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho uggo devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho uggaṃ devaputtaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kacci te, ugga, yathādhippāyo’’ti? ‘‘Taggha me, bhagavā, yathādhippāyo’’ti. Atha kho bhagavā uggaṃ devaputtaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Manāpadāyī labhate manāpaṃ,
Aggassa dātā labhate punaggaṃ;
Varassa dātā varalābhi hoti,
Seṭṭhaṃ dado seṭṭhamupeti ṭhānaṃ.

‘‘Yo aggadāyī varadāyī, seṭṭhadāyī ca yo naro;
Dīghāyu yasavā hoti, yattha yatthūpapajjatī’’ti. catutthaṃ;

5. Puññābhisandasuttaṃ

45. ‘‘Pañcime, bhikkhave, puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā sovaggikā sukhavipākā saggasaṃvattanikā iṭṭhāya kantāya manāpāya hitāya sukhāya saṃvattanti.

‘‘Katame pañca? Yassa, bhikkhave, bhikkhu cīvaraṃ paribhuñjamāno appamāṇaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati, appamāṇo tassa puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro sovaggiko sukhavipāko saggasaṃvattaniko iṭṭhāya kantāya manāpāya hitāya sukhāya saṃvattati.

‘‘Yassa, bhikkhave, bhikkhu piṇḍapātaṃ paribhuñjamāno…pe… yassa, bhikkhave, bhikkhu vihāraṃ paribhuñjamāno…pe… yassa, bhikkhave, bhikkhu mañcapīṭhaṃ paribhuñjamāno…pe….

‘‘Yassa, bhikkhave, bhikkhu gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñjamāno appamāṇaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati, appamāṇo tassa puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro sovaggiko sukhavipāko saggasaṃvattaniko iṭṭhāya kantāya manāpāya hitāya sukhāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, pañca puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā sovaggikā sukhavipākā saggasaṃvattanikā iṭṭhāya kantāya manāpāya hitāya sukhāya saṃvattanti.

‘‘Imehi ca pana, bhikkhave, pañcahi puññābhisandehi kusalābhisandehi samannāgatassa ariyasāvakassa na sukaraṃ puññassa pamāṇaṃ gahetuṃ – ‘ettako puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro sovaggiko sukhavipāko saggasaṃvattaniko iṭṭhāya kantāya manāpāya hitāya sukhāya saṃvattatī’ti. Atha kho asaṅkheyyo appameyyo mahāpuññakkhandhotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamudde na sukaraṃ udakassa pamāṇaṃ gahetuṃ – ‘ettakāni udakāḷhakānīti vā ettakāni udakāḷhakasatānīti vā ettakāni udakāḷhakasahassānīti vā ettakāni udakāḷhakasatasahassānīti vā; atha kho asaṅkheyyo appameyyo mahāudakakkhandhotveva saṅkhaṃ gacchati’. Evamevaṃ kho, bhikkhave, imehi pañcahi puññābhisandehi kusalābhisandehi samannāgatassa ariyasāvakassa na sukaraṃ puññassa pamāṇaṃ gahetuṃ – ‘ettako puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro sovaggiko sukhavipāko saggasaṃvattaniko iṭṭhāya kantāya manāpāya hitāya sukhāya saṃvattatī’ti. Atha kho asaṅkheyyo appameyyo mahāpuññakkhandhotveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti.

‘‘Mahodadhiṃ aparimitaṃ mahāsaraṃ,
Bahubheravaṃ ratnagaṇānamālayaṃ;
Najjo yathā naragaṇasaṅghasevitā [maccha gaṇasaṃghasevitā (syā. kaṃ. ka.) saṃ. ni. 5.1037 passitabbaṃ],
Puthū savantī upayanti sāgaraṃ.

‘‘Evaṃ naraṃ annadapānavatthadaṃ,
Seyyānisajjattharaṇassa dāyakaṃ;
Puññassa dhārā upayanti paṇḍitaṃ,
Najjo yathā vārivahāva sāgara’’nti. pañcamaṃ;

6. Sampadāsuttaṃ

46. ‘‘Pañcimā, bhikkhave, sampadā. Katamā pañca? Saddhāsampadā, sīlasampadā, sutasampadā, cāgasampadā, paññāsampadā – imā kho, bhikkhave, pañca sampadā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dhanasuttaṃ

47. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, dhanāni. Katamāni pañca? Saddhādhanaṃ, sīladhanaṃ, sutadhanaṃ, cāgadhanaṃ, paññādhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, saddhādhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, saddhādhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, sīladhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sīladhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, sutadhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdho. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sutadhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, cāgadhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato. Idaṃ vuccati, bhikkhave, cāgadhanaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, paññādhanaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti, udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, paññādhanaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañca dhanānī’’ti.

[a. ni. 4.52] ‘‘Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

‘‘Saṅghe pasādo yassatthi, ujubhūtañca dassanaṃ;
Adaliddoti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

‘‘Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhāna sāsana’’nti. sattamaṃ;

8. Alabbhanīyaṭhānasuttaṃ

48. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, alabbhanīyāni ṭhānāni samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. Katamāni pañca? ‘Jarādhammaṃ mā jīrī’ti alabbhanīyaṃ ṭhānaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. ‘Byādhidhammaṃ mā byādhīyī’ti [vyādhidhammaṃ ‘‘mā vyādhīyī’’ti (sī. pī.)] …pe… ‘maraṇadhammaṃ mā mīyī’ti… ‘khayadhammaṃ mā khīyī’ti… ‘nassanadhammaṃ mā nassī’ti alabbhanīyaṃ ṭhānaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ.

‘‘Assutavato, bhikkhave, puthujjanassa jarādhammaṃ jīrati. So jarādhamme jiṇṇe na iti paṭisañcikkhati – ‘na kho mayhevekassa [mayhamevekassa (sī.)] jarādhammaṃ jīrati, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ jarādhammaṃ jīrati. Ahañceva [ahañce (?)] kho pana jarādhamme jiṇṇe soceyyaṃ kilameyyaṃ parideveyyaṃ, urattāḷiṃ kandeyyaṃ, sammohaṃ āpajjeyyaṃ, bhattampi me nacchādeyya, kāyepi dubbaṇṇiyaṃ okkameyya, kammantāpi nappavatteyyuṃ [kammantopi nappavatteyya (ka.)], amittāpi attamanā assu, mittāpi dummanā assū’ti. So jarādhamme jiṇṇe socati kilamati paridevati, urattāḷiṃ kandati, sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave – ‘assutavā puthujjano viddho savisena sokasallena attānaṃyeva paritāpeti’’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, assutavato puthujjanassa byādhidhammaṃ byādhīyati…pe… maraṇadhammaṃ mīyati… khayadhammaṃ khīyati… nassanadhammaṃ nassati. So nassanadhamme naṭṭhe na iti paṭisañcikkhati – ‘na kho mayhevekassa nassanadhammaṃ nassati, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ nassanadhammaṃ nassati. Ahañceva kho pana nassanadhamme naṭṭhe soceyyaṃ kilameyyaṃ parideveyyaṃ, urattāḷiṃ kandeyyaṃ, sammohaṃ āpajjeyyaṃ, bhattampi me nacchādeyya, kāyepi dubbaṇṇiyaṃ okkameyya, kammantāpi nappavatteyyuṃ, amittāpi attamanā assu, mittāpi dummanā assū’ti. So nassanadhamme naṭṭhe socati kilamati paridevati, urattāḷiṃ kandati, sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave – ‘assutavā puthujjano viddho savisena sokasallena attānaṃyeva paritāpeti’’’.

‘‘Sutavato ca kho, bhikkhave, ariyasāvakassa jarādhammaṃ jīrati. So jarādhamme jiṇṇe iti paṭisañcikkhati – ‘na kho mayhevekassa jarādhammaṃ jīrati, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ jarādhammaṃ jīrati. Ahañceva kho pana jarādhamme jiṇṇe soceyyaṃ kilameyyaṃ parideveyyaṃ, urattāḷiṃ kandeyyaṃ, sammohaṃ āpajjeyyaṃ, bhattampi me nacchādeyya, kāyepi dubbaṇṇiyaṃ okkameyya, kammantāpi nappavatteyyuṃ, amittāpi attamanā assu, mittāpi dummanā assū’ti. So jarādhamme jiṇṇe na socati na kilamati na paridevati, na urattāḷiṃ kandati, na sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave – ‘sutavā ariyasāvako abbuhi [abbahi (sī.)] savisaṃ sokasallaṃ, yena viddho assutavā puthujjano attānaṃyeva paritāpeti. Asoko visallo ariyasāvako attānaṃyeva parinibbāpeti’’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sutavato ariyasāvakassa byādhidhammaṃ byādhīyati…pe… maraṇadhammaṃ mīyati… khayadhammaṃ khīyati… nassanadhammaṃ nassati. So nassanadhamme naṭṭhe iti paṭisañcikkhati – ‘na kho mayhevekassa nassanadhammaṃ nassati, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ nassanadhammaṃ nassati. Ahañceva kho pana nassanadhamme naṭṭhe soceyyaṃ kilameyyaṃ parideveyyaṃ, urattāḷiṃ kandeyyaṃ, sammohaṃ āpajjeyyaṃ, bhattampi me nacchādeyya, kāyepi dubbaṇṇiyaṃ okkameyya, kammantāpi nappavatteyyuṃ, amittāpi attamanā assu, mittāpi dummanā assū’ti. So nassanadhamme naṭṭhe na socati na kilamati na paridevati, na urattāḷiṃ kandati, na sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave – ‘sutavā ariyasāvako abbuhi savisaṃ sokasallaṃ, yena viddho assutavā puthujjano attānaṃyeva paritāpeti. Asoko visallo ariyasāvako attānaṃyeva parinibbāpetī’’’ti.

‘‘Imāni kho, bhikkhave, pañca alabbhanīyāni ṭhānāni samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti.

[jā. 1.5.96 jātakepi] ‘‘Na socanāya paridevanāya,
Atthodha labbhā [attho idha labbhati (syā.), attho idha labbhā (pī.)] api appakopi;
Socantamenaṃ dukhitaṃ viditvā,
Paccatthikā attamanā bhavanti.

‘‘Yato ca kho paṇḍito āpadāsu,
Na vedhatī atthavinicchayaññū;
Paccatthikāssa dukhitā bhavanti,
Disvā mukhaṃ avikāraṃ purāṇaṃ.

‘‘Jappena mantena subhāsitena,
Anuppadānena paveṇiyā vā;
Yathā yathā yattha [yathā yathā yattha yattha (ka.)] labhetha atthaṃ,
Tathā tathā tattha parakkameyya.

‘‘Sace pajāneyya alabbhaneyyo,
Mayāva [mayā vā (syā. kaṃ. pī.)] aññena vā esa attho;
Asocamāno adhivāsayeyya,
Kammaṃ daḷhaṃ kinti karomi dānī’’ti. aṭṭhamaṃ;

9. Kosalasuttaṃ

49. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

(Tena kho pana samayena mallikā devī kālaṅkatā hoti.) [( ) natthi (sī.)] Atha kho aññataro puriso yena rājā pasenadi kosalo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rañño pasenadissa kosalassa upakaṇṇake āroceti – ‘‘mallikā devī, deva [deva devī (syā. kaṃ. pī.)], kālaṅkatā’’ti. Evaṃ vutte rājā pasenadi kosalo dukkhī dummano pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdi.

Atha kho bhagavā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ dukkhiṃ dummanaṃ pattakkhandhaṃ adhomukhaṃ pajjhāyantaṃ appaṭibhānaṃ viditvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavoca – ‘‘pañcimāni, mahārāja, alabbhanīyāni ṭhānāni samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. Katamāni pañca? ‘Jarādhammaṃ mā jīrī’ti alabbhanīyaṃ ṭhānaṃ…pe… na socanāya paridevanāya…pe… kammaṃ daḷhaṃ kinti karomi dānī’’ti. Navamaṃ.

10. Nāradasuttaṃ

50. Ekaṃ samayaṃ āyasmā nārado pāṭaliputte viharati kukkuṭārāme. Tena kho pana samayena muṇḍassa rañño bhaddā devī kālaṅkatā hoti piyā manāpā. So bhaddāya deviyā kālaṅkatāya piyāya manāpāya neva nhāyati [nahāyati (sī. syā. kaṃ. pī.)] na vilimpati na bhattaṃ bhuñjati na kammantaṃ payojeti – rattindivaṃ [rattidivaṃ (ka.)] bhaddāya deviyā sarīre ajjhomucchito. Atha kho muṇḍo rājā piyakaṃ kosārakkhaṃ [sokārakkhaṃ (syā.)] āmantesi – ‘‘tena hi, samma piyaka, bhaddāya deviyā sarīraṃ āyasāya teladoṇiyā pakkhipitvā aññissā āyasāya doṇiyā paṭikujjatha, yathā mayaṃ bhaddāya deviyā sarīraṃ cirataraṃ passeyyāmā''ti. ''Evaṃ, devā''ti kho piyako kosārakkho muṇḍassa rañño paṭissutvā bhaddāya deviyā sarīraṃ āyasāya teladoṇiyā pakkhipitvā aññissā āyasāya doṇiyā paṭikujji.

Atha kho piyakassa kosārakkhassa etadahosi – ''imassa kho muṇḍassa rañño bhaddā devī kālaṅkatā piyā manāpā. So bhaddāya deviyā kālaṅkatāya piyāya manāpāya neva nhāyati na vilimpati na bhattaṃ bhuñjati na kammantaṃ payojeti – rattindivaṃ bhaddāya deviyā sarīre ajjhomucchito. Kaṃ [kiṃ (ka.)] nu kho muṇḍo rājā samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā payirupāseyya, yassa dhammaṃ sutvā sokasallaṃ pajaheyyā''ti!

Atha kho piyakassa kosārakkhassa etadahosi – ''ayaṃ kho āyasmā nārado pāṭaliputte viharati kukkuṭārāme. Taṃ kho panāyasmantaṃ nāradaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – 'paṇḍito viyatto [vyatto (sī. pī.), byatto (syā. kaṃ., dī. ni. 2.407)] medhāvī bahussuto cittakathī kalyāṇapaṭibhāno vuddho ceva [buddho ceva (ka.)] arahā ca' [arahā cā'ti (?)]. Yaṃnūna muṇḍo rājā āyasmantaṃ nāradaṃ payirupāseyya, appeva nāma muṇḍo rājā āyasmato nāradassa dhammaṃ sutvā sokasallaṃ pajaheyyā''ti.

Atha kho piyako kosārakkho yena muṇḍo rājā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā muṇḍaṃ rājānaṃ etadavoca – ''ayaṃ kho, deva, āyasmā nārado pāṭaliputte viharati kukkuṭārāme. Taṃ kho panāyasmantaṃ nāradaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – 'paṇḍito viyatto medhāvī bahussuto cittakathī kalyāṇapaṭibhāno vuddho ceva arahā ca' [arahā cā'ti (?)]. Yadi pana devo āyasmantaṃ nāradaṃ payirupāseyya, appeva nāma devo āyasmato nāradassa dhammaṃ sutvā sokasallaṃ pajaheyyā''ti. ''Tena hi, samma piyaka, āyasmantaṃ nāradaṃ paṭivedehi. Kathañhi nāma mādiso samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vijite vasantaṃ pubbe appaṭisaṃvidito upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā''ti! ''Evaṃ, devā''ti kho piyako kosārakkho muṇḍassa rañño paṭissutvā yenāyasmā nārado tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāradaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho piyako kosārakkho āyasmantaṃ nāradaṃ etadavoca –

''Imassa, bhante, muṇḍassa rañño bhaddā devī kālaṅkatā piyā manāpā. So bhaddāya deviyā kālaṅkatāya piyāya manāpāya neva nhāyati na vilimpati na bhattaṃ bhuñjati na kammantaṃ payojeti – rattindivaṃ bhaddāya deviyā sarīre ajjhomucchito. Sādhu, bhante, āyasmā nārado muṇḍassa rañño tathā dhammaṃ desetu yathā muṇḍo rājā āyasmato nāradassa dhammaṃ sutvā sokasallaṃ pajaheyyā''ti. ''Yassadāni, piyaka, muṇḍo rājā kālaṃ maññatī''ti.

Atha kho piyako kosārakkho uṭṭhāyāsanā āyasmantaṃ nāradaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena muṇḍo rājā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā muṇḍaṃ rājānaṃ etadavoca – ''katāvakāso kho, deva, āyasmatā nāradena. Yassadāni devo kālaṃ maññatī''ti. ''Tena hi, samma piyaka, bhadrāni bhadrāni yānāni yojāpehī''ti. ''Evaṃ, devā''ti kho piyako kosārakkho muṇḍassa rañño paṭissutvā bhadrāni bhadrāni yānāni yojāpetvā muṇḍaṃ rājānaṃ etadavoca – ''yuttāni kho te, deva, bhadrāni bhadrāni yānāni. Yassadāni devo kālaṃ maññatī''ti.

Atha kho muṇḍo rājā bhadraṃ yānaṃ [bhadraṃ bhadraṃ yānaṃ (syā. kaṃ. ka.), bhaddaṃ yānaṃ (pī.)] abhiruhitvā bhadrehi bhadrehi yānehi yena kukkuṭārāmo tena pāyāsi mahaccā [mahacca (bahūsu)] rājānubhāvena āyasmantaṃ nāradaṃ dassanāya. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā, yānā paccorohitvā pattikova ārāmaṃ pāvisi. Atha kho muṇḍo rājā yena āyasmā nārado tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāradaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho muṇḍaṃ rājānaṃ āyasmā nārado etadavoca –

''Pañcimāni, mahārāja, alabbhanīyāni ṭhānāni samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. Katamāni pañca? 'Jarādhammaṃ mā jīrī'ti alabbhanīyaṃ ṭhānaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. 'Byādhidhammaṃ mā byādhīyī'ti…pe… 'maraṇadhammaṃ mā mīyī'ti… 'khayadhammaṃ mā khīyī'ti… 'nassanadhammaṃ mā nassī'ti alabbhanīyaṃ ṭhānaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ.

''Assutavato, mahārāja, puthujjanassa jarādhammaṃ jīrati. So jarādhamme jiṇṇe na iti paṭisañcikkhati – 'na kho mayhevekassa jarādhammaṃ jīrati, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ jarādhammaṃ jīrati. Ahañceva kho pana jarādhamme jiṇṇe soceyyaṃ kilameyyaṃ paridеveyyaṃ, urattāḷiṃ kandeyyaṃ, sammohaṃ āpajjeyyaṃ, bhattampi me nacchādeyya, kāyepi dubbaṇṇiyaṃ okkameyya, kammantāpi nappavatteyyuṃ, amittāpi attamanā assu, mittāpi dummanā assū'ti. So jarādhamme jiṇṇe socati kilamati paridevati, urattāḷiṃ kandati, sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, mahārāja – 'assutavā puthujjano viddho savisena sokasallena attānaṃyeva paritāpeti'''.

''Puna caparaṃ, mahārāja, assutavato puthujjanassa byādhidhammaṃ byādhīyati…pe… maraṇadhammaṃ mīyati… khayadhammaṃ khīyati… nassanadhammaṃ nassati. So nassanadhamme naṭṭhe na iti paṭisañcikkhati – 'na kho mayhevekassa nassanadhammaṃ nassati, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ nassanadhammaṃ nassati. Ahañceva kho pana nassanadhamme naṭṭhe soceyyaṃ kilameyyaṃ parideveyyaṃ, urattāḷiṃ kandeyyaṃ, sammohaṃ āpajjeyyaṃ, bhattampi me nacchādeyya, kāyepi dubbaṇṇiyaṃ okkameyya, kammantāpi nappavatteyyuṃ, amittāpi attamanā assu, mittāpi dummanā assū'ti. So nassanadhamme naṭṭhe socati kilamati paridevati, urattāḷiṃ kandati, sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, mahārāja – 'assutavā puthujjano viddho savisena sokasallena attānaṃyeva paritāpeti'''.

''Sutavato ca kho, mahārāja, ariyasāvakassa jarādhammaṃ jīrati. So jarādhamme jiṇṇe iti paṭisañcikkhati – 'na kho mayhevekassa jarādhammaṃ jīrati, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ jarādhammaṃ jīrati. Ahañceva kho pana jarādhamme jiṇṇe soceyyaṃ kilameyyaṃ parideveyyaṃ, urattāḷiṃ kandeyyaṃ, sammohaṃ āpajjeyyaṃ, bhattampi me nacchādeyya, kāyepi dubbaṇṇiyaṃ okkameyya, kammantāpi nappavatteyyuṃ, amittāpi attamanā assu, mittāpi dummanā assū'ti. So jarādhamme jiṇṇe na socati na kilamati na paridevati, na urattāḷiṃ kandati, na sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, mahārāja – 'sutavā ariyasāvako abbuhi savisaṃ sokasallaṃ, yena viddho assutavā puthujjano attānaṃyeva paritāpeti. Asoko visallo ariyasāvako attānaṃyeva parinibbāpeti'''.

''Puna caparaṃ, mahārāja, sutavato ariyasāvakassa byādhidhammaṃ byādhīyati…pe… maraṇadhammaṃ mīyati… khayadhammaṃ khīyati… nassanadhammaṃ nassati. So nassanadhamme naṭṭhe iti paṭisañcikkhati – 'na kho mayhevekassa nassanadhammaṃ nassati, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ nassanadhammaṃ nassati. Ahañceva kho pana nassanadhamme naṭṭhe soceyyaṃ kilameyyaṃ parideveyyaṃ, urattāḷiṃ kandeyyaṃ, sammohaṃ āpajjeyyaṃ, bhattampi me nacchādeyya, kāyepi dubbaṇṇiyaṃ okkameyya, kammantāpi nappavatteyyuṃ, amittāpi attamanā assu, mittāpi dummanā assū'ti. So nassanadhamme naṭṭhe na socati na kilamati na paridevati, na urattāḷiṃ kandati, na sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, mahārāja – 'sutavā ariyasāvako abbuhi savisaṃ sokasallaṃ, yena viddho assutavā puthujjano attānaṃyeva paritāpeti. Asoko visallo ariyasāvako attānaṃyeva parinibbāpeti '''.

''Imāni kho, mahārāja, pañca alabbhanīyāni ṭhānāni samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi''nti.

> ''Na socanāya paridevanāya,
> Atthodha labbhā api appakopi;
> Socantamenaṃ dukhitaṃ viditvā,
> Paccatthikā attamanā bhavanti.

‘‘Yato ca kho paṇḍito āpadāsu,
Na vedhatī atthavinicchayaññū;
Paccatthikāssa dukhitā bhavanti,
Disvā mukhaṃ avikāraṃ purāṇaṃ.

‘‘Jappena mantena subhāsitena,
Anuppadānena paveṇiyā vā;
Yathā yathā yattha labhetha atthaṃ,
Tathā tathā tattha parakkameyya.

‘‘Sace pajāneyya alabbhaneyyo,
Mayāva aññena vā esa attho;
Asocamāno adhivāsayeyya,
Kammaṃ daḷhaṃ kinti karomi dānī’’ti [jā. 1 jātakepi].

Evaṃ vutte muṇḍo rājā āyasmantaṃ nāradaṃ etadavoca – ‘‘ko nāmo [ko nu kho (sī. pī.)] ayaṃ, bhante, dhammapariyāyo’’ti? ‘‘Sokasallaharaṇo nāma ayaṃ, mahārāja, dhammapariyāyo’’ti. ‘‘Taggha, bhante, sokasallaharaṇo [taggha bhante sokasallaharaṇo, taggha bhante sokasallaharaṇo (sī. syā. kaṃ. pī.)]! Imañhi me, bhante, dhammapariyāyaṃ sutvā sokasallaṃ pahīna’’nti.

Atha kho muṇḍo rājā piyakaṃ kosārakkhaṃ āmantesi – ‘‘tena hi, samma piyaka, bhaddāya deviyā sarīraṃ jhāpetha; thūpañcassā karotha. Ajjatagge dāni mayaṃ nhāyissāma ceva vilimpissāma bhattañca bhuñjissāma kammante ca payojessāmā’’ti. Dasamaṃ.

Muṇḍarājavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Ādiyo sappuriso iṭṭhā, manāpadāyībhisandaṃ;
Sampadā ca dhanaṃ ṭhānaṃ, kosalo nāradena cāti.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Nīvaraṇavaggo

1. Āvaraṇasuttaṃ

51. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Pañcime, bhikkhave, āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhāruhā paññāya dubbalīkaraṇā. Katame pañca? Kāmacchando, bhikkhave, āvaraṇo nīvaraṇo cetaso ajjhāruho paññāya dubbalīkaraṇo. Byāpādo, bhikkhave, āvaraṇo nīvaraṇo cetaso ajjhāruho paññāya dubbalīkaraṇo. Thinamiddhaṃ, bhikkhave, āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso ajjhāruhaṃ paññāya dubbalīkaraṇaṃ. Uddhaccakukkuccaṃ, bhikkhave, āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso ajjhāruhaṃ paññāya dubbalīkaraṇaṃ. Vicikicchā, bhikkhave, āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhāruhā paññāya dubbalīkaraṇā. Ime kho, bhikkhave, pañca āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhāruhā paññāya dubbalīkaraṇā.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu ime pañca āvaraṇe nīvaraṇe cetaso ajjhāruhe paññāya dubbalīkaraṇe appahāya, abalāya paññāya dubbalāya attatthaṃ vā ñassati paratthaṃ vā ñassati ubhayatthaṃ vā ñassati uttari [uttariṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikarissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Seyyathāpi, bhikkhave, nadī pabbateyyā dūraṅgamā [dūragamā (sī.)] sīghasotā hārahārinī. Tassā puriso ubhato naṅgalamukhāni vivareyya. Evañhi so, bhikkhave, majjhe nadiyā soto vikkhitto visaṭo byādiṇṇo neva [na ceva (ka.)] dūraṅgamo assa na [na ca (ka.)] sīghasoto na [na ca (ka.)] hārahārī [hārahāriṇī (sī.)]. Evamevaṃ kho, bhikkhave, so vata bhikkhu ime pañca āvaraṇe nīvaraṇe cetaso ajjhāruhe paññāya dubbalīkaraṇe appahāya, abalāya paññāya dubbalāya attatthaṃ vā ñassati paratthaṃ vā ñassati ubhayatthaṃ vā ñassati uttari vā manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikarissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu ime pañca āvaraṇe nīvaraṇe cetaso ajjhāruhe paññāya dubbalīkaraṇe pahāya, balavatiyā paññāya attatthaṃ vā ñassati paratthaṃ vā ñassati ubhayatthaṃ vā ñassati uttari vā manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikarissatīti ṭhānametaṃ vijjati. Seyyathāpi, bhikkhave, nadī pabbateyyā dūraṅgamā sīghasotā hārahārinī. Tassā puriso ubhato naṅgalamukhāni pidaheyya. Evañhi so, bhikkhave, majjhe nadiyā soto avikkhitto avisaṭo abyādiṇṇo dūraṅgamo ceva assa sīghasoto ca hārahārī ca. Evamevaṃ kho, bhikkhave, so vata bhikkhu ime pañca āvaraṇe nīvaraṇe cetaso ajjhāruhe paññāya dubbalīkaraṇe pahāya, balavatiyā paññāya attatthaṃ vā ñassati paratthaṃ vā ñassati ubhayatthaṃ vā ñassati uttari vā manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikarissatīti ṭhānametaṃ vijjatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Akusalarāsisuttaṃ

52. ‘‘Akusalarāsīti, bhikkhave, vadamāno pañca nīvaraṇe [ime pañca nīvaraṇe (sī.)] sammā vadamāno vadeyya. Kevalo hāyaṃ [hayaṃ (sī.), cāyaṃ (syā. kaṃ.), sāyaṃ (ka.)], bhikkhave, akusalarāsi yadidaṃ pañca nīvaraṇā. Katame pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ, byāpādanīvaraṇaṃ, thinamiddhanīvaraṇaṃ, uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ. Akusalarāsīti, bhikkhave, vadamāno ime pañca nīvaraṇe sammā vadamāno vadeyya. Kevalo hāyaṃ, bhikkhave, akusalarāsi yadidaṃ pañca nīvaraṇā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Padhāniyaṅgasuttaṃ

53. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, padhāniyaṅgāni. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Appābādho hoti appātaṅko; samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya; asaṭho hoti amāyāvī; yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu; āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu; paññavā hoti, udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Imāni kho, bhikkhave, pañca padhāniyaṅgānī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Samayasuttaṃ

54. ‘‘Pañcime, bhikkhave, asamayā padhānāya. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu jiṇṇo hoti jarāyābhibhūto. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo asamayo padhānāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu byādhito hoti byādhinābhibhūto. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo asamayo padhānāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, dubbhikkhaṃ hoti dussassaṃ dullabhapiṇḍaṃ, na sukaraṃ uñchena paggahena yāpetuṃ. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo asamayo padhānāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhayaṃ hoti aṭavisaṅkopo, cakkasamārūḷhā jānapadā pariyāyanti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho asamayo padhānāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, saṅgho bhinno hoti. Saṅghe kho pana, bhikkhave, bhinne aññamaññaṃ akkosā ca honti, aññamaññaṃ paribhāsā ca honti, aññamaññaṃ parikkhepā ca honti, aññamaññaṃ pariccajā ca honti. Tattha appasannā ceva nappasīdanti, pasannānañca ekaccānaṃ aññathattaṃ hoti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo asamayo padhānāya. Ime kho, bhikkhave, pañca asamayā padhānāyāti.

‘‘Pañcime, bhikkhave, samayā padhānāya. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu daharo hoti yuvā susu kāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo samayo padhānāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu appābādho hoti appātaṅko, samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo samayo padhānāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, subhikkhaṃ hoti susassaṃ sulabhapiṇḍaṃ, sukaraṃ uñchena paggahena yāpetuṃ. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo samayo padhānāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, manussā samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharanti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho samayo padhānāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, saṅgho samaggo sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsu viharati. Saṅghe kho pana, bhikkhave, samagge na ceva aññamaññaṃ akkosā honti, na ca aññamaññaṃ paribhāsā honti, na ca aññamaññaṃ parikkhepā honti, na ca aññamaññaṃ pariccajā honti. Tattha appasannā ceva pasīdanti, pasannānañca bhiyyobhāvo [bhīyyobhāvāya (ka.)] hoti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo samayo padhānāya. Ime kho, bhikkhave, pañca samayā padhānāyā’’ti. Catutthaṃ.

5. Mātāputtasuttaṃ

55. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sāvatthiyaṃ ubho mātāputtā vassāvāsaṃ upagamiṃsu [upasaṅkamiṃsu (ka.)] – bhikkhu ca bhikkhunī ca. Te aññamaññassa abhiṇhaṃ dassanakāmā ahesuṃ. Mātāpi puttassa abhiṇhaṃ dassanakāmā ahosi; puttopi mātaraṃ abhiṇhaṃ dassanakāmo ahosi. Tesaṃ abhiṇhaṃ dassanā saṃsaggo ahosi. Saṃsagge sati vissāso ahosi. Vissāse sati otāro ahosi. Te otiṇṇacittā sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭiseviṃsu.

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, sāvatthiyaṃ ubho mātāputtā vassāvāsaṃ upagamiṃsu – bhikkhu ca bhikkhunī ca, te aññamaññassa abhiṇhaṃ dassanakāmā ahesuṃ, mātāpi puttassa abhiṇhaṃ dassanakāmā ahosi, puttopi mātaraṃ abhiṇhaṃ dassanakāmo ahosi. Tesaṃ abhiṇhaṃ dassanā saṃsaggo ahosi, saṃsagge sati vissāso ahosi, vissāse sati otāro ahosi, te otiṇṇacittā sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭiseviṃsū’’ti.

‘‘Kiṃ nu so, bhikkhave, moghapuriso maññati – ‘na mātā putte sārajjati, putto vā pana mātarī’ti? Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekarūpampi samanupassāmi evaṃ [yaṃ evaṃ (sī.)] rajanīyaṃ evaṃ kamanīyaṃ evaṃ madanīyaṃ evaṃ bandhanīyaṃ evaṃ mucchanīyaṃ evaṃ antarāyakaraṃ anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya yathayidaṃ, bhikkhave, itthirūpaṃ. Itthirūpe, bhikkhave, sattā rattā giddhā gathitā [gadhitā (syā. pī. ka.)] mucchitā ajjhosannā [ajjhopannā (bahūsu)]. Te dīgharattaṃ socanti itthirūpavasānugā.

‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekasaddampi…pe… ekagandhampi… ekarasampi… ekaphoṭṭhabbampi samanupassāmi evaṃ rajanīyaṃ evaṃ kamanīyaṃ evaṃ madanīyaṃ evaṃ bandhanīyaṃ evaṃ mucchanīyaṃ evaṃ antarāyakaraṃ anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya yathayidaṃ, bhikkhave, itthiphoṭṭhabbaṃ. Itthiphoṭṭhabbe, bhikkhave, sattā rattā giddhā gathitā mucchitā ajjhosannā. Te dīgharattaṃ socanti itthiphoṭṭhabbavasānugā.

‘‘Itthī, bhikkhave, gacchantīpi purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati; ṭhitāpi…pe… nisinnāpi… sayānāpi… hasantīpi… bhaṇantīpi… gāyantīpi… rodantīpi… ugghātitāpi [ugghānitāpi (sī.)] … matāpi purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Yañhi taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘samantapāso mārassā’ti mātugāmaṃyeva sammā vadamāno vadeyya – ‘samantapāso mārassā’’’ti.

‘‘Sallape asihatthena, pisācenāpi sallape;
Āsīvisampi āsīde [āsadde (syā. kaṃ.)], yena daṭṭho na jīvati.

‘‘Natveva eko ekāya, mātugāmena sallape;
Muṭṭhassatiṃ tā bandhanti, pekkhitena sitena ca [mhitena ca (syā. kaṃ.)].

‘‘Athopi dunnivatthena, mañjunā bhaṇitena ca;
Neso jano svāsīsado, api ugghātito mato.

‘‘Pañca kāmaguṇā ete, itthirūpasmiṃ dissare;
Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā.

‘‘Tesaṃ kāmoghavūḷhānaṃ, kāme aparijānataṃ;
Kālaṃ gati [gatiṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhavābhavaṃ, saṃsārasmiṃ purakkhatā.

‘‘Ye ca kāme pariññāya, caranti akutobhayā;
Te ve pāraṅgatā loke, ye pattā āsavakkhaya’’nti. pañcamaṃ;

6. Upajjhāyasuttaṃ

56. Atha kho aññataro bhikkhu yena sako upajjhāyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā sakaṃ upajjhāyaṃ etadavoca – ‘‘etarahi me, bhante, madhurakajāto ceva kāyo, disā ca me na pakkhāyanti, dhammā ca maṃ nappaṭibhanti, thinamiddhañca me cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, anabhirato ca brahmacariyaṃ carāmi, atthi ca me dhammesu vicikicchā’’ti.

Atha kho so bhikkhu taṃ saddhivihārikaṃ bhikkhuṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, bhikkhu evamāha – ‘etarahi me, bhante, madhurakajāto ceva kāyo, disā ca maṃ na pakkhāyanti, dhammā ca me nappaṭibhanti, thinamiddhañca me cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, anabhirato ca brahmacariyaṃ carāmi, atthi ca me dhammesu vicikicchā’’’ti.

‘‘Evañhetaṃ, bhikkhu, hoti indriyesu aguttadvārassa, bhojane amattaññuno, jāgariyaṃ ananuyuttassa, avipassakassa kusalānaṃ dhammānaṃ, pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogaṃ ananuyuttassa viharato, yaṃ madhurakajāto ceva kāyo hoti, disā cassa na pakkhāyanti, dhammā ca taṃ nappaṭibhanti, thinamiddhañcassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, anabhirato ca brahmacariyaṃ carati, hoti cassa dhammesu vicikicchā. Tasmātiha te, bhikkhu, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘indriyesu guttadvāro bhavissāmi, bhojane mattaññū, jāgariyaṃ anuyutto, vipassako kusalānaṃ dhammānaṃ, pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogaṃ anuyutto viharissāmī'ti. Evañhi te, bhikkhu, sikkhitabba''nti.

Atha kho so bhikkhu bhagavatā iminā ovādena ovadito uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho so bhikkhu eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ''Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi. Aññataro pana so bhikkhu arahataṃ ahosi.

Atha kho so bhikkhu arahattaṃ patto yena sako upajjhāyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā sakaṃ upajjhāyaṃ etadavoca – ''etarahi me, bhante, na ceva [na tveva (sī.)] madhurakajāto kāyo, disā ca me pakkhāyanti, dhammā ca maṃ paṭibhanti, thinamiddhañca me cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, abhirato ca brahmacariyaṃ carāmi, natthi ca me dhammesu vicikicchā''ti. Atha kho so bhikkhu taṃ saddhivihārikaṃ bhikkhuṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''ayaṃ, bhante, bhikkhu evamāha – 'etarahi me, bhante, na ceva madhurakajāto kāyo, disā ca me pakkhāyanti, dhammā ca maṃ paṭibhanti, thinamiddhañca me cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, abhirato ca brahmacariyaṃ carāmi, natthi ca me dhammesu vicikicchā'''ti.

''Evañhetaṃ, bhikkhu, hoti indriyesu guttadvārassa, bhojane mattaññuno, jāgariyaṃ anuyuttassa, vipassakassa kusalānaṃ dhammānaṃ, pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogaṃ anuyuttassa viharato, yaṃ na ceva madhurakajāto kāyo hoti, disā cassa pakkhāyanti, dhammā ca taṃ paṭibhanti, thinamiddhañcassa cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, abhirato ca brahmacariyaṃ carati, na cassa hoti dhammesu vicikicchā. Tasmātiha vo, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'indriyesu guttadvārā bhavissāma, bhojane mattaññuno, jāgariyaṃ anuyuttā, vipassakā kusalānaṃ dhammānaṃ, pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogaṃ anuyuttā viharissāmā'ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba''nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Abhiṇhapaccavekkhitabbaṭhānasuttaṃ

57. ''Pañcimāni, bhikkhave, ṭhānāni abhiṇhaṃ paccavekkhitabbāni itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. Katamāni pañca? 'Jarādhammomhi, jaraṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. 'Byādhidhammomhi, byādhiṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. 'Maraṇadhammomhi, maraṇaṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. 'Sabbehi me piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. 'Kammassakomhi, kammadāyādo kammayoni kammabandhu kammapaṭisaraṇo. Yaṃ kammaṃ karissāmi – kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā – tassa dāyādo bhavissāmī'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā.

''Kiñca, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'jarādhammomhi, jaraṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā? Atthi, bhikkhave, sattānaṃ yobbane yobbanamado, yena madena mattā kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato yo yobbane yobbanamado so sabbaso vā pahīyati tanu vā pana hoti. Idaṃ kho, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'jarādhammomhi, jaraṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā.

''Kiñca, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'byādhidhammomhi, byādhiṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā? Atthi, bhikkhave, sattānaṃ ārogye ārogyamado, yena madena mattā kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato yo ārogye ārogyamado so sabbaso vā pahīyati tanu vā pana hoti. Idaṃ kho, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'byādhidhammomhi, byādhiṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā.

''Kiñca, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'maraṇadhammomhi, maraṇaṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā? Atthi, bhikkhave, sattānaṃ jīvite jīvitamado, yena madena mattā kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato yo jīvite jīvitamado so sabbaso vā pahīyati tanu vā pana hoti. Idaṃ kho, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'maraṇadhammomhi, maraṇaṃ anatīto'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā.

''Kiñca, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'sabbehi me piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā? Atthi, bhikkhave, sattānaṃ piyesu manāpesu yo chandarāgo yena rāgena rattā kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato yo piyesu manāpesu chandarāgo so sabbaso vā pahīyati tanu vā pana hoti. Idaṃ kho, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'sabbehi me piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā.

''Kiñca, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'kammassakomhi, kammadāyādo kammayoni kammabandhu kammapaṭisaraṇo, yaṃ kammaṃ karissāmi – kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā – tassa dāyādo bhavissāmī'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā? Atthi, bhikkhave, sattānaṃ kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato sabbaso vā duccaritaṃ pahīyati tanu vā pana hoti. Idaṃ kho, bhikkhave, atthavasaṃ paṭicca 'kammassakomhi, kammadāyādo kammayoni kammabandhu kammapaṭisaraṇo, yaṃ kammaṃ karissāmi – kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā – tassa dāyādo bhavissāmī'ti abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ itthiyā vā purisena vā gahaṭṭhena vā pabbajitena vā.

''Sa kho [sace (pī. ka.)] so, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'na kho ahaññeveko jarādhammo [ahañceveko jarādhammomhi (ka.)] jaraṃ anatīto, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbe sattā jarādhammā jaraṃ anatītā'ti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saṃyojanāni sabbaso pahīyanti anusayā byantīhonti.

''Sa kho so, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'na kho ahaññeveko byādhidhammo byādhiṃ anatīto, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbe sattā byādhidhammā byādhiṃ anatītā'ti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saṃyojanāni sabbaso pahīyanti, anusayā byantīhonti.

''Sa kho so, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'na kho ahaññeveko maraṇadhammo maraṇaṃ anatīto, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbe sattā maraṇadhammā maraṇaṃ anatītā'ti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saṃyojanāni sabbaso pahīyanti, anusayā byantīhonti.

''Sa kho so, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'na kho mayhevekassa sabbehi piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo, atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbesaṃ sattānaṃ piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo'ti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saṃyojanāni sabbaso pahīyanti, anusayā byantīhonti.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘na kho ahaññeveko kammassako kammadāyādo kammayoni kammabandhu kammappaṭisaraṇo, yaṃ kammaṃ karissāmi – kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā – tassa dāyādo bhavissāmi; atha kho yāvatā sattānaṃ āgati gati cuti upapatti sabbe sattā kammassakā kammadāyādā kammayoni kammabandhu kammappaṭisaraṇā, yaṃ kammaṃ karissanti – kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā – tassa dāyādā bhavissantī’ti. Tassa taṃ ṭhānaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhato maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saṃyojanāni sabbaso pahīyanti, anusayā byantīhontī’’ti.

‘‘Byādhidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino;
Yathā dhammā tathā sattā [santā (syā. kaṃ.)], jigucchanti puthujjanā.

‘‘Ahañce taṃ jiguccheyyaṃ, evaṃ dhammesu pāṇisu;
Na metaṃ patirūpassa, mama evaṃ vihārino.

‘‘Sohaṃ evaṃ viharanto, ñatvā dhammaṃ nirūpadhiṃ;
Ārogye yobbanasmiñca, jīvitasmiñca ye madā.

‘‘Sabbe made abhibhosmi, nekkhammaṃ daṭṭhu khemato [nekkhamme daṭṭhu khemataṃ (a. ni. 3.39) ubhayatthapi aṭṭhakathāya sameti];
Tassa me ahu ussāho, nibbānaṃ abhipassato.

‘‘Nāhaṃ bhabbo etarahi, kāmāni paṭisevituṃ;
Anivatti [anivattī (?)] bhavissāmi, brahmacariyaparāyaṇo’’ti. sattamaṃ;

8. Licchavikumārakasuttaṃ

58. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto mahāvanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi.

Tena kho pana samayena sambahulā licchavikumārakā sajjāni dhanūni ādāya kukkurasaṅghaparivutā mahāvane anucaṅkamamānā anuvicaramānā addasu bhagavantaṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle nisinnaṃ; disvāna sajjāni dhanūni nikkhipitvā kukkurasaṅghaṃ ekamantaṃ uyyojetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā tuṇhībhūtā tuṇhībhūtā pañjalikā bhagavantaṃ payirupāsanti.

Tena kho pana samayena mahānāmo licchavi mahāvane jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno addasa te licchavikumārake tuṇhībhūte tuṇhībhūte pañjalike bhagavantaṃ payirupāsante; disvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo licchavi udānaṃ udānesi – ‘bhavissanti vajjī, bhavissanti vajjī’’’ti!

‘‘Kiṃ pana tvaṃ, mahānāma, evaṃ vadesi – ‘bhavissanti vajjī, bhavissanti vajjī’’’ti? ‘‘Ime, bhante, licchavikumārakā caṇḍā pharusā apānubhā [apajahāti (sī.), apāṭubhā (syā. kaṃ.), apajahā (pī.), apānutā (katthaci)]. Yānipi tāni kulesu paheṇakāni [pahīnakāni (sī.), pahīṇakāni (syā. kaṃ. pī.)] pahīyanti, ucchūti vā badarāti vā pūvāti vā modakāti vā saṃkulikāti vā [sakkhalikāti vā (sī. pī.)], tāni vilumpitvā vilumpitvā khādanti; kulitthīnampi kulakumārīnampi pacchāliyaṃ khipanti. Te dānime tuṇhībhūtā tuṇhībhūtā pañjalikā bhagavantaṃ payirupāsantī’’ti.

‘‘Yassa kassaci, mahānāma, kulaputtassa pañca dhammā saṃvijjanti – yadi vā rañño khattiyassa muddhāvasittassa, yadi vā raṭṭhikassa pettanikassa [muddhābhisittassa (ka.) a. ni. 5.135, 136 passitabbaṃ], yadi vā senāya senāpatikassa, yadi vā gāmagāmaṇikassa, yadi vā pūgagāmaṇikassa, ye vā pana kulesu paccekādhipaccaṃ kārenti, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Katame pañca? Idha, mahānāma, kulaputto uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi mātāpitaro sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Tamenaṃ mātāpitaro sakkatā garukatā mānitā pūjitā kalyāṇena manasā anukampanti – ‘ciraṃ jīva, dīghamāyuṃ pālehī’ti. Mātāpitānukampitassa, mahānāma, kulaputtassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kulaputto uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi puttadāradāsakammakaraporise [… sāmantasaṃvohāre (sī. pī.)] sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Tamenaṃ puttadāradāsakammakaraporisā sakkatā garukatā mānitā pūjitā kalyāṇena manasā anukampanti – ‘ciraṃ jīva, dīghamāyuṃ pālehī’ti. Puttadāradāsakammakaraporisānukampitassa, mahānāma, kulaputtassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kulaputto uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi khettakammantasāmantasabyohāre sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Tamenaṃ khettakammantasāmantasabyohārā sakkatā garukatā mānitā pūjitā kalyāṇena manasā anukampanti – ‘ciraṃ jīva, dīghamāyuṃ pālehī’ti. Khettakammantasāmantasabyohārānukampitassa, mahānāma, kulaputtassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kulaputto uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi yāvatā balipaṭiggāhikā devatā sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Tamenaṃ balipaṭiggāhikā devatā sakkatā garukatā mānitā pūjitā kalyāṇena manasā anukampanti – ‘ciraṃ jīva, dīghamāyuṃ pālehī’ti. Devatānukampitassa, mahānāma, kulaputtassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kulaputto uṭṭhānavīriyādhigatehi bhogehi bāhābalaparicitehi sedāvakkhittehi dhammikehi dhammaladdhehi samaṇabrāhmaṇe sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Tamenaṃ samaṇabrāhmaṇā sakkatā garukatā mānitā pūjitā kalyāṇena manasā anukampanti – ‘ciraṃ jīva, dīghamāyuṃ pālehī’ti. Samaṇabrāhmaṇānukampitassa, mahānāma, kulaputtassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yassa kassaci, mahānāma, kulaputtassa ime pañca dhammā saṃvijjanti – yadi vā rañño khattiyassa muddhāvasittassa, yadi vā raṭṭhikassa pettanikassa, yadi vā senāya senāpatikassa, yadi vā gāmagāmaṇikassa, yadi vā pūgagāmaṇikassa, ye vā pana kulesu paccekādhipaccaṃ kārenti, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

‘‘Mātāpitukiccakaro, puttadārahito sadā;
Antojanassa atthāya, ye cassa anujīvino.

‘‘Ubhinnañceva atthāya, vadaññū hoti sīlavā;
Ñātīnaṃ pubbapetānaṃ, diṭṭhe dhamme ca jīvataṃ [jīvinaṃ (sī.), jīvitaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)].

‘‘Samaṇānaṃ brāhmaṇānaṃ, devatānañca paṇḍito;
Vittisañjanano hoti, dhammena gharamāvasaṃ.

‘‘So karitvāna kalyāṇaṃ, pujjo hoti pasaṃsiyo;
Idheva naṃ pasaṃsanti, pecca sagge pamodatī’’ti. aṭṭhamaṃ;

9. Paṭhamavuḍḍhapabbajitasuttaṃ

59. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato dullabho vuḍḍhapabbajito. Katamehi pañcahi? Dullabho, bhikkhave, vuḍḍhapabbajito nipuṇo, dullabho ākappasampanno, dullabho bahussuto, dullabho dhammakathiko, dullabho vinayadharo. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato dullabho vuḍḍhapabbajito’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyavuḍḍhapabbajitasuttaṃ

60. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato dullabho vuḍḍhapabbajito. Katamehi pañcahi? Dullabho, bhikkhave, vuḍḍhapabbajito suvaco, dullabho suggahitaggāhī, dullabho padakkhiṇaggāhī, dullabho dhammakathiko, dullabho vinayadharo. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato dullabho vuḍḍhapabbajito’’ti. Dasamaṃ.

Nīvaraṇavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Āvaraṇaṃ rāsi aṅgāni, samayaṃ mātuputtikā;
Upajjhā ṭhānā licchavi, kumārā aparā duveti.

(7) 2. Saññāvaggo

1. Paṭhamasaññāsuttaṃ

61. ‘‘Pañcimā, bhikkhave, saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā. Katamā pañca? Asubhasaññā, maraṇasaññā, ādīnavasaññā, āhāre paṭikūlasaññā, sabbaloke anabhiratasaññā [anabhiratisaññā (ka.) a. ni. 5.121-122, 303-304 passitabbaṃ] – imā kho, bhikkhave, pañca saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyasaññāsuttaṃ

62. ‘‘Pañcimā, bhikkhave, saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā. Katamā pañca? Aniccasaññā, anattasaññā, maraṇasaññā, āhāre paṭikūlasaññā, sabbaloke anabhiratasaññā – imā kho, bhikkhave, pañca saññā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā amatogadhā amatapariyosānā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamavaḍḍhisuttaṃ

63. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, vaḍḍhīhi vaḍḍhamāno ariyasāvako ariyāya vaḍḍhiyā vaḍḍhati, sārādāyī ca hoti varādāyī ca kāyassa. Katamāhi pañcahi? Saddhāya vaḍḍhati, sīlena vaḍḍhati, sutena vaḍḍhati, cāgena vaḍḍhati, paññāya vaḍḍhati – imāhi kho, bhikkhave, pañcahi vaḍḍhīhi vaḍḍhamāno ariyasāvako ariyāya vaḍḍhiyā vaḍḍhati, sārādāyī ca hoti varādāyī ca kāyassā’’ti.

‘‘Saddhāya sīlena ca yo pavaḍḍhati [yodha vaḍḍhati (sī.)],
Paññāya cāgena sutena cūbhayaṃ;

So tādiso sappuriso vicakkhaṇo,
Ādīyatī sāramidheva attano’’ti. tatiyaṃ;

4. Dutiyavaḍḍhisuttaṃ

64. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, vaḍḍhīhi vaḍḍhamānā ariyasāvikā ariyāya vaḍḍhiyā vaḍḍhati, sārādāyinī ca hoti varādāyinī ca kāyassa. Katamāhi pañcahi? Saddhāya vaḍḍhati, sīlena vaḍḍhati, sutena vaḍḍhati, cāgena vaḍḍhati, paññāya vaḍḍhati – imāhi kho, bhikkhave, pañcahi vaḍḍhīhi vaḍḍhamānā ariyasāvikā ariyāya vaḍḍhiyā vaḍḍhati, sārādāyinī ca hoti varādāyinī ca kāyassā’’ti.

‘‘Saddhāya sīlena ca yā pavaḍḍhati [yādha vaḍḍhati (sī.)],
Paññāya cāgena sutena cūbhayaṃ;
Sā tādisī sīlavatī upāsikā,
Ādīyatī sāramidheva attano’’ti. catutthaṃ;

5. Sākacchasuttaṃ

65. [a. ni. 5.164] ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃsākaccho sabrahmacārīnaṃ. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu attanā ca sīlasampanno hoti, sīlasampadāya kathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca samādhisampanno hoti, samādhisampadāya kathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca paññāsampanno hoti, paññāsampadāya kathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca vimuttisampanno hoti, vimuttisampadāya kathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, vimuttiñāṇadassanasampadāya kathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃsākaccho sabrahmacārīna’’nti. Pañcamaṃ.

6. Sājīvasuttaṃ

66. [a. ni. 5.164] ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃsājīvo sabrahmacārīnaṃ. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu attanā ca sīlasampanno hoti, sīlasampadāya kathāya ca kataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca samādhisampanno hoti, samādhisampadāya kathāya ca kataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca paññāsampanno hoti, paññāsampadāya kathāya ca kataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca vimuttisampanno hoti, vimuttisampadāya kathāya ca kataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, vimuttiñāṇadassanasampadāya kathāya ca kataṃ pañhaṃ byākattā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃsājīvo sabrahmacārīna’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamaiddhipādasuttaṃ

67. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā pañca dhamme [ime pañca dhamme (ka.)] bhāveti, pañca dhamme [ime pañca dhamme (ka.)] bahulīkaroti, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā.

‘‘Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, ussoḷhiññeva pañcamiṃ [ussoḷhīyeva pañcamī (sī.)]. Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā ime pañca dhamme bhāveti, ime pañca dhamme bahulīkaroti, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyaiddhipādasuttaṃ

68. ‘‘Pubbevāhaṃ, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno pañca dhamme bhāvesiṃ, pañca dhamme bahulīkāsiṃ [bahulimakāsiṃ (ka.), bahulamakāsiṃ (ka.)]. Katame pañca? Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvesiṃ, vīriyasamādhi… cittasamādhi… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvesiṃ, ussoḷhiññeva pañcamiṃ. So kho ahaṃ, bhikkhave, imesaṃ ussoḷhipañcamānaṃ dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmesiṃ abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇiṃ sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhiṃ – ‘anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhaveyyaṃ…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇiṃ sati sati āyatane.

‘‘So sace ākaṅkhiṃ…pe… ‘āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇiṃ sati sati āyatane’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Nibbidāsuttaṃ

69. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti.

‘‘Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu asubhānupassī kāye viharati, āhāre paṭikūlasaññī, sabbaloke anabhiratasaññī [anabhiratisaññī (ka.) a. ni. 5.121-122, 303-304 passitabbaṃ], sabbasaṅkhāresu aniccānupassī, maraṇasaññā kho panassa ajjhattaṃ sūpaṭṭhitā hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī’’ti. Navamaṃ.

10. Āsavakkhayasuttaṃ

70. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā āsavānaṃ khayāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu asubhānupassī kāye viharati, āhāre paṭikūlasaññī, sabbaloke anabhiratasaññī, sabbasaṅkhāresu aniccānupassī, maraṇasaññā kho panassa ajjhattaṃ sūpaṭṭhitā hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā bhāvitā bahulīkatā āsavānaṃ khayāya saṃvattantī’’ti. Dasamaṃ.

Saññāvaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve ca saññā dve vaḍḍhī ca, sākacchena ca sājīvaṃ;
Iddhipādā ca dve vuttā, nibbidā cāsavakkhayāti.

(8) 3. Yodhājīvavaggo

1. Paṭhamacetovimuttiphalasuttaṃ

71. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā cetovimuttiphalā ca honti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca honti paññāvimuttiphalānisaṃsā ca.

‘‘Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu asubhānupassī kāye viharati, āhāre paṭikūlasaññī [paṭikkūlasaññī (sī. syā. kaṃ. pī.)], sabbaloke anabhiratasaññī, sabbasaṅkhāresu aniccānupassī, maraṇasaññā kho panassa ajjhattaṃ sūpaṭṭhitā hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā bhāvitā bahulīkatā cetovimuttiphalā ca honti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca honti paññāvimuttiphalānisaṃsā ca. Yato kho, bhikkhave, bhikkhu cetovimutto ca hoti paññāvimutto ca hoti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu ukkhittapaligho itipi, saṃkiṇṇaparikho [saṃkiṇṇaparikkho (syā. kaṃ.)] itipi, abbūḷhesiko itipi, niraggaḷo itipi, ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto itipi’’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno ponobhaviko [ponobbhaviko (syā. ka.)] jātisaṃsāro pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni honti ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṃkatāni āyatiṃ anuppādadhammāni. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto hotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyacetovimuttiphalasuttaṃ

72. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā cetovimuttiphalā ca honti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca honti paññāvimuttiphalānisaṃsā ca. Katame pañca? Aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā – ime kho, bhikkhave, pañca dhammā bhāvitā bahulīkatā cetovimuttiphalā ca honti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca honti paññāvimuttiphalānisaṃsā ca. Yato kho, bhikkhave, bhikkhu cetovimutto ca hoti paññāvimutto ca – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu ukkhittapaligho itipi, saṃkiṇṇaparikho itipi, abbūḷhesiko itipi, niraggaḷo itipi, ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto itipi’’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno ponobhaviko jātisaṃsāro pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikho hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni honti ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṃkatāni āyatiṃ anuppādadhammāni. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto hotī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamadhammavihārīsuttaṃ

73. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘dhammavihārī, dhammavihārī’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhu dhammavihārī hotī’’ti?

‘‘Idha, bhikkhu, bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ. So tāya dhammapariyattiyā divasaṃ atināmeti, riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhu – ‘bhikkhu pariyattibahulo, no dhammavihārī’’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti. So tāya dhammapaññattiyā divasaṃ atināmeti, riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhu – ‘bhikkhu paññattibahulo, no dhammavihārī’’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti. So tena sajjhāyena divasaṃ atināmeti, riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhu – ‘bhikkhu sajjhāyabahulo, no dhammavihārī’’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati. So tehi dhammavitakkehi divasaṃ atināmeti, riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhu – ‘bhikkhu vitakkabahulo, no dhammavihārī’’’.

‘‘Idha, bhikkhu, bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ. So tāya dhammapariyattiyā na divasaṃ atināmeti, nāpi riñcati paṭisallānaṃ, anuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Evaṃ kho, bhikkhu, bhikkhu dhammavihārī hoti.

‘‘Iti kho, bhikkhu, desito mayā pariyattibahulo, desito paññattibahulo, desito sajjhāyabahulo, desito vitakkabahulo, desito dhammavihārī. Yaṃ kho, bhikkhu [yaṃ bhikkhu (syā. kaṃ. pī.)], satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhu, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyatha, bhikkhu, mā pamādattha, mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyadhammavihārīsuttaṃ

74. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘dhammavihārī dhammavihārī’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhu dhammavihārī hotī’’ti?

‘‘Idha, bhikkhu, bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ; uttari [uttariṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] cassa paññāya atthaṃ nappajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhu – ‘bhikkhu pariyattibahulo, no dhammavihārī’’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, uttari cassa paññāya atthaṃ nappajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhu – ‘bhikkhu paññattibahulo, no dhammavihārī’’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti, uttari cassa paññāya atthaṃ nappajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhu – ‘bhikkhu sajjhāyabahulo, no dhammavihārī’’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati, uttari cassa paññāya atthaṃ nappajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhu – ‘bhikkhu vitakkabahulo, no dhammavihārī’’’.

‘‘Idha, bhikkhu, bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ; uttari cassa paññāya atthaṃ pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhu, bhikkhu dhammavihārī hoti.

‘‘Iti kho, bhikkhu, desito mayā pariyattibahulo, desito paññattibahulo, desito sajjhāyabahulo, desito vitakkabahulo, desito dhammavihārī. Yaṃ kho, bhikkhu, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhu, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyatha bhikkhu, mā pamādattha, mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamayodhājīvasuttaṃ

75. ‘‘Pañcime, bhikkhave, yodhājīvā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame pañca? Idha, bhikkhave, ekacco yodhājīvo rajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evarūpopi [evarūpo (sī.) pu. pa. 193], bhikkhave, idhekacco [ekacco (sī.)] yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo sahati rajaggaṃ; api ca kho dhajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo sahati rajaggaṃ sahati dhajaggaṃ; api ca kho ussāraṇaññeva [ussādanaṃyeva (sī. pī.)] sutvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo sahati rajaggaṃ, sahati dhajaggaṃ, sahati ussāraṇaṃ; api ca kho sampahāre haññati [āhaññati (sī.)] byāpajjati. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo sahati rajaggaṃ, sahati dhajaggaṃ, sahati ussāraṇaṃ, sahati sampahāraṃ. So taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ. Ime kho, bhikkhave, pañca yodhājīvā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcime yodhājīvūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu rajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ [santānetuṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Kimassa rajaggasmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu suṇāti –

‘amukasmiṃ nāma gāme vā nigame vā itthī vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā’ti. So taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ. Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Idamassa rajaggasmiṃ.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo rajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sahati rajaggaṃ; api ca kho dhajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ. Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Kimassa dhajaggasmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu na heva kho suṇāti – ‘amukasmiṃ nāma gāme vā nigame vā itthī vā kumārī vā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā’ti; api ca kho sāmaṃ passati itthiṃ vā kumāriṃ vā abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ. So taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ. Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Idamassa dhajaggasmiṃ.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo sahati rajaggaṃ; api ca kho dhajaggaññeva disvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sahati rajaggaṃ, sahati dhajaggaṃ; api ca kho ussāraṇaññeva sutvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ. Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Kimassa ussāraṇāya? Idha, bhikkhave, bhikkhuṃ araññagataṃ vā rukkhamūlagataṃ vā suññāgāragataṃ vā mātugāmo upasaṅkamitvā ūhasati [uhasati (ka.), ohasati (syā. kaṃ.) pu. pa. 196] ullapati ujjagghati uppaṇḍeti. So mātugāmena ūhasiyamāno ullapiyamāno ujjagghiyamāno uppaṇḍiyamāno saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ. Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Idamassa ussāraṇāya.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo sahati rajaggaṃ, sahati dhajaggaṃ; api ca kho ussāraṇaññeva sutvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati, na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sahati rajaggaṃ, sahati dhajaggaṃ, sahati ussāraṇaṃ; api ca kho sampahāre haññati byāpajjati. Kimassa sampahārasmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhuṃ araññagataṃ vā rukkhamūlagataṃ vā suññāgāragataṃ vā mātugāmo upasaṅkamitvā abhinisīdati abhinipajjati ajjhottharati. So mātugāmena abhinisīdiyamāno abhinipajjiyamāno ajjhotthariyamāno sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati. Idamassa sampahārasmiṃ.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo sahati rajaggaṃ, sahati dhajaggaṃ, sahati ussāraṇaṃ, api ca kho sampahāre haññati byāpajjati; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sahati rajaggaṃ, sahati dhajaggaṃ, sahati ussāraṇaṃ, sahati sampahāraṃ, so taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati. Kimassa saṅgāmavijayasmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagataṃ vā rukkhamūlagataṃ vā suññāgāragataṃ vā mātugāmo upasaṅkamitvā abhinisīdati abhinipajjati ajjhottharati. So mātugāmena abhinisīdiyamāno abhinipajjiyamāno ajjhotthariyamāno viniveṭhetvā vinimocetvā yena kāmaṃ pakkamati. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ.

‘‘So araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti; byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati, sabbapāṇabhūtahitānukampī byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti. So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi…pe… pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Idamassa saṅgāmavijayasmiṃ.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo sahati rajaggaṃ, sahati dhajaggaṃ, sahati ussāraṇaṃ, sahati sampahāraṃ, so taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu. Ime kho, bhikkhave, pañca yodhājīvūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsū’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyayodhājīvasuttaṃ

76. ‘‘Pañcime, bhikkhave, yodhājīvā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame pañca? Idha, bhikkhave, ekacco yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati. So tasmiṃ saṅgāme ussahati vāyamati. Tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati. So tasmiṃ saṅgāme ussahati vāyamati. Tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare upalikkhanti [upalikhanti (ka.)], tamenaṃ apanenti; apanetvā ñātakānaṃ nenti. So ñātakehi nīyamāno appatvāva ñātake antarāmagge kālaṃ karoti. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati. So tasmiṃ saṅgāme ussahati vāyamati. Tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare upalikkhanti, tamenaṃ apanenti; apanetvā ñātakānaṃ nenti. Tamenaṃ ñātakā upaṭṭhahanti paricaranti. So ñātakehi upaṭṭhahiyamāno paricariyamāno teneva ābādhena kālaṃ karoti. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati. So tasmiṃ saṅgāme ussahati vāyamati. Tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare upalikkhanti, tamenaṃ apanenti; apanetvā ñātakānaṃ nenti. Tamenaṃ ñātakā upaṭṭhahanti paricaranti. So ñātakehi upaṭṭhahiyamāno paricariyamāno vuṭṭhāti tamhā ābādhā. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati. So taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco yodhājīvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo yodhājīvo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ. Ime kho, bhikkhave, pañca yodhājīvā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcime yodhājīvūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsu. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. So pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tameva gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati arakkhiteneva kāyena arakkhitāya vācāya arakkhitena cittena anupaṭṭhitāya satiyā asaṃvutehi indriyehi. So tattha passati mātugāmaṃ dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā. Tassa taṃ mātugāmaṃ disvā dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. So rāgānuddhaṃsitena cittena sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati, so tasmiṃ saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. So pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tameva gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati arakkhiteneva kāyena arakkhitāya vācāya arakkhitena cittena anupaṭṭhitāya satiyā asaṃvutehi indriyehi. So tattha passati mātugāmaṃ dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā. Tassa taṃ mātugāmaṃ disvā dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. So rāgānuddhaṃsitena cittena pariḍayhateva kāyena pariḍayhati cetasā. Tassa evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ ārāmaṃ gantvā bhikkhūnaṃ āroceyyaṃ – rāgapariyuṭṭhitomhi [rāgāyitomhi (sī. syā. kaṃ)], āvuso, rāgapareto, na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ; sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’ti. So ārāmaṃ gacchanto appatvāva ārāmaṃ antarāmagge sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati, so tasmiṃ saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare upalikkhanti, tamenaṃ apanenti; apanetvā ñātakānaṃ nenti. So ñātakehi nīyamāno appatvāva ñātake antarāmagge kālaṃ karoti; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. So pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tameva gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati arakkhiteneva kāyena arakkhitāya vācāya arakkhitena cittena anupaṭṭhitāya satiyā asaṃvutehi indriyehi.

So tattha passati mātugāmaṃ dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā. Tassa taṃ mātugāmaṃ disvā dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. So rāgānuddhaṃsitena cittena pariḍayhateva kāyena pariḍayhati cetasā. Tassa evaṃ hoti – 'yaṃnūnāhaṃ ārāmaṃ gantvā bhikkhūnaṃ āroceyyaṃ – rāgapariyuṭṭhitomhi, āvuso, rāgapareto, na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ; sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī'ti. So ārāmaṃ gantvā bhikkhūnaṃ āroceti – 'rāgapariyuṭṭhitomhi, āvuso, rāgapareto, na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ; sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī'''ti.

''Tamenaṃ sabrahmacārī ovadanti anusāsanti – 'appassādā, āvuso, kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā [bahūpāyāsā (sī. syā. kaṃ. pī.) pāci. 417; cūḷava. 65; ma. ni. 1.234], ādīnavo ettha bhiyyo. Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Maṃsapesūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Tiṇukkūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Supinakūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Yācitakūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Rukkhaphalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Asisūnūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Sattisūlūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Sappasirūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Abhiramatāyasmā brahmacariye; māyasmā sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattī'''ti.

''So sabrahmacārīhi evaṃ ovadiyamāno evaṃ anusāsiyamāno evamāha – 'kiñcāpi, āvuso, appassādā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo; atha kho nevāhaṃ sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī'''ti. So sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati.

''Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati, so tasmiṃ saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare upalikkhanti, tamenaṃ apanenti; apanetvā ñātakānaṃ nenti, tamenaṃ ñātakā upaṭṭhahanti paricaranti. So ñātakehi upaṭṭhahiyamāno paricariyamāno teneva ābādhena kālaṃ karoti; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. So pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tameva gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati arakkhiteneva kāyena arakkhitāya vācāya arakkhitena cittena anupaṭṭhitāya satiyā asaṃvutehi indriyehi. So tattha passati mātugāmaṃ dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā. Tassa taṃ mātugāmaṃ disvā dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. So rāgānuddhaṃsitena cittena pariḍayhateva kāyena pariḍayhati cetasā. Tassa evaṃ hoti – 'yaṃnūnāhaṃ ārāmaṃ gantvā bhikkhūnaṃ āroceyyaṃ – rāgapariyuṭṭhitomhi, āvuso, rāgapareto, na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ; sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī'ti. So ārāmaṃ gantvā bhikkhūnaṃ āroceti – 'rāgapariyuṭṭhitomhi, āvuso, rāgapareto, na sakkomi brahmacariyaṃ sandhāretuṃ; sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī'''ti.

''Tamenaṃ sabrahmacārī ovadanti anusāsanti – 'appassādā, āvuso, kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Maṃsapesūpamā kāmā vuttā bhagavatā…pe… tiṇukkūpamā kāmā vuttā bhagavatā… aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā bhagavatā… supinakūpamā kāmā vuttā bhagavatā… yācitakūpamā kāmā vuttā bhagavatā… rukkhaphalūpamā kāmā vuttā bhagavatā… asisūnūpamā kāmā vuttā bhagavatā… sattisūlūpamā kāmā vuttā bhagavatā… sappasirūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Abhiramatāyasmā brahmacariye; māyasmā sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattī’’ti.

‘‘So sabrahmacārīhi evaṃ ovadiyamāno evaṃ anusāsiyamāno evamāha – ‘ussahissāmi, āvuso, vāyamissāmi, āvuso, abhiramissāmi, āvuso! Na dānāhaṃ, āvuso, sikkhādubbalyaṃ āvikatvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’’’ti.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati, so tasmiṃ saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare upalikkhanti, tamenaṃ apanenti; apanetvā ñātakānaṃ nenti, tamenaṃ ñātakā upaṭṭhahanti paricaranti. So ñātakehi upaṭṭhahiyamāno paricariyamāno vuṭṭhāti tamhā ābādhā; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. So pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tameva gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati rakkhiteneva kāyena rakkhitāya vācāya rakkhitena cittena upaṭṭhitāya satiyā saṃvutehi indriyehi. So cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati; rakkhati cakkhundriyaṃ; cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā … jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati; rakkhati manindriyaṃ; manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya…pe… so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti’’.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, yodhājīvo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā viyūḷhaṃ saṅgāmaṃ otarati, so taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tameva saṅgāmasīsaṃ ajjhāvasati; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evarūpopi, bhikkhave, idhekacco puggalo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo yodhājīvūpamo puggalo santo saṃvijjamāno bhikkhūsu. Ime kho, bhikkhave, pañca yodhājīvūpamā puggalā santo saṃvijjamānā bhikkhūsū’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamaanāgatabhayasuttaṃ

77. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, anāgatabhayāni sampassamānena alameva āraññikena [āraññakena (sabbattha a. ni. 5.181; pari. 443)] bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, āraññiko bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ kho etarahi ekako araññe viharāmi. Ekakaṃ kho pana maṃ [ekakaṃ kho pana (syā. kaṃ.)] araññe viharantaṃ ahi vā maṃ ḍaṃseyya, vicchiko [vicchikā (syā.)] vā maṃ ḍaṃseyya, satapadī vā maṃ ḍaṃseyya, tena me assa kālaṅkiriyā, so mamassa antarāyo; handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’ti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva āraññikena bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, āraññiko bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ kho etarahi ekako araññe viharāmi. Ekako kho panāhaṃ araññe viharanto upakkhalitvā vā papateyyaṃ, bhattaṃ vā bhuttaṃ me byāpajjeyya, pittaṃ vā me kuppeyya, semhaṃ vā me kuppeyya, satthakā vā me vātā kuppeyyuṃ, tena me assa kālaṅkiriyā, so mamassa antarāyo; handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’ti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva āraññikena bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, āraññiko bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ kho etarahi ekako araññe viharāmi. Ekako kho panāhaṃ araññe viharanto vāḷehi samāgaccheyyaṃ, sīhena vā byagghena vā dīpinā vā acchena vā taracchena vā, te maṃ jīvitā voropeyyuṃ, tena me assa kālaṅkiriyā, so mamassa antarāyo; handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’ti. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva āraññikena bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, āraññiko bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ kho etarahi ekako araññe viharāmi. Ekako kho panāhaṃ araññe viharanto māṇavehi samāgaccheyyaṃ katakammehi vā akatakammehi vā, te maṃ jīvitā voropeyyuṃ, tena me assa kālaṅkiriyā, so mamassa antarāyo; handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’ti. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva āraññikena bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, āraññiko bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ kho etarahi ekako araññe viharāmi. Santi kho panāraññe vāḷā amanussā, te maṃ jīvitā voropeyyuṃ, tena me assa kālaṅkiriyā, so mamassa antarāyo; handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’ti. Idaṃ, bhikkhave, pañcamaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva āraññikena bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Imāni kho, bhikkhave, pañca anāgatabhayāni sampassamānena alameva āraññikena bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyaanāgatabhayasuttaṃ

78. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, anāgatabhayāni sampassamānena alameva bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ kho etarahi daharo yuvā susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā. Hoti kho pana so samayo yaṃ imaṃ kāyaṃ jarā phusati. Jiṇṇena kho pana jarāya abhibhūtena na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, na sukarāni araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevituṃ. Purā maṃ so dhammo āgacchati aniṭṭho akanto amanāpo; handāhaṃ paṭikacceva [paṭigacceva (sī.)] vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya, yenāhaṃ dhammena samannāgato jiṇṇakopi phāsuṃ [phāsu (pī. ka.)] viharissāmī’ti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ kho etarahi appābādho appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya. Hoti kho pana so samayo yaṃ imaṃ kāyaṃ byādhi phusati. Byādhitena kho pana byādhinā abhibhūtena [byādhābhibhūtena (sī. pī. ka.)] na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, na sukarāni araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevituṃ. Purā maṃ so dhammo āgacchati aniṭṭho akanto amanāpo; handāhaṃ paṭikacceva vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya, yenāhaṃ dhammena samannāgato byādhitopi phāsuṃ viharissāmī’ti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘etarahi kho subhikkhaṃ susassaṃ sulabhapiṇḍaṃ, sukaraṃ uñchena paggahena yāpetuṃ. Hoti kho pana so samayo yaṃ dubbhikkhaṃ hoti dussassaṃ dullabhapiṇḍaṃ, na sukaraṃ uñchena paggahena yāpetuṃ. Dubbhikkhe kho pana manussā yena subhikkhaṃ tena saṅkamanti [tenupasaṅkamanti (ka.)]. Tattha saṅgaṇikavihāro hoti ākiṇṇavihāro. Saṅgaṇikavihāre kho pana sati ākiṇṇavihāre na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, na sukarāni araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevituṃ. Purā maṃ so dhammo āgacchati aniṭṭho akanto amanāpo; handāhaṃ paṭikacceva vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya, yenāhaṃ dhammena samannāgato dubbhikkhepi phāsu viharissāmī’ti. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘etarahi kho manussā samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharanti. Hoti kho pana so samayo yaṃ bhayaṃ hoti aṭavisaṅkopo, cakkasamārūḷhā jānapadā pariyāyanti. Bhaye kho pana sati manussā yena khemaṃ tena saṅkamanti. Tattha saṅgaṇikavihāro hoti ākiṇṇavihāro. Saṅgaṇikavihāre kho pana sati ākiṇṇavihāre na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, na sukarāni araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevituṃ. Purā maṃ so dhammo āgacchati aniṭṭho akanto amanāpo; handāhaṃ paṭikacceva vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya, yenāhaṃ dhammena samannāgato bhayepi phāsuṃ viharissāmī’ti. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘etarahi kho saṅgho samaggo sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsu viharati. Hoti kho pana so samayo yaṃ saṅgho bhijjati. Saṅghe kho pana bhinne na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, na sukarāni araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevituṃ. Purā maṃ so dhammo āgacchati aniṭṭho akanto amanāpo; handāhaṃ paṭikacceva vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya, yenāhaṃ dhammena samannāgato bhinnepi saṅghe phāsuṃ viharissāmī’ti. Idaṃ, bhikkhave, pañcamaṃ anāgatabhayaṃ sampassamānena alameva bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya.

‘‘Imāni kho, bhikkhave, pañca anāgatabhayāni sampassamānena alameva bhikkhunā appamattena ātāpinā pahitattena viharituṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Tatiyaanāgatabhayasuttaṃ

79. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, anāgatabhayāni etarahi asamuppannāni āyatiṃ samuppajjissanti. Tāni vo [kho (katthaci)] paṭibujjhitabbāni; paṭibujjhitvā ca tesaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Katamāni pañca? Bhavissanti, bhikkhave, bhikkhū anāgatamaddhānaṃ abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Te abhāvitakāyā samānā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā aññe upasampādessanti. Tepi [te (sī.)] na sakkhissanti vinetuṃ adhisīle adhicitte adhipaññāya. Tepi bhavissanti abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Te abhāvitakāyā samānā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā aññe upasampādessanti. Tepi [te (?)] na sakkhissanti vinetuṃ adhisīle adhicitte adhipaññāya. Tepi bhavissanti abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Iti kho, bhikkhave, dhammasandosā vinayasandoso; vinayasandosā dhammasandoso. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Te abhāvitakāyā samānā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā aññesaṃ nissayaṃ dassanti. Tepi na sakkhissanti vinetuṃ adhisīle adhicitte adhipaññāya. Tepi bhavissanti abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Te abhāvitakāyā samānā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā aññesaṃ nissayaṃ dassanti. Tepi na sakkhissanti vinetuṃ adhisīle adhicitte adhipaññāya. Tepi bhavissanti abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Iti kho, bhikkhave, dhammasandosā vinayasandoso; vinayasandosā dhammasandoso. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Te abhāvitakāyā samānā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā abhidhammakathaṃ vedallakathaṃ kathentā kaṇhadhammaṃ okkamamānā na bujjhissanti. Iti kho, bhikkhave, dhammasandosā vinayasandoso; vinayasandosā dhammasandoso. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Te abhāvitakāyā samānā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā ye te suttantā tathāgatabhāsitā gambhīrā gambhīratthā lokuttarā suññatāppaṭisaṃyuttā, tesu bhaññamānesu na sussūsissanti, na sotaṃ odahissanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapessanti, na ca te dhamme uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ maññissanti. Ye pana te suttantā kavitā [kavikatā (sī. syā. kaṃ. pī., saṃ. ni. 2.229) ṭīkā oloketabbā] kāveyyā cittakkharā cittabyañjanā bāhirakā sāvakabhāsitā, tesu bhaññamānesu sussūsissanti, sotaṃ odahissanti, aññā cittaṃ upaṭṭhapessanti, te ca dhamme uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ maññissanti. Iti kho, bhikkhave, dhammasandosā vinayasandoso; vinayasandosā dhammasandoso. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā. Te abhāvitakāyā samānā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā therā bhikkhū bāhulikā [bāhullikā (syā. kaṃ.) a. ni. 2.49; 3.96] bhavissanti sāthalikā okkamane pubbaṅgamā paviveke nikkhittadhurā, na vīriyaṃ ārabhissanti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Tesaṃ pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjissati. Sāpi bhavissati bāhulikā sāthalikā okkamane pubbaṅgamā paviveke nikkhittadhurā, na vīriyaṃ ārabhissati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Iti kho, bhikkhave, dhammasandosā vinayasandoso; vinayasandosā dhammasandoso. Idaṃ, bhikkhave, pañcamaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ. ‘‘Imāni kho, bhikkhave, pañca anāgatabhayāni etarahi asamuppannāni āyatiṃ samuppajjissanti. Tāni vo paṭibujjhitabbāni; paṭibujjhitvā ca tesaṃ pahānāya vāyamitabba’’nti. Navamaṃ.

10. Catutthaanāgatabhayasuttaṃ

80. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, anāgatabhayāni etarahi asamuppannāni āyatiṃ samuppajjissanti. Tāni vo paṭibujjhitabbāni; paṭibujjhitvā ca tesaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Katamāni pañca? Bhavissanti, bhikkhave, bhikkhū anāgatamaddhānaṃ cīvare kalyāṇakāmā. Te cīvare kalyāṇakāmā samānā riñcissanti paṃsukūlikattaṃ, riñcissanti araññavanapatthāni pantāni senāsanāni; gāmanigamarājadhānīsu osaritvā vāsaṃ kappessanti, cīvarahetu ca anekavihitaṃ anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjissanti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ piṇḍapāte kalyāṇakāmā. Te piṇḍapāte kalyāṇakāmā samānā riñcissanti piṇḍapātikattaṃ, riñcissanti araññavanapatthāni pantāni senāsanāni; gāmanigamarājadhānīsu osaritvā vāsaṃ kappessanti jivhaggena rasaggāni pariyesamānā, piṇḍapātahetu ca anekavihitaṃ anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjissanti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ senāsane kalyāṇakāmā. Te senāsane kalyāṇakāmā samānā riñcissanti rukkhamūlikattaṃ [āraññakattaṃ (syā. kaṃ.)], riñcissanti araññavanapatthāni pantāni senāsanāni; gāmanigamarājadhānīsu osaritvā vāsaṃ kappessanti, senāsanahetu ca anekavihitaṃ anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjissanti. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ bhikkhunīsikkhamānāsamaṇuddesehi saṃsaṭṭhā viharissanti. Bhikkhunīsikkhamānāsamaṇuddesehi saṃsagge kho pana, bhikkhave, sati etaṃ pāṭikaṅkhaṃ – ‘anabhiratā vā brahmacariyaṃ carissanti, aññataraṃ vā saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ āpajjissanti, sikkhaṃ vā paccakkhāya hīnāyāvattissanti’. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhavissanti bhikkhū anāgatamaddhānaṃ ārāmikasamaṇuddesehi saṃsaṭṭhā viharissanti. Ārāmikasamaṇuddesehi saṃsagge kho pana, bhikkhave, sati etaṃ pāṭikaṅkhaṃ – ‘anekavihitaṃ sannidhikāraparibhogaṃ anuyuttā viharissanti, oḷārikampi nimittaṃ karissanti, pathaviyāpi haritaggepi’. Idaṃ, bhikkhave, pañcamaṃ anāgatabhayaṃ etarahi asamuppannaṃ āyatiṃ samuppajjissati. Taṃ vo paṭibujjhitabbaṃ; paṭibujjhitvā ca tassa pahānāya vāyamitabbaṃ.

‘‘Imāni kho, bhikkhave, pañca anāgatabhayāni etarahi asamuppannāni āyatiṃ samuppajjissanti. Tāni vo paṭibujjhitabbāni; paṭibujjhitvā ca tesaṃ pahānāya vāyamitabba’’nti. Dasamaṃ.

Yodhājīvavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve cetovimuttiphalā, dve ca dhammavihārino;
Yodhājīvā ca dve vuttā, cattāro ca anāgatāti.

(9) 4. Theravaggo

1. Rajanīyasuttaṃ

81. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Rajanīye rajjati, dussanīye [dusanīye (sī. syā. kaṃ. pī.)] dussati, mohanīye muyhati, kuppanīye [kupanīye (sī. syā. kaṃ.), kopanīye (pī.)] kuppati, madanīye majjati – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Rajanīye na rajjati, dussanīye na dussati, mohanīye na muyhati, kuppanīye na kuppati, madanīye na majjati – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Vītarāgasuttaṃ

82. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Avītarāgo hoti, avītadoso hoti, avītamoho hoti, makkhī ca, paḷāsī ca – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Vītarāgo hoti, vītadoso hoti, vītamoho hoti, amakkhī ca, apaḷāsī ca – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Kuhakasuttaṃ

83. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Kuhako ca hoti, lapako ca, nemittiko [nimittiko (syā. kaṃ.), nimittako (ka.)] ca, nippesiko ca, lābhena ca lābhaṃ nijigīsitā [nijigiṃsitā (sī. syā. kaṃ. pī.)] – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Na ca kuhako hoti, na ca lapako, na ca nemittiko, na ca nippesiko, na ca lābhena lābhaṃ nijigīsitā – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Assaddhasuttaṃ

84. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti, amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, kusīto hoti, duppañño hoti – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, hirīmā hoti, ottappī hoti, āraddhavīriyo hoti, paññavā hoti – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Catutthaṃ.

5. Akkhamasuttaṃ

85. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Akkhamo hoti rūpānaṃ, akkhamo saddānaṃ, akkhamo gandhānaṃ, akkhamo rasānaṃ, akkhamo phoṭṭhabbānaṃ – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Khamo hoti rūpānaṃ, khamo saddānaṃ, khamo gandhānaṃ, khamo rasānaṃ, khamo phoṭṭhabbānaṃ – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭisambhidāpattasuttaṃ

86. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Atthapaṭisambhidāpatto hoti, dhammapaṭisambhidāpatto hoti, niruttipaṭisambhidāpatto hoti, paṭibhānapaṭisambhidāpatto hoti, yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiṃkaraṇīyāni tattha dakkho hoti analaso tatrupāyāya vīmaṃsāya samannāgato alaṃ kātuṃ alaṃ saṃvidhātuṃ – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sīlavantasuttaṃ

87. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati. Ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ [sātthā sabyañjanā (sī.)] kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā [dhatā (sī. syā. kaṃ. pī.)] vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā; kalyāṇavāco hoti kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagaḷāya atthassa viññāpaniyā; catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Sattamaṃ.

8. Therasuttaṃ

88. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu bahujanaahitāya paṭipanno hoti bahujanaasukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ.

‘‘Katamehi pañcahi? Thero hoti rattaññū cirapabbajito; ñāto hoti yasassī sagahaṭṭhapabbajitānaṃ [gahaṭṭhapabbajitānaṃ (sī.)] bahujanaparivāro; lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ; bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā appaṭividdhā; micchādiṭṭhiko hoti viparītadassano, so bahujanaṃ saddhammā vuṭṭhāpetvā asaddhamme patiṭṭhāpeti. Thero bhikkhu rattaññū cirapabbajito itipissa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, ñāto thero bhikkhu yasassī sagahaṭṭhapabbajitānaṃ bahujanaparivāro itipissa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, lābhī thero bhikkhu cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ itipissa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, bahussuto thero bhikkhu sutadharo sutasannicayo itipissa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu bahujanaahitāya paṭipanno hoti bahujanaasukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato thero bhikkhu bahujanahitāya paṭipanno hoti bahujanasukhāya bahuno janassa atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

‘‘Katamehi pañcahi? Thero hoti rattaññū cirapabbajito; ñāto hoti yasassī sagahaṭṭhapabbajitānaṃ bahujanaparivāro; lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ; bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā; sammādiṭṭhiko hoti aviparītadassano, so bahujanaṃ asaddhammā vuṭṭhāpetvā saddhamme patiṭṭhāpeti. Thero bhikkhu rattaññū cirapabbajito itipissa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, ñāto thero bhikkhu yasassī sagahaṭṭhapabbajitānaṃ bahujanaparivāro itipissa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, lābhī thero bhikkhu cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ itipissa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, bahussuto thero bhikkhu sutadharo sutasannicayo itipissa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu bahujanahitāya paṭipanno hoti bahujanasukhāya bahuno janassa atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamasekhasuttaṃ

89. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti. Katame pañca? Kammārāmatā, bhassārāmatā, niddārāmatā, saṅgaṇikārāmatā, yathāvimuttaṃ cittaṃ na paccavekkhati – ime kho, bhikkhave, pañca dhammā sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti.

‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame pañca? Na kammārāmatā, na bhassārāmatā, na niddārāmatā, na saṅgaṇikārāmatā, yathāvimuttaṃ cittaṃ paccavekkhati – ime kho, bhikkhave, pañca dhammā sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyasekhasuttaṃ

90. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, sekho bhikkhu bahukicco hoti bahukaraṇīyo viyatto kiṃkaraṇīyesu; riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu appamattakena kammena divasaṃ atināmeti; riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo dhammo sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu saṃsaṭṭho viharati gahaṭṭhapabbajitehi ananulomikena gihisaṃsaggena; riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo dhammo sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu akālena gāmaṃ pavisati, atidivā paṭikkamati; riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho dhammo sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu yāyaṃ kathā ābhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā, seyyathidaṃ – appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā, evarūpiyā kathāya na nikāmalābhī hoti na akicchalābhī na akasiralābhī [kicchalābhī kasiralābhī (sī. syā. kaṃ. pī)]; riñcati paṭisallānaṃ, nānuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo dhammo sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā sekhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti.

‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, sekho bhikkhu na bahukicco hoti na bahukaraṇīyo viyatto kiṃkaraṇīyesu; na riñcati paṭisallānaṃ, anuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu na appamattakena kammena divasaṃ atināmeti; na riñcati paṭisallānaṃ, anuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo dhammo sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu asaṃsaṭṭho viharati gahaṭṭhapabbajitehi ananulomikena gihisaṃsaggena; na riñcati paṭisallānaṃ, anuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo dhammo sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu na atikālena gāmaṃ pavisati, nātidivā paṭikkamati; na riñcati paṭisallānaṃ, anuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho dhammo sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu yāyaṃ kathā ābhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā, seyyathidaṃ – appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā, evarūpiyā kathāya nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; na riñcati paṭisallānaṃ, anuyuñjati ajjhattaṃ cetosamathaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo dhammo sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā sekhassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’’ti. Dasamaṃ.

Theravaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Rajanīyo vītarāgo, kuhakāssaddhaakkhamā;
Paṭisambhidā ca sīlena, thero sekhā pare duveti.

(10) 5. Kakudhavaggo

1. Paṭhamasampadāsuttaṃ

91. ‘‘Pañcimā, bhikkhave, sampadā. Katamā pañca? Saddhāsampadā, sīlasampadā, sutasampadā, cāgasampadā, paññāsampadā – imā kho, bhikkhave, pañca sampadā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyasampadāsuttaṃ

92. ‘‘Pañcimā, bhikkhave, sampadā. Katamā pañca? Sīlasampadā, samādhisampadā, paññāsampadā, vimuttisampadā, vimuttiñāṇadassanasampadā – imā kho, bhikkhave, pañca sampadā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Byākaraṇasuttaṃ

93. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, aññābyākaraṇāni. Katamāni pañca? Mandattā momūhattā aññaṃ byākaroti; pāpiccho icchāpakato aññaṃ byākaroti; ummādā cittakkhepā aññaṃ byākaroti; adhimānena aññaṃ byākaroti; sammadeva aññaṃ byākaroti. Imāni kho, bhikkhave, pañca aññābyākaraṇānī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Phāsuvihārasuttaṃ

94. ‘‘Pañcime, bhikkhave, phāsuvihārā. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ime kho, bhikkhave, pañca phāsuvihārā’’ti. Catutthaṃ.

5. Akuppasuttaṃ

95. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu nacirasseva akuppaṃ paṭivijjhati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu atthapaṭisambhidāpatto hoti, dhammapaṭisambhidāpatto hoti, niruttipaṭisambhidāpatto hoti, paṭibhānapaṭisambhidāpatto hoti, yathāvimuttaṃ cittaṃ paccavekkhati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu nacirasseva akuppaṃ paṭivijjhatī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sutadharasuttaṃ

96. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu ānāpānassatiṃ āsevanto nacirasseva akuppaṃ paṭivijjhati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu appaṭṭho hoti appakicco subharo susantoso jīvitaparikkhāresu; appāhāro hoti anodarikattaṃ anuyutto; appamiddho hoti jāgariyaṃ anuyutto; bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā; yathāvimuttaṃ cittaṃ paccavekkhati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu ānāpānassatiṃ āsevanto nacirasseva akuppaṃ paṭivijjhatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kathāsuttaṃ

97. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu ānāpānassatiṃ bhāvento nacirasseva akuppaṃ paṭivijjhati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu appaṭṭho hoti appakicco subharo susantoso jīvitaparikkhāresu; appāhāro hoti anodarikattaṃ anuyutto; appamiddho hoti jāgariyaṃ anuyutto; yāyaṃ kathā ābhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā, seyyathidaṃ – appicchakathā…pe… vimuttiñāṇadassanakathā, evarūpiyā kathāya nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; yathāvimuttaṃ cittaṃ paccavekkhati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu ānāpānassatiṃ bhāvento nacirasseva akuppaṃ paṭivijjhatī’’ti. Sattamaṃ.

8. Āraññakasuttaṃ

98. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu ānāpānassatiṃ bahulīkaronto nacirasseva akuppaṃ paṭivijjhati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu appaṭṭho hoti appakicco subharo susantoso jīvitaparikkhāresu; appāhāro hoti anodarikattaṃ anuyutto; appamiddho hoti jāgariyaṃ anuyutto; āraññako hoti pantasenāsano; yathāvimuttaṃ cittaṃ paccavekkhati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu ānāpānassatiṃ bahulīkaronto nacirasseva akuppaṃ paṭivijjhatī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Sīhasuttaṃ

99. ‘‘Sīho, bhikkhave, migarājā sāyanhasamayaṃ āsayā nikkhamati; āsayā nikkhamitvā vijambhati; vijambhitvā samantā catuddisaṃ [catuddisā (syā. kaṃ. pī. ka.) a. ni. 4.33; saṃ. ni. 3.78 passitabbaṃ] anuviloketi; samantā catuddisaṃ [catuddisā (syā. kaṃ. pī. ka.) a. ni. 4.33; saṃ. ni. 3.78 passitabbaṃ] anuviloketvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadati; tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. So hatthissa cepi pahāraṃ deti, sakkaccaññeva pahāraṃ deti, no asakkaccaṃ; mahiṃsassa [mahisassa (sī. syā. kaṃ. pī.)] cepi pahāraṃ deti, sakkaccaññeva pahāraṃ deti, no asakkaccaṃ; gavassa cepi pahāraṃ deti, sakkaccaññeva pahāraṃ deti, no asakkaccaṃ; dīpissa cepi pahāraṃ deti, sakkaccaññeva pahāraṃ deti, no asakkaccaṃ; khuddakānañcepi pāṇānaṃ pahāraṃ deti antamaso sasabiḷārānampi [sasabiḷārānaṃ (ka.)], sakkaccaññeva pahāraṃ deti, no asakkaccaṃ. Taṃ kissa hetu? ‘Mā me yoggapatho nassā’ti.

‘‘Sīhoti kho, bhikkhave, tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. Yaṃ kho, bhikkhave, tathāgato parisāya dhammaṃ deseti, idamassa hoti sīhanādasmiṃ. Bhikkhūnañcepi, bhikkhave, tathāgato dhammaṃ deseti, sakkaccaññeva tathāgato dhammaṃ deseti, no asakkaccaṃ; bhikkhunīnañcepi, bhikkhave, tathāgato dhammaṃ deseti, sakkaccaññeva tathāgato dhammaṃ deseti, no asakkaccaṃ; upāsakānañcepi, bhikkhave, tathāgato dhammaṃ deseti, sakkaccaññeva tathāgato dhammaṃ deseti, no asakkaccaṃ; upāsikānañcepi, bhikkhave, tathāgato dhammaṃ deseti, sakkaccaññeva tathāgato dhammaṃ deseti, no asakkaccaṃ; puthujjanānañcepi, bhikkhave, tathāgato dhammaṃ deseti antamaso annabhāranesādānampi [annabhāranesādānaṃ (ka.)], sakkaccaññeva tathāgato dhammaṃ deseti, no asakkaccaṃ. Taṃ kissa hetu? Dhammagaru, bhikkhave, tathāgato dhammagāravo’’ti. Navamaṃ.

10. Kakudhatherasuttaṃ

100. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. [cūḷava. 333, 341] Tena kho pana samayena kakudho nāma koliyaputto [koḷīyaputto (sī. syā. ka.)] āyasmato mahāmoggallānassa upaṭṭhāko adhunākālaṅkato aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno. Tassa evarūpo attabhāvapaṭilābho hoti – seyyathāpi nāma dve vā tīṇi vā māgadhakāni [māgadhikāni (sī. pī. ka.)] gāmakkhettāni. So tena attabhāvapaṭilābhena neva attānaṃ [nevattānaṃ byābādheti (sī.)] no paraṃ byābādheti.

Atha kho kakudho devaputto yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho kakudho devaputto āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘devadattassa, bhante, evarūpaṃ icchāgataṃ uppajji – ‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’ti. Sahacittuppādā ca, bhante, devadatto tassā iddhiyā parihīno’’ti. Idamavoca kakudho devaputto. Idaṃ vatvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyi.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahāmoggallāno bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Kakudho nāma, bhante, koliyaputto mamaṃ upaṭṭhāko adhunākālaṅkato aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno hoti. Tassa evarūpo attabhāvapaṭilābho – seyyathāpi nāma dve vā tīṇi vā māgadhakāni gāmakkhettāni. So tena attabhāvapaṭilābhena neva attānaṃ no paraṃ byābādheti. Atha kho, bhante, kakudho devaputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, bhante, kakudho devaputto maṃ etadavoca – ‘devadattassa, bhante, evarūpaṃ icchāgataṃ uppajji – ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmīti. Sahacittuppādā ca, bhante, devadatto tassā iddhiyā parihīno’ti. Idamavoca, bhante, kakudho devaputto. Idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

‘‘Kiṃ pana te, moggallāna, kakudho devaputto cetasā ceto paricca vidito – ‘yaṃ kiñci kakudho devaputto bhāsati sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā’’’ti? ‘‘Cetasā ceto paricca vidito me, bhante, kakudho devaputto – ‘yaṃ kiñci kakudho devaputto bhāsati sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā’’’ti. ‘‘Rakkhassetaṃ, moggallāna, vācaṃ! (Rakkhassetaṃ, moggallāna, vācaṃ) [( ) sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi cūḷava. 333 pana sabbatthapi dissatiyeva]! Idāni so moghapuriso attanāva attānaṃ pātukarissati.

‘‘Pañcime, moggallāna, satthāro santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame pañca? Idha, moggallāna, ekacco satthā aparisuddhasīlo samāno ‘parisuddhasīlomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddhaṃ me sīlaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Tamenaṃ sāvakā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā aparisuddhasīlo samāno parisuddhasīlomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddhaṃ me sīlaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Mayañceva kho pana gihīnaṃ āroceyyāma, nāssassa manāpaṃ. Yaṃ kho panassa amanāpaṃ, kathaṃ naṃ [kathaṃ nu taṃ (sī.), kathaṃ nu (syā. kaṃ. pī. ka.), kathaṃ taṃ (katthaci)] mayaṃ tena samudācareyyāma – ‘sammannati kho pana cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena; yaṃ tumo karissati tumova tena paññāyissatī’ti. Evarūpaṃ kho, moggallāna, satthāraṃ sāvakā sīlato rakkhanti; evarūpo ca pana satthā sāvakehi sīlato rakkhaṃ paccāsīsati [paccāsiṃsati (sī. syā. kaṃ. pī.)].

‘‘Puna caparaṃ, moggallāna, idhekacco satthā aparisuddhājīvo samāno ‘parisuddhājīvomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddho me ājīvo pariyodāto asaṃkiliṭṭho’ti. Tamenaṃ sāvakā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā aparisuddhājīvo samāno parisuddhājīvomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddho me ājīvo pariyodāto asaṃkiliṭṭho’ti. Mayañceva kho pana gihīnaṃ āroceyyāma, nāssassa manāpaṃ. Yaṃ kho panassa amanāpaṃ, kathaṃ naṃ mayaṃ tena samudācareyyāma – ‘sammannati kho pana cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena; yaṃ tumo karissati tumova tena paññāyissatī’ti. Evarūpaṃ kho, moggallāna, satthāraṃ sāvakā ājīvato rakkhanti; evarūpo ca pana satthā sāvakehi ājīvato rakkhaṃ paccāsīsati.

‘‘Puna caparaṃ, moggallāna, idhekacco satthā aparisuddhadhammadesano samāno ‘parisuddhadhammadesanomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddhā me dhammadesanā pariyodātā asaṃkiliṭṭhā’ti. Tamenaṃ sāvakā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā aparisuddhadhammadesano samāno parisuddhadhammadesanomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddhā me dhammadesanā pariyodātā asaṃkiliṭṭhā’ti. Mayañceva kho pana gihīnaṃ āroceyyāma, nāssassa manāpaṃ. Yaṃ kho panassa amanāpaṃ, kathaṃ naṃ mayaṃ tena samudācareyyāma – ‘sammannati kho pana cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena; yaṃ tumo karissati tumova tena paññāyissatī’ti. Evarūpaṃ kho, moggallāna, satthāraṃ sāvakā dhammadesanato rakkhanti; evarūpo ca pana satthā sāvakehi dhammadesanato rakkhaṃ paccāsīsati.

‘‘Puna caparaṃ, moggallāna, idhekacco satthā aparisuddhaveyyākaraṇo samāno ‘parisuddhaveyyākaraṇomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddhaṃ me veyyākaraṇaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Tamenaṃ sāvakā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā aparisuddhaveyyākaraṇo samāno parisuddhaveyyākaraṇomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddhaṃ me veyyākaraṇaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Mayañceva kho pana gihīnaṃ āroceyyāma, nāssassa manāpaṃ. Yaṃ kho panassa amanāpaṃ, kathaṃ naṃ mayaṃ tena samudācareyyāma – ‘sammannati kho pana cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena; yaṃ tumo karissati tumova tena paññāyissatī’ti. Evarūpaṃ kho, moggallāna, satthāraṃ sāvakā veyyākaraṇato rakkhanti; evarūpo ca pana satthā sāvakehi veyyākaraṇato rakkhaṃ paccāsīsati.

‘‘Puna caparaṃ, moggallāna, idhekacco satthā aparisuddhañāṇadassano samāno ‘parisuddhañāṇadassanomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddhaṃ me ñāṇadassanaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Tamenaṃ sāvakā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā aparisuddhañāṇadassano samāno parisuddhañāṇadassanomhī’ti paṭijānāti ‘parisuddhaṃ me ñāṇadassanaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Mayañceva kho pana gihīnaṃ āroceyyāma, nāssassa manāpaṃ. Yaṃ kho panassa amanāpaṃ, kathaṃ naṃ mayaṃ tena samudācareyyāma – ‘sammannati kho pana cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena; yaṃ tumo karissati tumova tena paññāyissatī’ti. Evarūpaṃ kho, moggallāna, satthāraṃ sāvakā ñāṇadassanato rakkhanti; evarūpo ca pana satthā sāvakehi ñāṇadassanato rakkhaṃ paccāsīsati. Ime kho, moggallāna, pañca satthāro santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

‘‘Ahaṃ kho pana, moggallāna, parisuddhasīlo samāno ‘parisuddhasīlomhī’ti paṭijānāmi ‘parisuddhaṃ me sīlaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Na ca maṃ sāvakā sīlato rakkhanti, na cāhaṃ sāvakehi sīlato rakkhaṃ paccāsīsāmi. Parisuddhājīvo samāno ‘parisuddhājīvomhī’ti paṭijānāmi ‘parisuddho me ājīvo pariyodāto asaṃkiliṭṭho’ti. Na ca maṃ sāvakā ājīvato rakkhanti, na cāhaṃ sāvakehi ājīvato rakkhaṃ paccāsīsāmi. Parisuddhadhammadesano samāno ‘parisuddhadhammadesanomhī’ti paṭijānāmi ‘parisuddhā me dhammadesanā pariyodātā asaṃkiliṭṭhā’ti. Na ca maṃ sāvakā dhammadesanato rakkhanti, na cāhaṃ sāvakehi dhammadesanato rakkhaṃ paccāsīsāmi. Parisuddhaveyyākaraṇo samāno ‘parisuddhaveyyākaraṇomhī’ti paṭijānāmi ‘parisuddhaṃ me veyyākaraṇaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Na ca maṃ sāvakā veyyākaraṇato rakkhanti, na cāhaṃ sāvakehi veyyākaraṇato rakkhaṃ paccāsīsāmi. Parisuddhañāṇadassano samāno ‘parisuddhañāṇadassanomhī’ti paṭijānāmi ‘parisuddhaṃ me ñāṇadassanaṃ pariyodātaṃ asaṃkiliṭṭha’nti. Na ca maṃ sāvakā ñāṇadassanato rakkhanti, na cāhaṃ sāvakehi ñāṇadassanato rakkhaṃ paccāsīsāmī’’ti. Dasamaṃ.

Kakudhavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Dve sampadā byākaraṇaṃ, phāsu akuppapañcamaṃ;
Sutaṃ kathā āraññako, sīho ca kakudho dasāti.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Phāsuvihāravaggo

1. Sārajjasuttaṃ

101. ‘‘Pañcime, bhikkhave, sekhavesārajjakaraṇā dhammā. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddho hoti, sīlavā hoti, bahussuto hoti, āraddhavīriyo hoti, paññavā hoti.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, assaddhassa sārajjaṃ hoti, saddhassa taṃ sārajjaṃ na hoti. Tasmāyaṃ dhammo sekhavesārajjakaraṇo.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, dussīlassa sārajjaṃ hoti, sīlavato taṃ sārajjaṃ na hoti. Tasmāyaṃ dhammo sekhavesārajjakaraṇo.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, appassutassa sārajjaṃ hoti, bahussutassa taṃ sārajjaṃ na hoti. Tasmāyaṃ dhammo sekhavesārajjakaraṇo.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, kusītassa sārajjaṃ hoti, āraddhavīriyassa taṃ sārajjaṃ na hoti. Tasmāyaṃ dhammo sekhavesārajjakaraṇo.

‘‘Yaṃ, bhikkhave, duppaññassa sārajjaṃ hoti, paññavato taṃ sārajjaṃ na hoti. Tasmāyaṃ dhammo sekhavesārajjakaraṇo. Ime kho, bhikkhave, pañca sekhavesārajjakaraṇā dhammā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Ussaṅkitasuttaṃ

102. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu ussaṅkitaparisaṅkito hoti pāpabhikkhūti api akuppadhammopi [api akuppadhammo (sī. syā. kaṃ.)].

Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu vesiyāgocaro vā hoti, vidhavāgocaro vā hoti, thullakumārikāgocaro vā hoti, paṇḍakagocaro vā hoti, bhikkhunīgocaro vā hoti.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu ussaṅkitaparisaṅkito hoti pāpabhikkhūti api akuppadhammopī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Mahācorasuttaṃ

103. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato mahācoro sandhimpi chindati, nillopampi harati, ekāgārikampi karoti, paripanthepi tiṭṭhati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, mahācoro visamanissito ca hoti, gahananissito ca, balavanissito ca, bhogacāgī ca, ekacārī ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, mahācoro visamanissito hoti? Idha, bhikkhave, mahācoro nadīviduggaṃ vā nissito hoti pabbatavisamaṃ vā. Evaṃ kho, bhikkhave, mahācoro visamanissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, mahācoro gahananissito hoti? Idha, bhikkhave, mahācoro tiṇagahanaṃ vā nissito hoti rukkhagahanaṃ vā rodhaṃ [gedhaṃ (sī.) a. ni. 3.51] vā mahāvanasaṇḍaṃ vā. Evaṃ kho, bhikkhave, mahācoro gahananissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, mahācoro balavanissito hoti? Idha, bhikkhave, mahācoro rājānaṃ vā rājamahāmattānaṃ vā nissito hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘sace maṃ koci kiñci vakkhati, ime me rājāno vā rājamahāmattā vā pariyodhāya atthaṃ bhaṇissantī’ti. Sace naṃ koci kiñci āha, tyassa rājāno vā rājamahāmattā vā pariyodhāya atthaṃ bhaṇanti. Evaṃ kho, bhikkhave, mahācoro balavanissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, mahācoro bhogacāgī hoti? Idha, bhikkhave, mahācoro aḍḍho hoti mahaddhano mahābhogo. Tassa evaṃ hoti – ‘sace maṃ koci kiñci vakkhati, ito bhogena paṭisantharissāmī’ti. Sace naṃ koci kiñci āha, tato bhogena paṭisantharati. Evaṃ kho, bhikkhave, mahācoro bhogacāgī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, mahācoro ekacārī hoti? Idha, bhikkhave, mahācoro ekakova gahaṇāni [niggahaṇāni (sī. syā. kaṃ. pī.)] kattā hoti. Taṃ kissa hetu? ‘Mā me guyhamantā bahiddhā sambhedaṃ agamaṃsū’ti. Evaṃ kho, bhikkhave, mahācoro ekacārī hoti.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgato mahācoro sandhimpi chindati nillopampi harati ekāgārikampi karoti paripanthepi tiṭṭhati.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato pāpabhikkhu khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu visamanissito ca hoti, gahananissito ca, balavanissito ca, bhogacāgī ca, ekacārī ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpabhikkhu visamanissito hoti? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu visamena kāyakammena samannāgato hoti, visamena vacīkammena samannāgato hoti, visamena manokammena samannāgato hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpabhikkhu visamanissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpabhikkhu gahananissito hoti? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu micchādiṭṭhiko hoti antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpabhikkhu gahananissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpabhikkhu balavanissito hoti? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu rājānaṃ vā rājamahāmattānaṃ vā nissito hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘sace maṃ koci kiñci vakkhati, ime me rājāno vā rājamahāmattā vā pariyodhāya atthaṃ bhaṇissantī’ti. Sace naṃ koci kiñci āha, tyassa rājāno vā rājamahāmattā vā pariyodhāya atthaṃ bhaṇanti. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpabhikkhu balavanissito hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpabhikkhu bhogacāgī hoti? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘sace maṃ koci kiñci vakkhati, ito lābhena paṭisantharissāmī’ti. Sace naṃ koci kiñci āha, tato lābhena paṭisantharati. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpabhikkhu bhogacāgī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, pāpabhikkhu ekacārī hoti? Idha, bhikkhave, pāpabhikkhu ekakova paccantimesu janapadesu nivāsaṃ kappeti. So tattha kulāni upasaṅkamanto lābhaṃ labhati. Evaṃ kho, bhikkhave, pāpabhikkhu ekacārī hoti.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato pāpabhikkhu khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Samaṇasukhumālasuttaṃ

104. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu samaṇesu samaṇasukhumālo hoti.

‘‘Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu yācitova bahulaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, appaṃ ayācito; yācitova bahulaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, appaṃ ayācito; yācitova bahulaṃ senāsanaṃ paribhuñjati, appaṃ ayācito; yācitova bahulaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñjati, appaṃ ayācito. Yehi kho pana sabrahmacārīhi saddhiṃ viharati, tyassa [tyāssa (ka.) a. ni. 4.87] manāpeneva bahulaṃ kāyakammena samudācaranti, appaṃ amanāpena; manāpeneva bahulaṃ vacīkammena samudācaranti, appaṃ amanāpena; manāpeneva bahulaṃ manokammena samudācaranti, appaṃ amanāpena; manāpaṃyeva upahāraṃ upaharanti, appaṃ amanāpaṃ. Yāni kho pana tāni vedayitāni pittasamuṭṭhānāni vā semhasamuṭṭhānāni vā vātasamuṭṭhānāni vā sannipātikāni vā utupariṇāmajāni vā visamaparihārajāni vā opakkamikāni vā kammavipākajāni vā, tānissa na bahudeva uppajjanti. Appābādho hoti, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu samaṇesu samaṇasukhumālo hoti.

‘‘Yañhi taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘samaṇesu samaṇasukhumālo’ti, mameva taṃ, bhikkhave, sammā [mameva taṃ sammā (?)] vadamāno vadeyya – ‘samaṇesu samaṇasukhumālo’ti. Ahañhi, bhikkhave, yācitova bahulaṃ cīvaraṃ paribhuñjāmi, appaṃ ayācito; yācitova bahulaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjāmi, appaṃ ayācito; yācitova bahulaṃ senāsanaṃ paribhuñjāmi, appaṃ ayācito;

yācitova bahulaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñjāmi, appaṃ ayācito. Yehi kho pana bhikkhūhi saddhiṃ viharāmi, te maṃ manāpeneva bahulaṃ kāyakammena samudācaranti, appaṃ amanāpena; manāpeneva bahulaṃ vacīkammena samudācaranti, appaṃ amanāpena; manāpeneva bahulaṃ manokammena samudācaranti, appaṃ amanāpena; manāpaṃyeva upahāraṃ upaharanti, appaṃ amanāpaṃ. Yāni kho pana tāni vedayitāni – pittasamuṭṭhānāni vā semhasamuṭṭhānāni vā vātasamuṭṭhānāni vā sannipātikāni vā utupariṇāmajāni vā visamaparihārajāni vā opakkamikāni vā kammavipākajāni vā – tāni me na bahudeva uppajjanti. Appābādhohamasmi, catunnaṃ kho panasmi [catunnaṃ kho pana (sī.), catunnaṃ (syā. pī.)] jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī [nikāmalābhī homi (sī. ka.)] akicchalābhī akasiralābhī, āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharāmi.

‘‘Yañhi taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘samaṇesu samaṇasukhumālo’ti, mameva taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘samaṇesu samaṇasukhumālo’’’ti. Catutthaṃ.

5. Phāsuvihārasuttaṃ

105. ‘‘Pañcime, bhikkhave, phāsuvihārā. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhuno mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca, mettaṃ vacīkammaṃ…pe… mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ime kho, bhikkhave, pañca phāsuvihārā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Ānandasuttaṃ

106. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhu saṅghe [bhikkhuṃsaṃgho (syā. pī.)] viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti? ‘‘Yato kho, ānanda, bhikkhu attanā [attanā ca (pī. ka.)] sīlasampanno hoti, no [no ca (ka.)] paraṃ adhisīle sampavattā [sampavattā hoti (ka.)]; ettāvatāpi kho, ānanda, bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo yathā bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda [ānandāti bhagavā avoca (syā. pī.)]! Yato kho, ānanda, bhikkhu attanā sīlasampanno hoti, no paraṃ adhisīle sampavattā; attānupekkhī ca hoti, no parānupekkhī; ettāvatāpi kho, ānanda, bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo yathā bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda! Yato kho, ānanda, bhikkhu attanā sīlasampanno hoti, no paraṃ adhisīle sampavattā; attānupekkhī ca hoti, no parānupekkhī; apaññāto ca hoti, tena ca apaññātakena no paritassati; ettāvatāpi kho, ānanda, bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo yathā bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda! Yato kho, ānanda, bhikkhu attanā sīlasampanno hoti, no paraṃ adhisīle sampavattā; attānupekkhī ca hoti, no parānupekkhī; apaññāto ca hoti, tena ca apaññātakena no paritassati; catunnañca [catunnaṃ (pī. ka.)] jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; ettāvatāpi kho, ānanda, bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo yathā bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda! Yato kho, ānanda, bhikkhu attanā sīlasampanno hoti, no paraṃ adhisīle sampavattā; attānupekkhī ca hoti, no parānupekkhī; apaññāto ca hoti, tena ca apaññātakena no paritassati; catunnañca jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; āsavānañca [āsavānaṃ (sī. pī. ka.)] khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati; ettāvatāpi kho, ānanda, bhikkhu saṅghe viharanto phāsuṃ vihareyya.

‘‘Imamhā cāhaṃ, ānanda, phāsuvihārā añño phāsuvihāro uttaritaro vā paṇītataro vā natthīti vadāmī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sīlasuttaṃ

107. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlasampanno hoti, samādhisampanno hoti, paññāsampanno hoti, vimuttisampanno hoti, vimuttiñāṇadassanasampanno hoti.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Sattamaṃ.

8. Asekhasuttaṃ

108. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Katamehi, pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu asekhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, asekhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, asekhena paññākkhandhena samannāgato hoti, asekhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, asekhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Cātuddisasuttaṃ

109. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu cātuddiso hoti. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā; santuṭṭho hoti itarītaracīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena; catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi, kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu cātuddiso hotī’’ti. Navamaṃ.

10. Araññasuttaṃ

110. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃ araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevituṃ. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdhā; āraddhavīriyo viharati thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu; catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃ araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevitu''nti. Dasamaṃ.

Phāsuvihāravaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Sārajjaṃ saṅkito coro, sukhumālaṃ phāsu pañcamaṃ;
Ānanda sīlāsekhā ca, cātuddiso araññena cāti.

(12) 2. Andhakavindavaggo

1. Kulūpakasuttaṃ

111. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato kulūpako bhikkhu kulesu appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Asanthavavissāsī [asanthutavissāsī (sī.), asandhavavissāsī (ka.)] ca hoti, anissaravikappī ca, vissaṭṭhupasevī [viyatthupasevī (sī.), byatthupasevī (syā. kaṃ.), vyattūpasevī (pī.)] ca, upakaṇṇakajappī ca, atiyācanako ca. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato kulūpako bhikkhu kulesu appiyo ca hoti amanāpo ca agaru ca abhāvanīyo ca.

''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato kulūpako bhikkhu kulesu piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Na asanthavavissāsī ca hoti, na anissaravikappī ca, na vissaṭṭhupasevī ca, na upakaṇṇakajappī ca, na atiyācanako ca. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato kulūpako bhikkhu kulesu piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā''ti. Paṭhamaṃ.

2. Pacchāsamaṇasuttaṃ

112. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato pacchāsamaṇo na ādātabbo. Katamehi pañcahi? Atidūre vā gacchati accāsanne vā, na pattapariyāpannaṃ gaṇhati, āpattisāmantā bhaṇamānaṃ na nivāreti, bhaṇamānassa antarantarā kathaṃ opāteti, duppañño hoti jaḷo eḷamūgo. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato pacchāsamaṇo na ādātabbo.

''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato pacchāsamaṇo ādātabbo. Katamehi pañcahi? Nātidūre gacchati na accāsanne, pattapariyāpannaṃ gaṇhati, āpattisāmantā bhaṇamānaṃ nivāreti, bhaṇamānassa na antarantarā kathaṃ opāteti, paññavā hoti ajaḷo aneḷamūgo. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato pacchāsamaṇo ādātabbo''ti. Dutiyaṃ.

3. Sammāsamādhisuttaṃ

113. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu abhabbo sammāsamādhiṃ upasampajja viharituṃ. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti rūpānaṃ, akkhamo saddānaṃ, akkhamo gandhānaṃ, akkhamo rasānaṃ, akkhamo phoṭṭhabbānaṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu abhabbo sammāsamādhiṃ upasampajja viharituṃ.

''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo sammāsamādhiṃ upasampajja viharituṃ. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti rūpānaṃ, khamo saddānaṃ, khamo gandhānaṃ, khamo rasānaṃ, khamo phoṭṭhabbānaṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo sammāsamādhiṃ upasampajja viharitu''nti. Tatiyaṃ.

4. Andhakavindasuttaṃ

114. Ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu viharati andhakavinde. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca –

''Ye te, ānanda, bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, te vo, ānanda, bhikkhū pañcasu dhammesu samādapetabbā [samādāpetabbā (?)] nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā. Katamesu pañcasu? 'Etha tumhe, āvuso, sīlavā hotha, pātimokkhasaṃvarasaṃvutā viharatha ācāragocarasampannā aṇumattesu vajjesu bhayadassāvino, samādāya sikkhatha sikkhāpadesū'ti – iti pātimokkhasaṃvare samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā.

'''Etha tumhe, āvuso, indriyesu guttadvārā viharatha ārakkhasatino nipakkasatino [nipakasatino (sī. syā.), nepakkasatino (?)], sārakkhitamānasā satārakkhena cetasā samannāgatā'ti – iti indriyasaṃvare samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā.

'''Etha tumhe, āvuso, appabhassā hotha, bhasse pariyantakārino'ti – iti bhassapariyante samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā.

'''Etha tumhe, āvuso, āraññikā hotha, araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevathā'ti – iti kāyavūpakāse samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā.

'''Etha tumhe, āvuso, sammādiṭṭhikā hotha sammādassanena samannāgatā'ti – iti sammādassane samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā. Ye te, ānanda, bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, te vo, ānanda, bhikkhū imesu pañcasu dhammesu samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā''ti. Catutthaṃ.

5. Maccharinīsuttaṃ

115. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Āvāsamaccharinī hoti, kulamaccharinī hoti, lābhamaccharinī hoti, vaṇṇamaccharinī hoti, dhammamaccharinī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye.

''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Na āvāsamaccharinī hoti, na kulamaccharinī hoti, na lābhamaccharinī hoti, na vaṇṇamaccharinī hoti, na dhammamaccharinī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge''ti. Pañcamaṃ.

6. Vaṇṇanāsuttaṃ

116. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, ananuvicca apariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃseti, ananuvicca apariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃseti, saddhādeyyaṃ vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, anuvicca pariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃseti, anuvicca pariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃseti, saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Issukinīsuttaṃ

117. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, issukinī ca hoti, maccharinī ca, saddhādeyyaṃ [saddhādeyyañca (syā.)] vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, anissukinī ca hoti, amaccharinī ca, saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge’’ti. Sattamaṃ.

8. Micchādiṭṭhikasuttaṃ

118. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, micchādiṭṭhikā ca hoti, micchāsaṅkappā ca, saddhādeyyaṃ vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, sammādiṭṭhikā ca, hoti, sammāsaṅkappā ca, saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Micchāvācāsuttaṃ

119. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, micchāvācā ca hoti, micchākammantā ca, saddhādeyyaṃ vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, sammāvācā ca hoti, sammākammantā ca, saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge’’ti. Navamaṃ.

10. Micchāvāyāmasuttaṃ

120. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye.

Katamehi pañcahi? Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, micchāvāyāmā ca hoti, micchāsatinī ca [micchāsati ca (syā.)], saddhādeyyaṃ vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati, anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati, sammāvāyāmā ca hoti, sammāsatinī ca, saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā bhikkhunī yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge’’ti. Dasamaṃ.

Andhakavindavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Kulūpako pacchāsamaṇo, samādhiandhakavindaṃ;
Maccharī vaṇṇanā issā, diṭṭhivācāya vāyamāti.

(13) 3. Gilānavaggo

1. Gilānasuttaṃ

121. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena gilānasālā tenupasaṅkami. Addasā kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ dubbalaṃ gilānakaṃ; disvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi –

‘‘Yaṃ kiñci [yaṃ kiñci (syā. kaṃ.)], bhikkhave, bhikkhuṃ dubbalaṃ [bhikkhave dubbalaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] gilānakaṃ pañca dhammā na vijahanti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – ‘nacirasseva āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissatī’’’ti.

‘‘Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu asubhānupassī kāye viharati, āhāre paṭikūlasaññī, sabbaloke anabhiratasaññī [sabbatthapi evameva dissati], sabbasaṅkhāresu aniccānupassī, maraṇasaññā kho panassa ajjhattaṃ sūpaṭṭhitā hoti. Yaṃ kiñci, bhikkhave, bhikkhuṃ dubbalaṃ gilānakaṃ ime pañca dhammā na vijahanti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – ‘nacirasseva āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharissatī’’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Satisūpaṭṭhitasuttaṃ

122. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā pañca dhamme bhāveti pañca dhamme bahulīkaroti, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā.

‘‘Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhuno ajjhattaññeva sati sūpaṭṭhitā hoti dhammānaṃ udayatthagāminiyā paññāya, asubhānupassī kāye viharati, āhāre paṭikūlasaññī, sabbaloke anabhiratasaññī, sabbasaṅkhāresu aniccānupassī. Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā ime pañca dhamme bhāveti ime pañca dhamme bahulīkaroti, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamaupaṭṭhākasuttaṃ

123. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato gilāno dūpaṭṭhāko [dupaṭṭhāko (syā. kaṃ. pī. ka.) mahāva. 366] hoti. Katamehi pañcahi? Asappāyakārī hoti, sappāye mattaṃ na jānāti, bhesajjaṃ nappaṭisevitā hoti, atthakāmassa gilānupaṭṭhākassa na yathābhūtaṃ ābādhaṃ āvikattā hoti abhikkamantaṃ vā abhikkamatīti paṭikkamantaṃ vā paṭikkamatīti ṭhitaṃ vā ṭhitoti, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ [tippānaṃ (sī.) mahāva. 366] kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ anadhivāsakajātiko hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato gilāno dūpaṭṭhāko hoti.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato gilāno sūpaṭṭhāko hoti. Katamehi pañcahi? Sappāyakārī hoti, sappāye mattaṃ jānāti, bhesajjaṃ paṭisevitā hoti, atthakāmassa gilānupaṭṭhākassa yathābhūtaṃ ābādhaṃ āvikattā hoti abhikkamantaṃ vā abhikkamatīti paṭikkamantaṃ vā paṭikkamatīti ṭhitaṃ vā ṭhitoti, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato gilāno sūpaṭṭhāko hotī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyaupaṭṭhākasuttaṃ

124. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato gilānupaṭṭhāko nālaṃ gilānaṃ upaṭṭhātuṃ. Katamehi pañcahi? Nappaṭibalo hoti bhesajjaṃ saṃvidhātuṃ; sappāyāsappāyaṃ na jānāti, asappāyaṃ upanāmeti, sappāyaṃ apanāmeti; āmisantaro gilānaṃ upaṭṭhāti, no mettacitto; jegucchī hoti uccāraṃ vā passāvaṃ vā vantaṃ vā kheḷaṃ vā nīharituṃ; nappaṭibalo hoti gilānaṃ kālena kālaṃ dhammiyā kathāya sandassetuṃ samādapetuṃ [samādāpetuṃ (?) mahāva. 366] samuttejetuṃ sampahaṃsetuṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato gilānupaṭṭhāko nālaṃ gilānaṃ upaṭṭhātuṃ.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato gilānupaṭṭhāko alaṃ gilānaṃ upaṭṭhātuṃ. Katamehi pañcahi? Paṭibalo hoti bhesajjaṃ saṃvidhātuṃ; sappāyāsappāyaṃ jānāti, asappāyaṃ apanāmeti, sappāyaṃ upanāmeti; mettacitto gilānaṃ upaṭṭhāti, no āmisantaro; ajegucchī hoti uccāraṃ vā passāvaṃ vā vantaṃ vā kheḷaṃ vā nīharituṃ; paṭibalo hoti gilānaṃ kālena kālaṃ dhammiyā kathāya sandassetuṃ samādapetuṃ samuttejetuṃ sampahaṃsetuṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato gilānupaṭṭhāko alaṃ gilānaṃ upaṭṭhātu’’nti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamaanāyussāsuttaṃ

125. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā anāyussā. Katame pañca? Asappāyakārī hoti, sappāye mattaṃ na jānāti, apariṇatabhojī ca hoti, akālacārī ca hoti, abrahmacārī ca. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā anāyussā.

‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā āyussā. Katame pañca? Sappāyakārī hoti, sappāye mattaṃ jānāti, pariṇatabhojī ca hoti, kālacārī ca hoti, brahmacārī ca. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā āyussā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaanāyussāsuttaṃ

126. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā anāyussā. Katame pañca? Asappāyakārī hoti, sappāye mattaṃ na jānāti, apariṇatabhojī ca hoti, dussīlo ca, pāpamitto ca. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā anāyussā.

‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā āyussā. Katame pañca? Sappāyakārī hoti, sappāye mattaṃ jānāti, pariṇatabhojī ca hoti, sīlavā ca, kalyāṇamitto ca. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā āyussā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Vapakāsasuttaṃ

127. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu nālaṃ saṅghamhā vapakāsituṃ [vi + apa + kāsituṃ = vapakāsituṃ]. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu asantuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, asantuṭṭho hoti itarītarena piṇḍapātena, asantuṭṭho hoti itarītarena senāsanena, asantuṭṭho hoti itarītarena gilānappaccayabhesajjaparikkhārena, kāmasaṅkappabahulo ca viharati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu nālaṃ saṅghamhā vapakāsituṃ.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃ saṅghamhā vapakāsituṃ. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, santuṭṭho hoti itarītarena piṇḍapātena, santuṭṭho hoti itarītarena senāsanena, santuṭṭho hoti itarītarena gilānappaccayabhesajjaparikkhārena, nekkhammasaṅkappabahulo [na kāmasaṅkappabahulo (ka.)] ca viharati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃ saṅghamhā vapakāsitu’’nti. Sattamaṃ.

8. Samaṇasukhasuttaṃ

128. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, samaṇadukkhāni. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu asantuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, asantuṭṭho hoti itarītarena piṇḍapātena, asantuṭṭho hoti itarītarena senāsanena, asantuṭṭho hoti itarītarena gilānappaccayabhesajjaparikkhārena, anabhirato ca brahmacariyaṃ carati. Imāni kho, bhikkhave, pañca samaṇadukkhāni.

‘‘Pañcimāni, bhikkhave, samaṇasukhāni. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, santuṭṭho hoti itarītarena piṇḍapātena, santuṭṭho hoti itarītarena senāsanena, santuṭṭho hoti itarītarena gilānappaccayabhesajjaparikkhārena, abhirato ca brahmacariyaṃ carati. Imāni kho, bhikkhave, pañca samaṇasukhānī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Parikuppasuttaṃ

129. ‘‘Pañcime, bhikkhave, āpāyikā nerayikā parikuppā atekicchā. Katame pañca? Mātā [mātaraṃ (ka.)] jīvitā voropitā hoti, pitā [pitaraṃ (ka.)] jīvitā voropito [voropitā (ka.)] hoti, arahaṃ [arahantaṃ (ka.), arahā (syā.)] jīvitā voropito hoti, tathāgatassa duṭṭhena cittena lohitaṃ uppāditaṃ hoti, saṅgho bhinno hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca āpāyikā nerayikā parikuppā atekicchā’’ti. Navamaṃ.

10. Byasanasuttaṃ

130. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, byasanāni. Katamāni pañca? Ñātibyasanaṃ, bhogabyasanaṃ, rogabyasanaṃ, sīlabyasanaṃ, diṭṭhibyasanaṃ. Na, bhikkhave, sattā ñātibyasanahetu vā bhogabyasanahetu vā rogabyasanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Sīlabyasanahetu vā, bhikkhave, sattā diṭṭhibyasanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Imāni kho, bhikkhave, pañca byasanāni.

‘‘Pañcimā, bhikkhave, sampadā. Katamā pañca? Ñātisampadā, bhogasampadā, ārogyasampadā, sīlasampadā, diṭṭhisampadā. Na, bhikkhave, sattā ñātisampadāhetu vā bhogasampadāhetu vā ārogyasampadāhetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sīlasampadāhetu vā, bhikkhave, sattā diṭṭhisampadāhetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Imā kho, bhikkhave, pañca sampadā’’ti. Dasamaṃ.

Gilānavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Gilāno satisūpaṭṭhi, dve upaṭṭhākā duvāyusā;

Vapakāsasamaṇasukhā, parikuppaṃ byasanena cāti.

(14) 4. Rājavaggo

1. Paṭhamacakkānuvattanasuttaṃ

131. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rājā cakkavattī dhammeneva cakkaṃ vatteti [pavatteti (syā. pī. ka.)]; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ [appativattiyaṃ (sī.)] kenaci manussabhūtena paccatthikena pāṇinā.

‘‘Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rājā cakkavattī atthaññū ca hoti, dhammaññū ca, mattaññū ca, kālaññū ca, parisaññū ca. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rājā cakkavattī dhammeneva cakkaṃ pavatteti; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ kenaci manussabhūtena paccatthikena pāṇinā.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato tathāgato arahaṃ sammāsambuddho dhammeneva anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavatteti; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ.

‘‘Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho atthaññū, dhammaññū, mattaññū, kālaññū, parisaññū. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato tathāgato arahaṃ sammāsambuddho dhammeneva anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavatteti; taṃ hoti dhammacakkaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyacakkānuvattanasuttaṃ

132. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño cakkavattissa jeṭṭho putto pitarā pavattitaṃ cakkaṃ dhammeneva anuppavatteti; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ kenaci manussabhūtena paccatthikena pāṇinā.

‘‘Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rañño cakkavattissa jeṭṭho putto atthaññū ca hoti, dhammaññū ca, mattaññū ca, kālaññū ca, parisaññū ca. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rañño cakkavattissa jeṭṭho putto pitarā pavattitaṃ cakkaṃ dhammeneva anuppavatteti; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ kenaci manussabhūtena paccatthikena pāṇinā.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato sāriputto tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ.

‘‘Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, sāriputto atthaññū, dhammaññū, mattaññū, kālaññū, parisaññū. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato sāriputto tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti. Dutiyaṃ.

3. Dhammarājāsuttaṃ

133. ‘‘Yopi so [yopi kho (sī. syā. pī.)], bhikkhave, rājā cakkavattī dhammiko dhammarājā, sopi na arājakaṃ cakkaṃ vattetī’’ti. Evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko pana, bhante, rañño cakkavattissa dhammikassa dhammarañño rājā’’ti? ‘‘Dhammo, bhikkhū’’ti bhagavā avoca.

‘‘Idha, bhikkhu, rājā cakkavattī dhammiko dhammarājā dhammaññeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati antojanasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, rājā cakkavattī dhammiko dhammarājā dhammaññeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati khattiyesu anuyantesu [anuyuttesu (sī.) a. ni. 3.14] …pe… balakāyasmiṃ brāhmaṇagahapatikesu negamajānapadesu samaṇabrāhmaṇesu migapakkhīsu. Sa kho so, bhikkhu, rājā cakkavattī dhammiko dhammarājā dhammaññeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā antojanasmiṃ dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā khattiyesu anuyantesu balakāyasmiṃ brāhmaṇagahapatikesu negamajānapadesu samaṇabrāhmaṇesu migapakkhīsu dhammeneva cakkaṃ pavatteti; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ kenaci manussabhūtena paccatthikena pāṇinā.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhu, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho dhammiko dhammarājā dhammaññeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati bhikkhūsu – ‘evarūpaṃ kāyakammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ kāyakammaṃ na sevitabbaṃ; evarūpaṃ vacīkammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ vacīkammaṃ na sevitabbaṃ; evarūpaṃ manokammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ manokammaṃ na sevitabbaṃ; evarūpo ājīvo sevitabbo, evarūpo ājīvo na sevitabbo; evarūpo gāmanigamo sevitabbo, evarūpo gāmanigamo na sevitabbo’ti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhu, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho dhammiko dhammarājā dhammaññeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati bhikkhunīsu [bhikkhūsu bhikkhunīsu (sī. pī.)] …pe… upāsakesu…pe… upāsikāsu – ‘evarūpaṃ kāyakammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ kāyakammaṃ na sevitabbaṃ; evarūpaṃ vacīkammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ vacīkammaṃ na sevitabbaṃ; evarūpaṃ manokammaṃ sevitabbaṃ, evarūpaṃ manokammaṃ na sevitabbaṃ; evarūpo ājīvo sevitabbo, evarūpo ājīvo na sevitabbo; evarūpo gāmanigamo sevitabbo, evarūpo gāmanigamo na sevitabbo’’’ti.

‘‘Sa kho so, bhikkhu, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho dhammiko dhammarājā dhammaññeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā bhikkhūsu, dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā bhikkhunīsu, dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā upāsakesu, dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahitvā upāsikāsu dhammeneva anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavatteti; taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti. Tatiyaṃ.

4. Yassaṃdisaṃsuttaṃ

134. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rājā khattiyo muddhāvasitto yassaṃ yassaṃ disāyaṃ viharati, sakasmiṃyeva vijite viharati.

‘‘Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rājā khattiyo muddhāvasitto ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena; aḍḍho hoti mahaddhano mahābhogo paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro; balavā kho pana hoti caturaṅginiyā senāya samannāgato assavāya ovādapaṭikarāya; pariṇāyako kho panassa hoti paṇḍito viyatto medhāvī paṭibalo atītānāgatapaccuppanne atthe cintetuṃ; tassime cattāro dhammā yasaṃ paripācenti. So iminā yasapañcamena [yasena pañcamena (ka.), pañcamena (sī.)] dhammena samannāgato yassaṃ yassaṃ disāyaṃ viharati, sakasmiṃyeva vijite viharati. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti vijitāvīnaṃ.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu yassaṃ yassaṃ disāyaṃ viharati, vimuttacittova [vimuttacitto (sī. pī.), vimuttacitto ca (ka.)] viharati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu – rājāva khattiyo muddhāvasitto jātisampanno; bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā – rājāva khattiyo muddhāvasitto aḍḍho mahaddhano mahābhogo paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro; āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu – rājāva khattiyo muddhāvasitto balasampanno; paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā – rājāva khattiyo muddhāvasitto pariṇāyakasampanno; tassime cattāro dhammā vimuttiṃ paripācenti. So iminā vimuttipañcamena dhammena samannāgato yassaṃ yassaṃ disāyaṃ viharati vimuttacittova viharati. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti vimuttacittāna’’nti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamapatthanāsuttaṃ

135. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño khattiyassa muddhāvasittassa jeṭṭho putto rajjaṃ pattheti. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rañño khattiyassa muddhāvasittassa jeṭṭho putto ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena; abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato; mātāpitūnaṃ piyo hoti manāpo; negamajānapadassa piyo hoti manāpo; yāni tāni raññaṃ khattiyānaṃ muddhāvasittānaṃ sippaṭṭhānāni hatthismiṃ vā assasmiṃ vā rathasmiṃ vā dhanusmiṃ vā tharusmiṃ vā tattha sikkhito hoti anavayo.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ khomhi ubhato sujāto mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Kasmāhaṃ rajjaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato. Kasmāhaṃ rajjaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi mātāpitūnaṃ piyo manāpo. Kasmāhaṃ rajjaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi negamajānapadassa piyo manāpo. Kasmāhaṃ rajjaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi yāni tāni raññaṃ khattiyānaṃ muddhāvasittānaṃ sippaṭṭhānāni hatthismiṃ vā assasmiṃ vā rathasmiṃ vā dhanusmiṃ vā tharusmiṃ vā, tattha [tatthamhi (sī.), tatthapi (ka.)] sikkhito anavayo. Kasmāhaṃ rajjaṃ na pattheyya’nti! Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rañño khattiyassa muddhāvasittassa jeṭṭho putto rajjaṃ pattheti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ pattheti. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Appābādho hoti appātaṅko, samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya; asaṭho hoti amāyāvī, yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu; āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu; paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ khomhi saddho, saddahāmi tathāgatassa bodhiṃ – itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. ‘Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi appābādho appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi asaṭho amāyāvī yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi āraddhavīriyo viharāmi akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi paññavā udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyya’nti! Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ patthetī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyapatthanāsuttaṃ

136. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño khattiyassa muddhāvasittassa jeṭṭho putto oparajjaṃ [uparajjaṃ (syā. pī. ka.)] pattheti. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rañño khattiyassa muddhāvasittassa jeṭṭho putto ubhato sujāto hoti mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena; abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato; mātāpitūnaṃ piyo hoti manāpo, balakāyassa piyo hoti manāpo; paṇḍito hoti viyatto medhāvī paṭibalo atītānāgatapaccuppanne atthe cintetuṃ.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ khomhi ubhato sujāto mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Kasmāhaṃ oparajjaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato. Kasmāhaṃ oparajjaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi mātāpitūnaṃ piyo manāpo. Kasmāhaṃ oparajjaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi balakāyassa piyo manāpo. Kasmāhaṃ oparajjaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi paṇḍito viyatto medhāvī paṭibalo atītānāgatapaccuppanne atthe cintetuṃ. Kasmāhaṃ oparajjaṃ na pattheyya’nti! Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rañño khattiyassa muddhāvasittassa jeṭṭho putto oparajjaṃ pattheti.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ pattheti. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdhā; catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto [supaṭṭhitacitto (sī. syā.), sūpaṭṭhitacitto (ka.)] hoti; āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu; paññavā hoti, udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā.

‘‘Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ khomhi sīlavā, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharāmi ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhāmi sikkhāpadesu. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi bahussuto sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ [satthā byañjanā (sī.)] kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpā me dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi āraddhavīriyo viharāmi akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyyaṃ! Ahaṃ khomhi paññavā udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Kasmāhaṃ āsavānaṃ khayaṃ na pattheyya’nti! Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ patthetī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Appaṃsupatisuttaṃ

137. ‘‘Pañcime, bhikkhave, appaṃ rattiyā supanti, bahuṃ jagganti. Katame pañca? Itthī, bhikkhave, purisādhippāyā appaṃ rattiyā supati, bahuṃ jaggati. Puriso, bhikkhave, itthādhippāyo appaṃ rattiyā supati, bahuṃ jaggati. Coro, bhikkhave, ādānādhippāyo appaṃ rattiyā supati, bahuṃ jaggati. Rājā [rājayutto (pī. ka.)], bhikkhave, rājakaraṇīyesu yutto appaṃ rattiyā supati, bahuṃ jaggati. Bhikkhu, bhikkhave, visaṃyogādhippāyo appaṃ rattiyā supati, bahuṃ jaggati. Ime kho, bhikkhave, pañca appaṃ rattiyā supanti, bahuṃ jaggantī’’ti. Sattamaṃ.

8. Bhattādakasuttaṃ

138. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño nāgo bhattādako ca hoti okāsapharaṇo ca laṇḍasāraṇo ca salākaggāhī ca rañño nāgotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti rūpānaṃ, akkhamo saddānaṃ, akkhamo gandhānaṃ, akkhamo rasānaṃ, akkhamo phoṭṭhabbānaṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rañño nāgo bhattādako ca okāsapharaṇo ca laṇḍasāraṇo ca salākaggāhī ca, rañño nāgotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhattādako ca hoti, okāsapharaṇo ca mañcapīṭhamaddano [pīṭhamaddano (sī. syā. kaṃ. pī.)] ca salākaggāhī ca, bhikkhutveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti rūpānaṃ, akkhamo saddānaṃ, akkhamo gandhānaṃ, akkhamo rasānaṃ, akkhamo phoṭṭhabbānaṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhattādako ca hoti okāsapharaṇo ca mañcapīṭhamaddano ca salākaggāhī ca, bhikkhutveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Akkhamasuttaṃ

139. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño nāgo na rājāraho hoti na rājabhoggo, na rañño aṅgaṃtveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti rūpānaṃ, akkhamo saddānaṃ, akkhamo gandhānaṃ, akkhamo rasānaṃ, akkhamo phoṭṭhabbānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti rūpānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato hatthikāyaṃ vā disvā assakāyaṃ vā disvā rathakāyaṃ vā disvā pattikāyaṃ vā disvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti rūpānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti saddānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato hatthisaddaṃ vā sutvā assasaddaṃ vā sutvā rathasaddaṃ vā sutvā pattisaddaṃ vā sutvā bheripaṇavasaṅkhatiṇavaninnādasaddaṃ vā sutvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti saddānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti gandhānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato ye te rañño nāgā abhijātā saṅgāmāvacarā tesaṃ muttakarīsassa gandhaṃ ghāyitvā saṃsīdati visīdati, na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti gandhānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti rasānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato ekissā vā tiṇodakadattiyā vimānito [vihanīto (syā.), vihānito (katthaci)] dvīhi vā tīhi vā catūhi vā pañcahi vā tiṇodakadattīhi vimānito saṃsīdati visīdati, na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti rasānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti phoṭṭhabbānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato ekena vā saravegena viddho, dvīhi vā tīhi vā catūhi vā pañcahi vā saravegehi viddho saṃsīdati visīdati, na santhambhati na sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo akkhamo hoti phoṭṭhabbānaṃ.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rañño nāgo na rājāraho hoti na rājabhoggo na rañño aṅgaṃtveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato bhikkhu na āhuneyyo hoti na pāhuneyyo na dakkhiṇeyyo na añjalikaraṇīyo na anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti rūpānaṃ, akkhamo saddānaṃ, akkhamo gandhānaṃ, akkhamo rasānaṃ, akkhamo phoṭṭhabbānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti rūpānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā rajanīye rūpe sārajjati, na sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti rūpānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti saddānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu sotena saddaṃ sutvā rajanīye sadde sārajjati, na sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti saddānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti gandhānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu ghānena gandhaṃ ghāyitvā rajanīye gandhe sārajjati, na sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti gandhānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti rasānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu jivhāya rasaṃ sāyitvā rajanīye rase sārajjati, na sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti rasānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti phoṭṭhabbānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā rajanīye phoṭṭhabbe sārajjati, na sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu akkhamo hoti phoṭṭhabbānaṃ.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu na āhuneyyo hoti na pāhuneyyo na dakkhiṇeyyo na añjalikaraṇīyo na anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño nāgo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅgaṃtveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti rūpānaṃ, khamo saddānaṃ, khamo gandhānaṃ, khamo rasānaṃ, khamo phoṭṭhabbānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti rūpānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato hatthikāyaṃ vā disvā assakāyaṃ vā disvā rathakāyaṃ vā disvā pattikāyaṃ vā disvā na saṃsīdati na visīdati, santhambhati sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti rūpānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti saddānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato hatthisaddaṃ vā sutvā assasaddaṃ vā sutvā rathasaddaṃ vā sutvā pattisaddaṃ vā sutvā bheripaṇavasaṅkhatiṇavaninnādasaddaṃ vā sutvā na saṃsīdati na visīdati, santhambhati sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti saddānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti gandhānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato ye te rañño nāgā abhijātā saṅgāmāvacarā tesaṃ muttakarīsassa gandhaṃ ghāyitvā na saṃsīdati na visīdati, santhambhati sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti gandhānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti rasānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato ekissā vā tiṇodakadattiyā vimānito dvīhi vā tīhi vā catūhi vā pañcahi vā tiṇodakadattīhi vimānito na saṃsīdati na visīdati, santhambhati sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti rasānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti phoṭṭhabbānaṃ? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato ekena vā saravegena viddho, dvīhi vā tīhi vā catūhi vā pañcahi vā saravegehi viddho na saṃsīdati na visīdati, santhambhati sakkoti saṅgāmaṃ otarituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo khamo hoti phoṭṭhabbānaṃ.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rañño nāgo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅgaṃtveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti rūpānaṃ, khamo saddānaṃ, khamo gandhānaṃ, khamo rasānaṃ, khamo phoṭṭhabbānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti rūpānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā rajanīye rūpe na sārajjati, sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti rūpānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti saddānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu sotena saddaṃ sutvā rajanīye sadde na sārajjati, sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti saddānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti gandhānaṃ. Idha, bhikkhave, bhikkhu ghānena gandhaṃ ghāyitvā rajanīye gandhe na sārajjati, sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti gandhānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti rasānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu jivhāya rasaṃ sāyitvā rajanīye rase na sārajjati, sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti rasānaṃ.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti phoṭṭhabbānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā rajanīye phoṭṭhabbe na sārajjati, sakkoti cittaṃ samādahituṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti phoṭṭhabbānaṃ.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Navamaṃ.

10. Sotasuttaṃ

140. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño nāgo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅgaṃtveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, rañño nāgo sotā ca hoti, hantā ca, rakkhitā ca, khantā ca, gantā ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo sotā hoti? Idha, bhikkhave, rañño nāgo yamenaṃ hatthidammasārathi [hatthidammasārathī (sī.)] kāraṇaṃ kāreti – yadi vā katapubbaṃ yadi vā akatapubbaṃ – taṃ aṭṭhiṃ katvā [aṭṭhikatvā (sī. syā. kaṃ. pī.) a. ni. 4.114] manasi katvā sabbaṃ cetasā [sabbacetasā (?)] samannāharitvā ohitasoto suṇāti. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo sotā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo hantā hoti? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato hatthimpi hanati [hanti (sī. pī.)], hatthāruhampi hanati, assampi hanati, assāruhampi hanati, rathampi hanati, rathikampi [rathāruhampi (pī.)] hanati, pattikampi hanati. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo hantā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo rakkhitā hoti? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato rakkhati purimaṃ kāyaṃ, rakkhati pacchimaṃ kāyaṃ, rakkhati purime pāde, rakkhati pacchime pāde, rakkhati sīsaṃ, rakkhati kaṇṇe, rakkhati dante, rakkhati soṇḍaṃ, rakkhati vāladhiṃ, rakkhati hatthāruhaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo rakkhitā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo khantā hoti? Idha, bhikkhave, rañño nāgo saṅgāmagato khamo hoti sattippahārānaṃ asippahārānaṃ usuppahārānaṃ pharasuppahārānaṃ bheripaṇavasaṅkhatiṇavaninnādasaddānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo khantā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, rañño nāgo gantā hoti? Idha, bhikkhave, rañño nāgo yamenaṃ hatthidammasārathi disaṃ peseti – yadi vā gatapubbaṃ yadi vā agatapubbaṃ – taṃ khippameva gantā hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, rañño nāgo gantā hoti.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rañño nāgo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅgaṃtveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu sotā ca hoti, hantā ca, rakkhitā ca, khantā ca, gantā ca.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sotā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu tathāgatappavedite dhammavinaye desiyamāne aṭṭhiṃkatvā manasi katvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sotā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu hantā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, pajahati vinodeti (hanati) [( ) natthi sī. pī. potthakesu a. ni. 4.114] byantīkaroti anabhāvaṃ gameti; uppannaṃ byāpādavitakkaṃ…pe… uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ…pe… uppannuppanne pāpake akusale dhamme nādhivāseti, pajahati vinodeti (hanati) [( ) natthi sī. pī. potthakesu a. ni. 4.114] byantīkaroti anabhāvaṃ gameti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu hantā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu rakkhitā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati; rakkhati cakkhundriyaṃ; cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati; rakkhati manindriyaṃ; manindriye saṃvaraṃ āpajjati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu rakkhitā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu khantā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu khamo hoti sītassa uṇhassa jighacchāya pipāsāya ḍaṃsamakasavātātapasarīsa [… siriṃsapa (sī. syā. kaṃ. pī.)] pasamphassānaṃ; duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu khantā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu gantā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu yā sā disā agatapubbā iminā dīghena addhunā, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ, taṃ khippaññeva gantā hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu gantā hoti.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Dasamaṃ.

Rājavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Cakkānuvattanā rājā, yassaṃdisaṃ dve ceva patthanā;
Appaṃsupati bhattādo, akkhamo ca sotena cāti.

(15) 5. Tikaṇḍakīvaggo

1. Avajānātisuttaṃ

141. ‘‘Pañcime, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame pañca? Datvā avajānāti, saṃvāsena avajānāti, ādheyyamukho [ādiyyamukho (sī.), ādeyyamukho (syā. kaṃ.), ādiyamukho (pī.) aṭṭhakathāya paṭhamasaṃvaṇṇanānurūpaṃ. pu. pa. 193 passitabbaṃ] hoti, lolo hoti, mando momūho hoti [mando hoti momūho (sī.)].

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo datvā avajānāti? Idha, bhikkhave, puggalo puggalassa deti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ demi; ayaṃ paṭiggaṇhātī’ti. Tamenaṃ datvā avajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo datvā avajānāti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo saṃvāsena avajānāti? Idha, bhikkhave, puggalo puggalena saddhiṃ saṃvasati dve vā tīṇi vā vassāni. Tamenaṃ saṃvāsena avajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo saṃvāsena avajānāti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo ādheyyamukho hoti? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo parassa vaṇṇe vā avaṇṇe vā bhāsiyamāne taṃ khippaññeva adhimuccitā [adhimuccito (syā.)] hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo ādheyyamukho hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo lolo hoti? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ittarasaddho hoti ittarabhattī ittarapemo ittarappasādo. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo lolo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, puggalo mando momūho hoti? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo kusalākusale dhamme na jānāti, sāvajjānavajje dhamme na jānāti, hīnappaṇīte dhamme na jānāti, kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme na jānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, puggalo mando momūho hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Ārabhatisuttaṃ

142. ‘‘Pañcime, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame pañca? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ārabhati ca vippaṭisārī ca hoti; tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti.

[pu. pa. 191] ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo ārabhati, na vippaṭisārī hoti; tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo na ārabhati, vippaṭisārī hoti; tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo na ārabhati na vippaṭisārī hoti; tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco puggalo na ārabhati na vippaṭisārī hoti; tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ puggalo ārabhati ca vippaṭisārī ca hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evamassa vacanīyo – ‘āyasmato kho ārambhajā [ārabbhajā (pī. ka.), ārabhajā (syā. kaṃ.)] āsavā saṃvijjanti, vippaṭisārajā āsavā pavaḍḍhanti [saṃvaḍḍhanti (ka.)], sādhu vatāyasmā ārambhaje āsave pahāya vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā cittaṃ paññañca bhāvetu [bhāvetuṃ (sī. pī.)]; evamāyasmā amunā pañcamena puggalena samasamo bhavissatī’’’ti.

‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ puggalo ārabhati na vippaṭisārī hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evamassa vacanīyo – ‘āyasmato kho ārambhajā āsavā saṃvijjanti, vippaṭisārajā āsavā na pavaḍḍhanti, sādhu vatāyasmā ārambhaje āsave pahāya cittaṃ paññañca bhāvetu; evamāyasmā amunā pañcamena puggalena samasamo bhavissatī’’’ti.

‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ puggalo na ārabhati vippaṭisārī hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evamassa vacanīyo – ‘āyasmato kho ārambhajā āsavā na saṃvijjanti, vippaṭisārajā āsavā pavaḍḍhanti, sādhu vatāyasmā vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā cittaṃ paññañca bhāvetu; evamāyasmā amunā pañcamena puggalena samasamo bhavissatī’’’ ti.

‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ puggalo na ārabhati na vippaṭisārī hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, so evamassa vacanīyo – ‘āyasmato kho ārambhajā āsavā na saṃvijjanti, vippaṭisārajā āsavā na pavaḍḍhanti, sādhu vatāyasmā cittaṃ paññañca bhāvetu; evamāyasmā amunā pañcamena puggalena samasamo bhavissatī’’’ti.

‘‘Iti kho, bhikkhave, ime cattāro puggalā amunā pañcamena puggalena evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā anupubbena āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇantī’’ti [pu. pa. 191]. Dutiyaṃ.

3. Sārandadasuttaṃ

143. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Tena kho pana samayena pañcamattānaṃ licchavisatānaṃ sārandade cetiye sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘pañcannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Katamesaṃ pañcannaṃ? Hatthiratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, assaratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, maṇiratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, itthiratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, gahapatiratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Imesaṃ pañcannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo dullabho lokasmi’’nti.

Atha kho te licchavī magge purisaṃ ṭhapesuṃ [pesesuṃ (syā. ka.)] – ‘‘yadā tvaṃ [yathā tvaṃ (sī. pī.)], ambho purisa, passeyyāsi bhagavantaṃ, atha amhākaṃ āroceyyāsī’’ti. Addasā kho so puriso bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ; disvāna yena te licchavī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te licchavī etadavoca – ‘‘ayaṃ so, bhante, bhagavā gacchati arahaṃ sammāsambuddho; yassadāni kālaṃ maññathā’’ti.

Atha kho te licchavī yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho te licchavī bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Sādhu, bhante, yena sārandadaṃ cetiyaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho bhagavā yena sārandadaṃ cetiyaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā te licchavī etadavoca – ‘‘kāya nuttha, licchavī, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? ‘‘Idha, bhante, amhākaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘pañcannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Katamesaṃ pañcannaṃ? Hatthiratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, assaratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, maṇiratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, itthiratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, gahapatiratanassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Imesaṃ pañcannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo dullabho lokasmi’’’nti.

‘‘Kāmādhimuttānaṃ vata, bho, licchavīnaṃ [kāmādhimuttānaṃ vata vo licchavīnaṃ (sī.), kāmādhimuttānaṃ vata vo licchavī (syā.), kāmādhimuttānaṃva vo licchavī (?)] kāmaṃyeva ārabbha antarākathā udapādi. Pañcannaṃ, licchavī, ratanānaṃ pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Katamesaṃ pañcannaṃ? Tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ, tathāgatappaveditassa dhammavinayassa desetā puggalo dullabho lokasmiṃ, tathāgatappaveditassa dhammavinayassa desitassa viññātā puggalo dullabho lokasmiṃ, tathāgatappaveditassa dhammavinayassa desitassa viññātā [viññātassa (sī. pī.) a. ni. 5.195] dhammānudhammappaṭipanno puggalo dullabho lokasmiṃ, kataññū katavedī puggalo dullabho lokasmiṃ. Imesaṃ kho, licchavī, pañcannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo dullabho lokasmi’’nti. Tatiyaṃ.

4. Tikaṇḍakīsuttaṃ

144. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sākete viharati tikaṇḍakīvane [kaṇḍakīvane (saṃ. ni. 5.902)]. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Sādhu, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī [appaṭikkūle paṭikkūlasaññī (sī. syā. kaṃ. pī.)] vihareyya. Sādhu, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya. Sādhu, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya. Sādhu, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya. Sādhu, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ paṭikūlañca appaṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyya sato sampajāno.

‘‘Kiñca [kathañca (sī. pī. ka.)], bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya? ‘Mā me rajanīyesu dhammesu rāgo udapādī’ti – idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya? ‘Mā me dosanīyesu dhammesu doso udapādī’ti – idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya?

‘Mā me rajanīyesu dhammesu rāgo udapādi, mā me dosanīyesu dhammesu doso udapādī’ti – idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya? ‘Mā me dosanīyesu dhammesu doso udapādi, mā me rajanīyesu dhammesu rāgo udapādī’ti – idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca paṭikūlañca appaṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyya? ‘Sato sampajāno mā me kvacani [kvacini (sī. syā. pī.)] katthaci kiñcanaṃ [kiñcana (sī. pī.)] rajanīyesu dhammesu rāgo udapādi, mā me kvacani katthaci kiñcanaṃ dosanīyesu dhammesu doso udapādi, mā me kvacani katthaci kiñcanaṃ mohanīyesu dhammesu moho udapādī’ti – idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu atthavasaṃ paṭicca paṭikūlañca appaṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyya sato sampajāno’’ti. Catutthaṃ.

5. Nirayasuttaṃ

145. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Pañcamaṃ.

6. Mittasuttaṃ

146. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu mitto na sevitabbo. Katamehi pañcahi? Kammantaṃ kāreti, adhikaraṇaṃ ādiyati, pāmokkhesu bhikkhūsu paṭiviruddho hoti, dīghacārikaṃ anavatthacārikaṃ [avatthānacārikaṃ (syā.)] anuyutto viharati, nappaṭibalo hoti kālena kālaṃ dhammiyā kathāya sandassetuṃ samādapetuṃ samuttejetuṃ sampahaṃsetuṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu mitto na sevitabbo.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu mitto sevitabbo. Katamehi pañcahi? Na kammantaṃ kāreti, na adhikaraṇaṃ ādiyati, na pāmokkhesu bhikkhūsu paṭiviruddho hoti, na dīghacārikaṃ anavatthacārikaṃ anuyutto viharati, paṭibalo hoti kālena kālaṃ dhammiyā kathāya sandassetuṃ samādapetuṃ samuttejetuṃ sampahaṃsetuṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu mitto sevitabbo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Asappurisadānasuttaṃ

147. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, asappurisadānāni. Katamāni pañca? Asakkaccaṃ deti, acittīkatvā [acittikatvā (pī.), acitiṃ katvā (syā.), acittiṃ katvā (ka.)] deti, asahatthā deti, apaviddhaṃ [apaviṭṭaṃ (syā. kaṃ.)] deti, anāgamanadiṭṭhiko deti. Imāni kho, bhikkhave, pañca asappurisadānāni.

‘‘Pañcimāni, bhikkhave, sappurisadānāni. Katamāni pañca? Sakkaccaṃ deti, cittīkatvā deti, sahatthā deti, anapaviddhaṃ deti, āgamanadiṭṭhiko deti. Imāni kho, bhikkhave, pañca sappurisadānānī’’ti. Sattamaṃ.

8. Sappurisadānasuttaṃ

148. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, sappurisadānāni. Katamāni pañca? Saddhāya dānaṃ deti, sakkaccaṃ dānaṃ deti, kālena dānaṃ deti, anuggahitacitto [anaggahitacitto (sī.)] dānaṃ deti, attānañca parañca anupahacca dānaṃ deti.

‘‘Saddhāya kho pana, bhikkhave, dānaṃ datvā yattha yattha tassa dānassa vipāko nibbattati, aḍḍho ca hoti mahaddhano mahābhogo, abhirūpo ca hoti dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato.

‘‘Sakkaccaṃ kho pana, bhikkhave, dānaṃ datvā yattha yattha tassa dānassa vipāko nibbattati, aḍḍho ca hoti mahaddhano mahābhogo. Yepissa te honti puttāti vā dārāti vā dāsāti vā pessāti vā kammakarāti [kammakārāti (ka.)] vā, tepi sussūsanti sotaṃ odahanti aññā cittaṃ upaṭṭhapenti.

‘‘Kālena kho pana, bhikkhave, dānaṃ datvā yattha yattha tassa dānassa vipāko nibbattati, aḍḍho ca hoti mahaddhano mahābhogo; kālāgatā cassa atthā pacurā honti.

‘‘Anuggahitacitto kho pana, bhikkhave, dānaṃ datvā yattha yattha tassa dānassa vipāko nibbattati, aḍḍho ca hoti mahaddhano mahābhogo; uḷāresu ca pañcasu kāmaguṇesu bhogāya cittaṃ namati.

‘‘Attānañca parañca anupahacca kho pana, bhikkhave, dānaṃ datvā yattha yattha tassa dānassa vipāko nibbattati, aḍḍho ca hoti mahaddhano mahābhogo; na cassa kutoci bhogānaṃ upaghāto āgacchati aggito vā udakato vā rājato vā corato vā appiyato vā dāyādato vā [appiyato vā dāyādato vā (sī. syā. kaṃ. pī.), appiyadāyādato vā (ka.)]. Imāni kho, bhikkhave, pañca sappurisadānānī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamasamayavimuttasuttaṃ

149. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti. Katame pañca? Kammārāmatā, bhassārāmatā, niddārāmatā, saṅgaṇikārāmatā, yathāvimuttaṃ cittaṃ na paccavekkhati. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti.

‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā samayavimuttassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame pañca? Na kammārāmatā, na bhassārāmatā, na niddārāmatā, na saṅgaṇikārāmatā, yathāvimuttaṃ cittaṃ paccavekkhati. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā samayavimuttassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyasamayavimuttasuttaṃ

150. [kathā. 267] ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti. Katame pañca? Kammārāmatā, bhassārāmatā, niddārāmatā, indriyesu aguttadvāratā, bhojane amattaññutā. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti.

‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā samayavimuttassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattanti. Katame pañca? Na kammārāmatā, na bhassārāmatā, na niddārāmatā, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā samayavimuttassa bhikkhuno aparihānāya saṃvattantī’’ti. Dasamaṃ.

Tikaṇḍakīvaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Datvā avajānāti ārabhati ca, sārandada tikaṇḍa nirayena ca;
Mitto asappurisasappurisena, samayavimuttaṃ apare dveti.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

(16) 1. Saddhammavaggo

1. Paṭhamasammattaniyāmasuttaṃ

151. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇantopi saddhammaṃ abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Kathaṃ paribhoti, kathikaṃ [kathitaṃ (ka.)] paribhoti, attānaṃ paribhoti, vikkhittacitto dhammaṃ suṇāti, anekaggacitto ayoniso ca [ayoniso (syā. kaṃ.)] manasi karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇantopi saddhammaṃ abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti, ekaggacitto yoniso ca manasi karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyasammattaniyāmasuttaṃ

152. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇantopi saddhammaṃ abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Kathaṃ paribhoti, kathikaṃ paribhoti, attānaṃ paribhoti, duppañño hoti jaḷo eḷamūgo, anaññāte aññātamānī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇantopi saddhammaṃ abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, paññavā hoti ajaḷo aneḷamūgo, na anaññāte aññātamānī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta’’nti. Dutiyaṃ.

3. Tatiyasammattaniyāmasuttaṃ

153. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇantopi saddhammaṃ abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Makkhī dhammaṃ suṇāti makkhapariyuṭṭhito, upārambhacitto [saupārambhacitto (syā. kaṃ.)] dhammaṃ suṇāti randhagavesī, dhammadesake āhatacitto hoti khīlajāto [khilajāto (syā. pī.)], duppañño hoti jaḷo eḷamūgo, anaññāte aññātamānī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇantopi saddhammaṃ abhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Amakkhī dhammaṃ suṇāti na makkhapariyuṭṭhito, anupārambhacitto dhammaṃ suṇāti na randhagavesī, dhammadesake anāhatacitto hoti akhīlajāto, paññavā hoti ajaḷo aneḷamūgo, na anaññāte aññātamānī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta''nti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamasaddhammasammosasuttaṃ

154. ''Pañcime, bhikkhave, dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhū na sakkaccaṃ dhammaṃ suṇanti, na sakkaccaṃ dhammaṃ pariyāpuṇanti, na sakkaccaṃ dhammaṃ dhārenti, na sakkaccaṃ dhātānaṃ [dhatānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhanti, na sakkaccaṃ atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammaṃ paṭipajjanti. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti.

''Pañcime, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhū sakkaccaṃ dhammaṃ suṇanti, sakkaccaṃ dhammaṃ pariyāpuṇanti, sakkaccaṃ dhammaṃ dhārenti, sakkaccaṃ dhātānaṃ dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhanti, sakkaccaṃ atthamaññāya dhammamaññāya dhammānudhammaṃ paṭipajjanti. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattantī''ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyasaddhammasammosasuttaṃ

155. ''Pañcime, bhikkhave, dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhū dhammaṃ na pariyāpuṇanti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ na vitthārena paresaṃ desenti. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ na vitthārena paraṃ [paresaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), pare (?)] vācenti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ na vitthārena sajjhāyaṃ karonti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ na cetasā anuvitakkenti anuvicārenti manasānupekkhanti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti.

''Pañcime, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhū dhammaṃ pariyāpuṇanti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ desenti. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paraṃ vācenti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karonti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakkenti anuvicārenti manasānupekkhanti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattantī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Tatiyasaddhammasammosasuttaṃ

156. [a. ni. 4.160] ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhū duggahitaṃ suttantaṃ pariyāpuṇanti dunnikkhittehi padabyañjanehi. Dunnikkhittassa, bhikkhave, padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū dubbacā honti, dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgatā, akkhamā appadakkhiṇaggāhino anusāsaniṃ. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ye te bhikkhū bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā, te na sakkaccaṃ suttantaṃ paraṃ vācenti; tesaṃ accayena chinnamūlako suttanto hoti appaṭisaraṇo. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, therā bhikkhū bāhulikā honti sāthalikā okkamane pubbaṅgamā paviveke nikkhittadhurā, na vīriyaṃ ārabhanti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Tesaṃ pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati. Sāpi hoti bāhulikā sāthalikā okkamane pubbaṅgamā paviveke nikkhittadhurā, na vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, saṅgho bhinno hoti. Saṅghe kho pana, bhikkhave, bhinne aññamaññaṃ akkosā ca honti, aññamaññaṃ paribhāsā ca honti, aññamaññaṃ parikkhepā ca honti, aññamaññaṃ pariccajanā [pariccajā (syā. kaṃ.)] ca honti. Tattha appasannā ceva nappasīdanti, pasannānañca ekaccānaṃ aññathattaṃ hoti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo dhammo saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti.

‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhū suggahitaṃ suttantaṃ pariyāpuṇanti sunikkhittehi padabyañjanehi. Sunikkhittassa, bhikkhave, padabyañjanassa atthopi sunayo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhū suvacā honti sovacassakaraṇehi dhammehi samannāgatā, khamā padakkhiṇaggāhino anusāsaniṃ. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ye te bhikkhū bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā, te sakkaccaṃ suttantaṃ paraṃ vācenti; tesaṃ accayena na chinnamūlako [acchinnamūlako (ka.) a. ni. 4.160] suttanto hoti sappaṭisaraṇo. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, therā bhikkhū na bāhulikā honti na sāthalikā, okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā; vīriyaṃ ārabhanti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Tesaṃ pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati. Sāpi hoti na bāhulikā na sāthalikā, okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā, vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, saṅgho samaggo sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsuṃ viharati. Saṅghe kho pana, bhikkhave, samagge na ceva aññamaññaṃ akkosā honti, na ca aññamaññaṃ paribhāsā honti, na ca aññamaññaṃ parikkhepā honti, na ca aññamaññaṃ pariccajanā honti. Tattha appasannā ceva pasīdanti, pasannānañca bhiyyobhāvo hoti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo dhammo saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, pañca dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattantī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dukkathāsuttaṃ

157. ‘‘Pañcannaṃ, bhikkhave, puggalānaṃ kathā dukkathā puggale puggalaṃ [puggalaṃ puggalaṃ (sī. pī.)] upanidhāya. Katamesaṃ pañcannaṃ? Assaddhassa, bhikkhave, saddhākathā dukkathā; dussīlassa sīlakathā dukkathā; appassutassa bāhusaccakathā dukkathā; maccharissa [macchariyassa (sī. pī. ka.)] cāgakathā dukkathā; duppaññassa paññākathā dukkathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, assaddhassa saddhākathā dukkathā? Assaddho, bhikkhave, saddhākathāya kacchamānāya abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, saddhāsampadaṃ attani na samanupassati [na sampassati (sī.)], na ca labhati tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā assaddhassa saddhākathā dukkathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, dussīlassa sīlakathā dukkathā? Dussīlo, bhikkhave, sīlakathāya kacchamānāya abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, sīlasampadaṃ attani na samanupassati na ca labhati tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā dussīlassa sīlakathā dukkathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, appassutassa bāhusaccakathā dukkathā? Appassuto, bhikkhave, bāhusaccakathāya kacchamānāya abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, sutasampadaṃ attani na samanupassati, na ca labhati tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā appassutassa bāhusaccakathā dukkathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, maccharissa cāgakathā dukkathā? Maccharī, bhikkhave, cāgakathāya kacchamānāya abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, cāgasampadaṃ attani na samanupassati na ca labhati tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā maccharissa cāgakathā dukkathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, duppaññassa paññākathā dukkathā? Duppañño, bhikkhave, paññākathāya kacchamānāya abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, paññāsampadaṃ attani na samanupassati, na ca labhati tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā duppaññassa paññākathā dukkathā. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ puggalānaṃ kathā dukkathā puggale puggalaṃ upanidhāya.

‘‘Pañcannaṃ, bhikkhave, puggalānaṃ kathā sukathā puggale puggalaṃ upanidhāya. Katamesaṃ pañcannaṃ? Saddhassa, bhikkhave, saddhākathā sukathā; sīlavato sīlakathā sukathā; bahussutassa bāhusaccakathā sukathā; cāgavato cāgakathā sukathā; paññavato paññākathā sukathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, saddhassa saddhākathā sukathā? Saddho, bhikkhave, saddhākathāya kacchamānāya nābhisajjati na kuppati na byāpajjati na patitthīyati na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, saddhāsampadaṃ attani samanupassati labhati ca tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā saddhassa saddhākathā sukathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, sīlavato sīlakathā sukathā? Sīlavā, bhikkhave, sīlakathāya kacchamānāya nābhisajjati na kuppati na byāpajjati na patitthīyati na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, sīlasampadaṃ attani samanupassati, labhati ca tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā sīlavato sīlakathā sukathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, bahussutassa bāhusaccakathā sukathā? Bahussuto, bhikkhave, bāhusaccakathāya kacchamānāya nābhisajjati na kuppati na byāpajjati na patitthīyati na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, sutasampadaṃ attani samanupassati, labhati ca tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā bahussutassa bāhusaccakathā sukathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, cāgavato cāgakathā sukathā? Cāgavā, bhikkhave, cāgakathāya kacchamānāya nābhisajjati na kuppati na byāpajjati na patitthīyati na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, cāgasampadaṃ attani samanupassati, labhati ca tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā cāgavato cāgakathā sukathā.

‘‘Kasmā ca, bhikkhave, paññavato paññākathā sukathā? Paññavā, bhikkhave, paññākathāya kacchamānāya nābhisajjati na kuppati na byāpajjati na patitthīyati na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, paññāsampadaṃ attani samanupassati labhati ca tatonidānaṃ pītipāmojjaṃ. Tasmā paññavato paññākathā sukathā. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ puggalānaṃ kathā sukathā puggale puggalaṃ upanidhāyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Sārajjasuttaṃ

158. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu sārajjaṃ okkanto [okkamanto (ka.)] hoti. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu assaddho hoti, dussīlo hoti, appassuto hoti, kusīto hoti, dupañño hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi, dhammehi samannāgato bhikkhu sārajjaṃ okkanto hoti.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu visārado hoti. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddho hoti, sīlavā hoti, bahussuto hoti, āraddhavīriyo hoti, paññavā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu visārado hotī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Udāyīsuttaṃ

159. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena āyasmā udāyī mahatiyā gihiparisāya parivuto dhammaṃ desento nisinno hoti. Addasā kho āyasmā ānando āyasmantaṃ udāyiṃ mahatiyā gihiparisāya parivutaṃ dhammaṃ desentaṃ nisinnaṃ. Disvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘āyasmā, bhante, udāyī mahatiyā gihiparisāya parivuto dhammaṃ desetī’’ti [desento nisinno’’ti (syā.)].

‘‘Na kho, ānanda, sukaraṃ paresaṃ dhammaṃ desetuṃ. Paresaṃ, ānanda, dhammaṃ desentena pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā paresaṃ dhammo desetabbo. Katame pañca? ‘Anupubbiṃ kathaṃ [ānupubbikathaṃ (sī.), anupubbikathaṃ (syā. pī. ka.)] kathessāmī’ti paresaṃ dhammo desetabbo; ‘pariyāyadassāvī kathaṃ kathessāmī’ti paresaṃ dhammo desetabbo; ‘anuddayataṃ paṭicca kathaṃ kathessāmī’ti paresaṃ dhammo desetabbo; ‘na āmisantaro kathaṃ kathessāmī’ti paresaṃ dhammo desetabbo; ‘attānañca parañca anupahacca kathaṃ kathessāmī’ti paresaṃ dhammo desetabbo. Na kho, ānanda, sukaraṃ paresaṃ dhammaṃ desetuṃ. Paresaṃ, ānanda, dhammaṃ desentena ime pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā paresaṃ dhammo desetabbo’’ti. Navamaṃ.

10. Duppaṭivinodayasuttaṃ

160. ‘‘Pañcime, bhikkhave, uppannā duppaṭivinodayā. Katame pañca? Uppanno rāgo duppaṭivinodayo, uppanno doso duppaṭivinodayo, uppanno moho duppaṭivinodayo, uppannaṃ paṭibhānaṃ duppaṭivinodayaṃ, uppannaṃ gamikacittaṃ duppaṭivinodayaṃ. Ime kho, bhikkhave, pañca uppannā duppaṭivinodayā’’ti. Dasamaṃ.

Saddhammavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Tayo sammattaniyāmā, tayo saddhammasammosā;
Dukkathā ceva sārajjaṃ, udāyidubbinodayāti.

(17) 2. Āghātavaggo

1. Paṭhamaāghātapaṭivinayasuttaṃ

161. ‘‘Pañcime, bhikkhave, āghātapaṭivinayā yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo. Katame pañca? Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, mettā tasmiṃ puggale bhāvetabbā; evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo. Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, karuṇā tasmiṃ puggale bhāvetabbā; evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo. Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, upekkhā tasmiṃ puggale bhāvetabbā; evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo. Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, asatiamanasikāro tasmiṃ puggale āpajjitabbo; evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo. Yasmiṃ, bhikkhave, puggale āghāto jāyetha, kammassakatā tasmiṃ puggale adhiṭṭhātabbā – ‘kammassako ayamāyasmā kammadāyādo kammayoni kammabandhu kammappaṭisaraṇo, yaṃ kammaṃ karissati kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā tassa dāyādo bhavissatī’ti; evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo. Ime kho, bhikkhave, pañca āghātapaṭivinayā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyaāghātapaṭivinayasuttaṃ

162. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Pañcime, āvuso, āghātapaṭivinayā yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo. Katame pañca? Idhāvuso, ekacco puggalo aparisuddhakāyasamācāro hoti parisuddhavacīsamācāro; evarūpepi, āvuso, puggale āghāto paṭivinetabbo. Idha panāvuso, ekacco puggalo aparisuddhavacīsamācāro hoti parisuddhakāyasamācāro; evarūpepi, āvuso, puggale āghāto paṭivinetabbo. Idha panāvuso, ekacco puggalo aparisuddhakāyasamācāro hoti aparisuddhavacīsamācāro, labhati ca kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ; evarūpepi, āvuso, puggale āghāto paṭivinetabbo. Idha panāvuso, ekacco puggalo aparisuddhakāyasamācāro hoti aparisuddhavacīsamācāro, na ca labhati kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ; evarūpepi, āvuso, puggale āghāto paṭivinetabbo. Idha panāvuso, ekacco puggalo parisuddhakāyasamācāro parisuddhavacīsamācāro, labhati ca kālena vā kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ; evarūpepi, āvuso, puggale āghāto paṭivinetabbo.

‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo aparisuddhakāyasamācāro parisuddhavacīsamācāro, kathaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo? Seyyathāpi, āvuso, bhikkhu paṃsukūliko rathiyāya nantakaṃ disvā vāmena pādena niggaṇhitvā dakkhiṇena pādena pattharitvā [vitthāretvā (sī. pī.)], yo tattha sāro taṃ paripātetvā ādāya pakkameyya; evamevaṃ khvāvuso, yvāyaṃ puggalo aparisuddhakāyasamācāro parisuddhavacīsamācāro, yāssa aparisuddhakāyasamācāratā na sāssa tasmiṃ samaye manasi kātabbā, yā ca khvāssa parisuddhavacīsamācāratā sāssa tasmiṃ samaye manasi kātabbā. Evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo.

‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo aparisuddhavacīsamācāro parisuddhakāyasamācāro, kathaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo? Seyyathāpi, āvuso, pokkharaṇī sevālapaṇakapariyonaddhā. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito. So taṃ pokkharaṇiṃ ogāhetvā ubhohi hatthehi iticiti ca sevālapaṇakaṃ apaviyūhitvā añjalinā pivitvā pakkameyya. Evamevaṃ kho, āvuso, yvāyaṃ puggalo aparisuddhavacīsamācāro parisuddhakāyasamācāro, yāssa aparisuddhavacīsamācāratā na sāssa tasmiṃ samaye manasi kātabbā, yā ca khvāssa parisuddhakāyasamācāratā sāssa tasmiṃ samaye manasi kātabbā. Evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo.

‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo aparisuddhakāyasamācāro aparisuddhavacīsamācāro labhati ca kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ, kathaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo? Seyyathāpi, āvuso, parittaṃ gopade [gopadake (sī. syā.)] udakaṃ. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito. Tassa evamassa – ‘idaṃ kho parittaṃ gopade udakaṃ. Sacāhaṃ añjalinā vā pivissāmi bhājanena vā khobhessāmipi taṃ loḷessāmipi taṃ apeyyampi taṃ karissāmi. Yaṃnūnāhaṃ catukkuṇḍiko [catuguṇḍiko (sī.), catukuṇḍiko (syā. kaṃ. pī.), catukoṇḍiko (dī. ni. 3.7)] nipatitvā gopītakaṃ pivitvā pakkameyya’nti. So catukkuṇḍiko nipatitvā gopītakaṃ pivitvā pakkameyya. Evamevaṃ kho, āvuso, yvāyaṃ puggalo aparisuddhakāyasamācāro aparisuddhavacīsamācāro labhati ca kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ, yāssa aparisuddhakāyasamācāratā na sāssa tasmiṃ samaye manasi kātabbā; yāpissa aparisuddhavacīsamācāratā na sāpissa tasmiṃ samaye manasi kātabbā. Yañca kho so labhati kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ, tamevassa [tadevassa (sī. syā.)] tasmiṃ samaye manasi kātabbaṃ. Evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo.

‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo aparisuddhakāyasamācāro aparisuddhavacīsamācāro na ca labhati kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ, kathaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo? Seyyathāpi, āvuso, puriso ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno addhānamaggappaṭipanno. Tassa puratopissa dūre gāmo pacchatopissa dūre gāmo. So na labheyya sappāyāni bhojanāni, na labheyya sappāyāni bhesajjāni, na labheyya patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ, na labheyya gāmantanāyakaṃ. Tamenaṃ aññataro puriso passeyya addhānamaggappaṭipanno. So tasmiṃ purise kāruññaṃyeva upaṭṭhāpeyya, anuddayaṃyeva upaṭṭhāpeyya, anukampaṃyeva upaṭṭhāpeyya – ‘aho vatāyaṃ puriso labheyya sappāyāni bhojanāni, labheyya sappāyāni bhesajjāni, labheyya patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ, labheyya gāmantanāyakaṃ! Taṃ kissa hetu? Māyaṃ [ayaṃ (ka.)] puriso idheva anayabyasanaṃ āpajjī’ti [āpajjeyya (ka.)]! Evamevaṃ kho, āvuso, yvāyaṃ puggalo aparisuddhakāyasamācāro aparisuddhavacīsamācāro na ca labhati kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ, evarūpepi [evarūpe (pī.)], āvuso, puggale kāruññaṃyeva upaṭṭhāpetabbaṃ anuddayāyeva upaṭṭhāpetabbā anukampāyeva upaṭṭhāpetabbā – ‘aho vata ayamāyasmā kāyaduccaritaṃ pahāya kāyasucaritaṃ bhāveyya, vacīduccaritaṃ pahāya vacīsucaritaṃ bhāveyya, manoduccaritaṃ pahāya manosucaritaṃ bhāveyya! Taṃ kissa hetu? Māyaṃ āyasmā [ayamāyasmā (ka.)] kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjī’ti [upapajjatīti (ka.)]! Evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo.

‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo parisuddhakāyasamācāro parisuddhavacīsamācāro labhati ca kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ, kathaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo? Seyyathāpi, āvuso, pokkharaṇī acchodakā sātodakā sītodakā [acchodikā sātodikā sītodikā (sī.)] setakā [setodakā (ka.)] supatitthā ramaṇīyā nānārukkhehi sañchannā. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito. So taṃ pokkharaṇiṃ ogāhetvā nhātvā ca pivitvā ca paccuttaritvā tattheva rukkhacchāyāya nisīdeyya vā nipajjeyya vā.

Evamevaṃ kho, āvuso, yvāyaṃ puggalo parisuddhakāyasamācāro parisuddhavacīsamācāro labhati ca kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ, yāpissa parisuddhakāyasamācāratā sāpissa tasmiṃ samaye manasi kātabbā; yāpissa parisuddhavacīsamācāratā sāpissa tasmiṃ samaye manasi kātabbā; yampi labhati kālena kālaṃ cetaso vivaraṃ cetaso pasādaṃ, tampissa tasmiṃ samaye manasi kātabbaṃ. Evaṃ tasmiṃ puggale āghāto paṭivinetabbo. Samantapāsādikaṃ, āvuso, puggalaṃ āgamma cittaṃ pasīdati.

‘‘Ime kho, āvuso, pañca āghātapaṭivinayā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sākacchasuttaṃ

163. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

[a. ni. 5.65-66] ‘‘Pañcahāvuso, dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃ sākaccho sabrahmacārīnaṃ. Katamehi pañcahi? Idhāvuso, bhikkhu attanā ca sīlasampanno hoti, sīlasampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca samādhisampanno hoti, samādhisampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca paññāsampanno hoti, paññāsampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca vimuttisampanno hoti, vimuttisampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, vimuttiñāṇadassanasampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti. Imehi kho, āvuso, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃ sākaccho sabrahmacārīna’’nti. Tatiyaṃ.

4. Sājīvasuttaṃ

164. [a. ni. 5.65] Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi…pe… ‘‘pañcahi, āvuso, dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃsājīvo sabrahmacārīnaṃ. Katamehi pañcahi? Idhāvuso, bhikkhu attanā ca sīlasampanno hoti, sīlasampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca samādhisampanno hoti, samādhisampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca paññāsampanno hoti, paññāsampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca vimuttisampanno hoti, vimuttisampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti; attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno hoti, vimuttiñāṇadassanasampadākathāya ca āgataṃ pañhaṃ byākattā hoti. Imehi kho, āvuso, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu alaṃsājīvo sabrahmacārīna’’nti. Catutthaṃ.

5. Pañhapucchāsuttaṃ

165. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi…pe… ‘‘yo hi koci, āvuso, paraṃ pañhaṃ pucchati, sabbo so pañcahi ṭhānehi, etesaṃ vā aññatarena. Katamehi pañcahi? Mandattā momūhattā [momuhattā (sī.)] paraṃ pañhaṃ pucchati, pāpiccho icchāpakato paraṃ pañhaṃ pucchati, paribhavaṃ paraṃ pañhaṃ pucchati, aññātukāmo paraṃ pañhaṃ pucchati, atha vā panevaṃcitto [atha vā pakuppanto (sī. pī.)] paraṃ pañhaṃ pucchati – ‘sace me pañhaṃ puṭṭho sammadeva byākarissati iccetaṃ kusalaṃ, no ce [no ca (syā.)] me pañhaṃ puṭṭho sammadeva byākarissati ahamassa sammadeva byākarissāmī’ti. Yo hi koci, āvuso, paraṃ pañhaṃ pucchati, sabbo so imehi pañcahi ṭhānehi, etesaṃ vā aññatarena. Ahaṃ kho panāvuso, evaṃcitto paraṃ pañhaṃ pucchāmi – ‘sace me pañhaṃ puṭṭho sammadeva byākarissati iccetaṃ kusalaṃ, no ce me pañhaṃ puṭṭho sammadeva byākarissati, ahamassa sammadeva byākarissāmī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Nirodhasuttaṃ

166. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi…pe… ‘‘idhāvuso, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi [samāpajjeyyapi vuṭṭhaheyyapi (sī. syā. kaṃ. pī.)] – atthetaṃ ṭhānaṃ. No ce diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ [kabaḷiṃkārāhārabhakkhānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhāna’’nti.

Evaṃ vutte āyasmā udāyī āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘aṭṭhānaṃ kho etaṃ, āvuso sāriputta, anavakāso yaṃ so bhikkhu atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – natthetaṃ ṭhāna’’nti.

Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘idhāvuso, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhānaṃ. No ce diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhāna’’nti.

Tatiyampi kho āyasmā udāyī āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘aṭṭhānaṃ kho etaṃ, āvuso sāriputta, anavakāso yaṃ so bhikkhu atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – natthetaṃ ṭhāna’’nti.

Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘yāvatatiyakampi [yāvatatiyampi (sī. syā. pī.)] kho me āyasmā udāyī paṭikkosati, na ca me koci bhikkhu anumodati. Yaṃnūnāhaṃ yena bhagavā tenupasaṅkameyya’’nti. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘idhāvuso, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhānaṃ. No ce diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhāna’’nti.

Evaṃ vutte āyasmā udāyī āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘aṭṭhānaṃ kho etaṃ, āvuso sāriputta, anavakāso yaṃ so bhikkhu atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – natthetaṃ ṭhāna’’nti.

Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘idhāvuso, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhānaṃ. No ce diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhāna’’nti.

Tatiyampi kho āyasmā udāyī āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘aṭṭhānaṃ kho etaṃ, āvuso sāriputta, anavakāso yaṃ so bhikkhu atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – natthetaṃ ṭhāna’’nti.

Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘bhagavatopi kho me sammukhā āyasmā udāyī yāvatatiyakaṃ paṭikkosati, na ca me koci bhikkhu anumodati. Yaṃnūnāhaṃ tuṇhī assa’’nti. Atha kho āyasmā sāriputto tuṇhī ahosi.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ udāyiṃ āmantesi – ‘‘kaṃ pana tvaṃ, udāyi, manomayaṃ kāyaṃ paccesī’’ti? ‘‘Ye te, bhante, devā arūpino saññāmayā’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho tuyhaṃ, udāyi, bālassa abyattassa bhaṇitena! Tvampi nāma bhaṇitabbaṃ maññasī’’ti! Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘atthi nāma, ānanda, theraṃ bhikkhuṃ vihesiyamānaṃ ajjhupekkhissatha. Na hi nāma, ānanda, kāruññampi bhavissati theramhi [byattamhi (syā. kaṃ. ka.)] bhikkhumhi vihesiyamānamhī’’ti.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhānaṃ. No ce diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, atikkammeva kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi – atthetaṃ ṭhāna’’nti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

Atha kho āyasmā ānando acirapakkantassa bhagavato yenāyasmā upavāṇo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upavāṇaṃ etadavoca – ‘‘idhāvuso upavāṇa, aññe there bhikkhū vihesenti. Mayaṃ tena na muccāma. Anacchariyaṃ kho, panetaṃ āvuso upavāṇa, yaṃ bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito etadeva ārabbha udāhareyya yathā āyasmantaṃyevettha upavāṇaṃ paṭibhāseyya. Idāneva amhākaṃ sārajjaṃ okkanta’’nti. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena upaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ upavāṇaṃ etadavoca –

‘‘Katīhi nu kho, upavāṇa, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti? ‘‘Pañcahi, bhante, dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Katamehi pañcahi? Idha, bhante, thero bhikkhu sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdhā; kalyāṇavāco hoti kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya [anelagaḷāya (syā. kaṃ.)] atthassa viññāpaniyā; catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; āsavānaṃ khayā…pe… sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhante, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, upavāṇa! Imehi kho, upavāṇa, pañcahi dhammehi samannāgato thero bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca. Ime ce, upavāṇa, pañca dhammā therassa bhikkhuno na saṃvijjeyyuṃ, taṃ sabrahmacārī na sakkareyyuṃ na garuṃ kareyyuṃ na māneyyuṃ na pūjeyyuṃ khaṇḍiccena pāliccena valittacatāya. Yasmā ca kho, upavāṇa, ime pañca dhammā therassa bhikkhuno saṃvijjanti, tasmā taṃ sabrahmacārī sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjentī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Codanāsuttaṃ

167. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘codakena, āvuso, bhikkhunā paraṃ codetukāmena pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā paro codetabbo’’.

‘‘Katame pañca? Kālena vakkhāmi, no akālena; bhūtena vakkhāmi, no abhūtena; saṇhena vakkhāmi, no pharusena; atthasaṃhitena vakkhāmi, no anatthasaṃhitena; mettacitto [mettacittena (sī. pī. ka.) cūḷava. 400 passitabbaṃ] vakkhāmi, no dosantaro [dosantarena (sī. pī. ka.)]. Codakena, āvuso, bhikkhunā paraṃ codetukāmena ime pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā paro codetabbo.

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, ekaccaṃ puggalaṃ passāmi akālena codiyamānaṃ no kālena kupitaṃ, abhūtena codiyamānaṃ no bhūtena kupitaṃ, pharusena codiyamānaṃ no saṇhena kupitaṃ, anatthasaṃhitena codiyamānaṃ no atthasaṃhitena kupitaṃ, dosantarena codiyamānaṃ no mettacittena kupitaṃ.

‘‘Adhammacuditassa, āvuso, bhikkhuno pañcahākārehi avippaṭisāro upadahātabbo [upadahitabbo (sī. syā. pī.)] – ‘akālenāyasmā cudito no kālena, alaṃ te avippaṭisārāya; abhūtenāyasmā cudito no bhūtena, alaṃ te avippaṭisārāya; pharusenāyasmā cudito no saṇhena, alaṃ te avippaṭisārāya; anatthasaṃhitenāyasmā cudito no atthasaṃhitena, alaṃ te avippaṭisārāya; dosantarenāyasmā cudito no mettacittena, alaṃ te avippaṭisārāyā’ti. Adhammacuditassa, āvuso, bhikkhuno imehi pañcahākārehi avippaṭisāro upadahātabbo.

‘‘Adhammacodakassa, āvuso, bhikkhuno pañcahākārehi vippaṭisāro upadahātabbo – ‘akālena te, āvuso, codito [cudito (sī. syā. pī.)] no kālena, alaṃ te vippaṭisārāya; abhūtena te, āvuso, codito no bhūtena, alaṃ te vippaṭisārāya; pharusena te, āvuso, codito no saṇhena, alaṃ te vippaṭisārāya; anatthasaṃhitena te, āvuso, codito no atthasaṃhitena, alaṃ te vippaṭisārāya; dosantarena te, āvuso, codito no mettacittena, alaṃ te vippaṭisārāyā’ti. Adhammacodakassa, āvuso, bhikkhuno imehi pañcahākārehi vippaṭisāro upadahātabbo. Taṃ kissa hetu? Yathā na aññopi bhikkhu abhūtena codetabbaṃ maññeyyāti.

‘‘Idha panāhaṃ, āvuso, ekaccaṃ puggalaṃ passāmi kālena codiyamānaṃ no akālena kupitaṃ, bhūtena codiyamānaṃ no abhūtena kupitaṃ, saṇhena codiyamānaṃ no pharusena kupitaṃ, atthasaṃhitena codiyamānaṃ no anatthasaṃhitena kupitaṃ, mettacittena codiyamānaṃ no dosantarena kupitaṃ.

‘‘Dhammacuditassa, āvuso, bhikkhuno pañcahākārehi vippaṭisāro upadahātabbo – ‘kālenāyasmā cudito no akālena, alaṃ te vippaṭisārāya; bhūtenāyasmā cudito no abhūtena, alaṃ te vippaṭisārāya; saṇhenāyasmā cudito no pharusena, alaṃ te vippaṭisārāya; atthasaṃhitenāyasmā cudito no anatthasaṃhitena, alaṃ te vippaṭisārāya; mettacittenāyasmā cudito no dosantarena, alaṃ te vippaṭisārāyā’ti. Dhammacuditassa, āvuso, bhikkhuno imehi pañcahākārehi vippaṭisāro upadahātabbo.

‘‘Dhammacodakassa, āvuso, bhikkhuno pañcahākārehi avippaṭisāro upadahātabbo – ‘kālena te, āvuso, codito no akālena, alaṃ te avippaṭisārāya; bhūtena te, āvuso, codito no abhūtena, alaṃ te avippaṭisārāya; saṇhena te, āvuso, codito no pharusena, alaṃ te avippaṭisārāya; atthasaṃhitena te, āvuso, codito no anatthasaṃhitena, alaṃ te avippaṭisārāya; mettacittena te, āvuso, codito no dosantarena, alaṃ te avippaṭisārāyā’ti. Dhammacodakassa, āvuso, bhikkhuno imehi pañcahākārehi avippaṭisāro upadahātabbo. Taṃ kissa hetu? Yathā aññopi bhikkhu bhūtena coditabbaṃ maññeyyāti.

‘‘Cuditena, āvuso, puggalena dvīsu dhammesu patiṭṭhātabbaṃ – sacce ca, akuppe ca. Maṃ cepi [pañcahi (syā. ka.)], āvuso, pare codeyyuṃ kālena vā akālena vā bhūtena vā abhūtena vā saṇhena vā pharusena vā atthasaṃhitena vā anatthasaṃhitena vā mettacittā [mettacittena (sī. pī. ka.) ma. ni. 1.227 passitabbaṃ] vā dosantarā [dosantarena (sī. pī. ka.)] vā, ahampi dvīsuyeva dhammesu patiṭṭhaheyyaṃ – sacce ca, akuppe ca. Sace jāneyyaṃ – ‘attheso mayi dhammo’ti, ‘atthī’ti naṃ vadeyyaṃ – ‘saṃvijjateso mayi dhammo’ti. Sace jāneyyaṃ – ‘nattheso mayi dhammo’ti, ‘natthī’ti naṃ vadeyyaṃ – ‘neso dhammo mayi saṃvijjatī’ti.

‘‘Evampi kho te [evampi kho (ka.)], sāriputta, vuccamānā atha ca panidhekacce moghapurisā na padakkhiṇaṃ gaṇhantī’’ti.

‘‘Ye te, bhante, puggalā assaddhā jīvikatthā na saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā saṭhā māyāvino ketabino [keṭubhino (sī. syā. kaṃ. pī.)] uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā indriyesu aguttadvārā bhojane amattaññuno jāgariyaṃ ananuyuttā sāmaññe anapekkhavanto sikkhāya na tibbagāravā bāhulikā sāthalikā okkamane pubbaṅgamā paviveke nikkhittadhurā kusītā hīnavīriyā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā vibbhantacittā duppaññā eḷamūgā, te mayā evaṃ vuccamānā na padakkhiṇaṃ gaṇhanti.

‘‘Ye pana te, bhante, kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā asaṭhā amāyāvino aketabino anuddhatā anunnaḷā acapalā amukharā avikiṇṇavācā indriyesu guttadvārā bhojane mattaññuno jāgariyaṃ anuyuttā sāmaññe apekkhavanto sikkhāya tibbagāravā na bāhulikā na sāthalikā okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā āraddhavīriyā pahitattā upaṭṭhitassatino sampajānā samāhitā ekaggacittā paññavanto aneḷamūgā, te mayā evaṃ vuccamānā padakkhiṇaṃ gaṇhantīti.

‘‘Ye te, sāriputta, puggalā assaddhā jīvikatthā na saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā saṭhā māyāvino ketabino uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā indriyesu aguttadvārā bhojane amattaññuno jāgariyaṃ ananuyuttā sāmaññe anapekkhavanto sikkhāya na tibbagāravā bāhulikā sāthalikā okkamane pubbaṅgamā paviveke nikkhittadhurā kusītā hīnavīriyā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā vibbhantacittā duppaññā eḷamūgā, tiṭṭhantu te.

‘‘Ye pana, te sāriputta, kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā asaṭhā amāyāvino aketabino anuddhatā anunnaḷā acapalā amukharā avikiṇṇavācā indriyesu guttadvārā bhojane mattaññuno jāgariyaṃ anuyuttā sāmaññe apekkhavanto sikkhāya tibbagāravā na bāhulikā na sāthalikā okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā āraddhavīriyā pahitattā upaṭṭhitassatino sampajānā samāhitā ekaggacittā paññavanto aneḷamūgā, te tvaṃ, sāriputta, vadeyyāsi. Ovada, sāriputta, sabrahmacārī; anusāsa, sāriputta, sabrahmacārī – ‘asaddhammā vuṭṭhāpetvā saddhamme patiṭṭhāpessāmi sabrahmacārī’ti. Evañhi te, sāriputta, sikkhitabba’’nti. Sattamaṃ.

8. Sīlasuttaṃ

168. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘dussīlassa, āvuso, sīlavipannassa hatūpaniso hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi asati sammāsamādhivipannassa hatūpanisaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane asati yathābhūtañāṇadassanavipannassa hatūpaniso hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge asati nibbidāvirāgavipannassa hatūpanisaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ. Seyyathāpi, āvuso, rukkho sākhāpalāsavipanno. Tassa papaṭikāpi na pāripūriṃ gacchati, tacopi …pe… pheggupi… sāropi na pāripūriṃ gacchati. Evamevaṃ kho, āvuso, dussīlassa sīlavipannassa hatūpaniso hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi asati sammāsamādhivipannassa hatūpanisaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane asati yathābhūtañāṇadassanavipannassa hatūpaniso hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge asati nibbidāvirāgavipannassa hatūpanisaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ.

‘‘Sīlavato, āvuso, sīlasampannassa upanisasampanno hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi sati sammāsamādhisampannassa upanisasampannaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane sati yathābhūtañāṇadassanasampannassa upanisasampanno hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge sati nibbidāvirāgasampannassa upanisasampannaṃ hoti vimuttiñāṇadassanaṃ. Seyyathāpi, āvuso, rukkho, sākhāpalāsasampanno. Tassa papaṭikāpi pāripūriṃ gacchati, tacopi…pe… pheggupi… sāropi pāripūriṃ gacchati. Evamevaṃ kho, āvuso, sīlavato sīlasampannassa upanisasampanno hoti sammāsamādhi; sammāsamādhimhi sati sammāsamādhisampannassa upanisasampannaṃ hoti yathābhūtañāṇadassanaṃ; yathābhūtañāṇadassane sati yathābhūtañāṇadassanasampannassa upanisasampanno hoti nibbidāvirāgo; nibbidāvirāge sati nibbidāvirāgasampannassa upanisasampannaṃ hoti vimuttiñāṇadassana’’nti [a. ni.

5.168; 6.50; 7.65]. Aṭṭhamaṃ.

9. Khippanisantisuttaṃ

169. Atha kho āyasmā ānando yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ [sārāṇīyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

‘‘Kittāvatā nu kho, āvuso sāriputta, bhikkhu khippanisanti ca hoti, kusalesu dhammesu suggahitaggāhī ca, bahuñca gaṇhāti, gahitañcassa nappamussatī’’ti? ‘‘Āyasmā kho ānando bahussuto. Paṭibhātu āyasmantaṃyeva ānanda’’nti. ‘‘Tenahāvuso sāriputta, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā sāriputto āyasmato ānandassa paccassosi. Āyasmā ānando etadavoca –

‘‘Idhāvuso sāriputta, bhikkhu atthakusalo ca hoti, dhammakusalo ca, byañjanakusalo ca, niruttikusalo ca, pubbāparakusalo ca. Ettāvatā kho, āvuso sāriputta, bhikkhu khippanisanti ca hoti kusalesu dhammesu, suggahitaggāhī ca, bahuñca gaṇhāti, gahitañcassa nappamussatī’’ti. ‘‘Acchariyaṃ, āvuso! Abbhutaṃ, āvuso!! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ āyasmatā ānandena. Imehi ca mayaṃ pañcahi dhammehi samannāgataṃ āyasmantaṃ ānandaṃ dhārema – ‘āyasmā ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo’’’ti. Navamaṃ.

10. Bhaddajisuttaṃ

170. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho āyasmā bhaddaji yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ bhaddajiṃ āyasmā ānando etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, āvuso bhaddaji, dassanānaṃ aggaṃ, kiṃ savanānaṃ aggaṃ, kiṃ sukhānaṃ aggaṃ, kiṃ saññānaṃ aggaṃ, kiṃ bhavānaṃ agga’’nti?

‘‘Atthāvuso, brahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, yo taṃ brahmānaṃ passati, idaṃ dassanānaṃ aggaṃ. Atthāvuso, ābhassarā nāma devā sukhena abhisannā parisannā. Te kadāci karahaci udānaṃ udānenti – ‘aho sukhaṃ, aho sukha’nti! Yo taṃ saddaṃ suṇāti, idaṃ savanānaṃ aggaṃ. Atthāvuso, subhakiṇhā nāma devā. Te santaṃyeva tusitā sukhaṃ paṭivedenti, idaṃ sukhānaṃ aggaṃ. Atthāvuso, ākiñcaññāyatanūpagā devā, idaṃ saññānaṃ aggaṃ. Atthāvuso, nevasaññānāsaññāyatanūpagā devā, idaṃ bhavānaṃ agga’’nti. ‘‘Sameti kho idaṃ āyasmato bhaddajissa, yadidaṃ bahunā janenā’’ti?

‘‘Āyasmā kho, ānando, bahussuto. Paṭibhātu āyasmantaṃyeva ānanda’’nti. ‘‘Tenahāvuso bhaddaji, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā bhaddaji āyasmato ānandassa paccassosi. Āyasmā ānando etadavoca –

‘‘Yathā passato kho, āvuso, anantarā āsavānaṃ khayo hoti, idaṃ dassanānaṃ aggaṃ. Yathā suṇato anantarā āsavānaṃ khayo hoti, idaṃ savanānaṃ aggaṃ. Yathā sukhitassa anantarā āsavānaṃ khayo hoti, idaṃ sukhānaṃ aggaṃ. Yathā saññissa anantarā āsavānaṃ khayo hoti, idaṃ saññānaṃ aggaṃ. Yathā bhūtassa anantarā āsavānaṃ khayo hoti, idaṃ bhavānaṃ agga’’nti. Dasamaṃ.

Āghātavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve āghātavinayā, sākacchā sājīvato pañhaṃ;
Pucchā nirodho codanā, sīlaṃ nisanti bhaddajīti.

(18) 3. Upāsakavaggo

1. Sārajjasuttaṃ

171. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako sārajjaṃ okkanto hoti. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato upāsako sārajjaṃ okkanto hoti.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako visārado hoti. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato upāsako visārado hotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Visāradasuttaṃ

172. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako avisārado agāraṃ ajjhāvasati. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātī hoti…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato upāsako avisārado agāraṃ ajjhāvasati.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako visārado agāraṃ ajjhāvasati. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato upāsako visārado agāraṃ ajjhāvasatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Nirayasuttaṃ

173. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātī hoti…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato upāsako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato upāsako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Tatiyaṃ.

4. Verasuttaṃ

174. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Pañca, gahapati, bhayāni verāni appahāya ‘dussīlo’ iti vuccati, nirayañca upapajjati. Katamāni pañca? Pāṇātipātaṃ, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāraṃ, musāvādaṃ, surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ – imāni kho, gahapati, pañca bhayāni verāni appahāya ‘dussīlo’ iti vuccati, nirayañca upapajjati.

‘‘Pañca, gahapati, bhayāni verāni pahāya ‘sīlavā’ iti vuccati, sugatiñca upapajjati. Katamāni pañca? Pāṇātipātaṃ, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāraṃ, musāvādaṃ, surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ – imāni kho, gahapati, pañca bhayāni verāni pahāya ‘sīlavā’ iti vuccati, sugatiñca upapajjati.

‘‘Yaṃ, gahapati, pāṇātipātī pāṇātipātapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, pāṇātipātā paṭivirato neva diṭṭhadhammikaṃ bhayaṃ veraṃ pasavati, na samparāyikaṃ bhayaṃ veraṃ pasavati, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Pāṇātipātā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti.

‘‘Yaṃ, gahapati, adinnādāyī…pe….

‘‘Yaṃ, gahapati, kāmesumicchācārī…pe….

‘‘Yaṃ, gahapati, musāvādī…pe….

‘‘Yaṃ, gahapati, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī surāmerayamajjapamādaṭṭhānapaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato neva diṭṭhadhammikaṃ bhayaṃ veraṃ pasavati, na samparāyikaṃ bhayaṃ veraṃ pasavati, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hotī’’ti.

‘‘Yo pāṇamatipāteti, musāvādañca bhāsati;
Loke adinnaṃ ādiyati, paradārañca gacchati;
Surāmerayapānañca, yo naro anuyuñjati.

‘‘Appahāya pañca verāni, dussīlo iti vuccati;
Kāyassa bhedā duppañño, nirayaṃ sopapajjati.

‘‘Yo pāṇaṃ nātipāteti, musāvādaṃ na bhāsati;
Loke adinnaṃ nādiyati, paradāraṃ na gacchati;
Surāmerayapānañca, yo naro nānuyuñjati.

‘‘Pahāya pañca verāni, sīlavā iti vuccati;
Kāyassa bhedā sappañño, sugatiṃ sopapajjatī’’ti. catutthaṃ;

5. Caṇḍālasuttaṃ

175. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapatikuṭṭho ca [upāsakapatikiṭṭho ca (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti; dussīlo hoti; kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṃ pacceti no kammaṃ; ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati; tattha ca pubbakāraṃ karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapatikuṭṭho ca.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīkañca [upāsakapuṇḍarīko ca (pī. ka.)]. Katamehi pañcahi? Saddho hoti; sīlavā hoti; akotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ pacceti no maṅgalaṃ; na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati; idha ca pubbakāraṃ karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīkañcā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Pītisuttaṃ

176. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati pañcamattehi upāsakasatehi parivuto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Tumhe kho, gahapati, bhikkhusaṅghaṃ paccupaṭṭhitā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena. Na kho, gahapati, tāvatakeneva tuṭṭhi karaṇīyā – ‘mayaṃ bhikkhusaṅghaṃ paccupaṭṭhitā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārenā’ti. Tasmātiha, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kinti mayaṃ kālena kālaṃ pavivekaṃ pītiṃ upasampajja vihareyyāmā’ti! Evañhi vo, gahapati, sikkhitabba’’nti.

Evaṃ vutte āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ, bhante, bhagavatā – ‘tumhe kho, gahapati, bhikkhusaṅghaṃ paccupaṭṭhitā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena. Na kho, gahapati, tāvatakeneva tuṭṭhi karaṇīyā – mayaṃ bhikkhusaṅghaṃ paccupaṭṭhitā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārenāti. Tasmātiha, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – kinti mayaṃ kālena kālaṃ pavivekaṃ pītiṃ upasampajja vihareyyāmāti! Evañhi vo, gahapati, sikkhitabba’nti. Yasmiṃ, bhante, samaye ariyasāvako pavivekaṃ pītiṃ upasampajja viharati, pañcassa ṭhānāni tasmiṃ samaye na honti. Yampissa kāmūpasaṃhitaṃ dukkhaṃ domanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yampissa kāmūpasaṃhitaṃ sukhaṃ somanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yampissa akusalūpasaṃhitaṃ dukkhaṃ domanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yampissa akusalūpasaṃhitaṃ sukhaṃ somanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yampissa kusalūpasaṃhitaṃ dukkhaṃ domanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yasmiṃ, bhante, samaye ariyasāvako pavivekaṃ pītiṃ upasampajja viharati, imānissa pañca [imāni pañcassa (syā. kaṃ.)] ṭhānāni tasmiṃ samaye na hontī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Yasmiṃ, sāriputta, samaye ariyasāvako pavivekaṃ pītiṃ upasampajja viharati, pañcassa ṭhānāni tasmiṃ samaye na honti. Yampissa kāmūpasaṃhitaṃ dukkhaṃ domanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yampissa kāmūpasaṃhitaṃ sukhaṃ somanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yampissa akusalūpasaṃhitaṃ dukkhaṃ domanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yampissa akusalūpasaṃhitaṃ sukhaṃ somanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yampissa kusalūpasaṃhitaṃ dukkhaṃ domanassaṃ, tampissa tasmiṃ samaye na hoti. Yasmiṃ, sāriputta, samaye ariyasāvako pavivekaṃ pītiṃ upasampajja viharati, imānissa [imānettha (sī.)] pañca ṭhānāni tasmiṃ samaye na hontī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Vaṇijjāsuttaṃ

177. ‘‘Pañcimā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Satthavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṃsavaṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā – imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Rājāsuttaṃ

178. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu tumhehi diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā – ‘ayaṃ puriso pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭiviratoti [paṭivirato hotīti (sī.), paṭivirato hoti (syā. kaṃ. pī.)]. Tamenaṃ rājāno gahetvā pāṇātipātā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave! Mayāpi kho etaṃ, bhikkhave, neva diṭṭhaṃ na sutaṃ – ‘ayaṃ puriso pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā pāṇātipātā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’ti. Api ca, khvassa tatheva pāpakammaṃ pavedenti [tatheva pāpakaṃ kammaṃ pavedayanti (sī.), tadeva pāpakammaṃ pavedeti (syā. kaṃ.)] – ‘ayaṃ puriso itthiṃ vā purisaṃ vā jīvitā voropesīti [voropetīti (syā. kaṃ.)]. Tamenaṃ rājāno gahetvā pāṇātipātahetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karonti. Api nu tumhehi evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’’ti? ‘‘Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati [sūyissati (sī. pī.)] cā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu tumhehi diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā – ‘ayaṃ puriso adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā adinnādānā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’’’ti? ‘‘No hetaṃ bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave! Mayāpi kho etaṃ, bhikkhave, neva diṭṭhaṃ na sutaṃ – ‘ayaṃ puriso adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā adinnādānā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’ti. Api ca khvassa tatheva pāpakammaṃ pavedenti – ‘ayaṃ puriso gāmā vā araññā vā adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyīti [ādiyati (syā. kaṃ.)]. Tamenaṃ rājāno gahetvā adinnādānahetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karonti. Api nu tumhehi evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’’ti? ‘‘Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati cā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu tumhehi diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā – ‘ayaṃ puriso kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā kāmesumicchācārā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave! Mayāpi kho etaṃ, bhikkhave, neva diṭṭhaṃ na sutaṃ – ‘ayaṃ puriso kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā kāmesumicchācārā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’ti. Api ca khvassa tatheva pāpakammaṃ pavedenti – ‘ayaṃ puriso paritthīsu parakumārīsu cārittaṃ āpajjīti [āpajjati (syā. kaṃ.)]. Tamenaṃ rājāno gahetvā kāmesumicchācārahetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karonti. Api nu tumhehi evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’’ti? ‘‘Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati cā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu tumhehi diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā – ‘ayaṃ puriso musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā musāvādā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave! Mayāpi kho etaṃ, bhikkhave, neva diṭṭhaṃ na sutaṃ – ‘ayaṃ puriso musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā musāvādā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’ti. Api ca khvassa tatheva pāpakammaṃ pavedenti – ‘ayaṃ puriso gahapatissa vā gahapatiputtassa vā musāvādena atthaṃ pabhañjīti [bhañjatīti (sī.), bhañjati (syā. kaṃ.), bhañjīti (pī.)]. Tamenaṃ rājāno gahetvā musāvādahetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karonti. Api nu tumhehi evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’’ti? ‘‘Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati cā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu tumhehi diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā – ‘ayaṃ puriso surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ pahāya surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave! Mayāpi kho etaṃ, bhikkhave, neva diṭṭhaṃ na sutaṃ – ‘ayaṃ puriso surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ pahāya surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratoti. Tamenaṃ rājāno gahetvā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇihetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karontī’ti. Api ca khvassa tatheva pāpakammaṃ pavedenti – ‘ayaṃ puriso surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ anuyutto itthiṃ vā purisaṃ vā jīvitā voropesi [voropeti (syā.)]; ayaṃ puriso surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ anuyutto gāmā vā araññā vā adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyi [ādiyati (sī. syā.)]; ayaṃ puriso surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ anuyutto paritthīsu parakumārīsu cārittaṃ āpajji [āpajjati (sī. syā.)]; ayaṃ puriso surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ anuyutto gahapatissa vā gahapatiputtassa vā musāvādena atthaṃ pabhañjīti. Tamenaṃ rājāno gahetvā surāmerayamajjapamādaṭṭhānahetu hananti vā bandhanti vā pabbājenti vā yathāpaccayaṃ vā karonti. Api nu tumhehi evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā'''ti? ''Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati cā''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Gihisuttaṃ

179. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati pañcamattehi upāsakasatehi parivuto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ''yaṃ kañci [yaṃ kiñci (sī. pī.)], sāriputta, jāneyyātha gihiṃ odātavasanaṃ pañcasu sikkhāpadesu saṃvutakammantaṃ catunnaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhiṃ akicchalābhiṃ akasiralābhiṃ, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – 'khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo'''ti.

''Katamesu pañcasu sikkhāpadesu saṃvutakammanto hoti? Idha, sāriputta, ariyasāvako pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Imesu pañcasu sikkhāpadesu saṃvutakammanto hoti.

''Katamesaṃ catunnaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī? Idha, sāriputta, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi, satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti. Ayamassa paṭhamo ābhicetasiko diṭṭhadhammasukhavihāro adhigato hoti avisuddhassa cittassa visuddhiyā apariyodātassa cittassa pariyodapanāya.

''Puna caparaṃ, sāriputta, ariyasāvako dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – 'svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī'ti. Ayamassa dutiyo ābhicetasiko diṭṭhadhammasukhavihāro adhigato hoti avisuddhassa cittassa visuddhiyā apariyodātassa cittassa pariyodapanāya.

''Puna caparaṃ, sāriputta, ariyasāvako saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – 'suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā'ti. Ayamassa tatiyo ābhicetasiko diṭṭhadhammasukhavihāro adhigato hoti avisuddhassa cittassa visuddhiyā apariyodātassa cittassa pariyodapanāya.

''Puna caparaṃ, sāriputta, ariyasāvako ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi. Ayamassa catuttho ābhicetasiko diṭṭhadhammasukhavihāro adhigato hoti avisuddhassa cittassa visuddhiyā apariyodātassa cittassa pariyodapanāya. Imesaṃ catunnaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī.

''Yaṃ kañci, sāriputta, jāneyyātha gihiṃ odātavasanaṃ – imesu pañcasu sikkhāpadesu saṃvutakammantaṃ, imesañca catunnaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhiṃ akicchalābhiṃ akasiralābhiṃ, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – 'khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo'''ti.

''Nirayesu bhayaṃ disvā, pāpāni parivajjaye;
Ariyadhammaṃ samādāya, paṇḍito parivajjaye.

‘‘Na hiṃse pāṇabhūtāni, vijjamāne parakkame;
Musā ca na bhaṇe jānaṃ, adinnaṃ na parāmase.

‘‘Sehi dārehi santuṭṭho, paradārañca ārame [nārame (sī. syā.)];
Merayaṃ vāruṇiṃ jantu, na pive cittamohaniṃ.

‘‘Anussareyya sambuddhaṃ, dhammañcānuvitakkaye;
Abyāpajjaṃ [abyāpajjhaṃ (?) abyāpajjhaṃ (ka.)] hitaṃ cittaṃ, devalokāya bhāvaye.

‘‘Upaṭṭhite deyyadhamme, puññatthassa jigīsato [jigiṃsato (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Santesu paṭhamaṃ dinnā, vipulā hoti dakkhiṇā.

‘‘Santo have pavakkhāmi, sāriputta suṇohi me;
Iti kaṇhāsu setāsu, rohiṇīsu harīsu vā.

‘‘Kammāsāsu sarūpāsu, gosu pārevatāsu vā;
Yāsu kāsuci etāsu, danto jāyati puṅgavo.

‘‘Dhorayho balasampanno, kalyāṇajavanikkamo;
Tameva bhāre yuñjanti, nāssa vaṇṇaṃ parikkhare.

‘‘Evamevaṃ manussesu, yasmiṃ kismiñci jātiye;
Khattiye brāhmaṇe vesse, sudde caṇḍālapukkuse.

‘‘Yāsu kāsuci etāsu, danto jāyati subbato;
Dhammaṭṭho sīlasampanno, saccavādī hirīmano.

‘‘Pahīnajātimaraṇo, brahmacariyassa kevalī;
Pannabhāro visaṃyutto, katakicco anāsavo.

‘‘Pāragū sabbadhammānaṃ, anupādāya nibbuto;
Tasmiñca viraje khette, vipulā hoti dakkhiṇā.

‘‘Bālā ca avijānantā, dummedhā assutāvino;
Bahiddhā dadanti dānāni, na hi sante upāsare.

‘‘Ye ca sante upāsanti, sappaññe dhīrasammate;
Saddhā ca nesaṃ sugate, mūlajātā patiṭṭhitā.

‘‘Devalokañca te yanti, kule vā idha jāyare;
Anupubbena nibbānaṃ, adhigacchanti paṇḍitā’’ti. navamaṃ;

10. Gavesīsuttaṃ

180. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Addasā kho bhagavā addhānamaggappaṭipanno aññatarasmiṃ padese mahantaṃ sālavanaṃ; disvāna [disvā (sī. pī.)] maggā okkamma [ukkamma (katthaci)] yena taṃ sālavanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ sālavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi.

Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘ko nu kho hetu ko paccayo bhagavato sitassa pātukammāya? Na akāraṇena tathāgatā sitaṃ pātukarontī’’ti. Atha kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo bhagavato sitassa pātukammāya? Na akāraṇena tathāgatā sitaṃ pātukarontī’’ti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, ānanda, imasmiṃ padese nagaraṃ ahosi iddhañceva phītañca bahujanaṃ ākiṇṇamanussaṃ. Taṃ kho panānanda, nagaraṃ kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho upanissāya vihāsi. Kassapassa kho panānanda, bhagavato arahato sammāsambuddhassa gavesī nāma upāsako ahosi sīlesu aparipūrakārī. Gavesinā kho, ānanda, upāsakena pañcamattāni upāsakasatāni paṭidesitāni samādapitāni [samādāpitāni (?)] ahesuṃ sīlesu aparipūrakārino. Atha kho, ānanda, gavesissa upāsakassa etadahosi – ‘ahaṃ kho imesaṃ pañcannaṃ upāsakasatānaṃ bahūpakāro [bahukāro (katthaci)] pubbaṅgamo samādapetā [samādāpetā (?)], ahañcamhi sīlesu aparipūrakārī, imāni ca pañca upāsakasatāni sīlesu aparipūrakārino. Iccetaṃ samasamaṃ, natthi kiñci atirekaṃ; handāhaṃ atirekāyā’’’ti.

‘‘Atha kho, ānanda, gavesī upāsako yena tāni pañca upāsakasatāni tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tāni pañca upāsakasatāni etadavoca – ‘ajjatagge maṃ āyasmanto sīlesu paripūrakāriṃ dhārethā’ti! Atha kho, ānanda, tesaṃ pañcannaṃ upāsakasatānaṃ etadahosi – ‘ayyo kho gavesī amhākaṃ bahūpakāro pubbaṅgamo samādapetā. Ayyo hi nāma gavesī sīlesu paripūrakārī bhavissati. Kimaṅgaṃ [kimaṅga (sī. pī.)] pana maya’nti [pana na mayanti (sī.) a. ni. 4.159; cūḷava. 330; saṃ. ni. 5.1020 pāḷiyā saṃsandetabbaṃ]! Atha kho, ānanda, tāni pañca upāsakasatāni yena gavesī upāsako tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā gavesiṃ upāsakaṃ etadavocuṃ – ‘ajjatagge ayyo gavesī imānipi pañca upāsakasatāni sīlesu paripūrakārino dhāretū’ti. Atha kho, ānanda, gavesissa upāsakassa etadahosi – ‘ahaṃ kho imesaṃ pañcannaṃ upāsakasatānaṃ bahūpakāro pubbaṅgamo samādapetā, ahañcamhi sīlesu paripūrakārī, imānipi pañca upāsakasatāni sīlesu paripūrakārino. Iccetaṃ samasamaṃ, natthi kiñci atirekaṃ; handāhaṃ atirekāyā’’’ti!

‘‘Atha kho, ānanda, gavesī upāsako yena tāni pañca upāsakasatāni tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tāni pañca upāsakasatāni etadavoca – ‘ajjatagge maṃ āyasmanto brahmacāriṃ dhāretha ārācāri [anācāriṃ (pī.)] virataṃ methunā gāmadhammā’ti. Atha kho, ānanda, tesaṃ pañcannaṃ upāsakasatānaṃ etadahosi – ‘ayyo kho gavesī amhākaṃ bahūpakāro pubbaṅgamo samādapetā. Ayyo hi nāma gavesī brahmacārī bhavissati ārācārī virato methunā gāmadhammā. Kimaṅgaṃ pana maya’nti! Atha kho, ānanda, tāni pañca upāsakasatāni yena gavesī upāsako tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā gavesiṃ upāsakaṃ etadavocuṃ – ‘ajjatagge ayyo gavesī imānipi pañca upāsakasatāni brahmacārino dhāretu ārācārino viratā methunā gāmadhammā’ti. Atha kho, ānanda, gavesissa upāsakassa etadahosi – ‘ahaṃ kho imesaṃ pañcannaṃ upāsakasatānaṃ bahūpakāro pubbaṅgamo samādapetā. Ahañcamhi sīlesu paripūrakārī. Imānipi pañca upāsakasatāni sīlesu paripūrakārino. Ahañcamhi brahmacārī ārācārī virato methunā gāmadhammā. Imānipi pañca upāsakasatāni brahmacārino ārācārino viratā methunā gāmadhammā. Iccetaṃ samasamaṃ, natthi kiñci atirekaṃ; handāhaṃ atirekāyā’’’ti.

‘‘Atha kho, ānanda, gavesī upāsako yena tāni pañca upāsakasatāni tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tāni pañca upāsakasatāni etadavoca – ‘ajjatagge maṃ āyasmanto ekabhattikaṃ dhāretha rattūparataṃ virataṃ vikālabhojanā’ti. Atha kho, ānanda, tesaṃ pañcannaṃ upāsakasatānaṃ etadahosi – ‘ayyo kho gavesī bahūpakāro pubbaṅgamo samādapetā. Ayyo hi nāma gavesī ekabhattiko bhavissati rattūparato virato vikālabhojanā. Kimaṅgaṃ pana maya’nti! Atha kho, ānanda, tāni pañca upāsakasatāni yena gavesī upāsako tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā gavesiṃ upāsakaṃ etadavocuṃ – ‘ajjatagge ayyo gavesī imānipi pañca upāsakasatāni ekabhattike dhāretu rattūparate virate vikālabhojanā’ti. Atha kho, ānanda, gavesissa upāsakassa etadahosi – ‘ahaṃ kho imesaṃ pañcannaṃ upāsakasatānaṃ bahūpakāro pubbaṅgamo samādapetā. Ahañcamhi sīlesu paripūrakārī. Imānipi pañca upāsakasatāni sīlesu paripūrakārino. Ahañcamhi brahmacārī ārācārī virato methunā gāmadhammā. Imānipi pañca upāsakasatāni brahmacārino ārācārino viratā methunā gāmadhammā. Ahañcamhi ekabhattiko rattūparato virato vikālabhojanā. Imānipi pañca upāsakasatāni ekabhattikā rattūparatā viratā vikālabhojanā. Iccetaṃ samasamaṃ, natthi kiñci atirekaṃ; handāhaṃ atirekāyā’’’ti.

‘‘Atha kho, ānanda, gavesī upāsako yena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – ‘labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyaṃ upasampada’nti. Alattha kho, ānanda, gavesī upāsako kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panānanda, gavesī bhikkhu eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsi. Aññataro ca panānanda, gavesī bhikkhu arahataṃ ahosi.

‘‘Atha kho, ānanda, tesa pañcannaṃ upāsakasatānaṃ etadahosi – ‘ayyo kho gavesī amhākaṃ bahūpakāro pubbaṅgamo samādapetā. Ayyo hi nāma gavesī kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissati. Kimaṅgaṃ pana maya’nti! Atha kho, ānanda, tāni pañca upāsakasatāni yena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavocuṃ – ‘labheyyāma mayaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyāma upasampada’nti. Alabhiṃsu kho, ānanda, tāni pañca upāsakasatāni kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike pabbajjaṃ, alabhiṃsu upasampadaṃ.

‘‘Atha kho, ānanda, gavesissa bhikkhuno etadahosi – ‘ahaṃ kho imassa anuttarassa vimuttisukhassa nikāmalābhī homi akicchalābhī akasiralābhī. Aho vatimānipi pañca bhikkhusatāni imassa anuttarassa vimuttisukhassa nikāmalābhino assu akicchalābhino akasiralābhino’ti. Atha kho, ānanda, tāni pañca bhikkhusatāni vūpakaṭṭhā [bhikkhusatāni ekekā vūpakaṭṭhā (syā. kaṃ.)] appamattā ātāpino pahitattā viharantā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihariṃsu. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññiṃsu’’.

‘‘Iti kho, ānanda, tāni pañca bhikkhusatāni gavesīpamukhāni uttaruttari [uttaruttariṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] paṇītapaṇītaṃ vāyamamānā anuttaraṃ vimuttiṃ sacchākaṃsu. Tasmātiha, ānanda, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘uttaruttari paṇītapaṇītaṃ vāyamamānā anuttaraṃ vimuttiṃ sacchikarissāmā’ti. Evañhi vo, ānanda, sikkhitabba’’nti. Dasamaṃ.

Upāsakavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Sārajjaṃ visārado nirayaṃ, veraṃ caṇḍālapañcamaṃ;
Pīti vaṇijjā rājāno, gihī ceva gavesinā.

(19) 4. Araññavaggo

1. Āraññikasuttaṃ

181. ‘‘Pañcime, bhikkhave, āraññikā [āraññatā (sabbattha) pari. 443 passitabbaṃ]. Katame pañca? Mandattā momūhattā āraññiko hoti, pāpiccho icchāpakato āraññiko hoti, ummādā cittakkhepā āraññiko hoti, vaṇṇitaṃ buddhehi buddhasāvakehīti āraññiko hoti, appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya pavivekaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva [idamaṭṭhitaṃyeva (sī. pī.)]

nissāya āraññiko hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca āraññikā. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ āraññikānaṃ yvāyaṃ āraññiko appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya pavivekaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya āraññiko hoti, ayaṃ imesaṃ pañcannaṃ āraññikānaṃ aggo ca seṭṭho ca mokkho [pāmokkho (a. ni. 4.95; 10.91)] ca uttamo ca pavaro ca.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gavā khīraṃ, khīramhā dadhi, dadhimhā navanītaṃ, navanītamhā sappi, sappimhā sappimaṇḍo, sappimaṇḍo [sappimhā sappimaṇḍo (ka.) saṃ. ni. 3.662] tattha aggamakkhāyati; evamevaṃ kho, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ āraññikānaṃ yvāyaṃ āraññiko appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya pavivekaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya āraññiko hoti, ayaṃ imesaṃ pañcannaṃ āraññikānaṃ aggo ca seṭṭho ca mokkho ca uttamo ca pavaro cā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Cīvarasuttaṃ

182. ‘‘Pañcime, bhikkhave, paṃsukūlikā. Katame pañca? Mandattā momūhattā paṃsukūliko hoti…pe… idamatthitaṃyeva nissāya paṃsukūliko hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca paṃsukūlikā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Rukkhamūlikasuttaṃ

183. ‘‘Pañcime, bhikkhave, rukkhamūlikā. Katame pañca? Mandattā momūhattā rukkhamūliko hoti…pe… idamatthitaṃyeva nissāya rukkhamūliko hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca rukkhamūlikā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Sosānikasuttaṃ

184. ‘‘Pañcime, bhikkhave, sosānikā. Katame pañca? Mandattā momūhattā sosāniko hoti…pe… idamatthitaṃyeva nissāya sosāniko hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca sosānikā’’ti. Catutthaṃ.

5. Abbhokāsikasuttaṃ

185. ‘‘Pañcime, bhikkhave, abbhokāsikā…pe…. Pañcamaṃ.

6. Nesajjikasuttaṃ

186. ‘‘Pañcime, bhikkhave, nesajjikā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Yathāsanthatikasuttaṃ

187. ‘‘Pañcime, bhikkhave, yathāsanthatikā…pe…. Sattamaṃ.

8. Ekāsanikasuttaṃ

188. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ekāsanikā…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Khalupacchābhattikasuttaṃ

189. ‘‘Pañcime, bhikkhave, khalupacchābhattikā…pe…. Navamaṃ.

10. Pattapiṇḍikasuttaṃ

190. ‘‘Pañcime, bhikkhave, pattapiṇḍikā. Katame pañca? Mandattā momūhattā pattapiṇḍiko hoti, pāpiccho icchāpakato pattapiṇḍiko hoti, ummādā cittakkhepā pattapiṇḍiko hoti, ‘vaṇṇitaṃ buddhehi buddhasāvakehī’ti pattapiṇḍiko hoti, appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya pavivekaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya pattapiṇḍiko hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca pattapiṇḍikā. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ pattapiṇḍikānaṃ yvāyaṃ pattapiṇḍiko appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya pavivekaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya pattapiṇḍiko hoti, ayaṃ imesaṃ pañcannaṃ pattapiṇḍikānaṃ aggo ca seṭṭho ca mokkho ca uttamo ca pavaro ca.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gavā khīraṃ, khīramhā dadhi, dadhimhā navanītaṃ, navanītamhā sappi, sappimhā sappimaṇḍo, sappimaṇḍo tattha aggamakkhāyati; evamevaṃ kho, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ pattapiṇḍikānaṃ yvāyaṃ pattapiṇḍiko appicchataṃyeva nissāya santuṭṭhiṃyeva nissāya sallekhaṃyeva nissāya pavivekaṃyeva nissāya idamatthitaṃyeva nissāya pattapiṇḍiko hoti, ayaṃ imesaṃ pañcannaṃ pattapiṇḍikānaṃ aggo ca seṭṭho ca mokkho ca uttamo ca pavaro cā’’ti. Dasamaṃ.

Araññavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Araññaṃ cīvaraṃ rukkha, susānaṃ abbhokāsikaṃ;
Nesajjaṃ santhataṃ ekāsanikaṃ, khalupacchāpiṇḍikena cāti.

(20) 5. Brāhmaṇavaggo

1. Soṇasuttaṃ

191. ‘‘Pañcime, bhikkhave, porāṇā brāhmaṇadhammā etarahi sunakhesu sandissanti, no brāhmaṇesu. Katame pañca? Pubbe sudaṃ [pubbassudaṃ (ka.)], bhikkhave, brāhmaṇā brāhmaṇiṃyeva gacchanti, no abrāhmaṇiṃ. Etarahi, bhikkhave, brāhmaṇā brāhmaṇimpi gacchanti, abrāhmaṇimpi gacchanti. Etarahi, bhikkhave, sunakhā sunakhiṃyeva gacchanti, no asunakhiṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo porāṇo brāhmaṇadhammo etarahi sunakhesu sandissati, no brāhmaṇesu.

‘‘Pubbe sudaṃ, bhikkhave, brāhmaṇā brāhmaṇiṃ utuniṃyeva gacchanti, no anutuniṃ. Etarahi, bhikkhave, brāhmaṇā brāhmaṇiṃ utunimpi gacchanti, anutunimpi gacchanti. Etarahi, bhikkhave, sunakhā sunakhiṃ utuniṃyeva gacchanti, no anutuniṃ. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo porāṇo brāhmaṇadhammo etarahi sunakhesu sandissati, no brāhmaṇesu.

‘‘Pubbe sudaṃ, bhikkhave, brāhmaṇā brāhmaṇiṃ neva kiṇanti no vikkiṇanti, sampiyeneva saṃvāsaṃ saṃbandhāya [saṃsaggatthāya (sī. pī.)] saṃpavattenti. Etarahi, bhikkhave, brāhmaṇā brāhmaṇiṃ kiṇantipi vikkiṇantipi, sampiyenapi saṃvāsaṃ saṃbandhāya saṃpavattenti. Etarahi, bhikkhave, sunakhā sunakhiṃ neva kiṇanti no vikkiṇanti, sampiyeneva saṃvāsaṃ saṃbandhāya saṃpavattenti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo porāṇo brāhmaṇadhammo etarahi sunakhesu sandissati, no brāhmaṇesu.

‘‘Pubbe sudaṃ, bhikkhave, brāhmaṇā na sannidhiṃ karonti dhanassapi dhaññassapi rajatassapi jātarūpassapi. Etarahi, bhikkhave, brāhmaṇā sannidhiṃ karonti dhanassapi dhaññassapi rajatassapi jātarūpassapi. Etarahi, bhikkhave, sunakhā na sannidhiṃ karonti dhanassapi dhaññassapi rajatassapi jātarūpassapi. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho porāṇo brāhmaṇadhammo etarahi sunakhesu sandissati, no brāhmaṇesu.

‘‘Pubbe sudaṃ, bhikkhave, brāhmaṇā sāyaṃ sāyamāsāya pāto pātarāsāya bhikkhaṃ pariyesanti. Etarahi, bhikkhave, brāhmaṇā yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā avasesaṃ ādāya pakkamanti. Etarahi, bhikkhave, sunakhā sāyaṃ sāyamāsāya pāto pātarāsāya bhikkhaṃ pariyesanti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo porāṇo brāhmaṇadhammo etarahi sunakhesu sandissati, no brāhmaṇesu. Ime kho, bhikkhave, pañca porāṇā brāhmaṇadhammā etarahi sunakhesu sandissanti, no brāhmaṇesū’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Doṇabrāhmaṇasuttaṃ

192. Atha kho doṇo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho doṇo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Sutaṃ metaṃ, bho gotama – ‘na samaṇo gotamo brāhmaṇe jiṇṇe vuḍḍhe mahallake addhagate vayoanuppatte abhivādeti vā paccuṭṭheti vā āsanena vā nimantetī’ti. Tayidaṃ, bho gotama, tatheva. Na hi bhavaṃ gotamo brāhmaṇe jiṇṇe vuḍḍhe mahallake addhagate vayoanuppatte abhivādeti vā paccuṭṭheti vā āsanena vā nimanteti. Tayidaṃ, bho gotama, na sampannamevā’’ti. ‘‘Tvampi no, doṇa, brāhmaṇo paṭijānāsī’’ti? ‘‘Yañhi taṃ, bho gotama, sammā vadamāno vadeyya – ‘brāhmaṇo ubhato sujāto – mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhito anupakkuṭṭho jātivādena, ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo’ti, mameva taṃ, bho gotama, sammā vadamāno vadeyya. Ahañhi, bho gotama, brāhmaṇo ubhato sujāto – mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo’’ti.

‘‘Ye kho, te doṇa, brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ tadanugāyanti tadanubhāsanti bhāsitamanubhāsanti sajjhāyitamanusajjhāyanti vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako, vāmako, vāmadevo, vessāmitto, yamadaggi [yamataggi (sī.) dī. ni. 1.284, 526, 536; ma. ni. 2.427; mahāva. 300; a. ni. 5.192 passitabbaṃ], aṅgīraso, bhāradvājo, vāseṭṭho, kassapo, bhagu; tyāssu’me pañca brāhmaṇe paññāpenti – brahmasamaṃ, devasamaṃ, mariyādaṃ, sambhinnamariyādaṃ, brāhmaṇacaṇḍālaṃyeva pañcamaṃ. Tesaṃ tvaṃ doṇa, katamo’’ti?

‘‘Na kho mayaṃ, bho gotama, pañca brāhmaṇe jānāma, atha kho mayaṃ brāhmaṇātveva jānāma. Sādhu me bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetu yathā ahaṃ ime pañca brāhmaṇe jāneyya’’nti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, suṇohi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ bho’’ti kho doṇo brāhmaṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Kathañca, doṇa, brāhmaṇo brahmasamo hoti? Idha, doṇa, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti – mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. So aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ [kodhāraṃ brahmacariyaṃ (syā. ka.)] carati mante adhīyamāno. Aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ caritvā mante adhīyitvā ācariyassa ācariyadhanaṃ pariyesati dhammeneva, no adhammena.

‘‘Tattha ca, doṇa, ko dhammo? Neva kasiyā na vaṇijjāya na gorakkhena na issatthena [na issattena (ka.)] na rājaporisena na sippaññatarena, kevalaṃ bhikkhācariyāya kapālaṃ anatimaññamāno. So ācariyassa ācariyadhanaṃ niyyādetvā [nīyyādetvā (sī.), nīyādetvā (pī.), niyyātetvā (katthaci)] kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. So evaṃ pabbajito samāno mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ tathā tatiyaṃ tathā catutthaṃ [catutthiṃ (sī.)], iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena [abyāpajjhena (ka.) abyābajjhena (?)] pharitvā viharati. Karuṇā…pe… muditā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ tathā tatiyaṃ tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So ime cattāro brahmavihāre bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ brahmalokaṃ upapajjati. Evaṃ kho, doṇa, brāhmaṇo brahmasamo hoti.

‘‘Kathañca, doṇa, brāhmaṇo devasamo hoti? Idha, doṇa, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti – mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. So aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ carati mante adhīyamāno. Aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ caritvā mante adhīyitvā ācariyassa ācariyadhanaṃ pariyesati dhammeneva, no adhammena. Tattha ca, doṇa, ko dhammo? Neva kasiyā na vaṇijjāya na gorakkhena na issatthena na rājaporisena na sippaññatarena, kevalaṃ bhikkhācariyāya kapālaṃ anatimaññamāno. So ācariyassa ācariyadhanaṃ niyyādetvā dāraṃ pariyesati dhammeneva, no adhammena.

‘‘Tattha ca, doṇa, ko dhammo? Neva kayena na vikkayena, brāhmaṇiṃyeva udakūpassaṭṭhaṃ. So brāhmaṇiṃyeva gacchati, na khattiyiṃ na vessiṃ na suddiṃ na caṇḍāliṃ na nesādiṃ na veniṃ [na veṇiṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] na rathakāriṃ na pukkusiṃ gacchati, na gabbhiniṃ gacchati, na pāyamānaṃ gacchati, na anutuniṃ gacchati. Kasmā ca, doṇa, brāhmaṇo na gabbhiniṃ gacchati? Sace, doṇa, brāhmaṇo gabbhiniṃ gacchati, atimīḷhajo nāma so hoti māṇavako vā māṇavikā [māṇavakī (ka.)] vā. Tasmā, doṇa, brāhmaṇo na gabbhiniṃ gacchati. Kasmā ca, doṇa, brāhmaṇo na pāyamānaṃ gacchati? Sace, doṇa, brāhmaṇo pāyamānaṃ gacchati, asucipaṭipīḷito nāma so hoti māṇavako vā māṇavikā vā. Tasmā, doṇa, brāhmaṇo na pāyamānaṃ gacchati. Tassa sā hoti brāhmaṇī neva kāmatthā na davatthā na ratatthā, pajatthāva brāhmaṇassa brāhmaṇī hoti. So methunaṃ uppādetvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. So evaṃ pabbajito samāno vivicceva kāmehi… pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So ime cattāro jhāne bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Evaṃ kho, doṇa, brāhmaṇo devasamo hoti.

‘‘Kathañca, doṇa, brāhmaṇo mariyādo hoti? Idha, doṇa, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti – mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. So aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ carati mante adhīyamāno. Aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ caritvā mante adhīyitvā ācariyassa ācariyadhanaṃ pariyesati dhammeneva, no adhammena. Tattha ca, doṇa, ko dhammo? Neva kasiyā na vaṇijjāya na gorakkhena na issatthena na rājaporisena na sippaññatarena, kevalaṃ bhikkhācariyāya kapālaṃ anatimaññamāno. So ācariyassa ācariyadhanaṃ niyyādetvā dāraṃ pariyesati dhammeneva, no adhammena.

‘‘Tattha ca, doṇa, ko dhammo? Neva kayena na vikkayena, brāhmaṇiṃyeva udakūpassaṭṭhaṃ. So brāhmaṇiṃyeva gacchati, na khattiyiṃ na vessiṃ na suddiṃ na caṇḍāliṃ na nesādiṃ na veniṃ na rathakāriṃ na pukkusiṃ gacchati, na gabbhiniṃ gacchati, na pāyamānaṃ gacchati, na anutuniṃ gacchati. Kasmā ca, doṇa, brāhmaṇo na gabbhiniṃ gacchati? Sace, doṇa, brāhmaṇo gabbhiniṃ gacchati, atimīḷhajo nāma so hoti māṇavako vā māṇavikā vā. Tasmā, doṇa, brāhmaṇo na gabbhiniṃ gacchati. Kasmā ca, doṇa, brāhmaṇo na pāyamānaṃ gacchati? Sace, doṇa, brāhmaṇo pāyamānaṃ gacchati, asucipaṭipīḷito nāma so hoti māṇavako vā māṇavikā vā. Tasmā, doṇa, brāhmaṇo na pāyamānaṃ gacchati. Tassa sā hoti brāhmaṇī neva kāmatthā na davatthā na ratatthā, pajatthāva brāhmaṇassa brāhmaṇī hoti. So methunaṃ uppādetvā tameva puttassādaṃ nikāmayamāno kuṭumbaṃ ajjhāvasati, na agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Yāva porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ mariyādo tattha tiṭṭhati, taṃ na vītikkamati. ‘Yāva porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ mariyādo tattha brāhmaṇo ṭhito taṃ na vītikkamatī’ti, kho, doṇa, tasmā brāhmaṇo mariyādoti vuccati. Evaṃ kho, doṇa, brāhmaṇo mariyādo hoti.

‘‘Kathañca, doṇa, brāhmaṇo sambhinnamariyādo hoti? Idha, doṇa, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti –

mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. So aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ carati mante adhīyamāno. Aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ caritvā mante adhīyitvā ācariyassa ācariyadhanaṃ pariyesati dhammeneva, no adhammena.

‘‘Tattha ca, doṇa, ko dhammo? Neva kasiyā na vaṇijjāya na gorakkhena na issatthena na rājaporisena na sippaññatarena, kevalaṃ bhikkhācariyāya kapālaṃ anatimaññamāno. So ācariyassa ācariyadhanaṃ niyyādetvā dāraṃ pariyesati dhammenapi adhammenapi kayenapi vikkayenapi brāhmaṇimpi udakūpassaṭṭhaṃ. So brāhmaṇimpi gacchati khattiyimpi gacchati vessimpi gacchati suddimpi gacchati caṇḍālimpi gacchati nesādimpi gacchati venimpi gacchati rathakārimpi gacchati pukkusimpi gacchati gabbhinimpi gacchati pāyamānampi gacchati utunimpi gacchati anutunimpi gacchati. Tassa sā hoti brāhmaṇī kāmatthāpi davatthāpi ratatthāpi pajatthāpi brāhmaṇassa brāhmaṇī hoti. Yāva porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ mariyādo tattha na tiṭṭhati, taṃ vītikkamati. ‘Yāva porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ mariyādo tattha brāhmaṇo na ṭhito taṃ vītikkamatī’ti kho, doṇa, tasmā brāhmaṇo sambhinnamariyādoti vuccati. Evaṃ kho, doṇa, brāhmaṇo sambhinnamariyādo hoti.

‘‘Kathañca, doṇa, brāhmaṇo brāhmaṇacaṇḍālo hoti? Idha, doṇa, brāhmaṇo ubhato sujāto hoti – mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. So aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ carati mante adhīyamāno. Aṭṭhacattālīsavassāni komārabrahmacariyaṃ caritvā mante adhīyitvā ācariyassa ācariyadhanaṃ pariyesati dhammenapi adhammenapi kasiyāpi vaṇijjāyapi gorakkhenapi issatthenapi rājaporisenapi sippaññatarenapi, kevalampi bhikkhācariyāya, kapālaṃ anatimaññamāno.

‘‘So ācariyassa ācariyadhanaṃ niyyādetvā dāraṃ pariyesati dhammenapi adhammenapi kayenapi vikkayenapi brāhmaṇimpi udakūpassaṭṭhaṃ. So brāhmaṇimpi gacchati khattiyimpi gacchati vessimpi gacchati suddimpi gacchati caṇḍālimpi gacchati nesādimpi gacchati venimpi gacchati rathakārimpi gacchati pukkusimpi gacchati gabbhinimpi gacchati pāyamānampi gacchati utunimpi gacchati anutunimpi gacchati. Tassa sā hoti brāhmaṇī kāmatthāpi davatthāpi ratatthāpi pajatthāpi brāhmaṇassa brāhmaṇī hoti. So sabbakammehi jīvikaṃ [jīvitaṃ (ka.)] kappeti. Tamenaṃ brāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘kasmā bhavaṃ brāhmaṇo paṭijānamāno sabbakammehi jīvikaṃ kappetī’ti? So evamāha – ‘seyyathāpi, bho, aggi sucimpi ḍahati asucimpi ḍahati, na ca tena aggi upalippati [upalimpati (ka.)]; evamevaṃ kho, bho, sabbakammehi cepi brāhmaṇo jīvikaṃ kappeti, na ca tena brāhmaṇo upalippati’. ‘Sabbakammehi jīvikaṃ kappetī’ti kho, doṇa, tasmā brāhmaṇo brāhmaṇacaṇḍāloti vuccati. Evaṃ kho, doṇa, brāhmaṇo brāhmaṇacaṇḍālo hoti.

‘‘Ye kho te, doṇa, brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro yesamidaṃ etarahi brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samīhitaṃ tadanugāyanti tadanubhāsanti bhāsitamanubhāsanti sajjhāyitamanusajjhāyanti vācimanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako, vāmako, vāmadevo, vessāmitto, yamadaggi, aṅgīraso, bhāradvājo, vāseṭṭho, kassapo, bhagu; tyāssume pañca brāhmaṇe paññāpenti – brahmasamaṃ, devasamaṃ, mariyādaṃ, sambhinnamariyādaṃ, brāhmaṇacaṇḍālaṃyeva pañcamaṃ. Tesaṃ tvaṃ, doṇa, katamo’’ti?

‘‘Evaṃ sante mayaṃ, bho gotama, brāhmaṇacaṇḍālampi na pūrema. Abhikkantaṃ, bho gotama… pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Dutiyaṃ.

3. Saṅgāravasuttaṃ

193. Atha kho saṅgāravo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho saṅgāravo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo, yena kadāci dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā? Ko pana, bho gotama, hetu ko paccayo, yena kadāci dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā’’ti?

‘‘Yasmiṃ, brāhmaṇa, samaye kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā. Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto saṃsaṭṭho lākhāya vā haliddiyā vā nīliyā vā mañjiṭṭhāya vā. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ nappajāneyya na passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati byāpādaparetena, uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā. Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto agginā santatto ukkudhito [ukkaṭṭhito (sī. pī.), ukkuṭṭhito (syā. kaṃ.)] ussadakajāto [usumakajāto (katthaci), ussurakajāto (ka.), usmudakajāto (ma. ni. 3 majjhimanikāye)]. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ nappajāneyya na passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati byāpādaparetena, uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati thinamiddhaparetena, uppannassa ca thinamiddhassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā. Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto sevālapaṇakapariyonaddho. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ nappajāneyya na passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati thinamiddhaparetena, uppannassa ca thinamiddhassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati uddhaccakukkuccaparetena, uppannassa ca uddhaccakukkuccassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā. Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto vāterito calito bhanto ūmijāto [ummijāto (pī.)]. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ nappajāneyya na passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati uddhaccakukkuccaparetena, uppannassa ca uddhaccakukkuccassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā. Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto āvilo luḷito kalalībhūto andhakāre nikkhitto. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ nappajāneyya na passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ nappajānāti na passati, dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Yasmiñca kho, brāhmaṇa, samaye na kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati na kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ pajānāti passati, paratthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ pajānāti passati, ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ pajānāti passati, dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā. Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto asaṃsaṭṭho lākhāya vā haliddiyā vā nīliyā vā mañjiṭṭhāya vā. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ pajāneyya passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati…pe….

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati…pe… seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto agginā asantatto anukkudhito anussadakajāto. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ pajāneyya passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati…pe….

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati…pe… seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto na sevālapaṇakapariyonaddho. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ pajāneyya passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati…pe….

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati…pe… seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto na vāterito na calito na bhanto na ūmijāto. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ pajāneyya passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati …pe….

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati na vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ pajānāti passati, paratthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ pajānāti passati, ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ pajānāti passati, dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā. Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto accho vippasanno anāvilo āloke nikkhitto. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ pajāneyya passeyya. Evamevaṃ kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati na vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ pajānāti passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ pajānāti passati, dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Ayaṃ kho, brāhmaṇa, hetu ayaṃ paccayo, yena kadāci dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā. Ayaṃ pana, brāhmaṇa, hetu ayaṃ paccayo, yena kadāci dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā’’ti.

‘‘Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Tatiyaṃ.

4. Kāraṇapālīsuttaṃ

194. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena kāraṇapālī [karaṇapālī (ka.)] brāhmaṇo licchavīnaṃ kammantaṃ kāreti. Addasā kho kāraṇapālī brāhmaṇo piṅgiyāniṃ brāhmaṇaṃ dūratova āgacchantaṃ; disvā piṅgiyāniṃ brāhmaṇaṃ etadavoca –

‘‘Handa, kuto nu bhavaṃ piṅgiyānī āgacchati divā divassā’’ti? ‘‘Itohaṃ [idhāhaṃ (syā. kaṃ.), ito hi kho ahaṃ (ma. ni. 1.288)], bho, āgacchāmi samaṇassa gotamassa santikā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññati bhavaṃ, piṅgiyānī, samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ? Paṇḍito maññe’’ti? ‘‘Ko cāhaṃ, bho, ko ca samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jānissāmi! Sopi nūnassa tādisova yo samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyyā’’ti! ‘‘Uḷārāya khalu bhavaṃ, piṅgiyānī, samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsāya pasaṃsatī’’ti. ‘‘Ko cāhaṃ, bho, ko ca samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsissāmi! Pasatthappasatthova [pasaṭṭhapasaṭṭho ca (syā. kaṃ. ka.)] so bhavaṃ gotamo seṭṭho devamanussāna’’nti. ‘‘Kiṃ pana bhavaṃ, piṅgiyānī, atthavasaṃ sampassamāno samaṇe gotame evaṃ abhippasanno’’ti?

‘‘Seyyathāpi, bho, puriso aggarasaparititto na aññesaṃ hīnānaṃ rasānaṃ piheti; evamevaṃ kho, bho, yato yato tassa bhoto gotamassa dhammaṃ suṇāti – yadi suttaso, yadi geyyaso, yadi veyyākaraṇaso, yadi abbhutadhammaso – tato tato na aññesaṃ puthusamaṇabrāhmaṇappavādānaṃ piheti.

‘‘Seyyathāpi, bho, puriso jighacchādubbalyapareto madhupiṇḍikaṃ adhigaccheyya. So yato yato sāyetha, labhateva [sāyeyya, labhetheva (ma. ni. 1.205)] sādurasaṃ asecanakaṃ; evamevaṃ kho, bho, yato yato tassa bhoto gotamassa dhammaṃ suṇāti – yadi suttaso, yadi geyyaso, yadi veyyākaraṇaso, yadi abbhutadhammaso – tato tato labhateva attamanataṃ, labhati cetaso pasādaṃ.

‘‘Seyyathāpi, bho, puriso candanaghaṭikaṃ adhigaccheyya – haricandanassa vā lohitacandanassa vā. So yato yato ghāyetha – yadi mūlato, yadi majjhato, yadi aggato – adhigacchateva [adhigacchetheva (?)] surabhigandhaṃ asecanakaṃ; evamevaṃ kho, bho, yato yato tassa bhoto gotamassa dhammaṃ suṇāti – yadi suttaso, yadi geyyaso, yadi veyyākaraṇaso, yadi abbhutadhammaso – tato tato adhigacchati pāmojjaṃ adhigacchati somanassaṃ.

‘‘Seyyathāpi, bho, puriso ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Tassa kusalo bhisakko ṭhānaso ābādhaṃ nīhareyya; evamevaṃ kho, bho, yato yato tassa bhoto gotamassa dhammaṃ suṇāti – yadi suttaso, yadi geyyaso, yadi veyyākaraṇaso, yadi abbhutadhammaso – tato tato sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā abbhatthaṃ gacchanti.

‘‘Seyyathāpi, bho, pokkharaṇī acchodakā sātodakā sītodakā setakā supatitthā ramaṇīyā. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito. So taṃ pokkharaṇiṃ ogāhetvā nhātvā ca pivitvā ca sabbadarathakilamathapariḷāhaṃ paṭippassambheyya. Evamevaṃ kho, bho, yato yato tassa bhoto gotamassa dhammaṃ suṇāti – yadi suttaso, yadi geyyaso, yadi veyyākaraṇaso, yadi abbhutadhammaso – tato tato sabbadarathakilamathapariḷāhā paṭippassambhantī’’ti.

Evaṃ vutte kāraṇapālī brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dakkhiṇaṃ jāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ nihantvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa;
Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa;
Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassā’’ti.

‘‘Abhikkantaṃ, bho piṅgiyāni, abhikkantaṃ, bho piṅgiyāni! Seyyathāpi, bho piṅgiyāni, nikkujjitaṃ [nikujjitaṃ (ka.)] vā ukkujjeyya paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā piṅgiyāninā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bho piṅgiyāni, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ piṅgiyānī dhāretu, ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Catutthaṃ.

5. Piṅgiyānīsuttaṃ

195. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena pañcamattāni licchavisatāni bhagavantaṃ payirupāsanti. Appekacce licchavī nīlā honti nīlavaṇṇā nīlavatthā nīlālaṅkārā, appekacce licchavī pītā honti pītavaṇṇā pītavatthā pītālaṅkārā, appekacce licchavī lohitakā honti lohitakavaṇṇā lohitakavatthā lohitakālaṅkārā, appekacce licchavī odātā honti odātavaṇṇā odātavatthā odātālaṅkārā. Tyassudaṃ bhagavā atirocati vaṇṇena ceva yasasā ca.

Atha kho piṅgiyānī brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ, bhagavā, paṭibhāti maṃ, sugatā’’ti. ‘‘Paṭibhātu taṃ piṅgiyānī’’ti bhagavā avoca. Atha kho piṅgiyānī brāhmaṇo bhagavato sammukhā sāruppāya gāthāya abhitthavi –

> ‘‘Padmaṃ [padumaṃ (ka.) saṃ. ni. 1.132] yathā kokanadaṃ [kokanudaṃ (syā. kaṃ.)] sugandhaṃ,
> Pāto siyā phullamavītagandhaṃ;
> Aṅgīrasaṃ passa virocamānaṃ,
> Tapantamādiccamivantalikkhe’’ti.

Atha kho te licchavī pañcahi uttarāsaṅgasatehi piṅgiyāniṃ brāhmaṇaṃ acchādesuṃ. Atha kho piṅgiyānī brāhmaṇo tehi pañcahi uttarāsaṅgasatehi bhagavantaṃ acchādesi.

Atha kho bhagavā te licchavī etadavoca – ‘‘pañcannaṃ, licchavī, ratanānaṃ pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Katamesaṃ pañcannaṃ? Tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pātubhāvo dullabho lokasmiṃ. Tathāgatappaveditassa dhammavinayassa desetā puggalo dullabho lokasmiṃ. Tathāgatappaveditassa dhammavinayassa desitassa viññātā puggalo dullabho lokasmiṃ. Tathāgatappaveditassa dhammavinayassa desitassa viññātā dhammānudhammappaṭipanno puggalo dullabho lokasmiṃ. Kataññū katavedī puggalo dullabho lokasmiṃ. Imesaṃ kho, licchavī, pañcannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo dullabho lokasmi’’nti [a. ni. 5.143]. Pañcamaṃ.

6. Mahāsupinasuttaṃ

196. ‘‘Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato pañca mahāsupinā pāturahesuṃ. Katame pañca? Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ayaṃ mahāpathavī mahāsayanaṃ ahosi, himavā pabbatarājā bibbohanaṃ [bibbohanaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), bimba + ohanaṃ = iti padavibhāgo] ahosi, puratthime samudde vāmo hattho ohito ahosi, pacchime samudde dakkhiṇo hattho ohito ahosi, dakkhiṇe samudde ubho pādā ohitā ahesuṃ. Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ayaṃ paṭhamo mahāsupino pāturahosi.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato tiriyā nāma tiṇajāti nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosi. Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ayaṃ dutiyo mahāsupino pāturahosi.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato setā kimī kaṇhasīsā pādehi ussakkitvā ( ) [(agganakhato) katthaci dissati] yāva jāṇumaṇḍalā paṭicchādesuṃ. Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ayaṃ tatiyo mahāsupino pāturahosi.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato cattāro sakuṇā nānāvaṇṇā catūhi disāhi āgantvā pādamūle nipatitvā sabbasetā sampajjiṃsu. Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ayaṃ catuttho mahāsupino pāturahosi.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno mahato mīḷhapabbatassa uparūpari caṅkamati alippamāno mīḷhena. Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ayaṃ pañcamo mahāsupino pāturahosi.

‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ayaṃ mahāpathavī mahāsayanaṃ ahosi, himavā pabbatarājā bibbohanaṃ ahosi, puratthime samudde vāmo hattho ohito ahosi, pacchime samudde dakkhiṇo hattho ohito ahosi, dakkhiṇe samudde ubho pādā ohitā ahesuṃ; tathāgatena, bhikkhave, arahatā sammāsambuddhena anuttarā sammāsambodhi abhisambuddhā. Tassā abhisambodhāya ayaṃ paṭhamo mahāsupino pāturahosi.

‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato tiriyā nāma tiṇajāti nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosi; tathāgatena, bhikkhave, arahatā sammāsambuddhena ariyo aṭṭhaṅgiko maggo abhisambujjhitvā yāva devamanussehi suppakāsito. Tassa abhisambodhāya ayaṃ dutiyo mahāsupino pāturahosi.

‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato setā kimī kaṇhasīsā pādehi ussakkitvā yāva jāṇumaṇḍalā paṭicchādesuṃ; bahū, bhikkhave, gihī odātavasanā tathāgataṃ pāṇupetā [pāṇupetaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] saraṇaṃ gatā. Tassa abhisambodhāya ayaṃ tatiyo mahāsupino pāturahosi.

‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato cattāro sakuṇā nānāvaṇṇā catūhi disāhi āgantvā pādamūle nipatitvā sabbasetā sampajjiṃsu; cattārome, bhikkhave, vaṇṇā khattiyā brāhmaṇā vessā suddā te tathāgatappavedite dhammavinaye agārasmā anagāriyaṃ pabbajitvā anuttaraṃ vimuttiṃ sacchikaronti. Tassa abhisambodhāya ayaṃ catuttho mahāsupino pāturahosi.

‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno mahato mīḷhapabbatassa uparūpari caṅkamati alippamāno mīḷhena; lābhī, bhikkhave, tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, taṃ [tattha ca (sī. syā. kaṃ. pī.)] tathāgato agathito [agadhito (syā. pī. ka.)] amucchito anajjhosanno [anajjhāpanno (ka.) anajjhopanno (sī. syā.)] ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati. Tassa abhisambodhāya ayaṃ pañcamo mahāsupino pāturahosi.

‘‘Tathāgatassa, bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ime pañca mahāsupinā pāturahesu’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Vassasuttaṃ

197. ‘‘Pañcime, bhikkhave, vassassa antarāyā, yaṃ nemittā [nemittakā (katthaci)] na jānanti, yattha nemittānaṃ cakkhu na kamati. Katame pañca? Upari, bhikkhave, ākāse tejodhātu pakuppati. Tena uppannā meghā paṭivigacchanti. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo vassassa antarāyo, yaṃ nemittā na jānanti, yattha nemittānaṃ cakkhu na kamati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, upari ākāse vāyodhātu pakuppati. Tena uppannā meghā paṭivigacchanti. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo vassassa antarāyo, yaṃ nemittā na jānanti, yattha nemittānaṃ cakkhu na kamati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rāhu asurindo pāṇinā udakaṃ sampaṭicchitvā mahāsamudde chaḍḍeti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo vassassa antarāyo, yaṃ nemittā na jānanti, yattha nemittānaṃ cakkhu na kamati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, vassavalāhakā devā pamattā honti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho vassassa antarāyo, yaṃ nemittā na jānanti, yattha nemittānaṃ cakkhu na kamati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, manussā adhammikā honti. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo vassassa antarāyo, yaṃ nemittā na jānanti, yattha nemittānaṃ cakkhu na kamati. Ime kho, bhikkhave, pañca vassassa antarāyā, yaṃ nemittā na jānanti, yattha nemittānaṃ cakkhu na kamatī’’ti. Sattamaṃ.

8. Vācāsuttaṃ

198. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatā vācā subhāsitā hoti, no dubbhāsitā, anavajjā ca ananuvajjā ca viññūnaṃ [ananuvajjā viññūnaṃ (syā. kaṃ.)]. Katamehi pañcahi? Kālena ca bhāsitā hoti, saccā ca bhāsitā hoti, saṇhā ca bhāsitā hoti, atthasaṃhitā ca bhāsitā hoti, mettacittena ca bhāsitā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgatā vācā subhāsitā hoti, no dubbhāsitā, anavajjā ca ananuvajjā ca viññūna’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Kulasuttaṃ

199. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, sīlavanto pabbajitā kulaṃ upasaṅkamanti, tattha manussā pañcahi ṭhānehi bahuṃ puññaṃ pasavanti. Katamehi pañcahi? Yasmiṃ, bhikkhave, samaye sīlavante pabbajite kulaṃ upasaṅkamante manussā disvā cittāni pasādenti [pasīdanti (syā. kaṃ. ka.)], saggasaṃvattanikaṃ, bhikkhave, taṃ kulaṃ tasmiṃ samaye paṭipadaṃ paṭipannaṃ hoti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye sīlavante pabbajite kulaṃ upasaṅkamante manussā paccuṭṭhenti abhivādenti āsanaṃ denti, uccākulīnasaṃvattanikaṃ, bhikkhave, taṃ kulaṃ tasmiṃ samaye paṭipadaṃ paṭipannaṃ hoti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye sīlavante pabbajite kulaṃ upasaṅkamante manussā maccheramalaṃ paṭivinenti [paṭivinodenti (sī. pī.)], mahesakkhasaṃvattanikaṃ, bhikkhave, taṃ kulaṃ tasmiṃ samaye paṭipadaṃ paṭipannaṃ hoti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye sīlavante pabbajite kulaṃ upasaṅkamante manussā yathāsatti yathābalaṃ saṃvibhajanti, mahābhogasaṃvattanikaṃ, bhikkhave, taṃ kulaṃ tasmiṃ samaye paṭipadaṃ paṭipannaṃ hoti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye sīlavante pabbajite kulaṃ upasaṅkamante manussā paripucchanti paripañhanti dhammaṃ suṇanti, mahāpaññāsaṃvattanikaṃ, bhikkhave, taṃ kulaṃ tasmiṃ samaye paṭipadaṃ paṭipannaṃ hoti. Yaṃ, bhikkhave, sīlavanto pabbajitā kulaṃ upasaṅkamanti, tattha manussā imehi pañcahi ṭhānehi bahuṃ puññaṃ pasavantī’’ti. Navamaṃ.

10. Nissāraṇīyasuttaṃ

200. ‘‘Pañcimā, bhikkhave, nissāraṇīyā [nissaraṇīyā (pī.), nissaraṇiyā (dī. ni. 3.321)] dhātuyo. Katamā pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhuno kāmaṃ [kāme (syā. kaṃ.) dī. ni. 3.321] manasikaroto kāmesu cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Nekkhammaṃ kho panassa manasikaroto nekkhamme cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ [sukataṃ (pī. ka.)] subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ suvisaṃyuttaṃ [visaṃyuttaṃ (katthaci, dī. ni. 3.321)] kāmehi; ye ca kāmapaccayā uppajjanti āsavā vighātapariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vediyati. Idamakkhātaṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno byāpādaṃ manasikaroto byāpāde cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Abyāpādaṃ kho panassa manasikaroto abyāpāde cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ suvisaṃyuttaṃ byāpādena; ye ca byāpādapaccayā uppajjanti āsavā vighātapariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vediyati. Idamakkhātaṃ byāpādassa nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno vihesaṃ manasikaroto vihesāya cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Avihesaṃ kho panassa manasikaroto avihesāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ suvisaṃyuttaṃ vihesāya; ye ca vihesāpaccayā uppajjanti āsavā vighātapariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vediyati. Idamakkhātaṃ vihesāya nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno rūpaṃ manasikaroto rūpe cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Arūpaṃ kho panassa manasikaroto arūpe cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ suvisaṃyuttaṃ rūpehi; ye ca rūpapaccayā uppajjanti āsavā vighātapariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vediyati. Idamakkhātaṃ rūpānaṃ nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno sakkāyaṃ manasikaroto sakkāye cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Sakkāyanirodhaṃ kho panassa manasikaroto sakkāyanirodhe cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ suvisaṃyuttaṃ sakkāyena; ye ca sakkāyapaccayā uppajjanti āsavā vighātapariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vediyati. Idamakkhātaṃ sakkāyassa nissaraṇaṃ.

‘‘Tassa kāmanandīpi nānuseti, byāpādanandīpi nānuseti, vihesānandīpi nānuseti, rūpanandīpi nānuseti, sakkāyanandīpi nānuseti (so) [( ) katthaci natthi] kāmanandiyāpi ananusayā, byāpādanandiyāpi ananusayā, vihesānandiyāpi ananusayā, rūpanandiyāpi ananusayā, sakkāyanandiyāpi ananusayā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu niranusayo, acchecchi [acchejji (syā. kaṃ. ka.)] taṇhaṃ, vivattayi [vāvattayi (sī.)] saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassa. Imā kho, bhikkhave, pañca nissāraṇīyā dhātuyo’’ti. Dasamaṃ.

Brāhmaṇavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Soṇo doṇo saṅgāravo, kāraṇapālī ca piṅgiyānī;
Supinā ca vassā vācā, kulaṃ nissāraṇīyena cāti.

Catutthaṃpaṇṇāsakaṃ samatto.

5. Pañcamapaṇṇāsakaṃ

(21) 1. Kimilavaggo

1. Kimilasuttaṃ

201. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kimilāyaṃ [kimbilāyaṃ (sī. pī.) a. ni. 6.40; 7.59] viharati veḷuvane. Atha kho āyasmā kimilo [kimbilo (sī. syā. kaṃ. pī.)] yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā kimilo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo, yena tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hotī’’ti? ‘‘Idha, kimila, tathāgate parinibbute bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo satthari agāravā viharanti appatissā, dhamme agāravā viharanti appatissā, saṅghe agāravā viharanti appatissā, sikkhāya agāravā viharanti appatissā, aññamaññaṃ agāravā viharanti appatissā. Ayaṃ kho, kimila, hetu ayaṃ paccayo, yena tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hotī’’ti.

‘‘Ko pana, bhante, hetu ko paccayo, yena tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti? ‘‘Idha, kimila, tathāgate parinibbute bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo satthari sagāravā viharanti sappatissā, dhamme sagāravā viharanti sappatissā, saṅghe sagāravā viharanti sappatissā, sikkhāya sagāravā viharanti sappatissā, aññamaññaṃ sagāravā viharanti sappatissā. Ayaṃ kho, kimila, hetu ayaṃ paccayo, yena tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dhammassavanasuttaṃ

202. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā dhammassavane. Katame pañca? Assutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ vitarati [vihanati (syā. kaṃ. pī. ka.)], diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittamassa pasīdati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā dhammassavane’’ti. Dutiyaṃ.

3. Assājānīyasuttaṃ

203. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato rañño bhadro [bhaddo (pī.)] assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅgantveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Katamehi pañcahi? Ajjavena, javena, maddavena, khantiyā, soraccena – imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato rañño bhadro assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo, rañño aṅgantveva saṅkhaṃ gacchati. ‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

‘‘Katamehi pañcahi? Ajjavena, javena, maddavena, khantiyā, soraccena – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Balasuttaṃ

204. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, hiribalaṃ, ottappabalaṃ, vīriyabalaṃ, paññābalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca balānī’’ti. Catutthaṃ.

5. Cetokhilasuttaṃ

205. [a. ni. 9.71; ma. ni. 1.185; dī. ni. 3.319] ‘‘Pañcime, bhikkhave, cetokhilā. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ paṭhamo cetokhilo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhamme kaṅkhati…pe… saṅghe kaṅkhati…pe… sikkhāya kaṅkhati…pe… sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto. Yo so, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ pañcamo cetokhilo. Ime kho, bhikkhave, pañca cetokhilā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Vinibandhasuttaṃ

206. [a. ni. 9.72; dī. ni. 3.320] ‘‘Pañcime, bhikkhave, cetasovinibandhā [cetovinibaddhā (sāratthadīpanīṭīkāyaṃ)]. Katame pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāmesu avītarāgo [avigatarāgo (ka.)] hoti avigatacchando avigatapemo avigatapipāso avigatapariḷāho avigatataṇho. Yo so, bhikkhave, bhikkhu kāmesu avītarāgo hoti avigatacchando avigatapemo avigatapipāso avigatapariḷāho avigatataṇho, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ paṭhamo cetasovinibandho.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu kāye avītarāgo hoti…pe… rūpe avītarāgo hoti…pe… yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati…pe… aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti. Yo so, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ pañcamo cetasovinibandho. Ime kho, bhikkhave, pañca cetasovinibandhā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Yāgusuttaṃ

207. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā yāguyā. Katame pañca? Khuddaṃ [khudaṃ (sī. pī.) khudhāti sakkatānulomaṃ. mahāva. 282] paṭihanati, pipāsaṃ paṭivineti, vātaṃ anulometi, vatthiṃ sodheti, āmāvasesaṃ pāceti. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā yāguyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Dantakaṭṭhasuttaṃ

208. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā dantakaṭṭhassa akhādane. Katame pañca? Acakkhussaṃ, mukhaṃ duggandhaṃ hoti, rasaharaṇiyo na visujjhanti, pittaṃ semhaṃ bhattaṃ pariyonandhati [pariyonaddhanti (sī. pī.), pariyonaddhati (syā. kaṃ. ka.) cūḷava. 282 passitabbaṃ], bhattamassa nacchādeti. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā dantakaṭṭhassa akhādane.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā dantakaṭṭhassa khādane. Katame pañca? Cakkhussaṃ, mukhaṃ na duggandhaṃ hoti, rasaharaṇiyo visujjhanti, pittaṃ semhaṃ bhattaṃ na pariyonandhati, bhattamassa chādeti. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā dantakaṭṭhassa khādane’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Gītassarasuttaṃ

209. [cūḷava. 249] ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā āyatakena gītassarena dhammaṃ bhaṇantassa. Katame pañca? Attanāpi tasmiṃ sare sārajjati, parepi tasmiṃ sare sārajjanti, gahapatikāpi ujjhāyanti –

‘yatheva mayaṃ gāyāma, evamevaṃ kho samaṇā sakyaputtiyā gāyantī’ti, sarakuttimpi nikāmayamānassa samādhissa bhaṅgo hoti, pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā āyatakena gītassarena dhammaṃ bhaṇantassā’’ti. Navamaṃ.

10. Muṭṭhassatisuttaṃ

210. [mahāva. 353] ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā muṭṭhassatissa asampajānassa niddaṃ okkamayato. Katame pañca? Dukkhaṃ supati, dukkhaṃ paṭibujjhati, pāpakaṃ supinaṃ passati, devatā na rakkhanti, asuci muccati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā muṭṭhassatissa asampajānassa niddaṃ okkamayato.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā upaṭṭhitassatissa sampajānassa niddaṃ okkamayato. Katame pañca? Sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, devatā rakkhanti, asuci na muccati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā upaṭṭhitassatissa sampajānassa niddaṃ okkamayato’’ti. Dasamaṃ.

Kimilavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Kimilo dhammassavanaṃ, ājānīyo balaṃ khilaṃ;
Vinibandhaṃ yāgu kaṭṭhaṃ, gītaṃ muṭṭhassatinā cāti.

(22) 2. Akkosakavaggo

1. Akkosakasuttaṃ

211. ‘‘Yo so, bhikkhave, bhikkhu akkosakaparibhāsako ariyūpavādī sabrahmacārīnaṃ, tassa pañca ādīnavā pāṭikaṅkhā. Katame pañca? Pārājiko vā hoti chinnaparipantho [chinnaparibandho (ka.)], aññataraṃ vā saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ āpajjati, bāḷhaṃ vā rogātaṅkaṃ phusati, sammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu akkosakaparibhāsako ariyūpavādī sabrahmacārīnaṃ, tassa ime pañca ādīnavā pāṭikaṅkhā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Bhaṇḍanakārakasuttaṃ

212. ‘‘Yo so, bhikkhave, bhikkhu bhaṇḍanakārako kalahakārako vivādakārako bhassakārako saṅghe adhikaraṇakārako, tassa pañca ādīnavā pāṭikaṅkhā. Katame pañca? Anadhigataṃ nādhigacchati, adhigatā [adhigataṃ (sabbattha)] parihāyati, pāpako kittisaddo abbhuggacchati, sammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu bhaṇḍanakārako kalahakārako vivādakārako bhassakārako saṅghe adhikaraṇakārako, tassa ime pañca ādīnavā pāṭikaṅkhā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sīlasuttaṃ

213. [mahāva. 209; dī. ni. 3.316] ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā. Katame pañca? Idha, bhikkhave, dussīlo sīlavipanno pamādādhikaraṇaṃ mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, dussīlassa sīlavipannassa pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, dussīlo sīlavipanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ, yadi brāhmaṇaparisaṃ, yadi gahapatiparisaṃ, yadi samaṇaparisaṃ – avisārado upasaṅkamati maṅkubhūto. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, dussīlo sīlavipanno sammūḷho kālaṃ karoti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, dussīlo sīlavipanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāya. Katame pañca? Idha, bhikkhave, sīlavā sīlasampanno appamādādhikaraṇaṃ mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigacchati. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sīlavā sīlasampanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ, yadi brāhmaṇaparisaṃ, yadi gahapatiparisaṃ, yadi samaṇaparisaṃ – visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto. Ayaṃ bhikkhave, tatiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sīlavā sīlasampanno asammūḷho kālaṃ karoti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāyā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Bahubhāṇisuttaṃ

214. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā bahubhāṇismiṃ puggale. Katame pañca? Musā bhaṇati, pisuṇaṃ bhaṇati, pharusaṃ bhaṇati, samphappalāpaṃ bhaṇati, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā bahubhāṇismiṃ puggale.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā mantabhāṇismiṃ puggale. Katame pañca? Na musā bhaṇati, na pisuṇaṃ bhaṇati, na pharusaṃ bhaṇati, na samphappalāpaṃ bhaṇati, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā mantabhāṇismiṃ puggale’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamaakkhantisuttaṃ

215. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā akkhantiyā. Katame pañca? Bahuno janassa appiyo hoti amanāpo, verabahulo ca hoti, vajjabahulo ca, sammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā akkhantiyā.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā khantiyā. Katame pañca? Bahuno janassa piyo hoti manāpo, na verabahulo hoti, na vajjabahulo, asammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā khantiyā''ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaakkhantisuttaṃ

216. ''Pañcime, bhikkhave, ādīnavā akkhantiyā. Katame pañca? Bahuno janassa appiyo hoti amanāpo, luddo ca hoti, vippaṭisārī ca, sammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā akkhantiyā.

''Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā khantiyā. Katame pañca? Bahuno janassa piyo hoti manāpo, aluddo ca hoti, avippaṭisārī ca, asammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā khantiyā''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamaapāsādikasuttaṃ

217. ''Pañcime, bhikkhave, ādīnavā apāsādike. Katame pañca? Attāpi attānaṃ upavadati, anuvicca viññū garahanti, pāpako kittisaddo abbhuggacchati, sammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā apāsādike.

''Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā pāsādike. Katame pañca? Attāpi attānaṃ na upavadati, anuvicca viññū pasaṃsanti, kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati, asammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā pāsādike''ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyaapāsādikasuttaṃ

218. ''Pañcime, bhikkhave, ādīnavā apāsādike. Katame pañca? Appasannā nappasīdanti, pasannānañca ekaccānaṃ aññathattaṃ hoti, satthusāsanaṃ akataṃ [na kataṃ (syā. kaṃ. ka.)] hoti, pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati, cittamassa nappasīdati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā apāsādike.

''Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā pāsādike. Katame pañca? Appasannā pasīdanti, pasannānañca bhiyyobhāvo hoti, satthusāsanaṃ kataṃ hoti, pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati, cittamassa pasīdati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā pāsādike''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Aggisuttaṃ

219. ''Pañcime, bhikkhave, ādīnavā aggismiṃ. Katame pañca? Acakkhusso, dubbaṇṇakaraṇo, dubbalakaraṇo, saṅgaṇikāpavaḍḍhano [saṅgaṇikāpavaddhano (sī.), saṅgaṇikārāmabaddhano (ka.)], tiracchānakathāpavattaniko hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā aggismi''nti. Navamaṃ.

10. Madhurāsuttaṃ

220. ''Pañcime, bhikkhave, ādīnavā madhurāyaṃ. Katame pañca? Visamā, bahurajā, caṇḍasunakhā, vāḷayakkhā, dullabhapiṇḍā – ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā madhurāya''nti. Dasamaṃ.

Akkosakavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Akkosabhaṇḍanasīlaṃ, bahubhāṇī dve akhantiyo;

Apāsādikā dve vuttā, aggismiṃ madhurena cāti.

(23) 3. Dīghacārikavaggo

1. Paṭhamadīghacārikasuttaṃ

221. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā dīghacārikaṃ anavatthacārikaṃ anuyuttassa viharato. Katame pañca? Assutaṃ na suṇāti, sutaṃ na pariyodāpeti, sutenekaccena avisārado hoti, gāḷhaṃ [bāḷhaṃ (syā.)] rogātaṅkaṃ phusati, na ca mittavā hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā dīghacārikaṃ anavatthacārikaṃ anuyuttassa viharato.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā samavatthacāre. Katame pañca? Assutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodāpeti, sutenekaccena visārado hoti, na gāḷhaṃ rogātaṅkaṃ phusati, mittavā ca hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā samavatthacāre’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyadīghacārikasuttaṃ

222. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā dīghacārikaṃ anavatthacārikaṃ anuyuttassa viharato. Katame pañca? Anadhigataṃ nādhigacchati, adhigatā parihāyati, adhigatenekaccena avisārado hoti, gāḷhaṃ rogātaṅkaṃ phusati, na ca mittavā hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā dīghacārikaṃ anavatthacārikaṃ anuyuttassa viharato.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā samavatthacāre. Katame pañca? Anadhigataṃ adhigacchati, adhigatā na parihāyati, adhigatenekaccena visārado hoti, na gāḷhaṃ rogātaṅkaṃ phusati, mittavā ca hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā samavatthacāre’’ti. Dutiyaṃ.

3. Atinivāsasuttaṃ

223. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā atinivāse. Katame pañca? Bahubhaṇḍo hoti bahubhaṇḍasannicayo, bahubhesajjo hoti bahubhesajjasannicayo, bahukicco hoti bahukaraṇīyo byatto kiṃkaraṇīyesu, saṃsaṭṭho viharati gahaṭṭhapabbajitehi ananulomikena gihisaṃsaggena, tamhā ca āvāsā pakkamanto sāpekkho pakkamati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā atinivāse.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā samavatthavāse. Katame pañca? Na bahubhaṇḍo hoti na bahubhaṇḍasannicayo, na bahubhesajjo hoti na bahubhesajjasannicayo, na bahukicco hoti na bahukaraṇīyo na byatto kiṃkaraṇīyesu, asaṃsaṭṭho viharati gahaṭṭhapabbajitehi ananulomikena gihisaṃsaggena, tamhā ca āvāsā pakkamanto anapekkho pakkamati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā samavatthavāse’’ti. Tatiyaṃ.

4. Maccharīsuttaṃ

224. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā atinivāse. Katame pañca? Āvāsamaccharī hoti, kulamaccharī hoti, lābhamaccharī hoti, vaṇṇamaccharī hoti, dhammamaccharī hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā atinivāse.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā samavatthavāse. Katame pañca? Na āvāsamaccharī hoti, na kulamaccharī hoti, na lābhamaccharī hoti, na vaṇṇamaccharī hoti, na dhammamaccharī hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā samavatthavāse’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamakulūpakasuttaṃ

225. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā kulūpake [kulupake (syā. pī.), kulūpage (sī.)]. Katame pañca? Anāmantacāre āpajjati, raho nisajjāya āpajjati, paṭicchanne āsane āpajjati, mātugāmassa uttari chappañcavācāhi dhammaṃ desento āpajjati, kāmasaṅkappabahulo viharati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā kulūpake’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyakulūpakasuttaṃ

226. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā kulūpakassa bhikkhuno ativelaṃ kulesu saṃsaṭṭhassa viharato. Katame pañca? Mātugāmassa abhiṇhadassanaṃ, dassane sati saṃsaggo, saṃsagge sati vissāso, vissāse sati otāro, otiṇṇacittassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – ‘anabhirato vā brahmacariyaṃ carissati aññataraṃ vā saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ āpajjissati sikkhaṃ vā paccakkhāya hīnāyāvattissati’. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā kulūpakassa bhikkhuno ativelaṃ kulesu saṃsaṭṭhassa viharato’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Bhogasuttaṃ

227. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā bhogesu. Katame pañca? Aggisādhāraṇā bhogā, udakasādhāraṇā bhogā, rājasādhāraṇā bhogā, corasādhāraṇā bhogā, appiyehi dāyādehi sādhāraṇā bhogā. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā bhogesu.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā bhogesu. Katame pañca? Bhoge nissāya attānaṃ sukheti pīṇeti sammā sukhaṃ pariharati, mātāpitaro sukheti pīṇeti sammā sukhaṃ pariharati, puttadāradāsakammakaraporise sukheti pīṇeti sammā sukhaṃ pariharati, mittāmacce sukheti pīṇeti sammā sukhaṃ pariharati, samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpeti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā bhogesū’’ti. Sattamaṃ.

8. Ussūrabhattasuttaṃ

228. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā ussūrabhatte kule. Katame pañca? Ye te atithī pāhunā, te na kālena paṭipūjenti; yā tā balipaṭiggāhikā devatā, tā na kālena paṭipūjenti; ye te samaṇabrāhmaṇā ekabhattikā rattūparatā viratā vikālabhojanā, te na kālena paṭipūjenti; dāsakammakaraporisā vimukhā kammaṃ karonti; tāvatakaṃyeva asamayena bhuttaṃ anojavantaṃ hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā ussūrabhatte kule.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā samayabhatte kule. Katame pañca? Ye te atithī pāhunā, te kālena paṭipūjenti; yā tā balipaṭiggāhikā devatā, tā kālena paṭipūjenti; ye te samaṇabrāhmaṇā ekabhattikā rattūparatā viratā vikālabhojanā, te kālena paṭipūjenti; dāsakammakaraporisā avimukhā kammaṃ karonti; tāvatakaṃyeva samayena bhuttaṃ ojavantaṃ hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā samayabhatte kule’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamakaṇhasappasuttaṃ

229. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā kaṇhasappe. Katame pañca? Asuci, duggandho, sabhīru, sappaṭibhayo, mittadubbhī – ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā kaṇhasappe. Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcime ādīnavā mātugāme. Katame pañca? Asuci, duggandho, sabhīru, sappaṭibhayo, mittadubbhī – ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā mātugāme’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyakaṇhasappasuttaṃ

230. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā kaṇhasappe. Katame pañca? Kodhano, upanāhī, ghoraviso, dujjivho, mittadubbhī – ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā kaṇhasappe.

‘‘Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcime ādīnavā mātugāme. Katame pañca? Kodhano, upanāhī, ghoraviso, dujjivho, mittadubbhī. Tatridaṃ, bhikkhave, mātugāmassa ghoravisatā – yebhuyyena, bhikkhave, mātugāmo tibbarāgo. Tatridaṃ, bhikkhave, mātugāmassa dujjivhatā – yebhuyyena, bhikkhave, mātugāmo pisuṇavāco. Tatridaṃ, bhikkhave, mātugāmassa mittadubbhitā – yebhuyyena, bhikkhave, mātugāmo aticārinī. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā mātugāme’’ti. Dasamaṃ.

Dīghacārikavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve dīghacārikā vuttā, atinivāsamaccharī;
Dve ca kulūpakā bhogā, bhattaṃ sappāpare duveti.

(24) 4. Āvāsikavaggo

1. Āvāsikasuttaṃ

231. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu abhāvanīyo hoti. Katamehi pañcahi? Na ākappasampanno hoti na vattasampanno; na bahussuto hoti na sutadharo; na paṭisallekhitā [sallekhitā (ka. sī.)] hoti na paṭisallānārāmo; na kalyāṇavāco hoti na kalyāṇavākkaraṇo; duppañño hoti jaḷo eḷamūgo. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu abhāvanīyo hoti.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu bhāvanīyo hoti. Katamehi pañcahi? Ākappasampanno hoti vattasampanno; bahussuto hoti sutadharo; paṭisallekhitā hoti paṭisallānārāmo; kalyāṇavāco hoti kalyāṇavākkaraṇo; paññavā hoti ajaḷo aneḷamūgo. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu bhāvanīyo hotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Piyasuttaṃ

232. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca.

‘‘Katamehi pañcahi? Sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā; kalyāṇavāco hoti kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā; catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī; āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sobhanasuttaṃ

233. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu āvāsaṃ sobheti. Katamehi pañcahi? Sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdhā; kalyāṇavāco hoti kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā; paṭibalo hoti upasaṅkamante dhammiyā kathāya sandassetuṃ samādapetuṃ samuttejetuṃ sampahaṃsetuṃ; catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu āvāsaṃ sobhetī''ti. Tatiyaṃ.

4. Bahūpakārasuttaṃ

234. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu āvāsassa bahūpakāro hoti. Katamehi pañcahi? Sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdhā; khaṇḍaphullaṃ paṭisaṅkharoti; mahā kho pana bhikkhusaṅgho abhikkanto nānāverajjakā bhikkhū gihīnaṃ upasaṅkamitvā āroceti – 'mahā kho, āvuso, bhikkhusaṅgho abhikkanto nānāverajjakā bhikkhū, karotha puññāni, samayo puññāni kātu'nti; catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu āvāsassa bahūpakāro hotī''ti. Catutthaṃ.

5. Anukampasuttaṃ

235. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu gihīnaṃ [gihiṃ (syā.), gihī (katthaci)] anukampati. Katamehi pañcahi? Adhisīle [adhisīlesu (syā.)] samādapeti; dhammadassane niveseti; gilānake upasaṅkamitvā satiṃ uppādeti – 'arahaggataṃ āyasmanto satiṃ upaṭṭhāpethā'ti; mahā kho pana bhikkhusaṅgho abhikkanto nānāverajjakā bhikkhū gihīnaṃ upasaṅkamitvā āroceti – 'mahā kho, āvuso, bhikkhusaṅgho abhikkanto nānāverajjakā bhikkhū, karotha puññāni, samayo puññāni kātu'nti; yaṃ kho panassa bhojanaṃ denti lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā taṃ attanā paribhuñjati, saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu gihīnaṃ anukampatī''ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamaavaṇṇārahasuttaṃ

236. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati; ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati; ananuvicca apariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃseti; ananuvicca apariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃseti; saddhādeyyaṃ vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati; anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati; anuvicca pariyogāhetvā appasādanīye ṭhāne appasādaṃ upadaṃseti; anuvicca pariyogāhetvā pasādanīye ṭhāne pasādaṃ upadaṃseti; saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyaavaṇṇārahasuttaṃ

237. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati; ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati; āvāsamaccharī hoti āvāsapaligedhī; kulamaccharī hoti kulapaligedhī; saddhādeyyaṃ vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati; anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati; na āvāsamaccharī hoti na āvāsapaligedhī; na kulamaccharī hoti na kulapaligedhī; saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Sattamaṃ.

8. Tatiyaavaṇṇārahasuttaṃ

238. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati; ananuvicca apariyogāhetvā vaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati; āvāsamaccharī hoti; kulamaccharī hoti; lābhamaccharī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṃ bhāsati; anuvicca pariyogāhetvā vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsati; na āvāsamaccharī hoti; na kulamaccharī hoti; na lābhamaccharī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamamacchariyasuttaṃ

239. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Āvāsamaccharī hoti; kulamaccharī hoti; lābhamaccharī hoti; vaṇṇamaccharī [dhammamaccharī (ka.)] hoti; saddhādeyyaṃ vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Na āvāsamaccharī hoti; na kulamaccharī hoti; na lābhamaccharī hoti; na vaṇṇamaccharī hoti; saddhādeyyaṃ na vinipāteti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyamacchariyasuttaṃ

240. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Āvāsamaccharī hoti; kulamaccharī hoti; lābhamaccharī hoti; vaṇṇamaccharī hoti; dhammamaccharī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Na āvāsamaccharī hoti; na kulamaccharī hoti; na lābhamaccharī hoti; na vaṇṇamaccharī hoti; na dhammamaccharī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Dasamaṃ.

Āvāsikavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Āvāsiko piyo ca sobhano,
Bahūpakāro anukampako ca;
Tayo avaṇṇārahā ceva,
Macchariyā duvepi cāti [yathābhataṃ cāpi avaṇṇagedhā, catukkamacchera pañcamena cāti (sī. syā.) yathābhataṃ avaṇṇañca, catuko macchariyena cāti (ka.)].

(25) 5. Duccaritavaggo

1. Paṭhamaduccaritasuttaṃ

241. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā duccarite. Katame pañca? Attāpi attānaṃ upavadati; anuvicca viññū garahanti; pāpako kittisaddo abbhuggacchati; sammūḷho kālaṃ karoti; kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā duccarite.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā sucarite. Katame pañca? Attāpi attānaṃ na upavadati; anuvicca viññū pasaṃsanti; kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati; asammūḷho kālaṃ karoti; kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā sucarite’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Paṭhamakāyaduccaritasuttaṃ

242. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā kāyaduccarite…pe… ānisaṃsā kāyasucarite…pe…. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamavacīduccaritasuttaṃ

243. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā vacīduccarite…pe… ānisaṃsā vacīsucarite…pe…. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamamanoduccaritasuttaṃ

244. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā manoduccarite…pe… ānisaṃsā manosucarite. Katame pañca? Attāpi attānaṃ na upavadati; anuvicca viññū pasaṃsanti; kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati; asammūḷho kālaṃ karoti; kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā manosucarite’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyaduccaritasuttaṃ

245. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā duccarite. Katame pañca? Attāpi attānaṃ upavadati; anuvicca viññū garahanti; pāpako kittisaddo abbhuggacchati; saddhammā vuṭṭhāti; asaddhamme patiṭṭhāti. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā duccarite.

‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā sucarite. Katame pañca? Attāpi attānaṃ na upavadati; anuvicca viññū pasaṃsanti; kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati; asaddhammā vuṭṭhāti; saddhamme patiṭṭhāti. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā sucarite’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyakāyaduccaritasuttaṃ

246. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā kāyaduccarite…pe… ānisaṃsā kāyasucarite…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyavacīduccaritasuttaṃ

247. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā vacīduccarite…pe… ānisaṃsā vacīsucarite…pe…. Sattamaṃ.

8. Dutiyamanoduccaritasuttaṃ

248. ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā manoduccarite…pe… ānisaṃsā manosucarite. Katame pañca? Attāpi attānaṃ na upavadati; anuvicca viññū pasaṃsanti; kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati;

asaddhammā vuṭṭhāti; saddhamme patiṭṭhāti. Ime kho, bhikkhave, pañca ānisaṃsā manosucarite''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Sivathikasuttaṃ

249. ''Pañcime, bhikkhave, ādīnavā sivathikāya [sīvathikāya (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Katame pañca? Asuci, duggandhā, sappaṭibhayā, vāḷānaṃ amanussānaṃ āvāso, bahuno janassa ārodanā – ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā sivathikāya.

''Evamevaṃ kho, bhikkhave, pañcime ādīnavā sivathikūpame puggale. Katame pañca? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo asucinā kāyakammena samannāgato hoti; asucinā vacīkammena samannāgato hoti; asucinā manokammena samannāgato hoti. Idamassa asucitāya vadāmi. Seyyathāpi sā, bhikkhave, sivathikā asuci; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

''Tassa asucinā kāyakammena samannāgatassa, asucinā vacīkammena samannāgatassa, asucinā manokammena samannāgatassa pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Idamassa duggandhatāya vadāmi. Seyyathāpi sā, bhikkhave, sivathikā duggandhā; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

''Tamenaṃ asucinā kāyakammena samannāgataṃ, asucinā vacīkammena samannāgataṃ, asucinā manokammena samannāgataṃ pesalā sabrahmacārī ārakā parivajjanti. Idamassa sappaṭibhayasmiṃ vadāmi. Seyyathāpi sā, bhikkhave, sivathikā sappaṭibhayā; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

''So asucinā kāyakammena samannāgato, asucinā vacīkammena samannāgato, asucinā manokammena samannāgato sabhāgehi puggalehi saddhiṃ saṃvasati. Idamassa vāḷāvāsasmiṃ vadāmi. Seyyathāpi sā, bhikkhave, sivathikā vāḷānaṃ amanussānaṃ āvāso; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

''Tamenaṃ asucinā kāyakammena samannāgataṃ, asucinā vacīkammena samannāgataṃ, asucinā manokammena samannāgataṃ pesalā sabrahmacārī disvā khīyadhammaṃ [khīyanadhammaṃ (sī.)] āpajjanti – 'aho vata no dukkhaṃ ye mayaṃ evarūpehi puggalehi saddhiṃ saṃvasāmā'ti! Idamassa ārodanāya vadāmi. Seyyathāpi sā, bhikkhave, sivathikā bahuno janassa ārodanā; tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā sivathikūpame puggale''ti. Navamaṃ.

10. Puggalappasādasuttaṃ

250. ''Pañcime, bhikkhave, ādīnavā puggalappasāde. Katame pañca? Yasmiṃ, bhikkhave, puggale puggalo abhippasanno hoti, so tathārūpaṃ āpattiṃ āpanno hoti yathārūpāya āpattiyā saṅgho ukkhipati. Tassa evaṃ hoti – 'yo kho myāyaṃ puggalo piyo manāpo so saṅghena ukkhitto'ti. Bhikkhūsu appasādabahulo hoti. Bhikkhūsu appasādabahulo samāno aññe bhikkhū na bhajati. Aññe bhikkhū abhajanto saddhammaṃ na suṇāti. Saddhammaṃ asuṇanto saddhammā parihāyati. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo ādīnavo puggalappasāde.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, yasmiṃ puggale puggalo abhippasanno hoti, so tathārūpaṃ āpattiṃ āpanno hoti yathārūpāya āpattiyā saṅgho ante nisīdāpeti. Tassa evaṃ hoti – 'yo kho myāyaṃ puggalo piyo manāpo so saṅghena ante nisīdāpito'ti. Bhikkhūsu appasādabahulo hoti. Bhikkhūsu appasādabahulo samāno aññe bhikkhū na bhajati. Aññe bhikkhū abhajanto saddhammaṃ na suṇāti. Saddhammaṃ asuṇanto saddhammā parihāyati. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo ādīnavo puggalappasāde.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, yasmiṃ puggale puggalo abhippasanno hoti, so disāpakkanto hoti…

pe… so vibbhanto hoti…pe… so kālaṅkato hoti. Tassa evaṃ hoti – 'yo kho myāyaṃ puggalo piyo manāpo so kālaṅkato'ti. Aññe bhikkhū na bhajati. Aññe bhikkhū abhajanto saddhammaṃ na suṇāti. Saddhammaṃ asuṇanto saddhammā parihāyati. Ayaṃ, bhikkhave, pañcamo ādīnavo puggalappasāde. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā puggalappasāde''ti. Dasamaṃ.

Duccaritavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Duccaritaṃ kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ;
Catūhi pare dve sivathikā, puggalappasādena cāti.

Pañcamapaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

(26) 6. Upasampadāvaggo

1. Upasampādetabbasuttaṃ

251. [mahāva. 84] ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu asekhena sīlakkhandhena samannāgato hoti; asekhena samādhikkhandhena samannāgato hoti; asekhena paññākkhandhena samannāgato hoti; asekhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti; asekhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabba''nti. Paṭhamaṃ.

2. Nissayasuttaṃ

252. [mahāva. 84] ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatena bhikkhunā nissayo dātabbo. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu asekhena sīlakkhandhena samannāgato hoti…pe… asekhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti. Imehi…pe… nissayo dātabbo''ti. Dutiyaṃ.

3. Sāmaṇerasuttaṃ

253. [mahāva. 84] ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatena bhikkhunā sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Katamehi pañcahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu asekhena sīlakkhandhena samannāgato hoti; asekhena samādhikkhandhena… asekhena paññākkhandhena… asekhena vimuttikkhandhena… asekhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatena bhikkhunā sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo''ti. Tatiyaṃ.

4. Pañcamacchariyasuttaṃ

254. ''Pañcimāni, bhikkhave, macchariyāni. Katamāni pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca macchariyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ macchariyānaṃ etaṃ paṭikuṭṭhaṃ [patikiṭṭhaṃ (sī. pī.), paṭikkiṭṭhaṃ (syā. kaṃ.), paṭikiṭṭhaṃ (ka.)], yadidaṃ dhammamacchariya''nti. Catutthaṃ.

5. Macchariyappahānasuttaṃ

255. ''Pañcannaṃ, bhikkhave, macchariyānaṃ pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati. Katamesaṃ pañcannaṃ? Āvāsamacchariyassa pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati;

kulamacchariyassa…pe… lābhamacchariyassa… vaṇṇamacchariyassa… dhammamacchariyassa pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussati. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ macchariyānaṃ pahānāya samucchedāya brahmacariyaṃ vussatī''ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamajhānasuttaṃ

256. ''Pañcime, bhikkhave, dhamme appahāya abhabbo paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Katame pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ – ime kho, bhikkhave, pañca dhamme appahāya abhabbo paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ.

''Pañcime, bhikkhave, dhamme pahāya bhabbo paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Katame pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ – ime kho, bhikkhave, pañca dhamme pahāya bhabbo paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharitu''nti. Chaṭṭhaṃ.

7-13. Dutiyajhānasuttādisattakaṃ

257-263. ''Pañcime, bhikkhave, dhamme appahāya abhabbo dutiyaṃ jhānaṃ…pe… abhabbo tatiyaṃ jhānaṃ… abhabbo catutthaṃ jhānaṃ… abhabbo sotāpattiphalaṃ… abhabbo sakadāgāmiphalaṃ… abhabbo anāgāmiphalaṃ… abhabbo arahattaṃ [arahattaphalaṃ (sī.)] sacchikātuṃ. Katame pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ – ime kho, bhikkhave, pañca dhamme appahāya abhabbo arahattaṃ sacchikātuṃ.

''Pañcime, bhikkhave, dhamme pahāya bhabbo dutiyaṃ jhānaṃ…pe… bhabbo tatiyaṃ jhānaṃ… bhabbo catutthaṃ jhānaṃ… bhabbo sotāpattiphalaṃ… bhabbo sakadāgāmiphalaṃ… bhabbo anāgāmiphalaṃ… bhabbo arahattaṃ sacchikātuṃ. Katame pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ – ime kho, bhikkhave, pañca dhamme pahāya bhabbo arahattaṃ sacchikātu''nti. Terasamaṃ.

14. Aparapaṭhamajhānasuttaṃ

264. ''Pañcime, bhikkhave, dhamme appahāya abhabbo paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Katame pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, akataññutaṃ akataveditaṃ – ime kho, bhikkhave, pañca dhamme appahāya abhabbo paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ.

''Pañcime, bhikkhave, dhamme pahāya bhabbo paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Katame pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, akataññutaṃ akataveditaṃ – ime kho, bhikkhave, pañca dhamme pahāya bhabbo paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharitu''nti. Cuddasamaṃ.

15-21. Aparadutiyajhānasuttādisattakaṃ

265-271. ''Pañcime, bhikkhave, dhamme appahāya abhabbo dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ… sotāpattiphalaṃ… sakadāgāmiphalaṃ… anāgāmiphalaṃ… arahattaṃ sacchikātuṃ. Katame pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, akataññutaṃ akataveditaṃ – ime kho, bhikkhave, pañca dhamme appahāya abhabbo arahattaṃ sacchikātuṃ.

‘‘Pañcime, bhikkhave, dhamme pahāya bhabbo dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ… sotāpattiphalaṃ… sakadāgāmiphalaṃ… anāgāmiphalaṃ… arahattaṃ sacchikātuṃ. Katame pañca? Āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, akataññutaṃ akataveditaṃ – ime kho, bhikkhave, pañca dhamme pahāya bhabbo arahattaṃ sacchikātu’’nti. Ekavīsatimaṃ.

Upasampadāvaggo chaṭṭho.

1. Sammutipeyyālaṃ

1. Bhattuddesakasuttaṃ

272. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhattuddesako na sammannitabbo [na sammanitabbo (ka.) cūḷava. 326 passitabbaṃ]. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, uddiṭṭhānuddiṭṭhaṃ na jānāti – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhattuddesako na sammannitabbo.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhattuddesako sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, uddiṭṭhānuddiṭṭhaṃ jānāti – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhattuddesako sammannitabboti.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhattuddesako sammato [sammatopi (sī.)] na pesetabbo…pe… sammato pesetabbo… bālo veditabbo… paṇḍito veditabbo… khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati… akkhataṃ anupahataṃ attānaṃ pariharati… yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye… yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, uddiṭṭhānuddiṭṭhaṃ jānāti – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhattuddesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti. Paṭhamaṃ.

2-14. Senāsanapaññāpakasuttāditerasakaṃ

273-285. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato senāsanapaññāpako na sammannitabbo…pe… paññattāpaññattaṃ na jānāti…pe… senāsanapaññāpako sammannitabbo…pe… paññattāpaññattaṃ jānāti…pe….

Senāsanagāhāpako na sammannitabbo…pe… gahitāgahitaṃ [paññattāpaññattaṃ (sī. syā. kaṃ.)] na jānāti…pe… senāsanagāhāpako sammannitabbo…pe… gahitāgahitaṃ [paññattāpaññattaṃ (sī. syā. kaṃ.)] jānāti…pe….

Bhaṇḍāgāriko na sammannitabbo…pe… guttāguttaṃ na jānāti… bhaṇḍāgāriko sammannitabbo…pe… guttāguttaṃ jānāti…pe….

Cīvarapaṭiggāhako na sammannitabbo…pe… gahitāgahitaṃ na jānāti… cīvarapaṭiggāhako sammannitabbo …pe… gahitāgahitaṃ jānāti…pe….

Cīvarabhājako na sammannitabbo…pe… bhājitābhājitaṃ na jānāti… cīvarabhājako sammannitabbo…pe… bhājitābhājitaṃ jānāti…pe….

Yāgubhājako na sammannitabbo…pe… yāgubhājako sammannitabbo…pe….

Phalabhājako na sammannitabbo…pe… phalabhājako sammannitabbo…pe….

Khajjakabhājako na sammannitabbo…pe… bhājitābhājitaṃ na jānāti… khajjakabhājako sammannitabbo…pe… bhājitābhājitaṃ jānāti…pe….

Appamattakavissajjako na sammannitabbo…pe… vissajjitāvissajjitaṃ na jānāti… appamattakavissajjako sammannitabbo…pe… vissajjitāvissajjitaṃ jānāti….

Sāṭiyaggāhāpako na sammannitabbo…pe… gahitāgahitaṃ na jānāti … sāṭiyaggāhāpako sammannitabbo…pe… gahitāgahitaṃ jānāti….

Pattaggāhāpako na sammannitabbo…pe… gahitāgahitaṃ na jānāti… pattaggāhāpako sammannitabbo…pe… gahitāgahitaṃ jānāti….

Ārāmikapesako na sammannitabbo…pe… ārāmikapesako sammannitabbo…pe….

Sāmaṇerapesako na sammannitabbo…pe… sāmaṇerapesako sammannitabbo…pe….

Sammato na pesetabbo…pe… sammato pesetabbo…pe….

Sāmaṇerapesako bālo veditabbo…pe… paṇḍito veditabbo… khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati… akkhataṃ anupahataṃ attānaṃ pariharati… yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye… yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, pesitāpesitaṃ jānāti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato sāmaṇerapesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge''ti. Cuddasamaṃ.

Sammutipeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Sikkhāpadapeyyālaṃ

1. Bhikkhusuttaṃ

286. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, abrahmacārī hoti, musāvādī hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, abrahmacariyā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge''ti. Paṭhamaṃ.

2-7. Bhikkhunīsuttādichakkaṃ

287-292. ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā bhikkhunī…pe… sikkhamānā… sāmaṇero… sāmaṇerī… upāsako… upāsikā yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātinī hoti, adinnādāyinī hoti, kāmesumicchācārinī hoti, musāvādinī hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyinī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā upāsikā yathābhataṃ nikkhittā evaṃ niraye.

‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgatā upāsikā yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātā paṭiviratā hoti, adinnādānā paṭiviratā hoti, kāmesumicchācārā paṭiviratā hoti, musāvādā paṭiviratā hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgatā upāsikā yathābhataṃ nikkhittā evaṃ sagge’’ti. Sattamaṃ.

8. Ājīvakasuttaṃ

293. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ājīvako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, abrahmacārī hoti, musāvādī hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato ājīvako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9-17. Nigaṇṭhasuttādinavakaṃ

294-302. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato nigaṇṭho…pe… muṇḍasāvako… jaṭilako… paribbājako… māgaṇḍiko… tedaṇḍiko… āruddhako… gotamako… devadhammiko yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato devadhammiko yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye’’ti. Sattarasamaṃ.

Sikkhāpadapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Rāgapeyyālaṃ

303. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya pañca dhammā bhāvetabbā. Katame pañca? Asubhasaññā, maraṇasaññā, ādīnavasaññā, āhāre paṭikūlasaññā, sabbaloke anabhiratasaññā [sabbatthapi evameva dissati] – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime pañca dhammā bhāvetabbā’’ti.

304. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya pañca dhammā bhāvetabbā. Katame pañca? Aniccasaññā, anattasaññā, maraṇasaññā, āhāre paṭikūlasaññā, sabbaloke anabhiratasaññā – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime pañca dhammā bhāvetabbā’’ti.

305. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya pañca dhammā bhāvetabbā. Katame pañca? Aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime pañca dhammā bhāvetabbā’’ti.

306. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya pañca dhammā bhāvetabbā. Katame pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime pañca dhammā bhāvetabbā’’ti.

307. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, abhiññāya pañca dhammā bhāvetabbā. Katame pañca? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ – rāgassa, bhikkhave, abhiññāya ime pañca dhammā bhāvetabbā’’ti.

308-1151. ‘‘Rāgassa, bhikkhave, pariññāya… parikkhayāya… pahānāya… khayāya… vayāya… virāgāya… nirodhāya… cāgāya… paṭinissaggāya pañca dhammā bhāvetabbā. Dosassa… mohassa… kodhassa… upanāhassa… makkhassa… paḷāsassa… issāya… macchariyassa… māyāya… sāṭheyyassa… thambhassa… sārambhassa… mānassa… atimānassa … madassa… pamādassa abhiññāya… pariññāya… parikkhayāya… pahānāya… khayāya… vayāya… virāgāya… nirodhāya… cāgāya… paṭinissaggāya pañca dhammā bhāvetabbā.

‘‘Katame pañca? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ – pamādassa, bhikkhave, paṭinissaggāya ime pañca dhammā bhāvetabbā’’ti.

Rāgapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Abhiññāya pariññāya parikkhayāya,
Pahānāya khayāya vayena ca;
Virāganirodhā cāgañca,
Paṭinissaggo ime dasāti.

Pañcakanipāto niṭṭhito.

Tatridaṃ vagguddānaṃ –

Sekhabalaṃ balañceva, pañcaṅgikañca sumanaṃ;
Muṇḍanīvaraṇañca saññañca, yodhājīvañca aṭṭhamaṃ;
Theraṃ kakudhaphāsuñca, andhakavindadvādasaṃ;
Gilānarājatikaṇḍaṃ, saddhammāghātupāsakaṃ;
Araññabrāhmaṇañceva, kimilakkosakaṃ tathā;
Dīghācārāvāsikañca, duccaritūpasampadanti.

Pañcakanipātapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāyo

Pāthikavaggapāḷi

1. Pāthikasuttaṃ

Sunakkhattavatthu

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā mallesu viharati anupiyaṃ nāma [anuppiyaṃ nāma (syā.)] mallānaṃ nigamo. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya anupiyaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho bhagavato etadahosi – ''atippago kho tāva anupiyāyaṃ [anupiyaṃ (ka.)] piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena bhaggavagottassa paribbājakassa ārāmo, yena bhaggavagotto paribbājako tenupasaṅkameyya''nti.

2. Atha kho bhagavā yena bhaggavagottassa paribbājakassa ārāmo, yena bhaggavagotto paribbājako tenupasaṅkami. Atha kho bhaggavagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''etu kho, bhante, bhagavā. Svāgataṃ, bhante, bhagavato. Cirassaṃ kho, bhante, bhagavā imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīdatu, bhante, bhagavā, idamāsanaṃ paññatta''nti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Bhaggavagottopi kho paribbājako aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho bhaggavagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''purimāni, bhante, divasāni purimatarāni sunakkhatto licchaviputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ etadavoca – 'paccakkhāto dāni mayā, bhaggava, bhagavā. Na dānāhaṃ bhagavantaṃ uddissa viharāmī'ti. Kaccetaṃ, bhante, tatheva, yathā sunakkhatto licchaviputto avacā''ti? ''Tatheva kho etaṃ, bhaggava, yathā sunakkhatto licchaviputto avaca''.

3. Purimāni, bhaggava, divasāni purimatarāni sunakkhatto licchaviputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto maṃ etadavoca – 'paccakkhāmi dānāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ. Na dānāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ uddissa viharissāmī'ti. 'Evaṃ vutte, ahaṃ, bhaggava, sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ etadavocaṃ – 'api nu tāhaṃ, sunakkhatta, evaṃ avacaṃ, ehi tvaṃ, sunakkhatta, mamaṃ uddissa viharāhī'ti? 'No hetaṃ, bhante'. 'Tvaṃ vā pana maṃ evaṃ avaca – ahaṃ, bhante, bhagavantaṃ uddissa viharissāmī'ti? 'No hetaṃ, bhante'. 'Iti kira, sunakkhatta, nevāhaṃ taṃ vadāmi – ehi tvaṃ, sunakkhatta, mamaṃ uddissa viharāhīti. Napi kira maṃ tvaṃ vadesi – ahaṃ, bhante, bhagavantaṃ uddissa viharissāmīti. Evaṃ sante, moghapurisa, ko santo kaṃ paccācikkhasi? Passa, moghapurisa, yāvañca [yāva ca (ka.)] te idaṃ aparaddha'nti.

4. 'Na hi pana me, bhante, bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karotī'ti. 'Api nu tāhaṃ, sunakkhatta, evaṃ avacaṃ – ehi tvaṃ, sunakkhatta, mamaṃ uddissa viharāhi, ahaṃ te uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissāmī'ti? 'No hetaṃ, bhante'. 'Tvaṃ vā pana maṃ evaṃ avaca – ahaṃ, bhante, bhagavantaṃ uddissa viharissāmi, bhagavā me uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissatī'ti? 'No hetaṃ, bhante'. 'Iti kira, sunakkhatta, nevāhaṃ taṃ vadāmi – ehi tvaṃ, sunakkhatta, mamaṃ uddissa viharāhi, ahaṃ te uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissāmī'ti; napi kira maṃ tvaṃ vadesi – ahaṃ, bhante, bhagavantaṃ uddissa viharissāmi, bhagavā me uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissatī'ti. Evaṃ sante, moghapurisa, ko santo kaṃ paccācikkhasi? Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, kate vā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriye akate vā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriye yassatthāya mayā dhammo desito so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā'ti? 'Kate vā, bhante, uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriye akate vā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriye yassatthāya bhagavatā dhammo desito so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti. ‘Iti kira, sunakkhatta, kate vā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriye, akate vā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriye, yassatthāya mayā dhammo desito, so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya. Tatra, sunakkhatta, kiṃ uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ kataṃ karissati? Passa, moghapurisa, yāvañca te idaṃ aparaddha’nti.

5. ‘Na hi pana me, bhante, bhagavā aggaññaṃ paññapetī’ti [paññāpetīti (pī.)]? ‘Api nu tāhaṃ, sunakkhatta, evaṃ avacaṃ – ehi tvaṃ, sunakkhatta, mamaṃ uddissa viharāhi, ahaṃ te aggaññaṃ paññapessāmī’ti? ‘No hetaṃ, bhante’. ‘Tvaṃ vā pana maṃ evaṃ avaca – ahaṃ, bhante, bhagavantaṃ uddissa viharissāmi, bhagavā me aggaññaṃ paññapessatī’ti? ‘No hetaṃ, bhante’. ‘Iti kira, sunakkhatta, nevāhaṃ taṃ vadāmi – ehi tvaṃ, sunakkhatta, mamaṃ uddissa viharāhi, ahaṃ te aggaññaṃ paññapessāmīti. Napi kira maṃ tvaṃ vadesi – ahaṃ, bhante, bhagavantaṃ uddissa viharissāmi, bhagavā me aggaññaṃ paññapessatī’ti. Evaṃ sante, moghapurisa, ko santo kaṃ paccācikkhasi? Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, paññatte vā aggaññe, apaññatte vā aggaññe, yassatthāya mayā dhammo desito, so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti? ‘Paññatte vā, bhante, aggaññe, apaññatte vā aggaññe, yassatthāya bhagavatā dhammo desito, so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti. ‘Iti kira, sunakkhatta, paññatte vā aggaññe, apaññatte vā aggaññe, yassatthāya mayā dhammo desito, so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya. Tatra, sunakkhatta, kiṃ aggaññaṃ paññattaṃ karissati? Passa, moghapurisa, yāvañca te idaṃ aparaddhaṃ’.

6. ‘Anekapariyāyena kho te, sunakkhatta, mama vaṇṇo bhāsito vajjigāme – itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Iti kho te, sunakkhatta, anekapariyāyena mama vaṇṇo bhāsito vajjigāme.

‘Anekapariyāyena kho te, sunakkhatta, dhammassa vaṇṇo bhāsito vajjigāme – svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhīti. Iti kho te, sunakkhatta, anekapariyāyena dhammassa vaṇṇo bhāsito vajjigāme.

‘Anekapariyāyena kho te, sunakkhatta, saṅghassa vaṇṇo bhāsito vajjigāme – suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṅgho, āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. Iti kho te, sunakkhatta, anekapariyāyena saṅghassa vaṇṇo bhāsito vajjigāme.

‘Ārocayāmi kho te, sunakkhatta, paṭivedayāmi kho te, sunakkhatta. Bhavissanti kho te, sunakkhatta, vattāro, no visahi sunakkhatto licchaviputto samaṇe gotame brahmacariyaṃ carituṃ, so avisahanto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattoti. Iti kho te, sunakkhatta, bhavissanti vattāro’ti.

Evaṃ pi kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto mayā vuccamāno apakkameva imasmā dhammavinayā, yathā taṃ āpāyiko nerayiko.

Korakkhattiyavatthu

7. ‘‘Ekamidāhaṃ, bhaggava, samayaṃ thūlūsu [bumūsu (sī. pī.)] viharāmi uttarakā nāma thūlūnaṃ nigamo. Atha khvāhaṃ, bhaggava, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sunakkhattena licchaviputtena pacchāsamaṇena uttarakaṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Tena kho pana samayena acelo korakkhattiyo kukkuravatiko catukkuṇḍiko [catukuṇḍiko (sī. pī.) catukoṇḍiko (syā. ka.)] chamānikiṇṇaṃ bhakkhasaṃ mukheneva khādati, mukheneva bhuñjati. Addasā kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto acelaṃ korakkhattiyaṃ kukkuravatikaṃ catukkuṇḍikaṃ chamānikiṇṇaṃ bhakkhasaṃ mukheneva khādantaṃ mukheneva bhuñjantaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘sādhurūpo vata, bho, ayaṃ [arahaṃ (sī. syā. pī.)] samaṇo catukkuṇḍiko chamānikiṇṇaṃ bhakkhasaṃ mukheneva khādati, mukheneva bhuñjatī’ti.

‘‘Atha khvāhaṃ, bhaggava, sunakkhattassa licchaviputtassa cetasā cetoparivitakkamaññāya sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ etadavocaṃ – ‘tvampi nāma, moghapurisa, samaṇo sakyaputtiyo [moghapurisa sakyaputtiyo (sī. syā. pī.)] paṭijānissasī’ti! ‘Kiṃ pana maṃ, bhante, bhagavā evamāha – ‘tvampi nāma, moghapurisa, samaṇo sakyaputtiyo [moghapurisa sakyaputtiyo (sī. syā. pī.)] paṭijānissasī’ti? ‘Nanu te, sunakkhatta, imaṃ acelaṃ korakkhattiyaṃ kukkuravatikaṃ catukkuṇḍikaṃ chamānikiṇṇaṃ bhakkhasaṃ mukheneva khādantaṃ mukheneva bhuñjantaṃ disvāna etadahosi – sādhurūpo vata, bho, ayaṃ samaṇo catukkuṇḍiko chamānikiṇṇaṃ bhakkhasaṃ mukheneva khādati, mukheneva bhuñjatī’ti? ‘Evaṃ, bhante. Kiṃ pana, bhante, bhagavā arahattassa maccharāyatī’ti? ‘Na kho ahaṃ, moghapurisa, arahattassa maccharāyāmi. Api ca, tuyhevetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ, taṃ pajaha. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Yaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, maññasi acelaṃ korakkhattiyaṃ – sādhurūpo ayaṃ samaṇoti [maññasi ‘‘acelo korakhattiyo sādhurūpo arahaṃ samaṇoti’’ (syā.)]. So sattamaṃ divasaṃ alasakena kālaṅkarissati. Kālaṅkato [kālakato (sī. syā. pī.)] ca kālakañcikā [kālakañjā (sī. pī.), kālakañjikā (syā.)] nāma asurā sabbanihīno asurakāyo, tatra upapajjissati. Kālaṅkatañca naṃ bīraṇatthambake susāne chaḍḍessanti. Ākaṅkhamāno ca tvaṃ, sunakkhatta, acelaṃ korakkhattiyaṃ upasaṅkamitvā puccheyyāsi – jānāsi, āvuso korakkhattiya [acela korakhattiya (ka.)], attano gatinti? Ṭhānaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, vijjati yaṃ te acelo korakkhattiyo byākarissati – jānāmi, āvuso sunakkhatta, attano gatiṃ; kālakañcikā nāma asurā sabbanihīno asurakāyo, tatrāmhi upapannoti.

‘‘Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto yena acelo korakkhattiyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā acelaṃ korakkhattiyaṃ etadavoca – ‘byākato khosi, āvuso korakkhattiya, samaṇena gotamena – acelo korakkhattiyo sattamaṃ divasaṃ alasakena kālaṅkarissati. Kālaṅkato ca kālakañcikā nāma asurā sabbanihīno asurakāyo, tatra upapajjissati. Kālaṅkatañca naṃ bīraṇatthambake susāne chaḍḍessantī’ti. Yena tvaṃ, āvuso korakkhattiya, mattaṃ mattañca bhattaṃ bhuñjeyyāsi, mattaṃ mattañca pānīyaṃ piveyyāsi. Yathā samaṇassa gotamassa micchā assa vacana’nti.

8. ‘‘Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto ekadvīhikāya sattarattindivāni gaṇesi, yathā taṃ tathāgatassa asaddahamāno. Atha kho, bhaggava, acelo korakkhattiyo sattamaṃ divasaṃ alasakena kālamakāsi. Kālaṅkato ca kālakañcikā nāma asurā sabbanihīno asurakāyo, tatra upapajji. Kālaṅkatañca naṃ bīraṇatthambake susāne chaḍḍesuṃ.

9. ‘‘Assosi kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto – ‘acelo kira korakkhattiyo alasakena kālaṅkato bīraṇatthambake susāne chaḍḍito’ti. Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto yena bīraṇatthambakaṃ susānaṃ, yena acelo korakkhattiyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā acelaṃ korakkhattiyaṃ tikkhattuṃ pāṇinā ākoṭesi – ‘jānāsi, āvuso korakkhattiya, attano gati’nti? Atha kho, bhaggava, acelo korakkhattiyo pāṇinā piṭṭhiṃ paripuñchanto vuṭṭhāsi. ‘Jānāmi, āvuso sunakkhatta, attano gatiṃ. Kālakañcikā nāma asurā sabbanihīno asurakāyo, tatrāmhi upapanno’ti vatvā tattheva uttāno papati [paripati (syā. ka.)].

10. ‘‘Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho ahaṃ, bhaggava, sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ etadavocaṃ – ‘taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, yatheva te ahaṃ acelaṃ korakkhattiyaṃ ārabbha byākāsiṃ, tatheva taṃ vipākaṃ, aññathā vā’ti? ‘Yatheva me, bhante, bhagavā acelaṃ korakkhattiyaṃ ārabbha byākāsi, tatheva taṃ vipākaṃ, no aññathā’ti. ‘Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, yadi evaṃ sante kataṃ vā hoti uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ, akataṃ vāti? ‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante kataṃ hoti uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ, no akata’nti. ‘Evampi kho maṃ tvaṃ, moghapurisa, uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karontaṃ evaṃ vadesi – na hi pana me, bhante, bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karotīti. Passa, moghapurisa, yāvañca te idaṃ aparaddha’nti. ‘‘Evampi kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto mayā vuccamāno apakkameva imasmā dhammavinayā, yathā taṃ āpāyiko nerayiko.

Acelakaḷāramaṭṭakavatthu

11. ‘‘Ekamidāhaṃ, bhaggava, samayaṃ vesāliyaṃ viharāmi mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena acelo kaḷāramaṭṭako vesāliyaṃ paṭivasati lābhaggappatto ceva yasaggappatto ca vajjigāme. Tassa sattavatapadāni [sattavattapadāni (syā. pī.)] samattāni samādinnāni honti – ‘yāvajīvaṃ acelako assaṃ, na vatthaṃ paridaheyyaṃ, yāvajīvaṃ brahmacārī assaṃ, na methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyyaṃ, yāvajīvaṃ surāmaṃseneva yāpeyyaṃ, na odanakummāsaṃ bhuñjeyyaṃ. Puratthimena vesāliṃ udenaṃ nāma cetiyaṃ, taṃ nātikkameyyaṃ, dakkhiṇena vesāliṃ gotamakaṃ nāma cetiyaṃ, taṃ nātikkameyyaṃ, pacchimena vesāliṃ sattambaṃ nāma cetiyaṃ, taṃ nātikkameyyaṃ, uttarena vesāliṃ bahuputtaṃ nāma [bahuputtakaṃ nāma (syā.)] cetiyaṃ taṃ nātikkameyya’nti. So imesaṃ sattannaṃ vatapadānaṃ samādānahetu lābhaggappatto ceva yasaggappatto ca vajjigāme.

12. ‘‘Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto yena acelo kaḷāramaṭṭako tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā acelaṃ kaḷāramaṭṭakaṃ pañhaṃ apucchi. Tassa acelo kaḷāramaṭṭako pañhaṃ puṭṭho na sampāyāsi. Asampāyanto kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsi. Atha kho, bhaggava, sunakkhattassa licchaviputtassa etadahosi – ‘sādhurūpaṃ vata bho arahantaṃ samaṇaṃ āsādimhase [asādiyimhase (syā.)]. Mā vata no ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’ti.

13. ‘‘Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho ahaṃ, bhaggava, sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ etadavocaṃ – ‘tvampi nāma, moghapurisa, samaṇo sakyaputtiyo paṭijānissasī’ti! ‘Kiṃ pana maṃ, bhante, bhagavā evamāha – tvampi nāma, moghapurisa, samaṇo sakyaputtiyo paṭijānissasī’ti? ‘Nanu tvaṃ, sunakkhatta, acelaṃ kaḷāramaṭṭakaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ apucchi. Tassa te acelo kaḷāramaṭṭako pañhaṃ puṭṭho na sampāyāsi. Asampāyanto kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsi. Tassa te etadahosi – ‘‘sādhurūpaṃ vata, bho, arahantaṃ samaṇaṃ āsādimhase. Mā vata no ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’ti. ‘Evaṃ, bhante. Kiṃ pana, bhante, bhagavā arahattassa maccharāyatī’ti? ‘Na kho ahaṃ, moghapurisa, arahattassa maccharāyāmi, api ca tuyhevetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ, taṃ pajaha. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Yaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, maññasi acelaṃ kaḷāramaṭṭakaṃ – sādhurūpo ayaṃ [arahaṃ (syā.)] samaṇoti, so nacirasseva parihito sānucāriko vicaranto odanakummāsaṃ bhuñjamāno sabbāneva vesāliyāni cetiyāni samatikkamitvā yasā nihīno [yasānikiṇṇo (ka.)] kālaṃ karissatī’ti.

‘‘‘Atha kho, bhaggava, acelo kaḷāramaṭṭako nacirasseva parihito sānucāriko vicaranto odanakummāsaṃ bhuñjamāno sabbāneva vesāliyāni cetiyāni samatikkamitvā yasā nihīno kālamakāsi.

14. ‘‘Assosi kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto – ‘acelo kira kaḷāramaṭṭako parihito sānucāriko vicaranto odanakummāsaṃ bhuñjamāno sabbāneva vesāliyāni cetiyāni samatikkamitvā yasā nihīno kālaṅkato’ti. Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho ahaṃ, bhaggava, sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ etadavocaṃ – ‘taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, yatheva te ahaṃ acelaṃ kaḷāramaṭṭakaṃ ārabbha byākāsiṃ, tatheva taṃ vipākaṃ, aññathā vā’ti? ‘Yatheva me, bhante, bhagavā acelaṃ kaḷāramaṭṭakaṃ ārabbha byākāsi, tatheva taṃ vipākaṃ, no aññathā’ti. ‘Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, yadi evaṃ sante kataṃ vā hoti uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ akataṃ vā’ti? ‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante kataṃ hoti uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ, no akata’nti. ‘Evampi kho maṃ tvaṃ, moghapurisa, uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karontaṃ evaṃ vadesi – na hi pana me, bhante, bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karotī’’ti. Passa, moghapurisa, yāvañca te idaṃ aparaddha’nti. ‘‘Eva’mpi kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto mayā vuccamāno apakkameva imasmā dhammavinayā, yathā taṃ āpāyiko nerayiko.

Acelapāthikaputtavatthu

15. ‘‘Ekamidāhaṃ, bhaggava, samayaṃ tattheva vesāliyaṃ viharāmi mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena acelo pāthikaputto [pāṭikaputto (sī. syā. pī.)] vesāliyaṃ paṭivasati lābhaggappatto ceva yasaggappatto ca vajjigāme. So vesāliyaṃ parisati evaṃ vācaṃ bhāsati – ‘samaṇopi gotamo ñāṇavādo, ahampi ñāṇavādo. Ñāṇavādo kho pana ñāṇavādena arahati uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetuṃ. Samaṇo gotamo upaḍḍhapathaṃ āgaccheyya, ahampi upaḍḍhapathaṃ gaccheyyaṃ. Te tattha ubhopi uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ kareyyāma. Ekaṃ ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissati, dvāhaṃ karissāmi. Dve ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyāni karissati, cattārāhaṃ karissāmi. Cattāri ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyāni karissati, aṭṭhāhaṃ karissāmi. Iti yāvatakaṃ yāvatakaṃ samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissati, taddiguṇaṃ taddiguṇāhaṃ karissāmī’ti.

16. ‘‘Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto maṃ etadavoca – ‘acelo, bhante, pāthikaputto vesāliyaṃ paṭivasati lābhaggappatto ceva yasaggappatto ca vajjigāme. So vesāliyaṃ parisati evaṃ vācaṃ bhāsati – samaṇopi gotamo ñāṇavādo, ahampi ñāṇavādo. Ñāṇavādo kho pana ñāṇavādena arahati uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetuṃ. Samaṇo gotamo upaḍḍhapathaṃ āgaccheyya, ahampi upaḍḍhapathaṃ gaccheyyaṃ. Te tattha ubhopi uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ kareyyāma. Ekaṃ ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissati, dvāhaṃ karissāmi. Dve ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyāni karissati, cattārāhaṃ karissāmi. Cattāri ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyāni karissati, aṭṭhāhaṃ karissāmi. Iti yāvatakaṃ yāvatakaṃ samaṇo gotamo uttari manussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissati, taddiguṇaṃ taddiguṇāhaṃ karissāmī’’ti.

‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ, bhaggava, sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ etadavocaṃ – ‘abhabbo kho, sunakkhatta, acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā’ti.

17. ‘Rakkhatetaṃ, bhante, bhagavā vācaṃ, rakkhatetaṃ sugato vāca’nti. ‘Kiṃ pana maṃ tvaṃ, sunakkhatta, evaṃ vadesi – rakkhatetaṃ, bhante, bhagavā vācaṃ, rakkhatetaṃ sugato vāca’nti? ‘Bhagavatā cassa, bhante, esā vācā ekaṃsena odhāritā [ovāditā (ka.)] – abhabbo acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyāti. Acelo ca, bhante, pāthikaputto virūparūpena bhagavato sammukhībhāvaṃ āgaccheyya, tadassa bhagavato musā’ti.

18. ‘Api nu, sunakkhatta, tathāgato taṃ vācaṃ bhāseyya yā sā vācā dvayagāminī’ti? ‘Kiṃ pana, bhante, bhagavatā acelo pāthikaputto cetasā ceto paricca vidito – abhabbo acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā’ti?

‘Udāhu, devatā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ – abhabbo, bhante, acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā bhagavato sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā’ti?

19. ‘Cetasā ceto paricca vidito ceva me, sunakkhatta, acelo pāthikaputto abhabbo acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā’ti.

‘Devatāpi me etamatthaṃ ārocesuṃ – abhabbo, bhante, acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā bhagavato sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā’ti.

‘Ajitopi nāma licchavīnaṃ senāpati adhunā kālaṅkato tāvatiṃsakāyaṃ upapanno. Sopi maṃ upasaṅkamitvā evamārocesi – alajjī, bhante, acelo pāthikaputto; musāvādī, bhante, acelo pāthikaputto. Mampi, bhante, acelo pāthikaputto byākāsi vajjigāme – ajito licchavīnaṃ senāpati mahānirayaṃ upapannoti. Na kho panāhaṃ, bhante, mahānirayaṃ upapanno; tāvatiṃsakāyamhi upapanno. Alajjī, bhante, acelo pāthikaputto; musāvādī, bhante, acelo pāthikaputto; abhabbo ca, bhante, acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā bhagavato sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā’ti.

‘Iti kho, sunakkhatta, cetasā ceto paricca vidito ceva me acelo pāthikaputto abhabbo acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyāti. Devatāpi me etamatthaṃ ārocesuṃ – abhabbo, bhante, acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā bhagavato sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā’ti.

‘So kho panāhaṃ, sunakkhatta, vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto yena acelassa pāthikaputtassa ārāmo tenupasaṅkamissāmi divāvihārāya. Yassadāni tvaṃ, sunakkhatta, icchasi, tassa ārocehī’ti.

Iddhipāṭihāriyakathā

20. ‘‘Atha khvāhaṃ [atha kho svāhaṃ (syā.)], bhaggava, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto yena acelassa pāthikaputtassa ārāmo tenupasaṅkamiṃ divāvihārāya. Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto taramānarūpo vesāliṃ pavisitvā yena abhiññātā abhiññātā licchavī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā abhiññāte abhiññāte licchavī etadavoca – ‘esāvuso, bhagavā vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto yena acelassa pāthikaputtassa ārāmo tenupasaṅkami divāvihārāya. Abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto, sādhurūpānaṃ samaṇānaṃ uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ bhavissatī’ti. Atha kho, bhaggava, abhiññātānaṃ abhiññātānaṃ licchavīnaṃ etadahosi – ‘sādhurūpānaṃ kira, bho, samaṇānaṃ uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ bhavissati; handa vata, bho, gacchāmā’ti. Yena ca abhiññātā abhiññātā brāhmaṇamahāsālā gahapatinecayikā nānātitthiyā [nānātitthiya (syā.)] samaṇabrāhmaṇā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā abhiññāte abhiññāte nānātitthiye [nānātitthiya (syā.)] samaṇabrāhmaṇe etadavoca – ‘esāvuso, bhagavā vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto yena acelassa pāthikaputtassa ārāmo tenupasaṅkami divāvihārāya. Abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto, sādhurūpānaṃ samaṇānaṃ uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ bhavissatī’ti. Atha kho, bhaggava, abhiññātānaṃ abhiññātānaṃ nānātitthiyānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ etadahosi – ‘sādhurūpānaṃ kira, bho, samaṇānaṃ uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ bhavissati; handa vata, bho, gacchāmā’ti.

‘‘Atha kho, bhaggava, abhiññātā abhiññātā licchavī, abhiññātā abhiññātā ca brāhmaṇamahāsālā gahapatinecayikā nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā yena acelassa pāthikaputtassa ārāmo tenupasaṅkamiṃsu. Sā esā, bhaggava, parisā mahā hoti [parisā hoti (sī. syā. pī.)] anekasatā anekasahassā.

21. ‘‘Assosi kho, bhaggava, acelo pāthikaputto – ‘abhikkantā kira abhiññātā abhiññātā licchavī, abhikkantā abhiññātā abhiññātā ca brāhmaṇamahāsālā gahapatinecayikā nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā. Samaṇopi gotamo mayhaṃ ārāme divāvihāraṃ nisinno’ti. Sutvānassa bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso udapādi. Atha kho, bhaggava, acelo pāthikaputto bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto yena tindukakhāṇuparibbājakārāmo tenupasaṅkami.

‘‘Assosi kho, bhaggava, sā parisā – ‘acelo kira pāthikaputto bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto yena tindukakhāṇuparibbājakārāmo tenupasaṅkanto’ti [tenupasaṅkamanto (sī. pī. ka.)]. Atha kho, bhaggava, sā parisā aññataraṃ purisaṃ āmantesi –

‘Ehi tvaṃ, bho purisa, yena tindukakhāṇuparibbājakārāmo, yena acelo pāthikaputto tenupasaṅkama. Upasaṅkamitvā acelaṃ pāthikaputtaṃ evaṃ vadehi – abhikkamāvuso, pāthikaputta, abhikkantā abhiññātā abhiññātā licchavī, abhikkantā abhiññātā abhiññātā ca brāhmaṇamahāsālā gahapatinecayikā nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā, samaṇopi gotamo āyasmato ārāme divāvihāraṃ nisinno; bhāsitā kho pana te esā, āvuso pāthikaputta, vesāliyaṃ parisati vācā samaṇopi gotamo ñāṇavādo, ahampi ñāṇavādo. Ñāṇavādo kho pana ñāṇavādena arahati uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetuṃ. Samaṇo gotamo upaḍḍhapathaṃ āgaccheyya ahampi upaḍḍhapathaṃ gaccheyyaṃ. Te tattha ubhopi uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ kareyyāma. Ekaṃ ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissati, dvāhaṃ karissāmi. Dve ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyāni karissati, cattārāhaṃ karissāmi. Cattāri ce samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyāni karissati, aṭṭhāhaṃ karissāmi. Iti yāvatakaṃ yāvatakaṃ samaṇo gotamo uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karissati, taddiguṇaṃ taddiguṇāhaṃ karissāmī’ti abhikkamasseva [abhikkamayeva (sī. syā. pī.)] kho; āvuso pāthikaputta, upaḍḍhapathaṃ. Sabbapaṭhamaṃyeva āgantvā samaṇo gotamo āyasmato ārāme divāvihāraṃ nisinno’ti.

22. ‘‘Evaṃ, bhoti kho, bhaggava, so puriso tassā parisāya paṭissutvā yena tindukakhāṇuparibbājakārāmo, yena acelo pāthikaputto tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā acelaṃ pāthikaputtaṃ etadavoca – ‘abhikkamāvuso pāthikaputta, abhikkantā abhiññātā abhiññātā licchavī, abhikkantā abhiññātā abhiññātā ca brāhmaṇamahāsālā gahapatinecayikā nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā. Samaṇopi gotamo āyasmato ārāme divāvihāraṃ nisinno. Bhāsitā kho pana te esā, āvuso pāthikaputta, vesāliyaṃ parisati vācā – samaṇopi gotamo ñāṇavādo; ahampi ñāṇavādo. Ñāṇavādo kho pana ñāṇavādena arahati uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetuṃ…pe… taddiguṇaṃ taddiguṇāhaṃ karissāmīti. Abhikkamasseva kho, āvuso pāthikaputta, upaḍḍhapathaṃ. Sabbapaṭhamaṃyeva āgantvā samaṇo gotamo āyasmato ārāme divāvihāraṃ nisinno’ti.

‘‘Evaṃ vutte, bhaggava, acelo pāthikaputto ‘āyāmi āvuso, āyāmi āvuso’ti vatvā tattheva saṃsappati [saṃsabbati (ka.)], na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātuṃ. Atha kho so, bhaggava, puriso acelaṃ pāthikaputtaṃ etadavoca – ‘kiṃ su nāma te, āvuso pāthikaputta, pāvaḷā su nāma te pīṭhakasmiṃ allīnā, pīṭhakaṃ su nāma te pāvaḷāsu allīnaṃ? Āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappasi, na sakkosi āsanāpi vuṭṭhātu’nti. Evampi kho, bhaggava, vuccamāno acelo pāthikaputto ‘āyāmi āvuso, āyāmi āvuso’ti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātuṃ.

23. ‘‘Yadā kho so, bhaggava, puriso aññāsi – ‘parābhūtarūpo ayaṃ acelo pāthikaputto. Āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātu’nti. Atha taṃ parisaṃ āgantvā evamārocesi – ‘parābhūtarūpo, bho [parābhūtarūpo bho ayaṃ (syā. ka.), parābhūtarūpo (sī. pī.)], acelo pāthikaputto. Āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātu’nti. Evaṃ vutte, ahaṃ, bhaggava, taṃ parisaṃ etadavocaṃ – ‘abhabbo kho, āvuso, acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ‘ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyya’nti, muddhāpi tassa vipateyyāti.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

24. ‘‘Atha kho, bhaggava, aññataro licchavimahāmatto uṭṭhāyāsanā taṃ parisaṃ etadavoca – ‘tena hi, bho, muhuttaṃ tāva āgametha, yāvāhaṃ gacchāmi [paccāgacchāmi (?)]. Appeva nāma ahampi sakkuṇeyyaṃ acelaṃ pāthikaputtaṃ imaṃ parisaṃ ānetu’nti.

‘‘Atha kho so, bhaggava, licchavimahāmatto yena tindukakhāṇuparibbājakārāmo, yena acelo pāthikaputto tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā acelaṃ pāthikaputtaṃ etadavoca – ‘abhikkamāvuso pāthikaputta, abhikkantaṃ te seyyo, abhikkantā abhiññātā abhiññātā licchavī, abhikkantā abhiññātā abhiññātā ca brāhmaṇamahāsālā gahapatinecayikā nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā. Samaṇopi gotamo āyasmato ārāme divāvihāraṃ nisinno. Bhāsitā kho pana te esā, āvuso pāthikaputta, vesāliyaṃ parisati vācā – samaṇopi gotamo ñāṇavādo…pe… taddiguṇaṃ taddiguṇāhaṃ karissāmīti. Abhikkamasseva kho, āvuso pāthikaputta, upaḍḍhapathaṃ. Sabbapaṭhamaṃyeva āgantvā samaṇo gotamo āyasmato ārāme divāvihāraṃ nisinno. Bhāsitā kho panesā, āvuso pāthikaputta, samaṇena gotamena parisati vācā – abhabbo kho acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyāti. Abhikkamāvuso pāthikaputta, abhikkamaneneva te jayaṃ karissāma, samaṇassa gotamassa parājaya’nti.

‘‘Evaṃ vutte, bhaggava, acelo pāthikaputto ‘āyāmi āvuso, āyāmi āvuso’ti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātuṃ. Atha kho so, bhaggava, licchavimahāmatto acelaṃ pāthikaputtaṃ etadavoca – ‘kiṃ su nāma te, āvuso pāthikaputta, pāvaḷā su nāma te pīṭhakasmiṃ allīnā, pīṭhakaṃ su nāma te pāvaḷāsu allīnaṃ? Āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappasi, na sakkosi āsanāpi vuṭṭhātu’nti. Evampi kho, bhaggava, vuccamāno acelo pāthikaputto ‘āyāmi āvuso, āyāmi āvuso’ti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātuṃ.

25. ‘‘Yadā kho so, bhaggava, licchavimahāmatto aññāsi – ‘parābhūtarūpo ayaṃ acelo pāthikaputto āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātu’nti. Atha taṃ parisaṃ āgantvā evamārocesi – ‘parābhūtarūpo, bho [parābhūtarūpo (sī. pī.), parābhūtarūpo ayaṃ (syā.)], acelo pāthikaputto āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātu’nti. Evaṃ vutte, ahaṃ, bhaggava, taṃ parisaṃ etadavocaṃ – ‘abhabbo kho, āvuso, acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyya. Sace pāyasmantānaṃ licchavīnaṃ evamassa – mayaṃ acelaṃ pāthikaputtaṃ varattāhi [yāhi varattāhi (syā. ka.)] bandhitvā goyugehi āviñcheyyāmāti [āviñjeyyāmāti (syā.), āvijjheyyāmāti (sī. pī.)], tā varattā chijjeyyuṃ pāthikaputto vā. Abhabbo pana acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā’ti.

26. ‘‘Atha kho, bhaggava, jāliyo dārupattikantevāsī uṭṭhāyāsanā taṃ parisaṃ etadavoca – ‘tena hi, bho, muhuttaṃ tāva āgametha, yāvāhaṃ gacchāmi; appeva nāma ahampi sakkuṇeyyaṃ acelaṃ pāthikaputtaṃ imaṃ parisaṃ ānetu’’nti.

‘‘Atha kho, bhaggava, jāliyo dārupattikantevāsī yena tindukakhāṇuparibbājakārāmo, yena acelo pāthikaputto tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā acelaṃ pāthikaputtaṃ etadavoca – ‘abhikkamāvuso pāthikaputta, abhikkantaṃ te seyyo. Abhikkantā abhiññātā abhiññātā licchavī, abhikkantā abhiññātā abhiññātā ca brāhmaṇamahāsālā gahapatinecayikā nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā. Samaṇopi gotamo āyasmato ārāme divāvihāraṃ nisinno. Bhāsitā kho pana te esā, āvuso pāthikaputta, vesāliyaṃ parisati vācā – samaṇopi gotamo ñāṇavādo…pe… taddiguṇaṃ taddiguṇāhaṃ karissāmīti. Abhikkamasseva, kho āvuso pāthikaputta, upaḍḍhapathaṃ. Sabbapaṭhamaṃyeva āgantvā samaṇo gotamo āyasmato ārāme divāvihāraṃ nisinno. Bhāsitā kho panesā, āvuso pāthikaputta, samaṇena gotamena parisati vācā – abhabbo acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyya. Sace pāyasmantānaṃ licchavīnaṃ evamassa – mayaṃ acelaṃ pāthikaputtaṃ varattāhi bandhitvā goyugehi āviñcheyyāmāti. Tā varattā chijjeyyuṃ pāthikaputto vā. Abhabbo pana acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ āgaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyāti. Abhikkamāvuso pāthikaputta, abhikkamaneneva te jayaṃ karissāma, samaṇassa gotamassa parājaya’nti.

‘‘Evaṃ vutte, bhaggava, acelo pāthikaputto ‘āyāmi āvuso, āyāmi āvuso’ti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātuṃ. Atha kho, bhaggava, jāliyo dārupattikantevāsī acelaṃ pāthikaputtaṃ etadavoca – ‘kiṃ su nāma te, āvuso pāthikaputta, pāvaḷā su nāma te pīṭhakasmiṃ allīnā, pīṭhakaṃ su nāma te pāvaḷāsu allīnaṃ? Āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappasi, na sakkosi āsanāpi vuṭṭhātu’nti. Evampi kho, bhaggava, vuccamāno acelo pāthikaputto ‘‘āyāmi āvuso, āyāmi āvuso’’ti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātunti.

27. ‘‘Yadā kho, bhaggava, jāliyo dārupattikantevāsī aññāsi – ‘parābhūtarūpo ayaṃ acelo pāthikaputto ‘āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātu’nti, atha naṃ etadavoca –

‘Bhūtapubbaṃ, āvuso pāthikaputta, sīhassa migarañño etadahosi – yaṃnūnāhaṃ aññataraṃ vanasaṇḍaṃ nissāya āsayaṃ kappeyyaṃ. Tatrāsayaṃ kappetvā sāyanhasamayaṃ āsayā nikkhameyyaṃ, āsayā nikkhamitvā vijambheyyaṃ, vijambhitvā samantā catuddisā anuvilokeyyaṃ, samantā catuddisā anuviloketvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadeyyaṃ, tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkameyyaṃ. So varaṃ varaṃ migasaṃghe [migasaṃghaṃ (syā. ka.)] vadhitvā mudumaṃsāni mudumaṃsāni bhakkhayitvā tameva āsayaṃ ajjhupeyya’nti.

‘Atha kho, āvuso, so sīho migarājā aññataraṃ vanasaṇḍaṃ nissāya āsayaṃ kappesi. Tatrāsayaṃ kappetvā sāyanhasamayaṃ āsayā nikkhami, āsayā nikkhamitvā vijambhi, vijambhitvā samantā catuddisā anuvilokesi, samantā catuddisā anuviloketvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadi, tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkāmi. So varaṃ varaṃ migasaṅghe vadhitvā mudumaṃsāni mudumaṃsāni bhakkhayitvā tameva āsayaṃ ajjhupesi.

28. ‘Tasseva kho, āvuso pāthikaputta, sīhassa migarañño vighāsasaṃvaḍḍho jarasiṅgālo [jarasigālo (sī. syā. pī.)] ditto ceva balavā ca. Atha kho, āvuso, tassa jarasiṅgālassa etadahosi – ko cāhaṃ, ko sīho migarājā. Yaṃnūnāhampi aññataraṃ vanasaṇḍaṃ nissāya āsayaṃ kappeyyaṃ. Tatrāsayaṃ kappetvā sāyanhasamayaṃ āsayā nikkhameyyaṃ, āsayā nikkhamitvā vijambheyyaṃ, vijambhitvā samantā catuddisā anuvilokeyyaṃ, samantā catuddisā anuviloketvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadeyyaṃ, tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkameyyaṃ. So varaṃ varaṃ migasaṅghe vadhitvā mudumaṃsāni mudumaṃsāni bhakkhayitvā tameva āsayaṃ ajjhupeyya'nti.

'Atha kho so, āvuso, jarasiṅgālo aññataraṃ vanasaṇḍaṃ nissāya āsayaṃ kappesi. Tatrāsayaṃ kappetvā sāyanhasamayaṃ āsayā nikkhami, āsayā nikkhamitvā vijambhi, vijambhitvā samantā catuddisā anuvilokesi, samantā catuddisā anuviloketvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadissāmīti siṅgālakaṃyeva anadi bheraṇḍakaṃyeva [bhedaṇḍakaṃyeva (ka.)] anadi, ke ca chave siṅgāle, ke pana sīhanādeti [sīhanāde (?)].

'Evameva kho tvaṃ, āvuso pāthikaputta, sugatāpadānesu jīvamāno sugatātirittāni bhuñjamāno tathāgate arahante sammāsambuddhe āsādetabbaṃ maññasi. Ke ca chave pāthikaputte, kā ca tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ āsādanā'ti.

29. ''Yato kho, bhaggava, jāliyo dārupattikantevāsī iminā opammena neva asakkhi acelaṃ pāthikaputtaṃ tamhā āsanā cāvetuṃ. Atha naṃ etadavoca –

'Sīhoti attānaṃ samekkhiyāna,
Amaññi kotthu migarājāhamasmi;
Tatheva [tameva (syā.)] so siṅgālakaṃ anadi,
Ke ca chave siṅgāle ke pana sīhanāde'ti.

'Evameva kho tvaṃ, āvuso pāthikaputta, sugatāpadānesu jīvamāno sugatātirittāni bhuñjamāno tathāgate arahante sammāsambuddhe āsādetabbaṃ maññasi. Ke ca chave pāthikaputte, kā ca tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ āsādanā'ti.

30. ''Yato kho, bhaggava, jāliyo dārupattikantevāsī imināpi opammena neva asakkhi acelaṃ pāthikaputtaṃ tamhā āsanā cāvetuṃ. Atha naṃ etadavoca –

'Aññaṃ anucaṅkamanaṃ, attānaṃ vighāse samekkhiya;
Yāva attānaṃ na passati, kotthu tāva byagghoti maññati.

Tatheva so siṅgālakaṃ anadi;
Ke ca chave siṅgāle ke pana sīhanāde'ti.

'Evameva kho tvaṃ, āvuso pāthikaputta, sugatāpadānesu jīvamāno sugatātirittāni bhuñjamāno tathāgate arahante sammāsambuddhe āsādetabbaṃ maññasi. Ke ca chave pāthikaputte, kā ca tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ āsādanā'ti.

31. ''Yato kho, bhaggava, jāliyo dārupattikantevāsī imināpi opammena neva asakkhi acelaṃ pāthikaputtaṃ tamhā āsanā cāvetuṃ. Atha naṃ etadavoca –

'Bhutvāna bheke [bhiṅge (ka.)] khalamūsikāyo,
Kaṭasīsu khittāni ca koṇapāni [kūṇapāni (syā.)];
Mahāvane suññavane vivaḍḍho,
Amaññi kotthu migarājāhamasmi.

Tatheva so siṅgālakaṃ anadi;
Ke ca chave siṅgāle ke pana sīhanāde'ti.

'Evameva kho tvaṃ, āvuso pāthikaputta, sugatāpadānesu jīvamāno sugatātirittāni bhuñjamāno tathāgate arahante sammāsambuddhe āsādetabbaṃ maññasi. Ke ca chave pāthikaputte, kā ca tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ āsādanā'ti.

32. ''Yato kho, bhaggava, jāliyo dārupattikantevāsī imināpi opammena neva asakkhi acelaṃ pāthikaputtaṃ tamhā āsanā cāvetuṃ. Atha taṃ parisaṃ āgantvā evamārocesi – 'parābhūtarūpo, bho, acelo pāthikaputto āyāmi āvuso, āyāmi āvusoti vatvā tattheva saṃsappati, na sakkoti āsanāpi vuṭṭhātu'nti.

33. ''Evaṃ vutte, ahaṃ, bhaggava, taṃ parisaṃ etadavocaṃ – 'abhabbo kho, āvuso, acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyya. Sacepāyasmantānaṃ licchavīnaṃ evamassa – mayaṃ acelaṃ pāthikaputtaṃ varattāhi bandhitvā nāgehi [goyugehi (sabbattha) aṭṭhakathā passitabbā] āviñcheyyāmāti. Tā varattā chijjeyyuṃ pāthikaputto vā. Abhabbo pana acelo pāthikaputto taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā mama sammukhībhāvaṃ āgantuṃ. Sacepissa evamassa – ahaṃ taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā samaṇassa gotamassa sammukhībhāvaṃ gaccheyyanti, muddhāpi tassa vipateyyā'ti.

34. ''Atha khvāhaṃ, bhaggava, taṃ parisaṃ dhammiyā kathāya sandassesiṃ samādapesiṃ samuttejesiṃ sampahaṃsesiṃ, taṃ parisaṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā mahābandhanā mokkhaṃ karitvā caturāsītipāṇasahassāni mahāviduggā uddharitvā tejodhātuṃ samāpajjitvā sattatālaṃ vehāsaṃ abbhuggantvā aññaṃ sattatālampi acciṃ [aggiṃ (syā.)] abhinimminitvā pajjalitvā dhūmāyitvā [dhūpāyitvā (sī. pī.)] mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ paccuṭṭhāsiṃ.

35. ''Atha kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho ahaṃ, bhaggava, sunakkhattaṃ licchaviputtaṃ etadavocaṃ – 'taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, yatheva te ahaṃ acelaṃ pāthikaputtaṃ ārabbha byākāsiṃ, tatheva taṃ vipākaṃ aññathā vā'ti? 'Yatheva me, bhante, bhagavā acelaṃ pāthikaputtaṃ ārabbha byākāsi, tatheva taṃ vipākaṃ, no aññathā'ti.

'Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, yadi evaṃ sante kataṃ vā hoti uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ, akataṃ vā'ti? 'Addhā kho, bhante, evaṃ sante kataṃ hoti uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ, no akata'nti. 'Evampi kho maṃ tvaṃ, moghapurisa, uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karontaṃ evaṃ vadesi – na hi pana me, bhante, bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karotīti. Passa, moghapurisa, yāvañca te idaṃ aparaddhaṃ'ti.

''Evampi kho, bhaggava, sunakkhatto licchaviputto mayā vuccamāno apakkameva imasmā dhammavinayā, yathā taṃ āpāyiko nerayiko.

Aggaññapaññattikathā

36. ''Aggaññañcāhaṃ, bhaggava, pajānāmi. Tañca pajānāmi [''tañcapajānāmī''ti idaṃ syāpotthakenatthi], tato ca uttaritaraṃ pajānāmi, tañca pajānaṃ [pajānanaṃ (syā. ka.) aṭṭhakathāsaṃvaṇṇanā passitabbā] na parāmasāmi, aparāmasato ca me paccattaññeva nibbuti viditā, yadabhijānaṃ tathāgato no anayaṃ āpajjati.

37. ''Santi, bhaggava, eke samaṇabrāhmaṇā issarakuttaṃ brahmakuttaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapenti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – 'saccaṃ kira tumhe āyasmanto issarakuttaṃ brahmakuttaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā'ti? Te ca me evaṃ puṭṭhā, 'āmo'ti [āmāti (syā.)] paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – 'kathaṃvihitakaṃ pana [kathaṃ vihitakaṃno pana (ka.)] tumhe āyasmanto issarakuttaṃ brahmakuttaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti? Te mayā puṭṭhā na sampāyanti, asampāyantā mamaññeva paṭipucchanti. Tesāhaṃ puṭṭho byākaromi –

38. ‘Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena ayaṃ loko saṃvaṭṭati. Saṃvaṭṭamāne loke yebhuyyena sattā ābhassarasaṃvattanikā honti. Te tattha honti manomayā pītibhakkhā sayaṃpabhā antalikkhacarā subhaṭṭhāyino ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti.

‘Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena ayaṃ loko vivaṭṭati. Vivaṭṭamāne loke suññaṃ brahmavimānaṃ pātubhavati. Atha kho [atha (sī. syā. pī.)] aññataro satto āyukkhayā vā puññakkhayā vā ābhassarakāyā cavitvā suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjati. So tattha hoti manomayo pītibhakkho sayaṃpabho antalikkhacaro subhaṭṭhāyī, ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhati.

‘Tassa tattha ekakassa dīgharattaṃ nivusitattā anabhirati paritassanā uppajjati – aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyunti. Atha aññepi sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā ābhassarakāyā cavitvā brahmavimānaṃ upapajjanti tassa sattassa sahabyataṃ. Tepi tattha honti manomayā pītibhakkhā sayaṃpabhā antalikkhacarā subhaṭṭhāyino, ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti.

39. ‘Tatrāvuso, yo so satto paṭhamaṃ upapanno, tassa evaṃ hoti – ahamasmi brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā [sañjitā (sī. pī.), sajjitā (syā. kaṃ.)] vasī pitā bhūtabhabyānaṃ, mayā ime sattā nimmitā. Taṃ kissa hetu? Mamañhi pubbe etadahosi – aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyunti; iti mama ca manopaṇidhi. Ime ca sattā itthattaṃ āgatāti.

‘Yepi te sattā pacchā upapannā, tesampi evaṃ hoti – ayaṃ kho bhavaṃ brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyānaṃ; iminā mayaṃ bhotā brahmunā nimmitā. Taṃ kissa hetu? Imañhi mayaṃ addasāma idha paṭhamaṃ upapannaṃ; mayaṃ panāmha pacchā upapannāti.

40. ‘Tatrāvuso, yo so satto paṭhamaṃ upapanno, so dīghāyukataro ca hoti vaṇṇavantataro ca mahesakkhataro ca. Ye pana te sattā pacchā upapannā, te appāyukatarā ca honti dubbaṇṇatarā ca appesakkhatarā ca.

‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati, yaṃ aññataro satto tamhā kāyā cavitvā itthattaṃ āgacchati. Itthattaṃ āgato samāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte taṃ pubbenivāsaṃ anussarati; tato paraṃ nānussarati.

‘So evamāha – yo kho so bhavaṃ brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā vasī pitā bhūtabhabyānaṃ, yena mayaṃ bhotā brahmunā nimmitā. So nicco dhuvo [sassato dīghāyuko (syā. ka.)] sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassati. Ye pana mayaṃ ahumhā tena bhotā brahmunā nimmitā, te mayaṃ aniccā addhuvā [addhuvā asassatā (syā. ka.)] appāyukā cavanadhammā itthattaṃ āgatā’ti. Evaṃvihitakaṃ no tumhe āyasmanto issarakuttaṃ brahmakuttaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethāti. ‘Te evamāhaṃsu – evaṃ kho no, āvuso gotama, sutaṃ, yathevāyasmā gotamo āhā’ti. ‘‘Aggaññañcāhaṃ, bhaggava, pajānāmi. Tañca pajānāmi, tato ca uttaritaraṃ pajānāmi, tañca pajānaṃ na parāmasāmi, aparāmasato ca me paccattaññeva nibbuti viditā. Yadabhijānaṃ tathāgato no anayaṃ āpajjati.

41. ‘‘Santi, bhaggava, eke samaṇabrāhmaṇā khiḍḍāpadosikaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapenti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto khiḍḍāpadosikaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti? Te ca me evaṃ puṭṭhā ‘āmo’ti paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi –

‘kathaṃvihitakaṃ pana tumhe āyasmanto khiḍḍāpadosikaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti? Te mayā puṭṭhā na sampāyanti, asampāyantā mamaññeva paṭipucchanti, tesāhaṃ puṭṭho byākaromi –

42. ‘Santāvuso, khiḍḍāpadosikā nāma devā. Te ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannā [hasakhiḍḍāratidhammasamāpannā (ka.)] viharanti. Tesaṃ ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannānaṃ viharataṃ sati sammussati, satiyā sammosā [satiyā sammosāya (syā.)] te devā tamhā kāyā cavanti.

‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati, yaṃ aññataro satto tamhā kāyā cavitvā itthattaṃ āgacchati, itthattaṃ āgato samāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte taṃ pubbenivāsaṃ anussarati; tato paraṃ nānussarati.

‘So evamāha – ye kho te bhonto devā na khiḍḍāpadosikā te na ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannā viharanti. Tesaṃ nātivelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannānaṃ viharataṃ sati na sammussati, satiyā asammosā te devā tamhā kāyā na cavanti, niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā sassatisamaṃ tatheva ṭhassanti. Ye pana mayaṃ ahumhā khiḍḍāpadosikā te mayaṃ ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannā viharimhā, tesaṃ no ativelaṃ hassakhiḍḍāratidhammasamāpannānaṃ viharataṃ sati sammussati, satiyā sammosā evaṃ [sammosā eva (sī. pī.) sammosā te (syā. ka.)] mayaṃ tamhā kāyā cutā, aniccā addhuvā appāyukā cavanadhammā itthattaṃ āgatāti. Evaṃvihitakaṃ no tumhe āyasmanto khiḍḍāpadosikaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti. ‘Te evamāhaṃsu – evaṃ kho no, āvuso gotama, sutaṃ, yathevāyasmā gotamo āhā’ti. ‘‘Aggaññañcāhaṃ, bhaggava, pajānāmi…pe… yadabhijānaṃ tathāgato no anayaṃ āpajjati.

43. ‘‘Santi, bhaggava, eke samaṇabrāhmaṇā manopadosikaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapenti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto manopadosikaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti? Te ca me evaṃ puṭṭhā ‘āmo’ti paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘kathaṃvihitakaṃ pana tumhe āyasmanto manopadosikaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti? Te mayā puṭṭhā na sampāyanti, asampāyantā mamaññeva paṭipucchanti. Tesāhaṃ puṭṭho byākaromi –

44. ‘Santāvuso, manopadosikā nāma devā. Te ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyanti. Te ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyantā aññamaññamhi cittāni padūsenti. Te aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā. Te devā tamhā kāyā cavanti.

‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati, yaṃ aññataro satto tamhā kāyā cavitvā itthattaṃ āgacchati. Itthattaṃ āgato samāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati.

‘So evamāha – ye kho te bhonto devā na manopadosikā te nātivelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyanti. Te nātivelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyantā aññamaññamhi cittāni nappadūsenti. Te aññamaññaṃ appaduṭṭhacittā akilantakāyā akilantacittā. Te devā tamhā [akilantacittā tamhā (ka.)] kāyā na cavanti, niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā sassatisamaṃ tatheva ṭhassanti. Ye pana mayaṃ ahumhā manopadosikā, te mayaṃ ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyimhā. Te mayaṃ ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyantā aññamaññamhi cittāni padūsimhā [padosiyimhā (syā.), padūsayimhā (?)]. Te mayaṃ aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā. Evaṃ mayaṃ [kilantacittāeva mayaṃ (sī. pī.), kilantacittā (ka.)] tamhā kāyā cutā, aniccā addhuvā appāyukā cavanadhammā itthattaṃ āgatāti. Evaṃvihitakaṃ no tumhe āyasmanto manopadosikaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti. ‘Te evamāhaṃsu – evaṃ kho no, āvuso gotama, sutaṃ, yathevāyasmā gotamo āhā’ti. ‘‘Aggaññañcāhaṃ, bhaggava, pajānāmi…pe… yadabhijānaṃ tathāgato no anayaṃ āpajjati.

45. ‘‘Santi, bhaggava, eke samaṇabrāhmaṇā adhiccasamuppannaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapenti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe āyasmanto adhiccasamuppannaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti? Te ca me evaṃ puṭṭhā ‘āmo’ti paṭijānanti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘kathaṃvihitakaṃ pana tumhe āyasmanto adhiccasamuppannaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti? Te mayā puṭṭhā na sampāyanti, asampāyantā mamaññeva paṭipucchanti. Tesāhaṃ puṭṭho byākaromi –

46. ‘Santāvuso, asaññasattā nāma devā. Saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavanti.

‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati. Yaṃ aññataro satto tamhā kāyā cavitvā itthattaṃ āgacchati. Itthattaṃ āgato samāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte taṃ [idaṃ padaṃ brahmajālasutte na dissati. evaṃ (pī. ka.)] saññuppādaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati.

‘So evamāha – adhiccasamuppanno attā ca loko ca. Taṃ kissa hetu? Ahañhi pubbe nāhosiṃ, somhi etarahi ahutvā santatāya [sattakāya (sī. pī.), sattāya (ka. sī.)] pariṇatoti. Evaṃvihitakaṃ no tumhe āyasmanto adhiccasamuppannaṃ ācariyakaṃ aggaññaṃ paññapethā’ti? ‘Te evamāhaṃsu – evaṃ kho no, āvuso gotama, sutaṃ yathevāyasmā gotamo āhā’ti. ‘‘Aggaññañcāhaṃ, bhaggava, pajānāmi tañca pajānāmi, tato ca uttaritaraṃ pajānāmi, tañca pajānaṃ na parāmasāmi, aparāmasato ca me paccattaññeva nibbuti viditā. Yadabhijānaṃ tathāgato no anayaṃ āpajjati.

47. ‘‘Evaṃvādiṃ kho maṃ, bhaggava, evamakkhāyiṃ eke samaṇabrāhmaṇā asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhanti – ‘viparīto samaṇo gotamo bhikkhavo ca. Samaṇo gotamo evamāha – yasmiṃ samaye subhaṃ vimokkhaṃ upasampajja viharati, sabbaṃ tasmiṃ samaye asubhantveva [asubhanteva (sī. syā. pī.)] pajānātī’ti [sañjānātīti (sī. pī.)]. Na kho panāhaṃ, bhaggava, evaṃ vadāmi – ‘yasmiṃ samaye subhaṃ vimokkhaṃ upasampajja viharati, sabbaṃ tasmiṃ samaye asubhantveva pajānātī’ti. Evañca khvāhaṃ, bhaggava, vadāmi – ‘yasmiṃ samaye subhaṃ vimokkhaṃ upasampajja viharati, subhantveva tasmiṃ samaye pajānātī’ti.

‘‘Te ca, bhante, viparītā, ye bhagavantaṃ viparītato dahanti bhikkhavo ca. Evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati. Pahoti me bhagavā tathā dhammaṃ desetuṃ, yathā ahaṃ subhaṃ vimokkhaṃ upasampajja vihareyya’’nti.

48. ‘‘Dukkaraṃ kho etaṃ, bhaggava, tayā aññadiṭṭhikena aññakhantikena aññarucikena aññatrāyogena aññatrācariyakena subhaṃ vimokkhaṃ upasampajja viharituṃ. Iṅgha tvaṃ, bhaggava, yo ca te ayaṃ mayi pasādo, tameva tvaṃ sādhukamanurakkhā’’ti. ‘‘Sace taṃ, bhante, mayā dukkaraṃ aññadiṭṭhikena aññakhantikena aññarucikena aññatrāyogena aññatrācariyakena subhaṃ vimokkhaṃ upasampajja viharituṃ. Yo ca me ayaṃ, bhante, bhagavati pasādo, tamevāhaṃ sādhukamanurakkhissāmī’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamano bhaggavagotto paribbājako bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Pāthikasuttaṃ [pāṭikasuttantaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Udumbarikasuttaṃ

Nigrodhaparibbājakavatthu

49. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tena kho pana samayena nigrodho paribbājako udumbarikāya paribbājakārāme paṭivasati mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ tiṃsamattehi paribbājakasatehi. Atha kho sandhāno gahapati divā divassa [divādivasseva (sī. syā. pī.)] rājagahā nikkhami bhagavantaṃ dassanāya. Atha kho sandhānassa gahapatissa etadahosi – ‘‘akālo kho bhagavantaṃ dassanāya. Paṭisallīno bhagavā. Manobhāvanīyānampi bhikkhūnaṃ asamayo dassanāya. Paṭisallīnā manobhāvanīyā bhikkhū. Yaṃnūnāhaṃ yena udumbarikāya paribbājakārāmo, yena nigrodho paribbājako tenupasaṅkameyya’’nti. Atha kho sandhāno gahapati yena udumbarikāya paribbājakārāmo, tenupasaṅkami.

50. Tena kho pana samayena nigrodho paribbājako mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ nisinno hoti unnādiniyā uccāsaddamahāsaddāya anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentiyā. Seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā.

51. Addasā kho nigrodho paribbājako sandhānaṃ gahapatiṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvā sakaṃ parisaṃ saṇṭhāpesi – ‘‘appasaddā bhonto hontu, mā bhonto saddamakattha. Ayaṃ samaṇassa gotamassa sāvako āgacchati sandhāno gahapati. Yāvatā kho pana samaṇassa gotamassa sāvakā gihī odātavasanā rājagahe paṭivasanti, ayaṃ tesaṃ aññataro sandhāno gahapati. Appasaddakāmā kho panete āyasmanto appasaddavinītā, appasaddassa vaṇṇavādino. Appeva nāma appasaddaṃ parisaṃ viditvā upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā’’ti. Evaṃ vutte te paribbājakā tuṇhī ahesuṃ.

52. Atha kho sandhāno gahapati yena nigrodho paribbājako tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā nigrodhena paribbājakena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sandhāno gahapati nigrodhaṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘aññathā kho ime bhonto aññatitthiyā paribbājakā saṅgamma samāgamma unnādino uccāsaddamahāsaddā anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – rājakathaṃ…pe… itibhavābhavakathaṃ iti vā. Aññathā kho [ca (sī. pī.)] pana so bhagavā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevati appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppānī’’ti.

53. Evaṃ vutte nigrodho paribbājako sandhānaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘yagghe gahapati, jāneyyāsi, kena samaṇo gotamo saddhiṃ sallapati, kena sākacchaṃ samāpajjati, kena paññāveyyattiyaṃ samāpajjati? Suññāgārahatā samaṇassa gotamassa paññā aparisāvacaro samaṇo gotamo nālaṃ sallāpāya. So antamantāneva sevati [antapantāneva (syā.)]. Seyyathāpi nāma gokāṇā pariyantacārinī antamantāneva sevati. Evameva suññāgārahatā samaṇassa gotamassa paññā; aparisāvacaro samaṇo gotamo; nālaṃ sallāpāya. So antamantāneva sevati. Iṅgha, gahapati, samaṇo gotamo imaṃ parisaṃ āgaccheyya, ekapañheneva naṃ saṃsādeyyāma [saṃhareyyāma (ka.)], tucchakumbhīva naṃ maññe orodheyyāmā’’ti.

54. Assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya sandhānassa gahapatissa nigrodhena paribbājakena saddhiṃ imaṃ kathāsallāpaṃ. Atha kho bhagavā gijjhakūṭā pabbatā orohitvā yena sumāgadhāya tīre moranivāpo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā sumāgadhāya tīre moranivāpe abbhokāse caṅkami. Addasā kho nigrodho paribbājako bhagavantaṃ sumāgadhāya tīre moranivāpe abbhokāse caṅkamantaṃ. Disvāna sakaṃ parisaṃ saṇṭhāpesi – ‘‘appasaddā bhonto hontu, mā bhonto saddamakattha, ayaṃ samaṇo gotamo sumāgadhāya tīre moranivāpe abbhokāse caṅkamati. Appasaddakāmo kho pana so āyasmā, appasaddassa vaṇṇavādī. Appeva nāma appasaddaṃ parisaṃ viditvā upasaṅkamitabbaṃ maññeyya. Sace samaṇo gotamo imaṃ parisaṃ āgaccheyya, imaṃ taṃ pañhaṃ puccheyyāma – ‘ko nāma so, bhante, bhagavato dhammo, yena bhagavā sāvake vineti, yena bhagavatā sāvakā vinītā assāsappattā paṭijānanti ajjhāsayaṃ ādibrahmacariya’nti? Evaṃ vutte te paribbājakā tuṇhī ahesuṃ.

Tapojigucchāvādo

55. Atha kho bhagavā yena nigrodho paribbājako tenupasaṅkami. Atha kho nigrodho paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etu kho, bhante, bhagavā, svāgataṃ, bhante, bhagavato. Cirassaṃ kho, bhante, bhagavā imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīdatu, bhante, bhagavā, idamāsanaṃ paññatta’’nti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nigrodhopi kho paribbājako aññataraṃ nīcāsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho nigrodhaṃ paribbājakaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kāya nuttha, nigrodha, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? Evaṃ vutte, nigrodho paribbājako bhagavantaṃ etadavoca, ‘‘idha mayaṃ, bhante, addasāma bhagavantaṃ sumāgadhāya tīre moranivāpe abbhokāse caṅkamantaṃ, disvāna evaṃ avocumhā – ‘sace samaṇo gotamo imaṃ parisaṃ āgaccheyya, imaṃ taṃ pañhaṃ puccheyyāma – ko nāma so, bhante, bhagavato dhammo, yena bhagavā sāvake vineti, yena bhagavatā sāvakā vinītā assāsappattā paṭijānanti ajjhāsayaṃ ādibrahmacariya’nti? Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā; atha bhagavā anuppatto’’ti.

56. ‘‘Dujjānaṃ kho etaṃ, nigrodha, tayā aññadiṭṭhikena aññakhantikena aññarucikena aññatrāyogena aññatrācariyakena, yenāhaṃ sāvake vinemi, yena mayā sāvakā vinītā assāsappattā paṭijānanti ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ. Iṅgha tvaṃ maṃ, nigrodha, sake ācariyake adhijegucche pañhaṃ puccha – ‘kathaṃ santā nu kho, bhante, tapojigucchā paripuṇṇā hoti, kathaṃ aparipuṇṇā’ti? Evaṃ vutte te paribbājakā unnādino uccāsaddamahāsaddā ahesuṃ – ‘‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, samaṇassa gotamassa mahiddhikatā mahānubhāvatā, yatra hi nāma sakavādaṃ ṭhapessati, paravādena pavāressatī’’ti.

57. Atha kho nigrodho paribbājako te paribbājake appasadde katvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mayaṃ kho, bhante, tapojigucchāvādā [tarojigucchaṃsārodā (ka.)] tapojigucchāsārā tapojigucchāallīnā viharāma. Kathaṃ santā nu kho, bhante, tapojigucchā paripuṇṇā hoti, kathaṃ aparipuṇṇā’’ti?

‘‘Idha, nigrodha, tapassī acelako hoti muttācāro, hatthāpalekhano [hatthāvalekhano (syā.)], na ehibhaddantiko, na tiṭṭhabhaddantiko, nābhihaṭaṃ, na uddissakataṃ, na nimantanaṃ sādiyati, so na kumbhimukhā paṭiggaṇhāti, na kaḷopimukhā paṭiggaṇhāti, na eḷakamantaraṃ, na daṇḍamantaraṃ, na musalamantaraṃ, na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ, na gabbhiniyā, na pāyamānāya, na purisantaragatāya, na saṅkittīsu, na yattha sā upaṭṭhito hoti, na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī, na macchaṃ, na maṃsaṃ, na suraṃ, na merayaṃ, na thusodakaṃ pivati, so ekāgāriko vā hoti ekālopiko, dvāgāriko vā hoti dvālopiko, sattāgāriko vā hoti sattālopiko, ekissāpi dattiyā yāpeti, dvīhipi dattīhi yāpeti, sattahipi dattīhi yāpeti; ekāhikampi āhāraṃ āhāreti, dvīhikampi [dvāhikaṃpi (sī. syā.)] āhāraṃ āhāreti, sattāhikampi āhāraṃ āhāreti, iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati. So sākabhakkho vā hoti, sāmākabhakkho vā hoti, nīvārabhakkho vā hoti, daddulabhakkho vā hoti, haṭabhakkho vā hoti, kaṇabhakkho vā hoti, ācāmabhakkho vā hoti, piññākabhakkho vā hoti, tiṇabhakkho vā hoti, gomayabhakkho vā hoti; vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī. So sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti, chavadussānipi dhāreti, paṃsukūlānipi dhāreti, tirīṭānipi dhāreti, ajinampi dhāreti, ajinakkhipampi dhāreti, kusacīrampi dhāreti, vākacīrampi dhāreti, phalakacīrampi dhāreti, kesakambalampi dhāreti, vāḷakambalampi dhāreti, ulūkapakkhampi dhāreti, kesamassulocakopi hoti kesamassulocanānuyogamanuyutto, ubbhaṭṭhakopi [ubhaṭṭhakopi (syā.), ubbhaṭṭhikopi (ka.)] hoti āsanapaṭikkhitto, ukkuṭikopi hoti ukkuṭikappadhānamanuyutto, kaṇṭakāpassayikopi hoti kaṇṭakāpassaye seyyaṃ kappeti, phalakaseyyampi kappeti, thaṇḍilaseyyampi kappeti, ekapassayikopi hoti rajojalladharo, abbhokāsikopi hoti yathāsanthatiko, vekaṭikopi hoti vikaṭabhojanānuyogamanuyutto, apānakopi hoti apānakattamanuyutto, sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharati. Taṃ kiṃ maññasi, nigrodha, yadi evaṃ sante tapojigucchā paripuṇṇā vā hoti aparipuṇṇā vā’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tapojigucchā paripuṇṇā hoti, no aparipuṇṇā’’ti. ‘‘Evaṃ paripuṇṇāyapi kho ahaṃ, nigrodha, tapojigucchāya anekavihite upakkilese vadāmī’’ti.

Upakkileso

58. ‘‘Yathā kathaṃ pana, bhante, bhagavā evaṃ paripuṇṇāya tapojigucchāya anekavihite upakkilese vadatī’’ti? ‘‘Idha, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. Yampi, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. Ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā attānukkaṃseti paraṃ vambheti. Yampi, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā attānukkaṃseti paraṃ vambheti. Ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā majjati mucchati pamādamāpajjati [madamāpajjati (syā.)]. Yampi, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā majjati mucchati pamādamāpajjati. Ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

59. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. Yampi, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. Ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena attānukkaṃseti paraṃ vambheti. Yampi, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena attānukkaṃseti paraṃ vambheti. Ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena majjati mucchati pamādamāpajjati. Yampi, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena majjati mucchati pamādamāpajjati. Ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

60. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī bhojanesu vodāsaṃ āpajjati – ‘idaṃ me khamati, idaṃ me nakkhamatī’ti. So yañca [yaṃ hi (sī. pī.)] khvassa nakkhamati, taṃ sāpekkho pajahati. Yaṃ panassa khamati, taṃ gadhito [gathito (sī. pī.)] mucchito ajjhāpanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjati…pe… ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati lābhasakkārasilokanikantihetu – ‘sakkarissanti maṃ rājāno rājamahāmattā khattiyā brāhmaṇā gahapatikā titthiyā’ti…pe… ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

61. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī aññataraṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā apasādetā [apasāretā (ka.)] hoti – ‘kiṃ panāyaṃ sambahulājīvo [bahulājīvo (sī. pī.)] sabbaṃ saṃbhakkheti. Seyyathidaṃ – mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījameva pañcamaṃ, asanivicakkaṃ dantakūṭaṃ, samaṇappavādenā’ti…pe… ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī passati aññataraṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā kulesu sakkariyamānaṃ garukariyamānaṃ māniyamānaṃ pūjiyamānaṃ. Disvā tassa evaṃ hoti – ‘imañhi nāma sambahulājīvaṃ kulesu sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti. Maṃ pana tapassiṃ lūkhājīviṃ kulesu na sakkaronti na garuṃ karonti na mānenti na pūjentī’ti, iti so issāmacchariyaṃ kulesu uppādetā hoti…pe… ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

62. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī āpāthakanisādī hoti…pe… ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī attānaṃ adassayamāno kulesu carati – ‘idampi me tapasmiṃ idampi me tapasmi’nti…pe… ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī kiñcideva paṭicchannaṃ sevati. So ‘khamati te ida’nti puṭṭho samāno akkhamamānaṃ āha – ‘khamatī’ti. Khamamānaṃ āha – ‘nakkhamatī’ti. Iti so sampajānamusā bhāsitā hoti…pe… ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā dhammaṃ desentassa santaṃyeva pariyāyaṃ anuññeyyaṃ nānujānāti…pe… ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

63. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī kodhano hoti upanāhī. Yampi, nigrodha, tapassī kodhano hoti upanāhī. Ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī makkhī hoti paḷāsī [palāsī (sī. syā. pī.)] …pe… issukī hoti maccharī… saṭho hoti māyāvī… thaddho hoti atimānī… pāpiccho hoti pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato… micchādiṭṭhiko hoti antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato… sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yampi, nigrodha, tapassī sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Ayampi kho, nigrodha, tapassino upakkileso hoti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, nigrodha, yadime tapojigucchā [tapojigucchāya (?)] upakkilesā vā anupakkilesā vā’’ti? ‘‘Addhā kho ime, bhante, tapojigucchā [tapojigucchāya (?)] upakkilesā [upakkilesā hoti (ka.)], no anupakkilesā. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhante, vijjati yaṃ idhekacco tapassī sabbeheva imehi upakkilesehi samannāgato assa; ko pana vādo aññataraññatarenā’’ti.

Parisuddhapapapaṭikappattakathā

64. ‘‘Idha, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. Yampi, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. Evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā na attānukkaṃseti na paraṃ vambheti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā na majjati na mucchati na pamādamāpajjati…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

65. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti na paraṃ vambheti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tapaṃ samādiyati, so tena tapasā lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti, so tena lābhasakkārasilokena na majjati na mucchati na pamādamāpajjati…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

66. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī bhojanesu na vodāsaṃ āpajjati – ‘idaṃ me khamati, idaṃ me nakkhamatī’ti. So yañca khvassa nakkhamati, taṃ anapekkho pajahati. Yaṃ panassa khamati, taṃ agadhito amucchito anajjhāpanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī na tapaṃ samādiyati lābhasakkārasilokanikantihetu – ‘sakkarissanti maṃ rājāno rājamahāmattā khattiyā brāhmaṇā gahapatikā titthiyā’ti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

67. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī aññataraṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā nāpasādetā hoti – ‘kiṃ panāyaṃ sambahulājīvo sabbaṃ saṃbhakkheti. Seyyathidaṃ – mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījameva pañcamaṃ, asanivicakkaṃ dantakūṭaṃ, samaṇappavādenā’ti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī passati aññataraṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā kulesu sakkariyamānaṃ garu kariyamānaṃ māniyamānaṃ pūjiyamānaṃ. Disvā tassa na evaṃ hoti – ‘imañhi nāma sambahulājīvaṃ kulesu sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti. Maṃ pana tapassiṃ lūkhājīviṃ kulesu na sakkaronti na garuṃ karonti na mānenti na pūjentī’ti, iti so issāmacchariyaṃ kulesu nuppādetā hoti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

68. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī na āpāthakanisādī hoti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī na attānaṃ adassayamāno kulesu carati – ‘idampi me tapasmiṃ, idampi me tapasmi’nti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī na kañcideva paṭicchannaṃ sevati, so – ‘khamati te ida’nti puṭṭho samāno akkhamamānaṃ āha – ‘nakkhamatī’ti. Khamamānaṃ āha – ‘khamatī’ti. Iti so sampajānamusā na bhāsitā hoti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā dhammaṃ desentassa santaṃyeva pariyāyaṃ anuññeyyaṃ anujānāti…pe… evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

69. ‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī akkodhano hoti anupanāhī. Yampi, nigrodha, tapassī akkodhano hoti anupanāhī evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, nigrodha, tapassī amakkhī hoti apaḷāsī…pe… anissukī hoti amaccharī… asaṭho hoti amāyāvī… atthaddho hoti anatimānī… na pāpiccho hoti na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato… na micchādiṭṭhiko hoti na antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato… na sandiṭṭhiparāmāsī hoti na ādhānaggāhī suppaṭinissaggī. Yampi, nigrodha, tapassī na sandiṭṭhiparāmāsī hoti na ādhānaggāhī suppaṭinissaggī. Evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hoti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, nigrodha, yadi evaṃ sante tapojigucchā parisuddhā vā hoti aparisuddhā vā’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tapojigucchā parisuddhā hoti no aparisuddhā, aggappattā ca sārappattā cā’’ti. ‘‘Na kho, nigrodha, ettāvatā tapojigucchā aggappattā ca hoti sārappattā ca; api ca kho papaṭikappattā [pappaṭikapattā (ka.)] hotī’’ti.

Parisuddhatacappattakathā

70. ‘‘Kittāvatā pana, bhante, tapojigucchā aggappattā ca hoti sārappattā ca? Sādhu me, bhante, bhagavā tapojigucchāya aggaññeva pāpetu, sāraññeva pāpetū’’ti. ‘‘Idha, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti. Kathañca, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti? Idha, nigrodha, tapassī na pāṇaṃ atipāteti [atipāpeti (ka. sī. pī. ka.)], na pāṇaṃ atipātayati, na pāṇamatipātayato samanuñño hoti. Na adinnaṃ ādiyati, na adinnaṃ ādiyāpeti, na adinnaṃ ādiyato samanuñño hoti. Na musā bhaṇati, na musā bhaṇāpeti, na musā bhaṇato samanuñño hoti. Na bhāvitamāsīsati [na bhāvitamāsiṃ sati (sī. syā. pī.)], na bhāvitamāsīsāpeti, na bhāvitamāsīsato samanuñño hoti. Evaṃ kho, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti.

‘‘Yato kho, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti, aduṃ cassa hoti tapassitāya. So abhiharati no hīnāyāvattati. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti. Byāpādappadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādappadosā cittaṃ parisodheti. Thinamiddhaṃ [thīnamiddhaṃ (sī. syā. pī.)] pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti. Uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti. Vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

71. ‘‘So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ. Tathā tatiyaṃ. Tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ. Tathā tatiyaṃ. Tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, nigrodha. Yadi evaṃ sante tapojigucchā parisuddhā vā hoti aparisuddhā vā’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tapojigucchā parisuddhā hoti no aparisuddhā, aggappattā ca sārappattā cā’’ti. ‘‘Na kho, nigrodha, ettāvatā tapojigucchā aggappattā ca hoti sārappattā ca; api ca kho tacappattā hotī’’ti.

Parisuddhapheggupattakathā

72. ‘‘Kittāvatā pana, bhante, tapojigucchā aggappattā ca hoti sārappattā ca? Sādhu me, bhante, bhagavā tapojigucchāya aggaññeva pāpetu, sāraññeva pāpetū’’ti. ‘‘Idha, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti. Kathañca, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti…pe… yato kho, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti, aduṃ cassa hoti tapassitāya. So abhiharati no hīnāyāvattati. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati…pe… so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe mettāsahagatena cetasā…pe… karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ, tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, nigrodha, yadi evaṃ sante tapojigucchā parisuddhā vā hoti aparisuddhā vā’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tapojigucchā parisuddhā hoti, no aparisuddhā, aggappattā ca sārappattā cā’’ti. ‘‘Na kho, nigrodha, ettāvatā tapojigucchā aggappattā ca hoti sārappattā ca; api ca kho pheggappattā hotī’’ti.

Parisuddhaaggappattasārappattakathā

73. ‘‘Kittāvatā pana, bhante, tapojigucchā aggappattā ca hoti sārappattā ca? Sādhu me, bhante, bhagavā tapojigucchāya aggaññeva pāpetu, sāraññeva pāpetū’’ti. ‘‘Idha, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti. Kathañca, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti…pe… yato kho, nigrodha, tapassī cātuyāmasaṃvarasaṃvuto hoti, aduṃ cassa hoti tapassitāya. So abhiharati no hīnāyāvattati. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati…pe… so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe mettāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, nigrodha, yadi evaṃ sante tapojigucchā parisuddhā vā hoti aparisuddhā vā’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tapojigucchā parisuddhā hoti no aparisuddhā, aggappattā ca sārappattā cā’’ti.

74. ‘‘Ettāvatā kho, nigrodha, tapojigucchā aggappattā ca hoti sārappattā ca. Iti kho, nigrodha [iti nigrodha (syā.)], yaṃ maṃ tvaṃ avacāsi – ‘ko nāma so, bhante, bhagavato dhammo, yena bhagavā sāvake vineti, yena bhagavatā sāvakā vinītā assāsappattā paṭijānanti ajjhāsayaṃ ādibrahmacariya’nti. Iti kho taṃ, nigrodha, ṭhānaṃ uttaritarañca paṇītatarañca, yenāhaṃ sāvake vinemi, yena mayā sāvakā vinītā assāsappattā paṭijānanti ajjhāsayaṃ ādibrahmacariya’’nti.

Evaṃ vutte, te paribbājakā unnādino uccāsaddamahāsaddā ahesuṃ – ‘‘ettha mayaṃ anassāma sācariyakā, na mayaṃ ito bhiyyo uttaritaraṃ pajānāmā’’ti.

Nigrodhassa pajjhāyanaṃ

75. Yadā aññāsi sandhāno gahapati – ‘‘aññadatthu kho dānime aññatitthiyā paribbājakā bhagavato bhāsitaṃ sussūsanti, sotaṃ odahanti, aññācittaṃ upaṭṭhāpentī’’ti. Atha [atha naṃ (ka.)] nigrodhaṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘iti kho, bhante nigrodha, yaṃ maṃ tvaṃ avacāsi – ‘yagghe, gahapati, jāneyyāsi, kena samaṇo gotamo saddhiṃ sallapati, kena sākacchaṃ samāpajjati, kena paññāveyyattiyaṃ samāpajjati, suññāgārahatā samaṇassa gotamassa paññā, aparisāvacaro samaṇo gotamo nālaṃ sallāpāya, so antamantāneva sevati; seyyathāpi nāma gokāṇā pariyantacārinī antamantāneva sevati. Evameva suññāgārahatā samaṇassa gotamassa paññā, aparisāvacaro samaṇo gotamo nālaṃ sallāpāya; so antamantāneva sevati; iṅgha, gahapati, samaṇo gotamo imaṃ parisaṃ āgaccheyya, ekapañheneva naṃ saṃsādeyyāma, tucchakumbhīva naṃ maññe orodheyyāmā’ti. Ayaṃ kho so, bhante, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho idhānuppatto, aparisāvacaraṃ pana naṃ karotha, gokāṇaṃ pariyantacāriniṃ karotha, ekapañheneva naṃ saṃsādetha, tucchakumbhīva naṃ orodhethā''ti. Evaṃ vutte, nigrodho paribbājako tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdi.

76. Atha kho bhagavā nigrodhaṃ paribbājakaṃ tuṇhībhūtaṃ maṅkubhūtaṃ pattakkhandhaṃ adhomukhaṃ pajjhāyantaṃ appaṭibhānaṃ viditvā nigrodhaṃ paribbājakaṃ etadavoca – ''saccaṃ kira, nigrodha, bhāsitā te esā vācā''ti? ''Saccaṃ, bhante, bhāsitā me esā vācā, yathābālena yathāmūḷhena yathāakusalenā''ti. ''Taṃ kiṃ maññasi, nigrodha. Kinti te sutaṃ paribbājakānaṃ vuḍḍhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – 'ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, evaṃ su te bhagavanto saṃgamma samāgamma unnādino uccāsaddamahāsaddā anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ…pe… itibhavābhavakathaṃ iti vā. Seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyako. Udāhu, evaṃ su te bhagavanto araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppāni, seyyathāpāhaṃ etarahī'ti.

''Sutaṃ metaṃ, bhante. Paribbājakānaṃ vuḍḍhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – 'ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, na evaṃ su [nāssu (sī. pī.)] te bhagavanto saṃgamma samāgamma unnādino uccāsaddamahāsaddā anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ anuyuttā viharanti. Seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ…pe… itibhavābhavakathaṃ iti vā, seyyathāpāhaṃ etarahi sācariyako. Evaṃ su te bhagavanto araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppāni, seyyathāpi bhagavā etarahī'''ti.

''Tassa te, nigrodha, viññussa sato mahallakassa na etadahosi – 'buddho so bhagavā bodhāya dhammaṃ deseti, danto so bhagavā damathāya dhammaṃ deseti, santo so bhagavā samathāya dhammaṃ deseti, tiṇṇo so bhagavā taraṇāya dhammaṃ deseti, parinibbuto so bhagavā parinibbānāya dhammaṃ desetī'''ti?

Brahmacariyapariyosānasacchikiriyā

77. Evaṃ vutte, nigrodho paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yvāhaṃ evaṃ bhagavantaṃ avacāsiṃ. Tassa me, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā''ti. ''Taggha tvaṃ [taṃ (sī. syā. pī.)], nigrodha, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yo maṃ tvaṃ evaṃ avacāsi. Yato ca kho tvaṃ, nigrodha, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarosi, taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāma. Vuddhi hesā, nigrodha, ariyassa vinaye, yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjati. Ahaṃ kho pana, nigrodha, evaṃ vadāmi –

'Etu viññū puriso asaṭho amāyāvī ujujātiko, ahamanusāsāmi ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā [yathānusiṭṭhaṃ (?)] paṭipajjamāno, yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati sattavassāni. Tiṭṭhantu, nigrodha, satta vassāni. Etu viññū puriso asaṭho amāyāvī ujujātiko, ahamanusāsāmi ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno, yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati cha vassāni. Pañca vassāni… cattāri vassāni… tīṇi vassāni… dve vassāni… ekaṃ vassaṃ. Tiṭṭhatu, nigrodha, ekaṃ vassaṃ. Etu viññū puriso asaṭho amāyāvī ujujātiko ahamanusāsāmi ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno, yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati satta māsāni. Tiṭṭhantu, nigrodha, satta māsāni… cha māsāni… pañca māsāni … cattāri māsāni… tīṇi māsāni… dve māsāni… ekaṃ māsaṃ… aḍḍhamāsaṃ. Tiṭṭhatu, nigrodha, aḍḍhamāso. Etu viññū puriso asaṭho amāyāvī ujujātiko, ahamanusāsāmi ahaṃ dhammaṃ desemi.

Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno, yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati sattāhaṃ'.

Paribbājakānaṃ pajjhāyanaṃ

78. ''Siyā kho pana te, nigrodha, evamassa – 'antevāsikamyatā no samaṇo gotamo evamāhā'ti. Na kho panetaṃ, nigrodha, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Yo eva vo [te (sī. syā.)] ācariyo, so eva vo ācariyo hotu. Siyā kho pana te, nigrodha, evamassa – 'uddesā no cāvetukāmo samaṇo gotamo evamāhā'ti. Na kho panetaṃ, nigrodha, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Yo eva vo uddeso so eva vo uddeso hotu. Siyā kho pana te, nigrodha, evamassa – 'ājīvā no cāvetukāmo samaṇo gotamo evamāhā'ti. Na kho panetaṃ, nigrodha, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Yo eva vo ājīvo, so eva vo ājīvo hotu. Siyā kho pana te, nigrodha, evamassa – 'ye no dhammā akusalā akusalasaṅkhātā sācariyakānaṃ, tesu patiṭṭhāpetukāmo samaṇo gotamo evamāhā'ti. Na kho panetaṃ, nigrodha, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Akusalā ceva vo te dhammā [vodhammā (ka.), te dhammā (syā.)] hontu akusalasaṅkhātā ca sācariyakānaṃ. Siyā kho pana te, nigrodha, evamassa – 'ye no dhammā kusalā kusalasaṅkhātā sācariyakānaṃ, tehi vivecetukāmo samaṇo gotamo evamāhā'ti. Na kho panetaṃ, nigrodha, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Kusalā ceva vo te dhammā hontu kusalasaṅkhātā ca sācariyakānaṃ. Iti khvāhaṃ, nigrodha, neva antevāsikamyatā evaṃ vadāmi, napi uddesā cāvetukāmo evaṃ vadāmi, napi ājīvā cāvetukāmo evaṃ vadāmi, napi ye vo dhammā [napi ye kho dhammā (sī.), napi ye te dhammā (syā.), napi ye ca vo dhammā (ka.)] akusalā akusalasaṅkhātā sācariyakānaṃ, tesu patiṭṭhāpetukāmo evaṃ vadāmi, napi ye vo dhammā [napi ye kho dhammā (sī.), napi ye te dhammā (syā.), napi ye ca vo dhammā (ka.)] kusalā kusalasaṅkhātā sācariyakānaṃ, tehi vivecetukāmo evaṃ vadāmi. Santi ca kho, nigrodha, akusalā dhammā appahīnā saṃkilesikā ponobbhavikā [ponobhavikā (ka.)] sadarā [saddarā (pī. ka.), sadarathā (syā. ka.)] dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā, yesāhaṃ pahānāya dhammaṃ desemi. Yathāpaṭipannānaṃ vo saṃkilesikā dhammā pahīyissanti, vodānīyā dhammā abhivaḍḍhissanti, paññāpāripūriṃ vepullattañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā''ti.

79. Evaṃ vutte, te paribbājakā tuṇhībhūtā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā pajjhāyantā appaṭibhānā nisīdiṃsu yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacittā. Atha kho bhagavato etadahosi – ''sabbe pime moghapurisā phuṭṭhā pāpimatā. Yatra hi nāma ekassapi na evaṃ bhavissati – 'handa mayaṃ aññāṇatthampi samaṇe gotame brahmacariyaṃ carāma, kiṃ karissati sattāho'''ti? Atha kho bhagavā udumbarikāya paribbājakārāme sīhanādaṃ naditvā vehāsaṃ abbhuggantvā gijjhakūṭe pabbate paccupaṭṭhāsi [paccuṭṭhāsi (sī. syā. pī.)]. Sandhāno pana gahapati tāvadeva rājagahaṃ pāvisīti.

Udumbarikasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Cakkavattisuttaṃ

Attadīpasaraṇatā

80. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu viharati mātulāyaṃ. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhaddante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ''attadīpā, bhikkhave, viharatha attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu vedanānupassī…pe… citte cittānupassī…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo.

‘‘Gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye. Gocare, bhikkhave, carataṃ sake pettike visaye na lacchati māro otāraṃ, na lacchati māro ārammaṇaṃ [āramaṇaṃ (?)]. Kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhati.

Daḷhanemicakkavattirājā

81. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā daḷhanemi nāma ahosi cakkavattī [cakkavatti (syā. pī.)] dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni ahesuṃ seyyathidaṃ – cakkaratanaṃu hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā ahesuṃ sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena [dhammena samena (syā. ka.)] abhivijiya ajjhāvasi.

82. ‘‘Atha kho, bhikkhave, rājā daḷhanemi bahunnaṃ vassānaṃ bahunnaṃ vassasatānaṃ bahunnaṃ vassasahassānaṃ accayena aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘yadā tvaṃ, ambho purisa, passeyyāsi dibbaṃ cakkaratanaṃ osakkitaṃ ṭhānā cutaṃ, atha me āroceyyāsī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, so puriso rañño daḷhanemissa paccassosi. Addasā kho, bhikkhave, so puriso bahunnaṃ vassānaṃ bahunnaṃ vassasatānaṃ bahunnaṃ vassasahassānaṃ accayena dibbaṃ cakkaratanaṃ osakkitaṃ ṭhānā cutaṃ, disvāna yena rājā daḷhanemi tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ daḷhanemiṃ etadavoca – ‘yagghe, deva, jāneyyāsi, dibbaṃ te cakkaratanaṃ osakkitaṃ ṭhānā cuta’nti. Atha kho, bhikkhave, rājā daḷhanemi jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ āmantāpetvā [āmantetvā (syā. ka.)] etadavoca – ‘dibbaṃ kira me, tāta kumāra, cakkaratanaṃ osakkitaṃ ṭhānā cutaṃ. Sutaṃ kho pana metaṃ – yassa rañño cakkavattissa dibbaṃ cakkaratanaṃ osakkati ṭhānā cavati, na dāni tena raññā ciraṃ jīvitabbaṃ hotīti. Bhuttā kho pana me mānusakā kāmā, samayo dāni me dibbe kāme pariyesituṃ. Ehi tvaṃ, tāta kumāra, imaṃ samuddapariyantaṃ pathaviṃ paṭipajja. Ahaṃ pana kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmī’ti.

83. ‘‘Atha kho, bhikkhave, rājā daḷhanemi jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ sādhukaṃ rajje samanusāsitvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbaji. Sattāhapabbajite kho pana, bhikkhave, rājisimhi dibbaṃ cakkaratanaṃ antaradhāyi.

‘‘Atha kho, bhikkhave, aññataro puriso yena rājā khattiyo muddhābhisitto [muddhāvasitto (sī. syā. pī.) evamuparipi] tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ khattiyaṃ muddhābhisittaṃ etadavoca – ‘yagghe, deva, jāneyyāsi, dibbaṃ cakkaratanaṃ antarahita’nti. Atha kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto dibbe cakkaratane antarahite anattamano ahosi, anattamanatañca paṭisaṃvedesi. So yena rājisi tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājisiṃ etadavoca – ‘yagghe, deva, jāneyyāsi, dibbaṃ cakkaratanaṃ antarahita’nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, rājisi rājānaṃ khattiyaṃ muddhābhisittaṃ etadavoca – ‘mā kho tvaṃ, tāta, dibbe cakkaratane antarahite anattamano ahosi, mā anattamanatañca paṭisaṃvedesi, na hi te, tāta, dibbaṃ cakkaratanaṃ pettikaṃ dāyajjaṃ. Iṅgha tvaṃ, tāta, ariye cakkavattivatte vattāhi. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ te ariye cakkavattivatte vattamānassa tadahuposathe pannarase sīsaṃnhātassa [sīsaṃ nahātassa (sī. pī.), sīsanhātassa (syā.)] uposathikassa uparipāsādavaragatassa dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavissati sahassāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūra’nti.

Cakkavattiariyavattaṃ

84. ‘‘‘Katamaṃ pana taṃ, deva, ariyaṃ cakkavattivatta’nti? ‘Tena hi tvaṃ, tāta, dhammaṃyeva nissāya dhammaṃ sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto [garukaronto (sī. syā. pī.)] dhammaṃ mānento dhammaṃ pūjento dhammaṃ apacāyamāno dhammaddhajo dhammaketu dhammādhipateyyo dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahassu antojanasmiṃ balakāyasmiṃ khattiyesu anuyantesu [anuyuttesu (sī. pī.)] brāhmaṇagahapatikesu negamajānapadesu samaṇabrāhmaṇesu migapakkhīsu. Mā ca te, tāta, vijite adhammakāro pavattittha. Ye ca te, tāta, vijite adhanā assu, tesañca dhanamanuppadeyyāsi [dhanamanuppadajjeyyāsi (sī. syā. pī.)]. Ye ca te, tāta, vijite samaṇabrāhmaṇā madappamādā paṭiviratā khantisoracce niviṭṭhā ekamattānaṃ damenti, ekamattānaṃ samenti, ekamattānaṃ parinibbāpenti, te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripuccheyyāsi pariggaṇheyyāsi – ‘‘kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ, kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajjaṃ, kiṃ sevitabbaṃ, kiṃ na sevitabbaṃ, kiṃ me karīyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya assa, kiṃ vā pana me karīyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā’’ti? Tesaṃ sutvā yaṃ akusalaṃ taṃ abhinivajjeyyāsi, yaṃ kusalaṃ taṃ samādāya vatteyyāsi. Idaṃ kho, tāta, taṃ ariyaṃ cakkavattivatta’nti.

Cakkaratanapātubhāvo

85. ‘‘‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto rājisissa paṭissutvā ariye cakkavattivatte [ariyaṃ cakkavattivattaṃ (ka.)] vatti. Tassa ariye cakkavattivatte vattamānassa tadahuposathe pannarase sīsaṃnhātassa uposathikassa uparipāsādavaragatassa dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosi sahassāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūraṃ. Disvāna rañño khattiyassa muddhābhisittassa etadahosi – ‘sutaṃ kho pana metaṃ – yassa rañño khattiyassa muddhābhisittassa tadahuposathe pannarase sīsaṃnhātassa uposathikassa uparipāsādavaragatassa dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati sahassāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūraṃ, so hoti rājā cakkavattī’ti. Assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattīti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ utarāsaṅgaṃ karitvā vāmena hatthena bhiṅkāraṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena cakkaratanaṃ abbhukkiri – ‘pavattatu bhavaṃ cakkaratanaṃ, abhivijinātu bhavaṃ cakkaratana’nti.

‘‘Atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ puratthimaṃ disaṃ pavatti, anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Yasmiṃ kho pana, bhikkhave, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāsi, tattha rājā cakkavattī vāsaṃ upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Ye kho pana, bhikkhave, puratthimāya disāya paṭirājāno, te rājānaṃ cakkavattiṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘ehi kho, mahārāja, svāgataṃ te [sāgataṃ (sī. pī.)] mahārāja, sakaṃ te, mahārāja, anusāsa, mahārājā’ti. Rājā cakkavattī evamāha – ‘pāṇo na hantabbo, adinnaṃ nādātabbaṃ, kāmesumicchā na caritabbā, musā na bhāsitabbā, majjaṃ na pātabbaṃ, yathābhuttañca bhuñjathā’ti. Ye kho pana, bhikkhave, puratthimāya disāya paṭirājāno, te rañño cakkavattissa anuyantā [anuyuttā (sī. pī.)] ahesuṃ.

86. ‘‘Atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā [ajjhogahetvā (sī. syā. pī.)] paccuttaritvā dakkhiṇaṃ disaṃ pavatti…pe… dakkhiṇaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā pacchimaṃ disaṃ pavatti, anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Yasmiṃ kho pana, bhikkhave, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāsi, tattha rājā cakkavattī vāsaṃ upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Ye kho pana, bhikkhave, pacchimāya disāya paṭirājāno, te rājānaṃ cakkavattiṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘ehi kho, mahārāja, svāgataṃ te, mahārāja, sakaṃ te, mahārāja, anusāsa, mahārājā’ti. Rājā cakkavattī evamāha – ‘pāṇo na hantabbo, adinnaṃ nādātabbaṃ, kāmesumicchā na caritabbā, musā na bhāsitabbā, majjaṃ na pātabbaṃ, yathābhuttañca bhuñjathā’ti. Ye kho pana, bhikkhave, pacchimāya disāya paṭirājāno, te rañño cakkavattissa anuyantā ahesuṃ.

87. ‘‘Atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ pacchimaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā uttaraṃ disaṃ pavatti, anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Yasmiṃ kho pana, bhikkhave, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāsi, tattha rājā cakkavattī vāsaṃ upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Ye kho pana, bhikkhave, uttarāya disāya paṭirājāno, te rājānaṃ cakkavattiṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘ehi kho, mahārāja, svāgataṃ te, mahārāja, sakaṃ te, mahārāja, anusāsa, mahārājā’ti. Rājā cakkavattī evamāha – ‘pāṇo na hantabbo, adinnaṃ nādātabbaṃ, kāmesumicchā na caritabbā, musā na bhāsitabbā, majjaṃ na pātabbaṃ, yathābhuttañca bhuñjathā’ti. Ye kho pana, bhikkhave, uttarāya disāya paṭirājāno, te rañño cakkavattissa anuyantā ahesuṃ.

‘‘Atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ samuddapariyantaṃ pathaviṃ abhivijinitvā tameva rājadhāniṃ paccāgantvā rañño cakkavattissa antepuradvāre atthakaraṇapamukhe [aḍḍakaraṇapamukhe (ka.)] akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsi rañño cakkavattissa antepuraṃ upasobhayamānaṃ.

Dutiyādicakkavattikathā

88. ‘‘Dutiyopi kho, bhikkhave, rājā cakkavattī…pe… tatiyopi kho, bhikkhave, rājā cakkavattī… catutthopi kho, bhikkhave, rājā cakkavattī… pañcamopi kho, bhikkhave, rājā cakkavattī… chaṭṭhopi kho, bhikkhave, rājā cakkavattī… sattamopi kho, bhikkhave, rājā cakkavattī bahunnaṃ vassānaṃ bahunnaṃ vassasatānaṃ bahunnaṃ vassasahassānaṃ accayena aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘yadā tvaṃ, ambho purisa, passeyyāsi dibbaṃ cakkaratanaṃ osakkitaṃ ṭhānā cutaṃ, atha me āroceyyāsī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, so puriso rañño cakkavattissa paccassosi. Addasā kho, bhikkhave, so puriso bahunnaṃ vassānaṃ bahunnaṃ vassasatānaṃ bahunnaṃ vassasahassānaṃ accayena dibbaṃ cakkaratanaṃ osakkitaṃ ṭhānā cutaṃ. Disvāna yena rājā cakkavattī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ cakkavattiṃ etadavoca – ‘yagghe, deva, jāneyyāsi, dibbaṃ te cakkaratanaṃ osakkitaṃ ṭhānā cuta’nti?

89. ‘‘Atha kho, bhikkhave, rājā cakkavattī jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ āmantāpetvā etadavoca – ‘dibbaṃ kira me, tāta kumāra, cakkaratanaṃ osakkitaṃ, ṭhānā cutaṃ, sutaṃ kho pana metaṃ – yassa rañño cakkavattissa dibbaṃ cakkaratanaṃ osakkati, ṭhānā cavati, na dāni tena raññā ciraṃ jīvitabbaṃ hotīti. Bhuttā kho pana me mānusakā kāmā, samayo dāni me dibbe kāme pariyesituṃ, ehi tvaṃ, tāta kumāra, imaṃ samuddapariyantaṃ pathaviṃ paṭipajja. Ahaṃ pana kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmī’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, rājā cakkavattī jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ sādhukaṃ rajje samanusāsitvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbaji. Sattāhapabbajite kho pana, bhikkhave, rājisimhi dibbaṃ cakkaratanaṃ antaradhāyi.

90. ‘‘Atha kho, bhikkhave, aññataro puriso yena rājā khattiyo muddhābhisitto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ khattiyaṃ muddhābhisittaṃ etadavoca – ‘yagghe, deva, jāneyyāsi, dibbaṃ cakkaratanaṃ antarahita’nti? Atha kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto dibbe cakkaratane antarahite anattamano ahosi. Anattamanatañca paṭisaṃvedesi; no ca kho rājisiṃ upasaṅkamitvā ariyaṃ cakkavattivattaṃ pucchi. So samateneva sudaṃ janapadaṃ pasāsati. Tassa samatena janapadaṃ pasāsato pubbenāparaṃ janapadā na pabbanti, yathā taṃ pubbakānaṃ rājūnaṃ ariye cakkavattivatte vattamānānaṃ.

‘‘Atha kho, bhikkhave, amaccā pārisajjā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā mantassājīvino sannipatitvā rājānaṃ khattiyaṃ muddhābhisittaṃ etadavocuṃ – ‘na kho te, deva, samatena (sudaṃ) janapadaṃ pasāsato pubbenāparaṃ janapadā pabbanti, yathā taṃ pubbakānaṃ rājūnaṃ ariye cakkavattivatte vattamānānaṃ. Saṃvijjanti kho te, deva, vijite amaccā pārisajjā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā mantassājīvino mayañceva aññe ca [aññe ca paṇḍite samaṇabrāhmaṇe puccheyyāsi (ka.)] ye mayaṃ ariyaṃ cakkavattivattaṃ dhārema. Iṅgha tvaṃ, deva, amhe ariyaṃ cakkavattivattaṃ puccha. Tassa te mayaṃ ariyaṃ cakkavattivattaṃ puṭṭhā byākarissāmā’ti.

Āyuvaṇṇādipariyānikathā

91. ‘‘Atha kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto amacce pārisajje gaṇakamahāmatte anīkaṭṭhe dovārike mantassājīvino sannipātetvā ariyaṃ cakkavattivattaṃ pucchi. Tassa te ariyaṃ cakkavattivattaṃ puṭṭhā byākariṃsu. Tesaṃ sutvā dhammikañhi kho rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahi, no ca kho adhanānaṃ dhanamanuppadāsi. Adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne dāliddiyaṃ vepullamagamāsi. Dāliddiye vepullaṃ gate aññataro puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyi.

Tamenaṃ aggahesuṃ. Gahetvā rañño khattiyassa muddhābhisittassa dassesuṃ – ‘ayaṃ, deva, puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti. Evaṃ vutte, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto taṃ purisaṃ etadavoca – ‘saccaṃ kira tvaṃ, ambho purisa, paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti [ādiyasīti (syā.)]? ‘Saccaṃ, devā’ti. ‘Kiṃ kāraṇā’ti? ‘Na hi, deva, jīvāmī’ti. Atha kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto tassa purisassa dhanamanuppadāsi – ‘iminā tvaṃ, ambho purisa, dhanena attanā ca jīvāhi, mātāpitaro ca posehi, puttadārañca posehi, kammante ca payojehi, samaṇabrāhmaṇesu [samaṇesu brāhmaṇesu (bahūsu)] uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpehi sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanika’nti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, so puriso rañño khattiyassa muddhābhisittassa paccassosi.

‘‘Aññataropi kho, bhikkhave, puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyi. Tamenaṃ aggahesuṃ. Gahetvā rañño khattiyassa muddhābhisittassa dassesuṃ – ‘ayaṃ, deva, puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti. Evaṃ vutte, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto taṃ purisaṃ etadavoca – ‘saccaṃ kira tvaṃ, ambho purisa, paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti? ‘Saccaṃ, devā’ti. ‘Kiṃ kāraṇā’ti? ‘Na hi, deva, jīvāmī’ti. Atha kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto tassa purisassa dhanamanuppadāsi – ‘iminā tvaṃ, ambho purisa, dhanena attanā ca jīvāhi, mātāpitaro ca posehi, puttadārañca posehi, kammante ca payojehi, samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpehi sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanika’nti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, so puriso rañño khattiyassa muddhābhisittassa paccassosi.

92. ‘‘Assosuṃ kho, bhikkhave, manussā – ‘ye kira, bho, paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyanti, tesaṃ rājā dhanamanuppadetī’ti. Sutvāna tesaṃ etadahosi – ‘yaṃnūna mayampi paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyyāmā’ti. Atha kho, bhikkhave, aññataro puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyi. Tamenaṃ aggahesuṃ. Gahetvā rañño khattiyassa muddhābhisittassa dassesuṃ – ‘ayaṃ, deva, puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti. Evaṃ vutte, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto taṃ purisaṃ etadavoca – ‘saccaṃ kira tvaṃ, ambho purisa, paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti? ‘Saccaṃ, devā’ti. ‘Kiṃ kāraṇā’ti? ‘Na hi, deva, jīvāmī’ti. Atha kho, bhikkhave, rañño khattiyassa muddhābhisittassa etadahosi – ‘sace kho ahaṃ yo yo paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyissati, tassa tassa dhanamanuppadassāmi, evamidaṃ adinnādānaṃ pavaḍḍhissati. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ purisaṃ sunisedhaṃ nisedheyyaṃ, mūlaghaccaṃ [mūlaghacchaṃ (syā.), mūlachejja (ka.)] kareyyaṃ, sīsamassa chindeyya’nti. Atha kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto purise āṇāpesi – ‘tena hi, bhaṇe, imaṃ purisaṃ daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ [pacchābāhuṃ (syā.)] gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā dakkhiṇena dvārena nikkhamitvā dakkhiṇato nagarassa sunisedhaṃ nisedhetha, mūlaghaccaṃ karotha, sīsamassa chindathā’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, te purisā rañño khattiyassa muddhābhisittassa paṭissutvā taṃ purisaṃ daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā dakkhiṇena dvārena nikkhamitvā dakkhiṇato nagarassa sunisedhaṃ nisedhesuṃ, mūlaghaccaṃ akaṃsu, sīsamassa chindiṃsu.

93. ‘‘Assosuṃ kho, bhikkhave, manussā – ‘ye kira, bho, paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyanti, te rājā sunisedhaṃ nisedheti, mūlaghaccaṃ karoti, sīsāni tesaṃ chindatī’ti. Sutvāna tesaṃ etadahosi – ‘yaṃnūna mayampi tiṇhāni satthāni kārāpessāma [kārāpeyyāma (syā. pī.) kārāpeyyāmāti (ka. sī.)], tiṇhāni satthāni kārāpetvā yesaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyissāma, te sunisedhaṃ nisedhessāma, mūlaghaccaṃ karissāma, sīsāni tesaṃ chindissāmā’ti. Te tiṇhāni satthāni kārāpesuṃ, tiṇhāni satthāni kārāpetvā gāmaghātampi upakkamiṃsu kātuṃ, nigamaghātampi upakkamiṃsu kātuṃ, nagaraghātampi upakkamiṃsu kātuṃ, panthaduhanampi [panthadūhanaṃpi (sī. syā. pī.)] upakkamiṃsu kātuṃ. Yesaṃ te adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyanti, te sunisedhaṃ nisedhenti, mūlaghaccaṃ karonti, sīsāni tesaṃ chindanti.

94. ‘‘Iti kho, bhikkhave, adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne dāliddiyaṃ vepullamagamāsi, dāliddiye vepullaṃ gate adinnādānaṃ vepullamagamāsi, adinnādāne vepullaṃ gate satthaṃ vepullamagamāsi, satthe vepullaṃ gate pāṇātipāto vepullamagamāsi, pāṇātipāte vepullaṃ gate tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ asītivassasahassāyukānaṃ manussānaṃ cattārīsavassasahassāyukā puttā ahesuṃ.

‘‘Cattārīsavassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu aññataro puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyi. Tamenaṃ aggahesuṃ. Gahetvā rañño khattiyassa muddhābhisittassa dassesuṃ – ‘ayaṃ, deva, puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti. Evaṃ vutte, bhikkhave, rājā khattiyo muddhābhisitto taṃ purisaṃ etadavoca – ‘saccaṃ kira tvaṃ, ambho purisa, paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti? ‘Na hi, devā’ti sampajānamusā abhāsi.

95. ‘‘Iti kho, bhikkhave, adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne dāliddiyaṃ vepullamagamāsi. Dāliddiye vepullaṃ gate adinnādānaṃ vepullamagamāsi, adinnādāne vepullaṃ gate satthaṃ vepullamagamāsi. Satthe vepullaṃ gate pāṇātipāto vepullamagamāsi, pāṇātipāte vepullaṃ gate musāvādo vepullamagamāsi, musāvāde vepullaṃ gate tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ cattārīsavassasahassāyukānaṃ manussānaṃ vīsativassasahassāyukā puttā ahesuṃ.

‘‘Vīsativassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu aññataro puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyi. Tamenaṃ aññataro puriso rañño khattiyassa muddhābhisittassa ārocesi – ‘itthannāmo, deva, puriso paresaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyī’ti pesuññamakāsi.

96. ‘‘Iti kho, bhikkhave, adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne dāliddiyaṃ vepullamagamāsi. Dāliddiye vepullaṃ gate adinnādānaṃ vepullamagamāsi, adinnādāne vepullaṃ gate satthaṃ vepullamagamāsi, satthe vepullaṃ gate pāṇātipāto vepullamagamāsi, pāṇātipāte vepullaṃ gate musāvādo vepullamagamāsi, musāvāde vepullaṃ gate pisuṇā vācā vepullamagamāsi, pisuṇāya vācāya vepullaṃ gatāya tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ vīsativassasahassāyukānaṃ manussānaṃ dasavassasahassāyukā puttā ahesuṃ.

‘‘Dasavassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu ekidaṃ sattā vaṇṇavanto honti, ekidaṃ sattā dubbaṇṇā. Tattha ye te sattā dubbaṇṇā, te vaṇṇavante satte abhijjhāyantā paresaṃ dāresu cārittaṃ āpajjiṃsu.

97. ‘‘Iti kho, bhikkhave, adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne dāliddiyaṃ vepullamagamāsi. Dāliddiye vepullaṃ gate…pe… kāmesumicchācāro vepullamagamāsi, kāmesumicchācāre vepullaṃ gate tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ dasavassasahassāyukānaṃ manussānaṃ pañcavassasahassāyukā puttā ahesuṃ.

98. ‘‘Pañcavassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu dve dhammā vepullamagamaṃsu – pharusāvācā samphappalāpo ca. Dvīsu dhammesu vepullaṃ gatesu tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ pañcavassasahassāyukānaṃ manussānaṃ appekacce aḍḍhateyyavassasahassāyukā, appekacce dvevassasahassāyukā puttā ahesuṃ.

99. ‘‘Aḍḍhateyyavassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu abhijjhābyāpādā vepullamagamaṃsu. Abhijjhābyāpādesu vepullaṃ gatesu tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ aḍḍhateyyavassasahassāyukānaṃ manussānaṃ vassasahassāyukā puttā ahesuṃ.

100. ‘‘Vassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu micchādiṭṭhi vepullamagamāsi. Micchādiṭṭhiyā vepullaṃ gatāya tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ vassasahassāyukānaṃ manussānaṃ pañcavassasatāyukā puttā ahesuṃ.

101. ‘‘Pañcavassasatāyukesu, bhikkhave, manussesu tayo dhammā vepullamagamaṃsu. Adhammarāgo visamalobho micchādhammo. Tīsu dhammesu vepullaṃ gatesu tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ pañcavassasatāyukānaṃ manussānaṃ appekacce aḍḍhateyyavassasatāyukā, appekacce dvevassasatāyukā puttā ahesuṃ.

‘‘Aḍḍhateyyavassasatāyukesu, bhikkhave, manussesu ime dhammā vepullamagamaṃsu. Amatteyyatā apetteyyatā asāmaññatā abrahmaññatā na kule jeṭṭhāpacāyitā.

102. ‘‘Iti kho, bhikkhave, adhanānaṃ dhane ananuppadiyamāne dāliddiyaṃ vepullamagamāsi. Dāliddiye vepullaṃ gate adinnādānaṃ vepullamagamāsi. Adinnādāne vepullaṃ gate satthaṃ vepullamagamāsi. Satthe vepullaṃ gate pāṇātipāto vepullamagamāsi. Pāṇātipāte vepullaṃ gate musāvādo vepullamagamāsi. Musāvāde vepullaṃ gate pisuṇā vācā vepullamagamāsi. Pisuṇāya vācāya vepullaṃ gatāya kāmesumicchācāro vepullamagamāsi. Kāmesumicchācāre vepullaṃ gate dve dhammā vepullamagamaṃsu, pharusā vācā samphappalāpo ca. Dvīsu dhammesu vepullaṃ gatesu abhijjhābyāpādā vepullamagamaṃsu. Abhijjhābyāpādesu vepullaṃ gatesu micchādiṭṭhi vepullamagamāsi. Micchādiṭṭhiyā vepullaṃ gatāya tayo dhammā vepullamagamaṃsu, adhammarāgo visamalobho micchādhammo. Tīsu dhammesu vepullaṃ gatesu ime dhammā vepullamagamaṃsu, amatteyyatā apetteyyatā asāmaññatā abrahmaññatā na kule jeṭṭhāpacāyitā. Imesu dhammesu vepullaṃ gatesu tesaṃ sattānaṃ āyupi parihāyi, vaṇṇopi parihāyi. Tesaṃ āyunāpi parihāyamānānaṃ vaṇṇenapi parihāyamānānaṃ aḍḍhateyyavassasatāyukānaṃ manussānaṃ vassasatāyukā puttā ahesuṃ.

Dasavassāyukasamayo

103. ‘‘Bhavissati, bhikkhave, so samayo, yaṃ imesaṃ manussānaṃ dasavassāyukā puttā bhavissanti. Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu pañcavassikā [pañcamāsikā (ka. sī.)] kumārikā alaṃpateyyā bhavissanti. Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu imāni rasāni antaradhāyissanti, seyyathidaṃ, sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ loṇaṃ. Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu kudrūsako aggaṃ bhojanānaṃ [aggabhojanaṃ (syā.)] bhavissati. Seyyathāpi, bhikkhave, etarahi sālimaṃsodano aggaṃ bhojanānaṃ; evameva kho, bhikkhave, dasavassāyukesu manussesu kudrūsako aggaṃ bhojanānaṃ bhavissati.

‘‘Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu dasa kusalakammapathā sabbena sabbaṃ antaradhāyissanti, dasa akusalakammapathā atibyādippissanti [ativiya dippissanti (syā. pī.), ativyādippissanti (sī.)]. Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu kusalantipi na bhavissati, kuto pana kusalassa kārako. Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu ye te bhavissanti amatteyyā apetteyyā asāmaññā abrahmaññā na kule jeṭṭhāpacāyino, te pujjā ca bhavissanti pāsaṃsā ca. Seyyathāpi, bhikkhave, etarahi matteyyā petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino pujjā ca pāsaṃsā ca; evameva kho, bhikkhave, dasavassāyukesu manussesu ye te bhavissanti amatteyyā apetteyyā asāmaññā abrahmaññā na kule jeṭṭhāpacāyino, te pujjā ca bhavissanti pāsaṃsā ca.

‘‘Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu na bhavissati mātāti vā mātucchāti vā mātulānīti vā ācariyabhariyāti vā garūnaṃ dārāti vā. Sambhedaṃ loko gamissati yathā ajeḷakā kukkuṭasūkarā soṇasiṅgālā [soṇasigālā (sī. pī.)].

‘‘Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu tesaṃ sattānaṃ aññamaññamhi tibbo āghāto paccupaṭṭhito bhavissati tibbo byāpādo tibbo manopadoso tibbaṃ vadhakacittaṃ. Mātupi puttamhi puttassapi mātari; pitupi puttamhi puttassapi pitari; bhātupi bhaginiyā bhaginiyāpi bhātari tibbo āghāto paccupaṭṭhito bhavissati tibbo byāpādo tibbo manopadoso tibbaṃ vadhakacittaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, māgavikassa migaṃ disvā tibbo āghāto paccupaṭṭhito hoti tibbo byāpādo tibbo manopadoso tibbaṃ vadhakacittaṃ; evameva kho, bhikkhave, dasavassāyukesu manussesu tesaṃ sattānaṃ aññamaññamhi tibbo āghāto paccupaṭṭhito bhavissati tibbo byāpādo tibbo manopadoso tibbaṃ vadhakacittaṃ. Mātupi puttamhi puttassapi mātari; pitupi puttamhi puttassapi pitari; bhātupi bhaginiyā bhaginiyāpi bhātari tibbo āghāto paccupaṭṭhito bhavissati tibbo byāpādo tibbo manopadoso tibbaṃ vadhakacittaṃ.

104. ‘‘Dasavassāyukesu, bhikkhave, manussesu sattāhaṃ satthantarakappo bhavissati. Te aññamaññamhi migasaññaṃ paṭilabhissanti. Tesaṃ tiṇhāni satthāni hatthesu pātubhavissanti. Te tiṇhena satthena ‘esa migo esa migo’ti aññamaññaṃ jīvitā voropessanti.

‘‘Atha kho tesaṃ, bhikkhave, sattānaṃ ekaccānaṃ evaṃ bhavissati – ‘mā ca mayaṃ kañci [kiñci (ka.)], mā ca amhe koci, yaṃnūna mayaṃ tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā rukkhagahanaṃ vā nadīviduggaṃ vā pabbatavisamaṃ vā pavisitvā vanamūlaphalāhārā yāpeyyāmā’ti. Te tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā rukkhagahanaṃ vā nadīviduggaṃ vā pabbatavisamaṃ vā [te tiṇagahanaṃ vanagahanaṃ rukkhagahanaṃ nadīviduggaṃ pabbatavisamaṃ (sī. pī.)] pavisitvā sattāhaṃ vanamūlaphalāhārā yāpessanti. Te tassa sattāhassa accayena tiṇagahanā vanagahanā rukkhagahanā nadīviduggā pabbatavisamā nikkhamitvā aññamaññaṃ āliṅgitvā sabhāgāyissanti samassāsissanti – ‘diṭṭhā, bho, sattā jīvasi, diṭṭhā, bho, sattā jīvasī’ti.

Āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathā

105. ‘‘Atha kho tesaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ bhavissati – ‘mayaṃ kho akusalānaṃ dhammānaṃ samādānahetu evarūpaṃ āyataṃ ñātikkhayaṃ pattā. Yaṃnūna mayaṃ kusalaṃ kareyyāma. Kiṃ kusalaṃ kareyyāma? Yaṃnūna mayaṃ pāṇātipātā virameyyāma, idaṃ kusalaṃ dhammaṃ samādāya vatteyyāmā’ti. Te pāṇātipātā viramissanti, idaṃ kusalaṃ dhammaṃ samādāya vattissanti. Te kusalānaṃ dhammānaṃ samādānahetu āyunāpi vaḍḍhissanti, vaṇṇenapi vaḍḍhissanti. Tesaṃ āyunāpi vaḍḍhamānānaṃ vaṇṇenapi vaḍḍhamānānaṃ dasavassāyukānaṃ manussānaṃ vīsativassāyukā puttā bhavissanti.

‘‘Atha kho tesaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ bhavissati – ‘mayaṃ kho kusalānaṃ dhammānaṃ samādānahetu āyunāpi vaḍḍhāma, vaṇṇenapi vaḍḍhāma. Yaṃnūna mayaṃ bhiyyosomattāya kusalaṃ kareyyāma. Kiṃ kusalaṃ kareyyāma? Yaṃnūna mayaṃ adinnādānā virameyyāma… kāmesumicchācārā virameyyāma… musāvādā virameyyāma… pisuṇāya vācāya virameyyāma… pharusāya vācāya virameyyāma… samphappalāpā virameyyāma… abhijjhaṃ pajaheyyāma… byāpādaṃ pajaheyyāma… micchādiṭṭhiṃ pajaheyyāma… tayo dhamme pajaheyyāma – adhammarāgaṃ visamalobhaṃ micchādhammaṃ… yaṃnūna mayaṃ matteyyā assāma petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino, idaṃ kusalaṃ dhammaṃ samādāya vatteyyāmā’ti. Te matteyyā bhavissanti petteyyā sāmaññā brahmaññā kule jeṭṭhāpacāyino, idaṃ kusalaṃ dhammaṃ samādāya vattissanti.

‘‘Te kusalānaṃ dhammānaṃ samādānahetu āyunāpi vaḍḍhissanti, vaṇṇenapi vaḍḍhissanti. Tesaṃ āyunāpi vaḍḍhamānānaṃ vaṇṇenapi vaḍḍhamānānaṃ vīsativassāyukānaṃ manussānaṃ cattārīsavassāyukā puttā bhavissanti… cattārīsavassāyukānaṃ manussānaṃ asītivassāyukā puttā bhavissanti… asītivassāyukānaṃ manussānaṃ saṭṭhivassasatāyukā puttā bhavissanti… saṭṭhivassasatāyukānaṃ manussānaṃ vīsatitivassasatāyukā puttā bhavissanti… vīsatitivassasatāyukānaṃ manussānaṃ cattārīsachabbassasatāyukā puttā bhavissanti. Cattārīsachabbassasatāyukānaṃ manussānaṃ dvevassasahassāyukā puttā bhavissanti… dvevassasahassāyukānaṃ manussānaṃ cattārivassasahassāyukā puttā bhavissanti… cattārivassasahassāyukānaṃ manussānaṃ aṭṭhavassasahassāyukā puttā bhavissanti… aṭṭhavassasahassāyukānaṃ manussānaṃ vīsativassasahassāyukā puttā bhavissanti… vīsativassasahassāyukānaṃ manussānaṃ cattārīsavassasahassāyukā puttā bhavissanti… cattārīsavassasahassāyukānaṃ manussānaṃ asītivassasahassāyukā puttā bhavissanti… asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu pañcavassasatikā kumārikā alaṃpateyyā bhavissanti.

Saṅkharājauppatti

106. ‘‘Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu tayo ābādhā bhavissanti, icchā, anasanaṃ, jarā. Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu ayaṃ jambudīpo iddho ceva bhavissati phīto ca, kukkuṭasampātikā gāmanigamarājadhāniyo [gāmanigamajanapadā rājadhāniyo (ka.)]. Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu ayaṃ jambudīpo avīci maññe phuṭo bhavissati manussehi, seyyathāpi naḷavanaṃ vā saravanaṃ [sāravanaṃ (syā.)] vā. Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu ayaṃ bārāṇasī ketumatī nāma rājadhānī bhavissati iddhā ceva phītā ca bahujanā ca ākiṇṇamanussā ca subhikkhā ca. Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu imasmiṃ jambudīpe caturāsītinagarasahassāni bhavissanti ketumatīrājadhānīpamukhāni. Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu ketumatiyā rājadhāniyā saṅkho nāma rājā uppajjissati cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni bhavissanti, seyyathidaṃ, cakkaratanaṃ hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavissanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasissati.

Metteyyabuddhuppādo

107. ‘‘Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu metteyyo nāma bhagavā loke uppajjissati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. Seyyathāpāhametarahi loke uppanno arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedessati, seyyathāpāhametarahi imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedemi. So dhammaṃ desessati ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessati; seyyathāpāhametarahi dhammaṃ desemi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsemi. So anekasahassaṃ [anekasatasahassaṃ (ka.)] bhikkhusaṃghaṃ pariharissati, seyyathāpāhametarahi anekasataṃ bhikkhusaṃghaṃ pariharāmi.

108. ‘‘Atha kho, bhikkhave, saṅkho nāma rājā yo so yūpo raññā mahāpanādena kārāpito. Taṃ yūpaṃ ussāpetvā ajjhāvasitvā taṃ datvā vissajjitvā samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavaṇibbakayācakānaṃ dānaṃ datvā metteyyassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissati. So evaṃ pabbajito samāno eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati.

109. ‘‘Attadīpā, bhikkhave, viharatha attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu vedanānupassī…pe… citte cittānupassī…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo.

Bhikkhunoāyuvaṇṇādivaḍḍhanakathā

110. ‘‘Gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye. Gocare, bhikkhave, carantā sake pettike visaye āyunāpi vaḍḍhissatha, vaṇṇenapi vaḍḍhissatha, sukhenapi vaḍḍhissatha, bhogenapi vaḍḍhissatha, balenapi vaḍḍhissatha.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhuno āyusmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, cittasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. So imesaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno āyusmiṃ.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhuno vaṇṇasmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno vaṇṇasmiṃ.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhuno sukhasmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno, sukhasmiṃ.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhuno bhogasmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati tathā dutiyaṃ. Tathā tatiyaṃ. Tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ. Tathā tatiyaṃ. Tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. Idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno bhogasmiṃ.

‘‘Kiñca, bhikkhave, bhikkhuno balasmiṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno balasmiṃ.

‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekabalampi samanupassāmi yaṃ evaṃ duppasahaṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, mārabalaṃ. Kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Cakkavattisuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Aggaññasuttaṃ

Vāseṭṭhabhāradvājā

111. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena vāseṭṭhabhāradvājā bhikkhūsu parivasanti bhikkhubhāvaṃ ākaṅkhamānā. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito pāsādā orohitvā pāsādapacchāyāyaṃ [pāsādacchāyāyaṃ (ka.)] abbhokāse caṅkamati.

112. Addasā kho vāseṭṭho bhagavantaṃ sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhitaṃ pāsādā orohitvā pāsādapacchāyāyaṃ abbhokāse caṅkamantaṃ. Disvāna bhāradvājaṃ āmantesi – ‘‘ayaṃ, āvuso bhāradvāja, bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito pāsādā orohitvā pāsādapacchāyāyaṃ abbhokāse caṅkamati. Āyāmāvuso bhāradvāja, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; appeva nāma labheyyāma bhagavato santikā [sammukhā (syā. ka.)] dhammiṃ kathaṃ savanāyā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho bhāradvājo vāseṭṭhassa paccassosi.

113. Atha kho vāseṭṭhabhāradvājā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā bhagavantaṃ caṅkamantaṃ anucaṅkamiṃsu. Atha kho bhagavā vāseṭṭhaṃ āmantesi – ‘‘tumhe khvattha, vāseṭṭha, brāhmaṇajaccā brāhmaṇakulīnā brāhmaṇakulā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, kacci vo, vāseṭṭha, brāhmaṇā na akkosanti na paribhāsantī’’ti? ‘‘Taggha no, bhante, brāhmaṇā akkosanti paribhāsanti attarūpāya paribhāsāya paripuṇṇāya, no aparipuṇṇāyā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana vo, vāseṭṭha, brāhmaṇā akkosanti paribhāsanti attarūpāya paribhāsāya paripuṇṇāya, no aparipuṇṇāyā’’ti? ‘‘Brāhmaṇā, bhante, evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā aññe vaṇṇā [hīno añño vaṇṇo (sī. pī. ma. ni. 2 madhurasutta)]. Brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇhā aññe vaṇṇā [kaṇho añño vaṇṇo (sī. pī. ma. ni. 2 madhurasutta)]. Brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā. Brāhmaṇāva [brāhmaṇā (syā.)] brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā. Te tumhe seṭṭhaṃ vaṇṇaṃ hitvā hīnamattha vaṇṇaṃ ajjhupagatā, yadidaṃ muṇḍake samaṇake ibbhe kaṇhe bandhupādāpacce. Tayidaṃ na sādhu, tayidaṃ nappatirūpaṃ, yaṃ tumhe seṭṭhaṃ vaṇṇaṃ hitvā hīnamattha vaṇṇaṃ ajjhupagatā yadidaṃ muṇḍake samaṇake ibbhe kaṇhe bandhupādāpacce’ti. Evaṃ kho no, bhante, brāhmaṇā akkosanti paribhāsanti attarūpāya paribhāsāya paripuṇṇāya, no aparipuṇṇāyā’’ti.

114. ‘‘Taggha vo, vāseṭṭha, brāhmaṇā porāṇaṃ assarantā evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā aññe vaṇṇā; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇhā aññe vaṇṇā; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’ti. Dissanti kho pana, vāseṭṭha, brāhmaṇānaṃ brāhmaṇiyo utuniyopi gabbhiniyopi vijāyamānāpi pāyamānāpi. Te ca brāhmaṇā yonijāva samānā evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā aññe vaṇṇā; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇhā aññe vaṇṇā; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’ti. Te [te ca (syā. ka.)] brahmānaññeva abbhācikkhanti, musā ca bhāsanti, bahuñca apuññaṃ pasavanti.

Catuvaṇṇasuddhi

115. ‘‘Cattārome, vāseṭṭha, vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā. Khattiyopi kho, vāseṭṭha, idhekacco pāṇātipātī hoti adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhī. Iti kho, vāseṭṭha, yeme dhammā akusalā akusalasaṅkhātā sāvajjā sāvajjasaṅkhātā asevitabbā asevitabbasaṅkhātā naalamariyā naalamariyasaṅkhātā kaṇhā kaṇhavipākā viññugarahitā, khattiyepi te [kho vāseṭṭha (ka.)] idhekacce sandissanti. Brāhmaṇopi kho, vāseṭṭha…pe… vessopi kho, vāseṭṭha…pe… suddopi kho, vāseṭṭha, idhekacco pāṇātipātī hoti adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhī. Iti kho, vāseṭṭha, yeme dhammā akusalā akusalasaṅkhātā…pe… kaṇhā kaṇhavipākā viññugarahitā; suddepi te idhekacce sandissanti.

‘‘Khattiyopi kho, vāseṭṭha, idhekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato, kāmesumicchācārā paṭivirato, musāvādā paṭivirato, pisuṇāya vācāya paṭivirato, pharusāya vācāya paṭivirato, samphappalāpā paṭivirato, anabhijjhālu abyāpannacitto, sammādiṭṭhī. Iti kho, vāseṭṭha, yeme dhammā kusalā kusalasaṅkhātā anavajjā anavajjasaṅkhātā sevitabbā sevitabbasaṅkhātā alamariyā alamariyasaṅkhātā sukkā sukkavipākā viññuppasatthā, khattiyepi te idhekacce sandissanti. Brāhmaṇopi kho, vāseṭṭha…pe… vessopi kho, vāseṭṭha…pe… suddopi kho, vāseṭṭha, idhekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… anabhijjhālu, abyāpannacitto, sammādiṭṭhī. Iti kho, vāseṭṭha, yeme dhammā kusalā kusalasaṅkhātā anavajjā anavajjasaṅkhātā sevitabbā sevitabbasaṅkhātā alamariyā alamariyasaṅkhātā sukkā sukkavipākā viññuppasatthā; suddepi te idhekacce sandissanti.

116. ‘‘Imesu kho, vāseṭṭha, catūsu vaṇṇesu evaṃ ubhayavokiṇṇesu vattamānesu kaṇhasukkesu dhammesu viññugarahitesu ceva viññuppasatthesu ca yadettha brāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā aññe vaṇṇā; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇhā aññe vaṇṇā; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’ti. Taṃ tesaṃ viññū nānujānanti. Taṃ kissa hetu? Imesañhi, vāseṭṭha, catunnaṃ vaṇṇānaṃ yo hoti bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññāvimutto, so nesaṃ aggamakkhāyati dhammeneva, no adhammena. Dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ, diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

117. ‘‘Tadamināpetaṃ, vāseṭṭha, pariyāyena veditabbaṃ, yathā dhammova seṭṭho janetasmiṃ, diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

‘‘Jānāti kho [kho pana (ka.)], vāseṭṭha, rājā pasenadi kosalo – ‘samaṇo gotamo anantarā [anuttaro (bahūsu)] sakyakulā pabbajito’ti. Sakyā kho pana, vāseṭṭha, rañño pasenadissa kosalassa anuyuttā [anantarā anuyantā (syā.), anantarā anuyuttā (ka.)] bhavanti. Karonti kho, vāseṭṭha, sakyā rañ.ñe pasenadimhi kosale nipaccakāraṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ. Iti kho, vāseṭṭha, yaṃ karonti sakyā rañ.ñe pasenadimhi kosale nipaccakāraṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ, karoti taṃ rājā pasenadi kosalo tathāgate nipaccakāraṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ, na naṃ [nanu (bahūsu)] ‘sujāto samaṇo gotamo, dujjātohamasmi. Balavā samaṇo gotamo, dubbalohamasmi. Pāsādiko samaṇo gotamo, dubbaṇṇohamasmi. Mahesakkho samaṇo gotamo, appesakkhohamasmī’ti. Atha kho naṃ dhammaṃyeva sakkaronto dhammaṃ garuṃ karonto dhammaṃ mānento dhammaṃ pūjento dhammaṃ apacāyamāno evaṃ rājā pasenadi kosalo tathāgate nipaccakāraṃ karoti, abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ. Imināpi kho etaṃ, vāseṭṭha, pariyāyena veditabbaṃ, yathā dhammova seṭṭho janetasmiṃ, diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

118. ‘‘Tumhe khvattha, vāseṭṭha, nānājaccā nānānāmā nānāgottā nānākulā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. ‘Ke tumhe’ti – puṭṭhā samānā ‘samaṇā sakyaputtiyāmhā’ti – paṭijānātha. Yassa kho panassa, vāseṭṭha, tathāgate saddhā niviṭṭhā mūlajātā patiṭṭhitā daḷhā asaṃhāriyā samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ, tassetaṃ kallaṃ vacanāya – ‘bhagavatomhi putto oraso mukhato jāto dhammajo dhammanimmito dhammadāyādo’ti. Taṃ kissa hetu? Tathāgatassa hetaṃ, vāseṭṭha, adhivacanaṃ ‘dhammakāyo’ itipi, ‘brahmakāyo’ itipi, ‘dhammabhūto’ itipi, ‘brahmabhūto’ itipi.

119. ‘‘Hoti kho so, vāseṭṭha, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena ayaṃ loko saṃvaṭṭati. Saṃvaṭṭamāne loke yebhuyyena sattā ābhassarasaṃvattanikā honti. Te tattha honti manomayā pītibhakkhā sayaṃpabhā antalikkhacarā subhaṭṭhāyino ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti.

‘‘Hoti kho so, vāseṭṭha, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena ayaṃ loko vivaṭṭati. Vivaṭṭamāne loke yebhuyyena sattā ābhassarakāyā cavitvā itthattaṃ āgacchanti. Tedha honti manomayā pītibhakkhā sayaṃpabhā antalikkhacarā subhaṭṭhāyino ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti.

Rasapathavipātubhāvo

120. ‘‘Ekodakībhūtaṃ kho pana, vāseṭṭha, tena samayena hoti andhakāro andhakāratimisā. Na candimasūriyā paññāyanti, na nakkhattāni tārakarūpāni paññāyanti, na rattindivā paññāyanti, na māsaḍḍhamāsā paññāyanti, na utusaṃvaccharā paññāyanti, na itthipumā paññāyanti, sattā sattātveva saṅkhyaṃ gacchanti. Atha kho tesaṃ, vāseṭṭha, sattānaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena rasapathavī udakasmiṃ samatani [samatāni (bahūsu)]; seyyathāpi nāma payaso tattassa [payatattassa (syā.)] nibbāyamānassa upari santānakaṃ hoti, evameva pāturahosi. Sā ahosi vaṇṇasampannā gandhasampannā rasasampannā, seyyathāpi nāma sampannaṃ vā sappi sampannaṃ vā navanītaṃ evaṃvaṇṇā ahosi. Seyyathāpi nāma khuddamadhuṃ [khuddaṃ madhuṃ (ka. sī.)] aneḷakaṃ [anelakaṃ (sī. pī.)], evamassādā ahosi. Atha kho, vāseṭṭha, aññataro satto lolajātiko – 'ambho, kimevidaṃ bhavissatī'ti rasapathaviṃ aṅguliyā sāyi. Tassa rasapathaviṃ aṅguliyā sāyato acchādesi, taṇhā cassa okkami. Aññepi kho, vāseṭṭha, sattā tassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjamānā rasapathaviṃ aṅguliyā sāyiṃsu. Tesaṃ rasapathaviṃ aṅguliyā sāyataṃ acchādesi, taṇhā ca tesaṃ okkami.

Candimasūriyādipātubhāvo

121. ''Atha kho te, vāseṭṭha, sattā rasapathaviṃ hatthehi āluppakārakaṃ upakkamiṃsu paribhuñjituṃ. Yato kho te [yato kho (sī. syā. pī.)], vāseṭṭha, sattā rasapathaviṃ hatthehi āluppakārakaṃ upakkamiṃsu paribhuñjituṃ. Atha tesaṃ sattānaṃ sayaṃpabhā antaradhāyi. Sayaṃpabhāya antarahitāya candimasūriyā pāturahesuṃ. Candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pāturahesuṃ. Nakkhattesu tārakarūpesu pātubhūtesu rattindivā paññāyiṃsu. Rattindivesu paññāyamānesu māsaḍḍhamāsā paññāyiṃsu. Māsaḍḍhamāsesu paññāyamānesu utusaṃvaccharā paññāyiṃsu. Ettāvatā kho, vāseṭṭha, ayaṃ loko puna vivaṭṭo hoti.

122. ''Atha kho te, vāseṭṭha, sattā rasapathaviṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā [tabbhakkhā (syā.)] tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhaṃsu. Yathā yathā kho te, vāseṭṭha, sattā rasapathaviṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhaṃsu, tathā tathā tesaṃ sattānaṃ (rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ) [( ) sī. syā. pī. potthakesu natthi] kharattañceva kāyasmiṃ okkami, vaṇṇavevaṇṇatā [vaṇṇavevajjatā (ṭīkā)] ca paññāyittha. Ekidaṃ sattā vaṇṇavanto honti, ekidaṃ sattā dubbaṇṇā. Tattha ye te sattā vaṇṇavanto, te dubbaṇṇe satte atimaññanti – 'mayametehi vaṇṇavantatarā, amhehete dubbaṇṇatarā'ti. Tesaṃ vaṇṇātimānapaccayā mānātimānajātikānaṃ rasapathavī antaradhāyi. Rasāya pathaviyā antarahitāya sannipatiṃsu. Sannipatitvā anutthuniṃsu – 'aho rasaṃ, aho rasa'nti! Tadetarahipi manussā kañcideva surasaṃ [sādhurasaṃ (sī. syā. pī.)] labhitvā evamāhaṃsu – 'aho rasaṃ, aho rasa'nti! Tadeva porāṇaṃ aggaññaṃ akkharaṃ anusaranti, na tvevassa atthaṃ ājānanti.

Bhūmipappaṭakapātubhāvo

123. ''Atha kho tesaṃ, vāseṭṭha, sattānaṃ rasāya pathaviyā antarahitāya bhūmipappaṭako pāturahosi. Seyyathāpi nāma ahicchattako, evameva pāturahosi. So ahosi vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno, seyyathāpi nāma sampannaṃ vā sappi sampannaṃ vā navanītaṃ evaṃvaṇṇo ahosi. Seyyathāpi nāma khuddamadhuṃ aneḷakaṃ, evamassādo ahosi.

''Atha kho te, vāseṭṭha, sattā bhūmipappaṭakaṃ upakkamiṃsu paribhuñjituṃ. Te taṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhaṃsu. Yathā yathā kho te, vāseṭṭha, sattā bhūmipappaṭakaṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhaṃsu, tathā tathā tesaṃ sattānaṃ bhiyyoso mattāya kharattañceva kāyasmiṃ okkami, vaṇṇavevaṇṇatā ca paññāyittha. Ekidaṃ sattā vaṇṇavanto honti, ekidaṃ sattā dubbaṇṇā. Tattha ye te sattā vaṇṇavanto, te dubbaṇṇe satte atimaññanti – 'mayametehi vaṇṇavantatarā, amhehete dubbaṇṇatarā'ti. Tesaṃ vaṇṇātimānapaccayā mānātimānajātikānaṃ bhūmipappaṭako antaradhāyi.

Padālatāpātubhāvo

124. ''Bhūmipappaṭake antarahite padālatā [saddālatā (sī.)] pāturahosi, seyyathāpi nāma kalambukā [kalambakā (syā.)], evameva pāturahosi. Sā ahosi vaṇṇasampannā gandhasampannā rasasampannā, seyyathāpi nāma sampannaṃ vā sappi sampannaṃ vā navanītaṃ evaṃvaṇṇā ahosi. Seyyathāpi nāma khuddamadhuṃ aneḷakaṃ, evamassādā ahosi.

‘‘Atha kho te, vāseṭṭha, sattā padālataṃ upakkamiṃsu paribhuñjituṃ. Te taṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhaṃsu. Yathā yathā kho te, vāseṭṭha, sattā padālataṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhaṃsu, tathā tathā tesaṃ sattānaṃ bhiyyosomattāya kharattañceva kāyasmiṃ okkami, vaṇṇavevaṇṇatā ca paññāyittha. Ekidaṃ sattā vaṇṇavanto honti, ekidaṃ sattā dubbaṇṇā. Tattha ye te sattā vaṇṇavanto, te dubbaṇṇe satte atimaññanti – ‘mayametehi vaṇṇavantatarā, amhehete dubbaṇṇatarā’ti. Tesaṃ vaṇṇātimānapaccayā mānātimānajātikānaṃ padālatā antaradhāyi.

‘‘Padālatāya antarahitāya sannipatiṃsu. Sannipatitvā anutthuniṃsu – ‘ahu vata no, ahāyi vata no padālatā’ti! Tadetarahipi manussā kenaci [kenacideva (sī. syā. pī.)] dukkhadhammena phuṭṭhā evamāhaṃsu – ‘ahu vata no, ahāyi vata no’ti! Tadeva porāṇaṃ aggaññaṃ akkharaṃ anusaranti, na tvevassa atthaṃ ājānanti.

Akaṭṭhapākasālipātubhāvo

125. ‘‘Atha kho tesaṃ, vāseṭṭha, sattānaṃ padālatāya antarahitāya akaṭṭhapāko sāli pāturahosi akaṇo athuso suddho sugandho taṇḍulapphalo. Yaṃ taṃ sāyaṃ sāyamāsāya āharanti, pāto taṃ hoti pakkaṃ paṭivirūḷhaṃ. Yaṃ taṃ pāto pātarāsāya āharanti, sāyaṃ taṃ hoti pakkaṃ paṭivirūḷhaṃ; nāpadānaṃ paññāyati. Atha kho te, vāseṭṭha, sattā akaṭṭhapākaṃ săliṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhaṃsu.

Itthipurisaliṅgapātubhāvo

126. ‘‘Yathā yathā kho te, vāseṭṭha, sattā akaṭṭhapākaṃ sāliṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhaṃsu, tathā tathā tesaṃ sattānaṃ bhiyyosomattāya kharattañceva kāyasmiṃ okkami, vaṇṇavevaṇṇatā ca paññāyittha, itthiyā ca itthiliṅgaṃ pāturahosi purisassa ca purisaliṅgaṃ. Itthī ca purisaṃ ativelaṃ upanijjhāyati puriso ca itthiṃ. Tesaṃ ativelaṃ aññamaññaṃ upanijjhāyataṃ sārāgo udapādi, pariḷāho kāyasmiṃ okkami. Te pariḷāhapaccayā methunaṃ dhammaṃ paṭiseviṃsu.

‘‘Ye kho pana te, vāseṭṭha, tena samayena sattā passanti methunaṃ dhammaṃ paṭisevante, aññe paṃsuṃ khipanti, aññe seṭṭhiṃ khipanti, aññe gomayaṃ khipanti – ‘nassa asuci [vasali (syā.), vasalī (ka.)], nassa asucī’ti. ‘Kathañhi nāma satto sattassa evarūpaṃ karissatī’ti! Tadetarahipi manussā ekaccesu janapadesu vadhuyā nibbuyhamānāya [nivayhamānāya, niggayhamānāya (ka.)] aññe paṃsuṃ khipanti, aññe seṭṭhiṃ khipanti, aññe gomayaṃ khipanti. Tadeva porāṇaṃ aggaññaṃ akkharaṃ anusaranti, na tvevassa atthaṃ ājānanti.

Methunadhammasamācāro

127. ‘‘Adhammasammataṃ kho pana [adhammasammataṃ taṃ kho pana (syā.), adhammasammataṃ kho pana taṃ (?)], vāseṭṭha, tena samayena hoti, tadetarahi dhammasammataṃ. Ye kho pana, vāseṭṭha, tena samayena sattā methunaṃ dhammaṃ paṭisevanti, te māsampi dvemāsampi na labhanti gāmaṃ vā nigamaṃ vā pavisituṃ. Yato kho te, vāseṭṭha, sattā tasmiṃ asaddhamme ativelaṃ pātabyataṃ āpajjiṃsu. Atha agārāni upakkamiṃsu kātuṃ tasseva asaddhammassa paṭicchādanatthaṃ. Atha kho, vāseṭṭha, aññatarassa sattassa alasajātikassa etadahosi – ‘ambho, kimevāhaṃ vihaññāmi sāliṃ āharanto sāyaṃ sāyamāsāya pāto pātarāsāya! Yaṃnūnāhaṃ sāliṃ āhareyyaṃ sakiṃdeva [sakiṃdeva (ka.)] sāyapātarāsāyā’ti!

‘‘Atha kho so, vāseṭṭha, satto sāliṃ āhāsi sakiṃdeva sāyapātarāsāya. Atha kho, vāseṭṭha, aññataro satto yena so satto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ sattaṃ etadavoca – ‘ehi, bho satta, sālāhāraṃ gamissāmā’ti. ‘Alaṃ, bho satta, āhato [āhaṭo (syā.)] me sāli sakiṃdeva sāyapātarāsāyā’ti. Atha kho so, vāseṭṭha, satto tassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjamāno sāliṃ āhāsi sakiṃdeva dvīhāya. ‘Evampi kira, bho, sādhū’ti.

‘‘Atha kho, vāseṭṭha, aññataro satto yena so satto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ sattaṃ etadavoca – ‘ehi, bho satta, sālāhāraṃ gamissāmā’ti. ‘Alaṃ, bho satta, āhato me sāli sakiṃdeva dvīhāyā’ti. Atha kho so, vāseṭṭha, satto tassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjamāno sāliṃ āhāsi sakiṃdeva catūhāya, ‘evampi kira, bho, sādhū’ti.

‘‘Atha kho, vāseṭṭha, aññataro satto yena so satto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ sattaṃ etadavoca – ‘ehi, bho satta, sālāhāraṃ gamissāmā’ti. ‘Alaṃ, bho satta, āhato me sāli sakideva catūhāyā’ti. Atha kho so, vāseṭṭha, satto tassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjamāno sāliṃ āhāsi sakideva aṭṭhāhāya, ‘evampi kira, bho, sādhū’ti.

‘‘Yato kho te, vāseṭṭha, sattā sannidhikārakaṃ sāliṃ upakkamiṃsu paribhuñjituṃ. Atha kaṇopi taṇḍulaṃ pariyonandhi, thusopi taṇḍulaṃ pariyonandhi; lūnampi nappaṭivirūḷhaṃ, apadānaṃ paññāyittha, saṇḍasaṇḍā sālayo aṭṭhaṃsu.

Sālivibhāgo

128. ‘‘Atha kho te, vāseṭṭha, sattā sannipatiṃsu, sannipatitvā anutthuniṃsu – ‘pāpakā vata, bho, dhammā sattesu pātubhūtā. Mayañhi pubbe manomayā ahumhā pītibhakkhā sayaṃpabhā antalikkhacarā subhaṭṭhāyino, ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhamhā. Tesaṃ no amhākaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena rasapathavī udakasmiṃ samatani. Sā ahosi vaṇṇasampannā gandhasampannā rasasampannā. Te mayaṃ rasapathaviṃ hatthehi āluppakārakaṃ upakkamimha paribhuñjituṃ, tesaṃ no rasapathaviṃ hatthehi āluppakārakaṃ upakkamataṃ paribhuñjituṃ sayaṃpabhā antaradhāyi. Sayaṃpabhāya antarahitāya candimasūriyā pāturahesuṃ, candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pāturahesuṃ, nakkhattesu tārakarūpesu pātubhūtesu rattindivā paññāyiṃsu, rattindivesu paññāyamānesu māsaḍḍhamāsā paññāyiṃsu. Māsaḍḍhamāsesu paññāyamānesu utusaṃvaccharā paññāyiṃsu. Te mayaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhamhā. Tesaṃ no pāpakānaṃyeva akusalānaṃ dhammānaṃ pātubhāvā rasapathavī antaradhāyi. Rasapathaviyā antarahitāya bhūmipappaṭako pāturahosi. So ahosi vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno. Te mayaṃ bhūmipappaṭakaṃ upakkamimha paribhuñjituṃ. Te mayaṃ taṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhamhā. Tesaṃ no pāpakānaṃyeva akusalānaṃ dhammānaṃ pātubhāvā bhūmipappaṭako antaradhāyi. Bhūmipappaṭake antarahite padālatā pāturahosi. Sā ahosi vaṇṇasampannā gandhasampannā rasasampannā. Te mayaṃ padālataṃ upakkamimha paribhuñjituṃ. Te mayaṃ taṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhamhā. Tesaṃ no pāpakānaṃyeva akusalānaṃ dhammānaṃ pātubhāvā padālatā antaradhāyi. Padālatāya antarahitāya akaṭṭhapāko sāli pāturahosi akaṇo athuso suddho sugandho taṇḍulapphalo. Yaṃ taṃ sāyaṃ sāyamāsāya āharāma, pāto taṃ hoti pakkaṃ paṭivirūḷhaṃ. Yaṃ taṃ pāto pātarāsāya āharāma, sāyaṃ taṃ hoti pakkaṃ paṭivirūḷhaṃ. Nāpadānaṃ paññāyittha. Te mayaṃ akaṭṭhapākaṃ sāliṃ paribhuñjantā taṃbhakkhā tadāhārā ciraṃ dīghamaddhānaṃ aṭṭhamhā. Tesaṃ no pāpakānaṃyeva akusalānaṃ dhammānaṃ pātubhāvā kaṇopi taṇḍulaṃ pariyonandhi, thusopi taṇḍulaṃ pariyonandhi, lūnampi nappaṭivirūḷhaṃ, apadānaṃ paññāyittha, saṇḍasaṇḍā sālayo ṭhitā. Yaṃnūna mayaṃ sāliṃ vibhajeyyāma, mariyādaṃ ṭhapeyyāmā’ti! Atha kho te, vāseṭṭha, sattā sāliṃ vibhajiṃsu, mariyādaṃ ṭhapesuṃ.

129. ‘‘Atha kho, vāseṭṭha, aññataro satto lolajātiko sakaṃ bhāgaṃ parirakkhanto aññataraṃ [aññassa (?)] bhāgaṃ adinnaṃ ādiyitvā paribhuñji. Tamenaṃ aggahesuṃ, gahetvā etadavocuṃ –

‘pāpakaṃ vata, bho satta, karosi, yatra hi nāma sakaṃ bhāgaṃ parirakkhanto aññataraṃ bhāgaṃ adinnaṃ ādiyitvā paribhuñjasi. Māssu, bho satta, punapi evarūpamakāsī’ti. ‘Evaṃ, bho’ti kho, vāseṭṭha, so satto tesaṃ sattānaṃ paccassosi. Dutiyampi kho, vāseṭṭha, so satto…pe… tatiyampi kho, vāseṭṭha, so satto sakaṃ bhāgaṃ parirakkhanto aññataraṃ bhāgaṃ adinnaṃ ādiyitvā paribhuñji. Tamenaṃ aggahesuṃ, gahetvā etadavocuṃ – ‘pāpakaṃ vata, bho satta, karosi, yatra hi nāma sakaṃ bhāgaṃ parirakkhanto aññataraṃ bhāgaṃ adinnaṃ ādiyitvā paribhuñjasi. Māssu, bho satta, punapi evarūpamakāsī’ti. Aññe pāṇinā pahariṃsu, aññe leḍḍunā pahariṃsu, aññe daṇḍena pahariṃsu. Tadagge kho, vāseṭṭha, adinnādānaṃ paññāyati, garahā paññāyati, musāvādo paññāyati, daṇḍādānaṃ paññāyati.

Mahāsammatarājā

130. ‘‘Atha kho te, vāseṭṭha, sattā sannipatiṃsu, sannipatitvā anutthuniṃsu – ‘pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, yatra hi nāma adinnādānaṃ paññāyissati, garahā paññāyissati, musāvādo paññāyissati, daṇḍādānaṃ paññāyissati. Yaṃnūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṃ khīyeyya, sammā garahitabbaṃ garaheyya, sammā pabbājetabbaṃ pabbājeyya. Mayaṃ panassa sālīnaṃ bhāgaṃ anuppadassāmā’ti.

‘‘Atha kho te, vāseṭṭha, sattā yo nesaṃ satto abhirūpataro ca dassanīyataro ca pāsādikataro ca mahesakkhataro ca taṃ sattaṃ upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘ehi, bho satta, sammā khīyitabbaṃ khīya, sammā garahitabbaṃ garaha, sammā pabbājetabbaṃ pabbājehi. Mayaṃ pana te sālīnaṃ bhāgaṃ anuppadassāmā’ti. ‘Evaṃ, bho’ti kho, vāseṭṭha, so satto tesaṃ sattānaṃ paṭissuṇitvā sammā khīyitabbaṃ khīyi, sammā garahitabbaṃ garahi, sammā pabbājetabbaṃ pabbājesi. Te panassa sālīnaṃ bhāgaṃ anuppadaṃsu.

131. ‘‘Mahājanasammatoti kho, vāseṭṭha, ‘mahāsammato, mahāsammato’ tveva paṭhamaṃ akkharaṃ upanibbattaṃ. Khettānaṃ adhipatīti kho, vāseṭṭha, ‘khattiyo, khattiyo’ tveva dutiyaṃ akkharaṃ upanibbattaṃ. Dhammena pare rañjetīti kho, vāseṭṭha, ‘rājā, rājā’ tveva tatiyaṃ akkharaṃ upanibbattaṃ. Iti kho, vāseṭṭha, evametassa khattiyamaṇḍalassa porāṇena aggaññena akkharena abhinibbatti ahosi tesaṃyeva sattānaṃ, anaññesaṃ. Sadisānaṃyeva, no asadisānaṃ. Dhammeneva, no adhammena. Dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

Brāhmaṇamaṇḍalaṃ

132. ‘‘Atha kho tesaṃ, vāseṭṭha, sattānaṃyeva [tesaṃ yeva kho vāseṭṭha sattānaṃ (sī. pī.)] ekaccānaṃ etadahosi – ‘pāpakā vata, bho, dhammā sattesu pātubhūtā, yatra hi nāma adinnādānaṃ paññāyissati, garahā paññāyissati, musāvādo paññāyissati, daṇḍādānaṃ paññāyissati, pabbājanaṃ paññāyissati. Yaṃnūna mayaṃ pāpake akusale dhamme vāheyyāmā’ti. Te pāpake akusale dhamme vāhesuṃ. Pāpake akusale dhamme vāhentīti kho, vāseṭṭha, ‘brāhmaṇā, brāhmaṇā’ tveva paṭhamaṃ akkharaṃ upanibbattaṃ. Te araññāyatane paṇṇakuṭiyo karitvā paṇṇakuṭīsu jhāyanti vītaṅgārā vītadhūmā pannamusalā sāyaṃ sāyamāsāya pāto pātarāsāya gāmanigamarājadhāniyo osaranti ghāsamesamānā [ghāsamesanā (sī. syā. pī.)]. Te ghāsaṃ paṭilabhitvā punadeva araññāyatane paṇṇakuṭīsu jhāyanti. Tamenaṃ manussā disvā evamāhaṃsu – ‘ime kho, bho, sattā araññāyatane paṇṇakuṭiyo karitvā paṇṇakuṭīsu jhāyanti, vītaṅgārā vītadhūmā pannamusalā sāyaṃ sāyamāsāya pāto pātarāsāya gāmanigamarājadhāniyo osaranti ghāsamesamānā. Te ghāsaṃ paṭilabhitvā punadeva araññāyatane paṇṇakuṭīsu jhāyantī’ti, jhāyantīti kho [paṇṇakuṭīsu jhāyanti jhāyantīti kho (sī. pī.), paṇṇakuṭīsu jhāyantīti kho (ka.)], vāseṭṭha, ‘jhāyakā, jhāyakā’ tveva dutiyaṃ akkharaṃ upanibbattaṃ. Tesaṃyeva kho, vāseṭṭha, sattānaṃ ekacce sattā araññāyatane paṇṇakuṭīsu taṃ jhānaṃ anabhisambhuṇamānā [anabhisaṃbhūnamānā (katthaci)] gāmasāmantaṃ nigamasāmantaṃ osaritvā ganthe karontā acchanti. Tamenaṃ manussā disvā evamāhaṃsu – ‘ime kho, bho, sattā araññāyatane paṇṇakuṭīsu taṃ jhānaṃ anabhisambhuṇamānā gāmasāmantaṃ nigamasāmantaṃ osaritvā ganthe karontā acchanti, na dānime jhāyantī’ti. Na dānime [na dānime jhāyantī na dānime (sī. pī. ka.)] jhāyantīti kho, vāseṭṭha, ‘ajjhāyakā

ajjhāyakā' tveva tatiyaṃ akkharaṃ upanibbattaṃ. Hīnasammataṃ kho pana, vāseṭṭha, tena samayena hoti, tadetarahi seṭṭhasammataṃ. Iti kho, vāseṭṭha, evametassa brāhmaṇamaṇḍalassa porāṇena aggaññena akkharena abhinibbatti ahosi tesaṃyeva sattānaṃ, anaññesaṃ sadisānaṃyeva no asadisānaṃ dhammeneva, no adhammena. Dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

Vessamaṇḍalaṃ

133. ''Tesaṃyeva kho, vāseṭṭha, sattānaṃ ekacce sattā methunaṃ dhammaṃ samādāya visukammante [vissutakammante (sī. pī.), vissukammante (ka. sī.), visuṃ kammante (syā. ka.)] payojesuṃ. Methunaṃ dhammaṃ samādāya visukammante payojentīti kho, vāseṭṭha, 'vessā, vessā' tveva akkharaṃ upanibbattaṃ. Iti kho, vāseṭṭha, evametassa vessamaṇḍalassa porāṇena aggaññena akkharena abhinibbatti ahosi tesaññeva sattānaṃ anaññesaṃ sadisānaṃyeva, no asadisānaṃ, dhammeneva no adhammena. Dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

Suddamaṇḍalaṃ

134. ''Tesaññeva kho, vāseṭṭha, sattānaṃ ye te sattā avasesā te luddācārā khuddācārā ahesuṃ. Luddācārā khuddācārāti kho, vāseṭṭha, 'suddā, suddā' tveva akkharaṃ upanibbattaṃ. Iti kho, vāseṭṭha, evametassa suddamaṇḍalassa porāṇena aggaññena akkharena abhinibbatti ahosi tesaṃyeva sattānaṃ anaññesaṃ, sadisānaṃyeva no asadisānaṃ, dhammeneva, no adhammena. Dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

135. ''Ahu kho so, vāseṭṭha, samayo, yaṃ khattiyopi sakaṃ dhammaṃ garahamāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati – 'samaṇo bhavissāmī'ti. Brāhmaṇopi kho, vāseṭṭha…pe… vessopi kho, vāseṭṭha…pe… suddopi kho, vāseṭṭha, sakaṃ dhammaṃ garahamāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajati – 'samaṇo bhavissāmī'ti. Imehi kho, vāseṭṭha, catūhi maṇḍalehi samaṇamaṇḍalassa abhinibbatti ahosi, tesaṃyeva sattānaṃ anaññesaṃ, sadisānaṃyeva no asadisānaṃ, dhammeneva no adhammena. Dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

Duccaritādikathā

136. ''Khattiyopi kho, vāseṭṭha, kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā micchādiṭṭhiko micchādiṭṭhikammasamādāno [idaṃ padaṃ sī. ipotthakesu natthi] micchādiṭṭhikammasamādānahetu kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Brāhmaṇopi kho, vāseṭṭha…pe… vessopi kho, vāseṭṭha… suddopi kho, vāseṭṭha… samaṇopi kho, vāseṭṭha, kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā micchādiṭṭhiko micchādiṭṭhikammasamādāno micchādiṭṭhikammasamādānahetu kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

''Khattiyopi kho, vāseṭṭha, kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya sucaritaṃ caritvā manasā sucaritaṃ caritvā sammādiṭṭhiko sammādiṭṭhikammasamādāno [idaṃ padaṃ sī. pī. potthakesu natthi] sammādiṭṭhikammasamādānahetu kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Brāhmaṇopi kho, vāseṭṭha…pe… vessopi kho, vāseṭṭha… suddopi kho, vāseṭṭha… samaṇopi kho, vāseṭṭha, kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya sucaritaṃ caritvā manasā sucaritaṃ caritvā sammādiṭṭhiko sammādiṭṭhikammasamādāno sammādiṭṭhikammasamādānahetu kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati.

137. ''Khattiyopi kho, vāseṭṭha, kāyena dvayakārī, vācāya dvayakārī, manasā dvayakārī, vimissadiṭṭhiko vimissadiṭṭhikammasamādāno vimissadiṭṭhikammasamādānahetu [vimissadiṭṭhiko vimissakammasamādāno vimissakammasamādānahetu (syā.), vītimissadiṭṭhiko vītimissadiṭṭhikammasamādānahetu (sī. pī.)] kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sukhadukkhappaṭisaṃvedī hoti. Brāhmaṇopi kho, vāseṭṭha …pe… vessopi kho, vāseṭṭha… suddopi kho, vāseṭṭha… samaṇopi kho, vāseṭṭha, kāyena dvayakārī, vācāya dvayakārī, manasā dvayakārī, vimissadiṭṭhiko vimissadiṭṭhikammasamādāno vimissadiṭṭhikammasamādānahetu kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sukhadukkhappaṭisaṃvedī hoti.

Bodhipakkhiyabhāvanā

138. ‘‘Khattiyopi kho, vāseṭṭha, kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto sattannaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanamanvāya diṭṭheva dhamme parinibbāyati [parinibbāti (ka.)]. Brāhmaṇopi kho, vāseṭṭha…pe… vessopi kho vāseṭṭha… suddopi kho, vāseṭṭha … samaṇopi kho, vāseṭṭha, kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto sattannaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanamanvāya diṭṭheva dhamme parinibbāyati.

139. ‘‘Imesañhi, vāseṭṭha, catunnaṃ vaṇṇānaṃ yo hoti bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto so nesaṃ aggamakkhāyati dhammeneva. No adhammena. Dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca.

140. ‘‘Brahmunā pesā, vāseṭṭha, sanaṅkumārena gāthā bhāsitā –

‘Khattiyo seṭṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino;
Vijjācaraṇasampanno, so seṭṭho devamānuse’ti.

‘‘Sā kho panesā, vāseṭṭha, brahmunā sanaṅkumārena gāthā sugītā, no duggītā. Subhāsitā, no dubbhāsitā. Atthasaṃhitā, no anatthasaṃhitā. Anumatā mayā. Ahampi, vāseṭṭha, evaṃ vadāmi –

‘Khattiyo seṭṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino;
Vijjācaraṇasampanno, so seṭṭho devamānuse’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā vāseṭṭhabhāradvājā bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Aggaññasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Sampasādanīyasuttaṃ

Sāriputtasīhanādo

141. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati, na cāhu na ca bhavissati na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro yadidaṃ sambodhiya’’nti.

142. ‘‘Uḷārā kho te ayaṃ, sāriputta, āsabhī vācā bhāsitā, ekaṃso gahito, sīhanādo nadito – ‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati; na cāhu na ca bhavissati na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro yadidaṃ sambodhiya’nti. Kiṃ te [kiṃ nu (sī. pī.), kiṃ nu kho te (syā.)], sāriputta, ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto cetasā ceto paricca viditā – ‘evaṃsīlā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃdhammā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃpaññā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃvihārī te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī'''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Kiṃ pana te [kiṃ pana (sī. pī.)], sāriputta, ye te bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto cetasā ceto paricca viditā, `evaṃsīlā te bhagavanto bhavissanti itipi, evaṃdhammā…pe… evaṃpaññā… evaṃvihārī… evaṃvimuttā te bhagavanto bhavissanti itipī'''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Kiṃ pana te [kiṃ pana (sī. pī.)], sāriputta, ahaṃ etarahi arahaṃ sammāsambuddho cetasā ceto paricca vidito – 'evaṃsīlo bhagavā itipi, evaṃdhammo…pe… evaṃpañño … evaṃvihārī… evaṃvimutto bhagavā itipī'''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Ettha ca hi te, sāriputta, atītānāgatapaccuppannesu arahantesu sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṃ natthi. Atha kiṃ carahi te ayaṃ, sāriputta, uḷārā āsabhī vācā bhāsitā, ekaṃso gahito, sīhanādo nadito – 'evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati, na cāhu na ca bhavissati na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro yadidaṃ sambodhiya'''nti?

143. ''Na kho me [na kho panetaṃ (syā. ka.)], bhante, atītānāgatapaccuppannesu arahantesu sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṃ atthi. Api ca, me [me bhante (sī. pī. ka.)] dhammanvayo vidito. Seyyathāpi, bhante, rañño paccantimaṃ nagaraṃ daḷhuddhāpaṃ [daḷhuddāpaṃ (sī. pī. ka.)] daḷhapākāratoraṇaṃ ekadvāraṃ. Tatrassa dovāriko paṇḍito byatto medhāvī aññātānaṃ nivāretā, ñātānaṃ pavesetā. So tassa nagarassa samantā anupariyāyapathaṃ anukkamamāno na passeyya pākārasandhiṃ vā pākāravivaraṃ vā antamaso biḷāranikkhamanamattampi. Tassa evamassa – 'ye kho keci oḷārikā pāṇā imaṃ nagaraṃ pavisanti vā nikkhamanti vā, sabbe te imināva dvārena pavisanti vā nikkhamanti vā'ti. Evameva kho me, bhante, dhammanvayo vidito. Ye te, bhante, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā, satta sambojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhiṃsu. Yepi te, bhante, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā, satta sambojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhissanti. Bhagavāpi, bhante, etarahi arahaṃ sammāsambuddho pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto satta sambojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho.

144. ''Idhāhaṃ, bhante, yena bhagavā tenupasaṅkamiṃ dhammassavanāya. Tassa me, bhante, bhagavā dhammaṃ deseti uttaruttaraṃ paṇītapaṇītaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ. Yathā yathā me, bhante, bhagavā dhammaṃ desesi uttaruttaraṃ paṇītapaṇītaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ, tathā tathāhaṃ tasmiṃ dhamme abhiññā idhekaccaṃ dhammaṃ dhammesu niṭṭhamagamaṃ; satthari pasīdiṃ – 'sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno sāvakasaṅgho'ti.

Kusaladhammadesanā

145. ''Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti kusalesu dhammesu. Tatrime kusalā dhammā seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Idha, bhante, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Etadānuttariyaṃ, bhante, kusalesu dhammesu. Taṃ bhagavā asesamabhijānāti, taṃ bhagavato asesamabhijānato uttari abhiññeyyaṃ natthi, yadabhijānaṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro assa, yadidaṃ kusalesu dhammesu.

Āyatanapaṇṇattidesanā

146. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti āyatanapaṇṇattīsu. Chayimāni, bhante, ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Cakkhuñceva rūpā [rūpāni (ka.)] ca, sotañceva saddā ca, ghānañceva gandhā ca, jivhā ceva rasā ca, kāyo ceva phoṭṭhabbā ca, mano ceva dhammā ca. Etadānuttariyaṃ, bhante, āyatanapaṇṇattīsu. Taṃ bhagavā asesamabhijānāti, taṃ bhagavato asesamabhijānato uttari abhiññeyyaṃ natthi, yadabhijānaṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro assa yadidaṃ āyatanapaṇṇattīsu.

Gabbhāvakkantidesanā

147. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti gabbhāvakkantīsu. Catasso imā, bhante, gabbhāvakkantiyo. Idha, bhante, ekacco asampajāno mātukucchiṃ okkamati; asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti; asampajāno mātukucchimhā nikkhamati. Ayaṃ paṭhamā gabbhāvakkanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati; asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti; asampajāno mātukucchimhā nikkhamati. Ayaṃ dutiyā gabbhāvakkanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati; sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti; asampajāno mātukucchimhā nikkhamati. Ayaṃ tatiyā gabbhāvakkanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati; sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti; sampajāno mātukucchimhā nikkhamati. Ayaṃ catutthā gabbhāvakkanti. Etadānuttariyaṃ, bhante, gabbhāvakkantīsu.

Ādesanavidhādesanā

148. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti ādesanavidhāsu. Catasso imā, bhante, ādesanavidhā. Idha, bhante, ekacco nimittena ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti, no aññathā. Ayaṃ paṭhamā ādesanavidhā.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco na heva kho nimittena ādisati. Api ca kho manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti, no aññathā. Ayaṃ dutiyā ādesanavidhā.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco na heva kho nimittena ādisati, nāpi manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati. Api ca kho vitakkayato vicārayato vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti, no aññathā. Ayaṃ tatiyā ādesanavidhā.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco na heva kho nimittena ādisati, nāpi manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati, nāpi vitakkayato vicārayato vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisati. Api ca kho avitakkaṃ avicāraṃ samādhiṃ samāpannassa [vitakkavicārasamādhisamāpannassa (syā. ka.) a. ni. 3.61 passitabbaṃ] cetasā ceto paricca pajānāti – ‘yathā imassa bhoto manosaṅkhārā paṇihitā. Tathā imassa cittassa anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatī’ti. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti, no aññathā. Ayaṃ catutthā ādesanavidhā. Etadānuttariyaṃ, bhante, ādesanavidhāsu.

Dassanasamāpattidesanā

149. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti dassanasamāpattīsu. Catasso imā, bhante, dassanasamāpattiyo. Idha, bhante, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghānikā lasikā mutta’nti. Ayaṃ paṭhamā dassanasamāpatti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… lasikā mutta’nti. Atikkamma ca purisassa chavimaṃsalohitaṃ aṭṭhiṃ paccavekkhati. Ayaṃ dutiyā dassanasamāpatti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… lasikā mutta’nti. Atikkamma ca purisassa chavimaṃsalohitaṃ aṭṭhiṃ paccavekkhati. Purisassa ca viññāṇasotaṃ pajānāti, ubhayato abbocchinnaṃ idha loke patiṭṭhitañca paraloke patiṭṭhitañca. Ayaṃ tatiyā dassanasamāpatti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… lasikā mutta’nti. Atikkamma ca purisassa chavimaṃsalohitaṃ aṭṭhiṃ paccavekkhati. Purisassa ca viññāṇasotaṃ pajānāti, ubhayato abbocchinnaṃ idha loke appatiṭṭhitañca paraloke appatiṭṭhitañca. Ayaṃ catutthā dassanasamāpatti. Etadānuttariyaṃ, bhante, dassanasamāpattīsu.

Puggalapaṇṇattidesanā

150. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti puggalapaṇṇattīsu. Sattime, bhante, puggalā. Ubhatobhāgavimutto paññāvimutto kāyasakkhī diṭṭhippatto saddhāvimutto dhammānusārī saddhānusārī. Etadānuttariyaṃ, bhante, puggalapaṇṇattīsu.

Padhānadesanā

151. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti padhānesu. Sattime, bhante sambojjhaṅgā satisambojjhaṅgo dhammavicayasambojjhaṅgo vīriyasambojjhaṅgo pītisambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo samādhisambojjhaṅgo upekkhāsambojjhaṅgo. Etadānuttariyaṃ, bhante, padhānesu.

Paṭipadādesanā

152. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti paṭipadāsu. Catasso imā, bhante, paṭipadā dukkhā paṭipadā dandhābhiññā, dukkhā paṭipadā khippābhiññā, sukhā paṭipadā dandhābhiññā, sukhā paṭipadā khippābhiññāti. Tatra, bhante, yāyaṃ paṭipadā dukkhā dandhābhiññā, ayaṃ, bhante, paṭipadā ubhayeneva hīnā akkhāyati dukkhattā ca dandhattā ca. Tatra, bhante, yāyaṃ paṭipadā dukkhā khippābhiññā, ayaṃ pana, bhante, paṭipadā dukkhattā hīnā akkhāyati. Tatra, bhante, yāyaṃ paṭipadā sukhā dandhābhiññā, ayaṃ pana, bhante, paṭipadā dandhattā hīnā akkhāyati. Tatra, bhante, yāyaṃ paṭipadā sukhā khippābhiññā, ayaṃ pana, bhante, paṭipadā ubhayeneva paṇītā akkhāyati sukhattā ca khippattā ca. Etadānuttariyaṃ, bhante, paṭipadāsu.

Bhassasamācārādidesanā

153. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti bhassasamācāre. Idha, bhante, ekacco na ceva musāvādupasañhitaṃ vācaṃ bhāsati na ca vebhūtiyaṃ na ca pesuṇiyaṃ na ca sārambhajaṃ jayāpekkho; mantā mantā ca vācaṃ bhāsati nidhānavatiṃ kālena. Etadānuttariyaṃ, bhante, bhassasamācāre.

‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti purisasīlasamācāre. Idha, bhante, ekacco sacco cassa saddho ca, na ca kuhako, na ca lapako, na ca nemittiko, na ca nippesiko, na ca lābhena lābhaṃ nijigīsanako [jijigiṃsanako (syā.), nijigiṃsitā (sī. pī.)], indriyesu guttadvāro, bhojane mattaññū, samakārī, jāgariyānuyogamanuyutto, atandito, āraddhavīriyo, jhāyī, satimā, kalyāṇapaṭibhāno, gatimā, dhitimā, matimā, na ca kāmesu giddho, sato ca nipako ca. Etadānuttariyaṃ, bhante, purisasīlasamācāre.

Anusāsanavidhādesanā

154. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti anusāsanavidhāsu. Catasso imā bhante anusāsanavidhā – jānāti, bhante, bhagavā aparaṃ puggalaṃ paccattaṃ yonisomanasikārā ‘ayaṃ puggalo yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno bhavissati avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti. Jānāti, bhante, bhagavā paraṃ puggalaṃ paccattaṃ yonisomanasikārā – ‘ayaṃ puggalo yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī bhavissati, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī’ti. Jānāti, bhante, bhagavā paraṃ puggalaṃ paccattaṃ yonisomanasikārā – ‘ayaṃ puggalo yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko bhavissati tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā’ti. Jānāti, bhante, bhagavā paraṃ puggalaṃ paccattaṃ yonisomanasikārā – ‘ayaṃ puggalo yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissatī’ti. Etadānuttariyaṃ, bhante, anusāsanavidhāsu.

Parapuggalavimuttiñāṇadesanā

155. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti parapuggalavimuttiñāṇe. Jānāti, bhante, bhagavā paraṃ puggalaṃ paccattaṃ yonisomanasikārā – ‘ayaṃ puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno bhavissati avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti. Jānāti, bhante, bhagavā paraṃ puggalaṃ paccattaṃ yonisomanasikārā – ‘ayaṃ puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī bhavissati, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī’ti. Jānāti, bhante, bhagavā paraṃ puggalaṃ paccattaṃ yonisomanasikārā – ‘ayaṃ puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko bhavissati tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā’ti. Jānāti, bhante, bhagavā paraṃ puggalaṃ paccattaṃ yonisomanasikārā – ‘ayaṃ puggalo āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissatī’ti. Etadānuttariyaṃ, bhante, parapuggalavimuttiñāṇe.

Sassatavādadesanā

156. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti sassatavādesu. Tayome, bhante, sassatavādā. Idha, bhante, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekānipi jātisatāni anekānipi jātisahassāni anekānipi jātisatasahassāni, ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. So evamāha – ‘atītaṃpāhaṃ addhānaṃ jānāmi – saṃvaṭṭi vā loko vivaṭṭi vāti. Anāgataṃpāhaṃ addhānaṃ jānāmi – saṃvaṭṭissati vā loko vivaṭṭissati vāti. Sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito. Te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisama’nti. Ayaṃ paṭhamo sassatavādo.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi saṃvaṭṭavivaṭṭaṃ dvepi saṃvaṭṭavivaṭṭāni tīṇipi saṃvaṭṭavivaṭṭāni cattāripi saṃvaṭṭavivaṭṭāni pañcapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni dasapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni, ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. So evamāha – ‘atītaṃpāhaṃ addhānaṃ jānāmi saṃvaṭṭi vā loko vivaṭṭi vāti. Anāgataṃpāhaṃ addhānaṃ jānāmi saṃvaṭṭissati vā loko vivaṭṭissati vāti. Sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito. Te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisama’nti. Ayaṃ dutiyo sassatavādo.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, dasapi saṃvaṭṭavivaṭṭāni vīsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni tiṃsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni cattālīsampi saṃvaṭṭavivaṭṭāni, ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. So evamāha – ‘atītaṃpāhaṃ addhānaṃ jānāmi saṃvaṭṭipi loko vivaṭṭipīti; anāgataṃpāhaṃ addhānaṃ jānāmi saṃvaṭṭissatipi loko vivaṭṭissatipīti. Sassato attā ca loko ca vañjho kūṭaṭṭho esikaṭṭhāyiṭṭhito. Te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjanti, atthitveva sassatisama’nti. Ayaṃ tatiyo sassatavādo, etadānuttariyaṃ, bhante, sassatavādesu.

Pubbenivāsānussatiñāṇadesanā

157. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti pubbenivāsānussatiñāṇe. Idha, bhante, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe, ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Santi, bhante, devā [sattā (syā.)], yesaṃ na sakkā gaṇanāya vā saṅkhānena vā āyu saṅkhātuṃ. Api ca, yasmiṃ yasmiṃ attabhāve abhinivuṭṭhapubbo [abhinivutthapubbo (sī. syā. pī.)] hoti yadi vā rūpīsu yadi vā arūpīsu yadi vā saññīsu yadi vā asaññīsu yadi vā nevasaññīnāsaññīsu. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Etadānuttariyaṃ, bhante, pubbenivāsānussatiñāṇe.

Cutūpapātañāṇadesanā

158. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti sattānaṃ cutūpapātañāṇe. Idha, bhante, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti. Etadānuttariyaṃ, bhante, sattānaṃ cutūpapātañāṇe.

Iddhividhadesanā

159. ‘‘Aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ, yathā bhagavā dhammaṃ deseti iddhividhāsu. Dvemā, bhante, iddhividhāyo – atthi, bhante, iddhi sāsavā saupadhikā, ‘no ariyā’ti vuccati. Atthi, bhante, iddhi anāsavā anupadhikā ‘ariyā’ti vuccati. ‘‘Katamā ca, bhante, iddhi sāsavā saupadhikā, ‘no ariyā’ti vuccati? Idha, bhante, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati, yathāsamāhite citte anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti. Ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse. Pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake. Udakepi abhijjamāne gacchati, seyyathāpi pathaviyaṃ. Ākāsepi pallaṅkena kamati, seyyathāpi pakkhī sakuṇo. Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjati. Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Ayaṃ, bhante, iddhi sāsavā saupadhikā, ‘no ariyā’ti vuccati.

‘‘Katamā pana, bhante, iddhi anāsavā anupadhikā, ‘ariyā’ti vuccati? Idha, bhante, bhikkhu sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘paṭikūlañca appaṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno. Ayaṃ, bhante, iddhi anāsavā anupadhikā ‘ariyā’ti vuccati. Etadānuttariyaṃ, bhante, iddhividhāsu. Taṃ bhagavā asesamabhijānāti, taṃ bhagavato asesamabhijānato uttari abhiññeyyaṃ natthi, yadabhijānaṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro assa yadidaṃ iddhividhāsu.

Aññathāsatthuguṇadassanaṃ

160. ‘‘Yaṃ taṃ, bhante, saddhena kulaputtena pattabbaṃ āraddhavīriyena thāmavatā purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena purisadhorayhena, anuppattaṃ taṃ bhagavatā. Na ca, bhante, bhagavā kāmesu kāmasukhallikānuyogamanuyutto hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, na ca attakilamathānuyogamanuyutto dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ. Catunnañca bhagavā jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī.

Anuyogadānappakāro

161. ‘‘Sace maṃ, bhante, evaṃ puccheyya – ‘kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, ahesuṃ atītamaddhānaṃ aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā bhiyyobhiññatarā sambodhiya’nti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, ‘no’ti vadeyyaṃ. ‘Kiṃ panāvuso sāriputta, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā bhiyyobhiññatarā sambodhiya’nti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, ‘no’ti vadeyyaṃ. ‘Kiṃ panāvuso sāriputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro sambodhiya’nti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, ‘no’ti vadeyyaṃ.

‘‘Sace pana maṃ, bhante, evaṃ puccheyya – ‘kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, ahesuṃ atītamaddhānaṃ aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiya’nti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, ‘eva’nti vadeyyaṃ. ‘Kiṃ panāvuso sāriputta, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiya’nti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, ‘‘eva’’nti vadeyyaṃ. ‘Kiṃ panāvuso sāriputta, atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiya’nti, evaṃ puṭṭho ahaṃ bhante ‘no’ti vadeyyaṃ.

‘‘Sace pana maṃ, bhante, evaṃ puccheyya – ‘kiṃ panāyasmā sāriputto ekaccaṃ abbhanujānāti, ekaccaṃ na abbhanujānātī’ti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, evaṃ byākareyyaṃ – ‘sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘‘ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā mayā samasamā sambodhiya’’nti. Sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘‘bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā mayā samasamā sambodhiya’’nti. Sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti.

‘‘Kaccāhaṃ, bhante, evaṃ puṭṭho evaṃ byākaramāno vuttavādī ceva bhagavato homi, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhāmi, dhammassa cānudhammaṃ byākaromi, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo [vādānupāto (sī.)] gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti? ‘‘Taggha tvaṃ, sāriputta, evaṃ puṭṭho evaṃ byākaramāno vuttavādī ceva me hosi, na ca maṃ abhūtena abbhācikkhasi, dhammassa cānudhammaṃ byākarosi, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti.

Acchariyaabbhutaṃ

162. Evaṃ vutte, āyasmā udāyī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, tathāgatassa appicchatā santuṭṭhitā sallekhatā. Yatra hi nāma tathāgato evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo, atha ca pana nevattānaṃ pātukarissati! Ekamekañcepi ito, bhante, dhammaṃ aññatitthiyā paribbājakā attani samanupasseyyuṃ, te tāvatakeneva paṭākaṃ parihareyyuṃ. Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, tathāgatassa appicchatā santuṭṭhitā sallekhatā. Yatra hi nāma tathāgato evaṃ mahiddhiko evaṃmahānubhāvo. Atha ca pana nevattānaṃ pātukarissatī’’ti!

‘‘Passa kho tvaṃ, udāyi, ‘tathāgatassa appicchatā santuṭṭhitā sallekhatā. Yatra hi nāma tathāgato evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo, atha ca pana nevattānaṃ pātukarissati’! Ekamekañcepi ito, udāyi, dhammaṃ aññatitthiyā paribbājakā attani samanupasseyyuṃ, te tāvatakeneva paṭākaṃ parihareyyuṃ. Passa kho tvaṃ, udāyi, ‘tathāgatassa appicchatā santuṭṭhitā sallekhatā. Yatra hi nāma tathāgato evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo, atha ca pana nevattānaṃ pātukarissatī’’’ti!

163. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ‘‘tasmā tiha tvaṃ, sāriputta, imaṃ dhammapariyāyaṃ abhikkhaṇaṃ bhāseyyāsi bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Yesampi hi, sāriputta, moghapurisānaṃ bhavissati tathāgate kaṅkhā vā vimati vā, tesamimaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā tathāgate kaṅkhā vā vimati vā, sā pahīyissatī’’ti. Iti hidaṃ āyasmā sāriputto bhagavato sammukhā sampasādaṃ pavedesi. Tasmā imassa veyyākaraṇassa sampasādanīyaṃ tveva adhivacananti.

Sampasādanīyasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Pāsādikasuttaṃ

164. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati vedhaññā nāma sakyā, tesaṃ ambavane pāsāde.

Nigaṇṭhanāṭaputtakālaṅkiriyā

Tena kho pana samayena nigaṇṭho nāṭaputto [nāthaputto (sī. pī.)] pāvāyaṃ adhunākālaṅkato hoti. Tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā dvedhikajātā bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi? Micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno. Sahitaṃ me, asahitaṃ te. Purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca. Adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahito tvamasi, cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosī’’ti. Vadhoyeva kho [vadhoyeveko (ka.)] maññe nigaṇṭhesu nāṭaputtiyesu vattati [anuvattati (syā. ka.)]. Yepi nigaṇṭhassa nāṭaputtassa sāvakā gihī odātavasanā, tepi [te tesu (ka.)] nigaṇṭhesu nāṭaputtiyesu nibbinnarūpā [nibbindarūpā (ka.)] virattarūpā paṭivānarūpā, yathā taṃ durakkhāte dhammavinaye duppavedite aniyyānike anupasamasaṃvattanike asammāsambuddhappavedite bhinnathūpe appaṭisaraṇe.

165. Atha kho cundo samaṇuddeso pāvāyaṃ vassaṃvuṭṭho [vassaṃvuttho (sī. syā. pī.)] yena sāmagāmo, yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho cundo samaṇuddeso āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘nigaṇṭho, bhante, nāṭaputto pāvāyaṃ adhunākālaṅkato. Tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā dvedhikajātā…pe… bhinnathūpe appaṭisaraṇe’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando cundaṃ samaṇuddesaṃ etadavoca – ‘‘atthi kho idaṃ, āvuso cunda, kathāpābhataṃ bhagavantaṃ dassanāya. Āyāmāvuso cunda, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā etamatthaṃ bhagavato ārocessāmā’’ti [āroceyyāmāti (syā.)]. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho cundo samaṇuddeso āyasmato ānandassa paccassosi.

Atha kho āyasmā ca ānando cundo ca samaṇuddeso yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, cundo samaṇuddeso evamāha, ‘nigaṇṭho, bhante, nāṭaputto pāvāyaṃ adhunākālaṅkato, tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā…pe… bhinnathūpe appaṭisaraṇe’’’ti.

Asammāsambuddhappaveditadhammavinayo

166. ‘‘Evaṃ hetaṃ, cunda, hoti durakkhāte dhammavinaye duppavedite aniyyānike anupasamasaṃvattanike asammāsambuddhappavedite. Idha, cunda, satthā ca hoti asammāsambuddho, dhammo ca durakkhāto duppavedito aniyyāniko anupasamasaṃvattaniko asammāsambuddhappavedito, sāvako ca tasmiṃ dhamme na dhammānudhammappaṭipanno viharati na sāmīcippaṭipanno na anudhammacārī, vokkamma ca tamhā dhammā vattati. So evamassa vacanīyo – ‘tassa te, āvuso, lābhā, tassa te suladdhaṃ, satthā ca te asammāsambuddho, dhammo ca durakkhāto duppavedito aniyyāniko anupasamasaṃvattaniko asammāsambuddhappavedito. Tvañca tasmiṃ dhamme na dhammānudhammappaṭipanno viharasi, na sāmīcippaṭipanno, na anudhammacārī, vokkamma ca tamhā dhammā vattasī’ti. Iti kho, cunda, satthāpi tattha gārayho, dhammopi tattha gārayho, sāvako ca tattha evaṃ pāsaṃso. Yo kho, cunda, evarūpaṃ sāvakaṃ evaṃ vadeyya – ‘etāyasmā tathā paṭipajjatu, yathā te satthārā dhammo desito paññatto’ti. Yo ca samādapeti [samādāpeti (sī. ṭṭha.)], yañca samādapeti, yo ca samādapito [samādāpito (sī. ṭṭha.)] tathattāya paṭipajjati. Sabbe te bahuṃ apuññaṃ pasavanti. Taṃ kissa hetu? Evaṃ hetaṃ, cunda, hoti durakkhāte dhammavinaye duppavedite aniyyānike anupasamasaṃvattanike asammāsambuddhappavedite.

167. ‘‘Idha pana, cunda, satthā ca hoti asammāsambuddho, dhammo ca durakkhāto duppavedito aniyyāniko anupasamasaṃvattaniko asammāsambuddhappavedito, sāvako ca tasmiṃ dhamme dhammānudhammappaṭipanno viharati sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, samādāya taṃ dhammaṃ vattati. So evamassa vacanīyo – ‘tassa te, āvuso, alābhā, tassa te dulladdhaṃ, satthā ca te asammāsambuddho, dhammo ca durakkhāto duppavedito aniyyāniko anupasamasaṃvattaniko asammāsambuddhappavedito. Tvañca tasmiṃ dhamme dhammānudhammappaṭipanno viharasi sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, samādāya taṃ dhammaṃ vattasī’ti. Iti kho, cunda, satthāpi tattha gārayho, dhammopi tattha gārayho, sāvakopi tattha evaṃ gārayho. Yo kho, cunda, evarūpaṃ sāvakaṃ evaṃ vadeyya – ‘addhāyasmā ñāyappaṭipanno ñāyamārādhessatī’ti. Yo ca pasaṃsati, yañca pasaṃsati, yo ca pasaṃsito bhiyyoso mattāya vīriyaṃ ārabhati. Sabbe te bahuṃ apuññaṃ pasavanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, cunda, hoti durakkhāte dhammavinaye duppavedite aniyyānike anupasamasaṃvattanike asammāsambuddhappavedite.

Sammāsambuddhappaveditadhammavinayo

168. ‘‘Idha pana, cunda, satthā ca hoti sammāsambuddho, dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito, sāvako ca tasmiṃ dhamme na dhammānudhammappaṭipanno viharati, na sāmīcippaṭipanno, na anudhammacārī, vokkamma ca tamhā dhammā vattati. So evamassa vacanīyo – ‘tassa te, āvuso, alābhā, tassa te dulladdhaṃ, satthā ca te sammāsambuddho, dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito. Tvañca tasmiṃ dhamme na dhammānudhammappaṭipanno viharasi, na sāmīcippaṭipanno, na anudhammacārī, vokkamma ca tamhā dhammā vattasī’ti. Iti kho, cunda, satthāpi tattha pāsaṃso, dhammopi tattha pāsaṃso, sāvako ca tattha evaṃ gārayho. Yo kho, cunda, evarūpaṃ sāvakaṃ evaṃ vadeyya – ‘etāyasmā tathā paṭipajjatu yathā te satthārā dhammo desito paññatto’ti. Yo ca samādapeti, yañca samādapeti, yo ca samādapito tathattāya paṭipajjati. Sabbe te bahuṃ puññaṃ pasavanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, cunda, hoti svākkhāte dhammavinaye suppavedite niyyānike upasamasaṃvattanike sammāsambuddhappavedite.

169. ‘‘Idha pana, cunda, satthā ca hoti sammāsambuddho, dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito, sāvako ca tasmiṃ dhamme dhammānudhammappaṭipanno viharati sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, samādāya taṃ dhammaṃ vattati. So evamassa vacanīyo – ‘tassa te, āvuso, lābhā, tassa te suladdhaṃ, satthā ca te [satthā ca te arahaṃ (syā.)] sammāsambuddho, dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito. Tvañca tasmiṃ dhamme dhammānudhammappaṭipanno viharasi sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, samādāya taṃ dhammaṃ vattasī’ti. Iti kho, cunda, satthāpi tattha pāsaṃso, dhammopi tattha pāsaṃso, sāvakopi tattha evaṃ pāsaṃso. Yo kho, cunda, evarūpaṃ sāvakaṃ evaṃ vadeyya – ‘addhāyasmā ñāyappaṭipanno ñāyamārādhessatī’ti. Yo ca pasaṃsati, yañca pasaṃsati, yo ca pasaṃsito [pasattho (syā.)] bhiyyoso mattāya vīriyaṃ ārabhati. Sabbe te bahuṃ puññaṃ pasavanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, cunda, hoti svākkhāte dhammavinaye suppavedite niyyānike upasamasaṃvattanike sammāsambuddhappavedite.

Sāvakānutappasatthu

170. ‘‘Idha pana, cunda, satthā ca loke udapādi arahaṃ sammāsambuddho, dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito, aviññāpitatthā cassa honti sāvakā saddhamme, na ca tesaṃ kevalaṃ paripūraṃ brahmacariyaṃ āvikataṃ hoti uttānīkataṃ sabbasaṅgāhapadakataṃ sappāṭihīrakataṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Atha nesaṃ satthuno antaradhānaṃ hoti. Evarūpo kho, cunda, satthā sāvakānaṃ kālaṅkato anutappo hoti. Taṃ kissa hetu? Satthā ca no loke udapādi arahaṃ sammāsambuddho, dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito, aviññāpitatthā camha saddhamme, na ca no kevalaṃ paripūraṃ brahmacariyaṃ āvikataṃ hoti uttānīkataṃ sabbasaṅgāhapadakataṃ sappāṭihīrakataṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Atha no satthuno antaradhānaṃ hotīti. Evarūpo kho, cunda, satthā sāvakānaṃ kālaṅkato anutappo hoti.

Sāvakānanutappasatthu

171. ‘‘Idha pana, cunda, satthā ca loke udapādi arahaṃ sammāsambuddho. Dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito. Viññāpitatthā cassa honti sāvakā saddhamme, kevalañca tesaṃ paripūraṃ brahmacariyaṃ āvikataṃ hoti uttānīkataṃ sabbasaṅgāhapadakataṃ sappāṭihīrakataṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Atha nesaṃ satthuno antaradhānaṃ hoti. Evarūpo kho, cunda, satthā sāvakānaṃ kālaṅkato ananutappo hoti. Taṃ kissa hetu? Satthā ca no loke udapādi arahaṃ sammāsambuddho. Dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito. Viññāpitatthā camha saddhamme, kevalañca no paripūraṃ brahmacariyaṃ āvikataṃ hoti uttānīkataṃ sabbasaṅgāhapadakataṃ sappāṭihīrakataṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Atha no satthuno antaradhānaṃ hotīti. Evarūpo kho, cunda, satthā sāvakānaṃ kālaṅkato ananutappo hoti.

Brahmacariyaaparipūrādikathā

172. ‘‘Etehi cepi, cunda, aṅgehi samannāgataṃ brahmacariyaṃ hoti, no ca kho satthā hoti thero rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto. Evaṃ taṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ hoti tenaṅgena.

‘‘Yato ca kho, cunda, etehi ceva aṅgehi samannāgataṃ brahmacariyaṃ hoti, satthā ca hoti thero rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto. Evaṃ taṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ hoti tenaṅgena.

173. ‘‘Etehi cepi, cunda, aṅgehi samannāgataṃ brahmacariyaṃ hoti, satthā ca hoti thero rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto, no ca khvassa therā bhikkhū sāvakā honti viyattā vinītā visāradā pattayogakkhemā. Alaṃ samakkhātuṃ saddhammassa, alaṃ uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammehi suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desetuṃ. Evaṃ taṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ hoti tenaṅgena.

‘‘Yato ca kho, cunda, etehi ceva aṅgehi samannāgataṃ brahmacariyaṃ hoti, satthā ca hoti thero rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto, therā cassa bhikkhū sāvakā honti viyattā vinītā visāradā pattayogakkhemā. Alaṃ samakkhātuṃ saddhammassa, alaṃ uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammehi suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desetuṃ. Evaṃ taṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ hoti tenaṅgena.

174. ‘‘Etehi cepi, cunda, aṅgehi samannāgataṃ brahmacariyaṃ hoti, satthā ca hoti thero rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto, therā cassa bhikkhū sāvakā honti viyattā vinītā visāradā pattayogakkhemā. Alaṃ samakkhātuṃ saddhammassa, alaṃ uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammehi suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desetuṃ. No ca khvassa majjhimā bhikkhū sāvakā honti…pe… majjhimā cassa bhikkhū sāvakā honti, no ca khvassa navā bhikkhū sāvakā honti…pe… navā cassa bhikkhū sāvakā honti, no ca khvassa therā bhikkhuniyo sāvikā honti…pe… therā cassa bhikkhuniyo sāvikā honti, no ca khvassa majjhimā bhikkhuniyo sāvikā honti…pe… majjhimā cassa bhikkhuniyo sāvikā honti, no ca khvassa navā bhikkhuniyo sāvikā honti…pe… navā cassa bhikkhuniyo sāvikā honti, no ca khvassa upāsakā sāvakā honti gihī odātavasanā brahmacārino…pe… upāsakā cassa sāvakā honti gihī odātavasanā brahmacārino, no ca khvassa upāsakā sāvakā honti gihī odātavasanā kāmabhogino…pe… upāsakā cassa sāvakā honti gihī odātavasanā kāmabhogino, no ca khvassa upāsikā sāvikā honti gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo…pe… upāsikā cassa sāvikā honti gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo, no ca khvassa upāsikā sāvikā honti gihiniyo odātavasanā kāmabhoginiyo…pe… upāsikā cassa sāvikā honti gihiniyo odātavasanā kāmabhoginiyo, no ca khvassa brahmacariyaṃ hoti iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ…pe… brahmacariyañcassa hoti iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ, no ca kho lābhaggayasaggappattaṃ. Evaṃ taṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ hoti tenaṅgena.

‘‘Yato ca kho, cunda, etehi ceva aṅgehi samannāgataṃ brahmacariyaṃ hoti, satthā ca hoti thero rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto, therā cassa bhikkhū sāvakā honti viyattā vinītā visāradā pattayogakkhemā. Alaṃ samakkhātuṃ saddhammassa, alaṃ uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammehi suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desetuṃ. Majjhimā cassa bhikkhū sāvakā honti…pe… navā cassa bhikkhū sāvakā honti…pe… therā cassa bhikkhuniyo sāvikā honti…pe… majjhimā cassa bhikkhuniyo sāvikā honti…pe… navā cassa bhikkhuniyo sāvikā honti…pe… upāsakā cassa sāvakā honti…pe… gihī odātavasanā brahmacārino. Upāsakā cassa sāvakā honti gihī odātavasanā kāmabhogino…pe… upāsikā cassa sāvikā honti gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo…pe… upāsikā cassa sāvikā honti gihiniyo odātavasanā kāmabhoginiyo…pe… brahmacariyañcassa hoti iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ, lābhaggappattañca yasaggappattañca. Evaṃ taṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ hoti tenaṅgena.

175. ‘‘Ahaṃ kho pana, cunda, etarahi satthā loke uppanno arahaṃ sammāsambuddho. Dhammo ca svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito. Viññāpitatthā ca me sāvakā saddhamme, kevalañca tesaṃ paripūraṃ brahmacariyaṃ āvikataṃ uttānīkataṃ sabbasaṅgāhapadakataṃ sappāṭihīrakataṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Ahaṃ kho pana, cunda, etarahi satthā thero rattaññū cirapabbajito addhagato vayoanuppatto.

‘‘Santi kho pana me, cunda, etarahi therā bhikkhū sāvakā honti viyattā vinītā visāradā pattayogakkhemā. Alaṃ samakkhātuṃ saddhammassa, alaṃ uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammehi suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desetuṃ. Santi kho pana me, cunda, etarahi majjhimā bhikkhū sāvakā…pe… santi kho pana me, cunda, etarahi navā bhikkhū sāvakā…pe… santi kho pana me, cunda, etarahi therā bhikkhuniyo sāvikā…pe… santi kho pana me, cunda, etarahi majjhimā bhikkhuniyo sāvikā…pe… santi kho pana me, cunda, etarahi navā bhikkhuniyo sāvikā…pe… santi kho pana me, cunda, etarahi upāsakā sāvakā gihī odātavasanā brahmacārino…pe… santi kho pana me, cunda, etarahi upāsakā sāvakā gihī odātavasanā kāmabhogino…pe… santi kho pana me, cunda, etarahi upāsikā sāvikā gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo…pe… santi kho pana me, cunda, etarahi upāsikā sāvikā gihiniyo odātavasanā kāmabhoginiyo…pe… etarahi kho pana me, cunda, brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ.

176. ‘‘Yāvatā kho, cunda, etarahi satthāro loke uppannā, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekasatthārampi samanupassāmi evaṃlābhaggayasaggappattaṃ yatharivāhaṃ. Yāvatā kho pana, cunda, etarahi saṅgho vā gaṇo vā loke uppanno; nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekaṃ saṃghampi samanupassāmi evaṃlābhaggayasaggappattaṃ yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho. Yaṃ kho taṃ, cunda, sammā vadamāno vadeyya – ‘sabbākārasampannaṃ sabbākāraparipūraṃ anūnamanadhikaṃ svākkhātaṃ kevalaṃ paripūraṃ brahmacariyaṃ suppakāsita’nti. Idameva taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘sabbākārasampannaṃ…pe… suppakāsita’nti.

‘‘Udako [uddako (sī. syā. pī.)] sudaṃ, cunda, rāmaputto evaṃ vācaṃ bhāsati – ‘passaṃ na passatī’ti. Kiñca passaṃ na passatīti? Khurassa sādhunisitassa talamassa passati, dhārañca khvassa na passati. Idaṃ vuccati – ‘passaṃ na passatī’ti. Yaṃ kho panetaṃ, cunda, udakena rāmaputtena bhāsitaṃ hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ khurameva sandhāya. Yañca taṃ [yañcetaṃ (syā. ka.)], cunda, sammā vadamāno vadeyya – ‘passaṃ na passatī’ti, idameva taṃ [idamevetaṃ (ka.)] sammā vadamāno vadeyya – ‘passaṃ na passatī’ti. Kiñca passaṃ na passatīti? Evaṃ sabbākārasampannaṃ sabbākāraparipūraṃ anūnamanadhikaṃ svākkhātaṃ kevalaṃ paripūraṃ brahmacariyaṃ suppakāsitanti, iti hetaṃ passati [suppakāsitaṃ, iti hetaṃ na passatīti (syā. ka.)]. Idamettha apakaḍḍheyya, evaṃ taṃ parisuddhataraṃ assāti, iti hetaṃ na passati [na passatīti (syā. ka.)]. Idamettha upakaḍḍheyya, evaṃ taṃ paripūraṃ [parisuddhataraṃ (syā. ka.), paripūrataraṃ (?)] assāti, iti hetaṃ na passati. Idaṃ vuccati cunda – ‘passaṃ na passatī’ti. Yaṃ kho taṃ, cunda, sammā vadamāno vadeyya – ‘sabbākārasampannaṃ…pe… brahmacariyaṃ suppakāsita’nti. Idameva taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘sabbākārasampannaṃ sabbākāraparipūraṃ anūnamanadhikaṃ svākkhātaṃ kevalaṃ paripūraṃ brahmacariyaṃ suppakāsita’nti.

Saṅgāyitabbadhammo

177. Tasmātiha, cunda, ye vo mayā dhammā abhiññā desitā, tattha sabbeheva saṅgamma samāgamma atthena atthaṃ byañjanena byañjanaṃ saṅgāyitabbaṃ na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame ca te, cunda, dhammā mayā abhiññā desitā, yattha sabbeheva saṅgamma samāgamma atthena atthaṃ byañjanena byañjanaṃ saṅgāyitabbaṃ na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ? Seyyathidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Ime kho te, cunda, dhammā mayā abhiññā desitā. Yattha sabbeheva saṅgamma samāgamma atthena atthaṃ byañjanena byañjanaṃ saṅgāyitabbaṃ na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Saññāpetabbavidhi

178. ‘‘Tesañca vo, cunda, samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ [sikkhitabbaṃ (bahūsu)] aññataro sabrahmacārī saṅghe dhammaṃ bhāseyya. Tatra ce tumhākaṃ evamassa – ‘ayaṃ kho āyasmā atthañceva micchā gaṇhāti, byañjanāni ca micchā ropetī’ti. Tassa neva abhinanditabbaṃ na paṭikkositabbaṃ, anabhinanditvā appaṭikkositvā so evamassa vacanīyo – ‘imassa nu kho, āvuso, atthassa imāni vā byañjanāni etāni vā byañjanāni katamāni opāyikatarāni, imesañca [imesaṃ vā (syā. pī. ka.), imesaṃ (sī.)] byañjanānaṃ ayaṃ vā attho eso vā attho katamo opāyikataro’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘imassa kho, āvuso, atthassa imāneva byañjanāni opāyikatarāni, yā ceva [yañceva (sī. ka.), ṭīkā oloketabbā] etāni; imesañca [imedaṃ (sabbattha)] byañjanānaṃ ayameva attho opāyikataro, yā ceva [yañceva (sī. ka.), ṭīkā oloketabbā] eso’ti. So neva ussādetabbo na apasādetabbo, anussādetvā anapasādetvā sveva sādhukaṃ saññāpetabbo tassa ca atthassa tesañca byañjanānaṃ nisantiyā.

179. ‘‘Aparopi ce, cunda, sabrahmacārī saṅghe dhammaṃ bhāseyya. Tatra ce tumhākaṃ evamassa – ‘ayaṃ kho āyasmā atthañhi kho micchā gaṇhāti byañjanāni sammā ropetī’ti. Tassa neva abhinanditabbaṃ na paṭikkositabbaṃ, anabhinanditvā appaṭikkositvā so evamassa vacanīyo – ‘imesaṃ nu kho, āvuso, byañjanānaṃ ayaṃ vā attho eso vā attho katamo opāyikataro’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘imesaṃ kho, āvuso, byañjanānaṃ ayameva attho opāyikataro, yā ceva eso’ti. So neva ussādetabbo na apasādetabbo, anussādetvā anapasādetvā sveva sādhukaṃ saññāpetabbo tasseva atthassa nisantiyā.

180. ‘‘Aparopi ce, cunda, sabrahmacārī saṅghe dhammaṃ bhāseyya. Tatra ce tumhākaṃ evamassa – ‘ayaṃ kho āyasmā atthañhi kho sammā gaṇhāti byañjanāni micchā ropetī’ti. Tassa neva abhinanditabbaṃ na paṭikkositabbaṃ; anabhinanditvā appaṭikkositvā so evamassa vacanīyo – ‘imassa nu kho, āvuso, atthassa imāni vā byañjanāni etāni vā byañjanāni katamāni opāyikatarānī’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘imassa kho, āvuso, atthassa imāneva byañjanāni opayikatarāni, yāni ceva etānī’ti. So neva ussādetabbo na apasādetabbo; anussādetvā anapasādetvā sveva sādhukaṃ saññāpetabbo tesaññeva byañjanānaṃ nisantiyā.

181. ‘‘Aparopi ce, cunda, sabrahmacārī saṅghe dhammaṃ bhāseyya. Tatra ce tumhākaṃ evamassa – ‘ayaṃ kho āyasmā atthañceva sammā gaṇhāti byañjanāni ca sammā ropetī’ti. Tassa ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditabbaṃ anumoditabbaṃ; tassa ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā so evamassa vacanīyo – ‘lābhā no āvuso, suladdhaṃ no āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma evaṃ atthupetaṃ byañjanupeta’nti.

Paccayānuññātakāraṇaṃ

182. ‘‘Na vo ahaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi. Na panāhaṃ, cunda, samparāyikānaṃyeva āsavānaṃ paṭighātāya dhammaṃ desemi. Diṭṭhadhammikānaṃ cevāhaṃ, cunda, āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi; samparāyikānañca āsavānaṃ paṭighātāya. Tasmātiha, cunda, yaṃ vo mayā cīvaraṃ anuññātaṃ, alaṃ vo taṃ – yāvadeva sītassa paṭighātāya, uṇhassa paṭighātāya, ḍaṃsamakasavātātapasarīsapa [siriṃsapa (syā.)] samphassānaṃ paṭighātāya, yāvadeva hirikopīnapaṭicchādanatthaṃ. Yo vo mayā piṇḍapāto anuññāto, alaṃ vo so yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāya, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro ca [cāti (bahūsu)]. Yaṃ vo mayā senāsanaṃ anuññātaṃ, alaṃ vo taṃ yāvadeva sītassa paṭighātāya, uṇhassa paṭighātāya, ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassānaṃ paṭighātāya, yāvadeva utuparissayavinodana paṭisallānārāmatthaṃ. Yo vo mayā gilānapaccayabhesajja parikkhāro anuññāto, alaṃ vo so yāvadeva uppannānaṃ veyyābādhikānaṃ vedanānaṃ paṭighātāya abyāpajjaparamatāya [abyāpajjhaparamatāyāti (sī. syā. pī.), abyābajjhaparamatāya (?)].

Sukhallikānuyogo

183. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘sukhallikānuyogamanuyuttā samaṇā sakyaputtiyā viharantī’ti. Evaṃvādino [vadamānā (syā.)], cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘katamo so, āvuso, sukhallikānuyogo? Sukhallikānuyogā hi bahū anekavihitā nānappakārakā’ti.

‘‘Cattārome, cunda, sukhallikānuyogā hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasaṃhitā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattanti. Katame cattāro?

‘‘Idha, cunda, ekacco bālo pāṇe vadhitvā vadhitvā attānaṃ sukheti pīṇeti. Ayaṃ paṭhamo sukhallikānuyogo.

‘‘Puna caparaṃ, cunda, idhekacco adinnaṃ ādiyitvā ādiyitvā attānaṃ sukheti pīṇeti. Ayaṃ dutiyo sukhallikānuyogo.

‘‘Puna caparaṃ, cunda, idhekacco musā bhaṇitvā bhaṇitvā attānaṃ sukheti pīṇeti. Ayaṃ tatiyo sukhallikānuyogo.

‘‘Puna caparaṃ, cunda, idhekacco pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti. Ayaṃ catuttho sukhallikānuyogo.

‘‘Ime kho, cunda, cattāro sukhallikānuyogā hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasaṃhitā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘ime cattāro sukhallikānuyoge anuyuttā samaṇā sakyaputtiyā viharantī’ti. Te vo [te (sī. pī.)] ‘māhevaṃ’ tissu vacanīyā. Na te vo sammā vadamānā vadeyyuṃ, abbhācikkheyyuṃ asatā abhūtena.

184. ‘‘Cattārome, cunda, sukhallikānuyogā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame cattāro?

‘‘Idha, cunda, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ paṭhamo sukhallikānuyogo.

‘‘Puna caparaṃ, cunda, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ dutiyo sukhallikānuyogo.

‘‘Puna caparaṃ, cunda, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ tatiyo sukhallikānuyogo.

‘‘Puna caparaṃ, cunda, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ catuttho sukhallikānuyogo.

‘‘Ime kho, cunda, cattāro sukhallikānuyogā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘ime cattāro sukhallikānuyoge anuyuttā samaṇā sakyaputtiyā viharantī’ti. Te vo ‘evaṃ’ tissu vacanīyā. Sammā te vo vadamānā vadeyyuṃ, na te vo abbhācikkheyyuṃ asatā abhūtena.

Sukhallikānuyogānisaṃso

185. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘ime panāvuso, cattāro sukhallikānuyoge anuyuttānaṃ viharataṃ kati phalāni katānisaṃsā pāṭikaṅkhā’ti? Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘ime kho, āvuso, cattāro sukhallikānuyoge anuyuttānaṃ viharataṃ cattāri phalāni cattāro ānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Katame cattāro? Idhāvuso, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idaṃ paṭhamaṃ phalaṃ, paṭhamo ānisaṃso. Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Idaṃ dutiyaṃ phalaṃ, dutiyo ānisaṃso. Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Idaṃ tatiyaṃ phalaṃ, tatiyo ānisaṃso. Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Idaṃ catutthaṃ phalaṃ catuttho ānisaṃso. Ime kho, āvuso, cattāro sukhallikānuyoge anuyuttānaṃ viharataṃ imāni cattāri phalāni, cattāro ānisaṃsā pāṭikaṅkhā’’ti.

Khīṇāsavaabhabbaṭhānaṃ

186. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘aṭṭhitadhammā samaṇā sakyaputtiyā viharantī’ti. Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sāvakānaṃ dhammā desitā paññattā yāvajīvaṃ anatikkamanīyā. Seyyathāpi, āvuso, indakhīlo vā ayokhīlo vā gambhīranemo sunikhāto acalo asampavedhī. Evameva kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sāvakānaṃ dhammā desitā paññattā yāvajīvaṃ anatikkamanīyā. Yo so, āvuso, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, abhabbo so nava ṭhānāni ajjhācarituṃ. Abhabbo, āvuso, khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetuṃ; abhabbo khīṇāsavo bhikkhu adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyituṃ; abhabbo khīṇāsavo bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevituṃ; abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sampajānamusā bhāsituṃ; abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjituṃ seyyathāpi pubbe āgārikabhūto; abhabbo khīṇāsavo bhikkhu chandāgatiṃ gantuṃ; abhabbo khīṇāsavo bhikkhu dosāgatiṃ gantuṃ; abhabbo khīṇāsavo bhikkhu mohāgatiṃ gantuṃ; abhabbo khīṇāsavo bhikkhu bhayāgatiṃ gantuṃ. Yo so, āvuso, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, abhabbo so imāni nava ṭhānāni ajjhācaritu’’nti.

Pañhābyākaraṇaṃ

187. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘atītaṃ kho addhānaṃ ārabbha samaṇo gotamo atīrakaṃ ñāṇadassanaṃ paññapeti, no ca kho anāgataṃ addhānaṃ ārabbha atīrakaṃ ñāṇadassanaṃ paññapeti, tayidaṃ kiṃsu tayidaṃ kathaṃsū’ti? Te ca aññatitthiyā paribbājakā aññavihitakena ñāṇadassanena aññavihitakaṃ ñāṇadassanaṃ paññapetabbaṃ maññanti yathariva bālā abyattā. Atītaṃ kho, cunda, addhānaṃ ārabbha tathāgatassa satānusāri ñāṇaṃ hoti; so yāvatakaṃ ākaṅkhati tāvatakaṃ anussarati. Anāgatañca kho addhānaṃ ārabbha tathāgatassa bodhijaṃ ñāṇaṃ uppajjati – ‘ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo’ti. ‘Atītaṃ cepi, cunda, hoti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, na taṃ tathāgato byākaroti. Atītaṃ cepi, cunda, hoti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, tampi tathāgato na byākaroti. Atītaṃ cepi cunda, hoti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ, tatra kālaññū tathāgato hoti tassa pañhassa veyyākaraṇāya. Anāgataṃ cepi, cunda, hoti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, na taṃ tathāgato byākaroti…pe… tassa pañhassa veyyākaraṇāya. Paccuppannaṃ cepi, cunda, hoti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, na taṃ tathāgato byākaroti. Paccuppannaṃ cepi, cunda, hoti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ, tampi tathāgato na byākaroti. Paccuppannaṃ cepi, cunda, hoti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ, tatra kālaññū tathāgato hoti tassa pañhassa veyyākaraṇāya.

188. ‘‘Iti kho, cunda, atītānāgatapaccuppannesu dhammesu tathāgato kālavādī [kālavādī saccavādī (syā.)] bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccati. Yañca kho, cunda, sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ tathāgatena abhisambuddhaṃ, tasmā ‘tathāgato’ti vuccati. Yañca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati. Sabbaṃ taṃ tatheva hoti no aññathā, tasmā ‘tathāgato’ti vuccati. Yathāvādī, cunda, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccati. Sadevake loke, cunda, samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccati.

Abyākataṭṭhānaṃ

189. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘kiṃ nu kho, āvuso, hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti? Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘abyākataṃ kho, āvuso, bhagavatā – ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘kiṃ panāvuso, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti? Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘etampi kho, āvuso, bhagavatā abyākataṃ – ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘kiṃ panāvuso, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti? Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘abyākataṃ kho etaṃ, āvuso, bhagavatā – ‘‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘kiṃ panāvuso, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti? Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘etampi kho, āvuso, bhagavatā abyākataṃ – ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘kasmā panetaṃ, āvuso, samaṇena gotamena abyākata’nti? Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘na hetaṃ, āvuso, atthasaṃhitaṃ na dhammasaṃhitaṃ na ādibrahmacariyakaṃ na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, tasmā taṃ bhagavatā abyākata’nti.

Byākataṭṭhānaṃ

190. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘kiṃ panāvuso, samaṇena gotamena byākata’nti? Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘idaṃ dukkhanti kho, āvuso, bhagavatā byākataṃ, ayaṃ dukkhasamudayoti kho, āvuso, bhagavatā byākataṃ, ayaṃ dukkhanirodhoti kho, āvuso, bhagavatā byākataṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti kho, āvuso, bhagavatā byākata’nti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati, yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘kasmā panetaṃ, āvuso, samaṇena gotamena byākata’nti? Evaṃvādino, cunda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘etañhi, āvuso, atthasaṃhitaṃ, etaṃ dhammasaṃhitaṃ, etaṃ ādibrahmacariyakaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Tasmā taṃ bhagavatā byākata’nti.

Pubbantasahagatadiṭṭhinissayā

191. ‘‘Yepi te, cunda, pubbantasahagatā diṭṭhinissayā, tepi vo mayā byākatā, yathā te byākātabbā. Yathā ca te na byākātabbā, kiṃ vo ahaṃ te tathā [tattha (syā. ka.)] byākarissāmi? Yepi te, cunda, aparantasahagatā diṭṭhinissayā, tepi vo mayā byākatā, yathā te byākātabbā. Yathā ca te na byākātabbā, kiṃ vo ahaṃ te tathā byākarissāmi? Katame ca te, cunda, pubbantasahagatā diṭṭhinissayā, ye vo mayā byākatā, yathā te byākātabbā. (Yathā ca te na byākātabbā, kiṃ vo ahaṃ te tathā byākarissāmi) [(yathā ca te na byākātabbā) sabbattha]? Santi kho, cunda, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti. Santi pana, cunda, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘asassato attā ca loko ca…pe… sassato ca asassato ca attā ca loko ca… neva sassato nāsassato attā ca loko ca… sayaṃkato attā ca loko ca… paraṃkato attā ca loko ca… sayaṃkato ca paraṃkato ca attā ca loko ca… asayaṃkāro aparaṃkāro adhiccasamuppanno attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti. Sassataṃ sukhadukkhaṃ… asassataṃ sukhadukkhaṃ… sassatañca asassatañca sukhadukkhaṃ… nevasassataṃ nāsassataṃ sukhadukkhaṃ… sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ… paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ… sayaṃkatañca paraṃkatañca sukhadukkhaṃ… asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ, idameva saccaṃ moghamañña’nti.

192. ‘‘Tatra, cunda, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘atthi nu kho idaṃ, āvuso, vuccati – ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti? Yañca kho te evamāhaṃsu – ‘idameva saccaṃ moghamañña’nti. Taṃ tesaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Aññathāsaññinopi hettha, cunda, santeke sattā. Imāyapi kho ahaṃ, cunda, paññattiyā neva attanā samasamaṃ samanupassāmi kuto bhiyyo. Atha kho ahameva tattha bhiyyo yadidaṃ adhipaññatti.

193. ‘‘Tatra, cunda, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘asassato attā ca loko ca… pe… sassato ca asassato ca attā ca loko ca… nevasassato nāsassato attā ca loko ca… sayaṃkato attā ca loko ca… paraṃkato attā ca loko ca… sayaṃkato ca paraṃkato ca attā ca loko ca… asayaṃkāro aparaṃkāro adhiccasamuppanno attā ca loko ca… sassataṃ sukhadukkhaṃ… asassataṃ sukhadukkhaṃ… sassatañca asassatañca sukhadukkhaṃ… nevasassataṃ nāsassataṃ sukhadukkhaṃ… sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ… paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ… sayaṃkatañca paraṃkatañca sukhadukkhaṃ… asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ, idameva saccaṃ moghamañña’nti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘atthi nu kho idaṃ, āvuso, vuccati – ‘‘asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkha’’’nti? Yañca kho te evamāhaṃsu – ‘idameva saccaṃ moghamañña’nti. Taṃ tesaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Aññathāsaññinopi hettha, cunda, santeke sattā. Imāyapi kho ahaṃ, cunda, paññattiyā neva attanā samasamaṃ samanupassāmi kuto bhiyyo. Atha kho ahameva tattha bhiyyo yadidaṃ adhipaññatti. Ime kho te, cunda, pubbantasahagatā diṭṭhinissayā, ye vo mayā byākatā, yathā te byākātabbā. Yathā ca te na byākātabbā, kiṃ vo ahaṃ te tathā byākarissāmīti [byākarissāmīti (sī. ka.)]?

Aparantasahagatadiṭṭhinissayā

194. ‘‘Katame ca te, cunda, aparantasahagatā diṭṭhinissayā, ye vo mayā byākatā, yathā te byākātabbā. (Yathā ca te na byākātabbā, kiṃ vo ahaṃ te tathā byākarissāmī) [( ) etthantare pāṭho sabbatthapi paripuṇṇo dissati]? Santi, cunda, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti. Santi pana, cunda, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘arūpī attā hoti…pe… rūpī ca arūpī ca attā hoti… nevarūpī nārūpī attā hoti… saññī attā hoti… asaññī attā hoti… nevasaññīnāsaññī attā hoti… attā ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti. Tatra, cunda, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘atthi nu kho idaṃ, āvuso, vuccati – ‘‘rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’’’ti? Yañca kho te evamāhaṃsu – ‘idameva saccaṃ moghamañña’nti. Taṃ tesaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Aññathāsaññinopi hettha, cunda, santeke sattā. Imāyapi kho ahaṃ, cunda, paññattiyā neva attanā samasamaṃ samanupassāmi kuto bhiyyo. Atha kho ahameva tattha bhiyyo yadidaṃ adhipaññatti.

195. ‘‘Tatra, cunda, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘arūpī attā hoti…pe… rūpī ca arūpī ca attā hoti… nevarūpīnārūpī attā hoti… saññī attā hoti… asaññī attā hoti… nevasaññīnāsaññī attā hoti… attā ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘atthi nu kho idaṃ, āvuso, vuccati – ‘‘attā ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā’’’ti? Yañca kho te, cunda, evamāhaṃsu – ‘idameva saccaṃ moghamañña’nti. Taṃ tesaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Aññathāsaññinopi hettha, cunda, santeke sattā. Imāyapi kho ahaṃ, cunda, paññattiyā neva attanā samasamaṃ samanupassāmi, kuto bhiyyo. Atha kho ahameva tattha bhiyyo yadidaṃ adhipaññatti. Ime kho te, cunda, aparantasahagatā diṭṭhinissayā, ye vo mayā byākatā, yathā te byākātabbā. Yathā ca te na byākātabbā, kiṃ vo ahaṃ te tathā byākarissāmīti [byākarissāmīti (sī. ka.)]?

196. ‘‘Imesañca, cunda, pubbantasahagatānaṃ diṭṭhinissayānaṃ imesañca aparantasahagatānaṃ diṭṭhinissayānaṃ pahānāya samatikkamāya evaṃ mayā cattāro satipaṭṭhānā desitā paññattā. Katame cattāro? Idha, cunda, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu vedanānupassī…pe… citte cittānupassī… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesañca cunda, pubbantasahagatānaṃ diṭṭhinissayānaṃ imesañca aparantasahagatānaṃ diṭṭhinissayānaṃ pahānāya samatikkamāya. Evaṃ mayā ime cattāro satipaṭṭhānā desitā paññattā''ti.

197. Tena kho pana samayena āyasmā upavāṇo bhagavato piṭṭhito ṭhito hoti bhagavantaṃ bījayamāno. Atha kho āyasmā upavāṇo bhagavantaṃ etadavoca – ''acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Pāsādiko vatāyaṃ, bhante, dhammapariyāyo; supāsādiko vatāyaṃ bhante, dhammapariyāyo, ko nāmāyaṃ bhante dhammapariyāyo''ti? ''Tasmātiha tvaṃ, upavāṇa, imaṃ dhammapariyāyaṃ 'pāsādiko' tveva naṃ dhārehī''ti. Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā upavāṇo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Pāsādikasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Lakkhaṇasuttaṃ

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni

198. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhaddante''ti [bhadanteti (sī. syā. pī.)] te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

199. ''Dvattiṃsimāni, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni bhavanti; seyyathidaṃ, cakkaratanaṃ hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasati. Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado [vivaṭacchado (syā. ka.), vivattacchado (sī. pī.)].

200. ''Katamāni ca tāni, bhikkhave, dvattiṃsa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā? Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado.

''Idha, bhikkhave, mahāpuriso suppatiṭṭhitapādo hoti. Yampi, bhikkhave, mahāpuriso suppatiṭṭhitapādo hoti, idampi, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, mahāpurisassa heṭṭhāpādatalesu cakkāni jātāni honti sahassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrāni [sabbākāraparipūrāni suvibhattantarāni (sī. pī.)]. Yampi, bhikkhave, mahāpurisassa heṭṭhāpādatalesu cakkāni jātāni honti sahassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrāni, idampi, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, mahāpuriso āyatapaṇhi hoti…pe… dīghaṅguli hoti… mudutalunahatthapādo hoti… jālahatthapādo hoti… ussaṅkhapādo hoti… eṇijaṅgho hoti… ṭhitakova anonamanto ubhohi pāṇitalehi jaṇṇukāni parimasati parimajjati… kosohitavatthaguyho hoti… suvaṇṇavaṇṇo hoti kañcanasannibhattaco… sukhumacchavi hoti, sukhumattā chaviyā rajojallaṃ kāye na upalimpati… ekekalomo hoti, ekekāni lomāni lomakūpesu jātāni… uddhaggalomo hoti, uddhaggāni lomāni jātāni nīlāni añjanavaṇṇāni kuṇḍalāvaṭṭāni [kuṇḍalāvattāni (bahūsu)] dakkhiṇāvaṭṭakajātāni [dakkhiṇāvattakajātāni (sī. syā. pī.)] … brahmujugatto hoti… sattussado hoti… sīhapubbaddhakāyo hoti… citantaraṃso [pitantaraṃso (syā.)] hoti… nigrodhaparimaṇḍalo hoti, yāvatakvassa kāyo tāvatakvassa byāmo yāvatakvassa byāmo tāvatakvassa kāyo… samavaṭṭakkhandho hoti… rasaggasaggī hoti… sīhahanu hoti… cattālīsadanto hoti … samadanto hoti… aviraḷadanto hoti… susukkadāṭho hoti… pahūtajivho hoti… brahmassaro hoti karavīkabhāṇī… abhinīlanetto hoti… gopakhumo hoti… uṇṇā bhamukantare jātā hoti, odātā mudutūlasannibhā. Yampi, bhikkhave, mahāpurisassa uṇṇā bhamukantare jātā hoti, odātā mudutūlasannibhā, idampi, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, mahāpuriso uṇhīsasīso hoti. Yampi, bhikkhave, mahāpuriso uṇhīsasīso hoti, idampi, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

‘‘Imāni kho tāni, bhikkhave, dvattiṃsa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado.

‘‘Imāni kho, bhikkhave, dvattiṃsa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni bāhirakāpi isayo dhārenti, no ca kho te jānanti – ‘imassa kammassa kaṭattā idaṃ lakkhaṇaṃ paṭilabhatī’ti.

(1) Suppatiṭṭhitapādatālakkhaṇaṃ

201. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno daḷhasamādāno ahosi kusalesu dhammesu, avatthitasamādāno kāyasucarite vacīsucarite manosucarite dānasaṃvibhāge sīlasamādāne uposathupavāse matteyyatāya petteyyatāya sāmaññatāya brahmaññatāya kule jeṭṭhāpacāyitāya aññataraññataresu ca adhikusalesu dhammesu. So tassa kammassa kaṭattā upacitattā ussannattā vipulattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. So tattha aññe deve dasahi ṭhānehi adhigganhāti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena dibbena sukhena dibbena yasena dibbena ādhipateyyena dibbehi rūpehi dibbehi saddehi dibbehi gandhehi dibbehi rasehi dibbehi phoṭṭhabbehi. So tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati. Suppatiṭṭhitapādo hoti. Samaṃ pādaṃ bhūmiyaṃ nikkhipati, samaṃ uddharati, samaṃ sabbāvantehi pādatalehi bhūmiṃ phusati.

202. ‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni bhavanti; seyyathidaṃ, cakkaratanaṃ hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ akhilamanimittamakaṇṭakaṃ iddhaṃ phītaṃ khemaṃ sivaṃ nirabbudaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasati. Rājā samāno kiṃ labhati? Akkhambhiyo [avikkhambhiyo (sī. pī.)] hoti kenaci manussabhūtena paccatthikena paccāmittena. Rājā samāno idaṃ labhati. ‘‘Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado. Buddho samāno kiṃ labhati? Akkhambhiyo hoti abbhantarehi vā bāhirehi vā paccatthikehi paccāmittehi rāgena vā dosena vā mohena vā samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

203. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Sacce ca dhamme ca dame ca saṃyame,
Soceyyasīlālayuposathesu ca;
Dāne ahiṃsāya asāhase rato,
Daḷhaṃ samādāya samattamācari [samantamācari (syā. ka.)].

‘‘So tena kammena divaṃ samakkami [apakkami (syā. ka.)],
Sukhañca khiḍḍāratiyo ca anvabhi [aṃnvabhi (ṭīkā)];

Tato cavitvā punarāgato idha,
Samehi pādehi phusī vasundharaṃ.

‘‘Byākaṃsu veyyañjanikā samāgatā,
Samappatiṭṭhassa na hoti khambhanā;
Gihissa vā pabbajitassa vā puna [pana (syā.)],
Taṃ lakkhaṇaṃ bhavati tadatthajotakaṃ.

‘‘Akkhambhiyo hoti agāramāvasaṃ,
Parābhibhū sattubhi nappamaddano;
Manussabhūtenidha hoti kenaci,
Akkhambhiyo tassa phalena kammuno.

‘‘Sace ca pabbajjamupeti tādiso,
Nekkhammachandābhirato vicakkhaṇo;
Aggo na so gacchati jātu khambhanaṃ,
Naruttamo esa hi tassa dhammatā’’ti.

(2) Pādatalacakkalakkhaṇaṃ

204. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno bahujanassa sukhāvaho ahosi, ubbegauttāsabhayaṃ apanuditā, dhammikañca rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidhātā, saparivārañca dānaṃ adāsi. So tassa kammassa kaṭattā upacitattā ussannattā vipulattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati. Heṭṭhāpādatalesu cakkāni jātāni honti sahassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrāni suvibhattantarāni.

‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Mahāparivāro hoti; mahāssa honti parivārā brāhmaṇagahapatikā negamajānapadā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā amaccā pārisajjā rājāno bhogiyā kumārā. Rājā samāno idaṃ labhati. Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado. Buddho samāno kiṃ labhati? Mahāparivāro hoti; mahāssa honti parivārā bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā asurā nāgā gandhabbā. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

205. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Pure puratthā purimāsu jātisu,
Manussabhūto bahunaṃ sukhāvaho;
Ubbhegauttāsabhayāpanūdano,
Guttīsu rakkhāvaraṇesu ussuko.

‘‘So tena kammena divaṃ samakkami,
Sukhañca khiḍḍāratiyo ca anvabhi;
Tato cavitvā punarāgato idha,
Cakkāni pādesu duvesu vindati.

‘‘Samantanemīni sahassarāni ca,
Byākaṃsu veyyañjanikā samāgatā;
Disvā kumāraṃ satapuññalakkhaṇaṃ,
Parivāravā hessati sattumaddano.

Tathā hī cakkāni samantanemini,
Sace na pabbajjamupeti tādiso;
Vatteti cakkaṃ pathaviṃ pasāsati,
Tassānuyantādha [tassānuyuttā idha (sī. pī.), tassānuyantā idha (syā. ka.)] bhavanti khattiyā.

‘‘Mahāyasaṃ saṃparivārayanti naṃ,
Sace ca pabbajjamupeti tādiso;
Nekkhammachandābhirato vicakkhaṇo,
Devāmanussāsurasakkarakkhasā [sattarakkhasā (ka.) sī. syāaṭṭhakathā oloketabbā].

‘‘Gandhabbanāgā vihagā catuppadā,
Anuttaraṃ devamanussapūjitaṃ;
Mahāyasaṃ saṃparivārayanti na’’nti.

(3-5) Āyatapaṇhitāditilakkhaṇaṃ

206. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato ahosi nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno, sabbapāṇabhūtahitānukampī vihāsi. So tassa kammassa kaṭattā upacitattā ussannattā vipulattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni tīṇi mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Āyatapaṇhi ca hoti, dīghaṅguli ca brahmujugatto ca.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Dīghāyuko hoti ciraṭṭhitiko, dīghamāyuṃ pāleti, na sakkā hoti antarā jīvitā voropetuṃ kenaci manussabhūtena paccatthikena paccāmittena. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Dīghāyuko hoti ciraṭṭhitiko, dīghamāyuṃ pāleti, na sakkā hoti antarā jīvitā voropetuṃ paccatthikehi paccāmittehi samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

207. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Māraṇavadhabhayattano [maraṇavadhabhayattano (sī. pī. ka.), maraṇavadhabhayamattano (syā.)] viditvā,
Paṭivirato paraṃ māraṇāyahosi;
Tena sucaritena saggamagamā [tena so sucaritena saggamagamāsi (syā.)],
Sukataphalavipākamanubhosi.

‘‘Caviya punaridhāgato samāno,
Paṭilabhati idha tīṇi lakkhaṇāni;
Bhavati vipuladīghapāsaṇhiko,
Brahmāva suju subho sujātagatto.

‘‘Subhujo susu susaṇṭhito sujāto,
Mudutalunaṅguliyassa honti;
Dīghā tībhi purisavaraggalakkhaṇehi,
Cirayapanāya [cirayāpanāya (syā.)] kumāramādisanti.

‘‘Bhavati yadi gihī ciraṃ yapeti,
Cirataraṃ pabbajati yadi tato hi;
Yāpayati ca vasiddhibhāvanāya,
Iti dīghāyukatāya taṃ nimitta’’nti.

(6) Sattussadatālakkhaṇaṃ

208. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno dātā ahosi paṇītānaṃ rasitānaṃ khādanīyānaṃ bhojanīyānaṃ sāyanīyānaṃ lehanīyānaṃ pānānaṃ. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati, sattussado hoti, sattassa ussadā honti; ubhosu hatthesu ussadā honti, ubhosu pādesu ussadā honti, ubhosu aṃsakūṭesu ussadā honti, khandhe ussado hoti.

‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Lābhī hoti paṇītānaṃ rasitānaṃ khādanīyānaṃ bhojanīyānaṃ sāyanīyānaṃ lehanīyānaṃ pānānaṃ. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Lābhī hoti paṇītānaṃ rasitānaṃ khādanīyānaṃ bhojanīyānaṃ sāyanīyānaṃ lehanīyānaṃ pānānaṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

209. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Khajjabhojjamatha leyya sāyiyaṃ,
Uttamaggarasadāyako ahu;
Tena so sucaritena kammunā,
Nandane ciramabhippamodati.

‘‘Satta cussade idhādhigacchati,
Hatthapādamudutañca vindati;
Āhu byañjananimittakovidā,
Khajjabhojjarasalābhitāya naṃ.

‘‘Yaṃ gihissapi [na taṃ gihissāpi (syā.)] tadatthajotakaṃ,
Pabbajjampi ca tadādhigacchati;
Khajjabhojjarasalābhiruttamaṃ,
Āhu sabbagihibandhanacchida’’nti.

(7-8) Karacaraṇamudujālatālakkhaṇāni

210. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ saṅgāhako ahosi – dānena peyyavajjena [piyavācena (syā. ka.)] atthacariyāya samānattatāya. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Mudutalunahatthapādo ca hoti jālahatthapādo ca.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Susaṅgahitaparijano hoti, susaṅgahitāssa honti brāhmaṇagahapatikā negamajānapadā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā amaccā pārisajjā rājāno bhogiyā kumārā. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Susaṅgahitaparijano hoti, susaṅgahitāssa honti bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā asurā nāgā gandhabbā. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

211. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Dānampi catthacariyatañca [dānampi ca atthacariyatampi ca (sī. pī.)],
Piyavāditañca samānattatañca [piyavadatañca samānachandatañca (sī. pī.)];
Kariyacariyasusaṅgahaṃ bahūnaṃ,

Anavamatena guṇena yāti saggaṃ.

‘‘Caviya punaridhāgato samāno,
Karacaraṇamudutañca jālino ca;
Atirucirasuvaggudassaneyyaṃ,
Paṭilabhati daharo susu kumāro.

‘‘Bhavati parijanassavo vidheyyo,
Mahimaṃ āvasito susaṅgahito;
Piyavadū hitasukhataṃ jigīsamāno [jigiṃ samāno (sī. syā. pī.)],
Abhirucitāni guṇāni ācarati.

‘‘Yadi ca jahati sabbakāmabhogaṃ,
Kathayati dhammakathaṃ jino janassa;
Vacanapaṭikarassābhippasannā,
Sutvāna dhammānudhammamācarantī’’ti.

(9-10) Ussaṅkhapādauddhaggalomatālakkhaṇāni

212. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno [samāno bahuno janassa (sī. pī.)] atthūpasaṃhitaṃ dhammūpasaṃhitaṃ vācaṃ bhāsitā ahosi, bahujanaṃ nidaṃsesi, pāṇīnaṃ hitasukhāvaho dhammayāgī. So tassa kammassa kaṭattā… pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Ussaṅkhapādo ca hoti, uddhaggalomo ca.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato, sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Aggo ca hoti seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca kāmabhogīnaṃ. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Aggo ca hoti seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca sabbasattānaṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

213. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Atthadhammasahitaṃ [atthadhammasaṃhitaṃ (ka. sī. pī.), atthadhammupasaṃhitaṃ (ka.)] pure giraṃ,
Erayaṃ bahujanaṃ nidaṃsayi;
Pāṇinaṃ hitasukhāvaho ahu,
Dhammayāgamayajī [dhammayāgaṃ assaji (ka.)] amaccharī.

‘‘Tena so sucaritena kammunā,
Suggatiṃ vajati tattha modati;
Lakkhaṇāni ca duve idhāgato,
Uttamappamukhatāya [uttamasukhatāya (syā.), uttamapamukkhatāya (ka.)] vindati.

‘‘Ubbhamuppatitalomavā saso,
Pādagaṇṭhirahu sādhusaṇṭhitā;
Maṃsalohitācitā tacotthatā,
Uparicaraṇasobhanā [uparijānusobhanā (syā.), upari ca pana sobhanā (sī. pī.)] ahu.

‘‘Gehamāvasati ce tathāvidho,
Aggataṃ vajati kāmabhoginaṃ;
Tena uttaritaro na vijjati,

Jambudīpamabhibhuyya iriyati.

‘‘Pabbajampi ca anomanikkamo,
Aggataṃ vajati sabbapāṇinaṃ;
Tena uttaritaro na vijjati,
Sabbalokamabhibhuyya viharatī’’ti.

(11) Eṇijaṅghalakkhaṇaṃ

214. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno sakkaccaṃ vācetā ahosi sippaṃ vā vijjaṃ vā caraṇaṃ vā kammaṃ vā – ‘kiṃ time khippaṃ vijāneyyuṃ, khippaṃ paṭipajjeyyuṃ, na ciraṃ kilisseyyu’’nti. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati. Eṇijaṅgho hoti.

‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Yāni tāni rājārahāni rājaṅgāni rājūpabhogāni rājānucchavikāni tāni khippaṃ paṭilabhati. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Yāni tāni samaṇārahāni samaṇaṅgāni samaṇūpabhogāni samaṇānucchavikāni, tāni khippaṃ paṭilabhati. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

215. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Sippesu vijjācaraṇesu kammesu [kammasu (sī. pī.)],
Kathaṃ vijāneyyuṃ [vijāneyya (sī. pī.), vijāneyyu (syā.)] lahunti icchati;
Yadūpaghātāya na hoti kassaci,
Vāceti khippaṃ na ciraṃ kilissati.

‘‘Taṃ kammaṃ katvā kusalaṃ sukhudrayaṃ [sukhindriyaṃ (ka.)],
Jaṅghā manuññā labhate susaṇṭhitā;
Vaṭṭā sujātā anupubbamuggatā,
Uddhaggalomā sukhumattacotthatā.

‘‘Eṇeyyajaṅghoti tamāhu puggalaṃ,
Sampattiyā khippamidhāhu [khippamidāhu (?)] lakkhaṇaṃ;
Gehānulomāni yadābhikaṅkhati,
Apabbajaṃ khippamidhādhigacchati [khippamidādhigacchati (?)].

‘‘Sace ca pabbajjamupeti tādiso,
Nekkhammachandābhirato vicakkhaṇo;
Anucchavikassa yadānulomikaṃ,
Taṃ vindati khippamanomavikkamo [nikkamo (sī. syā. pī.)]’’ti.

(12) Sukhumacchavilakkhaṇaṃ

216. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā paripucchitā ahosi – ‘‘kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ, kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajjaṃ, kiṃ sevitabbaṃ, kiṃ na sevitabbaṃ, kiṃ me karīyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya assa, kiṃ vā pana me karīyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā’’ti. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati. Sukhumacchavi hoti, sukhumattā chaviyā rajojallaṃ kāye na upalimpati.

‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Mahāpañño hoti, nāssa hoti koci paññāya sadiso vā seṭṭho vā kāmabhogīnaṃ. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Mahāpañño hoti puthupañño hāsapañño [hāsupañño (sī. pī.)] javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño, nāssa hoti koci paññāya sadiso vā seṭṭho vā sabbasattānaṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

217. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Pure puratthā purimāsu jātisu,
Aññātukāmo paripucchitā ahu;
Sussūsitā pabbajitaṃ upāsitā,
Atthantaro atthakathaṃ nisāmayi.

‘‘Paññāpaṭilābhagatena [paññāpaṭilābhakatena (sī. pī.) ṭīkā oloketabbā] kammunā,
Manussabhūto sukhumacchavī ahu;
Byākaṃsu uppādanimittakovidā,
Sukhumāni atthāni avecca dakkhiti.

‘‘Sace na pabbajjamupeti tādiso,
Vatteti cakkaṃ pathaviṃ pasāsati;
Atthānusiṭṭhīsu pariggahesu ca,
Na tena seyyo sadiso ca vijjati.

‘‘Sace ca pabbajjamupeti tādiso,
Nekkhammachandābhirato vicakkhaṇo;
Paññāvisiṭṭhaṃ labhate anuttaraṃ,
Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso’’ti.

(13) Suvaṇṇavaṇṇalakkhaṇaṃ

218. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno akkodhano ahosi anupāyāsabahulo, bahumpi vutto samāno nābhisajji na kuppi na byāpajji na patitthīyi, na kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsi. Dātā ca ahosi sukhumānaṃ mudukānaṃ attharaṇānaṃ pāvuraṇānaṃ [pāpuraṇānaṃ (sī. syā. pī.)] khomasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ. So tassa kammassa kaṭattā upacitattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati. Suvaṇṇavaṇṇo hoti kañcanasannibhattaco.

‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Lābhī hoti sukhumānaṃ mudukānaṃ attharaṇānaṃ pāvuraṇānaṃ khomasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Lābhī hoti sukhumānaṃ mudukānaṃ attharaṇānaṃ pāvuraṇānaṃ khomasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

219. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Akkodhañca adhiṭṭhahi adāsi [adāsi ca (sī. pī.)],
Dānañca vatthāni sukhumāni succhavīni;

Purimatarabhave ṭhito abhivissaji,
Mahimiva suro abhivassaṃ.

‘‘Taṃ katvāna ito cuto dibbaṃ,
Upapajji [upapajja (sī. pī.)] sukataphalavipākamanubhutvā;
Kanakatanusannibho idhābhibhavati,
Suravarataroriva indo.

‘‘Gehañcāvasati naro apabbajja,
Micchaṃ mahatimahiṃ anusāsati [pasāsati (syā.)];
Pasayha sahidha sattaratanaṃ [pasayha abhivasana-varataraṃ (sī. pī.)],
Paṭilabhati vimala [vipula (syā.), vipulaṃ (sī. pī.)] sukhumacchaviṃ suciñca.

‘‘Lābhī acchādanavatthamokkhapāvuraṇānaṃ,
Bhavati yadi anāgāriyataṃ upeti;
Sahito [suhita (syā.), sa hi (sī. pī.)] purimakataphalaṃ anubhavati,
Na bhavati katassa panāso’’ti.

(14) Kosohitavatthaguyhalakkhaṇaṃ

220. Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno cirappanaṭṭhe sucirappavāsino ñātimitte suhajje sakhino samānetā ahosi. Mātarampi puttena samānetā ahosi, puttampi mātarā samānetā ahosi, pitarampi puttena samānetā ahosi, puttampi pitarā samānetā ahosi, bhātarampi bhātarā samānetā ahosi, bhātarampi bhaginiyā samānetā ahosi, bhaginimpi bhātarā samānetā ahosi, bhaginimpi bhaginiyā samānetā ahosi, samaṅgīkatvā [samaggiṃ katvā (sī. syā. pī.)] ca abbhanumoditā ahosi. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati – kosohitavatthaguyho hoti.

‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Pahūtaputto hoti, parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Pahūtaputto hoti, anekasahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

221. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Pure puratthā purimāsu jātisu,
Cirappanaṭṭhe sucirappavāsino;
Ñātī suhajje sakhino samānayi,
Samaṅgikatvā anumoditā ahu.

‘‘So tena [sa tena (ka.)] kammena divaṃ samakkami,
Sukhañca khiḍḍāratiyo ca anvabhi;
Tato cavitvā punarāgato idha,
Kosohitaṃ vindati vatthachādiyaṃ.

‘‘Pahūtaputto bhavatī tathāvidho,
Parosahassañca [parosahassassa (sī. pī.)] bhavanti atrajā;
Sūrā ca vīrā ca [sūrā ca vīraṅgarūpā (ka.)] amittatāpanā,
Gihissa pītiṃjananā piyaṃvadā.

‘‘Bahūtarā pabbajitassa iriyato,
Bhavanti puttā vacanānusārino;
Gihissa vā pabbajitassa vā puna,
Taṃ lakkhaṇaṃ jāyati tadatthajotaka’’nti.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

(15-16) Parimaṇḍalaanonamajaṇṇuparimasanalakkhaṇāni

222. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno mahājanasaṅgahaṃ [mahājanasaṅgāhakaṃ (ka.)] samekkhamāno [samapekkhamāno (ka.)] samaṃ jānāti sāmaṃ jānāti, purisaṃ jānāti purisavisesaṃ jānāti – ‘ayamidamarahati ayamidamarahatī’ti tattha tattha purisavisesakaro ahosi. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Nigrodha parimaṇḍalo ca hoti, ṭhitakoyeva ca anonamanto ubhohi pāṇitalehi jaṇṇukāni parimasati parimajjati.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Aḍḍho hoti mahaddhano mahābhogo pahūtajātarūparajato pahūtavittūpakaraṇo pahūtadhanadhañño paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro. Rājā samāno idaṃ labhati…pe… buddho samāno kiṃ labhati? Aḍḍho hoti mahaddhano mahābhogo. Tassimāni dhanāni honti, seyyathidaṃ, saddhādhanaṃ sīladhanaṃ hiridhanaṃ ottappadhanaṃ sutadhanaṃ cāgadhanaṃ paññādhanaṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

223. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Tuliya paṭivicaya cintayitvā,
Mahājanasaṅgahanaṃ [mahājanaṃ saṅgāhakaṃ (ka.)] samekkhamāno;
Ayamidamarahati tattha tattha,
Purisavisesakaro pure ahosi.

‘‘Mahiñca pana [samā ca pana (syā.), sa hi ca pana (sī. pī.)] ṭhito anonamanto,
Phusati karehi ubhohi jaṇṇukāni;
Mahiruhaparimaṇḍalo ahosi,
Sucaritakammavipākasesakena.

‘‘Bahuvividhanimittalakkhaṇaññū,
Atinipuṇā manujā byākariṃsu;
Bahuvividhā gihīnaṃ arahāni,
Paṭilabhati daharo susu kumāro.

‘‘Idha ca mahīpatissa kāmabhogī,
Gihipatirūpakā bahū bhavanti;
Yadi ca jahati sabbakāmabhogaṃ,
Labhati anuttaraṃ uttamadhanagga’’nti.

(17-19) Sīhapubbaddhakāyāditilakkhaṇaṃ

224. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno bahujanassa atthakāmo ahosi hitakāmo phāsukāmo yogakkhemakāmo – ‘kintime saddhāya vaḍḍheyyuṃ, sīlena vaḍḍheyyuṃ, sutena vaḍḍheyyuṃ [sutena vaḍḍheyyuṃ, buddhiyā vaḍḍheyyuṃ (syā.)], cāgena vaḍḍheyyuṃ, dhammena vaḍḍheyyuṃ, paññāya vaḍḍheyyuṃ, dhanadhaññena vaḍḍheyyuṃ, khettavatthunā vaḍḍheyyuṃ, dvipadacatuppadehi vaḍḍheyyuṃ, puttadārehi vaḍḍheyyuṃ, dāsakammakaraporisehi vaḍḍheyyuṃ, ñātīhi vaḍḍheyyuṃ, mittehi vaḍḍheyyuṃ, bandhavehi vaḍḍheyyu'nti. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni tīṇi mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Sīhapubbaddhakāyo ca hoti citantaraṃso ca samavaṭṭakkhandho ca.

''So tehi lakkhaṇehi samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Aparihānadhammo hoti, na parihāyati dhanadhaññena khettavatthunā dvipadacatuppadehi puttadārehi dāsakammakaraporisehi ñātīhi mittehi bandhavehi, na parihāyati sabbasampattiyā. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Aparihānadhammo hoti, na parihāyati saddhāya sīlena sutena cāgena paññāya, na parihāyati sabbasampattiyā. Buddho samāno idaṃ labhati''. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

225. Tatthetaṃ vuccati –

''Saddhāya sīlena sutena buddhiyā,
Cāgena dhammena bahūhi sādhuhi;
Dhanena dhaññena ca khettavatthunā,
Puttehi dārehi catuppadehi ca.

''Ñātīhi mittehi ca bandhavehi ca,
Balena vaṇṇena sukhena cūbhayaṃ;
Kathaṃ na hāyeyyuṃ pareti icchati,
Atthassa middhī ca [idaṃ samiddhañca (ka.), addhaṃ samiddhañca (syā.)] panābhikaṅkhati.

''Sa sīhapubbaddhasusaṇṭhito ahu,
Samavaṭṭakkhandho ca citantaraṃso;
Pubbe suciṇṇena katena kammunā,
Ahāniyaṃ pubbanimittamassa taṃ.

''Gihīpi dhaññena dhanena vaḍḍhati,
Puttehi dārehi catuppadehi ca;
Akiñcano pabbajito anuttaraṃ,
Pappoti bodhiṃ asahānadhammata''nti [sambodhimahānadhammatanti (syā. ka.) ṭīkā oloketabbā].

(20) Rasaggasaggitālakkhaṇaṃ

226. ''Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭhakajātiko ahosi pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā. So tassa kammassa kaṭattā upacitattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati, rasaggasaggī hoti, uddhaggāssa rasaharaṇīyo gīvāya jātā honti samābhivāhiniyo [samavāharasaharaṇiyo (syā.)].

''So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Appābādho hoti appātaṅko, samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Appābādho hoti appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya. Buddho samāno idaṃ labhati''. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

227. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Na pāṇidaṇḍehi panātha leḍḍunā,
Satthena vā maraṇavadhena [māraṇavadhena (ka.)] vā pana;
Ubbādhanāya paritajjanāya vā,
Na heṭhayī janatamaheṭhako ahu.

‘‘Teneva so sugatimupecca modati,
Sukhapphalaṃ kariya sukhāni vindati;
Samojasā [sampajjasā (sī. pī.), pāmuñjasā (syā.), sāmañca sā (ka.)] rasaharaṇī susaṇṭhitā,
Idhāgato labhati rasaggasaggitaṃ.

‘‘Tenāhu naṃ atinipuṇā vicakkhaṇā,
Ayaṃ naro sukhabahulo bhavissati;
Gihissa vā pabbajitassa vā puna [pana (syā.)],
Taṃ lakkhaṇaṃ bhavati tadatthajotaka’’nti.

(21-22) Abhinīlanettagopakhumalakkhaṇāni

228. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno na ca visaṭaṃ, na ca visāci [na ca visācitaṃ (sī. pī.), na ca visāvi (syā.)], na ca pana viceyya pekkhitā, ujuṃ tathā pasaṭamujumano, piyacakkhunā bahujanaṃ udikkhitā ahosi. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Abhinīlanetto ca hoti gopakhumo ca.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato, sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Piyadassano hoti bahuno janassa, piyo hoti manāpo brāhmaṇagahapatikānaṃ negamajānapadānaṃ gaṇakamahāmattānaṃ anīkaṭṭhānaṃ dovārikānaṃ amaccānaṃ pārisajjānaṃ rājūnaṃ bhogiyānaṃ kumārānaṃ. Rājā samāno idaṃ labhati…pe… buddho samāno kiṃ labhati? Piyadassano hoti bahuno janassa, piyo hoti manāpo bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ devānaṃ manussānaṃ asurānaṃ nāgānaṃ gandhabbānaṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

229. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Na ca visaṭaṃ na ca visāci [visācitaṃ (sī. pī.), visāvi (syā.)], na ca pana viceyyapekkhitā;
Ujuṃ tathā pasaṭamujumano, piyacakkhunā bahujanaṃ udikkhitā.

‘‘Sugatīsu so phalavipākaṃ,
Anubhavati tattha modati;
Idha ca pana bhavati gopakhumo,
Abhinīlanettanayano sudassano.

‘‘Abhiyogino ca nipuṇā,
Bahū pana nimittakovidā;
Sukhumanayanakusalā manujā,
Piyadassanoti abhiniddisanti naṃ.

‘‘Piyadassano gihīpi santo ca,
Bhavati bahujanapiyāyito;
Yadi ca na bhavati gihī samaṇo hoti,
Piyo bahūnaṃ sokanāsano’’ti.

(23) Uṇhīsasīsalakkhaṇaṃ

230. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno bahujanapubbaṅgamo ahosi kusalesu dhammesu bahujanapāmokkho kāyasucarite vacīsucarite manosucarite dānasaṃvibhāge sīlasamādāne uposathupavāse matteyyatāya petteyyatāya sāmaññatāya brahmaññatāya kule jeṭṭhāpacāyitāya aññataraññataresu ca adhikusalesu dhammesu. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati – uṇhīsasīso hoti.

‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Mahāssa jano anvāyiko hoti, brāhmaṇagahapatikā negamajānapadā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā amaccā pārisajjā rājāno bhogiyā kumārā. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Mahāssa jano anvāyiko hoti, bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā asurā nāgā gandhabbā. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

231. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Pubbaṅgamo sucaritesu ahu,
Dhammesu dhammacariyābhirato;
Anvāyiko bahujanassa ahu,
Saggesu vedayittha puññaphalaṃ.

‘‘Veditvā so sucaritassa phalaṃ,
Uṇhīsasīsattamidhajjhagamā;
Byākaṃsu byañjananimittadharā,
Pubbaṅgamo bahujanaṃ hessati.

‘‘Paṭibhogiyā manujesu idha,
Pubbeva tassa abhiharanti tadā;
Yadi khattiyo bhavati bhūmipati,
Paṭihārakaṃ bahujane labhati.

‘‘Atha cepi pabbajati so manujo,
Dhammesu hoti paguṇo visavī;
Tassānusāsaniguṇābhirato,
Anvāyiko bahujano bhavatī’’ti.

(24-25) Ekekalomatāuṇṇālakkhaṇāni

232. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato ahosi, saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa. So tassa kammassa kaṭattā upacitattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Ekekalomo ca hoti, uṇṇā ca bhamukantare jātā hoti odātā mudutūlasannibhā.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato, sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Mahāssa jano upavattati, brāhmaṇagahapatikā negamajānapadā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā amaccā pārisajjā rājāno bhogiyā kumārā. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Mahāssa jano upavattati, bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā asurā nāgā gandhabbā. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

233. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Saccappaṭiñño purimāsu jātisu,
Advejjhavāco alikaṃ vivajjayi;
Na so visaṃvādayitāpi kassaci,
Bhūtena tacchena tathena bhāsayi [tosayi (sī. pī.)].

‘‘Setā susukkā mudutūlasannibhā,
Uṇṇā sujātā [uṇṇāssa jātā (ka. sī.)] bhamukantare ahu;
Na lomakūpesu duve ajāyisuṃ,
Ekekalomūpacitaṅgavā ahu.

‘‘Taṃ lakkhaṇaññū bahavo samāgatā,
Byākaṃsu uppādanimittakovidā;
Uṇṇā ca lomā ca yathā susaṇṭhitā,
Upavattatī īdisakaṃ bahujjano.

‘‘Gihimpi santaṃ upavattatī jano,
Bahu puratthāpakatena kammunā;
Akiñcanaṃ pabbajitaṃ anuttaraṃ,
Buddhampi santaṃ upavattati jano’’ti.

(26-27) Cattālīsaaviraḷadantalakkhaṇāni

234. ‘‘Yampi, bhikkhave tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato ahosi. Ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya, iti bhinnānaṃ vā sandhātā, sahitānaṃ vā anuppadātā, samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā ahosi. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Cattālīsadanto ca hoti aviraḷadanto ca.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Abhejjapariso hoti, abhejjāssa honti parisā, brāhmaṇagahapatikā negamajānapadā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā amaccā pārisajjā rājāno bhogiyā kumārā. Rājā samāno idaṃ labhati … buddho samāno kiṃ labhati? Abhejjapariso hoti, abhejjāssa honti parisā, bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā asurā nāgā gandhabbā. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

235. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Vebhūtiyaṃ sahitabhedakāriṃ,
Bhedappavaḍḍhanavivādakāriṃ;
Kalahappavaḍḍhanaākiccakāriṃ,
Sahitānaṃ bhedajananiṃ na bhaṇi.

‘‘Avivādavaḍḍhanakariṃ sugiraṃ,
Bhinnānusandhijananiṃ abhaṇi;
Kalahaṃ janassa panudī samaṅgī,
Sahitehi nandati pamodati ca.

‘‘Sugatīsu so phalavipākaṃ,

Anubhavati tattha modati;
Dantā idha honti aviraḷā sahitā,
Caturo dasassa mukhajā susaṇṭhitā.

‘‘Yadi khattiyo bhavati bhūmipati,
Avibhediyāssa parisā bhavati;
Samaṇo ca hoti virajo vimalo,
Parisāssa hoti anugatā acalā’’ti.

(28-29) Pahūtajivhābrahmassaralakkhaṇāni

236. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato ahosi. Yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā ahosi. So tassa kammassa kaṭattā upacitattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati. Pahūtajivho ca hoti brahmassaro ca karavīkabhāṇī.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Ādeyyavāco hoti, ādiyantissa vacanaṃ brāhmaṇagahapatikā negamajānapadā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā amaccā pārisajjā rājāno bhogiyā kumārā. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Ādeyyavāco hoti, ādiyantissa vacanaṃ bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā asurā nāgā gandhabbā. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

237. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Akkosabhaṇḍanavihesakāriṃ,
Ubbādhikaṃ [ubbādhakaraṃ (syā.)] bahujanappamaddanaṃ;
Abāḷhaṃ giraṃ so na bhaṇi pharusaṃ,
Madhuraṃ bhaṇi susaṃhitaṃ [susahitaṃ (syā.)] sakhilaṃ.

‘‘Manaso piyā hadayagāminiyo,
Vācā so erayati kaṇṇasukhā;
Vācāsuciṇṇaphalamanubhavi,
Saggesu vedayatha [vedayati (?) ṭīkā oloketabbā] puññaphalaṃ.

‘‘Veditvā so sucaritassa phalaṃ,
Brahmassarattamidhamajjhagamā;
Jivhāssa hoti vipulā puthulā,
Ādeyyavākyavacano bhavati.

‘‘Gihinopi ijjhati yathā bhaṇato,
Atha ce pabbajati so manujo;
Ādiyantissa vacanaṃ janatā,
Bahuno bahuṃ subhaṇitaṃ bhaṇato’’ti.

(30) Sīhahanulakkhaṇaṃ

238. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato ahosi kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā ahosi kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ. So tassa kammassa kaṭattā…pe… so tato cuto itthattaṃ āgato samāno imaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ paṭilabhati, sīhahanu hoti.

‘‘So tena lakkhaṇena samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī…pe… rājā samāno kiṃ labhati? Appadhaṃsiyo hoti kenaci manussabhūtena paccatthikena paccāmittena. Rājā samāno idaṃ labhati… buddho samāno kiṃ labhati? Appadhaṃsiyo hoti abbhantarehi vā bāhirehi vā paccatthikehi paccāmittehi, rāgena vā dosena vā mohena vā samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

239. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Na samphappalāpaṃ na muddhataṃ [buddhatanti (ka.)],
Avikiṇṇavacanabyappatho ahosi;
Ahitamapi ca apanudi,
Hitamapi ca bahujanasukhañca abhaṇi.

‘‘Taṃ katvā ito cuto divamupapajji,
Sukataphalavipākamanubhosi;
Caviya punaridhāgato samāno,
Dvidugamavaratarahanuttamalattha.

‘‘Rājā hoti suduppadhaṃsiyo,
Manujindo manujādhipati mahānubhāvo;
Tidivapuravarasamo bhavati,
Suravarataroriva indo.

‘‘Gandhabbāsurayakkharakkhasebhi [surasakkarakkhasebhi (syā.)],
Surehi na hi bhavati suppadhaṃsiyo;
Tathatto yadi bhavati tathāvidho,
Idha disā ca paṭidisā ca vidisā cā’’ti.

(31-32) Samadantasusukkadāṭhālakkhaṇāni

240. ‘‘Yampi, bhikkhave, tathāgato purimaṃ jātiṃ purimaṃ bhavaṃ purimaṃ niketaṃ pubbe manussabhūto samāno micchājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvikaṃ kappesi, tulākūṭa kaṃsakūṭa mānakūṭa ukkoṭana vañcana nikati sāciyoga chedana vadha bandhana viparāmosa ālopa sahasākārā [sāhasākārā (sī. syā. pī.)] paṭivirato ahosi. So tassa kammassa kaṭattā upacitattā ussannattā vipulattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. So tattha aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhāti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena dibbena sukhena dibbena yasena dibbena ādhipateyyena dibbehi rūpehi dibbehi saddehi dibbehi gandhehi dibbehi rasehi dibbehi phoṭṭhabbehi. So tato cuto itthattaṃ āgato samāno imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhati, samadanto ca hoti susukkadāṭho ca.

‘‘So tehi lakkhaṇehi samannāgato sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni bhavanti, seyyathidaṃ – cakkaratanaṃ hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ akhilamanimittamakaṇṭakaṃ iddhaṃ phītaṃ khemaṃ sivaṃ nirabbudaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasati. Rājā samāno kiṃ labhati? Suciparivāro hoti sucissa honti parivārā brāhmaṇagahapatikā negamajānapadā gaṇakamahāmattā anīkaṭṭhā dovārikā amaccā pārisajjā rājāno bhogiyā kumārā. Rājā samāno idaṃ labhati.

‘‘Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado. Buddho samāno kiṃ labhati? Suciparivāro hoti, sucissa honti parivārā, bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā asurā nāgā gandhabbā. Buddho samāno idaṃ labhati’’. Etamatthaṃ bhagavā avoca.

241. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Micchājīvañca avassaji samena vuttiṃ,
Sucinā so janayittha dhammikena;
Ahitamapi ca apanudi,
Hitamapi ca bahujanasukhañca acari.

‘‘Sagge vedayati naro sukhapphalāni,
Karitvā nipuṇebhi vidūhi sabbhi;
Vaṇṇitāni tidivapuravarasamo,
Abhiramati ratikhiḍḍāsamaṅgī.

‘‘Laddhānaṃ mānusakaṃ bhavaṃ tato,
Cavitvāna sukataphalavipākaṃ;
Sesakena paṭilabhati lapanajaṃ,
Samamapi sucisusukkaṃ [laddhāna manussakaṃ bhavaṃ tato caviya, puna sukataphalavipākasesakena; paṭilabhati lapanajaṃ samamapi, suci ca suvisuddhasusukkaṃ (syā.)].

‘‘Taṃ veyyañjanikā samāgatā bahavo,
Byākaṃsu nipuṇasammatā manujā;
Sucijanaparivāragaṇo bhavati,
Dijasamasukkasucisobhanadanto.

‘‘Rañño hoti bahujano,
Suciparivāro mahatiṃ mahiṃ anusāsato;
Pasayha na ca janapadatudanaṃ,
Hitamapi ca bahujanasukhañca caranti.

‘‘Atha ce pabbajati bhavati vipāpo,
Samaṇo samitarajo vivaṭṭacchado;
Vigatadarathakilamatho,
Imamapi ca paramapi ca [imampi ca parampi ca (pī.), paraṃpi paramaṃpi ca (syā.)] passati lokaṃ.

‘‘Tassovādakarā bahugihī ca pabbajitā ca,
Asuciṃ garahitaṃ dhunanti pāpaṃ;
Sa hi sucibhi parivuto bhavati,
Malakhilakalikilese panudehī’’ti [tassovādakarā bahugihī ca, pabbajitā ca asucivigarahita; panudipāpassa hi sucibhiparivuto, bhavati malakhilakakilese panudeti (syā.)].

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Lakkhaṇasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Siṅgālasuttaṃ

242. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena siṅgālako [sigālako (sī.)] gahapatiputto kālasseva uṭṭhāya rājagahā nikkhamitvā allavattho allakeso pañjaliko puthudisā [puthuddisā (sī. syā. pī.)] namassati – puratthimaṃ disaṃ dakkhiṇaṃ disaṃ pacchimaṃ disaṃ uttaraṃ disaṃ heṭṭhimaṃ disaṃ uparimaṃ disaṃ.

243. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho bhagavā siṅgālakaṃ gahapatiputtaṃ kālasseva vuṭṭhāya rājagahā nikkhamitvā allavatthaṃ allakesaṃ pañjalikaṃ puthudisā namassantaṃ – puratthimaṃ disaṃ dakkhiṇaṃ disaṃ pacchimaṃ disaṃ uttaraṃ disaṃ heṭṭhimaṃ disaṃ uparimaṃ disaṃ. Disvā siṅgālakaṃ gahapatiputtaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho tvaṃ, gahapatiputta, kālasseva uṭṭhāya rājagahā nikkhamitvā allavattho allakeso pañjaliko puthudisā namassasi – puratthimaṃ disaṃ dakkhiṇaṃ disaṃ pacchimaṃ disaṃ uttaraṃ disaṃ heṭṭhimaṃ disaṃ uparimaṃ disa’’nti? ‘‘Pitā maṃ, bhante, kālaṃ karonto evaṃ avaca – ‘disā, tāta, namasseyyāsī’ti. So kho ahaṃ, bhante, pituvacanaṃ sakkaronto garuṃ karonto mānento pūjento kālasseva uṭṭhāya rājagahā nikkhamitvā allavattho allakeso pañjaliko puthudisā namassāmi – puratthimaṃ disaṃ dakkhiṇaṃ disaṃ pacchimaṃ disaṃ uttaraṃ disaṃ heṭṭhimaṃ disaṃ uparimaṃ disa’’nti.

Cha disā

244. ‘‘Na kho, gahapatiputta, ariyassa vinaye evaṃ cha disā [chaddisā (sī. pī.)] namassitabbā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana, bhante, ariyassa vinaye cha disā [chaddisā (sī. pī.)] namassitabbā? Sādhu me, bhante, bhagavā tathā dhammaṃ desetu, yathā ariyassa vinaye cha disā [chaddisā (sī. pī.)] namassitabbā’’ti.

‘‘Tena hi, gahapatiputta suṇohi sādhukaṃ manasikarohi bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho siṅgālako gahapatiputto bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yato kho, gahapatiputta, ariyasāvakassa cattāro kammakilesā pahīnā honti, catūhi ca ṭhānehi pāpakammaṃ na karoti, cha ca bhogānaṃ apāyamukhāni na sevati, so evaṃ cuddasa pāpakāpagato chaddisāpaṭicchādī [paṭicchādī hoti (syā.)] ubholokavijayāya paṭipanno hoti. Tassa ayañceva loko āraddho hoti paro ca loko. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati.

Cattārokammakilesā

245. ‘‘Katamassa cattāro kammakilesā pahīnā honti? Pāṇātipāto kho, gahapatiputta, kammakileso, adinnādānaṃ kammakileso, kāmesumicchācāro kammakileso, musāvādo kammakileso. Imassa cattāro kammakilesā pahīnā hontī’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna [idaṃ vatvā (sī. pī.) evamīdisesu ṭhānesu] sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Pāṇātipāto adinnādānaṃ, musāvādo ca vuccati;
Paradāragamanañceva, nappasaṃsanti paṇḍitā’’ti.

Catuṭṭhānaṃ

246. ‘‘Katamehi catūhi ṭhānehi pāpakammaṃ na karoti? Chandāgatiṃ gacchanto pāpakammaṃ karoti, dosāgatiṃ gacchanto pāpakammaṃ karoti, mohāgatiṃ gacchanto pāpakammaṃ karoti, bhayāgatiṃ gacchanto pāpakammaṃ karoti. Yato kho, gahapatiputta, ariyasāvako neva chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati; imehi catūhi ṭhānehi pāpakammaṃ na karotī’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Chandā dosā bhayā mohā, yo dhammaṃ ativattati;
Nihīyati yaso tassa [tassa yeso (bahūsu, vinayepi)], kāḷapakkheva candimā.

‘‘Chandā dosā bhayā mohā, yo dhammaṃ nātivattati;
Āpūrati yaso tassa [tassa yeso (bahūsu, vinayepi)], sukkapakkheva [juṇhapakkheva (ka.)] candimā’’ti.

Cha apāyamukhāni

247. ‘‘Katamāni cha bhogānaṃ apāyamukhāni na sevati? Surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyogo kho, gahapatiputta, bhogānaṃ apāyamukhaṃ, vikālavisikhācariyānuyogo bhogānaṃ apāyamukhaṃ, samajjābhicaraṇaṃ bhogānaṃ apāyamukhaṃ, jūtappamādaṭṭhānānuyogo bhogānaṃ apāyamukhaṃ, pāpamittānuyogo bhogānaṃ apāyamukhaṃ, ālasyānuyogo [ālasānuyogo (sī. syā. pī.)] bhogānaṃ apāyamukhaṃ.

Surāmerayassa cha ādīnavā

248. ‘‘Cha khome, gahapatiputta, ādīnavā surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyoge. Sandiṭṭhikā dhanajāni [dhanañjāni (sī. pī.)], kalahappavaḍḍhanī, rogānaṃ āyatanaṃ, akittisañjananī, kopīnanidaṃsanī, paññāya dubbalikaraṇītveva chaṭṭhaṃ padaṃ bhavati. Ime kho, gahapatiputta, cha ādīnavā surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyoge.

Vikālacariyāya cha ādīnavā

249. ‘‘Cha khome, gahapatiputta, ādīnavā vikālavisikhācariyānuyoge. Attāpissa agutto arakkhito hoti, puttadāropissa agutto arakkhito hoti, sāpateyyaṃpissa aguttaṃ arakkhitaṃ hoti, saṅkiyo ca hoti pāpakesu ṭhānesu [tesu tesu ṭhānesu (syā.)], abhūtavacanañca tasmiṃ rūhati, bahūnañca dukkhadhammānaṃ purakkhato hoti. Ime kho, gahapatiputta, cha ādīnavā vikālavisikhācariyānuyoge.

Samajjābhicaraṇassa cha ādīnavā

250. ‘‘Cha khome, gahapatiputta, ādīnavā samajjābhicaraṇe. Kva [kuvaṃ (ka. sī. pī.)] naccaṃ, kva gītaṃ, kva vāditaṃ, kva akkhānaṃ, kva pāṇissaraṃ, kva kumbhathunanti. Ime kho, gahapatiputta, cha ādīnavā samajjābhicaraṇe.

Jūtappamādassa cha ādīnavā

251. ‘‘Cha khome, gahapatiputta, ādīnavā jūtappamādaṭṭhānānuyoge. Jayaṃ veraṃ pasavati, jino vittamanusocati, sandiṭṭhikā dhanajāni, sabhāgatassa [sabhāye tassa (ka.)] vacanaṃ na rūhati, mittāmaccānaṃ paribhūto hoti, āvāhavivāhakānaṃ apatthito hoti – ‘akkhadhutto ayaṃ purisapuggalo nālaṃ dārabharaṇāyā’ti. Ime kho, gahapatiputta, cha ādīnavā jūtappamādaṭṭhānānuyoge.

Pāpamittatāya cha ādīnavā

252. ‘‘Cha khome, gahapatiputta, ādīnavā pāpamittānuyoge. Ye dhuttā, ye soṇḍā, ye pipāsā, ye nekatikā, ye vañcanikā, ye sāhasikā. Tyāssa mittā honti te sahāyā. Ime kho, gahapatiputta, cha ādīnavā pāpamittānuyoge.

Ālasyassa cha ādīnavā

253. ‘‘Cha khome, gahapatiputta, ādīnavā ālasyānuyoge. Atisītanti kammaṃ na karoti, atiuṇhanti kammaṃ na karoti, atisāyanti kammaṃ na karoti, atipātoti kammaṃ na karoti, atichātosmīti kammaṃ na karoti, atidhātosmīti kammaṃ na karoti. Tassa evaṃ kiccāpadesabahulassa viharato anuppannā ceva bhogā nuppajjanti, uppannā ca bhogā parikkhayaṃ gacchanti. Ime kho, gahapatiputta, cha ādīnavā ālasyānuyoge’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Hoti pānasakhā nāma,
Hoti sammiyasammiyo;
Yo ca atthesu jātesu,
Sahāyo hoti so sakhā.

‘‘Ussūraseyyā paradārasevanā,
Verappasavo [verappasaṅgo (sī. syā. pī.)] ca anatthatā ca;
Pāpā ca mittā sukadariyatā ca,
Ete cha ṭhānā purisaṃ dhaṃsayanti.

‘‘Pāpamitto pāpasakho,
Pāpaācāragocaro;
Asmā lokā paramhā ca,
Ubhayā dhaṃsate naro.

‘‘Akkhitthiyo vāruṇī naccagītaṃ,
Divā soppaṃ pāricariyā akāle;
Pāpā ca mittā sukadariyatā ca,
Ete cha ṭhānā purisaṃ dhaṃsayanti.

‘‘Akkhehi dibbanti suraṃ pivanti,
Yantitthiyo pāṇasamā paresaṃ;
Nihīnasevī na ca vuddhasevī [vuddhisevī (syā.), buddhisevī (ka.)],
Nihīyate kāḷapakkheva cando.

‘‘Yo vāruṇī addhano akiñcano,
Pipāso pivaṃ papāgato [pipāsosi atthapāgato (syā.), pipāsopi samappapāgato (ka.)];
Udakamiva iṇaṃ vigāhati,
Akulaṃ [ākulaṃ (syā. ka.)] kāhiti khippamattano.

‘‘Na divā soppasīlena, rattimuṭṭhānadessinā [rattinuṭṭhānadassinā (sī. pī.), rattinuṭṭhānasīlinā (?)];
Niccaṃ mattena soṇḍena, sakkā āvasituṃ gharaṃ.

‘‘Atisītaṃ atiuṇhaṃ, atisāyamidaṃ ahu;
Iti vissaṭṭhakammante, atthā accenti māṇave.

‘‘Yodha sītañca uṇhañca, tiṇā bhiyyo na maññati;
Karaṃ purisakiccāni, so sukhaṃ [sukhā (sabbattha) aṭṭhakathā oloketabbā] na vihāyatī’’ti.

Mittapatirūpakā

254. ‘‘Cattārome, gahapatiputta, amittā mittapatirūpakā veditabbā. Aññadatthuharo amitto mittapatirūpako veditabbo, vacīparamo amitto mittapatirūpako veditabbo, anuppiyabhāṇī amitto mittapatirūpako veditabbo, apāyasahāyo amitto mittapatirūpako veditabbo.

255. ‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi aññadatthuharo amitto mittapatirūpako veditabbo.

‘‘Aññadatthuharo hoti, appena bahumicchati;
Bhayassa kiccaṃ karoti, sevati atthakāraṇā.

‘‘Imehi kho, gahapatiputta, catūhi ṭhānehi aññadatthuharo amitto mittapatirūpako veditabbo.

256. ‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi vacīparamo amitto mittapatirūpako veditabbo. Atītena paṭisantharati [paṭisandharati (ka.)], anāgatena paṭisantharati, niratthakena saṅgaṇhāti, paccuppannesu kiccesu byasanaṃ dasseti. Imehi kho, gahapatiputta, catūhi ṭhānehi vacīparamo amitto mittapatirūpako veditabbo.

257. ‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi anuppiyabhāṇī amitto mittapatirūpako veditabbo. Pāpakaṃpissa [pāpakammaṃpissa (syā.)] anujānāti, kalyāṇaṃpissa anujānāti, sammukhāssa vaṇṇaṃ bhāsati, parammukhāssa avaṇṇaṃ bhāsati. Imehi kho, gahapatiputta, catūhi ṭhānehi anuppiyabhāṇī amitto mittapatirūpako veditabbo.

258. ‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi apāyasahāyo amitto mittapatirūpako veditabbo. Surāmeraya majjappamādaṭṭhānānuyoge sahāyo hoti, vikāla visikhā cariyānuyoge sahāyo hoti, samajjābhicaraṇe sahāyo hoti, jūtappamādaṭṭhānānuyoge sahāyo hoti. Imehi kho, gahapatiputta, catūhi ṭhānehi apāyasahāyo amitto mittapatirūpako veditabbo’’ti.

259. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Aññadatthuharo mitto, yo ca mitto vacīparo [vacīparamo (syā.)];
Anuppiyañca yo āha, apāyesu ca yo sakhā.

Ete amitte cattāro, iti viññāya paṇḍito;
Ārakā parivajjeyya, maggaṃ paṭibhayaṃ yathā’’ti.

Suhadamitto

260. ‘‘Cattārome, gahapatiputta, mittā suhadā veditabbā. Upakāro [upakārako (syā.)] mitto suhado veditabbo, samānasukhadukkho mitto suhado veditabbo, atthakkhāyī mitto suhado veditabbo, anukampako mitto suhado veditabbo.

261. ‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi upakāro mitto suhado veditabbo. Pamattaṃ rakkhati, pamattassa sāpateyyaṃ rakkhati, bhītassa saraṇaṃ hoti, uppannesu kiccakaraṇīyesu taddiguṇaṃ bhogaṃ anuppadeti. Imehi kho, gahapatiputta, catūhi ṭhānehi upakāro mitto suhado veditabbo.

262. ‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi samānasukhadukkho mitto suhado veditabbo. Guyhamassa ācikkhati, guyhamassa parigūhati, āpadāsu na vijahati, jīvitaṃpissa atthāya pariccattaṃ hoti. Imehi kho, gahapatiputta, catūhi ṭhānehi samānasukhadukkho mitto suhado veditabbo.

263. ‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi atthakkhāyī mitto suhado veditabbo. Pāpā nivāreti, kalyāṇe niveseti, assutaṃ sāveti, saggassa maggaṃ ācikkhati. Imehi kho, gahapatiputta, catūhi ṭhānehi atthakkhāyī mitto suhado veditabbo.

264. ‘‘Catūhi kho, gahapatiputta, ṭhānehi anukampako mitto suhado veditabbo. Abhavenassa na nandati, bhavenassa nandati, avaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ nivāreti, vaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ pasaṃsati. Imehi kho, gahapatiputta, catūhi ṭhānehi anukampako mitto suhado veditabbo’’ti.

265. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Upakāro ca yo mitto, sukhe dukkhe [sukhadukkho (syā. ka.)] ca yo sakhā [yo ca mitto sukhe dukkhe (sī. pī.)];
Atthakkhāyī ca yo mitto, yo ca mittānukampako.

‘‘Etepi mitte cattāro, iti viññāya paṇḍito;
Sakkaccaṃ payirupāseyya, mātā puttaṃ va orasaṃ;
Paṇḍito sīlasampanno, jalaṃ aggīva bhāsati.

‘‘Bhoge saṃharamānassa, bhamarasseva irīyato;
Bhogā sannicayaṃ yanti, vammikovupacīyati.

‘‘Evaṃ bhoge samāhatvā [samāharitvā (syā.)], alamatto kule gihī;
Catudhā vibhaje bhoge, sa ve mittāni ganthati.

‘‘Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;
Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī’’ti.

Chaddisāpaṭicchādanakaṇḍaṃ

266. ‘‘Kathañca, gahapatiputta, ariyasāvako chaddisāpaṭicchādī hoti? Cha imā, gahapatiputta, disā veditabbā. Puratthimā disā mātāpitaro veditabbā, dakkhiṇā disā ācariyā veditabbā, pacchimā disā puttadārā veditabbā, uttarā disā mittāmaccā veditabbā, heṭṭhimā disā dāsakammakarā veditabbā, uparimā disā samaṇabrāhmaṇā veditabbā.

267. ‘‘Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhātabbā – bhato ne [nesaṃ (bahūsu)] bharissāmi, kiccaṃ nesaṃ karissāmi, kulavaṃsaṃ ṭhapessāmi, dāyajjaṃ paṭipajjāmi, atha vā pana petānaṃ kālaṅkatānaṃ dakkhiṇaṃ anuppadassāmīti. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi puttaṃ anukampanti. Pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, sippaṃ sikkhāpenti, patirūpena dārena saṃyojenti, samaye dāyajjaṃ niyyādenti [niyyātenti (ka. sī.)]. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi puttena puratthimā disā mātāpitaro paccupaṭṭhitā imehi pañcahi ṭhānehi puttaṃ anukampanti. Evamassa esā puratthimā disā paṭicchannā hoti khemā appaṭibhayā.

268. ‘‘Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi antevāsinā dakkhiṇā disā ācariyā paccupaṭṭhātabbā – uṭṭhānena upaṭṭhānena sussusāya pāricariyāya sakkaccaṃ sippapaṭiggahaṇena [sippaṃ paṭiggahaṇena (syā.), sippauggahaṇena (ka.)]. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi antevāsinā dakkhiṇā disā ācariyā paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi antevāsiṃ anukampanti – suvinītaṃ vinenti, suggahitaṃ gāhāpenti, sabbasippassutaṃ samakkhāyino bhavanti, mittāmaccesu paṭiyādenti [paṭivedenti (syā.)], disāsu parittāṇaṃ karonti. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi antevāsinā dakkhiṇā disā ācariyā paccupaṭṭhitā imehi pañcahi ṭhānehi antevāsiṃ anukampanti. Evamassa esā dakkhiṇā disā paṭicchannā hoti khemā appaṭibhayā.

269. ‘‘Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi sāmikena pacchimā disā bhariyā paccupaṭṭhātabbā – sammānanāya anavamānanāya [avimānanāya (syā. pī.)] anaticariyāya issariyavossaggena alaṅkārānuppadānena. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi sāmikena pacchimā disā bhariyā paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi sāmikaṃ anukampati – susaṃvihitakammantā ca hoti, saṅgahitaparijanā [susaṅgahitaparijanā (sī. syā. pī.)] ca, anaticārinī ca, sambhatañca anurakkhati, dakkhā ca hoti analasā sabbakiccesu. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi sāmikena pacchimā disā bhariyā paccupaṭṭhitā imehi pañcahi ṭhānehi sāmikaṃ anukampati. Evamassa esā pacchimā disā paṭicchannā hoti khemā appaṭibhayā.

270. ‘‘Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi kulaputtena uttarā disā mittāmaccā paccupaṭṭhātabbā – dānena peyyavajjena [viyavajjena (syā. ka.)] atthacariyāya samānattatāya avisaṃvādanatāya. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi kulaputtena uttarā disā mittāmaccā paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi kulaputtaṃ anukampanti – pamattaṃ rakkhanti, pamattassa sāpateyyaṃ rakkhanti, bhītassa saraṇaṃ honti, āpadāsu na vijahanti, aparapajā cassa paṭipūjenti. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi kulaputtena uttarā disā mittāmaccā paccupaṭṭhitā imehi pañcahi ṭhānehi kulaputtaṃ anukampanti. Evamassa esā uttarā disā paṭicchannā hoti khemā appaṭibhayā.

271. ‘‘Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi ayyirakena [ayirakena (sī. syā. pī.)] heṭṭhimā disā dāsakammakarā paccupaṭṭhātabbā – yathābalaṃ kammantasaṃvidhānena bhattavetanānuppadānena gilānupaṭṭhānena acchariyānaṃ rasānaṃ saṃvibhāgena samaye vossaggena. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi ayyirakena heṭṭhimā disā dāsakammakarā paccupaṭṭhitā pañcahi ṭhānehi ayyirakaṃ anukampanti – pubbuṭṭhāyino ca honti, pacchā nipātino ca, dinnādāyino ca, sukatakammakarā ca, kittivaṇṇaharā ca. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi ayyirakena heṭṭhimā disā dāsakammakarā paccupaṭṭhitā imehi pañcahi ṭhānehi ayyirakaṃ anukampanti. Evamassa esā heṭṭhimā disā paṭicchannā hoti khemā appaṭibhayā.

272. ‘‘Pañcahi kho, gahapatiputta, ṭhānehi kulaputtena uparimā disā samaṇabrāhmaṇā paccupaṭṭhātabbā – mettena kāyakammena mettena vacīkammena mettena manokammena anāvaṭadvāratāya āmisānuppadānena. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi kulaputtena uparimā disā samaṇabrāhmaṇā paccupaṭṭhitā chahi ṭhānehi kulaputtaṃ anukampanti – pāpā nivārenti, kalyāṇe nivesenti, kalyāṇena manasā anukampanti, assutaṃ sāventi, sutaṃ pariyodāpenti, saggassa maggaṃ ācikkhanti. Imehi kho, gahapatiputta, pañcahi ṭhānehi kulaputtena uparimā disā samaṇabrāhmaṇā paccupaṭṭhitā imehi chahi ṭhānehi kulaputtaṃ anukampanti. Evamassa esā uparimā disā paṭicchannā hoti khemā appaṭibhayā’’ti.

273. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Mātāpitā disā pubbā, ācariyā dakkhiṇā disā;
Puttadārā disā pacchā, mittāmaccā ca uttarā.

‘‘Dāsakammakarā heṭṭhā, uddhaṃ samaṇabrāhmaṇā;
Etā disā namasseyya, alamatto kule gihī.

‘‘Paṇḍito sīlasampanno, saṇho ca paṭibhānavā;
Nivātavutti atthaddho, tādiso labhate yasaṃ.

‘‘Uṭṭhānako analaso, āpadāsu na vedhati;
Acchinnavutti medhāvī, tādiso labhate yasaṃ.

‘‘Saṅgāhako mittakaro, vadaññū vītamaccharo;
Netā vinetā anunetā, tādiso labhate yasaṃ.

‘‘Dānañca peyyavajjañca, atthacariyā ca yā idha;
Samānattatā ca dhammesu, tattha tattha yathārahaṃ;

Ete kho saṅgahā loke, rathassāṇīva yāyato.

‘‘Ete ca saṅgahā nāssu, na mātā puttakāraṇā;
Labhetha mānaṃ pūjaṃ vā, pitā vā puttakāraṇā.

‘‘Yasmā ca saṅgahā [saṅgahe (ka.) aṭṭhakathāyaṃ icchitapāṭho] ete, sammapekkhanti [samavekkhanti (sī. pī. ka.)] paṇḍitā;
Tasmā mahattaṃ papponti, pāsaṃsā ca bhavanti te’’ti.

274. Evaṃ vutte, siṅgālako gahapatiputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante! Abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti. Evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṃghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu, ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Siṅgālasuttaṃ [siṅgālovādasuttantaṃ (pī.)] niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Āṭānāṭiyasuttaṃ

Paṭhamabhāṇavāro

275. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho cattāro mahārājā [mahārājāno (ka.)] mahatiyā ca yakkhasenāya mahatiyā ca gandhabbasenāya mahatiyā ca kumbhaṇḍasenāya mahatiyā ca nāgasenāya catuddisaṃ rakkhaṃ ṭhapetvā catuddisaṃ gumbaṃ ṭhapetvā catuddisaṃ ovaraṇaṃ ṭhapetvā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ gijjhakūṭaṃ pabbataṃ obhāsetvā [gijjhakūṭaṃ obhāsetvā (sī. syā. pī.)] yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Tepi kho yakkhā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

276. Ekamantaṃ nisinno kho vessavaṇo mahārājā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘santi hi, bhante, uḷārā yakkhā bhagavato appasannā. Santi hi, bhante, uḷārā yakkhā bhagavato pasannā. Santi hi, bhante, majjhimā yakkhā bhagavato appasannā. Santi hi, bhante, majjhimā yakkhā bhagavato pasannā. Santi hi, bhante, nīcā yakkhā bhagavato appasannā. Santi hi, bhante, nīcā yakkhā bhagavato pasannā. Yebhuyyena kho pana, bhante, yakkhā appasannāyeva bhagavato. Taṃ kissa hetu? Bhagavā hi, bhante, pāṇātipātā veramaṇiyā dhammaṃ deseti, adinnādānā veramaṇiyā dhammaṃ deseti, kāmesumicchācārā veramaṇiyā dhammaṃ deseti, musāvādā veramaṇiyā dhammaṃ deseti, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā veramaṇiyā dhammaṃ deseti. Yebhuyyena kho pana, bhante, yakkhā appaṭiviratāyeva pāṇātipātā, appaṭiviratā adinnādānā, appaṭiviratā kāmesumicchācārā, appaṭiviratā musāvādā, appaṭiviratā surāmerayamajjappamādaṭṭhānā. Tesaṃ taṃ hoti appiyaṃ amanāpaṃ. Santi hi, bhante, bhagavato sāvakā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni [manussarāhaseyyakāni (sī. syā. pī.)] paṭisallānasāruppāni. Tattha santi uḷārā yakkhā nivāsino, ye imasmiṃ bhagavato pāvacane appasannā. Tesaṃ pasādāya uggaṇhātu, bhante, bhagavā āṭānāṭiyaṃ rakkhaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ guttiyā rakkhāya avihiṃsāya phāsuvihārāyā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho vessavaṇo mahārājā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ āṭānāṭiyaṃ rakkhaṃ abhāsi –

277. ‘‘Vipassissa ca [ime cakārā porāṇapotthakesu natthi] namatthu, cakkhumantassa sirīmato.

Sikhissapi ca [ime cakārā porāṇapotthakesu natthi] namatthu, sabbabhūtānukampino.

‘‘Vessabhussa ca [ime cakārā porāṇapotthakesu natthi] namatthu, nhātakassa tapassino;
Namatthu kakusandhassa, mārasenāpamaddino.

‘‘Koṇāgamanassa namatthu, brāhmaṇassa vusīmato;
Kassapassa ca [ime cakārā porāṇapotthakesu natthi] namatthu, vippamuttassa sabbadhi.

‘‘Aṅgīrasassa namatthu, sakyaputtassa sirīmato;
Yo imaṃ dhammaṃ desesi [dhammamadesesi (sī. syā. pī.), dhammaṃ deseti (?)], sabbadukkhāpanūdanaṃ.

‘‘Ye cāpi nibbutā loke, yathābhūtaṃ vipassisuṃ;
Te janā apisuṇātha [apisuṇā (sī. syā. pī.)], mahantā vītasāradā.

‘‘Hitaṃ devamanussānaṃ, yaṃ namassanti gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, mahantaṃ vītasāradaṃ.

278. ‘‘Yato uggacchati sūriyo [suriyo (sī. syā. pī.)], ādicco maṇḍalī mahā.

Yassa cuggacchamānassa, saṃvarīpi nirujjhati;
Yassa cuggate sūriye, ‘divaso’ti pavuccati.

‘‘Rahadopi tattha gambhīro, samuddo saritodako;
Evaṃ taṃ tattha jānanti, ‘samuddo saritodako’.

‘‘Ito ‘sā purimā disā’, iti naṃ ācikkhatī jano;
Yaṃ disaṃ abhipāleti, mahārājā yasassi so.

‘‘Gandhabbānaṃ adhipati [ādhipati (sī. syā. pī.) evamuparipi], ‘dhataraṭṭho’ti nāmaso;
Ramatī naccagītehi, gandhabbehi purakkhato.

‘‘Puttāpi tassa bahavo, ekanāmāti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā.

Te cāpi buddhaṃ disvāna, buddhaṃ ādiccabandhunaṃ;
Dūratova namassanti, mahantaṃ vītasāradaṃ.

‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Kusalena samekkhasi, amanussāpi taṃ vandanti;
Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tasmā evaṃ vademase.

‘‘‘Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotamaṃ’.

279. ‘‘Yena petā pavuccanti, pisuṇā piṭṭhimaṃsikā.

Pāṇātipātino luddā [luddhā (pī. ka.)], corā nekatikā janā.

‘‘Ito ‘sā dakkhiṇā disā’, iti naṃ ācikkhatī jano;
Yaṃ disaṃ abhipāleti, mahārājā yasassi so.

‘‘Kumbhaṇḍānaṃ adhipati, ‘virūḷho’ iti nāmaso;
Ramatī naccagītehi, kumbhaṇḍehi purakkhato.

‘‘Puttāpi tassa bahavo, ekanāmāti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā.

Te cāpi buddhaṃ disvāna, buddhaṃ ādiccabandhunaṃ;
Dūratova namassanti, mahantaṃ vītasāradaṃ.

‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Kusalena samekkhasi, amanussāpi taṃ vandanti;
Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tasmā evaṃ vademase.

‘‘‘Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotamaṃ’.

280. ‘‘Yattha coggacchati sūriyo, ādicco maṇḍalī mahā.

Yassa coggacchamānassa, divasopi nirujjhati;
Yassa coggate sūriye, ‘saṃvarī’ti pavuccati.

‘‘Rahadopi tattha gambhīro, samuddo saritodako;
Evaṃ taṃ tattha jānanti, ‘samuddo saritodako’.

‘‘Ito ‘sā pacchimā disā’, iti naṃ ācikkhatī jano;
Yaṃ disaṃ abhipāleti, mahārājā yasassi so.

‘‘Nāgānañca adhipati, ‘virūpakkho’ti nāmaso;
Ramatī naccagītehi, nāgeheva purakkhato.

‘‘Puttāpi tassa bahavo, ekanāmāti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā.

Te cāpi buddhaṃ disvāna, buddhaṃ ādiccabandhunaṃ;
Dūratova namassanti, mahantaṃ vītasāradaṃ.

‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Kusalena samekkhasi, amanussāpi taṃ vandanti;
Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tasmā evaṃ vademase.

‘‘‘Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotamaṃ’.

281. ‘‘Yena uttarakuruvho [uttarakurū rammā (sī. syā. pī.)], mahāneru sudassano.

Manussā tattha jāyanti, amamā apariggahā.

‘‘Na te bījaṃ pavapanti, napi nīyanti naṅgalā;
Akaṭṭhapākimaṃ sāliṃ, paribhuñjanti mānusā.

‘‘Akaṇaṃ athusaṃ suddhaṃ, sugandhaṃ taṇḍulapphalaṃ;
Tuṇḍikīre pacitvāna, tato bhuñjanti bhojanaṃ.

‘‘Gāviṃ ekakhuraṃ katvā, anuyanti disodisaṃ;
Pasuṃ ekakhuraṃ katvā, anuyanti disodisaṃ.

‘‘Itthiṃ vā vāhanaṃ [itthī-vāhanaṃ (sī. pī.), itthīṃ vāhanaṃ (syā.)] katvā, anuyanti disodisaṃ;
Purisaṃ vāhanaṃ katvā, anuyanti disodisaṃ.

‘‘Kumāriṃ vāhanaṃ katvā, anuyanti disodisaṃ;
Kumāraṃ vāhanaṃ katvā, anuyanti disodisaṃ.

‘‘Te yāne abhiruhitvā,
Sabbā disā anupariyāyanti [anupariyanti (syā.)];
Pacārā tassa rājino.

‘‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ, dibbaṃ yānaṃ upaṭṭhitaṃ;
Pāsādā sivikā ceva, mahārājassa yasassino.

‘‘Tassa ca nagarā ahu,
Antalikkhe sumāpitā;
Āṭānāṭā kusināṭā parakusināṭā,
Nāṭasuriyā [nāṭapuriyā (sī. pī.), nāṭapariyā (syā.)] parakusiṭanāṭā.

‘‘Uttarena kasivanto [kapivanto (sī. syā. pī)],
Janoghamaparena ca;
Navanavutiyo ambaraambaravatiyo,
Āḷakamandā nāma rājadhānī.

‘‘Kuverassa kho pana, mārisa, mahārājassa visāṇā nāma rājadhānī;
Tasmā kuvero mahārājā, ‘vessavaṇo’ti pavuccati.

‘‘Paccesanto pakāsenti, tatolā tattalā tatotalā;
Ojasi tejasi tatojasī, sūro rājā ariṭṭho nemi.

‘‘Rahadopi tattha dharaṇī nāma, yato meghā pavassanti;
Vassā yato patāyanti, sabhāpi tattha sālavatī [bhagalavatī (sī. syā. pī.)] nāma.

‘‘Yattha yakkhā payirupāsanti, tattha niccaphalā rukkhā;
Nānā dijagaṇā yutā, mayūrakoñcābhirudā;
Kokilādīhi vagguhi.

‘‘Jīvañjīvakasaddettha, atho oṭṭhavacittakā;
Kukkuṭakā [kukutthakā (sī. pī.)] kuḷīrakā, vane pokkharasātakā.

‘‘Sukasāḷikasaddettha, daṇḍamāṇavakāni ca;
Sobhati sabbakālaṃ sā, kuveranaḷinī sadā.

‘‘Ito ‘sā uttarā disā’, iti naṃ ācikkhatī jano;
Yaṃ disaṃ abhipāleti, mahārājā yasassi so.

‘‘Yakkhānañca adhipati, ‘kuvero’ iti nāmaso;
Ramatī naccagītehi, yakkheheva purakkhato.

‘‘Puttāpi tassa bahavo, ekanāmāti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā.

‘‘Te cāpi buddhaṃ disvāna, buddhaṃ ādiccabandhunaṃ;
Dūratova namassanti, mahantaṃ vītasāradaṃ.

‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Kusalena samekkhasi, amanussāpi taṃ vandanti;
Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tasmā evaṃ vademase.

‘‘‘Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotama’’’nti.

‘‘Ayaṃ kho sā, mārisa, āṭānāṭiyā rakkhā bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ guttiyā rakkhāya avihiṃsāya phāsuvihārāya.

282. ‘‘Yassa kassaci, mārisa, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā upāsakassa vā upāsikāya vā ayaṃ āṭānāṭiyā rakkhā suggahitā bhavissati samattā pariyāputā [pariyāpuṭā (ka.)]. Taṃ ce amanusso yakkho vā yakkhinī vā yakkhapotako vā yakkhapotikā vā yakkhamahāmatto vā yakkhapārisajjo vā yakkhapacāro vā, gandhabbo vā gandhabbī vā gandhabbapotako vā gandhabbapotikā vā gandhabbamahāmatto vā gandhabbapārisajjo vā gandhabbapacāro vā, kumbhaṇḍo vā kumbhaṇḍī vā kumbhaṇḍapotako vā kumbhaṇḍapotikā vā kumbhaṇḍamahāmatto vā kumbhaṇḍapārisajjo vā kumbhaṇḍapacāro vā, nāgo vā nāgī vā nāgapotako vā nāgapotikā vā nāgamahāmatto vā nāgapārisajjo vā nāgapacāro vā, paduṭṭhacitto bhikkhuṃ vā bhikkhuniṃ vā upāsakaṃ vā upāsikaṃ vā gacchantaṃ vā anugaccheyya, ṭhitaṃ vā upatiṭṭheyya, nisinnaṃ vā upanisīdeyya, nipannaṃ vā upanipajjeyya. Na me so, mārisa, amanusso labheyya gāmesu vā nigamesu vā sakkāraṃ vā garukāraṃ vā. Na me so, mārisa, amanusso labheyya āḷakamandāya nāma rājadhāniyā vatthuṃ vā vāsaṃ vā. Na me so, mārisa, amanusso labheyya yakkhānaṃ samitiṃ gantuṃ. Apissu naṃ, mārisa, amanussā anāvayhampi naṃ kareyyuṃ avivayhaṃ. Apissu naṃ, mārisa, amanussā attāhipi paripuṇṇāhi paribhāsāhi paribhāseyyuṃ. Apissu naṃ, mārisa, amanussā rittaṃpissa pattaṃ sīse nikkujjeyyuṃ. Apissu naṃ, mārisa, amanussā sattadhāpissa muddhaṃ phāleyyuṃ.

‘‘Santi hi, mārisa, amanussā caṇḍā ruddhā [ruddā (sī. pī.)] rabhasā, te neva mahārājānaṃ ādiyanti, na mahārājānaṃ purisakānaṃ ādiyanti, na mahārājānaṃ purisakānaṃ purisakānaṃ ādiyanti. Te kho te, mārisa, amanussā mahārājānaṃ avaruddhā nāma vuccanti. Seyyathāpi, mārisa, rañño māgadhassa vijite mahācorā. Te neva rañño māgadhassa ādiyanti, na rañño māgadhassa purisakānaṃ ādiyanti, na rañño māgadhassa purisakānaṃ purisakānaṃ ādiyanti. Te kho te, mārisa, mahācorā rañño māgadhassa avaruddhā nāma vuccanti. Evameva kho, mārisa, santi amanussā caṇḍā ruddhā rabhasā, te neva mahārājānaṃ ādiyanti, na mahārājānaṃ purisakānaṃ ādiyanti, na mahārājānaṃ purisakānaṃ purisakānaṃ ādiyanti. Te kho te, mārisa, amanussā mahārājānaṃ avaruddhā nāma vuccanti. Yo hi koci, mārisa, amanusso yakkho vā yakkhinī vā…pe… gandhabbo vā gandhabbī vā … kumbhaṇḍo vā kumbhaṇḍī vā… nāgo vā nāgī vā nāgapotako vā nāgapotikā vā nāgamahāmatto vā nāgapārisajjo vā nāgapacāro vā paduṭṭhacitto bhikkhuṃ vā bhikkhuniṃ vā upāsakaṃ vā upāsikaṃ vā gacchantaṃ vā anugaccheyya, ṭhitaṃ vā upatiṭṭheyya, nisinnaṃ vā upanisīdeyya, nipannaṃ vā upanipajjeyya. Imesaṃ yakkhānaṃ mahāyakkhānaṃ senāpatīnaṃ mahāsenāpatīnaṃ ujjhāpetabbaṃ vikkanditabbaṃ viravitabbaṃ – 'ayaṃ yakkho gaṇhāti, ayaṃ yakkho āvisati, ayaṃ yakkho heṭheti, ayaṃ yakkho viheṭheti, ayaṃ yakkho hiṃsati, ayaṃ yakkho vihiṃsati, ayaṃ yakkho na muñcatī'ti.

283. ''Katamesaṃ yakkhānaṃ mahāyakkhānaṃ senāpatīnaṃ mahāsenāpatīnaṃ?

''Indo somo varuṇo ca, bhāradvājo pajāpati;
Candano kāmaseṭṭho ca, kinnughaṇḍu nighaṇḍu ca.

''Panādo opamañño ca, devasūto ca mātali;
Cittaseno ca gandhabbo, naḷo rājā janesabho [janosabho (syā.)].

''Sātāgiro hemavato, puṇṇako karatiyo guḷo;
Sivako mucalindo ca, vessāmitto yugandharo.

''Gopālo supparodho ca [suppagedho ca (sī. syā. pī.)], hiri netti [hirī nettī (sī. pī.)] ca mandiyo;
Pañcālacaṇḍo āḷavako, pajjunno sumano sumukho;
Dadhimukho maṇi māṇivaro [maṇi mānicaro (syā. pī.)] dīgho, atho serīsako saha.

''Imesaṃ yakkhānaṃ mahāyakkhānaṃ senāpatīnaṃ mahāsenāpatīnaṃ ujjhāpetabbaṃ vikkanditabbaṃ viravitabbaṃ – 'ayaṃ yakkho gaṇhāti, ayaṃ yakkho āvisati, ayaṃ yakkho heṭheti, ayaṃ yakkho viheṭheti, ayaṃ yakkho hiṃsati, ayaṃ yakkho vihiṃsati, ayaṃ yakkho na muñcatī'ti.

''Ayaṃ kho sā, mārisa, āṭānāṭiyā rakkhā bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ guttiyā rakkhāya avihiṃsāya phāsuvihārāya. Handa ca dāni mayaṃ, mārisa, gacchāma bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā''ti. ''Yassadāni tumhe mahārājāno kālaṃ maññathā''ti.

284. Atha kho cattāro mahārājā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyiṃsu. Tepi kho yakkhā uṭṭhāyāsanā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyiṃsu. Appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā tatthevantaradhāyiṃsu. Appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā tatthevantaradhāyiṃsu. Appekacce nāmagottaṃ sāvetvā tatthevantaradhāyiṃsu. Appekacce tuṇhībhūtā tatthevantaradhāyiṃsūti.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Dutiyabhāṇavāro

285. Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena bhikkhū āmantesi – ''imaṃ, bhikkhave, rattiṃ cattāro mahārājā mahatiyā ca yakkhasenāya mahatiyā ca gandhabbasenāya mahatiyā ca kumbhaṇḍasenāya mahatiyā ca nāgasenāya catuddisaṃ rakkhaṃ ṭhapetvā catuddisaṃ gumbaṃ ṭhapetvā catuddisaṃ ovaraṇaṃ ṭhapetvā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ gijjhakūṭaṃ pabbataṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Tepi kho, bhikkhave, yakkhā appekacce maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce mayā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce yenāhaṃ tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

286. ''Ekamantaṃ nisinno kho, bhikkhave, vessavaṇo mahārājā maṃ etadavoca – 'santi hi, bhante, uḷārā yakkhā bhagavato appasannā…pe… santi hi, bhante nīcā yakkhā bhagavato pasannā. Yebhuyyena kho pana, bhante, yakkhā appasannāyeva bhagavato. Taṃ kissa hetu? Bhagavā hi, bhante, pāṇātipātā veramaṇiyā dhammaṃ deseti… surāmerayamajjappamādaṭṭhānā veramaṇiyā dhammaṃ deseti. Yebhuyyena kho pana, bhante, yakkhā appaṭiviratāyeva pāṇātipātā… appaṭiviratā surāmerayamajjappamādaṭṭhānā. Tesaṃ taṃ hoti appiyaṃ amanāpaṃ. Santi hi, bhante, bhagavato sāvakā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppāni. Tattha santi uḷārā yakkhā nivāsino, ye imasmiṃ bhagavato pāvacane appasannā, tesaṃ pasādāya uggaṇhātu, bhante, bhagavā āṭānāṭiyaṃ rakkhaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ guttiyā rakkhāya avihiṃsāya phāsuvihārāyā'ti. Adhivāsesiṃ kho ahaṃ, bhikkhave, tuṇhībhāvena. Atha kho, bhikkhave, vessavaṇo mahārājā me adhivāsanaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ āṭānāṭiyaṃ rakkhaṃ abhāsi –

287. 'Vipassissa ca namatthu, cakkhumantassa sirīmato.

Sikhissapi ca namatthu, sabbabhūtānukampino.

'Vessabhussa ca namatthu, nhātakassa tapassino;
Namatthu kakusandhassa, mārasenāpamaddino.

'Koṇāgamanassa namatthu, brāhmaṇassa vusīmato;
Kassapassa ca namatthu, vippamuttassa sabbadhi.

'Aṅgīrasassa namatthu, sakyaputtassa sirīmato;
Yo imaṃ dhammaṃ desesi, sabbadukkhāpanūdanaṃ.

'Ye cāpi nibbutā loke, yathābhūtaṃ vipassisuṃ;
Te janā apisuṇātha, mahantā vītasāradā.

'Hitaṃ devamanussānaṃ, yaṃ namassanti gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, mahantaṃ vītasāradaṃ.

288. 'Yato uggacchati sūriyo, ādicco maṇḍalī mahā.

Yassa cuggacchamānassa, saṃvarīpi nirujjhati;
Yassa cuggate sūriye, ''divaso''ti pavuccati.

'Rahadopi tattha gambhīro, samuddo saritodako;
Evaṃ taṃ tattha jānanti, ''samuddo saritodako''.

'Ito ''sā purimā disā'', iti naṃ ācikkhatī jano;
Yaṃ disaṃ abhipāleti, mahārājā yasassi so.

'Gandhabbānaṃ adhipati, ''dhataraṭṭho''ti nāmaso;
Ramatī naccagītehi, gandhabbehi purakkhato.

'Puttāpi tassa bahavo, ekanāmāti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā.

'Te cāpi buddhaṃ disvāna, buddhaṃ ādiccabandhunaṃ;
Dūratova namassanti, mahantaṃ vītasāradaṃ.

‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Kusalena samekkhasi, amanussāpi taṃ vandanti;
Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tassā evaṃ vademase.

‘‘Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotamaṃ’’.

289. ‘Yena petā pavuccanti, pisuṇā piṭṭhimaṃsikā.

Pāṇātipātino luddā, corā nekatikā janā.

‘Ito ‘‘sā dakkhiṇā disā’’, iti naṃ ācikkhatī jano;
Yaṃ disaṃ abhipāleti, mahārājā yasassi so.

‘Kumbhaṇḍānaṃ adhipati, ‘‘virūḷho’’ iti nāmaso;
Ramatī naccagītehi, kumbhaṇḍehi purakkhato.

‘Puttāpi tassa bahavo, ekanāmāti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā.

‘Te cāpi buddhaṃ disvāna, buddhaṃ ādiccabandhunaṃ;
Dūratova namassanti, mahantaṃ vītasāradaṃ.

‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Kusalena samekkhasi, amanussāpi taṃ vandanti;
Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tasmā evaṃ vademase.

‘‘Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotamaṃ’’.

290. ‘Yattha coggacchati sūriyo, ādicco maṇḍalī mahā.

Yassa coggacchamānassa, divasopi nirujjhati;
Yassa coggate sūriye, ‘‘saṃvarī’’ti pavuccati.

‘Rahadopi tattha gambhīro, samuddo saritodako;
Evaṃ taṃ tattha jānanti, samuddo saritodako.

‘Ito ‘‘sā pacchimā disā’’, iti naṃ ācikkhatī jano;
Yaṃ disaṃ abhipāleti, mahārājā yasassi so.

‘Nāgānañca adhipati, ‘‘virūpakkho’’ti nāmaso;
Ramatī naccagītehi, nāgeheva purakkhato.

‘Puttāpi tassa bahavo, ekanāmāti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā.

‘Te cāpi buddhaṃ disvāna, buddhaṃ ādiccabandhunaṃ;
Dūratova namassanti, mahantaṃ vītasāradaṃ.

‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Kusalena samekkhasi, amanussāpi taṃ vandanti;
Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tasmā evaṃ vademase.

‘‘Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotamaṃ’’.

291. ‘Yena uttarakuruvho, mahāneru sudassano.

Manussā tattha jāyanti, amamā apariggahā.

‘Na te bījaṃ pavapanti, nāpi nīyanti naṅgalā;
Akaṭṭhapākimaṃ sāliṃ, paribhuñjanti mānusā.

‘Akaṇaṃ athusaṃ suddhaṃ, sugandhaṃ taṇḍulapphalaṃ;
Tuṇḍikīre pacitvāna, tato bhuñjanti bhojanaṃ.

‘Gāviṃ ekakhuraṃ katvā, anuyanti disodisaṃ;
Pasuṃ ekakhuraṃ katvā, anuyanti disodisaṃ.

‘Itthiṃ vā vāhanaṃ katvā, anuyanti disodisaṃ;
Purisaṃ vāhanaṃ katvā, anuyanti disodisaṃ.

‘Kumāriṃ vāhanaṃ katvā, anuyanti disodisaṃ;
Kumāraṃ vāhanaṃ katvā, anuyanti disodisaṃ.

‘Te yāne abhiruhitvā,
Sabbā disā anupariyāyanti;
Pacārā tassa rājino.

‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ,
Dibbaṃ yānaṃ upaṭṭhitaṃ;
Pāsādā sivikā ceva,
Mahārājassa yasassino.

‘Tassa ca nagarā ahu,
Antalikkhe sumāpitā;
Āṭānāṭā kusināṭā parakusināṭā,
Nāṭasuriyā parakusiṭanāṭā.

‘Uttarena kasivanto,
Janoghamaparena ca;
Navanavutiyo ambaraambaravatiyo,
Āḷakamandā nāma rājadhānī.

‘Kuverassa kho pana, mārisa, mahārājassa visāṇā nāma rājadhānī;
Tasmā kuvero mahārājā, ‘‘vessavaṇo’’ti pavuccati.

‘Paccesanto pakāsenti, tatolā tattalā tatotalā;
Ojasi tejasi tatojasī, sūro rājā ariṭṭho nemi.

‘Rahadopi tattha dharaṇī nāma, yato meghā pavassanti;
Vassā yato patāyanti, sabhāpi tattha sālavatī nāma.

‘Yattha yakkhā payirupāsanti, tattha niccaphalā rukkhā;
Nānā dijagaṇā yutā, mayūrakoñcābhirudā;
Kokilādīhi vagguhi.

‘Jīvañjīvakasaddettha, atho oṭṭhavacittakā;
Kukkuṭakā kuḷīrakā, vane pokkharasātakā.

‘Sukasāḷika saddettha, daṇḍamāṇavakāni ca;
Sobhati sabbakālaṃ sā, kuveranaḷinī sadā.

‘Ito ‘‘sā uttarā disā’’, iti naṃ ācikkhatī jano;
Yaṃ disaṃ abhipāleti, mahārājā yasassi so.

‘Yakkhānañca adhipati, ‘‘kuvero’’ iti nāmaso;
Ramatī naccagītehi, yakkheheva purakkhato.

‘Puttāpi tassa bahavo, ekanāmāti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā.

‘Te cāpi buddhaṃ disvāna, buddhaṃ ādiccabandhunaṃ;
Dūratova namassanti, mahantaṃ vītasāradaṃ.

‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Kusalena samekkhasi, amanussāpi taṃ vandanti;
Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tasmā evaṃ vademase.

‘‘Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotamaṃ;
Vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotama’’nti.

292. ‘Ayaṃ kho sā, mārisa, āṭānāṭiyā rakkhā bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ guttiyā rakkhāya avihiṃsāya phāsuvihārāya. Yassa kassaci, mārisa, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā upāsakassa vā upāsikāya vā ayaṃ āṭānāṭiyā rakkhā suggahitā bhavissati samattā pariyāputā taṃ ce amanusso yakkho vā yakkhinī vā…pe… gandhabbo vā gandhabbī vā…pe… kumbhaṇḍo vā kumbhaṇḍī vā…pe… nāgo vā nāgī vā nāgapotako vā nāgapotikā vā nāgamahāmatto vā nāgapārisajjo vā nāgapacāro vā, paduṭṭhacitto bhikkhuṃ vā bhikkhuniṃ vā upāsakaṃ vā upāsikaṃ vā gacchantaṃ vā anugaccheyya, ṭhitaṃ vā upatiṭṭheyya, nisinnaṃ vā upanisīdeyya, nipannaṃ vā upanipajjeyya. Na me so, mārisa, amanusso labheyya gāmesu vā nigamesu vā sakkāraṃ vā garukāraṃ vā. Na me so, mārisa, amanusso labheyya āḷakamandāya nāma rājadhāniyā vatthuṃ vā vāsaṃ vā. Na me so, mārisa, amanusso labheyya yakkhānaṃ samitiṃ gantuṃ. Apissu naṃ, mārisa, amanussā anāvayhampi naṃ kareyyuṃ avivayhaṃ. Apissu naṃ, mārisa, amanussā attāhi paripuṇṇāhi paribhāsāhi paribhāseyyuṃ. Apissu naṃ, mārisa, amanussā rittaṃpissa pattaṃ sīse nikkujjeyyuṃ. Apissu naṃ, mārisa, amanussā sattadhāpissa muddhaṃ phāleyyuṃ. Santi hi, mārisa, amanussā caṇḍā ruddhā rabhasā, te neva mahārājānaṃ ādiyanti, na mahārājānaṃ purisakānaṃ ādiyanti, na mahārājānaṃ purisakānaṃ purisakānaṃ ādiyanti. Te kho te, mārisa, amanussā mahārājānaṃ avaruddhā nāma vuccanti. Seyyathāpi, mārisa, rañño māgadhassa vijite mahācorā. Te neva rañño māgadhassa ādiyanti, na rañño māgadhassa purisakānaṃ ādiyanti, na rañño māgadhassa purisakānaṃ purisakānaṃ ādiyanti. Te kho te, mārisa, mahācorā rañño māgadhassa avaruddhā nāma vuccanti. Evameva kho, mārisa, santi amanussā caṇḍā ruddhā rabhasā, te neva mahārājānaṃ ādiyanti, na mahārājānaṃ purisakānaṃ ādiyanti, na mahārājānaṃ purisakānaṃ

purisakānaṃ ādiyanti. Te kho te, mārisa, amanussā mahārājānaṃ avaruddhā nāma vuccanti. Yo hi koci, mārisa, amanusso yakkho vā yakkhinī vā…pe… gandhabbo vā gandhabbī vā…pe… kumbhaṇḍo vā kumbhaṇḍī vā…pe… nāgo vā nāgī vā…pe… paduṭṭhacitto bhikkhuṃ vā bhikkhuniṃ vā upāsakaṃ vā upāsikaṃ vā gacchantaṃ vā upagaccheyya, ṭhitaṃ vā upatiṭṭheyya, nisinnaṃ vā upanisīdeyya, nipannaṃ vā upanipajjeyya. Imesaṃ yakkhānaṃ mahāyakkhānaṃ senāpatīnaṃ mahāsenāpatīnaṃ ujjhāpetabbaṃ vikkanditabbaṃ viravitabbaṃ – 'ayaṃ yakkho gaṇhāti, ayaṃ yakkho āvisati, ayaṃ yakkho heṭheti, ayaṃ yakkho viheṭheti, ayaṃ yakkho hiṃsati, ayaṃ yakkho vihiṃsati, ayaṃ yakkho na muñcatī'ti.

293. 'Katamesaṃ yakkhānaṃ mahāyakkhānaṃ senāpatīnaṃ mahāsenāpatīnaṃ?

'Indo somo varuṇo ca, bhāradvājo pajāpati;
Candano kāmaseṭṭho ca, kinnughaṇḍu nighaṇḍu ca.

'Panādo opamañño ca, devasūto ca mātali;
Cittaseno ca gandhabbo, naḷo rājā janesabho.

'Sātāgiro hevamato, puṇṇako karatiyo guḷo;
Sivako mucalindo ca, vessāmitto yugandharo.

'Gopālo supparodho ca, hiri netti ca mandiyo;
Pañcālacaṇḍo āḷavako, pajjunno sumano sumukho;
Dadhimukho maṇi māṇivaro dīgho, atho serīsako saha.

'Imesaṃ yakkhānaṃ mahāyakkhānaṃ senāpatīnaṃ mahāsenāpatīnaṃ ujjhāpetabbaṃ vikkanditabbaṃ viravitabbaṃ – ''ayaṃ yakkho gaṇhāti, ayaṃ yakkho āvisati, ayaṃ yakkho heṭheti, ayaṃ yakkho viheṭheti, ayaṃ yakkho hiṃsati, ayaṃ yakkho vihiṃsati, ayaṃ yakkho na muñcatī''ti. Ayaṃ kho, mārisa, āṭānāṭiyā rakkhā bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ guttiyā rakkhāya avihiṃsāya phāsuvihārāya. Handa ca dāni mayaṃ, mārisa, gacchāma, bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā''ti. '''Yassa dāni tumhe mahārājāno kālaṃ maññathā''ti.

294. ''Atha kho, bhikkhave, cattāro mahārājā uṭṭhāyāsanā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyiṃsu. Tepi kho, bhikkhave, yakkhā uṭṭhāyāsanā appekacce maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyiṃsu. Appekacce mayā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā tatthevantaradhāyiṃsu. Appekacce yenāhaṃ tenañjaliṃ paṇāmetvā tatthevantaradhāyiṃsu. Appekacce nāmagottaṃ sāvetvā tatthevantaradhāyiṃsu. Appekacce tuṇhībhūtā tatthevantaradhāyiṃsu.

295. ''Uggaṇhātha, bhikkhave, āṭānāṭiyaṃ rakkhaṃ. Pariyāpuṇātha, bhikkhave, āṭānāṭiyaṃ rakkhaṃ. Dhāretha, bhikkhave, āṭānāṭiyaṃ rakkhaṃ. Atthasaṃhitā [atthasaṃhitāyaṃ (syā.)], bhikkhave, āṭānāṭiyā rakkhā bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ guttiyā rakkhāya avihiṃsāya phāsuvihārāyā''ti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Āṭānāṭiyasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Saṅgītisuttaṃ

296. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā mallesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi yena pāvā nāma mallānaṃ nagaraṃ tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā pāvāyaṃ viharati cundassa kammāraputtassa ambavane.

Ubbhatakanavasandhāgāraṃ

297. Tena kho pana samayena pāveyyakānaṃ mallānaṃ ubbhatakaṃ nāma navaṃ sandhāgāraṃ [santhāgāraṃ (sī. pī.), saṇṭhāgāraṃ (syā. kaṃ.)] acirakāritaṃ hoti anajjhāvuṭṭhaṃ [anajjhāvutthaṃ (sī. syā. pī. ka.)] samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtena. Assosuṃ kho pāveyyakā mallā – ‘‘bhagavā kira mallesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi pāvaṃ anuppatto pāvāyaṃ viharati cundassa kammāraputtassa ambavane’’ti. Atha kho pāveyyakā mallā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho pāveyyakā mallā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, pāveyyakānaṃ mallānaṃ ubbhatakaṃ nāma navaṃ sandhāgāraṃ acirakāritaṃ hoti anajjhāvuṭṭhaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtena. Tañca kho, bhante, bhagavā paṭhamaṃ paribhuñjatu, bhagavatā paṭhamaṃ paribhuttaṃ pacchā pāveyyakā mallā paribhuñjissanti. Tadassa pāveyyakānaṃ mallānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Adhivāsesi kho bhagavā tuṇhībhāvena.

298. Atha kho pāveyyakā mallā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena sandhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sabbasanthariṃ [sabbasanthariṃ santhataṃ (ka.)] sandhāgāraṃ santharitvā bhagavato āsanāni paññāpetvā udakamaṇikaṃ patiṭṭhapetvā telapadīpaṃ āropetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho te pāveyyakā mallā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘sabbasantharisanthataṃ [sabbasanthariṃ santhataṃ (sī. pī. ka.)], bhante, sandhāgāraṃ, bhagavato āsanāni paññattāni, udakamaṇiko patiṭṭhāpito, telapadīpo āropito. Yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti.

299. Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena sandhāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā pāde pakkhāletvā sandhāgāraṃ pavisitvā majjhimaṃ thambhaṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi. Bhikkhusaṅghopi kho pāde pakkhāletvā sandhāgāraṃ pavisitvā pacchimaṃ bhittiṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi bhagavantaṃyeva purakkhatvā. Pāveyyakāpi kho mallā pāde pakkhāletvā sandhāgāraṃ pavisitvā puratthimaṃ bhittiṃ nissāya pacchimābhimukhā nisīdiṃsu bhagavantaṃyeva purakkhatvā. Atha kho bhagavā pāveyyake malle bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uyyojesi – ‘‘abhikkantā kho, vāseṭṭhā, ratti. Yassadāni tumhe kālaṃ maññathā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho pāveyyakā mallā bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu.

300. Atha kho bhagavā acirapakkantesu pāveyyakesu mallesu tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṃghaṃ anuviloketvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ‘‘vigatathinamiddho [vigatathīnamiddho (sī. syā. kaṃ. pī.)] kho, sāriputta, bhikkhusaṅgho. Paṭibhātu taṃ, sāriputta, bhikkhūnaṃ dhammīkathā. Piṭṭhi me āgilāyati. Tamahaṃ āyamissāmī’’ti [āyameyyāmīti (syā. kaṃ.)]. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā sāriputto bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi pāde pādaṃ accādhāya, sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā.

Bhinnaniganṭhavatthu

301. Tena kho pana samayena nigaṇṭho nāṭaputto pāvāyaṃ adhunākālaṅkato hoti. Tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā dvedhikajātā [ddheḷhakajātā (syā. kaṃ.)] bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti [vicaranti (syā. kaṃ.)] – ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi! Micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno. Sahitaṃ me, asahitaṃ te. Purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca. Adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahito tvamasi, cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosī’’ti. Vadhoyeva kho maññe nigaṇṭhesu nāṭaputtiyesu vattati. Yepi [yepi te (sī. pī.)] nigaṇṭhassa nāṭaputtassa sāvakā gihī odātavasanā, tepi nigaṇṭhesu nāṭaputtiyesu nibbinnarūpā virattarūpā paṭivānarūpā, yathā taṃ durakkhāte dhammavinaye duppavedite aniyyānike anupasamasaṃvattanike asammāsambuddhappavedite bhinnathūpe appaṭisaraṇe.

302. Atha kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘nigaṇṭho, āvuso, nāṭaputto pāvāyaṃ adhunākālaṅkato, tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā dvedhikajātā…pe… bhinnathūpe appaṭisaraṇe’’. ‘‘Evañhetaṃ, āvuso, hoti durakkhāte dhammavinaye duppavedite aniyyānike anupasamasaṃvattanike asammāsambuddhappavedite. Ayaṃ kho panāvuso amhākaṃ [asmākaṃ (pī.)] bhagavatā [bhagavato (ka. sī.)] dhammo svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ, na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

‘‘Katamo cāvuso, amhākaṃ bhagavatā [bhagavato (ka. sī.)] dhammo svākkhāto suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito; yattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ, na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ?

Ekakaṃ

303. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena eko dhammo sammadakkhāto. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ, na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katamo eko dhammo? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Sabbe sattā saṅkhāraṭṭhitikā. Ayaṃ kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena eko dhammo sammadakkhāto. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ, na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Dukaṃ

304. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dve dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ, na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame dve [dve dhammo (syā. kaṃ.) evamuparipi]?

‘‘Nāmañca rūpañca.

‘‘Avijjā ca bhavataṇhā ca.

‘‘Bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca.

‘‘Ahirikañca [ahirīkañca (katthaci)] anottappañca.

‘‘Hirī ca ottappañca.

‘‘Dovacassatā ca pāpamittatā ca.

‘‘Sovacassatā ca kalyāṇamittatā ca.

‘‘Āpattikusalatā ca āpattivuṭṭhānakusalatā ca.

‘‘Samāpattikusalatā ca samāpattivuṭṭhānakusalatā ca.

‘‘Dhātukusalatā ca manasikārakusalatā ca.

‘‘Āyatanakusalatā ca paṭiccasamuppādakusalatā ca.

‘‘Ṭhānakusalatā ca aṭṭhānakusalatā ca.

‘‘Ajjavañca lajjavañca.

‘‘Khanti ca soraccañca.

‘‘Sākhalyañca paṭisanthāro ca.

‘‘Avihiṃsā ca soceyyañca.

‘‘Muṭṭhassaccañca asampajaññañca.

‘‘Sati ca sampajaññañca.

‘‘Indriyesu aguttadvāratā ca bhojane amattaññutā ca.

‘‘Indriyesu guttadvāratā ca bhojane mattaññutā ca.

‘‘Paṭisaṅkhānabalañca [paṭisandhānabalañca (syā.)] bhāvanābalañca.

‘‘Satibalañca samādhibalañca.

‘‘Samatho ca vipassanā ca.

‘‘Samathanimittañca paggahanimittañca.

‘‘Paggaho ca avikkhepo ca.

‘‘Sīlavipatti ca diṭṭhivipatti ca.

‘‘Sīlasampadā ca diṭṭhisampadā ca.

‘‘Sīlavisuddhi ca diṭṭhivisuddhi ca.

‘‘Diṭṭhivisuddhi kho pana yathā diṭṭhissa ca padhānaṃ.

‘‘Saṃvego ca saṃvejanīyesu ṭhānesu saṃviggassa ca yoniso padhānaṃ.

‘‘Asantuṭṭhitā ca kusalesu dhammesu appaṭivānitā ca padhānasmiṃ.

‘‘Vijjā ca vimutti ca.

‘‘Khayeñāṇaṃ anuppādeñāṇaṃ.

‘‘Ime kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dve dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ, na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Tikaṃ

305. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena tayo dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame tayo?

‘‘Tīṇi akusalamūlāni – lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ.

‘‘Tīṇi kusalamūlāni – alobho kusalamūlaṃ, adoso kusalamūlaṃ, amoho kusalamūlaṃ.

‘‘Tīṇi duccaritāni – kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ.

‘‘Tīṇi sucaritāni – kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ.

‘‘Tayo akusalavitakkā – kāmavitakko, byāpādavitakko, vihiṃsāvitakko.

‘‘Tayo kusalavitakkā – nekkhammavitakko, abyāpādavitakko, avihiṃsāvitakko.

‘‘Tayo akusalasaṅkappā – kāmasaṅkappo, byāpādasaṅkappo, vihiṃsāsaṅkappo.

‘‘Tayo kusalasaṅkappā – nekkhammasaṅkappo, abyāpādasaṅkappo, avihiṃsāsaṅkappo.

‘‘Tisso akusalasaññā – kāmasaññā, byāpādasaññā, vihiṃsāsaññā.

‘‘Tisso kusalasaññā – nekkhammasaññā, abyāpādasaññā, avihiṃsāsaññā.

‘‘Tisso akusaladhātuyo – kāmadhātu, byāpādadhātu, vihiṃsādhātu.

‘‘Tisso kusaladhātuyo – nekkhammadhātu, abyāpādadhātu, avihiṃsādhātu.

‘‘Aparāpi tisso dhātuyo – kāmadhātu, rūpadhātu, arūpadhātu.

‘‘Aparāpi tisso dhātuyo – rūpadhātu, arūpadhātu, nirodhadhātu.

‘‘Aparāpi tisso dhātuyo – hīnadhātu, majjhimadhātu, paṇītadhātu.

‘‘Tisso taṇhā – kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā.

‘‘Aparāpi tisso taṇhā – kāmataṇhā, rūpataṇhā, arūpataṇhā.

‘‘Aparāpi tisso taṇhā – rūpataṇhā, arūpataṇhā, nirodhataṇhā.

‘‘Tīṇi saṃyojanāni – sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso.

‘‘Tayo āsavā – kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo.

‘‘Tayo bhavā – kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo.

‘‘Tisso esanā – kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā.

‘‘Tisso vidhā – seyyohamasmīti vidhā, sadisohamasmīti vidhā, hīnohamasmīti vidhā.

‘‘Tayo addhā – atīto addhā, anāgato addhā, paccuppanno addhā.

‘‘Tayo antā – sakkāyo anto, sakkāyasamudayo anto, sakkāyanirodho anto.

‘‘Tisso vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā.

‘‘Tisso dukkhatā – dukkhadukkhatā, saṅkhāradukkhatā, vipariṇāmadukkhatā.

‘‘Tayo rāsī – micchattaniyato rāsi, sammattaniyato rāsi, aniyato rāsi.

‘‘Tayo tamā [tisso kaṅkhā (bahūsu) aṭṭhakathā oloketabbā] – atītaṃ vā addhānaṃ ārabbha kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati, anāgataṃ vā addhānaṃ ārabbha kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati, etarahi vā paccuppannaṃ addhānaṃ ārabbha kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati.

‘‘Tīṇi tathāgatassa arakkheyyāni – parisuddhakāyasamācāro āvuso tathāgato, natthi tathāgatassa kāyaduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya – ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Parisuddhavacīsamācāro āvuso, tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya – ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Parisuddhamanosamācāro, āvuso, tathāgato, natthi tathāgatassa manoduccaritaṃ yaṃ tathāgato rakkheyya – ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti.

‘‘Tayo kiñcanā – rāgo kiñcanaṃ, doso kiñcanaṃ, moho kiñcanaṃ.

‘‘Tayo aggī – rāgaggi, dosaggi, mohaggi.

‘‘Aparepi tayo aggī – āhuneyyaggi, gahapataggi, dakkhiṇeyyaggi.

‘‘Tividhena rūpasaṅgaho – sanidassanasappaṭighaṃ rūpaṃ [sanidassanasappaṭigharūpaṃ (syā. kaṃ.) evamitaradvayepi], anidassanasappaṭighaṃ rūpaṃ, anidassanaappaṭighaṃ rūpaṃ.

‘‘Tayo saṅkhārā – puññābhisaṅkhāro, apuññābhisaṅkhāro, āneñjābhisaṅkhāro.

‘‘Tayo puggalā – sekkho puggalo, asekkho puggalo, nevasekkhonāsekkho puggalo.

‘‘Tayo therā – jātithero, dhammathero, sammutithero [sammatithero (syā. kaṃ.)].

‘‘Tīṇi puññakiriyavatthūni – dānamayaṃ puññakiriyavatthu, sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu.

‘‘Tīṇi codanāvatthūni – diṭṭhena, sutena, parisaṅkāya.

‘‘Tisso kāmūpapattiyo [kāmuppattiyo (sī.), kāmupapattiyo (syā. pī. ka.)] – santāvuso sattā paccupaṭṭhitakāmā, te paccupaṭṭhitesu kāmesu vasaṃ vattenti, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamā kāmūpapatti. Santāvuso, sattā nimmitakāmā, te nimminitvā nimminitvā kāmesu vasaṃ vattenti, seyyathāpi devā nimmānaratī. Ayaṃ dutiyā kāmūpapatti. Santāvuso sattā paranimmitakāmā, te paranimmitesu kāmesu vasaṃ vattenti, seyyathāpi devā paranimmitavasavattī. Ayaṃ tatiyā kāmūpapatti.

‘‘Tisso sukhūpapattiyo [sukhupapattiyo (syā. pī. ka.)] – santāvuso sattā [sattā sukhaṃ (syā. kaṃ.)] uppādetvā uppādetvā sukhaṃ viharanti, seyyathāpi devā brahmakāyikā. Ayaṃ paṭhamā sukhūpapatti. Santāvuso, sattā sukhena abhisannā parisannā paripūrā paripphuṭā. Te kadāci karahaci udānaṃ udānenti – ‘aho sukhaṃ, aho sukha’nti, seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ dutiyā sukhūpapatti. Santāvuso, sattā sukhena abhisannā parisannā paripūrā paripphuṭā. Te santaṃyeva tusitā [santusitā (syā. kaṃ.)] sukhaṃ [cittasukhaṃ (syā. ka.)] paṭisaṃvedenti, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ tatiyā sukhūpapatti.

‘‘Tisso paññā – sekkhā paññā, asekkhā paññā, nevasekkhānāsekkhā paññā.

‘‘Aparāpi tisso paññā – cintāmayā paññā, sutamayā paññā, bhāvanāmayā paññā.

‘‘Tīṇāvudhāni – sutāvudhaṃ, pavivekāvudhaṃ, paññāvudhaṃ.

‘‘Tīṇindriyāni – anaññātaññassāmītindriyaṃ, aññindriyaṃ, aññātāvindriyaṃ.

‘‘Tīṇi cakkhūni – maṃsacakkhu, dibbacakkhu, paññācakkhu.

‘‘Tisso sikkhā – adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhā.

‘‘Tisso bhāvanā – kāyabhāvanā, cittabhāvanā, paññābhāvanā.

‘‘Tīṇi anuttariyāni – dassanānuttariyaṃ, paṭipadānuttariyaṃ, vimuttānuttariyaṃ.

‘‘Tayo samādhī – savitakkasavicāro samādhi, avitakkavicāramatto samādhi, avitakkaavicāro samādhi.

‘‘Aparepi tayo samādhī – suññato samādhi, animitto samādhi, appaṇihito samādhi.

‘‘Tīṇi soceyyāni – kāyasoceyyaṃ, vacīsoceyyaṃ, manosoceyyaṃ.

‘‘Tīṇi moneyyāni – kāyamoneyyaṃ, vacīmoneyyaṃ, manomoneyyaṃ.

‘‘Tīṇi kosallāni – āyakosallaṃ, apāyakosallaṃ, upāyakosallaṃ.

‘‘Tayo madā – ārogyamado, yobbanamado, jīvitamado.

‘‘Tīṇi ādhipateyyāni – attādhipateyyaṃ, lokādhipateyyaṃ, dhammādhipateyyaṃ.

‘‘Tīṇi kathāvatthūni – atītaṃ vā addhānaṃ ārabbha kathaṃ katheyya – ‘evaṃ ahosi atītamaddhāna’nti; anāgataṃ vā addhānaṃ ārabbha kathaṃ katheyya – ‘evaṃ bhavissati anāgatamaddhāna’nti; etarahi vā paccuppannaṃ addhānaṃ ārabbha kathaṃ katheyya – ‘evaṃ hoti etarahi paccuppannaṃ addhāna’nti.

‘‘Tisso vijjā – pubbenivāsānussatiñāṇaṃ vijjā, sattānaṃ cutūpapāteñāṇaṃ vijjā, āsavānaṃ khayeñāṇaṃ vijjā.

‘‘Tayo vihārā – dibbo vihāro, brahmā vihāro, ariyo vihāro.

‘‘Tīṇi pāṭihāriyāni – iddhipāṭihāriyaṃ, ādesanāpāṭihāriyaṃ, anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

‘‘Ime kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena tayo dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Catukkaṃ

306. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ, na vivaditabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame cattāro?

‘‘Cattāro **satipaṭṭhānā.** Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu vedanānupassī…pe… citte cittānupassī…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Cattāro **sammappadhānā.** Idhāvuso, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati.

‘‘Cattāro **iddhipādā.** Idhāvuso, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Cittasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti.

‘‘Cattāri **jhānāni.** Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ [paṭhamajjhānaṃ (syā. kaṃ.)] upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ [dutiyajjhānaṃ (syā. kaṃ.)] upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ [tatiyajjhānaṃ (syā. kaṃ.)] upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ [catutthajjhānaṃ (syā. kaṃ.)] upasampajja viharati.

307. ‘‘Catasso **samādhibhāvanā.** Atthāvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattati. Atthāvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā ñāṇadassanapaṭilābhāya saṃvattati. Atthāvuso samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā satisampajaññāya saṃvattati. Atthāvuso samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā āsavānaṃ khayāya saṃvattati.

‘‘Katamā cāvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattati? Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ, āvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattati.

‘‘Katamā cāvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā ñāṇadassanapaṭilābhāya saṃvattati? Idhāvuso, bhikkhu ālokasaññaṃ manasi karoti, divāsaññaṃ adhiṭṭhāti yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Ayaṃ, āvuso samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā ñāṇadassanapaṭilābhāya saṃvattati.

‘‘Katamā cāvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā satisampajaññāya saṃvattati? Idhāvuso, bhikkhuno viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Viditā saññā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Viditā vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Ayaṃ, āvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā satisampajaññāya saṃvattati.

‘‘Katamā cāvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā āsavānaṃ khayāya saṃvattati? Idhāvuso, bhikkhu pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassī viharati. Iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo. Iti vedanā…pe… iti saññā… iti saṅkhārā… iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo. Ayaṃ, āvuso, samādhibhāvanā bhāvitā bahulīkatā āsavānaṃ khayāya saṃvattati.

308. ‘‘Catasso **appamaññā.** Idhāvuso, bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ. Tathā tatiyaṃ. Tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena [abyāpajjhena (sī. syā. kaṃ. pī.)] pharitvā viharati. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ. Tathā tatiyaṃ. Tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati.

‘‘Cattāro **āruppā.** [arūpā (syā. kaṃ. pī.)] Idhāvuso, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Cattāri **apassenāni.** Idhāvuso, bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti.

309. ‘‘Cattāro **ariyavaṃsā.** Idhāvuso, bhikkhu santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, na ca cīvarahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati; aladdhā ca cīvaraṃ na paritassati, laddhā ca cīvaraṃ agadhito [agathito (sī. pī.)] amucchito anajjhāpanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati; tāya ca pana itarītaracīvarasantuṭṭhiyā nevattānukkaṃseti na paraṃ vambheti. Yo hi tattha dakkho analaso sampajāno paṭissato, ayaṃ vuccatāvuso – ‘bhikkhu porāṇe aggaññe ariyavaṃse ṭhito’.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu santuṭṭho hoti itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, na ca piṇḍapātahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati; aladdhā ca piṇḍapātaṃ na paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṃ agadhito amucchito anajjhāpanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati; tāya ca pana itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā nevattānukkaṃseti na paraṃ vambheti. Yo hi tattha dakkho analaso sampajāno paṭissato, ayaṃ vuccatāvuso – ‘bhikkhu porāṇe aggaññe ariyavaṃse ṭhito’.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu santuṭṭho hoti itarītarena senāsanena, itarītarasenāsanasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, na ca senāsanahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati; aladdhā ca senāsanaṃ na paritassati, laddhā ca senāsanaṃ agadhito amucchito anajjhāpanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati;

tāya ca pana itarītarasenāsanasantuṭṭhiyā nevattānukkaṃseti na paraṃ vambheti. Yo hi tattha dakkho analaso sampajāno paṭissato, ayaṃ vuccatāvuso – 'bhikkhu porāṇe aggaññe ariyavaṃse ṭhito'.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu pahānārāmo hoti pahānarato, bhāvanārāmo hoti bhāvanārato; tāya ca pana pahānārāmatāya pahānaratiyā bhāvanārāmatāya bhāvanāratiyā nevattānukkaṃseti na paraṃ vambheti. Yo hi tattha dakkho analaso sampajāno paṭissato ayaṃ vuccatāvuso – 'bhikkhu porāṇe aggaññe ariyavaṃse ṭhito'.

310. ''Cattāri **padhānāni.** Saṃvarapadhānaṃ pahānapadhānaṃ bhāvanāpadhānaṃ [bhāvanāppadhānaṃ (syā.)] anurakkhaṇāpadhānaṃ [anurakkhanāppadhānaṃ (syā.)]. Katamañcāvuso, saṃvarapadhānaṃ? Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. Idaṃ vuccatāvuso, saṃvarapadhānaṃ.

''Katamañcāvuso, pahānapadhānaṃ? Idhāvuso, bhikkhu uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti byantiṃ karoti [byantī karoti (syā. kaṃ.)] anabhāvaṃ gameti. Uppannaṃ byāpādavitakkaṃ…pe… uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ… uppannuppanne pāpake akusale dhamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantiṃ karoti anabhāvaṃ gameti. Idaṃ vuccatāvuso, pahānapadhānaṃ.

''Katamañcāvuso, bhāvanāpadhānaṃ? Idhāvuso, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Idaṃ vuccatāvuso, bhāvanāpadhānaṃ.

''Katamañcāvuso, anurakkhaṇāpadhānaṃ? Idhāvuso, bhikkhu uppannaṃ bhadrakaṃ [bhaddakaṃ (syā. kaṃ. pī.)] samādhinimittaṃ anurakkhati – aṭṭhikasaññaṃ, puḷuvakasaññaṃ [puḷavakasaññaṃ (sī. pī.)], vinīlakasaññaṃ, vicchiddakasaññaṃ, uddhumātakasaññaṃ. Idaṃ vuccatāvuso, anurakkhaṇāpadhānaṃ.

''Cattāri **ñāṇāni –** dhamme ñāṇaṃ, anvaye ñāṇaṃ, pariye [paricce (sī. ka.), paricchede (syā. pī. ka.) ṭīkā oloketabbā] ñāṇaṃ, sammutiyā ñāṇaṃ [sammatiñāṇaṃ (syā. kaṃ.)].

''Aparānipi cattāri ñāṇāni – dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ.

311. ''Cattāri **sotāpattiyaṅgāni –** sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammappaṭipatti.

''Cattāri **sotāpannassa aṅgāni.** Idhāvuso, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho, bhagavā'ti. Dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – 'svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko [opanayiko (syā. kaṃ.)] paccattaṃ veditabbo viññūhī'ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – 'suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi.

‘‘Cattāri **sāmaññaphalāni –** sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmiphalaṃ, arahattaphalaṃ.

‘‘Catasso **dhātuyo –** pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu.

‘‘Cattāro **āhārā –** kabaḷīkāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthaṃ.

‘‘Catasso **viññāṇaṭṭhitiyo.** Rūpūpāyaṃ vā, āvuso, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati rūpārammaṇaṃ [rūpāramaṇaṃ (?)] rūpappatiṭṭhaṃ nandūpasecanaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjati; vedanūpāyaṃ vā āvuso…pe… saññūpāyaṃ vā, āvuso…pe… saṅkhārūpāyaṃ vā, āvuso, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati saṅkhārārammaṇaṃ saṅkhārappatiṭṭhaṃ nandūpasecanaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjati.

‘‘Cattāri **agatigamanāni –** chandāgatiṃ gacchati, dosāgati gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati.

‘‘Cattāro **taṇhuppādā –** cīvarahetu vā, āvuso, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati; piṇḍapātahetu vā, āvuso, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati; senāsanahetu vā, āvuso, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati; itibhavābhavahetu vā, āvuso, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati.

‘‘Catasso **paṭipadā –** dukkhā paṭipadā dandhābhiññā, dukkhā paṭipadā khippābhiññā, sukhā paṭipadā dandhābhiññā, sukhā paṭipadā khippābhiññā.

‘‘Aparāpi catasso **paṭipadā –** akkhamā paṭipadā, khamā paṭipadā, damā paṭipadā, samā paṭipadā.

‘‘Cattāri **dhammapadāni –** anabhijjhā dhammapadaṃ, abyāpādo dhammapadaṃ, sammāsati dhammapadaṃ, sammāsamādhi dhammapadaṃ.

‘‘Cattāri **dhammasamādānāni –** atthāvuso, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ. Atthāvuso, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ. Atthāvuso, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ. Atthāvuso, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ.

‘‘Cattāro **dhammakkhandhā –** sīlakkhandho, samādhikkhandho, paññākkhandho, vimuttikkhandho.

‘‘Cattāri **balāni –** vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ.

‘‘Cattāri **adhiṭṭhānāni –** paññādhiṭṭhānaṃ, saccādhiṭṭhānaṃ, cāgādhiṭṭhānaṃ, upasamādhiṭṭhānaṃ.

312. ‘‘Cattāri **pañhabyākaraṇāni –** [cattāro pañhābyākaraṇā (sī. syā. kaṃ. pī.)] ekaṃsabyākaraṇīyo pañho, paṭipucchābyākaraṇīyo pañho, vibhajjabyākaraṇīyo pañho, ṭhapanīyo pañho.

‘‘Cattāri **kammāni –** atthāvuso, kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ; atthāvuso, kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ; atthāvuso, kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ; atthāvuso, kammaṃ akaṇhaasukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati.

‘‘Cattāro **sacchikaraṇīyā dhammā –** pubbenivāso satiyā sacchikaraṇīyo; sattānaṃ cutūpapāto cakkhunā sacchikaraṇīyo; aṭṭha vimokkhā kāyena sacchikaraṇīyā; āsavānaṃ khayo paññāya sacchikaraṇīyo.

‘‘Cattāro **oghā –** kāmogho, bhavogho, diṭṭhogho, avijjogho.

‘‘Cattāro **yogā –** kāmayogo, bhavayogo, diṭṭhiyogo, avijjāyogo.

‘‘Cattāro **visaññogā –** kāmayogavisaññogo, bhavayogavisaññogo, diṭṭhiyogavisaññogo, avijjāyogavisaññogo.

‘‘Cattāro **ganthā –** abhijjhā kāyagantho, byāpādo kāyagantho, sīlabbataparāmāso kāyagantho, idaṃsaccābhiniveso kāyagantho.

‘‘Cattāri **upādānāni –** kāmupādānaṃ [kāmūpādānaṃ (sī. pī.) evamitaresupi], diṭṭhupādānaṃ, sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānaṃ.

‘‘Catasso **yoniyo –** aṇḍajayoni, jalābujayoni, saṃsedajayoni, opapātikayoni.

‘‘Catasso **gabbhāvakkantiyo.** Idhāvuso, ekacco asampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ paṭhamā gabbhāvakkanti. Puna caparaṃ, āvuso, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ dutiyā gabbhāvakkanti. Puna caparaṃ, āvuso, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ tatiyā gabbhāvakkanti. Puna caparaṃ, āvuso, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, sampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ catutthā gabbhāvakkanti.

‘‘Cattāro **attabhāvapaṭilābhā.** Atthāvuso, attabhāvapaṭilābho, yasmiṃ attabhāvapaṭilābhe attasañcetanāyeva kamati, no parasañcetanā. Atthāvuso, attabhāvapaṭilābho, yasmiṃ attabhāvapaṭilābhe parasañcetanāyeva kamati, no attasañcetanā. Atthāvuso, attabhāvapaṭilābho, yasmiṃ attabhāvapaṭilābhe attasañcetanā ceva kamati parasañcetanā ca. Atthāvuso, attabhāvapaṭilābho, yasmiṃ attabhāvapaṭilābhe neva attasañcetanā kamati, no parasañcetanā.

313. ‘‘Catasso **dakkhiṇāvisuddhiyo.** Atthāvuso, dakkhiṇā dāyakato visujjhati no paṭiggāhakato. Atthāvuso, dakkhiṇā paṭiggāhakato visujjhati no dāyakato. Atthāvuso, dakkhiṇā neva dāyakato visujjhati no paṭiggāhakato. Atthāvuso, dakkhiṇā dāyakato ceva visujjhati paṭiggāhakato ca.

‘‘Cattāri **saṅgahavatthūni –** dānaṃ, peyyavajjaṃ [piyavajjaṃ (syā. kaṃ. ka.)], atthacariyā, samānattatā.

‘‘Cattāro **anariyavohārā –** musāvādo, pisuṇāvācā, pharusāvācā, samphappalāpo.

‘‘Cattāro **ariyavohārā –** musāvādā veramaṇī [veramaṇi (ka.)], pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī.

‘‘Aparepi cattāro **anariyavohārā –** adiṭṭhe diṭṭhavāditā, assute sutavāditā, amute mutavāditā, aviññāte viññātavāditā.

‘‘Aparepi cattāro **ariyavohārā –** adiṭṭhe adiṭṭhavāditā, assute assutavāditā, amute amutavāditā, aviññāte aviññātavāditā.

‘‘Aparepi cattāro **anariyavohārā –** diṭṭhe adiṭṭhavāditā, sute assutavāditā, mute amutavāditā, viññāte aviññātavāditā.

‘‘Aparepi cattāro **ariyavohārā –** diṭṭhe diṭṭhavāditā, sute sutavāditā, mute mutavāditā, viññāte viññātavāditā.

314. ‘‘Cattāro **puggalā.** Idhāvuso, ekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto. Idhāvuso, ekacco puggalo parantapo hoti paraparitāpanānuyogamanuyutto. Idhāvuso, ekacco puggalo attantapo ca hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto, parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto. Idhāvuso, ekacco puggalo neva attantapo hoti na attaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto. So anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto [sītibhūto (ka.)] sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati.

‘‘Aparepi cattāro **puggalā.** Idhāvuso, ekacco puggalo attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya. Idhāvuso, ekacco puggalo parahitāya paṭipanno hoti no attahitāya. Idhāvuso, ekacco puggalo neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya. Idhāvuso, ekacco puggalo attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya ca.

‘‘Aparepi cattāro **puggalā –** tamo tamaparāyano, tamo jotiparāyano, joti tamaparāyano, joti jotiparāyano.

‘‘Aparepi cattāro **puggalā –** samaṇamacalo, samaṇapadumo, samaṇapuṇḍarīko, samaṇesu samaṇasukhumālo.

‘‘Ime kho, āvuso, tena bhagavatā **jānatā passatā** arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Pañcakaṃ

315. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena pañca dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame pañca?

‘‘Pañcakkhandhā. Rūpakkhandho vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho.

‘‘Pañcupādānakkhandhā. Rūpupādānakkhandho [rūpūpādānakkhandho (sī. syā. kaṃ. pī.) evamitaresupi] vedanupādānakkhandho saññupādānakkhandho saṅkhārupādānakkhandho viññāṇupādānakkhandho.

‘‘Pañca **kāmaguṇā.** Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasañhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasañhitā rajanīyā.

‘‘Pañca **gatiyo –** nirayo, tiracchānayoni, pettivisayo, manussā, devā.

‘‘Pañca **macchariyāni –** āvāsamacchariyaṃ, kulamacchariyaṃ, lābhamacchariyaṃ, vaṇṇamacchariyaṃ, dhammamacchariyaṃ.

‘‘Pañca **nīvaraṇāni –** kāmacchandanīvaraṇaṃ, byāpādanīvaraṇaṃ, thinamiddhanīvaraṇaṃ, uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ.

‘‘Pañca **orambhāgiyāni saññojanāni –** sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso, kāmacchando, byāpādo.

‘‘Pañca **uddhambhāgiyāni saññojanāni –** rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā.

‘‘Pañca **sikkhāpadāni –** pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī, musāvādā veramaṇī, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā veramaṇī.

316. ‘‘Pañca **abhabbaṭṭhānāni.** Abhabbo, āvuso, khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetuṃ. Abhabbo khīṇāsavo bhikkhu adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyituṃ [ādātuṃ (syā. kaṃ. pī.)]. Abhabbo khīṇāsavo bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevituṃ. Abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sampajānamusā bhāsituṃ. Abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjituṃ, seyyathāpi pubbe āgārikabhūto.

‘‘Pañca **byasanāni –** ñātibyasanaṃ, bhogabyasanaṃ, rogabyasanaṃ, sīlabyasanaṃ, diṭṭhibyasanaṃ. Nāvuso, sattā ñātibyasanahetu vā bhogabyasanahetu vā rogabyasanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Sīlabyasanahetu vā, āvuso, sattā diṭṭhibyasanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti.

‘‘Pañca **sampadā –** ñātisampadā, bhogasampadā, ārogyasampadā, sīlasampadā, diṭṭhisampadā. Nāvuso, sattā ñātisampadāhetu vā bhogasampadāhetu vā ārogyasampadāhetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sīlasampadāhetu vā, āvuso, sattā diṭṭhisampadāhetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Pañca **ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā.** Idhāvuso, dussīlo sīlavipanno pamādādhikaraṇaṃ mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati, ayaṃ paṭhamo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā. Puna caparaṃ, āvuso, dussīlassa sīlavipannassa pāpako kittisaddo abbhuggacchati, ayaṃ dutiyo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā. Puna caparaṃ, āvuso, dussīlo sīlavipanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ, avisārado upasaṅkamati maṅkubhūto, ayaṃ tatiyo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā. Puna caparaṃ, āvuso, dussīlo sīlavipanno sammūḷho kālaṃ karoti, ayaṃ catuttho ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā. Puna caparaṃ, āvuso, dussīlo sīlavipanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, ayaṃ pañcamo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Pañca **ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāya.** Idhāvuso, sīlavā sīlasampanno appamādādhikaraṇaṃ mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigacchati, ayaṃ paṭhamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ, āvuso, sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati, ayaṃ dutiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ, āvuso, sīlavā sīlasampanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ, visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto, ayaṃ tatiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ, āvuso, sīlavā sīlasampanno asammūḷho kālaṃ karoti, ayaṃ catuttho ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ, āvuso, sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, ayaṃ pañcamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Codakena, āvuso, bhikkhunā paraṃ codetukāmena pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhapetvā paro codetabbo. Kālena vakkhāmi no akālena, bhūtena vakkhāmi no abhūtena, saṇhena vakkhāmi no pharusena, atthasaṃhitena vakkhāmi no anatthasaṃhitena, mettacittena [mettācittena (katthaci)] vakkhāmi no dosantarenāti. Codakena, āvuso, bhikkhunā paraṃ codetukāmena ime pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhapetvā paro codetabbo.

317. ‘‘Pañca **padhāniyaṅgāni.** Idhāvuso, bhikkhu saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato, lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Appābādho hoti appātaṅko, samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya. Asaṭho hoti amāyāvī, yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu. Āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammādukkhakkhayagāminiyā.

318. ‘‘Pañca **suddhāvāsā –** avihā, atappā, sudassā, sudassī, akaniṭṭhā.

‘‘Pañca **anāgāmino –** antarāparinibbāyī, upahaccaparinibbāyī, asaṅkhāraparinibbāyī, sasaṅkhāraparinibbāyī, uddhaṃsotoakaniṭṭhagāmī.

319. ‘‘Pañca **cetokhilā.** Idhāvuso, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati. Yo so, āvuso, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ paṭhamo cetokhilo. Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu dhamme kaṅkhati vicikicchati…pe… saṅghe kaṅkhati vicikicchati… sikkhāya kaṅkhati vicikicchati… sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto. Yo so, āvuso, bhikkhu sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, ayaṃ pañcamo cetokhilo.

320. ‘‘Pañca **cetasovinibandhā.** Idhāvuso, bhikkhu kāmesu avītarāgo hoti avigatacchando avigatapemo avigatapipāso avigatapariḷāho avigatataṇho. Yo so, āvuso, bhikkhu kāmesu avītarāgo hoti avigatacchando avigatapemo avigatapipāso avigatapariḷāho avigatataṇho, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Ayaṃ paṭhamo cetaso vinibandho. Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu kāye avītarāgo hoti…pe… rūpe avītarāgo hoti…pe… puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati…pe… puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti. Yo so, āvuso, bhikkhu aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Ayaṃ pañcamo cetaso vinibandho.

‘‘Pañcindriyāni – cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ.

‘‘Aparānipi **pañcindriyāni –** sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ.

‘‘Aparānipi **pañcindriyāni –** saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ.

321. ‘‘Pañca **nissaraṇiyā** [nissāraṇīyā (sī. syā. kaṃ. pī.) ṭīkā oloketabbā] **dhātuyo.** Idhāvuso, bhikkhuno kāme manasikaroto kāmesu cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Nekkhammaṃ kho panassa manasikaroto nekkhamme cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ kāmehi. Ye ca kāmapaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā [vighātapariḷāhā (syā. kaṃ.)], mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno byāpādaṃ manasikaroto byāpāde cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Abyāpādaṃ kho panassa manasikaroto abyāpāde cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ byāpādena. Ye ca byāpādapaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ byāpādassa nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno vihesaṃ manasikaroto vihesāya cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Avihesaṃ kho panassa manasikaroto avihesāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ vihesāya. Ye ca vihesāpaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ vihesāya nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno rūpe manasikaroto rūpesu cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Arūpaṃ kho panassa manasikaroto arūpe cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ rūpehi. Ye ca rūpapaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ rūpānaṃ nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno sakkāyaṃ manasikaroto sakkāye cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Sakkāyanirodhaṃ kho panassa manasikaroto sakkāyanirodhe cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ sakkāyena. Ye ca sakkāyapaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi, na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ sakkāyassa nissaraṇaṃ.

322. ‘‘Pañca **vimuttāyatanāni.** Idhāvuso, bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī. Yathā yathā, āvuso, bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī. Tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ paṭhamaṃ vimuttāyatanaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti…pe… api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti…pe… api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati…pe… api ca khvassa aññataraṃ samādhinimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya. Yathā yathā, āvuso, bhikkhuno aññataraṃ samādhinimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ pañcamaṃ vimuttāyatanaṃ.

‘‘Pañca **vimuttiparipācanīyā saññā –** aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā.

‘‘Ime kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena pañca dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ [saṅgitiyapañcakaṃ niṭṭhitaṃ (syā. kaṃ.)].

Chakkaṃ

323. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cha dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame cha?

‘‘Cha **ajjhattikāni āyatanāni –** cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, manāyatanaṃ.

‘‘Cha **bāhirāni āyatanāni –** rūpāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ.

‘‘Cha **viññāṇakāyā –** cakkhuviññāṇaṃ, sotaviññāṇaṃ, ghānaviññāṇaṃ, jivhāviññāṇaṃ, kāyaviññāṇaṃ, manoviññāṇaṃ.

‘‘Cha **phassakāyā –** cakkhusamphasso, sotasamphasso, ghānasamphasso, jivhāsamphasso, kāyasamphasso, manosamphasso.

‘‘Cha **vedanākāyā –** cakkhusamphassajā vedanā, sotasamphassajā vedanā, ghānasamphassajā vedanā, jivhāsamphassajā vedanā, kāyasamphassajā vedanā, manosamphassajā vedanā.

‘‘Cha **saññākāyā –** rūpasaññā, saddasaññā, gandhasaññā, rasasaññā, phoṭṭhabbasaññā, dhammasaññā.

‘‘Cha **sañcetanākāyā –** rūpasañcetanā, saddasañcetanā, gandhasañcetanā, rasasañcetanā, phoṭṭhabbasañcetanā, dhammasañcetanā.

‘‘Cha **taṇhākāyā –** rūpataṇhā, saddataṇhā, gandhataṇhā, rasataṇhā, phoṭṭhabbataṇhā, dhammataṇhā.

324. ‘‘Cha **agāravā.** Idhāvuso, bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso; dhamme agāravo viharati appatisso; saṅghe agāravo viharati appatisso; sikkhāya agāravo viharati appatisso; appamāde agāravo viharati appatisso; paṭisanthāre [paṭisandhāre (ka.)] agāravo viharati appatisso.

‘‘Cha **gāravā.** Idhāvuso, bhikkhu satthari sagāravo viharati sappatisso; dhamme sagāravo viharati sappatisso; saṅghe sagāravo viharati sappatisso; sikkhāya sagāravo viharati sappatisso; appamāde sagāravo viharati sappatisso; paṭisanthāre sagāravo viharati sappatisso.

‘‘Cha **somanassūpavicārā**. Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati; sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā. Manasā dhammaṃ viññāya somanassaṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati.

‘‘Cha **domanassūpavicārā.** Cakkhunā rūpaṃ disvā domanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati…pe… manasā dhammaṃ viññāya domanassaṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati.

‘‘Cha **upekkhūpavicārā.** Cakkhunā rūpaṃ disvā upekkhāṭṭhāniyaṃ [upekkhāṭhāniyaṃ (ka.)]

rūpaṃ upavicarati…pe… manasā dhammaṃ viññāya upekkhāṭṭhāniyaṃ dhammaṃ upavicarati.

‘‘Cha **sāraṇīyā dhammā.** Idhāvuso, bhikkhuno mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi [āvī (ka. sī. pī. ka.)] ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo…pe… ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo…pe… ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu ye te lābhā dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi, tathārūpehi lābhehi appaṭivibhattabhogī hoti sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogī. Ayampi dhammo sāraṇīyo…pe… ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo…pe… ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

325. Cha **vivādamūlāni.** Idhāvuso, bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so, āvuso, bhikkhu kodhano hoti upanāhī, so sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi agāravo viharati appatisso, saṅghepi agāravo viharati appatisso, sikkhāyapi na paripūrakārī [paripūrīkārī (syā. kaṃ.)] hoti. Yo so, āvuso, bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso, dhamme agāravo viharati appatisso, saṅghe agāravo viharati appatisso, sikkhāya na paripūrakārī, so saṅghe vivādaṃ janeti. Yo hoti vivādo bahujanaahitāya bahujanaasukhāya anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe, āvuso, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha. Tatra tumhe, āvuso, tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe, āvuso, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha. Tatra tumhe, āvuso, tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavo hoti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu makkhī hoti paḷāsī…pe… issukī hoti maccharī…pe… saṭho hoti māyāvī… pāpiccho hoti micchādiṭṭhī… sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī…pe… yo so, āvuso, bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī, so sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi agāravo viharati appatisso, saṅghepi agāravo viharati appatisso, sikkhāyapi na paripūrakārī hoti. Yo so, āvuso, bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso, dhamme agāravo viharati appatisso, saṅghe agāravo viharati appatisso, sikkhāya na paripūrakārī, so saṅghe vivādaṃ janeti. Yo hoti vivādo bahujanaahitāya bahujanaasukhāya anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe, āvuso, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha. Tatra tumhe, āvuso, tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe, āvuso, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha. Tatra tumhe, āvuso, tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavo hoti.

‘‘Cha **dhātuyo** – pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu.

326. ‘‘Cha **nissaraṇiyā dhātuyo.** Idhāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, atha ca pana me byāpādo cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’ti. So ‘mā hevaṃ’, tissa vacanīyo, ‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Aṭṭhānametaṃ, āvuso, anavakāso, yaṃ mettāya cetovimuttiyā bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya. Atha ca panassa byāpādo cittaṃ pariyādāya ṭhassati, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, byāpādassa, yadidaṃ mettā cetovimuttī’ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘karuṇā hi kho me cetovimutti bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Atha ca pana me vihesā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’ti, so ‘mā hevaṃ’ tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Aṭṭhānametaṃ āvuso, anavakāso, yaṃ karuṇāya cetovimuttiyā bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya, atha ca panassa vihesā cittaṃ pariyādāya ṭhassati, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, vihesāya, yadidaṃ karuṇā cetovimuttī’ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘muditā hi kho me cetovimutti bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Atha ca pana me arati cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’ti, so ‘mā hevaṃ’ tissa vacanīyo ‘‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Aṭṭhānametaṃ, āvuso, anavakāso, yaṃ muditāya cetovimuttiyā bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya, atha ca panassa arati cittaṃ pariyādāya ṭhassati, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, aratiyā, yadidaṃ muditā cetovimuttī’ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘upekkhā hi kho me cetovimutti bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Atha ca pana me rāgo cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’ti. So ‘mā hevaṃ’ tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Aṭṭhānametaṃ, āvuso, anavakāso, yaṃ upekkhāya cetovimuttiyā bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya, atha ca panassa rāgo cittaṃ pariyādāya ṭhassati netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, rāgassa, yadidaṃ upekkhā cetovimuttī’ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘animittā hi kho me cetovimutti bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Atha ca pana me nimittānusāri viññāṇaṃ hotī’ti. So ‘mā hevaṃ’ tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Aṭṭhānametaṃ, āvuso, anavakāso, yaṃ animittāya cetovimuttiyā bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya, atha ca panassa nimittānusāri viññāṇaṃ bhavissati, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, sabbanimittānaṃ, yadidaṃ animittā cetovimuttī’ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘asmīti kho me vigataṃ [vighātaṃ (sī. pī.), vigate (syā. ka.)], ayamahamasmīti na samanupassāmi, atha ca pana me vicikicchākathaṅkathāsallaṃ cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’ti. So ‘mā hevaṃ’ tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Aṭṭhānametaṃ, āvuso, anavakāso, yaṃ asmīti vigate [vighāte (sī. pī.)] ayamahamasmīti asamanupassato, atha ca panassa vicikicchākathaṅkathāsallaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhassati, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, vicikicchākathaṅkathāsallassa, yadidaṃ asmimānasamugghāto’ti.

327. ‘‘Cha **anuttariyāni –** dassanānuttariyaṃ, savanānuttariyaṃ, lābhānuttariyaṃ, sikkhānuttariyaṃ, pāricariyānuttariyaṃ, anussatānuttariyaṃ.

‘‘Cha **anussatiṭṭhānāni** – buddhānussati, dhammānussati, saṅghānussati, sīlānussati, cāgānussati, devatānussati.

328. ‘‘Cha **satatavihārā.** Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako [upekkhako ca (syā. ka.)] viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno.

329. **‘‘Chaḷābhijātiyo.** Idhāvuso, ekacco kaṇhābhijātiko samāno kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyati. Idha panāvuso, ekacco kaṇhābhijātiko samāno sukkaṃ dhammaṃ abhijāyati. Idha panāvuso, ekacco kaṇhābhijātiko samāno akaṇhaṃ asukkaṃ nibbānaṃ abhijāyati. Idha panāvuso, ekacco sukkābhijātiko samāno sukkaṃ dhammaṃ abhijāyati. Idha panāvuso, ekacco sukkābhijātiko samāno kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyati. Idha panāvuso, ekacco sukkābhijātiko samāno akaṇhaṃ asukkaṃ nibbānaṃ abhijāyati.

‘‘Cha **nibbedhabhāgiyā** saññā [nibbedhabhāgiyasaññā (syā. kaṃ.)] – aniccasaññā anicce, dukkhasaññā dukkhe, anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā, nirodhasaññā.

‘‘Ime kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cha dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Sattakaṃ

330. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena satta dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame satta?

‘‘Satta **ariyadhanāni –** saddhādhanaṃ, sīladhanaṃ, hiridhanaṃ, ottappadhanaṃ, sutadhanaṃ, cāgadhanaṃ, paññādhanaṃ.

‘‘Satta **bojjhaṅgā –** satisambojjhaṅgo, dhammavicayasambojjhaṅgo, vīriyasambojjhaṅgo, pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgo, samādhisambojjhaṅgo, upekkhāsambojjhaṅgo.

‘‘Satta **samādhiparikkhārā –** sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati.

‘‘Satta **asaddhammā –** idhāvuso, bhikkhu assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, appassuto hoti, kusīto hoti, muṭṭhassati hoti, duppañño hoti.

‘‘Satta **saddhammā –** idhāvuso, bhikkhu saddho hoti, hirimā hoti, ottappī hoti, bahussuto hoti, āraddhavīriyo hoti, upaṭṭhitassati hoti, paññavā hoti.

‘‘Satta **sappurisadhammā –** idhāvuso, bhikkhu dhammaññū ca hoti atthaññū ca attaññū ca mattaññū ca kālaññū ca parisaññū ca puggalaññū ca.

331. ‘‘Satta **niddasavatthūni.** Idhāvuso, bhikkhu sikkhāsamādāne tibbacchando hoti, āyatiñca sikkhāsamādāne avigatapemo. Dhammanisantiyā tibbacchando hoti, āyatiñca dhammanisantiyā avigatapemo. Icchāvinaye tibbacchando hoti, āyatiñca icchāvinaye avigatapemo. Paṭisallāne tibbacchando hoti, āyatiñca paṭisallāne avigatapemo. Vīriyārambhe tibbacchando hoti, āyatiñca vīriyārambhe avigatapemo. Satinepakke tibbacchando hoti, āyatiñca satinepakke avigatapemo. Diṭṭhipaṭivedhe tibbacchando hoti, āyatiñca diṭṭhipaṭivedhe avigatapemo.

‘‘Satta saññā – aniccasaññā, anattasaññā, asubhasaññā, ādīnavasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā, nirodhasaññā.

‘‘Satta balāni – saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, hiribalaṃ, ottappabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ.

332. ‘‘Satta **viññāṇaṭṭhitiyo.** Santāvuso, sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā nānattakāyā ekattasaññino seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhinibbattā. Ayaṃ dutiyā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā ekattakāyā nānattasaññino seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā ekattakāyā ekattasaññino seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catutthī viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanūpagā. Ayaṃ pañcamī viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭhī viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ sattamī viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Satta **puggalā dakkhiṇeyyā –** ubhatobhāgavimutto, paññāvimutto, kāyasakkhi, diṭṭhippatto, saddhāvimutto, dhammānusārī, saddhānusārī.

‘‘Satta **anusayā –** kāmarāgānusayo, paṭighānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, mānānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo.

‘‘Satta **saññojanāni –** anunayasaññojanaṃ [kāmasaññojanaṃ (syā. kaṃ.)], paṭighasaññojanaṃ, diṭṭhisaññojanaṃ, vicikicchāsaññojanaṃ, mānasaññojanaṃ, bhavarāgasaññojanaṃ, avijjāsaññojanaṃ.

‘‘Satta **adhikaraṇasamathā –** uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo, sativinayo dātabbo, amūḷhavinayo dātabbo, paṭiññāya kāretabbaṃ, yebhuyyasikā, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārako.

‘‘Ime kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena satta dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Dutiyabhāṇavāro niṭṭhito.

Aṭṭhakaṃ

333. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena aṭṭha dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame aṭṭha?

‘‘Aṭṭha **micchattā –** micchādiṭṭhi, micchāsaṅkappo, micchāvācā, micchākammanto, micchāājīvo, micchāvāyāmo micchāsati, micchāsamādhi.

‘‘Aṭṭha **sammattā –** sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi.

‘‘Aṭṭha **puggalā dakkhiṇeyyā –** sotāpanno, sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno; sakadāgāmī, sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno; anāgāmī, anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno; arahā, arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanno.

334. ‘‘Aṭṭha **kusītavatthūni.** Idhāvuso, bhikkhunā kammaṃ kātabbaṃ hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘kammaṃ kho me kātabbaṃ bhavissati, kammaṃ kho pana me karontassa kāyo kilamissati, handāhaṃ nipajjāmī’ti! So nipajjati na vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Idaṃ paṭhamaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā kammaṃ kataṃ hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho kammaṃ akāsiṃ, kammaṃ kho pana me karontassa kāyo kilanto, handāhaṃ nipajjāmī’ti! So nipajjati na vīriyaṃ ārabhati…pe… idaṃ dutiyaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā maggo gantabbo hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘maggo kho me gantabbo bhavissati, maggaṃ kho pana me gacchantassa kāyo kilamissati, handāhaṃ nipajjāmī’ti! So nipajjati na vīriyaṃ ārabhati… idaṃ tatiyaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā maggo gato hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho maggaṃ agamāsiṃ, maggaṃ kho pana me gacchantassa kāyo kilanto, handāhaṃ nipajjāmī’ti! So nipajjati na vīriyaṃ ārabhati… idaṃ catutthaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto na labhati lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto nālatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo kilanto akammañño, handāhaṃ nipajjāmī’ti! So nipajjati na vīriyaṃ ārabhati… idaṃ pañcamaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto labhati lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto alatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo garuko akammañño, māsācitaṃ maññe, handāhaṃ nipajjāmī’ti! So nipajjati na vīriyaṃ ārabhati… idaṃ chaṭṭhaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno uppanno hoti appamattako ābādho. Tassa evaṃ hoti – ‘uppanno kho me ayaṃ appamattako ābādho; atthi kappo nipajjituṃ, handāhaṃ nipajjāmī’ti! So nipajjati na vīriyaṃ ārabhati… idaṃ sattamaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gilānā vuṭṭhito [gilānavuṭṭhito (saddanīti) a. ni. 6.16 nakulapitusuttaṭīkā passitabbā] hoti aciravuṭṭhito gelaññā. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gilānā vuṭṭhito aciravuṭṭhito gelaññā, tassa me kāyo dubbalo akammañño, handāhaṃ nipajjāmī’ti! So nipajjati na vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Idaṃ aṭṭhamaṃ kusītavatthu.

335. ‘‘Aṭṭha **ārambhavatthūni.** Idhāvuso, bhikkhunā kammaṃ kātabbaṃ hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘kammaṃ kho me kātabbaṃ bhavissati, kammaṃ kho pana me karontena na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya, asacchikatassa sacchikiriyāyā'ti! So vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā, anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Idaṃ paṭhamaṃ ārambhavatthu.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā kammaṃ kataṃ hoti. Tassa evaṃ hoti – 'ahaṃ kho kammaṃ akāsiṃ, kammaṃ kho panāhaṃ karonto nāsakkhiṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… so vīriyaṃ ārabhati… idaṃ dutiyaṃ ārambhavatthu.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā maggo gantabbo hoti. Tassa evaṃ hoti – 'maggo kho me gantabbo bhavissati, maggaṃ kho pana me gacchantena na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ. Handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… so vīriyaṃ ārabhati… idaṃ tatiyaṃ ārambhavatthu.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā maggo gato hoti. Tassa evaṃ hoti – 'ahaṃ kho maggaṃ agamāsiṃ, maggaṃ kho panāhaṃ gacchanto nāsakkhiṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… so vīriyaṃ ārabhati… idaṃ catutthaṃ ārambhavatthu.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto na labhati lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa evaṃ hoti – 'ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto nālatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo lahuko kammañño, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… so vīriyaṃ ārabhati… idaṃ pañcamaṃ ārambhavatthu.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto labhati lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa evaṃ hoti – 'ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto alatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo balavā kammañño, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… so vīriyaṃ ārabhati… idaṃ chaṭṭhaṃ ārambhavatthu.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno uppanno hoti appamattako ābādho. Tassa evaṃ hoti – 'uppanno kho me ayaṃ appamattako ābādho, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me ābādho pavaḍḍheyya, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… so vīriyaṃ ārabhati… idaṃ sattamaṃ ārambhavatthu.

''Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gilānā vuṭṭhito hoti aciravuṭṭhito gelaññā. Tassa evaṃ hoti – 'ahaṃ kho gilānā vuṭṭhito aciravuṭṭhito gelaññā, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ me ābādho paccudāvatteyya, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā''ti! So vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Idaṃ aṭṭhamaṃ ārambhavatthu.

336. ''Aṭṭha **dānavatthūni.** Āsajja dānaṃ deti, bhayā dānaṃ deti, 'adāsi me'ti dānaṃ deti, 'dassati me'ti dānaṃ deti, 'sāhu dāna'nti dānaṃ deti, 'ahaṃ pacāmi, ime na pacanti, nārahāmi pacanto apacantānaṃ dānaṃ na dātu'nti dānaṃ deti, 'idaṃ me dānaṃ dadato kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī'ti dānaṃ deti. Cittālaṅkāra-cittaparikkhāratthaṃ dānaṃ deti.

337. ''Aṭṭha **dānūpapattiyo**. Idhāvuso, ekacco dānaṃ deti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathapadīpeyyaṃ. So yaṃ deti taṃ paccāsīsati [paccāsiṃsati (sī. syā. kaṃ. pī.)]. So passati khattiyamahāsālaṃ vā brāhmaṇamahāsālaṃ vā gahapatimahāsālaṃ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṃ samaṅgībhūtaṃ paricārayamānaṃ. Tassa evaṃ hoti – 'aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā sahabyataṃ upapajjeyya'nti! So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti, tassa taṃ cittaṃ hīne vimuttaṃ uttari abhāvitaṃ tatrūpapattiyā saṃvattati. Tañca kho sīlavato vadāmi no dussīlassa. Ijjhatāvuso, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, idhekacco dānaṃ deti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ…pe… seyyāvasathapadīpeyyaṃ. So yaṃ deti taṃ paccāsīsati. Tassa sutaṃ hoti – ‘cātumahārājikā [cātummahārājikā (sī. syā. pī.)] devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā’’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’’nti! So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti, tassa taṃ cittaṃ hīne vimuttaṃ uttari abhāvitaṃ tatrūpapattiyā saṃvattati. Tañca kho sīlavato vadāmi no dussīlassa. Ijjhatāvuso, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, idhekacco dānaṃ deti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ…pe… seyyāvasathapadīpeyyaṃ. So yaṃ deti taṃ paccāsīsati. Tassa sutaṃ hoti – ‘tāvatiṃsā devā…pe… yāmā devā…pe… tusitā devā …pe… nimmānaratī devā…pe… paranimmitavasavattī devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’’nti! So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti, tassa taṃ cittaṃ hīne vimuttaṃ uttari abhāvitaṃ tatrūpapattiyā saṃvattati. Tañca kho sīlavato vadāmi no dussīlassa. Ijjhatāvuso, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, idhekacco dānaṃ deti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathapadīpeyyaṃ. So yaṃ deti taṃ paccāsīsati. Tassa sutaṃ hoti – ‘brahmakāyikā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmakāyikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti! So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti, tassa taṃ cittaṃ hīne vimuttaṃ uttari abhāvitaṃ tatrūpapattiyā saṃvattati. Tañca kho sīlavato vadāmi no dussīlassa; vītarāgassa no sarāgassa. Ijjhatāvuso, sīlavato cetopaṇidhi vītarāgattā.

‘‘Aṭṭha **parisā –** khattiyaparisā, brāhmaṇaparisā, gahapatiparisā, samaṇaparisā, cātumahārājikaparisā, tāvatiṃsaparisā, māraparisā, brahmaparisā.

‘‘Aṭṭha **lokadhammā –** lābho ca, alābho ca, yaso ca, ayaso ca, nindā ca, pasaṃsā ca, sukhañca, dukkhañca.

338. ‘‘Aṭṭha **abhibhāyatanāni.** Ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ paṭhamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti – evaṃsaññī hoti. Idaṃ dutiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ tatiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ catutthaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni. Seyyathāpi nāma umāpupphaṃ nīlaṃ nīlavaṇṇaṃ nīlanidassanaṃ nīlanibhāsaṃ, seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ nīlaṃ nīlavaṇṇaṃ nīlanidassanaṃ nīlanibhāsaṃ. Evameva [evamevaṃ (ka.)] ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ pañcamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni. Seyyathāpi nāma kaṇikārapupphaṃ [kaṇṇikārapupphaṃ (syā. kaṃ.)] pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ, seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ. Evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni, 'tāni abhibhuyya jānāmi passāmī'ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ chaṭṭhaṃ abhibhāyatanaṃ.

''Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitakāni lohitakavaṇṇāni lohitakanidassanāni lohitakanibhāsāni. Seyyathāpi nāma bandhujīvakapupphaṃ lohitakaṃ lohitakavaṇṇaṃ lohitakanidassanaṃ lohitakanibhāsaṃ, seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ lohitakaṃ lohitakavaṇṇaṃ lohitakanidassanaṃ lohitakanibhāsaṃ. Evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitakāni lohitakavaṇṇāni lohitakanidassanāni lohitakanibhāsāni, 'tāni abhibhuyya jānāmi passāmī'ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ sattamaṃ abhibhāyatanaṃ.

''Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni. Seyyathāpi nāma osadhitārakā odātā odātavaṇṇā odātanidassanā odātanibhāsā, seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ odātaṃ odātavaṇṇaṃ odātanidassanaṃ odātanibhāsaṃ. Evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni, 'tāni abhibhuyya jānāmi passāmī'ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ aṭṭhamaṃ abhibhāyatanaṃ.

339. ''Aṭṭha **vimokkhā.** Rūpī rūpāni passati. Ayaṃ paṭhamo vimokkho.

''Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati. Ayaṃ dutiyo vimokkho.

''Subhanteva adhimutto hoti. Ayaṃ tatiyo vimokkho.

''Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ catuttho vimokkho.

''Sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma 'anantaṃ viññāṇa'nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ pañcamo vimokkho.

''Sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma 'natthi kiñcī'ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ chaṭṭho vimokkho.

''Sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ sattamo vimokkho.

''Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayita nirodhaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ aṭṭhamo vimokkho.

''Ime kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena aṭṭha dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Navakaṃ

340. ''Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena nava dhammā sammadakkhātā; tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame nava?

‘‘Nava **āghātavatthūni.** ‘Anatthaṃ me acarī’ti āghātaṃ bandhati; ‘anatthaṃ me caratī’ti āghātaṃ bandhati; ‘anatthaṃ me carissatī’ti āghātaṃ bandhati; ‘piyassa me manāpassa anatthaṃ acarī’ti āghātaṃ bandhati…pe… anatthaṃ caratīti āghātaṃ bandhati…pe… anatthaṃ carissatīti āghātaṃ bandhati; ‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acarī’ti āghātaṃ bandhati…pe… atthaṃ caratīti āghātaṃ bandhati…pe… atthaṃ carissatīti āghātaṃ bandhati.

‘‘Nava **āghātapaṭivinayā.** ‘Anatthaṃ me acari [acarīti (syā. ka.) evaṃ ‘‘carati carissati’’ padesupi], taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘anatthaṃ me carati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘anatthaṃ me carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘piyassa me manāpassa anatthaṃ acari…pe… anatthaṃ carati…pe… anatthaṃ carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acari…pe… atthaṃ carati…pe… atthaṃ carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti.

341. ‘‘Nava **sattāvāsā.** Santāvuso, sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhinibbattā. Ayaṃ dutiyo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catuttho sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā asaññino appaṭisaṃvedino, seyyathāpi devā asaññasattā [asaññisattā (syā. kaṃ.)]. Ayaṃ pañcamo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭho sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ sattamo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ aṭṭhamo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma [samatikkamma santametaṃ paṇītametanti (syā. kaṃ.)] nevasaññānāsaññāyatanūpagā. Ayaṃ navamo sattāvāso.

342. ‘‘Nava **akkhaṇā asamayā brahmacariyavāsāya.** Idhāvuso, tathāgato ca loke uppanno hoti arahaṃ sammāsambuddho, dhammo ca desiyati opasamiko parinibbāniko sambodhagāmī sugatappavedito. Ayañca puggalo nirayaṃ upapanno hoti. Ayaṃ paṭhamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, tathāgato ca loke uppanno hoti arahaṃ sammāsambuddho, dhammo ca desiyati opasamiko parinibbāniko sambodhagāmī sugatappavedito. Ayañca puggalo tiracchānayoniṃ upapanno hoti. Ayaṃ dutiyo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… pettivisayaṃ upapanno hoti. Ayaṃ tatiyo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… asurakāyaṃ upapanno hoti. Ayaṃ catuttho akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… aññataraṃ dīghāyukaṃ devanikāyaṃ upapanno hoti. Ayaṃ pañcamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… paccantimesu janapadesu paccājāto hoti milakkhesu [milakkhakesu (syā. kaṃ.) milakkhūsu (ka.)] aviññātāresu, yattha natthi gati bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Ayaṃ chaṭṭho akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… majjhimesu janapadesu paccājāto hoti. So ca hoti micchādiṭṭhiko viparītadassano – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ [sukaṭa dukkaṭānaṃ (sī. pī.)] kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Ayaṃ sattamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… majjhimesu janapadesu paccājāto hoti. So ca hoti duppañño jaḷo eḷamūgo, nappaṭibalo subhāsitadubbhāsitānamatthamaññātuṃ. Ayaṃ aṭṭhamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, tathāgato ca loke na [katthaci nakāro na dissati] uppanno hoti arahaṃ sammāsambuddho, dhammo ca na desiyati opasamiko parinibbāniko sambodhagāmī sugatappavedito. Ayañca puggalo majjhimesu janapadesu paccājāto hoti, so ca hoti paññavā ajaḷo aneḷamūgo, paṭibalo subhāsita-dubbhāsitānamatthamaññātuṃ. Ayaṃ navamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

343. ‘‘Nava **anupubbavihārā.** Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā …pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā…pe… ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati.

344. ‘‘Nava **anupubbanirodhā.** Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa kāmasaññā niruddhā hoti. Dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā niruddhā honti. Tatiyaṃ jhānaṃ samāpannassa pīti niruddhā hoti. Catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāssā niruddhā honti. Ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññā niruddhā hoti. Viññāṇañcāyatanaṃ samāpannassa ākāsānañcāyatanasaññā niruddhā hoti. Ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa viññāṇañcāyatanasaññā niruddhā hoti. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa ākiñcaññāyatanasaññā niruddhā hoti. Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca niruddhā honti.

‘‘Ime kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena nava dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Dasakaṃ

345. ‘‘Atthi kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dasa dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ…pe… atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ.

Katame dasa?

‘‘Dasa **nāthakaraṇā dhammā.** Idhāvuso, bhikkhu sīlavā hoti. Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Yaṃpāvuso, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati, ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo. Ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthā sabyañjanā [sātthaṃ sabyañjanaṃ (sī. syā. pī.)] kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti [dhatā (ka. sī. syā. kaṃ.)] dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā, yaṃpāvuso, bhikkhu bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdhā. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu kalyāṇamitto hoti kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko. Yaṃpāvuso, bhikkhu kalyāṇamitto hoti kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu suvaco hoti sovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato khamo padakkhiṇaggāhī anusāsaniṃ. Yaṃpāvuso, bhikkhu suvaco hoti…pe… padakkhiṇaggāhī anusāsaniṃ. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiṃkaraṇīyāni, tattha dakkho hoti analaso tatrupāyāya vīmaṃsāya samannāgato, alaṃ kātuṃ alaṃ saṃvidhātuṃ. Yaṃpāvuso, bhikkhu yāni tāni sabrahmacārīnaṃ…pe… alaṃ saṃvidhātuṃ. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu dhammakāmo hoti piyasamudāhāro, abhidhamme abhivinaye uḷārapāmojjo [uḷārapāmujjo (sī. pī.), oḷārapāmojjo (syā. kaṃ.)]. Yaṃpāvuso, bhikkhu dhammakāmo hoti…pe… uḷārapāmojjo [uḷārapāmujjo (sī. pī.), oḷārapāmojjo (syā. kaṃ.)]. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu santuṭṭho hoti itarītarehi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi. Yaṃpāvuso, bhikkhu santuṭṭho hoti…pe… parikkhārehi. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Yaṃpāvuso, bhikkhu āraddhavīriyo viharati…pe… anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Yaṃpāvuso, bhikkhu satimā hoti…pe… saritā anussaritā. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu paññavā hoti, udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammādukkhakkhayagāminiyā. Yaṃpāvuso, bhikkhu paññavā hoti…pe… sammādukkhakkhayagāminiyā. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

346. Dasa **kasiṇāyatanāni.** Pathavīkasiṇameko sañjānāti, uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇaṃ. Āpokasiṇameko sañjānāti…pe… tejokasiṇameko sañjānāti… vāyokasiṇameko sañjānāti… nīlakasiṇameko sañjānāti… pītakasiṇameko sañjānāti… lohitakasiṇameko sañjānāti… odātakasiṇameko sañjānāti… ākāsakasiṇameko sañjānāti… viññāṇakasiṇameko sañjānāti, uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇaṃ.

347. ‘‘Dasa **akusalakammapathā –** pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro, musāvādo, pisuṇā vācā, pharusā vācā, samphappalāpo, abhijjhā, byāpādo, micchādiṭṭhi.

‘‘Dasa **kusalakammapathā –** pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī, musāvādā veramaṇī, pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī, anabhijjhā, abyāpādo, sammādiṭṭhi.

348. ‘‘Dasa **ariyavāsā.** Idhāvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti, chaḷaṅgasamannāgato, ekārakkho, caturāpasseno, paṇunnapaccekasacco, samavayasaṭṭhesano, anāvilasaṅkappo, passaddhakāyasaṅkhāro, suvimuttacitto, suvimuttapañño.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idhāvuso, bhikkhuno kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddhaṃ pahīnaṃ hoti, uddhaccakukuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti? Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu ekārakkho hoti? Idhāvuso, bhikkhu satārakkhena cetasā samannāgato hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu ekārakkho hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu caturāpasseno hoti? Idhāvuso, bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu caturāpasseno hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu paṇunnapaccekasacco hoti? Idhāvuso, bhikkhuno yāni tāni puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ puthupaccekasaccāni, sabbāni tāni nunnāni honti paṇunnāni cattāni vantāni muttāni pahīnāni paṭinissaṭṭhāni. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu paṇunnapaccekasacco hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu samavayasaṭṭhesano hoti? Idhāvuso, bhikkhuno kāmesanā pahīnā hoti, bhavesanā pahīnā hoti, brahmacariyesanā paṭippassaddhā. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu samavayasaṭṭhesano hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu anāvilasaṅkappo hoti? Idhāvuso, bhikkhuno kāmasaṅkappo pahīno hoti, byāpādasaṅkappo pahīno hoti, vihiṃsāsaṅkappo pahīno hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu anāvilasaṅkappo hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu passaddhakāyasaṅkhāro hoti? Idhāvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu passaddhakāyasaṅkhāro hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu suvimuttacitto hoti? Idhāvuso, bhikkhuno rāgā cittaṃ vimuttaṃ hoti, dosā cittaṃ vimuttaṃ hoti, mohā cittaṃ vimuttaṃ hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu suvimuttacitto hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu suvimuttapañño hoti? Idhāvuso, bhikkhu ‘rāgo me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo’ti pajānāti. ‘Doso me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo'ti pajānāti. 'Moho me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo'ti pajānāti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu suvimuttapañño hoti.

''Dasa **asekkhā dhammā –** asekkhā sammādiṭṭhi, asekkho sammāsaṅkappo, asekkhā sammāvācā, asekkho sammākammanto, asekkho sammāājīvo, asekkho sammāvāyāmo, asekkhā sammāsati, asekkho sammāsamādhi, asekkhaṃ sammāñāṇaṃ, asekkhā sammāvimutti.

''Ime kho, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dasa dhammā sammadakkhātā. Tattha sabbeheva saṅgāyitabbaṃ na vivaditabbaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna''nti.

349. Atha kho bhagavā uṭṭhahitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – 'sādhu sādhu, sāriputta, sādhu kho tvaṃ, sāriputta, bhikkhūnaṃ saṅgītipariyāyaṃ abhāsī'ti. Idamavocāyasmā sāriputto, samanuñño satthā ahosi. Attamanā te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Saṅgītisuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

11. Dasuttarasuttaṃ

350. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ''āvuso bhikkhave''ti! ''Āvuso''ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

''Dasuttaraṃ pavakkhāmi, dhammaṃ nibbānapattiyā;
Dukkhassantakiriyāya, sabbaganthappamocanaṃ''.

Eko dhammo

351. ''Eko, āvuso, dhammo bahukāro, eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pariññeyyo, eko dhammo pahātabbo, eko dhammo hānabhāgiyo, eko dhammo visesabhāgiyo, eko dhammo duppaṭivijjho, eko dhammo uppādetabbo, eko dhammo abhiññeyyo, eko dhammo sacchikātabbo.

(Ka) ''katamo eko dhammo **bahukāro?** Appamādo kusalesu dhammesu. Ayaṃ eko dhammo bahukāro.

(Kha) ''katamo eko dhammo **bhāvetabbo?** Kāyagatāsati sātasahagatā. Ayaṃ eko dhammo bhāvetabbo.

(Ga) ''katamo eko dhammo **pariññeyyo?** Phasso sāsavo upādāniyo. Ayaṃ eko dhammo pariññeyyo.

(Gha) ''katamo eko dhammo **pahātabbo?** Asmimāno. Ayaṃ eko dhammo pahātabbo.

(Ṅa) ''katamo eko dhammo **hānabhāgiyo?** Ayoniso manasikāro. Ayaṃ eko dhammo hānabhāgiyo.

(Ca) ''katamo eko dhammo **visesabhāgiyo?** Yoniso manasikāro. Ayaṃ eko dhammo visesabhāgiyo.

(Cha) ‘‘katamo eko dhammo **duppaṭivijjho?** Ānantariko cetosamādhi. Ayaṃ eko dhammo duppaṭivijjho.

(Ja) ‘‘katamo eko dhammo **uppādetabbo?** Akuppaṃ ñāṇaṃ. Ayaṃ eko dhammo uppādetabbo.

(Jha) ‘‘katamo eko dhammo **abhiññeyyo?** Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Ayaṃ eko dhammo abhiññeyyo.

(Ña) ‘‘katamo eko dhammo **sacchikātabbo?** Akuppā cetovimutti. Ayaṃ eko dhammo sacchikātabbo.

‘‘Iti ime dasa dhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Dve dhammā

352. ‘‘Dve dhammā bahukārā, dve dhammā bhāvetabbā, dve dhammā pariññeyyā, dve dhammā pahātabbā, dve dhammā hānabhāgiyā, dve dhammā visesabhāgiyā, dve dhammā duppaṭivijjhā, dve dhammā uppādetabbā, dve dhammā abhiññeyyā, dve dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ‘‘katame dve dhammā **bahukārā?** Sati ca sampajaññañca. Ime dve dhammā bahukārā.

(Kha) ‘‘katame dve dhammā **bhāvetabbā?** Samatho ca vipassanā ca. Ime dve dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame dve dhammā **pariññeyyā?** Nāmañca rūpañca. Ime dve dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame dve dhammā **pahātabbā?** Avijjā ca bhavataṇhā ca. Ime dve dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame dve dhammā **hānabhāgiyā?** Dovacassatā ca pāpamittatā ca. Ime dve dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame dve dhammā **visesabhāgiyā?** Sovacassatā ca kalyāṇamittatā ca. Ime dve dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame dve dhammā **duppaṭivijjhā?** Yo ca hetu yo ca paccayo sattānaṃ saṃkilesāya, yo ca hetu yo ca paccayo sattānaṃ visuddhiyā. Ime dve dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame dve dhammā **uppādetabbā?** Dve ñāṇāni – khaye ñāṇaṃ, anuppāde ñāṇaṃ. Ime dve dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame dve dhammā **abhiññeyyā?** Dve dhātuyo – saṅkhatā ca dhātu asaṅkhatā ca dhātu. Ime dve dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ‘‘katame dve dhammā **sacchikātabbā?** Vijjā ca vimutti ca. Ime dve dhammā sacchikātabbā.

‘‘Iti ime vīsati dhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Tayo dhammā

353. ‘‘Tayo dhammā bahukārā, tayo dhammā bhāvetabbā…pe… tayo dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ‘‘katame tayo dhammā **bahukārā?** Sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, dhammānudhammappaṭipatti. Ime tayo dhammā bahukārā.

(Kha) ‘‘katame tayo dhammā **bhāvetabbā?** Tayo samādhī – savitakko savicāro samādhi, avitakko vicāramatto samādhi, avitakko avicāro samādhi. Ime tayo dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame tayo dhammā **pariññeyyā?** Tisso vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Ime tayo dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame tayo dhammā **pahātabbā?** Tisso taṇhā – kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā. Ime tayo dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame tayo dhammā **hānabhāgiyā?** Tīṇi akusalamūlāni – lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ. Ime tayo dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame tayo dhammā **visesabhāgiyā?** Tīṇi kusalamūlāni – alobho kusalamūlaṃ, adoso kusalamūlaṃ, amoho kusalamūlaṃ. Ime tayo dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame tayo dhammā **duppaṭivijjhā?** Tisso nissaraṇiyā dhātuyo – kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhammaṃ, rūpānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ arūpaṃ, yaṃ kho pana kiñci bhūtaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ, nirodho tassa nissaraṇaṃ. Ime tayo dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame tayo dhammā **uppādetabbā?** Tīṇi ñāṇāni – atītaṃse ñāṇaṃ, anāgataṃse ñāṇaṃ, paccuppannaṃse ñāṇaṃ. Ime tayo dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame tayo dhammā **abhiññeyyā?** Tisso dhātuyo – kāmadhātu, rūpadhātu, arūpadhātu. Ime tayo dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ‘‘katame tayo dhammā **sacchikātabbā?** Tisso vijjā – pubbenivāsānussatiñāṇaṃ vijjā, sattānaṃ cutūpapāte ñāṇaṃ vijjā, āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ vijjā. Ime tayo dhammā sacchikātabbā.

‘‘Iti ime tiṃsa dhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Cattāro dhammā

354. ‘‘Cattāro dhammā bahukārā, cattāro dhammā bhāvetabbā…pe… cattāro dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ‘‘katame cattāro dhammā **bahukārā?** Cattāri cakkāni – patirūpadesavāso, sappurisūpanissayo [sappurisupassayo (syā. kaṃ.)], attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatā. Ime cattāro dhammā bahukārā.

(Kha) ‘‘katame cattāro dhammā **bhāvetabbā?** Cattāro satipaṭṭhānā – idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu…pe… citte… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ime cattāro dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame cattāro dhammā **pariññeyyā?** Cattāro āhārā – kabaḷīkāro [kavaḷīkāro (syā. kaṃ.)] āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthaṃ. Ime cattāro dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame cattāro dhammā **pahātabbā?** Cattāro oghā – kāmogho, bhavogho, diṭṭhogho, avijjogho. Ime cattāro dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame cattāro dhammā **hānabhāgiyā?** Cattāro yogā – kāmayogo, bhavayogo, diṭṭhiyogo, avijjāyogo. Ime cattāro dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame cattāro dhammā **visesabhāgiyā?** Cattāro visaññogā – kāmayogavisaṃyogo, bhavayogavisaṃyogo, diṭṭhiyogavisaṃyogo, avijjāyogavisaṃyogo. Ime cattāro dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame cattāro dhammā **duppaṭivijjhā?** Cattāro samādhī – hānabhāgiyo samādhi, ṭhitibhāgiyo samādhi, visesabhāgiyo samādhi, nibbedhabhāgiyo samādhi. Ime cattāro dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame cattāro dhammā **uppādetabbā?** Cattāri ñāṇāni – dhamme ñāṇaṃ, anvaye ñāṇaṃ, pariye ñāṇaṃ, sammutiyā ñāṇaṃ. Ime cattāro dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame cattāro dhammā **abhiññeyyā?** Cattāri ariyasaccāni – dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā. kaṃ.)] ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā. kaṃ.)] ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Ime cattāro dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ‘‘katame cattāro dhammā **sacchikātabbā?** Cattāri sāmaññaphalāni – sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmiphalaṃ, arahattaphalaṃ. Ime cattāro dhammā sacchikātabbā.

‘‘Iti ime cattārīsadhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Pañca dhammā

355. ‘‘Pañca dhammā bahukārā…pe… pañca dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ‘‘katame pañca dhammā **bahukārā?** Pañca padhāniyaṅgāni – idhāvuso, bhikkhu saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Appābādho hoti appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya. Asaṭho hoti amāyāvī yathābhūtamattānaṃ āvīkattā satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu. Āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Ime pañca dhammā bahukārā.

(Kha) ‘‘katame pañca dhammā **bhāvetabbā?** Pañcaṅgiko sammāsamādhi – pītipharaṇatā, sukhapharaṇatā, cetopharaṇatā, ālokapharaṇatā, paccavekkhaṇanimittaṃ [paccavekkhaṇānimittaṃ (syā. kaṃ.)]. Ime pañca dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame pañca dhammā **pariññeyyā?** Pañcupādānakkhandhā [seyyathīdaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho viññāṇupādānakkhandho. Ime pañca dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame pañca dhammā **pahātabbā?** Pañca nīvaraṇāni – kāmacchandanīvaraṇaṃ, byāpādanīvaraṇaṃ, thinamiddhanīvaraṇaṃ, uddhaccakukuccanīvaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ. Ime pañca dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame pañca dhammā **hānabhāgiyā?** Pañca cetokhilā – idhāvuso, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati. Yo so, āvuso, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Ayaṃ paṭhamo cetokhilo. Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu dhamme kaṅkhati vicikicchati…pe… saṅghe kaṅkhati vicikicchati…pe… sikkhāya kaṅkhati vicikicchati…pe… sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto, yo so, āvuso, bhikkhu sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Ayaṃ pañcamo cetokhilo. Ime pañca dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame pañca dhammā **visesabhāgiyā?** Pañcindriyāni – saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Ime pañca dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame pañca dhammā **duppaṭivijjhā?** Pañca nissaraṇiyā dhātuyo – idhāvuso, bhikkhuno kāme manasikaroto kāmesu cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Nekkhammaṃ kho panassa manasikaroto nekkhamme cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ kāmehi. Ye ca kāmapaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi. Na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno byāpādaṃ manasikaroto byāpāde cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Abyāpādaṃ kho panassa manasikaroto abyāpāde cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ byāpādena. Ye ca byāpādapaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi. Na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ byāpādassa nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno vihesaṃ manasikaroto vihesāya cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Avihesaṃ kho panassa manasikaroto avihesāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ vihesāya. Ye ca vihesāpaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi. Na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ vihesāya nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno rūpe manasikaroto rūpesu cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Arūpaṃ kho panassa manasikaroto arūpe cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ rūpehi. Ye ca rūpapaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi. Na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ rūpānaṃ nissaraṇaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno sakkāyaṃ manasikaroto sakkāye cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Sakkāyanirodhaṃ kho panassa manasikaroto sakkāyanirodhe cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Tassa taṃ cittaṃ sugataṃ subhāvitaṃ suvuṭṭhitaṃ suvimuttaṃ visaṃyuttaṃ sakkāyena. Ye ca sakkāyapaccayā uppajjanti āsavā vighātā pariḷāhā, mutto so tehi. Na so taṃ vedanaṃ vedeti. Idamakkhātaṃ sakkāyassa nissaraṇaṃ. Ime pañca dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame pañca dhammā **uppādetabbā?** Pañca ñāṇiko sammāsamādhi – ‘ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko’ti paccattaṃyeva ñāṇaṃ uppajjati. ‘Ayaṃ samādhi ariyo nirāmiso’ti paccattaññeva ñāṇaṃ uppajjati. ‘Ayaṃ samādhi akāpurisasevito’ti paccattaṃyeva ñāṇaṃ uppajjati. ‘Ayaṃ samādhi santo paṇīto paṭippassaddhaladdho ekodibhāvādhigato, na sasaṅkhāraniggayhavāritagato’ti [na ca sasaṅkhāraniggayha vāritavatoti (sī. syā. kaṃ. pī.), na sasaṅkhāraniggayhavārivāvato (ka.), na sasaṅkhāraniggayhavāriyādhigato (?)] paccattaṃyeva ñāṇaṃ uppajjati. ‘So kho panāhaṃ imaṃ samādhiṃ satova samāpajjāmi sato vuṭṭhahāmī’ti paccattaṃyeva ñāṇaṃ uppajjati. Ime pañca dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame pañca dhammā **abhiññeyyā?** Pañca vimuttāyatanāni – idhāvuso, bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī. Yathā yathā, āvuso, bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, tathā tathā so [bhikkhu (syā. kaṃ.)] tasmiṃ dhamme atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthappaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ paṭhamaṃ vimuttāyatanaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti yathā yathā, āvuso, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti. Tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthappaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ dutiyaṃ vimuttāyatanaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti. Api ca kho, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti. Yathā yathā, āvuso, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthappaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ tatiyaṃ vimuttāyatanaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti. Api ca kho, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati. Yathā yathā, āvuso, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthappaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ catutthaṃ vimuttāyatanaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno na heva kho satthā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati; api ca khvassa aññataraṃ samādhinimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya. Yathā yathā, āvuso, bhikkhuno aññataraṃ samādhinimittaṃ suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdhaṃ paññāya tathā tathā so tasmiṃ dhamme atthappaṭisaṃvedī ca hoti dhammappaṭisaṃvedī ca. Tassa atthappaṭisaṃvedino dhammappaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Idaṃ pañcamaṃ vimuttāyatanaṃ. Ime pañca dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ‘‘katame pañca dhammā **sacchikātabbā?** Pañca dhammakkhandhā – sīlakkhandho, samādhikkhandho, paññākkhandho, vimuttikkhandho, vimuttiñāṇadassanakkhandho. Ime pañca dhammā sacchikātabbā.

‘‘Iti ime paññāsa dhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Cha dhammā

356. ‘‘Cha dhammā bahukārā…pe… cha dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ‘‘katame cha dhammā **bahukārā?** Cha sāraṇīyā dhammā. Idhāvuso, bhikkhuno mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca, ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno mettaṃ vacīkammaṃ…pe… ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno mettaṃ manokammaṃ…pe… ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu ye te lābhā dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi, tathārūpehi lābhehi appaṭivibhattabhogī hoti sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogī, ayampi dhammo sāraṇīyo…pe… ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu, yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca, ayampi dhammo sāraṇīyo…pe… ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhi sāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca, ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo, saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati. Ime cha dhammā bahukārā.

(Kha) ‘‘katame cha dhammā **bhāvetabbā?** Cha anussatiṭṭhānāni – buddhānussati, dhammānussati, saṅghānussati, sīlānussati, cāgānussati, devatānussati. Ime cha dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame cha dhammā **pariññeyyā?** Cha ajjhattikāni āyatanāni – cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, manāyatanaṃ. Ime cha dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame cha dhammā **pahātabbā?** Cha taṇhākāyā – rūpataṇhā, saddataṇhā, gandhataṇhā, rasataṇhā, phoṭṭhabbataṇhā, dhammataṇhā. Ime cha dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame cha dhammā **hānabhāgiyā?** Cha agāravā – idhāvuso, bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso. Dhamme…pe… saṅghe… sikkhāya… appamāde… paṭisanthāre agāravo viharati appatisso. Ime cha dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame cha dhammā **visesabhāgiyā?** Cha gāravā – idhāvuso, bhikkhu satthari sagāravo viharati sappatisso dhamme…pe… saṅghe… sikkhāya… appamāde… paṭisanthāre sagāravo viharati sappatisso. Ime cha dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame cha dhammā **duppaṭivijjhā?** Cha nissaraṇiyā dhātuyo – idhāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘mettā hi kho me, cetovimutti bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, atha ca pana me byāpādo cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’ti. So ‘mā hevaṃ’ tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi. Na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Aṭṭhānametaṃ āvuso anavakāso yaṃ mettāya cetovimuttiyā bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya. Atha ca panassa byāpādo cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, byāpādassa, yadidaṃ mettācetovimuttī'ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘karuṇā hi kho me cetovimutti bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Atha ca pana me vihesā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī'ti. So – ‘mā hevaṃ' tissa vacanīyo, ‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi…pe… nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, vihesāya, yadidaṃ karuṇācetovimuttī'ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘muditā hi kho me cetovimutti bhāvitā…pe… atha ca pana me arati cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī'ti. So – ‘mā hevaṃ' tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca… pe… nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso aratiyā, yadidaṃ muditācetovimuttī'ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘upekkhā hi kho me cetovimutti bhāvitā…pe… atha ca pana me rāgo cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī'ti. So – ‘mā hevaṃ' tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca… pe… nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, rāgassa yadidaṃ upekkhācetovimuttī'ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘animittā hi kho me cetovimutti bhāvitā…pe… atha ca pana me nimittānusāri viññāṇaṃ hotī'ti. So – ‘mā hevaṃ' tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca…pe… nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, sabbanimittānaṃ yadidaṃ animittā cetovimuttī'ti.

‘‘Idha panāvuso, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘asmīti kho me vigataṃ, ayamahamasmīti na samanupassāmi, atha ca pana me vicikicchākathaṃkathāsallaṃ cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī'ti. So – ‘mā hevaṃ' tissa vacanīyo ‘māyasmā evaṃ avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Aṭṭhānametaṃ, āvuso, anavakāso yaṃ asmīti vigate ayamahamasmīti asamanupassato. Atha ca panassa vicikicchākathaṃkathāsallaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhassati, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, vicikicchākathaṃkathāsallassa, yadidaṃ asmimānasamugghāṭo'ti. Ime cha dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame cha dhammā **uppādetabbā?** Cha satatavihārā. Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Ime cha dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame cha dhammā **abhiññeyyā?** Cha anuttariyāni – dassanānuttariyaṃ, savanānuttariyaṃ, lābhānuttariyaṃ, sikkhānuttariyaṃ, pāricariyānuttariyaṃ, anussatānuttariyaṃ. Ime cha dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ‘‘katame cha dhammā **sacchikātabbā?** Cha abhiññā – idhāvuso, bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti. Āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ. Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse. Pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti seyyathāpi udake. Udakepi abhijjamāne gacchati seyyathāpi pathaviyaṃ. Ākāsepi pallaṅkena kamati seyyathāpi pakkhī sakuṇo. Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjati. Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

‘‘Dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti dibbe ca mānuse ca, ye dūre santike ca.

‘‘Parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti [jānāti (syā. kaṃ.)], sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāti …pe… avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajānāti.

‘‘So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ ekampi jātiṃ…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti …pe…

‘‘Āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ime cha dhammā sacchikātabbā.

‘‘Iti ime saṭṭhi dhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Satta dhammā

357. ‘‘Satta dhammā bahukārā…pe… satta dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ‘‘katame satta dhammā **bahukārā?** Satta ariyadhanāni – saddhādhanaṃ, sīladhanaṃ, hiridhanaṃ, ottappadhanaṃ, sutadhanaṃ, cāgadhanaṃ, paññādhanaṃ. Ime satta dhammā bahukārā.

(Kha) ‘‘katame satta dhammā **bhāvetabbā?** Satta sambojjhaṅgā – satisambojjhaṅgo, dhammavicayasambojjhaṅgo, vīriyasambojjhaṅgo, pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgo, samādhisambojjhaṅgo, upekkhāsambojjhaṅgo. Ime satta dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame satta dhammā **pariññeyyā?** Satta viññāṇaṭṭhitiyo – santāvuso, sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhinibbattā. Ayaṃ dutiyā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyā viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catutthī viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā…pe… ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanūpagā. Ayaṃ pañcamī viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭhī viññāṇaṭṭhiti.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ sattamī viññāṇaṭṭhiti. Ime satta dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame satta dhammā **pahātabbā?** Sattānusayā – kāmarāgānusayo, paṭighānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, mānānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo. Ime satta dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame satta dhammā **hānabhāgiyā?** Satta asaddhammā – idhāvuso, bhikkhu assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, appassuto hoti, kusīto hoti, muṭṭhassati hoti, duppañño hoti. Ime satta dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame satta dhammā **visesabhāgiyā?** Satta saddhammā – idhāvuso, bhikkhu saddho hoti, hirimā [hiriko (syā. kaṃ.)] hoti, ottappī hoti, bahussuto hoti, āraddhavīriyo hoti, upaṭṭhitassati hoti, paññavā hoti. Ime satta dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame satta dhammā **duppaṭivijjhā?** Satta sappurisadhammā – idhāvuso, bhikkhu dhammaññū ca hoti atthaññū ca attaññū ca mattaññū ca kālaññū ca parisaññū ca puggalaññū ca. Ime satta dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame satta dhammā **uppādetabbā?** Satta saññā – aniccasaññā, anattasaññā, asubhasaññā, ādīnavasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā, nirodhasaññā. Ime satta dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame satta dhammā **abhiññeyyā?** Satta niddasavatthūni – idhāvuso, bhikkhu sikkhāsamādāne tibbacchando hoti, āyatiñca sikkhāsamādāne avigatapemo. Dhammanisantiyā tibbacchando hoti, āyatiñca dhammanisantiyā avigatapemo. Icchāvinaye tibbacchando hoti, āyatiñca icchāvinaye avigatapemo. Paṭisallāne tibbacchando hoti, āyatiñca paṭisallāne avigatapemo. Vīriyāramme tibbacchando hoti, āyatiñca vīriyāramme avigatapemo. Satinepakke tibbacchando hoti, āyatiñca satinepakke avigatapemo. Diṭṭhipaṭivedhe tibbacchando hoti, āyatiñca diṭṭhipaṭivedhe avigatapemo. Ime satta dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ‘‘katame satta dhammā **sacchikātabbā?** Satta khīṇāsavabalāni – idhāvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno aniccato sabbe saṅkhārā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti. Yampāvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno aniccato sabbe saṅkhārā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti, idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti – ‘khīṇā me āsavā’ti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno aṅgārakāsūpamā kāmā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti. Yampāvuso…pe… ‘khīṇā me āsavā’ti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekapoṇaṃ vivekapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ nekkhammābhirataṃ byantībhūtaṃ sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi. Yampāvuso…pe… ‘khīṇā me āsavā’ti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā honti subhāvitā. Yampāvuso…pe… ‘khīṇā me āsavā’ti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno pañcindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Yampāvuso…pe… ‘khīṇā me āsavā’ti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno satta bojjhaṅgā bhāvitā honti subhāvitā. Yampāvuso…pe… ‘khīṇā me āsavā’ti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito hoti subhāvito. Yampāvuso, khīṇāsavassa bhikkhuno ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito hoti subhāvito, idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti – ‘khīṇā me āsavā’ti. Ime satta dhammā sacchikātabbā.

‘‘Itime sattati dhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Aṭṭha dhammā

358. ‘‘Aṭṭha dhammā bahukārā…pe… aṭṭha dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ‘‘katame aṭṭha dhammā **bahukārā?** Aṭṭha hetū aṭṭha paccayā ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattanti. Katame aṭṭha? Idhāvuso, bhikkhu satthāraṃ [satthāraṃ vā (syā. ka.)] upanissāya viharati aññataraṃ vā garuṭṭhāniyaṃ sabrahmacāriṃ, yatthassa tibbaṃ hirottappaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti pemañca gāravo ca. Ayaṃ paṭhamo hetu paṭhamo paccayo ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya. Paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati.

‘‘Taṃ kho pana satthāraṃ upanissāya viharati aññataraṃ vā garuṭṭhāniyaṃ sabrahmacāriṃ, yatthassa tibbaṃ hirottappaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti pemañca gāravo ca. Te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati paripañhati – ‘idaṃ, bhante, kathaṃ? Imassa ko attho’ti? Tassa te āyasmanto avivaṭañceva vivaranti, anuttānīkatañca uttānī [anuttānikatañca uttāniṃ (ka.)] karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭṭhāniyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Ayaṃ dutiyo hetu dutiyo paccayo ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya, paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya, vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati.

‘‘Taṃ kho pana dhammaṃ sutvā dvayena vūpakāsena sampādeti – kāyavūpakāsena ca cittavūpakāsena ca. Ayaṃ tatiyo hetu tatiyo paccayo ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya, paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Ayaṃ catuttho hetu catuttho paccayo ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya, paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo. Ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthā sabyañjanā kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā. Ayaṃ pañcamo hetu pañcamo paccayo ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya, paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Ayaṃ chaṭṭho hetu chaṭṭho paccayo ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya, paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato. Cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Ayaṃ sattamo hetu sattamo paccayo ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya, paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu pañcasu upādānakkhandhesu, udayabbayānupassī viharati – ‘iti rūpaṃ iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā iti vedanāya samudayo iti vedanāya atthaṅgamo; iti saññā iti saññāya samudayo iti saññāya atthaṅgamo; iti saṅkhārā iti saṅkhārānaṃ samudayo iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo; iti viññāṇaṃ iti viññāṇassa samudayo iti viññāṇassa atthaṅgamo’ti. Ayaṃ aṭṭhamo hetu aṭṭhamo paccayo ādibrahmacariyikāya paññāya appaṭiladdhāya paṭilābhāya, paṭiladdhāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati. Ime aṭṭha dhammā bahukārā.

(Kha) ‘‘katame aṭṭha dhammā **bhāvetabbā?** Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi. Ime aṭṭha dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame aṭṭha dhammā **pariññeyyā?** Aṭṭha lokadhammā – lābho ca, alābho ca, yaso ca, ayaso ca, nindā ca, pasaṃsā ca, sukhañca, dukkhañca. Ime aṭṭha dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame aṭṭha dhammā **pahātabbā?** Aṭṭha micchattā – micchādiṭṭhi, micchāsaṅkappo, micchāvācā, micchākammanto, micchāājīvo, micchāvāyāmo, micchāsati, micchāsamādhi. Ime aṭṭha dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame aṭṭha dhammā **hānabhāgiyā?** Aṭṭha kusītavatthūni. Idhāvuso, bhikkhunā kammaṃ kātabbaṃ hoti, tassa evaṃ hoti – ‘kammaṃ kho me kātabbaṃ bhavissati, kammaṃ kho pana me karontassa kāyo kilamissati, handāhaṃ nipajjāmī’ti. So nipajjati, na vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Idaṃ paṭhamaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā kammaṃ kataṃ hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho kammaṃ akāsiṃ, kammaṃ kho pana me karontassa kāyo kilanto, handāhaṃ nipajjāmī’ti. So nipajjati, na vīriyaṃ ārabhati…pe… idaṃ dutiyaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā maggo gantabbo hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘maggo kho me gantabbo bhavissati, maggaṃ kho pana me gacchantassa kāyo kilamissati, handāhaṃ nipajjāmī’ti. So nipajjati, na vīriyaṃ ārabhati…pe… idaṃ tatiyaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā maggo gato hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho maggaṃ agamāsiṃ, maggaṃ kho pana me gacchantassa kāyo kilanto, handāhaṃ nipajjāmī’ti. So nipajjati, na vīriyaṃ ārabhati…pe… idaṃ catutthaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto na labhati lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto nālatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo kilanto akammañño, handāhaṃ nipajjāmī’ti…pe… idaṃ pañcamaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto labhati lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto alatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo garuko akammañño, māsācitaṃ maññe, handāhaṃ nipajjāmī’ti. So nipajjati…pe… idaṃ chaṭṭhaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno uppanno hoti appamattako ābādho, tassa evaṃ hoti – ‘uppanno kho me ayaṃ appamattako ābādho atthi kappo nipajjituṃ, handāhaṃ nipajjāmī’ti. So nipajjati…pe… idaṃ sattamaṃ kusītavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gilānāvuṭṭhito hoti aciravuṭṭhito gelaññā. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gilānāvuṭṭhito aciravuṭṭhito gelaññā. Tassa me kāyo dubbalo akammañño, handāhaṃ nipajjāmī’ti. So nipajjati…pe… idaṃ aṭṭhamaṃ kusītavatthu. Ime aṭṭha dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame aṭṭha dhammā **visesabhāgiyā?** Aṭṭha ārambhavatthūni. Idhāvuso, bhikkhunā kammaṃ kātabbaṃ hoti, tassa evaṃ hoti – ‘kammaṃ kho me kātabbaṃ bhavissati, kammaṃ kho pana me karontena na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasikātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’ti. So vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Idaṃ paṭhamaṃ ārambhavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā kammaṃ kataṃ hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho kammaṃ akāsiṃ, kammaṃ kho panāhaṃ karonto nāsakkhiṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasikātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… idaṃ dutiyaṃ ārambhavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā maggo gantabbo hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘maggo kho me gantabbo bhavissati, maggaṃ kho pana me gacchantena na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasikātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… idaṃ tatiyaṃ ārambhavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā maggo gato hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho maggaṃ agamāsiṃ, maggaṃ kho panāhaṃ gacchanto nāsakkhiṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasikātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… idaṃ catutthaṃ ārambhavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto na labhati lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto nālatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo lahuko kammañño, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… idaṃ pañcamaṃ ārambhavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto labhati lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto alatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ. Tassa me kāyo balavā kammañño, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… idaṃ chaṭṭhaṃ ārambhavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno uppanno hoti appamattako ābādho. Tassa evaṃ hoti – ‘uppanno kho me ayaṃ appamattako ābādho ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ me ābādho pavaḍḍheyya, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… idaṃ sattamaṃ ārambhavatthu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu gilānā vuṭṭhito hoti aciravuṭṭhito gelaññā. Tassa evaṃ hoti – ‘ahaṃ kho gilānā vuṭṭhito aciravuṭṭhito gelaññā, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ me ābādho paccudāvatteyya, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’ti. So vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Idaṃ aṭṭhamaṃ ārambhavatthu. Ime aṭṭha dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame aṭṭha dhammā **duppaṭivijjhā?** Aṭṭha akkhaṇā asamayā brahmacariyavāsāya. Idhāvuso, tathāgato ca loke uppanno hoti arahaṃ sammāsambuddho, dhammo ca desiyati opasamiko parinibbāniko sambodhagāmī sugatappavedito. Ayañca puggalo nirayaṃ upapanno hoti. Ayaṃ paṭhamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, tathāgato ca loke uppanno hoti arahaṃ sammāsambuddho, dhammo ca desiyati opasamiko parinibbāniko sambodhagāmī sugatappavedito, ayañca puggalo tiracchānayoniṃ upapanno hoti. Ayaṃ dutiyo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… pettivisayaṃ upapanno hoti. Ayaṃ tatiyo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… aññataraṃ dīghāyukaṃ devanikāyaṃ upapanno hoti. Ayaṃ catuttho akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… paccantimesu janapadesu paccājāto hoti milakkhesu aviññātāresu, yattha natthi gati bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Ayaṃ pañcamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… ayañca puggalo majjhimesu janapadesu paccājāto hoti, so ca hoti micchādiṭṭhiko viparītadassano – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Ayaṃ chaṭṭho akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… ayañca puggalo majjhimesu janapadesu paccājāto hoti, so ca hoti duppañño jaḷo eḷamūgo, nappaṭibalo subhāsitadubbhāsitānamatthamaññātuṃ. Ayaṃ sattamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya.

‘‘Puna caparaṃ…pe… ayañca puggalo majjhimesu janapadesu paccājāto hoti, so ca hoti paññavā ajaḷo aneḷamūgo, paṭibalo subhāsitadubbhāsitānamatthamaññātuṃ. Ayaṃ aṭṭhamo akkhaṇo asamayo brahmacariyavāsāya. Ime aṭṭha dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame aṭṭha dhammā **uppādetabbā?** Aṭṭha mahāpurisavitakkā – appicchassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo mahicchassa. Santuṭṭhassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo asantuṭṭhassa. Pavivittassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo saṅgaṇikārāmassa. Āraddhavīriyassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo kusītassa. Upaṭṭhitasatissāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo muṭṭhassatissa. Samāhitassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo asamāhitassa. Paññavato [paññāvato (sī. pī.)] ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo duppaññassa. Nippapañcassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo papañcārāmassāti [nippapañcārāmassa ayaṃ dhammo nippapañcaratino, nāyaṃ dhammo papañcārāmassa papañcaratinoti (sī. syā. pī.) aṅguttarepi tatheva dissati. aṭṭhakathāṭīkā pana oloketabbā] ime aṭṭha dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame aṭṭha dhammā **abhiññeyyā?** Aṭṭha abhibhāyatanāni – ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti – evaṃsaññī hoti. Idaṃ paṭhamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti – evaṃsaññī hoti. Idaṃ dutiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ tatiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ catutthaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni. Seyyathāpi nāma umāpupphaṃ nīlaṃ nīlavaṇṇaṃ nīlanidassanaṃ nīlanibhāsaṃ. Seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ nīlaṃ nīlavaṇṇaṃ nīlanidassanaṃ nīlanibhāsaṃ, evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ pañcamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni. Seyyathāpi nāma kaṇikārapupphaṃ pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ. Seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ, evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni, ‘tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ chaṭṭhaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitakāni lohitakavaṇṇāni lohitakanidassanāni lohitakanibhāsāni. Seyyathāpi nāma bandhujīvakapupphaṃ lohitakaṃ lohitakavaṇṇaṃ lohitakanidassanaṃ lohitakanibhāsaṃ, seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ lohitakaṃ lohitakavaṇṇaṃ lohitakanidassanaṃ lohitakanibhāsaṃ, evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitakāni lohitakavaṇṇāni lohitakanidassanāni lohitakanibhāsāni, 'tāni abhibhuyya jānāmi passāmī'ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ sattamaṃ abhibhāyatanaṃ.

''Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni. Seyyathāpi nāma osadhitārakā odātā odātavaṇṇā odātanidassanā odātanibhāsā, seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ odātaṃ odātavaṇṇaṃ odātanidassanaṃ odātanibhāsaṃ, evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni, 'tāni abhibhuyya jānāmi passāmī'ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ aṭṭhamaṃ abhibhāyatanaṃ. Ime aṭṭha dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ''katame aṭṭha dhammā **sacchikātabbā?** Aṭṭha vimokkhā – rūpī rūpāni passati. Ayaṃ paṭhamo vimokkho.

''Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati. Ayaṃ dutiyo vimokkho.

''Subhanteva adhimutto hoti. Ayaṃ tatiyo vimokkho.

''Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ catuttho vimokkho.

''Sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma 'anantaṃ viññāṇa'nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ pañcamo vimokkho.

''Sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma 'natthi kiñcī'ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ chaṭṭho vimokkho.

''Sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ sattamo vimokkho.

''Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ aṭṭhamo vimokkho. Ime aṭṭha dhammā sacchikātabbā.

''Iti ime asīti dhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Nava dhammā

359. ''Nava dhammā bahukārā…pe… nava dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ''katame nava dhammā **bahukārā?** Nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, yonisomanasikaroto pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati, samāhite citte yathābhūtaṃ jānāti passati, yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati. Ime nava dhammā bahukārā.

(Kha) ''katame nava dhammā **bhāvetabbā?** Nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni – sīlavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, cittavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, diṭṭhivisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, kaṅkhāvitaraṇavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, maggāmaggañāṇadassana – visuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, paṭipadāñāṇadassanavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, ñāṇadassanavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, paññāvisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, vimuttivisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ. Ime nava dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame nava dhammā **pariññeyyā?** Nava sattāvāsā – santāvuso, sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhinibbattā. Ayaṃ dutiyo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catuttho sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā asaññino appaṭisaṃvedino, seyyathāpi devā asaññasattā. Ayaṃ pañcamo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭho sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ sattamo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ aṭṭhamo sattāvāso.

‘‘Santāvuso, sattā sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanūpagā. Ayaṃ navamo sattāvāso. Ime nava dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame nava dhammā **pahātabbā?** Nava taṇhāmūlakā dhammā – taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇaṃ [ārakkhādhikaraṇaṃ paṭicca (syā. pī. ka.)] daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti. Ime nava dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame nava dhammā **hānabhāgiyā?** Nava āghātavatthūni – ‘anatthaṃ me acarī’ti āghātaṃ bandhati, ‘anatthaṃ me caratī’ti āghātaṃ bandhati, ‘anatthaṃ me carissatī’ti āghātaṃ bandhati; ‘piyassa me manāpassa anatthaṃ acarī’ti āghātaṃ bandhati…pe… ‘anatthaṃ caratī’ti āghātaṃ bandhati…pe… ‘anatthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati; ‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acarī’ti āghātaṃ bandhati…pe… ‘atthaṃ caratī’ti āghātaṃ bandhati…pe… ‘atthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati. Ime nava dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame nava dhammā **visesabhāgiyā?** Nava āghātapaṭivinayā – ‘anatthaṃ me acari, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘anatthaṃ me carati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘anatthaṃ me carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘piyassa me manāpassa anatthaṃ acari…pe… anatthaṃ carati…pe… anatthaṃ carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti; ‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acari…pe… atthaṃ carati…pe… atthaṃ carissati, taṃ kutettha labbhā’ti āghātaṃ paṭivineti. Ime nava dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame nava dhammā **duppaṭivijjhā?** Nava nānattā – dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ, vedanānānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, chandanānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ, pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati lābhanānattaṃ. Ime nava dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame nava dhammā **uppādetabbā?** Nava saññā – asubhasaññā, maraṇasaññā, āhārepaṭikūlasaññā, sabbalokeanabhiratisaññā [anabhiratasaññā (syā. ka.)], aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā. Ime nava dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame nava dhammā **abhiññeyyā?** Nava anupubbavihārā – idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā …pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā…pe… ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati. Ime nava dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ‘‘katame nava dhammā **sacchikātabbā?** Nava anupubbanirodhā – paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa kāmasaññā niruddhā hoti, dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā niruddhā honti, tatiyaṃ jhānaṃ samāpannassa pīti niruddhā hoti, catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāssā niruddhā honti, ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññā niruddhā hoti, viññāṇañcāyatanaṃ samāpannassa ākāsānañcāyatanasaññā niruddhā hoti, ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa viññāṇañcāyatanasaññā niruddhā hoti, nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa ākiñcaññāyatanasaññā niruddhā hoti, saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca niruddhā honti. Ime nava dhammā sacchikātabbā.

‘‘Iti ime navuti dhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā.

Dasa dhammā

360. ‘‘Dasa dhammā bahukārā…pe… dasa dhammā sacchikātabbā.

(Ka) ‘‘katame dasa dhammā **bahukārā?** Dasa nāthakaraṇādhammā – idhāvuso, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu, yaṃpāvuso, bhikkhu sīlavā hoti…pe… sikkhati sikkhāpadesu. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu bahussuto …pe… diṭṭhiyā suppaṭividdhā, yaṃpāvuso, bhikkhu bahussuto…pe… ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu kalyāṇamitto hoti kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko. Yaṃpāvuso, bhikkhu…pe… kalyāṇasampavaṅko. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu suvaco hoti sovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato, khamo padakkhiṇaggāhī anusāsaniṃ. Yaṃpāvuso, bhikkhu…pe… anusāsaniṃ. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiṃkaraṇīyāni tattha dakkho hoti analaso tatrupāyāya vīmaṃsāya samannāgato, alaṃ kātuṃ, alaṃ saṃvidhātuṃ. Yaṃpāvuso, bhikkhu…pe… alaṃ saṃvidhātuṃ. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu dhammakāmo hoti piyasamudāhāro abhidhamme abhivinaye uḷārapāmojjo. Yaṃpāvuso, bhikkhu…pe… uḷārapāmojjo. Ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu santuṭṭho hoti itarītarehi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi. Yaṃpāvuso, bhikkhu …pe… ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu āraddhavīriyo viharati…pe… kusalesu dhammesu. Yaṃpāvuso, bhikkhu…pe… ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu satimā hoti, paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Yaṃpāvuso, bhikkhu…pe… ayampi dhammo nāthakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato, ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Yaṃpāvuso, bhikkhu…pe… ayampi dhammo nāthakaraṇo. Ime dasa dhammā bahukārā.

(Kha) ‘‘katame dasa dhammā **bhāvetabbā?** Dasa kasiṇāyatanāni – pathavīkasiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇaṃ. Āpokasiṇameko sañjānāti…pe… tejokasiṇameko sañjānāti… vāyokasiṇameko sañjānāti… nīlakasiṇameko sañjānāti… pītakasiṇameko sañjānāti… lohitakasiṇameko sañjānāti… odātakasiṇameko sañjānāti… ākāsakasiṇameko sañjānāti… viññāṇakasiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇaṃ. Ime dasa dhammā bhāvetabbā.

(Ga) ‘‘katame dasa dhammā **pariññeyyā?** Dasāyatanāni – cakkhāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ. Ime dasa dhammā pariññeyyā.

(Gha) ‘‘katame dasa dhammā **pahātabbā?** Dasa micchattā – micchādiṭṭhi, micchāsaṅkappo, micchāvācā, micchākammanto, micchāājīvo, micchāvāyāmo, micchāsati, micchāsamādhi, micchāñāṇaṃ, micchāvimutti. Ime dasa dhammā pahātabbā.

(Ṅa) ‘‘katame dasa dhammā **hānabhāgiyā?** Dasa akusalakammapathā – pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro, musāvādo, pisuṇā vācā, pharusā vācā, samphappalāpo, abhijjhā, byāpādo, micchādiṭṭhi. Ime dasa dhammā hānabhāgiyā.

(Ca) ‘‘katame dasa dhammā **visesabhāgiyā?** Dasa kusalakammapathā – pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī, musāvādā veramaṇī, pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī, anabhijjhā, abyāpādo, sammādiṭṭhi. Ime dasa dhammā visesabhāgiyā.

(Cha) ‘‘katame dasa dhammā **duppaṭivijjhā?** Dasa ariyavāsā – idhāvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti, chaḷaṅgasamannāgato, ekārakkho, caturāpasseno, paṇunnapaccekasacco, samavayasaṭṭhesano, anāvilasaṅkappo, passaddhakāyasaṅkhāro, suvimuttacitto, suvimuttapañño.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu **pañcaṅgavippahīno** hoti? Idhāvuso, bhikkhuno kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddhaṃ pahīnaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti? Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu ekārakkho hoti? Idhāvuso, bhikkhu satārakkhena cetasā samannāgato hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu ekārakkho hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu caturāpasseno hoti? Idhāvuso, bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu caturāpasseno hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu paṇunnapaccekasacco hoti? Idhāvuso, bhikkhuno yāni tāni puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ puthupaccekasaccāni, sabbāni tāni nunnāni honti paṇunnāni cattāni vantāni muttāni pahīnāni paṭinissaṭṭhāni. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu paṇunnapaccekasacco hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu samavayasaṭṭhesano hoti? Idhāvuso, bhikkhuno kāmesanā pahīnā hoti, bhavesanā pahīnā hoti, brahmacariyesanā paṭippassaddhā. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu samavayasaṭṭhesano hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu **anāvilasaṅkappā** hoti? Idhāvuso, bhikkhuno kāmasaṅkappo pahīno hoti, byāpādasaṅkappo pahīno hoti, vihiṃsāsaṅkappo pahīno hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu anāvilasaṅkappo hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu passaddhakāyasaṅkhāro hoti? Idhāvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu passaddhakāyasaṅkhāro hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu suvimuttacitto hoti? Idhāvuso, bhikkhuno rāgā cittaṃ vimuttaṃ hoti, dosā cittaṃ vimuttaṃ hoti, mohā cittaṃ vimuttaṃ hoti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu suvimuttacitto hoti.

‘‘Kathañcāvuso, bhikkhu suvimuttapañño hoti? Idhāvuso, bhikkhu ‘rāgo me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo’ti pajānāti. ‘Doso me pahīno…pe… āyatiṃ anuppādadhammo’ti pajānāti. ‘Moho me pahīno …pe… āyatiṃ anuppādadhammo’ti pajānāti. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu suvimuttapañño hoti. Ime dasa dhammā duppaṭivijjhā.

(Ja) ‘‘katame dasa dhammā **uppādetabbā?** Dasa saññā – asubhasaññā, maraṇasaññā, āhārepaṭikūlasaññā, sabbalokeanabhiratisaññā, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññā, nirodhasaññā. Ime dasa dhammā uppādetabbā.

(Jha) ‘‘katame dasa dhammā **abhiññeyyā?** Dasa nijjaravatthūni – sammādiṭṭhissa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hoti. Ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti. Sammāsaṅkappassa micchāsaṅkappo…pe… sammāvācassa micchāvācā… sammākammantassa micchākammanto… sammāājīvassa micchāājīvo… sammāvāyāmassa micchāvāyāmo… sammāsatissa micchāsati… sammāsamādhissa micchāsamādhi… sammāñāṇassa micchāñāṇaṃ nijjiṇṇaṃ hoti. Sammāvimuttissa micchāvimutti nijjiṇṇā hoti. Ye ca micchāvimuttipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti. Ime dasa dhammā abhiññeyyā.

(Ña) ‘‘katame dasa dhammā **sacchikātabbā?** Dasa asekkhā dhammā – asekkhā sammādiṭṭhi, asekkho sammāsaṅkappo, asekkhā sammāvācā, asekkho sammākammanto, asekkho sammāājīvo, asekkho sammāvāyāmo, asekkhā sammāsati, asekkho sammāsamādhi, asekkhaṃ sammāñāṇaṃ, asekkhā sammāvimutti. Ime dasa dhammā sacchikātabbā.

‘‘Iti ime satadhammā bhūtā tacchā tathā avitathā anaññathā sammā tathāgatena abhisambuddhā’’ti. Idamavocāyasmā sāriputto. Attamanā te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Dasuttarasuttaṃ niṭṭhitaṃ ekādasamaṃ.

Pāthikavaggo [pāṭikavaggo (sī. syā. pī.)] niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Pāthiko ca [pāṭikañca (syā. kaṃ.)] udumbaraṃ [pāṭikodumbarīceva (sī. pī.)], cakkavatti aggaññakaṃ;
Sampasādanapāsādaṃ [sampasādañca pāsādaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], mahāpurisalakkhaṇaṃ.

Siṅgālāṭānāṭiyakaṃ, saṅgīti ca dasuttaraṃ;
Ekādasahi suttehi, pāthikavaggoti vuccati.

Pāthikavaggapāḷi niṭṭhitā.

Tīhi vaggehi paṭimaṇḍito sakalo

Dīghanikāyo samatto.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsa-aṭṭhakathā

1. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. **Evaṃ me suta**nti devadahasuttaṃ. Tattha **devadahaṃ nāmā**ti devā vuccanti rājāno, tattha ca sakyarājūnaṃ maṅgalapokkharaṇī ahosi pāsādikā ārakkhasampannā, sā devānaṃ dahattā ‘‘devadaha’’nti paññāyittha. Tadupādāya sopi nigamo devadahantveva saṅkhaṃ gato. Bhagavā taṃ nigamaṃ nissāya lumbinivane viharati. **Sabbaṃ taṃ pubbekatahetū**ti pubbe katakammapaccayā. Iminā kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampaṭicchantīti dasseti. **Evaṃ vādino, bhikkhave, nigaṇṭhā**ti iminā pubbe aniyametvā vuttaṃ niyametvā dasseti.

Ahuvamheva mayanti idaṃ bhagavā tesaṃ ajānanabhāvaṃ jānantova kevalaṃ kalisāsanaṃ āropetukāmo pucchati. Ye hi ‘‘mayaṃ ahuvamhā’’tipi na jānanti, te kathaṃ kammassa katabhāvaṃ vā akatabhāvaṃ vā jānissanti. Uttaripucchāyapi eseva nayo.

2. **Evaṃ sante**ti cūḷadukkhakkhandhe (ma. ni. 1.179-180) mahānigaṇṭhassa vacane sacce santeti attho, idha pana ettakassa ṭhānassa tumhākaṃ ajānanabhāve santeti attho. **Na kalla**nti na yuttaṃ.

3. **Gāḷhūpalepanenā**ti bahalūpalepanena, punappunaṃ visarañjitena, na pana khaliyā littena viya. **Esaniyā**ti esanisalākāya antamaso nantakavaṭṭiyāpi. **Eseyyā**ti gambhīraṃ vā uttānaṃ vāti vīmaṃseyya. **Agadaṅgāra**nti jhāmaharītakassa vā āmalakassa vā cuṇṇaṃ. **Odaheyyā**ti pakkhipeyya. **Arogo**tiādi māgaṇḍiyasutte (ma. ni. 2.213) vuttameva.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ, sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākaṭakālo viya imesaṃ ‘‘mayaṃ pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpakammaṃ akaramhā vā no vā, evarūpaṃ vā pāpaṃ karamhā’’ti jānanakālo siyā. Vaṇamukhassa parikantanādīsu catūsu kālesu vedanāya pākaṭakālo viya ‘‘ettakaṃ vā no dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettake vā nijjiṇṇe sabbameva dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissati, suddhante patiṭṭhitā nāma bhavissāmā’’ti jānanakālo siyā. Aparabhāge phāsubhāvajānanakālo viya diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya jānanakālo siyā. Evamettha ekāya upamāya tayo atthā, catūhi upamāhi eko attho paridīpito.

4. Ime pana tato ekampi na jānanti, virajjhitvā gate salle aviddhova ‘‘viddhosi mayā’’ti paccatthikassa vacanappamāṇeneva ‘‘viddhosmī’’ti saññaṃ uppādetvā dukkhappattapuriso viya kevalaṃ mahānigaṇṭhassa vacanappamāṇena sabbametaṃ saddahantā evaṃ sallopamāya bhagavatā niggahitā paccāharituṃ asakkontā yathā nāma dubbalo sunakho migaṃ uṭṭhāpetvā sāmikassa abhimukhaṃ karitvā attanā osakkati, evaṃ mahānigaṇṭhassa matthake vādaṃ pakkhipantā **nigaṇṭho, āvuso**tiādīmāhaṃsu.

5. Atha ne bhagavā sācariyake niggaṇhanto **pañca kho ime**tiādimāha. **Tatrāyasmantāna**nti tesu pañcasu dhammesu āyasmantānaṃ. **Kā atītaṃse satthari saddhā**ti atītaṃsavādimhi satthari kā saddhā. Yā atītavādaṃ saddahantānaṃ tumhākaṃ mahānigaṇṭhassa saddhā, sā katamā? Kiṃ bhūtatthā

abhūtatthā, bhūtavipākā abhūtavipākāti pucchati. Sesapadesupi eseva nayo. **Sahadhammika**nti sahetukaṃ sakāraṇaṃ. **Vādapaṭihāra**nti paccāgamanakavādaṃ. Ettāvatā tesaṃ ‘‘apanetha saddhaṃ, sabbadubbalā esā’’ti saddhāchedakavādaṃ nāma dasseti.

6. **Avijjā aññāṇā**ti avijjāya aññāṇena. **Sammohā**ti sammohena. **Vipaccethā**ti viparītato saddahatha, vipallāsaggāhaṃ vā gaṇhathāti attho.

7. **Diṭṭhadhammavedanīya**nti imasmiṃyeva attabhāve vipākadāyakaṃ. **Upakkamenā**ti payogena. **Padhānenā**ti vīriyena. **Samparāyavedanīya**nti dutiye vā tatiye vā attabhāve vipākadāyakaṃ. **Sukhavedanīya**nti iṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ kusalakammaṃ. Viparītaṃ **dukkhavedanīyaṃ. Paripakkavedanīya**nti paripakke nipphanne attabhāve vedanīyaṃ, diṭṭhadhammavedanīyassevetaṃ adhivacanaṃ. **Aparipakkavedanīya**nti aparipakke attabhāve vedanīyaṃ, samparāyavedanīyassevetaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ santepi ayamettha viseso – yaṃ paṭhamavaye kataṃ paṭhamavaye vā majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākaṃ deti, majjhimavaye kataṃ majjhimavaye vā pacchimavaye vā vipākaṃ deti, pacchimavaye kataṃ tattheva vipākaṃ deti, taṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ nāma. Yaṃ pana sattadivasabbhantare vipākaṃ deti, taṃ paripakkavedanīyaṃ nāma. Taṃ kusalampi hoti akusalampi.

Tatrimāni vatthūni – **puṇṇo** nāma kira duggatamanusso rājagahe sumanaseṭṭhiṃ nissāya vasati. Tamenaṃ ekadivasaṃ nagaramhi nakkhatte saṅghuṭṭhe seṭṭhi āha – ‘‘sace ajja kasissasi, dve ca goṇe naṅgalañca labhissasi. Kiṃ nakkhattaṃ kīḷissasi, kasissasī’’ti. Kiṃ me nakkhattena, kasissāmīti? Tena hi ye goṇe icchasi, te gahetvā kasāhīti. So kasituṃ gato. Taṃ divasaṃ sāriputtatthero nirodhā vuṭṭhāya ‘‘kassa saṅgahaṃ karomī’’ti? Āvajjanto puṇṇaṃ disvā pattacīvaraṃ ādāya tassa kasanaṭṭhānaṃ gato. Puṇṇo kasiṃ ṭhapetvā therassa dantakaṭṭhaṃ datvā mukhodakaṃ adāsi. Thero sarīraṃ paṭijaggitvā kammantassa avidūre nisīdi bhattābhihāraṃ olokento. Athassa bhariyaṃ bhattaṃ āharantiṃ disvā antarāmaggeyeva attānaṃ dassesi.

Sā sāmikassa āhaṭabhattaṃ therassa patte pakkhipitvā puna gantvā aññaṃ bhattaṃ sampādetvā divā agamāsi. Puṇṇo ekavāraṃ kasitvā nisīdi. Sāpi bhattaṃ gahetvā āgacchantī āha – ‘‘sāmi pātova te bhattaṃ āhariyittha, antarāmagge pana sāriputtattheraṃ disvā taṃ tassa datvā aññaṃ pacitvā āharantiyā me ussūro jāto, mā kujjhi sāmī’’ti. Bhaddakaṃ te bhadde kataṃ, mayā therassa pātova dantakaṭṭhañca mukhodakañca dinnaṃ, amhākaṃyevānena piṇḍapātopi paribhutto, ajja therena katasamaṇadhammassa mayaṃ bhāgino jātāti cittaṃ pasādesi. Ekavāraṃ kasitaṭṭhānaṃ suvaṇṇameva ahosi. So bhuñjitvā kasitaṭṭhānaṃ olokento vijjotamānaṃ disvā uṭṭhāya yaṭṭhiyā paharitvā rattasuvaṇṇabhāvaṃ jānitvā ‘‘rañño akathetvā paribhuñjituṃ na sakkā’’ti gantvā rañño ārocesi. Rājā taṃ sabbaṃ sakaṭehi āharāpetvā rājaṅgaṇe rāsiṃ kāretvā ‘‘kassimasmiṃ nagare ettakaṃ suvaṇṇaṃ atthī’’ti pucchi. Kassaci natthīti ca vutte seṭṭhiṭṭhānamassa adāsi. So **puṇṇaseṭṭhi** nāma jāto.

Aparampi vatthu – tasmiṃyeva rājagahe **kāḷaveḷiyo** nāma duggato atthi. Tassa bhariyā paṇṇambilayāguṃ paci. Mahākassapatthero nirodhā vuṭṭhāya ‘‘kassa saṅgahaṃ karomī’’ti āvajjanto taṃ disvā gantvā gehadvāre aṭṭhāsi. Sā pattaṃ gahetvā sabbaṃ tattha pakkhipitvā therassa adāsi, thero vihāraṃ gantvā satthu upanāmesi. Satthā attano yāpanamattaṃ gaṇhi, sesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ pahosi. Kāḷavaḷiyopi taṃ ṭhānaṃ patto cūḷakaṃ labhi. Mahākassapo satthāraṃ kāḷavaḷiyassa vipākaṃ pucchi. Satthā ‘‘ito sattame divase seṭṭhicchattaṃ labhissatī’’ti āha. Kāḷavaḷiyo taṃ kathaṃ sutvā gantvā bhariyāya ārocesi.

Tadā ca rājā nagaraṃ anusañcaranto bahinagare jīvasūle nisinnaṃ purisaṃ addasa. Puriso rājānaṃ disvā uccāsaddaṃ akāsi ‘‘tumhākaṃ me bhuñjanabhattaṃ pahiṇatha devā’’ti. Rājā ‘‘pesessāmī’’ti vatvā sāyamāsabhatte upanīte saritvā ‘‘imaṃ harituṃ samatthaṃ jānāthā’’ti āha, nagare sahassabhaṇḍikaṃ cāresuṃ. Tatiyavāre kāḷavaḷiyassa bhariyā aggahesi. Atha naṃ rañño dassesuṃ, sā purisavesaṃ gahetvā pañcāvudhasannaddhā bhattapātiṃ gahetvā nagarā nikkhami. Bahinagare tāle adhivattho **dīghatālo** nāma yakkho taṃ rukkhamūlena gacchantiṃ disvā ‘‘tiṭṭha tiṭṭha bhakkhosi me’’ti āha. Nāhaṃ tava bhakkho, rājadūto ahanti. Kattha gacchasīti. Jīvasūle nisinnassa purisassa santikanti. Mamapi ekaṃ sāsanaṃ harituṃ sakkhissasīti. Āma sakkhissāmīti. ‘‘Dīghatālassa bhariyā sumanadevarājadhītā kāḷī puttaṃ vijātā’’ti āroceyyāsi. Imasmiṃ tālamūle satta nidhikumbhiyo atthi, tā tvaṃ gaṇheyyāsīti. Sā ‘‘dīghatālassa bhariyā sumanadevarājadhītā kāḷī puttaṃ vijātā’’ti ugghosentī agamāsi.

Sumanadevo yakkhasamāgame nisinno sutvā ‘‘eko manusso amhākaṃ piyapavattiṃ āharati, pakkosatha na’’nti sāsanaṃ sutvā pasanno ‘‘imassa rukkhassa parimaṇḍalacchāyāya pharaṇaṭṭhāne nidhikumbhiyo tuyhaṃ dammī’’ti āha. Jīvasūle nisinnapuriso bhattaṃ bhuñjitvā mukhapuñchanakāle itthiphassoti ñatvā cūḷāya ḍaṃsi, sā asinā attano cūḷaṃ chinditvā rañño santikaṃyeva gatā. Rājā bhattabhojitabhāvo kathaṃ jānitabboti? Cūḷasaññāyāti vatvā rañño ācikkhitvā taṃ dhanaṃ āharāpesi. Rājā aññassa ettakaṃ dhanaṃ nāma atthīti. Natthi devāti. Rājā tassā patiṃ tasmiṃ nagare dhanaseṭṭhiṃ akāsi. **Mallikāyapi** deviyā vatthu kathetabbaṃ. Imāni tāva **kusalakamme vatthūni**.

Nandamāṇavako pana uppalavaṇṇāya theriyā vippaṭipajji, tassa mañcato uṭṭhāya nikkhamitvā gacchantassa mahāpathavī bhijjitvā okāsamadāsi, tattheva mahānarakaṃ paviṭṭho. **Nando**pi goghātako paṇṇāsa vassāni goghātakakammaṃ katvā ekadivasaṃ bhojanakāle maṃsaṃ alabhanto ekassa jīvamānakagoṇassa jivhaṃ chinditvā aṅgāresu pacāpetvā khādituṃ āraddho. Athassa jivhā mūle chijjitvā bhattapātiyaṃyeva patitā, so viravanto kālaṃ katvā niraye nibbatti. **Nandopi yakkho** aññena yakkhena saddhiṃ ākāsena gacchanto sāriputtattheraṃ navoropitehi kesehi rattibhāge abbhokāse nisinnaṃ disvā sīse paharitukāmo itarassa yakkhassa ārocetvā tena vāriyamānopi pahāraṃ datvā ḍayhāmi ḍayhāmīti viravanto tasmiṃyeva ṭhāne bhūmiṃ pavisitvā mahāniraye nibbattoti imāni **akusalakamme vatthūni**.

Yaṃ pana antamaso maraṇasantikepi kataṃ kammaṃ bhavantare vipākaṃ deti, taṃ sabbaṃ **samparāyavedanīyaṃ** nāma. Tattha yo aparihīnassa jhānassa vipāko nibbattissati, so idha nibbattitavipākoti vutto. Tassa mūlabhūtaṃ kammaṃ neva diṭṭhadhammavedanīyaṃ na samparāyavedanīyanti, na vicāritaṃ, kiñcāpi na vicāritaṃ, samparāyavedanīyameva panetanti veditabbaṃ. Yo paṭhamamaggādīnaṃ bhavantare phalasamāpattivipāko, so idha nibbattitaguṇotveva vutto. Kiñcāpi evaṃ vutto, maggakammaṃ pana **paripakkavedanīya**nti veditabbaṃ. Maggacetanāyeva hi sabbalahuṃ phaladāyikā anantaraphalattāti.

8. **Bahuvedanīya**nti saññābhavūpagaṃ. **Appavedanīya**nti asaññābhavūpagaṃ. **Savedanīya**nti savipākaṃ kammaṃ. **Avedanīya**nti avipākaṃ kammaṃ. **Evaṃ sante**ti imesaṃ diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ kammānaṃ upakkamena samparāyavedanīyādi bhāvakāraṇassa alābhe sati. **Aphalo**ti nipphalo niratthakoti. Ettāvatā aniyyānikasāsane payogassa aphalataṃ dassetvā padhānacchedakavādo nāma dassitoti veditabbo. **Sahadhammikā vādānuvādā**ti parehi vuttakāraṇena sakāraṇā hutvā nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā ca. **Gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchantī**ti viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ āgacchanti. ‘‘Vādānuppattā gārayhaṭṭhānā’’tipi pāṭho. Tassattho – parehi vuttena kāraṇena sakāraṇā nigaṇṭhānaṃ vādaṃ anuppattā taṃ vādaṃ sosentā milāpentā dukkaṭakammakārinotiādayo dasa gārayhaṭṭhānā āgacchanti.

9. **Saṅgatibhāvahetū**ti niyatibhāvakāraṇā. **Pāpasaṅgatikā**ti pāpaniyatino. **Abhijātihetū**ti chaḷabhijātihetu.

10. Evaṃ nigaṇṭhānaṃ upakkamassa aphalataṃ dassetvā idāni niyyānikasāsane upakkamassa vīriyassa ca saphalataṃ dassetuṃ **kathañca, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **anaddhabhūta**nti anadhibhūtaṃ. Dukkhena anadhibhūto nāma manussattabhāvo vuccati, na taṃ addhabhāveti nābhibhavatīti attho. Tampi nānappakārāya dukkarakārikāya payojento dukkhena addhabhāveti nāma. Ye pana sāsane pabbajitvā āraññakā vā honti rukkhamūlikādayo vā, te dukkhena na addhabhāventi nāma. Niyyānikasāsanasmiñhi vīriyaṃ sammāvāyāmo nāma hoti.

Thero panāha – yo issarakule nibbatto sattavassiko hutvā alaṅkatappaṭiyatto pituaṅke nisinno ghare bhattakiccaṃ katvā nisinnena bhikkhusaṅghena anumodanāya kariyamānāya tisso sampattiyo dassetvā saccesu pakāsitesu arahattaṃ pāpuṇāti, mātāpitūhi vā ‘‘pabbajissasi tātā’’ti vutto ‘‘āma pabbajissāmī’’ti vatvā nhāpetvā alaṅkaritvā vihāraṃ nīto tacapañcakaṃ uggaṇhitvā nisinno kesesu ohāriyamānesu khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇāti, navapabbajito vā pana manosilātelamakkhitena sīsena punadivase mātāpitūhi pesitaṃ kājabhattaṃ bhuñjitvā vihāre nisinnova arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ na dukkhena attānaṃ addhabhāveti nāma. Ayaṃ pana ukkaṭṭhasakkāro. Yo dāsikucchiyaṃ nibbatto antamaso rajatamuddikampi piḷandhitvā gorakapiyaṅgumattenāpi sarīraṃ vilimpetvā ‘‘pabbājetha na’’nti nīto khuragge vā punadivase vā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi na anaddhabhūtaṃ attānaṃ dukkhena addhabhāveti nāma.

Dhammikaṃ sukhaṃ nāma saṅghato vā gaṇato vā uppannaṃ catupaccayasukhaṃ. **Anadhimucchito**ti taṇhāmucchanāya amucchito. Dhammikañhi sukhaṃ na pariccajāmīti na tattha gedho kātabbo. Saṅghato hi uppannaṃ salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā ‘‘idamatthaṃ eta’’nti paricchinditvā saṅghamajjhe bhikkhūnaṃ antare paribhuñjanto pattantare padumaṃ viya sīlasamādhivipassanāmaggaphalehi vaḍḍhati. **Imassā**ti paccuppannānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ mūlabhūtassa. **Dukkhanidānassā**ti taṇhāya. Sā hi pañcakkhandhadukkhassa nidānaṃ. **Saṅkhāraṃ padahato**ti sampayogavīriyaṃ karontassa. **Virāgo hotī**ti maggena virāgo hoti. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘saṅkhārapadhānena me imassa dukkhanidānassa virāgo hotī’’ti **evaṃ pajānātī**ti iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā. Dutiyavārena tassa sampayogavīriyassa majjhattatākāro kathito. **So yassa hi khvāssā**ti ettha ayaṃ saṅkhepattho – so puggalo yassa dukkhanidānassa saṅkhārapadhānena virāgo hoti, saṅkhāraṃ tattha padahati, maggapadhānena padahati. Yassa pana dukkhanidānassa ajjhupekkhato upekkhaṃ bhāventassa virāgo hoti, upekkhaṃ tattha bhāveti, maggabhāvanāya bhāveti. **Tassā**ti tassa puggalassa.

11. **Paṭibaddhacitto**ti chandarāgena baddhacitto. **Tibbacchando**ti bahalacchando. **Tibbāpekkho**ti bahalapatthano. **Santiṭṭhanti**nti ekato tiṭṭhantiṃ. **Sañjagghanti**nti mahāhasitaṃ hasamānaṃ. **Saṃhasanti**nti sitaṃ kurumānaṃ.

Evameva kho, bhikkhaveti ettha idaṃ opammavibhāvanaṃ – eko hi puriso ekissā itthiyā sāratto ghāsacchādanamālālaṅkārādīni datvā ghare vāseti. Sā taṃ aticaritvā aññaṃ sevati. So ‘‘nūna ahaṃ assā anurūpaṃ sakkāraṃ na karomī’’ti sakkāraṃ vaḍḍhesi. Sā bhiyyosomattāya aticaratiyeva. So – ‘‘ayaṃ sakkariyamānāpi aticarateva, ghare me vasamānā anatthampi kareyya, nīharāmi na’’nti parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā ‘‘mā puna gehaṃ pāvisī’’ti vissajjesi. Sā kenaci upāyena tena saddhiṃ santhavaṃ kātuṃ asakkontī naṭanaccakādīhi saddhiṃ vicarati. Tassa purisassa taṃ disvā neva uppajjati domanassaṃ, somanassaṃ pana uppajjati.

Tattha purisassa itthiyā sārattakālo viya imassa bhikkhuno attabhāve ālayo. Ghāsacchādanādīni datvā ghare vasāpanakālo viya attabhāvassa paṭijagganakālo. Tassā aticaraṇakālo viya jaggiyamānasseva attabhāvassa pittapakopādīnaṃ vasena sābādhatā. ‘‘Attano anurūpaṃ sakkāraṃ alabhantī aticaratī’’ti sallakkhetvā sakkāravaḍḍhanaṃ viya ‘‘bhesajjaṃ alabhanto evaṃ hotī’’ti sallakkhetvā bhesajjakaraṇakālo. Sakkāre vaḍḍhitepi puna aticaraṇaṃ viya pittādīsu ekassa bhesajje kariyamāne sesānaṃ pakopavasena puna sābādhatā. Parisamajjhe alaṃvacanīyaṃ katvā gehā nikkaḍḍhanaṃ viya ‘‘idāni te nāhaṃ dāso na kammakaro, anamatagge saṃsāre taṃyeva upaṭṭhahanto vicariṃ, ko me tayā attho, chijja vā bhijja vā’’ti tasmiṃ anapekkhataṃ āpajjitvā vīriyaṃ thiraṃ katvā maggena kilesasamugghātanaṃ. Naṭanaccakādīhi naccamānaṃ vicarantiṃ disvā yathā tassa purisassa domanassaṃ na uppajjati, somanassameva uppajjati, evameva imassa bhikkhuno arahattaṃ pattassa pittapakopādīnaṃ vasena ābādhikaṃ attabhāvaṃ disvā domanassaṃ na uppajjati, ‘‘muccissāmi vata khandhaparihāradukkhato’’ti somanassameva uppajjatīti. Ayaṃ pana upamā ‘‘paṭibaddhacittassa domanassaṃ uppajjati, appaṭibaddhacittassa natthetanti ñatvā itthiyā chandarāgaṃ pajahati, evamayaṃ bhikkhu saṅkhāraṃ vā padahantassa upekkhaṃ vā bhāventassa dukkhanidānaṃ pahīyati, no aññathāti ñatvā tadubhayaṃ sampādento dukkhanidānaṃ pajahatī''ti etamatthaṃ vibhāvetuṃ āgatāti veditabbā.

12. **Yathā sukhaṃ kho me viharato**ti yena sukhena viharituṃ icchāmi tena, me viharato. **Padahato**ti pesentassa. Ettha ca yassa sukhā paṭipadā asappāyā, sukhumacīvarāni dhārentassa pāsādike senāsane vasantassa cittaṃ vikkhipati, dukkhā paṭipadā sappāyā, chinnabhinnāni thūlacīvarāni dhārentassa susānarukkhamūlādīsu vasantassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ, usukāro viya hi jātijarāmaraṇabhīto yogī daṭṭhabbo, vaṅkakuṭilajimhatejanaṃ viya vaṅkakuṭilajimhacittaṃ, dve alātā viya kāyikacetasikavīriyaṃ, tejanaṃ ujuṃ karontassa kañjikatelaṃ viya saddhā, namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo, ussukārassa vaṅkakuṭilajimhatejanaṃ kañjikatelena sinehetvā alātesu tāpetvā namanadaṇḍakena ujukaraṇaṃ viya imassa bhikkhuno vaṅkakuṭilajimhacittaṃ saddhāya sinehetvā kāyikacetasikavīriyena tāpetvā lokuttaramaggena ujukaraṇaṃ, usukārasseva evaṃ ujukatena tejanena sapattaṃ vijjhitvā sampattianubhavanaṃ viya imassa yogino tathā ujukatena cittena kilesagaṇaṃ vijjhitvā pāsādike senāsane nirodhavaratalagatassa phalasamāpattisukhānubhavanaṃ daṭṭhabbaṃ. Idha tathāgato sukhāpaṭipadākhippābhiññabhikkhuno, dukkhāpaṭipadādandhābhiññabhikkhuno ca paṭipattiyo kathitā, itaresaṃ dvinnaṃ na kathitā, tā kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Imāsu vā dvīsu kathitāsu itarāpi kathitāva honti, āgamanīyapaṭipadā pana na kathitā, taṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Sahāgamanīyāpi vā paṭipadā kathitāva, adassitaṃ pana ekaṃ buddhuppādaṃ dassetvā ekassa kulaputtassa nikkhamanadesanaṃ arahattena vinivaṭṭessāmīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. **Evaṃ me suta**nti pañcattayasuttaṃ. Tattha **eke**ti ekacce. **Samaṇabrāhmaṇā**ti paribbajupagatabhāvena samaṇā jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṃ sammatā. Aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **aparantakappikā**. Aparantakappo vā etesaṃ atthītipi aparantakappikā. Ettha ca **anto**ti ''sakkāyo kho, āvuso, eko anto''tiādīsu (a. ni. 6.61) viya idha koṭṭhāso adhippeto. **Kappo**ti taṇhādiṭṭhiyo. Vuttampi cetaṃ ''kappoti uddānato dve kappā taṇhākappo ca diṭṭhikappo cā''ti. Tasmā taṇhādiṭṭhivasena anāgataṃ khandhakoṭṭhāsaṃ kappetvā ṭhitāti aparantakappikāti evamettha attho daṭṭhabbo. Tesaṃ evaṃ aparantaṃ kappetvā ṭhitānaṃ punappunaṃ uppajjanavasena aparantameva anugatā diṭṭhīti **aparantānudiṭṭhino**. Te evaṃdiṭṭhino taṃ aparantaṃ ārabbha āgamma paṭicca aññampi janaṃ diṭṭhigatikaṃ karontā anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti. **Anekavihitānī**ti anekavidhāni. **Adhivuttipadānī**ti adhivacanapadāni. Atha vā bhūtamatthaṃ adhibhavitvā yathāsabhāvato aggahetvā vattanato **adhivuttiyo**ti diṭṭhiyo vuccanti, adhivuttīnaṃ padāni **adhivuttipadāni,** diṭṭhidīpakāni vacanānīti attho.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogo**ti nicco. **Ittheke**ti itthaṃ eke, evameketi attho. Iminā soḷasa saññīvādā kathitā, **asaññī**ti iminā aṭṭha asaññīvādā, **nevasaññīnāsaññī**ti iminā aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, **sato vā pana sattassā**ti iminā satta ucchedavādā. Tattha **sato**ti vijjamānassa. **Uccheda**nti upacchedaṃ. **Vināsa**nti adassanaṃ. **Vibhava**nti bhavavigamaṃ. Sabbānetāni aññamaññavevacanāneva. **Diṭṭhadhammanibbānaṃ vā**ti iminā pañca diṭṭhadhammanibbānavādā kathitā. Tattha **diṭṭhadhammo**ti paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhaattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. **Santaṃ vā**ti saññītiādivasena tīhākārehi santaṃ. **Tīṇi hontī**ti saññī attātiādīni santaattavasena ekaṃ, itarāni dveti evaṃ tīṇi.

22. **Rūpiṃ vā**ti karajarūpena vā kasiṇarūpena vā rūpiṃ. Tattha lābhī kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhāti, takkī ubhopi rūpāni gaṇhātiyeva. **Arūpi**nti arūpasamāpattinimittaṃ vā, ṭhapetvā saññākkhandhaṃ sesaarūpadhamme vā attāti paññapentā lābhinopi takkikāpi evaṃ paññapenti. Tatiyadiṭṭhi pana missakagāhavasena pavattā, catutthā takkagāheneva. Dutiyacatukke paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā, dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārena, tatiyadiṭṭhi suppamattena vā sarāvamattena vā kasiṇaparikammavasena, catutthadiṭṭhi vipulakasiṇavasena kathitāti veditabbā.

Etaṃ vā panekesaṃ upātivattatanti saññītipadena saṅkhepato vuttaṃ saññāsattakaṃ atikkantānanti attho. Apare aṭṭhakanti vadanti. Tadubhayaṃ parato āvibhavissati. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – keci hi etā satta vā aṭṭha vā saññā samatikkamituṃ sakkonti, keci pana na sakkonti. Tattha ye sakkonti, teva gahitā. Tesaṃ pana ekesaṃ upātivattataṃ atikkamituṃ sakkontānaṃ yathāpi nāma gaṅgaṃ uttiṇṇesu manussesu eko dīghavāpiṃ gantvā tiṭṭheyya, eko tato paraṃ mahāgāmaṃ; evameva eke viññāṇañcāyatanaṃ appamāṇaṃ āneñjanti vatvā tiṭṭhanti, eke ākiñcaññāyatanaṃ. Tattha viññāṇañcāyatanaṃ tāva dassetuṃ **viññāṇakasiṇameke**ti vuttaṃ. Parato ‘‘ākiñcaññāyatanameke’’ti vakkhati. **Tayida**nti taṃ idaṃ diṭṭhigatañca diṭṭhipaccayañca diṭṭhārammaṇañca. **Tathāgato abhijānātī**ti. Iminā paccayena idaṃ nāma dassanaṃ gahitanti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti.

Idāni tadeva vitthārento **ye kho te bhonto**tiādimāha. **Yā vā pana etāsaṃ saññāna**nti yā vā pana etāsaṃ ‘‘yadi rūpasaññāna’’nti evaṃ vuttasaññānaṃ. **Parisuddhā**ti nirupakkilesā. **Paramā**ti uttamā. **Aggā**ti seṭṭhā. **Anuttariyā akkhāyatī**ti asadisā kathīyati. **Yadi rūpasaññāna**nti iminā catasso rūpāvacarasaññā kathitā. **Yadi arūpasaññāna**nti iminā ākāsānañcāyatanaviññāṇañcāyatanasaññā. Itarehi pana dvīhi padehi samāpannakavāro ca asamāpannakavāro ca kathitoti evametā koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā honti. Samāpannakavāro hi purimāhi chahisaṅgahitoyeva. **Tayidaṃ saṅkhata**nti taṃ idaṃ sabbampi saññāgataṃ saddhiṃ diṭṭhigatena saṅkhataṃ paccayehi samāgantvā kataṃ. **Oḷārika**nti saṅkhatattāva oḷārikaṃ. **Atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho**ti etesaṃ pana saṅkhatanti vuttānaṃ saṅkhārānaṃ nirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ nāma atthi. **Atthetanti iti viditvā**ti taṃ kho pana nibbānaṃ ‘‘atthi eta’’nti evaṃ jānitvā. **Tassa nissaraṇadassāvī**ti tassa saṅkhatassa nissaraṇadassī nibbānadassī. **Tathāgato tadupātivatto**ti taṃ saṅkhataṃ atikkanto samatikkantoti attho.

23. **Tatrā**ti tesu aṭṭhasu asaññīvādesu. **Rūpiṃ vā**tiādīni saññīvāde vuttanayeneva veditabbāni. Ayañca yasmā asaññīvādo, tasmā idha dutiyacatukkaṃ na vuttaṃ. **Paṭikkosantī**ti paṭibāhanti paṭisedhenti. **Saññā rogo**tiādīsu ābādhaṭṭhena **rogo,** sadosaṭṭhena **gaṇḍo,** anupaviṭṭhaṭṭhena **sallaṃ. Āgatiṃ vā gatiṃ vā**tiādīsu paṭisandhivasena **āgatiṃ,** cutivasena **gatiṃ,** cavanavasena **cutiṃ,** upapajjanavasena **upapattiṃ,** punappunaṃ uppajjitvā aparāparaṃ vaḍḍhanavasena **vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ**. Kāmañca catuvokārabhave rūpaṃ vināpi viññāṇassa pavatti atthi, sese pana tayo khandhe vinā natthi. Ayaṃ pana pañho pañcavokārabhavavasena kathito. Pañcavokāre hi ettake khandhe vinā viññāṇassa pavatti nāma natthi. Vitaṇḍavādī panettha ‘‘aññatra rūpātiādivacanato arūpabhavepi rūpaṃ, asaññābhave ca viññāṇaṃ atthi, tathā nirodhasamāpannassā’’ti vadati. So vattabbo – byañjanacchāyāya ce atthaṃ paṭibāhasi, āgatiṃ vātiādivacanato taṃ viññāṇaṃ pakkhidvipadacatuppadā viya uppatitvāpi gacchati, padasāpi gacchati, govisāṇavalliādīni viya ca vaḍḍhatīti āpajjati. Ye ca bhagavatā anekasatesu suttesu tayo bhavā vuttā, te arūpabhavassa abhāvā dveva āpajjanti. Tasmā mā evaṃ avaca, yathā vuttamatthaṃ dhārehīti.

24. **Tatrā**ti aṭṭhasu nevasaññīnāsaññīvādesu bhummaṃ. Idhāpi **rūpiṃ vā**tiādīni vuttanayeneva veditabbāni. **Asaññā sammoho**ti nissaññabhāvo nāmesa sammohaṭṭhānaṃ. Yo hi kiñci na jānāti, taṃ asaññī esoti vadanti. **Diṭṭhasutamutaviññātabbasaṅkhāramattenā**ti diṭṭhaviññātabbamattena sutaviññātabbamattena mutaviññātabbamattena. Ettha ca vijānātīti viññātabbaṃ, diṭṭhasutamutaviññātabbamattena pañcadvārikasaññāpavattimattenāti ayañhi ettha attho. **Saṅkhāramattenā**ti oḷārikasaṅkhārapavattimattenāti attho. **Etassa āyatanassā**ti etassa nevasaññānāsaññāyatanassa. **Upasampada**nti paṭilābhaṃ. **Byasanaṃ heta**nti vināso hesa, vuṭṭhānaṃ hetanti attho. Pañcadvārikasaññāpavattañhi oḷārikasaṅkhārapavattaṃ vā appavattaṃ katvā taṃ samāpajjitabbaṃ. Tassa pana pavattena tato vuṭṭhānaṃ hotīti dasseti. **Saṅkhārasamāpattipattabbamakkhāyatī**ti oḷārikasaṅkhārapavattiyā pattabbanti na akkhāyati. **Saṅkhārāvasesasamāpattipattabba**nti saṅkhārānaṃyeva avasesā bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā saṅkhārā, tesaṃ pavattiyā etaṃ pattabbanti attho. Evarūpesu hi saṅkhāresu pavattesu etaṃ pattabbaṃ nāma hoti. **Tayida**nti taṃ idaṃ etaṃ sukhumampi samānaṃ saṅkhataṃ saṅkhatattā ca oḷārikaṃ.

25. **Tatrā**ti sattasu ucchedavādesu bhummaṃ. **Uddhaṃ sara**nti uddhaṃ vuccati anāgatasaṃsāravādo, anāgataṃ saṃsāravādaṃ sarantīti attho. **Āsattiṃyeva abhivadanti** lagganakaṃyeva vadanti. ‘‘Āsatta’’ntipi pāṭho, taṇhaṃyeva vadantīti attho. **Iti pecca bhavissāmā**ti evaṃ pecca bhavissāma. Khattiyā bhavissāma, brāhmaṇā bhavissāmāti evamettha nayo netabbo. **Vāṇijūpamā maññe**ti vāṇijūpamā viya vāṇijapaṭibhāgā vāṇijasadisā mayhaṃ upaṭṭhahanti. **Sakkāyabhayā**ti sakkāyassa bhayā. Te hi yatheva ‘‘cattāro kho, mahārāja, abhayassa bhāyanti. Katame cattāro? Gaṇḍuppādo kho, mahārāja, bhayā pathaviṃ na khādati ‘mā pathavī khiyī’ti, konto kho, mahārāja, ekapādena tiṭṭhati ‘mā pathavī osīdī’ti, kikī kho, mahārāja, uttānā seti ‘mā ambhā undriyī’ti, brāhmaṇadhammiko kho, mahārāja, brahmacariyaṃ na carati ‘mā loko ucchijjī’ti ime cattāro abhayassa bhāyanti, evaṃ sakkāyassa bhāyanti’’. **Sakkāyaparijegucchā**ti tameva tebhūmakasaṅkhātaṃ sakkāyaṃ parijigucchamānā. **Sā gaddulabaddho**ti daṇḍake rajjuṃ pavesetvā baddhasunakho. **Evamevime**ti ettha daḷhatthambho viya khīlo viya ca tebhūmakadhammasaṅkhāto sakkāyo daṭṭhabbo, sā viya diṭṭhigatiko, daṇḍako viya diṭṭhi, rajju viya taṇhā, gaddulena bandhitvā thambhe vā khīle vā upanibaddhasunakhassa attano dhammatāya chinditvā gantuṃ asamatthassa anuparidhāvanaṃ viya diṭṭhigatikassa diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā bandhitvā sakkāye upanibaddhassa anuparidhāvanaṃ veditabbaṃ.

26. **Imāneva pañcāyatanānī**ti imāneva pañca kāraṇāni. Iti mātikaṃ ṭhapentenapi pañceva ṭhapitāni, nigamentenapi pañceva nigamitāni, bhājentena pana cattāri bhājitāni. Diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhiṃ paviṭṭhanti. Ekattanānattavasena dvīsu padesu paviṭṭhanti veditabbaṃ.

27. Evañca catucattālīsa aparantakappike dassetvā idāni aṭṭhārasa pubbantakappike dassetuṃ **santi, bhikkhave**tiādimāha. Tattha atītakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **pubbantakappikā**. Pubbantakappo vā etesaṃ atthīti pubbantakappikā. Evaṃ sesampi pubbe vuttappakāraṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sassato attā ca loko cā**ti rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā sassato amaro nicco dhuvoti abhivadanti. Yathāha ‘‘rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapentī’’ti vitthāro. Asassatādīsupi eseva nayo. Ettha ca paṭhamavādena cattāro sassatavādā vuttā, dutiyavādena satta ucchedavādā.

Nanu cete heṭṭhā āgatā, idha kasmā puna gahitāti. Heṭṭhā tattha tattha mato tattha tattheva ucchijjatīti dassanatthaṃ āgatā. Idha pana pubbenivāsalābhī diṭṭhigatiko atītaṃ passati, na anāgataṃ, tassa evaṃ hoti ‘‘pubbantato āgato attā idheva ucchijjati, ito paraṃ na gacchatī’’ti imassatthassa dassanatthaṃ gahitā. Tatiyavādena cattāro ekaccasassatavādā vuttā, catutthavādena cattāro amarāvikkhepikā vuttā. **Antavā**ti sapariyanto paricchinno parivaṭumo. Avaḍḍhitakasiṇassa taṃ kasiṇaṃ attāti ca lokoti ca gahetvā evaṃ hoti. Dutiyavādo vaḍḍhitakasiṇassa vasena vutto, tatiyavādo tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho avaḍḍhitakasiṇassa, catutthavādo takkivasena vutto. Anantaracatukkaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Ekantasukhīti nirantarasukhī. Ayaṃ diṭṭhi lābhījātissaratakkīnaṃ vasena uppajjati. Lābhino hi pubbenivāsañāṇena khattiyādikule ekantasukhameva attano jātiṃ anussarantassa evaṃ diṭṭhi uppajjati. Tathā jātissarassa paccuppannaṃ sukhamanubhavato atītāsu sattasu jātīsu tādisameva attabhāvaṃ anussarantassa. Takkissa pana idha sukhasamaṅgino ‘‘atītepāhaṃ evameva ahosi’’nti takkeneva uppajjati.

Ekantadukkhīti ayaṃ diṭṭhi lābhino nuppajjati. So hi ekanteneva idha jhānasukhena sukhī hoti.

Idha dukkhena phuṭṭhassa pana jātissarassa takkisseva ca sā uppajjati. Tatiyā idha vokiṇṇasukhadukkhānaṃ sabbesampi tesaṃ uppajjati, tathā catutthā diṭṭhi. Lābhino hi idāni catutthajjhānavasena adukkhamasukhassa, pubbe catutthajjhānikameva brahmalokaṃ anussarantassa. Jātissarassāpi paccuppanne majjhattassa, anussarantassāpi majjhattabhūtaṭṭhānameva anussarantassa, takkinopi paccuppanne majjhattassa, atītepi evaṃ bhavissatīti takkeneva gaṇhantassa esā diṭṭhi uppajjati. Ettāvatā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhicca-samuppannikāti aṭṭhārasapi pubbantakappikā kathitā honti.

28. Idāni diṭṭhuddhāraṃ uddharanto **tatra, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **paccattaṃyeva ñāṇa**nti paccakkhañāṇaṃ. **Parisuddha**nti nirupakkilesaṃ. **Pariyodāta**nti pabhassaraṃ. Sabbapadehi vipassanāñāṇaṃyeva kathitaṃ. Saddhādayo hi pañca dhammā bāhirasamayasmimpi honti, vipassanāñāṇaṃ sāsanasmiṃyeva. **Tattha ñāṇabhāgamattameva pariyodapentī**ti mayamidaṃ jānāmāti evaṃ tattha ñāṇakoṭṭhāsaṃ otārentiyeva. **Upādānamakkhāyatī**ti na taṃ ñāṇaṃ, micchādassanaṃ nāmetaṃ, tasmā tadapi tesaṃ bhavantānaṃ diṭṭhupādānaṃ akkhāyatīti attho. Athāpi taṃ jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattameva, tathāpi tassa dassanassa anupātivattanato upādānapaccayato ca upādānameva. **Tadupātivatto**ti taṃ diṭṭhiṃ atikkanto. Ettāvatā cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti brahmajāle āgatā dvāsaṭṭhipi diṭṭhiyo kathitā honti. Brahmajāle pana kathite idaṃ suttaṃ akathitameva hoti. Kasmā? Idha tato atirekāya sakkāyadiṭṭhiyā āgatattā. Imasmiṃ pana kathite brahmajālaṃ kathitameva hoti.

30. Idāni imā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo uppajjamānā sakkāyadiṭṭhipamukheneva uppajjantīti dassetuṃ **idha, bhikkhave, ekacco**tiādimāha. Tattha **paṭinissaggā**ti pariccāgena. **Kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā**ti pañcakāmaguṇataṇhānaṃ nissaṭṭhattā. **Pavivekaṃ pīti**nti sappītikajjhānadvayapītiṃ. **Nirujjhatī**ti jhānanirodhena nirujjhati. Samāpattito pana vuṭṭhitassa niruddhā nāma hoti. Yatheva hi ‘‘adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā uppajjati nirāmisaṃ sukhaṃ, nirāmisasukhassa nirodhā uppajjati adukkhamasukhā vedanā’’ti ettha na ayamattho hoti – catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatīti. Ayaṃ panettha attho – catutthajjhānā vuṭṭhāya tatiyaṃ jhānaṃ samāpajjati, tatiyajjhānā vuṭṭhāya catutthaṃ jhānaṃ samāpajjatīti, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. **Uppajjati domanassa**nti hīnajjhānapariyādānakadomanassaṃ. Samāpattito vuṭṭhitacittassa pana kammanīyabhāvo kathito.

Pavivekā pītīti sā eva jhānadvayapīti. **Yaṃ chāyā jahatī**ti yaṃ ṭhānaṃ chāyā jahati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yasmiṃ ṭhāne chāyā atthi, tasmiṃ ātapo natthi. Yasmiṃ ātapo atthi, tasmiṃ chāyā natthīti.

31. **Nirāmisaṃ sukha**nti tatiyajjhānasukhaṃ.

32. **Adukkhamasukha**nti catutthajjhānavedanaṃ.

33. **Anupādānohamasmī**ti niggahaṇo ahamasmi. **Nibbānasappāya**nti nibbānassa sappāyaṃ upakārabhūtaṃ. Nanu ca maggadassanaṃ nāma sabbattha nikantiyā sukkhāpitāya uppajjati, kathametaṃ nibbānassa upakārapaṭipadā nāma jātanti, sabbattha anupādiyanavasena aggaṇhanavasena upakārapaṭipadā nāma jātaṃ. **Abhivadatī**ti abhimānena upavadati. **Pubbantānudiṭṭhi**nti aṭṭhārasavidhampi pubbantānudiṭṭhiṃ. **Aparantānudiṭṭhi**nti catucattārīsavidhampi aparantānudiṭṭhiṃ. **Upādānamakkhāyatī**ti ahamasmīti gahaṇassa sakkāyadiṭṭhipariyāpannattā diṭṭhupādānaṃ akkhāyati.

Santivarapadanti vūpasantakilesattā santaṃ uttamapadaṃ. **Channaṃ phassāyatanāna**nti bhagavatā ‘‘yattha cakkhu ca nirujjhati rūpasaññā ca nirujjhati so āyatano veditabbo’’ti ettha dvinnaṃ āyatanānaṃ paṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ.

‘‘Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;
Ato sarā nivattanti, ettha vaṭṭaṃ na vattati;
Ettha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhatī’’ti. (saṃ. ni. 1.27) –

Ettha pana saṅkhārapaṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ.

‘‘Kattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;
Kattha dīghañca rassañca, aṇuṃ thūlaṃ subhāsubhaṃ;
Kattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhatī’’ti. (dī. ni. 1.498);

Tatra veyyākaraṇaṃ bhavati –

‘‘Viññāṇaṃ anidassanaṃ, anantaṃ sabbato pabha’’nti –

Ettha saṅkhārapaṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ. Imasmiṃ pana sutte chaāyatanapaṭikkhepena dassitaṃ. Aññattha ca **anupādāvimokkho**ti nibbānameva dassitaṃ, idha pana arahattaphalasamāpatti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Pañcattayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. **Evaṃ me suta**nti kintisuttaṃ. Tattha **pisinārāya**nti evaṃnāmake maṇḍalapadese. **Baliharaṇe**ti tasmiṃ vanasaṇḍe bhūtānaṃ baliṃ āharanti, tasmā so baliharaṇanti vutto. **Cīvarahetū**ti cīvarakāraṇā, cīvaraṃ paccāsīsamānoti attho. **Itibhavābhavahetū**ti evaṃ imaṃ desanāmayaṃ puññakiriyavatthuṃ nissāya tasmiṃ tasmiṃ bhave sukhaṃ vedissāmīti dhammaṃ desetīti kiṃ tumhākaṃ evaṃ hotīti attho.

35. **Cattāro satipaṭṭhānā**tiādayo sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarāva kathitā. **Tatthā**ti tesu sattatiṃsāya dhammesu. **Siyaṃsū**ti bhaveyyuṃ. **Abhidhamme**ti visiṭṭhe dhamme, imesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesūti attho. **Tatra ce**ti idampi bodhipakkhiyadhammesveva bhummaṃ. **Atthato ceva nānaṃ byañjanato cā**ti ettha ‘‘kāyova satipaṭṭhānaṃ vedanāva satipaṭṭhāna’’nti vutte atthato nānaṃ hoti, ‘‘satipaṭṭhānā’’ti vutte pana byañjanato nānaṃ nāma hoti. **Tadamināpī**ti taṃ tumhe imināpi kāraṇena jānāthāti atthañca byañjanañca samānetvā athassa ca aññathā gahitabhāvo byañjanassa ca micchā ropitabhāvo dassetabbo. **Yo dhammo yo vinayo**ti ettha atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇameva dhammo ca vinayo ca.

37. **Atthato hi kho sametī**ti satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā. **Byañjanato nāna**nti kevalaṃ byañjanameva satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropetha. **Appamattakaṃ kho**ti suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti. Parittamattaṃ dhanitaṃ katvā ropitepi hi nibbutiṃ pattuṃ sakkā hoti.

Tatridaṃ vatthu – vijayārāmavihāravāsī kireko khīṇāsavatthero dvinnaṃ bhikkhūnaṃ suttaṃ āharitvā kammaṭṭhānaṃ kathento – ‘‘samuddho samuddhoti, bhikkhave, assutavā puthujjano bhāsatī’’ti dhanitaṃ katvā āha. Eko bhikkhu ‘‘samuddho nāma, bhante’’ti āha. Āvuso, samuddhoti vuttepi samuddoti vuttepi mayaṃ loṇasāgarameva jānāma, tumhe pana no atthagavesakā, byañjanagavesakā, gacchatha mahāvihāre paguṇabyañjanānaṃ bhikkhūnaṃ santike byañjanaṃ sodhāpethāti kammaṭṭhānaṃ akathetvāva uṭṭhāpesi. So aparabhāge mahāvihāre bheriṃ paharāpetvā bhikkhusaṅghassa catūsu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Evaṃ suttantaṃ patvā byañjanaṃ appamattakaṃ nāma hoti.

Vinayaṃ pana patvā no appamattakaṃ. Sāmaṇerapabbajjāpi hi ubhatosuddhito vaṭṭati, upasampadādikammānipi sithilādīnaṃ dhanitādikaraṇamatteneva kuppanti. Idha pana suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

38. Atha catutthavāre vivādo kasmā? Saññāya vivādo. ‘‘Ahaṃ satimeva satipaṭṭhānaṃ vadāmi, ayaṃ ‘kāyo satipaṭṭhāna’nti vadatī’’ti hi nesaṃ saññā hoti. Byañjanepi eseva nayo.

39. **Na codanāya taritabba**nti na codanatthāya vegāyitabbaṃ. Ekacco hi puggalo ‘‘nalāṭe te sāsapamattā piḷakā’’ti vutto ‘‘mayhaṃ nalāṭe sāsapamattaṃ piḷakaṃ passasi, attano nalāṭe tālapakkamattaṃ mahāgaṇḍaṃ na passasī’’ti vadati. Tasmā puggalo upaparikkhitabbo. **Adaḷhadiṭṭhī**ti anādānadiṭṭhī suṃsumāraṃ hadaye pakkhipanto viya daḷhaṃ na gaṇhāti.

Upaghātoti caṇḍabhāvena vaṇaghaṭṭitassa viya dukkhuppatti. **Suppaṭinissaggī**ti ‘‘kiṃ nāma ahaṃ āpanno, kadā āpanno’’ti vā ‘‘tvaṃ āpanno, tava upajjhāyo āpanno’’ti vā ekaṃ dve vāre vatvāpi ‘‘asukaṃ nāma asukadivase nāma, bhante, āpannattha, saṇikaṃ anussarathā’’ti saritvā tāvadeva vissajjeti. **Vihesā**ti bahuṃ atthañca kāraṇañca āharantassa kāyacittakilamatho. **Sakkomī**ti evarūpo hi puggalo okāsaṃ kāretvā ‘‘āpattiṃ āpannattha, bhante’’ti vutto ‘‘kadā kismiṃ vatthusmi’’nti vatvā ‘‘asukadivase asukasmiṃ vatthusmi’’nti vutte ‘‘na sarāmi, āvuso’’ti vadati, tato ‘‘saṇikaṃ, bhante, sarathā’’ti bahuṃ vatvā sārito saritvā vissajjeti. Tenāha ‘‘sakkomī’’ti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Upekkhā nātimaññitabbāti upekkhā na atikkamitabbā, kattabbā janetabbāti attho. Yo hi evarūpaṃ puggalaṃ ṭhitakaṃyeva passāvaṃ karontaṃ disvāpi ‘‘nanu, āvuso, nisīditabba’’nti vadati, so upekkhaṃ atimaññati nāma.

40. **Vacīsaṃhāro**ti vacanasañcāro. Imehi kathitaṃ amūsaṃ antaraṃ paveseyya, tumhe imehi idañcidañca vuttāti amūhi kathitaṃ imesaṃ antaraṃ paveseyyāti attho. **Diṭṭhipaḷāso**tiādīhi cittassa anārādhaniyabhāvo kathito. **Taṃ jānamāno samāno garaheyyā**ti taṃ satthā jānamāno samāno nindeyya amheti. **Etaṃ panāvuso, dhamma**nti etaṃ kalahabhaṇḍanadhammaṃ.

Tañceti taṃ saññattikārakaṃ bhikkhuṃ. **Evaṃ byākareyyā**ti mayā ete suddhante patiṭṭhāpitāti avatvā yena kāraṇena saññatti katā, tadeva dassento evaṃ byākareyya. **Tāhaṃ dhammaṃ sutvā**ti ettha **dhammo**ti sāraṇīyadhammo adhippeto. **Na ceva attāna**ntiādīsu ‘‘brahmalokappamāṇo hesa aggi uṭṭhāsi, ko etamaññatra mayā nibbāpetuṃ samattho’’ti hi vadanto attānaṃ ukkaṃseti nāma. ‘‘Ettakā janā vicaranti, okāso laddhuṃ na sakkā, ekopi ettakamattaṃ nibbāpetuṃ samattho nāma natthī’’ti vadamāno paraṃ vambheti nāma. Tadubhayampesa na karoti. **Dhammo** panettha sammāsambuddhassa byākaraṇaṃ, tesaṃ bhikkhūnaṃ saññattikaraṇaṃ **anudhammo,** tadeva **byākaroti nāma. Na ca koci sahadhammiko**ti añño cassa koci sahetuko parehi vutto vādo vā anuvādo vā garahitabbabhāvaṃ āgacchanto nāma natthi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kintisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. **Evaṃ me suta**nti sāmagāmasuttaṃ. Tattha **sāmagāme**ti sāmākānaṃ ussannattā evaṃladdhanāme gāme. **Adhunā kālaṅkato**ti sampati kālaṃ kato. **Dvedhikajātā**ti dvejjhajātā dvebhāgajātā. Bhaṇḍanādīsu **bhaṇḍanaṃ** pubbabhāgakalaho, taṃ daṇḍādānādivasena paṇṇattivītikkamavasena ca vaddhitaṃ **kalaho,** ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī’’tiādikaṃ viruddhavacanaṃ **vivādo. Vitudantā**ti vitujjantā. **Sahitaṃ me**ti mama vacanaṃ atthasaṃhitaṃ.

Adhiciṇṇaṃ te viparāvattanti yaṃ tava adhiciṇṇaṃ cirakālasevanavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ. **Āropito te vādo**ti tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti bhattapuṭaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādappamokkhatthāya uttari pariyesamāno cara. **Nibbeṭhehi vā**ti atha mayā āropitavādato attānaṃ mocehi. **Sace pahosī**ti sace sakkosi. **Vadhoyevā**ti maraṇameva.

Nāṭaputtiyesūti nāṭaputtassa antevāsikesu. **Nibbinnarūpā**ti ukkaṇṭhitasabhāvā, abhivādanādīni na karonti. **Virattarūpā**ti vigatapemā. **Paṭivānarūpā**ti tesaṃ nipaccakiriyato nivattasabhāvā. **Yathā ta**nti yathā ca durakkhātādisabhāve dhammavinaye nibbinnavirattapaṭivānarūpehi bhavitabbaṃ, tatheva jātāti attho. **Durakkhāte**ti dukkathite. **Duppavedite**ti duviññāpite. **Anupasamasaṃvattanike**ti rāgādīnaṃ upasamaṃ kātuṃ asamattho. **Bhinnathūpe**ti bhinnapatiṭṭhe. Ettha hi nāṭaputtova nesaṃ patiṭṭhena thūpo, so pana bhinno mato. Tena vuttaṃ ‘‘bhinnathūpe’’ti. **Appaṭisaraṇe**ti tasseva abhāvena paṭisaraṇavirahite.

Nanu cāyaṃ nāṭaputto nāḷandavāsiko, so kasmā pāvāyaṃ kālaṃkatoti. So kira upālinā gahapatinā paṭividdhasaccena dasahi gāthāhi bhāsite buddhaguṇe sutvā uṇhaṃ lohitaṃ chaḍḍesi. Atha naṃ aphāsukaṃ gahetvā pāvaṃ agamaṃsu, so tattha kālamakāsi. Kālaṃ kurumāno ca ‘‘mama laddhi aniyyānikā sārarahitā, mayaṃ tāva naṭṭhā, avasesajano mā apāyapūrako ahosi. Sace panāhaṃ ‘mama sāsanaṃ aniyyānika’nti vakkhāmi, na saddahissanti. Yaṃnūnāhaṃ dvepi jane na ekanīhārena uggaṇhāpeyyaṃ, te mamaccayena aññamaññaṃ vivadissanti. Satthā taṃ vivādaṃ paṭicca ekaṃ dhammakathaṃ kathessati, tato te sāsanassa mahantabhāvaṃ jātissantī’’ti.

Atha naṃ eko antevāsiko upasaṅkamitvā āha ‘‘bhante, tumhe dubbalā, mayhaṃ imasmiṃ dhamme sāraṃ ācikkhatha ācariyappamāṇa’’nti. Āvuso, tvaṃ mamaccayena sassatanti gaṇheyyāsīti. Aparopi taṃ upasaṅkami, taṃ ucchedaṃ gaṇhāpesi. Evaṃ dvepi jane ekaladdhike akatvā bahū nānānīhārena uggaṇhāpetvā kālamakāsi. Te tassa sarīrakiccaṃ katvā sannipatitvā aññamaññaṃ pucchiṃsu ‘‘kassāvuso, ācariyo sāramācikkhī’’ti? Eko uṭṭhahitvā mayhanti āha. Kiṃ ācikkhīti? Sassatanti. Aparo taṃ paṭibāhitvā mayhaṃ sāraṃ ācikkhīti āha. Evaṃ sabbe ‘‘mayhaṃ sāraṃ ācikkhi, ahaṃ jeṭṭhako’’ti aññamaññaṃ vivādaṃ vaḍḍhetvā akkose ceva paribhāse ca hatthapādapahārādīni ca pavattetvā ekamaggena dve agacchantā nānādisāsu pakkamiṃsu, ekacce gihī ahesuṃ.

Bhagavato pana dharamānakālepi bhikkhusaṅghe vivādo na uppajji. Satthā hi tesaṃ vivādakāraṇe uppannamatteyeva sayaṃ vā gantvā te vā bhikkhū pakkosāpetvā khanti mettā paṭisaṅkhā avihiṃsā sāraṇīyadhammesu ekaṃ kāraṇaṃ kathetvā vivādaṃ vūpasameti. Evaṃ dharamānopi saṅghassa patiṭṭhāva ahosi. Parinibbāyamānopi avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyi. Bhagavatā hi sutte desitā cattāro mahāpadesā (a. ni. 4.180; dī. ni. 2.187) yāvajjadivasā bhikkhūnaṃ patiṭṭhā ca avassayo ca. Tathā khandhake desitā cattāro mahāpadesā (mahāva. 305) sutte vuttāni cattāri pañhabyākaraṇāni (a. ni. 4.42) ca. Tenevāha – ‘‘yo vo mayā, ānanda, dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti (dī. ni. 2.216).

42. **Atha kho cundo samaṇuddeso**ti ayaṃ thero dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko. Taṃ bhikkhū anupasampannakāle cundo samaṇuddesoti samudācaritvā therakālepi tatheva samudācariṃsu. Tena vuttaṃ ‘‘cundo samaṇuddeso’’ti. **Upasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkami? Nāṭaputte kira kālaṃkate jambudīpe manussā tattha tattha kathaṃ pavattayiṃsu – ‘‘nigaṇṭho nāṭaputto eko satthāti paññāyittha, tassa kālakiriyāya sāvakānaṃ evarūpo vivādo jāto, samaṇo pana gotamo jambudīpe cando viya sūriyo viya ca pākaṭoyeva, kīdiso nu kho samaṇe gotame parinibbute sāvakānaṃ vivādo bhavissatī’’ti. Thero taṃ kathaṃ sutvā cintesi – ‘‘imaṃ kathaṃ gahetvā dasabalassa ārocessāmi, satthā ca etaṃ atthuppattiṃ katvā ekaṃ desanaṃ kathessatī’’ti. So nikkhamitvā yena sāmagāmo, yenāyasmā ānando tenupasaṅkami. Ujumeva bhagavato santikaṃ agantvā yenassa upajjhāyo āyasmā ānando tenupasaṅkamīti attho. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘upajjhāyo me mahāpañño, so imaṃ sāsanaṃ satthu ārocessati, atha satthā tadanurūpaṃ dhammaṃ desessatī’’ti. **Kathāpābhata**nti kathāmūlaṃ, mūlañhi pābhatanti vuccati. Yathāha –

> ‘‘Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
> Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama’’nti. (jā. 2.1.4);

Dassanāyāti dassanatthāya. Kiṃ paniminā bhagavā na diṭṭhapubboti? No na diṭṭhapubbo, ayañhi āyasmā divā nava vāre rattiṃ nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satakkhattuṃ vā sahassakkhattuṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṃ pañhuddhāraṃ gahetvāva gacchati. So taṃdivasaṃ tena gantukāmo evamāha.

Ahitāya dukkhāya devamanussānanti ekasmiṃ vihāre saṅghamajjhe uppanno vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati? Kosambakakkhandhake (mahāva. 451) viya hi dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmiṃ vihāre tesaṃ antevāsikā vivadanti, tesaṃ ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati, tato tesaṃ upaṭṭhākā vivadanti, atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tattha dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādiniyo honti, adhammavādīnaṃ adhammavādiniyo honti. Tato tāsaṃ ārakkhadevatānaṃ mittā bhummadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādinova bahutarā honti, tato yaṃ bahūhi gahitaṃ, taṃ gaṇhanti. Dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ pūretvā viharantā apāye nibbattanti. Evaṃ ekasmiṃ vihāre saṅghamajjhe uppanno vivādo bahūnaṃ ahitāya dukkhāya hoti.

43. **Abhiññā desitā**ti mahābodhimūle nisinnena paccakkhaṃ katvā paveditā. **Patissayamānarūpā viharantī**ti upanissāya viharanti. **Bhagavato accayenā**ti etarahi bhagavantaṃ jeṭṭhakaṃ katvā sagāravā viharanti, tumhākaṃ, bhante, uggatejatāya durāsadatāya vivādaṃ janetuṃ na sakkonti, bhagavato pana accayena vivādaṃ janeyyunti vadati. Yattha pana taṃ vivādaṃ janeyyuṃ, taṃ dassento **ajjhājīve vā adhipātimokkhe vā**ti āha. Tattha **ajjhājīve**ti ājīvahetu ājīvakāraṇā – ‘‘bhikkhu uttarimanussadhammaṃ ullapati āpatti pārājikassā’’tiādinā (pari. 287) nayena parivāre paññattāni cha sikkhāpadāni, tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni **adhipātimokkhaṃ** nāma. **Appamattako so ānandā**ti ajjhājīvaṃ adhipātimokkhañca ārabbha uppannavivādo nāma yasmā parassa kathāyapi attano dhammatāyapi sallakkhetvā suppajaho hoti, tasmā ‘‘appamattako’’ti vutto.

Tatrāyaṃ nayo – idhekacco ‘‘na sakkā uttarimanussadhammaṃ anullapantena kiñci laddhu’’ntiādīni cintetvā ājīvahetu uttarimanussadhammaṃ vā ullapati sañcarittaṃ vā āpajjati, yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahātiādinā nayena sāmantajappanaṃ vā karoti, agilāno vā attano atthāya paṇītabhojanāni viññāpetvā bhuñjati, bhikkhunī vā pana tāni viññāpetvā pāṭidesanīyaṃ āpajjati, yo koci dukkaṭavatthukaṃ yaṃkiñci sūpodanaviññattimeva vā karoti, aññataraṃ vā pana paṇṇattivītikkamaṃ karonto viharati, tamenaṃ sabrahmacārī evaṃ sañjānanti – ‘‘kiṃ imassa iminā lābhena laddhena, yo sāsane pabbajitvā micchājīvena jīvikaṃ kappeti, paṇṇattivītikkamaṃ karotī’’ti. Attano dhammatāyapissa evaṃ hoti – ‘‘kissa mayhaṃ iminā lābhena, yvāhaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā micchājīvena jīvikaṃ kappemi, paṇṇattivītikkamaṃ karomī’’ti sallakkhetvā tato oramati. Evaṃ parassa kathāyapi attano dhammatāyapi sallakkhetvā suppajaho hoti. Tena bhagavā ‘‘appamattako’’ti āha.

Magge vā hi, ānanda, paṭipadāya vāti lokuttaramaggaṃ patvā vivādo nāma sabbaso vūpasammati, natthi adhigatamaggānaṃ vivādo. Pubbabhāgamaggaṃ pana pubbabhāgapaṭipadañca sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Tatrāyaṃ nayo – evaṃ bhikkhuṃ manussā lokuttaradhamme sambhāventi. So saddhivihārikādayo āgantvā vanditvā ṭhite pucchati ‘‘kiṃ āgatatthā’’ti. Manasikātabbakammaṭṭhānaṃ pucchituṃ, bhanteti. Nisīdatha, khaṇeneva arahattaṃ pāpetuṃ samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmīti vatvā vadati – ‘‘idha bhikkhu attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinno mūlakammaṭṭhānaṃ manasi karoti, tassa taṃ manasikaroto obhāso uppajjati. Ayaṃ paṭhamamaggo nāma. So dutiyaṃ obhāsañāṇaṃ nibbatteti, dutiyamaggo adhigato hoti, evaṃ tatiyañca catutthañca. Ettāvatā maggappatto ceva phalappatto ca hotī’’ti. Atha te bhikkhū ‘‘akhīṇāsavo nāma evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetuṃ na sakkoti, addhāyaṃ khīṇāsavo’’ti niṭṭhaṃ gacchanti.

So aparena samayena kālaṃ karoti. Samantā bhikkhācāragāmehi manussā āgantvā pucchanti ‘‘kenaci, bhante, thero pañhaṃ pucchito’’ti. Upāsakā pubbeva therena pañho kathito amhākanti. Te pupphamaṇḍapaṃ pupphakūṭāgāraṃ sajjetvā suvaṇṇena akkhipidhānamukhapidhānādiṃ karitvā gandhamālādīhi pūjetvā sattāhaṃ sādhukīḷikaṃ kīḷetvā jhāpetvā aṭṭhīni ādāya cetiyaṃ karonti. Aññe āgantukā vihāraṃ āgantvā pāde dhovitvā ‘‘mahātheraṃ passissāma, kahaṃ, āvuso, mahāthero’’ti pucchanti. Parinibbuto, bhanteti. Dukkaraṃ, āvuso, therena kataṃ maggaphalāni nibbattentena, pañhaṃ pucchittha, āvusoti. Bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānaṃ kathento iminā niyāmena kathesi, bhanteti. Na eso, āvuso, maggo, vipassanupakkileso nāmesa, na tumhe jānittha, puthujjano, āvuso, theroti. Te kalahaṃ karontā uṭṭhahitvā ‘‘sakalavihāre bhikkhū ca bhikkhācāragāmesu manussā ca na jānanti, tumheyeva jānātha. Kataramaggena tumhe āgatā, kiṃ vo vihāradvāre cetiyaṃ na diṭṭha’’nti. Evaṃvādīnaṃ pana bhikkhūnaṃ sataṃ vā, hotu sahassaṃ vā, yāva taṃ laddhiṃ nappajahanti, saggopi maggopi vāritoyeva.

Aparopi tādisova kammaṭṭhānaṃ kathento evaṃ katheti – citteneva tīsu uddhanesu tīṇi kapallāni āropetvā heṭṭhā aggiṃ katvā citteneva attano dvattiṃsākāraṃ uppāṭetvā kapallesu pakkhipitvā citteneva daṇḍakena parivattetvā parivattetvā bhajjitabbaṃ, yā jhāyamāne chārikā hoti, sā mukhavātena palāsetabbā. Ettakena dhūtapāpo nāmesa samaṇo hoti. Sesaṃ purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

Aparo evaṃ katheti – citteneva mahācāṭiṃ ṭhapetvā matthuṃ yojetvā citteneva attano dvattiṃsākāraṃ uppāṭetvā tattha pakkhipitvā matthuṃ otāretvā manthitabbaṃ. Mathiyamānaṃ vilīyati, vilīne upari pheṇo uggacchati. So pheṇo paribhuñjitabbo. Ettāvatā vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissati. Ito paraṃ ‘‘atha te bhikkhū’’tiādi sabbaṃ purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

44. Idāni yo evaṃ vivādo uppajjeyya, tassa mūlaṃ dassento **chayimānī**tiādimāha. Tattha **agāravo**ti gāravavirahito. **Appatisso**ti appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, satthari anupāhane caṅkamante saupāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, satthu dassanaṭṭhāne ubho aṃse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nhānatitthe uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṃ vandituṃ na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne satthudassanaṭṭhāne vuttaṃ sabbaṃ karoti, aññehi ca bhikkhūhi ‘‘kasmā evaṃ karosi, na idaṃ vaṭṭati, sammāsabuddhassa nāma lajjituṃ vaṭṭatī’’ti vutte ‘‘tuṇhī hoti, kiṃ buddho buddhoti vadasī’’ti bhaṇati, ayaṃ **satthari agāravo** nāma.

Yo pana dhammassavane saṅghuṭṭhe sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na suṇāti, niddāyati vā sallapento vā nisīdati, sakkaccaṃ na gaṇhāti na dhāreti, ‘‘kiṃ dhamme agāravaṃ karosī’’ti vutte ‘‘tuṇhī hoti, dhammo dhammoti vadasi, kiṃ dhammo nāmā’’ti vadati, ayaṃ **dhamme agāravo** nāma.

Yo pana therena bhikkhunā anajjhiṭṭho dhammaṃ deseti, nisīdati pañhaṃ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṃse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti, ‘‘bhikkhusaṅghassa lajjituṃ vaṭṭatī’’ti vuttepi ‘‘tuṇhī hoti, saṅgho saṅghoti vadasi, kiṃ saṅgho, migasaṅgho ajasaṅgho’’tiādīni vadati, ayaṃ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate saṅghe katoyeva hoti. Tisso sikkhā pana aparipūrayamānova **sikkhāya na paripūrakārī** nāma.

Ajjhattaṃ vāti attani vā attano parisāya vā. **Bāhiddhā**ti parasmiṃ vā parassa parisāya vā.

46. Idāni ayaṃ cha ṭhānāni nissāya uppannavivādo vaḍḍhanto yāni adhikaraṇāni pāpuṇāti, tāni dassetuṃ **cattārimānī**tiādimāha. Tattha vūpasamanatthāya pavattamānehi samathehi adhikātabbānīti **adhikaraṇāni**. Vivādova adhikaraṇaṃ **vivādādhikaraṇaṃ**. Itaresupi eseva nayo.

Idāni imānipi cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhento so vivādo yehi samathehi vūpasammati, tesaṃ dassanatthaṃ **satta kho panime**tiādimāha. Tattha adhikaraṇāni samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā. Uppannuppannāna**nti uppannānaṃ uppannānaṃ. **Adhikaraṇāna**nti etesaṃ vivādādhikaraṇādīnaṃ catunnaṃ. **Samathāya vūpasamāyā**ti samanatthañceva vūpasamanatthañca. **Sammukhāvinayo dātabbo…pe… tiṇavatthārako**ti ime satta samathā dātabbā.

Tatrāyaṃ vinicchayakathā – adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vāti aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** nāma. Sīlavipattiyā vā ācāradiṭṭhiājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ yo anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāyaṃ āgatā pañca vibhaṅge dveti satta āpattikkhandhā **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Yaṃ saṅghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma.

Tattha **vivādādhikaraṇaṃ** dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yasmiṃ vihāre uppannaṃ, tasmiṃyeva vā, aññattha vūpasametuṃ gacchantānaṃ antarāmagge vā, yattha gantvā saṅghassa niyyātitaṃ, tattha saṅghena vā gaṇena vā vūpasametuṃ asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne pana tasmiṃ yā saṅghasammukhatā dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma.

Tattha ca kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo saṅghasammukhatā. Sametabbassa vatthuno bhūtatā dhammasammukhatā. Yathā taṃ sametabbaṃ, tatheva samanaṃ vinayasammukhatā. Yo ca vivadati, yena ca vivadati, tesaṃ ubhinnaṃ attapaccatthikānaṃ sammukhībhāvo puggalasammukhatā. Ubbāhikāya vūpasame panettha saṅghasammukhatā parihāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayeneva sammati.

Sace panevampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū ‘‘na mayaṃ sakkoma vūpasametu’’nti saṅghasseva niyyātenti. Tato saṅgho pañcaṅgasamannāgataṃ bhikkhuṃ salākaggāhakaṃ sammannitvā tena guḷhakavivaṭakasakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhesu aññataravasena salākaṃ gāhetvā sannipatitaparisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā te dhammavādino vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Tattha sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyyasikāya kammassa karaṇaṃ, ayaṃ **yebhuyyasikā** nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati, tesaṃ vacanaṃ sutvā, sace kāci āpatti natthi, ubho khamāpetvā, sace atthi, ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vinicchitaṃ vūpasammati. Tattha sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva.

Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṃsitassa sativinayaṃ yācamānassa saṅgho ñatticatutthena kammena sativinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativinaye puna tasmiṃ puggale kassaci anuvādo na ruhati.

Yadā ummattako bhikkhu ummādavasena kate assāmaṇake ajjhācāre ‘‘saratāyasmā evarūpiṃ āpatti’’nti bhikkhūhi vuccamāno – ‘‘ummattakena me, āvuso, etaṃ kataṃ, nāhaṃ taṃ sarāmī’’ti bhaṇantopi bhikkhūhi codiyamānova puna acodanatthāya amūḷhavinayaṃ yācati, saṅgho cassa ñatticatutthena kammena amūḷhavinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūḷhavinaye puna tasmiṃ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati.

Yadā pana pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenāññaṃ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa – ‘‘sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattitvā osāraṇaṃ labhissati, sace chinnamūlo, ayamevassa nāsanā bhavissatī''ti maññamāno saṅgho ñatticatutthena kammena tassapāpiyasikaṃ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassa pāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hoti. Evaṃ anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṅghagaṇamajjhesu vā bhikkhu lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati. Tattha sammukhāvinayo tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesaṃ sammukhatā. Sesaṃ vuttanayameva. Puggalassa ca gaṇassa ca desanākāle saṅghasammukhatā parihāyati. Yaṃ panettha ''ahaṃ, bhante, itthannāmaṃ āpattiṃ apanno''ti ca, āma ''passāmī''ti ca paṭiññātāya ''āyatiṃ saṃvareyyāsī''ti karaṇaṃ, taṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma. Saṅghādisese parivāsādiyācanā paṭiññā, parivāsādīnaṃ dānaṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma.

Dvepakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhācāraṃ caritvā puna lajjidhamme uppanne ''sace mayaṃ imāhi āpattīhi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya saṃvatteyyā''ti aññamaññaṃ āpattiyā kārāpane dosaṃ disvā yadā tiṇavatthārakakammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati. Tatra hi yattakā hatthapāsupagatā ''na me taṃ khamatī''ti evaṃ diṭṭhāvikammaṃ akatvā ''dukkaṭaṃ kammaṃ puna kātabbaṃ kamma''nti na ukkoṭenti, niddampi okkantā honti, sabbesampi ṭhapetvā thullavajjañca gihipaṭisaṃyuttañca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati. **Kiccādhikaraṇaṃ** ekena samathena sammati sammukhāvinayeneva.

Imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti. Tena vuttaṃ ''uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo…pe… tiṇavatthārako''ti. Ayamettha vinicchayanayo, vitthāro pana samathakkhandhake (cūḷava. 185) āgatoyeva. Vinicchayopissa **samantapāsādikāya** vutto.

47. Yo panāyaṃ imasmiṃ sutte ''idhānanda, bhikkhū vivadantī''tiādiko vitthāro vutto, so etena nayena saṅkhepatova vuttoti veditabbo. Tattha **dhammo**tiādīsu suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammapathā **dhammo,** akusalakammapathā **adhammo**. Tathā ''cattāro satipaṭṭhānā''ti heṭṭhā āgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā, tayo satipaṭṭhānā tayo sammappadhānā tayo iddhipādā cha indriyāni cha balāni aṭṭha bojjhaṅgā navaṅgiko maggo cāti, cattāro upādānā pañca nīvaraṇānītiādayo saṅkaliṭṭhadhammā cāti ayaṃ adhammo.

Tattha yaṃkiñci ekaṃ adhammakoṭṭhāsaṃ gahetvā ''imaṃ adhammaṃ dhammoti karissāma, evaṃ amhākaṃ ācariyakulaṃ niyyānikaṃ bhavissati, mayañca loke pākaṭā bhavissāmā''ti taṃ adhammaṃ ''dhammo aya''nti kathentā dhammoti vivadanti. Tattheva dhammakoṭṭhāsesu ekaṃ gahetvā ''adhammo aya''nti kathentā adhammoti vivadanti.

Vinayapariyāyena pana bhūtena vatthunā codetvā sāretvā yathāpaṭiññāya kātabbakammaṃ **dhammo** nāma, abhūtena pana vatthunā acodetvā asāretvā apaṭiññāya katabbakammaṃ **adhammo** nāma. Tesupi adhammaṃ ''dhammo aya''nti kathentā dhammoti vivadanti, ''adhammo aya''nti kathentā adhammoti vivadanti.

Suttantapariyāyena pana rāgavinayo dosavinayo mohavinayo saṃvaro pahānaṃ paṭisaṅkhāti ayaṃ **vinayo** nāma, rāgādīnaṃ avinayo asaṃvaro appahānaṃ appaṭisaṅkhāti ayaṃ **avinayo** nāma. Vinayapariyāyena vatthusampatti ñattisampatti anusāvanasampatti sīmasampati parisasampattīti ayaṃ **vinayo** nāma, vatthuvipatti…pe… parisavipattīti ayaṃ **avinayo** nāma. Tesupi yaṃkiñci avinayaṃ ''vinayo aya''nti kathentā vinayoti vivadanti, vinayaṃ avinayoti kathentā avinayoti vivadanti.

Dhammanetti samanumajjitabbāti dhammarajju anumajjitabbā ñāṇena ghaṃsitabbā upaparikkhitabbā. Sā panesā dhammanetti ‘‘iti kho vaccha ime dasa dhammā akusalā dasa dhammā kusalā’’ti evaṃ mahāvacchagottasutte (ma. ni. 2.194) āgatāti vuttā. Sā eva vā hotu, yo vā idha dhammoti ca vinayo ca vutto. **Yathā tattha sametī**ti yathā tāya dhammanettiyā sameti, ‘‘dhammo dhammova hoti, adhammo adhammova, vinayo vinayova hoti, avinayo avinayova’’. **Tathā ta**nti evaṃ taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ. **Ekaccānaṃ adhikaraṇāna**nti idha vivādādhikaraṇameva dassitaṃ, sammukhāvinayo pana na kismiñci adhikaraṇe na labbhati.

48. Taṃ panetaṃ yasmā dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca, tasmā heṭṭhā mātikāya ṭhapitānukkamena idāni sativinayassa vāre pattepi taṃ avatvā vivādādhikaraṇayeva tāva dutiyasamathaṃ dassento **kathañcānanda, yebhuyyasikā**tiādimāha. Tattha **bahutarā**ti antamaso dvīhi tīhipi atirekatarā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

49. Idāni heṭṭhā avitthāritaṃ sativinayaṃ ādiṃ katvā vitthāritāvasesasamathe paṭipāṭiyā vitthāretuṃ **kathañcānanda, sativinayo**tiādimāha. Tattha **pārājikasāmantena vā**ti dve sāmantāni khandhasāmantañca āpattisāmantañca. Tattha pārājikāpattikkhandho saṅghādisesāpattikkhandho thullaccaya-pācittiya-pāṭidesanīya-dukkaṭa-dubbhāsitāpattikkhandhoti evaṃ purimassa pacchimakhandhaṃ khandhasāmantaṃ nāma hoti. Paṭhamapārājikassa pana pubbabhāge dukkaṭaṃ, sesānaṃ thullaccayanti idaṃ āpattisāmantaṃ nāma. Tattha khandhasāmante pārājikasāmantaṃ garukāpatti nāma hoti. **Saratāyasmā**ti saratu āyasmā. **Ekaccānaṃ adhikaraṇāna**nti idha anuvādādhikaraṇameva dassitaṃ.

50. **Bhāsitaparikkanta**nti vācāya bhāsitaṃ kāyena ca parikkantaṃ, parakkamitvā katanti attho. **Ekaccāna**nti idhāpi anuvādādhikaraṇameva adhippetaṃ. Paṭiññātakaraṇe ‘‘ekaccāna’’nti āpattādhikaraṇaṃ dassitaṃ.

52. **Davā**ti sahasā. **Ravā**ti aññaṃ bhaṇitukāmena aññaṃ vuttaṃ. **Evaṃ kho, ānanda, tassapāpiyasikā hotī**ti tassapuggalassa pāpussannatā pāpiyasikā hoti. Iminā kammassa vatthu dassitaṃ. Evarūpassa hi puggalassa kammaṃ kāttabbaṃ. Kammena hi adhikaraṇassa vūpasamo hoti, na puggalassa pāpussannatāya. Idhāpi ca anuvādādhikaraṇameva adhikaraṇanti veditabbaṃ.

53. **Kathañcānanda**, **tiṇavatthārako**ti ettha idaṃ kammaṃ tiṇavatthārakasadisattā tiṇavatthārakoti vuttaṃ. Yathā hi gūthaṃ vā muttaṃ vā ghaṭṭiyamānaṃ duggandhatāya bādhati, tiṇehi avattharitvā suppaṭicchāditassa panassa so gandho na bādhati, evameva yaṃ adhikaraṇaṃ mūlānumūlaṃ gantvā vūpasamiyamānaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya saṃvattati, taṃ iminā kammena vūpasantaṃ gūthaṃ viya tiṇavatthārakena paṭicchannaṃ vūpasantaṃ hotīti idaṃ kammaṃ tiṇavatthārakasadisattā tiṇavatthārakoti vuttaṃ. Tassa **idhānanda, bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātāna**ntiādivacanena ākāramattameva dassitaṃ, khandhake āgatāyeva panettha kammavācā pamāṇaṃ. **Ṭhapetvā thullavajjaṃ ṭhapetvā gihipaṭisaṃyutta**nti. Ettha pana **thullavajja**nti thūllavajjaṃ pārājikañceva saṅghādisesañca. **Gihipaṭisaṃyutta**nti gihīnaṃ hīnena khuṃsanavambhanadhammikapaṭissavesu āpannā āpatti. **Adhikaraṇāna**nti idha āpattādhikaraṇameva veditabbaṃ. Kiccādhikaraṇassa pana vasena idha na kiñci vuttaṃ. Kiñcāpi na vuttaṃ, sammukhāvinayeneva panassa vūpasamo hotīti veditabbo.

54. **Chayime**, **ānanda, dhammā sāraṇīyā**ti heṭṭhā kalahavasena suttaṃ āraddhaṃ, upari sāraṇīyadhammā āgatā. Iti yathānusandhināva desanā gatā hoti. Heṭṭhā kosambiyasutte (ma. ni. 1.498-500) pana sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā, imasmiṃ sutte sotāpattiphalasammādiṭṭhi vuttāti veditabbā. **Aṇu**nti appasāvajjaṃ. **Thūla**nti mahāsāvajjaṃ. Sesamettha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sāmagāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. **Evaṃ me suta**nti sunakkhattasuttaṃ. Tattha **aññā**ti arahattaṃ. **Byākatā**ti khīṇā jātītiādīhi catūhi padehi kathitā. **Adhimānenā**ti appatte pattasaññino, anadhigate adhigatasaññino hutvā adhigataṃ amhehīti mānena byākariṃsu.

56. **Evañcettha sunakkhatta tathāgatassa hotī**ti sunakkhatta ettha etesaṃ bhikkhūnaṃ pañhabyākaraṇe – ‘‘idaṃ ṭhānaṃ etesaṃ avibhūtaṃ andhakāraṃ, tenime anadhigate adhigatasaññino, handa nesaṃ visodhetvā pākaṭaṃ katvā dhammaṃ desemī’’ti, evañca tathāgatassa hoti. **Atha ca panidhekacce…pe… tassapi hoti aññathatta**nti bhagavā paṭipannakānaṃ dhammaṃ deseti. Yattha pana icchācāre ṭhitā ekacce moghapurisā honti, tatra bhagavā passati – ‘‘ime imaṃ pañhaṃ uggahetvā ajānitvāva jānantā viya appatte pattasaññino hutvā gāmanigamādīsu visevamānā vicarissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti evamassāyaṃ icchācāre ṭhitānaṃ kāraṇā paṭipannakānampi atthāya ‘‘dhammaṃ desissāmī’’ti uppannassa cittassa aññathābhāvo hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

58. **Lokāmisādhimutto**ti vaṭṭāmisa-kāmāmisa-lokāmisabhūtesu pañcasu kāmaguṇesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro. **Tappatirūpī**ti kāmaguṇasabhāgā. **Āneñjapaṭisaṃyuttāyā**ti āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāya. **Saṃseyyā**ti katheyya. **Āneñjasaṃyojanena hi kho visaṃyutto**ti āneñjasamāpattisaṃyojanena visaṃsaṭṭho. **Lokāmisādhimutto**ti evarūpo hi lūkhacīvaradharo mattikāpattaṃ ādāya attano sadisehi katipayehi saddhiṃ paccantajanapadaṃ gacchati, gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhakāle manussā disvā ‘‘mahāpaṃsukulikā āgatā’’ti yāgubhattādīni sampādetvā sakkaccaṃ dānaṃ denti, bhattakicce niṭṭhite anumodanaṃ sutvā – ‘‘svepi, bhante, idheva piṇḍāya pavisathā’’ti vadanti. Alaṃ upāsakā, ajjāpi vo bahūnaṃ dinnanti. Tena hi, bhante, antovassaṃ idha vaseyyāthāti adhivāsetvā vihāramaggaṃ pucchitvā vihāraṃ gacchanti. Tattha senāsanaṃ gahetvā pattacīvaraṃ paṭisāmenti. Sāyaṃ eko āvāsiko te bhikkhū pucchati ‘‘kattha piṇḍāya caritthā’’ti? Asukagāmeti. Bhikkhāsampannāti? Āma evarūpā nāma manussānaṃ saddhā hoti. ‘‘Ajjeva nu kho ete edisā, niccampi edisā’’ti? Saddhā te manussā niccampi edisā, te nissāyeva ayaṃ vihāro vaḍḍhatīti. Tato te paṃsukulikā punappunaṃ tesaṃ vaṇṇaṃ kathenti, divasāvasesaṃ kathetvā rattimpi kathenti. Ettāvatā icchācāre ṭhitassa sīsaṃ nikkhantaṃ hoti udaraṃ phālitaṃ. Evaṃ lokāmisādhimutto veditabbo.

59. Idāni āneñjasamāpattilābhiṃ adhimānikaṃ dassento **ṭhānaṃ kho paneta**ntiādimāha. **Āneñjādhimuttassā**ti kilesasiñcanavirahitāsu heṭṭhimāsu chasu samāpattīsu adhimuttassa tanninnassa taggaruno tappabbhārassa. **Se pavutte**ti taṃ pavuttaṃ. Cha samāpattilābhino hi adhimānikassa pañcakāmaguṇāmisabandhanā patitapaṇḍupalāso viya upaṭṭhāti. Tenetaṃ vuttaṃ.

60. Idāni ākiñcaññāyatanasamāpatti lābhino adhimānikassa nighaṃsaṃ dassetuṃ **ṭhānaṃ kho panā**tiādimāha. Tattha **dvedhā bhinnā**ti majjhe bhinnā. **Appaṭisandhikā**ti khuddakā muṭṭhipāsāṇamattā jatunā vā silesena vā allīyāpetvā paṭisandhātuṃ sakkā. Mahantaṃ pana kuṭāgārappamāṇaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Se bhinne**ti taṃ bhinnaṃ. Upari samāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti dvedhābhinnā selā viya hoti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

61. Idāni nevasaññānāsaññāyatanalābhino adhimānikassa ca nighaṃsaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panā**tiādimāha. Tattha **se vante**ti taṃ vantaṃ. Aṭṭhasamāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpattiyo vantasadisā hutvā upaṭṭhahanti, puna samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

62. Idāni khīṇāsavassa nighaṃsaṃ dassento **ṭhānaṃ kho panā**tiādimāha. Tattha **se ucchinnamūle**ti so ucchinnamūlo. Upari samāpattilābhino hi heṭṭhāsamāpatti mūlacchinnatālo viya upaṭṭhāti, taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjati. Tenetaṃ vuttaṃ.

63. **Ṭhānaṃ kho panā**ti pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā hi samāpattilābhino adhimānikassapi khīṇāsavassapi nighaṃso kathito, sukkhavipassakassa pana adhimānikassapi khīṇāsavassapi na kathito.

Tesaṃ dvinnampi nighaṃsaṃ dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Taṃ pana paṭikkhittaṃ. Samāpattilābhino hi adhimānikassa nighaṃse kathite sukkhavipassakassapi adhimānikassa kathitova hoti, samāpattilābhino ca khīṇāsavassa kathite sukkhavipassakakhīṇāsavassa kathitova hoti. Etesaṃ pana dvinnaṃ bhikkhūnaṃ sappāyāsappāyaṃ kathetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha siyā – puthujjanassa tāva ārammaṇaṃ asappāyaṃ hotu, khīṇāsavassa kathaṃ asappāyanti. Yadaggena puthujjanassa asappāyaṃ, tadaggena khīṇāsavassāpi asappāyameva. Visaṃ nāma jānitvā khāditampi ajānitvā khāditampi visameva. Na hi khīṇāsavenapi ‘‘ahaṃ khīṇāsavo’’ti asaṃvutena bhavitabbaṃ. Khīṇāsavenapi yuttapayutteneva bhavituṃ vaṭṭati.

64. Tattha **samaṇenā**ti buddhasamaṇena. **Chandarāgabyāpādenā**ti so avijjāsaṅkhāto visadoso chandarāgena ca byāpādena ca ruppati kuppati. **Asappāyānī**ti avaḍḍhikarāni ārammaṇāni. **Anuddhaṃseyyā**ti soseyya milāpeyya. **Saupādisesa**nti sagahaṇasesaṃ, upāditabbaṃ gaṇhitabbaṃ idha upādīti vuttaṃ. **Analañca te antarāyāyā**ti jīvitantarāyaṃ te kātuṃ asamatthaṃ. **Rajosūka**nti rajo ca vīhisukādi ca sūkaṃ. **Asu ca visadoso**ti so ca visadoso. **Tadubhayenā**ti yā sā asappāyakiriyā ca yo visadoso ca, tena ubhayena. **Puthutta**nti mahantabhāvaṃ.

Evameva khoti ettha saupādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo, asappāyakiriyāya ṭhitabhāvo viya chasu dvāresu asaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ gate maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanaṃ, maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya aññatarāya garukāya saṃkiliṭṭhāya āpattiyā āpajjanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukkapakkhepi imināva nayena opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

65. **Satiyāyetaṃ adhivacana**nti ettha sati paññāgatikā. Lokikāya paññāya lokikā hoti, lokuttarāya lokuttarā. **Ariyāyetaṃ paññāyā**ti parisuddhāya vipassanāpaññāya.

Idāni khīṇāsavassa balaṃ dassento **so vatā**tiādimāha. Tattha **saṃvutakārī**ti pihitakārī. **Iti viditvā nirupadhī**ti evaṃ jānitvā kilesupadhipahānā nirupadhi hoti, nirupādānoti attho. **Upadhisaṅkhaye vimutto**ti upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne ārammaṇato vimutto. **Upadhismi**nti kāmupadhismiṃ. **Kāyaṃ upasaṃharissatī**ti kāyaṃ allīyāpessati. Idaṃ vuttaṃ hoti – taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto khīṇāsavo pañca kāmaguṇe sevituṃ, kāyaṃ vā upasaṃharissati cittaṃ vā uppādessatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sunakkhattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. **Evaṃ me suta**nti āneñjasappāyasuttaṃ. Tattha **aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Kāmā**ti vatthukāmāpi kilesakāmāpi. **Tucchā**ti niccasāradhuvasāraattasāravirahitattā rittā, na pana natthīti gahetabbā. Na hi tucchamuṭṭhīti vutte muṭṭhi nāma natthīti vuttaṃ hoti. Yassa pana abbhantare kiñci natthi, so vuccati tuccho. **Musā**ti nāsanakā. **Mosadhammā**ti nassanasabhāvā, khettaṃ viya vatthu viya hiraññasuvaṇṇaṃ viya ca na paññāyittha, katipāheneva supinake diṭṭhā viya nassanti na paññāyanti. Tena vuttaṃ ‘‘mosadhammā’’ti, **māyākatameta**nti yathā māyāya udakaṃ maṇīti katvā dassitaṃ, badaripaṇṇaṃ kahāpaṇoti katvā dassitaṃ, aññaṃ vā pana evarūpaṃ dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyati, upacārātikkamato paṭṭhāya pākatikameva paññāyati. Evaṃ kāmāpi ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena ‘‘māyākata’’nti vuttā. Yathā ca māyākāro udakādīni maṇiādīnaṃ vasena dassento vañceti, evaṃ kāmāpi aniccādīni niccādisabhāvaṃ dassentā vañcentīti vañcanakaṭṭhenapi ‘‘māyākata’’nti vuttā. **Bālalāpana**nti mayhaṃ putto, mayhaṃ dhītā, mayhaṃ hiraññaṃ mayhaṃ suvaṇṇanti evaṃ bālānaṃ lāpanato bālalāpanaṃ. **Diṭṭhadhammikā kāmā**ti mānusakā pañca kāmaguṇā. **Samparāyikā**ti te ṭhapetvā avasesā. **Diṭṭhadhammikā. Kāmasaññā**ti mānusake kāme ārabbha uppannasaññā. **Ubhayametaṃ māradheyya**nti ete kāmā ca kāmasaññā ca ubhayampi māradheyyaṃ. Yehi ubhayametaṃ gahitaṃ, tesañhi upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya ''ubhayametaṃ māradheyya''nti vuttaṃ.

Mārassesa visayotiādīsupi yathā coḷassa visayo coḷavisayo, paṇḍassa visayo paṇḍavisayo, saṃvarānaṃ visayo saṃvaravisayoti pavattanaṭṭhānaṃ visayoti vuccati, evaṃ yehi ete kāmā gahitā, tesaṃ upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa visayo**ti vuttaṃ. Pañca pana kāmaguṇe nivāpabījaṃ viya vippakiranto māro gacchati. Yehi pana te gahitā, tesaṃ upari māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa nivāpo**ti vuttaṃ. Yathā ca yattha hatthiādayo vasaṃ vattenti, so hatthigocaro assagocaro ajagocaroti vuccati, evaṃ yehi ete kāmā gahitā, tesu māro vasaṃ vatteti. Taṃ sandhāya **mārassesa gocaro**ti vuttaṃ.

Etthāti etesu kāmesu. **Mānasā**ti cittasambhūtā. Tattha siyā – duvidhe tāva kāme ārabbha abhijjhānalakkhaṇā abhijjhā, karaṇuttariyalakkhaṇo sārambho ca uppajjatu, byāpādo kathaṃ uppajjatīti? Mamāyite vatthusmiṃ acchinnepi socanti, acchijjantepi socanti, acchinnasaṅkinopi socanti, yo evarūpo cittassa āghātoti evaṃ uppajjati. **Teva ariyasāvakassā**ti te ariyasāvakassa. Vakāro āgamasandhimattaṃ hoti. **Idha manusikkhato**ti imasmiṃ sāsane sikkhantassa te tayopi kilesā antarāyakarā honti. **Abhibhuyya loka**nti kāmalokaṃ abhibhavitvā. **Adhiṭṭhāya manasā**ti jhānārammaṇacittena adhiṭṭhahitvā. **Aparitta**nti kāmāvacaracittaṃ parittaṃ nāma, tassa paṭikkhepena mahaggataṃ aparittaṃ nāma. **Pamāṇa**ntipi kāmāvacarameva, rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ **appamāṇaṃ. Subhāvita**nti pana etaṃ kāmāvacarādīnaṃ nāmaṃ na hoti, lokuttarassevetaṃ nāmaṃ. Tasmā etassa vasena aparittaṃ appamāṇaṃ subhāvitanti sabbaṃ lokuttarameva vaṭṭati.

Tabbahulavihārinoti kāmapaṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āyatane cittaṃ pasīdatī**ti kāraṇe cittaṃ pasīdati. Kiṃ panettha kāraṇaṃ? Arahattaṃ vā, arahattassa vipassanaṃ vā, catutthajjhānaṃ vā, catutthajjhānassa upacāraṃ vā. **Sampasāde satī**ti ettha duvidho sampasādo adhimokkhasampasādo ca paṭilābhasampasādo ca. Arahattassa hi vipassanaṃ paṭṭhapetvā viharato mahābhūtādīsu upaṭṭhahantesu yenime nīhārena mahābhūtā upaṭṭhahanti, upādārūpā upaṭṭhahanti nāmarūpā upaṭṭhahanti, paccayā sabbathā upaṭṭhahanti, lakkhaṇārammaṇā vipassanā upaṭṭhahati, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmīti appaṭiladdheyeva āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati. Tatiyajjhānaṃ vā pādakaṃ katvā catutthajjhānatthāya kasiṇaparikammaṃ karontassa nīvaraṇavikkhambhanādīni samanupassato yenime nīhārena nīvaraṇā vikkhambhanti, kilesā sannisīdanti, sati santiṭṭhati, saṅkhāragataṃ vā vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā dibbacakkhukassa paraloko viya upaṭṭhāti, cittuppādo lepapiṇḍe laggamāno viya upacārena samādhiyati, ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmīti apaṭiladdheyeva āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhati. Ayaṃ **adhimokkhasampasādo** nāma. Tasmiṃ sampasāde sati. Yo pana arahattaṃ vā paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā, tassa cittaṃ vippasannaṃ hotiyeva. Idha pana ''āyatane cittaṃ pasīdatī''ti vacanato arahattavipassanāya ceva catutthajjhānūpacārassa ca paṭilābho **paṭilābhasampasādo**ti veditabbo. Vipassanā hi paññāya adhimuccanassa kāraṇaṃ, upacāraṃ āneñjasamāpattiyā.

Etarahi vā āneñjaṃ samāpajjati. Paññāya vā adhimuccatīti ettha etarahi vā paññāya adhimuccati, āneñjaṃ vā samāpajjatīti evaṃ padaparivattanaṃ katvā attho veditabbo. Idañhi vuttaṃ hoti – tasmiṃ sampasāde sati etarahi vā paññāya adhimuccati, arahattaṃ sacchikarotīti attho. Taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati, atha vā **paññāya vā adhimuccatī**ti arahattamaggaṃ bhāveti, taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjati. Arahattamaggaṃ bhāvetuṃ asakkonto etarahi catusaccaṃ vā sacchikaroti. Taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjatīti.

Tatrāyaṃ nayo – idha bhikkhu tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā catutthajjhānassa kasiṇaparikammaṃ karoti. Tassa nīvaraṇā vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So rūpārūpaṃ parigaṇhāti, paccayaṃ pariggaṇhāti, lakkhaṇārammaṇikaṃ vipassanaṃ vavatthapeti, tassa evaṃ hoti – ''upacārena me jhānaṃ visesabhāgiyaṃ bhaveyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyaṃ naṃ karissāmī’’ti vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ sacchikaroti. Ettakenassa kiccaṃ kataṃ nāma hoti. Arahattaṃ sacchikātuṃ asakkonto pana tato osakkitamānaso antarā na tiṭṭhati, catutthajjhānaṃ samāpajjatiyeva. Yathā kiṃ? Yathā puriso ‘‘vanamahiṃsaṃ ghātessāmī’’ti sattiṃ gahetvā anubandhanto sace taṃ ghāteti, sakalagāmavāsino tosessati, asakkonto pana antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghātetvā kājaṃ pūretvā etiyeva.

Tattha purisassa sattiṃ gahetvā vanamahiṃsānubandhanaṃ viya imassa bhikkhuno tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā catutthajjhānassa parikammakaraṇaṃ, vanamahiṃsaghātanaṃ viya – ‘‘nīvaraṇavikkhambhanādīni samanupassato visesabhāgiyaṃ bhaveyya, tiṭṭhatu visesabhāgiyatā, nibbedhabhāgiyaṃ naṃ karissāmī’’ti vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattassa sacchikaraṇaṃ, mahiṃsaṃ ghātetuṃ asakkontassa antarāmagge sasagodhādayo khuddakamige ghātetvā kājaṃ pūretvā gamanaṃ viya arahattaṃ sacchikātuṃ asakkontassa, tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajjanaṃ veditabbaṃ. Maggabhāvanā catusaccasacchikiriyāyojanāsupi eseva nayo.

Idāni arahattaṃ sacchikātuṃ asakkontassa nibbattaṭṭhānaṃ dassento **kāyassa bhedā**tiādimāha. Tattha **ya**nti yena kāraṇena taṃ saṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa āneñjūpagaṃ, taṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. Ettha ca **taṃsaṃvattanika**nti tassa bhikkhuno saṃvattanikaṃ. Yena vipākaviññāṇena so bhikkhu saṃvattati nibbattati, taṃ viññāṇaṃ. **Āneñjūpaga**nti kusalāneñjasabhāvūpagataṃ assa, tādisameva bhaveyyāti attho. Keci kusalaviññāṇaṃ vadanti. Yaṃ tassa bhikkhuno saṃvattanikaṃ upapattihetubhūtaṃ kusalaviññāṇaṃ āneñjūpagataṃ assa, vipākakālepi tannāmakameva assāti attho. So panāyamattho – ‘‘puññaṃ ce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ. Apuññaṃ ce saṅkhāraṃ abhisaṅkhāroti, apuññupagaṃ hoti viññāṇaṃ. Āneñjaṃ ce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, āneñjūpagaṃ hoti viññāṇa’’nti (saṃ. ni. 2.51) iminā nayena veditabbo. **Āneñjasappāyā**ti āneñjassa catutthajjhānassa sappāyā. Na kevalañca sā āneñjasseva, upari arahattassāpi sappāyāva upakārabhūtāyevāti veditabbā. Iti imasmiṃ paṭhamakaāneñje samādhivasena osakkanā kathitā.

67. **Iti paṭisañcikkhatī**ti catutthajjhānaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi bhikkhu heṭṭhimena bhikkhunā paññavantataro tassa ca bhikkhuno attano cāti dvinnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Tabbahulavihārino**ti rūpapaṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āneñjaṃ samāpajjatī**ti ākāsānañcāyatanāneñjaṃ samāpajjati. Sesaṃ purimasadisameva. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha visesamattameva pana vakkhāma. Iti imasmiṃ dutiyaāneñje vipassanāvasena osakkanā kathitā, ‘‘yaṃkiñci rūpa’’nti evaṃ vipassanāmaggaṃ dassentena kathitāti attho.

Iti paṭisañcikkhatīti ākāsānañcāyatanaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā dvīhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti tiṇṇampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Ubhayametaṃ anicca**nti ettha aṭṭha ekekakoṭṭhāsā diṭṭhadhammikasamparāyikavasena pana saṅkhipitvā ubhayanti vuttaṃ. **Nālaṃ abhinanditu**nti taṇhādiṭṭhivasena abhinandituṃ na yuttaṃ. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tabbahulavihārino**ti kāmapaṭibāhanena ca rūpapaṭibāhanena ca tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. **Āneñjaṃ samāpajjatī**ti viññāṇañcāyatanāneñjaṃ samāpajjati. Imasmiṃ tatiyaāneñje vipassanāvasena osakkanā kathitā.

68. **Iti paṭisañcikkhatī**ti viññāṇañcāyatanaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā tīhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti catunnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Yatthetā aparisesā nirujjhantī**ti yaṃ ākiñcaññāyatanaṃ patvā etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Etaṃ santaṃ etaṃ paṇīta**nti etaṃ aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca **santaṃ,** atappakaṭṭhena **paṇītaṃ. Tabbahulavihārino**ti tāsaṃ saññānaṃ paṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmiṃ paṭhamākiñcaññāyatane samādhivasena osakkanā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti viññāṇañcāyatanameva patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā catūhi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti pañcannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Attena vā attaniyena vā**ti ahaṃ mamāti gahetabbena suññaṃ tucchaṃ rittaṃ. Evamettha dvikoṭikā suññatā dassitā. **Tabbahulavihārino**ti heṭṭhā vuttapaṭipadañca imañca suññatapaṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmiṃ dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā.

70. **Iti paṭisañcikkhatī**ti viññāṇañcāyatanameva patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā pañcahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti channampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasmiṃ, na ca mama kvacani kismiñci kiñcanaṃ natthī**ti ettha pana catukoṭikā suññatā kathitā. Kathaṃ? Ayañhi **nāhaṃ kvacanī**ti kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasmi**nti attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, attano bhātiṭṭhāne bhātaraṃ sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ maññitvā upagantvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanī**ti ettha mama – saddaṃ tāva ṭhapetvā na ca kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mama – saddaṃ āharitvā **mama kismiñci kiñcanaṃ natthī**ti so parassa attā mama kismiñci kiñcanabhāve atthīti na passati. Attano bhātiṭṭhāne bhātaraṃ sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāranti kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ suññatā catukoṭikāti veditabbā. **Tabbahulavihārino**ti heṭṭhā vuttappaṭipadaṃ imaṃ catukoṭisuññatañca bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmiṃ tatiyākiñcaññāyatanepi vipassanāvaseneva osakkanā kathitā.

Iti paṭisañcikkhatīti ākiñcaññāyatanaṃ patvā evaṃ paṭisañcikkhati. Ayañhi heṭṭhā chahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti sattannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Yatthetā aparisesā nirujjhantī**ti yaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ patvā ettha etā heṭṭhā vuttā sabbasaññā nirujjhanti. **Tabbahulavihārino**ti tāsaṃ saññānaṃ paṭibāhanena tameva paṭipadaṃ bahulaṃ katvā viharantassa. Imasmiṃ nevasaññānāsaññāyatane samādhivasena osakkanā kathitā.

71. **No cassa no ca me siyā**ti sace mayhaṃ pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭaṃ na āyūhitaṃ assa, yaṃ me idaṃ etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭaṃ etaṃ me na siyā nappavatteyyāti attho. **Na bhavissatī**ti sace etarahi pañcavidhaṃ kammavaṭṭaṃ āyūhitaṃ na bhavissati. **Na me bhavissatī**ti tasmiṃ asati anāgate me pañcavidhaṃ vipākavaṭṭaṃ na bhavissati. **Yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahāmī**ti yaṃ atthi yaṃ bhūtaṃ etarahi khandhapañcakaṃ, taṃ pajahāmi. **Evaṃ upekkhaṃ paṭilabhatī**ti so bhikkhu evaṃ vipassanupekkhaṃ labhatīti attho.

Parinibbāyeyya nu kho so, bhante, bhikkhu na vā parinibbāyeyyāti kiṃ pucchāmīti pucchati, tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa arahattampi osakkanāpi paṭipadāpi paṭisandhipi kathitā, tathā catutthajjhānādīni pādakāni katvā ṭhitānaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa na kiñci kathitaṃ, taṃ pucchāmīti pucchati. **Apetthā**ti api ettha. **So taṃ upekkhaṃ abhinandatī**ti so taṃ vipassanupekkhaṃ taṇhādiṭṭhiabhinandanāhi abhinandati. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tannissitaṃ hoti viññāṇa**nti viññāṇaṃ vipassanānissitaṃ hoti. **Tadupādāna**nti yaṃ nikantiviññāṇaṃ, taṃ tassa upādānaṃ nāma gahaṇaṃ nāma hoti. **Saupādāno**ti sagahaṇo. **Na parinibbāyatī**ti vipassanāya sālayo bhikkhu mama sāsane na parinibbāyati. Yo pana vihārapariveṇaupaṭṭhākādīsu sālayo, tasmiṃ vattabbameva natthīti dasseti. **Kahaṃ panā**ti? Kattha pana? **Upādiyamāno upādiyatī**ti paṭisandhiṃ gaṇhamāno gaṇhāti. **Upādānaseṭṭhaṃ kira so, bhante**ti, bhante, so kira bhikkhu gahetabbaṭṭhānaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ bhavaṃ upādiyati, seṭṭhabhave paṭisandhiṃ gaṇhātīti attho. Iminā tassa bhikkhuno paṭisandhi kathitā. Idānissa arahattaṃ kathetuṃ **idhānandā**tiādimāha.

73. **Nissāya nissāyā**ti taṃ taṃ samāpattiṃ nissāya. **Oghassa nittharaṇā akkhātā**ti oghataraṇaṃ kathitaṃ, tatiyajjhānaṃ pādakaṃ katvā ṭhitabhikkhuno oghanittharaṇā kathitā…pe… nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitabhikkhuno oghanittharaṇā kathitāti vadati.

Katamo pana, bhante, ariyo vimokkhoti idha kiṃ pucchati? Samāpattiṃ tāva padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ gaṇhanto bhikkhu nāvaṃ vā uḷumpādīni vā nissāya mahoghaṃ taritvā pāraṃ gacchanto viya na kilamati. Sukkhavipassako pana pakiṇṇakasaṅkhāre sammasitvā arahattaṃ gaṇhanto bāhubalena sotaṃ chinditvā pāraṃ gacchanto viya kilamati. Iti imassa sukkhavipassakassa arahattaṃ pucchāmīti pucchati. **Ariyasāvako**ti sukkhavipassako ariyasāvako. Ayañhi heṭṭhā aṭṭhahi bhikkhūhi paññavantataro tesañca bhikkhūnaṃ attano cāti navannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasati. **Esa sakkāyo yāvatā sakkāyo**ti yattako tebhūmakavaṭṭasaṅkhāto sakkāyo nāma atthi, sabbopi so esa sakkāyo, na ito paraṃ sakkāyo atthīti paṭisañcikkhati.

Etaṃ amataṃ yadidaṃ anupādā cittassa vimokkhoti yo panesa cittassa anupādāvimokkho nāma, etaṃ amataṃ etaṃ santaṃ etaṃ paṇītanti paṭisañcikkhati. Aññattha ca ‘‘anupādā cittassa vimokkho’’ti nibbānaṃ vuccati. Imasmiṃ pana sutte sukkhavipassakassa arahattaṃ kathitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

Kevalaṃ pana imasmiṃ sutte sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbaṃ. Kathaṃ? Tatiyaṃ jhānaṃ tāva pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ, tathā catutthajjhānaṃ, tathā ākāsānañcāyatanaṃ. Viññāṇañcāyatanaṃ pana padaṭṭhānaṃ katvā ṭhitānaṃ tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ osakkanā kathitā, paṭisandhi kathitā, arahattaṃ kathitaṃ. Tathā ākiñcaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa pana osakkanā natthi, paṭisandhi pana arahattañca kathitaṃ. Sukkhavipassakassa arahattameva kathitanti. Evaṃ sattasu ṭhānesu osakkanā kathitā, aṭṭhasu ṭhānesu paṭisandhi, navasu ṭhānesu arahattaṃ kathitanti veditabbaṃ. Imañca pana sattasu ṭhānesu osakkanaṃ aṭṭhasu paṭisandhiṃ navasu arahattaṃ samodhānetvā kathentena imaṃ āneñjasappāyasuttaṃ sukathitaṃ nāma hotīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. **Evaṃ me suta**nti gaṇakamoggallānasuttaṃ. Tattha **yāva pacchimasopānakaḷevarā**ti yāva paṭhamasopānaphalakā ekadivaseneva sattabhūmiko pāsādo na sakkā kātuṃ, vatthuṃ sodhetvā thambhussāpanato paṭṭhāya pana yāva cittakammakaraṇā anupubbakiriyā cettha paññāyatīti dasseti. **Yadidaṃ ajjhene**ti tayopi vedā na sakkā ekadivaseneva adhīyituṃ, etesaṃ ajjhenepi pana anupubbakiriyāva paññāyatīti dasseti. **Issatthe**ti āvudhavijjāyapi ekadivaseneva vālavedhi nāma na sakkā kātuṃ, ṭhānasampādanamuṭṭhikaraṇādīhi pana etthāpi anupubbakiriyā paññāyatīti dasseti. **Saṅkhāne**ti gaṇanāya. Tattha anupubbakiriyaṃ attanāva dassento **evaṃ gaṇāpemā**tiādimāha.

75. **Seyyathāpi brāhmaṇā**ti idha bhagavā yasmā bāhirasamaye yathā yathā sippaṃ uggaṇhanti, tathā tathā kerāṭikā honti, tasmā attano sāsanaṃ bāhirasamayena anupametvā bhadraassājānīyena upamento **seyyathāpī**tiādimāha. Bhadro hi assājānīyo yasmiṃ kāraṇe damito hoti, taṃ jīvitahetupi nātikkamati. Evameva sāsane sammāpaṭipanno kulaputto sīlavelaṃ nātikkamati. **Mukhādhāne**ti mukhaṭṭhapane.

76. **Satisampajaññāya cā**ti satisampajaññāhi samaṅgibhāvatthāya. Dve hi khīṇāsavā satatavihārī ca nosatatavihārī ca. Tattha **satatavihārī** yaṃkiñci kammaṃ katvāpi phalasamāpattiṃ samāpajjituṃ sakkoti, no **satatavihārī** pana appamattakepi kicce kiccappasuto hutvā phalasamāpattiṃ appetuṃ na sakkoti.

Tatridaṃ vatthu – eko kira khīṇāsavatthero khīṇāsavasāmaṇeraṃ gahetvā araññavāsaṃ gato, tattha mahātherassa senāsanaṃ pattaṃ, sāmaṇerassa na pāpuṇāti, taṃ vitakkento thero ekadivasampi phalasamāpattiṃ appetuṃ nāsakkhi. Sāmaṇero pana temāsaṃ phalasamāpattiratiyā vītināmetvā ‘‘sappāyo, bhante, araññavāso jāto’’ti theraṃ pucchi. Thero ‘‘na jāto, āvuso’’ti āha. Iti yo evarūpo khīṇāsavo, so ime dhamme ādito paṭṭhāya āvajjitvāva samāpajjituṃ sakkhissatīti dassento ‘‘satisampajaññāya cā’’ti āha.

78. **Yeme, bho gotamā**ti tathāgate kira kathayanteva brāhmaṇassa ‘‘ime puggalā na ārādhenti, ime ārādhentī’’ti nayo udapādi, taṃ dassento evaṃ vattumāraddho.

Paramajjadhammesūti ajjadhammā nāma chasatthāradhammā, tesu gotamavādova, paramo uttamoti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. **Evaṃ me suta**nti gopakamoggallānasuttaṃ. Tattha **aciraparinibbute bhagavatī**ti bhagavati aciraparinibbute, dhātubhājanīyaṃ katvā dhammasaṅgītiṃ kātuṃ rājagahaṃ āgatakāle. **Rañño pajjotassa āsaṅkamāno**ti caṇḍapajjoto nāmesa rājā bimbisāramahārājassa sahāyo ahosi, jīvakaṃ pesetvā bhesajjakāritakālato paṭṭhāya pana daḷhamittova jāto, so ‘‘ajātasattunā devadattassa vacanaṃ gahetvā pitā ghātito’’ti sutvā ‘‘mama piyamittaṃ ghātetvā esa rajjaṃ karissāmīti maññati, mayhaṃ sahāyassa sahāyānaṃ atthikabhāvaṃ jānāpessāmī’’ti parisati vācaṃ abhāsi. Taṃ sutvā tassa āsaṅkā uppannā. Tena vuttaṃ ‘‘rañño pajjotassa āsaṅkamāno’’ti. **Kammanto**ti bahinagare nagarapaṭisaṅkhārāpanatthāya kammantaṭṭhānaṃ.

Upasaṅkamīti mayaṃ dhammavinayasaṅgītiṃ kāressāmāti vicarāma, ayañca mahesakkho rājavallabho saṅgahe kate veḷuvanassa ārakkhaṃ kareyyāti maññamāno upasaṅkami. **Tehi dhammehī**ti tehi sabbaññutaññāṇadhammehi. **Sabbena sabba**nti sabbākārena sabbaṃ. **Sabbathā sabba**nti sabbakoṭṭhāsehi sabbaṃ. Kiṃ pucchāmīti pucchati? Cha hi satthāro paṭhamataraṃ appaññātakulehi nikkhamitvā pabbajitā, te tathāgate dharamāneyeva kālaṃkatā, sāvakāpi nesaṃ appaññātakuleheva pabbajitā. Te tesaṃ accayena mahāvivādaṃ akaṃsu. Samaṇo pana gotamo mahākulā pabbajito, tassa accayena sāvakānaṃ mahāvivādo bhavissatīti ayaṃ kathā sakalajambudīpaṃ pattharamānā udapādi. Sammāsambuddhe ca dharante bhikkhūnaṃ vivādo nāhosi. Yopi ahosi, sopi tattheva vūpasamito. Parinibbutakāle panassa – ‘‘aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhaṃ sineruṃ apavāhituṃ samatthassa vātassa purato purāṇapaṇṇaṃ kiṃ ṭhassati, dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaññāṇaṃ pattassa satthu alajjamāno maccurājā kassa lajjissatī’’ti mahāsaṃvegaṃ janetvā bhiyyosomattāya bhikkhū samaggā jātā ativiya upasantupasantā, kiṃ nu kho etanti idaṃ pucchāmīti pucchati. **Anusaññāyamāno**ti anusañjāyamāno, katākataṃ janantoti attho. Anuvicaramāno vā.

80. **Atthi nu kho**ti ayampi heṭṭhimapucchameva pucchati. **Appaṭisaraṇe**ti appaṭisaraṇe dhammavinaye. **Ko hetu sāmaggiyā**ti tumhākaṃ samaggabhāvassa ko hetu ko paccayo. **Dhammappaṭisaraṇā**ti dhammo amhākaṃ paṭisaraṇaṃ, dhammo avassayoti dīpeti.

81. **Pavattatī**ti paguṇaṃ hutvā āgacchati. **Āpatti hoti vītikkamo**ti ubhayametaṃ buddhassa āṇātikkamanameva. **Yathādhammaṃ yathānusiṭṭhaṃ kāremā**ti yathā dhammo ca anusiṭṭhi ca ṭhitā, evaṃ kāremāti attho.

Na kira no bhavanto kārenti dhammo no kāretīti padadvayepi no kāro nipātamattaṃ. Evaṃ sante na kira bhavanto kārenti, dhammova kāretīti ayamettha attho.

83. **Tagghā**ti ekaṃse nipāto. **Kahaṃ pana bhavaṃ ānando**ti kiṃ therassa veḷuvane

vasanabhāvaṃ na jānātīti? Jānāti. Veḷuvanassa pana anena ārakkhā dinnā, tasmā attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo pucchati. Kasmā pana tena tattha ārakkhā dinnā? So kira ekadivasaṃ mahākaccāyanattheraṃ gijjhakūṭā otarantaṃ disvā – ‘‘makkaṭo viya eso’’ti āha. Bhagavā taṃ kathaṃ sutvā – ‘‘sace khamāpeti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce khamāpeti, imasmiṃ veḷuvane gonaṅgalamakkaṭo bhavissatī’’ti āha. So taṃ kathaṃ sutvā – ‘‘samaṇassa gotamassa kathāya dvedhābhāvo nāma natthi, pacchā me makkaṭabhūtakāle gocaraṭṭhānaṃ bhavissatī’’ti veḷuvane nānāvidhe rukkhe ropetvā ārakkhaṃ adāsi. Aparabhāge kālaṃ katvā makkaṭo hutvā nibbatti. ‘‘Vassakārā’’ti vutte āgantvā samīpe aṭṭhāsi. **Tagghā**ti sabbavāresu ekaṃsavacaneyeva nipāto. **Taggha, bho ānandā**ti evaṃ therena parisamajjhe attano ukkaṃsitabhāvaṃ ñatvā ahampi theraṃ ukkaṃsissāmīti evamāha.

84. **Na ca kho, brāhmaṇā**ti thero kira cintesi ‘‘sammāsambuddhena vaṇṇitajjhānampi atthi, avaṇṇitajjhānampi atthi, ayaṃ pana brāhmaṇo sabbameva vaṇṇetīti pañhaṃ visaṃvādeti, na kho pana sakkā imassa mukhaṃ ulloketuṃ na piṇḍapātaṃ rakkhituṃ, pañhaṃ ujuṃ katvā kathessāmī’’ti idaṃ vattuṃ āraddhaṃ. **Antaraṃ karitvā**ti abbhantaraṃ karitvā. **Evarūpaṃ kho, brāhmaṇa, so bhagavā jhānaṃ vaṇṇesī**ti idha sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ayaṃ kira brāhmaṇo vassakārabrāhmaṇaṃ usūyati, tena pucchitapañhassa akathanaṃ paccāsīsamāno kathitabhāvaṃ ñatvā ‘‘vassakārena pucchitaṃ pañhaṃ punappunaṃ tassa nāmaṃ gaṇhanto vitthāretvā kathesi, mayā pucchitapañhaṃ pana yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva kathesī’’ti anattamano ahosi, tasmā evamāha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. **Evaṃ me suta**nti mahāpuṇṇamasuttaṃ. Tattha **tadahū**ti tasmiṃ ahu, tasmiṃ divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**. Upavasantīti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayaṃ panettha atthuddhāro – ‘‘āyāma, āvuso, kappina, uposathaṃ gamissāmā’’tiādīsu hi pātimokkhuddeso uposatho. ‘‘Aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho’’tiādīsu (a. ni. 8.53) sīlaṃ. ‘‘Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā’’tiādīsu (ma. ni. 1.79) upavāso. ‘‘Uposatho nāma nāgarājā’’tiādīsu (dī. ni. 2.246) paññatti. ‘‘Na, bhikkhave, tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā’’tiādīsu (mahāva. 181) upavasitabbadivaso. Idhāpi soyeva adhippeto. So panesa aṭṭhamīcātuddasīpannarasībhedena tividho. Tasmā sesadvayanivāraṇatthaṃ **pannarase**ti vuttaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘upavasanti etthāti uposatho’’ti. Māsapuṇṇatāya puṇṇā sampuṇṇāti **puṇṇā. Mā**-iti cando vuccati, so ettha puṇṇoti **puṇṇamā**. Evaṃ puṇṇāya puṇṇamāyāti imasmiṃ padadvaye attho veditabbo.

Desanti kāraṇaṃ. **Tena hi tvaṃ bhikkhu sake āsane nisīditvā pucchā**ti kasmā bhagavā ṭhitassa akathetvā nisīdāpesīti. Ayaṃ kira bhikkhu saṭṭhimattānaṃ padhāniyabhikkhūnaṃ saṅghatthero saṭṭhi bhikkhū gahetvā araññe vasati, te tassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭenti vāyamanti. Mahābhūtāni pariggaṇhanti upādārūpāni, nāmarūpapaccayalakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ pariggaṇhanti. Atha ne ācariyupaṭṭhānaṃ āgantvā vanditvā nisinne thero mahābhūtapariggahādīni pucchati. Te sabbaṃ kathenti, maggaphalapañhaṃ pucchitā pana kathetuṃ na sakkonti. Atha thero cintesi – ‘‘mama santike etesaṃ ovādassa parihāni natthi, ime ca āraddhavīriyā viharanti. Kukkuṭassa pānīyapivanakālamattampi nesaṃ pamādakiriyā natthi. Evaṃ santepi maggaphalāni nibbattetuṃ na sakkonti. Ahaṃ imesaṃ ajjhāsayaṃ na jānāmi, buddhaveneyyā ete bhavissanti, gahetvā ne satthu santikaṃ gacchāmi, atha nesaṃ satthā cariyavasena dhammaṃ desessatī’’ti, te bhikkhū gahetvā satthu santikaṃ āgato.

Satthāpi sāyanhasamaye ānandattherena upanītaṃ udakaṃ ādāya sarīraṃ utuṃ gaṇhāpetvā migāramātupāsādapariveṇe paññattavarabuddhāsane nisīdi, bhikkhusaṅghopi naṃ parivāretvā nisīdi.

Tasmiṃ samaye sūriyo atthaṅgameti, cando uggacchati, majjhaṭṭhāne ca bhagavā nisinno. Candassa pabhā natthi, sūriyassa pabhā natthi, candimasūriyānaṃ pabhaṃ makkhetvā chabbaṇṇā yamakabuddharasmiyo vijjotamānā puñjā puñjā hutvā disāvidisāsu dhāvantīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayena vitthāretabbaṃ. Vaṇṇabhūmi nāmesā, dhammakathikassevettha thāmo pamāṇaṃ, yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ kathetabbaṃ. Dukkathitanti na vattabbaṃ. Evaṃ sannisinnāya parisāya thero uṭṭhahitvā satthāraṃ pañhassa okāsaṃ kāresi. Tato bhagavā – ''sace imasmiṃ ṭhitake pucchante 'ācariyo no uṭṭhito'ti sesabhikkhū uṭṭhahissanti, evaṃ tathāgate agāravo kato bhavissati. Atha nisinnāva pucchissanti, ācariye agāravo kato bhavissati, ekaggā hutvā dhammadesanaṃ paṭicchituṃ na sakkuṇissanti. Ācariye pana nisinne tepi nisīdissanti. Tato ekaggā dhammadesanaṃ paṭicchituṃ sakkuṇissantī''ti iminā kāraṇena bhagavā ṭhitassa akathetvā nisīdāpetīti.

Ime nu kho, bhanteti vimatipucchā viya kathitā. Thero pana pañcakkhandhānaṃ udayabbayaṃ pariggaṇhitvā arahattaṃ patto mahākhīṇāsavo, natthi etassa vimati. Jānantenapi pana ajānantena viya hutvā pucchituṃ vaṭṭati. Sace hi jānanto viya pucchati, ''jānāti aya''nti tassa tassa vissajjento ekadesameva katheti. Ajānantena viya pucchite pana kathento ito ca etto ca kāraṇaṃ āharitvā pākaṭaṃ katvā katheti. Koci pana ajānantopi jānanto viya pucchati. Thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissati, jānantoyeva pana ajānanto viya pucchatīti veditabbo.

Chandamūlakāti taṇhāmūlakā. **Evaṃrūpo siya**nti sace odāto hotukāmo, haritālavaṇṇo vā manosilāvaṇṇo vā siyanti pattheti. Sace kāḷo hotukāmo, nīluppalavaṇṇo vā añjanavaṇṇo vā atasīpupphavaṇṇo vā siyanti pattheti. **Evaṃvedano**ti kusalavedano vā sukhavedano vā siyanti pattheti. Saññādīsupi eseva nayo. Yasmā pana atīte patthanā nāma natthi, patthentenāpi ca na sakkā taṃ laddhuṃ, paccuppannepi na hoti, na hi odāto kāḷabhāvaṃ patthetvā paccuppanne kāḷo hoti, na kāḷo vā odāto, dīgho vā rasso, rasso vā dīgho, dānaṃ pana datvā sīlaṃ vā samādiyitvā ''anāgate khattiyo vā homi brāhmaṇo vā''ti patthentassa patthanā samijjhati. Tasmā anāgatameva gahitaṃ.

Khandhādhivacananti khandhānaṃ khandhapaṇṇatti kittakena hotīti pucchati.

Mahābhūtā hetūti ''tayo kusalahetū''tiādīsu (dha. sa. 1441) hi hetuhetu vutto. Avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṃ sādhāraṇattā sādhāraṇahetu. Kusalākusalaṃ attano attano vipākadāne uttamahetu. Idha paccayahetu adhippeto. Tattha pathavīdhātu mahābhūtaṃ itaresaṃ tiṇṇaṃ bhūtānaṃ upādārūpassa ca paññāpanāya dassanatthāya hetu ceva paccayo ca. Evaṃ sesesupi yojanā veditabbā.

Phassoti ''phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho cetetī''ti (saṃ. ni. 4.93) vacanato phasso tiṇṇaṃ khandhānaṃ paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. **Viññāṇakkhandhassā**ti ettha paṭisandhiviññāṇena tāva saddhiṃ gabbhaseyyakānaṃ uparimaparicchedena samatiṃsa rūpāni sampayuttā ca tayo khandhā uppajjanti, taṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. Cakkhudvāre cakkhupasādo ceva rūpārammaṇañca rūpaṃ, sampayuttā tayo khandhā nāmaṃ. Taṃ nāmarūpaṃ cakkhuviññāṇassa paññāpanāya hetu ceva paccayo ca. Eseva nayo sesaviññāṇesu.

87. **Kathaṃ pana, bhante**ti idaṃ kittakena nu khoti vaṭṭaṃ pucchanto evamāha. **Sakkāyadiṭṭhi na hotī**ti idaṃ vivaṭṭaṃ pucchanto evamāha.

88. **Ayaṃ rūpe assādo**ti iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccañca kathitaṃ. **Ayaṃ rūpe ādīnavo**ti iminā pahānapaṭivedho ceva samudayasaccañca. **Idaṃ rūpe nissaraṇa**nti iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccañca. Ye imesu tīsu ṭhānesu sammādiṭṭhiādayo dhammā, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccaṃ. Sesapadesupi eseva nayo.

89. **Bahiddhā**ti parassa saviññāṇake kāye. **Sabbanimittesū**ti iminā pana anindriyabaddhampi saṅgaṇhāti. ‘‘Saviññāṇake kāye’’ti vacanena vā attano ca parassa ca kāyo gahitova, bahiddhā ca sabbanimittaggahaṇena anindriyabaddhaṃ gaṇhāti.

90. **Anattakatānī**ti anattani ṭhatvā katāni. **Kamattānaṃ phusissantī**ti katarasmiṃ attani ṭhatvā vipākaṃ dassentīti sassatadassanaṃ okkamanto evamāha. **Taṇhādhipateyyenā**ti taṇhājeṭṭhakena. **Tatra tatrā**ti tesu tesu dhammesu. **Saṭṭhimattāna**nti ime bhikkhū pakatikammaṭṭhānaṃ jahitvā aññaṃ navakammaṭṭhānaṃ sammasantā pallaṅkaṃ abhinditvā tasmiṃyeva āsane arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. **Evaṃ me suta**nti cūḷapuṇṇamasuttaṃ. Tattha **tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta**nti yaṃ yaṃ disaṃ anuviloketi, tattha tattha tuṇhībhūtameva. **Anuviloketvā**ti pañcapasādapaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā tato tato viloketvā antamaso hatthakukkuccapādakukkuccānampi abhāvaṃ disvā. **Asappuriso**ti pāpapuriso. **No hetaṃ, bhante**ti yasmā andho andhaṃ viya so taṃ jānituṃ na sakkoti, tasmā evamāhaṃsu. Eteneva nayena ito paresupi vāresu attho veditabbo. **Assaddhasamannāgato**ti pāpadhammasamannāgato. **Asappurisabhattī**ti asappurisasevano. **Asappurisacintī**ti asappurisacintāya cintako. **Asappurisamantī**ti asappurisamantanaṃ mantetā. **Asappurisavāco**ti asappurisavācaṃ bhāsitā. **Asappurisakammanto**ti asappurisakammānaṃ kattā. **Asappurisadiṭṭhī**ti asappurisadiṭṭhiyā samannāgato. **Asappurisadāna**nti asappurisehi dātabbaṃ dānaṃ. **Tyāssa mittā**ti te assa mittā. **Attabyābādhāyapi cetetī**ti pāṇaṃ hanissāmi, adinnaṃ ādiyissāmi, micchā carissāmi, dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti evaṃ attano dukkhatthāya cinteti. **Parabyābādhāyā**ti yathā asuko asukaṃ pāṇaṃ hanti, asukassa santakaṃ adinnaṃ ādiyati, dasa akusalakammapathe samādāya vattati, evaṃ naṃ āṇāpessāmīti evaṃ parassa dukkhatthāya cinteti. **Ubhayabyābādhāyā**ti ahaṃ asukañca asukañca gahetvā dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti evaṃ ubhayadukkhatthāya cintetīti.

Attabyābādhāyapi mantetītiādīsu ahaṃ dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmīti mantento attabyābādhāya manteti nāma. Asukaṃ dasa akusalakammapathe samādapessāmīti mantento parabyābādhāya manteti nāma. Aññena saddhiṃ – ‘‘mayaṃ ubhopi ekato hutvā dasa akusalakammapathe samādāya vattissāmā’’ti mantento ubhayabyābādhāya manteti nāma.

Asakkaccaṃ dānaṃ detīti deyyadhammampi puggalampi na sakkaroti. Deyyadhammaṃ na sakkaroti nāma uttaṇḍulādidosasamannāgataṃ āhāraṃ deti, na pasannaṃ karoti. Puggalaṃ na sakkaroti nāma nisīdanaṭṭhānaṃ asammajjitvā yattha vā tattha vā nisīdāpetvā yaṃ vā taṃ vā ādhārakaṃ ṭhapetvā dānaṃ deti. **Asahatthā**ti attano hatthena, na deti, dāsakammakārādīhi dāpeti. **Acittikatvā**ti heṭṭhā vuttanayena deyyadhammepi puggalepi na cittīkāraṃ katvā deti. **Apaviddha**nti chaḍḍetukāmo hutvā vammike uragaṃ pakkhipanto viya deti. **Anāgamanadiṭṭhiko**ti no phalapāṭikaṅkhī hutvā deti.

Tattha upapajjatīti na dānaṃ datvā niraye upapajjati. Yaṃ pana tena pāpaladdhikāya micchādassanaṃ gahitaṃ, tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjati. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. **Devamahattatā**ti chakāmāvacaradevā. **Manussamahattatā**ti tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Idaṃ pana suttaṃ suddhavaṭṭavaseneva kathitanti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anupadavaggo

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. **Evaṃ me suta**nti anupadasuttaṃ. Tattha **etadavocā**ti etaṃ (paṭi. ma. 3.4) ‘‘paṇḍito’’tiādinā nayena dhammasenāpatisāriputtattherassa guṇakathaṃ avoca. Kasmā? Avasesattheresu hi mahāmoggallānattherassa iddhimāti guṇo pākaṭo, mahākassapassa dhutavādoti, anuruddhattherassa dibbacakkhukoti, upālittherassa vinayadharoti, revatattherassa jhāyī jhānābhiratoti, ānandattherassa bahussutoti. Evaṃ tesaṃ tesaṃ therānaṃ te te guṇā pākaṭā, sāriputtattherassa pana apākaṭā. Kasmā? Paññavato hi guṇā na sakkā akathitā jānituṃ. Iti bhagavā ‘‘sāriputtassa guṇe kathessāmī’’ti sabhāgaparisāya sannipātaṃ āgamesi. Visabhāgapuggalānañhi santike vaṇṇaṃ kathetuṃ na vaṭṭati, te vaṇṇe kathiyamāne avaṇṇameva kathenti. Imasmiṃ pana divase therassa sabhāgaparisā sannipati, tassā sannipatitabhāvaṃ disvā satthā vaṇṇaṃ kathento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **paṇḍito**ti dhātukusalatā āyatanakusalatā paṭiccasamuppādakusalatā ṭhānāṭṭhānakusalatāti imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito. **Mahāpañño**tiādīsu mahāpaññādīhi samannāgatoti attho.

Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ – tattha katamā **mahāpaññā**? Mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahante samādhikkhandhe, paññākkhandhe, vimuttikkhandhe, vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā, mahantāni ṭhānāṭṭhānāni, mahantā vihārasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, mahante satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, mahantāni indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, mahante ariyamagge, mahantāni sāmaññaphalāni, mahantā abhiññāyo, mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

Katamā **puthupaññā,** puthu nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā. Puthu nānādhātūsu, puthu nānāāyatanesu, puthu nānāatthesu, puthu nānāpaṭiccasamuppādesu, puthu nānāsuññatamanupalabbhesu, puthu nānāatthesu, dhammesu, niruttīsu, paṭibhānesu, puthu nānāsīlakkhandhesu, puthu nānāsamādhi-paññā-vimutti-vimuttiñāṇadassanakkhandhesu, puthu nānāṭhānāṭṭhānesu, puthu nānāvihārasamāpattīsu, puthu nānāariyasaccesu, puthu nānāsatipaṭṭhānesu, sammappadhānesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhaṅgesu, puthu nānāariyamaggesu, sāmaññaphalesu, abhiññāsu, puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.

Katamā **hāsapaññā,** idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti, indriyasaṃvaraṃ paripūreti, bhojane mattaññutaṃ, jāgariyānuyogaṃ, sīlakkhandhaṃ, samādhikkhandhaṃ, paññākkhandhaṃ, vimuttikkhandhaṃ, vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo pāmojjabahulo ṭhānāṭṭhānaṃ paṭivijjhati, hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaññā, hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhati. Satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaññā, hāsabahulo sāmaññaphalāni sacchikaroti, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo vedatuṭṭhipāmojjabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaññā.

Katamā **javanapaññā,** yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā. Dukkhato khippaṃ… anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Yā kāci vedanā…pe… yaṃkiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… sabbaṃ viññāṇaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ, cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena…pe… vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… viññāṇaṃ. Cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā **tikkhapaññā,** khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ byāpādavitakkaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ, uppannuppanne pāpake akusale dhamme, uppannaṃ rāgaṃ, dosaṃ, mohaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ, makkhaṃ, paḷāsaṃ, issaṃ, macchariyaṃ, māyaṃ, sāṭheyyaṃ, thambhaṃ, sārambhaṃ, mānaṃ, atimānaṃ, madaṃ, pamādaṃ, sabbe kilese, sabbe duccarite, sabbe abhisaṅkhāre, sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā. Ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā, cattāri sāmaññaphalāni, catasso paṭisambhidāyo, cha ca abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā passitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā **nibbedhikapaññā,** idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṇṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ, mohakkhandhaṃ, kodhaṃ, upanāhaṃ…pe… sabbe bhavagāmikamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

Anupadadhammavipassananti samāpattivasena vā jhānaṅgavasena vā anupaṭipāṭiyā dhammavipassanaṃ vipassati, evaṃ vipassanto addhamāsena arahattaṃ patto. Mahāmoggallānatthero pana sattahi divasehi. Evaṃ santepi sāriputtatthero mahāpaññavantataro. Mahāmoggallānatthero hi sāvakānaṃ sammasanacāraṃ yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva sammasanto satta divase vāyamitvā arahattaṃ patto. Sāriputtatthero ṭhapetvā buddhānaṃ paccekabuddhānañca sammasanacāraṃ sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi. Evaṃ sammasanto addhamāsaṃ vāyami. Arahattañca kira patvā aññāsi – ‘‘ṭhapetvā buddhe ca paccekabuddhe ca añño sāvako nāma paññāya mayā pattabbaṃ pattuṃ samattho nāma na bhavissatī’’ti. Yathā hi puriso veḷuyaṭṭhiṃ gaṇhissāmīti mahājaṭaṃ veḷuṃ disvā jaṭaṃ chindantassa papañco bhavissatīti antarena hatthaṃ pavesetvā sampattameva yaṭṭhiṃ mūle ca agge ca chinditvā ādāya pakkameyya, so kiñcāpi paṭhamataraṃ gacchati, yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujuṃ vā na labhati. Aparo ca tathārūpameva veṇuṃ disvā ‘‘sace sampattaṃ yaṭṭhiṃ gaṇhissāmi, sāraṃ vā ujuṃ vā na labhissāmī’’ti kacchaṃ bandhitvā mahantena satthena veṇujaṭaṃ chinditvā sārā ceva ujū ca yaṭṭhiyo uccinitvā ādāya pakkameyya. Ayaṃ kiñcāpi pacchā gacchati, yaṭṭhiyo pana sārā ceva ujū ca labhati. Evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ imesaṃ dvinnaṃ therānaṃ padhānaṃ.

Evaṃ pana addhamāsaṃ vāyamitvā dhammasenāpati sāriputtatthero sūkarakhataleṇadvāre bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasuttante desiyamāne dasabalaṃ bījayamāno ṭhito desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā pabbajitadivasato pannarasame divase sāvakapāramiñāṇassa matthakaṃ patvā sattasaṭṭhi ñāṇāni paṭivijjhitvā soḷasavidhaṃ paññaṃ anuppatto.

Tatridaṃ, bhikkhave, sāriputtassa anupadadhammavipassanāyāti yā anupadadhammavipassanaṃ vipassatīti anupadadhammavipassanā vuttā, tatra anupadadhammavipassanāya sāriputtassa idaṃ hoti. Idāni vattabbaṃ taṃ taṃ vipassanākoṭṭhāsaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

94. **Paṭhame jhāne**ti ye paṭhame jhāne antosamāpattiyaṃ dhammā. **Tyāssā**ti te assa. **Anupadavavatthitā hontī**ti anupaṭipāṭiyā vavatthitā paricchinnā ñātā viditā honti. Kathaṃ? Thero hi te dhamme olokento abhiniropanalakkhaṇo vitakko vattatīti jānāti. Tathā anumajjanalakkhaṇo vicāro, pharaṇalakkhaṇā pīti, sātalakkhaṇaṃ sukhaṃ, avikkhepalakkhaṇā cittekaggatā, phusanalakkhaṇo phasso vedayitalakkhaṇā vedanā, sañjānanalakkhaṇā saññā, cetayitalakkhaṇā cetanā, vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, kattukamyatālakkhaṇo chando, adhimokkhalakkhaṇo adhimokkho, paggāhalakkhaṇaṃ vīriyaṃ upaṭṭhānalakkhaṇā sati, majjhattalakkhaṇā upekkhā, anunayamanasikāralakkhaṇo manasikāro vattatīti jānāti. Evaṃ jānaṃ abhiniropanaṭṭhena vitakkaṃ sabhāvato vavatthapeti…pe… anunayamanasikāraṇaṭṭhena manasikāraṃ sabhāvabhāvato vavatthapeti. Tena vuttaṃ ''tyāssa dhammā anupadavavatthitā hontī''ti.

Viditā uppajjantīti uppajjamānā viditā pākaṭāva hutvā uppajjanti. **Viditā upaṭṭhahantī**ti tiṭṭhamānāpi viditā pākaṭāva hutvā tiṭṭhanti. **Viditā abbhatthaṃ gacchantī**ti nirujjhamānāpi viditā pākaṭāva hutvā nirujjhanti. Ettha pana taṃñāṇatā ceva ñāṇabahutā ca mocetabbā. Yathā hi teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ na sakkā phusituṃ, evameva teneva cittena tassa cittassa uppādo vā ṭhiti vā bhaṅgo vā na sakkā jānituntі. Evaṃ tāva taṃñāṇatā mocetabbā. Yadi pana dve cittāni ekato uppajjeyyuṃ, ekena cittena ekassa uppādo vā ṭhiti vā bhaṅgo vā sakkā bhaveyya jānituṃ. Dve pana phassā vā vedanā vā saññā vā cetanā vā cittāni vā ekato uppajjanakāni nāma natthi, ekekameva uppajjati. Evaṃ ñāṇabahutā mocetabbā. Evaṃ sante kathaṃ? Mahātherassa antosamāpattiyaṃ soḷasa dhammā viditā pākaṭā hontīti. Vatthārammaṇānaṃ pariggahitatāya. Therena hi vatthu ceva ārammaṇañca pariggahitaṃ, tenassa tesaṃ dhammānaṃ uppādaṃ āvajjantassa uppādo pākaṭo hoti, ṭhānaṃ āvajjantassa ṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti, bhedaṃ āvajjantassa bhedo pākaṭo hoti. Tena vuttaṃ ''viditā uppajjanti viditā upaṭṭhahanti viditā abbhatthaṃ gacchantī''ti. **Ahutvā sambhontī**ti iminā udayaṃ passati. **Hutvā paṭiventī**ti iminā vayaṃ passati.

Anupāyoti rāgavasena anupagamano hutvā. **Anapāyo**ti paṭighavasena anapagato. **Anissito**ti taṇhādiṭṭhinissayehi anissito. **Appaṭibaddho**ti chandarāgena abaddho. **Vippamutto**ti kāmarāgato vippamutto. **Visaṃyutto**ti catūhi yogehi sabbakilesehi vā visaṃyutto. **Vimariyādīkatenā**ti nimmariyādīkatena. **Cetasā**ti evaṃvidhena cittena viharati.

Tattha dve mariyādā kilesamariyādā ca ārammaṇamariyādā ca. Sace hissa antosamāpattiyaṃ pavatte soḷasa dhamme ārabbha rāgādayo uppajjeyyuṃ, kilesamariyādā tena katā bhaveyya, tesu panassa ekopi na uppannoti kilesamariyādā natthi. Sace panassa antosamāpattiyaṃ pavatte soḷasa dhamme āvajjantassa ekacce āpāthaṃ nāgaccheyyuṃ. Evamassa ārammaṇamariyādā bhaveyyuṃ. Te panassa soḷasa dhamme āvajjantassa āpāthaṃ anāgatadhammo nāma natthīti ārammaṇamariyādāpi natthi.

Aparāpi dve mariyādā vikkhambhanamariyādā ca samucchedamariyādā ca. Tāsu samucchedamariyādā upari āgamissati, imasmiṃ pana ṭhāne vikkhambhanamariyādā adhippetā. Tassa vikkhambhitapaccanīkattā natthīti vimariyādikatena cetasā viharati.

Uttari nissaraṇanti ito uttari nissaraṇaṃ. Aññesu ca suttesu ''uttari nissaraṇa''nti nibbānaṃ vuttaṃ, idha pana anantaro viseso adhippetoti veditabbo. **Tabbahulīkārā**ti tassa pajānanassa bahulīkaraṇena. **Atthitvevassa hotī**ti tassa therassa atthītiyeva daḷhataraṃ hoti. Iminā nayena sesavāresupi attho veditabbo.

Dutiyavāre pana sampasādanaṭṭhena **sampasādo**. Sabhāvato vavatthapeti.

Catutthavāre **upekkhā**ti sukhaṭṭhāne vedanupekkhāva. **Passaddhattā cetaso anābhogo**ti yo so ''yadeva tattha sukha''nti cetaso ābhogo, etenetaṃ oḷārikamakkhāyatīti evaṃ passaddhattā cetaso anābhogo vutto, tassa abhāvāti attho. **Satipārisuddhī**ti parisuddhāsatiyeva. **Upekkhāpi** pārisuddhiupekkhā.

95. **Sato vuṭṭhahatī**ti satiyā samannāgato ñāṇena sampajāno hutvā vuṭṭhāti. **Te dhamme samanupassatī**ti yasmā nevasaññānāsaññāyatane buddhānaṃyeva anupadadhammavipassanā hoti, na sāvakānaṃ, tasmā ettha kalāpavipassanaṃ dassento evamāha.

Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti maggapaññāya cattāri saccāni disvā cattāro āsavā khīṇā honti. Sāriputtattherassa samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā arahattaṃ pattavāropi atthi, nirodhasamāpattisamāpannavāropi. Arahattaṃ pattavāro idha gahito, nirodhaṃ pana ciṇṇavasitāya aparāparaṃ samāpajjissatīti vadanti.

Tatthassa yasmiṃ kāle nirodhasamāpatti sīsaṃ hoti, nirodhassa vāro āgacchati, phalasamāpatti gūḷhā hoti. Yasmiṃ kāle phalasamāpatti sīsaṃ hoti, phalasamāpattiyā vāro āgacchati, nirodhasamāpatti gūḷhā hoti. Jambudīpavāsino therā pana vadanti ‘‘sāriputtatthero samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā anāgāmiphalaṃ sacchikatvā nirodhaṃ samāpajji, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ patto’’ti. **Te dhamme**ti antosamāpattiyaṃ pavatte tisamuṭṭhānikarūpadhamme, heṭṭhā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyaṃ pavattadhamme vā. Tepi hi imasmiṃ vāre vipassitabbadhammāva, tasmā te vā vipassatīti dassetuṃ idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

97. **Vasippatto**ti ciṇṇavasitaṃ patto. **Pāramippatto**ti nipphattiṃ patto. **Oraso**tiādīsu thero bhagavato ure nibbattasaddaṃ sutvā jātoti **oraso,** mukhena pabhāvitaṃ saddaṃ sutvā jātoti **mukhato jāto,** dhammena pana jātattā nimmitattā **dhammajo dhammanimmito,** dhammadāyassa ādiyanato **dhammadāyādo,** āmisadāyassa anādiyanato **no āmisadāyādo**ti veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anupadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. **Evaṃ me suta**nti chabbisodhanasuttaṃ. Tattha **khīṇā jātī**tiādīsu ekenāpi padena aññā byākatāva hoti, dvīhipi. Idha pana catūhi padehi aññabyākaraṇaṃ āgataṃ. **Diṭṭhe diṭṭhavāditā**tiādīsu yāya cetanāya diṭṭhe diṭṭhaṃ meti vadati, sā diṭṭhe diṭṭhavāditā nāma. Sesapadesupi eseva nayo. **Ayamanudhammo**ti ayaṃ sabhāvo. **Abhinanditabba**nti na kevalaṃ abhinanditabbaṃ, parinibbutassa panassa sabbopi khīṇāsavassa sakkāro kātabbo. **Uttariṃ pañho**ti sace panassa veyyākaraṇena asantuṭṭhā hotha, uttarimpi ayaṃ pañho pucchitabboti dasseti. Ito paresupi tīsu vāresu ayameva nayo.

99. **Abala**nti dubbalaṃ. **Virāguna**nti vigacchanasabhāvaṃ. **Anassāsika**nti assāsavirahitaṃ. **Upāyūpādānā**ti taṇhādiṭṭhīnametaṃ adhivacanaṃ. Taṇhādiṭṭhiyo hi tebhūmakadhamme upentīti **upāyā,** upādiyantīti **upādānā. Cetaso adiṭṭhānābhinivesānusayā**tipi tāsaṃyeva nāmaṃ. Cittañhi taṇhādiṭṭhīhi sakkāyadhammesu tiṭṭhati adhitiṭṭhatīti taṇhādiṭṭhiyo **cetaso adhiṭṭhānā,** tāhi taṃ abhinivisatīti **abhinivesā,** tāhiyeva taṃ anusetīti **anusayā**ti vuccanti. **Khayā virāgā**tiādīsu khayena virāgenāti attho. Sabbāni cetāni aññamaññavevacanāneva.

100. **Pathavīdhātū**ti patiṭṭhānadhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu. **Tejodhātū**ti paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātū**ti asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātū**ti vijānanadhātu. **Na anattato upagacchi**nti ahaṃ attāti attakoṭṭhāsena na upagamiṃ. **Na ca pathavīdhātunissita**nti pathavīdhātunissitā sesadhātuyo ca upādārūpañca arūpakkhandhā ca. Tepi hi nissitavatthurūpānaṃ pathavīdhātunissitattā ekena pariyāyena pathavīdhātunissitāva. Tasmā ‘‘na ca pathavīdhātunissita’’nti vadanto sesarūpārūpadhammepi attato na upagacchinti vadati. Ākāsadhātunissitapade pana

avinibbhogavasena sabbampi bhūtupādārūpaṃ **ākāsadhātunissitaṃ** nāma, tathā taṃnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā. Evaṃ idhāpi rūpārūpaṃ gahitameva hoti. Viññāṇadhātunissitapade pana sahajātā tayo khandhā cittasamuṭṭhānarūpañca **viññāṇadhātunissita**nti rūpārūpaṃ gahitameva hoti.

101. **Rūpe cakkhuviññāṇe cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesū**ti ettha yaṃ atīte cakkhudvārassa āpāthaṃ āgantvā niruddhaṃ, yañca anāgate āpāthaṃ āgantvā nirujjhissati, yampi etarahi āgantvā niruddhaṃ, taṃ sabbaṃ rūpaṃ nāma. Yaṃ pana atītepi āpāthaṃ anāgantvā niruddhaṃ, anāgatepi anāgantvā nirujjhissati, etarahipi anāgantvā niruddhaṃ, taṃ cakkhuviññāṇaviññātabbadhammesu saṅgahitanti vutte tipiṭakacūḷābhayatthero āha – ‘‘imasmiṃ ṭhāne dvidhā karotha, upari chandovāre kinti karissatha, nayidaṃ labbhatī’’ti. Tasmā tīsu kālesu āpāthaṃ āgataṃ vā anāgataṃ vā sabbampi taṃ rūpameva, cakkhuviññāṇasampayuttā pana tayo khandhā cakkhuviññāṇaviññātabbadhammāti veditabbā. Ayañhettha attho ‘‘cakkhuviññāṇena saddhiṃ viññātabbesu dhammesū’’ti. **Chando**ti taṇhāchando. **Rāgo**ti sveva rajjanavasena rāgo. **Nandī**ti sveva abhinandanavasena nandī. **Taṇhā**ti sveva taṇhāyanavasena taṇhā. Sesadvāresupi eseva nayo.

102. **Ahaṅkāramamaṅkāramānānusayā**ti ettha ahaṅkāro māno, mamaṅkāro taṇhā, sveva mānānusayo. **Āsavānaṃ khayañāṇāyā**ti idaṃ pubbenivāsaṃ dibbacakkhuñca avatvā kasmā vuttaṃ? Bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchanti, lokuttarameva pucchanti, tasmā pucchitapañhaṃyeva kathento evamāha. Ekavissajjitasuttaṃ nāmetaṃ, chabbisodhanantipissa nāmaṃ. Ettha hi cattāro vohārā pañca khandhā cha dhātuyo cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni attano saviññāṇakakāyo paresaṃ saviññāṇakakāyoti ime cha koṭṭhāsā visuddhā, tasmā ‘‘chabbisodhaniya’’nti vuttaṃ. **Parasamuddavāsittherā** pana attano ca parassa ca viññāṇakakāyaṃ ekameva katvā catūhi āhārehi saddhinti cha koṭṭhāse vadanti.

Ime pana cha koṭṭhāsā ‘‘kiṃ te adhigataṃ, kinti te adhigataṃ, kadā te adhigataṃ, kattha te adhigataṃ, katame te kilesā pahīnā, katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī’’ti (pārā. 198) evaṃ vinayaniddesapariyāyena sodhetabbā.

Ettha hi **kiṃ te adhigata**nti adhigamapucchā, jhānavimokkhādīsu sotāpattimaggādīsu vā kiṃ tayā adhigataṃ. **Kinti te adhigata**nti upāyapucchā. Ayañhi etthādhippāyo – kiṃ tayā aniccalakkhaṇaṃ dhuraṃ katvā adhigataṃ, dukkhānattalakkhaṇesu aññataraṃ vā, kiṃ vā samādhivasena abhinivisitvā, udāhu vipassanāvasena, tathā kiṃ rūpe abhinivisitvā, udāhu arūpe, kiṃ vā ajjhattaṃ abhinivisitvā, udāhu bahiddhāti. **Kadā te adhigata**nti kālapucchā, pubbaṇhamajjhanhikādīsu katarasmiṃ kāleti vuttaṃ hoti.

Kattha te adhigatanti okāsapucchā, kismiṃ okāse, kiṃ rattiṭṭhāne divāṭṭhāne rukkhamūle maṇḍape katarasmiṃ vā vihāreti vuttaṃ hoti. **Katame te kilesā pahīnā**ti pahīnakilese pucchati, kataramaggavajjhā tava kilesā pahīnāti vuttaṃ hoti.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti paṭiladdhadhammapucchā, paṭhamamaggādīsu katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti vuttaṃ hoti.

Tasmā idāni cepi koci bhikkhu uttarimanussadhammādhigamaṃ byākareyya, na so ettāvatāva sakkātabbo. Imesu pana chasu ṭhānesu sodhanatthaṃ vattabbo ‘‘kiṃ te adhigataṃ, kiṃ jhānaṃ udāhu vimokkhādīsu aññatara’’nti? Yo hi yena adhigato dhammo, so tassa pākaṭo hoti. Sace ‘‘idaṃ nāma me adhigata’’nti vadati, tato ‘‘kinti te adhigata’’nti pucchitabbo. Aniccalakkhaṇādīsu kiṃ dhuraṃ katvā, aṭṭhatiṃsāya vā ārammaṇesu rūpārūpaajjhattabahiddhādibhedesu vā dhammesu kena mukhena abhinivisitvāti? Yo hi yassābhiniveso, so tassa pākaṭo hoti.

Sace pana ‘‘ayaṃ nāma me abhiniveso, evaṃ mayā adhigata’’nti vadati, tato ‘‘kadā te adhigata’’nti pucchitabbo, ‘‘kiṃ pubbaṇhe, udāhu majjhanhikādīsu aññatarasmiṃ kāle’’ti? Sabbesañhi attanā adhigatakālo pākaṭo hoti. Sace ‘‘amukasmiṃ nāma me kāle adhigata’’nti vadati, tato ‘‘kattha te adhigata’’nti pucchitabbo, ‘‘kiṃ divāṭṭhāne, udāhu rattiṭṭhānādīsu aññatarasmiṃ okāse’’ti? Sabbesañhi attanā adhigatokāso pākaṭo hoti. Sace ‘‘amukasmiṃ nāma me okāse adhigata’’nti vadati, tato ‘‘katame te kilesā pahīnā’’ti pucchitabbo, ‘‘kiṃ paṭhamamaggavajjhā, udāhu dutiyādimaggavajjhā’’ti? Sabbesañhi attanā adhigatamaggena pahīnakilesā pākaṭā honti.

Sace ‘‘ime nāma me kilesā pahīnā’’ti vadati, tato ‘‘katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī’’ti pucchitabbo, ‘‘kiṃ sotāpattimaggassa, udāhu sakadāgāmimaggādīsu aññatarassā’’ti? Sabbesañhi attanā adhigatadhammo pākaṭo hoti. Sace ‘‘imesaṃ nāmāhaṃ dhammānaṃ lābhī’’ti vadati, ettāvatāpissa vacanaṃ na saddhātabbaṃ. Bahussutā hi uggahaparipucchākusalā bhikkhū imāni cha ṭhānāni sodhetuṃ sakkonti. Imassa bhikkhuno āgamanapaṭipadā sodhetabbā, yadi āgamanapaṭipadā na sujjhati, ‘‘imāya paṭipadāya lokuttaradhammā nāma na labbhantī’’ti apanetabbo.

Yadi panassa āgamanapaṭipadā sujjhati, ‘‘dīgharattaṃ tīsu sikkhāsu appamatto jāgariyamanuyutto catūsu paccayesu alaggo ākāse pāṇisamena cetasā viharatī’’ti paññāyati, tassa bhikkhuno byākaraṇaṃ paṭipadāya saddhiṃ saṃsandati sameti. ‘‘Seyyathāpi nāma gaṅgodakaṃ yamunodakena saddhiṃ saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati sameti nibbānañca paṭipadā cā’’ti (dī. ni. 2.296) vuttasadisaṃ hoti.

Apica kho ettakenāpi sakkāro na kātabbo. Kasmā? Ekaccassa hi puthujjanassāpi sato khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti. Tasmā so bhikkhu tehi tehi upāyehi uttāsetabbo. Khīṇāsavassa nāma asaniyāpi matthake patamānāya bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā na hoti, puthujjanassa appamattakenāpi hoti.

Tatrimāni vatthūni – dīghabhāṇakaabhayatthero kira ekaṃ piṇḍapātikaṃ pariggahetuṃ asakkonto daharassa saññaṃ adāsi. So taṃ nhāyamānaṃ kalyāṇīnadīmukhadvāre nimujjitvā pāde aggahesi. Piṇḍapātiko kumbhīloti saññāya mahāsaddamakāsi, tadā naṃ puthujjanoti sañjāniṃsu. Candamukhatissarājakāle pana mahāvihāre saṅghatthero khīṇāsavo dubbalacakkhuko vihāreyeva acchi. Rājā theraṃ pariggaṇhissāmīti bhikkhūsu bhikkhācāraṃ gatesu appasaddo upasaṅkamitvā sappo viya pāde aggahesi. Thero silāthambho viya niccalo hutvā ko etthāti āha? Ahaṃ, bhante, tissoti. Sugandhaṃ vāyasi no tissāti? Evaṃ khīṇāsavassa bhayaṃ nāma natthīti.

Ekacco pana puthujjanopi atisūro hoti nibbhayo. So rañjanīyena ārammaṇena pariggaṇhitabbo. Vasabharājāpi hi ekaṃ theraṃ pariggaṇhamāno ghare nisīdāpetvā tassa santike badarasāḷavaṃ maddamāno nisīdi. Mahātherassa kheḷo cali, tato therassa puthujjanabhāvo āvibhūto. Khīṇāsavassa hi rasataṇhā nāma suppahīnā, dibbesupi rasesu nikanti nāma na hoti. Tasmā imehi upāyehi pariggahetvā sacassa bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā rasataṇhā vā uppajjati, na tvaṃ arahāti apanetabbo. Sace pana abhīrū acchambhī anutrāsī hutvā sīho viya nisīdati, dibbārammaṇepi nikantiṃ na janeti. Ayaṃ bhikkhu sampannaveyyākaraṇo samantā rājarājamahāmattādīhi pesitaṃ sakkāraṃ arahatīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chabbisodhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. **Evaṃ me suta**nti sappurisadhammasuttaṃ. Tattha **sappurisadhamma**nti sappurisānaṃ dhammaṃ. **Asappurisadhamma**nti pāpapurisānaṃ dhammaṃ. Evaṃ mātikaṃ ṭhapetvāpi puna yathā nāma maggakusalo puriso vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇhāti. Paṭhamaṃ muñcitabbaṃ katheti, evaṃ pahātabbaṃ dhammaṃ paṭhamaṃ desento **katamo ca, bhikkhave, asappurisadhammo**tiādimāha. Tattha **uccākulā**ti khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā. Etadeva hi kuladvayaṃ ‘‘uccākula’’nti vuccati. **So**

tattha pujjoti so bhikkhu tesu bhikkhūsu pūjāraho. **Antaraṃ karitvā**ti abbhantaraṃ katvā.

Mahākulāti khattiyakulā vā brāhmaṇakulā vā vessakulā vā. Idameva hi kulattayaṃ ‘‘mahākula’’nti vuccati. **Mahābhogakulā**ti mahantehi bhogehi samannāgatā kulā. **Uḷārabhogakulā**ti uḷārehi paṇītehi bhogehi sampannakulā. Imasmiṃ padadvaye cattāripi kulāni labbhanti. Yattha katthaci kule jāto hi puññabalehi mahābhogopi uḷārabhogopi hotiyeva.

106. **Yasassī**ti parivārasampanno. **Appaññātā**ti rattiṃ khittasarā viya saṅghamajjhādīsu na paññāyanti. **Appesakkhā**ti appaparivārā.

107. **Āraññiko**ti samādinnaāraññikadhutaṅgo. Sesadhutaṅgesupi eseva nayo. Imasmiñca sutte pāḷiyaṃ naveva dhutaṅgāni āgatāni, vitthārena panetāni terasa honti. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ sabbākārena **visuddhimagge** dhutaṅganiddese vuttameva.

108. **Atammayatā**ti tammayatā vuccati taṇhā, nittaṇhāti attho. **Atammayataññeva antaraṃ karitvā**ti nittaṇhataṃyeva kāraṇaṃ katvā abbhantaraṃ vā katvā, citte uppādetvāti attho.

Nirodhavāre yasmā anāgāmikhīṇāsavāva taṃ samāpattiṃ samāpajjanti, puthujjanassa sā natthi, tasmā asappurisavāro parihīno. **Na kañci maññatī**ti kañci puggalaṃ tīhi maññanāhi na maññati. **Na kuhiñci maññatī**ti kismiñci okāse na maññati. **Na kenaci maññatī**ti kenaci vatthunāpi taṃ puggalaṃ na maññati. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sappurisadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. **Evaṃ me suta**nti sevitabbāsevitabbasuttaṃ. Tattha **tañca aññamaññaṃ kāyasamācāra**nti aññaṃ sevitabbaṃ kāyasamācāraṃ, aññaṃ asevitabbaṃ vadāmi, sevitabbameva kenaci pariyāyena asevitabbanti, asevitabbaṃ vā sevitabbanti ca na vadāmīti attho. Vacīsamācārādīsu eseva nayo. Iti bhagavā sattahi padehi mātikaṃ ṭhapetvā vitthārato avibhajitvāva desanaṃ niṭṭhāpesi. Kasmā? Sāriputtatherassa okāsakaraṇatthaṃ.

113. **Manosamācāre** micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo diṭṭhipaṭilābhavasena visuṃ aṅgaṃ hutvā ṭhitāti na gahitā.

114. **Cittuppāde** akammapathappattā abhijjhādayo veditabbā.

115. Saññāpaṭilābhavāre **abhijjhāsahagatāya saññāyā**tiādīni kāmasaññādīnaṃ dassanatthaṃ vuttāni.

117. **Sabyābajjha**nti sadukkhaṃ. **Apariniṭṭhitabhāvāyā**ti bhavānaṃ apariniṭṭhitabhāvāya. Ettha ca sabyābajjhattabhāvā nāma cattāro honti. Puthujjanopi hi yo tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ na sakkoti, tassa paṭisandhito paṭṭhāya akusalā dhammā vaḍḍhanti, kusalā dhammā ca parihāyanti, sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti nāma. Tathā sotāpannasakadāgāmianāgāmino. Puthujjanādayo tāva hontu, anāgāmī kathaṃ sabyābajjhaṃ attabhāvaṃ abhinibbatteti, kathañcassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantīti. Anāgāmīpi hi suddhāvāse nibbatto uyyānavimānakapparukkhe oloketvā ‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’nti udānaṃ udāneti, anāgāmino bhavalobho bhavataṇhā appahīnāva honti, tassa appahīnataṇhatāya akusalā vaḍḍhanti nāma, kusalā parihāyanti nāma, sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti, apariniṭṭhitabhavoyeva hotīti veditabbo.

Abyābajjhanti adukkhaṃ. Ayampi catunnaṃ janānaṃ vasena veditabbo. Yo hi puthujjanopi tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ sakkoti, puna paṭisandhiṃ na gaṇhāti, tassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya akusalā parihāyanti, kusalāyeva vaḍḍhanti, adukkhameva attabhāvaṃ nibbatteti, pariniṭṭhitabhavoyeva nāma hoti. Tathā sotāpannasakadāgāmianāgāmino. Sotāpannādayo tāva hontu, puthujjano kathaṃ abyābajjhaattabhāvaṃ nibbatteti, kathañcassa akusalaparihāniādīni hontīti. Puthujjanopi pacchimabhaviko tenattabhāvena bhavaṃ pariniṭṭhāpetuṃ samattho hoti. Tassa aṅgulimālassa viya ekenūnapāṇasahassaṃ ghātentassāpi attabhāvo abyābajjhoyeva nāma, bhavaṃ pariniṭṭhāpetiyeva nāma. Akusalameva hāyati, vipassanameva gabbhaṃ gaṇhāpeti nāma.

119. **Cakkhuviññeyya**ntiādīsu yasmā ekaccassa tasmiṃyeva rūpe rāgādayo uppajjanti, abhinandati assādeti, abhinandanto assādento anayabyasanaṃ pāpuṇāti, ekaccassa nuppajjanti, nibbindati virajjati, nibbindanto virajjanto nibbutiṃ pāpuṇāti, tasmā ‘‘tañca aññamañña’’nti na vuttaṃ. Esa nayo sabbattha.

Evaṃ vitthārena atthaṃ ājāneyyunti ettha ke bhagavato imassa bhāsitassa atthaṃ ājānanti, ke na ājānantīti? Ye tāva imassa suttassa pāḷiñca aṭṭhakathañca uggaṇhitvā takkarā na honti, yathāvuttaṃ anulomapaṭipadaṃ na paṭipajjanti, te na ājānanti nāma. Ye pana takkarā honti, yathāvuttaṃ anulomapaṭipadaṃ paṭipajjanti, te ājānanti nāma. Evaṃ santepi sapaṭisandhikānaṃ tāva dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotu, appaṭisandhikānaṃ kathaṃ hotīti. Appaṭisandhikā anupādānā viya jātavedā parinibbāyanti, kappasatasahassānampi accayena tesaṃ puna dukkhaṃ nāma natthi. Iti ekaṃsena tesaṃyeva dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. **Evaṃ me suta**nti bahudhātukasuttaṃ. Tattha **bhayānī**tiādīsu **bhaya**nti cittutrāso. **Upaddavo**ti anekaggatākāro. **Upasaggo**ti upasaṭṭhākāro tattha tattha lagganākāro. Tesaṃ evaṃ nānattaṃ veditabbaṃ – pabbatādivisamanissitā corā janapadavāsīnaṃ pesenti ‘‘mayaṃ asukadivase nāma tumhākaṃ gāmaṃ paharissāmā’’ti. Taṃ pavattiṃ sutakālato paṭṭhāya bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ayaṃ cittutrāso nāma. ‘‘Idha no corā kupitā anatthampi āvaheyyu’’nti hatthasāraṃ gahetvā dvipadacatuppadehi saddhiṃ araññaṃ pavisitvā tattha tattha bhūmiyaṃ nipajjanti, ḍaṃsamakasādīhi khajjamānā gumbantarāni pavisanti, khāṇukaṇṭake maddanti. Tesaṃ evaṃ vicarantānaṃ vikkhittabhāvo anekaggatākāro nāma. Tato coresu yathāvutte divase anāgacchantesu ‘‘tucchakasāsanaṃ taṃ bhavissati, gāmaṃ pavisissāmā’’ti saparikkhārā gāmaṃ pavisanti, atha tesaṃ paviṭṭhabhāvaṃ ñatvā gāmaṃ parivāretvā dvāre aggiṃ datvā manusse ghātetvā corā sabbaṃ vibhavaṃ vilumpetvā gacchanti. Tesu ghātitāvasesā aggiṃ nibbāpetvā koṭṭhacchāyabhitticchāyādīsu tattha tattha laggitvā nisīdanti naṭṭhaṃ anusocamānā. Ayaṃ upasaṭṭhākāro lagganākāro nāma.

Naḷāgārāti naḷehi paricchannā agārā, sesasambhārā panettha rukkhamayā honti. Tiṇāgārepi eseva nayo. **Bālato uppajjantī**ti bālameva nissāya uppajjanti. Bālo hi apaṇḍitapuriso rajjaṃ vā uparajjaṃ vā aññaṃ vā pana mahantaṃ ṭhānaṃ patthento katipaye attanā sadise vidhavāputte mahādhutte gahetvā ‘‘etha ahaṃ tumhe issare karissāmī’’ti pabbatagahanādīni nissāya antante gāme paharanto dāmarikabhāvaṃ jānāpetvā anupubbena nigamepi janapadepi paharati, manussā gehāni chaḍḍetvā khemantaṭṭhānaṃ patthayamānā pakkamanti, te nissāya vasantā bhikkhūpi bhikkhuniyopi attano attano vasanaṭṭhānāni pahāya pakkamanti. Gatagataṭṭhāne bhikkhāpi senāsanampi dullabhaṃ hoti. Evaṃ catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hoti. Pabbajitesupi dve bālā bhikkhū aññamaññaṃ vivādaṃ paṭṭhapetvā codanaṃ ārabhanti. Iti kosambivāsikānaṃ viya mahākalaho uppajjati, catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hotīti evaṃ yāni kānici bhayāni uppajjanti, sabbāni tāni bālato uppajjantīti veditabbāni.

Etadavocāti bhagavatā dhammadesanā matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitā. Yaṃnūnāhaṃ dasabalaṃ pucchitvā sabbaññutaññāṇenevassa desanāya pāripūriṃ kareyyanti cintetvā etaṃ ''kittāvatā nu kho, bhante''tiādivacanaṃ avoca.

125. Aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggaho, aḍḍhaṭṭhamakadhātuyo arūpapariggahoti rūpārūpapariggahova kathito. Sabbāpi khandhavasena pañcakkhandhā honti. Pañcapi khandhā dukkhasaccaṃ, tesaṃ samuṭṭhāpikā taṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Iti catusaccakammaṭṭhānaṃ ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetā dhātuyo **visuddhimagge** kathitāva. **Jānāti passatī**ti saha vipassanāya maggo vutto.

Pathavīdhātuādayo saviññāṇakakāyaṃ suññato nissattato dassetuṃ vuttā. Tāpi purimāhi aṭṭhārasahi dhātūhi pūretabbā. Pūrentena viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā. Viññāṇadhātu hesā cakkhuviññāṇādivasena chabbidhā hoti. Tattha cakkhuviññāṇadhātuyā pariggahitāya tassā vatthu cakkhudhātu, ārammaṇaṃ rūpadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Esa nayo sabbattha. Manoviññāṇadhātuyā pana pariggahitāya tassā purimapacchimavasena manodhātu, ārammaṇavasena dhammadhātūti dve dhātuyo pariggahitāva honti. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Sukhadhātūtiādīsu sukhañca taṃ nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti sukhadhātu. Esa nayo sabbattha. Ettha ca purimā catasso dhātuyo sappaṭipakkhavasena gahitā, pacchimā dve sarikkhakavasena. Avibhūtabhāvena hi upekkhādhātu avijjādhātuyā sarikkhā. Ettha ca sukhadukkhadhātūsu pariggahitāsu kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti, sesāsu pariggahitāsu manoviññāṇadhātu pariggahitāva hoti. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Kāmadhātuādīnaṃ dvedhāvitakke (ma. ni. 1.206) kāmavitakkādīsu vuttanayeneva attho veditabbo. Abhidhammepi ''tattha katamā kāmadhātu, kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko''tiādinā (vibha. 182) nayeneva etāsaṃ vitthāro āgatoyeva. Imāpi cha dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Kāmadhātuādīsu pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātu nāma, pañca rūpāvacarakkhandhā rūpadhātu nāma, cattāro arūpāvacarakkhandhā arūpadhātu nāma. Abhidhamme pana ''tattha katamā kāmadhātu, heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā''tiādinā (vibha. 182) nayena etāsaṃ vitthāro āgatoyeva. Imāpi tisso dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

Saṅkhatāti paccayehi samāgantvā katā, pañcannaṃ khandhānametaṃ adhivacanaṃ. Na saṅkhatā **asaṅkhatā**. Nibbānassetaṃ adhivacanaṃ. Imāpi dve dhātuyo heṭṭhā aṭṭhārasahiyeva pūretabbā. Pūrentena saṅkhatadhātuto nīharitvā pūretabbā. Iti imāsu aṭṭhārasasu dhātūsu aḍḍhekādasadhātuyo rūpapariggahoti purimanayeneva idampi ekassa bhikkhuno niggamanaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti.

126. **Ajjhattikabāhirānī**ti ajjhattikāni ca bāhirāni ca. Ettha hi cakkhuādīni ajjhattikāni cha, rūpādīni bāhirāni cha. Idhāpi **jānāti passatī**ti saha vipassanāya maggo kathito.

Imasmiṃ sati idantiādi mahātaṇhāsaṅkhaye vitthāritameva.

127. **Aṭṭhāna**nti hetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇañhi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Ya**nti yena kāraṇena. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kañci saṅkhāra**nti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kañci ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti niccoti gaṇheyya. **Netaṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ natthi na upalabbhati. **Yaṃ puthujjano**ti yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ atthi. Sassatadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kañci saṅkhāraṃ niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhārā pana tejussadattā divasaṃ santatto ayoguḷo viya makkhikānaṃ diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na honti. Iminā nayena **kañci saṅkhāraṃ sukhato**tiādīsupi attho veditabbo.

Sukhato upagaccheyyāti ‘‘ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’’ti (ma. ni. 3.21, 22) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhibhūto pariḷāhavūpasamatthaṃ mattahatthiṃ parittāsito viya, cokkhabrāhmaṇo viya ca gūthaṃ kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaṇṇattisaṅgahatthaṃ saṅkhāranti avatvā kañci dhammanti vuttaṃ. Idhāpi ariyasāvakassa catubhūmakavasena veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena. Sabbavāresu ariyasāvakassāpi tebhūmakavaseneva paricchedo vaṭṭati. Yaṃ yañhi puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti. Puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto taṃ gāhaṃ viniveṭheti.

128. **Mātara**ntiādīsu janikāva mātā, janako pitā, manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi hi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya ‘‘imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī’’ti, neva so taṃ jīvitā voropeyya. Athāpi naṃ evaṃ vadeyya ‘‘sace imaṃ na ghātessasi, sīsaṃ te chindissāmā’’ti. Sīsamevassa chindeyya, na ca so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ ariyasāvakassa ca baladīpanatthametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnipi ānantariyāni karissati. Mahābalo ca ariyasāvako, yo etāni kammāni na karotīti.

Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyā**ti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyā**ti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāya ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi saṅghaṃ bhindeyya. Vuttañhetaṃ ‘‘pañcahupāli ākārehi saṅgho bhijjati. Kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā’’ti (pari. 458).

Tattha **kammenā**ti apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharanto**ti kathayanto, tāhi tāhi uppattīhi adhammaṃ dhammotiādīni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni dīpento. **Anussāvanenā**ti nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo, kiṃ ahaṃ apāyato na bhāyāmītiādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesaṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattidhamme katvā ‘‘gaṇhatha imaṃ salāka’’nti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ettāvatā mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako, tesaṃ āvibhāvatthaṃ –

Kammato dvārato ceva, kappaṭṭhitiyato tathā;
Pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **kammato** tāva – ettha hi manussabhūtasseva manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti, tassa vipākaṃ paṭibāhissāmīti sakalacakkavāḷaṃ mahācetiyappamāṇehi kañcanathūpehi pūretvāpi sakalacakkavāḷaṃ pūretvā nisinnabhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvāpi buddhassa bhagavato saṅghāṭikaṇṇaṃ amuñcanto vicaritvāpi kāyassa bhedā nirayameva upapajjati. Yo pana sayaṃ manussabhūto tiracchānabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā, sayaṃ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchānoyeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, bhāriyaṃ pana hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikānaṃ pana vasena ayaṃ pañho kathito.

Tattha eḷakacatukkaṃ saṅgāmacatukkaṃ coracatukkañca kathetabbaṃ. Eḷakaṃ māremīti abhisandhināpi hi eḷakaṭṭhāne ṭhitaṃ manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpitāabhisandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātāpitāabhisandhinā mātāpitaro mārento phusateva. Eseva nayo itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahantepi etāni catukkāni veditabbāni.

Manussaarahantameva māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva. Manussaarahantassa ca puthujjanakāleyeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā teneva marati, arahantaghāto hotiyeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnaṃ dānaṃ arahattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasseva dinnaṃ hoti. Sesaariyapuggale mārentassa ānantariyaṃ natthi. Kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyasadisameva.

Lohituppāde tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedaṃ katvā lohitapaggharaṇaṃ nāma natthi. Sarīrassa pana antoyeva ekasmiṃyeva ṭhāne lohitaṃ samosarati. Devadattena paviddhasilato bhijjitvā gatā sakalikāpi tathāgatassa pādantaṃ pahari, pharasunā pahaṭo viya pādo antolohitoyeva ahosi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana tathāgatassa ruciyā satthakena cammaṃ chinditvā tamhā ṭhānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsumakāsi, tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute tathāgate cetiyaṃ bhindanti, bodhiṃ chindanti dhātumhi upakkamanti, tesaṃ kiṃ hotīti? Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisaṃ. Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhamānaṃ bodhisākhaṃ chindituṃ vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pātenti, chindituṃ vaṭṭatiyeva. Paribhogacetiyato hi sarīracetiyaṃ mahantataraṃ. Cetiyavatthuṃ bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlampi chinditvā harituṃ vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharaṃ bādhati, taṃ geharakkhaṇatthaṃ chindituṃ na labhati, bodhiatthañhi gehaṃ, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi eseva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhaṃ chindituṃ vaṭṭati. Bodhijagganatthaṃ ojoharaṇasākhaṃ vā pūtiṭṭhānaṃ vā chindituṃ vaṭṭatiyeva, bhagavato sarīrapaṭijaggane viya puññampi hoti.

Saṅghabhede sīmaṭṭhakasaṅghe asannipatite visuṃ parisaṃ gahetvā katavohārānussāvanasalākaggāhassa kammaṃ vā karontassa, uddesaṃ vā uddisantassa bhedo ca hoti ānantariyakammañca. Samaggasaññāya pana vaṭṭatīti kammaṃ karontassa bhedova hoti, na ānantariyakammaṃ, tathā navato ūnaparisāyaṃ. Sabbantimena paricchedena navannaṃ janānaṃ yo saṅghaṃ bhindati, tassa ānantariyakammaṃ hoti. Anuvattakānaṃ adhammavādīnaṃ mahāsāvajjakammaṃ. Dhammavādino pana anavajjā.

Tattha navannameva saṅghabhede idaṃ suttaṃ – ‘‘ekato upāli cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti, salākaṃ gāheti ‘ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsanaṃ, idaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā’ti, evaṃ kho, upāli, saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Navannaṃ vā, upāli, atirekanavannaṃ vā saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā’’ti (cūḷava. 351). Etesu pana pañcasu saṅghabhedo vacīkammaṃ, sesāni kāyakammānīti. Evaṃ kammato viññātabbo vinicchayo.

Dvāratoti sabbāneva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Purimāni panettha cattāri āṇattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti, saṅghabhedo hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti. Evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

Kappaṭṭhitiyatoti saṅghabhedoyeva cettha kappaṭṭhitiyo. Saṇṭhahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedaṃ katvā kappavināseyeva muccati. Sacepi hi sveva kappo vinassissatīti ajja saṅghabhedaṃ karoti, sveva muccati, ekadivasameva niraye paccati. Evaṃ karaṇaṃ pana natthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyāneva honti, na kappaṭṭhitiyānīti evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vinicchayo.

Pākatoti yena ca pañcape’tāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedoyeva paṭisandhivasena vipaccati, sesāni ‘‘ahosikammaṃ, nāhosi kammavipāko’’ti evamādīsu saṅkhyaṃ gacchanti. Saṅghassa bhedābhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghāto, tadabhāve ca sace pitā sīlavā hoti, mātā dussīlā, no vā tathā sīlavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātāpitughāto, dvīsupi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughātova paṭisandhivasena vipaccati. Mātā hi dukkarakārinī bahūpakārā ca puttānanti evamettha pākatopi viññātabbo vinicchayo.

Sādhāraṇādīhīti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāni. Saṅghabhedo pana ‘‘na kho, upāli bhikkhunī, saṅghaṃ bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṅghaṃ bhindati, bhikkhu kho, upāli, pakatatto samānasaṃvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito saṅghaṃ bhindatī’’ti (cūḷava. 351) vacanato vuttappakārassa bhikkhunova hoti, na aññassa, tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepi te dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādhāraṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ satthāranti ‘‘ayaṃ me satthā satthukiccaṃ kātuṃ asamattho’’ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ ‘‘ayaṃ me satthā’’ti evaṃ gaṇheyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho.

129. **Ekissā lokadhātuyā**ti dasasahassilokadhātuyā. **Tīṇi** hi **khettāni** jātikhettaṃ āṇākhettaṃ visayakhettaṃ. Tattha **jātikhettaṃ** nāma dasasahassī lokadhātu. Sā hi tathāgatassa mātukucchiokkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkappavattane āyusaṅkhārossajjane parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavāḷaṃ pana **āṇākhettaṃ** nāma. Āṭānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratanaparittādīnañhi ettha āṇā vattati. **Visayakhettassa** pana parimāṇaṃ natthi. Buddhānañhi ‘‘yāvatakaṃ ñāṇaṃ tāvatakaṃ neyyaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ neyyapariyantikaṃ ñāṇa’’nti (paṭi. ma. 3.5) vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tīsu khettesu ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi. **Tīṇi piṭakāni** vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakaṃ, **tisso saṅgītiyo** mahākassapattherassa saṅgīti, yasattherassa saṅgīti, moggaliputtatissattherassa saṅgītīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā. Ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha hi bodhipallaṅke bodhiṃ appatvā na uṭṭhahissāmīti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇaṃ, tāva pubbeti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇena dasasahassacakkavāḷakampaneneva khettapariggaho kato, aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Parinibbānakālato paṭṭhāya yāva sāsapamattā dhātu tiṭṭhati, tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu buddhā ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Dhātuparinibbāne pana jāte aññassa buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma pariyattiantaradhānaṃ, paṭivedhaantaradhānaṃ, paṭipattiantaradhānanti. Tattha **pariyattī**ti tīṇi piṭakāni. **Paṭivedho**ti saccapaṭivedho. **Paṭipattī**ti paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiñhi kāle paṭivedhadharā bhikkhū bahū honti, eso bhikkhu puthujjanoti aṅguliṃ pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṃyeva dīpe ekavāre puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrikāpi kadāci bahū honti kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi, sāsanaṭṭhitiyā pana **pariyatti pamāṇaṃ**.

Paṇḍito hi tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ bodhisatto āḷārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā parikammaṃ pucchi, so na jānāmīti āha. Tato udakassa santikaṃ gantvā adhigataṃ visesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantarameva mahāsatto taṃ sampādesi, evameva paññavā bhikkhu pariyattiṃ sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti.

Yadā pana sā antaradhāyati, tadā paṭhamaṃ **abhidhammapiṭakaṃ** nassati. Tattha paṭṭhānaṃ sabbapaṭhamaṃ antaradhāyati, anukkamena pacchā dhammasaṅgaho, tasmiṃ antarahite itaresu dvīsu piṭakesu ṭhitesu sāsanaṃ ṭhitameva hoti. Tattha suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamaṃ aṅguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati, tadanantaraṃ saṃyuttanikāyo cakkapeyyālato paṭṭhāya yāva oghataraṇā antaradhāyati, tadanantaraṃ majjhimanikāyo indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva mūlapariyāyā antaradhāyati, tadanantaraṃ dīghanikāyo dasuttarato paṭṭhāya yāva brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānaṃ pucchā addhānaṃ gacchati, sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkoti sabhiyapucchā (su. ni. sabhiyasuttaṃ) viya āḷavakapucchā (su. ni. āḷavakasuttaṃ; saṃ. ni. 1.246) viya ca. Etā kira kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhiṃsu.

Dvīsu pana piṭakesu antarahitesupi vinayapiṭake ṭhite sāsanaṃ tiṭṭhati, parivārakhandhakesu antarahitesu ubhatovibhaṅge ṭhite ṭhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāya ṭhitāyapi ṭhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya pātimokkhapabbajjaupasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgamaddhānaṃ gacchati, setavatthasamaṇavaṃso pana kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa sīlabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitaṃ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa buddhassa uppatti na vāritāti.

Tīṇi parinibbānāni nāma kilesaparinibbānaṃ khandhaparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti. Tattha kilesaparinibbānaṃ bodhipallaṅke ahosi, khandhaparinibbānaṃ kusinārāyaṃ, dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati. Sāsanassa kira osakkanakāle imasmiṃ tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyato nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu antarā na nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātuṃ pharissanti.

Tato dasasahassacakkavāḷe devatā yo sannipatitvā ‘‘ajja satthā parinibbāyati, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhāka’’nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruññaṃ karissanti. Ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsave avasesā sakabhāvena saṇṭhātuṃ na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na anantaradhāyati, tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyunti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti. Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yathāha – ''ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso, katamo ekapuggalo, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho''ti (a. ni. 1.171-174).

Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyuṃ, na acchariyā bhaveyyuṃ. Ekasmiñhi vihāre dvinnaṃ cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ buddhāpi bhaveyyuṃ. Tasmā na uppajjanti.

Desanāya ca visesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā. Tato na acchariyo siyā, ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti.

Vivādābhāvato ca. Bahūsu ca buddhesu uppajjantesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya ''amhākaṃ buddho pāsādiko, amhākaṃ buddho madhurassaro lābhī puññavā''ti vivadeyyuṃ, tasmāpi evaṃ na uppajjanti. Apicetaṃ kāraṇaṃ milindaraññā puṭṭhena nāgasenattherena vitthāritameva. Vuttañhi (mi. pa. 5.1.1) –

''Tattha, bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā 'aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī'ti. Desentā ca, bhante nāgasena, sabbepi tathāgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca appamādapaṭipattiyaṃ anusāsanti. Yadi, bhante nāgasena, sabbesampi tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekā anusiṭṭhi, kena kāraṇena dve tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti? Ekenapi tāva buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto. Yadi dutiyo buddho bhaveyya, dvinnaṃ pabhāya ayaṃ loko bhiyyosomattāya obhāsajāto bhaveyya. Ovadamānā ca dve tathāgatā sukhaṃ ovadeyyuṃ, anusāsamānā ca sukhaṃ anusāseyyuṃ, tattha me kāraṇaṃ brūhi, yathāhaṃ nissaṃsayo bhaveyyanti.

Ayaṃ mahārāja dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā, mahārāja, nāvā ekapurisasandhāraṇī bhaveyya. Ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā bhaveyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvaṃ abhirūheyya. Apinu sā mahārāja, nāvā dvinnampi dhāreyyāti? Na hi, bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya udaketi. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya…pe… na ṭhānamupagaccheyya.

Yathā vā pana mahārāja puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentaṃ yāvakaṇṭhamabhipūrayitvā, so dhāto pīṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anonamitadaṇḍajāto punadeva tattakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya, apinu kho, mahārāja, puriso sukhito bhaveyyāti? Na hi, bhante, sakiṃ bhuttova mareyyāti. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī …pe… na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, atidhammabhārena pathavī calatīti? Idha, mahārāja, dve sakaṭā ratanaparipūritā bhaveyyuṃ yāva mukhasamā. Ekasmā sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekasmiṃ sakaṭe ākireyyuṃ, apinu kho taṃ, mahārāja, sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyāti? Na hi, bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kiṃ nu kho, mahārāja, atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjatīti? Āma, bhanteti. Evameva kho, mahārāja, atidhammabhārena pathavī calatīti.

Apica mahārāja imaṃ kāraṇaṃ buddhabalaparidīpanāya osāritaṃ, aññampi tattha abhirūpaṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo uppajjeyya – ‘‘tumhākaṃ buddho amhākaṃ buddho’’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Yathā, mahārāja, dvinnaṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ amacco amhākaṃ amacco’ti ubhatopakkhajātā honti, evameva kho, mahārāja, yadi, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘tumhākaṃ buddho amhākaṃ buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Idaṃ tāva, mahārāja, ekaṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, aggo buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Jeṭṭho buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Seṭṭho buddhoti, visiṭṭho buddhoti, uttamo buddhoti, pavaro buddhoti, asamo buddhoti, asamasamo buddhoti, appaṭisamo buddhoti, appaṭibhāgo buddhoti, appaṭipuggalo buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Apica kho mahārāja buddhānaṃ bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā, yaṃ ekoyeva buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi mahārāja yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī, mahārāja, mahantī, sā ekāyeva. Sāgaro mahanto, so ekoyeva. Sineru girirājā mahanto, so ekoyeva. Ākāso mahanto, so ekoyeva. Sakko mahanto, so ekoyeva. Māro mahanto, so ekoyeva. Brahmā mahanto, so ekoyeva. Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti. Tasmā, mahārāja, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ekoyeva lokasmiṃ uppajjatīti. Sukathito, bhante nāgasena, pañho opammehi kāraṇehī’’ti.

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāḷe. Heṭṭhā imināva padena dasacakkavāḷasahassāni gahitāni tānipi, ekacakkavāḷeneva paricchindituṃ vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti, uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavāḷesu nuppajjantīti vāritameva hoti.

Apubbaṃ acarimanti ettha cakkaratanapātubhāvato pubbe pubbaṃ, tasseva antaradhānato pacchā carimaṃ. Tattha dvidhā cakkaratanassa antaradhānaṃ hoti, cakkavattino kālaṃkiriyato vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamānañca pana taṃ kālaṃkiriyato vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati, tato paraṃ cakkavattino pātubhāvo avārito.

Kasmā pana ekacakkavāḷe dve cakkavattino nuppajjantīti. Vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu ‘‘amhākaṃ rājā mahanto amhākaṃ rājā mahanto’’ti vivādo uppajjeyya. Ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca ekasmiṃ dīpe cakkavattīti ca anacchariyā bhaveyyuṃ. Yo cāyaṃ cakkaratanassa dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu issariyānuppadānasamattho mahānubhāvo, so parihāyetha. Iti vivādupacchedato acchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāḷe dve uppajjanti.

130. **Yaṃ itthī assa arahaṃ sammāsambuddho**ti ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuguṇe nibbattetvā lokuttāraṇasamattho buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatīti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetuṃ asamatthāya itthiyā kuto buddhabhāvoti ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī assa arahaṃ sammāsambuddho’’ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro ca puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova arahaṃ hoti sammāsambuddho.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattītiādīsupi yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhatādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanābhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī rājā assa cakkavattī’’ti vuttaṃ. Yasmā ca sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgañca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni.

Nanu ca yathā itthiliṅgaṃ, evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke natthi? Tasmā ‘‘yaṃ puriso brahmattaṃ kareyya, ṭhānametaṃ vijjatī’’tipi na vattabbaṃ siyāti. No na vattabbaṃ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattaṃ adhippetaṃ. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ sahabyataṃ upapajjati, na mahābrahmānaṃ, puriso pana tattha na uppajjatīti na vattabbo. Samānepi cettha ubhayaliṅgābhāve purisasaṇṭhānāva brahmāno, na itthisaṇṭhānā, tasmā suvuttamevetaṃ.

131. **Kāyaduccaritassā**tiādīsu yathā nimbabījakosātakībījādīni madhuraphalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva vipākaṃ nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālibījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti, na asātaṃ kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ;
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka’’nti. (saṃ. ni. 1.256);

Tasmā ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyaduccaritassā’’tiādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgītiādīsu **samaṅgī**ti pañcavidhā samaṅgitā āyūhanasamaṅgitā cetanāsamaṅgitā kammasamaṅgitā vipākasamaṅgitā, upaṭṭhānasamaṅgitāti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **āyūhanasamaṅgitā**ti vuccati. Tathā **cetanāsamaṅgitā**. Yāva pana arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya ‘‘kammasamaṅgino’’ti vuccanti, esā **kammasamaṅgitā. Vipākasamaṅgitā** vipākakkhaṇeyeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva nesaṃ tato tato cavitvā niraye tāva uppajjamānānaṃ aggijālalohakumbhiādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṃ āpajjamānānaṃ mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkhavimānādīhi upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ uppattinimittaṃ upaṭṭhāti, iti nesaṃ iminā uppattinimittaupaṭṭhānena aparimuttatā **upaṭṭhānasamaṅgitā** nāma. Sā calati sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti, devaloke upaṭṭhitepi nirayo upaṭṭhāti, manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayoni upaṭṭhāti, tiracchānayoniyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhātiyeva.

Tatridaṃ vatthu – soṇagiripāde kira acelavihāre soṇatthero nāma eko dhammakathiko, tassa pitā sunakhajīviko ahosi. Thero taṃ paṭibāhantopi saṃvare ṭhapetuṃ asakkonto ‘‘mā nassi jarako’’ti mahallakakāle akāmakaṃ pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo upaṭṭhāti, soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khāditukāmā viya samparivāresuṃ. So mahābhayabhīto – ‘‘vārehi, tāta soṇa, vārehi, tāta soṇā’’ti āha. Kiṃ mahātherāti. Na passasi tātāti taṃ pavattiṃ ācikkhi. Soṇatthero – ‘‘kathañhi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati, patiṭṭhā’ssa bhavissāmī’’ti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharāpetvā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu talasantharaṇapūjaṃ āsanapūjañca kāretvā pitaraṃ mañcena cetiyaṅgaṇaṃ āharitvā mañce nisīdāpetvā – ‘‘ayaṃ mahāthera-pūjā tumhākaṃ atthāya katā ‘ayaṃ me bhagavā duggatapaṇṇākāro’ti vatvā bhagavantaṃ vanditvā cittaṃ pasādehī’’ti āha. So mahāthero pūjaṃ disvā tathā karonto cittaṃ pasādesi, tāvadevassa devaloko upaṭṭhāsi, nandanavana-cittalatāvana-missakavana-phārusakavanavimānāni ceva nāṭakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesuṃ. So ‘‘apetha apetha soṇā’’ti āha. Kimidaṃ therāti? Etā te, tāta, mātaro āgacchantīti. Thero ‘‘saggo upaṭṭhito mahātherassā’’ti cintesi. Evaṃ upaṭṭhānasamaṅgitā calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgitāsu idha āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasena kāyaduccaritasamaṅgītiādi vuttaṃ.

132. **Evaṃ vutte āyasmā ānando**ti ‘‘evaṃ bhagavatā imasmiṃ sutte vutte thero ādito paṭṭhāya sabbasuttaṃ samannāharitvā evaṃ sassirikaṃ katvā desitasuttassa nāma bhagavatā nāmaṃ na gahitaṃ. Handassa nāmaṃ gaṇhāpessāmī’’ti cintetvā bhagavantaṃ etadavoca.

Tasmā tiha tvantiādīsu ayaṃ atthayojanā –

Ānanda, yasmā imasmiṃ dhammapariyāye ‘‘aṭṭhārasa kho imā, ānanda, dhātuyo, cha imā, ānanda, dhātuyo’’ti evaṃ bahudhātuyo vibhattā, tasmā tiha tvaṃ imaṃ dhammapariyāyaṃ **bahudhātuko**tipi naṃ dhārehi. Yasmā panettha dhātuāyatanapaṭiccasamuppādaṭṭhānāṭṭhānavasena cattāro parivaṭṭā kathitā, tasmā **catuparivaṭṭo**tipi naṃ dhārehi. Yasmā ca ādāsaṃ olokentassa mukhanimittaṃ viya imaṃ dhammapariyāyaṃ olokentassa ete dhātuādayo atthā pākaṭā honti, tasmā **dhammādāso**tipi naṃ dhārehi. Yasmā ca yathā nāma parasenamaddanā yodhā saṅgāmatūriyaṃ paggahetvā parasenaṃ pavisitvā sapatte madditvā attano jayaṃ gaṇhanti, evameva kilesasenamaddanā yogino idha vuttavasena vipassanaṃ paggahetvā kilese madditvā attano arahattajayaṃ gaṇhanti, tasmā **amatadundubhī**tipi naṃ dhārehi. Yasmā ca yathā saṅgāmayodhā pañcāvudhaṃ gahetvā parasenaṃ viddhaṃsetvā jayaṃ gaṇhanti, evaṃ yoginopi idha vuttaṃ vipassanāvudhaṃ gahetvā kilesasenaṃ viddhaṃsetvā arahattajayaṃ gaṇhanti. Tasmā **anuttaro saṅgāmavijayo**tipi naṃ dhārehīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bahudhātukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. **Evaṃ me suta**nti isigilisuttaṃ. Tattha **aññāva samaññā ahosī**ti isigilissa isigilīti samaññāya uppannakāle vebhāro na vebhāroti paññāyittha, aññāyevassa samaññā ahosi. **Aññā paññattī**ti idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Tadā kira bhagavā sāyanhasamaye samāpattito vuṭṭhāya gandhakuṭito nikkhamitvā yasmiṃ ṭhāne nisinnānaṃ pañca pabbatā paññāyanti, tattha bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā ime pañca pabbate paṭipāṭiyā ācikkhi. Tattha na bhagavato pabbatehi attho atthi, iti imesu pana pabbatesu paṭipāṭiyā kathiyamānesu isigilissa isigilibhāvo kathetabbo hoti. Tasmiṃ kathiyamāne padumavatiyā puttānaṃ pañcasatānaṃ paccekabuddhānaṃ nāmāni ceva padumavatiyā ca patthanā kathetabbā bhavissatīti bhagavā imaṃ pañca pabbatapaṭipāṭiṃ ācikkhi.

Pavisantā dissanti paviṭṭhā na dissantīti yathāphāsukaṭṭhāne piṇḍāya caritvā katabhattakiccā āgantvā cetiyagabbhe yamakamahādvāraṃ vivarantā viya taṃ pabbataṃ dvedhā katvā anto pavisitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni māpetvā tattha vasiṃsu, tasmā evamāha. **Ime isī**ti ime paccekabuddhaisī.

Kadā pana te tattha vasiṃsu? Atīte kira anuppanne tathāgate bārāṇasiṃ upanissāya ekasmiṃ gāmake ekā kuladhītā khettaṃ rakkhamānā ekassa paccekabuddhassa pañcahi lājāsatehi saddhiṃ ekaṃ padumapupphaṃ datvā pañca puttasatāni patthesi. Tasmiṃyeva ca khaṇe pañcasatā migaluddakā madhuramaṃsaṃ datvā ‘‘etissā puttā bhaveyyāmā’’ti patthayiṃsu. Sā yāvatāyukaṃ ṭhatvā devaloke nibbattā, tato cutā jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi, tassā vicarantiyāva pāduddhāre pāduddhāre bhūmito padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā bārāṇasirañño ārocesi.

Rājā naṃ āharāpetvā aggamahesiṃ akāsi, tassā gabbho saṇṭhāsi. Mahāpadumakumāro mātukucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalaṃ nissā nibbattā. Vayappattā uyyāne padumassare kīḷantā ekekasmiṃ padume nisīditvā khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiñāṇaṃ nibbattayiṃsu. Ayaṃ tesaṃ byākaraṇagāthā ahosi –

‘‘Saroruhaṃ padumapalāsapattajaṃ, supupphitaṃ bhamaragaṇānuciṇṇaṃ;
Aniccatāyupagataṃ viditvā, eko care khaggavisāṇakappo’’ti.

Tasmiṃ kāle te tattha vasiṃsu, tadā cassa pabbatassa isigilīti samaññā udapādi.

135. **Ye sattasārā**ti ariṭṭho upariṭṭho tagarasikhī yasassī sudassano piyadassī gandhāro piṇḍolo upāsabho nīto tatho sutavā bhāvitattoti terasannaṃ paccekabuddhānaṃ nāmāni vatvā idāni tesañca aññesañca gāthābandhena nāmāni ācikkhanto **ye sattasārā**tiādimāha. Tattha **sattasārā**ti sattānaṃ sārabhūtā. **Anīghā**ti niddukkhā. **Nirāsā**ti nittaṇhā.

Dve jālinoti cūḷajāli mahājālīti dve jālināmakā. **Santacitto**ti idampi ekassa nāmameva. **Passi jahi upadhidukkhamūla**nti ettha passi nāma so paccekabuddho, dukkhassa pana mūlaṃ upadhiṃ jahīti ayamassa thuti. **Aparājito**tipi ekassa nāmameva.

Satthā pavattā sarabhaṅgo lomahaṃso uccaṅgamāyoti ime pañca janā. **Asito anāsavo manomayo**ti imepi tayo janā. **Mānacchido ca bandhumā**ti bandhumā nāma eko, mānassa pana chinnattā mānacchidoti vutto. **Tadādhimutto**tipi nāmameva.

Ketumbharāgo ca mātaṅgo ariyoti ime tayo janā. **Athaccuto**ti atha accuto. **Accutagāmabyāmaṅko**ti ime dve janā. **Khemābhirato ca sorato**ti ime dveyeva.

Sayho anomanikkamoti sayho nāma so buddho, anomavīriyattā pana anomanikkamoti vutto. **Ānando nando upanando dvādasā**ti cattāro ānandā, cattāro nandā cattāro upanandāti evaṃ dvādasa. **Bhāradvājo antimadehadhārī**ti bhāradvājo nāma so buddho. **Antimadehadhārī**ti thuti.

Taṇhacchidoti sikharissāyaṃ thuti. **Vītarāgo**ti maṅgalassa thuti. **Usabhacchidā jāliniṃ dukkhamūla**nti usabho nāma so buddho dukkhamūlabhūtaṃ jāliniṃ acchidāti attho. **Santaṃ padaṃ ajjhagamopanīto**ti upanīto nāma so buddho santaṃ padaṃ ajjhagamā. **Vītarāgo**tipi ekassa nāmameva. **Suvimuttacitto**ti ayaṃ kaṇhassa thuti.

Ete ca aññe cāti ete pāḷiyaṃ āgatā ca pāḷiyaṃ anāgatā aññe ca etesaṃ ekanāmakāyeva. Imesu hi pañcasu paccekabuddhasatesu dvepi tayopi dasapi dvādasapi ānandādayo viya ekanāmakā ahesuṃ. Iti pāḷiyaṃ āgatanāmeheva sabbesaṃ nāmāni vuttāni hontīti ito paraṃ visuṃ visuṃ avatvā ‘‘ete ca aññe cā’’ti āha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Isigilisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. **Evaṃ me suta**nti mahācattārīsakasuttaṃ. Tattha **ariya**nti niddosaṃ lokuttaraṃ, niddosañhi ‘‘ariya’’nti vuccati. **Sammāsamādhi**nti maggasamādhiṃ. **Saupanisa**nti sapaccayaṃ. **Saparikkhāra**nti saparivāraṃ.

Parikkhatāti parivāritā. **Sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hotī**ti dvidhā sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti purecārikā vipassanāsammādiṭṭhi ca maggasammādiṭṭhi ca. Vipassanāsammādiṭṭhi tebhūmakasaṅkhāre aniccādivasena parivīmaṃsati; maggasammādiṭṭhi pana parivīmaṃsanapariyosāne bhūmiladdhaṃ vaṭṭaṃ samugghāṭayamānā vūpasamayamānā sītudakaghaṭasahassaṃ matthake āsiñcamānā viya uppajjati. Yathā hi khettaṃ kurumāno kassako paṭhamaṃ araññe rukkhe chindati, pacchā aggiṃ deti, so aggi paṭhamaṃ chinne rukkhe anavasese jhāpeti, evameva vipassanāsammādiṭṭhi paṭhamaṃ aniccādivasena saṅkhāre vīmaṃsati, maggasammādiṭṭhi tāya vīmaṃsanatthaṃ saṅkhāre puna appavattivasena samugghāṭayamānā uppajjati, sā duvidhāpi idha adhippetā.

Micchādiṭṭhīti pajānātīti micchādiṭṭhiṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāti, sammādiṭṭhiṃ kiccato asammohato pajānāti. **Sāssa hoti sammādiṭṭhī**ti sā evaṃ pajānanā assa sammādiṭṭhi nāma hoti.

Dvāyaṃ vadāmīti dvayaṃ vadāmi, duvidhakoṭṭhāsaṃ vadāmīti attho. **Puññabhāgiyā**ti puññakoṭṭhāsabhūtā. **Upadhivepakkā**ti upadhisaṅkhātassa vipākassa dāyikā.

Paññā paññindriyantiādīsu vibhajitvā vibhajitvā amatadvāraṃ paññapeti dassetīti **paññā**. Tasmiṃ atthe indattaṃ karotīti **paññindriyaṃ**. Avijjāya na kampatīti **paññābalaṃ**. Bojjhaṅgappattā hutvā catusaccadhamme vicinātīti **dhammavicayasambojjhaṅgo**. Maggasampattiyā pasaṭṭhā sobhanā diṭṭhīti **sammādiṭṭhi**. Ariyamaggassa aṅganti **maggaṅgaṃ. So**ti so bhikkhu. **Pahānāyā**ti pajahanatthāya. **Upasampadāyā**ti paṭilābhatthāya. **Sammāvāyāmo**ti niyyāniko kusalavāyāmo. **Sato**ti satiyā samannāgato hutvā. **Anuparidhāvanti anuparivattantī**ti sahajātā ca purejātā ca hutvā parivārenti. Ettha hi sammāvāyāmo ca sammāsati ca lokuttarasammādiṭṭhiṃ sahajātā parivārenti rājānaṃ viya ekarathe ṭhitā asiggāhachattaggāhā. Vipassanāsammādiṭṭhi pana purejātā hutvā parivāreti rathassa purato pattikādayo viya. Dutiyapabbato paṭṭhāya pana sammāsaṅkappādīnaṃ tayopi sahajātaparivārāva hontīti veditabbā.

137. **Micchāsaṅkappoti pajānātī**ti micchāsaṅkappaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti lakkhaṇapaṭivedhena ārammaṇato pajānāti sammāsaṅkappaṃ kiccato asammohato pajānāti. Ito aparesu sammāvācādīsupi evameva yojanā veditabbā. Kāmasaṅkappādayo dvedhāvitakkasutte (ma. ni. 1.206) vuttāyeva.

Takkotiādīsu takkanavasena **takko**. Sveva ca upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā **vitakko**ti vutto, sveva saṅkappanavasena **saṅkappo**. Ekaggo hutvā ārammaṇe appetīti **appanā**. Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā **byappanā**ti vuttaṃ. **Cetaso abhiniropanā**ti cittassa abhiniropanā. Vitakkasmiñhi sati vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti vitakke pana asati attanoyeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhati jātisampanno abhiññātapuriso viya rājagehaṃ. Anabhiññātassa hi paṭihārena vā dovārikena vā attho hoti, abhiññātaṃ jātisampannaṃ sabbe rājarājamahāmattā jānantīti attanova dhammatāya nikkhamati ceva pavisati ca, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Vācaṃ saṅkharotīti **vacīsaṅkhāro**. Ettha ca lokiyavitakko vācaṃ saṅkharoti, na lokuttaro. Kiñcāpi na saṅkharoti, vacīsaṅkhārotveva ca panassa nāmaṃ hoti. **Sammāsaṅkappaṃ anuparidhāvantī**ti lokuttarasammāsaṅkappaṃ parivārenti. Ettha ca tayopi nekkhammasaṅkappādayo pubbabhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana tiṇṇampi kāmasaṅkappādīnañca padacchedaṃ samugghātaṃ karonto maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova sammāsaṅkappo uppajjitvā nekkhammasaṅkappādivasena tīṇi nāmāni labhati. Parato sammāvācādīsupi eseva nayo.

138. **Musāvādā veramaṇī**tiādīsu viratipi cetanāpi vaṭṭati. **Āratī**tiādīsu vacīduccaritehi ārakā ramatīti **ārati**. Vinā tehi ramatīti **virati**. Tato tato paṭinivattāva hutvā tehi vinā ramatīti **paṭivirati**. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ, sabbamidaṃ oramanabhāvasseva adhivacanaṃ. Veraṃ maṇati vināsetīti **veramaṇi**. Idampi oramanasseva vevacanaṃ.

139. **Pāṇātipātā veramaṇī**tiādīsupi cetanā viratīti ubhayampi vaṭṭatiyeva.

140. **Kuhanā**tiādīsu tividhena kuhanavatthunā lokaṃ etāya kuhayanti vimhāpayantīti **kuhanā**. Lābhasakkāratthikā hutvā etāya lapantīti **lapanā**. Nimittaṃ sīlametesanti nemittikā, tesaṃ bhāvo **nemittikatā**. Nippeso sīlametesanti nippesikā, tesaṃ bhāvo **nippesikatā**. Lābhena lābhaṃ nijigīsanti magganti pariyesantīti lābhena lābhaṃ nijigīsanā, tesaṃ bhāvo **lābhena lābhaṃ nijigīsanatā**. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena panetā kuhanādikā **visuddhimagge** sīlaniddeseyeva pāḷiñca **aṭṭhakathañca** āharitvā pakāsitā. **Micchāājīvassa pahānāyā**ti ettha na kevalaṃ pāḷiyaṃ āgatova micchāājīvo, ājīvahetu pana pavattitā pāṇātipātādayo sattakammapathacetanāpi micchāājīvova. Tāsaṃyeva sattannaṃ cetanānaṃ padapacchedaṃ samugghātaṃ kurumānaṃ maggaṅgaṃ pūrayamānā uppannā virati sammāājīvo nāma.

141. **Sammādiṭṭhissā**ti maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa puggalassa. **Sammāsaṅkappo pahotī**ti maggasammāsaṅkappo pahoti, phalasammādiṭṭhissapi phalasammāsaṅkappo pahotīti evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. **Sammāñāṇassa sammāvimuttī**ti ettha pana maggasammāsamādhimhi ṭhitassa maggapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ pahoti, phalasammāsamādhimhi ṭhitassa phalapaccavekkhaṇaṃ sammāñāṇaṃ pahoti. Maggapaccavekkhaṇasammāñāṇe ca ṭhitassa maggasammāvimutti pahoti, phalapaccavekkhaṇasammāñāṇe ṭhitassa phalasammāvimutti pahotīti attho. Ettha ca ṭhapetvā aṭṭha phalaṅgāni sammāñāṇaṃ paccavekkhaṇaṃ katvā sammāvimuttiṃ phalaṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ.

142. **Sammādiṭṭhissa**, **bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī**tiādīsu avasesanikāyabhāṇakā phalaṃ kathitanti vadanti, majjhimabhāṇakā pana dasannaṃ nijjaravatthūnaṃ āgataṭṭhāne maggo kathitoti vadanti. Tattha dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi** veditabbā, viditakaraṇaṭṭhena **sammāñāṇaṃ,** tadadhimuttaṭṭhena **sammāvimutti.**

Vīsati kusalapakkhāti sammādiṭṭhiādayo dasa, ‘‘sammādiṭṭhipaccayā ca aneke kusalā dhammā’’tiādinā nayena vuttā dasāti evaṃ vīsati kusalapakkhā honti. **Vīsati akusalapakkhā**ti ‘‘micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī’’tiādinā nayena vuttā micchādiṭṭhiādayo dasa, ‘‘ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā’’tiādinā vuttā dasa cāti evaṃ vīsati akusalapakkhā veditabbā. **Mahācattārīsako**ti mahāvipākadānena mahantānaṃ kusalapakkhikānañceva akusalapakkhikānañca cattārīsāya dhammānaṃ pakāsitattā mahācattārīsakoti.

Imasmiñca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā vipassanāsammādiṭṭhi kammassakatāsammādiṭṭhi maggasammādiṭṭhi phalasammādiṭṭhi paccavekkhaṇāsammādiṭṭhīti. Tattha ‘‘micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhīti pajānātī’’tiādinā nayena vuttā vipassanāsammādiṭṭhi nāma. ‘‘Atthi dinna’’ntiādinā nayena vuttā kammassakatāsammādiṭṭhi nāma. ‘‘Sammādiṭṭhissa, bhikkhave, sammāsaṅkappo pahotī’’ti ettha pana maggasammādiṭṭhi phalasammādiṭṭhīti dvepi kathitā. ‘‘Sammāñāṇaṃ pahotī’’ti. Ettha pana paccavekkhaṇāsammādiṭṭhi kathitāti veditabbā.

143. **Sammādiṭṭhiṃ ce bhavaṃ garahatī**ti micchādiṭṭhi nāmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhi nāmāyaṃ na sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāma. **Okkalā**ti okkalajanapadavāsino. **Vassabhaññā**ti vasso ca bhañño cāti dve janā. **Ahetuvādā**ti natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ visuddhiyāti evamādivādino. **Akiriyavādā**ti karoto na karīyati pāpanti evaṃ kiriyapaṭikkhepavādino. **Natthikavādā**ti natthi dinnantiādivādino. Te imesu tīsupi dassanesu okkantaniyāmā ahesuṃ. Kathaṃ panetesu niyāmo hotīti. Yo hi evarūpaṃ laddhiṃ gahetvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinno sajjhāyati vīmaṃsati, tassa ‘‘natthi hetu natthi paccayo karoto na karīyati pāpaṃ, natthi dinnaṃ, kāyassa bhedā ucchijjatī’’ti tasmiṃ ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu. Sattame buddhānampi atekiccho anivattī ariṭṭhakaṇḍakasadiso hoti.

Tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīṇipi, niyatamicchādiṭṭhikova hoti, patto saggamaggāvaraṇañceva mokkhamaggāvaraṇañca. Abhabbo tassa attabhāvassa anantaraṃ saggampi gantuṃ, pageva mokkhaṃ, vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavīgopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthi. Vassabhaññāpi edisā ahesuṃ. **Nindābyārosaupārambhabhayā**ti attano nindābhayena ghaṭṭanabhayena upavādabhayena cāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. **Evaṃ me suta**nti ānāpānassatisuttaṃ. Tattha **aññehi cā**ti ṭhapetvā pāḷiyaṃ āgate dasa there aññehipi abhiññātehi bahūhi sāvakehi saddhiṃ. Tadā kira mahā bhikkhusaṅgho ahosi aparicchinnagaṇano.

Ovadanti anusāsantīti āmisasaṅgahena dhammasaṅgahena cāti dvīhi saṅgahehi saṅgaṇhitvā kammaṭṭhānovādānusāsanīhi ovadanti ca anusāsanti ca. **Te cā**ti cakāro āgamasandhimattaṃ. **Uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ jānantī**ti sīlaparipūraṇādito pubbavisesato uḷārataraṃ aparaṃ kasiṇaparikammādivisesaṃ jānantīti attho.

145. **Āraddho**ti tuṭṭho. **Appattassa pattiyā**ti appattassa arahattassa pāpuṇanatthaṃ. Sesapadadvayepi ayameva attho. **Komudiṃ cātumāsini**nti pacchimakattikacātumāsapuṇṇamaṃ. Sā hi kumudānaṃ atthitāya komudī, catunnaṃ vassikānaṃ māsānaṃ pariyosānattā cātumāsinīti vuccati. **Āgamessāmī**ti udikkhissāmi, ajja apavāretvā yāva sā āgacchati, tāva katthaci agantvā idheva vasissāmīti attho. Iti bhikkhūnaṃ pavāraṇasaṅgahaṃ anujānanto evamāha.

Pavāraṇasaṅgaho nāma ñattidutiyena kammena diyyati kassa panesa diyyati, kassa na diyyatīti. Akārakassa tāva bālaputhujjanassa na diyyati, tathā āraddhavipassakassa ceva ariyasāvakassa ca. Yassa pana samatho vā taruṇo hoti vipassanā vā, tassa diyyati. Bhagavāpi tadā bhikkhūnaṃ cittācāraṃ parivīmaṃsanto samathavipassanānaṃ taruṇabhāvaṃ ñatvā – ‘‘mayi ajja pavārente disāsu vassaṃvuṭṭhā bhikkhū idha osarissanti. Tato ime bhikkhū vuḍḍhatarehi bhikkhūhi senāsane gahite visesaṃ nibbattetuṃ na sakkhissanti. Sacepi cārikaṃ pakkamissāmi, imesaṃ vasanaṭṭhānaṃ dullabhameva bhavissati. Mayi pana apavārente bhikkhūpi imaṃ sāvatthiṃ na osarissanti, ahampi cārikaṃ na pakkamissāmi, evaṃ imesaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ apalibuddhaṃ bhavissati. Te attano attano vasanaṭṭhāne phāsu viharantā samathavipassanā thāmajātā katvā visesaṃ nibbattetuṃ sakkhissantī’’ti so taṃdivasaṃ apavāretvā kattikapuṇṇamāyaṃ pavāressāmīti bhikkhūnaṃ pavāraṇasaṅgahaṃ anujāni. Pavāraṇasaṅgahasmiñhi laddhe yassa nissayapaṭipannassa ācariyupajjhāyā pakkamanti, sopi ‘‘sace patirūpo nissayadāyako āgamissati, tassa santike nissayaṃ gaṇhissāmī’’ti yāva gimhānaṃ pacchimamāsā vasituṃ labhati. Sacepi saṭṭhivassā bhikkhū āgacchanti, tassa senāsanaṃ gahetuṃ na labhanti. Ayañca pana pavāraṇasaṅgaho ekassa dinnopi sabbesaṃ dinnoyeva hoti.

Sāvatthiṃ osarantīti bhagavatā pavāraṇasaṅgaho dinnoti sutasutaṭṭhāneyeva yathāsabhāvena ekaṃ māsaṃ vasitvā kattikapuṇṇamāya uposathaṃ katvā osarante sandhāya idaṃ vuttaṃ. **Pubbenāpara**nti idha taruṇasamathavipassanāsu kammaṃ katvā samathavipassanā thāmajātā akaṃsu, ayaṃ pubbe viseso nāma. Tato samāhitena cittena saṅkhāre sammasitvā keci sotāpattiphalaṃ…pe… keci arahattaṃ sacchikariṃsu. Ayaṃ aparo uḷāro viseso nāma.

146. **Ala**nti yuttaṃ. **Yojanagaṇanānī**ti ekaṃ yojanaṃ yojanameva, dasapi yojanāni yojanāneva, tato uddhaṃ yojanagaṇanānīti vuccanti. Idha pana yojanasatampi yojanasahassampi adhippetaṃ. **Puṭosenāpī**ti puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ. taṃ pātheyyaṃ gahetvāpi upasaṅkamituṃ yuttamevāti attho. ‘‘Puṭaṃsenā’’tipi pāṭho, tassattho – puṭo aṃse assāti puṭaṃso, tena puṭaṃsena, aṃse pātheyyapuṭaṃ vahantenāpīti vuttaṃ hoti.

147. Idāni evarūpehi caraṇehi samannāgatā ettha bhikkhū atthīti dassetuṃ **santi, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **catunnaṃ satipaṭṭhānāna**ntiādīni tesaṃ bhikkhūnaṃ abhiniviṭṭhakammaṭṭhānadassanatthaṃ vuttāni. Tattha sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttarā kathitā. Tatra hi ye bhikkhū tasmiṃ khaṇe maggaṃ bhāventi, tesaṃ lokuttarā honti. Āraddhavipassakānaṃ lokiyā. **Aniccasaññābhāvanānuyoga**nti ettha saññāsīsena vipassanā kathitā. Yasmā panettha ānāpānakammaṭṭhānavasena abhiniviṭṭhāva bahū bhikkhū, tasmā sesakammaṭṭhānāni saṅkhepena kathetvā ānāpānakammaṭṭhānaṃ vitthārena kathento **ānāpānassati, bhikkhave**tiādimāha. Idaṃ pana ānāpānakammaṭṭhānaṃ sabbākārena **visuddhimagge** vitthāritaṃ, tasmā tattha vuttanayenevassa pāḷittho ca bhāvanānayo ca veditabbo.

149. **Kāyaññatara**nti pathavīkāyādīsu catūsu kāyesu aññataraṃ vadāmi, vāyo kāyaṃ vadāmīti attho. Atha vā rūpāyatanaṃ…pe… kabaḷīkāro āhāroti pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā rūpakāyo nāma. Tesu ānāpānaṃ phoṭṭhabbāyatane saṅgahitattā kāyaññataraṃ hoti, tasmāpi evamāha. **Tasmātihā**ti yasmā catūsu kāyesu aññataraṃ vāyokāyaṃ, pañcavīsatirūpakoṭṭhāse vā rūpakāye aññataraṃ ānāpānaṃ anupassati, tasmā kāye kāyānupassīti attho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. **Vedanāññatara**nti tīsu vedanāsu aññataraṃ, sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sādhukaṃ manasikāra**nti pītipaṭisaṃveditādivasena uppannaṃ sundaramanasikāraṃ. Kiṃ pana manasikāro sukhavedanā hotīti. Na hoti, desanāsīsaṃ panetaṃ. Yatheva hi ‘‘aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā’’ti ettha saññānāmena paññā vuttā, evamidhāpi manasikāranāmena vedanā vuttāti veditabbā. Etasmiṃ catukke paṭhamapade pītisīsena vedanā vuttā, dutiyapade sukhanti sarūpeneva vuttā. Cittasaṅkhārapadadvaye ‘‘saññā ca vedanā ca cetasikā, ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā’’ti (paṭi. ma. 1.174) vacanato ‘‘vitakkavicāre ṭhapetvā sabbepi cittasampayuttakā dhammā cittasaṅkhāre saṅgahitā’’ti vacanato cittasaṅkhāranāmena vedanā vuttā. Taṃ sabbaṃ manasikāranāmena saṅgahetvā idha ‘‘sādhukaṃ manasikāra’’nti āha.

Evaṃ santepi yasmā esā vedanā ārammaṇaṃ na hoti, tasmā vedanānupassanā na yujjatīti. No na yujjati, satipaṭṭhānavaṇṇanāyampi hi ‘‘taṃtaṃsukhādīnaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati, taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vedayāmī’ti vohāramattaṃ hotī’’ti vuttaṃ. Apica pītipaṭisaṃvedītiādīnaṃ atthavaṇṇanāyametassa parihāro vuttoyeva. Vuttañhetaṃ visuddhimagge –

‘‘Dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappītike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ asammohato (pīti paṭisaṃviditā hoti)? Sappītike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhā asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttampi cetaṃ paṭisambhidāyaṃ ‘dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti, tāya satiyā, tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hotī’ti. Eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbānī’’ti.

Iti yatheva jhānapaṭilābhena ārammaṇato pītisukhacittasaṅkhārā paṭisaṃviditā honti, evaṃ imināpi jhānasampayuttena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti. Tasmā suvuttametaṃ hoti ‘‘vedanāsu vedanānupassī tasmiṃ samaye bhikkhu viharatī’’ti.

Nāhaṃ, bhikkhave, muṭṭhassatissa asampajānassāti ettha ayamadhippāyo – yasmā cittapaṭisaṃvedī assasissāmītiādinā nayena pavatto bhikkhu kiñcāpi assāsapassāsanimittaṃ ārammaṇaṃ karoti, tassa pana cittassa ārammaṇe satiñca sampajaññañca upaṭṭhapetvā pavattanato citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Na hi muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanā atthi. Tasmā ārammaṇato cittapaṭisaṃviditādivasena citte cittānupassī tasmiṃ samaye bhikkhu viharatīti. **So yaṃ taṃ abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ, taṃ paññāya disvā sādhukaṃ ajjhupekkhitā hotī**ti ettha abhijjhāya kāmacchandanīvaraṇaṃ, domanassavasena byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ. Idañhi catukkaṃ vipassanāvaseneva vuttaṃ, dhammānupassanā ca nīvaraṇapabbādivasena chabbidhā hoti, tassā nīvaraṇapabbaṃ ādi, tassapi idaṃ nīvaraṇadvayaṃ ādi, iti dhammānupassanāya ādiṃ dassetuṃ ‘‘abhijjhādomanassāna’’nti āha. **Pahāna**nti aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatīti evaṃ pahānakarañāṇaṃ adhippetaṃ. **Taṃ paññāya disvā**ti taṃ aniccavirāganirodhapaṭinissaggañāṇasaṅkhātaṃ pahānañāṇaṃ aparāya vipassanāpaññāya, tampi aparāyāti evaṃ vipassanāparamparaṃ dasseti. **Ajjhupekkhitā hotī**ti yañca samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, yañca ekato upaṭṭhānaṃ ajjhupekkhatīti dvidhā ajjhupekkhati nāma. Tattha sahajātānampi ajjhupekkhanā hoti ārammaṇassapi ajjhupekkhanā, idha ārammaṇaajjhupekkhanā adhippetā. **Tasmātiha, bhikkhave**ti yasmā aniccānupassī assasissāmītiādinā nayena pavatto na kevalaṃ nīvaraṇādidhamme, abhijjhādomanassasīsena pana vuttānaṃ dhammānaṃ pahānañāṇampi paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti, tasmā ‘‘dhammesu dhammānupassī tasmiṃ samaye bhikkhu viharatī’’ti veditabbo.

150. **Pavicinatī**ti aniccādivasena pavicinati. Itaraṃ padadvayaṃ etasseva vevacanaṃ. **Nirāmisā**ti nikkilesā. **Passambhatī**ti kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyā kāyopi cittampi passambhati. **Samādhiyatī**ti sammā ṭhapiyati, appanāpattaṃ viya hoti. **Ajjhupekkhitā hotī**ti sahajātaajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā hoti.

Evaṃ cuddasavidhena kāyapariggāhakassa bhikkhuno tasmiṃ kāye sati satisambojjhaṅgo, satiyā sampayuttaṃ ñāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo, taṃsampayuttameva kāyikacetasikavīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo, pīti, passaddhi, cittekaggatā samādhisambojjhaṅgo, imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ anosakkanaanativattanasaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo. Yatheva hi samappavattesu assesu sārathino ‘‘ayaṃ olīyatī’’ti tudanaṃ vā, ‘‘ayaṃ atidhāvatī’’ti ākaḍḍhanaṃ vā natthi, kevalaṃ evaṃ passamānassa ṭhitākārova hoti, evameva imesaṃ channaṃ sambojjhaṅgānaṃ anosakkanaanativattanasaṅkhāto majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma hoti. Ettāvatā kiṃ kathitaṃ? Ekacittakkhaṇikā nānārasalakkhaṇā vipassanāsambojjhaṅgā nāma kathitā.

152. **Vivekanissita**ntiādīni vuttatthāneva. Ettha pana ānāpānapariggāhikā sati lokiyā hoti, lokiyā ānāpānā lokiyasatipaṭṭhānaṃ paripūrenti, lokiyā satipaṭṭhānā lokuttarabojjhaṅge paripūrenti, lokuttarā bojjhaṅgā vijjāvimuttiphalanibbānaṃ paripūrenti. Iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyaṃ kathitaṃ, lokuttarassa āgataṭṭhāne lokuttaraṃ kathitanti. Thero panāha ‘‘aññattha evaṃ hoti, imasmiṃ pana sutte lokuttaraṃ upari āgataṃ, lokiyā ānāpānā lokiyasatipaṭṭhāne paripūrenti, lokiyā satipaṭṭhānā lokiye bojjhaṅge paripūrenti, lokiyā bojjhaṅgā lokuttaraṃ vijjāvimuttiphalanibbānaṃ paripūrenti, vijjāvimuttipadena hi idha vijjāvimuttiphalanibbānaṃ adhippeta’’nti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānāpānassatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. **Evaṃ me suta**nti kāyagatāsatisuttaṃ. Tattha **gehasitā**ti pañcakāmaguṇanissitā. **Sarasaṅkappā**ti dhāvanasaṅkappā. Sarantīti hi sarā, dhāvantīti attho. **Ajjhattamevā**ti gocarajjhattasmiṃyeva. **Kāyagatāsati**nti kāyapariggāhikampi kāyārammaṇampi satiṃ. Kāyapariggāhikanti vutte samatho kathito hoti, kāyārammaṇanti vutte vipassanā. Ubhayena samathavipassanā kathitā honti.

Puna caparaṃ…pe… evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāvetīti satipaṭṭhāne cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā.

156. **Antogadhāvāssā**ti tassa bhikkhuno bhāvanāya abbhantaragatāva honti. **Vijjābhāgiyā**ti ettha sampayogavasena vijjaṃ bhajantīti vijjābhāgiyā. Vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantītipi vijjābhāgiyā. Tattha vipassanāñāṇaṃ, manomayiddhi, cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthena tāhi sampayuttadhammāpi vijjābhāgiyā. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyāti evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttā dhammāpi vijjābhāgiyāteva veditabbā. **Cetasā phuṭo**ti ettha duvidhaṃ pharaṇaṃ āpopharaṇañca, dibbacakkhupharaṇañca, tattha āpokasiṇaṃ samāpajjitvā āpena pharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Evaṃ phuṭepi mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti, ālokaṃ pana vaḍḍhetvā dibbacakkhunā sakalasamuddassa dassanaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ nāma. Evaṃ pharaṇepi mahāsamudde sabbā samuddaṅgamā kunnadiyo antogadhāva honti.

Otāranti vivaraṃ chiddaṃ. **Ārammaṇa**nti kilesuppattipaccayaṃ. **Labhetha otāra**nti labheyya pavesanaṃ, vinivijjhitvā yāva pariyosānā gaccheyyāti attho. **Nikkhepana**nti nikkhipanaṭṭhānaṃ.

157. Evaṃ abhāvitakāyagatāsatiṃ puggalaṃ allamattikapuñjādīhi upametvā idāni bhāvitakāyagatāsatiṃ sāraphalakādīhi upametuṃ **seyyathāpī**tiādimāha. Tattha **aggaḷaphalaka**nti kavāṭaṃ.

158. **Kākapeyyo**ti mukhavaṭṭiyaṃ nisīditvā kākena gīvaṃ anāmetvāva pātabbo. **Abhiññāsacchikaraṇīyassā**ti abhiññāya sacchikātabbassa. **Sakkhibhabbataṃ pāpuṇātī**ti paccakkhabhāvaṃ pāpuṇāti. **Sati sati āyatane**ti satisati kāraṇe. Kiṃ panettha kāraṇanti? Abhiññāva kāraṇaṃ. **Āḷibandhā**ti mariyādabaddhā.

Yānīkatāyāti yuttayānaṃ viya katāya. **Vatthukatāyā**ti patiṭṭhākatāya. **Anuṭṭhitāyā**ti anuppavattitāya. **Paricitāyā**ti paricayakatāya. **Susamāraddhāyā**ti suṭṭhu samāraddhāya susampaggahitāya. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. **Evaṃ me suta**nti saṅkhārupapattisuttaṃ. Tattha **saṅkhārupapatti**nti saṅkhārānaṃyeva upapattiṃ, na sattassa, na posassa, puññābhisaṅkhārena vā bhavūpagakkhandhānaṃ upapattiṃ.

161. **Saddhāya samannāgato**ti saddhādayo pañca dhammā lokikā vaṭṭanti. **Dahatī**ti ṭhapeti. **Adhiṭṭhātī**ti patiṭṭhāpeti. **Saṅkhārā ca vihārā cā**ti saha patthanāya saddhādayova pañca dhammā. **Tatrupapattiyā**ti tasmiṃ ṭhāne nibbattanatthāya. **Ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā**ti saha patthanāya pañca dhammāva. Yassa hi pañca dhammā atthi, na patthanā, tassa gati anibaddhā. Yassa patthanā atthi, na pañca dhammā, tassapi anibaddhā. Yesaṃ ubhayaṃ atthi, tesaṃ gati nibaddhā. Yathā hi ākāse khittadaṇḍo aggena vā majjhena vā mūlena vā nipatissatīti niyamo natthi, evaṃ sattānaṃ paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ. Tasmā kusalaṃ kammaṃ katvā ekasmiṃ ṭhāne patthanaṃ kātuṃ vaṭṭati.

165. **Āmaṇḍa**nti āmalakaṃ. Yathā taṃ parisuddhacakkhussa purisassa sabbasova pākaṭaṃ hoti, evaṃ tassa brahmuno saddhiṃ tattha nibbattasattehi sahassī lokadhātu. Esa nayo sabbattha.

167. **Subho**ti sundaro. **Jātimā**ti ākarasampanno. **Suparikammakato**ti dhovanādīhi suṭṭhukataparikammo. **Paṇḍukambale nikkhitto**ti rattakambale ṭhapito.

168. **Satasahasso**ti lokadhātusatasahassamhi ālokapharaṇabrahmā. **Nikkha**nti nikkhena kataṃ piḷandhanaṃ, nikkhaṃ nāma pañcasuvaṇṇaṃ, ūnakanikkhena kataṃ pasādhanañhi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ na hoti, atirekena kataṃ ghaṭṭanamajjanaṃ khamati, vaṇṇavantaṃ pana na hoti, pharusadhātukaṃ khāyati. Nikkhena kataṃ ghaṭṭanamajjanañceva khamati, vaṇṇavantañca hoti. **Jambonada**nti jambunadiyaṃ nibbattaṃ. Mahājamburukkhassa hi ekekā sākhā paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitā, tāsu mahantā nadiyo sandanti, tāsaṃ nadīnaṃ ubhayatīresu jambupakkānaṃ patitaṭṭhāne suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā anupubbena mahāsamuddaṃ pavisanti. Taṃ sandhāya jambonadanti vuttaṃ. **Dakkhakammāraputtaukkāmukhasukusalasampahaṭṭha**nti dakkhena sukusalena kammāraputtena ukkāmukhe pacitvā sampahaṭṭhaṃ. **Ukkāmukhe**ti uddhane. **Sampahaṭṭha**nti dhotaghaṭṭitamajjitaṃ. Vatthopame (ma. ni. 1.75-76) ca dhātuvibhaṅge (ma. ni. 3.357-360) ca piṇḍasodhanaṃ vuttaṃ. Imasmiṃ sutte katabhaṇḍasodhanaṃ vuttaṃ.

Yaṃ pana sabbavāresu **pharitvā adhimuccitvā**ti vuttaṃ, tattha pañcavidhaṃ pharaṇaṃ cetopharaṇaṃ kasiṇapharaṇaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ ālokapharaṇaṃ sarīrapharaṇanti. Tattha cetopharaṇaṃ nāma lokadhātusahasse sattānaṃ cittajānanaṃ. Kasiṇapharaṇaṃ nāma lokadhātusahasse kasiṇapattharaṇaṃ. Dibbacakkhupharaṇaṃ nāma ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā sahassalokadhātudassanaṃ. Ālokapharaṇampi etadeva. Sarīrapharaṇaṃ nāma lokadhātusahasse sarīrapabhāya pattharaṇaṃ. Sabbattha imāni pañca pharaṇāni avināsentena kathetabbanti.

Tipiṭakacūḷābhayatthero panāha – ‘‘maṇiopamme kasiṇapharaṇaṃ viya nikkhopamme sarīrapharaṇaṃ viya dissatī’’ti. Tassa vādaṃ viya aṭṭhakathā nāma natthīti paṭikkhitvā sarīrapharaṇaṃ na sabbakālikaṃ, cattārimāni pharaṇāni avināsetvāva kathetabbanti vuttaṃ. **Adhimuccatī**ti padaṃ pharaṇapadasseva vevacanaṃ, atha vā **pharatī**ti pattharati. **Adhimuccatī**ti jānāti.

169. **Ābhā**tiādīsu ābhādayo nāma pāṭiyekkā devā natthi, tayo parittābhādayo devā ābhā nāma, parittāsubhādayo ca. Subhakiṇhādayo ca subhā nāma. Vehapphalādivārā pākaṭāyeva.

Ime tāva pañca dhamme bhāvetvā kāmāvacaresu nibbattatu. Brahmaloke nibbattaṃ pana āsavakkhayañca kathaṃ pāpuṇātīti? Ime pañca dhammā sīlaṃ, so imasmiṃ sīle patiṭṭhāya kasiṇaparikammaṃ katvā tā tā samāpattiyo bhāvetvā rūpībrahmaloke nibbattati, arūpajjhānāni nibbattetvā arūpībrahmaloke, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmiphalaṃ sacchikatvā pañcasu suddhāvāsesu nibbattati. Uparimaggaṃ bhāvetvā āsavakkhayaṃ pāpuṇātīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suññatavaggo

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā

176. **Evaṃ me suta**nti cūḷasuññatasuttaṃ. Tattha **ekamida**nti thero kira bhagavato vattaṃ katvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā kālaparicchedaṃ katvā nibbānārammaṇaṃ suññatāphalasamāpattiṃ appetvā nisinno yathāparicchedena vuṭṭhāsi. Athassa saṅkhārā suññato upaṭṭhahiṃsu. So suññatākathaṃ sotukāmo jāto. Athassa etadahosi – ‘‘na kho pana sakkā dhurena dhuraṃ paharantena viya gantvā ‘suññatākathaṃ me, bhante, kathethā’ti bhagavantaṃ vattuṃ, handāhaṃ yaṃ me bhagavā nagarakaṃ upanissāya viharanto ekaṃ kathaṃ kathesi, taṃ sāremi, evaṃ me bhagavā suññatākathaṃ kathessatī’’ti dasabalaṃ sārento **ekamida**ntiādimāha.

Tattha **ida**nti nipātamattameva. **Kaccimetaṃ, bhante**ti thero ekapade ṭhatvā saṭṭhipadasahassāni uggahetvā dhāretuṃ samattho, kiṃ so ‘‘suññatāvihārenā’’ti ekaṃ padaṃ dhāretuṃ na sakkhissati, sotukāmena pana jānantena viya pucchituṃ na vaṭṭati, pākaṭaṃ katvā vitthāriyamānaṃ suññatākathaṃ sotukāmo ajānanto viya evamāha. Eko ajānantopi jānanto viya hoti, thero evarūpaṃ kohaññaṃ kiṃ karissati, attano jānanaṭṭhānepi bhagavato apacitiṃ dassetvā ‘‘kaccimeta’’ntiādimāha.

Pubbepīti paṭhamabodhiyaṃ nagarakaṃ upanissāya viharaṇakālepi. **Etarahipī**ti idānipi. Evaṃ pana vatvā cintesi – ‘‘ānando suññatākathaṃ sotukāmo, eko pana sotuṃ sakkoti, na uggahetuṃ, eko sotumpi uggahetumpi sakkoti, na kathetuṃ, ānando pana sotumpi sakkoti uggahetumpi kathetumpi, (kathemissa) suññatākatha’’nti. Iti taṃ kathento **seyyathāpī**tiādimāha. Tattha **suñño hatthigavāssavaḷavenā**ti tattha kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katā hatthiādayo atthi, vessavaṇamandhātādīnaṃ ṭhitaṭṭhāne cittakammavasena katampi, ratanaparikkhatānaṃ vātapānadvārabandhamañcapīṭhādīnaṃ vasena saṇṭhitampi, jiṇṇapaṭisaṅkharaṇatthaṃ ṭhapitampi jātarūparajataṃ atthi, kaṭṭharūpādivasena katā dhammasavanapañhapucchanādivasena āgacchantā ca itthipurisāpi atthi, tasmā na so tehi suñño. Indriyabaddhānaṃ saviññāṇakānaṃ hatthiādīnaṃ, icchiticchitakkhaṇe paribhuñjitabbassa jātarūparajatassa, nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ itthipurisānañca abhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Bhikkhusaṅghaṃ paṭiccāti bhikkhūsu hi piṇḍāya paviṭṭhesupi vihārabhattaṃ sādiyantehi bhikkhūhi ceva gilānagilānupaṭṭhākauddesacīvarakammapasutādīhi ca bhikkhūhi so asuññova hoti, iti niccampi bhikkhūnaṃ atthitāya evamāha. **Ekatta**nti ekabhāvaṃ, ekaṃ asuññataṃ atthīti attho. Eko asuññabhāvo atthīti vuttaṃ hoti. **Amanasikaritvā**ti citte akatvā anāvajjitvā apaccavekkhitvā. **Gāmasañña**nti gāmoti pavattavasena vā kilesavasena vā uppannaṃ gāmasaññaṃ. Manussasaññāyapi eseva nayo. **Araññasaññaṃ paṭicca manasi karoti ekatta**nti idaṃ araññaṃ, ayaṃ rukkho, ayaṃ pabbato, ayaṃ nīlobhāso vanasaṇḍoti evaṃ ekaṃ araññaṃyeva paṭicca araññasaññaṃ manasi karoti. **Pakkhandatī**ti otarati. **Adhimuccatī**ti evanti adhimuccati. **Ye assu darathā**ti ye ca pavattadarathā vā kilesadarathā vā gāmasaññaṃ paṭicca bhaveyyuṃ, te idha araññasaññāya na santi. Dutiyapadepi eseva nayo. **Atthi cevāya**nti ayaṃ pana ekaṃ araññasaññaṃ paṭicca uppajjamānā pavattadarathamattā atthi.

Yañhi kho tattha na hotīti yaṃ migāramātupāsāde hatthiādayo viya imissā araññasaññāya gāmasaññāmanussasaññāvasena uppajjamānaṃ pavattadarathakilesadarathajātaṃ, taṃ na hoti. **Yaṃ pana tattha avasiṭṭha**nti yaṃ migāramātupāsāde bhikkhusaṅgho viya tattha araññasaññāya pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. **Taṃ santamidaṃ atthīti pajānātī**ti taṃ vijjamānameva ‘‘atthi ida’’nti pajānāti, **suññatāvakkantī**ti suññatānibbatti.

177. **Amanasikaritvā manussasañña**nti idha gāmasaññaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘manussasaññāya gāmasaññaṃ nivattetvā, araññasaññāya manussasaññaṃ, pathavīsaññāya araññasaññaṃ, ākāsānañcāyatanasaññāya pathavīsaññaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasaññāya ākiñcaññāyatanasaññaṃ, vipassanāya nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ, maggena vipassanaṃ nivattetvā anupubbena accantasuññataṃ nāma dassessāmī’’ti. Tasmā evaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **pathavīsañña**nti kasmā araññasaññaṃ pahāya pathavīsaññaṃ manasi karoti? Araññasaññāya visesānadhigamanato. Yathā hi purisassa ramaṇīyaṃ khettaṭṭhānaṃ disvā – ‘‘idha vuttā sāliādayo suṭṭhu sampajjissanti, mahālābhaṃ labhissāmī’’ti sattakkhattumpi khettaṭṭhānaṃ olokentassa sāliādayo na sampajjanteva, sace pana taṃ ṭhānaṃ vihatakhāṇukakaṇṭakaṃ katvā kasitvā vapati, evaṃ sante sampajjanti, evameva – ‘‘idaṃ araññaṃ, ayaṃ rukkho, ayaṃ pabbato, ayaṃ nīlobhāso vanasaṇḍo’’ti sacepi sattakkhattuṃ araññasaññaṃ manasi karoti, nevūpacāraṃ na samādhiṃ pāpuṇāti, pathavīsaññāya panassa dhuvasevanaṃ kammaṭṭhānaṃ pathavīkasiṇaṃ parikammaṃ katvā jhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānampi vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakkā arahattaṃ pāpuṇituṃ. Tasmā araññasaññaṃ pahāya pathavīsaññaṃ manasi karoti. **Paṭiccā**ti paṭicca sambhūtaṃ.

Idāni yasmiṃ pathavīkasiṇe so pathavīsaññī hoti, tassa opammadassanatthaṃ **seyyathāpī**tiādimāha.

Tattha usabhassa etanti **āsabhaṃ**. Aññesaṃ pana gunnaṃ gaṇḍāpi honti pahārāpi. Tesañhi cammaṃ pasāriyamānaṃ nibbalikaṃ na hoti, usabhassa lakkhaṇasampannatāya te dosā natthi. Tasmā tassa cammaṃ gahitaṃ. **Saṅkusatenā**ti khilasatena. **Suvihata**nti pasāretvā suṭṭhu vihataṃ. Ūnakasatasaṅkuvihatañhi nibbalikaṃ na hoti, saṅkusatena vihataṃ bheritalaṃ viya nibbalikaṃ hoti. Tasmā evamāha. **Ukkūlavikkūla**nti uccanīcaṃ thalaṭṭhānaṃ ninnaṭṭhānaṃ. **Nadīvidugga**nti nadiyo ceva duggamaṭṭhānañca. **Pathavīsaññaṃ paṭicca manasi karoti ekatta**nti kasiṇapathaviyaṃyeva paṭicca sambhūtaṃ ekaṃ saññaṃ manasi karoti. **Darathamattā**ti ito paṭṭhāya sabbavāresu pavattadarathavasena darathamattā veditabbā.

182. **Animittaṃ cetosamādhi**nti vipassanācittasamādhiṃ. So hi niccanimittādivirahito animittoti vuccati. **Imameva kāya**nti vipassanāya vatthuṃ dasseti. Tattha **imamevā**ti imaṃ eva catumahābhūtikaṃ. **Saḷāyatanika**nti saḷāyatanapaṭisaṃyuttaṃ. **Jīvitapaccayā**ti yāva jīvitindriyānaṃ pavatti, tāva jīvitapaccayā pavattadarathamattā atthīti vuttaṃ hoti.

183. Puna **animitta**nti vipassanāya paṭivipassanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Kāmāsavaṃ paṭiccā**ti kāmāsavaṃ paṭicca uppajjanapavattadarathā idha na santi, ariyamagge ceva ariyaphale ca natthīti vuttaṃ hoti. **Imameva kāya**nti imaṃ upādisesadarathadassanatthaṃ vuttaṃ. Iti manussasaññāya gāmasaññaṃ nivattetvā…pe… maggena vipassanaṃ nivattetvā anupubbena accantasuññatā nāma dassitā hoti.

184. **Parisuddha**nti nirupakkilesaṃ. **Anuttara**nti uttaravirahitaṃ sabbaseṭṭhaṃ. **Suññata**nti suññataphalasamāpattiṃ. **Tasmā**ti yasmā atītepi, buddhapaccekabuddhabuddhasāvakasaṅkhātā samaṇabrāhmaṇā. Anāgatepi, etarahipi buddhabuddhasāvakasaṅkhātā samaṇabrāhmaṇā imaṃyeva parisuddhaṃ paramaṃ anuttaraṃ suññataṃ upasampajja vihariṃsu viharissanti viharanti ca, tasmā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. **Evaṃ me suta**nti mahāsuññatasuttaṃ. Tattha **kāḷakhemakassā**ti chavivaṇṇena so kāḷo, khemakoti panassa nāmaṃ. **Vihāro**ti tasmiṃyeva nigrodhārāme ekasmiṃ padese pākārena parikkhipitvā dvārakoṭṭhakaṃ māpetvā haṃsavaṭṭakādisenāsanāni ceva maṇḍalamāḷabhojanasālādīni ca patiṭṭhapetvā kato vihāro. **Sambahulāni senāsanānī**ti mañco pīṭhaṃ bhisibimbohanaṃ taṭṭikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāro palālasanthārotiādīni paññattāni honti, mañcena mañcaṃ…pe… palālasanthāreneva palālasanthāraṃ āhacca ṭhapitāni, gaṇabhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānasadisaṃ ahosi.

Sambahulā nu khoti bhagavato bodhipallaṅkeyeva sabbakilesānaṃ samugghāṭitattā saṃsayo nāma natthi, vitakkapubbabhāgā pucchā, vitakkapubbabhāge cāyaṃ nukāro nipātamatto. Pāṭimatthakaṃ gacchante avinicchito nāma na hoti. Ito kira pubbe bhagavatā dasa dvādasa bhikkhū ekaṭṭhāne vasantā na diṭṭhapubbā.

Athassa etadahosi – gaṇavāso nāmāyaṃ vaṭṭe āciṇṇasamāciṇṇo nadīotiṇṇaudakasadiso, nirayatiracchānayonipettivisayāsurakāyesupi, manussaloka-devalokabrahmalokesupi gaṇavāsova āciṇṇo. Dasayojanasahasso hi **nirayo** tipucuṇṇabharitā nāḷi viya sattehi nirantaro, pañcavidhabandhanakammakāraṇakaraṇaṭṭhāne sattānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedo vā natthi, tathā vāsīhi tacchanādiṭhānesu, iti gaṇabhūtāva paccanti. **Tiracchānayoniyaṃ** ekasmiṃ vammike upasikānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedo vā natthi, tathā ekekabilādīsupi kipillikādīnaṃ. Tiracchānayoniyampi gaṇavāsova. **Petanagarāni** ca gāvutikāni aḍḍhayojanikānipi petabharitāni honti. Evaṃ pettivisayepi gaṇavāsova. **Asurabhavanaṃ** dasayojanasahassaṃ kaṇṇe pakkhittasūciyā kaṇṇabilaṃ viya hoti. Iti asurakāyepi gaṇavāsova. **Manussaloke** sāvatthiyaṃ sattapaṇṇāsa kulasatasahassāni, rājagahe anto ca bahi ca aṭṭhārasa manussakoṭiyo vasiṃsu. Evaṃ aññesupi ṭhānesūti manussalokepi gaṇavāsova. **Bhummadevatā** ādiṃ katvā devalokabrahmalokesupi gaṇavāsova. Ekekassa hi devaputtassa aḍḍhatiyā nāṭakakoṭiyo honti, navapi koṭiyo honti, ekaṭṭhāne dasasahassāpi brahmāno vasanti.

Tato cintesi – ‘‘mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni gaṇavāsaviddhaṃsanatthaṃ dasa pāramiyo pūritā, ime ca bhikkhū ito paṭṭhāyeva gaṇaṃ bandhitvā gaṇābhiratā jātā ananucchavikaṃ karontī’’ti. So dhammasaṃvegaṃ uppādetvā puna cintesi – ‘‘sace ‘ekaṭṭhāne dvīhi bhikkhūhi na vasitabba’nti sakkā bhaveyya sikkhāpadaṃ paññapetuṃ, sikkhāpadaṃ paññāpeyyaṃ, na kho panetaṃ sakkā. Handāhaṃ mahāsuññatāpaṭipattiṃ nāma suttantaṃ desemi, yaṃ sikkhākāmānaṃ kulaputtānaṃ sikkhāpadapaññatti viya nagaradvāre nikkhittasabbakāyikaādāso viya ca bhavissati. Tato yathā nāmekasmiṃ ādāse khattiyādayo attano vajjaṃ disvā taṃ pahāya anavajjā honti, evamevaṃ mayi parinibbutepi pañcavassasahassāni imaṃ suttaṃ āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhiratā kulaputtā vaṭṭadukkhassa antaṃ karissantī’’ti. Bhagavato ca manorathaṃ pūrentā viya imaṃ suttaṃ āvajjitvā gaṇaṃ vinodetvā vaṭṭadukkhaṃ khepetvā parinibbutā kulaputtā gaṇanapathaṃ vītivattā. Vālikapiṭṭhivihārepi hi ābhidhammikaabhayatthero nāma vassūpanāyikasamaye sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ imaṃ suttaṃ sañjhāyitvā ‘‘sammāsambuddho evaṃ kāreti, mayaṃ kiṃ karomā’’ti āha. Te sabbepi antovasse gaṇaṃ vinodetvā ekībhāvābhiratā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Gaṇabhedanaṃ nāma idaṃ suttanti.

186. **Ghaṭāyā**ti evaṃnāmakassa sakkassa. **Vihāre**ti ayampi vihāro nigrodhārāmasseva ekadese kāḷakhemakassa vihāro viya katoti veditabbo. **Cīvarakamma**nti jiṇṇamalinānaṃ aggaḷaṭṭhānuppādanadhovanādīhi kataparibhaṇḍampi, cīvaratthāya uppannavatthānaṃ vicāraṇasibbanādīhi akataṃ saṃvidhānampi vaṭṭati, idha pana akataṃ saṃvidhānaṃ adhippetaṃ. Manussā hi ānandattherassa cīvarasāṭake adaṃsu. Tasmā thero sambahule bhikkhū gahetvā tattha cīvarakammaṃ akāsi. Tepi bhikkhū pātova sūcipāsakassa paññāyanakālato paṭṭhāya nisinnā apaññāyanakāle uṭṭhahanti. Sūcikamme niṭṭhiteyeva senāsanāni saṃvidahissāmāti na saṃvidahiṃsu. **Cīvarakārasamayo no**ti thero kira cintesi – ‘‘addhā etehi bhikkhūhi na paṭisāmitāni senāsanāni, bhagavatā ca diṭṭhāni bhavissanti. Iti anattamano satthā suṭṭhu niggahetukāmo, imesaṃ bhikkhūnaṃ upatthambho bhavissāmī’’ti; tasmā evamāha. Ayaṃ panettha adhippāyo – ‘‘na, bhante, ime bhikkhū kammārāmā eva, cīvarakiccavasena pana evaṃ vasantī’’ti.

Na kho, ānandāti, ānanda, kammasamayo vā hotu akammasamayo vā, cīvarakārasamayo vā hotu acīvarakārasamayo vā, atha kho saṅgaṇikārāmo bhikkhu na sobhatiyeva. Mā tvaṃ anupatthambhaṭṭhāne upatthambho ahosīti. Tattha **saṅgaṇikā**ti sakaparisasamodhānaṃ. **Gaṇo**ti nānājanasamodhānaṃ. Iti saṅgaṇikārāmo vā hotu gaṇārāmo vā, sabbathāpi gaṇabāhullābhirato gaṇabandhanabaddho bhikkhu na sobhati. Pacchābhatte pana divāṭṭhānaṃ sammajjitvā sudhotahatthapādo mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā ekārāmatamanuyutto bhikkhu buddhasāsane sobhati. **Nekkhammasukha**nti kāmato nikkhantassa sukhaṃ. **Pavivekasukhampi** kāmapavivekasukhameva. Rāgādīnaṃ pana vūpasamatthāya saṃvattatīti **upasamasukhaṃ**. Maggasambodhatthāya saṃvattatīti **sambodhisukhaṃ. Nikāmalābhī**ti kāmalābhī icchitalābhī. **Akicchalābhī**ti adukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī.

Sāmāyikanti appitappitasamaye kilesehi vimuttaṃ. **Kanta**nti manāpaṃ. **Cetovimutti**nti rūpārūpāvacaracittavimuttiṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘cattāri ca jhānāni catasso ca arūpasamāpattiyo, ayaṃ sāmāyiko vimokkho’’ti (paṭi. ma. 1.213). **Asāmāyika**nti na samayavasena kilesehi vimuttaṃ, atha kho accantavimuttaṃ lokuttaraṃ vuttaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmaññaphalāni, ayaṃ asāmāyiko vimokkho’’ti. **Akuppa**nti kilesehi akopetabbaṃ.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ hoti? Saṅgaṇikārāmo bhikkhu gaṇabandhanabaddho neva lokiyaguṇaṃ, na ca lokuttaraguṇaṃ nibbattetuṃ sakkoti, gaṇaṃ vinodetvā pana ekābhirato sakkoti. Tathā hi vipassī bodhisatto caturāsītiyā pabbajitasahassehi parivuto satta vassāni vicaranto sabbaññuguṇaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi, gaṇaṃ vinodetvā sattadivase ekībhāvābhirato bodhimaṇḍaṃ āruyha sabbaññuguṇaṃ nibbattesi. Amhākaṃ bodhisatto pañcavaggiyehi saddhiṃ chabbassāni vicaranto sabbaññuguṇaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi, tesu pakkantesu ekībhāvābhirato bodhimaṇḍaṃ āruyha sabbaññuguṇaṃ nibbattesi.

Evaṃ saṅgaṇikārāmassa guṇādhigamābhāvaṃ dassetvā idāni dosuppattiṃ dassento **nāhaṃ ānandā**tiādimāha. Tattha **rūpa**nti sarīraṃ. **Yattha rattassā**ti yasmiṃ rūpe rāgavasena rattassa. **Na uppajjeyyu**nti yasmiṃ rūpe rattassa na uppajjeyyuṃ, taṃ rūpaṃ na samanupassāmi, atha kho sāriputtamoggallānānaṃ dasabalasāvakattupagamanasaṅkhātena aññathābhāvena sañcayassa viya, upāligahapatino aññathābhāvena nāṭaputtassa viya, piyajātikasutte seṭṭhiādīnaṃ viya ca uppajjantiyeva.

187. **Ayaṃ kho panānandā**ti ko anusandhi? Sace hi koci dubbuddhī navapabbajito vadeyya – ‘‘sammāsambuddho khettaṃ paviṭṭhā gāviyo viya amheyeva gaṇato nīharati, ekībhāve niyojeti, sayaṃ pana rājarājamahāmattādīhi parivuto viharatī’’ti, tassa vacanokāsupacchedanatthaṃ – ‘‘cakkavāḷapariyantāya parisāya majjhe nisinnopi tathāgato ekakovā’’ti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **sabbanimittāna**nti rūpādīnaṃ saṅkhanimittānaṃ. **Ajjhatta**nti visayajjhattaṃ. **Suññata**nti suññataphalasamāpattiṃ. **Tatra ce**ti upayogatthe bhummaṃ, taṃ ceti vuttaṃ hoti. Puna **tatrā**ti tasmiṃ parisamajjhe ṭhito. **Vivekaninnenā**ti nibbānaninnena. **Byantībhūtenā**ti āsavaṭṭhānīyadhammehi vigatantena nissaṭena visaṃyuttena. **Uyyojanikapaṭisaṃyutta**nti gacchatha tumheti evaṃ uyyojanikena vacanena paṭisaṃyuttaṃ.

Kāya pana velāya bhagavā evaṃ katheti? Pacchābhattakiccavelāya, vā purimayāmakiccavelāya vā. Bhagavā hi pacchābhatte gandhakuṭiyaṃ sīhaseyyaṃ kappetvā vuṭṭhāya phalasamāpattiṃ appetvā nisīdati. Tasmiṃ samaye dhammassavanatthāya parisā sannipatanti. Atha bhagavā kālaṃ viditvā gandhakuṭito nikkhamitvā buddhāsanavaragato dhammaṃ desetvā bhesajjatelapākaṃ gaṇhanto viya kālaṃ anatikkamitvā vivekaninnena cittena parisaṃ uyyojeti. Purimayāmepi ‘‘abhikkantā kho vāseṭṭhā ratti, yassa dāni kālaṃ maññathā’’ti (dī. ni. 3.299) evaṃ uyyojeti. Buddhānañhi bodhipattito paṭṭhāya dve pañcaviññāṇānipi nibbānaninnāneva. **Tasmātihānandā**ti yasmā suññatāvihāro santo paṇīto, tasmā.

188. **Ajjhattamevā**ti gocarajjhattameva. **Ajjhattaṃ suññata**nti idha niyakajjhattaṃ, attano pañcasu khandhesu nissitanti attho. **Sampajāno hotī**ti kammaṭṭhānassa asampajjanabhāvajānanena sampajāno. **Bahiddhā**ti parassa pañcasu khandhesu. **Ajjhattabahiddhā**ti kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā. **Āneñja**nti ubhatobhāgavimutto bhavissāmāti āneñjaṃ arūpasamāpattiṃ manasi karoti.

Tasmiṃyeva purimasminti pādakajjhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Apaguṇapādakajjhānato vuṭṭhitassa hi ajjhattaṃ suññataṃ manasikaroto tattha cittaṃ na pakkhandati. Tato ‘‘parassa santāne nu kho katha’’nti bahiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato – ‘‘kālena attano santāne, kālena parassa santāne nu kho katha’’nti ajjhattabahiddhā manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Tato ubhatobhāgavimutto hotukāmo ‘‘arūpasamāpattiyaṃ nu kho katha’’nti āneñjaṃ manasi karoti, tatthapi na pakkhandati. Idāni – ‘‘na me cittaṃ pakkhandatīti vissaṭṭhavīriyena upaṭṭhākādīnaṃ pacchato na caritabbaṃ, pādakajjhānameva pana sādhukaṃ punappunaṃ manasikātabbaṃ. Evamassa rukkhe chindato pharasumhi avahante puna nisitaṃ kāretvā chindantassa chijjesu pharasu viya kammaṭṭhāne manasikāro vahatī’’ti dassetuṃ **tasmiṃyevā**tiādimāha. Idānissa evaṃ paṭipannassa yaṃ yaṃ manasi karoti, tattha tattha manasikāro sampajjatīti dassento **pakkhandatī**ti āha.

189. **Iminā vihārenā**ti iminā samathavipassanāvihārena. **Itiha tattha sampajāno**ti iti caṅkamantopi tasmiṃ kammaṭṭhāne sampajjamāne ‘‘sampajjati me kammaṭṭhāna’’nti jānanena sampajāno hoti. **Sayatī**ti nipajjati. Ettha kañci kālaṃ caṅkamitvā – ‘‘idāni ettakaṃ kālaṃ caṅkamituṃ sakkhissāmī’’ti ñatvā iriyāpathaṃ ahāpetvā ṭhātabbaṃ. Esa nayo sabbavāresu. **Na kathessāmīti, itiha tatthā**ti evaṃ na kathessāmīti jānanena tattha sampajānakārī hoti.

Puna dutiyavāre **evarūpiṃ kathaṃ kathessāmī**ti jānanena sampajānakārī hoti, imassa bhikkhuno samathavipassanā taruṇāva, tāsaṃ anurakkhaṇatthaṃ –

‘‘Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo atha bhojanaṃ;
Utu iriyāpatho ceva, sappāyo sevitabbako’’ti.

Satta sappāyāni icchitabbāni. Tesaṃ dassanatthamidaṃ vuttaṃ. Vitakkavāresu avitakkanassa ca vitakkanassa ca jānanena sampajānatā veditabbā.

190. Iti vitakkapahānena dve magge kathetvā idāni tatiyamaggassa vipassanaṃ ācikkhanto **pañca kho ime, ānanda, kāmaguṇā**tiādimāha. **Āyatane**ti tesuyeva kāmaguṇesu kismiñcideva kilesuppattikāraṇe. **Samudācāro**ti samudācaraṇato appahīnakileso. **Evaṃ santa**nti evaṃ vijjamānameva. **Sampajāno**ti kammaṭṭhānassa asampattijānanena sampajāno. Dutiyavāre **evaṃ santameta**nti evaṃ sante etaṃ. **Sampajāno**ti kammaṭṭhānasampattijānanena sampajāno. Ayañhi ‘‘pahīno nu kho me pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo no’’ti paccavekkhamāno apahīnabhāvaṃ ñatvā vīriyaṃ paggahetvā taṃ anāgāmimaggena samugghāṭeti, tato maggānantaraṃ phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanena ‘‘sampajāno hotī’’ti vuttaṃ.

191. Idāni arahattamaggassa vipassanaṃ ācikkhanto **pañca kho ime, ānanda, upādānakkhandhā**tiādimāha. Tattha **so pahīyatī**ti rūpe asmīti māno asmīti chando asmīti anusayo pahīyati. Tathā vedanādīsu sampajānatā vuttanāyeneva veditabbā.

Ime kho te, ānanda, dhammāti heṭṭhā kathite samathavipassanāmaggaphaladhamme sandhāyāha. **Kusalāyatikā**ti kusalato āgatā. Kusalā hi kusalāpi honti kusalāyatikāpi, seyyathidaṃ, paṭhamajjhānaṃ kusalaṃ, dutiyajjhānaṃ kusalañceva kusalāyatikañca…pe… ākiñcaññāyatanaṃ kusalaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ kusalañceva kusalāyatikañca, nevasaññānāsaññāyatanaṃ kusalaṃ, sotāpattimaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca…pe… anāgāmimaggo kusalo, arahattamaggo kusalo ceva kusalāyatiko ca. Tathā paṭhamajjhānaṃ kusalaṃ, taṃsampayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca…pe… arahattamaggo kusalo, taṃsampayuttakā dhammā kusalā ceva kusalāyatikā ca.

Ariyāti nikkilesā visuddhā. **Lokuttarā**ti loke uttarā visiṭṭhā. **Anavakkantā pāpimatā**ti pāpimantena mārena anokkantā. Vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo appetvā nisinnassa hi bhikkhuno cittaṃ māro na passati, ‘‘idaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya saṃvattatī’’ti jātituṃ na sakkoti. Tasmā ‘‘anavakkantā’’ti vuttaṃ.

Taṃ kiṃ maññasīti idaṃ kasmā āha? Gaṇepi eko ānisaṃso atthi, taṃ dassetuṃ idamāha. **Anubandhitu**nti anugacchituṃ paricarituṃ.

Na kho, ānandāti ettha kiñcāpi bhagavatā – ‘‘sutāvudho, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī’’ti (a. ni. 7.67) bahussuto pañcāvudhasampanno yodho viya kato. Yasmā pana so sutapariyattiṃ uggahetvāpi tadanucchavikaṃ anulomapaṭipadaṃ na paṭipajjati, na tassa taṃ āvudhaṃ hoti. Yo paṭipajjati, tasseva hoti. Tasmā etadatthaṃ anubandhituṃ nārahatīti dassento **na kho, ānandā**ti āha.

Idāni yadatthaṃ anubandhitabbo, taṃ dassetuṃ **yā ca kho**tiādimāha. Iti imasmiṃ sutte tīsu ṭhānesu dasa kathāvatthūni āgatāni. ‘‘Iti evarūpaṃ kathaṃ kathessāmī’’ti sappāyāsappāyavasena āgatāni, ‘‘yadidaṃ suttaṃ geyya’’nti ettha sutapariyattivasena āgatāni, imasmiṃ ṭhāne paripūraṇavasena āgatāni. Tasmā imasmiṃ sutte dasa kathāvatthūni kathentena imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni.

Idāni yasmā ekaccassa ekakassa viharatopi attho na sampajjati, tasmā taṃ sandhāya ekībhāve ādīnavaṃ dassento **evaṃ sante kho, ānandā**tiādimāha. Tattha **evaṃ sante**ti evaṃ ekībhāve sante.

193. **Satthā**ti bāhirako titthakarasatthā. **Anvāvattantī**ti anuāvattanti upasaṅkamanti. **Mucchaṃ kāmayatī**ti mucchanataṇhaṃ pattheti, pavattetīti attho. **Ācariyūpaddavenā**ti abbhantare uppannena kilesūpaddavena ācariyassupaddavo. Sesupaddavesupi eseva nayo. **Avadhiṃsu na**nti mārayiṃsu naṃ. Etena hi guṇamaraṇaṃ kathitaṃ.

Vinipātāyāti suṭṭhu nipatanāya. Kasmā pana brahmacārupaddavova – ‘‘dukkhavipākataro ca kaṭukavipākataro ca vinipātāya ca saṃvattatī’’ti vuttoti. Bāhirapabbajjā hi appalābhā, tattha mahanto nibbattetabbaguṇo natthi, aṭṭhasamāpattipañcābhiññāmattakameva hoti. Iti yathā gadrabhapiṭṭhito patitassa mahantaṃ dukkhaṃ na hoti, sarīrassa paṃsumakkhanamattameva hoti, evaṃ bāhirasamaye lokiyaguṇamattatova parihāyati, tena purimaṃ upaddavadvayaṃ na evaṃ vuttaṃ. Sāsane pana pabbajjā mahālābhā, tattha cattāro maggā cattāri phalāni nibbānanti mahantā adhigantabbaguṇā. Iti yathā ubhato sujāto khattiyakumāro hatthikkhandhavaragato nagaraṃ anusañcaranto hatthikkhandhato patito mahādukkhaṃ nigacchati, evaṃ sāsanato parihāyamāno navahi lokuttaraguṇehi parihāyati. Tenāyaṃ brahmacārupaddavo evaṃ vutto.

196. **Tasmā**ti yasmā sesupaddavehi brahmacārupaddavo dukkhavipākataro, yasmā vā sapattapaṭipattiṃ vītikkamanto dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati, mittapaṭipatti hitāya, tasmā. Evaṃ uparimenapi heṭṭhimenapi atthena yojetabbaṃ. **Mittavatāyā**ti mittapaṭipattiyā. **Sapattavatāyā**ti verapaṭipattiyā.

Vokkamma ca satthusāsanāti dukkaṭadubbhāsitamattampi hi sañcicca vītikkamanto vokkamma vattati nāma. Tadeva avītikkamanto na vokkamma vattati nāma.

Na vo ahaṃ, ānanda, tathā parakkamissāmīti ahaṃ tumhesu tathā na paṭipajjissāmi. **Āmake**ti apakke. **Āmakamatte**ti āmake nātisukkhe bhājane. Kumbhakāro hi āmakaṃ nātisukkhaṃ apakkaṃ ubhohi hatthehi saṇhikaṃ gaṇhāti ‘‘mā bhijjatū’’ti. Iti yathā kumbhakāro tattha paṭipajjati, nāhaṃ tumhesu tathā paṭipajjissāmi. **Niggayha niggayhā**ti sakiṃ ovaditvā tuṇhī na bhavissāmi, niggaṇhitvā niggaṇhitvā punappunaṃ ovadissāmi anusāsissāmi. **Pavayha pavayhā**ti dose pavāhetvā pavāhetvā. Yathā pakkabhājanesu kumbhakāro bhinnachinnajajjarāni pavāhetvā ekato katvā supakkāneva ākoṭetvā ākoṭetvā gaṇhāti, evameva ahampi pavāhetvā pavāhetvā punappunaṃ ovadissāmi anusāsissāmi. **Yo sāro so ṭhassatī**ti evaṃ vo mayā ovadiyamānānaṃ yo maggaphalasāro, so ṭhassati. Apica lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsuññatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acchariyaabbhutasuttavaṇṇanā

197. **Evaṃ me suta**nti acchariyaabbhutasuttaṃ. Tattha **yatra hi nāmā**ti acchariyatthe nipāto. Yo nāma tathāgatoti attho. **Chinnapapañce**ti ettha papañcā nāma taṇhā māno diṭṭhīti ime tayo kilesā. **Chinnavaṭume**ti ettha **vaṭuma**nti kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccati. **Pariyādinnavaṭṭe**ti tasseva vevacanaṃ. **Sabbadukkhavītivatte**ti sabbaṃ vipākavaṭṭasaṅkhātaṃ dukkhaṃ vītivatte. **Anussarissatī**ti idaṃ yatrāti nipātavasena anāgatavacanaṃ, attho panettha atītavasena veditabbo. Bhagavā hi te buddhe anussari, na idāni anussarissati. **Evaṃjaccā**ti vipassīādayo khattiyajaccā, kakusandhādayo brāhmaṇajaccāti. **Evaṃgottā**ti vipassīādayo koṇḍaññagottā, kakusandhādayo kassapagottāti. **Evaṃsīlā**ti lokiyalokuttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammā**ti ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā. Lokiyalokuttarena samādhinā evaṃsamādhinoti attho. **Evaṃpaññā**ti lokiyalokuttarapaññāya evaṃpaññā. **Evaṃvihārī**ti ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitova, puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce, na idaṃ gahitameva. Idañhi nirodhasamāpattidīpanatthaṃ, tasmā evaṃnirodhasamāpattivihārīti ayamettha attho.

Evaṃvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti tadaṅgavimutti samucchedavimutti paṭippassaddhivimutti nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimuttiyo. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayaṃ vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Aniccānupassanādikā satta anupassanā sayaṃ tassa tassa paccanīkaṅgavasena paricattāhi niccasaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayaṃ samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Cattāri sāmaññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppannattā **paṭippassaddhivimuttī**ti saṅkhaṃ gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkhaṃ gataṃ. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena evaṃvimuttāti evamettha attho veditabbo.

199. **Tasmātihā**ti yasmā tvaṃ ‘‘tathāgatā acchariyā’’ti vadasi, tasmā taṃ bhiyyoso mattāya paṭibhantu tathāgatassa acchariyā abbhutadhammāti. **Sato sampajāno**ti ettha dvesampajaññāni manussaloke devaloke ca. Tattha vessantarajātake brāhmaṇassa dve putte datvā punadivase sakkassa deviṃ datvā sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto –

‘‘Ito vimuccamānāhaṃ, saggagāmī visesagū;
Anivattī tato assaṃ, aṭṭhametaṃ varaṃ vare’’ti. (jā. 2.22.2300) –

Evaṃ tusitabhavane me paṭisandhi hotūti varaṃ aggahesi, tato paṭṭhāya tusitabhavane uppajjissāmīti jānāti, idaṃ manussaloke sampajaññaṃ. Vessantarattabhāvato pana cuto puna tusitabhavane nibbattitvā nibbattosmīti aññāsi, idaṃ devaloke sampajaññaṃ.

Kiṃ pana sesadevatā na jānantīti? No na jānanti. Tā pana uyyānavimānakapparukkhe oloketvā devanāṭakehi tūriyasaddena pabodhitā ‘‘mārisa ayaṃ devaloko tumhe idha nibbattā’’ti sāritā jānanti. Bodhisatto paṭhamajavanavāre na jānāti, dutiyajavanato paṭṭhāya jānāti. Iccassa aññehi asādhāraṇajānanaṃ hoti.

Aṭṭhāsīti ettha kiñcāpi aññepi devā tattha ṭhitā ṭhitamhāti jānanti, te pana chasu dvāresu balavatā iṭṭhārammaṇena abhibhuyyamānā satiṃ vissajjetvā attano bhuttapītabhāvampi ajānantā āhārūpacchedena kālaṃ karonti. Bodhisattassa kiṃ tathārūpaṃ ārammaṇaṃ natthīti? No natthi. So hi sesadeve dasahi ṭhānehi adhiggaṇhāti, ārammaṇena pana attānaṃ madditum na deti, taṃ ārammaṇaṃ abhibhavitvā tiṭṭhati. Tena vuttaṃ – ‘‘sato sampajāno, ānanda, bodhisatto tusite kāye aṭṭhāsī’’ti.

200. **Yāvatāyuka**nti sesattabhāvesu kiṃ yāvatāyukaṃ na tiṭṭhattīti? Āma na tiṭṭhati. Aññadā hi dīghāyukadevaloke nibbatto tattha pāramiyo na sakkā pūretunti akkhīni nimīletvā adhimuttikālaṃkiriyaṃ nāma katvā manussaloke nibbattati. Ayaṃ kālaṅkiriyā aññesaṃ na hoti. Tadā pana adinnadānaṃ nāma natthi, arakkhitasīlaṃ nāma natthi, sabbapāramīnaṃ pūritattā yāvatāyukaṃ aṭṭhāsi.

Sato sampajāno tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamatīti evaṃ tāva sabbapāramiyo pūretvā tadā bodhisatto yāvatāyukaṃ aṭṭhāsi. Devatānaṃ pana – ‘‘manussagaṇanāvasena idāni sattahi divasehi cuti bhavissatī’’ti pañca pubbanimittāni uppajjanti – mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na saṇṭhāti.

Tattha **mālā**ti paṭisandhiggahaṇadivase piḷandhanamālā. Tā kira saṭṭhisatasahassādhikā sattapaṇṇāsa-vassakoṭiyo amilāyitvā tadā milāyanti. **Vatthesu**pi eseva nayo. Ettakaṃ pana kālaṃ devānaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti, tasmiṃ kāle sarīrato bindubinduvasena **sedā** muccanti. Ettakañca kālaṃ tesaṃ sarīre khaṇḍiccapāliccādivasena **vivaṇṇatā** na paññāyati, devadhītā soḷasavassuddesikā viya, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti. Maraṇakāle pana nesaṃ kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakañca nesaṃ kālaṃ devaloke **ukkaṇṭhitā** nāma natthi, maraṇakāle pana nissasanti vijambhanti, sake āsane nābhiramanti.

Imāni pana pubbanimittāni, yathā loke mahāpuññānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃyeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ, evameva mahesakkhānaṃ devatānaṃyeva paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manussesu pubbanimittāni nakkhattapāṭhakādayova jānanti, na sabbe, evameva tānipi sabbe devā na jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye ca mandena kusalakammena nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu – ‘‘idāni ko jānāti, kuhiṃ nibbattissāmā’’ti bhāyanti. Ye mahāpuññā, te – ‘‘amhehi dinnaṃ dānaṃ rakkhitaṃ sīlaṃ bhāvitaṃ bhāvanaṃ āgamma uparidevalokesu sampattiṃ anubhavissāmā’’ti na bhāyanti. Bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā ‘‘idāni anantare attabhāve buddho bhavissāmī’’ti na bhāyi. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā – ‘‘mārisa tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na sakkasampattiṃ na mārabrahmacakkavattisampattiṃ patthentehi pūritā, lokanittharaṇatthāya pana buddhattaṃ patthayamānehi pūritā. So vo idāni kālo mārisa buddhattāya, samayo mārisa buddhattāyā’’ti yācanti.

Atha mahāsatto devatānaṃ paṭiññaṃ adatvāva kāladīpadesakulajanettiāyuparicchedavasena **pañcamahāvilokanaṃ** nāma vilokesi. Tattha ‘‘kālo nu kho, na kālo’’ti paṭhamaṃ kālaṃ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddhaṃ vaḍḍhitaāyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmaraṇāni na paññāyanti, buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā natthi, tesaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattāti kathentānaṃ ‘‘kiṃ nāmetaṃ kathentī’’ti neva sotuṃ na saddhātuṃ maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmiṃ asati aniyyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūnaāyukālopi kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinnovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati. Udake daṇḍarāji viya khippaṃ vigacchati. Tasmā sopi akālo. Satasahassato pana paṭṭhāya heṭṭhā vassasatato paṭṭhāya uddhaṃ āyukālo kālo nāma. Tadā ca vassasatakālo hoti. Atha mahāsatto ‘‘nibbattitabbakālo’’ti **kālaṃ** passi.

Tato **dīpaṃ** vilokento saparivāre cattāro dīpe oloketvā – ‘‘tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantī’’ti dīpaṃ passi.

Tato – ‘‘jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmiṃ nu kho padese buddhā nibbattantī’’ti **desaṃ** vilokento majjhimadesaṃ passi. Majjhimadeso nāma ‘‘puratthimāya disāya gajaṅgalaṃ nāma nigamo’’tiādinā nayena vinaye (mahāva. 259) vuttova. So pana āyāmato tīṇi yojanasatāni. Vitthārato aḍḍhatiyāni, parikkhepato navayojanasatānīti. Etasmiñhi padese cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā sammāsambuddhā uppajjanti. Dve asaṅkhyeyyāni, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā paccekabuddhā uppajjanti, ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā sāriputtamoggallānādayo mahāsāvakā uppajjanti, catunnaṃ mahādīpānaṃ dvisahassānaṃ parittadīpānañca issariyādhipaccakārakacakkavattirājāno uppajjanti, aññe ca mahesakkhā khattiyabrāhmaṇagahapatimahāsālā uppajjanti. Idañcettha kapilavatthu nāma nagaraṃ, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭhamagamāsi.

Tato **kulaṃ** vilokento – ‘‘buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti, idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, suddhodano nāma rājā me pitā bhavissatī’’ti kulaṃ passi.

Tato **mātaraṃ** vilokento – ‘‘buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasatasahassaṃ pūritapāramī jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasīlā hoti, ayañca mahāmāyā nāma devī edisā. Ayaṃ me mātā bhavissati. Kittakaṃ panassā āyū’’ti āvajjanto – ‘‘dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasānī’’ti passi.

Iti imaṃ **pañcamahāvilokanaṃ** viloketvā – ‘‘kālo me mārisā buddhabhāvāyā’’ti devatānaṃ saṅgahaṃ karonto paṭiññaṃ datvā ‘‘gacchatha tumhe’’ti tā devatā uyyojetvā tusitadevatāhi parivuto tusitapure nandanavanaṃ pāvisi. Sabbadevalokesu hi nandanavanaṃ atthiyeva. Tattha naṃ devatā – ‘‘ito cuto sugatiṃ gaccha, ito cuto sugatiṃ gacchā’’ti pubbekatakusalakammokāsaṃ sārayamānā vicaranti. So evaṃ devatāhi kusalaṃ sārayamānāhi parivuto tattha vicarantova cavi.

Evaṃ cuto cavāmīti pajānāti, cuticittaṃ na jānāti. Paṭisandhiṃ gahetvāpi paṭisandhicittaṃ na jānāti, imasmiṃ me ṭhāne paṭisandhi gahitāti evaṃ pana jānāti. Keci pana therā ‘‘āvajjanapariyāyo nāma laddhuṃ vaṭṭati, dutiyatatiyacittavāreyeva jānissatī’’ti vadanti. Tipiṭakamahāsīvatthero panāha – ‘‘mahāsattānaṃ paṭisandhi na aññesaṃ paṭisandhisadisā, koṭippattaṃ tesaṃ satisampajaññaṃ. Yasmā pana teneva cittena taṃ cittaṃ ñātuṃ na sakkā, tasmā cuticittaṃ na jānāti. Cutikkhaṇepi cavāmīti pajānāti, paṭisandhiṃ gahetvāpi paṭisandhicittaṃ na jānāti, asukasmiṃ ṭhāne paṭisandhi gahitāti pajānāti, tasmiṃ kāle dasasahassī kampatī’’ti. Evaṃ sato sampajāno mātukucchiṃ okkamanto pana ekūnavīsatiyā paṭisandhicittesu mettāpubbabhāgassa somanassa-sahagata-ñāṇasampayutta-asaṅkhārika-kusalacittassa sadisamahāvipākacittena paṭisandhiṃ gaṇhi. Mahāsīvatthero pana ‘‘upekkhāsahagatenā’’ti āha.

Paṭisandhiṃ gaṇhanto pana āsāḷhīpuṇṇamāyaṃ uttarāsāḷhanakkhattena aggahesi. Tadā kira mahāmāyā pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhavibhūsanasampannaṃ nakkhattakīḷaṃ anubhavamānā sattame divase pāto vuṭṭhāya gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirīgabbhaṃ pavisitvā sirīsayane nipannā niddaṃ okkamamānā idaṃ supinaṃ addasa – ‘‘cattāro kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ ukkhipitvā anotattadahaṃ netvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Atha nesaṃ deviyo āgantvā manussamalaharaṇatthaṃ nhāpetvā dibbavatthaṃ nivāsetvā gandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhitvā tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmiṃ pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiruhitvā uttaradisato āgamma kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā kucchiṃ paviṭṭhasadiso ahosi.

Atha pabuddhā devī taṃ supinaṃ rañño ārocesi. Rājā pabhātāya rattiyā catusaṭṭhimatte brāhmaṇapāmokkhe pakkosāpetvā haritūpalittāya lājādīhi katamaṅgalasakkārāya bhūmiyā mahārahāni āsanāni paññāpetvā tattha nisinnānaṃ brāhmaṇānaṃ sappimadhusakkarābhisaṅkhārassa varapāyāsassa suvaṇṇarajatapātiyo pūretvā suvaṇṇarajatapātītiheva paṭikujjitvā adāsi, aññehi ca ahatavatthakapilagāvīdānādīhi te santappesi. Atha nesaṃ sabbakāmasantappitānaṃ supinaṃ ārocāpetvā – ‘‘kiṃ bhavissatī’’ti pucchi. Brāhmaṇā āhaṃsu – ‘‘mā cintayi mahārāja, deviyā te kucchimhi gabbho patiṭṭhito, so ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissati. So sace agāraṃ ajjhāvasissati, rājā bhavissati cakkavattī. Sace agārā nikkhamma pabbajissati, buddho bhavissati loke vivaṭṭacchado’’ti. Evaṃ sato sampajāno bodhisatto tusitakāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati.

Tattha **sato sampajāno**ti iminā catutthāya gabbhāvakkantiyā okkamatīti dasseti. Catasso hi gabbhāvakkantiyo.

‘‘Catasso imā, bhante, gabbhāvakkantiyo. Idha, bhante, ekacco asampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ paṭhamā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, asampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ dutiyā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, asampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ tatiyā gabbhāvakkanti.

Puna caparaṃ, bhante, idhekacco sampajāno mātukucchiṃ okkamati, sampajāno mātukucchismiṃ ṭhāti, sampajāno mātukucchimhā nikkhamati, ayaṃ catutthā gabbhāvakkantī’’ti (dī. ni. 3.147).

Etāsu paṭhamā lokiyamanussānaṃ hoti, dutiyā asītimahāsāvakānaṃ, tatiyā dvinnaṃ aggasāvakānaṃ paccekabodhisattānañca. Te kira kammajavātehi uddhaṃpādā adhosirā anekasataporise papāte viya yonimukhe tāḷacchiggalena hatthī viya ativiya sambādhena yonimukhena nikkhamamānā anantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti. Tena nesaṃ ‘‘mayaṃ nikkhamāmā’’ti sampajānatā na hoti. Catutthā sabbaññubodhisattānaṃ. Te hi mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantāpi jānanti, tattha vasantāpi jānanti. Nikkhamanakālepi nesaṃ kammajavātā uddhaṃpāde adhosire katvā khipituṃ na sakkonti, dve hatthe pasāretvā akkhīni ummīletvā ṭhitakāva nikkhamanti.

201. **Mātukucchiṃ okkamatī**ti ettha mātukucchiṃ okkanto hotīti attho. Okkante hi tasmiṃ evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇo**ti buddhappamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāro**ti tasseva vevacanaṃ. **Devānubhāva**nti ettha devānaṃ ayamānubhāvo – nivatthavatthassa pabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā alaṅkārassa, tathā vimānassa, taṃ atikkamitvāti attho.

Lokantarikāti tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekeko lokantarikā hoti, tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññamaññaṃ āhacca ṭhapitānaṃ majjhe okāso viya. So pana lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhayojanasahasso hoti. **Aghā**ti niccavivaṭā. **Asaṃvutā**ti heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārā**ti tamabhūtā. **Andhakāratimisā**ti cakkhuviññāṇuppattinivāraṇato andhabhāvakaraṇatimisena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikā**ti candimasūriyā kira ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti, evaṃmahiddhikā. Ekekāya disāya navanavayojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, evaṃ mahānubhāvā. **Ābhāya nānubhontī**ti attano pabhāya nappahonti. Te kira cakkavāḷapabbatassa vemajjhena caranti, cakkavāḷapabbatañca atikkamma lokantarikanirayo, tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmiṃ lokantaramahāniraye sattā upapannā. Kiṃ pana kammaṃ katvā te tattha uppajjantīti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṃ aññañca divase divase pāṇavadhādisāhasikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacoranāgacorādayo viya. Tesaṃ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapāde lagganti. Yadā pana saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsaṃ gatā honti, atha ‘‘bhakkho no laddho’’ti maññamānā tattha vāvaṭā viparivattitvā lokasandhārakaudake patanti. Vāte paharante madhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti. Patitamattā ca accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍi viya vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattāti – ‘‘yathā mayaṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññepi kira sattā idaṃ dukkhaṃ anubhavantā idhūpapannā’’ti taṃ divasaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati, yāvatā niddāyitvā pabuddho ārammaṇaṃ vibhāveti, tattakaṃ kālaṃ hoti. Dīghabhāṇakā pana ‘‘accharāsaṅghāṭamattameva vijjubhāso viya nicchavitvā kiṃ idanti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyatī’’ti vadanti. **Saṅkampatī**ti samantato kampati. Itaradvayaṃ purimapasseva vevacanaṃ. Puna **appamāṇo cā**tiādi nigamanatthaṃ vuttaṃ.

202. **Cattāro devaputtā catuddisaṃ ārakkhāya upagacchantī**ti ettha **cattāro**ti catunnaṃ mahārājūnaṃ vasena vuttaṃ, dasasahassacakkavāḷe pana cattāro cattāro katvā cattālīsadasasahassā honti. Tattha imasmiṃ cakkavāḷe mahārājāno khaggahatthā āgantvā bodhisattassa ārakkhaṇatthāya upagantvā sirīgabbhaṃ paviṭṭhā, itare gabbhadvārato paṭṭhāya avaruddhapaṃsupisācakādiyakkhagaṇe paṭikkamāpetvā yāva cakkavāḷā ārakkhaṃ gaṇhiṃsu.

Kimatthaṃ panāyaṃ rakkhā āgatā? Nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakālato paṭṭhāya sacepi koṭisatasahassā mārā koṭisatasahassaṃ sineruṃ ukkhipitvā bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaraṇatthaṃ āgaccheyyuṃ, sabbe antarāva antaradhāyeyyuṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā ruhiruppādavatthusmiṃ – ‘‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ parūpakkamena tathāgataṃ jīvitā voropeyya. Anupakkamena, bhikkhave, tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha tumhe, bhikkhave, yathāvihāraṃ, arakkhiyā, bhikkhave, tathāgatā’’ti (cūḷava. 341). Evametaṃ, na parūpakkamena tesaṃ jīvitantarāyo atthi. Santi kho pana amanussā virūpā duddasikā, bheravarupā pakkhino, yesaṃ rūpaṃ disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā santāso vā uppajjeyya, tesaṃ nivāraṇatthāya rakkhaṃ aggahesuṃ. Apica kho bodhisattassa puññatejena sañjātagāravā attano gāravacoditāpi te evamakaṃsu.

Kiṃ pana te antogabbhaṃ pavisitvā ṭhitā cattāro mahārājāno bodhisattamātuyā attānaṃ dassenti na dassentīti? Nahānamaṇḍanabhojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirīgabbhaṃ pavisitvā varasayane nipannakāle pana dassenti. Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ nāma manussānaṃ sappaṭibhayaṃ hoti, bodhisattamātā pana attano ceva puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakatiantepurapālakesu viya assā tesu cittaṃ uppajjati.

203. **Pakatiyā sīlavatī**ti sabhāveneva sīlasampannā. Anuppanne kira buddhe manussā tāpasaparibbājakānaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti, bodhisattamātāpi kāladevilassa isino santike gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññassa pādamūle nisīdituṃ nāma na sakkā, samāsane nisīditvā gahitasīlampi avaññā kāraṇamattaṃ hoti. Tasmā sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttaṃ hoti.

Purisesūti bodhisattassa pitaraṃ ādiṃ katvā kesuci manussesu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati. Tañca kho bodhisatte gāravena, na pahīnakilesatāya. Bodhisattamātu rūpaṃ pana sukusalāpi sippikā potthakammādīsupi kātuṃ na sakkonti, taṃ disvā purisassa rāgo nuppajjatīti na sakkā vattuṃ. Sace pana taṃ rattacitto upasaṅkamitukāmo hoti, pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā ‘‘anatikkamanīyā’’tiādi vuttaṃ.

Pañcannaṃ kāmaguṇānanti pubbe ‘‘kāmaguṇūpasaṃhita’’nti purisādhippāyavasena vatthupaṭikkhepo kathito, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira ‘‘deviyā evarūpo putto kucchismiṃ uppanno’’ti, sutvā samantato rājāno mahagghaābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavatthubhūtaṃ paṇṇākāraṃ pesenti, bodhisattassa ca bodhisattamātuyā ca katakammassa ussannattā lābhasakkārassa pamāṇaparicchedo nāma natthi.

204. **Akilantakāyā**ti yathā aññā itthiyo gabbhabhārena kilamanti, hatthapādā uddhumātakādīni pāpuṇanti, na evaṃ tassā koci kilamatho ahosi. **Tirokucchigata**nti antokucchigataṃ. Kalalādikālaṃ atikkamitvā sañjātaaṅgapaccaṅgaṃ ahīnindriyabhāvaṃ upagataṃyeva passati. Kimatthaṃ passati? Sukhavāsatthaṃ. Yatheva hi mātā puttena saddhiṃ nisinnā vā nipannā vā ‘‘hatthaṃ vā pādaṃ vā olambantaṃ ukkhipitvā saṇṭhapessāmī’’ti sukhavāsatthaṃ puttaṃ oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ taṃ mātu uṭṭhānagamanaparivattananisajjādīsu uṇhasītaloṇikatittakakaṭukāhāraajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkhaṃ uppajjati, atthi nu kho me taṃ puttassāti sukhavāsatthaṃ bodhisattaṃ olokayamānā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṃ bodhisattaṃ passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayaṃ ajjhottharitvā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalaṃ piṭṭhito katvā piṭṭhikaṇṭakaṃ nissāya ukkuṭikā dvīsu muṭṭhīsu hanukaṃ ṭhapetvā deve vassante rukkhasusire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisatto pana piṭṭhikaṇṭakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhimukho nisīdati. Pubbe katakammaṃ panassā vatthuṃ sodheti, suddhe vatthumhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ nibbattati. Atha naṃ kucchigataṃ taco paṭicchādetuṃ na sakkoti, olokentiyā bahi ṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento **seyyathāpī**tiādimāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati.

205. **Kālaṃ karotīti na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayeneva. Bodhisattena vasitaṭṭhānañhi cetiyakuṭisadisaṃ hoti aññesaṃ** aparibhogaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃyeva bodhisattamātu āyuppamāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karoti. Katarasmiṃ pana vaye kālaṃ karotīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthī taṃ gabbhaṃ anurakkhituṃ na sakkonti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamma tatiyakoṭṭhāse vatthuṃ visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattā dārakā arogā honti. Tasmā bodhisattamātāpi paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karoti.

Nava vā dasa vāti ettha vā-saddena vikappanavasena satta vā aṭṭha vā ekādasa vā dvādasa vāti evamādīnampi saṅgaho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṇhakkhamo pana na hoti.

Aṭṭhamāsajāto na jīvati, sesā jīvanti.

Ṭhitāvāti ṭhitāva hutvā. Mahāmāyāpi devī upavijaññā ñātikulagharaṃ gamissāmīti rañño ārocesi. Rājā kapilavatthuto devadahanagaragāmimaggaṃ alaṅkārāpetvā deviṃ suvaṇṇasivikāya nisīdāpesi. Sakalanagaravāsino sakyā parivāretvā gandhamālādīhi pūjayamānā deviṃ gahetvā pāyiṃsu. Sā devadahanagarassa avidūre lumbinisālavanuyyānaṃ disvā uyyānavicaraṇatthāya cittaṃ uppādetvā rañño saññaṃ adāsi. Rājā uyyānaṃ paṭijaggāpetvā ārakkhaṃ saṃvidahāpesi. Deviyā uyyānaṃ paviṭṭhamattāya kāyadubbalyaṃ ahosi, athassā maṅgalasālamūle sirīsayanaṃ paññāpetvā sāṇiyā parikkhipiṃsu. Sā antosāṇiṃ pavisitvā sālasākhaṃ hatthena gahetvā aṭṭhāsi. Athassā tāvadeva gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi.

Devā naṃ paṭhamaṃ paṭiggaṇhantīti khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Kathaṃ? Sūtivesaṃ gaṇhitvāti eke. Taṃ pana paṭikkhipitvā idaṃ vuttaṃ – tadā bodhisattamātā suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ nivāsetvā macchakkhisadisaṃ dukūlapaṭaṃ yāva pādantāva pārupitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukaṃ gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi dhammakaraṇato udakanikkhamanasadisaṃ. Atha te pakatibrahmaveseneva upasaṅkamitvā paṭhamaṃ suvaṇṇajālena paṭiggahesuṃ. Tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesuṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘devā naṃ paṭhamaṃ paṭiggaṇhanti pacchā manussā’’ti.

206. **Cattāro naṃ devaputtā**ti cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvā**ti ajinappaveṇiyā paṭiggahetvā. **Mahesakkho**ti mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampannoti attho.

Visadova nikkhamatīti yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavibhaggā nikkhamanti, na evaṃ nikkhamati, alaggo hutvā nikkhamatīti attho. **Udenā**ti udakena. **Kenaci asucinā**ti yathā aññe sattā kammajavātehi uddhaṃpādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisanarakapapātaṃ patantā viya tāḷacchiddena nikkaḍḍhiyamānā hatthī viya mahādukkhaṃ anubhavantā nānāasucimakkhitāva nikkhamanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisattañhi kammajavātā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ kātuṃ na sakkonti. So dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya nisseṇito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova nikkhamati.

Udakassa dhārāti udakavaṭṭiyo. Tāsu sītā suvaṇṇakaṭāhe patati, uṇhā rajatakaṭāhe. Idañca pathavītale kenaci asucinā asammissaṃ tesaṃ pānīyaparibhojanīyaudakañceva aññehi asādhāraṇaṃ kīḷanaudakañca dassetuṃ vuttaṃ. Aññassa pana suvaṇṇarajataghaṭehi āhariyamānaudakassa ceva haṃsavaṭṭakādipokkharaṇigatassa ca udakassa paricchedo natthi.

207. **Sampatijāto**ti muhuttajāto. Pāḷiyaṃ pana mātukucchito nikkhantamatto viya dassito, na pana evaṃ daṭṭhabbaṃ. Nikkhantamattañhi taṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno maṅgalasammatāya sukhasamphassāya ajinappaveṇiyā, tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito.

Setamhi chatte anudhāriyamāneti dibbasetacchatte anudhāriyamāne. Ettha ca chattassa parivārāni khaggādīni pañca rājakakudhabhaṇḍānipi āgatāneva. Pāḷiyaṃ pana rājagamane rājā viya chattameva vuttaṃ. Tesu chattameva paññāyati, na chattaggāhakā. Tathā khagga-tālavaṇṭa-morahatthaka-vāḷabījani-uṇhīsamattāyeva paññāyanti, na tesaṃ gāhakā. Sabbāni kira tāni adissamānarūpā devatā gaṇhiṃsu. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Anekasākhañca sahassamaṇḍalaṃ,
> Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
> Suvaṇṇadaṇḍā vipatanti cāmarā,
> Na dissare cāmarachattagāhakā’’ti. (su. ni. 693);

Sabbā ca disāti idaṃ sattapadavītihārūpari ṭhitassa viya sabbadisānuvilokanaṃ vuttaṃ, na kho panevaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisaṃ olokesi, anekacakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā – ‘‘mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro’’ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasapi disā anuviloketvā attanā sadisaṃ adisvā ayaṃ uttarā disāti sattapadavītihārena agamāsīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Āsabhi**nti uttamaṃ. **Aggo**ti guṇehi sabbapaṭhamo. Itarāni dve padāni etasseva vevacanāni. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo**ti padadvayena imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

Ettha ca samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhānaṃ catuiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, uttarābhimukhabhāvo mahājanaṃ ajjhottharitvā abhibhavitvā gamanassa pubbanimittaṃ, sattapadagamanaṃ sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, dibbasetacchattadhāraṇaṃ vimutticchattapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, pañcarājakakudhabhaṇḍāni pañcahi vimuttīhi vimuccanassa pubbanimittaṃ, disānuvilokanaṃ anāvaraṇañāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, āsabhīvācābhāsanaṃ appaṭivattiyadhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ. ‘‘Ayamantimā jātī’’ti sīhanādo anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānassa pubbanimittanti veditabbaṃ. Ime vārā pāḷiyaṃ āgatā, sambahulavāro pana āgato, āharitvā dīpetabbo.

Mahāpurisassa hi jātadivase dasasahassilokadhātu kampi. Dasasahassilokadhātumhi devatā ekacakkavāḷe sannipatiṃsu. Paṭhamaṃ devā paṭiggahiṃsu, pacchā manussā. Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā bheriyo ca kenaci avāditā sayameva vajjiṃsu, manussānaṃ andubandhanādīni khaṇḍākhaṇḍaṃ bhijjiṃsu. Sabbarogā ambilena dhotatambamalaṃ viya vigacchiṃsu, jaccandhā rūpāni passiṃsu. Jaccabadhirā saddaṃ suṇiṃsu, pīṭhasappī javanasampannā ahesuṃ, jātijaḷānampi eḷamūgānaṃ sati patiṭṭhāsi, videse pakkhandanāvā supaṭṭanaṃ pāpuṇiṃsu, ākāsaṭṭhakabhūmaṭṭhakaratanāni sakatejobhāsitāni ahesuṃ, verino mettacittaṃ paṭilabhiṃsu, avīcimhi aggi nibbāyi. Lokantare āloko udapādi, nadīsu jalaṃ na pavatti, mahāsamuddesu madhurasadisaṃ udakaṃ ahosi, vāto na vāyi, ākāsapabbatarukkhagatā sakuṇā bhassitvā pathavīgatā ahesuṃ, cando atiroci, sūriyo na uṇho na sītalo nimmalo utusampanno ahosi, devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā apphoṭanaseḷanacelukkhepādīhi mahākīḷaṃ kīḷiṃsu, cātuddīpikamahāmegho vassi, mahājanaṃ neva khudā na pipāsā pīḷesi, dvārakavāṭāni sayameva vivariṃsu, pupphūpagaphalūpagā rukkhā pupphaphalāni gaṇhiṃsu, dasasahassilokadhātu ekaddhajamālā ahosīti.

Tatrāpissa dasasahassilokadhātukampo sabbaññutañāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, devatānaṃ ekacakkavāḷe sannipāto dhammacakkappavattanakāle ekappahārena sannipatitvā dhammapaṭiggaṇhanassa pubbanimittaṃ, paṭhamaṃ devatānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ paṭilābhassa pubbanimittaṃ. Pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ arūpajjhānānaṃ paṭilābhassa pubbanimittaṃ, tantibaddhavīṇānaṃ sayaṃ vajjanaṃ anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, cammabaddhabherīnaṃ vajjanaṃ mahatiyā dhammabheriyā anussāvanassa pubbanimittaṃ, andubandhanādīnaṃ chedo asmimānasamucchedassa pubbanimittaṃ, sabbarogavigamo sabbakilesavigamassa pubbanimittaṃ, jaccandhānaṃ rūpadassanaṃ dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittaṃ, jaccabadhirānaṃ saddassavanaṃ dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittaṃ, pīṭhasappīnaṃ javanasampadā catuiddhipādādhigamassa pubbanimittaṃ, jaḷānaṃ satipatiṭṭhānaṃ catusatipaṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, videsapakkhandanāvānaṃ supaṭṭanasampāpuṇanaṃ catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittaṃ, ratanānaṃ sakatejobhāsitattaṃ yaṃ lokassa dhammobhāsaṃ dassessati tassa pubbanimittaṃ.

Verīnaṃ mettacittapaṭilābho catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, avīcimhi agginibbānaṃ ekādasaagginibbānassa pubbanimittaṃ, lokantarāloko avijjandhakāraṃ vidhamitvā ñāṇālokadassanassa pubbanimittaṃ, mahāsamuddassa madhuratā nibbānarasena ekarasabhāvassa pubbanimittaṃ, vātassa avāyanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassa pubbanimittaṃ, sakuṇānaṃ pathavīgamanaṃ mahājanassa ovādaṃ sutvā pāṇehi saraṇagamanassa pubbanimittaṃ, candassa ativirocanaṃ bahujanakantatāya pubbanimittaṃ, sūriyassa uṇhasītavivajjanautusukhatā kāyikacetasikasukhuppattiyā pubbanimittaṃ, devatānaṃ vimānadvāresu apphoṭanādīhi kīḷanaṃ buddhabhāvaṃ patvā udānaṃ udānassa pubbanimittaṃ, cātuddīpikamahāmeghavassanaṃ mahato dhammameghavassanassa pubbanimittaṃ, khudāpīḷanassa abhāvo kāyagatāsatiamatapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, pipāsāpīḷanassa abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa pubbanimittaṃ, dvārakavāṭānaṃ sayameva vivaraṇaṃ aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa pubbanimittaṃ, rukkhānaṃ pupphaphalagahaṇaṃ vimuttipupphehi pupphitassa ca sāmaññaphalabhārabharitabhāvassa ca pubbanimittaṃ, dasasahassilokadhātuyā ekaddhajamālatā ariyaddhajamālāmālitāya pubbanimittanti veditabbaṃ. Ayaṃ sambahulavāro nāma.

Ettha pañhe pucchanti – ‘‘yadā mahāpuriso pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho gantvā āsabhiṃ vācaṃ bhāsati, tadā kiṃ pathaviyā gato, udāhu ākāsena? Dissamāno gato, udāhu adissamāno? Acelako gato, udāhu alaṅkatappaṭiyatto? Daharo hutvā gato, udāhu mahallako? Pacchāpi kiṃ tādisova ahosi, udāhu puna bāladārako’’ti? Ayaṃ pana pañho heṭṭhā lohapāsāde saṅghasannipāte tipiṭakacūḷābhayattherena vissajjitova. Thero kirettha niyati pubbekatakamma-issaranimmānavādavasena taṃ taṃ bahuṃ vatvā avasāne evaṃ byākāsi – ‘‘mahāpuriso pathaviyaṃ gato, mahājanassa pana ākāse gacchanto viya ahosi. Dissamāno gato, mahājanassa pana adissamāno viya ahosi. Acelako gato, mahājanassa pana alaṅkatappaṭiyattova upaṭṭhāsi. Daharova gato, mahājanassa pana soḷasavassuddesiko viya ahosi. Pacchā pana bāladārakova ahosi, na tādiso’’ti. Evaṃ vutte parisā cassa ‘‘buddhena viya hutvā bho therena pañho kathito’’ti attamanā ahosi. Lokantarikavāro vuttanayo eva.

Viditāti pākaṭā hutvā. Yathā hi sāvakā nahānamukhadhovanakhādanapivanādikāle anokāsagate atītasaṅkhāre nippadese sammasituṃ na sakkonti, okāsapattayeva sammasanti, na evaṃ buddhā. Buddhā hi sattadivasabbhantare vavatthitasaṅkhāre ādito paṭṭhāya sammasitvā tilakkhaṇaṃ āropetvāva vissajjenti, tesaṃ avipassitadhammo nāma natthi, tasmā ‘‘viditā’’ti āha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Acchariyaabbhutasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. **Evaṃ me suta**nti bākulasuttaṃ. Tattha **bākulo**ti yathā dvāvīsati dvattiṃsātiādimhi vattabbe bāvīsati bāttiṃsātiādīni vuccanti, evameva dvikuloti vattabbe bākuloti vuttaṃ. Tassa hi therassa dve kulāni ahesuṃ. So kira devaloko cavitvā kosambinagare nāma mahāseṭṭhikule nibbatto, tamenaṃ pañcame divase sīsaṃ nhāpetvā gaṅgākīḷaṃ akaṃsu. Dhātiyā dārakaṃ udake nimujjanummujjanavasena kīḷāpentiyā eko maccho dārakaṃ disvā ‘‘bhakkho me aya’’nti maññamāno mukhaṃ vivaritvā upagato. Dhātī dārakaṃ chaḍḍetvā palātā. Maccho taṃ gili. Puññavā satto dukkhaṃ na pāpuṇi, sayanagabbhaṃ pavisitvā nipanno viya ahosi. Maccho dārakassa tejena tattakapallaṃ gilitvā dayhamāno viya vegena tiṃsayojanamaggaṃ gantvā bārāṇasinagaravāsino macchabandhassa jālaṃ pāvisi, mahāmacchā nāma jālabaddhā pahariyamānā maranti. Ayaṃ pana dārakassa tejena jālato nīhaṭamattova mato. Macchabandhā ca mahantaṃ macchaṃ labhitvā phāletvā vikkiṇanti. Taṃ pana dārakassa ānubhāvena aphāletvā sakalameva kājena haritvā sahassena demāti vadantā nagare vicariṃsu. Koci na gaṇhāti.

Tasmiṃ pana nagare aputtakaṃ asītikoṭivibhavaṃ seṭṭhikulaṃ atthi, tassa dvāramūlaṃ patvā ‘‘kiṃ gahetvā dethā’’ti vuttā kahāpaṇanti āhaṃsu. Tehi kahāpaṇaṃ datvā gahito. Seṭṭhibhariyāpi aññesu divasesu macche na kelāyati, taṃ divasaṃ pana macchaṃ phalake ṭhapetvā sayameva phālesi. Macchañca nāma kucchito phālenti, sā pana piṭṭhito phālentī macchakucchiyaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ dārakaṃ disvā – ‘‘macchakucchiyaṃ me putto laddho’’ti nādaṃ naditvā dārakaṃ ādāya sāmikassa santikaṃ agamāsi. Seṭṭhi tāvadeva bheriṃ carāpetvā dārakaṃ ādāya rañño santikaṃ gantvā – ‘‘macchakucchiyaṃ me deva dārako laddho, kiṃ karomī’’ti āha. Puññavā esa, yo macchakucchiyaṃ arogo vasi, posehi nanti.

Assosi kho itaraṃ kulaṃ – ‘‘bārāṇasiyaṃ kira ekaṃ seṭṭhikulaṃ macchakucchiyaṃ dārakaṃ labhatī’’ti, te tattha agamaṃsu. Athassa mātā dārakaṃ alaṅkaritvā kīḷāpiyamānaṃ disvāva ‘‘manāpo vatāyaṃ dārako’’ti gantvā pavatiṃ ācikkhi. Itarā mayhaṃ puttotiādimāha. Kahaṃ te laddhoti? Macchakucchiyanti. No tuyhaṃ putto, mayhaṃ puttoti. Kahaṃ te laddhoti? Mayā dasamāse kucchiyā dhārito, atha naṃ nadiyā kīḷāpiyamānaṃ maccho gilīti. Tuyhaṃ putto aññena macchena gilito bhavissati, ayaṃ pana mayā macchakucchiyaṃ laddhoti, ubhopi rājakulaṃ agamaṃsu. Rājā āha – ‘‘ayaṃ dasa māse kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā, macchaṃ gaṇhantāpi vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthīti macchakucchiyaṃ laddhattā ayampi amātā kātuṃ na sakkā, dārako ubhinnampi kulānaṃ dāyādo hotu, ubhopi naṃ jaggathā’’ti ubhopi jaggiṃsu.

Viññutaṃ pattassa dvīsupi nagaresu pāsādaṃ kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhāpesuṃ. Ekekasmiṃ nagare cattāro cattāro māse vasati, ekasmiṃ nagare cattāro māse vuṭṭhassa saṅghāṭanāvāya maṇḍapaṃ kāretvā tattha naṃ saddhiṃ nāṭakāhi āropenti. So sampattiṃ anubhavamāno itaraṃ nagaraṃ gacchati. Taṃnagaravāsino nāṭakāni upaḍḍhamaggaṃ agamaṃsu. Te paccuggantvā taṃ parivāretvā attano pāsādaṃ nayanti. Itarāni nāṭakāni nivattitvā attano nagarameva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā teneva niyāmena puna itaraṃ nagaraṃ gacchati. Evamassa sampattiṃ anubhavantassa asīti vassāni paripuṇṇāni.

Atha bhagavā cārikaṃ caramāno bārāṇasiṃ patto. So bhagavato santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajito. Pabbajitvā sattāhameva puthujjano ahosi, aṭṭhame pana so saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇīti evamassa dve kulāni ahesuṃ. Tasmā **bākulo**ti saṅkhaṃ agamāsīti.

Purāṇagihisahāyoti pubbe gihikāle sahāyo. Ayampi dīghāyukova theraṃ pabbajitaṃ passituṃ gacchanto asītime vasse gato. **Methuno dhammo**ti bālo naggasamaṇako bālapucchaṃ pucchati, na sāsanavacanaṃ, idāni therena dinnanaye ṭhito **imehi pana te**ti pucchi.

210. **Yampāyasmā**tiādīni padāni sabbavāresu dhammasaṅgāhakattherehi niyametvā ṭhapitāni. Tattha saññā uppannamattāva, vitakko kammapathabhedakoti. Thero panāha – ‘‘kasmā visuṃ karotha, ubhayampetaṃ kammapathabhedakamevā’’ti.

211. **Gahapaticīvara**nti vassāvāsikaṃ cīvaraṃ. **Satthenā**ti pipphalakena. **Sūciyā**ti sūciṃ gahetvā sibbitabhāvaṃ na sarāmīti attho. **Kathine cīvara**nti kathinacīvaraṃ, kathinacīvarampi hi vassāvāsikagatikameva. Tasmā tattha ‘‘sibbitā nābhijānāmī’’ti āha.

Ettakaṃ panassa kālaṃ gahapaticīvaraṃ asādiyantassa chindanasibbanādīni akarontassa kuto cīvaraṃ uppajjatīti. Dvīhi nagarehi. Thero hi mahāyasassī, tassa puttadhītaro nattapanattakā sukhumasāṭakehi cīvarāni kāretvā rajāpetvā samugge pakkhipitvā pahiṇanti. Therassa nhānakāle nhānakoṭṭhake ṭhapenti. Thero tāni nivāseti ceva pārupati ca, purāṇacīvarāni sampattapabbajitānaṃ deti. Thero tāni nivāsetvā ca pārupitvā ca navakammaṃ na karoti, kiñci āyūhanakammaṃ natthi. Phalasamāpattiṃ appetvā appetvā nisīdati. Catūsu māsesu pattesu lomakiliṭṭhāni honti, athassa puna teneva niyāmena pahiṇitvā denti. Aḍḍhamāse aḍḍhamāse parivattatītipi vadantiyeva.

Anacchariyañcetaṃ therassa mahāpuññassa mahābhiññassa satasahassakappe pūritapāramissa, asokadhammarañño kulūpako nigrodhatthero divasassa nikkhattuṃ cīvaraṃ parivattesi. Tassa hi ticīvaraṃ hatthikkhandhe ṭhapetvā pañcahi ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṃ pātova āhariyittha, tathā divā ceva sāyañca. Rājā kira divasassa nikkhattuṃ sāṭake parivattento ‘‘therassa cīvaraṃ nīta’’nti pucchitvā ‘‘āma nīta’’nti sutvāva parivattesi. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsi. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṅghassa yebhuyyena nigrodhasseva santakaṃ cīvaraṃ ahosi.

Aho vata maṃ koci nimanteyyāti kiṃ pana cittassa anuppādanaṃ bhāriyaṃ, uppannassa pahānanti. Cittaṃ nāma lahukaparivattaṃ, tasmā anuppādanaṃ bhāriyaṃ, uppannassa pahānampi bhāriyameva. **Antaraghare**ti mahāsakuludāyisutte (ma. ni. 2.237) indakhīlato paṭṭhāya antaragharaṃ nāma idha nimbodakapatanaṭṭhānaṃ adhippetaṃ. Kuto panassa bhikkhā uppajjitthāti. Thero dvīsu nagaresu abhiññāto, gehadvāraṃ āgatassevassa pattaṃ gahetvā nānārasabhojanassa pūretvā denti. So laddhaṭṭhānato nivattati, bhattakiccakaraṇaṭṭhānaṃ panassa nibaddhameva ahosi. **Anubyañjanaso**ti therena kira rūpe nimittaṃ gahetvā mātugāmo na olokitapubbo. **Mātugāmassa dhamma**nti mātugāmassa chappañcavācāhi dhammaṃ desetuṃ vaṭṭati, pañhaṃ puṭṭhena gāthāsahassampi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Thero pana kappiyameva na akāsi. Yebhuyyena hi kulūpakatherānametaṃ kammaṃ hoti. **Bhikkhunupassaya**nti bhikkhuniupassayaṃ. Taṃ pana gilānapucchakena gantuṃ vaṭṭati, thero pana kappiyameva na akāsi. Esa nayo sabbattha. **Cuṇṇenā**ti kosambacuṇṇādinā. **Gattaparikamme**ti sarīrasambāhanakamme. **Vicāritā**ti payojayitā. **Gaddūhanamatta**nti gāviṃ thane gahetvā ekaṃ khīrabinduṃ dūhanakālamattampi.

Kena pana kāraṇena thero nirābādho ahosi. Padumuttare kira bhagavati satasahassabhikkhuparivāre cārikaṃ caramāne himavati visarukkhā pupphiṃsu. Bhikkhusatasahassānampi tiṇapupphakarogo uppajjati. Thero tasmiṃ samaye iddhimā tāpaso hoti, so ākāsena gacchanto bhikkhusaṅghaṃ disvā otaritvā rogaṃ pucchitvā himavantato osadhaṃ āharitvā adāsi. Upasiṅghanamatteneva rogo vūpasami. Kassapasammāsambuddhakālepi paṭhamavappadivase vappaṃ ṭhapetvā bhikkhusaṅghassa paribhogaṃ aggisālañceva vaccakuṭiñca kāretvā bhikkhusaṅghassa bhesajjavattaṃ nibandhi, iminā kammena nirābādho ahosi. Ukkaṭṭhanesajjiko panesa ukkaṭṭhāraññako ca tasmā ‘‘nābhijānāmi apassenakaṃ apassayitā’’tiādimāha.

Saraṇoti sakileso. **Aññā udapādī**ti anupasampannassa aññaṃ byākātuṃ na vaṭṭati. Thero kasmā byākāsi? Na thero ahaṃ arahāti āha, aññā udapādīti panāha. Apica thero arahāti pākaṭo, tasmā evamāha.

212. **Pabbajja**nti thero sayaṃ neva pabbājesi, na upasampādesi aññehi pana bhikkhūhi evaṃ kārāpesi. **Avāpuraṇaṃ ādāyā**ti kuñcikaṃ gahetvā.

Nisinnakova parinibbāyīti ahaṃ dharamānopi na aññassa bhikkhussa bhāro ahosiṃ, parinibbutassāpi me sarīraṃ bhikkhusaṅghassa palibodho mā ahosīti tejodhātuṃ samāpajjitvā parinibbāyi. Sarīrato jālā uṭṭhahi, chavimaṃsalohitaṃ sappi viya jhāyamānaṃ parikkhayaṃ gataṃ, sumanamakulasadisā dhātuyova avasesiṃsu. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva. Idaṃ pana suttaṃ dutiyasaṅgahe saṅgītanti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bākulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. **Evaṃ me suta**nti dantabhūmisuttaṃ. Tattha **araññakuṭikāya**nti tasseva veḷuvanassa ekasmiṃ vivittaṭṭhāne padhānakammikānaṃ bhikkhūnaṃ atthāya katasenāsane. **Rājakumāro**ti bimbisārassa putto orasako.

Phuseyyāti labheyya. **Ekaggata**nti evaṃ paṭipanno samāpattiṃ nāma labhati, jhānaṃ nāma labhatīti idaṃ mayā sutanti vadati. **Kilamatho**ti kāyakilamatho. **Vihesā**ti sveva kilamatho vutto. **Yathāsake tiṭṭheyyāsī**ti attano ajānanakoṭṭhāseyeva tiṭṭheyyāsīti.

214. **Desesī**ti cittekaggataṃ nāma evaṃ labhati, samāpattiṃ evaṃ nibbattetīti appanāupacāraṃ pāpetvā ekakasiṇaparikammaṃ kathesi. **Pavedetvā**ti pakāsetvā.

Nekkhammena ñātabbanti kāmato nissaṭaguṇena ñātabbaṃ. Kāmato nissaṭaguṇe ṭhitena puggalena ekaggaṃ nāma jānitabbanti adhippāyenetaṃ vuttaṃ. Sesāni tasseva vevacanāni. **Kāme paribhuñjanto**ti duvidhepi kāme bhuñjamāno.

215. **Hatthidammā vā assadammā vā godammā vā**ti ettha adantahatthidammādayo viya cittekaggarahitā puggalā daṭṭhabbā. Dantahatthiādayo viya cittekaggasampannā. Yathā adantahatthidammādayo kūṭākāraṃ akatvā dhuraṃ achaḍḍetvā dantagamanaṃ vā gantuṃ, dantehi vā pattabbaṃ bhūmiṃ pāpuṇituṃ na sakkonti, evameva cittekaggarahitā sampannacittekaggehi nibbattitaguṇaṃ vā nibbattetuṃ pattabhūmiṃ vā pāpuṇituṃ na sakkonti.

216. **Hatthavilaṅghakenā**ti hatthena hatthaṃ gahetvā.

Daṭṭheyyanti passitabbayuttakaṃ. **Āvuto**ti āvarito. **Nivuto**ti nivārito. **Ophuṭo**ti onaddho.

217. **Nāgavanika**nti hatthipadopame (ma. ni. 1.288 ādayo) nāgavanacarako puriso ‘‘nāgavaniko’’ti vutto, idha hatthisikkhāya kusalo hatthiṃ gahetuṃ samattho. **Atipassitvā**ti disvā. **Etthagedhā**ti etasmiṃ pavattagedhā. **Sarasaṅkappāna**nti dhāvanasaṅkappānaṃ. **Manussakantesu sīlesu samādapanāyā**ti ettha yadā nāgo itthipurisehi kumārakumārikāhi soṇḍādīsu gahetvā upakeḷayamāno vikāraṃ na karoti sukhāyati, tadānena manussakantāni sīlāni samādinnāni nāma honti.

Pemanīyāti tāta rājā te pasanno maṅgalahatthiṭṭhāneva ṭhapessati, rājārahāni bhojanādīni labhissasīti evarūpī nāgehi piyāpitabbā kathā. **Sussūsatī**ti taṃ pemanīyakathaṃ sotukāmo hoti. **Tiṇaghāsodaka**nti tiṇaghāsañceva udakañca, **tiṇaghāsa**nti ghāsitabbaṃ tiṇaṃ, khāditabbanti attho.

Paṇavoti ḍiṇḍimo. **Sabbavaṅkadosanihitaninnītakasāvo**ti nihitasabbavaṅkadoso ceva apanītakasāvo ca. **Aṅganteva saṅkhaṃ gacchatī**ti aṅgasamo hoti.

219. **Gehasitasīlāna**nti pañcakāmaguṇanissitasīlānaṃ. **Ñāyassā**ti aṭṭhaṅgikamaggassa.

222. **Adantamaraṇaṃ mahallako rañño nāgo kālaṅkato**ti rañño mahallako nāgo adantamaraṇaṃ mato kālaṃ kato hoti, adantamaraṇaṃ kālaṃkiriyaṃ nāma kariyatīti ayamettha attho. Esa nayo sabbattha. Sesaṃ uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dantabhūmisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. **Evaṃ me suta**nti bhūmijasuttaṃ. Tattha **bhūmijo**ti ayaṃ thero jayasenarājakumārassa mātulo. **Āsañca anāsañcā**ti kālena āsaṃ kālena anāsaṃ. **Sakena thālipākenā**ti pakatipavattāya bhikkhāya attano niṭṭhitabhattatopi bhattena parivisi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. **Evaṃ me suta**nti anuruddhasuttaṃ. Tattha **evamāhaṃsū**ti tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosi, tadā upasaṅkamitvā evamāhaṃsu. **Apaṇṇaka**nti avirādhitaṃ. **Ekatthā**ti appamāṇāti vā mahaggatāti vā jhānameva cittekaggatāyeva evaṃ vuccatīti imaṃ sandhāya evamāha.

231. **Yāvatā ekaṃ rukkhamūlaṃ mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharatī**ti ekarukkhamūlapamāṇaṭṭhānaṃ kasiṇanimittena ottharitvā tasmiṃ kasiṇanimitte mahaggatajjhānaṃ pharitvā adhimuccitvā viharati. Mahaggatanti panassa ābhogo natthi, kevalaṃ mahaggatajjhānapavattivasena panetaṃ vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Iminā kho etaṃ gahapati pariyāyenā**ti iminā kāraṇena. Ettha hi appamāṇāti vuttānaṃ brahmavihārānaṃ nimittaṃ na vaḍḍhati, ugghāṭanaṃ na jāyati, tāni jhānāni abhiññānaṃ vā nirodhassa vā pādakāni na honti, vipassanāpādakāni pana vaṭṭapādakāni bhavokkamanāni ca honti. ‘‘Mahaggatā’’ti vuttānaṃ pana kasiṇajjhānānaṃ nimittaṃ vaḍḍhati, ugghāṭanaṃ jāyati, samatikkamā honti, abhiññāpādakāni nirodhapādakāni vaṭṭapādakāni bhavokkamanāni ca honti. Evamime dhammā nānatthā, appamāṇā mahaggatāti evaṃ nānābyañjanā ca.

232. Idāni mahaggatasamāpattito nīharitvā bhavūpapattikāraṇaṃ dassento **catasso kho imā**tiādimāha. **Parittābhā**ti pharitvā jānantassa ayamābhogo atthi, parittābhesu pana devesu nibbattikāraṇaṃ jhānaṃ bhāvento evaṃ vutto. Esa nayo sabbattha. Parittābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā, appamāṇābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kathaṃ? Suppamatte vā sarāvamatte vā kasiṇaparikammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvo paccanīkadhammānaṃ suṭṭhu aparisodhitattā dubbalameva samāpattiṃ vaḷañjitvā appaguṇajjhāne ṭhito kālaṃ katvā parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti saṃkiliṭṭho ca. Pañcahi panākārehi āciṇṇavasibhāvo paccanīkadhammānaṃ suṭṭhu parisodhitattā suvisuddhaṃ samāpattiṃ vaḷañjitvā paguṇajjhāne ṭhito kālaṃ katvā parittābhesu nibbattati, vaṇṇo panassa paritto ceva hoti parisuddho ca. Evaṃ parittābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhā. Kasiṇe pana vipulaparikammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattetvā pañcahākārehi āciṇṇavasibhāvoti sabbaṃ purimasadisameva veditabbaṃ. Evaṃ appamāṇābhā siyā saṃkiliṭṭhābhā honti siyā parisuddhābhāti.

Vaṇṇanānattanti sarīravaṇṇassa nānattaṃ. **No ca ābhānānatta**nti āloke nānattaṃ na paññāyati. **Accinānatta**nti dīgharassaaṇuthūlavasena acciyā nānattaṃ.

Yattha yatthāti uyyānavimānakapparukkhanadītīrapokkharaṇītīresu yattha yattha. **Abhinivisantī**ti vasanti. **Abhiramantī**ti ramanti na ukkaṇṭhanti. **Kājenā**ti yāgubhattatelaphāṇitamacchamaṃsakājesu yena kenaci kājena. ‘‘Kācenāti’’pi pāṭho, ayameva attho. **Piṭakenā**ti pacchiyā. **Tattha tatthevā**ti sappimadhuphāṇitādīnaṃ sulabhaṭṭhānato loṇapūtimacchādīnaṃ ussannaṭṭhānaṃ nītā ‘‘pubbe amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ phāsukaṃ, tattha sukhaṃ vasimhā, idha loṇaṃ vā no bādhati pūtimacchagandho vā sīsarogaṃ uppādetī’’ti evaṃ cittaṃ anuppādetvā tattha tattheva ramanti.

234. **Ābhā**ti ābhāsampannā. **Tadaṅgenā**ti tassā bhavūpapattiyā aṅgena, bhavūpapattikāraṇenāti attho. Idāni taṃ kāraṇaṃ pucchanto **ko nu kho, bhante**tiādimāha.

Kāyaduṭṭhullanti kāyālasiyabhāvo. **Jhāyato**ti jalato.

235. **Dīgharattaṃ kho me**ti thero kira pāramiyo pūrento isipabbajjaṃ pabbajitvā samāpattiṃ nibbattetvā nirantaraṃ tīṇi attabhāvasatāni brahmaloke paṭilabhi, taṃ sandhāyetaṃ āha. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Avokiṇṇaṃ tīṇi sataṃ, yaṃ pabbajiṃ isipabbajjaṃ;
> Asaṅkhataṃ gavesanto, pubbe sañcaritaṃ mama’’nti.

Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. **Evaṃ me suta**nti upakkilesasuttaṃ. Tattha **etadavocā**ti neva bhedādhippāyena na piyakamyatāya, atha khvāssa etadahosi – ‘‘ime bhikkhū mama vacanaṃ gahetvā na oramissanti, buddhā ca nāma hitānukampakā, addhā nesaṃ bhagavā ekaṃ kāraṇaṃ kathessati, taṃ sutvā ete oramissanti, tato tesaṃ phāsuvihāro bhavissatī’’ti. Tasmā etaṃ ‘‘idha, bhante’’tiādivacanamavoca. **Mā bhaṇḍana**ntiādīsu ‘‘akatthā’’ti pāṭhasesaṃ gahetvā ‘‘mā bhaṇḍanaṃ akatthā’’ti evaṃ attho daṭṭhabbo. **Aññataro**ti so kira bhikkhu bhagavato atthakāmo, ayaṃ kirassa adhippāyo – ‘‘ime bhikkhū kodhābhibhūtā satthu vacanaṃ na gaṇhanti, mā bhagavā ete ovadanto kilamī’’ti, tasmā evamāha.

Piṇḍāya pāvisīti na kevalaṃ pāvisi, yenapi janena na diṭṭho, so maṃ passatūtipi adhiṭṭhāsi. Kimatthaṃ adhiṭṭhāsīti? Tesaṃ bhikkhūnaṃ damanatthaṃ. Bhagavā hi tadā piṇḍapātappaṭikkanto ‘‘puthusaddo samajano’’tiādigāthā bhāsitvā kosambito bālakaloṇakāragāmaṃ gato. Tato pācīnavaṃsadāyaṃ, tato pālileyyakavanasaṇḍaṃ gantvā pālileyyahatthināgena upaṭṭhahiyamāno temāsaṃ vasi. Nagaravāsinopi – ‘‘satthā vihāraṃ gato, gacchāma dhammassavanāyā’’ti gandhapupphahatthā vihāraṃ gantvā ‘‘kahaṃ, bhante, satthā’’ti pucchiṃsu. ‘‘Kahaṃ tumhe satthāraṃ dakkhatha, satthā ‘ime bhikkhū samagge karissāmī’ti āgato, samagge kātuṃ asakkonto nikkhamitvā gato’’ti. ‘‘Mayaṃ satampi sahassampi datvā satthāraṃ ānetuṃ na sakkoma, so no ayācito sayameva āgato, mayaṃ ime bhikkhū nissāya satthu sammukhā dhammakathaṃ sotuṃ na labhimhā. Ime satthāraṃ uddissa pabbajitā, tasmimpi sāmaggiṃ karonte samaggā na jātā, kassāññassa vacanaṃ karissanti. Alaṃ na imesaṃ bhikkhā dātabbā’’ti sakalanagare daṇḍaṃ ṭhapayiṃsu. Te punadivase sakalanagaraṃ piṇḍāya caritvā kaṭacchumattampi bhikkhaṃ alabhitvā vihāraṃ āgamaṃsu. Upāsakāpi te puna āhaṃsu – ‘‘yāva satthāraṃ na khamāpetha, tāva vo tameva daṇḍakamma’’nti. Te ‘‘satthāraṃ khamāpessāmā’’ti bhagavati sāvatthiyaṃ anuppatte tattha agamaṃsu. Satthā tesaṃ aṭṭhārasa bhedakaravatthūni desesīti ayamettha pāḷimuttakakathā.

237. Idāni **puthusaddo**tiādigāthāsu puthu mahāsaddo assāti **puthusaddo. Samajano**ti samāno ekasadiso jano, sabbovāyaṃ bhaṇḍanakārakajano samantato saddanicchanaṇena puthusaddo ceva sadiso cāti vuttaṃ hoti. **Na bālo koci maññathā**ti tatra koci ekopi ahaṃ bāloti na maññati, sabbepi paṇḍitamāninoyeva. **Nāññaṃ bhiyyo amaññaru**nti koci ekopi ahaṃ bāloti na ca maññi, bhiyyo ca saṅghasmiṃ bhijjamāne aññampi ekaṃ ‘‘mayhaṃ kāraṇā saṅgho bhijjatī’’ti idaṃ kāraṇaṃ na maññīti attho.

Parimuṭṭhāti muṭṭhassatino. **Vācāgocarabhāṇino**ti rākārassa rassādeso kato; vācāgocarāva, na satipaṭṭhānagocarā, bhāṇino ca, kathaṃ bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyāmaṃ,** yāva mukhaṃ pasāretuṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, ekopi saṅghagāravena mukhasaṅkocanaṃ na karotīti attho. **Yena nītā**ti yena kalahena imaṃ nillajjabhāvaṃ nītā. **Na taṃ vidū** na taṃ jānanti ‘‘evaṃ sādīnavo aya’’nti.

Ye ca taṃ upanayhantīti taṃ akkocchi mantiādikaṃ ākāraṃ ye upanayhanti. **Sanantano**ti porāṇo.

Pareti paṇḍite ṭhapetvā tato aññe bhaṇḍanakārakā pare nāma. Te ettha saṅghamajjhe kalahaṃ karontā ‘‘mayaṃ yamāmase upayamāma nassāma satataṃ samitaṃ maccusantikaṃ gacchāmā’’ti na jānanti. **Ye ca tattha vijānantī**ti ye ca tattha paṇḍitā ‘‘mayaṃ maccuno samīpaṃ gacchāmā’’ti vijānanti. **Tato sammanti medhagā**ti evañhi te jānantā yonisomanasikāraṃ uppādetvā medhagānaṃ kalahānaṃ vūpasamāya paṭipajjanti.

Aṭṭhicchinnāti ayaṃ gāthā jātake (jā. 1.9.16) āgatā, brahmadattañca dīghāvukumārañca sandhāya vuttā. Ayañhettha attho – tesampi tathā pavattaverānaṃ hoti saṅgati, kasmā tumhākaṃ na hoti, yesaṃ vo neva mātāpitūnaṃ aṭṭhīni chinnāni, na pāṇā haṭā na gavāssadhanāni haṭānīti.

Sace labhethātiādigāthā paṇḍitasahāyassa ca bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ vuttā. **Abhibhuyya sabbāni parissayānī**ti pākaṭaparissaye ca paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā tena saddhiṃ attamano satimā careyyāti.

Rājāva raṭṭhaṃ vijitanti yathā attano vijitaraṭṭhaṃ mahājanakarājā ca arindamamahārājā ca pahāya ekakā vicariṃsu, evaṃ vicareyyāti attho. **Mātaṅgaraññeva nāgo**ti mātaṅgo araññe nāgova. **Mātaṅgo**ti hatthi vuccati. **Nāgo**ti mahantādhivacanametaṃ. Yathā hi mātuposako mātaṅganāgo araññe eko cari, na ca pāpāni akāsi, yathā ca pālileyyako, evaṃ eko care, na ca pāpāni kayirāti vuttaṃ hoti.

238. **Bālakaloṇakāragāmo**ti upāligahapatissa bhogagāmo. **Tenupasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkami? Gaṇe kirassa ādīnavaṃ disvā ekavihāriṃ bhikkhuṃ passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi pīḷito uṇhādīni patthayamāno viya upasaṅkami. **Dhammiyā kathāyā**ti ekībhāve ānisaṃsappaṭisaṃyuttāya. Yena pācīnavaṃsadāyo, tattha kasmā upasaṅkami? Kalahakārake kirassa diṭṭhādīnavattā samaggavāsino bhikkhū passitukāmatā udapādi, tasmā sītādīhi pīḷito uṇhādīni patthayamāno viya tattha upasaṅkami. **Āyasmā ca anuruddho**tiādi vuttanayameva.

241. **Atthi pana vo**ti pacchimapucchāya lokuttaradhammaṃ puccheyya. So pana therānaṃ natthi, tasmā taṃ pucchituṃ na yuttanti parikammobhāsaṃ pucchati. **Obhāsañceva sañjānāmā**ti parikammobhāsaṃ sañjānāma. **Dassanañca rūpāna**nti dibbacakkhunā rūpadassanañca sañjānāma. **Tañca nimittaṃ nappaṭivijjhāmā**ti tañca kāraṇaṃ na jānāma, yena no obhāso ca rūpadassanañca antaradhāyati.

Taṃ kho pana vo anuruddhā nimittaṃ paṭivijjhitabbanti taṃ vo kāraṇaṃ jānitabbaṃ. **Ahampi suda**nti anuruddhā tumhe kiṃ na āḷulessanti, ahampi imehi ekādasahi upakkilesehi āḷulitapubboti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. **Vicikicchā kho me**tiādīsu mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni disvā ‘‘idaṃ kho ki’’nti vicikicchā udapādi. **Samādhi cavī**ti parikammasamādhi cavi. **Obhāso**ti parikammobhāsopi antaradhāyi, dibbacakkhunāpi rūpaṃ na passi. **Amanasikāro**ti rūpāni passato vicikicchā uppajjati, idāni kiñci na manasikarissāmīti amanasikāro udapādi.

Thinamiddhanti kiñci amanasikarontassa thinamiddhaṃ udapādi.

Chambhitattanti himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasaajagarādayo addasa, athassa chambhitattaṃ udapādi.

Uppilanti ‘‘mayā diṭṭhabhayaṃ pakatiyā olokiyamānaṃ natthi. Adiṭṭhe kiṃ nāma bhaya’’nti cintayato uppilāvitattaṃ udapādi. **Sakidevā**ti ekapayogeneva pañca nidhikumbhiyopi passeyya.

Duṭṭhullanti mayā vīriyaṃ gāḷhaṃ paggahitaṃ, tena me uppilaṃ uppannanti vīriyaṃ sithilamakāsi, tato kāyadaratho kāyaduṭṭhullaṃ kāyālasiyaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti mama vīriyaṃ sithilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppannanti puna vīriyaṃ paggaṇhato accāraddhavīriyaṃ udapādi. **Patameyyā**ti mareyya.

Atilīnavīriyanti mama vīriyaṃ paggaṇhato evaṃ jātanti puna vīriyaṃ sithilaṃ karoto atilīnavīriyaṃ udapādi.

Abhijappāti devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṅghaṃ passato taṇhā udapādi.

Nānattasaññāti mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidharūpaṃ manasi karissāmīti kālena devalokābhimukhaṃ kālena manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto nānattasaññā udapādi.

Atinijjhāyitattanti mayhaṃ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vā ekajātikameva manasi karissāmīti tathā manasikaroto atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ udapādi.

243. **Obhāsanimittaṃ manasi karomī**ti parikammobhāsameva manasi karomi. **Na ca rūpāni passāmī**ti dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpanimittaṃ manasi karomī**ti dibbacakkhunā visayarūpameva manasi karomi.

Parittañceva obhāsanti parittakaṭṭhāne obhāsaṃ. **Parittāni ca rūpānī**ti parittakaṭṭhāne rūpāni. Vipariyāyena dutiyavāro veditabbo. **Paritto samādhī**ti parittako parikammobhāso, obhāsaparittatañhi sandhāya idha parikammasamādhi ‘‘paritto’’ti vutto. **Parittaṃ me tasmiṃ samaye**ti tasmiṃ samaye dibbacakkhupi parittakaṃ hoti. Appamāṇavārepi eseva nayo.

245. **Avitakkampi vicāramatta**nti pañcakanaye dutiyajjhānasamādhiṃ. **Avitakkampi avicāra**nti catukkanayepi pañcakanayepi jhānattayasamādhiṃ. **Sappītika**nti dukatikajjhānasamādhiṃ. **Nippītika**nti dukajjhānasamādhiṃ. **Sātasahagata**nti tikacatukkajjhānasamādhiṃ. **Upekkhāsahagata**nti catukkanaye catutthajjhānasamādhiṃ pañcakanaye pañcamajjhānasamādhiṃ.

Kadā pana bhagavā imaṃ tividhaṃ samādhiṃ bhāveti? Mahābodhimūle nisinno pacchimayāme. Bhagavato hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko ahosi, dutiyādayo dutiyatatiyacatutthajjhānikā. Pañcakanaye pañcamajjhānassa maggo natthīti so lokiyo ahosīti lokiyalokuttaramissakaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Upakkilesasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. **Evaṃ me suta**nti bālapaṇḍitasuttaṃ. Tattha **bālalakkhaṇānī**ti bālo ayanti etehi lakkhiyati ñāyatīti bālalakkhaṇāni. Tāneva tassa sañjānanakāraṇānīti **bālanimittāni**. Bālassa apadānānīti **bālāpadānāni**. **Duccintitacintī**ti cintayanto abhijjhābyāpādamicchādassanavasena duccintitameva cinteti. **Dubbhāsitabhāsī**ti bhāsamānopi musāvādādibhedaṃ dubbhāsitameva bhāsati. **Dukkaṭakammakārī**ti karontopi pāṇātipātādivasena dukkaṭakammameva karoti. **Tatra ce**ti yattha nisinno, tassaṃ parisati. **Tajjaṃ tassāruppa**nti tajjātikaṃ tadanucchavikaṃ, pañcannaṃ verānaṃ diṭṭhadhammakasamparāyikaādīnavappaṭisaṃyuttanti adhippāyo. **Tatrā**ti tāya kathāya kacchamānāya. **Bāla**ntiādīni sāmiatthe upayogavacanaṃ.

248. **Olambantī**ti upaṭṭhahanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ, olambanādiākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Pathaviyā olambantī**ti pathavitale pattharanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Pattharaṇākāroyeva hesa. **Tatra, bhikkhave, bālassā**ti tasmiṃ upaṭṭhānākāre āpāthagate bālassa evaṃ hoti.

249. **Etadavocā**ti anusandhikusalo bhikkhu ‘‘nirayassa upamā kātuṃ na sakkā’’ti na bhagavā vadati, ‘‘na sukarā’’ti pana vadati, na sukaraṃ pana sakkā hoti kātuṃ, handāhaṃ dasabalaṃ upamaṃ kārāpemīti cintetvā etaṃ ‘‘sakkā, bhante’’ti vacanaṃ avoca. **Haneyyu**nti vinivijjhitvā gamanavasena yathā ekasmiṃ ṭhāne dve pahārā nipatanti, evaṃ haneyyuṃ. Tenassa dve vaṇamukhasatāni honti. Ito uttaripi eseva nayo.

250. **Pāṇimatta**nti antomuṭṭhiyaṃ ṭhapanamattaṃ. **Saṅkhampi na upetī**ti gaṇanamattampi na gacchati. **Kalabhāgampī**ti satimaṃ kalaṃ sahassimaṃ kalaṃ satasahassimaṃ vā kalaṃ upagacchatītipi vattabbataṃ na upeti. **Upanidhampī**ti upanikkhepanamattampi na upeti, olokentassa olokitamattampi natthi. **Tattaṃ ayokhila**nti tigāvutaṃ attabhāvaṃ sampajjalitāya lohapathaviyā uttānakaṃ nipajjāpetvā tassa dakkhiṇahatthe tālappamāṇaṃ ayasūlaṃ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca uttānakaṃ nipajjāpetvā, evaṃ urenapi dakkhiṇapassenapi vāmapassenapi nipajjāpetvā taṃ kammakāraṇaṃ karontiyeva. **Saṃvesetvā**ti sampajjalitāya lohapathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭhārīhī**ti mahatīhi gehassa ekapakkhachadanamattāhi kuṭhārīhi tacchanti. Lohitaṃ nadī hutvā sandati, lohapathavito jālā uṭṭhahitvā tacchitaṭṭhānaṃ gaṇhanti. Mahādukkhaṃ uppajjati, tacchantā pana suttāhataṃ karitvā dārū viya aṭṭhaṃsampi chaḷaṃsampi karonti. **Vāsīhī**ti mahāsuppapamāṇāhi vāsīhi. Tāhi tacchantā tacato yāva aṭṭhīni saṇikaṃ tacchanti, tacchitaṃ tacchitaṃ paṭipākatikaṃ hoti. **Rathe yojetvā**ti saddhiṃ yugayottapañcaracakkakubbarapācanehi sabbato sampajjalite rathe yojetvā. **Mahanta**nti mahākūṭāgārappamāṇaṃ. **Āropentī**ti sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpi uddha**nti supakkuthitāya ukkhaliyā pakkhittataṇḍulā viya uddhaṃ adho tiriyañca gacchati.

Bhāgaso mitoti bhāge ṭhapetvā ṭhapetvā vibhatto. **Pariyanto**ti parikkhitto. **Ayasā**ti upari ayapaṭṭena chādito.

Samantā yojanasataṃ pharitvā tiṭṭhatīti evaṃ pharitvā tiṭṭhati, yathā samantā yojanasate ṭhāne ṭhatvā olokentassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti.

Na sukarā akkhānena pāpuṇitunti nirayo nāma evampi dukkho evampi dukkhoti vassasataṃ vassasahassaṃ kathentenāpi matthakaṃ pāpetvā kathetuṃ na sukarāti attho.

251. **Dantullehaka**nti dantehi ullehitvā, luñcitvāti vuttaṃ hoti. **Rasādo**ti rasagedhena paribhuttaraso.

252. **Aññamaññakhādikā**ti aññamaññakhādanaṃ.

Dubbaṇṇoti durūpo. **Duddasiko**ti dārakānaṃ bhayāpanatthaṃ katayakkho viya duddaso. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako paviṭṭhagīvo mahodaro. **Kāṇo**ti ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇī**ti ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Pakkhahato**ti pīṭhasappī. **So kāyenā**ti idamassa dukkhānupabandhadassanatthaṃ āraddhaṃ.

Kaliggahenāti parājayena. **Adhibandhaṃ nigaccheyyā**ti yasmā bahuṃ jito sabbasāpateyyampissa nappahoti, tasmā attanāpi bandhaṃ nigaccheyya. **Kevalā paripūrā bālabhūmī**ti bālo tīṇi duccaritāni pūretvā niraye nibbattati, tattha pakkāvasesena manussattaṃ āgato pañcasu nīcakulesu nibbattitvā puna tīṇi duccaritāni pūretvā niraye nibbattatīti ayaṃ sakalā paripuṇṇā bālabhūmi.

253. **Paṇḍitalakkhaṇānī**tiādi vuttānusāreneva veditabbaṃ. **Sucintitacintī**tiādīni cettha manosucaritādīnaṃ vasena yojetabbāni.

Cakkaratanavaṇṇanā

256. **Sīsaṃ nhātassā**ti sīsena saddhiṃ gandhodakena nhātassa. **Uposathikassā**ti samādinnauposathaṅgassa. **Uparipāsādavaragatassā**ti pāsādavarassa upari gatassa subhojanaṃ bhuñjitvā pāsādavarassa upari mahātale sirīgabbhaṃ pavisitvā sīlāni āvajjantassa. Tadā kira rājā pātova satasahassaṃ vissajjetvā mahādānaṃ datvā punapi soḷasahi gandhodakaghaṭehi sīsaṃ nhāyitvā katapātarāso suddhaṃ uttarāsaṅgaṃ ekaṃsaṃ katvā uparipāsādassa sirīsayane pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno attano dānamayapuññasamudayaṃ āvajjetvā nisīdati, ayaṃ sabbacakkavattīnaṃ dhammatā.

Tesaṃ taṃ āvajjantānaṃyeva vuttappakārapuññakammapaccayaṃ utusamuṭṭhānaṃ nīlamaṇisaṅghāṭasadisaṃ pācīnasamuddajalatalaṃ chindamānaṃ viya ākāsaṃ alaṅkurumānaṃ viya dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati. Tayidaṃ dibbānubhāvayuttattā **dibba**nti vuttaṃ. Sahassaṃ assa arānanti **sahassāraṃ**. Saha nemiyā saha nābhiyā cāti **sanemikaṃ sanābhikaṃ**. Sabbehi ākārehi paripūranti **sabbākāraparipūraṃ**.

Tattha cakkañca taṃ ratijananaṭṭhena ratanañcāti **cakkaratanaṃ**. Yāya pana taṃ nābhiyā ‘‘sanābhika’’nti vuttaṃ, sā indanīlamaṇimayā hoti. Majjhe panassā rajatamayā panāḷi, yāya suddhasiniddhadantapantiyā hasamānaṃ viya virocati. Majjhe chiddena viya candamaṇḍalena ubhosupi bāhirantesu rajatapaṭṭena kataparikkhepo hoti. Tesu panassā nābhipanāḷi parikkhepapaṭṭesu yuttaṭṭhāne paricchedalekhā suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayaṃ tāvassa nābhiyā sabbākāraparipūratā.

Yehi pana taṃ arehi ‘‘sahassāra’’nti vuttaṃ, te sattaratanamayā sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti. Tesampi ghaṭamaṇikaparicchedalekhādīni suvibhattāneva paññāyanti. Ayamassa arānaṃ sabbākāraparipūratā.

Yāya pana taṃ nemiyā saha ‘‘sanemika’’nti vuttaṃ, sā bālasūriyarasmikalāpasiriṃ avahasamānā viya surattasuddhasiniddhapavāḷamayā hoti. Sandhīsu panassā sañjhārāgasassirikarattajambonadapaṭṭā vaṭṭaparicchedalekhā ca suvibhattā paññāyanti. Ayamassa nemiyā sabbākāraparipūratā.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyaṃ panassa dasannaṃ dasannaṃ arānamantare dhamanavaṃso viya antosusiro chiddamaṇḍalacitto vātagāhī pavāḷadaṇḍo hoti, yassa vātena paharitassa sukusalasamannāhatassa pañcaṅgikatūriyassa viya saddo vaggu ca rajanīyo ca kamanīyo ca hoti. Tassa kho pana pavāḷadaṇḍassa upari setacchattaṃ, ubhosu passesu samosaritakusumadāmapantiyoti evaṃ samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivārena setacchattasatadhārinā pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi nābhipanāḷīnaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamāṇā puṇṇacandakiraṇakalāpasassirikā taruṇaravisamānarattakambalageṇḍukapariyantā ākāsagaṅgāgatisobhaṃ abhibhavamānā viya dve muttakalāpā olambanti, yehi cakkaratanena saddhiṃ ākāse samparivattamānehi tīṇi cakkāni ekato parivattantāni viya khāyanti. Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūratā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ bhuñjitvā attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā pavattakathāsallāpesu manussesu vīthicatukkādīsu kīḷamāne dārakajane nātiuccena nātinīcena vanasaṇḍamatthakāsannena ākāsappadesena upasobhayamānaṃ viya rukkhasākhaggāni, dvādasayojanato paṭṭhāya suyyamānena madhurassarena sattānaṃ sotāni odhāpayamānaṃ yojanato paṭṭhāya nānappabhāsamudayasamujjalena vaṇṇena nayanāni samākaḍḍhantaṃ rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ ugghosayantaṃ viya rājadhāniabhimukhaṃ āgacchati.

Atha tassa cakkaratanassa saddassavaneneva ‘‘kuto nu kho, kassa nu kho ayaṃ saddo’’ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisaṃ olokayamānānaṃ tesaṃ manussānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha – ‘‘passa bho acchariyaṃ, ayaṃ puṇṇacando pubbe eko uggacchati, ajja pana attadutiyo uggato, etañhi rājahaṃsamithunaṃ viya puṇṇacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ abhilaṅghatī’’ti. Tamañño āha – ‘‘kiṃ kathesi samma kahaṃ nāma tayā dve puṇṇacandā ekato uggacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapanīyaraṃsidhāro piñcharakiraṇo divākaro uggato’’ti. Tamañño sitaṃ katvā evamāha – ‘‘kiṃ ummattosi, nanu kho idānimeva divākaro atthaṅgato, so kathaṃ imaṃ puṇṇacandaṃ anubandhamāno uggacchissati, addhā panetaṃ anekaratanappabhāsamujjalaṃ ekassa puññavato vimānaṃ bhavissatī’’ti. Te sabbepi apasādayantā aññe evamāhaṃsu – ‘‘kiṃ bahuṃ vippalapatha, nevesa puṇṇacando, na sūriyo na devavimānaṃ. Na hetesaṃ evarūpā sirisampatti atthi, cakkaratanena panetena bhavitabba’’nti.

Evaṃ pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ cakkaratanaṃ abhimukhaṃ hoti. Tato tehi ‘‘kassa nu kho idaṃ nibbatta’’nti vutte bhavanti vattāro – ‘‘na kassaci aññassa, nanu amhākaṃ rājā pūritacakkavattivatto, tassetaṃ nibbatta’’nti. Atha so ca mahājano, yo ca añño passati, sabbo cakkaratanameva anugacchati. Tampi cakkaratanaṃ raññoyeva atthāya attano āgatabhāvaṃ ñāpetukāmaṃ viya sattakkhattuṃ pākāramatthakeneva nagaraṃ anusaṃyāyitvā rañño antepuraṃ padakkhiṇaṃ katvā antepurassa uttarasīhapañjaraāsanne ṭhāne yathā gandhapupphādīhi sukhena sakkā hoti pūjetuṃ, evaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

Evaṃ ṭhitassa panassa vātapānacchiddādīhi pavisitvā nānāvirāgaratanappabhāsamujjalaṃ anto pāsādaṃ alaṅkurumānaṃ pabhāsamūhaṃ disvā dassanatthāya sañjātābhilāso rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā tamatthaṃ nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro pallaṅkaṃ mocetvā uṭṭhāyāsanā sīhapañjarasamīpaṃ gantvā taṃ cakkaratanaṃ disvā ‘‘sutaṃ kho pana meta’’ntiādikaṃ cintanaṃ cintesi. Tena vuttaṃ – ‘‘disvāna rañño khattiyassa…pe… assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattī’’ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hoti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

Idāni tassa pavattāpanatthaṃ yaṃ kātabbaṃ taṃ dassento **atha kho, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **uṭṭhāyāsanā**ti nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṃ āgantvā. **Bhiṅkāraṃ gahetvā**ti hatthisoṇḍasadisapanāḷiṃ suvaṇṇabhiṅkāraṃ ukkhipitvā vāmahatthena udakaṃ gahetvā. Pavattatu bhavaṃ cakkaratanaṃ, abhivijinātu bhavaṃ cakkaratananti. **Anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā**ti sabbacakkavattīnañhi udakena abhisiñcitvā ‘‘abhivijānātu bhavaṃ cakkaratana’’nti vacanasamanantarameva vehāsaṃ abbhuggantvā cakkaratanaṃ pavattati, yassa pavattisamakālameva so rājā cakkavattī nāma hoti.

Pavatte pana cakkaratane taṃ anubandhamānova rājā cakkavattī yānavaraṃ āruyha vehāsaṃ abbhuggacchati, athassa chattacāmarādihattho parijano ceva antepurajano ca. Tato nānappakārakañcukakavacādisannāhavibhūsitena vividhāharaṇappabhāsamujjalitena samussitaddhajapaṭākapaṭimaṇḍitena attano attano balakāyena saddhiṃ uparājasenāpati pabhūtayopi vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivārenti. Rājayuttā pana janasaṅgahatthaṃ nagaravīthīsu bheriyo carāpenti ‘‘tātā amhākaṃ rañño cakkaratanaṃ nibbattaṃ, attano attano vibhavānurūpena maṇḍitappasādhitā sannipatathā’’ti. Mahājano pana pakatiyā cakkaratanasaddeneva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova, sopi sabbo vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivāreti. Yassa yassa hi raññā saddhiṃ gantukāmatā uppajjati, so so ākāsagatova hoti. Evaṃ dvādasayojanāyāmavitthārā parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasarīro vā kiliṭṭhavattho vā natthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nāma vijjādharaparisā viya ākāse gacchamānā indanīlamaṇitale vippakiṇṇaratanasadisā hoti. Tena vuttaṃ ‘‘anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā’’ti.

Tampi cakkaratanaṃ rukkhaggānaṃ uparūpari nātiuccena gaganapadesena pavattati, yathā rukkhānaṃ pupphaphalapallavehi atthikā tāni sukhena gahetuṃ sakkonti, bhūmiyaṃ ṭhitā ‘‘esa rājā, esa uparājā, esa senāpatī’’ti sallakkhetuṃ sakkonti. Ṭhānādīsupi iriyāpathesu yo yena icchati, so teneva gacchati. Cittakammādisippapasutā cettha attano attano kiccaṃ karontāyeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyaṃ, tathā nesaṃ sabbakiccāni ākāse ijjhanti. Evaṃ cakkavattiparisaṃ gahetvā taṃ cakkaratanaṃ vāmapassena sineruṃ pahāya samuddassa uparibhāgena aṭṭhayojanasahassappamāṇaṃ pubbavidehaṃ gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya parikkhepato chattiṃsayojanaparisāya sannivesakkhamo sulabhāhārūpakaraṇo chāyūdakasampanno sucisamatalo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge taṃ cakkaratanaṃ ākāse akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Atha tena saññāṇena so mahājano otaritvā yathāruci nhānabhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsaṃ kappeti, tena vuttaṃ ‘‘yasmiṃ kho pana, bhikkhave, padese taṃ cakkaratanaṃ patiṭṭhāti, tattha rājā cakkavattī vāsaṃ upeti saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā’’ti.

Evaṃ vāsaṃ upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te ‘‘paracakkaṃ āgata’’nti sutvāpi na balakāyaṃ sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanassa uppattisamanantarameva natthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya rājānaṃ ārabbha āvudhaṃ ukkhipituṃ visaheyya. Ayamanubhāvo cakkaratanassa.

Cakkānubhāvena hi tassa rañño,
Arī asesā damathaṃ upenti;
Arindamaṃ nāma narādhipassa,
Teneva taṃ vuccati tassa cakkaṃ.

Tasmā sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhavānurūpaṃ pābhataṃ gahetvā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā attano moḷiyamaṇippabhābhisekenassa pādapūjaṃ karonto ‘‘ehi kho mahārājā’’tiādīhi vacanehi tassa kiṅkārappaṭissāvitaṃ āpajjanti. Tena vuttaṃ **ye kho pana, bhikkhave, puratthimāya…pe… anusāsa mahārājā**ti.

Tattha **svāgata**nti suāgamanaṃ. Ekasmiñhi āgate socanti, gate nandanti. Ekasmiṃ āgate nandanti, gate socanti. Tādiso tvaṃ āgatanandano gamanasocano, tasmā tava āgamanaṃ suāgamananti vuttaṃ hoti. Evaṃ vutte pana cakkavattī nāpi ‘‘ettakaṃ nāma me anuvassaṃ baliṃ upakappethā’’ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti. Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādīni upaparikkhitvā pemanīyena mañjunā sarena ‘‘passatha tātā, pāṇātipāto nāmesa āsevito bhāvito bahulīkato nirayasaṃvattaniko hotī’’tiādinā nayena dhammaṃ desetvā ‘‘pāṇo na hantabbo’’tiādikaṃ ovādaṃ deti. Tena vuttaṃ **rājā cakkavattī evamāha pāṇo na hantabbo…pe… yathābhuttañca bhuñjathā**ti.

Kiṃ pana sabbepi rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti. Buddhassapi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño kiṃ gaṇhissanti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana anuyantā bhavanti. Tasmā ‘‘ye kho pana, bhikkhave’’tiādimāha.

Atha taṃ cakkaratanaṃ evaṃ pubbavidehavāsīnaṃ ovāde dinne katapātarāse cakkavattībalena vehāsaṃ abbhuggantvā puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ ghāyitvā saṃkhittaphaṇo nāgarājā viya saṃkhittaūmivipphāraṃ hutvā ogacchamānaṃ mahāsamuddasalilaṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde veḷuriyabhitti viya tiṭṭhati. Taṅkhaṇaññeva ca tassa rañño puññasiriṃ daṭṭhukāmāni viya mahāsamuddatale vippakiṇṇāni nānāratanāni tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sā rājaparisā taṃ nānāratanaparipūraṃ mahāsamuddatalaṃ disvā yathāruci ucchaṅgādīhi ādiyati, yathāruci ādinnaratanāya pana parisāya taṃ cakkaratanaṃ paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmiṃ parisā aggato hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanaṃ. Tampi jalanidhijalaṃ palobhiyamānamiva cakkaratanasiriyā, asahamānamiva ca tena viyogaṃ, nemimaṇḍalapariyantaṃ abhihanantaṃ nirantarameva upagacchati.

257. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimasamuddapariyantaṃ pubbavidehaṃ abhivijinitvā dakkhiṇasamuddapariyantaṃ jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratanadesitena maggena dakkhiṇasamuddābhimukho gacchati. Tena vuttaṃ **atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ puratthimasamuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā dakkhiṇaṃ disaṃ pavattatī**ti. Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavidhānaṃ senāsanniveso paṭirājagamanaṃ tesaṃ anusāsanippadānaṃ dakkhiṇasamuddaṃ ajjhogāhanaṃ samuddasalilassa ogacchanaṃ ratanādānanti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Vijinitvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇaṃ jambudīpaṃ dakkhiṇasamuddatopi paccuttaritvā sattayojanasahassappamāṇaṃ aparagoyānaṃ vijetuṃ pubbe vuttanayeneva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijinitvā pacchimasamuddatopi paccuttaritvā aṭṭhayojanasahassappamāṇaṃ uttarakuruṃ vijetuṃ tatheva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijiya uttarasamuddatopi paccuttarati.

Ettāvatā raññā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccaṃ adhigataṃ hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanatthaṃ sapariso uddhaṃ gaganatalaṃ abhilaṅghitvā suvikasitapadumuppalapuṇḍarīkavanavicitte cattāro jātassare viya pañcasatapañcasataparittadīpaparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaratanadesiteneva maggena yathānukkamaṃ attano rājadhānimeva paccāgacchati. Atha taṃ cakkaratanaṃ antepuradvāraṃ sobhayamānaṃ viya hutvā tiṭṭhati.

Evaṃ patiṭṭhite pana tasmiṃ cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇīyaṃ na hoti, cakkaratanobhāsoyeva rattiṃ andhakāraṃ vidhamati. Ye ca pana rattiṃ andhakāratthikā honti, tesaṃ andhakārameva hoti. Tena vuttaṃ **dakkhiṇasamuddaṃ ajjhogāhetvā…pe… evarūpaṃ cakkaratanaṃ pātubhavatī**ti.

Hatthiratanavaṇṇanā

258. Evaṃ pātubhūtacakkaratanassa panassa cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ sucibhūmibhāgaṃ kāretvā haricandanādīhi surabhigandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamākiṇṇaṃ upari suvaṇṇatārakānaṃ antarantarā samosaritamanuññakusumadāmappaṭimaṇḍitavitānaṃ devavimānaṃ viya abhisaṅkharitvā ‘‘evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamanaṃ cintethā’’ti vadanti. So pubbe vuttanayeneva mahādānaṃ datvā sīlāni samādāya taṃ puññasampattiṃ āvajjanto nisīdati, athassa puññānubhāvacodito chaddantakulā vā uposathakulā vā taṃ sakkāravisesaṃ anubhavitukāmo taruṇaravimaṇḍalābhirattacaraṇagīvamukhappaṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattappatiṭṭho susaṇṭhitaṅgapaccaṅgasanniveso vikasitarattapadumacārupokkharo iddhimā yogī viya vehāsaṃ gamanasamattho manosilācuṇṇarañjitapariyanto viya rajatapabbato hatthiseṭṭho tasmiṃ padese patiṭṭhāti. So chaddantakulā āgacchanto sabbakaniṭṭho āgacchati, uposathakulā sabbajeṭṭho. Pāḷiyaṃ pana ‘‘uposatho nāgarājā’’ icceva āgacchati. Svāyaṃ pūritacakkavattivattānaṃ cakkavattīnaṃ sutte vuttanayeneva cintayantānaṃ āgacchati, na itaresaṃ. Sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ āgantvā maṅgalahatthiṃ apanetvā tattha tiṭṭhati. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ, bhikkhave…pe… nāgarājā**ti.

Evaṃ pātubhūtaṃ pana taṃ hatthiratanaṃ disvā hatthigopakādayo haṭṭhatuṭṭhā vegena gantvā rañño ārocenti. Rājā turitaturitaṃ āgantvā taṃ disvā pasannacitto ‘‘bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā’’ti cintayanto hatthaṃ pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambetvā sūratabhāvaṃ dassento rājānaṃ upasaṅkamati, rājā taṃ abhiruhitukāmo hoti. Athassa parijanā adhippāyaṃ ñatvā taṃ hatthiratanaṃ sovaṇṇaddhajaṃ sovaṇṇālaṅkāraṃ hemajālapaṭicchannaṃ katvā upanenti. Rājā taṃ anisīdāpetvāva sattaratanamayāya nisseṇiyā abhiruyha ākāsaṃ gamanāninnacitto hoti. Tassa saha cittuppādeneva so hatthirājā rājahaṃso viya indanīlamaṇippabhājālanīlagaganatalaṃ abhilaṅghati, tato cakkacārikāya vuttanayeneva sakalarājaparisā. Iti sapariso rājā antopātarāseyeva sakalapathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhāniṃ paccāgacchati, evaṃ mahiddhikaṃ cakkavattino **hatthiratanaṃ** hoti. Tena vuttaṃ **disvāna rañño cakkavattissa…pe… evarūpaṃ hatthiratanaṃ pātubhavatī**ti.

Assaratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūtahatthiratanassa pana cakkavattino parisā pakatimaṅgalaassaṭṭhānaṃ sucisamatalaṃ kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayeneva rañño tassa āgamanacintanatthaṃ ussāhaṃ janenti. So purimanayeneva katadānasakkāro samādinnasīlova pāsādatale nisinno puññasampattiṃ samanussarati, athassa puññānubhāvacodito sindhavakulato vijjullatāvinaddhasaradakālasetavalāhakarāsisassiriko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadisasuddhasiniddhaghanasaṅghātasarīro kākagīvā viya indanīlamaṇi viya ca kāḷavaṇṇena sīsena samannāgatattā **kāḷasīso** suṭṭhu kappetvā ṭhapitehi viya muñjasadisehi saṇhavaṭṭaujugatigatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso vehāsaṅgamo** valāhako nāma assarājā āgantvā tasmiṃ ṭhāne patiṭṭhāti. Sesaṃ sabbaṃ hatthiratane vuttanayeneva veditabbaṃ. Evarūpaṃ **assaratanaṃ** sandhāya bhagavā **puna capara**ntiādimāha.

Maṇiratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūtaassaratanassa pana rañño cakkavattissa catuhatthāyāmaṃ sakaṭanābhisamappamāṇaṃ ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato viniggatasuparisuddhamuttākalāpehi dvīhi kañcanapadumehi alaṅkataṃ caturāsītimaṇisahassaparivāraṃ tārāgaṇaparivutassa puṇṇacandassa siriṃ paṭippharamānaṃ viya vepullapabbatato **maṇiratanaṃ** āgacchati. Tassevaṃ āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamāṇaṃ ākāsaṃ āropitassa rattibhāge samantā yojanappamāṇaṃ okāsaṃ ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇuggamanavelā viya sañjātāloko hoti. Tato kassakā kasikammaṃ, vāṇijā āpaṇugghāṭanaṃ, te te ca sippino taṃ taṃ kammantaṃ payojenti divāti maññamānā. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ, bhikkhave…pe… maṇiratanaṃ pātubhavatī**ti.

Itthiratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūtamaṇiratanassa pana cakkavattissa visayasukhavisesakāraṇaṃ **itthiratanaṃ** pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamahesiṃ ānenti, uttarakuruto vā puññānubhāvena sayaṃ āgacchati. Avasesā panassā sampatti ‘‘puna caparaṃ, bhikkhave, rañño cakkavattissa itthiratanaṃ pātubhavati abhirūpā dassanīyā’’tiādinā nayena pāḷiyaṃyeva āgatā.

Tattha saṇṭhānapāripūriyā adhikaṃ rūpaṃ assāti **abhirūpā**. Dissamānā ca cakkhūni pīṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti **dassanīyā**. Dissamānā ca somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā. Paramāyā**ti evaṃ pasādāvahattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti vaṇṇasundaratāya. **Samannāgatā**ti upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidīghā nātirassā **dassanīyā** yasmā nātikisā nātithūlā, **pāsādikā** yasmā nātikāḷikā naccodātā. **Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ. Manussānañhi vaṇṇābhā bahi na niccharati, devānaṃ atidūraṃ niccharati, tassā pana dvādasahatthappamāṇaṃ padesaṃ sarīrābhā obhāseti.

Nātidīghādīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, dutiyayugaḷena pariṇāhasampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā abhāvo, atikkantā mānusaṃ vaṇṇanti iminā kāyasampatti vuttā.

Tūlapicuno vā kappāsapicuno vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa satavihatassa tūlapicuno vā satavihatassa kappāsapicuno vā kāyasamphasso hoti. **Sīte**ti rañño sītakāle. **Uṇhe**ti rañño uṇhakāle. **Candanagandho**ti niccakālameva supisitassa abhinavassa catujjātisamāyojitassa haricandanassa gandho kāyato vāyati. **Uppalagandho**ti hasitakathitakālesu mukhato nikkhanto taṅkhaṇaṃ vikasitasseva nīluppalassa atisurabhigandho vāyati.

Evaṃ rūpasamphassagandhasampattiyuttāya panassā sarīrasampattiyā anurūpaṃ ācāraṃ dassetuṃ **taṃ kho panā**tiādi vuttaṃ. Tattha rājānaṃ disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva uṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyinī**. Tasmiṃ nisinne tassa rañño tālavaṇṭena bījanādikiccaṃ katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātinī**. Kiṃ karomi devāti tassa kiṃkāraṃ paṭissāvetīti **kiṃkārapaṭissāvinī**. Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacārinī**. Yaṃ rañño piyaṃ, tadeva vadatīti **piyavādinī**.

Idāni svāssā ācāro bhāvasuddhiyā eva, na sāṭheyyenāti dassetuṃ **taṃ kho panā**tiādimāha. Tattha **no aticaratī**ti na atikkamitvā carati, aññaṃ purisaṃ cittenapi na patthetīti vuttaṃ hoti. Tattha ye tassā ādimhi ‘‘abhirūpā’’tiādayo ante ‘‘pubbuṭṭhāyinī’’tiādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva ‘‘atikkantā mānusaṃ vaṇṇa’’ntiādayo pana cakkavattino puññaṃ upanissāya cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya purimakammānubhāvena nibbattantīti veditabbā. Abhirūpatādikāpi vā cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā. Tenāha **evarūpaṃ itthiratanaṃ pātubhavatī**ti.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūtaitthiratanassa pana rañño cakkavattissa dhanakaraṇīyānaṃ kiccānaṃ yathāsukhappavattanatthaṃ **gahapatiratanaṃ** pātubhavati. So pakatiyāva mahābhogo mahābhogakule jāto rañño dhanarāsivaḍḍhako seṭṭhi gahapati hoti, cakkaratanānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajaṃ dibbacakkhu pātubhavati, yena antopathaviyaṃ yojanabbhantare nidhiṃ passati. So taṃ sampattiṃ disvā tuṭṭhahadayo gantvā rājānaṃ dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni sampādeti. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ, bhikkhave…pe… evarūpaṃ gahapatiratanaṃ pātubhavatī**ti.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Evaṃ pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakiccasaṃvidhānasamatthaṃ **pariṇāyakaratanaṃ** pātubhavati. So rañño jeṭṭhaputtova hoti. Pakatiyā eva paṇḍito byatto medhāvī, rañño puññānubhāvaṃ nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittañāṇaṃ uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittācāraṃ ñatvā rañño ahite hite ca vavatthapetuṃ samattho hoti. Sopi taṃ attano ānubhāvaṃ disvā tuṭṭhahadayo rājānaṃ sabbakiccānusāsanena pavāreti. Tena vuttaṃ **puna caparaṃ…pe… pariṇāyakaratanaṃ pātubhavatī**ti. Tattha **ṭhapetabbaṃ ṭhapetu**nti tasmiṃ tasmiṃ ṭhānantare ṭhapetabbaṃ ṭhapetuṃ.

259. **Samavepākiniyā**tiādi heṭṭhā vuttameva.

260. **Kaṭaggahenā**ti jayaggāhena. **Mahantaṃ bhogakkhandha**nti ekappahāreneva dve vā tīṇi vā satasahassāni. **Kevalā paripūrā paṇḍitabhūmī**ti paṇḍito tīṇi sucaritāni pūretvā sagge nibbattati, tato manussalokaṃ āgacchanto kularūpabhogasampattiyaṃ nibbattati, tattha ṭhito tīṇi ca sucaritāni pūretvā puna sagge nibbattatīti ayaṃ sakalā paripuṇṇā paṇḍitabhūmi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. **Evaṃ me suta**nti devadūtasuttaṃ. Tattha **dve agārā**tiādi assapurasutte vitthāritameva.

262. **Nirayaṃ upapannā**ti bhagavā katthaci nirayato paṭṭhāya desanaṃ devalokena osāpeti, katthaci devalokato paṭṭhāya nirayena osāpeti. Sace saggasampattiṃ vitthāretvā kathetukāmo hoti, nirayadukkhaṃ ekadesato katheti, tiracchānayonidukkhaṃ pettivisayadukkhaṃ manussalokasampattiṃ ekadesato katheti, saggasampattimeva vitthāreti. Sace nirayadukkhaṃ vitthāretvā kathetukāmo hoti, devalokamanussalokesu sampattiṃ tiracchānayonipettivisayesu ca dukkhaṃ ekadesato katheti, nirayadukkhameva vitthāreti. So imasmiṃ sutte nirayadukkhaṃ vitthāretukāmo, tasmā devalokato paṭṭhāya desanaṃ nirayena osāpeti. Devalokamanussalokasampattiyo tiracchānayonipettivisayadukkhāni ca ekadesato kathetvā nirayadukkhameva vitthārena kathetuṃ **tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā**tiādimāha.

Tattha ekacce therā **‘‘nirayapālā** nāma natthi, yantarūpaṃ viya kammameva kāraṇaṃ kāretī’’ti vadanti. Tesaṃ taṃ ‘‘atthi niraye nirayapālāti, āmantā, atthi ca kāraṇikā’’tiādinā nayena abhidhamme (kathā. 866) paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakārakā atthi, evameva niraye nirayapālā atthīti. **Yamassa rañño**ti yamarājā nāma vemānikapetarājā, ekasmiṃ kāle dibbavimāne dibbakapparukkhadibbauyyānadibbanāṭakādisampattiṃ anubhavati, ekasmiṃ kāle kammavipākaṃ, dhammiko rājā. Na cesa ekova hoti, catūsu pana dvāresu cattāro janā honti. **Nāddasa**nti attano santike pesitassa kassaci devadūtassa abhāvaṃ sandhāya evaṃ vadati. Atha naṃ yamo ‘‘nāyaṃ bhāsitassa atthaṃ sallakkhetī’’ti ñatvā sallakkhāpetukāmo **ambho**tiādimāha.

Jātidhammoti jātisabhāvo, aparimutto jātiyā, jāti nāma mayhaṃ abbhantareyeva atthīti. Parato **jarādhammo**tiādīsupi eseva nayo.

263. **Paṭhamaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā**ti ettha daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma ‘‘passatha, bho, mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭhahitvā nhāyituṃ na sakkomi, ahaṃ kiliṭṭhagattomhi, nhāpetha manti vattumpi na sakkomi, jātitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenesa devadūto nāma jāto, vacanattho pana maghadevasutte vuttova.

Dutiyaṃ devadūtanti etthāpi jarājiṇṇasatto atthato evaṃ vadati nāma – ‘‘passatha, bho, ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṃ ūrubalabāhubalajavanasampanno, tassa me tā balajavanasampattiyo antarahitā, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Tatiyaṃ devadūtanti etthāpi gilānasatto atthato eva vadati nāma – ‘‘passatha, bho, ahampi tumhe viya nirogo ahosiṃ, somhi etarahi byādhinā abhihato sake muttakarīse palipanno, uṭṭhātumpi na sakkomi, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākaṃ byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

265. **Catutthaṃ devadūta**nti ettha pana kammakāraṇā vā devadūtāti kātabbā kammakāraṇikā vā. Tattha pana kammakāraṇapakkhe bāttiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma – ‘‘mayaṃ nibbattamānā na rukkhe vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenete devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma – ‘‘mayaṃ dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na rukkhādīsu karoma, tumhādisesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākaraṇatova kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

266. **Pañcamaṃ devadūta**nti ettha matakasatto atthato evaṃ vadati nāma – ‘‘passatha bho maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattaṃ, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Imaṃ pana devadūtānuyogaṃ ko labhati, ko na labhatīti? Yena tāva bahuṃ pāpaṃ kataṃ, so gantvā niraye nibbattatiyeva. Yena pana parittaṃ pāpakammaṃ kataṃ, so labhati. Yathā hi sabhaṇḍaṃ coraṃ gahetvā kattabbameva karonti, na vinicchinanti. Anuvijjitvā gahitaṃ pana vinicchayaṭṭhānaṃ nayanti, so vinicchayaṃ labhati. Evaṃsampadametaṃ. Parittapāpakammā hi attano dhammatāyapi saranti, sāriyamānāpi saranti.

Tattha dīghajayantadamiḷo nāma attano dhammatāya sari. So kira damiḷo sumanagirivihāre ākāsacetiyaṃ rattapaṭena pūjesi. Atha niraye ussadasāmante nibbatto aggijālasaddaṃ sutvāva attano pūjitapaṭaṃ anussari, so gantvā sagge nibbatto. Aparopi puttassa daharabhikkhuno khalisāṭakaṃ dento pādamūle ṭhapesi, maraṇakālamhi paṭapaṭāti sadde nimittaṃ gaṇhi, sopi ussadasāmante nibbatto jālasaddena taṃ sāṭakaṃ anussaritvā sagge nibbatto. Evaṃ tāva attano dhammatāya kusalaṃ kammaṃ saritvā sagge nibbattatīti.

Attano dhammatāya asarante pana pañca devadūte pucchati. Tattha koci paṭhamena devadūtena sarati, koci dutiyādīhi. Yo pana pañcahipi na sarati, taṃ yamo rājā sayaṃ sāreti. Eko kira amacco sumanapupphakumbhena mahācetiyaṃ pūjetvā yamassa pattiṃ adāsi, taṃ akusalakammena niraye nibbattaṃ yamassa santikaṃ nayiṃsu. Tasmiṃ pañcahipi devadūtehi kusale asarante yamo sayaṃ olokento disvā – ‘‘nanu tvaṃ mahācetiyaṃ sumanapupphakumbhena pūjetvā mayhaṃ pattiṃ adāsī’’ti sāresi, so tasmiṃ kāle saritvā devalokaṃ gato. Yamo pana sayaṃ oloketvāpi apassanto – ‘‘mahādukkhaṃ nāma anubhavissati ayaṃ satto’’ti tuṇhī hoti.

267. **Mahāniraye**ti avīcimahānirayamhi. Kiṃ panassa pamāṇaṃ? Abbhantaraṃ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṃ hoti. Lohapathavī lohachadanaṃ ekekā ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā acci uṭṭhitā pacchimaṃ bhittiṃ gahetvā taṃ vinivijjhitvā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyāmavitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīṇi yojanasatāni, parikkhepato pana navayojanasatāni catupaṇṇāsayojanāni, samantā pana ussadehi saddhiṃ dasayojanasahassaṃ hoti.

268. **Ubbhataṃ tādisameva hotī**ti ettha akkantapadaṃ yāva aṭṭhito daḷhaṃ uddharitumeva na sakkā. Ayaṃ panettha attho – heṭṭhato paṭṭhāya ḍayhati, uparito paṭṭhāya jhāyati, iti akkamanakāle ḍayhamānaṃ paññāyati, uddharaṇakāle tādisameva, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Bahusampatto**ti bahūni vassasatavassasahassāni sampatto.

Kasmā panesa narako avīcīti saṅkhaṃ gatoti. Vīci nāma antaraṃ vuccati, tattha ca aggijālānaṃ vā sattānaṃ vā dukkhassa vā antaraṃ natthi. Tasmā so avīcīti saṅkhaṃ gatoti. Tassa hi puratthimabhittito jālā uṭṭhitā saṃsibbamānā yojanasataṃ gantvā pacchimabhittiṃ vinivijjhitvā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo.

Imesaṃ channaṃ jālānaṃ majjhe nibbatto devadatto, tassa yojanasatappamāṇo attabhāvo, dve pādā yāva gopphakā lohapathaviṃ paviṭṭhā, dve hatthā yāva maṇibandhā lohabhittiyo paviṭṭhā, sīsaṃ yāva bhamukaṭṭhito lohachadane paviṭṭhaṃ, adhobhāgena ekaṃ lohasūlaṃ pavisitvā kāyaṃ vinivijjhantaṃ chadane paviṭṭhaṃ, pācīnabhittito nikkhantasūlaṃ hadayaṃ vinivijjhitvā pacchimabhittiṃ paviṭṭhaṃ, uttarabhittito nikkhantasūlaṃ phāsukā vinivijjhitvā dakkhiṇabhittiṃ paviṭṭhaṃ. Niccale tathāgatamhi aparaddhattā niccalova hutvā paccatīti kammasarikkhatāya ediso jāto. Evaṃ jālānaṃ nirantaratāya avīci nāma.

Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāḷiyaṃ koṭṭetvā pūritapiṭṭhaṃ viya sattā nirantarā, ‘‘imasmiṃ ṭhāne satto atthi, imasmiṃ natthī’’ti na vattabbaṃ, gacchantānaṃ ṭhitānaṃ nisinnānaṃ nipannānaṃ anto natthi, gacchante vā ṭhite vā nisinne vā nipanne vā aññamaññaṃ na bādhanti. Evaṃ sattānaṃ nirantaratāya avīci.

Kāyadvāre pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ santepi yathā jivhagge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmiṃ tambalohabindumhi ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṃ, itarāni abbohārikānīti. Evaṃ dukkhassa nirantaratāya avīci.

269. **Mahanto**ti yojanasatiko. **So tattha patatī**ti eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati. **Sūcimukhā**ti sūcisadisamukhā, te hatthigīvappamāṇā ekadoṇikanāvāppamāṇā vā honti.

Kukkulanirayoti yojanasatappamāṇova anto kūṭāgāramattavitaccitaaṅgārapuṇṇo ādittachārikanirayo, yattha patitapatitā kudrūsakarāsimhi khittaphālavāsisilādīni viya heṭṭhimatalameva gaṇhanti.

Āropentīti ayadaṇḍehi pothentā āropenti. Tesaṃ ārohanakāle te kaṇṭakā adhomukhā honti, orohanakāle uddhaṃmukhā.

Vāteritānīti kammamayena vātena calitāni. **Hatthampi chindantī**ti phalake maṃsaṃ viya koṭṭayamānāni chindanti. Sace uṭṭhāya palāyati, ayopākāro samuṭṭhahitvā parikkhipati, heṭṭhā khuradhārā samuṭṭhāti.

Khārodakā nadīti vetaraṇī nāma tambalohanadī. Tattha ayomayāni kharavālika-pokkharapattāni, heṭṭhā khuradhārā ubhosu tīresu vettalatā ca kusatiṇāni ca. **So tattha dukkhā tibbā kharā**ti so tattha uddhañca adho ca vuyhamāno pokkharapattesu chijjati. Siṅghāṭakasaṇṭhānāya kharavālikāya kaṇṭakehi vijjhiyati, khuradhārāhi phāliyati, ubhosu tīresu kusatiṇehi vilekhati, vettalatāhi ākaḍḍhiyati, tikkhasattīhi phāliyati.

270. **Tattena ayosaṅkunā**ti tena jigacchitomhīti vutte mahantaṃ lohapacchiṃ lohaguḷānaṃ pūretvā taṃ upagacchanti, so lohaguḷabhāvaṃ ñatvā dante samphuseti, athassa te tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaranti, tambalohadhārehi mahantena lohakaṭāhena tambalohaṃ upanetvā evamevaṃ karonti. Puna **mahāniraye**ti evaṃ pañcavidhabandhanato paṭṭhāya yāva tambalohapānā tambalohapānato paṭṭhāya puna pañcavidhabandhanādīni kāretvā mahāniraye pakkhipanti. Tattha koci pañcavidhabandhaneneva muccati, koci dutiyena, koci tatiyena, koci tambalohapānena muccati, kamme pana aparikkhīṇe puna mahāniraye pakkhipanti.

Idaṃ pana suttaṃ gaṇhanto eko daharabhikkhu, – ‘‘bhante, ettakaṃ dukkhamanubhavitasattaṃ punapi mahāniraye pakkhipantī’’ti āha. Āma, āvuso, kamme aparikkhīṇe punappunaṃ evaṃ karontīti. Tiṭṭhatu, bhante, uddeso, kammaṭṭhānameva kathethāti kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā sotāpanno hutvā āgamma uddesaṃ aggahesi. Aññesampi imasmiṃ padese uddesaṃ ṭhapetvā arahattaṃ pattānaṃ gaṇanā natthi. Sabbabuddhānañcetaṃ suttaṃ avijahitameva hoti.

271. **Hīnakāyūpagā**ti hīnakāyaṃ upagatā hutvā. **Upādāne**ti taṇhādiṭṭhigahaṇe. **Jātimaraṇasambhave**ti jātiyā ca maraṇassa ca kāraṇabhūte. **Anupādā**ti catūhi upādānehi anupādiyitvā. **Jātimaraṇasaṅkhaye**ti jātimaraṇasaṅkhayasaṅkhāte nibbāne vimuccanti.

Diṭṭhadhammābhinibbutāti diṭṭhadhamme imasmiṃyeva attabhāve sabbakilesanibbānena nibbutā. **Sabbadukkhaṃ upaccagu**nti sabbadukkhātikkantā nāma honti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Devadūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vibhaṅgavaggo

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. **Evaṃ me suta**nti bhaddekarattasuttaṃ. Tattha **bhaddekarattassā**ti vipassanānuyogasamannāgatattā bhaddakassa ekarattassa. **Uddesa**nti mātikaṃ. **Vibhaṅga**nti vitthārabhājanīyaṃ.

Atītanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyā**ti taṇhādiṭṭhīhi nānugaccheyya. **Nappaṭikaṅkhe**ti taṇhādiṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatīta**nti idamettha kāraṇavacanaṃ. Yasmā yaṃ atītaṃ, taṃ pahīnaṃ niruddhaṃ atthaṅgataṃ, tasmā taṃ puna nānugaccheyya. Yasmā ca yaṃ anāgataṃ, taṃ appattaṃ ajātaṃ anibbattaṃ, tasmā tampi na pattheyya.

Tattha tatthāti paccuppannampi dhammaṃ yattha yattheva uppanno, tattha tattheva ca naṃ aniccānupassanādīhi sattahi anupassanāhi yo vipassati araññādīsu vā tattha tattheva vipassati. **Asaṃhīraṃ asaṃkuppa**nti idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanatthaṃ vuttaṃ. Vipassanā hi rāgādīhi na saṃhīrati na saṃkuppatīti asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ anubrūhaye vaḍḍheyya, paṭivipasseyyāti vuttaṃ hoti. Atha vā nibbānaṃ rāgādīhi na saṃhīrati na saṃkuppatīti asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ. Taṃ **vidvā** paṇḍito bhikkhu anubrūhaye, punappunaṃ tadārammaṇaṃ taṃ taṃ phalasamāpattiṃ appento vaḍḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhantassa atthāya – **ajjeva kiccamātappa**nti kilesānaṃ ātāpanaparitāpanena ātappanti laddhanāmamaṃ vīriyaṃ ajjeva kātabbaṃ. **Ko jaññā maraṇaṃ suve**ti sve jīvitaṃ vā maraṇaṃ vā ko jānāti. Ajjeva dānaṃ vā dassāmi, sīlaṃ vā rakkhissāmi, aññataraṃ vā pana kusalaṃ karissāmīti hi ‘‘ajja tāva papañco atthi, sve vā punadivase vā karissāmī’’ti cittaṃ anuppādetvā ajjeva karissāmīti evaṃ vīriyaṃ kātabbanti dasseti. **Mahāsenenā**ti aggivisasatthādīni anekāni maraṇakāraṇāni tassa senā, tāya mahatiyā senāya vasena mahāsenena evarūpena maccunā saddhiṃ ‘‘katipāhaṃ tāva āgamehi yāvāhaṃ buddhapūjādiṃ attano avassayakammaṃ karomī’’ti. Evaṃ mittasanthavākārasaṅkhāto vā, ‘‘idaṃ sataṃ vā sahassaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehī’’ti evaṃ lañjānuppadānasaṅkhāto vā, ‘‘imināhaṃ balarāsinā paṭibāhissāmī’’ti evaṃ balarāsisaṅkhāto vā saṅgaro natthi. **Saṅgaro**ti hi mittasanthavākāralañjānuppadānabalarāsīnaṃ nāmaṃ, tasmā ayamattho vutto.

Atanditanti analasaṃ uṭṭhāhakaṃ. Evaṃ paṭipannattā bhaddo ekaratto assāti **bhaddekaratto**. Iti taṃ evaṃ paṭipannapuggalaṃ ‘‘bhaddekaratto aya’’nti. Rāgādīnaṃ santatāya **santo buddhamuni** ācikkhati.

273. **Evaṃrūpo**tiādīsu kāḷopi samāno indanīlamaṇivaṇṇo ahosinti evaṃ manuññarūpavaseneva evaṃrūpo ahosiṃ. Kusalasukhasomanassavedanāvaseneva evaṃvedano. Taṃsampayuttānaṃyeva saññādīnaṃ vasena evaṃsañño evaṃsaṅkhāro evaṃviññāṇo ahosiṃ atītamaddhānanti.

Tattha nandiṃ samanvānetīti tesu rūpādīsu taṇhaṃ samanvāneti anupavatteti. Hīnarūpādivasena pana evaṃrūpo ahosiṃ…pe… evaṃviññāṇo ahosinti na maññati.

Nandiṃ na samanvānetīti taṇhaṃ vā taṇhāsampayuttadiṭṭhiṃ vā nānupavattayati.

274. **Evaṃrūpo siya**ntiādīsupi taṃmanuññarūpādivaseneva taṇhādiṭṭhipavattasaṅkhātā nandisamanvānayanāva veditabbā.

275. **Kathañca**, **bhikkhave, paccuppannesu dhammesu saṃhīratī**ti idaṃ ‘‘paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati. Asaṃhīraṃ asaṃkuppa’’nti uddesassa niddesatthaṃ vuttaṃ. Kāmañcettha ‘‘kathañca, bhikkhave, paccuppannaṃ dhammaṃ na vipassatī’’tiādi vattabbaṃ siyā, yasmā pana asaṃhīrāti ca asaṃkuppāti ca vipassanā vuttā, tasmā tassā eva abhāvañca bhāvañca dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvā vitthāro vutto. Tattha **saṃhīratī**ti vipassanāya abhāvato taṇhādiṭṭhīhi ākaḍḍhiyati. **Na saṃhīratī**ti vipassanāya bhāvena taṇhādiṭṭhīhi nākaḍḍhiyati. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. **Evaṃ me suta**nti ānandabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **paṭisallānā vuṭṭhito**ti phalasamāpattito vuṭṭhito. **Ko nu kho, bhikkhave**ti jānantova kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchi.

278. **Sādhu sādhū**ti therassa sādhukāramadāsi. **Sādhu kho tva**nti parimaṇḍalehi padabyañjanehi parisuddhehi kathitattā desanaṃ pasaṃsanto āha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. **Evaṃ me suta**nti mahākaccānabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **tapodārāme**ti tattodakassa rahadassa vasena evaṃladdhanāme ārāme. Vebhārapabbatassa kira heṭṭhā bhūmaṭṭhakanāgānaṃ pañcayojanasatikaṃ nāgabhavanaṃ devalokasadisaṃ maṇimayena talena ārāmauyyānehi ca samannāgataṃ, tattha nāgānaṃ kīḷanaṭṭhāne mahāudakarahado, tato tapodā nāma nadī sandati kuthitā uṇhodakā. Kasmā panesā edisā jātā? Rājagahaṃ kira parivāretvā mahā petaloko, tattha dvinnaṃ mahālohakumbhinirayānaṃ antarena ayaṃ tapodā āgacchati, tasmā sā kuthitā sandati. Vuttampi cetaṃ – ‘‘yatāyaṃ, bhikkhave, tapodā sandati, so daho acchodako sītodako sātodako setodako suppatittho ramaṇīyo pahūtamacchakacchapo, cakkamattāni ca padumāni pupphanti. Apicāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchati, tenāyaṃ tapodā kuthitā sandatī’’ti (pārā. 231). Imassa pana ārāmassa abhisammukhaṭṭhāne tato mahāudakarahado jāto, tassa nāmavasenāyaṃ vihāro **tapodārāmo**ti vuccati.

280. **Samiddhī**ti tassa kira therassa attabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā samiddhitveva saṅkhaṃ gato. **Ādibrahmacariyako**ti maggabrahmacariyassa ādi pubbabhāgappaṭipattibhūto. **Idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanā**ti madhupiṇḍikasutte (ma. ni. 1.199 ādayo) vuttanayeneva vitthāretabbaṃ.

282. **Iti me cakkhu**nti imasmiṃ kira sutte bhagavā dvādasāyatanavaseneva mātikaṃ ṭhapesi. Theropi ‘‘bhagavatā heṭṭhā dvīsu, upari catutthe cāti imesu tīsu suttesu pañcakkhandhavasena mātikā ca vibhaṅgo ca kato, idha pana dvādasāyatanavaseneva vibhajanatthaṃ mātikā ṭhapitā’’ti nayaṃ paṭilabhitvā evamāha. Imaṃ pana nayaṃ labhantena therena bhāriyaṃ kataṃ, apade padaṃ dassitaṃ, ākāse padaṃ kataṃ, tena naṃ bhagavā imameva suttaṃ sandhāya – ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ vibhajantānaṃ yadidaṃ mahākaccāno’’ti (a. ni. 1.197) etadagge ṭhapesi. Ettha pana **cakkhū**ti cakkhupasādo. **Rūpā**ti catusamuṭṭhānikarūpā. Iminā nayena sesāyatanānipi veditabbāni. **Viññāṇa**nti nikantiviññāṇaṃ. **Tadabhinandatī**ti taṃ cakkhuñceva rūpañca taṇhādiṭṭhivasena abhinandati. **Anvāgametī**ti taṇhādiṭṭhīhi anugacchati.

Iti me mano ahosi atītamaddhānaṃ iti dhammāti ettha pana **mano**ti bhavaṅgacittaṃ. **Dhammā**ti tebhūmakadhammārammaṇaṃ.

283. **Paṇidahatī**ti patthanāvasena ṭhapesi. **Paṇidhānapaccayā**ti patthanāṭṭhapanakāraṇā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. **Evaṃ me suta**nti lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttaṃ. Tattha **lomasakaṅgiyo**ti aṅgathero kira nāmesa, kāyassa pana īsakalomasākāratāya lomasakaṅgiyoti pākaṭo jāto. **Candano devaputto**ti kassapasammāsambuddhakāle kiresa candano nāma upāsako aḍḍho mahaddhano tīṇi ratanāni catūhi paccayehi pūjetvā devaloke nibbatto, purimanāmena candano devaputtotveva saṅkhaṃ gato. **Paṇḍukambalasilāya**nti rattakambalasilāyaṃ. Tassā kira rattakambalasseva jayasumanapuppharāsi viya vaṇṇo, tasmā ‘‘paṇḍukambalasilā’’ti vuccati.

Kadā pana tattha bhagavā vihāsīti? Bodhipattito sattame saṃvacchare sāvatthiyaṃ āsāḷhīmāsapuṇṇamāya dvādasayojanāya parisāya majjhe yamakapāṭihāriyaṃ katvā oruyha kaṇḍambamūle paññattavarabuddhāsane nisīditvā dhammadesanāya mahājanaṃ mahāviduggato uddharitvā buddhā nāma yasmā pāṭihāriyaṃ katvā manussapathe na vasanti, tasmā passamānasseva tassa janassa padavīkkamaṃ katvā tāvatiṃsabhavane pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ vassaṃ upagato, tasmiṃ samaye vihāsi.

Tatra bhagavāti tatra viharanto bhagavā yebhuyyena dasahi cakkavāḷasahassehi sannipatitāhi devatāhi parivuto mātaraṃ kāyasakkhiṃ katvā **abhidhammapiṭakaṃ** kathento gambhīraṃ nipuṇaṃ tilakkhaṇāhataṃ rūpārūpaparicchedakathaṃ paṭivijjhituṃ asakkontānaṃ devānaṃ saṃvegajananatthaṃ antarantarā bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsi. Tatrāyaṃ devaputto uggaṇhanto imā gāthā saddhiṃ vibhaṅgena uggaṇhi, devattassa pana pamādādhiṭṭhānattā dibbehi ārammaṇehi nippīḷiyamāno anupubbena suttaṃ sammuṭṭho gāthāmattameva dhāresi. Tenāha ‘‘evaṃ kho ahaṃ bhikkhu dhāremi bhaddekarattiyo gāthā’’ti.

Uggaṇhāhi tvantiādīsu tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāma, vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāma, aññesaṃ vācento dhāreti nāma. Sesamettha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289. **Evaṃ me suta**nti cūḷakammavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **subho**ti so kira dassanīyo ahosi pāsādiko, tenassa aṅgasubhatāya subhotveva nāmaṃ akaṃsu. **Māṇavo**ti pana taṃ taruṇakāle vohariṃsu, so mahallakakālepi teneva vohārena vohariyati. **Todeyyaputto**ti todeyyassa nāma pasenadirañño purohitabrāhmaṇassa putto. So kira sāvatthiyā avidūre tudigāmo nāma atthi, tassa adhipatittā todeyyoti saṅkhaṃ gato. Mahādhano pana hoti sattāsītikoṭivibhavo paramamaccharī, ‘‘dadato bhogānaṃ aparikkhayo nāma natthī’’ti cintetvā kassaci kiñci na deti. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Añjanānaṃ khayaṃ disvā, vammikānañca sañcayaṃ;
> Madhūnañca samāhāraṃ, paṇḍito gharamāvase’’ti.

Evaṃ adānameva sikkhāpesi. Dhuravihāre vasato sammāsambuddhassa yāguuḷuṅgamattaṃ vā bhattakaṭacchumattaṃ vā adatvā dhanalobhena kālaṃ katvā tasmiṃyeva ghare sunakho hutvā nibbatto. Subho taṃ sunakhaṃ ativiya piyāyati, attano bhuñjanakabhattaṃyeva bhojeti, ukkhipitvā varasayane sayāpeti. Atha bhagavā ekadivasaṃ paccūsasamaye lokaṃ volokento taṃ sunakhaṃ disvā – ‘‘todeyyabrāhmaṇo dhanalobhena attanova ghare sunakho hutvā nibbatto, ajja mayi subhassa gharaṃ gate maṃ disvā sunakho bhukkāraṃ karissati, athassāhaṃ ekaṃ vacanaṃ vakkhāmi, so ‘jānāti maṃ samaṇo gotamo’ti gantvā uddhanaṭṭhāne nipajjissati. Tatonidānaṃ subhassa mayā saddhiṃ eko kathāsallāpo bhavissati, so dhammaṃ sutvā saraṇesu patiṭṭhahissati, sunakho pana kālaṃ katvā niraye nibbattissatī’’ti imaṃ māṇavassa saraṇesu patiṭṭhānabhāvaṃ ñatvā bhagavā taṃ divasaṃ sarīrapaṭijagganaṃ katvā ekakova gāmaṃ pavisitvā nikkhante māṇave taṃ gharaṃ piṇḍāya pāvisi.

Sunakho bhagavantaṃ disvā bhukkāraṃ karonto bhagavato samīpaṃ gato. Tato naṃ bhagavā etadavoca – ‘‘todeyya tvaṃ pubbepi maṃ bho bhoti paribhavitvā sunakho jāto, idānipi bhukkāraṃ katvā avīciṃ gamissasī’’ti. Sunakho taṃ sutvā – ‘‘jānāti maṃ samaṇo gotamo’’ti vippaṭisārī hutvā gīvaṃ onāmetvā uddhanantare chārikāyaṃ nipanno. Manussā ukkhipitvā sayane sayāpetuṃ nāsakkhiṃsu. Subho āgantvā – ‘‘kenāyaṃ sunakho sayanā oropito’’ti āha. Manussā na kenacīti vatvā taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Māṇavo sutvā – ‘‘mama pitā brahmaloke nibbatto, todeyyo nāma sunakho natthi. Samaṇo pana gotamo pitaraṃ sunakhaṃ karoti, yaṃkiñci esa mukhāruḷhaṃ bhāsatī’’ti kujjhitvā bhagavantaṃ musāvādena niggahetukāmo vihāraṃ gantvā taṃ pavattiṃ pucchi.

Bhagavāpi tassa tatheva vatvā avisaṃvādanatthaṃ āha – ‘‘atthi pana te māṇava pitarā anakkhātaṃ dhana’’nti. Atthi, bho gotama, satasahassagghanikā suvaṇṇamālā satasahassagghanikā suvaṇṇapādukā satasahassagghanikā suvaṇṇapāti satasahassañca kahāpaṇanti. Gaccha taṃ sunakhaṃ appodakapāyāsaṃ bhojāpetvā sayane āropetvā īsakaṃ niddaṃ okkantakāle puccha, sabbaṃ te ācikkhissati. Atha naṃ jāneyyāsi ‘‘pitā me eso’’ti. Māṇavo – ‘‘sace saccaṃ bhavissati, dhanaṃ lacchāmi, no ce, samaṇaṃ gotamaṃ musāvādena niggaṇhissāmī’’ti dvīhipi kāraṇehi tuṭṭho gantvā tathā akāsi. Sunakho – ‘‘ñātomhi iminā’’ti roditvā huṃ hunti karonto dhananidhānaṭṭhānaṃ gantvā pādena pathaviṃ khaṇitvā saññaṃ adāsi, māṇavo dhanaṃ gahetvā – ‘‘bhavapaṭicchannaṃ nāma evaṃ sukhumaṃ paṭisandhiantaraṃ pākaṭaṃ samaṇassa gotamassa, addhā esa sabbaññū’’ti bhagavati pasannacitto cuddasa pañhe abhisaṅkhari. Aṅgavijjāpāṭhako kiresa, tenassa etadahosi – ‘‘idaṃ dhammapaṇṇākāraṃ gahetvā samaṇaṃ gotamaṃ pañhe pucchissāmī’’ti dutiyagamanena yena bhagavā tenupasaṅkami, tena puṭṭhapañhe pana bhagavā ekappahāreneva vissajjento **kammassakā**tiādimāha.

Tattha kammaṃ etesaṃ sakaṃ attano bhaṇḍakanti **kammassakā**. Kammassa dāyādāti **kammadāyādā,** kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho. Kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇanti **kammayonī**. Kammaṃ etesaṃ bandhūti **kammabandhū,** kammañātakāti attho. Kammaṃ etesaṃ paṭisaraṇaṃ patiṭṭhāti **kammapaṭisaraṇā. Yadidaṃ hīnappaṇītatāyā**ti yaṃ idaṃ ‘‘tvaṃ hīno bhava, tvaṃ paṇīto, tvaṃ appāyuko, tvaṃ dīghāyuko…pe… tvaṃ duppañño bhava, tvaṃ paññavā’’ti evaṃ hīnappaṇītatāya vibhajanaṃ, taṃ na añño koci karoti, kammameva evaṃ satte vibhajatīti attho. Na māṇavo kathitassa atthaṃ sañjānāsi, ghanadussapaṭṭenassa mukhaṃ bandhitvā madhuraṃ purato ṭhapitaṃ viya ahosi. Mānanissito kiresa paṇḍitamānī, attanā samaṃ na passati. Athassa ‘‘kiṃ samaṇo gotamo katheti, yamahaṃ jānāmi, tadeva kathetīti ayaṃ māno mā ahosī’’ti mānabhañjanatthaṃ bhagavā ‘‘āditova duppaṭivijjhaṃ katvā kathessāmi, tato ‘nāhaṃ bho gotama jānāmi, vitthārena me pākaṭaṃ katvā kathethā’ti maṃ yācissati, athassāhaṃ yācitakāle kathessāmi, evañcassa sātthakaṃ bhavissatī’’ti duppaṭivijjhaṃ katvā kathesi.

Idāni so attano appaṭividdhabhāvaṃ pakāsento **na kho aha**ntiādimāha.

290. **Samattenā**ti paripuṇṇena. **Samādinnenā**ti gahitena parāmaṭṭhena. **Appāyukasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ pāṇātipātī**ti yaṃ idaṃ pāṇātipātakammaṃ, esā appāyukasaṃvattanikā paṭipadāti.

Kathaṃ panesā appāyukataṃ karoti? Cattāri hi kammāni upapīḷakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti. Balavakammena hi nibbattaṃ pavatte upapīḷakaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma – ‘‘sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattituṃ dadeyyaṃ, catūsuyeva taṃ apāyesu nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatta, ahaṃ upapīḷakakammaṃ nāma taṃ pīḷetvā nirojaṃ niyūsaṃ kasaṭaṃ karissāmī’’ti. Tato paṭṭhāya taṃ tādisaṃ karoti. Kiṃ karoti? Parissayaṃ upaneti, bhoge vināseti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātu assādo vā sukhaṃ vā na hoti, mātāpitūnaṃ pīḷāva uppajjati. Evaṃ parissayaṃ upaneti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogā udakaṃ patvā loṇaṃ viya rājādīnaṃ vasena nassanti, kumbhadohanadhenuyo khīraṃ na denti, sūratā goṇā caṇḍā honti, kāṇā honti, khujjā honti, gomaṇḍale rogo patati, dāsādayo vacanaṃ na karonti, vāpitaṃ sassaṃ na jāyati, gehagataṃ gehe, araññagataṃ araññe nassati, anupubbena ghāsacchādanamattaṃ dullabhaṃ hoti, gabbhaparihāro na hoti, vijātakāle mātuthaññaṃ chijjati, dārako parihāraṃ alabhanto pīḷito nirojo niyūso kasaṭo hoti, idaṃ **upapīḷakakammaṃ** nāma.

Dīghāyukakammena pana nibbattassa upacchedakakammaṃ āgantvā āyuṃ chindati. Yathā hi puriso aṭṭhusabhagamanaṃ katvā saraṃ khipeyya tamañño dhanuto vimuttamattaṃ muggarena paharitvā tattheva pāteyya, evaṃ dīghāyukakammena nibbattassa upacchedakakammaṃ āyuṃ chindati. Kiṃ karoti? Corānaṃ aṭaviṃ paveseti, vāḷamacchodakaṃ otāreti, aññataraṃ vā pana saparissayaṭṭhānaṃ upaneti, idaṃ **upacchedakakammaṃ** nāma, ‘‘upaghātaka’’ntipi etasseva nāmaṃ.

Paṭisandhinibbattakaṃ pana kammaṃ **janakakammaṃ** nāma. Appabhogakulādīsu nibbattassa bhogasampadādikaraṇena upatthambhakakammaṃ **upatthambhakakammaṃ** nāma.

Imesu catūsu purimāni dve akusalāneva, janakaṃ kusalampi akusalampi, upatthambhakaṃ kusalameva. Tattha pāṇātipātakammaṃ upacchedakakammena appāyukasaṃvattanikaṃ hoti. Pāṇātipātinā vā kataṃ kusalakammaṃ uḷāraṃ na hoti, dīghāyukapaṭisandhiṃ janetuṃ na sakkoti. Evaṃ pāṇātipāto appāyukasaṃvattaniko hoti. Paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukaṃ karoti, sanniṭṭhānacetanāya vā niraye nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena appāyuko hoti.

Dīghāyukasaṃvattanikā esā māṇava paṭipadāti ettha parittakammenapi nibbattaṃ pavatte etaṃ pāṇātipātā viratikammaṃ āgantvā atthato evaṃ vadati nāma – ‘‘sacāhaṃ paṭhamataraṃ jāneyyaṃ, na te idha nibbattituṃ dadeyyaṃ, devalokeyeva taṃ nibbattāpeyyaṃ. Hotu, tvaṃ yattha katthaci nibbatti, ahaṃ upatthambhakakammaṃ nāma thambhaṃ te karissāmī’’ti upatthambhaṃ karoti. Kiṃ karoti? Parissayaṃ nāseti, bhoge uppādeti.

Tattha dārakassa mātukucchiyaṃ nibbattakālato paṭṭhāya mātāpitūnaṃ sukhameva sātameva hoti. Yepi pakatiyā manussāmanussaparissayā honti, te sabbe apagacchanti. Evaṃ parissayaṃ nāseti. Dārakassa pana mātukucchimhi nibbattakālato paṭṭhāya gehe bhogānaṃ pamāṇaṃ na hoti, nidhikumbhiyo puratopi pacchatopi gehaṃ pavaṭṭamānā pavisanti. Mātāpitaro parehi ṭhapitadhanassāpi sammukhībhāvaṃ gacchanti. Dhenuyo bahukhīrā honti, goṇā sukhasīlā honti, vappaṭṭhāne sassāni sampajjanti. Vaḍḍhiyā vā sampayuttaṃ, tāvakālikaṃ vā dinnaṃ dhanaṃ acoditā sayameva āharitvā denti, dāsādayo suvacā honti, kammantā na parihāyanti. Dārako gabbhato paṭṭhāya parihāraṃ labhati, komārikavejjā sannihitāva honti. Gahapatikule jāto seṭṭhiṭṭhānaṃ, amaccakulādīsu jāto senāpatiṭṭhānādīni labhati. Evaṃ bhoge uppādeti. So aparissayo sabhogo ciraṃ jīvatīti. Evaṃ apāṇātipātakammaṃ dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti.

Apāṇātipātinā vā kataṃ aññampi kusalaṃ uḷāraṃ hoti, dīghāyukapaṭisandhiṃ janetuṃ sakkoti, evampi dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti. Paṭisandhimeva vā niyāmetvā dīghāyukaṃ karoti. Sanniṭṭhānacetanāya vā devaloke nibbattati, pubbāparacetanāhi vuttanayena dīghāyuko hoti. Iminā nayena sabbapañhavissajjanesu attho veditabbo.

Viheṭhanakammādīnipi hi pavatte āgantvā atthato tatheva vadamānāni viya upapīḷanena nibbhogataṃ āpādetvā paṭijagganaṃ alabhantassa roguppādanādīhi vā, viheṭhakādīhi katassa kusalassa anuḷāratāya vā, āditova paṭisandhiniyāmanena vā, vuttanayeneva pubbāparacetanāvasena vā bahvābādhatādīni karonti, apāṇātipāto viya ca aviheṭhanādīnipi appābādhatādīnīti.

293. Ettha pana **issāmanako**ti issāsampayuttacitto. **Upadussatī**ti issāvaseneva upakkosanto dussati. **Issaṃ bandhatī**ti yavakalāpaṃ bandhanto viya yathā na nassati evaṃ bandhitvā viya ṭhapeti. **Appesakkho**ti appaparivāro, rattiṃ khitto viya saro na paññāyati, ucchiṭṭhahattho nisīditvā udakadāyakampi na labhati.

294. **Na dātā hotī**ti macchariyavasena na dātā hoti. **Tena kammenā**ti tena macchariyakammena.

295. **Abhivādetabba**nti abhivādanārahaṃ buddhaṃ vā paccekabuddhaṃ vā ariyasāvakaṃ vā. **Paccuṭṭhātabbā**dīsupi eseva nayo. Imasmiṃ pana pañhavissajjane upapīḷakaupatthambhakakammāni na gahetabbāni. Na hi pavatte nīcakulinaṃ vā uccākulinaṃ vā sakkā kātuṃ, paṭisandhimeva pana niyāmetvā nīcakuliyaṃ kammaṃ nīcakule nibbatteti, uccākuliyaṃ kammaṃ uccākule.

296. **Na paripucchitā hotī**ti ettha pana aparipucchanena niraye na nibbattati. Aparipucchako pana ‘‘idaṃ kātabbaṃ, idaṃ na kātabba’’nti na jānāti, ajānanto kātabbaṃ na karoti, akātabbaṃ karoti. Tena niraye nibbattati, itaro sagge. **Iti kho, māṇava…pe… yadidaṃ hīnappaṇītatāyā**ti satthā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Subhasuttantipi vuccati.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. **Evaṃ me suta**nti mahākammavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **mogha**nti tucchaṃ aphalaṃ. **Sacca**nti tathaṃ bhūtaṃ. Idañca etena na sammukhā sutaṃ, upālisutte (ma. ni. 2.56) pana – ‘‘manokammaṃ mahāsāvajjataraṃ paññapemi pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā kāyakammaṃ no tathā vacīkamma’’nti bhagavatā vuttaṃ atthi, sā kathā titthiyānaṃ antare pākaṭā jātā, taṃ gahetvā esa vadati. **Atthi ca sā samāpattī**ti idaṃ – ‘‘kathaṃ nu kho, bho, abhisaññānirodho hotī’’ti poṭṭhapādasutte (dī. ni. 1.406 ādayo) uppannaṃ abhisaññānirodhakathaṃ sandhāya vadati. **Na kiñci vediyatī**ti ekavedanampi na vediyati. **Atthi ca kho**ti thero nirodhasamāpattiṃ sandhāya anujānāti. **Parirakkhitabba**nti garahato mocanena rakkhitabbaṃ. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikaṃ,** sābhisandhikaṃ sañcetanikakammaṃ katvāti attho. **Dukkhaṃ so**ti thero ‘‘akusalameva sandhāya paribbājako pucchatī’’ti saññāya evaṃ vadati.

Dassanampi kho ahanti bhagavā caturaṅgepi andhakāre samantā yojanaṭṭhāne tilamattampi saṅkhāraṃ maṃsacakkhunāva passati, ayañca paribbājako na dūre gāvutamattabbhantare vasati, kasmā bhagavā evamāhāti? Samāgamadassanaṃ sandhāyevamāha.

299. **Udāyī**ti lāludāyī. **Taṃ dukkhasmi**nti sabbaṃ taṃ dukkhameva. Iti imaṃ vaṭṭadukkhaṃ kilesadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ sandhāya ‘‘sace bhāsitaṃ bhaveyya bhagavā’’ti pucchati.

300. **Ummaṅga**nti pañhāummaṅgaṃ. **Ummujjamāno**ti sīsaṃ nīharamāno. **Ayoniso ummujjissatī**ti anupāyena sīsaṃ nīharissati. Idañca pana bhagavā jānanto neva dibbacakkhunā na cetopariyañāṇena na sabbaññutañāṇena jāni, adhippāyeneva pana aññāsi. Kathentassa hi adhippāyo nāma suvijāno hoti, kathetukāmo gīvaṃ paggaṇhāti, hanukaṃ cāleti, mukhamassa phandati, sannisīdituṃ na sakkoti. Bhagavā tassa taṃ ākāraṃ disvā ‘‘ayaṃ udāyī sannisīdituṃ na sakkoti, yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessatī’’ti oloketvāva aññāsi. **Ādiṃ yevā**tiādimhiyeva. **Tisso vedanā**ti ‘‘kiṃ so vediyatī’’ti? Pucchantena ‘‘tisso vedanā pucchāmī’’ti evaṃ vavatthapetvāva tisso vedanā pucchitā. **Sukhavedaniya**nti sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Ettha ca kāmāvacarakusalato somanassasahagatacittasampayuttā catasso cetanā, heṭṭhā tikajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu sukhavedanāya jananato **sukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāmāvacarañcettha paṭisandhiyaṃyeva ekantena sukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhamajjhattārammaṇe adukkhamasukhampi.

Akusalacetanā paṭisandhipavattesu dukkhasseva jananato **dukkhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Kāyadvāre pavatteyeva cetaṃ ekantena dukkhaṃ janeti, aññattha adukkhamasukhampi, sā pana vedanā aniṭṭhāniṭṭhamajjhattesuyeva ārammaṇesu uppajjanato dukkhātveva saṅkhaṃ gatā.

Kāmāvacarakusalato pana upekkhāsahagatacittasampayuttā catasso cetanā, rūpāvacarakusalato catutthajjhānacetanāti evaṃ paṭisandhipavattesu tatiyavedanāya jananato **adukkhamasukhavedaniyaṃ kammaṃ** nāma. Ettha ca kāmāvacaraṃ paṭisandhiyaṃyeva ekantena adukkhamasukhaṃ janeti, pavatte iṭṭhārammaṇe sukhampi. Apica sukhavedaniyakammaṃ paṭisandhipavattivasena vaṭṭati, tathā adukkhamasukhavedaniyaṃ, dukkhavedaniyaṃ pavattivaseneva vaṭṭati. Etassa pana vasena sabbaṃ pavattivaseneva vaṭṭati.

Etassa bhagavāti thero tathāgatena mahākammavibhaṅgakathanatthaṃ ālayo dassito, tathāgataṃ yācitvā mahākammavibhaṅgañāṇaṃ bhikkhusaṅghassa pākaṭaṃ karissāmīti cintetvā anusandhikusalatāya evamāha. Tattha **mahākammavibhaṅga**nti mahākammavibhajanaṃ. **Katame cattāro…pe… idhānanda, ekacco puggalo…pe… nirayaṃ upapajjatī**ti idaṃ na mahākammavibhaṅgañāṇabhājanaṃ, mahākammavibhaṅgañāṇabhājanatthāya pana mātikāṭṭhapanaṃ.

301. **Idhānanda**, **ekacco samaṇo vā**ti pāṭiyekko anusandhi. Idañhi bhagavā – ‘‘dibbacakkhukā samaṇabrāhmaṇā idaṃ ārammaṇaṃ katvā imaṃ paccayaṃ labhitvā idaṃ dassanaṃ gaṇhantī’’ti pakāsanatthaṃ ārabhi. Tattha **ātappa**ntiādīni pañcapi vīriyasseva nāmāni. **Cetosamādhi**nti dibbacakkhusamādhiṃ. **Passatī**ti ‘‘so satto kuhiṃ nibbatto’’ti olokento passati. **Ye aññathā**ti ye ‘‘dasannaṃ kusalānaṃ kammapathānaṃ pūritattā nirayaṃ upapajjatī’’ti jānanti, micchā tesaṃ ñāṇanti vadati. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Vidita**nti pākaṭaṃ. **Thāmasā**ti diṭṭhithāmena. **Parāmāsā**ti diṭṭhiparāmāsena. **Abhinivissa voharatī**ti adhiṭṭhahitvā ādiyitvā voharati.

302. **Tatrānandā**ti idampi na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanaṃ, atha khvāssa mātikāṭṭhapanameva. Ettha pana etesaṃ dibbacakkhukānaṃ vacane ettakā anuññātā, ettakā ananuññātāti idaṃ dassitaṃ. Tattha **tatrā**ti tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesu. **Idamassā**ti idaṃ vacanaṃ assa. **Aññathā**ti aññenākārena. Iti imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vāde dvīsu ṭhānesu anuññātā, tīsu ananuññātāti evaṃ sabbattha anuññā nānuññā veditabbā.

303. Evaṃ dibbacakkhukānaṃ vacane anuññā ca ananuññā ca dassetvā idāni mahākammavibhaṅgañāṇaṃ vibhajanto **tatrānanda, yvāyaṃ puggalo**tiādimāha.

Pubbe vāssa taṃ kataṃ hotīti yaṃ iminā dibbacakkhukena kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbe kataṃ. Pubbe katenapi hi niraye nibbattati, pacchā katenapi nibbattati, maraṇakāle vā pana – ‘‘khando seṭṭho sivo seṭṭho, pitāmaho seṭṭho, issarādīhi vā loko visaṭṭho’’tiādinā micchādassanenapi nibbattateva. **Diṭṭheva dhamme**ti yaṃ tattha diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, tassa diṭṭheva dhamme, yaṃ upapajjavedanīyaṃ, tassa upapajjitvā, yaṃ aparāpariyavedanīyaṃ, tassa aparasmiṃ pariyāye vipākaṃ paṭisaṃvedeti.

Iti ayaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā ekaṃ kammarāsiṃ ekañca vipākarāsiṃ addasa, sammāsambuddho iminā adiṭṭhe tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī addasa. Iminā pana diṭṭhe adiṭṭhe ca cattāro kammarāsī tayo ca vipākarāsī addasa. Imāni satta ṭhānāni jānanañāṇaṃ tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ nāma. Dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭhaṃ, tathāgatena pana tayo kammarāsī, dve ca vipākarāsī diṭṭhāti. Imānipi pañca paccattaṭṭhānāni jānanañāṇaṃ tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ nāma. Sesavāradvayepi eseva nayo.

Abhabbanti bhūtavirahitaṃ akusalaṃ. **Abhabbābhāsa**nti abhabbaṃ ābhāsati abhibhavati paṭibāhatīti attho. Bahukasmiñhi akusalakamme āyūhite balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti idaṃ abhabbañceva abhabbābhāsañca. Kusalaṃ pana āyūhitvā āsanne akusalaṃ kataṃ hoti, taṃ kusalassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ. Bahumhi kusale āyūhitepi balavakammaṃ dubbalakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbañceva bhabbābhāsañca. Akusalaṃ pana āyūhitvā āsanne kusalaṃ kataṃ hoti, taṃ akusalassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, idaṃ bhabbaṃ abhabbābhāsaṃ.

Apica upaṭṭhānākārenapettha attho veditabbo. Idañhi vuttaṃ hoti, abhabbato ābhāsati upaṭṭhātīti **abhabbābhāsaṃ**. Tattha ‘‘yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātī’’tiādinā nayena cattāro puggalā vuttā, tesu paṭhamassa kammaṃ abhabbaṃ abhabbābhāsaṃ, tañhi akusalattā abhabbaṃ, tassa ca niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Dutiyassa kammaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ, tañhi akusalattā abhabbaṃ. Tassa pana sagge nibbattattā aññatitthiyānaṃ sagge nibbattikāraṇabhūtaṃ kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti. Itarasmimpi kammadvaye eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. **Evaṃ me suta**nti saḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **veditabbānī**ti sahavipassanena maggena jānitabbāni. **Manopavicārā**ti vitakkavicārā. Vitakkuppādakañhi mano idha manoti adhippetaṃ, manassa upavicārāti manopavicārā. **Sattapadā**ti vaṭṭavivaṭṭanissitānaṃ sattānaṃ padā. Ettha hi aṭṭhārasa vaṭṭapadā nāma, aṭṭhārasa vivaṭṭapadā nāma, tepi sahavipassanena maggeneva veditabbā. **Yoggācariyāna**nti hatthiyoggādiācārasikkhāpakānaṃ, dametabbadamakānanti attho. Sesaṃ vibhaṅgeyeva āvibhavissati. **Ayamuddeso**ti idaṃ mātikāṭṭhapanaṃ.

305. **Cakkhāyatanā**dīni visuddhimagge vitthāritāni. **Cakkhuviññāṇa**nti kusalākusalavipākato dve cakkhuviññāṇāni. Sesapasādaviññāṇesupi eseva nayo. Imāni pana dasa ṭhapetvā sesaṃ idha manoviññāṇaṃ nāma.

Cakkhusamphassoti cakkhumhi samphasso. Cakkhuviññāṇasampayuttasamphassassetaṃ adhivacanaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Eseva nayo sabbattha. **Somanassaṭṭhāniya**nti somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratī**ti tattha vicārapavattanena upavicarati, vitakko taṃsampayutto cāti iminā nayena aṭṭhārasa vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā veditabbā. **Cha somanassūpavicārā**ti ettha pana somanassena saddhiṃ upavicarantīti somanassūpavicārā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

306. **Gehasitānī**ti kāmaguṇanissitāni. **Nekkhammasitānī**ti vipassanānissitāni. **Iṭṭhāna**nti pariyesitānaṃ. **Kantāna**nti kāmitānaṃ. **Manoramāna**nti mano etesu ramatīti manoramāni, tesaṃ manoramānaṃ. **Lokāmisapaṭisaṃyuttāna**nti taṇhāpaṭisaṃyuttānaṃ. **Atīta**nti paṭiladdhaṃ. Paccuppannaṃ tāva ārabbha somanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi – ‘‘yathāhaṃ etarahi iṭṭhārammaṇaṃ anubhavāmi, evaṃ pubbepi anubhavi’’nti anussarantassa balavasomanassaṃ uppajjati.

Aniccatanti aniccākāraṃ. **Vipariṇāmavirāganirodha**nti pakativijahanena vipariṇāmaṃ, vigacchanena virāgaṃ, nirujjhanena nirodhaṃ. **Sammapaññāyā**ti vipassanāpaññāya. **Idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassa**nti idaṃ rañño viya attano sirisampattiṃ olokentassa vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa saṅkhārānaṃ bhedaṃ passato saṅkhāragatamhi tikkhe sūre vipassanāñāṇe vahante uppannasomanassaṃ ‘‘nekkhammasitaṃ somanassa’’nti vuccati. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amatantaṃ vijānata’’nti. (dha. pa. 373-374);

Imānīti imāni chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnassa uppannāni cha nekkhammasitāni somanassāni.

307. **Atīta**nti paccuppannaṃ tāva patthetvā alabhantassa domanassaṃ uppajjatu, atīte kathaṃ uppajjatīti. Atītepi ‘‘yathāhaṃ etarahi iṭṭhārammaṇaṃ patthetvā na labhāmi, evaṃ pubbepi patthetvā na labhi’’nti anussarantassa balavadomanassaṃ uppajjati.

Anuttaresu vimokkhesūti anuttaravimokkho nāma arahattaṃ, arahatte patthanaṃ paṭṭhapentassāti attho. **Āyatana**nti arahattāyatanaṃ. **Pihaṃ upaṭṭhāpayato**ti patthanaṃ paṭṭhapentassa. Taṃ panetaṃ patthanaṃ paṭṭhapentassa uppajjati, iti patthanāmūlakattā ‘‘pihaṃ upaṭṭhāpayato’’ti vuttaṃ. **Imāni cha nekkhammasitāni domanassānī**ti imāni evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate arahatte pihaṃ paṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa – ‘‘imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ imampi saṃvaccharaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ nāsakkhi’’nti anusocato gāmantapabbhāravāsimahāsīvattherassa viya assudhārāpavattanavasena uppannadomanassāni cha nekkhammasitadomanassānīti veditabbāni. Vatthu pana **sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya** sakkapañhavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.361) vitthāritaṃ, icchantena tato gahetabbaṃ.

308. **Uppajjati upekkhā**ti ettha upekkhā nāma aññāṇupekhā. **Anodhijinassā**ti kilesodhiṃ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavo odhijino nāma, tasmā akhīṇāsavassāti attho. **Avipākajinassā**ti etthapi āyatiṃ vipākaṃ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova vipākajino nāma, tasmā akhīṇāsavassevāti attho. **Anādīnavadassāvino**tiādīnavato upaddavato apassantassa. **Imā cha gehasitā upekkhā**ti imā evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattha laggā laggitā hutvā uppannā upekkhā cha gehasitā upekkhāti veditabbā.

Rūpaṃ sā ativattatīti rūpaṃ sā anatikkamati, tattha nikantivasena na tiṭṭhati. **Imā cha nekkhammasitā upekkhā**ti imā evaṃ chasu dvāresu iṭṭhādiārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa, aniṭṭhe adussantassa, asamapekkhane asammuyhantassa, uppannavipassanā-ñāṇasampayuttā cha nekkhammasitā upekkhāti veditabbā.

309. **Tatra idaṃ nissāya idaṃ pajahathā**ti tesu chattiṃsasattapadesu aṭṭhārasa nissāya aṭṭhārasa pajahathāti attho. Teneva – ‘‘tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitānī’’tiādimāha. **Nissāya āgammā**ti pavattanavasena nissāya ceva āgamma ca. **Evametesaṃ samatikkamo hotī**ti evaṃ nekkhammasitānaṃ pavattanena gehasitāni atikkantāni nāma honti.

Evaṃ sarikkhakeneva sarikkhakaṃ jahāpetvā idāni balavatā dubbalaṃ jahāpento – ‘‘tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitāni somanassānī’’tiādimāha. Evaṃ nekkhammasitasomanassehi nekkhammasitadomanassāni, nekkhammasitaupekkhāhi ca nekkhammasitasomanassāni jahāpentena balavatā dubbalappahānaṃ kathitaṃ.

Ettha pana ṭhatvā upekkhākathā veditabbā – aṭṭhasu hi samāpattīsu paṭhamādīni ca tīṇi jhānāni, suddhasaṅkhāre ca pādake katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ catunnaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā hoti upekkhāsahagatā vā, vuṭṭhānagāminī pana somanassasahagatāva. Catutthajjhānādīni pādakāni katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ pañcannaṃ pubbabhāgavipassanā purimasadisāva. Vuṭṭhānagāminī pana upekkhāsahagatā hoti. Idaṃ sandhāya – ‘‘yā cha nekkhammasitā upekkhā, tā nissāya tā āgamma, yāni cha nekkhammasitāni somanassāni, tāni pajahathā’’ti vuttaṃ. Na kevalañca evaṃpaṭipannassa bhikkhuno ayaṃ vipassanāya vedanāvisesova hoti, ariyamaggepi pana jhānaṅgabojjhaṅgamaggaṅgānampi viseso hoti.

Ko panetaṃ visesaṃ niyameti? Keci tāva therā vipassanāpādakajjhānaṃ niyametīti vadanti, keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentīti vadanti, keci puggalajjhāsayo niyametīti vadanti. Tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminīvipassanā niyametīti veditabbā. Vinicchayakathā panettha **visuddhimagge** saṅkhārupekkhāniddese vuttāva.

310. **Nānattā**ti nānā bahū anekappakārā. **Nānattasitā**ti nānārammaṇanissitā. **Ekattā**ti ekā. **Ekattasitā**ti ekārammaṇanissitā. Katamā panāyaṃ upekkhāti? Heṭṭhā tāva aññāṇupekkhā vuttā, upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati, idha samathaupekkhā, vipassanupekkhāti dve upekkhā gahitā.

Tattha yasmā aññāva rūpesu upekkhā, aññāva saddādīsu, na hi yā rūpe upekkhā, sā saddādīsu hoti. Rūpe upekkhā ca rūpameva ārammaṇaṃ karoti, na saddādayo. Rūpe upekkhābhāvañca aññā samathaupekkhā pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati, aññā āpokasiṇādīni. Tasmā nānattaṃ nānattasitaṃ vibhajanto **atthi, bhikkhave, upekkhā rūpesū**tiādimāha. Yasmā pana dve vā tīṇi vā ākāsānañcāyatanāni vā viññāṇañcāyatanādīni vā natthi, tasmā ekattaṃ ekattasitaṃ vibhajanto **atthi, bhikkhave, upekkhā ākāsānañcāyatananissitā**tiādimāha.

Tattha ākāsānañcāyatanaupekkhā sampayuttavasena ākāsānañcāyatananissitā, ākāsānañcāyatanakhandhe vipassantassa vipassanupekkhā ārammaṇavasena ākāsānañcāyatananissitā. Sesāsupi eseva nayo.

Taṃ pajahathāti ettha arūpāvacarasamāpattiupekkhāya rūpāvacarasamāpattiupekkhaṃ pajahāpeti, arūpāvacaravipassanupekkhāya rūpāvacaravipassanupekkhaṃ.

Atammayatanti ettha tammayatā nāma taṇhā, tassā pariyādānato vuṭṭhānagāminīvipassanā atammayatāti vuccati. **Taṃ pajahathā**ti idha vuṭṭhānagāminīvipassanāya arūpāvacarasamāpattiupekkhañca vipassanupekkhañca pajahāpeti.

311. **Yadariyo**ti ye satipaṭṭhāne ariyo sammāsambuddho sevati. Tattha tīsu ṭhānesu satiṃ paṭṭhapento satipaṭṭhāne sevatīti veditabbo. **Na sussūsantī**ti saddahitvā sotuṃ na icchanti. **Na aññā**ti jānanatthāya cittaṃ na upaṭṭhapenti. **Vokkammā**ti atikkamitvā. **Satthu sāsanā**ti satthu ovādaṃ gahetabbaṃ pūretabbaṃ na maññantīti attho. **Na ca attamano**ti na sakamano. Ettha ca gehasitadomanassavasena appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo, appaṭipannakesu pana attamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassuto**ti paṭighaavassavena anavassuto. **Sato sampajāno**ti satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. **Upekkhako**ti chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Attamano**ti idhāpi gehasitasomanassavasena uppilāvitoti na evamattho daṭṭhabbo, paṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vuttaṃ. **Anavassuto**ti rāgāvassavena anavassuto.

312. **Sārito**ti damito. **Ekameva disaṃ dhāvatī**ti anivattitvā dhāvanto ekaṃyeva disaṃ dhāvati, nivattitvā pana aparaṃ dhāvituṃ sakkoti. **Aṭṭha disā vidhāvatī**ti ekapallaṅkena nisinno kāyena anivattitvāva vimokkhavasena ekappahāreneva aṭṭha disā vidhāvati, puratthābhimukho vā dakkhiṇādīsu aññataradisābhimukho vā nisīditvā aṭṭha samāpattiyo samāpajjatiyevāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. **Evaṃ me suta**nti uddesavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **uddesavibhaṅga**nti uddesañca vibhaṅgañca, mātikañca vibhajanañcāti attho. **Upaparikkheyyā**ti tuleyya tīreyya pariggaṇheyya paricchindeyya. **Bahiddhā**ti bahiddhāārammaṇesu. **Avikkhittaṃ avisaṭa**nti nikantivasena ārammaṇe tiṭṭhamānaṃ vikkhittaṃ visaṭaṃ nāma hoti, taṃ paṭisedhento evamāha. **Ajjhattaṃ asaṇṭhita**nti gocarajjhatte nikantivasena asaṇṭhitaṃ. **Anupādāya na paritasseyyā**ti anupādiyitvā aggahetvā taṃ viññāṇaṃ na paritasseyya. Yathā viññāṇaṃ bahiddhā avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya, evaṃ bhikkhu upaparikkheyyāti vuttaṃ hoti. **Jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo**ti jātijarāmaraṇassa ceva avasesassa ca dukkhassa nibbatti na hotīti attho.

316. **Rūpanimittānusārī**ti rūpanimittaṃ anussarati anudhāvatīti rūpanimittānusārī.

318. **Evaṃ kho, āvuso, ajjhattaṃ asaṇṭhita**nti nikantivasena asaṇṭhitaṃ. Nikantivasena hi atiṭṭhamānaṃ hānabhāgiyaṃ na hoti, visesabhāgiyameva hoti.

320. **Anupādā paritassanā**ti satthārā khandhiyavagge ‘‘upādāparitassanañca vo, bhikkhave, desessāmi anupādāaparitassanañcā’’ti (saṃ. ni. 3.7) evaṃ gahetvā paritassanā, aggahetvāva aparitassanā ca kathitā, taṃ mahāthero upādāparitassanameva anupādāparitassananti katvā dassento evamāha. Kathaṃ panesā anupādāparitassanā hotīti. Upādātabbassa abhāvato. Yadi hi koci saṅkhāro nicco vā dhuvo vā attā vā attaniyo vāti gahetabbayuttako abhavissa, ayaṃ paritassanā upādāparitassanāva assa. Yasmā pana evaṃ upādātabbo saṅkhāro nāma natthi, tasmā rūpaṃ attātiādinā nayena rūpādayo upādinnāpi anupādinnāva honti. Evamesā diṭṭhivasena upādāparitassanāpi samānā atthato anupādāparitassanāyeva nāma hotīti veditabbā.

Aññathā hotīti parivattati pakatijahanena nassati, **rūpavipariṇāmānuparivattī**ti ‘‘mama rūpaṃ vipariṇata’’nti vā, ‘‘yaṃ ahu, taṃ vata me natthī’’ti vā ādinā (ma. ni. 1.242) nayena kammaviññāṇaṃ rūpassa bhedānuparivatti hoti. **Vipariṇāmānuparivattajā**ti vipariṇāmassa anuparivattanato vipariṇāmārammaṇacittato jātā. **Paritassanā dhammasamuppādā**ti taṇhāparitassanā ca akusaladhammasamuppādā ca. **Cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantī**ti kusalacittaṃ pariyādiyitvā gahetvā khepetvā tiṭṭhanti. **Uttāsavā**ti bhayatāsenapi sauttāso taṇhātāsenapi sauttāso. **Vighātavā**ti savighāto sadukkho. **Apekkhavā**ti sālayo sasineho. **Evaṃ kho, āvuso, anupādā paritassanā hotī**ti evaṃ maṇikaraṇḍakasaññāya tucchakaraṇḍakaṃ gahetvā tasmiṃ naṭṭhe pacchā vighātaṃ āpajjantassa viya pacchā aggahetvā paritassanā hoti.

321. **Na ca rūpavipariṇāmānuparivattī**ti khīṇāsavassa kammaviññāṇameva natthi, tasmā rūpabhedānuparivatti na hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. **Evaṃ me suta**nti araṇavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **nevussādeyya na apasādeyyā**ti gehasitavasena kañci puggalaṃ neva ukkhipeyya na avakkhipeyya. **Dhammameva deseyyā**ti sabhāvameva katheyya. **Sukhavinicchaya**nti vinicchitasukhaṃ. **Raho vāda**nti parammukhā avaṇṇaṃ, pisuṇavācanti attho. **Sammukhā na khīṇa**nti sammukhāpi khīṇaṃ ākiṇṇaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vācaṃ na bhaṇeyya. **Nābhiniveseyyā**ti na adhiṭṭhahitvā ādāya vohareyya. **Samañña**nti lokasamaññaṃ lokapaṇṇattiṃ. **Nātidhāveyyā**ti nātikkameyya.

324. **Kāmapaṭisandhisukhino**ti kāmapaṭisandhinā kāmūpasaṃhitena sukhena sukhitassa. **Sadukkho**ti vipākadukkhena saṃkilesadukkhenapi sadukkho. **Saupaghāto**ti vipākūpaghātakilesūpaghāteheva saupaghāto. Tathā **sapariḷāho. Micchāpaṭipadā**ti ayāthāvapaṭipadā akusalapaṭipadā.

326. **Ittheke apasādetī**ti evaṃ gehasitavasena ekacce puggale apasādeti. Ussādanepi eseva nayo. **Bhavasaṃyojana**nti bhavabandhanaṃ, taṇhāyetaṃ nāmaṃ.

Subhūtitthero kira imaṃ catukkaṃ nissāya etadagge ṭhapito. Bhagavato hi dhammaṃ desentassa puggalānaṃ ussādanāapasādanā paññāyanti, tathā sāriputtattherādīnaṃ. Subhūtittherassa pana dhammadesanāya ‘‘ayaṃ puggalo appaṭipannako anārādhako’’ti vā, ‘‘ayaṃ sīlavā guṇavā lajjipesalo ācārasampanno’’ti vā natthi, dhammadesanāya panassa ‘‘ayaṃ micchāpaṭipadā, ayaṃ sammāpaṭipadā’’tveva paññāyati. Tasmā bhagavā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūtī’’ti āha.

329. **Kālaññū assā**ti asampatte ca atikkante ca kāle akathetvā ‘‘idāni vuccamānaṃ mahājano gaṇhissatī’’ti yuttapattakālaṃ ñatvāva parammukhā avaṇṇaṃ bhāseyya. Khīṇavādepi eseva nayo.

330. **Upahaññatī**ti ghātiyati. **Saropi upahaññatī**ti saddopi bhijjati. **Āturīyatī**ti āturo hoti gelaññappatto sābādho. **Avissaṭṭha**nti vissaṭṭhaṃ apalibuddhaṃ na hoti.

331. **Tadevā**ti taṃyeva bhājanaṃ. **Abhinivissa voharatī**ti pattanti sañjānanajanapadaṃ gantvā ‘‘pattaṃ āharatha dhovathā’’ti sutvā ‘‘andhabālaputhujjano, nayidaṃ pattaṃ, pāti namesā, evaṃ vadāhī’’ti abhinivissa voharati. Evaṃ sabbapadehi yojetabbaṃ. **Atisāro**ti atidhāvanaṃ.

332. **Tathā tathā voharati aparāmasa**nti amhākaṃ janapade bhājanaṃ pātīti vuccati, ime pana naṃ pattanti vadantīti tato paṭṭhāya janapadavohāraṃ muñcitvā pattaṃ pattanteva aparāmasanto voharati. Sesapadesupi eseva nayo.

333. Idāni mariyādabhājanīyaṃ karonto **tatra, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **saraṇo**ti sarajo sakileso. **Araṇo**ti arajo nikkileso. **Subhūti ca pana, bhikkhave**ti ayaṃ thero dvīsu ṭhānesu etadaggaṃ āruḷho ‘‘**araṇavihārīnaṃ** yadidaṃ subhūti, **dakkhiṇeyyānaṃ** yadidaṃ subhūtī’’ti (a. ni. 1.202).

Dhammasenāpati kira vatthuṃ sodheti, subhūtitthero dakkhiṇaṃ sodheti. Tathā hi dhammasenāpati piṇḍāya caranto gehadvāre ṭhito yāva bhikkhaṃ āharanti, tāva pubbabhāge paricchinditvā nirodhaṃ samāpajjati, nirodhā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Subhūtitthero ca tatheva mettājhānaṃ samāpajjati, mettājhānā vuṭṭhāya deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti. Evaṃ pana kātuṃ sakkāti. Āma sakkā, neva acchariyañcetaṃ, yaṃ mahābhiññappattā sāvakā evaṃ kareyyuṃ. Imasmimpi hi tambapaṇṇidīpe porāṇakarājakāle piṅgalabuddharakkhitatthero nāma uttaragāmaṃ nissāya vihāsi. Tattha satta kulasatāni honti, ekampi taṃ kuladvāraṃ natthi, yattha thero samāpattiṃ na samāpajji. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. **Evaṃ me suta**nti dhātuvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **cārika**nti turitagamanacārikaṃ. **Sace te bhaggava agarū**ti sace tuyhaṃ bhāriyaṃ aphāsukaṃ kiñci natthi. **Sace so anujānātī**ti bhaggavassa kira

etadahosi – ‘‘pabbajitā nāma nānāajjhāsayā, eko gaṇābhirato hoti, eko ekābhirato. Sace so ekābhirato bhavissati, ‘āvuso, mā pāvisi, mayā sālā laddhā’ti vakkhati. Sace ayaṃ ekābhirato bhavissati, ‘āvuso, nikkhama, mayā sālā laddhā’ti vakkhati. Evaṃ sante ahaṃ ubhinnaṃ vivādakāretā nāma bhavissāmi, dinnaṃ nāma dinnameva vaṭṭati, kataṃ katamevā’’ti. Tasmā evamāha.

Kulaputtoti jātikulaputtopi ācārakulaputtopi. **Vāsūpagato**ti vāsaṃ upagato. Kuto āgantvāti? Takkasīlanagarato.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – majjhimappadese kira rājagahanagare bimbisāre rajjaṃ kārente paccante takkasīlanagare pukkusāti rājā rajjaṃ kāresi. Atha takkasīlato bhaṇḍaṃ gahetvā vāṇijā rājagahaṃ āgatā paṇṇākāraṃ gahetvā rājānaṃ addasaṃsu. Rājā te vanditvā ṭhite ‘‘katthavāsino tumhe’’ti pucchi. Takkasīlavāsino devāti. Atha ne rājā janapadassa khemasubhikkhatādīni nagarassa ca pavattiṃ pucchitvā ‘‘ko nāma tumhākaṃ rājā’’ti pucchi. Pukkusāti nāma devāti. Dhammikoti? Āma deva dhammiko. Catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ saṅgaṇhāti, lokassa mātāpitiṭṭhāne ṭhito, aṅge nipannadārakaṃ viya janaṃ tosetīti. Katarasmiṃ vaye vattatīti? Athassa vayaṃ ācikkhiṃsu. Vayesupi bimbisārena samavayo jāto. Atha te rājā āha – ‘‘tātā tumhākaṃ rājā dhammiko, vayena ca me samāno, sakkuṇeyyātha tumhākaṃ rājānaṃ mama mittaṃ kātu’’nti. Sakkoma devāti. Rājā tesaṃ suṅkaṃ vissajjetvā gehañca dāpetvā – ‘‘gacchatha bhaṇḍaṃ vikkiṇitvā gamanakāle maṃ disvā gaccheyyāthā’’ti āha. Te tathā katvā gamanakāle rājānaṃ addasaṃsu. ‘‘Gacchatha tumhākaṃ rājānaṃ mama vacanena punappunaṃ ārogyaṃ pucchitvā ‘rājā tumhehi saddhiṃ mittabhāvaṃ icchatī’ti vadathā’’ti āha.

Te sādhūti paṭissuṇitvā gantvā bhaṇḍaṃ paṭisāmetvā bhuttapātarāsā rājānaṃ upasaṅkamitvā vandiṃsu. Rājā ‘‘kahaṃ bhaṇe tumhe ettake ime divase na dissathā’’ti pucchi. Te sabbaṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Rājā – ‘‘sādhu, tātā, tumhe nissāya mayā majjhimappadese rājā mitto laddho’’ti attamano ahosi. Aparabhāge rājagahavāsinopi vāṇijā takkasīlaṃ agamaṃsu. Te paṇṇākāraṃ gahetvā āgate pukkusāti rājā ‘‘kuto āgatatthā’’ti pucchitvā ‘‘rājagahato’’ti sutvā ‘‘mayhaṃ sahāyassa nagarato āgatā tumhe’’ti. Āma devāti. Ārogyaṃ me sahāyassāti ārogyaṃ pucchitvā ‘‘ajja paṭṭhāya ye mayhaṃ sahāyassa nagarato jaṅghasatthena vā sakaṭasatthena vā vāṇijā āgacchanti, sabbesaṃ mama visayaṃ paviṭṭhakālato paṭṭhāya vasanagehāni, rājakoṭṭhāgārato nivāpañca dentu, suṅkaṃ vissajjentu, kiñci upaddavaṃ mā karontū’’ti bheriṃ carāpesi. Bimbisāropi attano nagare tatheva bheriṃ carāpesi.

Atha bimbisāro pukkusātissa paṇṇaṃ pahiṇi – ‘‘paccantadese nāma maṇimuttādīni ratanāni uppajjanti, yaṃ mayhaṃ sahāyassa rajje dassanīyaṃ vā savanīyaṃ vā ratanaṃ uppajjati, tattha me mā maccharāyatū’’ti. Pukkusātipi – ‘‘majjhimadeso nāma mahājanapado, yaṃ tattha evarūpaṃ ratanaṃ uppajjati, tattha me sahāyo mā maccharāyatū’’ti paṭipaṇṇaṃ pahiṇi. Evaṃ te gacchante gacchante kāle aññamaññaṃ adisvāpi daḷhamittā ahesuṃ.

Evaṃ tesaṃ katikaṃ katvā vasantānaṃ paṭhamataraṃ pukkusātissa paṇṇākāro uppajji. Rājā kira aṭṭha pañcavaṇṇe anagghakambale labhi. So – ‘‘atisundarā ime kambalā, ahaṃ sahāyassa pesissāmī’’ti lākhāguḷamatte aṭṭha sārakaraṇḍake likhāpetvā tesu te kambale pakkhipitvā lākhāya vaṭṭāpetvā setavatthena veṭhetvā samugge pakkhipitvā vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā ‘‘mayhaṃ sahāyassa dethā’’ti amacce pesesi. Sāsanañca adāsi – ‘‘ayaṃ paṇṇākāro nagaramajjhe amaccādiparivutena daṭṭhabbo’’ti. Te gantvā bimbisārassa adaṃsu.

So sāsanaṃ sutvā amaccādayo sannipatantūti bheriṃ carāpetvā nagaramajjhe amaccādiparivuto setacchattena dhāriyamānena pallaṅkavare nisinno lañchanaṃ bhinditvā vatthaṃ apanetvā samuggaṃ vivaritvā anto bhaṇḍikaṃ muñcitvā lākhāguḷe disvā ‘‘mayhaṃ sahāyo pukkusāti ‘jutavittako me sahāyo’ti maññamāno maññe imaṃ paṇṇākāraṃ pahiṇī’’ti ekaṃ guḷaṃ gahetvā hatthena vaṭṭetvā tulayantova anto dussabhaṇḍikaṃ atthīti aññāsi. Atha naṃ pallaṅkapāde paharitvā tāvadeva lākhā paripati, so nakhena karaṇḍakaṃ vivaritvā anto kambalaratanaṃ disvā itarepi vivarāpesi, sabbepi kambalā ahesuṃ. Atha ne pattharāpesi, te vaṇṇasampannā phassasampannā dīghato soḷasahatthā tiriyaṃ aṭṭhahatthā ahesuṃ. Mahājano disvā aṅguliyo poṭhesi, celukkhepaṃ akāsi, – ‘‘amhākaṃ rañño adiṭṭhasahāyo pukkusāti adisvāva evarūpaṃ paṇṇākāraṃ pesesi, yuttaṃ evarūpaṃ mittaṃ kātu’’nti attamano ahosi. Rājā ekamekaṃ kambalaṃ agghāpesi, sabbe anagghā ahesuṃ. Tesu cattāro sammāsambuddhassa pesesi, cattāro attano ghare akāsi. Tato cintesi – ‘‘pacchā pesentena paṭhamaṃ pesitapaṇṇākārato atirekaṃ pesetuṃ vaṭṭati, sahāyena ca me anaggho paṇṇākāro pesito, kiṃ nu kho pesemī’’ti?

Kiṃ pana rājagahe tato adhikaṃ ratanaṃ natthīti? No natthi, mahāpuñño rājā, apica kho panassa sotāpannakālato paṭṭhāya ṭhapetvā tīṇi ratanāni aññaṃ ratanaṃ somanassaṃ janetuṃ samatthaṃ nāma natthi. So ratanaṃ vicinituṃ āraddho – ratanaṃ nāma saviññāṇakaṃ aviññāṇakanti duvidhaṃ. Tattha aviññāṇakaṃ suvaṇṇarajatādi, saviññāṇakaṃ indriyabaddhaṃ. Aviññāṇakaṃ saviññāṇakasseva alaṅkārādivasena paribhogaṃ hoti, iti imesu dvīsu ratanesu saviññāṇakaṃ seṭṭhaṃ. Saviññāṇakampi duvidhaṃ tiracchānaratanaṃ manussaratananti. Tattha tiracchānaratanaṃ hatthiassaratanaṃ, tampi manussānaṃ upabhogatthameva nibbattati, iti imesupi dvīsu manussaratanaṃ seṭṭhaṃ. Manussaratanampi duvidhaṃ itthiratanaṃ purisaratananti. Tattha cakkavattino rañño uppannaṃ itthiratanampi purisasseva upabhogaṃ. Iti imesupi dvīsu purisaratanameva seṭṭhaṃ.

Purisaratanampi duvidhaṃ agāriyaratanaṃ anagāriyaratanañca. Tattha agāriyaratanesupi cakkavattirājā ajja pabbajitasāmaṇeraṃ pañcapatiṭṭhitena vandati, iti imesupi dvīsu anagāriyaratanameva seṭṭhaṃ. Anagāriyaratanampi duvidhaṃ sekkharatanañca asekkharatanañca. Tattha satasahassampi sekkhānaṃ asekkhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu asekkharatanameva seṭṭhaṃ. Tampi duvidhaṃ buddharatanaṃ sāvakaratananti. Tattha satasahassampi sāvakaratanānaṃ buddharatanassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsū buddharatanameva seṭṭhaṃ.

Buddharatanampi duvidhaṃ paccekabuddharatanaṃ sabbaññubuddharatananti. Tattha satasahassampi paccekabuddhānaṃ sabbaññubuddhassa padesaṃ na pāpuṇāti, iti imesupi dvīsu sabbaññubuddharatanaṃyeva seṭṭhaṃ. Sadevakasmiñhi loke buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi. Tasmā asadisameva ratanaṃ mayhaṃ sahāyassa pesessāmīti cintetvā takkasīlavāsino pucchi – ‘‘tātā tumhākaṃ janapade buddho dhammo saṅghoti imāni tīṇi ratanāni dissantī’’ti. Ghosopi so mahārāja tāva tattha natthi, dassanaṃ pana kutoti.

‘‘Sundaraṃ tātā’’ti rājā tuṭṭho cintesi – ‘‘sakkā bhaveyya janasaṅgahatthāya mayhaṃ sahāyassa vasanaṭṭhānaṃ sammāsambuddhaṃ pesetuṃ, buddhā pana paccantimesu janapadesu na aruṇaṃ uṭṭhapenti. Tasmā satthārā gantuṃ na sakkā. Sāriputtamoggallānādayo mahāsāvake pesetuṃ sakkā bhaveyya. Mayā pana ‘therā paccante vasantī’ti sutvāpi manusse pesetvā te attano samīpaṃ āṇāpetvā upaṭṭhātumeva yuttaṃ. Tasmā na therehipi sakkā gantuṃ. Yena panākārena sāsane pesite satthā ca mahāsāvakā ca gatā viya honti, tenākārena sāsanaṃ pahiṇissāmī’’ti. Cintetvā caturatanāyāmaṃ vidatthimattaputhulaṃ nātitanuṃ nātibahalaṃ suvaṇṇapaṭṭaṃ kārāpetvā ‘‘tattha ajja akkharāni likhissāmī’’ti. Pātova sīsaṃ nhāyitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhuttapātarāso apanītagandhamālābharaṇo suvaṇṇasarakena jātihiṅgulikaṃ ādāya heṭṭhato paṭṭhāya dvārāni pidahanto pāsādamāruyha pubbadisāmukhaṃ sīhapañjaraṃ vivaritvā ākāsatale nisīditvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni likhanto – ‘‘idha tathāgato loke uppanno arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’’ti. Buddhaguṇe tāva ekadesena likhi.

Tato ‘‘evaṃ dasa pāramiyo pūretvā tusitabhavanato cavitvā mātukucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhi, evaṃ lokavivaraṇaṃ ahosi, mātukucchiyaṃ vasamāne idaṃ nāma ahosi, agāramajjhe vasamāne idaṃ nāma ahosi, evaṃ mahābhinikkhamanaṃ nikkhanto evaṃ mahāpadhānaṃ padahi. Evaṃ dukkarakārikaṃ katvā mahābodhimaṇḍaṃ āruyha aparājitapallaṅke nisinno sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhi, sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantassa evaṃ lokavivaraṇaṃ ahosi. Sadevake loke aññaṃ evarūpaṃ ratanaṃ nāma natthīti.

Yaṃkiñci vittaṃ idha vā huraṃ vā,
Saggesu vā yaṃ ratanaṃ paṇītaṃ;
Na no samaṃ atthi tathāgatena,
Idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ;
Etena saccena suvatthi hotū''ti. (khu. pā. 6.3; su. ni. 226) –

Evaṃ ekadesena buddhaguṇepi likhitvā dutiyaṃ **dhammaratanaṃ** thomento – ''svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhī''ti. ''Cattāro satipaṭṭhānā…pe… ariyo aṭṭhaṅgiko maggo''ti. ''Satthārā desitadhammo nāma evarūpo ca evarūpo cā''ti sattatiṃsa bodhipakkhiye ekadesena likhitvā –

''Yaṃ buddhaseṭṭho parivaṇṇayī suciṃ,
Samādhimānantarikaññamāhu;
Samādhinā tena samo na vijjati,
Idampi dhamme ratanaṃ paṇītaṃ;
Etena saccena suvatthi hotū''ti. (khu. pā. 6.5; su. ni. 228) –

Evaṃ ekadesena dhammaguṇe likhitvā tatiyaṃ **saṅgharatanaṃ** thomento – ''suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… puññakkhettaṃ lokassā''ti. ''Kulaputtā nāma satthu dhammakathaṃ sutvā evaṃ nikkhamitvā pabbajanti, keci setacchattaṃ pahāya pabbajanti, keci uparajjaṃ, keci senāpatiṭṭhānādīni pahāya pabbajanti. Pabbajitvā ca pana imañca paṭipattiṃ pūrentī''ti cūḷasīlamajjhimasīlamahāsīlādīni ekadesena likhitvā chadvārasaṃvaraṃ satisampajaññaṃ catupaccayasantosaṃ navavidhaṃ senāsanaṃ, nīvaraṇappahānaṃ parikammaṃ jhānābhiññā aṭṭhatiṃsa kammaṭṭhānāni yāva āsavakkhayā ekadesena likhi, soḷasavidhaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ vitthāreneva likhitvā ''satthu sāvakasaṅgho nāma evarūpehi ca guṇehi samannāgato.

Ye puggalā aṭṭhasataṃ pasaṭṭhā,
Cattāri etāni yugāni honti;
Te dakkhiṇeyyā sugatassa sāvakā,
Etesu dinnāni mahapphalāni;
Idampi saṅghe ratanaṃ paṇītaṃ,
Etena saccena suvatthi hotū''ti. (khu. pā. 6.6; su. ni. 229) –

Evaṃ ekadesena saṅghaguṇe likhitvā – ''bhagavato sāsanaṃ svākkhātaṃ niyyānikaṃ, sace mayhaṃ sahāyo sakkoti, nikkhamitvā pabbajatū''ti likhitvā suvaṇṇapaṭṭaṃ saṃharitvā sukhumakambalena veṭhetvā sārasamugge pakkhipitvā taṃ samuggaṃ suvaṇṇamaye, suvaṇṇamayaṃ, rajatamaye rajatamayaṃ maṇimaye, maṇimayaṃ pavāḷamaye, pavāḷamayaṃ lohitaṅkamaye, lohitaṅkamayaṃ masāragallamaye, masāragallamayaṃ phalikamaye, phalikamayaṃ dantamaye, dantamayaṃ sabbaratanamaye, sabbaratanamayaṃ kilañjamaye, kilañjamayaṃ samuggaṃ sārakaraṇḍake ṭhapesi.

Puna sārakaraṇḍakaṃ suvaṇṇakaraṇḍaketi purimanayeneva haritvā sabbaratanamayaṃ karaṇḍakaṃ kilañjamaye karaṇḍake ṭhapesi. Tato kilañjamayaṃ karaṇḍakaṃ sāramayapeḷāyāti puna vuttanayeneva haritvā sabbaratanamayaṃ peḷaṃ kilañjamayapeḷāya ṭhapetvā bahi vatthena veṭhetvā rājamuddikāya lañchetvā amacce āṇāpesi – ''mama āṇāpavattiṭṭhāne maggaṃ alaṅkārāpetha maggo aṭṭhusabhavitthato hotu, catuusabhaṭṭhānaṃ sodhitamattakameva hotu, majjhe catuusabhaṃ rājānubhāvena paṭiyādethā''ti. Tato maṅgalahatthiṃ alaṅkārāpetvā tassa upari pallaṅkaṃ paññapetvā setacchattaṃ ussāpetvā nagaravīthiyo sittasammaṭṭhā samussitaddhajapaṭākā kadalipuṇṇaghaṭagandhadhūmapupphādīhi suppaṭimaṇḍitā kāretvā ''attano attano visayappadese evarūpaṃ pūjaṃ kārentū''ti antarabhogikānaṃ javanadūte pesetvā sayaṃ sabbālaṅkārena alaṅkaritvā – ''sabbatāḷāvacarasammissabalakāyaparivuto paṇṇākāraṃ pesemī''ti attano visayapariyantaṃ gantvā amaccassa mukhasāsanaṃ adāsi – ''tāta mayhaṃ sahāyo pukkusāti imaṃ paṇṇākāraṃ paṭicchanto orodhamajjhe apaṭicchitvā pāsādaṃ āruyha paṭicchatū''ti. Evaṃ sāsanaṃ datvā paccantadesaṃ satthā gacchatīti pañcapatiṭṭhitena vanditvā nivatti. Antarabhogikā teneva niyāmena maggaṃ paṭiyādetvā paṇṇākāraṃ nayiṃsu.

Pukkusātipi attano rajjasīmato paṭṭhāya teneva niyāmena maggaṃ paṭiyādetvā nagaraṃ alaṅkārāpetvā paṇṇākārassa paccuggamanaṃ akāsi. Paṇṇākāro takkasīlaṃ pāpuṇanto uposathadivase pāpuṇi, paṇṇākāraṃ gahetvā gataamaccopi rañño vuttasāsanaṃ ārocesi. Rājā taṃ sutvā paṇṇākārena saddhiṃ āgatānaṃ kattabbakiccaṃ vicāretvā paṇṇākāraṃ ādāya pāsādaṃ āruyha ''mā idha koci pavisatū''ti dvāre ārakkhaṃ kāretvā sīhapañjaraṃ vivaritvā paṇṇākāraṃ uccāsane ṭhapetvā sayaṃ nīcāsane nisinno lañchanaṃ bhinditvā nivāsanaṃ apanetvā kilañjapeḷato paṭṭhāya anupubbena vivaranto sāramayaṃ samuggaṃ disvā cintesi – ''mahāparihāro nāyaṃ aññassa ratanassa bhavissati, addhā majjhimadese sotabbayuttakaṃ ratanaṃ uppanna''nti. Atha taṃ samuggaṃ vivaritvā rājalañchanaṃ bhinditvā sukhumakambalaṃ ubhato viyūhitvā suvaṇṇapaṭṭaṃ addasa.

So taṃ pasāretvā – ''manāpāni vata akkharāni samasīsāni samapantīni caturassānī''tiādito paṭṭhāya vācetuṃ ārabhi. Tassa – ''idha tathāgato loke uppanno''ti buddhaguṇe vācentassa balavasomanassaṃ uppajji, navanavutilomakūpasahassāni uddhaggalomāni ahesuṃ. Attano ṭhitabhāvaṃ vā nisinnabhāvaṃ vā na jānāti. Athassa – ''kappakoṭisatasahassehipi etaṃ dullabhasāsanaṃ sahāyaṃ nissāya sotuṃ labhāmī''ti bhiyyo balavapīti udapādi. So hi upari vācetuṃ asakkonto yāva pītivegapassaddhiyā nisīditvā parato – ''svākkhāto bhagavatā dhammo''ti dhammaguṇe ārabhi. Tatrāpissa tatheva ahosi. So puna yāva pītivegapassaddhiyā nisīditvā parato ''suppaṭipanno''ti saṅghaguṇe ārabhi. Tatrāpissa tatheva ahosi. Atha sabbapariyante ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ vācetvā catukkapañcakajjhānāni nibbattesi, so jhānasukheneva vītināmesi. Añño koci daṭṭhuṃ na labhati, ekova cūḷupaṭṭhāko pavisati. Evaṃ addhamāsamattaṃ vītināmesi.

Nāgarā rājaṅgaṇe sannipatitvā ukkuṭṭhiṃ akaṃsu ''paṇṇākāraṃ paṭicchitadivasato paṭṭhāya baladassanaṃ vā nāṭakadassanaṃ vā natthi, vinicchayadānaṃ natthi, rājā sahāyena pahitaṃ paṇṇākāraṃ yassicchati tassa dassetu, rājāno nāma ekaccassa paṇṇākāravasenapi vañcetvā rajjaṃ attano kātuṃ vāyamanti. Kiṃ nāma amhākaṃ rājā karotī''ti? Rājā ukkuṭṭhisaddaṃ sutvā – ''rajjaṃ nu kho dhāremi, udāhu satthāra''nti cintesi. Athassa etadahosi – ''rajjakāritaattabhāvo nāma neva gaṇakena, na gaṇakamahāmattena gaṇetuṃ sakko. Satthusāsanaṃ dhāressāmī''ti sayane ṭhapitaṃ asiṃ gahetvā kese chinditvā sīhapañjaraṃ vivaritvā – ''etaṃ gahetvā rajjaṃ kārethā''ti saddhiṃ cūḷāmaṇinā kesakalāpaṃ parisamajjhe pātesi, mahājano taṃ ukkhipitvā – ''sahāyakasantikā laddhapaṇṇākārā nāma rājāno tumhādisā honti devā''ti ekappahāreneva viravi. Raññopi dvaṅgulamattaṃ kesamassu ahosi. Bodhisattassa pabbajjāsadisameva kira jātaṃ.

Tato cūḷupaṭṭhākaṃ pesetvā antarāpaṇā dve kāsāyavatthāni mattikāpattañca āharāpetvā – ''ye loke arahanto, te uddissa mayhaṃ pabbajjā''ti satthāraṃ uddissa ekaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā pattaṃ vāmaaṃsakūṭe katvā kattaradaṇḍaṃ gahetvā – ''sobhati nu kho me pabbajjā no vā''ti mahātale katipayavāre aparāparaṃ caṅkamitvā – ''sobhati me pabbajjā''ti dvāraṃ vivaritvā pāsādā otari. Otarantaṃ pana naṃ tīsu dvāresu ṭhitanāṭakādīni disvāpi na sañjāniṃsu. ''Eko paccekabuddho amhākaṃ rañño dhammakathaṃ kathetuṃ āgato''ti kira cintayiṃsu. Uparipāsādaṃ pana āruyha rañño ṭhitanisinnaṭṭhānāni disvā rājā gatoti ñatvā samuddamajjhe osīdamānāya nāvāya jano viya ekappahāreneva viraviṃsu. Kulaputtaṃ bhūmitalaṃ otiṇṇamattaṃ aṭṭhārasaseniyo sabbe nāgarā balakāyā ca parivāretvā mahāviravaṃ viraviṃsu. Amaccāpi taṃ etadavocuṃ – ''deva majjhimadesarājāno nāma bahumāyā, sāsanaṃ pesetvā buddharatanaṃ nāma loke uppannaṃ vā no vāti ñatvā gamissatha, nivattatha devā''ti. Saddahāmahaṃ mayhaṃ sahāyakassa, tassa mayā saddhiṃ dvejjhavacanaṃ nāma natthi, tiṭṭhatha tumheti. Te anugacchantiyeva.

Kulaputto kattaradaṇḍena lekhaṃ katvā – ''idaṃ rajjaṃ kassā''ti āha? Tumhākaṃ devāti. Yo imaṃ lekhaṃ antaraṃ karoti, rājāṇāya kāretabboti. Mahājanakajātake bodhisattena katalekhaṃ sīvalidevī antaraṃ kātuṃ avisahantī vivattamānā agamāsi. Tassā gatamaggena mahājano agamāsi. Taṃ pana lekhaṃ mahājano antaraṃ kātuṃ na visahi, lekhaṃ ussīsakaṃ katvā vivattamānā viraviṃsu. Kulaputto ‘‘ayaṃ me gataṭṭhāne dantakaṭṭhaṃ vā mukhodakaṃ vā dassatī’’ti antamaso ekaceṭakampi aggahetvā pakkāmi. Evaṃ kirassa ahosi ‘‘mama satthā ca mahābhinikkhamanaṃ nikkhamitvā ekakova pabbajito’’ti ekakova agamāsi. ‘‘Satthu lajjāmī’’ti ca – ‘‘satthā kira me pabbajitvā yānaṃ nāruḷho’’ti ca antamaso ekapaṭalikampi upāhanaṃ nāruhi, paṇṇacchattakampi na dhāresi. Mahājano rukkhapākāraṭṭālakādīni āruyha esa amhākaṃ rājā gacchatīti olokesi. Kulaputto – ‘‘dūraṃ gantabbaṃ, na sakkā ekena maggo nittharitu’’nti ekaṃ satthavāhaṃ anubandhi. Sukhumālassa kulaputtassa kaṭhinatattāya pathaviyā gachantassa pādatalesu phoṭā uṭṭhahitvā bhijjanti, dukkhā vedanā uppajjanti. Satthavāhe khandhāvāraṃ bandhitvā nisinne kulaputto maggā okkamma ekasmiṃ rukkhamūle nisīdati. Nisinnaṭṭhāne pādaparikammaṃ vā piṭṭhiparikammaṃ vā kattā nāma natthi, kulaputto ānāpānacatutthajjhānaṃ samāpajjitvā maggadarathakilamathapariḷāhaṃ vikkhambhetvā jhānaratiyā vītināmeti.

Punadivase uṭṭhite aruṇe sarīrapaṭijagganaṃ katvā puna satthavāhaṃ anubandhati. Pātarāsakāle kulaputtassa pattaṃ gahetvā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ patte pakkhipitvā denti. Taṃ uttaṇḍulampi hoti kilinnampi samasakkharampi aloṇātiloṇampi, kulaputto pavisanaṭṭhānaṃ paccavekkhitvā amataṃ viya paribhuñjitvā etena niyāmena aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni gato. Jetavanadvārakoṭṭhakassa pana samīpena gacchantopi – ‘‘kahaṃ satthā vasatī’’ti nāpucchi. Kasmā? Satthugāravena ceva rañño pesitasāsanavasena ca. Rañño hi – ‘‘idha tathāgato loke uppajjatī’’ti satthāraṃ rājagahe uppannaṃ viya katvā sāsanaṃ pesitaṃ, tasmā naṃ apucchitvāva pañcacattālīsayojanamattaṃ maggaṃ atikkanto. So sūriyatthaṅgamanavelāya rājagahaṃ patvā satthā kahaṃ vasatīti pucchi. Kuto nu, bhante, āgatoti? Ito uttaratoti. Satthā tuyhaṃ āgatamagge ito pañcacattālīsayojanamatte sāvatthi nāma atthi, tattha vasatīti. Kulaputto cintesi – ‘‘idāni akālo na sakkā gantuṃ, ajja idheva vasitvā sve satthu santikaṃ gamissāmī’’ti. Tato – ‘‘vikāle sampattapabbajitā kahaṃ vasantī’’ti pucchi. Imāya kumbhakārasālāya, bhanteti. Atha so taṃ kumbhakāraṃ yācitvā tattha vāsatthāya pavisitvā nisīdi.

Bhagavāpi taṃdivasaṃ paccūsakāle lokaṃ volokento pukkusātiṃ disvā cintesi – ‘‘ayaṃ kulaputto sahāyena pesitaṃ sāsanamattakaṃ vācetvā atirekatiyojanasatikaṃ mahārajjaṃ pahāya maṃ uddissa pabbajitvā aṭṭhahi ūnakāni dve yojanasatāni atikkamma rājagahaṃ pāpuṇissati, mayi agacchante pana tīṇi sāmaññaphalāni appaṭivijjhitvā ekarattivāsena anāthakālakiriyaṃ karissati, mayi pana gate tīṇi sāmaññaphalāni paṭivijjhissati. Janasaṅgahatthāyeva pana mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūritā, karissāmi tassa saṅgaha’’nti pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto gandhakuṭiṃ pavisitvā muhuttaṃ attadarathakilamathaṃ paṭipassambhetvā – ‘‘kulaputto mayi gāravena dukkaraṃ akāsi, atirekayojanasataṃ rajjaṃ pahāya antamaso mukhadhovanadāyakampi ceṭakaṃ aggahetvā ekakova nikkhanto’’ti sāriputtamahāmoggallānādīsu kañci anāmantetvā sayameva attano pattacīvaraṃ gahetvā ekakova nikkhanto. Gacchanto ca neva ākāse uppati, na pathaviṃ saṃkhipi, – ‘‘kulaputto mama lajjamāno hatthiassarathasuvaṇṇasivikādīsu ekayānepi anisīditvā antamaso ekapaṭalikaṃ upāhanampi anāruyha paṇṇacchattakampi aggahetvā nikkhanto, mayāpi padasāva gantuṃ vaṭṭatī’’ti pana cintetvā padasāva agamāsi.

So asīti anubyañjanāni byāmappabhā bāttiṃsa mahāpurisalakkhaṇānīti imaṃ buddhasiriṃ paṭicchādetvā valāhakapaṭicchanno puṇṇacando viya aññatarabhikkhuvesena gacchanto ekapacchābhatteneva pañcacattālīsa yojanāni atikkamma sūriyatthaṅgamalīvelāya kulaputte paviṭṭhamatteyeva taṃ kumbhakārasālaṃ pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘tena kho pana samayena, pukkusāti, nāma kulaputto bhagavantaṃ uddissa saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so tasmiṃ kumbhakārāvesane paṭhamaṃ vāsūpagato hotī’’ti.

Evaṃ gantvāpi pana bhagavā – ‘‘ahaṃ sammāsambuddho’’ti pasayha kumbhakārasālaṃ apavisitvā dvāre ṭhitova kulaputtaṃ okāsaṃ kārento **sace te bhikkhū**tiādimāha. **Urunda**nti vivittaṃ asambādhaṃ. **Viharatāyasmā yathāsukha**nti yena yena iriyāpathena phāsu hoti, tena tena yathāsukhaṃ āyasmā viharatūti okāsaṃ akāsi. Atirekatiyojanasatañhi rajjaṃ pahāya pabbajito kulaputto parassa chaḍḍitapatitaṃ kumbhakārasālaṃ kiṃ aññassa sabrahmacārino maccharāyissati. Ekacce pana moghapurisā sāsane pabbajitvā āvāsamacchariyādīhi abhibhūtā attano vasanaṭṭhāne mayhaṃ kuṭi mayhaṃ pariveṇanti aññesaṃ avāsāya parakkamanti. **Nisīdī**ti accantasukhumālo lokanātho devavimānasadisaṃ gandhakuṭiṃ pahāya tattha tattha vippakiṇṇachārikāya bhinnabhājanatiṇapalāsakukkuṭasūkaravaccādisaṃkiliṭṭhāya saṅkāraṭṭhānasadisāya kumbhakārasālāya tiṇasanthāraṃ santharitvā paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā devavimānasadisaṃ dibbagandhasugandhaṃ gandhakuṭiṃ pavisitvā nisīdanto viya nisīdi.

Iti bhagavāpi asambhinnamahāsammatavaṃse uppanno, kulaputtopi khattiyagabbhe vaḍḍhito. Bhagavāpi abhinīhārasampanno, kulaputtopi abhinīhārasampanno. Bhagavāpi rajjaṃ pahāya pabbajito, kulaputtopi. Bhagavāpi suvaṇṇavaṇṇo, kulaputtopi. Bhagavāpi samāpattilābhī, kulaputtopi. Iti dvepi khattiyā dvepi abhinīhārasampannā dvepi rājapabbajitā dvepi suvaṇṇavaṇṇā dvepi samāpattilābhino kumbhakārasālaṃ pavisitvā nisinnāti tehi kumbhakārasālā ativiya sobhati, dvīhi sīhādīhi paviṭṭhaguhādīhi āharitvā dīpetabbaṃ. Tesu pana dvīsu bhagavā – ‘‘sukhumālo ahaṃ paramasukhumālo ekapacchābhattena pañcacattālīsa yojanāni āgato, muhuttaṃ tāva sīhaseyyaṃ kappetvā maggadarathaṃ paṭipassambhemī’’ti cittampi anuppādetvā nisīdantova phalasamāpattiṃ samāpajji. Kulaputtopi – ‘‘dvānavutiyojanasataṃ āgatomhi, muhuttaṃ tāva nipajjitvā maggadarathaṃ vinodemī’’ti cittaṃ anuppādetvā nisīdamānova ānāpānacatutthajjhānaṃ samāpajji. Idaṃ sandhāya **atha kho bhagavā bahudeva ratti**ntiādi vuttaṃ.

Nanu ca bhagavā kulaputtassa dhammaṃ desessāmīti āgato, kasmā na desesīti? Kulaputtassa maggadaratho appaṭipassaddho, na sakkhissati dhammadesanaṃ sampaṭicchituṃ, so tāvassa paṭipassambhatūti na desesi. Apare – ‘‘rājagahaṃ nāma ākiṇṇamanussaṃ avivittaṃ dasahi saddehi, so saddo diyaḍḍhayāmamattena sannisīdati, taṃ āgamento na desesī’’ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ, brahmalokappamāṇampi hi saddaṃ bhagavā attano ānubhāvena vūpasametuṃ sakkoti, maggadarathavūpasamaṃ āgamentoyeva pana na desesi.

Tattha **bahudeva ratti**nti diyaḍḍhayāmamattaṃ. **Etadahosī**ti bhagavā phalasamāpattito vuṭṭhāya suvaṇṇavimāne maṇisīhapañjaraṃ vivaranto viya pañcapasādappaṭimaṇḍitāni akkhīni ummīletvā olokesi, athassa hatthakukkuccapādakukkuccasīsakampanavirahitaṃ sunikhātaindakhīlaṃ viya niccalaṃ avibbhantaṃ suvaṇṇapaṭimaṃ viya nisinnaṃ kulaputtaṃ disvā etaṃ – ‘‘pāsādikaṃ kho’’tiādi ahosi. Tattha **pāsādika**nti pasādāvahaṃ. Bhāvanapuṃsakaṃ panetaṃ, pāsādikena iriyāpathena iriyati. Yathā iriyato iriyāpatho pāsādiko hoti, evaṃ iriyatīti ayamettha attho. Catūsu hi iriyāpathesu tayo iriyāpathā na sobhanti. Gacchantassa hi bhikkhuno hatthā calanti, pādā calanti, sīsaṃ calati, ṭhitassa kāyo thaddho hoti, nipannassāpi iriyāpatho amanāpo hoti, pacchābhatte pana divāṭṭhānaṃ sammajjitvā cammakhaṇḍaṃ paññapetvā sudhotahatthapādassa catusandhikapallaṅkaṃ ābhujitvā nipannasseva iriyāpatho sobhati. Ayañca kulaputto pallaṅkaṃ ābhujitvā ānāpānacatutthajjhānaṃ appetvā nisīdi. Itissa iriyāpatheneva pasanno bhagavā – ‘‘pāsādikaṃ kho’’ti parivitakkesi.

Yaṃnūnāhaṃ puccheyyanti kasmā pucchati? Kiṃ bhagavā attānaṃ uddissa pabbajitabhāvaṃ na jānātīti? No na jānāti, apucchite pana kathā na patiṭṭhāti, apatiṭṭhitāya kathāya kathā na sañjāyatīti kathāpatiṭṭhāpanatthaṃ pucchi.

Disvā ca pana jāneyyāsīti tathāgataṃ buddhasiriyā virocantaṃ ayaṃ buddhoti sabbe jānanti. Anacchariyametaṃ jānanaṃ, buddhasiriṃ pana paṭicchādetvā aññatarapiṇḍapātikavesena caranto dujjāno hoti. Iccāyasmā, pukkusāti, ‘‘na jāneyya’’nti sabhāvameva katheti. Tathā hi naṃ ekakumbhakārasālāya nisinnampi na jānāti.

Etadahosīti maggadarathassa vūpasamabhāvaṃ ñatvā ahosi. **Evamāvuso**ti kulaputto sahāyena pesitaṃ sāsanamattaṃ vācetvā rajjaṃ pahāya pabbajamāno – ‘‘dasabalassa madhuradhammadesanaṃ sotuṃ labhissāmī’’ti. Pabbajito, pabbajitvā ettakaṃ addhānaṃ āgacchanto – ‘‘dhammaṃ te bhikkhu desessāmī’’ti padamattassa vattāraṃ nālattha, so ‘‘dhammaṃ te bhikkhu desessāmī’’ti vuttaṃ kiṃ sakkaccaṃ na suṇissati. Pipāsitasoṇḍo viya hi pipāsitahatthī viya cāyaṃ, tasmā sakkaccaṃ savanaṃ paṭijānanto ‘‘evamāvuso’’ti āha.

343. **Chadhāturo aya**nti bhagavā kulaputtassa pubbabhāgapaṭipadaṃ akathetvā āditova arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ accantasuññataṃ vipassanālakkhaṇameva ācikkhituṃ āraddho. Yassa hi pubbabhāgapaṭipadā aparisuddhā hoti, tassa paṭhamameva sīlasaṃvaraṃ indriyesu guttadvārataṃ bhojane mattaññutaṃ jāgariyānuyogaṃ satta saddhamme cattāri jhānānīti imaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ ācikkhati. Yassa panesā parisuddhā, tassa taṃ akathetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ vipassanameva ācikkhati. Kulaputtassa ca pubbabhāgapaṭipadā parisuddhā. Tathā hi anena sāsanaṃ vācetvā pāsādavaragateneva ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa dvānavutiyojanasabhaṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādhesi, sāmaṇerasīlampissa paripuṇṇaṃ. Tasmā pubbabhāgapaṭipadaṃ akathetvā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ accantasuññataṃ vipassanālakkhaṇamevassa ācikkhituṃ āraddho.

Tattha **chadhāturo**ti dhātuyo vijjamānā, puriso avijjamāno. Bhagavā hi katthaci vijjamānena avijjamānaṃ dasseti, katthaci avijjamānena vijjamānaṃ, katthaci vijjamānena vijjamānaṃ, katthaci avijjamānena avijjamānanti sabbāsave vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dassento evamāha. Sace hi bhagavā purisoti paṇṇattiṃ vissajjetvā dhātuyo icceva vatvā cittaṃ upaṭṭhāpeyya, kulaputto sandehaṃ kareyya, sammohaṃ āpajjeyya, desanaṃ sampaṭicchituṃ na sakkuṇeyya. Tasmā tathāgato anupubbena purisoti paṇṇattiṃ pahāya ‘‘sattoti vā purisoti vā puggaloti vā paṇṇattimattameva, paramatthato satto nāma natthi, dhātumatteyeva cittaṃ ṭhapāpetvā tīṇi phalāni paṭivijjhāpessāmī’’ti anaṅgaṇasutte (ma. ni. 1.57 ādayo) vuttabhāsantarakusalo tāya tāya bhāsāya sippaṃ uggaṇhāpento ācariyo viya evamāha.

Tattha cha dhātuyo assāti **chadhāturo**. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ tvaṃ purisoti sañjānāsi, so chadhātuko, na cettha paramatthato puriso atthi, purisoti pana paṇṇattimattamevāti. Sesapadesupi eseva nayo. **Caturādhiṭṭhāno**ti ettha adhiṭṭhānaṃ vuccati patiṭṭhā, catupatiṭṭhānoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – svāyaṃ bhikkhu puriso chadhāturo chaphassāyatano aṭṭhārasamanopavicāro, so ettova vivaṭṭitvā uttamasiddhibhūtaṃ arahattaṃ gaṇhamāno imesu catūsu ṭhānesu patiṭṭhāya gaṇhātīti caturādhiṭṭhānoti. **Yattha ṭhita**nti yesu adhiṭṭhānesu patiṭṭhitaṃ. **Maññassa vā nappavattantī**ti maññassa vā mānassa vā nappavattanti. **Muni santoti vuccatī**ti khīṇāsavamuni upasanto nibbutoti vuccati. **Paññaṃ nappamajjeyyā**ti arahattaphalapaññāya paṭivijjhanatthaṃ āditova samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya. **Saccamanurakkheyyā**ti paramatthasaccassa nibbānassa sacchikiriyatthaṃ āditova vacīsaccaṃ rakkheyya. **Cāgamanubrūheyyā**ti arahattamaggena sabbakilesapariccāgakaraṇatthaṃ āditova kilesapariccāgaṃ brūheyya. **Santimeva so sikkheyyā**ti arahattamaggena sabbakilesavūpasamanatthaṃ āditova kilesavūpasamanaṃ sikkheyya. Iti paññādhiṭṭhānādīnaṃ adhigamatthāya imāni samathavipassanāpaññādīni pubbabhāgādhiṭṭhānāni vuttāni.

345. **Phassāyatana**nti phassassa āyatanaṃ, ākaroti attho. **Paññādhiṭṭhāna**ntiādīni pubbe vuttānaṃ arahattaphalapaññādīnaṃ vasena veditabbāni.

348. Idāni nikkhittamātikāvasena ‘‘yattha ṭhitaṃ maññassa vā nappavattantī’’ti vattabbaṃ bhaveyya, arahatte pana patte puna ‘‘paññaṃ nappamajjeyyā’’tiādīhi kiccaṃ natthi. Iti bhagavā mātikaṃ uppaṭipāṭidhātukaṃ ṭhapetvāpi yathādhammavaseneva vibhaṅgaṃ vibhajanto **paññaṃ nappamajjeyyā**tiādimāha. Tattha ko paññaṃ pamajjati, ko nappamajjati? Yo tāva imasmiṃ sāsane pabbajitvā vejjakammādivasena ekavīsatividhāya anesanāya jīvikaṃ kappento pabbajjānurūpena cittuppādaṃ ṭhapetuṃ na sakkoti, ayaṃ paññaṃ pamajjati nāma. Yo pana sāsane pabbajitvā sīle patiṭṭhāya buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sappāyaṃ dhutaṅgaṃ samādāya cittarucitaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā vivittaṃ senāsanaṃ nissāya kasiṇaparikammaṃ katvā samāpattiṃ patvā ajjeva arahattanti vipassanaṃ vaḍḍhetvā vicarati, ayaṃ paññaṃ nappamajjati nāma. Imasmiṃ pana sutte dhātukammaṭṭhānavasena esa paññāya appamādo vutto. Dhātukammaṭṭhāne panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā hatthipadopamasuttādīsu vuttameva.

354. **Athāparaṃ viññāṇaṃyeva avasissatī**ti ayampettha pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhato hi rūpakammaṭṭhānaṃ kathitaṃ, idāni arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nibbattetvā dassetuṃ ayaṃ desanā āraddhā. Yaṃ vā panetaṃ imassa bhikkhuno pathavīdhātuādīsu āgamaniyavipassanāvasena kammakārakaviññāṇaṃ, taṃ viññāṇadhātuvasena bhājetvā dassentopi imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **avasissatī**ti kimatthāya avasissati? Satthu kathanatthāya kulaputtassa ca paṭivijjhanatthāya avasissati. **Parisuddha**nti nirupakkilesaṃ. **Pariyodāta**nti pabhassaraṃ. **Sukhantipi vijānātī**ti sukhavedanaṃ vedayamāno sukhavedanaṃ vedayāmīti pajānāti. Sesapadadvayesupi eseva nayo. Sace panāyaṃ vedanākathā heṭṭhā na kathitā bhaveyya, idha ṭhatvā kathetuṃ vaṭṭeyya. Satipaṭṭhāne panesā kathitāvāti tattha kathitanayeneva veditabbā. **Sukhavedaniya**nti evamādi paccayavasena udayatthaṅgamanadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **sukhavedaniya**nti sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesapadesupi eseva nayo.

360. **Upekkhāyeva avasissatī**ti ettāvatā hi yathā nāma chekena maṇikārācariyena vajirasūciyā vijjhitvā cammakhaṇḍe pātetvā pātetvā dinnamuttaṃ antevāsiko gahetvā gahetvā suttagataṃ karonto muttolambakamuttajālādīni karoti, evameva bhagavatā kathetvā kathetvā dinnaṃ kammaṭṭhānaṃ ayaṃ kulaputto manasikaronto manasikaronto paguṇaṃ akāsīti rūpakammaṭṭhānampissa arūpakammaṭṭhānampi paguṇaṃ jātaṃ, atha bhagavā ‘‘athāparaṃ upekkhāyeva avasissatī’’ti āha.

Kimatthaṃ pana avasissatīti? Satthu kathanatthaṃ. Kulaputtassa paṭivijjhanatthantipi vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Kulaputtena hi sahāyassa sāsanaṃ vācetvā pāsādatale ṭhiteneva ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattitaṃ, yadassa ettakaṃ maggaṃ āgacchantassa yānakiccaṃ sādheti. Satthu kathanatthaṃyeva avasissati. Imasmiñhi ṭhāne satthā kulaputtassa rūpāvacarajjhāne vaṇṇaṃ kathesi. Idañhi vuttaṃ hoti ‘‘bhikkhu paguṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaracatutthajjhāna’’nti. **Parisuddhā**tiādi tassāyeva upekkhāya vaṇṇabhaṇanaṃ. **Ukkaṃ bandheyyā**ti aṅgārakapallaṃ sajjeyya. **Ālimpeyyā**ti tattha aṅgāre pakkhipitvā aggiṃ datvā nāḷikāya dhamento aggiṃ jāleyya. **Ukkāmukhe pakkhipeyyā**ti aṅgāre viyūhitvā aṅgāramatthake vā ṭhapeyya, tattake vā pakkhipeyya. **Nīhaṭa**nti nīhaṭadosaṃ. **Ninnītakasāva**nti apanītakasāvaṃ. **Evameva kho**ti yathā taṃ suvaṇṇaṃ icchiticchitāya piḷandhanavikatiyā saṃvattati, evameva ayaṃ tāva catutthajjhānupekkhā vipassanā abhiññā nirodho bhavokkantīti imesu yaṃ icchati, tassatthāya hotīti vaṇṇaṃ kathesi.

Kasmā pana bhagavā imasmiṃ rūpāvacaracatutthajjhāne nikantipariyādānatthaṃ avaṇṇaṃ akathetvā vaṇṇaṃ kathesīti. Kulaputtassa hi catutthajjhāne nikantipariyuṭṭhānaṃ balavaṃ. Sace avaṇṇaṃ katheyya, – ‘‘mayhaṃ pabbajitvā dvānavutiyojanasataṃ āgacchantassa imaṃ catutthajjhānaṃ yānakiccaṃ sādhesi, ahaṃ ettakaṃ maggaṃ āgacchanto jhānasukhena jhānaratiyā āgato, evarūpassa nāma paṇītadhammassa avaṇṇaṃ katheti, jānaṃ nu kho katheti ajāna’’nti kulaputto saṃsayaṃ sammohaṃ āpajjeyya, tasmā bhagavā vaṇṇaṃ kathesi.

361. **Tadanudhamma**nti ettha arūpāvacarajjhānaṃ dhammo nāma, taṃ anugatattā rūpāvacarajjhānaṃ **anudhammo**ti vuttaṃ. Vipākajjhānaṃ vā dhammo, kusalajjhānaṃ anudhammo. **Tadupādānā**ti taggahaṇā. **Ciraṃ dīghamaddhāna**nti vīsatikappasahassāni. Vipākavasena hetaṃ vuttaṃ. Ito uttarimpi eseva nayo.

362. Evaṃ catūhi vārehi arūpāvacarajjhānassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni tasseva ādīnavaṃ dassento **so evaṃ pajānātī**tiādimāha. Tattha **saṅkhatameta**nti kiñcāpi ettha vīsatikappasahassāni āyu atthi, etaṃ pana saṅkhataṃ pakappitaṃ āyūhitaṃ, karontena karīyati, aniccaṃ adhuvaṃ asassataṃ tāvakālikaṃ, cavanaparibhedanaviddhaṃsanadhammaṃ, jātiyā anugataṃ, jarāya anusaṭaṃ, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitaṃ, atāṇaṃ aleṇaṃ asaraṇaṃ asaraṇībhūtanti. Viññāṇañcāyatanādīsupi eseva nayo.

Idāni arahattanikūṭena desanaṃ gaṇhanto **so neva taṃ abhisaṅkharotī**tiādimāha. Yathā hi cheko bhisakko visavikāraṃ disvā vamanaṃ kāretvā visaṃ ṭhānato cāvetvā upari āropetvā khandhaṃ vā sīsaṃ vā gahetuṃ adatvā visaṃ otāretvā pathaviyaṃ pāteyya, evameva bhagavā kulaputtassa arūpāvacarajjhāne vaṇṇaṃ kathesi. Taṃ sutvā kulaputto rūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādāya arūpāvacarajjhāne patthanaṃ ṭhapesi.

Bhagavā taṃ ñatvā taṃ asampattassa appaṭiladdhasseva bhikkhuno ‘‘atthesā ākāsānañcāyatanādīsu sampatti nāma. Tesañhi paṭhamabrahmaloke vīsatikappasahassāni āyu, dutiye cattālīsaṃ, tatiye saṭṭhi, catutthe caturāsīti kappasahassāni āyu. Taṃ pana aniccaṃ adhuvaṃ asassataṃ tāvakālikaṃ, cavanaparibhedanaviddhaṃsanadhammaṃ, jātiyā anugataṃ, jarāya anusaṭaṃ, maraṇena abbhāhataṃ, dukkhe patiṭṭhitaṃ, atāṇaṃ aleṇaṃ asaraṇaṃ asaraṇībhūtaṃ, ettakaṃ kālaṃ tattha sampattiṃ anubhavitvāpi puthujjanakālakiriyaṃ katvā puna catūsu apāyesu patitabba’’nti sabbametaṃ ādīnavaṃ ekapadeneva ‘‘saṅkhatameta’’nti kathesi. Kulaputto taṃ sutvā arūpāvacarajjhāne nikantiṃ pariyādiyi, bhagavā tassa rūpāvacarārūpāvacaresu nikantiyā pariyādinnabhāvaṃ ñatvā arahattanikūṭaṃ gaṇhanto ‘‘so neva taṃ abhisaṅkharotī’’tiādimāha.

Yathā vā paneko mahāyodho ekaṃ rājānaṃ ārādhetvā satasahassuṭṭhānakaṃ gāmavaraṃ labheyya, puna rājā tassānubhāvaṃ saritvā – ‘‘mahānubhāvo yodho, appakaṃ tena laddha’’nti – ‘‘nāyaṃ tāta gāmo tuyhaṃ anucchaviko, aññaṃ catusatasahassuṭṭhānakaṃ gaṇhāhī’’ti dadeyya so sādhu devāti taṃ vissajjetvā itaraṃ gāmaṃ gaṇheyya. Rājā asampattameva ca naṃ pakkosāpetvā – ‘‘kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati? Asukasmiṃ pana ṭhāne mahantaṃ nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehī’’ti pahiṇeyya, so tathā kareyya.

Tattha rājā viya sammāsambuddho daṭṭhabbo, mahāyodho viya pukkusāti kulaputto, paṭhamaladdhagāmo viya ānāpānacatutthajjhānaṃ, taṃ vissajjetvā itaraṃ gāmaṃ gaṇhāhīti vuttakālo viya ānāpānacatutthajjhāne nikantipariyādānaṃ katvā āruppakathanaṃ, taṃ gāmaṃ asampattameva pakkosāpetvā ‘‘kiṃ te tena, ahivātarogo ettha uppajjati? Asukasmiṃ ṭhāne nagaraṃ atthi, tattha chattaṃ ussāpetvā rajjaṃ kārehī’’ti vuttakālo viya arūpe saṅkhatametanti ādīnavakathanena appattāsuyeva tāsu samāpattīsu patthanaṃ nivatthāpetvā upari arahattanikūṭena desanāgahaṇaṃ.

Tattha **neva abhisaṅkharotī**ti nāyūhati na rāsiṃ karoti. **Na abhisañcetayatī**ti na kappeti. **Bhavāya vā vibhavāya vā**ti vuddhiyā vā parihāniyā vā, sassatucchedavasenapi yojetabbaṃ. **Na kiñci loke upādiyatī**ti loke rūpādīsu kiñci ekadhammampi taṇhāya na gaṇhāti, na parāmasati. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānātī**ti bhagavā attano buddhavisaye ṭhatvā desanāya arahattanikūṭaṃ gaṇhi. Kulaputto pana attano yathopanissayena tīṇi sāmaññaphalāni paṭivijjhi. Yathā nāma rājā suvaṇṇabhājanena nānārasabhojanaṃ bhuñjanto attano pamāṇena piṇḍaṃ vaṭṭetvā aṅke nisinnena rājakumārena piṇḍamhi ālaye dassite taṃ piṇḍaṃ upanāmeyya, kumāro attano mukhappamāṇeneva kabaḷaṃ kareyya, sesaṃ rājā sayaṃ vā bhuñjeyya, pātiyaṃ vā pakkhipeyya, evaṃ dhammarājā tathāgato attano pamāṇena arahattanikūṭaṃ gaṇhanto desanaṃ desesi, kulaputto attano yathopanissayena tīṇi sāmaññaphalāni paṭivijjhi.

Ito pubbe panassa khandhā dhātuyo āyatanānīti evarūpaṃ accantasuññataṃ tilakkhaṇāhataṃ kathaṃ kathentassa neva kaṅkhā, na vimati, nāpi – ‘‘evaṃ kira taṃ, evaṃ me ācariyena vutta’’nti iti kira na dandhāyitattaṃ na vitthāyitattaṃ atthi. Ekaccesu ca kira ṭhānesu buddhā aññātakavesena vicaranti, sammāsambuddho nu kho esoti ahudeva saṃsayo, ahu vimati. Yato anena anāgāmiphalaṃ paṭividdhaṃ, atha ayaṃ me satthāti niṭṭhaṃ gato. Yadi evaṃ kasmā accayaṃ na desesīti. Okāsābhāvato. Bhagavā hi yathānikkhittāya mātikāya acchinnadhāraṃ katvā ākāsagaṅgaṃ otārento viya desanaṃ desesiyeva.

363. **So**ti arahā. **Anajjhositā**ti gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṃ na yutthāti pajānāti. **Anabhinanditā**ti taṇhādiṭṭhivasena abhinandituṃ na yuttāti pajānāti.

364. **Visaṃyutto naṃ vedetī**ti sace hissa sukhavedanaṃ ārabbha rāgānusayo, dukkhavedanaṃ ārabbha paṭighānusayo, itaraṃ ārabbha avijjānusayo uppajjeyya, saṃyutto vediyeyya nāma. Anuppajjanato pana visaṃyutto naṃ vedeti nissaṭo vippamutto. **Kāyapariyantika**nti kāyakoṭikaṃ. Yāva kāyapavattā uppajjitvā tato paraṃ anuppajjanavedananti attho. Dutiyapadepi eseva nayo. **Anabhinanditāni sītībhavissantī**ti dvādasasu āyatanesu kilesānaṃ visevanassa natthitāya anabhinanditāni hutvā idha dvādasasuyeva āyatanesu nirujjhissanti. Kilesā hi nibbānaṃ āgamma niruddhāpi yattha natthi, tattha niruddhāti vuccanti. Svāyamattho – ‘‘etthesā taṇhā nirujjhamānā nirujjhatī’’ti samudayapañhena dīpetabbo. Tasmā bhagavā nibbānaṃ āgamma sītibhūtānipi idheva sītībhavissantīti āha. Nanu ca idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti. Vedayitānipi kilesābhāveneva sītībhavanti. Itarathā nesaṃ sītibhāvo nāma natthīti suvuttametaṃ.

365. **Evameva kho**ti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – yathā hi eko puriso telapadīpassa jhāyato tele khīṇe telaṃ āsiñcati, vaṭṭiyā khīṇāya vaṭṭiṃ pakkhipati, evaṃ dīpasikhāya anupacchedova hoti, evameva puthujjano ekasmiṃ bhave ṭhito kusalākusalaṃ karoti, so tena sugatiyañca apāyesu ca nibbattatiyeva, evaṃ vedanānaṃ anupacchedova hoti. Yathā paneko dīpasikhāya ukkaṇṭhito – ‘‘imaṃ purisaṃ āgamma dīpasikhā na upacchijjatī’’ti nilīno tassa purisassa sīsaṃ chindeyya, evaṃ vaṭṭiyā ca telassa ca anupahārā dīpasikhā anāhārā nibbāyati, evameva vaṭṭe ukkaṇṭhito yogāvacaro arahattamaggena kusalākusalaṃ samucchindati, tassa samucchinnattā khīṇāsavassa bhikkhuno kāyassa bhedā puna vedayitāni na uppajjantīti.

Tasmāti yasmā ādimhi samādhivipassanāpaññāhi arahattaphalapaññā uttaritarā, tasmā. **Evaṃ samannāgato**ti iminā uttamena arahattaphalapaññādhiṭṭhānena samannāgato. **Sabbadukkhakkhaye ñāṇaṃ** nāma arahattamagge ñāṇaṃ, imasmiṃ pana sutte arahattaphale ñāṇaṃ adhippetaṃ. Tenevāha **tassa sā vimutti sacce ṭhitā akuppā hotī**ti.

366. Ettha hi **vimuttī**ti arahattaphalavimutti, **sacca**nti paramatthasaccaṃ nibbānaṃ. Iti akuppārammaṇakaraṇena **akuppā**ti vuttā. **Musā**ti vitathaṃ. **Mosadhamma**nti nassanasabhāvaṃ. **Taṃ sacca**nti taṃ avitathaṃ sabhāvo. **Amosadhamma**nti anassanasabhāvaṃ.

Tasmāti yasmā ādito samathavipassanāvasena vacīsaccato dukkhasaccasamudayasaccehi ca paramatthasaccaṃ nibbānameva uttaritaraṃ, tasmā. **Evaṃ samannāgato**ti iminā uttamena paramatthasaccādhiṭṭhānena samannāgato.

367. **Pubbe**ti puthujjanakāle. **Upadhī hontī**ti khandhūpadhi kilesūpadhi abhisaṅkhārūpadhi pañcakāmaguṇūpadhīti ime upadhayo honti. **Samattā samādinnā**ti paripūrā gahitā paramaṭṭhā. **Tasmā**ti yasmā ādito samathavipassanāvasena kilesapariccāgato, sotāpattimaggādīhi ca kilesapariccāgato arahattamaggeneva kilesapariccāgo uttaritaro, tasmā. **Evaṃ samannāgato**ti iminā uttamena cāgādhiṭṭhānena samannāgato.

368. **Āghāto**tiādīsu āghātakaraṇavasena āghāto, byāpajjanavasena **byāpādo,** sampadussanavasena **sampadoso**ti tīhi padehi dosākusalamūlameva vuttaṃ. **Tasmā**ti yasmā ādito samathavipassanāvasena kilesavūpasamato, sotāpattimaggādīhi kilesavūpasamato ca arahattamaggeneva kilesavūpasamo uttaritaro, tasmā. **Evaṃ samannāgato**ti iminā uttamena upasamādhiṭṭhānena samannāgato.

369. **Maññitameta**nti taṇhāmaññitaṃ mānamaññitaṃ diṭṭhimaññitanti tividhampi vaṭṭati. **Ayamahamasmī**ti ettha pana ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭati. **Rogo**tiādīsu ābādhaṭṭhena **rogo,** antodosaṭṭhena **gaṇḍo,** anupaviṭṭhaṭṭhena **sallaṃ. Muni santoti vuccatī**ti khīṇāsavamuni santo nibbutoti vuccati. **Yattha ṭhita**nti yasmiṃ ṭhāne ṭhitaṃ. **Saṃkhittenā**ti buddhānaṃ kira sabbāpi dhammadesanā saṃkhittāva, vitthāradesanā nāma natthi, samantapaṭṭhānakathāpi saṃkhittāyeva. Iti bhagavā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Ugghāṭitaññūtiādīsu pana catūsu puggalesu pukkusāti kulaputto vipañcitaññū, iti vipañcitaññuvasena bhagavā imaṃ dhātuvibhaṅgasuttaṃ kathesi.

370. **Na kho me, bhante, paripuṇṇaṃ pattacīvara**nti kasmā kulaputtassa iddhimayapattacīvaraṃ na nibbattanti. Pubbe aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ adinnattā. Kulaputto hi dinnadāno katābhinīhāro, na dinnattāti na vattabbaṃ. Iddhimayapattacīvaraṃ pana pacchimabhavikānaṃyeva nibbattati, ayañca punapaṭisandhiko, tasmā na nibbattanti. Atha bhagavā sayaṃ pariyesitvā kasmā na upasampādesīti. Okāsābhāvato. Kulaputtassa āyu parikkhīṇaṃ, suddhāvāsiko anāgāmī mahābrahmā kumbhakārasālaṃ āgantvā nisinno viya ahosi. Tasmā sayaṃ na pariyesi.

Pattacīvarapariyesanaṃ pakkāmīti kāya velāya pakkāmi? Uṭṭhite aruṇe. Bhagavato kira dhammadesanāpariniṭṭhānañca aruṇuṭṭhānañca rasmivissajjanañca ekakkhaṇe ahosi. Bhagavā kira desanaṃ niṭṭhapetvāva chabbaṇṇarasmiyo vissajji, sakalakumbhakāranivesanaṃ ekapajjotaṃ ahosi, chabbaṇṇarasmiyo jālajālā puñjapuñjā hutvā vidhāvantiyo sabbadisābhāge suvaṇṇapaṭapariyonaddhe viya ca nānāvaṇṇakusumaratanavisarasamujjale viya ca akaṃsu. Bhagavā ‘‘nagaravāsino maṃ passantū’’ti adhiṭṭhāsi. Nagaravāsino bhagavantaṃ disvāva ‘‘satthā kira āgato, kumbhakārasālāya kira nisinno’’ti aññamaññassa ārocetvā rañño ārocesuṃ.

Rājā āgantvā satthāraṃ vanditvā, ‘‘bhante, kāya velāya āgatatthā’’ti pucchi. Hiyyo sūriyatthaṅgamanavelāya mahārājāti. Kena kammena bhagavāti? Tumhākaṃ sahāyo pukkusāti rājā tumhehi pahitaṃ sāsanaṃ sutvā nikkhamitvā pabbajitvā maṃ uddissa āgacchanto sāvatthiṃ atikkamma pañcacattālīsa yojanāni āgantvā imaṃ kumbhakārasālaṃ pavisitvā nisīdi, ahaṃ tassa saṅgahatthaṃ āgantvā dhammakathaṃ kathesiṃ, kulaputto tīṇi phalāni paṭivijjhi mahārājāti. Idāni kahaṃ, bhanteti? Upasampadaṃ yācitvā aparipuṇṇapattacīvaratāya pattacīvarapariyesanatthaṃ gato mahārājāti. Rājā kulaputtassa gatadisābhāgena agamāsi. Bhagavāpi ākāsenāgantvā jetavanagandhakuṭimhiyeva pāturahosi.

Kulaputtopi pattacīvaraṃ pariyesamāno neva bimbisārarañño na takkasīlakānaṃ jaṅghavāṇijānaṃ santikaṃ agamāsi. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘na kho me kukkuṭassa viya tattha tattha manāpāmanāpameva vicinitvā pattacīvaraṃ pariyesituṃ yuttaṃ, mahantaṃ nagaraṃ vajjitvā udakatitthasusānasaṅkāraṭṭhānaantaravīthīsu pariyesissāmī’’ti antaravīthiyaṃ saṅkārakūṭesu tāva pilotikaṃ pariyesituṃ āraddho.

Jīvitā voropesīti etasmiṃ saṅkārakūṭe pilotikaṃ olokentaṃ vibbhantā taruṇavacchā gāvī upadhāvitvā siṅgena vijjhitvā ghātesi. Chātakajjhatto kulaputto ākāseyeva āyukkhayaṃ patvā patito. Saṅkāraṭṭhāne adhomukhaṭṭhapitā suvaṇṇapaṭimā viya ahosi, kālaṅkato ca pana avihābrahmaloke nibbatti, nibbattamattova arahattaṃ pāpuṇi. Avihābrahmaloke kira nibbattamattāva satta janā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Vuttañhetaṃ –

‘‘Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo;
Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

Ke ca te ataruṃ paṅkaṃ, maccudheyyaṃ suduttaraṃ;
Ke hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccaguṃ.

Upako palagaṇḍo ca, pukkusāti ca te tayo;
Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bāhuraggi ca siṅgiyo;
Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu’’nti. (saṃ. ni. 1.50, 105);

Bimbisāropi ‘‘mayhaṃ sahāyo mayā pesitasāsanamattaṃ vācetvā hatthagataṃ rajjaṃ pahāya ettakaṃ addhānaṃ āgato, dukkaraṃ kataṃ kulaputtena, pabbajitasakkārena taṃ sakkarissāmī’’ti ‘‘pariyesatha me sahāyaka’’nti tattha tattha pesesi. Pesitā taṃ addasaṃsu saṅkāraṭṭhāne patitaṃ, disvā āgamma rañño ārocesuṃ. Rājā gantvā kulaputtaṃ disvā – ‘‘na vata, bho, labhimhā sahāyakassa sakkāraṃ kātuṃ, anātho me jāto sahāyako’’ti. Paridevitvā kulaputtaṃ mañcakena gaṇhāpetvā yuttokāse ṭhapetvā anupasampannassa sakkāraṃ kātuṃ jānanābhāvena nhāpakakappakādayo pakkosāpetvā kulaputtaṃ sīsaṃ nhāpetvā suddhavatthāni nivāsāpetvā rājavesena alaṅkārāpetvā sovaṇṇasivikaṃ āropetvā sabbatāḷāvacaragandhamālādīhi pūjaṃ karonto nagarā nīharitvā bahūhi gandhakaṭṭhehi mahācitakaṃ kāretvā kulaputtassa sarīrakiccaṃ katvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ patiṭṭhapesi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. **Evaṃ me suta**nti saccavibhaṅgasuttaṃ. Tattha **ācikkhanā**ti idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ nāma…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ nāmāti. Sesapadesupi eseva nayo. Apicettha **paññāpanā** nāma dukkhasaccādīnaṃ ṭhapanā. Āsanaṃ ṭhapento hi āsanaṃ paññapetīti vuccati. **Paṭṭhapanā**ti paññāpanā. **Vivaraṇā**ti vivaṭakaraṇā. **Vibhajanā**ti vibhāgakiriyā. **Uttānīkamma**nti pākaṭabhāvakaraṇaṃ.

Anuggāhakāti āmisasaṅgahena dhammasaṅgahenāti dvīhipi saṅgahehi anuggāhakā. **Janetā**ti janikā mātā. **Āpādetā**ti posetā. Posikamātā viya moggallānoti dīpeti. Janikamātā hi nava vā dasa vā māse loṇambilādīni pariharamānā kucchiyā dārakaṃ dhāretvā kucchito nikkhantaṃ posikamātaraṃ dhātiṃ paṭicchāpeti. Sā khīranavanītādīhi dārakaṃ posetvā vaḍḍheti, so vuddhimāgamma yathāsukhaṃ vicarati. Evameva sāriputto attano vā paresaṃ vā santike pabbajite dvīhi saṅgahehi saṅgaṇhanto gilāne paṭijagganto kammaṭṭhāne yojetvā sotāpannabhāvaṃ ñatvā apāyabhayehi vuṭṭhitakālato paṭṭhāya – ‘‘idāni paccattapurisakārena uparimagge nibbattessantī’’ti tesu anapekkho hutvā aññe nave nave ovadati. Mahāmoggallānopi attano vā paresaṃ vā santike pabbajite tatheva saṅgaṇhitvā kammaṭṭhāne yojetvā heṭṭhā tīṇi phalāni pattesupi anapekkhataṃ na āpajjati. Kasmā? Evaṃ kirassa hoti – vuttaṃ bhagavatā – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, appamattakopi gūtho duggandho hoti…pe… appamattakampi muttaṃ… kheḷo… pubbo… lohitaṃ duggandhaṃ hoti, evameva kho ahaṃ, bhikkhave, appamattakampi bhavaṃ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghatamattampī’’ti (a. ni. 1.320-321). Tasmā yāva arahattaṃ na pāpuṇanti, tāva tesu anapekkhataṃ anāpajjitvā arahattaṃ pattesuyeva āpajjatīti. Tenāha bhagavā – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, janetā evaṃ sāriputto. Seyyathāpi jātassa āpādetā, evaṃ moggallāno. Sāriputto, bhikkhave, sotāpattiphale vineti, moggallāno uttamatthe’’ti. **Pahotī**ti sakkoti.

Dukkhe ñāṇanti savanasammasanapaṭivedhañāṇaṃ, tathā **dukkhasamudaye. Dukkhanirodhe** savanapaṭivedhañāṇanti vaṭṭati, tathā **dukkhanirodhagāminiyā** paṭipadāya. Nekkhammasaṅkappādīsu kāmapaccanīkaṭṭhena, kāmato nissaṭabhāvena vā, kāmaṃ sammasantassa uppannoti vā, kāmapadaghātaṃ kāmavūpasamaṃ karonto uppannoti vā, kāmavivittante uppannoti vā **nekkhammasaṅkappo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Sabbepi cete pubbabhāge nānācittesu, maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Tatra hi micchāsaṅkappacetanāya samugghātako ekova saṅkappo labbhati, na nānā labbhati. Sammāvācādayopi pubbabhāge nānācittesu, vuttanayeneva maggakkhaṇe ekacitte labbhanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana saccakathā **visuddhimagge** ca sammādiṭṭhisutte (ma. ni. 1.89 ādayo) ca vuttāyevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. **Evaṃ me suta**nti dakkhiṇāvibhaṅgasuttaṃ. Tattha **mahāpajāpati gotamī**ti **gotamī**ti gottaṃ.

Nāmakaraṇadivase panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā – ‘‘sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattirañño aggamahesī bhavissati. Sace puttaṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissatīti ubhayathāpi mahatīyevassā pajā bhavissatī’’ti byākariṃsu. Athassā **mahāpajāpatī**ti nāmaṃ akaṃsu. Idha pana gottena saddhiṃ saṃsanditvā **mahāpajāpatigotamī**ti vuttaṃ. **Nava**nti ahataṃ. **Sāmaṃ vāyita**nti na sahattheneva vāyitaṃ, ekadivasaṃ pana dhātigaṇaparivutā sippikānaṃ vāyanaṭṭhānaṃ āgantvā vemakoṭiṃ gahetvā vāyanākāraṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Kadā pana gotamiyā bhagavato dussayugaṃ dātuṃ cittaṃ uppannanti. Abhisambodhiṃ patvā paṭhamagamanena kapilapuraṃ āgatakāle. Tadā hi piṇḍāya paviṭṭhaṃ satthāraṃ gahetvā suddhodanamahārājā sakaṃ nivesanaṃ pavesesi, atha bhagavato rūpasobhaggaṃ disvā mahāpajāpatigotamī cintesi – ‘‘sobhati vata me puttassa attabhāvo’’ti. Athassā balavasomanassaṃ uppajji. Tato cintesi – ‘‘mama puttassa ekūnatiṃsa vassāni agāramajjhe vasantassa antamaso mocaphalamattampi mayā dinnakameva ahosi, idānipissa cīvarasāṭakaṃ dassāmī’’ti. ‘‘Imasmiṃ kho pana rājagehe bahūni mahagghāni vatthāni atthi, tāni maṃ na tosenti, sahatthā katameva maṃ toseti, sahatthā katvā dassāmī’’ti cittaṃ uppādesi.

Athantarāpaṇā kappāsaṃ āharāpetvā sahattheneva pisitvā pothetvā sukhumasuttaṃ kantitvā antovatthusmiṃyeva sālaṃ kārāpetvā sippike pakkosāpetvā sippikānaṃ attano paribhogakhādanīyabhojanīyameva datvā vāyāpesi, kālānukālañca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭiṃ aggahesi. Niṭṭhitakāle sippikānaṃ mahāsakkāraṃ katvā dussayugaṃ gandhasamugge pakkhipitvā vāsaṃ gāhāpetvā – ‘‘mayhaṃ puttassa cīvarasāṭakaṃ gahetvā gamissāmī’’ti rañño ārocesi. Rājā maggaṃ paṭiyādāpesi, vīthiyo sammajjitvā puṇṇaghaṭe ṭhapetvā dhajapaṭākā ussāpetvā rājagharadvārato paṭṭhāya yāva nigrodhārāmā maggaṃ paṭiyādāpetvā pupphābhikiṇṇaṃ akaṃsu. Mahāpajāpatipi sabbālaṅkāraṃ alaṅkaritvā dhātigaṇaparivutā samuggaṃ sīse ṭhapetvā bhagavato santikaṃ gantvā **idaṃ me, bhante, navaṃ dussayuga**ntiādimāha.

Dutiyampi khoti ‘‘saṅghe gotami dehī’’ti vutte – ‘‘pahomahaṃ, bhante, dussakoṭṭhāgārato bhikkhusatassāpi bhikkhusahassassāpi bhikkhusatasahassassāpi cīvaradussāni dātuṃ, idaṃ pana me bhagavantaṃ uddissa sāmaṃ kantaṃ sāmaṃ vāyitaṃ, taṃ me, bhante, bhagavā paṭiggaṇhātū’’ti nimantayamānā āha. Evaṃ yāvatatiyaṃ yāci, bhagavāpi paṭikkhipiyeva.

Kasmā pana bhagavā attano diyyamānaṃ bhikkhusaṅghassa dāpetīti? Mātari anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘imissā maṃ ārabbha pubbacetanā muñcacetanā paracetanāti tisso cetanā uppannā, bhikkhusaṅghampissā ārabbha uppajjantu, evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya pavattissantī’’ti. Vitaṇḍavādī panāha – ‘‘saṅghe dinnaṃ mahapphalanti tasmā evaṃ vutta’’nti. So vattabbo – ‘‘kiṃ tvaṃ satthu dinnato saṅghe dinnaṃ mahapphalataraṃ vadasī’’ti āma vadāmīti. Suttaṃ āharāti. Saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cāti. Kiṃ panassa suttassa ayameva atthoti? Āma ayamevāti. Yadi evaṃ ‘‘tena hānanda, vighāsādānaṃ pūvaṃ dehī’’ti ca (pāci. 269) ‘‘tena hi tva, kaccāna, vighāsādānaṃ guḷaṃ dehī’’ti (mahāva. 284) ca vacanato vighāsādānaṃ dinnaṃ mahapphalatarañca bhaveyya. Evampi hi ‘‘satthā attano diyyamānaṃ dāpetī’’ti. Rājarājamahāmattādayopi attano āgataṃ paṇṇākāraṃ hatthigopakādīnaṃ dāpenti, te rājādīhi mahantatarā bhaveyyuṃ. Tasmā mā evaṃ gaṇha –

‘‘Nayimasmiṃ loke parasmiṃ vā pana,
Buddhena seṭṭho sadiso vā vijjati;
Yamāhuneyyānamaggataṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulaphalesina’’nti. –

Vacanato hi satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthi. Evamassā cha cetanā ekato hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissantīti sandhāya yāvatatiyaṃ paṭibāhitvā saṅghassa dāpesi.

Pacchimāya janatāya saṅghe cittīkārajananatthaṃ cāpi evamāha. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ahaṃ na ciraṭṭhitiko, mayhaṃ pana sāsanaṃ bhikkhusaṅghe patiṭṭhahissati, pacchimā janatā saṅghe cittīkāraṃ janetū’’ti yāvatatiyaṃ paṭibāhitvā saṅghassa dāpesi. Evañhi sati – ‘‘satthā attano diyyamānampi saṅghassa dāpesi, saṅgho nāma dakkhiṇeyyo’’ti pacchimā janatā saṅghe cittīkāraṃ uppādetvā cattāro paccaye dātabbe maññissati, saṅgho catūhi paccayehi akilamanto buddhavacanaṃ uggahetvā samaṇadhammaṃ karissati. Evaṃ mama sāsanaṃ pañca vassasahassāni ṭhassatīti. ‘‘Paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavā’’ti vacanatopi cetaṃ veditabbaṃ ‘‘satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthī’’ti. Na hi ānandattherassa mahāpajāpatiyā āghāto vā veraṃ vā atthi. Na thero – ‘‘tassā dakkhiṇā mā mahapphalā ahosī’’ti icchati. Paṇḍito hi thero bahussuto sekkhapaṭisambhidāpatto, so satthu dinnassa mahapphalabhāve sampassamānova paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavāti gahaṇatthaṃ yāci.

Puna vitaṇḍavādī āha – ‘‘saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’’ti vacanato satthā saṅghapariyāpanno vāti. So vattabbo – ‘‘jānāsi pana tvaṃ kati saraṇāni, kati aveccappasādā’’ti jānanto tīṇīti vakkhati, tato vattabbo – tava laddhiyā satthu saṅghapariyāpannattā dveyeva honti. Evaṃ sante ca – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, imehi tīhi saraṇagamanehi pabbajjaṃ upasampada’’nti (mahāva. 34) evaṃ anuññātā pabbajjāpi upasampadāpi na ruhati. Tato tvaṃ neva pabbajito asi, na gihi. Sammāsambuddhe ca gandhakuṭiyaṃ nisinne bhikkhū uposathampi pavāraṇampi saṅghakammānipi karonti, tāni satthu saṅghapariyāpannattā kuppāni bhaveyyuṃ, na ca honti. Tasmā na vattabbametaṃ ‘‘satthā saṅghapariyāpanno’’ti.

377. **Āpādikā**ti saṃvaḍḍhikā, tumhākaṃ hatthapādesu hatthapādakiccaṃ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaḍḍhetvā paṭijaggikāti attho. **Posikā**ti divasassa dve tayo vāre nhāpetvā bhojetvā pāyetvā tumhe posesi. **Thaññaṃ pāyesī**ti nandakumāro kira bodhisattato katipāheneva daharo, tasmiṃ jāte mahāpajāpati attano puttaṃ dhātīnaṃ datvā sayaṃ bodhisattassa dhātikiccaṃ sādhayamānā attano thaññaṃ pāyesi. Taṃ sandhāya thero evamāha. Iti mahāpajāpatiyā bahūpakārataṃ kathetvā idāni tathāgatassa bahūpakārataṃ dassento **bhagavāpi, bhante**tiādimāha. Tattha **bhagavantaṃ, bhante, āgammā**ti bhagavantaṃ paṭicca nissāya sandhāya.

378. Atha bhagavā dvīsu upakāresu atirekataraṃ anumodanto **evameta**ntiādimāha. Tattha **yaṃ hānanda, puggalo puggalaṃ āgammā**ti yaṃ ācariyapuggalaṃ antevāsikapuggalo āgamma. **Imassānanda, puggalassa iminā puggalenā**ti imassa ācariyapuggalassa iminā antevāsikapuggalena. **Na suppaṭikāraṃ vadāmī**ti paccūpakāraṃ na sukaraṃ vadāmi, abhivādanādīsu ācariyaṃ disvā abhivādanakaraṇaṃ **abhivādanaṃ** nāma. Yasmiṃ vā disābhāge ācariyo vasati, iriyāpathe vā kappento tadabhimukho vanditvā gacchati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ **paccuṭṭhānaṃ** nāma. Ācariyaṃ pana disvā añjaliṃ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmiṃ vā disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tatheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṃ paggayha namassatiyevāti idaṃ **añjalikammaṃ** nāma. Anucchavikakammassa pana karaṇaṃ **sāmīcikammaṃ** nāma. Cīvarādīsu cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti, mahagghaṃ satamūlikampi pañcasatamūlikampi sahassamūlikampi detiyeva. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Kiṃ bahunā, catūhi paṇītapaccayehi cakkavāḷantaraṃ pūretvā sinerupabbatena kūṭaṃ gahetvā dentopi ācariyassa anucchavikaṃ kiriyaṃ kātuṃ na sakkotiyeva.

379. **Cuddasa kho panimā**ti kasmā ārabhi? Idaṃ suttaṃ pāṭipuggalikaṃ dakkhiṇaṃ ārabbha samuṭṭhitaṃ. Ānandattheropi ‘‘paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavā’’ti pāṭipuggalikadakkhiṇaṃyeva samādapeti, cuddasasu ca ṭhānesu dinnadānaṃ pāṭipuggalikaṃ nāma hotīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. **Ayaṃ paṭhamā**ti ayaṃ dakkhiṇā guṇavasenapi paṭhamā jeṭṭhakavasenapi. Ayañhi paṭhamā aggā jeṭṭhikā, imissā dakkhiṇāya pamāṇaṃ nāma natthi. Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇāyeva, sesā paramadakkhiṇabhāvaṃ na pāpuṇanti. **Bāhirake kāmesu vītarāge**ti kammavādikiriyavādimhi lokiyapañcābhiññe. **Puthujjanasīlavante**ti puthujjanasīlavā nāma gosīladhātuko hoti, asaṭho amāyāvī paraṃ apīḷetvā dhammena samena kasiyā vā vaṇijjāya vā jīvikaṃ kappetā. **Puthujjanadussīle**ti puthujjanadussīlā nāma kevaṭṭamacchabandhādayo paraṃ pīḷāya jīvikaṃ kappetā.

Idāni pāṭipuggalikadakkhiṇāya vipākaṃ paricchindanto **tatrānandā**tiādimāha. Tattha **tiracchānagate**ti yaṃ guṇavasena upakāravasena posanatthaṃ dinnaṃ, idaṃ na gahitaṃ. Yampi ālopaaḍḍhaālopamattaṃ dinnaṃ, tampi na gahitaṃ. Yaṃ pana sunakhasūkarakukkuṭakākādīsu yassa kassaci sampattassa phalaṃ paṭikaṅkhitvā yāvadatthaṃ dinnaṃ, idaṃ sandhāya vuttaṃ ''tiracchānagate dānaṃ datvā''ti. **Sataguṇā**ti satānisaṃsā. **Pāṭikaṅkhitabbā**ti icchitabbā. Idaṃ vuttaṃ hoti – ayaṃ dakkhiṇā āyusataṃ vaṇṇasataṃ sukhasataṃ balasataṃ paṭibhānasatanti pañca ānisaṃsasatāni deti, attabhāvasate āyuṃ deti, vaṇṇaṃ, sukhaṃ, balaṃ, paṭibhānaṃ deti, nipparitasaṃ karoti. Bhavasatepi vutte ayameva attho. Iminā upāyena sabbattha nayo netabbo.

Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanneti ettha heṭṭhimakoṭiyā tisaraṇaṃ gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma, tasmiṃ dinnadānampi asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ. Pañcasīle patiṭṭhitassa tato uttari mahapphalaṃ, dasasīle patiṭṭhitassa tato uttari, tadahupabbajitassa sāmaṇerassa tato uttari, upasampannabhikkhuno tato uttari, upasampannasseva vattasampannassa tato uttari, vipassakassa tato uttari, āraddhavipassakassa tato uttari, uttamakoṭiyā pana maggasamaṅgī sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāma. Etassa dinnadānaṃ tato uttari mahapphalameva.

Kiṃ pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṃ dātunti? Āma sakkā. Āraddhavipassako hi pattacīvaramādāya gāmaṃ piṇḍāya pavisati, tassa gehadvāre ṭhitassa hatthato pattaṃ gahetvā khādanīyabhojanīyaṃ pakkhipanti. Tasmiṃ khaṇe bhikkhuno maggavuṭṭhānaṃ hoti, idaṃ dānaṃ maggasamaṅgino dinnaṃ nāma hoti. Atha vā panesa āsanasālāya nisinno hoti, manussā gantvā patte khādanīyabhojanīyaṃ ṭhapenti, tasmiṃ khaṇe tassa maggavuṭṭhānaṃ hoti, idampi dānaṃ maggasamaṅgino dinnaṃ nāma. Atha vā panassa vihāre vā āsanasālāya vā nisinnassa upāsakā pattaṃ ādāya attano gharaṃ gantvā khādanīyabhojanīyaṃ pakkhipanti, tasmiṃ khaṇe tassa maggavuṭṭhānaṃ hoti, idampi dānaṃ maggasamaṅgino dinnaṃ nāma. Tattha soṇḍiyaṃ udakassa viya sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne dinnadānassa asaṅkhyeyyatā veditabbā. Tāsu tāsu mahānadīsu mahāsamudde ca udakassa viya sotāpannādīsu dinnadānassa uttaritaravasena asaṅkhyeyyatā veditabbā. Pathaviyā khayamaṇḍalamatte padese paṃsuṃ ādiṃ katvā yāva mahāpathaviyā paṃsuno appameyyatāyapi ayamattho dīpetabbo.

380. **Satta kho panimā**ti kasmā ārabhi? ''Saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā''ti hi vuttaṃ, tattha sattasu ṭhānesu dinnadānaṃ saṅghe dinnaṃ nāma hotīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **buddhappamukhe ubhatosaṅghe**ti ekato bhikkhusaṅgho, ekato bhikkhunisaṅgho, satthā majjhe nisinno hotīti ayaṃ buddhappamukho ubhatosaṅgho nāma. **Ayaṃ paṭhamā**ti imāya dakkhiṇāya samappamāṇā dakkhiṇā nāma natthi. Dutiyadakkhiṇādayo pana etaṃ paramadakkhiṇaṃ na pāpuṇanti.

Kiṃ pana tathāgate parinibbute buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ dātuṃ sakkāti? Sakkā. Kathaṃ? Ubhatosaṅghassa hi pamukhe sadhātukaṃ paṭimaṃ āsane ṭhapetvā ādhārakaṃ ṭhapetvā dakkhiṇodakaṃ ādiṃ katvā sabbaṃ satthu paṭhamaṃ datvā ubhatosaṅghassa dātabbaṃ, evaṃ buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ dinnaṃ nāma hoti. Tattha yaṃ satthu dinnaṃ, taṃ kiṃ kātabbanti? Yo satthāraṃ paṭijaggati vattasampanno bhikkhu, tassa dātabbaṃ. Pitusantakañhi puttassa pāpuṇāti, bhikkhusaṅghassa dātumpi vaṭṭati, sappitelāni pana gahetvā dīpā jalitabbā, sāṭakaṃ gahetvā paṭākā āropetabbāti. **Bhikkhusaṅghe**ti aparicchinnakamahābhikkhusaṅghe. Bhikkhunisaṅghepi eseva nayo.

Gotrabhunoti gottamattakameva anubhavamānā, nāmamattasamaṇāti attho. **Kāsāvakaṇṭhā**ti kāsāvakaṇṭhanāmakā. Te kira ekaṃ kāsāvakhaṇḍaṃ hatthe vā gīvāya vā bandhitvā vicarissanti. Gharadvāraṃ pana tesaṃ puttabhariyā kasivaṇijjādikammāni ca pākatikāneva bhavissanti. **Tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassantī**ti ettha dussīlasaṅghanti na vuttaṃ. Saṅgho hi dussīlo nāma natthi. Dussīlā pana upāsakā tesu dussīlesu bhikkhusaṅghaṃ uddissa saṅghassa demāti dānaṃ dassanti. Iti bhagavatā buddhappamukhe saṅghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhāya asaṅkhyeyyāti vuttaṃ.

Kāsāvakaṇṭhasaṅghe dinnadakkhiṇāpi guṇasaṅkhāyeva asaṅkhyeyyāti vuttā. Saṅghagatā dakkhiṇā hi saṅghe cittīkāraṃ kātuṃ sakkontassa hoti, saṅghe pana cittīkāro dukkaro hoti.

Yo hi saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmīti deyyadhammaṃ paṭiyādetvā vihāraṃ gantvā, – ''bhante, saṅghaṃ uddissa ekaṃ theraṃ dethā''ti vadati, atha saṅghato sāmaṇeraṃ labhitvā ''sāmaṇero me laddho''ti aññathattaṃ āpajjati, tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hoti. Mahātheraṃ labhitvāpi ''mahāthero me laddho''ti somanassaṃ uppādentassāpi na hotiyeva. Yo pana sāmaṇeraṃ vā upasampannaṃ vā daharaṃ vā theraṃ vā bālaṃ vā paṇḍitaṃ vā yaṃkiñci saṅghato labhitvā nibbematiko hutvā saṅghassa demīti saṅghe cittīkāraṃ kātuṃ sakkoti, tassa dakkhiṇā saṅghagatā nāma hoti. Parasamuddavāsino kira evaṃ karonti.

Tattha hi eko vihārasāmi kuṭumbiko ''saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ dassāmī''ti saṅghato uddisitvā ekaṃ bhikkhuṃ dethāti yāci. So ekaṃ dussīlabhikkhuṃ labhitvā nisinnaṭṭhānaṃ opuñjāpetvā āsanaṃ paññāpetvā upari vitānaṃ bandhitvā gandhadhūmapupphehi pūjetvā pāde dhovitvā telena makkhetvā buddhassa nipaccakāraṃ karonto viya saṅghe cittīkārena deyyadhammaṃ adāsi. So bhikkhu pacchābhattaṃ vihārajagganatthāya kudālakaṃ dethāti gharadvāraṃ āgato, upāsako nisinnova kudālaṃ pādena khipitvā ''gaṇhā''ti adāsi. Tamenaṃ manussā āhaṃsu – ''tumhehi pātova etassa katasakkāro vattuṃ na sakkā, idāni upacāramattakampi natthi, kiṃ nāmeta''nti. Upāsako – ''saṅghassa so ayyā cittīkāro, na etassā''ti āha. Kāsāvakaṇṭhasaṅghassa dinnadakkhiṇaṃ pana ko sodhetīti? Sāriputtamoggallānādayo asīti mahātherā sodhentīti. Apica therā ciraparinibbutā, there ādiṃ katvā yāvajja dharamānā khīṇāsavā sodhentiyeva.

Na tvevāhaṃ, **ānanda, kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāyā**ti ettha atthi buddhappamukho saṅgho, atthi etarahi saṅgho, atthi anāgate kāsāvakaṇṭhasaṅgho. Buddhappamukho saṅgho etarahi saṅghena na upanetabbo, etarahi saṅgho anāgate kāsāvakaṇṭhasaṅghena saddhiṃ na upanetabbo. Tena teneva samayena kathetabbaṃ. Saṅghato uddisitvā gahitasamaṇaputhujjano hi pāṭipuggaliko sotāpanno, saṅghe cittīkāraṃ kātuṃ sakkontassa puthujjanasamaṇe dinnaṃ mahapphalataraṃ. Uddisitvā gahito sotāpanno pāṭipuggaliko sakadāgāmītiādīsupi eseva nayo. Saṅghe cittīkāraṃ kātuṃ sakkontassa hi khīṇāsave dinnadānato uddisitvā gahite dussīlepi dinnaṃ mahapphalatarameva. Yaṃ pana vuttaṃ ''sīlavato kho, mahārāja, dinnaṃ mahapphalaṃ, no tathā dussīle''ti, taṃ imaṃ nayaṃ pahāya ''catasso kho imānanda, dakkhiṇā visuddhiyo''ti imasmiṃ catukke daṭṭhabbaṃ.

381. **Dāyakato visujjhatī**ti mahapphalabhāvena visujjhati, mahapphalā hotīti attho. **Kalyāṇadhammo**ti sucidhammo, na pāpadhammo. **Dāyakato visujjhatī**ti cettha vessantaramahārājā kathetabbo. So hi jūjakabrāhmaṇassa dārake datvā pathaviṃ kampesi.

Paṭiggāhakato visujjhatīti ettha kalyāṇīnadīmukhadvāravāsikevaṭṭo kathetabbo. So kira dīghasomattherassa tikkhattumpi piṇḍapātaṃ datvā maraṇamañce nipanno ''ayyassa maṃ dīghasomattherassa dinnapiṇḍapāto uddharatī''ti āha.

Neva dāyakatoti ettha vaḍḍhamānavāsiluddako kathetabbo. So kira petadakkhiṇaṃ dento ekassa dussīlasseva tayo vāre adāsi, tatiyavāre ''amanusso dussīlo maṃ vilumpatī''ti viravi, ekassa sīlavantabhikkhuno datvā pāpitakāleyevassa pāpuṇi.

Dāyakato ceva visujjhatīti ettha asadisadānaṃ kathetabbaṃ.

Sā dakkhiṇā dāyakato visujjhatīti ettha yathā nāma cheko kassako asārampi khettaṃ labhitvā samaye kasitvā paṃsuṃ apanetvā sārabījāni patiṭṭhapetvā rattindivaṃ ārakkhe pamādaṃ anāpajjanto aññassa sārakhettato adhikataraṃ dhaññaṃ labhati, evaṃ sīlavā dussīlassa datvāpi phalaṃ mahantaṃ adhigacchatīti. Iminā upāyena sabbapadesu visujjhanaṃ veditabbaṃ.

Vītarāgo vītarāgesūti ettha **vītarāgo** nāma anāgāmī, arahā pana ekantavītarāgova, tasmā arahatā arahato dinnadānameva aggaṃ. Kasmā? Bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato. Nanu khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatīti? Dānaphalaṃ saddahantā khīṇāsavasadisā na honti. Khīṇāsavena katakammaṃ pana nicchandarāgattā kusalaṃ vā akusalaṃ vā na hoti, kiriyaṭṭhāne tiṭṭhati, tenevassa dānaṃ aggaṃ hotīti vadanti.

Kiṃ pana sammāsambuddhena sāriputtattherassa dinnaṃ mahapphalaṃ, udāhu sāriputtattherena sammāsambuddhassa dinnanti. Sammāsambuddhena sāriputtattherassa dinnaṃ mahapphalanti vadanti. Sammāsambuddhañhi ṭhapetvā añño dānassa vipākaṃ jānituṃ samattho nāma natthi. Dānañhi catūhi sampadāhi dātuṃ sakkontassa tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti. Tatrimā sampadā – deyyadhammassa dhammena samena paraṃ apīḷetvā uppannatā, pubbacetanādivasena cetanāya mahattatā, khīṇāsavabhāvena guṇātirekatā, taṃdivasaṃ nirodhato vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saḷāyatanavaggo

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. **Evaṃ me suta**nti anāthapiṇḍikovādasuttaṃ. Tattha **bāḷhagilāno**ti adhimattagilāno maraṇaseyyaṃ upagato. **Āmantesī**ti gahapatissa kira yāva pādā vahiṃsu, tāva divase sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā buddhupaṭṭhānaṃ akhaṇḍaṃ akāsi. Yattakañcassa satthu upaṭṭhānaṃ ahosi, tattakaṃyeva mahātherānaṃ. So ajja gamanapādassa pacchinnattā anuṭṭhānaseyyaṃ upagato sāsanaṃ pesetukāmo aññataraṃ purisaṃ āmantesi. **Tenupasaṅkamī**ti bhagavantaṃ āpucchitvā sūriyatthaṅgamanavelāya upasaṅkami.

384. **Paṭikkamantī**ti osakkanti, tanukā bhavanti. **Abhikkamantī**ti abhivaḍḍhanti ottharanti, balavatiyo honti.

Abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamoti yasmiñhi samaye māraṇantikā vedanā uppajjati, uparivāte jalitaggi viya hoti, yāva usmā na pariyādiyati, tāva mahatāpi upakkamena na sakkā vūpasametuṃ, usmāya pana pariyādinnāya vūpasammati.

385. Athāyasmā sāriputto cintesi – ‘‘ayaṃ mahāseṭṭhissa vedanā māraṇantikā, na sakkā paṭibāhituṃ, avasesā kathā niratthakā, dhammakathamassa kathessāmī’’ti. Atha naṃ taṃ kathento **tasmātihā**tiādimāha. Tattha **tasmā**ti yasmā cakkhuṃ tīhi gāhehi gaṇhanto uppannaṃ māraṇantikaṃ vedanaṃ paṭibāhituṃ samattho nāma natthi, tasmā. **Na cakkhuṃ upādiyissāmī**ti cakkhuṃ tīhi gāhehi na gaṇhissāmi. **Na ca me cakkhunissitaṃ viññāṇa**nti viññāṇañcāpi me cakkhunissitaṃ na bhavissati. **Na rūpa**nti heṭṭhā āyatanarūpaṃ kathitaṃ, imasmiṃ ṭhāne sabbampi kāmabhavarūpaṃ kathento evamāha.

386. **Na idhaloka**nti vasanaṭṭhānaṃ vā ghāsacchādanaṃ vā na upādiyissāmīti attho. Idañhi paccayesu aparitassanatthaṃ kathitaṃ. **Na paraloka**nti ettha pana manussalokaṃ ṭhapetvā sesā paralokā nāma. Idaṃ – ‘‘asukadevaloke nibbattitvā asukaṭṭhāne bhavissāmi, idaṃ nāma khādissāmi bhuñjissāmi nivāsessāmi pārupissāmī’’ti evarūpāya paritassanāya pahānatthaṃ vuttaṃ. Tampi na upādiyissāmi, na ca me tannissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatīti evaṃ tīhi gāhehi parimocetvā thero desanaṃ arahattanikūṭena niṭṭhapesi.

387. **Olīyasī**ti attano sampattiṃ disvā ārammaṇesu bajjhasi allīyasīti. Iti āyasmā ānando – ‘‘ayampi nāma gahapati evaṃ saddho pasanno maraṇabhayassa bhāyati, añño ko na bhāyissatī’’ti maññamāno tassa gāḷhaṃ katvā ovādaṃ dento evamāha. **Na ca me evarūpī dhammīkathā sutapubbā**ti ayaṃ upāsako – ‘‘satthu santikāpi me evarūpī dhammakathā na sutapubbā’’ti vadati, kiṃ satthā evarūpi sukhumaṃ gambhīrakathaṃ na kathetīti? No na katheti. Evaṃ pana cha ajjhattikāni āyatanāni cha bāhirāni cha viññāṇakāye cha phassakāye cha vedanākāye cha dhātuyo pañcakkhandhe cattāro arūpe idhalokañca paralokañca dassetvā diṭṭhasutamutaviññātavasena arahatte pakkhipitvā kathitakathā etena na sutapubbā, tasmā evaṃ vadati.

Apicāyaṃ upāsako dānādhimutto dānābhirato buddhānaṃ santikaṃ gacchanto tucchahattho na gatapubbo. Purebhattaṃ gacchanto yāgukhajjakādīni gāhāpetvā gacchati, pacchābhattaṃ sappimadhuphāṇitādīni. Tasmiṃ asati vālikaṃ gāhāpetvā gandhakuṭipariveṇe okirāpeti, dānaṃ datvā sīlaṃ rakkhitvā gehaṃ gato. Bodhisattagatiko kiresa upāsako, tasmā bhagavā catuvīsati saṃvaccharāni upāsakassa yebhuyyena dānakathameva kathesi – ‘‘upāsaka, idaṃ dānaṃ nāma bodhisattānaṃ gatamaggo, mayhampi gatamaggo, mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dānaṃ dinnaṃ, tvaṃ mayā gatamaggameva anugacchasī’’ti. Dhammasenāpatiādayo mahāsāvakāpi attano attano santikaṃ āgatakāle dānakathamevassa kathenti. Tenevāha **na kho gahapati gihīnaṃ odātavasanānaṃ evarūpī dhammīkathā paṭibhātī**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – gahapati gihīnaṃ nāma khettavatthuhiraññasuvaṇṇadāsīdāsaputtabhariyādīsu tibbo ālayo tibbaṃ nikantipariyuṭṭhānaṃ, tesaṃ – ‘‘ettha ālayo na kātabbo, nikanti na kātabbā’’ti kathā na paṭibhāti na ruccatīti.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti kasmā upasaṅkami? Tusitabhavane kirassa nibbattamattasseva tigāvutappamāṇaṃ suvaṇṇakkhandhaṃ viya vijjotamānaṃ attabhāvaṃ uyyānavimānādisampattiñca disvā – ‘‘mahatī ayaṃ mayhaṃ sampatti, kiṃ nu kho me manussapathe kammaṃ kata’’nti olokento tīsu ratanesu adhikāraṃ disvā cintesi ‘‘pamādaṭṭhānamidaṃ devattaṃ nāma, imāya hi me sampattiyā modamānassa satisammosopi siyā, handāhaṃ gantvā mama jetavanassa ceva bhikkhusaṅghassa ca tathāgatassa ca ariyamaggassa ca sāriputtattherassa ca vaṇṇaṃ kathetvā tato āgantvā sampattiṃ anubhavissāmī’’ti. So tathā akāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho anāthapiṇḍiko**tiādi vuttaṃ.

Tattha **isisaṅghanisevita**nti bhikkhusaṅghanisevitaṃ. Evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa vaṇṇaṃ kathento **kammaṃ vijjā cā**tiādimāha. Tattha **kamma**nti maggacetanā. **Vijjā**ti maggapaññā. **Dhammo**ti samādhipakkhiko dhammo. **Sīlaṃ jīvitamuttama**nti sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ uttamanti dasseti. Atha vā **vijjā**ti diṭṭhisaṅkappo. **Dhammo**ti vāyāmasatisamādhayo. **Sīla**nti vācākammantājīvā. **Jīvitamuttama**nti etasmiṃ sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamaṃ. **Etena maccā sujjhantī**ti etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanehi, tasmā. **Yoniso vicine dhamma**nti upāyena samādhipakkhiyaṃ dhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatī**ti evaṃ tasmiṃ ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhamma**nti upāyena pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatī**ti evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhati.

Idāni sāriputtattherassa vaṇṇaṃ kathento **sāriputto vā**tiādimāha. Tattha **sāriputto vā**ti avadhāraṇavacanaṃ. Etehi paññādīhi sāriputtova seyyoti vadati. **Upasamenā**ti kilesaupasamena. **Pāraṅgato**ti nibbānaṃ gato. Yo koci nibbānaṃ patto bhikkhu, so etāvaparamo siyā, na therena uttaritaro nāma atthīti vadati. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. **Evaṃ me suta**nti channovādasuttaṃ. Tattha **channo**ti evaṃnāmako thero, na abhinikkhamanaṃ nikkhantatthero. **Paṭisallānā**ti phalasamāpattito. **Gilānapucchakā**ti gilānupaṭṭhānaṃ nāma buddhavaṇṇitaṃ, tasmā evamāha. **Sattha**nti jīvitahārakasatthaṃ. **Nāvakaṅkhāmī**ti icchāmi.

390. **Anupavajja**nti anuppattikaṃ appaṭisandhikaṃ.

391. **Etaṃ mamā**tiādīni taṇhāmānadiṭṭhigāhavasena vuttāni. **Nirodhaṃ disvā**ti khayavayaṃ ñatvā. **Netaṃ mama nesohamasmi na meso attāti samanupassāmī**ti aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassāmi.

393. **Tasmā**ti yasmā māraṇantikavedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto satthaṃ āharāmīti vadati, tasmā. Puthujjano āyasmā, tena idampi manasi karohīti dīpeti. **Niccakappa**nti niccakālaṃ. **Nissitassā**ti taṇhādiṭṭhīhi nissitassa. **Calita**nti vipphanditaṃ hoti. **Passaddhī**ti kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natī**ti taṇhānati. **Natiyā asatī**ti bhavatthāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asati. **Āgatigati na hotī**ti paṭisandhivasena āgati nāma na hoti, cutivasena gamanaṃ nāma na hoti. **Cutūpapāto**ti cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na huraṃ na ubhayamantarenā**ti nayidha loke, na paraloke, na ubhayattha hoti. **Esevanto dukkhassā**ti vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṃ paricchedo parivaṭumabhāvo hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana ‘‘na ubhayamantarenā’’ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesaṃ uttaraṃ heṭṭhā vuttameva.

394. **Satthaṃ āharesī**ti jīvitahārakaṃ satthaṃ āhari, kaṇṭhanāḷiṃ chindi. Athassa tasmiṃ khaṇe maraṇabhayaṃ okkami, gatinimittaṃ upaṭṭhāsi. So attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā saṃviggo vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṃ patvā samasīsī hutvā parinibbāyi. **Sammukhāyeva anupavajjatā byākatā**ti kiñcāpi idaṃ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṃ hoti, etena pana byākaraṇena anantarāyamassa parinibbānaṃ ahosi. Tasmā bhagavā tameva byākaraṇaṃ gahetvā kathesi. **Upavajjakulānī**ti upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero, – ‘‘bhante, evaṃ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamānāsu so bhikkhu tumhākaṃ sāsane parinibbāyissatī’’ti pucchati. Athassa bhagavā kulesu saṃsaggābhāvaṃ dīpento **honti hete sāriputtā**tiādimāha. Imasmiṃ kira ṭhāne therassa kulesu asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Channovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. **Evaṃ me suta**nti puṇṇovādasuttaṃ. Tattha **paṭisallānā**ti ekībhāvā. **Taṃ ce**ti taṃ cakkhuñceva rūpañca. **Nandīsamudayā dukkhasamudayo**ti nandiyā taṇhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhassa samodhānaṃ hoti. Iti chasu dvāresu dukkhaṃ samudayoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. Dutiyanaye nirodho maggoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. **Iminā ca tvaṃ puṇṇā**ti pāṭiyekko anusandhi. Evaṃ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ arahatte pakkhipitvā idāni puṇṇattheraṃ sattasu ṭhānesu sīhanādaṃ nadāpetuṃ **iminā ca tva**ntiādimāha.

396. **Caṇḍā**ti duṭṭhā kibbisā. **Pharusā**ti kakkhaḷā. **Akkosissantī**ti dasahi akkosavatthūhi akkosissanti. **Paribhāsissantī**ti kiṃ samaṇo nāma tvaṃ, idañca idañca te karissāmāti tajjessanti. **Evametthā**ti evaṃ mayhaṃ ettha bhavissati.

Daṇḍenāti catuhatthena daṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā. **Satthenā**ti ekatodhārādinā. **Satthahārakaṃ pariyesantī**ti jīvitahārakaṃ satthaṃ pariyesanti. Idaṃ thero tatiyapārājikavatthusmiṃ asubhakathaṃ sutvā attabhāvena jigucchantānaṃ bhikkhūnaṃ satthahārakapariyesanaṃ sandhāyāha. **Damūpasamenā**ti ettha **damo**ti indriyasaṃvarādīnaṃ etaṃ nāmaṃ. ''Saccena danto damasā upeto, vedantagū vusitabrahmacariyo''ti (saṃ. ni. 1.195; su. ni. 467) ettha hi indriyasaṃvaro damoti vutto. ''Yadi saccā damā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjatī''ti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 191) ettha paññā damoti vutto. ''Dānena damena saṃyamena saccavajjenā''ti (dī. ni. 1.166; ma. ni. 2.226) ettha uposathakammaṃ damoti vuttaṃ. Imasmiṃ pana sutte khanti damoti veditabbā. **Upasamo**ti tasseva vevacanaṃ.

397. **Atha kho āyasmā puṇṇo**ti ko panesa puṇṇo, kasmā panettha gantukāmo ahosīti. Sunāparantavāsiko eva eso, sāvatthiyaṃ pana asappāyavihāraṃ sallakkhetvā tattha gantukāmo ahosi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – sunāparantaraṭṭhe kira ekasmiṃ vāṇijakagāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṃ pana samaye kaniṭṭhaṃ ghare ṭhapetvā jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadacārikaṃ caranto anupubbena sāvatthiṃ patvā jetavanassa nātidūre sakaṭasatthaṃ nivāsetvā bhuttapātarāso parijanaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena sāvatthivāsino bhuttapātarāsā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya suddhuttarāsaṅgā gandhapupphādihatthā yena buddho yena dhammo yena saṅgho, tanninnā tappoṇā tappābbhārā hutvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā jetavanaṃ gacchanti. So te disvā ''kahaṃ ime gacchanti''ti ekamanussaṃ pucchi. Kiṃ tvaṃ ayyo na jānāsi, loke buddhadhammasaṅgharatanāni nāma uppannāni, iccesa mahājano satthu santike dhammakathaṃ sotuṃ gacchatīti. Tassa buddhoti vacanaṃ chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi. Atha attano parijanaparivuto tāya parisāya saddhiṃ vihāraṃ gantvā satthu madhurassarena dhammaṃ desentassa parisapariyante ṭhito dhammaṃ sutvā pabbajjāya cittaṃ uppādesi. Atha tathāgatena kālaṃ viditvā parisāya uyyojitāya satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā svātanāya nimantetvā dutiyadivase maṇḍapaṃ kāretvā āsanāni paññapetvā buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā bhuttapātarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikaṃ pakkosāpetvā, ettakaṃ bhaṇḍaṃ vissajjitaṃ, ettakaṃ na vissajjitanti sabbaṃ ācikkhitvā – ''imaṃ sāpateyyaṃ mayhaṃ kaniṭṭhassa dehī''ti sabbaṃ niyyātetvā satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhānaparāyaṇo ahosi.

Athassa kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti. Tato cintesi – ''ayaṃ janapado mayhaṃ asappāyo, yaṃnūnāhaṃ satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sakaṭṭhānameva gaccheyya''nti. Atha pubbaṇhasamaye piṇḍāya caritvā sāyanhasamaye paṭisallānā vuṭṭhahitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā satta sīhanāde naditvā pakkāmi. Tena vuttaṃ – ''atha kho āyasmā puṇṇo…pe… viharatī''ti.

Kattha panāyaṃ vihāsīti? Catūsu ṭhānesu vihāsi, sunāparantaraṭṭhaṃ tāva pavisitvā **ajjuhatthapabbate** nāma pavisitvā vāṇijagāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha naṃ kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkhaṃ datvā, ''bhante, aññattha agantvā idheva vasathā''ti paṭiññaṃ kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **samuddagirivihāraṃ** nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchinditvā katacaṅkamo atthi, taṃ koci caṅkamituṃ samattho nāma natthi. Tattha samuddavīciyo āgantvā ayakantapāsāṇesu paharitvā mahāsaddaṃ karonti. Theronaṃ – ''kammaṭṭhānaṃ manasikarontānaṃ phāsuvihāro hotū''ti samuddaṃ nissaddaṃ katvā adhiṭṭhāsi.

Tato **mātulagiriṃ** nāma agamāsi. Tattha sakuṇasaṅgho ussanno, rattiñca divā ca saddo ekābaddhova hoti, thero imaṃ ṭhānaṃ aphāsukanti tato **makulakārāmavihāraṃ** nāma gato. So vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamanasampanno vivitto appasaddo. Thero imaṃ ṭhānaṃ phāsukanti tattha rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanādīni kāretvā vassaṃ upagacchi. Evaṃ catūsu ṭhānesu vihāsi.

Athekadivasaṃ tasmiṃyeva antovasse pañca vāṇijasatāni parasamuddaṃ gacchāmāti nāvāya bhaṇḍaṃ pakkhipiṃsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā theraṃ bhojetvā therassa santike sikkhāpadāni gahetvā vanditvā gacchanto, – ‘‘bhante, mahāsamuddo nāma appameyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā’’ti vatvā nāvaṃ āruhi. Nāvā uttamajavena gacchamānā aññataraṃ dīpakaṃ pāpuṇi. Manussā pātarāsaṃ karissāmāti dīpake otiṇṇā. Tasmiṃ dīpe aññaṃ kiñci natthi, candanavanameva ahosi.

Atheko vāsiyā rukkhaṃ ākoṭetvā lohitacandanabhāvaṃ ñatvā āha – ‘‘bho mayaṃ lābhatthāya parasamuddaṃ gacchāma, ito ca uttari lābho nāma natthi, caturaṅgulamattā ghaṭikā satasahassaṃ agghati, hāretabbakayuttaṃ bhaṇḍaṃ hāretvā candanassa pūremā’’ti. Te tathā kariṃsu. Candanavane adhivatthā amanussā kujjhitvā – ‘‘imehi amhākaṃ candanavanaṃ nāsitaṃ, ghātessāma ne’’ti cintetvā – ‘‘idheva ghātitesu sabbaṃ vanaṃ ekaṃ kuṇapaṃ bhavissati, samuddamajjhe nesaṃ nāvaṃ osīdessāmā’’ti āhaṃsu. Atha tesaṃ nāvaṃ āruyha muhuttaṃ gatakāleyeva uppādikaṃ uṭṭhapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassayiṃsu. Bhītā manussā attano attano devatā namassanti. Therassa kaniṭṭho cūḷapuṇṇakuṭumbiko – ‘‘mayhaṃ bhātā avassayo hotū’’ti therassa namassamāno aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmiṃyeva khaṇe āvajjitvā tesaṃ byasanuppattiṃ ñatvā vehāsaṃ uppatitvā sammukhe aṭṭhāsi. Amanussā theraṃ disvā ‘‘ayyo puṇṇatthero etī’’ti pakkamiṃsu, uppādikaṃ sannisīdi. Thero mā bhāyathāti te assāsetvā ‘‘kahaṃ gantukāmatthā’’ti pucchi. Bhante, amhākaṃ sakaṭṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṃ phale akkamitvā ‘‘etesaṃ icchitaṭṭhānaṃ gacchatū’’ti adhiṭṭhāsi. Vāṇijā sakaṭṭhānaṃ gantvā taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā ‘‘etha theraṃ saraṇaṃ gacchāmā’’ti pañcasatā attano pañcamātugāmasatehi saddhiṃ tīsu saraṇesu patiṭṭhāya upāsakattaṃ paṭivedesuṃ. Tato nāvāya bhaṇḍaṃ otāretvā therassa ekaṃ koṭṭhāsaṃ katvā – ‘‘ayaṃ, bhante, tumhākaṃ koṭṭhāso’’ti āhaṃsu. Thero – ‘‘mayhaṃ visuṃ koṭṭhāsakiccaṃ natthi, satthā pana tumhehi diṭṭhapubbo’’ti. Na diṭṭhapubbo, bhanteti. Tena hi iminā satthu maṇḍalamāḷaṃ karotha, evaṃ satthāraṃ passissathāti. Te sādhu, bhanteti tena ca koṭṭhāsena attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamāḷaṃ kātuṃ ārabhiṃsu.

Satthāpi kira āraddhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Ārakkhamanussā rattiṃ obhāsaṃ disvā ‘‘mahesakkhā devatā atthī’’ti saññaṃ kariṃsu. Upāsakā maṇḍalamāḷañca bhikkhusaṅghassa ca senāsanāni niṭṭhapetvā dānasambhāraṃ sajjetvā – ‘‘kataṃ, bhante, amhehi attano kiccaṃ, satthāraṃ pakkosathā’’ti therassa ārocesuṃ. Thero sāyanhasamaye iddhiyā sāvatthiṃ patvā, ‘‘bhante, vāṇijagāmavāsino tumhe daṭṭhukāmā, tesaṃ anukampaṃ karothā’’ti bhagavantaṃ yāci. Bhagavā adhivāsesi. Thero bhagavato adhivāsanaṃ viditvā sakaṭṭhānameva paccāgato.

Bhagavāpi ānandatheraṃ āmantesi, – ‘‘ānanda, sve sunāparante vāṇijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ salākaṃ dehī’’ti. Thero sādhu, bhanteti bhikkhusaṅghassa tamatthaṃ ārocetvā nabhacārikā bhikkhū salākaṃ gaṇhantūti āha. Taṃdivasaṃ kuṇḍadhānatthero paṭhamaṃ salākaṃ aggahesi. Vāṇijagāmavāsinopi ‘‘sve kira satthā āgamissatī’’ti gāmamajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayiṃsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasamāpattiṃ appetvā nisīdi. Sakkassa paṇḍukambalasilāsanaṃ uṇhaṃ ahosi. So kiṃ idanti āvajjetvā satthu sunāparantagamanaṃ disvā vissakammaṃ āmantesi – ‘‘tāta ajja bhagavā timattāni yojanasatāni piṇḍācāraṃ karissati, pañca kūṭāgārasatāni māpetvā jetavanadvārakoṭṭhamatthake gamanasajjāni katvā ṭhapehī’’ti. So tathā akāsi. Bhagavato kūṭāgāraṃ catumukhaṃ ahosi, dvinnaṃ aggasāvakānaṃ dvimukhāni, sesāni ekamukhāni. Satthā gandhakuṭito nikkhamma paṭipāṭiyā ṭhapitakūṭāgāresu dhurakūṭāgāraṃ pāvisi. Dve aggasāvake ādiṃ katvā ekūnapañcabhikkhusatānipi kūṭāgāraṃ gantvā nisinnā ahesuṃ. Ekaṃ tucchakūṭāgāraṃ ahosi, pañcapi kūṭāgārasatāni ākāse uppatiṃsu.

Satthā saccabandhapabbataṃ nāma patvā kūṭāgāraṃ ākāse ṭhapesi. Tasmiṃ pabbate saccabandho nāma micchādiṭṭhikatāpaso mahājanaṃ micchādiṭṭhiṃ uggaṇhāpento lābhaggayasaggappatto hutvā vasati. Abbhantare cassa antocāṭiyaṃ padīpo viya arahattassa upanissayo jalati. Taṃ disvā dhammamassa kathessāmīti gantvā dhammaṃ desesi. Tāpaso desanāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi, maggenevāssa abhiññā āgatā. Ehibhikkhu hutvā iddhimayapattacīvaradharo hutvā kūṭāgāraṃ pāvisi.

Bhagavā kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ vāṇijagāmaṃ gantvā kūṭāgārāni adissamānāni katvā vāṇijagāmaṃ pāvisi. Vāṇijā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā satthāraṃ makulakārāmaṃ nayiṃsu. Satthā maṇḍalamāḷaṃ pāvisi. Mahājano yāva satthā bhattadarathaṃ paṭipassambheti, tāva pātarāsaṃ katvā uposathaṅgāni samādāya bahuṃ gandhañca pupphañca ādāya dhammassavanatthāya ārāmaṃ paccāgamāsi. Satthā dhammaṃ desesi. Mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantaṃ buddhakolāhalaṃ ahosi.

Satthā mahājanassa saṅgahatthaṃ katipāhaṃ tattheva vasi, aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyaṃyeva uṭṭhapesi. Tattha katipāhaṃ vasitvā vāṇijagāme piṇḍāya caritvā ‘‘tvaṃ idheva vasāhī’’ti puṇṇattheraṃ nivattetvā antare nammadānadī nāma atthi, tassā tīraṃ agamāsi. Nammadānāgarājā satthu paccuggamanaṃ katvā nāgabhavanaṃ pavesetvā tiṇṇaṃ ratanānaṃ sakkāraṃ akāsi. Satthā tassa dhammaṃ kathetvā nāgabhavanā nikkhami. So – ‘‘mayhaṃ, bhante, paricaritabbaṃ dethā’’ti yāci, bhagavā nammadānadītīre padacetiyaṃ dassesi. Taṃ vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati, mahāsakkārappattaṃ ahosi. Satthā tato nikkhamma saccabandhapabbataṃ gantvā saccabandhaṃ āha – ‘‘tayā mahājano apāyamagge otārito, tvaṃ idheva vasitvā etesaṃ laddhiṃ vissajjāpetvā nibbānamagge patiṭṭhāpehī’’ti. Sopi paricaritabbaṃ yāci. Satthā ghanapiṭṭhipāsāṇe allamattikapiṇḍamhi lañchanaṃ viya padacetiyaṃ dassesi, tato jetavanameva gato. Etamatthaṃ sandhāya **tenevantaravassenā**tiādi vuttaṃ.

Parinibbāyīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjaṃ katvā bahūni gandhakaṭṭhāni samodhānetvā sarīraṃ jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ akāsi. **Sambahulā bhikkhū**ti therassa āḷāhane ṭhitabhikkhū. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Puṇṇovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. **Evaṃ me suta**nti nandakovādasuttaṃ. Tattha **tena kho pana samayenā**ti bhagavā mahāpajāpatiyā yācito bhikkhunisaṅghaṃ uyyojetvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā – ‘‘therā bhikkhū vārena bhikkhuniyo ovadantū’’ti saṅghassa bhāraṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tattha **pariyāyenā**ti vārena. **Na icchatī**ti attano vāre sampatte dūraṃ gāmaṃ vā gantvā sūcikammādīni vā ārabhitvā ‘‘ayaṃ nāmassa papañco’’ti vadāpesi. Imaṃ pana pariyāyena ovādaṃ bhagavā nandakattherasseva kāraṇā akāsi. Kasmā? Imāsañhi bhikkhunīnaṃ theraṃ disvā cittaṃ ekaggaṃ hoti pasīdati. Tena tā tassa ovādaṃ sampaṭicchitukāmā, dhammakathaṃ sotukāmā. Tasmā bhagavā – ‘‘nandako attano vāre sampatte ovādaṃ dassati, dhammakathaṃ kathessatī’’ti vārena ovādaṃ akāsi. Thero pana attano vāraṃ na karoti, kasmāti ce? Tā kira bhikkhuniyo pubbe therassa jambudīpe rajjaṃ kārentassa orodhā ahesuṃ. Thero pubbenivāsañāṇena taṃ kāraṇaṃ ñatvā cintesi – ‘‘maṃ imassa bhikkhunisaṅghassa majjhe nisinnaṃ upamāyo ca kāraṇāni ca āharitvā dhammaṃ kathayamānaṃ disvā añño pubbenivāsañāṇalābhī bhikkhu imaṃ kāraṇaṃ oloketvā ‘āyasmā nandako yāvajjadivasā orodhe na vissajjeti, sobhatāyamāyasmā orodhaparivuto’ti vattabbaṃ maññeyyā’’ti. Etamatthaṃ sampassamāno thero attano vāraṃ na karoti. Imāsañca kira bhikkhunīnaṃ therasseva desanā sappāyā bhavissatīti ñatvā **atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandakaṃ āmantesi**.

Tāsaṃ bhikkhunīnaṃ pubbe tassa orodhabhāvajānanatthaṃ idaṃ vatthuṃ – pubbe kira bārāṇasiyaṃ pañca dāsasatāni pañca dāsisatāni cāti jaṅghasahassaṃ ekatova kammaṃ katvā ekasmiṃ ṭhāne vasi. Ayaṃ nandakatthero tasmiṃ kāle jeṭṭhakadāso hoti, gotamī jeṭṭhakadāsī. Sā jeṭṭhakadāsassa pādaparicārikā ahosi paṇḍitā byattā. Jaṅghasahassampi puññakammaṃ karontaṃ ekato karoti. Atha vassūpanāyikasamaye pañca paccekabuddhā nandamūlakapabbhārato isipatane otaritvā nagare piṇḍāya caritvā isipatanameva gantvā – ‘‘vassūpanāyikakuṭiyā atthāya hatthakammaṃ yācissāmā’’ti cīvaraṃ pārupitvā sāyanhasamaye nagaraṃ pavisitvā seṭṭhissa gharadvāre aṭṭhaṃsu. Jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā udakatitthaṃ gacchantī paccekabuddhe nagaraṃ pavisante addasa. Seṭṭhi tesaṃ āgatakāraṇaṃ sutvā ‘‘amhākaṃ okāso natthi, gacchantū’’ti āha.

Atha te nagarā nikkhamante jeṭṭhakadāsī kuṭaṃ gahetvā pavisantī disvā kuṭaṃ otāretvā vanditvā onamitvā mukhaṃ pidhāya – ‘‘ayyā nagaraṃ paviṭṭhamattāva nikkhantā, kiṃ nu kho’’ti pucchi. Vassūpanāyikakuṭiyā hatthakammaṃ yācituṃ āgamimhāti. Laddhaṃ, bhanteti. Na laddhaṃ upāsiketi? Kiṃ panesā kuṭi issareheva kātabbā, duggatehipi sakkā kātunti. Yena kenaci sakkāti? Sādhu, bhante, mayaṃ karissāma. Sve mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathāti nimantetvā udakaṃ netvā puna kuṭaṃ gahetvā āgamma titthamagge ṭhatvā āgatā avasesadāsiyo ‘‘ettheva hothā’’ti vatvā sabbāsaṃ āgatakāle āha – ‘‘amma kiṃ niccameva parassa dāsakammaṃ karissatha, udāhu dāsabhāvato muccituṃ icchathā’’ti? Ajjeva muccitumicchāma ayyeti. Yadi evaṃ mayā pañca paccekabuddhā hatthakammaṃ alabhantā svātanāya nimantitā, tumhākaṃ sāmikehi ekadivasaṃ hatthakammaṃ dāpethāti. Tā sādhūti sampaṭicchitvā sāyaṃ aṭavito āgatakāle sāmikānaṃ ārocesuṃ. Te sādhūti jeṭṭhakadāsassa gehadvāre sannipatiṃsu.

Atha ne jeṭṭhakadāsī sve tātā paccekabuddhānaṃ hatthakammaṃ dethāti ānisaṃsaṃ ācikkhitvā yepi na kātukāmā, te gāḷhena ovādena tajjetvā paṭicchāpesi. Sā punadivase paccekabuddhānaṃ bhattaṃ datvā sabbesaṃ dāsaputtānaṃ saññaṃ adāsi. Te tāvadeva araññaṃ pavisitvā dabbasambhāre samodhānetvā sataṃ sataṃ hutvā ekekakuṭiṃ ekekacaṅkamanādiparivāraṃ katvā mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyabhājanādīni ṭhapetvā paccekabuddhe temāsaṃ tattha vasanatthāya paṭiññaṃ kāretvā vārabhikkhaṃ paṭṭhapesuṃ. Yo attano vāradivase na sakkoti. Tassa jeṭṭhakadāsī sakagehato āharitvā deti. Evaṃ temāsaṃ jaggitvā jeṭṭhakadāsī ekekaṃ dāsaṃ ekekaṃ sāṭakaṃ vissajjāpesi. Pañca thūlasāṭakasatāni ahesuṃ. Tāni parivattāpetvā pañcannaṃ paccekabuddhānaṃ ticīvarāni katvā adāsi. Paccekabuddhā yathāphāsukaṃ agamaṃsu. Tampi jaṅghasahassaṃ ekato kusalaṃ katvā kāyassa bhedā devaloke nibbatti. Tāni pañca mātugāmasatāni kālena kālaṃ tesaṃ pañcannaṃ purisasatānaṃ gehe honti, kālena kālaṃ sabbāpi jeṭṭhakadāsaputtasseva gehe honti. Atha ekasmiṃ kāle jeṭṭhakadāsaputto devalokato cavitvā rājakule nibbatto. Tāpi pañcasatā devakaññā mahābhogakulesu nibbattitvā tassa rajje ṭhitassa gehaṃ agamaṃsu. Etena niyāmena saṃsarantiyo amhākaṃ bhagavato kāle koliyanagare devadahanagare ca khattiyakulesu nibbattā.

Nandakattheropi pabbajitvā arahattaṃ patto, jeṭṭhakadāsidhītā vayaṃ āgamma suddhodanamahārājassa aggamahesiṭṭhāne ṭhitā, itarāpi tesaṃ tesaṃ rājaputtānaṃyeva gharaṃ gatā. Tāsaṃ sāmikā pañcasatā rājakumārā udakacumbaṭakalahe satthu dhammadesanaṃ sutvā pabbajitā, rājadhītaro tesaṃ ukkaṇṭhanatthaṃ sāsanaṃ pesesuṃ. Te ukkaṇṭhite bhagavā kuṇāladahaṃ netvā sotāpattiphale patiṭṭhapetvā mahāsamayadivase arahatte patiṭṭhāpesi. Tāpi pañcasatā rājadhītaro nikkhamitvā mahāpajāpatiyā santike pabbajiṃsu. Ayamāyasmā nandako ettāva tā bhikkhuniyoti evametaṃ vatthu dīpetabbaṃ.

Rājakārāmoti pasenadinā kārito nagarassa dakkhiṇadisābhāge thūpārāmasadise ṭhāne vihāro.

399. **Sammappaññāya sudiṭṭha**nti hetunā kāraṇena vipassanāpaññāya yāthāvasarasato diṭṭhaṃ.

401. **Tajjaṃ tajja**nti taṃsabhāvaṃ taṃsabhāvaṃ, atthato pana taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca tā tā vedanā uppajjantīti vuttaṃ hoti.

402. **Pagevassa chāyā**ti mūlādīni nissāya nibbattā chāyā paṭhamataraṃyeva aniccā.

413. **Anupahaccā**ti anupahanitvā. Tattha maṃsaṃ piṇḍaṃ piṇḍaṃ katvā cammaṃ alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Cammaṃ baddhaṃ baddhaṃ katvā maṃse alliyāpento maṃsakāyaṃ upahanati nāma. Evaṃ akatvā. **Vilimaṃsaṃ nhārubandhana**nti sabbacamme laggavilīpanamaṃsameva. **Antarākilesasaṃyojanabandhana**nti sabbaṃ antarakilesameva sandhāya vuttaṃ.

414. **Satta kho panime**ti kasmā āhāti? Yā hi esā paññā kilese chindatīti vuttā, sā na ekikāva attano dhammatāya chindituṃ sakkoti. Yathā pana kuṭhārī na attano dhammatāya chejjaṃ chindati, purisassa tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicceva chindati, evaṃ na vinā chahi bojjhaṅgehi paññā kilese chindituṃ sakkoti. Tasmā evamāha. **Tena hī**ti yena kāraṇena tayā cha ajjhattikāni āyatanāni, cha bāhirāni, cha viññāṇakāye, dīpopamaṃ, rukkhopamaṃ, gāvūpamañca dassetvā sattahi bojjhaṅgehi āsavakkhayena desanā niṭṭhapitā, tena kāraṇena tvaṃ svepi tā bhikkhuniyo teneva ovādena ovadeyyāsīti.

415. **Sā sotāpannā**ti yā sā guṇehi sabbapacchimikā, sā sotāpannā. Sesā pana sakadāgāmianāgāminiyo ca khīṇāsavā ca. Yadi evaṃ kathaṃ paripuṇṇasaṅkappāti. Ajjhāsayapāripūriyā. Yassā hi bhikkhuniyā evamahosi – ‘‘kadā nu kho ahaṃ ayyassa nandakassa dhammadesanaṃ suṇantī tasmiṃyeva āsane sotāpattiphalaṃ sacchikareyya’’nti, sā sotāpattiphalaṃ sacchākāsi. Yassā ahosi ‘‘sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahatta’’nti, sā arahattaṃ sacchākāsi. Tenāha bhagavā ‘‘attamanā ceva paripuṇṇasaṅkappā cā’’ti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nandakovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. **Evaṃ me suta**nti rāhulovādasuttaṃ. Tattha **vimuttiparipācanīyā**ti vimuttiṃ paripācentīti vimuttiparipācanīyā. **Dhammā**ti pannarasa dhammā. Te saddhindriyādīnaṃ visuddhikāraṇavasena veditabbā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato pasādanīye suttante paccavekkhato imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato sammappadhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato satipaṭṭhāne paccavekkhato imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato jhānavimokkhe paccavekkhato imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato gambhīrañāṇacariyaṃ paccavekkhato imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato pañca puggale sevato bhajato payirupāsato pañca suttantakkhandhe paccavekkhato imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhantī’’ti (paṭi. ma. 1.185).

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā – saddhādīni pañcimāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti, imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, meghiyattherassa kathitā kalyāṇamittatādayo pañcadhammāti. Kāya pana velāya bhagavato etadahosīti. Paccūsasamaye lokaṃ volokentassa.

419. **Anekānaṃ devatāsahassāna**nti āyasmatā rāhulena padumuttarassa bhagavato pādamūle pālitanāgarājakāle patthanaṃ paṭṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ paṭṭhapitadevatāyeva. Tāsu pana kāci bhūmaṭṭhakā devatā, kāci antalikkhakā, kāci cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmiṃ pana divase sabbā ekaṭṭhāne andhavanasmiṃyeva sannipatitā. **Dhammacakkhu**nti upāliovāda- (ma. ni. 2.69) dīghanakhasuttesu (ma. ni. 2.206) paṭhamamaggo dhammacakkhunti vutto, brahmāyusutte (ma. ni. 2.395) tīṇi phalāni, imasmiṃ sutte cattāro maggā, cattāri ca phalāni dhammacakkhunti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesuṃ, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, khīṇāsavā. Tāsañca pana devatānaṃ ettakāti gaṇanavasena paricchedo natthi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. **Evaṃ me suta**nti chachakkasuttaṃ. Tattha **ādikalyāṇa**ntiādimhi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ niddosaṃ katvā desessāmi. Majjhapariyosānesupi eseva nayo. Iti bhagavā ariyavaṃsaṃ navahi, mahāsatipaṭṭhānaṃ sattahi, mahāassapuraṃ sattahiyeva padehi thomesi. Idaṃ pana suttaṃ navahi padehi thomesi.

Veditabbānīti sahavipassanena maggena jānitabbāni. Manāyatanena tebhūmakacittameva kathitaṃ, dhammāyatanena bahiddhā tebhūmakadhammā ca, manoviññāṇena ṭhapetvā dve pañcaviññāṇāni sesaṃ bāvīsatividhaṃ lokiyavipākacittaṃ. Phassavedanā yathāvuttavipākaviññāṇasampayuttāva. **Taṇhā**ti vipākavedanāpaccayā javanakkhaṇe uppannataṇhā.

422. **Cakkhu attā**ti pāṭiyekko anusandhi. Heṭṭhā kathitānañhi dvinnaṃ saccānaṃ anattabhāvadassanatthaṃ ayaṃ desanā āraddhā. Tattha **na upapajjatī**ti na yujjati. **Vetī**ti vigacchati nirujjhati.

424. **Ayaṃ kho pana, bhikkhave**ti ayampi pāṭiyekko anusandhi. Ayañhi desanā tiṇṇaṃ gāhānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetuṃ āraddhā. Dukkhaṃ samudayoti dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetuntipi vadantiyeva. **Etaṃ mamā**tiādīsu taṇhāmānadiṭṭhigāhāva veditabbā. **Samanupassatī**ti gāhattayavasena passati.

Evaṃ vaṭṭaṃ dassetvā idāni tiṇṇaṃ gāhānaṃ paṭipakkhavasena, nirodho maggoti imesaṃ vā dvinnaṃ saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ dassetuṃ **ayaṃ kho panā**tiādimāha. **Netaṃ mamā**tiādīni taṇhādīnaṃ paṭisedhavacanāni. **Samanupassatī**ti aniccaṃ dukkhamanattāti passati.

425. Evaṃ vivaṭṭaṃ dassetvā idāni tiṇṇaṃ anusayānaṃ vasena puna vaṭṭaṃ dassetuṃ **cakkhuñca, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **abhinandatī**tiādīni taṇhādiṭṭhivaseneva vuttāni. **Anusetī**ti appahīno hoti. **Dukkhassā**ti vaṭṭadukkhakilesadukkhassa.

426. Evaṃ tiṇṇaṃ anusayānaṃ vasena vaṭṭaṃ kathetvā idāni tesaṃ paṭikkhepavasena vivaṭṭaṃ dassento puna cakkhuñcātiādimāha. **Avijjaṃ pahāyā**ti vaṭṭamūlikaṃ avijjaṃ pajahitvā. **Vijja**nti arahattamaggavijjaṃ uppādetvā.

427. **Ṭhānametaṃ vijjatī**ti ettakeneva kathāmaggena vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ matthakaṃ pāpetvā puna tadeva sampiṇḍetvā dassento **evaṃ passaṃ, bhikkhave**tiādimāha. **Saṭṭhimattānaṃ bhikkhūna**nti ettha anacchariyametaṃ, yaṃ sayameva tathāgate desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Imañhi suttaṃ dhammasenāpatimhi kathentepi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā, mahāmoggallāne kathentepi, asītimahātheresu kathentesupi pattā eva. Etampi anacchariyaṃ. Mahābhiññappattā hi te sāvakā.

Aparabhāge pana tambapaṇṇidīpe māleyyadevatthero nāma heṭṭhā lohapāsāde idaṃ suttaṃ kathesi. Tadāpi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Yathā ca lohapāsāde, evaṃ thero mahāmaṇḍapepi idaṃ suttaṃ kathesi. Mahāvihārā nikkhamitvā cetiyapabbataṃ gato, tatthāpi kathesi. Tato sākiyavaṃsavihāre, kūṭālivihāre, antarasobbhe, muttaṅgaṇe, vātakapabbate, pācinagharake, dīghavāpiyaṃ, lokandare, nomaṇḍalatale kathesi. Tesupi ṭhānesu saṭṭhi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā. Tato nikkhamitvā pana thero cittalapabbataṃ gato. Tadā ca cittalapabbatavihāre atirekasaṭṭhivasso mahāthero, pokkharaṇiyaṃ kuruvakatitthaṃ nāma paṭicchannaṭṭhānaṃ atthi, tattha thero nhāyissāmīti otiṇṇo. Devatthero tassa santikaṃ gantvā nhāpemi, bhanteti āha. Thero paṭisanthāreneva – ‘‘māleyyadevo nāma atthīti vadanti, so ayaṃ bhavissatī’’ti ñatvā tvaṃ devoti āha. Āma, bhanteti. Saṭṭhivassaddhānaṃ me, āvuso, koci sarīraṃ hatthena phusituṃ nāma na labhi, tvaṃ pana nhāpehīti uttaritvā tīre nisīdi.

Thero sabbampi hatthapādādiparikammaṃ katvā mahātheraṃ nhāpesi. Taṃ divasañca dhammassavanadivaso hoti. Atha mahāthero – ‘‘deva amhākaṃ dhammadānaṃ dātuṃ vaṭṭatī’’ti āha. Thero sādhu, bhanteti sampaṭicchi. Atthaṅgate sūriye dhammassavanaṃ ghosesuṃ. Atikkantasaṭṭhivassāva saṭṭhi mahātherā dhammassavanatthaṃ agamaṃsu. Devatthero sarabhāṇāvasāne imaṃ suttaṃ ārabhi, suttantapariyosāne ca saṭṭhi mahātherā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tato tissamahāvihāraṃ gantvā kathesi, tasmimpi saṭṭhi therā. Tato nāgamahāvihāre kāḷakacchagāme kathesi, tasmimpi saṭṭhi therā. Tato kalyāṇiṃ gantvā tattha cātuddase heṭṭhāpāsāde kathesi, tasmimpi saṭṭhi therā. Uposathadivase uparipāsāde kathesi, tasmimpi saṭṭhi therāti evaṃ devatthereyeva idaṃ suttaṃ kathente saṭṭhiṭṭhānesu saṭṭhi saṭṭhi janā arahattaṃ pattā.

Ambilakāḷakavihāre pana tipiṭakacūḷanāgatthere imaṃ suttaṃ kathente manussaparisā gāvutaṃ ahosi, devaparisā yojanikā. Suttapariyosāne sahassabhikkhū arahattaṃ pattā, devesu pana tato tato ekekova puthujjano ahosīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Chachakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. **Evaṃ me suta**nti mahāsaḷāyatanikasuttaṃ. Tattha **mahāsaḷāyatanika**nti mahantānaṃ channaṃ āyatanānaṃ jotakaṃ dhammapariyāyaṃ.

429. **Ajāna**nti sahavipassanena maggena ajānanto. **Upacayaṃ gacchantī**ti vuḍḍhiṃ gacchanti, vasibhāvaṃ gacchantīti attho. **Kāyikā**ti pañcadvārikadarathā. **Cetasikā**ti manodvārikadarathā. **Santāpādī**supi eseva nayo.

430. **Kāyasukha**nti pañcadvārikasukhaṃ. **Cetosukha**nti manodvārikasukhaṃ. Ettha ca pañcadvārikajavanena samāpajjanaṃ vā vuṭṭhānaṃ vā natthi, uppannamattakameva hoti. Manodvārikena sabbaṃ hoti. Ayañca maggavuṭṭhānassa paccayabhūtā balavavipassanā, sāpi manodvārikeneva hoti.

431. **Tathābhūtassā**ti kusalacittasampayuttacetosukhasamaṅgībhūtassa. **Pubbeva kho panassā**ti assa bhikkhuno vācākammantājīvā pubbasuddhikā nāma ādito paṭṭhāya parisuddhāva honti. Diṭṭhisaṅkappavāyāmasatisamādhisaṅkhātāni pana pañcaṅgāni sabbatthakakārāpakaṅgāni nāma. Evaṃ lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko vā sattaṅgiko vā hoti.

Vitaṇḍavādī pana ‘‘yā yathābhūtassa diṭṭhī’’ti imameva suttapadesaṃ gahetvā ‘‘lokuttaramaggo pañcaṅgiko’’ti vadati. So – ‘‘evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti iminā anantaravacaneneva paṭisedhitabbo. Uttari ca evaṃ saññāpetabbo – lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma natthi, imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni maggakkhaṇe virativasena pūrenti. ‘‘Yā catūhi vacīduccaritehi ārati viratī’’ti evaṃ vuttaviratīsu hi micchāvācaṃ pajahati, sammāvācaṃ bhāveti, evaṃ sammāvācaṃ bhāventassa imāni pañcaṅgikāni na vinā, saheva viratiyā pūrenti. Sammākammantājīvesupi eseva nayo. Iti vacīkammādīni ādito paṭṭhāya parisuddhāneva vaṭṭanti. Imāni pana pañca sabbatthakakārāpakaṅgāni virativasena paripūrentīti pañcaṅgiko maggo nāma natthi. Subhaddasuttepi (dī. ni. 2.214) cetaṃ vuttaṃ – ‘‘yasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti. Aññesu ca anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgatoti.

433. **Cattāropi satipaṭṭhānā**ti maggasampayuttāva cattāro satipaṭṭhānā. Sammappadhānādīsupi eseva nayo. **Yuganandhā**ti ekakkhaṇikayuganandhā. Etehi aññasmiṃ khaṇe samāpatti, aññasmiṃ vipassanāti. Evaṃ nānākhaṇikāpi honti, ariyamagge pana ekakkhaṇikā.

Vijjā ca vimutti cāti arahattamaggavijjā ca phalavimutti ca. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. **Evaṃ me suta**nti nagaravindeyyasuttaṃ. Tattha **samavisamaṃ carantī**ti kālena samaṃ caranti, kālena visamaṃ. **Samacariyampi heta**nti samacariyampi hi etaṃ.

437. **Ke ākārā**ti kāni kāraṇāni? **Ke anvayā**ti kā anubuddhiyo? **Natthi kho pana tatthā**ti kasmā āha, nanu araññe haritatiṇacampakavanādivasena atimanuññā rūpādayo pañca kāmaguṇā atthīti? No natthi. Na panetaṃ vanasaṇḍena kathitaṃ, itthirūpādīni pana sandhāyetaṃ kathitaṃ. Tāni hi purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Yathāha – ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekarūpampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, yathayidaṃ, bhikkhave, itthirūpaṃ. Itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’’ti (a. ni. 1.1) vitthāretabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. **Evaṃ me suta**nti piṇḍapātapārisuddhisuttaṃ. Tattha **paṭisallānā**ti phalasamāpattito.

Vippasannānīti okāsavasenetaṃ vuttaṃ. Phalasamāpattito hi vuṭṭhitassa pañcahi pasādehi patiṭṭhitokāso vippasanno hoti, chavivaṇṇo parisuddho. Tasmā evamāha. **Suññatavihārenā**ti suññataphalasamāpattivihārena. **Mahāpurisavihāro**ti buddhapaccekabuddhatathāgatamahāsāvakānaṃ mahāpurisānaṃ vihāro. **Yena cāhaṃ maggenā**tiādīsu vihārato paṭṭhāya yāva gāmassa indakhīlā esa paviṭṭhamaggo nāma, antogāmaṃ pavisitvā gehapaṭipāṭiyā caritvā yāva nagaradvārena nikkhamanā esa caritabbapadeso nāma, bahi indakhīlato paṭṭhāya yāva vihārā esa paṭikkantamaggo nāma. **Paṭighaṃ vāpi cetaso**ti citte paṭihaññanakilesajātaṃ kiñci atthi natthīti. **Ahorattānusikkhinā**ti divasañca rattiñca anusikkhantena.

440. **Pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā**tiādīsu ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānā, nānābhikkhūnaṃ paccavekkhaṇā nānāti. Kathaṃ? Eko hi bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto pattacīvaraṃ paṭisāmetvā vivittokāse nisinno paccavekkhati ‘‘pahīnā nu kho me pañcakāmaguṇā’’ti. So

‘‘appahīnā’’ti ñatvā vīriyaṃ paggayha anāgāmimaggena pañcakāmaguṇikarāgaṃ samugghāṭetvā maggānantaraṃ phalaṃ phalānantaraṃ maggaṃ tato vuṭṭhāya paccavekkhanto ‘‘pahīnā’’ti pajānāti. Nīvaraṇādīsupi eseva nayo. Etesaṃ pana arahattamaggena pahānādīni honti, evaṃ ekabhikkhussa nānāpaccavekkhaṇā hoti. Etāsu pana paccavekkhaṇāsu añño bhikkhu ekaṃ paccavekkhaṇaṃ paccavekkhati, añño ekanti evaṃ nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇā hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. **Evaṃ me suta**nti indriyabhāvanāsuttaṃ. Tattha **gajaṅgalāya**nti evaṃnāmake nigame. **Suveḷuvane**ti suveḷu nāma ekā rukkhajāti, tehi sañchanno mahāvanasaṇḍo, tattha viharati. **Cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇātī**ti cakkhunā rūpaṃ na passitabbaṃ, sotena saddo na sotabboti evaṃ desetīti adhippāyena vadati.

Aññathā ariyassa vinayeti iminā bhagavā attano sāsane asadisāya indriyabhāvanāya kathanatthaṃ ālayaṃ akāsi. Athāyasmā ānando – ‘‘satthā ālayaṃ dasseti, handāhaṃ imissaṃ parisati bhikkhusaṅghassa indriyabhāvanākathaṃ kāremī’’ti satthāraṃ yācanto **etassa bhagavā**tiādimāha. Athassa bhagavā indriyabhāvanaṃ kathento **tena hānandā**tiādimāha.

454. Tatha **yadidaṃ upekkhā**ti yā esā vipassanupekkhā nāma, esā santā esā paṇītā, atappikāti attho. Iti ayaṃ bhikkhu cakkhudvāre rūpārammaṇampi iṭṭhe ārammaṇe manāpaṃ, aniṭṭhe amanāpaṃ, majjhatte manāpāmanāpañca cittaṃ, tassa rajjituṃ vā dussituṃ vā muyhituṃ vā adatvāva pariggahetvā vipassanaṃ majjhatte ṭhapeti. **Cakkhumā**ti sampannacakkhuvisuddhanetto. Cakkhābādhikassa hi uddhaṃ ummīlananimmīlanaṃ na hoti, tasmā so na gahito.

456. **Īsakaṃpoṇe**ti rathīsā viya uṭṭhahitvā ṭhite.

461. **Paṭikūle appaṭikūlasaññī**tiādīsu paṭikūle mettāpharaṇena vā dhātuso upasaṃhārena vā appaṭikūlasaññī viharati. Appaṭikūle asubhapharaṇena vā aniccato upasaṃhārena vā paṭikūlasaññī viharati. Sesapadesupi eseva nayo. Tadubhayaṃ abhinivajjetvāti majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotīti? Iṭṭhāniṭṭhesu āpāthagatesu neva somanassiko na domanassiko hoti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati? Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati, evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati? Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati, evaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī viharati? Aniṭṭhasmiñca iṭṭhasmiñca vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī viharati? Iṭṭhasmiñca aniṭṭhasmiñca vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati, evaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno? Idha bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno… pe… manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno’’ti.

Imesu ca tīsu nayesu paṭhamanaye manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpanti saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭati. Dutiyanaye saṃkilesaṃ, tatiyanaye saṃkilesanikkilesaṃ vaṭṭati. Puna vuttaṃ – ‘‘paṭhamaṃ saṃkilesaṃ vaṭṭati, dutiyaṃ saṃkilesampi nikkilesampi, tatiyaṃ nikkilesameva vaṭṭatī’’ti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Yo cāyaṃ ‘‘sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desissāmī’’ti āraddhattā **ādikalyāṇo,** majjhe ‘‘suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedalla’’nti vacanato **majjhekalyāṇo,** sanniṭṭhāne ‘‘ariyo bhāvitindriyo’’ti vacanato **pariyosānakalyāṇo**ti tividhakalyāṇo majjhimanikāyo ‘‘mahāvipassanā nāmāya’’nti vutto, so vaṇṇanāvasena samatto hoti.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Āyācito sumatinā therena **bhadantabuddhamittena,**
Pubbe mayūradūtapaṭṭanamhi saddhiṃ nivasantena.

Paravādavidhaṃsanassa **majjhimanikāyaseṭṭhassa,**
Yamahaṃ **papañcasūdanimaṭṭhakathaṃ** kātumārabhiṃ.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya sāramādāya niṭṭhitā esā,
Sattuttarasatamattāya pāḷiyā bhāṇavārehi.

Ekūnasaṭṭhimatto visuddhimaggopi bhāṇavārehi,
Atthappakāsanatthāya āgamānaṃ kato yasmā.

Tasmā tena sahā’yaṃ gāthāgaṇanānayena aṭṭhakathā,
Samadhikachasaṭṭhisatamiti viññeyyā bhāṇavārānaṃ.

Samadhikachasaṭṭhisatapamāṇamiti bhāṇavārato esā,
Samayaṃ pakāsayantī mahāvihārādhivāsīnaṃ.

Mūlaṭṭhakathāsāraṃ ādāya mayā imaṃ karontena,
Yaṃ paññamupacitaṃ tena hotu loko sadā sukhitoti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhanasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthu sāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇappaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ **papañcasūdanī** nāma majjhimanikāyaṭṭhakathā –

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ diṭṭhivisuddhiyā.

Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Papañcasūdanī nāma

Majjhimanikāyaṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāyo

Sagāthāvaggo

1. Devatāsaṃyuttaṃ

1. Naḷavaggo

1. Oghataraṇasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘kathaṃ nu tvaṃ, mārisa, oghamatarī’ti? ‘Appatiṭṭhaṃ khvāhaṃ, āvuso, anāyūhaṃ oghamatari’nti. ‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, mārisa, appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatarī’ti? ‘Yadākhvāhaṃ, āvuso, santiṭṭhāmi tadāssu saṃsīdāmi; yadākhvāhaṃ, āvuso, āyūhāmi tadāssu nibbuyhāmi [nivuyhāmi (syā. kaṃ. ka.)]. Evaṃ khvāhaṃ, āvuso, appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatari’’’nti.

‘‘Cirassaṃ vata passāmi, brāhmaṇaṃ parinibbutaṃ;
Appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ, tiṇṇaṃ loke visattika’’nti. –

Idamavoca sā devatā. Samanuñño satthā ahosi. Atha kho sā devatā – ‘‘samanuñño me satthā’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyīti.

2. Nimokkhasuttaṃ

2. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Jānāsi no tvaṃ, mārisa, sattānaṃ nimokkhaṃ pamokkhaṃ viveka’’nti?

‘‘Jānāmi khvāhaṃ, āvuso, sattānaṃ nimokkhaṃ pamokkhaṃ viveka’’nti.

‘‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, mārisa, jānāsi sattānaṃ nimokkhaṃ pamokkhaṃ viveka’’nti?

‘‘Nandībhavaparikkhayā [nandibhavaparikkhayā (syā. kaṃ.)], saññāviññāṇasaṅkhayā, vedanānaṃ nirodhā upasamā – evaṃ khvāhaṃ, āvuso, jānāmi sattānaṃ nimokkhaṃ pamokkhaṃ viveka’’nti.

3. Upanīyasuttaṃ

3. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Upanīyati jīvitamappamāyu,
Jarūpanītassa na santi tāṇā;

Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Puññāni kayirātha sukhāvahānī''ti.

''Upanīyati jīvitamappamāyu,
Jarūpanītassa na santi tāṇā;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Lokāmisaṃ pajahe santipekkho''ti.

4. Accentisuttaṃ

4. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Accenti kālā tarayanti rattiyo,
Vayoguṇā anupubbaṃ jahanti;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Puññāni kayirātha sukhāvahānī''ti.

''Accenti kālā tarayanti rattiyo,
Vayoguṇā anupubbaṃ jahanti;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Lokāmisaṃ pajahe santipekkho''ti.

5. Katichindasuttaṃ

5. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye;
Kati saṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccatī''ti.

''Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañca saṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccatī''ti.

6. Jāgarasuttaṃ

6. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Kati jāgarataṃ suttā, kati suttesu jāgarā;
Katibhi [katīhi (sī.)] rajamādeti, katibhi [katīhi (sī.)] parisujjhatī''ti.

''Pañca jāgarataṃ suttā, pañca suttesu jāgarā;
Pañcabhi [pañcahi (sī.)] rajamādeti, pañcabhi [pañcahi (sī.)] parisujjhatī''ti.

7. Appaṭividitasuttaṃ

7. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Yesaṃ dhammā appaṭividitā, paravādesu nīyare [niyyare (ka.)];
Suttā te nappabujjhanti, kālo tesaṃ pabujjhitu''nti.

''Yesaṃ dhammā suppaṭividitā, paravādesu na nīyare;

Te sambuddhā sammadaññā, caranti visame sama’’nti.

8. Susammuṭṭhasuttaṃ

8. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Yesaṃ dhammā susammuṭṭhā, paravādesu nīyare;
Suttā te nappabujjhanti, kālo tesaṃ pabujjhitu’’nti.

‘‘Yesaṃ dhammā asammuṭṭhā, paravādesu na nīyare;
Te sambuddhā sammadaññā, caranti visame sama’’nti.

9. Mānakāmasuttaṃ

9. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Na mānakāmassa damo idhatthi,
Na monamatthi asamāhitassa;
Eko araññe viharaṃ pamatto,
Na maccudheyyassa tareyya pāra’’nti.

‘‘Mānaṃ pahāya susamāhitatto,
Sucetaso sabbadhi vippamutto;
Eko araññe viharaṃ appamatto,
Sa maccudheyyassa tareyya pāra’’nti.

10. Araññasuttaṃ

10. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Araññe viharantānaṃ, santānaṃ brahmacārinaṃ;
Ekabhattaṃ bhuñjamānānaṃ, kena vaṇṇo pasīdatī’’ti.

‘‘Atītaṃ nānusocanti, nappajappanti nāgataṃ;
Paccuppannena yāpenti, tena vaṇṇo pasīdati’’.

‘‘Anāgatappajappāya, atītassānusocanā;
Etena bālā sussanti, naḷova harito luto’’ti.

Naḷavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Oghaṃ nimokkhaṃ upaneyyaṃ, accenti katichindi ca;
Jāgaraṃ appaṭividitā, susammuṭṭhā mānakāminā;
Araññe dasamo vutto, vaggo tena pavuccati.

2. Nandanavaggo

1. Nandanasuttaṃ

11. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññatarā tāvatiṃsakāyikā devatā nandane vane accharāsaṅghaparivutā dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāriyamānā [paricāriyamānā (syā. kaṃ. ka.)] tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Na te sukhaṃ pajānanti, ye na passanti nandanaṃ;
Āvāsaṃ naradevānaṃ, tidasānaṃ yasassina’’nti.

‘‘Evaṃ vutte, bhikkhave, aññatarā devatā taṃ devataṃ gāthāya paccabhāsi –

‘‘Na tvaṃ bāle pajānāsi, yathā arahataṃ vaco;
Aniccā sabbasaṅkhārā [sabbe saṅkhārā (sī. syā. kaṃ.)], uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho’’ti.

2. Nandatisuttaṃ

12. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Nandati puttehi puttimā,
Gomā [gomiko (sī. syā. kaṃ. pī.)] gohi tatheva nandati;
Upadhīhi narassa nandanā,
Na hi so nandati yo nirūpadhī’’ti.

‘‘Socati puttehi puttimā,
Gomā gohi tatheva socati;
Upadhīhi narassa socanā,
Na hi so socati yo nirūpadhī’’ti.

3. Natthiputtasamasuttaṃ

13. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Natthi puttasamaṃ pemaṃ, natthi gosamitaṃ dhanaṃ;
Natthi sūriyasamā [suriyasamā (sī. syā. kaṃ. pī.)] ābhā, samuddaparamā sarā’’ti.

‘‘Natthi attasamaṃ pemaṃ, natthi dhaññasamaṃ dhanaṃ;
Natthi paññāsamā ābhā, vuṭṭhi ve paramā sarā’’ti.

4. Khattiyasuttaṃ

14. ‘‘Khattiyo dvipadaṃ seṭṭho, balībaddo [balivaddo (sī. pī.), balibaddo (syā. kaṃ. ka.)] catuppadaṃ.

Komārī seṭṭhā bhariyānaṃ, yo ca puttāna pubbajo’’ti.

‘‘Sambuddho dvipadaṃ seṭṭho, ājānīyo catuppadaṃ;
Sussūsā seṭṭhā bhariyānaṃ, yo ca puttānamassavo’’ti.

5. Saṇamānasuttaṃ

15. ‘‘Ṭhite majjhanhike [majjhantike (sabbattha)] kāle, sannisīvesu pakkhisu.

Saṇateva brahāraññaṃ [mahāraññaṃ (ka. sī. syā. kaṃ. ka.)], taṃ bhayaṃ paṭibhāti ma’’nti.

‘‘Ṭhite majjhanhike kāle, sannisīvesu pakkhisu;
Saṇateva brahāraññaṃ, sā rati paṭibhāti ma’’nti.

6. Niddātandīsuttaṃ

16. ‘‘Niddā tandī vijambhitā [tandi vijambhikā (sī. pī.)], aratī bhattasammado.

Etena nappakāsati, ariyamaggo idha pāṇina’’nti.

‘‘Niddaṃ tandiṃ vijambhitaṃ, aratiṃ bhattasammadaṃ;
Vīriyena [viriyena (sī. syā. kaṃ. pī.)] naṃ paṇāmetvā, ariyamaggo visujjhatī’’ti.

7. Dukkarasuttaṃ

17. ‘‘Dukkaraṃ duttitikkhañca, abyattena ca sāmaññaṃ.

Bahūhi tattha sambādhā, yattha bālo visīdatī’’ti.

‘‘Katihaṃ careyya sāmaññaṃ, cittaṃ ce na nivāraye;
Pade pade visīdeyya, saṅkappānaṃ vasānugo’’ti.

‘‘Kummova aṅgāni sake kapāle,
Samodahaṃ bhikkhu manovitakke;
Anissito aññamaheṭhayāno,
Parinibbuto nūpavadeyya kañcī’’ti.

8. Hirīsuttaṃ

18. ‘‘Hirīnisedho puriso, koci lokasmiṃ vijjati.

Yo nindaṃ apabodhati [apabodheti (syā. kaṃ. ka.)], asso bhadro kasāmivā’’ti.

‘‘Hirīnisedhā tanuyā, ye caranti sadā satā;
Antaṃ dukkhassa pappuyya, caranti visame sama’’nti.

9. Kuṭikāsuttaṃ

19. ‘‘Kacci te kuṭikā natthi, kacci natthi kulāvakā;
Kacci santānakā natthi, kacci muttosi bandhanā’’ti.

‘‘Taggha me kuṭikā natthi, taggha natthi kulāvakā;
Taggha santānakā natthi, taggha muttomhi bandhanā’’ti.

‘‘Kintāhaṃ kuṭikaṃ brūmi, kiṃ te brūmi kulāvakaṃ;

Kiṃ te santānakaṃ brūmi, kintāhaṃ brūmi bandhana''nti.

''Mātaraṃ kuṭikaṃ brūsi, bhariyaṃ brūsi kulāvakaṃ;
Putte santānake brūsi, taṇhaṃ me brūsi bandhana''nti.

''Sāhu te kuṭikā natthi, sāhu natthi kulāvakā;
Sāhu santānakā natthi, sāhu muttosi bandhanā''ti.

10. Samiddhisuttaṃ

20. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati tapodārāme. Atha kho āyasmā samiddhi rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya yena tapodā tenupasaṅkami gattāni parisiñcituṃ. Tapode gattāni parisiñcitvā paccuttaritvā ekacīvaro aṭṭhāsi gattāni pubbāpayamāno. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ tapodaṃ obhāsetvā yena āyasmā samiddhi tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā vehāsaṃ ṭhitā āyasmantaṃ samiddhiṃ gāthāya ajjhabhāsi –

''Abhutvā bhikkhasi bhikkhu, na hi bhutvāna bhikkhasi;
Bhutvāna bhikkhu bhikkhassu, mā taṃ kālo upaccagā''ti.

''Kālaṃ vohaṃ na jānāmi, channo kālo na dissati;
Tasmā abhutvā bhikkhāmi, mā maṃ kālo upaccagā''ti.

Atha kho sā devatā pathaviyaṃ [paṭhaviyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] patiṭṭhahitvā āyasmantaṃ samiddhiṃ etadavoca – ''daharo tvaṃ bhikkhu, pabbajito susu kāḷakeso, bhadrena yobbanena samannāgato, paṭhamena vayasā, anikkīḷitāvī kāmesu. Bhuñja, bhikkhu, mānusake kāme; mā sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvī''ti.

''Na khvāhaṃ, āvuso, sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvāmi. Kālikañca khvāhaṃ, āvuso, hitvā sandiṭṭhikaṃ anudhāvāmi. Kālikā hi, āvuso, kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā; ādīnavo ettha bhiyyo. Sandiṭṭhiko ayaṃ dhammo akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī''ti.

''Kathañca, bhikkhu, kālikā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo? Kathaṃ sandiṭṭhiko ayaṃ dhammo akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī''ti?

''Ahaṃ kho, āvuso, navo acirapabbajito adhunāgato imaṃ dhammavinayaṃ. Na tāhaṃ [na khvāhaṃ (sī. pī.)] sakkomi vitthārena ācikkhituṃ. Ayaṃ so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho rājagahe viharati tapodārāme. Taṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ puccha. Yathā te bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāsī''ti.

''Na kho, bhikkhu, sukaro so bhagavā amhehi upasaṅkamituṃ, aññāhi mahesakkhāhi devatāhi parivuto. Sace kho tvaṃ, bhikkhu, taṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ puccheyyāsi, mayampi āgaccheyyāma dhammassavanāyā''ti. ''Evamāvuso''ti kho āyasmā samiddhi tassā devatāya paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā samiddhi bhagavantaṃ etadavoca –

''Idhāhaṃ, bhante, rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya yena tapodā tenupasaṅkamiṃ gattāni parisiñcituṃ. Tapode gattāni parisiñcitvā paccuttaritvā ekacīvaro aṭṭhāsiṃ gattāni pubbāpayamāno. Atha kho, bhante, aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ tapodaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā vehāsaṃ ṭhitā imāya gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Abhutvā bhikkhasi bhikkhu, na hi bhutvāna bhikkhasi;
Bhutvāna bhikkhu bhikkhassu, mā taṃ kālo upaccagā’’ti.

‘‘Evaṃ vutte ahaṃ, bhante, taṃ devataṃ gāthāya paccabhāsiṃ –

‘‘Kālaṃ vohaṃ na jānāmi, channo kālo na dissati;
Tasmā abhutvā bhikkhāmi, mā maṃ kālo upaccagā’’ti.

‘‘Atha kho, bhante, sā devatā pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā maṃ etadavoca – ‘daharo tvaṃ, bhikkhu, pabbajito susu kāḷakeso, bhadrena yobbanena samannāgato, paṭhamena vayasā, anikkīḷitāvī kāmesu. Bhuñja, bhikkhu, mānusake kāme; mā sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvī’’’ti.

‘‘Evaṃ vuttāhaṃ, bhante, taṃ devataṃ etadavocaṃ – ‘na khvāhaṃ, āvuso, sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvāmi; kālikañca khvāhaṃ, āvuso, hitvā sandiṭṭhikaṃ anudhāvāmi. Kālikā hi, āvuso, kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā; ādīnavo ettha bhiyyo. Sandiṭṭhiko ayaṃ dhammo akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’’ti.

‘‘Evaṃ vutte, bhante, sā devatā maṃ etadavoca – ‘kathañca, bhikkhu, kālikā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā; ādīnavo ettha bhiyyo? Kathaṃ sandiṭṭhiko ayaṃ dhammo akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti? Evaṃ vuttāhaṃ, bhante, taṃ devataṃ etadavocaṃ – ‘ahaṃ kho, āvuso, navo acirapabbajito adhunāgato imaṃ dhammavinayaṃ, na tāhaṃ sakkomi vitthārena ācikkhituṃ. Ayaṃ so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho rājagahe viharati tapodārāme. Taṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ puccha. Yathā te bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāsī’’’ti.

‘‘Evaṃ vutte, bhante, sā devatā maṃ etadavoca – ‘na kho, bhikkhu, sukaro so bhagavā amhehi upasaṅkamituṃ, aññāhi mahesakkhāhi devatāhi parivuto. Sace kho, tvaṃ bhikkhu, taṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ puccheyyāsi, mayampi āgaccheyyāma dhammassavanāyā’ti. Sace, bhante, tassā devatāya saccaṃ vacanaṃ, idheva sā devatā avidūre’’ti.

Evaṃ vutte, sā devatā āyasmantaṃ samiddhiṃ etadavoca – ‘‘puccha, bhikkhu, puccha, bhikkhu, yamahaṃ anuppattā’’ti.

Atha kho bhagavā taṃ devataṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Akkheyyasaññino sattā, akkheyyasmiṃ patiṭṭhitā;
Akkheyyaṃ apariññāya, yogamāyanti maccuno.

‘‘Akkheyyañca pariññāya, akkhātāraṃ na maññati;
Tañhi tassa na hotīti, yena naṃ vajjā na tassa atthi;
Sace vijānāsi vadehi yakkhā’’ti [yakkhīti (pī. ka.)].

‘‘Na khvāhaṃ, bhante, imassa bhagavatā saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājānāmi. Sādhu me, bhante, bhagavā tathā bhāsatu yathāhaṃ imassa bhagavatā saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ jāneyya’’nti.

‘‘Samo visesī uda vā [athavā (sī. pī.)] nihīno,
Yo maññatī so vivadetha [sopi vadetha (ka.)] tena;
Tīsu vidhāsu avikampamāno,
Samo visesīti na tassa hoti;
Sace vijānāsi vadehi yakkhā’’ti.

‘‘Imassāpi khvāhaṃ, bhante, bhagavatā saṅkhittena bhāsitassa na vitthārena atthaṃ ājānāmi. Sādhu me, bhante, bhagavā tathā bhāsatu yathāhaṃ imassa bhagavatā saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ jāneyya’’nti.

‘‘Pahāsi saṅkhaṃ na vimānamajjhagā, acchecchi [acchejji (syā. kaṃ. ka.)] taṇhaṃ idha nāmarūpe;
Taṃ chinnaganthaṃ anighaṃ nirāsaṃ, pariyesamānā nājjhagamuṃ;
Devā manussā idha vā huraṃ vā, saggesu vā sabbanivesanesu;
Sace vijānāsi vadehi yakkhā’’ti.

‘‘Imassa khvāhaṃ, bhante, bhagavatā saṅkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi –

‘‘Pāpaṃ na kayirā vacasā manasā,
Kāyena vā kiñcana sabbaloke;
Kāme pahāya satimā sampajāno,
Dukkhaṃ na sevetha anatthasaṃhita’’nti.

Nandanavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Nandanā nandati ceva, natthiputtasamena ca;
Khattiyo saṇamāno ca, niddātandī ca dukkaraṃ;
Hirī kuṭikā navamo, dasamo vutto samiddhināti.

3. Sattivaggo

1. Sattisuttaṃ

21. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova [ḍayhamāneva (sabbattha)] matthake;
Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake;
Sakkāyadiṭṭhippahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

2. Phusatisuttaṃ

22. ‘‘Nāphusantaṃ phusati ca, phusantañca tato phuse;
Tasmā phusantaṃ phusati, appaduṭṭhapadosina’’nti.

‘‘Yo appaduṭṭhassa narassa dussati,
Suddhassa posassa anaṅgaṇassa;
Tameva bālaṃ pacceti pāpaṃ,
Sukhumo rajo paṭivātaṃva khitto’’ti.

3. Jaṭāsuttaṃ

23. ‘‘Anto jaṭā bahi jaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā;

Taṃ taṃ gotama pucchāmi, ko imaṃ vijaṭaye jaṭa’’nti.

‘‘Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭaṃ.

‘‘Yesaṃ rāgo ca doso ca, avijjā ca virājitā;
Khīṇāsavā arahanto, tesaṃ vijaṭitā jaṭā.

‘‘Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Paṭighaṃ rūpasaññā ca, etthesā chijjate [vijaṭe (ka.)] jaṭā’’ti.

4. Manonivāraṇasuttaṃ

24. ‘‘Yato yato mano nivāraye,

Na dukkhameti naṃ tato tato;
Sa sabbato mano nivāraye,
Sa sabbato dukkhā pamuccati’’.

‘‘Na sabbato mano nivāraye,
Na mano saṃyatattamāgataṃ;
Yato yato ca pāpakaṃ,
Tato tato mano nivāraye’’ti.

5. Arahantasuttaṃ

25. ‘‘Yo hoti bhikkhu arahaṃ katāvī,
Khīṇāsavo antimadehadhārī;
Ahaṃ vadāmītipi so vadeyya,
Mamaṃ vadantītipi so vadeyyā’’ti.

‘‘Yo hoti bhikkhu arahaṃ katāvī,
Khīṇāsavo antimadehadhārī;
Ahaṃ vadāmītipi so vadeyya,
Mamaṃ vadantītipi so vadeyya;
Loke samaññaṃ kusalo viditvā,
Vohāramattena so [sa (?)] vohareyyā’’ti.

‘‘Yo hoti bhikkhu arahaṃ katāvī,
Khīṇāsavo antimadehadhārī;
Mānaṃ nu kho so upagamma bhikkhu,
Ahaṃ vadāmītipi so vadeyya;
Mamaṃ vadantītipi so vadeyyā’’ti.

‘‘Pahīnamānassa na santi ganthā,
Vidhūpitā mānaganthassa sabbe;
Sa vītivatto maññataṃ [mānanaṃ (sī.), maññītaṃ (?)] sumedho,
Ahaṃ vadāmītipi so vadeyya.

‘‘Mamaṃ vadantītipi so vadeyya;
Loke samaññaṃ kusalo viditvā;

Vohāramattena so vohareyyā’’ti.

6. Pajjotasuttaṃ

26. ‘‘Kati lokasmiṃ pajjotā, yehi loko pakāsati [pabhāsati (ka. sī.)];
Bhagavantaṃ [bhavantaṃ (ka.)] puṭṭhumāgamma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

‘‘Cattāro loke pajjotā, pañcamettha na vijjati;
Divā tapati ādicco, rattimābhāti candimā.

‘‘Atha aggi divārattiṃ, tattha tattha pakāsati;
Sambuddho tapataṃ seṭṭho, esā ābhā anuttarā’’ti.

7. Sarasuttaṃ

27. ‘‘Kuto sarā nivattanti, kattha vaṭṭaṃ na vattati;
Kattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhatī’’ti.

‘‘Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;
Ato sarā nivattanti, ettha vaṭṭaṃ na vattati;
Ettha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhatī’’ti.

8. Mahaddhanasuttaṃ

28. ‘‘Mahaddhanā mahābhogā, raṭṭhavantopi khattiyā;
Aññamaññābhigijjhanti, kāmesu analaṅkatā.

‘‘Tesu ussukkajātesu, bhavasotānusārisu;
Kedha taṇhaṃ [rodhataṇhaṃ (syā. kaṃ.), gedhataṇhaṃ (ka.)] pajahiṃsu [pavāhiṃsu (syā. kaṃ. ka.)], ke lokasmiṃ anussukā’’ti.

‘‘Hitvā agāraṃ pabbajitā, hitvā puttaṃ pasuṃ viyaṃ;
Hitvā rāgañca dosañca, avijjañca virājiya;
Khīṇāsavā arahanto, te lokasmiṃ anussukā’’ti.

9. Catucakkasuttaṃ

29. ‘‘Catucakkaṃ navadvāraṃ, puṇṇaṃ lobhena saṃyutaṃ;
Paṅkajātaṃ mahāvīra, kathaṃ yātrā bhavissatī’’ti.

‘‘Chetvā naddhiṃ varattañca, icchā lobhañca pāpakaṃ;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, evaṃ yātrā bhavissatī’’ti.

10. Eṇijaṅghasuttaṃ

30. ‘‘Eṇijaṅghaṃ kisaṃ vīraṃ, appāhāraṃ alolupaṃ;
Sīhaṃ vekacaraṃ nāgaṃ, kāmesu anapekkhinaṃ;
Upasaṅkamma pucchāma, kathaṃ dukkhā pamuccatī’’ti.

‘‘Pañca kāmaguṇā loke, manochaṭṭhā paveditā;
Ettha chandaṃ virājetvā, evaṃ dukkhā pamuccatī’’ti.

Sattivaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Sattiyā phusati ceva, jaṭā manonivāraṇā;
Arahantena pajjoto, sarā mahaddhanena ca;
Catucakkena navamaṃ, eṇijaṅghena te dasāti.

4. Satullapakāyikavaggo

1. Sabbhisuttaṃ

31. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulā satullapakāyikā devatāyo abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha [krubbetha (ka.)] santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, seyyo hoti na pāpiyo’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, paññā labbhati [paññaṃ labhati (syā. kaṃ.)] nāññato’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, sokamajjhe na socatī’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, ñātimajjhe virocatī’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, sattā gacchanti suggati’’nti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, sattā tiṭṭhanti sātata’’nti.

Atha kho aparā devatā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kassa nu kho, bhagavā, subhāsita’’nti? Sabbāsaṃ vo subhāsitaṃ pariyāyena, api ca mamapi suṇātha –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, sabbadukkhā pamuccatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā tā devatāyo bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyiṃsūti.

2. Maccharisuttaṃ

32. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulā satullapakāyikā devatāyo abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Maccherā ca pamādā ca, evaṃ dānaṃ na dīyati [diyyati (ka.)];
Puññaṃ ākaṅkhamānena, deyyaṃ hoti vijānatā’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Yasseva bhīto na dadāti maccharī, tadevādadato bhayaṃ;
Jighacchā ca pipāsā ca, yassa bhāyati maccharī;
Tameva bālaṃ phusati, asmiṃ loke paramhi ca.

‘‘Tasmā vineyya maccheraṃ, dajjā dānaṃ malābhibhū;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’nti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Te matesu na mīyanti, panthānaṃva sahabbajaṃ;
Appasmiṃ ye pavecchanti, esa dhammo sanantano.

‘‘Appasmeke pavecchanti, bahuneke na dicchare;
Appasmā dakkhiṇā dinnā, sahassena samaṃ mitā’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Duddadaṃ dadamānānaṃ, dukkaraṃ kamma kubbataṃ;
Asanto nānukubbanti, sataṃ dhammo duranvayo [durannayo (sī.)].

‘‘Tasmā satañca asataṃ [asatañca (sī. syā. kaṃ.)], nānā hoti ito gati;
Asanto nirayaṃ yanti, santo saggaparāyanā’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike etadavoca – ‘‘kassa nu kho, bhagavā, subhāsita’’nti?

‘‘Sabbāsaṃ vo subhāsitaṃ pariyāyena; api ca mamapi suṇātha –

‘‘Dhammaṃ care yopi samuñjakaṃ care,
Dārañca posaṃ dadamappakasmiṃ;
Sataṃ sahassānaṃ sahassayāginaṃ,
Kalampi nāgghanti tathāvidhassa te’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kenesa yañño vipulo mahaggato,

Samena dinnassa na agghameti;
Kathaṃ [idaṃ padaṃ katthaci sīhaḷapotthake natthi] sataṃ sahassānaṃ sahassayāginaṃ,
Kalampi nāgghanti tathāvidhassa te''ti.

''Dadanti heke visame niviṭṭhā,
Chetvā vadhitvā atha socayitvā;
Sā dakkhiṇā assumukhā sadaṇḍā,
Samena dinnassa na agghameti.

''Evaṃ sataṃ sahassānaṃ sahassayāginaṃ;
Kalampi nāgghanti tathāvidhassa te''ti.

3. Sādhusuttaṃ

33. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho sambahulā satullapakāyikā devatāyo abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi –

''Sādhu kho, mārisa, dānaṃ;
Maccherā ca pamādā ca, evaṃ dānaṃ na dīyati;
Puññaṃ ākaṅkhamānena, deyyaṃ hoti vijānatā''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi –

''Sādhu kho, mārisa, dānaṃ;
Api ca appakasmimpi sāhu dānaṃ''.

''Appasmeke pavecchanti, bahuneke na dicchare;
Appasmā dakkhiṇā dinnā, sahassena samaṃ mitā''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi –

''Sādhu kho, mārisa, dānaṃ; appakasmimpi sāhu dānaṃ;
Api ca saddhāyapi sāhu dānaṃ''.

''Dānañca yuddhañca samānamāhu,
Appāpi santā bahuke jinanti;
Appampi ce saddahāno dadāti,
Teneva so hoti sukhī paratthā''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi –

''Sādhu kho, mārisa, dānaṃ; appakasmimpi sāhu dānaṃ;
Saddhāyapi sāhu dānaṃ; api ca dhammaladdhassāpi sāhu dānaṃ''.

''Yo dhammaladdhassa dadāti dānaṃ,
Uṭṭhānavīriyādhigatassa jantu;
Atikkamma so vetaraṇiṃ yamassa,
Dibbāni ṭhānāni upeti macco''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sādhu kho, mārisa, dānaṃ; appakasmimpi sāhu dānaṃ;
Saddhāyapi sāhu dānaṃ; dhammaladdhassāpi sāhu dānaṃ;
Api ca viceyya dānampi sāhu dānaṃ’’.

‘‘Viceyya dānaṃ sugatappasatthaṃ,
Ye dakkhiṇeyyā idha jīvaloke;
Etesu dinnāni mahapphalāni,
Bījāni vuttāni yathā sukhette’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sādhu kho, mārisa, dānaṃ; appakasmimpi sāhu dānaṃ;
Saddhāyapi sāhu dānaṃ; dhammaladdhassāpi sāhu dānaṃ;
Viceyya dānampi sāhu dānaṃ; api ca pāṇesupi sādhu saṃyamo’’.

‘‘Yo pāṇabhūtāni [pāṇabhūtesu (sī. pī.)] aheṭhayaṃ caraṃ,
Parūpavādā na karonti pāpaṃ;
Bhīruṃ pasaṃsanti na hi tattha sūraṃ,
Bhayā hi santo na karonti pāpa’’nti.

Atha kho aparā devatā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kassa nu kho, bhagavā, subhāsita’’nti?

‘‘Sabbāsaṃ vo subhāsitaṃ pariyāyena, api ca mamapi suṇātha –

‘‘Saddhā hi dānaṃ bahudhā pasatthaṃ,
Dānā ca kho dhammapadaṃva seyyo;
Pubbe ca hi pubbatare ca santo,
Nibbānamevajjhagamuṃ sapaññā’’ti.

4. Nasantisuttaṃ

34. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulā satullapakāyikā devatāyo abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Na santi kāmā manujesu niccā,
Santīdha kamanīyāni yesu [kāmesu (ka.)] baddho;
Yesu pamatto apunāgamanaṃ,
Anāgantā puriso maccudheyyā’’ti.

‘‘Chandajaṃ aghaṃ chandajaṃ dukkhaṃ;
Chandavinayā aghavinayo;
Aghavinayā dukkhavinayo’’ti.

‘‘Na te kāmā yāni citrāni loke,
Saṅkapparāgo purisassa kāmo;
Tiṭṭhanti citrāni tatheva loke,
Athettha dhīrā vinayanti chandaṃ.

‘‘Kodhaṃ jahe vippajaheyya mānaṃ,
Saṃyojanaṃ sabbamatikkameyya;
Taṃ nāmarūpasmimasajjamānaṃ,
Akiñcanaṃ nānupatanti dukkhā.

‘‘Pahāsi saṅkhaṃ na vimānamajjhagā [na ca mānamajjhagā (ka. sī.), na vimānamāgā (syā. kaṃ.)],
Acchecchi taṇhaṃ idha nāmarūpe;
Taṃ chinnaganthaṃ anighaṃ nirāsaṃ,
Pariyesamānā nājjhagamuṃ;
Devā manussā idha vā huraṃ vā,
Saggesu vā sabbanivesanesū’’ti.

‘‘Taṃ ce hi nāddakkhuṃ tathāvimuttaṃ (iccāyasmā mogharājā),
Devā manussā idha vā huraṃ vā;
Naruttamaṃ atthacaraṃ narānaṃ,
Ye taṃ namassanti pasaṃsiyā te’’ti.

‘‘Pasaṃsiyā tepi bhavanti bhikkhū (mogharājāti bhagavā),
Ye taṃ namassanti tathāvimuttaṃ;
Aññāya dhammaṃ vicikicchaṃ pahāya,
Saṅgātigā tepi bhavanti bhikkhū’’ti.

5. Ujjhānasaññisuttaṃ

35. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulā ujjhānasaññikā devatāyo abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā vehāsaṃ aṭṭhaṃsu. Vehāsaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Aññathā santamattānaṃ, aññathā yo pavedaye;
Nikacca kitavasseva, bhuttaṃ theyyena tassa taṃ.

‘‘Yañhi kayirā tañhi vade, yaṃ na kayirā na taṃ vade;
Akarontaṃ bhāsamānānaṃ, parijānanti paṇḍitā’’ti.

‘‘Na yidaṃ bhāsitamattena, ekantasavanena vā;
Anukkamitave sakkā, yāyaṃ paṭipadā daḷhā;
Yāya dhīrā pamuccanti, jhāyino mārabandhanā.

‘‘Na ve dhīrā pakubbanti, viditvā lokapariyāyaṃ;
Aññāya nibbutā dhīrā, tiṇṇā loke visattika’’nti.

Atha kho tā devatāyo pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘accayo no, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ [yathābālā yathāmūḷhā yathāakusalā (sabbattha)], yā mayaṃ bhagavantaṃ āsādetabbaṃ amaññimhā. Tāsaṃ no, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā’’ti. Atha kho bhagavā sitaṃ pātvākāsi. Atha kho tā devatāyo bhiyyosomattāya ujjhāyantiyo vehāsaṃ abbhuggañchuṃ. Ekā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Accayaṃ desayantīnaṃ, yo ce na paṭigaṇhati;

Kopantaro dosagaru, sa veraṃ paṭimuñcatī''ti.

''Accayo ce na vijjetha, nocidhāpagataṃ [nocīdha apahataṃ (syā. kaṃ.), nocidhāpakataṃ (?)] siyā;
Verāni na ca sammeyyuṃ, kenīdha [verāni ca sammeyyuṃ, tenidha (sī.)] kusalo siyā''ti.

''Kassaccayā na vijjanti, kassa natthi apāgataṃ;
Ko na sammohamāpādi, ko ca dhīro [kodha dhīro (syā. kaṃ.)] sadā sato''ti.

''Tathāgatassa buddhassa, sabbabhūtānukampino;
Tassaccayā na vijjanti, tassa natthi apāgataṃ;
So na sammohamāpādi, sova [sodha (syā. kaṃ.)] dhīro sadā sato''ti.

''Accayaṃ desayantīnaṃ, yo ce na paṭigaṇhati;
Kopantaro dosagaru, sa veraṃ paṭimuñcati;
Taṃ veraṃ nābhinandāmi, paṭiggaṇhāmi voccaya''nti.

6. Saddhāsuttaṃ

36. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulā satullapakāyikā devatāyo abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Saddhā dutiyā purisassa hoti,
No ce assaddhiyaṃ avatiṭṭhati;
Yaso ca kittī ca tatvassa hoti,
Saggañca so gacchati sarīraṃ vihāyā''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

''Kodhaṃ jahe vippajaheyya mānaṃ,
Saṃyojanaṃ sabbamatikkameyya;
Taṃ nāmarūpasmimasajjamānaṃ,
Akiñcanaṃ nānupatanti saṅgā''ti.

''Pamādamanuyuñjanti, bālā dummedhino janā;
Appamādañca medhāvī, dhanaṃ seṭṭhaṃva rakkhati.

''Mā pamādamanuyuñjetha, mā kāmarati santhavaṃ;
Appamatto hi jhāyanto, pappoti paramaṃ sukha''ntntti.

7. Samayasuttaṃ

37. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ mahāvane mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi; dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā honti bhagavantaṃ dassanāya bhikkhusaṅghañca. Atha kho catunnaṃ suddhāvāsakāyikānaṃ devatānaṃ etadahosi – ''ayaṃ kho bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ mahāvane mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi; dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā honti bhagavantaṃ dassanāya bhikkhusaṅghañca. Yaṃnūna mayampi yena bhagavā tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā bhagavato santike paccekaṃ gāthaṃ [paccekagāthaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhāseyyāmā''ti.

Atha kho tā devatā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya. Evameva – suddhāvāsesu devesu antarahitā bhagavato purato pāturahesuṃ. Atha kho tā devatā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Mahāsamayo pavanasmiṃ, devakāyā samāgatā;
Āgatamha imaṃ dhammasamayaṃ, dakkhitāye aparājitasaṅgha''nti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Tatra bhikkhavo samādahaṃsu, cittamattano ujukaṃ akaṃsu [ujukamakaṃsu (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Sārathīva nettāni gahetvā, indriyāni rakkhanti paṇḍitā''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Chetvā khīlaṃ chetvā palighaṃ, indakhīlaṃ ūhacca manejā;
Te caranti suddhā vimalā, cakkhumatā sudantā susunāgā''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressantī''ti.

8. Sakalikasuttaṃ

38. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati maddakucchismiṃ migadāye. Tena kho pana samayena bhagavato pādo sakalikāya [sakkhalikāya (ka.)] khato hoti. Bhusā sudaṃ bhagavato vedanā vattanti sārīrikā vedanā dukkhā tibbā [tippā (sī. syā. kaṃ. pī.)] kharā kaṭukā asātā amanāpā; tā sudaṃ bhagavā sato sampajāno adhivāseti avihaññamāno. Atha kho bhagavā catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno.

Atha kho sattasatā satullapakāyikā devatāyo abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ maddakucchiṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi – ''nāgo vata, bho, samaṇo gotamo; nāgavatā ca samuppannā sārīrikā vedanā dukkhā tibbā kharā kaṭukā asātā amanāpā sato sampajāno adhivāseti avihaññamāno''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi – ''sīho vata, bho, samaṇo gotamo; sīhavatā ca samuppannā sārīrikā vedanā dukkhā tibbā kharā kaṭukā asātā amanāpā sato sampajāno adhivāseti avihaññamāno''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi – ''ājānīyo vata, bho, samaṇo gotamo; ājānīyavatā ca samuppannā sārīrikā vedanā dukkhā tibbā kharā kaṭukā asātā amanāpā sato sampajāno adhivāseti avihaññamāno''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi – ''nisabho vata, bho, samaṇo gotamo; nisabhavatā ca samuppannā sārīrikā vedanā dukkhā tibbā kharā kaṭukā asātā amanāpā sato sampajāno adhivāseti avihaññamāno''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi – ''dhorayho vata, bho, samaṇo gotamo; dhorayhavatā ca samuppannā sārīrikā vedanā dukkhā tibbā kharā kaṭukā asātā amanāpā sato sampajāno adhivāseti avihaññamāno''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi – ''danto vata, bho, samaṇo gotamo; dantavatā ca samuppannā sārīrikā vedanā dukkhā tibbā kharā kaṭukā asātā amanāpā sato sampajāno adhivāseti avihaññamāno''ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ udānaṃ udānesi – ''passa samādhiṃ subhāvitaṃ cittañca suvimuttaṃ, na cābhinataṃ na cāpanataṃ na ca sasaṅkhāraniggayhavāritagataṃ [sasaṅkhāraniggayhavāritavataṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), sasaṅkhāraniggayhavārivāvataṃ (ka.)]. Yo evarūpaṃ purisanāgaṃ purisasīhaṃ purisaājānīyaṃ purisanisabhaṃ purisadhorayhaṃ purisadantaṃ atikkamitabbaṃ maññeyya kimaññatra adassanā''ti.

''Pañcavedā sataṃ samaṃ, tapassī brāhmaṇā caraṃ;
Cittañca nesaṃ na sammā vimuttaṃ, hīnattharūpā na pāraṅgamā te.

''Taṇhādhipannā vatasīlabaddhā, lūkhaṃ tapaṃ vassasataṃ carantā;
Cittañca nesaṃ na sammā vimuttaṃ, hīnattharūpā na pāraṅgamā te.

''Na mānakāmassa damo idhatthi, na monamatthi asamāhitassa;
Eko araññe viharaṃ pamatto, na maccudheyyassa tareyya pāra''nti.

''Mānaṃ pahāya susamāhitatto, sucetaso sabbadhi vippamutto;
Eko araññe viharamappamatto, sa maccudheyyassa tareyya pāra''ntnti.

9. Paṭhamapajjunnadhītusuttaṃ

39. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho kokanadā pajjunnassa dhītā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ mahāvanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā kokanadā pajjunnassa dhītā bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

''Vesāliyaṃ vane viharantaṃ, aggaṃ sattassa sambuddhaṃ;
Kokanadāhamasmi abhivande, kokanadā pajjunnassa dhītā.

''Sutameva pure āsi, dhammo cakkhumatānubuddho;
Sāhaṃ dāni sakkhi jānāmi, munino desayato sugatassa.

''Ye keci ariyaṃ dhammaṃ, vigarahantā caranti dummedhā;
Upenti roruvaṃ ghoraṃ, cirarattaṃ dukkhaṃ anubhavanti.

''Ye ca kho ariye dhamme, khantiyā upasamena upetā;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāya paripūressantī''ti.

10. Dutiyapajjunnadhītusuttaṃ

40. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ.

Atha kho cūḷakokanadā [cullakokanadā (sī. syā. kaṃ.)] pajjunnassa dhītā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ mahāvanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā cūḷakokanadā pajjunnassa dhītā bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Idhāgamā vijjupabhāsavaṇṇā, kokanadā pajjunnassa dhītā;
Buddhañca dhammañca namassamānā, gāthācimā atthavatī abhāsi.

‘‘Bahunāpi kho taṃ vibhajeyyaṃ, pariyāyena tādiso dhammo;
Saṃkhittamatthaṃ [saṃkhittamattaṃ (ka.)] lapayissāmi, yāvatā me manasā pariyattaṃ.

‘‘Pāpaṃ na kayirā vacasā manasā,
Kāyena vā kiñcana sabbaloke;
Kāme pahāya satimā sampajāno,
Dukkhaṃ na sevetha anatthasaṃhita’’nti.

Satullapakāyikavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Sabbhimaccharinā sādhu, na santujjhānasaññino;
Saddhā samayo sakalikaṃ, ubho pajjunnadhītaroti.

5. Ādittavaggo

1. Ādittasuttaṃ

41. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Ādittasmiṃ agārasmiṃ, yaṃ nīharati bhājanaṃ;
Taṃ tassa hoti atthāya, no ca yaṃ tattha ḍayhati.

‘‘Evaṃ ādittako loko, jarāya maraṇena ca;
Nīharetheva dānena, dinnaṃ hoti sunīhataṃ.

‘‘Dinnaṃ sukhaphalaṃ hoti, nādinnaṃ hoti taṃ tathā;
Corā haranti rājāno, aggi ḍahati nassati.

‘‘Atha antena jahati, sarīraṃ sapariggahaṃ;
Etadaññāya medhāvī, bhuñjetha ca dadetha ca;
Datvā ca bhutvā ca yathānubhāvaṃ;
Anindito saggamupeti ṭhāna’’nti.

2. Kiṃdadasuttaṃ

42. ‘‘Kiṃdado balado hoti, kiṃdado hoti vaṇṇado;
Kiṃdado sukhado hoti, kiṃdado hoti cakkhudo;

Ko ca sabbadado hoti, taṃ me akkhāhi pucchito''ti.

''Annado balado hoti, vatthado hoti vaṇṇado;
Yānado sukhado hoti, dīpado hoti cakkhudo.

''So ca sabbadado hoti, yo dadāti upassayaṃ;
Amataṃ dado ca so hoti, yo dhammamanusāsatī''ti.

3. Annasuttaṃ

43. ''Annamevābhinandanti, ubhaye devamānusā;
Atha ko nāma so yakkho, yaṃ annaṃ nābhinandatī''ti.

''Ye naṃ dadanti saddhāya, vippasannena cetasā;
Tameva annaṃ bhajati, asmiṃ loke paramhi ca.

''Tasmā vineyya maccheraṃ, dajjā dānaṃ malābhibhū;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina''nti.

4. Ekamūlasuttaṃ

44. ''Ekamūlaṃ dvirāvaṭṭaṃ, timalaṃ pañcapattharaṃ;
Samuddaṃ dvādasāvaṭṭaṃ, pātālaṃ atarī isī''ti.

5. Anomasuttaṃ

45. ''Anomanāmaṃ nipuṇatthadassiṃ, paññādadaṃ kāmālaye asattaṃ;
Taṃ passatha sabbaviduṃ sumedhaṃ, ariye pathe kamamānaṃ mahesi''nti.

6. Accharāsuttaṃ

46. ''Accharāgaṇasaṅghuṭṭhaṃ, pisācagaṇasevitaṃ;
Vanantaṃ mohanaṃ nāma, kathaṃ yātrā bhavissatī''ti.

''Ujuko nāma so maggo, abhayā nāma sā disā;
Ratho akūjano nāma, dhammacakkehi saṃyuto.

''Hirī tassa apālambo, satyassa parivāraṇaṃ;
Dhammāhaṃ sārathiṃ brūmi, sammādiṭṭhipurejavaṃ.

''Yassa etādisaṃ yānaṃ, itthiyā purisassa vā;
Sa ve etena yānena, nibbānasseva santike''ti.

7. Vanaropasuttaṃ

47. ''Kesaṃ divā ca ratto ca, sadā puññaṃ pavaḍḍhati;
Dhammaṭṭhā sīlasampannā, ke janā saggagāmino''ti.

''Ārāmaropā vanaropā, ye janā setukārakā;
Papañca udapānañca, ye dadanti upassayaṃ.

‘‘Tesaṃ divā ca ratto ca, sadā puññaṃ pavaḍḍhati;
Dhammaṭṭhā sīlasampannā, te janā saggagāmino’’ti.

8. Jetavanasuttaṃ

48. ‘‘Idañhi taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;
Āvutthaṃ [āvuṭṭhaṃ (ka.)] dhammarājena, pītisañjananaṃ mama.

‘‘Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ;
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā.

‘‘Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Yoniso vicine dhammaṃ, evaṃ tattha visujjhati.

‘‘Sāriputtova paññāya, sīlena upasamena ca;
Yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti.

9. Maccharisuttaṃ

49. ‘‘Yedha maccharino loke, kadariyā paribhāsakā;
Aññesaṃ dadamānānaṃ, antarāyakarā narā.

‘‘Kīdiso tesaṃ vipāko, samparāyo ca kīdiso;
Bhagavantaṃ puṭṭhumāgamma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

‘‘Yedha maccharino loke, kadariyā paribhāsakā;
Aññesaṃ dadamānānaṃ, antarāyakarā narā.

‘‘Nirayaṃ tiracchānayoniṃ, yamalokaṃ upapajjare;
Sace enti manussattaṃ, dalidde jāyare kule.

‘‘Coḷaṃ piṇḍo ratī khiḍḍā, yattha kicchena labbhati;
Parato āsīsare [āsiṃsare (sī. syā. kaṃ. pī.)] bālā, tampi tesaṃ na labbhati;
Diṭṭhe dhammesa vipāko, samparāye [samparāyo (syā. kaṃ. pī.)] ca duggatī’’ti.

‘‘Itihetaṃ vijānāma, aññaṃ pucchāma gotama;
Yedha laddhā manussattaṃ, vadaññū vītamaccharā.

‘‘Buddhe pasannā dhamme ca, saṅghe ca tibbagāravā;
Kīdiso tesaṃ vipāko, samparāyo ca kīdiso;
Bhagavantaṃ puṭṭhumāgamma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

‘‘Yedha laddhā manussattaṃ, vadaññū vītamaccharā;
Buddhe pasannā dhamme ca, saṅghe ca tibbagāravā;
Ete saggā [sagge (sī. syā. kaṃ.)] pakāsanti, yattha te upapajjare.

‘‘Sace enti manussattaṃ, aḍḍhe ājāyare kule;
Coḷaṃ piṇḍo ratī khiḍḍā, yatthākicchena labbhati.

‘‘Parasambhatesu bhogesu, vasavattīva modare;
Diṭṭhe dhammesa vipāko, samparāye ca suggatī’’ti.

10. Ghaṭīkārasuttaṃ

50. ‘‘Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo;
Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattika’’nti.

‘‘Ke ca te ataruṃ paṅkaṃ [saṅgaṃ (sī. syā.)], maccudheyyaṃ suduttaraṃ;
Ke hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu’’nti.

‘‘Upako palagaṇḍo ca, pukkusāti ca te tayo;
Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bāhuraggi ca siṅgiyo [bahudantī ca piṅgayo (sī.)];
Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu’’nti.

‘‘Kusalī bhāsasī tesaṃ, mārapāsappahāyinaṃ;
Kassa te dhammamaññāya, acchiduṃ bhavabandhana’’nti.

‘‘Na aññatra bhagavatā, nāññatra tava sāsanā;
Yassa te dhammamaññāya, acchiduṃ bhavabandhanaṃ.

‘‘Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Taṃ te dhammaṃ idhaññāya, acchiduṃ bhavabandhana’’nti.

‘‘Gambhīraṃ bhāsasī vācaṃ, dubbijānaṃ sudubbudhaṃ;
Kassa tvaṃ dhammamaññāya, vācaṃ bhāsasi īdisa’’nti.

‘‘Kumbhakāro pure āsiṃ, vekaḷiṅge [vehaḷiṅge (sī.), vebhaḷiṅge (syā. kaṃ.)] ghaṭīkaro;
Mātāpettibharo āsiṃ, kassapassa upāsako.

‘‘Virato methunā dhammā, brahmacārī nirāmiso;
Ahuvā te sagāmeyyo, ahuvā te pure sakhā.

‘‘Sohamete pajānāmi, vimutte satta bhikkhavo;
Rāgadosaparikkhīṇe, tiṇṇe loke visattika’’nti.

‘‘Evametaṃ tadā āsi, yathā bhāsasi bhaggava;
Kumbhakāro pure āsi, vekaḷiṅge ghaṭīkaro;
Mātāpettibharo āsi, kassapassa upāsako.

‘‘Virato methunā dhammā, brahmacārī nirāmiso;
Ahuvā me sagāmeyyo, ahuvā me pure sakhā’’ti.

‘‘Evametaṃ purāṇānaṃ, sahāyānaṃ ahu saṅgamo;
Ubhinnaṃ bhāvitattānaṃ, sarīrantimadhārina’’nti.

Ādittavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Ādittaṃ kiṃdadaṃ annaṃ, ekamūlaanomiyaṃ;
Accharāvanaropajetaṃ, maccharena ghaṭīkaroti.

6. Jarāvaggo

1. Jarāsuttaṃ

51. ‘‘Kiṃsu yāva jarā sādhu, kiṃsu sādhu patiṭṭhitaṃ;
Kiṃsu narānaṃ ratanaṃ, kiṃsu corehi dūhara’’nti.

‘‘Sīlaṃ yāva jarā sādhu, saddhā sādhu patiṭṭhitā;
Paññā narānaṃ ratanaṃ, puññaṃ corehi dūhara’’nti.

2. Ajarasāsuttaṃ

52. ‘‘Kiṃsu ajarasā sādhu, kiṃsu sādhu adhiṭṭhitaṃ;
Kiṃsu narānaṃ ratanaṃ, kiṃsu corehyahāriya’’nti.

‘‘Sīlaṃ ajarasā sādhu, saddhā sādhu adhiṭṭhitā;
Paññā narānaṃ ratanaṃ, puññaṃ corehyahāriya’’nti.

3. Mittasuttaṃ

53. ‘‘Kiṃsu pavasato [pathavato (pī. ka.)] mittaṃ, kiṃsu mittaṃ sake ghare;
Kiṃ mittaṃ atthajātassa, kiṃ mittaṃ samparāyika’’nti.

‘‘Sattho pavasato mittaṃ, mātā mittaṃ sake ghare;
Sahāyo atthajātassa, hoti mittaṃ punappunaṃ;
Sayaṃkatāni puññāni, taṃ mittaṃ samparāyika’’nti.

4. Vatthusuttaṃ

54. ‘‘Kiṃsu vatthu manussānaṃ, kiṃsūdha paramo sakhā;
Kiṃsu bhūtā upajīvanti, ye pāṇā pathavissitā’’ti [pathaviṃ sitāti (sī. syā. kaṃ. pī.)].

‘‘Puttā vatthu manussānaṃ, bhariyā ca [bhariyāva (sī.), bhariyā (syā. kaṃ.)] paramo sakhā;
Vuṭṭhiṃ bhūtā upajīvanti, ye pāṇā pathavissitā’’ti.

5. Paṭhamajanasuttaṃ

55. ‘‘Kiṃsu janeti purisaṃ, kiṃsu tassa vidhāvati;
Kiṃsu saṃsāramāpādi, kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti.

‘‘Taṇhā janeti purisaṃ, cittamassa vidhāvati;
Satto saṃsāramāpādi, dukkhamassa mahabbhaya’’nti.

6. Dutiyajanasuttaṃ

56. ‘‘Kiṃsu janeti purisaṃ, kiṃsu tassa vidhāvati;
Kiṃsu saṃsāramāpādi, kismā na parimuccatī’’ti.

‘‘Taṇhā janeti purisaṃ, cittamassa vidhāvati;
Satto saṃsāramāpādi, dukkhā na parimuccatī’’ti.

7. Tatiyajanasuttaṃ

57. ‘‘Kiṃsu janeti purisaṃ, kiṃsu tassa vidhāvati;
Kiṃsu saṃsāramāpādi, kiṃsu tassa parāyana’’nti.

‘‘Taṇhā janeti purisaṃ, cittamassa vidhāvati;
Satto saṃsāramāpādi, kammaṃ tassa parāyana’’nti.

8. Uppathasuttaṃ

58. ‘‘Kiṃsu uppatho akkhāto, kiṃsu rattindivakkhayo;
Kiṃ malaṃ brahmacariyassa, kiṃ sinānamanodaka’’nti.

‘‘Rāgo uppatho akkhāto, vayo rattindivakkhayo;
Itthī malaṃ brahmacariyassa, etthāyaṃ sajjate pajā;
Tapo ca brahmacariyañca, taṃ sinānamanodaka’’ntnti.

9. Dutiyasuttaṃ

59. ‘‘Kiṃsu dutiyā [dutiyaṃ (syā. kaṃ. pī.)] purisassa hoti, kiṃsu cenaṃ pasāsati;
Kissa cābhirato macco, sabbadukkhā pamuccatī’’ti.

‘‘Saddhā dutiyā purisassa hoti, paññā cenaṃ pasāsati;
Nibbānābhirato macco, sabbadukkhā pamuccatī’’ti.

10. Kavisuttaṃ

60. ‘‘Kiṃsu nidānaṃ gāthānaṃ, kiṃsu tāsaṃ viyañjanaṃ;
Kiṃsu sannissitā gāthā, kiṃsu gāthānamāsayo’’ti.

‘‘Chando nidānaṃ gāthānaṃ, akkharā tāsaṃ viyañjanaṃ;
Nāmasannissitā gāthā, kavi gāthānamāsayo’’ti.

Jarāvaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Jarā ajarasā mittaṃ, vatthu tīṇi janāni ca;
Uppatho ca dutiyo ca, kavinā pūrito vaggoti.

7. Addhavaggo

1. Nāmasuttaṃ

61. ‘‘Kiṃsu sabbaṃ addhabhavi [anvabhavi (sī.)], kismā bhiyyo na vijjati;
Kissassu ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū’’ti [vasamaddhagū (ka.)].

‘‘Nāmaṃ sabbaṃ addhabhavi, nāmā bhiyyo na vijjati;
Nāmassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū’’ti.

2. Cittasuttaṃ

62. ‘‘Kenassu nīyati loko, kenassu parikassati;
Kissassu ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū’’ti.

‘‘Cittena nīyati loko, cittena parikassati;
Cittassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū’’ti.

3. Taṇhāsuttaṃ

63. ‘‘Kenassu nīyati loko, kenassu parikassati;
Kissassu ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū’’ti.

‘‘Taṇhāya nīyati loko, taṇhāya parikassati;
Taṇhāya ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū’’ti.

4. Saṃyojanasuttaṃ

64. ‘‘Kiṃsu saṃyojano loko, kiṃsu tassa vicāraṇaṃ;
Kissassu vippahānena, nibbānaṃ iti vuccatī’’ti.

‘‘Nandīsaṃyojano [nandisaṃyojano (sī. syā. kaṃ.)] loko, vitakkassa vicāraṇaṃ;
Taṇhāya vippahānena, nibbānaṃ iti vuccatī’’ti.

5. Bandhanasuttaṃ

65. ‘‘Kiṃsu sambandhano loko, kiṃsu tassa vicāraṇaṃ;
Kissassu vippahānena, sabbaṃ chindati bandhana’’nti.

‘‘Nandīsambandhano loko, vitakkassa vicāraṇaṃ;
Taṇhāya vippahānena, sabbaṃ chindati bandhana’’nti.

6. Attahatasuttaṃ

66. ‘‘Kenassubbhāhato loko, kenassu parivārito;
Kena sallena otiṇṇo, kissa dhūpāyito sadā’’ti.

‘‘Maccunābbhāhato loko, jarāya parivārito;
Taṇhāsallena otiṇṇo, icchādhūpāyito sadā’’ti.

7. Uḍḍitasuttaṃ

67. ‘‘Kenassu uḍḍito loko, kenassu parivārito;
Kenassu pihito loko, kismiṃ loko patiṭṭhito’’ti.

‘‘Taṇhāya uḍḍito loko, jarāya parivārito;
Maccunā pihito loko, dukkhe loko patiṭṭhito’’ti.

8. Pihitasuttaṃ

68. ‘‘Kenassu pihito loko, kismiṃ loko patiṭṭhito;

Kenassu uḍḍito loko, kenassu parivārito''ti.

''Maccunā pihito loko, dukkhe loko patiṭṭhito;
Taṇhāya uḍḍito loko, jarāya parivārito''ti.

9. Icchāsuttaṃ

69. ''Kenassu bajjhatī loko, kissa vinayāya muccati;
Kissassu vippahānena, sabbaṃ chindati bandhana''nti.

''Icchāya bajjhatī loko, icchāvinayāya muccati;
Icchāya vippahānena, sabbaṃ chindati bandhana''nti.

10. Lokasuttaṃ

70. ''Kismiṃ loko samuppanno, kismiṃ kubbati santhavaṃ;
Kissa loko upādāya, kismiṃ loko vihaññatī''ti.

''Chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhavaṃ;
Channameva upādāya, chasu loko vihaññatī''ti.

Addhavaggo [anvavaggo (sī.)] sattamo.

Tassuddānaṃ –

Nāmaṃ cittañca taṇhā ca, saṃyojanañca bandhanā;
Abbhāhatuḍḍito pihito, icchā lokena te dasāti.

8. Chetvāvaggo

1. Chetvāsuttaṃ

71. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

''Kiṃsu chetvā [jhatvā (sī.), ghatvā (syā. kaṃ.) evamuparipi] sukhaṃ seti, kiṃsu chetvā na socati;
Kissassu ekadhammassa, vadhaṃ rocesi gotamā''ti.

''Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ chetvā na socati;
Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa devate;
Vadhaṃ ariyā pasaṃsanti, tañhi chetvā na socatī''ti.

2. Rathasuttaṃ

72. ''Kiṃsu rathassa paññāṇaṃ, kiṃsu paññāṇamaggino;
Kiṃsu raṭṭhassa paññāṇaṃ, kiṃsu paññāṇamitthiyā''ti.

''Dhajo rathassa paññāṇaṃ, dhūmo paññāṇamaggino;
Rājā raṭṭhassa paññāṇaṃ, bhattā paññāṇamitthiyā''ti.

3. Vittasuttaṃ

73. ‘‘Kiṃsūdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ, kiṃsu suciṇṇo sukhamāvahati;
Kiṃsu have sādutaraṃ [sādhutaraṃ (ka.)] rasānaṃ, kathaṃjīviṃ [kiṃsujīviṃ (ka.)] jīvitamāhu seṭṭha’’nti.

‘‘Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ, dhammo suciṇṇo sukhamāvahati;
Saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ, paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭha’’nti.

4. Vuṭṭhisuttaṃ

74. ‘‘Kiṃsu uppatataṃ seṭṭhaṃ, kiṃsu nipatataṃ varaṃ;
Kiṃsu pavajamānānaṃ, kiṃsu pavadataṃ vara’’nti.

‘‘Bījaṃ uppatataṃ seṭṭhaṃ, vuṭṭhi nipatataṃ varā;
Gāvo pavajamānānaṃ, putto pavadataṃ varoti.

‘‘Vijjā uppatataṃ seṭṭhā, avijjā nipatataṃ varā;
Saṅgho pavajamānānaṃ, buddho pavadataṃ varo’’ti.

5. Bhītāsuttaṃ

75. ‘‘Kiṃsūdha bhītā janatā anekā,
Maggo canekāyatanappavutto;
Pucchāmi taṃ gotama bhūripañña,
Kismiṃ ṭhito paralokaṃ na bhāye’’ti.

‘‘Vācaṃ manañca paṇidhāya sammā,
Kāyena pāpāni akubbamāno;
Bavhannapānaṃ gharamāvasanto,
Saddho mudū saṃvibhāgī vadaññū;
Etesu dhammesu ṭhito catūsu,
Dhamme ṭhito paralokaṃ na bhāye’’ti.

6. Najīratisuttaṃ

76. ‘‘Kiṃ jīrati kiṃ na jīrati, kiṃsu uppathoti vuccati;
Kiṃsu dhammānaṃ paripantho, kiṃsu rattindivakkhayo;
Kiṃ malaṃ brahmacariyassa, kiṃ sinānamanodakaṃ.

‘‘Kati lokasmiṃ chiddāni, yattha vittaṃ [cittaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] na tiṭṭhati;
Bhagavantaṃ puṭṭhumāgamma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

‘‘Rūpaṃ jīrati maccānaṃ, nāmagottaṃ na jīrati;
Rāgo uppathoti vuccati.

‘‘Lobho dhammānaṃ paripantho, vayo rattindivakkhayo;
Itthī malaṃ brahmacariyassa, etthāyaṃ sajjate pajā;
Tapo ca brahmacariyañca, taṃ sinānamanodakaṃ.

‘‘Cha lokasmiṃ chiddāni, yattha vittaṃ na tiṭṭhati;

Ālasyañca [ālassañca (sī. pī.)] pamādo ca, anuṭṭhānaṃ asaṃyamo;
Niddā tandī [tandi (sī.)] ca te chidde, sabbaso taṃ vivajjaye''ti.

7. Issariyasuttaṃ

77. ''Kiṃsu issariyaṃ loke, kiṃsu bhaṇḍānamuttamaṃ;
Kiṃsu satthamalaṃ loke, kiṃsu lokasmimabbudaṃ.

''Kiṃsu harantaṃ vārenti, haranto pana ko piyo;
Kiṃsu punappunāyantaṃ, abhinandanti paṇḍitā''ti.

''Vaso issariyaṃ loke, itthī bhaṇḍānamuttamaṃ;
Kodho satthamalaṃ loke, corā lokasmimabbudā.

''Coraṃ harantaṃ vārenti, haranto samaṇo piyo;
Samaṇaṃ punappunāyantaṃ, abhinandanti paṇḍitā''ti.

8. Kāmasuttaṃ

78. ''Kimatthakāmo na dade, kiṃ macco na pariccaje;
Kiṃsu muñceyya kalyāṇaṃ, pāpikaṃ na ca mocaye''ti.

''Attānaṃ na dade poso, attānaṃ na pariccaje;
Vācaṃ muñceyya kalyāṇaṃ, pāpikañca na mocaye''ti.

9. Pātheyyasuttaṃ

79. ''Kiṃsu bandhati pātheyyaṃ, kiṃsu bhogānamāsayo;
Kiṃsu naraṃ parikassati, kiṃsu lokasmi dujjahaṃ;
Kismiṃ baddhā puthū sattā, pāsena sakuṇī yathā''ti.

''Saddhā bandhati pātheyyaṃ, sirī bhogānamāsayo;
Icchā naraṃ parikassati, icchā lokasmi dujjahā;
Icchābaddhā puthū sattā, pāsena sakuṇī yathā''ti.

10. Pajjotasuttaṃ

80. ''Kiṃsu lokasmi pajjoto, kiṃsu lokasmi jāgaro;
Kiṃsu kamme sajīvānaṃ, kimassa iriyāpatho.

''Kiṃsu alasaṃ analasañca [kiṃ ālasyānālasyañca (ka.)], mātā puttaṃva posati;
Kiṃ bhūtā upajīvanti, ye pāṇā pathavissitā''ti.

''Paññā lokasmi pajjoto, sati lokasmi jāgaro;
Gāvo kamme sajīvānaṃ, sītassa iriyāpatho.

''Vuṭṭhi alasaṃ analasañca, mātā puttaṃva posati;
Vuṭṭhiṃ bhūtā upajīvanti, ye pāṇā pathavissitā''ti.

11. Araṇasuttaṃ

81. ‘‘Kesūdha araṇā loke, kesaṃ vusitaṃ na nassati;
Kedha icchaṃ parijānanti, kesaṃ bhojissiyaṃ sadā.

‘‘Kiṃsu mātā pitā bhātā, vandanti naṃ patiṭṭhitaṃ;
Kiṃsu idha jātihīnaṃ, abhivādenti khattiyā’’ti.

‘‘Samaṇīdha araṇā loke, samaṇānaṃ vusitaṃ na nassati;
Samaṇā icchaṃ parijānanti, samaṇānaṃ bhojissiyaṃ sadā.

‘‘Samaṇaṃ mātā pitā bhātā, vandanti naṃ patiṭṭhitaṃ;
Samaṇīdha jātihīnaṃ, abhivādenti khattiyā’’ti.

Chetvāvaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Chetvā rathañca cittañca, vuṭṭhi bhītā najīrati;
Issaraṃ kāmaṃ pātheyyaṃ, pajjoto araṇena cāti.

Devatāsaṃyuttaṃ samattaṃ.

2. Devaputtasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Paṭhamakassapasuttaṃ

82. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho kassapo devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho kassapo devaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhikkhuṃ bhagavā pakāsesi, no ca bhikkhuno anusāsa’’nti. ‘‘Tena hi kassapa, taññevettha paṭibhātū’’ti.

‘‘Subhāsitassa sikkhetha, samaṇūpāsanassa ca;
Ekāsanassa ca raho, cittavūpasamassa cā’’ti.

Idamavoca kassapo devaputto; samanuñño satthā ahosi. Atha kho kassapo devaputto ‘‘samanuñño me satthā’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyīti.

2. Dutiyakassapasuttaṃ

83. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhito kho kassapo devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Bhikkhu siyā jhāyī vimuttacitto,
Ākaṅkhe ce hadayassānupattiṃ;
Lokassa ñatvā udayabbayañca,
Sucetaso anissito tadānisaṃso’’ti.

3. Māghasuttaṃ

84. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho māgho devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho māgho devaputto bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kiṃsu chetvā sukhaṃ seti, kiṃsu chetvā na socati;
Kissassu ekadhammassa, vadhaṃ rocesi gotamā’’ti.

‘‘Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ chetvā na socati;
Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa vatrabhū;
Vadhaṃ ariyā pasaṃsanti, tañhi chetvā na socatī’’ti.

4. Māgadhasuttaṃ

85. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhito kho māgadho devaputto bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kati lokasmiṃ pajjotā, yehi loko pakāsati;
Bhavantaṃ puṭṭhumāgamma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

‘‘Cattāro loke pajjotā, pañcamettha na vijjati;
Divā tapati ādicco, rattimābhāti candimā.

‘‘Atha aggi divārattiṃ, tattha tattha pakāsati;
Sambuddho tapataṃ seṭṭho, esā ābhā anuttarā’’ti.

5. Dāmalisuttaṃ

86. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho dāmali devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho dāmali devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Karaṇīyametaṃ brāhmaṇena, padhānaṃ akilāsunā;
Kāmānaṃ vippahānena, na tenāsīsate bhava’’nti.

‘‘Natthi kiccaṃ brāhmaṇassa (dāmalīti bhagavā),
Katakicco hi brāhmaṇo.

‘‘Yāva na gādhaṃ labhati nadīsu,
Āyūhati sabbagattebhi jantu;
Gādhañca laddhāna thale ṭhito yo,
Nāyūhatī pāragato hi sova [soti (sī. pī. ka.), hoti (syā. kaṃ.), so (?)].

‘‘Esūpamā dāmali brāhmaṇassa,
Khīṇāsavassa nipakassa jhāyino;
Pappuyya jātimaraṇassa antaṃ,
Nāyūhatī pāragato hi so’’ti [hotīti (syā. kaṃ.)].

6. Kāmadasuttaṃ

87. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhito kho kāmado devaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘dukkaraṃ bhagavā, sudukkaraṃ bhagavā’’ti.

‘‘Dukkaraṃ vāpi karonti (kāmadāti bhagavā),
Sekhā sīlasamāhitā;
Ṭhitattā anagāriyupetassa,
Tuṭṭhi hoti sukhāvahā’’ti.

‘‘Dullabhā bhagavā yadidaṃ tuṭṭhī’’ti.

‘‘Dullabhaṃ vāpi labhantntti (kāmadāti bhagavā),
Cittavūpasame ratā;
Yesaṃ divā ca ratto ca,
Bhāvanāya rato mano’’ti.

‘‘Dussamādahaṃ bhagavā yadidaṃ citta’’nti.

‘‘Dussamādahaṃ vāpi samādahantntti (kāmadāti bhagavā),
Indriyūpasame ratā;
Te chetvā maccuno jālaṃ,
Ariyā gacchanti kāmadā’’ti.

‘‘Duggamo bhagavā visamo maggo’’ti.

‘‘Duggame visame vāpi, ariyā gacchanti kāmada;
Anariyā visame magge, papatanti avaṃsirā;
Ariyānaṃ samo maggo, ariyā hi visame samā’’ti.

7. Pañcālacaṇḍasuttaṃ

88. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhito kho pañcālacaṇḍo devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sambādhe vata okāsaṃ, avindi bhūrimedhaso;
Yo jhānamabujjhi [jhānamabudhā (ka. sī.), jhānamabuddhi (syā. kaṃ. pī. ka.)] buddho,
paṭilīnanisabho munī’’ti.

‘‘Sambādhe vāpi vindantntti (pañcālacaṇḍāti bhagavā),
Dhammaṃ nibbānapattiyā;
Ye satiṃ paccalatthaṃsu,
Sammā te susamāhitā’’ti.

8. Tāyanasuttaṃ

89. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho tāyano devaputto purāṇatitthakaro abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho tāyano devaputto bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Chinda sotaṃ parakkamma, kāme panuda brāhmaṇa;

Nappahāya munī kāme, nekattamupapajjati.

‘‘Kayirā ce kayirāthenaṃ, daḷhamenaṃ parakkame;
Sithilo hi paribbājo, bhiyyo ākirate rajaṃ.

‘‘Akataṃ dukkaṭaṃ [dukkataṃ (sī. pī.)] seyyo, pacchā tapati dukkaṭaṃ;
Katañca sukataṃ seyyo, yaṃ katvā nānutappati.

‘‘Kuso yathā duggahito, hatthamevānukantati;
Sāmaññaṃ dupparāmaṭṭhaṃ, nirayāyūpakaḍḍhati.

‘‘Yaṃ kiñci sithilaṃ kammaṃ, saṃkiliṭṭhañca yaṃ vataṃ;
Saṅkassaraṃ brahmacariyaṃ, na taṃ hoti mahapphala’’nti.

Idamavoca tāyano devaputto; idaṃ vatvā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyīti.

Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena bhikkhū āmantesi – ‘‘imaṃ, bhikkhave, rattiṃ tāyano nāma devaputto purāṇatitthakaro abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, bhikkhave, tāyano devaputto mama santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Chinda sotaṃ parakkamma, kāme panuda brāhmaṇa;
Nappahāya munī kāme, nekattamupapajjati.

‘‘Kayirā ce kayirāthenaṃ, daḷhamenaṃ parakkame;
Sithilo hi paribbājo, bhiyyo ākirate rajaṃ.

‘‘Akataṃ dukkaṭaṃ seyyo, pacchā tapati dukkaṭaṃ;
Katañca sukataṃ seyyo, yaṃ katvā nānutappati.

‘‘Kuso yathā duggahito, hatthamevānukantati;
Sāmaññaṃ dupparāmaṭṭhaṃ, nirayāyūpakaḍḍhati.

‘‘Yaṃ kiñci sithilaṃ kammaṃ, saṃkiliṭṭhañca yaṃ vataṃ;
Saṅkassaraṃ brahmacariyaṃ, na taṃ hoti mahapphala’’nti.

‘‘Idamavoca, bhikkhave, tāyano devaputto, idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyi. Uggaṇhātha, bhikkhave, tāyanagāthā; pariyāpuṇātha, bhikkhave, tāyanagāthā; dhāretha, bhikkhave, tāyanagāthā. Atthasaṃhitā, bhikkhave, tāyanagāthā ādibrahmacariyikā’’ti.

9. Candimasuttaṃ

90. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena candimā devaputto rāhunā asurindena gahito hoti. Atha kho candimā devaputto bhagavantaṃ anussaramāno tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Namo te buddha vīratthu, vippamuttosi sabbadhi;
Sambādhapaṭipannosmi, tassa me saraṇaṃ bhavā’’ti.

Atha kho bhagavā candimaṃ devaputtaṃ ārabbha rāhuṃ asurindaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Tathāgataṃ arahantaṃ, candimā saraṇaṃ gato;
Rāhu candaṃ pamuñcassu, buddhā lokānukampakā’’ti.

Atha kho rāhu asurindo candimaṃ devaputtaṃ muñcitvā taramānarūpo yena vepacitti asurindo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā saṃviggo lomahaṭṭhajāto ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho rāhuṃ asurindaṃ vepacitti asurindo gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kiṃ nu santaramānova, rāhu candaṃ pamuñcasi;
Saṃviggarūpo āgamma, kiṃ nu bhītova tiṭṭhasī’’ti.

‘‘Sattadhā me phale muddhā, jīvanto na sukhaṃ labhe;
Buddhagāthābhigītomhi, no ce muñceyya candima’’nti.

10. Sūriyasuttaṃ

91. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena sūriyo devaputto rāhunā asurindena gahito hoti. Atha kho sūriyo devaputto bhagavantaṃ anussaramāno tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Namo te buddha vīratthu, vippamuttosi sabbadhi;
Sambādhapaṭipannosmi, tassa me saraṇaṃ bhavā’’ti.

Atha kho bhagavā sūriyaṃ devaputtaṃ ārabbha rāhuṃ asurindaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Tathāgataṃ arahantaṃ, sūriyo saraṇaṃ gato;
Rāhu sūriyaṃ [suriyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] pamuñcassu, buddhā lokānukampakā.

‘‘Yo andhakāre tamasi pabhaṅkaro,
Verocano maṇḍalī uggatejo;
Mā rāhu gilī caramantalikkhe,
Pajaṃ mamaṃ rāhu pamuñca sūriya’’nti.

Atha kho rāhu asurindo sūriyaṃ devaputtaṃ muñcitvā taramānarūpo yena vepacitti asurindo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā saṃviggo lomahaṭṭhajāto ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho rāhuṃ asurindaṃ vepacitti asurindo gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kiṃ nu santaramānova, rāhu sūriyaṃ pamuñcasi;
Saṃviggarūpo āgamma, kiṃ nu bhītova tiṭṭhasī’’ti.

‘‘Sattadhā me phale muddhā, jīvanto na sukhaṃ labhe;
Buddhagāthābhigītomhi, no ce muñceyya sūriya’’nti.

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Dve kassapā ca māgho ca, māgadho dāmali kāmado;
Pañcālacaṇḍo tāyano, candimasūriyena te dasāti.

2. Anāthapiṇḍikavaggo

1. Candimasasuttaṃ

92. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho candimaso [candimāso (ka.)] devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho candimaso devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Te hi sotthiṃ gamissanti, kacche vāmakase magā;
Jhānāni upasampajja, ekodi nipakā satā’’ti.

‘‘Te hi pāraṃ gamissanti, chetvā jālaṃva ambujo;
Jhānāni upasampajja, appamattā raṇañjahā’’ti.

2. Veṇḍusuttaṃ

93. Ekamantaṃ ṭhito kho veṇḍu [veṇhu (sī.)] devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sukhitāva te [sukhitā vata te (sī. syā. kaṃ.)] manujā, sugataṃ payirupāsiya;
Yuñjaṃ [yujja (sī.), yuñja (syā. kaṃ. pī.)] gotamasāsane, appamattā nu sikkhare’’ti.

‘‘Ye me pavutte siṭṭhipade [satthipade (sī. syā. kaṃ. pī.)] (veṇḍūti bhagavā),
Anusikkhanti jhāyino;
Kāle te appamajjantā,
Na maccuvasagā siyu’’nti.

3. Dīghalaṭṭhisuttaṃ

94. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho dīghalaṭṭhi devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho dīghalaṭṭhi devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Bhikkhu siyā jhāyī vimuttacitto,
Ākaṅkhe ce hadayassānupattiṃ;
Lokassa ñatvā udayabbayañca,
Sucetaso anissito tadānisaṃso’’ti.

4. Nandanasuttaṃ

95. Ekamantaṃ ṭhito kho nandano devaputto bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Pucchāmi taṃ gotama bhūripañña,
Anāvaṭaṃ bhagavato ñāṇadassanaṃ;
Kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti,
Kathaṃvidhaṃ paññavantaṃ vadanti;
Kathaṃvidho dukkhamaticca iriyati,
Kathaṃvidhaṃ devatā pūjayantī’’ti.

‘‘Yo sīlavā paññavā bhāvitatto,
Samāhito jhānarato satīmā;

Sabbassa sokā vigatā pahīnā,
Khīṇāsavo antimadehadhārī.

‘‘Tathāvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti,
Tathāvidhaṃ paññavantaṃ vadanti;
Tathāvidho dukkhamaticca iriyati,
Tathāvidhaṃ devatā pūjayantī’’ti.

5. Candanasuttaṃ

96. Ekamantaṃ ṭhito kho candano devaputto bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kathaṃsu [kosudha (sī.)] tarati oghaṃ, rattindivamatandito;
Appatiṭṭhe anālambe, ko gambhīre na sīdatī’’ti.

‘‘Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito;
Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttaraṃ.

‘‘Virato kāmasaññāya, rūpasaṃyojanātigo;
Nandīrāgaparikkhīṇo, so gambhīre na sīdatī’’ti.

6. Vāsudattasuttaṃ

97. Ekamantaṃ ṭhito kho vāsudatto devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova [ḍayhamāneva (sabbattha)] matthake;
Kāmarāgappahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

‘‘Sattiyā viya omaṭṭho, ḍayhamānova matthake;
Sakkāyadiṭṭhippahānāya, sato bhikkhu paribbaje’’ti.

7. Subrahmasuttaṃ

98. Ekamantaṃ ṭhito kho subrahmā devaputto bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggamidaṃ [ubbiggidaṃ (mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṃ)] mano;
Anuppannesu kicchesu [kiccesu (bahūsu)], atho uppatitesu ca;
Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchito’’ti.

‘‘Nāññatra bojjhā tapasā [bojjhaṅgatapasā (sī. syā. kaṃ. pī.)], nāññatrindriyasaṃvarā;
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi pāṇina’’nti.

‘‘Idamavoca…pe… tatthevantaradhāyī’’ti.

8. Kakudhasuttaṃ

99. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sākete viharati añjanavane migadāye. Atha kho kakudho devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ añjanavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho kakudho devaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nandasi, samaṇā’’ti? ‘‘Kiṃ laddhā, āvuso’’ti? ‘‘Tena hi, samaṇa, socasī’’ti? ‘‘Kiṃ jīyittha, āvuso’’ti? ‘‘Tena hi, samaṇa, neva nandasi na ca [neva (sī. syā. kaṃ.)] socasī’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti.

‘‘Kacci tvaṃ anagho [anigho (sabbattha)] bhikkhu, kacci nandī [nandi (sī. syā. kaṃ.)] na vijjati;
Kacci taṃ ekamāsīnaṃ, aratī nābhikīratī’’ti.

‘‘Anagho ve ahaṃ yakkha, atho nandī na vijjati;
Atho maṃ ekamāsīnaṃ, aratī nābhikīratī’’ti.

‘‘Kathaṃ tvaṃ anagho bhikkhu, kathaṃ nandī na vijjati;
Kathaṃ taṃ ekamāsīnaṃ, aratī nābhikīratī’’ti.

‘‘Aghajātassa ve nandī, nandījātassa ve aghaṃ;
Anandī anagho bhikkhu, evaṃ jānāhi āvuso’’ti.

‘‘Cirassaṃ vata passāmi, brāhmaṇaṃ parinibbutaṃ;
Anandiṃ anaghaṃ bhikkhuṃ, tiṇṇaṃ loke visattika’’ntnti.

9. Uttarasuttaṃ

100. Rājagahanidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhito kho uttaro devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Upanīyati jīvitamappamāyu,
Jarūpanītassa na santi tāṇā;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Puññāni kayirātha sukhāvahānī’’ti.

‘‘Upanīyati jīvitamappamāyu,
Jarūpanītassa na santi tāṇā;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Lokāmisaṃ pajahe santipekkho’’ti.

10. Anāthapiṇḍikasuttaṃ

101. Ekamantaṃ ṭhito kho anāthapiṇḍiko devaputto bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Idañhi taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;
Āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mama.

‘‘Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ;
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā.

‘‘Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Yoniso vicine dhammaṃ, evaṃ tattha visujjhati.

‘‘Sāriputtova paññāya, sīlena upasamena ca;
Yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti.

Idamavoca anāthapiṇḍiko devaputto. Idaṃ vatvā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyīti.

Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena bhikkhū āmantesi – ‘‘imaṃ, bhikkhave, rattiṃ aññataro devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, bhikkhave, so devaputto mama santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Idañhi taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;
Āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mama.

‘‘Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ;
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā.

‘‘Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Yoniso vicine dhammaṃ, evaṃ tattha visujjhati.

‘‘Sāriputtova paññāya, sīlena upasamena ca;
Yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti.

‘‘Idamavoca, bhikkhave, so devaputto. Idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘so hi nūna, bhante, anāthapiṇḍiko devaputto bhavissati. Anāthapiṇḍiko gahapati āyasmante sāriputte abhippasanno ahosī’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, ānanda, yāvatakaṃ kho, ānanda, takkāya pattabbaṃ anuppattaṃ taṃ tayā. Anāthapiṇḍiko hi so, ānanda, devaputto’’ti.

Anāthapiṇḍikavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Candimaso [candimāso (pī. ka.)] ca veṇḍu [veṇhu (sī. ka.)] ca, dīghalaṭṭhi ca nandano;
Candano vāsudatto ca, subrahmā kakudhena ca;
Uttaro navamo vutto, dasamo anāthapiṇḍikoti.

3. Nānātitthiyavaggo

1. Sivasuttaṃ

102. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sivo devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho sivo devaputto bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, seyyo hoti na pāpiyo.

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, paññā labbhati nāññato.

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, sokamajjhe na socati.

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, ñātimajjhe virocati.

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, sattā gacchanti suggatiṃ.

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, sattā tiṭṭhanti sātata’’nti.

Atha kho bhagavā sivaṃ devaputtaṃ gāthāya paccabhāsi –

‘‘Sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhavaṃ;
Sataṃ saddhammamaññāya, sabbadukkhā pamuccatī’’ti.

2. Khemasuttaṃ

103. Ekamantaṃ ṭhito kho khemo devaputto bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Caranti bālā dummedhā, amitteneva attanā;
Karontā pāpakaṃ kammaṃ, yaṃ hoti kaṭukapphalaṃ.

‘‘Na taṃ kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā anutappati;
Yassa assumukho rodaṃ, vipākaṃ paṭisevati.

‘‘Tañca kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā nānutappati;
Yassa patīto sumano, vipākaṃ paṭisevati.

‘‘Paṭikacceva [paṭigacceva (sī.)] taṃ kayirā, yaṃ jaññā hitamattano;
Na sākaṭikacintāya, mantā dhīro parakkame.

‘‘Yathā sākaṭiko maṭṭhaṃ [panthaṃ (sī.), pasatthaṃ (syā. kaṃ.)], samaṃ hitvā mahāpathaṃ;
Visamaṃ maggamāruyha, akkhacchinnova jhāyati.

‘‘Evaṃ dhammā apakkamma, adhammamanuvattiya;
Mando maccumukhaṃ patto, akkhacchinnova jhāyatī’’ti.

3. Serīsuttaṃ

104. Ekamantaṃ ṭhito kho serī devaputto bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Annamevābhinandanti, ubhaye devamānusā;
Atha ko nāma so yakkho, yaṃ annaṃ nābhinandatī’’ti.

‘‘Ye naṃ dadanti saddhāya, vippasannena cetasā;
Tameva annaṃ bhajati, asmiṃ loke paramhi ca.

‘‘Tasmā vineyya maccheraṃ, dajjā dānaṃ malābhibhū;

Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’nti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvasubhāsitamidaṃ, bhante, bhagavatā –

‘‘Ye naṃ dadanti saddhāya, vippasannena cetasā;
Tameva annaṃ bhajati, asmiṃ loke paramhi ca.

‘‘Tasmā vineyya maccheraṃ, dajjā dānaṃ malābhibhū;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’nti.

‘‘Bhūtapubbāhaṃ, bhante, sirī [serī (sī. syā. kaṃ. pī.)] nāma rājā ahosiṃ dāyako dānapati dānassa vaṇṇavādī. Tassa mayhaṃ, bhante, catūsu dvāresu dānaṃ dīyittha samaṇa-brāhmaṇa-kapaṇaddhika-vanibbakayācakānaṃ. Atha kho maṃ, bhante, itthāgāraṃ upasaṅkamitvā etadavoca [itthāgārā upasaṅkamitvā etadavocuṃ (ka.)] – ‘devassa kho [devasseva kho (ka. sī.)] dānaṃ dīyati; amhākaṃ dānaṃ na dīyati. Sādhu mayampi devaṃ nissāya dānāni dadeyyāma, puññāni kareyyāmā’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘ahaṃ khosmi dāyako dānapati dānassa vaṇṇavādī. Dānaṃ dassāmāti vadante kinti vadeyya’nti? So khvāhaṃ, bhante, paṭhamaṃ dvāraṃ itthāgārassa adāsiṃ. Tattha itthāgārassa dānaṃ dīyittha; mama dānaṃ paṭikkami.

‘‘Atha kho maṃ, bhante, khattiyā anuyantā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘devassa kho dānaṃ dīyati; itthāgārassa dānaṃ dīyati; amhākaṃ dānaṃ na dīyati. Sādhu mayampi devaṃ nissāya dānāni dadeyyāma, puññāni kareyyāmā’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘ahaṃ khosmi dāyako dānapati dānassa vaṇṇavādī. Dānaṃ dassāmāti vadante kinti vadeyya’nti? So khvāhaṃ, bhante, dutiyaṃ dvāraṃ khattiyānaṃ anuyantānaṃ adāsiṃ. Tattha khattiyānaṃ anuyantānaṃ dānaṃ dīyittha, mama dānaṃ paṭikkami.

‘‘Atha kho maṃ, bhante, balakāyo upasaṅkamitvā etadavoca – ‘devassa kho dānaṃ dīyati; itthāgārassa dānaṃ dīyati; khattiyānaṃ anuyantānaṃ dānaṃ dīyati; amhākaṃ dānaṃ na dīyati. Sādhu mayampi devaṃ nissāya dānāni dadeyyāma, puññāni kareyyāmā’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘ahaṃ khosmi dāyako dānapati dānassa vaṇṇavādī. Dānaṃ dassāmāti vadante kinti vadeyya’nti? So khvāhaṃ bhante, tatiyaṃ dvāraṃ balakāyassa adāsiṃ. Tattha balakāyassa dānaṃ dīyittha, mama dānaṃ paṭikkami.

‘‘Atha kho maṃ, bhante, brāhmaṇagahapatikā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘devassa kho dānaṃ dīyati; itthāgārassa dānaṃ dīyati; khattiyānaṃ anuyantānaṃ dānaṃ dīyati; balakāyassa dānaṃ dīyati; amhākaṃ dānaṃ na dīyati. Sādhu mayampi devaṃ nissāya dānāni dadeyyāma, puññāni kareyyāmā’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘ahaṃ khosmi dāyako dānapati dānassa vaṇṇavādī. Dānaṃ dassāmāti vadante kinti vadeyya’nti? So khvāhaṃ, bhante, catutthaṃ dvāraṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ adāsiṃ. Tattha brāhmaṇagahapatikānaṃ dānaṃ dīyittha, mama dānaṃ paṭikkami.

‘‘Atha kho maṃ, bhante, purisā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘na kho dāni devassa koci dānaṃ dīyatī’ti. Evaṃ vuttāhaṃ, bhante, te purise etadavocaṃ – ‘tena hi, bhaṇe, yo bāhiresu janapadesu āyo sañjāyati tato upaḍḍhaṃ antepure pavesetha, upaḍḍhaṃ tattheva dānaṃ detha samaṇa-brāhmaṇa-kapaṇaddhika-vanibbaka-yācakāna’nti. So khvāhaṃ, bhante, evaṃ dīgharattaṃ katānaṃ puññānaṃ evaṃ dīgharattaṃ katānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ pariyantaṃ nādhigacchāmi – ettakaṃ puññanti vā ettako puññavipākoti vā ettakaṃ sagge ṭhātabbanti vāti. Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvasubhāsitamidaṃ, bhante, bhagavatā –

‘‘Ye naṃ dadanti saddhāya, vippasannena cetasā;
Tameva annaṃ bhajati, asmiṃ loke paramhi ca.

‘‘Tasmā vineyya maccheraṃ, dajjā dānaṃ malābhibhū;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’nti.

4. Ghaṭīkārasuttaṃ

105. Ekamantaṃ ṭhito kho ghaṭīkāro devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo;
Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattika’’nti.

‘‘Ke ca te ataruṃ paṅkaṃ, maccudheyyaṃ suduttaraṃ;
Ke hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu’’nti.

‘‘Upako palagaṇḍo [phalagaṇḍo (ka.)] ca, pukkusāti ca te tayo;
Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bāhuraggi ca saṅgiyo [bāhudantī ca piṅgiyo (sī. syā.)];
Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu’’nti.

‘‘Kusalī bhāsasī tesaṃ, mārapāsappahāyinaṃ;
Kassa te dhammamaññāya, acchiduṃ bhavabandhana’’nti.

‘‘Na aññatra bhagavatā, nāññatra tava sāsanā;
Yassa te dhammamaññāya, acchiduṃ bhavabandhanaṃ.

‘‘Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Taṃ te dhammaṃ idhaññāya, acchiduṃ bhavabandhana’’nti.

‘‘Gambhīraṃ bhāsasī vācaṃ, dubbijānaṃ sudubbudhaṃ;
Kassa tvaṃ dhammamaññāya, vācaṃ bhāsasi īdisa’’nti.

‘‘Kumbhakāro pure āsiṃ, vekaḷiṅge ghaṭīkaro;
Mātāpettibharo āsiṃ, kassapassa upāsako.

‘‘Virato methunā dhammā, brahmacārī nirāmiso;
Ahuvā te sagāmeyyo, ahuvā te pure sakhā.

‘‘Sohamete pajānāmi, vimutte satta bhikkhavo;
Rāgadosaparikkhīṇe, tiṇṇe loke visattika’’nti.

‘‘Evametaṃ tadā āsi, yathā bhāsasi bhaggava;
Kumbhakāro pure āsi, vekaḷiṅge ghaṭīkaro.

‘‘Mātāpettibharo āsi, kassapassa upāsako;
Virato methunā dhammā, brahmacārī nirāmiso;
Ahuvā me sagāmeyyo, ahuvā me pure sakhā’’ti.

‘‘Evametaṃ purāṇānaṃ, sahāyānaṃ ahu saṅgamo;
Ubhinnaṃ bhāvitattānaṃ, sarīrantimadhārina’’nti.

5. Jantusuttaṃ

106. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ sambahulā bhikkhū, kosalesu viharanti himavantapasse araññakuṭikāya uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā vibbhantacittā pākatindriyā.

Atha kho jantu devaputto tadahuposathe pannarase yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Sukhajīvino pure āsuṃ, bhikkhū gotamasāvakā;
Anicchā piṇḍamesanā [piṇḍamesānā (?)], anicchā sayanāsanaṃ;
Loke aniccataṃ ñatvā, dukkhassantaṃ akaṃsu te.

‘‘Dupposaṃ katvā attānaṃ, gāme gāmaṇikā viya;
Bhutvā bhutvā nipajjanti, parāgāresu mucchitā.

‘‘Saṅghassa añjaliṃ katvā, idhekacce vadāmahaṃ [vandāmahaṃ (ka.)];
Apaviddhā anāthā te, yathā petā tatheva te [tatheva ca (sī.)].

‘‘Ye kho pamattā viharanti, te me sandhāya bhāsitaṃ;
Ye appamattā viharanti, namo tesaṃ karomaha’’nti.

6. Rohitassasuttaṃ

107. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ ṭhito kho rohitasso devaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yattha nu kho, bhante, na jāyati na jīyati na mīyati [na jiyyati na miyyati (syā. kaṃ. ka.)] na cavati na upapajjati, sakkā nu kho so, bhante, gamanena lokassa anto ñātuṃ vā daṭṭhuṃ vā pāpuṇituṃ vā’’ti? ‘‘Yattha kho, āvuso, na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmī’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvasubhāsitamidaṃ, bhante, bhagavatā – ‘yattha kho, āvuso, na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmī’ti.

‘‘Bhūtapubbāhaṃ, bhante, rohitasso nāma isi ahosiṃ bhojaputto iddhimā vehāsaṅgamo. Tassa mayhaṃ, bhante, evarūpo javo ahosi; seyyathāpi nāma daḷhadhammā [daḷhadhammo (sabbattha) ṭīkā ca moggallānabyākaraṇaṃ ca oloketabbaṃ] dhanuggaho susikkhito katahattho katayoggo katūpāsano lahukena asanena appakasireneva tiriyaṃ tālacchāyaṃ atipāteyya. Tassa mayhaṃ, bhante, evarūpo padavītihāro ahosi; seyyathāpi nāma puratthimā samuddā pacchimo samuddo. Tassa mayhaṃ, bhante, evarūpaṃ icchāgataṃ uppajji – ‘ahaṃ gamanena lokassa antaṃ pāpuṇissāmī’ti. So khvāhaṃ, bhante, evarūpena javena samannāgato evarūpena ca padavītihārena aññatreva asita-pīta-khāyita-sāyitā aññatra uccāra-passāvakammā aññatra niddākilamathapaṭivinodanā vassasatāyuko vassasatajīvī vassasataṃ gantvā appatvāva lokassa antaṃ antarāva kālaṅkato.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvasubhāsitamidaṃ, bhante, bhagavatā – ‘yattha kho, āvuso, na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmī’’’ti.

‘‘Na kho panāhaṃ, āvuso, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmi. Api ca khvāhaṃ, āvuso, imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadanti.

‘‘Gamanena na pattabbo, lokassanto kudācanaṃ;

Na ca appatvā lokantaṃ, dukkhā atthi pamocanaṃ.

‘‘Tasmā have lokavidū sumedho,
Lokantagū vusitabrahmacariyo;
Lokassa antaṃ samitāvi ñatvā,
Nāsīsati lokamimaṃ parañcā’’ti.

7. Nandasuttaṃ

108. Ekamantaṃ ṭhito kho nando devaputto bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Accenti kālā tarayanti rattiyo,
Vayoguṇā anupubbaṃ jahanti;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Puññāni kayirātha sukhāvahānī’’ti.

‘‘Accenti kālā tarayanti rattiyo,
Vayoguṇā anupubbaṃ jahanti;
Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno,
Lokāmisaṃ pajahe santipekkho’’ti.

8. Nandivisālasuttaṃ

109. Ekamantaṃ ṭhito kho nandivisālo devaputto bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Catucakkaṃ navadvāraṃ, puṇṇaṃ lobhena saṃyutaṃ;
Paṅkajātaṃ mahāvīra, kathaṃ yātrā bhavissatī’’ti.

‘‘Chetvā naddhiṃ varattañca, icchālobhañca pāpakaṃ;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, evaṃ yātrā bhavissatī’’ti.

9. Susimasuttaṃ

110. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘tuyhampi no, ānanda, sāriputto ruccatī’’ti?

‘‘Kassa hi nāma, bhante, abālassa aduṭṭhassa amūḷhassa avipallatthacittassa āyasmā sāriputto na rucceyya? Paṇḍito, bhante, āyasmā sāriputto. Mahāpañño, bhante, āyasmā sāriputto. Puthupañño, bhante, āyasmā sāriputto. Hāsapañño [hāsupañño (sī.)], bhante, āyasmā sāriputto. Javanapañño, bhante, āyasmā sāriputto. Tikkhapañño, bhante, āyasmā sāriputto. Nibbedhikapañño, bhante, āyasmā sāriputto. Appiccho, bhante, āyasmā sāriputto. Santuṭṭho, bhante, āyasmā sāriputto. Pavivitto, bhante, āyasmā sāriputto. Asaṃsaṭṭho, bhante, āyasmā sāriputto. Āraddhavīriyo, bhante, āyasmā sāriputto. Vattā, bhante, āyasmā sāriputto. Vacanakkhamo, bhante, āyasmā sāriputto. Codako, bhante, āyasmā sāriputto. Pāpagarahī, bhante, āyasmā sāriputto. Kassa hi nāma, bhante, abālassa aduṭṭhassa amūḷhassa avipallatthacittassa āyasmā sāriputto na rucceyyā’’ti?

‘‘Evametaṃ, ānanda, evametaṃ, ānanda! Kassa hi nāma, ānanda, abālassa aduṭṭhassa amūḷhassa avipallatthacittassa sāriputto na rucceyya? Paṇḍito, ānanda, sāriputto. Mahāpañño, ānanda, sāriputto. Puthupañño, ānanda, sāriputto. Hāsapañño, ānanda, sāriputto. Javanapañño, ānanda, sāriputto. Tikkhapañño, ānanda, sāriputto. Nibbedhikapañño, ānanda, sāriputto. Appiccho, ānanda, sāriputto.

Santuṭṭho, ānanda, sāriputto. Pavivitto, ānanda, sāriputto. Asaṃsaṭṭho, ānanda, sāriputto. Āraddhavīriyo, ānanda, sāriputto. Vattā, ānanda, sāriputto. Vacanakkhamo, ānanda, sāriputto. Codako, ānanda, sāriputto. Pāpagarahī, ānanda, sāriputto. Kassa hi nāma, ānanda, abālassa aduṭṭhassa amūḷhassa avipallatthacittassa sāriputto na rucceyyā''ti?

Atha kho susimo [susīmo (sī.)] devaputto āyasmato sāriputtassa vaṇṇe bhaññamāne mahatiyā devaputtaparisāya parivuto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho susimo devaputto bhagavantaṃ etadavoca –

''Evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata. Kassa hi nāma, bhante, abālassa aduṭṭhassa amūḷhassa avipallatthacittassa āyasmā sāriputto na rucceyya? Paṇḍito, bhante, āyasmā sāriputto. Mahāpañño, bhante, puthupañño, bhante, hāsapañño, bhante, javanapañño, bhante, tikkhapañño, bhante, nibbedhikapañño, bhante, appiccho, bhante, santuṭṭho, bhante, pavivitto, bhante, asaṃsaṭṭho, bhante, āraddhavīriyo, bhante, vattā, bhante, vacanakkhamo, bhante, codako, bhante, pāpagarahī, bhante, āyasmā sāriputto. Kassa hi nāma, bhante, abālassa aduṭṭhassa amūḷhassa avipallatthacittassa āyasmā sāriputto na rucceyya?

''Ahampi hi, bhante, yaññadeva devaputtaparisaṃ upasaṅkamiṃ, etadeva bahulaṃ saddaṃ suṇāmi – 'paṇḍito āyasmā sāriputto; mahāpañño āyasmā, puthupañño āyasmā, hāsapañño āyasmā, javanapañño āyasmā, tikkhapañño āyasmā, nibbedhikapañño āyasmā, appiccho āyasmā, santuṭṭho āyasmā, pavivitto āyasmā, asaṃsaṭṭho āyasmā, āraddhavīriyo āyasmā, vattā āyasmā, vacanakkhamo āyasmā, codako āyasmā, pāpagarahī āyasmā sāriputto'ti. Kassa hi nāma, bhante, abālassa aduṭṭhassa amūḷhassa avipallatthacittassa āyasmā sāriputto na rucceyyā''ti?

Atha kho susimassa devaputtassa devaputtaparisā āyasmato sāriputtassa vaṇṇe bhaññamāne attamanā pamuditā pītisomanassajātā uccāvacā vaṇṇanibhā upadaṃseti.

''Seyyathāpi nāma maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato paṇḍukambale nikkhitto bhāsate ca tapate ca virocati ca; evamevaṃ susimassa devaputtassa devaputtaparisā āyasmato sāriputtassa vaṇṇe bhaññamāne attamanā pamuditā pītisomanassajātā uccāvacā vaṇṇanibhā upadaṃseti.

''Seyyathāpi nāma nikkhaṃ jambonadaṃ dakkhakammāraputtaukkāmukhasukusalasampahaṭṭhaṃ paṇḍukambale nikkhittaṃ bhāsate ca tapate ca virocati ca; evamevaṃ susimassa devaputtassa devaputtaparisā āyasmato sāriputtassa vaṇṇe bhaññamāne attamanā pamuditā pītisomanassajātā uccāvacā vaṇṇanibhā upadaṃseti.

''Seyyathāpi nāma saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve rattiyā paccūsasamayaṃ osadhitārakā bhāsate ca tapate ca virocati ca; evamevaṃ susimassa devaputtassa devaputtaparisā āyasmato sāriputtassa vaṇṇe bhaññamāne attamanā pamuditā pītisomanassajātā uccāvacā vaṇṇanibhā upadaṃseti.

''Seyyathāpi nāma saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve ādicco nabhaṃ abbhussakkamāno [abbhussukkamāno (sī. syā. kaṃ. pī.), abbhuggamamāno (dī. ni. 2.258)] sabbaṃ ākāsagataṃ tamagataṃ abhivihacca bhāsate ca tapate ca virocati ca; evamevaṃ susimassa devaputtassa devaputtaparisā āyasmato sāriputtassa vaṇṇe bhaññamāne attamanā pamuditā pītisomanassajātā uccāvacā vaṇṇanibhā upadaṃseti.

Atha kho susimo devaputto āyasmantaṃ sāriputtaṃ ārabbha bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Paṇḍitoti samaññāto, sāriputto akodhano;
Appiccho sorato danto, satthuvaṇṇābhato isī''ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ ārabbha susimaṃ devaputtaṃ gāthāya paccabhāsi –

‘‘Paṇḍitoti samaññāto, sāriputto akodhano;
Appiccho sorato danto, kālaṃ kaṅkhati sudanto’’ [kālaṃ kaṅkhati bhatako sudanto (sī.), kālaṃ kaṅkhati bhāvito sudanto (syā. kaṃ.), kālaṃ kaṅkhati bhatiko sudanto (pī.)] ti.

10. Nānātitthiyasāvakasuttaṃ

111. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho sambahulā nānātitthiyasāvakā devaputtā asamo ca sahali [sahalī (sī. syā. kaṃ. pī.)] ca nīko [niṅko (sī. pī.), niko (syā. kaṃ.)] ca ākoṭako ca vegabbhari ca [veṭambarī ca (sī. syā. kaṃ. pī.)] māṇavagāmiyo ca abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhito kho asamo devaputto pūraṇaṃ kassapaṃ ārabbha bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Idha chinditamārite, hatajānīsu kassapo;
Na pāpaṃ samanupassati, puññaṃ vā pana attano;
Sa ve vissāsamācikkhi, satthā arahati mānana’’nti.

Atha kho sahali devaputto makkhaliṃ gosālaṃ ārabbha bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Tapojigucchāya susaṃvutatto,
Vācaṃ pahāya kalahaṃ janena;
Samosavajjā virato saccavādī,
Na hi nūna tādisaṃ karoti [na ha nuna tādī pakaroti (sī. syā. kaṃ.)] pāpa’’nti.

Atha kho nīko devaputto nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ [nāthaputtaṃ (sī.)] ārabbha bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Jegucchī nipako bhikkhu, cātuyāmasusaṃvuto;
Diṭṭhaṃ sutañca ācikkhaṃ, na hi nūna kibbisī siyā’’ti.

Atha kho ākoṭako devaputto nānātitthiye ārabbha bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Pakudhako kātiyāno nigaṇṭho,
Ye cāpime makkhalipūraṇāse;
Gaṇassa satthāro sāmaññappattā,
Na hi nūna te sappurisehi dūre’’ti.

Atha kho vegabbhari devaputto ākoṭakaṃ devaputtaṃ gāthāya paccabhāsi –

‘‘Sahācaritena [sahāravenāpi (ka. sī.), sagāravenāpi (pī.)] chavo sigālo [siṅgālo (ka.)],
Na kotthuko sīhasamo kadāci;
Naggo musāvādī gaṇassa satthā,
Saṅkassarācāro na sataṃ sarikkho’’ti.

Atha kho māro pāpimā begabbhariṃ devaputtaṃ anvāvisitvā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Tapojigucchāya āyuttā, pālayaṃ pavivekiyaṃ;

Rūpe ca ye niviṭṭhāse, devalokābhinandino;
Te ve sammānusāsanti, paralokāya mātiyā''ti.

Atha kho bhagavā, 'māro ayaṃ pāpimā' iti viditvā, māraṃ pāpimantaṃ gāthāya paccabhāsi –

''Ye keci rūpā idha vā huraṃ vā,
Ye cantalikkhasmiṃ pabhāsavaṇṇā;
Sabbeva te te namucippasatthā,
Āmisaṃva macchānaṃ vadhāya khittā''ti.

Atha kho māṇavagāmiyo devaputto bhagavantaṃ ārabbha bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

''Vipulo rājagahīyānaṃ, giriseṭṭho pavuccati;
Seto himavataṃ seṭṭho, ādicco aghagāminaṃ.

''Samuddo udadhinaṃ seṭṭho, nakkhattānañca candimā [nakkhattānaṃva candimā (ka.)];
Sadevakassa lokassa, buddho aggo pavuccatī''ti.

Nānātitthiyavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Sivo khemo ca serī ca, ghaṭī jantu ca rohito;
Nando nandivisālo ca, susimo nānātitthiyena te dasāti.

Devaputtasaṃyuttaṃ samattaṃ.

3. Kosalasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Daharasuttaṃ

112. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ''bhavampi no gotamo anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti paṭijānātī''ti? ''Yañhi taṃ, mahārāja, sammā vadamāno vadeyya 'anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho'ti, mameva [mamaṃ (sabbattha)] taṃ sammā vadamāno vadeyya. Ahañhi, mahārāja, anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho''ti.

''Yepi te, bho gotama, samaṇabrāhmaṇā saṅghino gaṇino gaṇācariyā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā bahujanassa, seyyathidaṃ – pūraṇo kassapo, makkhali gosālo, nigaṇṭho nāṭaputto, sañcayo belaṭṭhaputto, pakudho kaccāyano, ajito kesakambalo; tepi mayā 'anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti paṭijānāthā'ti puṭṭhā samānā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti na paṭijānanti. Kiṃ pana bhavaṃ gotamo daharo ceva jātiyā navo ca pabbajjāyā''ti?

''Cattāro kho me, mahārāja, daharāti na uññātabbā, daharāti na paribhotabbā. Katame cattāro? Khattiyo kho, mahārāja, daharoti na uññātabbo, daharoti na paribhotabbo. Urago kho, mahārāja, daharoti na uññātabbo, daharoti na paribhotabbo. Aggi kho, mahārāja, daharoti na uññātabbo, daharoti na paribhotabbo. Bhikkhu, kho, mahārāja, daharoti na uññātabbo, daharoti na paribhotabbo. Ime kho, mahārāja, cattāro daharāti na uññātabbā, daharāti na paribhotabbā''ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Khattiyaṃ jātisampannaṃ, abhijātaṃ yasassinaṃ;
Daharoti nāvajāneyya, na naṃ paribhave naro.

''Ṭhānañhi so manujindo, rajjaṃ laddhāna khattiyo;
So kuddho rājadaṇḍena, tasmiṃ pakkamate bhusaṃ;
Tasmā taṃ parivajjeyya, rakkhaṃ jīvitamattano.

''Gāme vā yadi vā raññe, yattha passe bhujaṅgamaṃ;
Daharoti nāvajāneyya, na naṃ paribhave naro.

''Uccāvacehi vaṇṇehi, urago carati tejasī [tejasā (sī. ka.), tejasi (pī. ka.)];
So āsajja ḍaṃse bālaṃ, naraṃ nāriñca ekadā;
Tasmā taṃ parivajjeyya, rakkhaṃ jīvitamattano.

''Pahūtabhakkhaṃ jālinaṃ, pāvakaṃ kaṇhavattaniṃ;
Daharoti nāvajāneyya, na naṃ paribhave naro.

''Laddhā hi so upādānaṃ, mahā hutvāna pāvako;
So āsajja ḍahe [dahe] bālaṃ, naraṃ nāriñca ekadā;
Tasmā taṃ parivajjeyya, rakkhaṃ jīvitamattano.

''Vanaṃ yadaggi ḍahati [dahati (ka.)], pāvako kaṇhavattanī;
Jāyanti tattha pārohā, ahorattānamaccaye.

''Yañca kho sīlasampanno, bhikkhu ḍahati tejasā;
Na tassa puttā pasavo, dāyādā vindare dhanaṃ;
Anapaccā adāyādā, tālāvatthū bhavanti te.

''Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Bhujaṅgamaṃ pāvakañca, khattiyañca yasassinaṃ;
Bhikkhuñca sīlasampannaṃ, sammadeva samācare''ti.

Evaṃ vutte, rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ''abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi bhante, nikkujjitaṃ [nikujjitaṃ (?)] vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – 'cakkhumanto rūpāni dakkhantī'ti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ, bhante, bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti.

2. Purisasuttaṃ

113. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ''kati nu kho, bhante, purisassa dhammā ajjhattaṃ uppajjamānā uppajjanti ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāyā''ti?

‘‘Tayo kho, mahārāja, purisassa dhammā ajjhattaṃ uppajjamānā uppajjanti ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāya. Katame tayo? Lobho kho, mahārāja, purisassa dhammo ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāya. Doso kho, mahārāja, purisassa dhammo ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāya. Moho kho, mahārāja, purisassa dhammo ajjhattaṃ uppajjamāno uppajjati ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāya. Ime kho, mahārāja, tayo purisassa dhammā ajjhattaṃ uppajjamānā uppajjanti ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāyā’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Lobho doso ca moho ca, purisaṃ pāpacetasaṃ;
Hiṃsanti attasambhūtā, tacasāraṃva samphala’’nti [sapphalanti (syā. kaṃ.)].

3. Jarāmaraṇasuttaṃ

114. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho, bhante, jātassa aññatra jarāmaraṇā’’ti? ‘‘Natthi kho, mahārāja, jātassa aññatra jarāmaraṇā. Yepi te, mahārāja, khattiyamahāsālā aḍḍhā mahaddhanā mahābhogā pahūtajātarūparajatā pahūtavittūpakaraṇā pahūtadhanadhaññā, tesampi jātānaṃ natthi aññatra jarāmaraṇā. Yepi te, mahārāja, brāhmaṇamahāsālā…pe… gahapatimahāsālā aḍḍhā mahaddhanā mahābhogā pahūtajātarūparajatā pahūtavittūpakaraṇā pahūtadhanadhaññā, tesampi jātānaṃ natthi aññatra jarāmaraṇā. Yepi te, mahārāja, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññāvimuttā, tesaṃ pāyaṃ kāyo bhedanadhammo nikkhepanadhammo’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Jīranti ve rājarathā sucittā,
Atho sarīrampi jaraṃ upeti;
Satañca dhammo na jaraṃ upeti,
Santo have sabbhi pavedayantī’’ti.

4. Piyasuttaṃ

115. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘kesaṃ nu kho piyo attā, kesaṃ appiyo attā’ti? Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘ye ca kho keci kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti; tesaṃ appiyo attā’. Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ – ‘piyo no attā’ti, atha kho tesaṃ appiyo attā. Taṃ kissa hetu? Yañhi appiyo appiyassa kareyya, taṃ te attanāva attano karonti; tasmā tesaṃ appiyo attā. Ye ca kho keci kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti; tesaṃ piyo attā. Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ – ‘appiyo no attā’ti; atha kho tesaṃ piyo attā. Taṃ kissa hetu? Yañhi piyo piyassa kareyya, taṃ te attanāva attano karonti; tasmā tesaṃ piyo attā’’ti.

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja! Ye hi keci, mahārāja, kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti; tesaṃ appiyo attā. Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ – ‘piyo no attā’ti, atha kho tesaṃ appiyo attā. Taṃ kissa hetu? Yañhi, mahārāja, appiyo appiyassa kareyya, taṃ te attanāva attano karonti; tasmā tesaṃ appiyo attā. Ye ca kho keci, mahārāja, kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti; tesaṃ piyo attā. Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ – ‘appiyo no attā’ti; atha kho tesaṃ piyo attā. Taṃ kissa hetu? Yañhi mahārāja, piyo piyassa kareyya, taṃ te attanāva attano karonti; tasmā tesaṃ piyo attā’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Attānañce piyaṃ jaññā, na naṃ pāpena saṃyuje;
Na hi taṃ sulabhaṃ hoti, sukhaṃ dukkaṭakārinā.

‘‘Antakenādhipannassa, jahato mānusaṃ bhavaṃ;

Kiñhi tassa sakaṃ hoti, kiñca ādāya gacchati;
Kiñcassa anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī [anupāyinī (syā. kaṃ. ka.)].

‘‘Ubho puññañca pāpañca, yaṃ macco kurute idha;
Tañhi tassa sakaṃ hoti, tañca [taṃva (?)] ādāya gacchati;
Tañcassa [taṃvassa (?)] anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī.

‘‘Tasmā kareyya kalyāṇaṃ, nicayaṃ samparāyikaṃ;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’ntnti.

5. Attarakkhitasuttaṃ

116. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘kesaṃ nu kho rakkhito attā, kesaṃ arakkhito attā’ti? Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘ye kho keci kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti; tesaṃ arakkhito attā. Kiñcāpi te hatthikāyo vā rakkheyya, assakāyo vā rakkheyya, rathakāyo vā rakkheyya, pattikāyo vā rakkheyya; atha kho tesaṃ arakkhito attā. Taṃ kissa hetu? Bāhirā hesā rakkhā, nesā rakkhā ajjhattikā; tasmā tesaṃ arakkhito attā. Ye ca kho keci kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti; tesaṃ rakkhito attā. Kiñcāpi te neva hatthikāyo rakkheyya, na assakāyo rakkheyya, na rathakāyo rakkheyya, na pattikāyo rakkheyya; atha kho tesaṃ rakkhito attā. Taṃ kissa hetu? Ajjhattikā hesā rakkhā, nesā rakkhā bāhirā; tasmā tesaṃ rakkhito attā’’’ti.

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja! Ye hi keci, mahārāja, kāyena duccaritaṃ caranti… pe… tesaṃ arakkhito attā. Taṃ kissa hetu? Bāhirā hesā, mahārāja, rakkhā, nesā rakkhā ajjhattikā; tasmā tesaṃ arakkhito attā. Ye ca kho keci, mahārāja, kāyena sucaritaṃ caranti, vācāya sucaritaṃ caranti, manasā sucaritaṃ caranti; tesaṃ rakkhito attā. Kiñcāpi te neva hatthikāyo rakkheyya, na assakāyo rakkheyya, na rathakāyo rakkheyya, na pattikāyo rakkheyya; atha kho tesaṃ rakkhito attā. Taṃ kissa hetu? Ajjhattikā hesā, mahārāja, rakkhā, nesā rakkhā bāhirā; tasmā tesaṃ rakkhito attā’’ti. Idamavoca… pe…

‘‘Kāyena saṃvaro sādhu, sādhu vācāya saṃvaro;
Manasā saṃvaro sādhu, sādhu sabbattha saṃvaro;
Sabbattha saṃvuto lajjī, rakkhitoti pavuccatī’’ti.

6. Appakasuttaṃ

117. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘appakā te sattā lokasmiṃ ye uḷāre uḷāre bhoge labhitvā na ceva majjanti, na ca pamajjanti, na ca kāmesu gedhaṃ āpajjanti, na ca sattesu vippaṭipajjanti. Atha kho eteva bahutarā sattā lokasmiṃ ye uḷāre uḷāre bhoge labhitvā majjanti ceva pamajjanti, ca kāmesu ca gedhaṃ āpajjanti, sattesu ca vippaṭipajjantī’’’ti.

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja! Appakā te, mahārāja, sattā lokasmiṃ, ye uḷāre uḷāre bhoge labhitvā na ceva majjanti, na ca pamajjanti, na ca kāmesu gedhaṃ āpajjanti, na ca sattesu vippaṭipajjanti. Atha kho eteva bahutarā sattā lokasmiṃ, ye uḷāre uḷāre bhoge labhitvā majjanti ceva pamajjanti ca kāmesu ca gedhaṃ āpajjanti, sattesu ca vippaṭipajjantī’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Sārattā kāmabhogesu, giddhā kāmesu mucchitā;
Atisāraṃ na bujjhanti, migā kūṭaṃva oḍḍitaṃ;
Pacchāsaṃ kaṭukaṃ hoti, vipāko hissa pāpako’’ti.

7. Aḍḍakaraṇasuttaṃ

118. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, aḍḍakaraṇe [atthakaraṇe (sī. syā. kaṃ. pī.)] nisinno passāmi khattiyamahāsālepi brāhmaṇamahāsālepi gahapatimahāsālepi aḍḍhe mahaddhane mahābhoge pahūtajātarūparajate pahūtavittūpakaraṇe pahūtadhanadhaññe kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ sampajānamusā bhāsante. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘alaṃ dāni me aḍḍakaraṇena, bhadramukho dāni aḍḍakaraṇena paññāyissatī’’’ti.

‘‘(Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ mahārāja!) [( ) sī. pī. potthakesu natthi] Yepi te, mahārāja, khattiyamahāsālā brāhmaṇamahāsālā gahapatimahāsālā aḍḍhā mahaddhanā mahābhogā pahūtajātarūparajatā pahūtavittūpakaraṇā pahūtadhanadhaññā kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ sampajānamusā bhāsanti; tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Sārattā kāmabhogesu, giddhā kāmesu mucchitā;
Atisāraṃ na bujjhanti, macchā khippaṃva oḍḍitaṃ;
Pacchāsaṃ kaṭukaṃ hoti, vipāko hissa pāpako’’ti.

8. Mallikāsuttaṃ

119. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena rājā pasenadi kosalo mallikāya deviyā saddhiṃ uparipāsādavaragato hoti. Atha kho rājā pasenadi kosalo mallikaṃ deviṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho te, mallike, kocañño attanā piyataro’’ti? ‘‘Natthi kho me, mahārāja, kocañño attanā piyataro. Tuyhaṃ pana, mahārāja, atthañño koci attanā piyataro’’ti? ‘‘Mayhampi kho, mallike, natthañño koci attanā piyataro’’ti.

Atha kho rājā pasenadi kosalo pāsādā orohitvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, mallikāya deviyā saddhiṃ uparipāsādavaragato mallikaṃ deviṃ etadavocaṃ – ‘atthi nu kho te, mallike, kocañño attanā piyataro’ti? Evaṃ vutte, bhante, mallikā devī maṃ etadavoca – ‘natthi kho me, mahārāja, kocañño attanā piyataro. Tuyhaṃ pana, mahārāja, atthañño koci attanā piyataro’ti? Evaṃ vuttāhaṃ, bhante, mallikaṃ deviṃ etadavocaṃ – ‘mayhampi kho, mallike, natthañño koci attanā piyataro’’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci;
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na hiṃse paramattakāmo’’ti.

9. Yaññasuttaṃ

120. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena rañño pasenadissa kosalassa mahāyañño paccupaṭṭhito hoti, pañca ca usabhasatāni pañca ca vacchatarasatāni pañca ca vacchatarisatāni pañca ca ajasatāni pañca ca urabbhasatāni thūṇūpanītāni honti yaññatthāya. Yepissa te honti dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, tepi daṇḍatajjitā bhayatajjitā assumukhā rudamānā parikammāni karonti.

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, rañño pasenadissa kosalassa mahāyañño paccupaṭṭhito hoti, pañca ca usabhasatāni pañca ca vacchatarasatāni pañca ca vacchatarisatāni pañca ca ajasatāni pañca ca urabbhasatāni thūṇūpanītāni honti yaññatthāya. Yepissa te honti dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā, tepi daṇḍatajjitā bhayatajjitā assumukhā rudamānā parikammāni karontī''ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

''Assamedhaṃ purisamedhaṃ, sammāpāsaṃ vājapeyyaṃ niraggaḷhaṃ;
Mahāyaññā mahārambhā [vājapeyyuṃ; niraggaḷaṃ mahārambhā (ka.)], na te honti mahapphalā.

''Ajeḷakā ca gāvo ca, vividhā yattha haññare;
Na taṃ sammaggatā yaññaṃ, upayanti mahesino.

''Ye ca yaññā nirārambhā, yajanti anukulaṃ sadā;
Ajeḷakā ca gāvo ca, vividhā nettha haññare;
Etaṃ sammaggatā yaññaṃ, upayanti mahesino.

''Etaṃ yajetha medhāvī, eso yañño mahapphalo;
Etañhi yajamānassa, seyyo hoti na pāpiyo;
Yañño ca vipulo hoti, pasīdanti ca devatā''ti.

10. Bandhanasuttaṃ

121. Tena kho pana samayena raññā pasenadinā kosalena mahājanakāyo bandhāpito hoti, appekacce rajjūhi appekacce andūhi appekacce saṅkhalikāhi.

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''idha, bhante, raññā pasenadinā kosalena mahājanakāyo bandhāpito, appekacce rajjūhi appekacce andūhi appekacce saṅkhalikāhī''ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

''Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā,
Yadāyasaṃ dārujaṃ pabbajañca;
Sārattarattā maṇikuṇḍalesu,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā.

''Etaṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā,
Ohārinaṃ sithilaṃ duppamuñcaṃ;
Etampi chetvāna paribbajanti,
Anapekkhino kāmasukhaṃ pahāyā''ti.

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Daharo puriso jarā, piyaṃ attānarakkhito;

Appakā aḍḍakaraṇaṃ, mallikā yaññabandhananti.

2. Dutiyavaggo

1. Sattajaṭilasuttaṃ

122. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito bahidvārakoṭṭhake nisinno hoti. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

Tena kho pana samayena satta ca jaṭilā satta ca nigaṇṭhā satta ca acelakā satta ca ekasāṭakā satta ca paribbājakā parūḷhakacchanakhalomā khārivividhamādāya [khārividhaṃ ādāya (pī.) dī. ni. 1.280 tadaṭṭhakathāpi oloketabbā] bhagavato avidūre atikkamanti. Atha kho rājā pasenadi kosalo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ nihantvā yena te satta ca jaṭilā satta ca nigaṇṭhā satta ca acelakā satta ca ekasāṭakā satta ca paribbājakā tenañjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ nāmaṃ sāvesi – ‘‘rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosalo…pe… rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosalo’’ti.

Atha kho rājā pasenadi kosalo acirapakkantesu tesu sattasu ca jaṭilesu sattasu ca nigaṇṭhesu sattasu ca acelakesu sattasu ca ekasāṭakesu sattasu ca paribbājakesu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ye te, bhante, loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā ete tesaṃ aññatarā’’ti.

‘‘Dujjānaṃ kho etaṃ, mahārāja, tayā gihinā kāmabhoginā puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasantena kāsikacandanaṃ paccanubhontena mālāgandhavilepanaṃ dhārayantena jātarūparajataṃ sādiyantena – ‘ime vā arahanto, ime vā arahattamaggaṃ samāpannā’’’ti.

‘‘Saṃvāsena kho, mahārāja, sīlaṃ veditabbaṃ. Tañca kho dīghena addhunā, na ittaraṃ; manasikarotā, no amanasikarotā; paññavatā, no duppaññena. Saṃvohārena kho, mahārāja, soceyyaṃ veditabbaṃ. Tañca kho dīghena addhunā, na ittaraṃ; manasikarotā, no amanasikarotā; paññavatā, no duppaññena. Āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo. So ca kho dīghena addhunā, na ittaraṃ; manasikarotā, no amanasikarotā; paññavatā, no duppaññena. Sākacchāya, kho, mahārāja, paññā veditabbā. Sā ca kho dīghena addhunā, na ittaraṃ; manasikarotā, no amanasikarotā; paññavatā, no duppaññenā’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ bhante! Yāva subhāsitamidaṃ, bhante, bhagavatā – ‘dujjānaṃ kho etaṃ, mahārāja, tayā gihinā kāmabhoginā puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasantena kāsikacandanaṃ paccanubhontena mālāgandhavilepanaṃ dhārayantena jātarūparajataṃ sādiyantena – ime vā arahanto, ime vā arahattamaggaṃ samāpannā’ti. Saṃvāsena kho, mahārāja, sīlaṃ veditabbaṃ. Tañca kho dīghena addhunā, na ittaraṃ; manasikarotā, no amanasikarotā; paññavatā, no duppaññena. Saṃvohārena kho mahārāja, soceyyaṃ veditabbaṃ. Tañca kho dīghena addhunā, na ittaraṃ; manasikarotā, no amanasikarotā; paññavatā, no duppaññena. Āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo. So ca kho dīghena addhunā, na ittaraṃ; manasikarotā, no amanasikarotā; paññavatā, no duppaññena. Sākacchāya kho, mahārāja, paññā veditabbā. Sā ca kho dīghena addhunā, na ittaraṃ; manasikarotā, no amanasikarotā; paññavatā, no duppaññenā’’ti.

‘‘Ete, bhante, mama purisā carā ocarakā janapadaṃ ocaritvā āgacchanti. Tehi paṭhamaṃ ociṇṇaṃ ahaṃ pacchā osāpayissāmi [oyāyissāmi (sī.), ohayissāmi (syā. kaṃ.)]. Idāni te, bhante, taṃ rajojallaṃ pavāhetvā sunhātā suvilittā kappitakesamassū odātavatthā [odātavatthavasanā (sī.)] pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāressantī’’ti.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Na vaṇṇarūpena naro sujāno,
Na vissase ittaradassanena;
Susaññatānañhi viyañjanena,
Asaññatā lokamimaṃ caranti.

‘‘Patirūpako mattikākuṇḍalova,
Lohaḍḍhamāsova suvaṇṇachanno;
Caranti loke [eke (sī. pī.)] parivārachannā,
Anto asuddhā bahi sobhamānā’’ti.

2. Pañcarājasuttaṃ

123. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena pañcannaṃ rājūnaṃ pasenadipamukhānaṃ pañcahi kāmaguṇehi samappitānaṃ samaṅgībhūtānaṃ paricārayamānānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘kiṃ nu kho kāmānaṃ agga’’nti? Tatrekacce [tatreke (sī. pī.)] evamāhaṃsu – ‘‘rūpā kāmānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘saddā kāmānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘gandhā kāmānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘rasā kāmānaṃ agga’’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘phoṭṭhabbā kāmānaṃ agga’’nti. Yato kho te rājāno nāsakkhiṃsu aññamaññaṃ saññāpetuṃ.

Atha kho rājā pasenadi kosalo te rājāno etadavoca – ‘‘āyāma, mārisā, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etamatthaṃ paṭipucchissāma. Yathā no bhagavā byākarissati tathā naṃ dhāressāmā’’ti [dhāreyyāmāti (sī. syā. kaṃ. pī.)]. ‘‘Evaṃ, mārisā’’ti kho te rājāno rañño pasenadissa kosalassa paccassosuṃ.

Atha kho te pañca rājāno pasenadipamukhā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha, bhante, amhākaṃ pañcannaṃ rājūnaṃ pañcahi kāmaguṇehi samappitānaṃ samaṅgībhūtānaṃ paricārayamānānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘kiṃ nu kho kāmānaṃ agga’nti? Ekacce evamāhaṃsu – ‘rūpā kāmānaṃ agga’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘saddā kāmānaṃ agga’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘gandhā kāmānaṃ agga’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘rasā kāmānaṃ agga’nti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘phoṭṭhabbā kāmānaṃ agga’nti. Kiṃ nu kho, bhante, kāmānaṃ agga’’nti?

‘‘Manāpapariyantaṃ khvāhaṃ, mahārāja, pañcasu kāmaguṇesu agganti vadāmi. Teva [te ca (sī. pī. ka.), ye ca (syā. kaṃ.)], mahārāja, rūpā ekaccassa manāpā honti, teva [te ca (sī. pī. ka.)] rūpā ekaccassa amanāpā honti. Yehi ca yo rūpehi attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo, so tehi rūpehi aññaṃ rūpaṃ uttaritaraṃ vā paṇītataraṃ vā na pattheti. Te tassa rūpā paramā honti. Te tassa rūpā anuttarā honti.

‘‘Teva, mahārāja, saddā ekaccassa manāpā honti, teva saddā ekaccassa amanāpā honti. Yehi ca yo saddehi attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo, so tehi saddehi aññaṃ saddaṃ uttaritaraṃ vā paṇītataraṃ vā na pattheti. Te tassa saddā paramā honti. Te tassa saddā anuttarā honti.

‘‘Teva, mahārāja, gandhā ekaccassa manāpā honti, teva gandhā ekaccassa amanāpā honti. Yehi ca yo gandhehi attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo, so tehi gandhehi aññaṃ gandhaṃ uttaritaraṃ vā paṇītataraṃ vā na pattheti. Te tassa gandhā paramā honti. Te tassa gandhā anuttarā honti.

‘‘Teva, mahārāja, rasā ekaccassa manāpā honti, teva rasā ekaccassa amanāpā honti. Yehi ca yo rasehi attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo, so tehi rasehi aññaṃ rasaṃ uttaritaraṃ vā paṇītataraṃ vā na pattheti. Te tassa rasā paramā honti. Te tassa rasā anuttarā honti.

‘‘Teva, mahārāja, phoṭṭhabbā ekaccassa manāpā honti, teva phoṭṭhabbā ekaccassa amanāpā honti. Yehi ca yo phoṭṭhabbehi attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo, so tehi phoṭṭhabbehi aññaṃ phoṭṭhabbaṃ uttaritaraṃ vā paṇītataraṃ vā na pattheti. Te tassa phoṭṭhabbā paramā honti. Te tassa phoṭṭhabbā anuttarā hontī’’ti.

Tena kho pana samayena candanaṅgaliko upāsako tassaṃ parisāyaṃ nisinno hoti. Atha kho candanaṅgaliko upāsako uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ bhagavā, paṭibhāti maṃ sugatā’’ti. ‘‘Paṭibhātu taṃ candanaṅgalikā’’ti bhagavā avoca.

Atha kho candanaṅgaliko upāsako bhagavato sammukhā tadanurūpāya gāthāya abhitthavi –

‘‘Padumaṃ yathā kokanadaṃ sugandhaṃ,
Pāto siyā phullamavītagandhaṃ;
Aṅgīrasaṃ passa virocamānaṃ,
Tapantamādiccamivantalikkhe’’ti.

Atha kho te pañca rājāno candanaṅgalikaṃ upāsakaṃ pañcahi uttarāsaṅgehi acchādesuṃ. Atha kho candanaṅgaliko upāsako tehi pañcahi uttarāsaṅgehi bhagavantaṃ acchādesīti.

3. Doṇapākasuttaṃ

124. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena rājā pasenadi kosalo doṇapākakuraṃ [doṇapākasudaṃ (sī.), doṇapākaṃ sudaṃ (pī.)] bhuñjati. Atha kho rājā pasenadi kosalo bhuttāvī mahassāsī yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

Atha kho bhagavā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhuttāviṃ mahassāsiṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Manujassa sadā satīmato,
Mattaṃ jānato laddhabhojane;
Tanukassa [tanu tassa (sī. pī.)] bhavanti vedanā,
Saṇikaṃ jīrati āyupālaya’’nti.

Tena kho pana samayena sudassano māṇavo rañño pasenadissa kosalassa piṭṭhito ṭhito hoti. Atha kho rājā pasenadi kosalo sudassanaṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, tāta sudassana, bhagavato santike imaṃ gāthaṃ pariyāpuṇitvā mama bhattābhihāre (bhattābhihāre) [( ) sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi] bhāsa. Ahañca te devasikaṃ kahāpaṇasataṃ (kahāpaṇasataṃ) [( ) sī. syā. kaṃ. potthakesu natthi] niccaṃ bhikkhaṃ pavattayissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ devā’’ti kho sudassano māṇavo rañño pasenadissa kosalassa paṭissutvā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ pariyāpuṇitvā rañño pasenadissa kosalassa bhattābhihāre sudaṃ bhāsati –

‘‘Manujassa sadā satīmato,
Mattaṃ jānato laddhabhojane;
Tanukassa bhavanti vedanā,
Saṇikaṃ jīrati āyupālaya’’nti.

Atha kho rājā pasenadi kosalo anupubbena nāḷikodanaparamatāya [nāḷikodanamattāya (ka.)] saṇṭhāsi. Atha kho rājā pasenadi kosalo aparena samayena susallikhitagatto pāṇinā gattāni anumajjanto tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi – ‘‘ubhayena vata maṃ so bhagavā atthena anukampi – diṭṭhadhammikena ceva atthena samparāyikena cā’’ti.

4. Paṭhamasaṅgāmasuttaṃ

125. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ abbhuyyāsi yena kāsi. Assosi kho rājā pasenadi kosalo – ‘‘rājā kira māgadho ajātasattu vedehiputto caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā mamaṃ abbhuyyāto yena kāsī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ paccuyyāsi yena kāsi. Atha kho rājā ca māgadho ajātasattu vedehiputto rājā ca pasenadi kosalo saṅgāmesuṃ. Tasmiṃ kho pana saṅgāme rājā māgadho ajātasattu vedehiputto rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ parājesi. Parājito ca rājā pasenadi kosalo sakameva [saṅgāmā (ka.)] rājadhāniṃ sāvatthiṃ paccuyyāsi [pāyāsi (sī. pī.)].

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idha, bhante, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ abbhuyyāsi yena kāsi. Assosi kho, bhante, rājā pasenadi kosalo – ‘rājā kira māgadho ajātasattu vedehiputto caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā mamaṃ abbhuyyāto yena kāsī’ti. Atha kho, bhante, rājā pasenadi kosalo caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ paccuyyāsi yena kāsi. Atha kho, bhante, rājā ca māgadho ajātasattu vedehiputto rājā ca pasenadi kosalo saṅgāmesuṃ. Tasmiṃ kho pana, bhante, saṅgāme rājā māgadho ajātasattu vedehiputto rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ parājesi. Parājito ca, bhante, rājā pasenadi kosalo sakameva rājadhāniṃ sāvatthiṃ paccuyyāsī’’ti.

‘‘Rājā, bhikkhave, māgadho ajātasattu vedehiputto pāpamitto pāpasahāyo pāpasampavaṅko; rājā ca kho, bhikkhave, pasenadi kosalo kalyāṇamitto kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko. Ajjeva [ajjatañca (sī. pī.), ajjevaṃ (syā. kaṃ.)], bhikkhave, rājā pasenadi kosalo imaṃ rattiṃ dukkhaṃ seti parājito’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Jayaṃ veraṃ pasavati, dukkhaṃ seti parājito;
Upasanto sukhaṃ seti, hitvā jayaparājaya’’nti.

5. Dutiyasaṅgāmasuttaṃ

126. [ettha ‘‘atha kho rājā pasenadi kosalo caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ abbhuyyāsī’’ti ādinā pāṭhena bhavitabbaṃ. aṭṭhakathāyaṃ hi ‘‘abbhuyyāsīti parājaye garahappatto…pe… vuttajayakāraṇaṃ sutvā abhiuyyāsī’’ti vuttaṃ] Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ abbhuyyāsi yena kāsi. Assosi kho rājā pasenadi kosalo – ‘‘rājā kira māgadho ajātasattu vedehiputto caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā mamaṃ abbhuyyāto yena kāsī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ paccuyyāsi yena kāsi. Atha kho rājā ca māgadho ajātasattu vedehiputto rājā ca pasenadi kosalo saṅgāmesuṃ. Tasmiṃ kho pana saṅgāme rājā pasenadi kosalo rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ parājesi, jīvaggāhañca naṃ aggahesi. Atha kho rañño pasenadissa kosalassa etadahosi – ‘‘kiñcāpi kho myāyaṃ rājā māgadho ajātasattu vedehiputto adubbhantassa dubbhati, atha ca pana me bhāgineyyo hoti. Yaṃnūnāhaṃ rañño māgadhassa ajātasattuno vedehiputtassa sabbaṃ hatthikāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ assakāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ rathakāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ pattikāyaṃ pariyādiyitvā jīvantameva naṃ osajjeyya’’nti [ossajjeyyanti (sī. syā. kaṃ. pī.)].

Atha kho rājā pasenadi kosalo rañño māgadhassa ajātasattuno vedehiputtassa sabbaṃ hatthikāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ assakāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ rathakāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ pattikāyaṃ pariyādiyitvā jīvantameva naṃ osajji [ossaji (sī.), ossajji (syā. kaṃ. pī.)].

Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idha, bhante, rājā māgadho ajātasattu vedehiputto caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ abbhuyyāsi yena kāsi. Assosi kho, bhante, rājā pasenadi kosalo – ‘rājā kira māgadho ajātasattu vedehiputto caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā mamaṃ abbhuyyāto yena kāsī’ti. Atha kho, bhante, rājā pasenadi kosalo caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ paccuyyāsi yena kāsi. Atha kho, bhante, rājā ca māgadho ajātasattu vedehiputto rājā ca pasenadi kosalo saṅgāmesuṃ. Tasmiṃ kho pana, bhante, saṅgāme rājā pasenadi kosalo rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ parājesi, jīvaggāhañca naṃ aggahesi. Atha kho, bhante, rañño pasenadissa kosalassa etadahosi – ‘kiñcāpi kho myāyaṃ rājā māgadho ajātasattu vedehiputto adubbhantassa dubbhati, atha ca pana me bhāgineyyo hoti. Yaṃnūnāhaṃ rañño māgadhassa ajātasattuno vedehiputtassa sabbaṃ hatthikāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ assakāyaṃ sabbaṃ rathakāyaṃ sabbaṃ pattikāyaṃ pariyādiyitvā jīvantameva naṃ osajjeyya’’’nti.

‘‘Atha kho, bhante, rājā pasenadi kosalo rañño māgadhassa ajātasattuno vedehiputtassa sabbaṃ hatthikāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ assakāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ rathakāyaṃ pariyādiyitvā sabbaṃ pattikāyaṃ pariyādiyitvā jīvantameva naṃ osajjī’’ti. Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Vilumpateva puriso, yāvassa upakappati;
Yadā caññe vilumpanti, so vilutto viluppati [vilumpati (sī. pī. ka.)].

‘‘Ṭhānañhi maññati bālo, yāva pāpaṃ na paccati;
Yadā ca paccati pāpaṃ, atha dukkhaṃ nigacchati.

‘‘Hantā labhati [labhati hantā (sī. syā. kaṃ.)] hantāraṃ, jetāraṃ labhate jayaṃ;
Akkosako ca akkosaṃ, rosetārañca rosako;
Atha kammavivaṭṭena, so vilutto viluppatī’’ti.

6. Mallikāsuttaṃ

127. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Atha kho aññataro puriso yena rājā pasenadi kosalo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rañño pasenadissa kosalassa upakaṇṇake ārocesi – ‘‘mallikā, deva, devī dhītaraṃ vijātā’’ti. Evaṃ vutte, rājā pasenadi kosalo anattamano ahosi.

Atha kho bhagavā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ anattamanataṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Itthīpi hi ekacciyā, seyyā posa janādhipa;
Medhāvinī sīlavatī, sassudevā patibbatā.

‘‘Tassā yo jāyati poso, sūro hoti disampati;
Tādisā subhagiyā [subhariyāputto (ka.)] putto, rajjampi anusāsatī’’ti.

7. Appamādasuttaṃ

128. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho, bhante, eko dhammo yo ubho atthe samadhiggayha tiṭṭhati – diṭṭhadhammikañceva atthaṃ samparāyikañcā’’ti?

‘‘Atthi kho, mahārāja, eko dhammo yo ubho atthe samadhiggayha tiṭṭhati – diṭṭhadhammikañceva atthaṃ samparāyikañcā’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante, eko dhammo, yo ubho atthe samadhiggayha tiṭṭhati – diṭṭhadhammikañceva atthaṃ samparāyikañcā’’ti?

‘‘Appamādo kho, mahārāja, eko dhammo, yo ubho atthe samadhiggayha tiṭṭhati – diṭṭhadhammikañceva atthaṃ samparāyikañcāti. Seyyathāpi, mahārāja, yāni kānici jaṅgalānaṃ [jaṅgamānaṃ (sī. pī.)] pāṇānaṃ padajātāni, sabbāni tāni hatthipade samodhānaṃ gacchanti, hatthipadaṃ tesaṃ aggamakkhāyati – yadidaṃ mahantattena; evameva kho, mahārāja, appamādo eko dhammo, yo ubho atthe samadhiggayha tiṭṭhati – diṭṭhadhammikañceva atthaṃ samparāyikañcā’’ti. Idamavoca… pe…

‘‘Āyuṃ arogiyaṃ vaṇṇaṃ, saggaṃ uccākulīnataṃ;
Ratiyo patthayantena, uḷārā aparāparā.

‘‘Appamādaṃ pasaṃsanti, puññakiriyāsu paṇḍitā;
Appamatto ubho atthe, adhigganhāti paṇḍito.

‘‘Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī’’ti.

8. Kalyāṇamittasuttaṃ

129. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo, so ca kho kalyāṇamittassa kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa, no pāpamittassa no pāpasahāyassa no pāpasampavaṅkassā’’’ti.

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja! Svākkhāto, mahārāja, mayā dhammo. So ca kho kalyāṇamittassa kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa, no pāpamittassa no pāpasahāyassa no pāpasampavaṅkassāti.

‘‘Ekamidāhaṃ, mahārāja, samayaṃ sakkesu viharāmi nagarakaṃ nāma sakyānaṃ nigamo. Atha kho, mahārāja, ānando bhikkhu yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho, mahārāja, ānando bhikkhu maṃ etadavoca – ‘upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyassa – yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’’ti.

‘‘Evaṃ vuttāhaṃ, mahārāja, ānandaṃ bhikkhuṃ etadavocaṃ – ‘mā hevaṃ, ānanda, mā hevaṃ, ānanda! Sakalameva hidaṃ, ānanda, brahmacariyaṃ – yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā. Kalyāṇamittassetaṃ, ānanda, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati’’’.

‘‘Kathañca, ānanda, bhikkhu kalyāṇamitto kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idhānanda, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ, sammāsaṅkappaṃ bhāveti…pe… sammāvācaṃ bhāveti…pe… sammākammantaṃ bhāveti…pe… sammāājīvaṃ bhāveti…pe… sammāvāyāmaṃ bhāveti…pe… sammāsatiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, ānanda, bhikkhu kalyāṇamitto kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti. Tadamināpetaṃ, ānanda, pariyāyena veditabbaṃ yathā sakalamevidaṃ brahmacariyaṃ – yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ti.

‘‘Mamañhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti, jarādhammā sattā jarāya parimuccanti, byādhidhammā sattā byādhito parimuccanti, maraṇadhammā sattā maraṇena parimuccanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā sattā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccanti. Iminā kho etaṃ, ānanda, pariyāyena veditabbaṃ yathā sakalamevidaṃ brahmacariyaṃ – yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ti.

‘‘Tasmātiha te, mahārāja, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kalyāṇamitto bhavissāmi kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko’ti. Evañhi te, mahārāja, sikkhitabbaṃ.

‘‘Kalyāṇamittassa te, mahārāja, kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa ayaṃ eko dhammo upanissāya vihātabbo – appamādo kusalesu dhammesu.

‘‘Appamattassa te, mahārāja, viharato appamādaṃ upanissāya, itthāgārassa anuyantassa evaṃ bhavissati – ‘rājā kho appamatto viharati, appamādaṃ upanissāya. Handa, mayampi appamattā viharāma, appamādaṃ upanissāyā’’’ti.

‘‘Appamattassa te, mahārāja, viharato appamādaṃ upanissāya, khattiyānampi anuyantānaṃ evaṃ bhavissati – ‘rājā kho appamatto viharati appamādaṃ upanissāya. Handa, mayampi appamattā viharāma, appamādaṃ upanissāyā’’’ti.

‘‘Appamattassa te, mahārāja, viharato appamādaṃ upanissāya, balakāyassapi evaṃ bhavissati – ‘rājā kho appamatto viharati appamādaṃ upanissāya. Handa, mayampi appamattā viharāma, appamādaṃ upanissāyā’’’ti.

‘‘Appamattassa te, mahārāja, viharato appamādaṃ upanissāya, negamajānapadassapi evaṃ bhavissati – ‘rājā kho appamatto viharati, appamādaṃ upanissāya. Handa, mayampi appamattā viharāma, appamādaṃ upanissāyā’’’ti?

‘‘Appamattassa te, mahārāja, viharato appamādaṃ upanissāya, attāpi gutto rakkhito bhavissati – itthāgārampi guttaṃ rakkhitaṃ bhavissati, kosakoṭṭhāgārampi guttaṃ rakkhitaṃ bhavissatī’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Bhoge patthayamānena, uḷāre aparāpare;
Appamādaṃ pasaṃsanti, puññakiriyāsu paṇḍitā.

‘‘Appamatto ubho atthe, adhigaṇhāti paṇḍito;
Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī’’ti.

9. Paṭhamaaputtakasuttaṃ

130. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho rājā pasenadi kosalo divā divassa yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘handa, kuto nu tvaṃ, mahārāja, āgacchasi divā divassā’’ti?

‘‘Idha, bhante, sāvatthiyaṃ seṭṭhi gahapati kālaṅkato. Tamahaṃ aputtakaṃ sāpateyyaṃ rājantepuraṃ atiharitvā āgacchāmi. Asīti, bhante, satasahassāni hiraññasseva, ko pana vādo rūpiyassa! Tassa kho pana, bhante, seṭṭhissa gahapatissa evarūpo bhattabhogo ahosi – kaṇājakaṃ bhuñjati bilaṅgadutiyaṃ. Evarūpo vatthabhogo ahosi – sāṇaṃ dhāreti tipakkhavasanaṃ. Evarūpo yānabhogo ahosi – jajjararathakena yāti paṇṇachattakena dhāriyamānenā’’ti.

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja! Asappuriso kho, mahārāja, uḷāre bhoge labhitvā nevattānaṃ sukheti pīṇeti, na mātāpitaro sukheti pīṇeti, na puttadāraṃ sukheti pīṇeti, na dāsakammakaraporise sukheti pīṇeti, na mittāmacce sukheti pīṇeti, na samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpeti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Tassa te bhoge evaṃ sammā aparibhuñjiyamāne [aparibhuñjamāno (sabbattha)] rājāno vā haranti corā vā haranti aggi vā ḍahati udakaṃ vā vahati appiyā vā dāyādā haranti. Evaṃsa te [evaṃ sante (sī. pī.)], mahārāja, bhogā sammā aparibhuñjiyamānā parikkhayaṃ gacchanti, no paribhogaṃ.

‘‘Seyyathāpi, mahārāja, amanussaṭṭhāne pokkharaṇī acchodakā sītodakā sātodakā setodakā supatitthā ramaṇīyā. Taṃ jano neva hareyya na piveyya na nahāyeyya na yathāpaccayaṃ vā kareyya. Evañhi taṃ, mahārāja, udakaṃ sammā aparibhuñjiyamānaṃ [aparibhuñjamānaṃ (syā. kaṃ.)] parikkhayaṃ gaccheyya, no paribhogaṃ. Evameva kho, mahārāja, asappuriso uḷāre bhoge labhitvā nevattānaṃ sukheti pīṇeti, na mātāpitaro sukheti pīṇeti, na puttadāraṃ sukheti pīṇeti, na dāsakammakaraporise sukheti pīṇeti, na mittāmacce sukheti pīṇeti, na samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpeti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Tassa te bhoge evaṃ sammā aparibhuñjiyamāne rājāno vā haranti corā vā haranti aggi vā ḍahati udakaṃ vā vahati appiyā vā dāyādā haranti. Evaṃsa te [evaṃ sante (sī. pī.)], mahārāja, bhogā sammā aparibhuñjiyamānā parikkhayaṃ gacchanti, no paribhogaṃ.

‘‘Sappuriso ca kho, mahārāja, uḷāre bhoge labhitvā attānaṃ sukheti pīṇeti, mātāpitaro sukheti pīṇeti, puttadāraṃ sukheti pīṇeti, dāsakammakaraporise sukheti pīṇeti, mittāmacce sukheti pīṇeti, samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpeti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Tassa te bhoge evaṃ sammā paribhuñjiyamāne neva rājāno haranti, na corā haranti, na aggi ḍahati, na udakaṃ vahati, na appiyā dāyādā haranti. Evaṃsa te, mahārāja, bhogā sammā paribhuñjiyamānā paribhogaṃ gacchanti, no parikkhayaṃ.

‘‘Seyyathāpi, mahārāja, gāmassa vā nigamassa vā avidūre pokkharaṇī acchodakā sītodakā sātodakā setodakā supatitthā ramaṇīyā. Tañca udakaṃ jano hareyyapi piveyyapi nahāyeyyapi yathāpaccayampi kareyya. Evañhi taṃ, mahārāja, udakaṃ sammā paribhuñjiyamānaṃ paribhogaṃ gaccheyya, no parikkhayaṃ. Evameva kho, mahārāja, sappuriso uḷāre bhoge labhitvā attānaṃ sukheti pīṇeti, mātāpitaro sukheti pīṇeti, puttadāraṃ sukheti pīṇeti, dāsakammakaraporise sukheti pīṇeti, mittāmacce sukheti pīṇeti, samaṇabrāhmaṇesu uddhaggikaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpeti sovaggikaṃ sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ. Tassa te bhoge evaṃ sammā paribhuñjiyamāne neva rājāno haranti, na corā haranti, na aggi ḍahati, na udakaṃ vahati, na appiyā dāyādā haranti. Evaṃsa te, mahārāja, bhogā sammā paribhuñjiyamānā paribhogaṃ gacchanti, no parikkhaya’’nti.

‘‘Amanussaṭṭhāne udakaṃva sītaṃ,
Tadapeyyamānaṃ parisosameti;
Evaṃ dhanaṃ kāpuriso labhitvā,
Nevattanā bhuñjati no dadāti.

Dhīro ca viññū adhigamma bhoge,
So bhuñjati kiccakaro ca hoti;
So ñātisaṅghaṃ nisabho bharitvā,
Anindito saggamupeti ṭhāna’’nti.

10. Dutiyaaputtakasuttaṃ

131. Atha kho rājā pasenadi kosalo divā divassa yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisinnaṃ kho rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘handa, kuto nu tvaṃ, mahārāja, āgacchasi divā divassā’’ti?

‘‘Idha, bhante, sāvatthiyaṃ seṭṭhi gahapati kālaṅkato. Tamahaṃ aputtakaṃ sāpateyyaṃ rājantepuraṃ atiharitvā āgacchāmi. Sataṃ, bhante, satasahassāni hiraññasseva, ko pana vādo rūpiyassa! Tassa kho pana, bhante, seṭṭhissa gahapatissa evarūpo bhattabhogo ahosi – kaṇājakaṃ bhuñjati bilaṅgadutiyaṃ. Evarūpo vatthabhogo ahosi – sāṇaṃ dhāreti tipakkhavasanaṃ. Evarūpo yānabhogo ahosi – jajjararathakena yāti paṇṇachattakena dhāriyamānenā’’ti.

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja! Bhūtapubbaṃ so, mahārāja, seṭṭhi gahapati taggarasikhiṃ nāma paccekasambuddhaṃ piṇḍapātena paṭipādesi. ‘Detha samaṇassa piṇḍa’nti vatvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Datvā ca pana pacchā vippaṭisārī ahosi – ‘varametaṃ piṇḍapātaṃ dāsā vā kammakarā vā bhuñjeyyu’nti. Bhātu ca pana ekaputtakaṃ sāpateyyassa kāraṇā jīvitā voropesi.

‘‘Yaṃ kho so, mahārāja, seṭṭhi gahapati taggarasikhiṃ paccekasambuddhaṃ piṇḍapātena paṭipādesi, tassa kammassa vipākena sattakkhattuṃ sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajji. Tasseva kammassa vipākāvasesena imissāyeva sāvatthiyā sattakkhattuṃ seṭṭhittaṃ kāresi. Yaṃ kho so, mahārāja, seṭṭhi gahapati datvā pacchā vippaṭisārī ahosi – ‘varametaṃ piṇḍapātaṃ dāsā vā kammakarā vā bhuñjeyyu’nti, tassa kammassa vipākena nāssuḷārāya bhattabhogāya cittaṃ namati, nāssuḷārāya vatthabhogāya cittaṃ namati, nāssuḷārāya yānabhogāya cittaṃ namati, nāssuḷārānaṃ pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ bhogāya cittaṃ namati. Yaṃ kho so, mahārāja, seṭṭhi gahapati bhātu ca pana ekaputtakaṃ sāpateyyassa kāraṇā jīvitā voropesi, tassa kammassa vipākena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccittha. Tasseva kammassa vipākāvasesena idaṃ sattamaṃ aputtakaṃ sāpateyyaṃ rājakosaṃ paveseti. Tassa kho, mahārāja, seṭṭhissa gahapatissa purāṇañca puññaṃ parikkhīṇaṃ, navañca puññaṃ anupacitaṃ. Ajja pana, mahārāja, seṭṭhi gahapati mahāroruve niraye paccatī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante, seṭṭhi gahapati mahāroruvaṃ nirayaṃ upapanno’’ti. ‘‘Evaṃ, mahārāja, seṭṭhi gahapati mahāroruvaṃ nirayaṃ upapanno’’ti. Idamavoca…pe….

‘‘Dhaññaṃ dhanaṃ rajataṃ jātarūpaṃ, pariggahaṃ vāpi yadatthi kiñci;
Dāsā kammakarā pessā, ye cassa anujīvino.

‘‘Sabbaṃ nādāya gantabbaṃ, sabbaṃ nikkhippagāminaṃ [nikkhīpagāminaṃ (syā. kaṃ. ka.)];
Yañca karoti kāyena, vācāya uda cetasā.

‘‘Tañhi tassa sakaṃ hoti, tañca ādāya gacchati;
Tañcassa anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī.

‘‘Tasmā kareyya kalyāṇaṃ, nicayaṃ samparāyikaṃ;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’ntntti.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Jaṭilā pañca rājāno, doṇapākakurena ca;
Saṅgāmena dve vuttāni, mallikā [dhītarā (bahūsu)] dve appamādena ca;
Aputtakena dve vuttā, vaggo tena pavuccatīti.

3. Tatiyavaggo

1. Puggalasuttaṃ

132. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘cattārome, mahārāja, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Tamotamaparāyano, tamojotiparāyano, jotitamaparāyano, jotijotiparāyano’’.

‘‘Kathañca, mahārāja puggalo tamotamaparāyano hoti? Idha, mahārāja, ekacco puggalo nīce kule paccājāto hoti, caṇḍālakule vā venakule [veṇakule (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā nesādakule vā rathakārakule vā pukkusakule vā dalidde appannapānabhojane kasiravuttike, yattha kasirena ghāsacchādo labbhati. So ca hoti dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako bavhābādho [bahvābādho (ka.)] kāṇo vā kuṇī vā khañjo vā pakkhahato vā, na lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso andhakārā vā andhakāraṃ gaccheyya, tamā vā tamaṃ gaccheyya, lohitamalā vā lohitamalaṃ gaccheyya. Tathūpamāhaṃ, mahārāja, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evaṃ kho, mahārāja, puggalo tamotamaparāyano hoti.

‘‘Kathañca, mahārāja, puggalo tamojotiparāyano hoti? Idha, mahārāja, ekacco puggalo nīce kule paccājāto hoti, caṇḍālakule vā venakule vā nesādakule vā rathakārakule vā pukkusakule vā dalidde appannapānabhojane kasiravuttike, yattha kasirena ghāsacchādo labbhati. So ca kho hoti dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako bavhābādho, kāṇo vā kuṇī vā khañjo vā pakkhahato vā, na lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena sucaritaṃ carati, vācāya sucaritaṃ carati, manasā sucaritaṃ carati. So kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya sucaritaṃ caritvā manasā sucaritaṃ caritvā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati.

‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso pathaviyā vā pallaṅkaṃ āroheyya, pallaṅkā vā assapiṭṭhiṃ āroheyya, assapiṭṭhiyā vā hatthikkhandhaṃ āroheyya, hatthikkhandhā vā pāsādaṃ āroheyya. Tathūpamāhaṃ, mahārāja, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evaṃ kho, mahārāja, puggalo tamojotiparāyano hoti.

‘‘Kathañca, mahārāja, puggalo jotitamaparāyano hoti? Idha, mahārāja, ekacco puggalo ucce kule paccājāto hoti, khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā, aḍḍhe mahaddhane mahābhoge pahūtajātarūparajate pahūtavittūpakaraṇe pahūtadhanadhaññe. So ca hoti abhirūpo dassanīyo pāsādiko, paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato, lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso pāsādā vā hatthikkhandhaṃ oroheyya, hatthikkhandhā vā assapiṭṭhiṃ oroheyya, assapiṭṭhiyā vā pallaṅkaṃ oroheyya, pallaṅkā vā pathaviṃ oroheyya, pathaviyā vā andhakāraṃ paviseyya. Tathūpamāhaṃ, mahārāja, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evaṃ kho, mahārāja, puggalo jotitamaparāyano hoti.

‘‘Kathañca, mahārāja, puggalo jotijotiparāyano hoti? Idha, mahārāja, ekacco puggalo ucce kule paccājāto hoti, khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā, aḍḍhe mahaddhane mahābhoge pahūtajātarūparajate pahūtavittūpakaraṇe pahūtadhanadhaññe. So ca hoti abhirūpo dassanīyo pāsādiko, paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato, lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena sucaritaṃ carati, vācāya sucaritaṃ carati, manasā sucaritaṃ carati. So kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya sucaritaṃ caritvā manasā sucaritaṃ caritvā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati.

‘‘Seyyathāpi, mahārāja, puriso pallaṅkā vā pallaṅkaṃ saṅkameyya, assapiṭṭhiyā vā assapiṭṭhiṃ saṅkameyya, hatthikkhandhā vā hatthikkhandhaṃ saṅkameyya, pāsādā vā pāsādaṃ saṅkameyya. Tathūpamāhaṃ, mahārāja, imaṃ puggalaṃ vadāmi. Evaṃ kho, mahārāja, puggalo jotijotiparāyano hoti. Ime kho, mahārāja, cattāro puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti. Idamavoca…pe…

‘‘Daliddo puriso rāja, assaddho hoti maccharī;
Kadariyo pāpasaṅkappo, micchādiṭṭhi anādaro.

‘‘Samaṇe brāhmaṇe vāpi, aññe vāpi vanibbake;
Akkosati paribhāsati, natthiko hoti rosako.

‘‘Dadamānaṃ nivāreti, yācamānāna bhojanaṃ;
Tādiso puriso rāja, mīyamāno janādhipa;
Upeti nirayaṃ ghoraṃ, tamotamaparāyano.

‘‘Daliddo puriso rāja, saddho hoti amaccharī;
Dadāti seṭṭhasaṅkappo, abyaggamanaso naro.

‘‘Samaṇe brāhmaṇe vāpi, aññe vāpi vanibbake;
Uṭṭhāya abhivādeti, samacariyāya sikkhati.

‘‘Dadamānaṃ na vāreti [na nivāreti (sī.)], yācamānāna bhojanaṃ;
Tādiso puriso rāja, mīyamāno janādhipa;
Upeti tidivaṃ ṭhānaṃ, tamojotiparāyano.

‘‘Aḍḍho ce [aḍḍho ve (pī. ka.)] puriso rāja, assaddho hoti maccharī;
Kadariyo pāpasaṅkappo, micchādiṭṭhi anādaro.

‘‘Samaṇe brāhmaṇe vāpi, aññe vāpi vanibbake;
Akkosati paribhāsati, natthiko hoti rosako.

‘‘Dadamānaṃ nivāreti, yācamānāna bhojanaṃ;
Tādiso puriso rāja, mīyamāno janādhipa;
Upeti nirayaṃ ghoraṃ, jotitamaparāyano.

‘‘Aḍḍho ce puriso rāja, saddho hoti amaccharī;
Dadāti seṭṭhasaṅkappo, abyaggamanaso naro.

‘‘Samaṇe brāhmaṇe vāpi, aññe vāpi vanibbake;
Uṭṭhāya abhivādeti, samacariyāya sikkhati.

‘‘Dadamānaṃ na vāreti, yācamānāna bhojanaṃ;
Tādiso puriso rāja, mīyamāno janādhipa;

Upeti tidivaṃ ṭhānaṃ, jotijotiparāyano’’ti.

2. Ayyikāsuttaṃ

133. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘handa, kuto nu tvaṃ, mahārāja, āgacchasi divādivassā’’ti?

‘‘Ayyikā me, bhante, kālaṅkatā jiṇṇā vuḍḍhā mahallikā addhagatā vayoanuppattā vīsavassasatikā jātiyā. Ayyikā kho pana me, bhante, piyā hoti manāpā. Hatthiratanena cepāhaṃ, bhante, labheyyaṃ ‘mā me ayyikā kālamakāsī’ti, hatthiratanampāhaṃ dadeyyaṃ – ‘mā me ayyikā kālamakāsī’ti. Assaratanena cepāhaṃ, bhante, labheyyaṃ ‘mā me ayyikā kālamakāsī’ti, assaratanampāhaṃ dadeyyaṃ – ‘mā me ayyikā kālamakāsī’ti. Gāmavarena cepāhaṃ bhante, labheyyaṃ ‘mā me ayyikā kālamakāsī’ti, gāmavarampāhaṃ dadeyyaṃ – ‘mā me ayyikā kālamakāsī’ti. Janapadapadesena [janapadena (sī. syā. pī.)] cepāhaṃ, bhante, labheyyaṃ ‘mā me ayyikā kālamakāsī’ti, janapadapadesampāhaṃ dadeyyaṃ – ‘mā me ayyikā kālamakāsī’ti. ‘Sabbe sattā, mahārāja, maraṇadhammā maraṇapariyosānā maraṇaṃ anatītā’ti. ‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvasubhāsitamidaṃ, bhante, bhagavatā – sabbe sattā maraṇadhammā maraṇapariyosānā maraṇaṃ anatītā’’’ti.

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja! Sabbe sattā maraṇadhammā maraṇapariyosānā maraṇaṃ anatītā. Seyyathāpi, mahārāja, yāni kānici kumbhakārabhājanāni āmakāni ceva pakkāni ca sabbāni tāni bhedanadhammāni bhedanapariyosānāni bhedanaṃ anatītāni; evameva kho, mahārāja, sabbe sattā maraṇadhammā maraṇapariyosānā maraṇaṃ anatītā’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Sabbe sattā marissanti, maraṇantañhi jīvitaṃ;
Yathākammaṃ gamissanti, puññapāpaphalūpagā;
Nirayaṃ pāpakammantā, puññakammā ca suggatiṃ.

‘‘Tasmā kareyya kalyāṇaṃ, nicayaṃ samparāyikaṃ;
Puññāni paralokasmiṃ, patiṭṭhā honti pāṇina’’nti.

3. Lokasuttaṃ

134. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kati nu kho, bhante, lokassa dhammā uppajjamānā uppajjanti ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāyā’’ti? ‘‘Tayo kho, mahārāja, lokassa dhammā uppajjamānā uppajjanti ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāya. Katame tayo? Lobho kho, mahārāja, lokassa dhammo, uppajjamāno uppajjati ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāya. Doso kho, mahārāja, lokassa dhammo, uppajjamāno uppajjati ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāya. Moho kho, mahārāja, lokassa dhammo, uppajjamāno uppajjati ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāya. Ime kho, mahārāja, tayo lokassa dhammā uppajjamānā uppajjanti ahitāya dukkhāya aphāsuvihārāyā’’ti. Idamavoca…pe…

‘‘Lobho doso ca moho ca, purisaṃ pāpacetasaṃ;
Hiṃsanti attasambhūtā, tacasāraṃva samphala’’nti.

4. Issattasuttaṃ

135. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kattha nu kho, bhante, dānaṃ dātabba’’nti? ‘‘Yattha kho, mahārāja, cittaṃ pasīdatī’’ti. ‘‘Kattha pana, bhante, dinnaṃ mahapphala’’nti? ‘‘Aññaṃ kho etaṃ, mahārāja, kattha dānaṃ dātabbaṃ, aññaṃ panetaṃ kattha dinnaṃ mahapphalanti? Sīlavato kho, mahārāja, dinnaṃ mahapphalaṃ, no tathā dussīle. Tena hi, mahārāja, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā, te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha tyassa yuddhaṃ paccupaṭṭhitaṃ saṅgāmo samupabyūḷho [samūpabbūḷho (sī.), samupabbuḷho (pī.)]. Atha āgaccheyya khattiyakumāro asikkhito akatahattho akatayoggo akatūpāsano bhīru chambhī utrāsī palāyī. Bhareyyāsi taṃ purisaṃ, attho ca te tādisena purisenā''ti? ''Nāhaṃ, bhante, bhareyyaṃ taṃ purisaṃ, na ca me attho tādisena purisenā''ti. ''Atha āgaccheyya brāhmaṇakumāro asikkhito…pe… atha āgaccheyya vessakumāro asikkhito…pe… atha āgaccheyya suddakumāro asikkhito…pe… na ca me attho tādisena purisenā''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha tyassa yuddhaṃ paccupaṭṭhitaṃ saṅgāmo samupabyūḷho. Atha āgaccheyya khattiyakumāro susikkhito katahattho katayoggo katūpāsano abhīru acchambhī anutrāsī apalāyī. Bhareyyāsi taṃ purisaṃ, attho ca te tādisena purisenā''ti? ''Bhareyyāhaṃ, bhante, taṃ purisaṃ, attho ca me tādisena purisenā''ti. ''Atha āgaccheyya brāhmaṇakumāro…pe… atha āgaccheyya vessakumāro…pe… atha āgaccheyya suddakumāro susikkhito katahattho katayoggo katūpāsano abhīru acchambhī anutrāsī apalāyī. Bhareyyāsi taṃ purisaṃ, attho ca te tādisena purisenā''ti? ''Bhareyyāhaṃ, bhante, taṃ purisaṃ, attho ca me tādisena purisenā''ti.

''Evameva kho, mahārāja, yasmā kasmā cepi [yasmā cepi (sī. syā. kaṃ. ka.)] kulā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca hoti pañcaṅgavippahīno pañcaṅgasamannāgato, tasmiṃ dinnaṃ mahapphalaṃ hoti. Katamāni pañcaṅgāni pahīnāni honti? Kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddhaṃ pahīnaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Imāni pañcaṅgāni pahīnāni honti. Katamehi pañcahaṅgehi samannāgato hoti? Asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, asekkhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, asekkhena paññākkhandhena samannāgato hoti, asekkhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti. Imehi pañcahaṅgehi samannāgato hoti. Iti pañcaṅgavippahīne pañcaṅgasamannāgate dinnaṃ mahapphala''nti. Idamavoca bhagavā…pe… satthā –

''Issattaṃ [issatthaṃ (sī. syā. kaṃ.)] balavīriyañca [balaviriyañca (sī. syā. kaṃ. pī.)], yasmiṃ vijjetha māṇave;
Taṃ yuddhattho bhare rājā, nāsūraṃ jātipaccayā.

''Tatheva khantisoraccaṃ, dhammā yasmiṃ patiṭṭhitā;
Ariyavuttiṃ medhāviṃ, hīnajaccampi pūjaye.

''Kāraye assame ramme, vāsayettha bahussute;
Papañca vivane kayirā, dugge saṅkamanāni ca.

''Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca;
Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

''Yathā hi megho thanayaṃ, vijjumālī satakkaku;
Thalaṃ ninnañca pūreti, abhivassaṃ vasundharaṃ.

''Tatheva saddho sutavā, abhisaṅkhacca bhojanaṃ;
Vanibbake tappayati, annapānena paṇḍito.

''Āmodamāno pakireti, detha dethāti bhāsati;
Taṃ hissa gajjitaṃ hoti, devasseva pavassato;
Sā puññadhārā vipulā, dātāraṃ abhivassatī''ti.

5. Pabbatūpamasuttaṃ

136. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘handa, kuto nu tvaṃ, mahārāja, āgacchasi divā divassā’’ti? ‘‘Yāni tāni, bhante, raññaṃ khattiyānaṃ muddhāvasittānaṃ issariyamadamattānaṃ kāmagedhapariyuṭṭhitānaṃ janapadatthāvariyappattānaṃ mahantaṃ pathavimaṇḍalaṃ abhivijiya ajjhāvasantānaṃ rājakaraṇīyāni bhavanti, tesu khvāhaṃ, etarahi ussukkamāpanno’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha te puriso āgaccheyya puratthimāya disāya saddhāyiko paccayiko. So taṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – ‘yagghe, mahārāja, jāneyyāsi, ahaṃ āgacchāmi puratthimāya disāya. Tatthaddasaṃ mahantaṃ pabbataṃ abbhasamaṃ sabbe pāṇe nippothento āgacchati. Yaṃ te, mahārāja, karaṇīyaṃ, taṃ karohī’ti. Atha dutiyo puriso āgaccheyya pacchimāya disāya…pe… atha tatiyo puriso āgaccheyya uttarāya disāya…pe… atha catuttho puriso āgaccheyya dakkhiṇāya disāya saddhāyiko paccayiko. So taṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – ‘yagghe mahārāja, jāneyyāsi, ahaṃ āgacchāmi dakkhiṇāya disāya. Tatthaddasaṃ mahantaṃ pabbataṃ abbhasamaṃ sabbe pāṇe nippothento āgacchati. Yaṃ te, mahārāja, karaṇīyaṃ taṃ karohī’ti. Evarūpe te, mahārāja, mahati mahabbhaye samuppanne dāruṇe manussakkhaye [manussakāye (ka.)] dullabhe manussatte kimassa karaṇīya’’nti?

‘‘Evarūpe me, bhante, mahati mahabbhaye samuppanne dāruṇe manussakkhaye dullabhe manussatte kimassa karaṇīyaṃ aññatra dhammacariyāya aññatra samacariyāya aññatra kusalakiriyāya aññatra puññakiriyāyā’’ti?

‘‘Ārocemi kho te, mahārāja, paṭivedemi kho te, mahārāja, adhivattati kho taṃ, mahārāja, jarāmaraṇaṃ. Adhivattamāne ce te, mahārāja, jarāmaraṇe kimassa karaṇīya’’nti? ‘‘Adhivattamāne ca me, bhante, jarāmaraṇe kimassa karaṇīyaṃ aññatra dhammacariyāya samacariyāya kusalakiriyāya puññakiriyāya? Yāni tāni, bhante, raññaṃ khattiyānaṃ muddhāvasittānaṃ issariyamadamattānaṃ kāmagedhapariyuṭṭhitānaṃ janapadatthāvariyappattānaṃ mahantaṃ pathavimaṇḍalaṃ abhivijiya ajjhāvasantānaṃ hatthiyuddhāni bhavanti; tesampi, bhante, hatthiyuddhānaṃ natthi gati natthi visayo adhivattamāne jarāmaraṇe. Yānipi tāni, bhante, raññaṃ khattiyānaṃ muddhāvasittānaṃ…pe… ajjhāvasantānaṃ assayuddhāni bhavanti…pe… rathayuddhāni bhavanti …pe… pattiyuddhāni bhavanti; tesampi, bhante, pattiyuddhānaṃ natthi gati natthi visayo adhivattamāne jarāmaraṇe. Santi kho pana, bhante, imasmiṃ rājakule mantino mahāmattā, ye pahonti [yesaṃ honti (ka.)] āgate paccatthike mantehi bhedayituṃ. Tesampi, bhante, mantayuddhānaṃ natthi gati natthi visayo adhivattamāne jarāmaraṇe. Saṃvijjati kho pana, bhante, imasmiṃ rājakule pahūtaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañca, yena mayaṃ pahoma āgate paccatthike dhanena upalāpetuṃ. Tesampi, bhante, dhanayuddhānaṃ natthi gati natthi visayo adhivattamāne jarāmaraṇe. Adhivattamāne ca me, bhante, jarāmaraṇe kimassa karaṇīyaṃ aññatra dhammacariyāya samacariyāya kusalakiriyāya puññakiriyāyā’’ti?

‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ, mahārāja! Adhivattamāne jarāmaraṇe kimassa karaṇīyaṃ aññatra dhammacariyāya samacariyāya kusalakiriyāya puññakiriyāyā’’ti? Idamavoca bhagavā…pe… satthā –

‘‘Yathāpi selā vipulā, nabhaṃ āhacca pabbatā;
Samantānupariyāyeyyuṃ, nippothento catuddisā.

‘‘Evaṃ jarā ca maccu ca, adhivattanti pāṇine [pāṇino (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Khattiye brāhmaṇe vesse, sudde caṇḍālapukkuse;
Na kiñci [na kañci (?)] parivajjeti, sabbamevābhimaddati.

‘‘Na tattha hatthīnaṃ bhūmi, na rathānaṃ na pattiyā;
Na cāpi mantayuddhena, sakkā jetuṃ dhanena vā.

‘‘Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Buddhe dhamme ca saṅghe ca, dhīro saddhaṃ nivesaye.

‘‘Yo dhammaṃ cari [dhammacārī (sī. syā. kaṃ. pī.)] kāyena, vācāya uda cetasā;
Idheva naṃ pasaṃsanti, pecca sagge pamodatī’’ti.

Tatiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Puggalo ayyikā loko, issattaṃ [issatthaṃ (sī. syā. kaṃ.)] pabbatūpamā;
Desitaṃ buddhaseṭṭhena, imaṃ kosalapañcakanti.

Kosalasaṃyuttaṃ samattaṃ.

4. Mārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Tapokammasuttaṃ

137. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhamūle paṭhamābhisambuddho. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘mutto vatamhi tāya dukkarakārikāya. Sādhu mutto vatamhi tāya anatthasaṃhitāya dukkarakārikāya. Sādhu vatamhi mutto bodhiṃ samajjhaga’’nti [sādhu ṭhito sato bodhiṃ samajjheganti (sī. pī.), sādhu vatamhi satto bodhisamajjhagūti (syā. kaṃ.)].

Atha kho māro pāpimā bhagavato cetasā cetoparivitakkamaññāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Tapokammā apakkamma, yena na sujjhanti māṇavā;
Asuddho maññasi suddho, suddhimaggā aparaddho’’ [suddhimaggamaparaddho (sī. syā. kaṃ. pī.)] ti.

Atha kho bhagavā ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Anatthasaṃhitaṃ ñatvā, yaṃ kiñci amaraṃ tapaṃ [aparaṃ tapaṃ (ka.)];
Sabbaṃ natthāvahaṃ hoti, phiyārittaṃva dhammani [vammani (sī.), dhammaniṃ (pī.), jammaniṃ (ka.) etthāyaṃ dhammasaddo sakkate dhanvanaṃ-saddena sadiso maruvācakoti veditabbo, yathā daḷhadhammātipadaṃ].

‘‘Sīlaṃ samādhi paññañca, maggaṃ bodhāya bhāvayaṃ;
Pattosmi paramaṃ suddhiṃ, nihato tvamasi antakā’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti, dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

2. Hatthirājavaṇṇasuttaṃ

138. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhamūle paṭhamābhisambuddho. Tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hoti, devo ca ekamekaṃ phusāyati. Atha kho māro pāpimā bhagavato bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminitvā yena bhagavā tenupasaṅkami. Seyyathāpi nāma mahāariṭṭhako maṇi, evamassa sīsaṃ hoti. Seyyathāpi nāma suddhaṃ rūpiyaṃ, evamassa dantā honti. Seyyathāpi nāma mahatī naṅgalīsā [naṅgalasīsā (pī. ka.)], evamassa soṇḍo hoti. Atha kho bhagavā ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

> ‘‘Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, vaṇṇaṃ katvā subhāsubhaṃ;
> Alaṃ te tena pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

3. Subhasuttaṃ

139. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhamūle paṭhamābhisambuddho. Tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hoti, devo ca ekamekaṃ phusāyati. Atha kho māro pāpimā, bhagavato bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo, yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato avidūre uccāvacā vaṇṇanibhā upadaṃseti, subhā ceva asubhā ca. Atha kho bhagavā ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

> ‘‘Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, vaṇṇaṃ katvā subhāsubhaṃ;
> Alaṃ te tena pāpima, nihato tvamasi antaka.
>
> ‘‘Ye ca kāyena vācāya, manasā ca susaṃvutā;
> Na te māravasānugā, na te mārassa baddhagū’’ [baddhabhū (ka.), paccagū (sī. syā. kaṃ. pī.)] ti.

Atha kho māro…pe… tatthevantaradhāyīti.

4. Paṭhamamārapāsasuttaṃ

140. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Mayhaṃ kho, bhikkhave, yoniso manasikārā yoniso sammappadhānā anuttarā vimutti anuppattā, anuttarā vimutti sacchikatā. Tumhepi, bhikkhave, yoniso manasikārā yoniso sammappadhānā anuttaraṃ vimuttiṃ anupāpuṇātha, anuttaraṃ vimuttiṃ sacchikarothā’’ti. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

> ‘‘Baddhosi mārapāsena, ye dibbā ye ca mānusā;
> Mārabandhanabaddhosi, na me samaṇa mokkhasī’’ti.
>
> ‘‘Muttāhaṃ [muttohaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] mārapāsena, ye dibbā ye ca mānusā;
> Mārabandhanamuttomhi, nihato tvamasi antakā’’ti.

Atha kho māro pāpimā…pe… tatthevantaradhāyīti.

5. Dutiyamārapāsasuttaṃ

141. Ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Muttāhaṃ, bhikkhave, sabbapāsehi ye dibbā ye ca mānusā. Tumhepi, bhikkhave, muttā sabbapāsehi ye dibbā ye ca mānusā. Caratha, bhikkhave, cārikaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Mā ekena dve agamittha. Desetha, bhikkhave, dhammaṃ ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsetha. Santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti. Bhavissanti dhammassa aññātāro. Ahampi, bhikkhave, yena uruvelā senānigamo tenupasaṅkamissāmi dhammadesanāyā’’ti. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Baddhosi sabbapāsehi, ye dibbā ye ca mānusā;
Mahābandhanabaddhosi, na me samaṇa mokkhasī’’ti.

‘‘Muttāhaṃ sabbapāsehi, ye dibbā ye ca mānusā;
Mahābandhanamuttomhi, nihato tvamasi antakā’’ti.

Atha kho māro pāpimā…pe… tatthevantaradhāyīti.

6. Sappasuttaṃ

142. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hoti, devo ca ekamekaṃ phusāyati.

Atha kho māro pāpimā bhagavato bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo mahantaṃ sapparājavaṇṇaṃ abhinimminitvā yena bhagavā tenupasaṅkami. Seyyathāpi nāma mahatī ekarukkhikā nāvā, evamassa kāyo hoti. Seyyathāpi nāma mahantaṃ soṇḍikākiḷañjaṃ, evamassa phaṇo hoti. Seyyathāpi nāma mahatī kosalikā kaṃsapāti, evamassa akkhīni bhavanti. Seyyathāpi nāma deve gaḷagaḷāyante vijjullatā niccharanti, evamassa mukhato jivhā niccharati. Seyyathāpi nāma kammāragaggariyā dhamamānāya saddo hoti, evamassa assāsapassāsānaṃ saddo hoti.

Atha kho bhagavā ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Yo suññagehāni sevati,
Seyyo so muni attasaññato;
Vossajja careyya tattha so,
Patirūpañhi tathāvidhassa taṃ.

‘‘Carakā bahū bheravā bahū,
Atho ḍaṃsasarīsapā [ḍaṃsa siriṃsapā (sī. syā. kaṃ. pī.)] bahū;
Lomampi na tattha iñjaye,
Suññāgāragato mahāmuni.

‘‘Nabhaṃ phaleyya pathavī caleyya,
Sabbepi pāṇā uda santaseyyuṃ;
Sallampi ce urasi pakappayeyyuṃ,
Upadhīsu tāṇaṃ na karonti buddhā’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

7. Supatisuttaṃ

143. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho bhagavā bahudevarattiṃ abbhokāse caṅkamitvā rattiyā paccūsasamayaṃ pāde pakkhāletvā vihāraṃ pavisitvā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kiṃ soppasi kiṃ nu soppasi,
Kimidaṃ soppasi dubbhago [dubbhato (syā. kaṃ.), dubbhayo (pī.)] viya;
Suññamagāranti soppasi,
Kimidaṃ soppasi sūriye uggate’’ti.

‘‘Yassa jālinī visattikā,
Taṇhā natthi kuhiñci netave;
Sabbūpadhiparikkhayā buddho,
Soppati kiṃ tavettha mārā’’ti.

Atha kho māro pāpimā…pe… tatthevantaradhāyīti.

8. Nandatisuttaṃ

144. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Nandati puttehi puttimā, gomā gobhi tatheva nandati;
Upadhīhi narassa nandanā, na hi so nandati yo nirūpadhī’’ti.

‘‘Socati puttehi puttimā, gomā gobhi tatheva socati;
Upadhīhi narassa socanā, na hi so socati yo nirūpadhī’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

9. Paṭhamaāyusuttaṃ

145. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Appamidaṃ, bhikkhave, manussānaṃ āyu. Gamanīyo samparāyo, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ. Natthi jātassa amaraṇaṃ. Yo, bhikkhave, ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo’’ti.

Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Dīghamāyu manussānaṃ, na naṃ hīḷe suporiso;
Careyya khīramattova, natthi maccussa āgamo’’ti.

‘‘Appamāyu manussānaṃ, hīḷeyya naṃ suporiso;
Careyyādittasīsova, natthi maccussa nāgamo’’ti.

Atha kho māro…pe… tatthevantaradhāyīti.

10. Dutiyaāyusuttaṃ

146. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tatra kho bhagavā…pe… etadavoca –

‘‘Appamidaṃ, bhikkhave, manussānaṃ āyu. Gamanīyo samparāyo, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ. Natthi jātassa amaraṇaṃ. Yo, bhikkhave, ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo’’ti.

Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Nāccayanti ahorattā, jīvitaṃ nūparujjhati;
Āyu anupariyāyati, maccānaṃ nemīva rathakubbara’’nti.

‘‘Accayanti ahorattā, jīvitaṃ uparujjhati;
Āyu khīyati maccānaṃ, kunnadīnaṃva odaka’’nti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Tapokammañca nāgo ca, subhaṃ pāsena te duve;
Sappo supati nandanaṃ, āyunā apare duveti.

2. Dutiyavaggo

1. Pāsāṇasuttaṃ

147. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hoti, devo ca ekamekaṃ phusāyati. Atha kho māro pāpimā bhagavato bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato avidūre mahante pāsāṇe padālesi.

Atha kho bhagavā ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Sacepi kevalaṃ sabbaṃ, gijjhakūṭaṃ calessasi [gaḷeyyasi (syā. kaṃ.), caleyyāsi (ka.)];
Neva sammāvimuttānaṃ, buddhānaṃ atthi iñjita’’ntnti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

2. Kinnusīhasuttaṃ

148. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ deseti.

Atha kho mārassa pāpimato etadahosi – ‘‘ayaṃ kho samaṇo gotamo mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ deseti. Yaṃnūnāhaṃ yena samaṇo gotamo tenupasaṅkameyyaṃ vicakkhukammāyā’’ti. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kinnu sīhova nadasi, parisāyaṃ visārado;
Paṭimallo hi te atthi, vijitāvī nu maññasī’’ti.

‘‘Nadanti ve mahāvīrā, parisāsu visāradā;
Tathāgatā balappattā, tiṇṇā loke visattika’’nti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

3. Sakalikasuttaṃ

149. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati maddakucchismiṃ migadāye. Tena kho pana samayena bhagavato pādo sakalikāya khato hoti, bhusā sudaṃ bhagavato vedanā vattanti sārīrikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā asātā amanāpā. Tā sudaṃ bhagavā sato sampajāno adhivāseti avihaññamāno. Atha kho bhagavā catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Mandiyā nu kho sesi udāhu kāveyyamatto,
Atthā nu te sampacurā na santi;
Eko vivitte sayanāsanamhi,
Niddāmukho kimidaṃ soppase vā’’ti.

‘‘Na mandiyā sayāmi nāpi kāveyyamatto,
Atthaṃ sameccāhamapetasoko;
Eko vivitte sayanāsanamhi,
Sayāmahaṃ sabbabhūtānukampī.

‘‘Yesampi sallaṃ urasi paviṭṭhaṃ,
Muhuṃ muhuṃ hadayaṃ vedhamānaṃ;
Tepīdha soppaṃ labhare sasallā,
Tasmā ahaṃ na supe vītasallo.

‘‘Jaggaṃ na saṅke napi bhemi sottuṃ,
Rattindivā nānutapanti māmaṃ;
Hāniṃ na passāmi kuhiñci loke,
Tasmā supe sabbabhūtānukampī’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

4. Patirūpasuttaṃ

150. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati ekasālāyaṃ brāhmaṇagāme. Tena kho pana samayena bhagavā mahatiyā gihiparisāya parivuto dhammaṃ deseti.

Atha kho mārassa pāpimato etadahosi – ‘‘ayaṃ kho samaṇo gotamo mahatiyā gihiparisāya parivuto dhammaṃ deseti. Yaṃnūnāhaṃ yena samaṇo gotamo tenupasaṅkameyyaṃ vicakkhukammāyā’’ti. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Netaṃ tava patirūpaṃ, yadaññamanusāsasi;
Anurodhavirodhesu, mā sajjittho tadācara’’nti.

‘‘Hitānukampī sambuddho, yadaññamanusāsati;
Anurodhavirodhehi, vippamutto tathāgato’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

5. Mānasasuttaṃ

151. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso;
Tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī’’ti.

‘‘Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā;
Ettha me vigato chando, nihato tvamasi antakā’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

6. Pattasuttaṃ

152. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ upādāya bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti [samādāpeti (?)] samuttejeti sampahaṃseti. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā [aṭṭhikatvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] manasi katvā sabbacetasā [sabbacetaso (sī. syā. kaṃ. pī.), sabbaṃ cetasā (ka.)] samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti.

Atha kho mārassa pāpimato etadahosi – ‘‘ayaṃ kho samaṇo gotamo pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ upādāya bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Yaṃnūnāhaṃ yena samaṇo gotamo tenupasaṅkameyyaṃ vicakkhukammāyā’’ti.

Tena kho pana samayena sambahulā pattā abbhokāse nikkhittā honti. Atha kho māro pāpimā balībaddavaṇṇaṃ abhinimminitvā yena te pattā tenupasaṅkami. Atha kho aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘bhikkhu, bhikkhu, eso balībaddo patte bhindeyyā’’ti. Evaṃ vutte bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘na so, bhikkhu, balībaddo. Māro eso pāpimā tumhākaṃ vicakkhukammāya āgato’’ti. Atha kho bhagavā ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

> ‘‘Rūpaṃ vedayitaṃ saññā, viññāṇaṃ yañca saṅkhataṃ;
> Nesohamasmi netaṃ me, evaṃ tattha virajjati.
>
> ‘‘Evaṃ virattaṃ khemattaṃ, sabbasaṃyojanātigaṃ;
> Anvesaṃ sabbaṭṭhānesu, mārasenāpi nājjhagā’’ti.

Atha kho māro pāpimā…pe… tatthevantaradhāyīti.

7. Chaphassāyatanasuttaṃ

153. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā channaṃ phassāyatanānaṃ upādāya bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti.

Atha kho mārassa pāpimato etadahosi – ‘‘ayaṃ kho samaṇo gotamo channaṃ phassāyatanānaṃ upādāya bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sappahaṃseti. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Yaṃnūnāhaṃ yena samaṇo gotamo tenupasaṅkameyyaṃ vicakkhukammāyā’’ti. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato avidūre mahantaṃ bhayabheravaṃ saddamakāsi, apissudaṃ pathavī maññe undrīyati [udrīyati (sī. syā. kaṃ. pī) u + dara + ya + ti = udrīyati]. Atha kho aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘bhikkhu, bhikkhu, esā pathavī maññe undrīyatī’’ti. Evaṃ vutte, bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘nesā bhikkhu pathavī undrīyati. Māro eso pāpimā tumhākaṃ vicakkhukammāya āgato’’ti. Atha kho bhagavā ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

> ‘‘Rūpā saddā rasā gandhā, phassā dhammā ca kevalā;
> Etaṃ lokāmisaṃ ghoraṃ, ettha loko vimucchito.
>
> ‘‘Etañca samatikkamma, sato buddhassa sāvako;
> Māradheyyaṃ atikkamma, ādiccova virocatī’’ti.

Atha kho māro pāpimā…pe… tatthevantaradhāyīti.

8. Piṇḍasuttaṃ

154. Ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu viharati pañcasālāyaṃ brāhmaṇagāme. Tena kho pana samayena pañcasālāyaṃ brāhmaṇagāme kumārikānaṃ pāhunakāni bhavanti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Tena kho pana samayena pañcasāleyyakā brāhmaṇagahapatikā mārena pāpimatā anvāviṭṭhā bhavanti – mā samaṇo gotamo piṇḍamalatthāti.

Atha kho bhagavā yathādhotena pattena pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pāvisi tathādhotena [yathādhotena (?)] pattena paṭikkami. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘api tvaṃ, samaṇa, piṇḍamalatthā’’ti? ‘‘Tathā nu tvaṃ, pāpima, akāsi yathāhaṃ piṇḍaṃ na labheyya’’nti. ‘‘Tena hi, bhante, bhagavā dutiyampi pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisatu. Tathāhaṃ karissāmi yathā bhagavā piṇḍaṃ lacchatī’’ti.

‘‘Apuññaṃ pasavi māro, āsajja naṃ tathāgataṃ;
Kiṃ nu maññasi pāpima, na me pāpaṃ vipaccati.

‘‘Susukhaṃ vata jīvāma, yesaṃ no natthi kiñcanaṃ;
Pītibhakkhā bhavissāma, devā ābhassarā yathā’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

9. Kassakasuttaṃ

155. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhūnaṃ nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti.

Atha kho mārassa pāpimato etadahosi – ‘‘ayaṃ kho samaṇo gotamo bhikkhūnaṃ nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya…pe… yaṃnūnāhaṃ yena samaṇo gotamo tenupasaṅkameyyaṃ vicakkhukammāyā’’ti. Atha kho māro pāpimā kassakavaṇṇaṃ abhinimminitvā mahantaṃ naṅgalaṃ khandhe karitvā dīghapācanayaṭṭhiṃ gahetvā haṭahaṭakeso sāṇasāṭinivattho kaddamamakkhitehi pādehi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘api, samaṇa, balībadde addasā’’ti? ‘‘Kiṃ pana, pāpima, te balībaddehī’’ti? ‘‘Mameva, samaṇa, cakkhu, mama rūpā, mama cakkhusamphassaviññāṇāyatanaṃ. Kuhiṃ me, samaṇa, gantvā mokkhasi? Mameva, samaṇa, sotaṃ, mama saddā…pe… mameva, samaṇa, ghānaṃ, mama gandhā; mameva, samaṇa, jivhā, mama rasā; mameva, samaṇa, kāyo, mama phoṭṭhabbā; mameva, samaṇa, mano, mama dhammā, mama manosamphassaviññāṇāyatanaṃ. Kuhiṃ me, samaṇa, gantvā mokkhasī’’ti?

‘‘Taveva, pāpima, cakkhu, tava rūpā, tava cakkhusamphassaviññāṇāyatanaṃ. Yattha ca kho, pāpima, natthi cakkhu, natthi rūpā, natthi cakkhusamphassaviññāṇāyatanaṃ, agati tava tattha, pāpima. Taveva, pāpima, sotaṃ, tava saddā, tava sotasamphassaviññāṇāyatanaṃ. Yattha ca kho, pāpima, natthi sotaṃ, natthi saddā, natthi sotasamphassaviññāṇāyatanaṃ, agati tava tattha, pāpima. Taveva, pāpima, ghānaṃ, tava gandhā, tava ghānasamphassaviññāṇāyatanaṃ. Yattha ca kho, pāpima, natthi ghānaṃ, natthi gandhā, natthi ghānasamphassaviññāṇāyatanaṃ, agati tava tattha, pāpima. Taveva, pāpima, jivhā, tava rasā, tava jivhāsamphassaviññāṇāyatanaṃ…pe… taveva, pāpima, kāyo, tava phoṭṭhabbā, tava kāyasamphassaviññāṇāyatanaṃ…pe… taveva, pāpima, mano, tava dhammā, tava manosamphassaviññāṇāyatanaṃ. Yattha ca kho, pāpima, natthi mano, natthi dhammā, natthi manosamphassaviññāṇāyatanaṃ, agati tava tattha, pāpimā’’ti.

‘‘Yaṃ vadanti mama yidanti, ye vadanti mamanti ca;
Ettha ce te mano atthi, na me samaṇa mokkhasī’’ti.

‘‘Yaṃ vadanti na taṃ mayhaṃ, ye vadanti na te ahaṃ;
Evaṃ pāpima jānāhi, na me maggampi dakkhasī’’ti.

Atha kho māro pāpimā…pe… tatthevantaradhāyīti.

10. Rajjasuttaṃ

156. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati himavantapadese [himavantapasse (sī.)] araññakuṭikāyaṃ. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘sakkā nu kho rajjaṃ kāretuṃ ahanaṃ aghātayaṃ ajinaṃ ajāpayaṃ asocaṃ asocāpayaṃ dhammenā’’ti?

Atha kho māro pāpimā bhagavato cetasā cetoparivitakkamaññāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kāretu, bhante, bhagavā rajjaṃ, kāretu, sugato, rajjaṃ ahanaṃ aghātayaṃ ajinaṃ ajāpayaṃ asocaṃ asocāpayaṃ dhammenā’’ti. ‘‘Kiṃ pana me tvaṃ, pāpima, passasi yaṃ maṃ tvaṃ evaṃ vadesi – ‘kāretu, bhante, bhagavā rajjaṃ, kāretu sugato, rajjaṃ ahanaṃ aghātayaṃ ajinaṃ ajāpayaṃ asocaṃ asocāpayaṃ dhammenā’’’ti? ‘‘Bhagavatā kho, bhante, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Ākaṅkhamāno ca, bhante, bhagavā himavantaṃ pabbatarājaṃ suvaṇṇaṃ tveva adhimucceyya suvaṇṇañca panassā’’ti [suvaṇṇapabbatassāti (sī. syā. kaṃ.), suvaṇṇañca pabbatassāti (pī.)].

‘‘Pabbatassa suvaṇṇassa, jātarūpassa kevalo;
Dvittāva nālamekassa, iti vidvā samañcare.

‘‘Yo dukkhamaddakkhi yatonidānaṃ,
Kāmesu so jantu kathaṃ nameyya;
Upadhiṃ viditvā saṅgoti loke,
Tasseva jantu vinayāya sikkhe’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ bhagavā, jānāti maṃ sugato’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Pāsāṇo sīho sakalikaṃ [sakkhalikaṃ (ka.)], patirūpañca mānasaṃ;
Pattaṃ āyatanaṃ piṇḍaṃ, kassakaṃ rajjena te dasāti.

3. Tatiyavaggo

1. Sambahulasuttaṃ

157. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati silāvatiyaṃ. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū bhagavato avidūre appamattā ātāpino pahitattā viharanti. Atha kho māro pāpimā brāhmaṇavaṇṇaṃ abhinimminitvā mahantena jaṭaṇḍuvena ajinakkhipanivattho jiṇṇo gopānasivaṅko ghurughurupassāsī udumbaradaṇḍaṃ gahetvā yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ‘‘daharā bhavanto pabbajitā susū kāḷakesā bhadrena yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā anikkīḷitāvino kāmesu. Bhuñjantu bhavanto mānusake kāme. Mā sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvitthā’’ti. ‘‘Na kho mayaṃ, brāhmaṇa, sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvāma. Kālikañca kho mayaṃ, brāhmaṇa, hitvā sandiṭṭhikaṃ anudhāvāma. Kālikā hi, brāhmaṇa, kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Sandiṭṭhiko ayaṃ dhammo akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti. Evaṃ vutte, māro pāpimā sīsaṃ okampetvā jivhaṃ nillāletvā tivisākhaṃ nalāṭe nalāṭikaṃ vuṭṭhāpetvā daṇḍamolubbha pakkāmi.

Atha kho te bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha mayaṃ, bhante, bhagavato avidūre appamattā ātāpino pahitattā viharāma. Atha kho, bhante, aññataro brāhmaṇo mahantena jaṭaṇḍuvena ajinakkhipanivattho jiṇṇo gopānasivaṅko ghurughurupassāsī udumbaradaṇḍaṃ gahetvā yena mayaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā amhe etadavoca – ‘daharā bhavanto pabbajitā susū kāḷakesā bhadrena yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā anikkīḷitāvino kāmesu. Bhuñjantu bhavanto mānusake kāme. Mā sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvitthā’ti. Evaṃ vutte, mayaṃ, bhante, taṃ brāhmaṇaṃ etadavocumha – ‘na kho mayaṃ, brāhmaṇa, sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvāma. Kālikañca kho mayaṃ, brāhmaṇa, hitvā sandiṭṭhikaṃ anudhāvāma. Kālikā hi, brāhmaṇa, kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Sandiṭṭhiko ayaṃ dhammo akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī'ti. Evaṃ vutte, bhante, so brāhmaṇo sīsaṃ okampetvā jivhaṃ nillāletvā tivisākhaṃ nalāṭe nalāṭikaṃ vuṭṭhāpetvā daṇḍamolubbha pakkanto''ti.

''Neso, bhikkhave, brāhmaṇo. Māro eso pāpimā tumhākaṃ vicakkhukammāya āgato''ti. Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Yo dukkhamaddakkhi yatonidānaṃ,
Kāmesu so jantu kathaṃ nameyya;
Upadhiṃ viditvā saṅgoti loke,
Tasseva jantu vinayāya sikkhe''ti.

2. Samiddhisuttaṃ

158. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati silāvatiyaṃ. Tena kho pana samayena āyasmā samiddhi bhagavato avidūre appamatto ātāpī pahitatto viharati. Atha kho āyasmato samiddhissa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ''lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me satthā arahaṃ sammāsambuddho. Lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yvāhaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajito. Lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me sabrahmacārino sīlavanto kalyāṇadhammā''ti. Atha kho māro pāpimā āyasmato samiddhissa cetasā cetoparivitakkamaññāya yenāyasmā samiddhi tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmato samiddhissa avidūre mahantaṃ bhayabheravaṃ saddamakāsi, apissudaṃ pathavī maññe undrīyati.

Atha kho āyasmā samiddhi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno āyasmā samiddhi bhagavantaṃ etadavoca – ''idhāhaṃ, bhante, bhagavato avidūre appamatto ātāpī pahitatto viharāmi. Tassa mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – 'lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me satthā arahaṃ sammāsambuddho. Lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yvāhaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajito. Lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me sabrahmacārino sīlavanto kalyāṇadhammā'ti. Tassa mayhaṃ, bhante, avidūre mahābhayabheravasaddo ahosi, apissudaṃ pathavī maññe undrīyatī''ti.

''Nesā, samiddhi, pathavī undrīyati. Māro eso pāpimā tuyhaṃ vicakkhukammāya āgato. Gaccha tvaṃ, samiddhi, tattheva appamatto ātāpī pahitatto viharāhī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā samiddhi bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Dutiyampi kho āyasmā samiddhi tattheva appamatto ātāpī pahitatto vihāsi. Dutiyampi kho āyasmato samiddhissa rahogatassa paṭisallīnassa…pe… dutiyampi kho māro pāpimā āyasmato samiddhissa cetasā cetoparivitakkamaññāya…pe… apissudaṃ pathavī maññe undrīyati. Atha kho āyasmā samiddhi māraṃ pāpimantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

''Saddhāyāhaṃ pabbajito, agārasmā anagāriyaṃ;
Sati paññā ca me buddhā, cittañca susamāhitaṃ;
Kāmaṃ karassu rūpāni, neva maṃ byādhayissasī''ti.

Atha kho māro pāpimā ''jānāti maṃ samiddhi bhikkhū''ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

3. Godhikasuttaṃ

159. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā godhiko isigilipasse viharati kāḷasilāyaṃ. Atha kho āyasmā godhiko appamatto ātāpī pahitatto viharanto sāmayikaṃ cetovimuttiṃ phusi. Atha kho āyasmā godhiko tamhā sāmayikāya cetovimuttiyā parihāyi. Dutiyampi kho āyasmā godhiko appamatto ātāpī pahitatto viharanto sāmayikaṃ cetovimuttiṃ phusi. Dutiyampi kho āyasmā godhiko tamhā sāmayikāya cetovimuttiyā parihāyi. Tatiyampi kho āyasmā godhiko appamatto ātāpī pahitatto viharanto sāmayikaṃ cetovimuttiṃ phusi. Tatiyampi kho āyasmā godhiko tamhā…pe… parihāyi. Catutthampi kho āyasmā godhiko appamatto…pe… vimuttiṃ phusi. Catutthampi kho āyasmā godhiko tamhā…pe… parihāyi. Pañcamampi kho āyasmā godhiko…pe… cetovimuttiṃ phusi. Pañcamampi kho āyasmā…pe… vimuttiyā parihāyi. Chaṭṭhampi kho āyasmā godhiko appamatto ātāpī pahitatto viharanto sāmayikaṃ cetovimuttiṃ phusi. Chaṭṭhampi kho āyasmā godhiko tamhā sāmayikāya cetovimuttiyā parihāyi. Sattamampi kho āyasmā godhiko appamatto ātāpī pahitatto viharanto sāmayikaṃ cetovimuttiṃ phusi.

Atha kho āyasmato godhikassa etadahosi – ‘‘yāva chaṭṭhaṃ khvāhaṃ sāmayikāya cetovimuttiyā parihīno. Yaṃnūnāhaṃ satthaṃ āhareyya’’nti. Atha kho māro pāpimā āyasmato godhikassa cetasā cetoparivitakkamaññāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Mahāvīra mahāpañña, iddhiyā yasasā jala;
Sabbaverabhayātīta, pāde vandāmi cakkhuma.

‘‘Sāvako te mahāvīra, maraṇaṃ maraṇābhibhū;
Ākaṅkhati cetayati, taṃ nisedha jutindhara.

‘‘Kathañhi bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato;
Appattamānaso sekkho, kālaṃ kayirā janesutā’’ti.

Tena kho pana samayena āyasmato godhikena satthaṃ āharitaṃ hoti. Atha kho bhagavā ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Evañhi dhīrā kubbanti, nāvakaṅkhanti jīvitaṃ;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, godhiko parinibbuto’’ti.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘āyāma, bhikkhave, yena isigilipassaṃ kāḷasilā tenupasaṅkamissāma yattha godhikena kulaputtena satthaṃ āharita’’nti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ.

Atha kho bhagavā sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ yena isigilipassaṃ kāḷasilā tenupasaṅkami. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ godhikaṃ dūratova mañcake vivattakkhandhaṃ semānaṃ [seyyamānaṃ (syā. kaṃ.), soppamānaṃ (ka.)]. Tena kho pana samayena dhūmāyitattaṃ timirāyitattaṃ gacchateva purimaṃ disaṃ, gacchati pacchimaṃ disaṃ, gacchati uttaraṃ disaṃ, gacchati dakkhiṇaṃ disaṃ, gacchati uddhaṃ, gacchati adho, gacchati anudisaṃ.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ dhūmāyitattaṃ timirāyitattaṃ gacchateva purimaṃ disaṃ, gacchati pacchimaṃ disaṃ, gacchati uttaraṃ disaṃ, gacchati dakkhiṇaṃ disaṃ, gacchati uddhaṃ, gacchati adho, gacchati anudisa’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Eso kho, bhikkhave, māro pāpimā godhikassa kulaputtassa viññāṇaṃ samanvesati – ‘kattha godhikassa kulaputtassa viññāṇaṃ patiṭṭhita’nti? Appatiṭṭhitena ca, bhikkhave, viññāṇena godhiko kulaputto parinibbuto’’ti. Atha kho māro pāpimā beluvapaṇḍuvīṇaṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, disā anudisā svahaṃ;
Anvesaṃ nādhigacchāmi, godhiko so kuhiṃ gato’’ti.

‘‘Yo [so (sī. pī.)] dhīro dhitisampanno, jhāyī jhānarato sadā;
Ahorattaṃ anuyuñjaṃ, jīvitaṃ anikāmayaṃ.

‘‘Jetvāna maccuno [bhetvā namucino (sī.)] senaṃ, anāgantvā punabbhavaṃ;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, godhiko parinibbuto’’ti.

‘‘Tassa sokaparetassa, vīṇā kacchā abhassatha;
Tato so dummano yakkho, tatthevantaradhāyathā’’ti [tatthevantaradhāyithāti (syā. kaṃ.), tattheva antaradhāyīti (ka.)].

4. Sattavassānubandhasuttaṃ

160. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhe. Tena kho pana samayena māro pāpimā sattavassāni bhagavantaṃ anubandho hoti otārāpekkho otāraṃ alabhamāno. Atha kho māro pāpimā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Sokāvatiṇṇo nu vanamhi jhāyasi,
Vittaṃ nu jīno uda patthayāno;
Āguṃ nu gāmasmimakāsi kiñci,
Kasmā janena na karosi sakkhiṃ;
Sakkhī na sampajjati kenaci te’’ti.

‘‘Sokassa mūlaṃ palikhāya sabbaṃ,
Anāgu jhāyāmi asocamāno;
Chetvāna sabbaṃ bhavalobhajappaṃ,
Anāsavo jhāyāmi pamattabandhū’’ti.

‘‘Yaṃ vadanti mama yidanti, ye vadanti mamanti ca;
Ettha ce te mano atthi, na me samaṇa mokkhasī’’ti.

‘‘Yaṃ vadanti na taṃ mayhaṃ, ye vadanti na te ahaṃ;
Evaṃ pāpima jānāhi, na me maggampi dakkhasī’’ti.

‘‘Sace maggaṃ anubuddhaṃ, khemaṃ amatagāminaṃ;
Apehi gaccha tvameveko, kimaññamanusāsasī’’ti.

‘‘Amaccudheyyaṃ pucchanti, ye janā pāragāmino;
Tesāhaṃ puṭṭho akkhāmi, yaṃ saccaṃ taṃ nirūpadhi’’nti.

‘‘Seyyathāpi, bhante, gāmassa vā nigamassa vā avidūre pokkharaṇī. Tatrassa kakkaṭako. Atha kho, bhante, sambahulā kumārakā vā kumārikāyo vā tamhā gāmā vā nigamā vā nikkhamitvā yena sā pokkharaṇī tenupasaṅkameyyuṃ; upasaṅkamitvā taṃ kakkaṭakaṃ udakā uddharitvā thale patiṭṭhapeyyuṃ. Yaṃ yadeva hi so, bhante, kakkaṭako aḷaṃ abhininnāmeyya taṃ tadeva te kumārakā vā kumārikāyo vā kaṭṭhena vā kathalāya vā sañchindeyyuṃ sambhañjeyyuṃ sampalibhañjeyyuṃ. Evañhi so, bhante, kakkaṭako sabbehi aḷehi sañchinnehi sambhaggehi sampalibhaggehi abhabbo taṃ pokkharaṇiṃ otarituṃ. Evameva kho, bhante, yāni kānici visūkāyikāni [yāni visukāyikāni (sī. pī. ka.)] visevitāni vipphanditāni, sabbāni tāni [kānici kānici sabbāni (sī. pī. ka.)] bhagavatā sañchinnāni sambhaggāni sampalibhaggāni. Abhabbo dānāhaṃ, bhante, puna bhagavantaṃ upasaṅkamituṃ yadidaṃ otārāpekkho’’ti. Atha kho māro pāpimā bhagavato santike imā nibbejanīyā gāthāyo abhāsi –

‘‘Medavaṇṇañca pāsāṇaṃ, vāyaso anupariyagā;
Apettha muduṃ vindema, api assādanā siyā.

‘‘Aladdhā tattha assādaṃ, vāyasetto apakkame;
Kākova selamāsajja, nibbijjāpema gotamā’’ti.

5. Māradhītusuttaṃ

161. Atha kho māro pāpimā bhagavato santike imā nibbejanīyā gāthāyo abhāsitvā tamhā ṭhānā apakkamma bhagavato avidūre pathaviyaṃ pallaṅkena nisīdi tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno kaṭṭhena bhūmiṃ vilikhanto. Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro yena māro pāpimā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāya ajjhabhāsiṃsu –

‘‘Kenāsi dummano tāta, purisaṃ kaṃ nu socasi;
Mayaṃ taṃ rāgapāsena, āraññamiva kuñjaraṃ;
Bandhitvā ānayissāma, vasago te bhavissatī’’ti.

‘‘Arahaṃ sugato loke, na rāgena suvānayo;
Māradheyyaṃ atikkanto, tasmā socāmahaṃ bhusa’’nti.

Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘pāde te, samaṇa, paricāremā’’ti. Atha kho bhagavā na manasākāsi, yathā taṃ anuttare upadhisaṅkhaye vimutto.

Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro ekamantaṃ apakkamma evaṃ samacintesuṃ – ‘‘uccāvacā kho purisānaṃ adhippāyā. Yaṃnūna mayaṃ ekasataṃ ekasataṃ kumārivaṇṇasataṃ abhinimmineyyāmā’’ti. Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro ekasataṃ ekasataṃ kumārivaṇṇasataṃ abhinimminitvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘pāde te, samaṇa, paricāremā’’ti. Tampi bhagavā na manasākāsi, yathā taṃ anuttare upadhisaṅkhaye vimutto.

Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro ekamantaṃ apakkamma evaṃ samacintesuṃ – ‘‘uccāvacā kho purisānaṃ adhippāyā. Yaṃnūna mayaṃ ekasataṃ ekasataṃ avijātavaṇṇasataṃ abhinimmineyyāmā’’ti. Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro ekasataṃ ekasataṃ avijātavaṇṇasataṃ abhinimminitvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘pāde te, samaṇa, paricāremā’’ti. Tampi bhagavā na manasākāsi, yathā taṃ anuttare upadhisaṅkhaye vimutto.

Atha kho taṇhā ca…pe… yaṃnūna mayaṃ ekasataṃ ekasataṃ sakiṃ vijātavaṇṇasataṃ abhinimmineyyāmāti. Atha kho taṇhā ca…pe… sakiṃ vijātavaṇṇasataṃ abhinimminitvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘pāde te, samaṇa, paricāremā’’ti. Tampi bhagavā na manasākāsi, yathā taṃ anuttare upadhisaṅkhaye vimutto.

Atha kho taṇhā ca…pe… yaṃnūna mayaṃ ekasataṃ ekasataṃ duvijātavaṇṇasataṃ abhinimmineyyāmāti. Atha kho taṇhā ca…pe… duvijātavaṇṇasataṃ abhinimminitvā yena bhagavā…pe… yathā taṃ anuttare upadhisaṅkhaye vimutto. Atha kho taṇhā ca…pe… majjhimitthivaṇṇasataṃ abhinimmineyyāmāti. Atha kho taṇhā ca…pe… majjhimitthivaṇṇasataṃ abhinimminitvā…pe… anuttare upadhisaṅkhaye vimutto.

Atha kho taṇhā ca…pe… mahitthivaṇṇasataṃ abhinimmineyyāmāti. Atha kho taṇhā ca…pe…

mahitthivaṇṇasataṃ abhinimminitvā yena bhagavā…pe… anuttare upadhisaṅkhaye vimutto. Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro ekamantaṃ apakkamma etadavocuṃ – saccaṃ kira no pitā avoca –

‘‘Arahaṃ sugato loke, na rāgena suvānayo;
Māradheyyaṃ atikkanto, tasmā socāmahaṃ bhusa’’nti.

‘‘Yañhi mayaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā avītarāgaṃ iminā upakkamena upakkameyyāma hadayaṃ vāssa phaleyya, uṇhaṃ lohitaṃ vā mukhato uggaccheyya, ummādaṃ vā pāpuṇeyya cittakkhepaṃ vā. Seyyathā vā pana naḷo harito luto ussussati visussati milāyati; evameva ussusseyya visusseyya milāyeyyā’’ti.

Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho taṇhā māradhītā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Sokāvatiṇṇo nu vanamhi jhāyasi,
Vittaṃ nu jīno uda patthayāno;
Āguṃ nu gāmasmimakāsi kiñci,
Kasmā janena na karosi sakkhiṃ;
Sakkhī na sampajjati kenaci te’’ti.

‘‘Atthassa pattiṃ hadayassa santiṃ,
Jetvāna senaṃ piyasātarūpaṃ;
Ekohaṃ [ekāhaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] jhāyaṃ sukhamanubodhiṃ,
Tasmā janena na karomi sakkhiṃ;
Sakkhī na sampajjati kenaci me’’ti.

Atha kho arati [arati ca (ka.)] māradhītā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kathaṃ vihārībahulodha bhikkhu,
Pañcoghatiṇṇo atarīdha chaṭṭhaṃ;
Kathaṃ jhāyiṃ [kathaṃ jhāyaṃ (syā. kaṃ. pī.), kathajjhāyaṃ (ka.)] bahulaṃ kāmasaññā,
Paribāhirā honti aladdha yo ta’’nti.

‘‘Passaddhakāyo suvimuttacitto,
Asaṅkharāno satimā anoko;
Aññāya dhammaṃ avitakkajhāyī,
Na kuppati na sarati na thino [na kuppatī nassaratī na thīno (sī.)].

‘‘Evaṃvihārībahulodha bhikkhu,
Pañcoghatiṇṇo atarīdha chaṭṭhaṃ;
Evaṃ jhāyiṃ bahulaṃ kāmasaññā,
Paribāhirā honti aladdha yo ta’’nti.

Atha kho ragā [ragāca (ka.)] māradhītā bhagavato santike gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Acchejja taṇhaṃ gaṇasaṅghacārī,
Addhā carissanti [tarissanti (sī.)] bahū ca saddhā;
Bahuṃ vatāyaṃ janataṃ anoko,
Acchejja nessati maccurājassa pāra’’nti.

‘‘Nayanti ve mahāvīrā, saddhammena tathāgatā;
Dhammena nayamānānaṃ, kā usūyā vijānata’’nti.

Atha kho taṇhā ca arati ca ragā ca māradhītaro yena māro pāpimā tenupasaṅkamiṃsu. Addasā kho māro pāpimā taṇhañca aratiñca ragañca māradhītaro dūratova āgacchantiyo. Disvāna gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Bālā kumudanāḷehi, pabbataṃ abhimatthatha [abhimanthatha (sī.)];
Giriṃ nakhena khanatha, ayo dantehi khādatha.

‘‘Selaṃva sirasūhacca [sirasi ūhacca (sī.), sirasi ohacca (syā. kaṃ.)], pātāle gādhamesatha;
Khāṇuṃva urasāsajja, nibbijjāpetha gotamā’’ti.

‘‘Daddallamānā āgañchuṃ, taṇhā ca aratī ragā;
Tā tattha panudī satthā, tūlaṃ bhaṭṭhaṃva māluto’’ti.

Tatiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Sambahulā samiddhi ca, godhikaṃ sattavassāni;
Dhītaraṃ desitaṃ buddha, seṭṭhena imaṃ mārapañcakanti.

Mārasaṃyuttaṃ samattaṃ.

5. Bhikkhunīsaṃyuttaṃ

1. Āḷavikāsuttaṃ

162. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āḷavikā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena andhavanaṃ tenupasaṅkami vivekatthinī. Atha kho māro pāpimā āḷavikāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo vivekamhā cāvetukāmo yena āḷavikā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āḷavikaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Natthi nissaraṇaṃ loke, kiṃ vivekena kāhasi;
Bhuñjassu kāmaratiyo, māhu pacchānutāpinī’’ti.

Atha kho āḷavikāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘ko nu khvāyaṃ manusso vā amanusso vā gāthaṃ bhāsatī’’ti? Atha kho āḷavikāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘māro kho ayaṃ pāpimā mama bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo vivekamhā cāvetukāmo gāthaṃ bhāsatī’’ti. Atha kho āḷavikā bhikkhunī ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi paccabhāsi –

‘‘Atthi nissaraṇaṃ loke, paññāya me suphussitaṃ [suphassitaṃ (sī. pī.)];
Pamattabandhu pāpima, na tvaṃ jānāsi taṃ padaṃ.

‘‘Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ kāmaratiṃ brūsi, arati mayha sā ahū’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ āḷavikā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

2. Somāsuttaṃ

163. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho somā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena andhavanaṃ tenupasaṅkami divāvihārāya. Andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā somāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo yena somā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā somaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Yaṃ taṃ isīhi pattabbaṃ, ṭhānaṃ durabhisambhavaṃ;
Na taṃ dvaṅgulapaññāya, sakkā pappotumitthiyā’’ti.

Atha kho somāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘ko nu khvāyaṃ manusso vā amanusso vā gāthaṃ bhāsatī’’ti? Atha kho somāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘māro kho ayaṃ pāpimā mama bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo gāthaṃ bhāsatī’’ti. Atha kho somā bhikkhunī ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi paccabhāsi –

‘‘Itthibhāvo kiṃ kayirā, cittamhi susamāhite;
Ñāṇamhi vattamānamhi, sammā dhammaṃ vipassato.

‘‘Yassa nūna siyā evaṃ, itthāhaṃ purisoti vā;
Kiñci vā pana aññasmi [asmīti (syā. kaṃ. pī.)], taṃ māro vattumarahatī’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ somā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

3. Kisāgotamīsuttaṃ

164. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho kisāgotamī bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena andhavanaṃ tenupasaṅkami, divāvihārāya. Andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā kisāgotamiyā bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo yena kisāgotamī bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kisāgotamiṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kiṃ nu tvaṃ mataputtāva, ekamāsi rudammukhī;
Vanamajjhagatā ekā, purisaṃ nu gavesasī’’ti.

Atha kho kisāgotamiyā bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘ko nu khvāyaṃ manusso vā amanusso vā gāthaṃ bhāsatī’’ti? Atha kho kisāgotamiyā bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘māro kho ayaṃ pāpimā mama bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo gāthaṃ bhāsatī’’ti.

Atha kho kisāgotamī bhikkhunī ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi paccabhāsi –

‘‘Accantaṃ mataputtāmhi, purisā etadantikā;
Na socāmi na rodāmi, na taṃ bhāyāmi āvuso.

‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokkhandho padālito;

Jetvāna maccuno [jetvā namucino (sī.)] senaṃ, viharāmi anāsavā’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ kisāgotamī bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

4. Vijayāsuttaṃ

165. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho vijayā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā…pe… aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā vijayāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo yena vijayā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā vijayaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Daharā tvaṃ rūpavatī, ahañca daharo susu;
Pañcaṅgikena turiyena, ehayyebhiramāmase’’ti [ehi ayye ramāmaseti (sī.)].

Atha kho vijayāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘ko nu khvāyaṃ manusso vā amanusso vā gāthaṃ bhāsatī’’ti? Atha kho vijayāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘māro kho ayaṃ pāpimā mama bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo gāthaṃ bhāsatī’’ti. Atha kho vijayā bhikkhunī ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi paccabhāsi –

‘‘Rūpā saddā rasā gandhā, phoṭṭhabbā ca manoramā;
Niyyātayāmi tuyheva, māra nāhaṃ tenatthikā.

‘‘Iminā pūtikāyena, bhindanena pabhaṅgunā;
Aṭṭīyāmi harāyāmi, kāmataṇhā samūhatā.

‘‘Ye ca rūpūpagā sattā, ye ca arūpaṭṭhāyino [āruppaṭṭhāyino (sī. pī.)];
Yā ca santā samāpatti, sabbattha vihato tamo’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ vijayā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

5. Uppalavaṇṇāsuttaṃ

166. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho uppalavaṇṇā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā…pe… aññatarasmiṃ supupphitasālarukkhamūle aṭṭhāsi. Atha kho māro pāpimā uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo yena uppalavaṇṇā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā uppalavaṇṇaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Supupphitaggaṃ upagamma bhikkhuni,
Ekā tuvaṃ tiṭṭhasi sālamūle;
Na catthi te dutiyā vaṇṇadhātu,
Bāle na tvaṃ bhāyasi dhuttakāna’’nti.

Atha kho uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘ko nu khvāyaṃ manusso vā amanusso vā gāthaṃ bhāsatī’’ti? Atha kho uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘māro kho ayaṃ pāpimā mama bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo gāthaṃ bhāsatī’’ti. Atha kho uppalavaṇṇā bhikkhunī ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi paccabhāsi –

‘‘Sataṃ sahassānipi dhuttakānaṃ,
Idhāgatā tādisakā bhaveyyuṃ;

Lomaṃ na iñjāmi na santasāmi,
Na māra bhāyāmi tamekikāpi.

‘‘Esā antaradhāyāmi, kucchiṃ vā pavisāmi te;
Pakhumantarikāyampi, tiṭṭhantiṃ maṃ na dakkhasi.

‘‘Cittasmiṃ vasībhūtāmhi, iddhipādā subhāvitā;
Sabbabandhanamuttāmhi, na taṃ bhāyāmi āvuso’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ uppalavaṇṇā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

6. Cālāsuttaṃ

167. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho cālā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā…pe… aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā yena cālā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā cālaṃ bhikkhuniṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu tvaṃ, bhikkhuni, na rocesī’’ti? ‘‘Jātiṃ khvāhaṃ, āvuso, na rocemī’’ti.

‘‘Kiṃ nu jātiṃ na rocesi, jāto kāmāni bhuñjati;
Ko nu taṃ idamādapayi, jātiṃ mā roca [mā rocesi (sī. pī.)] bhikkhunī’’ti.

‘‘Jātassa maraṇaṃ hoti, jāto dukkhāni phussati [passati (sī. pī.)];
Bandhaṃ vadhaṃ pariklesaṃ, tasmā jātiṃ na rocaye.

‘‘Buddho dhammamadesesi, jātiyā samatikkamaṃ;
Sabbadukkhappahānāya, so maṃ sacce nivesayi.

‘‘Ye ca rūpūpagā sattā, ye ca arūpaṭṭhāyino;
Nirodhaṃ appajānantā, āgantāro punabbhava’’nti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ cālā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

7. Upacālāsuttaṃ

168. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho upacālā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā…pe… aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā yena upacālā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā upacālaṃ bhikkhuniṃ etadavoca – ‘‘kattha nu tvaṃ, bhikkhuni, uppajjitukāmā’’ti? ‘‘Na khvāhaṃ, āvuso, katthaci uppajjitukāmā’’ti.

‘‘Tāvatiṃsā ca yāmā ca, tusitā cāpi devatā;
Nimmānaratino devā, ye devā vasavattino;
Tattha cittaṃ paṇidhehi, ratiṃ paccanubhossasī’’ti.

‘‘Tāvatiṃsā ca yāmā ca, tusitā cāpi devatā;
Nimmānaratino devā, ye devā vasavattino;
Kāmabandhanabaddhā te, enti māravasaṃ puna.

‘‘Sabbo ādīpito [sabbova āditto (syā. kaṃ.)] loko, sabbo loko padhūpito;
Sabbo pajjalito [pajjalito (sabbattha)] loko, sabbo loko pakampito.

‘‘Akampitaṃ apajjalitaṃ [acalitaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], aputhujjanasevitaṃ;
Agati yattha mārassa, tattha me nirato mano’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ upacālā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

8. Sīsupacālāsuttaṃ

169. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho sīsupacālā [sīsūpacālā (sī.)] bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā …pe… aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā yena sīsupacālā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā sīsupacālaṃ bhikkhuniṃ etadavoca – ‘‘kassa nu tvaṃ, bhikkhuni, pāsaṇḍaṃ rocesī’’ti? ‘‘Na khvāhaṃ, āvuso, kassaci pāsaṇḍaṃ rocemī’’ti.

‘‘Kaṃ nu uddissa muṇḍāsi, samaṇī viya dissasi;
Na ca rocesi pāsaṇḍaṃ, kimiva carasi momūhā’’ti.

‘‘Ito bahiddhā pāsaṇḍā, diṭṭhīsu pasīdanti te;
Na tesaṃ dhammaṃ rocemi, te dhammassa akovidā.

‘‘Atthttththi sakyakule jāto, buddho appaṭipuggalo;
Sabbābhibhū māranudo, sabbatthamaparājito.

‘‘Sabbattha mutto asito, sabbaṃ passati cakkhumā;
Sabbakammakkhayaṃ patto, vimutto upadhisaṅkhaye;
So mayhaṃ bhagavā satthā, tassa rocemi sāsana’’nti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ sīsupacālā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

9. Selāsuttaṃ

170. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho selā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā…pe… aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā selāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo…pe… selaṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kenidaṃ pakataṃ bimbaṃ, kvanu [kvannu (sī. pī.), kvaci (syā. kaṃ. ka.)] bimbassa kārako;
Kvanu bimbaṃ samuppannaṃ, kvanu bimbaṃ nirujjhatī’’ti.

Atha kho selāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘ko nu khvāyaṃ manusso vā amanusso vā gāthaṃ bhāsatī’’ti? Atha kho selāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘māro kho ayaṃ pāpimā mama bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo gāthaṃ bhāsatī’’ti. Atha kho selā bhikkhunī ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi paccabhāsi –

‘‘Nayidaṃ attakataṃ [nayidaṃ pakataṃ (syā. kaṃ.)] bimbaṃ, nayidaṃ parakataṃ [nayidaṃ pakataṃ (syā. kaṃ.)] aghaṃ;
Hetuṃ paṭicca sambhūtaṃ, hetubhaṅgā nirujjhati.

‘‘Yathā aññataraṃ bījaṃ, khette vuttaṃ virūhati;
Pathavīrasañcāgamma, sinehañca tadūbhayaṃ.

‘‘Evaṃ khandhā ca dhātuyo, cha ca āyatanā ime;

Hetuṃ paṭicca sambhūtā, hetubhaṅgā nirujjhare’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ selā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

10. Vajirāsuttaṃ

171. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho vajirā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena andhavanaṃ tenupasaṅkami divāvihārāya. Andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā vajirāya bhikkhuniyā bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo yena vajirā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā vajiraṃ bhikkhuniṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kenāyaṃ pakato satto, kuvaṃ sattassa kārako;
Kuvaṃ satto samuppanno, kuvaṃ satto nirujjhatī’’ti.

Atha kho vajirāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘ko nu khvāyaṃ manusso vā amanusso vā gāthaṃ bhāsatī’’ti? Atha kho vajirāya bhikkhuniyā etadahosi – ‘‘māro kho ayaṃ pāpimā mama bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetukāmo samādhimhā cāvetukāmo gāthaṃ bhāsatī’’ti. Atha kho vajirā bhikkhunī ‘‘māro ayaṃ pāpimā’’ iti viditvā, māraṃ pāpimantaṃ gāthāhi paccabhāsi –

‘‘Kiṃ nu sattoti paccesi, māra diṭṭhigataṃ nu te;
Suddhasaṅkhārapuñjoyaṃ, nayidha sattupalabbhati.

‘‘Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;
Evaṃ khandhesu santesu, hoti sattoti sammuti [sammati (syā. kaṃ.)].

‘‘Dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti ca;
Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṃ dukkhā nirujjhatī’’ti.

Atha kho māro pāpimā ‘‘jānāti maṃ vajirā bhikkhunī’’ti dukkhī dummano tatthevantaradhāyīti.

Bhikkhunīsaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Āḷavikā ca somā ca, gotamī vijayā saha;
Uppalavaṇṇā ca cālā, upacālā sīsupacālā ca;
Selā vajirāya te dasāti.

6. Brahmasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Brahmāyācanasuttaṃ

172. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhamūle paṭhamābhisambuddho. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo. Ālayarāmā kho panāyaṃ pajā ālayaratā ālayasammuditā.

Ālayarāmāya kho pana pajāya ālayaratāya ālayasammuditāya duddasaṃ idaṃ ṭhānaṃ yadidaṃ idappaccayatāpaṭiccasamuppādo. Idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ. Ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ; pare ca me na ājāneyyuṃ; so mamassa kilamatho, sā mamassa vihesā''ti. Apissu bhagavantaṃ imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsu pubbe assutapubbā –

''Kicchena me adhigataṃ, halaṃ dāni pakāsituṃ;
Rāgadosaparetehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

''Paṭisotagāmiṃ nipuṇaṃ, gambhīraṃ duddasaṃ aṇuṃ;
Rāgarattā na dakkhanti, tamokhandhena āvuṭā''ti [tamokkhandhena āvutāti (sī. syā. kaṃ. pī.)].

Itiha bhagavato paṭisañcikkhato appossukkatāya cittaṃ namati, no dhammadesanāya.

Atha kho brahmuno sahampatissa bhagavato cetasā cetoparivitakkamaññāya etadahosi – ''nassati vata bho loko, vinassati vata bho loko, yatra hi nāma tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa appossukkatāya cittaṃ namati [namissati (?)], no dhammadesanāyā''ti. Atha kho brahmā sahampati – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ [sammiñjitaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – brahmaloke antarahito bhagavato purato pāturahosi. Atha kho brahmā sahampati ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ nihantvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ''desetu, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ. Santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti. Bhavissanti dhammassa aññātāro''ti. Idamavoca brahmā sahampati, idaṃ vatvā athāparaṃ etadavoca –

''Pāturahosi magadhesu pubbe,
Dhammo asuddho samalehi cintito;
Apāpuretaṃ [avāpuretaṃ (sī.)] amatassa dvāraṃ,
Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddhaṃ.

''Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhito,
Yathāpi passe janataṃ samantato;
Tathūpamaṃ dhammamayaṃ sumedha,
Pāsādamāruyha samantacakkhu;
Sokāvatiṇṇaṃ [sokāvakiṇṇaṃ (sī.)] janatamapetasoko,
Avekkhassu jātijarābhibhūtaṃ.

''Uṭṭhehi vīra vijitasaṅgāma,
Satthavāha anaṇa [aṇaṇa (rūpasiddhiṭīkā)] vicara loke;
Desassu [desetu (syā. kaṃ. pī. ka.)] bhagavā dhammaṃ,
Aññātāro bhavissantī''ti.

Atha kho bhagavā brahmuno ca ajjhesanaṃ viditvā sattesu ca kāruññataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesi. Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye, appekacce paralokavajjabhayadassāvine viharante, appekacce na paralokavajjabhayadassāvine [dassāvino (sī. syā. kaṃ. pī.)] viharante. Seyyathāpi nāma uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni anto nimuggaposīni, appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni samodakaṃ ṭhitāni, appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakā accuggamma ṭhitāni [tiṭṭhanti (sī. syā. kaṃ. pī.)] anupalittāni udakena; evameva bhagavā buddhacakkhunā lokaṃ volokento addasa satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye, appekacce paralokavajjabhayadassāvine viharante, appekacce na paralokavajjabhayadassāvine viharante. Disvāna brahmānaṃ sahampatiṃ gāthāya paccabhāsi –

‘‘Apārutā tesaṃ amatassa dvārā,
Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ;
Vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ,
Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’ti.

Atha kho brahmā sahampati ‘‘katāvakāso khomhi bhagavatā dhammadesanāyā’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyīti.

2. Gāravasuttaṃ

173. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhamūle paṭhamābhisambuddho. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘dukkhaṃ kho agāravo viharati appatisso, kaṃ nu khvāhaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā [garukatvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] upanissāya vihareyya’’nti?

Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘aparipuṇṇassa kho sīlakkhandhassa pāripūriyā aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ. Na kho panāhaṃ passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya attanā sīlasampannataraṃ aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā, yamahaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ.

‘‘Aparipuṇṇassa kho samādhikkhandhassa pāripūriyā aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ. Na kho panāhaṃ passāmi sadevake loke…pe… attanā samādhisampannataraṃ aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā, yamahaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ.

‘‘Aparipuṇṇassa paññākkhandhassa pāripūriyā aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ. Na kho panāhaṃ passāmi sadevake…pe… attanā paññāsampannataraṃ aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā, yamahaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ.

‘‘Aparipuṇṇassa kho vimuttikkhandhassa pāripūriyā aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ. Na kho panāhaṃ passāmi sadevake…pe… attanā vimuttisampannataraṃ aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā, yamahaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ.

‘‘Aparipuṇṇassa kho vimuttiñāṇadassanakkhandhassa pāripūriyā aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ. Na kho panāhaṃ passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya attanā vimuttiñāṇadassanasampannataraṃ aññaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā, yamahaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyaṃ. Yaṃnūnāhaṃ yvāyaṃ dhammo mayā abhisambuddho tameva dhammaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyya’’nti.

Atha kho brahmā sahampati bhagavato cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – brahmaloke antarahito bhagavato purato pāturahosi. Atha kho brahmā sahampati ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata! Yepi te, bhante, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tepi bhagavanto dhammaññeva sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihariṃsu; yepi te, bhante, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā tepi bhagavanto dhammaññeva sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharissanti. Bhagavāpi, bhante, etarahi arahaṃ sammāsambuddho dhammaññeva sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharatū''ti. Idamavoca brahmā sahampati, idaṃ vatvā athāparaṃ etadavoca –

''Ye ca atītā sambuddhā, ye ca buddhā anāgatā;
Yo cetarahi sambuddho, bahūnaṃ [bahunnaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] sokanāsano.

''Sabbe saddhammagaruno, vihaṃsu [vihariṃsu (sī. syā. kaṃ. pī.)] viharanti ca;
Tathāpi viharissanti, esā buddhāna dhammatā.

''Tasmā hi attakāmena [atthakāmena (sī. pī. ka.)], mahattamabhikaṅkhatā;
Saddhammo garukātabbo, saraṃ buddhāna sāsana''nti.

3. Brahmadevasuttaṃ

174. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññatarissā brāhmaṇiyā brahmadevo nāma putto bhagavato santike agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti.

Atha kho āyasmā brahmadevo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ''Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā brahmadevo arahataṃ ahosi.

Atha kho āyasmā brahmadevo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ sapadānaṃ piṇḍāya caramāno yena sakamātu nivesanaṃ tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena āyasmato brahmadevassa mātā brāhmaṇī brahmuno āhutiṃ niccaṃ paggaṇhāti. Atha kho brahmuno sahampatissa etadahosi – ''ayaṃ kho āyasmato brahmadevassa mātā brāhmaṇī brahmuno āhutiṃ niccaṃ paggaṇhāti. Yaṃnūnāhaṃ taṃ upasaṅkamitvā saṃvejeyya''nti. Atha kho brahmā sahampati – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – brahmaloke antarahito āyasmato brahmadevassa mātu nivesane pāturahosi. Atha kho brahmā sahampati vehāsaṃ ṭhito āyasmato brahmadevassa mātaraṃ brāhmaṇiṃ gāthāya ajjhabhāsi –

''Dūre ito brāhmaṇi brahmaloko,
Yassāhutiṃ paggaṇhāsi niccaṃ;
Netādiso brāhmaṇi brahmabhakkho,
Kiṃ jappasi brahmapathaṃ ajānaṃ [ajānantī (sī. pī. ka.)].

''Eso hi te brāhmaṇi brahmadevo,
Nirūpadhiko atidevapatto;
Akiñcano bhikkhu anaññaposī,
Yo te so [te so (sī. pī.), yo te sa (?)] piṇḍāya gharaṃ paviṭṭho.

''Āhuneyyo vedagu bhāvitatto,
Narānaṃ devānañca dakkhiṇeyyo;
Bāhitvā pāpāni anūpalitto,
Ghāsesanaṃ iriyati sītibhūto.

''Na tassa pacchā na puratthamatthi,

Santo vidhūmo anigho nirāso;
Nikkhittadaṇḍo tasathāvaresu,
So tyāhutiṃ bhuñjatu aggapiṇḍaṃ.

‘‘Visenibhūto upasantacitto,
Nāgova danto carati anejo;
Bhikkhu susīlo suvimuttacitto,
So tyāhutiṃ bhuñjatu aggapiṇḍaṃ.

‘‘Tasmiṃ pasannā avikampamānā,
Patiṭṭhapehi dakkhiṇaṃ dakkhiṇeyye;
Karohi puññaṃ sukhamāyatikaṃ,
Disvā muniṃ brāhmaṇi oghatiṇṇa’’nti.

‘‘Tasmiṃ pasannā avikampamānā,
Patiṭṭhapesi dakkhiṇaṃ dakkhiṇeyye;
Akāsi puññaṃ sukhamāyatikaṃ,
Disvā muniṃ brāhmaṇī oghatiṇṇa’’nti.

4. Bakabrahmasuttaṃ

175. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bakassa brahmuno evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘‘idaṃ niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ kevalaṃ, idaṃ acavanadhammaṃ, idañhi na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, ito ca panaññaṃ uttariṃ [uttariṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] nissaraṇaṃ natthī’’ti.

Atha kho bhagavā bakassa brahmuno cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – jetavane antarahito tasmiṃ brahmaloke pāturahosi. Addasā kho bako brahmā bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ehi kho mārisa, svāgataṃ te, mārisa! Cirassaṃ kho mārisa! Imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Idañhi, mārisa, niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ kevalaṃ, idaṃ acavanadhammaṃ, idañhi na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati. Ito ca panaññaṃ uttari nissaraṇaṃ natthī’’ti.

Evaṃ vutte, bhagavā bakaṃ brahmānaṃ etadavoca – ‘‘avijjāgato vata, bho, bako brahmā; avijjāgato vata, bho, bako brahmā. Yatra hi nāma aniccaṃyeva samānaṃ niccanti vakkhati, adhuvaṃyeva samānaṃ dhuvanti vakkhati, asassataṃyeva samānaṃ sassatanti vakkhati, akevalaṃyeva samānaṃ kevalanti vakkhati, cavanadhammaṃyeva samānaṃ acavanadhammanti vakkhati. Yattha ca pana jāyati ca jīyati ca mīyati ca cavati ca upapajjati ca, tañca tathā vakkhati – ‘idañhi na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati’. Santañca panaññaṃ uttari nissaraṇaṃ, ‘natthaññaṃ uttari nissaraṇa’nti vakkhatī’’ti.

‘‘Dvāsattati gotama puññakammā,
Vasavattino jātijaraṃ atītā;
Ayamantimā vedagū brahmupapatti,
Asmābhijappanti janā anekā’’ti.

‘‘Appañhi etaṃ na hi dīghamāyu,
Yaṃ tvaṃ baka maññasi dīghamāyuṃ;
Sataṃ sahassānaṃ [sahassāna (syā. kaṃ.)] nirabbudānaṃ,

Āyuṃ pajānāmi tavāhaṃ brahme’’ti.

‘‘Anantadassī bhagavāhamasmi,
Jātijaraṃ sokamupātivatto;
Kiṃ me purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Ācikkha me taṃ yamahaṃ vijaññā’’ti.

‘‘Yaṃ tvaṃ apāyesi bahū manusse,
Pipāsite ghammani samparete;
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Suttappabuddhova anussarāmi.

‘‘Yaṃ eṇikūlasmiṃ janaṃ gahītaṃ,
Amocayī gayhakaṃ nīyamānaṃ;
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Suttappabuddhova anussarāmi.

‘‘Gaṅgāya sotasmiṃ gahītanāvaṃ,
Luddena nāgena manussakamyā;
Pamocayittha balasā pasayha,
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Suttappabuddhova anussarāmi.

‘‘Kappo ca te baddhacaro ahosiṃ,
Sambuddhimantaṃ [sambuddhivantaṃ (bahūsu)] vatinaṃ amaññi;
Taṃ te purāṇaṃ vatasīlavattaṃ,
Suttappabuddhova anussarāmī’’ti.

‘‘Addhā pajānāsi mametamāyuṃ,
Aññepi [aññampi (sī. pī.)] jānāsi tathā hi buddho;
Tathā hi tyāyaṃ jalitānubhāvo,
Obhāsayaṃ tiṭṭhati brahmaloka’’nti.

5. Aññatarabrahmasuttaṃ

176. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena aññatarassa brahmuno evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘‘natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā yo idha āgaccheyyā’’ti. Atha kho bhagavā tassa brahmuno cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso…pe… tasmiṃ brahmaloke pāturahosi. Atha kho bhagavā tassa brahmuno upari vehāsaṃ pallaṅkena nisīdi tejodhātuṃ samāpajjitvā.

Atha kho āyasmato mahāmoggallānassa etadahosi – ‘‘kahaṃ nu kho bhagavā etarahi viharatī’’ti? Addasā kho āyasmā mahāmoggallāno [mahāmoggalāno (ka.)] bhagavantaṃ dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena tassa brahmuno upari vehāsaṃ pallaṅkena nisinnaṃ tejodhātuṃ samāpannaṃ. Disvāna – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – jetavane antarahito tasmiṃ brahmaloke pāturahosi. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno puratthimaṃ disaṃ nissāya [upanissāya (sī.)] tassa brahmuno upari vehāsaṃ pallaṅkena nisīdi tejodhātuṃ samāpajjitvā nīcataraṃ bhagavato.

Atha kho āyasmato mahākassapassa etadahosi – ‘‘kahaṃ nu kho bhagavā etarahi viharatī’’ti? Addasā kho āyasmā mahākassapo bhagavantaṃ dibbena cakkhunā…pe… disvāna – seyyathāpi nāma balavā puriso…pe… evameva – jetavane antarahito tasmiṃ brahmaloke pāturahosi. Atha kho āyasmā mahākassapo dakkhiṇaṃ disaṃ nissāya tassa brahmuno upari vehāsaṃ pallaṅkena nisīdi tejodhātuṃ samāpajjitvā nīcataraṃ bhagavato.

Atha kho āyasmato mahākappinassa etadahosi – ‘‘kahaṃ nu kho bhagavā etarahi viharatī’’ti? Addasā kho āyasmā mahākappino bhagavantaṃ dibbena cakkhunā…pe… tejodhātuṃ samāpannaṃ. Disvāna – seyyathāpi nāma balavā puriso…pe… evameva – jetavane antarahito tasmiṃ brahmaloke pāturahosi. Atha kho āyasmā mahākappino pacchimaṃ disaṃ nissāya tassa brahmuno upari vehāsaṃ pallaṅkena nisīdi tejodhātuṃ samāpajjitvā nīcataraṃ bhagavato.

Atha kho āyasmato anuruddhassa etadahosi – ‘‘kahaṃ nu kho bhagavā etarahi viharatī’’ti? Addasā kho āyasmā anuruddho…pe… tejodhātuṃ samāpannaṃ. Disvāna – seyyathāpi nāma balavā puriso…pe… tasmiṃ brahmaloke pāturahosi. Atha kho āyasmā anuruddho uttaraṃ disaṃ nissāya tassa brahmuno upari vehāsaṃ pallaṅkena nisīdi tejodhātuṃ samāpajjitvā nīcataraṃ bhagavato.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno taṃ brahmānaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Ajjāpi te āvuso sā diṭṭhi, yā te diṭṭhi pure ahu;
Passasi vītivattantaṃ, brahmaloke pabhassara’’nti.

‘‘Na me mārisa sā diṭṭhi, yā me diṭṭhi pure ahu;
Passāmi vītivattantaṃ, brahmaloke pabhassaraṃ;
Svāhaṃ ajja kathaṃ vajjaṃ, ahaṃ niccomhi sassato’’ti.

Atha kho bhagavā taṃ brahmānaṃ saṃvejetvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – tasmiṃ brahmaloke antarahito jetavane pāturahosi. Atha kho so brahmā aññataraṃ brahmapārisajjaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, mārisa, yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ evaṃ vadehi – ‘atthi nu kho, mārisa moggallāna, aññepi tassa bhagavato sāvakā evaṃmahiddhikā evaṃmahānubhāvā; seyyathāpi bhavaṃ moggallāno kassapo kappino anuruddho’’’ti? ‘‘Evaṃ, mārisā’’ti kho so brahmapārisajjo tassa brahmuno paṭissutvā yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho, mārisa moggallāna, aññepi tassa bhagavato sāvakā evaṃmahiddhikā evaṃmahānubhāvā; seyyathāpi bhavaṃ moggallāno kassapo kappino anuruddho’’ti? Atha kho āyasmā mahāmoggallāno taṃ brahmapārisajjaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Tevijjā iddhipattā ca, cetopariyāyakovidā;
Khīṇāsavā arahanto, bahū buddhassa sāvakā’’ti.

Atha kho so brahmapārisajjo āyasmato mahāmoggallānassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā yena so brahmā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ brahmānaṃ etadavoca – ‘‘āyasmā mārisa, mahāmoggallāno evamāha –

‘‘Tevijjā iddhipattā ca, cetopariyāyakovidā;
Khīṇāsavā arahanto, bahū buddhassa sāvakā’’ti.

Idamavoca so brahmapārisajjo. Attamano ca so brahmā tassa brahmapārisajjassa bhāsitaṃ abhinandīti.

6. Brahmalokasuttaṃ

177. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā divāvihāragato hoti paṭisallīno. Atha kho subrahmā ca paccekabrahmā suddhāvāso ca paccekabrahmā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paccekaṃ dvārabāhaṃ [paccekadvārabāhaṃ (pī. ka.)] upanissāya aṭṭhaṃsu. Atha kho subrahmā paccekabrahmā suddhāvāsaṃ paccekabrahmānaṃ etadavoca – ‘‘akālo kho tāva, mārisa, bhagavantaṃ payirupāsituṃ; divāvihāragato bhagavā paṭisallīno ca. Asuko ca brahmaloko iddho ceva phīto ca, brahmā ca tatra pamādavihāraṃ viharati. Āyāma, mārisa, yena so brahmaloko tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā taṃ brahmānaṃ saṃvejeyyāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, mārisā’’ti kho suddhāvāso paccekabrahmā subrahmuno paccekabrahmuno paccassosi.

Atha kho subrahmā ca paccekabrahmā suddhāvāso ca paccekabrahmā – seyyathāpi nāma balavā puriso…pe… evameva – bhagavato purato antarahitā tasmiṃ brahmaloke pāturahesuṃ. Addasā kho so brahmā te brahmāno dūratova āgacchante. Disvāna te brahmāno etadavoca – ‘‘handa kuto nu tumhe, mārisā, āgacchathā’’ti? ‘‘Āgatā kho mayaṃ, mārisa, amha tassa bhagavato santikā arahato sammāsambuddhassa. Gaccheyyāsi pana tvaṃ, mārisa, tassa bhagavato upaṭṭhānaṃ arahato sammāsambuddhassā’’ti?

Evaṃ vutto [evaṃ vutte (sī. syā. kaṃ.)] kho so brahmā taṃ vacanaṃ anadhivāsento sahassakkhattuṃ attānaṃ abhinimminitvā subrahmānaṃ paccekabrahmānaṃ etadavoca – ‘‘passasi me no tvaṃ, mārisa, evarūpaṃ iddhānubhāva’’nti? ‘‘Passāmi kho tyāhaṃ, mārisa, evarūpaṃ iddhānubhāva’’nti. ‘‘So khvāhaṃ, mārisa, evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo kassa aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā upaṭṭhānaṃ gamissāmī’’ti?

Atha kho subrahmā paccekabrahmā dvisahassakkhattuṃ attānaṃ abhinimminitvā taṃ brahmānaṃ etadavoca – ‘‘passasi me no tvaṃ, mārisa, evarūpaṃ iddhānubhāva’’nti? ‘‘Passāmi kho tyāhaṃ, mārisa, evarūpaṃ iddhānubhāva’’nti. ‘‘Tayā ca kho, mārisa, mayā ca sveva bhagavā mahiddhikataro ceva mahānubhāvataro ca. Gaccheyyāsi tvaṃ, mārisa, tassa bhagavato upaṭṭhānaṃ arahato sammāsambuddhassā’’ti? Atha kho so brahmā subrahmānaṃ paccekabrahmānaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Tayo supaṇṇā caturo ca haṃsā,
Byagghīnisā pañcasatā ca jhāyino;
Tayidaṃ vimānaṃ jalate ca [jalateva (pī. ka.)] brahme,
Obhāsayaṃ uttarassaṃ disāya’’nti.

‘‘Kiñcāpi te taṃ jalate vimānaṃ,
Obhāsayaṃ uttarassaṃ disāyaṃ;
Rūpe raṇaṃ disvā sadā pavedhitaṃ,
Tasmā na rūpe ramatī sumedho’’ti.

Atha kho subrahmā ca paccekabrahmā suddhāvāso ca paccekabrahmā taṃ brahmānaṃ saṃvejetvā tatthevantaradhāyiṃsu. Agamāsi ca kho so brahmā aparena samayena bhagavato upaṭṭhānaṃ arahato sammāsambuddhassāti.

7. Kokālikasuttaṃ

178. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā divāvihāragato hoti paṭisallīno. Atha kho subrahmā ca paccekabrahmā suddhāvāso ca paccekabrahmā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paccekaṃ dvārabāhaṃ nissāya aṭṭhaṃsu. Atha kho subrahmā paccekabrahmā kokālikaṃ bhikkhuṃ ārabbha bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Appameyyaṃ paminanto, kodha vidvā vikappaye;
Appameyyaṃ pamāyinaṃ, nivutaṃ taṃ maññe puthujjana’’nti.

8. Katamodakatissasuttaṃ

179. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā divāvihāragato hoti paṭisallīno. Atha kho subrahmā ca paccekabrahmā suddhāvāso ca paccekabrahmā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paccekaṃ dvārabāhaṃ nissāya aṭṭhaṃsu. Atha kho suddhāvāso paccekabrahmā katamodakatissakaṃ [katamorakatissakaṃ (sī. syā. kaṃ.)] bhikkhuṃ ārabbha bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Appameyyaṃ paminanto, kodha vidvā vikappaye;
Appameyyaṃ pamāyinaṃ, nivutaṃ taṃ maññe akissava’’nti.

9. Turūbrahmasuttaṃ

180. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena kokāliko bhikkhu ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho turū [tudu (sī. syā. kaṃ. pī.)] paccekabrahmā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena kokāliko bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā vehāsaṃ ṭhito kokālikaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘pasādehi, kokālika, sāriputtamoggallānesu cittaṃ. Pesalā sāriputtamoggallānā’’ti. ‘‘Kosi tvaṃ, āvuso’’ti? ‘‘Ahaṃ turū paccekabrahmā’’ti. ‘‘Nanu tvaṃ, āvuso, bhagavatā anāgāmī byākato, atha kiñcarahi idhāgato? Passa, yāvañca te idaṃ aparaddha’’nti.

‘‘Purisassa hi jātassa, kuṭhārī [dudhārī (syā. kaṃ. ka.)] jāyate mukhe;
Yāya chindati attānaṃ, bālo dubbhāsitaṃ bhaṇaṃ.

‘‘Yo nindiyaṃ pasaṃsati,
Taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;
Vicināti mukhena so kaliṃ,
Kalinā tena sukhaṃ na vindati.

‘‘Appamattako ayaṃ kali,
Yo akkhesu dhanaparājayo;
Sabbassāpi sahāpi attanā,
Ayameva mahantataro kali;
Yo sugatesu manaṃ padosaye.

‘‘Sataṃ sahassānaṃ nirabbudānaṃ,
Chattiṃsati pañca ca abbudāni;
Yamariyagarahī [yamariye garahī (syā. kaṃ.), yamariyaṃ garahaṃ (ka.)] nirayaṃ upeti,
Vācaṃ manañca paṇidhāya pāpaka’’nti.

10. Kokālikasuttaṃ

181. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho kokāliko bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho kokāliko bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘pāpicchā, bhante, sāriputtamoggallānā pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gatā’’ti. Evaṃ vutte, bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘mā hevaṃ, kokālika, avaca; mā hevaṃ, kokālika, avaca. Pasādehi, kokālika, sāriputtamoggallānesu cittaṃ. Pesalā sāriputtamoggallānā’’ti. Dutiyampi kho kokāliko bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiñcāpi me, bhante, bhagavā saddhāyiko paccayiko; atha kho pāpicchāva bhante, sāriputtamoggallānā pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gatā’’ti. Dutiyampi kho bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘mā hevaṃ, kokālika, avaca; mā hevaṃ, kokālika, avaca. Pasādehi, kokālika, sāriputtamoggallānesu cittaṃ. Pesalā sāriputtamoggallānā’’ti. Tatiyampi kho kokāliko bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiñcāpi…pe… icchānaṃ vasaṃ gatā’’ti. Tatiyampi kho bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘mā hevaṃ…pe… pesalā sāriputtamoggallānā’’ti.

Atha kho kokāliko bhikkhu uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Acirapakkantassa ca kokālikassa bhikkhuno sāsapamattīhi pīḷakāhi [piḷakāhi (sī. pī.)] sabbo kāyo phuṭo ahosi. Sāsapamattiyo hutvā muggamattiyo ahesuṃ, muggamattiyo hutvā kalāyamattiyo ahesuṃ, kalāyamattiyo hutvā kolaṭṭhimattiyo ahesuṃ, kolaṭṭhimattiyo hutvā kolamattiyo ahesuṃ, kolamattiyo hutvā āmalakamattiyo ahesuṃ, āmalakamattiyo hutvā beluvasalāṭukamattiyo ahesuṃ, beluvasalāṭukamattiyo hutvā billamattiyo ahesuṃ, billamattiyo hutvā pabhijjiṃsu. Pubbañca lohitañca pagghariṃsu. Atha kho kokāliko bhikkhu teneva ābādhena kālamakāsi. Kālaṅkato ca kokāliko bhikkhu padumaṃ nirayaṃ upapajji sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā.

Atha kho brahmā sahampati abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho brahmā sahampati bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kokāliko, bhante, bhikkhu kālaṅkato. Kālaṅkato ca, bhante, kokāliko bhikkhu padumaṃ nirayaṃ upapanno sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā’’ti. Idamavoca brahmā sahampati, idaṃ vatvā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyīti.

Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena bhikkhū āmantesi – ‘‘imaṃ, bhikkhave, rattiṃ brahmā sahampati abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, bhikkhave, brahmā sahampati maṃ etadavoca – ‘kokāliko, bhante, bhikkhu kālaṅkato. Kālaṅkato ca, bhante, kokāliko bhikkhu padumaṃ nirayaṃ upapanno sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā’ti. Idamavoca, bhikkhave, brahmā sahampati, idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kīvadīghaṃ nu kho, bhante, padume niraye āyuppamāṇa’’nti? ‘‘Dīghaṃ kho, bhikkhu, padume niraye āyuppamāṇaṃ. Taṃ na sukaraṃ saṅkhātuṃ – ettakāni vassāni iti vā, ettakāni vassasatāni iti vā, ettakāni vassasahassāni iti vā, ettakāni vassasatasahassāni iti vā’’ti. ‘‘Sakkā pana, bhante, upamaṃ kātu’’nti? ‘‘Sakkā, bhikkhū’’ti bhagavā avoca –

‘‘Seyyathāpi, bhikkhu vīsatikhāriko kosalako tilavāho. Tato puriso vassasatassa vassasatassa accayena ekamekaṃ tilaṃ uddhareyya; khippataraṃ kho so, bhikkhu, vīsatikhāriko kosalako tilavāho iminā upakkamena parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, na tveva eko abbudo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati abbudā nirayā, evameko nirabbudanirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati nirabbudā nirayā, evameko ababo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati ababā nirayā, evameko aṭaṭo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati aṭaṭā nirayā, evameko ahaho nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati ahahā nirayā, evameko kumudo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati kumudā nirayā, evameko sogandhiko nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati sogandhikā nirayā, evameko uppalanirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati uppalā nirayā, evameko puṇḍariko nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati puṇḍarikā nirayā, evameko padumo nirayo. Padume pana, bhikkhu, niraye kokāliko bhikkhu upapanno sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Purisassa hi jātassa,
Kuṭhārī jāyate mukhe;
Yāya chindati attānaṃ,
Bālo dubbhāsitaṃ bhaṇaṃ.

‘‘Yo nindiyaṃ pasaṃsati,
Taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;

Vicināti mukhena so kaliṃ,
Kalinā tena sukhaṃ na vindati.

‘‘Appamattako ayaṃ kali,
Yo akkhesu dhanaparājayo;
Sabbassāpi sahāpi attanā,
Ayameva mahantaro kali;
Yo sugatesu manaṃ padosaye.

‘‘Sataṃ sahassānaṃ nirabbudānaṃ,
Chattiṃsati pañca ca abbudāni;
Yamariyagarahī nirayaṃ upeti,
Vācaṃ manañca paṇidhāya pāpaka’’nti.

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Āyācanaṃ gāravo brahmadevo,
Bako ca brahmā aparā ca diṭṭhi;
Pamādakokālikatissako ca,
Turū ca brahmā aparo ca kokālikoti.

2. Dutiyavaggo

1. Sanaṅkumārasuttaṃ

182. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati sappinītīre. Atha kho brahmā sanaṅkumāro abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ sappinītīraṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho brahmā sanaṅkumāro bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Khattiyo seṭṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino;
Vijjācaraṇasampanno, so seṭṭho devamānuse’’ti.

Idamavoca brahmā sanaṅkumāro. Samanuñño satthā ahosi. Atha kho brahmā sanaṅkumāro ‘‘samanuñño me satthā’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyīti.

2. Devadattasuttaṃ

183. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate acirapakkante devadatte. Atha kho brahmā sahampati abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ gijjhakūṭaṃ pabbataṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho brahmā sahampati devadattaṃ ārabbha bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Phalaṃ ve kadaliṃ hanti, phalaṃ veḷuṃ phalaṃ naḷaṃ;
Sakkāro kāpurisaṃ hanti, gabbho assatariṃ yathā’’ti.

3. Andhakavindasuttaṃ

184. Ekaṃ samayaṃ bhagavā māgadhesu viharati andhakavinde. Tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hoti, devo ca ekamekaṃ phusāyati. Atha kho brahmā sahampati abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ andhakavindaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho brahmā sahampati bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Sevetha pantāni senāsanāni,
Careyya saṃyojanavippamokkhā;
Sace ratiṃ nādhigaccheyya tattha,
Saṅghe vase rakkhitatto satīmā.

‘‘Kulākulaṃ piṇḍikāya caranto,
Indriyagutto nipako satīmā;
Sevetha pantāni senāsanāni,
Bhayā pamutto abhaye vimutto.

‘‘Yattha bheravā sarīsapā [siriṃ sapā (sī. syā. kaṃ. pī.)],
Vijju sañcarati thanayati devo;
Andhakāratimisāya rattiyā,
Nisīdi tattha bhikkhu vigatalomahaṃso.

‘‘Idañhi jātu me diṭṭhaṃ, nayidaṃ itihītihaṃ;
Ekasmiṃ brahmacariyasmiṃ, sahassaṃ maccuhāyinaṃ.

‘‘Bhiyyo [bhīyo (sī. syā. kaṃ. pī.)] pañcasatā sekkhā, dasā ca dasadhā dasa;
Sabbe sotasamāpannā, atiracchānagāmino.

‘‘Athāyaṃ [atthāyaṃ-itipi dī. ni. 2.290] itarā pajā, puññabhāgāti me mano;
Saṅkhātuṃ nopi sakkomi, musāvādassa ottapa’’nti [ottapeti (sī. syā. kaṃ. pī.), ottappeti (ka.)].

4. Aruṇavatīsuttaṃ

185. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati…pe… tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā ahosi aruṇavā nāma. Rañño kho pana, bhikkhave, aruṇavato aruṇavatī nāma rājadhānī ahosi. Aruṇavatiṃ kho pana, bhikkhave, rājadhāniṃ [aruṇavatiyaṃ kho pana bhikkhave rājadhāniyaṃ (pī. ka.)] sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho upanissāya vihāsi. Sikhissa kho pana, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa abhibhūsambhavaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhuṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘āyāma, brāhmaṇa, yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissāma, yāva bhattassa kālo bhavissatī’ti. ‘Evaṃ, bhante’ti kho bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhū ca bhikkhu – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – aruṇavatiyā rājadhāniyā antarahitā tasmiṃ brahmaloke pāturahesuṃ.

‘‘Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhuṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘paṭibhātu, brāhmaṇa, taṃ brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammī kathā’ti. ‘Evaṃ, bhante’ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissutvā, brahmānañca brahmaparisañca brahmapārisajje ca dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Tatra sudaṃ, bhikkhave, brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca ujjhāyanti khiyyanti [khīyanti (sī. syā. kaṃ. pī.)] vipācenti – 'acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata bho, kathañhi nāma satthari sammukhībhūte sāvako dhammaṃ desessatī''ti!

''Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhuṃ bhikkhuṃ āmantesi – 'ujjhāyanti kho te, brāhmaṇa, brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca – acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, kathañhi nāma satthari sammukhībhūte sāvako dhammaṃ desessatīti! Tena hi tvaṃ brāhmaṇa, bhiyyosomattāya brahmānañca brahmaparisañca brahmapārisajje ca saṃvejehī'ti. 'Evaṃ, bhante'ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissutvā dissamānenapi kāyena dhammaṃ desesi, adissamānenapi kāyena dhammaṃ desesi, dissamānenapi heṭṭhimena upaḍḍhakāyena adissamānena uparimena upaḍḍhakāyena dhammaṃ desesi, dissamānenapi uparimena upaḍḍhakāyena adissamānena heṭṭhimena upaḍḍhakāyena dhammaṃ desesi. Tatra sudaṃ, bhikkhave, brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca acchariyabbhutacittajātā ahesuṃ – 'acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, samaṇassa mahiddhikatā mahānubhāvatā''ti!

''Atha kho abhibhū bhikkhu sikhiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – 'abhijānāmi khvāhaṃ, bhante, bhikkhusaṅghassa majjhe evarūpiṃ vācaṃ bhāsitā – pahomi khvāhaṃ āvuso, brahmaloke ṭhito sahassilokadhātuṃ [sahassīlokadhātuṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] sarena viññāpetu'nti. 'Etassa, brāhmaṇa, kālo, etassa, brāhmaṇa, kālo; yaṃ tvaṃ, brāhmaṇa, brahmaloke ṭhito sahassilokadhātuṃ sarena viññāpeyyāsī'ti. 'Evaṃ, bhante'ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissutvā brahmaloke ṭhito imā gāthāyo abhāsi –

''Ārambhatha [ārabbhatha (sabbattha)] nikkamatha [nikkhamatha (sī. pī.)], yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

''Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī''ti.

''Atha kho, bhikkhave, sikhī ca bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhū ca bhikkhu brahmānañca brahmaparisañca brahmapārisajje ca saṃvejetvā – seyyathāpi nāma…pe… tasmiṃ brahmaloke antarahitā aruṇavatiyā rājadhāniyā pāturahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bhikkhū āmantesi – 'assuttha no, tumhe, bhikkhave, abhibhussa bhikkhuno brahmaloke ṭhitassa gāthāyo bhāsamānassā'ti? 'Assumha kho mayaṃ, bhante, abhibhussa bhikkhuno brahmaloke ṭhitassa gāthāyo bhāsamānassā'ti. 'Yathā kathaṃ pana tumhe, bhikkhave, assuttha abhibhussa bhikkhuno brahmaloke ṭhitassa gāthāyo bhāsamānassā''ti? Evaṃ kho mayaṃ, bhante, assumha abhibhussa bhikkhuno brahmaloke ṭhitassa gāthāyo bhāsamānassa –

''Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

''Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī''ti.

'''Evaṃ kho mayaṃ, bhante, assumha abhibhussa bhikkhuno brahmaloke ṭhitassa gāthāyo bhāsamānassā'ti. 'Sādhu sādhu, bhikkhave; sādhu kho tumhe, bhikkhave! Assuttha abhibhussa bhikkhuno brahmaloke ṭhitassa gāthāyo bhāsamānassā''ti.

Idamavoca bhagavā, attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

5. Parinibbānasuttaṃ

186. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kusinārāyaṃ viharati upavattane mallānaṃ sālavane antarena yamakasālānaṃ parinibbānasamaye. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘handa dāni, bhikkhave, āmantayāmi vo – ‘vayadhammā saṅkhārā, appamādena sampādethā’ti. Ayaṃ tathāgatassa pacchimā vācā’’.

Atha kho bhagavā paṭhamaṃ jhānaṃ [paṭhamajjhānaṃ (syā. kaṃ.) evaṃ dutiyaṃ jhānaṃ iccādīsupi] samāpajji. Paṭhamā jhānā [paṭhamajjhānā (syā. kaṃ.) evaṃ dutiyā jhānā iccādīsupi] vuṭṭhahitvā dutiyaṃ jhānaṃ samāpajji. Dutiyā jhānā vuṭṭhahitvā tatiyaṃ jhānaṃ samāpajji. Tatiyā jhānā vuṭṭhahitvā catutthaṃ jhānaṃ samāpajji. Catutthā jhānā vuṭṭhahitvā ākāsānañcāyatanaṃ samāpajji. Ākāsānañcāyatanā vuṭṭhahitvā viññāṇañcāyatanaṃ samāpajji. Viññāṇañcāyatanā vuṭṭhahitvā ākiñcaññāyatanaṃ samāpajji. Ākiñcaññāyatanā vuṭṭhahitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajji. Nevasaññānāsaññāyatanā vuṭṭhahitvā saññāvedayitanirodhaṃ samāpajji.

Saññāvedayitanirodhā vuṭṭhahitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajji. Nevasaññānāsaññāyatanā vuṭṭhahitvā ākiñcaññāyatanaṃ samāpajji. Ākiñcaññāyatanā vuṭṭhahitvā viññāṇañcāyatanaṃ samāpajji. Viññāṇañcāyatanā vuṭṭhahitvā ākāsānañcāyatanaṃ samāpajji. Ākāsānañcāyatanā vuṭṭhahitvā catutthaṃ jhānaṃ samāpajji. Catutthā jhānā vuṭṭhahitvā tatiyaṃ jhānaṃ samāpajji. Tatiyā jhānā vuṭṭhahitvā dutiyaṃ jhānaṃ samāpajji. Dutiyā jhānā vuṭṭhahitvā paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajji. Paṭhamā jhānā vuṭṭhahitvā dutiyaṃ jhānaṃ samāpajji. Dutiyā jhānā vuṭṭhahitvā tatiyaṃ jhānaṃ samāpajji. Tatiyā jhānā vuṭṭhahitvā catutthaṃ jhānaṃ samāpajji. Catutthā jhānā vuṭṭhahitvā samanantaraṃ bhagavā parinibbāyi. Parinibbute bhagavati saha parinibbānā brahmā sahampati imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussayaṃ;
Yattha etādiso satthā, loke appaṭipuggalo;
Tathāgato balappatto, sambuddho parinibbuto’’ti.

Parinibbute bhagavati saha parinibbānā sakko devānamindo imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho’’ti.

Parinibbute bhagavati saha parinibbānā āyasmā ānando imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Tadāsi yaṃ bhiṃsanakaṃ, tadāsi lomahaṃsanaṃ;
Sabbākāravarūpete, sambuddhe parinibbute’’ti.

Parinibbute bhagavati saha parinibbānā āyasmā anuruddho imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Nāhu assāsapassāso, ṭhitacittassa tādino;
Anejo santimārabbha, cakkhumā parinibbuto [yaṃ kālamakarī muni (mahāparinibbānasutte)].

‘‘Asallīnena cittena, vedanaṃ ajjhavāsayi;
Pajjotasseva nibbānaṃ, vimokkho cetaso ahū’’ti.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Brahmāsanaṃ devadatto, andhakavindo aruṇavatī;
Parinibbānena ca desitaṃ, idaṃ brahmapañcakanti.

Brahmasaṃyuttaṃ samattaṃ. [ito paraṃ marammapotthakesu evampi dissati –§brahmāyācanaṃ agāravañca, brahmadevo bako ca brahmā.§aññataro ca brahmākokālikañca, tissakañca turū ca.§brahmā kokālikabhikkhu, sanaṅkumārena devadattaṃ.§andhakavindaṃ aruṇavati, parinibbānena pannarasāti.]

7. Brāhmaṇasaṃyuttaṃ

1. Arahantavaggo

1. Dhanañjānīsuttaṃ

187. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena aññatarassa bhāradvājagottassa brāhmaṇassa dhanañjānī [dhānañjānī (pī. sī. aṭṭha.)] nāma brāhmaṇī abhippasannā hoti buddhe ca dhamme ca saṅghe ca. Atha kho dhanañjānī brāhmaṇī bhāradvājagottassa brāhmaṇassa bhattaṃ upasaṃharantī upakkhalitvā tikkhattuṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa;
Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa;
Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassā’’ti.

Evaṃ vutte, bhāradvājagotto brāhmaṇo dhanañjāniṃ brāhmaṇiṃ etadavoca – ‘‘evamevaṃ panāyaṃ vasalī yasmiṃ vā tasmiṃ vā tassa muṇḍakassa samaṇassa vaṇṇaṃ bhāsati. Idāni tyāhaṃ, vasali, tassa satthuno vādaṃ āropessāmī’’ti. ‘‘Na khvāhaṃ taṃ, brāhmaṇa, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yo tassa bhagavato vādaṃ āropeyya arahato sammāsambuddhassa. Api ca tvaṃ, brāhmaṇa, gaccha, gantvā vijānissasī’’ti [gantvāpi jānissasīti (syā. kaṃ.)].

Atha kho bhāradvājagotto brāhmaṇo kupito anattamano yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho bhāradvājagotto brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kiṃsu chetvā sukhaṃ seti, kiṃsu chetvā na socati;
Kissassu ekadhammassa, vadhaṃ rocesi gotamā’’ti.

‘‘Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ chetvā na socati;
Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa brāhmaṇa;
Vadhaṃ ariyā pasaṃsanti, tañhi chetvā na socatī’’ti.

Evaṃ vutte, bhāradvājagotto brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ bhoto gotamassa santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti.

Alattha kho bhāradvājagotto brāhmaṇo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā bhāradvājo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ –

brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosīti.

2. Akkosasuttaṃ

188. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Assosi kho akkosakabhāradvājo brāhmaṇo – ‘‘bhāradvājagotto kira brāhmaṇo samaṇassa gotamassa santike agārasmā anagāriyaṃ pabbajito’’ti kupito anattamano yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosati paribhāsati.

Evaṃ vutte, bhagavā akkosakabhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, api nu kho te āgacchanti mittāmaccā ñātisālohitā atithiyo [atithayo (?)]’’ti? ‘‘Appekadā me, bho gotama, āgacchanti mittāmaccā ñātisālohitā atithiyo’’ti. ‘‘‘Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, api nu tesaṃ anuppadesi khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sāyanīyaṃ vā’’’ti? ‘‘‘Appekadā nesāhaṃ, bho gotama, anuppademi khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sāyanīyaṃ vā’’’ti. ‘‘‘Sace kho pana te, brāhmaṇa, nappaṭigganhanti, kassa taṃ hotī’’’ti? ‘‘‘Sace te, bho gotama, nappaṭigganhanti, amhākameva taṃ hotī’’’ti. ‘‘Evameva kho, brāhmaṇa, yaṃ tvaṃ amhe anakkosante akkosasi, arosente rosesi, abhaṇḍante bhaṇḍasi, taṃ te mayaṃ nappaṭigganhāma. Tavevetaṃ, brāhmaṇa, hoti; tavevetaṃ, brāhmaṇa, hoti’’.

‘‘Yo kho, brāhmaṇa, akkosantaṃ paccakkosati, rosentaṃ paṭiroseti, bhaṇḍantaṃ paṭibhaṇḍati, ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, sambhuñjati vītiharatīti. Te mayaṃ tayā neva sambhuñjāma na vītiharāma. Tavevetaṃ, brāhmaṇa, hoti; tavevetaṃ, brāhmaṇa, hotī’’ti. ‘‘Bhavantaṃ kho gotamaṃ sarājikā parisā evaṃ jānāti – ‘arahaṃ samaṇo gotamo’ti. Atha ca pana bhavaṃ gotamo kujjhatī’’ti.

‘‘Akkodhassa kuto kodho, dantassa samajīvino;
Sammadaññā vimuttassa, upasantassa tādino.

‘‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

‘‘Ubhinnamatthaṃ carati, attano ca parassa ca;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammati.

‘‘Ubhinnaṃ tikicchantānaṃ, attano ca parassa ca;
Janā maññanti bāloti, ye dhammassa akovidā’’ti.

Evaṃ vutte, akkosakabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ, bhante, bhoto gotamassa santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti.

Alattha kho akkosakabhāradvājo brāhmaṇo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā akkosakabhāradvājo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosīti.

3. Asurindakasuttaṃ

189. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Assosi kho asurindakabhāradvājo brāhmaṇo – ‘‘bhāradvājagotto brāhmaṇo kira samaṇassa gotamassa santike agārasmā anagāriyaṃ pabbajito’’ti kupito anattamano yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosati paribhāsati. Evaṃ vutte, bhagavā tuṇhī ahosi. Atha kho asurindakabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘jitosi, samaṇa, jitosi, samaṇā’’ti.

‘‘Jayaṃ ve maññati bālo, vācāya pharusaṃ bhaṇaṃ;
Jayañcevassa taṃ hoti, yā titikkhā vijānato.

‘‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

‘‘Ubhinnamatthaṃ carati, attano ca parassa ca;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammati.

‘‘Ubhinnaṃ tikicchantānaṃ, attano ca parassa ca;
Janā maññanti bāloti, ye dhammassa akovidā’’ti.

Evaṃ vutte, asurindakabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosī’’ti.

4. Bilaṅgikasuttaṃ

190. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Assosi kho bilaṅgikabhāradvājo brāhmaṇo – ‘‘bhāradvājagotto kira brāhmaṇo samaṇassa gotamassa santike agārasmā anagāriyaṃ pabbajito’’ti kupito anattamano yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tuṇhībhūto ekamantaṃ aṭṭhāsi. Atha kho bhagavā bilaṅgikassa bhāradvājassa brāhmaṇassa cetasā cetoparivitakkamaññāya bilaṅgikaṃ bhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Yo appaduṭṭhassa narassa dussati,
Suddhassa posassa anaṅgaṇassa;
Tameva bālaṃ pacceti pāpaṃ,
Sukhumo rajo paṭivātaṃva khitto’’ti.

Evaṃ vutte, vilaṅgikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosī’’ti.

5. Ahiṃsakasuttaṃ

191. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho ahiṃsakabhāradvājo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho ahiṃsakabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahiṃsakāhaṃ, bho gotama, ahiṃsakāhaṃ, bho gotamā’’ti.

‘‘Yathā nāmaṃ tathā cassa, siyā kho tvaṃ ahiṃsako;
Yo ca kāyena vācāya, manasā ca na hiṃsati;
Sa ve ahiṃsako hoti, yo paraṃ na vihiṃsatī’’ti.

Evaṃ vutte, ahiṃsakabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā ahiṃsakabhāradvājo arahataṃ ahosī’’ti.

6. Jaṭāsuttaṃ

192. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho jaṭābhāradvājo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jaṭābhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Antojaṭā bahijaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā;
Taṃ taṃ gotama pucchāmi, ko imaṃ vijaṭaye jaṭa’’nti.

‘‘Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭaṃ.

‘‘Yesaṃ rāgo ca doso ca, avijjā ca virājitā;
Khīṇāsavā arahanto, tesaṃ vijaṭitā jaṭā.

‘‘Yattha nāmañca rūpañca, asesaṃ uparujjhati;
Paṭighaṃ rūpasaññā ca, etthesā chijjate jaṭā’’ti.

Evaṃ vutte, jaṭābhāradvājo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… aññataro ca panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosī’’ti.

7. Suddhikasuttaṃ

193. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho suddhikabhāradvājo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho suddhikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavato santike imaṃ gāthaṃ ajjhabhāsi –

‘‘Na brāhmaṇo [nābrāhmaṇo (?)] sujjhati koci, loke sīlavāpi tapokaraṃ;
Vijjācaraṇasampanno, so sujjhati na aññā itarā pajā’’ti.

‘‘Bahumpi palapaṃ jappaṃ, na jaccā hoti brāhmaṇo;
Antokasambu saṅkiliṭṭho, kuhanaṃ upanissito.

‘‘Khattiyo brāhmaṇo vesso, suddo caṇḍālapukkuso;
Āraddhavīriyo pahitatto, niccaṃ daḷhaparakkamo;
Pappoti paramaṃ suddhiṃ, evaṃ jānāhi brāhmaṇā’’ti.

Evaṃ vutte, suddhikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… aññataro ca panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosī’’ti.

8. Aggikasuttaṃ

194. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena aggikabhāradvājassa brāhmaṇassa sappinā pāyaso sannihito hoti – ‘‘aggiṃ juhissāmi, aggihuttaṃ paricarissāmī’’ti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Rājagahe sapadānaṃ piṇḍāya caramāno yena aggikabhāradvājassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Addasā kho aggikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ piṇḍāya ṭhitaṃ. Disvāna bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Tīhi vijjāhi sampanno, jātimā sutavā bahū;
Vijjācaraṇasampanno, somaṃ bhuñjeyya pāyasa’’nti.

‘‘Bahumpi palapaṃ jappaṃ, na jaccā hoti brāhmaṇo;
Antokasambu saṃkiliṭṭho, kuhanāparivārito.

‘‘Pubbenivāsaṃ yo vedī, saggāpāyañca passati;
Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni.

‘‘Etāhi tīhi vijjāhi, tevijjo hoti brāhmaṇo;
Vijjācaraṇasampanno, somaṃ bhuñjeyya pāyasa’’nti.

‘‘Bhuñjatu bhavaṃ gotamo. Brāhmaṇo bhava’’nti.

‘‘Gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ,
Sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammo;
Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā,
Dhamme sati brāhmaṇa vuttiresā.

‘‘Aññena ca kevalinaṃ mahesiṃ,
Khīṇāsavaṃ kukkuccavūpasantaṃ;
Annena pānena upaṭṭhahassu,
Khettañhi taṃ puññapekkhassa hotī’’ti.

Evaṃ vutte, aggikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama… pe… aññataro ca panāyasmā aggikabhāradvājo arahataṃ ahosī’’ti.

9. Sundarikasuttaṃ

195. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati sundarikāya nadiyā tīre. Tena kho pana samayena sundarikabhāradvājo brāhmaṇo sundarikāya nadiyā tīre aggiṃ juhati, aggihuttaṃ paricarati. Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo aggiṃ juhitvā aggihuttaṃ paricaritvā uṭṭhāyāsanā samantā catuddisā anuvilokesi – ‘‘ko nu kho imaṃ habyasesaṃ bhuñjeyyā’’ti? Addasā kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle sasīsaṃ pārutaṃ nisinnaṃ. Disvāna vāmena hatthena habyasesaṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena kamaṇḍaluṃ gahetvā yena bhagavā tenupasaṅkami. Atha kho bhagavā sundarikabhāradvājassa brāhmaṇassa padasaddena sīsaṃ vivari. Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo ‘muṇḍo ayaṃ bhavaṃ, muṇḍako ayaṃ bhava’nti tatova puna nivattitukāmo ahosi. Atha kho sundarikabhāradvājassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘muṇḍāpi hi idhekacce brāhmaṇā bhavanti; yaṃnūnāhaṃ taṃ upasaṅkamitvā jātiṃ puccheyya’nti.

Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘kiṃjacco bhava’nti?

‘‘Mā jātiṃ puccha caraṇañca puccha,
Kaṭṭhā have jāyati jātavedo;
Nīcākulīnopi muni dhitimā,
Ājānīyo hoti hirīnisedho.

‘‘Saccena danto damasā upeto,

Vedantagū vusitabrahmacariyo;
Yaññopanīto tamupavhayetha,
Kālena so juhati dakkhiṇeyye''ti.

''Addhā suyiṭṭhaṃ suhutaṃ mama yidaṃ,
Yaṃ tādisaṃ vedagumaddasāmi;
Tumhādisānañhi adassanena,
Añño jano bhuñjati habyasesa''nti.

''Bhuñjatu bhavaṃ gotamo. Brāhmaṇo bhava''nti.

''Gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ,
Sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammo;
Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā,
Dhamme sati brāhmaṇa vuttiresā.

''Aññena ca kevalinaṃ mahesiṃ,
Khīṇāsavaṃ kukkuccavūpasantaṃ;
Annena pānena upaṭṭhahassu,
Khettañhi taṃ puññapekkhassa hotī''ti.

''Atha kassa cāhaṃ, bho gotama, imaṃ habyasesaṃ dammī''ti? ''Na khvāhaṃ, brāhmaṇa, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya yasseso habyaseso bhutto sammā pariṇāmaṃ gaccheyya aññatra, brāhmaṇa, tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā. Tena hi tvaṃ, brāhmaṇa, taṃ habyasesaṃ appaharite vā chaḍḍehi appāṇake vā udake opilāpehī''ti.

Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo taṃ habyasesaṃ appāṇake udake opilāpesi. Atha kho so habyaseso udake pakkhitto cicciṭāyati ciṭiciṭāyati sandhūpāyati sampadhūpāyati. Seyyathāpi nāma phālo [loho (ka.)] divasaṃsantatto [divasasantatto (sī. syā. kaṃ. pī.)] udake pakkhitto cicciṭāyati ciṭiciṭāyati sandhūpāyati sampadhūpāyati; evameva so habyaseso udake pakkhitto cicciṭāyati ciṭiciṭāyati sandhūpāyati sampadhūpāyati.

Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo saṃviggo lomahaṭṭhajāto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sundarikabhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ bhagavā gāthāhi ajjhabhāsi –

''Mā brāhmaṇa dāru samādahāno,
Suddhiṃ amaññi bahiddhā hi etaṃ;
Na hi tena suddhiṃ kusalā vadanti,
Yo bāhirena parisuddhimicche.

''Hitvā ahaṃ brāhmaṇa dārudāhaṃ
Ajjhattamevujjalayāmi [ajjhattameva jalayāmi (sī. syā. kaṃ. pī.)] jotiṃ;
Niccagginī niccasamāhitatto,
Arahaṃ ahaṃ brahmacariyaṃ carāmi.

''Māno hi te brāhmaṇa khāribhāro,
Kodho dhumo bhasmani mosavajjaṃ;
Jivhā sujā hadayaṃ jotiṭhānaṃ,
Attā sudanto purisassa joti.

‘‘Dhammo rahado brāhmaṇa sīlatittho,
Anāvilo sabbhi sataṃ pasattho;
Yattha have vedaguno sinātā,
Anallagattāva [anallīnagattāva (sī. pī. ka.)] taranti pāraṃ.

‘‘Saccaṃ dhammo saṃyamo brahmacariyaṃ,
Majjhe sitā brāhmaṇa brahmapatti;
Sa tujjubhūtesu namo karohi,
Tamahaṃ naraṃ dhammasārīti brūmī’’ti.

Evaṃ vutte, sundarikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… aññataro ca panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosī’’ti.

10. Bahudhītarasuttaṃ

196. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena aññatarassa bhāradvājagottassa brāhmaṇassa catuddasa balībaddā naṭṭhā honti. Atha kho bhāradvājagotto brāhmaṇo te balībadde gavesanto yena so vanasaṇḍo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā addasa bhagavantaṃ tasmiṃ vanasaṇḍe nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Disvāna yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato santike imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Na hi nūnimassa [nahanūnimassa (sī. syā. kaṃ.)] samaṇassa, balībaddā catuddasa;
Ajjasaṭṭhiṃ na dissanti, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

‘‘Na hi nūnimassa samaṇassa, tilākhettasmi pāpakā;
Ekapaṇṇā dupaṇṇā [dvipaṇṇā (sī. pī.)] ca, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

‘‘Na hi nūnimassa samaṇassa, tucchakoṭṭhasmi mūsikā;
Ussoḷhikāya naccanti, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

‘‘Na hi nūnimassa samaṇassa, santhāro sattamāsiko;
Uppāṭakehi sañchanno, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

‘‘Na hi nūnimassa samaṇassa, vidhavā satta dhītaro;
Ekaputtā duputtā [dviputtā (sī. pī.)] ca, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

‘‘Na hi nūnimassa samaṇassa, piṅgalā tilakāhatā;
Sottaṃ pādena bodheti, tenāyaṃ samaṇo sukhī.

‘‘Na hi nūnimassa samaṇassa, paccūsamhi iṇāyikā;
Detha dethāti codenti, tenāyaṃ samaṇo sukhī’’ti.

‘‘Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, balībaddā catuddasa;
Ajjasaṭṭhiṃ na dissanti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

‘‘Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, tilākhettasmi pāpakā;
Ekapaṇṇā dupaṇṇā ca, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

‘‘Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, tucchakoṭṭhasmi mūsikā;

Ussoḷhikāya naccanti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

‘‘Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, santhāro sattamāsiko;
Uppāṭakehi sañchanno, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

‘‘Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, vidhavā satta dhītaro;
Ekaputtā duputtā ca, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

‘‘Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, piṅgalā tilakāhatā;
Sottaṃ pādena bodheti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī.

‘‘Na hi mayhaṃ brāhmaṇa, paccūsamhi iṇāyikā;
Detha dethāti codenti, tenāhaṃ brāhmaṇā sukhī’’ti.

Evaṃ vutte, bhāradvājagotto brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evameva bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ bhoto gotamassa santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti.

Alattha kho bhāradvājagotto brāhmaṇo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno panāyasmā bhāradvājo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosīti.

Arahantavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Dhanañjānī ca akkosaṃ, asurindaṃ bilaṅgikaṃ;
Ahiṃsakaṃ jaṭā ceva, suddhikañceva aggikā;
Sundarikaṃ bahudhītarena ca te dasāti.

2. Upāsakavaggo

1. Kasibhāradvājasuttaṃ

197. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu viharati dakkhiṇāgirismiṃ ekanāḷāyaṃ brāhmaṇagāme. Tena kho pana samayena kasibhāradvājassa [kasikabhāradvājassa (ka.)] brāhmaṇassa pañcamattāni naṅgalasatāni payuttāni honti vappakāle. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena kasibhāradvājassa brāhmaṇassa kammanto tenupasaṅkami.

Tena kho pana samayena kasibhāradvājassa brāhmaṇassa parivesanā vattati. Atha kho bhagavā yena parivesanā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Addasā kho kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ piṇḍāya ṭhitaṃ. Disvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, samaṇa, kasāmi ca vapāmi ca, kasitvā ca vapitvā ca bhuñjāmi. Tvampi, samaṇa, kasassu ca vapassu ca, kasitvā ca vapitvā ca bhuñjassū’’ti. ‘‘Ahampi kho, brāhmaṇa, kasāmi ca vapāmi ca, kasitvā ca vapitvā ca bhuñjāmī’’ti. Na kho mayaṃ passāma bhoto gotamassa yugaṃ vā naṅgalaṃ vā phālaṃ vā pācanaṃ vā balībadde vā, atha ca pana bhavaṃ gotamo evamāha – ‘‘ahampi kho, brāhmaṇa, kasāmi ca vapāmi ca, kasitvā ca vapitvā ca bhuñjāmī’’ti. Atha kho kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kassako paṭijānāsi, na ca passāmi te kasiṃ;
Kassako pucchito brūhi, kathaṃ jānemu taṃ kasi’’nti.

‘‘Saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhi, paññā me yuganaṅgalaṃ;
Hirī īsā mano yottaṃ, sati me phālapācanaṃ.

‘‘Kāyagutto vacīgutto, āhāre udare yato;
Saccaṃ karomi niddānaṃ, soraccaṃ me pamocanaṃ.

‘‘Vīriyaṃ me dhuradhorayhaṃ, yogakkhemādhivāhanaṃ;
Gacchati anivattantaṃ, yattha gantvā na socati.

‘‘Evamesā kasī kaṭṭhā, sā hoti amatapphalā;
Etaṃ kasiṃ kasitvāna, sabbadukkhā pamuccatī’’ti.

‘‘Bhuñjatu bhavaṃ gotamo. Kassako bhavaṃ. Yañhi bhavaṃ gotamo amatapphalampi kasiṃ kasatī’’ti [bhāsatīti (ka.)].

‘‘Gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ,
Sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammo;
Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā,
Dhamme sati brāhmaṇa vuttiresā.

‘‘Aññena ca kevalinaṃ mahesiṃ,
Khīṇāsavaṃ kukkuccavūpasantaṃ;
Annena pānena upaṭṭhahassu,
Khettañhi taṃ puññapekkhassa hotī’’ti.

Evaṃ vutte, kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama… pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

2. Udayasuttaṃ

198. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena udayassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami. Atha kho udayo brāhmaṇo bhagavato pattaṃ odanena pūresi. Dutiyampi kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena udayassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami…pe… tatiyampi kho udayo brāhmaṇo bhagavato pattaṃ odanena pūretvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘pakaṭṭhakoyaṃ samaṇo gotamo punappunaṃ āgacchatī’’ti.

‘‘Punappunañceva vapanti bījaṃ, punappunaṃ vassati devarājā;
Punappunaṃ khettaṃ kasanti kassakā, punappunaṃ dhaññamupeti raṭṭhaṃ.

‘‘Punappunaṃ yācakā yācayanti, punappunaṃ dānapatī dadanti;
Punappunaṃ dānapatī daditvā, punappunaṃ saggamupenti ṭhānaṃ.

‘‘Punappunaṃ khīranikā duhanti, punappunaṃ vaccho upeti mātaraṃ;

Punappunaṃ kilamati phandati ca, punappunaṃ gabbhamupeti mando.

‘‘Punappunaṃ jāyati mīyati ca, punappunaṃ sivathikaṃ [sīvathikaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] haranti;
Maggañca laddhā apunabbhavāya, na punappunaṃ jāyati bhūripañño’’ti [punappunaṃ jāyati bhūripaññoti (syā. kaṃ. ka.)].

Evaṃ vutte, udayo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

3. Devahitasuttaṃ

199. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā vātehābādhiko hoti; āyasmā ca upavāṇo bhagavato upaṭṭhāko hoti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ upavāṇaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, upavāṇa, uṇhodakaṃ jānāhī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā upavāṇo bhagavato paṭissutvā nivāsetvā pattacīvaramādāya yena devahitassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tuṇhībhūto ekamantaṃ aṭṭhāsi. Addasā kho devahito brāhmaṇo āyasmantaṃ upavāṇaṃ tuṇhībhūtaṃ ekamantaṃ ṭhitaṃ. Disvāna āyasmantaṃ upavāṇaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Tuṇhībhūto bhavaṃ tiṭṭhaṃ, muṇḍo saṅghāṭipāruto;
Kiṃ patthayāno kiṃ esaṃ, kiṃ nu yācitumāgato’’ti.

‘‘Arahaṃ sugato loke, vātehābādhiko muni;
Sace uṇhodakaṃ atthi, munino dehi brāhmaṇa.

‘‘Pūjito pūjaneyyānaṃ, sakkareyyāna sakkato;
Apacito apaceyyānaṃ [apacineyyānaṃ (sī. syā. kaṃ.) ṭīkā oloketabbā], tassa icchāmi hātave’’ti.

Atha kho devahito brāhmaṇo uṇhodakassa kājaṃ purisena gāhāpetvā phāṇitassa ca puṭaṃ āyasmato upavāṇassa pādāsi. Atha kho āyasmā upavāṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ uṇhodakena nhāpetvā [nahāpetvā (sī. pī.)] uṇhodakena phāṇitaṃ āloletvā bhagavato pādāsi. Atha kho bhagavato ābādho paṭippassambhi.

Atha kho devahito brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho devahito brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kattha dajjā deyyadhammaṃ, kattha dinnaṃ mahapphalaṃ;
Kathañhi yajamānassa, kathaṃ ijjhati dakkhiṇā’’ti.

‘‘Pubbenivāsaṃ yo vedī, saggāpāyañca passati;
Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni.

‘‘Ettha dajjā deyyadhammaṃ, ettha dinnaṃ mahapphalaṃ;
Evañhi yajamānassa, evaṃ ijjhati dakkhiṇā’’ti.

Evaṃ vutte, devahito brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

4. Mahāsālasuttaṃ

200. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho aññataro brāhmaṇamahāsālo lūkho lūkhapāvuraṇo [lūkhapāpuraṇo (sī. syā. kaṃ. pī.)] yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ brāhmaṇamahāsālaṃ bhagavā etadavoca – ''kinnu tvaṃ, brāhmaṇa, lūkho lūkhapāvuraṇo''ti? ''Idha me, bho gotama, cattāro puttā. Te maṃ dārehi saṃpuccha gharā nikkhāmentī''ti. ''Tena hi tvaṃ, brāhmaṇa, imā gāthāyo pariyāpuṇitvā sabhāyaṃ mahājanakāye sannipatite puttesu ca sannisinnesu bhāsassu –

''Yehi jātehi nandissaṃ, yesañca bhavamicchisaṃ;
Te maṃ dārehi saṃpuccha, sāva vārenti sūkaraṃ.

''Asantā kira maṃ jammā, tāta tātāti bhāsare;
Rakkhasā puttarūpena, te jahanti vayogataṃ.

''Assova jiṇṇo nibbhogo, khādanā apanīyati;
Bālakānaṃ pitā thero, parāgāresu bhikkhati.

''Daṇḍova kira me seyyo, yañce puttā anassavā;
Caṇḍampi goṇaṃ vāreti, atho caṇḍampi kukkuraṃ.

''Andhakāre pure hoti, gambhīre gādhamedhati;
Daṇḍassa ānubhāvena, khalitvā patitiṭṭhatī''ti.

Atha kho so brāhmaṇamahāsālo bhagavato santike imā gāthāyo pariyāpuṇitvā sabhāyaṃ mahājanakāye sannipatite puttesu ca sannisinnesu abhāsi –

''Yehi jātehi nandissaṃ, yesañca bhavamicchisaṃ;
Te maṃ dārehi saṃpuccha, sāva vārenti sūkaraṃ.

''Asantā kira maṃ jammā, tāta tātāti bhāsare;
Rakkhasā puttarūpena, te jahanti vayogataṃ.

''Assova jiṇṇo nibbhogo, khādanā apanīyati;
Bālakānaṃ pitā thero, parāgāresu bhikkhati.

''Daṇḍova kira me seyyo, yañce puttā anassavā;
Caṇḍampi goṇaṃ vāreti, atho caṇḍampi kukkuraṃ.

''Andhakāre pure hoti, gambhīre gādhamedhati;
Daṇḍassa ānubhāvena, khalitvā patitiṭṭhatī''ti.

Atha kho naṃ brāhmaṇamahāsālaṃ puttā gharaṃ netvā nhāpetvā paccekaṃ dussayugena acchādesuṃ. Atha kho so brāhmaṇamahāsālo ekaṃ dussayugaṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho brāhmaṇamahāsālo bhagavantaṃ etadavoca – ''mayaṃ, bho gotama, brāhmaṇā nāma ācariyassa ācariyadhanaṃ pariyesāma. Paṭiggaṇhatu me bhavaṃ gotamo ācariyadhana''nti. Paṭiggahesi bhagavā anukampaṃ upādāya. Atha kho so brāhmaṇamahāsālo bhagavantaṃ etadavoca – ''abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti.

5. Mānatthaddhasuttaṃ

201. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena mānatthaddho nāma brāhmaṇo sāvatthiyaṃ paṭivasati. So neva mātaraṃ abhivādeti, na pitaraṃ abhivādeti, na ācariyaṃ abhivādeti, na jeṭṭhabhātaraṃ abhivādeti. Tena kho pana samayena bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ deseti. Atha kho mānatthaddhassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘ayaṃ kho samaṇo gotamo mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ deseti. Yaṃnūnāhaṃ yena samaṇo gotamo tenupasaṅkameyyaṃ. Sace maṃ samaṇo gotamo ālapissati, ahampi taṃ ālapissāmi. No ce maṃ samaṇo gotamo ālapissati, ahampi nālapissāmī’’ti. Atha kho mānatthaddho brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tuṇhībhūto ekamantaṃ aṭṭhāsi. Atha kho bhagavā taṃ nālapi. Atha kho mānatthaddho brāhmaṇo – ‘nāyaṃ samaṇo gotamo kiñci jānātī’ti tatova puna nivattitukāmo ahosi. Atha kho bhagavā mānatthaddhassa brāhmaṇassa cetasā cetoparivitakkamaññāya mānatthaddhaṃ brāhmaṇaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Na mānaṃ brāhmaṇa sādhu, atthikassīdha brāhmaṇa;
Yena atthena āgacchi, tamevamanubrūhaye’’ti.

Atha kho mānatthaddho brāhmaṇo – ‘‘cittaṃ me samaṇo gotamo jānātī’’ti tattheva bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti – ‘‘mānatthaddhāhaṃ, bho gotama, mānatthaddhāhaṃ, bho gotamā’’ti. Atha kho sā parisā abbhutacittajātā [abbhutacittajātā (sī. syā. kaṃ. pī.), acchariyabbhutacittajātā (ka.)] ahosi – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho! Ayañhi mānatthaddho brāhmaṇo neva mātaraṃ abhivādeti, na pitaraṃ abhivādeti, na ācariyaṃ abhivādeti, na jeṭṭhabhātaraṃ abhivādeti; atha ca pana samaṇe gotame evarūpaṃ paramanipaccakāraṃ karotī’ti. Atha kho bhagavā mānatthaddhaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, brāhmaṇa, uṭṭhehi, sake āsane nisīda. Yato te mayi cittaṃ pasanna’’nti. Atha kho mānatthaddho brāhmaṇo sake āsane nisīditvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kesu na mānaṃ kayirātha, kesu cassa sagāravo;
Kyassa apacitā assu, kyassu sādhu supūjitā’’ti.

‘‘Mātari pitari cāpi, atho jeṭṭhamhi bhātari;
Ācariye catutthamhi,
Tesu na mānaṃ kayirātha;
Tesu assa sagāravo,
Tyassa apacitā assu;
Tyassu sādhu supūjitā.

‘‘Arahante sītībhūte, katakicce anāsave;
Nihacca mānaṃ athaddho, te namasse anuttare’’ti.

Evaṃ vutte, mānatthaddho brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

6. Paccanīkasuttaṃ

202. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena paccanīkasāto nāma brāhmaṇo sāvatthiyaṃ paṭivasati. Atha kho paccanīkasātassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘yaṃnūnāhaṃ yena samaṇo gotamo tenupasaṅkameyyaṃ. Yaṃ yadeva samaṇo gotamo bhāsissati taṃ tadevassāhaṃ [tadeva sāhaṃ (ka.)] paccanīkāssa’’nti [paccanīkassanti (pī.), paccanīkasātanti (ka.)]. Tena kho pana samayena bhagavā abbhokāse caṅkamati. Atha kho paccanīkasāto brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ caṅkamantaṃ etadavoca – ‘bhaṇa samaṇadhamma’nti.

‘‘Na paccanīkasātena, suvijānaṃ subhāsitaṃ;
Upakkiliṭṭhacittena, sārambhabahulena ca.

‘‘Yo ca vineyya sārambhaṃ, appasādañca cetaso;
Āghātaṃ paṭinissajja, sa ve [sace (syā. kaṃ. ka.)] jaññā subhāsita’’nti.

Evaṃ vutte, paccanīkasāto brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

7. Navakammikasuttaṃ

203. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena navakammikabhāradvājo brāhmaṇo tasmiṃ vanasaṇḍe kammantaṃ kārāpeti. Addasā kho navakammikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ aññatarasmiṃ sālarukkhamūle nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Disvānassa etadahosi – ‘‘ahaṃ kho imasmiṃ vanasaṇḍe kammantaṃ kārāpento ramāmi. Ayaṃ samaṇo gotamo kiṃ kārāpento ramatī’’ti? Atha kho navakammikabhāradvājo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Ke nu kammantā karīyanti, bhikkhu sālavane tava;
Yadekako araññasmiṃ, ratiṃ vindati gotamo’’ti.

‘‘Na me vanasmiṃ karaṇīyamatthi,
Ucchinnamūlaṃ me vanaṃ visūkaṃ;
Svāhaṃ vane nibbanatho visallo,
Eko rame aratiṃ vippahāyā’’ti.

Evaṃ vutte, navakammikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

8. Kaṭṭhahārasuttaṃ

204. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena aññatarassa bhāradvājagottassa brāhmaṇassa sambahulā antevāsikā kaṭṭhahārakā māṇavakā yena vanasaṇḍo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā addasaṃsu bhagavantaṃ tasmiṃ vanasaṇḍe nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Disvāna yena bhāradvājagotto brāhmaṇo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhāradvājagottaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘yagghe, bhavaṃ jāneyyāsi! Asukasmiṃ vanasaṇḍe samaṇo nisinno pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā’’. Atha kho bhāradvājagotto brāhmaṇo tehi māṇavakehi saddhiṃ yena so vanasaṇḍo tenupasaṅkami. Addasā kho bhagavantaṃ tasmiṃ vanasaṇḍe nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Disvāna yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Gambhīrarūpe bahubherave vane,
Suññaṃ araññaṃ vijanaṃ vigāhiya;
Aniñjamānena ṭhitena vaggunā,
Sucārurūpaṃ vata bhikkhu jhāyasi.

‘‘Na yattha gītaṃ napi yattha vāditaṃ,
Eko araññe vanavassito muni;

Accherarūpaṃ paṭibhāti maṃ idaṃ,
Yadekako pītimano vane vase.

‘‘Maññāmahaṃ lokādhipatisahabyataṃ,
Ākaṅkhamāno tidivaṃ anuttaraṃ;
Kasmā bhavaṃ vijanamaraññamassito,
Tapo idha kubbasi brahmapattiyā’’ti.

‘‘Yā kāci kaṅkhā abhinandanā vā,
Anekadhātūsu puthū sadāsitā;
Aññāṇamūlappabhavā pajappitā,
Sabbā mayā byantikatā samūlikā.

‘‘Svāhaṃ akaṅkho asito anūpayo,
Sabbesu dhammesu visuddhadassano;
Pappuyya sambodhimanuttaraṃ sivaṃ,
Jhāyāmahaṃ brahma raho visārado’’ti.

Evaṃ vutte, bhāradvājagotto brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama abhikkantaṃ, bho gotama…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

9. Mātuposakasuttaṃ

205. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho mātuposako brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mātuposako brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahañhi, bho gotama, dhammena bhikkhaṃ pariyesāmi, dhammena bhikkhaṃ pariyesitvā mātāpitaro posemi. Kaccāhaṃ, bho gotama, evaṃkārī kiccakārī homī’’ti? ‘‘Taggha tvaṃ, brāhmaṇa, evaṃkārī kiccakārī hosi. Yo kho, brāhmaṇa, dhammena bhikkhaṃ pariyesati, dhammena bhikkhaṃ pariyesitvā mātāpitaro poseti, bahuṃ so puññaṃ pasavatī’’ti.

‘‘Yo mātaraṃ pitaraṃ vā, macco dhammena posati;
Tāya naṃ pāricariyāya, mātāpitūsu paṇḍitā;
Idheva naṃ pasaṃsanti, pecca sagge pamodatī’’ti.

Evaṃ vutte, mātuposako brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

10. Bhikkhakasuttaṃ

206. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho bhikkhako brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho bhikkhako brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahampi kho, bho gotama, bhikkhako, bhavampi bhikkhako, idha no kiṃ nānākaraṇa’’nti?

‘‘Na tena bhikkhako hoti, yāvatā bhikkhate pare;
Vissaṃ dhammaṃ samādāya, bhikkhu hoti na tāvatā.

‘‘Yodha puññañca pāpañca, bāhitvā brahmacariyaṃ;
Saṅkhāya loke carati, sa ve bhikkhūti vuccatī’’ti.

Evaṃ vutte, bhikkhako brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

11. Saṅgāravasuttaṃ

207. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena saṅgāravo nāma brāhmaṇo sāvatthiyaṃ paṭivasati udakasuddhiko, udakena parisuddhiṃ pacceti, sāyaṃ pātaṃ udakorohanānuyogamanuyutto viharati. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha, bhante, saṅgāravo nāma brāhmaṇo sāvatthiyaṃ paṭivasati udakasuddhiko, udakena suddhiṃ pacceti, sāyaṃ pātaṃ udakorohanānuyogamanuyutto viharati. Sādhu, bhante, bhagavā yena saṅgāravassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena saṅgāravassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho saṅgāravo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho saṅgāravaṃ brāhmaṇaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, brāhmaṇa, udakasuddhiko, udakena suddhiṃ paccesi, sāyaṃ pātaṃ udakorohanānuyogamanuyutto viharasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Kiṃ pana tvaṃ, brāhmaṇa, atthavasaṃ sampassamāno udakasuddhiko, udakasuddhiṃ paccesi, sāyaṃ pātaṃ udakorohanānuyogamanuyutto viharasī’’ti? ‘‘Idha me, bho gotama [idha me bho gotama ahaṃ (pī. ka.)], yaṃ divā pāpakammaṃ kataṃ hoti, taṃ sāyaṃ nhānena [nahānena (sī. syā. kaṃ. pī.)] pavāhemi, yaṃ rattiṃ pāpakammaṃ kataṃ hoti taṃ pātaṃ nhānena pavāhemi. Imaṃ khvāhaṃ, bho gotama, atthavasaṃ sampassamāno udakasuddhiko, udakena suddhiṃ paccemi, sāyaṃ pātaṃ udakorohanānuyogamanuyutto viharāmī’’ti.

‘‘Dhammo rahado brāhmaṇa sīlatittho,
Anāvilo sabbhi sataṃ pasattho;
Yattha have vedaguno sinātā,
Anallagattāva [anallīnagattāva (ka.)] taranti pāra’’nti.

Evaṃ vutte, saṅgāravo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

12. Khomadussasuttaṃ

208. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati khomadussaṃ nāmaṃ sakyānaṃ nigamo. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya khomadussaṃ nigamaṃ piṇḍāya pāvisi. Tena kho pana samayena khomadussakā brāhmaṇagahapatikā sabhāyaṃ sannipatitā honti kenacideva karaṇīyena, devo ca ekamekaṃ phusāyati. Atha kho bhagavā yena sā sabhā tenupasaṅkami. Addasaṃsu khomadussakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna etadavocuṃ – ‘‘ke ca muṇḍakā samaṇakā, ke ca sabhādhammaṃ jānissantī’’ti? Atha kho bhagavā khomadussake brāhmaṇagahapatike gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Nesā sabhā yattha na santi santo,
Santo na te ye na vadanti dhammaṃ;
Rāgañca dosañca pahāya mohaṃ,

Dhammaṃ vadantā ca bhavanti santo’’ti.

Evaṃ vutte, khomadussakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama; seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti, evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete saraṇaṃ gate’’ti.

Upāsakavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Kasi udayo devahito, aññataramahāsālaṃ;
Mānathaddhaṃ paccanīkaṃ, navakammikakaṭṭhahāraṃ;
Mātuposakaṃ bhikkhako, saṅgāravo ca khomadussena dvādasāti.

Brāhmaṇasaṃyuttaṃ samattaṃ.

8. Vaṅgīsasaṃyuttaṃ

1. Nikkhantasuttaṃ

209. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā vaṅgīso āḷaviyaṃ viharati aggāḷave cetiye āyasmatā nigrodhakappena upajjhāyena saddhiṃ. Tena kho pana samayena āyasmā vaṅgīso navako hoti acirapabbajito ohiyyako vihārapālo. Atha kho sambahulā itthiyo samalaṅkaritvā yena aggāḷavako ārāmo tenupasaṅkamiṃsu vihārapekkhikāyo. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa tā itthiyo disvā anabhirati uppajjati, rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa etadahosi – ‘‘alābhā vata me, na vata me lābhā; dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ; yassa me anabhirati uppannā, rāgo cittaṃ anuddhaṃseti, taṃ kutettha labbhā, yaṃ me paro anabhiratiṃ vinodetvā abhiratiṃ uppādeyya. Yaṃnūnāhaṃ attanāva attano anabhiratiṃ vinodetvā abhiratiṃ uppādeyya’’nti. Atha kho āyasmā vaṅgīso attanāva attano anabhiratiṃ vinodetvā abhiratiṃ uppādetvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Nikkhantaṃ vata maṃ santaṃ, agārasmānagāriyaṃ;
Vitakkā upadhāvanti, pagabbhā kaṇhato ime.

‘‘Uggaputtā mahissāsā, sikkhitā daḷhadhammino;
Samantā parikireyyuṃ, sahassaṃ apalāyinaṃ.

‘‘Sacepi etato [ettato (sī. pī. ka.), ettakā (syā. kaṃ.)] bhiyyo, āgamissanti itthiyo;
Neva maṃ byādhayissanti [byāthayissanti (?)], dhamme samhi patiṭṭhitaṃ.

‘‘Sakkhī hi me sutaṃ etaṃ, buddhassādiccabandhuno;
Nibbānagamanaṃ maggaṃ, tattha me nirato mano.

‘‘Evañce maṃ viharantaṃ, pāpima upagacchasi;
Tathā maccu karissāmi, na me maggampi dakkhasī’’ti.

2. Aratisuttaṃ

210. Ekaṃ samayaṃ…pe… āyasmā vaṅgīso āḷaviyaṃ viharati aggāḷave cetiye āyasmatā nigrodhakappena upajjhāyena saddhiṃ. Tena kho pana samayena āyasmā nigrodhakappo pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vihāraṃ pavisati, sāyaṃ vā nikkhamati aparajju vā kāle. Tena kho pana samayena āyasmato vaṅgīsassa anabhirati uppannā hoti, rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa etadahosi – ‘‘alābhā vata me, na vata me lābhā; dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ; yassa me anabhirati uppannā, rāgo cittaṃ anuddhaṃseti; taṃ kutettha labbhā, yaṃ me paro anabhiratiṃ vinodetvā abhiratiṃ uppādeyya. Yaṃnūnāhaṃ attanāva attano anabhiratiṃ vinodetvā abhiratiṃ uppādeyya’’nti. Atha kho āyasmā vaṅgīso attanāva attano anabhiratiṃ vinodetvā abhiratiṃ uppādetvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Aratiñca ratiñca pahāya, sabbaso gehasitañca vitakkaṃ;
Vanathaṃ na kareyya kuhiñci, nibbanatho arato sa hi bhikkhu [sa bhikkhu (ka.)].

‘‘Yamidha pathaviñca vehāsaṃ, rūpagatañca jagatogadhaṃ;
Kiñci parijīyati sabbamaniccaṃ, evaṃ samecca caranti mutattā.

‘‘Upadhīsu janā gadhitāse [gathitāse (sī.)], diṭṭhasute paṭighe ca mute ca;
Ettha vinodaya chandamanejo, yo ettha na limpati taṃ munimāhu.

‘‘Atha saṭṭhinissitā savitakkā, puthū janatāya adhammā niviṭṭhā;
Na ca vaggagatassa kuhiñci, no pana duṭṭhullabhāṇī sa bhikkhu.

‘‘Dabbo cirarattasamāhito, akuhako nipako apihālu;
Santaṃ padaṃ ajjhagamā muni paṭicca, parinibbuto kaṅkhati kāla’’ntntti.

3. Pesalasuttaṃ

211. Ekaṃ samayaṃ āyasmā vaṅgīso āḷaviyaṃ viharati aggāḷave cetiye āyasmatā nigrodhakappena upajjhāyena saddhiṃ. Tena kho pana samayena āyasmā vaṅgīso attano paṭibhānena aññe pesale bhikkhū atimaññati. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa etadahosi – ‘‘alābhā vata me, na vata me lābhā; dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ; yvāhaṃ attano paṭibhānena aññe pesale bhikkhū atimaññāmī’’ti. Atha kho āyasmā vaṅgīso attanāva attano vippaṭisāraṃ uppādetvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Mānaṃ pajahassu gotama, mānapathañca pajahassu;
Asesaṃ mānapathasmiṃ, samucchito vippaṭisārīhuvā cirarattaṃ.

‘‘Makkhena makkhitā pajā, mānahatā nirayaṃ papatanti;
Socanti janā cirarattaṃ, mānahatā nirayaṃ upapannā.

‘‘Na hi socati bhikkhu kadāci, maggajino sammāpaṭipanno;
Kittiñca sukhañca anubhoti, dhammadasoti tamāhu pahitattaṃ.

‘‘Tasmā akhilodha padhānavā, nīvaraṇāni pahāya visuddho;
Mānañca pahāya asesaṃ, vijjāyantakaro samitāvī’’ti.

4. Ānandasuttaṃ

212. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi āyasmatā vaṅgīsena pacchāsamaṇena. Tena kho pana samayena āyasmato vaṅgīsassa anabhirati uppannā hoti, rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. Atha kho āyasmā vaṅgīso āyasmantaṃ ānandaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhati;
Sādhu nibbāpanaṃ brūhi, anukampāya gotamā’’ti.

‘‘Saññāya vipariyesā, cittaṃ te pariḍayhati;
Nimittaṃ parivajjehi, subhaṃ rāgūpasaṃhitaṃ.

‘‘Saṅkhāre parato passa, dukkhato mā ca attato;
Nibbāpehi mahārāgaṃ, mā ḍayhittho punappunaṃ.

‘‘Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ;
Sati kāyagatā tyatthu, nibbidābahulo bha.

‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasī’’ti.

5. Subhāsitasuttaṃ

213. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Catūhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatā vācā subhāsitā hoti, no dubbhāsitā; anavajjā ca ananuvajjā ca viññūnaṃ. Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu subhāsitaṃyeva bhāsati no dubbhāsitaṃ, dhammaṃyeva bhāsati no adhammaṃ, piyaṃyeva bhāsati no appiyaṃ, saccaṃyeva bhāsati no alikaṃ. Imehi kho, bhikkhave, catūhi aṅgehi samannāgatā vācā subhāsitā hoti, no dubbhāsitā, anavajjā ca ananuvajjā ca viññūna’’nti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Subhāsitaṃ uttamamāhu santo,
Dhammaṃ bhaṇe nādhammaṃ taṃ dutiyaṃ;
Piyaṃ bhaṇe nāppiyaṃ taṃ tatiyaṃ,
Saccaṃ bhaṇe nālikaṃ taṃ catuttha’’nti.

Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ bhagavā, paṭibhāti maṃ sugatā’’ti. ‘‘Paṭibhātu taṃ vaṅgīsā’’ti bhagavā avoca. Atha kho āyasmā vaṅgīso bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

‘‘Tameva vācaṃ bhāseyya, yāyattānaṃ na tāpaye;
Pare ca na vihiṃseyya, sā ve vācā subhāsitā.

‘‘Piyavācaṃva bhāseyya, yā vācā paṭinanditā;
Yaṃ anādāya pāpāni, paresaṃ bhāsate piyaṃ.

‘‘Saccaṃ ve amatā vācā, esa dhammo sanantano;
Sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo patiṭṭhitā.

‘‘Yaṃ buddho bhāsate vācaṃ, khemaṃ nibbānapattiyā;
Dukkhassantakiriyāya, sā ve vācānamuttamā’’ti.

6. Sāriputtasuttaṃ

214. Ekaṃ samayaṃ āyasmā sāriputto sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto bhikkhū dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagalāya [aneḷagalāya (sī. ka.), anelagaḷāya (syā. kaṃ. pī.)] atthassa viññāpaniyā. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa etadahosi – ‘‘ayaṃ kho āyasmā sāriputto bhikkhū dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Yaṃnūnāhaṃ āyasmantaṃ sāriputtaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthaveyya’’nti.

Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yenāyasmā sāriputto tenañjaliṃ paṇāmetvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ, āvuso sāriputta, paṭibhāti maṃ, āvuso sāriputtā’’ti. ‘‘Paṭibhātu taṃ, āvuso vaṅgīsā’’ti. Atha kho āyasmā vaṅgīso āyasmantaṃ sāriputtaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

‘‘Gambhīrapañño medhāvī, maggāmaggassa kovido;
Sāriputto mahāpañño, dhammaṃ deseti bhikkhunaṃ.

‘‘Saṃkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsati;
Sāḷikāyiva nigghoso, paṭibhānaṃ udīrayi [udīriyi (syā. kaṃ.) udīriyati (sāmaññaphalasuttaṭīkānurūpaṃ)].

‘‘Tassa taṃ desayantassa, suṇanti madhuraṃ giraṃ;
Sarena rajanīyena, savanīyena vaggunā;
Udaggacittā muditā, sotaṃ odhenti bhikkhavo’’ti.

7. Pavāraṇāsuttaṃ

215. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi. Tena kho pana samayena bhagavā tadahuposathe pannarase pavāraṇāya bhikkhusaṅghaparivuto abbhokāse nisinno hoti. Atha kho bhagavā tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā bhikkhū āmantesi – ‘‘handa dāni, bhikkhave, pavāremi vo. Na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘na kho mayaṃ, bhante, bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā. Bhagavā hi, bhante, anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugā ca, bhante, etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā; ahañca kho, bhante, bhagavantaṃ pavāremi. Na ca me bhagavā kiñci garahati kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti.

‘‘Na khvāhaṃ te, sāriputta, kiñci garahāmi kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā. Paṇḍito tvaṃ, sāriputta, mahāpañño tvaṃ, sāriputta, puthupañño tvaṃ, sāriputta, hāsapañño tvaṃ, sāriputta, javanapañño tvaṃ, sāriputta, tikkhapañño tvaṃ, sāriputta, nibbedhikapañño tvaṃ, sāriputta. Seyyathāpi, sāriputta, rañño cakkavattissa jeṭṭhaputto pitarā pavattitaṃ cakkaṃ sammadeva anuppavatteti; evameva kho tvaṃ, sāriputta, mayā anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavattesī’’ti.

‘‘No ce kira me, bhante, bhagavā kiñci garahati kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā. Imesaṃ pana, bhante, bhagavā pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ na kiñci garahati kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti. ‘‘Imesampi khvāhaṃ, sāriputta, pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ na kiñci garahāmi kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā. Imesañhi, sāriputta, pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ saṭṭhi bhikkhū tevijjā, saṭṭhi bhikkhū chaḷabhiññā, saṭṭhi bhikkhū ubhatobhāgavimuttā, atha itare paññāvimuttā''ti.

Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ''paṭibhāti maṃ bhagavā, paṭibhāti maṃ sugatā''ti. ''Paṭibhātu taṃ, vaṅgīsā''ti bhagavā avoca. Atha kho āyasmā vaṅgīso bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

''Ajja pannarase visuddhiyā, bhikkhū pañcasatā samāgatā;
Saṃyojanabandhanacchidā, anīghā khīṇapunabbhavā isī.

''Cakkavattī yathā rājā, amaccaparivārito;
Samantā anupariyeti, sāgarantaṃ mahiṃ imaṃ.

''Evaṃ vijitasaṅgāmaṃ, satthavāhaṃ anuttaraṃ;
Sāvakā payirupāsanti, tevijjā maccuhāyino.

''Sabbe bhagavato puttā, palāpettha na vijjati;
Taṇhāsallassa hantāraṃ, vande ādiccabandhuna''nti.

8. Parosahassasuttaṃ

216. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhatelasehi bhikkhusatehi. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa etadahosi – ''ayaṃ kho bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Yaṃnūnāhaṃ bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthaveyya''nti.

Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ''paṭibhāti maṃ bhagavā, paṭibhāti maṃ sugatā''ti. ''Paṭibhātu taṃ, vaṅgīsā''ti bhagavā avoca. Atha kho āyasmā vaṅgīso bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

''Parosahassaṃ bhikkhūnaṃ, sugataṃ payirupāsati;
Desentaṃ virajaṃ dhammaṃ, nibbānaṃ akutobhayaṃ.

''Suṇanti dhammaṃ vimalaṃ, sammāsambuddhadesitaṃ;
Sobhati vata sambuddho, bhikkhusaṅghapurakkhato.

''Nāganāmosi bhagavā, isīnaṃ isisattamo;
Mahāmeghova hutvāna, sāvake abhivassati.

''Divāvihārā nikkhamma, satthudassanakamyatā [satthudassanakāmatā (sī. syā. kaṃ.)];
Sāvako te mahāvīra, pāde vandati vaṅgīso''ti.

''Kiṃ nu te, vaṅgīsa, imā gāthāyo pubbe parivitakkitā, udāhu ṭhānasova taṃ paṭibhantī''ti? 'Na kho me, bhante, imā gāthāyo pubbe parivitakkitā, atha kho ṭhānasova maṃ paṭibhantī'ti. 'Tena hi taṃ, vaṅgīsa, bhiyyosomattāya pubbe aparivitakkitā gāthāyo paṭibhantū'ti. 'Evaṃ, bhante'ti kho āyasmā vaṅgīso bhagavato paṭissutvā bhiyyosomattāya bhagavantaṃ pubbe aparivitakkitāhi gāthāhi abhitthavi –

‘‘Ummaggapathaṃ [ummaggasataṃ (syā. kaṃ. ka.)] mārassa abhibhuyya, carati pabhijja khilāni;
Taṃ passatha bandhapamuñcakaraṃ, asitaṃ bhāgaso pavibhajaṃ.

‘‘Oghassa nittharaṇatthaṃ, anekavihitaṃ maggaṃ akkhāsi;
Tasmiñce amate akkhāte, dhammaddasā ṭhitā asaṃhīrā.

‘‘Pajjotakaro ativijjha [ativijjha dhammaṃ (sī. syā. kaṃ.)], sabbaṭṭhitīnaṃ atikkamamaddasa;
Ñatvā ca sacchikatvā ca, aggaṃ so desayi dasaddhānaṃ.

‘‘Evaṃ sudesite dhamme,
Ko pamādo vijānataṃ dhammaṃ [ko pamādo vijānataṃ (sī. syā. kaṃ.)];
Tasmā hi tassa bhagavato sāsane;
Appamatto sadā namassamanusikkhe’’ti.

9. Koṇḍaññasuttaṃ

217. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho āyasmā aññāsikoṇḍañño [aññākoṇḍañño (sī. syā. kaṃ.)] sucirasseva yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti – ‘‘koṇḍaññohaṃ, bhagavā, koṇḍaññohaṃ, sugatā’’ti. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa etadahosi – ‘‘ayaṃ kho āyasmā aññāsikoṇḍañño sucirasseva yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti – ‘koṇḍaññohaṃ, bhagavā, koṇḍaññohaṃ, sugatā’ti. Yaṃnūnāhaṃ āyasmantaṃ aññāsikoṇḍaññaṃ bhagavato sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthaveyya’’nti.

Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘paṭibhāti maṃ, bhagavā, paṭibhāti maṃ, sugatā’’ti. ‘‘Paṭibhātu taṃ, vaṅgīsā’’ti bhagavā avoca. Atha kho āyasmā vaṅgīso āyasmantaṃ aññāsikoṇḍaññaṃ bhagavato sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

‘‘Buddhānubuddho so thero, koṇḍañño tibbanikkamo;
Lābhī sukhavihārānaṃ, vivekānaṃ abhiṇhaso.

‘‘Yaṃ sāvakena pattabbaṃ, satthusāsanakārinā;
Sabbassa taṃ anuppattaṃ, appamattassa sikkhato.

‘‘Mahānubhāvo tevijjo, cetopariyāyakovido;
Koṇḍañño buddhadāyādo [buddhasāvako (pī.)], pāde vandati satthuno’’ti.

10. Moggallānasuttaṃ

218. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati isigilipasse kāḷasilāyaṃ mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi. Tesaṃ sudaṃ āyasmā mahāmoggallāno cetasā cittaṃ samannesati [samanvesati (syā. aṭṭha.)] vippamuttaṃ nirupadhiṃ. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa etadahosi – ‘‘ayaṃ kho bhagavā rājagahe viharati isigilipasse kāḷasilāyaṃ mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi. Tesaṃ sudaṃ āyasmā mahāmoggallāno cetasā cittaṃ samannesati vippamuttaṃ nirupadhiṃ. Yaṃnūnāhaṃ āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ bhagavato sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthaveyya’’nti.

Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ''paṭibhāti maṃ, bhagavā, paṭibhāti maṃ, sugatā''ti. ''Paṭibhātu taṃ, vaṅgīsā''ti bhagavā avoca. Atha kho āyasmā vaṅgīso āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ bhagavato sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

''Nagassa passe āsīnaṃ, muniṃ dukkhassa pāraguṃ;
Sāvakā payirupāsanti, tevijjā maccuhāyino.

''Te cetasā anupariyeti [anupariyesati (sī. syā. kaṃ.)], moggallāno mahiddhiko;
Cittaṃ nesaṃ samannesaṃ [samanvesaṃ (syā. aṭṭha.)], vippamuttaṃ nirūpadhiṃ.

''Evaṃ sabbaṅgasampannaṃ, muniṃ dukkhassa pāraguṃ;
Anekākārasampannaṃ, payirupāsanti gotama''nti.

11. Gaggarāsuttaṃ

219. Ekaṃ samayaṃ bhagavā campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sattahi ca upāsakasatehi sattahi ca upāsikāsatehi anekehi ca devatāsahassehi. Tyāssudaṃ bhagavā atirocati [ativirocati (ka.)] vaṇṇena ceva yasasā ca. Atha kho āyasmato vaṅgīsassa etadahosi – ''ayaṃ kho bhagavā campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sattahi ca upāsakasatehi sattahi ca upāsikāsatehi anekehi ca devatāsahassehi. Tyāssudaṃ bhagavā atirocati vaṇṇena ceva yasasā ca. Yaṃnūnāhaṃ bhagavantaṃ sammukhā sāruppāya gāthāya abhitthaveyya''nti.

Atha kho āyasmā vaṅgīso uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ''paṭibhāti maṃ, bhagavā, paṭibhāti maṃ, sugatā''ti. ''Paṭibhātu taṃ, vaṅgīsā''ti bhagavā avoca. Atha kho āyasmā vaṅgīso bhagavantaṃ sammukhā sāruppāya gāthāya abhitthavi –

''Cando yathā vigatavalāhake nabhe,
Virocati vigatamalova bhāṇumā;
Evampi aṅgīrasa tvaṃ mahāmuni,
Atirocasi yasasā sabbaloka''nti.

12. Vaṅgīsasuttaṃ

220. Ekaṃ samayaṃ āyasmā vaṅgīso sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā vaṅgīso aciraarahattappatto hutvā [hoti (sī. syā. kaṃ.)] vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedī [vimuttisukhapaṭisaṃvedī (sī. pī.)] tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

''Kāveyyamattā vicarimha pubbe, gāmā gāmaṃ purā puraṃ;
Athaddasāma sambuddhaṃ, saddhā no upapajjatha.

''So me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo [khandhe āyatanāni dhātuyo (syā. kaṃ. pī. ka.)];
Tassāhaṃ dhammaṃ sutvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

''Bahunnaṃ vata atthāya, bodhiṃ ajjhagamā muni;
Bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca, ye niyāmagataddasā.

''Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;

Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhuṃ visodhitaṃ;
Tevijjo iddhipattomhi, cetopariyāyakovido’’ti.

Vaṅgīsasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Nikkhantaṃ arati ceva, pesalā atimaññanā;
Ānandena subhāsitā, sāriputtapavāraṇā;
Parosahassaṃ koṇḍañño, moggallānena gaggarā;
Vaṅgīsena dvādasāti.

9. Vanasaṃyuttaṃ

1. Vivekasuttaṃ

221. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ aññataro bhikkhu kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena so bhikkhu divāvihāragato pāpake akusale vitakke vitakketi gehanissite. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā tassa bhikkhuno anukampikā atthakāmā taṃ bhikkhuṃ saṃvejetukāmā yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Vivekakāmosi vanaṃ paviṭṭho,
Atha te mano niccharatī bahiddhā;
Jano janasmiṃ vinayassu chandaṃ,
Tato sukhī hohisi vītarāgo.

‘‘Aratiṃ pajahāsi sato, bhavāsi sataṃ taṃ sārayāmase;
Pātālarajo hi duttaro, mā taṃ kāmarajo avāhari.

‘‘Sakuṇo yathā paṃsukunthito [paṃsukuṇṭhito (ka.), paṃsukuṇḍito (sī. syā. kaṃ. pī.)], vidhunaṃ pātayati sitaṃ rajaṃ;
Evaṃ bhikkhu padhānavā satimā, vidhunaṃ pātayati sitaṃ raja’’ntnti.

Atha kho so bhikkhu tāya devatāya saṃvejito saṃvegamāpādīti.

2. Upaṭṭhānasuttaṃ

222. Ekaṃ samayaṃ aññataro bhikkhu kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena so bhikkhu divāvihāragato supati. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā tassa bhikkhuno anukampikā atthakāmā taṃ bhikkhuṃ saṃvejetukāmā yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Uṭṭhehi bhikkhu kiṃ sesi, ko attho supitena [supinena (sī.)] te;
Āturassa hi kā niddā, sallaviddhassa ruppato.

‘‘Yāya saddhāya pabbajito [yāya saddhāpabbajito (sī. syā. kaṃ.)], agārasmānagāriyaṃ;
Tameva saddhaṃ brūhehi, mā niddāya vasaṃ gamī’’ti.

‘‘Aniccā addhuvā kāmā, yesu mandova mucchito;
Baddhesu [khandhesu (sī.)] muttaṃ asitaṃ, kasmā pabbajitaṃ tape.

‘‘Chandarāgassa vinayā, avijjāsamatikkamā;
Taṃ ñāṇaṃ paramodānaṃ [pariyodātaṃ (sī. pī.), paramodātaṃ (syā. kaṃ.), paramavodānaṃ (sī. aṭṭha.)], kasmā pabbajitaṃ tape.

‘‘Chetvā [bhetvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] avijjaṃ vijjāya, āsavānaṃ parikkhayā;
Asokaṃ anupāyāsaṃ, kasmā pabbajitaṃ tape.

‘‘Āraddhavīriyaṃ pahitattaṃ, niccaṃ daḷhaparakkamaṃ;
Nibbānaṃ abhikaṅkhantaṃ, kasmā pabbajitaṃ tape’’ti.

3. Kassapagottasuttaṃ

223. Ekaṃ samayaṃ āyasmā kassapagotto kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena āyasmā kassapagotto divāvihāragato aññataraṃ chetaṃ ovadati. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā āyasmantaṃ kassapagottaṃ saṃvejetukāmā yenāyasmā kassapagotto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ kassapagottaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Giriduggacaraṃ chetaṃ, appapaññaṃ acetasaṃ;
Akāle ovadaṃ bhikkhu, mandova paṭibhāti maṃ.

‘‘Suṇāti na vijānāti, āloketi na passati;
Dhammasmiṃ bhaññamānasmiṃ, atthaṃ bālo na bujjhati.

‘‘Sacepi dasa pajjote, dhārayissasi kassapa;
Neva dakkhati rūpāni, cakkhu hissa na vijjatī’’ti.

Atha kho āyasmā kassapagotto tāya devatāya saṃvejito saṃvegamāpādīti.

4. Sambahulasuttaṃ

224. Ekaṃ samayaṃ sambahulā bhikkhū kosalesu viharanti aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Atha kho te bhikkhū vassaṃvuṭṭhā [vassaṃvutthā (sī. syā. kaṃ. pī.)] temāsaccayena cārikaṃ pakkamiṃsu. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā te bhikkhū apassantī paridevamānā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Arati viya mejja khāyati,
Bahuke disvāna vivitte āsane;
Te cittakathā bahussutā,
Kome gotamasāvakā gatā’’ti.

Evaṃ vutte, aññatarā devatā taṃ devataṃ gāthāya paccabhāsi –

‘‘Māgadhaṃ gatā kosalaṃ gatā, ekacciyā pana vajjibhūmiyā;
Magā viya asaṅgacārino, aniketā viharanti bhikkhavo’’ti.

5. Ānandasuttaṃ

225. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena āyasmā ānando ativelaṃ gihisaññattibahulo viharati. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā āyasmato ānandassa anukampikā atthakāmā āyasmantaṃ ānandaṃ saṃvejetukāmā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Rukkhamūlagahanaṃ pasakkiya, nibbānaṃ hadayasmiṃ opiya;
Jhā gotama mā pamādo [mā ca pamādo (sī. pī.)], kiṃ te biḷibiḷikā karissatī’’ti.

Atha kho āyasmā ānando tāya devatāya saṃvejito saṃvegamāpādīti.

6. Anuruddhasuttaṃ

226. Ekaṃ samayaṃ āyasmā anuruddho kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Atha kho aññatarā tāvatiṃsakāyikā devatā jālinī nāma āyasmato anuruddhassa purāṇadutiyikā yenāyasmā anuruddho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ anuruddhaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Tattha cittaṃ paṇidhehi, yattha te vusitaṃ pure;
Tāvatiṃsesu devesu, sabbakāmasamiddhisu;
Purakkhato parivuto, devakaññāhi sobhasī’’ti.

‘‘Duggatā devakaññāyo, sakkāyasmiṃ patiṭṭhitā;
Te cāpi duggatā sattā, devakaññāhi patthitā’’ti.

‘‘Na te sukhaṃ pajānanti, ye na passanti nandanaṃ;
Āvāsaṃ naradevānaṃ, tidasānaṃ yasassina’’nti.

‘‘Na tvaṃ bāle vijānāsi, yathā arahataṃ vaco;
Aniccā sabbasaṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho.

‘‘Natthi dāni punāvāso, devakāyasmi jālini;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti.

7. Nāgadattasuttaṃ

227. Ekaṃ samayaṃ āyasmā nāgadatto kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena āyasmā nāgadatto atikālena gāmaṃ pavisati, atidivā paṭikkamati. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā āyasmato nāgadattassa anukampikā atthakāmā āyasmantaṃ nāgadattaṃ saṃvejetukāmā yenāyasmā nāgadatto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgadattaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Kāle pavisa nāgadatta, divā ca āgantvā ativelacārī;
Saṃsaṭṭho gahaṭṭhehi, samānasukhadukkho.

‘‘Bhāyāmi nāgadattaṃ suppagabbhaṃ, kulesu vinibaddhaṃ;
Mā heva maccurañño balavato, antakassa vasaṃ upesī’’ti [vasameyyāti (sī. pī.), vasamesīti (syā. kaṃ.)].

Atha kho āyasmā nāgadatto tāya devatāya saṃvejito saṃvegamāpādīti.

8. Kulagharaṇīsuttaṃ

228. Ekaṃ samayaṃ aññataro bhikkhu kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena so bhikkhu aññatarasmiṃ kule ativelaṃ ajjhogāḷhappatto viharati. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā tassa bhikkhuno anukampikā atthakāmā taṃ bhikkhuṃ saṃvejetukāmā yā tasmiṃ kule kulagharaṇī, tassā vaṇṇaṃ abhinimminitvā yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Nadītīresu saṇṭhāne, sabhāsu rathiyāsu ca;
Janā saṅgamma mantenti, mañca tañca [tvañca (ka.)] kimantara’’nti.

‘‘Bahūhi saddā paccūhā, khamitabbā tapassinā;
Na tena maṅku hotabbaṃ, na hi tena kilissati.

‘‘Yo ca saddaparittāsī, vane vātamigo yathā;
Lahucittoti taṃ āhu, nāssa sampajjate vata’’nti.

9. Vajjiputtasuttaṃ

229. Ekaṃ samayaṃ aññataro vajjiputtako bhikkhu vesāliyaṃ viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena vesāliyaṃ vajjiputtako sabbaratticāro hoti. Atha kho so bhikkhu vesāliyā tūriya-tāḷita-vādita-nigghosasaddaṃ sutvā paridevamāno tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Ekakā mayaṃ araññe viharāma,
Apaviddhaṃva [apaviṭṭhaṃva (syā. kaṃ.)] vanasmiṃ dārukaṃ;
Etādisikāya rattiyā,
Ko su nāmamhehi [nāma amhehi (sī. pī.)] pāpiyo’’ti.

Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā tassa bhikkhuno anukampikā atthakāmā taṃ bhikkhuṃ saṃvejetukāmā yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Ekakova tvaṃ araññe viharasi, apaviddhaṃva vanasmiṃ dārukaṃ;
Tassa te bahukā pihayanti, nerayikā viya saggagāmina’’nti.

Atha kho so bhikkhu tāya devatāya saṃvejito saṃvegamāpādīti.

10. Sajjhāyasuttaṃ

230. Ekaṃ samayaṃ aññataro bhikkhu kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena so bhikkhu yaṃ sudaṃ pubbe ativelaṃ sajjhāyabahulo viharati so aparena samayena appossukko tuṇhībhūto saṅkasāyati. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā tassa bhikkhuno dhammaṃ asuṇantī yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kasmā tuvaṃ dhammapadāni bhikkhu, nādhīyasi bhikkhūhi saṃvasanto;
Sutvāna dhammaṃ labhatippasādaṃ, diṭṭheva dhamme labhatippasaṃsa’’nti.

‘‘Ahu pure dhammapadesu chando, yāva virāgena samāgamimha;
Yato virāgena samāgamimha, yaṃ kiñci diṭṭhaṃva sutaṃ mutaṃ vā;
Aññāya nikkhepanamāhu santo’’ti.

11. Akusalavitakkasuttaṃ

231. Ekaṃ samayaṃ aññataro bhikkhu kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena so bhikkhu divāvihāragato pāpake akusale vitakke vitakketi, seyyathidaṃ – kāmavitakkaṃ, byāpādavitakkaṃ, vihiṃsāvitakkaṃ. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā tassa bhikkhuno anukampikā atthakāmā taṃ bhikkhuṃ saṃvejetukāmā yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Ayoniso manasikārā, so vitakkehi khajjasi;
Ayoniso [ayoniṃ (pī. ka.)] paṭinissajja, yoniso anucintaya.

‘‘Satthāraṃ dhammamārabbha, saṅghaṃ sīlāni attano;
Adhigacchasi pāmojjaṃ, pītisukhamasaṃsayaṃ;
Tato pāmojjabahulo, dukkhassantaṃ karissasī’’ti.

Atha kho so bhikkhu tāya devatāya saṃvejito saṃvegamāpādīti.

12. Majjhanhikasuttaṃ

232. Ekaṃ samayaṃ aññataro bhikkhu kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Atha kho tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tassa bhikkhuno santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Ṭhite majjhanhike kāle, sannisīvesu [sannisinnesu (syā. kaṃ. pī.)] pakkhisu;
Saṇateva brahāraññaṃ, taṃ bhayaṃ paṭibhāti maṃ.

‘‘Ṭhite majjhanhike kāle, sannisīvesu pakkhisu;
Saṇateva brahāraññaṃ, sā rati paṭibhāti ma’’nti.

13. Pākatindriyasuttaṃ

233. Ekaṃ samayaṃ sambahulā bhikkhū kosalesu viharanti aññatarasmiṃ vanasaṇḍe uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā vibbhantacittā pākatindriyā. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā tesaṃ bhikkhūnaṃ anukampikā atthakāmā te bhikkhū saṃvejetukāmā yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Sukhajīvino pure āsuṃ, bhikkhū gotamasāvakā;
Anicchā piṇḍamesanā, anicchā sayanāsanaṃ;
Loke aniccataṃ ñatvā, dukkhassantaṃ akaṃsu te.

‘‘Dupposaṃ katvā attānaṃ, gāme gāmaṇikā viya;
Bhutvā bhutvā nipajjanti, parāgāresu mucchitā.

‘‘Saṅghassa añjaliṃ katvā, idhekacce vadāmahaṃ;
Apaviddhā [apaviṭṭhā (syā. kaṃ.)] anāthā te, yathā petā tatheva te.

‘‘Ye kho pamattā viharanti, te me sandhāya bhāsitaṃ;
Ye appamattā viharanti, namo tesaṃ karomaha’’nti.

Atha kho te bhikkhū tāya devatāya saṃvejitā saṃvegamāpādunti.

14. Gandhatthenasuttaṃ

234. Ekaṃ samayaṃ aññataro bhikkhu kosalesu viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena so bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto pokkharaṇiṃ ogāhetvā padumaṃ upasiṅghati. Atha kho yā tasmiṃ vanasaṇḍe adhivatthā devatā tassa bhikkhuno anukampikā atthakāmā taṃ bhikkhuṃ saṃvejetukāmā yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Yametaṃ vārijaṃ pupphaṃ, adinnaṃ upasiṅghasi;
Ekaṅgametaṃ theyyānaṃ, gandhatthenosi mārisā’’ti.

‘‘Na harāmi na bhañjāmi, ārā siṅghāmi vārijaṃ;
Atha kena nu vaṇṇena, gandhatthenoti vuccati.

‘‘Yvāyaṃ bhisāni khanati, puṇḍarīkāni bhañjati;
Evaṃ ākiṇṇakammanto, kasmā eso na vuccatī’’ti.

‘‘Ākiṇṇaluddo puriso, dhāticelaṃva makkhito;
Tasmiṃ me vacanaṃ natthi, tvañcārahāmi vattave.

‘‘Anaṅgaṇassa posassa, niccaṃ sucigavesino;
Vālaggamattaṃ pāpassa, abbhāmattaṃva khāyatī’’ti.

‘‘Addhā maṃ yakkha jānāsi, atho me anukampasi;
Punapi yakkha vajjāsi, yadā passasi edisa’’nti.

‘‘Neva taṃ upajīvāma, napi te bhatakāmhase;
Tvameva bhikkhu jāneyya, yena gaccheyya suggati’’nti.

Atha kho so bhikkhu tāya devatāya saṃvejito saṃvegamāpādīti.

Vanasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Vivekaṃ upaṭṭhānañca, kassapagottena sambahulā;
Ānando anuruddho ca, nāgadattañca kulagharaṇī.

Vajjiputto ca vesālī, sajjhāyena ayoniso;
Majjhanhikālamhi pākatindriya, padumapupphena cuddasa bhaveti.

10. Yakkhasaṃyuttaṃ

1. Indakasuttaṃ

235. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati indakūṭe pabbate, indakassa yakkhassa bhavane. Atha kho indako yakkho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Rūpaṃ na jīvanti vadanti buddhā, kathaṃ nvayaṃ vindatimaṃ sarīraṃ;

Kutassa aṭṭhīyakapiṇḍameti, kathaṃ nvayaṃ sajjati gabbharasmi''nti.

''Paṭhamaṃ kalalaṃ hoti, kalalā hoti abbudaṃ;
Abbudā jāyate pesi, pesi nibbattatī ghano;
Ghanā pasākhā jāyanti, kesā lomā nakhāpi ca.

''Yañcassa bhuñjatī mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro''ti.

2. Sakkanāmasuttaṃ

236. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho sakkanāmako yakkho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

''Sabbaganthappahīnassa, vippamuttassa te sato;
Samaṇassa na taṃ sādhu, yadaññamanusāsasī''ti [yadaññamanusāsatīti (sī. syā. kaṃ. pī.)].

''Yena kenaci vaṇṇena, saṃvāso sakka jāyati;
Na taṃ arahati sappañño, manasā anukampituṃ.

''Manasā ce pasannena, yadaññamanusāsati;
Na tena hoti saṃyutto, yānukampā [sānukampā (sī. pī.)] anuddayā''ti.

3. Sūcilomasuttaṃ

237. Ekaṃ samayaṃ bhagavā gayāyaṃ viharati ṭaṅkitamañce sūcilomassa yakkhassa bhavane. Tena kho pana samayena kharo ca yakkho sūcilomo ca yakkho bhagavato avidūre atikkamanti. Atha kho kharo yakkho sūcilomaṃ yakkhaṃ etadavoca – ''eso samaṇo''ti! ''Neso samaṇo, samaṇako eso''. ''Yāva jānāmi yadi vā so samaṇo yadi vā pana so samaṇako''ti.

Atha kho sūcilomo yakkho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato kāyaṃ upanāmesi. Atha kho bhagavā kāyaṃ apanāmesi. Atha kho sūcilomo yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ''bhāyasi maṃ samaṇā''ti? ''Na khvāhaṃ taṃ, āvuso, bhāyāmi; api ca te samphasso pāpako''ti. ''Pañhaṃ taṃ, samaṇa pucchissāmi. Sace me na byākarissasi, cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi, pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya [pāraṃ gaṅgāya (ka.)] khipissāmī''ti. ''Na khvāhaṃ taṃ, āvuso, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yo me cittaṃ vā khipeyya hadayaṃ vā phāleyya pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya khipeyya; api ca tvaṃ, āvuso, puccha yadā kaṅkhasī''ti. Atha kho sūcilomo yakkho bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi – ( ) [(atha kho sūcilomo yakkho bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi.) (sī.)]

''Rāgo ca doso ca kutonidānā,
Aratī ratī lomahaṃso kutojā;
Kuto samuṭṭhāya manovitakkā,
Kumārakā dhaṅkamivossajantī''ti.

''Rāgo ca doso ca itonidānā,
Aratī ratī lomahaṃso itojā;
Ito samuṭṭhāya manovitakkā,
Kumārakā dhaṅkamivossajanti.

''Snehajā attasambhūtā, nigrodhasseva khandhajā;

Puthū visattā kāmesu, māluvāva vitatā [vitthatā (syā. kaṃ.)] vane.

‘‘Ye naṃ pajānanti yatonidānaṃ,
Te naṃ vinodenti suṇohi yakkha;
Te duttaraṃ oghamimaṃ taranti,
Atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyā’’ti.

4. Maṇibhaddasuttaṃ

238. Ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu viharati maṇimālike cetiye maṇibhaddassa yakkhassa bhavane. Atha kho maṇibhaddo yakkho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Satīmato sadā bhaddaṃ, satimā sukhamedhati;
Satīmato suve seyyo, verā ca parimuccatī’’ti.

‘‘Satīmato sadā bhaddaṃ, satimā sukhamedhati;
Satīmato suve seyyo, verā na parimuccati.

‘‘Yassa sabbamahorattaṃ [rattiṃ (syā. kaṃ. ka.)], ahiṃsāya rato mano;
Mettaṃ so sabbabhūtesu, veraṃ tassa na kenacī’’ti.

5. Sānusuttaṃ

239. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññatarissā upāsikāya sānu nāma putto yakkhena gahito hoti. Atha kho sā upāsikā paridevamānā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

‘‘Uposathaṃ upavasanti, brahmacariyaṃ caranti ye;
Na tehi yakkhā kīḷanti, iti me arahataṃ sutaṃ;
Sā dāni ajja passāmi, yakkhā kīḷanti sānunā’’ti.

‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ;
Uposathaṃ upavasanti, brahmacariyaṃ caranti ye.

‘‘Na tehi yakkhā kīḷanti, sāhu te arahataṃ sutaṃ;
Sānuṃ pabuddhaṃ vajjāsi, yakkhānaṃ vacanaṃ idaṃ;
Mākāsi pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho.

‘‘Sace ca [saceva (syā. kaṃ. pī. ka.), yañceva (sī.)] pāpakaṃ kammaṃ, karissasi karosi vā;
Na te dukkhā pamutyatthi, uppaccāpi palāyato’’ti.

‘‘Mataṃ vā amma rodanti, yo vā jīvaṃ na dissati;
Jīvantaṃ amma passantī, kasmā maṃ amma rodasī’’ti.

‘‘Mataṃ vā putta rodanti, yo vā jīvaṃ na dissati;

Yo ca kāme cajitvāna, punarāgacchate idha;
Taṃ vāpi putta rodanti, puna jīvaṃ mato hi so.

‘‘Kukkuḷā ubbhato tāta, kukkuḷaṃ [kukkuḷe (sī.)] patitumicchasi;
Narakā ubbhato tāta, narakaṃ patitumicchasi.

‘‘Abhidhāvatha bhaddante, kassa ujjhāpayāmase;
Ādittā nīhataṃ [nibbhataṃ (syā. kaṃ. ka.), nibhataṃ (pī. ka.)] bhaṇḍaṃ, puna ḍayhitumicchasī’’ti.

6. Piyaṅkarasuttaṃ

240. Ekaṃ samayaṃ āyasmā anuruddho sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā anuruddho rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya dhammapadāni bhāsati. Atha kho piyaṅkaramātā yakkhinī puttakaṃ evaṃ tosesi –

‘‘Mā saddaṃ kari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati;
Api [api (sī.)] ca dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

‘‘Pāṇesu ca saṃyamāmase, sampajānamusā na bhaṇāmase;
Sikkhema susīlyamattano [susīlamattano (sī. ka.)], api muccema pisācayoniyā’’ti.

7. Punabbasusuttaṃ

241. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te ca bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Atha kho punabbasumātā yakkhinī puttake evaṃ tosesi –

‘‘Tuṇhī uttarike hohi, tuṇhī hohi punabbasu;
Yāvāhaṃ buddhaseṭṭhassa, dhammaṃ sossāmi satthuno.

‘‘Nibbānaṃ bhagavā āha, sabbaganthappamocanaṃ;
Ativelā ca me hoti, asmiṃ dhamme piyāyanā.

‘‘Piyo loke sako putto, piyo loke sako pati;
Tato piyatarā mayhaṃ, assa dhammassa magganā.

‘‘Na hi putto pati vāpi, piyo dukkhā pamocaye;
Yathā saddhammassavanaṃ, dukkhā moceti pāṇinaṃ.

‘‘Loke dukkhaparetasmiṃ, jarāmaraṇasaṃyute;
Jarāmaraṇamokkhāya, yaṃ dhammaṃ abhisambudhaṃ;
Taṃ dhammaṃ sotumicchāmi, tuṇhī hohi punabbasū’’ti.

‘‘Ammā na byāharissāmi, tuṇhībhūtāyamuttarā;
Dhammameva nisāmehi, saddhammassavanaṃ sukhaṃ;
Saddhammassa anaññāya, ammā dukkhaṃ carāmase.

‘‘Esa devamanussānaṃ, sammūḷhānaṃ pabhaṅkaro;

Buddho antimasārīro, dhammaṃ deseti cakkhumā’’ti.

‘‘Sādhu kho paṇḍito nāma, putto jāto uresayo;
Putto me buddhaseṭṭhassa, dhammaṃ suddhaṃ piyāyati.

‘‘Punabbasu sukhī hohi, ajjāhamhi samuggatā;
Diṭṭhāni ariyasaccāni, uttarāpi suṇātu me’’ti.

8. Sudattasuttaṃ

242. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati sītavane. Tena kho pana samayena anāthapiṇḍiko gahapati rājagahaṃ anuppatto hoti kenacideva karaṇīyena. Assosi kho anāthapiṇḍiko gahapati – ‘‘buddho kira loke uppanno’’ti. Tāvadeva ca pana bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamitukāmo hoti. Athassa anāthapiṇḍikassa gahapatissa etadahosi – ‘‘akālo kho ajja bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Sve dānāhaṃ kālena bhagavantaṃ dassanāya gamissāmī’’ti buddhagatāya satiyā nipajji. Rattiyā sudaṃ tikkhattuṃ vuṭṭhāsi pabhātanti maññamāno. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena sivathikadvāraṃ [sīvathikadvāraṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] tenupasaṅkami. Amanussā dvāraṃ vivariṃsu. Atha kho anāthapiṇḍikassa gahapatissa nagaramhā nikkhamantassa āloko antaradhāyi, andhakāro pāturahosi, bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso udapādi, tatova puna nivattitukāmo ahosi. Atha kho sivako [sīvako (sī. pī.)] yakkho antarahito saddamanussāvesi –

‘‘Sataṃ hatthī sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā;
Sataṃ kaññāsahassāni, āmukkamaṇikuṇḍalā;
Ekassa padavītihārassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

‘‘Abhikkama gahapati, abhikkama gahapati;
Abhikkamanaṃ te seyyo, no paṭikkamana’’nti.

Atha kho anāthapiṇḍikassa gahapatissa andhakāro antaradhāyi, āloko pāturahosi, yaṃ ahosi bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso, so paṭippassambhi. Dutiyampi kho anāthapiṇḍikassa gahapatissa āloko antaradhāyi, andhakāro pāturahosi, bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso udapādi, tatova puna nivattitukāmo ahosi. Dutiyampi kho sivako yakkho antarahito saddamanussāvesi –

‘‘Sataṃ hatthī sataṃ assā…pe…
Kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

‘‘Abhikkama gahapati, abhikkama gahapati;
Abhikkamanaṃ te seyyo, no paṭikkamana’’nti.

Atha kho anāthapiṇḍikassa gahapatissa andhakāro antaradhāyi, āloko pāturahosi, yaṃ ahosi bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso, so paṭippassambhi. Tatiyampi kho anāthapiṇḍikassa gahapatissa āloko antaradhāyi, andhakāro pāturahosi, bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso udapādi, tatova puna nivattitukāmo ahosi. Tatiyampi kho sivako yakkho antarahito saddamanussāvesi –

‘‘Sataṃ hatthī sataṃ assā…pe…
Kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

‘‘Abhikkama gahapati, abhikkama gahapati;
Abhikkamanaṃ te seyyo, no paṭikkamana’’nti.

Atha kho anāthapiṇḍikassa gahapatissa andhakāro antaradhāyi, āloko pāturahosi, yaṃ ahosi bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso, so paṭippassambhi. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati yena sītavanaṃ yena bhagavā tenupasaṅkami.

Tena kho pana samayena bhagavā rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya abbhokāse caṅkamati. Addasā kho bhagavā anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna caṅkamā orohitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘ehi sudattā’’ti. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati, nāmena maṃ bhagavā ālapatīti, haṭṭho udaggo tattheva bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kacci, bhante, bhagavā sukhamasayitthā’’ti?

‘‘Sabbadā ve sukhaṃ seti, brāhmaṇo parinibbuto;
Yo na limpati kāmesu, sītibhūto nirūpadhi.

‘‘Sabbā āsattiyo chetvā, vineyya hadaye daraṃ;
Upasanto sukhaṃ seti, santiṃ pappuyya cetasā’’ti [cetasoti (sī.)].

9. Paṭhamasukkāsuttaṃ

243. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena sukkā bhikkhunī mahatiyā parisāya parivutā dhammaṃ deseti. Atha kho sukkāya bhikkhuniyā abhippasanno yakkho rājagahe rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ upasaṅkamitvā tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Kiṃ me katā rājagahe manussā, madhupītāva seyare;
Ye sukkaṃ na payirupāsanti, desentiṃ amataṃ padaṃ.

‘‘Tañca pana appaṭivānīyaṃ, asecanakamojavaṃ;
Pivanti maññe sappaññā, valāhakamiva panthagū’’ti [valāhakamivaddhagūti (sī.)].

10. Dutiyasukkāsuttaṃ

244. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena aññataro upāsako sukkāya bhikkhuniyā bhojanaṃ adāsi. Atha kho sukkāya bhikkhuniyā abhippasanno yakkho rājagahe rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ upasaṅkamitvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Puññaṃ vata pasavi bahuṃ, sappañño vatāyaṃ upāsako;
Yo sukkāya adāsi bhojanaṃ, sabbaganthehi vippamuttiyā’’ti [vippamuttāyāti (syā. kaṃ.)].

11. Cīrāsuttaṃ

245. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena aññataro upāsako cīrāya [cirāya (ka.)] bhikkhuniyā cīvaraṃ adāsi. Atha kho cīrāya bhikkhuniyā abhippasanno yakkho rājagahe rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ upasaṅkamitvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Puññaṃ vata pasavi bahuṃ, sappañño vatāyaṃ upāsako;
Yo cīrāya adāsi cīvaraṃ, sabbayogehi vippamuttiyā’’ti [vippamuttāyāti (syā. kaṃ.)].

12. Āḷavakasuttaṃ

246. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā āḷaviyaṃ viharati āḷavakassa yakkhassa bhavane. Atha kho āḷavako yakkho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhama, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā nikkhami. ‘‘Pavisa, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā pāvisi. Dutiyampi kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhama, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā nikkhami. ‘‘Pavisa, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā pāvisi. Tatiyampi kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhama, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā nikkhami. ‘‘Pavisa, samaṇā’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti bhagavā pāvisi. Catutthampi kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhama, samaṇā’’ti. ‘‘Na khvāhaṃ taṃ, āvuso, nikkhamissāmi. Yaṃ te karaṇīyaṃ taṃ karohī’’ti. ‘‘Pañhaṃ taṃ, samaṇa, pucchissāmi. Sace me na byākarissasi, cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi, pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya khipissāmī’’ti. ‘‘Na khvāhaṃ taṃ, āvuso, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, ye me cittaṃ vā khipeyya hadayaṃ vā phāleyya, pādesu vā gahetvā pāragaṅgāya khipeyya. Api ca tvaṃ, āvuso, puccha yadā kaṅkhasī’’ti [(atha kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi.) (sī.)].

‘‘Kiṃsūdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ, kiṃsu suciṇṇaṃ sukhamāvahāti;
Kiṃsu have sādutaraṃ rasānaṃ, kathaṃjīviṃ jīvitamāhu seṭṭha’’nti.

‘‘Saddhīdha vittaṃ purissa seṭṭhaṃ, dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
Saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ, paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭha’’nti.

‘‘Kathaṃsu tarati oghaṃ, kathaṃsu tarati aṇṇavaṃ;
Kathaṃsu dukkhamacceti, kathaṃsu parisujjhatī’’ti.

‘‘Saddhāya tarati oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ;
Vīriyena dukkhamacceti, paññāya parisujjhatī’’ti.

‘‘Kathaṃsu labhate paññaṃ, kathaṃsu vindate dhanaṃ;
Kathaṃsu kittiṃ pappoti, kathaṃ mittāni ganthati;
Asmā lokā paraṃ lokaṃ, kathaṃ pecca na socatī’’ti.

‘‘Saddahāno arahataṃ, dhammaṃ nibbānapattiyā;
Sussūsaṃ [sussūsā (sī. pī.)] labhate paññaṃ, appamatto vicakkhaṇo.

‘‘Patirūpakārī dhuravā, uṭṭhātā vindate dhanaṃ;
Saccena kittiṃ pappoti, dadaṃ mittāni ganthati;
Asmā lokā paraṃ lokaṃ, evaṃ pecca na socati.

‘‘Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino;
Saccaṃ dammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socati.

‘‘Iṅgha aññepi pucchassu, puthū samaṇabrāhmaṇe;
Yadi saccā dammā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjatī’’ti.

‘‘Kathaṃ nu dāni puccheyyaṃ, puthū samaṇabrāhmaṇe;
Yohaṃ [sohaṃ (sī.), svāhaṃ (ka.)] ajja pajānāmi, yo attho samparāyiko.

‘‘Atthāya vata me buddho, vāsāyāḷavimāgamā [māgato (pī. ka.)];
Yohaṃ [sohaṃ (sī.)] ajja pajānāmi, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

‘‘So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puraṃ;
Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammata’’nti.

Yakkhasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Indako sakka sūci ca, maṇibhaddo ca sānu ca;
Piyaṅkara punabbasu sudatto ca, dve sukkā cīraāḷavīti dvādasa.

11. Sakkasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Suvīrasuttaṃ

247. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, asurā deve abhiyaṃsu. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo suvīraṃ devaputtaṃ āmantesi – ‘ete, tāta suvīra, asurā deve abhiyanti. Gaccha, tāta suvīra, asure paccuyyāhī’ti. ‘Evaṃ bhaddantavā’ti kho, bhikkhave, suvīro devaputto sakkassa devānamindassa paṭissutvā pamādaṃ āpādesi [āharesi (katthaci) navaṅguttare sīhanādasuttepi]. Dutiyampi kho, bhikkhave, sakko devānamindo suvīraṃ devaputtaṃ āmantesi – ‘ete, tāta suvīra, asurā deve abhiyanti. Gaccha, tāta suvīra, asure paccuyyāhī’ti. ‘Evaṃ bhaddantavā’ti kho, bhikkhave, suvīro devaputto sakkassa devānamindassa paṭissutvā dutiyampi pamādaṃ āpādesi. Tatiyampi kho, bhikkhave, sakko devānamindo suvīraṃ devaputtaṃ āmantesi – ‘ete, tāta suvīra, asurā deve abhiyanti. Gaccha, tāta suvīra, asure paccuyyāhī’ti. ‘Evaṃ bhaddantavā’ti kho, bhikkhave, suvīro devaputto sakkassa devānamindassa paṭissutvā tatiyampi pamādaṃ āpādesi. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo suvīraṃ devaputtaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Anuṭṭhahaṃ avāyāmaṃ, sukhaṃ yatrādhigacchati;
Suvīra tattha gacchāhi, mañca tattheva pāpayā’’ti.

‘‘Alasvassa [alasa’ssa (sī. pī.), alasvāyaṃ (syā. kaṃ.)] anuṭṭhātā, na ca kiccāni kāraye;
Sabbakāmasamiddhassa, taṃ me sakka varaṃ disā’’ti.

‘‘Yatthālaso anuṭṭhātā, accantaṃ sukhamedhati;
Suvīra tattha gacchāhi, mañca tattheva pāpayā’’ti.

‘‘Akammunā [akammanā (sī. pī.)] devaseṭṭha, sakka vindemu yaṃ sukhaṃ;
Asokaṃ anupāyāsaṃ, taṃ me sakka varaṃ disā’’ti.

‘‘Sace atthi akammena, koci kvaci na jīvati;
Nibbānassa hi so maggo, suvīra tattha gacchāhi;
Mañca tattheva pāpayā’’ti.

‘‘So hi nāma, bhikkhave, sakko devānamindo sakaṃ puññaphalaṃ upajīvamāno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kārento uṭṭhānavīriyassa vaṇṇavādī bhavissati. Idha kho taṃ, bhikkhave, sobhetha, yaṃ tumhe evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitā samānā uṭṭhaheyyātha ghaṭeyyātha vāyameyyātha appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya, asacchikatassa sacchikiriyāyā’’ti.

2. Susīmasuttaṃ

248. Sāvatthiyaṃ. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, asurā deve abhiyaṃsu. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo susīmaṃ [susimaṃ (syā. kaṃ. ka.)] devaputtaṃ āmantesi – ‘ete, tāta susīma, asurā deve abhiyanti. Gaccha, tāta susīma, asure paccuyyāhī’ti. ‘Evaṃ bhaddantavā’ti kho, bhikkhave, susīmo devaputto sakkassa devānamindassa paṭissutvā pamādaṃ āpādesi. Dutiyampi kho, bhikkhave, sakko devānamindo susīmaṃ devaputtaṃ āmantesi…pe… dutiyampi pamādaṃ āpādesi. Tatiyampi kho, bhikkhave, sakko devānamindo susīmaṃ devaputtaṃ āmantesi…pe… tatiyampi pamādaṃ āpādesi. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo susīmaṃ devaputtaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Anuṭṭhahaṃ avāyāmaṃ, sukhaṃ yatrādhigacchati;
Susīma tattha gacchāhi, mañca tattheva pāpayā’’ti.

‘‘Alasvassa anuṭṭhātā, na ca kiccāni kāraye;
Sabbakāmasamiddhassa, taṃ me sakka varaṃ disā’’ti.

‘‘Yatthālaso anuṭṭhātā, accantaṃ sukhamedhati;
Susīma tattha gacchāhi, mañca tattheva pāpayā’’ti.

‘‘Akammunā devaseṭṭha, sakka vindemu yaṃ sukhaṃ;
Asokaṃ anupāyāsaṃ, taṃ me sakka varaṃ disā’’ti.

‘‘Sace atthi akammena, koci kvaci na jīvati;
Nibbānassa hi so maggo, susīma tattha gacchāhi;
Mañca tattheva pāpayā’’ti.

‘‘So hi nāma, bhikkhave, sakko devānamindo sakaṃ puññaphalaṃ upajīvamāno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kārento uṭṭhānavīriyassa vaṇṇavādī bhavissati. Idha kho taṃ, bhikkhave, sobhetha, yaṃ tumhe evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitā samānā uṭṭhaheyyātha ghaṭeyyātha vāyameyyātha appattassa pattiyā, anadhigatassa adhigamāya, asacchikatassa sacchikiriyāyā’’ti.

3. Dhajaggasuttaṃ

249. Sāvatthiyaṃ. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho ahosi. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo deve tāvatiṃse āmantesi –

‘Sace, mārisā, devānaṃ saṅgāmagatānaṃ uppajjeyya bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, mameva tasmiṃ samaye dhajaggaṃ ullokeyyātha. Mamañhi vo dhajaggaṃ ullokayataṃ yaṃ bhavissati bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyissati’.

‘No ce me dhajaggaṃ ullokeyyātha, atha pajāpatissa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyātha. Pajāpatissa hi vo devarājassa dhajaggaṃ ullokayataṃ yaṃ bhavissati bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyissati’.

‘No ce pajāpatissa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyātha, atha varuṇassa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyātha. Varuṇassa hi vo devarājassa dhajaggaṃ ullokayataṃ yaṃ bhavissati bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyissati’.

‘No ce varuṇassa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyātha, atha īsānassa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyātha. Īsānassa hi vo devarājassa dhajaggaṃ ullokayataṃ yaṃ bhavissati bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyissatī’’’ti.

‘‘Taṃ kho pana, bhikkhave, sakkassa vā devānamindassa dhajaggaṃ ullokayataṃ, pajāpatissa vā devarājassa dhajaggaṃ ullokayataṃ, varuṇassa vā devarājassa dhajaggaṃ ullokayataṃ, īsānassa vā devarājassa dhajaggaṃ ullokayataṃ yaṃ bhavissati bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyethāpi nopi pahīyetha [no pahīyetha (ka.)].

‘‘Taṃ kissa hetu? Sakko hi, bhikkhave, devānamindo avītarāgo avītadoso avītamoho bhīru chambhī utrāsī palāyīti.

‘‘Ahañca kho, bhikkhave, evaṃ vadāmi – ‘sace tumhākaṃ, bhikkhave, araññagatānaṃ vā rukkhamūlagatānaṃ vā suññāgāragatānaṃ vā uppajjeyya bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, mameva tasmiṃ samaye anussareyyātha – itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Mamañhi vo, bhikkhave, anussarataṃ yaṃ bhavissati bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyissati.

‘‘No ce maṃ anussareyyātha, atha dhammaṃ anussareyyātha – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Dhammañhi vo, bhikkhave, anussarataṃ yaṃ bhavissati bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyissati.

‘‘No ce dhammaṃ anussareyyātha, atha saṅghaṃ anussareyyātha – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho, āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Saṅghañhi vo, bhikkhave, anussarataṃ yaṃ bhavissati bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyissati.

‘‘Taṃ kissa hetu? Tathāgato hi, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho vītarāgo vītadoso vītamoho abhīru acchambhī anutrāsī apalāyī’’ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

> ‘‘Araññe rukkhamūle vā, suññāgāreva bhikkhavo;
> Anussaretha [anussareyyātha (ka.) padasiddhi pana cintetabbā] sambuddhaṃ, bhayaṃ tumhāka no siyā.
>
> ‘‘No ce buddhaṃ sareyyātha, lokajeṭṭhaṃ narāsabhaṃ;
> Atha dhammaṃ sareyyātha, niyyānikaṃ sudesitaṃ.
>
> ‘‘No ce dhammaṃ sareyyātha, niyyānikaṃ sudesitaṃ;
> Atha saṅghaṃ sareyyātha, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.
>
> ‘‘Evaṃ buddhaṃ sarantānaṃ, dhammaṃ saṅghañca bhikkhavo;
> Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā, lomahaṃso na hessatī’’ti.

4. Vepacittisuttaṃ

250. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho ahosi. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo asure āmantesi – ‘sace, mārisā, devānaṃ asurasaṅgāme samupabyūḷhe asurā jineyyuṃ devā parājineyyuṃ [parājeyyuṃ (sī. pī.)], yena naṃ sakkaṃ devānamindaṃ kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā mama santike āneyyātha asurapura’nti. Sakkopi kho, bhikkhave, devānamindo deve tāvatiṃse āmantesi – ‘sace, mārisā, devānaṃ asurasaṅgāme samupabyūḷhe devā jineyyuṃ asurā parājineyyuṃ, yena naṃ vepacittiṃ asurindaṃ kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā mama santike āneyyātha sudhammasabha’’’nti. Tasmiṃ kho pana, bhikkhave, saṅgāme devā jiniṃsu, asurā parājiniṃsu [parājiṃsu (sī. pī.)]. Atha kho, bhikkhave, devā tāvatiṃsā vepacittiṃ asurindaṃ kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā sakkassa devānamindassa santike ānesuṃ sudhammasabhaṃ. Tatra sudaṃ, bhikkhave, vepacitti asurindo kaṇṭhapañcamehi bandhanehi baddho sakkaṃ devānamindaṃ sudhammasabhaṃ pavisantañca nikkhamantañca asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosati paribhāsati. Atha kho, bhikkhave, mātali saṅgāhako sakkaṃ devānamindaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Bhayā nu maghavā sakka, dubbalyā no titikkhasi;
Suṇanto pharusaṃ vācaṃ, sammukhā vepacittino’’ti.

‘‘Nāhaṃ bhayā na dubbalyā, khamāmi vepacittino;
Kathañhi mādiso viññū, bālena paṭisaṃyuje’’ti.

‘‘Bhiyyo bālā pabhijjeyyuṃ, no cassa paṭisedhako;
Tasmā bhusena daṇḍena, dhīro bālaṃ nisedhaye’’ti.

‘‘Etadeva ahaṃ maññe, bālassa paṭisedhanaṃ;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammatī’’ti.

‘‘Etadeva titikkhāya, vajjaṃ passāmi vāsava;
Yadā naṃ maññati bālo, bhayā myāyaṃ titikkhati;
Ajjhāruhati dummedho, gova bhiyyo palāyina’’nti.

‘‘Kāmaṃ maññatu vā mā vā, bhayā myāyaṃ titikkhati;
Sadatthaparamā atthā, khantyā bhiyyo na vijjati.

‘‘Yo have balavā santo, dubbalassa titikkhati;
Tamāhu paramaṃ khantiṃ, niccaṃ khamati dubbalo.

‘‘Abalaṃ taṃ balaṃ āhu, yassa bālabalaṃ balaṃ;
Balassa dhammaguttassa, paṭivattā na vijjati.

‘‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

‘‘Ubhinnamatthaṃ carati, attano ca parassa ca;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammati.

‘‘Ubhinnaṃ tikicchantānaṃ, attano ca parassa ca;
Janā maññanti bāloti, ye dhammassa akovidā’’ti.

‘‘So hi nāma, bhikkhave, sakko devānamindo sakaṃ puññaphalaṃ upajīvamāno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kārento khantisoraccassa vaṇṇavādī bhavissati. Idha kho taṃ, bhikkhave, sobhetha yaṃ tumhe evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitā samānā khamā ca bhaveyyātha soratā cā''ti.

5. Subhāsitajayasuttaṃ

251. Sāvatthinidānaṃ. ''Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho ahosi. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – 'hotu, devānaminda, subhāsitena jayo'ti. 'Hotu, vepacitti, subhāsitena jayo'ti. Atha kho, bhikkhave, devā ca asurā ca pārisajje ṭhapesuṃ – 'ime no subhāsitadubbhāsitaṃ ājānissantī'ti. Atha kho, bhikkhave, vepacittiṃ asurindo sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – 'bhaṇa, devānaminda, gātha'nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, sakko devānamindo vepacitti asurindaṃ etadavoca – 'tumhe khvettha, vepacitti, pubbadevā. Bhaṇa, vepacitti, gātha'nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, vepacitti asurindo imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Bhiyyo bālā pabhijjeyyuṃ, no cassa paṭisedhako;
Tasmā bhusena daṇḍena, dhīro bālaṃ nisedhaye''ti.

''Bhāsitāya kho pana, bhikkhave, vepacittinā asurindena gāthāya asurā anumodiṃsu, devā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – 'bhaṇa, devānaminda, gātha'nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, sakko devānamindo imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Etadeva ahaṃ maññe, bālassa paṭisedhanaṃ;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammatī''ti.

''Bhāsitāya kho pana, bhikkhave, sakkena devānamindena gāthāya, devā anumodiṃsu, asurā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo vepacittiṃ asurindaṃ etadavoca – 'bhaṇa, vepacitti, gātha'nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, vepacitti asurindo imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Etadeva titikkhāya, vajjaṃ passāmi vāsava;
Yadā naṃ maññati bālo, bhayā myāyaṃ titikkhati;
Ajjhāruhati dummedho, gova bhiyyo palāyina''nti.

''Bhāsitāya kho pana, bhikkhave, vepacittinā asurindena gāthāya asurā anumodiṃsu, devā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – 'bhaṇa, devānaminda, gātha'nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, sakko devānamindo imā gāthāyo abhāsi –

''Kāmaṃ maññatu vā mā vā, bhayā myāyaṃ titikkhati;
Sadatthaparamā atthā, khantyā bhiyyo na vijjati.

''Yo have balavā santo, dubbalassa titikkhati;
Tamāhu paramaṃ khantiṃ, niccaṃ khamati dubbalo.

''Abalaṃ taṃ balaṃ āhu, yassa bālabalaṃ balaṃ;
Balassa dhammaguttassa, paṭivattā na vijjati.

''Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.

''Ubhinnamatthaṃ carati, attano ca parassa ca;
Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammati.

‘‘Ubhinnaṃ tikicchantānaṃ, attano ca parassa ca;
Janā maññanti bāloti, ye dhammassa akovidā’’ti.

‘‘Bhāsitāsu kho pana, bhikkhave, sakkena devānamindena gāthāsu, devā anumodiṃsu, asurā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, devānañca asurānañca pārisajjā etadavocuṃ – ‘bhāsitā kho vepacittinā asurindena gāthāyo. Tā ca kho sadaṇḍāvacarā sasatthāvacarā, iti bhaṇḍanaṃ iti viggaho iti kalaho. Bhāsitā kho [bhāsitā kho pana (sī.)] sakkena devānamindena gāthāyo. Tā ca kho adaṇḍāvacarā asatthāvacarā, iti abhaṇḍanaṃ iti aviggaho iti akalaho. Sakkassa devānamindassa subhāsitena jayo’ti. Iti kho, bhikkhave sakkassa devānamindassa subhāsitena jayo ahosī’’ti.

6. Kulāvakasuttaṃ

252. Sāvatthiyaṃ. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho ahosi. Tasmiṃ kho pana, bhikkhave, saṅgāme asurā jiniṃsu, devā parājiniṃsu. Parājitā ca kho, bhikkhave, devā apāyaṃsveva uttarenamukhā, abhiyaṃsveva ne asurā. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo mātali saṅgāhakaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kulāvakā mātali simbalismiṃ,
Īsāmukhena parivajjayassu;
Kāmaṃ cajāma asuresu pāṇaṃ,
Māyime dijā vikulāvakā [vikulāvā (syā. kaṃ. ka.)] ahesu’’nti.

‘‘‘Evaṃ bhaddantavā’ti kho, bhikkhave, mātali saṅgāhako sakkassa devānamindassa paṭissutvā sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ paccudāvattesi. Atha kho, bhikkhave, asurānaṃ etadahosi – ‘paccudāvatto kho dāni sakkassa devānamindassa sahassayutto ājaññaratho. Dutiyampi kho devā asurehi saṅgāmessantīti bhītā asurapurameva pāvisiṃsu. Iti kho, bhikkhave, sakkassa devānamindassa dhammena jayo ahosī’’’ti.

7. Nadubbhiyasuttaṃ

253. Sāvatthiyaṃ. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakkassa devānamindassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘yopi me assa supaccatthiko tassapāhaṃ na dubbheyya’nti. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo sakkassa devānamindassa cetasā cetoparivitakkamaññāya yena sakko devānamindo tenupasaṅkami. Addasā kho, bhikkhave, sakko devānamindo vepacittiṃ asurindaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna vepacittiṃ asurindaṃ etadavoca – ‘tiṭṭha, vepacitti, gahitosī’’’ti.

‘‘Yadeva te, mārisa, pubbe cittaṃ, tadeva tvaṃ mā pajahāsī’’ti [tadeva tvaṃ mārisa pahāsīti (sī. syā. kaṃ.)].

‘‘Sapassu ca me, vepacitti, adubbhāyā’’ti [adrubbhāya (ka.)].

‘‘Yaṃ musā bhaṇato pāpaṃ, yaṃ pāpaṃ ariyūpavādino;
Mittadduno ca yaṃ pāpaṃ, yaṃ pāpaṃ akataññuno;
Tameva pāpaṃ phusatu [phusati (sī. pī.)], yo te dubbhe sujampatī’’ti.

8. Verocanaasurindasuttaṃ

254. Sāvatthiyaṃ jetavane. Tena kho pana samayena bhagavā divāvihāragato hoti paṭisallīno. Atha kho sakko ca devānamindo verocano ca asurindo yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paccekaṃ dvārabāhaṃ nissāya aṭṭhaṃsu. Atha kho verocano asurindo bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Vāyametheva puriso, yāva atthassa nipphadā;
Nipphannasobhano [sobhino (sī.), sobhaṇo (pī. ka.)] attho [atthā (sī.)], verocanavaco ida’’nti.

‘‘Vāyametheva puriso, yāva atthassa nipphadā;
Nipphannasobhano attho [nipphannasobhino atthā (sī. syā. kaṃ.)], khantyā bhiyyo na vijjatī’’ti.

‘‘Sabbe sattā atthajātā, tattha tattha yathārahaṃ;
Saṃyogaparamā tveva, sambhogā sabbapāṇinaṃ;
Nipphannasobhano attho, verocanavaco ida’’nti.

‘‘Sabbe sattā atthajātā, tattha tattha yathārahaṃ;
Saṃyogaparamā tveva, sambhogā sabbapāṇinaṃ;
Nipphannasobhano attho, khantyā bhiyyo na vijjatī’’ti.

9. Araññāyatanaisisuttaṃ

255. Sāvatthiyaṃ. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sambahulā isayo sīlavanto kalyāṇadhammā araññāyatane paṇṇakuṭīsu sammanti. Atha kho, bhikkhave, sakko ca devānamindo vepacitti ca asurindo yena te isayo sīlavanto kalyāṇadhammā tenupasaṅkamiṃsu. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo paṭaliyo [aṭaliyo (sī. syā. kaṃ. pī.), āṭaliyo (ka.) ma. ni. 2.410] upāhanā ārohitvā khaggaṃ olaggetvā chattena dhāriyamānena aggadvārena assamaṃ pavisitvā te isayo sīlavante kalyāṇadhamme apabyāmato karitvā atikkami. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo paṭaliyo upāhanā orohitvā khaggaṃ aññesaṃ datvā chattaṃ apanāmetvā dvāreneva assamaṃ pavisitvā te isayo sīlavante kalyāṇadhamme anuvātaṃ pañjaliko namassamāno aṭṭhāsi’’. Atha kho, bhikkhave, te isayo sīlavanto kalyāṇadhammā sakkaṃ devānamindaṃ gāthāya ajjhabhāsiṃsu –

‘‘Gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ,
Kāyā cuto gacchati mālutena;
Ito paṭikkamma sahassanetta,
Gandho isīnaṃ asuci devarājā’’ti.

‘‘Gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ,
Kāyā cuto gacchatu [gacchati (sī. syā. kaṃ.)] mālutena,
Sucitrapupphaṃ sirasmiṃva mālaṃ;
Gandhaṃ etaṃ paṭikaṅkhāma bhante,
Na hettha devā paṭikūlasaññino’’ti.

10. Samuddakasuttaṃ

256. Sāvatthiyaṃ. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sambahulā isayo sīlavanto kalyāṇadhammā samuddatīre paṇṇakuṭīsu sammanti. Tena kho pana samayena devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho ahosi. Atha kho, bhikkhave, tesaṃ isīnaṃ sīlavantānaṃ kalyāṇadhammānaṃ etadahosi – ‘dhammikā kho devā, adhammikā asurā. Siyāpi no asurato bhayaṃ. Yaṃnūna mayaṃ sambaraṃ asurindaṃ upasaṅkamitvā abhayadakkhiṇaṃ yāceyyāmā’’’ti. ‘‘Atha kho, bhikkhave, te isayo sīlavanto kalyāṇadhammā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – samuddatīre paṇṇakuṭīsu antarahitā sambarassa asurindassa sammukhe pāturahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, te isayo sīlavanto kalyāṇadhammā sambaraṃ asurindaṃ gāthāya ajjhabhāsiṃsu –

‘‘Isayo sambaraṃ pattā, yācanti abhayadakkhiṇaṃ;
Kāmaṃkaro hi te dātuṃ, bhayassa abhayassa vā’’ti.

‘‘Isīnaṃ abhayaṃ natthi, duṭṭhānaṃ sakkasevinaṃ;
Abhayaṃ yācamānānaṃ, bhayameva dadāmi vo’’ti.

‘‘Abhayaṃ yācamānānaṃ, bhayameva dadāsi no;
Paṭiggaṇhāma te etaṃ, akkhayaṃ hotu te bhayaṃ.

‘‘Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ;
Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;
Pavuttaṃ tāta te bījaṃ, phalaṃ paccanubhossasī’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, te isayo sīlavanto kalyāṇadhammā sambaraṃ asurindaṃ abhisapitvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – sambarassa asurindassa sammukhe antarahitā samuddatīre paṇṇakuṭīsu pāturahesuṃ. Atha kho, bhikkhave, sambaro asurindo tehi isīhi sīlavantehi kalyāṇadhammehi abhisapito rattiyā sudaṃ tikkhattuṃ ubbijjī’’ti.

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Suvīraṃ susīmañceva, dhajaggaṃ vepacittino;
Subhāsitaṃ jayañceva, kulāvakaṃ nadubbhiyaṃ;
Verocana asurindo, isayo araññakañceva;
Isayo ca samuddakāti.

2. Dutiyavaggo

1. Vatapadasuttaṃ

257. Sāvatthiyaṃ. ‘‘Sakkassa, bhikkhave, devānamindassa pubbe manussabhūtassa satta vatapadāni [vattapadāni (ka.)] samattāni samādinnāni ahesuṃ, yesaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagā. Katamāni satta vatapadāni? Yāvajīvaṃ mātāpettibharo assaṃ, yāvajīvaṃ kule jeṭṭhāpacāyī assaṃ, yāvajīvaṃ saṇhavāco assaṃ, yāvajīvaṃ apisuṇavāco assaṃ, yāvajīvaṃ vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvaseyyaṃ muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato, yāvajīvaṃ saccavāco assaṃ, yāvajīvaṃ akkodhano assaṃ – sacepi me kodho uppajjeyya, khippameva naṃ paṭivineyya’’nti. ‘‘Sakkassa, bhikkhave, devānamindassa pubbe manussabhūtassa imāni satta vatapadāni samattāni samādinnāni ahesuṃ, yesaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagā’’ti.

‘‘Mātāpettibharaṃ jantuṃ, kule jeṭṭhāpacāyinaṃ;
Saṇhaṃ sakhilasambhāsaṃ, pesuṇeyyappahāyinaṃ.

‘‘Maccheravinaye yuttaṃ, saccaṃ kodhābhibhuṃ naraṃ;
Taṃ ve devā tāvatiṃsā, āhu sappuriso itī’’ti.

2. Sakkanāmasuttaṃ

258. Sāvatthiyaṃ jetavane. Tatra kho bhagavā bhikkhū etadavoca – ‘‘sakko, bhikkhave, devānamindo pubbe manussabhūto samāno magho nāma māṇavo ahosi, tasmā maghavāti vuccati.

‘‘Sakko, bhikkhave, devānamindo pubbe manussabhūto samāno pure [pure pure (sī. pī.)] dānaṃ adāsi, tasmā purindadoti vuccati.

‘‘Sakko, bhikkhave, devānamindo pubbe manussabhūto samāno sakkaccaṃ dānaṃ adāsi, tasmā sakkoti vuccati.

‘‘Sakko, bhikkhave, devānamindo pubbe manussabhūto samāno āvasathaṃ adāsi, tasmā vāsavoti vuccati.

‘‘Sakko, bhikkhave, devānamindo sahassampi atthānaṃ muhuttena cinteti, tasmā sahassakkhoti vuccati.

‘‘Sakkassa, bhikkhave, devānamindassa sujā nāma asurakaññā pajāpati, tasmā sujampatīti vuccati.

‘‘Sakko, bhikkhave, devānamindo devānaṃ tāvatiṃsānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāreti, tasmā devānamindoti vuccati.

‘‘Sakkassa, bhikkhave devānamindassa pubbe manussabhūtassa satta vatapadāni samattāni samādinnāni ahesuṃ, yesaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagā. Katamāni satta vatapadāni? Yāvajīvaṃ mātāpettibharo assaṃ, yāvajīvaṃ kule jeṭṭhāpacāyī assaṃ, yāvajīvaṃ saṇhavāco assaṃ, yāvajīvaṃ apisuṇavāco assaṃ, yāvajīvaṃ vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvaseyyaṃ muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato, yāvajīvaṃ saccavāco assaṃ, yāvajīvaṃ akkodhano assaṃ – sacepi me kodho uppajjeyya, khippameva naṃ paṭivineyya’’nti. ‘‘Sakkassa, bhikkhave, devānamindassa pubbe manussabhūtassa imāni satta vatapadāni samattāni samādinnāni ahesuṃ, yesaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagā’’ti.

‘‘Mātāpettibharaṃ jantuṃ, kule jeṭṭhāpacāyinaṃ;
Saṇhaṃ sakhilasambhāsaṃ, pesuṇeyyappahāyinaṃ.

‘‘Maccheravinaye yuttaṃ, saccaṃ kodhābhibhuṃ naraṃ;
Taṃ ve devā tāvatiṃsā, āhu sappuriso itī’’ti.

3. Mahālisuttaṃ

259. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho mahāli licchavī yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahāli licchavī bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Diṭṭho kho, bhante, bhagavatā sakko devānamindo’’ti?

‘‘Diṭṭho kho me, mahāli, sakko devānamindo’’ti.

‘‘So hi nūna, bhante, sakkapatirūpako bhavissati. Duddaso hi, bhante, sakko devānamindo’’ti.

‘‘Sakkañca khvāhaṃ, mahāli, pajānāmi sakkakaraṇe ca dhamme, yesaṃ dhammānaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagā, tañca pajānāmi.

‘‘Sakko, mahāli, devānamindo pubbe manussabhūto samāno magho nāma māṇavo ahosi, tasmā maghavāti vuccati.

‘‘Sakko, mahāli, devānamindo pubbe manussabhūto samāno sakkaccaṃ dānaṃ adāsi, tasmā sakkoti vuccati.

‘‘Sakko, mahāli, devānamindo pubbe manussabhūto samāno pure dānaṃ adāsi, tasmā purindadoti vuccati.

‘‘Sakko, mahāli, devānamindo pubbe manussabhūto samāno āvasathaṃ adāsi, tasmā vāsavoti vuccati.

‘‘Sakko, mahāli, devānamindo sahassampi atthānaṃ muhuttena cinteti, tasmā sahassakkhoti vuccati.

‘‘Sakkassa, mahāli, devānamindassa sujā nāma asurakaññā pajāpati, tasmā sujampatīti vuccati.

‘‘Sakko, mahāli, devānamindo devānaṃ tāvatiṃsānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāreti, tasmā devānamindoti vuccati.

‘‘Sakkassa, mahāli, devānamindassa pubbe manussabhūtassa satta vatapadāni samattāni samādinnāni ahesuṃ, yesaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagā. Katamāni satta vatapadāni? Yāvajīvaṃ mātāpettibharo assaṃ, yāvajīvaṃ kule jeṭṭhāpacāyī assaṃ, yāvajīvaṃ saṇhavāco assaṃ, yāvajīvaṃ apisuṇavāco assaṃ, yāvajīvaṃ vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvaseyyaṃ muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato, yāvajīvaṃ saccavāco assaṃ, yāvajīvaṃ akkodhano assaṃ – sacepi me kodho uppajeyya, khippameva naṃ paṭivineyya’’nti. ‘‘Sakkassa, mahāli, devānamindassa pubbe manussabhūtassa imāni satta vatapadāni samattāni samādinnāni ahesuṃ, yesaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagā’’ti.

‘‘Mātāpettibharaṃ jantuṃ, kule jeṭṭhāpacāyinaṃ;
Saṇhaṃ sakhilasambhāsaṃ, pesuṇeyyappahāyinaṃ.

‘‘Maccheravinaye yuttaṃ, saccaṃ kodhābhibhuṃ naraṃ;
Taṃ ve devā tāvatiṃsā, āhu sappuriso itī’’ti.

4. Daliddasuttaṃ

260. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññataro puriso imasmiṃyeva rājagahe manussadaliddo [manussadaḷiddo (sī. syā. kaṃ.)] ahosi manussakapaṇo manussavarāko. So tathāgatappavedite dhammavinaye saddhaṃ samādiyi, sīlaṃ samādiyi, sutaṃ samādiyi, cāgaṃ samādiyi, paññaṃ samādiyi. So tathāgatappavedite dhammavinaye saddhaṃ samādiyitvā sīlaṃ samādiyitvā sutaṃ samādiyitvā cāgaṃ samādiyitvā paññaṃ samādiyitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajji devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ. So aññe deve atirocati vaṇṇena ceva yasasā ca. Tatra sudaṃ, bhikkhave, devā tāvatiṃsā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho! Ayañhi devaputto pubbe manussabhūto samāno manussadaliddo ahosi manussakapaṇo manussavarāko; so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ. So aññe deve atirocati vaṇṇena ceva yasasā cā’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo deve tāvatiṃse āmantesi – ‘mā kho tumhe, mārisā, etassa devaputtassa ujjhāyittha. Eso kho, mārisā, devaputto pubbe manussabhūto samāno tathāgatappavedite dhammavinaye saddhaṃ samādiyi, sīlaṃ samādiyi, sutaṃ samādiyi, cāgaṃ samādiyi, paññaṃ samādiyi. So tathāgatappavedite dhammavinaye saddhaṃ samādiyitvā sīlaṃ samādiyitvā sutaṃ samādiyitvā cāgaṃ samādiyitvā paññaṃ samādiyitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ. So aññe deve atirocati vaṇṇena ceva yasasā cā''ti. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo deve tāvatiṃse anunayamāno tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

''Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

''Saṅghe pasādo yassatthi, ujubhūtañca dassanaṃ;
Adaliddoti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

''Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhāna sāsana''nti.

5. Rāmaṇeyyakasuttaṃ

261. Sāvatthiyaṃ jetavane. Atha kho sakko devānamindo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho sakko devānamindo bhagavantaṃ etadavoca – ''kiṃ nu kho, bhante, bhūmirāmaṇeyyaka''nti?

''Ārāmacetyā vanacetyā, pokkharañño sunimmitā;
Manussarāmaṇeyyassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

''Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale;
Yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka''nti.

6. Yajamānasuttaṃ

262. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho sakko devānamindo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho sakko devānamindo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

''Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, kattha dinnaṃ mahapphala''nti.

''Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito.

''Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, saṅghe dinnaṃ mahapphala''nti.

7. Buddhavandanāsuttaṃ

263. Sāvatthiyaṃ jetavane. Tena kho pana samayena bhagavā divāvihāragato hoti paṭisallīno. Atha kho sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paccekaṃ dvārabāhaṃ nissāya aṭṭhaṃsu. Atha kho sakko devānamindo bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

''Uṭṭhehi vīra vijitasaṅgāma,

Pannabhāra anaṇa vicara loke;
Cittañca te suvimuttaṃ,
Cando yathā pannarasāya ratti''nti.

''Na kho, devānaminda, tathāgatā evaṃ vanditabbā. Evañca kho, devānaminda, tathāgatā vanditabbā –

''Uṭṭhehi vīra vijitasaṅgāma,
Satthavāha anaṇa vicara loke;
Desassu bhagavā dhammaṃ,
Aññātāro bhavissantī''ti.

8. Gahaṭṭhavandanāsuttaṃ

264. Sāvatthiyaṃ. Tatra…pe… etadavoca – ''bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakko devānamindo mātaliṃ saṅgāhakaṃ āmantesi – 'yojehi, samma mātali, sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ. Uyyānabhūmiṃ gacchāma subhūmiṃ dassanāyā'ti. 'Evaṃ bhaddantavā'ti kho, bhikkhave, mātali saṅgāhako sakkassa devānamindassa paṭissutvā sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ yojetvā sakkassa devānamindassa paṭivedesi – 'yutto kho te, mārisa, sahassayutto ājaññaratho. Yassa dāni kālaṃ maññasī''ti. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo vejayantapāsādā orohanto añjaliṃ katvā [pañjaliko (pī.), pañjaliṃ katvā (ka.)] sudaṃ puthuddisā namassati. Atha kho, bhikkhave, mātali saṅgāhako sakkaṃ devānamindaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

''Taṃ namassanti tevijjā, sabbe bhummā ca khattiyā;
Cattāro ca mahārājā, tidasā ca yasassino;
Atha ko nāma so yakkho, yaṃ tvaṃ sakka namassasī''ti.

''Maṃ namassanti tevijjā, sabbe bhummā ca khattiyā;
Cattāro ca mahārājā, tidasā ca yasassino.

''Ahañca sīlasampanne, cirarattasamāhite;
Sammāpabbajite vande, brahmacariyaparāyane.

''Ye gahaṭṭhā puññakarā, sīlavanto upāsakā;
Dhammena dāraṃ posenti, te namassāmi mātalī''ti.

''Seṭṭhā hi kira lokasmiṃ, ye tvaṃ sakka namassasi;
Ahampi te namassāmi, ye namassasi vāsavā''ti.

''Idaṃ vatvāna maghavā, devarājā sujampati;
Puthuddisā namassitvā, pamukho rathamāruhī''ti.

9. Satthāravandanāsuttaṃ

265. Sāvatthiyaṃ jetavane. ''Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakko devānamindo mātaliṃ saṅgāhakaṃ āmantesi – 'yojehi, samma mātali, sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ, uyyānabhūmiṃ gacchāma subhūmiṃ dassanāyā'ti. 'Evaṃ bhaddantavā'ti kho, bhikkhave, mātali saṅgāhako sakkassa devānamindassa paṭissutvā sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ yojetvā sakkassa devānamindassa paṭivedesi – 'yutto kho te, mārisa, sahassayutto ājaññaratho. Yassa dāni kālaṃ maññasī''ti. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo vejayantapāsādā orohanto añjaliṃ katvā sudaṃ bhagavantaṃ namassati. Atha kho, bhikkhave, mātali saṅgāhako sakkaṃ devānamindaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Yañhi devā manussā ca, taṃ namassanti vāsava;
Atha ko nāma so yakkho, yaṃ tvaṃ sakka namassasī’’ti.

‘‘Yo idha sammāsambuddho, asmiṃ loke sadevake;
Anomanāmaṃ satthāraṃ, taṃ namassāmi mātali.

‘‘Yesaṃ rāgo ca doso ca, avijjā ca virājitā;
Khīṇāsavā arahanto, te namassāmi mātali.

‘‘Ye rāgadosavinayā, avijjāsamatikkamā;
Sekkhā apacayārāmā, appamattānusikkhare;
Te namassāmi mātalī’’ti.

‘‘Seṭṭhā hi kira lokasmiṃ, ye tvaṃ sakka namassasi;
Ahampi te namassāmi, ye namassasi vāsavā’’ti.

‘‘Idaṃ vatvāna maghavā, devarājā sujampati;
Bhagavantaṃ namassitvā, pamukho rathamāruhī’’ti.

10. Saṅghavandanāsuttaṃ

266. Sāvatthiyaṃ jetavane. Tatra kho…pe… etadavoca – ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakko devānamindo mātaliṃ saṅgāhakaṃ āmantesi – ‘yojehi, samma mātali, sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ, uyyānabhūmiṃ gacchāma subhūmiṃ dassanāyā’ti. ‘Evaṃ bhaddantavā’ti kho, bhikkhave, mātali saṅgāhako sakkassa devānamindassa paṭissutvā, sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ yojetvā sakkassa devānamindassa paṭivedesi – ‘yutto kho te, mārisa, sahassayutto ājaññaratho, yassa dāni kālaṃ maññasī’’’ti. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo vejayantapāsādā orohanto añjaliṃ katvā sudaṃ bhikkhusaṅghaṃ namassati. Atha kho, bhikkhave, mātali saṅgāhako sakkaṃ devānamindaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Tañhi ete namasseyyuṃ, pūtidehasayā narā;
Nimuggā kuṇapamhete, khuppipāsasamappitā.

‘‘Kiṃ nu tesaṃ pihayasi, anāgārāna vāsava;
Ācāraṃ isinaṃ brūhi, taṃ suṇoma vaco tavā’’ti.

‘‘Etaṃ tesaṃ pihayāmi, anāgārāna mātali;
Yamhā gāmā pakkamanti, anapekkhā vajanti te.

‘‘Na tesaṃ koṭṭhe openti, na kumbhi [na kumbhā (syā. kaṃ. pī. ka.)] na kaḷopiyaṃ [khaḷopiyaṃ (sī.)];
Paraniṭṭhitamesānā [paraniṭṭhitamesanā (syā. kaṃ. ka.)], tena yāpenti subbatā.

‘‘Sumantamantino dhīrā, tuṇhībhūtā samañcarā;
Devā viruddhā asurehi, puthu maccā ca mātali.

‘‘Aviruddhā viruddhesu, attadaṇḍesu nibbutā;
Sādānesu anādānā, te namassāmi mātalī’’ti.

‘‘Seṭṭhā hi kira lokasmiṃ, ye tvaṃ sakka namassasi;

Ahampi te namassāmi, ye namassasi vāsavā’’ti.

‘‘Idaṃ vatvāna maghavā, devarājā sujampati;
Bhikkhusaṅghaṃ namassitvā, pamukho rathamāruhī’’ti.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Devā pana [va tapadena (sī. syā. kaṃ.)] tayo vuttā, daliddañca rāmaṇeyyakaṃ;
Yajamānañca vandanā, tayo sakkanamassanāti.

3. Tatiyavaggo

1. Chetvāsuttaṃ

267. Sāvatthiyaṃ jetavane. Atha kho sakko devānamindo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho sakko devānamindo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Kiṃsu chetvā sukhaṃ seti, kiṃsu chetvā na socati;
Kissassu ekadhammassa, vadhaṃ rocesi gotamā’’ti.

‘‘Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ chetvā na socati;
Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa vāsava;
Vadhaṃ ariyā pasaṃsanti, tañhi chetvā na socatī’’ti.

2. Dubbaṇṇiyasuttaṃ

268. Sāvatthiyaṃ jetavane. Tatra kho…pe… etadavoca – ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññataro yakkho dubbaṇṇo okoṭimako sakkassa devānamindassa āsane nisinno ahosi. Tatra sudaṃ, bhikkhave, devā tāvatiṃsā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata, bho! Ayaṃ yakkho dubbaṇṇo okoṭimako sakkassa devānamindassa āsane nisinno’’’ti! Yathā yathā kho, bhikkhave, devā tāvatiṃsā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti, tathā tathā so yakkho abhirūpataro ceva hoti dassanīyataro ca pāsādikataro ca.

‘‘Atha kho, bhikkhave, devā tāvatiṃsā yena sakko devānamindo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sakkaṃ devānamindaṃ etadavocuṃ – ‘idha te, mārisa, aññataro yakkho dubbaṇṇo okoṭimako sakkassa devānamindassa āsane nisinno. Tatra sudaṃ, mārisa, devā tāvatiṃsā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Ayaṃ yakkho dubbaṇṇo okoṭimako sakkassa devānamindassa āsane nisinnoti. Yathā yathā kho, mārisa, devā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti, tathā tathā so yakkho abhirūpataro ceva hoti dassanīyataro ca pāsādikataro cāti. So hi nūna, mārisa, kodhabhakkho yakkho bhavissatī’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo yena so kodhabhakkho yakkho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ nihantvā yena so kodhabhakkho yakkho tenañjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ nāmaṃ sāveti – ‘sakkohaṃ mārisa, devānamindo, sakkohaṃ, mārisa, devānamindo’ti. Yathā yathā kho, bhikkhave, sakko devānamindo nāmaṃ sāvesi, tathā tathā so yakkho dubbaṇṇataro ceva ahosi okoṭimakataro ca. Dubbaṇṇataro ceva hutvā okoṭimakataro ca tatthevantaradhāyī’’ti. Atha kho, bhikkhave, sakko devānamindo sake āsane nisīditvā deve tāvatiṃse anunayamāno tāyaṃ velāyaṃ imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Na sūpahatacittomhi, nāvattena suvānayo;
Na vo cirāhaṃ kujjhāmi, kodho mayi nāvatiṭṭhati.

‘‘Kuddhāhaṃ na pharusaṃ brūmi, na ca dhammāni kittaye;
Sanniggaṇhāmi attānaṃ, sampassaṃ atthamattano’’ti.

3. Sambarimāyāsuttaṃ

269. Sāvatthiyaṃ…pe… bhagavā etadavoca – ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, vepacitti asurindo ābādhiko ahosi dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho bhikkhave, sakko devānamindo yena vepacitti asurindo tenupasaṅkami gilānapucchako. Addasā kho, bhikkhave, vepacitti asurindo sakkaṃ devānamindaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – ‘tikiccha maṃ devānamindā’ti. ‘Vācehi maṃ, vepacitti, sambarimāya’nti. ‘Na tāvāhaṃ vācemi, yāvāhaṃ, mārisa, asure paṭipucchāmī’’’ti. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo asure paṭipucchi – ‘vācemahaṃ, mārisā, sakkaṃ devānamindaṃ sambarimāya’nti? ‘Mā kho tvaṃ, mārisa, vācesi sakkaṃ devānamindaṃ sambarimāya’’’nti. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo sakkaṃ devānamindaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Māyāvī maghavā sakka, devarāja sujampati;
Upeti nirayaṃ ghoraṃ, sambarova sataṃ sama’’nti.

4. Accayasuttaṃ

270. Sāvatthiyaṃ…pe… ārāme. Tena kho pana samayena dve bhikkhū sampayojesuṃ. Tatreko bhikkhu accasarā. Atha kho so bhikkhu tassa bhikkhuno santike accayaṃ accayato deseti; so bhikkhu nappaṭiggaṇhāti. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, dve bhikkhū sampayojesuṃ, tatreko bhikkhu accasarā. Atha kho so, bhante, bhikkhu tassa bhikkhuno santike accayaṃ accayato deseti, so bhikkhu nappaṭiggaṇhātī’’ti.

‘‘Dveme, bhikkhave, bālā. Yo ca accayaṃ accayato na passati, yo ca accayaṃ desentassa yathādhammaṃ nappaṭiggaṇhā’’ti – ime kho, bhikkhave, dve bālā. ‘‘Dveme, bhikkhave, paṇḍitā. Yo ca accayaṃ accayato passati, yo ca accayaṃ desentassa yathādhammaṃ paṭiggaṇhā’’ti – ime kho, bhikkhave, dve paṇḍitā.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakko devānamindo sudhammāyaṃ sabhāyaṃ deve tāvatiṃse anunayamāno tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Kodho vo vasamāyātu, mā ca mittehi vo jarā;
Agarahiyaṃ mā garahittha, mā ca bhāsittha pesuṇaṃ;
Atha pāpajanaṃ kodho, pabbatovābhimaddatī’’ti.

5. Akkodhasuttaṃ

271. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū…pe… bhagavā etadavoca – ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakko devānamindo sudhammāyaṃ sabhāyaṃ deve tāvatiṃse anunayamāno tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Mā vo kodho ajjhabhavi, mā ca kujjhittha kujjhataṃ;
Akkodho avihiṃsā ca, ariyesu ca paṭipadā [vasatī sadā (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Atha pāpajanaṃ kodho, pabbatovābhimaddatī’’ti.

Tatiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Chetvā dubbaṇṇiyamāyā, accayena akodhano;
Desitaṃ buddhaseṭṭhena, idañhi sakkapañcakanti.

Sakkasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Sagāthāvaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Devatā devaputto ca, rājā māro ca bhikkhunī;
Brahmā brāhmaṇa vaṅgīso, vanayakkhena vāsavoti.

Sagāthāvaggasaṃyuttapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Pañcapakaraṇa-mūlaṭīkā

Dhātukathāpakaraṇa-mūlaṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dhātukathāpakaraṇaṃ desento bhagavā yasmiṃ samaye desesi, taṃ samayaṃ dassetuṃ, vibhaṅgānantaraṃ desitassa pakaraṇassa dhātukathābhāvaṃ dassetuṃ vā **''aṭṭhārasahī''**tiādimāha. Tattha balavidhamanavisayātikkamanavasena devaputtamārassa, appavattikaraṇavasena kilesābhisaṅkhāramārānaṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamārassa, maccumārassa ca bodhimūle eva bhañjitattā parūpanissayarahitaṃ niratisayaṃ taṃ bhañjanaṃ upādāya bhagavā eva ''mārabhañjano''ti thomito. Tattha māre abhañjesi, mārabhañjanaṃ vā etassa, na pararājādibhañjananti **mārabhañjano**. Mahāvikkanto mahāvīriyoti **mahāvīro**.

Khandhādayo araṇantā dhammā sabhāvaṭṭhena dhātuyo, abhidhammakathādhiṭṭhānaṭṭhena vāti katvā tesaṃ kathanato imassa pakaraṇassa **dhātukathā**ti adhivacanaṃ. Yadipi aññesu ca pakaraṇesu te sabhāvā kathitā, ettha pana tesaṃ sabbesaṃ saṅgahāsaṅgahādīsu cuddasasu nayesu ekekasmiṃ kathitattā sātisayaṃ kathananti idameva evaṃnāmakaṃ. Ekadesakathanameva hi aññattha katanti. Khandhāyatanadhātūhi vā khandhādīnaṃ araṇantānaṃ saṅgahāsaṅgahādayo nayā vuttāti tattha mahāvisayānaṃ dhātūnaṃ vasena dhātūhi kathā **dhātukathā**ti evaṃ assa nāmaṃ vuttanti veditabbaṃ. Dvidhā tidhā chadhā aṭṭhārasadhāti anekadhā dhātubhedaṃ pakāsesīti **dhātubhedappakāsano**ti. **Tassattha**nti tassā dhātukathāya atthaṃ. A-kāre ā-kārassa lopo daṭṭhabbo. ''Yaṃ dhātukatha''nti vā ettha pakaraṇanti vacanaseso sattannaṃ pakaraṇānaṃ kamena vaṇṇanāya pavattattāti tena yojanaṃ katvā tassa pakaraṇassa atthaṃ **tassattha**nti a-kāralopo vā. **Ta**nti taṃ dīpanaṃ suṇātha, **taṃ** vā atthaṃ taṃdīpanavacanasavanena upadhārethāti attho. **Samāhitā**ti nānākiccehi avikkhittacittā, attano citte āhitāti vā attho.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. Ko panetassa pakaraṇassa paricchedoti? Na so idha vattabbo, **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) pakaraṇaparicchedo vutto evāti dassento āha **''cuddasavidhena vibhattanti vutta''**nti. Khandhādīnaṃ desanā nīyati pavattīyati etehi, khandhādayo eva vā nīyanti ñāyanti etehi pakārehīti nayā, nayānaṃ mātikā uddeso, nayā eva vā mātikāti **nayamātikā**. **Etesaṃ padānaṃ mūlabhūtattā**ti ''mūlamātikā''ti vattabbānaṃ saṅgahāsaṅgahādīnaṃ cuddasannaṃ padānaṃ khandhādidhammavibhajanassa imassa pakaraṇassa mūlabhūtattā nissayabhūtattāti attho.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. ''Pañcakkhandhā''tiādīhi rūpakkhandhādipadāni dassitāni, paṭiccasamuppādavacanena ca yesu dvādasasu aṅgesu paccekaṃ paṭiccasamuppādasaddo vattati, tadatthāni dvādasa padāni dassitānīti tesaṃ tathādassitānaṃ sarūpeneva dassitānaṃ phassādīnañca padānaṃ vasena āha **‘‘pañcavīsādhikena padasatenā’’**ti. Tattha kammupapattikāmabhavādīnaṃ idha vibhattānaṃ bhāvanabhavanabhāvena bhave viya sokādīnaṃ jarāmaraṇassa viya aniṭṭhattā tannidānadukkhabhāvena ca jarāmaraṇe antogadhatāya paṭiccasamuppādassa dvādasapadatā daṭṭhabbā. Ettha ca pāḷiyaṃ bhinditvā avissajjitānampi satipaṭṭhānādīnaṃ bhinditvā gahaṇaṃ karonto tesaṃ bhinditvāpi vissajjitabbataṃ dassetīti veditabbaṃ.

Nayamātikādikā lakkhaṇamātikantā mātikā pakaraṇantarāsādhāraṇatāya dhātukathāya mātikā nāma, tassā abbhantare vutto vibhajitabbānaṃ uddeso abbhantaramātikā nāmāti imamatthaṃ pakāsento **‘‘ayañhī’’**tiādimāha. Tattha **evaṃ avatvā**ti yathā ‘‘sabbāpi…pe… mātikā’’ti ayaṃ dhātukathāmātikato bahiddhā vuttā, evaṃ avatvāti attho. **Dhātukathāya abbhantareyevā**ti ca dhātukathāmātikāya abbhantareyevāti attho daṭṭhabbo. Tadāveṇikamātikāabbhantare hi ṭhapitā tassāyeva abbhantare ṭhapitāti vuttā. Atha vā **evaṃ avatvā**ti yathā ‘‘sabbāpi…pe… mātikā’’ti etena vacanena dhātukathāto bahibhūtā kusalādiaraṇantā mātikā pakaraṇantaragatā vuttā, evaṃ avatvāti attho. **Dhātukathāya abbhantareyevā**ti ca imassa pakaraṇassa abbhantare eva sarūpato dassetvā ṭhapitattāti attho. Sabbassa abhidhammassa mātikāya asaṅgahitattā vikiṇṇabhāvena **pakiṇṇakatā** veditabbā.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. Nayānaṃ pavattidvārabhūtā saṅgahāsaṅgahaviyogīsahayogīdhammā nayamukhānīti tesaṃ uddeso **nayamukhamātikā**. Cuddasapi hi saṅgahāsaṅgahasampayogavippayogānaṃ vomissakatāvasena pavattāti yehi te cattāropi honti, te dhammā cuddasannampi nayānaṃ mukhāni hontīti. Tattha saṅgahitenaasaṅgahitapadādīsu saccādīhipi yathāsambhavaṃ saṅgahāsaṅgaho yadipi vutto, so pana saṅgāhakabhūtehi tehi vutto, na saṅgahabhūtehi, sopi ‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanasaṅgahena asaṅgahitā’’tiādinā pucchitabbavissajjitabbadhammuddhāre tatthāpi khandhādīheva saṅgahehi niyametvā vutto, tasmā **‘‘tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho’’**ti vuttaṃ. Pucchitabbavissajjitabbadhammuddhārepi pana pucchāvissajjanesu ca rūpakkhandhādīnaṃ araṇantānaṃ yathāsambhavaṃ sampayogavippayogā catūheva khandhehi hontīti **‘‘catūhi sampayogo, catūhi vippayogo’’**ti vuttaṃ.

Nanu ca vippayogo rūpanibbānehipi hoti, kasmā ‘‘catūhi vippayogo’’ti vuttanti? Rūpanibbānehi bhavantassapi catūheva bhāvato. Na hi rūpaṃ rūpena nibbānena vā vippayuttaṃ hoti, nibbānaṃ vā rūpena, catūheva pana khandhehi hotīti catunnaṃ khandhānaṃ rūpanibbānehi vippayogopi vippayujjamānehi catūhi khandhehi niyamito tehi vinā vippayogābhāvato. So cāyaṃ vippayogo anārammaṇassa, anārammaṇaanārammaṇamissakehi missakassa ca na hoti, anārammaṇassa pana missakassa ca sārammaṇena, sārammaṇassa sārammaṇena anārammaṇena missakena ca hotīti veditabbo.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. Saṅgahoyeva **saṅgahanayo. Sabhāgo. Visabhāgo**ti etassa ‘‘tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho’’ti etena, ‘‘catūhi sampayogo, catūhi vippayogo’’ti etenapi visuṃ yojanā kātabbā. Tena saṅgaho asaṅgaho ca sabhāgo visabhāgo ca bhāvo, tathā sampayogo vippayogo cāti ayamattho viññāyati. Yassa vā saṅgaho ca asaṅgaho ca, so dhammo sabhāgo visabhāgo ca, tathā yassa sampayogo vippayogo ca, sopi sabhāgo visabhāgo cāti. Tattha yena rūpakkhandho…pe… manoviññāṇadhātūti dhammā gaṇanaṃ gacchanti, so ruppanādiko samānabhāvo saṅgahe sabhāgatā, ekuppādādiko sampayoge veditabbo.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Evaṃ dhātukathāya mātikato bahi ṭhapitattā**ti ‘‘sabbāpi…pe… mātikā’’ti etena ṭhapanākārena bahi piṭṭhito ṭhapitattāti attho. Etena vā ṭhapanākārena kusalādīnaṃ araṇantānaṃ idha aṭṭhapetvā dhātukathāya mātikato bahi pakaraṇantaramātikāya imassa pakaraṇassa mātikābhāvena ṭhapitattā tathā pakāsitattāti attho.

Saṅgaho asaṅgahotiādīsu saṅgaho ekavidhova, so kasmā ‘‘catubbidho’’ti vuttoti? Saṅgahoti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. **Saṅgaho asaṅgaho**tiādīsu saddesu saṅgahasaddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhetthattho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmaññena gahetabbataṃ patto ‘‘saṅgaho asaṅgaho’’tiādīsu ‘‘saṅgaho’’ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. Jātisaddassa sāpekkhasaddattā ‘‘jātiyā saṅgaho’’ti vutte ‘‘attano jātiyā’’ti viññāyati sambandhārahassa aññassa avuttattāti **jātisaṅgaho**ti rūpakaṇḍe vutto sajātisaṅgaho vutto hoti.

Ettha nayamātikāya ‘‘saṅgaho asaṅgaho, sampayogo vippayogo’’ti ime dve pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaṃ aniddhāretvā sāmaññena dhammānaṃ pucchanavissajjananayauddesā, avasesā niddhāretvā. ‘‘Saṅgahitena asaṅgahita’’nti hi ‘‘saṅgahitena asaṅgahitaṃ asaṅgahita’’nti vattabbe ekassa asaṅgahitasaddassa lopo daṭṭhabbo. Tena saṅgahitavisesavisiṭṭho yo asaṅgahito dhammaviseso, tannissito asaṅgahitatāsaṅkhāto pucchāvissajjananayo uddiṭṭho hoti, ‘‘saṅgahitenā’’ti ca visesane karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo tatiyādīsu dasamāvasānesu nayuddesesu chaṭṭhavajjesu. Tesupi hi vuttanayena dvīhi dvīhi padehi pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṃ katvā tattha tattha antimapadasadisena tatiyapadena pucchanavissajjananayā uddiṭṭhāti. Tattha catutthapañcamesu kattuatthe karaṇaniddeso, sattamādīsu ca catūsu sahayoge daṭṭhabbo, na dutiyatatiyesu viya samānādhikaraṇe visesane. Tattha hi sabhāvantarena sabhāvantarassa visesanaṃ kataṃ, etesu dhammantarena dhammantarassāti. Ekādasamādīsu pana catūsu ādipadeneva dhammavisesaniddhāraṇaṃ katvā itarehi pucchanavissajjananayā uddiṭṭhā. Visesane eva cettha karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Pucchāvissajjanānañhi nissayabhūtā dhammā saṅgahitatādivisesena karaṇabhūtena sampayuttavippayuttādibhāvaṃ attano visesentīti.

Vikappatoti vividhakappanato, vibhāgatoti attho. **Sanniṭṭhānavasenā**ti adhimokkhasampayogavasena. Sanniṭṭhānavasena vuttā ca sabbe ca cittuppādā sanniṭṭhānavasena **vuttasabbacittuppādā,** tesaṃ sādhāraṇavasenāti evamettha attho daṭṭhabbo. Adhimokkho hi sanniṭṭhānavasena vuttānaṃ cittuppādānaṃ sādhāraṇavasena vutto, itare sabbesanti. Tattha sādhāraṇā pasaṭā pākaṭā cāti ādito pariggahetabbā, tasmā tesaṃ saṅgahādipariggahatthaṃ uddeso kato, asādhāraṇāpi pana pariggahetabbāvāti tesu mahāvisayena aññesampi saṅgahādipariggahaṃ dassetuṃ adhimokkho uddiṭṭho. ‘‘Sanniṭṭhānavasena vuttā’’ti ca **dhammasaṅgahavaṇṇanāyaṃ paṭiccasamuppādavibhaṅge** ca vacanaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Sanniṭṭhānavasena ye vuttā, tesaṃ sabbesaṃ sādhāraṇatoti pana atthe sati sādhāraṇāsādhāraṇesu vattabbesu yo asādhāraṇesu mahāvisayo adhimokkho, tassa vasena vuttasabbacittuppādasādhāraṇato phassādayo sabbasādhāraṇāti adhimokkho ca asādhāraṇesu mahāvisayoti katvā vutto aññassa tādisassa abhāvāti ayamadhippāyo daṭṭhabbo.

Jīvitindriyaṃ panettha rūpamissakattā na vuttanti veditabbaṃ, cittekaggatā pana asamādhisabhāvā sāmaññasaddeneva sāmaññavisesasaddehi ca samādhisabhāvā visesasaddavacanīyaṃ aññaṃ byāpetabbaṃ nivattetabbañca natthīti anaññabyāpakanivattakasāmaññavisesadīpanato tasseva dhammassa bhedadīpakehi vattabbā, na sukhādisabhāvā vedanā viya vuttalakkhaṇaviparītehi sāmaññavisesasaddeheva, tasmā ‘‘cittekaggatā’’ti ayaṃ sāmaññasaddo samādhisabhāve visesasaddanirapekkho pavattamāno sayameva visesasaddamāpajjitvā asamādhisabhāvameva pakāseyya, itaro ca samādhisabhāvamevāti dvidhā bhinnā cittekaggatā asādhāraṇā ceva appavisayā cāti idha uddesaṃ na arahati. Abhinnāpi vā phassādīnaṃ viya pākaṭattābhāvato aññadhammanissayena vattabbato ca sā jīvitañca na arahatīti na uddiṭṭhāti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanayo saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. Khandhāyatanadhātuyomahantare abhiññeyyadhammabhāvena vuttā, tesaṃ pana sabhāvato abhiññātānaṃ dhammānaṃ pariññeyyatādivisesadassanatthaṃ saccāni, adhipatiyādikiccavisesadassanatthaṃ indriyādīni ca vuttānīti saccādiviseso viya saṅgahāsaṅgahaviseso ca abhiññeyyanissito vuccamāno suviññeyyo hotīti **‘‘tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho’’ti nayamukhamātikā ṭhapitā**ti veditabbā. Evañca katvā ‘‘catūhī’’ti vuttā sampayogavippayogā ca abhiññeyyanissayena khandhādīheva pucchitvā vissajjitāti. **Rūpakkhandho ekena khandhenā**ti ye dhammā ‘‘rūpakkhandho’’ti vuccanti, tesaṃ pañcasu khandhesu rūpakkhandhabhāvena sabhāgatā hotīti rūpakkhandhabhāvasaṅkhātena, rūpakkhandhavacanasaṅkhātena vā gaṇanena saṅgahaṃ gaṇanaṃ dasseti. Tenāha **‘‘yañhi kiñcī’’**tiādi. **Rūpakkhandho**ti hi saṅgahitabbadhammo dassito. Yena saṅgahena saṅgayhati, tassa saṅgahassa dassanaṃ ‘‘ekena khandhenā’’ti vacanaṃ. Pañcasu khandhagaṇanesu ekena khandhagaṇanena gaṇitoti ayañhettha attho. Yasmā ca khandhādivacanehi saṅgaho vuccati, tasmā upari ‘‘khandhasaṅgahena saṅgahitā’’tiādiṃ vakkhatīti.

Asaṅgahanayaniddeseti idaṃ ‘‘saṅgaho asaṅgaho’’ti etasseva nayassa ekadesanayabhāvena vuttaṃ, na nayantaratāyāti daṭṭhabbaṃ. **Rūpakkhandhamūlakāyeva cettha dukatikacatukkā dassitā**ti etena vedanākkhandhamūlakā purimena yojiyamāne viseso natthīti pacchimeheva yojetvā tayo dukā dve tikā eko catukko, saññākkhandhamūlakā dve dukā eko tiko, saṅkhārakkhandhamūlako eko dukoti ete labbhantīti dasseti. Tesaṃ pana bhedato pañcakapucchāvissajjanānantaraṃ pucchāvissajjanaṃ kātabbaṃ saṃkhittanti daṭṭhabbaṃ, vuttanayena vā sakkā ñātunti pāḷiṃ na āropitanti.

Āyatanapadādivaṇṇanā

40. **Yasmā ca dukatikesū**ti yadipi ekakepi sadisaṃ vissajjanaṃ, ekake pana sadisavissajjanānaṃ cakkhundriyasotindriyasukhindriyādīnaṃ dukādīsu asadisavissajjanaṃ diṭṭhaṃ. Na hettha cakkhusotacakkhusukhindriyadukānaṃ aññamaññasadisavissajjanaṃ, nāpi dukehi tikassa, idha pana dukkhasamudayadukkhamaggadukānaṃ aññamaññaṃ tikena ca sadisaṃ vissajjananti dukatikesveva sadisavissajjanataṃ samudayānantaraṃ maggasaccassa vacane kāraṇaṃ vadati.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. ‘‘Pucchaṃ anārabhitvā avijjā ekena khandhena, avijjāpaccayā saṅkhārā ekena khandhenā’’ti likhitabbepi pamādavasena ‘‘avijjā ekena khandhenā’’ti idaṃ na likhitanti daṭṭhabbaṃ. Sarūpekasesaṃ vā katvā avijjāvacanena avijjāvissajjanaṃ dassitanti. **Sabbampi vipākaviññāṇa**nti ettha vipākaggahaṇena visesanaṃ na kātabbaṃ. Kusalādīnampi hi viññāṇānaṃ dhātukathāyaṃ saṅkhārapaccayāviññāṇādipadehi saṅgahitatā vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaniddese ‘‘vipākā dhammā’’ti imassa vissajjanāsadisena tesaṃ vissajjanena dassitā, idha ca nāmarūpassa ekādasahāyatanehi saṅgahavacanena akammajānampi saṅgahitatā viññāyatīti.

71. Jāyamānaparipaccamānabhijjamānānaṃ jāyamānādibhāvamattattā jātijarāmaraṇāni paramatthato vinibbhujjitvā anupalabbhamānāni paramatthānaṃ sabhāvamattabhūtāni, tāni rūpassa nibbattipākabhedabhūtāni ruppanabhāvena gayhantīti rūpakkhandhadhammasabhāgāni, arūpānaṃ pana nibbattiādibhūtāni rūpakalāpajātiādīni viya sahuppajjamānacatukkhandhakalāpanibbattiādibhāvato ekekabhūtāni vediyanasañjānanavijānanehi ekantaparamatthakiccehi agayhamānāni saṅkhatābhisaṅkharaṇena anekantaparamatthakiccena gayhantīti saṅkhārakkhandhadhammasabhāgāni, tathā duvidhānipi tāni cakkhāyatanādīhi ekantaparamatthakiccehi agayhamānāni nissattaṭṭhena dhammāyatanadhammadhātudhammehi sabhāgāni, tena tehi khandhādīhi saṅgayhantīti **‘‘jāti dvīhi khandhehī’’**tiādimāha.

Paṭhamanayasaṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyanayo saṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

171. Saṅgahitenaasaṅgahitapadaniddese yaṃ taṃ uddese asaṅgahitatāya pucchitabbaṃ vissajjitabbañca saṅgahitatāvisiṭṭhaṃ asaṅgahitaṃ dhammajātaṃ niddhāritaṃ, tadeva tāva dassento **‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā’’**ti āha. Sabbattha khandhādisaṅgahasāmaññānaṃ niccaṃ visesāpekkhattā bhedanissitattā ca pucchāvissajjanānaṃ savisesāva khandhādigaṇanā suddhā. Tattha saṅgahitenaasaṅgahitavacanamattena dhammavisesassa niddhāritattā tīsu saṅgahesu ekena dvīhi vā ye saṅgahitā hutvā aññehi asaṅgahitā, teyeva dhammā ‘‘khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā’’ti ettakeneva dassetabbā siyuṃ, tesaṃ pana evaṃvidhānaṃ asambhavā nayamātikāya ca abbhantarabāhiramātikāpekkhattā uddesepi yaṃ yaṃ rūpakkhandhādīsu araṇantesu saṅgāhakaṃ, taṃ taṃ apekkhitvā saṅgahitenaasaṅgahitaṃ niddhāritanti viññāyatīti tena tena saṅgāhakena yathāniddhāritaṃ dhammaṃ niyametvā dassetuṃ **‘‘cakkhāyatanenā’’**tiādimāha. Yattha hi pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṃ natthi, tasmiṃ paṭhamanaye chaṭṭhanaye ca pucchitabbavissajjitabbabhāvena, itaresu ca yaṃ yaṃ pucchitabbavissajjitabbaṃ niddhāritaṃ, tassa tassa niyāmakabhāvena rūpakkhandhādayo araṇantā uddiṭṭhāti.

Tattha ‘‘cakkhāyatanena…pe… phoṭṭhabbadhātuyā’’ti kattuatthe karaṇaniddeso daṭṭhabbo, ‘‘khandhasaṅgahena āyatanasaṅgahena dhātusaṅgahenā’’ti karaṇatthe. Ettha ca yena yena saṅgāhakena khandhādisaṅgahesu tena tena saṅgahetabbāsaṅgahetabbaṃ aññaṃ atthi, taṃ tadeva saṅgāhakāsaṅgāhakabhāvena uddhaṭaṃ. Rūpakkhandhena pana khandhasaṅgahena saṅgahetabbo añño dhammo natthi, tathā vedanākkhandhādīhi, na ca so eva tassa saṅgāhako asaṅgāhako vā hoti. Yañca ‘‘rūpakkhandho ekena khandhena saṅgahito’’ti vuttaṃ, tañca na tasseva tena saṅgahitataṃ sandhāya vuttaṃ, rūpakkhandhabhāvena pana rūpakkhandhavacanena vā gahitataṃ sandhāya vuttanti pakāsitoyamattho.

Yadi ca so eva tena saṅgayheyya, saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaniddese – ‘‘vedanākkhandhena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanasaṅgahena saṅgahitā dhātusaṅgahena saṅgahitā, te dhammā tīhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayuttā’’tiādi vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ, tasmā yathā cittaṃ cittena sampayuttaṃ vippayuttañca na hoti, evaṃ rūpakkhandho rūpakkhandhena saṅgahito asaṅgahito ca na hoti, tathā vedanākkhandhādayo vedanākkhandhādīhi. Na hi so eva tassa sabhāgo visabhāgo cāti. Teneva na ekadesā viya samudāyassa, samudāyo ekadesānaṃ saṅgāhako asaṅgāhako ca. Yathā rūpakkhandho cakkhāyatanādīnaṃ, dhammāyatanaṃ vedanākkhandhādīnaṃ, saraṇā dhammā catunnaṃ khandhānaṃ. Samudāyantogadhānañhi ekadesānaṃ na vibhāgo atthi, yena te samudāyassa samudāyo ca tesaṃ sabhāgo visabhāgo ca siyāti, tathā na samudāyo ekadesasabhāgavisabhāgānaṃ saṅgāhako asaṅgāhako ca. Yathā dhammāyatanaṃ sukhumarūpasabhāgassa vedanādivisabhāgassa ca rūpakkhandhekadesassa khandhasaṅgahena, jīvitindriyaṃ rūpārūpajīvitasabhāgavisabhāgassa rūpakkhandhekadesassa saṅkhārakkhandhekadesassa ca jīvitavajjassa khandhasaṅgaheneva. Na hi ekadesasabhāgaṃ samudāyasabhāgaṃ, nāpi ekadesavisabhāgaṃ samudāyavisabhāganti, tasmā satipi attato attani antogadhato attekadesasabhāgato ca aññassa asaṅgāhakatte saṅgāhakattameva etesaṃ natthi, yena saṅgahitassa asaṅgāhakā siyunti saṅgāhakattābhāvato eva evarūpānaṃ aggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Yaṃ pana ‘‘dhammāyatanaṃ asaṅkhataṃ khandhato ṭhapetvā catūhi khandhehi saṅgahita’’nti (dhātu. 25), ‘‘cakkhāyatanañca sotāyatanañca ekena khandhena saṅgahita’’nti (dhātu. 26) ca vuttaṃ, na tena ekadesānaṃ samudāyasaṅgāhakattaṃ, samudāyassa ca ekadesasaṅgāhakattaṃ dasseti, catukkhandhagaṇanabhedehi pana dhammāyatanassa gaṇetabbāgaṇetabbabhāvena pañcadhā bhinnataṃ, cakkhāyatanādīnaṃ ekakkhandhagaṇanena gaṇetabbatāya ekavidhatañca dasseti. Saṅgāhakāsaṅgāhakanirapekkhānaṃ gaṇetabbāgaṇetabbānaṃ taṃtaṃgaṇanehi gaṇanadassanamattameva hi paṭhamanayo kammakaraṇamattasabbhāvā, dutiyādayo pana saṅgāhakāsaṅgāhakehi saṅgahitāsaṅgahitānaṃ agaṇanādidassanāni kattukaraṇakammattayasabbhāvā. Tathā paṭhamanaye tathā tathā gaṇetabbāgaṇetabbabhāvasaṅkhāto taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo sabhāgavisabhāgatā, dutiyādīsu yathāniddhāritadhammadassane saṅgāhakasaṅgahetabbānaṃ samānakkhandhādibhāvo sabhāgatā, tadabhāvo ca visabhāgatā. Pucchāvissajjanesu taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo evāti ayametesaṃ visesoti.

Samudayasaccasukhindriyasadisāni pana tehi saṅgahetabbameva atthi, na saṅgahitaṃ asaṅgahetabbanti asaṅgāhakattābhāvato na uddhaṭāni. Dukkhasaccasadisāni tehi visabhāgasamudāyabhūtehi anekakkhandhehi khandhasaṅgahena saṅgahetabbaṃ, itarehi asaṅgahetabbañca natthīti saṅgāhakattāsaṅgāhakattābhāvato. Evaṃ saṅgāhakattābhāvato asaṅgāhakattābhāvato ubhayābhāvato ca yathāvuttasadisāni anuddharitvā saṅgāhakattāsaṅgāhakattabhāvato cakkhāyatanādīneva uddhaṭānīti veditabbāni. Tattha ‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā’’ti cakkhāyatanavajjā rūpadhammā khandhasaṅgahena saṅgahitāti veditabbā, na rūpakkhandhoti. Na hi ekadeso samudāyasaṅgāhakoti dassitametanti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **khandhapadenā**ti khandhapadasaṅgahenāti attho, na saṅgāhakenāti. ‘‘Kenaci saṅgāhakenā’’ti idaṃ pana ānetvā vattabbaṃ. **Taṃ pana rūpakkhandhādīsu na yujjatī**ti taṃ vissajjanaṃ rūpakkhandhādīsu saṅgāhakesu na yujjatīti attho. **Rūpakkhandhena hi…pe… saṅgahito**ti etena nayena cakkhāyatanena rūpakkhandhova saṅgahito, so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthīti evaṃ cakkhāyatanādīnipi na gahetabbānīti āpajjatīti ce? Nāpajjati. Na hi aññamattanivāraṇaṃ evasaddassa attho, atha kho saṅgāhakato aññanivāraṇaṃ. **So cā**tiādi ca na nirapekkhavacanaṃ, atha kho saṅgāhakāpekkhanti. Kathaṃ? **Rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito**ti yathā cakkhāyatanena cakkhāyatanato aññampi khandhasaṅgahena saṅgahitaṃ atthi, yaṃ āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitaṃ hoti, na evaṃ rūpakkhandhena rūpakkhandhato aññaṃ khandhasaṅgahena saṅgahitaṃ atthi, yaṃ āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitaṃ siyā, rūpakkhandhena pana rūpakkhandhova khandhasaṅgahena saṅgahitoti ayañhettha adhippāyo yutto. Siyā panetaṃ ‘‘so eva rūpakkhandho rūpakkhandhena āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahito hotū’’ti, taṃ nivārento āha **‘‘so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthī’’**ti. Ettha ca ‘‘rūpakkhandhenā’’ti ānetvā vattabbaṃ. Tattha rūpakkhandho rūpakkhandhassa vā tadekadesānaṃ vā cakkhādīnaṃ āyatanadhātusaṅgahehi saṅgāhako asaṅgāhako ca na hotīti iminā pariyāyena asaṅgahitatāya abhāvo vuttoti yujjati, na rūpakkhandhena rūpakkhandhassa tadekadesānaṃ vā aḍḍhekādasahi āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitatāya. Na hi sā saṅgahitatā atthi. Yadi siyā, saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaniddese rūpakkhandhopi uddharitabbo siyā. Tena hi tīhipi saṅgahehi rūpakkhandho tadekadeso vā saṅgahitā siyuṃ, atthi ca tesaṃ vippayuttatāti.

Evaṃ asaṅgahitatāya abhāvato etāni, aññāni cāti etthāpi cakkhāyatanādīhi viya etehi aññehi ca saṅgahitānaṃ asaṅgahitatāya abhāvato etāni aññāni ca yathā vā tathā vā etāni viya ayujjamānavissajjanattā evarūpāni padāni saṅgāhakabhāvena na gahitānīti adhippāyo.

Tattha yaṃ vuttaṃ ‘‘rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito’’ti, taṃ teneva tassa saṅgahitattāsaṅgahitattābhāvadassanena nivāritaṃ. Yañhettha aggahaṇe kāraṇaṃ vuttaṃ, tañca satipi saṅgahitatte asaṅgahitatāya abhāvatoti viññāyamānaṃ samudayasaccādīsu yujjeyya sati tehi saṅgahite tadasaṅgahitattābhāvato. Rūpakkhandhādīhi pana saṅgahitameva natthi, kuto tassa asaṅgahitatā bhavissati, tasmā saṅgāhakattābhāvo evettha aggahaṇe kāraṇanti yuttaṃ. Saṅgahitattābhāvena asaṅgahitattaṃ yadipi rūpakkhandhādinā attano attani antogadhassa attekadesasabhāgassa ca natthi, aññassa pana atthīti na dukkhasaccādīsu viya ubhayābhāvo cettha aggahaṇe kāraṇaṃ bhavituṃ yuttoti. Dhammāyatanajīvitindriyādīnañca khandhacatukkadukādisaṅgāhakatte sati na tesaṃ saṅgahitānaṃ tehi dhammāyatanajīvitindriyādīhi āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitatā natthīti asaṅgahitatāya abhāvo anekantiko, tasmā pubbe vuttanayeneva aggahitānaṃ aggahaṇe, gahitānañca gahaṇe kāraṇaṃ veditabbanti.

Anidassanaṃ punadeva sappaṭighanti ettha **anidassana**nti etena ‘‘sanidassanasappaṭigha’’nti ettha vuttena sappaṭighasaddena saddhiṃ yojetvā anidassanasappaṭighā dassitā. **Punadevā**ti etena tattheva avisiṭṭhaṃ sanidassanapadaṃ nivattetvā gaṇhanto sanidassanadukapadaṃ dasseti. ‘‘Cakkhāyatanena cakkhāyatanamevekaṃ saṅgahita’’nti idaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi ‘‘cakkhāyatanena cakkhāyatanaṃ āyatanasaṅgahena saṅgahita’’nti ca ‘‘asaṅgahita’’nti ca vattabbanti dassitoyaṃ nayoti. Evaṃ sabbattha tasseva samudāyekadesānañca saṅgāhakasaṅgahitanti vacanesu asaṅgāhakaasaṅgahitanti vacanesu ca tadavattabbatā yojetabbā. Asaṅgāhakattābhāvato eva hi cakkhāyatanādīni cakkhāyatanādīhi asaṅgahitānīti na vuccanti, na saṅgāhakattābhāvatoti.

Dutiyanayasaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanayo asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. Asaṅgahitenasaṅgahitapadaniddese rūpakkhandhena khandhasaṅgahena asaṅgahitesu vedanādīnaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ nibbānassa ca sukhumarūpena saha āyatanadhātusabhāgatte satipi na sukhumarūpameva rūpakkhandhoti rūpakkhandhena āyatanadhātusabhāgattaṃ natthi, tasmā na tena tāni āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitāni. Na kevalaṃ saṅgahitāneva, asaṅgahitānipi tena tāni tehi saṅgahehi na honteva tadekadesena sukhumarūpena āyatanadhātusabhāgattā, saṅgahitābhāvo eva pana idhādhippeto, viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi pana asaṅgahitā na te tehi kathañci sammissāti sabbathā te tehi na saṅgahitā. Dukkhasaccādīhi ca pañcakkhandhasamudāyabhūtehi khandhasaṅgahena asaṅgahitaṃ nibbānaṃ rūpakkhandhena viya āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitaṃ tehi na hoti, tasmā saṅgāhakattābhāvato eva evarūpānaṃ asaṅgāhakabhāvena aggahaṇaṃ veditabbaṃ, sanibbānapañcakkhandhasamudāyabhūtānaṃ pana abyākatadhammādīnaṃ asaṅgāhakattābhāvatova. Na hi taṃ kañci atthi, yassa te khandhasaṅgahena asaṅgāhakā siyuṃ, na ca attano ekadeso attekadesasabhāgo ca attanā asaṅgahito hotīti attanā asaṅgahitasaṅgāhakattā pana vedanākkhandhādīnaṃ gahaṇaṃ katanti.

Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ **‘‘ye dhammāyatanena saṅgahitā’’**ti, taṃ na sakkā vattuṃ. Dhammāyatanena hi na koci dhammo kenaci saṅgahena saṅgahito atthi visabhāgakkhandhanibbānasamudāyattā, khandhasaṅgahena sayameva attano saṅgāhakaṃ na hotīti āyatanadhātusaṅgahehi ca saṅgāhakattābhāvatoti dassitoyaṃ nayoti etassa dhammāyatanagaṇanena gaṇitāti attho. **Yāni…pe… gahitānī**ti etena viññāṇasammissaṃ dhammāyatanekadesaṃ dīpentāni iddhipādādipadāni, oḷārikarūpasammissaṃ dīpentāni rūpakkhandhādipadāni, sabbena sabbaṃ dhammāyatanaṃ adīpentāni viññāṇakkhandhacakkhāyatanādipadāni, sakaladhammāyatanadīpakāni dhammāyatanādipadāni ca vajjetvā dhammāyatanekadesaṃ aññāyatanena asammissaṃ dīpentāni gahitānīti dasseti.

Tatiyanayaasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanayo saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. Saṅgahitenasaṅgahitapadaniddese yasmā yathā dutiyatatiyanayā tiṇṇaṃ saṅgahānaṃ saṅgahaṇāsaṅgahaṇappavattivisesena ‘‘saṅgahitena asaṅgahitaṃ, asaṅgahitena saṅgahita’’nti ca uddiṭṭhā, nevaṃ catutthapañcamā. Saṅgahaṇappavattiyā eva hi saṅgahitena saṅgahitaṃ uddiṭṭhaṃ, asaṅgahaṇappavattiyā eva ca asaṅgahitena asaṅgahitanti, tasmā saṅgahaṇappavattivisesavirahe saṅgahitadhammāsaṅgahitadhammavisese nissitā ete dve nayāti ettha kenaci saṅgahitena dhammavisesena puna saṅgahito dhammaviseso saṅgahitena saṅgahito saṅgahitatāya pucchitabbo vissajjitabbo ca, tameva tāva yathāniddhāritaṃ dassento **‘‘samudayasaccena ye dhammā khandha…pe… saṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandha…pe… saṅgahitā’’**ti āha. Ettha ca ye tīhipi saṅgahehi na saṅgāhakā rūpakkhandhaviññāṇakkhandhadhammāyatanadukkhasaccādīni viya, ye ca dvīhāyatanadhātusaṅgahehi asaṅgāhakā cakkhāyatanādīni viya, ye ca ekena khandhasaṅgaheneva dhātusaṅgaheneva ca na saṅgāhakā vedanādikkhandhanirodhasaccajīvitindriyādīni viya cakkhuviññāṇadhātādayo viya ca, te dhammā saṅgāhakattābhāvasabbhāvā saṅgāhakabhāvena na uddhaṭā, tīhipi pana saṅgahehi ye saṅgāhakā, te saṅgāhakattābhāvābhāvato idha uddhaṭā. Tehi saṅgahitāpi hi ekantena attano saṅgāhakassa saṅgāhakā honti, yassa puna saṅgaho pucchitabbo vissajjitabbo cāti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **sakalena hi khandhādipadenā**ti sakalavācakena rūpakkhandhādipadenāti attho. Yaṃ panetaṃ vuttaṃ ‘‘yaṃ attano saṅgāhakaṃ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṃ gaccheyyā’’ti, taṃ tena khandhādipadenāti evaṃ ayojetvā taṃ aññaṃ saṅgahitaṃ nāma natthīti evaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi yena yaṃ saṅgahitaṃ, teneva tassa saṅgaho pucchito vissajjito, na ca tasseva, atha kho tena saṅgahitassāti. Yathā vedanā saddo ca khandho āyatanañca, na evaṃ sukhumarūpaṃ, taṃ pana khandhāyatanānaṃ ekadesova, tasmā ‘‘sukhumarūpekadesaṃ vā’’ti avatvā **‘‘sukhumarūpaṃ vā’’**ti vuttaṃ. Sabbattha ca aññena asammissanti yojetabbaṃ. Yampi cetaṃ vuttaṃ ‘‘tadeva yehi dhammehi khandhādivasena saṅgahitaṃ, te dhamme sandhāyā’’ti, tampi tathā na sakkā vattuṃ. Na hi saṅgahitena saṅgahitassa saṅgahitena saṅgaho ettha pucchito vissajjito ca, atha kho saṅgahova, tasmā **ekena khandhenā**ti ekena khandhagaṇanenāti ayamevettha attho, na saṅgāhakenāti. Na hi eko khandho attano ekadesassa saṅgāhakoti.

Catutthanayasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamanayo asaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

193. Asaṅgahitenaasaṅgahitapadaniddesepi vuttanayeneva yathāniddhāritadhammadassanaṃ veditabbaṃ. Ettha ca sasukhumarūpaviññāṇasahitadhammasamudāyā ye te dukkhasaccaanidassanaappaṭighaacetasikānupādāsadisā satipi ekena dvīhi vā saṅgahehi kesañci asaṅgāhakatte tīhipi asaṅgahetabbassa abhāvato paripuṇṇasaṅgahāsaṅgāhakā na honti, abyākatadhammasadisā kenaci saṅgahena asaṅgahetabbabhāvato asaṅgāhakā eva na honti, tena te asaṅgāhakabhāvena na uddhaṭā, itare pana tabbipariyāyena uddhaṭāti.

Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ **‘‘tādisena hi padena nibbānaṃ khandhasaṅgahamattaṃ na gaccheyyā’’**ti vuttaṃ, taṃ dukkhasaccaṃ sandhāya vuttaṃ. Anidassanaappaṭighesu pana asaṅgāhakesu nibbānaṃ antogadhaṃ, na ca tadeva tassa asaṅgāhakanti. **Sadisavissajjanānaṃ vasena samodhānetvā katehi saddhi**nti evaṃ katehi dutiyapañhādīhi saddhiṃ paṭhamapañhanāmarūpapañhādayo sabbepi catuttiṃsa hontīti attho. **Yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadevā**ti rūpakkhandhādivisesakapadaṃ vadati, na niddhārite pucchitabbadhamme. Te hi lakkhaṇato dassitā, na padena sarūpatoti. Tattha **tadevā**ti eva-saddena na taṃ kadāci saṅgahitena asaṅgahitaṃ na hotīti uddhaṭasseva asaṅgahitenaasaṅgahitabhāve niyatataṃ aññassa ca aniyatataṃ dassetīti veditabbaṃ. **‘‘Tadeva yehi asaṅgahita’’**nti ettha hi ‘‘niyamato’’ti sakkā vacanaseso yojetunti. Atha vā **tadevā**ti pucchāya uddhaṭameva evaṃpakārameva hutvā **yehi asaṅgahita**nti tassa pucchāya uddhaṭabhāvena evaṃ asaṅgahitenaasaṅgahitabhāvaniyamanattho eva-saddo, na aññassa asaṅgahitenaasaṅgahitatānivāraṇatthoti daṭṭhabbo. Pucchāya uddhaṭañhi aññasahitaṃ asahitañca asaṅgahitena asaṅgahitaṃ hoti. Rūpakkhandhādīni hi aññasahitāni viññāṇakkhandhādīni asahitānīti.

Avasesā saṅgahitāti idaṃ avasesā asaṅgahitā na hontīti evaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tehipi viññāṇadhammehi te rūpadhammāva tīhi saṅgahehi asaṅgahitā**ti pucchāya uddhaṭā tīhipi saṅgahehi asaṅgāhakā hutvā asaṅgahitāti adhippāyo. Anuddhaṭā vedanādayopi hi asaṅgahitā evāti. Ettha ca paṭhame naye vedanādayopi viññāṇena asaṅgahitāti vuttā, dutiye rūpadhammāvāti ayaṃ viseso.

Vedanādayo hi rūpaviññāṇeheva khandhādisaṅgahena asaṅgahitāti oḷārikarūpehi viññāṇena ca tīhipi saṅgahehi asaṅgahitāti attho. Rūpekadeso hi ettha rūpaggahaṇena gahitoti.

196. Catutthapañhe **cakkhāyatanaṃ vedanādīhi catūhī**ti ettha **cakkhāyatana**nti etena pucchāya uddhaṭaṃ asaṅgāhakaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Cakkhāyatanena pana asaṅgahitena asaṅgahitāni dasa oḷārikāyatanāni na cakkhāyatanamevāti. **''Rūpañca dhammāyatana''**ntiādinā yehi dhammehi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitaṃ taṃ viññāṇameva hoti, asaṅgahitena tena asaṅgahitañca viññāṇavajjaṃ sabbaṃ teva dhamme udāneti. Sadisavissajjanā hi ekato udānetvā dassetabbā. Tattha paṭhamena rūpakkhandhena sadisavissajjanesu ekato udānetvā dassitesu aññe visadisavissajjanā nayadānena dassitā honti. Tenāha **''rūpañca dhammāyatananti…pe… aññenākārena saṅkhipitvā dassitā''**ti. Tattha **dve bhavā**ti asaññekavokārabhavā. **Dve**ti bāhirupādādhamme eva sandhāya vuttaṃ. Yena asaṅgāhakena asaṅgahitena asaṅgahitaṃ pucchitabbaṃ vissajjitabbañca paricchijjati, so rūpakkhandhādiko tassa pucchāvissajjanānañca nissayabhāvato **''visayo''**ti vutto, yathādassitassa pana uddānassa nayadānamattattā **''nayo''**ti vuttaṃ. ''Dvevīsanayo cā''tipi pāṭho, dvevīsapadiko esa nayo cāti attho.

Pañcamanayaasaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chaṭṭhanayo sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. Sampayogavippayogapade **yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchāya gahita**nti idaṃ na rūpakkhandhādīni padāni sandhāya vuttaṃ, atha kho sampayogapadaṃ vippayogapadañcāti veditabbaṃ. Rūpakkhandhādīsu hi yaṃ dhammāyatanādipadaṃ na labbhati, taṃ pucchāyapi na gahitaṃ. Sampayogapadaṃ pana rūpakkhandhādīsu alabbhamānampi ''rūpakkhandho katihi…pe… sampayutto''ti evaṃ pucchāya gahitaṃ, vedanākkhandhādīsu labbhamānaṃ, vippayogapadaṃ pana sabbattha labbhamānamevāti. **Rūpadhammānaṃ pana rūpena nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhiṃ sampayogo nāma natthī**ti ekuppādādisabhāgatāya abhāvato sampayogaṃ nivārentena sā eva ekuppādāditā etesaṃ visabhāgatāti tadabhāvato vippayogopi nivārito eva hotīti daṭṭhabbo. Catūsu hi khandhesu vijjamānā ekuppādāditā tesaṃ aññamaññaṃ sabhāgatā hoti rūpanibbānehi tesaṃ tehi ca rūpanibbānānaṃ visabhāgatā ca, na ca rūpekadesassa nibbānassa vā sā ekuppādāditā atthi, yā rūpekadesena rūpekadesanibbānānaṃ nibbānena ca rūpassa visabhāgatā siyā. Teneva **''catūhi vippayogo''**ti vuttanti.

Sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutteti yathā rūpabhavo tīhi viññāṇadhātūhi, nevavipākanavipākadhammadhammā pañcahi, avitakkaavicārā ekāya vippayutte anārammaṇamissake dhamme dīpenti, evaṃ adīpetvā ekāyapi vippayutte ahonte sattahipi sampayutte sattapi vā tā dīpentīti adhippāyo. **Avippayutte**ti hi ye vippayuttā na honti, te dhammeti vuttaṃ hoti, na sampayutteti. Tena yāni tāhi sampayutte dīpenti dhammāyatanādipadāni, yāni ca sampayuttavippayuttabhāvehi navattabbaṃ dīpenti acetasikādipadāni, yāni ca sampayuttanavattabbāni dīpenti dukkhasaccādipadāni, tesaṃ sabbesaṃ anārammaṇamissakadhammadīpakānaṃ aggahaṇaṃ vuttaṃ hoti. Na hi anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātutaṃsampayuttatadubhayasamudāyānaṃ khandhāyatanadhātūsu kenaci sampayogo vippayogo vā atthīti.

Yadi evaṃ vippayuttenavippayuttapadaniddese ''kusalehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā''ti na vattabbaṃ. Akusalābyākatā hi anārammaṇamissobhayadhammāti? Na, yathāvuttasamudāyānaṃ khandhādīheva sampayogavippayogābhāvavacanato. Khandhādayo hi tadekadesā tadekadesaññasamudāyā ca, samudāyekadesānañca vibhāgābhāvato na sabhāgavisabhāgatā atthi, tena tesaṃ khandhādīhi sampayogavippayogābhāvo hoti. Kusalā pana dhammā akusalābyākatehi vibhattā, te ca kusalehi, na tesaṃ samudāyekadesabhāvo tadekadesaññasamudāyabhāvo vā, tasmā khandhādīni anāmasitvā vippayuttatāmattena yathāniddhāritadhammadassane kusalehi itaresaṃ, itarehi ca kusalānaṃ vippayogo na na hoti visabhāgatāsabbhāvatoti tesaṃ aññamaññavippayuttatā vuttā. Esa nayo sabbesu evarūpesu.

Uddāne pana **aṭṭhārasa tato pare**ti idaṃ ‘‘soḷasā’’ti vattabbaṃ, **tevīsa**nti idañca ‘‘ekavīsa’’nti. Sabbattha ca kālasantānabhedarahitārahitabahudhammasamodhānānaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūnaṃ ekadesā samudayasaccavedanākkhandhādayo ekadesasammissā ca iddhipādādayo anārammaṇehi asammissā rūpakkhandhādayo ca sārammaṇehi asammissā sampayogīvippayogībhāvena samānakālasantānehi ca ekadesantarehi vibhattā eva gahitāti tehi te kehici ekadesantarehi vibhattehi yathāyogaṃ sampayogaṃ vippayogañca labhanti. Atthi hi tesaṃ ekuppādāditā sabhāgatā visabhāgatā cāti. Tena tattha tattha ‘‘ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutta’’nti ca, ‘‘ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayutta’’nti ca vuttaṃ. Bhinnakālasamudāyā eva pana vedanāsaññāviññāṇakkhandhā vattamānā ca ekekadhammā eva, tasmā tesaṃ samānakālassa vibhajitabbassa abhāvato na sukhindriyādīni vedanākkhandhassa vibhāgaṃ karonti, cakkhuviññāṇadhātādayo ca viññāṇakkhandhassa manāyatanassa ca. Tena ‘‘sukhindriyaṃ ekena khandhena kehici vippayutta’’nti, ‘‘cakkhuviññāṇadhātu ekena khandhena ekenāyatanena kehici vippayuttā’’ti ca evamādi na vuttaṃ, khandhāyatanavibhāgavirahitampi pana viññāṇaṃ dhātuvibhāgena vibhattameva vuttanti ‘‘cakkhuviññāṇadhātu…pe… manoviññāṇadhātu soḷasahi dhātūhi vippayuttā’’ti vuttaṃ, evamevaṃ indriyavibhāgena vibhattānaṃ sukhindriyādīnaṃ ‘‘sukhindriyena ye dhammā vippayuttā’’tiādīsu yathāyogaṃ vippayogo daṭṭhabbo, nāvibhattassa vedanākkhandhassāti.

235. Yathā taṃsampayogībhāvaṃ sandhāya ‘‘samudayasaccaṃ tīhi khandhehi sampayutta’’nti vuttaṃ, evaṃ taṃvippayogībhāvaṃ sandhāya ‘‘tīhi khandhehi vippayutta’’nti kasmā na vuttanti ce? Avibhāgehi tehi vippayogavacanassa ayuttattā. Vibhāge hi sati samudayasaccaṃ sukhadukkhadomanassindriyehi manoviññāṇadhātuto aññaviññāṇadhātūhi vippayuttanti yuttaṃ vattuṃ vibhāgeneva visabhāgatāya saṅgahitattā, vibhāgarahitehi pana vedanākkhandhādīhi na yuttaṃ, tehi vijjamānehi vijjamānassa samudayassa visabhāgabhāvābhāvato. Yañhi anuppannā dhammā viya āmaṭṭhakālabhedaṃ na hoti saṅkhataṃ uddharitabbaṃ, taṃ paccuppannabhāvaṃ nissāya sampayogīvippayogībhāvena uddharīyati, tañca vibhāgarahitehi khandhādīhi saṅkhatehi paccuppannabhāvameva nissāya anāmaṭṭhakālabhede atthitāya eva nissitabbattā. Avijjamānassa hi avijjamānena, avijjamānassa ca vijjamānena, vijjamānassa ca avijjamānena sampayogo natthi, vippayogo pana avijjamānatādīpake bhede gahite teneva visabhāgatāpi gahitā evāti hoti. Bhede pana aggahite tena tena gahaṇena visabhāgatāya aggahitattā sati sabhāgatte vijjamānatāya eva dhammānaṃ sabhāgassa paricchindanato vijjamānatā dassitāti ekuppādādibhāvasaṅkhātā sabhāgatāpi gahitā eva hoti. Tassā ca gahitattā sampayogova labbhati, na vippayogo, tasmā samudayasaccaṃ vedanākkhandhādīhi sampayuttattena vuttaṃ, na vippayuttattenāti. Esa nayo maggasaccādīsupīti.

262. **‘‘Dutiyajjhānavicārañhi ṭhapetvā sesā avitakkavicāramattā’’**ti aṭṭhakathāvacanaṃ ye padhānā vitakko viya koṭṭhāsantaracittuppādesu alīnā, te eva idha avitakkavicāramattāti adhippetāti dasseti. Teneva hi anantaranaye samudayasaccena samānagatikā na savitakkasavicārehīti te na gahitā. Dasamosānanayesu ca tehi vippayuttehi vippayuttānaṃ tehi vippayuttānañca soḷasahi dhātūhi vippayogo aṭṭhārasasaṅgahito ca vutto. Vitakkasahitesupi pana tesu gahitesu sabbepi te vicārena sampayuttāti ‘‘ekena khandhena kehici sampayuttā’’ti sakkā vattuṃ. So hi samudāyo vicāraṃ vajjetvā aññena kenaci sampayutto na hoti. Na hi tadekadesassa vitakkassa vicārato aññena sampayogo samudāyassa hoti. Yathā nānācittuppādesu uppajjamānānaṃ iddhipādānaṃ samudāyassa iddhipādassa ekadesānaṃ tīhi khandhehi sampayogo samudāyassa na hoti, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ. Yathā pana tesu ekopi vedanāsaññākkhandhehi saṅkhārakkhandhekadesena ca asampayutto nāma natthīti samudāyassa tehi sampayuttatā vuttā, evamidhāpi vicārena asampayuttassa avitakkavicāramattassa kassaci abhāvato samudāyassa tena sampayuttatā na na sakkā vattuṃ. Na hi avitakkavicāramattānaṃ dassanenapahātabbahetukādīnaṃ viya sampayuttatā na vattabbā. Yathā hi dassanenapahātabbahetukesu keci saṅkhārakkhandhekadesena mohena sampayuttā, keci asampayuttāti na samudāyo tena sampayutto, nāpi añño koci dhammo atthi, yena so samudāyo sampayutto siyāti ‘‘dassanenapahātabbahetukā dhammā sampayuttāti natthī’’ti vuttaṃ, evaṃ bhāvanāyapahātabbahetukasahetukādayopi. Na panevaṃ yena avitakkavicāramattasamudāyo sampayutto siyā, taṃ natthi avitakkavicāramattesu kassaci vicārena asampayuttassa abhāvā, tasmā te ‘‘sampayuttā’’ti na na vattabbāti. Sabbattha ca ekadhammepi kehicīti bahuvacananiddeso saṅkhāya aniyamitattā katoti veditabbo.

Chaṭṭhanayasampayogavippayogapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamanayo sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. Sampayuttenavippayuttapadaniddese rūpakkhandhādayo tehi sampayuttābhāvato na gahitā. Samudayasaccādīni satipi tehi sampayutte, sampayuttehi ca vippayutte sampayuttenavippayuttānaṃ khandhādīhi vippayogābhāvato. Na hi samudayasaccena sampayuttehi lobhasahagatacittuppādehi vippayuttānaṃ tato aññadhammānaṃ khandhādīsu kenaci vippayogo atthi. Nanu ca te eva cittuppādā cattāro khandhā aḍḍhadutiyāni āyatanāni aḍḍhadutiyā dhātuyo ca hontīti tehi vippayogo vattabboti? Na, tadaññadhammānaṃ khandhādibhāvato. Na hi te eva dhammā cattāro khandhā, atha kho te ca tato aññe ca, tathā aḍḍhadutiyāyatanadhātuyopi. Na ca tadaññasamudāyehi aññe vippayuttā honti samudāyekadesānaṃ ekadesaññasamudāyānañca vippayogābhāvato. Esa nayo maggasaccasukhindriyādīsu. Avitakkavicāramattesupi niravasesesu adhippetesu tesaṃ savitakkasavicārasamānagatikattā aggahaṇe kāraṇaṃ na dissati.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **evarūpānī**ti yathā rūpakkhandhe vissajjanaṃ na yujjati, evaṃ yesu aññesupi na yujjati, tāni vissajjanassa ayogena ‘‘evarūpānī’’ti vuttāni, na sampayuttābhāvenāti daṭṭhabbaṃ. **Yāni pana padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme dīpentī**ti etena vedanākkhandhādipadāni dasseti, **viññāṇañca aññena asammissa**nti viññāṇakkhandhamanāyatanādipadāni. Tattha **aññena asammissa**nti asampayuttena asammissanti attho. Adukkhamasukhāyavedanāyasampayuttapadānipi hi sampayuttehi sammissaviññāṇadīpakāni idha gahitānīti. Etena ca lakkhaṇena evarūpāneva gahitānīti dasseti, na evarūpāni gahitānevāti samudayasaccādiiddhipādādipadānaṃ asaṅgahitattā. ‘‘Atha phassasattakaṃ cittaṃ saha yuttapadehi sattā’’ti purāṇapāṭho, ayaṃ pana ūnoti katvā **‘‘atha phassasattakaṃ, tike tayo satta mahantare cā’’**ti pāṭho kato.

309. **Pucchāya uddhaṭapadeneva saddhiṃ vippayuttānaṃ vasenā**ti idaṃ pucchāya uddhaṭapadena sampayuttehi vippayuttā tena saddhiṃ vippayuttā hontīti katvā vuttaṃ. Pāḷiuddānagāthāyaṃ **dve ca manena yuttā, vitakkavicāraṇā**ti manodhātuyā ekantasampayuttā dve vitakkavicārāti savitakkapadaṃ savicārapadañca dasseti.

Sattamanayasampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamanayo vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Vippayuttenasampayuttapadaniddese rūpakkhandhādīhi vippayuttenasampayuttameva yathāniddhāritaṃ natthīti ‘‘rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā sampayuttā’’ti avatvā **‘‘rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā, te dhammā katihi khandhehi… pe… sampayuttāti natthī’’**ti vuttaṃ. Tena rūpakkhandhena vippayuttānaṃ kenaci khandhādinā sampayogābhāvato yathāniddhāritaṃ vippayuttenasampayuttameva natthi, kuto tassa puna khandhādīhi sampayuttatāti dasseti.

Aṭṭhamanayavippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamanayo sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. Sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanāyaṃ **yaṃkhandhādivasenā**ti samāsapadaṃ idaṃ daṭṭhabbaṃ, yassa khandhādino vasenāti attho. **Tassevā**ti ca tasseva khandhādinoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ idha sampayuttaṃ vuttaṃ, taṃ rūpakkhandhādīsu araṇantesu yena vedanākkhandhādinā sampayuttaṃ, puna tasseva vedanākkhandhādino khandhādīhi sampayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Tañhi attanā sampayuttena sampayuttattā ‘‘sampayuttena sampayutta’’nti niddhāritanti. **Rūpena vā**ti etena nirodhasaccaappaccayaasaṅkhatehipi ayogo vutto hotīti daṭṭhabbo, tathā **rūpamissakehi vā**ti etena anupādinnaanupādāniyādīhi nibbānamissakehipi. Vakkhati hi **‘‘nibbānaṃ pana sukhumarūpagatikamevā’’**ti. **Sabbārūpakkhandhasaṅgāhakehī**ti vattamānānameva sampayogo labbhatīti vattamānesu ekampi dhammaṃ anapanetvā avikalacatukkhandhasaṅgāhakehi arūpabhavādīhīti attho. Ayaṃ panettha saṅkhepo – ye sampayogaṃ na labhanti rūpakkhandhādayo, te sabbe na gahitā, itare ca vedanākkhandhādayo sabbe gahitāti.

Navamanayasampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamanayo vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Vippayuttenavippayuttapadaniddese aggahitesu dhammāyatanādidhammā anārammaṇamissakasabbacittuppādagatadhammabhāvato tehi vippayuttassa abhāvā na gahitā, dukkhasaccacatumahābhavaabyākatādidhammā tehi vippayuttehi vippayuttānaṃ khandhādīhi vippayogābhāvatoti ayaṃ viseso veditabboti.

Dasamanayavippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Ekādasamanayo saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Ekādasamanayavaṇṇanāyaṃ **‘‘te ca sesehi tīhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhī’’**ti etesaṃ padānaṃ **‘‘sampayuttā nāmā’’**ti etena saha sambandho. ‘‘Kehicī’’ti etassa panatthaṃ dassetuṃ **‘‘saṅkhārakkhandhe dhammāyatanadhammadhātūsu ca ṭhapetvā taṇha’’**nti etena ‘‘te cā’’ti vutte samudayasaccena khandhādisaṅgahena saṅgahitadhamme visesetvā tesaṃ eva visesitānaṃ attavajjehi sesehi saṅkhārakkhandhe taṇhāya dhammāyatanadhammadhātūsu ca taṇhāya vedanāsaññākkhandhehi sampayogārahehi sampayuttataṃ sandhāyāha **‘‘sesehi sampayuttattā kehici sampayuttā nāmā’’**ti.

Ekādasamanayasaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamanayo sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Dvādasamanaye ca navamanaye viya sampayogārahāva labbhantīti āha **‘‘teyeva uddhaṭā’’**ti.

Dvādasamanayasampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamanayo asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. Terasamanayavaṇṇanāyaṃ yehi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitaṃ viññāṇameva hoti, te pāḷiyaṃ ‘‘rūpañca dhammāyatana’’ntiādiuddānagāthāya dassitā bāvīsa dhammā **‘‘rūpakkhandhena sadisapañhā dhammā’’**ti vuttā. Yehi pana tīhipi saṅgahehi asaṅgahitāni arūpabhavena viya oḷārikāyatanāneva honti, te vuttāvasesā sabbe idha uddhaṭā **‘‘arūpabhavena sadisā’’**ti vuttā. **Sesā**ti sesā pañcamanaye āgatā vedanākkhandhādayo satipi asaṅgāhakatte idha vissajjanaṃ na ruhantīti na uddhaṭā. Ye pana asaṅgāhakā eva na honti dukkhasaccādidhammā, tesu vattabbameva natthi. Yathā pana vedanākkhandhādayo na ruhanti, taṃ dassetuṃ **‘‘vedanākkhandhena hī’’**tiādimāha. Tattha **tesañca sampayogo nāma natthī**ti rūpārūpadhammānaṃ asampayogehi vomissatāya sampayogo natthīti attho.

Yadi pana te kadāci asabbaviññāṇadhātusampayuttā arūpadhammā rūpadhammā ca siyuṃ, na tesaṃ vippayogo natthīti ‘‘vippayogo ca natthī’’ti na vuttaṃ, na vedanākkhandhena asaṅgahitānaṃ vippayogassa atthitāyāti veditabbaṃ. Ubhayābhāvato hi vedanākkhandhādayo idha na ruhantīti. Evaṃ panettha siyā ‘‘vedanākkhandhena hi khandhādivasena anārammaṇamissakā sattaviññāṇadhātudhammā asaṅgahitā honti, tesañca sampayogo vippayogo ca natthī’’ti. Anārammaṇasahitānañhi sabbaviññāṇadhātūnaṃ sabbaviññāṇadhātusampayuttānaṃ tadubhayadhammānañca vedanākkhandhādiviññāṇakkhandhādicakkhāyatanādīhi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitānaṃ sampayogavippayogābhāvo aruhaṇe kāraṇaṃ. Jātivippayogabhūmikālasantānavippayogato catubbidho vippayogo. Tattha **jātivippayogo** ‘‘kusalā dhammā, akusalā dhammā’’tiādi, **bhūmivippayogo** ‘‘kāmāvacarā, rūpāvacarā’’tiādi, **kālavippayogo** ‘‘atītā dhammā, anāgatā dhammā’’tiādi, **santānavippayogo** ‘‘ajjhattā dhammā, bahiddhā dhammā’’tiādi. Evaṃ vippayogo catudhā veditabbo.

Terasamanayaasaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamanayo vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. Cuddasamanaye dhammāyatanādīnaṃ anārammaṇamissakasabbacittuppādagatadhammabhāvato vippayogassa aruhaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Jātiādittayassa cettha dhammasabhāvamattattā na kathañci sampayogo vippayogo ca ruhati ajjhattabahiddhadhammānaṃ sabbadhammasamodhānattā, anidassanaappaṭighādīnaṃ anārammaṇamissakasabbacittuppādattā. Dukkhasaccādidhammāva idha tehi vippayuttānaṃ saṅgahāsaṅgahasabbhāvā gahitāti.

Pāḷiuddānagāthāyaṃ **samucchede na labbhantī**ti pariyosāne naye na labbhantīti attho. **Moghapucchakena cā**ti alabbhamānā ca te moghapucchakena hetunā na labbhanti tesaṃ pucchāya moghattāti vuttaṃ hoti. Atha vā **moghapucchako** aṭṭhamo nayo, tena ca saha osānanaye ete dhammā vippayogassapi abhāvā sabbathāpi na labbhantīti attho.

Cuddasamanayavippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātukathāpakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Puggalapaññattipakaraṇa-mūlaṭīkā

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Dhammasaṅgahe tikadukavasena saṅgahitānaṃ dhammānaṃ vibhaṅge khandhādivibhāgaṃ dassetvā tathāsaṅgahitavibhattānaṃ dhātukathāya saṅgahāsaṅgahādippabhedaṃ vatvā yāya paññattiyā tesaṃ sabhāvato upādāya ca paññāpanaṃ hoti, taṃ pabhedato dassetuṃ **‘‘cha paññattiyo’’**tiādinā puggalapaññatti āraddhā. Tattha ye dhamme pubbāpariyabhāvena pavattamāne asabhāvasamūhavasena upādāya ‘‘puggalo, itthī, puriso, devo, manusso’’tiādikā **puggalapaññatti** hoti, tesaṃ aññesañca bāhirarūpanibbānānaṃ sasabhāvasamūhasasabhāvabhedavasena paññāpanā sabhāvapaññattīti **khandhapaññatti**ādikā pañcavidhā veditabbā. Tāya dhammasaṅgahādīsu vibhattā **sabhāvapaññatti** sabbāpi saṅgahitā hoti. Puggalapaññatti pana **asabhāvapaññatti**. Tāya ca samayavimuttādippabhedāya sattasantānagate pariññeyyādisabhāvadhamme upādāya pavattito padhānāya ‘‘vihāro mañco’’tiādikā ca sabbā **asabhāvapaññatti** saṅgahitā hoti.

Ettāvatā ca paññatti nāma vijjamānapaññatti avijjamānapaññatti ca. Tā eva hi vomissā itarā catassoti. Tasmā tāsaṃ dassanena imasmiṃ pakaraṇe sabbā paññattiyo dassitāti veditabbā. Khandhādipaññattīsu pana chasu aññattha adassitappabhedaṃ idheva ca dassitappabhedaṃ puggalapaññattiṃ upādāya imassa pakaraṇassa **puggalapaññattī**ti nāmaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Ye**

dhamme idha paññapetukāmoti paññattiyā vatthubhāvena dassetukāmoti adhippāyo. Na hi etasmiṃ pakaraṇe paññāpanaṃ karoti, vatthūhi pana paññattiyo dassetīti.

Khandhāti paññāpanāti idaṃ khandhāti rūpaṃ pathavītiādikā sabbāpi sāmaññappabhedapaññāpanā nāma hoti, taṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Paññāpanā**ti etassa pana **dassanā ṭhapanā**ti ete dve atthā, tesaṃ **pakāsanā nikkhipanā**ti. Tattha ''rūpakkhandho…pe… aññātāvindriyaṃ samayavimutto''tiādinā idamevaṃnāmakaṃ idamevaṃnāmakanti taṃtaṃkoṭṭhāsikakaraṇaṃ bodhanameva nikkhipanā, na paññapetabbānaṃ mañcādīnaṃ viya ṭhānasambandhakaraṇaṃ. Yo panāyaṃ ''nāmapaññatti hi dasseti ca ṭhapeti cā''ti kattuniddeso kato, so bhāvabhūtāya karaṇabhūtāya vā nāmapaññattiyā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ diṭṭhatāya ṭhapitatāya ca taṃnimittataṃ sandhāya katoti veditabbo.

Vijjamānapaññattītiādinā vacanena pāḷiyaṃ anāgatataṃ sandhāya **''pāḷimuttakenā''**tiādimāha. **Kusalākusalassevā**ti kusalākusalassa viya. **Vijjamānassā**ti etassa attho satoti, tassa attho **sambhūtassā**ti. **Vijjamānassa sato**ti vā vijjamānabhūtassāti attho. Tamevatthaṃ dassento āha **''sambhūtassā''**ti. Tena avijjamānabhāvaṃ paṭikkhipati. **Tathā avijjamānassā**ti yathā kusalādīni akusalādisabhāvato, phassādayo ca vedanādisabhāvato vinivattasabhāvāni vijjanti, tathā avijjamānassa ye dhamme upādāya ''itthī, puriso''ti upaladdhi hoti, te apanetvā tehi vinivattassa itthiādisabhāvassa abhāvato asambhūtassāti attho. Yaṃ panetassa ''tenākārena avijjamānassa aññenākārena vijjamānassā''ti atthaṃ keci vadanti, tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paññattiduke vuttameva. Avijjamānepi sabhāve lokaniruttiṃ anugantvā anabhinivesena cittena ''itthī, puriso''ti gahaṇasabbhāvā **''lokaniruttimattasiddhassā''**ti āha. Sābhinivesena pana cittena gayhamānaṃ pañcamasaccādikaṃ na sabhāvato, nāpi saṅketena siddhanti **''sabbākārenapi anupalabbhaneyya''**nti vuttaṃ. **Tāsu imasmiṃ…pe… labbhantī**ti imasmiṃ pakaraṇe sarūpato tissannaṃ āgatataṃ sandhāya vuttaṃ.

Yathāvuttassa pana aṭṭhakathānayassa avirodhena ācariyavādā yojetabbā, tasmā **paññapetabbaṭṭhena cesā paññattī**ti etassa sabhāvato avijjamānattā paññapetabbamattaṭṭhena paññattīti attho. Paññapetabbampi hi sasabhāvaṃ tajjaparamatthanāmalābhato na parato labhitabbaṃ paññattināmaṃ labhati, nisabhāvaṃ pana sabhāvābhāvato na attano sabhāvena nāmaṃ labhatīti. Sattotiādikena nāmena paññapitabbamattaṭṭhena paññattīti nāmaṃ labhati, nisabhāvā ca sattādayo. Na hi sasabhāvassa rūpādīhi ekattena aññattena vā anupalabbhasabhāvatā atthīti.

Kirīṭaṃ makuṭaṃ, taṃ assa atthīti **kirīṭī**. Etasmiñca ācariyavāde anūnena lakkhaṇena bhavitabbanti sabbasamorodho kātabbo. Dutiyaṃ tatiyanti evaṃpakārā hi upanidhāpaññatti upanikkhittakapaññatti ca saṅkhātabbappadhānattā chapi paññattiyo bhajatīti yuttaṃ vattuṃ, itarā ca yathāyogaṃ taṃ taṃ paññattinti. Dutiyaṃ tatiyaṃ dve tīṇītiādi pana saṅkhā nāma kāci natthīti tāsaṃ upādāsantatipaññattīnaṃ avijjamānapaññattibhāvaṃ, itarāsañca upanidhāpaññattīnaṃ yathānidassitānaṃ avijjamānenaavijjamānapaññattibhāvaṃ maññamāno āha **''sesā avijjamānapakkhañceva avijjamānenaavijjamānapakkhañca bhajantī''**ti. Dutiyaṃ tatiyaṃ dve tīṇītiādīnaṃ upanidhāupanikkhittakapaññattīnaṃ avijjamānenaavijjamānapaññattibhāvameva maññati. Yañhi paṭhamādikaṃ apekkhitvā yassa cekādikassa upanikkhipitvā paññāpīyati, tañca saṅkhānaṃ kiñci natthīti. Tathā santatipaññattiyā ca. Na hi asīti āsītiko ca vijjamānoti.

Ekaccā bhūmipaññattīti kāmāvacarādipaññattiṃ sandhāyāha. Kāmāvacarādī hi sabhāvadhammāti adhippāyo. Kāmoti pana okāse gahite avijjamānenavijjamānapaññatti esā bhavituṃ arahati, kammanibbattakkhandhesu gahitesu vijjamānenavijjamānapaññatti. Yathā pana vacanasaṅkhātāya vacanasamuṭṭhāpakacetanāsaṅkhātāya vā kiriyāya bhāṇakoti puggalassa paññatti vijjamānenaavijjamānapaññattipakkhaṃ bhajati, evaṃ kiso thūloti rūpāyatanasaṅkhātena saṇṭhānena puggalādīnaṃ paññāpanā vijjamānenaavijjamānapaññatti bhavituṃ arahati. Saṇṭhānanti vā rūpāyatane aggahite avijjamānenaavijjamānapaññatti. Rūpaṃ phassotiādikā pana vijjamānapaññatti ruppanādikiccavasena kiccapaññattiyaṃ, paccattadhammanāmavasena paccattapaññattiyaṃ vā avarodhetabbā. Vijjamānāvijjamānapaññattīsu ca vuttāsu tāsaṃ vomissatāvasena pavattā itarāpi vuttāyeva hontīti ayampi ācariyavādo sabbasaṅgāhakoti daṭṭhabbo.

2. **‘‘Yāvatā pañcakkhandhā’’**tiādikassa atthaṃ dassento **‘‘yattakena paññāpanenā’’**tiādimāha. Tattha **yāvatā pañcakkhandhā**ti yāvatā rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandhoti khandhānaṃ khandhapaññatti, ettāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti, evaṃ pāḷiyojanaṃ katvā saṅkhepappabhedavasena ayaṃ attho vuttoti veditabbo. **‘‘Yāvatā pañcakkhandhā’’**ti, **‘‘khandhānaṃ khandhapaññattī’’**ti hi imassa attho **‘‘yattakena paññāpanena saṅkhepato pañcakkhandhāti vā’’**ti etena dassito, **‘‘yāvatā rūpakkhandho’’**tiādikassa pana **‘‘pabhedato rūpakkhandho’’**tiādikenāti. Tattha **rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandho**ti pabhedanidassanamattametaṃ. Tena avuttopi sabbo saṅgahito hotīti **‘‘tatrāpi rūpakkhandho kāmāvacaro’’**tiādi vuttaṃ. Ayaṃ vā ettha pāḷiyā atthayojanā – ‘‘yāvatā’’ti idaṃ sabbehi padehi yojetvā yattakā pañcakkhandhā, tattakā khandhānaṃ khandhapaññatti. Yattako pañcannaṃ khandhānaṃ tappabhedānañca rūpakkhandhādīnaṃ pabhedo, tattako khandhānaṃ khandhapaññattiyā pabhedoti pakaraṇantare vuttena vatthubhedena khandhapaññattiyā pabhedaṃ dasseti. Esa nayo **‘‘yāvatā āyatanāna’’**ntiādīsupi.

7. **Ekadesenevā**ti uddesamattenevāti attho.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Jhānaṅgāneva vimokkhoti iminā adhippāyenāha **‘‘vimokkhasahajātena nāmakāyenā’’**ti. **Yena hi saddhi**ntiādinā paṭhamaṃ samaṅgibhāvatthaṃ vivarati. **Phassenapi phuṭṭhāyeva nāmā**ti etena ‘‘apicesā’’tiādinā vuttaṃ dutiyaṃ samphassena phusanatthaṃ, itarehi itare kāraṇatthe. Samaṅgibhāvaphusanakāraṇabhāvā hi phusanāti vuttāti. Punapi paṭhamatthameva dubbiññeyyattā vivaranto **‘‘tatrāssā’’**tiādimāha. **Ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā**ti ettha vedanāsomanassindriyāni saṅgahitānīti āha **‘‘cattāro khandhā hontī’’**ti. Evaṃ sati vedanāsomanassindriyehi sukhassa phusitabbattā tiṇṇañca tesaṃ anaññattā teneva tassa phusanā āpajjatīti? Nāpajjati, vedayitādhipatiyaṭṭhehi upanijjhāyanabhāvapaṭilābhassa vuttattā. Atha vā **ṭhapetvā tāni aṅgānī**ti aṅgānaṃ bahuttā bahuvacanaṃ. Tesu pana paccekampi yojanā kātabbā ‘‘vitakkaṃ ṭhapetvā’’tiādinā. Tattha ‘‘sukhaṃ ṭhapetvā’’ti imissā yojanāya sesā tayo khandhā honti, itarāsu cattāroti. Sabbayojanāsu ca tayo anto katvā **‘‘cattāro khandhā hontī’’**ti vuttaṃ.

2. Yo asamayavimokkhena ekaccehi āsavehi vimutto asamayavimokkhūpanissayalābhena ca sātisayena samayavimokkhena, so eva **samayavimutto**. So hi tena vimutto jhānalābhī sekkho rūpārūpabhavato apunarāvaṭṭako kāmarāgādīhi tathāvimuttova hotīti samayavimuttapaññattiṃ laddhuṃ arahati. Puthujjano pana jhānalābhī punarāvaṭṭakadhammo puna kāmarāgādisamudācārabhāvato vimutto nāma na hotīti samayavimuttapaññattiṃ nārahati, tena so ‘‘samayavimutto’’ti na vutto. Arahato pana aparikkhīṇā āsavā natthi, yato vimucceyya. Diṭṭhadhammasukhavihāramattā hi tassa aṭṭha vimokkhāti. Tasmā tassa na aṭṭha vimokkhā samayavimuttapaññattibhāvassa asamayavimuttapaññattibhāvassa vā kāraṇaṃ. Tadakāraṇabhāvameva dassetuṃ **‘‘na heva kho…pe… viharatī’’**ti vuttaṃ, na sukkhavipassakasseva asamayavimuttabhāvaṃ dassetunti daṭṭhabbaṃ. Sabbopi hi arahā asamayavimuttoti. **Bāhirāna**nti lokuttarato bahibhūtānaṃ, lokiyānanti attho.

3. Arūpakkhandhanibbānamattavācako arūpasaddo na hotīti dassanatthaṃ **‘‘rūpato añña’’**ntiādi vuttaṃ. **Cittamañjūsa**nti samādhiṃ. Abhiññādīnañhi dhammānaṃ pādakabhāvena samādhi mañjūsāsadiso hoti. **Addhānaṃ pharitu**nti dīghakālaṃ byāpetuṃ, pavattetunti attho. **‘‘Sammajjitabba’’**nti cintetvā tattha ādarassa akatattā vattabhedoti veditabbo. Evaṃ vattabhedamattena naṭṭhā pana samāpatti kāmacchandādīhi naṭṭhā viya na kiñcena paccāharitabbā hoti mandapāripanthakattā, tasmā vattasamitakaraṇamatteneva paccāharitabbattā **''appentova nisīdī''**ti āha.

4. **Attano anurūpena pamādena vītināmentānampi samāpatti na kuppatī**ti parihīno nāma na hoti, tasmiṃ tasmiṃ byāsaṅge paṭisaṃhaṭamatte samāpajjituṃ samatthatāyāti adhippāyo. ''Kissa pana, bhante, khīṇāsavassa bhikkhuno lābhasakkārasiloko antarāyāyāti? Yā hissa sā, ānanda, akuppā cetovimutti, nāhaṃ tassā lābhasakkārasilokaṃ antarāyāya vadāmi. Ye ca khvassa, ānanda, appamattassa ātāpino pahitattassa viharato diṭṭhadhammasukhavihārā adhigatā, tesāhamassa lābhasakkārasilokaṃ antarāyāya vadāmī''ti **sutte** (saṃ. ni. 2.179) pana samayena samayaṃ āpajjanena pariharitabbānaṃ samāpattisukhavihārānaṃ tasmiṃ tasmiṃ byāsaṅgakāle anipphattito lābhasakkārasiloko antarāyoti vuttoti adhippāyenassa tena avirodho veditabbo.

5. **Dhammānaṃ…pe… pī**ti ettha ''dhammehī''ti vattabbaṃ. Idha hi tāhi samāpattīhi parihāyeyyāti dhammehi puggalassa parihānampi aparihānampi vuttaṃ. Tattha ca puggalassa pamādamāgamma tā samāpattiyo kuppeyyunti dhammānaṃ kuppanaṃ akuppanañca vuttaṃ, puggalassa pana parihānadhammānameva vināsoti vacananānattamattena vacanatthanānattamattena vā pariyāyantaratā vuttāti daṭṭhabbā.

7-8. **Cetanā** samāpatticetanā tadāyūhanā ca. **Anurakkhaṇā** samāpattiupakārānupakārapariggāhikā paññāsahitā sati. Tāhi cetiyamānaanurakkhiyamānasamāpattīnaṃ bhabbā cetanābhabbā anurakkhaṇābhabbā.

10. **Puthujjanagotta**nti puthujjanasikkhaṃ, puthujjanagatā tisso sikkhā atikkantāti attho. Tā hi saṃyojanattayānupacchedena ''puthujjanasikkhā''ti vuccantīti.

11. Arahattamaggaṭṭho ca vaṭṭabhayato paññubbegena ubbijjanto uddhambhāgiyasaṃyojanehi uparatoti bhayūparato nāmāti āha **''satta sekkhā bhayūparatā''**ti.

12. Bhavaṅgapaññāvirahitā ''vipākāvaraṇena samannāgatā''ti iminā gahitāti tihetukapaṭisandhikā keci ''duppaññā''ti iminā gayhantīti dassento āha **''appaṭiladdhamaggaphalūpanissayā''**ti. Paññāya hi vinā na tadupanissayo atthīti.

14. Yattha niyatāniyatavomissā pavatti atthi, tattheva niyatadhammā hontīti uttarakurūsu tadabhāvā niyato nāma natthīti dassento **''yā pana uttarakurukāna''**ntiādimāha.

16. Terasasu sīsesu palibodhasīsādīni pavattasīsañca pariyādiyitabbāni, adhimokkhasīsādīni pariyādakāni, pariyādakaphalaṃ gocarasīsaṃ. Tañhi visayajjhattaphalavimokkhoti. Pariyādakassa maggassa phalassa ca ārammaṇaṃ saṅkhārasīsaṃ saṅkhāravivekabhūto nirodhoti pariyādiyitabbānaṃ pariyādakaphalārammaṇānaṃ saha viya saṃsiddhidassanena samasīsibhāvaṃ dassetuṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.87) terasa sīsāni vuttāni. Idha pana ''apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā''ti vacanato tesu kilesapavattasīsānameva vasena yojanaṃ karonto **''tattha kilesasīsa''**ntiādimāha. Tattha pavattasīsampi vaṭṭato vuṭṭhahanto maggo cutito uddhaṃ appavattikaraṇavasena yadipi pariyādiyati, yāva pana cuti, tāva pavattisabbhāvato **''pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyatī''**ti āha. Kilesapariyādānena pana attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahanti. ''Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī''ti (ma. ni. 1.78; saṃ. ni. 3.12, 14) vacanato hi paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṃ samāpitaṃ nāma hoti. Taṃ pana parisamāpanaṃ yadi cuticittena hoti, teneva jīvitaparisamāpanañca hotīti imāya vāracutisamatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṃ apubbācarimatā hotīti āha **''vārasamatāyā''**ti. **Bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyatī**ti ettha parinibbānacittameva bhavaṅgotaraṇabhāvena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

17. **Mahāpayogo**ti mahākiriyo vipattikaraṇamahāmeghuṭṭhānākāravināso. **Tiṭṭheyyā**ti vināso nappavatteyyāti attho.

18. **Araṇīyattā**ti payirupāsitabbattā.

20. Yāya katakiccatā hoti, tāya aggavijjāya adhigatāya tevijjatābhāvo nippariyāyatā, sā ca āgamanavasena siddhā sātisayā tevijjatāti āha **''āgamanīyameva dhura''**nti.

22. **Tattha cā**ti nimittatthe bhummaṃ, sabbaññutaññāṇappattiyā ādhārabhāve vā. Tattheva hi sabbaññutaṃ patto nāma hotīti.

23. **Ananussutesu dhammesū**ti ca ananussutesu saccesūti attho.

24. ''Rūpī rūpāni passatī''tiādike (ma. ni. 2.248; 3.312; paṭi. ma. 1.209; dha. sa. 248) nirodhasamāpattiante aṭṭha vimokkhe vatvā ''yato kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, ānanda, bhikkhu ubhatobhāgavimutto''ti yadipi mahānidānasutte vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti idha kīṭāgirisuttavasena sabbaubhatobhāgavimuttasaṅgahatthaṃ **''aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharatī''**ti āha. Kīṭāgirisutte hi ''idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto''ti (ma. ni. 2.182) arūpasamāpattivasena cattāro ubhatobhāgavimuttā vuttā, ubhatobhāgavimuttaseṭṭho ca vuttalakkhaṇopapattitoti. Kāyasakkhimhipi eseva nayo.

Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti na āsavā paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā disvā parikkhīṇāti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṃ purimakiriyā hotīti. **Nāmanissitako eso**ti eso ubhatobhāgavimutto rūpato muccitvā nāmaṃ nissāya ṭhito puna tato muccanato ''nāmanissitako''ti vatvā tassa ca sādhakaṃ suttaṃ vatvā ''kāyadvayato suvimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti āhāti attho. Sutte hi ākiñcaññāyatanalābhino upasīvabrāhmaṇassa bhagavatā nāmakāyā vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti muni akkhātoti.

Paṭhamattheravāde dvīhi bhāgehi vimutto ubhatobhāgavimutto, **dutiyattheravāde** ubhato bhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti, **tatiyattheravāde** dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesaṃ viseso. Tattha **vimutto**ti kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho daṭṭhabbo. **Arūpāvacaraṃ pana nāmakāyato ca vimutta**nti nīvaraṇasaṅkhātanāmakāyato vimuttanti vuttaṃ hoti. Tañhi nīvaraṇadūrībhāvena nāmakāyato rūpataṇhāvikkhambhanena rūpakāyato ca vimuttattā ekadesena ubhatobhāgavimuttaṃ nāma hotīti arahattamaggassa pādakabhūtaṃ ubhatobhāgavimuttanāmalābhassa kāraṇaṃ bhavituṃ yuttanti adhippāyo.

25. **Etesu hi ekopi aṭṭhavimokkhalābhī na hotī**ti ubhatobhāgavimuttabhāvassa kāraṇabhūtaṃ rūpakāyato vimuttaṃ ekampi vimokkhaṃ anadhigatoti adhippāyo. Arūpāvacaresu hi ekampi adhigato ubhatobhāgavimuttabhāvakāraṇapaṭilābhato aṭṭhavimokkhekadesena tena taṃnāmadāne samatthena ''aṭṭhavimokkhalābhī''tveva vuccati. Tenāha **''arūpāvacarajjhānesu panā''**tiādi.

26. **Phuṭṭhantaṃ sacchikarotī**ti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpāvacarajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasaṃyoge cettha upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Phuṭṭhānantarakālameva sacchikaroti sacchikātabbopāyenāti vuttaṃ hoti. ''Ekamantaṃ nisīdī''tiādīsu (dī. ni. 1.165) viya bhāvanapuṃsakaṃ vā etaṃ. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathāālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**ti vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

27. **Diṭṭhattā patto**ti etena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. ‘‘Diṭṭhantaṃ patto’’ti vā pāṭho, dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti vuttaṃ hoti. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippattoti.

28. **Imaṃ pana nayaṃ ‘‘no’’ti paṭikkhipitvā**ti ettha diṭṭhippattasaddhāvimuttabhāvappattānaṃ paññānānattaṃ vuttaṃ, na pana yena visesena so viseso patto, so vuttoti imaṃ dosaṃ disvā paṭikkhepo katoti daṭṭhabbo. **Āgamaṭṭhakathāsū**ti ca vacanena āgamanīyanānattasanniṭṭhānameva thiraṃ karotīti veditabbaṃ. **Saddahanto vimutto**ti etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho.

29. **Paññaṃ vāhetī**ti paññaṃ sātisayaṃ pavattetīti attho. **Paññā imaṃ puggalaṃ vahatī**ti nibbānābhimukhaṃ gametīti attho.

31. **Evaṃ maggakkhaṇepī**ti ayaṃ api-saddo kasmā vutto, nanu ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato maggakkhaṇe eva hotīti tadā eva sotāpanno nāmāti āpannanti? Nāpannaṃ. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṃ dinnanti tenapi samannāgatassa sotāpannabhāvato, sotena vā maggena pavattetuṃ aparihīnena phalaṭṭhopi samannāgato eva nāma, na ca tena paṭhamamaggakkhaṇe viya soto samāpajjiyamāno, tasmā samāpannasotattā paṭhamaphalato paṭṭhāya ‘‘sotāpanno’’ti vattuṃ yutto. Vuttañhi ‘‘ye keci, bhikkhave, mayi aveccappasannā, sabbe te sotāpannā. Tesaṃ sotāpannānaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā’’ti (a. ni. 10.64). Tattha dutiyaphalaṭṭhādīnaṃ visuṃ nāmaṃ atthīti paṭhamaphalaṭṭho eva itarehi visesiyamāno ‘‘sotāpanno’’ti vattuṃ yuttoti so eva idhādhippeto. **Paṭiladdhamaggena bujjhatī**ti etena paṭiladdhamaggassa catusaccapaccavekkhaṇādīnaṃ upanissayabhāvaṃ dasseti. Sambodhi paraṃ ayanaṃ nissayo etassāti hi **sambodhiparāyaṇo**ti. Dutiyenatthena sambodhi paraṃ ayanaṃ gati etassāti **sambodhiparāyaṇo**.

32. Kevalena kulasaddena mahākulameva vuccatīti āha **‘‘mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho’’**ti.

33. **Khandhabījaṃ nāma** paṭisandhiviññāṇaṃ. **Ihaṭṭhakanijjhānikavaseneva imasmiṃ ṭhāne kathitā**ti sajjhānako ajjhattasaṃyojanasamucchede akatepi anāgāmisabhāgo anāvattidhammo idha gaṇanūpago na hoti, heṭṭhā upari ca saṃsaraṇako kāmabhavagato hīnajjhānako idha gaṇanūpagoti adhippāyo.

34. **Yaṃ vattabba**nti ‘‘dvīhi kāraṇehi tanubhāvo veditabbo’’tiādi yaṃ vattabbaṃ siyāti attho.

36. **Upapannaṃ vā samanantarā**ti upapannaṃ vā etena puggalena hoti, atha samanantarā ariyamaggaṃ sañjaneti. **Appattaṃ vā vemajjhaṃ āyuppamāṇa**nti āyuppamāṇaṃ tassa puggalassa vemajjhaṃ appattaṃ hoti, etthantare ariyamaggaṃ sañjanetīti ayamettha pāḷiattho. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘appatvā pabbataṃ nadī’’ti viya **āyuppamāṇaṃ vemajjhaṃ appattaṃ vā hutvā**ti parasaddayoge parato bhūto hutvā saddo vacanasesabhūto payuttoti veditabbo.

37. **Upahaccā**ti etassa upagantvāti attho, tena vemajjhātikkamo kālakiriyopagamanañca saṅgahitaṃ hoti. Tena vuttaṃ **‘‘atikkamitvā vemajjha’’**ntiādi.

40. **Uddhaṃvāhibhāvenā**ti uddhaṃ vahatīti uddhaṃvāhī, taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vā, tassa bhāvo, tena uddhaṃvāhibhāvenāti vuttaṃ hoti. Avihesu uddhaṃsoto yadipi tattha parinibbāyī na hoti, yattha vā tattha vā gantvā parinibbāyatu, parinibbāyino pana tassa asaṅkhāraparinibbāyitā sasaṅkhāraparinibbāyitā

ca atthīti tattha dasa anāgāmino vuttā, evaṃ atappādīsupi. **Anupahaccatalā**ti appattatalā. Asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīnaṃ lahusālahusagatikā eva parittavipulatiṇakaṭṭhajhāpakapappaṭikāsadisatā veditabbā, na uppajjitvāva nibbāyanakādīhi adhimattatā viya samuddaṃ patvā nibbāyanakato anadhimattatā viya ca antarā upahaccaparinibbāyīhi uddhaṃsotato ca adhimattānadhimattatā. Te eva hi asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyinoti. **Tato mahantatare**ti vacanaṃ tiṇakaṭṭhajhāpanasamatthapappaṭikādassanatthaṃ, na adhimatta nādhimattadassanatthanti.

No cassa no ca me siyāti avijjāsaṅkhārādikaṃ hetupañcakaṃ no ca assa, viññāṇādikaṃ idaṃ phalapañcakaṃ vattamānaṃ no ca me siyāti attho. Tena atītabhavasaṃsiddhito dukkhasamudayato imassa dukkhassa pavattidassanato paccayasamudayaṭṭhena khandhānaṃ udayadassanapaṭipatti vuttā hoti. **Na bhavissati, na me bhavissatī**ti yadi etarahi hetupañcakaṃ na bhavissati, anāgate phalapañcakaṃ na me bhavissatīti attho. Etena paccayanirodhaṭṭhena vayadassanapaṭipatti vuttā hoti, etarahi anāgate ca attattaniyanivāraṇavasena suññatāpaṭipatti vā catūhipi vuttā. **Yadatthī**ti yaṃ atthi. **Bhūta**nti sasabhāvaṃ nibbattaṃ vā yathādiṭṭhaudayabbayaṃ yathādiṭṭhasuññataṃ vā khandhapañcakaṃ parikappitaitthipurisasattādibhāvarahitaṃ nāmarūpamattanti attho. Vivaṭṭānupassanāya vivaṭṭamānaso taṃ bhūtaṃ pajahāmīti **upekkhaṃ paṭilabhati,** saṅkhārupekkhāñāṇena upekkhako hotīti vuttaṃ hoti.

Bhave na rajjati, sambhave na rajjatīti avisiṭṭhe visiṭṭhe ca bhave na rajjatīti keci vadanti. Paccuppanno pana bhavo **bhavo,** anāgato jātiyā gahaṇena gahito **sambhavo**ti veditabbo. Atha vā **bhavo**ti bhūtameva vuccati, **sambhavo** tadāhāro, tasmiṃ dvaye na rajjatīti sekkhapaṭipattiṃ dasseti. Bhūte hi sasambhave ca virāgo sekkhapaṭipatti. Yathāha ‘‘bhūtamidanti, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya passati, bhūtamidanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ…pe… disvā tadāhārasambhavassa nibbidāya…pe… paṭipanno hoti. Tadāhāranirodhāya yaṃ bhūtaṃ, taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ…pe… disvā nirodhadhammassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṃ kho, bhante, sekkho hotī’’ti (saṃ. ni. 2.31). **Athuttarī**ti atha evaṃ arajjamāno uttari santaṃ padaṃ nibbānaṃ anukkamena maggapaññāya sammā passati, tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbaṃ sacchikataṃ catutthamaggeneva sacchikātabbassa tassa tena asacchikatattā.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

63. Kassaci kilesassa avikkhambhitattā kassaci kathañci avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti ajjhattaṃ nāma. Tattha bandhanaṃ ajjhattasaṃyojanaṃ, tena sampayutto **ajjhattasaṃyojano**.

83. Kāraṇena vinā pavattahitacitto **akāraṇavacchalo**. Anāgatampi payojanaṃ apekkhamāno purimaggahitaṃ taṃ kataṃ upādāya kataññū eva nāma hoti, na pubbakārīti āha **‘‘karissati me’’**tiādi. **Tamojotiparāyaṇo** puññaphalaṃ anupajīvanto eva puññāni karotīti **‘‘pubbakārī’’**ti vutto. **‘‘Iṇaṃ demī’’ti saññaṃ karotī**ti evaṃsaññaṃ akarontopi karonto viya hotīti attho.

86. **Acchamaṃsaṃ labhitvā sūkaramaṃsanti na kukkuccāyatī**ti acchamaṃsanti jānantopi sūkaramaṃsanti na kukkuccāyati, madditvā vītikkamatīti vuttaṃ hoti.

90. **Titto**ti niṭṭhitakiccatāya nirussukko.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. **Sesasaṃvarabhedenā**ti manosaṃvarabhedena, satisaṃvarādibhedena vā. **Akusalasīlasamannāgamenā**ti ‘‘katame ca thapati akusalā sīlā? Akusalaṃ kāyakammaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ pāpako ājīvo’’ti vuttehi samannāgamena. **Tassa hi…pe… evaṃ sāsaṅkasamācāro hotī**ti evaṃ sāsaṅko samācāro hotīti attho.

94. Samānavisayānaṃ puggalānaṃ visesadassanavasena **‘‘kāyasakkhī’’**tiādikaṃ vuttaṃ.

107. **Samādhi vā ādī**ti lokuttaradhammā hi paramatthato sāsananti tadattho pādakasamādhi tassa ādi vutto, tadāsannattā **vipassanā,** tassa mūlekadesattā **maggo**.

108. **Ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo**ti ucchaṅgasadisapaññatāya eva paññā viya puggalopi ucchaṅgo viya hoti, tasmiṃ dhammānaṃ aciraṭṭhānatoti adhippāyena vuttaṃ. Vakkhati hi **‘‘ucchaṅgasadisapaññotiattho’’**ti.

109. Yathā ca ucchaṅgasadisā paññā, evaṃ nikkujjakumbhasadisā paññā evāti daṭṭhabbo, tattha dhammānaṃ anavaṭṭhānato.

113. Ciraṭṭhānato thiraṭṭhānato ca pāsāṇalekhasadisā parāparādhanibbattā kodhalekhā yassa so pāsāṇalekhūpamasamannāgato **pāsāṇalekhūpamo**ti vutto, evaṃ itarepi.

118. Sutādivatthurahito tucchamāno naḷo viyāti ‘‘naḷo’’ti vuccati, so uggato naḷo etassāti **unnaḷo**.

122. ‘‘Sīlakathā ca no bhavissatī’’ti ettha vuttaṃ sīlakathābhavanaṃ paṭhamārambhopi dussīlena saha na hotīti dassento āha **neva sīlakathā hotī’’**ti.

123. **Tattha tatthā**ti tasmiṃ tasmiṃ anuggahetabbe paññāya sodhetabbe ca vaḍḍhetabbe ca adhikasīlaṃ nissāya uppannapaññāya anuggaṇhāti nāmāti attho.

124. **Gūthakūpo viya dussīlya**nti etena dussīlyassa gūthasadisattameva dasseti.

130. **No ca sammā paññapetuṃ sakkontī**ti yebhuyyena na sakkontīti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ, uppanne tathāgate tasmiṃ anādariyaṃ katvā samāpattiṃ uppādetuṃ vāyamantassa asamatthabhāvaṃ vā. **Titthiyā** vā pūraṇādayo adhippetā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

133. Parena kataṃ dussīlyaṃ āṇattiyā attanā ca payogena katanti āṇattiyā pāpassa dāyādo **‘‘tato upaḍḍhassa dāyādo’’**ti vutto.

145. **Aya**nti ‘‘tesu paṭhamo’’tiādikaṃ nayaṃ vadati.

148. Desanāya dhammānaṃ ñāṇassa āpāthabhāvasampādanaṃ **ñāṇugghāṭanaṃ. Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhaṭavelāya saddhiṃ tasmiṃ kāle anatikkante evāti attho.

152. **Ta**nti anantaravacanaṃ vadati. ‘‘Katamo loko’’ti vutte ‘‘pañcupādānakkhandhā’’ti mahantaṃ atthaṃ saṅgahitvā ṭhitavacanaṃ **atthayuttaṃ**. Lujjatīti lokoti **kāraṇayuttaṃ**.

156. **Sahitāsahitassā**ti sahitāsahiteti attho, sahitāsahitassa paricchindaneti vā. **Dveyevā**ti dutiyacatutthāyeva. Desakasāvakasampattiyā bodhetuṃ samatthatāya **sabhāvadhammakathikā,** saccadhammakathikāti attho.

157. Kusaladhammehi cittassa vāsanābhāvanā **vāsadhuraṃ. Ayaṃ pāpapuggalo**ti catuttho vutto, na paṭhamo. Paṭhamo hi avisaṃvādetukāmo verañjabrāhmaṇasadiso adhippetoti.

159. **Puggalepi ariyānaṃ abhikkamanādisadisatā**ti puggale abhikkamanādīnaṃ ariyānaṃ abhikkamanādisadisatāti attho, ariyānaṃ abhikkamanādinā puggalassa sadisatāti vā sadisābhikkamanāditāti attho.

166. Dussīlaṃ ''dussīlo''ti vadanto **bhūtaṃ bhāsati** nāma. Pāṇātipātena dussīlaṃ adinnādānena dussīloti avatvā pāṇātipātenevāti vadanto **tacchaṃ bhāsati** nāma. Yamidaṃ ''kālenā''ti vuttaṃ, tatra tasmiṃ vacane, yo ''kālena bhaṇatī''ti vutto, so kīdisoti dassanatthaṃ ''kālaññū hotī''tiādi vuttanti dassento **''yamidaṃ kālenāti vuttaṃ, tatra yo puggalo''**tiādimāha.

168. **Āgamanavipatti** nāma kammaṃ, **pubbuppannapaccayavipatti** sukkasoṇitaṃ. Pavatte, pavattassa vā paccayā **pavattapaccayā,** āhārādayo. Jotetīti **joti,** āloko. Kulasampattiyādīhi jotamāno ca joti viyāti **joti**.

173. Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇāpi yehi kilesehi vimutto avimutto ca, tesaṃ dassanavasena vimuttidassanameva hotīti āha **''vimuttiñāṇadassanaṃ ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇa''**nti.

174. **Yāni kānici tantāvutāna**nti tantāvutānaṃ vatthānaṃ yāni kānici vatthānīti vuttaṃ hoti. Sāyaṃ tatiyaṃ assāti **sāyatatiyo**. Anuyuñjanaṃ **anuyogo**. Taṃ **anuyutto**ti upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, bhāvanapuṃsakaṃ vā.

178. **Tattha sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṃ paripūrento**ti sīlasaṃvaraṃ paripūrento. **Sājīvañca avītikkamanto**ti ''nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo''ti vuttaṃ sikkhāpadaṃ bhagavato vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṃ ''sikkhana''nti vuttaṃ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā saṃvarapāripūrī hotīti. **Vināsanabhāvato**ti hiṃsanabhāvato. **Haliddirāgo viya na thirakatho hotī**ti ettha kathāya aṭṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa.

179. **Dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchantī**ti **iti**-saddena evaṃpakāre dasseti. **Aññaṃ dassetvā aññassa parivattana**nti dasagghanakaṃ vatthayugaṃ dassetvā tassa ajānantassa pañcagghanakassa dānaṃ.

181. **Avikiṇṇasukha**nti rūpādīsu subhādiparikappanavasena avisaṭasukhaṃ.

187. Khandhadhammesu aniccādivasena pavattā vipassanā maggaphalalābhena paṭiladdhā nāma hoti tadalābhena anavaṭṭhānatoti maggaphalalābhī eva ''adhipaññādhammavipassanālābhī''ti vutto, maggaphalañāṇameva ca adhikapaññābhāvato catusaccadhamme sabbadhammassa vare nibbāne eva vā visiṭṭhadassanabhāvato ca **adhipaññādhammavipassanā**ti daṭṭhabbā.

189. **Sutena anupapanno**ti yathāsutena vā atthena vā na samannāgatoti attho.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. Paṭhamapañcake uddeseneva puggalavibhāgo viññāyatīti yathā tesu paṭipajjitabbaṃ, tāya paṭipattiyā te vibhajanto **''tatra yvāya''**ntiādimāha. **Ārambhasaddo**ti ārambhakiriyāvācako saddoti attho. Phaluppattiyā maggakiccaṃ niṭṭhitaṃ hotīti **''maggakiccavasena phalameva vutta''**nti āha. **Āyācanasādhū**ti na pasaṃsanādisādhūti attho.

192. Ādito dheyyaṃ ṭhapetabbaṃ **ādheyyaṃ,** dassanasavanapaṭivacanadānavasena mukhena viya pavattaṃ gahaṇaṃ **mukha**nti daṭṭhabbaṃ. Taṃ mukhaṃ ādheyyaṃ, gahaṇatthaṃ pakatimukhameva vā ādheyyaṃ yassa so **ādheyyamukho,** avicāretvā ādikathāya eva ṭhapitagahaṇoti vuttaṃ hoti.

194. **Rajaggasmi**nti rajaggabhāve.

199. Gavā khīraṃ aggamakkhāyatīti na evaṃ sambandho, uppattito pana pañca gorase dassetvā tesu sappimaṇḍassa aggabhāvadassanatthaṃ **''gavā khīra''**ntiādi vuttaṃ. Tenāha **''gāvito khīraṃ nāma hotī''**tiādi.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. Chakke ekantato pākaṭā sammāsambuddhādayo te yathāvuttaguṇā puggalāti dassento **''sammāsambuddho tena daṭṭhabbo''**tiādimāha. Tattha **tenā**ti sāmaṃ saccābhisamayo tattha ca sabbaññutappattibalesu ca vasibhāvappattīti etena sabbena samuditena. ''Sabbaññutaññāṇenā''ti pana vutte sabbamidaṃ saṅgahitaṃ hoti sāmaṃ saccābhisamayena balesu ca vasibhāvappattiyā ca vinā sabbaññutaññāṇassa abhāvā, tasmā aṭṭhakathāyaṃ **''sabbaññutaññāṇenā''**ti ettakameva vuttaṃ. Tattha **anācariyakena attanā uppāditenā**ti vacanena sabbaññutaññāṇassa sācariyakattaṃ parato uppattiñca paṭisedheti, na sācariyakaṃ parehi uppāditañca sabbaññutaññāṇaṃ. Na hi taṃ tādisaṃ nivāretabbaṃ atthīti.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. **Saddhā nāma sādhuladdhikāti ummujjatī**ti etena kusalesu dhammesu antogadhā, bodhipakkhiyadhammesu vā adhimokkhabhūtā saddhā sādhūti ummujjamānaṃ kusalaṃ dasseti, evaṃ **hirī**yādīsu ca. **Kusalesu dhammesū**ti ettha bhummaniddeso tadantogadhatāya tadupakāratāya vā veditabbo. Ettha ca **ummujjati sāhu saddhā kusalesu dhammesū**tiādinā saddhādīnaṃ ummujjanapaññāya saddhādīnaṃ uppattiṃ dasseti. Teneva **''tassa sā saddhā neva tiṭṭhatī''**tiādi vuttaṃ. **''Sāhu saddhā kusalesu dhammesū''**ti vā ummujjanassa upakārakaṃ ānisaṃsadassanaṃ vatvā **''ummujjatī''**ti etena saddhāsaṅkhātameva ummujjanaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Caṅkavāre**ti rajakānaṃ khāraparisāvane. Ekakammanibbattā paṭisandhibhavaṅgacutisantati eko cittavāroti cutito anantaro yathāgahito dutiyo hotīti āha **''dutiyacittavārenā''**ti. Ummujjitvā ṭhitādayo cattāro tāya tāya jātiyā arahattaṃ asacchikarontā aneke puggalā veditabbā, sacchikaronto pana ekopi pubbabhāge tatiyapuggalādibhāvaṃ āpajjitvā ante sattamapuggalo hotīti.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. **Pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā**ti ettha ye sotāpannādayo rūpārūpabhave upapajjitvā parinibbāyissanti, te idha vihāya niṭṭhāpakkhaṃ bhajamānāpi ajjhattasaṃyojanānaṃ asamucchinnattā puthujjanasādhāraṇe ca ṭhāne upapattiyā na gahitā. Asādhāraṇaṭṭhānuppattivasena pana antarāparinibbāyīādayo eva ‘‘idha vihāya niṭṭhā’’ti vuttāti veditabbāti.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalapaññattipakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Kathāvatthupakaraṇa-mūlaṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Kathānaṃ vatthubhāvatoti kathāsamudāyassa pakaraṇassa attano ekadesānaṃ okāsabhāvaṃ vadati. Samudāye hi ekadesā antogadhāti. Yena pakārena saṅkhepena adesayi, taṃ dassento **‘‘mātikāṭhapaneneva ṭhapitassā’’**ti āha.

Nidānakathāvaṇṇanā

Anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti parinibbānameva parinibbānassa parinibbānantarato visesanatthaṃ karaṇabhāvena vuttaṃ. Yāya vā nibbānadhātuyā adhigatāya pacchimacittaṃ appaṭisandhikaṃ jātaṃ, sā tassa appaṭisandhivūpasamassa karaṇabhāvena vuttāti. **Dubbalapakkha**nti na kāḷāsokaṃ viya balavantaṃ, atha kho ekamaṇḍalikanti vadanti. Dhammavādīadhammavādīvisesajananasamatthāya pana paññāya abhāvato dubbalatā vuttā. **Tesaṃyevā**ti bāhuliyānameva, bahussutikātipi nāmaṃ. **Bhinnakā**ti mūlasaṅgītito mūlanikāyato vā bhinnā, laddhiyā suttantehi liṅgākappehi ca visadisabhāvaṃ gatāti attho.

Mūlasaṅgahanti pañcasatikasaṅgītiṃ. **Aññatra saṅgahitā**tiādīsu dīghādīsu aññatra saṅgahitato suttantarāsito taṃ taṃ suttaṃ nikkaḍḍhitvā aññatra akariṃsūti vuttaṃ hoti. Saṅgahitato vā aññatra asaṅgahitaṃ suttaṃ aññatra katthaci akariṃsu, aññaṃ vā akariṃsūti attho. **Atthaṃ dhammañcā**ti pāḷiyā atthaṃ pāḷiñca. **Vinaye nikāyesu ca pañcasū**ti vinaye ca avasesapañcanikāyesu ca.

‘‘Dvepānanda, vedanā vuttā mayā pariyāyenā’’tiādi (ma. ni. 2.89) **pariyāyadesitaṃ**. Upekkhāvedanā hi santasmiṃ paṇīte sukhe vuttā bhagavatāti ayañhettha pariyāyo. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā sukhā dukkhā upekkhā vedanā’’tiādi (saṃ. ni. 4.249-251) **nippariyāyadesitaṃ**. Vedanāsabhāvo hi tividhoti ayamettha nippariyāyatā. ‘‘Sukhāpi vedanā aniccā saṅkhatā’’tiādi (dī. ni. 2.123) **nītatthaṃ**. ‘‘Yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkha’’ntiādi (saṃ. ni. 2.32) **neyyatthaṃ**. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhigganhanti deve ca tāvatiṃse’’tiādikaṃ (a. ni. 9.21) **aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ** gahetvā **aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu**. ‘‘Natthi devesu brahmacariyavāso’’tiādikaṃ (kathā. 270) suttañca aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ atthañca aññaṃ ṭhapayiṃsūti evamettha attho daṭṭhabbo. ‘‘Atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno’’tiādi (pu. pa. mātikā 4.24) **byañjanacchāyāya** saṇhasukhumaṃ suññatādi**atthaṃ bahuṃ vināsayuṃ**.

Vinayagambhīranti vinaye gambhīrañca ekadesaṃ chaḍḍetvāti attho. Kilesavinayena vā gambhīraṃ ekadesaṃ suttaṃ chaḍḍetvāti attho. **Patirūpa**nti attano adhippāyānurūpaṃ **suttaṃ,** suttapatirūpakaṃ vā asuttaṃ. Ekacce aṭṭhakathākaṇḍameva vissajjiṃsu, ekacce sakalaṃ abhidhammapiṭakanti āha **‘‘atthuddhāraṃ abhidhammaṃ chappakaraṇa’’**nti. Kathāvatthussa savivādattepi avivādāni chappakaraṇāni paṭhitabbāni siyuṃ, tāni nappavattantīti hi dassanatthaṃ **‘‘chappakaraṇa’’**nti vuttanti. Tatiyasaṅgītito vā pubbe pavattamānānaṃ vasena **‘‘chappakaraṇa’’**nti vuttaṃ. **Aññānī**ti aññāni abhidhammapakaraṇādīni. **Nāma**nti yaṃ buddhādipaṭisaṃyuttaṃ na hoti mañjusirītiādikaṃ, taṃ nikāyanāmaṃ. **Liṅga**nti nivāsanapārupanādivisesakataṃ saṇṭhānavisesaṃ.

Sikkādikaṃ **parikkhāraṃ**. **Ākappo** ṭhānādīsu aṅgaṭṭhapanaviseso daṭṭhabbo. **Karaṇa**nti cīvarasibbanādikiccaviseso.

Saṅkantikassapikena nikāyena vādena vā bhinnā **saṅkantikā**ti attho. **Saṅkantikānaṃ** bhedā **suttavādī anupubbena bhijjatha** bhijjiṃsūti attho. **Bhinnavādenā**ti bhinnā vādā etasminti bhinnavādo, tena abhinnena theravādena saha aṭṭhārasa hontīti vuttaṃ hoti. **Bhinnavādenā**ti vā bhinnāya laddhiyā aṭṭhārasa honti, te sabbepi sahāti attho. **Theravādānamuttamo**ti ettha **thera-**iti avibhattiko niddeso. Therānaṃ ayanti thero. Ko so? Vādo. Thero vādānamuttamoti ayamettha attho.

Uppanne vāde sandhāya **''parappavādamathana''**nti āha. Āyatiṃ uppajjanakavādānaṃ paṭisedhanalakkhaṇabhāvato **''āyatilakkhaṇa''**nti vuttaṃ.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggo

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Māyāya amaṇiādayo maṇiādiākārena dissamānā ''māyā''ti vuttā. Abhūtena maṇiudakādiākārena gayhamānā māyāmarīciādayo abhūtaññeyyākārattā asaccikaṭṭhā. Yo tathā na hoti, so saccikaṭṭhoti dassento āha **''māyā…pe… bhūtattho''**ti. Anussavādivasena gayhamāno tathāpi hoti aññathāpīti tādiso ñeyyo na paramattho, attapaccakkho pana paramatthoti dassento āha **''anussavā…pe… uttamattho''**ti.

Chalavādassāti atthīti vacanasāmaññena atthīti vuttehi rūpādīhi sāmaññavacanassāti adhippāyo. ''So sacci…pe… laddhiṃ gahetvā āmantāti paṭijānātī''ti vacanato pana ''chalavādassā''ti na sakkā vattuṃ. Na hi laddhi chalanti. **Okāsaṃ adadamāno**ti patiṭṭhaṃ pacchindanto. Yadi saccikaṭṭhena upalabbhati, rūpādayo viya upalabbheyya, tathā anupalabbhanīyato na tava vādo tiṭṭhatīti nivattentoti adhippāyo. **Taṃ sandhāyā**ti ''yo saccikaṭṭho''ti ettha vutto yo saccikaṭṭho, so sappaccayādibhāvena dīpito ''rūpañca upalabbhatī''tiādīsu āgato dhammappabhedoti dasseti.

''Tena saccikaṭṭhaparamatthenā''ti vatvā **''tenākārenā''**ti vadato ayamadhippāyo – saccikaṭṭhaparamatthākārena upalabbhamānaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhamānaṃ nāma hotīti. Aññathā tatoti tassa tenākārenāti vattabbaṃ siyā. Ko panetissā purimapucchāya ca visesoti? Purimapucchāya sattapaññāsavidho dhammappabhedo yathā bhūtena sabhāvatthena upalabbhati, evaṃ puggalo upalabbhatīti vuttaṃ. Idha pana bhūtasabhāvatthena upalabbhamāno so dhammappabhedo yena ruppanādisappaccayādiākārena upalabbhati, kiṃ tenākārena puggalopi upalabbhatīti esa viseso. Yathā pana rūpaṃ viya bhūtasabhāvatthena upalabbhamānā vedanā na ruppanākārena upalabbhati, evaṃ dhammappabhedo viya bhūtasabhāvatthena upalabbhamāno puggalo na ruppanādisappaccayādiākārena upalabbhatīti sakkā paravādinā vattunti acodanīyaṃ etaṃ siyā. Avajānanañca tassa yuttanti niggaho ca na kātabbo. Dhammappabhedato pana aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā dhammappabhedākāreneva codeti. Avajānaneneva niggahaṃ dasseti. Anujānanāvajānanapakkhā sāmaññavisesehi paṭiññāpaṭikkhepapakkhā anulomapaṭilomapakkhā paṭhamadutiyanayāti ayametesaṃ viseso veditabbo.

''Tena vata re vattabbe''ti vadanto vattabbassa avacane dosaṃ pāpetīti iminā adhippāyena **''niggahassa pāpitattā''**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **''Evametaṃ niggahassa ca anulomapaṭilomato catunnaṃ pāpanāropanañca vuttattā upalabbhatītiādikaṃ anulomapañcakaṃ nāmā''**ti vuttaṃ, anulomapaṭilomato pana dvīhi ṭhapanāhi saha sattakena bhavitabbaṃ, taṃvajjane vā kāraṇaṃ vattabbaṃ. Yaṃ pana vakkhati ‘‘ṭhapanā nāma paravādīpakkhassa ṭhapanato ‘ayaṃ tava doso’ti dassetuṃ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammassa vā pākaṭabhāvakaraṇa’’nti (kathā. aṭṭha. 2). Tenādhippāyena idhāpi ṭhapanādvayaṃ vajjeti. Yathā pana tattha paṭikammapañcakabhāvaṃ avatvā paṭikammacatukkabhāvaṃ vakkhati, evamidhāpi niggahacatukkabhāvo vattabbo siyā. Suddhikaniggahassa pana niggahappadhānattā uddesabhāvena vutto niggahova visuṃ vuttoti daṭṭhabbo. Ye pana ‘‘ayathābhūtaniggahattā tattha paṭikammaṃ visuṃ na vutta’’nti vadanti, tesaṃ dutiye vādamukhe niggahacatukkabhāvo paṭikammapañcakabhāvo ca āpajjati.

2. **Attanā adhippetaṃ saccikaṭṭhamevā**ti sammutisaccaṃ sandhāyāti adhippāyo. Vakkhati hi ‘‘suddhasammutisaccaṃ vā paramatthamissakaṃ vā sammutisaccaṃ sandhāya ‘yo saccikaṭṭho’ti puna anuyogo paravādissā’’ti (kathā. aṭṭha. 6). Tattha yadi paravādinā attanā adhippetasaccikaṭṭho sammutisaccaṃ, sammutisaccākārena puggalo upalabbhatīti vadantena samānaladdhiko nappaṭisedhitabbo, kathā evāyaṃ nārabhitabbā. Atha sakavādinā attanā ca adhippetasaccikaṭṭhaṃyeva sandhāya paravādī **‘‘yo saccikaṭṭho’’tiādimāhā**ti ayamattho. Sakavādinā sammutisaccaṃyeva saccikaṭṭhoti adhippetanti āpajjati. Yadi ubhayaṃ adhippetaṃ, puna ‘‘sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāhā’’ti na vattabbaṃ siyāti. Yadi ca dvepi saccāni saccikaṭṭhaparamatthā, saccikaṭṭhekadesena upaladdhiṃ icchantena ‘‘puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’tiādi anuyogo na kātabbo, na ca saccikaṭṭhekadesena anuyogo yutto. Na hi vedayitākārena upalabbhamānā vedanā ruppanākārena upalabbhatīti anuyuñjitabbā, na ca paravādī ruppanādisabhāvaṃ puggalaṃ icchati, atha kho saccikaṭṭhaparamatthamevāti. Paramatthasaccato aññasmiṃ saccikaṭṭhe vijjamāne nāssa paramatthasaccatā anuyuñjitabbā. Asaccikaṭṭhe saccikaṭṭhavohāraṃ āropetvā taṃ sandhāya pucchatīti vadantānaṃ voharitasaccikaṭṭhassa attanā adhippetasaccikaṭṭhatā na yuttā. Voharitaparamatthasaccikaṭṭhānañca dvinnaṃ saccikaṭṭhabhāve vuttanayova doso. Sammutisaccākārena upalabbhamānañca bhūtasabhāvatthena upalabbheyya vā na vā. Yadi bhūtasabhāvatthena upalabbhati, puggalopi upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti anujānanto nānuyuñjitabbo. Atha na bhūtasabhāvatthena, taṃvinimutto sammutisaccassa saccikaṭṭhaparamatthākāro na vattabbo asiddhattā. Vakkhati ca ‘‘yathā rūpādayo paccattalakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena atthi, na evaṃ puggalo’’ti. Tasmā maggitabbo ettha adhippāyo.

Dvinnaṃ saccānanti ettha saccadvayākārena anupalabbhanīyato anuññeyyametaṃ siyā, na vā kiñci vattabbaṃ. Yathā hi ekadesena paramatthākārena anupalabbhanīyatā anujānanassa na kāraṇaṃ, evaṃ ekadesena sammutiyākārena upalabbhanīyatā paṭikkhepassa cāti maggitabbo etthāpi adhippāyo. **Nupalabbhatīti vacanasāmaññamatta**nti nupalabbhatīti idameva vacanaṃ anuññātaṃ paṭikkhittañcāti etaṃ chalavādaṃ nissāyāti adhippāyo. Yathā **upalabbhatī**ti etasseva anujānanapaṭikkhepehi ahaṃ niggahetabbo, evaṃ **nupalabbhatī**ti etasseva anujānanapaṭikkhepehi tvanti evaṃ sambhavantassa sāmaññena asambhavantassa kappanaṃ panettha chalavādo bhavituṃ arahati. Tena nupalabbhatīti vacanasāmaññamattaṃ chalavādassa kāraṇattā ‘‘chalavādo’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Vacanasāmaññamattañca chalavādañca nissāyāti vā attho. Ṭhapanā niggahappaṭikammānaṃ pākaṭabhāvakaraṇaṃ na hotīti idaṃ vicāretabbaṃ. Na hi pakkhaṭṭhapanena vinā purimaṃ anujānitvā pacchimassa avajānanaṃ, pacchimaṃ vā avajānantassa purimānujānanaṃ micchāti sakkā āropetunti.

3. **Tavā**ti, **paṭijānanta**nti ca paccatte sāmiupayogavacanānīti adhippāyena **‘‘tvaṃyeva paṭijānanto’’**ti āha.

4-5. **Catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattā**ti ‘‘dunniggahitā ca homa, hañcī’’tiādinā tayā mama kato niggaho, mayā tava kato niggaho viya micchāti evaṃ tena anulomapañcake catūhi pāpanāropanāhi katassa niggahassa tena niyāmena dukkaṭabhāvassa attanā kataniggahena saha upanītattā aniggahabhāvassa vā upagamitattāti attho daṭṭhabbo. Evameva **tena hi yaṃ nigganhāsi hañci…pe… idaṃ te micchā**ti etassa aniggahabhāvanigamanasseva niggamanacatukkatā veditabbā.

Anulomapaccanīkavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

7-10. **‘‘Attano laddhiṃ nissāya paṭiññā paravādissā’’**ti vatvā puna **‘‘paramatthavasena puggalassa abhāvato paṭikkhepo paravādissā’’**ti vuttaṃ. Tatrāyaṃ paṭikkhepo attano laddhiyā yadi kato, paramatthato aññena saccikaṭṭhaparamatthena puggalo upalabbhatīti ayamassa laddhīti āpajjati. Tathā ca sati nāyaṃ sammutisaccavasena upaladdhiṃ icchantena niggahetabbo. Atha attano laddhiṃ niggūhitvā parassa laddhivasena paṭikkhipati, purimapaṭiññāya avirodhitattā na niggahetabbo. Na hi attano ca parassa ca laddhiṃ vadantassa doso āpajjatīti. Attano pana laddhiyā paṭijānitvā paraladdhiyā paṭikkhipantena attano laddhiṃ chaḍḍetvā paraladdhi gahitā hotīti niggahetabboti ayamettha adhippāyo siyā.

Paccanīkānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suddhasaccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Okāsasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. **Sabbatthā**ti sabbasmiṃ sarīreti ayamatthoti dassento āha **‘‘sarīraṃ sandhāyā’’**ti. **Tatthā**ti tasmiṃ saṃkhittapāṭhe. **Yasmā sarīraṃ sandhāya ‘‘sabbattha na upalabbhatī’’ti vutte sarīrato bahi upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissā**ti etena na kenaci sabhāvena puggalo upalabbhatīti ayamattho vutto hoti. Na hi kenaci sabhāvena upalabbhamānassa sarīratadaññāvimutto upaladdhiokāso atthīti.

3. Kālasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. **Purimapacchimajātikālañcā**ti majjhimajātikāle upalabbhamānassa tasseva purimapacchimajātikālesu upaladdhiṃ sandhāyāti adhippāyo. **Sesaṃ paṭhamanaye vuttasadisamevā**ti imesu tīsu paṭhame ‘‘sabbatthā’’ti etasmiṃ naye vuttasadisameva, kiṃ taṃ? Pāṭhassa saṃkhittatāti attho. Idhāpi hi yasmā ‘‘sabbadā na upalabbhatī’’ti vutte ekadā upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissāti yojetabbanti.

4. Avayavasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye ca yasmā **‘‘sabbesu na upalabbhatī’’ti vutte ekasmiṃ upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissā**ti yojetabbaṃ. Tenāha **‘‘tādisamevā’’**ti.

Okāsādisaccikaṭṭho

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. **Tattha anulomapañcakassā**tiādimhi anulomapañcakanti niggahapañcakaṃ, paccanīkanti ca paṭikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tattha anulomapañcakassa ‘‘sabbattha puggalo nupalabbhatī’’tiādikassa attho ‘‘sabbattha puggalo nupalabbhatī’’tiādipāḷiṃ saṃkhipitvā āgate sarūpena avutte ‘‘yasmā sarīraṃ sandhāyā’’tiādinā (kathā. aṭṭha. 11) vuttanayena veditabbo, paccanīkassa ca ‘‘sabbattha puggalo upalabbhatī’’tiādikassa paṭikammakaraṇavasena vuttassa attho paṭikammādipāḷiṃ saṃkhipitvā ādimattadassanena āgate ‘‘puggalo upalabbhatī’’tiādimhi anulome ‘‘sabbatthāti sarīraṃ sandhāya anuyogo sakavādissā’’tiādinā (kathā. aṭṭha. 11) vuttanayena veditabboti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā **tatthā**ti yaṃ āraddhaṃ, tasminti evaṃ atthaṃ aggahetvā **tattha** tesu tīsu mukhesūti attho gahetabbo. Anulomapañcakamūlakā cettha sabbānulomapaccanīkapañcakapāḷi anulomapañcakassa pāḷīti vuttā, tathā paccanīkānulomapañcakapāḷi ca paccanīkassa pāḷīti. Taṃ saṃkhipitvā paṭikammavasena āgate sarūpena avutte ‘‘puggalo nupalabbhatī’’tiādike paccanīke ‘‘upalabbhatī’’tiādike anulome ca attho heṭṭhā suddhikasaccikaṭṭhe vuttanayeneva veditabboti vuttaṃ hoti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā

17-27. **Rūpādīhi saddhiṃ saccikaṭṭhasaṃsandana**nti saccikaṭṭhassa puggalassa rūpādīhi saddhiṃ saṃsandanaṃ, saccikaṭṭhe vā rūpādīhi saddhiṃ puggalassa saṃsandananti adhippāyo. **Puggalo rūpañcā**ti **ca**-kārassa samuccayatthattā **yathā rūpa**nti evaṃ nidassanavasena vutto attho vicāretabbo. Rūpādīhi añño anañño ca puggalo na vattabboti laddhi **samayo**. ‘‘Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti abyākatametaṃ bhagavatā’’tiādikaṃ (saṃ. ni. 4.416) **suttaṃ**. Anuññāyamāne tadubhayavirodho āpajjatīti imamatthaṃ sandhāyāha **‘‘samayasuttavirodhaṃ disvā’’**ti.

Dhammatoti pāḷito. ‘‘Paṭikammacatukkādīni saṃkhittāni. Paravādī…pe… dassitānī’’ti vadantehi **puggalo nupalabbhati…pe… ājānāhi paṭikamma**nti ettha **ājānāhi niggaha**nti pāṭho diṭṭho bhavissati. **Aññattaṃ paṭijānāpanattha**nti yathā mayā aññattaṃ vattabbaṃ, tathā ca tayāpi taṃ vattabbanti aññattapaṭiññāya codanatthanti attho. **Sammutiparamatthānaṃ ekattanānattapañhassa ṭhapanīyattā**ti abyākatattāti attho. Yadi ṭhapanīyattā paṭikkhipitabbaṃ, parenapi ṭhapanīyattā laddhimeva nissāya paṭikkhepo katoti sopi na niggahetabbo siyā. Paro pana puggaloti kañci sabhāvaṃ gahetvā tassa ṭhapanīyattaṃ icchati, sati ca sabhāve ṭhapanīyatā na yuttāti niggahetabbo. Sammuti pana koci sabhāvo natthi. Tenevassa ekattanānattapañhassa ṭhapanīyataṃ vadanto na niggahetabboti sakavādinā paṭikkhepo katoti ayamettha adhippāyo yutto.

Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Opammasaṃsandanavaṇṇanā

28-36. **Upaladdhisāmaññena aññattapucchā cā**ti idañca dvinnaṃ samānatā no aññattassa kāraṇaṃ yuttaṃ, atha kho visuṃ attano sabhāvena saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhanīyatāti vicāretabbaṃ. ‘‘Ekavīsādhikānī’’ti purimapāṭho, **vīsādhikānī**ti pana paṭhitabbaṃ.

37-45. ‘‘Atthi puggalo’’ti suttaṃ anujānāpentena upaladdhi anujānitā hotīti maññamāno āha **‘‘upaladdhisāmaññaṃ āropetvā’’**ti. **Vīsādhikāni nava paṭikammapañcakasatāni dassitānī**ti etena suddhikasaṃsandanepi ‘‘ājānāhi paṭikamma’’micceva pāṭhoti viññāyati. Yañca vādamukhesu suddhikasaccikaṭṭhe ‘‘paṭikammacatukka’’nti vuttaṃ, tampi ‘‘paṭikammapañcaka’’nti.

Opammasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catukkanayasaṃsandanavaṇṇanā

46-52. Ekadhammatopi aññattaṃ anicchanto rūpādiekekadhammavasena nānuyuñjitabbo.

Samudāyato hi ayaṃ aññattaṃ anicchanto ekadesato anaññattaṃ paṭikkhipanto na niggahāraho siyāti etaṃ vacanokāsaṃ nivattetuṃ **‘‘ayañca anuyogo’’**tiādimāha. **Sakala**nti sattapaññāsavidho dhammappabhedo puggaloti vā paramatthasaccaṃ puggaloti vā evaṃ sakalaṃ sandhāyāti attho. Evaṃ sakalaṃ paramatthaṃ cintetvā tantivasena anuyogalakkhaṇassa ṭhapitattā sakalaparamatthato ca aññassa saccikaṭṭhassa abhāvā saccikaṭṭhena puggalena tato aññena na bhavitabbanti ‘‘rūpaṃ puggalo’’ti imaṃ pañhaṃ paṭikkhipantassa niggahāropanaṃ yuttanti attho.

Sabhāgavinibbhogatoti rūpato aññasabhāgattāti vuttaṃ hoti. **Sabbadhammā**ti rūpavajje sabbadhamme vadati. ‘‘Rūpasmiṃ puggalo’’ti ettha nissayavināse vināsāpattibhayena paṭikkhipatīti adhippāyenāha **‘‘ucchedadiṭṭhibhayena cevā’’**ti. Tīsu pana **samayavirodhena** paṭikkhepo adhippeto. Na hi so sakkāyadiṭṭhiṃ icchati, apica sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipatīti yuttaṃ vattuṃ. Sakkāyadiṭṭhīsu hi pañceva ucchedadiṭṭhiyo, sesāsassatadiṭṭhiyoti. **Aññatra rūpā**ti ettha ca rūpavā puggaloti ayamattho saṅgahitoti veditabbo.

Catukkanayasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca saṃsandanakathāvaṇṇanā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

54. **Paccanīkānulome**ti idaṃ yaṃ vakkhati ‘‘chalavasena pana vattabbaṃ ‘ājānāhi paṭikamma’ntiādī’’ti (kathā. aṭṭha. 54), tena pana na sameti. Paccanīkānulome hi paccanīke ‘‘ājānāhi niggaha’’nti vattabbaṃ, na pana ‘‘paṭikamma’’nti.

Lakkhaṇayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. **Puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte**ti ettha tadeva ekattaṃ parena sampaṭicchitaṃ asampaṭicchitanti vicāretabbametaṃ. Puggalassa hi avibhajitabbataṃ, upalabbhatīti etassa vibhajitabbataṃ vadanto vibhajitabbāvibhajitabbatthānaṃ upalabbhatipuggala-saddānaṃ kathaṃ atthato ekattaṃ sampaṭiccheyyāti? Yathā ca vibhajitabbāvibhajitabbatthānaṃ upalabbhati-rūpa-saddānaṃ taṃ vibhāgaṃ vadato rūpaṃ kiñci upalabbhati, kiñci na upalabbhatīti ayaṃ pasaṅgo nāpajjati, evaṃ etassapi yathāvuttavibhāgaṃ vadato yathāāpāditena pasaṅgena na bhavitabbanti maggitabbo ettha adhippāyo.

60. ‘‘Suññato lokaṃ avekkhassū’’ti (su. ni. 1125) etena atthato puggalo natthīti vuttaṃ hotīti āha **‘‘natthītipi vutta’’**nti.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. Rūpakāyāvirahaṃ sandhāya **‘‘rūpakāyasabbhāvato’’**ti āha. ‘‘Rūpino vā arūpino vā’’ti (itivu. 90) sutte āgatapaññattiṃ sandhāya **‘‘tathārūpāya ca paññattiyā atthitāyā’’**ti. **Vītarāgasabbhāvato**ti kāmībhāvassa anekantikattā kāmadhātuyā āyattattābhāvato ca ‘‘kāmī’’ti na vattabboti paṭikkhipatīti adhippāyo.

67. **Kāyānupassanāyā**ti kāraṇavacanametaṃ, kāyānupassanāya kāraṇabhūtāya evaṃladdhikattāti attho. **Āhacca bhāsita**nti ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti abyākatametaṃ mayā’’ti (ma. ni. 2.128) āhacca

bhāsitaṃ.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gatianuyogavaṇṇanā

69-72. **‘‘Dassento ‘tena hi puggalo sandhāvatī’tiādimāhā’’**ti vuttaṃ, ‘‘dassento ‘na vattabbaṃ puggalo sandhāvatī’tiādimāhā’’ti pana bhavitabbaṃ, dassetvāti vā vattabbaṃ.

91. **Yena rūpasaṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchatī**ti ettha ‘‘rūpena saddhiṃ gacchatī’’ti vadantena ‘‘rūpaṃ puggalo’’ti ananuññātattā yenākārena taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti idaṃ āpajjati, so vattabbo. **Asaññūpapattiṃ sandhāyā**ti nirayūpagassa puggalassa asaññūpagassa arūpūpagassa ca antarābhavaṃ na icchatīti cutito anantaraṃ upapattiṃ sandhāyāti attho daṭṭhabbo. Ye pana cutikāle upapattikāle ca asaññūpapattikāle ca asaññasattesu saññā atthīti gahetvā asaññūpagassa ca antarābhavaṃ iccheyyuṃ, tesaṃ antarābhavabhāvato ‘‘asaññūpapatti avedanā’’ti na sakkā vattunti.

92. **Avedanotiādīsu tadañña**nti saññabhavato aññaṃ asaññānevasaññānāsaññāyatanupapattiṃ. Nevasaññānāsaññāyatanepi hi na vattabbaṃ saññā atthīti icchanti.

93. **Yasmā rūpādidhamme vinā puggalo natthī**ti indhanupādāno aggi viya indhanena rūpādiupādāno puggalo rūpādinā vinā natthīti laddhivasena vadati.

Gatianuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

97. **Nīlaṃ rūpaṃ upādāya nīlotiādīsū**ti ‘‘nīlaṃ rūpaṃ upādāya nīlakassa puggalassa paññattī’’ti ettha yo puṭṭho nīlaṃ upādāya nīloti, tadādīsūti attho.

98. **Chekaṭṭhaṃ sandhāyā**ti chekaṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ, na kusalapaññattiṃ. ‘‘Kusalaṃ vedanaṃ upādāyā’’ti maññamāno paṭijānātīti attho daṭṭhabbo.

112. **Idāni** …pe… **dassetuṃ ‘‘yathā rukkha’’ntiādimāhā**ti pubbapakkhaṃ dassetvā uttaramāhāti vuttaṃ hoti.

115. ‘‘Yassa rūpaṃ so rūpavā’’ti uttarapakkhe vuttaṃ vacanaṃ uddharitvā **‘‘yasmā’’**tiādimāha.

116. **Cittānupassanāvasenā**ti cittānupassanāvasena paridīpitassa sarāgādicittayogassa vasenāti adhippāyo.

118. **Yenāti cakkhu**nti ‘‘yenā’’ti vuttaṃ karaṇaṃ cakkhunti attho. **Cakkhumeva rūpaṃ passatī**ti viññāṇanissayabhāvūpagamanameva cakkhussa dassanaṃ nāma hotīti sandhāya vadati.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. **Karaṇamatta**nti kammānaṃ nipphādakappayojakabhāvena pavattā khandhā.

124. Purimakammena vinā puggalassa jāti, jātassa ca vijjaṭṭhānādīsu sammā micchā vā pavatti natthīti sandhāya **‘‘purimakammameva tassā’’**tiādimāha.

125. **Kammavaṭṭassā**ti ettha kammakārakassa yo kārako, tenapi aññaṃ kammaṃ kātabbaṃ, tassa kārakenapi aññanti evaṃ kammavaṭṭassa anupacchedaṃ vadanti. Puggalassa kārako kammassa kārako āpajjatīti vicāretabbametaṃ. Mātāpitūhi janitatādinā tassa kārakaṃ icchantassa kammakārakānaṃ kārakaparamparā āpajjatīti idañca vicāretabbaṃ.

170. **Suttavirodhabhayenā**ti ‘‘so karoti so paṭisaṃvedayatīti kho, brāhmaṇa, ayameko anto’’tiādīhi (saṃ. ni. 2.46) virodhabhayā.

171. ‘‘Idha nandati pecca nandatī’’ti (dha. pa. 18) vacanato kammakaraṇakāle vipākapaṭisaṃvedanakāle ca soyevāti paṭijānātīti adhippāyo. **Sayaṃkataṃ sukhadukkha**nti ca puṭṭho ‘‘kiṃ nu kho, bho gotama, sayaṃkataṃ sukhaṃ dukkhanti? Mā hevaṃ kassapā’’tiādisuttavirodhā (saṃ. ni. 2.18) paṭikkhipati.

176. **Laddhimattamevetaṃ**nti soyeveko neva so hoti na aññoti idaṃ pana nattheva, tasmā evaṃvādino asayaṃkārantiādi āpajjatīti adhippāyo. **Apicā**tiādinā idaṃ dasseti – na parassa icchāvaseneva ‘‘so karotī’’tiādi anuyogo vutto, atha kho ‘‘so karotī’’tiādīsu ekaṃ anicchantassa itaraṃ, tañca anicchantassa aññaṃ āpannanti evaṃ kārakavedakicchāya ṭhatvā ‘‘so karotī’’tiādīsu taṃ taṃ anicchāya āpannavasenāpīti. Atha vā na kevalaṃ ‘‘so karotī’’tiādīnaṃ sabbesaṃ āpannattā, atha kho ekekasseva ca āpannattā ayaṃ anuyogo katoti dasseti. **Purimanayenevā**ti etena ‘‘idha nandatī’’tiādi sabbaṃ paṭijānanādikāraṇaṃ ekato yojetabbanti dasseti.

Purisakārānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kalyāṇavaggo niṭṭhito.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. **Abhiññānuyogādivasena arahattasādhanā**ti ettha ‘‘nanu atthi koci iddhiṃ vikubbatī’’ti abhiññāanuyogo ca ‘‘hañci atthi koci iddhiṃ vikubbatī’’ti ṭhapanā ca ‘‘tena vata re’’tiādi pāpanā ca ādisaddasaṅgahito atthova daṭṭhabbo. Āsavakkhayañāṇaṃ panettha abhiññā vuttāti tadabhiññāvato arahato sādhanaṃ **‘‘arahattasādhanā’’**ti āha. Arahato hi sādhanā tabbhāvassa ca sādhanā hotiyevāti.

Abhiññānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā

209. **Tathārūpassā**ti tatiyakoṭibhūtassa saccikaṭṭhassa abhāvāti adhippāyo. Evaṃ pana paṭikkhipanto asaccikaṭṭhaṃ tatiyakoṭibhūtaṃ puggalaṃ vadeyyāti tādisaṃ puggalaṃ icchanto hi suttena niggahetabbo siyā. Kasmā? **Tathārūpassa saccikaṭṭhassa abhāvato**ti, tathārūpassa kassaci sabhāvassa abhāvato paṭikkhepārahattā attano laddhiṃ nigūhitvā paṭikkhepo paravādissāti ayamattho daṭṭhabbo.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

218. **Pariggahitavedano**ti vacanena apariggahitavedanassa ‘‘sukhitosmi, dukkhitosmī’’ti jānanaṃ pajānanaṃ nāma na hotīti dasseti yogāvacarassa sukhumānampi vedanānaṃ paricchedanasamatthatañca.

228. **Lakkhaṇavacana**nti rūpabbhantaragamanaṃ saharūpabhāvo, bahiddhā nikkhamanaṃ vinārūpabhāvoti adhippāyo.

237. **Imā kho**ti oḷāriko attapaṭilābho manomayo attapaṭilābho arūpo attapaṭilābhoti imā lokassa samaññā, yāhi tathāgato voharati aparāmasaṃ, yo sacco mogho vā siyā, tasmiṃ anupalabbhamānepi attani tadanupalabbhatoyeva parāmāsaṃ attadiṭṭhiṃ anuppādento loke attapaṭilābhoti pavattavohāravaseneva voharatīti ayamettha attho. Ettha ca paccattasāmaññalakkhaṇavasena puggalassa atthitaṃ paṭikkhipitvā lokavohārena atthitaṃ vadantena puggaloti koci sabhāvo natthīti vuttaṃ hoti. Sati hi tasmiṃ attano sabhāveneva atthitā vattabbā siyā, na lokavohārenāti. Iminā pana yathā sameti, yathā ca parāmāso na hoti, evaṃ ito purimā ca atthavaṇṇanā yojetabbā.

Lokasammutikāraṇanti yasmā lokasammutivasena pavattaṃ, tasmā saccanti vuttaṃ hoti. **Tathalakkhaṇa**nti tathakāraṇaṃ. Yasmā dhammānaṃ tathatāya pavattaṃ, tasmā saccanti dasseti.

Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā

239. ‘‘Dveme, bhikkhave, dhammā sekkhassa bhikkhuno parihānāya saṃvattantī’’ti (a. ni. 2.185) idaṃ suttaṃ arahato parihāniladdhiyā na nissayo, atha kho anāgāmiādīnaṃ parihāniladdhiyā, tasmā **arahatopi parihāniṃ icchantī**ti ettha pi-saddena anāgāmissapi sakadāgāmissapīti yojetabbaṃ.

‘‘Tatiyasmimpi mudindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhī’’ti purimapāṭho, mudindriyesveva pana adhippetesu parikkhepo na kātabbo siyā, kato ca, tasmā **‘‘tatiyasmimpi tikkhindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhī’’**ti paṭhanti.

Ayoniso atthaṃ gahetvāti sotāpannoyeva niyatoti vuttoti soyeva na parihāyati, na itareti atthaṃ gahetvā. ‘‘Uparimaggatthāyā’’ti vuttaṃ atthaṃ aggahetvā niyatoti sotāpattiphalā na parihāyatīti etamatthaṃ gaṇhīti pana vadanti.

Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyapuggalasaṃsandanaparihānivaṇṇanā

241. **Yaṃ panetthā**tiādimhi dassanamaggaphale ṭhitassa anantaraṃ arahattappattiṃ, tato parihāyitvā tattha ca ṭhānaṃ icchanto puna vāyāmena tadanantaraṃ arahattappattiṃ na icchatīti vicāretabbametaṃ.

262. **Avasippatto jhānalābhī**ti sekkho vuttoti daṭṭhabbo. Puthujjano pana vasippatto avasippatto ca samayavimuttaasamayavimuttatantiyā aggahito, bhajāpiyamāno pana samāpattivikkhambhitānaṃ kilesānaṃ vasena samayavimuttabhāvaṃ bhajeyyāti vuttoti.

Ariyapuggalasaṃsandanaparihānivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suttasādhanaparihānivaṇṇanā

265. **Uttamahīnabhedo** ‘‘tatra yāyaṃ paṭipadā sukhā khippābhiññā, sā ubhayeneva paṇītā akkhāyatī’’tiādisuttavasena (dī. ni. 3.152) vutto. ‘‘Diṭṭhaṃ sutaṃ muta’’nti ettha viya mutasaddo pattabbaṃ vadatīti āha **‘‘phusanāraha’’**nti.

267. **Appattaparihānāya ceva saṃvattanti** yathākatasanniṭṭhānassa samayavimuttassāti adhippāyo.

Suttasādhanaparihānivaṇṇanā niṭṭhitā.

Parihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. **‘‘Paranimmitavasavattideve upādāya taduparī’’**ti vuttaṃ, ‘‘tīhi, bhikkhave, ṭhānehī’’ti (a. ni. 9.21) pana suttassa vacanena heṭṭhāpi maggabhāvanampi na icchantīti viññāyati.

270. **‘‘Gihīnañceva ekaccānañca devānaṃ maggapaṭilābhaṃ sandhāya paṭikkhepo tassevā’’**ti vuttaṃ, ‘‘yattha natthī’’ti pana okāsavasena puṭṭho puggalavasena tassa paṭikkhepo na yutto. Yadi ca tassāyaṃ adhippāyo, sakavādinā samānādhippāyattā na niggahetabbo.

271. **Ekantarikapañhā**ti paravādīsakavādīnaṃ aññamaññaṃ pañhantarikā pañhā.

Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā

273. **Rūpāvacaramaggena hi so idhavihāyaniṭṭho nāma jāto**ti idaṃ ‘‘idha bhāvitamaggo hi anāgāmī idhavihāyaniṭṭho nāma hotī’’tiādikena laddhikittanena kathaṃ sametīti vicāretabbaṃ. Pubbe pana anāgāmī eva anāgāmīti vutto, idha jhānānāgāmisotāpannādikoti adhippāyo. Idha arahattamaggaṃ bhāvetvā idheva phalaṃ sacchikarontaṃ ‘‘idhaparinibbāyī’’ti vadati, idha pana maggaṃ bhāvetvā tattha phalaṃ sacchikarontaṃ ‘‘tatthaparinibbāyī arahā’’ti.

Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Odhisokathāvaṇṇanā

274. **Odhiso odhiso**ti etassa atthaṃ dassento **‘‘ekadesena ekadesenā’’**ti āha.

Odhisokathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jahatikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

280. **Kiccasabbhāva**nti tīhi pahātabbassa pahīnataṃ. Taṃ pana kiccaṃ yadi teneva maggena sijjhatīti laddhi, puthujjanakāle eva kāmarāgabyāpādā pahīnāti laddhīti etaṃ na sameti, tasmā puthujjanakāle pahīnānampi dassanamagge uppanne puna kadāci anuppattito tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccaṃ sambhavatīti adhippāyo.

Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Jahatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. **Sabbasmiṃ sarīre sabba**nti sirasi pādā pacchato cakkhūnīti evaṃ sabbaṃ sabbattha atthīti attho. **Sabbasmiṃ kāle**ti bālakāle yuvatā, vuḍḍhakāle bālatā, evaṃ sabbasmiṃ kāle sabbaṃ. **Sabbenākārenā**ti nīlākārena pītaṃ, pītākārena lohitanti evaṃ. **Sabbesu dhammesū**ti cakkhusmiṃ sotaṃ, sotasmiṃ ghānanti evaṃ. **Ayutta**nti yogarahitaṃ vadati, taṃ pana ekasabhāvaṃ. Kathaṃ pana ekasabhāvassa yogarahitatāti taṃ dassento **''nānāsabhāvānañhī''**tiādimāha. Dvinnañhi nānāsabhāvānaṃ aṅgulīnaṃ meṇḍakānaṃ vā aññamaññayogo hoti, na ekasseva sato, tasmā yo nānāsabhāvesu hoti yogo, tena rahitaṃ ekasabhāvaṃ ayoganti vuttaṃ. **Idaṃ pucchatī**ti paravādīdiṭṭhiyā micchādiṭṭhibhāvaṃ gahetvā uppannāya attano diṭṭhiyā sammādiṭṭhibhāvo atthīti vuttaṃ hoti.

Vādayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kālasaṃsandanavaṇṇanā

285. **Atītānāgataṃ pahāya paccuppannarūpameva appiyaṃ avibhajitabbaṃ karitvā**ti paccuppannasaddena rūpasaddena cāti ubhohipi paccuppannarūpameva vattabbaṃ katvāti vuttaṃ hoti. **Paññattiyā avigatattā**ti etena idaṃ viññāyati ''na rūpapaññatti viya vatthapaññatti sabhāvaparicchinne pavattā vijjamānapaññatti, atha kho pubbāpariyavasena pavattamānaṃ rūpasamūhaṃ upādāya pavattā avijjamānapaññatti, tasmā vatthabhāvassa odātabhāvavigame vigamāvattabbatā yuttā, na pana rūpabhāvassa paccuppannabhāvavigame''ti.

Kālasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. **Anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā hutvā hotīti vutta**nti ettha anāgataṃ anāgataṃ hutvā puna paccuppannaṃ hontaṃ hutvā hotīti, tathā paccuppannaṃ paccuppannaṃ hontaṃ pubbe anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hotīti hutvā hotīti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Kiṃ te tampi hutvā hotī**ti tabbhāvāvigamato hutvāhotibhāvānuparamaṃ anupacchedaṃ pucchatīti adhippāyo yutto. **Hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato**ti anāgataṃ hutvā paccuppannabhūtassa puna anāgataṃ hutvā paccuppannābhāvato.

Yasmā tanti taṃ hutvā bhūtaṃ paccuppannaṃ yasmā anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ ''hutvā hotī''ti saṅkhyaṃ gataṃ, tasmā dutiyampi ''hutvā hotī''ti vacanaṃ arahatīti paṭijānātīti adhippāyo. Evaṃ pana dhamme hutvāhotibhāvānuparamaṃ vadantassa adhamme sasavisāṇe nahutvāna hotibhāvānuparamo āpajjatīti adhippāyena **''atha na''**ntiādimāha.

Paṭikkhittanayenāti kālanānattena. **Paṭiññātanayenā**ti atthānānattena. Atthānānattaṃ icchantopi pana anāgatassa paccuppanne vuttaṃ hotibhāvaṃ, paccuppannassa ca anāgate vuttaṃ hutvābhāvaṃ kathaṃ paṭijānātīti vicāretabbaṃ. Atthānānattameva hi tena anuññāyati, na anāgate paccuppannabhāvo, paccuppanne vā anāgatabhāvoti. **Purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā**ti anuññātapañhassa hutvā hoti hutvā hotīti doso vuttoti avuttadosaṃ atikkamma paṭikkhittapañhaṃ puna gahetvā tena codetīti attho. Ettha ca atthānānattena hutvāhotīti anujānantassa doso kālanānattāyeva anāgataṃ paccuppannanti paṭikkhepena kathaṃ hotīti? Tasseva anujānanapaṭikkhepatoti adhippāyo.

Ekekanti anāgatampi na hutvā na hoti paccuppannampīti tadubhayaṃ gahetvā **‘‘ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hotī’’**ti vuttaṃ, na ekekameva na hutvā na hoti na hutvā na hotīti. Esa nayo purimasmiṃ **‘‘ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī’’**ti vacanepi. Anāgatassa hi ‘‘hutvā hotī’’ti nāmaṃ paccuppannassa cāti dvepi nāmāni saṅgahetvā ‘‘hutvā hoti hutvā hotī’’ti coditaṃ, tathā ‘‘na hutvā na hoti na hutvā na hotī’’ti cāti adhippāyo. **Sabbato andhakārena pariyonaddho viyā**ti etena apariyonaddhena paṭijānitabbaṃ siyāti dasseti. Ettha ca purimanaye hutvā bhūtassa puna hutvāhotibhāvo codito, dutiyanaye anāgatādīsu ekekassa hutvāhotināmatāti ayaṃ viseso.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. **Puna puṭṭho…pe… atthitāya paṭijānātī**ti ettha **paccuppannaṃ ñāṇaṃ tenā**ti etena anuvattamānāpekkhanavacanena kathaṃ vuccatīti vicāretabbaṃ.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. **Yuttivirodho** arahato sarāgādibhāve puthujjanena anānattaṃ brahmacariyavāsassa aphalatāti evamādiko daṭṭhabbo.

Arahantādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. **Tena kāraṇenā**ti atītaatthisaddānaṃ ekatthattā atthisaddatthassa ca nvātītabhāvato ‘‘atītaṃ nvātītaṃ, nvātītañca atītaṃ hotī’’ti vuttaṃ hoti. Ettha pana atītādīnaṃ atthitaṃ vadantassa paravādissevāyaṃ doso yathā āpajjati, na pana ‘‘nibbānaṃ atthī’’ti vadantassa sakavādissa, tathā paṭipādetabbaṃ.

Padasodhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaccaṃatthītikathā

1. Atītādiekaccakathāvaṇṇanā

299. **Tiṇṇaṃ rāsīna**nti avipakkavipākavipakkavipākaavipākānaṃ. Vohāravasena avipakkavipākānaṃ atthitaṃ vadanto kathaṃ codetabboti vicāreti ‘‘kammupacayaṃ cittavippayuttaṃ saṅkhāraṃ icchantī’’ti.

Ekaccaṃatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. **Lokuttarabhāvaṃ pucchanatthāyā**ti lokiyalokuttarāya sammāsatiyā satipaṭṭhānattā, lokuttarāyayeva vā paramatthasatipaṭṭhānattā tassā vasena lokuttarabhāvaṃ pucchanatthāyāti attho. **Pabhedapucchāvasenā**ti lokiyalokuttarasatipaṭṭhānasamudāyabhūtassa satipaṭṭhānassa pabhedānaṃ pucchāvasena.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. **Ayoniso patiṭṭhāpitattā**ti avattabbuttarena upekkhitabbena patiṭṭhāpitattāti attho daṭṭhabbo.

Hevatthikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. **Adhimānikānaṃ** sukkavissaṭṭhidassanaṃ vicāretabbaṃ. Te hi samādhivipassanāhi vikkhambhitarāgāva, bāhirakānampi ca kāmesu vītarāgānaṃ sukkavissaṭṭhiyā abhāvo vuttoti. Adhimānikapubbā pana adhippetā siyuṃ.

308. **Vacasāyatthe**ti nicchayatthe, ''kiṃ kāraṇā''ti pana kāraṇassa pucchitattā brahmacariyakathāyaṃ viya kāraṇattheti yuttaṃ.

Parūpahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vacībhedakathāvaṇṇanā

326. Vacībhedakathāyaṃ **lokuttaraṃ paṭhamajjhānaṃ samāpanno**ti paṭhamamaggaṃ sandhāya vadati, yasmā so dukkhanti vipassati, tasmā dukkhamicceva vācaṃ bhāsati, na samudayotiādīnīti adhippāyo.

328. **Yena taṃ saddaṃ suṇātī**ti idaṃ vacīsamuṭṭhāpanakkhaṇe eva etaṃ saddaṃ suṇātīti icchite āropite vā yujjati.

332. Lokuttaramaggakkhaṇe vacībhedaṃ icchato parassa abhibhūsuttāharaṇe adhippāyo vattabbo.

Vacībhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. Cittaṭṭhitikathāyaṃ **cullāsīti…pe… ādivacanavasenā**ti āruppeyeva evaṃ yāvatāyukaṭṭhānaṃ vuttaṃ, na aññatthāti katvā paṭikkhipatīti adhippāyo. Etena pana ''na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittasamohitā''ti (mahāni. 10 thokaṃ visadisaṃ) dutiyāpi aḍḍhakathā passitabbā. Purimāya ca vassasatādiṭṭhānānuññāya avirodho vibhāvetabbo. **Muhuttaṃ muhutta**nti pañho sakavādinā pucchito viya vutto, paravādinā pana pucchitoti daṭṭhabbo.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. Anupubbābhisamayakathāyaṃ **athavā**tiādinā idaṃ dasseti – catunnaṃ ñāṇānaṃ ekamaggabhāvato na ekamaggassa bahubhāvāpatti, anupubbena ca sotāpattimaggaṃ bhāvetīti upapannanti paṭijānātīti.

344. **Tadā**ti dassane pariniṭṭhite.

345. **Aṭṭhahi ñāṇehī**ti ettha paṭisambhidāñāṇehi saha aṭṭhasu gahitesu niruttipaṭibhānapaṭisambhidāhi sotāpattiphalasacchikiriyā kathaṃ hotīti vicāretabbaṃ.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. Vohārakathāyaṃ **udāhu sotādīnipī**ti ekantalokiyesu visayavisayīsu visayasseva lokuttarabhāvo, na visayīnanti natthettha kāraṇaṃ. Yathā ca visayīnaṃ lokuttarabhāvo asiddho, tathā visayassa saddāyatanassa. Tattha yathā asiddhalokuttarabhāvassa tassa lokuttaratā, evaṃ sotādīnaṃ āpannāti kinti tānipi lokuttarānīti attho daṭṭhabbo.

Yadi lokuttare paṭihaññeyya, lokuttaro siyāti attho na gahetabbo. Na hi lokuttare paṭihaññatīti parikappitepi saddassa lokuttarabhāvo atthīti adhippāyo. **‘‘Lokiyena ñāṇenā’’**ti uddhaṭaṃ, **‘‘viññāṇenā’’**ti pana pāḷi, tañca viññāṇaṃ sotasambandhena sotaviññāṇanti viññāyatīti. **Anekantatā**ti lokiyena ñāṇena jānitabbato lokiyoti etassa hetussa lokiye lokuttare ca sambhavato anekantabhāvo siyāti adhippāyo.

Vohārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. **Dve dukkhasaccāni na icchatī**ti yesaṃ dvinnaṃ dvīhi nirodhehi bhavitabbaṃ, tāni dve dukkhasaccāni na icchatīti vuttaṃ hoti. **Ye paṭisaṅkhāya lokuttarena ñāṇena aniruddhā**tiādinā paṭisaṅkhāya vinā niruddhā asamudācaraṇasaṅkhārā appaṭisaṅkhāniruddhāti dasseti, na uppajjitvā bhaṅgāti. Tena appaṭisaṅkhānirodho ca asamudācaraṇanirodhoti dassitaṃ hoti.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Balakathāvaṇṇanā

354. **Indriyaparopariyattaṃ asādhāraṇa**nti yathā niddesato vitthārato sabbaṃ sabbākāraṃ ṭhānāṭṭhānādiṃ ajānantāpi ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyyā’’tiādinā (a. ni. 1.268) ṭhānāṭṭhānāni uddesato saṅkhepato sāvakā jānanti, na evaṃ ‘‘āsayaṃ jānāti anusayaṃ jānātī’’tiādinā (paṭi. ma. 1.113) uddesamattenapi indriyaparopariyattaṃ jānantīti **‘‘asādhāraṇa’’**nti āha. Therena pana saddhādīnaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvajānanamattaṃ sandhāya ‘‘sattānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāmī’’ti (paṭi. ma. 2.44) vuttaṃ, na yathāvuttaṃ indriyaparopariyattañāṇaṃ tathāgatabalanti ayamettha adhippāyo daṭṭhabbo. **‘‘Uddesato**

ṭhānāṭṭhānādimattajānanavasena paṭijānātī’’ti vuttaṃ, evaṃ pana paṭijānantena ‘‘**tathāgatabalaṃ sāvakasādhāraṇa**’’nti idampi evameva paṭiññātaṃ siyāti kathamayaṃ codetabbo siyā.

356. **Sesesu paṭikkhepo sakavādissa** ṭhānāṭṭhānañāṇādīnaṃ sādhāraṇāsādhāraṇattā tattha sādhāraṇapakkhaṃ sandhāyāti adhippāyo.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassa dvinnaṃ phassānaṃ samodhānaṃ kathaṃ āpajjati yathāvuttanayenāti vicāretabbaṃ. Parikappanavasena āropetvā ṭhapetabbatāya satto ‘‘paṇidhī’’ti vutto. So pana ekasmimpi āropetvā na ṭhapetabboti ekasmimpi āropetvā ṭhapetabbena tena rahitatā vuttā.

Ariyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. **Jhānena vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṃ cittaṃ maggakkhaṇe samucchedavimuttiyā vimuccamānaṃ nāma hotī**ti etissā laddhiyā ko dosoti vicāretabbaṃ. Yadi vippakataniddese doso, tatrāpi tena vimuccamānatāya ‘‘**vimuttaṃ vimuccamāna**’’nti vuttaṃ. Sati ca dose uppādakkhaṇe vimuttaṃ, vayakkhaṇe vimuccamānanti vimuttavimuccamānavacanassa na codetabbaṃ siyā, atha kho vimuccamānavacanamevāti. Ekadesena, ekadese vā vimuccamānassa ca vimuttakiriyāya ekadeso visesanaṃ hotīti ‘‘**bhāvanapuṃsaka**’’nti vuttaṃ. **Kaṭādayo**ti kaṭapaṭādayo. **Ekeneva cittenā**ti ekeneva phalacittenāti adhippāyo.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. Anulomagotrabhukkhaṇepi asamudācarantā maggakkhaṇepi pahīnā eva nāma bhaveyyunti laddhi uppannāti adhippāyena **anulomagotrabhuggahaṇaṃ** karoti.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā

371. **Indriyāni paṭilabhati** appaṭiladdhindriyattā anindriyabhūtāni saddhādīni niyyānikāni bhāvento indriyāni paṭilabhati, na pana indriyāni bhāventoti adhippāyo.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. **Upatthaddha**nti yathā visayānubhāvagocarehi visiṭṭhaṃ hoti, tathā paccayabhūtena katabalādhānanti attho. **Taṃmattamevā**ti purimaṃ maṃsacakkhumattameva dhammupatthaddhaṃ na hotīti attho. **Anāpāthagata**nti maṃsacakkhunā gahetabbaṭṭhānaṃ āpāthaṃ nāgataṃ. Ettha ca visayassa dīpakaṃ ānubhāvagocarānameva asadisataṃ vadanto yādiso maṃsacakkhussa visayoti visayaggahaṇaṃ na visayavisesadassanatthaṃ, atha kho yādise visaye ānubhāvagocaravisesā honti, tādisassa rūpavisayassa dassanatthanti dīpeti, sadisassa vā visayassa ānubhāvagocaravisesova visesaṃ.

Na ca maṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchatīti dhammupatthaddhakāle purimaṃ maṃsacakkhumevāti na icchatīti adhippāyo. **Maṃsacakkhussa uppādo maggo**ti maṃsacakkhupaccayatādassanatthameva vuttaṃ, na tena anupādinnatāsādhanatthaṃ. **Rūpāvacarikāna**nti rūpāvacarajjhānapaccayena uppannāni mahābhūtāni rūpāvacarikānīti so icchatīti adhippāyo. Esa nayo **''arūpāvacarikāna''**nti etthāpi. **Arūpāvacarakkhaṇe rūpāvacaracittassa abhāvā paṭikkhipatī**ti tasmiṃyeva khaṇe rūpāvacaraṃ hutvā arūpāvacaraṃ na jātanti paṭikkhipatīti adhippāyo.

374. **Kiñcāpi dibbacakkhuno dhammupatthaddhassa paññācakkhubhāvaṃ na icchati,** yena tīṇi cakkhūni dhammupatthambhena cakkhuntarabhāvaṃ vadato bhaveyyunti adhippāyo.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā

377. **Dibbena cakkhunā yathākammūpage satte pajānātī**ti yathākammūpagatañāṇassa upanissaye dibbacakkhumhi karaṇaniddeso kato, na yathākammūpagatajānanakiccake. Taṃkiccakeyeva pana paro karaṇaniddesaṃ maññatīti āha **''ayoniso gahetvā''**ti. **Yathākammūpagatañāṇameva dibbacakkhunti laddhī**ti iminā vacanena dibbacakkhumeva yathākammūpagatañāṇanti evaṃ bhavitabbaṃ. **Eva**-saddo ca aṭṭhāne ṭhito dibbacakkhusaddassa parato yojetabbo. Yathākammūpagatañāṇassa hi so dibbacakkhuto atthantarabhāvaṃ nivāreti. Na hi dibbacakkhussa yathākammūpagatañāṇatoti.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṃvarakathāvaṇṇanā

379. Cātumahārājikānaṃ saṃvarāsaṃvarasabbhāvo āṭānāṭiyasuttena pakāsitoti **''tāvatiṃse deve upādāyā''**ti āha. Evaṃ sati sugatikathāyaṃ ''tāvatiṃse saṅgahitānaṃ pubbadevānaṃ surāpānaṃ, sakkadevānaṃ surāpānanivāraṇaṃ suyyati, taṃ tesaṃ surāpānaṃ asaṃvaro na hotī''ti vattabbaṃ hoti.

Saṃvarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. **Gihisaṃyojanasampayuttatāyā**ti etena gihichandarāgasampayuttatāya eva **''gihī''**ti vuccati, na byañjanamattenāti imamatthaṃ dasseti.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upapattikathāvaṇṇanā

388. **Ayoniso**ti opapātiko hoti, tattha tassāyevūpapattiyā parinibbāyīti atthaṃ gahetvāti adhippāyo.

Upapattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. Samannāgatakathāyaṃ pattiṃ sandhāya paṭijānanto catūhi khandhehi viya samannāgamaṃ na vadatīti tassa catūhi phassādīhi samannāgamappasaṅgo yathā hoti, taṃ vattabbaṃ.

Samannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Imināva nayenā**ti ‘‘tattha dve samannāgamā’’tiādi sabbaṃ yojetabbaṃ. Tattha pattidhammo nāma rūpāvacarādīsu aññatarabhūmiṃ paṭhamajjhānādivasena pāpuṇantassa paṭhamajjhānādīnaṃ paṭilābho. Niruddhesupi paṭhamajjhānādīsu anirujjhanato cittavippayutto saṅkhāro, yena supanto sajjhāyādipasuto ca tehi samannāgatoti vuccatīti vadanti.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. **Tasmā**ti yathāvuttassa ñāṇadvayassa bodhibhāvato. Taṃ aggahetvā pattidhammavasena natthitāya bodhiyā samannāgato buddhoti yesaṃ laddhi, te sandhāya pucchā ca anuyogo ca sakavādissāti yojanā daṭṭhabbā.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

402. **Bodhisattameva sandhāya vutta**nti lakkhaṇasamannāgatesu abodhisatte chaḍḍetvā bodhisattameva gahetvā idaṃ suttaṃ vuttaṃ, na bodhisattato añño lakkhaṇasamannāgato natthīti. Nāpi sabbesaṃ lakkhaṇasamannāgatānaṃ bodhisattatā, tasmā asādhakanti adhippāyo.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. **Ṭhapetvā pāramīpūraṇa**nti pāramīpūraṇeneva te ‘‘bodhiyā niyatā narā’’ti vuccantīti dasseti. **Kevalañhi na**ntiādinā ca na niyāmakassa nāma kassaci uppannattā byākarontīti dasseti.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. **Nippariyāyenevā**ti avasiṭṭhassa pahātabbassa abhāvā ‘‘sabbasaṃyojanappahāna’’nti imaṃ pariyāyaṃ aggahetvā arahattamaggena pajahanato evāti gaṇhātīti vuttaṃ hoti. **Appahīnassa abhāvā**ti avasiṭṭhassa pahātabbassa abhāvā **paṭijānātī**ti vadanti, tathā **‘‘anavasesappahāna’’**nti etthāpi. Evaṃ sati tena attano laddhiṃ chaḍḍetvā sakavādissa laddhiyā paṭiññātanti āpajjati.

Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamavaggo

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Phalañāṇaṃ na hotīti **‘‘vimuttānī’’ti vā** tadaṅgavimuttiyādibhāvato maggena pahīnānaṃ puna anuppattito ca **‘‘avimuttānī’’ti vā** na vattabbānīti adhippāyo. Gotrabhuñāṇañcettha vipassanāggahaṇena gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Vimuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. **Na panetaṃ asekha**nti etena asekhavisayattā asekhameva ñāṇanti parassa laddhi, na pana asekhassāti imamatthaṃ dasseti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. **Na pathavīyevā**ti lakkhaṇapathavīyeva, sasambhārapathavīyeva vā na hotīti attho. **Anicce niccantiādivipariyeso pana viparītañāṇaṃ nāmā**ti aññāṇepi ñāṇavohāraṃ āropetvā vadatīti daṭṭhabbaṃ.

Viparītakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. **Ñāṇaṃ atthi,** yaṃ saccānulomaṃ maggañāṇānugatikaṃ passanto bhagavā ‘‘bhabbo’’ti jānātīti laddhi. **Paṭhamapañhameva catutthaṃ katvā**ti ettha ‘‘niyatassa aniyāmagamanāyā’’ti viparītānuyogato pabhuti gaṇetvā ‘‘catuttha’’nti āha.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. **Yaṃkiñci ariyānaṃ ñāṇaṃ, sabbaṃ lokuttaramevā**ti gaṇhantenapi sabbaṃ ñāṇaṃ paṭisambhidāti na sakkā vattuṃ. Anariyānampi hi ñāṇaṃ ñāṇamevāti. Tassa vā ñāṇataṃ na icchatīti vattabbaṃ. **Pathavīkasiṇasammutiyaṃ samāpattiñāṇaṃ sandhāyā**ti anariyassa etaṃ ñāṇaṃ sandhāyāti adhippāyo siyā.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā

434-435. **Saccanti vacanasāmaññena** ubhayassapi saccasāmaññattaṃ gahetvā vadatīti dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha.

Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. **Phassassa phusanalakkhaṇaṃ manasikaroto**ti etena purimā vattabbapaṭiññā anupadadhammamanasikārato aññaṃ samudāyamanasikāraṃ sandhāya katāti dasseti.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. **Sabbasmimpī**ti ''pāṭaliputtassa kho''tiādinā anāgate ñāṇanti vuttanti anāgatabhāvasāmaññena anantarānāgatepi ñāṇaṃ icchantīti vuttaṃ hoti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. **Vacanaṃ nissāyā**ti atthato āpannaṃ vacanaṃ, anujānanavacanaṃ vā nissāya. **Santatiṃ sandhāyā**ti bhaṅgānupassanānaṃ bhaṅgato anupassanāsantatiṃ sandhāyāti adhippāyo.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. **Buddhānaṃ viyā**ti yathā buddhā sabbappakāraphalaparopariyattajānanavasena attano eva ca balena phalaṃ jānanti, evanti vuttaṃ hoti.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

6. Chaṭṭhavaggo

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. **Aniyato nāma na hotī**ti yathā micchattaniyatassa bhavantare aniyataṃ nāma hoti, evaṃ etassa kadācipi aniyatatā na hotīti yo niyāmo, so asaṅkhatoti adhippāyo.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

451. **Kāraṇaṭṭhena ṭhitatā**ti kāraṇabhāvoyeva. Etena ca dhammānaṃ kāraṇabhāvo **dhammaṭṭhitatā**ti etamatthaṃ dasseti. Tathā **''dhammaniyāmatā''**ti etthāpi.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saccakathāvaṇṇanā

452-454. **Vatthusacca**nti jātiyādi kāmataṇhādi sammādiṭṭhiādi ca. Bādhanapabhavaniyyānikalakkhaṇehi **lakkhaṇasaccaṃ** bādhanādi.

Saccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. **Kariyamānā karīyatī**ti arūpakkhandhānaṃ pavattamānānaṃ samathavipassanānukkamena appavatti sādhīyatīti attho. **Saṅkhatāsaṅkhatalakkhaṇānaṃ pana abhāvenā**ti vadanto sabhāvadhammataṃ paṭisedheti. **Vodānañca** vuṭṭhānapariyāyova. **Asaṅkhatabhāve kāraṇaṃ na hoti** sabhāvadhammattāsādhakattāti adhippāyo.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamavaggo

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. **Saṅgahitā**ti sambandhā.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. **Nānattavavatthānaṃ natthī**ti vadanto ‘‘tilamhi telaṃ anupaviṭṭha’’nti vacanameva na yujjatīti ‘‘na heva’’nti paṭikkhittanti dasseti.

Sampayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. Phassādīnaṃ ekuppādatādivirahitā sahajātatā natthīti āha **‘‘sampayuttasahajātataṃ sandhāyā’’**ti.

Cetasikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dānakathāvaṇṇanā

478. **Deyyadhammavasena codetu**nti yadi cetasikova dhammo dānaṃ, ‘‘diyyatīti dāna’’nti imināpi atthena cetasikasseva dānabhāvo āpajjatīti codetunti attho.

479. **Aniṭṭhaphalantiādi acetasikassa dhammassa dānabhāvadīpanatthaṃ vutta**nti phaladānabhāvadīpanatthaṃ na vuttanti attho daṭṭhabbo. **Aniṭṭhaphala**ntiādinā acetasikassa dhammassa phaladānaṃ vuttaṃ viya hoti, na dānabhāvo, tannivāraṇatthañcetamāhāti. Evañca katvā anantaramevāha **‘‘na hi acetasiko annādidhammo āyatiṃ vipākaṃ detī’’**ti. **Iṭṭhaphalabhāvaniyamanattha**nti deyyadhammo viya kenaci pariyāyena aniṭṭhaphalatā dānassa natthi, ekantaṃ pana iṭṭhaphalamevāti niyamanatthanti attho.

Itarenāti ‘‘diyyatīti dāna’’nti iminā pariyāyena. **Na pana ekenatthenā**ti ‘‘deyyadhammova dāna’’nti imaṃ sakavādīvādaṃ nivattetuṃ ‘‘saddhā hiriya’’ntiādikaṃ suttasādhanaṃ paravādīvāde yujjati, ‘‘idhekacco annaṃ detī’’tiādikañca, ‘‘cetasikova dhammo dāna’’nti imaṃ nivattetuṃ ‘‘cetasiko dhammo dāna’’nti imaṃ pana sādhetuṃ ‘‘saddhā hiriya’’ntiādikaṃ sakavādīvāde yujjati, ‘‘idhekacco annaṃ detī’’tiādikaṃ vā ‘‘deyyadhammo dāna’’nti sādhetunti evaṃ nivattanasādhanatthanānattaṃ sandhāya ‘‘na pana ekenatthenā’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tattha yathā paravādīvāde ca suttasādhanatthaṃ ‘‘na vattabbaṃ cetasiko dhammo dāna’’nti pucchāyaṃ cetasikovāti attho daṭṭhabbo, tathā ‘‘na vattabbaṃ deyyadhammo dāna’’nti pucchāya ca deyyadhammovāti. **Deyyadhammo iṭṭhaphaloti iṭṭhaphalābhāvamattameva paṭikkhitta**nti ettha ‘‘iṭṭhaphalabhāvamattameva paṭikkhitta’’nti pāṭhena bhavitabbanti. ‘‘Iṭṭhaphalābhāvamattameva disvā paṭikkhitta’’nti vā vattabbaṃ. **Saṅkarabhāvamocanattha**nti cetasikassa dātabbaṭṭhena deyyadhammassa ca iṭṭhaphalaṭṭhena dānabhāvamocanatthanti vuttaṃ hoti.

Dānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

483. Paribhogamayaṃ nāma cittavippayuttaṃ puññaṃ atthīti laddhi. Tañhi te sandhāya paribhogamayaṃ puññaṃ pavaḍḍhatīti vadantīti adhippāyo.

485. **Tassāpi vasenā**ti tassāpi laddhiyā vasena. Pañcaviññāṇānaṃ viya etesampi samodhānaṃ siyāti paṭijānātīti vadanti. Pañcaviññāṇaphassādīnameva pana samodhānaṃ sandhāya paṭijānātīti adhippāyo.

486. **Aparibhuttepī**ti iminā ‘‘paṭiggāhako paṭiggahetvā na paribhuñjati chaḍḍetī’’tiādikaṃ dasseti. Aparibhutte deyyadhamme puññabhāvato paribhogamayaṃ puññaṃ pavaḍḍhatīti ayaṃ vādo hīyati. Tasmiñca hīne sakavādīvādo balavā. Cāgacetanāya eva hi puññabhāvo evaṃ siddho hotīti adhippāyo. Aparibhuttepi deyyadhamme puññabhāve cāgacetanāya eva puññabhāvoti āha **‘‘sakavādīvādova balavā’’**ti.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. **Teneva yāpentī**ti teneva cīvarādinā yāpenti, teneva vā cīvarādidānena yāpenti, sayaṃkatena kammunā vināpīti adhippāyo. **Iminā kāraṇenā**ti yadi yaṃ ito cīvarādi dinnaṃ, na tena yāpeyyuṃ, kathaṃ anumodeyyuṃ…pe… somanassaṃ paṭilabheyyunti laddhiṃ patiṭṭhapentassapīti vuttaṃ hoti.

Itodinnakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. **Phasso sukhavedanīyādibhedo hotī**ti phassena sabbampi kammavipākaṃ dassetvā puna attavajjehi sampayogadassanatthaṃ **‘‘so ca saññādayo cā’’**tiādi vuttaṃ. **Atthi ca nesa**nti sāvajjane cakkhuviññāṇādisahajātadhamme sandhāya vuttaṃ. **Yo tattha iṭṭhavipāko, tassa patthanā**ti iṭṭhavipāke eva patthanaṃ katvā kammaṃ karontīti kammūpanissayabhūtameva patthanaṃ dasseti, paccuppannavedanāpaccayaṃ vā taṇhaṃ upādānādinibbattanavasena dukkhassa pabhāvitaṃ. **Mūlataṇhā**ti paccuppannavipākavaṭṭanibbattakakammassa upanissayabhūtaṃ purimataṇhaṃ, kammasahāyaṃ vā vipākassa upanissayabhūtaṃ.

493. Sakasamayavasena ca codanāya payujjamānataṃ dassetuṃ **‘‘tesañca laddhiyā’’**tiādimāha.

494. **Paṭilābhavasenā**ti kamme sati pathaviyādīnaṃ paṭilābho hotīti kammaṃ taṃsaṃvattanikaṃ nāma hotīti dasseti.

Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jarāmaraṇaṃvipākotikathāvaṇṇanā

495. **Sampayogalakkhaṇābhāvā**ti ‘‘ekārammaṇā’’ti imassa sampayogalakkhaṇassa abhāvāti adhippāyo.

496. **Pariyāyo natthī**ti sakavādinā attanā vattabbatāya pariyāyo natthīti abyākatānaṃ jarāmaraṇassa vipākanivāraṇatthaṃ **abyākatavasena pucchā na katā**ti dasseti.

497. **Aparisuddhavaṇṇatā** jarāyevāti keci, taṃ **akusalakammaṃ kammasamuṭṭhānassā**tiādinā rūpasseva dubbaṇṇatādassanena samamevāti.

Jarāmaraṇaṃvipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā

500. **Vaṭṭa**nti kammādivaṭṭaṃ.

Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. **Tappaccayāpī**ti yassa vipākassa vipāko aññamaññapaccayo hoti tappaccayāpi aññamaññapaccayabhūtatopīti adhippāyo. **So hī**tiādinā purimapaṭiññāya imassa codanassa kāraṇabhāvaṃ dasseti. **Aññamaññapaccayādīsu paccayaṭṭhenā**ti **ādi**-saddena sahajātādipaccaye saṅgaṇhitvā tesu tena tena paccayabhāvenāti dasseti.

Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamavaggo

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Vaṇṇoti vaṇṇanibhā saṇṭhānañca vuccatīti āha **‘‘sadisarūpasaṇṭhānā’’**ti.

Chagatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. Atidūrassa antaritassa pattabbassa desassa dassanato **dibbacakkhuko viya**. Ākāsena pathavantaraṭṭhānāni bhinditvā gamanato **iddhimā viya. Na sahadhammenā**ti yadi so bhavānaṃ antarā na siyā, na nāma antarābhavoti paṭikkhepe karaṇaṃ natthīti adhippāyo.

506. **Tattha jātijarāmaraṇāni ceva cutipaṭisandhiparamparañca anicchanto**ti etena cutianantaraṃ antarābhavaṃ khandhāti, vattamānā jātīti, mātukucchimeva paviṭṭhā antaradhāyamānā maraṇanti na icchati.

507. **Yathā kāmabhavādīsu** tattha tattheva punappunaṃ cavitvā upapattivasena cutipaṭisandhiparamparā hoti, evaṃ taṃ tattha na icchatīti dasseti.

Antarābhavakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. Kāmabhavassa kamanaṭṭhena kāmabhavabhāvo sabbepi kāmāvacarā khandhādayo kāmabhavoti iminā adhippāyena daṭṭhabbo. Upādinnakkhandhānameva pana kāmabhavabhāvo dhātukathāyaṃ dassito, na kamanaṭṭhena kāmabhavabhāvo. **''Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā''ti vacanamattaṃ nissāyā**ti pañceva kāmakoṭṭhāsā ''kāmo''ti vuttāti **kāmadhātū**tivacanaṃ na aññassa nāmanti iminā adhippāyenevaṃ vacanamattaṃ nissāyāti attho.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. Rūpadhātukathāyaṃ **rūpadhātū**ti vacanato rūpīdhammeheva rūpadhātuyā bhavitabbanti laddhi daṭṭhabbā. Suttesu ''tayome bhavā''tiādinā (dī. ni. 3.305) paricchinnabhūmiyova **bhūmiparicchedo,** ''heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā''tiādikammaparicchindanampi (vibha. 182) vadanti.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. **Imināvupāyenā**ti yathā hi purimakathāyaṃ rūpino dhammā avisesena ''rūpadhātū''ti vuttā, evamidhāpi arūpino dhammā avisesena ''arūpadhātū''ti vuttāti tattha vuttanayo idhāpi samānoti adhippāyo.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rūpadhātuyāāyatanakathāvaṇṇanā

519. **Ghānanimittānipī**ti idaṃ ghānādinimittānipīti vattabbaṃ. **Nimitta**nti ghānādīnaṃ okāsabhāvena upalakkhitaṃ tathāvidhasaṇṭhānaṃ rūpasamudāyamāha.

Rūpadhātuyāāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Arūperūpakathāvaṇṇanā

524-526. **Sukhumarūpaṃ atthi,** yato nissaraṇaṃ taṃ āruppanti adhippāyo.

Arūperūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā

527-537. **Pakappayamānā**ti āyūhamānā, sampayuttesu adhikaṃ byāpāraṃ kurumānāti attho. **Purimavāre**ti ‘‘yaṃkiñci akusalena cittena samuṭṭhitaṃ rūpaṃ, sabbaṃ taṃ akusala’’nti imaṃ pañhaṃ vadati.

Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. **Arūpajīvitindriyantipañhe** ‘‘atthi arūpīnaṃ dhammānaṃ āyū’’tiādikaṃ pañhaṃ antaṃ gahetvā vadati. **Arūpadhammānaṃ cittavippayuttaṃ jīvitindriyasantānaṃ nāma atthīti icchatī**ti ettha rūpārūpadhammānaṃ taṃ icchanto arūpadhammānaṃ icchatīti vattuṃ yuttoti ‘‘arūpadhammāna’’nti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

541. **Sattasantāne rūpino vā dhammā hontū**tiādināpi tameva jīvitindriyasantānaṃ vadatīti veditabbaṃ.

542. **Pubbāparabhāgaṃ sandhāyā**ti samāpattiyā āsannabhāvato tadāpi samāpannoyevāti adhippāyo.

544-545. **Dve jīvitindriyānī**ti ‘‘pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassā’’ti purimapāṭho. ‘‘Pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissā’’ti pacchimapāṭho, so yutto.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. **Sesa**nti pāṇātipātādikammassa hetūti ito purimaṃ sotāpannādianuyogaṃ vadati. **Handa hī**ti paravādissevetaṃ sampaṭicchanavacananti sampaṭicchāpetunti na sakkā vattuṃ, ‘‘katamassa kammassa hetū’’ti pana sakavādī taṃ sampaṭicchāpetuṃ vadatīti yujjeyya, sampaṭicchāpetunti pana pakkhaṃ paṭijānāpetunti atthaṃ aggahetvā paravādī attano laddhiṃ sakavādiṃ gāhāpetunti attho daṭṭhabbo.

Kammahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamavaggo

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. **Vibhāgadassanattha**nti visabhāgadassanatthanti vuttaṃ hoti. Nānācittavasena paṭijānantassa adhippāyamaddanaṃ kathaṃ yuttanti vicāretabbaṃ. Ārammaṇavasena hi dassanadvayaṃ saha vadantassa tadabhāvadassanatthaṃ idaṃ āraddhanti yuttanti. **Anussavavasenā**tiādinā na kevalaṃ aniccādiārammaṇameva ñāṇaṃ vipassanā, atha kho ‘‘anuppādo khema’’ntiādikaṃ nibbāne ānisaṃsadassanañcāti dīpeti.

Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. **Suttabhayenā**ti ‘‘pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appaṭibhayanti kho, bhikkhave, nibbānassetaṃ adhivacana’’nti (saṃ. ni. 4.238) asaṃyojaniyādibhāvaṃ sandhāya khemādibhāvo vuttoti evamādinā suttabhayenāti daṭṭhabbaṃ.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. **Ārammaṇatthassa vibhāgadassanattha**nti paccayaṭṭho olubbhaṭṭhoti evaṃ vibhāge vijjamāne paccayolubbhānaṃ visesābhāvaṃ kappetvā akappetvā vā sappaccayattā olubbhārammaṇenapi sārammaṇamevāti na gahetabbanti dassanatthanti vuttaṃ hoti.

Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anusayāanārammaṇātikathāvaṇṇanā

554-556. **Appahīnattāva atthīti vuccati,** na pana vijjamānattāti adhippāyo.

Anusayāanārammaṇātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ñāṇaṃanārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-8. **Tassa ñāṇassā**ti maggañāṇassāti vadanti.

Ñāṇaṃanārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. **Avisesenevā**ti ārammaṇasampayogehi dvīhipīti attho.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. **Sabbaso**ti savitakkacittesu sabbattha sabbadā vāti imamatthaṃ dassento āha **‘‘antamaso manodhātupavattikālepī’’**ti. **Vitakkavipphāramatta**nti vitakkassa pavattimattanti adhippāyo.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

565. **Anāpattī**ti visaṃvādanādhippāyassa abhāvā musāvādo na hotīti vuttaṃ.

Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. **Tāsū**ti tāsu paññattīsu. Samannāgamapaññattiyā **samannāgatoti vuccati,** paṭilābhapaññattiyā **lābhīti vuccati. Samannāgatoti vuccati** ayaṃ samannāgamapaññatti nāma. **Lābhīti vuccati** ayaṃ paṭilābhapaññatti nāmāti vā adhippāyo yojetabbo.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamavaggo

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-2. **Bhavaṅgacittassa bhaṅgakkhaṇena sahevā**tiādiṃ vadantena kiriyakhandhānaṃ bhaṅgakkhaṇena saha upapattesiyā khandhā uppajjantīti ca vattabbaṃ, tathā upapattesiyānaṃ bhaṅgakkhaṇena saha upapattesiyā, kiriyānaṃ bhaṅgakkhaṇena saha kiriyāti. Cakkhuviññāṇādīnaṃ kiriyācatukkhandhaggahaṇena gahaṇaṃ. **Ñāṇa**nti maggañāṇaṃ yuttaṃ.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. **Taṃ lakkhaṇa**nti ‘‘cha viññāṇā’’ti avatvā ‘‘pañcaviññāṇā uppannavatthukā’’tiādinā vuttaṃ lakkhaṇaṃ. ‘‘Cha viññāṇā’’ti avacanaṃ panettha ‘‘no ca vata re vattabbe’’tiādivacanassa kāraṇanti adhippetaṃ.

577. **Lokiyo**ti vipassanāmaggamāha. **Yaṃ tattha animitta**nti cakkhuviññāṇasamaṅgikkhaṇe yaṃ animittaṃ gaṇhanto na nimittaggāhīti vutto, tadeva suññatanti adhippāyo.

Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. **Kusalākusalavasena namī**ti kusalākusalabhāvena namitvā pavattīti vuttaṃ hoti. Sā pana ārammaṇappakāraggahaṇaṃ yena alobhādīhi lobhādīhi ca sampayogo hotīti daṭṭhabbo ‘‘sukhamiti cetaso abhāgo’’tiādīsu viya.

Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. **Khaṇabhaṅganirodhaṃ,** na appavattinirodhaṃ, sīlavītikkamanirodhaṃ vā. **Vītikkamaṃ viyā**ti yathā vītikkame kate dussīlo, evaṃ niruddhepīti evaṃ vītikkamena ninnānaṃ sallakkhentoti attho.

Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sīlaṃacetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. **Yena so sīlavāyeva nāma hotī**ti yena cittavippayuttena ṭhitena upacayena akusalābyākatacittasamaṅgī sīlavāyeva nāma hotīti adhippāyo. **Sesamettha ‘‘dānaṃ acetasika’’nti kathāyaṃ vuttanayeneva veditabba**nti vuttaṃ, sā pana kathā maggitabbā.

Sīlaṃacetasikantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Samādānahetukathāyaṃ \100 **purimakathāsadisamevā**ti paribhogakathekadesasadisatā daṭṭhabbā.

Samādānahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. **Āṇattiyā ca pāṇātipātādīsu aṅgapāripūri**nti ekasmiṃ divase āṇattassa aparasmiṃ divase pāṇātipātaṃ karontassa tadā sā āṇatti viññattiṃ vināyeva aṅgaṃ hotīti **aviññatti dussīlya**nti adhippāyo.

Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako samatto.

11. Ekādasamavaggo

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. Ñāṇakathāyaṃ **seyyathāpi mahāsaṅghikāna**nti pubbe **ñāṇaṃanārammaṇantikathāyaṃ** (kathā. 557 ādayo) vuttehi andhakehi aññe idha mahāsaṅghikā bhaveyyuṃ. **Yadi aññāṇe vigate**tiādinā rāgavigamo viya vītarāgapaññattiyā aññāṇavigamo ñāṇīpaññattiyā kāraṇanti dasseti. Na hi ñāṇaṃ assa atthīti ñāṇī, atha kho aññāṇīpaṭipakkhato ñāṇīti. **Yasmā ñāṇapaṭilābhenā**ti ettha ca ñāṇapaṭilābhena aññāṇassa vigatattā so ñāṇīti vattabbataṃ āpajjatīti attho daṭṭhabbo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Idaṃdukkhantikathāvaṇṇanā

618-620. **Itaro pana sakasamaye**ti paravādī attano samayeti attho.

Idaṃdukkhantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. **Kammassa vipākavasena vā**ti nirayaṃva sandhāya vuttaṃ. Tattha hi abbudādiparicchedo tādisassa kammavipākassa vasena vutto. **Vassagaṇanāya vā**ti manusse cātumahārājikādideve ca sandhāya. Tesañhi asaṅkhyeyampi kālaṃ vipākadānasamatthaṃ kammaṃ vassagaṇanāya paricchijjatīti.

Iddhibalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. **Samādhānaṭṭhenā**ti samaṃ ṭhapanaṭṭhena samādhi nāma cetasikantaraṃ atthīti aggahetvāti attho. **Chalenā**ti ekacittakkhaṇikatte cakkhuviññāṇassa ca jhānacittassa ca na koci visesoti etena sāmaññamattenāti adhippāyo.

Samādhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. **Anantarapaccayatañcevā**ti avijjā saṅkhārānaṃ anantarapaccayo avijjāya yā ṭhitatā tato hoti, tāya ṭhitatāya anantarapaccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā hotīti adhippāyo. Anantarapaccayaggahaṇañcettha aññamaññapaccayabhāvarahitassa ekassa paccayassa dassanatthanti daṭṭhabbaṃ. Tena hi sabbo tādiso paccayo dassito hotīti. **Aññamaññapaccayatañcā**ti avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, saṅkhārā ca avijjāya. Tattha avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvasaṅkhātāya ṭhitatāya saṅkhārānaṃ avijjāya paccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā hoti, tassā ca itarāti adhippāyo.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. **Rūpādayo viya parinipphannā**ti rūpādīhi saha uppajjitvā nirujjhanato parinipphannāti attho. **Aniccatāvibhāgānuyuñjanavasenā**ti tīsu daṇḍesu daṇḍavohāro viya tīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro hotīti tassā vibhāgānuyuñjanavasenāti vadanti.

Aniccatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamavaggo

1. Saṃvarokammantikathāvaṇṇanā

630-632. **Vipākadvāra**nti bhavaṅgamanaṃ vadati. **Kammadvāra**nti kusalākusalamanaṃ.

Saṃvarokammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. **Abyākataṃ sandhāya paṭikkhepo**ti sakasamayalakkhaṇena paṭikkhepo katoti vadanti. Avipākacetanāya sarūpena dassitāya savipākāpi dassitāyeva nāma hotīti maññamāno āha **‘‘savipākāvipākacetanaṃ sarūpena dassetu’’**nti.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saddovipākotikathāvaṇṇanā

636-637. **Kammasamuṭṭhānā arūpadhammāvā**tiādinā kammasamuṭṭhānesu cakkhādīsupi vipākavohāro natthi, ko pana vādo akammasamuṭṭhāne saddeti dasseti.

Saddovipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. **Tasmā vipāko**ti avisesena saḷāyatanaṃ vipākoti yesaṃ laddhīti vuttaṃ hoti.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. **Sattakkhattuparamatāniyato**ti sattakkhattuparamatāya niyato. **Imaṃ vibhāga**nti imaṃ visesaṃ. **Tvaṃ panassa niyāmaṃ icchasī**ti avinipātadhammatāphalappattīhi aññasmiṃ sattakkhattuparamabhāve ca niyāmaṃ icchasīti attho.

Ānantariyābhāvanti yena so dhammābhisamayena bhabbo nāma hoti, tassa ānantariyakammassa abhāvanti attho, puggalassa vā ānantariyabhāvassa abhāvanti. Kiṃ pana so antarādhammaṃ abhisamissatīti? Keci vadanti ‘‘sattakkhattuparamo sattamaṃ bhavaṃ nātikkamati, orato pana natthi paṭisedho’’ti. Apare ‘‘yo bhagavatā ñāṇabalena byākato, tassa antarā abhisamayo nāma natthi, tathāpi bhavaniyāmassa kassaci abhāvā bhabboti vuccati. Yathā kusalā abhiññācetanā kadāci vipākaṃ adadamānāpi sati kāraṇe dātuṃ bhabbatāya vipākadhammadhammā nāma, tathā indriyānaṃ mudutāya sattakkhattuparamo, na niyāmasabbhāvā nāpi bhagavatā byākatattā, na ca indriyamudutā abhabbatākaro dhammoti na so abhabbo nāma. Abhabbatākaradhammābhāvato cettha abhabbatā paṭisedhitā, na pana antarā abhisametuṃ bhabbatā vuttā. Yadi ca sattakkhattuparamo antarā abhisameyya, kolaṃkolo siyā’’ti. Visesaṃ pana akatvā bhabbasabhāvatāya bhabboti vattuṃ yuttaṃ. **Na bhavaniyāmakaṃ kiñcī**ti ettha passitvāti vacanaseso, byākarotīti vā sambandho.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamavaggo

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. Kappaṭṭhakathāyaṃ **heṭṭhā**ti iddhibalakathāyaṃ.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā

660-662. Anantarāpayuttakathāyaṃ ānantariyaṃ payuttaṃ etenāti **anantarāpayutto**ti ānantariye anantarāsaddaṃ āropetvā aṭṭhakathāyaṃ attho vuttoti daṭṭhabbo. ‘‘Anantarapayutto’’tipi pāḷi dissati.

Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. **Sesā tebhūmakadhammā aniyatā nāmā**ti ettha appattaniyāmānaṃ dhamme sandhāya **‘‘tebhūmakadhammā’’**ti āha. Eteva hi sandhāya **‘‘tehi samannāgatopi aniyatoyevā’’**ti vuttanti. Iti imaṃ vohāramattaṃ gahetvā ‘‘niyato bodhisatto pacchimabhaviko bhabbo dhammaṃ abhisametuṃ okkamitu’’nti adhippāyena ‘‘niyāmaṃ okkamatī’’ti yesaṃ laddhīti atthayojanā. Evaṃ pana vohāramattasabbhāvo ‘‘niyato’’ti vacanassa, dhammaṃ abhisametuṃ bhabbatā ca ‘‘niyāmaṃ okkamatī’’ti vacanassa kāraṇabhāvena vuttā hoti, bhabbatāyeva pana ubhayassapi kāraṇanti yuttaṃ. **Aññenā**ti yadi niyato niyāmaṃ okkameyya, micchattaniyato sammattaniyāmaṃ, sammattaniyato vā micchattaniyāmaṃ okkameyya, na ca taṃ atthīti dassanatthanti attho.

Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. Asātarāgakathāyaṃ **‘‘aho vata me etadeva bhaveyyā’’ti rajjanā**ti iminā evaṃ pavattamānoyeva lobho idha ‘‘rāgo’’ti adhippeto, na aññathāti dasseti.

675. **Sutte panā**ti etassa ‘‘adhippāyo’’ti etena sambandho.

Asātarāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammataṇhāabyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. **Yasmā dhammataṇhāti vuttā, tasmā abyākatā**ti kusalesu dhammesu lokuttaresu vā sabbesu taṇhā ‘‘dhammataṇhā’’ti gahetvā yasmā sā taṇhā, tasmā kusalā na hoti, yasmā pana dhamme pavattā, tasmā akusalā na hotīti abyākatāti laddhīti dasseti. **Tīhi koṭṭhāsehi chapi taṇhā saṃkhipitvā dassitā,** tasmā dhammataṇhāpi kāmataṇhādibhāvato na abyākatāti adhippāyo.

Dhammataṇhāabyākatātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamavaggo

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. **Ta**nti kusalaṃ akusalañcāti visuṃ sambandho daṭṭhabbo. **Taṃ** ubhayanti vā vacanaseso. **Paṭisandahatī**ti ghaṭeti, anantaraṃ uppādetīti vuttaṃ hoti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. Keci vādino ‘‘aṅkure sākhāviṭapādisampannānaṃ rukkhādīnaṃ bījamattaṃ āvibhāvaṃ gacchatī’’ti vadantīti tesaṃ vādaṃ nidassanaṃ karonto āha **‘‘sampannasākhāviṭapāna’’**ntiādi.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. **Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati sotaviññāṇa**nti ettha ‘‘laddhivasena paṭijānātī’’ti anantaruppattiṃ sallakkhentopi na so cakkhumhi rūpārammaṇaṃ sotaviññāṇaṃ icchati, atha kho sotamhiyeva saddārammaṇanti anantarūpaladdhivasena āpannattā ‘‘paṭijānātī’’ti yuttaṃ vattuṃ.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. Sammāvācādi rūpaṃ maggo cāti icchanto **‘‘ariyarūpa’’**ntipi vadati.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññoanusayotikathāvaṇṇanā

700-701. ‘‘Sarāgotiādi pana tasmiṃ samaye rāgassa appahīnattā sarāgoti vattabbata’’nti purimapāṭho, **‘‘sānusayotiādi pana tasmiṃ samaye anusayassa appahīnattā sānusayoti vattabbata’’**nti pacchimapāṭho, so yutto. So hi **na anusayapariyuṭṭhānānaṃ aññattaṃ, tasmā taṃ asādhaka**nti etena sametīti.

Aññoanusayotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. **Yasmā aniccādito manasikarotopi rāgādayo uppajjanti,** na ca te vipassanāya sampayuttā, tasmā pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttanti laddhīti adhippāyo.

Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. **Tividhāyā**ti kilesavatthuokāsavasena, kāmarāgakāmavitakkakāmāvacaradhammavasena vā tividhāya. **Kilesakāmavasenā**ti kilesakāmabhūtakāmadhātubhāvenāti vuttaṃ hoti. **Adhippāyaṃ asallakkhento**ti rūpadhātusahagatavasena anusetīti, rūpadhātudhammesu aññatarabhāvena rūpadhātupariyāpannoti ca pucchitabhāvaṃ asallakkhentoti attho.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. **Diṭṭhigataṃ ‘‘sassato lokoti kho, vaccha, abyākatameta’’nti sassatādibhāvena akathitattā** ‘‘abyākata’’nti vuttanti sambandho. Ettha pana na diṭṭhigataṃ ‘‘abyākata’’nti vuttaṃ, atha kho ‘‘ṭhapanīyo eso pañho’’ti dassitaṃ, tasmā sabbathāpi diṭṭhigataṃ ‘‘abyākata’’nti na vattabbanti yuttaṃ.

Abyākatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. **Tasmā**ti yasmā diṭṭhirāgānaṃ samāne vikkhambhanabhāvepi ‘‘vītarāgo’’ti vuccati, na pana ‘‘vigatadiṭṭhiko’’ti, tasmā diṭṭhi lokiyapariyāpannā na hotīti atthaṃ vadanti. Rūpadiṭṭhiyā abhāvā pana kāmadhātupariyāpannāya diṭṭhiyā bhavitabbaṃ. Yadi ca pariyāpannā siyā, tathā ca sati kāmarāgo viya jhānalābhino diṭṭhipi vigaccheyyāti ‘‘vigatadiṭṭhiko’’ti vattabbo siyā, na ca vuccati, tasmā apariyāpannā diṭṭhi. Na hi sā tassa avigatā diṭṭhi kāmarāgo viya kāmadiṭṭhi yena kāmadhātuyā pariyāpannā siyāti vadatīti veditabbaṃ.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cuddasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Pannarasamavaggo

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. **Tasmā paccayatā vavatthitā**ti hetupaccayabhūtassa dhammassa ārammaṇapaccayabhāvādinā viya adhipatipaccayatādinā ca na bhavitabbanti hetupaccayabhāvoyevetassa vavatthito hotīti attho.

Paccayatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. **Apuññābhisaṅkhārova gahito** ''nanu avijjā saṅkhārena sahajātā''ti vuttattāti adhippāyo. **Sahajātaaññamaññaatthiavigatasampayuttavasenā**ti ettha nissayo kamabhedena atthiggahaṇena gahito hotīti na vutto, kammāhārā asādhāraṇatāyāti veditabbā. Vakkhati hi ''tīṇi upādānāni avijjāya saṅkhārā viya taṇhāya paccayā hontī''ti (kathā. aṭṭha. 718-719), tasmā upādānehi samānā evettha saṅkhārānaṃ paccayatā dassitāti.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Tatiyasaññāvedayitakathāyaṃ **sesasatte sandhāyā**ti nirodhasamāpannato aññe yesaṃ nirodhasamāpattiyā bhavitabbaṃ, te pañcavokārasatte sandhāyāti adhippāyo, asaññasattānampi ca saññuppādā cutiṃ icchantīti sesasabbasatte sandhāyāti vā. **Sarīrapakati**nti tathārūpo ayaṃ kāyo, yathārūpe kāye pāṇisamphassāpi kamantītiādikaṃ.

733-734. **Suttavirodho siyā**ti idaṃ paravādiṃ sampaṭicchāpetvā vattabbaṃ.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. **Saññāvirāgavasena pavattabhāvanā asaññasamāpattipī**ti laddhikittane saññāvirāgavasena pavattabhāvanaṃ catutthajjhānasamāpattiṃ ''asaññasamāpattī''ti aggahetvā sāpi asaññitā saññāvedayitanirodhasamāpattiyeva nāmāti parassa laddhīti dasseti. **Yasmā asaññasamāpattiṃ samāpannassa alobhādayo atthī**ti ettha sakasamayasiddhā catutthajjhānasamāpatti ''asaññasamāpattī''ti vuttā.

736. **Saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā,** na saññāya abhāvatoti catutthajjhānasamāpattimeva sandhāya vadati.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

738-739. **Kammena sahajātoti pañhesu** ''kammūpacayaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittavippayuttaṃ sandhāya paṭijānātī''ti katthaci pāṭho, ''cittasampayuttaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittavippayuttaṃ sandhāya paṭijānātī''ti aññattha. Ubhayampi vicāretabbaṃ.

741. **Tasmā**ti tiṇṇampi ekakkhaṇe sabbhāvato tiṇṇaṃ phassānañca samodhānā ca ekattaṃ pucchatīti adhippāyo daṭṭhabbo.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pannarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako samatto.

16. Soḷasamavaggo

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. Sukhānuppadānakathāyaṃ **yaṃ evarūpa**nti yaṃ nevattano, na paresaṃ, na tassa, evarūpaṃ nāma anuppadinnaṃ bhavituṃ na arahati aññassa asakkuṇeyyattāti laddhimattena paṭijānāti, na yuttiyāti adhippāyo.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. **Taṃcittatāyā**ti tadeva ārammaṇabhūtaṃ cittaṃ etassāti taṃcitto, tassa bhāvo taṃcittatā, tāya taṃcittatāya. Taṃ vā ālambakaṃ ālambitabbañca cittaṃ taṃcittaṃ, tassa bhāvo tasseva ālambakaālambitabbatā taṃcittatā, tāya codetunti attho.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā

768-770. Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāyaṃ **heṭṭhā**ti cuddasamavagge **āgatapariyāpannakathāyaṃ** (kathā. aṭṭha. 703-705). ‘‘Samāpattesiya’’ntiādi vuttanayameva. Yañcettha ‘‘atthi rūpaṃ arūpāvacara’’nti arūpāvacarakammassa katattā rūpaṃ vuttaṃ, tattha ca yaṃ vattabbaṃ, taṃ aṭṭhamavagge **arūperūpakathāyaṃ** (kathā. aṭṭha. 524-526) vuttanayamevāti.

Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Sattarasamavaggo

1. Atthiarahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. **Cittaṃ anādiyitvā**ti ‘‘kiriyacittena dānādipavattisabbhāvato’’ti vuttaṃ kiriyacittaṃ abyākataṃ anādiyitvāti attho.

Atthiarahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Natthiarahatoakālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. **Ayoniso gahetvā**ti aladdhavipākavārānampi kammānaṃ byantībhāvaṃ na vadāmīti atthaṃ gahetvāti adhippāyo. Keci pana ‘‘kammānaṃ vipākaṃ appaṭisaṃviditvā puggalassa byantībhāvaṃ na vadāmīti evaṃ ayoniso atthaṃ gahetvā’’ti vadanti.

781. **Tāva na kamatīti laddhiyā paṭikkhipatī**ti tāva na kamati, tato paraṃ kamatīti laddhiyā paṭikkhipatīti adhippāyo. Ettha kira ‘‘sati jīvite jīvitāvasese jīvitā voropetī’’ti vacanato attano dhammatāya marantaṃ koṭṭentassa vā sīsaṃ vā chindantassa natthi pāṇātipātoti ācariyā vadanti. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittaupakkamamaraṇesu vijjamānesupi na tena upakkamena matoti natthi pāṇātipātoti adhippāyo. Evaṃ pana marantena tena ekacittavārampi dhammatāmaraṇato orato na matoti dubbiññeyyametaṃ.

Natthiarahatoakālamaccūtikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbamidaṃkammatotikathāvaṇṇanā

784. **Bījato aṅkurassevā**ti yathā aṅkurassa abījato nibbatti natthi, tathā paccuppannapavattassapi akammato kammavipākato nibbatti natthi, taṃ sandhāya paṭikkhipatīti adhippāyo. **Deyyadhammavasena dānaphalaṃ pucchatī**ti deyyadhammavasena yāya cetanāya taṃ deti, tassa dānassa phalaṃ pucchati, na deyyadhammassāti vuttaṃ hoti.

Sabbamidaṃkammatotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

788. **Vināpi aniccattenā**ti ‘‘yāva dukkhā nirayā’’tiādīsu (ma. ni. 3.250) viya dukkhārammaṇattenapi dukkhaṃ vattabbanti adhippāyo.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Navattabbaṃsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. Navattabbaṃsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāyaṃ **na ca tāni dakkhiṇaṃ visodhetuṃ sakkontī**ti yathā puggalo sīlaparisodhanādīni katvā nirodhampi samāpajjitvā visodhetuṃ sakkoti, na evaṃ maggaphalānīti adhippāyo, appaṭiggahaṇatoti vā.

Navattabbaṃsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. Dakkhiṇāvisuddhikathāyaṃ **visujjheyyā**ti etassa atthaṃ dassento **‘‘mahapphalā bhaveyyā’’**ti āha. **Dāyakasseva cittavisuddhi vipākadāyikā hotī**ti paṭiggāhakanirapekkhā paṭiggāhakena paccayabhūtena vinā dāyakeneva mahāvipākacetanattaṃ āpādikā, paṭiggāhakanirapekkhā vipākadāyikā hotīti adhippāyo. **Añño aññassa kārakoti yadi dāyakassa dānacetanā nāma paṭiggāhakena katā bhaveyya, yuttarūpaṃ siyā**ti kasmā vuttaṃ, nanu laddhikittane ‘‘dāyakena dānaṃ dinnaṃ, paṭiggāhakena vipāko nibbattitoti añño aññassa kārako bhaveyyā’’ti vuttanti? Saccametaṃ, paṭiggāhakena vipākanibbattanampi pana dānacetanānibbattanena yadi bhaveyya, evaṃ sati añño aññassa kārakoti yuttarūpaṃ siyāti adhippāyo.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Aṭṭhārasamavaggo

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. **Ayoniso**ti ‘‘tusitapuraṃ sandhāyā’’tiādikaṃ gahaṇaṃ sandhāyāha.

Manussalokakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. Tassa ca desanaṃ sampaṭicchitvā sayameva ca āyasmatā ānandattherena desitoti vadati.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Jhānasaṅkantikathāyaṃ **uppaṭipāṭiyā**ti paṭhamajjhānato vuṭṭhāya vitakkavicārā ādīnavato manasikātabbā, tato dutiyajjhānena bhavitabbanti evaṃ yo upacārānaṃ jhānānañca anukkamo, tena vināti attho.

Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-819. **Jhānantarikā nāma esā**ti paṭhamajjhānādīsu aññatarabhāvābhāvato na jhānaṃ, atha kho dakkhiṇapubbādidisantarikā viya jhānantarikā nāma esāti. Katarā? Yoyaṃ avitakkavicāramatto samādhīti yojetabbaṃ.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. **Paṭijānanaṃ sandhāyā**ti ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hotī’’tiādinā (dha. sa. 1352) nayena vuttaṃ manoviññāṇapaṭijānanaṃ kira sandhāyāti adhippāyo, tasmā ‘‘evaṃ sante rūpaṃ manoviññāṇaṃ āpajjatīti manoviññāṇapaṭijānanaṃ pana rūpadassanaṃ kathaṃ hotī’’ti vicāretabbaṃ.

Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Ekūnavīsatimavaggo

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. **Anuppannāyeva nuppajjantīti pahīnā nāma honti,** tasmā natthi kilesapajahanāti paṭikkhipati. Te pana neva uppajjitvā vigatā, nāpi bhavissanti, na ca uppannāti atīte kilese pajahatītiādi na vattabbanti dasseti.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. **Anattalakkhaṇaṃ tāva ekacca**nti arūpakkhandhānaṃ anattalakkhaṇaṃ vadati. **Ekena pariyāyenā**ti anattalakkhaṇassa jarāmaraṇabhāvapariyāyenāti vadanti. Rūpakkhandhādīnañhi mā jīratu mā maratūti alabbhaneyyo avasavattanākāro anattatā, sā atthato jarāmaraṇameva, tañca ‘‘jarāmaraṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita’’nti (dhātu. 71) vuttattā arūpakkhandhānaṃ jarāmaraṇaṃ saṅkhārakkhandhapariyāpannanti ayametesaṃ adhippāyo.

Suññatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. **Phaluppatti cā**ti pattidhammaṃ vadati.

Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. **Rūpādisabhāvatāsaṅkhātā**ti ettha rūpādīnaṃ sabhāvatāti rūpādisabhāvatāti evamattho daṭṭhabbo. Bhāvaṃ hesa tathatāti vadati, na bhāvayoganti.

Tathatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. **Anavajjabhāvamatteneva nibbānaṃ kusala**nti yaṃkiñci kusalaṃ, sabbaṃ taṃ anavajjabhāvamatteneva, tasmā nibbānaṃ kusalanti vuttaṃ hoti.

Kusalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. **‘‘Sakiṃ nimuggo nimuggova hotī’’ti suttaṃ nissāyā**ti tāya jātiyā lokuttarasaddhādīnaṃ anuppattiṃ sandhāya kataṃ avadhāraṇaṃ saṃsārakhāṇukabhāvaṃ sandhāya katanti maññamāno puthujjanassāyaṃ accantaniyāmatā, yāyaṃ niyatamicchādiṭṭhīti ‘‘atthi puthujjanassa accantaniyāmatā’’ti vadati. Vicikicchuppatti niyāmantaruppatti ca accantaniyāmanivattakā vicāretvā gahetabbā.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. **Lokiyānampī**ti lokuttarānaṃ viya lokiyānampi saddhādīnaṃyeva saddhindriyādibhāvadassanena lokiyasaddhindriyādibhāvaṃ sādhetuṃ **saddhādīnaṃyeva saddhindriyādibhāvadassanatthaṃ vutta**nti attho daṭṭhabbo.

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekūnavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vīsatimavaggo

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Ñāṇakathāyaṃ **dukkhaṃ parijānātīti lokuttaramaggañāṇameva dīpetī**ti ‘‘dukkhaṃ parijānātī’’ti vadanto idaṃ tava vacanaṃ lokuttaramaggañāṇameva dīpeti, na tasseva ñāṇabhāvaṃ. Kasmā? Yasmā na lokuttarameva ñāṇaṃ, tasmā na idaṃ sādhakanti vuttaṃ hoti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

867-868. **Paṇunna**nti paṇuditaṃ, anavasesakhittanti attho.

Nirayapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. **Tassa atthitāya paṭiññā**ti tassa hatthināgassa ca dibbayānassa ca atthitāyāti visuṃ yojetabbaṃ.

Tiracchānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. Ñāṇakathāyaṃ **sace taṃ dvādasavatthuka**nti ettha ca ‘‘lokuttara’’nti vacanaseso, taṃ vā lokuttarañāṇaṃ sace dvādasavatthukanti attho. Pariññeyyanti pubbabhāgo, pariññātanti aparabhāgo, saccañāṇaṃ pana maggakkhaṇepi parijānanādikiccasādhanavasena hotīti āha **‘‘saddhiṃ pubbabhāgaparabhāgehī’’**ti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako samatto.

21. Ekavīsatimavaggo

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. **Tīsupi pucchāsu codanatthaṃ vutta**nti tīsupi pucchāsu ‘‘sāsana’’ntiādivacanaṃ vuttanti samudāyā ekadesānaṃ adhikaraṇabhāvena vuttāti daṭṭhabbā.

Sāsanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. Iddhikathāyaṃ **atthi adhippāyaiddhī**ti adhippāyavasena ijjhanato adhippāyoti evaṃnāmikā iddhi atthīti attho.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Dhammakathāyaṃ **rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā**ti yo rūpassa niyāmo vucceyya, so rūpaṭṭho nāma koci rūpato añño natthīti rūpaṭṭhato aññaṃ rūpañca na hoti, tasmā rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena ‘‘rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata’’nti vattabbaṃ, na aññathā rūpaṭṭhena niyāmenāti adhippāyo. Tattha rūpato aññassa rūpaṭṭhassa abhāve dassite rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvo dassitoyeva nāma hotīti tameva rūpato aññassa rūpaṭṭhassa abhāvaṃ dassento **‘‘rūpasabhāvo hī’’**tiādimāha. **Esa vohāro**ti rūpassa sabhāvo rūpasabhāvo, rūpassa attho rūpaṭṭhoti evaṃ aññattaṃ gahetvā viya pavatto rūpasabhāvavohāro rūpaṭṭhavohāro vā vedanādīhi nānattameva so sabhāvoti nānattasaññāpanatthaṃ hotīti attho. **Tasmā**ti rūpassa rūpaṭṭhena anaññattā. ‘‘Rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāva’’nti avatvā **‘‘rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata’’**nti vadato tañca vacanaṃ vuttappakārena sadosaṃ, atha kasmā ‘‘rūpañhi rūpaṭṭhena niyatanti rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena vattabba’’nti vadanto ‘‘rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata’’nti paṭijānātīti attho daṭṭhabbo. Nanu cetaṃ attanāva vuttaṃ, na parenāti paṭijānātīti na vattabbanti? Na, attānampi paraṃ viya vacanato. Vattabbanti vā sakavādinā vattabbanti vuttaṃ hoti. Yadi ca tena vattabbaṃ paṭijānāti ca so etamatthanti, atha kasmā paṭijānāti sakavādīti ayamettha attho. **Atthantaravasenā**ti tattha vuttameva kāraṇaṃ nigūhitvā parena coditanti tameva kāraṇaṃ dassetvā codanaṃ nivatteti. **Ito aññathā**ti rūpādisabhāvamattaṃ muñcitvā tena parikappitaṃ niyataṃ natthīti tassa parikappitassa nivattanatthaṃ puna teneva nayena codetuṃ **‘‘micchattaniyata’’**ntiādimāhāti attho.

Dhammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

22. Bāvīsatimavaggo

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. Kusalacittakathāyaṃ **javanakkhaṇe**ti parinibbānacittato purimajavanakkhaṇe.

Kusalacittakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. **Bhavaṅgacitte**ti bhavaṅgapariyosānattā cuticittaṃ ‘‘bhavaṅgacitta’’nti āha.

Āneñjakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5-7. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. **Sattavassikaṃ gabbhaṃ disvā** ‘‘gabbheyeva arahattappattihetubhūto indriyaparipāko atthī’’ti ‘‘arahattappattipi atthī’’ti maññati, ākāsasupinaṃ disvā ‘‘ākāsagamanādiabhiññā viya dhammābhisamayo arahattappatti ca atthī’’ti maññatīti adhippāyo.

Tissopikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. **Na koci āsevanapaccayaṃ āsevati nāmā**ti yathā bījaṃ catumadhurabhāvaṃ na gaṇhāti, evaṃ bhāvanāsaṅkhātaṃ āsevanapaccayaṃ gaṇhanto āsevanto nāma koci natthīti attho.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. Pathaviyādirūpesu kesañci uppādo kesañci nirodhoti evaṃ patiṭṭhānaṃ rūpasantatiyā hoti. Na hi rūpānaṃ anantarādipaccayā santi, yehi arūpasantatiyā viya rūpasantatiyā pavatti siyāti citte ‘‘citte mahāpathavī saṇṭhātī’’tiādi coditaṃ.

Khaṇikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāvīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

23. Tevīsatimavaggo

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. **Karuṇādhippāyena ekādhippāyo**ti rāgādhippāyato aññādhippāyovāti vuttaṃ hoti. **Eko adhippāyo**ti ettha ekatobhāve ekasaddo daṭṭhabbo. Samānatthe hi sati rāgādhippāyepi ekādhippāyenāti ekādhippāyatā atthīti.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. Issariyena yathādhippetassa karaṇaṃ **issariyakāmakārikā. Gaccheyyā**ti gabbhaseyyokkamanaṃ gaccheyya. **Issariyakāmakārikāhetu nāma dukkarakārikā micchādiṭṭhiyā karīyatī**ti ettha dukkarakārikā nāma issariyakāmakārikāhetu kariyamānā micchādiṭṭhiyā karīyatīti attho daṭṭhabbo, issariyakāmakārikāhetu nāma vinā micchādiṭṭhiyā kariyamānā natthīti vā.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. Mettādayo sandhāya ‘‘mettādayo viya na rāgo rāgapatirūpako koci atthīti rāgameva gaṇhāti, evaṃ dosepī’’ti vadanti.

Patirūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. **Na aniccādibhāva**nti ettha aniccādiko bhāvo etassāti aniccādibhāvanti rūpaṃ vuttaṃ. **‘‘Na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkha’’**nti vadantena **‘‘dukkhaññeva parinipphanna’’**nti dukkhasaccaṃ sandhāya pucchā katāti dassitaṃ hoti. Evaṃ sati tena ‘‘cakkhāyatanaṃ aparinipphanna’’ntiādi na vattabbaṃ siyā. Na hi cakkhāyatanādīni anupādinnāni lokuttarāni vā. **Ta**nti ‘‘dukkhaññeva parinipphannaṃ, na pana rūpa’’nti etaṃ rūpassa ca dukkhattā no vata re vattabbeti attho.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tevīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathāvatthupakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Yamakapakaraṇa-mūlaṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Kathāvatthupakaraṇena saṅkhepeneva desitena dhammesu viparītaggahaṇaṃ nivāretvā tesveva dhammesu dhammasaṅgahādīsu pakāsitesu dhammapuggalokāsādinissayānaṃ sanniṭṭhānasaṃsayānaṃ vasena nānappakārakaosallatthaṃ yamakapakaraṇaṃ āraddhaṃ, taṃ samayadesadesakavaseneva dassetvā saṃvaṇṇanākkamañcassa anuppattaṃ ‘‘āgato bhāro avassaṃ vahitabbo’’ti saṃvaṇṇanamassa paṭijānanto āha **‘‘saṅkhepenevā’’**tiādi.

Tattha **yamassa visayātīto**ti jātiyā sati maraṇaṃ hotīti jāti, pañca vā upādānakkhandhā yamassa visayo, taṃ samudayappahānena atītoti attho. Yamassa vā rañño visayaṃ maraṇaṃ, tassa āṇāpavattiṭṭhānaṃ desaṃ vā atīto. ‘‘Chaccābhiṭhānāni abhabba kātu’’nti (khu. pā. 6.11; su. ni. 234) vuttānaṃ channaṃ abhabbaṭṭhānānaṃ desakoti **chaṭṭhānadesako**. Ayamā ekekā hutvā āvattā nīlā amalā ca tanuruhā assāti **ayamāvattanīlāmalatanuruho**.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1. **Yamakānaṃ vasena desitattā**ti iminā dasasu ekekassa yamakasamūhassa taṃsamūhassa ca sakalassa pakaraṇassa yamakānaṃ vasena laddhavohārataṃ dasseti.

Kusalākusalamūlasaṅkhātānaṃ dvinnaṃ atthānaṃ vasena atthayamakanti etena ‘‘ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā’’ti etasseva yamakabhāvo āpajjatīti ce? Nāpajjati ñātuṃ icchitānaṃ dutiyapaṭhamapucchāsu vuttānaṃ kusalakusalamūlavisesānaṃ, kusalamūlakusalavisesehi vā ñātuṃ icchitānaṃ paṭhamadutiyapucchāsu sanniṭṭhānapadasaṅgahitānaṃ kusalakusalamūlānaṃ vasena atthayamakabhāvassa vuttattā. Ñātuṃ icchitānañhi visesānaṃ visesavantāpekkhānaṃ, taṃvisesavataṃ vā dhammānañca visesāpekkhānaṃ ettha padhānabhāvoti ekekāya pucchāya ekeko eva attho saṅgahito hotīti. Atthasaddo cettha na dhammavācako hetuphalādivācako vā, atha kho pāḷiatthavācako. Tenevāha **‘‘tesaññeva atthāna’’**ntiādi.

Tīṇipi padāni ekato katvāti idaṃ nāmapadassa kusalādīnaṃ saṅgāhakattamattameva sandhāya vuttaṃ, na niravasesasaṅgāhakattaṃ. Sabbakusalādisaṅgaṇhanatthameva ca nāmapadassa vuttattā **‘‘kusalattikamātikāya catūsu padesū’’**ti vuttaṃ.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

52. **Aññamaññayamake ye keci kusalāti apucchitvā**ti ettha yathā dutiyayamake ‘‘ye keci kusalamūlā’’ti apucchitvā ‘‘ye keci kusalā’’ti pucchā katā, evamidhāpi ‘‘ye keci kusalā’’ti pucchā kātabbā siyā purimayamakavisiṭṭhaṃ apubbaṃ gahetvā pacchimayamakassa appavattattāti adhippāyo. ‘‘Paṭilomapucchānurūpabhāvato’’ti keci. Purimapucchāya pana atthavasena katāya tadanurūpāya

pacchimapucchāya bhavitabbaṃ anulome vigatasaṃsayassa paṭilome saṃsayuppattito. Tena na ca pacchimapucchānurūpāya purimapucchāya bhavitabbanti purimovettha adhippāyo yutto. **Imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato**ti idamevaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi kusalabyañjanattho eva kusalamūlena ekamūlabyañjanattho, teneva vissajjanampi asamānaṃ hoti. Kusalabyañjanena hi pucchāya katāya ‘‘avasesā’’ti imasmiṃ ṭhāne ‘‘avasesā kusalā dhammā’’ti vattabbaṃ hoti, itarathā avasesā kusalamūlasahajātā dhammāti, na ca tāni vacanāni samānatthāni kusalakusalābyākatadīpanatoti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā – ‘‘ye keci kusalā’’ti imināpi byañjanena ‘‘ye keci kusalamūlena ekamūlā’’ti vuttabyañjanatthasseva sambhavato dutiyayamake viya apucchitvā ‘‘ye keci kusalamūlena ekamūlā’’ti pucchā katā. Na hi kusalamūlehi viya kusalamūlena ekamūlehi aññe kusalā santi, kusalehi pana aññepi te santīti.

Paṭilomapucchāvaṇṇanāyaṃ **‘‘kusalamūlena ekamūlā’’ti hi pucchāya katāya ‘‘mūlāni yāni ekato uppajjantī’’ti heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṃ kātabbaṃ bhaveyyā**ti vuttaṃ, tampi tathā na sakkā vattuṃ. ‘‘Ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā’’ti ca pucchite ‘‘āmantā’’ icceva vissajjanena bhavitabbaṃ. Na hi kusalamūlena aññamaññamūlesu kiñci ekamūlaṃ na hoti, yena anulomapucchāya viya vibhāgo kātabbo bhaveyya. Yattha tīṇi kusalamūlāni uppajjanti, tattha tāni aññamaññamūlāni ekamūlāni ca dvinnaṃ dvinnaṃ ekekena aññamaññekamūlattā. Yattha pana dve uppajjanti, tattha tāni aññamaññamūlāneva, na ekamūlānīti etassa gahaṇassa nivāraṇatthaṃ ‘‘mūlāni yāni ekato uppajjantī’’tiādinā vissajjanaṃ kātabbanti ce? Na, ‘‘āmantā’’ti imināva vissajjanena taṃgahaṇanivāraṇato anulomapucchāvissajjanena ca ekato uppajjamānānaṃ dvinnaṃ tiṇṇañca mūlānaṃ aññamaññekamūlabhāvassa nicchitattā. Aññamaññamūlānañhi samānamūlatā eva ekamūlavacanena pucchīyati, na aññamaññasamānamūlatā, atthi ca dvinnaṃ mūlānaṃ samānamūlatā. Tesu hi ekekaṃ itarena mūlena taṃmūlehi aññehi samānamūlanti.

Aññamaññamūlatte pana nicchite ekamūlattasaṃsayābhāvato ‘‘sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā’’ti pucchā na katāti daṭṭhabbā. ‘‘Aññamaññassa mūlā etesantipi aññamaññamūlā, samānatthena ekaṃ mūlaṃ etesanti ekamūlā’’ti ubhayampi vacanaṃ mūlayuttatameva vadati, teneva ca ubhayatthāpi ‘‘kusalamūlenā’’ti vuttaṃ. Tattha mūlayogasāmaññe ekamūlatte nicchite tabbiseso aññamaññamūlabhāvo na nicchito hotīti anulomapucchā pavattā, mūlayogavisese pana aññamaññamūlatte nicchite na vinā ekamūlattena aññamaññamūlattaṃ atthīti mūlayogasāmaññaṃ ekamūlattaṃ nicchitameva hoti, tasmā ‘‘ekamūlā’’ti pucchaṃ akatvā yathā kusalamūlavacanaṃ ekamūlavacanañca kusalabhāvadīpakaṃ na hotīti kusalabhāve saṃsayasabbhāvā paṭhamadutiyayamakesu ‘‘sabbe te dhammā kusalā’’ti paṭilomapucchā katā, evaṃ aññamaññamūlavacanaṃ kusalabhāvadīpakaṃ na hotīti kusalabhāve saṃsayasabbhāvā kusalādhikārassa ca anuvattamānattā ‘‘sabbe te dhammā kusalā’’ti paṭilomapucchā katāti.

53-61. Mūlanaye vutte eva atthe kusalamūlabhāvena mūlassa visesanena samānena mūlena aññamaññassa ca mūlena mūlayogadīpanena cāti iminā pariyāyantarena pakāsetuṃ mūlamūlanayo vutto. Aññapadatthasamāsantena ka-kārena tīsupi yamakesu mūlayogameva dīpetuṃ mūlakanayo vutto. Mūlamūlakanayavacanapariyāyo vuttappakārova.

74-85. **Abbohārikaṃ katvā**ti na ekamūlabhāvaṃ labhamānehi ekato labbhamānattā sahetukavohārarahitaṃ katvā. Na vā sahetukaduke viya ettha hetupaccayayogāyogavasena abbohārikaṃ kataṃ, atha kho sahetukavohārameva labhati, na ahetukavohāranti abbohārikaṃ kataṃ. **Ekato labbhamānakavasenā**ti ahetukacittuppādanibbānehi hetupaccayarahitehi saha labbhamānakarūpavasenāti attho.

86-97. Yassaṃ pāḷiyaṃ ‘‘ahetukaṃ nāmamūlena na ekamūlaṃ, sahetukaṃ nāmamūlena ekamūla’’nti (yama. 1.mūlayamaka.87) pāṭho āgato, tattha ‘‘ye keci nāmā dhammā’’ti nāmānaṃ niddhāritattā ‘‘ahetukaṃ sahetuka’’nti ca vutte ‘‘nāma’’nti ca idaṃ viññāyamānamevāti na vuttanti veditabbaṃ. Yattha pana ‘‘ahetukaṃ nāmaṃ, sahetukaṃ nāma’’nti (yama. 1.mūlayamaka.87) ca pāṭho, tattha supākaṭabhāvatthaṃ ‘‘nāma’’nti vuttanti.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Khandhayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

2-3. Khandhayamake chasu kālabhedesu puggalaokāsapuggalokāsavasena khandhānaṃ uppādanirodhā tesaṃ pariññā ca vattabbā. Te pana khandhā ‘‘rūpakkhandho’’tiādīhi pañcahi padehi vuccanti, tesaṃ dasa avayavapadāni. Tattha yo rūpādiavayavapadābhihito dhammo, kiṃ so eva samudāyapadassa attho. Yo ca samudāyapadena vutto, so eva avayavapadassāti etasmiṃ saṃsayaṭṭhāne rūpādiavayavapadehi vutto ekadeso sakalo vā samudāyapadānaṃ attho, samudāyapadehi pana vutto ekantena rūpādiavayavapadānaṃ atthoti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa’’ntiādinā **padasodhanavāro** vutto.

Puna ‘‘rūpakkhandho’’tiādīnaṃ samāsapadānaṃ uttarapadatthappadhānattā padhānabhūtassa khandhapadassa vedanādiupapadatthassa ca sambhavato yathā ‘‘rūpakkhandho’’ti etasmiṃ pade rūpāvayavapadena vuttassa rūpakkhandhabhāvo hoti rūpasaddassa khandhasaddassa ca samānādhikaraṇabhāvatoti, evaṃ tattha padhānabhūtena khandhāvayavapadena vuttassa vedanākkhandhādibhāvo hoti khandhapadena vedanādipadānaṃ samānādhikaraṇattāti etasmiṃ saṃsayaṭṭhāne khandhāvayavapadena vutto dhammo koci kenaci samudāyapadena vuccati, na sabbo sabbenāti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho’’tiādinā **padasodhanamūlacakkavāro** vutto. Evañca dassentena rūpādisaddassa visesanabhāvo, khandhasaddassa visesitabbabhāvo, visesanavisesitabbānaṃ samānādhikaraṇabhāvo ca dassito hoti.

Tenettha saṃsayo hoti – kiṃ khandhato aññampi rūpaṃ atthi, yato vinivattaṃ rūpaṃ khandhavisesanaṃ hoti, sabbeva khandhā kiṃ khandhavisesanabhūtena rūpena visesitabbāti, kiṃ pana taṃ khandhavisesanabhūtaṃ rūpanti? Bhūtupādāyarūpaṃ tasseva gahitattā. Niddese ‘‘khandhā rūpakkhandho’’ti padaṃ uddharitvā vissajjanaṃ katanti. Evaṃ etasmiṃ saṃsayaṭṭhāne na khandhato aññaṃ rūpaṃ atthi, teneva cetena rūpasaddena vuccamānaṃ suddhena khandhasaddena vuccate, na ca sabbe khandhā khandhavisesanabhūtena rūpena visesitabbā, teneva te vibhajitabbā, esa nayo vedanākkhandhādīsupīti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘rūpaṃ khandho, khandhā rūpa’’ntiādinā **suddhakhandhavāro** vutto.

Tato ‘‘rūpaṃ khandho’’ti etasmiṃ anuññāyamāne ‘‘na kevalaṃ ayaṃ khandhasaddo rūpavisesanova, atha kho vedanādivisesano cā’’ti rūpassa khandhabhāvanicchayānantaraṃ khandhānaṃ rūpavisesanayoge ca saṃsayo hoti. Tattha na sabbe khandhā vedanādivisesanayuttā, atha kho keci kenaci visesanena yuñjantīti dassetuṃ **suddhakhandhamūlacakkavāro** vuttoti. Evaṃ yesaṃ uppādādayo vattabbā, tesaṃ khandhānaṃ paṇṇattisodhanavasena tannicchayatthaṃ **paṇṇattivāro** vuttoti veditabbo.

Cattāri cattāri cakkāni bandhitvāti ettha cakkāvayavabhāvato cakkānīti yamakāni vuttāni ekekakhandhamūlāni cattāri cattāri yamakāni bandhitvāti. Iminā hi ettha atthena bhavitabbanti. Cattāri cattāri yamakāni yathā ekekakhandhamūlakāni honti, evaṃ bandhitvāti vā attho daṭṭhabbo. Tattha ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho’’ti evamādikaṃ mūlapadaṃ nābhiṃ katvā ‘‘khandhā’’ti idaṃ nemiṃ, ‘‘vedanākkhandho’’tiādīni are katvā cakkabhāvo vuttoti veditabbo, na maṇḍalabhāvena sambajjhanato.

Vedanākkhandhamūlakādīsupi hi heṭṭhimaṃ sodhetvāva pāṭho gato, na maṇḍalasambandhenāti. **Teneva ca kāraṇenā**ti suddhakhandhalābhamattameva gahetvā khandhavisesane rūpādimhi suddharūpādimattatāya aṭṭhatvā khandhavisesanabhāvasaṅkhātaṃ rūpādiatthaṃ dassetuṃ khandhasaddena saha yojetvā ‘‘khandhā rūpakkhandho’’tiādinā nayena padaṃ uddharitvā atthassa vibhattattāti attho.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

26. **Piyarūpaṃ sātarūpa**nti ‘‘cakkhuṃ loke piyarūpaṃ…pe… rūpā loke…pe… cakkhuviññāṇaṃ…pe… cakkhusamphasso…pe… cakkhusamphassajā vedanā…pe… rūpasaññā…pe… rūpasañcetanā…pe… rūpataṇhā…pe… rūpavitakko…pe… rūpavicāro’’ti (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203) evaṃ vuttaṃ taṇhāvatthubhūtaṃ tebhūmakaṃ veditabbaṃ, tasmā yaṃ pañcakkhandhasamudāyabhūtaṃ piyarūpasātarūpaṃ, taṃ ekadesena rūpakkhandho hotīti āha ‘‘piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ na rūpakkhandho’’ti. Piyasabhāvatāya vā rūpakkhandho piyarūpe pavisati, na ruppanasabhāvenāti ‘‘piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ na rūpakkhandho’’ti vuttaṃ. **Saññāyamake tāva diṭṭhisaññā**ti ‘‘viseso’’ti vacanaseso. Tattha diṭṭhi eva saññā diṭṭhisaññā. ‘‘Sayaṃ samādāya vatāni jantu, uccāvacaṃ gacchati saññasatto’’ti (su. ni. 798), ‘‘saññāvirattassa na santi ganthā’’ti (su. ni. 853) ca evamādīsu hi diṭṭhi ca ‘‘saññā’’ti vuttāti.

28. ‘‘Na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā’’ti evaṃ khandhasaddappavattiyā abhāve vedanākkhandhasaddappavattiyā ca abhāvoti paṇṇattisodhanamattameva karotīti daṭṭhabbaṃ, na aññadhammasabbhāvo evettha pamāṇaṃ. Evañca katvā ‘‘nāyatanā na sotāyatananti? Āmantā’’tiādiṃ vakkhatīti.

39. **Rūpato aññe vedanādayo**ti ettha lokuttarā vedanādayo daṭṭhabbā. Te hi piyarūpā ca sātarūpā ca na honti taṇhāya anārammaṇattāti rūpato aññe hontīti. **Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā**ti idampi etehi saddhiṃ na-saddānaṃ appavattimattameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā ‘‘cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanā’’tiādiṃ (yama. 1.āyatanayamaka.15) vakkhati. Na hi tattha avasesaggahaṇena gayhamānaṃ kañci atthi. Yadi siyā, dhammāyatanaṃ siyā. Vakkhati hi ‘‘dhammo āyatananti? Āmantā’’ti (yama. 1.āyatanayamaka.16). Taṇhāvatthu ca na taṃ siyā. Yadi siyā, piyarūpasātarūpabhāvato rūpaṃ siyā ‘‘rūpaṃ khandhoti? Āmantā’’ti (yama. 1.khandhayamaka.40) vacanato khandho cāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana avijjamānepi vijjamānaṃ upādāya itthipurisādiggahaṇasabbhāvaṃ sandhāya **avasesā**ti ettha paññattiyā gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

50-205. Pavattivāre vedanākkhandhādimūlakāni pacchimeneva saha yojetvā tīṇi dve ekañca yamakāni vuttāni, na purimena. Kasmā? Amissakakālabhedesu vāresu atthavisesābhāvato. Purimassa hi pacchimena yojitayamakameva pacchimassa purimena yojanāya pucchānaṃ uppaṭipāṭiyā vucceyya, atthe pana na koci visesoti. Pucchāvissajjanesupi viseso natthi, tena tathā yojanā na katāti. Kālabhedā panettha cha eva vuttā. Atītena paccuppanno, anāgatena paccuppanno, anāgatenātītoti ete pana tayo yathādassitā missakakālabhedā eva tayo, na visuṃ vijjantīti na gahitā. Tattha tattha hi paṭilomapucchāhi atītena paccuppannādayo kālabhedā dassitā, teneva ca nayena ‘‘yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjatī’’tiādi sakkā yojetuṃ. Teneva hi missakakālabhedesu ca na pacchimapacchimassa khandhassa purimapurimena yojanaṃ katvā yamakāni vuttāni, amissakakālabhedesu gahitaniyāmena sukhaggahaṇatthampi pacchimapacchimeneva yojetvā vuttānīti.

Imināyeva ca lakkhaṇenātiādinā yena kāraṇena ‘‘purepañho’’ti ca ‘‘pacchāpañho’’ti ca nāmaṃ vuttaṃ, taṃ dasseti. Yassa hi sarūpadassanena vissajjanaṃ hoti, so paripūretvā vissajjetabbatthasaṅgaṇhanato paripuṇṇapañho nāma. Taṃvissajjanassa pana purimakoṭṭhāsena sadisatthatāya purepañho, pacchimakoṭṭhāsasadisatthatāya ‘‘pacchāpañho’’ti ca nāmaṃ vuttaṃ. Sadisatthatā ca sanniṭṭhānasaṃsayapadavisesaṃ avicāretvā ekena padena saṅgahitassa khandhassa uppādanirodhalābhasāmaññamattena purepañhe daṭṭhabbā. Sanniṭṭhānapadasaṅgahitassa vā khandhassa anuññātavasena purepañho vuttoti yuttaṃ.

Sanniṭṭhānatthasseva paṭikkhipanaṃ paṭikkhepo, saṃsayatthanivāraṇaṃ paṭisedhoti ayaṃ paṭikkhepapaṭisedhānaṃ viseso. **Pāḷipadameva hutvā**ti pucchāpāḷiyā ‘‘nuppajjatī’’ti yaṃ padaṃ vuttaṃ, na-kāravirahitaṃ tadeva padaṃ hutvāti attho. Tattha uppattinirodhapaṭisedhassa paṭisedhanatthaṃ pāḷigatiyā vissajjanaṃ uppattinirodhānameva paṭisedhanatthaṃ paṭisedhena vissajjanaṃ katanti veditabbaṃ.

Catunnaṃ pañhānaṃ pañcannañca vissajjanānaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhepo tadekadesapakkhepavasena vuttoti veditabbo. Paripuṇṇapañho eva hi sarūpadassanena ca vissajjanaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitabbanti.

Kiṃ nu sakkā ito paranti ito pāḷivavatthānadassanādito añño kiṃ nu sakkā kātunti aññassa sakkuṇeyyassa abhāvaṃ dasseti.

‘‘Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca nuppajjitthā’’ti etena suddhāvāsabhūmīsu ekabhūmiyampi dutiyā upapatti natthīti ñāpitaṃ hoti. Paṭisandhito pabhuti hi yāva cuti, tāva pavattakammajasantānaṃ ekattena gahetvā tassa uppādanirodhavasena ayaṃ desanā pavattā. Tasmiñhi abbocchinne kusalādīnañca pavatti hoti, vocchinne ca appavattīti teneva ca uppādanirodhā dassitā, tasmā tassa ekasattassa paṭisandhiuppādato yāva cutinirodho, tāva atītatā natthi, na ca tato pubbe tattha paṭisandhivasena kammajasantānaṃ uppannapubbanti khandhadvayampi ‘‘nuppajjitthā’’ti vuttaṃ. Kasmā pana etāya pāḷiyā sakalepi suddhāvāse dutiyā paṭisandhi natthīti na viññāyatīti? Uddhaṃsotapāḷisabbhāvā. Dvepi hi pāḷiyo saṃsandetabbāti.

‘‘Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjissatī’’ti ettha ‘‘yassa yattha rūpakkhandho uppajjissatī’’ti etena sanniṭṭhānena visesitā asaññasattāpi santīti te eva gahetvā ‘‘asaññasattāna’’nti vuttaṃ. Tena ye sanniṭṭhānena vajjitā, te tato pañcavokāraṃ gantvā parinibbāyissanti, na tesaṃ puna asaññe upapattippasaṅgo atthīti te sandhāyāha – ‘‘pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjissatī’’ti (yama. 1.khandhayamaka.65). Ettha kiṃ pañcavokārādibhāvo viya pacchimabhavopi koci atthi, yattha tesamanuppatti bhavissatīti? Natthi pañcavokārādibhavesveva yattha vā tattha vā ṭhitānaṃ pacchimabhavikānaṃ ‘‘yassa yattha rūpakkhandho nuppajjissatī’’ti etena sanniṭṭhānena saṅgahitattā. Tesaṃ tattha itarānuppattibhāvañca anujānanto ‘‘vedanākkhandho ca nuppajjissatī’’ti āhāti.

‘‘Suddhāvāse parinibbantāna’’nti idaṃ sappaṭisandhikānaṃ appaṭisandhikānañca suddhāvāsānaṃ taṃtaṃbhūmiyaṃ khandhaparinibbānavasena vuttanti veditabbaṃ. Sabbesañhi tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti. Yathā pana ‘‘nirujjhissatī’’ti vacanaṃ paccuppannepi uppādakkhaṇasamaṅgimhi pavattati, na evaṃ ‘‘uppajjitthā’’ti vacanaṃ paccuppanne pavattati, atha kho uppajjitvā vigate atīte eva, tasmā ‘‘parinibbantānaṃ nuppajjitthā’’ti vuttaṃ uppannasantānassa avigatattā. Anantā lokadhātuyoti okāsassa aparicchinnattā okāsavasena vuccamānānaṃ uppādanirodhānampi paricchedābhāvato saṃkiṇṇatā hotīti ‘‘yattha vedanākkhandho uppajjati, tattha saññākkhandho nirujjhatīti? Āmantā’’ti vuttaṃ.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

206-208. **Puggalokāsavāro labbhamānopī**ti kasmā vuttaṃ, nanu okāsavārassa alābhe tassapi alābhena bhavitabbanti? Na, tattha puggalasseva pariññāvacanato. Puggalokāsavārepi hi okāse puggalasseva pariññā vuccati, na okāsassa. Okāsavāropi ca yadi vucceyya, ''yattha rūpakkhandhaṃ parijānātī''ti okāse puggalasseva parijānanavasena vucceyya, tasmā puggalokāsavārasseva labbhamānatā vuttā, na okāsavārassāti. Tenāha – ''āmantā…pe… siyā''ti.

Tenevāti pavatte cittakkhaṇavasena tiṇṇaṃ addhānaṃ lābhato eva, aññathā cutipaṭisandhikkhaṇe rūpakkhandhaparijānanassa abhāvā ''yo rūpakkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānātī''ti ettha ''natthī''ti vissajjanena bhavitabbaṃ siyā, ''āmantā''ti ca katanti. Sanniṭṭhānasaṃsayapadasaṅgahitānaṃ pariññānaṃ pavatte cittakkhaṇe eva lābhaṃ dassento **''lokuttaramaggakkhaṇasmiñhī''**tiādimāha. **Na parijānātīti pañhe puthujjanaṃ sandhāya āmantāti vutta**nti idaṃ puthujjanassa sabbathā pariññākiccassa abhāvato vuttaṃ. ''Arahā rūpakkhandhaṃ na parijānāti no ca vedanākkhandhaṃ na parijānittha, aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā rūpakkhandhañca na parijānanti vedanākkhandhañca na parijānitthā''ti pana vacanena ''aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā añño koci parijānātī''ti vattabbo natthīti dassitaṃ hoti, tena tadavasesapuggale sandhāya ''āmantā''ti vuttanti viññāyatīti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āyatanayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1-9. Āyatanayamakādīsu ca paṇṇattivāre padasodhanavārādīnaṃ vacane kāraṇaṃ khandhayamake vuttanayeneva veditabbaṃ. **''Ekādasa ekādasa katvā tettiṃsasataṃ yamakānī''**tiādinā kesuci potthakesu gaṇanā likhitā, sā tathā na hoti. **''Dvattiṃsasata''**ntiādinā aññattha likhitā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

10-17. **Vāyanaṭṭhenā**ti pasāraṇaṭṭhena, pākaṭabhāvaṭṭhena vā. ''Kāyo dhammo''ti ca vuccamānaṃ sabbaṃ sasabhāvaṃ āyatanamevāti ''kāyo āyatana''nti, ''dhammo āyatana''nti ca ettha ''āmantā''ti vuttaṃ. Kāyavacanena pana dhammavacanena ca avuccamānaṃ kañci sasabhāvaṃ natthīti ''na kāyo nāyatanaṃ, na dhammo nāyatana''nti ettha ''āmantā''icceva vuttaṃ.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāro

1. Uppādavāravaṇṇanā

18-21. Pavattivāre **cakkhāyatanamūlakāni ekādasā**ti paṭisandhicutivasena upādinnapavattassa uppādanirodhavacane etasmiṃ alabbhamānavissajjanampi saddāyatanena saddhiṃ yamakaṃ pucchāmattalābhena saṅgaṇhitvā vadatīti daṭṭhabbaṃ. **Chasaṭṭhi yamakānī**ti ettha cakkhusotaghānajivhākāyarūpāyatanamūlakesu ekekaṃ saddāyatanamūlakāni pañcāti ekādasa yamakāni vissajjanavasena hāpetabbāni. Vakkhati hi ‘‘saddāyatanassa paṭisandhikkhaṇe anuppattito tena saddhiṃ yamakassa vissajjanameva natthī’’ti (yama. aṭṭha. āyatanayamaka 18-21).

Dutiyaṃ kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjanantiādi puggalavārameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Okāsavāre pana asadisavissajjanattā vuttaṃ, na taṃ sabbattha sadisavissajjananti ñāpetuṃ puggalavārepi vissajjitanti. **Gandharasaphoṭṭhabbāyatanehi saddhiṃ tīṇi yamakāni sadisavissajjanānī**ti rūpāvacarasatte sandhāya ‘‘sacakkhukānaṃ agandhakāna’’ntiādinā vissajjitabbattā vuttaṃ. Tesañhi virattakāmakammanibbattassa paṭisandhibījassa evaṃsabhāvattā ghānādīni gandhādayo ca na santīti. **Ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā**ti cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena saddhiṃ sadisavissajjanattāti attho. Nanu tattha ‘‘sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantāna’’ntiādinā vissajjanaṃ pavattaṃ, idha pana ghānāyatanamūlakesu ‘‘yassa ghānāyatanaṃ uppajjati, tassa jivhāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā’’ti vissajjanena bhavitabbanti natthi sadisavissajjanatāti? Saccaṃ, yathā pana tattha ghānāyatanayamakena jivhākāyāyatanayamakāni sadisavissajjanāni, evamidhāpi jivhākaāyāyatanayamakāni sadisavissajjanāni, tasmā tattha tattheva sadisavissajjanatā pāḷiyaṃ anāruḷhatāya kāraṇanti. Nidassanabhāvena pana gahitaṃ cakkhāyatanamūlakānaṃ sadisavissajjanakānaṃ sadisavissajjanaṃ nidassanabhāveneva kāraṇanti dassento **‘‘ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā’’**ti āha. Sadisavissajjanatā cettha ghānāyatanamūlakesu yebhuyyatāya daṭṭhabbā. Tesu hi jivhākāyāyatanayamakesu tiṇṇaṃ pucchānaṃ ‘‘āmantā’’ti vissajjanena bhavitabbaṃ, pacchimapucchāya ‘‘sakāyakānaṃ aghānakānaṃ upapajjantāna’’ntiādināti.

Atha vā yathā vedanākkhandhādimūlakānaṃ saññākkhandhādiyamakānaṃ amissakakālabhedesu tīsu ‘‘āmantā’’ti paṭivacanavissajjanena yathāvuttavacanassa vissajjanabhāvānujānanaṃ kattabbanti apubbassa vattabbassa abhāvā vissajjanaṃ na kataṃ, evamidhāpi ghānāyatanamūlakaṃ jivhāyatanayamakaṃ apubbassa vattabbassa abhāvā pāḷiṃ anāruḷhanti pākaṭoyamattho. Kāyāyatanayamakaṃ pana dutiyapucchāya vasena vissajjitabbaṃ siyā, sā ca cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena sadisavissajjanā, tasmā yassā pucchāya vissajjanā kātabbā, tassā ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā taṃsesāni pāḷiṃ anāruḷhānīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tathā**ti idaṃ pāḷianāruḷhatāsāmaññeneva vuttaṃ, na kāraṇasāmaññena. Ghānajivhākāyāyatanānaṃ pana agabbhaseyyakesu pavattamānānaṃ gabbhaseyyakesu ca āyatanapāripūrikāle sahacāritāya avisesattā ca appavisesattā ca ekasmiṃ ghānāyatanayamake vissajjite itarāni dve, ghānāyatanamūlakesu ca vissajjitesu itaradvayamūlakāni na vissajjīyantīti veditabbāni. **Rūpāyatanamanāyatanehi saddhi**nti ‘‘yassa rūpāyatanaṃ uppajjati, tassa manāyatanaṃ uppajjatī’’ti etissā pucchāya vuttehi rūpāyatanamanāyatanehi saddhinti adhippāyo. Rūpāyatanamūlakesu hi manāyatanayamake ādipucchāya gandharasaphoṭṭhabbayamakesu ādipucchānaṃ sadisavissajjanatā yamakānaṃ avissajjane kāraṇabhāvena vuttā. Dutiyapucchānañhi paṭivacanavissajjanena bhavitabbanti pubbe vuttanayena vissajjanaṃ na kātabbaṃ, ādipucchānañca na kātabbanti.

Heṭṭhimehi sadisavissajjanattāti ettha gandhāyatanamūlakānaṃ rasaphoṭṭhabbayamakānaṃ rasāyatanamūlakassa ca phoṭṭhabbayamakassa paṭivacanavissajjaneneva bhavitabbanti pubbe vuttanayeneva vissajjanaṃ na kātabbanti yesaṃ kātabbaṃ, tesaṃ gandharasaphoṭṭhabbamūlakānaṃ manāyatanadhammāyatanayamakānaṃ cakkhādipañcāyatanamūlakehi manāyatanadhammāyatanayamakehi sadisavissajjanattāti attho. Cakkhāyatanādimūlakāni saddāyatanayamakāni saddāyatanamūlakāni sabbāni avissajjaneneva alabbhamānavissajjanatādassanena vissajjitāni nāma hontīti āha **‘‘chasaṭṭhi yamakāni vissajjitāni nāma hontī’’**ti.

Jaccandhampi jaccabadhirampīti ettha ca jaccabadhiraggahaṇena jaccandhabadhiro gahitoti veditabbo. **Saghānakānaṃ sacakkhukānanti paripuṇṇāyatanameva opapātikaṃ sandhāya vutta**nti ettha **eva**-saddaṃ **vutta**nti-etassa parato yojetvā yathā ‘‘saghānakānaṃ acakkhukāna’’nti idaṃ aparipuṇṇāyatanaṃ sandhāya vuttaṃ, na evaṃ ‘‘saghānakānaṃ sacakkhukāna’’nti etaṃ. Etaṃ pana paripuṇṇāyatanaṃ sandhāya vuttamevāti attho daṭṭhabbo. Tena jaccabadhirampi sandhāya vuttatā na vāritā hotīti.

22-254. **Yattha cakkhāyatananti rūpībrahmalokaṃ pucchatī**ti niyamato tattha cakkhusotānaṃ sahuppattimattaṃ passanto vadati, okāsavāre pana tasmiṃ puggalassa anāmaṭṭhattā yattha kāmadhātuyaṃ rūpadhātuyañca cakkhāyatanaṃ uppajjati, tattha sotāyatanampi ekantena uppajjatīti ‘‘āmantā’’ti (yama. 1.āyatanayamaka.22) vuttaṃ.

‘‘Yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā’’ti kasmā paṭiññātaṃ, nanu yo gabbhaseyyakabhāvaṃ gantvā parinibbāyissati, tassa rūpāyatanaṃ paṭisandhiyaṃ uppajjissati, na pana cakkhāyatananti? Yassa rūpāyatanaṃ uppajjissati, tassa tadavatthassa puggalassa rūpāyatanuppādato uddhaṃ cakkhāyatanasantānuppādassa pavattiyampi bhavissantassa paṭiññātabbattā. Atha kasmā ‘‘yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā’’ti paṭiññātaṃ, nanu gabbhaseyyakassa pacchimabhavikassa upapajjantassa ekādasamasattāhā orato ṭhitassa rūpāyatanaṃ nuppajjissati no ca cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Tasmiṃ bhave bhavissantassa uppādassa anāgatabhāvena avacanato. Bhavantare hi tassa tassa āyatanasantānassa yo ādiuppādo paṭisandhiyaṃ pavatte ca bhavissati, so anāgatuppādo tabbhāvena vuccati addhāpaccuppannānantogadhattā. Na pana yo tasmiṃyeva bhave pavatte bhavissati, so anāgatuppādabhāvena vuccati addhāpaccuppannantogadhattā. Addhāvasena hettha kammajapavattassa paccuppannādikālabhedo adhippeto. Evañca katvā **indriyayamake** (yama. 3.indriyayamaka.368) ‘‘yassa itthindriyaṃ uppajjati, tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti? Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ, yā ca itthiyo rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti, tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ purisindriyaṃ uppajjissatī’’ti vuttaṃ. Na hi tāsaṃ sabbāsaṃ tasmiṃ bhave pavatte purisindriyaṃ na uppajjissati liṅgaparivattanasabbhāvā, bhavantare pana ādiuppādassa abhāvaṃ sandhāya ‘‘no ca tāsaṃ purisindriyaṃ uppajjissatī’’ti vuttaṃ. Bhavantare hi ādiuppādassa anāgatattaṃ adhippetanti. Evañca katvā ‘‘katici bhave dassetvā’’ti bhavaggahaṇaṃ katanti.

‘‘Āyatanānaṃ paṭilābho jātī’’ti (dī. ni. 2.388; vibha. 235) vacanato taṃtaṃāyatananibbattakakammena gahitapaṭisandhikassa avassaṃbhāvīāyatanassa yāva āyatanapāripūri, tāva uppajjatīti pana atthe gayhamāne pucchādvayavissajjanaṃ sūpapannaṃ hoti. Evañca sati ‘‘yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ, ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjatī’’ti evamādīsu (yama. 1.āyatanayamaka.95) gabbhaseyyakāpi pacchimabhavikādayo upapajjantā gahitā honti. Evañca katvā **indriyayamake** (yama. 3.indriyayamaka.186) ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā’’ti idampi upapannaṃ hoti. Somanassindriyuppādakassa kammassa ekantena cakkhundriyuppādanato gabbhepi yāva cakkhundriyuppatti, tāva uppajjamānatāya tassā abhinanditabbattā.

Yaṃ pana ‘‘yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti? Kāmāvacarā cavantānaṃ, aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ, rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjatī’’ti ettha ‘‘aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantāna’’nti (yama. 1.āyatanayamaka.76) vuttaṃ, taṃ ye ekādasamasattāhā orato kālaṃ karissanti, tesaṃ ghānāyatanānibbattakakammena gahitapaṭisandhikānaṃ vasena vuttanti veditabbaṃ. ‘‘Yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ, aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ, rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatī’’ti hi ettha ‘‘aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantāna’’nti (yama. 1.āyatanayamaka.181) vacanaṃ anuppanneyeva ghānāyatane gabbhaseyyakānaṃ cuti atthīti dīpeti. Na hi kāmāvacare gabbhaseyyakato añño aghānako atthi

dhammahadayavibhaṅge (vibha. 978 ādayo) ‘‘kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavantī’’ti avuttattāti. Atha kasmā opapātike eva sandhāya idha, indriyayamake ca yathādassitāsu pucchāsu ‘‘āmantā’’ti vuttanti na viññāyatīti? Yamake sanniṭṭhānena gahitatthassa ekadese saṃsayatthasambhavena paṭivacanassa akaraṇato. Bhinditabbe hi na paṭivacanavissajjanaṃ hoti. Yadi siyā, paripuṇṇavissajjanameva na siyāti. Atha kasmā ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā’’ti (yama. 3.indriyayamaka.186) iminā ‘‘gabbhaseyyakānaṃ somanassapaṭisandhi natthī’’ti na viññāyatīti? ‘‘Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassa dasindriyāni pātubhavanti? Gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ sahetukānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapattikkhaṇe dasindriyāni pātubhavanti kāyindriyaṃ manindriyaṃ itthindriyaṃ vā purisindriyaṃ vā jīvitindriyaṃ somanassindriyaṃ vā upekkhindriyaṃ vā saddhindriya’’ntiādivacanato (vibha. 1012).

Nirodhavāre anāgatakālabhede yathā tasseva cittassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppattikkhaṇe vutto, evaṃ tasseva kammajasantānassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppāde vattabboti sabbattha upapajjantānaṃ eva so tathā vutto, na uppannānaṃ. Uppannānaṃ pana aññassa anāgatassa santānassa nirodho anāgatabhāvena vattabbo, na tasseva. Tassa hi uppādānantaraṃ nirodho āraddho nāma hotīti. Tasmā arahataṃ pavatte sotassa cakkhussa ca bhede satipi anāgatakālāmasanavaseneva ‘‘yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissati, tassa sotāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā. Yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhissati, tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā’’ti vissajjanadvayaṃ upapannameva hotīti. Yasmā ca upapattianantaraṃ nirodho āraddho nāma hoti, taṃniṭṭhānabhāvato pana cutiyā nirodhavacanaṃ, tasmā pavatte niruddhepi santānekadese aniruddhaṃ upādāya aniṭṭhitanirodhoti cutiyāva tassa nirodhoti vuccati. Vakkhati hi ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ nirujjhati, tassa cakkhundriyaṃ nirujjhatīti? Āmantā’’ti, tenetthāpi cutinirodhe eva ca adhippete yañca pavatte nirujjhissati, tañca niṭṭhānavasena cutiyā eva nirujjhissatīti vuttanti ‘‘āmantā’’ti yuttaṃ paṭivacanaṃ. ‘‘Sacakkhukāna’’ntiādīsu ca ‘‘paṭiladdhacakkhukāna’’ntiādinā attho viññāyatīti.

‘‘Yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, tassa sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ, acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhissatī’’ti ettha āruppe pacchimabhavike ṭhapetvā sabbe upapajjantā, acakkhukā cavantā ca gahitāti daṭṭhabbā. Te hi dutiyakoṭṭhāsena saṅgayhantīti tadapekkhattā sāvasesamidaṃ sabbavacanaṃ acakkhukavacanañcāti. ‘‘Āruppe pacchimabhavikāna’’nti ettha ca arūpato pañcavokāraṃ agacchantā anaññūpapattikāpi ‘‘arūpe pacchimabhavikā’’icceva saṅgayhantīti veditabbā. Esa nayo aññesupi evarūpesūti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhātuyamakaṃ

1-19. **Labbhamānāna**nti idaṃ pavattivāre saddadhātusambandhānaṃ yamakānaṃ cakkhuviññāṇadhātādisambandhānañca cutipaṭisandhivasena alabbhamānataṃ sandhāya vuttaṃ.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Niddesavāravaṇṇanā

10-26. **‘‘Dukkhaṃ dukkhasaccanti? Āmantā’’**ti ettha kiñcāpi dukkhadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ vipariṇāmadukkhanti tīsupi dukkhasaddo pavattati, ‘‘jātipi dukkhā’’tiādinā (mahāva. 14; vibha. 190) jātiādīsu ca, so pana dukkhadukkhato aññattha pavattamāno aññanirapekkho nappavattati. Suddhañcettha dukkhapadaṃ aññanirapekkhaṃ gahetvā paṇṇattisodhanaṃ karoti, tena nippariyāyato dukkhasabhāvattā eva yaṃ dukkhadukkhaṃ, tasmiṃ dukkhadukkhe esa dukkhasaddo, tañca ekantena dukkhasaccamevāti ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ. Suddhasaccavāre saccavibhaṅge vuttesu samudayesu koci phaladhammesu natthi, na ca phaladhammesu koci nirodhoti vuccamāno atthi, maggasaddo ca phalaphalaṅgesu maggaphalattā pavattati, na maggakiccasabbhāvā. Pariniṭṭhitaniyyānakiccāni hi tāni. Niyyānavācako cettha maggasaddo, na niyyānaphalavācako, tasmā samudayo saccaṃ, nirodho saccaṃ, maggo saccanti etesupi ‘‘āmantā’’icceva vissajjanaṃ kataṃ.

Atha vā padasodhanena padesu sodhitesu saccavisesanabhūtā eva dukkhādisaddā idha gahitāti viññāyanti. Tesaṃ pana ekantena saccavisesanabhāvaṃ, saccānañca tabbisesanayogavisesaṃ dīpetuṃ suddhasaccavāro vuttoti saccavisesanānaṃ dukkhādīnaṃ ekantasaccattā ‘‘dukkhaṃ saccaṃ…pe… maggo saccanti? Āmantā’’ti vuttanti. Yathā cettha, evaṃ khandhayamakādīsupi suddhakhandhādivāresu khandhādivisesanabhūtānameva rūpādīnaṃ gahaṇaṃ yuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** (yama. aṭṭha. khandhayamaka 38) pana ‘‘yasmā piyarūpasātarūpasaṅkhātaṃ vā rūpaṃ hotu bhūtupādārūpaṃ vā, sabbaṃ pañcasu khandhesu saṅgahaṃ gacchateva, tasmā āmantāti paṭijānātī’’ti vacanena rūpādicakkhādidukkhādiggahaṇehi suddhakhandhādivāresupi khandhādivisesanato aññepi gahitāti ayamattho dīpito hoti, tena tadanurūpatāvasena itaro attho vutto.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

27-164. **Antamaso suddhāvāsānampī**ti idaṃ tesaṃ ariyattā dukkhasaccena upapajjane āsaṅkā siyāti katvā vuttaṃ. **Taṇhāvippayuttacittassā**ti idaṃ pañcavokāravaseneva gahetabbanti vuttaṃ. **Yassa dukkhasaccaṃ uppajjatī**ti etena pana sanniṭṭhānena sabbe upapajjantā pavattiyaṃ catuvokāre maggaphalato aññacittānaṃ uppādakkhaṇasamaṅgino pañcavokāre ca sabbacittānaṃ uppādakkhaṇasamaṅgino saṅgahitāti tesveva sanniṭṭhānena nicchitesu keci ‘‘pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe’’ti etena dukkhasamudayesu ekakoṭṭhāsappavattisamaṅgino dassīyanti sanniṭṭhānena gahitasseva vibhāgadassanato, tena catuvokārānampi gahaṇaṃ upapannameva. Na hi tesu maggaphaluppādasamaṅgīsu pasaṅgatā atthi taṃsamaṅgīnaṃ tesaṃ sanniṭṭhānena aggahitattāti. **Idaṃ idha na gahetabba**nti idaṃ catuvokāre phalasamāpatticittaṃ idha saccānaṃ uppādavacane na gahetabbanti vuttaṃ hoti.

Ettha ca **sabbesaṃ upapajjantāna**nti idaṃ kammajapavattassa paṭhamuppādadassanena vuttaṃ, asaññasattāpettha saṅgahitā. **Pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe**ti idaṃ pana samudayasaccuppādavomissassa dukkhasaccuppādassa taṃrahitassa dassanavasena vuttaṃ. **Taṇhāya uppādakkhaṇe**ti taṃsahitassa samudayasaccuppādavomissassa. Tesaṃ pana asaññasattānaṃ pavattiyaṃ dukkhasaccassa uppādo sabbattha na gahito, tathā nirodho cāti. Maggasaccayamakepi eseva nayo. **Tesaṃ tasmiṃ upapattikkhaṇe ca taṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabbo**ti vuttaṃ, evañca sati ‘‘yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjissatī’’ti (yama. 1.saccayamaka.71) etassa vissajjane pacchimakoṭṭhāse ‘‘itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ, pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca uppajjissatī’’ti idaṃ na yujjeyya. Na hi upapattikkhaṇe cittuppattikkhaṇe ca samudayasaccaṃ uppajjissatīti. Tasmā upapattikkhaṇataṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇasamaṅgīnaṃ puggalānaṃ yasmiṃ kāmāvacarādiokāse sā upapatti cittuppatti ca pavattamānā, tattha tesanti okāsavasenevettha tattha-saddassa attho yujjati. Puggalokāsavāro hesa. Tattha puggalavisesadassanatthaṃ ‘‘sabbesaṃ upapajjantāna’’ntiādi vuttaṃ, okāso pana yattha te, so evāti.

‘‘Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe āruppe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nuppajjati dukkhasaccañca nuppajjatī’’ti ettha pana ‘‘pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe dukkhasaccaṃ nuppajjatī’’ti cittapaṭibaddhavuttittā cittajarūpameva idhādhippetaṃ, na kammajādirūpaṃ cittaṃ anapekkhitvāva uppajjanatoti keci vadanti. **‘‘Yassa vā pana samudayasaccaṃ nuppajjatī’’**ti etena pana sanniṭṭhānena gahito puggalo na cittaṃ apekkhitvāva gahito, atha kho yo koci evaṃpakāro, tasmā ‘‘tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatī’’ti etena ca na cittāpekkhameva dukkhasaccaṃ vuttaṃ, atha kho yaṃ kiñcīti cittassa bhaṅgakkhaṇe yaṃ kiñci dukkhasaccaṃ nuppajjatīti ayamattho viññāyatīti. Na hi yamake vibhajitabbe avibhattā nāma pucchā atthīti.

‘‘Suddhāvāsānaṃ dutiye cittevattamāne’’ti idaṃ sabbantimena paricchedena yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca samudayasaccaṃ, taṃdassanavasena vuttaṃ. Tasmiṃ pana dassite tena samānagatikattā dutiyākusalacittato purimasabbacittasamaṅgino teneva dassitā honti. Tesampi hi tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjitthāti. Evañca katvā ‘‘itaresaṃ catuvokārapañcavokārāna’’nti ettha yathāvuttā suddhāvāsā aggahitā honti. Yathā ‘‘yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjitthā’’ti (yama. 1.saccayamaka.61) etassa vissajjane ‘‘suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe’’ti (yama. 1.saccayamaka.61) eteneva upapatticittuppādakkhaṇasamaṅgisamānagatikā dutiyākusalato purimasabbacittuppādakkhaṇasamaṅgino dassitā hontīti na te ‘‘itaresa’’nti etena gayhanti, evamidhāpi daṭṭhabbanti. ‘‘Itaresa’’nti vacanaṃ pañcavokārānaṃ visesanatthaṃ, na catuvokārānaṃ. Na hi te pubbe vuttā vajjetabbā santi pañcavokārā viya yathāvuttā suddhāvāsāti. ‘‘Abhisametāvīnaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjitthā’’ti (yama. 1.saccayamaka.41) etena sanniṭṭhānena puggalokāsā aññamaññaparicchinnā gahitāti yasmiṃ okāse abhisametāvino, te evaṃ ‘‘abhisametāvīna’’nti etena gahitāti daṭṭhabbā. Tena ye kāmāvacare rūpāvacare arūpāvacare vā abhisametāvino rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ vā upapannā, yāva tatthābhisamayo uppanno bhavissati, tāva te ettha na gayhanti, te pana purimakoṭṭhāse ‘‘suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne’’ti evaṃ dassitehi suddhāvāse anuppannābhisamayehi samānagatikāti visuṃ na dassitā. ‘‘Anabhisametāvīna’’nti gahitā ye sabbattha tattha ca anabhisametāvino, tesu suddhāvāsānaṃ gahaṇakālavisesanatthaṃ ‘‘suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne’’ti (yama. 1.saccayamaka.42) vuttanti.

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissantīti etena vodānacittasamaṅginā samānagatikā tato purimataracittasamaṅginopi yāva sabbantimataṇhāsampayuttacittasamaṅgī, tāva dassitāti veditabbā. Esa nayo aññesu evarūpesūti.

Pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇeti āgataṭṭhāne paṭisandhicittassapi bhaṅgakkhaṇaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tathā ‘‘pavatte cittassa uppādakkhaṇe’’ti āgataṭṭhāne ca cuticittassapi uppādakkhaṇassāti. ‘‘Yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati, tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissatī’’ti (yama. 1.saccayamaka.116) etassa vissajjane dvīsupi koṭṭhāsesu ‘‘arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe’’icceva (yama. 1.saccayamaka.116) vuttaṃ, na visesitaṃ. Kasmā? Ekassapi maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇasamaṅgino ubhayakoṭṭhāsabhajanato. **Yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhatī**ti etena sanniṭṭhānena gahitesu hi arupe maggaphalabhaṅgakkhaṇasamaṅgīsu kesañci tiṇṇaṃ phalānaṃ dvinnañca maggānaṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgīnaṃ nirantaraṃ anuppādetvā antarantarā vipassanānikantiṃ bhavanikantiṃ uppādetvā ye uparimagge uppādessanti, tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissatīti tesaṃyeva pana kesañci antarā taṇhaṃ anuppādetvā uparimaggauppādentānaṃ maggaphalabhaṅgakkhaṇasamaṅgīnaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti. Sāmaññavacanenapi ca purimakoṭṭhāse vuccamānena pacchimakoṭṭhāse vakkhamāne vajjetvāva gahaṇaṃ hotīti dassitoyaṃ nayoti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

165-170. **Pariññāvāre** …pe… **tissopettha pariññā labbhantī**ti ettheva visesanaṃ khandhayamakādīsu sabbakhandhādīnaṃ viya sabbasaccānaṃ apariññeyyatādassanatthaṃ sacchikaraṇabhāvanāvasena imassa vārassa appavattidassanatthañca. Dukkhassa pariññatthaṃ samudayassa ca pahānatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatīti pariññāpahānaṃ saccesu dassetuṃ dukkhe tīraṇapariññā vuttā, na pahānapariññā. Samudaye ca pahānapariññā, na tīraṇapariññā. Ñātapariññā pana sādhāraṇāti ubhayattha vuttā. Maggañāṇañhi dukkhasamudayāni vibhāvetīti ñātapariññā ca hoti, dukkhatīraṇakiccānaṃ nipphādanato tīraṇapariññā ca, samudayassa appavattikaraṇatova pahānapariññā cāti tissopi pariññā maggakkhaṇe eva yojetabbāti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamakaṃ

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Khandhādayo viya pubbe avibhattā kāyasaṅkhārādayoti tesaṃ aviññātattā ‘‘assāsapassāsā kāyasaṅkhāro’’tiādinā (saṃ. ni. 4.348) tayo saṅkhāre vibhajati. **Kāyassa saṅkhāro**ti paṭhame atthe sāmiatthe eva sāmivacanaṃ, dutiye atthe kattuatthe. **Vaciyā saṅkhāro**ti kammatthe sāmivacanaṃ. **Cittassa saṅkhāro**ti ca kattuattheyeva. So pana karaṇavacanassa atthoti katvā **‘‘karaṇatthe sāmivacanaṃ katvā’’**ti vuttaṃ.

2-7. **Suddhikaekekapadavasena atthābhāvato**ti padasodhanataṃmūlakacakkavārehi yopi attho dassito dvīhi padehi labbhamāno eko assāsapassāsādiko, tassa suddhikehi kāyādipadehi suddhikena ca saṅkhārapadena avacanīyattā yathā rūpapadassa khandhekadeso khandhapadassa khandhasamudāyo padasodhane dassito yathādhippeto attho atthi, evaṃ ekekapadassa yathādhippetatthābhāvatoti adhippāyo. **Kāyo kāyasaṅkhārotiādi pana vattabbaṃ siyā**ti yadi visuṃ adīpetvā samudito kāyasaṅkhārasaddo ekattha dīpeti, kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno khandhasaddo viya rūpasaddena kāyasaddena visesitabboti adhippāyena vadati. **Suddhasaṅkhāravāro hesā**ti etena imassa vārassa padasodhanena dassitānaṃ yathādhippetānameva gahaṇato tesañca kāyādipadehi aggahitattā ‘‘kāyo kāyasaṅkhāro’’tiādivacanassa ayuttiṃ dasseti. Idha pana saṅkhārayamake kāyādipadānaṃ saṅkhārapadassa ca asamānādhikaraṇattā ‘‘kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo’’tiādimhi vuccamāne adhippetatthapariccāgo anadhippetatthapariggaho ca kato siyāti suddhasaṅkhārataṃmūlacakkavārā na vuttā. Padasodhanavārataṃmūlacakkavārehi pana asamānādhikaraṇehi kāyādipadehi saṅkhārasaddassa visesanīyatāya dassitāya saṃsayo hoti ‘‘yo atthantarappavattinā kāyasaddena visesito kāyasaṅkhāro, eso atthantarappavattīhi vacīcittehi visesito udāhu añño’’ti. Evaṃ sesesupi. Ettha tesaṃ aññattha dassanatthaṃ ‘‘kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro’’tiādinā anulomapaṭilomavasena cha yamakāni vuttānīti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana suddhasaṅkhāravāraṭṭhāne vuttattā ayaṃ nayo suddhasaṅkhāravāroti vutto.

Paṇṇattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. Pavattivāre saṅkhārānaṃ puggalānañca okāsattā jhānaṃ bhūmi ca visuṃ okāsabhāvena gahitāti puggalavāre ca okāsavasena puggalaggahaṇena tesaṃ dvinnaṃ okāsānaṃ vasena gahaṇaṃ hoti, tasmā **‘‘vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe’’**ti dutiyatatiyajjhānokāsavasena gahitā puggalā visesetvā dassitāti daṭṭhabbā. Puna **paṭhamajjhānaṃ samāpannāna**nti jhānokāsavasena puggalaṃ dasseti, **kāmāvacarāna**nti bhūmokāsavasena. Dvippakārānampi pana tesaṃ visesanatthamāha **‘‘assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe’’**ti. Tena rūpārūpāvacaresu paṭhamajjhānasamāpannake kāmāvacare gabbhagatādike ca nivatteti. Kāmāvacarānampi hi gabbhagatādīnaṃ vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppatti atthi. Aṭṭhakathāyaṃ pana ekantikattā rūpārūpāvacarā nidassitā. **Vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe**ti etena pana dassitā puggalā paṭhamajjhānokāsā kāmāvacarādiokāsā ca assāsapassāsavirahavisiṭṭhā daṭṭhabbā. Iminā nayena sabbattha puggalavibhāgo veditabbo.

21. **‘‘Paṭhamajjhāne kāmāvacareti kāmāvacarabhūmiyaṃ uppanne paṭhamajjhāne’’**ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, etasmiṃ pana atthe sati ‘‘catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare tattha cittasaṅkhāro uppajjati, no ca tattha kāyasaṅkhāro uppajjatī’’ti etthāpi rūpārūpāvacarabhūmīsu uppanne catutthajjhāneti attho bhaveyya, so ca aniṭṭho bhūmīnaṃ okāsabhāvasseva aggahitatāpattito, sabbacatutthajjhānassa okāsavasena aggahitatāpattito ca, tasmā jhānabhūmokāsānaṃ saṅkaraṃ akatvā visuṃ eva okāsabhāvo yojetabbo. Paṭhamajjhānokāsepi hi kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjati kāmāvacarokāse ca. Yadipi na sabbamhi paṭhamajjhāne sabbamhi ca kāmāvacare dvayaṃ uppajjati, tattha pana taṃdvayuppatti atthīti katvā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Visuṃ okāsattā ca **‘‘aṅgamattavasena cetthā’’**tiādivacanaṃ na vattabbaṃ hotīti. Imamhi ca yamake avitakkavicāramattaṃ dutiyajjhānaṃ vicāravasena paṭhamajjhāne saṅgahaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Muddhabhūtaṃ dutiyajjhānaṃ gahetvā itaraṃ asaṅgahitanti vā. Yassayatthake ‘‘nirodhasamāpannāna’’nti na labbhati. Na hi te asaññasattā viya okāse hontīti.

37. **Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne**ti tesaṃ paṭhamato avitakkaavicārato dutiye savitakkasavicārepi bhavanikantiāvajjane vattamāne ubhayaṃ nuppajjitthāti dassentena tato purimacittakkhaṇesupi nuppajjitthāti dassitameva hoti. Yathā pana cittasaṅkhārassa ādidassanatthaṃ ‘‘suddhāvāsaṃ upapajjantāna’’nti vuttaṃ, evaṃ vacīsaṅkhārassa ādidassanatthaṃ ‘‘dutiye citte vattamāne’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anusayayamakaṃ

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā

1. Paccayapariggahapariyosānā ñātapariññāti paccayadīpakena mūlayamakena ñātapariññaṃ, khandhādīsu tīraṇabāhullato khandhādiyamakehi tīraṇapariññañca vibhāvetvā anusayapahānantā pahānapariññāti pahātabbamuddhabhūtehi anusayehi pahānapariññaṃ vibhāvetuṃ anusayayamakaṃ āraddhaṃ. **Labbhamānavasenā**ti anusayabhāvena labbhamānānaṃ vasenāti attho. Tīhākārehi anusayānaṃ gāhāpanaṃ tesu tathā aggahitesu anusayavārādipāḷiyā duravabodhattā.

Ayaṃ panettha purimesūti etesu sānusayavārādīsu purimesūti attho. Atthavisesābhāvato ‘‘kāmadhātuṃ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassa, rūpadhātuṃ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassā’’ti evamādīhi avuccamāne kathamayaṃ yamakadesanā siyāti? Nāyaṃ yamakadesanā, purimavārehi pana yamakavasena desitānaṃ anusayānaṃ cutiupapattivasena anusayaṭṭhānaparicchedadassanaṃ. Yamakadesanābāhullato pana sabbavārasamudāyassa anusayayamakanti nāmaṃ daṭṭhabbaṃ. Atha vā paṭilomapucchāpi atthavasena labbhanti, atthavisesābhāvato pana na vuttāti labbhamānatāvasena etissāpi desanāya yamakadesanatā veditabbā.

Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti etena kāraṇalābhe uppattiarahataṃ dasseti. Appahīnā hi anusayā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Yāva ca maggena tesaṃ anuppattiarahatā na katā hoti, tāva te evaṃpakārā evāti ‘‘anusayā’’ti vuccanti. So evaṃpakāro uppajjati-saddena gahito, na khandhayamakādīsu viya uppajjamānatā. Teneva ‘‘yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā’’tiādinā uppajjanavāro anusayavārena ninnānākaraṇo vibhatto. Anurūpaṃ kāraṇaṃ pana labhitvā ye uppajjiṃsu uppajjamānā ca, tepi appahīnaṭṭhena thāmagatā ahesuṃ bhavanti ca. Uppattiarahatāya eva ca te uppajjiṃsu uppajjanti ca, na ca atītānāgatapaccuppannato aññe uppattiarahā nāma atthi, tasmā sabbe atītānāgatapaccuppannā kāmarāgādayo ‘‘anusayā’’ti vuccanti. Appahīnaṭṭheneva hi anusayā, appahīnā ca atītādayo eva, maggassa pana tādisānaṃ anuppattiarahatāpādanena anusayappahānaṃ hotīti. Appahīnākāro nāma dhammākāro, na dhammo, dhammo eva ca uppajjatīti iminā adhippāyenāha **‘‘appahīnākāro ca uppajjatīti vattuṃ na yujjatī’’**ti. **Sattānusayā**ti ettha yadi appahīnaṭṭhena santāne anusentīti anusayā, atha kasmā satteva vuttā, nanu sattānusayato aññesampi kilesānaṃ appahīnattā anusayabhāvo āpajjatīti ce? Nāpajjati, appahīnamattasseva anusayabhāvassa avuttattā. Vuttañhi ‘‘anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakileso vuccatī’’ti (yama. aṭṭha. anusayayamaka 1), tasmā appahīnaṭṭhena thāmagato kilesoyeva anusayo nāmāti yuttaṃ. Thāmagatanti ca aññehi asādhāraṇo sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi dhammasabhāvabodhinā tathāgatena imeyeva ‘‘anusayā’’ti vuttā. **Thāmagato**ti anusayasamaṅgīti attho.

Anusayauppajjanavārānaṃ samānagatikattā yathā ‘‘anusetī’’ti vacanaṃ appahīnākāradīpakaṃ, evaṃ ‘‘uppajjatī’’ti vacanaṃ siyāti uppajjanavārena ‘‘uppajjatī’’ti vacanassa avuttatā sakkā vattunti ce? Taṃ na, vacanatthavisesena taṃdvayassa vuttattā. ‘‘Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjatī’’ti hi etasmiṃ atthe avisiṭṭhepi ‘‘anusetī’’ti vacanaṃ santāne anusayitataṃ thāmagatabhāvaṃ dīpeti. Yadi tameva ‘‘uppajjatī’’ti vacanaṃ dīpeyya, kassaci visesassa abhāvā uppajjanavāro na vattabbo siyā, ‘‘uppajjatī’’ti vacanaṃ pana uppattiyoggaṃ dīpeti. Kasmā? Uppajjanavārena uppattiyoggassa dassitattā, anusayasaddassa sabbadā vijjamānānaṃ aparinipphannasayanatthatāya nivāraṇatthaṃ uppattiarahatāya thāmagatabhāvasaṅkhātassa yathādhippetasayanatthassa dassanatthaṃ ‘‘anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī’’ti yaṃ uppattiyoggavacanaṃ vuttaṃ, taṃ suvuttamevāti adhippāyo. Tampi suvuttameva iminā tantippamāṇenāti sambandho. Tantittayenapi hi cittasampayuttatā dīpitā hoti.

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā

2. **Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsūti kāmāvacarabhūmiyaṃ sukhāya ca upekkhāya cā**ti aṭṭhakathāyaṃ kāmadhātuggahaṇaṃ dvinnaṃ vedanānaṃ visesanabhāvena vuttaṃ, evaṃ sati kāmadhātuyā kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānatā na vuttā hoti. Dvīsu pana rāgesu bhavarāgassa tīsu dhātūsu rūpārūpadhātūnaṃ anusayaṭṭhānatā vuttāti kāmadhātuyā kāmarāgassa anusayaṭṭhānatā vattabbā. Dhātuvedanāsabbasakkāyapariyāpannavasena hi tippakāraṃ anusayānaṃ anusayaṭṭhānaṃ vuttanti. Tasmā tīsu dhātūsu kāmadhātuyā tīsu vedanāsu dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anusetīti visuṃ anusayaṭṭhānatā dhātuyā vedanānañca yojetabbā. **Dvīsu vedanāsū**ti idañca vedanāsu anusayamāno kāmarāgānusayo dvīsveva anuseti, na tīsūti tiṇṇampi ṭhānatānivāraṇatthameva vuttanti na sabbāsu dvīsu anusayanappatto atthi, tena vedanāvisesanatthaṃ na kāmadhātuggahaṇena koci attho. Bhavarāgānusayanaṭṭhānañhi aṭṭhānañca anusayānaṃ apariyāpannaṃ sakkāye kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānaṃ na hotīti pākaṭametaṃ. Yathā ca ‘‘dvīsu vedanāsū’’ti vutte paṭighānusayānusayaṭṭhānato aññā dve vedanā gayhanti, evaṃ bhavarāgānusayānusayanaṭṭhānato ca aññā tā gayhantīti.

Ettha ca dvīhi vedanāhi sampayuttesu aññesu ca piyarūpasātarūpesu iṭṭharūpādīsu uppajjamāno kāmarāgānusayo sātasantasukhagiddhiyā pavattatīti dvīsu vedanāsu tassa anusayanaṃ vuttaṃ. Aññattha uppajjamānopi hi so imāsu dvīsu vedanāsu anugato hutvā seti sukhamicceva abhilabhatīti. Evaṃ paṭighānusayo ca dukkhavedanāsampayuttesu aññesu ca appiyarūpāsātarūpesu aniṭṭharūpādīsu uppajjamāno dukkhapaṭikūlato dukkhamicceva paṭihaññatīti dukkhavedanameva anugato hutvā seti, tena pana tasmiṃ anusayanaṃ vuttaṃ. Evaṃ kāmarāgapaṭighānaṃ tīsu vedanāsu anusayavacanena iṭṭhaiṭṭhamajjhattaaniṭṭhesu ārammaṇapakatiyā viparītasaññāya ca vasena iṭṭhādibhāvena gahitesu kāmarāgapaṭighānaṃ uppatti dassitā hoti. Tattha uppajjamānā hi te tīsu vedanāsu anusenti nāma.

Vedanāttayamukhena vā ettha iṭṭhādīnaṃ ārammaṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ, kāmadhātuādiggahaṇena kāmassādādivatthubhūtānaṃ kāmabhavādīnaṃ. Tattha kāmarāgānusayo bhavassādavasena anusayamāno kāmadhātuyā anuseti, kāmasukhassādavasena anusayamāno sukhopekkhāvedanāsu. Paṭigho dukkhapaṭighātavaseneva pavattatīti yattha tattha paṭihaññamānopi dukkhavedanāya eva anuseti. Rūpārūpabhavesu pana rūpārūpāvacaradhammesu ca kāmassādassa pavatti natthīti tattha anusayamāno rāgo bhavarāgoicceva veditabbo. Dhātuttayavedanāttayaggahaṇena ca sabbasakkāyapariyāpannānaṃ gahitattā ‘‘yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo nānusetī’’ti (yama. 2.anusayayamaka.46) evamādīnaṃ vissajjanesu dhātuttayavedanāttayavinimuttaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayaṭṭhānaṃ na vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nanu ca anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato pihapaccayā uppannadomanasse paṭighānusayo nānuseti, tathā nekkhammassitasomanassupekkhāsu kāmarāgena nānusayitabbanti tadanusayanaṭṭhānato aññāpi diṭṭhānusayānusayanaṭṭhānabhūtā kāmāvacaravedanā santīti? Hontu, na pana dhātuttayavedanāttayato aññaṃ tadanusayanaṭṭhānaṃ atthi, tasmā taṃ na vuttaṃ. Yasmā pana ‘‘yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, tattha diṭṭhānusayo vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā’’ti (yama. 2.anusayayamaka.52) vuttaṃ, tasmā avisesena dukkhaṃ paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānanti samudāyavasena gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Tathā lokiyasukhopekkhā kāmarāgamānānusayanaṭṭhānanti.

Apica sutte ‘‘idhāvuso visākha, bhikkhu iti paṭisañcikkhati ‘kudāssu nāmāhaṃ domanassaṃ pajaheyya’nti, so iti paṭisañcikkhitvā paṭighaṃ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anusetī’’ti nekkhammassitaṃ domanassaṃ uppādetvā taṃ vikkhambhetvā vīriyaṃ katvā anāgāmimaggena paṭighassa samugghātanaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi paṭigheneva paṭighappahānaṃ, domanassena vā domanassappahānaṃ atthīti. Paṭighuppattirahaṭṭhānatāya pana idha sabbaṃ dukkhaṃ ‘‘paṭighānusayassa anusayanaṭṭhāna’’nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nippariyāyadesanā hesā, sā pana pariyāyadesanā. Evañca katvā paṭhamajjhānavikkhambhitaṃ kāmarāgānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā anāgāmimaggena samugghātanaṃ sandhāya ‘‘vivicceva…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, rāgaṃ tena pajahati, na tattha rāgānusayo anusetī’’ti vuttaṃ. Evaṃ catutthajjhānavikkhambhitaṃ avijjānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā arahattamaggena samugghātanaṃ sandhāya ‘‘sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, avijjaṃ tena pajahati, na tattha avijjānusayo anusetī’’ti (ma. ni. 1.465) vuttaṃ. Na hi lokiyacatutthajjhānupekkhāya avijjānusayo sabbathā nānusetīti sakkā vattuṃ ‘‘sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anusetī’’ti (yama. aṭṭha. anusayayamaka 2) vuttattā, tasmā avijjānusayasseva vatthu catutthajjhānupekkhā, nekkhammassitadomanassañca paṭighānusayassa vatthu na na hotīti tatthāpi tassa anusayanaṃ veditabbaṃ. Avatthubhāvato hi idha anusayanaṃ na vuccati, na suttantesu viya vuttanayena taṃpaṭipakkhabhāvato taṃsamugghātakamaggassa balavūpanissayabhāvato cāti.

Ettha ca ārammaṇe anusayaṭṭhāne sati bhavarāgavajjo sabbo lobho kāmarāgānusayoti na sakkā vattuṃ. Dukkhāya hi vedanāya rūpārūpadhātūsu ca anusayamānena diṭṭhānusayena sampayuttopi lobho lobho eva, na kāmarāgānusayo. Yadi siyā, diṭṭhānusayassa viya etassapi ṭhānaṃ vattabbaṃ siyāti. Atha pana ajjhāsayavasena tanninnatāya anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Yathā iṭṭhānaṃ rūpādīnaṃ sukhāya ca vedanāya appaṭiladdhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato, paṭiladdhapubbaṃ vā atītaṃ niruddhaṃ vigataṃ pariṇataṃ samanupassato uppajjamāno paṭigho dukkhe paṭihaññanavaseneva pavattatīti dukkhameva tassa anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ, nālambitaṃ, evaṃ dukkhādīsu abhinivesanavasena uppajjamānena diṭṭhānusayena sampayuttopi lobho sukhābhisaṅgavaseneva pavattatīti sātasantasukhadvayamevassa anusayaṭṭhānaṃ vuttanti bhavarāgavajjassa sabbalobhassa kāmarāgānusayatā na virujjhati, ekasmiṃyeva ca ārammaṇe rajjanti dussanti ca. Tattha rāgo sukhajjhāsayo paṭigho dukkhajjhāsayoti tesaṃ nānānusayaṭṭhānatā hoti.

Evañca katvā ‘‘yattha kāmarāgānusayo anuseti, tattha paṭighānusayo anusetīti? No’’ti (yama. 2.anusayayamaka.14) vuttanti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dvīsu vedanāsu iṭṭhārammaṇe ca domanassuppattiṃ vatvā ‘‘domanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo’’ti (yama. aṭṭha. anusayayamaka 2) vuttattā yathā tattha paṭigho paṭighānusayo na hoti, evaṃ dukkhādīsu uppajjamānena diṭṭhānusayena sahajāto lobho kāmarāgānusayo na hoticceva viññāyatīti. Yaṃ panetaṃ vuttaṃ **‘‘domanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo’’**ti, **ettha na paṭighānusayo**ti natthi paṭighānusayoti attho daṭṭhabbo. Na hi domanassassa paṭighānusayabhāvāsaṅkā atthīti.

Desanā saṃkiṇṇā viya bhaveyyāti bhavarāgassapi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ārammaṇakaraṇavaseneva uppatti vuttā viya bhaveyya, tasmā ārammaṇavisesena visesadassanatthaṃ evaṃ desanā katā sahajātavedanāvisesābhāvatoti adhippāyo.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvāro

1. Anusayavāravaṇṇanā

3. **Anuseti uppajjatī**ti paccuppannavohārā pavattāvirāmavasena veditabbā. Maggeneva hi anusayānaṃ virāmo vicchedo hoti, na tato pubbeti.

20. **Nāpi ekasmiṃ ṭhāne uppajjanti, na ekaṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ karontī**ti ettha purimena ekasmiṃ cittuppāde uppatti nivāritā, pacchimena ekasmiṃ ārammaṇeti ayaṃ viseso. Puggalokāsavārassa paṭilome tesaṃ tesaṃ puggalānaṃ tassa tassa anusayassa ananusayanaṭṭhānaṃ pakatiyā pahānena ca veditabbaṃ, ‘‘tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti, tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti, paṭighānusayo ca nānusetī’’ti pakatiyā dukkhādīnaṃ kāmarāgādīnaṃ ananusayaṭṭhānataṃ sandhāya vuttaṃ, ‘‘dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti, paṭighānusayo ca nānusetī’’ti (yama. 2.anusayayamaka.56) anusayappahānena. Ettha purimanayena okāsaṃ avekkhitvā puggalassa vijjamānānaṃ anusayānaṃ ananusayanaṃ vuttaṃ, pacchimanayena puggalaṃ avekkhitvā okāsassa kāmadhātuādikassa anokāsatāti.

Anusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. Sānusayapajahanapariññāvāresu ‘‘sānusayo, pajahati, parijānātī’’ti puggalo vutto. Puggalassa ca imasmiṃ bhave sānusayoti evaṃ bhavavisesena vā, imasmiṃ kāmarāgānusayena sānusayo imasmiṃ itaresu kenacīti evaṃ bhavānusayavisesena vā sānusayatāniranusayatādikā natthi. Tathā dvīsu vedanāsu kāmarāgānusayena sānusayo, dukkhāya vedanāya niranusayoti idampi natthi. Na hi puggalassa vedanā okāso, atha kho anusayānanti. Anusayassa pana tassa tassa so so anusayanokāso puggalassa tena tena anusayena sānusayatāya, tassa tassa pajahanaparijānanānañca nimittaṃ hoti, ananusayanokāso ca niranusayatādīnaṃ, tasmā okāsavāresu bhummaniddesaṃ akatvā ‘‘yato tato’’ti nimittatthe nissakkavacanaṃ kataṃ, pajahanapariññāvāresu apādānatthe eva vā. Tato tato hi okāsato apagamakaraṇaṃ vināsanaṃ pajahanaṃ parijānanañcāti.

Tattha **yato**ti yato anusayaṭṭhānato anulome, paṭilome ananusayaṭṭhānatoti attho. Anusayānānusayasseva hi nimittāpādānabhāvadassanatthaṃ ‘‘rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayena sānusayoti (yama.2.anusayayamaka.77), pajahatī’’ti (yama. 2.anusayayamaka.143) ca ‘‘dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayena niranusayoti (yama. 2.anusayayamaka.110), na pajahatī’’ti (yama. 2.anusayayamaka.174-176) ca evamādīsu rūpadhātuādayo eva bhummaniddeseneva niddiṭṭhāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana catutthapañhavissajjanena sarūpato anusayanaṭṭhānassa dassitattā tadatthe ādipañhepi ‘‘yato’’ti anusayanaṭṭhānaṃ vuttanti imamatthaṃ vibhāvetvā puna ‘‘yato’’ti etassa vacanatthaṃ dassetuṃ **‘‘uppannena kāmarāgānusayena sānusayo’’**ti vuttaṃ, taṃ pamādalikhitaṃ viya dissati. Na hi uppanneneva anusayena sānusayo, uppattirahaṭṭhānatañca sandhāyeva nissakkavacanaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi apariyāpannānaṃ anusayuppattirahaṭṭhānatāti taṃ tatheva dissati. Evaṃ panettha attho daṭṭhabbo – yato uppannenāti yato uppannena bhavitabbaṃ, tenāti uppattirahaṭṭhāne nissakkavacanaṃ katanti. Tathā sabbadhammesu uppajjanakenāti. Uppattipaṭisedhe akate anuppattiyā anicchitattā sabbadhammesu uppajjanakabhāvaṃ āpannena anuppajjanabhāvaṃ apaneti nāma. **Sabbatthā**ti etassa pana sabbaṭṭhānatoti ayamattho na na sambhavati. Ttha-kārañhi bhummato aññatthāpi saddavidū icchantīti.

Sānusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. Pajahanavāre yena kāmarāgānusayādayo sāvasesā pahīyanti, so te pajahatīti sanniṭṭhānaṃ katvā vattabbo na hoti apajahanasabbhāvā, tasmā sanniṭṭhāne niravasesappajahanakoyeva pajahatīti vutto, tasmā ‘‘yo vā pana mānānusayaṃ pajahati, so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No’’ti (yama. 2.anusayayamaka.132) vuttaṃ. Yasmā pana saṃsayapadena pahānakaraṇamattameva pucchati, na sanniṭṭhānaṃ karoti, tasmā yathāvijjamānaṃ pahānaṃ sandhāya ‘‘yo kāmarāgānusayaṃ pajahati, so mānānusayaṃ pajahatīti? Tadekaṭṭhaṃ pajahatī’’ti vuttaṃ. Paṭilome pana ‘‘nappajahatī’’ti pajahanābhāvo eva sanniṭṭhānapadena saṃsayapadena ca vinicchito pucchito ca, tasmā yesaṃ pajahanaṃ natthi niravasesavasena pajahanakānaṃ, te ṭhapetvā avasesā appajahanasabbhāveneva nappajahantīti vuttā, na ca yathāvijjamānena pahāneneva vajjitāti daṭṭhabbāti. ‘‘Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahantī’’ti (yama. 2.anusayayamaka.165) ettha **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘puthujjano pahānapariññāya abhāvena nappajahati, sesā tesaṃ anusayānaṃ pahīnattā’’ti (yama. aṭṭha. anusayayamaka 132-197) vuttaṃ.

Tattha kiñcāpi kesañci vicikicchānusayo kesañci ubhayanti sesānaṃ tesaṃ pahīnatā atthi, tathāpi sotāpannādīnaṃ vicikicchānusayassa pahīnatā ubhayāpajahanassa kāraṇaṃ na hotīti tesaṃ pahīnattā ‘‘nappajahantī’’ti na sakkā vattuṃ, atha pana kāmarāgānusayañca nappajahantīti imaṃ sanniṭṭhānena tesaṃ puggalānaṃ saṅgahitatādassanatthaṃ vuttanti na tattha kāraṇaṃ vattabbaṃ, pucchitassa pana saṃsayatthassa kāraṇaṃ vattabbaṃ. Evaṃ sati ‘‘sesā tassa anusayassa pahīnattā’’ti vattabbanti? Na vattabbaṃ ‘‘yo kāmarāgānusayaṃ nappajahati, so diṭṭhānusayaṃ vicikicchānusayaṃ nappajahatī’’ti paṭikkhipitvā pucchite sadisavissajjanake diṭṭhivicikicchānusaye sandhāya kāraṇassa vattabbattā, tasmā **tesaṃ anusayānaṃ pahīnattā**ti tesaṃ diṭṭhivicikicchānusayānaṃ pahīnattā te saṃsayatthasaṅgahite anusaye nappajahantīti attho daṭṭhabbo.

Pajahanavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-274. **Pahīnavāre phalaṭṭhavaseneva desanā āraddhā**ti anulomaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭilome hi puthujjanavasenapi desanā gahitāti. ‘‘Phalaṭṭhavasenevā’’ti ca sādhāraṇavacanena maggasamaṅgīnaṃ aggahitataṃ dīpeti. Anusayaccantapaṭipakkhekacittakkhaṇikānañhi maggasamaṅgīnaṃ na koci anusayo uppattiraho, nāpi anuppattirahataṃ āpādito, tasmā te na anusayasānusayapahīnauppajjanavāresu gahitāti.

275-296. Okāsavāre so so anusayo attano attano okāse eva anuppattidhammataṃ āpādito pahīno, anāpādito ca appahīnoti pahīnāppahīnavacanāni tadokāsameva dīpenti, tasmā anokāse tadubhayāvattabbatā vuttāti. **Sādhāraṇaṭṭhāne tena saddhiṃ pahīno nāma hotī**ti tena saddhiṃ samānokāse pahīno nāmāti attho, na samānakāle pahīnoti.

Pahīnavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhātuvāravaṇṇanā

332-340. Dhātuvāre **santānaṃ anugatā hutvā sayantī**ti yasmiṃ santāne appahīnā, taṃsantāne appahīnabhāvena anugantvā uppattiarahabhāvena sayantīti attho. Uppattirahatā eva hi anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti idhāpi yuttāti. Ettha ca na kāmadhātuādīni cha paṭinisedhavacanāni dhātuvisesaniddhāraṇāni na hontīti ‘‘na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassā’’tiādimhi vuccamāne imaṃ nāma upapajjantassāti na viññāyeyya, tasmā taṃmūlikāsu yojanāsu ‘‘na kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ rūpadhātuṃ arūpadhātuṃ upapajjantassā’’ti paṭhamaṃ yojetvā puna anukkamena ‘‘na kāmadhātuṃ upapajjantassā’’tiādikā yojanā katā. Evañhi na kāmadhātuādipadehi yathāvuttadhātuyoyeva gahitā, na kañcīti viññāyati. Yathā anusayavāre ‘‘anusentīti padassa uppajjantīti attho gahito’’ti vuttaṃ, tatthāpi uppajjamānameva sandhāya uppajjantīti gahetuṃ na sakkā ‘‘yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā’’tiādivacanato. Athāpi appahīnataṃ sandhāya uppajjantīti attho tattha gahito, idhāpi so na na yujjatīti. **Bhaṅgā**ti bhañjitabbā, dvidhā kātabbāti attho. Nanu na koci anusayo yattha uppajjantassa anuseti nānuseti cāti dvidhā kātabbā, tattheva kasmā ‘‘kati anusayā bhaṅgā? Anusayā bhaṅgā natthī’’ti pucchāvissajjanāni katāni. Na hi pakārantarābhāve saṃsayo yuttoti? Na na yutto, ‘‘anusayā bhaṅgā natthī’’ti avutte bhaṅgābhāvassa aviññātattāti.

Dhātuvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cittayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1-62. Cittayamakavaṇṇanāyaṃ **āditova tayo suddhikamahāvārā hontī**ti ime tayo mahāvārā sarāgādikusalādīhi missakā suddhikā ca, tesu ādito suddhikā hontīti attho. Missakesu ca ekekasmiṃ sarāgādimissakacitte tayo tayo mahāvārā, te tattha tattha pana vutte sampiṇḍetvā **‘‘soḷasa puggalavārā’’**tiādi vuttaṃ, na nirantaraṃ vutteti. ‘‘Yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī’’tiādinā uppādanirodhānaṃ paccuppannānāgatakālānañca saṃsaggavasena ekekāya pucchāya pavattattā **‘‘uppādanirodhakālasambhedavāro’’**ti vutto. Evaṃ sesānampi vārānaṃ taṃtaṃnāmatā pāḷianusārena veditabbā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

63. **Tathārūpasseva khīṇāsavassa cittaṃ sandhāyā**ti idaṃ uppādakkhaṇasamaṅgipacchimacittasamaṅgimhi puggale adhippete tañca cittaṃ adhippetameva hotīti katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Arahato pacchimacittampī**ti nuppajjati nirujjhatīti evaṃpakāraṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgimeva sandhāya vuttaṃ.

65-82. Uppādavārassa dutiyapucchāvissajjane **cittassa bhaṅgakkhaṇe, nirodhasamāpannānaṃ, asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjatī**ti ettha ‘‘cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjitthā’’ti etassa ‘‘sabbesaṃ cittaṃ khaṇapaccuppannameva hutvā uppādakkhaṇaṃ atītattā uppajjittha nāmā’’ti attho vutto. **Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjittha ceva uppajjati cā**ti etassapi uppādaṃ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmāti dvayametaṃ evaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi khaṇapaccuppanne ‘‘uppajjitthā’’ti atītavohāro atthi. Yadi siyā, **yaṃ vā pana cittaṃ uppajjittha, taṃ cittaṃ uppajjatī**ti ettha ‘‘no’’ti avatvā vibhajitabbaṃ siyā. Tathā **‘‘yaṃ cittaṃ uppajjati, taṃ cittaṃ uppajjitthā’’**ti ettha ca ‘‘no’’ti avatvā ‘‘āmantā’’ti vattabbaṃ siyā. **‘‘Cittassa bhaṅgakkhaṇe’’**ti pana bhijjamānacittasamaṅgī puggalo vutto, tassa atītaṃ cittaṃ uppajjittha, na ca kiñci cittaṃ uppajjati. **Cittassa uppādakkhaṇe**ti ca uppajjamānacittasamaṅgī puggalo vutto, tassapi atītaṃ cittaṃ uppajjittha, taṃ pana cittaṃ uppajjatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Cittanti hi sāmaññavacanaṃ ekasmiṃ anekasmiñca yathāgahitavisese tiṭṭhatīti. **‘‘Yassa vā pana cittaṃ uppajjissati, tassa cittaṃ uppajjatīti? Cittassa bhaṅgakkhaṇe’’**ti ettha **yassa vā pana cittaṃ uppajjissatī**ti etena sanniṭṭhānena gahitapuggalasseva cittassa bhaṅgakkhaṇeti evaṃ sabbattha sanniṭṭhānavasena niyamo veditabbo. Uppannuppajjamānavāro niruddhanirujjhamānavāro ca puggalavārādīsu tīsupi ninnānākaraṇā uddiṭṭhā niddiṭṭhā ca. Tattha puggalavāre avisesena yaṃ kañci tādisaṃ puggalaṃ sandhāya **‘‘uppannaṃ uppajjamāna’’**ntiādi vuttaṃ, dhammavāre cittameva, puggaladhammavāre puggalaṃ cittañcāti ayamettha viseso daṭṭhabbo.

83. Atikkantakālavāre imassa puggalavārattā puggalo pucchitoti puggalasseva vissajjanena bhavitabbaṃ. Yathā **yassa cittaṃ uppajjitthā**ti etena na koci puggalo na gahito, evaṃ **yassa cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakāla**nti etena sanniṭṭhānena na koci na gahito. Na hi so puggalo atthi, yassa cittaṃ uppādakkhaṇaṃ atītaṃ natthi, te ca pana nirujjhamānakkhaṇātītacittā na na hontīti paṭhamo pañho ‘‘āmantā’’ti vissajjitabbo siyā, tathā dutiyatatiyā. Catuttho pana ‘‘pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ uppādakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, itaresaṃ cittaṃ bhaṅgakkhaṇañca avītikkantaṃ uppādakkhaṇañca avītikkanta’’nti vissajjitabbo bhaveyya, tathā avissajjetvā kasmā sabbattha cittameva vibhattanti? Cittavasena puggalavavatthānato. Khaṇassa hi vītikkantatāya atikkantakālatāvacanena vattamānassa ca cittassa vasena puggalo uppādakkhaṇātītacitto vutto atītassa ca, tattha purimassa cittaṃ na bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkantaṃ pacchimassa vītikkantanti evamādiko puggalavibhāgo yassa cittassa vasena puggalavavatthānaṃ hoti, tassa cittassa taṃtaṃkhaṇavītikkamāvītikkamadassanavasena dassito hotīti sabbavissajjanesu cittameva vibhattaṃ. Atha vā nayidha dhammamattavisiṭṭho puggalo pucchito, atha kho puggalavisiṭṭhaṃ cittaṃ, tasmā cittameva vissajjitanti veditabbaṃ. Yadipi puggalappadhānā pucchā, athāpi cittappadhānā, ubhayathāpi dutiyapucchāya ‘‘āmantā’’ti vattabbaṃ siyā, tathā pana avatvā nirodhakkhaṇavītikkamena atikkantakālatā na uppādakkhaṇavītikkamena atikkantakālatā viya vattamānassa atthīti dassanatthaṃ **‘‘atītaṃ citta’’**nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Yassa cittaṃ na uppajjamāna**nti ettha uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ yassa cittaṃ na hotīti attho. Esa nayo **‘‘na nirujjhamāna’’**nti etthāpi.

114-116. Missakavāresu **yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī**ti pucchā, **no**ti vissajjanañca aṭṭhakathāyaṃ dassitaṃ. Pāḷiyaṃ pana ‘‘yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa sarāgaṃ cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī’’ti mātikāṭhapanāyaṃ vuttattā vissajjanepi tatheva sanniṭṭhānasaṃsayatthesu sarāgādimissakacittavaseneva pucchā uddharitvā ‘‘sarāgapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati nuppajjissati, itaresaṃ sarāgacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati ceva uppajjissati cā’’ti evamādinā nayena yebhuyyena suddhikavārasadisameva vissajjanaṃ kātabbanti katvā saṃkhittanti viññāyati.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1-16. Dhammayamakavaṇṇanāyaṃ **kusalādidhammānaṃ mātikaṃ ṭhapetvā**ti yathā mūlayamake kusalādidhammā desitā, yathā ca khandhayamakādīsu ''pañcakkhandhā''tiādinā aññathā saṅgahetvā desitā, tathā adesetvā yā kusalādīnaṃ dhammānaṃ ''kusalākusalā dhammā''tiādikā mātikā, taṃ idha ādimhi ṭhapetvā desitassāti attho.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

33-34. **''Yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā uppajjantī''**ti etassa vissajjane **''abyākatā cāti cittasamuṭṭhānarūpavasena vutta''**nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, imasmiṃ pana pañhe kammasamuṭṭhānādirūpañca labbhati, taṃ pana paṭilomavārassa vissajjane **sabbesaṃ cavantānaṃ, pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe, āruppe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjantī**ti ettha pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe uppajjamānampi kammasamuṭṭhānādirūpaṃ aggahetvā ''abyākatā ca dhammā na uppajjantī''ti vuttattā cittasamuṭṭhānarūpameva idhādhippetaṃ. Kammasamuṭṭhānādirūpe na vidhānaṃ, nāpi paṭisedhoti keci vadanti, tathā cittasamuṭṭhānarūpameva sandhāya ''yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā nirujjhantīti? No''ti (yama. 3.dhammayamaka.163) vuttanti. Taṃ panetaṃ evaṃ na sakkā vattuṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kammasamuṭṭhānarūpādīnampi uppādassa uppādakkhaṇe ca nirodhassa evamādīhi eva pāḷīhi paṭisedhasiddhito.

Ye ca vadanti ''yathā paṭisambhidāmagge nirodhakathāyaṃ 'sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammā ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpaṃ sabbepi virāgā ceva honti virāgārammaṇā virāgagocarā virāgasamudāgatā virāgapatiṭṭhā'tiādīsu 'ṭhapetvā rūpa'nti avatvā cittapaṭibaddhattā cittajarūpānaṃ 'ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpa'nti vuttaṃ, evamidhāpi cittapaṭibaddhattā cittajarūpameva kathita''nti, tañca tathā na hoti. Yesañhi sotāpattimaggo sahajātapaccayo hoti, yesu ca virāgādiāsaṅkā hoti, te sotāpattimaggasahajātā dhammā sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammāti tattha vuttā. **Sotāpattimaggakkhaṇe jātā**ti hi vacanaṃ magge jātataṃ dīpeti, na ca kammajādīni amagge jāyamānāni maggakkhaṇe jātavohāraṃ arahanti tesaṃ tassa sotāpattimaggakkhaṇe sahajātapaccayattābhāvato, tasmā maggakkhaṇe taṃsahajātadhammesu ṭhapetabbaṃ ṭhapetuṃ ''ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpa''nti vuttaṃ, idha pana kusalādidhammā yassa yattha uppajjanti nirujjhanti ca, tassa puggalassa tasmiñca okāse abyākatadhammānaṃ uppādanirodhānaṃ kusalādipaṭibaddhatā appaṭibaddhatā ca āmaṭṭhā, na ca kammajādirūpaṃ abyākataṃ na hoti, tasmā sanniṭṭhānena gahitassa puggalassa okāse vā uppādanirodhesu vijjamānesu abyākatānaṃ te veditabbā, avijjamānesu ca paṭisedhetabbā, na ca acittapaṭibaddhā abyākatāti ettha na gahitāti sakkā vattuṃ nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānañca uppādanirodhavacanatoti.

Catutthapañhe **pavatte akusalābyākatacittassa uppādakkhaṇe**ti idaṃ ''yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjantī''ti etena sanniṭṭhānena gahitesu pañcavokāre akusalābyākatacittānaṃ catuvokāre ca abyākatacittasseva uppādakkhaṇasamaṅgino sandhāya vuttaṃ. Evaṃ sabbattha sanniṭṭhānavasena viseso veditabbo.

79. **''Ekāvajjanena** 166 **uppannassā''**ti vuttaṃ, nānāvajjanenapi pana tato purimatarajavanavīthīsu uppannassa ''uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā nuppajjissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā nuppajjantī''ti idaṃ lakkhaṇaṃ labbhateva, tasmā etena lakkhaṇena samānalakkhaṇaṃ sabbaṃ **yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇe**ti eteneva kusalānāgatabhāvapariyosānena tāya eva samānalakkhaṇatāya dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo akusalātītabhāvassa abyākatātītabhāvassa ca ādimhi **''dutiye akusale''**ti, **''dutiye citte''**ti ca vuttaṭṭhāne. Yathā hi bhāvanāvāre bhāvanāpahānānaṃ pariyosānena aggamaggena tato purimatarānipi bhāvanāpahānāni dassitāni honti, evamidhāpi taṃ taṃ tena tena ādinā antena ca dassitanti.

100. **Pañcavokāre akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā nirujjhanti abyākatā ca dhammā nirujjhantī**ti vacanena paṭisandhicittato soḷasamaṃ, tato parampi vā bhavanikanticittaṃ hoti, na tato oranti viññāyatīti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1. Indriyayamake vibhaṅge viya jīvitindriyaṃ manindriyānantaraṃ aniddisitvā purisindriyānantaraṃ uddiṭṭhaṃ ‘‘tīṇimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni tīṇi? Itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriya’’nti (saṃ. ni. 5.492) sutte desitakkamena. Pavattivāre hi ekantaṃ pavattiyaṃ eva uppajjamānānaṃ sukhindriyādīnaṃ kammajānaṃ akammajānañca anupālakaṃ jīvitindriyaṃ cutipaṭisandhīsu ca pavattamānānaṃ kammajānanti taṃmūlakāni yamakāni cutipaṭisandhipavattivasena vattabbānīti veditabbāni. Cakkhundriyādīsu pana purisindriyāvasānesu yaṃ mūlakameva na hoti manindriyaṃ, taṃ ṭhapetvā avasesamūlakāni cutiupapattivaseneva vattabbāni āyatanayamake viya, tasmā jīvitindriyaṃ tesaṃ majjhe anuddisitvā ante uddiṭṭhanti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

94. **Itthī itthindriya**nti ettha yasmā itthīti koci sabhāvo natthi, na ca rūpādidhamme upādāya itthiggahaṇaṃ na hoti, tasmā itthiggahaṇassa avijjamānampi vijjamānamiva gahetvā pavattito tathāgahitassa vasena ‘‘natthī’’ti avatvā ‘‘no’’ti vuttaṃ. Sukhassa ca bhedaṃ katvā ‘‘sukhaṃ somanassa’’nti, dukkhassa ca ‘‘dukkhaṃ domanassa’’nti vacaneneva somanassato aññā sukhā vedanā sukhaṃ, domanassato ca aññā dukkhā vedanā dukkhanti ayaṃ viseso gahitoyevāti **‘‘sukhaṃ sukhindriyaṃ dukkhaṃ dukkhindriya’’**nti ettha ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ.

140. Suddhindriyavāre **cakkhu indriya**nti ettha dibbacakkhupaññācakkhūni paññindriyāni hontīti ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ. **Avasesaṃ sota**nti taṇhāsotamevāha.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2.Pavattivāravaṇṇanā

186. Pavattivāre ‘‘chayimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṃ…pe… kāyindriyaṃ manindriya’’nti (saṃ. ni. 5.495) sutte vuttanayena idha uddiṭṭhaṃ manindriyaṃ cutipaṭisandhipavattīsu pavattamānehi kammajākammajehi sabbehipi yogaṃ gacchati, na ca jīvitindriyaṃ viya aññadhammanissayena gahetabbaṃ, pubbaṅgamattāva padhānaṃ, tasmā kūṭaṃ viya gopānasīnaṃ sabbindriyānaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ ante ṭhapetvā yojitaṃ. Jīvitindriyādimūlakesu pavattiñca gahetvā gatesu ‘‘yassa jīvitindriyaṃ uppajjati, tassa sukhindriyaṃ uppajjatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ, pavatte sukhindriyavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ sukhindriyaṃ uppajjati, sukhindriyasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati sukhindriyañca uppajjatī''tiādinā sukhadukkhadomanassindriyehi lokuttarindriyehi ca yojanā labbhati, tathā ''yassa sukhindriyaṃ uppajjati, tassa dukkhindriyaṃ uppajjatīti? No''tiādinā taṃmūlakā ca nayā. Tehi pana pavattiyaṃyeva uppajjamānehi yojanā taṃmūlakā ca cutipaṭisandhipavattīsu pavattamānehi somanassindriyādīhi yojanāya jīvitindriyamūlakehi ca nayehi pākaṭāyevāti katvā na vuttāti daṭṭhabbā.

''Sacakkhukānaṃ vinā somanassenāti upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ mahāvipākapaṭisandhīnaṃ vasena vutta''nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, taṃ somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhinidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi ''catunnaṃyevā''ti niyamo kato, tena taṃsamānalakkhaṇā parittavipākarūpāvacarapaṭisandhiyopi dassitā honti. Tattha kāmāvacaresu somanassapaṭisandhisamānatāya mahāvipākehi catūhi nidassanaṃ kataṃ, tena yathā sasomanassapaṭisandhikā acakkhukā na honti, evaṃ itaramahāvipākapaṭisandhikāpīti ayamattho dassito hoti. Gabbhaseyyakānañca anuppannesu cakkhādīsu cavantānaṃ ahetukapaṭisandhikatā sahetukapaṭisandhikānaṃ kāmāvacarānaṃ niyamato sacakkhukādibhāvadassanena dassitā hoti. Gabbhaseyyakepi hi sandhāya ''yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā''ti idaṃ vacanaṃ yathā yujjati, tathā āyatanayamake dassitaṃ. Na hi sanniṭṭhānena saṅgahitānaṃ gabbhaseyyakānaṃ vajjane kāraṇaṃ atthi, ''itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantīna''ntiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.187) ca te eva vuttāti.

Upekkhāya acakkhukānanti ahetukapaṭisandhivasena vuttanti ettha ca kāmāvacare sopekkhaacakkhukapaṭisandhiyā taṃsamānalakkhaṇaṃ arūpapaṭisandhiñca nidassetīti daṭṭhabbaṃ. Kesuci pana potthakesu ''ahetukārūpapaṭisandhivasenā''ti pāṭho dissati, so eva seyyo.

''Tattha hi ekanteneva saddhāsatipaññāyo natthi, samādhivīriyāni pana indriyappattāni na hontī''ti vuttaṃ, yadi pana samādhivīriyāni santi, ''indriyappattāni na hontī''ti na sakkā vattuṃ ''samādhi samādhindriyanti? Āmantā''ti (yama. 3.indriyayamaka.113) ''vīriyaṃ vīriyindriyanti? Āmantā''ti (yama. 3.indriyayamaka.111) vacanato. Ahetukapaṭisandhicitte ca yathā samādhileso ekaggatā atthi, na evaṃ vīriyaleso atthi, tasmā evamettha vattabbaṃ siyā ''tattha hi ekanteneva saddhāvīriyasatipaññāyo natthi, ekaggatā pana samādhileso eva hotī''ti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā – yathā aññesu kesuci ahetukacittesu samādhivīriyāni honti indriyappattāni ca, evamidha samādhivīriyāni indriyappattāni na hontīti. Samādhivīriyindriyānameva abhāvaṃ dassento ahetukantarato viseseti. Tattha ''samādhivīriyāni pana na hontī''ti vattabbe ''indriyappattānī''ti samādhilesassa samādhindriyabhāvaṃ appattassa sabbhāvato vuttaṃ, na vīriyalesassa. Visesanañhi visesitabbe pavattati. Yesu pana potthakesu ''tattha ekanteneva saddhāvīriyasatipaññāyo natthī''ti pāṭho, so eva sundarataro.

Yāva cakkhundriyaṃ nuppajjati, tāva gabbhagatānaṃ acakkhukānaṃ bhāvo atthīti iminā adhippāyenāha **''sahetukānaṃ acakkhukānanti gabbhaseyyakavasena ceva arūpīvasena ca vutta''**nti. Gabbhaseyyakāpi pana avassaṃ uppajjanakacakkhukā na labbhantīti daṭṭhabbā. **Sacakkhukānaṃ ñāṇavippayuttānanti kāmadhātuyaṃ duhetukapaṭisandhikānaṃ vasena vutta**nti idhāpi ahetukapaṭisandhikā ca acakkhukā labbhanteva. Itthipurisindriyasantānānampi upapattivasena uppādo, cutivasena nirodho bāhullavasena dassito. Kadāci hi tesaṃ paṭhamakappikādīnaṃ viya pavattiyampi uppādanirodhā hontīti. Ettha purisindriyāvasānesu indriyamūlayamakesu paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānehi gahitehi upapatticutivasena gacchantehi cakkhundriyādīhi niyamitattā jīvitindriyādīnaṃ pavattivasenapi labbhamānānaṃ upapatticutivaseneva dutiyapucchāsu sanniṭṭhānehi gahaṇaṃ veditabbaṃ.

190. Rūpajīvitindriyaṃ cakkhundriyādisamānagatikaṃ cutipaṭisandhivaseneva gacchati santānuppattinirodhadassanatoti āha **''pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇeti arūpajīvitindriyaṃ sandhāya vutta''**nti. **Etesañceva aññesañca pañcindriyānaṃ**

yathālābhavasenāti ettha etesaṃ jīvitindriyādīnaṃ cutipaṭisandhipavattesu, aññesañca cakkhundriyādīnaṃ cutipaṭisandhīsūti evaṃ yathālābho daṭṭhabbo. **Ayaṃ pana chedeyevā**ti ettha tassa tassa paripuṇṇapañhassa tasmiṃ tasmiṃ sarūpadassanena vissajjane vissajjite pacchimakoṭṭhāsassa chedoti nāmaṃ daṭṭhabbaṃ.

Yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati, tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti? Vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjatīti ettha ‘‘nirodhasamāpannānaṃ asaññasattāna’’nti avacanaṃ rūpajīvitindriyassa cakkhundriyādisamānagatikataṃ dīpeti. Tassa hi upapattiyaṃyeva uppādo vattabboti. ‘‘Vinā somanassena upapajjantāna’’nti ettha asaññasatte saṅgahetvā pavattivasena te ca nirodhasamāpannā ca na vuttā, anuppādopi panetassa cutiupapattīsveva vattabbo, na pavatteti. Pacchimakoṭṭhāsepi ‘‘sabbesaṃ cavantānaṃ, pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjatī’’ti evaṃ ‘‘sabbesaṃ cavantāna’’nti ettheva asaññasatte saṅgaṇhitvā pavattivasena te ca nirodhasamāpannā na ca vuttā. Yassayatthake ca nirodhasamāpannā na dassetabbā na gahetabbāti attho. Na hi ‘‘nirodhasamāpannāna’’nti vacanaṃ ‘‘asaññasattāna’’nti vacanaṃ viya okāsadīpakaṃ, nāpi ‘‘upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe, sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe’’tiādivacanaṃ viya somanassindriyādīnaṃ anuppādakkhaṇadīpakaṃ, atha kho puggaladīpakamevāti.

Atītakālabhede **suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjitthā**ti ettha ‘‘upapatticittassa uppādakkhaṇe’’ti kasmā vuttaṃ, nanu ‘‘suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ, asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjitthā’’ti (yama. 3.indriyayamaka.277) ettha viya ‘‘upapajjantāna’’nti vattabbanti? Na vattabbaṃ. Yathā hi somanassamanindriyānaṃ vasena upapajjantā puggalā upapatticittasamaṅgino honti, na evaṃ somanassajīvitindriyānaṃ vasena upapattisamaṅginoyeva honti. Jīvitindriyassa hi vasena yāva paṭhamarūpajīvitindriyaṃ dharati, tāva upapajjantā nāma honti. Tadā ca dutiyacittato paṭṭhāya ‘‘jīvitindriyañca na uppajjitthā’’ti na sakkā vattuṃ arūpajīvitindriyassa uppajjitvā niruddhattā, tasmā ubhayaṃ uppādakkhaṇena nidassitaṃ. Yathā hi ‘‘na nirujjhitthā’’ti idaṃ lakkhaṇaṃ upapatticittassa dvīsu khaṇesu labbhamānaṃ sabbapaṭhamena upapatticittassa bhaṅgakkhaṇena nidassitaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ.

Anāgatakālabhede uppajjissamāne sanniṭṭhānaṃ katvā aññassa ca uppajjissamānatāva pucchitā. Tattha yathā paccuppannakālabhede sanniṭṭhānasaṃsayabhedehi uppajjamānasseva gahitattā ‘‘yassa cakkhundriyādīni uppajjanti, upapajjantassa tassa jīvitindriyādīni uppajjantī’’ti upapajjantasseva pucchitānaṃ upapattiyaṃyeva tesaṃ uppādo sambhavati, na aññattha, na evamidha ‘‘yassa cakkhundriyādīni uppajjissanti, upapajjantassa tassa jīvitindriyādīni uppajjissantī’’ti upapajjantasseva pucchitānaṃ tesaṃ upapattito aññattha uppādo na sambhavati, tasmā ‘‘yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati, tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā’’ti vuttaṃ. Evañca katvā nirodhavārepi ‘‘yassa cakkhundriyaṃ nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ nirujjhissatīti? Āmantā’’ti vuttaṃ. Na hi yassa cakkhundriyaṃ nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ na nirujjhissati, api pacchimabhavikassa upekkhāsahagatapaṭisandhikassa. Na hi upapajjantassa tassa cutito pubbeva somanassindriyanirodho na sambhavatīti. Ettha hi paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānattho pucchitabbatthanissayo mādisova upapattiuppādindriyavā ubhayuppādindriyavā attho paṭinivattitvāpi pucchitabbatthassa nissayoti evaṃ viya dutiyapucchāsu sanniṭṭhānatthameva niyameti, na tattheva pucchitabbaṃ anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṃ uppādaṃ vā nirodhaṃ vā saṃsayatthanti. Yasmā cevaṃ sanniṭṭhānatthassa niyamo hoti, tasmā ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā’’ti (yama. 3.indriyayamaka.281) vuttaṃ. Esa nayo nirodhavārepi.

Paṭilome pana yathā anulome ‘‘uppajjissati nirujjhissatī’’ti uppādanirodhā anāgatā sarūpavasena vuttā, evaṃ avuttattā yathā tattha saṃsayapadena gahitassa indriyassa pavattiyampi uppādanirodhā cakkhundriyādimūlakesu yojitā, na evaṃ yojetabbā. Yathā hi uppādanirodhe atikkamitvā appatvā ca uppādanirodhā sambhavanti yojetuṃ, na evaṃ anuppādānirodhe atikkamitvā appatvā ca anuppādānirodhā sambhavanti abhūtābhāvassa abhūtābhāvaṃ atikkamitvā appatvā ca sambhavānuppattito, abhūtuppādanirodhābhāvo ca paṭilome pucchito, tasmāssa visesarahitassa abhūtābhāvassa vattamānānaṃ uppādassa viya kālantarayogābhāvato yādisānaṃ cakkhādīnaṃ uppādanirodhābhāvena pucchitabbassa nissayo sanniṭṭhānena sannicchito, tannissayā tādisānaṃyeva upapatticutiuppādanirodhānaṃ jīvitādīnampi anuppādānirodhā saṃsayapadena pucchitā hontīti ''yassa cakkhundriyaṃ nuppajjissati, tassa somanassindriyaṃ nuppajjissatīti? Āmantā''ti (yama. 3.indriyayamaka.308) ca, ''yassa cakkhundriyaṃ na nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā''ti ca vuttaṃ, na vuttaṃ ''ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissantī''tiādinā jīvitindriyaupekkhindriyādīsu viya vissajjananti.

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissatī''ti ettha ye sopekkhapaṭisandhikā bhavissanti, te ''ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissantī''ti etena pacchimakoṭṭhāsavacanena taṃsamānalakkhaṇatāya saṅgahitāti ye somanassapaṭisandhikā bhavissanti, te eva vuttāti daṭṭhabbā.

Aṭṭhakathāyaṃ yesu ādimapotthakesu ''atītānāgatavāre suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthāti dhammayamake viya uppādakkhaṇātikkamavasena atthaṃ aggahetvā''ti likhitaṃ, taṃ pamādalikhitaṃ. Yesu pana potthakesu ''paccuppannātītavāre suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthāti…pe… tasmiṃ bhave anuppannapubbavasena attho gahetabbo''ti pāṭho dissati, so eva sundaratároti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. Pariññāvāre **lokiyaabyākatamissakāni cā**ti dukkhasaccapariyāpannehi ekantapariññeyyehi lokiyaabyākatehi missakattā tāni upādāya manindriyādīnaṃ vedanākkhandhādīnaṃ viya pariññeyyatā ca vuttā. Yadi pariññeyyamissakattā pariññeyyatā hoti, kasmā dhammayamake ''yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti, so abyākataṃ dhammaṃ parijānātī''tiādinā abyākatapadena yojetvā yamakāni na vuttānīti? Yathā ''kusalaṃ bhāvemi, akusalaṃ pajahāmī''ti kusalākusalesu bhāvanāpahānābhiniveso hoti, tathā ''vedanākkhandho anicco, dhammāyatanaṃ anicca''ntiādinā khandhādīsu parijānābhiniveso hoti, tattha vedanākkhandhādayo ''anicca''ntiādinā parijānitabbā, te ca vedanākkhandhādibhāvaṃ gahetvā parijānitabbā, na abyākatabhāvanti.

Kasmā panettha dukkhasaccabhājanīye āgatassa domanassassa pahātabbatāva vuttā, na pariññeyyatā, nanu dukkhasaccapariyāpannā vedanākkhandhādayo kusalākusalabhāvena aggahitā kusalākusalāpi pariññeyyāti? Saccaṃ, yathā pana vedanākkhandhādibhāvo bhāvetabbapahātabbabhāvehi vināpi hoti, na evaṃ domanassindriyabhāvo pahātabbabhāvena vinā hotīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ domanassindriyassa pahātabbatāva idha vuttā, na pariññeyyabhāvassa abhāvatoti daṭṭhabbo. **Akusalaṃ ekantato pahātabbamevā**ti etena pahātabbameva, na appahātabbanti appahātabbameva nivāreti, na pariññeyyabhāvanti daṭṭhabbaṃ. Aññindriyaṃ bhāvetabbaniṭṭhaṃ, na pana sacchikātabbaniṭṭhanti bhāvetabbabhāvo eva tassa gahitoti. **''Dve puggalā''**tiādi ''cakkhundriyaṃ na parijānātī''tiādikassa parato likhitabbaṃ uppaṭipāṭiyā likhitanti daṭṭhabbaṃ. Cakkhundriyamūlakañhi atikkamitvā domanassindriyamūlake idaṃ vuttaṃ ''dve puggalā domanassindriyaṃ na pajahanti no ca aññindriyaṃ na bhāventī''ti (yama. 3.indriyayamaka.440).

Ettha ca puthujjano, aṭṭha ca ariyāti nava puggalā. Tesu puthujjano bhabbābhabbavasena duvidho, so ''puthujjano''ti āgataṭṭhānesu ''cha puggalā cakkhundriyañca na parijānittha domanassindriyañca na pajahitthā''tiādīsu ca abhinditvā gahito. ''Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissantī''ti (yama. 1.saccayamaka.49, 51-52) āgataṭṭhānesu ''pañca puggalā cakkhundriyañca parijānissanti domanassindriyañca pajahissantī’’tiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.451) ca bhabbo eva bhinditvā gahito. ‘‘Ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissantī’’ti (yama. 1.saccayamaka.51) āgataṭṭhānesu ‘‘tayo puggalā domanassindriyañca nappajahissanti cakkhundriyañca na parijānissantī’’tiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.455) ca abhabbo eva. Aggaphalasamaṅgī ca paṭhamaphalasamaṅgī arahā cāti duvidho. Sopi ‘‘arahā’’ti āgataṭṭhānesu ‘‘tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha domanassindriyañca pajahitthā’’tiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.444) ca abhinditvā gahito. ‘‘Yo aggaphalaṃ sacchikarotī’’ti (yama. 3.indriyayamaka.446) āgataṭṭhānesu ‘‘tayo puggalā domanassindriyaṃ pajahittha, no ca aññātāvindriyaṃ sacchikaritthā’’tiādīsu (yama. 3.indriyayamaka.444) ca paṭhamaphalasamaṅgī ca bhinditvā gahito. ‘‘Yo aggaphalaṃ sacchākāsī’’ti (yama. 3.indriyayamaka.443, 446) āgataṭṭhānesu itarovāti evaṃ puggalabhedaṃ ñatvā tattha tattha sanniṭṭhānena gahitapuggale niddhāretvā vissajjanaṃ yojetabbanti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakapakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Paṭṭhānapakaraṇa-mūlaṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṃ icchanti, issariyaṭṭhānādisakkāradānaggahaṇaṃ taṃtaṃatthānusāsanañca karontā voharanti, puññayogānubhāvappattāya jutiyā jotanti, yathābhilāsitañca visayaṃ appaṭighātena gacchanti, yathicchitanipphādane sakkontīti vā **devā,** devanīyā vā taṃtaṃbyasananittharaṇatthikehi saraṇaṃ parāyaṇanti gamanīyā, abhitthavanīyā vā. Sobhāvisesayogena kamanīyāti vā **devā**. Te tividhā – sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Bhagavā pana niratisayāya abhiññākīḷāya, uttamehi dibbabrahmaariyavihārehi, saparasantānasiddhāya pañcavidhamāravijayicchānipphattiyā, cittissariyasattadhanādisammāpaṭipattiaveccappasādasakkāradānaggahaṇasaṅkhātena dhammasabhāvapuggalajjhāsayānurūpānusāsanīsaṅkhātena ca vohārātisayena, paramāya paññāsarīrappabhāsaṅkhātāya jutiyā, anopamāya ca ñāṇasarīragatiyā, māravijayasabbaññuguṇaparahitanipphādanesu appaṭihatāya sattiyā ca samannāgatattā sadevakena lokena saraṇanti gamanīyato, abhitthavanīyato, bhattivasena kamanīyato ca sabbe te deve tehi guṇehi atikkanto atisayo vā devoti **devātidevo**. Sabbadevehi pūjanīyataro devoti vā **devātidevo,** visuddhidevabhāvaṃ vā sabbaññuguṇālaṅkāraṃ pattattā aññadevehi atirekataro vā devo **devātidevo. Devāna**nti upapattidevānaṃ tadā dhammapaṭiggāhakānaṃ. Sakkādīhi **devehi** pahārādaasurindādīhi **dānavehi** ca **pūjito**. Kāyavacīsaṃyamassa sīlassa indriyasaṃvarassa cittasaṃyamassa samādhissa ca paṭipakkhānaṃ accantapaṭippassaddhiyā **suddhasaṃyamo**.

Isisattamoti catusaccāvabodhagatiyā isayoti saṅkhyaṃ gatānaṃ sataṃ pasatthānaṃ isīnaṃ atisayena santo pasatthoti attho. Vipassīādayo ca upādāya bhagavā ‘‘sattamo’’ti vutto. Yato viññāṇaṃ paccudāvattati, taṃ nāmarūpaṃ samudayanirodhanena nirodhesīti **nāmarūpanirodhano**. Atigambhīranayamaṇḍitadesanaṃ paṭṭhānaṃ nāma desesi pakaraṇanti sambandho.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayuddesavaṇṇanā

‘‘Ke pana te nayā, kiñca taṃ paṭṭhānaṃ nāmā’’ti nayidaṃ pucchitabbaṃ. Kasmā? Nidānakathāyaṃ paṭṭhānasamānane anulomādīnaṃ nayānaṃ paṭṭhānassa ca dassitattāti imamatthaṃ vibhāvento **‘‘sammāsambuddhena hi…pe… nāmāti hi vutta’’**nti tattha vuttaṃ aṭṭhakathāpāḷiṃ āhari. Tattha gāthātthaṃ aṭṭhakathādhippāyañca parato vaṇṇayissāmāti.

Paṭṭhānanāmattho pana tikapaṭṭhānādīnaṃ tikapaṭṭhānādināmattho, imassa pakaraṇassa catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānatā cettha vattabbā. Evañhi saṅkhepato paṭṭhāne ñāte vitthāro sukhaviññeyyo hotīti. Tattha ca nāmattho paṭhamaṃ vattabboti **‘‘tattha yesaṃ…pe… nāmattho tāva evaṃ veditabbo’’**ti vatvā sabbasādhāraṇassa paṭṭhānanāmasseva tāva atthaṃ dassento **‘‘kenaṭṭhena paṭṭhāna’’**ntiādimāha. **Pa-kāro hī**ti upasaggapadaṃ dasseti. So ‘‘pavibhattesu dhammesu, yaṃ seṭṭhaṃ tadupāgamuntiādīsu viya nānappakāratthaṃ dīpeti. Nanu pakārehi vibhattā pavibhattāti pa-iti upasaggo pakāratthameva dīpeti, na nānappakāratthanti? Na, tesaṃ pakārānaṃ nānāvidhabhāvato. Atthato hi āpannaṃ nānāvidhabhāvaṃ dassetuṃ nānā-saddo vuttoti. Tattha ekassapi dhammassa hetuādīhi anekapaccayabhāvato ca ekekassa paccayassa anekadhammabhāvato ca nānappakārapaccayatā veditabbā.

Hetupaccayādivasena vibhattattāti etena dhammasaṅgahādīsu vuttato kusalādivibhāgato sātisayavibhāgataṃ paṭṭhānanāmalābhassa kāraṇaṃ dasseti. **Goṭṭhā**ti vajā. **Paṭṭhitagāvo**ti gatagāvo. **Āgataṭṭhānasmi**nti mahāsīhanādasuttaṃ vadati. Pavattagamanattā etthāti vacanaseso. Atha vā gacchati etthāti gamanaṃ, sabbaññutaññāṇassa nissaṅgavasena pavattassa gamanattā gamanadesabhāvato ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāmāti attho. Tattha aññehi gatimantehi atisayayuttassa gatimato gamanaṭṭhānabhāvadassanatthaṃ **‘‘sabbaññutaññāṇassā’’**ti vuttaṃ. Tassa mahāvegassa purisassa papātaṭṭhānaṃ viya dhammasaṅgaṇīādīnaṃ sāsaṅgagamanaṭṭhānabhāvaṃ imassa ca mahāpatho viya nirāsaṅgagamanaṭṭhānabhāvaṃ dassento atisayayuttagamanaṭṭhānabhāvo paṭṭhānanāmalābhassa kāraṇanti dasseti.

Tikānanti tikavasena vuttadhammānaṃ. **Samantā**ti anulomādīhi sabbākārehipi gatāni catuvīsati hontīti attho. Etasmiṃ atthe **catuvīsatisamantapaṭṭhānānī**ti ‘‘samantacatuvīsatipaṭṭhānānī’’ti vattabbe samantasaddassa parayogaṃ katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā **samantā cha cha hutvā**ti etena anulomādisabbakoṭṭhāsato tikādichachabhāvaṃ dasseti. Tena samantasaddo tikādichachapaṭṭhānavisesanaṃ hoti, na catuvīsativisesanaṃ, tasmā samantato paṭṭhānāni tāni catuvīsatīti katvā **‘‘catuvīsatisamantapaṭṭhānānī’’**ti vuttaṃ. Samantato vā dhammānulomāditikādipaṭiccavārādipaccayānulomādihetumūlakādippakārehi pavattāni paṭṭhānāni **samantapaṭṭhānāni,** anūnehi nayehi pavattānīti vuttaṃ hoti. Tāni pana catuvīsati honti. Tenevāha **‘‘imesaṃ catuvīsatiyā khuddakapaṭṭhānasaṅkhātānaṃ samantapaṭṭhānānaṃ samodhānavasenā’’**ti.

Hetu ca so paccayo cāti iminā vacanena hetuno adhipatipaccayādibhūtassa ca gahaṇaṃ siyāti taṃ nivārento āha **‘‘hetu hutvā paccayo’’**ti. Etenapi so eva doso āpajjatīti punāha **‘‘hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hotī’’**ti. Tena idha hetu-saddena dhammaggahaṇaṃ na kataṃ, atha kho dhammasattiviseso gahitoti dasseti. Tassa hi paccayasaddassa ca samānādhikaraṇataṃ sandhāya ‘‘hetu ca so paccayo cā’’ti, ‘‘hetu hutvā paccayo’’ti ca vuttaṃ. Evañca katvā parato pāḷiyaṃ ‘‘hetū hetusampayutta…pe… hetupaccayena paccayo’’tiādinā (paṭṭhā. 1.1.1) tena tena hetubhāvādiupakārena tassa tassa dhammassa upakārattaṃ vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘yo hi dhammo yaṃ dhammaṃ appaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayo’’ti ‘‘mūlaṭṭhena upakārako dhammo hetupaccayo’’ticcevamādinā dhammappadhānaniddesena dhammato aññā dhammasatti nāma natthīti dhammeheva dhammasattivibhāvanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Idhāpi vā **hetu ca so paccayo cā**ti dhammeneva dhammasattiṃ dasseti. Na hi hetupaccayotiādiko uddeso kusalādiuddeso viya dhammappadhāno, atha kho dhammānaṃ upakārappadhānoti. **Etī**ti etassa attho vattatīti, tañca uppattiṭṭhitīnaṃ sādhāraṇavacanaṃ. Tenevāha – **‘‘tiṭṭhati vā uppajjati vā’’**ti. Koci hi paccayo ṭhitiyā eva hoti yathā pacchājātapaccayo, koci uppattiyāyeva yathā anantarādayo, koci ubhayassa yathā hetuādayoti.

Upakārakalakkhaṇoti ca dhammena dhammasattiupakāraṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Hinoti patiṭṭhāti etthāti **hetu**. Anekatthattā dhātusaddānaṃ hi-saddo mūla-saddo viya patiṭṭhatthoti daṭṭhabboti. Hinoti vā etena kammanidānabhūtena uddhaṃ ojaṃ abhiharantena mūlena viya pādapo tappaccayaṃ phalaṃ gacchati pavattati vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ āpajjatīti **hetu. Ācariyāna**nti revatattheraṃ vadati.

‘‘Yoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjanti, uppannā ca kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’’tiādīhi (a. ni. 1.66-67) kusalabhāvassa yonisomanasikārapaṭibaddhatā siddhā hotīti āha **‘‘yonisomanasikārapaṭibaddho kusalabhāvo’’**ti. Eteneva akusalābyākatabhāvā kusalabhāvo viya na hetupaṭibaddhāti dassitaṃ hoti. Yaṃ paneke maññeyyuṃ ‘‘ahetukahetussa akusalabhāvo viya sahetukahetūnaṃ sabhāvatova kusalādibhāvo aññesaṃ taṃsampayuttānaṃ hetupaṭibaddho’’ti, tassa uttaraṃ vattuṃ **‘‘yadi cā’’**tiādimāha. **Alobho kusalo vā siyā abyākato vā,** yadi alobho sabhāvato kusalo, kusalattā abyākato na siyā. Atha abyākato, taṃsabhāvattā kusalo na siyā alobhasabhāvassa adosattābhāvo viya. Yasmā pana ubhayathāpi so hoti, tasmā yathā ubhayathā hontesu phassādīsu sampayuttesu hetupaṭibaddhakusalādibhāvaṃ pariyesatha, na sabhāvato, evaṃ hetūsupi kusaláditā aññapaṭibaddhā pariyesitabbā, na sabhāvatoti. Yaṃ vuttaṃ ‘‘sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo’’ti, taṃ na yujjati, sā pana pariyesiyamānā yonisomanasikārādipaṭibaddhā hotīti hetūsu viya sampayuttesupi yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo, na hetupaṭibaddhoti siddhaṃ hotīti adhippāyo.

Ārabhitvāpīti ettha **pi-**saddena imamatthaṃ dasseti – rūpāyatanādimatte yasmiṃ kismiñci ekasmiṃ aṭṭhatvā ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā’’ti aniyamena sabbarūpāyatana…pe… dhammāyatanānañca ārammaṇapaccayabhāvassa vuttattā na koci dhammo na hotīti.

‘‘Chandavato kiṃ nāma na sijjhatī’’tiādikaṃ purimābhisaṅkhārūpanissayaṃ labhitvā uppajjamāne citte chandādayo dhurabhūtā jeṭṭhakabhūtā sayaṃ sampayuttadhamme sādhayamānā hutvā pavattanti, taṃsampayuttadhammā ca tesaṃ vase vattanti hīnādibhāvena tadanuvattanato, tena te adhipatipaccayā honti. Garukātabbampi ārammaṇaṃ tanninnapoṇapabbhārānaṃ paccavekkhaṇaassādamaggaphalānaṃ attano vase vattayamānaṃ viya paccayo hoti, tasmāyaṃ attādhīnānaṃ patibhāvena upakārakatā adhipatipaccayatāti daṭṭhabbā.

Manoviññāṇadhātūtiādi cittaniyamoti ettha **ādi-**saddena santīraṇānantaraṃ voṭṭhabbanaṃ, cutianantarā paṭisandhīti yassa yassa cittassa anantarā yaṃ yaṃ cittaṃ uppajjati, tassa tassa tadanantaruppādaniyamo taṃtaṃsahakārīpaccayavisiṭṭhassa purimapurimacittasseva vasena ijjhatīti dasseti. **Bhāvanābalena pana vāritattā**ti ettha yathā rukkhassa vekhe dinne pupphituṃ samatthasseva pupphanaṃ na hoti, agadavekhe pana apanīte tāyayeva samatthatāya pupphanaṃ hoti, evamidhāpi bhāvanābalena vāritattā samuṭṭhāpanasamatthasseva asamuṭṭhāpanaṃ, tasmiñca apagate tāyayeva samatthatāya samuṭṭhāpanaṃ hotīti adhippāyo.

Byañjanamattatovettha nānākaraṇaṃ paccetabbaṃ, na atthatoti upacayasantatiadhivacananiruttipadānaṃ viya saddatthamattato nānākaraṇaṃ, na vacanīyatthatoti adhippāyo. Teneva saddatthavisesaṃ dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādimāha. Tattha purimapacchimānaṃ nirodhuppādantarābhāvato nirantaruppādanasamatthatā anantarapaccayabhāvo. Rūpadhammānaṃ viya saṇṭhānābhāvato paccayapaccayuppannānaṃ sahāvaṭṭhānābhāvato ca ‘‘idamito heṭṭhā uddhaṃ tiriya’’nti vibhāgābhāvā attanā ekattamiva upanetvā suṭṭhu anantarabhāvena uppādanasamatthatā samanantarapaccayatā.

Uppādanasamatthatāti ca abyāpārattā dhammānaṃ yasmiṃ yadākāre niruddhe vattamāne vā sati taṃtaṃvisesavantā dhammā honti, tassa sova ākāro vuccatīti daṭṭhabbo. Dhammānaṃ pavattimeva ca upādāya kālavohāroti nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṃ asaññasattā cavantassa purimacutipacchimapaṭisandhīnañca nirodhuppādanirantaratāya kālantaratā natthīti daṭṭhabbā. Na hi tesaṃ antarā arūpadhammānaṃ pavatti atthi, yaṃ upādāya kālantaratā vucceyya, na ca rūpadhammappavatti arūpadhammappavattiyā antaraṃ karoti aññasantānattā. Rūpārūpadhammasantatiyo hi dve aññamaññaṃ visadisasabhāvattā aññamaññopakārabhāvena vattamānāpi visuṃyeva honti. Ekasantatiyañca purimapacchimānaṃ majjhe vattamānaṃ taṃsantatipariyāpannatāya antarakārakaṃ hoti. Tādisañca kañci nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṃ majjhe natthi, na ca abhāvo antarakārako hoti abhāvattāyeva, tasmā javanānantarassa javanassa viya, bhavaṅgānantarassa bhavaṅgassa viya ca nirantaratā suṭṭhu ca anantaratā hotīti tathā uppādanasamatthatā nevasaññānāsaññāyatanacutīnampi daṭṭhabbā. Uppattiyā paccayabhāvo cettha anantarapaccayādīnaṃ pākaṭoti uppādanasamatthatāva vuttā. Paccuppannānaṃ pana dhammānaṃ pubbantāparantaparicchedena gahitānaṃ ‘‘uppajjatī’’ti vacanaṃ alabhantānaṃ ‘‘atīto dhammo paccuppannassa dhammassa anantarapaccayena paccayo’’tiādinā (paṭṭhā. 2.18.5) anantarādipaccayabhāvo vuttoti na so uppattiyaṃyevāti viññāyati. Na hi kusalādiggahaṇaṃ viya paccuppannaggahaṇaṃ aparicchedaṃ, yato uppattimattasamaṅginoyeva ca gahaṇaṃ siyā, teneva ca atītattike paṭiccavārādayo na santīti.

Uppajjamānova sahuppādabhāvenāti etthāpi uppattiyā paccayabhāvena pākaṭena ṭhitiyāpi paccayabhāvaṃ nidassetīti daṭṭhabbaṃ, paccayuppannānaṃ pana sahajātabhāvena upakārakatā sahajātapaccayatāti.

Attano upakārakassa upakārakatā **aññamaññapaccayatā,** upakārakatā ca aññamaññatāvaseneva daṭṭhabbā, na sahajātādivasena. Sahajātādipaccayo hontoyeva hi koci aññamaññapaccayo na hoti, na ca purejātapacchājātabhāvehi upakārakassa upakārakā vatthukhandhā aññamaññapaccayā hontīti.

Taruādīnaṃ pathavī viya adhiṭṭhānākārena pathavīdhātu sesadhātūnaṃ, cakkhādayo ca cakkhuviññāṇādīnaṃ upakārakā **cittakammassa paṭādayo viya** nissayākārena khandhādayo taṃtaṃnissayānaṃ khandhādīnaṃ.

Tadadhīnavuttitāya attano phalena nissitoti yaṃ kiñci kāraṇaṃ nissayoti vadati. Tattha yo bhuso, taṃ upanissayoti niddhāreti.

Pakatoti ettha **pa-**kāro upasaggo, so attano phalassa uppādane samatthabhāvena suṭṭhukatataṃ dīpeti. Tathā ca kataṃ attano santāne kataṃ hotīti āha **‘‘attano santāne’’**ti. Karaṇañca duvidhaṃ nipphādanaṃ upasevanañcāti dassetuṃ **‘‘nipphādito vā’’**tiādimāha. Tattha **upasevito vā**ti etena kāyaallīyāpanavasena upabhogūpasevanaṃ vijānanādivasena ārammaṇūpasevanañca dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tena anāgatānampi cakkhusampadādīnaṃ ārammaṇūpasevanena yathāpaṭisevitānaṃ pakatūpanissayatā vuttā hoti.

Yathā pacchājātena vinā santānāvicchedahetubhāvaṃ agacchantānaṃ dhammānaṃ ye pacchājātākārena upakārakā, tesaṃ sā vippayuttākārādīhi visiṭṭhā upakārakatā **pacchājātapaccayatā,** tathā nissayārammaṇākārādīhi visiṭṭhā purejātabhāvena vinā upakārakabhāvaṃ agacchantānaṃ vatthārammaṇānaṃ purejātākārena upakārakatā **purejātapaccayatā,** evaṃ sabbattha paccayānaṃ paccayantarākāravisiṭṭhā upakārakatā yojetabbā.

Gijjhapotakasarīrānaṃ āhārāsācetanā viyāti etena manosañcetanāhāravasena pavattamānehi arūpadhammehi rūpakāyassa upatthambhitabhāvaṃ dasseti. Teneva ‘‘āhārāsā viyā’’ti avatvā cetanāgahaṇaṃ karoti.

Kusalādibhāvena attanā sadisassa payogena karaṇīyassa punappunaṃ karaṇaṃ pavattanaṃ **āsevanaṭṭho,** attasadisasabhāvatāpādanaṃ vāsanaṃ vā. **Ganthādīsu purimāpurimābhiyogo viyā**ti purimā purimā āsevanā viyāti adhippāyo.

Cittappayogo cittakiriyā, āyūhananti attho. Yathā hi kāyavacīpayogo viññatti, evaṃ cittappayogo cetanā. Sā tāya uppannakiriyatāvisiṭṭhe santāne sesapaccayasamāgame pavattamānānaṃ vipākakaṭattārūpānampi teneva kiriyabhāvena upakārikā hoti. Tassa hi kiriyabhāvassa pavattattā tesaṃ pavatti, na aññathāti. Sahajātānaṃ pana tena upakārikāti kiṃ vattabbanti.

Nirussāhasantabhāvenāti etena saussāhehi vipākadhammadhammehi kusalākusalehi sārammaṇādibhāvena sadisavipākabhāvaṃ dasseti. So hi vipākānaṃ payogena asādhetabbatāya payogena aññathā vā sesapaccayesu siddhesu kammassa kaṭattāyeva siddhito nirussāho santabhāvo hoti, na kilesavūpasamasantabhāvo, tathāsantasabhāvatoyeva bhavaṅgādayo duviññeyyā. Pañcadvārepi hi javanappavattiyā rūpādīnaṃ gahitatā viññāyati, abhinipātasampaṭicchanasantīraṇamattā pana vipākā duviññeyyāyeva. **Nirussāhasantabhāvāyā**ti nirussāhasantabhāvatthāya. Etena tappaccayavataṃ avipākānampi vipākānukulaṃ pavattiṃ dasseti.

Satipi janakatte upatthambhakattaṃ āhārānaṃ padhānakiccanti āha **‘‘rūpārūpānaṃ upatthambhakattenā’’**ti. Upatthambhakattañhi satipi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajarūpasamuṭṭhāpakarūpāhārassa ca hoti, asatipi catusamuṭṭhānikarūpūpatthambhakarūpāhārassa, asati pana upatthambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upatthambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upatthambhayamānoyeva janetīti upatthambhanabhāvo āhārabhāvoti.

Adhipatiyaṭṭhenāti ettha na adhipatipaccayadhammānaṃ viya pavattinivārake abhibhavitvā pavattanena garubhāvo adhipatiyaṭṭho, atha kho dassanādikiccesu cakkhuviññāṇādīhi jīvane jīvantehi sukhitādibhāve sukhitādīhi adhimokkhapaggahupaṭṭhānāvikkhepajānanesu anaññātaññassāmīti pavattiyaṃ ājānane aññātāvībhāve ca saddhādisahajātehīti evaṃ taṃtaṃkiccesu cakkhādipaccayehi cakkhādīnaṃ anuvattanīyatā. Tesu tesu hi kiccesu cakkhādīnaṃ issariyaṃ tappaccayānañca tadanuvattanena tattha pavattīti. Itthipurisindriyānaṃ pana yadipi liṅgādīhi anuvattanīyatā atthi, sā pana na paccayabhāvato. Yathā hi jīvitāhārā yesaṃ paccayā honti, te tesaṃ anupālakaupatthambhakā atthi, avigatapaccayabhūtā ca honti, na evaṃ itthipurisabhāvā liṅgādīnaṃ kenaci pakārena upakārakā honti, kevalaṃ pana yathāsakeheva paccayehi pavattamānānaṃ liṅgādīnaṃ yathā itthādiggahaṇassa paccayabhāvo hoti, tato aññenākārena taṃsahitasantāne appavattito liṅgādīhi anuvattanīyatā indriyatā ca tesaṃ vuccati, tasmā na tesaṃ indriyapaccayabhāvo vutto. **Cakkhādayo arūpadhammānaṃyevā**ti ettha sukhadukkhindriyānipi cakkhādiggahaṇena gahitānīti daṭṭhabbāni.

Lakkhaṇārammaṇūpanijjhānabhūtānaṃ vitakkādīnaṃ vitakkanādivasena ārammaṇaṃ upagantvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ, cintanaṃ vā vitakkādīnaṃyeva sādhāraṇo byāpāro **upanijjhāyanaṭṭho. Ṭhapetvā sukhadukkhavedanādvaya**nti sukhindriyadukkhindriyadvayaṃ ṭhapetvāti adhippāyo. **‘‘Sabbānipī’’**ti vatvā **‘‘sattajhānaṅgānī’’**ti vacanena ajhānaṅgānaṃ upekkhācittekaggatānaṃ nivattanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ ‘‘satta jhānaṅgānī’’ti eteneva siddhe ‘‘ṭhapetvā sukhadukkhavedanādvaya’’nti kasmā vuttaṃ? Vedanābhedesu pañcasu sukhadukkhadvayassa ekantena ajhānaṅgattadassanatthaṃ jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā. Satipi vā jhānaṅgavohāre vedanābhedadvayassa ekantena jhānapaccayattābhāvadassanatthaṃ. Upekkhācittekaggatānaṃ pana yadipi jhānapaccayattābhāvo atthi, jhānapaccayabhāvo pana na natthīti ‘‘sabbānipi satta jhānaṅgānī’’ti ettha gahaṇaṃ kataṃ. Tattha ‘‘sabbānipī’’ti vacanaṃ sabbakusalādibhedasaṅgaṇhanatthaṃ, na pana sabbacittuppādagatasaṅgaṇhanatthanti daṭṭhabbaṃ.

Yato tato vāti sammā vā micchā vāti attho. **Ete pana dvepi jhānamaggapaccayā ahetukacittesu na labbhantī**ti idaṃ ahetukacittesu na labbhanti, na sahetukacittesūti sahetukacittesu alābhābhāvadassanatthaṃ vuttaṃ, na ahetukacittesu lābhābhāvadassanatthanti. Evaṃ atthe gayhamāne ahetukacittesu katthaci kassaci lābho na vāritoti ettakameva viññāyeyya, na savitakkāhetukacittesu jhānapaccayasseva alābhābhāvadassanatthaṃ katanti. Ahetukacittesu vā lābhābhāvadassanatthe pana imasmiṃ vacane savitakkāhetukacittesu jhānapaccayassa lābhābhāvo āpajjati, tasmā yena alābhena dhammasaṅgaṇiyaṃ manodhātuādīnaṃ saṅgahasuññatavāresu jhānaṃ na uddhaṭaṃ, taṃ alābhaṃ sandhāya esa jhānapaccayassapi ahetukacittesu alābho vuttoti veditabbo. Yathā hi sahetukesu vitakkādīnaṃ sahajāte saṃkaḍḍhitvā ekattagatabhāvakaraṇaṃ upanijjhāyanabyāpāro balavā, na tathā ahetukacittesu hoti. Imasmiṃ pana pakaraṇe dubbalampi upanijjhāyanaṃ yadipi kiñcimattampi atthi, tena upakārakatā hotīti savitakkāhetukacittesupi jhānapaccayo vuttova, tasmā ye evaṃ paṭhanti ‘‘na ete pana dvepi jhānamaggapaccayā yathāsaṅkhyaṃ dvipañcaviññāṇaahetukacittesu labbhantī’’ti, tesaṃ so pāṭho sundarataro, imassa pakaraṇassāyaṃ atthavaṇṇanā, na dhammasaṅgaṇiyāti.

Samaṃ pakārehi yuttatāya ekībhāvopagamena viya upakārakatā **sampayuttapaccayatā**.

Yuttānampi sataṃ vippayuttabhāvena nānattūpagamena upakārakatā vippayuttapaccayatā. Na hi vatthusahajātapacchājātavasena ayuttānaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇādibhāvena upakārakānaṃ vippayuttānaṃ vippayuttapaccayatā atthīti. Rūpānaṃ pana rūpehi satipi avinibbhoge vippayogoyeva natthīti na tesaṃ **vippayuttapaccayatā**. Vuttañhi ‘‘catūhi sampayogo catūhi vippayogo’’ti (dhātu. 3).

Paccuppannalakkhaṇenāti paccuppannasabhāvena. Tena ‘‘atthi me pāpakammaṃ kata’’nti (pārā. 38), ‘‘atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno’’ti (pu. pa. mātikā 4.24) ca evamādīsu vuttaṃ nibbattaupalabbhamānatālakkhaṇaṃ atthibhāvaṃ nivāreti. Satipi janakatte upatthambhakappadhānā atthibhāvena upakārakatāti āha **‘‘upatthambhakattenā’’**ti. Idañca upatthambhakattaṃ vatthārammaṇasahajātādīnaṃ sādhāraṇaṃ atthibhāvena upakārakattaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ārammaṇe phusanādivasena vattamānānaṃ phassādīnaṃ anekesaṃ sahabhāvo natthīti ekasmiṃ phassādisamudāye sati dutiyo na hoti, asati pana hoti, tena natthibhāvena upakārakatā **natthipaccayatā**. Satipi purimataracittānaṃ natthibhāve na tāni natthibhāvena upakārakāni, anantarameva pana attano atthibhāvena pavattiokāsaṃ alabhamānānaṃ natthibhāvena pavattiokāsaṃ dadamānaṃ viya upakārakaṃ hotīti **‘‘pavattiokāsadānena upakārakatā’’**ti āha.

Ettha ca abhāvamattena upakārakatā okāsadānaṃ **natthipaccayatā,** sabhāvāvigamena appavattamānānaṃ sabhāvavigamena upakārakatā **vigatapaccayatā,** natthitā ca nirodhānantarasuññatā, vigatatā nirodhappattatā, ayametesaṃ viseso, tathā atthitāya sasabhāvato upakārakatā **atthipaccayatā,** sabhāvāvigamena nirodhassa appattiyā upakārakatā **avigatapaccayatā**ti paccayabhāvaviseso dhammāvisesepi veditabbo. Dhammānañhi sattivisesaṃ sabbaṃ yāthāvato abhisambujjhitvā tathāgatena catuvīsatipaccayavisesā vuttāti bhagavati saddhāya ‘‘evaṃvisesā ete dhammā’’ti sutamayañāṇaṃ uppādetvā cintābhāvanāmayehi tadabhisamayāya yogo kātabbo.

Catūsu khandhesu ekassapi asaṅgahitattābhāvato nāmadhammekadesatā anantarādīnaṃ natthīti **‘‘nāmadhammāvā’’**ti vatvā na kevalaṃ paccayapaccayuppannabhāve bhajantānaṃ catunnaṃyeva khandhānaṃ nāmatā, atha kho nibbānañca nāmamevāti dassento **‘‘nibbānassa asaṅgahitattā’’**tiādimāha. **Purejātapaccayo rūpekadeso**ti ettha ekadesavacanena rūparūpato aññaṃ vajjeti, rūparūpaṃ pana kusalattike anāgatampi purejātapaccayabhāvena aññattha āgatameva. Vuttañhi ‘‘anidassanaappaṭigho dhammo anidassanaappaṭighassa dhammassa purejātapaccayena paccayo – ārammaṇapurejātaṃ, vatthupurejātaṃ. Ārammaṇapurejātaṃ vatthuṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ āpodhātuṃ kabaḷīkāraṃ āhāraṃ aniccato…pe… domanassaṃ uppajjatī’’ti (paṭṭhā. 2.22.39).

Paccayuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddeso

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. **Yo hetupaccayoti uddiṭṭho, so evaṃ veditabbo**ti etena hetusaṅkhātassa paccayadhammassa hetusampayuttakataṃsamuṭṭhānarūpasaṅkhātānaṃ paccayuppannānaṃ hetupaccayena paccayabhāvo hetupaccayoti uddiṭṭhoti. Yo pana hetubhāvena yathāvutto paccayadhammo yathāvuttānaṃ

paccayuppannānaṃ paccayo hoti, so hetupaccayoti uddiṭṭhoti veditabboti dasseti. Ubhayathāpi hetubhāvena upakārakatā hetupaccayoti uddiṭṭhoti dassitaṃ hoti. Esa nayo sesapaccayesupi. Upakārakatā pana dhammasabhāvo eva, na dhammato aññā atthīti. Tathā tathā upakārakaṃ taṃ taṃ dhammaṃ dassento hi bhagavā taṃ taṃ upakārakataṃ dassetīti.

Hetū hetusampayuttakānanti ettha paṭhamo **hetu**-saddo paccattaniddiṭṭho paccayaniddeso. Tena etassa hetubhāvena upakārakatā hetupaccayatāti dasseti. Dutiyo paccayuppannavisesanaṃ. Tena na yesaṃ kesañci sampayuttakānaṃ hetupaccayabhāvena paccayo hoti, atha kho hetunā sampayuttānamevāti dasseti. Nanu ca sampayuttasaddassa sāpekkhattā dutiye hetusadde avijjamānepi aññassa apekkhitabbassa aniddiṭṭhattā attanāva sampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayoti ayamattho viññāyatīti? Nāyaṃ ekanto. Hetusaddo hi paccattaniddiṭṭho ‘‘hetupaccayena paccayo’’ti ettheva byāvaṭo yadā gayhati, tadā sampayuttavisesanaṃ na hotīti sampayuttā avisiṭṭhā ye keci gahitā bhaveyyunti evaṃ sampayuttasaddena attani eva byāvaṭena hetusaddena visesanena vinā yesaṃ kesañci sampayuttānaṃ gahaṇaṃ hotīti taṃ sandhāya **‘‘athāpi…pe… attho bhaveyyā’’**ti āha. Nanu yathā ‘‘arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammāna’’nti (paṭṭhā. 1.1.15), ‘‘arūpino indriyā sampayuttakāna’’nti (paṭṭhā. 1.1.16) ca vutte dutiyena āhāraggahaṇena indriyaggahaṇena ca vināpi āhārindriyasampayuttakāva gayhanti, evamidhāpi siyāti? Na, āhārindriyāsampayuttassa abhāvato. Vajjetabbābhāvato hi tattha dutiyaāhārindriyaggahaṇe asatipi taṃsampayuttakāva gayhantīti taṃ na kataṃ, idha pana vajjetabbaṃ atthīti vattabbaṃ dutiyaṃ hetuggahaṇanti.

Evampi **hetū hetusampayuttakāna**nti ettha hetusampayuttakānaṃ so eva sampayuttakahetūti visesanassa akatattā yo koci hetu yassa kassaci hetusampayuttakassa hetupaccayena paccayoti āpajjatīti? Nāpajjati, paccattaniddiṭṭhasseva hetussa puna sampayuttavisesanabhāvena vuttattā, etadatthameva ca vināpi dutiyena hetusaddena hetusampayuttabhāve siddhepi tassa gahaṇaṃ kataṃ. Atha vā asati dutiye hetusadde hetusampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayo, na pana hetūnanti evampi gahaṇaṃ siyāti tannivāraṇatthaṃ so vutto, tena hetusampayuttabhāvaṃ ye labhanti, tesaṃ sabbesaṃ hetūnaṃ aññesampi hetupaccayena paccayoti dassitaṃ hoti. Yasmā pana hetujhānamaggā patiṭṭhāmattādibhāvena nirapekkhā, na āhārindriyā viya sāpekkhā eva, tasmā etesveva dutiyaṃ hetādiggahaṇaṃ kataṃ. Āhārindriyā pana āharitabbaisitabbāpekkhā eva, tasmā te vināpi dutiyena āhārindriyaggahaṇena attanā eva āharitabbe ca isitabbe ca āhārindriyabhūte aññe ca sampayuttake paricchindantīti taṃ tattha na kataṃ, idha ca dutiyena hetuggahaṇena paccayuppannānaṃ hetunā paccayabhūteneva sampayuttānaṃ hetūnaṃ aññesañca paricchinnattā puna visesanakiccaṃ natthīti **pañhāvāre** ‘‘kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhāna’’ntiādīsu (paṭṭhā. 1.1.401) dutiyaṃ hetuggahaṇaṃ na katanti daṭṭhabbaṃ.

Niddisitabbassa apākaṭattāti taṃ-saddo purimavacanāpekkho vuttasseva niddeso ‘‘rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakāna’’ntiādīsu (paṭṭhā. 1.1.2) purimavacanena niddisitabbe pākaṭībhūte eva pavattati. Ettha ca paccattaniddiṭṭho hetusaddo ‘‘hetupaccayena paccayo’’ti ettha byāvaṭo sampayuttasaddena viya taṃ-saddenapi anapekkhanīyo añño ca koci niddisitabbappakāsako vutto natthi, tasmā ‘‘taṃsampayuttakāna’’nti ca na vuttanti adhippāyo.

‘‘Hetusampayuttakāna’’nti iminā pana paccayuppannavacanena asamattena paccayuppannavacanantarāpekkhena pubbe vuttena taṃ-saddena niddisitabbaṃ pākaṭīkataṃ, tena **‘‘taṃsamuṭṭhānāna’’**nti ettha taṃgahaṇaṃ katanti. Kiṃ pana tasmiṃ hetusampayuttakasadde taṃ-saddena niddisitabbaṃ pākaṭībhūtanti? Yehi hetūhi sampayuttā ‘‘hetusampayuttakā’’ti vuttā, te hetū ceva sampayuttakavisesanabhūtā tabbisesitā ca hetusampayuttakā. Tenāha **‘‘te hetū cevā’’**tiādi. Aññathā ‘‘te hetū cevā’’ti etassa paccattaniddiṭṭhena hetusaddena sambandhe sati yathā idha teneva taṃ-saddena niddisitabbā pākaṭā, evaṃ pubbepi bhavituṃ arahantīti ‘‘niddisitabbassa apākaṭattā ‘taṃsampayuttakāna’nti na vutta’’nti idaṃ na yujjeyyāti. Duvidhampi vā hetuggahaṇaṃ apanetvā taṃsaddavacanīyataṃ codeti pariharati ca. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti ca hetusamuṭṭhānānanti yuttaṃ. Hetū hi paccayāti.

Cittajarūpaṃ ajanayamānāpīti **pi-**saddena janayamānāpi. Yadi ‘‘cittasamuṭṭhānāna’’nti vacanena paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpassa aggahaṇato taṃ na vuttaṃ, sahajātapaccayavibhaṅge cittacetasikānaṃ tassa kaṭattārūpassa paccayabhāvo na vutto bhaveyya. Yadi ca tattha cittasamuṭṭhānānaṃ paccayabhāvena taṃsamānalakkhaṇānaṃ kaṭattārūpānampi paccayabhāvo nidassito, evamidhāpi bhavitabbaṃ. ‘‘Cittasamuṭṭhānāna’’nti pana avatvā ‘‘taṃsamuṭṭhānāna’’nti vacanaṃ cittasamuṭṭhānānaṃ sabbacittacetasikasamuṭṭhānatādassanatthaṃ. Evaṃpakārena hi taṃsamuṭṭhānavacanena tattha tattha vuttaṃ samuṭṭhānavacanaṃ visesitaṃ hoti. Nanu ‘‘cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānāna’’nti vacanena cittasamuṭṭhānānaṃ cittacetasikasamuṭṭhānatā vuttāti? Na vuttā. Cittacetasikānaṃ paccayabhāvo eva hi tattha vuttoti.

Cittapaṭibaddhavuttitāyāti eteneva hetuādipaṭibaddhatañca dasseti. ‘‘Yañca, bhikkhave, ceteti, yañca pakappeti, yañca anuseti, ārammaṇametaṃ hoti, viññāṇassa ṭhitiyā ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hoti, tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe viruḷhe nāmarūpassa avakkanti hoti, nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti (saṃ. ni. 2.39) imasmimpi sutte paṭisandhināmarūpassa viññāṇapaccayatā vuttāti āha **‘‘tasmiṃ patiṭṭhite’’**tiādi.

Purimatarasiddhāya pathaviyā bījapatiṭṭhānaṃ viya purimatarasiddhe kamme tannibbattasseva viññāṇabījassa patiṭṭhānaṃ kammassa kaṭattā uppattīti vuttaṃ hoti. Tenāha – **‘‘kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bīja’’**nti. Kassa pana taṃ khettaṃ bījañcāti? Nāmarūpaṅkurassa.

Ayañca panatthoti paṭisandhiyaṃ kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhavuttitā. **Okāsavasenevā**ti nāmarūpokāsavaseneva. So hi tassa atthassa okāsoti. **Vatthurūpamattampī**ti vadanto vatthurūpassa upatthambhakānaṃ sesarūpānampi tadupatthambhakabhāveneva arūpadhammānaṃ paccayabhāvaṃ dasseti, sahabhavanamattaṃ vā. Tattha kāyabhāvādikalāpānaṃ katthaci abhāvato katthaci abhāvābhāvato ‘‘vatthurūpamattampi vinā’’ti āha. **Sassāmike**ti etasseva visesanatthaṃ **‘‘sarājake’’**ti vuttaṃ.

Pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ paccayabhāvapaṭibāhanatoti idaṃ kasmā vuttaṃ, nanu tesaṃ paccayabhāvappasaṅgoyeva natthi ‘‘hetū sahajātāna’’nti (paṭṭhā. aṭṭha. 1.1) vacanato. Na hi yesaṃ hetū sahajātapaccayo na honti, tāni hetusahajātāni nāma honti. Yadi siyuṃ, ‘‘kusalaṃ dhammaṃ sahajāto abyākato dhammo uppajjati na hetupaccayā’’tiādi ca labbheyya, na pana labbhati, tasmā na tāni hetusahajātānīti? Saccametaṃ, yo pana hetūhi samānakāluppattimattaṃ gahetvā hetusahajātabhāvaṃ maññeyya, tassāyaṃ pasaṅgo atthīti idaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Bhagavā pana vacanānaṃ lahugarubhāvaṃ na gaṇeti, bodhaneyyānaṃ pana ajjhāsayānurūpato dhammasabhāvaṃ avilomento tathā tathā desanaṃ niyāmetīti na katthaci akkharānaṃ bahutā vā appatā vā codetabbāti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. **Uppajjanakkhaṇeyevā**ti etena vattamānakkhaṇekadesena sabbaṃ vattamānakkhaṇaṃ gayhatīti daṭṭhabbaṃ. Na hi uppajjanakkhaṇeyeva cakkhuviññāṇādīnaṃ rūpādīni ārammaṇapaccayo, atha kho sabbasmiṃ vattamānakkhaṇeti. Tena ālambiyamānānampi rūpādīnaṃ cakkhuviññāṇādivattamānatāya pure pacchā ca vijjamānānaṃ ārammaṇapaccayattābhāvaṃ dasseti, ko pana vādo anālambiyamānānaṃ. **Na ekato hontī**ti nīlādīni sabbarūpāni saha na honti, tathā saddādayopīti attho. ‘‘Yaṃ ya’’nti hi vacanaṃ rūpādīni bhindatīti. Tattha purimenatthena ‘‘uppajjantī’’ti vacanena ārammaṇapaccayabhāvalakkhaṇadīpanatthaṃ **‘‘yaṃ yaṃ dhamma’’**ntiādi vuttanti dasseti, pacchimena ‘‘yaṃ ya’’nti vacanena rūpādibhedadīpanatthanti. **‘‘Yaṃ yaṃ vā panārabbhā’’**ti etassa vaṇṇanāyaṃ dassitasabbārammaṇādivasena vā idhāpi attho gahetabboti.

Evaṃ vuttanti yathā nadīpabbatānaṃ sandanaṃ ṭhānañca pavattaṃ avirataṃ avicchinnanti sandanti tiṭṭhantīti vattamānavacanaṃ vuttaṃ, evaṃ ‘‘ye ye dhammā’’ti atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbasaṅgahasamudāyavasena gahitattā tesaṃ uppajjanaṃ pavattanaṃ aviratanti uppajjantīti vattamānavacanaṃ vuttanti adhippāyo. Ime pana na hetādipaccayā sabbepi atītānāgatānaṃ honti. Na hi atīto ca anāgato ca atthi, yassete paccayā siyuṃ. Evañca katvā atītattike atītānāgatānaṃ na koci paccayo vutto, tasmā idhāpi ‘‘uppajjantī’’ti vacanena yesaṃ rūpādayo ārammaṇadhammā ārammaṇapaccayā honti, te paccuppannāva dassitāti daṭṭhabbā. Tesu hi dassitesu atītānāgatesu taṃtaṃpaccayā ahesuṃ bhavissanti cāti ayamattho dassito hoti, na pana taṃtaṃpaccayavantatā. Paccayavanto hi paccuppannāyevāti.

Ettha ca **‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā’’**ti ekavacananiddesaṃ katvā puna **‘‘te te dhammā’’**ti bahuvacananiddeso ‘‘yaṃ ya’’nti vuttassa ārammaṇadhammassa anekabhāvopi atthīti dassanattho. Cattāro hi khandhā saheva ārammaṇapaccayā honti, te sabbepi ārabbha uppajjamānampi tesu ekekaṃ ārabbha uppajjamānaṃ na na hoti, tasmā vedanādīsu phassādīsu ca ekekassapi ārammaṇapaccayabhāvadassanatthaṃ **‘‘yaṃ ya’’**nti vuttaṃ, sabbesaṃ ekacittuppādapariyāpannānaṃ ārammaṇapaccayabhāvadassanatthaṃ **‘‘te te’’**ti. Tattha yo ca rūpādiko ekekova yaṃyaṃ-saddena vutto, ye ca aneke phassādayo ekekavasena yaṃyaṃ-saddena vuttā, te sabbe gahetvā ‘‘te te’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā yasmiṃ kāle ārabbha uppajjanti, tasmiṃ kāle nīlādīsu cittuppādesu ca ekekameva ārabbha uppajjantīti dassanatthaṃ **‘‘yaṃ ya’’**nti vuttaṃ, te pana ālambiyamānā rūpārammaṇadhammā ca aneke, tathā saddādiārammaṇadhammā cāti dassanatthaṃ **‘‘te te’’**ti.

Nibbānārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa apariyāpannato kusalavipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hotīti idaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena khandhapaṭibaddhānussaraṇakāle nibbānampi rūpāvacarakusalakiriyānaṃ ārammaṇaṃ hotīti iminā adhippāyena vuttaṃ. Evaṃ sati yathā ‘‘appamāṇā khandhā pubbenivāsānussatiñāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 2.12.58) vuttaṃ, evaṃ ‘‘nibbāna’’nti ca vattabbaṃ siyā, na ca taṃ vuttaṃ. Na hi nibbānaṃ pubbe nivuṭṭhaṃ asaṅkhatattā, na ca pubbenivāsānussatiñāṇena pubbe nivuṭṭhesu appamāṇakkhandhesu ñātesu nibbānajānane na tena payojanaṃ atthi. Yathā hi cetopariyañāṇaṃ cittaṃ vibhāventameva cittārammaṇajānanassa kāmāvacarassa paccayo hoti, evamidampi appamāṇakkhandhe vibhāventameva tadārammaṇajānanassa kāmāvacarassa paccayo hotīti. Diṭṭhanibbānoyeva ca pubbe nivuṭṭhe appamāṇakkhandhe anussarati, tena yathādiṭṭhameva nibbānaṃ tesaṃ khandhānaṃ ārammaṇanti daṭṭhabbaṃ, na pana pubbenivāsānussatiñāṇena tadārammaṇavibhāvanaṃ kātabbaṃ. Vibhūtameva hi taṃ tassāti. Evaṃ anāgataṃsañāṇepi yathārahaṃ yojetabbaṃ, tasmā nibbānaṃ na kassaci rūpāvacarassa ārammaṇanti ‘‘catunnaṃ rāsīna’’nti vattuṃ yuttaṃ.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. **Dhura**nti dhuraggāhaṃ. **Jeṭṭhaka**nti seṭṭhaṃ. **Chandādhipati chandasampayuttakāna**nti ettha purimachandassa samānarūpena tadanantaraṃ niddiṭṭhena taṃsambandhena chandasaddeneva paccayabhūtassa chandassa sampayuttakavisesanabhāvo dassito hotīti ‘‘chandādhipati sampayuttakāna’’nti avatvā ‘‘chandasampayuttakāna’’nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo itaresupi.

Garukāracittīkāravasena vāti kusalābyākatānaṃ pavattiṃ dasseti. Aladdhaṃ **laddhabbaṃ,** laddhaṃ **avijahitabbaṃ**. Yena vā vinā na bhavitabbaṃ, taṃ **laddhabbaṃ,** tassevattho **avijahitabba**nti. **Anavaññāta**nti avaññātampi adosadassitāya assādanena anavaññātaṃ katvā.

Micchattaniyatā appanāsadisā mahābalā vinā adhipatinā nuppajjantīti **‘‘ekantenevā’’**ti āha. Kammakilesāvaraṇabhūtā ca te saggāvaraṇā ca maggāvaraṇā ca paccakkhasaggānaṃ kāmāvacaradevānampi uppajjituṃ na arahanti, ko pana vādo rūpārūpīnanti.

Kāmāvacarādibhedato pana tividho kiriyārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hotīti idaṃ parasantānagatānaṃ sārammaṇadhammānaṃ ‘‘ajjhattārammaṇo dhammo bahiddhārammaṇassa dhammassa adhipatipaccayena paccayo’’ti etassa abhāvato ‘‘bahiddhārammaṇo dhammo bahiddhārammaṇassā’’ti ettha ca ārammaṇādhipatino anuddhaṭattā adhipatipaccayatā natthīti viññāyamānepi ‘‘bahiddhā khandhe garuṃ katvā assādetī’’tiādivacanaṃ (paṭṭhā. 2.20.31) nissāya arahato kiriyadhammā puthujjanādīhi garuṃ katvā assādiyantīti iminā adhippāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Sanidassanasappaṭighā khandhā’’tiādīsu (paṭṭhā. 2.22.30) viya khandhasaddo rūpe eva bhavituṃ arahatīti vicāritametaṃ. Puthujjanādikāle vā anāgate kiriyadhamme garuṃ katvā assādanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. ‘‘Nevavipākanavipākadhammadhamme khandhe garuṃ katvā assādeti abhinandatī’’tiādivacanato (paṭṭhā. 1.3.96) kiriyadhammā rāgadiṭṭhīnaṃ adhipatipaccayo honteva, te ca ‘‘atītārammaṇe anāgate khandhe garuṃ katvā assādetī’’tiādivacanato (paṭṭhā. 2.19.23) anāgatā tebhūmakāpi adhipatipaccayo hontīti. Āvajjanakiriyasabbhāvato pana idampi vicāretabbaṃ.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Yathā okāsadānavisesabhāvena natthivigatā vuttā, na evaṃ anantarasamanantarā, ete pana cittaniyāmahetuvisesabhāvena vuttā, tasmā taṃ cittaniyāmahetuvisesabhāvaṃ dassento **‘‘cakkhuviññāṇadhātū’’**tiādinā dhātuvasena kusalādivasena ca niddesamāha. Tattha ‘‘manoviññāṇadhātu manoviññāṇadhātuyā’’ti vutte paccayapaccayuppannaviseso na viññāyatīti ‘‘purimā purimā pacchimāya pacchimāyā’’ti vattabbaṃ siyā. Tathā ca sati dhātuvisesena cittavisese dassanaṃ yaṃ kātuṃ āraddho, taṃ vocchijjeyya. ‘‘Manoviññāṇadhātu manodhātuyā’’ti idampi na sakkā vattuṃ niyāmābhāvato, ‘‘manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyā’’ti ca tatheva na sakkā. Na hi manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyāyeva anantarapaccayoti niyāmo atthi, tasmā pākaṭā pañcaviññāṇadhātuyo ādiṃ katvā yāva dhātuvisesaniyāmo atthi, tāva nidassanena nayaṃ dassetvā puna niravasesadassanatthaṃ **‘‘purimā purimā kusalā’’**tiādimāha. **Sadisakusalāna**nti vedanāya vā hetūhi vā sadisakusalānaṃ anurūpakusalānanti vā attho. Tena bhūmibhinnānampi paccayabhāvo vutto hoti. **Bhavaṅga**ggahaṇena kusalākusalamūlakesu cutipi gahitāti daṭṭhabbaṃ, abyākatamūlake tadārammaṇampi.

Kāmāvacarakiriyāvajjanassāti kāmāvacarakiriyāya āvajjanassāti āvajjanaggahaṇena kāmāvacarakiriyaṃ visesetīti daṭṭhabbaṃ. Kāmāvacaravipāko kāmāvacarakiriyarāsissa ca anantarapaccayo hoti, honto ca āvajjanassevāti ayañhettha adhippāyo. Āvajjanaggahaṇeneva cettha voṭṭhabbanampi gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. ‘‘Aññamaññassāti añño aññassā’’ti porāṇapāṭho. Pāḷiyaṃ pana ‘‘aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo’’ti ettha vuttassa ‘‘aññamañña’’nti imassa attho vattabbo, na avuttassa ‘‘aññamaññassā’’ti imassa, na ca samānatthassapi saddantarassa atthe vutte saddantarassa attho vutto hoti, tasmā **‘‘aññamaññanti añño aññassā’’**ti paṭhanti. Okkantīti pañcavokārapaṭisandhiyeva vuccati, na itarāti iminā adhippāyenāha **‘‘pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe’’**ti. **Rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammāna**nti idaṃ yadipi pubbe ‘‘okkantikkhaṇe nāmarūpa’’nti vuttaṃ, tathāpi na tena khaṇantare paccayabhāvo rūpīnaṃ nivāritoti tannivāraṇatthaṃ vuttaṃ. **Kañci kāle**ti keci kismiñci kāleti vā attho. Tena rūpino dhammā keci vatthubhūtā kismiñci paṭisandhikāleti rūpantarānaṃ vatthussa ca kālantare arūpīnaṃ sahajātapaccayaṃ pubbe anivāritaṃ nivāreti. Evañca katvā ‘‘kañci kāla’’nti vā ‘‘kismiñci kāle’’ti vā vattabbe vibhattivipallāso kato. Tena hi ‘‘kañcī’’ti upayogekavacanaṃ **‘‘rūpino dhammā’’**ti etena saha sambandhena paccattabahuvacanassa ādeso, **‘‘kāle’’**ti iminā sambandhena bhummekavacanassāti viññāyati. Purimena ca **‘‘eko khandho vatthu ca tiṇṇannaṃ**

khandhāna’’ntiādinā nāmasahitasseva vatthussa ‘‘nāmassa paccayo’’ti vattabbatte āpanne etena kevalasseva tathā vattabbataṃ dasseti.

Tayo na aññamaññavasenāti labbhamānepi katthaci aññamaññasahajātapaccayabhāve vacanena asaṅgahitattā tassa evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Catusamuṭṭhānikassa rūpassa** ekadesabhūte **kammasamuṭṭhānarūpe** samudāyekadesavasena sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ, niddhāraṇe vā.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. Nissayapaccayaniddese ‘‘rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kismiñci kāle’’ti idaṃ na labbhati. Yaṃ panettha labbhati ‘‘rūpino dhammā kecī’’ti, tattha te eva dhamme dassetuṃ **‘‘cakkhāyatana’’**ntiādi vuttanti. **‘‘Vatthurūpaṃ pañcavokārabhave’’**ti vuttattā **‘‘ṭhapetvā āruppavipāka’’**nti idaṃ na vattabbanti ce? Na, ‘‘tebhūmakavipākassā’’ti vutte pañcavokārabhave anuppajjanakaṃ ṭhapetabbaṃ ajānantassa tassa pakāsetabbattā.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. **Te tayopi rāsayo**ti upanissaye tayo anekasaṅgāhakatāya rāsayoti vadati. Etasmiṃ pana upanissayaniddese ye purimā yesaṃ pacchimānaṃ anantarūpanissayā honti, te tesaṃ sabbesaṃ ekanteneva honti, na kesañci kadāci, tasmā yesu padesu anantarūpanissayo saṅgahito, tesu ‘‘kesañcī’’ti na sakkā vattunti na vuttaṃ. Ye pana purimā yesaṃ pacchimānaṃ ārammaṇapakatūpanissayā honti, te tesaṃ na sabbesaṃ ekantena honti, yesaṃ uppattipaṭibāhikā paccayā balavanto honti, tesaṃ na honti, itaresaṃ honti. Tasmā yesu padesu anantarūpanissayo na labbhati, tesu ‘‘kesañcī’’ti vuttaṃ. Siddhānaṃ paccayadhammānaṃ yehi paccayuppannehi akusalādīhi bhavitabbaṃ, tesaṃ kesañcīti ayañcettha attho, na pana avisesena akusalādīsu kesañcīti.

Purimā purimā kusalā…pe… abyākatānaṃ dhammānanti yesaṃ upanissayapaccayena bhavitabbaṃ, tesaṃ abyākatānaṃ pacchimānanti daṭṭhabbaṃ. Na hi rūpābyākataṃ upanissayaṃ labhatīti. Kathaṃ? Ārammaṇānantarūpanissaye tāva na labhati anārammaṇattā pubbāparaniyamena appavattito ca, pakatūpanissayañca na labhati acetanena rūpasantānena pakatassa abhāvato. Yathā hi arūpasantānena saddhādayo nipphāditā utubhojanādayo ca upasevitā, na evaṃ rūpasantānena. Yasmiñca utubījādike kammādike ca sati rūpaṃ pavattati, na taṃ tena pakataṃ hoti. Sacetanasseva hi uppādanupatthambhanupayogādivasena cetanaṃ pakappanaṃ pakaraṇaṃ, rūpañca acetananti. Yathā ca nirīhakesu paccayāyattesu dhammesu kesañci sārammaṇasabhāvatā hoti, kesañci na, evaṃ sappakaraṇasabhāvatā nippakaraṇasabhāvatā ca daṭṭhabbā. Utubījādayo pana aṅkurādīnaṃ tesu asantesu abhāvato eva paccayā, na pana upanissayādibhāvatoti. Purimapurimānaṃyeva panettha upanissayapaccayabhāvo bāhullavasena pākaṭavasena ca vutto. ‘‘Anāgate khandhe patthayamāno dānaṃ detī’’tiādivacanato (paṭṭhā. 2.18.8) pana anāgatāpi upanissayapaccayā honti, te purimehi ārammaṇapakatūpanissayehi taṃsamānalakkhaṇatāya idha saṅgayhantīti daṭṭhabbā.

Puggalopi senāsanampīti **puggalasenāsana**ggahaṇavasena upanissayabhāvaṃ bhajante dhamme dasseti, **pi**-saddena cīvarāraññarukkhapabbatādiggahaṇavasena upanissayabhāvaṃ bhajante sabbe saṅgaṇhāti. ‘‘Abyākato dhammo abyākatassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo’’tiādīsu hi ‘‘senāsanaṃ kāyikassa sukhassā’’tiādivacanena senāsanaggahaṇena upanissayabhāvaṃ bhajantāva dhammā upanissayapaccayena paccayoti imamatthaṃ dassentena puggalādīsupi ayaṃ nayo dassito hotīti. Paccuppannāpi ārammaṇapakatūpanissayā paccuppannatāya senāsanasamānalakkhaṇattā ettheva saṅgahitāti daṭṭhabbā. Vakkhati hi ‘‘paccuppannaṃ utuṃ bhojanaṃ senāsanaṃ upanissāya jhānaṃ uppādetī''tiādinā senāsanassa paccuppannabhāvaṃ viya paccuppannānaṃ utuādīnaṃ pakatūpanissayabhāvaṃ, ''paccuppannaṃ cakkhuṃ…pe… vatthuṃ paccuppanne khandhe garuṃ katvā assādetī''tiādinā (paṭṭhā. 2.18.4) cakkhādīnaṃ ārammaṇūpanissayabhāvañcāti. Paccuppannānampi ca tādisānaṃ pubbe pakatattā pakatūpanissayatā daṭṭhabbā.

Kasiṇārammaṇādīni ārammaṇameva honti, na upanissayoti iminā adhippāyena **''ekaccāyā''**ti āha.

Arūpāvacarakusalampi yasmiṃ kasiṇādimhi jhānaṃ anuppāditaṃ, tasmiṃ anuppannajhānuppādane sabbassa ca uppannajhānassa samāpajjane iddhividhādīnaṃ abhiññānañca upanissayoti imamatthaṃ sandhāyāha **''tebhūmakakusalo catubhūmakassapi kusalassā''**ti. Vuttampi cetaṃ ''arūpāvacaraṃ saddhaṃ upanissāya rūpāvacaraṃ jhānaṃ vipassanaṃ maggaṃ abhiññaṃ samāpattiṃ uppādetī''ti (paṭṭhā. 4.13.285). Kāmāvacarakusalaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānampi taduppādakakusalānaṃ upanissayabhāvavasena, paṭisandhiniyāmakassa cutito purimajavanassa ca vasena upanissayo, rūpāvacarakusalaṃ arūpāvacaravipākassa, arūpāvacarakusalañca rūpāvacaravipākassa taduppādakakusalūpanissayabhāvenāti evaṃ paccekaṃ tebhūmakakusalānaṃ catubhūmakavipākassa tebhūmakakiriyassa ca yathāyogaṃ paccayabhāvo veditabbo. Pāḷiyampi hi pakatūpanissayo nayadassanamatteneva pañhāvāresu vissajjitoti.

Iminā pana nayenāti lokuttaranibbattanaṃ upanissāya sinehuppādanalesenāti attho. Lokuttarā pana dhammā akusalānaṃ na kenaci paccayena paccayo hontīti na idaṃ sārato daṭṭhabbanti adhippāyo. Kāmāvacarāditihetukabhavaṅgaṃ kāyikasukhādi ca rūpāvacarādikusalānaṃ upanissayo, arūpāvacaravipāko rūpāvacarakusalassa taṃ patthetvā tannibbattakakusaluppādanatthaṃ uppādiyamānassa, rūpāvacarakiriyassa ca pubbe nivuṭṭhādīsu arūpāvacaravipākajānanatthaṃ jhānābhiññāyo uppādentassa arahato, catubhūmakavipākānaṃ pana taduppādakakusalūpanissayabhāvavasena so so vipāko upanissayo. Tenāha **''tathā tebhūmakavipāko''**ti. Yadipi arahattaphalattaṃ jhānavipassanā uppādeti anāgāmī, na pana tena taṃ kadāci diṭṭhapubbaṃ puthujjanādīhi sotāpattiphalādīni viya, tasmā tāni viya tesaṃ jhānādīnaṃ imassa ca aggaphalaṃ na jhānādīnaṃ upanissayo. Upaladdhapubbasadisameva hi anāgatampi upanissayoti. Tenāha **''upariṭṭhimaṃ kusalassapī''**ti.

Kiriyaatthapaṭisambhidādimpi patthetvā dānādikusalaṃ karontassa tebhūmakakiriyāpi catubhūmakassapi kusalassa upanissayapaccayena paccayo. Yonisomanasikāre vattabbameva natthi, taṃ upanissāya rāgādiuppādane akusalassa, kusalākusalūpanissayabhāvamukhena catubhūmakavipākassa. Evaṃ kiriyassapi yojetabbaṃ. Tenāha **''kiriyasaṅkhātopi pakatūpanissayo catubhūmakānaṃ kusalādikhandhānaṃ hotiyevā''**ti. Nevavipākanavipākadhammadhammesu pana utubhojanasenāsanānameva tiṇṇaṃ rāsīnaṃ pakatūpanissayabhāvadassanaṃ nayadassanamevāti. **Imasmiṃ paṭṭhānamahāpakaraṇe āgatanayenā**ti idaṃ ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati na upanissayapaccayā, kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa''nti (paṭṭhā. 1.1.91) evamādikaṃ upanissayapaṭikkhepaṃ, anulome ca anāgamanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Suttantikapariyāyenā**ti ''viññāṇūpanisaṃ nāmarūpaṃ, nāmarūpanisaṃ saḷāyatana''ntiādikena (saṃ. ni. 2.23),

> ''Yathāpi pabbato selo, araññasmiṃ brahāvane;
> Taṃ rukkhā upanissāya, vaḍḍhante te vanappatī''ti (a. ni. 3.49). –

Ādikena ca.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Nayadassanavasena yāni vinā ārammaṇapurejātena na vattanti, tesaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇapurejātadassanena manodvārepi yaṃ yadārammaṇapurejātena vattati, tassa tadālambitaṃ sabbampi rūparūpaṃ ārammaṇapurejātanti dassitameva hoti, sarūpena pana adassitattā **‘‘sāvasesavasena desanā katā’’**ti āha. Cittavasena kāyaṃ pariṇāmayato iddhividhābhiññāya ca aṭṭhārasasu yaṃkiñci ārammaṇapurejātaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Tadārammaṇabhāvinoti ettha paṭisandhibhāvino vatthupurejātābhāvena itarassapi abhāvā aggahaṇaṃ. Bhavaṅgabhāvino pana gahaṇaṃ kātabbaṃ na vā kātabbaṃ paṭisandhiyā viya aparibyattassa ārammaṇassa ārammaṇamattabhāvato, ‘‘manodhātūnañcā’’ti ettha santīraṇabhāvino manoviññāṇadhātuyāpi.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. **Tassevā**ti idaṃ kāmāvacararūpāvacaravipākānaṃ niravasesadassitapurejātadassanavasena vuttaṃ, rūpāvacaravipāko pana āhārasamuṭṭhānassa na hotīti.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. **Paguṇatarabalavatarabhāvavisiṭṭha**nti etena vipākābyākatato viseseti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. Cetanāsampayuttakammaṃ abhijjhādi kammapaccayo na hotīti **‘‘cetanākammamevā’’**ti āha. Satipi hi vipākadhammadhammatte na cetanāvajjā evaṃsabhāvāti. **Attano phalaṃ uppādetuṃ samatthenā**ti kammassa samatthatā tassa kammapaccayabhāvo vuttāti daṭṭhabbā.

Pañcavokāreyeva, na aññatthāti etena kāmāvacaracetanā ekavokāre rūpampi na janetīti dasseti.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Vipākapaccayaniddese yesaṃ ekantena vipāko vipākapaccayo hoti, tesaṃ vasena nayadassanaṃ kataṃ. Na hi āruppe bhūmidvayavipāko rūpassa paccayo hoti.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. **Kabaḷaṃ karitvā ajjhoharitovā**ti asitapītādivatthūhi saha ajjhoharitovāti vuttaṃ hoti. Pātabbasāyitabbānipi hi sabhāvavasena kabaḷāyeva hontīti.

Sesatisantatisamuṭṭhānassa anupālakova hutvāti ettha cittasamuṭṭhānassa āhārapaccayabhāvo vicāretvā gahetabbo. Na hi cittasamuṭṭhāno kabaḷīkāro āhāro nocittasamuṭṭhāno tadubhayañca cittasamuṭṭhānakāyassa āhārapaccayo vutto, tividhopi pana so nocittasamuṭṭhānakāyassa vuttoti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. **Arūpajīvitindriyampi saṅgahita**nti missakattā jīvitindriyaṃ na sabbena sabbaṃ vajjitabbanti adhippāyo.

Avinibbhuttadhammānanti ettha ayaṃ adhippāyo – rūpārūpānaṃ aññamaññaṃ avinibbhuttavohāro natthīti arūpānaṃ indriyapaccayabhūtāni paccayantarāpekkhāni cakkhādīni attano vijjamānakkhaṇe avinibbhuttadhammānaṃ indriyapaccayataṃ apharantānipi indriyapaccayā siyuṃ. Yo pana nirapekkho indriyapaccayo avinibbhuttadhammānaṃ hoti, so attano vijjamānakkhaṇe tesaṃ indriyapaccayataṃ apharanto nāma natthi. Yadi ca itthindriyapurisindriyāni indriyapaccayo liṅgādīnaṃ siyuṃ, avinibbhuttānaṃ tesampi siyuṃ. Na hi rūpaṃ rūpassa, arūpaṃ vā arūpassa vinibbhuttassa indriyapaccayo atthīti. Sati cevaṃ itthipurisindriyehi avinibbhuttattā kalalādikāle ca liṅgādīni siyuṃ, yesaṃ tāni indriyapaccayataṃ phareyyuṃ, na ca pharanti. Tasmā na tehi tāni avinibbhuttakāni, avinibbhuttattābhāvato ca tesaṃ indriyapaccayataṃ na pharanti. Aññesaṃ pana yehi tāni sahajātāni, tesaṃ abījabhāvatoyeva na pharanti, tasmā āpannavinibbhuttabhāvānaṃ tesaṃ liṅgādīnaṃ avinibbhuttānaṃ aññesañca samānakalāpadhammānaṃ indriyapaccayatāya apharaṇato tāni indriyapaccayo na hontīti. Yesaṃ bījabhūtāni itthipurisindriyāni, tesaṃ liṅgādīnaṃ aparamatthabhāvatoti keci, te pana kalalādikālepi liṅgādīnaṃ tadanurūpānaṃ atthitaṃ icchanti.

Jātibhūmivasena vuttesu bhedesu kusalajātiyaṃ rūpāvacarakusalameva āruppe ṭhapetabbanti **‘‘ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avasesā kusalākusalā’’**ti vuttaṃ. Paṭhamalokuttaraṃ pana domanassayuttañca visuṃ ekā jāti bhūmi vā na hotīti āruppe alabbhamānampi na ṭhapitaṃ. Hetuādīsupi ‘‘tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetū’’tiādīsu (paṭṭhā. aṭṭha. 1.1) esa nayo yojetabbo.

Ṭhitikkhaṇeti idaṃ rūpajīvitindriyassa sahajātapaccayattābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Uppādakkhaṇepi pana tassa indriyapaccayatā na sakkā nivāretuṃ. Vakkhati hi ‘‘abyākataṃ dhammaṃ paṭicca…pe… asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca…pe… indriyapaccayaṃ kammapaccayasadisa’’nti (paṭṭhā. 1.1.66). Na hi asaññasattānaṃ indriyapaccayā uppajjamānassa rūpassa rūpajīvitindriyato añño indriyapaccayo atthi, pañcavokāre pavatte ca kaṭattārūpassa. Paṭiccavārādayo ca cha uppādakkhaṇameva gahetvā pavattā, evañca katvā pacchājātapaccayo etesu anulomato na tiṭṭhatīti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. **Vitakkavicārapītisomanassadomanassupekkhācittekaggatāsaṅkhātānī**ti ettha yadipi somanassadomanassasaṅkhātāni jhānaṅgāni natthi, sukhadukkhasaṅkhātāni pana somanassadomanassabhūtāneva jhānaṅgāni, na kāyikasukhadukkhabhūtānīti imassa dassanatthaṃ somanassadomanassaggahaṇaṃ kataṃ. Nanu ca ‘‘dvipañcaviññāṇavajjesū’’ti vacaneneva kāyikasukhadukkhāni vajjitānīti sukhadukkhaggahaṇameva kattabbanti? Na, jhānaṅgasukhadukkhānaṃ jhānaṅgabhāvavisesanato. ‘‘Dvipañcaviññāṇavajjesu sukhadukkhupekkhācittekaggatāsaṅkhātānī’’ti hi vutte dvipañcaviññāṇesu upekkhācittekaggatāhi saddhiṃ kāyikasukhadukkhānipi vajjitānīti ettakameva viññāyati, na pana yāni sukhadukkhāni jhānaṅgāni honti, tesaṃ jhānaṅgabhūto sukhabhāvo dukkhabhāvo ca visesito, tasmā somanassadomanassabhāvavisiṭṭhoyeva sukhadukkhabhāvo sukhadukkhānaṃ jhānaṅgabhāvoti dassanatthaṃ somanassadomanassaggahaṇaṃ karoti. Tena ‘‘dvipañcaviññāṇavajjesū’’ti vacanena vajjiyamānānampi sukhadukkhānaṃ

somanassadomanassabhāvābhāvato jhānaṅgabhāvābhāvoti dassitaṃ hoti. Yathāvajjitā pana sukhadukkhopekkhekaggatā kasmā vajjitāti? Yattha jhānaṅgāni uddharīyanti cittuppādakaṇḍe, tattha ca jhānaṅganti anuddhaṭattā. Kasmā pana na uddhaṭāti taṃ dassetuṃ **‘‘pañcannaṃ pana viññāṇakāyāna’’**ntiādimāha.

Abhinipātamattattāti etena āvajjanasampaṭicchanamattāyapi cintanāpavattiyā abhāvaṃ dasseti. **‘‘Tesu vijjamānānipi upekkhāsukhadukkhānī’’**ti porāṇapāṭho. Tattha upekkhāsukhadukkheheva taṃsamānalakkhaṇāya cittekaggatāyapi yathāvutteneva kāraṇena anuddhaṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbo. Pubbe pana satta aṅgāni dassentena cattāri aṅgāni vajjitānīti tesaṃ vajjane kāraṇaṃ dassentena na samānalakkhaṇena lesena dassetabbaṃ. Aṭṭhakathā hesāti. Yadi ca lesena dassetabbaṃ, yathāvuttesupi tīsu ekameva vattabbaṃ siyā, tiṇṇaṃ pana vacanena tato aññassa jhānaṅganti uddhaṭabhāvo āpajjati, yathāvuttakāraṇato aññena kāraṇena anuddhaṭabhāvo vā, tasmā taṃdosapariharaṇatthaṃ ‘‘upekkhācittekaggatāsukhadukkhānī’’ti paṭhanti. Ye pana ‘‘jhānaṅgabhūtehi somanassādīhi sukhadukkhena avibhūtabhāvena pākaṭatāya indriyakiccayuttatāya ca samānānaṃ sukhādīnaṃ jhānaṅganti anuddhaṭabhāve kāraṇaṃ vattabbaṃ, na cittekaggatāyāti sā ettha na gahitā’’ti vadanti, tesaṃ taṃ rucimattaṃ. Yadi jhānaṅgasamānānaṃ jhānaṅganti anuddhaṭabhāve kāraṇaṃ vattabbaṃ, cittekaggatā cettha jhānaṅgabhūtāya vicikicchāyuttamanodhātuādīsu cittekaggatāya samānāti tassā anuddhaṭabhāve kāraṇaṃ vattabbamevāti. Sesāhetukesupi jhānaṅgaṃ uddhaṭameva uddharaṇaṭṭhāne cittuppādakaṇḍeti adhippāyo.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. **Paññā vitakko sammāvācākammantājīvā vīriyaṃ sati samādhi micchādiṭṭhi micchāvācākammantājīvāti imāni dvādasaṅgānī**ti ettha duvidhampi saṅkappaṃ vīriyaṃ samādhiñca vitakkavīriyasamādhivacanehi saṅgaṇhitvā ‘‘ayameva kho, āvuso, aṭṭhaṅgiko micchāmaggo abrahmacariyaṃ. Seyyathidaṃ – micchādiṭṭhi…pe… micchāsamādhī’’tiādīhi (saṃ. ni. 5.18) suttavacanehi micchāvācākammantājīvesupi maggaṅgavohārasiddhito tehi saha dvādasaṅgāni idha labbhamānāni ca alabbhamānāni ca maggaṅgavacanasāmaññena saṅgaṇhitvā vuttāni. Evañhi suttantavohāropi dassito hoti, evaṃ pana dassentena ‘‘maggapaccayaniddese maggaṅgānī’’ti evaṃ uddharitvā tassa pāṭhagatassa maggaṅgasaddassa atthabhāvena imāni dvādasaṅgāni na dassetabbāni. Na hi pāḷiyaṃ maggaṅgasaddassa micchāvācākammantājīvoti attho vattabbo. Tehi sammāvācādīhi paṭipakkhā cetanādhammā tappaṭipakkhabhāvatoyeva ‘‘micchāmaggaṅgānī’’ti sutte vuttāni, na pana maggapaccayabhāvena. Maggaṅgāni maggapaccayabhūtāni ca idha pāḷiyaṃ ‘‘maggaṅgānī’’ti vuttāni, na ca aññaṃ uddharitvā aññassa attho vattabbo. Pariyāyanippariyāyamaggaṅgadassanatthaṃ pana icchantena pāḷigatamaggaṅgasaddapatirūpako añño maggaṅgasaddo ubhayapadattho uddharitabbo yathā ‘‘adhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇānī’’ti (pārā. 386, 405). Idha pana ‘‘maggapaccayaniddese maggaṅgānī’’ti pāḷigatoyeva maggaṅgasaddo uddhaṭo, na ca atthuddharaṇavasena dassetvā adhippetatthaniyamanaṃ kataṃ, tasmā pāḷiyaṃ maggaṅgasaddassa micchāvācādīnaṃ atthabhāvo mā hotūti ‘‘sammādiṭṭhisaṅkappavācākammantājīvavāyāmasatisamādhimicchādiṭṭhisaṅkappavāyāmasamādhayoti imāni dvādasaṅgānī’’ti paṭhanti. Nanu evaṃ ‘‘ahetukacittuppādavajjesū’’ti na vattabbaṃ. Na hi tesu sammādiṭṭhiādayo yathāvuttā santi, ye vajjetabbā siyunti? Na, uppattiṭṭhānaniyamanatthattā. Ahetukacittuppādavajjesveva etāni uppajjanti, nāhetukacittuppādesu. Tatthuppannāni dvādasaṅgānīti ayañhettha attho.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. **Sampayogāsaṅkāya abhāvato**ti etena sampayogāsaṅkāvatthubhūto upakārakabhāvo vippayuttapaccayatāti dasseti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Kusalādivasena pañcavidho atthipaccayo vutto, na nibbānaṃ. Yo hi atthibhāvābhāvena anupakārako atthibhāvaṃ labhitvā upakārako hoti, so atthipaccayo hoti. Nibbānañca nibbānārammaṇānaṃ na attano atthibhāvābhāvena anupakārakaṃ hutvā atthibhāvalābhena upakārakaṃ hoti. Uppādādiyuttānaṃ vā natthibhāvopakārakatāviruddho upakārakabhāvo atthipaccayatāti na nibbānaṃ atthipaccayo.

Sati ca yesaṃ paccayā honti, tehi ekato puretaraṃ pacchā ca uppannatte sahajātādipaccayattābhāvato āha **‘‘āhāro indriyañca sahajātādibhedaṃ na labhatī’’**ti. Tadabhāvo ca etesaṃ dhammasabhāvavasena daṭṭhabbo.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

22-23-24. Natthivigataavigatapaccayaniddesavaṇṇanā

22-23. **Paccayalakkhaṇameva hettha nānan**ti etena natthivigatapaccayesu atthiavigatapaccayesu ca **byañjanamatteyeva nānattaṃ, na atthe**ti idaṃ yo paccayoti attho, tasmiṃ nānattaṃ natthi, byañjanasaṅgahite paccayalakkhaṇamatteyeva nānattanti imamatthaṃ sandhāya vuttanti viññāyati.

Natthivigataavigatapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā

‘‘Lobhadosamohā vipākapaccayāpi na honti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā hontī’’tiādimapāṭho. Ettha ca lobhadosamohānaṃ paccekaṃ sattarasahi paccayehi paccayabhāvo vutto, sabbe hetū saha aggahetvā ekadhammassa anekapaccayabhāvadassanatthaṃ amohādīnaṃ visuṃ gahitattāti dosassapi sattarasahi paccayabhāvo āpajjati, tathā ca sati dosassapi garukaraṇaṃ pāḷiyaṃ vattabbaṃ siyā. ‘‘Akusalo pana ārammaṇādhipati nāma lobhasahagatacittuppādo vuccatī’’ti (paṭṭhā. aṭṭha. 1.4) etthāpi lobhadosasahagatacittuppādāti vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ, tasmā dosassa adhipatipaccayatāpi nivāretabbā. Na ca **‘‘sesāna’’**nti vacanena adhipatipaccayo nivārito, atha kho saṅgahito purejātādīhi yathāvuttehi sesattāti tannivāraṇatthaṃ dosaṃ lobhamohehi saha aggahetvā visuñca aggahetvā ‘‘doso adhipatipaccayopi na hoti, sesānaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hotī’’ti paṭhanti. **Iminā nayenā**ti etena phoṭṭhabbāyatanassa sahajātādipaccayabhāvaṃ, sabbadhammānaṃ yathāyogaṃ hetādipaccayabhāvañca dasseti. Na hi etaṃ ekapaccayassa anekapaccayabhāvadassananti rūpādīnaṃ pakatūpanissayabhāvo ca etena dassitoti daṭṭhabbo.

Catunnaṃ khandhānaṃ bhedā cakkhuviññāṇadhātuādayoti bhedaṃ anāmasitvā te eva gahetvā āha **‘‘catūsu khandhesū’’**ti. **Micchāvācākammantājīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti ekūnavīsatidhā**ti idamevaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi micchāvācādayo micchādiṭṭhi viya maggapaccayā honti cetanāya maggapaccayattābhāvato. Yadi ca bhaveyya, pañhāvāre ‘‘kammapaccayā magge tīṇī’’ti vattabbaṃ siyā, tasmā micchāvācādīnaṃ maggapaccayabhāvo na vattabbo. Paṭṭhānasaṃvaṇṇanā hesā. Sesapaccayabhāvo ca cetanāya anekapaccayabhāvavacanena vuttoyevāti na idaṃ paṭhitabbanti na paṭhanti. **‘‘Ahirikaṃ…pe… middhaṃ uddhaccaṃ vicikicchā’’**tiādimapāṭho, vicikicchā pana adhipatipaccayo na hotīti taṃ tattha apaṭhitvā **‘‘vicikicchāissāmacchariyakukkuccāni tato adhipatipaccayaṃ apanetvā’’**ti evamettha paṭhanti.

‘‘Cattāri mahābhūtāni ārammaṇa…pe… purejātavippayuttaatthiavigatavasena dasadhā paccayā honti, puna tathā hadayavatthū’’ti purimapāṭho, mahābhūtāni pana vippayuttapaccayā na hontīti ‘‘purejātaatthiavigatavasena navadhā paccayā honti, vippayuttapaccayaṃ pakkhipitvā dasadhā vatthu’’nti paṭhanti. **Ettakamevettha apubba**nti etasmiṃ purejātapaccaye sahajātanissayehi apubbaṃ rūpasaddagandharasāyatanamattamevāti attho, ārammaṇāni panetāni ārammaṇapaccayadhammānaṃ anekapaccayabhāve vuttānīti sabbātikkantapaccayāpekkhā etesaṃ apubbatā natthīti. **Indriyādīsu apubbaṃ natthī**ti rūpajīvitindriyassapi arūpajīvitindriyato apubbassa paccayabhāvassa abhāvaṃ maññamānena apubbatā na vuttā. Tassa pana purejātapaccayabhāvato apubbatā. Kabaḷīkārāhārassa ca purejātena saddhiṃ sattadhā paccayabhāvo yojetabbo.

Ākāroti mūlādiākāro. **Attho**ti tenākārena upakārakatā. **‘‘Yenākārenā’’**ti etassa vā atthavacanaṃ **‘‘yenatthenā’’**ti. **Vipākahetūsuyeva labbhatī**ti ettha amohavipākahetussa adhipatipaccayabhāvo ca lokuttaravipākeyeva labbhatīti. Evaṃ sabbattha labbhamānālabbhamānaṃ sallakkhetabbaṃ. Vippayuttaṃ apaṭhitvā **‘‘chahākārehī’’**ti purimapāṭho, taṃ pana paṭhitvā **‘‘sattahākārehī’’**ti paṭhanti. Ukkaṭṭhaparicchedo hettha vuccati, na ca yaṃ ārammaṇaṃ nissayo hoti, taṃ vippayuttaṃ na hotīti.

Anantarasamanantaresu yaṃ kammapaccayo hoti, taṃ na āsevanapaccayo. Yañca āsevanapaccayo hoti, na taṃ kammapaccayoti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Pakatūpanissayo pakatūpanissayovā’’**ti vuttaṃ, kammapaccayopi pana so hoti, tasmā ‘‘kammapaccayo cā’’ti paṭhanti. Ayaṃ panettha attho – pakatūpanissayo yebhuyyena pakatūpanissayova hoti, koci panettha kammapaccayo ca hotīti. **‘‘Ārammaṇapurejāte panettha indriyavippayuttapaccayatā na labbhatī’’**ti vuttaṃ. Tattha **ārammaṇapurejāta**nti yadi kañci ārammaṇabhūtaṃ purejātaṃ vuttaṃ, ārammaṇabhūtassa vatthussa vippayuttapaccayatā labbhatīti sā na labbhatīti na vattabbā. Atha pana vatthupurejātato aññaṃ vatthubhāvarahitārammaṇameva ‘‘ārammaṇapurejāta’’nti vuttaṃ, tassa nissayapaccayatā na labbhatīti ‘‘nissayindriyavippayuttapaccayatā na labbhatī’’ti vattabbaṃ. **Ito uttaripī**ti purejātato paratopīti attho, ito vā indriyavippayuttato nissayindriyavippayuttato vā uttari ārammaṇādhipatiādi ca labbhamānālabbhamānaṃ veditabbanti attho vattabbo. Kammādīsu pana labbhamānālabbhamānaṃ na vakkhatīti purimoyevettha attho adhippeto.

‘‘Kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayovā’’ti purimapāṭho, atthiavigatapaccayopi pana so hoti, tena **‘‘kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayattaṃ avijahantova atthiavigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchatī’’**ti paṭhanti.

‘‘Yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ dasannaṃ hetuadhipatīnañcāti imesaṃ vasenā’’ti purimapāṭho, **‘‘yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ maggavajjānaṃ navannaṃ hetuadhipatijhānānañcāti imesaṃ vasenā’’**ti pacchimapāṭho, tesu vicāretvā yutto gahetabbo.

Samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena ca sadiso paccayabhāvo paccayasabhāgatā, viruddhapaccayatā paccayavisabhāgatā. **‘‘Iminā upāyenā’’**ti vacanato hetuādīnaṃ sahajātānaṃ sahajātabhāvena sabhāgatā, sahajātāsahajātānaṃ hetuārammaṇādīnaṃ aññamaññavisabhāgatāti evamādinā upāyena sabhāgatā visabhāgatā yojetabbā.

Janakāyeva, na ajanakāti janakabhāvappadhānāyeva hutvā paccayā honti, na upatthambhakabhāvappadhānāti attho daṭṭhabbo. Yesaṃ hetuādayo paccayā honti, te tehi vinā neva uppajjanti, na ca pavattantīti tesaṃ ubhayappadhānatā vuttā. Na hi te anantarādayo viya jananeneva pavattiṃ karontīti.

Sabbesaṃ ṭhānaṃ kāraṇabhāvo sabbaṭṭhānaṃ, taṃ etesaṃ atthīti **sabbaṭṭhānikā**. Upanissayaṃ bhindantena tayopi upanissayā vattabbā, abhinditvā vā upanissayaggahaṇameva kātabbaṃ. Tattha bhindanaṃ pakatūpanissayassa rūpānaṃ paccayattābhāvadassanatthaṃ, ārammaṇānantarūpanissayānaṃ pana pubbe ārammaṇādhipatianantaraggahaṇehi gahitattā tesu ekadesena anantarūpanissayena itarampi dassetīti daṭṭhabbaṃ. **Purejātapacchājātāpi asabbaṭṭhānikā arūparūpānaññeva yathākkamena paccayabhāvato**ti ettha purejātapaccayo anantarādīsu eva vattabbo taṃsamānagatikattā, na ca yugaḷabhāvo pacchājātena saha kathane kāraṇaṃ asabbaṭṭhānikadassanamattassa adhippetattāti taṃ tattha paṭhitvā ‘‘pacchājātopi asabbaṭṭhāniko rūpānaṃyeva paccayabhāvato’’ti paṭhanti.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāro

1. Paccayānulomavaṇṇanā

Ekekaṃ tikadukanti ekekaṃ tikaṃ dukañcāti attho, na tikadukanti.

Paccayā cevāti ye kusalādidhamme paṭiccāti vuttā, te paṭiccatthaṃ pharantā kusalādipaccayā cevāti attho. Tenevāha **‘‘te ca kho sahajātāvā’’**ti. Yehi pana hetādipaccayehi uppatti vuttā, te sahajātāpi honti asahajātāpīti. Ettha paṭiccasahajātavārehi samānatthehi paṭiccasahajātābhidhānehi samānatthaṃ bodhentena bhagavatā pacchimavārena purimavāro, purimavārena ca pacchimavāro ca bodhitoti veditabbo. Esa nayo paccayanissayavāresu saṃsaṭṭhasampayuttavāresu ca, evañca niruttikosallaṃ janitaṃ hotīti.

‘‘Te te pana pañhe uddharitvā puna kusalo hetu hetusampayuttakānaṃ dhammāna’’nti likhitaṃ. ‘‘Kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhāna’’nti (paṭṭhā. 1.1.401) pañhāvārapāṭhoti pamādalekhā esāti pāḷiyaṃ āgatapāṭhameva paṭhanti. Purimavāresu sahajātanissayasampayuttapaccayabhāvehi kusalādidhamme niyametvā tasmiṃ niyame kusalādīnaṃ hetupaccayādīhi uppattiṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ, na tattha ‘‘ime nāma te dhammā hetādipaccayabhūtā’’ti viññāyanti, tasmā tattha ‘‘siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti (paṭṭhā. 1.1.25) evamādīhi saṅgahite paṭiccatthādipharaṇakabhāve hetādipaccayapaccayuppannesu hetādipaccayānaṃ nicchayābhāvato pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā na vibhattā, idha pana ‘‘siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo’’ti evamādīhi saṅgahitā hetādipaccayabhūtā kusalādayo paccayuppannā ca nicchitā, na koci pucchāsaṅgahito attho anicchito nāma atthīti āha **‘‘sabbepi te pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā vibhattā’’**ti. Pañhā pana uddharitvā vissajjanaṃ sabbattha samānanti na taṃ sandhāya nijjaṭatā vuttāti daṭṭhabbā.

Uppattiyā paññāpitattāti pucchāmatteneva uppattiyā ṭhapitattā pakāsitattā, nānappakārehi vā ñāpitattāti attho.

25-34. **Parikappapucchā**ti vidhipucchā. **Kiṃ siyā**ti eso vidhi kiṃ atthīti attho. Kiṃ siyā, atha na siyāti sampucchanaṃ vā parikappapucchāti vadati. Kimidaṃ sampucchanaṃ nāma? Samecca pucchanaṃ, ‘‘kiṃ suttantaṃ pariyāpuṇeyya, atha abhidhamma’’nti aññena saha sampadhāraṇanti attho. Yo kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā, so kusalaṃ dhammaṃ paṭicca siyāti etasmiṃ atthe sati pacchājātavipākapaccayesupi sabbapucchānaṃ pavattito ‘‘yo kusalo dhammo uppajjeyya pacchājātapaccayā vipākapaccayā, so kusalaṃ dhammaṃ paṭicca siyā’’ti ayamattho viññāyeyya, tathā ca sati pacchājātapaccayā vipākapaccayāti uppajjamānaṃ niddhāretvā tassa kusalaṃ dhammaṃ paṭicca bhavanassa pucchanato kusalānaṃ tehi paccayehi uppatti anuññātāti āpajjati, na ca taṃtaṃpaccayā uppajjamānānaṃ kusalādīnaṃ kusalādidhamme paṭicca bhavanamatthitā ettha pucchitā, atha kho uppatti, evañca katvā vissajjane ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjatī’’ti uppattiyeva vissajjitāti, tasmā ayamattho sadosoti **‘‘atha vā’’**ti atthantaravacanaṃ vuttaṃ.

Tattha ‘‘kusalo dhammo uppajjeyyā’’ti uppattiṃ anujānitvā ‘‘hetupaccayā siyā eta’’nti tassā hetupaccayā bhavanapucchanaṃ, ‘‘uppajjeyya hetupaccayā’’ti hetupaccayā uppattiṃ anujānitvā tassā ‘‘siyā eta’’nti bhavanapucchanañca na yuttaṃ. Anuññātañhi nicchitamevāti. Tasmā ananujānitvā ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ yathāvuttaṃ uppajjanaṃ kiṃ siyāti pucchatīti daṭṭhabbaṃ. **Uppajjeyyā**ti vā idampi sampucchanameva, kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo kiṃ uppajjeyya hetupaccayāti attho. **Siyā**ti yathāpucchitasseva uppajjanassa sambhavaṃ pucchati ‘‘kiṃ evaṃ uppajjanaṃ siyā sambhaveyyā’’ti, ayaṃ nayo siyāsaddassa pacchāyojane. Yathāṭhāneyeva pana ṭhitā ‘‘siyā’’ti esā sāmaññapucchā, tāya pana pucchāya ‘‘idaṃ nāma pucchita’’nti na viññāyatīti tassāyeva pucchāya visesanatthaṃ ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti pucchati, evaṃ visesitabbavisesanabhāvena dvepi pucchā ekāyeva pucchāti daṭṭhabbā.

Gamanussukkavacananti gamanassa samānakattukapacchimakālakiriyāpekkhavacananti attho. Yadipi paṭigamanuppattīnaṃ purimapacchimakālatā natthi, paccayapaccayuppannānaṃ pana sahajātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇappavattiākāravasena paccayāyattatāattapaṭilābhasaṅkhātānaṃ paṭigamanuppattikiriyānampi purimapacchimakālavohāro hotīti daṭṭhabbo. Gamanaṃ vā uppatti evāti gacchantassa paṭigamanaṃ uppajjantassa paṭiuppajjanaṃ samānakiriyā. Paṭikaraṇañhi paṭisaddatthoti. Tasmā ‘‘kusalaṃ dhamma’’nti upayoganiddiṭṭhaṃ paccayaṃ uppajjamānaṃ paṭicca tadāyattuppattiyā paṭigantvāti ayamettha attho, tena **paṭiccā**ti sahajātapaccayaṃ katvāti vuttaṃ hoti. Sahajātapaccayakaraṇañhi uppajjamānābhimukhauppajjamānaṃ paṭigamanaṃ, taṃ katvāti paṭiccasaddassa atthoti.

35-38. **Tāsu pāḷiyaṃ dveyeva dassitā**ti hetārammaṇaduke dvinnaṃ pucchānaṃ dassitattā vuttaṃ. Ettha ca ekamūlakādibhāvo pucchānaṃ vuttoti veditabbo, paccayānaṃ pana vasena sabbapaṭhamo paccayantarena avomissakattā suddhikanayo, dutiyo ārammaṇādīsu ekekassa hetu eva ekamūlakanti katvā ekamūlakanayo. Evaṃ hetārammaṇadukādīnaṃ adhipatiādīnaṃ mūlabhāvato dukamūlakādayo nayā veditabbā. Tevīsatimūlakanayo ca tato paraṃ mūlassa abhāvato ‘‘sabbamūlaka’’nti pāḷiyaṃ vutto. Tattha napuṃsakaniddesena eka…pe… sabbamūlakaṃ paccayagamanaṃ pāḷigamanaṃ vāti viññāyati, eka…pe… sabbamūlakaṃ nayaṃ asammuyhantenāti upayogo vā, idha ca sabbamūlakanti ca tevīsatimūlakasseva vuttattā paccanīye vakkhati ‘‘yathā anulome ekekassa padassa ekamūlakaṃ…pe… yāva tevīsatimūlakaṃ, evaṃ paccanīyepi vitthāretabba’’nti (paṭṭhā. aṭṭha. 1.42-44).

39-40. **‘‘Ārammaṇapaccayā hetupaccayāti ettāvatā ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā hetupaccayapariyosāno ekamūlakanayo dassito’’**ti vuttaṃ, evaṃ sati vinaye viya cakkabandhanavasena pāḷigati āpajjati, na heṭṭhimasodhanavasena. Heṭṭhimasodhanavasena ca idha abhidhamme pāḷi gatā, evañca katvā vissajjane ‘‘ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇi, adhipatipaccayā tīṇi, adhipatipaccayā hetuyā nava, ārammaṇe tīṇī’’tiādinā heṭṭhimaṃ sodhetvāva pāḷi pavattā. Yo cettha ‘‘ekamūlakanayo’’ti vutto, so suddhikanayova. So ca visesābhāvato ārammaṇamūlakādīsu na labbhati. Na hi ārammaṇādīsu tasmiṃ tasmiṃ ādimhi ṭhapitepi paccayantarena sambandhābhāvena ādimhi vuttasuddhikato visesattho labbhati, teneva vissajjanepi ārammaṇamūlakādīsu suddhikanayo na dassitoti, tasmā ‘‘ārammaṇapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā…pe… ārammaṇapaccayā avigatapaccayā’’ti (paṭṭhā. 1.1.39) ayaṃ heṭṭhimasodhanavasena ekasmiṃ ārammaṇapaccaye hetupaccayādike yojetvā vutto ekamūlakanayo daṭṭhabbo. ‘‘Ārammaṇapaccayā… pe… avigatapaccayā’’ti vā ekamūlakesu anantarapaccayassa mūlakaṃ ārammaṇaṃ dassetvā ekamūlakādīni saṃkhipitvā sabbamūlakassāvasānena avigatapaccayena niṭṭhāpitanti daṭṭhabbaṃ. **Adhipatipaccayā anantarapaccayā samanantarapaccayā sahajātapaccayā aññamaññapaccayā**ti idaṃ mūlameva dassetvā ekamūlakādīnaṃ saṃkhipanaṃ daṭṭhabbaṃ, na suddhikadassanaṃ, nāpi sabbamūlake katipayapaccayadassanaṃ.

41. Tato nissayādīni mūlānipi saṃkhipitvā avigatamūlakanayaṃ dassetuṃ **‘‘avigatapaccayā hetupaccayā’’**tiādi āraddhaṃ. Etasmiñca suddhikassa adassanena ārammaṇamūlakādīsu visuṃ visuṃ suddhikanayo na labbhatīti ñāpito hoti. Na hi ādi katthaci saṃkhepantaragato hoti. Ādiantehi majjhimānaṃ dassanañhi saṅkhepo, ādito pabhuti katici vatvā gatidassanaṃ vāti. Dutiyacatukkaṃ vatvā ''vigatapaccayā''ti padaṃ uddharitvā ṭhapitaṃ. Tena osānacatukkaṃ dasseti. Tatiyacatukkato pabhuti vā pañcakamūlāni saṃkhipitvā sabbamūlakassa avasānena niṭṭhapeti.

Ettha ca dukamūlakādīsu yathā hetuārammaṇadukena saddhiṃ avasesā paccayā yojitā, hetārammaṇādhipatitikādīhi ca avasesāvasesā, evaṃ hetuadhipatidukādīhi hetuadhipatianantaratikādīhi ca avasesāvasesā yojetabbā siyuṃ. Yadi ca sabbesaṃ paccayānaṃ mūlabhāvena yojitattā hetumūlake hetuadhipatiādidukānaṃ adhipatimūlakādīsu adhipatihetuādidukehi viseso natthi. Te eva hi paccayā uppaṭipāṭiyā vuttā, tathāpi ārammaṇamūlakādīsu ārammaṇādhipatidukādīnaṃ avasesāvasesehi, hetumūlake ca hetuadhipatianantaratikādīnaṃ avasesāvasesehi yojane atthi visesoti. Yasmā pana evaṃ yojiyamānesupi sukhaggahaṇaṃ na hoti, na ca yathāvuttāya yojanāya sabbā sā yojanā paññavatā na sakkā viññātuṃ, tasmā tathā ayojetvā anupubbeneva yojanā katāti daṭṭhabbā. Dhammānaṃ desanāvidhāne hi bhagavāva pamāṇanti. Gaṇanāgāthā ādimapāṭhe kāci viruddhā, tasmā suṭṭhu gaṇetvā gahetabbā.

''Dvāvīsatiyā tikesu ekekaṃ tikaṃ dukānaṃ satena satena saddhiṃ yojetvā''ti vuttaṃ, taṃ dukatikapaṭṭhāne kesañci potthakānaṃ vasena vuttaṃ. Kesuci pana ekeko duko dvāvīsatiyā dvāvīsatiyā tikehi yojito, tañca gamanaṃ yuttaṃ. Na hi tattha tikassa yojanā atthi, atha kho tikānaṃ ekekena padena dukassāti. Tattha chasaṭṭhiyā tikapadesu ekekena saṃsanditvā chasaṭṭhi hetudukā, tathā sahetukadukādayo cāti dukānaṃ chasatādhikāni chasahassāni honti. Tesu ekekasmiṃ paṭiccavārādayo satta vārā nayā pucchā ca sabbā dukapaṭṭhāne hetudukena samānā.

''Dukasate ekekaṃ dukaṃ dvāvīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā''ti ca vuttaṃ, tampi tikadukapaṭṭhāne kesañci potthakānaṃ vasena vuttaṃ. Vuttanayena pana yuttagamanesu ekeko tiko dukasatena yojito. Tattha hetupadaṃ pakkhipitvā vutto eko kusalattiko, tathā nahetupadaṃ…pe… araṇapadanti kusalattikānaṃ dve satāni honti, tathā vedanāttikādīnampīti sabbesaṃ catusatādhikāni cattāri sahassāni honti. Tesu ekekasmiṃ vāranayapucchā tikapaṭṭhāne kusalattikena samānā.

''Cha anulomamhi nayā sugambhīrā''ti vacanato panāti etena idaṃ dasseti – ''anulomamhī''ti ''tikādayo chanayā''ti ca avisesena vuttattā paṭiccavārādivasena sattavidhampi anulomaṃ saha gahetvā **''cha anulomamhī''**ti vuttaṃ, anulomādivasena catubbidhaṃ tikapaṭṭhānaṃ saha gahetvā **''tikañca paṭṭhānavara''**nti, tathā catubbidhāni dukapaṭṭhānādīni saha gahetvā **''dukuttama''**ntiādiṃ vatvā **''cha nayā sugambhīrā''**ti vuttanti imamatthaṃ gahetvā imasmiṃ paccayānulome sattappabhede chapi ete paṭṭhānā paṭṭhānanayā catuppabhedā pucchāvasena uddharitabbāti. Evañhi sabbasmiṃ paṭṭhāne sabbo paccayānulomo dassito hotīti. Paccanīyagāthādīsupi eseva nayo. Ettha ca dukatikapaṭṭhānādīsu visesitabbehi tikehi paṭṭhānaṃ **tikapaṭṭhānaṃ**. Dukānaṃ tikapaṭṭhānaṃ **dukatikapaṭṭhānaṃ**. Dukavisesitā vā tikā dukatikā, dukatikānaṃ paṭṭhānaṃ **dukatikapaṭṭhāna**nti iminā nayena vacanattho veditabbo. Dukādivisesitassa cettha tikādipadassa dukādibhāvo daṭṭhabbo. Dukapaṭṭhānameva hi tikapadasaṃsandanavasena dukapadasaṃsandanavasena ca pavattaṃ dukatikapaṭṭhānaṃ dukadukapaṭṭhānañca, tathā tikapaṭṭhānameva dukapadasaṃsandanavasena tikapadasaṃsandanavasena ca pavattaṃ tikadukapaṭṭhānaṃ tikatikapaṭṭhānañcāti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. Tevīsatimūlakanti idañcettha dumūlakaṃyeva sandhāya vuttanti idaṃ dukamūlake pucchānaṃ mūlabhūtā tevīsati dukā sambhavantīti tassa ''tevīsatimūlaka''nti nāmaṃ katvā yāva yattako pabhedo atthi, tāva tattakaṃ tevīsatimūlakaṃ yathānulome vitthāritaṃ. **Evaṃ paccanīyepi vitthāretabba**nti dukamūlakena tikamūlakādīsu nayaṃ dassetīti iminā adhippāyena vuttaṃ siyā. Yadi pana yāva tevīsatimaṃ mūlaṃ yathā vitthāritanti ayamattho adhippeto, ‘‘yāva tevīsatimaṃ mūla’’ntveva pāṭhena bhavitabbaṃ siyā. Na hi ‘‘tevīsatimūlaka’’nti etassa byañjanassa tevīsatimaṃ mūlakanti ayamattho sambhavati. Yathā anulome ‘‘ekekapadassā’’tiādinā pana ekamūlādisabbamūlakapariyosānaṃ tattha nayadassanavasena dassitaṃ ekekassa padassa vitthāraṃ dassetīti sabbamūlakameva cettha ‘‘tevīsatimūlaka’’nti vuttanti veditabbaṃ. Tañhi tevīsatiyā paccayānaṃ avasesassa paccayassa mūlabhāvato ‘‘tevīsatimūlaka’’nti ca tato paraṃ mūlassa aññassa abhāvato ‘‘sabbamūlaka’’nti ca vuccati.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. **Anulome vuttesu sabbesu ekamūlakādīsu ekekaṃ padaṃ parihāpetvā**ti tattha ekamūlake catuvīsati paccayapadāni idha ekamūlake tevīsati, eko pana paccayo mūlabhāvena ṭhito apubbatābhāvato agaṇanūpago. Tattha dumūlake tevīsati paccayapadāni gaṇanūpagāni, idha dumūlake dvāvīsatīti evaṃ parihāpetvāti attho.

Anulomato ṭhitassa paccanīyato alabbhamānānaṃ suddhikapaccayānañca alabbhamānataṃ sandhāya **‘‘labbhamānapadāna’’**nti vuttaṃ. Na hi aññathā pucchāvasena koci paccayo alabbhamāno nāma atthīti. Vissajjanāvaseneva vā pavattaṃ anulomapaccanīyadesanaṃ sandhāya **‘‘labbhamānapadāna’’**nti vuttaṃ.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattikaṃ

1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānulomaṃ

(1) Vibhaṅgavāro

53. **Yā kusalattike labhanti, na tāyeva vedanāttikādīsū**ti tikapadanānattamattena vinā mūlāvasānavasena sadisataṃ sandhāya **‘‘na tāyevā’’**ti vuttaṃ, na ca kevalaṃ tikantareyeva, kusalattikepi pana yā paṭiccavāre labhanti, na tāyeva paccayavārādīsūti sabbapucchāsamāharaṇaṃ idha kattabbameva. **Dhammānulomapaccanīye ca tikapaṭṭhāne vitakkattikapītittikānaṃ vissajjane sabbāpetā vissajjanaṃ labhantī**ti ettha pītittikaggahaṇaṃ na kātabbaṃ. Na hi tattha ekūnapaññāsa pucchā vissajjanaṃ labhantīti.

Tena saddhinti tena sahajātapaccayabhūtena saddhinti attho daṭṭhabbo. **‘‘Yāva nirodhagamanā uddhaṃ pajjatī’’**ti ca **‘‘uppādādayo vā pāpuṇātī’’**ti ca vacanehi khaṇattayasamaṅgī uppajjatīti vuccatīti anuññātaṃ viya hoti, uppādakkhaṇasamaṅgīyeva pana evaṃ vuttoti daṭṭhabbo.

Yasmā pana eko khandho ekassātiādi idha kusalavacanena gahite khandhe sandhāya vuttaṃ. Vedanāttikādīsu pana ekaṃ khandhaṃ paṭicca dvinnaṃ, dve paṭicca ekassapi, hetudukādīsu ca saṅkhārakkhandhekadesaṃ paṭicca saṅkhārakkhandhekadesassapi uppatti vuttāti saha uppajjamānānaṃ sabbesaṃ dhammānaṃ paccayo honto ekekassapi dukatikādibhedānañca paccayo nāma hotiyeva, tathā dukādibhedānañcāti.

‘‘Rūpena saddhiṃ anuppattito āruppavipākañca na gahetabba’’nti vuttaṃ, taṃ pana na sabbasmiṃ etasmiṃ vacane gahetabbaṃ, atha kho ‘‘cittasamuṭṭhānañca rūpa’’nti ettheva. Na kevalañca āruppavipākova, atha kho lokuttaravipākakiriyābyākatampi āruppe uppajjamānaṃ ettha na gahetabbaṃ. ‘‘Vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā’’ti ettha pana na kiñci rūpena vinā saha vā uppajjamānaṃ sahetukaṃ vipākakiriyābyākataṃ aggahitaṃ nāma atthi. Tattha pana yaṃ rūpena saha uppajjati, tassa paccayuppannavisesaṃ dassetuṃ **‘‘cittasamuṭṭhānañca rūpa’’**nti vuttaṃ.

‘‘Vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti ettake vattabbe paccayabhūtassa vatthussa ‘‘kaṭattā ca rūpa’’nti etasmiṃ sāmaññavacane paccayuppannabhāvena aggahitatāpattiṃ nivāretuṃ **‘‘khandhe paṭicca vatthū’’**ti vuttaṃ. **Khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā**ti vā vatthukhandhānaṃ aññamaññapaccayabhūtānaṃ paccayabhāvavisesadassanatthaṃ aññamaññāpekkhaṃ vacanadvayaṃ vuttaṃ sāmaññena gahitampi visuṃ uddhaṭaṃ.

Mahābhūtepi paṭicca uppattidassanattanti yaṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ kaṭattārūpañca upādārūpaṃ upādārūpaggahaṇena vinā ‘‘khandhe paṭicca uppajjatī’’ti vuttaṃ, tassa mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthanti attho. Etasmiṃ pana dassane khandhapaccayasahitāsahitañca sabbaṃ upādārūpaṃ ito paresu sahajātapaccayādīsu saṅgahitanti imamatthaṃ sandhāya **‘‘kaṭattārūpaṃ paṭisandhiyampī’’**ti **pi**-saddo vuttoti daṭṭhabbo.

Mahābhūte paṭicca upādārūpanti vuttanayenāti ‘‘mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti ettha atthato ayaṃ nayo vuttoti sandhāyāha.

54. **Rūpamissakā pahāyā**ti yāsu pucchāsu rūpena vinā paccayuppannaṃ na labbhati, atha kho rūpamissakameva labbhati, tā pahāyāti adhippāyo.

57. **‘‘Tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī’’ti vacanato**ti gabbhaseyyakapaṭisandhiyā pañcakkhandhasabbhāvena tāya samānalakkhaṇā sabbāpi pañcavokārapaṭisandhi okkantināmakāti sādheti. Paripuṇṇadhammānaṃ vissajjanaṃ ettha atthīti **paripuṇṇavissajjanā**.

Ettha ca ‘‘ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo…pe… mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti (paṭṭhā. 1.1.53) ettāvatā pañcavokāre sabbaṃ cittakammasamuṭṭhānarūpaṃ dassitaṃ. Avasesaṃ pana dassetuṃ **‘‘bāhira’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **bāhira**nti etena anindriyabaddharūpaṃ dasseti, puna **āhārasamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhāna**nti etehi sabbaṃ indriyabaddhaṃ āhārautusamuṭṭhānarūpaṃ. Tattha ‘‘utusamuṭṭhānaṃ eka’’ntiādinā asaññasattānampi utusamuṭṭhānaṃ vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi tattha tassa vajjane kāraṇaṃ atthīti. Ādimhi pana ‘‘ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā’’tiādi avisesavacanaṃ sahajātaṃ arūpampi paccayaṃ hetādike ca paccaye bahutare labhantaṃ cittasamuṭṭhānakaṭattārūpadvayaṃ saha saṅgaṇhitvā vuttaṃ, evañca katvā tassa pariyosāne ‘‘mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānarūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti vuttaṃ, tasmā tattha kaṭattārūpaṃ cittasamuṭṭhānasambandhaṃ taṃsamānagatikaṃ pañcavokāre vattamānameva gahitanti aggahitaṃ kaṭattārūpaṃ dassetuṃ **‘‘asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā’’**tiādi vuttaṃ, tasmā upādārūpaṃ idhapi kammapaccayavibhaṅge viya ‘‘mahābhūte paṭicca kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti (paṭṭhā. 1.1.63) kaṭattārūpabhāvavisiṭṭhaṃ upādārūpaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Na hi vuttassa utusamuṭṭhānassa punavacane payojanaṃ atthīti.

Kasmā pana yathā bāhirādīsu ‘‘mahābhūte paṭicca upādārūpa’’nti avisesetvā upādārūpaṃ vuttaṃ, evaṃ avatvā cittakammajaupādārūpāni ‘‘cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti hetupaccayādīsu saha ‘‘cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpaṃ asaññasattānaṃ…pe… kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti adhipatipaccayādīsu visuṃ cittasamuṭṭhānarūpabhāvakaṭattārūpabhāvehi visesetvāva vuttānīti? Tattha bāhiraggahaṇādīhi viya ettha mahābhūtānaṃ kenaci avisesitattā. Apica iddhicittanibbattānaṃ kammapaccayānañca iṭṭhāniṭṭhānaṃ bāhirarūpāyatanādīnaṃ cittaṃ kammañca hetādīsu na koci paccayo, āhārautusamuṭṭhānānaṃ pana cittaṃ pacchājātabhāvena upatthambhakameva, na janakaṃ, mahābhūtāneva pana tesaṃ sahajātādibhāvena janakāni, tasmā satipi cittena kammena ca vinā abhāve hetādipaccayabhūtehi arūpehi uppajjamānāni cittasamuṭṭhānarūpakaṭattārūpabhūtāneva upādārūpāni honti, na aññānīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ cittakammajesveva upādārūpesu visesanaṃ kataṃ. Aññāni vā samānajātikena rūpena samuṭṭhānāni pākaṭavisesanānevāti na visesanaṃ arahanti, etāni pana asamānajātikehi arūpehi samuṭṭhitāni visesanaṃ arahantīti visesitānīti veditabbāni. Yathā vā cittakammāni cittakammasamuṭṭhānānaṃ savisesena paccayabhāvena paccayā honti sahajātādipaccayabhāvato mūlakaraṇabhāvato ca, na evaṃ utuāhārā taṃsamuṭṭhānānanti cittakammajāneva visuṃ visesanaṃ arahanti. Itarāni pana mahābhūtaviseseneva visesitāni, idha upādārūpavisesanena mahābhūtāni viya. Na hi aññataravisesanaṃ ubhayavisesanaṃ na hotīti.

58. **Aññamaññapaccaye khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā**ti khandhavatthūnaṃ aññamaññapaccayatādassanena pubbe visuṃ paccayabhāvena dassitānaṃ khandhānaṃ ekato paccayabhāvo dassito hotīti iminā adhippāyenāha **''catunnampi khandhānaṃ ekato vatthunā aññamaññapaccayataṃ dassetuṃ vutta''**nti. ''Khandhe paṭicca vatthū''ti idaṃ pana catunnampi khandhānaṃ ekato paṭiccatthapharaṇatādassanatthaṃ, ''vatthuṃ paṭicca khandhā''ti vatthussa. Na kevalañca khandhānaṃ idheva, hetupaccayādīsupi ayameva nayo. Tattha sabbesaṃ khandhānaṃ visuṃ paṭiccatthapharaṇataṃ dassetvā puna ''vatthuṃ paṭicca khandhā''ti vatthussapi dassitāya ''ekaṃ khandhañca vatthuñca paṭicca tayo khandhā''tiādinā khandhavatthūnañca dassitāyeva hotīti daṭṭhabbā.

Kasmā panettha ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati aññamaññapaccayā, kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānā mahābhūtā''ti evamādi na vuttaṃ, nanu yadeva paṭiccatthaṃ pharati, na teneva aññamaññapaccayena bhavitabbaṃ hetupaccayādīhi viya. Na hi yaṃ ''ekaṃ tayo dve ca khandhe paṭiccā''ti vuttaṃ, te hetupaccayabhūtā eva honti. Esa nayo ārammaṇapaccayādīsupi. Paccayavāre ca ''abyākataṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo uppajjati aññamaññapaccayā''ti (paṭṭhā. 1.1.256) vuttaṃ, na vatthu kusalānaṃ aññamaññapaccayo hoti, atha ca pana taṃpaccayā khandhānaṃ aññamaññapaccayā uppatti vuttā eva. Yadipi kusalā khandhā mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayā na honti, tathāpi te paṭicca tesaṃ uppatti vattabbā siyāti? Na vattabbā khandhasahajātānaṃ mahābhūtānaṃ khandhānaṃ paccayabhāvābhāvato. Aññamaññasaddo hi na hetādisaddo viya nirapekkho, sahajātādisaddo viya vā aññatarāpekkho, atha kho yathāvuttetaretarāpekkho. Paccayapaccayuppannā ca khandhā mahābhūtā idha yathāvuttā bhaveyyuṃ, tesu ca mahābhūtā khandhānaṃ na koci paccayo. Yassa ca sayaṃ paccayo, tato tena tannissitena vā aññamaññapaccayena uppajjamānaṃ aññamaññapaccayā uppajjatīti vattabbataṃ arahati, yathā khandhe paṭicca khandhā, vatthuṃ paccayā khandhā. Tasmā attano paccayassa paccayattābhāvato tadapekkhattā ca aññamaññasaddassa khandhe paṭicca paccayā ca mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayā uppatti na vuttā, na aññamaññapaccayā ca vuttā. Khandhā pana vatthuṃ paccayā uppajjamānā vatthussa pacchājātapaccayā honti, tannissitena ca aññamaññapaccayena uppajjanti. Tasmā vatthuṃ paccayā khandhānaṃ kusalādīnaṃ aññamaññapaccayā uppatti vuttāti.

59. **Na sā gahitā**ti cakkhāyatanādīni nissayabhūtāni paṭiccāti na vuttanti adhippāyo. Nissayapaccayabhāvena pana na cakkhāyatanādīni ārammaṇapaccayabhāvena rūpāyatanādīni viya na gahitānīti.

60. Dvīsu upanissayesu vattabbameva natthi, ārammaṇūpanissayampi pana ye labhanti, tesaṃ vasena ārammaṇapaccayasadisanti evaṃ vuttanti dassetuṃ **''tattha kiñcāpī''**ti āha. Tattha ''na sabbe akusalā abyākatā ārammaṇūpanissayaṃ labhantī''ti purimapāṭho. Kusalāpi pana mahaggatā ekantena, kāmāvacarā ca kadāci na labhantīti **''na sabbe kusalākusalābyākatā''**ti paṭhanti.

61. Purejātapaccaye yathā aññattha paccayaṃ aniddisitvāva desanā katā, evaṃ akatvā kasmā **''vatthuṃ purejātapaccayā''**ti vuttanti? Niyamasabbhāvā. Hetuādīsu hi niyamo natthi. Na hi tehi uppajjamānānaṃ alobhādīsu kusalādīsu rūpādīsu ca ayameva paccayoti niyamo atthi, idha pana vatthu na vatthudhammesu purejātapaccayā uppajjamānānaṃ dhammānaṃ niyamato chabbidhaṃ vatthu purejātapaccayo hotīti imamatthaṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. Ārammaṇapurejātampi hi vatthupurejāte avijjamāne na labbhati, evañca katvā paṭisandhivipākassa napurejātapaccayā eva uppatti vuttā, paccuppannārammaṇassapi tassa purejātapaccayo na uddhaṭo. ‘‘Nevavipākanavipākadhammadhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati purejātapaccayā’’ti etassapi alābhato tattha ‘‘purejāte tīṇī’’ti (paṭṭhā. 1.3.124) vuttanti.

63. **Tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtāna**nti mahābhūtānaṃ ekakkhaṇikanānākkhaṇikakammapaccayavaseneva tadupādārūpānampi vadatīti ca daṭṭhabbaṃ. **Kaṭattārūpāna**nti pavattiyaṃ kaṭattārūpānanti adhippāyo.

64. **Yathālābhavasenā**ti indriyarūpesu yaṃ yaṃ paṭisandhiyaṃ labbhati, tassa tassa vasena.

69. Vippayuttapaccayā uppajjamānānampi kesañci niyamato vatthu vippayuttapaccayo, kesañci khandhā, na ca samānavippayuttapaccayā eva kusalādike paṭicca uppajjamānā uppajjanti, atha kho nānāvippayuttapaccayāpi, tasmā taṃ visesaṃ dassetuṃ **‘‘vatthuṃ vippayuttapaccayā, khandhe vippayuttapaccayā’’**ti tattha tattha vuttaṃ. Tattha tadāyattavuttitāya paccayuppanno paccayaṃ paccayaṃ karotīti imassatthassa vasena upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Vatthuṃ khandhe vippayuttapaccayakaraṇatoti ayañhettha attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana **‘‘vatthuṃ paṭicca vippayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentenā’’**ti attho vutto, tattha kusalānaṃ khandhānaṃ vatthuṃ paṭicca uppatti natthīti ‘‘vatthuṃ paṭiccā’’ti na sakkā vattunti, idaṃ pana paṭiccasaddena ayojetvā ‘‘paṭicca uppajjanti vatthuṃ vippayuttapaccayā’’ti yojetvā tassattho ‘‘vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentenā’’ti vuttoti daṭṭhabbo. Kiṃ pana paṭiccāti? Yaṃ ‘‘ekaṃ khandha’’ntiādikaṃ pāḷiyaṃ paṭiccāti vuttaṃ. Tameva atthaṃ pākaṭaṃ katvā ‘‘vatthuṃ vippayuttapaccayāti khandhe paṭicca khandhā, vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentenā’’ti paṭhanti. Anantarattā pākaṭassa abyākatacittasamuṭṭhānasseva gahaṇaṃ mā hotūti **‘‘abyākatacittasamuṭṭhānampi kusalākusalacittasamuṭṭhānampī’’**ti āha. Āsannampi dūrampi sabbanti vuttaṃ hotīti.

71-72. **‘‘Ime vīsati paccayāti saṃkhipitvā dassitānaṃ vasenetaṃ vutta’’**nti vuttaṃ. Tattha yadi ekenapi desanaṃ saṃkhittaṃ saṃkhittameva, ādimhi pana tayo paccayā vippayuttapaccayo ekampi padaṃ aparihāpetvā vitthāritāti te cattāro pacchājātañca vajjetvā ‘‘ime ekūnavīsati paccayā’’ti vattabbaṃ siyā. Ettakā hi saṃkhipitvā dassitāti. Ye pana pāḷiyaṃ vitthāritaṃ avitthāritañca sabbaṃ saṅgahetvā vuttanti vadanti, tesaṃ ‘‘ime tevīsati paccayā’’ti pāṭhena bhavitabbaṃ. Ādimhi pana tayo paccaye vitthārite vajjetvā yato pabhuti saṅkhepo āraddho, tato catutthato pabhuti saṃkhittaṃ vitthāritañca saha gahetvā ‘‘ime tevīsati paccayā’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Vibhaṅgavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

(2) Saṅkhyāvāro

73. **Tathā purejātapaccaye**ti yathā aññamaññapaccaye viseso vibhaṅge atthi, tathā purejātapaccayepi atthīti attho. ‘‘Vatthuṃ purejātapaccayā’’ti hi tattha viseso paṭisandhiabhāvo cāti. **Vipākāni ceva vīthicittāni ca na labbhantī**ti etena ‘‘kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā’’tiādike (paṭṭhā. 1.1.53) vibhaṅge vipākābyākatābhāvaṃ kiriyābyākate ca ajavanassa sabbena sabbaṃ alabbhamānataṃ visesaṃ dasseti.

74. **Ekamūlake dassitāya desanāya labbhamānagaṇanaññeva ādāyā**ti idaṃ etasmiṃ anulome suddhikanaye dassitagaṇanato tato paresu nayesu aññissā abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Abahugaṇanena yuttassa tena samānagaṇanatā ca imasmiṃ anulomeyeva daṭṭhabbā. Paccanīye pana ‘‘nahetupaccayā nārammaṇe eka’’ntiādiṃ (paṭṭhā. 1.1.104) vakkhatīti.

76-79. **Te pana saṅkhipitvā tevīsatimūlakovettha dassito**ti ettha pacchājātavipākānaṃ parihīnattā ‘‘dvāvīsatimūlako’’ti vattabbaṃ siyā sāsevanasavipākānaṃ vasena. Duvidhampi pana dvāvīsatimūlakaṃ saha gahetvā saṅgahite tasmiṃ ubhayasabbhāvato ‘‘tevīsatimūlako’’ti āhāti daṭṭhabbaṃ. Āsevanavipākānaṃ vā virodhābhāve sati pucchāya dassitanayena tevīsatimūlakena bhavitabbaṃ, tassa ca nāmaṃ dvāvīsatimūlake āropetvā ‘‘tevīsatimūlako’’ti vuttanti ayamettha ruḷhī.

Ārammaṇapade cevāti etena ekamūlake aññapadāni vajjeti. Na hi ekamūlake hetādīsu tayovāti adhippāyo. Suddhikanayo pana ārammaṇamūlakādīsu na labbhatīti ārammaṇamūlake ‘‘navā’’ti etāya adhikagaṇanāya abhāvadassanatthaṃ **‘‘ārammaṇe ṭhitena sabbattha tīṇeva pañhā’’**ti vuttaṃ. Tattha kātabbāti vacanaseso. **Tīṇevā**ti ca tato uddhaṃ gaṇanaṃ nivāreti, na adho paṭikkhipati. Tena ‘‘vipāke eka’’nti gaṇanā na nivāritāti daṭṭhabbā. Tīsu ekassa antogadhatāya ca ‘‘tīṇevā’’ti vuttanti. **Itī**tiādinā ‘‘sabbattha tīṇevā’’ti vacanena attano vacanaṃ daḷhaṃ karoti.

80-85. **Ye …pe… taṃ dassetu**nti etthāyamadhippāyo – yadipi avigatānantaraṃ ‘‘ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī’’ti vuttepi ūnataragaṇanena saddhiṃ saṃsandane yā gaṇanā labbhati, sā dassitā hoti, tathāpi ūnataragaṇanehi samānagaṇanehi ca saddhiṃ saṃsandane ūnatarā samānā ca hoti, na evaṃ āvikaraṇavasena dassitā hoti, vipallāsayojanāya pana tathā dasseti. Vacanena vā hi liṅgena vā atthavisesāvikaraṇaṃ hotīti. **Tenetaṃ āvikarotī**ti etthāpi evameva adhippāyo yojetabbo. Paccanīyādīsupi pana ‘‘nārammaṇapaccayā nahetuyā ekaṃ…pe… novigatapaccayā nahetuyā eka’’ntiādinā (paṭṭhā. 1.1.107) mūlapadaṃ ādimhiyeva ṭhapetvā yojanā katā, na ca tattha etaṃ lakkhaṇaṃ labbhati, tasmā mūlapadassa ādimhi ṭhapetvā yojanameva kamo, na cakkabandhananti ‘‘ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī’’tiādi yojitaṃ, na ca viññāte atthe vacanena liṅgena ca payojanamatthīti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāro

Paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. **‘‘Ahetukaṃ vipākābyākatanti idaṃ rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabba’’**nti vuttaṃ, sabbasaṅgāhakavasena panetaṃ na na sakkā yojetuṃ.

93. **Sahajātapurejātapaccayā saṅgahaṃ gacchantī**ti ettha ca sahajātā ca hetādayo purejātā ca ārammaṇādayo paccayā saṅgahaṃ gacchantīti attho daṭṭhabbo. Na hi napacchājātapaccayā uppajjamānā dvīheva sahajātapurejātapaccayehi uppajjanti, atha kho pacchājātavajjehi sabbehīti.

94-97. **Nāhārapaccaye ekaccaṃ rūpameva paccayapaccayuppanna**nti yaṃ paṭicca uppajjati, so paccayo rūpamevāti katvā vuttaṃ. Yasmā pana paccayā uppajjati, so arūpampi hoti yathā kammaṃ kaṭattārūpassa.

99-102. Namaggapaccaye yadipi cittasamuṭṭhānādayo sabbe rūpakoṭṭhāsā labbhanti, tathāpi yaṃ maggapaccayaṃ labhati, tassa pahīnattā **‘‘ekaccaṃ rūpaṃ paccayuppanna’’**nti vuttaṃ, evameva pana nahetupaccayādīsupi ekaccarūpassa paccayuppannatā daṭṭhabbā.

107-130. **Nāhāranaindriyanajhānanamaggapaccayā sabbattha sadisavissajjanā**ti idaṃ etesu mūlabhāvena ṭhitesu gaṇanāya samānataṃ sandhāya vuttaṃ. Mūlānañhi idha vissajjanaṃ gaṇanāyeva, na sarūpadassananti. **Nasahajātādicatukkaṃ idhāpi parihīnamevā**ti suddhikanaye viya mūlesupi parihīnamevāti attho.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. **Hetādhipatimaggapaccayesu anulomato ṭhitesu…pe… aṭṭha paccanīyato na labbhantī**ti tiṇṇampi sādhāraṇānaṃ paccanīyato alabbhamānānaṃ sabbesaṃ saṅgahavasena vuttaṃ, tasmā maggapaccaye itarehi sādhāraṇā satteva yojetabbā. Adhipatipaccaye anulomato ṭhite hetupaccayopi paccanīyato na labbhati, so pana maggena asādhāraṇoti katvā na vuttoti daṭṭhabbo. Yehi vinā arūpaṃ na uppajjati, te ekantikattā arūpaṭṭhānikāti idha vuttāti daṭṭhabbā, tena purejātāsevanapaccayā tehi vināpi arūpassa uppattito vajjitā honti. Sabbaṭṭhānikā aññamaññaāhārindriyā ca tehi vinā arūpassa anuppattito saṅgahitāti. **Ūnataragaṇanānaṃyeva vasenā**ti yadi anulomato ṭhitā ekakādayo dvāvīsatipariyosānā ūnataragaṇanā honti, tesaṃ vasena paccanīyato yojitassa tassa tassa gaṇanā veditabbā. Atha paccanīyato yojito ūnataragaṇano, tassa vasena anulomato ṭhitassapi gaṇanā veditabbāti attho. ‘‘Aññamaññapaccayā nārammaṇe eka’’ntiādivacanato (paṭṭhā. 1.1.146) pana na idaṃ lakkhaṇaṃ ekantikaṃ.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. **Sabbatthevā**ti na kevalaṃ hetumhiyeva, atha kho sabbesu paccayesu paccanīkato ṭhitesūti attho. Purejātaṃ āsevanañca alabbhantaṃ kañci nidassanavasena dassento **‘‘paṭisandhivipāko panā’’**tiādimāha.

‘‘Purejātapacchājātāsevanavipākavippayuttesu paccanīkato ṭhitesu ekaṃ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhantī’’ti idaṃ avasesānaṃ lābhamattaṃ sandhāya vuttaṃ. Na sabbesaṃ avasesānaṃ lābhanti daṭṭhabbaṃ. Yadipi hi pacchājāte pasaṅgo natthi ‘‘anulomato sabbattheva na labbhatī’’ti apavādassa katattā, purejāto pana vippayutte paccanīkato ṭhite anulomato labbhatīti idampi avasesā sabbeti atthe gayhamāne āpajjeyya. Yampi keci ‘‘vippayuttapaccayarahite āruppepi ārammaṇapurejātassa sambhavaṃ ñāpetuṃ evaṃ vutta’’nti vadanti, tampi tesaṃ rucimattameva. Na hi yattha vatthupurejātaṃ na labbhati, tattha ārammaṇapurejātabhāvena upakārakaṃ hotīti dassitoyaṃ nayoti. **Yujjamānakavasenā**ti paccanīkato ṭhitassa ṭhapetabbattā vuttaṃ, yujjamānakapaccayuppannavasena vāti attho. ‘‘Maggapaccaye paccanīkato ṭhite hetupaccayo anulomato na labbhatī’’ti purimapāṭho, adhipatipaccayopi pana na labbhatīti **‘‘hetādhipatipaccayā anulomato na labbhantī’’**ti paṭhanti. Adhipatipaccaye paccanīkato ṭhite pacchājātato añño anulomato alabbhamāno nāma natthīti na vicāritaṃ. Aññamaññe paccanīkato ṭhite ‘‘arūpānaṃyevā’’ti vuttā nava anulomato na labbhanti, tampi paccanīkato ṭhitehi ārammaṇapaccayādīhi sadisatāya suviññeyyanti na vicāritaṃ bhavissatīti.

191-195. **Yāva āsevanā sabbaṃ sadisa**nti na aññamaññena ghaṭitassa mūlassa vitthāritattā tato parāni mūlāni sandhāya vuttaṃ. Tesu hi anulomato yojetabbapaccayā ca pañhā cāti sabbaṃ sadisanti.

Imasmiṃ paccanīyānulometi etassa **‘‘imesampi pakiṇṇakānaṃ vasenettha gaṇanavāro asammohato veditabbo’’**ti etena saha sambandho. Tattha **etthā**ti etesu paccayesūti attho veditabbo. Imasmiṃ paccanīyānulome labbhamānesu paccayuppannadhammesupīti vā yojetabbaṃ. Tattha **pi**-saddena imamatthaṃ dīpeti – na kevalaṃ paccayesveva kismiñci paccanīkato ṭhite keci anulomato na labbhanti, atha kho paccayuppannadhammesupi koci ekaccaṃ paccayaṃ labhamāno kañci paccayaṃ na labhatīti. Tattha kammapaccayaṃ labhamāno yebhuyyena indriyapaccayaṃ labhati, maggapaccayaṃ labhamāno yebhuyyena hetupaccayaṃ, tathā ca jhānapaccayaṃ labhamāno maggapaccayanti etesveva lābhālābhā vicāritā. **Yatthā**ti pañcavokārapavatte asaññesu ca. **Rūpadhammā**ti yathāvuttāni kaṭattārūpāneva sandhāya vadati. Na hi pañcavokārapavatte sabbe rūpadhammā hetādīni na labhantīti. ‘‘Hetādhipativipākindriyapaccaye na labhantī’’ti purimapāṭho, jhānamaggepi pana na labhantīti **‘‘hetādhipativipākindriyajhānamaggapaccaye na labhantī’’**ti paṭhanti. Ye rūpadhammānaṃ paccayā honti, tesu arūpaṭṭhānikavajjesu eteyeva na labhantīti adhippāyo. Pacchājātāhāravippayuttapaccayepi hi pavatte kaṭattārūpaṃ labhatīti. Labbhamānālabbhamānapaccayadassanamattañcetaṃ, na tehi paccayehi uppattianuppattidassananti. Evaṃ indriyapaccayālābho jīvitindriyaṃ sandhāya vutto siyā. Yathāvuttesu hi dhammavasena pacchājātādittayampi alabhantaṃ nāma kaṭattārūpaṃ natthi. Ko pana vādo sabbaṭṭhānikakammesu. Indriyaṃ pana alabhantaṃ atthi, kintaṃ? Jīvitindriyanti. Yadi evaṃ upādārūpāni sandhāya aññamaññapaccayampi na labhantīti vattabbaṃ, taṃ pana pākaṭanti na vuttaṃ siyā. Arūpindriyālābhaṃ vā sandhāya indriyapaccayālābho vuttoti daṭṭhabbo.

196-197. **Nārammaṇamūlakesu dukādīsu hetuyā pañcā**ti yadipi tikādīsu ‘‘hetuyā pañcā’’ti idaṃ natthi, tathāpi dukādīsu sabbattha anuttānaṃ vattukāmo ‘‘dukādīsū’’ti sabbasaṅgahavasena vatvā tattha yaṃ ādiduke vuttaṃ ‘‘hetuyā pañcā’’ti, taṃ niddhāreti. Keci pana ‘‘nārammaṇamūlake hetuyā pañcā’’ti pāṭhaṃ vadanti. ‘‘Aññamaññe ekanti bhūtarūpameva sandhāya vutta’’nti purimapāṭho, vatthupi pana labbhatīti **‘‘bhūtarūpāni ceva vatthuñca sandhāya vutta’’**nti paṭhanti. **Timūlake**ti idhāpi dumūlakaṃ timūlakanti vadanti.

203-233. **Nakammamūlake hetuyā tīṇītiādīsu cetanāva paccayuppannā**ti idaṃ ‘‘hetuyā tīṇī’’ti evaṃpakāre cetanāmattasaṅgāhake sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Ādi**-saddo hi pakāratthova hotīti. Sahajātaaññamaññanissayāhāraatthiavigatesu pana rūpampi labbhatīti.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sahajātavāravaṇṇanā

234-242. **Kusalaṃ dhammaṃ sahajāto, kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ sahajāto**tiādīsu sahajātasaddena sahajātapaccayakaraṇaṃ sahajātāyattabhāvagamanaṃ vā vuttanti tassa karaṇassa gamanassa vā kusalādīnaṃ kammabhāvato upayogavacanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo paccayavārādīsupi. Tatrāpi hi paccayasaddena ca nissayapaccayakaraṇaṃ nissayāyattabhāvagamanaṃ vā vuttaṃ, saṃsaṭṭhasaddena ca sampayuttapaccayakaraṇaṃ sampayuttāyattabhāvagamanaṃ vāti taṃkammabhāvato upayogavacanaṃ kusalādīsu katanti. **Sahajātampi ca upādārūpaṃ bhūtarūpassa paccayo na hotī**ti ‘‘paṭiccā’’ti iminā vacanena dīpito paccayo na hotīti attho. **‘‘Upādārūpaṃ bhūtarūpassā’’**ti ca nidassanavasena vuttaṃ. Upādārūpassapi hi upādārūpaṃ yathāvutto paccayo na hoti, vatthuvajjāni rūpāni ca arūpānanti.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāravaṇṇanā

243. **Paccayā**ti ettha pati ayo paccayo. Pati-saddo patiṭṭhatthaṃ dīpeti, aya-saddo gatiṃ, patiṭṭhābhūtā gati nissayo paccayoti vuttaṃ hoti, tato paccayā, paccayakaraṇato tadāyattabhāvagamanato vāti attho.

‘‘Mahābhūte paccayā cittasamuṭṭhānaṃ rūpa’’nti (paṭṭhā. 1.1.245) bhūtupādārūpāni saha saṅgaṇhitvā vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **cittasamuṭṭhāne ca mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṃ upādārūpa**nti sayaṃ nissayo ahutvā nissaye uppajjamānena upādārūpena nidassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

255. **Asañña…pe… kaṭattārūpaṃ upādārūpa**nti ettha yo paṭiccavāre sahajāte kammautujānaṃ, kamme ca ekantānekantakammajānaṃ vasena attho vutto, so nādhippeto eva ‘‘kaṭattārūpa’’nti kammasamuṭṭhānarūpasseva sabbassa ca gahitattāti taṃ pahāya yathāgahitassa kaṭattārūpassa visesanavasena **‘‘upādārūpasaṅkhātaṃ kaṭattārūpa’’**nti atthamāha. Mahābhūte pana paṭicca paccayā ca mahābhūtānaṃ uppatti na nivāretabbāti upādārūpaggahaṇena kaṭattārūpaggahaṇaṃ avisesetvā upādārūpānaṃ nivattetabbānaṃ atthitāya kaṭattārūpaggahaṇeneva upādārūpaggahaṇassa visesanaṃ daṭṭhabbaṃ.

269-276. ‘‘Abyākatena abyākataṃ, kusalaṃ, akusala’’nti vattabbe ‘‘abyākatena kusalaṃ, akusalaṃ, abyākata’’nti, ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo ca akusalo ca dhammā kusalassāti anāmasitvā’’ti ca purimapāṭhe pamādalekhā daṭṭhabbā.

286-287. **Nahetupaccayā napurejāte dve**ti ettha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyassa ca vasena dveti vuttā, navippayutte dveti āruppe ahetukākusalakiriyavasenā’’ti vuttaṃ, taṃ labbhamānesu ekadesena nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyāya ahetukapaṭisandhiyā ekaccassa ca rūpassa vasena dve vuttāti, navippayutte dveti āruppe ahetukākusalakiriyāekaccarūpānaṃ vasenāti vuttanti. **‘‘Nonatthinovigatesu ekanti sabbarūpassa vasenā’’**ti vuttaṃ, nahetumūlakattā imassa nayassa hetupaccayaṃ labhantaṃ na labbhatīti ‘‘ekaccassa rūpassa vasenā’’ti bhavitabbaṃ. Cakkhādidhammavasena pana cittasamuṭṭhānādikoṭṭhāsavasena vā sabbaṃ labbhatīti ‘‘sabbarūpassā’’ti vuttaṃ siyā.

289-296. **Āgatānāgata**nti pañhavasena vuttaṃ, **labbhamānālabbhamāna**nti āgate ca pañhe labbhamānālabbhamānadhammavasena.

Paccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāravaṇṇanā

329-337. **Paccayavārena nissayapaccayabhāva**nti nissayavāre vuttassa nissayapaccayabhāvaṃ niyametunti attho.

Nissayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā

351-368. Saṃsaṭṭhavāre paccanīye ‘‘navippayutte paṭisandhi natthī’’ti idaṃ vatthuvirahitāya paṭisandhiyā visuṃ anuddharaṇato vuttaṃ. Paṭiccavārādīsu hi sahajātassa paccayabhāvadassanatthaṃ savatthukā paṭisandhi uddhaṭā, sā idhāpi adhipatipurejātāsevanesu nakammanavipākanajhānanavippayuttesu na labbhati, aññesu ca anulomato paccanīyato ca labbhamānapaccayesu labbhatīti imassa visesassa dassanatthaṃ uddhaṭāti. **Sesā terasa na labbhantī**ti ettha ‘‘sesā cuddasā’’ti bhavitabbaṃ. **Na jhāne ekanti ahetukapañcaviññāṇavasenā**ti pañcaviññāṇānaṃ hetupaccayavirahitamattadassanatthaṃ ahetukaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ, **‘‘namagge ekanti ahetukakiriyavasenā’’**ti vuttaṃ, ‘‘ahetukavipākakiriyavasenā’’ti bhavitabbaṃ.

369-391. **Heṭṭhā vuttanayenevā**ti paṭiccavāre anulomapaccanīye vuttanayena. **‘‘Nahetupaccayuppannesu ahetukamohova jhānamaggapaccayaṃ labhati, sesā na labhantī’’**ti vuttaṃ, sesesu pana pañcaviññāṇavajjāhetukakkhandhā taṃsamuṭṭhānā paccayuppannadhammā jhānapaccayaṃ labhanti, na paccanīyānulome dvinnaṃ paccayānaṃ anulomena saha yojanā atthīti jhānamaggapaccayaṃ sahitaṃ labhatīti ca na sakkā vattuṃ, tasmā ‘‘ahetukamohova maggapaccayaṃ labhatī’’ti vattabbaṃ.

Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sampayuttavāravaṇṇanā

392-400. Sadisaṃ sampayuttaṃ saṃsaṭṭhaṃ vokiṇṇañca saṃsaṭṭhaṃ na hotīti ubhayaṃ aññamaññāpekkhaṃ vuccamānaṃ aññamaññassa niyāmakaṃ hotīti.

Sampayuttavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. **Yehi paccayehi kusalo kusalassa paccayo hoti, te paccaye paṭipāṭiyā dassetu**nti yathākkamena āgatāgatapaṭipāṭiyā dassetunti attho. **Kusalo kusalassā**ti nidassanamattametaṃ, tena kusalo kusalādīnaṃ, akusalo akusalādīnaṃ, abyākato abyākatādīnaṃ, kusalābyākatā kusalādīnantiādiko sabbo pabhedo nidassito hotīti yathānidassite sabbe gahetvā āha **''te paccaye paṭipāṭiyā dassetu''**nti.

404. **Datvā**ti ettha **dā**-saddo sodhanatthopi hotīti mantvā āha **''visuddhaṃ katvā''**ti. **Tesañhi taṃ citta**nti tesanti vattabbatārahaṃ sakadāgāmimaggādipurecārikaṃ taṃ gotrabhucittanti adhippāyo. **Vipassanākusalaṃ pana kāmāvacaramevā**ti paccayuppannaṃ bhūmito vavatthapeti. **Tenevā**ti dhammavaseneva dassanato, desanantarattāti adhippāyo.

405. Assādanaṃ sarāgassa somanassassa sasomanassassa rāgassa ca kiccanti āha **''anubhavati ceva rajjati cā''**ti. Abhinandanaṃ pītikiccasahitāya taṇhāya kiccanti āha **''sappītikataṇhāvasenā''**ti. **Diṭṭhābhinandanā** diṭṭhiyeva. Ettha pana pacchimatthameva gahetvā **''abhinandantassa attā attaniyantiādivasena…pe… diṭṭhi uppajjatī''**ti vuttaṃ. Abhinandanā pana diṭṭhābhinandanāyevāti na sakkā vattuṃ ''bhāvanāya pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ārammaṇa…pe… bhāvanāya pahātabbaṃ rāgaṃ assādeti abhinandatī''ti (paṭṭhā. 2.8.72) vacanato, tasmā purimopi attho vuttoti daṭṭhabbo. Dvīsu pana somanassasahagatacittesu yathāvuttena somanassena rāgena ca assādentassa tesuyeva sappītikataṇhāya catūsupi diṭṭhābhinandanāya abhinandantassa ca diṭṭhi uppajjatītipi sakkā yojetuṃ. **Jātivasenā**ti suciṇṇasāmaññavasenāti attho.

406. **Tadārammaṇatā**ti tadārammaṇabhāvena. Vibhattilopo hettha katoti. Bhāvavantato vā añño bhāvo natthīti bhāveneva vipākaṃ viseseti, vipāko tadārammaṇabhāvabhūtoti attho. Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanavipākānaṃ viya na kāmāvacaravipākānaṃ niyogato vavatthitaṃ idañca kammaṃ ārammaṇanti taṃ labbhamānampi na vuttaṃ. Tadārammaṇena pana kusalārammaṇabhāvena samānalakkhaṇatāya kammārammaṇā paṭisandhiādayopi dassitāyevāti daṭṭhabbā. **Paṭilomato vā ekantarikavasena vā**ti vadantena anulomato samāpajjane yebhuyyena āsannasamāpattiyā ārammaṇabhāvo dassitoti daṭṭhabbo. Yathā pana paṭilomato ekantarikavasena ca samāpajjantassa anāsannāpi samāpatti ārammaṇaṃ hoti, evaṃ anulomato samāpajjantassapi bhaveyyāti. **''Cetopariyañāṇassātiādīni parato āvajjanāya yojetabbānī''**ti vatvā **''yā etesaṃ āvajjanā, tassā''**ti attho vutto, evaṃ sati ''iddhividhañāṇassā''tipi vattabbaṃ siyā. Yasmā pana kusalā khandhā abyākatassa iddhividhañāṇassa ārammaṇaṃ na hontīti taṃ na vuttaṃ, cetopariyañāṇādīnañca hontīti tāni vuttāni, tasmā kiriyānaṃ cetopariyañāṇādīnaṃ yāya kāyaci āvajjanāya ca kusalārammaṇāya kusalā khandhā ārammaṇapaccayena paccayoti evamattho daṭṭhabbo.

407-409. **Vippaṭisārādivasena vā**ti **ādi**-saddena ādīnavadassanena sabhāvato ca aniṭṭhatāmattaṃ saṅgaṇhāti, akkhantibhedā vā.

410. **Rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇassā**tiādinā viññāṇakāyehi niyatārammaṇehi abyākatassa abyākatānaṃ ārammaṇapaccayabhāvaṃ nidasseti. Sabbassa hi vattuṃ asakkuṇeyyattā ekasmiṃ santāne dhammānaṃ ekadesena nidassanaṃ karotīti.

413-416. **Catubhūmakaṃ kusalaṃ** ārammaṇādhipatipaccayabhāvena dassitaṃ, paccayuppannaṃ pana kāmāvacarameva.

417. Apubbato cittasantānato vuṭṭhānaṃ bhavaṅgameva, taṃ pana mūlāgantukabhavaṅgasaṅkhātaṃ tadārammaṇaṃ pakatibhavaṅgañca. **Anulomaṃ sekkhāya phalasamāpattiyā**ti ettha kāyaci sekkhaphalasamāpattiyā avajjetabbattā vattabbaṃ natthīti nevasaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyāti imaṃ nibbisesanaṃ phalasamāpattiṃ uddharitvā dassento āha **''phalasamāpattiyāti anāgāmiphalasamāpattiyā''**ti. **Kāmāvacarakiriyā duvidhassapi vuṭṭhānassā**ti ettha kiriyānantaraṃ tadārammaṇavuṭṭhāne yaṃ vattabbaṃ, taṃ cittuppādakaṇḍe vuttameva.

Tā ubhopi…pe… dvādasannanti idaṃ somanassasahagatamanoviññāṇadhātuvasena vuttaṃ, upekkhāsahagatā pana yathāvuttānaṃ dasannaṃ viññāṇadhātūnaṃ voṭṭhabbanakiriyassa manodhātukiriyassa cāti dvādasannaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

423. Dānādipuññakiriyāyattā sabbasampattiyo paṭivijjhitvāti sambandho. **Na panetaṃ ekantena gahetabba**nti ''balavacetanāva labbhati, na dubbalā''ti etaṃ ekantaṃ na gahetabbaṃ, daḷhaṃ vā na gahetabbanti adhippāyo. Kiṃ kāraṇanti? Balavato dubbalassa vā katokāsassa antarāyaṃ paṭibāhitvā vipaccanato ''yaṃkañci yadi vipākaṃ janeti, upanissayo na hotī''ti navattabbattā cāti dassento **''katokāsañhī''**tiādimāha. Vipākattike pana pañhāvārapaccanīye ''vipākadhammadhammo vipākassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo, kammapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.3.93) kammapaccayassa visuṃ uddhaṭattā, vedanāttike ca pañhāvārapaccanīye ''nahetupaccayā naārammaṇapaccayā naupanissaye aṭṭhā''ti (paṭṭhā. 1.2.87) vuttattā ''vipākajanakampi kiñci kammaṃ upanissayapaccayo na hotī''ti sakkā vattunti.

Tasmiṃ vā viruddhoti taṃnimittaṃ viruddho, **viruddha**nti vā pāṭho. **Omāna**nti parassa pavattaomānaṃ. **Rāgo** rañjanavasena pavattā kāmarāgataṇhā, ''iti me cakkhuṃ siyā anāgatamaddhānaṃ, iti rūpā''ti appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittapaṇidahanataṇhā **patthanā**ti ayametesaṃ viseso.

Tesu aññampīti tesu yaṃkiñci pubbe hanitato aññampi pāṇaṃ hanatīti attho.

Punappunaṃ āṇāpanavasena vāti mātughātakammena sadisatāya pubbe pavattāyapi āṇattacetanāya mātughātakammanāmaṃ āropetvā vadanti. Esa nayo **dvīhi pahārehī**ti etthāpi.

Yatheva hi…pe… uppādeti nāmāti rāgaṃ upanissāya dānaṃ detīti rāgaṃ upanissāya dānavasena saddhaṃ uppādetīti ayamattho vutto hotīti iminā adhippāyena vadati. Yathā rāgaṃ upanissāya dānaṃ detītievamādi hoti, evaṃ rāgādayo saddhādīnaṃ upanissayapaccayoti idampi hotīti dasseti. **Kāyikaṃ sukha**ntiādīnaṃ ekato dassanena visuṃyeva na etesaṃ paccayabhāvo, atha kho ekatopīti dassitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

425. **Upatthambhakattena paccayattāyevā**ti etena idaṃ dasseti – na purimavāresu viya imasmiṃ paccayena uppatti vuccati, atha kho tassa tassa paccayuppannassa tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ taṃtaṃpaccayabhāvo, na ca pacchājātakkhandhā upatthambhakattena paccayā na honti, tenesa pacchājātapaccayo idha anulomato āgatoti.

427. **Cetanā vatthussapi paccayo**ti attano patiṭṭhābhūtassapi kammapaccayoti adhippāyo.

Kasmā panettha paccayavāre viya nissayaatthiavigatesu dumūlakadukāvasānā pañhā na uddhaṭāti? Alabbhamānattā. Tattha hi paccayuppannappadhānattā desanāya kusalo ca abyākato ca dhammā ekato uppajjamānā kusalābyākatapaccayā labbhantīti ''kusalañca abyākatañca dhammaṃ paccayā kusalo ca abyākato ca dhammā uppajjantī''ti (paṭṭhā. 1.1.246) vuttaṃ. Yato tato vā ubhayapaccayato paccayuppannassa uppattimattaṃyeva hi tattha adhippetaṃ, na ubhayassa ubhinnaṃ paccayabhāvoti. Idha pana paccayappadhānattā desanāya kusalābyākatā kusalābyākatānaṃ ubhinnaṃ nissayādibhūtā na labbhantīti ‘‘kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa nissayapaccayena paccayo’’tiādi na vuttaṃ.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. **‘‘Ettha pana purejātampi labbhatī’’**ti vuttaṃ, yadi evaṃ kasmā ‘‘tathā’’ti vuttanti? ‘‘Tīṇī’’ti gaṇanamattasāmaññato.

440. ‘‘Adhipatipaccaye ṭhapetvā vīmaṃsaṃ sesādhipatino visabhāgā’’ti purimapāṭho nidassanavasena daṭṭhabbo. Yasmā pana hetupaccayassa visabhāgena ekena ārammaṇena nidassanaṃ akatvā anantarādīni vadanto sabbe visabhāge dasseti, tasmā indriyamaggapaccayā ca visabhāgā dassetabbāti ‘‘adhipatindriyamaggapaccayesu ṭhapetvā paññaṃ sesā dhammā visabhāgā’’ti paṭhanti. **Tathā bhāvābhāvato** hetupaccayabhāve sahajātādipaccayabhāvato. Nanu yathā amohavajjānaṃ hetūnaṃ hetupaccayabhāve adhipatindriyamaggapaccayabhāvo natthīti paññāvajjānaṃ adhipatipaccayādīnaṃ visabhāgatā, evaṃ kusalādihetūnaṃ hetupaccayabhāve vipākapaccayabhāvābhāvato hetuvajjānaṃ vipākānaṃ visabhāgatāya bhavitabbanti? Na bhavitabbaṃ, ubhayapaccayasahite cittacetasikarāsimhi hetupaccayabhāve vipākapaccayattābhāvābhāvato. Yathā hi hetusahajātapaccayasahitarāsimhi satipi hetuvajjasabbhāve hetūnaṃ hetupaccayabhāve sahajātapaccayattābhāvo natthīti na hetuvajjānaṃ sahajātānaṃ hetussa visabhāgatā vuttā, evamidhāpīti. Esa nayo vippayuttapaccayepi. Apica paccayuppannasseva paccayā vuccantīti paccayuppannakkhaṇe tathā bhāvābhāvavasena sabhāgatāya vuccamānāya nānākkhaṇavasena visabhāgatā tasseva na vattabbāti.

Kusalā vīmaṃsāti idaṃ ‘‘kusalā vīmaṃsādhipatī’’ti evaṃ vattabbaṃ. Na hi anadhipatibhūtā vīmaṃsā adhipatipaccayo hotīti.

441-443. **‘‘Sace pana vippayuttapaccayo pavisati, itarāni dve labhatī’’**ti purimapāṭho, ‘‘kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā’’ti idaṃ pana na labbhatīti ‘‘kusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti dve labhatī’’ti paṭhanti. **Ūnataragaṇanesū**ti yesu paviṭṭhesu ūnatarā gaṇanā hoti, tesūti attho. Tīṇi dve ekanti evaṃ ūnataragaṇanesu vā aññamaññādīsu pavisantesu tesaṃ vasena tikato ūnaṃ yathāladdhañca ekanti gaṇanaṃ labhatīti attho.

Avipākānīti anāmaṭṭhavipākānīti attho, na vipākaheturahitānīti.

Tattha sabbepi sahajātavipākā cevāti tattha ye sahajātā paccayuppannā vuttā, te sabbepi vipākā ceva vipākasahajātarūpā cāti attho. **Taṃsamuṭṭhānarūpā cā**ti ettha paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpampi taṃsamuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātīti veditabbaṃ. ‘‘Taṃsamuṭṭhānarūpakaṭattārūpā ca labbhantī’’tipi paṭhanti. **Catutthe vipākacittasamuṭṭhānarūpamevā**ti etthāpi eseva nayo. ‘‘Kaṭattārūpañcā’’tipi pana paṭhanti.

Evampīti ‘‘etesu pana ghaṭanesu sabbapaṭhamānī’’tiādinā vuttanayenapi. Ghaṭanesu pana yo yo paccayo mūlabhāvena ṭhito, taṃpaccayadhammānaṃ niravasesaūnaūnataraūnatamalābhakkamena ghaṭanā vuccati, niravasesalābhe ca paccayuppannānaṃ niravasesalābhakkamena. Tathā ūnalābhādīsūti ayaṃ kamo veditabbo.

Hetumūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

445. Vatthuvasena sanissayaṃ vakkhatīti na idaṃ labbhamānassapi vatthussa vasena ghaṭananti adhippāyenāha **‘‘ārammaṇavaseneva vā’’**ti.

446. **Sahajātena pana saddhiṃ ārammaṇādhipati, ārammaṇādhipatinā ca saddhiṃ sahajātaṃ na labbhatī**ti idaṃ yathā sahajātapurejātā eko nissayapaccayo atthipaccayo ca honti, evaṃ sahajātārammaṇādhipatīnaṃ ekassa adhipatipaccayabhāvassa abhāvato vuttaṃ. Nissayabhāvo hi atthiavigatabhāvo ca sahajātapurejātanissayādīnaṃ samāno, na panevaṃ sahajātārammaṇādhipatibhāvo samāno. Sahajāto hi ārammaṇabhāvaṃ anupagantvā attanā saha pavattanavasena adhipati hoti, itaro ārammaṇaṃ hutvā attani ninnatākaraṇena. Sahajāto ca vijjamānabhāveneva upakārako, itaro atītānāgatopi ārammaṇabhāveneva, tasmā sahajātārammaṇapaccayā viya bhinnasabhāvā sahajātārammaṇādhipatinoti na te ekato eva adhipatipaccayabhāvaṃ bhajanti, teneva pañhāvāravibhaṅge ca ‘‘kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa dhammassa adhipatipaccayena paccayo’’tiādi na vuttanti.

447-452. Sāhārakaghaṭanānaṃ purato vīriyacittavīmaṃsānaṃ sādhāraṇavasena anāhārakāmaggakāni saindriyaghaṭanāni vattabbāni siyuṃ ‘‘adhipatisahajātanissayaindriyaatthiavigatanti satta. Adhipatisahajātaaññamaññanissayaindriyasampayuttaatthiavigatanti tīṇi. Adhipatisahajātanissayaindriyavippayuttaatthiavigatanti tīṇi. Adhipatisahajātanissayavipākaindriyaatthiavigatanti ekaṃ. Adhipatisahajātaaññamaññanissayavipākaindriyasampayuttaavigatanti ekaṃ. Adhipatisahajātanissayavipākaindriyavippayuttaatthiavigatanti eka’’nti. Kasmā tāni na vuttānīti? Indriyabhūtassa adhipatissa āhāramaggehi aññassa abhāvā. Cittādhipati hi āhāro, vīriyavīmaṃsā ca maggo hoti, na ca añño indriyabhūto adhipati atthi, yassa vasena anāhārakāmaggakāni saindriyaghaṭanāni vattabbāni siyuṃ, tasmā tāni avatvā cittādhipatiādīnaṃ ekantena āhāramaggabhāvadassanatthaṃ sāhārakasamaggakāneva vuttāni. Tesu ca samaggakesu dve paccayadhammā labbhanti, sāhārakesu ekoyevāti samaggakāni pubbe vattabbāni siyuṃ. Saindriyakāni pana yehi āhāramaggehi bhinditabbāni, tesaṃ kamavasena pacchā vuttāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana **sadisattā**ti samaggakattena samānattā, anantararūpattāti vā attho.

457-460. **Kusalābyākato abyākatassāti cattārī**ti abyākatasahitassa kusalassa paccayabhāvadassanavasena kusalamūlakesveva dumūlakampi āharitvā vuttaṃ. **Abyākate vatthurūpampī**ti idaṃ ‘‘kaṭattārūpampī’’ti evaṃ vattabbaṃ. **‘‘Dutiyaghaṭane abyākatavissajjane rūpesu vatthumeva labbhatī’’**ti purimapāṭho, bhūtarūpampi pana labbhatīti ‘‘vatthuñca bhūtarūpañca labbhatī’’ti paṭhanti. **‘‘Catutthe cittasamuṭṭhānarūpamevā’’**ti vuttaṃ, ‘‘cittasamuṭṭhānarūpaṃ paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpañcā’’ti pana vattabbaṃ. **Savipākesu paṭhame vipākā ceva vipākacittasamuṭṭhānarūpañcā**ti ettha **catutthe vipākacittasamuṭṭhānamevā**ti idha ca kaṭattārūpampi vipākacittasamuṭṭhānaggahaṇena gahitanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Kaṭattārūpañcā’’tipi pana paṭhanti. Ettha pana sahajātaaññamaññanissayavipākasampayuttavippayuttaatthi avigatamūlakesu ghaṭanesu hetukammajhānamaggehi ghaṭanāni na yojitāni, yathāvuttesu atthiavigatamūlavajjesu āhārena, nissayavippayuttaatthiavigatavajjesu adhipatiindriyehi ca. Kasmāti? Tesu hi yojiyamānesu taṃtaṃcittuppādekadesabhūtā hetuādayo arūpadhammāva paccayabhāvena labbhanti. Tena tehi ghaṭanāni hetumūlakādīsu vuttasadisāneva rūpamissakattābhāvena suviññeyyānīti na vuttāni. Atthiavigatehi pana yojiyamāno āhāro nissayādīhi adhipatiindriyāni ca rūpamissakāni hontīti adhipatāhārindriyamūlakesu vuttasadisānipi ghaṭanāni atthiavigatamūlakesu nissayādimūlakesu ca āhārena adhipatindriyehi ca supākaṭabhāvatthaṃ yojitānīti daṭṭhabbānīti.

462-464. Nissayamūlake **‘‘chaṭṭhe tīṇīti kusalādīni cittasamuṭṭhānassā’’**ti purimapāṭho, cakkhādīni pana cakkhuviññāṇādīnaṃ labbhantīti ‘‘abyākatassa cakkhāyatanādīni cā’’ti paṭhanti.

466. Upanissayamūlake pakatūpanissayavasena vuttesu dvīsu paṭhame **‘‘lokiyakusalākusalacetanā paccayabhāvato gahetabbā’’**ti vuttaṃ, lokuttarāpi pana gahetabbāva.

473-477. Kammamūlake **paṭisandhiyaṃ vatthupī**ti ettha na pavatte viya khandhāyeva paccayuppannabhāvena gahetabbāti adhippāyo. Vipākāvipākasādhāraṇavasena vuttesu catūsu paṭhame **‘‘arūpena saddhiṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ labbhatī’’**ti vuttaṃ, kaṭattārūpampi pana labbhateva. Imasmiṃ pana kammamūlake ‘‘kammapaccayā ārammaṇe dve’’ti, ārammaṇamūlake ca ‘‘ārammaṇapaccayā kamme dve’’ti kasmā na vuttaṃ, nanu kusalākusalacetanā kammārammaṇānaṃ paṭisandhiyādīnaṃ kammapaccayo ārammaṇapaccayo ca hoti. Yathā ca ārammaṇabhūtaṃ vatthuṃ ārammaṇanissayapaccayabhāvena vuccati, evaṃ kammampi ārammaṇapaccayabhāvena vattabbanti? Na, dvinnaṃ paccayabhāvānaṃ aññamaññapaṭikkhepato. Paccuppannañhi vatthu nissayabhāvaṃ apariccajitvā tenevākārena tannissitena ālambiyamānaṃ nissayabhāvena ca nissayapaccayoti yuttaṃ vattuṃ. Kammaṃ pana tasmiṃ kate pavattamānānaṃ katūpacitabhāvena kammapaccayo hoti, nārammaṇākārena, visayamattatāvasena ca ārammaṇapaccayo hoti, na santānavisesaṃ katvā phaluppādanasaṅkhātena kammapaccayākārena, tasmā kammapaccayabhāvo ārammaṇapaccayabhāvaṃ paṭikkhipati, ārammaṇapaccayabhāvo ca kammapaccayabhāvanti ‘‘kammapaccayo hutvā ārammaṇapaccayo hotī’’ti, ‘‘ārammaṇapaccayo hutvā kammapaccayo hotī’’ti ca na sakkā vattunti na vuttaṃ. Esa ca sabhāvo vattamānānañca ārammaṇapurejātānaṃ vatthucakkhādīnaṃ, yaṃ ārammaṇapaccayabhāvena saha nissayādipaccayā hontīti vattabbatā, atītassa ca kammassa ayaṃ sabhāvo, yaṃ ārammaṇapaccayabhāvena saha kammapaccayo hotīti navattabbatā. Yathā sahajātapurejātanissayānaṃ saha nissayapaccayabhāvena vattabbatā sabhāvo, sahajātārammaṇādhipatīnañca saha adhipatipaccayabhāvena navattabbatā, evamidhāpīti.

478-483. **Nirādhipativiññāṇāhāravasenā**ti anāmaṭṭhādhipatibhāvassa viññāṇāhārassa vasenāti adhippāyo. **Vatthu parihāyatī**ti aññamaññampi labhantassa vatthussa vasena sabbassa kaṭattārūpassa parihānaṃ dasseti.

484-495. **‘‘Tatiye arūpindriyāni rūpāna’’**nti vuttaṃ, cakkhādīni ca pana cakkhuviññāṇādīnaṃ labbhanti. **Tato vīriyavasena maggasampayuttāni chā**ti ettha yadipi vīmaṃsā labbhati, vīriyassa pana vasena taṃsamānagatikā vīmaṃsāpi gahitāti ‘‘vīriyavasenā’’ti vuttaṃ.

511-514. Vippayuttamūlake **‘‘dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānāna’’**nti vuttaṃ, paṭisandhiyaṃ pana ‘‘khandhā kaṭattārūpānaṃ vatthu ca khandhāna’’nti idampi labbhati. **‘‘Ekādasame paṭisandhiyaṃ vatthu khandhāna’’**nti vuttaṃ, taṃ vipākapaccayassa aggahitattā yassa vatthussa vasena ghaṭanaṃ kataṃ, tassa dassanavasena vuttaṃ. ‘‘Khandhā ca vatthussā’’ti idampi pana labbhateva. **‘‘Dvādasame paṭisandhiyaṃ khandhā kaṭattārūpāna’’**nti pubbapāṭho, cittasamuṭṭhānāni pana na vajjetabbānīti ‘‘dvādasame khandhā pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañcā’’ti paṭhanti.

515-518. Atthipaccayamūlake paṭhamaghaṭane **‘‘arūpavatthārammaṇamahābhūtaindriyāhārānaṃ vasena sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhantī’’**ti vuttaṃ, ‘‘āhārindriyapaccayā cā’’tipi pana vattabbaṃ. Na hi indriyāhārānaṃ vasena sahajātādayo labbhantīti. **‘‘Dutiye pacchājātakabaḷīkārāhārā na labbhantī’’**ti vuttaṃ, sabbānipi pana alabbhamānāni dassetuṃ ‘‘pacchājātakabaḷīkārāhārarūpajīvitindriyarūpādiārammaṇāni ca na labbhantī’’ti paṭhanti, chaṭṭhaṃ sabbesaṃ indriyānaṃ vasena vuttaṃ. Sattame tato rūpajīvitindriyamattaṃ parihāyatīti evametesaṃ viseso vattabbo. **Tato ekādasame**ti ettha **tato**ti navamatoti attho. **Terasame vatthārammaṇā**ti ettha vatthuggahaṇena cakkhādivatthūnipi gahitāni, tathā **cuddasame vatthumevā**ti etthāpi. **‘‘Sattarasame pana tadeva ārammaṇādhipatibhāvena, aṭṭhārasamepi tadeva ārammaṇūpanissayavasenā’’**ti purimapāṭho, ‘‘ārammaṇūpanissayavasenā’’ti ayaṃ pana sattarasamato viseso na hoti, vatthārammaṇānaṃ pana sattarasame aṭṭhārasame ca vatthusseva paccayabhāvo visesoti ‘‘sattarasame pana ārammaṇādhipatibhāvena cakkhādīni ca, aṭṭhārasame vatthusseva ārammaṇūpanissayavasenā’’ti paṭhanti.

519. Sahajātāni viya sahajātena kenaci ekena paccayena aniyamitattā tāni pakiṇṇakānīti vuttānīti ettha purejātapacchājātāhārindriyāni sahajātena aññamaññañca asāmaññavasena vippakiṇṇāni vuttāni.

Ārammaṇamūlake anantarasamanantarapurejātāti ettha upanissayopi paṭhitabbo.

Yesu pākaṭā hutvā paññāyanti, tāni dassetuṃ **‘‘hetumūlakādīna’’**ntiādimāha. Alobhāditaṃtaṃnāmavasena pana hetuārammaṇādhipatiāhārindriyajhānamaggapaccayadhammā evaṃ pākaṭā hutvā na paññāyeyyunti te paricchedavasena dassento **‘‘dvādaseva hi hetū’’**tiādimāha. Tena ‘‘ettakāyeva paccayadhammā’’ti nicchayaṃ katvā pākaṭo hutvā apaññāyamānopi tesveva maggitabboti dasseti. Tattha **cha ārammaṇā**ti etena ārammaṇādhipati rūpādiārammaṇabhāvato saṅgahitoti taṃ aggahetvā **‘‘cattāro adhipatayo’’**ti vuttaṃ. **Ekantena kusalavipākā**ti idaṃ indriyesu aññindriyavasena labbhati. **Ekantena akusalavipākā**ti idaṃ pana na sakkā laddhuṃ. Jhānaṅgesvapi hi dukkhaṃ akusalameva vipākassa ajhānaṅgattā. Cittaṭṭhitipi akusalavipākakiriyā hotīti. Akusalassa vipākā akusalavipākāti evaṃ pana atthe gayhamāne indriyesu dukkhindriyavasena labbheyya, kusalavipākākusalavipākavisesena pana paccayayojanā natthīti ayamattho adhippetoti sakkā vattunti.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā

527. **Ekena lakkhaṇenā**ti ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayo’’ti hetupaccayato aññena paccayena paccayoti attho. Hetupaccayato ca aññe paccayā aggahitaggahaṇena aṭṭha honti, tesu kusalo kusalassa tīhi paccayehi paccayo, akusalassa dvīhi, evaṃ tasmiṃ tasmiṃ paccaye paccanīyato ṭhite tato aññe paccayā imesveva ārammaṇādīsu aṭṭhasu paccayesu yathāyogaṃ yojetabbāti idamettha lakkhaṇaṃ veditabbaṃ. Etesu ca aṭṭhasu paccayesu purimapurimehi asaṅgahite saṅgahetvā pacchimapacchimā vuttāti ārammaṇato aññesaṃ dvinnaṃ vasena upanissayo, vatthupurejātassa vasena purejātaṃ, sahajātato upanissayato ca, aññissā cetanāya vasena kammaṃ, sahajātato aññassa kabaḷīkārāhārassa vasena āhāro, sahajātato purejātato ca aññassa rūpajīvitindriyassa vasena indriyaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, sahajātaupanissayapaccayena paccayo’’ticceva (paṭṭhā. 1.1.404, 419, 423) vuttaṃ, tadaññābhāvā na vuttaṃ ‘‘kammāhārindriyapaccayena paccayo’’ti, tasmā ‘‘ārammaṇādhipati ārammaṇapaccaye saṅgahaṃ gacchatī’’ti evaṃ vattabbaṃ. Yaṃ pana parittattike pañhāvārapaccanīye ‘‘appamāṇo dhammo appamāṇassa dhammassa sahajātaupanissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 2.12.66, 74) ettha ārammaṇassa avacanaṃ, taṃ purimehi asaṅgahitavasena vuttānaṃ saṅgahitavivajjanābhāvato upanissayato aññārammaṇābhāvato ca, na pana ārammaṇūpanissayassa ārammaṇe asaṅgahitattā.

Atthiavigatapaccayā yadipi sahajātapurejātapacchājātāhārindriyānaṃ vasena pañcavidhāva, sahajātapurejātānaṃ pana pacchājātāhārānaṃ pacchājātindriyānañca sahāpi atthiavigatapaccayabhāvo hoti, na tiṇṇaṃ vippayuttatā viya visuṃyevāti **‘‘atthiavigatesu ca ekekassa vasena chahi bhedehi ṭhitā’’**ti atthiavigatapaccayalakkhaṇesu ekekaṃ saṅgahetvā vuttaṃ.

‘‘Rūpindriyapaccayo pana ajjhattabahiddhābhedato duvidho’’ti vuttaṃ, taṃ ‘‘ajjhattikabāhirabhedato’’ti evaṃ vattabbaṃ.

Catuvīsatiyāpīti na soḷasannaṃyeva, nāpi aṭṭhannaṃyeva, atha kho catuvīsatiyāpīti attho. Ārammaṇabhūtānaṃ adhipatiupanissayapaccayānaṃ upanissaye nissayapurejātavippayuttaatthiavigatānañca purejāte saṅgaho atthīti ārammaṇapaccayaṃ ārammaṇapaccayabhāveyeva ṭhapetvā tadekadesassa tesañca upanissayādīsu saṅgahaṃ vattukāmo **‘‘ārammaṇapaccaye ārammaṇapaccayova saṅgahaṃ gacchati, na sesā tevīsatī’’**ti āha. **Catutthe purejātapaccaye**ti ettha yathā ‘‘upanissayapaccaye adhipatibhūto ārammaṇapaccayo’’ti vuttaṃ, evaṃ ‘‘purejātabhūto ārammaṇapaccayo’’tipi vattabbaṃ, taṃ pana tattha vuttanayena gahetuṃ sakkāti katvā na vuttaṃ siyā. Atha pana ‘‘ārammaṇato aññaṃ purejātaggahaṇena gahita’’nti na vuttaṃ, evaṃ sati upanissayaggahaṇenapi ārammaṇato aññassa gahitatāya bhavitabbanti ‘‘adhipatibhūto ārammaṇapaccayo upanissaye saṅgahaṃ gacchatī''ti na vattabbaṃ siyāti.

Yesu pañhesu…pe… ekova paccayo āgatoti ettha āgatovāti evaṃ evasaddo ānetvā yojetabbo. Tena dvādasamacuddasamesu pañhesu sahajātapurejātesu ekeko paccayo na anāgato hoti, atha kho āgatovāti tesu aññatarapaṭikkhepe tepi pañhā parihāyantīti dassitaṃ hotīti. **Yasmiṃ pana pañhe**ti dutiyachaṭṭhapañhesu ekekavasena gahetvā ekavacanena niddisīyati. **Evan**ti ārammaṇaupanissayavasenāti attho. Tena dvādasamacuddasame nivatteti. Tesupi hi dve paccayā āgatā, na pana ārammaṇaupanissayavasenāti. **Avasesānaṃ vasenā**ti avasesānaṃ labbhamānānaṃ vasenāti daṭṭhabbaṃ. Na hi terasamapannarasamesu pacchājātepi paṭikkhitte āhārindriyānaṃ vasena te pañhā labbhanti, atha kho sahajātasseva vasenāti. **Idameva cettha lakkhaṇa**nti aṭṭhannaṃ paccayānaṃ sabbapaccayasaṅgāhakattaṃ, ukkaṭṭhavasena pañhāparicchedo, te te paccaye saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo, tasmiṃ tasmiṃ paccaye paṭikkhitte tassa tassa pañhassa parihānāparihānīti etaṃ sabbaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Teneva **''iminā lakkhaṇenā''**ti vuttaṃ.

Tatrāti pabhedaparihānīsu. **Tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitā**ti ''nahetupaccayā''ti ettha labbhamānapaccaye sandhāya vuttaṃ. Ayaṃ pana paccayuddhāro sabbapaccanīyassa sādhāraṇalakkhaṇavasena vutto, na ''nahetupaccayā''ti ettheva labbhamānapaccayadassanavasena. Evañca katvā hetudukapañhāvārapaccanīye ''hetudhammo hetussa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, sahajātapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 3.1.43) vuttaṃ, aññathā ''nahetupaccayā''ti ettha labbhamānapaccayadassane ''sahajātapaccayena paccayo''ti na vattabbaṃ siyā, tasmā idhāpi sabbalabbhamānapaccayasaṅgahavasena paccayuddhārassa vuttattā tīhi paccayehi vīsati paccayā dassitāti daṭṭhabbā. Yaṃ vuttaṃ ''tatrāyaṃ vitthārakathā''ti, tatra pabhede vitthārakathaṃ vatvā parihānīyaṃ dassento **''tasmiṃ pana paccaye…pe… te parato vakkhāmā''**ti āha.

528. **Tathā akusalādikesupi catūsu pañhesu tehi tehi paccayehi te teyeva paccayā dassitā**ti kusalādikesu dassitehi aññesaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Na hi ''akusalo dhammo kusalassa dhammassā''ti ettha dvīhi paccayehi tayo paccayā dassitā, atha kho dveyeva, abyākatassapi akusalo ārammaṇādhipatipaccayo na hotīti.

530. **Sahajātapaccayā pana na honti vatthumissakattā**ti asahajātapaccayena vatthunā sahajātapaccayabhāvena gahitattā tena saddhiṃ sahajātapaccayā na hontīti dasseti, na pana suddhānaṃ sahajātapaccayabhāvaṃ nivāreti. Vatthunā pana saddhiṃ yena nissayādinā paccayā honti, tameva nissayādiṃ visesetuṃ sahajātanti vuttanti dassento **''tasmā tesa''**ntiādimāha.

Imasmiṃ pana paccayuddhāre ārammaṇaupanissayakammaatthipaccayesu catūsu sabbapaccaye saṅgaṇhitvā kasmā tesaṃ vasena paccayuddhāro na katoti? Missakāmissakassa atthipaccayavibhāgassa duviññeyyattā. Na hi ''avibhāgena atthipaccayena paccayo''ti vutte sakkā viññātuṃ ''kiṃ suddhena sahajātaatthipaccayena purejātapacchājātāhārindriyaatthipaccayena vā, atha sahajātapurejātamissakena pacchājātāhāramissakena pacchājātindriyamissakena vā''ti. Atthipaccayavisesesu pana sahajātādīsu sarūpato vuccamānesu yattha suddhānaṃ sahajātādīnaṃ paccayabhāvo, tattha ''sahajātapaccayena paccayo''tiādinā suddhānaṃ, yattha ca missakānaṃ paccayabhāvo, tattha ''sahajātaṃ purejāta''ntiādinā missakānaṃ gahaṇato suviññeyyatā hoti, tasmā atthipaccayavisesadassanatthaṃ sahajātādayo gahitā, tena ca sabbapaccayānaṃ catūsu paccayesu saṅgaho dassito hoti.

Kasmā pana sahajātapurejāte aggahetvā nissayo, purejātapacchājāte aggahetvā vippayutto vā atthipaccayavisesabhāvena na vuttoti? Avattabbattā, nissayo tāva na vattabbo sahajātapurejātānaṃ suddhānaṃ missakānañca nissayapaccayabhāvato vibhajitabbatāya atthipaccayena avisiṭṭhattā, vippayuttapaccayo ca sahajātapurejātapacchājātabhāvato atthipaccayo viya visesitabboti so viya na vattabbo. Sahajātapurejātānañca missakānaṃ atthipaccayabhāvo hoti, na vippayuttabhāvo. Tathā sahajātapacchājātānañca missakānaṃ atthipaccayabhāvo hoti. Vakkhati hi ''anupādinnaanupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa ca anupādinnaanupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo sahajātaṃ pacchājāta''nti (paṭṭhā. 1.4.84), na pana vippayuttapaccayabhāvo, tasmā vippayuttaggahaṇena missakānaṃ atthipaccayabhāvassa aggahaṇato na so atthipaccayaviseso bhavituṃ yuttoti bhiyyopi na vattabbo.

Nanu ca sahajātapaccayo ca hetuādīhi visesitabboti sopi nissayavippayuttā viya atthipaccayavisesabhāvena na vattabboti? Na, viruddhapaccayehi avisesitabbattā. Nissayavippayuttā hi atthipaccayo viya uppattikālaviruddhehi paccayehi visesitabbā, na pana sahajāto. Hetuādayo hi sahajātā eva, na uppattikālaviruddhāti.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

Nahetumūlakavaṇṇanā

532. **Suddho ārammaṇapaccayo parihāyatī**ti ettha suddhaggahaṇena na kiñci payojanaṃ. Ārammaṇe hi paccanīyato ṭhite adhipatipaccayādibhūto ārammaṇapaccayo parihāyatiyevāti. **Suddho**ti vā aṭṭhasu paccayesu kevalaṃ ārammaṇapaccayo parihāyati, na sesāti dasseti. **Ekādasanna**nti sahajāte saṅgahaṃ gacchantesu pannarasasu aññamaññavipākasampayuttavippayutte vajjetvā ekādasannaṃ vasena. **Te**ti te sahajāte antogadhāyeva tasmiṃ paṭikkhitte aññenākārena vissajjanaṃ na labhantīti dasseti, anantogadhā pana ārammaṇādhipatipurejātanissayādayo ārammaṇādiākārena labhantīti.

Kiñcāpi sahajātapaccayoyeva natthīti tasmiṃ paṭikkhitte ime vārā na labbheyyuṃ, atha kho nissayaatthiavigatānaṃ vasena ete labhitabbā siyunti adhippāyo. **Yasmā panā**tiādinā yadipi sahajātapaccayo natthi, yasmā pana sahajātapaccayadhamme ṭhitā ete na nissayādayo na honti, yasmā ca sahajāte paṭikkhitte ye paṭikkhittā honti, te idha sahajātapaṭikkhepena paṭikkhittā, tasmā tepi vārā na labbhantīti dasseti.

Ṭhapetvā sahajātapaccayanti etena nissayādibhūtañca sahajātapaccayaṃ ṭhapetvāti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kusalato pavattamānesu kusalābyākatesu kusalassa kusalo aññamaññapaccayo hotīti imamatthaṃ sandhāyāha **''aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato''**ti. **Ye dhammā aññamaññapaccayasaṅgahaṃ gatā**ti tesaṃ tesaṃ paccayuppannānaṃ paccayabhāvena vuccamānā ye dhammā attano paccayuppannabhāvena vuccamānānaṃ aññamaññapaccayoti saṅgahaṃ gatāti attho. Kusalo ca kusalassa aññamaññapaccayoti katvā kusalābyākatānaṃ aññamaññapaccayasaṅgahaṃ gateheva dhammehi paccayo hoti, samudāyabhūto ekadesabhūtehīti ayamettha adhippāyo. Kusalo pana kusalassa aññamaññapaccayabhūteheva kusalābyākatānaṃ sahajātādīhi, na aññathāti aññamaññe paṭikkhitte so vāro parihāyatīti vattabbaṃ.

Catunnaṃ khandhānaṃ ekadesovāti sahajāte sandhāya vuttaṃ. Asahajātā hi āhārindriyā rūpakkhandhekadesova honti. **Te**ti te vippayuttapaccayadhammā.

533. **''Dumūlakādivasena paccayagaṇanaṃ dassetu''**nti likhitaṃ, ''paccanīyagaṇanaṃ dassetu''nti pana vattabbaṃ. Paccanīyavāragaṇanā hi dassitāti.

''Vipākaṃ panettha naupanissayapaccayena saddhiṃ ghaṭitattā na labbhatī''ti vuttaṃ, vipākassapi pana kammaṃ upanissayo ahutvāpi kammapaccayo hotīti vipākattike dassitametanti.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

534. **Satta pañca tīṇi dve ekanti paricchinnagaṇanānī**ti sattādiparicchedehi paricchinnagaṇanāni

vissajjanāni hetumūlake dassitānīti āha.

538. **Nanissayapaccayā naupanissayapaccayā napacchājāte tīṇī**ti mūlakaṃ saṅkhipitvā dasamūlake ‘‘napacchājāte tīṇī’’ti vuttaṃ gaṇanaṃ uddharati. **‘‘Tesu kaṭattārūpañca āhārasamuṭṭhānañca paccayuppanna’’**nti vuttaṃ, dvīsu pana vipāko tatiye tesamuṭṭhānikakāyo ca paccayuppanno hotiyeva.

545. **Abyākato ca sahajātaabyākatassā**ti ‘‘arūpābyākato arūpābyākatassa, rūpābyākato ca rūpābyākatassā’’ti etaṃ dvayaṃ sandhāya vuttaṃ. Rūpābyākato pana arūpābyākatassa, arūpābyākato ca rūpābyākatassa sahajātapaccayo honto vippayuttapaccayo hotiyeva. ‘‘Abyākato sahajātāhārindriyavasena abyākatassāti evaṃ pañcā’’ti pana vattabbaṃ.

546. **Noatthipaccayā nahetuyā navā**ti ettha ‘‘ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhantī’’ti vuttaṃ, atthipaccaye pana paṭikkhitte aṭṭhasu paccayesu sahajātapurejātapacchājātāhārindriyāni paṭikkhittāni, ārammaṇaupanissayakammāni ṭhitānīti tesaṃ tiṇṇaṃ ṭhitānaṃ vasena labbhantīti vattabbaṃ. Sabbattha hi aṭṭhasu paccayesu ye ye paṭikkhittā, te te apanetvā ye ye ṭhitā, tesaṃ vasena te te vārā labbhantīti idamettha lakkhaṇanti. **Yāva nissayampī**ti na kevalaṃ nārammaṇeyeva ṭhatvā, atha kho yāva nissayaṃ, tāva ṭhatvāpi naupanissaye dve kātabbāti attho. Naupanissayato hi purimesu ca navapi labbhanti, naupanissaye pana pavatte atthiārammaṇaupanissayapaṭikkhepena satta paccayā paṭikkhittāti avasiṭṭhassa kammassa vasena dveyevāti.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. **Sadisavārā**ti anurūpavārāti attho. Naaññamaññe laddhesu hi ekādasasu ‘‘kusalo kusalassa akusalo akusalassā’’ti ime hetuyā laddhesu sattasu imeheva dvīhi samānā honti, atthābhāvato pana na anurūpāti. Atha vā vacanato atthato ca uddesato yathāyogaṃ niddesato cāti sabbathā samānataṃ sandhāya **‘‘sadisavārā’’**ti āha.

551. **Paṭisandhināmarūpaṃ sandhāyā**ti paṭisandhiyaṃ hetunāmapaccayaṃ vatthurūpañca paccayuppannaṃ sandhāya. **Tīṇi kusalādīni cittasamuṭṭhānarūpassā**ti ettha ‘‘abyākato kaṭattārūpassa cā’’ti idampi vattabbaṃ.

556. Adhipatimūlake **nahetuyā dasā**ti dvinnampi adhipatīnaṃ vasena vuttaṃ, **nārammaṇe sattā**ti sahajātādhipatissa, **nasahajāte sattā**ti ārammaṇādhipatissāti evaṃ sabbattha tasmiṃ tasmiṃ paccaye paṭikkhitte ghaṭanesu ca tasmiṃ tasmiṃ paccaye ghaṭite mūlabhāvena ṭhite paccaye ye dhammā parihāyanti, ye ca tiṭṭhanti, te sādhukaṃ sallakkhetvā ye dhammā ṭhitā yesaṃ paccayā honti, tesaṃ vasena gaṇanā uddharitabbā. Anulome vuttaghaṭite hi mūlabhāvena ṭhapetvā ghaṭitāvasesā paccayā paccanīyato yojitāti tattha laddhāyeva paccanīyato ṭhitapaccayānaṃ vasena samānā ūnā ca sakkā viññātunti.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. **Ūnataragaṇanena saddhiṃ atirekagaṇanassapi gaṇanaṃ parihāpetvā**ti ettha anulomato yojiyamānena paccayena saddhiṃ paccanīyato ṭhitassa atirekagaṇanassapi gaṇanaṃ parihāpetvāti adhippāyo. Parihāpanagaṇanāya ūnataragaṇanena saddhiṃ samānattañca na ekantikaṃ. Nahetunārammaṇadukassa hi gaṇanā adhipatipaccayena yojiyamānena ūnataragaṇanena saddhiṃ parihīnāpi adhipatipaccaye laddhagaṇanāya na samānā, atha kho tatopi ūnatarā hotīti āha **‘‘na panetaṃ sabbasaṃsandanesu gacchatī’’**ti.

Nissaye paccanīyato ṭhite sahajāte ca anulomato atiṭṭhamānānaṃ hetuādīnaṃ sahajātassa ca aṭṭhānaṃ pākaṭanti apākaṭameva dassento **‘‘vatthupurejāto anulomato na tiṭṭhatī’’**ti āha. **Āhāre vā**tiādinā idaṃ dasseti – sahajāte paccanīyato ṭhite anulomato atiṭṭhamānā jhānamaggasampayuttā āhāre vā indriye vā paccanīyato ṭhite tiṭṭhantīti hetuādayopi tiṭṭhanti. Sabbajhānamaggehi pana catukkhandhekadesabhūtānaṃ sampayuttena ca catukkhandhabhūtānaṃ sabbesaṃ tesaṃ anulomato ṭhānaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ, itaresu vattabbameva natthi. **Adhipatiupanissayā**ti ārammaṇamissānampi anulomato ṭhānaṃ dasseti.

‘‘Indriye ekanti rūpajīvitindriyavasenā’’ti vuttaṃ, ‘‘cakkhundriyādīnaṃ rūpajīvitindriyassa ca vasenā’’ti pana vattabbaṃ. **Kamena gantvā vippayutte tīṇī**ti idaṃ pākaṭabhāvatthaṃ ‘‘navamūlakādīsu vippayutte tīṇī’’ti evaṃ kesuci potthakesu uddhaṭaṃ. **Imāni ca dve pacchājātindriyavasenā**ti idaṃ ‘‘imāni ca dve pacchājātāhārindriyavasenā’’ti ca vattabbaṃ.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

636. **Naaññamaññapaccayā hetuyā tīṇīti kusalādīni cittasamuṭṭhānāna**nti ettha ‘‘paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañcā’’tipi vattabbaṃ. **Hetuyā vuttehi tīhī**ti vārasāmaññameva sandhāya vadati, tathā **kamme tīṇīti hetuyā vuttānevā**ti ca. Paccayesu pana sabbattha viseso sallakkhetabbo. **Adhipatiyā tīṇī**ti naaññamaññanahetunaārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇīti etāni heṭṭhā hetuyā vuttānevāti.

644. **Yathā ca heṭṭhā**ti yathā nahetumūlake yāva navipākā, tāva gantvā nāhārindriyesu ekekameva gahitaṃ, tathā idhāpi nārammaṇamūlakādīsu ekekameva gahitanti adhippāyo.

648. **Nānākkhaṇikā kusalākusalacetanā kammasamuṭṭhānarūpassā**ti ettha ‘‘vipākāna’’ntipi vattabbaṃ. **Āhārindriyesu tīṇi sahajātasadisāni** rūpassapi paccayabhāvato, **jhānamaggādīsu tīṇi hetusadisāni** arūpānaṃyeva paccayabhāvatoti adhippāyo daṭṭhabbo. **Ādi**-saddena ca ‘‘navippayuttanahetunārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇī’’tiādīni (paṭṭhā. 1.1.649) saṅgaṇhāti.

650. **Yaṃ panā**ti yaṃ paccayaṃ sakaṭṭhāne anulomato labhantampi aggahetvā tato paretarā paccanīyato gayhanti, so paccayo pacchā anulomatova yojanaṃ labhatīti attho. Yathā pana nahetumūlakādīsu nāhāre ghaṭite indriyavasena, nindriye ca ghaṭite āhāravasena pañhalābho hotīti tesu aññataraṃ paccanīyato ayojetvā anulomato yojitaṃ, evaṃ noatthinoavigatamūlakesu upanissaye ghaṭite kammavasena, kamme ca ghaṭite upanissayavasena pañhalābho hotīti tesu aññataraṃ paccanīyato ayojetvā anulomato yojitanti veditabbaṃ. Evametasmiṃ paccanīyānulome sabbāni mūlāni dvedhā bhinnāni nāhāranindriyāni naupanissayanakammāni ca patvāti.

Paccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanārūpanibbānāni pana tikamuttakāni paṭiccādiniyamaṃ paccayuppannavacanañca na labhanti. Paṭiccavārādīsu pana chasu yato hetupaccayādito tikadhammānaṃ uppatti vuttā, tattha yathānurūpato ārammaṇādipaccayabhāvena labbhantīti veditabbānīti.

10. **Sabbaarūpadhammapariggāhakā pana sahajātādayo paccayā**ti iminā kusalattikepi parihīnaṃ sahajātaṃ rūpārūpadhammapariggāhakattā ādimhi ṭhapetvā ādisaddena sabbārūpadhammapariggāhakavacanena ca paccayuppannavasena sabbaarūpadhammapariggāhakānaṃ ārammaṇādīnaṃ parihāniṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tena kusalattikaparihīnānaṃ sabbaṭṭhānikānaṃ catunnaṃ sabbatikādīsu parihāni dassitā hoti. **Pacchājātapaccayañca vināva uppattito**ti etena pana pacchājātapaccayassa anulome parihāniṃ, paccanīye ca lābhaṃ dasseti. **Sahajātādayo**ti vā sahajātamūlakā sahajātanibandhanā paṭiccādiṃ pharantehi sahajātadhammehi vinā paccayā ahontāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana sahajātanibandhanā sabbārūpadhammapariggāhakā ca ye, teva parihāyanti, na pana yo sahajātānibandhano sabbārūpadhammapariggāhako ca na hoti, so pacchājātoti tattha kāraṇaṃ vadanto **''sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito''**ti āha. Tattha **sahajātādīhi vinā**ti sahajātanibandhanehi sabbārūpadhammapariggāhakehi ca vināti attho. Atha vā sahajātanibandhanānameva parihāni, na pacchājātassa sahajātānibandhanassāti ettheva kāraṇaṃ vadanto **''sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito''**ti āha. Sahajātanibandhanāpi pana sabbaarūpadhammapariggāhakāyeva parihāyantīti dassitametanti.

17. **Navipākepi eseva nayo**ti nayadassanameva karoti, na ca paccayapaccayuppannasāmaññadassanaṃ. Sukhāya hi adukkhamasukhāya ca vedanāya sampayutte dhamme paṭicca tāhi vedanāhi sampayuttā ahetukakiriyadhammā vicikicchuddhaccasahajātamoho cāti ayañhettha nayoti. **Navippayutte ekanti āruppe āvajjanavasena vutta**nti idaṃ āvajjanāhetukamohānaṃ vasena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

25-37. Anulomapaccanīye **yathā kusalattikaṃ, evaṃ gaṇetabba**nti hetumūlakādīnaṃ nayānaṃ ekamūlakadvimūlakādivasena ca yojetvā gahetabbatāsāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na gaṇanasāmaññaṃ. Ito paresupi evarūpesu eseva nayo. **Ahetukassa pana cittuppādassā**tiādi nahetumūlakaṃ sandhāya vuttaṃ, ''ahetukassa pana cittuppādassa mohassa cā''ti panettha vattabbaṃ. Mohassa cāpi hi ahetukassa adhipatiabhāvato adhipatino nahetumūlake anulomato aṭṭhānanti. **Parivattetvāpī**ti nahetupaccayā naadhipatipaccayā ārammaṇe tīṇīti evaṃ purato ṭhitampi ārammaṇādiṃ pacchato yojetvāti attho.

39. Pañhāvāre **domanassaṃ uppajjatī**ti etena taṃsampayutte dasseti. Upanissayavibhaṅge ''saddhāpañcakesu mānaṃ jappeti diṭṭhiṃ gaṇhātīti kattabbaṃ, avasesesu na kattabba''nti idaṃ pāṭhagatidassanatthaṃ vuttaṃ, na pana rāgādīhi mānadiṭṭhīnaṃ anuppattito. Kusalattikepi hi rāgādīsu ''mānaṃ jappeti diṭṭhiṃ gaṇhātī''ti pāḷi na vuttā, ''rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā rāgassa dosassa mohassa mānassa diṭṭhiyā patthanāya upanissayapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.2.53) pana rāgādīnaṃ mānadiṭṭhiupanissayabhāvo vutto. Tathā idhāpi daṭṭhabbanti. ''Sukhāya vedanāya sampayuttena pana cittena gāmaghātaṃ nigamaghātaṃ karotī''ti somanassasampayuttalobhasahagatacittena gāmanigamaviluppanaṃ sandhāya vuttaṃ.

62. **Suddhāna**nti paccayapaccayuppannapadānaṃ anaññattaṃ dasseti. **Purejātapacchājātā panettha na vijjanti. Na hi purejātā pacchājātā vā arūpadhammā arūpadhammānaṃ paccayā hontī**ti ettha **purejātā**ti imasmiṃ tike vuccamānā adhikārappattā sukhāya vedanāya sampayuttādayova arūpadhammānaṃ purejātā hutvā paccayā na honti purejātattābhāvatoti adhippāyo, tathā pacchājātattābhāvato pacchājātā vā hutvā na hontīti.

63-64. **Sādhipatiamohavasenā**ti adhipatibhāvasahitāmohavasenāti attho.

83-87. **Nahetupaccayā…pe… naupanissaye aṭṭhā**ti nahetupaccayā nārammaṇapaccayā naupanissaye aṭṭhāti evaṃ saṅkhipitvā uddharati. **Nānākkhaṇikakammapaccayavasena veditabbā**ti idaṃ ''dukkhāya vedanāya sampayutto sukhāya vedanāya sampayuttassā''ti etaṃ vajjetvā avasesesu aṭṭhasupi nānākkhaṇikakammapaccayasambhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi sahajātapaccayo aṭṭhasupi labbhati, atha kho tīsvevāti.

Vedanāttikavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. Vipākattike **vipākadhammaṃ paṭiccā**ti vipākaṃ dhammaṃ paṭicca. Samāsenapi hi soyevattho vuttoti pāḷiyaṃ samāsaṃ katvā likhitaṃ.

24-52. **‘‘Nevavipākanavipākadhammadhammaṃ paṭicca nevavipākanavipākadhammadhammo uppajjati navipākapaccayā’’**ti etassa vibhaṅge **‘‘mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpa’’**nti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ ‘‘kaṭattārūpa’’nti. Taṃ khandhe paṭicca uppajjamānassa mahābhūte paṭicca uppattidassanatthattā na vuttaṃ. Na hettha kaṭattārūpassa khandhe paṭicca uppatti atthi, yassa mahābhūte paṭicca uppatti vattabbā siyā. Pavattiyaṃ pana kaṭattārūpaṃ **‘‘asaññasattānaṃ…pe… mahābhūte paṭicca kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’**nti eteneva dassitaṃ hoti. Evañca katvā asaññasattānaṃ rūpasamānagatikattā nāhārapaccaye ca pavattiyaṃ kaṭattārūpaṃ na uddhaṭaṃ. Tampi hi uppādakkhaṇe āhārapaccayena vinā uppajjatīti uddharitabbaṃ siyāti.

Vipākattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādinnattikavaṇṇanā

15. Upādinnattike **anupādinnaanupādāniyaṃ dhammaṃ paṭicca anupādinnaanupādāniyo dhammo uppajjati nādhipatipaccayā**ti etena sayaṃ adhipatibhūtattā avirahitārammaṇādhipatīsupi adhipati duvidhenapi adhipatipaccayena uppajjatīti na vattabbo, ayametassa sabhāvoti dasseti.

72. **Upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro upādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo**ti ettha kammajānaṃ rūpānaṃ abbhantaragatā ojā tasseva kammajakāyassa rūpajīvitindriyaṃ viya kaṭattārūpānaṃ anupālanupatthambhanavasena paccayo, na janakavasenāti ayamattho aṭṭhakathāyaṃ vutto. Etasmiṃ pana atthe sati **upādinnupādāniyo ca anupādinnaanupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo pacchājātindriya**nti ettha ‘‘āhāra’’ntipi vattabbaṃ, yadi ca kammajā ojā sakalāparūpānameva āhārapaccayo hoti, evaṃ sati ‘‘upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro anupādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo’’ti na vattabbaṃ siyā, vuttañcidaṃ, tampi anajjhohaṭāya sasantānagatāya upādinnojāya anupādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayaṃ sandhāya vuttaṃ. Evañca sati ‘‘upādinnupādāniyo ca anupādinnaanupādāniyo ca dhammā anupādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.4.85) ayampi pañho pacchājātāhāravasena uddharitabbo siyā, tasmā ajjhohaṭassa upādinnāhārassa lokuttarakkhaṇe abhāvato dumūlakesu paṭhamapañhe ‘‘āhāra’’nti na vuttaṃ. Dutiyapañho ca na uddhaṭo, na itarassa upādinnāhārassa kāmabhave asambhavābhāvatoti ajjhohaṭameva maṇḍūkādisarīragataṃ upādinnāhāraṃ sandhāya ‘‘upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro upādinnupādāniyassa ca anupādinnupādāniyassa ca kāyassa āhārapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.4.74) vadantānaṃ vādo balavataro. Na hi ajjhohaṭamattāva maṇḍūkādayo kucchivitthataṃ na karonti, na ca balaṃ na upajāyanti, na ca rūpaviseso na viññāyatīti.

‘‘Anupādinnaanupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa ca anupādinnaanupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo sahajātaṃ pacchājāta’’nti (paṭṭhā. 1.4.83) evamādīhi idha vuttehi ekamūlakadukatikāvasānapañhavissajjanehi ‘‘kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo sahajāta’’ntiādinā idha dutiyadukāvasāne viya vissajjanaṃ labbhatīti viññāyati. Sukhāvabodhanatthaṃ pana tattha sahajātavaseneva vissajjanaṃ kataṃ. Paccanīye pana sahajātasseva apaṭikkhepe lābhato, paṭikkhepe ca alābhato sahajātapaccayavaseneva ekamūlakadukāvasānā tattha uddhaṭā, idha panetehi vissajjanehi eko dhammo sahajātādīsu atthipaccayavisesesu anekehipi anekesaṃ dhammānaṃ eko atthipaccayo hotīti dassitaṃ hoti. Eko hi dhammo ekassa dhammassa ekeneva atthipaccayavisesena atthipaccayo hoti, eko anekesaṃ ekenapi anekehipi, tathā aneko ekassa, aneko anekesaṃ samānatte paccayuppannadhammānaṃ, atthipaccayavisesesu pana pañcasu sahajātaṃ purejāteneva saha atthipaccayo hoti, anaññadhammatte pacchājātena ca, na nānādhammatte.

Yadi siyā, **‘‘upādinnupādāniyo ca anupādinnaanupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo pacchājātaṃ indriya’’**nti ettha ‘‘sahajāta’’ntipi vattabbaṃ siyā. Kammajānañhi bhūtānaṃ sahajātānaṃ pacchājātānañca lokuttarānaṃ ekakkhaṇe labbhamānānampi eko atthipaccayabhāvo natthi sahajātapacchājātānaṃ nānādhammānaṃ viruddhasabhāvattāti taṃ na vuttanti veditabbaṃ. Evañca katvā paccanīye ca **‘‘naindriye bāvīsā’’**ti vuttaṃ. Aññathā hi indriyapaṭikkhepepi sahajātapacchājātavasena tassa pañhassa lābhato ‘‘tevīsā’’ti vattabbaṃ siyāti. Purejātaṃ sahajāteneva saha atthipaccayo hoti, na itarehi, tampi vatthu taṃsahitapurejātameva, na itaraṃ. Kusalattike hi pañhāvāre ‘‘navippayuttapaccayā atthiyā pañcā’’ti (paṭṭhā. 1.1.649) vuttaṃ, sanidassanattike pana ‘‘vippayutte bāvīsā’’ti. Yaṃ pana tattha atthivibhaṅge paccayuddhāre ca timūlakekāvasānaṃ uddhaṭaṃ, taṃ vatthusahitassa ārammaṇapurejātassa sahajātena, saha paccayabhāvatoti pacchājātaṃ āhārindriyeheva, anaññadhammatte ca sahajātena ca, āhāro pacchājātindriyeheva, indriyaṃ pacchājātāhārenāti evametaṃ atthipaccayavibhāgaṃ sallakkhetvā anulome paccanīyādīsu ca labbhamānā pañhā uddharitabbā.

Upādinnattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vitakkattikavaṇṇanā

22. Vitakkattike paṭiccavārānulome **adhipatiyā tevīsā**ti sattasu mūlakesu yathākkamaṃ satta pañca tīṇi ekaṃ tīṇi tīṇi ekanti evaṃ tevīsa, **aññamaññe aṭṭhavīsa** satta pañca pañca tīṇi cattāri tīṇi ekanti evaṃ, **purejāte ekādasa** tīṇi cattāri dve dutiyatatiyadumūlakesu ekaṃ ekanti evaṃ, tathā āsevane. Aññāni gaṇanāni hetuārammaṇasadisāni.

31. Paccanīye nādhipatipaccaye paṭhamapañhe ‘‘avitakkavicāramatte khandhe paṭicca avitakkavicāramattā adhipatī’’ti vatvā puna ‘‘vipākaṃ avitakkavicāramattaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā’’tiādinā vissajjanaṃ kataṃ, na pana avisesena. Kasmā? Vipākavajjānaṃ avitakkavicāramattakkhandhānaṃ ekantena sādhipatibhāvato. Vipākānaṃ pana lokuttarānameva sādhipatibhāvo, na itaresanti te visuṃ niddhāretvā vuttā. Lokuttaravipākādhipatissa cettha purimakoṭṭhāseyeva saṅgaho veditabbo.

38. Nāsevanamūlake **avitakkavicāramattaṃ vipākena saha gacchantenā**ti etaṃ mūlaṃ avitakkavicāramattaavitakkavicārapadehi avitakkehi saha yojentena napurejātasadisaṃ pāḷigamanaṃ kātabbanti vuttaṃ hoti. Sadisatā cettha yebhuyyena visadisatā ca daṭṭhabbā. Tattha hi āruppe avitakkavicāramattaṃ idha vipākaṃ avitakkavicāramattantiādi yojetabbanti ayamettha viseso. Idañca nāsevanavibhaṅgānantaraṃ likhitabbaṃ, na jhānānantaraṃ, kesuci potthakesu likhitaṃ.

Paccayavāre **paṭhamaghaṭane pavattipaṭisandhiyo**ti dumūlakesu paṭhame sattasupi pañhesu pavattiñca paṭisandhiñca yojetvāti vuttaṃ hoti.

49. Paccanīye **sattasu ṭhānesu satta mohā uddharitabbā mūlapadesu evā**ti savitakkasavicārādipadesu mūlapadameva avasānabhāvena yesu pañhesu yojitaṃ, tesu sattasu pañhesu satta mohā uddharitabbāti attho.

Pañhāvārapaccanīye ‘‘avitakkavicāramatto dhammo avitakkavicāramattassa dhammassa ārammaṇasahajātaupanissayakammapaccayena paccayo’’ti kesuci potthakesu pāṭho dissati, upanissayena pana saṅgahitattā ‘‘kammapaccayena paccayo’’ti na sakkā vattuṃ. Upādinnattikapañhāvārapaccanīye hi ‘‘anupādinnaanupādāniyo dhammo anupādinnaanupādāniyassa dhammassa sahajātaupanissayapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.4.58, 62) ettakameva vuttaṃ. Parittattikapañhāvārapaccanīye ca ''mahaggato dhammo mahaggatassa dhammassa ārammaṇasahajātaupanissayapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 2.12.57, 65, 73) ettakameva vuttanti. Ettakameva ca avitakkavicāramattaṃ kammaṃ appamāṇaṃ mahaggatañca, tañca dubbalaṃ na hotīti etehiyeva vacanehi viññāyatīti.

Vitakkattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā

Dassanenapahātabbattike **dassanena pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ekenapi paccayena paccayo na hotī**ti idaṃ paṭiccasamuppādavibhaṅge vicāritanayena vicāretabbanti.

Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāgaṇanagāthāyo

Kusalādi ekakattaya-mathādi antena majjhimantena;
Ādi ca majjhena dukā, tayo tikeko ca viññeyyo.

Tesvekekaṃ mūlaṃ katvā, taṃ sattasattakā pucchā;
Ekekapaccaye yathā, bhavanti ekūnapaññāsa.

Chasattatādhikasataṃ, sahassamekañca suddhike pucchā;
Esa ca nayonulome, paccanīye cāti nāññattha.

Rāsiguṇitassa rāsissaḍḍhaṃ, saha rāsikassa piṇḍo so;
Rāsissa vā sahekassaḍḍhaṃ, puna rāsinā guṇitaṃ.

Iti hetumūlakāduka-tikādayo chacca sattatisatā dve;
Catuvīsatettha pucchā, aḍḍhuḍḍhasahassanahutañca.

Tāsaṃ yasmā suddhika-nayo na paccekapaccaye tasmā;
Catuvīsatiguṇitānaṃ, sasuddhikānaṃ ayaṃ gaṇanā.

Lakkhattayaṃ dvinahutaṃ, pañca sahassāni satta ca satāni;
Dvāpaññāsā etā, anulome piṇḍitā pucchā.

Anulomasadisagaṇanā, bhavanti pucchānaye ca paccanīye;
Hāpetvā pana sese, nayadvaye suddhike laddhā.

Chappaññāsa bhavanti pucchā, chasatasahitañca lakkhaterasakaṃ;
Pucchānayesu gaṇitā, paṭiccavāre catūsvapi.

Sattahi guṇitā kusalattike dvayaṃ, navutiñceva pañcasatā;
Cattāri sahassāni ca, tathekanavute ca lakkhakā.

Nādvāvīsati guṇitā, tikesu sabbesu vīsati ca koṭi;
Lakkhattayaṃ sahassaṃ, catuvīsati cāpi viññeyyā.

Tikapaṭṭhānaṃ.

Ekakapaccaye pana, nava nava katvā sasoḷasadvisataṃ;
Hetudukapaṭhamavāre, paṭhamanaye suddhike pucchā.

Hetādimūlakanaye-svekekasmiṃ dukādibhedayute;
Caturāsīticatusata-sahitaṃ sahassadvayaṃ pucchā.

Tā catuvīsatiguṇitā, sasuddhikā ettha honti anulome;
Dvattiṃsaṭṭhasatādhika-sahassanavakaḍḍhalakkhakā.

Evaṃ paccanīye dve, suddhikarahitā catūsvato honti;
Channavutaṭṭhasataṭṭha-tiṃsasahassadvilakkhakāni.

Tā pana sattaguṇā dve, sattatisatadvayaṃ sahassāni;
Dvāsattati honti tato, soḷasa lakkhāni hetuduke.

Tā sataguṇā dukasate, satadvayaṃ sattavīsati sahassā;
Dvāsattatilakkhāni ca, soḷasakoṭi tato pucchā.

Dukapaṭṭhānaṃ.

Dukatikapaṭṭhāne tika-pakkhepo hoti ekamekaduke;
Tassa chasaṭṭhiguṇena te, chasaṭṭhisataṃ dukā honti.

Hetudukaladdhapucchā, guṇitā tehi ca honti tikapadameva;
Dukapaṭṭhāne pucchā, tāsaṃ gaṇanā ayaṃ ñeyyā.

Dvāpaññāsa satāni ca, naveva nahutāni nava ca saṭṭhiñca;
Lakkhāni tīhi sahitaṃ, sataṃ sahassañca koṭinaṃ.

Dukatikapaṭṭhānaṃ.

Tikadukapaṭṭhāne tika-mekekaṃ dvisatabhedanaṃ katvā;
Dvāvīsadvisataguṇā, ñeyyā kusalattike laddhā.

Pucchā aṭṭhasatādhika-catusahassadvilakkhayuttānaṃ;
Koṭīnaṃ chakkamatho, koṭisahassāni cattāri.

Tikadukapaṭṭhānaṃ.

Tikatikapaṭṭhāne, tesaṭṭhividhekekabhedanā tu tikā;
Tehi ca guṇitā kusala-ttikapucchāpi honti pucchā tā.

Dvādasa pañcasatā catu-saṭṭhisahassāni navuti cekūnā;
Lakkhānamekasaṭṭhi, dvādasasatakoṭiyo ceva.

Tikatikapaṭṭhānaṃ.

Dvayahīnadvayasataguṇo, ekeko dukaduke tehi;

Hetuduke laddhā saṅkhya-bhedehi ca vaḍḍhitā pucchā.

Chasatayutāni pañcā-sītisahassāni lakkhanavakañca;
Ekādasāpi koṭi, puna koṭisatāni tettiṃsa.

Dukadukapaṭṭhānaṃ.

Sampiṇḍitā tu pucchā, anulome chabbidhepi paṭṭhāne;
Chattiṃsatisatasahassa-ṭṭhakayutasattanahutāni.

Lakkhāni chacca cattā-līseva navātha koṭiyo dasa ca;
Sattakoṭisatehi ca, koṭisahassāni nava honti.

Tā catuguṇitā pucchā, catuppabhede samantapaṭṭhāne;
Catucattālīsasatattayaṃ, sahassāni terasa ca.

Sattāsīti ca lakkhānaṃ, koṭīnañca sattasattatiyo;
Hontiṭṭhasatāniṭṭha-tiṃsasatasahassāni iti gaṇanā.

Paṭṭhānassa pucchāgaṇanagāthā.

Paṭṭhānapakaraṇa-mūlaṭīkā samattā.

Iti bhadantaānandācariyakena katā līnatthapadavaṇṇanā

Abhidhammassa mūlaṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsa-ṭīkā

1. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. Dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti, laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṃ icchanti; issariyaṭṭhānādisakkāradānaggahaṇaṃ taṃtaṃatthānusāsanañca karontā voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyā jotenti vāti **devā vuccanti rājāno**. Tathā hi te catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ rañjayantā sayaṃ yathāvuttehi visesehi rājanti dibbanti sobhantīti ca, **''rājāno''**ti vuccanti. **Tatthā**ti tasmiṃ nigamadese. **Sā**ti pokkharaṇī. **Ta**nti taṃ, ''devadaha''nti laddhanāmaṃ pokkharaṇiṃ upādāya, tassa adūrabhavattāti keci. **Sabbaṃ** sukhādibhedaṃ vedayitaṃ. **Pubbe**ti purimajātiyaṃ. **Katakammapaccayā**ti katassa kammassa paccayabhāvato jātaṃ kammaṃ paṭicca. Tena sabbāpi vedanā kammaphalabhūtā eva anubhavitabbāti dasseti. Tenāha **''iminā''**tiādi. **Aniyametvā vutta**nti, ''santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino''ti evaṃ ime nāmāti avisesetvā vuttamatthaṃ. **Niyametvā**ti, ''evaṃvādino, bhikkhave, nigaṇṭhā''ti evaṃ visesetvā dasseti.

Kalisāsananti parājayaṃ. Kalīti hi anattho vuccati, kalīti sasati vippharatīti **kalisāsanaṃ,** parājayo. Kalīti vā kodhamānādikilesajāti, tāya pana ayuttavāditā **kalisāsanaṃ**. Taṃ **āropetukāmo** vibhāvetukāmo. **Ye** kammaṃ kataṃ akataṃ vāti **na jānanti, te kathaṃ** taṃ edisanti **jānissanti**. Ye ca kammaṃ pabhedato na jānanti, te kathaṃ tassa vipākaṃ jānissanti; vipākapariyositabhāvaṃ jānissanti, ye ca pāpassa kammassa paṭipakkhameva na jānanti; te kathaṃ tassa pahānaṃ kusalakammassa ca sampādanavidhiṃ jānissantīti imamatthaṃ dassento, **''uttari pucchāyapi eseva nayo''**ti āha.

2. Kiñcāpi **cūḷadukkhakkhandhepi,** (ma. ni. 1.180) **''evaṃ sante''**ti iminā tesaṃ nigaṇṭhānaṃ ajānanabhāvo eva ujukaṃ pakāsito heṭṭhā desanāya tathā pavattattā. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.180) vuttaṃ – ''evaṃ santeti tumhākaṃ evaṃ ajānanabhāve satī''ti, tathāpi tattha uparidesanāya sambaddho evamattho vuccamāno yujjati, na aññathāti dassetuṃ idha, **''mahānigaṇṭhassa vacane sacce santeti attho''**ti vuttaṃ. **Ettakassa ṭhānassā**ti yathāvuttassa pañcaparimāṇassa kāraṇassa.

3. Anekavāraṃ visarañjanaṃ idha gāḷhāpalepanaṃ, na sāṭakassa viya littatāti āha – **''bahalūpa… pe… littena viyā''**ti. **Vuttameva,** na puna vattabbaṃ, tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

Imesaṃ nigaṇṭhānaṃ tādisassa tesaṃ abhāvato, **''jānanakālo siyā''**ti parikappavasena vadati. Tena evaṃ jānituṃ tehi sakkā siyā, tesañca dassanaṃ saccaṃ siyā. Yasmā tesaṃ dassanaṃ asaccaṃ, tasmā te na jāniṃsūti dasseti. **Catūsu kālesū**ti vaṇamukhassa parikantanakālo, sallassa esanakālo, abbuhanakālo, vaṇamukhe agadaṅgāraodahanakāloti imesu catūsu kālesu. **Suddhante**ti suddhakoṭṭhāse, dukkhassa anavasesato nijjīraṇaṭṭhena niddukkhabhāveti attho. **Ekāya upamāyā**ti, ''sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākaṭakālo viyā''ti imāya ekāya upamāya. **Tayo atthā**ti pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpakammaṃ akarimhā vā no vā, evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akarimhāti ime tayo atthā. **Catūhi upamāhī**ti vaṇamukhaparikantanādīhi catūhi upamāhi. **Eko attho**ti, ''ettakaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇa''ntiādinā vutto eko attho. So hi dukkhanijjīraṇabhāvasāmaññā eko atthoti vutto.

4. **Ime pana** nigaṇṭhā. Āsaṅkāya **viddhosmīti saññaṃ uppādetvā. Paccāharitu**nti paccāvattituṃ, pariharituntі attho.

5. **Atītavādaṃ saddahantāna**nti, ‘‘atthi kho, bho, nigaṇṭhā pubbe pāpakammaṃ kata’’nti evaṃ atītaṃsaṃ ārabbha pavattaṃ mahāniganṭhassa vādaṃ saddahantānaṃ. **Bhūtattā**ti yathābhūtattā kiṃ aviparītameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattāti pucchati. Sesapadesupi eseva nayo. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva **sahadhammiko** yathā ‘‘venayiko’’ti (a. ni. 8.11; pārā. 8). ‘‘Dhammo’’ti ettha kāraṇaṃ adhippetanti āha – **‘‘sahetukaṃ sakāraṇa’’**nti. Paṭiharati paṭivattetīti paṭihāro, vādo eva paṭihāro **vādapaṭihāro;** taṃ, uttaranti attho. Tenāha – **‘‘paccāgamanakavāda’’**nti, codanaṃ parivattetvā paṭipākatikakaraṇanti attho. **Tesa**nti idaṃ āvuttivasena gahetabbaṃ, ‘‘tesaṃ saddhāchedakavādaṃ nāma tesaṃ dassetī’’ti.

6. **Avijjā aññāṇā sammohā**ti pariyāyavacanametaṃ. **Avijjā**ti vā avijjāya karaṇabhūtāya. **Aññāṇenā**ti ajānanena. **Sammohenā**ti sammuyhanena mahāmuḷhatāya. Sāmaṃyeva opakkamikā etarahi attano upakkamahetu dukkhavedanaṃ vediyamānaṃ – ‘‘yaṃkiñcāyaṃ…pe… pubbekatahetū’’ti **viparītato saddahatha**. Pubbekatahetuvādasaññitaṃ **vipallāsaggāhaṃ gaṇhatha**.

7. **Diṭṭhadhammo vuccati** paccakkhabhūto, tattha veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Tenāha – **‘‘imasmiṃyeva attabhāve vipākadāyaka’’**nti. **Payogenā**ti kāyikena payogena vā vācasikena vā payogena. **Padhānenā**ti padahanena cetasikena ussāhanena. Āsanne bhavantare vipācetuṃ na sakkā, pageva dūreti dassetuṃ, **‘‘dutiye vā tatiye vā attabhāve’’**ti vuttaṃ. Nibbattakabhāvato sukhavedanāya hitanti **sukhavedanīyaṃ**. Sā pana vipākavedanābhāvato ekantato iṭṭhārammaṇā eva hotīti āha **‘‘iṭṭhārammaṇavipākadāyaka’’**nti. **Viparīta**nti aniṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ. **Nipphanne**ti saddhiṃ aññena kammena nibbatte. **Samparāyavedanīyassā**ti upapajjavedanīyassa aparāpariyavedanīyassa. **Evaṃ santepī**ti kāmaṃ paripakkavedanīyanti diṭṭhadhammavedanīyameva vuccati, tathāpi atthettha atisayo diṭṭhadhammavisesabhāvato paripakkavedanīyassāti dassetuṃ, **‘‘ayametthā’’**tiādi vuttaṃ. Yasmiṃ divase kataṃ, tato **sattadivasabbhantare**.

Tatrāti tasmiṃ paripakkavedanīyakammassa sattadivasabbhantare vipākadāne. **Ekavāraṃ kasitvā nisīdi** chātajjhatto hutvā. **Āgacchantī āha** – ‘‘ussūre bhattaṃ āharīyitthā’’ti domanassaṃ anuppādetvā yathā katapuññaṃ anumodati. **Vijjotamānaṃ disvā,** ‘‘kiṃ nu kho idampi tappakāro, mama cittavikappamattaṃ, udāhu suvaṇṇamevā’’ti vīmaṃsanto **yaṭṭhiyā paharitvā**.

Vāḷayakkhasañcaraṇattā rājagahūpacārassa **nagare sahassabhaṇḍikaṃ cāresuṃ**. Uppannarāgo **cūḷāya ḍaṃsi. Rañño ācikkhitvā**ti taṃ pavattiṃ rañño ācikkhitvā. **Mallikāya vatthu** dhammapadavatthumhi (dha. pa. aṭṭha. 2.mallikādevīvatthu) āgatena nayena kathetabbaṃ.

Maraṇasantikepi kataṃ, pageva tato puretaraṃ atītattabhāvesu ca kataṃ. **Idha nibbattitavipākoti vutto** avassaṃbhāvibhāvato. **Samparāyavedanīyameva** bhavantare vipākadāyakabhāvato. **Idha nibbattitaguṇotveva vutto,** na idha nibbattitavipākoti vimuttibhāvato. **Paripakkavedanīyanti veditabbaṃ** heṭṭhā vuttaparipakkavedanīyalakkhaṇānativattanato. **Sabbalahuṃ phaladāyikā**ti etena phaluppādanasamatthatāyogena kammassa paripakkavedanīyatāti dasseti.

Catuppañcakkhandhaphalatāya **saññābhavūpagaṃ** kammaṃ **bahuvedanīya**nti vuttaṃ. Ekakhandhaphalattā **asaññābhavūpagaṃ** kammaṃ **appavedanīyaṃ**. Keci pana, ‘‘arūpāvacarakammaṃ bahukālaṃ veditabbaphalattā bahuvedanīyaṃ, itaraṃ appavedanīyaṃ. Rūpārūpāvacarakammaṃ vā bahuvedanīyaṃ, parittakammaṃ appavedanīya’’nti vadanti. **Savipākaṃ kamma**nti paccayantarasamavāye vipākuppādanasamatthaṃ, na āraddhavipākameva. **Avipākaṃ kamma**nti paccayavekallena vipaccituṃ asamatthaṃ ahosikammādibhedaṃ.

8. **Diṭṭhadhammavedanīyādīna**nti diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ dasannaṃ kammānaṃ upakkamena kammānaṃ aññāthābhāvassa anāpādanīyattā yathāsabhāveneva kammāni tiṭṭhanti. Tattha

nigaṇṭhānaṃ upakkamo nippayojanoti āha **‘‘aphalo’’**ti. Nigaṇṭhānaṃ padahanassa micchāvāyāmassa nipphalabhāvappavedano **padhānacchedakavādo. Parehi vuttakāraṇehī**ti yehi kāraṇehi nigaṇṭhānaṃ vādesu dosaṃ dassenti. Tehi parehi vuttakāraṇehi. Na hi lakkhaṇayuttena hetunā vinā paravādesu dosaṃ dassetuṃ sakkā. Tenāha **‘‘sakāraṇā hutvā’’**ti. **Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā cā**ti nigaṇṭhehi vuccamānā sakasakasamayappavedikā vādāceva sāvakehi vuccamānā tesaṃ anuvādā ca. **Viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ āgacchantī**ti, ‘‘ayamettha doso’’ti tattha tattha viññūhi paṇḍitehi garahārahaṃ kāraṇaṃ upagacchanti, pāpuṇantīti attho. **Tassattho**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho, ‘‘vuttanayena parehi vuttena kāraṇena sakāraṇā hutvā dosadassanavasena nigaṇṭhānaṃ vādā anuppattā, tato eva taṃ vādaṃ appasādanīyabhāvadassanena sosentā hetusampattivohārasukkhanena milāpentā dukkaṭakammakārinotiādayo dasa gārayhāpadesā upagacchantī’’ti.

9. **Saṅgatibhāvahetū**ti tattha tattha yadicchāya samuṭṭhitasaṅgatinimittaṃ. Sā pana saṅgati niyatilakkhaṇāti āha **‘‘niyatibhāvakāraṇā’’**ti. Acchejjasuttāvutaabhejjamaṇi viya hi paṭiniyatatā niyatipavattīti. **Chaḷabhijātihetū**ti kaṇhābhijāti nīlābhijāti lohitābhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijātīti imāsu abhijātīsu jātinimittaṃ. **Pāpasaṅgatikā**ti nihīnasaṅgatikā.

10. **Anaddhabhūta**nti ettha adhi-saddena samānattho **addha-**saddoti āha – **‘‘anaddhabhūtanti anadhibhūta’’**nti. Yathā āpāyiko attabhāvo mahatā dukkhena abhibhuyyati, na tathā ayanti āha – **‘‘dukkhena anadhibhūto nāma manussattabhāvo vuccatī’’**ti. ‘‘Acelako hotī’’tiādinā (dī. ni. 1.394) vuttāya **nānappakārāya dukkarakārikāya** kilamathena. Yadi evaṃ kathaṃ dhutaṅgadharāti āha **‘‘ye panā’’**tiādi. **Niyyānikasāsanasmiñhi vīriya**nti vivaṭṭasannissitaṃ katvā pavattiyamānaṃ vīriyaṃ sarīraṃ khedantampi **sammāvāyāmo nāma hoti** ñāyāraddhabhāvato.

Theroti ettha āgatamahārakkhitatthero. **Tisso sampattiyo** manussadevanibbānasampattiyo, sīlasamādhipaññāsampattiyo vā. **Khuraggeyevā**ti khure sīsagge eva, khure sīsaggato apanīte evāti adhippāyo. **Aya**nti, ‘‘issarakule nibbatto’’tiādinā vutto. Na sabbe eva sakkārapubbakaṃ pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇantīti āha **‘‘yo dāsikucchiya’’**ntiādi. **Rajatamuddika**nti rajatamayaṃ aṅgulimuddikaṃ. **Gorakapiyaṅgumattenapī**ti kapitthachallikaṅgupupphagandhamattenapi.

Dhammena ñāyena āgatasukhaṃ dhammasukhanti āha – **‘‘saṅghato vā…pe… paccayasukha’’**nti. **Amucchito**ti anajjhāpanno. Idāni taṃ anajjhāpannataṃ tassa ca phalaṃ dassetuṃ **‘‘dhammikaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Imassā**ti samudayassa. So hi pañcakkhandhassa dukkhassa kāraṇabhūtattā āsanno paccakkho katvā vutto. Tenāha **‘‘paccuppannāna’’**ntiādi. **Saṅkhāra**nti yathāraddhāya sātisayaṃ karaṇato saṅkhāranti laddhanāmaṃ balavavīriyaṃ ussoḷhiṃ. **Padahato**ti payuñjantassa pavattentassa. **Maggena virāgo hotī**ti ariyamaggena dukkhanidānassa virajjanā hoti. Tenāha **‘‘idaṃ vuttaṃ hotī’’**ti. **Iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā** akasireneva sīghataraṃ maggapajānatāya bodhitattā. **Majjhattatākāro**ti vīriyūpekkhamāha. **Saṅkhāraṃ tattha padahatī**ti padhānasaṅkhāraṃ tattha dukkhanidānassa virajjananimittaṃ virajjanatthaṃ padahati. Kathaṃ? **Maggappadhānena** catukiccappadhāne ariyamagge vāyāmena **padahati** vāyamati. **Ajjhupekkhato**ti vīriyassa anaccāraddhanātisithilatāya vīriyasamatāyojane byāpārākaraṇena ajjhupekkhato. Tenāha **‘‘upekkhaṃ bhāventassā’’**ti. Upekkhābhāvanā ca nāmettha tathāpavattā ariyamaggabhāvanā evāti āha – **‘‘maggabhāvanāya bhāvetī’’**ti.

Ettha ca evaṃ pāḷiyā padayojanā veditabbā, – ‘‘so evaṃ pajānāti. Kathaṃ? Saṅkhāraṃ me padahato saṅkhārapadahanā imassa dukkhanidānassa virāgo hoti, ajjhupekkhato me upekkhanā imassa dukkhanidānassa virāgo hotī’’ti. Paṭipajjamānassa cāyaṃ pubbabhāgavīmaṃsassāti gahetabbaṃ. Tattha **saṅkhārappadhānā**ti sammasanapadena sukheneva khippataraṃ bhāvanāussukkāpanavīriyaṃ dassitanti sukhāpaṭipadā khippābhiññā dassitā. **Ajjhupekkhato**ti ettha kassaci nātidaḷhaṃ katvā pavattitavīriyenapi dukkhanidānassa virāgo hoti vipassanamanuyuñjatīti dassitaṃ. Ubhayatthāpi catutthīyeva paṭipadā vibhāvitāti daṭṭhabbaṃ. Idāni, ‘‘yassa hi khvāssa…pe… upekkhaṃ tattha bhāvetī’’ti vārehi tāsaṃyeva paṭipadānaṃ vasena tesaṃ puggalānaṃ paṭipatti dassitā.

Vaṭṭadukkhanidānassa parijiṇṇaṃ imehi vārehi dukkhakkhayo vibhāvito.

11. **Baddhacitto**ti sambaddhacitto. **Bahalacchando**ti bahalataṇhāchando. **Aticaritvā**ti atikkamitvā. Naṭasatthavidhinā naccanakā **naṭā, naccakā** itare. **Somanassaṃ uppajjati,** ''īdisaṃ nāma itthiṃ pariccaji''nti. **Chijjā**ti dvidhā hotu. **Bhijjā**ti bhijjatu. ''Chijja vā bhijjavā''ti padadvayenapi vināsameva vadati. **Ñatvā**ti pubbabhāgañāṇena jānitvā. **Tadubhaya**nti saṅkhārapadahanaupekkhābhāvanaṃ.

12. **Pesentassā**ti vāyamantassa. **Taṃ sandhāyā**ti dukkhāya paṭipadāya niyyānataṃ sandhāya.

Usukāro viya yogī tejanassa viya cittassa ujukaraṇato. Gomutta**vaṅkaṃ,** candalekhā**kuṭilaṃ,** naṅgalakoṭi**jimhaṃ** cittaṃ. **Alātā viya vīriyaṃ** ātāpana-paritāpanato. **Kañcikatelaṃ viya saddhā** sinehanato. **Namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo** nibbānārammaṇe cittassa nāmanato. **Lokuttaramaggena** cittassa **ujukaraṇaṃ** bhāvanābhisamayato daṭṭhabbaṃ. Antadvayavajjitā majjhimā paṭipattīti katvā **kilesagaṇavijjhanaṃ** pahānābhisamayo. Itarā pana paṭipadā dandhābhiññāti imesaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ **imāsu dvīsu** yathāvuttāsu khippābhiññāsu **kathitāsu, itarāpi kathitāva honti** lakkhaṇahāranayena paṭipadāsāmaññato. **Sahāgamanīyāpi vā paṭipadā kathitāva,** ''na heva anaddhabhūtaṃ atthāna''ntiādinā pubbabhāgapaṭipadāya kathitattā. ''Āgamanīyapaṭipadā pana na kathitā''ti idaṃ savisesaṃ ajjhupekkhassa akathitataṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Nikkhamanadesana**nti nikkhamanupāyaṃ desanaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Devadahasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. **Eke**ti ettha eka-saddo aññattho, na gaṇanādiatthoti taṃ dassento **''ekacce''**ti āha. Yaṃ pana pāḷiyaṃ ''santī''ti vuttaṃ. Tena tesaṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnatā; tato ca nesaṃ micchāgahaṇato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritā avitathatā ca dīpitā hoti. Paramatthasamaṇabrāhmaṇesu aparantakappikatāya lesopi natthīti āha **''paribbajupagatabhāvenā''**tiādi. Sassatādivasena aparantaṃ kappentīti aparantakappino, te eva **aparantakappikā**. Yasmā tehi aparantaṃ purimatarasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā āsevanabalavatāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti; tasmā vuttaṃ – **''aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantī''**ti. Taṇhupādānavasena kappanagahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. **Vuttampi cetaṃ** mahāniddese **uddānato** saṅkhepato. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhāya diṭṭhiyā ca vasena. Diṭṭiyā vā upanissayabhūtāya sahajātāya abhinandanakāya ca taṇhāya sassatādiākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Anāgatadhammavisayāya adhippetattā anāgatakālavācako idha **apara**-saddo. Rūpādikhandhavinimuttassa kappanavatthuno abhāvā **anta**-saddo bhāgavācakoti āha – **''anāgataṃ khandhakoṭṭhāsa''**nti. **Kappetvā**ti ca tasmiṃ aparante taṇhāya nābhinivesānaṃ samattanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijahanaṃ.

Anugatāti ārammaṇakaraṇavasena anu anu gatā aparante pavattā. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā aparanto. Visayabhāvato eva hi so tassā āgamanaṭṭhānaṃ ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ **''āgamma paṭiccā''**ti. **Adhivacanapadānī**ti paññattipadāni, dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddo viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ **adhivacanaṃ,** upādānabhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho. Paññattimattañhetaṃ vuccati, yadidaṃ, ''attā loko''ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā **adhimuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti**. Adhikañhi sabhāvadhammesu sassatādiṃ pakatiādiṃ drabyādiṃ jīvādiṃ kāyādiñca abhūtamatthaṃ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. **Abhivadantī**ti, ''idameva saccaṃ moghamañña''nti abhinivisitvā vadanti, ''ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo''tiādinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanatthaṃ vattamānakālavacanaṃ.

Saññā etassa atthīti saññīti āha **''saññāsamaṅgī''**ti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogo**ti arogasaddassa niccapariyāyatā veditabbā. Rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha **''arogoti nicco''**ti. **Iminā**ti, ''saññī attā arogo paraṃ maraṇā''ti iminā vacanena. **Soḷasa saññīvādā**ti – rūpīcatukkaṃ, arūpīcatukkaṃ, antavācatukkaṃ, ekantasukhīcatukkanti – imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasa saññīvādā kathitā. Imesuyeva purimānaṃ dvinnaṃ catukkānaṃ vasena aṭṭha saññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā veditabbā. **Satta ucchedavādā**ti manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhāruppattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedavādoti vuttaṃ **''satoti vijjamānassā''**ti. Yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāva vijjati evāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti āha **''upaccheda''**nti. Visesena nāso **vināso,** abhāvo, so pana maṃsacakkhu-paññācakkhu-dassanapathātikkamovāti āha **''adassana''**nti. Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷho. **Bhavavigama**nti sabhāvāpagamanaṃ yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāveneva tiṭṭhati.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇasukhamanubhogavasena catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbānappattipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammo**ti dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha – **''diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccatī''**ti. Teneva ca, **''tattha tattha paṭiladdhaattabhāvassetaṃ adhivacana''**nti vuttaṃ. **Saññīti ādivasena tīhākārehi santa**nti saññī asaññī nevasaññīnāsaññīti imehi ākārehi vijjamānaṃ, sadā upalabbhamānaṃ sassatanti attho. **Saññī attā**tiādīni tīṇi dassanāni. **Santaatthavasena eka**nti sassatassa attano vasena ekaṃ dassanaṃ. **Itarāni dve**ti ucchedavāda-diṭṭhadhammanibbānavādasaññitāni dve dassanāni. **Tīṇi hutvā pañca hontī**ti idaṃ, ''santaatthavasena eka''nti saṅgahavasena vuttassa saññīti ādivibhāgavasena vuttattā suviññeyyanti aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭaṃ.

22. **Rūpīṃ vā**ti ettha (dī. ni. ṭī. 1.76-77) yadi rūpaṃ assa atthīti rūpīti ayamattho adhippeto. Evaṃ sati rūpavinimuttena attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi saññī attāti ettha saññā attā. Tathā hi vuttaṃ **sumaṅgalavilāsiniyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.76-77) ''tattha pavattasaññañcassa saññāti gahetvāti vutta''nti. Evaṃ sante, ''kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhātī''ti idaṃ kathanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ – ''rūpaṃ assa atthīti rūpī''ti, atha kho ''ruppanasīlo rūpī''ti. Ruppanañcettha rūpasarikkhatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca natthīti na sakkā vattuṃ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yujjatīti? No na yujjati kāyabhedato uddhaṃ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ **''arogo paraṃ maraṇā''**ti. Atha vā ''rūpaṃ assa atthīti rūpī''ti vuccamānepi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena sāminiddesadassanato yathā ''silāputtakassa sarīra''nti. Ruppanaṃ vā ruppanasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti **rūpī,** attā ''rūpino dhammā''tiādīsu (dha. sa. 11 dukamātikā) viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano ''rūpaṃ attā''ti vacanaṃ ñāyāgatamevāti **''kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhātī''**ti vuttaṃ. **Arūpi**nti ettāpi vuttanayānusārena yathārahaṃ attho vattabbo. Santasukhumaṃ muñcitvā tabbiparītassa gahaṇe kāraṇaṃ natthīti lābhī, ''kasiṇarūpaṃ attā''ti gaṇhātīti lābhitakkino ṭhapetvā, sesatakkī lābhiggahaṇeneva gahitā. Anussutitakkikopi suddhatakkikopi vā niraṅkusattā takkanassa kasiṇarūpampi attāti kadācipi gaṇheyyāti vuttaṃ – **''ubhopi rūpāni gaṇhātiyevā''**ti. Suddhatakkikassa ubhayaggahaṇaṃ na kataṃ, tasmā sāsaṅkavacanaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāsa-paṭhamāruppaviññāṇa-natthibhāvaākiñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittaṃ. Ṭhapetvā saññākkhandha**nti idaṃ saññāya attaniyataṃ hadaye katvā vuttaṃ. ''Rūpiṃ vā''ti ettha vuttanayena pana atthe vuccamāne saññākkhandhaṃ bahiddhā akatvā **''arūpadhamme''**icceva vattabbaṃ siyā. **Missakaggāhavasenā**ti rūpārūpasamāpattīnaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā, ''eko attā''ti, tattha pavattasaññañcassa, ''saññā''ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya taṃnimittaṃ rūpabhāvena arūpabhāvena ca gahetvā upatiṭṭhati, tasmā, ''rūpī arūpī cā''ti abhinivesaṃ janeti ajjhattavādino viya takkamatteneva vā rūpārūpadhamme missakavasena gahetvā, ''rūpī ca arūpīca attā hotī''ti. **Takkagāhenevā**ti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattadhammā viya ca accantasukhumabhāvapattiyā sakiccasādhanāsamatthatāya thambhakuṭṭahatthapādānaṃ saṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Lābhivasenapi vā antānantikacatutthavāde vakkhamānanayena aññamaññapaṭipakkhavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā icchitā; idha kālavatthu bhedavasenāti ayameva viseso. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato; catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammānaṃ samūhato, ‘‘eko attā’’ti takkavasenāti tattha vakkhamānanayānusārena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññānānattasambhavato dutiyadiṭṭhipi samāpannakavasena labbhati; tathāpi samāpattiyaṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato, **‘‘paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā’’**ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpatti bhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññīti, **‘‘dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārenā’’**ti āha. Avaḍḍhitakasiṇavasena parittasaññitaṃ, vaḍḍhitakasiṇavasena appamāṇasaññitaṃ dassetuṃ, **‘‘tatiyadiṭṭhi suppamattena vā sarāvamattena vā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Aṅguṭṭhappamāṇo vā attā yavappamāṇo, aṇumatto vā attā’’tiādidassanavasena (udā. aṭṭha. 54; dī. ni. ṭī. 1.76-77) paritto saññīti **parittasaññī**. Kapilakaṇādādayo (vibha. anuṭī. 189) viya attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo saññīti **appamāṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Etanti, ‘‘rūpiṃ vā’’tiādinā yathāvuttaattavādaṃ. **Ekesa**nti ekaccānaṃ. **Upātivattata**nti atikkamantānaṃ. Niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. Viññāṇakasiṇameke abhivadantīti yojanā. Tenāha – ‘‘saññaṃ…pe… abhivadantī’’ti. Tattha ‘‘saññaṃ ṭhapetvā sesāni tīṇī’’ti idaṃ saññāya catukkampi paripuṇṇameva gahetvā, **apare aṭṭhakanti vadanti. Tadubhaya**nti taṃ saññāaṭṭhakanti vuttaṃ ubhayaṃ. **Parato āvi bhavissatī**ti, ‘‘catasso rūpasaññī’’tiādinā upari pakāsessati. Vakkhati hi – ‘‘koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā hontī’’ti (ma. ni. aṭṭha. 3.22). **Etthā**ti, ‘‘etaṃ vā panā’’ti etasmiṃ vākye. **Samatikkamituṃ sakkonti** tattha ādīnavadassanena taduddhaṃ ānisaṃsadassanena ca brūhitasaddhādi guṇattā, vipariyāyena asakkuṇanaṃ veditabbaṃ. **Ye sakkonti, teva gahitā** tesaṃyeva vasena vakkhamānassa visesassa vattuṃ sakkuṇeyyattā. Sakkontānañca nesaṃ upātivattanaṃ attano ñāṇabalānurūpanti imamatthaṃ upamāya dassetuṃ, **‘‘tesaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **appamāṇa**nti appamāṇārammaṇo, appamāṇārammaṇatā cassa āgamanavasena veditabbā anantārammaṇato vā. Na hi ārammaṇe anantanti paramānantassa pamāṇaṃ vā gaṇhāti. Sukhadukkhehi aniñjanato rūpavirāgabhāvanāvisesatāya ca āneñjaṃ patvā tiṭṭhati, ayaṃ no attāti abhivadantā tiṭṭhanti. **Viññāṇakasiṇameke**ti viññāṇañcāyatanaṃ eke diṭṭhigatikā attāti vadanti. Tenāha – **‘‘viññāṇañcāyatanaṃ tāva dassetu’’**nti. Tassa pana ārammaṇabhūtaṃ kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇanti apare. Tañhi kasiṇaṃ manasikāravasena, ‘‘viññāṇakasiṇa’’nti, viññāṇañca taṃ ārammaṇaṭṭhena āyatanañcāti, ‘‘viññāṇañcāyatana’’nti ca vuccati. **Ākiñcaññāyatanameke**ti etthāpi eseva nayo.

Tayidanti ya-kāro padasandhikaroti āha **‘‘taṃ ida’’**nti. **Diṭṭhigata**nti yathā vuttaṃ ‘‘saññī attā’’ti evaṃ vuttaṃ diṭṭhiṃ. Diṭṭhiyeva hi **diṭṭhigataṃ** ‘‘muttagataṃ (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11), saṅkhāragata’’ntiādīsu (mahāni. 41) viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ **diṭṭhigataṃ,** diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhipakāro vā **diṭṭhigataṃ**. Lokiyā hi vidhayuttagatapakārasadde samānatthe icchanti. **Diṭṭhipaccayo** diṭṭhikāraṇaṃ, avijjādi diṭṭhiṭṭhānanti attho. Tattha avijjāpi hi **diṭṭhiṭṭhānaṃ** upanissayādibhāvato. Yathāha – ‘‘assutavā, bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido’’tiādi (dha. sa. 1007). **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha ‘‘tadapi phassapaccayā’’ti (dī. ni. 1.118-124). **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha ‘‘saññānidānā hi papañcasaṅkhā’’ti (su. ni. 880; mahāni. 109). **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha – ‘‘takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū’’ti (su. ni. 892; mahāni. 121). **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha – ‘‘tassevaṃ manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī’’ti (ma. ni. 1.19). **Diṭṭhārammaṇa**nti diṭṭhiārammaṇabhūtaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ. Tenāha – ‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’tiādi (paṭi.

ma. 1.130). Rūpavedanādivinimuttassa diṭṭhiyā ārammaṇassa abhāvato anādiyitvā idameva dasseti – **‘‘iminā paccayena idaṃ nāma dassanaṃ gahita’’**nti. **Iminā paccayenā**ti vā ettha paccayaggahaṇena ārammaṇampi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Tadevāti diṭṭhigatañceva diṭṭhipaccayañca. **Rūpasaññāna**nti ettha **iti**-saddo ādiattho. **Evaṃ**-saddo pakārattho, **‘‘yadi rūpasaññāna’’**ntiādinā pakārena vuttasaññānanti attho. **Nirupakkilesā** nīvaraṇādi upakkilesavimuttito. Uttamā paṇītabhāvappattito, tato eva **seṭṭhā,** seṭṭhattā eva uttaritarābhāvato **anuttariyā. Akkhāyatī**ti upaṭṭhāti. Ākiñcaññāyatanasaññāya visuṃ vuccamānattā catutthāruppasaññāya ca imasmiṃ saññīvāde anotaraṇato, **‘‘yadi āruppasaññānanti iminā ākāsānañcāyatana-viññāṇañcāyatanasaññā’’**icceva vuttaṃ. **Itarehi pana dvīhī**ti, ‘‘yadi ekattasaññānaṃ, yadi nānattasaññāna’’nti imehi dvīhi padehi. **Samāpannakavāro ca** tathā idha kathitoti adhippāyo. **Koṭṭhāsato aṭṭha saññā** catukkadvayasaṅgahato. Ekattasaññīpadaṃ ṭhapetvā **atthato pana satta saññā honti** aggahitaggahaṇenāti adhippāyo. Tenāha – **‘‘samāpannaka…pe… saṅgahitoyevā’’**ti.

Saññāgatanti saññāvasena gataṃ, saññāsaṅgahaṃ gataṃ vā. Tassa pana adiṭṭhigatassapi upalabbhamānattā, **‘‘saddhiṃ diṭṭhigatenā’’**ti vuttaṃ. **Paccayehi samāgantvā kata**nti saha kāraṇabhūtehi paccayehi teneva saha kāraṇabhāvena samāgantvā nibbattitaṃ; paṭiccasamuppannanti attho. **Saṅkhatattā oḷārikaṃ** uppādavayaññathattasabbhāvato. Yassa hi uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati, taṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvato passantassa pākaṭabhūtavikāraṃ oḷārikaṃ siyā. Na cettha maggaphaladhammā nidassetabbā tesaṃ tathā ananupassitabbato; tesampi saṅkhatabhāvena itarehi samānayogakkhamatāya dunnivārayabhāvato. Tathā hi ‘‘asesavirāganirodhā’’ti (udā. 3) vacanato maggassapi nissaraṇabhāvena **‘‘atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho’’**ti nibbānamevettha paṭiyogabhāvena uddhaṭaṃ ‘‘nirujjhanti etthā’’ti katvā. **Nirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ nāma atthī**ti ettha, – ‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ asaṅkhata’’nti suttapadaṃ (udā. 73) ānetvā vattabbaṃ. **Nibbānadassī**ti sacchikiriyābhisamayavasena nibbānadassī, tato eva itarābhisamayatthasiddhiyā **taṃ saṅkhataṃ atikkanto**.

23. **Aṭṭhasu asaññīvādesū**ti idaṃ brahmajāle (dī. ni. 1.78-80) āgatanayena vuttameva hi sandhāya heṭṭhā, ‘‘saññīti iminā aṭṭha asaññīvādā kathitā’’ti vuttaṃ. Idha pana cattāro vādā eva uddhaṭā. Tenāha **‘‘asaññī’’**tiādi. Esa nayo parato **‘‘aṭṭhasu nevasaññīnāsaññīvādesū’’**ti etthāpi. Saññāya sati tāya vedanāgāhasabbhāvato **‘‘ābādhanaṭṭhena saññā rogo’’**ti vuttaṃ. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkapabhijjanato ca **saññā gaṇḍo;** svāyamattho dosaduṭṭhatāya eva hotīti āha – **‘‘sadosaṭṭhena gaṇḍo’’**ti. Pīḷājananato antotudanato duruddharaṇato ca saññā sallaṃ; svāyamattho attabhāvaṃ anupavisitvā avaṭṭhānenāti āha **‘‘anupaviṭṭhaṭṭhena salla’’**nti. Paṭisandhiggahaṇe viññāṇaṃ kutoci āgataṃ viya hotīti vuttaṃ **‘‘paṭisandhivasena āgati’’**nti. **Gati**nti pavattiṃ. Sā pana tāsu tāsu gatīsu vutti hotīti vuttaṃ – **‘‘cutivasena gati’’**nti; vaḍḍhanavasena ghanapabandhavasenāti attho. Tenāha **‘‘aparāpara’’**nti. Aparāparañhi pabandhavasena pavattamānaṃ viññāṇaṃ nandūpasecanaṃ; itaraṃ khandhattayaṃ vā nissāya abhivuddhiṃ patiṭṭhaṃ mahantañca pāpuṇātīti. Pavaḍḍhavasena vā gatiṃ, nikkhepavasena cutiṃ, tato aparāparañca rūpapavattanavasena upapattiṃ, indriyaparipākavasena vuḍḍhiṃ tassa tassa kammassa katūpacitabhāvena viruḷhiṃ; tassa kammassa phalanibbattiyā vepullanti yojetabbaṃ.

Kāmañcātiādinā ‘‘aññatra rūpā’’tiādikā codanā lakkhaṇavasena vuttāti dassetvā ayañca nayo codanāya avisiṭṭhavisayatāya siyā; visiṭṭhavisayā panāyaṃ codanāti dassetuṃ, **‘‘ayaṃ pana pañho’’**tiādi vuttaṃ. **Ettake khandhe**ti yathāvutte rūpavedanādike cattāro khandhe. **Aññatra rūpā**ti iminā yattha katthaci rūpena vinā viññāṇassa pavatti natthīti dīpitaṃ hoti. Bhavavisesacodanāya sabhāvato eva viññāṇena vinā rūpassapi pavatti natthīti dīpitaṃ hotīti āha – **‘‘arūpabhavepi rūpaṃ, asaññābhave ca viññāṇaṃ atthī’’**ti. **Nirodhasamāpannassā**ti saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassapi viññāṇaṃ atthi. **Byañjanacchāyāya ce atthaṃ paṭibāhasī**ti yadi saddatthameva gahetvā adhippāyaṃ na gaṇhasi neyyatthaṃ suttanti. Ettha ca asaññabhave nibbattasattavasena paṭhamavādo; saññaṃ attato samanupassatīti ettha vuttanayena saññaṃyeva attāti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato asaññīti pavatto dutiyavādo; tathā saññāya saha rūpadhamme sabbe eva vā rūpārūpadhamme attāti gahetvā pavatto tatiyavādo; takkaggāhavaseneva pavatto catutthavādo. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Nevasaññīnāsaññīvādepi asaññabhave nibbattassa sattassa cutipaṭisandhīsu; sabbattha vā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo; asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena sañjānanasabhāvatāpaṭijānanavasena ca dutiyavādādayo pavattāti. Evamettha etesaṃ vādānaṃ sabbhāvo veditabbo. Sesaṃ vuttanayameva.

24. Yattha na saññā, tattha ñāṇassa sambhavo eva natthīti āha – **‘‘asaññā sammoho’’**ti, asaññabhāvo nāma sammohappavattīti attho. Yathā niyyantīti niyyāniyāti bahulaṃ vacanato kattusādhano niyyāniyasaddo, evaṃ idha viññātabbasaddoti āha – **‘‘vijānātīti viññātabba’’**nti, vijānanaṃ viññāṇanti attho. Tena **diṭṭhasutamutaviññātabbamattenā**ti diṭṭhasutamutaviññāṇappamāṇenāti attho daṭṭhabbo. Tenāha – **‘‘pañcadvārikasaññāpavattimattenā’’**ti, nibbikappabhāvato pañcadvārikasaññāpavattisamena bhāvanābhinīhārenāti attho. **Oḷārikasaṅkhārappavattimattenā**ti oḷārikānaṃ saṅkhārānaṃ pavattiyā. **Oḷārikasaṅkhārā**ti cettha ākiñcaññāyatanapariyosānā samāpattidhammā adhippetā. **Upasampadan**ti ye saññāya, asaññibhāve ca dosaṃ disvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ vaṇṇentāpi rūpajjhānapaṭilābhamattena tassa sampādanaṃ paṭilābhaṃ adhigamaṃ paññapenti, tesaṃ tassa byasanaṃ akkhāyati anupāyabhāvato. Tenāha **‘‘vināso’’**tiādi. **Vuṭṭhānan**ti sadisasamāpajjanapubbakaṃ parivuṭṭhānaṃ. Samāpatti eva tesaṃ natthi anadhigatattā. **Oḷārikasaṅkhārappavattiyā** antamaso ākiñcaññāyatanasaṅkhārappavattiyāpi **pattabbanti na akkhāyati** tepi samatikkamitvā pattabbato. **Saṅkhārānan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Avasesā**ti ito paraṃ sukhumabhāvo nāma natthīti sukhumabhāvāpattiyā avasesā. Tenāha – **‘‘bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā saṅkhārā’’**ti. **Etan**ti nevasaññānāsaññāyatanaṃ, **pattabbaṃ nāma hoti** tādisasaṅkhārappattiyaṃ tabbohārato. **Saṅkhataṃ** samecca sambhuyya paccayehi katattā.

25. ‘‘Ye te samaṇabrāhmaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapentī’’ti (ma. ni. 3.25) vakkhamānattā sabuddhiyaṃ viparivattamāne ekajjhaṃ gahetvā, ‘‘tatrā’’ti bhagavatā vuttanti āha – **‘‘tatrāti sattasu ucchedavādesu bhumma’’**nti. **Uddhaṃ saran**ti uddhaṃ gataṃ sarantāti taṃ dassento āha **‘‘uddhaṃ vuccatī’’**tiādi. **Sarantā**ti yattha patthenti na labhanti, taṃ jānantā. **Āsattin**ti āsīsanaṃ. **Peccā**ti paraloke. **Vāṇijūpamā viyā**ti bhavapariyāpannaphalavisesāpekkhāya paṭipajjanato. **Sakkāyassa bhayā**ti santo kāyoti sakkāyo, paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti katvā upādānakkhandhapañcakaṃ, tato bhāyanena. **Mā khīyi mā** parikkhayaṃ agamāsi. **Mā osīdi** mā heṭṭhā bhassi. **Abbhan**ti ākāsaṃ **mā undriyi** mā bhijjitvā pati. Gaddulena baddho **gaddulabaddho. Daḷhathambho viya khīlo viya ca** sakkāyo dummocanīyato. **Sā viya diṭṭhigatiko** tassa anuparivattanato. **Daṇḍako viya diṭṭhi** chedanakaraṇāya asamatthabhāvakaraṇato. **Rajju viya taṇhā** bandhanato ca, ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca sambaddhabhāvato. Tena vuttaṃ – **‘‘diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā’’**ti.

26. Bhagavā attano desanāvilāsena veneyyajjhāsayavasena (catucattārīsa aparantakappikavādā tattha tattha antogadhāti) uddesavasena pañceva saṅgahetvā yathuddesaṃ nigamento, **‘‘imāneva pañcāyatanānī’’**ti āha. Tattha dukkhassa nimittabhāvato diṭṭhigatānaṃ kāraṇaṭṭhena āyatanatthoti vuttaṃ – **‘‘imāneva pañca kāraṇānī’’**ti. Saññīādivasena tīṇi ucchedavādoti **cattāri bhājitāni**. Itaraṃ pana **diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhiṃ paviṭṭhaṃ**? Sarūpato abhājitattā yathābhājitesu vādesu kattha antogadhanti pucchati. Uddese pana sarūpato gahitameva, ‘‘diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadantī’’ti. Itaro ekattasaññīvāde nānattasaññīvāde antogadhanti dassento **‘‘ekatta…pe… veditabba’’**nti āha yathāsukhañcetaṃ vuttaṃ. Paṭhamo hi diṭṭhadhammanibbānavādo nānattasaññīvāde antogadho, itare cattāro ekattasaññīvāde.

27. Atītakoṭṭhāsasaṅkhātanti atītaṃ khandhakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ. Pubbe nivutthadhammavisayā kappanā idhādhippetā, tasmā atītakālavācako idha pubbasaddo, rūpādikhandhavinimuttañca kappanāvatthu natthi, antasaddo ca koṭṭhāsavācako. Tena vuttaṃ **‘‘atītakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ kappetvā’’**ti. ‘‘Kappetvā’’ti ca tasmiṃ pubbante taṇhāyanābhinivisānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanaṃ vadati. **Sesampī**ti ‘‘pubbantānudiṭṭhī’’ti evamādikaṃ. **Pubbe vuttappakāra**nti ‘‘aparantānudiṭṭhino’’tiādīsu vuttappakāraṃ. Ekekasmiñca **attā**ti āhito ahaṃmāno etthāti katvā, **loko**ti lokiyanti ettha puññapāpāni tabbipākā cāti katvā, taṃ taṃ gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha – **‘‘rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā’’**ti. Sabbadābhāvena **sassato. Amaro nicco dhuvo**ti tasseva vevacanāni. Maraṇābhāvena **amaro,** uppādābhāvena sabbakālaṃ vattanato **nicco,** thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvo, yathāhā**tiādinā yathāvuttamatthaṃ niddesapaṭisambhidāpāḷīhi vibhāveti. Ayañca attho ‘‘rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassatī’’ti (paṭi. ma. 1.130-131) imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. ‘‘Rūpavanta’’ntiādikāya (paṭi. ma. 1.130-131) pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe, ‘‘attā’’ti gahetvā tadaññaṃ – ‘‘loko’’ti paññapentīti ayampi attho labbhati, tathā ekaṃ khandhaṃ, ‘‘attā’’ti gahetvā tadaññe ‘‘loko’’ti paññapentīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Eseva nayo**ti iminā yathā ‘‘rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā sassato…pe… dhuvo’’ti attho vutto; evaṃ asassato anicco adhuvo ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā; nicco ca anicco ca nevanicco nāniccoti evamādimatthaṃ atidisati.

Cattāro sassatavādāti lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro. Pubbenivāsañāṇalābhī titthiyo mandapañño anekajātisatasahassamattaṃ anussarati, majjhimapañño dasa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattārīsa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṃ. So evaṃ anussaranto attā ca loko cāti abhivadati. Takkī pana takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ sassato attā ca loko cāti abhivadati. Tena vuttaṃ – ‘‘lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā’’ti. Eteneva ca adhiccasamuppattikavādo viya sassatavādo kasmā duvidhena na vibhattoti ce? Paṭikkhittattāti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca, ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti vāde ayamayuttatāvibhāvanā – yadi hi parena parikappito attā, loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ hite ca paṭipattiatthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino. Kathaṃ vā so upadeso pavattīyati vikārābhāvato; evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṃsādikiriyā ca na sambhavati; tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jātiādīnaṃ asambhavato kuto vimokkho. Atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyādivohāroti vadeyya. Evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ; te vā panassa dhammā avatthābhūtā tato aññe vā siyuṃ anaññe vā, yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ. Tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, kiñca dhammakappanāpi niratthakā siyā. Atha anaññe, uppādavināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsaṃ viya uppādavināsasambhavāpattito kuto niccatāvakāso. Tāsampi vā attano viya niccatāti bandhanavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjati eva sassatavādo; na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddhaṃ yuttiṃ vattuṃ samattho atthi; yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittamārādhetīti viññūhi chaḍḍito evāyaṃ sassatavādoti.

Satta ucchedavādāti ettha te sarūpamattato heṭṭhā dassitā eva, tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhanti lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī nāma dibbacakkhuñāṇalābhī dibbena cakkhunā arahato cutiṃ disvā upapattiṃ apassanto. Yo vā puthujjanānampi cutimattameva daṭṭhuṃ sakkoti, pubbayogābhāvena parikammākaraṇena vā upapātaṃ daṭṭhuṃ na sakkoti. So ‘‘tattha tattheva attā ucchijjatī’’ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Alābhī – ‘‘ko paralokaṃ jānāti, ettako jīvavisayo, yāva indriyagocaro’’ti attano dhītuyā hatthaggaṇhanakarājā viya kāmasukhagiddhatāya vā, ‘‘yathā rukkhapaṇṇāni rukkhato patitāni na paṭisandhiyanti, evaṃ sabbepi sattā appaṭisandhikamaraṇameva gacchanti, jalabubbuḷakūpamā sattā’’ti takkamattavasena vā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Tattha yaṃ heṭṭhā vuttaṃ – ‘‘manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhaarūpattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā’’ti. Tattha yuttaṃ tāva purimesu tīsu vādesu ‘‘kāyassa bhedā’’ti vuttaṃ; pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ ārabbha pavattattā tesaṃ vādānaṃ, na yuttaṃ catuvokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu, ‘‘kāyassa bhedā’’ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo atthīti? Saccametaṃ, rūpabhave pavattavohāreneva diṭṭhigatiko arūpabhavepi kāyavohāramāropetvā āha ‘‘kāyassa bhedā’’ti. Yathā diṭṭhigatikehi diṭṭhiyo paññattā, tatheva bhagavā dassesīti. Arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhabhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo.

Etthāha – ‘‘kāmāvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyavādādīnaṃ yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesaṃ vādānaṃ; na pana diṭṭhigatika-paccakkhabhūta-manussattabhāva-samucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā’’ti. Yadi evaṃ yathā hi dutiyādivādānaṃ, purimapurimavādasaṅgahitasseva attano uttaruttarabhavopapattiyā samucchedanato yujjati aparantakappikatā, tathā ca ‘‘no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hotī’’tiādi vuttaṃ. Evaṃ anāgatasseva manussattabhāvasamucchedassa adhippetattā paṭhamavādassapi aparantakappikatā yujjati. Evaṃ sabbassapi pubbantato āgatassa ucchedapaññāpanavasena idha pubbantakappikesu desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu tattha tattheva ucchijjati, na tato uddhaṃ pavatti atthīti dassanatthaṃ vuttā. Jalabubbuḷakūpamā hi sattāti tassa laddhi.

Idhāti pubbantakappikesu. **Idheva** manussattabhāvādike **ucchijjati** vinaṭṭhavināsavasena. Evaṃ anāgate anuppattidassanaparānaṃ ucchedavādānaṃ aparantakappikesu gahaṇaṃ; pubbantato pana āgatassa attano idheva ucchedadassanaparānaṃ pubbantakappikesu gahaṇaṃ. **Ito paraṃ na gacchatī**ti pana idaṃ atthato āpannassa atthassa dassanaṃ. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccasassatanti pavatto ekaccasassatavādo. So pana brahmakāyika-khiḍḍāpadosika-manopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṃ takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha **‘‘cattāro ekaccasassatavādā’’**ti. ‘‘Saṅkhārekaccasassatikā’’ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yathāsabhāvadassanavasena vuttaṃ, na panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṃ asaṅkhatamevāti laddhi. Tathā hi vuttaṃ (dī. ni. 1.49) **brahmajāle** – ‘‘cittanti vā manoti vā viññāṇanti vā ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī’’ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi abhisaṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti; tasseva niccadhuvādibhāvo anummattakena na sakkā paṭiññātuṃ. Etena, ‘‘uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā, siyā aniccā, siyā na vattabbā’’tiādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatthāyaṃ (dī. ni. ṭī. 1.38) ayuttatāvibhāvanā – yadi, ‘‘yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī’’tiādinā vucceyya, siyā anekantavādo; atha aññena, siyā na anekantavādo; na cettha desantarādisambaddhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā vivādābhāvato. Ye pana vadanti – ‘‘yathā suvaṇṇaghaṭe makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhatī’’ti. Te vattabbā – kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makuṭe ca avaṭṭhitaṃ? Yadi rūpādi, so saddo viya anicco, atha rūpādisamūho, samūho nāma sammutimattaṃ. Tassa vohāramattassa atthitā natthitā niccatā vā na vattabbā. Tassa paramatthasabhāvena anupalabbhanatoti anekantavādo na siyā. Dhammā ca dhammito aññe vā siyuṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tesaṃ aniccatāya dhammī anicco aññattā. Na hi rūpā cakkhuviññāṇaṃ aññattā, na ca rūpe cakkhuviññāṇasaddo hoti; kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā dhammino niccāniccatāya asijjhanato atha anaññe; uppādavināsavantehi anaññassa dhammino tesaṃ viya uppādavināsasabbhāvato kuto niccatāvakāso, tesampi vā dhammino viya niccatāpatti siyā. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā ca loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvatā sakkā vattuṃ jīvassa niccādīsu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbāti.

Ettha ca, ‘‘issaro nicco, aññe sattā aniccā’’ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatavādā; seyyathāpi issaravādādayo. ‘‘Paramāṇavo niccā dhuvā, dviaṇukādayo aniccā’’ti evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatavādā; seyyathāpi kaṇādavādādayo. Nanu ca ‘‘ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā’’ti; etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatatāsanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko evamāha – ‘‘cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana’’nti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ; tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato; visasaṃsaṭṭho viya sappimaṇḍo sakiccakāraṇāsamattatāya sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṃ nārahati. Atha vā asassatabhāvena nicchitāpi cakkhuādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigati kehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Tathā hi vuttaṃ **brahmajāle** (dī. ni. 1.49) – ‘‘cakkhunti vā…pe… kāyoti vā ayaṃ me attā’’tiādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā; ekacce asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anokāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaṭipattibhāvato.

Na maratīti amarā. Kā sā? ‘‘Evantipi me no’’tiādinā (dī. ni. 1.62) nayena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ca vācā ca, amarāya diṭṭhiyā vācāya vividho khepoti amarāvikkhepo. So etassa atthīti **amarāvikkhepo**. Atha vā amarāti ekā macchajāti, sā ummujjananimmujjanādivasena udake sandhāvamānā gāhaṃ na gacchati; evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ nāgacchatīti amarāvikkhepo, so eva **amarāvikkhepiko**. Svāyaṃ vādo musāvādaanuyogachandarāgamohahetukatāya catudhā pavattoti āha – **‘‘cattāro amarāvikkhepikā vuttā’’**ti. Nanu cettha (dī. ni. ṭī. 1.65-66) catubbidhopi amarāvikkhepiko kusalādike dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno, tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjatīti tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamatthaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Na hevaṃ pucchāvikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā icchitā, atha kho micchābhinivesena. Sassatavasena micchābhiniviṭṭhoyeva hi mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca, yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asamatthatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā hissa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho vutto. Atha vā puññapāpānaṃ, tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca, ‘‘tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva yuttaṃ sundarañcā’’ti, khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyevekā esā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā. Tathā ceva vuttaṃ – ‘‘pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 1.61). Kathaṃ panassā sassatadiṭṭhisaṅgaho? Ucchedavasena anabhinivesato. ‘‘Natthi koci dhammānaṃ yathābhūtavedī vivādabahulattā lokassa; ‘evameva’nti pana saddantarena dhamme nijjhānanā anādikālikā loke’’ti gāhavasena sassatalesopettha labbhatiyeva.

Amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādo, so etassa atthīti **antavā**. Tenāha **‘‘sapariyanto’’**ti. Avaḍḍhitakasiṇassa puggalassa evaṃ hotīti yojanā. **Dutiyavādo** ‘‘anantavā loko’’ti vādo. **Tatiyavādo** ‘‘antavā ca anantavā cā’’ti vādo. **Catutthavādo** ‘‘nevantavā nānantavā’’ti vādo. Ete eva cattāro vādino sandhāya **brahmajāle** (dī. ni. 1.53) – ‘‘antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhī’’ti vuttaṃ. Tattha (dī. ni. ṭī. 1.53) yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antattañca anantattañca antānantattañca ārabbha pavattavādattā antānantikattaṃ. Pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā eva. Yasmā paṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabbha pavattattā. Apare āhu – ‘‘yathā tatiyavāde sambhedavasena etasseva antavantatā anantatā ca sambhavati, evaṃ takkīvādepi kālabhedavasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Kathaṃ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idaṃ vuttaṃ hoti yasmā ayaṃ lokasaññito attā jhāyīhi adhigatavisesehi ananto kadāci sakkhi diṭṭho anusuyyati; tasmā nevantavā. Yasmā pana tehi eva kadāci antavā sakkhi diṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantavā’’ti. Yathā ca anussutitakkīvasena, evaṃ jātissaratakkiādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Ayañhi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittānaṃ vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena apaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā

– ‘‘nevantavā’’ti paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana ‘‘nānanto’’ti. Na pana antavantatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ ‘‘nevasaññīnāsaññī’’ti, avassañca etaṃ evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antavantatānantatātadubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggako, kālabhedavasena ca tadubhayampi ekasmiṃ na na yujjatīti. **Anantaracatukka**nti ekattasaññīti āgatasaññīcatukkaṃ.

Ekantasukhīti ekanteneva sukhī. Taṃ panassa sukhaṃ dukkhena avomissaṃ hotīti āha **‘‘nirantarasukhī’’**ti. **Ekantasukhamevā**ti idaṃ sukhabahulataṃ sandhāya vuttaṃ. **Atītāsu sattasu jātīsū**ti idaṃ tato paraṃ jātissarañāṇena anussarituṃ na sakkāti katvā vuttaṃ. **Tādisamevā**ti sukhasamaṅgimeva attabhāvaṃ. ‘‘Evaṃ sukhasamaṅgī’’ti taṃ **anussarantassa jātissarassa** atītajātiyampi idha viya dukkhaphuṭṭhassa taṃ anussarantassa.

Sabbesampīti lābhīnaṃ takkīnampi. **Tathā**ti iminā ‘‘sabbesampī’’ti idaṃ padaṃ ākaḍḍhati. Kāmāvacaraṃ nāma adukkhamasukhaṃ anuḷāraṃ avibhūtanti āha **‘‘catutthajjhānavasenā’’**ti. Catutthajjhānaṃ kāraṇabhūtaṃ etassa atthi, tena vā nibbattanti **catutthajjhānikaṃ. Majjhattassā**ti majjhattabhūtassa majjhattavedanābahulassa. **Majjhattabhūtaṭṭhānameva** attano majjhattatāpattameva bhūtapubbaṃ anussarantassa. **Ekaccasassatikā**ti ekaccasassatavādino vuttā. Puggalādhiṭṭhānena hi ekaccasassatikā. Esa nayo sesesupi. Adhiccasamuppannavādo sassatavādasamuddiṭṭhoti katvā **‘‘dve adhiccasamuppannikā’’**ti ca vuttaṃ.

28. **Diṭṭhuddhāra**nti yathāvuttānaṃ diṭṭhīnaṃ aniyyānikabhāvadassanavasena paduddharaṇaṃ. **Paccattaṃyeva ñāṇa**nti aparappaccayaṃ attaniyeva ñāṇaṃ. Taṃ pana attapaccakkhaṃ hotīti āha **‘‘paccakkhañāṇa’’**nti. Suvaṇṇassa viya dosāpagamena upakkilesavigamena ñāṇassa visuddhanti āha **‘‘parisuddhanti nirupakkilesa’’**nti. Kilesandhakāravigamato sappabhāsamujjalameva hotīti vuttaṃ – **‘‘pariyodātanti pabhassara’’**nti **bāhirasamayasmimpi honti** jhānassa samijjhanato. **Mayamidaṃ jānāmā**ti ‘‘sassato attā ca loko ca idameva saccaṃ moghamañña’’nti ca micchāgāhavasena aññāṇabhāgameva paribrūhetvā tato eva yathāgahitaṃ gāhaṃ sandhāya – ‘‘mayamidaṃ atthaṃ tattha jānāmā’’ti **evaṃ tattha** micchāgāhe avijjamānaṃ **ñāṇakoṭṭhāsaṃ otārentiyeva** anuppavesentiyeva. **Na taṃ ñāṇaṃ, micchādassanaṃ nāmetaṃ,** kiṃ pana taṃ micchādassanaṃ nāma? Sassato attā ca loko cātiādinā micchābhinivesabhāvato. Tenāha **‘‘tadapi…pe… attho’’**ti. Yaṃ taṃ diṭṭhiyā upanissayabhūtaṃ ñāṇaṃ, taṃ sandhāyāha – **‘‘jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattamevā’’**ti. Ñāṇampi hi diṭṭhiyā upanissayo hotiyeva lābhino itarassa ca tathā tathā micchābhinivesato. **Anupātivattanato** anatikkamanato. Asādhāraṇato na upātivattanti etenāti anupātivattanaṃ, tato. **Upādānapaccayato**ti upādānassa paccayabhāvato. Etena phalūpacāreneva upādānamāha. Yadi brahmajāle āgatā sabbāpi diṭṭhiyo idha kathitā honti, evaṃ sante idaṃ suttaṃ brahmajālasuttena ekasadisanti āha – **‘‘brahmajāle panā’’**tiādi. ‘‘Aññatra rūpaṃ aññatra vedanā sakkāyaṃyeva anuparidhāvantī’’ti vacanato idha sakkāyadiṭṭhi āgatā. **Brahmajālaṃ kathitameva hoti** tattha āgatānaṃ dvāsaṭṭhiyāpi diṭṭhīnaṃ idhāgatattā. Sassatucchedābhiniveso attābhinivesapubbako, ‘‘attā sassato attā ucchedo’’ti pavattanato.

30. **Dvāsaṭṭhi…pe… dassetu**nti kathaṃ panāyamattho ‘‘idha, bhikkhave, ekacco’’tiādipāḷiyā dassito hotīti? Appahīnasakkāyadiṭṭhikassa pubbantāparantadiṭṭhiupādiyanajotanato. **Pariccāgenā**ti vikkhambhanena. **Catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatī**ti ettha na parihīnacatutthajjhānassa tatiyajjhānaṃ bhavati, tatiyajjhānā vuṭṭhitassa pana catutthajjhānā vuṭṭhitassa ca tatiyaṃ paṭilomanayena sambhavati. Tenāha **‘‘ayaṃ panetthā’’**tiādi. **Evaṃsampadamidaṃ veditabba**nti ‘‘pavivekā pīti nirujjhatī’’ti idaṃ, ‘‘nirāmisasukhassanirodhā’’ti ettha viya vuṭṭhānanirodhavasena vuttanti veditabbanti attho. **Hīnajjhānapariyādānakadomanassa**nti nīvaraṇasahagatadomanassamāha. Tañhi jhānapariyādānakaraṃ. **Kammanīyabhāvo**ti samāpattiṃ patto viya samāpattisamāpajjanabhāve kammakkhamabhāvo. Somanassavidhurattā domanassaṃ viyāti domanassanti vuttaṃ. ‘‘Uppajjati pavivekā pītī’’ti puna vuttā pīti **jhānadvayapīti. Yaṃ ṭhānaṃ chāyā jahatī**ti yaṃ padesaṃ ātapena abhibhuyyamānaṃ chāyā jahati. Tattha ātape chāyāti padesena

ātapasaññitānaṃ bhūtasaṅkhatānaṃ pahānaṭṭhānamāha. Tenāha **‘‘yasmiṃ ṭhāne’’**tiādi.

31. **Nirāmisaṃ sukhanti tatiyajjhānasukhaṃ** dūrasamussāritakāmāmisattā.

32. **Adukkhamasukhanti catutthajjhānavedanaṃ,** na yaṃ kiñci upekkhāvedanaṃ.

33. **Niggahaṇo**ti mamaṃkārabhāvena kiñcipi agaṇhanto. **Nibbānassa sappāya**nti nibbānādhigamassa, nibbānasseva vā avilomavasena ekantikupāyatāya sappāyaṃ. Tenāha **‘‘upakārabhūta’’**nti. **Sabbatthā**ti sabbesu tebhūmakadhammesu. **Eta**nti etaṃ yathāvuttasamathabhāvanāya kilesānaṃ vikkhambhanaṃ. Sabbattha nikantiyā asukkhāpitattā kathaṃ nibbānassa **upakārapaṭipadā nāma jātaṃ**? Na jāyate vātyadhippāyo. **Sabbatthā**ti pubbantānudiṭṭhiādike sabbasmiṃ. **Aggaṇhanavasenā**ti taṇhāgāhena aggahaṇavasena. Yattha hi taṇhāgāho vimocito, tattha diṭṭhimānaggāhā sukkhā viya honti tadekaṭṭhabhāvato. Tādisassa nibbānagāminī paṭipadā eva āsanne, na dūre. Tena vuttaṃ – **‘‘upakārapaṭipadā nāma jāta’’**nti. Tādisassa ca santohamasmītiādikā samanupassanā adhimānapakkhe tiṭṭhatīti āha – **‘‘abhivadatīti abhimānena upavadatī’’**ti. Idameva upādiyatīti niyamābhāvato **‘‘aṭṭhārasavidhampī’’**ti vuttaṃ. Sesapadepi eseva nayo. Diṭṭhupādāne sati sesaupādānasambhavo avuttasiddhoti tadeva uddhaṭaṃ.

Se āyatane veditabbeti nirodhassa kāraṇaṃ nibbānaṃ veditabbaṃ. **Dvinnaṃ āyatanāna**nti cakkhāyatanādīnaṃ dvinnaṃ āyatanānaṃ. **Paṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ** veneyyajjhāsayavasena.

Na gādhatīti na patiṭṭhāti. **Ato**ti asmā nibbānā. **Sarā**ti taṇhā. **Saṅkhārapaṭikkhepenā**ti saṅkhārekadesabhūtānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ paṭikkhepena.

Viññāṇanti visiṭṭhena ñāṇena jānitabbaṃ. Tato eva **anidassanaṃ** acakkhuviññeyyaṃ anindriyagocaraṃ. **Ananta**nti antarahitaṃ, niccanti attho. **Sabbato pabha**nti kilesandhakārābhāvato ca samantato pabhassaraṃ. ‘‘Sabbato papa’’nti vā pāṭho, sabbato patatitthanti attho. Cattārīsakammaṭṭhānasaṅkhātehi titthehi otaritvā anupavisitabbaṃ amatasaranti vuttaṃ hoti. Anupādā kañci dhammaṃ aggahetvā vimuccanti etthāti **anupādāvimokkho,** nibbānaṃ. Anupādā vimuccati etenāti **anupādāvimokkho,** aggamaggo. Anupādāvimokkhantikatāya pana arahattaphalaṃ **anupādāvimokkho**ti vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Pañcattayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. **Bhavo**ti paritto. **Abhavo**ti mahanto. Vuddhiattho hi ayaṃ a-kāro, ‘‘saṃvarāsaṃvaro, phalāphala’’ntiādīsu viya, tasmā **bhavābhavahetū**ti khuddakassa mahantassa vā bhavassa hetu, taṃ paccāsīsamānoti attho. Tenāha – **‘‘tasmiṃ tasmiṃ bhave sukhaṃ vedissāmī’’**tiādi.

35. Lokuttarabodhipakkhiyadhamme uddissa puthujjanānaṃ vivādo sambhavatīti āha – **‘‘lokiyalokuttarāva kathitā’’**ti. Lokiyāpi hi bodhipakkhiyadhammā lokuttaradhammādhigamassa āsannakāraṇattā visesakāraṇanti yāva aññehi lokiyadhammehi abhivisiṭṭhoti katvā, **‘‘imesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesū’’**ti avisesena vuttaṃ. **Atthato nānaṃ hotī**ti atthato bhedo hoti bodhipakkhiyadhammānaṃ samadhigatattā. Na hi kāyādayo bhāvetabbā, satiyeva pana bhāvetabbāti. **Byañjanato nānaṃ** bhedaṃ. **Imināpi kāraṇenā**ti imāyapi yuttiyā. Idāni taṃ yuttiṃ dassento – **‘‘atthañca byañjanañcā’’**tiādimāha. Tattha **samānetvā**ti suttantarato samānetvā, suttantarapadehi ca samānetvā. **Aññathā**ti aññato, bhūtato apagataṃ katvāti attho. **Micchā ropitabhāvo**ti ayāthāvato ṭhapitabhāvo. **Atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇamevā**ti aviparītatthassa saddassa ca bujjhanahetutāya.

37. Idha dhammavinayaṭṭhāne **satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā,** atthato sameti nāma yāthāvato atthassa gahitattā. Asabhāvaniruttibhāvato byañjanato nānattanti taṃ liṅgabhedena vacanabhedena ca dassento, **''satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropethā''**ti āha. **Appamattaka**nti aṇumattaṃ sallahukaṃ, na garutaraṃ adhanitaṃ katvā vattabbampi **dhanitaṃ** ghosavantaṃ **katvā ropite** vuttadosābhāvatoti tenāha – **''nibbutiṃ pattuṃ sakkā hotī''**ti.

Byañjanassa micchāropanaṃ na visesantarāyakaraṃ hotīti ñāpanatthaṃ, **catusu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ** – ''appamattakaṃ kho panā''ti.

38. **Atha catutthavāre vivādo kasmā** jāto? Yāvatā nesaṃ vacanaṃ atthato ceva sameti byañjanato cāti adhippāyo. **Saññāya vivādo**ti kiñcāpi sameti atthato ceva byañjanato ca, saññā pana nesaṃ avisuddhā, tāya saññāya vasena vivādo jātoti dassento **''aha''**ntiādimāha. Ahaṃ satipaṭṭhānanti vadāmi, ayaṃ satipaṭṭhānoti vadatīti evaṃ tesaṃ ñāṇaṃ hotīti imamatthaṃ, **''eseva nayo''**ti iminā atidisati.

39. **Na codanatthāya vegāyitabba**nti sīghaṃ sīghaṃ na codanā kātabbāti attho. **Tasmā**ti yasmā ekacco kodhanabhāvena evaṃ paṭippharī, tasmā. **Anādānadiṭṭhī**ti ādiyitvā anabhinivisanato anādānadiṭṭhī adaḷhaggāhī. **Pakkhipanto viyā**ti gilitvā pakkhipanto viya.

Upaghātoti cittappaghāto pharasupaghāto viya. **Vaṇaghaṭṭitassa viyā**ti vaṇe ghaṭṭitassa viya **dukkhuppatti** cittadukkhuppatti. **Dve vāre vatvāpi visajjetī**ti suppaṭinissaggī evaṃ pageva coditamatte vissajjeti ceti adhippāyo. Kathanavasena ca **kāyacittakilamatho. Evarūpo**ti sahasā avissajjentena codakassa vihesāvādo hutvāpi akkodhanādisabhāvo.

Upekkhāti sakena kammena paññāyissatīti tasmiṃ puggale ajjhupekkhaṇā. **Upekkhaṃ atimaññati nāma** tassa anācārassa anajjhupekkhaṇato.

40. **Vacanasañcāro**ti pesuññavasena aññathāvacanupasaṃhāro. **Diṭṭhipaḷāso**ti yugaggāhavasena laddhi. Sā pana **cittassa anārādhaniyabhāvo** satthucittassa anārādhakabhāvo. **Kalaho**ti adhikaraṇuppādavasena pavatto viggaho bhaṇḍanassa pubbabhāgo.

Yena kāraṇenāti yena dhammena satthusāsanena. Tameva hi sandhāya vadati – **''dhammoti sāraṇīyadhammo adhippeto''**ti. **Etthā**ti ''dhammassa cānudhamma''nti ettha. **Dhammo**ti sambuddhassa tassa tathā pavattaṃ byākaraṇaṃ yathā vivādāpannā saññattiṃ gacchanti. Tenāha – **''tesaṃ bhikkhūnaṃ saññattikaraṇa''**nti. Tadeva byākaraṇaṃ anudhammoti bhikkhunā vuccamāno anupavatto dhammo. Tenāha – **''tadeva byākaroti nāmā''**ti. **Kocī**ti yo koci. **Sahadhammiko** sakāraṇo. Aññattho ayaṃ kiṃ saddoti āha **''añño''**ti. **Assā**ti vuttanayena paṭipannabhikkhuno, tassa paṭipatti na kenaci garahaṇīyā hotīti attho. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Kintisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. **Dvedhikajātā**ti jātadvedhikā sañjātabhedā. **Dvejjhajātā**ti duvidhabhāvaṃ pattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanaṃ,** viruddhacittatā. **Ta**nti bhaṇḍanaṃ. **Dhammavinaya**nti pāvacanaṃ. **Vitujjantā** mukhasattīhi. **Sahitaṃ me**ti mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ pubbāparasambandhaṃ atthayuttaṃ. Tenāha **''atthasaṃhita''**nti. **Adhiciṇṇa**nti āciṇṇaṃ. **Viparāvatta**nti virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūsitanti attho. Tenāha – **''cirakālavasena…pe… nivatta''**nti. **Pariyesamāno cara,** tattha tattha gantvā sikkhāhīti attho. **Sace sakkosi,** idānimeva mayā veṭhitadosaṃ nibbeṭhehi. **Maraṇamevā**ti aññamaññaghātavasena maraṇameva.

Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā**. Te pana tassa sissāti āha **‘‘antevāsikesū’’**ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ paṭivānaṃ, taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā**. Tenāha **‘‘nivattanasabhāvā’’**ti. **Kathanaṃ** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanaṃ** tassa hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Na upasamāya saṃvattatīti anupasamasaṃvattanaṃ, tadeva **anupasamasaṃvattanikaṃ,** tasmiṃ. Samussitaṃ hutvā patiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ** patiṭṭhāti āha – **‘‘bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe’’**ti. **Thūpo**ti vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo, aññadhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena. **So** nigaṇṭhassa samaye kehici abhinnasammatopi **bhinno** vinaṭṭhoyeva sabbena sabbaṃ abhāvatoti bhinnathūpo. So eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ paṭisaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti appaṭisaraṇo, tasmiṃ **bhinnathūpe appaṭisaraṇe**ti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ. **Nānānīhārenā**ti nānākārena. ‘‘Vivādo na uppajjī’’ti vatvā tassa anuppattikāraṇaṃ dassento, **‘‘satthā hi…pe… avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyī’’**ti vatvā taṃ vivarituṃ **‘‘bhagavatā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Patiṭṭhā ca avassayo ca,** ‘‘ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsana’’nti vinicchayane mahāpadesā, pañhabyākaraṇāni ca, yasmā tesu patiṭṭhāya te avassāya dhammavinayadharā ca nicchayaṃ gacchanti. Tathā hi suttantamahāpadesato vinaye kenaci pucchito attho catunnaṃ pañhabyākaraṇānaṃ vasena suvinicchitarūpo, tasmā dhammavinayo idha satthu kiccaṃ kātuṃ sakkotīti āha – **‘‘tenevā’’**tiādi, tasmā uḷārāya desanāya bhājananti adhippāyo.

42. Paṭipaviṭṭhaṃ katvā āharitabbato, saccaṃ kāritabbato pābhataṃ mūlanti āha – **‘‘kathāpābhata’’**nti, dhammakathāya mūlakāraṇanti attho. Yesaṃ vasena vivādo uppanno, teyeva adhammavādino, tesaṃ tāva so ahitāya dukkhāya saṃvattatu, tato aññesaṃ devamanussānaṃ kathanti, codanā paramparāya saṃkilesavatthubhāvatoti parihāro. Tenāha – **‘‘kosambakakkhandhake viyā’’**tiādi.

43. **Abhiññā desitā**ti abhivisiṭṭhāya paññāya jānitvā bodhitā. **Patissayamānarūpā**ti apadissa patissayamānā garukavasena nissayamānasabhāvā. Tenāha – **‘‘upanissāya viharantī’’**ti, garutaraṃ nissayaṃ katvā viharantīti attho. **Parivāre paññattānī**ti, ‘‘ājīvahetu ājīvakāraṇā’’ti, evaṃ niddhāretvā **parivārapāḷiyaṃ** (pari. 336) āsaṅkaravasena ṭhapitāni. ‘‘Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyā’’ti (pārā. 39, 42, 43) vibhaṅgapāṭhavaseneva hi tāni bhagavatā paññattāni. **Tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni adhipātimokkhaṃ nāmā**ti, idaṃ gobalībaddañāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ tesampi adhipātimokkhabhāvato.

Tatrāyaṃ nayoti tasmiṃ suppajahanāya appamattakabhāve ayaṃ vakkhamāno. **Tānī**ti paṇītabhojanāni. **Yo kocī**ti bhikkhu vā bhikkhunī vā. **Dukkaṭavatthuka**nti **yaṃ kiñci** dukkaṭāpattivatthukaṃ. **Tenā**ti suppajahanabhāvena mūlāpattivītikkamassa aṇumattatāya.

Pubbabhāgamagganti lokiyamaggaṃ. **Tatrā**ti tasmiṃ pubbabhāgamaggaṃ nissāya vivāduppāde. **Obhāsañāṇa**nti obhāsassa uppattihetubhūtaṃ ñāṇaṃ. Tattha pana so maggasaññibhāvena maggo ca catubbidhoti sutattā, **‘‘paṭṭhamamaggo nāmā’’**tiādimāha. **Eva**nti evaṃ asandiddhaṃ aparisaṅkitaṃ pariccattaṃ katvā kammaṭṭhānaṃ kathetuṃ na sakkoti.

Cetiyaṃ na diṭṭhanti tassa kataṃ thūpaṃ vadati. Nindiye puthujjanabhāve ṭhitaṃ pāsaṃsaṃ ariyabhāvaṃ āropetvā taṃ micchāladdhiṃ abhinivissa paggayha voharaṇato **saggopi maggopi vāritoyevā**ti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yo nindiyaṃ pasaṃsati, taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;
> Vicināti mukhena so kaliṃ, kalinā tena sukhaṃ na vindatī’’ti. (su. ni. 663; saṃ. ni. 1.180-181; a. ni. 4.3; netti. 92);

‘‘Khaṇeneva arahattaṃ pāpuṇituṃ samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmī’’ti hi iminā tattha kohaññampi dissati; itaresu pana vattabbameva natthi. **Uppāṭetvā**ti uddharitvā. ‘‘Atha te bhikkhū’’tiādi **sesaṃ** nāma. ‘‘Amataṃ te paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjantī’’ti (a. ni. 1.600) vacanaṃ duggahitaṃ gaṇhāpetvā, **‘‘ettāvatā vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissatī’’**ti āha.

44. **Eva**nti ākāralakkhaṇametaṃ, na ākāraniyamanaṃ. Tena imināva kāraṇena ca yo vivādo uppajjeyyāti vuttaṃ hoti. Garusmiṃ garūti pavattaṃ cittaṃ garuvisayattā taṃsahacaritattā garu, tassa bhāvo gāravaṃ, garukaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti **agāravo**. Tenāha **‘‘gāravavirahito’’**ti. Garussa gāravavasena patissayanaṃ patissoti vuccati nīcavuttitā, tappaṭipakkhato **appatisso**ti āha – **‘‘appatissayo anīcavuttī’’**ti. Ettha yathāyaṃ puggalo satthari agāravo nāma hoti, taṃ dassetuṃ, **‘‘ettha panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tīsukālesu upaṭṭhānaṃ na yātī**tiādi samudāyakittanaanavasesadassanaṃ, avayavato pana agāravasiddhi yathā taṃ sāmaññato sikkhāpadasamādānaṃ tabbiseso bhedo. Esa nayo sesesupi.

Sakkaccaṃ na gacchatīti ādaravasena na gacchati. **Saṅghe katoyeva hoti** saṅghapariyāpannattā tassa, yathā saṅghaṃ uddissa dinnaṃ ekena bhikkhunā paṭiggahitaṃ saṅghassa dinnameva hoti. **Aparipūrayamānova** sikkhāya agāravo. Tenāha bhagavā – **‘‘sikkhāya na paripūrakārī’’**ti (ma. ni. 2.135). Attano parisāya uppannaṃ vivādamūlaṃ visesato attanā vūpasametabbato attano ca anatthāvahato **‘‘ajjhatta’’**ntveva vuttaṃ. Esa nayo **bahiddhā**ti etthāpi.

46. **Chaṭhānānī**ti chamūlāni. Yathā samanavasena samathānaṃ vivādādīsu adhikattubhāvo, evaṃ vivādādīnaṃ tehi adhikattabbatāpīti āha – **‘‘vūpasamanatthāya…pe… adhikaraṇānī’’**ti. Tena adhikaraṇasaddassa kammatthataṃ āha. Samathā vā samanavasena adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni,** vivādādayo.

Vivādo uppannamattova hutvā parato kakkhaḷatthāya saṃvattanato yaṃ vatthuṃ nissāya paṭhamaṃ uppanno vivādānusārena mūlakaṃ viya anubandharogo tameva tadaññaṃ vā vatthuṃ katvā pavaḍḍhanto vivādādhikaraṇaṃ patvā upari vaḍḍhati nāma, anuvādāpattikiccādhikaraṇaṃ patvā vivādassa ca vaḍḍhanaṃ pākaṭameva. Tena vuttaṃ – **‘‘cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhanto so vivādo’’**ti. **Uppannānaṃ uppannāna**nti (dī. ni. ṭī. 3.331) uṭṭhitānaṃ uṭṭhitānaṃ. **Samathattha**nti samanatthaṃ.

Aṭṭhārasahi vatthūhīti lakkhaṇavacanametaṃ yathā ‘‘yadi me byādhī dāheyyuṃ. Dātabbamidamosadha’’nti (saṃ. ni. ṭī. 2.3.39-42; kaṅkhā. abhi. ṭī. adhikaraṇasamathavaṇṇanā), tasmā tesu aññatarena vivadantā, ‘‘aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantī’’ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitaparisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ **yebhuyyasikā. Kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo,** na yathā tathā kārakapuggalānaṃ sammukhatāmattaṃ. **Bhūtatā**ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha dhamma-saddo ‘‘dhammavādī’’tiādīsu (dī. ni. 1.9) viya. Vineti etenāti vinayo, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā**. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā atthapaccatthikā, tesaṃ **atthapaccatthikānaṃ. Saṅghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. ‘‘Na chandāgatiṃ gacchatī’’tiādinā (pari. 383) vuttaṃ **pañcaṅgasamannāgataṃ**. Guḷhakādīsu alajjussannāya parisāya guḷhako **salākaggāho** kātabbo; lajjussannāya **vivaṭako,** bālussannāya **sakaṇṇajappako**. Yassā kiriyāya dhammavādino bahutarā, sā yebhuyyasikāti āha – **‘‘dhammavādīnaṃ yebhuyyatāyā’’**tiādi.

Evaṃ vinicchitanti āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ, paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati. Na samaṇasāruppaṃ **assāmaṇakaṃ,** samaṇehi akātabbaṃ, tasmiṃ. **Ajjhācāre** vītikkamesati. **Paṭicarato**ti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya pāpiyo, puggalo, tassa kātabbakammaṃ **tassapāpiyasikaṃ**.

Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi paṭiññāya, tathārūpāya khantiyā vā vinā avūpasamanato. **Etthā**ti āpattidesanāyaṃ. Paṭiññāte āpannabhāvādike karaṇakiriyā, ‘‘āyatiṃ saṃvareyyāsī’’ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ**.

Yathānurūpanti ‘‘dvīhi catūhi tihi ekenā’’ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. **Etthā**ti imasmiṃ sutte, etasmiṃ vā samathavicāre. **Vinicchayanayo**ti vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha **‘‘vitthāro panā’’**tiādi.

47. **Saṅkhepatova vutto,** na samathakkhandhake viya vitthārato. **Tathā**ti iminā ‘‘dhammā’’ti padaṃ ākaḍḍhati, ettha **iti-**saddo ādiattho, evamādinā iminā pakārenāti vāti vuttaṃ hoti. Bodhipakkhiyadhammānaṃ ekantānavajjabhāvato natthi adhammabhāvo, bhagavato desitākāraṃ hāpetvā vaḍḍhetvā vā kathanaṃ yathādhammaṃ akatanti katvā adhammabhāvoti dassento āha – **‘‘tayo satipaṭṭhānā’’**tiādi.

Niyyānikanti sapāṭihīraṃ appaṭivānaṃ hutvā pavattati. **Tathevā**ti iminā ‘‘evaṃ amhāka’’ntiādinā vuttamatthaṃ ākaḍḍhati. **Bhūtena…pe… kātabbakammaṃ dhammo nāma** yathādhammaṃ karaṇato, vuttavipariyāyato ito paraṃ **adhammo. Ayaṃ vinayo nāma** rāgādīnaṃ saṃvaraṇato pahānato paṭisaṅkhānato ca. **Ayaṃ avinayo nāma** rāgādīnaṃ avinayanato. **Ayaṃ vinayo nāma** yathāvinayakaraṇato, vuttavipariyāyena itaro **avinayo**. Vatthusampattiādinā eva sabbesaṃ vinayakammānaṃ akuppatāti āha – **‘‘vatthusampatti…pe… ayaṃ vinayo nāmā’’**ti, tappaṭipakkhato avinayo veditabbo. Tenāha **‘‘vatthuvipattī’’**tiādi.

Sammāpaṭipattiyā nayanaṭṭhena yathāvutto dhammo eva netti, tato eva sattassa viya rajju asithilapavattihetutāya **dhammarajjū**ti attho vutto. Suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammapathā dhammoti evaṃ vuttā. Sā eva vā hotu dhammanetti, yo idha imissā vaṇṇanāya, ‘‘chattiṃsa bodhipakkhiyadhammā’’tiādinā dhammena ca vinayena ca vutto, so eva vā dhammanetti hotūti ānetvā yojanā. **Tāya dhammanettiyā sameti** tāya yathāvuttāya dhammanettiyā saṃsandati, ekalakkhaṇameva hotīti attho. Evaṃ vivādavatthubhūto dhammo ce ‘‘dhammo’’ti, adhammo ce ‘‘adhammo’’ti, vinayo ce ‘‘vinayo’’ti, avinayo ce ‘‘avinayo’’ti nicchinantena **ekaccānaṃ vivādādhikaraṇameva dassitaṃ** tassa vūpasamadhammānaṃ apariyosāpitattā.

48. **Taṃ paneta**nti vivādādhikaraṇaṃ paccāmasati. **Vāre** atthasaṃvaṇṇanāvasena **pattepi. Dvīhī**ti yasmiṃ āvāse vivādādhikaraṇaṃ uppannaṃ, tattha vāsīhi **dvīhipi** bhikkhūhi **atirekatarā**.

49. **Khandhasāmanta**nti āpattikkhandhabhāvena samīpaṃ. **Āpattisāmantaṃ nāma** pubbabhāgā āpajjitabbaāpatti. Methunarāgavasena kāyasaṃsagge dukkaṭassa vatthūti āha – **‘‘paṭhamapārājikassa pubbabhāge dukkaṭa’’**nti. **Sesānaṃ** tiṇṇaṃ pārājikānaṃ pubbabhāge thullaccayameva.

50. **Parikkamitvā** upakkamitvā. **Āpattādhikaraṇaṃ dassitaṃ** tattheva visesato paṭiññāya kāretabbatāya icchitabbattā.

52. **Kammassa vatthu dassitaṃ** na samathoti adhippāyo. Nanu cāyaṃ samathādhikāroti? Saccaṃ, samathassa pana kāraṇe dassite samatho dassitova hotīti dassetuṃ **‘‘evarūpassa hī’’**tiādi vuttaṃ.

53. **Idaṃ kamma**nti ‘‘idaṃ amhākaṃ bhaṇḍanajātāna’’ntiādinā vuttakammaṃ. **Tiṇavatthārakasadisattā**ti taṃsadisatāya tabbohāroti dasseti yathā – ‘‘esa brahmadatto’’ti. **Ākāramattameva** tiṇavatthārakakammaṃ nāma, na pana tassa sabbaso karaṇavidhānaṃ. Tenāha

‘‘khandhake’’tiādi. **Gihīnaṃ hīnena khuṃsanavambhanaṃ** yathā ‘‘tilasaṃguḷikā natthī’’ti. **Dhammikapaṭissavesu** visaṃvādanavasena **āpannā āpatti. Assā**ti kiccādhikaraṇassa. **Sammukhāvinayeneva vūpasamo** saṅghasammukhatādināva vūpasamanato.

54. Sotāpattiphalasacchikiriyavacanato **kosambiyasutte** (ma. ni. 1.492) **sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā,** idha pana ‘‘diṭṭhisāmaññagato viharati’’cceva vuttattā, **‘‘imasmiṃ sutte sotāpattiphalasammādiṭṭhi vuttāti veditabbā’’**ti vuttaṃ. Pāpakammassa appatā mahantatā sāvajjabhāvassa mudutikkhabhāvena veditabbāti āha **‘‘aṇunti appasāvajjaṃ. Thūlanti mahāsāvajja’’**nti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sāmagāmasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. Heṭṭhimamaggehi ñātamariyādāya pajānanato **aññā,** maggapaññā. Tassa phalabhāvato aggaphalapaññā, taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca ‘‘aññā’’ti vuttāti āha **‘‘aññāti arahatta’’**nti. **Catūhi padehi kathitā,** ‘‘pariciṇṇā me bhagavā’’tiādīsu viya na ekapadeneva. ‘‘Lokuttaro dhammo adhigato mayā’’ti maññanāmattaṃ adhimānoti dassento, **‘‘appatte pattasaññino’’**tiādimāha.

56. **Idaṃ ṭhāna**nti idaṃ obhāsādisammutihetubhūtaṃ uḷārataraṃ udayabbayañāṇaṃ. Uḷāratarabhāvena hi taṃ maggaphalapaññāya paccayo hutvā yāthāvato dubbiññeyyatāya vipassakaṃ visaṃvādeti. Tenāha **‘‘avibhūtaṃ andhakāra’’**nti. **Imaṃ pañha**nti imaṃ suttaṃ gambhīraṃ lokuttarapaṭisaṃyuttaṃ attanā ñātuṃ icchitaṃ atthaṃ. **Uggahetvā**ti kevalaṃ piṭakasampādanavaseneva uggaṇhitvā. Tenāha **‘‘ajānitvā’’**ti. **Visevamānā**ti kilesavise avamānentā, sāsanassa vā anupakāravirūpapaccaye sevamānā. **Evamassā**ti evaṃ vuttanayena tesaṃ karaṇahetu assa cittassa dhammadesanāvasena pavattassa. **Aññathābhāvo** adesetukāmatā **hoti**. **Ta**nti yathāvuttamatthaṃ **sandhāya**. **Eta**nti ‘‘tassapi hoti aññathatta’’nti evaṃ vuttaṃ.

58. Kilesehi āmasīyatīti āmisaṃ, lokepariyāpannaṃ āmisanti idha pañca kāmaguṇā adhippetāti tesu vaṭṭāmisabhāvepi labhite kāmāmisabhāvo siddhoti āha – **‘‘vaṭṭāmisakāmāmisalokāmisabhūtesū’’**ti. Kāmaguṇā hi vaṭṭassa vaḍḍhanato vaṭṭāmisaṃ, kāmetabbato kāmataṇhāya āmasitabbato kāmāmisaṃ, yebhūyyato sattalokassa āmisabhāvato lokāmisaṃ. **Kāmaguṇasabhāgā**ti kāmaguṇānulomā kāmaguṇapaṭisaṃyuttā. **Āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāyā**ti kilesiñjanarahitatāya idha āneñjāti adhippetāhi heṭṭhimāhi arūpasamāpattīhi paṭisaṃyuttāya. **Evarūpo**ti lokāmisabhūtesu paccayesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro. **Ettāvatā**ti evaṃ saddhānaṃ manussānaṃ dassanena tesaṃ pavattitāsayena ca. **Sīsaṃ nikkhantaṃ hotī**ti lābhāsāya sīsaṃ bahi nikkhantaṃ viya hoti. **Udaraṃ phalita**nti atibahubhaṇḍaṃ pakkhipiyamānaṃ pasibbakaṃ viya laddhabbassa atipahūtabhāvena udaraṃ phītaṃ hoti.

59. Yathā purimā dve arūpasamāpattiyo attano paccanīkakilesehi aniñjanato ‘‘aniñjā’’ti vuccanti, evaṃ itarāpi. **Taṃ pavutta**nti lokāmisasaṃyojanaṃ vigataṃ.

60. **Nighaṃsa**nti ‘‘ettako aya’’nti paricchedanti attho. **Silesenā**ti cammakārasilesādisilesena, vajiralepasilese vattabbameva natthi. **Taṃ bhinna**nti āneñjasaṃyojanaṃ bhinnaṃ vidhamitaṃ samatikkantaṃ tāsu samāpattīsu apekkhābhāvato. Ajjhāsayena asambaddhattā vuttaṃ – **‘‘dvedhābhinnā selā viya hotī’’**ti. Tenāha – **‘‘taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjatī’’**ti.

61. **Vanta**nti chaḍḍitaṃ, vissaṭṭhanti attho.

62. **Uparisamāpattilābhino**ti ettha **uparisamāpattī**ti arahattaphalasamāpatti adhippetā, arahato ca maggādhigameneva anāgāmiphalasamāpatti, sekkhānaṃ visayā heṭṭhimā phalasamāpattiyo paṭippassaddhā. Lokiyā pana nikantippahānena paṭinissaṭṭhāti āha – **‘‘heṭṭhā…pe… na uppajjatī’’**ti.

63. ‘‘Pañca kho ime, sunakkhatta, kāmaguṇā’’tiādinā āraddhadesanā, ‘‘sammā nibbānādhimutto purisapuggalo’’ti arahattakittanena niṭṭhāpitāti tato paraṃ, ‘‘ṭhānaṃ kho panā’’tiādikā desanā, **‘‘pāṭiyekko anusandhī’’**ti vuttā. Tenāha **‘‘heṭṭhā hī’’**tiādi. Tattha yathā khīṇāsavassa samāpattilābhinoti yojanā, evaṃ vā khīṇāsavassa sukkhavipassakassāti yojetabbā. **Paṭikkhittaṃ** aṭṭhakathāyaṃ. Tassa paṭikkhepassa kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘samāpattilābhino hī’’**tiādi vuttaṃ. Yathā sukkhavipassako adhimāniko samāpattilābhino samānayogakkhamo appatte pattasaññitāya bhedābhāvato, evaṃ sukkhavipassako khīṇāsavo samānayogakkhamo khīṇāsavabhāvena visesābhāvato, tasmā ‘‘samāpattilābhimhi kathite itaropi kathitova hotī’’ti vuttaṃ. **Dvinnaṃ bhikkhūna**nti samāpattilābhino adhimānikassa khīṇāsavassa ca. Tenevāha **‘‘puthujjanassa tāvā’’**tiādi.

Yadaggenāti yena bhāgena. Yadipi khīṇāsavassa asappāyārammaṇaṃ kilesānaṃ uppattiyā paccayo na hoti tesaṃ sabbaso samucchinnattā. Santavihāraparipantho pana siyā visabhāgatoti vuttaṃ – **‘‘khīṇāsavassapi asappāyamevā’’**ti. Tenāha – **‘‘visaṃ nāma…pe… visamevā’’**ti. Etena ‘‘yathā visajānanaṃ appamāṇaṃ, vikāruppādanato pana taṃ pariharitabbaṃ, evaṃ pariññātampi vattu atthavisesābhāvena ekarūpamevāti taṃ pariharitabbamevā’’ti dasseti. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. **Na hi asaṃvutena bhavitabbaṃ** asāruppabhāvato. **Yuttapayuttenevā**ti sabhāgārammaṇassa ālokanādīsu yutteneva **bhavituṃ vaṭṭati**.

64. Yattha sayaṃ nipatati uppajjati, tassa santānassa vippasannavasena ruppanato, visasaṅkhātassa dukkhassa mūlabhāvato ca **‘‘avijjāsaṅkhāto visadoso’’**ti vuttaṃ. **Ruppatī**ti kattabbādimucchāpādanena vikāraṃ uppādeti. **Anuddhaṃseyyā**ti vibādheyya. Rāgo hi uppajjamānova kusalacittappavattiyā okāsaṃ adento taṃ vibādhati; tathābhūto saddhāsinehassa samathavipassanābhivuḍḍhiyā vamanena ca taṃ visoseti milāpeti. Tenāha **‘‘soseyya milāpeyyā’’**ti. **Sagahaṇasesa**nti gahetabbavisaṃ sāvasesaṃ katvāti attho. Na alaṃ na samatthanti **analaṃ**. Sūkapariyāyo pāḷiyaṃ vutto **suka-**saddoti āha – **‘‘vīhisukādi ca sūka’’**nti.

Saupādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo mahānatthuppādanato. **Asappāya…pe… asaṃvutakālo daṭṭhabbo** attabhāvassa apariharaṇabhāvato. **Maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanaṃ** adhisīlasaṅkhātassa āyuno apetattā. **Maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya āpattiyā āpajjanaṃ** yathāvuttassa āyuno upapīḷanakabhāvato. **Imināva nayena opammasaṃsandana**nti ettha anupādisesasalluddhāro viya pahīno avijjāvisadoso; sappāya…pe… susaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ na gate maraṇābhāvo viya sikkhāya apaccakkhānaṃ, maraṇamattadukkhābhāvo viya aññatarāya saṃkiliṭṭhāya āpattiyā anāpajjananti yojanā veditabbā.

65. **Satiyā**ti ettha yasmā ‘‘ariyāyā’’ti na visesitanti āha – **‘‘sati paññāgatikā’’**tiādi. Paññā cettha lokiyā adhippetā, na lokuttarāti āha – **‘‘parisuddhāya vipassanāpaññāyā’’**ti.

Khīṇāsavassa balanti uḷāratamesu dibbasadisesupi ārammaṇesu manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ anupanamanahetubhūtaṃ susaṃvutakārisaṅkhātaṃ khīṇāsavabalaṃ dassento, **‘‘saṃvutakārī’’**ti vuttaṃ, ukkaṃsagatasativepullattā yathā asaṃvarassa asaṃvaro hoti, evaṃ satisampajaññabalena cakkhādidvārāni saṃvaritvā dassanādikiccakārī. **Evaṃ jānitvā**ti ‘‘upadhi dukkhassa mūla’’nti evaṃ vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. Upadhīyati dukkhaṃ etehīti upadhī, kilesāti āha – **‘‘kilesupadhipahānā nirupadhī’’**ti. Tato eva upādīyati dukkhaṃ etehīti kilesā ‘‘upādānā’’tipi vuccantīti āha – **‘‘nirupādānoti attho’’**ti. Upadhī sammadeva khīyanti ettāti **upadhisaṅkhayo,** nibbānanti āha – **‘‘upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne’’**ti. **Ārammaṇato**ti ārammaṇaṃ katvā tadārammaṇāya phalavimuttiyā **vimutto. Kāmupadhismiṃ kāyaṃ upasaṃharissatī**ti ‘‘kāmesevissāmī’’ti tattha kāyaṃ upanāmessati; kāyūpasaṃhāro tāva tiṭṭhatu, tathā cittaṃ vā uppādessatīti etaṃ kāraṇaṃ natthīti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sunakkhattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. Khaṇapabhaṅgutāya na niccā na dhuvāti **aniccā**. Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbātipi **aniccā**. So cāyaṃ aniccattho udayavayaparicchinnatāya veditabboti dassento, **''hutvā abhāvaṭṭhena aniccā''**ti āha; uppajjitvā vinassanatoti attho. Ayañca aniccatā vakkhamānā ca tucchāditā dvinnampi kāmānaṃ sādhāraṇoti āha – **''vatthukāmāpi kilesakāmāpī''**ti. **Rittā** vivittā, tesaṃ niccasārādīnaṃ attani abhāvato tehi visuṃbhūtā. Yathā pana sabbaso sabhāvarahitamākāsaṃ ''tucchaṃ ritta''nti vuccati, na evamete. Ete pana kevalaṃ niccasārādivirahato eva tucchā rittāti dassento **''na panā''**tiādimāha. ''Na hi tucchamuṭṭhi nāma natthī''ti idaṃ lokasamaññāvasena vuttaṃ, lokasamaññā lokiyakathā na laṅghitabbā.

Musāti ittarapaccupaṭṭhānatāya na dissatīti āha **''musāti nāsanakā''**ti. Visaṃvādanaṭṭhena vā **musā**. Ete hi asubhādisabhāvāpi bālānaṃ subhādibhāvena upaṭṭhahantā subhādiggahaṇassa paccakkhabhāvena satte visaṃvādenti. **Nassanasabhāvā**ti khaṇabhaṅgattā ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viyapi hutvā apaññāyanakapakatikā. Tenāha **''khettaṃ viyā''**tiādi. Dhammasaddo cettha ''jātidhammāna''ntiādīsu (dī. ni. 2.398) viya pakatipariyāyo, tathā sabhāvasaddo cāti daṭṭhabbaṃ. **Mosadhammā**ti mosanapakatikā, kusalabhaṇḍaharaṇasabhāvāti attho. **Māyākata**nti māyāya kataṃ udakādimaṇiādiākārena māyādinā upaṭṭhāpitaṃ; māyākataṃ viya māyākataṃ aññasabhāvā hutvā atathā upaṭṭhahanato. Tenāha **''yathā''**tiādi. Cakkhupathe eva katavijjāya, na tato paranti vuttaṃ – **''dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyatī''**ti. Tayidaṃ sambaravijjāvasena vuttaṃ.

Evaṃ tāvakālikabhāvena kāmānaṃ māyākatabhāvaṃ dassetvā idāni tato aññenapi pakārena dassetuṃ **''yathā cā''**tiādi vuttaṃ. Aniccādisabhāvānaṃ kāmānaṃ niccādisabhāvadassanaṃ vipallāsasahagatatāya veditabbaṃ. **Bālānaṃ lāpanato**ti apariññātavatthukānaṃ andhabālānaṃ puggalānaṃ vipallāsahetuto. Manussaloke ṭhatvā manussānaṃ vā vasena bhagavatā bhāsitattā vuttaṃ – **''diṭṭhadhammikā kāmāti mānusakā pañca kāmaguṇā''**ti. Tato eva ca **''samparāyikāti te ṭhapetvā avasesā''**tiādi vuttaṃ. Tattha diṭṭhadhammā paccakkhasabhāvā ārammaṇabhūtā etāsaṃ atthīti **diṭṭhadhammikā**. Samparāyike kāme ārabbha uppannasaññā **samparāyikā**. Te samecca dhīyati ettha āṇāti dheyyaṃ, āṇāpavattiṭṭhānaṃ. Mārassa dheyyanti **māradheyyaṃ** tassa issariyapavattanattā. Tenāha **''yehī''**tiādi. **Gahita**nti visayavisayībhāvena gahitaṃ, ārammaṇavasena ārammaṇakaraṇavasena ca gahitanti attho. Tattha ārammaṇakaraṇavasena gahaṇaṃ nāma ''idaṃ mayha''nti avibhāgena pariggahakaraṇaṃ; ārammaṇavasena pana gahaṇaṃ bhāgaso ārammaṇānubhavananti vadanti. Ubhayassapi pana taṇhārāgavasena gahaṇaṃ sandhāya, **''ubhayametaṃ gahita''**nti vuttaṃ. **Māro**ti kilesamāro. Yadaggena kilesamāro, tadaggena devaputtamāropi te attano vasaṃ vatteti. **Taṃ sandhāyā**ti dhammamukhena puggalaggahaṇaṃ sandhāya.

Appahīnavipallāsā hi puggalā kāmādhimuttā mārassa issariyavattanaṭṭhānatāya ''māradheyya''nti vuttā, tathā mārassa nivāpagocarapariyāyehipi te evaṃ vuttāti dassento, **''yathā coḷassā''**tiādimāha. Nivapatīti nivāpo, so eva bījanti **nivāpabījaṃ. Te**ti kāmaguṇā. **Yatthā**ti yasmiṃ padese.

Manasi bhavāti **mānasā**ti āha **''cittasambhūtā''**ti. Te pana avijjādayo pāḷiyaṃ āgatā. Evañhi lohitasannissayo pubbo viya anurodhūpanissayo virodhoti dassento, **''mamāyite vatthusmi''**ntiādimāha. **Tedhā**ti ettha **idhā**ti nipātamattaṃ ''idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assa''ntiādīsu (ma. ni. 1.30) viya. **Kāmaloka**nti kāmaguṇasaṅkhātaṃ saṅkhāralokaṃ, yattha vā loke kāmaguṇavantaṃ lokaṃ. **Cittena adhiṭṭhahitvā**ti jhānārammaṇaṃ paṭibhāganimittaṃ bhāvanācittena uppādetvā. **Parittaṃ nāma** vikkhambhanaasamatthattā kilesehi parito khaṇḍitaṃ viya hoti. **Tassa paṭikkhepenā**ti parittabhāvapaṭikkhepena. **Pamāṇantipi kāmāvacarameva** pāpakānaṃ pamāṇakaraṇadhammānaṃ vikkhambhanavasena appajahanato. Tappaṭikkhepavasena **appamāṇaṃ** nāma mahaggatanti āha – **''rūpāvacaraṃ arūpāvacara''**nti. Samucchedavasena kilesānaṃ appahānena mahaggatajjhānampi subhāvitaṃ nāma na hoti, pageva parittajjhānanti āha – **‘‘subhāvitanti…pe… lokuttarassevetaṃ nāma’’**nti. **Etassa vasenā**ti ‘‘subhāvita’’nti padassa vasena.

Tameva paṭipadanti tameva abhijjhādipahānāvahaṃ jhānapaṭipadaṃ. Arahatte tassa upāyabhūtāya vipassanāya vā catutthajjhāne tassa upāyabhūte upacāre vā sati cittaṃ pasannameva hotīti āha – **‘‘arahattaṃ vā…pe… upacāraṃ vā’’**ti. **Adhimokkhasampasādo**ti ‘‘ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmī’’ti vā vipassanāya vīthipaṭipannattā; ‘‘ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmī’’ti vā upacārasamādhinā cittassa samāhitattā adhimuccanabhūto sampasādo. **Paṭilābhasampasādo**ti arahattassa catutthajjhānassa vā adhigamasaṅkhāto sampasādo. Paṭilābhopi hi kilesakālusiyābhibhavanato cittassa suppasannabhāvāvahattā ‘‘sampasādo’’ti vutto. **Paccayā**ti nāmarūpapaccayā avijjādayo. **Sabbathā**ti samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇatoti sabbappakārena. **Āsā**ti adhimuccanavasena āsīsanā. Tenāha – **‘‘āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhatī’’**ti.

Pādakanti padaṭṭhānaṃ. **Kilesā sannisīdantī**ti nīvaraṇasahagatā eva kilesā vikkhambhanavasena vūpasamanti. **Satī**ti upacārajjhānāvahā sati **santiṭṭhati. Saṅkhāragata**nti bhāvanāya samatāya pavattamānattā, ime dhammavicayasambojjhaṅgādayo ekarasā hutvā pavattantīti, bhāvanācittuppādapariyāpannaṃ saṅkhāragataṃ **vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti. Cittuppādo**ti bhāvanācittuppādo. **Lepapiṇḍe**ti silesapiṇḍe **laggamāno viya** appito viya hoti. **Upacārena samādhiyati** upacārajjhānena samādhiyati. **Aya**nti ayaṃ duvidhopi adhimuccanākāro adhimokkhasampasādo nāma. **Tasmiṃ sampasāde satī**ti etasmiṃ vipassanālakkhaṇe, upacārajjhāne vā adhimokkhasampasāde sati. **Yo pana arahattaṃ vā paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā, tassa cittaṃ vippasannaṃ hotiyeva,** ayaṃ nippariyāyato **paṭilābhasampasādo,** evaṃ santepi idhāmippetameva dassetuṃ, **‘‘idha panā’’**tiādi vuttaṃ. **Vipassanā hī**tiādi vuttassa samatthanaṃ. Tattha **paññāyā**ti arahattapaññāya. **Adhimuccanassā**ti saddahanaṃ ussukkāpajjanassa. **Upacāra**nti upacārajjhānaṃ. Āneñjasamāpattiyā adhimuccanassa kāraṇanti yojanā.

Etarahi vāti idānimeva. **Āneñjaṃ vā**ti catutthajjhānaṃ vā. **Samāpajjatī**ti adhigacchati. **Idaṃ hī**tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarati. Arahattasacchikiriyā nāma aggamaggabhāvanāya sati atthato āpannā hoti, aggamaggapaññā eva tadatthaṃ adhimuccitabbāti dassento, **‘‘atha vā’’**ti vikappantaramāha. Tattha yathā nāma pāsādassa atthāya samānītadabbasambhārāvayave appahonte kūṭāgāraṃ kātuṃ na pahontiyeva, evaṃsampadamidanti dassento, **‘‘taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjatī’’**ti āha. **Catusaccaṃ vā sacchikaroti** heṭṭhimamaggādhigamanavasena āneñjaṃ vā samāpajjati ubhayassapi hetupariggahitattā.

Tatrāti tasmiṃ ‘‘paññāya vā adhimuccati, āneñjaṃ vā samāpajjatī’’ti yathāvutte visesādhigame ayaṃ idāni vuccamāno yojanānayo. **Evaṃ hotī**ti idāni vuccamānākārena cittābhinīhāro hoti. **Kicca**nti pabbajitakiccaṃ. **Tato**ti arahattādhigamanato. **Osakkitamānaso**ti saṃkucitacitto. **Antarā na tiṭṭhatī**ti asamāhitabhūmiyaṃ na tiṭṭhati. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – yathā tassa purisassa vanamahiṃsaṃ gahetuṃ ussāhavato osakkantassa sasagodhādiggahaṇe vattabbameva natthi, evaṃ imassapi bhikkhuno arahattaṃ gahetuṃ ussāhavato tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajjane vattabbameva natthīti. **Eseva nayo**ti yathāvuttaṃ upamaṃ upamāsaṃsandanañca maggabhāvanāyojanāyaṃ catusaccasacchikiriyāyojanāyañca atidisati.

Hetuatthajotano **ya**nti nipāto, karaṇe vā etaṃ paccattavacananti āha **‘‘yena kāraṇenā’’**ti. Tassa saṃvattanaṃ arahati, taṃ vā payojanaṃ etassāti **taṃsaṃvattanikaṃ. Viññāṇa**nti vipākaviññāṇaṃ. Āneñjasabhāvaṃ upagacchatīti **āneñjūpagaṃ**. Yathā kusalaṃ āneñjasabhāvaṃ, evaṃ taṃ vipākaviññāṇampi āneñjasabhāvaṃ upagataṃ assa bhaveyya. Tenāha – **‘‘kādisameva bhaveyyāti attho’’**ti. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Kusalaviññāṇa**nti vipākaviññāṇampi taṃ kusalaṃ viya vadanti. **Tannāmakamevā**ti kusalaṃ viya āneñjanāmakameva siyā. Ettha ca purimavikappe ‘‘āneñjūpaga’’nti taṃsadisatā vuttā, dutiyavikappe tato eva taṃsamaññatā. **So panāyamattho**ti āneñjasadisatāya vipākakālepi taṃnāmakameva assāti yathāvutto attho. **Iminā nayenā**ti iminā vuttanayena. Ettha hi āneñjābhisaṅkhārahetuvipākaviññāṇaṃ ‘‘āneñjūpagaṃ hoti viññāṇa’’nti vuttattā taṃnāmakameva katvā dīpitaṃ. **Arahattassāpī**ti **api**saddena aggamaggabhāvanāyapi heṭṭhimamaggabhāvanāyapīti attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. **Samādhivasena osakkanā kathitā**ti ‘‘vipulena mahaggatena cetasā vihareyya’’nti samathanayaṃ dassetvā desanā kathitā.

67. **Ayañhi bhikkhū**ti yaṃ uddissa ayaṃ dutiyāneñjasappāyadesanāya bhikkhu vutto. **Paññavantataro**ti vatvā taṃ dassetuṃ, **‘‘dvinnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasatī’’**ti vuttaṃ. Heṭṭhimassa hi ‘‘ye ca diṭṭhadhammikā kāmā’’tiādinā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāneva rūpamukhena vipassanābhiniveso kato, imassa pana ‘‘yaṃ kiñci rūpa’’ntiādinā sakalarūpadhammavasena. Bhagavā hi kammaṭṭhānaṃ kathento kammaṭṭhānikassa bhikkhuno kāraṇabalānurūpameva paṭhamaṃ bhāvanābhinivesaṃ dasseti; so pacchā ñāṇe vipulaṃ gacchante anavasesato dhammaṃ pariggaṇhāti. **Rūpapaṭibāhanenā**ti rūpavirāgabhāvanāya sabbaso samatikkamena. **Sabbatthā**ti sabbesu tatiyāneñjādīsu.

Paññavantataroti paññuttaro. **Tiṇṇampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā**ti kāmaguṇā sabbarūpadhammā kāmasaññāti evaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kammaṭṭhānavasena tidhā vutte sammasanūpagadhamme ekato katvā, ‘‘sabbametaṃ anicca’’nti ekajjhaṃ gahetvā, sammasati yathā – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti (dī. ni. 1.298; saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 4, 7, 8; tissametteyyamāṇavapucchāniddesa 10, 11; paṭi. ma. 2.30). Tenāha – **‘‘ubhayametaṃ anicca’’**ntiādi. Kāmarūpasaññāvasena diṭṭhadhammikasamparāyikabhedato aṭṭha ekekakoṭṭhāsāti evaṃ kataṃ ubhayanti vuttanti āha – **‘‘diṭṭhadhammika…pe… vasena saṅkhipitvā ubhayanti vutta’’**nti. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhābhinandanāvasena ‘‘etaṃ mamā’’ti, diṭṭhābhinandanāvasena ‘‘eso me attā’’ti evaṃ **abhinandituṃ. Eseva nayo**ti iminā taṇhādiṭṭhivasena ‘‘etaṃ mama, eso me attā’’ti abhinandituṃ ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhātunti imamatthaṃ atidisati. **Kāmapaṭibāhanenā**ti idaṃ āgamanapaṭipadādassanatthaṃ, vaṇṇabhaṇanatthañca vuttaṃ. **Rūpapaṭibāhanaṃ** hissa āsannaṃ, tatopi ākāsānañcāyatanasamatikkamo, taṃsamatikkamena saheva sabbe tā **vipassanāvasena osakkanā kathitā** ‘‘ubhayametaṃ anicca’’ntiādivacanato.

68. Idha **attano cā**ti ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṃ sandhāyāha. **Nirujjhanti** tappaṭibaddhachandarāganirodhena, samāpajjanakkhaṇe pana anuppādanenapi. Tenāha **‘‘ākiñcaññāyatanaṃ patvā’’**ti. **Atappakaṭṭhenā**ti uḷāratarabhāvena jhānasamāpattiyā atittikarabhāvena. **Tameva paṭipada**nti ākiñcaññāyatanabhāvanamāha. **Samādhivasena osakkanā kathitā** tatiyāruppakammaṭṭhānassa vuttattā ‘‘yatthetā’’tiādinā.

Idha **attano**ti dvikoṭikasuññatāmanasikārasaṅkhātaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. **Heṭṭhā vuttapaṭipada**nti anantaraṃ vuttaākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṃ. Sati samathabhāvanāyaṃ suññatāmanasikārassa idha sātisayattā vuttaṃ. **‘‘Dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā’’**ti.

70. Tatiyākiñcaññāyatane **attano**ti catukoṭikasuññatāmanasikārasaṅkhātaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ suññatānupassanādhikāre. **Kvacī**ti katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacī**ti ajjhattaṃ, bahiddhā vā. **Attano attāna**nti sakattānaṃ. ‘‘Ayaṃ kho, bho brahmā…pe… vasī pitā bhūtabhabyāna’’ntiādinā (dī. ni. 1.42) paraparikappitaṃ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento **‘‘kassacī’’**tiādimāha. Tattha **parassā**ti ‘‘parā pajā’’ti ‘‘paro puriso’’ti ca evaṃ gahitassa. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama**-saddo aṭṭhānapayuttoti āha **‘‘mamasaddaṃ tāva ṭhapetvā’’**ti. **Parassa cā**ti attato aññassa, ‘‘paro puriso nāma atthi mamatthāya sajito, tassa vasena mayhaṃ sabbaṃ ijjhatī’’ti evaṃ ekaccadiṭṭhigatikaparikappitavasena paraṃ attānaṃ, tañca attano kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento, **‘‘na ca kvacanī’’**tiādimāha. Ettha ca **nāhaṃ kvacanī**ti sakaattano abhāvaṃ passati. **Na kassaci kiñcanatasmi**nti sakaattano eva kassaci anattaniyataṃ passati. **Na ca, mamā**ti etaṃ dvayaṃ yathāsaṅkhyaṃ sambandhitabbaṃ, **atthī**ti paccekaṃ. ‘‘Na ca kvacani parassa attā atthī’’ti parassa attano abhāvaṃ passati, ‘‘tassa parassa attano mama kismiñci kiñcanatā na catthī’’ti parassa attano anattaniyataṃ passati. Evaṃ ajjhattaṃ bahiddhā ca khandhānaṃ attattaniyasuññatā suddhasaṅkhārapuñjatā catukoṭikasuññatāpariggaṇhanena diṭṭhā hoti. **Heṭṭhā vuttapaṭipada**nti idhāpi ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānameva vadati. **Vipassanāvaseneva osakkanā kathitā** catukoṭikasuññatādassanavisesabhāvato, tappadhānattā cassa manasikārassa.

Idha **attano**ti nevasaññānāsaññāyatanakammaṭṭhānamāha. **Sabbasaññā**ti rūpasaññā paṭighasaññā nānattasaññā heṭṭhimā tisso arūpasaññāti evaṃ sabbasaññā anavasesā nirujjhantīti vadanti. **‘‘Heṭṭhā vuttā’’**ti pana visesitattā imasmiṃ āgatā catutthajjhānasaññādayo api saññāti apare. **Ta**nti sammutimattaṃ kāmasaññāpaṭibāhanavaseneva tesaṃ nānattasaññādinirodhassa atthasiddhattā. **Samādhivasena osakkanā kathitā** nevasaññānāsaññāyatanabhāvanāya samathakammaṭṭhānabhāvato.

71. **Pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭa**nti purimakammabhavasmiṃ moho avijjā āyūhanā saṅkhārā nikantitaṇhā upagamanaṃ upādānaṃ cetanā bhavoti evamāgato saparikkhāro kammappabandho. **Na āyūhitaṃ assā**ti na cetitaṃ pakappitaṃ bhaveyya. **Etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭa**nti viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanāsaṅkhāto paccuppanno vipākappabandho **nappavatteyya** kāraṇassa anipphannattā. **Sace āyūhitaṃ na bhavissatī**ti yadi cetitaṃ pakappitaṃ na siyā. **Yaṃ atthī**ti yaṃ paramatthato vijjamānakaṃ. Tenāha **‘‘bhūta’’**nti. Tañhi paccayanibbattatāya ‘‘bhūta’’nti vuccati. **Taṃ pajahāmī**ti tappaṭibaddhachandarāgappahānena tato eva āyatiṃ anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi.

Parinibbāyīti saha parikappanena atītattheti āha **‘‘parinibbāyeyyā’’**ti. **Parinibbāyeyya nu kho**ti vā pāṭho, so evattho. **Na kiñci kathita**nti nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumabhāvena ñāṇuttarasseva visayabhāvato sarūpato na kiñci kathitaṃ, nayena panassa visesaṃ ñāpetukāmattā. Bhagavato kira etadahosi – ‘‘imissaṃyeva parisati nisinno ānando anusandhikusalatāya nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno paṭisandhiṃ arahattañca sandhāya pañhaṃ pucchissati, iminā pucchānusandhinā tamatthaṃ desessāmī’’ti. Osakkanāya ca idhādhippetattā bhinnarasadesanā hotīti pucchānusandhi pucchitā. Tasmiñhi asati anusandhibhedabhinnesā desanā, na ca buddhāciṇṇā bhinnarasadesanāti. **Vipassanānissita**nti tannissitaṃ. **Tassa** bhikkhuno. Upādiyati etenāti ca **upādānaṃ. Na parinibbāyati** pahātabbassa appajahanato. Tenāha bhagavā – ‘‘dhammāpi kho, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā’’ti (ma. ni. 1.240). **Upādānaseṭṭha**nti idaṃ nevasaññānāsaññāyatanabhavassa sabbabhavaggatādassanaparaṃ, na pana ariyabhavaggassa upādānaseṭṭhatāpaṭisedhaparaṃ.

73. **Nissāyā**ti bhavapariyāpannaṃ nāma dhammaṃ nissāya tappariyāpannaṃ nāma nissāya oghanittharaṇā bhagavatā akkhātā; aho acchariyametaṃ, aho abbhutametanti.

Navasupi ṭhānesu samathayānikasseva vasena desanāya āgatattā, idha ca kassacipi pādakajjhānassa anāmaṭṭhattā vuttaṃ – **‘‘ariyasāvakoti sukkhavipassako ariyasāvako’’**ti. **Navannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasatī**ti idaṃ jhānadhammepi anussavaladdhe gahetvā sammasanaṃ sambhavatīti katvā vuttaṃ; tebhūmakasaṅkhāragataṃ idha vuttanti anavasesato pariggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘yāvatā sakkāyo’’**ti.

Etaṃ amatanti amataṃ nibbānaṃ ārabbha pavattiyā etaṃ arahattaṃ amatarasaṃ. Tenāha – **‘‘etaṃ amataṃ santaṃ, etaṃ paṇīta’’**nti. ‘‘Anupādāya kiñcipi aggahetvā cittaṃ vimuccī’’ti vuttattāpi **anupādā cittassa vimokkho** nibbānaṃ aññattha sutte vuccati.

Tiṇṇaṃ bhikkhūnanti abhinivesabhedena tividhānaṃ. Pādakaṃ katvā ṭhitassa osakkanāya abhāve kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Samodhānetvā**ti sammadeva odahitvā tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne asaṅkarato vavatthapetvā. **Sukathitaṃ nāma hoti** kathetabbassa anavasesetvā kathitattā.

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. Yathā heṭṭhimasopānaphalakaṃ orohantassa pacchimaṃ nāma hoti, evaṃ ārohantassa paṭhamaṃ nāma hotīti vuttaṃ – **‘‘yāva pacchimasopānakaḷevarāti yāva paṭhamasopānaphalakā’’**ti. **Vatthuṃ sodhetvā**ti vatthuvijjācariyena vuttavidhinā pāsādavatthuno sodhanavidhiṃ katvā. **Etthā**ti pāsādakaraṇe. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhako **vālavedhi** nāma. **Ṭhānasampādanan**ti vesākhamaṇḍalādīnaṃ sampādanaṃ. **Muṭṭhikaraṇādīhī**ti usumuṭṭhikaraṇajiyāgāhajiyāvijjhādīhi. **Evaṃ gaṇāpemā**ti ekaṃ nāma ekameva, dve dukā cattāri, tīṇi tikāni nava, cattāri catukkāni soḷasātiādinā evaṃ gaṇanaṃ sikkhāpema.

75. **Kerāṭikā hontī**ti samayassa anupakkiliṭṭhakaraṇamāyāsāṭheyyena samannāgatā honti. **Taṃ** damanaṃ **jīvitahetupi nātikkamati,** ayamassa jātidosābhāvo.

76. **Satisampajaññāhi samaṅgibhāvatthāyā**ti satatavihāribhāvasādhanehi satisampajaññehi samannāgamatthāya. Nanu ca khīṇāsavā satives pullappattā paññāvepullappattā ca, kathaṃ tassa satisampajaññaṃ payogasādhanīyaṃ pavattanti āha **‘‘dve hī’’**tiādi. **Satatavihārī**ti satataṃ samāpattivihāribahulā, tasmā te icchiticchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti. Vuttavipariyāyena nosatatavihārino daṭṭhabbā. Tenāha **‘‘tatthā’’**tiādi. **Appetuṃ na sakkoti** anāciṇṇabhāvato.

Taṃ vitakkentoti ‘‘sāmaṇerassa senāsanaṃ natthi, araññañca sīhādīhi saparissayaṃ, kiṃ nu kho tassa bhavissatī’’ti taṃ vitakkento. **Evarūpo**ti ediso yathāvuttasāmaṇerasadiso khīṇāsavo. **Ime dhamme**ti imasmiṃ sutte āgate sīlādidhamme. **Āvajjitvāvā**ti attano parisuddhasīlatādiāvajjanahetu eva samāpajjituṃ sakkhissati.

78. **‘‘Yeme, bho gotamā’’**ti vacanassa sambandhaṃ dassetuṃ, **‘‘tathāgate kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Evan**ti ‘‘yeme, bho gotamā’’tiādiākārehi **vattumāraddho.**

Ajjadhammesūti apurātanadhammesu. Takkanamattāni hi tehi kappetvā sayaṃpaṭibhānaṃ viracitāni. Purātanatāya paripuṇṇatāya ekantaniyyānikatāya ca paramo uttamo. Tenāha – ‘‘tesu…pe… uttamoti attho’’ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. Kammaṃyeva kammanto, so ettha atthīti kammakaraṇaṭṭhānaṃ **‘‘kammanto’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘kammantaṭṭhāna’’**nti. **Tehi dhammehī**ti buddhaguṇehi. Te pana sabbaññutaññāṇappamukhāti katvā āha **‘‘sabbaññutaññāṇadhammehī’’**ti. **Sabbena sabban**ti sabbappakārena anavasesaṃ, ettako guṇānaṃ pakārabhedo, tesu kiñcipi pakāraṃ anavasesetvā. **Sabbakoṭṭhāsehi sabban**ti yattakā guṇabhāgā, tehi sabbehi anavasesaṃ nissesameva katvā. **Yopi ahosī**ti yopi kosambivāsīnaṃ bhikkhūnaṃ vasena kosambiyaṃ kalaho ahosi. **Sopi tattheva** uppannaṭṭhāneyeva uppannamatto vūpasamito. **Parinibbutakāle panassā**ti assa sammāsambuddhassa parinibbutakāle pana. Bhiyyosomattāya bhikkhū samaggā jātā, kathañca saṃvego jātoti dassetuṃ **‘‘aṭṭhasaṭṭhī’’**tiādi vuttaṃ. Sātisayaṃ abhiṇhañca upasamappattiyā **ativiya upasantupasantā. Anusaṃyāyamāno**ti anu anu sammadeva jānanto vicārento vosāsamāno. ‘‘Anusaññāyamāno’’ti vā pāṭho. Tattha ya-kārassa ña-kāraṃ katvā niddesoti āha **‘‘anuvicaramāno’’**ti.

80. **Heṭṭhimapucchamevā**ti gopakamoggallānena pucchitapucchameva. So hi ‘‘tehi dhammehī’’tiādinā, ‘‘atthi koci tumhākaṃ sāsanassa sārabhūto bhikkhū’’ti pucchi. Ayañca tameva ‘‘paṭisaraṇo’’ti pariyāyena pucchi. **Appaṭisaraṇe**ti yaṃ tumhe bhikkhuṃ paṭibodheyyātha, tādisassa abhāvena appaṭisaraṇe. Tathāgatena pavedito dhammo paṭisaraṇaṃ etesanti **dhammapaṭisaraṇā**. Tenāha **‘‘dhammo avassayo’’**ti.

81. **Āgacchatī**ti vācuggatabhāvena āgacchati. Vatthuvītikkamasaṅkhāte garugarutaralahulahutarādibhede ajjhācāre āpattisamaññāti āha – **‘‘āpatti…pe… āṇātikkamanamevā’’**ti. **Yathādhamma**nti dhammānurūpaṃ. **Yathāsiṭṭha**nti yathānusiṭṭhaṃ. **Dhammo no**ti ettha **no**-saddo avadhāraṇe ‘‘na no samaṃ atthi tathāgatenā’’tiādīsu (khu. pā. 6.3; su. ni. 226) viya. Tenevāha **‘‘dhammova kāretī’’**ti.

83. ‘‘Yathā taṃ tumhādisehi rakkhakehi gopakehī’’ti evaṃ pasannavesena attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo. Ariyūpavādapāpaṃ khamāpane sati antarāyāya na hotīti āha – **‘‘iccetaṃ kusala’’**nti. **Gonaṅgalamakkaṭo**ti gonaṅguṭṭhamakkaṭo.

84. Ayaṃ ukkaṃsāpetuṃ icchitaṃ yathāraddhamatthaṃ visaṃvādeti avaṇṇitampi vaṇṇitaṃ katvā kathento; imassa vacanassa paṭikkhepena iminā dātabbapiṇḍapātassa antarāyo mā hotūti evaṃ piṇḍapātaṃ rakkhituṃ na kho pana sakkāti yojanā. **Ida**nti ‘‘na kho, brāhmaṇa, so bhagavā’’tiādidesanaṃ. **Abbhantaraṃ karitvā**ti nibbānantogadhaṃ katvā, antaraṃ vā tassa nijjhānassa kāraṇaṃ katvā. Kāmarāgavasena hi taṃ nijjhānaṃ hotīti. **Idhā**ti imasmiṃ suttapadese. **Sabbasaṅgāhikajjhāna**nti lokiyalokuttarassa antarāyo mā hotūti evaṃ katvāpi rūpāvacarassa maggajhānassa phalajhānassāti sabbassapi saṅgaṇhanavasena desitattā sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ettha **no**ti nipātamattaṃ. **Taṃ no**ti ettha pana **no**ti amhākanti attho. **Usūyati** rājakiccapasutatādhīnatāya ekatthābhinivesabhāvato. Mandapaññatāya vassakāragataissābhibhūtacittatāya paripuṇṇaṃ katvā vuttampi atthaṃ anupadhārento āha – **‘‘ekadesameva kathesī’’**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. **Tasmiṃ ahū**ti tasmiṃ ahanīti āha **‘‘tasmiṃ divase’’**ti. **Anasanenā**ti sabbaso āhārassa abhuñjanena sāsanikasīlena bāhirakaanasanena upetā hutvāti yojanā. **Vā**-saddena khīrapānamadhusāyanādividhiṃ saṅgaṇhāti. Upecca vasitabbato **uposatho,** pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato **uposatho,** sīlaṃ. Anasanādidhammādiṃ vā upecca vasanaṃ upavāso **uposatho**. Tathārūpe hatthijātivisese uposathoti samaññāmattanti āha – **‘‘uposatho nāma nāgarājātiādīsu paññattī’’**ti. Vuttanayena upavasanti etthāti **uposatho,** divaso. **So panesa** uposatho. **Māsapuṇṇatāyā**ti māsassa pūritabhāvena. **Sampuṇṇā**ti sabbaso puṇṇā. Tāya hi rattiyā vasena māso anavasesato puṇṇo hoti. Māsaddhamāsādibhedaṃ kālaṃ māti minanto viya hotīti ca **‘‘mā’’iti cando vuccati. Etthā**ti etissā rattiyā. Puṇṇo paripuṇṇakalo jātoti **puṇṇamā**. Tañhi candapāripūriyā māsapāripūriyā evamāha. Etena tassa uposathabhāvaṃ dasseti.

Dissati phalaṃ sandissatīti **deso,** hetūti āha **‘‘desanti kāraṇa’’**nti. **Sabbaṃ kathenti** sabbaṃ attanā pariggahitappakāraṃ kathenti. **Kathetuṃ na sakkonti** avisayattā. **Pāsādapariveṇe**ti pāsādassa purato vivaṭaṅgaṇe. **Heṭṭhā vuttanayenā**ti sekhasutte (ma. ni. aṭṭha. 2.22) vuttanayena vitthāretabbaṃ.

86. **Ime nu kho**ti ettha nūti saṃsayajotanoti āha – **‘‘vimatipucchā viya kathitā’’**ti. **Jānantenā**tiādi pucchāvattadassanaparaṃ daṭṭhabbaṃ, na pucchakassa satthu attano ajānanabhāvadīpanaparaṃ. Jānāti hi bhagavā. **Ajānantena viya hutvā** pucchite. Yathābhūtasabhāvaṃ **jānanto viya pucchati** kohaññe ṭhatvā. Tenāha – **‘‘thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissatī’’**ti kāraṇassa suppahīnattāti adhippāyo.

Chandamūlakāti taṇhāchandamūlakā. Taṇhā hi dukkhasamudayo. Kusalasañño vā thiravisadanipuṇasañño vā, kusalasaṅkhāro vā tikhiṇathiravisadasaṅkhāro vā; suvisuddhavipulodāraviññāṇo vāti imamatthaṃ **‘‘saññādīsupi eseva nayo’’**ti iminā atidisati. Kasmā panettha anāgatakālavaseneva desanā āgatāti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi.

Khandhānaṃ khandhapaṇṇattīti khandhasaddābhidheyyānaṃ ruppanānubhavanasañjānanābhisaṅkharavijānanasabhāvānaṃ atthānaṃ ‘‘khandho’’ti ayaṃ samaññā. **Kittakenā**ti kiṃparimāṇena atthena, rāsatthabhāgatthādīsu kīdisenāti adhippāyo.

Hetuhetūti hetupaccayabhūto hetu. Yo hi lobhādīnaṃ sahajātadhammesu mūlaṭṭhenupakārakabhāvo nippariyāyena hetuttho; so pathavīādīsupi paccayabhāvamattena hetupariyāyadassanato dutiyena hetu-saddena visesetvā vutto **‘‘hetuhetū’’**ti. Avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṃ sādhāraṇapaccayattā sādhāraṇahetu, ‘‘atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipāka’’nti ettha vijjamānesupi aññesu paccayesu iṭṭhāniṭṭhavipākaniyāmakattā kammaṃ tassa padhānakāraṇanti āha – **‘‘kusalākusalaṃ attano attano vipākadāne uttamahetū’’**ti. ‘‘Mahābhūtā hetū’’ti ayamevattho ‘‘mahābhūtā paccayo’’ti imināpi vuttoti hetusaddapaccayasaddānaṃ samānatthattā paccayo eva hetu **paccayahetu,** yo ca rūpakkhandhassa hetu, so eva tassa paññāpanāya paccayoti vuttoti āha – **‘‘idha paccayahetu adhippeto’’**ti. Yadaggena paccayadhammo attano paccayuppannassa uppādāya ṭhitiyā ca paccayo, tadaggena tassa bhāvato samaññāto paññāpanāyapi so paccayoti vattabbataṃ arahatīti. Pāḷiyaṃ avibhāgena vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ, **‘‘tattha pathavīdhātū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **paññāpanāyā**ti sahetuahetukantiādiākārehi bodhanāya. Taṃ pana sabbodhanaṃ ñāṇena dassanaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘dassanatthāyā’’**ti.

Phassoti phassasamaṅgībhāvo. So cettha sakiccanipphādanasamatthassa phassassa nibbatti. Nibbatto hi phasso tathārūpāya vedanāya paccayo hotīti. Etadatthamevettha bhagavatā puggalādhiṭṭhānā desanā katā, tasmā paccuppannātītakālavasena dvikāliko phassasaddo veditabbo. Phasse sati vedeti phassapaccayā vedanāicceva vuttaṃ hoti. Sesapadadvayepi eseva nayo. Yatheva hi vedanāya evaṃ saññāya saṅkhārānampi phasso visesapaccayo tasmiṃ asati abhāvato. Cetanāggahaṇena āyūhanānurūpatāya tappadhānattā saṅkhārakkhandhadhammā gahitā. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhabhājanīye (vibha. 21, 22) ca ‘‘cakkhusamphassajā cetanā’’tiādinā cetanāva niddiṭṭhā. **Viññāṇakkhandhassā**ti ettha ekasmiṃ bhave ādibhūtaviññāṇassa nāmarūpapaccayataṃ dassetuṃ, **‘‘paṭisandhiviññāṇena tāvā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha gabbhaseyyakassa sabhāvakassa rūpapavattiṃ sandhāya **‘‘uparimaparicchedenā’’**ti vuttaṃ samatiṃsato upari paṭisandhikkhaṇe tassa rūpānaṃ asambhavato. Idāni pavattiviññāṇassa nāmarūpapaccayaṃ dvāravasena dassetuṃ, **‘‘cakkhudvāre’’**tiādi vuttaṃ. Nanu ca viññāṇassapi phasso paccayo, kasmā tayo eva khandhā phassapaccayā vuttāti? Saccametaṃ, yathā pana viññāṇasahito phasso vedanādīnaṃ paccayo, na evaṃ viññāṇassa. Tenāha bhagavā – ‘‘tiṇṇaṃ saṅgati phasso’’ti (ma. ni. 1.204; ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.44, 45; 2.4.60) phasso viya nāmarūpaṃ viññāṇassa visesapaccayo yathā nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti. Tasmā imaṃ visesaṃ dassetuṃ nāmarūpasseva viññāṇapaccayatā vuttā, na phassassa.

87. Yāva sakkāyadiṭṭhi samuppajjati, tāva vaṭṭassa pariyanto natthevāti appahīnasakkāyadiṭṭhiko vaṭṭe paribbhamatīti āha – **‘‘kathaṃ pana, bhanteti vaṭṭaṃ pucchanto’’**ti. Yathā ca sakkāyadiṭṭhijotanā vaṭṭapucchā, evaṃ tabbhedanajotanā vivaṭṭapucchāti āha – **‘‘sakkāyadiṭṭhi na hotīti vivaṭṭaṃ pucchanto’’**ti.

88. **Ayaṃ rūpe assādo**ti yāthāvato dassanaṃ pariññābhisamayo, dukkhasaccapariyāpannañca rūpanti āha – **‘‘iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccañca kathita’’**nti. ‘‘Yaṃ rūpaṃ anicca’’ntiādivacanato aniccādibhāvo tattha ādīnavo, so cassa paccayādhīnavuttitāya paccayo samudayasaccanti samudayappahānena ādīnavasamatikkamoti ādīnavaggahaṇena siddhamatthamāha – **‘‘pahānapaṭivedho ceva samudayasaccañcā’’**ti. Sabbasaṅkhatanissaraṇaṃ nibbānañca sacchikiriyābhisamayavasena paṭivijjhitabbanti āha – **‘‘iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccañcā’’**ti. **Imesu tīsu ṭhānesū**ti yathāvuttesu dukkhādīsu tīsu abhisamayaṭṭhānesu. **Ye sammādiṭṭhiādayo dhammā**ti ye ariyamaggasaññitā sammādiṭṭhiādayo aṭṭha, satta vā dhammā. **Bhāvanāpaṭivedho maggasacca**nti bhāvanābhisamayavasena pavattaṃ maggasaccaṃ. **Sesapadesupī**ti, ‘‘ayaṃ vedanāya assādo’’tiādipadesupi.

89. **Imasmi**nti āsannapaccakkhatāya sakaattabhāvo gahito, tadeva ajjhattā khandhāti tappaṭiyogitāya, **‘‘bahiddhāti parassa saviññāṇake kāye’’**ti vuttaṃ. **Sabbanimittesū**ti sabbesu rūpanimittādīsupi. Tāni pana indriyabaddhānipi anindriyabaddhānipi taṃsabhāvānīti āha **‘‘anindriyabaddhampi saṅgaṇhātī’’**ti. Viññāṇaggahaṇenevettha vedanādayopi gahitā avinābhāvatoti, **‘‘saviññāṇake kāye’’**ti vuttaṃ. **‘‘Kāyo’’**ti vā khandhasamūhoti attho.

90. **Anattani ṭhatvā**ti attarahite anattasabhāve khandhakoṭṭhāse ṭhatvā taṃ ādhāraṃ katvā **katāni** kammāni. **Katarasmiṃ attani ṭhatvā**ti kīdise attani nissayavipākaṃ dassanti vipaccissanti. Etena kārakavedakarahitattā attapakkhakammakāni na yujjantīti dasseti, khandhānaṃ khaṇikattā ca katanāsaakatabbhāgamadoso ca āpajjatīti.

Tatrāyaṃ (itivu. aṭṭha. 74; sārattha. ṭī. 1.5) codanāsodhanāvidhi – pāṇātipātavasena tāva kammapathasambandhavibhāvanā, khaṇe khaṇe hi nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so arūpattā na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopanīyo. Atha rūpasantāno, so acetanattā kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipātāpuññaṃ pasavati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādiko atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya, anāgatesu, paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṃ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo? Khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavaṭṭhānato kassa pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccateyathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārapuñjo sattasaṅkhāto hanti. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatausmāviññāṇajīvitindriyo matavohārapavattinibandhano yathāvuttavappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattitavibandhakavisadirūpuppattiyā vigate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo; nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito. Khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ; na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādane niyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā – ‘‘padīpo pakāseti, nisākaro candimā’’ti. Na ca kevalassa vacādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato; santānavasena pavattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyasiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammunā baddho; tato eva yasmiṃ santāne pāṇātipātacetanā pavattā; tattheva santāne paccayantarasamavāyena bhavantare nirayādīsu tassā phalappavattīti nattheva katavināso akatabbhāgamo ca. Iminā nayena adinnādānādīnañca vasena yathārahaṃ kammapathasambandhavibhāvanā veditabbāti.

Sabbo diṭṭhiggāho taṇhāvasagatasseva hotīti āha **‘‘taṇhādhipateyyenā’’**ti. **Tesu tesu dhammesū**ti mayā desiyamānadassanadhammesu. **Pakatikammaṭṭhānan**ti tassa therassa santike gahetvā parihariyamānakammaṭṭhānaṃ. **Aññaṃ navakammaṭṭhānan**ti bhagavato desanānusārena gahitaṃ aññaṃ navaṃ kammaṭṭhānaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. **Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtan**ti āmeḍitavacanaṃ byāpanicchāvasena vuttanti āha – **‘‘yaṃ yaṃ disa’’**ntiādi. **Anuviloketvā**ti ettha **anu**saddopi byāpanicchāyamevāti anu anu viloketvāti attho. Tenevāha – **‘‘tato tato viloketvā’’**ti. Asanto nīco purisoti **asappuriso**ti āha – **‘‘pāpapuriso lāmakapuriso’’**ti. **So**ti asappuriso. **Ta**nti asappurisaṃ **jānituṃ na sakkoti** asappurisadhammānaṃ yāthāvato ajānanato. **Pāpadhammasamannāgato**ti kāyaduccaritādiasantuṭṭhitādilāmakadhammasamannāgato. Asappurise bhatti etassāti **asappurisabhatti**. Tenāha – **‘‘asappurisasevano’’**ti. Asappurisadhammo asappuriso uttarapadalopena, tesaṃ cintanasīloti **asappurisacintī**. Tenāha **‘‘asappurisacintāya cintako’’**ti, duccintitacintīti attho. **Asappurisamantanan**ti asādhujanavicāraṃ asappurisavīmaṃsaṃ. **Asappurisavācan**ti catubbidhaṃ dubbhāsitaṃ. **Asappurisakammaṃ** nāma tividhampi kāyaduccaritaṃ. **Asappurisadiṭṭhi** nāma visesato dasavatthukā micchādiṭṭhi, tāya samannāgato **asappurisadiṭṭhiyā samannāgato, asappurisadānaṃ** nāma asakkaccadānādi. Sabbopāyamattho pāḷito eva viññāyati.

‘‘Pāṇaṃ hanissāmī’’tiādikā cetanā kāmaṃ parabyābādhāyapi hotiyeva, yathā pana sā attano balavataradukkhatthāya hoti, tathā na parassāti imamatthaṃ dassetuṃ, **‘‘attano dukkhatthāya cinteti’’**icceva vutto. **Yathā asuko asukan**tiādīhi pāpako pāpavipākekadesaṃ balavaṃ garutaraṃ vā paccanubhontopi yathā paro paccanubhoti, na tathā sayanti dasseti. Tenāha **‘‘parabyābādhāyā’’**ti. **Gahetvā**ti pāpakiriyāya sahāyabhāvena gahetvā.

Asakkaccanti anādaraṃ katvā. Deyyadhammassa asakkaraṇaṃ appasannākāro, puggalassa asakkaraṇaṃ agarukaraṇanti imamatthaṃ dassento, **‘‘deyyadhammaṃ na sakkaroti nāmā’’**tiādimāha. **Acittīkatvā**ti na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthuṃ citte ṭhapeti, tato na bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipatti **cittīkaraṇaṃ,** sambhāvanakiriyā. Tappaṭikkhepato **acittīkaraṇaṃ,** asambhāvanakiriyā. **Apaviddhan**ti ucchiṭṭhādichaḍḍanīyadhammaṃ viya avakhittakaṃ. Tenāha – **‘‘chaḍḍetukāmo viyā’’**tiādi. **Rogaṃ pakkhipanto viyā**ti rogikasarīraṃ odanādīhi pamajjitvā vammike rogaṃ pakkhipanto viya. Addhā imassa dānassa phalaṃ mameva āgacchatīti evaṃ yassa tathā diṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṃ pana na tādisoti āha **‘‘anāgamanadiṭṭhiko’’**ti. Tenāha – **‘‘no phalapāṭikaṅkhī hutvā detī’’**ti.

Kāmañcāyaṃ yathāvuttapuggalo asaddhammādīhi pāpadhammehi samannāgato, tehi pana sabbehipi micchādassanaṃ mahāsāvajjanti dassetuṃ, **‘‘tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjatī’’**ti vuttaṃ. **Vuttapaṭipakkhanayenā**ti kaṇhapakkhe vuttassa atthassa vipariyāyena sukkapakkhe attho veditabbo. ‘‘Sadevakaṃ loka’’ntiādīsu (pārā. 1) devasaddo chakāmāvacaradevesu, evamidhāti āha **‘‘chakāmāvacaradevā’’**ti. Tattha brahmānaṃ visuṃ gahitattā kāmāvacaradevaggahaṇanti ce? Idha dānaphalassa adhippetattā kāmāvacaradevaggahaṇaṃ, tatthāpi chakāmāvacaraggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ devamahattatādivacanato. **Tiṇṇaṃ kulānaṃ sampattī**ti khattiyamahattādīnaṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti, na kevalaṃ kulasampadā eva adhippetā, atha kho tattha āyuvaṇṇayasabhogaissariyādisampadāpi adhippetāti daṭṭhabbaṃ uḷārassa dānamayapuññassa vasena tesampi samijjhanato. **Suddhavaṭṭavaseneva kathitaṃ** sukkapakkhepi sabbaso vivaṭṭassa anāmaṭṭhattā. Saddhādayo hi lokiyakusalasambhārā evettha adhippetāti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca devadahavaggavaṇṇanā.

2. Anupadavaggo

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. **Iddhimāti guṇo pākaṭo** paratoghosena vinā pāsādakampanadevacārikādīhi sayameva pakāsabhāvato; dhutavādādiguṇānampi tathābhāve eteneva nayena tesaṃ guṇānaṃ pākaṭayogato ca paresaṃ nicchitabhāvato ca. **Paññavato guṇā**ti paññāpabhedapabhāvite guṇavisese sandhāya vadati. Te hi yebhuyyena paresaṃ avisayā. Tenāha – **''na sakkā akathitā jānitu''**nti. Visabhāgā sabhāgā nāma ayonisomanasikārabahulesu puthujjanesu, te pana appahīnarāgadosatāya parassa vijjamānampi guṇaṃ makkhetvā avijjamānaṃ avaṇṇameva ghosentīti āha – **''visabhāga…pe… kathentī''**ti.

Yā aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato yathābhūtaṃ pajānanā, ayaṃ **dhātukusalatā. Āyatanakusalatāya**pi eseva nayo. Avijjādīsu dvādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu kosallaṃ **paṭiccasamuppādakusalatā**. Idaṃ imassa phalassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ, idaṃ aṭṭhānaṃ akāraṇanti evaṃ ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānanā, ayaṃ **ṭhānāṭṭhānakusalatā**. Yo pana imesu dhātuādīsu pariññābhisamayādivasena nissaṅgagatiyā paṇḍāti laddhanāmena ñāṇena ito gato pavatto, ayaṃ **paṇḍito** nāmāti āha – **''imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito''**ti. Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseva nayoti āha – **''mahāpaññādīhi samannāgatoti attho''**ti.

Nānattanti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero ''mahāpañño''tiādinā kittīyati, tāsaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā. Yassa kassaci (dī. ni. ṭī. 3.216; saṃ. ni. ṭī. 1.1.110; a. ni. ṭī. 1.1.584) visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento, **''mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā''**tiādimāha. Tattha hetumahantatāya paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabhedamahantatāya kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetū** alobhādayo, **paccayā** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayā** sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhiniyatatā taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhassa vidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.9) ākaṅkheyyasuttādīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā veditabbā, **ṭhānāṭṭhānā**dīnaṃ pana mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasutte (ma. ni. 3.124 ādayo) sayameva āgamissati. **Vihārasamāpattīnaṃ** samādhikkhandhe niddhāritanayena veditabbā, **ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgahaṇato saccavibhaṅge (vibha. 189 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 189 ādayo) āgatanayena. **Satipaṭṭhānā**dīnaṃ vibhaṅgādīsu (vibha. 355 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanādīsu (vibha. aṭṭha. 355 ādayo) ca āgatanayena. **Sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa mahato sukhassa mahato atthassa mahato yogakkhemassa nipphattibhāvato santapaṇītanipuṇaatakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca. **Abhiññānaṃ** mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito ca. **Nibbānassa** madanimmadanādimahatthasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti, ''ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā''ti, evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi ''ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho, ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho, ekavidhena saññākkhandho…pe… ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho''ti evaṃ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atītādibhedavasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā ‘‘idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe… idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakā’’ti evaṃ āyatananānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Nānādhātūsūti ‘‘ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā’’ti evaṃ nānādhātūsu paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tayidaṃ upādiṇṇakadhātuvasena vuttanti veditabbaṃ. Paccekabuddhānañhi dvinnañca aggasāvakānaṃ upādiṇṇakadhātūsuyeva nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tañca kho ekadesatova, no nippadesato, anupādiṇṇakadhātūnaṃ pana nānākaraṇaṃ na jānantiyeva. Sabbaññubuddhānaṃyeva pana, ‘‘imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kaṇho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ kasāvaṃ, kaṇṭako tikhiṇo atikhiṇo ujuko kuṭilo lohito odāto hotī’’ti dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu ārammaṇesu. **Nānāpaṭiccasamuppādesū**ti ajjhattabahiddhābhedato santānabhedato ca nānappabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādiaṅgānañhi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāti. Tenāha – saṅkhārapiṭake ‘‘dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā’’ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesū**ti nānāsabhāvesu niccasārādivirahato suññasabhāvesu, tato eva itthipurisaattaattaniyādivasena anupalabbhesu sabhāvesu. Ma-kāro hettha padasandhikaro. **Nānāatthesū**ti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādinānāatthesu. **Dhammesū**ti dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu. **Niruttīsū**ti tesaṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātāsu nānāniruttīsu. **Paṭibhānesū**ti ettha atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu, ‘‘imāni idamatthajotakānī’’ti (vibha. 725-745) tathā tathā paṭibhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu ñāṇesu. **Puthu nānāsīlakkhandhesū**tiādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattañca vuttameva. Itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha – **‘‘puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkammā’’**ti. Tenassa madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Evaṃ visayavasena paññāya mahattaṃ puthuttañca dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsabhāvaṃ, pavattiākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvañca dassetuṃ, **‘‘katamā hāsapaññā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **hāsabahulo**ti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretī**ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullā vikasitā viya pavattati; na upekkhāsahagatāti pātimokkhasīlaṃ ṭhapetvā hāsanīyaṃ paraṃ tividhampi sīlaṃ paripūretīti attho. Visuṃ vuttattā puna **sīlakkhandha**māha. **Samādhikkhandha**ntiādīsupi eseva nayo.

Rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti rūpakkhandhaṃ aniccanti sīghaṃ vegena pavattiyā paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ paṭivijjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, tasmā sā **javanapaññā** nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ, **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenā**ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenā**ti bhayānakabhāvato. **Asārakaṭṭhenā**ti attasāravirahato niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā**ti tulābhūtāya vipassanāpaññāya tuletvā. **Tīrayitvā**ti tāya eva tīraṇabhūtāya tīretvā. **Vibhāvayitvā**ti yāthāvato pakāsetvā pañcakkhandhaṃ **vibhūtaṃ katvā. Rūpanirodhe**ti rūpakkhandhassa nirodhabhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhāravasena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ, puna **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenāti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchindanena veditabboti, **‘‘khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā’’**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento, **‘‘uppannaṃ kāmavitakka’’**ntiādimāha. Tikkhapañño hi khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha –

‘‘ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā adhigatā hontī’’tiādi.

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā nirodhadhammā’’ti yāthāvato dassanena saccasampaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ, **‘‘sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahulo**ti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhaṃ pavattasaṃvego. **Uttāsabahulo**ti ñāṇutrāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādīnavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti pana iminā nibbidānupassanaṃ āha – **aratibahulo**tiādinā tassā eva aparāparuppattiṃ. **Bahimukho**ti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṃ nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā nibbedhā, sāva paññā **nibbedhikā**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Pajjati etena vipassanādikoti **padaṃ,** samāpatti, tasmā **anupada**nti anusamāpattiyoti attho. **Padaṃ** vā sammasanupagā dhammā vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato. Tenāha **‘‘samāpattivasena vā’’**ti. **Jhānaṅgavasena vā**ti jhānaṅgavasenāti ca attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana kamattho idha padasaddo, tasmā anupadaṃ anukkamenāti ayamettha atthoti āha **‘‘anupaṭipāṭiyā’’**ti. **Dhammavipassana**nti taṃtaṃsamāpatticittuppādapariyāpannānaṃ dhammānaṃ vipassanaṃ. **Vipassatī**ti samāpattiyo jhānamukhena te te dhamme yāthāvato pariggahetvā, ‘‘itipi dukkhā’’tiādinā sammasati. **Addhamāsena arahattaṃ patto** ukkaṃsagatassa sāvakānaṃ sammasanacārassa nippadesena pavattiyamānattā, sāvakapāramīñāṇassa ca tathā paṭipādetabbattā. **Evaṃ santepī**ti yadipi mahāmoggallānatthero na cirasseva arahattaṃ patto; dhammasenāpati pana tato cirena, evaṃ santepi yasmā moggallānattheropi mahāpaññova, tasmā sāriputtattherova mahāpaññataroti. Idāni tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ, **‘‘mahāmoggallānatthero hī’’**tiādi vuttaṃ. Sammasanaṃ carati etthāti sammasanacāro, vipassanābhūmi, taṃ **sammasanacāraṃ. Ekadesamevā**ti sakaattabhāve saṅkhāre anavasesato pariggahetuñca sammasituñca asakkontaṃ attano abhinīhārasamudāgatañāṇabalānurūpaṃ ekadesameva pariggahetvā sammasanto. Nanu ca ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāyā’’ti (saṃ. ni. 4.26) vacanato vaṭṭadukkhato muccitukāmena sabbaṃ pariññeyyaṃ parijānitabbameva? Saccametaṃ, tañca kho sammasanupagadhammavasena vuttaṃ. Tasmā sasantānagate sabbadhamme, parasantānagate ca tesaṃ santānavibhāgaṃ akatvā bahiddhābhāvasāmaññato sammasanaṃ, ayaṃ sāvakānaṃ sammasanacāro. Thero pana bahiddhādhammepi santānavibhāgena keci keci uddharitvā sammasi, tañca kho ñāṇena phuṭṭhamattaṃ katvā. Tena vuttaṃ – **‘‘yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva sammasanto’’**ti. Tattha ñāṇena nāma yāvatā neyyaṃ pavattitabbaṃ, tathā apavattanato **‘‘yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viyā’’**tiādi vuttaṃ. Anupadadhammavipassanāya abhāvato **‘‘ekadesameva sammasanto’’**ti vuttaṃ.

Buddhānaṃ sammasanacāro dasasahassilokadhātuyaṃ sattasantānagatā, anindriyabaddhā ca saṅkhārāti vadanti, koṭisatasahassacakkavāḷesūti apare. Tathā hi addhattayavasena paṭiccasamuppādanayaṃ osaritvā chattiṃsakoṭisatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajirañāṇaṃ pavattaṃ. Paccekabuddhānaṃ sasantānagatehi saddhiṃ majjhimadesavāsisattasantānagatā anindriyabaddhā ca sammasanacāroti vadanti, jambudīpavāsisattasantānagatāti keci. Dhammasenāpatinopi yathāvuttasāvakānaṃ vipassanābhūmiyeva sammasanacāro. Tattha pana thero sātisayaṃ niravasesaṃ anupadadhammaṃ vipassi. Tena vuttaṃ – **‘‘sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasī’’**ti.

Tattha ‘‘sāvakānaṃ vipassanābhūmī’’ti ettha sukkhavipassakā lokiyābhiññappattā pakatisāvakā aggasāvakā paccekabuddhā sammāsambuddhāti chasu janesu sukkhavipassakānaṃ jhānābhiññāhi anadhigatapaññānepuññattā andhānaṃ viya icchitapadesokkamanaṃ vipassanākāle icchikicchitadhammavipassanā natthi. Te yathāpariggahitadhammamatteyeva ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhenti. Lokiyābhiññappattā pana pakatisāvakā yena mukhena vipassanaṃ ārabhanti; tato aññena vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti vipulañāṇattā. Mahāsāvakā abhinīhārasampannattā tato sātisayaṃ vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti. Aggasāvakesu dutiyo abhinīhārasampattiyā samādhānassa sātisayattā vipassanaṃ tatopi vitthārikaṃ karoti. Paṭhamo pana tato mahāpaññatāya sāvakehi asādhāraṇaṃ vitthārikaṃ karoti. Paccekabuddho tehipi mahābhinīhāratāya attano abhinīhārānurūpaṃ tatopi vitthārikavipassanaṃ karonti. Buddhānaṃ, sammadeva, paripūritapaññāpāramipabhāvita-sabbaññutaññāṇādhigamanassa anurūpāyāti. Yathā nāma katavālavedhaparicayena sarabhaṅgasadisena dhanuggahena khitto saro antarā rukkhalatādīsu asajjamāno lakkhaṇeyeva patati; na sajjati na virajjhati, evaṃ antarā asajjamānā avirajjhamānā vipassanā sammasanīyadhammesu yāthāvato nānānayehi pavattati. Yaṃ mahāñāṇanti vuccati, tassa pavattiākārabhedo gaṇato vuttoyeva.

Etesu ca sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro khajjotapabhāsadiso, abhiññappattapakatisāvakānaṃ dīpapabhāsadiso, mahāsāvakānaṃ okkāpabhāsadiso, aggasāvakānaṃ osadhitārakāpabhāsadiso, paccekabuddhānaṃ candapabhāsadiso, sammāsambuddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadiso upaṭṭhāsi. Tathā sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro andhānaṃ yaṭṭhikoṭiyā gamanasadiso, lokiyābhiññappattapakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamanasadiso, mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamanasadiso, aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamanasadiso, paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamanasadiso, sammāsambuddhānaṃ mahāsakamaggagamanasadisoti veditabbo.

Arahattañca kira patvāti ettha **kira**-saddo anussavaladdhoyamatthoti dīpetuṃ vutto. **Patvā aññāsi** attano vipassanācārassa mahāvisayattā tikkhavisadasūrabhāvassa ca sallakkhaṇena. Kathaṃ panāyaṃ mahāthero dandhaṃ arahattaṃ pāpuṇanto sīghaṃ arahattaṃ pattato paññāya attānaṃ sātisayaṃ katvā aññāsīti āha – **‘‘yathā hī’’**tiādi. **Mahājaṭa**nti mahājālasākhaṃ ativiya sibbitajālaṃ. **Yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujuṃ vā na labhati** veṇuggahaṇe anuccinitvā veṇussa gahitattā. **Evaṃsampada**nti yathā tesu purisesu eko veḷuggahaṇe anuccinitvā veḷuyaṭṭhiṃ gaṇhāti, eko uccinitvā, evaṃ nipphattikaṃ. **Padhāna**nti bhāvanānuyuñjanaṃ.

Sattasaṭṭhi ñāṇānīti paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.73 mātikā) āgatesu tesattatiyā ñāṇesu ṭhapetvā cha asādhāraṇañāṇāni sutamayañāṇādīni paṭibhānapaṭisambhidāñāṇapariyosānāni sattasaṭṭhi ñāṇāni. Tāni hi sāvakehi pavicitabbāni, na itarāni. **Soḷasavidhaṃ pañña**nti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.379; saṃ. ni. ṭī. 3.5.379) mahāpaññādikā, navānupubbavihārasamāpattipaññāti idaṃ soḷasavidhaṃ paññaṃ.

Tatrāti tassa. **Idaṃ hotī**ti idaṃ dāni vuccamānaṃ anupubbasammasanaṃ hoti. **Vipassanākoṭṭhāsa**nti vitakkādisammasitabbadhammavibhāgena vibhattavipassanābhāgaṃ.

94. **Paṭhame jhāne**ti upasilese bhummaṃ, tasmā **ye paṭhame jhāne dhammā**ti ye paṭhamajjhānasaṃsaṭṭhā dhammāti attho. **Antosamāpattiya**nti ca samāpattisahagate cittuppāde samāpattisamaññaṃ āropetvā vuttaṃ. **Vavatthitā**ti katavavatthanā nicchitā. **Paricchinnā**ti ñāṇena paricchinnā salakkhaṇato paricchijja ñātā. **Olokento**ti ñāṇacakkhunā paccakkhato passanto. **Abhiniropanaṃ** ārammaṇe cittassa āropanaṃ. **Anumajjanaṃ** ārammaṇe cittassa anuvicāraṇaṃ. **Pharaṇaṃ** paṇītarūpehi kāyassa byāpanaṃ, vipphārikabhāvo vā. **Sāta**nti sātamadhuratā. **Adhikkhepo** vikkhepassa paṭipakkhabhūtaṃ samādhānaṃ. **Phusanaṃ** indriyavisayaviññāṇassa tato uppajjitvā ārammaṇe phusanākārena viya pavatti. **Vedayitaṃ** ārammaṇānubhavanaṃ. **Sañjānanaṃ** nīlādivasena ārammaṇassa sallakkhaṇaṃ. **Cetayitaṃ** cetaso byāpāro. **Vijānanaṃ** ārammaṇūpaladdhi. **Kattukamyatā** cittassa ārammaṇena atthikatā. Tasmiṃ ārammaṇe adhimuccanaṃ, sanniṭṭhānaṃ vā **adhimokkho**. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā cittassa paggaṇhanaṃ **paggāho,** adhiggahoti attho. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Samappavattesu assesu sārathi viya sakiccapasutesu sampayuttesu ajjhupekkhanaṃ **majjhattatā**. Sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe anunayanaṃ saṃcaraṇaṃ **anunayo.** **Sabhāvato**ti yathābhūtasabhāvato. Soḷasannaṃ eva cettha dhammānaṃ gahaṇaṃ tesaṃyeva therena vavatthāpitabhāvato, te evassa tadā upaṭṭhahiṃsu, na itareti vadanti. Vīriyasatiggahaṇena cettha indriyabhāvasāmaññato saddhāpaññā; satiggahaṇeneva ekantānavajjabhāvasāmaññato passaddhiādayo cha yugaḷā; alobhādosā ca saṅgahitā jhānacittuppādapariyāpannattā tesaṃ dhammānaṃ. Therena ca dhammā vavatthānasāmaññato āraddhā. Te na upaṭṭhahiṃsūti na sakkā vattunti apare.

Viditā uppajjantīti uppādepi nesaṃ vedanānaṃ pajānanaṃ hotiyevāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Taṃ jānātīti taṃñāṇo, tassa bhāvo **taṃñāṇatā,** ñāṇassa attasaṃvedananti attho. Taṃsamānayogakkhamāhi sampayuttadhammā. **Ñāṇabahutā**ti ñāṇassa bahubhāvo, ekacittuppāde anekañāṇatāti attho. Idāni tamevatthaṃ vivarituṃ, **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Na sakkā jānituṃ** ārammaṇakaraṇassa abhāvato. Asammohāvabodho ca īdisassa ñāṇassa natthi. **Ekekameva** ñāṇaṃ **uppajjati** tasmiṃ khaṇe ekasseva āvajjanassa uppajjanato, na ca āvajjanena vinā cittuppatti atthi. Vuttañhetaṃ –

''Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū;
Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittehi saṃyutā''ti. (mahāni. 10, 39) ca,

''Natthi citte yugā gahī''ti ca –

Vatthārammaṇānaṃ pariggahitatāyāti yasmiñca ārammaṇe ye jhānadhammā pavattanti, tesaṃ vatthārammaṇānaṃ pageva ñāṇena paricchijja gahitattā. Yathā nāma migasūkarādīnaṃ āsayepariggahite tatra ṭhitā migā vā sūkarā vā tato uṭṭhānatopi āgamanatopi nesādassa sukhaggahaṇā honti, evaṃsampadamidaṃ. Tenāha **''therena hī''**tiādi. **Tenā**ti vatthārammaṇānaṃ pariggahitabhāvena. **Assā**ti therassa. **Tesaṃ dhammānan**ti jhānacittuppādapariyāpannānaṃ dhammānaṃ. **Uppādaṃ āvajjantassā**tiādinā uppādādīsu yaṃ yadeva ārabbha ñāṇaṃ uppajjati; tasmiṃ tasmiṃ khaṇe tassa tasseva cassa pākaṭabhāvo dīpito. Na hi āvajjanena vinā ñāṇaṃ uppajjati. **Ahutvā sambhontī**ti pubbe avijjamānā hutvā sambhavanti, anuppannā uppajjantīti attho. **Udayaṃ passati** tesaṃ dhammānaṃ, ''ahutvā sambhontī''ti uppādakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Pubbe abhāvabodhako hi attalābho dhammānaṃ udayo. **Hutvā**ti uppajjitvā. **Paṭiventī**ti paṭi khaṇe khaṇe vinassanti. **Vayaṃ passati,** ''hutvā paṭiventī''ti tesaṃ dhammānaṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Viddhaṃsabhāvabodhako hi dhammānaṃ vijjamānato vayo.

Tesu dhammesu natthi etassa upayo rāgavasena upagamananti **anupayo,** ananurodho. Hutvā viharatīti yojanā. Tathā natthi etassa apāyo paṭighavasena apagamananti **anapāyo,** avirodho. ''Etaṃ mama, eso me atthā''ti tassa taṇhādiṭṭhiabhinivesābhāvato taṇhādiṭṭhinissayehi **anissito. Appaṭibaddho**ti anupayānissitabhāvato vipassanāya paribandhavasena chandarāgena na paṭibaddho na vibandhito. **Vippamutto**ti tato eva vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vimutto. **Visaṃyutto** vikkhambhanavaseneva paṭipakkhadhammehi visaṃyutto.

Kilesamariyādā tena katā bhaveyyāti antosamāpattiyaṃ pavatte soḷasa dhamme ārabbha pavattamānaṃ vipassanāvīthiṃ bhinditvā sace rāgādayo uppajjeyyuṃ; tassa vipassanāvīthiyā kilesamariyādā tena cittena, cittasamaṅginā vā katā bhaveyya. **Tesū**ti tesu dhammesu. **Assā**ti therassa. **Ekopī**ti rāgādīsu ekopīti ca vadanti. Vuttākārena ekaccānaṃ anāpāthagamane sati vipassanā na tesu dhammesu nirantarappavattāti **ārammaṇamariyādā bhaveyya. Vikkhambhitapaccanīkattā**ti vipassanāya paṭipakkhadhammānaṃ pageva vikkhambhitattā idānipi vikkhambhetabbā kilesā natthīti vuttaṃ.

Itoti paṭhamajjhānato. **Anantaro**ti uparimo jhānādiviseso. **Tassa pajānanassā**ti, ''atthi uttari nissaraṇa''nti evaṃ pavattajānanassa. **Bahulīkaraṇenā**ti punappunaṃ uppādanena.

Sampasādanaṭṭhenāti kilesakālusiyāpagamanena, tassa vicārakkhobhavigamena vā cetaso sammadeva pāsādikabhāvena.

Vīriyaṃ sati upekkhāti āgataṭṭhāne pārisuddhiupekkhā, adukkhamasukhāvedanāti ettha jhānupekkhāti, **‘‘sukhaṭṭhāne vedanupekkhāvā’’**ti vuttaṃ. **Sukhaṭṭhāne**ti ca paṭhamajjhānādīsu sukhassa vuttaṭṭhāne. **Passaddhattā**ti samadhuracetayitabhāvena ārammaṇe visaṭavitthatabhāvato yo so cetaso ābhogo vutto. Sāmaññaphalādīsu satiyā pārisuddhi, sā thana atthato sativinimuttā natthīti āha **‘‘parisuddhāsatiyevā’’**ti. **Pārisuddhiupekkhā,** na jhānupekkhādayo.

95. Īdisesu ṭhānesu satiyā na kadācipi ñāṇaviraho atthīti āha – **‘‘ñāṇena sampajāno hutvā’’**ti. Tathā hi tatiyajjhāne, ‘‘satimā sukhavihārī’’ti ettha sampajānoti ayamattho vutto eva hoti. **Na sāvakānaṃ anupadadhammavipassanā hoti** saṅkhārāvasesasukhumappavattiyā duviññeyyattā vinibbhujitvā gahetuṃ asakkuṇeyyabhāvato. Tenāha – **‘‘kalāpavipassanaṃ dassento evamāhā’’**ti.

96. Paññāya cassadisvā āsavā parikkhīṇā hontīti dassanasamakālaṃ khīyamānā āsavā, ‘‘disvā parikkhīṇā hontī’’ti vuttā. Samānakālepi hi ediso saddappayogo dissati –

‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’nti (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43-45; 2.4.60; kathā. 465, 467).

> ‘‘Nihantvā timiraṃ sabbaṃ, uggatejo samuggato;
> Verocano rasmimālī, lokacakkhupabhaṅkaro’’ti. (paṭṭhā. anuṭī. 1.25-34; visuddhi. mahāṭī. 2.580) ca –

Evamādīsu. Hetuattho vā ayaṃ **disvā**saddo asamānakattuko yathā – ‘‘ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī’’ti (visuddhi. mahāṭī. 2.802). Dassanahetuko hi āsavānaṃ parikkhayo pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamaye sati pahānābhisamayassa labbhanato. **Yuganaddhaṃ āharitvā**ti paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha jhānadhamme sammasanto samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti. Evaṃ yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha sammasanto samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ katvā yathā thero arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘arahattaṃ pattavāro idha gahito’’**ti. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. Dīghanakhasuttadesanāya (ma. ni. 2.205-206) hi thero arahattaṃ patto. Tadā ca anāgāmī hutvā nirodhaṃ samāpajjatīti vacanaavasaro natthi, tasmā vuttaṃ – ‘‘arahattaṃ pattavāro idha gahito’’ti. Yadi evaṃ – ‘‘sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharatī’’ti idaṃ kasmā vuttanti? There vijjamāne paṇḍitaguṇe anavasesato dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpetuṃ. Nirodhasamāpajjanaṃ pana therassa āciṇṇasamāciṇṇaṃ. Tenāha **‘‘nirodhaṃ pana…pe… vadantī’’**ti. Tena phalasamāpattimpi antarā samāpajjatiyevāti dasseti.

Vomissaṃ vivarituṃ **‘‘tatthassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘nirodhaṃ samāpajjissāmī’’ti ābhogena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā ṭhitassa **nirodhasamāpatti sīsaṃ** nāma hoti, tassa ābhogavasena **nirodhassa vāro āgacchati. Phalasamāpatti gūḷho hoti,** ‘‘phalasamāpattiṃ samāpajjissāmī’’ti ābhogassa abhāvato. **Phalasamāpatti sīsaṃ hotī**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Etena ābhogapaṭibaddhametesaṃ āgamananti dīpitanti veditabbaṃ. **Jambudīpavāsino therā panā**tiādi aṭṭhakathāruḷhameva taṃ vacanaṃ. **Antosamāpattiya**nti nirodhaṃ samāpannakāle. **Tisamuṭṭhānikarūpadhamme**ti utukammāhāravasena tisamuṭṭhānikarūpadhamme.

97. Ciṇṇavasitanti paṭipakkhadūribhāvena subhāvitavasībhāvaṃ. **Nipphattiṃ patto**ti ukkaṃsaparinipphattiṃ patto. Ure vāyāmajanitāya **oraso. Pabhāvita**nti uppāditaṃ. **Dhammenā**ti ariyamaggadhammena. Tassa hi adhigamena ariyāya jātiyā jāto nibbattoti katvā, **‘‘dhammajo dhammanimmito’’**ti vuccati. **Dhammadāyassā**ti navavidhassa lokuttaradhammadāyassa. **Ādiyanato**ti gaṇhanato, sasantāne uppādanatoti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Anupadasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. **Khīṇā jātī**ti attano jātikkhayaṃ paṭijānantena arahattaṃ byākataṃ hoti arahato tadabhāvato. Tathā **vusitaṃ brahmacariya**nti maggabrahmacariyavāso me pariyositoti paṭijānantenapi. **Kataṃ karaṇīya**nti catūhi maggehi catūsu saccesu pariññādivasena soḷasavidhassapi kiccassa attanā niṭṭhāpitabhāvaṃ paṭijānantenapi. **Nāparaṃ itthattāyā**ti āyatiṃ punabbhavābhāvaṃ, āyatiṃ vā pariññādikaraṇīyābhāvaṃ paṭijānantenapīti āha – **''ekenapi padena aññā byākatāva hotī''**ti. Dvikkhattuṃ baddhaṃ pana subaddhaṃ viyāti vuttaṃ. **Idha pana aññābyākaraṇaṃ catūhi padehi āgataṃ,** tasmā vattabbameva cettha natthīti adhippāyo. **Cetanāya diṭṭhavāditā nāma** ariyavohāro. **Sabhāvo**ti pakatiattho hi ayaṃ dhammasaddo, ''jātidhammā jarādhammā''tiādīsu (ma. ni. 1.274-275) viya tasmā, **anudhammo**ti ariyabhāvaṃ anugatā pakatīti attho. Paramappicchatāya ariyā attano guṇe anāvikarontāpi sāsanassa niyyānikabhāvapavedanatthañceva sabrahmacārīnaṃ sammāpaṭipattiyaṃ ussāhajananatthañca tādisānaṃ parinibbānasamayeyeva āvikarontīti adhippāyenāha – **''parinibbutassa…pe… kātabbo''**ti.

99. **Dubbala**nti pheggu viya subhejjanīyaṃ balavirahitaṃ, asāranti attho. **Virāguta**nti palujjanasabhāvaṃ. **Vigacchanasabhāva**nti vināsagamanasabhāvaṃ. Aniccadukkhavipariṇāmattā assāsalesassapi abhāvato **assāsavirahitaṃ**. Ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca yathārahaṃ upenti upagacchantīti **upayā,** ''etaṃ mama, eso me attā''ti upādiyanti daḷhaggāhaṃ gaṇhantīti **upādānā**. Adhitiṭṭhati cetaso abhinandanabhūtāti **cetaso adhiṭṭhānaṃ. Tāhī**ti taṇhādiṭṭhīhi. **Ta**nti cittaṃ. **Abhinivisatī**ti abhirativasena nivisati, ayañhettha attho – sakkāyadhammesu cittaṃ abhinivisati ''etaṃ mamaṃ, eso me attā''ti ajjhosāya tiṭṭhati etāhi abhinivesāhi, tathā sakkāyadhammesu cittaṃ anuseti etāhīti **anusayā,** taṇhādiṭṭhiyo. Yadaggena hi tebhūmakadhammesu rāgādayo anusenti, tadaggena taṃsahagatadhammā tattha anusentīti pariyāyena, **''taṃ anusetī''**ti vuttaṃ. **Khayā virāgā**ti hetumhi nissakkavacananti **''khayena virāgenā''**ti hetumhi karaṇavasena attho vutto. **Virāgenā**ti ca **iti**saddo ādi attho. Tena ''nirodhenā''ti evamādikaṃ gahitaṃ hoti. **Aññamaññavevacanāneva** upayādīnaṃ samucchedasseva bodhanato.

100. Patiṭṭhāti ettha sesabhūtattayaṃ upādārūpañcāti patiṭṭhānā, nijjīvaṭṭhena dhātucāti **patiṭṭhānadhātu**. Nhānīyacuṇṇaṃ bāhiraudakaṃ viya sesabhūtattayaṃ ābandhatīti **ābandhanaṃ**. Pacanīyabhattaṃ bāhiratejo viya sesabhūtattayaṃ paripācetīti **paripācanaṃ**. Bāhiravāto viya sesabhūtattayaṃ vitthambhetīti **vitthambhanaṃ**. Dhātusaddattho vuttoyeva. **Asamphuṭṭhadhātū**ti asamphusitabhāvo tesaṃ viparimaṭṭhatābhāvato. **Vijānanaṃ** ārammaṇūpaladdhi. **Ahaṃ attā**ti ahaṃ, ''rūpadhammo me attā''ti **attakoṭṭhāsena** attabhāvena **na upagamiṃ** na gaṇhiṃ. Nissitanissitāpi nissitā eva nāmāti āha **''pathavīdhātunissitāvā''**ti. Attanā vā pana tannissitāti **''ekena pariyāyenā''**ti. Upādārupampi kāmaṃ nissitampi hoti. Tathāpi taṃ nissitaṃ hotiyevāti taṃ na uddhaṭaṃ. Paricchedakarattā paricchedākāsassa **''avinibbhogavasenā''**ti vuttaṃ. Tena ca tathā paricchinnattā **sabbampi bhūtupādārūpaṃ ākāsadhātunissitaṃ nāma**. Taṃ nissāya pavattiyā upādārūpaṃ viya bhūtarūpāni, arūpakkhandhā viya ca vatthurūpāni, **''taṃnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā''**ti vuttanayena ākāsadhātunissitacakkhādirūpadhammavatthukā vedanādayo arūpakkhandhā ākāsadhātunissitā nāmāti imamatthaṃ **tathā**-saddena upasaṃharati. **Idhāpī**ti ākāsadhātunissitapadepi, na pathavīdhātunissitapadādīsu eva. **Rūpārūpa**nti sabbampi rūpārūpaṃ **gahitameva hoti,** aggahitaṃ natthi. **Sahajātā…pe… nissita**nti idaṃ nippariyāyasiddhaṃ nissayattaṃ gahetvā vuttaṃ. Heṭṭhā vuttanayena pariyāyasiddhe nissayatte gayhamāne – ''pacchājātapaccayoti pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.1.11) vacanato sabbaṃ catusamuṭṭhānikarūpaṃ, **''viññāṇadhātunissita''**nti vattabbaṃ. Tathā anantaraviññāṇadhātupaccayā pavattanato, ''viññāṇadhātunissita''nti vattabbaṃ.

101. Ruppati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpa**nti ayamattho cakkhudvāre āpāthagate rūpāyatane nippariyāyato labbhati, na āpāthamanāgate. Cakkhuviññāṇaviññātabbabhāvo pana āpāthamanāgatepi tasmiṃ labbhateva taṃsabhāvānativatthanato. Rūpāyatanaṃ **dvidhā** vibhajitvā. Thero pana āpāthaṃ anāgatassāpi rūpāyatanassa rūpabhāvaṃ na sakkā paṭikkhipitunti dvidhākaraṇaṃ nānujānanto channovādaṃ nidasseti, **''upari channovāde kinti**

karissathā’’ti. Tattha hi ‘‘cakkhuṃ, āvuso channa, cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme’’ti (ma. ni. 3.391) āgataṃ, na cettha cakkhudvāre āpāthaṃ āgatameva rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbapadena gahitaṃ, na āpāthaṃ anāgatanti sakkā viññātuṃ aviseseneva rūpāyatanena taṇhāmānadiṭṭhigāhābhāvassa jotitattā. Tenāha **‘‘na yidaṃ labbhatī’’**ti. **Rūpamevā**ti rūpāyatanameva. Yadi evaṃ ‘‘cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesū’’ti padaṃ kathaṃ netabbanti āha – **‘‘cakkhuviññāṇasampayuttā panā’’**tiādi. **Cakkhuviññāṇena saddhiṃ viññātabbesū**ti yena manoviññāṇena cakkhuviññāṇaṃ aniccantiādinā cakkhuviññāṇena saddhiṃ tena viññātabbesu taṃsampayuttadhammesūti attho. **Taṇhāchando**ti tassanasabhāvo chando, na kattukamyatā chandoyevāti taṇhāchando. **Rajjanavasenā**ti vatthaṃ viya raṅgajātaṃ cittassa anurañjanavasena. **Abhinandanavasenā**ti ārammaṇe abhiramitvā nandanavasena. Sappītikataṇhā hi **nandī**ti vuccati. Taṇhāyanavasena **taṇhā**.

102. **Ahaṅkāro**ti ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā (dha. sa. 1121, 1239; vibha. 832, 866; saṃ. ni. 4.108; mahāni. 21, 178) ahaṃkaraṇaṃ. Yena hi mamaṃ karoti, etaṃ **mamaṅkāro. Svevā**ti ‘‘ahaṅkāro’’ti vuttamāno. Evaṃ catutthajjhāne niddiṭṭhe sabbāsu lokiyābhiññāsu vuccamānāsu heṭṭhā vijjādvayaṃ vattabbanti adhippāyena, **‘‘pubbenivāsaṃ dibbacakkhuñca avatvā kasmā vutta’’**nti āha? Itaro idha sabbavāresupi lokuttaradhammapucchā adhikatā tasmā ‘‘so evaṃ samāhite’’tiādinā tatiyā vijjā kathitāti dassento, **‘‘bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchantī’’**tiādimāha. **Ekavissajjitasuttaṃ nāmetaṃ** tatiyavijjāya eva āgatattā. Ariyadhammavasenapissa samaññā atthevāti dassento, **‘‘chabbisodhanantipissa nāma’’**nti vatvā tesu dhammesu bhedaṃ dassetuṃ, **‘‘ettha hī’’**tiādi vuttaṃ. **Visuddhā**ti tassā codanāya sodhanavasena visodhitā. **Ekameva katvā**ti ekavāravaseneva pāḷiyaṃ ekajjhaṃ āgatattā ekameva koṭṭhāsaṃ katvā. Yadi evaṃ kathaṃ vā chabbisodhanatāti āha – **‘‘catūhi āhārehi saddhi’’**nti kathaṃ panettha cattāro āhārā gahetabbāti? Keci tāva āhu – ‘‘sādhūti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttari pañho pucchitabbo’’ti heṭṭhā āgatena nayena āhāravāro āharitvā vattabboti. ‘‘Bahiddhā sabbanimittesū’’ti ettha āhārānampi saṅgahitattā āhārā atthato āgatā evāti aññe. Apare pana rūpakkhandhaggahaṇena kabaḷīkāro āhāro, saṅkhārakkhandhaggahaṇena phassāhāro, manosañcetanāhāraggahaṇena viññāṇāhāro sarūpatopi gahitoti vadanti.

‘‘Chabbisodhana’’nti imassa suttassa samaññāya anvatthataṃ dassetvā āyatimpi tādisena byākaraṇena bhikkhūnaṃ paṭipattimpi dassanatthaṃ, **‘‘ime panā’’**tiādi āraddhaṃ. **Vinayaniddesapariyāyenā**ti vinayaniddese āgatena kāraṇena. **Vinaye** vā āgataniddesānukkamena.

Adhigantabbato **adhigamo,** jhānādiadhigamapucchā. Tenāha – **‘‘jhānavimokkhādīsū’’**tiādi. **Upāyapucchā**ti adhigamopāyapucchā. **Kintī**ti kena pakārena vidhināti attho.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti idaṃ pana pubbe ‘‘kiṃ te adhigata’’nti aniddhāritabhedā jhānādivisesā pucchitāti idāni tesaṃ niddhāretvā pucchanākāradassanaṃ. **Tasmā**ti yasmā yathāvuttehi ākārehi adhigamabyākaraṇaṃ sodhetabbaṃ, tasmā. **Ettāvatāvā**ti ettakena byākaraṇamatteneva na sakkāro kātabbo. Byākaraṇañhi ekaccassa ayāthāvatopi hoti, yathā nāma jātarūpapatirūpaṃ jātarūpaṃ viya khāyatīti jātarūpaṃ nighaṃsanatāpanachedanehi sodhetabbaṃ evamevaṃ **imesu** idāneva vuttesu **chasu ṭhānesu** pakkhipitvā **sodhanatthaṃ vattabbo vimokkhādīsū**ti **ādi**-saddena samādhi-samāpatti-ñāṇadassana-maggabhāvanā-phalasacchikiriyā saṅgaṇhāti.

Pākaṭo hoti adhigatavisesassa satisammosābhāvato. Sesapucchāsupi ‘‘pākaṭo hotī’’ti pade eseva nayo. **Uggahaparipucchākusalā**ti sajjhāyamaggasaṃvaṇṇanāsu nipuṇā. Yāya paṭipadāya yassa ariyamaggo āgacchati, sā pubbabhāgapaṭipatti **āgamanapaṭipadā. Sodhetabbā**ti suddhā udāhu asuddhāti vicāraṇavasena sodhetabbā. **Na sujjhatī**ti tattha tattha pamādapaṭipattibhāvato. **Apanetabbo** attano paṭiññāya. **‘‘Sujjhatī’’**ti vatvā sujjhanākāraṃ dassetuṃ, **‘‘dīgharatta’’**ntiādi vuttaṃ. **Paññāyatī**ti ettha ‘‘yadī’’ti padaṃ ānetvā yadi so bhikkhu tāya paṭipadāya yadi paññāyatīti sambandho. **Khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti** dīgharattaṃ vikkhambhitakilesattā.

Nadiyā samuddaṃ pakkhandanaṭṭhānaṃ **nadīmukhadvāraṃ. Maddamāno**ti badarasāḷavaṃ sarasaṃ patte pakkhitto hutvā maddamāno. Sesaṃ suviññeyyameva.

Chabbisodhanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. **Sappurisadhamma**nti sappurisabhāvakaraṃ dhammaṃ. So pana yasmā sappurisānaṃ paveṇiko dhammo hoti. Tasmā āha – **''sappurisānaṃ dhamma''**nti, esa nayo **asappurisadhamma**nti etthāpi. Evaṃ padhānaṃ anuṭṭhātabbañca sappurisadhammaṃ ādiṃ katvā mātikaṃ ṭhapetvā ayathānupubbiyā niddisanto **''katamo ca, bhikkhave, asappurisadhammo''**tiādimāha. Tathā pana niddisanto udāharaṇapubbakaṃ hetuṃ dassetuṃ, **''yathā nāmā''**tiādi vuttaṃ. Tena icchitabbapariccāgapubbakaṃ gahetabbaggahaṇaṃ nāma ñāyapaṭipatti, tasmā sappurisadhammā sampādetabbāti dīpento satthā ayathānupubbiyā niddhārīyatīti imamatthaṃ dasseti. Tathā aññatthāpi ''asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānañca sevanā''ti. **Etadeva hi kuladvayaṃ ''uccakula''nti vuccati** nippariyāyato. Tathāhi antimabhavikā bodhisattā tattheva paṭisandhiṃ gaṇhanti. **So**ti sāmīcippaṭipanno bhikkhu. **Antaraṃ karitvā**ti taṃ kāraṇaṃ katvā. Paṭipadā hi viññūnaṃ pūjāya kāraṇaṃ, na uccakulīnatā. **Mahākulā**ti vipulakulā upāditoditakulasampavattikāti attho.

106. **Yasa**saddo parivāravācako. **Yasassī**ti ca sātisayaparivāravantatā vuccatīti āha **''parivārasampanno''**ti. Ādhipateyyābhāvato paresaṃ uparinatti etesaṃ īso īsanaṃ issariyanti akkhātabbāti **appesakkhā**. Tenāha **''appaparivārā''**ti. Abhāvattho hi idha **appa**-saddo.

107. **Naveva dhutaṅgāni āgatānī**ti ettha yathā ukkaṭṭhapaṃsukūlikassa tecīvarikatā sukarā. Evaṃ ukkaṭṭhapiṇḍapātikassa sapadānacārikatā sukarā. Ekāsanikassa ca pattapiṇḍikakhalupacchābhattikatā sukarā evāti – ''paṃsukūliko hotī''tiādivacaneneva pāḷiyā anāgatānampi āgatabhāvo veditabbo pariharaṇasukaratāya tesampi samādānasambhavato. Tenāha **''terasa hontī''**ti.

108. Kāmataṇhādikāya tāya taṇhāya nibbattāti tammayā, puthujjanā, pakatibhāvūpagamanena tesaṃ bhāvo tammayatā, tappaṭikkhepato **atammayatā,** nittaṇhatā. **Taṃyeva kāraṇaṃ katvā**ti paṭhamajjhānepi taṇhāpahānaṃyeva kāraṇaṃ katvā. **Citte uppādetvā**ti atammayatāpariyāyena vutte taṇhāya paṭipakkhadhamme sampādetvā. **Na maññatī**ti maññanānaṃ ariyamaggena sabbaso samucchinnattā kismiñci okāse kāmabhavādike kenaci vatthunā hatthiassakhettavatthādinā pattacīvaravihārapariveṇādinā ca puggalaṃ na maññati. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sappurisadhammasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. **Aññamañña**nti aññaṃ aññaṃ. Tenāha **''aññaṃ sevitabba''**ntiādi. **Sattahi padehī**ti sattahi vākyehi. Pajjati etena yathādhippeto atthoti padaṃ, vākyaṃ. **Sāriputtattherassa okāsakaraṇaṃ** dhammadāyāde (ma. ni. 1.31) vuttanayena veditabbaṃ.

113. Diṭṭhiyeva paccayavasena paṭiladdhatāya **diṭṭhipaṭilābho. Saññāpaṭilābhepi** eseva nayo. **Micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo…pe… na gahitā** kammapathappattānaṃ tesaṃ manosamācārabhāvena gahitattā. Yadi evaṃ kasmā diṭṭhi cittuppādavāre na gahitāti? Kāmaṃ micchādiṭṭhiyā avayavibhāvo labbhati, tathāpi cittuppādakkhaṇe lokiyalokuttaracittuppādesu kammapathakoṭṭhāso na uddhaṭo.

115. **Kāmasaññādīna**nti ettha **ādi-**saddena yathā byāpādavihiṃsāsaññā saṅgahitā, evaṃ anabhijjhāabyāpādaavihiṃsāsaññā saṅgahitā paṭhamena ādisaddena ''anabhijjhāsahagatāya saññāyā’’tiādipāṭhassa saṅgahitattā.

117. Ti kāmabhavādīnaṃ apariyosānāya pariyosānaṃ icchatopi tādisassa bhavānaṃ apariyosānameva hoti. **Cattāro honti** puggalavasena. Tenāha **‘‘puthujjanopi hī’’**tiādi. **Akusalā dhammā vaḍḍhantī**ti tesaṃ pahānāya appaṭipajjamānassāti adhippāyo, tato eva **kusalā dhammā parihāyanti**. Tenassa kilesadukkhena vipākadukkhena ca **sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti**. Orambhāgiyasaṃyojanāni pahāya suddhāvāsesu nibbattanāraho **anāgāmī kathaṃ…pe… abhivaḍḍhantī**ti āha **‘‘anāgāmīpī’’**tiādi. **Sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti,** yāya labbhamānaakusalābhivuddhiṃ kusalaparihāniñca gahetvā anāgāminopi sabyābajjhaattabhāvābhinibbattanaṃ vuttaṃ. Evaṃ yathālabbhamānaṃ akusalaparihāniṃ kusalābhivuddhiñca gahetvā puthujjanassapi antimabhavikassa abyābajjhaattabhāvābhinibbattanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **‘‘puthujjanopī’’**tiādi. **Akusalameva hāyati,**na kusalaṃ tassa buddhipakkhe ṭhitattā. Tatthāpi **vipassanameva gabbhaṃ gaṇhāpeti,** na vaṭṭagabbhaṃ antimabhavikatāya vivaṭṭūpanissitattā ajjhāsayassa, ñāṇassa ca pākagamanato.

119. **Ekaccassā**ti sāmivacanaṃ ‘‘abhinandatī’’tiādīsu paccattavasena pariṇāmetabbaṃ, tathā ‘‘nibbindatī’’tiādīsupi. **Uggaṇhitvāpī**ti **pi**-saddo luttaniddiṭṭho. Bhagavato bhāsitassa atthaṃ ajānantā tāva dīgharattaṃ hitasukhato paribāhirā hontu jānantānampi sabbesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotīti anekaṃsikataṃ codento **‘‘evaṃ santepī’’**tiādimāha. Itaro sabbesampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotiyevāti, **‘‘appaṭisandhikā’’**tiādinā anekaṃsikataṃ pariharati. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. **Bhaya**nti (a. ni. ṭī. 2.3.1) cittasaṃsappatāti āha **‘‘cittutrāso’’**ti. **Upaddavo**ti antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṃ **‘‘anekaggatākāro’’**ti. **Upasaggo**ti upasajjanaṃ. Tato appatīkāravighātāpatti yasmā patīkārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṃ asamatthassa osīdanakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ – **‘‘tattha tattha lagganākāro’’**ti. Vañcetvā āgantuṃ **yathāvutte divase anāgacchantesu**. Bahi anikkhamanatthāya **dvāre aggiṃ datvā**.

Naḷehīti naḷacchannasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukacchadananiyāmena paritopi chāditā. **Eseva nayo**ti iminā tiṇehi channataṃ, sesasambhārānaṃ rukkhamayatañca atidisati. **Vidhavāputte**ti adantabhāvopalakkhaṇaṃ. Te hi nippitikā avinītā asaṃyatā akiccakārino honti.

Matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitāti kasmā bhagavā evamakāsīti? Ānandattherassa pucchākosalladīpanatthameva, tattha nisinnānaṃ sannipatitabhikkhūnaṃ desanāya jānanatthañca. Te kira saṅkhepato vuttamatthaṃ ajānantā andhakāraṃ paviṭṭhā viya ṭhitā. Pucchānusandhivasena pariggayha jānissantīti.

125. **Rūpapariggahova kathito,** na aññaṃ kiñcīti attho. Idāni tato saccāni niddhāretvā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassetuṃ, **‘‘sabbāpī’’**tiādi vuttaṃ. **Pañcakkhandhā hontī**ti addhekādasa dhātuyo rūpakkhandho, addhaṭṭhamā dhātuyo yathārahaṃ vedanādayo cattāro arūpino khandhāti evaṃ aṭṭhārasa dhātuyo pañcakkhandhā honti. **Pañcapi khandhā** taṇhāvajjā **dukkhasaccaṃ. Appavattī**ti appavattinimittaṃ. **Nirodhapajānanā**ti paññāsīsena maggakiccamāha. Sammādiṭṭhipamukho hi ariyamaggo. **Matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti** sammasanassa bhūmiyā nipphattiyā ca kathitattā. **Jānāti passatī**ti iminā ñāṇadassanaṃ kathitaṃ taṃ pana lokiyaṃ lokuttaranti duvidhanti tadubhayampi dassento āha – **‘‘saha vipassanāya maggo vutto’’**ti.

Ettāvatāpi khoti **pi**-saddaggahaṇena aññena pariyāyena satthā dhātukosallaṃ desetukāmoti thero, ‘‘siyā pana, bhante’’ti pucchatīti bhagavā pathavīdhātuādivasenapi dhātukosallaṃ vibhāveti. Tattha pathavīdhātuādisaddena desanākāraṇaṃ vibhāvento, ‘‘**pathavīdhātu…pe… vuttā**’’ti āha. **Tāpi** hi ādito cha dhātuyo. ‘‘**Viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā**’’ti vatvā kathaṃ rūpadhātuyo nīharīyantīti codanaṃ sandhāya taṃ nayaṃ dassetuṃ, ‘‘**viññāṇadhātū**’’tiādi vuttaṃ. Kāmañcettha kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇaṃ phoṭṭhabbadhātupathavīdhātu ādivasena desanāruḷameva, kāyadhātu pana nīharitabbāti ekaṃsameva nīharaṇavidhiṃ dassento, ‘‘**esa nayo sabbatthā**’’ti āha. **Purimapacchimavasena manodhātū**ti pacchimabhāgavasena kiriyāmanodhātu gahetabbā tassānurūpabhāvato. Nanu cettha manodhātu nāmāyaṃ manoviññāṇadhātuyā asaṃsaṭṭhā, visuṃyeva cesā dhātūti? Saccametaṃ aṭṭhārasadhātudesanāya, cittavibhattiniddese chaviññāṇakāyadesanāyaṃ pana sā manoviññāṇakāyasaṅgahitāvāti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.517) vuttanayena veditabbaṃ. Atha vā **purimapacchimavasenā**ti purecarānucaravasena. **Manodhātū**ti vipākamanodhātu gahetabbā purecaraṇato, parato uppajjanakiriyāmanoviññāṇadhātuyā anantaraṃ manodhātuyā, kiriyāmanodhātuyā anantaraṃ manoviññāṇadhātuyā anuppajjanato ca.

Dhammānaṃ yāvadeva nissattanijjīvavibhāvanatthāya satthu dhātudesanāti aññesu sabhāvadhāraṇādiatthesu labbhamānesupi ayamettha attho padhānoti āha – ‘‘**esanayo sabbatthā**’’ti. **Sappaṭipakkhavasenā**ti sappaṭibhāgavasena sukhaṃ dukkhena sappaṭibhāgaṃ, dukkhaṃ sukhena, evaṃ somanassadomanassāti. Yathā sukhādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na upekkhāya, evaṃ rāgādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na mohassa, tena vuttaṃ ‘‘**avibhūtabhāvenā**’’ti. **Kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti** tadavinābhāvato. **Sesāsu** somanassadhātuādīsu, **pariggahitāva hoti** avinābhāvato eva. Na hi somanassādayo manodhātuyā vinā vattanti. **Upekkhādhātuto nīharitvā**ti ettha cakkhuviññāṇadhātuādayo catasso viññāṇadhātuyo tāsaṃ vatthārammaṇabhūtā cakkhudhātuādayo cāti aṭṭha rūpadhātuyo, manodhātu, upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu, upekkhāsahagatā eva dhammadhātūti evaṃ pannarasa dhātuyo upekkhādhātuto nīharitabbā. Somanassadhātuādayo pana catasso dhātuyo dhammadhātuantogadhā, evaṃ sukhadhātuto kāyaviññāṇadhātuyā tassā vatthārammaṇabhūtānaṃ kāyadhātuphoṭṭhabbadhātūnañca nīharaṇā heṭṭhā dassitanayāti, ‘‘**upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā**’’icceva vuttaṃ.

Kāmavitakkādayo idha kāmadhātuādipariyāyena vuttāti ‘‘**kāmadhātuādīnaṃ dvedhāvitakke kāmavitakkādīsu vuttanayena attho veditabbo**’’ti āha. Tattha hi ‘‘kāmavitakkoti kāmapaṭisaṃyutto vitakko, byāpādavitakkoti byāpādapaṭisaṃyutto vitakko, vihiṃsāvitakkoti vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko, nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko nekkhammavitakko, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpādapaṭisaṃyutto vitakko abyāpādavitakko, so mettāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko avihiṃsāvitakko, so karuṇāya pubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Ayaṃ panattho abhidhamme vitthārato āgato evāti dassetuṃ, ‘‘**abhidhamme**’’tiādi vuttaṃ. **Kāmadhātuto nīharitvā**ti ettha **kāma**ggahaṇena gahitā rūpadhātuādayo cha, taṃvisayā sattaviññāṇadhātuyo, tattha pañcannaṃ viññāṇadhātūnaṃ cakkhudhātuādayo pañcāti aṭṭhārasa. Nekkhammadhātuādayo pana dhammadhātuantogadhā eva.

Kāmataṇhāya visayabhūtā dhammā kāmadhātūti āha – ‘‘**pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātū**’’ti. Tathā rūpataṇhāya visayabhūtā dhammā rūpadhātu, arūpataṇhāya visayabhūtā dhammā arūpadhātūti āha – ‘‘**cattāro arūpāvacarakkhandhā**’’tiādi. Kāmataṇhā kāmo uttarapadalopena, evaṃ rūpārūpataṇhā rūpārūpaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena tā yattha avacaranti, te kāmāvacarādayoti evaṃ kāmāvacarakkhandhādīnaṃ kāmataṇhādibhāvo veditabbo. **Ādinā nayenā**ti etena ‘‘uparito paranimmitavasavattideve antokaritvā etthāvacarā’’tiādipāḷiṃ (vibha. 1020) saṅgaṇhāti. **Etthāvacarā**ti avīciparanimmitaparicchinnokāsāya kāmataṇhāya visayabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, tadokāsatā ca taṇhāya tanninnattā veditabbā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Paripuṇṇaaṭṭhārasadhātukattā kāmāvacaradhammānaṃ ‘‘**kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā**’’ti vuttaṃ. Manoviññāṇadhātudhammadhātu ekadesamattameva hi rūpārūpāvacaradhammāti.

Samāgantvāti sahitā hutvā. Yattakañhi paccayadhammā attano phalassa kāraṇaṃ, tattha tannibbattane samāgatā viya hoti vekalle tadanibbattanato. **Saṅkhatadhātuto nīharitvā pūretabbā** asaṅkhatāya dhātuyā dhammadhātuekadesabhāvato.

126. Evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmāti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā ajjhattā, tesu bhavā tappariyāpannattāti **ajjhattikāni**. Tato bahibhūtāni **bāhirāni**. Āyatanakathā paṭiccasamuppādakathā ca **visuddhimagge** (visuddhi. 2.510, 570, 571) vuttanayeneva veditabbāti na vitthāritā.

127. Avijjamānaṃ ṭhānaṃ **aṭṭhānaṃ** (a. ni. ṭī. 1.1.268; vibha. mūlaṭī. 809), natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṃ. Anavakāso**ti ettha eseva nayo. Tadatthanigamanameva hi ''netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti vacananti. Tenāha **''ubhayenapī''**tiādi. **Ya**nti kāraṇe paccattavacanaṃ, hetuattho ca kāraṇatthoti āha – **''yanti yena kāraṇenā''**ti. Ukkaṭṭhaniddesena ettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṃ **''maggadiṭṭhiyā sampanno''**ti. Kuto panāyamattho labbhatīti? Liṅgato. Liṅgañhetaṃ, yadidaṃ niccato upagamanapaṭikkhepo. **Catubhūmakesū**ti idaṃ catutthabhūmakasaṅkhārānaṃ ariyasāvakassa visayabhāvūpagamanato vuttaṃ; na pana te ārabbha niccato upagamanasabbhāvato. Vakkhati ca ''catutthabhūmakasaṅkhārā panā''tiādinā. Abhisaṅkhatasaṅkhāraabhisaṅkharaṇakasaṅkhārānaṃ sappadesattā nippadesasaṅkhāraggahaṇatthaṃ **''saṅkhatasaṅkhāresū''**ti vuttaṃ. Lokuttarasaṅkhārānaṃ pana nivattane kāraṇaṃ sayameva vakkhati. **Etaṃ kāraṇaṃ natthi** setughātattā. **Tejussadattā**ti saṃkilesavidhamanatejassa adhikabhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā. **Akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hontī**ti idaṃ pakaraṇavasena vuttaṃ. Appahīnavipallāsānaṃ sattānaṃ kusaladhammānampi te ārammaṇaṃ na honti.

Asukhe ''sukha''nti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa ṭhānanti adhippetanti dassento, **''ekanta…pe… vutta''**nti. **Attadiṭṭhivasenā**ti padhānadiṭṭhimāha. Diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti **''kasiṇādipaṇṇattisaṅgahattha''**nti vuttaṃ. **Paricchedo**ti saṅkhārānaṃ paricchedo saṅkhārānaṃ paricchijjagahaṇaṃ. Svāyaṃ yesaṃ niccādito upagamanaṃ bhavati tesaṃyeva vasena kātabboti dassento **''sabbavāresū''**tiādimāha. **Sabbavāresū**ti niccādisabbavāresu. **Puthujjano hī**ti **hi**-saddo hetuattho. Yasmā yaṃ yaṃ saṅkhāraṃ niccādivasena puthujjanakāle upagacchati, taṃ taṃ ariyamaggādhigamena aniccādivasena gaṇhanto yāthāvato jānanto taṃ gāhaṃ taṃ diṭṭhiṃ viniveṭheti vissajjeti. Tasmā yattha gāho tattha vissajjanāti catutthabhūmakasaṅkhārā idha saṅkhāraggahaṇena na gayhatīti attho.

128. Puttasambandhena mātāpitusamaññā, dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyato nippariyāyasiddhaṃ taṃ dassetuṃ, **''janikā va mātā janako pitā''**ti vuttaṃ. Tathā ānantariyakammassa adhippetattā **''manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto''**ti vuttaṃ. ''Aṭṭhānameta''ntiādinā mātuādīnaṃyeva jīvitā voropane ariyasāvakassa abhabbabhāvadassanato tadaññaṃ ariyasāvako jīvitā voropetīti idaṃ atthato āpannamevāti maññamāno vadati – **''kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyā''**ti? ''Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti vacanato, **''etampi aṭṭhāna''**nti vuttaṃ. Tenāha **''sacepi hī''**tiādi. **Baladīpanattha**nti saddhādibalasamannāgamadīpanatthaṃ. Ariyamaggenāgatasaddhādibalavasena hi ariyasāvako tādisaṃ sāvajjaṃ na karoti.

Pañcahi kāraṇehīti idaṃ atthanipphādakāni tesaṃ pubbabhāgiyāni ca kāraṇāni kāraṇabhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ, na pana sabbesaṃ pañcannaṃ sahayogakkhamato. **Ākārehī**ti kāraṇehi. **Anussāvanenā**ti anurūpaṃ sāvanena. Bhedassa anurūpaṃ yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa sāvanena viññāpanena. Tenāha **''nanu tumhe''**tiādi. **Kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā**ti etena ''pākaṭaṃ katvā bhedakaravatthudīpanaṃ **vohāro,** tattha attano nicchitamatthaṃ rahassavasena viññāpanaṃ **anussāvana''**nti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṅghabhedasiddhito vuttaṃ, itare pana tesaṃ pubbabhāgabhūtā. Tenāha **''vohārā''**tiādi. **Tatthā**ti vohāre. Cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmiṃ anantare niyuttāni tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva **‘‘ānantariyakammānī’’**ti vuttāni.

Kammatoti ‘‘evaṃ ānantariyakammaṃ hoti, evaṃ anantariyakammasadisa’’nti evaṃ kammavibhāgato. **Dvārato**ti kāyādidvārato. **Kappaṭṭhitiyato**ti ‘‘idaṃ kappaṭṭhitikavipākaṃ, idaṃ na kappaṭṭhitikavipāka’’nti evaṃ kappaṭṭhitiyavibhāgato. **Pākā**ti ‘‘idamettha vipaccati, idaṃ na vipaccatī’’ti vipaccanavibhāgato. **Sādhāraṇādīhī**ti gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāsādhāraṇato, **ādi**-saddena vedanādivibhāgato ca.

Yasmā manussattabhāve ṭhitasseva ca kusaladhammānaṃ tikkhavisadasūrabhāvāpatti, yathā taṃ tiṇṇampi bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyaṃ, evaṃ manussabhāve ṭhitasseva akusaladhammānampi tikkhavisadasūrabhāvāpattīti āha **‘‘manussabhūtassevā’’**ti. Pākatikamanussānampi ca kusaladhammānaṃ visesappatti **vimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ** (vi. va. aṭṭha. 3) vuttanayena veditabbā. Yathā vutto ca attho samānajātiyassa vikopane kammaṃ garutaraṃ, na tathā vijātiyassāti vuttaṃ – **‘‘manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā’’**ti. Liṅge parivatte ca so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho, jīvitindriyappabandho ca, na aññoti āha **‘‘api parivattaliṅga’’**nti. Arahantepi eseva nayo. **Tassa vipāka**ntiādi kammassa ānantariyabhāvasamatthanaṃ, catukoṭikañcettha sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visaṅketaṃ dassetuṃ, **‘‘yo panā’’**tiādi vuttaṃ. Yadipi tattha visaṅketo, kammaṃ pana garutaraṃ ānantariyasadisaṃ bhāyitabbanti āha – **‘‘ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhatī’’**ti. **Ayaṃ pañho**ti ñāpanicchānibbattā kathā.

Ānantariyaṃ phusati maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā. **Ānantariyaṃ na phusati** ānantariyavatthuabhāvato. Sabbattha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyañca ānantariyanānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāmacatukkaṃ sampattavasena yojetabbaṃ.

Tenevāti teneva payogena. **Arahantaghāto hotiyeva** arahato māritattā. **Puthujjanasseva dinnaṃ hotī**ti yasmā yathā vadhakacittaṃ paccuppannārammaṇampi pabandhavicchedavasena ca jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattati, na evaṃ cāgacetanā, sā hi cajitabbavatthuṃ ārammaṇaṃ katvā cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇañca tassa cajanaṃ, tasmā yassa taṃ santakaṃ kataṃ. Tasseva dinnaṃ hotīti.

Lohitaṃ samo saratīti abhighātena pakuppamānaṃ sañcitaṃ hoti. **Mahantatara**nti garutaraṃ. **Sarīrapaṭijaggane viyā**ti satthurūpakāyapaṭijaggane viya.

Asannipatiteti idaṃ sāmaggiyadīpanaṃ. **Bhedo ca hotī**ti saṅghassa bhedo hoti. **Vaṭṭatīti saññāyā**ti īdisakaraṇaṃ saṅghassa bhedāya na hotīti saññāya. **Navato ūnaparisāyaṃ** karontassa tathāti yojetabbaṃ, **tathā**ti iminā ‘‘na ānantariyakammanti’’ imaṃ ākaḍḍhati, na pana ‘‘bhedo hotī’’ti idaṃ. Heṭṭhimantena hi navannameva vasena saṅghabhedo. **Dhammavādino anavajjā** yathādhammaṃ avaṭṭhānato. Saṅghabhedassa pubbabhāgo **saṅgharāji**.

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitabbato.

‘‘Saṇṭhahante hi…pe… muccatī’’ti idaṃ kappaṭṭhakathāya na sameti. Tathā hi kappaṭṭhakathāyaṃ (kathā. aṭṭha. 654-657) vuttaṃ – ‘‘āpāyikoti idaṃ suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappaṃ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vutta’’nti. **Kappavināseyevā**ti pana āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **saṇṭhahante**ti idampi ‘‘svevavinassissatī’’ti viya abhūtaparikappavasena vuttaṃ. **Ekadivasameva niraye paccati** tato paraṃ kappābhāve āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā. **Sesānī**ti saṅghabhedato aññāni ānantariyakammāni.

Ahosikammaṃ…pe… saṅkhyaṃ gacchanti, evaṃ sati kathaṃ nesaṃ ānantariyatā cutianantaraṃ vipākadānābhāvato. Atha sati phaladāne cutianantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā nicchitā, na phaladānaniyamena, evampi niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ diṭṭhadhammavedanīyānañca niyatatā āpajjeyya. Tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesaṃ pavattīti sampaṭicchitabbametaṃ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cutianantaraṃ ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cutianantaramekantena phaladānato niyatasabhāvā anantariyasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati. Asamānajātikena cetopaṇidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā. Na pana ānantariyakānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā. Na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakakammaphalaṃ ānantariyaphalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyopaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi, tasmā tesaṃyeva anantare ekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekanteneva vipāke niyatasabhāvattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyaṃ vā paṭisandhiṃ karonti. Na samatthatāvighātattāti natthi tesaṃ ānantariyakatā nivatti; garutarabhāvo pana tesu labbhatevāti saṅghabhedassa siyā garutarabhāvoti, **‘‘yena…pe… vipaccatī’’**ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbāni. **Paṭisandhivasena vipaccatī**ti vacanena itaresaṃ pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. **No vā tathā sīlavatī**ti yathā pitā sīlavā, tathā sīlavatī no vā hotīti yojanā. Sace mātā sīlavatī, mātughāto paṭisandhivasena vipaccatīti yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasaṃvāsako**ti apārājiko. **Samānasīmāya**nti ekasīmāyaṃ.

Satthukiccaṃ kātuṃ asamatthoti yaṃ satthārā kātabbakiccaṃ anusāsanādi, taṃ kātuṃ asamatthoti bhagavantaṃ paccakkhāya. **Aññaṃ titthakara**nti aññaṃ satthāraṃ.

129. Abhijātiādisu (a. ni. ṭī. 1.1.277) pakappanena devatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhemaṃ dasasahassaparimāṇaṃ ṭhānaṃ **jātikhettaṃ,** saraseneva āṇāpavattiṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ,** visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ. Dasasahassī lokadhātū**ti imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitā dasasahassī lokadhātu. Tattakānaṃyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. ‘‘Pariggahavasenā’’ti keci. ‘‘Sabbesampi buddhānaṃ tattakaṃ eva jātikhettaṃ tannivāsīnaṃyeva ca devatānaṃ dhammābhisamayo’’ti ca vadanti. Mātukucchiokkamanakālādīnaṃ channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinīhārādikālepi tassa pakampanassa labbhamānato. **Āṇākhettaṃ nāma** yaṃ ekajjhaṃ saṃvaṭṭati ca vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** āṇāya tannivāsīnaṃ devatānaṃ sirasā sampaṭicchanena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena, adhippāyavasena pana ‘‘yāvatā vā pana ākaṅkheyyā’’ti (a. ni. 3.81) vacanato tato parampi āṇā pavatteyya.

Na uppajjantīti pana atthīti, ‘‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī’’tiādiṃ (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; mi. pa. 4.5.11) imissaṃ lokadhātuyaṃ ṭhatvā vadantena bhagavatā, ‘‘kiṃ panāvuso sāriputta, atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, noti vadeyya’’nti (dī. ni. 3.161), vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ, ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā’’ti imaṃ suttaṃ (dī. ni. 3.161; mi. pa. 5.1.1) dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti carimabhave paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyā**ti paṭilomakkamena vadati. **Parinibbānato paṭṭhāyā**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantare**ti carimabhave bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ dhātuparinibbānanti etesaṃ antare.

Aññassa buddhassa uppatti na nivāritā, tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘tīṇi hī’’**tiādi vuttaṃ. Paṭipattiantaradhānena hi sāsanassa osakkitattā aparassa buddhassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadā**ti paṭivedhāvahā pubbabhāgapaṭipadā. **‘‘Pariyatti pamāṇa’’**nti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ, **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ tayidaṃ hīnaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Niyyānikadhammassa ṭhitiñhi dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti, ‘‘yo pana bhikkhū’’tiādinayappattā sikkhāpadapāḷi mātikā, tāya antarahitāya nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhuddese pabbajjāyupasampadākammesu ca sāsanaṃ tiṭṭhatīti attho. Atha vā pātimokkhe dharanteyeva pabbajjā upasampadā ca, evaṃ sati tadubhayaṃ pātimokkhe antogadhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato, tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanassa ṭhitihetūti āha – **‘‘pātimokkhapabbajjāupasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhatī’’**ti. Yasmā vā upasampadādhīnaṃ pātimokkhaṃ, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe siddhe, siddhāsu pabbajjāupasampadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. Pacchimapaṭivedhato hi paraṃ paṭivedhasāsanaṃ, pacchimasīlato ca paraṃ paṭipattisāsanaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti. **Osakkitaṃ nāmā**ti pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Tena kāmaṃ ‘‘sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇa’’nti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati appatiṭṭhā hoti, tasmā paṭipattiantaradhānaṃ sāsanosakkanassa visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanosakkanaṃ dhātuparinibbānosānanti dassetuṃ, **‘‘tīṇi parinibbānānī’’**ti vuttaṃ.

Kāruññanti paridevanakāruññaṃ. Jambudīpe dīpantaresu devanāgabrahmalokesu ca vippakiritvā ṭhitānaṃ dhātūnaṃ mahābodhipallaṅke ekajjhaṃ sannipatanaṃ, rasmivissajjanaṃ, tattha tejodhātuyā uṭṭhānaṃ, ekajālībhāvo cāti sabbametaṃ satthu adhiṭṭhānavaseneva veditabbaṃ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnaṃ suvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesaṃ desanāpi ekarasā evāti āha – **‘‘desanāya ca visesābhāvato’’**ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti. **Vivādabhāvato**ti etena vivādābhāvatthaṃ dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe. Ekaṃ buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**. Etena evaṃ sabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi guṇadhammānaṃ bhāriyo viseso na sakkā dhāretunti, **‘‘na dhāreyyā’’**ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyantarenapi pakāsento **‘‘caleyyā’’**tiādimāha. Tattha **caleyyā**ti paripphandeyya. **Kampeyyā**ti pavedheyya. **Nameyyā**ti ekapassena nameyya. **Onameyyā**ti osīdeyya. **Vinameyyā**ti vividhaṃ itocito ca nameyya. **Vikireyyā**ti vātena thusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyā**ti vinasseyya. **Viddhaṃseyyā**ti sabbaso viddhastā bhaveyya. Tathābhūtā ca katthaci na tiṭṭheyyāti āha **‘‘na ṭhānamupagaccheyyā’’**ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento, **‘‘yathā, mahārājā’’**tiādimāha. Tattha **samupādikā**ti samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃ gāminīti attho. **Vaṇṇenā**ti saṇṭhānena. **Pamāṇenā**ti ārohena. **Kisathūlenā**ti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho.

Chādentanti rocentaṃ ruciṃ uppādentaṃ. **Tandīkato**ti tena bhojanena tandībhūto. **Anonamitadaṇḍajāto**ti yāvadatthaṃ bhojanena onamituṃ asakkuṇeyyatāya anonamitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhutto vameyyā**ti ekampi ālopaṃ ajjhoharitvā vameyyāti attho.

Atidhammabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero ‘‘ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ. Evaṃdhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅginaṃ dhārento abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṃ hotī’’ti dassento, **‘‘idha, mahārāja, dve sakaṭā’’**tiādimāha. Eteneva tathāgatassa mātukucchiokkamanādikāle pathavīkampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekasakaṭato ratana**nti ekasmā, ekassa vā sakaṭassa ratanaṃ, tasmā sakaṭato gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, vuttanti attho. **Aggo**ti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatīti sabhāvabhūtā akittimā pakati. **Kāraṇamahantatāyā**ti mahantehi buddhakārakadhammehi pāramitāsaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathaviādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca sakkabhāvādayo attano attano visaye ekekā eva, sammāsambuddhopi mahanto attano visaye ekova, ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. Evaṃ ‘‘ākāso viya anantavisayo bhagavā ekova hotī’’ti vadanto paracakkavāḷesu dutiyassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

Imināva padenāti ‘‘ekissā lokadhātuyā’’ti iminā eva padena. **Dasacakkavāḷasahassāni gahitāni** jātikhettattā. **Ekacakkavāḷenevā**ti iminā ekacakkavāḷeneva. Yathā – **‘‘imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjantī’’**ti vutte imasmimpi cakkavāḷe jambudīpeyeva, tatthapi majjhimapadese evāti paricchindituṃ vaṭṭati; evaṃ ‘‘ekissā lokadhātuyā’’ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavāḷena paricchindituṃ vaṭṭati.

Vivādūpacchedatoti vivādūpacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo bhaveyya, tassa anuppādoyevettha vivādupacchedo. **Ekasmiṃ dīpe**tiādinā dīpantarepi ekajjhaṃ na uppajjanti, pageva ekadīpeti dasseti. **So parihāyethā**ti cakkavāḷassa padese eva vattitabbattā parihāyeyya.

130. **Manussatta**nti manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇasampattiādīnaṃ yoggabhāvato. **Liṅgasampattī**ti purisabhāvo. **Hetū**ti manovacīpaṇidhānapubbikā hetusampadā. **Satthāradassana**nti satthusammukhībhāvo. **Pabbajjā**ti kammakiriyavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. **Guṇasampattī**ti abhiññādiguṇasampadā. **Adhikāro**ti buddhaṃ uddissa adhiko sakkāro. **Chandatā**ti sammāsambodhiṃ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. **Aṭṭhadhammasamodhānā**ti etesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samāyogena. **Abhinīhāro**ti kāyapaṇidhānaṃ. **Samijjhatī**ti nipphajjatīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya** (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) vuttanayeneva veditabbo.

Sabbākāraparipūramevāti paripuṇṇalakkhaṇatāya sattussadādīhi sabbākārehi sampannameva. Na hi itthiyā kosohitavatthaguyhatā sambhavati, dutiyapakati ca nāma paṭhamapakatito nihīnā eva. Tenevāha anantaravāre **‘‘yasmā’’**tiādi.

Idha purisassa tattha nibbattanatoti imasmiṃ manussaloke purisabhūtassa tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge purisākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṃyeva hi purisākāraṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘yaṃ puriso brahmattaṃ kareyyā’’**ti. Tenevāha **‘‘samānepī’’**tiādi. Yadi evaṃ itthiyo brahmaloke na uppajjantīti āha **‘‘brahmatta’’**ntiādi.

131. **Kāyaduccaritassā**tiādipāḷiyā kammaniyāmo nāma kathito. Samañjanaṃ samaṅgo, so etassa atthīti **samaṅgī,** samannāgato. Samañjanasīlo vā **samaṅgī**. Pubbabhāge **āyūhanasamaṅgitā,** sanniṭṭhāpakacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā**. Cetanāsantativasena vā **āyūhanasamaṅgitā,** taṃtaṃcetanākhaṇavasena **cetanāsamaṅgitā**. Katūpacitassa avipakkavipākassa kammassa vasena **kammasamaṅgitā,** kamme pana vipaccituṃ āraddhe vipākappavattivasena **vipākasamaṅgitā**.

Kammādīnaṃ upaṭṭhānakālavasena **upaṭṭhānasamaṅgitā. Kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe**ti kusalakammassa ca akusalakammassa ca samīhanakkhaṇe. **Tathā**ti iminā kusalākusalakammapadaṃ ākaḍḍhati. Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ **upacitaṃ. Vipākāraha**nti dutiyabhavādīsu vipaccanārahaṃ. Uppajjamānānaṃ upapattinimittaṃ upaṭṭhātīti yojanā. **Calatī**ti parivattati. Ekena hi kammunā tajje nimitte upaṭṭhāpite paccayavisesavasena tato aññena kammunā aññassa nimittassa upaṭṭhānaṃ parivattanaṃ.

Sunakhajīvikoti sunakhehi jīvanasīlo. **Talasantharaṇapūja**nti bhūmitalassa pupphehi santaraṇapūjaṃ. **Āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasenā**ti kāyaduccaritassa aparāparaṃ āyūhanena sanniṭṭhāpakacetanāya tasseva pakappane kammakkhayakarañāṇena akhepitattā yathūpacitakammunā ca samaṅgibhāvassa vasena.

132. **Evaṃ sassirika**nti vuttappakārena anekadhātuvibhajanādinā nānānayavicittatāya paramanipuṇagambhīratāya ca atthato byañjanato ca sasobhaṃ katvā.

Naṃ dhārehīti ettha **na**nti nipātamattaṃ. Dhātuādivasena parivaṭṭīyanti atthā etehīti parivaṭṭā, desanābhedā. Cattāro parivaṭṭā etassa, etasmiṃ vāti **catuparivaṭṭo,** dhammapariyāyo. Dhammo ca so pariyattibhāvato yathāvuttenatthena ādāsoti **dhammādāso**. Upaṭṭhānaṭṭhena yathādhammānaṃ ādāsotipi **dhammādāso**. Yathā hi ādāsena sattānaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ, evaṃ imināpi suttena yogīnaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ. **Tasmā**ti yasmā iminā suttena kilese madditvā samathādhigamena yogino jayappattā; tasmā amatapurappavesane ugghosanamahābheritāya ca **amatadundubhi. Idha vutta**nti imasmiṃ sutte vuttaṃ. **Anuttaro saṅgāmavijayo**ti anuttarabhāvato kilesasaṅgāmavijayo, ‘‘vijeti etenā’’ti katvā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bahudhātukasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. Samaññāyati etāyāti **samaññā,** nāmanti attho. Ayamayaṃ nāmāti paññāpenti etāya, tathāpaññāpanamattanti vā **paññatti,** nāmameva. Tenāha **‘‘purimapadasseva vevacana’’**nti. **Sesesupī**ti ‘‘paṇḍavassa pabbatassā’’tiādīsu tīsu vāresupi.

Samuṭṭhānaṃ tāva suttassa kathetvā atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ **‘‘tadā kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Na pabbatehi attho**ti na bhagavato pabbatehi kathitehi attho atthi. **Isigilibhāvo**ti isigilināmatā. **Itī**ti iminā kāraṇena, imaṃ aṭṭhuppattiṃ avekkhantoti attho.

Cetiyagabbheti cetiyaghare cetiyassa abbhantare. **Yamakamahādvāra**nti yamakakavāṭayuttaṃ mahantaṃ dvāraṃ. **Dvedhā katvā**ti pabbatassa abbhantare maṇḍapasaṅkhepena leṇaṃ nimminitvā dvedhā katvā tadā te tattha vasiṃsu.

Vasitakālañca kathento tesaṃ mātuyā yāva tatiyabhavato paṭṭhāya samudāgamaṃ dassetuṃ, **‘‘atīte kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Patthesī**ti tassā kira khettakuṭiyā vīhayo bhajjantiyā tattha mahākarañjapupphappamāṇā mahantā manoharā pañcasatamattā lājā jāyiṃsu. Sā tā gahetvā mahante paduminipatte ṭhapesi. Tasmiñca samaye eko paccekabuddho tassā anuggahatthaṃ avidūre khettapāḷiyā gacchati. Sā taṃ disvā pasannamānasā supupphitaṃ mahantaṃ ekaṃ padumaṃ gahetvā tattha lāje pakkhipitvā paccekabuddhaṃ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā, ‘‘imassa, bhante, puññassa ānubhāvena ānubhāvasampanne pañcasataputte labheyya’’nti pañca puttasatāni patthesi. **Tasmiṃyeva khaṇe**ti yadā sā yathāvuttaṃ patthanaṃ paṭṭhapesi; tasmiṃyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā sambhatasambhārā paripakkapaccekabodhiñāṇā tasseva paccekabuddhassa madhuramaṃsaṃ datvā, ‘‘etissā puttā bhaveyyāmā’’ti patthayiṃsu. Atītāsu anekajātīsu tassā puttabhāvena āgatattā tathā tesaṃ ahosīti vadanti. **Pāduddhāre**ti pāduddhāre pāduddhāre. Pāduddhārasīsena cettha nikkhipanaṃ āha.

Gabbhamalaṃ nissāyāti bahi nikkhantaṃ gabbhamalaṃ nissayaṃ katvā saṃsedajabhāvena nibbattā. Opapātikabhāvenāti keci. **Khayavayaṃ paṭṭhapetvā**ti vipassanaṃ ārabhitvā. **Vipassanā**ti aniccānupassanāpubbikā sappaccayanāmarūpadassanapubbikā ca, saṅkhāre sammasantassa aniccalakkhaṇe diṭṭhe, ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā’’ti sesalakkhaṇāni suviññeyyāneva honti. **Paccekabodhiñāṇaṃ nibbattayiṃsū**ti dve asaṅkhyeyyāni kappānaṃ satasahassañca paccekabodhipāramitāya parinipphannattā ñāṇassa paripākattā vuttanayena sayameva vipassanaṃ pavattetvā matthakaṃ pāpetvā paccekabodhiñāṇaṃ adhigacchiṃsu. Sabbepi te taṃyeva gāthaṃ abhāsiṃsūti āha – **‘‘ayaṃ tesaṃ byākaraṇagāthā ahosī’’**ti.

Saroruhanti sarasi jātaṃ. **Padumapalāsapattaja**nti khuddakamahantehi kamaladalehi sahajātaṃ. Khuddakamahantakamaladalasaṅkhātāni vā padumapalāsapattāni ettha santīti padumapalāsapattaṃ, padumagacchaṃ. Tattha jātanti **padumapalāsapattajaṃ. Supupphita**nti suṭṭhu pupphitaṃ sammā vikasitaṃ. **Bhamaragaṇānuciṇṇa**nti bhamaragaṇehi anukulañceva anuparibbhamitañca. **Aniccatāyupagata**nti khaṇe khaṇe vaṇṇabhedādivasena aniccatāya upagataṃ. **Viditvā**ti vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. **Eko care**ti tasmā aññopi mādiso hotukāmo evaṃ paṭipajjitvā eko care khaggavisāṇakappoti.

135. Satisārasīlasārādisamannāgamanena sattesu **sārabhūtā**. Sabbaso vaṭṭadukkhassa vigatattā **niddukkhā**. Samucchinnataṇhatāya **nittaṇhā. Mānacchidoti** thutivacanaṃ.

Etesaṃ ekanāmakāyevāti etesaṃ āgatānaṃ paccekabuddhānaṃ pāḷiyaṃ anāgatā aññe paccekabuddhā samānanāmakā eva. Vuttamevatthaṃ pākaṭīkaraṇatthaṃ **‘‘imesu hī’’**tiādi vuttaṃ. **Visuṃ visuṃ avatvā**ti paccekaṃ sarūpato avatvā. **Aññe cā**ti asādhāraṇattā āha. Sesaṃ suviññeyyameva.

Isigilisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. Dosehi ārakāti **ariyaṃ**. Tenāha **‘‘niddosa’’**nti. Sā pana niddosatā lokuttarabhāvena savisesāti āha **‘‘lokuttara’’**nti. Sammā sundaro pasattho niyyāniko samādhi **sammāsamādhī**ti āha – **‘‘sammāsamādhinti maggasamādhi’’**nti. Upanisīdati ettha phalaṃ tappaṭibaddhavuttitāyāti **upanisaṃ,** kāraṇanti āha – **‘‘saupanisanti sappaccaya’’**nti. Parikaroti parivāretīti **parikkhāro**ti āha – **‘‘saparikkhāranti saparivāra’’**nti.

Parivāritāti sahajātādipaccayabhāvena parivārantehi viya upagatā. **Purecārikā**ti vuṭṭhānagāminibhāvanā sahajātādipaccayavasena paccayattā purassarā. Tenāha – **‘‘vipassanāsammādiṭṭhi cā’’**ti. Idāni tāni kiccato dassetuṃ, **‘‘vipassanāsammādiṭṭhī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **parivīmaṃsa**ggahaṇaṃ tattha tattha cittuppāde vīmaṃsādhipateyyena pavattiyā sammādiṭṭhiyā pubbaṅgamabhāvadassanatthaṃ. Tenassa maggasamādhissa nānākhaṇikaṃ pubbaṅgamabhāvaṃ dasseti. **Vīmaṃsanapariyosāne**ti tathāpavattaanulomañāṇassa osāne. **Bhūmiladdhaṃ vaṭṭaṃ samugghāṭayamānā**ti attano santāne dīgharattaṃ anusayitaṃ kilesavaṭṭaṃ samucchindanti. **Vūpasamayamānā**ti tasseva vevacanaṃ. **Vūpasamayamānā**ti vā tato eva avasiṭṭhampi vaṭṭaṃ appavattikaraṇavasena vūpasamenti. Tenevāha – **‘‘maggasammādiṭṭhi…pe… uppajjatī’’**ti. **Sā**ti sammādiṭṭhi. **Duvidhāpī**ti yathāvuttā duvidhāpi. **Idha adhippetā** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya kiccassa dassitattā.

Lakkhaṇe paṭivijjhamāne lakkhaṇiko dhammo paṭividdho hotīti āha – **‘‘micchādiṭṭhiṃ…pe… ārammaṇato pajānātī’’**ti. Vipassanāsammādiṭṭhiyampi eseva nayo. **Kiccato**ti bhāvanākiccato. Sammādiṭṭhiyaṃ tadadhigataasammohatāya **asammohato pajānāti. Kiccato**ti paṭivedhakiccato. Taṃ pana sabbathā asammuyhanamevāti āha **‘‘asammohato’’**ti. **Evaṃ pajānanā**ti micchādiṭṭhi micchādiṭṭhīti yāthāvato avabodho. **Assā**ti taṃsamaṅgino puggalassa.

Dvāyanti -kāro dīghaṃ katvā vutto. Tenāha **‘‘dvayaṃ vadāmī’’**ti. Dve avayavā etassāti dvayaṃ. Tenāha **‘‘duvidhakoṭṭhāsaṃ vadāmī’’**ti. Puññassa eko bhāgo so eva puññabhāgiko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā itthiliṅgavasena **‘‘puññabhāgiyā’’**ti vuttaṃ. **Upadhisaṅkhātassā**ti khandhapabandhasaṅkhātassa.

Amatadvāranti ariyamaggaṃ. **Paññapetī**ti niyyānādipakārato paññapeti. Tenāha **‘‘vibhajitvā dassetī’’**ti. Tattha sammohassa viddhaṃsanena asammohato dasseti. **Tasmiṃ atthe**ti amatadvārapaññāpane atthe. **Bojjhaṅgappattā**ti bojjhaṅgabhāvappattā. Maggabhāvena niyyānabhāvena pavattiyā maggapaññāya aṭṭhannampi sādhāraṇattā samudāyassa ca avayavo aṅganti katvā sesadhamme aṅgikabhāvena dassento **‘‘ariyamaggassa aṅga’’**nti āha. **So bhikkhū**ti micchādiṭṭhiṃ ‘‘micchādiṭṭhī’’ti sammādiṭṭhiṃ ‘‘sammādiṭṭhī’’ti jānanto bhikkhu. **Pajahanatthāyā**ti samucchedavasena pajahanāya. **Paṭilābhatthāyā**ti maggasammādiṭṭhiyā adhigamāya. **Kusalavāyāmo**ti vipassanāsampayuttova kosallasambhūto vāyāmo. Saratīti **sato,** taṃ panassa saraṇaṃ satisamaṅgitāyāti āha **‘‘satiyā samannāgato’’**ti. Kāmañcettha vipassanāsammādiṭṭhiṃ yathābhūtā sammāvāyāmasatiyo sahajātā ca purejātā ca hutvā parivārenti, ‘‘itiyime tayo dhammā sammādiṭṭhiṃ anuparidhāvanti anuparivattantī’’ti pana vacanato, ‘‘ettha hī’’tiādinā maggasammādiṭṭhiyā eva sesadhammānaṃ yathārahaṃ sahacaraṇabhāvena parivāraṇaṃ yojitaṃ. **Sammāsaṅkappādīna**nti **ādi-**saddena sammāvācākammantājīvānaṃ gahaṇaṃ itaresaṃ parivārabhāvena gahitattā. Na hi sakkā te eva parivāre parivāravante ca katvā vattuṃ saṅkarato sammohajananato ca. **Tayo**ti sammādiṭṭhivāyāmasatiyo **sahajātaparivārāva honti** maggakkhaṇikānaṃ tesaṃ adhippetattā vipassanākhaṇaviratīnaṃ asambhavato.

137. **Takkanavasena** lokasiddhenāti adhippāyo. ‘‘Evañcevañca bhavitabba’’nti vividhaṃ takkanaṃ kūpe viya udakassa ārammaṇassa ākaḍḍhanaṃ vitakkanaṃ **vitakko. Saṅkappanavasenā**ti taṃ taṃ ārammaṇaṃ gahetvā kappanavasena. Takkanaṃ kappananti ca ataṃsahajātānamevāti daṭṭhabbaṃ. **Ekaggo**ti iminā samādhinā laddhupakārasseva vitakkassa appanāpariyāyo hotīti dasseti. Visesena vā appanā vitakkassa vasena cittaṃ ārammaṇaṃ abhiropeti, vitakke asati kathanti āha **‘‘vitakke panā’’**tiādi. **Attanoyeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhatī**ti, etena ārammaṇadhammānaṃ gahaṇaṃ nāma sabhāvasiddhaṃ, na dhammantaramapekkhati, vitakko pana pavattamāno ārammaṇābhiniropanavaseneva pavattatīti dasseti. Evaṃ santepi sabhāvāvitakkacittuppādato savitakkacittuppādassa ārammaṇaggahaṇaviseso vitakkena jātoti katvā vitakko cittassa ārammaṇaggahaṇe visesapaccayoti pākaṭoyamattho. Apare pana bhaṇanti – yathā koci rājavallabhaṃ, taṃsambandhīnaṃ mittaṃ vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati vitakkassa ārammaṇābhiniropanasabhāvattā, aññesaṃ dhammānañca avitakkasabhāvato. Tenāha bhagavā – ‘‘cetaso abhiniropanā’’ti (dha. sa. 7).

Yadi evaṃ kathaṃ avitakkacittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. **Paricayenā**ti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṃ ciraparicitaṃ; tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva; yathā ñāṇasahagataṃ cittaṃ sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati; yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vācaṃ saṅkharotīti vācaṃ uppādeti, vacīghosuppattiyā visesapaccayo hotīti attho. **Lokiyavitakko** dvattiṃsacittasahagato **vācaṃ saṅkharoti** vacīviññattijananato. **Vacīsaṅkhārotveva panassa nāmaṃ hoti** ruḷhito, taṃsamatthatānirodhato vā sambhavato pana saṅkhāroti. **‘‘Lokuttarasammāsaṅkappaṃ parivārentī’’**ti vatvā tividhe sammāsaṅkappe kadāci katamaṃ parivārentīti? Codanaṃ sandhāyāha **‘‘etthā’’**tiādi. **Nānācittesu labbhanti** nānāsamannāhārahetukattā, pubbabhāgeyeva ca te uppajjantīti. **Tīṇi nāmāni labhati** tividhassapi paṭipakkhassa samucchindanena sātisayaṃ tiṇṇampi kiccakaraṇato. Esa nayo sammāvācādīsupi.

138. Viramati etāyāti **veramaṇī** virati vuccati. Sā musāvādato viramaṇassa kāraṇabhāvato cetanāpi verassa maṇanato vināsanato viratipīti āha – **‘‘viratipi cetanāpi vaṭṭatī’’**ti. **Ārakā ramatī**ti samucchinnehi dūrato samussāreti. **Vinā tehi ramatī**ti accantameva tehi vinā bhavati. **Tato tato**ti diṭṭhe adiṭṭhavādādito musāvādā. Visesato anuppattidhammattā **paṭinivattā hutvā**.

140. **Tividhena kuhanavatthunā**ti paccayapaṭisevana-sāmantajappana-iriyāpathapavattanasaṅkhātena pāpicchatā nibbattena tividhena kuhanavatthunā. **Etāya** kuhanāya karaṇabhūtāya paccayuppādanatthaṃ **nimittaṃ** sīlaṃ etesanti yojanā. Attavisayalābhahetu akkosanakhuṃsanavambhanādivasena pisanaṃ ghaṭṭanaṃ viheṭhanaṃ **nippeso**. Ito laddhaṃ aññassa, tato laddhaṃ parassa datvā evaṃ lābhena lābhaṃ nijigīṃsatīti **lābhena lābhaṃ nijigīṃsanā. Pāḷiyaṃ āgato** kuhanādivasena **micchāājīvo**. Ko pana soti āha **‘‘ājīvahetū’’**tiādi. **Tāsaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ, ‘‘ājīvo kuppamāno kāyavacīdvāresu eva kuppatī’’ti katvā vuttaṃ.

141. Sammā pasatthā sobhanā niyyānikā diṭṭhi etassāti **sammādiṭṭhi,** puggalo. Tassa pana yasmā sammādiṭṭhi saccābhisamayassa nibbānasacchikiriyāya avassayo, tasmā vuttaṃ – **‘‘maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassā’’**ti. **Paho**ti bhavati tāya saheva uppajjati pavattati. Paccavekkhaṇañāṇaṃ yāthāvato jānanaṭṭhena sammāñāṇanti idhādhippetaṃ, tañca kho maggasamādhimhi ṭhite eva hotīti imamatthaṃ dassetuṃ āha – **‘‘maggasammāsamādhimhi…pe… sammāñāṇaṃ pahotī’’**tiādi. Iminā kiṃ dassetīti? Yathā maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhito puggalo, ‘‘sammādiṭṭhī’’ti vutto, evaṃ maggaphalapaccavekkhaṇañāṇe ṭhito, ‘‘sammāñāṇo’’ti vutto, tassa ca maggaphalasammāsamādhipavattiyā pahoti sammāñāṇassa sammāvimuttiyā pahotīti imamatthaṃ dasseti. Phalasamādhi tāva pavattatu, maggasamādhi pana kathanti? Tampi akuppabhāvatāya accantasamādhibhāvato kiccanipphattiyā pavattatevāti vattabbataṃ labhati. **Ṭhapetvā aṭṭhaphalaṅgānī**ti phalabhūtāni sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni, ‘‘sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahotī’’tiādinā visuṃ gahitattā ṭhapetvā. **Sammāñāṇaṃ paccavekkhaṇaṃ katvā**ti paccavekkhaṇañāṇaṃ sammāñāṇaṃ katvā. **Phalaṃ kātu**nti phaladhammasahacaritatāya vipākasabhāvatāya ca ‘‘phala’’nti laddhanāme phalasampayuttadhamme sammāvimuttiṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. Tathā ca vuttaṃ **sallekhasuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.83) ‘‘phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā sesadhammā sammāvimuttīti veditabbā’’ti.

142. **Nijjiṇṇā**ti nijjīritā, viddhastā vināsitāti attho. **Phalaṃ kathita**nti ‘‘sammādiṭṭhissa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī’’ti iminā vārena sāmaññaphalaṃ kathitanti vadanti, nijjīraṇaṃ paṭippassambhananti adhippāyo. Nijjīraṇaṃ pana samucchindananti katvā, **majjhimabhāṇakā…pe… maggo kathitoti vadanti. Dassanaṭṭhenā**ti pariññābhisamayādivasena catunnaṃ saccānaṃ paccakkhato dassanaṭṭhena. **Viditakaraṇaṭṭhenā**ti paccakkhena yathādiṭṭhānaṃ maggaphalānaṃ pākaṭakaraṇaṭṭhena. **Tadadhimuttaṭṭhenā**ti tasmiṃ yathāsacchikate nibbāne adhimuccanabhāvena.

Kusalapakkhāti anavajjakoṭṭhāsā. **Mahāvipākadānenā**ti mahato vipulassa lokuttarassa sukhavipākassa ceva kāyikādidukkhavipākassa ca dānena.

Yathā mahāvipākassa dānena mahācattārīsakaṃ, tathā bahutāyapi mahācattārīsakoti dassetuṃ, **‘‘imasmiñca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā’’**tiādi vuttaṃ. Bahuatthopi hi **mahā**-saddo hoti ‘‘mahājano’’tiādīsu (ma. ni. 2.65). Ettha ca ‘‘natthi dinna’’ntiādinā vatthubhedena dasa micchādiṭṭhidhammā kathitā, vatthubhedeneva, ‘‘atthi dinna’’ntiādinā dasa sammādiṭṭhidhammāti vīsati hoti. Yathā ‘‘sammādiṭṭhissa, bhikkhave, sammāsaṅkappo pahotī’’tiādinā maggavasena dasa sammattadhammā, tappaṭipakkhabhūtā ‘‘micchādiṭṭhissa micchāsaṅkappo pahotī’’tiādinā atthato dasa micchattadhammāti vīsati, tathā phalavasena tesu evaṃ vīsati. Kathaṃ vārepi sammādiṭṭhiādayo dasāti vīsati? Evamete dve cattārīsakāni purimena saddhiṃ tayo cattārīsakā vibhāvitāti veditabbā.

143. Pasaṃsiyassa ujuvipaccanīkaṃ nindiyaṃ pasaṃsantopi atthato pasaṃsiyaṃ nindanto nāma hoti. Pasaṃsiyassa guṇaparidhaṃsanamukheneva hi nindiyassa pasaṃsāya pavattanatoti āha – **''micchādiṭṭhināmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāmā''**tiādi. **Evamādī**ti **ādi**saddena ''natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā''ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.227) evamādiṃ saṅgaṇhāti; tasmā **evaṃvādino**ti evaṃ hetu paṭikkhepavādinoti attho. **Okkantaniyāmā**ti ogāḷhamicchattaniyāmā. **Evarūpaṃ laddhiṃ gahetvā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttanayameva tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Ediso hi ''buddhānampi atekiccho''tiādi vuttasadiso.

Attano nindābhayenāti ''sammādiṭṭhiñca nāmete garahantī''ādinā upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenā**ti tathā paresaṃ āsādanābhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho, garahato parittāso upārambhabhayaṃ, taṃ pana atthato upavādabhayaṃ hotīti āha **''upavādabhayenā''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. **Pubbenā**ti nissakke karaṇavacanaṃ. ''Aparaṃ visesa''nti vuttattā visesavisayo ca pubbasaddoti āha – **''sīlaparipūraṇādito pubbavisesato''**ti.

145. **Āraddho** yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā ārādhito. Yadatthāya sāsane pabbajjā, visesāpatti ca, tadevettha appattanti adhippetaṃ, taṃ jhānavipassanānimittanti āha – **''appattassa arahattassā''**ti. **Komudī**ti kumudavatī. Tadā kira kumudāni supupphitāni honti. Tenāha – **''kumudānaṃ atthitāya komudī''**ti. Kumudānaṃ samūho, kumudāni eva vā komudā, te ettha atthīti **komudī**ti. **Pavāraṇasaṅgaha**nti mahāpavāraṇaṃ akatvā āgamanīyasaṅgahaṇaṃ.

Āraddhavipassakassāti ārabhitavipassanassa, vipassanaṃ vaḍḍhetvā ussukkāpetvā vipassissa. **Bhikkhū idha osarissanti** vutthavassā pavāritapavāraṇā ''bhagavantaṃ vandissāma, kammaṭṭhānaṃ sodhessāma, yathāladdhaṃ visesañca pavedissāmā''ti ajjhāsayena. **Ime bhikkhū**ti ime taruṇasamathavipassanā bhikkhū. **Visesaṃ nibbattetuṃ na sakkhissanti** senāsanasappāyādialābhena. **Apalibuddha**nti aññehi anupaddutaṃ. **Senāsanaṃ gahetuṃ na labhanti** antovassabhāvato. **Ekassa dinnopi sabbesaṃ dinnoyeva hoti,** tasmā sutasutaṭṭhāneyeva ekamāsaṃ vasitvā osariṃsu.

146. **Alanti yuttaṃ,** opāyikanti attho, ''alameva nibbinditu''ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 128, 134, 143) viya. Puṭabaddhaṃ pariharitvā asitaṃ **puṭosaṃ** a-kārassa o-kāraṃ katvā. Tenāha **''pātheyya''**nti.

147. **Vipassanā kathitā**ti aniccasaññāmukheneva vipassanābhāvanā kathitā. Na hi kevalāya aniccānupassanāya vipassanākiccaṃ samijjhati. **Bahū bhikkhū** te ca vitthārarucikāti adhippāyo. Tenāha **''tasmā''**tiādi.

149. **Sabbatthā**ti sabbavāresu. ''Tasmā tiha, bhikkhave, vedanānupassī''tiādīsupi pītipaṭisaṃveditādivaseneva vedanānupassanāya vuttattā, **''sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vutta''**nti āha. Satipaṭṭhānabhāvanāmanasikāratāya vuttaṃ – **''sādhukaṃ manasikāra''**nti. **Saññānāmena paññā vuttā** tesaṃ payogattā. **Manasikāranāmena vedanā vuttā,** bhāvanāya paricitattā ārammaṇassa manasikāranti katvā. **Vitakkavicāre ṭhapetvā**ti vuttaṃ vacīsaṅkhārattā tesaṃ.

Evaṃ santepīti yadipi manasikārapariyāpannatāya ''manasikāro''ti vuttaṃ, evaṃ sante vedanānupassanābhāvo na yujjati, assāsapassāsā hissa ārammaṇaṃ. **Vatthu**nti sukhādīnaṃ vedanānaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ vatthuṃ **ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyati,** vedanāya ekantabhāvadassanena tassa vedanānupassanābhāvo yujjati evāti imamatthaṃ dasseti. **Etassa** anuyogassa.

Dvīhākārehīti ye sandhāya vuttaṃ, te dassento **''ārammaṇato asammohato cā''**ti āha. **Sappītike dve jhāne**ti pītisahagatāni paṭhamadutiyajjhānāni paṭipāṭiyā **samāpajjati. Samāpattikkhaṇe**ti samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgībhāvena. **Ārammaṇato** ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṃviditā hoti** ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃviditova hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā; evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanākkhaṇe**ti vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya visesato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhā**ti pītiyā salakkhaṇassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yañhi pītiyā visesato sāmaññato ca lakkhaṇaṃ, tasmiṃ vidite sā yāthāvato viditā hoti. Tenāha – **''asammohato pīti paṭisaṃviditā hotī''**ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā vibhāvetuṃ, **''vuttampi ceta''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **dīghaṃ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato**ti jhānapariyāpannaṃ avikkhepoti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva honti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmiṃ ārammaṇe upaṭṭhite ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā eva nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā **sā pīti paṭisaṃviditā hoti. Avasesapadānipī**ti ''dīghaṃ passāsavasenā''tiādipadānipi.

Evaṃ **paṭisambhidāmagge** vuttamatthaṃ imasmiṃ sutte yojetvā dassetuṃ, **''itī''**tiādi vuttaṃ. Imināpi yoginā manasikārena paṭilabhitabbato paṭilābhoti vuttaṃ – **''jhānasampayutte vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhenā''**ti.

Assāsapassāsanimittanti assāsapassāse nissāya paṭiladdhapaṭibhāganimittaṃ ārammaṇaṃ kiñcāpi karoti; satiñca sampajaññañca upaṭṭhapetvā pavattanato ārammaṇamukhena tadārammaṇassa paṭisaṃviditattā citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Evaṃ cittānupassanāpi satisampajaññabaleneva hotīti āha **''na hī''**tiādi. Pajahati etena, sayaṃ vā pajahatīti **pahānaṃ,** ñāṇaṃ. **Domanassavasena byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ** tadekaṭṭhabhāvato. **Tassā**ti nīvaraṇapabbassa. **Pahānakarañāṇa**nti pajahanañāṇaṃ. **Vipassanāparampara**nti paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Samathapaṭipanna**nti majjhimasamathanimittaṃ paṭipannacittaṃ ajjhupekkhati. **Ekato upaṭṭhāna**nti paṭipakkhavigamena ekabhāvena upaṭṭhānaṃ. **Sahajātānaṃ ajjhupekkhanā hotī**ti paggahaniggahasampahaṃsanesu byāpārassa anāpajjitattā ārammaṇānaṃ ajjhupekkhanā, ''yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilabhatī''ti, evaṃ vuttaajjhupekkhanā pavattāti paṭipannā. **Kevalaṃ nīvaraṇādidhamme**ti nīvaraṇādidhamme eva pahīne disvā, atha kho tesaṃ pajahanañāṇampi yāthāvato paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti. Vuttañhetaṃ bhagavatā ''dhammāpi kho, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā''ti (ma. ni. 1.240).

150. **Aniccādivasena pavicinatī**ti aniccādippakārehi vicinati passati. **Nirāmisā**ti kilesāmisarahitā. **Kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyā**ti kāyacittānaṃ sādhubhāvūpagamanena vikkhambhitattā. Sahajātadhammānaṃ ekasabhāvena pavattiyā **sahajātaajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā hoti**.

Tasmiṃ kāye pavattā kāyārammaṇā **sati,** pubbabhāgiyo **satisambojjhaṅgo**. Esa nayo sesesupi. Somanassasahagatacittuppādavasena cetaṃ okkamanaṃ oliyanaṃ kosajjaṃ, tato ativattanaṃ atidhāvanaṃ uddhaccaṃ, tadubhayavidhurā bojjhaṅgupekkhābhūtā anosakkanaanativattanasaṅkhātā majjhattākāratā. Idāni **yatheva** hītiādinā tameva majjhattākāraṃ upamāya vibhāveti. **Tudanaṃ vā** patodena. **Ākaḍḍhanaṃ vā** rasminā. **Natthi** na kātabbaṃ atthi. **Ekacittakkhaṇikā**ti ekekasmiṃ citte vipassanāvasena saha uppajjanakā. **Nānārasalakkhaṇā**ti nānākiccā ceva nānāsabhāvā ca.

152. **Vuttatthāneva** sabbāsavasuttavaṇṇanāyaṃ (ma. ni. aṭṭha. 27) ānāpānārammaṇā aparāparaṃ pavattasatiyo ārammaṇasīsena tadārammaṇā dhammā gahitā, tā panekasantāne lokiyacittasampayuttāti **lokiyā,** tā vaḍḍhamānā **lokiyaṃ** catubbidhampi **satipaṭṭhānaṃ paripūrenti. Vijjāvimuttiphalanibbāna**nti vimuttīnaṃ phalabhūtaṃ tehiyeva veditabbaṃ kilesanibbānaṃ, amatamahānibbānameva vijjāvimuttīnaṃ adhigamena adhigantabbatāya tathā vuttaṃ. Paripūraṇañcassa ārammaṇaṃ katvā amatassānubhavanameva. Idha sutte lokiyāpi bojjhaṅgā kathitā lokuttarāpīti ettakaṃ gahetvā, **''iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyaṃ kathita''**nti ca atthavaṇṇanāvasena aṭṭhakathāyaṃ kathitaṃ. **Thero**ti mahādhammarakkhitatthero. **Aññattha evaṃ hotī**ti aññasmiṃ lokiyalokuttaradhammānaṃ tattha tattha vomissakanayena āgatasutte evaṃ lokiyaṃ āgataṃ, idha lokuttaraṃ āgatanti kathetabbaṃ hoti. **Lokuttaraṃ upari āgata**nti vijjāvimuttiṃ paripūrentīti evaṃ lokuttaraṃ upari desanāyaṃ āgataṃ; tasmā lokiyā eva bojjhaṅgā vijjāvimutti paripūrikā kathetabbā lokuttarānaṃ bojjhaṅgānaṃ vijjāgahaṇena gahitattā, tasmā therena vuttoyevettha attho gahetabbo. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ānāpānassatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. Tappaṭisaraṇānaṃ kāmāvacarasattānaṃ paṭisaraṇaṭṭhena gehā kāmaguṇā, gehe sitā ārabbha pavattiyā allīnāti **gehassitā. Sarantī**ti vegasā pavattanti. Vegena hi pavatti dhāvatīti vuccati. **Saṅkappā**ti ye keci micchāsaṅkappā, byāpādavihiṃsāsaṅkappādayopi kāmaguṇasitā evāti. **Gocarajjhattasmiṃyevā**ti pariggahite kammaṭṭhāne eva vattanti. Tañhi dhammavasena upaṭṭhitāya bhāvanāya gocarabhāvato ''gocarajjhatta''nti vuttaṃ. Assāsapassāsakāye gatā pavattāti kāyagatā, taṃ **kāyagatāsatiṃ**. Satisīsena taṃsahagate bhāvanādhamme vadati assāsapassāsakāyādike taṃtaṃkoṭṭhāse samathavatthubhāvena pariggahetvā satiyā pariggahitattā; tathāpariggahite vā te ārabbha aniccādimanasikāravasena pavattā kāyārammaṇā satī satibhāvena vatvā ekajjhaṃ dassento **''kāyapariggāhika''**ntiādimāha.

Satipaṭṭhāneti mahāsatipaṭṭhānasutte (dī. ni. 2.378; ma. ni. 1.111), **cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā,** cuṇṇakajātāni aṭṭhikāni pariyosānaṃ katvā kāyānupassanā niddiṭṭhā, idha pana kesādīsu vaṇṇakasiṇavasena nibbattitānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena uparidesanāya vaḍḍhitattā aṭṭhārasavidhena kāyagatāsatibhāvanā.

156. **Tassa bhikkhuno**ti yo kāyagatāsatibhāvanāya vasībhūto, tassa bhikkhuno. **Sampayogavasena vijjaṃ bhajantī**ti sahajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatapaccayavasena vijjaṃ bhajanti, tāya saha ekībhāvamiva gacchantīti attho. **Vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantī**ti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjākoṭṭhāse vattanti. **Tāhi sampayuttadhammā** phassādayo. Nanu cettha vijjānaṃ vijjābhāgiyatā na sambhavatīti? No na sambhavati. Yāya hi vijjāya vijjāsampayuttānaṃ vijjābhāgiyatā, sā taṃnimittāya vijjāya upacarīyatīti. **Ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyā**ti aṭṭhasu vijjāsu ekaṃ ''vijjā''ti gahetvā itarā tassā bhāgatāya ''vijjābhāgiyā''ti veditabbā. Saddhiṃ pavattanasabhāvāsu ayameva vijjāti vattabbāti niyamassa abhāvato vijjābhāgo viya vijjābhāgiyāpi pavattati evāti vattabbaṃ. **Āpopharaṇa**nti paṭibhāganimittabhūtena āpokasiṇena sabbaso mahāsamuddapharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Dibbacakkhuñāṇassa kiccaṃ pharaṇanti katvā, dibbacakkhuatthaṃ vā ālokapharaṇaṃ **dibbacakkhupharaṇa**nti daṭṭhabbaṃ. Ubhayasmimpi pakkhe samuddaṅgamānaṃ kunnadīnaṃ samuddantogadhattā tesaṃ cetasā phuṭatā veditabbā. **Kunnadi**ggahaṇañcettha kañcimeva kālaṃ sanditvā tāsaṃ udakassa samuddapariyāpannabhāvūpagamanattā, na bahi mahānadiyo viya parittakālaṭṭhitikāti.

Otāranti kilesuppattiyā avasaraṃ, taṃ pana vivaraṃ chiddanti ca vuttaṃ. **Ārammaṇa**nti kilesuppattiyā olambanaṃ. **Yāva pariyosānā**ti mattikāpuñjassa yāva pariyosānā.

158. **Abhiññāyā**ti iddhividhādiabhiññāya. **Sacchikātabbassā**ti paccakkhato kātabbassa adhiṭṭhānavikubbanādidhammassa. **Abhiññāva kāraṇa**nti āha – ‘‘sacchikiriyāpekkhāya, abhiññākāraṇassa pana siddhiyā pākaṭā’’ti. **Mariyādabaddhā**ti udakamātikāmukhe katā.

Yuttayānaṃ viya katāya icchiticchite kāle sukhena paccavekkhitabbattā. **Patiṭṭhākatāyā**ti sampattīnaṃ patiṭṭhābhāvaṃ pāpitāya. **Anuppavattitāyā**ti bhāvanābahulīkārehi anuppavattitāya. **Paricayakatāyā**ti āsevanadaḷhatāya suciraṃ paricayāya. **Susampaggahitāyā**ti sabbaso ukkaṃsaṃ pāpitāya. **Susamāraddhāyā**ti ativiya sammadeva nibbattikatāya. Sesaṃ suviññeyyameva.

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. **Saṅkhārupapatti**nti vipākakkhandhasaññitānaṃ saṅkhārānaṃ uppattiṃ, nibbattinti attho. Yasmā avadhāraṇaṃ etasmiṃ pade icchitabbanti, **‘‘saṅkhārānaṃyeva upapatti’’**nti vatvā tena nivattitaṃ dassento, **‘‘na sattassā’’**ti āha. Tena satto jīvo uppajjatīti micchāvādaṃ paṭikkhipati. Evaṃ uppajjanakadhammavasena uppattiṃ dassetvā idāni uppattijanakadhammavasenapi taṃ dassetuṃ, **‘‘puññābhisaṅkhārena vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha kāmesu puññābhisaṅkhārenapi upapatti hoti, sā pana imasmiṃ sutte gahitāti. **Puññābhisaṅkhārena vā**ti **vā**-saddo avuttatthāpekkhaṇavikappattho, avuttatthāpekkhāya pana na āgato ‘‘āneñjābhisaṅkhārenā’’ti. Atha vā upapatti āgatā, evaṃ kiccaṃ āgataṃ, āneñjābhisaṅkhāro panettha sarūpena anāgatopi puññābhisaṅkhāraggahaṇeneva gahitoti daṭṭhabbaṃ. Keci pana ‘‘puññāneñjābhisaṅkhārenā’’ti paṭhanti. **Bhavūpagakkhandhāna**nti sugatibhavūpagānaṃ upādānakkhandhānaṃ.

161. **Lokikā vaṭṭanti** kammavaṭṭassa gahaṇato. Bhavūpapattihetubhūtā okappanīyasaddhā catupārisuddhisīlaṃ tādisaṃ buddhavacanabāhusaccaṃ āmisapariccāgo kammassakatāñāṇaṃ kammaphaladiṭṭhi ca ime **saddhādayo** veditabbā. **Ṭhapetī**ti paṇidahanavasena ṭhapeti. Paṇidahatīti hi ayamettha attho. **Patiṭṭhāpetī**ti tattha suppatiṭṭhitaṃ katvā ṭhapeti. **Sahapatthanāyā**ti, ‘‘aho vatāhaṃ… pe… upapajjeyya’’nti evaṃ pavattapatthanāya saha. **Saddhādayovā**ti yathāvuttā saddhādayo eva **pañca dhammā** upapattiyā saṅkharaṇaṭṭhena saṅkhārā, tasmā eva aññehi visiṭṭhabhavūpaharaṇaṭṭhena vihārā nāmāti. **Tasmiṃ ṭhāne**ti tasmiṃ upapattiṭṭhāne.

Pañcadhammāva taṃsamaṅgīpuggalo upapattiṃ maggati gavesati etenāti **maggo**. Paṭipajjati etāyāti **paṭipadā**. Cetanā panettha suddhasaṅkhāratāya saddhādiggahaṇeneva gahitā, tasmā avadhāraṇaṃ kataṃ. Upapattipakappanavaseneva pavattiyā patthanāgahaṇeneva tassā gahaṇanti keci. Cittakarayuttagatinibbattanadhammavasena avadhāraṇassa katattā. Cetanā hi nāma kammaṃ, tassā upapattinibbattane vattabbameva natthi, tassā pana kiccakaraṇā saddhādayo patthanā cāti ime dhammā sahakārino bhavūpapattiyā niyāmakā hontīti tatrūpapattiyā pavattantīti tesaṃ maggādibhāvo vutto. Tenāha **‘‘yassa hī’’**tiādi. Tena saddhā patthanā cāti ubhaye dhammā sahitā hutvā kammaṃ visesentā gatiṃ niyamentīti dasseti, paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ kevalassa kammassa vasenāti adhippāyo. Kāmañcettha ‘‘kammaṃ katvā’’ti vuttaṃ, kammāyūhanato pana pageva patthanaṃ ṭhapetumpi vaṭṭatiyeva. **Kammaṃ katvā**ti cettha ‘‘tāpetvā bhuñjati, bhutvā sayatī’’tiādīsu viya na kālaniyamo, kammaṃ katvā yadā kadāci patthanaṃ kātuṃ vaṭṭatīti ca idaṃ cārittadassanaṃ viya vuttaṃ. Yathā hi bhavapatthanā yāva maggena na samucchijjati, tāva anuppannābhinavakatūpacitassa kammassa paccayo hotiyeva. Puna tathā visesapaccayo, yathā niyametvā uppāditā. Tena vuttaṃ – **‘‘yassa pañca dhammā atthi, na patthanā tassa gati anibaddhā’’**ti.

165. **Sabbasovā**ti ‘‘idaṃ kāḷakaṃ sāmaṃ setaṃ haritaṃ maṇḍalaṃ aparimaṇḍalaṃ caturaṃsaṃ paripuṇṇaṃ khuddakaṃ mahanta’’ntiādinā sabbasova **pākaṭaṃ hoti**.

167. **Sundaro**ti kāḷakādidosarahitatāya sobhano. **Ākarasampanno** sampannaākaruppattiyā. **Dhovanādīhī**ti dhovanatāpanamajjanādīhi.

168. Lokadhātūnaṃ satasahassaṃ attano vase vattanato **satasahasso**. Tassa pana tattha obhāsakaraṇaṃ pākaṭanti āha **''ālokapharaṇabrahmā''**ti. Ayameva nayo heṭṭhā ''sahasso brahmā''tiādīsupi. **Nikkhena kata**nti nikkhaparimāṇena jambonadena kataṃ. Nikkhaṃ pana vīsatisuvaṇṇanti keci. Pañcavīsatisuvaṇṇanti apare. Suvaṇṇaṃ nāma catudharaṇanti vadanti. **Ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ na hoti** parittabhāvato. **Atirekenā**ti pañcasuvaṇṇaatirekena nikkhappamāṇaṃ asampattena. **Vaṇṇavantaṃ pana na hoti** avipulatāya uḷāraṃ hutvā anupaṭṭhānato. Avaṇṇavantatāya eva **pharusadhātukaṃ khāyati. Tāsū**ti tāsu bhūmīsu, yattha sākhā vaḍḍhitvā ṭhitā. **Te**ti suvaṇṇaṅkurā. **Pacitvā**ti tāpetvā. **Sampahaṭṭha**nti samujjalīkatanti āha – **''dhotaghaṭṭitapamajjita''**nti, tambamattikalepaṃ katvā dhotañceva pāsāṇādinā ghaṭṭitañca eḷakalomādinā pamajjitañcāti attho.

Etadevāti ālokaṃ vaḍḍhetvā ettha ālokapharaṇameva. Atha vā yaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ, ālokapharaṇampi **etadeva**. Yattakañhi ṭhānaṃ yogī kasiṇālokena pharati; tattakaṃ ṭhānaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ phusatīti dibbacakkhupharaṇe dassite ālokapharaṇaṃ dassitamevāti attho. **Sabbatthā**ti sabbasmiṃ ''pharitvā''ti āgataṭṭhāne. **Avināsentenā**ti asambhinnena.

Kasiṇapharaṇaṃ viyāti kasiṇobhāsena pharaṇaṃ viya **dissati** upaṭṭhāti, maṇipabhāpharaṇassa viya brahmaloke dhātupharaṇassa dassitattāti adhippāyo. Sarīrapabhā pana nikkhapabhāsadisāti, **''nikkhopamme sarīrapharaṇaṃ viya dissatī''**ti vuttaṃ. **Aṭṭhakathā nāma natthī**ti pāḷipadassa atthavaṇṇanāya nāma nicchitāya bhavitabbaṃ, avinicchitāya pana natthi viyāti akathanaṃ nāma aṭṭhakathāya anāciṇṇanti tassa vādaṃ **paṭikkhipitvā**. Yathā hi vattabbaṃ, tathā avatvā ''viyā''ti vacanaṃ kimatthiyanti adhippāyo. Buddhānaṃ byāmappabhā byāmappadese sabbakālaṃ adhiṭṭhāti viya tassa brahmuno **sarīrapharaṇaṃ** sarīrābhāya pattharaṇaṃ **sabbakālikaṃ. Cattārimāni** itarāni pharaṇāni **avināsetvā** aññamaññamabhinditvā **kathetabbaṃ. Pharaṇapadasseva vevacanaṃ** ''adhimuccaneneva pharaṇa''nti. **Pattharatī**ti yathāvuttaṃ pharaṇavasena pattharati. **Jānātī**ti adhimuccanavasena jānāti.

169. **Ādayo**ti **ādi-**saddena subhe saṅgaṇhāti. **Ābhā**ti dutiyajjhānabhūmike deve ekajjhaṃ gahetvā sādhāraṇato vuttaṃ. Tato **subhā**ti tatiyajjhānabhūmike. Tenāha – **''pāṭiyekkā devā natthī''**tiādi. Sādhāraṇato katāyapi patthanāya jhānaṅgaṃ parittaṃ bhāvitañce, parittābhesu upapatti hoti, majjhimañce, appamāṇābhesu, paṇītañce, ābhassaresu upapatti hotīti daṭṭhabbaṃ. **Subhā**ti etthāpi eseva nayo. Heṭṭhā vuttanayeneva suviññeyyoti āha – **''vehapphalādivārā pākaṭāyevā''**ti.

Kāmāvacaresu nibbattatūtiādinā saddhādīnaṃ ajjhānavipassanānaṃ kathaṃ tadadhiṭṭhānaṃ hotīti āsaṅkati. Itaro saddhādīnaṃ ajjhānasabhāvattepi jhānavipassanānaṃ adhiṭṭhānaṃ nissayapaccayādivasena sappaccayattā brahmalokūpapattiṃ nibbānañca āvahantīti dassento, **''ime pañca dhammā''**tiādimāha. Tattha **sīla**nti sambhārasīlaṃ. Anāgāmī samucchinnaorambhāgiyasaṃyojano samāno sace sabbaso upapattiyo atikkamituṃ na sakkoti, ariyabhūmīsu eva nibbattati yathūpacitajhānakammunāti āha – **''anāgāmi…pe… nibbattatī''**ti. **Uparimagga**nti aggamaggaṃ bhāvetvā. **Āsavakkhaya**nti sabbaso āsavānaṃ khayaṃ pahānaṃ pāpuṇāti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca anupadavaggavaṇṇanā.

3. Suññatavaggo

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā

176. **Kālaparicchedaṃ katvā**ti samāpajjantehi nāma kālaparicchedo kātabbo. Thero pana bhagavato vattakaraṇatthaṃ kālaparicchedaṃ karoti, ‘‘ettake kāle vītivatte idaṃ nāma bhagavato kātabba’’nti. So tatthakaṃyeva samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘kālaparicchedaṃ katvā’’ti. **Suññatāphalasamāpattiṃ appetvā**ti etena itare, ‘‘na sotāpannasakadāgāmī phalasamāpattiṃ samāpajjantī’’ti vadanti, taṃ vādaṃ paṭisedheti. **Suññato**ti attasuññato ca niccasuññato ca saṅkhārā upaṭṭhahiṃsu. Sekkhānañhi suññatāpaṭivedho pādesiko subhasukhasaññānaṃ appahīnattā, tasmā so thero suññatākathaṃ sotukāmo jāto. **Dhurena dhuraṃ paharantena viyā**ti rathadhurena rathadhuraṃ paharantena viya katvā ujukameva suññatā…pe… vatthuṃ na sakkāti yojanā. **Ekaṃ pada**nti ekaṃ suññatāpadaṃ.

Pubbepāhantiādinā bhagavā paṭhamabodhiyampi attano suññatāvihārabāhullaṃ pakāsetīti dassento **‘‘paṭhamabodhiyampī’’**ti āha. **Eko**tiādi therassa suññatākathāya bhājanabhāvadassanatthaṃ. **Sotu**nti aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā sotumpi. **Uggahetumpi**ti yathābhūtaṃ dhammaṃ dhāraṇaparipucchāparicayavasena hadayena uggahitaṃ suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya avinaṭṭhe kātumpi. **Kathetumpī**ti vitthārena paresaṃ dassetumpi sakkā. **Tatthā**ti migāramātupāsāde. **Kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katā**ti thambhādīsu uttiritvā katānaṃ kaṭṭharūpānaṃ, niyyūhādīsu paṭimāvasena racitānaṃ potthakarūpānaṃ, sittipasse cittakammavasena viracitānaṃ cittarūpānañca katā niṭṭhapitā. **Vessavaṇamandhātādīna**nti paṭimārūpena katānaṃ vessavaṇamandhātusakkādīnaṃ. **Cittakammavasenā**ti ārāmādicittakammavasena. **Saṇṭhitampī**ti avayavabhāvena saṇṭhitaṃ hutvā ṭhitampi. **Jiṇṇapaṭisaṅkharaṇattha**nti jiṇṇānaṃ niyyūhakūṭāgārapāsādāvayavānaṃ abhisaṅkharaṇatthāya tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne rahassasaññāṇena ṭhapitaṃ. ‘‘Paribhuñjissāmī’’ti tasmiṃ tasmiṃ kicce viniyuñjanavasena **paribhuñjitabbassa. Etaṃ vutta**nti, ‘‘ayaṃ migāramātupāsādo suñño’’tiādikaṃ vuttaṃ.

Niccanti sabbakālaṃ rattiñca divā ca. **Ekabhāvaṃ ekaṃ asuññata**nti paccatte upayogavacanaṃ, ekattaṃ eko asuññatoti attho. **Gāmoti pavattanavasenā**ti gehasannivesavīthicaccarasiṅghāṭakādike upādāya gāmoti lokuppattivasena. **Kilesavasenā**ti tattha anunayapaṭighavasena. **Eseva nayo**ti iminā ‘‘pavattavasena vā kilesavasena vā uppannaṃ manussasañña’’nti imamatthaṃ atidisati. Ettha ca yathā gāmaggahaṇena gharādisaññā saṅgahitā, evaṃ manussaggahaṇena itthipurisādisaññā saṅgahitā. Yasmā rukkhādike paṭicca araññasaññā tattha pabbatavanasaṇḍādayo antogadhā, tasmā tattha vijjamānampi taṃ vibhāgaṃ aggahetvā ekaṃ araññaṃyeva paṭicca araññasaññaṃ manasi karoti. **Otaratī**ti anuppavisati. **Adhimuccatī**ti nicchinoti. **Pavattadarathā**ti tathārūpāya passaddhiyā abhāvato oḷārikadhammappavattisiddhā darathā. **Kilesadarathā**ti anunayapaṭighasambhavā kilesadarathā. **Dutiyapade**ti ‘‘ye assu darathā manussasaññaṃ paṭiccā’’ti imasmiṃ pade. Manasikārasantatāya, – ‘‘nāyaṃ pubbe viya oḷārikā, dhammappavattī’’ti saṅkhāradassanadarathānaṃ sukhumatā sallahukatā ca caritatthāti āha **‘‘pavattadarathamattā atthī’’**ti.

Yaṃ kilesadarathajātaṃ, taṃ imissā darathasaññāya na hotīti yojanā. Pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti, vijjamānameva atthi idanti pajānātīti yojanā. **Suññatā nibbattī**ti suññatanti pavatti. Suññatā sahacaritañhi suññaṃ, idha suññatāti vuttā.

177. **Assā**ti bhagavato **evaṃ** idāni vuccamānākārena cittappavatti ahosi. **Accantasuññata**nti ‘‘paramānuttara’’nti vuttaṃ arahattaṃ desessāmīti. **Araññasaññāya visesānadhigamanato**ti, ‘‘araññaṃ arañña’’nti manasikārena jhānādivisesassa adhigamābhāvato, ‘‘pathavī’’ti manasikārena visesādhigamanato. Idāni tamevatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Evaṃ sante**ti evaṃ vapite sāliādayo **sampajjanti. Dhuvasevana**nti niyatasevanaṃ pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Paṭiccā**ti ettha ‘‘sambhūta’’nti vacanaseso icchitoti āha **‘‘paṭicca sambhūta’’**nti. Pathaviṃ paṭicca sambhūtā hi saññāti.

Pathavīkasiṇe so pathavīsaññī hoti, na pakatipathaviyaṃ. **Tassā**ti pathavīkasiṇassa. **Tehī**ti gaṇḍādīhi. **Suṭṭhu vihata**nti yathā valīnaṃ lesopi na hoti, evaṃ sammadeva ākoṭitaṃ. Nadītaḷākādīnaṃ tīrappadeso udakassa ākaraṭṭhena kūlaṃ, unnatabhāvato uggataṃ kūlaṃ viyāti **ukkūlaṃ,** bhūmiyā uccaṭṭhānaṃ. Vigataṃ kūlanti **vikkūlaṃ,** nīcaṭṭhānaṃ. Tenāha **''uccanīca''**nti. **Ekaṃ sañña**nti ekaṃ pathavītisaññaṃyeva.

182. Satipi saṅkhāranimittavirahe yādisānaṃ nimittānaṃ abhāvena ''animitta''nti vuccati, tāni dassetuṃ, **''niccanimittādivirahito''**ti vuttaṃ. **Catumahābhūtikaṃ** catumahābhūtanissitaṃ. **Saḷāyatanapaṭisaṃyuttaṃ** cakkhāyatanādisaḷāyatanasahitaṃ.

183. **Vipassanāya paṭivipassana**nti dhammānañca puna vipassanaṃ. **Idhā**ti attano paccakkhabhūtayathādhigatamaggaphalaṃ vadatīti āha – **''ariyamagge ceva ariyaphale cā''**ti. **Upādisesadarathadassanattha**nti sabbaso kilesupadhiyā pahīnāya khandhopadhi avisiṭṭhā, tappaccayā darathā upādisesadarathā, taṃ dassanatthaṃ. Yasmā visayato gāmasaññā oḷārikā, manussasaññā sukhumā, tasmā **manussasaññāya gāmasaññaṃ nivattetvā**. Yasmā pana manussasaññāpi sabhāgavatthupariggahato oḷārikā, sabhāgavatthuto araññasaññā sukhumā, tasmā **araññasaññāya manussasaññaṃ nivattetvā**. Pathavīsaññādinivattane kāraṇaṃ heṭṭhā suttantaresu ca vuttameva. **Anupubbenā**ti maggappaṭipāṭiyā. Niccasārādīnaṃ sabbaso avatthutāya accantameva suññattā **accantasuññatā**.

184. **Suññataphalasamāpatti**nti suññatavimokkhassa phalabhūtattā, suññatānupassanāya vasena samāpajjitabbattā ca suññataphalasamāpattinti laddhanāmaṃ arahattaphalasamāpattiṃ. Yasmā atīte paccekasambuddhā ahesuṃ, anāgate bhavissanti, idāni pana buddhasāsanassa dharamānattā paccekabuddhā na vattanti, tasmā paccekabuddhaggahaṇaṃ akatvā, **''etarahipi buddhabuddhasāvakasaṅkhātā''**icceva vuttaṃ. Na hi buddhasāsane dharante paccekabuddhā bhavanti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷasuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. **Chavivaṇṇena so kāḷo,** na nāmena. **Palālasanthāroti ādīnī**ti **ādi**-saddena kocchacimilikākaṭasārādīnaṃ gahaṇaṃ. **Gaṇabhikkhūna**nti gaṇabandhanavasena bhikkhūnaṃ.

Yadi saṃsayo nāma natthi, ''sambahulā nu kho''ti idaṃ kathanti āha **''vitakkapubbabhāgā''**tiādi. Tattha vitakko pubbabhāgo etissāti **vitakkapubbabhāgā, pucchā**. Sā ''sambahulā no ettha bhikkhūviharantī''ti vacanaṃ, vitakko pana ''sambahulā nu kho idha bhikkhū viharantī''ti iminā ākārena tadā bhagavato uppanno cittasaṅkappo, tassa parivitakkassa tabbhāvajotanoyaṃ nu-kāro vuttoti dassento āha – **''vitakkapubbabhāge cāyaṃ nu-kāro nipātamatto''**ti. Kiñcāpi gacchanto disvā, ''sambahulā no ettha bhikkhū viharantī''ti pucchāvasena bhagavatā vutto, atha kho ''na kho, ānanda, bhikkhu sobhati saṅgaṇikārāmo''tiādi (ma. ni. 3.185) uparidesanāvasena matthakaṃ gacchante avinicchito nāma na hoti, atha kho visuṃ vinicchito eva hoti, disvā nicchinitvāva kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ tathā pucchati. Tathā hi vuttaṃ – ''jānantāpi tathāgatā pucchantī''ti (pārā. 16). Tenāha **''ito kirā''**tiādi.

Yathā nadīotiṇṇaṃ udakaṃ yathāninnaṃ pakkhandati, evaṃ sattā dhātuso saṃsandanti, tasmā **''gaṇavāso nadīotiṇṇaudakasadiso''**ti vuttaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ – **''nirayatiracchānayonī''**tiādi vuttaṃ. Kuruvindādinhānīyacuṇṇāni saṇhasukhumabhāvato nāḷiyaṃ pakkhittāni nirantarāneva tiṭṭhantīti āha – **''cuṇṇabharitā nāḷi viyā''**ti. **Sattapaṇṇāsa kulasatasahassānī**ti sattasatasahassādhikāni paññāsa kulānaṃyeva satasahassāni, manussānaṃ pana vasena satta koṭiyo tadā tattha vasiṃsu.

Tato cintesi, kathaṃ? Kāmañcāyaṃ lokapakati, mayhaṃ pana sāsane ayuttova soti āha – **''mayā''**tiādi. **Dhamma**nti sabhāvasiddhaṃ. **Saṃvego**ti sahottappañāṇaṃ vuccati. **Na kho panetaṃ sakkā** gilānupaṭṭhānaovādānusāsaniādivasena samāgamassa icchitabbattā. **Gaṇabhedana**nti gaṇasaṅgaṇikāya vivecanaṃ.

186. **Kataparibhaṇḍa**nti pubbe katasaṃvidhānassa cīvarassa vuttākārena paṭisaṅkharaṇaṃ. **No**ti amhākaṃ. **Anattamano**ti anārādhitacitto.

Sakagaṇena sahabhāvato **saṅgaṇikā**ti āha **''sakaparisasamodhāna''**nti. **Gaṇo**ti pana idha janasamūhoti vuttaṃ **''nānājanasamodhāna''**nti. **Sobhati** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānato. Kāmato nikkhamatīti **nikkhamo,** evaṃ nikkhamavasena uppannaṃ **sukhaṃ**. Gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāhi pavivitti **paviveko**. Pavivekavasena uppannaṃ **sukhaṃ**. Rāgādīnaṃ upasamāvahaṃ sukhaṃ **upasamasukhaṃ**. Maggasambodhāvahaṃ sukhaṃ **sambodhisukhaṃ**. Nikāmetabbassa, nikāmaṃ vā lābhī **nikāmalābhī**. Nidukkhaṃ sukheneva labhatīti **adukkhalābhī**. Kasiraṃ vuccati appakanti āha – **''akasiralābhīti vipulalābhī''**ti.

Sāmāyikanti samaye kilesavimuccanaṃ accantamevāti sāmāyikaṃ ma-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā. Tenāha – **''appitappitasamaye kilesehi vimutta''**nti. **Kanta**nti aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca kamanīyaṃ manorammaṃ. **Asāmāyikaṃ** accantavimuttaṃ.

Ettāvatātiādinā saṅgaṇikārāmassa visesādhigamassa antarāyikabhāvaṃ anvayato byatirekato ca saha nidassanena dasseti. Tattha sā duvidhā antarāyikatā vodānadhammānaṃ anuppattihetukā, saṃkilesadhammānaṃ uppattihetukā ca.

Te paṭhamaṃ ''saṅgaṇikārāmo''tiādinā vibhāvetvā itaraṃ vibhāvetuṃ, **''idāni dosuppattiṃ dassento''**tiādi vuttaṃ. ''Aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca cammañca paṭicca maṃsañca paṭicca ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī''tiādīsu (ma. ni. 1.306) viya idha **rūpa**saddo karajakāyapariyāyoti **''rūpanti sarīra''**nti āha. ''Nāhaṃ, ānanda…pe… domanassupāyāsā''ti kasmā vuttaṃ? Nanu kāye ca jīvite ca anapekkhacittānaṃ āraddhavipassakānampi asappāyavajjanasappāyasevanavasena kāyassa pariharaṇaṃ hotīti? Saccaṃ, taṃ pana yo kallasarīraṃ nissāya dhammasādhanāya anuyuñjitukāmo hoti, tasseva dhammasādhanatāvasena. Dhammasādhanabhāvañhi apekkhitvā asappāyaṃ vajjetvā sappāyavasena posetvā suṭṭhutaraṃ hutvā anuyuñjanato kāyassa pariharaṇaṃ, na so kāye abhirato nāma hoti paccavekkhaṇāyattattā apekkhāya vinoditabbo tādisoti. **Upāligahapatino**ti etthāpi ''dasabalasāvakattupagamanasaṅkhātenā''ti ānetvā yojetabbaṃ.

187. Mahākaruṇāvasena parivutāya **parisāya majjhe nisinnopi** ekantavivekajjhāsayattā **ekakova**. Etena satthuno pavivittassa pavivekattena vivittataṃ dasseti. Rūpārūpapaṭibhāganimittehi nivattanatthaṃ **''rūpādīnaṃ saṅkhatanimittāna''**nti vuttaṃ. Ativiya santatarapaṇītatamabhāvena visesato sinoti bandhatīti **visayo,** so eva sasantatipariyāpannatāya **ajjhattaṃ**. Kiṃ pana tanti āha – **''suññatanti suññataphalasamāpatti''**nti. Upadhivivekatāya asaṅkhatā dhātu idha vivekoti adhippetoti āha – **''vivekaninnenā''**tiādi. Bhaṅgamattampi asesetvā āsavaṭṭhāniyānañca dhammānaṃ tattha vigatattā tesaṃ vasena **vigatantena,** evaṃbhūtaṃ tesaṃ byantibhāvaṃ pattanti pāḷiyaṃ ''byantibhūtenā''ti vuttaṃ. Uyyojanaṃ vissajjanaṃ, taṃ etassa atthi, uyyojeti vissajjetīti vā uyyojanikaṃ. Yasmā na sabbakathā uyyojanavaseneva pavattati, tasmā vuttaṃ **''uyyojanikapaṭisaṃyutta''**nti.

Telapākaṃ gaṇhanto viyāti yathā telapāko nāma paricchinnakālo na atikkamitabbo, evaṃ attano samāpattikālaṃ anatikkamitvā. Yathā hi kusalo vejjo telaṃ pacanto taṃ taṃ telakiccaṃ cintetvā yadi vā patthinnapāko, yadi vā majjhimapāko, yadi vā kharapāko icchitabbo, tassa kālaṃ upadhāretvā pacati, evaṃ bhagavā dhammaṃ desento veneyyānaṃ ñāṇaparipākaṃ upadhāretvā taṃ taṃ kālaṃ anatikkamitvā dhammaṃ desetvā parisaṃ uyyojento ca **vivekaninneneva cittena uyyojeti. Dve pañcaviññāṇānipi** tadabhinīhatamanoviññāṇavasena **nibbānaninnāneva**. Buddhānañhi saṅkhārānaṃ suṭṭhu pariññātatāya paṇītānampi rūpādīnaṃ āpāthagamane pageva itaresaṃ paṭikūlatāva supākaṭā hutvā upaṭṭhāti, tasmā ghammābhitattassa viya sītajalaṭṭhānaninnatā nibbānaninnameva cittaṃ hoti, tassa ativiya santapaṇītabhāvato.

188. **Ajjhattamevā**ti idha jhānārammaṇaṃ adhippetanti āha **''gocarajjhattamevā''**ti. **Idha niyakajjhattaṃ** suññataṃ. Apaguṇapādakajjhānañhi ettha ''niyakajjhatta''nti adhippetaṃ vipassanāvisesassa adhippetattā, **niyakajjhattaṃ** nijjīvanissattataṃ, anattatanti attho. **Asampajjanabhāvajānanenā**ti idāni me kammaṭṭhānaṃ vīthipaṭipannaṃ na hoti, uppathameva pavattatīti jānanena.

Kasmā panettha bhagavatā vipassanāya eva pādake jhāne avatvā pādakajjhānaṃ gahitanti āha – **''appaguṇapādakajjhānato''**tiādi. **Na pakkhandati** sammā na samāhitattā. So pana ''ajjhattadhammā mayhaṃ nijjaṭā nigumbā hutvā na upaṭṭhahanti, handāhaṃ bahiddhādhamme manasi kareyyaṃ ekaccesu saṅkhāresu upaṭṭhitesu itarepi upaṭṭhaheyyumevā''ti **parassa…pe… manasi karoti**. Pādakajjhānavasena viya sammasitajjhānavasenapi ubhatobhāgavimutto hotiyevāti āha – **''arūpasamāpattiyaṃ nu kho kathanti āneñjaṃ manasi karotī''**ti. **Na me cittaṃ pakkhandatī**ti mayhaṃ vipassanācittaṃ vīthipaṭipannaṃ hutvā na vahatīti. **Pādakajjhānamevā**ti vipassanāya pādakabhūtameva jhānaṃ. **Punappunaṃ manasi kātabba**nti punappunaṃ samāpajjitabbaṃ vipassanāya tikkhavisadatāpādanāya. **Avahante** nipuṇābhāvena chedanakiriyāya appavattante. Samāpajjitvā vipassanāya tikkhakammakaraṇaṃ samathavipassanāvihārenāti āha – **''kammaṭṭhāne manasikāro vahatī''**ti.

189. **Sampajjati me**ti vīthipaṭipattiyā pubbenāparaṃ visesābhāvato sampajjati me kammaṭṭhānanti jānanena. **Iriyāpathaṃ ahāpetvā**ti yathā parissamo nāgacchati, evaṃ attano balānurūpaṃ tassa kālaṃ netvā pamāṇameva pavattanena iriyāpathaṃ ahopetvā. **Sabbavāresū**ti ṭhānanisajjāsayanavāresu. Kathāvāresu pana visesaṃ tattha tattha vadanti. **Idaṃ vutta**nti idaṃ, ''iminā vihārenā''tiādivacanaṃ vuttaṃ.

190. Kāmavitakkādayo oḷārikakāmarāgabyāpādasabhāgāti āha – **''vitakkapahānena dve magge kathetvā''**ti. **Kāmaguṇesū**ti niddhāraṇe bhummaṃ. **Kismiñcideva kilesuppattikāraṇe**ti tassa puggalassa kilesuppattikāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, aññathā sabbepi pañca kāmaguṇā kilesuppattikāraṇameva. Samudācaratīti **samudācāro**ti āha **''samudācaraṇato''**ti. So pana yasmā cittassa, na sattassa, tasmā vuttaṃ pāḷiyaṃ ''cetaso''ti. Ma-kāro padasandhikaro e-kārassa ca akāro katoti āha **''evaṃ sante eta**nti.

191. **Anusayo**ti mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti tividhopi anusayo **pahīyati** arahattamaggena. **Vuttanayenevā**ti, ''tato maggānantaraṃ phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanena sampajāno hotī''ti vuttanayena.

Kusalato āyātīti āyato, so etesanti **kusalāyatikā**. Tenāha **''kusalato āgatā''**ti. Taṃ pana nesaṃ kusalāyatikattaṃ upanissayavasena hoti sahajātavasenapīti tadubhayaṃ dassetuṃ, **''seyyathida''**ntiādi vuttaṃ.

Yasmā pana yathāvuttadhammesu keci lokiyā, keci lokuttarā; atha kasmā visesena ''lokuttarā''ti vuttanti āha – **''loke uttarā visiṭṭhā''**ti. Tena lokiyadhammesu uttamabhāvena jhānādayo lokuttarā vuttā, na lokassa uttaraṇatoti dasseti. Yaṃ kiñci mahaggatacittaṃ mārassa avisayo akāmāvacarattā, pageva taṃ vipassanāya pādakabhūtaṃ suvikkhālitamalanti āha – **''jānituṃ na sakkotī''**ti. **Eko ānisaṃso atthi** bhāvanānuyogassa sappāyadhammakathāpaṭilābho.

192. **Etadatthanti** kevalassa sutassa atthāya. **Sappāyāsappāyavasenāti** kasmā vuttaṃ? Nanu sappāyavasena dasakathāvatthūni āgatānīti? Saccametaṃ, asappāyakathāvajjanapubbikāya sappāya kathāya vasena āgatattā **‘‘sappāyāsappāyavasena āgatānī’’**ti vuttaṃ. **Sutapariyattivasenāti** sarūpena tattha anāgatānipi dasakathāvatthūni suttageyyādiantogadhattā, **‘‘sutapariyattivasena āgatānī’’**ti vuttaṃ. Paripūraṇavasena sarūpato āgatattā **imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni. Atthoti** sāmaññattho.

193. **Anuāvattantīti** anuanu abhimukhā hutvā vattanti, payirupāsanādivasena anukūlayanti. **Mucchanataṇhanti** paccayesu mucchanākāraṃ. Taṇhāya patthanā nāma tenākārena pavattīti āha – **‘‘pattheti pavattetī’’**ti. **Kilesūpaddavenāti** kilesasaṅkhātena upaddavena. Kilesā hi sattānaṃ mahānatthakaraṇato ‘‘upaddavo’’ti vuccanti. Attano abbhantare uppannena kilesūpaddavena antevāsino, upaddavo **antevāsūpaddavo,** brahmacariyassa upaddavo **brahmacārupaddavo**ti imamatthaṃ **‘‘sesupaddavesupi eseva nayo’’**ti iminā atidisati. **Guṇamaraṇaṃ kathitaṃ,** na jīvitamaraṇaṃ.

Appalābhāti appamattakalābhī visesānaṃ. **Evaṃ vuttoti** yathāvuttabrahmacārupaddavo dukkhavipākataro ceva kaṭukavipākataro cāti evaṃ vutto. Ācariyantevāsikūpaddavo hi bāhirakasamayavasena vutto, brahmacārupaddavo pana sāsanavasena. Durakkhāte hi dhammavinaye duppaṭipatti na mahāsāvajjā micchābhinivesassa sithilavāyāmabhāvato; svākhyāte pana dhammavinaye duppaṭipatti mahāsāvajjā mahato atthassa bāhirabhāvakaraṇato. Tenāha **‘‘sāsane panā’’**tiādi.

196. **Tasmāti** idaṃ pubbaparāpekkhaṃ purimassa ca atthassa kāraṇabhāvena paccāmasananti āha **‘‘yasmā’’**tiādi. Mittaṃ etassa atthīti mittavā, tassa bhāvo **mittavatā,** tāya. Mittavasena paṭipajjananti āha **‘‘mittapaṭipattiyā’’**ti. **Sapattavatāyāti** etthāpi eseva nayo.

Dukkaṭadubbhāsitamattampīti iminā pageva itaraṃ vītikkamantoti dasseti. Sāvakesu hitaparakkamanaṃ ovādānusāsanīhi paṭipajjananti āha – **‘‘tathā na paṭipajjissāmī’’**ti. **Āmakamattanti** kulālabhājanaṃ vuccati. **Nāhaṃ tumhesu tathā paṭipajjissāmīti** kumbhakāro viya āmakabhājanesu ahaṃ tumhesu kevalaṃ jānāpento na paṭipajjissāmi. **Niggaṇhitvāti** nīharitvā. **Lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā** lokuttaraguṇānaṃ adhiṭṭhānabhāvato. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāsuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Acchariyabbhutasuttavaṇṇanā

197. Vibhattipatirūpakā ca nipātā hontīti yathārahaṃ taṃtaṃvibhattiatthadīpakā, idha paccattavacano **yatra**saddo, **hi**saddo hetuattho, **nāma**saddo acchariyattho, padattayassa pana acchariyatthaniddiṭṭhatāya **‘‘acchariyatthe nipāto’’**ti vuttaṃ. Ekaṃsato panetaṃ padattayaṃ. Tathā hi vakkhati, ‘‘yatrāti nipātavasena anāgatavacana’’nti. **Papañca**saddo heṭṭhā vutto. **Chinnavaṭumeti** iminā sabbakilesavaṭṭassa akusalakammavaṭṭassa ca chinnattā vipākavaṭṭassa ca upari vakkhamānattā āha – **‘‘vaṭumanti kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccatī’’**ti. **Nipātavasena** yatrasaddayogena. **Anāgatavacananti** idaṃ anāgatavacanasadisattā vuttaṃ. Anāgatatthavācī hi anāgatavacanaṃ, attho cettha atītoti. **Anussarīti** idaṃ anussaritabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘na anussarissatī’’ti saddapayogassa atītavisayattā. Yadā pana tehi bhikkhūhi yā kathā pavattitā, tato pacchāpi bhagavato tesaṃ buddhānaṃ anussaraṇaṃ hotiyeva.

Khattiyajaccātiādikālato paṭṭhāya asambhinnāya khattiyajātiyā uditoditāya. **Brahmajaccāti** brāhmaṇajaccā. **Evaṃgottepi** eseva nayo. **Lokiyalokuttarasīlenāti** pāramitāsambhūtena buddhāveṇikattā anaññasādhāraṇena lokiyena lokuttarena ca sīlena. **Evaṃsīlāti** anavasesasīlānaṃ visuṃ paccavekkhaṇakaraṇena evaṃsīlāti anussarissati. Esa nayo sesesu. Yathā vijjābhāgiyā vijjāsampayuttadhammā, evaṃ samādhipakkhā samādhisampayuttadhammāpi sativīriyādayoti āha – **‘‘heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitovā’’**ti. Tasmā samādhipakkhadhammavinimutto eva idha vihāro adhippetoti vuttaṃ **‘‘idaṃ hī’’**tiādi.

Yathā vā aṭṭhasamāpattivipassanāmaggaphalasaṅgahitā lokiyalokuttarā samādhipaññā ‘‘evaṃdhammā evaṃpaññā’’ti padehi heṭṭhā gahitāpi yathāsakaṃ paṭipakkhato muccanassa pavattivisesaṃ upādāya ‘‘evaṃvimuttā’’ti ettha puna gahitā, tathā ‘‘evaṃdhammā’’ti ettha gahitāpi samādhipakkhadhammā dibbabrahmaāneñjaariyavihārasaṅkhātaṃ attano pavattivisesaṃ upādāya, ‘‘evaṃvihārī’’ti ettha puna gahitāti vuccamāne na koci virodho. Phaladhammānaṃ pavattikālepi kilesānaṃ paṭippassaddhi na taṃānubhāvajātā, atha kho ariyamaggena kilesānaṃ samucchinnattāti āha – **‘‘maggānubhāvena kilesānaṃ paṭipassaddhante uppannattā’’**ti. Yo yaṃ pajahati, so pahāyako pahātabbato vimuttoti vuccati visaṃsaṭṭhabhāvatoti pahānavibhāgena vuccamāne apahāyakassa nibbānassa kathaṃ vimuttatā? Visaṃsaṭṭhābhāvato eva. Tañhi pakatiyāva sabbaso kilesehi visaṃsaṭṭhaṃ vinissaṭaṃ suvidūravidūre ṭhitaṃ, tasmāssa tato nissaṭattā nissaraṇavimutti nissaraṇapahānanti vuccatīti āha **‘‘nibbāna’’**ntiādi.

199. Ime **tathāgatassa acchariyaabbhutadhammā,** na sāvakavisayā, mama pana desanā tayā sutā evāti te therasseva bhāraṃ karonto, **‘‘taṃ bhiyyosomattāya paṭibhantū’’**ti āha. **Sato sampajāno**ti ettha kālabhedavasena labbhamānampi sampajānabhāvaṃ anāmasitvā gativibhāgena taṃ dassetuṃ, **‘‘dve sampajaññānī’’**tiādi vuttaṃ – **aṭṭha vare gaṇhanto**ti ettha kathaṃ varaṃ devatā deti, parassa dīyamānañca taṃ kathaṃ parassa samijjhatīti? Kammabaleneva. Yadi hi taṃ kammaṃ katokāsaṃ yassa tadapadesena phalaṃ vipaccati, evaṃ devatāya tassa varaṃ dinnaṃ, itarena ca laddhanti vohāro hotīti. Apica parassa patthitavarāni nāma vipaccamānassa kammassa paccayabhūto payogavisesoti daṭṭhabbaṃ. Tāni vipaccane ekantikānipi appesakkhā devatā – ‘‘ayamassa patthanā samijjhissati, no’’ti na jānanti, sakko pana paññavā tāni ekaccaṃ jānātiyeva. Tena vuttaṃ – **‘‘sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto’’**tiādi.

Paṭhamajavanavāreti uppannassa sabbapaṭhamajavanavāre. So hi paṭisandhiyā āsannabhāvato avisado hoti, devabhāve nikantivasena uppajjanato na jānāti. **Aññāhi** devatāhi **asādhāraṇajānanaṃ hoti** dutiyajavanavārato paṭṭhāya pavattanato.

Aññepi devātiādinā bodhisattassa tattha sampajaññeneva ṭhitabhāvaṃ byatirekamukhena vibhāveti. **Āhārūpacchedena kālaṅkarontī**ti idaṃ khiḍḍāpadosikavasena vuttaṃ. Itaresampi dibbabhogehi mucchitataṃ ajjhāpannānaṃ tiṭṭhantānaṃ sampajaññābhāvo hotiyeva. **Kiṃ tathārūpaṃ ārammaṇaṃ natthī**ti yathārūpaṃ uḷāraṃ paṇītañca ārammaṇaṃ paṭicca te devā saṃmucchitā āhārūpacchedampi karonti, kiṃ tathārūpaṃ uḷāraṃ paṇītañca ārammaṇaṃ bodhisattassa natthīti bodhisattassa sampajaññānubhāvaṃ vibhāvetuṃ codanaṃ samuṭṭhāpeti? Bodhisatto hi yattha yattha nibbattati, tattha tattha aññe satte dasahi visesehi adhigganhāti, pageva tattha devabhūto, tathāpi ‘‘sato sampajāno’’ti ayamettha acchariyadhammo vutto.

200. Sampattibhave dīghāyukatā nāma paññābalena hoti, bodhisatto ca mahāpañño, tasmā tattha tattha bhave tena dīghāyukena bhavitabbanti adhippāyena, **‘‘sesattabhāvesu kiṃ yāvatāyukaṃ na tiṭṭhatī’’**ti codeti. Itaro **‘‘āma na tiṭṭhatī’’**ti paṭijānitvā, **‘‘aññadā hī’’**tiādinā tattha kāraṇamāha. ‘‘Idha na bhavissāmī’’ti adhimuccanavasena kālakiriyā **adhimuttikālakiriyā**. Pāramidhammānañhi ukkaṃsappattiyā tasmiṃ tasmiṃ attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyā samijjhanti, citte viya kammesu ca tesaṃ vasibhāvo, tasmā yatthupapannānaṃ pāramiyo sammadeva paribrūhenti, vuttanayena kālaṃ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi ayaṃ mahāsatto imasmiṃyeva kappe nānājātīsu aparihīnajjhāno kālaṃ katvā brahmaloke nibbatto appakameva kālaṃ tattha ṭhatvā tato cavitvā idha nibbatto. Tenāha – **‘‘ayaṃ kālakiriyā aññesaṃ na hotī’’**ti. **Sabbapāramīnaṃ pūritattā**ti iminā payojanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriyā nāma na hotīti dasseti. Apica carimabhave catumahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya buddhabhūtassa asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhuppatti viya ca ito paraṃ mahāpurisassa dibbasampattianubhavanaṃ nāma natthīti yāvatāyukaṭṭhānaṃ ussāhajātassa puññasambhārassa vasenāti daṭṭhabbaṃ. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānī**ti cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvā**ti ettha **amilāta**ggahaṇeneva tāsaṃ mālānaṃ vaṇṇasampadāpi gandhasampadāpi sobhāsampadāpi dassitāti daṭṭhabbaṃ. Bāhirabbhantarānaṃ rajojallānaṃ lesassapi abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhapabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha **''vatthesupi eseva nayo''**ti. **Neva sītaṃ na uṇha**nti yassa sītassa patīkāravasena adhikaṃ seviyamānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā adhibhavantaṃ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti. **Tasmiṃ kāle**ti yathāvutte maraṇāsannakāle. **Bindubinduvasenā**ti muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā sedā muccanti. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Kesānaṃ palitabhāvo **pāliccaṃ. Ādi**-saddena valittacataṃ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti,** na pana khaṇḍiccapāliccādīhīti adhippāyo. **Ukkaṇṭhitā**ti anabhirati, sā natthi uparūpari uḷāruḷārānameva bhogānaṃ visesato rucijanakānaṃ upatiṭṭhanato.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā ''sampati jātā kīdisena puññakammena idha nibbattā''ti cintetvā, ''iminā nāma puññakammena idha nibbattā''ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ ekaccaṃ aññampi puññaṃ jānantiyeva mahāpuññāti āha – **''ye mahāpuññā''**tiādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānika**nti na niyyānāvahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha – **''tadā hi sattā ussannakilesā hontī''**ti. Etthāha – ''kasmā sambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesū''ti. Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesaṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvatova loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati sammāsambuddhe nādhimuccati na sampasīdati issarakuttaggāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālapavattanato ekaccasassatavādato na parimuccati. ''Brahmaloke nuppajjantī''ti etthāpi eseva nayo. Sattānaṃ tādisagāhavimocanatthañhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti; na devasugatiyaṃ, manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti, sati ca opapātikūpapattiyaṃ vuttadosānativattanato. Dhammaveneyyānaṃ atthāya dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṃ atthāya dhātūnaṃ ṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṃ parinibbānato uddhaṃ sarīradhātuyo tiṭṭhanti, tasmā na opapātikā honti, carimabhave ca mahābodhisattā, manussabhāvassa pākaṭakaraṇāya dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti. Paripākagatasīlanekkhammapaññādipāramikāpi na abhinikkhamanti, kiṃ vā etāya kāraṇacintāya? Sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā, yadidaṃ manussabhūtānaṃyeva abhisambujjhanā, na devabhūtānanti ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinīhāropi manussabhūtānaṃyeva ijjhati, na itaresaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpeyeva uppajjanti, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu – ''yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpeyeva uppajjati, tasmā jambudīpeyeva uppajjantī''ti; ''tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhamānato''ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti – yasmā purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānañca nibbattiyā sāvakabodhisattānaṃ sāvakabodhiyā abhinīhāro sāvakapāramīnaṃ sambharaṇaṃ paripācanañca buddhakhettabhūte imasmiṃ cakkavāḷe jambudīpeyeva ijjhati, na aññattha. Veneyyānaṃ vinayanattho ca buddhuppādoti aggasāvakādiveneyyavisesāpekkhāya ekasmiṃ jambudīpeyeva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayañca nayo sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇoti tesaṃ uttamapurisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññupanissayato aparāparaṃ vattatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha – **''tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantīti dīpaṃ passatī''**ti. Iminā nayena desaniyamepi kāraṇaṃ vattabbaṃ.

Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. **Rājā me pitā bhavissatīti kulaṃ passi** pituvasena kulassa niddisitabbato. **Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasānīti passi** tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsi, tassā ca tusitabhave dibbasampattipaccanubhavanaṃ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāḷadevatā. Kathaṃ pana tā bodhisattassa pūritapāramibhāvaṃ bhāvinañca sambuddhabhāvaṃ jānantīti? Mahesakkhānaṃ devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato ca dhammadānasaṃvibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavāḷavāsidevatāsannipāto ahosi.

Cavāmīti pajānāti cutiāsannajavanehi ñāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃviditattā. **Cuticittaṃ na jānāti** cuticittakkhaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātañāṇassapi avisayo eva. **Paṭisandhicittepi** eseva nayo. **Āvajjanapariyāyo**ti āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā tamevārammaṇaṃ dutiyaṃ tatiyañca āvajjitvā nicchīyati, āvajjanasīsena cettha javanavāro gahito. Tenāha – ‘‘**dutiyatatiyacittavāreyeva jānissatī**’’ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya maraṇaṃ me āsannanti jānanato, ‘‘**cutikkhaṇepi cavāmīti pajānātī**’’ti vuttaṃ. Paṭisandhiyā pana apubbabhāvato **paṭisandhicittaṃ na jānāti**. Nikantiyā uppattito parato **asukasmiṃ ṭhāne mayā paṭisandhi gahitāti pajānāti,** dutiyajavanato paṭṭhāya jānātīti vuttovāyamattho. **Tasmiṃ kāle**ti paṭisandhiggahaṇakāle. **Dasasahassī kampatī**ti ettha kampanakāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparatāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesaṃ paṭhamamahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇaṃ aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.17; dha. sa. 498; ma. ni. aṭṭha. 3.199) vuttaṃ. **Mahāsīvatthero pana** yadipi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparā, vivekajjhāsayā pana visaṅkhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjhupekkhaṇabahulāti pañcamena mahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame divase**ti āsāḷhīpuṇṇamāya. **Idaṃ supina**nti idāni vuccamānākāraṃ supinaṃ. **Nesaṃ deviyo**ti mahārājūnaṃ deviyo.

So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatīti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṃ. **Sace agāraṃ ajjhāvasissatī**tiādi pana devatāviggahena bhāvinamatthaṃ yāthāvato pavedesuṃ.

Gabbhāvakkantiyoti ettha gabbho vuccati mātukucchi, tattha uppatti avakkanti, tāva gabbhāvakkanti, yāva na nikkhamati. **Ṭhitakāva nikkhamanti** dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya.

201. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharīyatīti **okkamatī**ti vuttanti āha – ‘‘**okkanto hotīti attho**’’ti. **Evaṃ hotī**ti evaṃ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyattā. Tathā ca vuttaṃ – ‘‘paṭisandhicittaṃ na jānātī’’ti. Dasasahassacakkavāḷapattharaṇena vā **appamāṇo**. Ativiya samujjalabhāvena **uḷāro. Devānubhāva**nti devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃso obhāso adhibhavati, na tesaṃ ādhipaccaṃ. Tenāha ‘‘**devāna**’’ntiādi.

Rukkhagacchādinā kenaci na haññatīti **aghā,** abādhā. Tenāha ‘‘**niccavivaṭā**’’ti. **Asaṃvutā**ti heṭṭhā upari ca kena ci na pihitā. Tenāha ‘‘**heṭṭhāpi appatiṭṭhā**’’ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatiṭṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā. Cakkhuviññāṇaṃ na jāyati** ālokassābhāvato, na cakkhuno. Tathā hi ‘‘tena obhāsena aññamaññaṃ sañjānantī’’ti vuttaṃ. Jambudīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena, evaṃ sesadīpesupīti āha – **‘‘ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyantī’’**ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva paññāyatīti. **Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi** iminā nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya nappahontī**ti attano pabhāya obhāsituṃ na abhisambhuṇanti. Yugandharapabbatamatthakappamāṇe ākāse vicaraṇato, **‘‘cakkavāḷapabbatassa vemajjhena carantī’’**ti vuttaṃ.

Vāvaṭāti khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattitvā**ti vivaṭṭitvā. **Chijjitvā**ti mucchāpattiyā ṭhitaṭṭhānato muccitvā, aṅgapaccaṅgacchedanavasena vā **chijjitvā. Accantakhāre**ti ātapasantāpābhāvena atisītabhāvaṃ sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṇṭhānaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhārakaṃ kappavināsakaudakaṃ viya khāraṃ bhavitumarahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya. Tesaṃ vā pāpakammabalena petānaṃ pakatiudakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ **‘‘accantakhāre udake’’**ti. **Samantato**ti sabbabhāgato chappakārampi.

202. **Catunnaṃ mahārājūnaṃ vasenā**ti vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmaññena.

203. **Sabhāvenevā**ti parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā sīlasampannā.

Manussesūti idaṃ pakaticārittavasena vuttaṃ – ‘‘manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṃ uppajjeyyā’’ti, bodhisattamātu pana devesūpi tādisaṃ cittaṃ nuppajjateva. Yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattassa mātu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati, evaṃ tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anatikkamanīyāti āha – **‘‘pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhantī’’**ti.

Pubbe ‘‘kāmaguṇūpasaṃhitaṃ cittaṃ nuppajjatī’’ti vuttaṃ, puna ‘‘pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāretī’’ti vuttaṃ, kathamidaṃ aññamaññaṃ na virujjhatīti āha **‘‘pubbe’’**tiādi. **Vatthupaṭikkhepo**ti abrahmacariyavatthupaṭisedho. Tenāha **‘‘purisādhippāyavasenā’’**ti. **Ārammaṇapaṭilābho**ti rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

204. **Kilamatho**ti khedo. Kāyassa hi garubhāvakaṭhinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. **‘‘Tirokucchigataṃ passatī’’**ti vuttaṃ, kadā paṭṭhāya passatīti āha – **‘‘kalalādikālaṃ atikkamitvā’’**tiādi. Dassane payojanaṃ sayameva vadati, tassa abhāvato kalalādikāle na passati. **Puttenā**ti daharena mandena uttānaseyyakena. **Yaṃ taṃ mātū**tiādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṃ bodhisattagabbho parihāraṃ labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati. **Puratthābhimukho**ti mātu puratthābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṃ bāhirañca kāraṇaṃ dassetuṃ, **‘‘pubbe katakamma’’**ntiādi vuttaṃ. **Assā**ti deviyā. **Vatthu**nti kucchiṃ. Phalikaabbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa paṭalabhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṃ bodhisattaṃ passati, kimevaṃ bodhisattopi mātaraṃ aññañca purato rūpagataṃ passati, noti āha, **‘‘bodhisatto panā’’**tiādi. Kasmā pana sati cakkhumhi āloke ca na passatīti āha – **‘‘na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjatī’’**ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tajjāsamannāhārassābhāvato.

205. Yathā aññā itthiyo vijātapaccayā tādisena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate na koci rogo uppajjati; kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamattho heṭṭhā vuttoyeva. **Bodhisattena vasitaṭṭhānaṃ hī**tiādinā tattha kāraṇamāha. **Apanetvā**ti aggamahesiṭṭhānato nīharitvā. **Anurakkhituṃ na sakkotī**ti sammā gabbhaparihāraṃ nānuyuñjati, tena **gabbho bahvābādho hoti. Vatthuvisadaṃ hotī**ti gabbhāsayo parisuddho hoti. Mātu **majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse** bodhisattassa gabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato, itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāveneva vūpasammati.

Sattamāsajātoti paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So **sītuṇhakkhamo na hoti** ativiya sukhumālatāya. Aṭṭhamāsajāto kāmaṃ sattamāsajātato buddhiavayavo, ekacce pana cammapadesā buddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na sahanti, tena **so na jīvati**. Sattamāsajātassa pana na tāva te jātāti vadanti.

Ṭhitāva hutvāti niddukkhatāya ṭhitā eva hutvā. Dukkhassa hi balavabhāvato taṃ dukkhaṃ asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti. **Upavijaññā**ti upagatavijāyanakālā. **Sakalanagaravāsino**ti kapilavatthuṃ parivāretvā ṭhitesu devadahādīsu chasu nagaresu vasantā.

Devā naṃ paṭhamaṃ paṭiggaṇhantīti lokanāthaṃ mahāpurisaṃ mayameva paṭhamaṃ paṭiggaṇhāmāti sañjātagāravabahumānā attano pītiṃ pavedentā **khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno** ādito paṭiggaṇhanti. **Sūtivesa**nti sūtijagganadhātivesaṃ. **Eke**ti uttaravihāravāsino. **Macchakkhisadisaṃ** chavivasena.

206. **Ajinappaveṇiyā**ti ajinacammehi sibbetvā katapaveṇiyā. **Mahātejo**ti mahānubhāvo. **Mahāyaso**ti mahāparivāro vipulakittighoso ca.

Bhaggavibhaggāti sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā vibhaggā viya ca hutvā. Tena nesaṃ avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo hutvā**ti gabbhāsaye yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā. **Udakenā**ti gabbhāsayagatena udakena **amakkhito nikkhamati** sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasseva tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvena paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ visuddhaṃ paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandhaṃ vāyantaṃ tiṭṭhati. **Udakavaṭṭiyo**ti udakakkhandhā.

207. **Muhuttajāto**ti muhuttena jāto hutvā muhuttamattova. **Anudhāriyamāne**ti anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevā**ti taṃ ṭhānaṃ upagatāni eva.

Anekasākhanti ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakaṃ. **Sahassamaṇḍala**nti tesaṃ upari patiṭṭhitaṃ anekasahassamaṇḍalahīrakaṃ. **Marū**ti devā.

Na kho panevaṃ daṭṭhabbanti sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Tenāha **‘‘mahāsatto hī’’**tiādi. **Ekaṅgaṇānī**ti vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni ahesuṃ. **Sadisopi natthī**ti tumhākaṃ idaṃ vilokanaṃ visiṭṭhe passituṃ idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaroti āhaṃsu. **Sabbapaṭhamo**ti sabbappadhāno. Padhānapariyāyo hi idha paṭhamasaddo. Tenāha **‘‘itarānī’’**tiādi. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassaneneva. Mahesakkhānañhi devānaṃ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahosi. Itare pana tesaṃ vacanaṃ sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṃsu.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento, **‘‘ettha cā’’**tiādimāha. Tattha **patiṭṭhānaṃ catuiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ** iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena **gamanassa pubbanimittaṃ. Sattapadagamanaṃ** sattabojjhaṅgādigamanassa **pubbanimittaṃ,** visuddhachattadhāraṇaṃ suvisuddhavimuttichattadhāraṇassa **pubbanimittaṃ, pañcarājakakudhabhaṇḍāni** pañcavidhavimuttiguṇaparivāratāya **pubbanimittaṃ, anāvaṭadisānuvilokanaṃ** anāvaṭañāṇatāya **pubbanimittaṃ,** ‘‘aggohamasmī’’tiādivacanaṃ **appaṭivattiyadhammacakkapavattanassa pubbanimittaṃ; ayamantimā jātī**ti āyatiṃ jātiyā abhāvakittanā **anupādi…pe… pubbanimittanti veditabbaṃ;** tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṃ taṃ nimittaṃ abyabhicārīnimittanti daṭṭhabbaṃ. **Na āgato**ti imasmiṃ sutte aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā anāgatataṃ sandhāya vuttaṃ. **Āharitvā**ti tasmiṃ tasmiṃ sutte aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā dīpetabbo.

Dasasahassilokadhātu kampīti pana idaṃ satipi idha pāḷiyaṃ āgatatte vakkhamānānamacchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetuṃ vuttaṃ, evaṃ aññampīdisaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tanti baddhā vīṇā, cammabaddhā bheriyo**ti pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhijjiṃsū**ti pādesu baddhaṭṭhānesuyeva bhijjiṃsu. **Vigacchiṃsū**ti vūpasamiṃsu. **Sakatejobhāsitānī**ti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsitāni ahesuṃ. **Na pavattī**ti na sandī. **Vāto na vāyī**ti kharo vāto na vāyi, mudusukho pana sattānaṃ sukhāvaho vāyi. **Pathavīgatā ahesuṃ** uccaṭṭhāne ṭhātuṃ avisahantā. **Utusampanno**ti anuṇhāsītatāsaṅkhātena utunā sampanno. Vāmahatthaṃ ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatāḷanena saddakaraṇaṃ **apphoṭanaṃ**. Mukhena usseḷanaṃ saddamuñcanaṃ **seḷanaṃ. Ekaddhajamālā ahosī**ti ettha **iti-**saddo ādiattho. Tena vicittapupphasugandhapupphavassadevā vassiṃsu, sūriye dibbamāne eva tārakā obhāsiṃsu, acchaṃ vippasannaṃ udakaṃ pathavito ubbhijji, bilāsayā darisayā tiracchānā āsayato nikkhamiṃsu; rāgadosamohāpi tanu bhaviṃsu, pathaviyaṃ rajo vūpasami, aniṭṭhagandho vigacchi, dibbagandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussānaṃ āpāthamagamaṃsu, sattānaṃ cutupapātā nāhesunti imesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yāni mahābhinīhārasamaye uppannāni dvattiṃsa pubbanimittāni, tāni anavasesāni tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavikampādīsu evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo, na kevalaṃ sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo. **Sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ** sabbassa ñeyyassa titthakaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṃyeva imasmiṃyeva ekacakkavāḷe sannipāto, kenaci anussāhitānaṃyeva ekappahāreneva sannipatitvā **dhammapaṭiggaṇhanassa pubbanimittaṃ, paṭhamaṃ devatānaṃ paṭiggahaṇaṃ** dibbavihārapaṭilābhassa, pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato **āneñjavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ**. Vīṇānaṃ sayaṃ vajjanaṃ parūpadesena vinā sayameva **anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ**. Bherīnaṃ vajjanaṃ cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā anusāvanassa** amatadundubhighosanassa **pubbanimittaṃ. Andubandhanādīnaṃ chedo** mānavinibandhachedanassa **pubbanimittaṃ; supaṭṭanasampāpuṇanaṃ** atthādi anurūpaṃ atthādīsu ñāṇassa bhedādhigamassa **pubbanimittaṃ**.

Nibbānarasenāti kilesānaṃ nibbāyanarasena. **Ekarasabhāvassā**ti sāsanassa sabbattha ekarasabhāvassa. Vātassa avāyanaṃ kissa pubbanimittanti āha **''dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassā''**ti. Ākāsādiappatiṭṭhavisamacañcalaṭṭhānaṃ pahāya **sakuṇānaṃ pathavīgamanaṃ** tādisaṃ micchāgāhaṃ pahāya sattānaṃ **pāṇehi** ratanattaya**saraṇagamanassa pubbanimittaṃ. Devatānaṃ apphoṭanādīhi kīḷanaṃ** pamodanuppatti**udānassa** bhavavantagamanena dhammasabhāvabodhanena ca pamodavibhāvanassa **pubbanimittaṃ. Dhammavegavassanassā**ti desanāñāṇavegena dhammāmatassa vassanassa **pubbanimittaṃ**. Kāyagatāsativasena laddhajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppāditamaggaphalasukhānubhavo **kāyagatāsatiamatapaṭilābho,** tassa pana kāyassapi atappakasukhāvahattā **khudāpipāsāpīḷanābhāvo** pubbanimittaṃ vutto. **Ariyaddhajamālāmālitāyā**ti sadevakassa lokassa ariyamaggabojjhaṅgadhajamālāhi mālitabhāvassa **pubbanimittaṃ**. Yaṃ panettha anuddhaṭaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti ''sampatijāto''tiādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. **Vissajjitova,** tasmā amhehi idha apubbaṃ vattabbaṃ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṃ gacchantopi mahāsatto ākāsena gacchanto viya mahājanassa upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṃ dhammatāti idaṃ **niyativādavasena** kathanaṃ. ''Pubbe purimajātīsu tādisassa puññasambhārakammassa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsī''ti idaṃ **pubbekatakammavādavasena** kathanaṃ. Imesaṃ sattānaṃ upari īsanasīlatāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattanaṃ, mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhibhavituṃ samatthena uḷārena puññakammunā nibbattito tena issarena nimmito nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvatā. Yāya mahājanassa tathā upaṭṭhāsīti idaṃ **issaranimmānavādavasena** kathanaṃ. **Evaṃ taṃ taṃ bahuṃ vatvā** kiṃ imāya pariyāyakathāyāti **avasāne** ujukameva evaṃ **byākāsi**. Sampatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padasā gacchati, evaṃmahānubhāvo ākāsena maññe gacchatīti parikappanassa vasena **ākāsena gacchanto viya ahosi**. Sīghataraṃ pana sattapadavītihārena gatattā dissamānarūpopi **mahājanassa adissamāno viya ahosi**. Acelakabhāvo khuddakasarīratā ca tādisassa iriyāpathassa ananucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena **alaṅkārapaṭiyatto viya; soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsī**ti veditabbaṃ; buddhabhāvānucchavikassa bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā **buddhena viya…pe… attamanā ahosi**.

Pākaṭā hutvāti vibhūtā hutvā. Buddhānaṃ ye ye saṅkhāre vavatthapetukāmā, te te uppādakkhaṇepi sabbaso suppaṭividitā supākaṭā hatthatale āmalakaṃ viya suṭṭhu vibhūtā eva hutvā upaṭṭhahanti. Tenāha **''yathā hī''**tiādi. **Anokāsagate**ti pariggahassa anokāsakāle pavatte. **Nippadese**ti niravasese. **Okāsappatte**ti ṭhānagamanādikāle uppanne, te hi sammasanassa yogyakāle uppattiyā okāsappattāti adhippāyo. **Sattadivasabbhantare**ti idaṃ buddhānaṃ pākatikasammasanavasena vuttaṃ, ākaṅkhantā pana te yadā kadāci uppannasaṅkhāre sammasantiyeva. Sesaṃ suviññeyyameva.

Acchariyabbhutasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. Yathā ''dvattiṃsā''ti vattabbe dvi-saddassa bā-ādesaṃ katvā **bāttiṃsā**ti vuccati, evaṃ ettha bā-kārādesaṃ katvā bākuloti samaññā ahosi, sāyaṃ tassa anvatthasaññāti dassetuṃ, **''tassa hī''**tiādi vuttaṃ. **Sīsaṃ nhāpetvā**ti maṅgalatthaṃ mahāgaṅgāya sīsaṃ nhāpetvā. **Nimujjanavasenā**ti jaṇṇupamāṇe udake thokaṃyeva nimujjanavasena. **Chaḍḍetvā palātā** maraṇabhayatajjitā. **Pahariyamānā maranti,** na jālena bandhitamattena. **Dārakassa tejenā**ti dārakassa puññatejena. **Nīhaṭamattova mato,** tassa maraṇatthaṃ upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa bādho siyā. **Ta**nti macchaṃ. **Sakalamevā**ti paripuṇṇāvayavameva.

Na kelāyatīti na mamāyati kismiñci na maññati. Dārakassa puññatejena **piṭṭhito phālentī. Dārakaṃ labhatī**ti ugghosanavasena bheriṃ carāpetvā. **Pavattiṃ ācikkhi,** attano puttabhāvaṃ kathesi. **Kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā** jananībhāvato. **Macchaṃ gaṇhantāpī**ti macchaṃ kiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhantā ca tappariyāpannaṃ sabbaṃ gaṇhāti nāmāti āha – **''vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthī''**ti. **Ayampi amātā kātuṃ na sakkā** sāmikabhāvato. **Dārako ubhinnampi kulānaṃ dāyādo hotu** dvinnaṃ puttabhāvato.

Asītimeti jātiyā asītime vasse. Pabbajjāmattena kilesānaṃ asamucchijjanato vītikkamituṃ kāmasaññā uppannapubbāti pucchā pana pucchitabbā. Tenāha – ''evañca kho maṃ, āvuso kassapa, pucchitabba''nti.

210. **Niyametvā**ti taṃ taṃvāre sesavārena niyametvā. **Kammapathabhedako**ti kammapathavisesakaro. Tattha kāmavitakko yathā kāyavacīdvāresu copanappatto kammapathappatto nāma hoti; manodvāre parabhaṇḍassa attano pariṇāmanavasena pavattaabhijjhāsahagato; evaṃ kāmasaññāti, tathā byāpādavihiṃsāvitakkasaññāti **thero, ''ubhayampetaṃ kammapathabhedakamevā''ti āha**. Kammapathaṃ appattaṃ saññaṃ sandhāya, ''saññā uppannamattāvā''ti vuccamāne vitakkitampi samānaṃ kammapathaṃ appattameva, ubhayassa pana vasena suttapadaṃ pavattanti therassa adhippāyo.

211. **Āyūhanakamma**nti attanā āyūhitabbakammaṃ. **Lomakiliṭṭhānī**ti kiliṭṭhalomāni, kiliṭṭhaṃsūnīti attho. Kimevaṃ bhogesu paranimmitabhave vasavattidevānaṃ viya sabbaso āyūhanakammena vinā aññassapi pabbajitassa paccayalābho diṭṭhapubbo sutapubboti āha **''anacchariyañceta''**nti. Kulūpakatherānametaṃ kammaṃ, thero pana kadācipi kulūpako nāhosi.

Gadduhanamattanti goduhanamattakālaṃ. Idha pana sakalo goduhano adhippetoti dassento, **‘‘gāviṃ…pe… kālamattampī’’**ti āha. **Nibandhī**ti nibaddhadātabbaṃ katvā ṭhapesi.

Sakilesapuggalassa aseribhāvakaraṇena raṇena sadisatāya **raṇo,** saṃkileso. **Aññā udapādīti panāha,** tasmā arahattaṃ na paṭiññātanti dasseti. Nanu tathā vacanaṃ paṭijānanaṃ viya hotīti āha **‘‘apicā’’**tiādi.

212. Avāpurati dvāraṃ etenāti **avāpuraṇaṃ**. Paṭhamasaṅgahato pacchā desitattā **dutiyasaṅgahe saṅgitaṃ**. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bākulasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. **Phuseyyā**ti ñāṇaphusanā nāma adhippetā, tasmā **labheyyā**ti adhigaccheyya. **Evaṃ paṭipanno**ti, ‘‘appamatto ātāpī pahitatto’’ti vuttappakārena paṭipanno. **Ajānanakoṭṭhāseyevā**ti avadhāraṇena attani kataṃ dosāropanaṃ nivatteti.

214. **Appanāupacāra**nti appanañceva upacārañca pāpetvā kathesīti atthaṃ vadanti, appanāsahito pana upacāro appanāupacāro, taṃ pāpetvā kathesīti attho.

Nikkhamatīti nikkhamo, avaggāhakāmato nikkhamanaṃ nikkhamo eva **nekkhammo,** paṭhamajjhānādi. Sati kilesakāme attano upahāraṃ upacāretvā assādetvā paribhuñjati nāmāti āha – **‘‘duvidhepi kāme paribhuñjamāno’’**ti. **Duvidhepī**ti hīnapaṇītādivasena duvidhe.

215. **Kūṭākāra**nti gāḷhasāṭheyyaṃ appatirūpe ṭhāne khandhagatapātanādi. **Dantagamana**nti dantehi nibbisevanehi gandhabbagatiṃ. **Pattabbaṃ bhūmi**nti sammākiriyāya laddhabbasampattiṃ.

216. Byatiharaṇavasena laṅghakaṃ **vilaṅghakaṃ,** aññamaññahatthaggahaṇaṃ. Tenāha – **‘‘hatthena hatthaṃ gahetvā’’**ti.

217. **Gahetuṃ samattho**ti gaṇikārahatthinīhi upalāpetvā araññahatthiṃ vacanavasena gahetuṃ samattho. **Atipassitvā** atiṭṭhānavasena passitvā. **Etthagedhā**ti etasmiṃ araññe nāgavane pavattagedhā. **Sukhāyatī**ti sukhaṃ ayati pavatteti, ‘‘sukhaṃ haratī’’ti vā pāṭho. **Ḍiṇḍimo** ānako. **Nihitasabbavaṅkadoso**ti apagatasabbasāṭheyyadoso. **Apanītakasāvo**ti apetasārambhakasāvo.

219. **Pañcakāmaguṇanissitasīlāna**nti akusalānaṃ. **Gehassitasīlāna**nti vā vaṭṭasannissitasīlānaṃ.

222. **Esa nayo sabbatthā**ti, ‘‘majjhimo, daharo’’ti āgatesu upamāvāresu, ‘‘thero’’tiādinā āgatesu upameyyavāresūti pañcasu saṃkilesapakkhiyesu vāresu esa yathāvuttova nayoti veditabbo. Sesaṃ suviññeyyameva.

Dantabhūmisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. **Āsañcepi karitvā**ti, ‘‘imināhaṃ brahmacariyena devo vā bhaveyyaṃ devaññataro vā, dukkhato vā mucceyya’’nti patthanaṃ katvā cepi caranti, **abhabbā phalassa adhigamāya** taṇhāya brahmacariyassa vidūsitattāti adhippāyo. **Anāsañcepi karitvā**ti vuttanayena patthanaṃ akatvā. **Abhabbā phalassa adhigamāya** aniyamitabhāvato. Paṇidhānavasena hi puññaphalaṃ niyataṃ nāma hoti, tadabhāvato kataṃ puññaṃ na labhatīti adhippāyo. Tatiyapakkhe ubhayaṭṭhānehi vuttaṃ, catutthapakkho sammāvatāro iti catukoṭiko pañho jālavasena āhaṭo, tattha āsā nāma patthanā, micchāgāhasmiṃ sati na vipaccati, sammāgāhasmiṃ sati vipaccati, ubhayathāpi ubhayāpekkhānāma, yo micchattadhamme purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaphalaṃ samijjhatīti na vattabbaṃ ayoniso brahmacariyassa ciṇṇattā; yo pana sammattaṃ purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaṃ brahmacariyaphalaṃ na samijjhatīti na vattabbaṃ yoniso brahmacariyassa ciṇṇattā. Tena vuttaṃ – **''āsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ carantī''**tiādi. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bhūmijasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. **Upasaṅkamitvā evamāhaṃsū**ti vuttaṃ upasaṅkamanakāraṇaṃ dassento, **''tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosī''**ti āha. **Avirādhita**nti avirajjhanakaṃ. Yadi vā te dhammā nānatthā, yadi vā ekatthā, yaṃ tattha avirajjhanakaṃ, taṃ taṃyeva paṭibhātūti yojanā. **Jhānamevā**ti appamāṇajjhānameva, ''cetovimuttī''ti pana vuttattā **cittekaggatāyeva evaṃ vuccatī**ti upāsakassa adhippāyo.

231. Yāvatā majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā **''rukkhamūla''**nti vuccatīti evaṃ vuttaṃ **ekarukkhamūlappamāṇaṭṭhānaṃ. Kasiṇanimittena ottharitvā**ti kasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjanto **tasmiṃ kasiṇa…pe… viharatī**ti vutto. **Ābhogo natthi** jhānakkhaṇe. Kāmaṃ samāpattikkhaṇe ābhogo natthi tato pana pubbe vā siyā so ābhogo, tampi sandhāya mahaggatanti keci. Idāni tāsaṃ cetovimuttīnaṃ satipi kenaci visesena abhede visayādito labbhamānabhedaṃ dassetuṃ, **''etthā''**tiādi vuttaṃ. **Nimittaṃ na vaḍḍhati** vaḍḍhetabbassa nimittasseva abhāvato. Pathavīkasiṇādīnaṃ viya ākāsabhāvanāya **ugghāṭanaṃ na jāyati. Tāni jhānānī**ti brahmavihārajjhānāni. Cuddasavidhena paridamanābhāvato **abhiññānaṃ pādakāni na honti**. Nimittugghāṭasseva abhāvato arūpajjhānānaṃ anadhiṭṭhānatāya **nirodhassa pādakāni na hontī**ti. Kammavaṭṭabhāvena kilesavaṭṭavipākavaṭṭānaṃ tiṇṇaṃ vaṭṭānaṃ paccayabhāvo **vaṭṭapādakatā**. Upapajjanavaseneva taṃ taṃ bhavaṃ okkamati etehīti **bhavokkamanāni**. Dutiyanayassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Ugghāṭanassa labbhanato arūpajjhānopari samatikkamo hotīti ayameva viseso. **Eva**nti yathāvuttena nimittāvaḍḍhananimittavaḍḍhanādippakārena. **Nānatthā**ti nānāsabhāvā. **Eva**nti appamāṇamahaggatasaddavacanīyatāya **nānābyañjanā**. Kāmañcettha appamāṇasamāpattitopi nīharitvā vakkhamānabhavūpapattikāraṇaṃ dassetuṃ sakkā, aṭṭhakathāyaṃ pana kasiṇajhānatova nīharitvā yojanā katāti tathā vuttaṃ. Atha vā mahaggatagahaṇenettha appamāṇāti vuttabrahmavihārānampi saṅgaho veditabbo tassā samaññāya ubhayesampi sādhāraṇabhāvato.

232. **Evaṃ vutto**ti asatipi tathārūpe ābhoge ''parittābhāti pharitvā adhimuccitvā viharatī''ti vutto. Appamāṇaṃ katvā kasiṇaṃ vaḍḍhentassa kasiṇavaḍḍhanavasena bahulīkārasambhavato siyā jhānassa balavataratā, tadabhāve ca dubbalatā, āciṇṇavasitāya pana paccanīkadhammānaṃ sammā aparisodhane vattabbameva natthīti pañcahākārehi jhānassa appaguṇataṃ dassento, **''suppamatte vā''**tiādimāha. Jhānassa appānubhāvatāya eva tannimittā pabhāpi appatarā aparisuddhāva hotīti āha – **''vaṇṇo…pe… saṃkiliṭṭho cā''**ti. Dutiyanayo vuttavipariyāyena veditabbo. Tatthāpi kasiṇassa parittabhāvena vaṇṇassa parittatā, parittārammaṇāya anurūpatāya vā nimittaṃ pabhāmaṇḍalakampi parittameva siyāti adhippāyo. **Vipulaparikamma**nti vipulabhāvena parikammaṃ. Sesaṃ tatiyacatutthanayesu vattabbaṃ paṭhamadutiyanayesu vuttasadisameva.

Vaṇṇanānattanti yadi pītaṃ yadi lohitaṃ yadi vā odātanti sarīravaṇṇanānattaṃ. **Ābhānānatta**nti parittavipulatāvasena pabhāya nānattaṃ. **Accinānatta**nti tejodhātussa dīghādivasena vemattatā. **Abhinivisantī**ti abhirativasena nivisanti nisīdanti tiṭṭhanti. Tenāha **''vasantī''**ti.

234. Ābhanti dibbantīti **ābhā**ti āha **''ābhāsampannā''**ti. **Tadaṅgenā**ti vā tassā parittatāya appamāṇatāya ca ābhākāraṇaṃ, taṃ pana atthato bhavūpapattikāraṇamevāti āha – **''tassā bhavūpapattiyā aṅgenā''**ti. **Kāyālasiyabhāvo** tandīādīnaṃ hetubhūtā kāyassa vitthāyitatā.

235. **Pāramiyo**ti mahāsāvakasaṃvattanikā sāvakapāramiyo pūrento. **Brahmaloke**ti brahmattabhāve, brahmaloke vā uppattiṃ paṭilabhi, **vuttampi cetaṃ** theragāthāsu. **Avokiṇṇa**nti aññehi asammissanti attho. **Pubbe sañcarita**nti atītabhavesu jātivasena sañcaraṇaṃ mama, sañcaritanti taṃ mamassāti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Anuruddhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. **Tasmā**ti atthakāmattā evamāha, na bhagavato vacanaṃ anādiyanto. Ye pana tadā satthuvacanaṃ na gaṇhiṃsu, te kiñci avatvā tuṇhībhūtā maṅkubhūtā aṭṭhaṃsu, tasmā ubhayesampi satthari agāravapaṭipatti nāhosi.

Yenapi janena na diṭṭhoti yena ubhayajanena aññavihitatāya kuḍḍakavāṭādiantarikatāya vā na diṭṭho. **Damanattha**nti tehi upāsakehi nimmadabhāvaṃ āpāditānaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ damanatthaṃ. **Ṭhapayiṃsū**ti yo imesaṃ bhikkhūnaṃ deti, tassa sataṃ daṇḍoti, sahassanti ca vadanti.

237. Vaggabhāveneva (sārattha. ṭī. mahāvaggo 3.464) nānāsaddo assāti **puthusaddo. Samajano**ti bhaṇḍane samajjhāsayo jano. Bālalakkhaṇe ṭhitopi ''ahaṃ bālo''ti na maññati. Bhiyyo cāti attano bālabhāvassa ajānanatopi bhiyyo ca bhaṇḍanassa upari phoṭo viya saṅghabhedassa attano kāraṇabhāvampi uppajjamānaṃ **na maññi** naññāsi.

Kalahavasena pavattavācāyeva gocaro etesanti **vācāgocarā** hutvā. **Mukhāyāma**nti vivādavasena mukhaṃ āyametvā bhāṇino. **Na taṃ jānantī**ti taṃ kalahaṃ na jānanti. Kalahaṃ karonto ca taṃ na jānanto nāma natthi. Yathā pana na jānanti, taṃ dassetuṃ āha – **''evaṃ sādīnavo aya''**nti. Ayaṃ kalaho nāma attano paresañca atthajāpanato anatthuppādanato diṭṭheva dhamme samparāye ca **sādīnavo,** sadosoti attho.

Upanayhantīti upanāhavasena anubandhanti. **Porāṇo**ti purimehi buddhādīhi āciṇṇasamāciṇṇatāya purātano.

Na jānantīti aniccasaññaṃ na paccupaṭṭhāpenti.

Tathā pavattaverānanti aṭṭhichinnādibhāvaṃ nissāya upanayavasena cirakālaṃ pavattaverānaṃ.

Bālasahāyatāya ime bhikkhū kalahapasutā, paṇḍitasahāyānaṃ pana idaṃ na siyāti **paṇḍitasahāyassa bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ** vuttā. Sīhabyagghādike **pākaṭaparissaye** rāgadosādike **paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā**.

Mātaṅgo araññe **mātaṅgaraññe**ti saralopena sandhi. Mātaṅgasaddeneva hatthibhāvassa vuttattā nāgavacanaṃ tassa mahattavibhāvanatthanti āha – **''nāgoti mahantādhivacanameta''**nti. Mahantapariyāyopi hi nāga-saddo hoti ''evaṃ nāgassa nāgena, īsādantassa hatthino''tiādīsu (udā. 25; mahāva. 467).

238. **Kira**saddo anussavasūcanattho nipāto. Tena ayamettha sutiparamparāti dasseti. Bhagavatā hi so ādīnavo pageva pariññāto, na tena satthā nibbiṇṇo hoti; tasmiṃ pana antovasse keci buddhaveneyyā nāhesuṃ; tena aññattha gamanaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ damanupāyoti pālileyyakaṃ uddissa gacchanto ekavihāriṃ āyasmantaṃ bhaguṃ, samaggavāsaṃ vasante ca anuruddhattherādike sampahaṃsetuṃ anuruddhattherassa ca. Imaṃ upakkilesovādaṃ dātuṃ tattha gato, tasmā **kalahakārake kirassā**ti etthāpi **kira**saddaggahaṇe eseva nayo. **Vuttanayameva** gosiṅgasālasutte (ma. ni. 1.325 ādayo).

241. ‘‘Yathā kathaṃ panā’’ti vuttapucchānaṃ pacchimabhāvato **‘‘atthi pana voti pacchimapucchāyā’’**ti vuttaṃ, na puna ‘‘atthi pana vo’’ti pavattanassa pucchanassa atthibhāvato. **So pana** lokuttaradhammo. **Therāna**nti anuruddhattherādīnaṃ natthi. **Parikammobhāsaṃ pucchatī**ti dibbacakkhuñāṇe katādhikārattā tassa uppādanatthaṃ parikammobhāsaṃ pucchati. **Parikammobhāsa**nti parikammasamādhinibbattaṃ obhāsaṃ, upacārajjhānasañjanitaṃ obhāsanti attho. Catutthajjhānalābhī hi dibbacakkhuparikammatthaṃ obhāsakasiṇaṃ bhāvetvā upacāre ṭhapito samādhi parikammasamādhi, tattha obhāso parikammobhāsoti vutto. Taṃ sandhāyāha – **‘‘obhāsañceva sañjānāmāti parikammobhāsaṃ sañjānāmā’’**ti. Yattake hi ṭhāne dibbacakkhunā rūpagataṃ daṭṭhukāmo, tattakaṃ ṭhānaṃ obhāsakasiṇaṃ pharitvā ṭhito. Taṃ obhāsaṃ tattha ca rūpagataṃ dibbacakkhuñāṇena passati, therā ca tathā paṭipajjiṃsu. Tena vuttaṃ – **‘‘obhāsañceva sañjānāma dassanañca rūpāna’’**nti. Yasmā pana tesaṃ rūpagataṃ passantānaṃ parikammavāro atikkami, tato obhāso antaradhāyi, tasmiṃ antarahite rūpagatampi na paññāyati. Parikammanti hi yathāvuttakasiṇārammaṇaṃ upacārajjhānaṃ, rūpagataṃ passantānaṃ kasiṇobhāsavasena rūpagatadassanaṃ, kasiṇobhāso ca parikammavasenāti tadubhayampi parikammassa appavattiyā nāhosi, tayidaṃ kāraṇaṃ ādikammikabhāvato therā na maññiṃsu, tasmā vuttaṃ **‘‘nappaṭivijjhāmā’’**ti.

Nimittaṃ paṭivijjhitabbanti kāraṇaṃ paccakkhato dassetvā suvisuddhadibbacakkhuñāṇe theraṃ patiṭṭhāpetukāmo satthā vadati. **Kiṃ na āḷulessantī**ti kiṃ na byāmohessanti, byāmohessanti evāti attho. **Vicikicchā udapādī**ti dibbacakkhuno yathāupaṭṭhitesu rūpagatesu apubbatāya, ‘‘idaṃ nu kho rūpagataṃ kiṃ, idaṃ nu kho ki’’nti maggena asamucchinnattā vicikicchā saṃsayo uppajji. **Samādhi cavī**ti vicikicchāya uppannattā parikammasamādhi vigacchi. Tato eva hi parikammobhāsopi antaradhāyi, dibbacakkhunāpi rūpaṃ na passi. **Na manasi karissāmī**ti manasikāravasena me rūpāni upaṭṭhahiṃsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī ahosi taṃ pana tuṇhībhāvappattiṃ sandhāyāha **‘‘amanasikāro udapādī’’**ti.

Tathābhūtassa amanasikārassa abhāvaṃ āgamma **uppilaṃ udapādi. Vīriyaṃ gāḷhaṃ paggahita**nti thinamiddhachambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ accāraddhavīriyaṃ ahosi, tena citte samādhidūsikā gehassitā balavapīti uppannā. Tenāha **‘‘uppilaṃ uppanna’’**nti. **Tato**ti sithilavīriyattā. **Patameyyā**ti ativiya khinnaṃ bhaveyya. Taṃ mamāti patthanāabhibhavanīyamanasīsena jappetīti **abhijappā,** taṇhā. Nānattā nānāsabhāvā saññā **nānattasaññā**. Ativiya upari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ **atinijjhāyitattaṃ**.

243. **Parikammobhāsamevā**ti parikammasamuṭṭhitaṃ obhāsameva. **Na ca rūpāni passāmī**ti obhāsamanasikārapasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Visayarūpamevā**ti tena pharitvā ṭhitaṭṭhāneva dibbacakkhuno visayabhūtaṃ rūpagatameva manasi karomi.

Kasiṇarūpānaṃ vasenettha obhāsassa parittatāti āha **‘‘parittaṭṭhāne obhāsa’’**nti. **Parittāni rūpānī**ti katipayāni, sā ca nesaṃ parittatā ṭhānavasenevāti āha **‘‘parittakaṭṭhāne rūpānī’’**ti. ‘‘Appamāṇañcevā’’tiādinā vutto **dutiyavāro**. Obhāsaparittataṃ sandhāya parikammasamādhi ‘‘paritto’’ti vutto tasseva obhāsassa appamāṇatāya appamāṇasamādhīti vacanato. **Tasmiṃ samaye**ti tasmiṃ parittasamādhino uppannasamaye. **Dibbacakkhupi parittakaṃ hoti** parittarūpagatadassanato.

245. **Dukatikajjhānasamādhi**nti catukkanaye dukajjhānasamādhiṃ, pañcakanaye tikajjhānasamādhinti yojanā. **Dukajjhānasamādhi**nti catukkanaye tatiyacatutthavasena dukajjhānasamādhiṃ, pañcakanaye catutthapañcamavasena dukajjhānasamādhiṃ.

Tikacatukkajjhānasamādhinti catukkanaye tikajjhānasamādhiṃ, pañcakanaye catukkajjhānasamādhinti yojanā.

Tividhanti sappītikavasena tippakāraṃ samādhiṃ. **Tadantogadhā**ti sappītikādisabhāvā. Kāmaṃ bhagavā purimayāme pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, pacchimayāme dibbacakkhuñāṇaṃ nibbattentopi imāni ñāṇāni bhāvesiyeva. Vipassanāpādakāni pana ñāṇāni sandhāya, **''pacchimayāme''**ti vuttaṃ, tenāha **''bhagavato hī''**tiādi. **Pañcamajjhānassā**ti pañcamajjhānikassa vasena paṭhamajjhāniko **maggo natthi. So**ti pañcakanayo bhagavato lokiyo ahosi. **Eta**nti etaṃ, ''savitakkampi savicāraṃ samādhiṃ bhāvemī''tiādivacanaṃ. **Lokiyalokuttaramissakaṃ sandhāya vuttaṃ,** na ''lokiyaṃ vā lokuttarameva vā''ti. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Upakkilesasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. **Etehī**ti ducintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa karaṇatthatamāha. **Tānevā**ti lakkhaṇāni eva. **Tassā**ti bālassa. ''Ayaṃ bālo''ti nimīyati sañcānīyati etehīti **bālanimittāni. Apadānaṃ** vuccati vikhyātaṃ kammaṃ. **Ducintitādīni** ca bāle vikhyātāni, avadhāraṇabhāve vā, tasmā bālassa apadānānīti **bālāpadānāni**. Abhijjhādīhi duṭṭhaṃ dūsitaṃ cintetīti **ducintitacintī**. Lobhādīhi duṭṭhaṃ bhāsitaṃ musāvādādiṃ bhāsatīti **dubbhāsitabhāsī**. Tesaṃ tesaṃyeva vasena kattabbato dukkaṭakammaṃ pāṇātipātādiṃ karotīti **dukkaṭakammakārī**. Tenāha **''cintayanto''**tiādi. Tāni upanissāya jātanti tajjaṃ. Tato eva tesaṃ sāruppaṃ anurūpanti **tassāruppaṃ**. Tenāha **''tajjātika''**ntiādi. **Kacchamānāyā**ti kathiyamānāya.

248. Yasmā sattānaṃ yathūpacitāni kammāni katokāsāni tadupaṭṭhāpitāni kammanimittagatinimittāni maraṇassa āsannakāle cittassa āpāthaṃ āgacchantāni, tadā olambantāni viya abhibhavantāni viya ajjhottharantāni viya upaṭṭhahanti, tasmā vuttaṃ – **''olambanādiākārena hi tāni upaṭṭhahantī''**ti. Upaṭṭhānākāro eva tadā cittassa gocarabhāvaṃ gacchatīti āha – **''tasmiṃ upaṭṭhānākāre āpāthagate''**ti.

249. **Na sakkāti na vadatī**ti etena dvepi paṭisedhā pakatiatthāti ayamattho vutto hoti. **Na sukarā**ti pana iminā dukkarabhāvo dīpito, dukkarañca tāva upāyena sakkā kātunti dassento āha – **''na sukaraṃ panā''**tiādi. **Tenā**ti vinivijjhitvā gamanena aññamaññaṃ saṃvijjhanena. **Assā**ti corassa. **Ito uttaripī**ti majjhanhikasamayaṃ sāyanhasamayañca sattisatena.

250. **Saṅkhampi na upetī**ti iminā saṅkhātabbamattaṃ natthīti dīpitaṃ hotīti āha – **''gaṇanāmattampi na gacchatī''**ti. **Upanikkhepanamattampī**ti etthāpi eseva nayo. **Kalabhāga**nti kalānaṃ saṅgaṇanakoṭṭhāsaṃ. Tenāha **''satimaṃ kala''**ntiādi. **Olokitamattampī**ti upanikkhepanavasena olokanamattakampi. **Taṃ kammakāraṇa**nti taṃ pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ catunnampi passānaṃ vasena samparivattetvā karontiyeva, pāḷiyaṃ pana ekapassavasena āgatā. **Gehassā**ti mahato gehassa. **Sabbato**ti sabbāvayavato. **Sampajjalite** ekajālībhūte. **Supakkuthitāyā**ti suṭṭhu nipakkāya.

Vibhattoti tattha nibbattakasattānaṃ sādhāraṇakammunā vibhatto viya nibbatto. Ayopākārena parito atto gahitoti **ayopākārapariyatto** parikkhitto.

Yamakagoḷakāti dārakānaṃ kīḷanayugaḷā. **Evampi dukkho**ti yathāvuttaussadanirayavasenapi sota-ghāna-jivhā-kāya-mano-gocaratāvasenapi iminā ākārena dukkhoti.

251. **Dantehi ullehitvā**ti uttaradantehi añchitvā. Rasavasena atitto assādo **rasādo**. Tenāha

‘‘rasagedhena paribhuttaraso’’ti.

252. **Durūpo**ti virūpo. **Duddaso**ti teneva virūpabhāvena aniṭṭhadassano. **Lakuṇṭhako**ti rasso. **Paviṭṭhagīvo**ti khandhantaraṃ anupaviṭṭhagīvo. **Mahodaro**ti vipulakucchi. Yebhuyyena hi lakuṇṭakā sattā rassagīvā puthulakucchikāva hontīti tathā vuttaṃ. Kāṇo nāma cakkhuvikaloti vuttaṃ – **‘‘ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā’’**ti. **Kuṇī**ti hatthavikalo vuccatīti āha – **‘‘ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā’’**ti. Vātādinā upahatakāyapakkho idha pakkhahatoti adhippeto, na pakkhihatoti āha – **‘‘pakkhahatoti pīṭhasappī’’**ti. **Dukkhānupabandhadassanattha**nti aparāparajātīsu vipākadukkhassa anupabandhavasena pavattidassanatthaṃ.

Kalīyati khalīyati appahīyati sāsanaṃ etenāti **kali,** jutaparājayo. So eva gahasadisatāya **‘‘kaliggaho’’**ti vutto. **Adhibandha**nti kuṭumbassa adhivutthassa mūlabhūtassa attano bandhitabbataṃ. Tenāha **‘‘attanāpi bandhaṃ nigaccheyyā’’**ti. Bālabhūmiyā bālabhāvassa matthakappatti nirayagāmikammakāritāti **‘‘niraye nibbattati’’**cceva vuttaṃ. Taggahaṇeneva pana tato mudumudutarādikammavasena sesāpāyesu aparāparanibbattādibālabhūmi vibhāvitā hotīti.

253. **Vuttānusārenā**ti ‘‘bālo aya’’ntiādinā vuttassa atthavacanassa ‘‘paṇḍito aya’’nti etehi lakkhīyatītiādinā anusārena. **Manosucaritādīnaṃ vasenā**ti cintento anabhijjhā-abyāpāda-sammādassanaṃ sucintitameva cintetītiādinā manosucaritānaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena yojetabbāni.

Cakkaratanavaṇṇanā

256. Uposathaṃ (dī. ni. ṭī. 2.243) vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṃ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitabbasīlaṃ, samādānavasena taṃ etassa atthīti **uposathiko,** tassa. Tenāha **‘‘samādinnauposathaṅgassā’’**ti. **Tadā**ti tasmiṃ kāle, yasmiṃ pana kāle cakkavattibhāvasaṃvattaniya-dāna-sīlādi-puññasambhārasamudāgamasampanno pūritacakkavattivatto kādīpadesavisesapaccājātiyā ceva kularūpabhogādhipateyyādiguṇavisesasampattiyā ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmiṃ kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisuttamo yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo hutvā muddhāvasitto visuddhasīlo anuposathaṃ satasahassavissajjanādinā sammāpaṭipattiṃ paṭipajjati, na yadā cakkaratanaṃ uppajjati, tadā eva. Tenāha – **‘‘pāto…pe… dhammatā’’**ti. (Tattha **damo** indriyasaṃvaro, **saṃyamo** sīlasaṃvaro.)

Vuttappakārapuññakammapaccayanti cakkavattibhāvāvahadānadamasaṃyamādipuññakammahetukaṃ. **Nīlamaṇisaṅghāṭasadisa**nti indanīlamaṇisañcayasamānaṃ. **Dibbānubhāvayuttattā**ti dassanīyatā manuññaghosatā ākāsagāmitā obhāsavissajjanā appaṭighātatā rañño icchitatthanipphattikāraṇatāti evamādīhi dibbasadisehi ānubhāvehi samannāgatattā. **Sabbehi ākārehī**ti sabbehi sundarehi ākārehi. **Paripūra**nti paripuṇṇaṃ. Sā cassa pāripūri idāneva vitthārīyati.

Panāḷīti chiddaṃ. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo. **Nābhipanāḷi parikkhepapaṭṭesū**ti nābhiparikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā panāḷiparikkhepapaṭṭe ca. **Suvibhattāvā**ti aññamaññaṃ asaṃkiṇṇattā suṭṭhu vibhattā. Paricchedalekhantaresu maṇikā suvibhattā hutvā paññāyantīti vadanti.

Paricchedalekhādīnīti **ādi**-saddena mālākammādiṃ saṅgaṇhāti. **Surattā**tiādīsu **suratta**ggahaṇena mahānāmavaṇṇataṃ paṭikkhipati, **suddha**ggahaṇena saṃkiliṭṭhataṃ, **siniddha**ggahaṇena lūkhataṃ. Kāmaṃ tassa cakkaratanassa nemimaṇḍalaṃ asandhikaṃva nibbattaṃ, sabbatthakameva pana kevalaṃ pavāḷavaṇṇova na sobhatīti pakaticakkassa sandhiyuttesu ṭhānesu rattajambunadaparikkhataṃ ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘sandhīsu panassā’’**tiādi.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyanti nemimaṇḍalassa piṭṭhipadese. **Dasannaṃ dasannaṃ arānamantare**ti dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antarasamīpe padese. **Chiddamaṇḍalacitto**ti maṇḍalasaṇṭhānachiddavicitto. **Sukusalasamannāhatassā**ti suṭṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggū**ti manoramo **rajanīyo**ti suṇantānaṃ rāguppādako. **Kamanīyo**ti kanto. **Samosaritakusumadāmā**ti olambitasugandhakusumadāmā. **Nemiparikkhepassā**ti nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnaṃ passānaṃ vasena **''dvinnampi nābhipanāḷīna''**nti vuttaṃ. Ekā eva hi sā panāḷi. **Yehī**ti yehi dvīhi sīhamukhehi. Puna **yehī**ti muttākalāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṃ avahitāni kurumānaṃ. Cando purato, cakkaratanaṃ pacchāti evaṃ **pubbāpariyena** pubbāparabhāgena.

Ante purassāti anurādhapure rañño antepurassa **uttarasīhapañjaraāsanne** tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṃ. **Sukhena sakkā**ti kiñci anāruhitvā sarīrañca anullaṅghitvā yathāṭhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā sukhena sakkā hoti pūjetuṃ.

Nānāvirāgaratanappabhāsamujjalanti nānāvidhacittavaṇṇaratanobhāsapabhassaraṃ. **Ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte**ti. Āgantvā ṭhitaṭṭhānato upari ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

Sannivesakkhamoti khandhavārasannivesayogyo. **Sulabhāhārūpakaraṇo**ti sukheneva laddhabbadhaññagorasadārutiṇādibhojanasādhano. **Paracakka**nti parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgatanandanoti āgato hutvā nandijanano. Āgataṃ vā āgamanaṃ, tena nandatīti **āgatanandano**. Gamanena socetīti **gamanasocano. Upakappethā**ti uparūpari kappetha saṃvidahatha, upanethāti attho. **Upaparikkhitvā**ti hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyikaādīnavatopi vīmaṃsitvā.

Vibhāventi paññāya atthaṃ vibhūtaṃ karontīti **vibhāvino,** paññavanto. **Anuyantā**ti anuvattakā. **Ogacchamāna**nti osīdantaṃ. **Yojanamatta**nti vitthārato yojanamattaṃ padesaṃ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṃ ogacchati. Tenāha **''mahāsamuddatala''**ntiādi. **Ante cakkaratanaṃ** udakena senāya anajjhottharaṇatthaṃ.

257. Puratthimo samuddo pariyanto assāti **puratthimasamuddapariyanto,** puratthimasamuddaṃ pariyantaṃ katvā. **Cāturantāyā**ti cātusamuddantāya pubbavidehādicatukoṭṭhāsantāya.

Hatthiratanavaṇṇanā

258. **Haricandanādīhī**ti **ādi-**saddena catujjātiyagandhādiṃ saṅgaṇhāti. **Āgamanaṃ cintethāti vadanti** cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Bhūmiphusanakehi vāladhi, varaṅgaṃ hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi cāti sattahi avayavehi ṭhitattā **sattapatiṭṭho. Itaresaṃ** amaccādīnaṃ cintayantānaṃ **na āgacchati. Apanetvā**ti attano ānubhāvena apanetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthino na sahanti.

Assaratanavaṇṇanā

Sindhavakulatoti sindhavassājānīyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

Sakaṭanābhisamappamāṇanti pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappamāṇaṃ. **Ubhosu antesū**ti heṭṭhā upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantato**ti dvinnaṃ kañcanapadumānaṃ kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvā**ti suvisuddhe muttāmaye jālake patiṭṭhapetvā.

Itthiratanavaṇṇanā

‘‘Itthiratanaṃ pātubhavatī’’ti vatvā assa pātubhavanākāraṃ dassetuṃ, **‘‘maddarājakulato vā’’**tiādi vuttaṃ. Maddaraṭṭhaṃ kira abhirūpānaṃ itthīnaṃ uppattiṭṭhānaṃ. **Saṇṭhānapāripūriyā**ti hatthapādādisarīrāvayavānaṃ susaṇṭhitatāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpa**nti sarīraṃ. **Dassanīyā**ti surūpabhāvena passitabbayuttā. **Somanassavasena cittaṃ pasādeti** yoniso cintentānaṃ kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattā**ti kāraṇavacanena yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evaṃ dassanīyatāya pāsādikatāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṃ dasseti. Paṭilomato vā vaṇṇapokkharatāya pāsādikatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassanīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evaṃ sarīrasampattivasena abhirūpatādike dassetvā idāni sarīre dosābhāvavasenapi te dassetuṃ, **‘‘abhirūpā vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatādayo. Evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattipīti **‘‘appattā dibbavaṇṇa’’**nti vuttaṃ. **Kāyavipattiyā**ti sarīradosassa. **Abhāvo**ti accantameva dūrībhāvo.

Satavihatassāti satakkhattuṃ vihatassa. **Satavihatassā**ti ca idaṃ kappāsapicuvasena vuttaṃ, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṅkumatagaraturukkhayavanapupphāni **catujjāti**. Tamālatagaraturukkhayavanapupphānīti apare.

Aggidaḍḍhā viyāti āsanagatena agginā daḍḍhā viya. **Paṭhamamevā**ti aññakiccato paṭhamameva, dassanasamakālamevāti attho. Taṃ taṃ attanā rañño kātabbakiccaṃ kiṃ karomīti pucchitabbatāya kiṃ karaṇanti paṭissāvetīti **kiṅkārapaṭissāvinī**.

Mātugāmo nāma yebhuyyena saṭhajātiko, itthiratanassa pana taṃ natthīti dassetuṃ, **‘‘svāssā’’**tiādi vuttaṃ. **Guṇā**ti rūpaguṇā ceva ācāraguṇā ca. **Purimakammānubhāvenā**ti tassā purimakammānubhāvena. Itthiratanassa tabbhāvasaṃvattaniyapurimakammassa ānubhāvena, cakkavattinopi parivārasaṃvattaniyaṃ puññakammaṃ tādisassa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha **‘‘cakkavattino puññaṃ upanissāyā’’**ti. Etena sesaratanesupi tesaṃ visesānaṃ tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbaṃ. Pubbe ekadesavasena labbhamānapāripūrī rañño **cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā**.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Pakatiyāvāti sabhāveneva, cakkaratanapātubhāvato pubbepi.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Nissāyāti upanissāya.

260. **Kaṭaggaho** vuccati jayaggaho sakānaṃ paṇānaṃ kaṭabhāvena atthasiddhivasena saṅgaṇhananti katvā. Tenāha **‘‘jayaggāhenā’’**ti. **Ekappahārenevā**ti ekappayogeneva satasahassāni adhigaccheyyāti yojanā. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. **Dve agārātiādī**ti **ādi-**saddena ‘‘sadvārā…pe… anuvicarantepī’’ti etamatthaṃ saṅgaṇhāti. Ettakameva hi assapurasutte (ma. ni. 1.432; ma. ni. aṭṭha. 1.432) vitthāritaṃ veditabbaṃ. ‘‘Dibbena cakkhunā’’tiādi pana visuddhimagge (visuddhi. 2.397) tathā vitthāritampi suttasaṃvaṇṇanā hotīti katvā,

‘‘assapurasutte vitthāritamevā’’ti vuttaṃ.

262. **Nirayato paṭṭhāya desanaṃ devalokena osāpetī**ti saṃkilesadhammehi saṃvejetvā vodānadhammehi niṭṭhāpento. Dutiyaṃ pana vuttavipariyāyena veditabbaṃ, tadidaṃ veneyyajjhāsayavisiṭṭhanti daṭṭhabbaṃ. Idāni saṅkhipitvā vuttamatthaṃ vivarituṃ, **‘‘sace’’**tiādi vuttaṃ. **So**ti bhagavā.

Ekacce therāti (kathā. anuṭī. 866-868; a. ni. ṭī. 2.3.36) andhakādike, viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pālenti tato niggantumappadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Nerayikānaṃ narakadukkhena pariyonaddhāya alaṃ samatthāti vā **nirayapālā. Ta**nti ‘‘natthi nirayapālā’’tivacanaṃ. **Paṭisedhitamevā**ti ‘‘atthi niraye nirayapālā, atthi ca kāraṇikā’’tiādinā nayena **abhidhamme** (kathā. 866) paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyuṃ, kammakāraṇāpi na bhaveyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha **‘‘yathā hī’’**tiādi. Etthāha – ‘‘kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā’’ti. Kiñcettha – yadi tāva nerayikā, ime nirayasaṃvattaniyena kammunā nibbattāti sayampi nirayadukkhaṃ anubhaveyyuṃ, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ yātanāya asamatthā siyuṃ, ‘‘ime nerayikā, ime nirayapālā’’ti vavatthānañca na siyā, ye ca ye yātenti, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyuṃ. Atha anerayikā, nesaṃ tattha kathaṃ sambhavoti vuccate – anerayikā nirayapālā anirayagatisaṃvattaniyakammanibbattito. Nirayūpapattisaṃvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti sabbatthivādino –

> ‘‘Kodhanā kurūrakammantā, pāpābhirucino sadā;
> Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā’’ti. (kathā. anuṭī. 866-868; a. ni. ṭī. 2.3.36);

Tattha yadeke vadanti ‘‘yātanādukkhaṃ paṭisaṃvedeyyuṃ, atha vā aññamaññaṃ yāteyyu’’ntiādi, tayidaṃ asāraṃ nirayapālānaṃ nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā kathaṃ dāhadukkhaṃ nānubhavantīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā dāhadukkhena na bādhīyanti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā. Yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike yātenti, na cettakena bāhiravisayābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekaṃ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭhaṃ ekaccassa aniṭṭhaṃ, ekaccassa ca aniṭṭhaṃ ekaccassa iṭṭhaṃ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti – ‘‘natthi kammavasena tejasā parūpatāpana’’ntiādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti – ‘‘anerayikānaṃ nesaṃ kathaṃ tattha sambhavo’’ti niraye nerayikānaṃ yātanāsabbhāvato. Nerayikasattayātanāyogyañhi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikantivināmitaṃ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratarapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayikānaṃ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbatti saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Kathaṃ aññagatikehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti – ‘‘asattasabhāvā eva nirayapālā nirayasunakhādayo cā’’ti tampi tesaṃ matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādisī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca sattakiccaṃ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pānīyanivārakānaṃ daṇḍādihatthapurisānampi sabbhāve, asattabhāve ca visesakāraṇaṃ natthi. Supinopaghātopi atthi, kiccasamatthatā pana appamāṇaṃ dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādinā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṃ panettha laddhaparihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipākato nirayapālāti asiddhametaṃ, vuttanayena pana pāḷito ca tesaṃ sattabhāvo eva siddhoti. Sakkā hi vattuṃ, ‘‘sattasaṅkhātā nirayapālasaññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghātī atthi kiccasabbhāvato ojāhārādirakkhasasantati viyā’’ti. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipituṃ tathā tathā abhisandhiyā yātanato, tato eva na saṅghātapabbatādīhi anekantikatā. Ye pana vadanti – ‘‘bhūtavisesā eva ete vaṇṇasaṇṭhānādivisesavanto bheravākārā ‘narakapālā’ti samaññaṃ labhantī’’ti. Tadasiddhaṃ ujukameva pāḷiyaṃ, – ‘‘atthi nirayesu nirayapālā’’ti (kathā. 866) vādassa patiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesaṃ bhūtamattatā asiddhāva sabbaso rūpadhammānaṃ atthi bhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnasammohavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā, evaṃ, ‘‘attheva niraye nirayapālā’’ti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesaṃ sabbhāve, asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṃ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yameti niyametīti yamo, tassa yamassa vemānikapetānaṃ rājabhāvato rañño. Tenāha – **‘‘yamarājā nāma vemānikapetarājā’’**ti. **Kammavipāka**nti akusalakammavipākaṃ. **Vemānikapetā**ti kaṇhasukkavasena missakakammaṃ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tathā hi te maggaphalabhāginopi honti, pavattiyaṃ pana kammānurūpaṃ kadāci puññaphalaṃ, kadāci apuññaphalaṃ paccanubhavanti. Yesaṃ pana ariyamaggo uppajjati, tesaṃ maggādhigamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjatīti daṭṭhabbaṃ. Apuññaphalaṃ pubbe viya kaṭukaṃ na hoti. Manussattabhāve ṭhitānaṃ mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājā**ti ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyamitadhammavaseneva veditabbo. **Dvāresū**ti avīcimahānarakassa catūsu dvāresu.

Jātidhammoti kammakilesavasena jātipakatiko. Tenāha **‘‘jātisabhāvo’’**ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadācipi vigacchatīti āha **‘‘aparimutto jātiyā’’**tiādi.

263. Idāni jātiyā devadūtabhāvaṃ niddhāretvā dassetuṃ, **‘‘daharakumāro’’**tiādi vuttaṃ. **Atthato evaṃ vadati nāmā**ti vācāya avadantopi atthāpattito evaṃ vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Evaṃ tumhākampi jāti āgamissatī**ti evaṃ saṃkiliṭṭhajegucchaasamatthadaharāvatthā jāti tumhākaṃ āgamissati. Kāmañcāyaṃ āgatā eva, sā pana atītānāgatāya uparipi āgamanāya payogo icchitabbo, anāgatāya na icchitabboti āha **‘‘jāti āgamissatī’’**ti. Tenevāha – **‘‘iti tassā…pe… karothā’’**ti. **Tenā**ti tena kāraṇena viññūnaṃ vedavatthubhāvenāti attho.

Ūrubalanti ūrubalī. Tena dūrepi gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṃ dasseti, **bāhubala**nti pana iminā hatthehi kātabbakiccasamatthataṃ, javaggahaṇena vegassa pavattisamatthataṃ. **Antarahitā** naṭṭhā. Sesaṃ paṭhamadevadūte vuttanayameva.

Vividhaṃ dukkhaṃ ādahatīti byādhi, visesena vā ādhīyati etenāti byādhi, tena **byādhinā. Abhihato**ti bādhito, upaddutoti attho.

265. Kāraṇā nāma ‘‘hatthacchedādibhedā adhikapīḷā karīyati etāyā’’ti katvā yātanā, sā eva kāraṇikehi kātabbaṭṭhena kammanti **kammakāraṇā** yātanākammanti attho.

266. **Bahuṃ pāpaṃ kata**nti bahuso pāpaṃ kataṃ. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. **Bahū**ti vā mahantaṃ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati, ‘‘bahu vata kataṃ assā’’tiādīsu, garukanti vuttaṃ hoti. **So**ti garukaṃ bahulaṃ vā pāpaṃ katvā ṭhito **niraye nibbattatiyeva,** na yamapurisehi yamassa santikaṃ nīyati. **Paritta**nti pamāṇaparittatāya kālaparittatāya ca parittaṃ, purimasmiṃ pakkhe agarunti attho, dutiyasmiṃ abahulanti. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ, **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Kattabbamevā**ti daṇḍameva. **Anuvijjitvā** vīmaṃsitvā. **Vinicchayaṭṭhāna**nti aṭṭakaraṇaṭṭhānaṃ. **Parittapāpakammā**ti dubbalapāpakammā. Te hi pāpakammassa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammassa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti.

Ākāsacetiyanti girisikhare vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṃ. **Aggijālasadda**nti ‘‘paṭapaṭā’’ti pavattamānaṃ aggijālāya saddaṃ sutvā, ‘‘mayā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭā viyā’’ti **attano pūjitapaṭaṃ anussari. Pañcahipi na saratī**ti balavatā pāpakammena byāmohito pañca saññāṇāni na gaṇhāti. **Tuṇhī hoti** kammāraho ayanti tattha patīkāraṃ apassanto.

267. Avīcimahānirayo ubbedhenapi yojanasatamevāti vadanti. **Navanavayojanikā hoti** puthulato. Mahānirayassa mahantattā tathāpi bhittisataṃ yojanasahassaṃ hotīti ussadassa sabbassa parikkhepato **‘‘dasayojanasahassaṃ hotī’’**ti vuttaṃ.

268. **Jhāyatī**ti paṭipākatikaṃ hoti. **Tādisamevā**ti purimasadisattā ‘‘ubbhataṃ sadisameva hotī’’ti evaṃ vuttaṃ. **Bahusampatto**ti vā bahuṭṭhānaṃ atikkamitvā puratthimadvāraṃ sampatto hoti.

Channaṃ jālānanti catūhi disāhi heṭṭhā upari ca ubbhatānaṃ channaṃ jālānaṃ. Sattānaṃ nirantaratā nirayasaṃvattaniyakammakatānañca bahubhāvato jālānaṃ tāva sattānañca nirantarattā avīci hotu; dukkhassa pana kathaṃ nirantaratāti taṃ dassento, **‘‘kāyadvāre…pe… ekaṃ dukkhasahagata’’**ntiādimāha. Tattha āvajjanaṃ sampaṭicchanaṃ santīraṇaṃ voṭṭhabbanaṃ dve tadārammaṇacittānīti **cha upekkhāsahagatāni. Evaṃ santepī**ti yadipi tattha upekkhāsahagatacittānipi pavattanti upekkhāvedanāpi laddhāvasarā; dukkhavedanā pana balavatarā nisitanisitena tikhiṇena satthena nirantaraṃ sarīraṃ chindantī viya dukkhaṃ upanentī viya tā vedanā abhibhavantī ajjhottharantī uppajjantī nirantarā viya hoti. Tenāha **‘‘anudahanabalavatāyā’’**tiādi. **Upekkhāvedanā**ti vā tattha ativiya aniṭṭhaphalatāya aniṭṭhārammaṇā upekkhāvedanā dukkhāti vuccati, yathā iṭṭhaphalabahutāya iṭṭhārammaṇā jhānādipariyāpanne ca sugatibhave ca upekkhāvedanā sukhāti vuccati, evaṃ dukkhassa nirantaratāya **avīcī**ti veditabbaṃ.

269. **Eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati,** kammavegukkhitto antarā padamāvahati sesārambhatāya. **Hatthigīvappamāṇā** pariṇāhena. **Ekadoṇikanāvāppamāṇā** āyāmena.

Pokkharapattānīti khuradhārāsadisāni tikhiṇaggāni ayosūlamayāneva padumapattāni. **Heṭṭhā khuradhārā**ti heṭṭhābhūmiyaṃ nikkhittā, vettalatāyo ca tikhiṇadhārakaṇṭakā ayomayā eva. Tenāha – **‘‘so tattha dukkhā’’**tiādi. **Kusatiṇānī**ti kusatiṇajātitāya tathā vuttāni. **Kharavālikā**ti kharā tikhiṇakoṭikā siṅghāṭakasaṇṭhānā vālikā.

270. **Dante samphusetī**ti heṭṭhimadante yathā kiñci mukhe pakkhipituṃ na sakkā, evaṃ suphusite karoti. **Tambalohapānato paṭṭhāyā**ti vuttakāraṇato paṭilomatopi evaṃ kammakāraṇānaṃ kāraṇamāha. **Dutiyenā**ti kuṭhārīhi tacchanena. **Tatiyenā**ti vāsīhi tacchanena. **Avijahitameva** saṃvegahetutāya lokassa mahato atthassa saṃvattanato.

271. **Hīnakāyaṃ** hīnaṃ vā attabhāvaṃ upagatā. **Upādāne**ti catubbidhepi upādāne. Taṃ atthato taṇhādiṭṭhiggāhoti āha **‘‘taṇhādiṭṭhigahaṇe’’**ti. Sambhavati jarāmaraṇaṃ etenāti **sambhavo,** upādānanti āha – **‘‘jātiyā maraṇassa ca kāraṇabhūte’’**ti. **Anupādā**ti anupādāya. Tenāha **‘‘anupādiyitvā’’**ti.

Sabbadukkhātikkantā nāmāti sakalampi vaṭṭadukkhaṃ atikkantā eva honti carimacittanirodhena vaṭṭadukkhalesassapi asambhavato.

Devadūtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca suññatavaggavaṇṇanā.

4. Vibhaṅgavaggo

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. Ekā ratti ekaratto, bhaddo ekaratto etassāti **bhaddekarattaṃ,** vipassanaṃ paribrūhento puggalo. Tenāha – **‘‘vipassanānuyogasamannāgatattā’’**ti. Taṃ uddissa pavattiyā pana bhaddekarattasahacaraṇato bhaddekaratto. Tenāha bhagavā – ‘‘bhaddekarattassa vo, bhikkhave, uddesañca vibhaṅgañca desessāmī’’ti. Desetabbamatthaṃ uddisati etenāti **uddeso,** saṅkhepadesanā eva. Yasmā pana niddesapadānaṃ jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti **mātikā**ti vuccati, tasmāha **‘‘uddesanti mātika’’**nti. Uddiṭṭhamatthaṃ vibhajati etenāti vibhaṅgo vitthāradesanā, tenāha – **‘‘vitthārabhājaniya’’**nti ‘‘yathāuddiṭṭhamatthaṃ vitthārato bhājeti vibhajati etenā’’ti katvā.

Uppādādikhaṇattayaṃ patvā atikkamaṃ atikkantaṃ **atītaṃ**. Taṃ pana atthato vigataṃ khandhapañcakanti āha **‘‘atīte khandhapañcake’’**ti. **Taṇhādiṭṭhīhi nānugaccheyyā**ti taṇhādiṭṭhābhinandanāhi nānubhaveyya, nābhinandeyyāti attho. Yathā ‘‘nicca’’ntiādinā viparītaggāhavasena atītesu rūpādīsu micchāabhinivisanaṃ parāmāso diṭṭhābhinandanā; evaṃ ‘‘nicca’’ntiādinā viparītaggāhavasena anāgatesu rūpādīsu micchāabhinivisanaṃ parāmāso diṭṭhi kammasamādānaṃ diṭṭhipatthanāti taṃ paṭikkhipanto āha – **‘‘taṇhādiṭṭhīhi na pattheyyā’’**ti. **Yadatīta**nti ettha **iti**-saddo ādiattho. Tena ‘‘apatta’’nti padaṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi kāraṇavacanaṃ. Tenāha **‘‘yasmā cā’’**ti. Tatthāyamadhippāyo, ‘‘atītaṃ taṇhādivasena nābhinanditabbaṃ sabbaso avijjamānattā sasavisāṇaṃ viya, tathā anāgatampi na patthetabba’’nti. Tattha siyā – atītaṃ nābhinanditabbaṃ abhinandanāya nippayojanattā, anāgatapatthanā pana saphalāpi siyāti na sabbaso paṭikkhipitabbāti? Na, tassāpi savighātabhāvena paṭikkhipitabbato. Tenāha **‘‘yasmā’’**tiādi. Tattha **pahīna**nti nissaṭṭhasabhāvaṃ. **Niruddha**nti bhaggaṃ. **Atthaṅgata**nti vināsaṃ. **Appatta**nti sabhāvaṃ uppādādikaṃ asampattaṃ. **Ajāta**nti na jātaṃ. **Anibbatta**nti tasseva vevacanaṃ.

Yattha yatthāti yasmiṃ yasmiṃ khaṇe, yasmiṃ yasmiṃ vā dhammapuñje uppannaṃ, taṃ sabbampi asesetvā. **Araññādīsu vāti vā**-saddo aniyamattho. Tena araññe vā rukkhamūle vā pabbatakandarādīsu vāti ṭhānaniyamābhāvā anupassanāya sātaccakāritaṃ dasseti. Yamakādivasena paribrūhiyamānā vipassanā viya paṭipakkhehi akopaniyāva hotīti āha – **‘‘asaṃhīraṃ asaṃkuppanti idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanatthaṃ vutta’’**nti. Gāthāyamayamattho vipassanāvasena yujjatīti āha – **‘‘vipassanā hī’’**tiādi. Kiṃ etāya pariyāyakathāyāti nippariyāyatova asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ dassetuṃ, **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ. Kathaṃ pana niccassa nibbānassa anubrūhanā hotīti āha **‘‘punappuna’’**ntiādi. Etena tadārammaṇadhammā brūhanāya, tesaṃ ārammaṇampi atthato anubrūhitaṃ nāma hoti bahulaṃ manasikārenāti dasseti.

Ādito tāpanaṃ **ātāpanaṃ,** tena ārambhadhātumāha. Parito tāpanaṃ **paritāpanaṃ,** tena nikkamadhātuparakkamadhātuyo cāti. **Tassa senā**ti tassa maccuno sahakaraṇaṭṭhena senā viyāti senā. **Saṅgaro**tiādīsu mittākāraggahaṇena sāmapayogamāha. **Lañja**ggahaṇena lañjadānaṃ, tena dānappayogaṃ. **Balarāsī**ti hatthiassādibalakāyo. Tena daṇḍabhedāni vadati. Bhedopi hi balavato eva ijjhati, svāyaṃ catubbidhopi upāyayogena sampavattīyati. Tattha tattha ca saṅgaṃ āsattiṃ arati detīti **saṅgaro** pubbabhāge vā saṅgaraṇavasena tassa paṭijānanavasena pavattanato.

Uṭṭhāhakaṃ uṭṭhānavīriyasampannaṃ. Saparahitasīvanalakkhaṇena asādhubhāvaparammukhabhāvagamanena vā **santo**.

273. **Manuññarūpavaseneva evaṃrūpo ahosī**nti atītaṃ anvāgameti tattha nandiyāsamanvānayanato. **Vedanā**dīsupi eseva nayo. **Kusalasukhasomanassavedanāvasenā**ti kusalavedanāvasena sukhavedanāvasena somanassavedanāvasenāti paccekaṃ vedanāsaddo yojetabbo. Taṇhābhinandanāya sati diṭṭhābhinandanā siddhā evāti – **‘‘taṇhaṃ samanvāneti’’**icceva vuttaṃ. **Hīnarūpādi…pe… na maññati** amanuññopi samāno samanuññabhāvasseva vasena maññanāya pavattanato. **Nānupavattayati** vikkhambhanavasena nandiyā dūrīkatattā.

274. Uḷārasundarabhāvamukheneva anāgatesupi rūpādīsu taṇhādiṭṭhikappanā pavattatīti āha – **‘‘evaṃrūpo…pe… veditabbā’’**ti.

275. **Vattabbaṃ siyā**ti yathā nandiyā asamanvānayanajotanaṃ byatirekamukhena patiṭṭhapetuṃ, ‘‘atītaṃ na nvāgameyyā’’ti uddesassa, ‘‘kathañca, bhikkhave, atītaṃ anvāgametī’’tiādinā (ma. ni. 3.273) vibhaṅgo vutto, evaṃ ‘‘paccuppannañca yo dhamma’’ntiādikassa uddesassa byatirekamukhena vibhaṅge vuccamāne vipassanāpaṭikkhepavasena, ‘‘kathañca…pe… vattabbaṃ siyā’’ti vuttaṃ. Tayidaṃ paramagambhīraṃ satthudesanānayaṃ anupadhāretvā coditaṃ, yasmā ‘‘paccuppannañca yo dhamma’’ntiādikassa uddesassa byatirekamukheneva vipassanāpaṭikkhepavasena, ‘‘kathañca, bhikkhave, paccuppannesū’’ti vibhaṅgadesanā sampavattati. Tenāha **‘‘yasmā panā’’**tiādi. Tattha **tassā evā**ti vipassanāya eva. **Abhāvaṃ dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvā**ti kathetukamyatāya mātikāvasena paduddhāraṃ katvā, ‘‘idha, bhikkhave, asutavā sutavā’’ti ca ādinā **vitthāro vutto. Vipassanāya abhāvato**ti vipassanāya abhāvitatāya avikkhambhitatāya taṇhādiṭṭhīhi sapattehi viya tattha tattha ṭhapanāya ākaḍḍhīyati, tattha tattha visaye tato eva apāyasamuddaṃ saṃsārasamuddaṃ ānīyati. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. Bahiddhā puthuttārammaṇato nivattetvā ekasmiṃyeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanaṃ appanaṃ paṭisallānaṃ, yo koci samāpattivihāro, idha pana ariyavihāro adhippetoti āha – **‘‘paṭisallānā vuṭṭhito’’**tiādi. **Jānantova** bhagavā **kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchi**. Vuttañhetaṃ – ‘‘jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchantī’’tiādi (pārā. 16).

278. **Sādhukāramadāsī**ti sādhusaddaṃ sāvesi. Taṃ pana pasaṃsā hotīti pasaṃsattho sādhusaddo. Tenāha **‘‘desanaṃ pasaṃsanto’’**ti. Vijjamānehi vaṇṇehi guṇavante udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ, kevalaṃ guṇasaṃkittanavasena thomanā pasaṃsāti ayametesaṃ viseso.

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. Uṇhabhāvena tapanato tapaṃ udakaṃ etassāti **tapodā,** rahado. Tenāha **‘‘tattodakassa rahadassā’’**ti. Saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ, **‘‘vebhārapabbatassā’’**tiādi vuttaṃ. **Tato** udakarahadato, taṃ rahadaṃ upanissāyāti attho. Nāgabhavanāgatopi hi so rahado tato upari manussaloke jalāsayena sambaddho hoti. Tena vuttaṃ – **‘‘tapodā nāma nadī sandatī’’**ti. **Edisā**ti kuthitā uṇhā, anvatthanāmavasena tapodāti ca vuccatīti attho. **Petaloko**ti petānaṃ vasanaṭṭhānaṃ paccekanirayaṃ sandhāyāha. **Imassa pana ārāmassā**ti tapodārāmassa. **Tato**ti tapodāsaṅkhātanadito. **Mahāudakarahado**ti mahāudakabharitaṃ pallalaṃ.

280. **Samiddho**ti uḷāro, paripuṇṇoyevāti attho. Ādimhi brahmacariyamassāti ādibrahmacariyo, so eva **ādibrahmacariyako**. Tenāha **‘‘pubbabhāgappaṭipattibhūto’’**ti. ‘‘Atītaṃ anāgataṃ paccuppanna’’nti addhabhedamukhena saṅkhatadhammabodhavacanaṃ.

282. Kāmaṃ khandhādivasena vibhajanaṃ sādhāraṇaṃ, paṭhamadutiyacatutthasuttesu pana khandhavasena vibhajanaṃ katvā idha tathā akatvā evaṃ desanāya ṭhapanaṃ tato aññathā āyatanavasena vibhajanatthaṃ. Evaṃ vibhinnā hi saṅkhepavitthārato anavasesā sammasanupagā dhammā vibhajitvā dassitā honti; ayaṃ kirettha bhagavato ajjhāsayo therena nayato gahitoti dassetuṃ, **‘‘imasmiṃ kirā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dvādasāyatanavaseneva mātikaṃ ṭhapesī**ti lokiyāni dvādasāyatanāni eva sandhāya mātikaṃ ṭhapesi, yathā tīsu suttesu khandhavasena vibhattaṃ, evaṃ yadi bhagavatā idhāpi vibhajanaṃ icchitaṃ siyā, tathā vibhajeyya, yasmā pana tathā avibhajitvāva gandhakuṭiṃ paviṭṭho, tasmā dvādasāyatanavasenevettha vibhajanaṃ bhagavatā ca adhippetanti nayaggāhe ṭhatvā thero vibhaji. Tenāha – **''nayaṃ paṭilabhitvā evamāhā''**ti. **Bhāriyaṃ kata**nti dukkaraṃ kataṃ. **Apade padaṃ dassitaṃ** ākāse padaṃ kataṃ sādhāraṇassa atthassa visiṭṭhavisayatāya dassitattā. **Nikantiviññāṇa**nti nikantitaṇhāya sampayuttaṃ viññāṇaṃ, ''chandarāgappaṭibaddhaṃ hotī''ti vacanato. **Manoti bhavaṅgacittaṃ** manodvārikajavanānaṃ dvārabhūtaṃ.

283. **Patthanāvasena ṭhapesī**ti patthanāvasena cittaṃ pavattesi.

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

4. Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. Ghananicitalomo lomaso, ayaṃ pana appatāya **lomasako**ti āha – **''īsakalomasākāratāyā''**ti, lomasako aṅgiko **lomasakakaṅgiyo,** paṭhamo ka-kāro appattho, dutiyaṃ pana padavaḍḍhanameva. **Rattakambalasilāya**nti rattakambalavaṇṇasilāyaṃ. **Oruyhā**ti ākāsato otaritvā. Pāṭihāriyaṃ disvā dinnalābhasakkārassa asādiyanato **manussapathe na vasanti**.

Dasahi cakkavāḷasahassehīti nissakkavacanato āgantvāti adhippāyo. **Sannipatitāhi devatāhī**ti karaṇavacanaṃ. Paññāpayogamandatāya **paṭivijjhituṃ asakkontānaṃ devānaṃ** ñāṇassa tikkhavisadabhāvāpādanena samuttejetuṃ **saṃvegajananatthaṃ…pe… abhāsi. Tatrā**ti tasmiṃ devasannipāte, tissaṃ vā desanāyaṃ. **Devattassā**ti devabhāvassa, dibbasampattiyāti attho. Bhaddekarattassa suttassa etāti **bhaddekarattiyā**.

Savanamukhena byañjanaso atthaso ca upadhāraṇaṃ uggaṇhananti āha – **''tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāmā''**ti. Vācuggatakaraṇaṃ pariyāpuṇananti āha – **''vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāmā''**ti. Ganthassa parihaṇaṃ dhāraṇaṃ, taṃ pana paresu patiṭṭhāpanaṃ pākaṭaṃ hotīti āha – **''aññesaṃ vācento dhāreti nāmā''**ti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289. **Aṅgasubhatāyā**ti aṅgānaṃ hatthapādādisarīrāvayavānaṃ sundarabhāvena. Yaṃ apaccaṃ kucchitaṃ muddhaṃ vā, tattha loke māṇavavohāro, yebhuyyena sattā daharakāle suddhadhātukā hontīti vuttaṃ, **''taruṇakāle vohariṃsū''**ti. **Adhipatittā**ti issarabhāvato.

Samāhāranti sannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvase**ti yasmā appatarepi byayamāne bhogā khīyanti, appatarepi sañcayamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci byayaṃ akatvā ayameva uppādento gharāvāsaṃ anutiṭṭheyyāti lobhādesitamatthaṃ vadati.

Dhanalobhena…pe… nibbatto. Lobhavasikassa hi gati nirayo vā tiracchānayoni vā. Vuttañhetaṃ – ''nimittassādagathitaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati anubyañjanassādagathitaṃ vā. Tasmiṃ samaye kālaṅkareyya, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā''ti (saṃ. ni. 4.235). **Niraye nibbattissati** katokāsassa kammassa paṭibāhituṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Pattakkhandhaadhomukhabhāvaṃ sandhāya **‘‘onāmetvā’’**ti vuttaṃ. Brāhmaṇacārittassa bhāvitataṃ sandhāyāha **‘‘brahmaloke nibbatto’’**ti. **Taṃ pavattiṃ pucchī**ti sutametaṃ mayā, ‘‘mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto’’ti, etaṃ bhotā gotamena vuttanti. Kimidaṃ vuttanti imaṃ pavattiṃ pucchi.

Tatheva vatvāti yathā sunakhassa vuttaṃ, tatheva vatvā. **Avisaṃvādanattha**nti, ‘‘todeyyabrāhmaṇo sunakho jāto’’ti attano vacanassa avisaṃvādanatthaṃ, visaṃvādanābhāvadassanatthanti adhippāyo. **Ñātomhi iminā**ti iminā mama puttena mayhaṃ purimajātiyaṃ pitāti evaṃ ñāto amhīti jānitvā. Buddhānubhāvena kira sunakho tathā dasseti, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāya. **Bhavapaṭicchanna**nti bhavantarabhāvena paṭicchannaṃ. **Nāma**-saddo sambhāvane. **Paṭisandhiantara**nti aññajātipaṭisandhiggahaṇena heṭṭhimajātaṃ gatiṃ. **Aṅgavijjāpāṭhako kiresa,** tena appāyukadīghāyukatādivasena cuddasa pañhe abhisaṅkhari; evaṃ kirassa ahosi, ‘‘imesaṃ sattānaṃ appāyukatādayo visesā aṅgapaccaṅgavasena sallakkhiyanti. Na kho panetaṃ yuttaṃ ‘aṅgapaccaṅgāni yāva tesaṃ tesaṃ kāraṇa’nti; tasmā bhavitabbamettha aññeneva kāraṇena. Samaṇo gotamo taṃ kāraṇaṃ vibhajitvā kathessati, evāyaṃ sabbaññūti nicchayo me apaṇṇako bhavissatī’’ti. Apare pana bhaṇanti, ‘‘tiracchānagataṃ manussaṃ vā āvisitvā icchitatthakasāvanaṃ nāma mahāmantavijjāvasena hoti; tasmā na ettāvatā samaṇassa gotamassa sabbaññutā sunicchitā hoti. Yaṃ nūnāhaṃ kammaphalamassa uddissa pañhaṃ puccheyyaṃ, tattha ca me cittaṃ ārādhento pañhaṃ byākarissati. Evāyaṃ sabbaññūti vinicchayo me bhavissatīti te pañhe pucchatī’’ti.

Bhaṇḍakanti sāpateyyaṃ, santakanti attho. Kammunā dātabbaṃ ādiyantīti **kammadāyādā,** attanā katūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṃ pana kammadāyajjaṃ kāraṇopacārena vadanto, **‘‘kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho’’**ti āha – yathā ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti (dī. ni. 3.80). Yavati phalaṃ sabhāvato bhinnampi abhinnaṃ viya missitaṃ hoti, etenāti **yonī**ti āha – **‘‘kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇa’’**nti. Mamattavasena bajjhati saṃbajjhatīti **bandhu,** ñāti sālohito ca. Kammaṃ pana ekantasambandhamevāti āha – **‘‘kammaṃ etesaṃ bandhū’’**ti. **Patiṭṭhā**ti avassayo. Kammasadiso hi sattānaṃ avassayo natthi, añño koci issaro brahmā vā na karoti tādisaṃ kattuṃ sajjituṃ asamatthabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. **Kammamevā**ti kasmā avadhāritaṃ, nanu kilesāpi sattānaṃ hīnapaṇītabhāvakāraṇaṃ, na kevalanti? Saccametaṃ, kilesapayogena vipākavaṭṭaṃ nibbattaṃ kammapavattitamevāti katvā vuttaṃ. **‘‘Kathitassa atthaṃ na sañjānāsī’’**ti saṅkhepato vatvā nanu bhagavā mahākāruṇiko paresaṃ ñāpanatthameva dhammaṃ desetīti āha – **‘‘mānanissito kiresā’’**tiādi.

290. **Samattenā**ti pariyattena, yathā taṃ phalaṃ dātuṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katena, upacitenāti attho. Tādisaṃ pana attano kicce anūnaṃ nāma hotīti āha **‘‘paripuṇṇenā’’**ti. **Samādinnenā**ti ettha samādānaṃ nāma taṇhādiṭṭhīhi gahaṇaṃ parāmasananti āha – **‘‘gahitena parāmaṭṭhenā’’**ti. Paṭipajjati etāya sugatiduggatīti **paṭipadā,** kammaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘kammapatho’’ti vuccati.

Esāti paṭipadā. Dubbalaṃ upaghātakameva siyāti upapīḷakassa visayaṃ dassetuṃ, **‘‘balavakammenā’’**tiādi vuttaṃ. **Balavakammenā**ti puññakammena. **Vadati nāmā**ti vadanto viya hoti. **Nibbattāpeyya**nti kasmā vuttaṃ, nanu upapīḷakasabhāvaṃ kammaṃ janakasabhāvaṃ na hotīti? Sabbametaṃ parikappanavacanaṃ, yathā manussā paccatthikaṃ paṭipakkhaṃ kiñci kātuṃ asamatthāpi keci ālambanavasena samatthā viya attānaṃ dassenti, evaṃsampadamidanti keci. Apare pana bhaṇanti – yassidaṃ kammassavipākaṃ pīḷeti, sace tasmiṃ anokāse eva sayaṃ vipaccituṃ okāsaṃ labheyya, apāyesu eva taṃsamaṅgipuggalaṃ nibbattāpeyya, yasmā taṃ kammaṃ balavaṃ hutvā avasesapaccayasamavāyena vipaccituṃ āraddhaṃ, tasmā itaraṃ tassa vipākaṃ vibādhentaṃ upapīḷakaṃ nāma jātaṃ. Etadatthameva cettha ‘‘balavakammena nibbatta’’nti balavaggahaṇaṃ kataṃ. Kiccavasena hi nesaṃ kammānaṃ etā samaññā, yadidaṃ upapīḷakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti, na kusalāni viya upatthambhāni honti nibbattatthāya. **Pīḷetvā**ti viheṭhetvā paṭighāṭanādivasena ucchutelayantādayo viya ucchutilādike vibādhetvā. **Niroja**nti nittejaṃ. **Niyūsa**nti nirasaṃ. **Kasaṭa**nti nissāraṃ. **Parissaya**nti upaddavaṃ.

Idāni parissayassa upanayanākāraṃ dassentena tattha, **‘‘dārakassā’’**tiādiṃ vatvā bhogānaṃ vināsanākāraṃ dassetuṃ, puna **‘‘dārakassā’’**tiādi vuttaṃ. **Kumbhadohanā**ti kumbhapūrakhīrā. **Gomaṇḍale**ti goyūthe.

Aṭṭhusabhagamanaṃ katvāti aṭṭhausabhappamāṇaṃ padesaṃ paccatthikaṃ uddissa dhanuggaho anuyāyiṃ katvā. **Ta**nti saraṃ. **Añño**ti paccatthiko. **Tattheva pāteyya** accāsannaṃ katvā sarassa khittattā. **Vāḷamacchodaka**nti makarādivāḷamacchavantaṃ udakaṃ.

Paṭisandhinibbattakaṃ kammaṃ janakakammaṃ nāma paripuṇṇavipākadāyibhāvato, na pavattivipākamattanibbattakaṃ. **Bhogasampadādī**ti **ādi-**saddena ārogyasampadādiparivārasampadādīni gaṇhāti. Na dīghāyukatādīni hi appāyukatāsaṃvattanikena kammunā nibbattāni; aññaṃ dīghāyukatākaraṇena upatthambhetuṃ sakkoti; na atidubbaṇṇaṃ appesakkhaṃ nīcakulīnaṃ duppaññaṃ vā vaṇṇavantatādivasena. Tathā hi vakkhati, ‘‘imasmiṃ pana pañhavissajjane’’tiādi, taṃ pana nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Purimānīti upapīḷakopacchedakāni. Upapīḷakupaghātā nāma kusalavipākapaṭibāhakāti adhippāyena **‘‘dve akusalānevā’’**ti vuttaṃ. **Upatthambhakaṃ kusalamevā**ti ettha yathā janakaṃ ubhayasabhāvaṃ, evaṃ itaresampi ubhayasabhāvatāya vuccamānāya na koci virodho. Devadattādīnañhi nāgādīnaṃ ito anuppavacchitānaṃ petādīnañca narakādīsu akusalakammavipākassa upatthambhanupapīḷanupaghātanāni na na sambhavanti. Evañca katvā yā heṭṭhā bahūsu ānantariyesu ekena gahitapaṭisandhikassa itaresaṃ tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi samatthitā hoti. Yasmiñhi kamme kate janakanibbattaṃ kusalaphalaṃ vā akusalaphalaṃ vā byādhidhātusamatādinimittaṃ vibādhīyati, tamupatthambhakaṃ. Yasmiṃ pana kate jātisamatthassa paṭisandhiyaṃ pavattiyañca vipākakaṭattārūpānaṃ uppatti hoti, taṃ janakaṃ. Yasmiṃ pana kate aññena janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhāvicchedapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā ca janakasāmatthiyānurūpaṃ parivutticiratarapabandhā hoti, etaṃ upatthambhakaṃ. Tathā yasmiṃ kate janakanibbattaṃ kusalaphalaṃ akusalaphalaṃ vā byādhidhātusamatādinimittaṃ vibādhīyati, taṃ upapīḷakaṃ. Yasmiṃ pana kate janakasāmatthiyavasena ciratarapabandhārahampi samānaṃ phalaṃ vicchedakapaccayuppattiyā vicchijjati, taṃ upaghātakanti ayamettha sāro.

Tatthāti tesu kammesu. **Upacchedakakammenā**ti āyuno upaghātakakammena. Svāyamupaghātakabhāvo dvidhā icchitabboti taṃ dassetuṃ **‘‘pāṇātipātinā’’**tiādi vuttaṃ. **Na sakkoti** pāṇātipātakammunā santānassa tathābhisaṅkhatattā. Yasmiñhi santāne nibbattaṃ, tassa tena abhisaṅkhatatā avassaṃ icchitabbā tattheva tassa vipākassa vinibandhanato. Etena kusalassa kammassa āyūhanakkhaṇeyeva pāṇātipāto tādisaṃ sāmatthiyupaghātaṃ karotīti dasseti, tato kammaṃ appaphalaṃ hoti. ‘‘Dīghāyukā’’tiādinā upaghātasāmatthiyena khette uppannasassaṃ viya upapattiniyāmakā dhammāti dasseti. Upapatti niyatavisese vipaccituṃ okāse karonte eva kusalakamme ākaḍḍhiyamānapaṭisandhikaṃ pāṇātipātakammaṃ appāyukatthāya niyametīti āha – **‘‘paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukaṃ karotī’’**ti. Pāṇātipātacetanāya accantakaṭukavipākattā sanniṭṭhānacetanāya niraye nibbattati tassā atthassa khīṇābhāvato; itare pana na tathā bhāriyāti āha – **‘‘pubbā…pe… hotī’’**ti. Idha pana yaṃ heṭṭhā vuttasadisaṃ, taṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Manussāmanussaparissayāti mānusakā amānusakā ca upaddavā. **Purato**ti pubbadvārato. **Pacchato**ti pacchimavatthuto. **Pavaṭṭamānā**ti parijanassa, devatānaṃ vā desena pavaṭṭamānā. **Parehī**ti purātanehi parehi. **Sammukhībhāva**nti sāmibhāvavasena paccakkhattaṃ. **Āharitvā denti** iṇāyikā. **Kammantā**ti vaṇijjādikammāni. **Apāṇātipātakamma**nti pāṇātipātassa paṭipakkhabhūtaṃ kammaṃ; pāṇātipātā virativasena pavattitakammanti attho. **Dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti** vipākassa kammasarikkhabhāvato. **Iminā nayenā**ti iminā appāyukadīghāyukasaṃvattanikesu kammesu yathāvuttena taṃ saṃvattanikavibhāvananayena.

Viheṭhanakammādīnipīti **pi**-saddena kodhaissāmanakamaccherathaddhaaviddasubhāvavasena pavattitakammāni saṅgaṇhāti. **Tathevā**ti yathā pāṇātipātakammaṃ atthato evaṃ vadati nāmāti vuttaṃ, tatheva **vadamānāni viya**. ''Yaṃ yadevātipatthenti, sabbametena labbhatī''ti (khu. pā. 8.10) vacanato yathā sabbakusalaṃ sabbāsaṃ sampattīnaṃ upanissayo, evaṃ sabbaṃ akusalaṃ sabbāsaṃ vipattīnaṃ upanissayoti, **''upapīḷanena nibbhogataṃ āpādetvā''**tiādi vuttaṃ. Tathā hi pāṇātipātakammavasenapi ayaṃ nayo dassito. **Aviheṭhanādīnī**ti ettha **ādi**-saddena akkodhana-anissāmana-dāna-anatimāna-viddasubhāvena pavattakammāni saṅgaṇhāti.

293. Issā mano etassāti **issāmanako**ti āha **''issāsampayuttacitto''**ti. **Upakkosanto**ti akkosavatthūhi akkosanto. **Issaṃ bandhatī**ti issaṃ anubandhati issāsahitameva cittaṃ anupavatteti. **Appesakkho**ti appānubhāvo appaññāto. Tenāha **''na paññāyatī''**ti. Sā panassa appānubhāvatā parivārābhāvena pākaṭā hotīti āha **''appaparivāro''**ti.

294. **Macchariyavasena na dātā hotī**ti sabbaso deyyadhammassa abhāvena na dātā na hoti. Amaccharī hi puggalo sati deyyadhamme yathārahaṃ detiyeva.

295. Abhivādetabbaṃ khettavasena matthakappattaṃ dassetuṃ, **''buddhaṃ vā''**tiādi vuttaṃ. Aññepi mātupitujeṭṭhabhātarādayo abhivādanādiarahā santi, tesu thaddhādivasena karaṇaṃ nīcakulasaṃvattanikameva. Na hi pavatte sakkā kātunti sambandho. Tena pavattivipākadāyino kammassa visayo esoti dasseti. Tenāha **''paṭisandhimeva panā''**tiādi.

296. **Aparipucchanenā**ti aparipucchāmattena niraye na nibbattati; aparipucchāhetu pana kattabbākaraṇādīhi siyā nirayanibbattīti pāḷiyaṃ, ''na paripucchitā hotī''tiādi vuttanti dassento, **''aparipucchako panā''**tiādimāha. **Yathānusandhiṃ pāpesī**ti desanaṃ yathānusandhiniṭṭhānaṃ pāpesi. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. Kammassa moghabhāvo nāma phalena tucchatā phalābhāvoti āha – **''moghanti tucchaṃ aphala''**nti. **Tathaṃ bhūta**nti saccasaddassa atthamāha. Paribbājako pana ''sacca''nti iminā tameva saphalanti vadati. Saphalañhi kammaṃ satthu abhimatamanokammanti adhippāyo. **Idañca** ''moghaṃ kāyakamma''ntiādivacanaṃ. **Taṃ gahetvā**ti paramparāya gahetvā. **Esā**ti potaliputto paribbājako. **Abhisaññānirodhakathaṃ sandhāya vadati**. Sāpi hi titthiyānaṃ antare pākaṭā jātāti. **Thero**ti samiddhitthero. Yathā bhagavatā vuttaṃ, tato ca aññathāva dosāropanabhayena gahetvā tato bhagavantaṃ thero rakkhatīti adhippāyena paribbājako, ''parirakkhitabbaṃ maññissatī''ti avocāti āha – **''parirakkhitabbanti garahato mocanena rakkhitabba''**nti. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikaṃ. Kamma**nti sañcetanikassapi kammassa attano samaye icchitattā paribbājakena vuttaṃ.

Saṅkhatasaṅkhāratāya rūpameva **''tilamattampi saṅkhāra''**nti vuttaṃ. Tenāha – **''maṃsacakkhunāva passatī''**ti. **Samāgamadassanaṃ sandhāyā**ti katthacipi tassa dassanaṃ sandhāya, na pariññādassanaṃ. Tenāha bhagavā – ''kuto panevarūpaṃ kathāsallāpa''nti.

299. **Vaṭṭadukkha**nti saṃsāradukkhaṃ. **Kilesadukkha**nti kilesasambhavarāgapariḷāhadukkhaṃ. **Saṅkhāradukkha**nti yadaniccaṃ, taṃ dukkhanti evaṃ vuttadukkhaṃ. **Sace bhāsitaṃ bhaveyyā**ti imaṃ īdisaṃ dukkhaṃ sandhāya āyasmatā samiddhinā bhāsitaṃ siyā nu bhagavā, avibhajitvā byākaraṇaṃ yuttamevāti adhippāyo.

300. **Ummaṅga**nti ummujjanaṃ, kathāmuḷhena antarā aññāṇavisayapañhā ummaṅgaṃ. Tenāha – **‘‘pañhāummaṅga’’**nti **neva dibbacakkhunā**ti kasmā vuttaṃ. Na hi taṃ ayoniso ummujjanaṃ dibbacakkhuvisayanti? Kāmañcetaṃ na dibbacakkhuvisayaṃ, dibbacakkhuparibhaṇḍañāvisayaṃ pana siyāti tathā vuttaṃ. **Adhippāyenevā**ti udāyittherassa adhippāyeneva gayhamānena taṃ ayoniyo ummujjanaṃ aññāsi. **Sannisīdituṃ** pubbe nisinnākārena sannisīdituṃ **na sakkoti**. Samiddhittherena anabhisaṅkhatasseva atthassa kathitattā, **‘‘yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessatī’’**ti vuttaṃ. Tenāha ‘‘ayoniso ummujjissatī’’ti. **Tisso vedanā pucchitā,** ‘‘kiṃ so vediyatī’’ti avibhāgena vediyamānassa jātitattā. Sukhāya vedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha – **‘‘sukhavedanāya paccayabhūta’’**nti. **Sesesū**ti, ‘‘dukkhavedaniya’’ntiādīsu.

Heṭṭhā tikajjhānacetanāti ettha, ‘‘kusalato’’ti adhikārato rūpāvacarakusalato heṭṭhā tikajjhānacetanāti attho. **Etthā**ti etesu kāmāvacararūpāvacarasukhavedaniyakammesu. **Adukkhamasukhampī**ti **pi-**saddena iṭṭhārammaṇe sukhampīti imamatthaṃ sampiṇḍeti.

Yadi kāyadvāre pavattato aññattha adukkhamasukhaṃ janeti, atha kasmā, ‘‘dukkhasseva jananato’’ti vuttanti āha – **‘‘sā pana vedanā’’**tiādi.

Catutthajjhānacetanāti ettha arūpāvacarakusalacetanātipi vattabbaṃ. Yathā hi ‘‘kāyena vācāya manasā’’ti ettha yathālābhaggahaṇavasena manasā sukhavedaniyaṃ adukkhamasukhavedaniyanti ayamattho arūpāvacarakusalepi labbhatīti sukhampi janeti ukkaṭṭhassa ñāṇasampayuttakusalassa soḷasavipākacittanibbattanato, ayañca nayo heṭṭhā, ‘‘adukkhamasukhampī’’ti etthāpi vattabbo. Pubbe pariyāyato dukkhavedanā vuttā, suttantasaṃvaṇṇanā hesāti idāni nippariyāyato puna dassetuṃ, **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tena ettha dukkhavedaniyaṃ pavattivaseneva vaṭṭatīti. **Etassā**ti dukkhavedaniyassa pavattivaseneva yujjamānattā etassa vasena sabbaṃ sukhavedaniyaṃ adukkhamasukhavedaniyañca pavattivaseneva vattuṃ vaṭṭati.

Ālayoti abhiruci. **Mahākammavibhaṅgañāṇa**nti mahati kammavibhajane ñāṇaṃ, mahantaṃ vā kammavibhajanañāṇaṃ. Bhājanaṃ nāma niddeso, ayaṃ pana uddesoti katvā āha – **‘‘katame cattāro… pe… mātikāṭṭhapana’’**nti.

301. **Pāṭiyekko anusandhi** yathāuddiṭṭhassa mahākammavibhaṅgañāṇassa abhājanabhāvato, pucchānusandhiajjhāsayānusandhīsu ca anantogadhattā. Tenāha **‘‘idaṃ hī’’**tiādi. **Idaṃ ārammaṇaṃ katvā**ti idha, ‘‘pāṇātipātiṃ adinnādāyi’’ntiādinā puggalādhiṭṭhānena vuttaṃ kammavibhaṅgaṃ ārabbha. **Imaṃ paccayaṃ labhitvā**ti tasseva vevacanaṃ. **Idaṃ dassanaṃ gaṇhantī**ti idaṃ, ‘‘atthi kira, bho, pāpakāni kammāni, natthi kira, bho, pāpakāni kammānī’’ti ca ādīni hatthidassakaandhāviya diṭṭhamatte eva ṭhatvā acittakadassanañca gaṇhanti. Vīriyaṃ kilesānaṃ ātāpanavasena **ātappaṃ,** tadeva padahavasena **padhānaṃ,** punappunaṃ yuñjanavasena **anuyogo,** tathā bhāvanāya nappamajjati etenāti **appamādo,** sammā yoniso manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro**ti vuccatīti adhippāyena, **‘‘pañcapi vīriyasseva nāmānī’’**ti āha. **Appamādo** vā satiyā avippavāso. Yasmiṃ manasikāre sati tassa dibbacakkhuñāṇaṃ ijjhati, ayamettha sammāmanasikāroti ettha attho daṭṭhabbo. **Cetosamādhi**nti dibbacakkhuñāṇasahagataṃ cittasamādhiṃ. Tenāha **‘‘dibbacakkhusamādhi’’**nti. **Aññathā**ti akusalakammakaraṇato aññathā, taṃ pana kusalakammakaraṇaṃ hotīti āha – **‘‘ye dassannaṃ kusalānaṃ kammapathānaṃ pūritattā’’**ti **diṭṭhithāmenā**ti diṭṭhivasena diṭṭhibalena. **Diṭṭhiparāmāsenā**ti diṭṭhivasena dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parāmāsena. **Adhiṭṭhahitvā**ti, ‘‘idameva saccaṃ, moghamañña’’nti adhiṭṭhāya abhinivisitvā. **Ādiyitvā**ti daḷhaggāhaṃ gahetvā. **Voharatī**ti attano gahitaggahaṇaṃ paresaṃ dīpento voharati.

302. **Tatrānandā**ti ettha **iti-**saddo ādiattho. **Idampī**ti idaṃ vacanaṃ. ‘‘Tatrānandā’’ti evamādivacanampīti attho. **Na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanaṃ** tassa aniddesabhāvato. **Assā**ti mahākammavibhaṅgañāṇassa **mātikāṭṭhapanameva** dibbacakkhukānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vasena anuññātabbassa ca dassanavasena uddesabhāvato. Tenāha **‘‘ettha panā’’**tiādi. Tattha **ettha**

panāti ‘‘tatrānandā’’tiādipāṭhe. **Etesaṃ dibbacakkhukāna**nti etesaṃ heṭṭhā catūsupi vāresu āgatānaṃ dibbacakkhukānaṃ. **Ettakā**ti ekacciyā saccagirā. **Anuññātā**ti anujānitā. **Ananuññātā**ti paṭikkhepitā. Idha ananuññātamukhena dīpitaṃ ananuññātabhāvamattaṃ. **Tatrānandā**tiādike **tatrā**ti niddhāraṇe bhummanti dassento, **‘‘tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesū’’**ti āha. **Idaṃ vacanaṃ** ‘‘atthi kira, bho…pe… vipāko’’ti idaṃ evaṃ vuttaṃ. **Assā**ti tathāvādino samaṇabrāhmaṇassa. **Aññenākārenā**ti ‘‘yo kira, bho’’tiādinā vuttakāraṇato aññena kāraṇena. **Dvīsu ṭhānesū**ti ‘‘atthi kira, bho…pe… vipāko’’ti ca, ‘‘apāyaṃ…pe… nirayaṃ upapanna’’nti ca imesu dvīsu pāṭhapadesesu. **Anuññātā** tadatthassa atthibhāvato. **Tīsu ṭhānesū**ti ‘‘yo kira, bho…pe… nirayaṃ upapajjati’’, ‘‘yampi so…pe… te sañjānanti’’, ‘‘yampi so yadeva…pe… moghamañña’’nti imesu tīsu pāṭhapadesesu. **Ananuññātā** tadatthassānekantikattā micchābhinivesato ca. Tenāha bhagavā – ‘‘aññathā hi, ānanda, tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇa’’nti. Yathā te appahīnavipallāsā padesañāṇasamaṇabrāhmaṇā kammavibhaṅgaṃ sañjānanti, tato aññathāva sabbaso pahīnavipallāsassa tathā āgamanādiatthena tathāgatassa sammāsambuddhassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ hotīti attho.

303. Iminā dibbacakkhukena yaṃ kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbeti yojanā. **Tato**ti tato kariyamānakammato pubbe. **Khando**ti kumāro. **Sivo**ti issaro. **Pitāmaho**ti brahmā. **Issarādīhī**ti issarabrahmapajāpatiādīhi. **Visaṭṭho**ti nimmito. **Micchādassanenā**ti micchādassanavasena. **Ya**nti yaṃ kammaṃ. **Tatthā**ti tesu pāṇātipātādivasena pavattakammesu. **Diṭṭheva dhamme**ti tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ paṭisaṃvedetīti yojanā. **Upapajjitvā**ti dutiyabhave nibbattitvā. **Aparasmiṃ pariyāye**ti aññasmiṃ yattha katthaci bhave.

Ekaṃ kammarāsinti pāṇātipātādibhedena ekaṃ kammasamudāyaṃ. **Ekaṃ vipākarāsi**nti tasseva aṅgena ekaṃ vipākasamudāyaṃ. **Iminā**ti yathāvuttena dibbacakkhukena samaṇena brāhmaṇena vā adiṭṭhā. **Tayo**ti ‘‘pubbe vāssa taṃ kataṃ hotī’’tiādinā vuttā tayo. **Dve vipākarāsī**ti diṭṭhadhammavedaniyo aparāpariyāyavedaniyoti dve vipākarāsī. Upapajjavedaniyaṃ pana tena diṭṭhaṃ, tasmā ‘‘dve’’ti vuttaṃ. Diṭṭho eko, adiṭṭhā tayoti **diṭṭhe ca adiṭṭhe ca cattāro kammarāsī,** tathā diṭṭho eko, adiṭṭhā dveti **tayo vipākarāsī. Imāni satta ṭhānānī**ti yathāvuttāni satta ñāṇassa pavattanaṭṭhānāni. ‘‘Imassa nāma kammassa idaṃ phalaṃ nibbatta’’nti kammassa, phalassa vā adiṭṭhattā, **‘‘dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭha’’**nti vuttaṃ. Paṭhamaṃ vuttanayena tayo kammarāsī veditabbā, idha dibbacakkhukena diṭṭhassa abhāvato, **‘‘paccattaṭṭhānānī’’**ti vuttaṃ.

Bhavati vaḍḍhati etenāti bhabbaṃ, vaḍḍhinimittaṃ. Na bhabbaṃ **abhabba**nti āha **‘‘bhūtavirahita’’**nti. Attano phale bhāsanaṃ dibbanaṃ **ābhāsana**nti āha – **‘‘ābhāsati abhibhavati paṭibāhatī’’**ti. **Balavakamma**nti mahāsāvajjaṃ kammaṃ garusamāsevitādibhedaṃ. **Āsanne**ti maraṇe, abhiṇhaṃ upaṭṭhānena vā tassa maraṇacittassa **āsanne. Balavakamma**nti garusamāsevitatādivasena balavaṃ kusalakammaṃ. **Dubbalakammassā**ti attano dubbalassa. **Āsanne kusalaṃ kata**nti idhāpi āsannatā pubbe vuttanayeneva veditabbā.

Upaṭṭhānākārenāti maraṇassa āsannakāle kammassa upaṭṭhānākārena. **Tassā**ti tassa puggalassa. Nibbattikāraṇabhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti akusalanti yojanā. Titthiyā kammantaravipākantaresu akusalatāya yaṃ kiñci kammaṃ yassa kassaci vipākassa kāraṇaṃ katvā gaṇhanti hatthidassakaandhādayo viya diṭṭhamattābhinivesinoti, **‘‘aññatitthiyā…pe… upaṭṭhātī’’**ti vuttaṃ. **Itarasmi**nti bhabbañceva bhabbābhāsañca, bhabbaṃ abhabbābhāsanti imasmiṃ dvaye. **Eseva nayo** paṭhamadutiyapuggalavasena purimānaṃ dvinnaṃ kammānaṃ yojanānayo vutto upaṭṭhānākāravasena. Ayameva tatiyacatutthapuggalavasena pacchimānaṃ dvinnaṃ kammānaṃ yojanānayo. Tatiyassa hi kammassa kusalattā tassa ca sagge nibbattattā tattha kāraṇabhūtaṃ kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti; tathā catutthassapi kammassa kusalattā, tassa pana niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ aññatitthiyānaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhātīti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. **Veditabbānī**ti ettha yathā viditāni cha ajjhattikāni āyatanāni vaṭṭadukkhasamatikkamāya honti, tathā vedanaṃ adhippetanti āha – **''sahavipassanena maggena jānitabbānī''**ti. Tattha vipassanāya ārammaṇato maggena asammohato jānanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Mano savisesaṃ upavicarati ārammaṇe pavattati etehīti **manopavicārā,** vitakkavicārā. Ārammaṇe hi abhiniropanānumajjanehi vitakkavicārehi saha cittaṃ pavattati, na tabbirahitaṃ. Tenāha **''vitakkavicārā''**tiādi. Sattā pajjanti etehi yathārahaṃ vaṭṭaṃ vivaṭṭañcāti **sattapadā**, gehanissitā vaṭṭapadā. Yoggānaṃ damanaācariyā **yoggācariyā**. Tenāha **''dametabbadamakāna''**nti. **Sesa**nti vuttāvasesaṃ ekasattatividhaviññāṇaṃ saphassarūpakasseva adhippetattā.

305. **Idhā**ti imissaṃ chaviññāṇakāyadesanāyaṃ. Manodhātuttayavinimuttameva manoviññāṇadhātūti veditabbaṃ.

Cakkhumhi samphassoti cakkhuṃ nissāya uppanno samphasso. Tenāha – **''cakkhuviñāṇasampayuttasamphassassetaṃ adhivacana''**nti.

Yathā kevalena viññāṇena rūpadassanaṃ na hoti, evaṃ kevalena cakkhupasādenapīti vuttaṃ **''cakkhuviññāṇenā''**ti. Tena pāḷiyaṃ **cakkhunā**ti nissayamukhena nissitakiccaṃ vuttanti dasseti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇapaccayabhāvena. ''Upavicarati''cceva kasmā vuttaṃ, nanu tattha vitakkabyāpāropi atthīti? Saccaṃ atthi. So panettha taggatikoti āha – **''vitakko taṃsampayutto cā''**ti. Sampayuttadhammānampi upavicaraṇaṃ vitakkavicārānaṃyevettha kiccanti **''vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā''**ti vuttaṃ. Somanassayutto upavicāro **somanassūpavicāro** yathā ''ājaññaratho''ti āha **''somanassena saddhi''**ntiādi.

306. Upavicārānaṃ upassayaṭṭhena gehaṃ viyāti gehaṃ, rūpādayoti āha – **''gehassitānīti kāmaguṇanissitānī''**ti. Niccasaññādinikkhamanato nekkhammaṃ vipassanāti, **''nekkhammassitānīti vipassanānissitānī''**ti vuttaṃ. **Iṭṭhāna**nti kasivaṇijjādivasena pariyiṭṭhānanti āha **''pariyesitāna''**nti. Piyabhāvo pana kantasaddeneva kathitoti kāmitabbānaṃ mano rametīti **manoramānaṃ**. Lokena āmasīyatīti **lokāmisaṃ,** taṇhā. Tāya gahetabbatāya iṭṭhabhāvāpādanena paṭisaṅkhatatāya ca **paṭisaṃyuttānaṃ. Atīte kataṃ uppajjati** ārammaṇikaanubhavanassa asambhavatoti adhippāyo. Edisaṃ anussaraṇaṃ diṭṭhaggahaṇānussarena ca hotīti dassetuṃ, **''yathāha''**ntiādi vuttaṃ.

Aniccākāranti hutvā abhāvākāraṃ. **Vipariṇāmavirāganirodha**nti jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbañceva, tato eva palokitaṃ bhaṅgañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā uppannaṃ rūpaṃ tenevākārena na tiṭṭhati, atha kho uppādāvatthāsaṅkhātaṃ pakatiṃ vijahati, vijahitañca jarāvatthāya tato vigacchati, vigacchantañca bhaṅguppattiyā nirujjhatīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ, **''pakativijahanenā''**tiādi vuttaṃ. Kāmañcettha ''yathābhūtaṃ sammappaññāya passato''ti vuttaṃ, anubodhañāṇaṃ pana adhippetaṃ vīthipaṭipannāya vipassanāya vasenāti **''vipassanāpaññāyā''**ti vuttaṃ upavicāraniddesabhāvato. Tathā hi vakkhati – ''chasudvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate''tiādi. **Saṅkhārānaṃ bhedaṃ passato**ti sabbesaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvaṃ vīthipaṭipannena vipassanāñāṇena passato. Tenāha **''saṅkhāragatamhi tikkhe''**tiādi. Tattha **saṅkhāgatamhī**ti saṅkhāragate visayabhūte. **Tikkhe**ti bhāvanābalena indriyānañca samatāya tibbe. **Sūre**ti paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, tesañca abhibhavanasamatthatāya visade paṭubhūte pavattante.

Kilesānaṃ vikkhambhanavasena vūpasantatāya **santacittassa,** saṃsāre bhayassa ikkhanato **bhikkhuno,** uttarimanussadhammasannissitattā **amānusī ratī**ti vivekarati nekkhammarati. **Yato yato**ti yathā yathā nayavipassanādīsu yena yena sammasanākārenāti attho. **Khandhānaṃ udayabbaya**nti pañcupādānakkhandhānaṃ uppādañca bhaṅgañca. **Amatantaṃ vijānata**nti vijānantānaṃ viññūnaṃ āraddhavipassanānaṃ taṃ pītipāmojjaṃ amatādhigamahetutāya amatanti veditabbaṃ.

Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagateti rūpādivasena chabbidhe iṭṭhārammaṇe yathārahaṃ chasu dvāresu āpāthagate. Visaye cetaṃ bhummavacanaṃ.

307. **Paccuppanna**nti santatipaccuppannaṃ. **Anuttaravimokkho nāma arahattaṃ** idha adhippetaṃ ukkaṭṭhaniddesena. Kathaṃ pana tattha pihaṃ upaṭṭhapeti, na hi adhigataṃ arahattaṃ ārammaṇaṃ hoti, na ca taṃ ārabbha pihā pavattatīti? Ko vā evamāha – ‘‘arahattaṃ ārammaṇaṃ katvā pihaṃ upaṭṭhapetī’’ti. Anussutiladdhaṃ pana parikappasiddhaṃ arahattaṃ uddissa patthanaṃ ṭhapeti, tattha cittaṃ paṇidahati. Tenāha bhagavā – ‘‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmī’’ti. **Āyatana**nti arahattameva chaḷaṅgasamannāgamādikāraṇabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca tathā vuttaṃ, taṃ panetaṃ domanassaṃ patthanaṃ paṭṭhapentassa uppajjati patthanāya sahāvattanato. Na hi lobhadosānaṃ saha vutti atthi. **Patthanāmūlakattā**ti iminā upaṭṭhāpayato padassa hetuatthajotakatamāha. **Eva**nti ‘‘kudāssunāmā’’tiādinā vuttākārena. **Ussukkāpetu**nti yathā maggena ghaṭeti, evaṃ ussukkāpetuṃ.

308. **Aññāṇupekkhā**ti aññāṇasahitā upekkhā asamapekkhanapavattā. Tena tena maggodhinā tassa tassa apāyagamanīyakilesodhissa anavasesato jitattā khīṇāsavo nippariyāyato odhijino nāma; tadabhāvato puthujjano nippariyāyatova anodhijino nāma; sekho pana siyā pariyāyato odhijinoti. Tampi nivattento, **‘‘akhīṇāsavassāti attho’’**ti āha. **Āyatiṃ vipākaṃ jinitvā**ti appavattikaraṇavasena sabbaso āyatiṃ vipākaṃ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova nippariyāyato vipākajino nāma; tadabhāvato puthujjano nippariyāyato avipākajino nāma; sekho pana siyā pariyāyato vipākajinoti. Tampi nivattento **‘‘akhīṇāsavassevāti attho’’**ti āha. Apassantassa rūpanti pāḷito padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pāḷiyaṃ pubbe ‘‘puthujjanassā’’ti vatvā puna ‘‘assutavato puthujjanassā’’ti vacanaṃ andhaputhujjanassāyaṃ upekkhā, na kalyāṇaputhujjanassāti dassanatthaṃ. Gehassitā upekkhā hi yaṃ kiñci ārammaṇavatthuṃ apekkhasseva, na nirapekkhassāti iṭṭhe, iṭṭhamajjhatte vā ārammaṇe siyāti vuttaṃ **‘‘iṭṭhārammaṇe āpāthagate’’**ti. Aññāṇena pana tattha ajjhupekkhanākārappatti hoti. Tenāha **‘‘guḷapiṇḍake’’**tiādi.

Iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassāti idaṃ yebhuyyena sattānaṃ iṭṭhe rajjanaṃ, aniṭṭhe dussananti katvā vuttaṃ. Ayoniyomanasikāro hi taṃtaṃārammaṇavasena na katthacipi javananiyamaṃ karotīti vuttaviparītepi ārammaṇe rajjanadussanaṃ sambhavati, tathāpissa rajjanadussanaṃ atthato paṭikkhittamevāti daṭṭhabbaṃ. **Asamapekkhane**ti asamaṃ ayuttadassane ayoniso sammohapubbakaṃ ārammaṇassa gahaṇe.

309. **Pavattanavasenā**ti uppādanavasena ceva bahulīkaraṇavasena ca. **Nissāya ceva āgamma cā**ti āgamanaṭṭhānabhūte nissayapaccayabhūte ca katvā. **Atikkantāni nāma honti** vikkhambhanena ussārentā samussārentā.

Somanassabhāvasāmaññaṃ gahetvā, **‘‘sarikkhakeneva sarikkhakaṃ jahāpetvā’’**ti vuttaṃ. Idhāpi pahāyakaṃ nāma pahātabbato balavameva, saṃkilesadhammānaṃ balavabhāvato sātisayaṃ pana balavabhāvaṃ sandhāya **‘‘idāni balavatā’’**tiādi vuttaṃ. Balavabhāvato vodānadhammānaṃ adhigamassa adhippetattā hettha nekkhammassitadomanassānampi pahānaṃ jotitaṃ.

Upekkhāya pahāyakabhāvena adhippetattā **‘‘upekkhākathā veditabbā’’**ti vuttaṃ. Jhānassa alābhino ca lābhino ca pakiṇṇakasaṅkhārasammasanaṃ sandhāya, **‘‘suddhasaṅkhāre ca pādake katvā’’**ti. **Upekkhāsahagatā**ti bhāvanāya paguṇabhāvaṃ āgamma kadāci ajjhupekkhanavasenapi hi sammasanaṃ hotīti. Pādakajjhānavasena, sammasitadhammavasena vā āgamanavipassanāya bahulaṃ somanassasahagatabhāvato **‘‘vuṭṭhānagāminī pana vipassanā somanassasahagatāvā’’**ti niyametvā vuttaṃ. **Upekkhāsahagatā hotī**ti etthāpi eseva nayo. **Catutthajjhānādīnī**ti **ādi**-saddena arūpajjhānāni saṅgaṇhāti. **Purimasadisāvā**ti purimasadisā eva, upekkhāsahagatā vā hoti somanassasahagatā vāti attho. **Idaṃ sandhāyā**ti yaṃ catutthajjhānādipādakato eva upekkhāsahagataṃ vuṭṭhānagāminivipassanaṃ nissāya somanassasahagatāya vipassanāya pahānaṃ, idaṃ sandhāya. **Pahāna**nti cettha samatikkamalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Etaṃ visesaṃ vipassanāya āvajjanaṭṭhānabhūtaṃ. Vuṭṭhānagāminiyā āsanne samāpannajjhānavipassanā pādakajjhānavipassanā, sammasitadhammoti **vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā. Puggalajjhāsayo**ti pādakajjhānassa sammasitajjhānassa ca bhede sati paṭipajjanakassa puggalassa, ‘‘aho vata mayhaṃ pañcaṅgikaṃ jhānaṃ bhaveyya caturaṅgika’’ntiādinā pubbe pavattaajjhāsayo. **Tesampi vāde**ti ettha paṭhamatheravāde. **Ayameva…pe… niyame**ti tato tato dutiyādipādakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhāñāṇassa pādakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asamāpajjitukāmatā virāgabhāvanābhāvato itarassa ca atabbhāvato. Eteneva hi paṭhamatheravāde apādakapaṭhamajjhānapādakamaggā paṭhamajjhānikāva honti, itare ca dutiyajjhānikādimaggā pādakajjhānavipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ sesavādesupi vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Tenāha – **‘‘tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāva niyametī’’**ti. **Vuttāva,** tasmā na idha vattabbāti adhippāyo.

310. **Nānattā**di kāmāvacarādikusalādivibhāgato nānāvidhā. Tenāha **‘‘anekappakārā’’**ti. **Nānattasitā**ti rūpasaddādinānārammaṇanissayā. **Ekattā** ekasabhāvā jātibhūmiādivibhāgābhāvato. **Ekārammaṇanissitā**ti ekappakāreneva ārammaṇe pavattā. **Heṭṭhā aññāṇupekkhā vuttā** ‘‘bālassa muḷhassā’’tiādinā (ma. ni. 3.308). **Upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati** ‘‘upekkhako viharatī’’tiādinā (ma. ni. 3.311). **Dve upekkhā gahitā** dvinnampi ekattā, ekajjhaṃ gahetabbato, nānattasitāya upekkhāya pakāsitabhāvato ca.

Aññāṇupekkhā aññā saddādīsu tattha tattheva vijjamānattā. **Rūpesū**ti ca iminā na kevalaṃ rūpāyatanavisesā eva gahitā, atha kho kasiṇarūpānipīti āha – **‘‘rūpe upekkhābhāvañca aññā’’**tiādi. Ekattasitabhāvopi idha ekattavisayasampayogavaseneva icchito, na ārammaṇavasena cāti dassetuṃ, **‘‘yasmā panā’’**tiādi vuttaṃ. Tenevāha **‘‘tatthā’’**tiādi. **Sampayuttavasenā**ti sampayogavasena. Ākāsānañcāyatanaṃ nissayatīti **ākāsānañcāyatananissitā,** ākāsānañcāyatanakhandhanissitā. **Sesāsupī**ti viññāṇañcāyatananissitādīsupi.

Arūpāvacaravipassanupekkhāyāti arūpāvacaradhammārammaṇāya vipassanupekkhāya. **Rūpāvacaravipassanupekkha**nti etthāpi eseva nayo. Tāya kāmarūpārūpabhedāya taṇhāya nibbattāti tammayā, tebhūmakadhammā, tesaṃ bhāvo **tammayatā,** taṇhā yassa guṇassa vasena atthe saddaniveso, tadabhidhānakoti āha – **‘‘tammayatā nāma taṇhā’’**ti. **Atammayatā** tammayatāya paṭipakkhoti katvā. **Vipassanupekkha**nti, ‘‘yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilabhatī’’ti (dī. ni. 3.71; a. ni. 7.55) evamāgataṃ saṅkhāravicinane majjhattabhūtaṃ upekkhaṃ.

311. **Yadariyo**ti ettha **da**-kāro padasandhikaro, upayogaputhuvacane ca **ya**-saddoti dassento, **‘‘ye satipaṭṭhāne ariyo’’**ti āha. Kāmaṃ ‘‘ariyo’’ti padaṃ sabbesampi paṭividdhasaccānaṃ sādhāraṇaṃ, vakkhamānassa pana visesassa buddhāveṇikattā, **‘‘ariyo sammāsambuddho’’**ti vuttaṃ. Na hi paccekabuddhādīnaṃ ayamānubhāvo atthi. **Tīsu ṭhānesū**ti na sussūsantīti vā, ekacce na sussūsanti ekacce sussūsantīti vā, sussūsantīti vā, paṭipannāpaṭipannānaṃ sāvakānaṃ paṭipattisaṅkhātesu tīsu satipaṭṭhānesu. **Satiṃ paṭṭhapento**ti paṭighānunayehi anavassutattā tadubhayanivattattā sabbadā satiṃ upaṭṭhapento. Buddhānameva sā niccaṃ upaṭṭhitasatitā, na itaresaṃ āveṇikadhammabhāvato. Ādarena sotumicchā idha sussūsāti tadabhāvaṃ dassento, **‘‘saddahitvā sotuṃ na icchantī’’**ti āha. **Na aññā**ti ‘‘na aññāyā’’ti vattabbe yakāralopena niddesoti āha **‘‘na jānanatthāyā’’**ti. Satthu ovādassa anādiyanameva **vokkamana**nti āha – **‘‘atikkamitvā…pe… maññantī’’**ti.

Gehassitadomanassavasenāti idaṃ idha paṭikkhipitabbamattadassanapadaṃ daṭṭhabbaṃ. Nekkhammassitadomanassassapi satthu pasaṅgavasena ‘‘na ceva attamano hotī’’ti attamanapaṭikkhepena anattamanatā vuttā viya hotīti taṃ paṭisedhento – **‘‘appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo’’**ti. Tassa setughāto hi tathāgatānaṃ. Yadi evaṃ kasmā attamanatāpaṭikkhepoti āha – **‘‘appaṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vutta’’**nti. **Paṭighaavassavenā**ti chahi dvārehi paṭighavissandanena, paṭighappavattiyāti attho. **Uppilāvito**ti na evamattho daṭṭhabbo uppilāvitattassa bodhimūle eva pahīnattā. **Paṭipannakesū**ti idaṃ adhikāravasena vuttaṃ, appaṭipannakesupi tathāgatassa anattamanatākāraṇaṃ nattheva. **Etaṃ vutta**nti etaṃ ''attamano ceva hotī''tiādivacanaṃ vuttaṃ sāvakānaṃ sammāpaṭipattiyā satthu anavajjāya cittārādhanāya sambhavato.

312. **Damito**ti nibbisevanabhāvāpādanena sikkhāpito. Iriyāpathaparivattanavasena aparivattitvā ekadisāya eva sattadisāvidhāvanassa idhādhippetattā sāritānaṃ hatthidammādīnaṃ ekadisādhāvanampi anivattanavaseneva yuttanti āha – **''anivattitvā dhāvanto ekaṃyeva disaṃ dhāvatī''**ti. **Kāyena anivattitvāvā**ti kāyena aparivattitvā eva. **Vimokkhavasena aṭṭha disā vidhāvati,** na puratthimādidisāvasena. **Ekappahārenevā**ti ekanīhāreneva, ekasmiṃyeva vā divase ekabhāgena. ''Pahāro''ti hi divasassa tatiyo bhāgo vuccati. Vidhāvanañcettha jhānasamāpajjanavasena akalaṅkamappatisātaṃ javanacittapavattanti āha **''samāpajjatiyevā''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. Desetabbassa atthassa uddisanaṃ **uddeso,** vibhajanaṃ **vibhaṅgo**ti āha – **''mātikañca vibhajanañcā''**ti **tuleyyā**tiādīni cattāripi padāni paññāvevacanāni. Atha vā **tuleyyā**ti tulanabhūtāya paññāya tassa dhammassa paggahādividhinā parituleyya. **Tīreyyā**ti tīraṇabhūtāya paññāya tattha ñāṇakiriyāsamāpanavasena tīreyya. **Pariggaṇheyyā**ti tathāsamāpanno ānisaṃse assādaādīnave ca vicineyya. **Paricchindeyyā**ti paricchindabhūtena ñāṇena atthaṃ paricchinditvā jāneyya. **Ārammaṇesū**ti rūpādiputhuttārammaṇesu. **Nikantivasenā**ti nikāmanavasena apekkhāvasena. **Tiṭṭhamāna**nti pavattamānaṃ. **Gocarajjhatte**ti jhānārammaṇabhūte. Tañhi bhāvanācittenābhibhuyya avissajjitvā gayhamānaṃ ajjhattaṃ viya hotīti ''gocarajjhatta''nti vuccati. Bhāvanaṃ āraddhassa bhikkhuno yadi bhāvanārammaṇe nikanti uppajjeyya, tāya nikantiyā upari bhāvanaṃ vissajjetvā cittasaṃkocavasena saṇṭhitaṃ nāma, tadabhāvena **asaṇṭhitaṃ** nāma hotīti, ''ajjhattaṃ asaṇṭhita''nti vuttanti dassento, **''gocarajjhatte nikantivasena asaṇṭhita''**nti āha. Tathā hi vakkhati – ''nikantivasena hi atiṭṭhamānaṃ hānabhāgiyaṃ na hoti, visesabhāgiyameva hotī''ti. **Aggahetvā**ti rūpādīsu kiñci taṇhādiggāhavasena aggahetvā. Tathā aggahaṇeneva hi taṇhāparitāsādivasena na paritasseyya. **Avasesassa ca dukkhassā**ti sokādidukkhassa. **Avasesassa ca dukkhassā**ti vā jātijarāmaraṇasīsena vipākadukkhassa gahitattā kilesadukkhassa ceva saṃsāradukkhassa cāti attho.

316. Rūpameva kilesuppattiyā kāraṇabhāvato **rūpanimittaṃ**. Rāgādivasena taṃ anudhāvatīti **rūpanimittānusārī**.

318. **Nikantivasena asaṇṭhita**nti apekkhāvasena saṇṭhitaṃ nikantiṃ pahāya pavattamānaṃ upari visesāvahatoti. Tenāha **''nikantivasena hī''**tiādi.

320. **Aggahetvā aparitassanā**ti pañcupādānakkhandhe, ''etaṃ mamā''tiādinā taṇhādiggāhavasena upādiyitvā taṇhāparitāsādivasena paritassanā, vuttavipariyāyena aggahetvā aparitassanā veditabbā. **Kathaṃ panesā anupādāparitassanā hotī**ti mahātherassa adhippāyaṃ vivarituṃ codanaṃ samuṭṭhapeti? **Upādātabbassa abhāvato**ti tassa anupādāparitassanābhāve kāraṇavacanaṃ. **Yadi hī**tiādi tassa samatthanaṃ. **Upādāparitassanāva assa** tathā upādātabbassa tatheva upādinnattā. **Eva**nti niccādiākārena. **Upādinnāpī**ti gahitaparāmaṭṭhāpi. **Anupādinnāva honti** ayoniso gahitattā, viññūsu nissāya jānitabbattā ca. **Diṭṭhivasenā**ti micchādiṭṭhiyā gahaṇākāravasena, tassa pana ayathābhūtagāhitāya paramatthato ca abhāvato. **Atthato**ti paramatthato. **Anupādāparitassanāyeva nāma hoti** upādātabbākārassa abhāvena taṃ anupādiyitvā eva paritassanāti katvā.

Parivattatīti na tadeva rūpaṃ aññathā pavattaṃ parivattati, atha kho pakatijahanena sabhāvavigamena nassati bhijjati. **Vipariṇata**nti aññathattaṃ gataṃ vinaṭṭhaṃ. **Kammaviññāṇa**nti abhisaṅkhāraviññāṇaṃ. ‘‘Rūpaṃ attā’’tiādi micchāgāhavasena viññāṇassa rūpabhedena vuttassa **bhedānuparivatti hoti**. Vipariṇāmaṃ anugantvā viparivattanataṃ ārabbha pavattaṃ vipariṇāmānuparivattaṃ; tato samuppannā paritassanā **vipariṇāmānuparivattajā paritassanā**ti dassento āha – **‘‘vipariṇāmassa…pe… paritassanā’’**ti. **Akusaladhammasamuppādā cā**ti, ‘‘yaṃ ahu vata me, taṃ vata me natthī’’tiādinā pavattā akusalacittuppādadhammā. **Khepetvā**ti pavattituṃ appadānavasena anuppattinimittatāya khepetvā. **Bhayatāsenā**ti bhāyanavasenapi cittutrāsena. **Taṇhātāsenā**ti tassanena. **Savighāto**ti cittavighātanavighātena savighāto. Tato eva cetodukkhena **sadukkho. Maṇikaraṇḍakasaññāyā**ti rittakaraṇḍaṃyeva maṇiparipuṇṇakaraṇḍoti uppannasaññāya. **Aggahetvā paritassanā**ti gahetabbassa abhāvena gahaṇampi avijjamānapakkhiyamevāti aggahetvā paritassanā nāma hoti.

321. **Kammaviññāṇameva natthi** sati kammaviññāṇe rūpabhedānuparivatti siyāti kammaviññāṇābhāvadassanamukhena khīṇāsavassa sabbaso kilesābhāvaṃ dasseti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. **Gehassitavasenā**ti kilesanissitavasena anurodhavasena. **Neva ukkhipeyyā**ti na anuggaṇheyya. **Na avakkhipeyyā**ti gehassitavasena virodhavasena na niggaṇheyya. Anurodhena vinā sampahaṃsanavasena yathābhūtaguṇakathanaṃ nevussādanā vajjābhāvato; tathā virodhena vinā vivecanavasena yathābhūtadosakathanaṃ na apasādanaṃ. **Sabhāvamevā**ti yathābhūtasabhāvameva kassaci puggalassa anādesakaraṇavasena **katheyya,** seyyathāpi āyasmā subhūtitthero. **Vinicchitasukha**nti, ‘‘ajjhattaṃ anavajja’’ntiādinā visesato vinicchitasukhāya hoti. **Parammukhā avaṇṇa**nti svāyaṃ rahovādo pesuññūpasaṃhāravasena pavatto idhādhippetoti āha **‘‘pisuṇavācanti attho’’**ti. Khīṇātīti **khīṇo,** yo bhāsati, yañca uddissa bhāsati, dvepi hiṃsati vibādhatīti attho, taṃ khīṇavādaṃ. Svāyaṃ yasmā kilesehi ākiṇṇo saṃkiliṭṭho eva ca hoti, tasmā vuttaṃ – **‘‘ākiṇṇaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vāca’’**nti. Tena avasiṭṭhaṃ tividhampi vacīduccaritamāha. **Adhiṭṭhahitvā**ti, ‘‘idameva sacca’’nti ajjhosāya. **Ādāyā**ti paggayha. **Vohareyyā**ti samudācareyya. **Lokasamañña**nti lokasaṅketaṃ.

324. Ārammaṇato sampayogato kāmehi paṭisaṃhitattā **kāmapaṭisandhi,** kāmasukhaṃ. Tenāha **‘‘kāmūpasaṃhitena sukhenā’’**ti. **Sadukkho**ti vipākadukkhena saṃkilesadukkhena sadukkho. **Tathā sapariḷāho**ti vipākapariḷāhena ceva kilesapariḷāhena ca sapariḷāho.

326. Vaṭṭato nissarituṃ adatvā tattheva sīdāpanato micchāpaṭipadābhāvena satte saṃyojetīti saṃyojanaṃ, visesato bhavasaṃyojanaṃ taṇhāti āha **‘‘taṇhāyetaṃ nāma’’**nti. Na taṇhāyeva mānādayopi saṃyojanattaṃ sādhenti nāma sabbaso saṃyojanato suṭṭhu bandhanato. Tena vuttaṃ – ‘‘avijjānīvaraṇānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ taṇhāsaṃyojanāna’’nti (saṃ. ni. 2.125-126).

Imaṃ catukkanti, ‘‘ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ anuyuttā, ye attakilamathānuyogaṃ anuyuttā’’ti evamāgataṃ imaṃ catukkaṃ nissāya. ‘‘Etadagge ṭhapito’’ti, vatvā taṃ nissāya ṭhapitabhāvaṃ vitthārato dassetuṃ, **‘‘bhagavato hī’’**tiādi vuttaṃ. **Ussādanāapasādanā paññāyanti** tathāgatena vinetabbapuggalavasena dhammadesanāya pavattetabbato. **Ayaṃ puggalo… pe… ācārasampannoti vā natthi** paresaṃ anuddesakavasena dhammadesanāya pavattanato.

329. **Parammukhā avaṇṇa**nti nindiyassa dosassa nindanaṃ. Na hi kadāci nindiyo pasaṃsiyo hoti, taṃ pana kālaṃ ñatvāva kathetabbanti āha, **‘‘yuttapattakālaṃ ñatvāvā’’**ti. **Khīṇavādepi eseva nayo** tassa rahovādena samānayogakkhamattā.

330. **Ghātīyatī**ti vadhīyati. **Saddopi bhijjati** nassati, bhedo hotīti attho. **Gelaññappatto**ti khedaṃ parissamaṃ patto. **Apalibuddha**nti dosehi ananupatitaṃ.

331. **Abhinivissa voharatī**ti evametaṃ, na ito aññathāti taṃ janapadaniruttiṃ abhinivisitvā samudācarati. **Atidhāvana**nti samaññaṃ nāmetaṃ lokasaṅketasiddhā paññattīti paññattimatte aṭṭhatvā paramatthato thāmasā parāmassa voharaṇaṃ.

332. **Aparāmasanto**ti anabhinivisanto samaññāmattatova **voharati**.

333. **Mariyādabhājanīya**nti yathāvuttasammāpaṭipadāya micchāpaṭipadāya ca aññamaññaṃ saṅkarabhāvavibhājanaṃ. Raṇanti sattā etehi kandanti akandantāpi kandanakāraṇabhāvatoti raṇā; rāgadosamohā, dasapi vā kilesā, sabbepi vā ekantākusalā, tehi nānappakāradukkhanibbattakehi abhibhūtā sattā kandanti; saha raṇehīti **saraṇo**. Raṇasaddo vā rāgādireṇūsu niruḷho. Tenāha **''sarajo sakileso''**ti. Pāḷiyaṃ pana ''sadukkho eso dhammo''tiādinā āgatattā kāmasukhānuyogādayopi ''saraṇo''ti vuttāti dukkhādīnaṃ raṇabhāvo tannibbattakasabhāvānaṃ akusalānaṃ saraṇatā ca veditabbā. **Araṇo**tiādīnaṃ padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Vatthuṃ sodhetīti nirodhasamāpajjanena mahapphalabhāvakaraṇena dakkhiṇeyyavatthubhūtaṃ attānaṃ visodheti; nirodhasamāpattiyā vatthuvisodhanaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitānaṃ paccekabuddhānaṃ mahākassapattherādīnaṃ dinnadakkhiṇāvisuddhiyā dīpetabbaṃ. Tenāha **''tathā hī''**tiādi. **Tathevā**ti iminā ''piṇḍāya caranto''tiādiṃ upasaṃharati. Mettābhāvanāya mudubhūtacittabahumānapubbakaṃ dentīti, ''subhūtitthero dakkhiṇaṃ visodhetī''ti vuttaṃ. Tena dāyakatopi dakkhiṇāvisuddhiṃ dasseti. Vatthusodhanaṃ pana paṭibhāgato. **Evaṃ pana kātuṃ sakkā**ti sāvakānampi kimevaṃ lahuvuṭṭhānādhiṭṭhānaṃ sāvakesu ciṇṇavasībhāvo sambhavatīti pucchati. Itaro aggasāvakamahāsāvakesu kiṃ vattabbaṃ, pakatisāvakesupi vasippattesu labbhatīti te dassento, **''āma sakkā''**tiādimāha. Sesaṃ suviññeyyameva.

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. Aparikkhīṇāyukaṃ pukkusātikulaputtaṃ uddissa gamananti katvā vuttaṃ **''turitagamanacārika''**nti. Mama vāsupagamanena tava cittassa aphāsukaṃ aniṭṭhaṃ **sace natthi. So**ti pubbupagato. **Dinnaṃ dinnameva vaṭṭatī**ti ekavāraṃ dinnaṃ dinnameva yuttaṃ, na puna dātabbanti adhippāyo. **Kataṃ katamevā**ti saṅgahatthaṃ kataṃ anucchavikakammaṃ katameva, na taṃ puna viparivattetabbanti adhippāyo.

Pukkusātimhi ubhayathāpi kulaputtabhāvo paripuṇṇo evāti āha – **''jātikulaputtopi ācārakulaputtopī''**ti. **Tatrā**ti tasmiṃ takkasīlato āgamane. **Aṅke nipannadārakaṃ viya janaṃ toseti** tuṭṭhiṃ pāpeti. **Ratanāni uppajjanti** pabbatasamuddādisannissitattā paccantadesassa. **Dassanīya**nti dassaneneva sukhāvahaṃ. **Evarūpa**nti dassanīyaṃ savanīyañca.

Anagghakambale mahagghakambale. **Sārakaraṇḍake**ti candanasārādisāramayakaraṇḍake. **Likhāpetvā** ukkirāpetvā. **Lākhāya vaṭṭāpetvā**ti mukhaṃ pidahitvā lākhāparikammaṃ kāretvā.

Anto dussabhaṇḍikaṃ atthīti aññāsi nātigarukabhāvato. **Anagghā ahesu**nti vaṇṇasampattiphassasampattipamāṇamahattadunnimmāpiyatāhi mahagghā ahesuṃ, mahāpuñño rājā tassa atthevāti adhippāyo.

Yadi evaṃ, ''kinnu kho pesemī''ti kasmā vīmaṃsaṃ āpajjīti āha – **''apica kho panā''**tiādi. Soti bimbisāro rājā. **Vicinituṃ āraddho** ratanassa anekavidhattā uttaruttariñca paṇītatarādibhāvato.

Suvaṇṇarajatādīti suvaṇṇarajatapavāḷamaṇimuttāveḷuriyādi. **Indriyabaddha**nti cakkhādiindriyapaṭibaddhaṃ. **Padesa**nti guṇavasena ekadesaṃ na pāpuṇāti.

Sāmaṃ saccānaṃ abhisambuddhatāsāmaññena, **''buddharatanampi duvidha''**nti vuttaṃ. **Buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi,** yasmā pana imasmiṃ loke parasmiṃ vā pana buddhena sadiso na vijjatīti. Paṭhamabodhiyaṃyeva pavattatīti katvā vuttaṃ **''ghosopī''**tiādi.

Rājā tuṭṭho cintesi, ''tattha avijjamānaṃyeva pesetuṃ laddha''nti. **Tasmā**ti yasmā paripuṇṇaṃ ekadivasampi tasmiṃ padese buddhānaṃ āvāsapariggaho natthi, tasmā. **Pubbadisāmukha**nti pubbadisābhimukhaṃ sīhapañjaraṃ. Tenassa suvibhūtālokataṃ dasseti.

Evaṃ anaññasādhāraṇassa bhagavato īdiso samudāgamoti dassetuṃ, **''evaṃ dasa pāramiyo pūretvā''**tiādi vuttaṃ. Evaṃ sampannasamudāgamassa tadanurūpā ayaṃ phalasampadāti dassetuṃ, **''tusitabhavanato''**tiādi vuttaṃ.

Ariyadhammo nāma ariyamaggappadhāno, ariyamaggo ca sattatiṃsabodhipakkhiyasaṅgaho, te ca uddesamatteneva gahitāti āha – **''sattatiṃsabodhipakkhiye ekadesena likhitvā''**ti. Cūḷasīlādīni **brahmajāle** (dī. ni. 1.8-9) āgatanayena veditabbāni. **Chadvārasaṃvaraṃ satisampajañña**nti manacchaṭṭhānaṃ dvārānaṃ saṃvaraṇavasena sattaṭṭhānikaṃ satisampajaññaṃ. Dvādasappabhedaṃ cīvarādi**catuppaccayasantosaṃ**. Araññarukkhamūlādīnañca vibhaṅgaṃ bhāvanānukūlaṃ **senāsanaṃ**. ''Abhijjhaṃ loke pahāyā''tiādinā vuttaṃ **nīvaraṇappahānaṃ. Parikamma**nti kasiṇādiparikammaṃ. Pāḷiyaṃ āgatanayena **aṭṭhatiṃsa kammaṭṭhānāni**. Visuddhipaṭipāṭiyā **yāva āsavakkhayā** imaṃ paṭipattiṃ **ekadesena likhi. Soḷasavidha**nti soḷasavidhabhāvanāya payogaṃ.

Kilañjamayeti nānāvidhabhittivibhatte saṇhasukhumaratanaparisibbite kilañjamayasamugge. **Bahi vatthena veṭhetvā**ti paṭhamaṃ sukhumakambalena veṭhetvā paṭipāṭiyā tettiṃsāya samuggesu pakkhipitvā tato bahi sukhumavatthena veṭhetvā chādetvā. Tiṇagacchapahānasammajjanādinā **sodhitamattakameva hotu,** kadalipuṇṇaghaṭaṭhapanadhajapaṭākussāpanādialaṅkaraṇena mā niṭṭhāpethāti attho. **Rājānubhāvena paṭiyādethā**ti mama rājānurūpaṃ sajjetha, alaṅkarothāti attho. **Antarabhogikāna**nti anuyuttarājamahāmattānaṃ. **Javanadūte**ti khippaṃ gacchantakadūtapurise. Tāḷehi saha avacarantīti **tāḷāvacarā**.

Raññā paṇṇākāraṃ uddissa katapūjāsakkārassa amaccato sutattā **paṇṇākāraṃ uccaṭṭhāne ṭhapetvā sayaṃ nīcāsane nisinno. Nāyaṃ aññassa ratanassa bhavissatī**ti ayaṃ parihāro aññassa maṇimuttādibhedassa ratanassa na bhavissati maṇimuttādīhi abhisaṅkhatattā. **Balavasomanassaṃ uppajji** ciratanakālaṃ buddhasāsane bhāvitabhāvanatāya vāsitavāsanatāya ghaṭe dīpo viya abbhantare eva samujjalamānaparipakkatihetukabhāvato.

Dhāremīti icchāmi, gaṇhāmīti attho. **Dvejjhavacana**nti dveḷhakabhāvo. **Antaraṃ karotī**ti dvinnaṃ pādānaṃ antaraṃ taṃ lekhaṃ karoti, ekena pādena atikkamīti attho. **Tassā gatamaggenā**ti tāya deviyā vivaṭṭamānāya nāsitāya gatamaggena. **Taṃ pana lekha**nti pukkusātinā katalekhaṃ. Paṇṇacchattakanti tālapattamuṭṭhiṃ.

Satthugāravenāti satthari uppannapasādapemabahumānasambhavena. Tadā satthāraṃyeva manasi katvā tanninnabhāvena gacchanto, ''pucchissāmī''tipi cittaṃ na uppādesi, ''ettha nu kho satthā vasatī''ti parivitakkasseva abhāvato; rājagahaṃ pana patvā rañño pesitasāsanavasena tattha ca vihārassa bahubhāvato **satthā kahaṃ vasatīti pucchi**. Satthu ekakasseva nikkhamanaṃ pañcacattālīsa yojanāni padasā gamanañca dhammapūjāvasena katanti daṭṭhabbaṃ. Dhammapūjāya ca buddhānaṃ āciṇṇabhāvo heṭṭhā vitthāritoyeva. Buddhasobhaṃ pana paṭicchādetvā aññātakavesena tattha gamanaṃ tassa kulaputtassa vissatthavasena maggadarathapaṭipassambhanatthaṃ. Appaṭipassaddhamaggadaratho hi dhammadesanāya bhājanaṃ na hotīti. Tathāhi vakkhati, ''nanu ca bhagavā''tiādi.

Uruddhanti visālanti keci. **Atirekatiyojanasata**ntiādinā anvayato byatirekato ca maccheravinayane sabrahmacārīnaṃ ovādadānaṃ. **Accantasukhumālo**tiādinā satthu dhammagāravena saddhiṃ kulaputtassapi dhammagāravaṃ saṃsandati sametīti dasseti. Tena bhagavato katassa paccuggamanassa ṭhānagatabhāvaṃ vibhāvento aññesampi bhabbarūpānaṃ kulaputtānaṃ yathārahaṃ saṅgaho kātabboti dasseti.

Brahmalokappamāṇanti uccabhāvena. **Ānubhāvenā**ti iddhānubhāvena yathā so sotapathaṃ na upagacchati, evaṃ vūpasametuṃ sakkoti. **Avibbhanta**nti vibbhamarahitaṃ nilloluppaṃ. **''Bhāvanapuṃsakaṃ paneta''**nti vatvā tassa vivaraṇatthaṃ, ''pāsādikena iriyāpathenā''ti vuttaṃ. Itthambhūtalakkhaṇe etaṃ karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''yathā iriyato''**tiādi. **Amanāpo hoti** passantānaṃ. Sīhaseyyāya nipannassapi hi ekacce sarīrāvayavā adhokhittavikkhittā viya dissanti. Kaṭiyaṃ dvinnaṃ ūrusandhīnaṃ dvinnañca jāṇusandhīnaṃ vasena **catusandhikapallaṅkaṃ. Na patiṭṭhātī**ti nappavattati, ''kaṃsi tva''ntiādinā apucchite kathāpavatti eva na hoti. **Appatiṭṭhitāya kathāya na sañjāyatī**ti tathā pana pucchāvasena kathāya appavattitāya upari dhammakathā na sañjāyati na uppajjati. **Itī**ti tasmā. **Kathāpatiṭṭhāpanatthaṃ** kathāpavattanatthaṃ kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ vā pucchi.

Sabhāvameva kathetīti attano bhagavato adiṭṭhapubbattā ''adiṭṭhapubbakaṃ kathamahaṃ jāneyya''nti sabhāvameva kevalaṃ attano ajjhāsayameva katheti; na pana sadevakassa lokassa supākaṭaṃ sabhāvasiddhaṃ buddharūpakāyasabhāvaṃ. Atha vā **sabhāvameva kathetī**ti ''idameva''nti jānantopi tadā bhagavato ruciyā tathāpavattamānaṃ rūpakāyasabhāvameva katheti appavikkhambhanti adhippāyo. Tenāha – **''tathā hi na''**ntiādi, vipassanālakkhaṇameva paṭipadanti adhippāyo.

343. **''Pubbabhāgapaṭipadaṃ akathetvā''**ti vatvā pubbabhāgapaṭipadāya akathane kāraṇaṃ pubbabhāgapaṭipadañca sarūpato dassetuṃ, **''yassa hī''**tiādi vuttaṃ. Aparisuddhāyapi pubbabhāgapaṭipadāya vipassanā tathā na kiccakārī, pageva avijjamānāyāti, **''yassa hi…pe… aparisuddhā hoti''**cceva vuttaṃ. Pubbabhāgapaṭipadā ca nāma saṅkhepato pannarasa caraṇadhammāti āha – **''sīlasaṃvaraṃ…pe… imaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ ācikkhatī''**ti. **Yānakiccaṃ sādheti** maggagamanena akilantabhāvasādhanattā. Cirakālaṃ paribhāvitāya paripakkagatāya hetusampadāya upaṭṭhāpitaṃ **sāmaṇerasīlampi paripuṇṇaṃ** akhaṇḍādibhāvappattiyā, yaṃ pubbahetuttā ''sīla''nti vuccati.

Dhātuyo paramatthato vijjamānā, paññattimattho **puriso avijjamāno**. Atha kasmā bhagavā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ vipassanaṃ kathento ''chadhāturo''ti avijjamānappadhānaṃ desanaṃ ārabhīti āha – **''bhagavā hī''**tiādi. **Katthaci** ''tevijjo chaḷabhiñño''tiādīsu **vijjamānena avijjamānaṃ dasseti. Katthaci** – ''itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī''tiādīsu (a. ni. 1.1) **avijjamānena vijjamānaṃ dasseti. Katthaci** ''cakkhuviññāṇaṃ sotaviññāṇa''ntiādīsu (vibha. 121) **vijjamānena vijjamānaṃ dasseti. Katthaci** – ''khattiyakumāro brāhmaṇakaññāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappetī''tiādīsu (dī. ni. 1.275) **avijjamānena avijjamānaṃ dasseti**. Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dasseti. ''Chadhāturo''ti hi samāsattho avijjamāno puggalavisayattā, tassa padassa avayavattho pana appadhānattho vijjamāno, so saddakkamena appadhānopi atthakkamena padhānoti āha – **''vijjamānena avijjamānaṃ dassento''**ti. Puggalādhiṭṭhānāyettha desanāya kāraṇaṃ dassetuṃ, **''sace hī''**tiādi vuttaṃ. **Upaṭṭhāpeyyā**ti – ''dhātuyo''icceva kulaputtassa cittaṃ niveseyya tathā sañjāneyya, evaṃ dhammaṃ deseyyāti attho. **Sandehaṃ kareyyā**ti asati purise ko karoti? Ko paṭisaṃvedeti, dhātuyo evāti kiṃ nu kho idaṃ, kathaṃ nu kho idanti saṃsayaṃ uppādeyya? **Sammohaṃ āpajjeyyā**ti caturaṅgasamannāgate andhakāre vattamānaṃ viya desiyamāne atthe sammohaṃ āpajjeyya. Tathābhūto ca desanāya abhājanabhūtattā **desanaṃ sampaṭicchituṃ na sakkuṇeyya. Evamāhā**ti evaṃ ''chadhāturo''ti āha.

Yaṃ tvaṃ purisoti sañjānāsīti yaṃ rūpārūpadhammasamūhaṃ pabandhavasena pavattamānaṃ adhiṭṭhānavisesavisiṭṭhaṃ – ''puriso satto itthī''tiādinā tvaṃ sañjānāsi, **so chadhāturo**. Santesupi chadhātuvinimuttesu dhātvantaresu sukhāvaggahaṇatthaṃ tathā vuttaṃ taggahaṇeneva ca tesaṃ gahetabbato, svāyamattho heṭṭhā dassito eva. **Sesapadesū**ti ‘‘chaphassāyatano’’tiādipadesupi. Cattāri adhiṭṭhānāni catasso patiṭṭhā etassāti **caturādhiṭṭhāno,** adhitiṭṭhati patiṭṭhahati etenāti **adhiṭṭhānaṃ,** yesu patiṭṭhāya uttamatthaṃ arahattaṃ adhigacchati, tesaṃ paññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tenāha **‘‘svāyaṃ bhikkhū’’**tiādi. **Etto**ti vaṭṭato. **Vivaṭṭitvā**ti vinivaṭṭitvā apasakkitvā. **Etto**ti vā etehi chadhātuādīhi. Ettha hi niviṭṭhassa āyattassa uttamāya siddhiyā asambhavoti. **Patiṭṭhita**nti ariyamaggādhigamavasena suppatiṭṭhitaṃ. Evañhi sabbaso paṭipakkhasamucchindanena tattha patiṭṭhito hoti. **Maññassavā nappavattantī**ti chahipi dvārehi pavattamānasotāya maggena visositāya sabbaso vigatāya sabbaso vicchedappattiyā na sandanti. Tenāha **‘‘nappavattantī’’**ti. Yasmā māne sabbaso samucchinne asamucchinno anupasanto kileso nāma natthi, tasmā āha – **‘‘muni santoti vuccatī’’**ti rāgaggiādīnaṃ nibbānena **nibbuto**.

Paññaṃ nappamajjeyyāti, ‘‘divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī’’tiādinayappavattāya (ma. ni. 1.423; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 3.15; vibha. 519; mahāni. 161) appamādappaṭipattiyā samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya. Etena pubbabhāgiyaṃ samathavipassanābhāvanamāha. **Saccamanurakkheyyā**ti saccānurakkhanāpadesena sīlavisodhanamāha; sacce ṭhito samādinnasīlaṃ avikopetvā paripūrento samādhisaṃvattaniyataṃ karoti. Tenāha **‘‘vacīsaccaṃ rakkheyyā’’**ti. **Kilesapariccāgaṃ brūheyyā**ti tadaṅgādivasena kilesānaṃ pariccajanavidhiṃ vaḍḍheyya. **Kilesavūpasamanaṃ sikkheyyā**ti yathā te kilesā tadaṅgādivasena pariccattā yathāsamudācārappavattiyā santāne pariḷāhaṃ na janenti; evaṃ kilesānaṃ vūpasamanavidhiṃ sikkheyya **paññādhiṭṭhānādīna**nti lokuttarānaṃ paññādhiṭṭhānādīnaṃ. **Adhigamatthāyā**ti paṭilābhatthāya.

347. **Pubbe vuttāna**nti, ‘‘caturādhiṭṭhāno, yattha ṭhitaṃ maññassavā nappavattantī’’ti (ma. ni. 3.343) evaṃ pubbe vuttānaṃ.

348. **Vattabbaṃ bhaveyyā**ti niddesavasena vattabbaṃ bhaveyya. **Ādīhī**ti evamādīhi. **Kiccaṃ natthi** kiccābhāvato. **Uppaṭipāṭidhātuka**nti ayathānupubbikaṃ. **Yathādhammavasenevā**ti desetabbadhammānaṃ yathāsabhāveneva. **Sappāyaṃ dhutaṅga**nti attano kilesaniggaṇhanayoggaṃ dhutaṅgaṃ. **Cittarucita**nti attano cittapakatiyā ācariyehi virocetabbaṃ, cariyānukūlanti attho. **Hatthipadopamasuttādīsū**ti **ādi-**saddena visuddhimaggadhātuvibhaṅgādiṃ saṅgaṇhāti.

354. **Ayampetthā**ti **pi-**saddo sampiṇḍanattho. Tena ‘‘athāparaṃ upekkhāyeva avasissatī’’ti uparidesanaṃ sampiṇḍeti. Sopi hi pāṭiyekko anusandhīti. Nanu cāyaṃ yathāuddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā niddesopi bhavissatīti yathānusandhinayo vijjatīti? Na, viññāṇadhātuniddesanayena desanāya appavattattā tenāha **‘‘heṭṭhato’’**tiādi. **Yaṃ vā panā**tiādinā pana desanāya sānusandhitaṃ vibhāveti. Na hi buddhā bhagavanto ananusandhikaṃ desanaṃ desenti. **Āgamanīyavipassanāvasenā**ti yassā pubbe pavattattā āgamanīyaṭṭhāne ṭhitā vipassanā, tassā vasena. **Kammakārakaviññāṇa**nti ‘‘netaṃ mama nesohamasmi, na meso attā’’ti evaṃ vipassanākiccakārakaṃ vipassanāsahitaṃ viññāṇaṃ. **Viññāṇadhātuvasenā**ti yathāuddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā bhājanavasena. **Satthu kathanatthāyā**ti satthārā uddesameva katvā ṭhapitattā niddesavasena kathanatthāya. Akathitabhāvo eva hissa avasiṭṭhatā kathanatthāya paṭivijjhanatthāya ca. Paṭipakkhavigamena tassa cittassa parisuddhatāti āha **‘‘nirupakkilesa’’**nti. Upakkilesānaṃ pana pahīnabhāvato **pariyodātaṃ**. Samudayavasena **udayadassanatthañceva** paccayanirodhavasena **atthaṅgamadassanatthañca**. Kāraṇabhāvena sukhāya vedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha **‘‘sukhavedanāya paccayabhūta’’**nti.

360. **Rūpakammaṭṭhāna**mpi catudhātuvavatthānavasena, **arūpakammaṭṭhānampi** sukhadukkhavedanāmukhena **paguṇaṃ jātaṃ**.

Satthu kathanatthaṃyeva avasissatīti, ‘‘kulaputtassa paṭivijjhanattha’’nti vuttamevatthaṃ nisedheti, tasmā vuttamevatthaṃ samatthetuṃ, **‘‘imasmiṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Kulaputtassa**

rūpāvacarajjhāneti kulaputtena adhigatarūpāvacarajjhāne. Tenāha – **‘‘bhikkhu paguṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaracatutthajjhāna’’**nti. Yaṃ kiñci suvaṇṇatāpanayogyaṃ aṅgārabhājanaṃ idha ‘‘ukkā’’ti adhippetanti āha **‘‘aṅgārakapalla’’**nti. **Sajjeyyā**ti yathā tattha pakkhittasuvaṇṇañca tappati, evaṃ paṭiyādiyeyya. **Nīhaṭadosa**nti vigatībhūtakāḷakaṃ. **Apanītakasāva**nti apagatasukhumakāḷakaṃ.

Ariyamagge patiṭṭhāpetukāmena nāma sabbasmimpi lokiyadhamme virajjanatthāya dhammo kathetabboti adhippāyena, **‘‘kasmā panā’’**tiādinā codanā katā. Vineyyadamanakusalena bhagavatā veneyyajjhāsayavasena tāva catutthajjhānupekkhāya vaṇṇo kathitoti tassa parihāraṃ vadanto, **‘‘kulaputtassā’’**tiādimāha.

361. **Tadanudhamma**nti tassa arūpāvacarassa kusalassa anurūpadhammaṃ, yāya paṭipadāya tassa adhigamo hoti, tassa pubbabhāgapaṭipadanti attho. Tenāha **‘‘rūpāvacarajjhāna’’**nti. **Taggahaṇā**ti tassa gahaṇena tassā paṭipattiyā paṭipajjamānena. **Ito uttari**nti ‘‘viññāṇañcāyatana’’ntiādīsu.

362. **Tassevā**ti arūpāvacarajjhānassa. Etaṃ pana savipākaṃ arūpāvacarajjhānaṃ samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhataṃ. Pakappita**nti paccayavasena savihitaṃ. **Āyūhita**nti sampiṇḍitaṃ. **Karontena karīyatī**ti paṭipajjanakena paṭipajjīyati saṅkharīyati. Nibbānaṃ viya na niccaṃ na sassataṃ. Atha kho khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **tāvakālikaṃ**. Tato eva cavanādisabhāvanti sabbametaṃ rūpāvacaradhammesu ādīnavavibhāvanaṃ. **Dukkhe patiṭṭhita**nti saṅkhāradukkhe patiṭṭhitaṃ. **Atāṇa**nti cavanasabhāvāditāya tāṇarahitaṃ. **Aleṇa**nti tato arakkhattā līyanaṭṭhānarahitaṃ. **Asaraṇa**nti appaṭisaraṇaṃ. **Asaraṇībhūta**nti sabbakālampi appaṭisaraṇaṃ.

Samattapattavise khandhādīsu gahite duttikicchā siyāti, **‘‘khandhaṃ vā sīsaṃ vā gahetuṃ adatvā’’**ti vuttaṃ. **Evamevā**ti etthāyaṃ upamāsaṃsandanā – cheko bhisakko viya sammāsambuddho. Visavikāro viya kilesadukkhānubandho, bhisakkassa visaṃ ṭhānato cāvetvā upari āropanaṃ viya bhagavato desanānubhāvena kulaputtassa kāmabhave nikantiṃ pariyādāya arūpajjhāne bhavanaṃ. Bhisakkassa visaṃ otāretvā pathaviyaṃ pātanaṃ viya kulaputtassa orambhāgiyakilesadukkhāpanayanaṃ.

Asampattassāti arūpāvacarajjhānaṃ anadhigatassa. **Appaṭiladdhassevā**ti tassa vevacanaṃ. **Sabbameta**nti ‘‘aniccaṃ adhuva’’ntiādinā vitthārato vuttaṃ sabbametaṃ **ādīnavaṃ. Ekapadeneva ‘‘saṅkhatameta’’nti kathesi** saṅkhatapadeneva tassa atthassa anavasesato pariyādinnattā.

Nāyūhatīti bhavakāraṇacetanāvasena byāpāraṃ na samūheti na sampiṇḍeti. Tenāha – **‘‘na rāsiṃ karotī’’**ti. Abhisaṅkharaṇaṃ nāma cetanābyāpāroti āha – **‘‘na abhisañcetayatī’’**ti. Taṃ pana phaluppādanasamatthatāya phalena kappananti āha **‘‘na kappetī’’**ti. Sace abhisaṅkhāracetanā uḷārā, phalamahattasaṅkhātāya vuḍḍhiyā hoti, anuḷārā ca avuḍḍhiyāti āha – **‘‘vuḍḍhiyā vā parihāniyā vā’’**ti. **Buddhavisaye ṭhatvā**ti bhagavā attano buddhasubuddhatāya sīhasamānavuttitāya ca desanaṃ ukkaṃsato sāvakehi pattabbaṃ visesaṃ anavasesento tathā vadati, na sāvakavisayaṃ atikkamitvā attano buddhavisayameva desento. Tenāha – **‘‘arahattanikūṭaṃ gaṇhī’’**ti. Yadi kulaputto attano…pe… paṭivijjhi, atha kasmā bhagavā desanāya arahattanikūṭaṃ gaṇhīti āha **‘‘yathā nāmā’’**tiādi.

Ito pubbeti ito anāgāmiphalādhigamato uttari upari. **Assā**ti kulaputtassa. **Kathentassa** bhagavato dhamme **neva kaṅkhā na vimati** paṭhamamaggeneva kaṅkhāya samucchinnattā. **Ekaccesu ṭhānesū**ti tathā vineyyaṭhānesu. Tathā hi ayampi kulaputto anāgāmiphalaṃ patvā bhagavantaṃ sañjāni. Tena vuttaṃ **‘‘yato anenā’’**tiādi.

363. **Anajjhositā**ti anajjhosanīyāti ayamatthoti āha – **‘‘gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṃ na yuttā’’**ti.

364. Rāgova anusayo **rāgānusayo,** so ca paccayasamavāye uppajjanārahoti vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ – **‘‘sukhavedanaṃ ārabbha rāgānusayo uppajjeyyā’’**ti. Na pana tassa uppādanaṃ atthi khaṇattayasamāyogāsambhavato. Esa nayo sesesupi. **Itara**nti adukkhamasukhavedanaṃ. **Visaṃyutto**ti kenaci saññojanena asaṃyuttatāya eva niyatavippayutto. Kāyassa koṭi paramo anto etassāti **kāyakoṭikaṃ. Dutiyapade**ti ‘‘jīvitapariyantika’’nti imasmiṃ pade. **Visevanassā**ti upādānassa. **Sītībhavissantī**ti padassa ‘‘nirujjhissantī’’ti attho vutto, kathaṃ pana vedayitānaṃ dvādasasu āyatanesu nirujjhanaṃ sītibhāvappattīti codanaṃ sandhāyāha – **‘‘kilesā hī’’**tiādi. **Samudayapañhenā**ti mahāsatipaṭṭhāne (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133) samudayasaccanirodhapañhena. Nanu sabbaso kilesapariḷāhavigame sītibhāvo nāma vedanānirodhamattena adhippeto; tena idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti vedayitānaṃ accantanirodhasaṅkhāto sītibhāvopi kilesasamucchedenevāti āha **‘‘vedayitānipī’’**tiādi.

365. **Idaṃ opammasaṃsandana**nti ettha saññojanā dīpasikhā viya, adhiṭṭhānakapallikā viya vedanāya nissayabhūtā cattāro khandhā, telaṃ viya kilesā, vaṭṭi viya kammavaṭṭaṃ, upaharaṇakapuriso viya vaṭṭagāmī puthujjano, tassa sīsacchedakapuriso viya arahattamaggo santānassa samucchedakaraṇato, anāhārāya dīpasikhāya nibbāyanaṃ viya kammakilesānaṃ anantarapaccayato anāhārāya vedanāya anupādisesavasena nibbāyanaṃ.

Ādimhi samādhivipassanāpaññāhīti pubbabhāgapaṭipadābhūtā tayā paguṇasamādhito arahattassa padaṭṭhānabhūtavipassanāpaññāto ca. **Uttaritarā**ti visiṭṭhatarā. **Evaṃ samannāgato**ti ettha **evaṃ**-saddo idaṃsaddatthavacanoti āha – **‘‘iminā uttamena arahattaphalapaññādhiṭṭhānenā’’**ti. Sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ khepetīti **sabbadukkhakkhayo,** aggamaggo, taṃpariyāpannatāya tattha ñāṇanti āha – **‘‘sabbadukkhakkhaye ñāṇaṃ nāma arahattamagge ñāṇa’’**nti. **Arahattaphale ñāṇaṃ adhippetaṃ** vuttanayena sabbadukkhakkhaye sante tannimittaṃ vā uppannañāṇanti katvā. **Tassā**ti, ‘‘evaṃ samannāgato bhikkhu iminā paramena paññādhiṭṭhānena samannāgato hotī’’ti vuttabhikkhuno.

366. **Hī**ti yasmā. **Vimuttī**ti arahattaphalavimutti, tasmā sabbadukkhakkhaye ñāṇanti arahattaphalañāṇaṃ adhippetaṃ. **Saccanti paramatthasaccaṃ nibbānaṃ,** na maggasaccaṃ. Kāmaṃ arahattaphalavimutti paṭipakkhehi akopanīyatāya akuppā, ‘‘sacce ṭhitā’’ti pana vacanato, **‘‘akuppārammaṇakaraṇena akuppāti vuttā’’**ti āha. **Vitatha**nti naṭṭhaṃ, jarāya maraṇena ca vipariṇāmetabbatāya yādisaṃ uppādāvatthāya jātaṃ, tato aññādisanti attho. Tathā hi taṃ jarāmaraṇehi parimusitabbarūpatāya ‘‘musā’’ti vuttaṃ. Tenāha – **‘‘mosadhammanti nassanasabhāva’’**nti. **Taṃ avitatha**nti taṃ vuttanayena avitathaṃ nāma, **taṃ sabhāvo** sabbakālaṃ teneva labbhanato. **Samathavipassanāvasena vacīsaccato**ti samathavipassanāvasena yaṃ visuddhimattaṃ vacīsaccaṃ, tato. **Dukkhasaccasamudayasaccehi** tacchavipallāsabhūtasabhāvehi. Iti nesaṃ yathāsakaṃ sabhāvena avitathabhāve amosadhammatāya tehipi avitathabhāvā paramatthasaccaṃ nibbānameva **uttaritaraṃ. Tasmā**ti nibbānasseva uttaritarabhāvato.

367. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhī,** khandhā kāmaguṇā ca. Upadahanti dukkhanti **upadhī,** kilesābhisaṅkhārā. **Paripūrā gahitā parāmaṭṭhā**ti pariyattabhāvena taṇhāya gahitā diṭṭhiyā parāmaṭṭhā. **Samathavipassanāvasena kilesapariccāgato**ti vikkhambhanavasena tadaṅgappahānavasena ca kilesānaṃ pariccajanato. **Uttaritaro** visiṭṭhatarassa pahānappakārassa abhāvato.

368. **Āghātakaraṇavasenā**ti cetasikāghātassa uppajjanavasena. **Byāpajjanavasenā**ti cittassa vipattibhāvavasena. **Sampadussanavasenā**ti sabbaso dussanavasena. **Tīhi** padehi yadi arahattamaggena kilesānaṃ pariccāgo cāgādhiṭṭhānaṃ, arahattamaggeneva nesaṃ vūpasamo upasamādhiṭṭhānaṃ hotīti dasseti. Ettha visesena pariccāgo sampajahanaṃ anuppattidhammatāpādanaṃ cāgo, tathā pana pariccāgena yo so nesaṃ tadā vūpasantatāya abhāvo, ayaṃ upasamoti ayametesaṃ viseso.

369. **Maññita**nti maññanā, ‘‘etaṃ mamā’’tiādinā kappanāti attho. Avijjāvibandhanataṇhāgāhādīnaṃ sādhāraṇabhāvato **ayamaha**nti ettha **aha**nti diṭṭhimaññanādassanaṃ, sā pana diṭṭhi mānamaññanāya attaniyagāhavasena hotīti sveva ‘‘aya’’nti iminā gahitoti āha – **‘‘ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭatī’’**ti. **Ābādhaṭṭhenā**ti paṭipīḷanaṭṭhena. Maññanāvasena hi sattānaṃ tathā hoti. **Antodosaṭṭhenā**ti abbhantaraduṭṭhabhāvena. Maññanādūsitattā hi sattānaṃ attabhāvo dukkhatāmūlāyatto, kilesāsucipaggharaṇato uppādanirodhabhaṅgehi uddhamuddhaṃ pakkapabhinno hotīti phalūpacārena ‘‘maññitaṃ gaṇḍo’’ti vutto. **Anupaviṭṭhaṭṭhenā**ti anupavisitvā hadayamāhacca adhiṭṭhānena. Maññitañhi pīḷājananato antotudanato duruddharaṇato sallaṃ. **Khīṇāsavamuni** sabbaso kilesānaṃ santattā, tato eva pariḷāhānaṃ parinibbutattā vūpasantattā **santo** upasanto **nibbutoti vuccati. Yattha ṭhita**nti yasmiṃ asekkhabhūmiyaṃ ṭhitaṃ. Yadi bhagavā attano desanāñāṇānurūpaṃ desanaṃ pavattāpeyya, mahāpathaviṃ pattharantassa viya, ākāsaṃ pasārentassa viya, anantāparimeyyalokadhātuyo paṭicca tesaṃ ṭhitākāraṃ anuppūraṃ vicinantassa viya desanā pariyosānaṃ na gaccheyya. Yasmā panassa vineyyajjhāsayānurūpameva desanā pavatti, na tato paraṃ aṇumattampi vaḍḍhati. Tasmā vuttaṃ – **‘‘sabbāpi dhammadesanā saṃkhittāva, vitthāradesanā nāma natthī’’**ti. Nanu sattapakaraṇadesanā vitthārakathāti? Na sāpi vitthārakathāti āha – **‘‘samantapaṭṭhānakathāpi saṃkhittāyevā’’**ti. Sannipatitadevaparisāya ajjhāsayānurūpameva hi tassāpi pavatti, na satthudesanāñāṇānurūpanti. **Yathānusandhiṃ pāpesi** yathāuddiṭṭhe anupubbena anavasesato vibhajanavasena desanāya niṭṭhāpitattā. **Vipañcitaññū…pe… kathesi** nātisaṅkhepavitthāravasena desitattā.

370. **Aṭṭhannaṃ parikkhārāna**nti nayidamanavasesapariyādānaṃ, lakkhaṇavacanaṃ panetaṃ, aññatarassāti vacanaseso. Tathā hi, ‘‘mayhaṃ iddhimayaparikkhāralābhāya paccayo hotū’’ti patthanaṃ paṭṭhapetvā pattacīvaraṃ, pattaṃ, cīvarameva vā dinne carimabhave iddhimayaparikkhāro nibbattatīti vadanti. **Adinnattā**ti kecivādo, tenāha **‘‘kulaputto’’**tiādi. **Okāsābhāvato**ti upasampadālakkhaṇassa asambhavato. Tenāha – **‘‘kulaputtassa āyuparikkhīṇa’’**nti. **Udakatittha…pe… āraddho** paramappicchabhāvato.

Vibbhantāti bhantacittā. **Siṅgena vijjhitvā ghātesi** purimajātibaddhāghātatāyāti vadanti.

Mānusaṃ yoganti manussattabhāvaṃ. Attabhāvo hi yujjati kammakilesehīti ‘‘yogo’’ti vuccati. **Upaccagu**nti upagacchiṃsu. **Upako**tiādi tesaṃ nāmāni.

Gandhakaṭṭhehīti candanāgarusaḷaladevadāruādīhi gandhadārūhi. Sesaṃ suviññeyyameva.

Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. **Ācikkhanā**ti – ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’’nti ādito kathanaṃ. **Desanā**ti tasseva atthassa atisajjanaṃ pabodhanaṃ. **Paññāpanā**ti pakārehi ñāpanā, sā pana yasmā itthamidanti veneyyānaṃ paccakkhato dassanā, tesaṃ vā santāne patiṭṭhāpanā hoti, tasmā āha – **‘‘dukkhasaccādīnaṃ ṭhapanā’’**ti. **Paṭṭhapanā**ti patiṭṭhāpanā. Yasmā paṭṭhapiyamānasabhāvā desanā bhājanaṃ upagacchantī viya hoti, tasmā vuttaṃ – ‘‘paññāpanā’’ti, jānāpanāti attho. **Vivaṭakaraṇā**ti desiyamānassa atthassa vivaṭabhāvakaraṇaṃ. **Vibhāgakiriyā**ti yathāvuttassa atthavibhāgassa vitthārakaraṇaṃ. **Pākaṭabhāvakaraṇa**nti agambhīrabhāvāpādanaṃ. Aparo nayo – catusaccasaññitassa atthassa paccekaṃ sarūpato dassanavasena idanti ādito sikkhāpanaṃ kathanaṃ **ācikkhanā,** evaṃ parasantāne pabodhanavasena pavattāpanā **desanā,** evaṃ vineyyānaṃ cittaparitosajananena tesaṃ buddhiparipācanaṃ **‘‘paññāpanā’’**ti vuccati. Evaṃ paññāpentī ca sā desiyamānaṃ atthaṃ veneyyasantāne pakārato ṭhapeti patiṭṭhapetīti **‘‘paṭṭhapanā’’**ti vuccati. Pakārato ṭhapentī pana saṃkhittassa vitthārato paṭivuttassa punābhidhānato **‘‘vivaraṇā’’**ti, tassevatthassa vibhāgakaraṇato **‘‘vibhajanā’’**ti, vuttassa vitthārenābhidhānato vibhattassa hetudāharaṇadassanato, **‘‘uttānīkamma’’**nti vuccati. Tenāha – **‘‘pākaṭabhāvakaraṇa’’**nti, hetūpamāvasenatthassa pākaṭabhāvakaraṇatoti attho.

Anuggāhakāti anuggaṇhanakāmā. Svāyamanuggaho saṅgahavatthuvasena pākaṭo hotīti āha **‘‘āmisasaṅgahenā’’**tiādi. Janetā janettīti āha **‘‘janikā mātā’’**ti. Vuddhiṃ parisaṃ āpādetīti **āpādetā**. Tenāha **‘‘posetā’’**ti. Idāni dvinnaṃ mahātherānaṃ yathākkamaṃ sabrahmacārīnaṃ bhagavatā vuttehi janikaposikamātuṭṭhāniyehi saṅgāhakataṃ vitthārato dassetuṃ, **‘‘janikamātā hī’’**tiādi vuttaṃ. Paratoghosena vināpi uparimaggādhigamo hotīti **‘‘paccattapurisakārenā’’**ti vuttaṃ. Paṭhamamaggo eva hi sāvakānaṃ ekantato ghosāpekkhoti. **Pattesupī**ti **pi**-saddena pageva appattesūti dasseti. Bhavassa appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha **‘‘accharāsaṅghātamattampī’’**ti. **Janetā**ti janako, thero pana ariyāya janayitā. **Āpādetā**ti vaḍḍhetā paribrūhetā. Purimasmiṃ saccadvaye sammasanaggahaṇaṃ lokiyattā tassa, itarasmiṃ tassa aggahaṇaṃ lokuttarattā.

Kāmehi nikkhanto saṅkappo **nekkhammasaṅkappo**. Svāyamassa tato nikkhamanattho tesaṃ paṭipakkhabhāvato tehi visaṃsaggato virajjanato samucchindanato sabbaso vivittabhāvato ca hotīti dassetuṃ, **‘‘kāmapaccanīkaṭṭhenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kāmapadaghāta**nti yathā kāmo padaṃ patiṭṭhaṃ na labhati, evaṃ hananaṃ, kāmasamucchedanti attho. Kāmehi sabbaso vivittattā kāmavivitto, ariyamaggo, tassa anto, ariyaphalaṃ, tasmiṃ **kāmavivittante. Eseva nayo**ti iminā ‘‘byāpādapaccanīkaṭṭhenā’’tiādiyojanaṃ atidisati. Sabbe cete nekkhammasaṅkappādayo nānācittesu labbhantīti yojanā. Yadi ekacitte labbhanti, kathaṃ tividhamicchāsaṅkappānaṃ samugghātoti āha **‘‘tatra hī’’**tiādi. **Na nānā labbhatī**ti iminā tividhakiccakāritaṃ sammāsaṅkappassa dasseti. Kiccavasena hi tassa nāmassa lābho. Sammāvācādīnampi maggakkhaṇe ekacitte labbhamānānampi catukiccakāritāya catubbidhanāmāditā veditabbā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. **Mahāpajāpatigotamī**ti ettha **gotamī**ti tassa gotamagottato āgataṃ nāmaṃ, mahāpajāpati pana guṇato. Taṃ vivarituṃ, **‘‘nāmakaraṇadivase panassā’’**tiādi vuttaṃ. Mahatiṃ uḷāraṃ pajaṃ jananaposanehi parirakkhatīti **mahāpajāpati**. Paribhogavasena na haññatīti **ahataṃ. Sippikāna**nti tantavāyānaṃ. **Vāyanaṭṭhāna**nti vīnaṭṭhānaṃ. **Tāni maṃ na tosenti** kāyikassa puññassa abhāvato. Tenāha – **‘‘sahatthā katameva maṃ tosetī’’**ti. **Pisitvā** nibbattanaṃ katvā. **Pothetvā**ti sukhumabhāvāpādanatthaṃ dhanukena netvā. **Kālānukālañca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭiṃ aggahesi** ekadivasanti adhippāyo. Evañhi ‘‘ekadivasaṃ pana…pe… akāsī’’ti purimavacanena taṃ na virujjheyya.

Cha cetanāti chabbidhā cetanā. Na hi tā chayeva cetanāti. **Saṅghe gotami dehi…pe… saṅgho cā**ti idameva suttapadaṃ. **Saṅghe gotami dehī**ti saṅghassa dānāya niyojesi, tasmā saṅghova dakkhiṇeyyataroti ayamevettha attho. **Yadi eva**ntiādinā tattha byabhicāraṃ dasseti. **Rājamahāmattādayo**tiādinā tattha byatirekato nidassanaṃ āha. **Mahantatarā bhaveyyu**nti ānubhāvādinā mahantatarā bhaveyyuṃ, na ca taṃ atthīti. **Tasmā**ti yasmā guṇavisiṭṭhahetukaṃ dakkhiṇeyyataṃ anapekkhitvā attano dīyamānassa dāpanaṃ labhati, tasmā. **Mā evaṃ gaṇhā**ti sammāsambuddhato saṅghova dakkhiṇeyyo’’ti mā gaṇha.

Tattha nicchayasādhakaṃ suttapadaṃ dassento, **‘‘nayimasmiṃ loke…pe… vipulaphalesina’’**nti āha. Svāyamattho ratanasutte (khu. pā. 6.3; su. ni. 226), ‘‘yaṃ kiñci vitta’’nti gāthāya, aggapasādasuttādīhi (itivu. 90) ca vibhāvetabboti. Tenāha – **‘‘satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthī’’**ti.

Gotamiyā antimabhavikatāya dānassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya anuppādanato na taṃ garutaraṃ saṅghassa pādāpane kāraṇanti āha – **‘‘pacchimāya janatāyā’’**tiādi. **Vacanatopī**ti tassa vatthayugassa satthu eva paṭiggahaṇāya vacanatopi. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi.

Satthā saṅghapariyāpannova īdise ṭhāne aggaphalaṭṭhatāya aṭṭha-ariyapuggalabhāvato, sace panassa na sayaṃ saṅghapariyāpannatā, kathaṃ saṅghe pūjite satthā pūjito nāma siyāti adhippāyo. **Tīṇi** saraṇagamanāni tayo eva aggapasādāti vakkhatīti adhippāyo. Abhidheyyānurūpāni hi liṅgavacanāni. **Na ruhati** ayāthāvapaṭipattibhāvato, na gihivesaggahaṇādinā gihibhāvassa paṭikkhipitattā. **Na vattabbametaṃ ''satthā saṅghapariyāpanno''**ti satthubhāvato. Sāvakasamūho hi saṅgho. Saṅghagaṇe hi satthā uttaritaro anaññasādhāraṇaguṇehi samannāgatabhāvato mūlaratanabhāvato ca.

377. Sampatijātassa mahāsattassa sattapadavītihāragamanaṃ dhammatāvasena jātaṃ, paraṃ tadaññadaharasadisī paṭipattīti āha – **''hatthapādakiccaṃ asādhentesū''**ti.

378. **Paccūpakāraṃ na sukaraṃ vadāmi** anucchavikakiriyāya kātuṃ asakkuṇeyyattā. Abhivādenti etenāti **abhivādanaṃ**. Vandamānehi antevāsikehi ācariyaṃ ''sukhī hotū''tiādinā abhivādenti nāma. Tena vuttaṃ **''abhivādana''**nti. **Tadabhimukho…pe… vanditvā nipajjati,** seyyathāpi āyasmā sāriputto. Kālānukālaṃ upaṭṭhānaṃ bījayanapādasambāhanādi **anucchavikakammassa karaṇaṃ** nāma. **Anucchavikaṃ kiriyaṃ kātuṃ na sakkotiyeva,** yasmā ācariyena katassa dhammānuggahassa antevāsinā kariyamāno āmisānuggaho saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upetiyevāti. Tena vuttaṃ **''na suppatikāraṃ vadāmī''**ti.

379. **Pāṭipuggalikaṃ dakkhiṇaṃ ārabbha samuṭṭhitaṃ,** ''taṃ me bhagavā paṭiggaṇhatū''ti mahāpajāpatigotamiyā vacanaṃ nimittaṃ katvā desanāya uṭṭhitattā. Na kevalañca tassā eva vacanaṃ, atha kho **ānandattheropi…pe… samādapesi,** tasmā vibhāgato **cuddasasu…pe… hotīti dassetuṃ, imaṃ desanaṃ ārabhi**. Tattha patipaccekaṃ puggalaṃ dīyatīti **pāṭipuggalikaṃ**. Paṭhamasaddo yathā aggattho, evaṃ seṭṭhapariyāyopīti āha **''jeṭṭhakavasenapī''**ti. **Aggā** uttame khette pavattattā. **Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇāyeva** sabbaso sammāvikkhambhitarāgādikilesattā. Rāgādayo hi adakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇaṃ. Tenevāha – ''tiṇadosāni khettāni, rāgadosā ayaṃ pajā''tiādi (dha. pa. 356). Yasmā pana savāsanaṃ sabbaso samucchinnakilesehi tato eva sabbaso appaṭihatañāṇacārehi anantāparimeyyaguṇagaṇādhārehi sammāsambuddhehi sadiso sadevake loke koci dakkhiṇeyyo natthi. Tasmā **''paramadakkhiṇāyevā''**ti sāsaṅkaṃ vadati. Yasmā pañcābhiñño aṭṭhasamāpattilābhī eva hoti lokiyābhiññānaṃ aṭṭhasamāpattiadhiṭṭhānattā, tasmā **''lokiyapañcābhiññe''**icceva vuttaṃ, na ''aṭṭhasamāpattilābhimhī''ti tāya avuttasiddhattā. **Gosīladhātuko**ti gosīlasabhāvo, sīlavatā sadisasīloti attho. Tenāha **''asaṭho''**tiādi. Tena na alajjidhātuko pakatisiddho idha puthujjanasīlavāti adhippetoti dasseti.

Paricchindantoti ettakoti paccekappamāṇato tato eva aññamaññaṃ asaṅkaratova paricchindanto. Kathaṃ pana asaṅkhyeyyabhāvena vuccamāno vipāko paricchinno hoti? Sopi tassa paricchedo eva itarehi asaṃkiṇṇabhāvadīpanato, etadatthameva pubbe asaṅkaraggahaṇaṃ kataṃ. **Guṇavasenā**ti lakkhaṇasampannādiguṇavasena. **Upakāravasenā**ti bhogarakkhādiupakāravasena. **Yaṃ posanatthaṃ dinnaṃ, idaṃ na gahitaṃ** dānalakkhaṇāyogato. Anuggahapūjanicchāvasena hi attano deyyavatthupariccāgo dānaṃ bhayarāgaladdhukāmakulādivasena sāvajjābhāvato. **Tampi na gahitaṃ** ayāvadatthatāaparipuṇṇabhāvena yathādhippetaphaladānāsamatthabhāvato. **Sampattassā**ti santikāgatassa. Tena sampattipayojane anapekkhataṃ dasseti. **Phalaṃ paṭikaṅkhitvā**ti ''idaṃ me dānamayaṃ puññaṃ āyatiṃ sukhahitabhāvāya hotū''tiādinā phalaṃ paccāsīsitvā. Tenassa phaladāne namiyataṃ dasseti, **yāvadattha**nti iminā paripuṇṇaphalataṃ. **Sataguṇā**ti ettha **guṇa**saddo na ''guṇena nāmaṃ uddhareyya''ntiādīsu (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76; netti. aṭṭha. 4.38) viya sampattiattho, ''taddiguṇa''ntiādīsu viya na vaḍḍhanattho, ''pañca kāmaguṇā loke, manochaṭṭhā paveditā''tiādīsu (su. ni. 173) viya na koṭṭhāsattho, ''antaṃ antaguṇa''ntiādīsu (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3) viya na antabhāgattho, atha kho ānisaṃsatthoti dassento, **''satānisaṃsā''**ti āha, te ānisaṃse sarūpato dassetuṃ, **''āyusata''**ntiādi vuttaṃ. **Sataguṇā**ti vā satavaḍḍhikāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nipparitasaṃ karotī**ti āyuādīnaṃ ānisaṃsānaṃ aparittāsaṃ karoti. Atha vā **nipparitasaṃ karotī**ti āyuādinimittaṃ aparittāsaṃ karoti. Atha vā **nipparitasaṃ karotī**ti āyuādīni tato uttarimpi āhārādihetu aparittāsaṃ karoti. Attabhāvavinimuttasañcaraṇassa abhāvā,

‘‘bhavasatepi vutte ayamevattho’’ti vuttaṃ. **Sabbatthā**ti, ‘‘puthujjanadussīle’’tiādīsu sabbavāresu. **Nayo netabbo**ti, ‘‘āyusahassaṃ vaṇṇasahassa’’ntiādiko nayo.

Sāsanāvataraṇaṃ nāma yāvadeva vaṭṭadukkhanittharaṇatthaṃ, tañca maggapaṭivedhanaṃ, tasmā nibbedhabhāgiyasaraṇagamanaṃ sikkhāpadasamādānaṃ pabbajjā upasampadā sīlaparipūraṇaṃ adhicittasikkhānuyogo vipassanābhāvanāti sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipatti eva hotīti āha – **‘‘tisaraṇaṃ gato upāsakopī’’**tiādi. Tattha yathā nibbedhabhāgiyo samādhi tāva nāma paramparāya ariyamaggādhigamassa paccayabhāvato upanissayo; tathā nibbedhabhāgiyaṃ sīlaparipūraṇaṃ upasampadā pabbajjā upāsakassa dasasu pañcasu sīlesu patiṭṭhānaṃ antamaso saraṇādigamanampi nibbedhabhāgiyaṃ ariyamaggādhigamassa upanissayo hotiyevāti, ‘‘sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipattī’’ti vuttā. Tattha anaññasādhāraṇa-vijjācaraṇādi-asaṅkhyeyyaaparimeyya-guṇa-samudayapūrite bhagavati saddhamme ariyasaṅghe uḷāratarabahumānagāravataṃ gato. ‘‘Sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti tapparāyaṇatādiākārappatto ñāṇaparisodhito pasādo saraṇagamananti tena vatthugatena pasādena paribhāvite santāne kataṃ puññakkhettasampattiyā mahapphalaṃ mahānisaṃsameva hotīti āha – **‘‘tasmiṃ dinnadānampi asaṅkhyeyyaṃ appameyya’’**nti. Tayidaṃ saraṇaṃ vatthuttaye pasādabhāvena ajjhāsayasampattimattaṃ, tādisassa pana pañcasīlaṃ ajjhāsayasampattiupathambhito kāyavacīsaṃyamoti tattha dinnaṃ tato uttari mahapphalanti, dasasīlaṃ pana paripuṇṇuposathasīlaṃ, tattha dinnaṃ mahapphalanti, **‘‘tato uttari mahapphala’’**nti vuttaṃ. Sāmaṇerasīlādīnaṃ pana uttari visiṭṭhatarādibhāvato tattha tattha dinnassa visesamahapphalatā vuttā.

Maggasamaṅgitā nāma maggacittakkhaṇaparicchinnā, tasmiñca khaṇe kathaṃ dātuṃ paṭiggahetuñca sambhavatīti codeti **‘‘kiṃ pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṃ dātu’’**nti. Itaro tādise sati samayeti dassento, **‘‘āma sakkā’’**ti paṭijānitvā, **‘‘āraddhavipassako’’**tiādinā tamatthaṃ vivarati. **Tasmiṃ khaṇe**ti tasmiṃ pakkhipanakkhaṇe. Yadi aṭṭhamakassa sotāpannassa dinnadānaṃ phalato asaṅkhyeyyameva, ko nesaṃ visesoti āha **‘‘tatthā’’**tiādi. Tena satipi asaṅkhyeyyabhāvasāmaññe atthi nesaṃ appabahubhāvo saṃvaṭṭaṭṭhāyī asaṅkhyeyyamahākappāsaṅkhyeyyānaṃ viyāti dasseti. Maggasamaṅgīnaṃ tena tena odhinā saṃkilesadhammānaṃ pahīyamānattā vodānadhammānaṃ vaḍḍhamānattā apariyositakiccattā aparipuṇṇaguṇatā, pariyositakiccattā phalasamaṅgīnaṃ paripuṇṇaguṇatāti taṃtaṃmaggaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ khettātisayatā veditabbā. Heṭṭhimaheṭṭhimehi pana maggaṭṭhehi uparimānaṃ maggaṭṭhānaṃ phalaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ uttaritaratā pākaṭā eva. Tathā hi uparimānaṃ dinnadānassa mahapphalatā vuttā.

380. Kāmañcettha buddhappamukhe ubhatosaṅghe kevale ca bhikkhusaṅghe dānaṃ atthi eva, na pana buddhappamukhe bhikkhusaṅghe, taṃ pana buddhappamukhaubhatosaṅgheneva saṅgahitanti aviruddhaṃ. **Na pāpuṇanti** mahapphalabhāvena sadisatampi, kuto adhikataṃ.

‘‘Tathāgate parinibbute ubhatosaṅghassa’’ icceva vuttattā – **‘‘kiṃ panā’’**tiādinā codeti. Itaro parinibbute tathāgate taṃ uddissa gandhapupphādipariccāgo viya cīvarādipariccāgopi mahapphalo hotiyevāti katvā paṭipajjanavidhiṃ dassetuṃ, **‘‘ubhatosaṅghassā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Ettakāyeva, bhikkhū uddisathā’’ti evaṃ paricchedassa akaraṇena upacārasīmāpariyāpannānaṃ khettapariyāpannānaṃ vasena **aparicchinnakamahābhikkhusaṅghe**.

Gottaṃ vuccati sādhāraṇanāmaṃ, **matta**saddo luttaniddiṭṭho, tasmā samaṇāti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno**. Tenāha **‘‘nāmamattasamaṇā’’**ti. Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhato samaṇagaṇo **saṅgho,** tasmā saṅgho dussīlo nāma natthi. **Guṇasaṅkhāyā**ti ānisaṃsagaṇanāya, mahapphalatāyāti attho. **Kāsāva…pe… asaṅkhyeyyāti** vuttā saṅghaṃ uddissa dinnattā. Yathā pana saṅghaṃ uddissa dānaṃ hoti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ, **‘‘saṅghagatā dakkhiṇā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **cittīkāra**nti gāravaṃ.

Saṅghato na puggalato. **Aññathattaṃ āpajjatī**ti ‘‘imassa mayā dinnaṃ saṅghassa dinnaṃ hotī’’ti evaṃ cittaṃ anuppādetvā, ‘‘saṅghassa dassāmī’’ti deyyadhammaṃ paṭiyādetvā sāmaṇerassa nāma dātabbaṃ jātanti aññathattaṃ āpajjati; tasmā tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hotiyeva puggalavasena cittassa pariṇāmitattā. **Nibbematiko hutvā**ti ‘‘kiṃ nu kho mayā imassa dinnaṃ hoti vā na vā’’ti vimatiṃ anuppādetvā, ‘‘yo panā’’tiādinā vuttākārena karoti.

Tatthātiādinā vuttassevatthassa pākaṭakaraṇatthaṃ vatthuṃ nidasseti, **‘‘parasamuddavāsino’’**tiādinā. **Opuñjāpetvā** paribhaṇḍaṃ kāretvā, haritagomayena upalimpitvāti attho. **Kāsāvakaṇṭhasaṅghassā**ti kāsāvakaṇṭhasamūhassa. **Ko sodhetī**ti mahapphalabhāvakaraṇena ko visodheti. Mahapphalabhāvāpattiyā hi dakkhiṇā visujjhati nāma. Tattha yesaṃ hatthe dinnaṃ, tesaṃ vasena paṭiggāhakato dakkhiṇāya visuddhattā, – ‘‘tadāpāhaṃ, ānanda, saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ vadāmī’’ti (ma. ni. 3.380) ca vuttaṃ, tasmā kammavaseneva dakkhiṇāvisuddhiṃ pucchati. Itaro ariyasaṅghe dinnadakkhiṇāya nibbisiṭṭhaṃ katvā vuttattā matthakappattasseva ariyasaṅghassa vasena dakkhiṇāvisuddhiṃ dassento, **‘‘sāriputta…pe… sodhentī’’**ti vatvā puna, ‘‘ye keci arahanto sodhentī’’ti dassento, **‘‘apicā’’**tiādimāha. **Therā ciraparinibbutā**ti idaṃ ajjatanānampi ariyānaṃ sāvakataṃ dassentena maggasodhanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ, na uddissa puññakaraṇe sati akaraṇappattiyā. Evañhi ‘‘asītimahātherā sodhentī’’ti idaṃ suvuttaṃ hoti, na aññathā.

‘‘Saṅghagatāya dakkhiṇāyā’’ti kāmañcetaṃ sādhāraṇavacanaṃ, tathāpi tattha tattha puggalaviseso ñātabboti dassento, **‘‘atthi buddhappamukho saṅgho’’**tiādimāha. **Na upanetabbo** bhagavato kāle bhikkhūnaṃ abhiññāpaṭisambhidāguṇavasena ativiya uḷārabhāvato, etarahi tadabhāvato. **Etarahi saṅgho…pe… na upanetabbo**ti ettha nayānusārena attho vattabbo. **Tena teneva samayenā**ti tassa tassa kālassa sampattivipattimukhena paṭipattiyā uḷārataṃ anuḷāratañca ulliṅgeti. Yattha hi bhikkhū guṇehi sabbaso paripuṇṇā honti, tasmiṃ samaye saṅghagatā dakkhiṇā itarasmiṃ samaye dakkhiṇato mahapphalatarāti daṭṭhabbā. **Saṅghe cittīkāraṃ kātuṃ sakkontassā**ti suppaṭipannatādiṃ saṅghe āvajjitvā saṅghagatena pasādena saṅghassa sammukhā viya tasmiṃ puggale ca gāravavasena dentassa puthujjanasamaṇe dinnaṃ mahapphalataraṃ saṅghato uddisitvā gahitattā, ‘‘saṅghassa demī’’tiyeva dinnattā ca.

Eseva nayoti iminā, ‘‘sotāpanne dinnaṃ mahapphalatara’’nti evamādiṃ atidisati. **Ādi-**saddena uddisitvā gahito sakadāgāmī, pāṭipuggaliko anāgāmīti evamādi saṅgahitaṃ. **Mahapphalatarameva**. Tenāha bhagavā – ‘‘na tvevāhaṃ, ānanda, kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāya pāṭipuggalikaṃ dānaṃ mahapphalataraṃ vadāmī’’ti (ma. ni. 3.380). Yadi khīṇāsave dinnadānato saṅghato uddisitvā gahitadussīlepi dinnadānaṃ mahapphalaṃ, evaṃ sante – ‘‘sīlavato, mahārāja, dinnaṃ mahapphalaṃ, no tathā dussīle’’ti idaṃ kathanti āha – **‘‘taṃ imaṃ nayaṃ gahāyā’’**tiādi. Saṅghato uddisitvā gahaṇavidhiṃ pahāya dussīlasseva gahaṇavasena vuttaṃ. **Imasmiṃ catukke daṭṭhabba**nti imassa padassa vasena daṭṭhabbaṃ. Tattha hi ‘‘paṭiggāhakā honti dussīlā pāpadhammā’’ti āgataṃ.

381. **Visujjhatī**ti na kilissati, mahājutikārī mahāvipphārā hotīti attho. **Sucidhammo**ti rāgādiasucividhamanena sucisabhāvo. **Na pāpadhammo**ti na nihīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammo hi ekantanihīno. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti. Tassa mahābodhisattassa attano puttadānaṃ dānapāramiyā matthakaṃ gaṇhantaṃ mahāpathavīkampanasamatthaṃ jātaṃ, svāyaṃ dānaguṇo vessantaramahāraññā kathetabboti.

Uddharatīti bahulaṃ katapāpakammavasena laddhavinipātato uddharati. Tasmā natthi mayhaṃ kiñci cittassa aññathattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṃ. **Pāpitakāleyevā**ti, ‘‘idaṃ dānaṃ asukassa petassa hotū’’ti uddisanavasena patte pāpitakāleyeva. **Assā**ti petassa. **Pāpuṇī**ti phalasamāpattiyā vasena pāpuṇi. Ayañhi pete uddissa dāne dhammatā.

Tadā kosalarañño pariccāgavasena ativiya uḷārajjhāsayataṃ, buddhappamukhassa ca bhikkhusaṅghassa ukkaṃsagataguṇavisiṭṭhataṃ sandhāyāha, ‘‘**asadisadānaṃ kathetabba**’’nti.

Asārampi khettanti sārahīnaṃ dukkhettaṃ. **Samaye**ti kasanārahe kāle. **Paṃsuṃ apanetvā**ti nissāraṃ paṃsuṃ nīharitvā. **Sārabījānī**ti sabhāvato abhisaṅkhārato ca sārabhūtāni bījāni. **Patiṭṭhapetvā**ti vapitvā. **Eva**nti yathā kassako attano payogasampattiyā asārepi khette phalaṃ adhigacchati. Evaṃ sīlavā attano payogasampattiyā dussīlassapi datvā phalaṃ mahantaṃ adhigacchati. **Iminā upāyenā**ti iminā paṭhamapade vuttanayena. **Sabbapadesū**ti sabbakoṭṭhāsesu **visujjhanaṃ** vuttaṃ, tatiyapade pana visujjhanaṃ paṭikkhittameva.

382. Arahato dinnadānameva aggaṃ dānacetanāya kenaci upakkilesena anupakkiliṭṭhattā, paṭiggāhakassa aggadakkhiṇeyyattā. Tenāha – ‘‘**bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato**’’ti, ‘‘ubhinnampī’’ti vacanaseso. **Khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatī**ti idaṃ tassa appahīnakilesajanassa viya kammakammaphalānaṃ saddahanākārena pavatti natthīti katvā vuttaṃ, yato arahā ‘‘asaddho akataññū ca…pe… poriso’’ti (dha. pa. 97) thomīyati. Asaddahanaṃ anumānapakkhikaṃ, anumānañca saṃsayapubbakaṃ, nissandiddho ca kammakammaphalesu paccakkhabhāvaṃ gato. Tameva hi nicchitabhāvasiddhaṃ nissandiddhataṃ sandhāya – ‘‘**dānaphalaṃ saddahantā**’’tiādi vuttaṃ. Yadi evaṃ tena katakammaṃ kammalakkhaṇappattaṃ hotīti āha ‘‘**khīṇāsavenā**’’tiādi. Tenevāha – ‘‘**nicchandarāgattā**’’ti, etañca lakkhaṇavacanaṃ, kenaci kilesena anupakkiliṭṭhattāti adhippāyo. **Assā**ti khīṇāsavassa dānaṃ.

Kiṃ pana sammāsambuddhenātiādinā dāyakato dakkhiṇāvisuddhi coditā, **sāriputtattherenā**tiādinā pana paṭiggāhakatoti vadanti; tadayuttaṃ, sāvakassa mahapphalabhāve saṃsayābhāvato, heṭṭhā nicchitattā ca, tasmā ubhayenapi dāyakato dakkhiṇāvisuddhi eva coditā. Sā hi idha sādhāraṇavasena nicchitattā saṃsayavatthu. Tenāha – ‘‘**sammāsambuddhena…pe… vadantī**’’ti. **Sammāsambuddhaṃ hī**tiādi yathāvuttaatthassa kāraṇavacanaṃ. **Añño dānassa vipākaṃ jānituṃ samattho nāma natthi** sabbaso sattānaṃ kammavipākavibhāgajānanañāṇassa ananuññātattā. Tenāha bhagavā – ‘‘yasmā ca kho, bhikkhave, sattā na jānanti, dānasaṃvibhāgassa vipākaṃ yathāhaṃ jānāmi, tasmā adatvā bhuñjantī’’tiādi (itivu. 26). Etena ettha ñāṇavisodhanaṃ nāma kathitaṃ, na dakkhiṇāya visuddhi nāma dāyakato paṭiggāhakato ca vasena hotīti; sammāsambuddhena sāriputtatherassa dinnadānaṃ sabbaso upakkilesavisuddhiyā ñāṇassa ca ativiya uḷārattā mahānubhāvaṃ nāma siyā mahātejavantañca; na mahapphalaṃ tesaṃ santāne paripuṇṇaphalassa asambhavato. Yadi dinnadānaṃ paripuṇṇaphalaṃ na hoti ubhayavipākadānābhāvato, pavattivipākadāyī pana hotīti dassento, ‘‘**dānaṃ hī**’’tiādimāha.

Catūhīti sahayoge karaṇavacanaṃ, catūhi sampadāhi sahagatā sahitaṃ katvāti attho. Imā catasso sampadā sabbasādhāraṇavasena vuttā, na yathādhigatapuggalavasena. Tenāha – ‘‘**deyyadhammassa dhammenā**’’tiādi. **Tasmiṃyeva attabhāve**ti yasmiṃ attabhāve taṃ dānamayaṃ puññaṃ uppannaṃ, tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti, cetanāya mahantattā diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā vipaccatīti attho. **Pubbacetanādivasenā**ti sanniṭṭhāpakajavanavīthito pubbāparavīthicetanāvasena, aññathā sanniṭṭhāpakavīthiyaṃyeva pubbacetanādivasenāti vattabbaṃ siyā. Sā hi cetanā diṭṭhadhammavedanīyabhūtā tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti, na itarā. **Mahattatā**ti pubbābhisaṅkhāravasena ñāṇasampayogādivasena cetanāya uḷāratā. **Khīṇāsavabhāvenā**ti yassa deti, tassa khīṇāsavabhāvena. **Vatthusampannatā**ti ettha yathā paṭighasaññā nānattasaññānaṃ vigamena dibbavihārānaṃ vasena, byāpādasaññādīnaṃ vigamena brahmavihārānaṃ vasena, sabbaso rūpasaññānānattasaññānaṃ vigamena āneñjavihārānaṃ vasena sabbaso niccasaññādīnaṃ paṭippassaddhiyā sabbasaṅkhāravimukhatāya ariyavihārānaṃ vasena vatthusampannatā icchitā. Taṃtaṃsamāpattisamāpajjanena santānassa nirodhasādhanatā taṃ divasaṃ nirodhassa sādhanatā nāma. **Vatthusampannatā**ti sabbaso nirodhasamāpattisamāpajjanena vatthusampannatā icchitā; na sabbaso anavasesasaññānirodhatāyāti āha – ‘‘**taṃ divasaṃ nirodhato vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatā**’’ti. Saññānirodhassa cettha accāsannataṃ sandhāya, ‘‘**taṃ divasa**’’nti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca vibhaṅgavaggavaṇṇanā.

5. Saḷāyatanavaggo

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. **Adhimattagilāno**ti adhikāya mattāya maraṇassa āsannatāya ativiya gilānoti attho. Tenāha **''maraṇaseyyaṃ upagato''**ti. **Akhaṇḍaṃ akāsi** gahapatino satthari paramapemattā. **Yattakaṃ cassā**ti, ''sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā''ti vuttaṃ yattakaṃ assa gahapatissa.

384. **Osakkantī**ti parihāyanti. **Ottharantī**ti abhibhavanti. Usmā nāma kammajatejodhātu, sā saha jīvitindriyanirodhā pariyādiyati, yāva tā āyuusmā vattanti, tāva maraṇantikā vedanā vattanteva viññāṇassa aniruddhattā. Tenāha **''yāva usmā''**tiādi.

385. **Tīhi gāhehī**ti taṇhāmānadiṭṭhiggāhehi. **Paṭibāhituṃ** vikkhambhetuṃ. **Cakkhuṃ tīhi gāhehi na gaṇhissāmī**ti mānaggāhapaṭikkhepamukhena cakkhusmiṃ aniccānupassanāti dasseti. Aniccānupassanāya hi sati appatiṭṭho mānaggāho, dukkhānupassanāya sati appatiṭṭho taṇhāggāho, anattānupassanāya sati appatiṭṭho diṭṭhiggāhoti, gāho ca nāma oḷāriko, tasmiṃ vigatepi nikanti tiṭṭheyyāti taṃ vijahāpetukāmena, – ''na ca me cakkhunissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī''ti vuttanti āha – **''viññāṇañcāpi me cakkhunissitaṃ na bhavissatī''**ti. **Sabbaṃ kāmabhavarūpa**nti kāmabhūmipariyāpannaṃ sabbaṃ rūpakkhandhamāha – ''kāmarūpabhavarūpa''nti vā pāṭho. So yutto imassa vārassa eva anavasesapañcavokārabhavapariyāpannato. Tathā hi upari catuvokārabhavo anavasesato vutto.

386. **Idhaloka**nti ettha saṅkhāralokavisayoti adhippāyena, **''vasanaṭṭhānaṃ vā''**tiādi vuttaṃ, tañca kho paṭhamadutiyavārehi idhaloko gahitoti katvā. Paṭhamadutiyavārehi pana idhaloko paralokoti vibhāgena vinā pañcavokārabhavo gahito; tathā tatiyavāre pañcavokārabhavo catuvokārabhavo ca gahitoti puna diṭṭhadhammasamparāyavasena taṃ vibhajitvā dassetuṃ, **''na idhaloka''**ntiādi vuttaṃ. Idhalokanti ca sattasaṅkhāravaseneva gahitaṃ. Sabbampi saṅkhāravasena pariggahetvā dassetuṃ, **''yampi me diṭṭha''**ntiādi vuttanti keci. **Aparitassanatthaṃ** taṇhāparitassanāya anuppādanatthaṃ. Yassa diṭṭhadhammoti vuccati, tassa pana abhāvato, **''manussalokaṃ ṭhapetvā sesā paralokā nāmā''**ti vuttaṃ. Yesaṃ pana ''idhaloka''nti iminā sattalokassapi gahaṇaṃ icchitaṃ. Tesaṃ matena, ''manussalokaṃ ṭhapetvā''ti yojanā.

387. **Allīyasī**ti attabhāve bhogesu ca apekkhaṃ karosīti attho. **Evarūpī**ti yādisī tadā dhammasenāpatinā kathitā, evarūpī. **Dhammakathā na sutapubbā**ti yathākathitākārameva sandhāya paṭikkhepo, na sukhumagambhīrasuññatāpaṭisaṃyuttatāsāmaññaṃ. Tenāha **''evaṃ panā''**tiādi.

Mayā gatamaggameva anugacchasīti dānamayapuññabhāvasāmaññaṃ gahetvā vadati, na bodhisattadānabhūtaṃ dānapāramitaṃ. **Na paṭibhātī**ti ruccanavasena citte na upatiṭṭhati. Tenāha **''na ruccatī''**ti. Tathā hesa vaṭṭābhiratoti. Ujumaggāvahā vipassanā bhagavatā panassa kathitapubbā.

388. Esitaguṇattā esiyamānaguṇattā ca isi, asekkhā sekkhā kalyāṇaputhujjanā ca, isīnaṃ saṅgho, tena nisevitanti **isisaṅghanisevitaṃ**. Kāmaṃ tassa vihārassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena nisīdananipajjanāya rukkhalatādivasena bhūmisayādivasena ca anaññasādhāraṇā mahatī ramaṇīyatā attheva, sā pana gehassitabhāvena ariyānaṃ cittaṃ tathā na toseti; yathā ariyānaṃ nisevitabhāvenāti āha

– **‘‘paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā’’**ti. Tenāha bhagavā – ‘‘yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka’’nti (dha. pa. 98; theragā. 991; saṃ. ni. 1.261). Apacayagāminī cetanā sattānaṃ suddhimāvahatīti āha – **‘‘kammanti maggacetanā’’**ti. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ viditakaraṇaṭṭhena kilesānaṃ vikkhambhanaṭṭhena ca **vijjā,** maggasammādiṭṭhīti āha – **‘‘vijjāti maggapaññā’’**ti. **Samādhipakkhiko dhammo** nāma sammāvāyāmasatisamādhayo. Tathā hi vijjābhāgiyo samādhipi samādhipakkhiko. Sīlaṃ tassa atthīti **sīla**nti āha – **‘‘sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ uttama’’**nti. **Diṭṭhisaṅkappo**ti sammāsaṅkappo. Tattha sammāsaṅkappassa upakārakabhāvena vijjābhāgo. Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati, yathā sammāsaṅkappo paññākkhandhena saṅgahito, evaṃ vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti. Tenāha – **‘‘dhammoti vāyāmasatisamādhayo’’**ti. ‘‘Dhammo’’ti hi idha sammāsamādhi adhippeto, – ‘‘evaṃ dhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.198; saṃ. ni. 5.378) viya. **Vācākammantājīvā**ti sammāvācākammantājīvā maggapariyāpannā eva, te sabbepi gahitāti. Tenāha – **‘‘etena aṭṭhaṅgikena maggenā’’**ti.

Upāyenāti yena vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo, tena **samādhipakkhiyaṃ** vipassanādhammañceva maggadhammañca. ‘‘Ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi saupanisaṃ saparikkhāra’’nti (ma. ni. 3.136) hi vacanato sammāsamādhiādayo maggadhammāpi samādhipakkhiyā. **Vicineyyā**ti vīmaṃseyya, bhāveyyāti attho. **Tatthā**ti hetumhi bhummavacanaṃ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṃ visuddhi. Tenāha – **‘‘tasmiṃ ariyamagge visujjhatī’’**ti. **Pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya,** pañcupādānakkhandhe vipasseyya. Tesu hi vipassiyamānesu vipassanā ukkaṃsagatā. Yadaggena dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhena nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, evaṃ accantavisuddhiyā sujjhati. Tenāha – **‘‘evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhatī’’**ti. Idhāpi nimittatthe bhummavacanaṃ. Saccesu vā paṭivijjhiyamānesūti vacanaseso.

Avadhāraṇavacananti vavatthāpanavacanaṃ, avadhāraṇanti attho. **Sāriputtovā**ti ca avadhāraṇaṃ tassa sāvakabhāvato sāvakesu sāriputtova seyyoti imamatthaṃ dīpeti. **Kilesaupasamenā**ti iminā mahātherassa tādiso kilesūpasamoti dasseti, yassa sāvakassa visaye paññāya pāramippatti ahosi. Yadi evaṃ – ‘‘yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti idaṃ kathanti? Tesaṃ tesaṃ buddhānaṃ sāsane paññāya pāramippattasāvakavasenetaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā – ‘‘natthi vimuttiyā nānatta’’nti (dī. ni. ṭī. 3.141; vibha. mūlaṭī. suttantabhājanīyavaṇṇanā) vacanato sāvakehi vimuttipaññāmattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha – **‘‘pāraṅgatoti nibbānaṃ gato’’**tiādi. Sesaṃ suviññeyyameva.

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. **Channo**ti idaṃ tassa nāmanti āha **‘‘evaṃnāmako thero’’**ti. Yassa pana satthārā parinibbānakāle brahmadaṇḍo āṇatto, ayaṃ so na hotīti dassento āha – **‘‘na abhinikkhamanaṃ nikkhantatthero’’**ti, lokanāthassa abhinikkhamanakāle kapilapurato nikkhantoti attho. **Gilānapucchakā**ti gilānassa pucchanakā, gilānabhāvassa avatthaṃ sotukāmāti attho. Sasanato hiṃsanato **sattha**nti āha **‘‘jīvitahārakasattha’’**nti.

390. Upavajjaṃ etassa natthīti **anupavajjaṃ,** karajakāyaṃ katvā āyatiṃ uppattirahitanti attho. Tenāha **‘‘anuppattika’’**nti.

391. **Khayavayaṃ ñatvā**ti saṅkhāragataṃ khaṇabhaṅgaṃ netvā ñāṇena yāthāvato ñatvā. **Netaṃ mamā**ti dukkhato samanupassanā saṅkhāresu diṭṭhesu mamaṃkārābhāvato. **Nesohamasmī**ti aniccato samanupassanā aniccato tesu diṭṭhesu ahaṃkārābhāvato. **Na meso attā**ti anattato samanupassanā anattato tesu diṭṭhesu attaggāhābhāvatoti āha – **‘‘netaṃ mama…pe… attāti samanupassāmī’’**ti.

393. **Tasmā puthujjano**ti yasmā ariyo sabbaso pariññātavatthuko dukkhavedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto nāma natthi, tasmā puthujjano, kevalaṃ pana adhimāneneva – ‘‘nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ, pariciṇṇo me satthā, nirodhaṃ disvā’’ti vadatīti adhippāyo. **Idampī**ti idampi, ‘‘nissitassa calita’’ntiādi. Taṇhānissitabhāvena hi āyasmā channo māraṇantikaṃ vedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto ito cito parivattanto calati vipphandati, tasmā ‘‘nissitassa calita’’ntiādi manasikātabbaṃ, tena idaṃ sabbaṃ taṃ vipphanditaṃ na bhavissatīti adhippāyo. **Kappa**saddo kālapariyāyopi hoti, na kālavisesavācako evāti āha – **‘‘niccakappanti niccakāla’’**nti. Yathā appahīnataṇhādiṭṭhiko puggalo taṃnissito allino, evaṃ tāhipi nissito amuttabhāvatoti āha – **‘‘taṇhādiṭṭhīhi nissitassā’’**ti. **Calita**nti yathā yathā asamāraddhāya sammāpaṭipattiyā ādīnavavasena calantaṃ pana yasmā ariyassa vinaye virūpaṃ calitaṃ nāma hoti, tasmā āha – **‘‘vipphanditaṃ hotī’’**ti. Tādise pana papañcavikkhambhanavasena cittassa calite asati bhāvanāya vīthipaṭipannatāya kilesapaṭippassaddhi eva hotīti āha ‘‘calite asati passaddhī’’ti. Tena vuttaṃ – **‘‘kilesapassaddhi nāma hotī’’**ti.

Bhavantaraṃ disvā namanaṭṭhena **nati**. Tenāha – **‘‘natiyā asatīti bhavatthāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asatī’’**ti. **Paṭisandhivasena āgati nāmā**ti paṭisandhiggahaṇavasena bhavantarato idheva āgamanaṃ nāma, **cutivasena** cavanavasena ito bhavantarassa **gamanaṃ nāma na hoti** āgatigatiyā asati katūpacitassapi kammassa uppattiparikappavasena pavattiyā abhāvato. **Cavanavasenā**ti nibbattabhavato cavanavasena **cuti,** āyatiṃ upapajjanavasena upapāto na hoti. Yato gati āgati cavanaṃ upapāto na hoti, tato eva nevidha, na huraṃ, na ubhayamantarena, kāyassa gatiyā āgatiyā ca abhāvato sabbaso cutūpapāto natthi; tena na idhaloke ṭhitoti vattabbo. Na paraloke ṭhitoti vattabbo, na ubhayamantarena ṭhitoti vattabbo. Tenāha **‘‘nayidha loke’’**tiādi. Tattha idhalokaparalokavinimuttassa saṃsaraṇapadesassa abhāvato, ‘‘na ubhayamantarenā’’ti vuttoti ubhayapariyāpanno na hotīti paṭikkhipanto, **‘‘na ubhayattha hotī’’**ti āha. **Ayameva anto**ti yo idhaloke paraloke ca abhāvo avijjamānatā anuppajjanaṃ, ayameva sakalassa dukkhamūlassa anto pariyosānaṃ.

394. **Kaṇṭhanāḷiṃ chindī**ti nāḷiṃ chindituṃ ārabhi. **Tasmiṃ** chindituṃ āraddhakkhaṇe chedo ca vattati; **maraṇabhayañca okkami** avītarāgabhāvato, tato eva **gatinimittaṃ upaṭṭhāti**. ‘‘Sopi nāma sabrahmacārīnaṃ anupavajjataṃ byākaritvā sarāgamaraṇaṃ marissatī’’ti saṃviggamānaso **saṅkhāre** aniccādivasena **pariggaṇhanto. Arahattaṃ patvā**ti pubbe bahuso vipassanāya udayabbayañāṇaṃ pāvitattā tāvadeva arahattaṃ patvā arahattaphalapaccavekkhaṇānantaraṃ kaṇṭhanāḷicchedapaccayā jīvitanirodhena **samasīsī hutvā parinibbāyi**. Na hi antimabhavikassa arahattaṃ appatvā jīvitantarāyo hoti. **Therassā**ti āyasmato channattherassa. **Byākaraṇenā**ti hetumhi karaṇavacanaṃ ‘‘byākaraṇena hetunā’’ti. Tannimittañhi thero vīriyaṃ paggaṇhanto vipassanaṃ ussukkāpeti. **Iminā**ti, ‘‘atthi, bhante’’tiādivacanena. **Thero**ti āyasmā sāriputtatthero. **Pucchatī**ti, bhante, tathā kulasaṃsaggapasuto kathaṃ parinibbāyissatīti pucchati. ‘‘Pubbe kulesu saṃsaṭṭhavihārī’’ti sabrahmacārīnaṃ paññātassapi **imasmiṃ** ‘‘honti hete sāriputtā’’tiādinā bhagavato vutta-**ṭṭhāne asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi**. Pakkampi nipakkaṃ viya sammāpaṭipajjamānāpi keci asaññatā upaṭṭhahanti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Channovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. Anantarasutte ‘‘paṭisallānāti phalasamāpattito’’ti vuttaṃ, tattha dhammasenāpatino ariyavihārassa adhippetattā, idha pana akatakiccassa paṭisallānaṃ nāma kāyavivekoti āha – **‘‘paṭisallānāti ekībhāvā’’**ti. ‘‘Cakkhuviññeyyā rūpā’’ti panettha viññeyyarūpaṃ vijānantassa dvārabhūtaṃ cakkhunti ubhayaṃ ajjhattikaṃ bāhirañca āyatanaṃ abhinanditādisāmaññena **tañce**ti ettha **taṃ**-saddena ekajjhaṃ paccāmaṭṭhanti āha – **‘‘tañceti taṃ cakkhuñceva rūpañcā’’**ti. Yaṃ panettha viññeyyasaddena jotitaṃ viññāṇaṃ taṃ sampayuttadhammāti tadubhayaṃ, ‘‘manoviññeyyā dhammā’’ti padena kathitamevāti idha na gahitaṃ. Esa nayo sesesupi. **Samodhānenā**ti sahāvaṭṭhānena, cittena nandiyā taṇhāya saha pavattiyā cittasahuppattiyāti attho. Tenāha – ‘‘uppajjati nandī’’ti. **Pañcakkhandhadukkhassa samodhāna**nti pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhasaccassa paccavokāre sahappavatti hoti. Yasmā dukkhaṃ uppajjamānaṃ channaṃ dvārānaṃyeva vasena uppajjati, tathā samudayoti, tasmā āha – **‘‘iti chasu dvāresū’’**tiādi. Kilesavaṭṭassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭassa ca kathitattā āha – **‘‘vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetī’’**ti. **Dutiyanaye**ti ‘‘santi ca kho’’tiādinā vutte dutiye desanānaye. **Pāṭiyekko anusandhī**ti na yathānusandhi nāpi ajjhāsayānusandhīti adhippāyo, pucchānusandhissa pana idha sambhavo eva natthīti. **Sattasu ṭhānesū**ti akkosane paribhāsane pāṇippahāre leḍḍuppahāre daṇḍappahāre satthappahāre jīvitāvoropaneti imesu sattasu. ‘‘Bhaddakā vatime’’tiādinā khantipaṭisaṃyuttaṃ **sīhanādaṃ nadāpetuṃ**.

396. **Caṇḍā**ti kodhanā, tena dūsitacittatāya duṭṭhāti vuttā. **Kibbisā**ti pāpā. **Pharusā**ti īsakampi pasādasinehābhāvena luddā. Pharusavacanatāya vā **pharusā,** tathābhūtā pana luddā nāma honti, tasmā vuttaṃ **‘‘kakkhaḷā’’**ti. **Idañca te**ti, ‘‘hatthacchedaṃ nāsikaccheda’’nti evamādiṃ idañca aniṭṭhaṃ karissāmāti bhayadassanena tajjessanti.

Ghaṭikamuggarenāti daṇḍānaṃ kira aggapasse ghaṭākāraṃ dassenti, tena so ‘‘ghaṭikamuggaro’’ti vuccati. **Ekatodhārādinā** satthena karavālakhaggādinā. **‘‘Indriyasaṃvarādīnaṃ etaṃ nāma’’**nti vatvā yattha yattha indriyasaṃvarādayo ‘‘damo’’ti vuttā, taṃ pāṭhapadesaṃ dassento **‘‘saccenā’’**tiādimāha. Manacchaṭṭhāni indriyāni dameti saṃvaretīti **indriyasaṃvaro,** damo. Rāgādipāpadhamme dameti upasametīti **damo,** paññā. Pāṇātipātādikammakilese dameti upasameti vikkhambhetīti **damo** uposatho. Byāpādavihesādike dameti vinetīti **damo**ti āha – **‘‘imasmiṃ pana sutte khanti ‘damo’ti veditabbā’’**ti. **Upasamoti tasseva** damassa **vevacanaṃ,** tasmā damo ca so byāpādādīnaṃ vinayanaṭṭhena tesaṃyeva upasamanaṭṭhena upasamo cāti **damūpasamo,** adhivāsanakhanti.

397. Tattha khantiyaṃ katādhikāro taṃ janapadaṃ gantvā mahājanassa avassayo hoti, tasmā tadassa apadānaṃ samudāgamato paṭṭhāya vibhāvetuṃ, **‘‘ko panesa puṇṇo’’**tiādi āraddhaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ sunāparantajanapade. **Asappāyavihāra**nti bhāvanābhiyogassa na sappāyaṃ vihāraṃ.

Dve bhātaroti avibhattasāpateyyā avibhattavohārasaṃyogā. Tenāha **‘‘tesū’’**tiādi. **Janapadacārikaṃ caranto** bhaṇḍaṃ gahetvā janapadesu vikkayaṃ karonto.

‘‘Buddhapūjaṃ dhammapūjaṃ saṅghapūjaṃ karissāmā’’ti **tanninnā. Aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsī**ti, ‘‘buddho’’ti vacanaṃ assutapubbaṃ sotapathaṃ upagataṃ anappakaṃ pītisomanassaṃ samuṭṭhāpentaṃ pītisamuṭṭhānapaṇītarūpehi chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi. **Vissajjita**nti vikkiṇanavasena viniyojitaṃ. **Kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhātī**ti bhāvanāvīthiṃ na otarati. **Mayhaṃ asappāyo**ti mayhaṃ kammaṭṭhānabhāvanāya sappāyo upakāro na hoti.

Koci caṅkamituṃ samattho nāma natthi mahatā samuddavīcisaddena upaddutattā bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. Tenāha **‘‘samuddavīciyo’’**tiādi. **So**ti makuḷavihāro.

Uttamajavena gacchamānā yathādhippetaṃ maggaṃ atikkamitvā **aññataraṃ dīpakaṃ pāpuṇi**.

Uppādikaṃ uṭṭhāpetvāti mahāvātamaṇḍalasamuṭṭhāpanena tasmiṃ padese mahāsamuddaṃ saṃkhobhento mahantaṃ uppādaṃ uṭṭhapetvā.

Thero, ‘‘amhe āvajjeyyāthā’’ti kaniṭṭhassa vacanaṃ saritvā antarantarā āvajjeti, tasmā tadāpi āvajjeti, taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘tasmiṃyeva khaṇe āvajjitvā’’**ti. **Sammukhe**ti sīsaṭṭhāne. **Paṭivedesu**nti pavedesuṃ, upāsakā mayanti paṭijāniṃsu. **Iminā**ti iminā mayhaṃ pariccattakoṭṭhāsena. **Maṇḍalamāḷa**nti muṇḍamaṇḍalamāḷasadisaṃ paṭissayaṃ. **Paricārakā**ti avasesagāmino.

Saccabandhassa okāsaṃ karonto **‘‘ekūnapañcasatāna’’**nti āha. **Taṃ divasaṃ…pe… aggahesi,** tena so thero paṭhamaṃ salākaṃ gaṇhantānaṃ etadagge ṭhapito.

Vāṇijagāmaṃ gantvāti vāṇijagāmasamīpaṃ gantvā. **Buddhakolāhala**nti buddhānaṃ upagamma sattānaṃ uppajjanakutūhalaṃ.

Mahāgandhakuṭiyaṃyevāti jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiyaṃyeva. **Paricaritabba**nti upaṭṭhātabbaṃ.

Gandhakaṭṭhānīti candanaagarusalaḷādīni sugandhakaṭṭhāni. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Puṇṇovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. **Saṅghassa bhāraṃ akāsi** upāyena nandakattherassa ovādena vinetabbānaṃ bhikkhunīnaṃ vinayatthaṃ. Tenāha **''imaṃ panā''**tiādi. Pariyāyati pavattatīti **pariyāyo,** paṭipāṭīti āha – **''pariyāyenāti vārenā''**ti. **Assā**ti nandakattherassa. **Vadāpesi** aññehi attano anokāsabhāvaṃ. **Pariyāyena ovadantī**ti ovadituṃ samatthā bhikkhuniyo vārena ovadanti. Idaṃ pariyāyena ovadanaṃ. **Cittaṃ ekaggaṃ hoti pasīdati** pubbacariyasiddhena gāravabahumānena gehassitapemavasena.

Gotamīti mahāpajāpatigotamī. **Seṭṭhissā**ti bārāṇasiseṭṭhino.

Teti paccekabuddhe. **Kiṃ nu khoti pucchi** ciratarakālaṃ puññakiriyāya paribhāvitasantānatāya, paccekabuddhesu ca gāravabahumānatāya. **Duggatehipi sakkā kātu**nti duggatehipi yathāvibhavaṃ katā kuṭi tumhākaṃ vasituṃ sakkāti pucchi.

Hatthakammaṃ dethāti hatthakammaṃ katvā dethāti attho. **Ānisaṃsaṃ ācikkhitvā**ti ''tādisānaṃ mahesīnaṃ kataṃ veyyāvaccaṃ amhākampi dīgharattaṃ hitāya hoti. Āvāsadānañca nāma mahapphalaṃ mahānisaṃsaṃ nibbattaṭṭhāne mahāsampattiāvahaṃ bhavissatī''tiādinā ānisaṃsaṃ ācikkhitvā. **Gāḷhena ovādena tajjetvā**ti, ''imesu nāma karontesu tvaṃ kasmā na karosi, mama jeṭṭhakadāsassa bhariyabhāvaṃ na jānāsi. Sabbehipi kariyamānassa hatthakammassa akaraṇe tuyhaṃ idañcidañca dukkhaṃ āgamissatī''ti bhayena tajjetvā. **Sataṃ sataṃ hutvā**ti sataṃ sataṃ dāsaputtā ekajjhaṃ hutvā ekañca ekañca kuṭiṃ katvā adāsi. **Caṅkamanādiparivāra**nti caṅkamanarattiṭṭhānadivāṭṭhānabhojanādiparivāraṭṭhānasahitaṃ. **Jaggitvā** upaṭṭhāpetvā. **Vissajjāpesī**ti pariccajāpesi. **Parivattāpetvā**ti cetāpetvā. **Ticīvarānī**ti sahassagghanikāni ticīvarāni katvā adāsi. **Kālena kāla**nti kāle kāle, kismiñci kāleti attho. **Rajje ṭhitassā**ti sabbabhūtūpakārarajje ṭhitassa.

Nandakattheropīti tadā jeṭṭhakadāso etarahi nandakatthero pabbajitvā arahattaṃ patto. **Jeṭṭhakadāsidhītā …pe… aggamahesiṭṭhāne ṭhitā**ti mahāpajāpatigotamiṃ sandhāya vadati. **Ayamāyasmā nandako**ti ayameva samudāgamato āyasmā nandakatthero. **Etāva tā bhikkhuniyo**ti etāvatā samudāgamato pañcasatā bhikkhuniyo.

399. **Hetunā**ti ñāyena aviparītapaṭipattiyā. Pubbabhāgā hi purimā purimā paṭipadā pacchimāya kāraṇaṃ. **Yāthāvasarasato diṭṭha**nti yathābhūtasabhāvato paccakkhaṃ viya.

401. **Taṃ sabhāvaṃ taṃsabhāva**nti tassā vedanāya paccayabhāvena anurūpaṃ.

403. **Paṭhamataraṃyeva aniccā**ti tassāpi chāyāya aniccabhāvo paṭhamataraṃyeva siddho. Na hi kadāci aniccaṃ nissāya pavattaṃ kiñci niccaṃ nāma atthīti.

404. **Anupahanitvā**ti avināsetvā. Kathaṃ pana maṃsakāyaṃ cammakāyañca avināsetvā itaresaṃ kantanaṃ hotīti byatirekamukhena dassetuṃ, **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. **Cammaṃ alliyāpento**ti camme laggāpento cammapaṭibaddhaṃ karonto. **Cammaṃ baddhaṃ katvā**ti vivarakāle na phālento cammabaddhe katvā. **Evaṃ akatvā**ti evaṃ maṃsacammakāyānaṃ vināsanaṃ akatvā, vilimaṃsādivikantanena aññamaññaṃ vivecetvā. Tattha **vilimaṃsa**nti cammanissitamaṃsaṃ, paṭicchannakilomakanti ca vadanti. **Nhārū**ti sukhumanhāru. **Bandhana**nti cammamaṃsānaṃ sambandhaṃ. Tenāha – **''sabbacamme laggavilipanamaṃsamevā''**ti. **Antarakilesamevā**ti antare citte jātattā sattasantānantogadhatāya abbhantarabhūtakilesameva.

405. **Tajjaṃ vāyāma**nti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi purisena kuṭhārinā chejjaṃ chindite chejjaṭṭhānassa sallakkhaṇaṃ icchitabbaṃ, tassa paṭighātabhāvo icchitabbo, kāyapariḷāhābhāvo icchitabbo, tassa avaṭṭhānaṃ icchitabbaṃ, kiccantare ajjhupekkhaṇaṃ icchitabbaṃ, evaṃ paññāya kilese chindantassa yogino vīriyabalena saddhiṃ sati-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsambojjhaṅgaṃ icchitabbanti āha – **''evaṃ na vinā chahi…pe… sakkotī''**ti.

407. **Tena kāraṇenā**ti yena tāsaṃ bhikkhunīnaṃ sā dhammadesanā sappāyā, āsevanamandatāya pana ajjhāsayena paripuṇṇasaṅkappā na jātāyeva; puna tathā desanāya sati āsevanabalavatāya paripuṇṇasaṅkappā bhavissanti; tena kāraṇena tvampi tā bhikkhuniyo teneva ovādena ovadeyyāsīti.

415. **Sabbapacchimikā**ti sabbāsaṃ kaniṭṭhā sotāpannā, anariyā tattha kāci natthīti attho. Tenāha – **''sesā pana…pe… khīṇāsavā cā''**ti. **Yadi eva**nti akhīṇāsavāpi tādisā bhikkhunī atthi. Evaṃ sati sukkhavipassakabhāvenapi sati khīṇāsavabhāve ariyassa vinaye aparipuṇṇasaṅkappāvāti adhippāyena codeti, **''kathaṃ paripuṇṇasaṅkappā''**ti? Itaro ajjhāsayapāripūriyāti kāraṇaṃ vatvā, **''yassa hī''**tiādinā tamatthaṃ vivarati. **Ajjhāsayapāripūriyā**ti tattha adhippāyapāripūriyā, na sabbaso guṇapāripūriyāti adhippāyo. Tenāha **''kadā nu kho''**tiādi. Etena pādakajjhānasammasitajjhānānaṃ visadisatāya puggalassa vipassanākāle pavattaajjhāsayavasena ariyamagge bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgānaṃ visesatāti ayamattho dīpitoti veditabbo. Sesaṃ suviññeyyameva.

Nandakovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. **Vimuttiṃ paripācentī**ti kilesānaṃ paṭippassaddhivimuttibhūtaṃ arahattaṃ sabbaso pācenti sādhenti nibbāpentīti **vimuttiparipācanīyā. Dhammā**ti kāraṇadhammā. Tenāha – **''visuddhikāraṇavasenā''**ti, arahattasaṅkhātāya visuddhiyā sampādanavasenāti attho. Saddhindriyādayo visujjhamānā maggapaṭipāṭiyāva sabbaso assaddhiyādīhi cittaṃ vimocentā aggaphalavimuttiṃ sampādenti. Tesaṃ pana visuddhi bālaparivajjanena paṇḍitapayirupāsanena pasādāvahadhammapaccavekkhaṇāya ca hoti. Tato idha pannarasa dhammā adhippetāti dassento, **''vuttañheta''**ntiādimāha.

Tattha **assaddhe puggale**ti saddhārahite puggale. Te hi nissāya na kadāci saddhā sambhavati, tesaṃ pana diṭṭhānugatiāpajjanena aññadatthu asaddhiyameva vaḍḍhati, tasmā te paṭibhayamaggo viya dūrato vajjetabbā. **Assaddhiya**nti ca saddhāya paṭipakkhabhūtā asaddheyyavatthusmiṃ adhimuccanākārena pavattā saṃkilesadhammā veditabbā. **Saddhe puggale**ti saddhāsampanne puggale. Te hi nissāya saddheyyavatthusmiṃ anuppannā uppajjati, uppannā bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. **Saddheyyavatthū**ti ca buddhādīni ratanāni kammakammaphalāni ca. **Sevato**ti labbhamānaṃ saddhāsampadaṃ uppādetuṃ vaḍḍhetuñca nisevato. Sesapadāni tasseva vevacanāni. Atha vā **sevato** upasaṅkamato. **Bhajato** tesaṃ paṭipattiyaṃ bhattiṃ kubbato. **Payirupāsato**ti tesaṃ ovādānusāsanikaraṇavasena upaṭṭhahato. **Pasādanīyasuttantā** nāma buddhādiguṇapaṭisaṃyuttā pasādāvahā sampasādanīyasuttādayo. Te hi paccavekkhato buddhādīsu anuppannā pasannā upajjati, uppannā bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. **Imehi tīhākārehī**ti imehi yathāvuttehi tīhi kāraṇehi.

Paṭipakkhadūrībhāvato paccekaṃ sūpahārato ca āsevanaṃ bhāvanaṃ labhanti. **Saddhindriyaṃ visujjhati** maggaphalāvahabhāvena acchati visuddhiṃ pāpuṇāti. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso – **kusīte**ti alase sammāpaṭipattiyaṃ nikkhittadhure. **Āraddhavīriye**ti paggahitavīriye sammāpaṭipanne. **Sammappadhāne**ti anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādivasena pavatte cattāro upāyappadhāne. **Paccavekkhato** paṭipattiṃ avekkhato. Te hi paccavekkhato līnaṃ abhibhavitvā sammadeva ārambhadhātuādi anuppannānaṃ vidhinā satisampadāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṃvattati. **Asamāhite** bhantamigabhantagoṇasappaṭibhāge vibbhantacitte. **Samāhite** upacārasamādhinā appanāsamādhinā ca sammadeva samāhitacitte. **Jhānavimokkhe**ti savitakkasavicārādijhānāni paṭhamādivimokkhe ca. Tesañhi paccavekkhaṇā uparūpari accantameva samādhānāya saṃvattati. **Duppaññe**ti nippaññe, ariyadhammassa uggahaparipucchāsavanasammasanābhāvena sabbaso paññārahite ca. **Paññavante**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca samannāgate. **Gambhīrañāṇacariya**nti gambhīraṃ khandhāyatanadhātusaccapaṭiccasamuppādādibhedaṃ ñāṇassa caritabbaṭṭhānaṃ, yattha vā gambhīrañāṇassa cariyaṃ pavattati. Tattha hi paccavekkhaṇā sammohaṃ vidhamati, anuppannāya paññāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṃvattati. **Suttantakkhandhe**ti suttasamūhe.

Pubbe saddhindriyādīnaṃ visuddhikāraṇāni, ‘‘vimuttiparipācanīyā dhammā’’ti vuttānīti idha saddhādike aññe ca dhamme dassento, **‘‘aparepī’’**tiādimāha. Tattha saddhādīnaṃ vimuttiparipācanīyatā dassitā eva, aniccasaññādīnaṃ pana vimuttiparipācanīyatāya vattabbameva natthi vipassanābhāvato. Tenāha – **‘‘ime pañca nibbedhabhāgiyā saññā’’**ti. **Kalyāṇamittatādayo**ti kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikā paññā ime kalyāṇamittatādayo pañca dhammā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **‘‘meghiyasuttasaṃvaṇṇanāyaṃ’’** (udā. aṭṭha. 31) vuttanayena veditabbo. **Lokaṃ volokentassā**ti buddhaveneyyasattalokaṃ buddhacakkhunā visesato olokentassa.

419. Āyasmato rāhulassa indriyānaṃ paripakkattā saddhiṃ paṭṭhapitapatthanā devatā udikkhamānā tiṭṭhanti, – ‘‘kadā nu kho uttari āsavānaṃ khaye vinessatī’’ti. Yadā pana satthā evaṃ parivitakkesi, tāvadeva samānajjhāsayatāya sabbakālaṃ taṅkhaṇaṃ āgamentiyo tā devatāyo taṃ samavāyaṃ disvā ekasmiṃ andhavanasmiṃyeva sannipatitā. Upālissa gahapatino dīghanakhaparibbājakassa catusaccadhammesu dassanakiccena pavatto sotāpattimaggoti tesu suttesu (paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.30) **paṭhamamaggo ‘‘dhammacakkhu’’nti vutto,** tassa dassanatthassa sātisayattā, brahmāyuno pana phalañāṇāni heṭṭhimāni tīṇi sātisayānīti **brahmāyusutte**(ma. ni. 2.383 ādayo) **tīṇi phalāni ‘‘dhammacakkhu’’nti vuttāni**. Idaṃ panettha āyasmato rāhulassa maggañāṇaṃ phalañāṇañca dassanattho sātisayo, tāhi ca devatāhi yaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ, taṃ sātisayamevāti vuttaṃ – **‘‘imasmiṃ sutte cattāro maggā, cattāri ca phalāni dhammacakkhunti veditabbānī’’**ti. Kiṃ pana sāvakānaṃ saccābhisamayañāṇe atthi koci visesoti? Āma atthi. So ca kho pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāya pavattiyākāravisesena labheyya kāci visesamattā. Svāyamattho **abhidhamme** ‘‘no ca kho yathā diṭṭhippattassā’’ti saddhāvimuttato diṭṭhippattassa kilesappahānaṃ pati visesakittanena dīpetabbo. Kiṃ pana āyasmā rāhulo viya tā devatā sabbā ekacittā pageva cattāri phalāni adhigaṇhiṃsūti? Noti dassento **‘‘tattha hī’’**tiādimāha. Kittakā pana tā devatāti āha **‘‘tāsañca panā’’**tiādi.

Rāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. **Ādimhi kalyāṇa**nti ādikoṭṭhāse kalyāṇaṃ etassāti vā ādikalyāṇo, taṃ **ādikalyāṇaṃ,** ādikalyāṇabhāvo ca dosavigamena icchitabbo. Yañhi sabbaso vigatadosaṃ, taṃ paripuṇṇaguṇameva hotīti **‘‘niddosa’’**nti vuttaṃ. **Katvā**ti ca padaṃ, **‘‘kalyāṇaṃ katvā bhaddakaṃ katvā’’**ti purimapadadvayenapi yojetabbaṃ. Desanākāro hi idha kalyāṇasaddena gahito. Tenevāha – ‘‘desetabbadhammassa kalyāṇatā dassitā hotī’’ti, dutiye pana atthavikappe desetabbadhammassa kalyāṇatā mukhyeneva kathitā itarassa atthāpattito. **Majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇa**nti etthāpi eseva nayo. Ayañca desanāya thomanā buddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇāvāti dassetuṃ, **''iti bhagavā ariyavaṃsa''**ntiādi vuttaṃ. Dhammaggahaṇampi desanāya thomanā evāti **''navahi padehī''**ti vuttaṃ.

Vedanā yāthāvato jānanaṃ, tañca maggakiccaṃ, tassa upāyo vipassanātiāha – **''sahavipassanena maggena jānitabbānī''**ti. Pariññābhisamayādikiccena nibbattiyā asammohato ca paṭivijjhitabbo. **Tebhūmakacittameva kathitaṃ** sammasanaṭṭhānassa adhippetattā. Esa nayo dhammāyatanādīsupi. Dhammāyatanassa vā āyatanabhāvato **bahiddhā**gahaṇaṃ, na sabbaso anajjhattabhāvato. **Vipākavedanāpaccayā javanakkhaṇe uppannataṇhā**ti chattiṃsavipākavedanaṃ nissāya evaṃ assādentī anubhaveyyanti akusalajavanakkhaṇato uppannataṇhā.

422. **Pāṭiyekko anusandhī**ti yathānusandhiādīnaṃ asambhavatoti adhippāyena vuttaṃ. **Heṭṭhā**ti viññāṇaphassavedanātaṇhānaṃ paccayāyattavuttitādassanena cakkhāyatanādīnaṃ rūpāyatanādīnañca paccayāyattavuttitā dīpitā apaccayuppannassa paccayābhāvato, yañca paccayāyattavuttikaṃ, taṃ aniccaṃ uppādasambhavato, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattāti khandhapañcake ca channaṃ chakkānaṃ vasena ghanavinibbhogakaraṇena atthato anattalakkhaṇaṃ vibhāvitaṃ. Na sarūpatoti sarūpatopi taṃ vibhāvetukāmo teneva chachakkānaṃ vasena ghanavinibbhoganayena byatirekato ca anvayato ca dassento bhagavā – ''cakkhu attāti yo vadeyyā''tiādimāhāti yathānusandhikāva desanā vibhāvitā. Tenāha **''heṭṭhā kathitānaṃ hī''**tiādi. Heṭṭhā pana channaṃ chakkānaṃ vasena vinibbhogadassanamattaṃ, na anattalakkhaṇaṃ vibhāvitaṃ, idha pana sarūpato anattalakkhaṇaṃ vibhāvitanti adhippāyena anusandhantarabhāvajotanā. Yadipi anattabhāvo nāma catūsupi saccesu labbhateva, sabbepi hi dhammā anattā, ime panettha dvepi nayā sammasanavasena pavattāti vuttaṃ – **''dvinnaṃ saccānaṃ anattabhāvadassanattha''**nti. **Na upapajjatī**ti upapattisaṅkhātayuttiyā na sametīti ayamettha atthoti āha **''na yujjatī''**ti. Attavādinā – ''nicco dhuvo sassato''ti abhimato, cakkhuñca uppādavantatāya aniccaṃ, yaṃ paccayāyatthavuttitā, tasmā ''cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjatī''tiādi. Sakkāyavatthu cakkhu anattā aniccabhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhuṃ aniccaṃ paccayāyattavuttibhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhu paccayāyattavutti uppādādisambhavato seyyathāpi ghaṭo. **Vigacchatī**ti bhaṅguppattiyā sabhāvāvigamena vigacchati. Tenāha **''nirujjhatī''**ti.

424. Yasmā kilesavaṭṭamūlakaṃ kammavaṭṭaṃ, kammavaṭṭamūlakañca vipākavaṭṭaṃ. Kilesuppatti ca taṇhādiggāhapubbikā, tasmā **''tiṇṇaṃ vā gāhānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetu''**nti āha. Yasmā pana taṇhāpakkhikā dhammā samudayasaccaṃ, cakkhādayo dukkhasaccaṃ, tasmā vuttaṃ – **''dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetu''**nti. **Taṇhāmānadiṭṭhiggāhāva veditabbā** sakkāyagāminipaṭipadāya adhippetattā. ''Etaṃ mamā''tiādinā gahaṇamevettha anupassanāti āha – **''gāhattayavasena passatī''**ti.

Tiṇṇaṃ gāhānaṃ paṭipakkhavasenāti taṇhādiggāhapaṭipakkhabhūtānaṃ dukkhāniccānattānupassanānaṃ vasena, tāhi vā tiṇṇaṃ gāhānaṃ paṭipakkhavasena viniveṭhanavasena anuppādanavasenāti attho. Paṭipakkhavasena vivaṭṭaṃ dassetunti yojanā. **Sakkāyanirodhagāminī paṭipadā**ti ettha nirodhadhammo sarūpeneva dassitoti āha – **''nirodho…pe… dassetu''**nti. **Paṭisedhavacanānī**ti paṭikkhepavacanāni.

425. Taṇhādīnaṃ anupādiyanavacanāni **taṇhādiṭṭhivaseneva vuttāni** taṇhādiṭṭhīnaṃyeva abhinandanādivasena pavattisabbhāvato. Appahīnattho anusayatthoti āha – **''anusetīti appahīno hotī''**ti ariyamaggena hi appahīno thāmagato rāgādikileso anusayo kāraṇalābhe sati uppajjanārahabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Vaṭṭadukkhakilesadukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa ceva kilesadukkhassa ca. Saupādisesanibbānañhi kilesadukkhassa antakaraṇaṃ, anupādisesanibbānaṃ vaṭṭadukkhassa.

426. **Tesa**nti anusayānaṃ. **Paṭikkhepavasenā**ti pajahanavasena, appavattikaraṇavasenāti attho.

Avijjaṃ pajahitvāti anavasesato avijjaṃ appavattidhammataṃ āpādetvā. Kāmaṃ heṭṭhimamaggañāṇampi avijjāpahāyinī vijjā eva, taṃ pana ñāṇaṃ avijjāya anavasesappahāyakaṃ na hoti, aggamaggañāṇe pana uppanne avijjāya lesopi nāvasissatīti tadeva avijjāya pahāyakanti āha – **''arahattamaggavijjaṃ uppādetvā''**ti.

427. Sayameva tathāgate attano buddhānubhāvena desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattāti **anacchariyametaṃ,** atha kiṃ acchariyanti āha **''ima''**ntiādi. **Kathentepī**ti ettha **iti**saddo pakārattho, imināva pakārenāti attho. **Pattā evā**ti saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā evāti yojanā. **Etampi anacchariyaṃ,** satthu sammukhā sāvakā samudāgamā mahābhiññā pabhinnapaṭisambhidā tathā tathā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desentīti. Tenāha – **''mahābhiññappattā hi te sāvakā''**ti.

Mahāmaṇḍapeti lohapāsādassa purato eva mahābhikkhusannipāto jātoti tesaṃ pahonakavasena kate mahati sāṇimaṇḍapeti vadanti. **Tesupi ṭhānesū**ti tesu yathāvuttamahāmaṇḍapādīsu ṭhānesu. Mahāthero atthīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Devattherassa guṇe sutvā pasannamānaso mahāthero, tathāpi vatthasampattiyā pasīditvā **''tvaṃ pana nhāpehī''**ti āha.

Heṭṭhāpāsādeti ca kalyāṇiyamahāvihāre uposathāgāre heṭṭhāpāsāde ekadā uparipāsāde ekadā, kathesīti. Cūḷanāgassa tathā mahatī parisā devatānubhāvena abhiññāpādanaṃ ahosīti keci. Thero pana mahiddhiko ahosi, tasmā tāva mahatiṃ parisaṃ abhiññāpesīti apare.

Tato tatoti tassaṃ tassaṃ disāyaṃ. **Ekovā**ti ekacco eva, na bahuso, katipayāva puthujjanā ahesunti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Chachakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. Mahantāni saḷāyatanāni adhikicca pavattattā **mahāsaḷāyatanikaṃ,** mahantatā ca tesaṃ mahantaṃ lokasannivāsaṃ abhibyāpetvā ṭhitattā ayoniso gayhamānānaṃ mahato anatthāya saṃvattanato, yoniso gayhamānānaṃ mahato atthāya hitāya sukhāya saṃvattanato ca daṭṭhabbā. **Jotaka**nti bodhakaṃ.

429. Sikhāppattāya vipassanāya jānanampi yathābhūtajānanameva maggena jānanassa āsannakāraṇabhāvatoti āha – **''sahavipassanena maggena ajānanto''**ti. **Vuḍḍhiṃ gacchantī**ti paccayasamodhānena bhavayonigatiṭhitisattāvāsapāḷiyā aparāparaṃ parivuddhiṃ gacchanti. Evaṃbhūtā paguṇabhāvamāpāditā samathavipassanādhammā viya suṭṭhutaraṃ vasībhāvaṃ pāpitā jhānābhiññā viya ca vasībhūtā hutvā uparūpari brūhentīti āha – **''vasībhāvaṃ gacchantī''**ti. Tathā hi te kadāci bhavapatthanāya anuppāditāyapi appahīnabhāvenevassā tiṭṭhanti. Akusalā dhammāva yebhuyyena dassanāyatanena vināsadassanato pavattanti parivaḍḍhanti ca. **Pañcadvārikadarathā**ti pañcadvārikajavanasahagatā akusaladarathā. Evaṃ **manodvārikadarathā** veditabbā. **Santāpā**ti darathehi balavanto sampayuttadhammānaṃ nissayassa ca santāpanakarā. Pariḷāhāti tatopi balavatarā tesaṃyeva paridahanakarā.

430. **Pañcadvārikasukhaṃ,** na kāyappasādasannissitasukhameva. **Manodvārikasukha**nti manodvārikacittasannissitasukhaṃ, na yaṃ kiñci cetasikasukhaṃ tassa kāyikasukhaggahaṇeneva gahitattā. **Pañcadvārikajavanena samāpajjanaṃ vā vuṭṭhānaṃ vā natthī**ti idaṃ manodvārikajavanena tassa sambhavaṃ dassetuṃ, maggassa vasena vuttaṃ, na pana tappasaṅgasaṅkānivattanatthaṃ. Viññattimattampi janetuṃ asamatthaṃ samāpajjanassa kathaṃ paccayo hoti, buddhānaṃ pana bhagavantānaṃ hotīti ce? Tathāpi tassa āsannaṭṭhāne pañcadvārikacittappavattiyā asambhavo eva tādisassa pubbābhogassa tasmiṃ kāle asambhavato. Eteneva yā kesañci ariyadhamme akovidānaṃ ghaṭasabhāvādīsu buddhitulyakāritāpatticodanā; sā paṭikkhittāti daṭṭhabbā taṃtaṃpurimābhogavasena tena tena pañcadvārikābhiniyatamanoviññāṇassa parato pavattamānamanoviññāṇena tasmiṃ tasmiṃ atthe vaṇṇasaṇṭhānādivisesassa vinicchinitabbato. **Uppannamattakameva hotī**ti pañcadvārikajavanaṃ tādisaṃ kiñci atthanicchayakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, kevalaṃ uppannamattameva hoti. **Ayan**ti ''ādīnavānupassino''tiādinā vuttā.

431. **Kusalacitta…pe… bhūtassā**ti vuṭṭhānagāminivipassanāsahagatakusalacittassa sampayuttacetosukhasamaṅgībhūtassa. **Pubbasuddhikā**ti magguppattito, vipassanārambhatopi vā pubbeva suddhā. Tenāha – **''ādito paṭṭhāya parisuddhāva hontī''**ti. **Sabbatthakakārāpakaṅgānī**ti sīlavisodhanassa cittasamādhānassa vipassanābhiyogassa maggena pahātabbakilesapahānassāti sabbassapi maggasambhārakiccassa kārāpakaṅgāni. **Aṭṭhaṅgiko vā**ti paṭhamajjhāniko vā aṭṭhaṅgiko, dutiyajjhāniko vā **sattaṅgiko hoti**.

Imameva suttapadesaṃ gahetvāti, ''yā tathābhūtassa diṭṭhī''tiādinā sammādiṭṭhiādīnaṃ pañcannaṃyeva tasmiṃ ṭhāne gahitattā lokuttaramaggo pañcaṅgikoti vadati. **So**ti tathā vadanto vitaṇḍavādī. **Anantaravacanenevā**ti, ''yā tathābhūtassa diṭṭhī''tiādivacanassa, ''evamassāya''ntiādinā anantaravacanena. **Paṭisedhitabbo**ti paṭikkhipitabbo. ''Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo''ti hi idaṃ vacanaṃ ariyamaggassa pañcaṅgikabhāvaṃ ujukameva paṭikkhipati. Yadi evaṃ ''yā tathābhūtassa diṭṭhī''tiādinā tattha pañcannaṃ eva aṅgānaṃ gahaṇaṃ kimatthiyanti āha **''uttari cā''**tiādi. **Sammāvācaṃ bhāveti** ariyamaggasamaṅgī. Tenāha **''micchāvācaṃ pajahatī''**ti. Yasmiñhi khaṇe sammāvācā bhāvanāpāripūriṃ gacchati, tasmiṃyeva micchāvācā pajahīyatīti. **Saheva viratiyā pūrenti** samucchedaviratiyā vinā dukkhapariññādīnaṃ asambhavato. **Ādito paṭṭhāya parisuddhāneva vaṭṭanti** parisuddhe sīle patiṭṭhitasseva bhāvanāya ijjhanato. Yathāvuttamatthaṃ ganthantarenapi samatthetuṃ, **''subhaddasuttepi cā''**tiādi vuttaṃ. **Anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato,** na pañcaṅgikoti adhippāyo.

Sammāsati maggakkhaṇe kāyānupassanādicatukiccasādhikā hotīti taṃ catubbidhaṃ katvā dassento, **''maggasampayuttāva cattāro satipaṭṭhānā''**ti āha. Na catumaggasampayuttatāvasena. Esa nayo **sammappadhānā**dīsupi. Aññamaññānativattamānā yuganaddhā yuttā viya ariyamaggayuganaddhā aññamaññaṃ paṭibaddhāti yuganaddhā. Tenāha – **''ekakkhaṇikayuganandhā''**ti ariyamaggakkhaṇe eva hi samathavipassanā ekakkhaṇikā hutvā samadhuraṃ vattanti. Tenevāha **''ete hī''**tiādi. **Aññasmiṃ khaṇe samāpatti, aññasmiṃ vipassanā**ti idaṃ tesaṃ tattha tattha kiccato adhikabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na aññathā. Na hi paññārahitā samāpatti, samādhirahitā ca vipassanā atthi. **Ariyamagge pana ekakkhaṇikā** samadhuratāya ekarasabhāvenāti attho. **Phalavimuttī**ti arahattaphalavimutti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. **Samavisamaṃ carantī**ti kāyasamādiṃ samaññeva, kāyavisamādiṃ visamaññeva caranti karonti paṭipajjanti. Taṃ pana samavisamaṃ aññamaññaṃ viruddhattā visadisattā na ekasmiṃ kāle sambhavatīti āha – **''kālena samaṃ kālena visama''**nti. **Samacariyampi hi eta**nti pubbe samacariyāya jotitattā vuttaṃ.

437. Ākaronti adhippetamatthaṃ ñāpenti pabodhentīti **ākārā,** ñāpakakāraṇanti āha – **''ke ākārāti kāni kāraṇānī''**ti. **Anubuddhiyo**ti anumānañāṇāni. Tañhi yathādiṭṭhamatthaṃ diṭṭhabhāvena anveti anugacchatīti ''anvayā''ti vuccati. **Haritatiṇacampakavanādivasenā**ti haritakambalādisadisatiṇādivasena vitthāritakanakapaṭādisadivikasitacampakavanādivasena. Ādisaddena cettha kīcakaveṇusaddamadhurasaphalāphalavasena saddarasānaṃ atthibhāvo veditabboti. Campakavaseneva pana phassagandhānampi atthibhāvo vuttoti. Tenāha – **''rūpādayo pañca kāmaguṇā atthī''**ti. **''Itthirūpādīni sandhāyetaṃ kathita''**nti vatvā indriyabaddhā vā hontu rūpādayo anindriyabaddhā vā, sabbepi cete kilesuppattinimittatāya kāmaguṇā evāti codanaṃ sandhāya visabhāgitthigatā rūpādayo savisesaṃ kilesuppattinimittanti dassento, **‘‘tāni hī’’**tiādimāha.

Tattha **tānī**ti rūpādīni. **Hi-**saddo hetuattho. Tena yathāvuttamatthaṃ samattheti, ‘‘yasmā purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, tasmā itthirūpādīni sandhāya etaṃ kathita’’nti. **Purisassa citta**nti purisassa catubhūmakaṃ kusalacittaṃ **pariyādāya** gahetvā antomuṭṭhigataṃ viya katvā. ‘‘Hatthikāyaṃ pariyādiyitvā’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.126) hi gahaṇaṃ pariyādānaṃ nāma, ‘‘aniccasaññā bhāvitā bahulīkatā sabbaṃ kāmarāgaṃ pariyādiyatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.102) khepanaṃ pariyādānaṃ, idha ubhayampi vaṭṭati. Idāni yathāvuttamatthaṃ sutteneva sādhetuṃ, **‘‘yathāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘nāhaṃ, bhikkhave’’**tiādīsu **na-**kāro paṭisedhattho. **Aha**nti bhagavā attānaṃ niddisati. **Bhikkhave**ti bhikkhū ālapati. **Añña**nti idāni vattabbaṃ itthirūpato aññaṃ. **Ekarūpampī**ti ekampi rūpaṃ. **Samanupassāmī**ti ñāṇassa samanupassanā adhippetā, heṭṭhā **na-**kāraṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Ayañhettha attho – ‘‘ahaṃ, bhikkhave, sabbaññutaññāṇena sabbaso olokento aññaṃ ekarūpampi na samanupassāmī’’ti. **Yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī**ti yaṃ rūpaṃ rūpagarukassa purisassa sabbampi kusalacittaṃ pavattituṃ appadānavasena pariyādiyitvā gahetvā khepetvā ca tiṭṭhati. **Yathayidaṃ itthirūpa**nti itthiyā rūpakāyaṃ. **Rūpa**saddo khandhādianekatthavācako, idha pana itthiyā catusamuṭṭhāne rūpāyatane vaṇṇadhātuyaṃ daṭṭhabbo. ‘‘Itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’’ti idaṃ purimasseva daḷhīkaraṇatthaṃ vuttaṃ. Purimaṃ ‘‘yathayidaṃ, bhikkhave, itthirūpa’’nti idaṃ opammavasena vuttaṃ, idaṃ pariyādānabhāve nidassananti daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. Dhammasenāpatino paṭisallīyanassa adhippetattā, upari ca pāḷiyaṃ, ‘‘suññatāvihārena kho ahaṃ, bhante, etarahi bahulaṃ viharāmī’’ti (ma. ni. 3.438) vuttattā **‘‘paṭisallānāti phalasamāpattito’’**ti āha.

Vippasannānīti visesato pasannāni. **Okāsavasenā**ti indriyānaṃ patiṭṭhitokāsavasena. Nanu tāni indriyāni sabhāvato vippasannāni hontīti? Saccaṃ honti. Na hidaṃ tādisaṃ pasannataṃ sandhāya vuttaṃ, idaṃ pana santapaṇītasamāpattisamuṭṭhitānaṃ paccupaṭṭhitānaṃ cittajarūpānaṃ vasena sesatisantatirūpānaṃ seṭṭhataraṃ paṇītabhāvāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Phalasamāpattito**ti suññatānupassanāvasena samāpannaphalasamāpattito. Mahantānaṃ buddhādīnaṃ purisānaṃ vihāro **mahāpurisavihāro**. Tenāha – **‘‘buddha…pe… vihāro’’**ti. **Vihārato paṭṭhāyā**ti parikkhitte ca vihāre parikkhepato paṭṭhāya, aparikkhitte ca parikkhepārahaṭṭhānato paṭṭhāya. Keci pana ‘‘vihārabbhantarato paṭṭhāyā’’ti vadanti. **Yāva gāmassa indakhīlā**ti gāmassa abbhantarindakhīlo. **Gehapaṭipāṭiyācaritvā**ti piṇḍāya caritvā. **Yāva nagaradvārena nikkhamanā**ti nagaradvārena yāva nikkhamanapadesā. **Yāva vihārā**ti yāva vihārabbhantarā. **Paṭikkantamaggo**ti nivattanamaggo. Ārammaṇe paṭihaññanākārena pavattamānampi paṭighasampayuttaṃ citte paṭihanantaṃ viya pavattatīti āha – **‘‘citte paṭihaññanakilesajāta’’**nti. **Divasañca rattiñca anusikkhantenā**ti etaṃyeva rāgādippahāyiniṃ sammāpaṭipattiṃ divā ca rattiñca anu anu sikkhantena uparūpari vaḍḍhentena.

440. **Pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā**ti ettha kāmaguṇappahānaṃ nāma tappaṭibaddhachandarāgappahānaṃ. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘tiṭṭhanti citrāni tatheva loke, athettha dhīrā vinayanti chanda’’nti. **Ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānā**ti ekasseva bhikkhuno, ‘‘pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā’’tiādinā pāḷiyaṃ āgatā nānāpaccavekkhaṇā honti. **Nānābhikkhūna**nti visuṃ visuṃ anekesaṃ bhikkhūnaṃ. **Paccavekkhaṇā nānā**ti vuttanānāpaccavekkhaṇā. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ, **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘paccavekkhatī’’**ti vuttaṃ, kathaṃ pana paccavekkhatīti āha **‘‘pahīnā nu kho’’**tiādi. **Vīriyaṃ paggayhā**ti catubbidhasammappadhānavīriyaṃ ārabhitvā vipassanaṃ vaḍḍhitvā. Maggānantaraṃ anāgāmiphalaṃ patvāti vacanaseso. **Phalānantaraṃ magga**nti tasmiṃ anāgāmimagge ṭhito phalasamāpattito vuṭṭhāya aggamaggatthāya vipassanaṃ ārabhitvā tasmiṃyeva āsane na cireneva vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattamaggaṃ gaṇhanto nirodhadhammānuppattiyā vipassanāparivāsābhāvato phalānantaraṃ maggappatto nāma hotīti katvā.

Tato vuṭṭhāyāti maggānantaraphalato vuṭṭhāya. Maggānantarato hi vuṭṭhito maggato vuṭṭhito viya hotīti tathā vuttaṃ. **''Phalānantaraṃ magga''**nti ettha phalaṃ anantaraṃ etassāti phalānantaraṃ. ''Phalānantaraṃ magga''nti padadvayenapi anāgāmimaggaphalāni ceva vadatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nīvaraṇādīsupi eseva nayo**ti ettha, ''pahīnā nu kho me pañca nīvaraṇā''tiādinā yojanā veditabbā. **Etesa**nti ettha etesaṃ nīvaraṇapañcupādānakkhandhasatipaṭṭhānādīnaṃ. **Pahānādīnī**ti pahānapariññābhāvanāsacchikiriyā. **Nānāpaccavekkhaṇā hotī**ti tā paccavekkhaṇā nānāti adhippāyo. **Etāsu pana paccavekkhaṇāsū**ti etāsu kāmaguṇapaccavekkhaṇādīsu dvādasasu paccavekkhaṇāsu. **Ekaṃ paccavekkhaṇaṃ paccavekkhati** dvādasasu nayesu ekeneva kiccasiddhito. **Añño** bhikkhu. **Eka**nti aññaṃ paccavekkhati. Aññattho hi ayaṃ **eka**saddo ''ittheke''tiādīsu (ma. ni. 3.21, 27) viyāti. Nānābhikkhūnaṃ pana ekā paccavekkhaṇā, nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇāti evaṃ catukkapaccavekkhaṇampi ettha sambhavati. Imassa pana dvayassa vasena abhisamayo natthīti tadubhayaṃ aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. **Evaṃnāmake**ti ''gajaṅgalā''ti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmake majjhimapadesassa mariyādaṭṭhānabhūte nigame. **Suveḷu nāma** nicalarukkhoti vadanti. Tato aññaṃ evāti pana adhippāyena **''ekā rukkhajātī''**ti vuttaṃ. Cakkhusotānaṃ yathāsakavisayato nivāraṇaṃ damanaṃ indriyabhāvanā, tañca kho sabbaso adassanena asavanenāti āha – **''cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇātī''**ti. Sati hi dassane savane ca tāni adantāni abhāvitānevāti adhippāyo. Cakkhusotāni ca asampattaggāhitāya durakkhitānīti brāhmaṇo tesaṃyeva visayaggahaṇaṃ paṭikkhipi. **Asadisāyā**ti aññatitthiyasamayehi asādhāraṇāya. **Ālaya**nti kathetukāmatākāranti attho.

454. **Vipassanupekkhā**ti āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattabhūtā vipassanāsaṅkhātā upekkhā. Sā pana yasmā bhāvanāvisesappattiyā heṭṭhimehi vipassanāvārehi santā ceva paṇītā ca, pageva cakkhuviññāṇādisahagatāhi upekkhāhi, tasmā āha – **''esā santā esā paṇītā''**ti. **Atappikā**ti santapaṇītabhāvanārasavasena tittiṃ na janeti. Tenevāha –

> ''Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
> Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato''ti. (dha. pa. 373);

Itīti evaṃ vakkhamānākārenāti attho. **Ayaṃ bhikkhū**ti ayaṃ āraddhavipassako bhikkhūti yojanā. **Cakkhudvāre rūpārammaṇamhī**ti cakkhudvāre āpāthagate rūpārammaṇe. **Manāpa**nti manāpabhāvena pavattanakaṃ. **Majjhatte manāpāmanāpa**nti iṭṭhamajjhatte manāpabhāvena amanāpabhāvena ca pavattanakaṃ manāpāmanāpaṃ nāmāti. Tenāha (''neva manāpaṃ na amanāpa''nti). Iminā manāpabhāvo gahito, ''neva manāpa''nti iminā manāpabhāvo majjhatto ca ubhayaṃ ekadesato labbhatīti, **''manāpāmanāpa''**nti vuttaṃ. Evaṃ ārammaṇe labbhamānavisesavasena tadārammaṇassa cittassa pākatikaṃ pavattiākāraṃ dassetvā idāni tappaṭisedhena ariyassa vinaye anuttaraṃ indriyabhāvanaṃ dassetuṃ, **''tassa rajjituṃ vā''**tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ yojanā – tassa cittaṃ iṭṭhe ārammaṇe rajjituṃ vā aniṭṭhe ārammaṇe dussituṃ vā majjhatte ārammaṇe muyhituṃ vā. **Adatvā**ti nisedhetvā. **Pariggahetvā**ti parijānanavasena ñāṇena gahetvā ñātatīraṇapahānapariññāhi parijānitvā. **Vipassanaṃ majjhatte ṭhapetī**ti anukkamena vipassanupekkhaṃ nibbattetvā taṃ saṅkhārupekkhaṃ pāpetvā ṭhapeti. **Cakkhumā**ti na pasādacakkhuno atthitāmattajotanaṃ; atha kho tassa atisayena atthitājotanaṃ, ‘‘sīlavā’’tiādīsu viyāti āha – **‘‘cakkhumāti sampannacakkhu visuddhanetto’’**ti.

456. **Īsakaṃ poṇe**ti majjhe uccaṃ hutvā īsakaṃ poṇe, na antantena vaṅke. Tenāha – **‘‘rathīsā viya uṭṭhahitvā ṭhite’’**ti.

461. **Paṭikūle**ti amanuññe ārammaṇe. **Appaṭikūlasaññī**ti na paṭikūlasaññī. Taṃ pana appaṭikūlasaññitaṃ dassetuṃ, **‘‘mettāpharaṇena vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha paṭikūle aniṭṭhe vatthusmiṃ sattasaññite mettāpharaṇena vā dhātuso upasaṃhārena vā saṅkhārasaññite pana dhātuso upasaṃhārena vāti yojetabbaṃ. **Appaṭikūlasaññī viharatī**ti hitesitāya dhammasabhāvacintanāya ca nappaṭikūlasaññī hutvā iriyāpathavihārena viharati. **Appaṭikūle** iṭṭhe vatthusmiṃ sattasaññite kesādiasucikoṭṭhāsamattamevāti **asubhapharaṇena vā**ti asubhato manasikāravasena. Idaṃ rūpārūpamattaṃ aniccaṃ saṅkhatanti **aniccato upasaṃhārena vā**. Tato eva, ‘‘dukkhaṃ vipariṇāmadhamma’’nti manasi karonto **paṭikūlasaññī viharati. Sesapadesū**ti, ‘‘paṭikūle ca appaṭikūle cā’’tiādinā āgatesu sesesu dvīsu padesu. Tattha hi iṭṭhāniṭṭhavatthūni ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ yathā sattānaṃ paṭhamaṃ paṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā gahaṇākāravasena avatthantarena vā appaṭikūlato upaṭṭhāti. Yañca appaṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā paṭikūlato upaṭṭhāti, tadubhayepi khīṇāsavo sace ākaṅkhati, vuttanayena appaṭikūlasaññī vihareyya paṭikūlasaññī vāti.

Tadubhayaṃ abhinivajjetvāti sabhāvato bhāvanānubhāvato ca upaṭṭhitaṃ ārammaṇaṃ paṭikūlasabhāvaṃ appaṭikūlasabhāvaṃ vāti taṃ ubhayaṃ pahāya aggahetvā. Sabbasmiṃ vatthusmiṃ pana, **‘‘majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotī’’**ti, vatvā tattha paṭipajjanavidhiṃ dassento, **‘‘iṭṭhāniṭṭhesu…pe… domanassito hotī’’**ti āha. Idāni yathāvuttamatthaṃ paṭisambhidāmaggapāḷiyā vibhāvetuṃ, **‘‘vuttaṃ heta’’**ntiādimāha. Tassattho heṭṭhā vuttanayo eva. **Sato**ti sativepullappattiyā satimā. **Sampajāno**ti paññāvepullappattiyā sampajānakārī. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena, cakkhunā vā karaṇabhūtena rūpaṃ passitvā. **Neva sumano hoti** gehassitasomanassapaṭikkhepena nekkhammapakkhikāya kiriyāsomanassavedanāya.

Imesu cāti ‘‘aññathā ca panānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā hotī’’tiādinā (ma. ni. 3.453), – ‘‘kathañcānanda, sekho hoti paṭipado’’tiādinā (ma. ni. 3.460); – ‘‘kathañcānanda, ariyo hoti bhāvitindriyo’’tiādinā (ma. ni. 3.461) ca āgatesu tividhesu nayesu. **Manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpa**nti ettha **manāpa**ggahaṇena somanassayuttakusalākusalānaṃ, **amanāpa**ggahaṇena domanassayuttaakusalānaṃ, **manāpāmanāpa**ggahaṇena tabbidhurupekkhāyuttānaṃ saṅgahitattā paṭhamanaye **‘‘saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Paṭhamanaye hi puthujjanassa adhippetattā saṃkilesakilesavippayuttampi yujjati. Dutiyanaye pana **‘‘so…pe… aḍḍīyatī’’**tiādivacanato **‘‘paṭhamaṃ saṃkilesaṃ vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Sekkhassa adhippetattā cassa appahīnakilesavasena, **‘‘saṃkilesampi vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Tatiyanaye arahato adhippetattā, **‘‘tatiyaṃ nikkilesameva vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Sekkhavāre pana ‘‘cakkhumā puriso’’tiādikā upamā ekameva atthaṃ ñāpetuṃ āha. Tasmā cakkhudvārassa uppanne rāgādike vikkhambhetvā vipassanupekkhāya patiṭṭhānaṃ ariyā indriyabhāvanāti. Paṭhamanayo vipassakavasena āgato, dutiyo sekkhassa vasena, paṭhamadutiyo ca sekkhaputhujjanānaṃ mūlakammaṭṭhānavasena, tatiyo khīṇāsavassa ariyavihāravasena āgato. Paṭhamanaye ca puthujjanassa vasena, dutiyanaye sekkhassa vasena kusalaṃ vuttaṃ, tatiyanaye asekkhassa vasena kiriyābyākataṃ vuttanti ayaṃ viseso veditabbo.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca saḷāyatanavaggavaṇṇanā.

Uparipaṇṇāsaṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Vinayasaṅgaha-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Vatthuttayaṃ namassitvā, saraṇaṃ sabbapāṇinaṃ;
Vinaye pāṭavatthāya, yogāvacarabhikkhunaṃ.

Vippakiṇṇamanekattha, pāḷimuttavinicchayaṃ;
Samāharitvā ekattha, dassayissamanākulaṃ.

Tatrāyaṃ mātikā –

‘‘Divāseyyā parikkhāro, bhesajjakaraṇampi ca;
Parittaṃ paṭisanthāro, viññatti kulasaṅgaho.

‘‘Macchamaṃsaṃ anāmāsaṃ, adhiṭṭhānavikappanaṃ;
Cīvarenavināvāso, bhaṇḍassa paṭisāmanaṃ.

‘‘Kayavikkayasamāpatti, rūpiyādipaṭiggaho;
Dānavissāsaggāhehi, lābhassa pariṇāmanaṃ.

‘‘Pathavī bhūtagāmo ca, duvidhaṃ sahaseyyakaṃ;
Vihāre saṅghike seyyaṃ, santharitvāna pakkamo.

‘‘Kālikānipi cattāri, kappiyā catubhūmiyo;
Khādanīyādipaṭiggāho, paṭikkhepapavāraṇā.

‘‘Pabbajjā nissayo sīmā, uposathapavāraṇaṃ;
Vassūpanāyikā vattaṃ, catupaccayabhājanaṃ.

‘‘Kathinaṃ garubhaṇḍāni, codanādivinicchayo;
Garukāpattivuṭṭhānaṃ, kammākammaṃ pakiṇṇaka’’nti.

1. Divāseyyavinicchayakathā

1. Tattha **divāseyyā**ti divānipajjanaṃ. Tatrāyaṃ vinicchayo – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, divā paṭisallīyantena dvāraṃ saṃvaritvā paṭisallīyitu’’nti (pārā. 77) vacanato divā nipajjantena dvāraṃ saṃvaritvā nipajjitabbaṃ. Ettha ca kiñcāpi pāḷiyaṃ ‘‘ayaṃ nāma āpattī’’ti na vuttā, vivaritvā nipannadosena pana uppanne vatthusmiṃ dvāraṃ saṃvaritvā nipajjituṃ anuññātattā asaṃvaritvā nipajjantassa **aṭṭhakathāyaṃ** dukkaṭaṃ (pārā. aṭṭha. 1.77) vuttaṃ. Bhagavato hi adhippāyaṃ ñatvā upālittherādīhi aṭṭhakathā ṭhapitā. ‘‘Atthāpatti divā āpajjati, no ratti’’nti (pari. 323) imināpi cetaṃ siddhaṃ.

2. Kīdisaṃ pana dvāraṃ saṃvaritabbaṃ, kīdisaṃ na saṃvaritabbaṃ? Rukkhapadaraveḷupadarakilañjapaṇṇādīnaṃ yena kenaci kavāṭaṃ katvā heṭṭhā udukkhale upari uttarapāsake ca pavesetvā kataṃ parivattakadvārameva saṃvaritabbaṃ. Aññaṃ gorūpānaṃ vajesu viya rukkhasūcikaṇṭakadvāraṃ, gāmathakanakaṃ cakkalakayuttadvāraṃ, phalakesu vā kiṭikāsu vā dve tīṇi cakkalakāni yojetvā kataṃ saṃsaraṇakiṭikadvāraṃ, āpaṇesu viya kataṃ ugghāṭanakiṭikadvāraṃ, dvīsu tīsu ṭhānesu veḷusalākā gopphetvā paṇṇakuṭīsu kataṃ salākahatthakadvāraṃ, dussasāṇidvāranti evarūpaṃ dvāraṃ na saṃvaritabbaṃ. Pattahatthassa kavāṭappaṇāmane pana ekaṃ dussasāṇidvārameva anāpattikaraṃ, avasesāni paṇāmentassa āpatti. Divā paṭisallīyantassa pana parivattakadvārameva āpattikaraṃ, sesāni saṃvaritvā vā asaṃvaritvā vā nipajjantassa āpatti natthi, saṃvaritvā pana nipajjitabbaṃ, etaṃ vattaṃ.

3. Parivattakadvāraṃ kittakena saṃvutaṃ hoti? Sūcighaṭikāsu dinnāsu saṃvutameva hoti. Apica kho sūcimattepi dinne vaṭṭati, ghaṭikāmattepi dinne vaṭṭati, dvārabāhaṃ phusitvā ṭhapitamattepi vaṭṭati, īsakaṃ aphusitepi vaṭṭati, sabbantimena vidhinā yāvatā sīsaṃ nappavisati, tāvatā aphusitepi vaṭṭati. Sace bahūnaṃ vaḷañjanaṭṭhānaṃ hoti, bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā ‘‘dvāraṃ, āvuso, jaggāhī’’ti vatvāpi nipajjituṃ vaṭṭati. Atha bhikkhū cīvarakammaṃ vā aññaṃ vā kiñci karontā nisinnā honti, ‘‘ete dvāraṃ jaggissantī’’ti ābhogaṃ katvāpi nipajjituṃ vaṭṭati. **Kurundaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘upāsakampi āpucchitvā vā ‘esa jaggissatī’ti ābhogaṃ katvā vā nipajjituṃ vaṭṭati, kevalaṃ bhikkhuniṃ vā mātugāmaṃ vā āpucchituṃ na vaṭṭatī’’ti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ. Evaṃ sabbatthapi yo yo theravādo vā aṭṭhakathāvādo vā pacchā vuccati, so sova pamāṇanti gahetabbaṃ.

4. Atha dvārassa udukkhalaṃ vā uttarapāsako vā bhinno hoti aṭṭhapito vā, saṃvarituṃ na sakkoti, navakammatthaṃ vā pana iṭṭhakapuñjo vā mattikādīnaṃ vā rāsi antodvāre kato hoti, aṭṭaṃ vā bandhanti, yathā saṃvarituṃ na sakkoti. Evarūpe antarāye sati asaṃvaritvāpi nipajjituṃ vaṭṭati. Yadi pana kavāṭaṃ natthi, laddhakappameva. Upari sayantena nisseṇiṃ āropetvā nipajjitabbaṃ. Sace nisseṇimatthake thakanakaṃ hoti, thaketvāpi nipajjitabbaṃ. Gabbhe nipajjantena gabbhadvāraṃ vā pamukhadvāraṃ vā yaṃ kiñci saṃvaritvā nipajjituṃ vaṭṭati. Sace ekakuṭṭake gehe dvīsu passesu dvārāni katvā vaḷañjanti, dvepi dvārāni jaggitabbāni, tibhūmakepi pāsāde dvāraṃ jaggitabbameva. Sace bhikkhācārā paṭikkamma lohapāsādasadisaṃ pāsādaṃ bahū bhikkhū divāvihāratthaṃ pavisanti, saṅghattherena dvārapālassa ‘‘dvāraṃ jaggāhī’’ti vatvā vā ‘‘dvārajagganaṃ nāma etassa bhāro’’ti ābhogaṃ katvā vā pavisitvā nipajjitabbaṃ. Yāva saṅghanavakena evameva kātabbaṃ. Pure pavisantānaṃ ‘‘dvārajagganaṃ nāma pacchimānaṃ bhāro’’ti evaṃ ābhogaṃ kātumpi vaṭṭati. Anāpucchā vā ābhogaṃ akatvā vā antogabbhe vā asaṃvutadvāre bahi vā nipajjantānaṃ āpatti. Gabbhe vā bahi vā nipajjanakālepi ‘‘dvārajagganaṃ nāma mahādvāre dvārapālassa bhāro’’ti ābhogaṃ katvā nipajjituṃ vaṭṭatiyeva. Evaṃ lohapāsādādīsu ākāsatale nipajjantenapi dvāraṃ saṃvaritabbameva.

Ayañhettha saṅkhepo – idaṃ divāpaṭisallīyanaṃ yena kenaci parikkhitte sadvārabandhe ṭhāne kathitaṃ, tasmā abbhokāse vā rukkhamūle vā maṇḍape vā yattha katthaci sadvārabandhe nipajjantena dvāraṃ saṃvaritvāva nipajjitabbaṃ. Sace mahāpariveṇaṃ hoti mahābodhiyaṅgaṇalohapāsādaṅgaṇasadisaṃ bahūnaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ, yattha dvāraṃ saṃvutampi saṃvutaṭṭhāne na tiṭṭhati, dvāraṃ alabhantā pākāraṃ āruhitvāpi vicaranti, tattha saṃvaraṇakiccaṃ natthi. Rattiṃ dvāraṃ vivaritvā nipanno aruṇe uggate vuṭṭhāti, anāpatti. Sace pana pabujjhitvā puna supati, āpatti. Yo pana ‘‘aruṇe uggate vuṭṭhahissāmī’’ti paricchinditvāva dvāraṃ asaṃvaritvā rattiṃ nipajjati, yathāparicchedameva vuṭṭhāti, tassa āpattiyeva. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘evaṃ nipajjanto anādariyadukkaṭāpi na muccatī’’ti vuttaṃ.

5. Yo pana bahudeva rattiṃ jaggitvā addhānaṃ vā gantvā divā kilantarūpo mañce nisinno pāde bhūmito amocetvāva niddāvasena nipajjati, tassa anāpatti. Sace okkantaniddo ajānantopi pāde mañcakaṃ āropeti, āpattiyeva. Nisīditvā apassāya supantassa anāpatti. Yopi ca ‘‘niddaṃ vinodessāmī’’ti caṅkamanto patitvā sahasā vuṭṭhāti, tassapi anāpatti. Yo pana patitvā tattheva sayati, na vuṭṭhāti, tassa āpatti.

Ko muccati, ko na muccatīti? **Mahāpaccariyaṃ** tāva ‘‘ekabhaṅgena nipannako eva muccati. Pāde pana bhūmito mocetvā nipannopi yakkhagahitakopi visaññībhūtopi na muccatī’’ti vuttaṃ. **Kurundaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘bandhitvā nipajjāpitova muccatī’’ti vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘yo caṅkamanto mucchitvā patito tattheva supati, tassapi avisayatāya āpatti na dissati. Ācariyā pana evaṃ na kathayanti, tasmā āpattiyevāti mahāpadumattherena vuttaṃ. Dve pana janā āpattito muccantiyeva, yo ca yakkhagahitako, yo ca bandhitvā nipajjāpito’’ti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Divāseyyavinicchayakathā samattā.

2. Parikkhāravinicchayakathā

6. **Parikkhāro**ti samaṇaparikkhāro. Tatrāyaṃ kappiyākappiyaparikkhāravinicchayo (pārā. aṭṭha. 1.85) – keci tālapaṇṇacchattaṃ anto vā bahi vā pañcavaṇṇena suttena sibbitvā vaṇṇamaṭṭhaṃ karonti, taṃ na vaṭṭati. Ekavaṇṇena pana nīlena vā pītakena vā yena kenaci suttena anto vā bahi vā sibbituṃ, chattadaṇḍaggāhakaṃ salākapañjaraṃ vā vinandhituṃ vaṭṭati, tañca kho thirakaraṇatthaṃ vaṭṭati, na vaṇṇamaṭṭhatthāya. Chattapaṇṇesu makaradantakaṃ vā aḍḍhacandakaṃ vā chindituṃ na vaṭṭati. Chattadaṇḍe gehatthambhesu viya ghaṭako vā vāḷarūpakaṃ vā na vaṭṭati. Sacepi sabbattha āraggena lekhā dinnā hoti, sāpi na vaṭṭati. Ghaṭakaṃ vā vāḷarūpakaṃ vā bhinditvā dhāretabbaṃ, lekhāpi ghaṃsitvā vā apanetabbā, suttakena vā daṇḍo veṭhetabbo. Daṇḍabunde pana ahicchattakasaṇṭhānaṃ vaṭṭati. Vātappahārena acalanatthaṃ chattamaṇḍalikaṃ rajjukehi gāhetvā daṇḍe bandhanti, tasmiṃ bandhanaṭṭhāne valayamiva ukkiritvā lekhaṃ ṭhapenti, sā vaṭṭati.

7. Cīvaramaṇḍanatthāya nānāsuttakehi satapadisadisaṃ sibbantā āgantukapaṭṭaṃ ṭhapenti, aññampi yaṃ kiñci sūcikammavikāraṃ karonti, paṭṭamukhe vā pariyante vā veṇiṃ vā saṅkhalikaṃ vā muggaraṃ vā evamādi sabbaṃ na vaṭṭati, pakatisūcikammameva vaṭṭati. Gaṇṭhikapaṭṭakañca pāsakapaṭṭakañca aṭṭhakoṇampi soḷasakoṇampi karonti, tattha agghiyagayamuggarādīni dassenti, kakkaṭakkhīni ukkiranti, sabbaṃ na vaṭṭati, catukoṇameva vaṭṭati, koṇasuttapīḷakā ca cīvare ratte duviññeyyarūpā vaṭṭanti. Kañjikapiṭṭhakhaliaalakādīsu cīvaraṃ pakkhipituṃ na vaṭṭati, cīvarakammakāle pana hatthamalasūcimalādīnaṃ dhovanatthaṃ kiliṭṭhakāle ca dhovanatthaṃ vaṭṭati, gandhaṃ vā lākhaṃ vā telaṃ vā rajane pakkhipituṃ na vaṭṭati.

Rajanesu ca haliddiṃ ṭhapetvā sabbaṃ **mūlarajanaṃ** vaṭṭati, mañjiṭṭhiñca tuṅgahārañca ṭhapetvā sabbaṃ **khandharajanaṃ** vaṭṭati. Tuṅgahāro nāma eko sakaṇṭakarukkho, tassa haritālavaṇṇaṃ **khandharajanaṃ** hoti. Loddañca kaṇḍulañca ṭhapetvā sabbaṃ **tacarajanaṃ** vaṭṭati. Allipattañca nīlipattañca ṭhapetvā sabbaṃ **pattarajanaṃ** vaṭṭati. Gihiparibhuttakaṃ pana allipattena ekavāraṃ rajituṃ vaṭṭati. Kiṃsukapupphañca kusumbhapupphañca ṭhapetvā sabbaṃ **puppharajanaṃ** vaṭṭati. **Phalarajane** pana na kiñci na vaṭṭati (mahāva. aṭṭha. 344).

8. Cīvaraṃ rajitvā saṅkhena vā maṇinā vā yena kenaci na ghaṭṭetabbaṃ, bhūmiyaṃ jāṇukāni nihantvā hatthehi gahetvā doṇiyampi na ghaṃsitabbaṃ. Doṇiyaṃ vā phalake vā ṭhapetvā ante gāhāpetvā hatthena paharituṃ pana vaṭṭati, tampi muṭṭhinā na kātabbaṃ. Porāṇakattherā pana doṇiyampi na ṭhapesuṃ. Eko cīvaraṃ gahetvā tiṭṭhati, aparo hatthe katvā hatthena paharati. Cīvarassa kaṇṇasuttakaṃ na vaṭṭati, rajitakāle chinditabbaṃ. Yaṃ pana ''anujānāmi, bhikkhave, kaṇṇasuttaka''nti (mahāva. 344) evaṃ anuññātaṃ, taṃ anuvāte pāsakaṃ katvā bandhitabbaṃ rajanakāle lagganatthāya. Gaṇṭhikepi sobhākaraṇatthaṃ lekhā vā pīḷakā vā na vaṭṭati, nāsetvā paribhuñjitabbaṃ.

9. Patte vā thālake vā āraggena lekhaṃ karonti anto vā bahi vā, na vaṭṭati. Pattaṃ bhamaṃ āropetvā majjitvā pacanti ''maṇivaṇṇaṃ karissāmā''ti, na vaṭṭati, telavaṇṇo pana vaṭṭati. Pattamaṇḍale bhittikammaṃ na vaṭṭati, makaradantakaṃ pana vaṭṭati.

Dhamakaraṇachattakassa upari vā heṭṭhā vā dhamakaraṇakucchiyaṃ vā lekhā na vaṭṭati, chattamukhavaṭṭiyaṃ panassa lekhā vaṭṭati.

10. Kāyabandhanassa sobhanatthaṃ tahiṃ tahiṃ diguṇaṃ suttaṃ koṭṭenti, kakkaṭakkhīni uṭṭhāpenti, na vaṭṭati, ubhosu pana antesu dasāmukhassa thirabhāvāya diguṇaṃ koṭṭetuṃ vaṭṭati. Dasāmukhe pana ghaṭakaṃ vā makaramukhaṃ vā deḍḍubhasīsaṃ vā yaṃ kiñci vikārarūpaṃ kātuṃ na vaṭṭati, tattha tattha acchīni dassetvā mālākammādīni vā katvā koṭṭitakāyabandhanampi na vaṭṭati, ujukameva pana macchakaṇṭakaṃ vā khajjūripattakaṃ vā maṭṭhakapaṭṭikaṃ vā katvā koṭṭetuṃ vaṭṭati. Kāyabandhanassa dasā ekā vaṭṭati, dve tīṇi cattāripi vaṭṭanti, tato paraṃ na vaṭṭanti. Rajjukakāyabandhanaṃ ekameva vaṭṭati, pāmaṅgasaṇṭhānaṃ pana ekampi na vaṭṭati, dasā pana pāmaṅgasaṇṭhānāpi vaṭṭati, bahurajjuke ekato katvā ekena nirantaraṃ veṭhetvā kataṃ bahurajjukanti na vattabbaṃ, taṃ vaṭṭati.

Kāyabandhanavidhe aṭṭhamaṅgalādikaṃ yaṃ kiñci vikārarūpaṃ na vaṭṭati, paricchedalekhāmattaṃ vaṭṭati. Vidhakassa ubhosu antesu thirakaraṇatthāya ghaṭakaṃ karonti, ayampi vaṭṭati.

11. Añjaniyaṃ itthipurisacatuppadasakuṇarūpaṃ vā mālākammalatākammamakaradantakagomuttakaaḍḍhacandakādibhedaṃ vā vikārarūpaṃ na vaṭṭati, ghaṃsitvā vā bhinditvā vā yathā vā na paññāyati, tathā suttakena veṭhetvā vaḷañjetabbā. Ujukameva pana caturaṃsā vā aṭṭhaṃsā vā soḷasaṃsā vā añjanī vaṭṭati. Heṭṭhatopissā dve vā tisso vā vaṭṭalekhāyo vaṭṭanti, gīvāyampissā pidhānakabandhanatthaṃ ekā vaṭṭalekhā vaṭṭati.

Añjanīsalākāyapi vaṇṇamaṭṭhakammaṃ na vaṭṭati, añjanīthavikāyapi yaṃ kiñci nānāvaṇṇena suttena vaṇṇamaṭṭhakammaṃ na vaṭṭati. Eseva nayo kuñcikakosakepi. Kuñcikāya vaṇṇamaṭṭhakammaṃ na vaṭṭati, tathā sipāṭikāya. Ekavaṇṇasuttena pana yena kenaci yaṃ kiñci sibbituṃ vaṭṭati.

12. Ārakaṇṭakepi vaṭṭamaṇikaṃ vā aññaṃ vā vaṇṇamaṭṭhaṃ na vaṭṭati, gīvāyaṃ pana paricchedalekhā vaṭṭati. Pipphalikepi maṇikaṃ vā pīḷakaṃ vā yaṃ kiñci uṭṭhāpetuṃ na vaṭṭati, daṇḍake pana paricchedalekhā vaṭṭati. Nakhacchedanaṃ valitakaṃyeva karonti, tasmā taṃ vaṭṭati. Uttarāraṇiyaṃ vāpi araṇidhanuke vā uparipellanadaṇḍake vā mālākammādi yaṃ kiñci vaṇṇamaṭṭhaṃ na vaṭṭati. Pellanadaṇḍakassa pana vemajjhe maṇḍalaṃ hoti, tattha paricchedalekhāmattaṃ vaṭṭati. Sūcisaṇḍāsaṃ karonti, yena sūciṃ ḍaṃsāpetvā ghaṃsanti, tattha makaramukhādikaṃ yaṃ kiñci vaṇṇamaṭṭhaṃ na vaṭṭati, sūciḍaṃsanatthaṃ pana mukhamattaṃ hoti, taṃ vaṭṭati.

Dantakaṭṭhacchedanavāsiyampi yaṃ kiñci vaṇṇamaṭṭhaṃ na vaṭṭati, ujukameva kappiyalohena ubhosu vā passesu caturaṃsaṃ vā aṭṭhaṃsaṃ vā bandhituṃ vaṭṭati. Kattaradaṇḍepi yaṃ kiñci vaṇṇamaṭṭhaṃ na vaṭṭati, heṭṭhā ekā vā dve vā vaṭṭalekhā upari ahicchattakamakuḷamattañca vaṭṭati.

13. Telabhājanesu visāṇe vā nāḷiyaṃ vā alābuke vā āmaṇḍasārake vā ṭhapetvā itthirūpaṃ purisarūpañca avasesaṃ sabbampi vaṇṇamaṭṭhakammaṃ vaṭṭati. Mañcapīṭhe bhisibimbohane bhūmattharaṇe pādapuñchane caṅkamanabhisiyā sammuñjaniyaṃ kacavaracaḍḍanake rajanadoṇikāya pānīyauḷuṅke pānīyaghaṭe pādakathalikāya phalakapīṭhake valayādhārake daṇḍādhārake pattapidhāne tālavaṇṭe bījaneti etesu sabbaṃ mālākammādi vaṇṇamaṭṭhakammaṃ vaṭṭati.

14. Senāsane pana dvārakavāṭavātapānakavāṭādīsu sabbaratanamayampi vaṇṇamaṭṭhakammaṃ vaṭṭati. Senāsane kiñci paṭisedhetabbaṃ natthi aññatra viruddhasenāsanā. Viruddhasenāsanaṃ nāma aññesaṃ sīmāya rājavallabhehi katasenāsanaṃ vuccati. Tasmā ye tādisaṃ senāsanaṃ karonti, te vattabbā ''mā amhākaṃ sīmāya senāsanaṃ karothā''ti. Anādiyitvā karontiyeva, punapi vattabbā ''mā evaṃ akattha, mā amhākaṃ uposathapavāraṇānaṃ antarāyamakattha, mā sāmaggiṃ bhinditthā, tumhākaṃ senāsanaṃ katampi kataṭṭhāne na ṭhassatī''ti. Sace balakkārena karontiyeva, yadā tesaṃ lajjiparisā ussannā hoti, sakkā ca hoti laddhuṃ dhammiko vinicchayo, tadā tesaṃ pesetabbaṃ ''tumhākaṃ āvāsaṃ harathā''ti. Sace yāvatatiyaṃ pesite haranti, sādhu. No ce haranti, ṭhapetvā bodhiñca cetiyañca avasesasenāsanāni bhinditabbāni, no ca kho aparibhogaṃ karontehi, paṭipāṭiyā pana chadanagopānasīiṭṭhakādīni apanetvā tesaṃ pesetabbaṃ ''tumhākaṃ dabbasambhāre harathā''ti. Sace haranti, sādhu. No ce haranti, atha tesu dabbasambhāresu himavassavātātapādīhi pūtibhūtesu vā corehi vā haṭesu agginā vā daḍḍhesu sīmasāmikā bhikkhū anupavajjā, na labbhā codetuṃ ''tumhehi amhākaṃ dabbasambhārā nāsitā''ti vā ''tumhākaṃ gīvā''ti vā. Yaṃ pana sīmasāmikehi bhikkhūhi kataṃ, taṃ sukatameva hoti. Yopi bhikkhu bahussuto vinayaññū aññaṃ bhikkhuṃ akappiyaparikkhāraṃ gahetvā vicarantaṃ disvā chindāpeyya vā bhindāpeyya vā, anupavajjo, so neva codetabbo na sāretabbo, na taṃ labbhā vattuṃ ''ayaṃ nāma mama parikkhāro tayā nāsito, taṃ me dehī''ti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Parikkhāravinicchayakathā samattā.

3. Bhesajjādikaraṇavinicchayakathā

15. **Bhesajjakaraṇaparittapaṭisanthāresu** pana **bhesajjakaraṇe** tāva ayaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.185-7) – āgatāgatassa parajanassa bhesajjaṃ na kātabbaṃ, karonto dukkaṭaṃ āpajjati. Pañcannaṃ pana sahadhammikānaṃ kātabbaṃ bhikkhussa bhikkhuniyā sikkhamānāya sāmaṇerassa sāmaṇeriyāti. Samasīlasaddhāpaññānañhi etesaṃ tīsu sikkhāsu yuttānaṃ bhesajjaṃ akātuṃ na labbhati. Karontena ca sace tesaṃ atthi, tesaṃ santakaṃ gahetvā yojetvā dātabbaṃ, sace natthi, attano santakaṃ kātabbaṃ. Sace attanopi natthi, bhikkhācāravattena vā ñātakapavāritaṭṭhānato vā pariyesitabbaṃ, alabhantena gilānassa atthāya akataviññattiyāpi āharitvā kātabbaṃ.

16. Aparesampi pañcannaṃ kātuṃ vaṭṭati mātu pitu tadupaṭṭhākānaṃ attano veyyāvaccakarassa paṇḍupalāsassa cāti. **Paṇḍupalāso** nāma yo pabbajjāpekkho yāva pattacīvaraṃ paṭiyādiyati, tāva vihāre vasati. Tesu sace mātāpitaro issarā honti na paccāsīsanti, akātuṃ vaṭṭati. Sace pana rajjepi ṭhitā paccāsīsanti, akātuṃ na vaṭṭati. Bhesajjaṃ paccāsīsantānaṃ bhesajjaṃ dātabbaṃ, yojetuṃ ajānantānaṃ yojetvā dātabbaṃ. Sabbesaṃ atthāya sahadhammikesu vuttanayeneva pariyesitabbaṃ. Sace pana mātaraṃ vihāraṃ ānetvā jaggati, sabbaṃ parikammaṃ anāmasantena kātabbaṃ, khādanīyabhojanīyaṃ sahatthā dātabbaṃ. Pitā pana yathā sāmaṇero, evaṃ sahatthena nhāpanasambāhanādīni katvā upaṭṭhātabbo. Ye ca mātāpitaro upaṭṭhahanti paṭijagganti, tesampi evameva kātabbaṃ. **Veyyāvaccakaro** nāma yo vetanaṃ gahetvā araññe dārūni vā chindati, aññaṃ vā kiñci kammaṃ karoti, tassa roge uppanne yāva ñātakā na passanti, tāva bhesajjaṃ kātabbaṃ. Yo pana bhikkhunissitakova hutvā sabbakammāni karoti, tassa bhesajjaṃ kātabbameva. Paṇḍupalāsepi sāmaṇere viya paṭipajjitabbaṃ.

17. Aparesampi dasannaṃ kātuṃ vaṭṭati jeṭṭhabhātu kaniṭṭhabhātu jeṭṭhabhaginiyā kaniṭṭhabhaginiyā cūḷamātuyā mahāmātuyā cūḷapituno mahāpituno pitucchāya mātulassāti. Tesaṃ pana sabbesampi karontena tesaṃyeva santakaṃ bhesajjaṃ gahetvā kevalaṃ yojetvā dātabbaṃ. Sace pana nappahonti yācanti ca ‘‘detha no, bhante, tumhākaṃ paṭidassāmā’’ti, tāvakālikaṃ dātabbaṃ. Sacepi na yācanti, ‘‘amhākaṃ bhesajjaṃ atthi, tāvakālikaṃ gaṇhathā’’ti vatvā vā ‘‘yadā tesaṃ bhavissati, tadā dassantī’’ti ābhogaṃ vā katvā dātabbaṃ. Sace paṭidenti, gahetabbaṃ. No ce denti, na codetabbā. Ete dasa ñātake ṭhapetvā aññesaṃ na kātabbaṃ.

Etesaṃ puttaparamparāya pana yāva sattamā kulaparivaṭṭā, tāva cattāro paccaye āharāpentassa akataviññatti vā bhesajjaṃ karontassa vejjakammaṃ vā kuladūsakāpatti vā na hoti. Sace bhātu jāyā, bhaginiyā sāmiko vā gilāno hoti, ñātakā ce, tesampi vaṭṭati. Aññātakā ce, bhātu ca bhaginiyā ca katvā dātabbaṃ ‘‘tumhākaṃ jagganaṭṭhāne dethā’’ti. Atha vā tesaṃ puttānaṃ katvā dātabbaṃ ‘‘tumhākaṃ mātāpitūnaṃ dethā’’ti. Etenupāyena sabbapadesu vinicchayo veditabbo.

Tesaṃ atthāya ca sāmaṇerehi araññato bhesajjaṃ āharāpentena ñātisāmaṇerehi vā āharāpetabbaṃ, aññātakehi attano atthāya vā āharāpetvā dātabbaṃ. Tehipi ‘‘upajjhāyassa āharāmā’’ti vattasīsena āharitabbaṃ. Upajjhāyassa mātāpitaro gilānā vihāraṃ āgacchanti, upajjhāyo ca disāpakkanto hoti, saddhivihārikena upajjhāyassa santakaṃ bhesajjaṃ dātabbaṃ. No ce atthi, attano bhesajjaṃ upajjhāyassa pariccajitvā dātabbaṃ. Attanopi asante vuttanayeneva pariyesitvā upajjhāyassa santakaṃ katvā dātabbaṃ. Upajjhāyenapi saddhivihārikassa mātāpitūsu evameva paṭipajjitabbaṃ. Eseva nayo ācariyantevāsikesupi. Aññopi yo āgantuko vā coro vā yuddhaparājito issaro vā ñātakehi pariccatto kapaṇo vā gamiyamanusso vā gilāno hutvā vihāraṃ pavisati, sabbesaṃ apaccāsīsantena bhesajjaṃ kātabbaṃ.

18. Saddhaṃ kulaṃ hoti catūhi paccayehi upaṭṭhāyakaṃ bhikkhusaṅghassa mātāpituṭṭhāniyaṃ, tatra ce koci gilāno hoti, tassatthāya vissāsena ‘‘bhesajjaṃ katvā bhante dethā’’ti vadanti, neva dātabbaṃ na kātabbaṃ. Atha pana kappiyaṃ ñatvā evaṃ pucchanti ‘‘bhante, asukassa nāma rogassa kiṃ bhesajjaṃ karontī’’ti, ‘‘idañcidañca gahetvā karontī’’ti vattuṃ vaṭṭati. ‘‘Bhante, mayhaṃ mātā gilānā, bhesajjaṃ tāva ācikkhathā’’ti evaṃ pucchite pana na ācikkhitabbaṃ, aññamaññaṃ pana kathā kātabbā ‘‘āvuso, asukassa nāma bhikkhuno imasmiṃ roge kiṃ bhesajjaṃ kariṃsū’’ti. Idañcidañca bhesajjaṃ bhanteti. Taṃ sutvā itaro mātu bhesajjaṃ karoti, vaṭṭati. Mahāpadumatthero kira vasabharaññopi deviyā roge uppanne ekāya itthiyā āgantvā pucchito ‘‘na jānāmī’’ti avatvā evameva bhikkhūhi saddhiṃ samullapesi. Taṃ sutvā tassā bhesajjamakaṃsu. Vūpasante ca roge ticīvarena tīhi ca kahāpaṇasatehi saddhiṃ bhesajjacaṅkoṭakaṃ pūretvā āharitvā therassa pādamūle ṭhapetvā ‘‘bhante, pupphapūjaṃ karothā’’ti āhaṃsu. Thero ‘‘ācariyabhāgo nāma aya’’nti kappiyavasena gāhāpetvā pupphapūjamakāsi. Evaṃ tāva bhesajje paṭipajjitabbaṃ.

19. **Paritte** pana ‘‘gilānassa parittaṃ karotha, bhante’’ti vutte na kātabbaṃ, ‘‘parittaṃ bhaṇathā’’ti vutte pana bhaṇitabbaṃ. Sacepissa evaṃ hoti ‘‘manussā nāma na jānanti, akariyamāne vippaṭisārino bhavissantī’’ti, kātabbaṃ. ‘‘Parittodakaṃ parittasuttaṃ katvā dethā’’ti vutte pana tesaṃyeva udakaṃ hatthena cāletvā suttaṃ parimajjitvā dātabbaṃ. Sace vihārato udakaṃ attano santakaṃ vā suttaṃ deti, dukkaṭaṃ. Manussā udakañca suttañca gahetvā nisīditvā ‘‘parittaṃ bhaṇathā’’ti vadanti, kātabbaṃ. No ce jānanti, ācikkhitabbaṃ. Bhikkhūnaṃ nisinnānaṃ pādesu udakaṃ ākiritvā suttañca ṭhapetvā gacchanti ‘‘parittaṃ karotha, parittaṃ bhaṇathā’’ti, na pādā apanetabbā. Manussā hi vippaṭisārino honti. Antogāmepi gilānassa atthāya vihāraṃ pesenti ‘‘parittaṃ bhaṇantū’’ti, bhaṇitabbaṃ. Antogāme rājagehādīsu roge vā upaddave vā uppanne pakkosāpetvā bhaṇāpenti, **āṭānāṭiyasuttādīni** bhaṇitabbāni. ‘‘Āgantvā gilānassa sikkhāpadāni dentu, dhammaṃ kathentu, rājantepure vā amaccagehe vā āgantvā sikkhāpadāni dentu, dhammaṃ kathentū’’ti pesitepi gantvā sikkhāpadāni dātabbāni, dhammo kathetabbo. ‘‘Matānaṃ parivāratthaṃ āgacchantū’’ti pakkosanti, na gantabbaṃ. ‘‘Sīvathikadassane asubhadassane ca maraṇassatiṃ paṭilabhissāmā’’ti kammaṭṭhānasīsena gantuṃ vaṭṭati. ‘‘Pahāredinne matepi amaraṇādhippāyassa anāpatti vuttā’’ti na ettakeneva amanussagahitassa pahāro dātabbo, tālapaṇṇaṃ pana parittasuttaṃ vā hatthe vā pāde vā bandhitabbaṃ, ratanasuttādīni parittāni bhaṇitabbāni, ‘‘mā sīlavantaṃ bhikkhuṃ viheṭhehī’’ti dhammakathā kātabbā, āṭānāṭiyaparittaṃ vā bhaṇitabbaṃ.

Idha pana āṭānāṭiyaparittassa parikammaṃ veditabbaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.282). Paṭhamameva hi **āṭānāṭiyasuttaṃ** na bhaṇitabbaṃ, **mettasuttaṃ** (khu. pā. 9.1 ādayo; su. ni. 143 ādayo) **dhajaggasuttaṃ** (saṃ. ni. 1.249) **ratanasutta**nti (khu. pā. 6.1 ādayo; su. ni. 224 ādayo) imāni sattāhaṃ bhaṇitabbāni. Sace muñcati, sundaraṃ. No ce muñcati, āṭānāṭiyasuttaṃ bhaṇitabbaṃ. Taṃ bhaṇantena ca bhikkhunā piṭṭhaṃ vā maṃsaṃ vā na khāditabbaṃ, susāne na vasitabbaṃ. Kasmā? Amanussā otāraṃ labhanti. Parittakaraṇaṭṭhānaṃ haritūpalittaṃ kāretvā tattha parisuddhaṃ āsanaṃ paññapetvā nisīditabbaṃ. Parittakārako bhikkhu vihārato gharaṃ nentehi phalakāvudhehi parivāretvā netabbo. Abbhokāse nisīditvā na vattabbaṃ, dvāravātapānāni pidahitvā nisinnena āvudhahatthehi samparivāritena mettacittaṃ purecārikaṃ katvā vattabbaṃ, paṭhamaṃ sikkhāpadāni gāhāpetvā sīle patiṭṭhitassa parittaṃ kātabbaṃ. Evampi mocetuṃ asakkontena vihāraṃ netvā cetiyaṅgaṇe nipajjāpetvā āsanapūjaṃ kāretvā dīpe jālāpetvā cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā maṅgalakathā vattabbā, sabbasannipāto ghosetabbo, vihārassa upavane jeṭṭhakarukkho nāma hoti, tattha ‘‘bhikkhusaṅgho tumhākaṃ āgamanaṃ patimānetī’’ti pahiṇitabbaṃ. Sabbasannipātaṭṭhāne anāgantuṃ nāma na labhati, tato amanussagahitako ‘‘tvaṃ konāmosī’’ti pucchitabbo, nāme kathite nāmeneva ālapitabbo, ‘‘itthannāma tuyhaṃ mālāgandhādīsu patti, āsanapūjāyaṃ patti, piṇḍapāte patti, bhikkhusaṅghena tuyhaṃ paṇṇākāratthāya mahāmaṅgalakathā vuttā, bhikkhusaṅghe gāravena etaṃ muñcāhī’’ti mocetabbo. Sace na muñcati, devatānaṃ ārocetabbaṃ ‘‘tumhe jānātha, ayaṃ amanusso amhākaṃ vacanaṃ na karoti, mayaṃ buddhaāṇaṃ karissāmā’’ti parittaṃ kātabbaṃ. Etaṃ tāva gihīnaṃ parikammaṃ. Sace pana bhikkhu amanussena gahito hoti, āsanāni dhovitvā sabbasannipātaṃ ghosāpetvā gandhamālādīsu pattiṃ datvā parittaṃ bhaṇitabbaṃ, idaṃ bhikkhūnaṃ parikammaṃ. Evaṃ paritte paṭipajjitabbaṃ.

20. **Paṭisanthāre** pana ayaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.185-7) – anāmaṭṭhapiṇḍapāto kassa dātabbo, kassa na dātabbo? Mātāpitūnaṃ tāva dātabbo. Sacepi kahāpaṇagghanako hoti, saddhādeyyavinipātanaṃ natthi. Mātāpituupaṭṭhākānaṃ veyyāvaccakarassa paṇḍupalāsassa cāti etesampi dātabbo. Tattha paṇḍupalāsassa thālake pakkhipitvāpi dātuṃ vaṭṭati, taṃ ṭhapetvā aññesaṃ agārikānaṃ mātāpitūnampi na vaṭṭati. **Pabbajitaparibhogo hi agārikānaṃ cetiyaṭṭhāniyo**. Apica anāmaṭṭhapiṇḍapātho nāmesa sampattassa dāmarikacorassapi issariyassapi dātabbo. Kasmā? Te hi adīyamānepi ‘‘na dentī’’ti āmasitvā dīyamānepi ‘‘ucchiṭṭhakaṃ dentī’’ti kujjhanti, kuddhā jīvitāpi voropenti, sāsanassapi antarāyaṃ karonti. Rajjaṃ patthayamānassa vicarato coranāgassa vatthu cettha kathetabbaṃ. Evaṃ anāmaṭṭhapiṇḍapāte paṭipajjitabbaṃ.

Paṭisanthāro ca nāmāyaṃ kassa kātabbo, kassa na kātabbo? Paṭisanthāro nāma vihāraṃ sampattassa yassa kassaci āgantukassa vā daliddassa vā corassa vā issarassa vā kātabboyeva. Kathaṃ? Āgantukaṃ tāva khīṇaparibbayaṃ vihāraṃ sampattaṃ disvā ‘‘pānīyaṃ pivā’’ti dātabbaṃ, pādamakkhanatelaṃ dātabbaṃ, kāle āgatassa yāgubhattaṃ, vikāle āgatassa sace taṇḍulā atthi, taṇḍulā dātabbā. Avelāya sampattopi ‘‘gacchāhī’’ti na vattabbo, sayanaṭṭhānaṃ dātabbaṃ. Sabbaṃ apaccāsīyanteneva kātabbaṃ. ‘‘Manussā nāma catupaccayadāyakā, evaṃ saṅgahe kariyamāne punappunaṃ pasīditvā upakāraṃ karissantī’’ti cittaṃ na uppādetabbaṃ. Corānaṃ pana saṅghikampi dātabbaṃ. Paṭisanthārānisaṃsadīpanatthañca coranāgavatthu, bhātarā saddhiṃ jambudīpagatassa mahānāgarañño vatthu, piturājassa rajje catunnaṃ amaccānaṃ vatthu, abhayacoravatthūti evamādīni bahūni vatthūni **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vitthārato vuttāni.

Tatrāyaṃ ekavatthudīpanā – sīhaḷadīpe kira abhayo nāma coro pañcasataparivāro ekasmiṃ ṭhāne khandhāvāraṃ bandhitvā samantā tiyojanaṃ ubbāsetvā vasati. Anurādhapuravāsino kadambanadiṃ na uttaranti, cetiyagirimagge janasañcāro upacchinno. Athekadivasaṃ coro ‘‘cetiyagiriṃ vilumpissāmī’’ti agamāsi. Ārāmikā disvā dīghabhāṇakaabhayattherassa ārocesuṃ. Thero ‘‘sappiphāṇitādīni atthī’’ti pucchi. ‘‘Atthi, bhante’’ti. ‘‘Corānaṃ detha’’. ‘‘Taṇḍulā atthī’’ti. ‘‘Atthi, bhante, saṅghassatthāya āhaṭā taṇḍulā ca pakkasākañca goraso cā’’ti. ‘‘Bhattaṃ sampādetvā corānaṃ dethā’’ti. Ārāmikā tathā kariṃsu. Corā bhattaṃ bhuñjitvā ‘‘kenāyaṃ paṭisanthāro kato’’ti pucchiṃsu. ‘‘Amhākaṃ ayyena abhayattherenā’’ti. Corā therassa santikaṃ gantvā vanditvā āhaṃsu ‘‘mayaṃ ‘saṅghassa ca cetiyassa ca santakaṃ acchinditvā gahessāmā’ti āgatā, tumhākaṃ pana iminā paṭisanthārena mayaṃ pasannā, ajja paṭṭhāya vihāre dhammikārakkhā amhākaṃ āyattā hotu, nāgarā āgantvā dānaṃ dentu, cetiyaṃ vandantū’’ti. Tato paṭṭhāya ca nāgare dānaṃ dātuṃ āgacchante nadītīreyeva paccuggantvā rakkhantā vihāraṃ nenti, vihārepi dānaṃ dentānaṃ rakkhaṃ katvā tiṭṭhanti. Tepi bhikkhūnaṃ bhuttāvasesaṃ corānaṃ denti. Gamanakālepi te corā nadītīraṃ pāpetvā nivattanti.

Athekadivasaṃ bhikkhusaṅghe khīyanakakathā uppannā ‘‘thero issaravatāya saṅghasantakaṃ corānaṃ adāsī’’ti. Thero sannipātaṃ kārāpetvā āha ‘‘corā ‘saṅghassa pakativaṭṭañca cetiyasantakañca acchinditvā gaṇhissāmā’ti āgamiṃsu, atha tesaṃ mayā ‘etaṃ na harissantī’ti ettako nāma paṭisanthāro kato, taṃ sabbampi ekato sampiṇḍetvā agghāpetha, tena kāraṇena aviluttaṃ bhaṇḍaṃ ekato sampiṇḍetvā agghāpethā’’ti. Tato sabbampi therena dinnakaṃ cetiyaghare ekaṃ varapotthakacittattharaṇaṃ na agghati. Tato āhaṃsu ‘‘therena kato paṭisanthāro sukato, codetuṃ vā sāretuṃ vā na labbhati, gīvā vā avahāro vā natthī’’ti. Evaṃ mahānisaṃso paṭisanthāroti sallakkhetvā kattabbo paṇḍitena bhikkhunāti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Bhesajjādikaraṇavinicchayakathā samattā.

4. Viññattivinicchayakathā

21. **Viññatti**ti yācanā. Tatrāyaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.342) – mūlacchejjāya purisaṃ yācituṃ na vaṭṭati, ‘‘sahāyatthāya kammakaraṇatthāya purisaṃ dethā’’ti yācituṃ vaṭṭati, purisena kattabbaṃ hatthakammasaṅkhātaṃ purisattakaraṃ yācituṃ vaṭṭatiyeva. Hatthakammañhi kiñci vatthu na hoti, tasmā taṃ ṭhapetvā migaluddakamacchabandhanakādīnaṃ sakakammaṃ avasesaṃ sabbaṃ kappiyaṃ. ‘‘Kiṃ, bhante, āgatāttha kena kammenā’’ti pucchite vā apucchite vā yācituṃ vaṭṭati, viññattipaccayā doso natthi. Migaluddakādayo pana sakakammaṃ na yācitabbā, ‘‘hatthakammaṃ dethā’’ti aniyametvāpi na yācitabbā. Evaṃ yācitā hi te ‘‘sādhu, bhante’’ti bhikkhū uyyojetvā migepi māretvā āhareyyuṃ. Niyametvā pana ‘‘vihāre kiñci kattabbaṃ atthi, tattha hatthakammaṃ dethā’’ti yācitabbā, phālanaṅgalādīni upakaraṇāni gahetvā kasituṃ vā vapituṃ vā lāyituṃ vā gacchantaṃ sakakiccapasutampi kassakaṃ vā aññaṃ vā kiñci hatthakammaṃ yācituṃ vaṭṭateva. Yo pana vighāsādo vā añño vā koci nikkammo niratthakakathaṃ kathento niddāyanto vā viharati, evarūpaṃ ayācitvāpi ‘‘ehi re idaṃ vā idaṃ vā karohī’’ti yadicchakaṃ kārāpetuṃ vaṭṭati.

Hatthakammassa pana sabbakappiyabhāvadīpanatthaṃ imaṃ nayaṃ kathenti. Sace hi bhikkhu pāsādaṃ kāretukāmo hoti, thambhatthāya pāsāṇakoṭṭakānaṃ gharaṃ gantvā vattabbaṃ ‘‘hatthakammaṃ laddhuṃ vaṭṭati upāsakā’’ti. ‘‘Kiṃ kātabbaṃ, bhante’’ti? ‘‘Pāsāṇatthambhā uddharitvā dātabbā’’ti. Sace te uddharitvā vā denti, uddharitvā nikkhitte attano thambhe vā denti, vaṭṭati. Athāpi vadanti ‘‘amhākaṃ, bhante, hatthakammaṃ kātuṃ khaṇo natthi, aññaṃ uddharāpetha, tassa mūlaṃ dassāmā’’ti, uddharāpetvā ‘‘pāsāṇatthambhe uddhaṭamanussānaṃ mūlaṃ dethā’’ti vattuṃ vaṭṭati. Eteneva upāyena pāsādadārūnaṃ atthāya vaḍḍhakīnaṃ santikaṃ, iṭṭhakatthāya iṭṭhakavaḍḍhakīnaṃ, chadanatthāya gehacchādakānaṃ, cittakammatthāya cittakārānanti yena yena attho hoti, tassa tassa atthāya tesaṃ tesaṃ sippakārakānaṃ santikaṃ gantvā hatthakammaṃ yācituṃ vaṭṭati, hatthakammayācanavasena ca mūlacchejjāya vā bhattavetanānuppadānena vā laddhampi sabbaṃ gahetuṃ vaṭṭati. Araññato āharāpentena ca sabbaṃ anajjhāvutthakaṃ āharāpetabbaṃ.

22. Na kevalañca pāsādaṃ kāretukāmena, mañcapīṭhapattaparissāvanadhamakaraṇacīvarādīni kārāpetukāmenapi dārulohasuttādīni labhitvā te te sippakārake upasaṅkamitvā vuttanayeneva hatthakammaṃ yācitabbaṃ. Hatthakammayācanavasena ca mūlacchejjāya vā bhattavetanānuppadānena vā laddhampi sabbaṃ gahetabbaṃ. Sace pana kātuṃ na icchanti, bhattavetanaṃ paccāsīsanti, akappiyakahāpaṇādi na dātabbaṃ, bhikkhācāravattena taṇḍulādīni pariyesitvā dātuṃ vaṭṭati. Hatthakammavasena pattaṃ kāretvā tatheva pācetvā navapakkassa pattassa puñchanatelatthāya antogāmaṃ paviṭṭhena ‘‘bhikkhāya āgato’’ti sallakkhetvā yāguyā vā bhatte vā ānīte hatthena patto pidhātabbo. Sace upāsikā ‘‘kiṃ, bhante’’ti pucchati, ‘‘navapakko patto, puñchanatelena attho’’ti vattabbaṃ. Sace sā ‘‘dehi, bhante’’ti pattaṃ gahetvā telena puñchitvā yāguyā vā bhattassa vā pūretvā deti, viññatti nāma na hoti, gahetuṃ vaṭṭati.

23. Bhikkhū pageva piṇḍāya caritvā āsanasālaṃ gantvā āsanaṃ apassantā tiṭṭhanti. Tatra ce upāsakā bhikkhū ṭhite disvā sayameva āsanāni āharāpenti, nisīditvā gacchantehi āpucchitvā gantabbaṃ, anāpucchā gatānampi naṭṭhaṃ gīvā na hoti, āpucchitvā gamanaṃ pana vattaṃ. Sace bhikkhūhi ‘‘āsanāni āharathā’’ti vuttehi āhaṭāni honti, āpucchitvāva gantabbaṃ, anāpucchā gatānaṃ vattabhedo ca naṭṭhañca gīvā. Attharaṇakojavakādīsupi eseva nayo.

Makkhikā bahukā honti, ‘‘makkhikabījaniṃ āharathā’’ti vattabbaṃ, pucimandasākhādīni āharanti, kappiyaṃ kārāpetvā paṭiggahetabbāni. Āsanasālāyaṃ udakabhājanaṃ rittaṃ hoti, ‘‘dhamakaraṇaṃ gaṇhāhī’’ti na vattabbaṃ. Dhamakaraṇañhi rittabhājane pakkhipanto bhindeyya, ‘‘nadiṃ vā taḷākaṃ vā gantvā udakaṃ āharā’’ti pana vattuṃ vaṭṭati, ‘‘gehato āharā’’ti neva vattuṃ vaṭṭati, na āhaṭaṃ paribhuñjituṃ. Āsanasālāya vā araññe vā bhattakiccaṃ karontehi tattha jātakaṃ anajjhāvutthakaṃ yaṃ kiñci uttaribhaṅgārahaṃ pattaṃ vā phalaṃ vā sace kiñci kammaṃ karontaṃ āharāpeti, hatthakammavasena āharāpetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati, alajjīhi pana bhikkhūhi vā sāmaṇerehi vā hatthakammaṃ na kāretabbaṃ. Ayaṃ tāva purisattakare nayo.

24. Goṇaṃ pana aññātakaappavāritaṭṭhānato āharāpetuṃ na vaṭṭati, āharāpentassa dukkaṭaṃ. Ñātakapavāritaṭṭhānatopi mūlacchejjāya yācituṃ na vaṭṭati, tāvakālikanayena sabbattha vaṭṭati. Evaṃ āharāpitañca goṇaṃ rakkhitvā jaggitvā sāmikā paṭicchāpetabbā. Sacassa pādo vā siṅgaṃ vā bhijjati vā nassati vā, sāmikā ce sampaṭicchanti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce sampaṭicchanti, gīvā hoti. Sace ‘‘tumhākaṃyeva demā’’ti vadanti, na sampaṭicchitabbaṃ. ‘‘Vihārassa demā’’ti vutte pana ‘‘ārāmikānaṃ ācikkhatha jagganatthāyā’’ti vattabbā.

25. ‘‘Sakaṭaṃ dethā’’tipi aññātakaappavārite vattuṃ na vaṭṭati, viññatti eva hoti, dukkaṭaṃ āpajjati. Ñātakapavāritaṭṭhāne pana vaṭṭati, tāvakālikaṃ vaṭṭati, kammaṃ pana katvā puna dātabbaṃ. Sace nemiādīni bhijjanti, pākatikāni katvā dātabbaṃ, naṭṭhe gīvā hoti. ‘‘Tumhākameva demā’’ti vutte dārubhaṇḍaṃ nāma sampaṭicchituṃ vaṭṭati. Esa nayo vāsipharasukuṭhārīkudālanikhādanesu valliādīsu ca parapariggahitesu. Garubhaṇḍappahonakesuyeva valliādīsu viññatti hoti, na tato oraṃ.

26. Anajjhāvutthakaṃ pana yaṃ kiñci āharāpetuṃ vaṭṭati. Rakkhitagopitaṭṭhāneyeva hi viññatti nāma vuccati. Sā dvīsu paccayesu sabbena sabbaṃ na vaṭṭati. Senāsanapaccaye pana ‘‘āhara dehī’’ti viññattimattameva na vaṭṭati, parikathobhāsanimittakammāni vaṭṭanti. Tattha uposathāgāraṃ vā bhojanasālaṃ vā aññaṃ vā kiñci senāsanaṃ icchato ‘‘imasmiṃ vata okāse evarūpaṃ senāsanaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti vā ‘‘yutta’’nti vā ‘‘anurūpa’’nti vātiādinā nayena vacanaṃ **parikathā** nāma. Upāsakā tumhe kuhiṃ vasathāti. Pāsāde, bhanteti. ‘‘Kiṃ bhikkhūnaṃ pana upāsakā pāsādo na vaṭṭatī’’ti evamādivacanaṃ **obhāso** nāma. Manusse disvā rajjuṃ pasāreti, khīle ākoṭāpeti, ‘‘kiṃ idaṃ, bhante’’ti vutte ‘‘idha āvāsaṃ karissāmā’’ti evamādikaraṇaṃ pana **nimittakammaṃ** nāma. Gilānapaccaye pana viññattipi vaṭṭati, pageva parikathādīni.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Viññattivinicchayakathā samattā.

5. Kulasaṅgahavinicchayakathā

27. **Kulasaṅgaho**ti pupphaphalādīhi kulānaṃ saṅgaho kulasaṅgaho. Tatrāyaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.431) – kulasaṅgahatthāya mālāvacchādīni ropetuṃ vā ropāpetuṃ vā siñcituṃ vā siñcāpetuṃ vā pupphāni ocinituṃ vā ocināpetuṃ vā ganthituṃ vā ganthāpetuṃ vā na vaṭṭati. Tattha akappiyavohāro kappiyavohāro pariyāyo obhāso nimittakammanti imāni pañca jānitabbāni.

28. Tattha **akappiyavohāro** nāma allaharitānaṃ koṭṭanaṃ koṭṭāpanaṃ, āvāṭassa khaṇanaṃ khaṇāpanaṃ, mālāvacchassa ropanaṃ ropāpanaṃ, āḷiyā bandhanaṃ bandhāpanaṃ, udakassa secanaṃ secāpanaṃ, mātikāya sammukhakaraṇaṃ, kappiyaudakasiñcanaṃ, hatthapādamukhadhovananahānodakasiñcanaṃ. **Kappiyavohāro** nāma ‘‘imaṃ rukkhaṃ jāna, imaṃ āvāṭaṃ jāna, imaṃ mālāvacchaṃ jāna, ettha udakaṃ jānā’’tiādivacanaṃ sukkhamātikāya ujukaraṇañca. **Pariyāyo** nāma ‘‘paṇḍitena mālāvacchādayo ropāpetabbā, nacirasseva upakārāya saṃvattantī’’tiādivacanaṃ. **Obhāso** nāma kudālakhaṇittādīni ca mālāvacche ca gahetvā ṭhānaṃ. Evaṃ ṭhitañhi sāmaṇerādayo disvā ‘‘thero kārāpetukāmo’’ti gantvā karonti. **Nimittakammaṃ** nāma kudālakhaṇittivāsipharasuudakabhājanāni āharitvā samīpe ṭhapanaṃ.

29. Imāni pañcapi kulasaṅgahatthāya ropanaropāpanādīsu na vaṭṭanti. Phalaparibhogatthāya kappiyākappiyavohāradvayameva na vaṭṭati, itarattayaṃ vaṭṭati. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘kappiyavohāropi vaṭṭati, yañca attano paribhogatthāya vaṭṭati, taṃ aññapuggalassa vā saṅghassa vā cetiyassa vā atthāyapi vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Ārāmatthāya pana vanatthāya chāyatthāya ca akappiyavohāramattameva na vaṭṭati, sesaṃ vaṭṭati. Na kevalañca sesaṃ, yaṃ kiñci mātikampi ujuṃ kātuṃ kappiyaudakaṃ siñcituṃ nahānakoṭṭhakaṃ katvā nahāyituṃ hatthapādamukhadhovanaudakāni ca tattha chaḍḍetumpi vaṭṭati. **Mahāpaccariyaṃ** pana **kurundiyañca** ‘‘kappiyapathaviyaṃ sayaṃ ropetumpi vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Ārāmādiatthāya pana ropitassa vā ropāpitassa vā phalaṃ paribhuñjitumpi vaṭṭati.

30. Ayaṃ pana ādito paṭṭhāya vitthārena āpattivinicchayo – kuladūsanatthāya akappiyapathaviyaṃ mālāvacchaṃ ropentassa pācittiyañceva dukkaṭañca, tathā akappiyavohārena ropāpentassa. Kappiyapathaviyaṃ ropanepi ropāpanepi dukkaṭameva. Ubhayatrāpi sakiṃ āṇattiyā bahūnampi ropane ekameva sapācittiyadukkaṭaṃ vā suddhadukkaṭaṃ vā hoti. Paribhogatthāya kappiyabhūmiyaṃ vā akappiyabhūmiyaṃ vā kappiyavohārena ropāpane anāpatti. Ārāmādiatthāyapi akappiyapathaviyaṃ ropentassa vā akappiyavacanena ropāpentassa vā pācittiyaṃ. Ayaṃ pana nayo **mahāaṭṭhakathāyaṃ** na suṭṭhu vibhatto, **mahāpaccariyaṃ** pana vibhattoti.

Siñcanasiñcāpane pana akappiyaudakena sabbattha pācittiyaṃ, kuladūsanaparibhogatthāya dukkaṭampi. Kappiyena tesaṃyeva dvinnaṃ atthāya dukkaṭaṃ, paribhogatthāya cettha kappiyavohārena siñcāpane anāpatti. Āpattiṭṭhāne pana dhārāvacchedavasena payogabahulatāya ca āpattibahulatā veditabbā.

Kulasaṅgahatthāya ocinane pupphagaṇanāya dukkaṭapācittiyāni, aññattha pācittiyāneva. Bahūni pana pupphāni ekapayogena ocinanto payogavasena kāretabbo. Ocināpane kuladūsanatthāya sakiṃ āṇatto bahumpi ocināti, ekameva sapācittiyadukkaṭaṃ, aññatra pācittiyameva.

31. Ganthanaganthāpanesu pana sabbāpi cha pupphavikatiyo veditabbā – ganthimaṃ gopphimaṃ vedhimaṃ veṭhimaṃ pūrimaṃ vāyimanti. Tattha **ganthimaṃ** nāma sadaṇḍakesu vā uppalapadumādīsu aññesu vā dīghavaṇṭesu pupphesu daṭṭhabbaṃ. Daṇḍakena vā daṇḍakaṃ, vaṇṭena vā vaṇṭaṃ ganthetvā katameva hi ganthimaṃ. Taṃ bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā kātumpi akappiyavacanena kārāpetumpi na vaṭṭati, ''evaṃ jāna, evaṃ kate sobheyya, yathā etāni pupphāni na vikiriyanti, tathā karohī''tiādinā pana kappiyavacanena kārāpetuṃ vaṭṭati.

Gopphimaṃ nāma suttena vā vākādīhi vā vassikapupphādīnaṃ ekatovaṇṭikaubhatovaṇṭikamālāvasena gopphanaṃ, vākaṃ vā rajjuṃ vā diguṇaṃ katvā tattha avaṇṭakāni nīpapupphādīni pavesetvā paṭipāṭiyā bandhanti, etampi gopphimameva. Sabbaṃ purimanayeneva na vaṭṭati.

Vedhimaṃ nāma savaṇṭakāni vassikapupphādīni vaṇṭe, avaṇṭakāni vakulapupphādīni attano chiddesu sūcitālahīrādīhi vinivijjhitvā āvunanti, etaṃ vedhimaṃ nāma. Taṃ purimanayeneva na vaṭṭati. Keci pana kadalikkhandhamhi kaṇṭake vā tālahīrādīni vā pavesetvā tattha pupphāni vinivijjhitvā ṭhapenti, keci kaṇṭakasākhāsu, keci pupphachattapupphakūṭāgārakaraṇatthaṃ chatte ca bhittiyañca pavesetvā ṭhapitakaṇṭakesu, keci dhammāsanavitāne baddhakaṇṭakesu, keci kaṇikārapupphādīni salākāhi vijjhanti, chattādhichattaṃ viya karonti, taṃ atioḷārikameva. Pupphavijjhanatthaṃ pana dhammāsanavitāne kaṇṭakampi bandhituṃ kaṇṭakādīhi vā ekapupphampi vijjhituṃ puppheyeva vā pupphaṃ pavesetuṃ na vaṭṭati. Jālavitānavedikanāgadantakapupphapaṭicchakatālapaṇṇaguḷakādīnaṃ pana chiddesu asokapiṇḍiyā vā antaresu pupphāni pavesetuṃ na doso. Na hetaṃ vedhimaṃ hoti. Dhammarajjuyampi eseva nayo.

Veṭhimaṃ nāma pupphadāmapupphahatthakesu daṭṭhabbaṃ. Keci hi matthakadāmaṃ karontā heṭṭhā ghaṭakākāraṃ dassetuṃ pupphehi veṭhenti, keci aṭṭha aṭṭha vā dasa dasa vā uppalapupphādīni suttena vā vākena vā daṇḍakesu bandhitvā uppalahatthake vā padumahatthake vā karonti, taṃ sabbaṃ purimanayeneva na vaṭṭati. Sāmaṇerehi uppāṭetvā thale ṭhapitauppalādīni kāsāvena bhaṇḍikampi bandhituṃ na vaṭṭati. Tesaṃyeva pana vākena vā daṇḍakena vā bandhituṃ aṃsabhaṇḍikaṃ vā kātuṃ vaṭṭati. Aṃsabhaṇḍikaṃ nāma khandhe ṭhapitakāsāvassa ubho ante āharitvā bhaṇḍikaṃ katvā tasmiṃ pasibbake viya pupphāni pakkhipanti, ayaṃ vuccati aṃsabhaṇḍikā, etaṃ kātuṃ vaṭṭati. Daṇḍakehi paduminipaṇṇaṃ vijjhitvā uppalādīni paṇṇena veṭhetvā gaṇhanti, tatrāpi pupphānaṃ upari paduminipaṇṇameva bandhituṃ vaṭṭati, heṭṭhā daṇḍakaṃ pana bandhituṃ na vaṭṭati.

Pūrimaṃ nāma mālāguṇe ca pupphapaṭe ca daṭṭhabbaṃ. Yo hi mālāguṇena cetiyaṃ vā bodhiṃ vā vedikaṃ vā parikkhipanto puna ānetvā purimaṭṭhānaṃ atikkāmeti, ettāvatā pūrimaṃ nāma hoti, ko pana vādo anekakkhattuṃ parikkhipantassa. Nāgadantakantarehi pavesetvā haranto olambakaṃ katvā puna nāgadantakaṃ parikkhipati, etampi pūrimaṃ nāma. Nāgadantake pana pupphavalayaṃ pavesetuṃ vaṭṭati. Mālāguṇehi pupphapaṭaṃ karonti, tatrāpi ekameva mālāguṇaṃ harituṃ vaṭṭati. Puna paccāharato pūrimameva hoti. Taṃ sabbaṃ purimanayeneva na vaṭṭati. Mālāguṇehi pana bahūhipi kataṃ pupphadāmaṃ labhitvā āsanamatthakādīsu bandhituṃ vaṭṭati. Atidīghaṃ pana mālāguṇaṃ ekavāraṃ haritvā parikkhipitvā puna itarassa bhikkhuno dātuṃ vaṭṭati, tenapi tatheva kātuṃ vaṭṭati.

Vāyimaṃ nāma pupphajālapupphapaṭapuppharūpesu daṭṭhabbaṃ. Cetiye pupphajālaṃ karontassa ekamekamhi jālachiddake dukkaṭaṃ. Bhittichattabodhitthambhādīsupi eseva nayo. Pupphapaṭaṃ pana parehi pūritampi vāyituṃ na labbhati. Gopphimapupphaheva hatthiassādirūpakāni karonti, tānipi vāyimaṭṭhāne tiṭṭhanti. Purimanayeneva sabbaṃ na vaṭṭati. Aññehi kataparicchede pana pupphāni ṭhapentena hatthiassādirūpakampi kātuṃ vaṭṭati. **Mahāpaccariyaṃ** pana kaḷambakena aḍḍhacandakena ca saddhiṃ aṭṭha pupphavikatiyo vuttā.

32. Tattha **kaḷambako**ti aḍḍhacandakantare ghaṭikadāmaolambako vutto. **Aḍḍhacandako**ti aḍḍhacandākārena mālāguṇaparikkhepo. Tadubhayampi pūrimeyeva paviṭṭhaṃ. **Kurundiyaṃ** pana ''dve tayo mālāguṇe ekato katvā pupphadāmakaraṇampi vāyimaṃyevā''ti vuttaṃ. Tampi idha pūrimaṭṭhāneyeva paviṭṭhaṃ. Na kevalañca pupphadāmameva, piṭṭhamayadāmampi geṇḍukapupphadāmampi **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Kharapattadāmampi sikkhāpadassa sādhāraṇattā bhikkhūnampi bhikkhunīnampi neva kātuṃ, na kārāpetuṃ vaṭṭati, pūjānimittaṃ pana kappiyavacanaṃ sabbattha vattuṃ vaṭṭati. Pariyāyaobhāsanimittakammāni vaṭṭantiyeva.

Yo haritvā vā harāpetvā vā pakkositvā vā pakkosāpetvā vā sayaṃ vā upagatānaṃ yaṃ kiñci attano santakaṃ pupphaṃ kulasaṅgahatthāya deti, tassa dukkaṭaṃ, parasantakaṃ deti, dukkaṭameva. Theyyacittena deti, bhaṇḍagghena kāretabbo. Esa nayo saṅghikepi. Ayaṃ pana viseso – senāsanatthāya niyamitaṃ issaravatāya dadato thullaccayanti.

33. Pupphaṃ nāma kassa dātuṃ vaṭṭati, kassa na vaṭṭatīti? Mātāpitūnaṃ tāva haritvāpi harāpetvāpi pakkositvāpi pakkosāpetvāpi dātuṃ vaṭṭati, sesañātakānaṃ pakkosāpetvāva. Tañca kho vatthupūjanatthāya, maṇḍanatthāya pana sivaliṅgādipūjanatthāya vā kassacipi dātuṃ na vaṭṭati. Mātāpitūnañca harāpentena ñātisāmaṇereheva harāpetabbaṃ. Itare pana yadi sayameva icchanti, vaṭṭati. Sammatena pupphabhājakena pupphabhājanakāle sampattānaṃ sāmaṇerānaṃ upaḍḍhabhāgaṃ dātuṃ vaṭṭati. **Kurundiyaṃ** pana ''sampattagihīnaṃ upaḍḍhabhāgaṃ'', **mahāpaccariyaṃ** ''cūḷakaṃ dātuṃ vaṭṭatī''ti vuttaṃ. Asammatena apaloketvā dātabbaṃ. Ācariyupajjhāyesu sagāravā sāmaṇerā bahūni pupphāni āharitvā rāsiṃ katvā ṭhapenti, therā pātova sampattānaṃ saddhivihārikādīnaṃ upāsakādīnaṃ vā ''tvaṃ idaṃ gaṇha, tvaṃ idaṃ gaṇhā''ti denti, pupphadānaṃ nāma na hoti. ''Cetiyaṃ pūjessāmā''ti gahetvā gacchantāpi pūjaṃ karontāpi tattha tattha sampattānaṃ cetiyapūjanatthāya denti, etampi pupphadānaṃ nāma na hoti. Upāsake akkapupphādīhi pūjente disvā ''vihāre kaṇikārapupphādīni atthi, upāsakā tāni gahetvā pūjethā''ti vattumpi vaṭṭati. Bhikkhū pupphapūjaṃ katvā divātaraṃ gāmaṃ paviṭṭhe ''kiṃ, bhante, atidivā paviṭṭhatthā''ti pucchanti, ''vihāre pupphāni bahūni, pūjaṃ akarimhā''ti vadanti. Manussā ''bahūni kira vihāre pupphānī''ti punadivase pahūtaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ gahetvā vihāraṃ gantvā pupphapūjañca karonti dānañca denti, vaṭṭati.

34. Manussā ''mayaṃ, bhante, asukadivasaṃ nāma pūjessāmā''ti pupphavāraṃ yācitvā anuññātadivase āgacchanti, sāmaṇerehi ca pageva pupphāni ocinitvā ṭhapitāni honti, te rukkhesu pupphāni apassantā ''kuhiṃ, bhante, pupphānī''ti vadanti, sāmaṇerehi ocinitvā ṭhapitāni, tumhe pana pūjetvā gacchatha, saṅgho aññaṃ divasaṃ pūjessatīti. Te pūjetvā dānaṃ datvā gacchanti, vaṭṭati. **Mahāpaccariyaṃ** pana **kurundiyañca** ''therā sāmaṇerehi dāpetuṃ na labhanti, sace sayameva tāni pupphāni tesaṃ denti, vaṭṭati. Therehi pana 'sāmaṇerehi ocinitvā ṭhapitānī'ti ettakameva vattabba''nti vuttaṃ. Sace pana pupphavāraṃ yācitvā anocitesu pupphesu yāgubhattādīni ādāya āgantvā sāmaṇere ''ocinitvā dethā''ti vadanti, ñābhisāmaṇerānaṃyeva ocinitvā dātuṃ vaṭṭati. Aññātake ukkhipitvā rukkhasākhāya ṭhapenti, na orohitvā palāyitabbaṃ, ocinitvā dātuṃ vaṭṭati. Sace pana koci dhammakathiko ''bahūni upāsakā vihāre pupphāni, yāgubhattādīni ādāya gantvā pupphapūjaṃ karothā''ti vadati, tasseva na kappatīti **mahāpaccariyañca kurundiyañca** vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana ''etaṃ akappiyaṃ na vaṭṭatī''ti avisesena vuttaṃ.

35. Phalampi attano santakaṃ vuttanayeneva mātāpitūnañca sesañātīnañca dātuṃ vaṭṭati. Kulasaṅgahatthāya pana dentassa vuttanayeneva attano santake parasantake saṅghike senāsanatthāya niyamite ca dukkaṭādīni veditabbāni. Attano santakaṃyeva gilānamanussānaṃ vā sampattaissarānaṃ vā khīṇaparibbayānaṃ vā dātuṃ vaṭṭati, phaladānaṃ na hoti. Phalabhājakenapi sammatena saṅghassa phalabhājanakāle sampattamanussānaṃ upaḍḍhabhāgaṃ dātuṃ vaṭṭati, asammatena apaloketvā dātabbaṃ. Saṅghārāmepi phalaparicchedena vā rukkhaparicchedena vā katikā kātabbā ''tato gilānamanussānaṃ vā aññesaṃ vā phalaṃ yācantānaṃ yathāparicchedena cattāri pañca phalāni dātabbāni, rukkhā vā dassetabbā 'ito gahetuṃ labbhatī'''ti. ''Idha phalāni sundarāni, ito gaṇhathā''ti evaṃ pana na vattabbaṃ. Attano santakaṃ sirīsacuṇṇaṃ vā aññaṃ vā yaṃ kiñci kasāvaṃ kulasaṅgahatthāya deti, dukkaṭaṃ. Parasantakādīsupi vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. Ayaṃ pana viseso – saṅghassa rakkhitagopitāpi rukkhachalli garubhaṇḍamevāti. Mattikadantakaṭṭhaveḷupaṇṇesupi garubhaṇḍūpagaṃ ñatvā cuṇṇe vuttanayeneva vinicchayo veditabbo.

36. **Jaṅghapesaniya**nti gihīnaṃ dūteyyaṃ sāsanaharaṇakammaṃ vuccati, taṃ na kātabbaṃ. Gihīnañhi sāsanaṃ gahetvā gacchantassa pade pade dukkaṭaṃ. Taṃ kammaṃ nissāya laddhabhojanaṃ bhuñjantassapi ajjhohāre ajjhohāre dukkaṭaṃ. Paṭhamaṃ sāsanaṃ aggahetvāpi pacchā ''ayaṃ dāni so gāmo, handa naṃ sāsanaṃ ārocemī''ti maggā okkamantassapi pade pade dukkaṭaṃ. Sāsanaṃ ārocetvā laddhabhojanaṃ bhuñjato purimanayeneva dukkaṭaṃ. Sāsanaṃ aggahetvā āgatena pana ''bhante, tasmiṃ gāme itthannāmassa kā pavattī''ti pucchiyamānena kathetuṃ vaṭṭati, pucchitapañhe doso natthi. Pañcannaṃ pana sahadhammikānaṃ mātāpitūnaṃ paṇḍupalāsassa attano veyyāvaccakarassa sāsanaṃ harituṃ vaṭṭati, gihīnañca kappiyasāsanaṃ, tasmā ''mama vacanena bhagavato pāde vandathā''ti vā ''cetiyaṃ paṭimaṃ bodhiṃ saṅghattheraṃ vandathā''ti vā ''cetiye gandhapūjaṃ karothā''ti vā ''pupphapūjaṃ karothā''ti vā ''bhikkhū sannipātetha, dānaṃ dassāma, dhammaṃ desāpayissāmā''ti vā īdisesu sāsanesu kukkuccaṃ na kātabbaṃ. Kappiyasāsanāni hi etāni, na gihīnaṃ gihikammapaṭisaṃyuttānīti. Imehi pana aṭṭhahi kuladūsakakammehi uppannapaccayā pañcannampi sahadhammikānaṃ na kappanti. Abhūtārocanarūpiyasaṃvohārehi uppannapaccayasadisāva honti.

Pabbājanīyakammakato pana yasmiṃ gāme vā nigame vā kuladūsakakammaṃ kataṃ, yasmiñca vihāre vasati, neva tasmiṃ gāme vā nigame vā carituṃ labhati, na vihāre vasituṃ. Paṭippassaddhakammenapi ca tena yesu kulesu pubbe kuladūsakakammaṃ kataṃ, tato uppannapaccayā na gahetabbā, āsavakkhayapattenapi na gahetabbā, akappiyāva honti. ''Kasmā na gaṇhathā''ti pucchitena ''pubbe evaṃ katattā''ti vutte sace vadanti ''na mayaṃ tena kāraṇena dema, idāni sīlavantatāya demā''ti, gahetabbā. Pakatiyā dānaṭṭhāneyeva kuladūsakakammaṃ kataṃ hoti, tato pakatidānameva gahetuṃ vaṭṭati. Yaṃ vaḍḍhetvā denti, taṃ na vaṭṭati. Yasmā ca pucchitapañhe doso natthi, tasmā aññampi bhikkhuṃ pubbaṇhe vā sāyanhe vā antaragharaṃ paviṭṭhaṃ koci puccheyya ''kasmā, bhante, carathā''ti. Yenatthena carati, taṃ ācikkhitvā ''laddhaṃ na laddha''nti vutte sace na laddhaṃ, ''na laddha''nti vatvā yaṃ so deti, taṃ gahetuṃ vaṭṭati.

37. ''Na ca, bhikkhave, paṇidhāya araññe vatthabbaṃ, yo vaseyya, āpatti dukkaṭassa. Na ca, bhikkhave, paṇidhāya piṇḍāya caritabbaṃ…pe… na ca, bhikkhave, paṇidhāya caṅkamitabbaṃ…pe… na ca, bhikkhave, paṇidhāya ṭhātabbaṃ…pe… na ca, bhikkhave, paṇidhāya nisīditabbaṃ…pe… na ca, bhikkhave, paṇidhāya seyyā kappetabbā, yo kappeyya, āpatti dukkaṭassā''ti (pārā. 223 ādayo) vuttattā ''evaṃ (pārā. aṭṭha. 2.223) araññe vasantaṃ maṃ jano arahatte vā sekkhabhūmiyaṃ vā sambhāvessati, tato lokassa sakkato bhavissāmi garukato mānito pūjito''ti evaṃ patthanaṃ katvā araññe na vasitabbaṃ. Evaṃ paṇidhāya ''araññe vasissāmī''ti gacchantassa padavāre padavāre dukkaṭaṃ, tathā araññe kuṭikaraṇacaṅkamananisīdananivāsanapārupanādīsu sabbakiccesu payoge payoge dukkaṭaṃ, tasmā evaṃ araññe na vasitabbaṃ. Evaṃ vasanto hi sambhāvanaṃ labhatu vā mā vā, dukkaṭaṃ āpajjati. Yo pana samādinnadhutaṅgo ''dhutaṅgaṃ rakkhissāmī''ti vā ''gāmante me vasato cittaṃ vikkhipati, araññaṃ sappāya''nti cintetvā vā ''addhā araññe tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññataraṃ pāpuṇissāmī''ti vā ''araññaṃ pavisitvā arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī''ti vā ''araññavāso nāma bhagavatā pasattho, mayi ca araññe vasante bahū sabrahmacārī gāmantaṃ hitvā āraññakā bhavissantī''ti vā evaṃ anavajjavāsaṃ vasitukāmo hoti, teneva vasitabbaṃ. Piṇḍāya carantassapi ''abhikkantādīni saṇṭhapetvā piṇḍāya carissāmī''ti nivāsanapārupanakiccato pabhuti yāva bhojanapariyosānaṃ, tāva payoge payoge dukkaṭaṃ, sambhāvanaṃ labhatu vā mā vā, dukkaṭameva. Khandhakavattasekhiyavattaparipūraṇatthaṃ pana sabrahmacārīnaṃ diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ vā pāsādikehi abhikkamapaṭikkamādīhi piṇḍāya pavisanto anupavajjo viññūnaṃ. Caṅkamanādīsupi eseva nayo.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Kulasaṅgahavinicchayakathā samattā.

6. Macchamaṃsavinicchayakathā

38. **Macchamaṃsesu** pana macchaggahaṇena sabbampi jalajaṃ vuttaṃ. Tattha akappiyaṃ nāma natthi. Maṃsesu pana manussahatthiassasunakhaahisīhabyagghadīpiacchataracchānaṃ vasena dasa maṃsāni akappiyāni. Tattha manussamaṃse thullaccayaṃ, sesesu dukkaṭaṃ. Iti imesaṃ manussādīnaṃ dasannaṃ maṃsampi aṭṭhipi lohitampi cammampi lomampi sabbaṃ na vaṭṭati. Vasāsu pana ekā manussavasāva na vaṭṭati. Khīrādīsu akappiyaṃ nāma natthi. Imesu pana akappiyamaṃsesu aṭṭhiādīsu vā yaṃ kiñci ñatvā vā añatvā vā khādantassa āpattiyeva. Yadā jānāti, tadā desetabbā. ''Apucchitvāva khādissāmī''ti gaṇhato paṭiggahaṇepi dukkaṭaṃ, ''pucchitvā khādissāmī''ti gaṇhato anāpatti. Uddissakataṃ pana jānitvā khādantasseva āpatti, pacchā jānanto āpattiyā na kāretabbo (mahāva. aṭṭha. 281).

Tattha (pārā. aṭṭha. 2.410) **uddissakataṃ** nāma bhikkhūnaṃ atthāya vadhitvā sampāditaṃ macchamaṃsaṃ. Ubhayampi hi uddissakataṃ na vaṭṭati. Tampi adiṭṭhaṃ asutaṃ aparisaṅkitaṃ vaṭṭati. Tikoṭiparisuddhañhi macchamaṃsaṃ bhagavatā anuññātaṃ adiṭṭhaṃ asutaṃ aparisaṅkitaṃ. Tattha **adiṭṭhaṃ** nāma bhikkhūnaṃ atthāya migamacche vadhitvā gayhamānaṃ adiṭṭhaṃ. **Asutaṃ** nāma bhikkhūnaṃ atthāya migamacche vadhitvā gahitanti asutaṃ. **Aparisaṅkitaṃ** pana diṭṭhaparisaṅkitaṃ sutaparisaṅkitaṃ tadubhayavinimuttaparisaṅkitañca ñatvā tabbipakkhato jānitabbaṃ. Kathaṃ? Idha bhikkhū passanti manusse jālavāgurādihatthe gāmato vā nikkhamante araññe vā vicarante. Dutiyadivase ca nesaṃ taṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhānaṃ samacchamaṃsaṃ piṇḍapātaṃ abhiharanti. Te tena diṭṭhena parisaṅkanti ''bhikkhūnaṃ nu kho atthāya kata''nti, idaṃ **diṭṭhaparisaṅkitaṃ,** etaṃ gahetuṃ na vaṭṭati. Yaṃ evaṃ aparisaṅkitaṃ, taṃ vaṭṭati. Sace pana te manussā ''kasmā, bhante, na gaṇhathā''ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ''nayidaṃ, bhante, bhikkhūnaṃ atthāya kataṃ, amhehi attano atthāya vā rājayuttādīnaṃ vā atthāya kata''nti vadanti, kappati.

Na heva kho bhikkhū passanti, apica kho suṇanti ''manussā kira jālavāgurādihatthā gāmato vā nikkhamanti, araññe vā vicarantī''ti. Dutiyadivase ca tesaṃ taṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhānaṃ samacchamaṃsaṃ piṇḍapātaṃ abhiharanti. Te tena sutena parisaṅkanti ''bhikkhūnaṃ nu kho atthāya kata''nti, idaṃ **sutaparisaṅkitaṃ** nāma, etaṃ gahetuṃ na vaṭṭati. Yaṃ evaṃ aparisaṅkitaṃ, taṃ vaṭṭati. Sace pana te manussā ''kasmā, bhante, na gaṇhathā''ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ''nayidaṃ, bhante, bhikkhūnaṃ atthāya kataṃ, amhehi attano atthāya vā rājayuttādīnaṃ vā atthāya kata''nti vadanti, kappati.

Na heva kho pana bhikkhū passanti na suṇanti, apica kho tesaṃ taṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhānaṃ pattaṃ gahetvā samacchamaṃsaṃ piṇḍapātaṃ abhisaṅkharitvā abhiharanti. Te parisaṅkanti ''bhikkhūnaṃ nu kho atthāya kata''nti, idaṃ **tadubhayavinimuttaparisaṅkitaṃ** nāma, etampi gahetuṃ na vaṭṭati. Yaṃ evaṃ aparisaṅkitaṃ, taṃ vaṭṭati. Sace pana te manussā ''kasmā, bhante, na gaṇhathā''ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ''nayidaṃ, bhante, bhikkhūnaṃ atthāya kataṃ, amhehi attano atthāya vā rājayuttādīnaṃ vā atthāya kataṃ, pavattamaṃsaṃ vā kappiyameva labhitvā bhikkhūnaṃ atthāya sampādita''nti vadanti, kappati. Matānaṃ petakiccatthāya maṅgalādīnaṃ vā atthāya katepi eseva nayo. Yaṃ yañhi bhikkhūnaṃyeva atthāya akataṃ, yattha ca nibbematiko hoti, taṃ sabbaṃ kappati.

39. Sace pana ekasmiṃ vihāre bhikkhūnaṃ uddissakataṃ hoti, te ca attano atthāya katabhāvaṃ na jānanti, aññe jānanti. Ye jānanti, tesaṃ na vaṭṭati, itaresaṃ pana vaṭṭati. Aññe na jānanti, teyeva jānanti, tesaṃyeva na vaṭṭati, aññesaṃ vaṭṭati. Tepi ''amhākaṃ atthāya kata''nti jānanti, aññepi ''etesaṃ atthāya kata''nti jānanti, sabbesampi na vaṭṭati. Sabbe na jānanti, sabbesampi vaṭṭati. Pañcasu hi sahadhammikesu yassa vā tassa vā atthāya uddissakataṃ sabbesaṃ na kappati.

Sace pana koci ekaṃ bhikkhuṃ uddissa pāṇaṃ vadhitvā tassa pattaṃ pūretvā deti, so ca attano atthāya katabhāvaṃ jānaṃyeva gahetvā aññassa bhikkhuno deti, so taṃ tassa saddhāya paribhuñjati, kassa āpattīti? Dvinnampi anāpatti. Yañhi uddissa kataṃ, tassa abhuttatāya anāpatti, itarassa ajānanatāya. Kappiyamaṃsassa hi paṭiggahaṇe āpatti natthi, uddissakatañca ajānitvā bhuttassa pacchā ñatvā āpattidesanākiccaṃ nāma natthi. Akappiyamaṃsaṃ pana ajānitvā bhuttena pacchā ñatvāpi āpatti desetabbā. Uddissakatañhi ñatvā bhuñjatova āpatti, akappiyamaṃsaṃ ajānitvā bhuñjantassapi āpattiyeva, tasmā āpattibhīrukena rūpaṃ sallakkhentenapi pucchitvāva maṃsaṃ paṭiggahetabbaṃ. Paribhogakāle ''pucchitvā paribhuñjissāmī''ti vā gahetvā pucchitvāva paribhuñjitabbaṃ. Kasmā? Duviññeyyattā. Acchamaṃsampi hi sūkaramaṃsasadisaṃ hoti, dīpimaṃsādīni ca migamaṃsādisadisāni, tasmā pucchitvā gahaṇameva vattanti vadanti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Macchamaṃsavinicchayakathā samattā.

7. Anāmāsavinicchayakathā

40. **Anāmāsa**nti na parāmasitabbaṃ. Tatrāyaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.281) – yasmā mātā vā hotu dhītā vā bhaginī vā, itthī nāma sabbāpi brahmacariyassa pāribanthikāva anāmāsā ca, tasmā ''ayaṃ me mātā, ayaṃ me dhītā, ayaṃ me bhaginī''ti gehassitapemena āmasatopi dukkaṭameva vuttaṃ. Imaṃ pana bhagavato āṇaṃ anussarantena sacepi nadīsotena vuyhamānaṃ mātaraṃ passati, neva hatthena parāmasitabbā, paṇḍitena pana bhikkhunā nāvā vā phalakaṃ vā kadalikkhandho vā dārukkhandho vā upasaṃharitabbo. Tasmiṃ asati kāsāvampi upasaṃharitvā purato ṭhapetabbaṃ, ''ettha gaṇhāhī''ti pana na vattabbā. Gahite ''parikkhāraṃ kaḍḍhāmī''ti kaḍḍhantena gantabbaṃ. Sace pana bhāyati, purato purato gantvā ''mā bhāyī''ti samassāsetabbā. Sace bhāyamānā puttassa sahasā khandhe vā abhiruhati, hatthe vā gaṇhāti, na ''apehi mahallike''ti niddhunitabbā, thalaṃ pāpetabbā. Kaddame laggāyapi kūpe patitāyapi eseva nayo. Tatrāpi hi yottaṃ vā vatthaṃ vā pakkhipitvā hatthena gahitabhāvaṃ ñatvā uddharitabbā, na tveva āmasitabbā.

Na kevalañca mātugāmassa sarīrameva anāmāsaṃ, nivāsanapārupanampi ābharaṇabhaṇḍampi antamaso tiṇaṇḍupakaṃ vā tālapaṇṇamuddikaṃ vā upādāya anāmāsameva. Tañca kho nivāsanapāvuraṇaṃ piḷandhanatthāya ṭhapitameva. Sace pana nivāsanaṃ vā pārupanaṃ vā parivattetvā cīvaratthāya pādamūle ṭhapeti, vaṭṭati. Ābharaṇabhaṇḍesu pana sīsapasādhanadantasūciādikappiyabhaṇḍaṃ ''imaṃ, bhante, tumhākaṃ dema, gaṇhathā''ti dīyamānaṃ sipāṭikāsūciādiupakaraṇatthāya gahetabbaṃ. Suvaṇṇarajatamuttādimayaṃ pana anāmāsameva, dīyamānampi na gahetabbaṃ. Na kevalañca etāsaṃ sarīrūpagameva anāmāsaṃ, itthisaṇṭhānena kataṃ kaṭṭharūpampi dantarūpampi ayarūpampi loharūpampi tipurūpampi potthakarūpampi sabbaratanarūpampi antamaso piṭṭhamayarūpampi anāmāsameva. Paribhogatthāya pana ''idaṃ tumhākaṃ hotū''ti labhitvā ṭhapetvā sabbaratanamayaṃ avasesaṃ bhinditvā upakaraṇārahaṃ upakaraṇe, paribhogārahaṃ paribhoge upanetuṃ vaṭṭati.

41. Yathā ca itthirūpakaṃ, evaṃ sattavidhaṃ dhaññampi anāmāsameva. Tasmā khettamajjhena gacchantena tatthajātakampi dhaññaphalaṃ na āmasantena gantabbaṃ. Sace gharadvāre vā antarāmagge vā dhaññaṃ pasāritaṃ hoti, passena ca maggo atthi, na maddantena gantabbaṃ. Gamanamagge asati maggaṃ adhiṭṭhāya gantabbaṃ. Antaraghare dhaññassa upari āsanaṃ paññapetvā denti, nisīdituṃ vaṭṭati. Keci āsanasālāya dhaññaṃ ākiranti, sace sakkā hoti harāpetuṃ, harāpetabbaṃ. No ce, ekamantaṃ dhaññaṃ amaddantena pīṭhakaṃ paññapetvā nisīditabbaṃ. Sace okāso na hoti, manussā dhaññamajjheyeva paññapetvā denti, nisīditabbaṃ. Tatthajātakāni muggamāsādīni aparaṇṇānipi tālapanasādīni vā phalāni kīḷantena na āmasitabbāni. Manussehi rāsikatesupi eseva nayo. Araññe pana rukkhato patitāni phalāni ''anupasampannānaṃ dassāmī''ti gaṇhituṃ vaṭṭati.

42. Muttā maṇi veḷuriyo saṅkho silā pavāḷaṃ rajataṃ jātarūpaṃ lohitaṅko masāragallanti imesu dasasu ratanesu **muttā** adhotā aviddhā yathājātāva āmasituṃ vaṭṭati, sesā anāmāsāti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** pana ''muttā dhotāpi adhotāpi anāmāsā, bhaṇḍamūlatthāya ca sampaṭicchituṃ na vaṭṭati, kuṭṭharogassa bhesajjatthāya pana vaṭṭatī''ti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ. Antamaso jātiphalikaṃ upādāya sabbopi nīlapītādivaṇṇabhedo **maṇi** dhotaviddhavaṭṭito anāmāso, yathājāto pana ākaramutto pattādibhaṇḍamūlatthaṃ sampaṭicchituṃ vaṭṭatīti vuttaṃ, tampi **mahāpaccariyaṃ** paṭikkhittaṃ. Pacitvā kato kācamaṇiyeveko vaṭṭatīti vuttaṃ. **Veḷuriye**pi maṇisadisova vinicchayo.

Saṅkho dhamanasaṅkho ca dhotaviddho ca ratanamisso anāmāso, pānīyasaṅkho dhotopi adhotopi āmāsova. Sesañca añjanādibhesajjatthāyapi bhaṇḍamūlatthāyapi sampaṭicchituṃ vaṭṭati. **Silā** dhotaviddhā ratanasaṃyuttā muggavaṇṇāva anāmāsā, sesā satthakanighaṃsanādiatthāya gaṇhituṃ vaṭṭati. Ettha ca **ratanasaṃyuttā**ti suvaṇṇena saddhiṃ yojetvā pacitvā katāti vadanti. **Pavāḷaṃ** dhotaviddhaṃ anāmāsaṃ, sesaṃ āmāsañca bhaṇḍamūlatthañca sampaṭicchituṃ vaṭṭatīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** pana ''dhotampi adhotampi sabbaṃ anāmāsañca na ca sampaṭicchituṃ vaṭṭatī''ti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ.

Rajatañca **jātarūpa**ñca katabhaṇḍampi akatabhaṇḍampi sabbena sabbaṃ bījato paṭṭhāya anāmāsañca asampaṭicchanīyañca. Uttararājaputto kira suvaṇṇacetiyaṃ kārāpetvā mahāpadumattherassa pesesi. Thero ''na kappatī''ti paṭikkhipi. Cetiyaghare suvaṇṇapadumasuvaṇṇabubbuḷakādīni honti, etānipi anāmāsāni. Cetiyagharagopakā pana rūpiyachaḍḍakaṭṭhāne ṭhitā, tasmā tesaṃ keḷāpayituṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. **Kurundhiyaṃ** pana tampi paṭikkhittaṃ, suvaṇṇacetiye kacavarameva harituṃ vaṭṭatīti ettakameva anuññātaṃ. Ārakūṭalohampi jātarūpagatikameva anāmāsanti sabbaṭṭhakathāsu vuttaṃ. Senāsanaparibhoge pana sabbopi kappiyo, tasmā jātarūparajatamayā sabbepi senāsanaparikkhārā āmāsā, bhikkhūnaṃ dhammavinayavaṇṇanaṭṭhāne ratanamaṇḍape karonti phalikatthambhe ratanadāmapaṭimaṇḍite, tattha sabbūpakaraṇāni bhikkhūnaṃ paṭijaggituṃ vaṭṭanti. **Lohitaṅkamasāragallā** dhotaviddhā anāmāsā, itare āmāsā, bhaṇḍamūlatthāya ca sampaṭicchituṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** pana ''dhotāpi adhotāpi sabbaso anāmāsā, na ca sampaṭicchituṃ vaṭṭantī''ti paṭikkhittaṃ.

43. Sabbaṃ **āvudha**bhaṇḍaṃ anāmāsaṃ, bhaṇḍamūlatthāya dīyamānampi na sampaṭicchitabbaṃ. Satthavaṇijjā nāma na vaṭṭati. Suddhadhanudaṇḍopi dhanujiyāpi patodopi tomaropi aṅkusopi antamaso vāsipharasuādīnipi āvudhasaṅkhepena katāni anāmāsāni. Sace kenaci vihāre satti vā tomaro vā ṭhapito hoti, vihāraṃ jaggantena ''harantū''ti sāmikānaṃ pesetabbaṃ. Sace na haranti, taṃ acālentena vihāro paṭijaggitabbo. Yuddhabhūmiyaṃ pana patitaṃ asiṃ vā sattiṃ vā tomaraṃ vā disvā pāsāṇena vā kenaci vā asiṃ bhinditvā satthakatthāya gahetuṃ vaṭṭati. Itarānipi viyojetvā kiñci satthakatthāya, kiñci kattaradaṇḍādiatthāya gahetuṃ vaṭṭati. ''Idaṃ gaṇhathā''ti dīyamānaṃ pana vināsetvā ''kappiyabhaṇḍaṃ karissāmī''ti sabbampi sampaṭicchituṃ vaṭṭati.

Macchajālapakkhijālādīnipi phalakajālikādīnipi saraparittāṇānipi sabbāni anāmāsāni, paribhogatthāya labbhamānesu pana jālaṃ tāva ''āsanassa vā cetiyassa vā upari bandhissāmi, chattaṃ vā veṭhessāmī''ti gahetuṃ vaṭṭati. Saraparittāṇaṃ sabbampi bhaṇḍamūlatthāya sampaṭicchituṃ vaṭṭati. Parūparodhanivāraṇañhi etaṃ, na uparodhakaranti. Phalakaṃ ''dantakaṭṭhabhājanaṃ karissāmī''ti gahetuṃ vaṭṭati.

Cammavinaddhāni vīṇābheriādīni anāmāsāni. **Kurundiyaṃ** pana ''bherisaṅghāṭopi vīṇāsaṅghāṭopi tucchapokkharampi mukhavaṭṭiyaṃ āropitacammampi vīṇādaṇḍakopi sabbaṃ anāmāsa''nti vuttaṃ. Onahituṃ vā onahāpetuṃ vā vādetuṃ vā vādāpetuṃ vā na labbhatiyeva. Cetiyaṅgaṇe pūjaṃ katvā manussehi chaḍḍitaṃ disvāpi acāletvāva antarantare sammajjitabbaṃ, kacavarachaḍḍanakāle pana kacavaraniyāmeneva haritvā ekamantaṃ nikkhipituṃ vaṭṭatīti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Bhaṇḍamūlatthāya sampaṭicchitumpi vaṭṭati, paribhogatthāya labbhamānesu pana vīṇādoṇikañca bheripokkharañca dantakaṭṭhabhājanaṃ karissāma, cammaṃ satthakakosakanti evaṃ tassa tassa parikkhārassa upakaraṇatthāya gahetvā tathā tathā kātuṃ vaṭṭati.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Anāmāsavinicchayakathā samattā.

8. Adhiṭṭhānavikappanavinicchayakathā

44. **Adhiṭṭhānavikappanesu** pana – anujānāmi, bhikkhave, ticīvaraṃ adhiṭṭhātuṃ na vikappetuṃ, vassikasāṭikaṃ vassānaṃ cātumāsaṃ adhiṭṭhātuṃ tato paraṃ vikappetuṃ, nisīdanaṃ adhiṭṭhātuṃ na vikappetuṃ, paccattharaṇaṃ adhiṭṭhātuṃ na vikappetuṃ, kaṇḍuppaṭicchādiṃ yāva ābādhā adhiṭṭhātuṃ tato paraṃ vikappetuṃ, mukhapuñchanacoḷaṃ adhiṭṭhātuṃ na vikappetuṃ, parikkhāracoḷaṃ adhiṭṭhātuṃ na vikappetu''nti (mahāva. 358) vacanato ticīvarādiniyāmeneva adhiṭṭhahitvā paribhuñjitukaāmena ''imaṃ saṅghāṭiṃ adhiṭṭhāmī''tiādinā nāmaṃ vatvā adhiṭṭhātabbaṃ. Vikappentena pana nāmaṃ aggahetvāva ''imaṃ cīvaraṃ tuyhaṃ vikappemī''ti vatvā vikappetabbaṃ. Tattha (pārā. aṭṭha. 2.469) **ticīvaraṃ** adhiṭṭhahantena rajitvā kappabinduṃ datvā pamāṇayuttameva adhiṭṭhātabbaṃ. Assa pamāṇaṃ ukkaṭṭhaparicchedena sugatacīvarato ūnakaṃ vaṭṭati, lāmakaparicchedena saṅghāṭiyā uttarāsaṅgassa ca dīghato muṭṭhipañcakaṃ, tiriyaṃ muṭṭhittikaṃ pamāṇaṃ vaṭṭati. Antaravāsako dīghaso muṭṭhipañcako, tiriyaṃ dvihatthopi vaṭṭati. Pārupanenapi hi sakkā nābhiṃ paṭicchādetunti. Vuttappamāṇato pana atirekañca ūnakañca ''parikkhāracoḷaka''nti adhiṭṭhātabbaṃ.

Tattha yasmā ''dve cīvarassa adhiṭṭhānā kāyena vā adhiṭṭheti, vācāya vā adhiṭṭhetī''ti (pari. 322) vuttaṃ, tasmā purāṇasaṅghāṭiṃ ''imaṃ saṅghāṭiṃ paccuddharāmī''ti paccuddharitvā navaṃ saṅghāṭiṃ hatthena gahetvā ''imaṃ saṅghāṭiṃ adhiṭṭhāmī''ti cittena ābhogaṃ katvā kāyavikāraṃ karontena kāyena adhiṭṭhātabbā. Idaṃ kāyena adhiṭṭhānaṃ, taṃ yena kenaci sarīrāvayavena aphusantassa na vaṭṭati. Vācāya adhiṭṭhāne pana vacībhedaṃ katvā vācāya adhiṭṭhātabbā. Tatra duvidhaṃ adhiṭṭhānaṃ – sace hatthapāse hoti, ''imaṃ saṅghāṭiṃ adhiṭṭhāmī''ti vācā bhinditabbā. Atha antogabbhe vā uparipāsāde vā sāmantavihāre vā hoti, ṭhapitaṭṭhānaṃ sallakkhetvā ''etaṃ saṅghāṭiṃ adhiṭṭhāmī''ti vācā bhinditabbā. Esa nayo uttarāsaṅge antaravāsake ca. Nāmamattameva hi viseso, tasmā sabbāni saṅghāṭiṃ uttarāsaṅgaṃ antaravāsakanti evaṃ attano nāmeneva adhiṭṭhātabbāni. Sace adhiṭṭhahitvā ṭhapitavatthehi saṅghāṭiādīni karoti, niṭṭhite rajane ca kappe ca ''imaṃ paccuddharāmī''ti paccuddharitvā puna adhiṭṭhātabbāni. Adhiṭṭhitena pana saddhiṃ mahantatarameva dutiyapaṭṭaṃ vā khaṇḍaṃ vā sibbantena puna adhiṭṭhātabbaṃ. Same vā khuddake vā adhiṭṭhānakiccaṃ natthi.

Ticīvaraṃ pana parikkhāracoḷaṃ adhiṭṭhātuṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? Mahāpadumatthero kirāha ''ticīvaraṃ ticīvarameva adhiṭṭhātabbaṃ, sace parikkhāracoḷādhiṭṭhānaṃ labheyya, udositasikkhāpade parihāro niratthako bhaveyyā''ti. Evaṃ vutte kira avasesā bhikkhū āhaṃsu ''parikkhāracoḷampi bhagavatāva 'adhiṭṭhātabba'nti vuttaṃ, tasmā vaṭṭatī''ti. **Mahāpaccariya**mpi vuttaṃ ''parikkhāracoḷaṃ nāma pāṭekkaṃ nidhānamukhametaṃ. Ticīvaraṃ 'parikkhāracoḷa'nti adhiṭṭhahitvā paribhuñjituṃ vaṭṭati, udositasikkhāpade (pārā. 471 ādayo) pana ticīvaraṃ adhiṭṭhahitvā pariharantassa parihāro vutto''ti. Ubhatovibhaṅgabhāṇako puṇṇavālikavāsī mahātissattheropi kirāha ''mayaṃ pubbe mahātherānaṃ assumhā 'araññavāsino bhikkhū rukkhasusirādīsu cīvaraṃ ṭhapetvā padhānaṃ padahanatthāya gacchanti, sāmantavihāre dhammassavanatthāya gatānañca tesaṃ sūriye uṭṭhite sāmaṇerā vā daharabhikkhū vā pattacīvaraṃ gahetvā gacchanti, tasmā sukhaparibhogatthaṃ ticīvaraṃ parikkhāracoḷaṃ adhiṭṭhātuṃ vaṭṭatī'''ti. **Mahāpaccariyampi** vuttaṃ ''pubbe āraññikā bhikkhū abaddhasīmāya dupparihāranti ticīvaraṃ parikkhāracoḷameva adhiṭṭhahitvā paribhuñjiṃsū''ti.

45. **Vassikasāṭikā** anatirittappamāṇā nāmaṃ gahetvā vuttanayeneva cattāro vassike māse adhiṭṭhātabbā, tato paraṃ paccuddharitvā vikappetabbā. Vaṇṇabhedamattarattāpi cesā vaṭṭati, dve pana na vaṭṭanti. **Nisīdanaṃ** vuttanayena adhiṭṭhātabbameva, tañca kho pamāṇayuttaṃ ekameva, dve na vaṭṭanti. **Paccattharaṇa**mpi adhiṭṭhātabbameva, taṃ pana mahantampi vaṭṭati, ekampi vaṭṭati, bahūnipi vaṭṭanti, nīlampi pītakampi sadasampi pupphadasampīti sabbappakāraṃ vaṭṭati. **Kaṇḍuppaṭicchādi** yāva ābādho atthi, tāva pamāṇikā adhiṭṭhātabbā. Ābādhe vūpasante paccuddharitvā vikappetabbā, ekāva vaṭṭati. **Mukhapuñchanacoḷaṃ** adhiṭṭhātabbameva, yāva ekaṃ dhovīyati, tāva aññaṃ paribhogatthāya icchitabbanti dvepi vaṭṭanti. Apare pana therā ''nidhānamukhametaṃ, bahūnipi vaṭṭantī''ti vadanti. **Parikkhāracoḷe** gaṇanā natthi, yattakaṃ icchati, tattakaṃ adhiṭṭhātabbameva. **Thavikā**pi **parissāvana**mpi vikappanūpagapacchimacīvarappamāṇaṃ ''parikkhāracoḷa''nti adhiṭṭhātabbameva. Tassa pamāṇaṃ dīghato dve vidatthiyo tiriyaṃ vidatthi, taṃ pana dīghato vaḍḍhakīhatthappamāṇaṃ, vitthārato tato upaḍḍhappamāṇaṃ hoti. Tatrāyaṃ pāḷi ''anujānāmi, bhikkhave, āyāmena aṭṭhaṅgulaṃ sugataṅgulena caturaṅgulavitthataṃ pacchimaṃ cīvaraṃ vikappetu''nti (mahāva. 358). Bahūnipi ekato katvā ''imāni cīvarāni parikkhāracoḷāni adhiṭṭhāmī''ti adhiṭṭhātumpi vaṭṭatiyeva. Bhesajjanavakammamātāpituādīnaṃ atthāya ṭhapentena anadhiṭṭhitepi natthi āpatti. Mañcabhisi pīṭhabhisi bimbohanaṃ pāvāro kojavoti etesu pana senāsanaparikkhāratthāya dinnapaccattharaṇe ca adhiṭṭhānakiccaṃ natthiyeva.

Sace pana (pārā. aṭṭha. 2.636-38) ñātakapavāritaṭṭhānato suttaṃ labhitvā ñātakapavāriteneva tantavāyena aññena vā mūlaṃ datvā cīvaraṃ vāyāpeti, vāyāpanapaccayā anāpatti. Dasāhātikkamanapaccayā pana āpattiṃ rakkhantena vikappanupagappamāṇamatte vīte tante ṭhitaṃyeva adhiṭṭhātabbaṃ. Dasāhātikkamena niṭṭhāpiyamānañhi nissaggiyaṃ bhaveyyāti. Ñātakādīhi tantaṃ āropāpetvā ''tumhākaṃ, bhante, idaṃ cīvaraṃ gaṇheyyāthā''ti niyyātitepi eseva nayo.

Sace tantavāyo evaṃ payojito vā sayaṃ dātukāmo vā hutvā ''ahaṃ, bhante, tumhākaṃ cīvaraṃ asukadivase nāma vāyitvā ṭhapessāmī''ti vadati, bhikkhu ca tena paricchinnadivasato paṭṭhāya dasāhaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Sace pana tantavāyo ''ahaṃ tumhākaṃ cīvaraṃ vāyitvā sāsanaṃ pesessāmī''ti vatvā tatheva karoti, tena pesitabhikkhu pana tassa bhikkhuno na āroceti, añño disvā vā sutvā vā ''tumhākaṃ, bhante, cīvaraṃ niṭṭhita''nti āroceti, etassa ārocanaṃ na pamāṇaṃ. Yadā pana tena pesitoyeva āroceti, tassa vacanaṃ sutadivasato paṭṭhāya dasāhaṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Sace tantavāyo ‘‘ahaṃ tumhākaṃ cīvaraṃ vāyitvā kassaci hatthe pahiṇissāmī’’ti vatvā tatheva karoti, cīvaraṃ gahetvā gatabhikkhu pana attano pariveṇe ṭhapetvā tassa na āroceti, añño koci bhaṇati ‘‘api, bhante, adhunā ābhataṃ cīvaraṃ sundara’’nti. Kuhiṃ, āvuso, cīvaranti. Itthannāmassa hatthe pesitanti. Etassapi vacanaṃ na pamāṇaṃ. Yadā pana so bhikkhu cīvaraṃ deti, laddhadivasato paṭṭhāya dasāhaṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Sace pana vāyāpanamūlaṃ adinnaṃ hoti, yāva kākaṇikamattampi avasiṭṭhaṃ, tāva rakkhati.

46. Adhiṭṭhitacīvaraṃ (pārā. aṭṭha. 2.469) pana paribhuñjato kathaṃ adhiṭṭhānaṃ vijahatīti? Aññassa dānena acchinditvā gahaṇena vissāsaggāhena hīnāyāvattanena sikkhāpaccakkhānena kālakiriyāya liṅgaparivattanena paccuddharaṇena chiddabhāvenāti imehi navahi kāraṇehi vijahati. Tattha purimehi aṭṭhahi sabbacīvarāni adhiṭṭhānaṃ vijahanti, chiddabhāvena pana ticīvarasseva sabbaṭṭhakathāsu adhiṭṭhānavijahanaṃ vuttaṃ, tañca nakhapiṭṭhippamāṇena chiddena. Tattha nakhapiṭṭhippamāṇaṃ kaniṭṭhaṅgulinakhavasena veditabbaṃ, chiddañca vinividdhachiddameva. Chiddassa hi abbhantare ekatantu cepi acchinno hoti, rakkhati. Tattha saṅghāṭiyā ca uttarāsaṅgassa ca dīghantato vidatthippamāṇassa, tiriyantato aṭṭhaṅgulappamāṇassa padesassa orato chiddaṃ adhiṭṭhānaṃ bhindati, antaravāsakassa pana dīghantato vidatthippamāṇasseva, tiriyantato caturaṅgulappamāṇassa padesassa orato chiddaṃ adhiṭṭhānaṃ bhindati, parato na bhindati, tasmā jāte chidde ticīvaraṃ atirekacīvaraṭṭhāne tiṭṭhati, sūcikammaṃ katvā puna adhiṭṭhātabbaṃ. Yo pana dubbalaṭṭhāne paṭhamaṃ aggaḷaṃ datvā pacchā dubbalaṭṭhānaṃ chinditvā apaneti, adhiṭṭhānaṃ na bhijjati. Maṇḍalaparivattanepi eseva nayo. Dupaṭṭassa ekasmiṃ paṭale chidde vā jāte gaḷite vā adhiṭṭhānaṃ na bhijjati, khuddakaṃ cīvaraṃ mahantaṃ karoti, mahantaṃ vā khuddakaṃ karoti, adhiṭṭhānaṃ na bhijjati. Ubho koṭiyo majjhe karonto sace paṭhamaṃ chinditvā pacchā ghaṭeti, adhiṭṭhānaṃ bhijjati. Atha ghaṭetvā chindati, na bhijjati. Rajakehi dhovāpetvā setaṃ kārāpentassapi adhiṭṭhānaṃ adhiṭṭhānamevāti. Ayaṃ tāva adhiṭṭhāne vinicchayo.

47. **Vikappane** pana dve vikappanā sammukhāvikappanā parammukhāvikappanā ca. Kathaṃ sammukhāvikappanā hoti? Cīvarānaṃ ekabahubhāvaṃ sannihitāsannihitabhāvañca ñatvā ‘‘imaṃ cīvara’’nti vā ‘‘imāni cīvarānī’’ti vā ‘‘etaṃ cīvara’’nti vā ‘‘etāni cīvarānī’’ti vā vatvā ‘‘tuyhaṃ vikappemī’’ti vattabbaṃ, ayamekā sammukhāvikappanā. Ettāvatā nidhetuṃ vaṭṭati, paribhuñjituṃ pana vissajjetuṃ vā adhiṭṭhātuṃ vā na vaṭṭati. ‘‘Mayhaṃ santakaṃ, mayhaṃ santakāni paribhuñja vā vissajjehi vā yathāpaccayaṃ vā karohī’’ti evaṃ pana vutte paccuddhāro nāma hoti, tato pabhuti paribhogādayopi vaṭṭanti.

Aparo nayo – tatheva cīvarānaṃ ekabahubhāvaṃ sannihitāsannihitabhāvañca ñatvā tasseva bhikkhuno santike ‘‘imaṃ cīvara’’nti vā ‘‘imāni cīvarānī’’ti vā ‘‘etaṃ cīvara’’nti vā ‘‘etāni cīvarānī’’ti vā vatvā pañcasu sahadhammikesu aññatarassa attanā abhirucitassa yassa kassaci nāmaṃ gahetvā ‘‘tissassa bhikkhuno vikappemī’’ti vā ‘‘tissāya bhikkhuniyā, tissāya sikkhamānāya, tissassa sāmaṇerassa, tissāya sāmaṇeriyā vikappemī’’ti vā vattabbaṃ, ayaṃ aparāpi sammukhāvikappanā. Ettāvatā nidhetuṃ vaṭṭati, paribhogādīsu pana ekampi na vaṭṭati. Tena pana bhikkhunā ‘‘tissassa bhikkhuno santakaṃ…pe… tissāya sāmaṇeriyā santakaṃ paribhuñja vā vissajjehi vā yathāpaccayaṃ vā karohī’’ti vutte paccuddhāro nāma hoti, tato pabhuti paribhogādayopi vaṭṭanti.

Kathaṃ parammukhāvikappanā hoti? Cīvarānaṃ tatheva ekabahubhāvaṃ sannihitāsannihitabhāvañca ñatvā ‘‘imaṃ cīvara’’nti vā ‘‘imāni cīvarānī’’ti vā ‘‘etaṃ cīvara’’nti vā ‘‘etāni cīvarānī’’ti vā vatvā ‘‘tuyhaṃ vikappanatthāya dammī’’ti vattabbaṃ. Tena vattabbo ‘‘ko te mitto vā sandiṭṭho vā’’ti. Tato itarena purimanayeneva ‘‘tisso bhikkhū’’ti vā…pe… ‘‘tissā sāmaṇerī’’ti vā vattabbaṃ. Puna tena bhikkhunā ‘‘ahaṃ tissassa bhikkhuno dammī’’ti vā…pe… ‘‘tissāya sāmaṇeriyā dammī’’ti vā vattabbaṃ, ayaṃ parammukhāvikappanā. Ettāvatā nidhetuṃ vaṭṭati, paribhogādīsu pana ekampi na vaṭṭati. Tena pana bhikkhunā dutiyasammukhāvikappanāyaṃ vuttanayeneva ‘‘itthannāmassa santakaṃ paribhuñja vā vissajjehi vā yathāpaccayaṃ vā karohī’’ti vutte paccuddhāro nāma hoti, tato pabhuti paribhogādayopi vaṭṭanti.

Dvinnaṃ vikappanānaṃ kiṃ nānākaraṇaṃ? Sammukhāvikappanāyaṃ sayaṃ vikappetvā parena paccuddharāpeti, parammukhāvikappanāyaṃ pareneva vikappāpetvā pareneva paccuddharāpeti, idamettha nānākaraṇaṃ. Sace pana yassa vikappeti, so paññattikovido na hoti, na jānāti paccuddharituṃ, taṃ cīvaraṃ gahetvā aññassa byattassa santikaṃ gantvā puna vikappetvā parena paccuddharāpetabbaṃ. Vikappitavikappanā nāmesā vaṭṭati. Evaṃ tāva cīvare adhiṭṭhānavikappanānayo veditabbo.

48. **Patte** pana ayaṃ nayo – pattaṃ adhiṭṭhahantena ukkaṭṭhamajjhimomakānaṃ aññataro pamāṇayuttova adhiṭṭhātabbo. Tassa pamāṇaṃ ‘‘aḍḍhāḷhakodanaṃ gaṇhātī’’tiādinā (pārā. 602) nayena pāḷiyaṃ vuttaṃ. Tatrāyaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.602 ādayo) – anupahatapurāṇasālitaṇḍulānaṃ sukoṭṭitaparisuddhānaṃ dve magadhanāḷiyo gahetvā tehi taṇḍulehi anuttaṇḍulamakilinnamapiṇḍitaṃ suvisadaṃ kundamakuḷarāsisadisaṃ avassāvitodanaṃ pacitvā niravasesaṃ patte pakkhipitvā tassa odanassa catutthabhāgappamāṇo nātighano nātitanuko hatthahāriyo sabbasambhārasaṅkhato muggasūpo pakkhipitabbo, tato ālopassa ālopassa anurūpaṃ yāvacarimālopappahonakaṃ macchamaṃsādibyañjanaṃ pakkhipitabbaṃ, sappitelatakkarasakañjikādīni pana gaṇanūpagāni na honti. Tāni hi odanagatikāni honti, neva hāpetuṃ, na vaḍḍhetuṃ sakkonti. Evametaṃ sabbampi pakkhittaṃ sace pattassa mukhavaṭṭiyā heṭṭhimarājisamaṃ tiṭṭhati, suttena vā hīrena vā chindantassa suttassa vā hīrassa vā heṭṭhimantaṃ phusati, ayaṃ **ukkaṭṭho** nāma patto. Sace taṃ rājiṃ atikkamma thūpīkataṃ tiṭṭhati, ayaṃ **ukkaṭṭhomako** nāma patto. Sace taṃ rājiṃ na sampāpuṇāti antogadhameva hoti, ayaṃ **ukkaṭṭhukkaṭṭho** nāma patto.

Ukkaṭṭhato upaḍḍhappamāṇo majjhimo nāma patto. Majjhimato upaḍḍhappamāṇo omako. Tasmā sace magadhanāḷiyā nāḷikodanādisabbampi pakkhittaṃ vuttanayeneva heṭṭhimarājisamaṃ tiṭṭhati, ayaṃ **majjhimo** nāma patto. Sace taṃ rājiṃ atikkamma thūpīkataṃ tiṭṭhati, ayaṃ **majjhimomako** nāma patto. Sace taṃ rājiṃ na sampāpuṇāti antogadhameva hoti, ayaṃ **majjhimukkaṭṭho** nāma patto. Sace magadhanāḷiyā upaḍḍhanāḷikodanādisabbampi pakkhittaṃ heṭṭhimarājisamaṃ tiṭṭhati, ayaṃ **omako** nāma patto. Sace taṃ rājiṃ atikkamma thūpīkataṃ tiṭṭhati, ayaṃ **omakomako** nāma patto. Sace taṃ rājiṃ na sampāpuṇāti antogadhameva hoti, ayaṃ **omakukkaṭṭho** nāma patto. Evamete nava pattā. Tesu dve apattā ukkaṭṭhukkaṭṭho ca omakomako cāti. Tasmā ete bhājanaparibhogena paribhuñjitabbā, na adhiṭṭhānūpagā na vikappanūpagā. Itare pana satta adhiṭṭhahitvā vā vikappetvā vā paribhuñjitabbā.

Pamāṇayuttānampi etesaṃ adhiṭṭhānavikappanūpagattaṃ evaṃ veditabbaṃ – ayopatto pañcahi pākehi, mattikāpatto dvīhi pākehi pakko adhiṭṭhānūpago. Ubhopi yaṃ mūlaṃ dātabbaṃ, tasmiṃ dinneyeva. Sace ekopi pāko ūno hoti, kākaṇikamattampi vā mūlaṃ adinnaṃ, na adhiṭṭhānūpago. Sace pattasāmiko vadati ‘‘yadā tumhākaṃ mūlaṃ bhavissati, tadā dassatha adhiṭṭhahitvā paribhuñjathā’’ti, neva adhiṭṭhānūpago hoti, pākassa hi ūnattā pattasaṅkhyaṃ na gacchati, mūlassa sakalassa vā ekadesassa vā adinnattā sakabhāvaṃ na upeti, aññasseva santako hoti, tasmā pāke ca mūle ca suniṭṭhiteyeva adhiṭṭhānūpago hoti. Yo adhiṭṭhānūpago, sveva vikappanūpago. So hatthaṃ āgatopi anāgatopi adhiṭṭhātabbo vikappetabbo vā. Yadi hi pattakārako mūlaṃ labhitvā sayaṃ vā dātukāmo hutvā ‘‘ahaṃ bhante tumhākaṃ pattaṃ katvā asukadivase nāma pacitvā ṭhapessāmī’’ti vadati, bhikkhu ca tena paricchinnadivasato paṭṭhāya dasāhaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Sace pana pattakārako ‘‘ahaṃ tumhākaṃ pattaṃ katvā pacitvā sāsanaṃ pesessāmī’’ti vatvā tatheva karoti, tena pesitabhikkhu pana tassa bhikkhuno na āroceti, añño disvā vā sutvā vā ‘‘tumhākaṃ, bhante, patto niṭṭhito’’ti āroceti, etassa ārocanaṃ na pamāṇaṃ. Yadā pana tena pesitoyeva āroceti, tassa vacanaṃ sutadivasato paṭṭhāya dasāhaṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Sace pana pattakārako ‘‘ahaṃ tumhākaṃ pattaṃ katvā pacitvā kassaci hatthe pahiṇissāmī’’ti vatvā tatheva karoti, pattaṃ gahetvā āgatabhikkhu pana attano pariveṇe ṭhapetvā tassa na āroceti, añño koci bhaṇati ‘‘api, bhante, adhunā ābhato patto sundaro’’ti. ‘‘Kuhiṃ, āvuso, patto’’ti? ‘‘Itthannāmassa hatthe pesito’’ti. Etassapi vacanaṃ na pamāṇaṃ. Yadā pana so bhikkhu pattaṃ deti, laddhadivasato paṭṭhāya dasāhaṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, tasmā dasāhaṃ anatikkāmetvāva adhiṭṭhātabbo vikappetabbo vā.

Tattha dve pattassa adhiṭṭhānā kāyena vā adhiṭṭhāti, vācāya vā adhiṭṭhāti. Tesaṃ vasena adhiṭṭhahantena ‘‘imaṃ pattaṃ paccuddharāmī’’ti vā ‘‘etaṃ pattaṃ paccuddharāmī’’ti vā vatvā evaṃ sammukhe vā parammukhe vā ṭhitaṃ purāṇapattaṃ paccuddharitvā aññassa vā datvā navaṃ pattaṃ yattha katthaci ṭhitaṃ hatthena parāmasitvā ‘‘idaṃ pattaṃ adhiṭṭhāmī’’ti cittena ābhogaṃ katvā kāyavikāraṃ karontena kāyena vā adhiṭṭhātabbo. Vacībhedaṃ katvā vācāya vā adhiṭṭhābhabbo. Tatra duvidhaṃ adhiṭṭhānaṃ – sace hatthapāse hoti, ‘‘imaṃ pattaṃ adhiṭṭhāmī’’ti vācā bhinditabbā, atha antogabbhe vā uparipāsāde vā sāmantavihāre vā hoti, ṭhapitaṭṭhānaṃ sallakkhetvā ‘‘etaṃ pattaṃ adhiṭṭhāmī’’ti vācā bhinditabbā. Adhiṭṭhahantena pana ekakena adhiṭṭhātumpi vaṭṭati, aññassa santike adhiṭṭhātumpi vaṭṭati. Aññassa santike ayamānisaṃso – sacassa ‘‘adhiṭṭhito nu kho me, no’’ti vimati uppajjati, itaro sāretvā vimatiṃ chindissatīti. Sace koci dasa patte labhitvā sabbe attanāva paribhuñjitukāmo hoti, na sabbe adhiṭṭhātabbā, ekaṃ pattaṃ adhiṭṭhāya punadivase taṃ paccuddharitvā añño adhiṭṭhātabbo. Eteneva upāyena vassasatampi pariharituṃ sakkā.

Evaṃ appamattassa siyā adhiṭṭhānavijahananti? Siyā. Sace hi sayaṃ pattaṃ aññassa deti, vibbhamati vā, sikkhaṃ vā paccakkhāti, kālaṃ vā karoti, liṅgaṃ vāssa parivattati, paccuddharati vā, patte vā chiddaṃ hoti, adhiṭṭhānaṃ vijahati. Vuttañcetaṃ –

> ‘‘Dinnavibbhantapaccakkhā, kālakiriyākatena ca;
> Liṅgapaccuddharā ceva, chiddena bhavati sattama’’nti. (pārā. aṭṭha. 2.608) –

Coragahaṇavissāsaggāhehipi vijahatiyeva. Kittakena chiddena adhiṭṭhānaṃ bhijjati? Yena kaṅgusitthaṃ nikkhamati ceva pavisati ca. Idañhi sattannaṃ dhaññānaṃ lāmakadhaññasitthaṃ. Tasmiṃ chidde ayacuṇṇena vā āṇiyā vā paṭipākatike kate dasāhabbhantare puna adhiṭṭhātabbo. Ayaṃ tāvettha adhiṭṭhāne vinicchayo.

49. **Vikappane** pana dve vikappanā sammukhāvikappanā ceva parammukhāvikappanā ca. Kathaṃ sammukhāvikappanā hoti? Pattānaṃ ekabahubhāvaṃ sannihitāsannihitabhāvañca ñatvā ‘‘imaṃ patta’’nti vā ‘‘ime patte’’ti vā ‘‘etaṃ patta’’nti vā ‘‘ete patte’’ti vā vatvā ‘‘tuyhaṃ vikappemī’’ti vattabbaṃ, ayamekā sammukhāvikappanā. Ettāvatā nidhetuṃ vaṭṭati, paribhuñjituṃ pana vissajjetuṃ vā adhiṭṭhātuṃ vā na vaṭṭati. ‘‘Mayhaṃ santakaṃ paribhuñja vā vissajjehi vā yathāpaccayaṃ vā karohī’’ti evaṃ pana vutte paccuddhāro nāma hoti, tato pabhuti paribhogādayopi vaṭṭanti.

Aparo nayo – tatheva pattānaṃ ekabahubhāvaṃ sannihitāsannihitabhāvañca ñatvā tasseva bhikkhuno santike ‘‘imaṃ patta’’nti vā ‘‘ime patte’’ti vā ‘‘etaṃ patta’’nti vā ‘‘ete patte’’ti vā vatvā pañcasu sahadhammikesu aññatarassa attanā abhirucitassa yassa kassaci nāmaṃ gahetvā ‘‘tissassa bhikkhuno vikappemī’’ti vā ‘‘tissāya bhikkhuniyā, sikkhamānāya, sāmaṇerassa, tissāya sāmaṇeriyā vikappemī’’ti vā vattabbaṃ, ayaṃ aparāpi sammukhāvikappanā. Ettāvatā nidhetuṃ vaṭṭati. Paribhogādīsu pana ekampi na vaṭṭati. Tena pana bhikkhunā tissassa bhikkhuno santakaṃ…pe… tissāya sāmaṇeriyā santakaṃ paribhuñja vā vissajjehi vā yathāpaccayaṃ vā karohīti vutte paccuddhāro nāma hoti, tato pabhuti paribhogādayopi vaṭṭanti.

Kathaṃ parammukhāvikappanā hoti? Pattānaṃ tatheva ekabahubhāvaṃ sannihitāsannihitabhāvañca ñatvā ‘‘imaṃ patta’’nti vā ‘‘ime patte’’ti vā ‘‘etaṃ patta’’nti vā ‘‘ete patte’’ti vā vatvā ‘‘tuyhaṃ vikappanatthāya dammī’’ti vattabbaṃ. Tena vattabbo ‘‘ko te mitto vā sandiṭṭho vā’’ti. Tato itarena purimanayena ‘‘tisso bhikkhū’’ti vā…pe… ‘‘tissā sāmaṇerī’’ti vā vattabbaṃ. Puna tena bhikkhunā ‘‘ahaṃ tissassa bhikkhuno dammī’’ti vā…pe… ‘‘tissāya sāmaṇeriyā dammī’’ti vā vattabbaṃ, ayaṃ parammukhāvikappanā. Ettāvatā nidhetuṃ vaṭṭati, paribhogādīsu pana ekampi na vaṭṭati. Tena pana bhikkhunā dutiyasammukhāvikappanāyaṃ vuttanayeneva ‘‘itthannāmassa santakaṃ paribhuñja vā vissajjehi vā yathāpaccayaṃ vā karohī’’ti vutte paccuddhāro nāma hoti, tato pabhuti paribhogādayopi vaṭṭanti. Ayaṃ vikappane nayo.

50. Evaṃ adhiṭṭhahitvā vikappetvā ca paribhuñjantena patte bhinne kiṃ kātabbanti? Yassa patte rājimukhavaṭṭito heṭṭhā dvaṅgulappamāṇā na hoti tena na kiñci kātabbaṃ. Yassa (pārā. aṭṭha. 2.612-3) pana tādisā ekāpi rāji hoti, tena tassā rājiyā heṭṭhimapariyante pattavedhakena vijjhitvā pacitvā suttarajjukamakacirajjukādīhi vā tipusuttakena vā bandhitvā taṃ bandhanaṃ āmisassa alagganatthaṃ tipupaṭṭena vā kenaci vā baddhasilesena paṭicchādetabbaṃ. So ca patto adhiṭṭhahitvā paribhuñjitabbo. Sukhumaṃ vā chiddaṃ katvā bandhitabbo. Suddhehi pana madhukasitthakalākhāsajjurasādīhi bandhituṃ na vaṭṭati, phāṇitaṃ jhāpetvā pāsāṇacuṇṇena bandhituṃ vaṭṭati. Mukhavaṭṭisamīpe pana pattavedhakena vijjhiyamāno kapālassa bahalattā bhijjati, tasmā heṭṭhā vijjhitabbo. Yassa pana dve rājiyo, ekāyeva vā caturaṅgulā, tassa dve bandhanāni dātabbāni. Yassa tisso, ekāyeva vā chaḷaṅgulā, tassa tīṇi. Yassa catasso, ekāyeva vā aṭṭhaṅgulā, tassa cattāri. Yassa pañca, ekāyeva vā dasaṅgulā, so baddhopi abaddhopi apattoyeva, añño viññāpetabbo. Esa tāva mattikāpatte vinicchayo.

Ayopatte pana sacepi pañca vā atirekāni vā chiddāni honti, tāni ca ayacuṇṇena vā āṇiyā vā lohamaṇḍalakena vā baddhāni maṭṭhāni honti, sveva patto paribhuñjitabbo, añño na viññāpetabbo. Atha pana ekampi chiddaṃ mahantaṃ hoti, lohamaṇḍalakena baddhampi maṭṭhaṃ na hoti, patte āmisaṃ laggati, akappiyo hoti, ayaṃ apatto, añño viññāpetabbo. Viññāpentena ca saṅghavasena pavāritaṭṭhāne pañcabandhaneneva pattena aññaṃ pattaṃ viññāpetuṃ vaṭṭati, puggalavasena pana pavāritaṭṭhāne ūnapañcabandhanenāpi vaṭṭati. Pattaṃ labhitvā paribhuñjantena ca yāgurandhanarajanapacanādinā aparibhogena na paribhuñjitabbo, antarāmagge pana byādhimhi uppanne aññasmiṃ bhājane asati mattikāya limpetvā yāguṃ vā pacituṃ udakaṃ vā tāpetuṃ vaṭṭati. Mañcapīṭhachattanāgadantakādike adesepi na nikkhipitabbo. Pattassa hi nikkhipanadeso ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pattādhāraka’’ntiādinā (cūḷava. 254) nayena khandhake vuttoyeva.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Adhiṭṭhānavikappanavinicchayakathā samattā.

9. Cīvaravippavāsavinicchayakathā

51. **Cīvarenavināvāso**ti ticīvarādhiṭṭhānena adhiṭṭhitānaṃ tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññatarena vippavāso. Evaṃ adhiṭṭhitesu hi tīsu cīvaresu ekenapi vinā vasituṃ na vaṭṭati, vasantassa saha aruṇuggamanā cīvaraṃ nissaggiyaṃ hoti, tasmā aruṇuggamanasamaye cīvaraṃ aḍḍhateyyaratanappamāṇe hatthapāse katvā vasitabbaṃ. Gāmanivesanaudositaaḍḍamāḷapāsādahammiyanāvāsatthakhettadhaññakaraṇaārāmavihārarukkhamūlaajjhokāsesu pana ayaṃ viseso (pārā. aṭṭha. 2.477-8) – sace ekassa rañño gāmabhojakassa vā santako **gāmo** hoti, yena kenaci pākārena vā vatiyā vā parikhāya vā parikkhitto ca, evarūpe gāme cīvaraṃ nikkhipitvā gāmabbhantare yattha katthaci yathārucitaṭṭhāne aruṇaṃ uṭṭhāpetuṃ vaṭṭati. Sace pana aparikkhitto hoti, evarūpe gāme yasmiṃ ghare cīvaraṃ nikkhittaṃ, tasmiṃ vatthabbaṃ, tassa vā gharassa hatthapāse samantā aḍḍhateyyaratanabbhantare vasitabbaṃ. Taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā sacepi iddhimā bhikkhu ākāse aruṇaṃ uṭṭhāpeti, cīvaraṃ nissaggiyameva hoti.

Sace nānārājūnaṃ vā bhojakānaṃ vā gāmo hoti vesālīkusinārādisadiso parikkhitto ca, evarūpe gāme yasmiṃ ghare cīvaraṃ nikkhittaṃ, tattha vā vatthabbaṃ, tattha saddasaṅghaṭṭanena vā janasambādhena vā vasituṃ asakkontena sabhāye vā vatthabbaṃ nagaradvāramūle vā. Tatrāpi vasituṃ asakkontena yattha katthaci phāsukaṭṭhāne vasitvā antoaruṇe āgamma tesaṃyeva sabhāyanagaradvāramūlānaṃ hatthapāse vasitabbaṃ. Gharassa pana cīvarassa vā hatthapāse vattabbameva natthi.

Sace ghare aṭṭhapetvā ‘‘sabhāye ṭhapessāmī’’ti sabhāyaṃ gacchanto hatthaṃ pasāretvā ‘‘handimaṃ cīvaraṃ ṭhapehī’’ti evaṃ nikkhepasukhe hatthapāsagate kismiñci āpaṇe cīvaraṃ nikkhipati, tena purimanayeneva sabhāye vā vatthabbaṃ, dvāramūle vā tesaṃ hatthapāse vā vasitabbaṃ.

Sace nagarassa bahūnipi dvārāni honti bahūni ca sabhāyāni, sabbattha vasituṃ na vaṭṭati. Yassā pana vīthiyā cīvaraṃ ṭhapitaṃ, yaṃ tassā sammukhaṭṭhāne sabhāyañca dvārañca, tassa sabhāyassa ca dvārassa ca hatthapāse vasitabbaṃ. Evañhi sati sakkā cīvarassa pavattiṃ jānituṃ. Sabhāyaṃ pana gacchantena yassa āpaṇikassa hatthe nikkhittaṃ, sace so taṃ cīvaraṃ atiharitvā ghare nikkhipati, vīthihatthapāso na rakkhati, gharassa hatthapāse vatthabbaṃ. Sace mahantaṃ gharaṃ hoti dve vīthiyo pharitvā ṭhitaṃ, purato vā pacchato vā hatthapāseyeva aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ. Sabhāye nikkhipitvā pana sabhāye vā tassa sammukhe nagaradvāramūle vā tesaṃyeva hatthapāse vā aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ. Sace pana gāmo aparikkhitto hoti, yasmiṃ ghare cīvaraṃ nikkhittaṃ, tasmiṃ ghare tassa gharassa vā hatthapāse vatthabbaṃ.

Sace (pārā. 480) ekakulassa santakaṃ **nivesanaṃ** hoti parikkhittañca nānāgabbhaṃ nānāovarakaṃ, antonivesane cīvaraṃ nikkhipitvā antonivesane vatthabbaṃ. Sace aparikkhittaṃ, yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti, tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ gabbhassa hatthapāse vā. Sace nānākulassa nivesanaṃ hoti parikkhittañca nānāgabbhaṃ nānāovarakaṃ, yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti, tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ, sabbesaṃ sādhāraṇe gharadvāramūle vā gabbhassa vā gharadvāramūlassa vā hatthapāse. Sace aparikkhittaṃ hoti, yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ, tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ gabbhassa vā hatthapāse. **Udositaaḍḍamāḷapāsādahammiyesu**pi nivesane vuttanayeneva vinicchayo veditabbo.

Sace ekakulassa **nāvā** hoti, antonāvāyaṃ cīvaraṃ nikkhipitvā antonāvāyaṃ vatthabbaṃ. Sace nānākulassa nāvā hoti nānāgabbhā nānāovarakā, yasmiṃ ovarake cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti, tasmiṃ ovarake vatthabbaṃ ovarakassa hatthapāse vā.

Sace ekakulassa **sattho** hoti, tasmiṃ satthe cīvaraṃ nikkhipitvā purato vā pacchato vā sattabbhantarā na vijahitabbā, passato abbhantaraṃ na vijahitabbaṃ. Ekaṃ abbhantaraṃ aṭṭhavīsatihatthaṃ hoti. Sace nānākulassa sattho hoti, satthe cīvaraṃ nikkhipitvā cīvarassa hatthapāse vasitabbaṃ. Sace sattho gacchanto gāmaṃ vā nadiṃ vā pariyādiyitvā tiṭṭhati, antopaviṭṭhena saddhiṃ ekābaddho hutvā orañca pārañca pharitvā ṭhito hoti, satthaparihāro labbhati. Atha gāme vā nadiyā vā pariyāpanno hoti, gāmaparihāro ceva nadīparihāro ca labbhati. Sace vihārasīmaṃ atikkamitvā tiṭṭhati, antosīmāya ca cīvaraṃ hoti, vihāraṃ gantvā vasitabbaṃ. Sace bahisīmāya cīvaraṃ hoti, satthasamīpeyeva vasitabbaṃ. Sace gacchanto sattho sakaṭe vā bhagge goṇe vā naṭṭhe antarā chijjati, yasmiṃ koṭṭhāse cīvaraṃ nikkhittaṃ, tattha vasitabbaṃ.

Sace ekakulassa **khettaṃ** hoti parikkhittañca, antokhette cīvaraṃ nikkhipitvā antokhette vatthabbaṃ. Sace aparikkhittaṃ hoti, cīvarassa hatthapāse vasitabbaṃ. Sace nānākulassa khettaṃ hoti parikkhittañca, antokhette cīvaraṃ nikkhipitvā dvāramūle vatthabbaṃ dvāramūlassa hatthapāse vā. Sace aparikkhittaṃ hoti, cīvarassa hatthapāse vasitabbaṃ.

Sace ekakulassa **dhaññakaraṇaṃ** hoti parikkhittañca, antodhaññakaraṇe cīvaraṃ nikkhipitvā antodhaññakaraṇe vatthabbaṃ. Sace aparikkhittaṃ hoti, cīvarassa hatthapāse vasitabbaṃ. Sace nānākulassa dhaññakaraṇaṃ hoti parikkhittañca, antodhaññakaraṇe cīvaraṃ nikkhipitvā dvāramūle vā vatthabbaṃ dvāramūlassa vā hatthapāse. Sace aparikkhittaṃ hoti, cīvarassa hatthapāse vasitabbaṃ. **Pupphārāmaphalārāmesu**pi khette vuttanayeneva vinicchayo veditabbo.

Sace ekakulassa **vihāro** hoti parikkhitto ca, antovihāre cīvaraṃ nikkhipitvā antovihāre vatthabbaṃ. Sace aparikkhitto hoti, yasmiṃ vihāre cīvaraṃ nikkhittaṃ, tasmiṃ vatthabbaṃ tassa vihārassa vā hatthapāse.

Sace ekakulassa **rukkhamūlaṃ** hoti, yaṃ majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, antochāyāya cīvaraṃ nikkhipitvā antochāyāya vatthabbaṃ. Viraḷasākhassa pana rukkhassa ātapena phuṭṭhokāse ṭhapitaṃ nissaggiyameva hoti, tasmā tādisassa rukkhassa sākhacchāyāya vā khandhacchāyāya vā ṭhapetabbaṃ. Sace sākhāya vā viṭape vā ṭhapeti, upari aññasākhacchāyāya phuṭṭhokāseyeva ṭhapetabbaṃ. Khujjarukkhassa chāyā dūraṃ gacchati, chāyāya gataṭṭhāne ṭhapetuṃ vaṭṭatiyeva. Sace nānākulassa rukkhamūlaṃ hoti, cīvarassa hatthapāse vasitabbaṃ.

Ajjhokāse pana agāmake araññe cīvaraṃ ṭhapetvā tassa samantā sattabbhantare vasitabbaṃ. Agāmakaṃ nāma araññaṃ viñjhāṭavīādīsu vā samuddamajjhe vā macchabandhānaṃ agamanapathe dīpakesu labbhati. Tādise araññe majjhe ṭhitassa samantā sattabbhantaraparicchedo, vinibbedhena cuddasa honti. Majjhe nisinno puratthimāya vā pacchimāya vā disāya pariyante ṭhapitacīvaraṃ rakkhati. Sace pana aruṇuggamanasamaye kesaggamattampi puratthimaṃ disaṃ gacchati, pacchimāya disāya cīvaraṃ nissaggiyaṃ hoti. Esa nayo itarasmiṃ. Nissaggiyaṃ pana cīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjanto dukkaṭaṃ āpajjati.

52. Sace padhāniko bhikkhu sabbarattiṃ padhānamanuyuñjitvā paccūsasamaye ‘‘nahāyissāmī’’ti tīṇi cīvarāni tīre ṭhapetvā nadiṃ otarati, nahāyantasseva cassa aruṇaṃ uṭṭhahati, kiṃ kātabbaṃ? So hi yadi uttaritvā cīvaraṃ nivāseti, nissaggiyaṃ cīvaraṃ, anissajjitvā paribhuñjanapaccayā dukkaṭaṃ āpajjati. Atha naggo gacchati, evampi dukkaṭaṃ āpajjatīti? Nāpajjati. So hi yāva aññaṃ bhikkhuṃ disvā vinayakammaṃ na karoti, tāva tesaṃ cīvarānaṃ aparibhogārahattā naṭṭhacīvaraṭṭhāne ṭhito hoti, naṭṭhacīvarassa ca akappiyaṃ nāma natthi, tasmā ekaṃ nivāsetvā dve hatthena gahetvā vihāraṃ gantvā vinayakammaṃ kātabbaṃ. Sace dūre vihāro hoti, antarāmagge manussā sañcaranti, ekaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā ekaṃ aṃsakūṭe ṭhapetvā gantabbaṃ. Sace vihāre sabhāgaṃ bhikkhuṃ na passati, bhikkhācāraṃ gatā honti, saṅghāṭiṃ bahigāme ṭhapetvā santaruttarena āsanasālaṃ gantvā vinayakammaṃ kātabbaṃ. Sace bahigāme corabhayaṃ hoti, pārupitvā gantabbaṃ. Sace āsanasālā sambādhā hoti, janākiṇṇā na sakkā ekamante cīvaraṃ apanetvā vinayakammaṃ kātuṃ, ekaṃ bhikkhuṃ ādāya bahigāmaṃ gantvā vinayakammaṃ katvā cīvarāni paribhuñjitabbāni.

Sace therā bhikkhū daharānaṃ hatthe pattacīvaraṃ datvā maggaṃ gacchantā pacchimayāme sayitukāmā honti, attano attano cīvaraṃ hatthapāse katvāva sayitabbaṃ. Sace gacchantānaṃyeva asampattesu daharesu aruṇaṃ uggacchati, cīvaraṃ nissaggiyaṃ hoti, nissayo pana na paṭippassambhati. Daharānampi purato gacchantānaṃ theresu asampattesu eseva nayo. Maggaṃ virajjhitvā araññe aññamaññaṃ apassantesupi eseva nayo. Sace pana daharā ‘‘mayaṃ, bhante, muhuttaṃ sayitvā asukasmiṃ nāma okāse tumhe sampāpuṇissāmā’’ti vatvā yāva aruṇuggamanā sayanti, cīvarañca nissaggiyaṃ hoti, nissayo ca paṭippassambhati. Dahare uyyojetvā theresu sayantesupi eseva nayo. Dvedhāpathaṃ disvā therā ‘‘ayaṃ maggo’’, daharā ‘‘ayaṃ maggo’’ti vatvā aññamaññassa vacanaṃ aggahetvā gatā, saha aruṇassa uggamanā cīvarāni ca nissaggiyāni honti, nissayo ca paṭippassambhati. Sace daharā maggato okkamma ‘‘antoaruṇeyeva nivattissāmā’’ti bhesajjatthāya gāmaṃ pavisitvā āgacchanti, asampattānaṃyeva ca nesaṃ aruṇo uggacchati, cīvarāni nissaggiyāni honti, nissayo pana na paṭippassambhati. Sace pana dhenubhayena vā sunakhabhayena vā muhuttaṃ ṭhatvā ‘‘gamissāmā’’ti ṭhatvā vā nisīditvā vā gacchanti, antarā aruṇe uggate cīvarāni ca nissaggiyāni honti, nissayo ca paṭippassambhati.

Sace ‘‘antoaruṇeyeva āgamissāmā’’ti antosīmāyaṃ gāmaṃ paviṭṭhānaṃ antarā aruṇo uggacchati, neva cīvarāni nissaggiyāni honti, na nissayo paṭippassambhati. Sace pana ‘‘vibhāyatu tāvā’’ti nisīdanti, aruṇe uggate na cīvarāni nissaggiyāni honti, nissayo pana paṭippassambhati. Sace yepi ‘‘antoaruṇeyeva āgamissāmā’’ti sāmantavihāraṃ dhammassavanatthāya saussāhā gacchanti, antarāmaggeyeva ca nesaṃ aruṇo uggacchati, cīvarāni nissaggiyāni honti, nissayo pana na paṭippassambhati. Sace dhammagāravena ‘‘yāvapariyosānaṃ sutvāva gamissāmā’’ti nisīdanti, saha aruṇassa uggamanā cīvarānipi nissaggiyāni honti, nissayo ca paṭippassambhati. Therena daharaṃ cīvaradhovanatthāya gāmakaṃ pesentena attano cīvaraṃ paccuddharitvāva dātabbaṃ, daharassapi cīvaraṃ paccuddharāpetvāva ṭhapetabbaṃ. Sace asatiyā gacchati, attano cīvaraṃ paccuddharitvā daharassa cīvaraṃ vissāsena gahetvā ṭhapetabbaṃ. Sace thero na sarati, daharova sarati, daharena attano cīvaraṃ paccuddharitvā therassa cīvaraṃ vissāsena gahetvā gantvā vattabbaṃ ‘‘bhante, tumhākaṃ cīvaraṃ adhiṭṭhahitvā paribhuñjathā’’ti. Attanopi cīvaraṃ adhiṭṭhātabbaṃ. Evaṃ ekassa satiyāpi āpattimokkho hoti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Cīvaravippavāsavinicchayakathā samattā.

10. Bhaṇḍapaṭisāmanavinicchayakathā

53. **Bhaṇḍassa paṭisāmana**nti paresaṃ bhaṇḍassa gopanaṃ. Paresañhi (pāci. aṭṭha. 506) kappiyavatthu vā hotu akappiyavatthu vā, antamaso mātu kaṇṇapiḷandhanaṃ kālapaṇṇampi gihisantakaṃ bhaṇḍāgārikasīsena paṭisāmentassa pācittiyaṃ. Sace pana mātāpitūnaṃ santakaṃ avassaṃ paṭisāmetabbaṃ kappiyabhaṇḍaṃ hoti, attano atthāya gahetvā paṭisāmetabbaṃ. ‘‘Idaṃ paṭisāmetvā dehī’’ti pana vutte ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhipitabbaṃ. Sace ‘‘paṭisāmehī’’ti pātetvā gacchanti, palibodho nāma hoti, paṭisāmetuṃ vaṭṭati. Vihāre kammaṃ karontā vaḍḍhakīādayo vā rājavallabhā vā ‘‘attano upakaraṇabhaṇḍaṃ vā sayanabhaṇḍaṃ vā paṭisāmetvā dethā’’ti vadanti, chandenapi bhayenapi na kātabbameva, guttaṭṭhānaṃ pana dassetuṃ vaṭṭati, balakkārena pātetvā gatesu ca paṭisāmetuṃ.

Sace (pārā. aṭṭha. 1.111) attano hatthe paṭisāmanatthāya ṭhapitaṃ bhaṇḍaṃ sāmikena ‘‘dehi me bhaṇḍa’’nti yācito adātukāmo ‘‘nāhaṃ gaṇhāmī’’ti bhaṇati, sampajānamusāvādepi adinnādānassa payogattā dukkaṭaṃ. ‘‘Kiṃ tumhe bhaṇatha, nevidaṃ mayhaṃ anurūpaṃ, na tumhāka’’ntiādīni vadantassapi dukkaṭameva. ‘‘Raho mayā etassa hatthe ṭhapitaṃ, na añño koci jānāti, dassati nu kho me, no’’ti sāmiko vimatiṃ uppādeti, bhikkhussa thullaccayaṃ. Tassa pharusādibhāvaṃ disvā sāmiko ‘‘na mayhaṃ dassatī’’ti dhuraṃ nikkhipati, tatra sacāyaṃ bhikkhu ‘‘kilametvā naṃ dassāmī’’ti dāne saussāho, rakkhati tāva. Sacepi so dāne nirussāho, bhaṇḍasāmiko pana gahaṇe saussāho, rakkhatiyeva. Yadi pana tasmiṃ dāne nirussāho bhaṇḍasāmiko ‘‘na mayhaṃ dassatī’’ti dhuraṃ nikkhipati, evaṃ ubhinnaṃ dhuranikkhepena bhikkhuno pārājikaṃ. Yadipi mukhena ‘‘dassāmī’’ti vadati, cittena pana adātukāmo, evampi sāmikassa dhuranikkhepe pārājikaṃ. Taṃ pana saṅgopanatthāya attano hatthe parehi ṭhapitaṃ bhaṇḍaṃ aguttadesato ṭhānā cāvetvā guttaṭṭhāne ṭhapanatthāya harato anāpatti. Theyyacittenapi ṭhānā cāventassa avahāro natthi. Kasmā? Attano hatthe nikkhittattā, bhaṇḍadeyyaṃ pana hoti. Theyyacittena paribhuñjatopi eseva nayo.

54. Pañcannaṃ sahadhammikānaṃ santakaṃ pana yaṃ kiñci parikkhāraṃ paṭisāmetuṃ vaṭṭati. Sace āgantuko bhikkhu āvāsikānaṃ cīvarakammaṃ karontānaṃ samīpe pattacīvaraṃ ṭhapetvā ‘‘ete saṅgopessantī’’ti maññamāno nahāyituṃ vā aññatra vā gacchati, sace taṃ āvāsikā saṅgopenti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce, naṭṭhe gīvā na hoti. Sacepi so ‘‘idaṃ, bhante, ṭhapethā’’ti vatvā gacchati, itare ca kiccapasutattā na jānanti, eseva nayo. Athāpi te ‘‘idaṃ, bhante, ṭhapethā’’ti vuttā ‘‘mayaṃ byāvaṭā’’ti paṭikkhipanti, itaro ca ‘‘avassaṃ ṭhapessantī’’ti anādiyitvā gacchati, eseva nayo. Sace pana te tena yācitā vā ayācitā vā ‘‘mayaṃ ṭhapessāma, tvaṃ gacchā’’ti vadanti, taṃ saṅgopitabbaṃ. No ce saṅgopenti, naṭṭhe gīvā. Kasmā? Sampaṭicchitattā.

Yo bhikkhu bhaṇḍāgāriko hutvā paccūsasamaye eva bhikkhūnaṃ pattacīvarāni heṭṭhāpāsādaṃ oropetvā dvāraṃ apidahitvā tesampi anārocetvāva dūre bhikkhācāraṃ gacchati, tāni ce corā haranti, tasseva gīvā. Yo pana bhikkhu bhikkhūhi ‘‘oropetha, bhante, pattacīvarāni, kālo salākaggahaṇassā’’ti vutto ‘‘samāgatātthā’’ti pucchitvā ‘‘āma samāgatāmhā’’ti vutte pattacīvarāni nīharitvā nikkhipitvā bhaṇḍāgāradvāraṃ bandhitvā ‘‘tumhe pattacīvarāni gahetvā heṭṭhāpāsādadvāraṃ paṭijaggitvā gaccheyyāthā’’ti vatvā gacchati. Tatra ceko alasajātiko bhikkhu bhikkhūsu gatesu pacchā akkhīni puñchanto uṭṭhahitvā udakaṭṭhānaṃ mukhadhovanatthaṃ gacchati, taṃ khaṇaṃ disvā corā tassa pattacīvaraṃ haranti, suhaṭaṃ, bhaṇḍāgārikassa gīvā na hoti.

Sacepi koci bhaṇḍāgārikassa anārocetvāva bhaṇḍāgāre attano parikkhāraṃ ṭhapeti, tasmimpi naṭṭhe bhaṇḍāgārikassa gīvā na hoti. Sace pana bhaṇḍāgāriko taṃ disvā ‘‘aṭṭhāne ṭhapita’’nti gahetvā ṭhapeti, naṭṭhe tasseva gīvā. Sacepi ṭhapitabhikkhunā ‘‘mayā, bhante, īdiso nāma parikkhāro ṭhapito, upadhāreyyāthā’’ti vutto ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, dunnikkhittaṃ vā maññamāno aññasmiṃ ṭhāne ṭhapeti, naṭṭhe tasseva gīvā. ‘‘Nāhaṃ jānāmī’’ti paṭikkhipantassa pana natthi gīvā. Yopi tassa passantasseva ṭhapeti, bhaṇḍāgārikañca na sampaṭicchāpeti, naṭṭhaṃ sunaṭṭhameva. Sace pana naṃ bhaṇḍāgāriko aññatra ṭhapeti, naṭṭhe gīvā. Sace bhaṇḍāgāraṃ suguttaṃ, sabbo saṅghassa cetiyassa ca parikkhāro tattheva ṭhapīyati, bhaṇḍāgāriko ca bālo abyatto dvāraṃ vivaritvā dhammakathaṃ vā sotuṃ aññaṃ vā kiñci kātuṃ katthaci gacchati, taṃ khaṇaṃ disvā yattakaṃ corā haranti, sabbaṃ tassa gīvā. Bhaṇḍāgārato nikkhamitvā bahi caṅkamantassa vā dvāraṃ vivaritvā sarīraṃ utuṃ gāhāpentassa vā tattheva samaṇadhammānuyogena nisinnassa vā tattheva nisīditvā kenaci kammena byāvaṭassa vā uccārapassāvapīḷitassapi sato tattheva upacāre vijjamāne bahi gacchato vā aññena vā kenaci ākārena pamattassa sato dvāraṃ vivaritvā vā vivaṭameva pavisitvā vā sandhiṃ chinditvā vā yattakaṃ tassa pamādapaccayā corā haranti, sabbaṃ tasseva gīvā. ‘‘Uṇhasamaye pana vātapānaṃ vivaritvā nipajjituṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. Uccārapīḷitassa pana tasmiṃ upacāre asati aññattha gacchantassa gilānapakkhe ṭhitattā avisayo, tasmā gīvā na hoti.

55. Yo pana anto uṇhapīḷito dvāraṃ suguttaṃ katvā bahi nikkhamati, corā taṃ gahetvā ‘‘dvāraṃ vivarā’’ti vadanti, yāvatatiyaṃ na vivaritabbaṃ. Yadi pana te corā ‘‘sace na vivarasi, tañca māressāma, dvārañca bhinditvā parikkhāraṃ harissāmā’’ti pharasuādīni ukkhipanti, ‘‘mayi ca mate saṅghassa ca senāsane vinaṭṭhe guṇo natthī’’ti vivarituṃ vaṭṭati. Idhāpi ‘‘avisayattā gīvā natthī’’ti vadanti. Sace koci āgantuko kuñcikaṃ vā deti, dvāraṃ vā vivarati, yattakaṃ corā haranti, sabbaṃ tassa gīvā. Saṅghena bhaṇḍāgāraṃ guttatthāya sūciyantakañca kuñcikamuddikā ca yojetvā dinnā hoti, bhaṇḍāgāriko ghaṭikamattaṃ datvā nipajjati, corā vivaritvā parikkhāraṃ haranti, tasseva gīvā. Sūciyantakañca kuñcikamuddikañca yojetvā nipannaṃ panetaṃ sace corā āgantvā ‘‘dvāraṃ vivarāhī’’ti vadanti, tattha purimanayeneva paṭipajjitabbaṃ. Evaṃ suguttaṃ katvā nipanne pana sace bhittiṃ vā chadanaṃ vā bhinditvā umaṅgena vā pavisitvā haranti, na tassa gīvā.

Sace bhaṇḍāgāre aññepi therā vasanti, vivaṭe dvāre attano attano parikkhāraṃ gahetvā gacchanti, bhaṇḍāgāriko tesu gatesu dvāraṃ na jaggati, sace tattha kiñci avaharīyati, bhaṇḍāgārikassa issaravatāya bhaṇḍāgārikasseva gīvā, therehi pana sahāyehi bhavitabbaṃ. Ayañhi sāmīci. Yadi bhaṇḍāgāriko ‘‘tumhe bahi ṭhatvā tumhākaṃ parikkhāraṃ gaṇhatha, mā pavisitthā’’ti vadati, tesañca eko lolamahāthero sāmaṇerehi ceva upaṭṭhākehi ca saddhiṃ bhaṇḍāgāraṃ pavisitvā nisīdati ceva nipajjati ca, yattakaṃ bhaṇḍaṃ nassati, sabbaṃ tassa gīvā, bhaṇḍāgārikena pana avasesatherehi ca sahāyehi bhavitabbaṃ. Atha bhaṇḍāgārikova lolasāmaṇere ca upaṭṭhāke ca gahetvā bhaṇḍāgāre nisīdati ceva nipajjati ca, yattakaṃ nassati, sabbaṃ tasseva gīvā. Tasmā bhaṇḍāgārikeneva tattha vasitabbaṃ, avasesehi appeva rukkhamūle vasitabbaṃ, na ca bhaṇḍāgāreti.

56. Ye pana attano attano sabhāgabhikkhūnaṃ vasanagabbhesu parikkhāraṃ ṭhapenti, parikkhāre naṭṭhe yehi ṭhapito, tesaṃyeva gīvā, itarehi pana sahāyehi bhavitabbaṃ. Yadi pana saṅgho bhaṇḍāgārikassa vihāreyeva yāgubhattaṃ dāpeti, so ca bhikkhācāratthāya gāmaṃ gacchati, naṭṭhaṃ tasseva gīvā. Bhikkhācāraṃ pavisantehi atirekacīvaraṃ rakkhaṇatthāya ṭhapitavihāravārikassapi yāgubhattaṃ vā nivāpaṃ vā labhamānasseva bhikkhācāraṃ gacchato yaṃ tattha nassati, sabbaṃ gīvā. Na kevalañca ettakameva, bhaṇḍāgārikassa viya yaṃ tassa pamādapaccayā nassati, sabbaṃ gīvā.

Sace vihāro mahā hoti, aññaṃ padesaṃ rakkhituṃ gacchantassa aññasmiṃ padese nikkhittaṃ haranti, avisayattā gīvā na hoti. Īdise pana vihāre vemajjhe sabbesaṃ osaraṇaṭṭhāne parikkhāre ṭhapetvā nisīditabbaṃ, vihāravārikā vā dve tayo ṭhapetabbā. Sace tesampi appamattānaṃ ito cito ca rakkhataṃyeva kiñci nassati, gīvā na hoti. Vihāravārike bandhitvā haritabhaṇḍampi corānaṃ paṭipathaṃ gatesu aññena maggena haritabhaṇḍampi na tesaṃ gīvā. Sace vihāravārikānaṃ vihāre dātabbaṃ yāgubhattaṃ vā nivāpo vā na hoti, tehi pattabbalābhato atirekā dve tisso yāgusalākā tesaṃ pahonakabhattasalākā ca ṭhapetuṃ vaṭṭati, nibaddhaṃ katvā pana na ṭhapetabbā. Manussā hi vippaṭisārino honti ‘‘vihāravārikāyeva amhākaṃ bhattaṃ bhuñjantī’’ti, tasmā parivattetvā parivattetvā ṭhapetabbā. Sace tesaṃ sabhāgā salākabhattādīni āharitvā denti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce denti, vāraṃ gāhāpetvā nīharāpetabbāni. Sace vihāravāriko dve tisso yāgusalākā ca cattāri pañca salākabhattāni ca labhamāno bhikkhācāraṃ gacchati, bhaṇḍāgārikassa viya sabbaṃ naṭṭhaṃ gīvā hoti. Sace saṅghassa vihārapālānaṃ dātabbaṃ bhattaṃ vā nivāpo vā natthi, bhikkhū vihāravāraṃ gahetvā attano attano nissitake vihāraṃ jaggāpenti, sampattavāraṃ aggahetuṃ na labhati. Yathā aññe bhikkhū karonti, tatheva kātabbaṃ. Bhikkhūhi pana asahāyassa vā adutiyassa vā yassa sabhāgo bhikkhu bhattaṃ ānetvā dātā natthi, evarūpassa vāro na pāpetabbo.

Yampi pākavaṭṭatthāya vihāre ṭhapenti, taṃ gahetvā upajīvantena ṭhātabbaṃ. Yo taṃ na upajīvati, so vāraṃ na gāhāpetabbo. Phalāphalatthāyapi vihāre bhikkhuṃ ṭhapenti, jaggitvā gopetvā phalavārena bhājetvā khādanti. Yo tāni khādati, tena ṭhātabbaṃ, anupajīvanto na gāhāpetabbo. Senāsanamañcapīṭhapaccattharaṇarakkhaṇatthāyapi ṭhapenti, āvāse vasantena ṭhātabbaṃ, abbhokāsiko pana rukkhamūliko vā na gāhāpetabbo. Eko navako hoti, bahussuto pana bahūnaṃ dhammaṃ vāceti, paripucchaṃ deti, pāḷiṃ vaṇṇeti, dhammakathaṃ katheti, saṅghassa bhāraṃ nittharati, ayaṃ lābhaṃ paribhuñjantopi āvāse vasantopi vāraṃ na gāhāpetabbo. ‘‘Purisaviseso nāma ñātabbo’’ti vadanti. Uposathāgārapaṭimāgharajagganakassa pana diguṇaṃ yāgubhattaṃ, devasikaṃ taṇḍulanāḷi, saṃvacchare ticīvaraṃ dasavīsagghanakaṃ kappiyabhaṇḍañca dātabbaṃ. Sace pana tassa taṃ labhamānasseva pamādena tattha kiñci nassati, sabbaṃ gīvā. Bandhitvā balakkārena acchinnaṃ, na gīvā. Tattha cetiyassa vā saṅghassa vā santakena cetiyassa santakaṃ rakkhāpetuṃ vaṭṭati, cetiyassa santakena saṅghassa santakaṃ rakkhāpetuṃ na vaṭṭati. Yaṃ pana cetiyassa santakena saddhiṃ saṅghassa santakaṃ ṭhapitaṃ hoti, taṃ cetiyasantake rakkhāpite rakkhitameva hotīti evaṃ vaṭṭati. Pakkhavārena uposathāgārādīni rakkhatopi pamādavasena naṭṭhaṃ gīvāyevāti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Bhaṇḍapaṭisāmanavinicchayakathā samattā.

11. Kayavikkayasamāpattivinicchayakathā

57. **Kayavikkayasamāpattī**ti kayavikkayasamāpajjanaṃ. ‘‘Iminā imaṃ dehī’’tiādinā (pārā. aṭṭha. 2.595) hi nayena parassa kappiyabhaṇḍaṃ gaṇhanto kayaṃ samāpajjati, attano kappiyabhaṇḍaṃ dento vikkayaṃ. Ayaṃ pana kayavikkayo ṭhapetvā pañca sahadhammike avasesehi gihipabbajitehi antamaso mātāpitūhipi saddhiṃ na vaṭṭati.

Tatrāyaṃ vinicchayo – vatthena vā vatthaṃ hotu, bhattena vā bhattaṃ, yaṃ kiñci kappiyaṃ ‘‘iminā imaṃ dehī’’ti vadati, dukkaṭaṃ. Evaṃ vatvā mātuyāpi attano bhaṇḍaṃ deti, dukkaṭaṃ, ‘‘iminā imaṃ dehī’’ti vutto vā ‘‘imaṃ dehi, imaṃ te dassāmī’’ti taṃ vatvā vā mātuyāpi bhaṇḍaṃ attanā gaṇhāti, dukkaṭaṃ, attano bhaṇḍe parahatthaṃ, parabhaṇḍe ca attano hatthaṃ sampatte nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Mātaraṃ vā pana pitaraṃ vā ‘‘imaṃ dehī’’ti vadato viññatti na hoti, ‘‘imaṃ gaṇhāhī’’ti dadato saddhādeyyavinipātanaṃ na hoti. Aññātakaṃ ‘‘imaṃ dehī’’ti vadato viññatti, ‘‘imaṃ gaṇhāhī’’ti dadato saddhādeyyavinipātanaṃ, ‘‘iminā imaṃ dehī’’ti kayavikkayaṃ āpajjato nissaggiyaṃ. Tasmā kappiyabhaṇḍaṃ parivattantena mātāpitūhipi saddhiṃ kayavikkayaṃ, aññātakehi saddhiṃ tisso āpattiyo mocentena parivattetabbaṃ.

Tatrāyaṃ parivattanavidhi – bhikkhussa pātheyyataṇḍulā honti, so antarāmagge bhattahatthaṃ purisaṃ disvā ‘‘amhākaṃ taṇḍulā atthi, na ca no imehi attho, bhattena pana attho’’ti vadati, puriso taṇḍule gahetvā bhattaṃ deti, vaṭṭati. Tissopi āpattiyo na honti, antamaso nimittakammamattampi na hoti. Kasmā? Mūlassa atthitāya. Yo pana evaṃ akatvā ‘‘iminā imaṃ dehī’’ti parivatteti, yathāvatthukameva. Vighāsādaṃ disvā ‘‘imaṃ odanaṃ bhuñjitvā rajanaṃ vā dārūni vā āharā’’ti vadati, rajanachalligaṇanāya dārugaṇanāya ca nissaggiyāni honti. ‘‘Imaṃ odanaṃ bhuñjitvā imaṃ nāma karothā’’ti dantakārādīhi sippikehi dhammakaraṇādīsu taṃ taṃ parikkhāraṃ kāreti, rajakehi vā vatthaṃ dhovāpeti, yathāvatthukameva. Nahāpitena kese chindāpeti, kammakārehi navakammaṃ kāreti, yathāvatthukameva. Sace pana ‘‘idaṃ bhattaṃ bhuñjitvā idaṃ karothā’’ti na vadati, ‘‘idaṃ bhattaṃ bhuñja, bhuttosi, bhuñjissasi, idaṃ nāma karohī’’ti vadati, vaṭṭati. Ettha ca kiñcāpi vatthadhovane vā kesacchedane vā bhūmisodhanādinavakamme vā parabhaṇḍaṃ attano hatthagataṃ nissajjitabbaṃ nāma natthi, **mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana daḷhaṃ katvā vuttattā na sakkā etaṃ paṭikkhipituṃ, tasmā yathā nissaggiyavatthumhi paribhutte vā naṭṭhe vā pācittiyaṃ deseti, evamidhāpi desetabbaṃ.

Yaṃ kiñci kappiyabhaṇḍaṃ gaṇhitukāmatāya agghaṃ pucchituṃ vaṭṭati, tasmā ‘‘ayaṃ tava patto kiṃ agghatī’’ti pucchite ‘‘idaṃ nāmā’’ti vadati, sace attano kappiyabhaṇḍaṃ mahagghaṃ hoti, evañca naṃ paṭivadati ‘‘upāsaka mama idaṃ vatthu mahagghaṃ, tava pattaṃ aññassa dehī’’ti. Taṃ sutvā itaro ‘‘aññaṃ thālakampi dassāmī’’ti vadati, gaṇhituṃ vaṭṭati. Sace so patto mahaggho, bhikkhuno vatthu appagghaṃ, pattasāmiko cassa appagghabhāvaṃ na jānāti, patto na gahetabbo, ‘‘mama vatthu appaggha’’nti ācikkhitabbaṃ. Mahagghabhāvaṃ ñatvā vañcetvā gaṇhantopi hi bhaṇḍaṃ agghāpetvā kāretabbataṃ āpajjati. Sace pattasāmiko ‘‘hotu, bhante, sesaṃ mama puññaṃ bhavissatī’’ti deti, vaṭṭati. Kappiyakārakassa pana ‘‘iminā imaṃ gahetvā dehī’’ti ācikkhituṃ vaṭṭati, tasmā yassa hatthato bhaṇḍaṃ gaṇhāti, taṃ ṭhapetvā aññaṃ antamaso tassa puttabhātikampi kappiyakārakaṃ katvā ‘‘iminā imaṃ nāma gahetvā dehī’’ti ācikkhati, so ce cheko hoti, punappunaṃ apanetvā vivaditvā gaṇhāti, tuṇhībhūtena ṭhātabbaṃ. No ce cheko hoti, na jānāti gahetuṃ, vāṇijako ca taṃ vañceti, ‘‘mā gaṇhāhī’’ti vattabbo.

‘‘Idaṃ paṭiggahitaṃ telaṃ vā sappi vā amhākaṃ atthi, amhākañca aññena appaṭiggahitakena attho’’ti vutte pana sace so taṃ gahetvā aññaṃ deti, paṭhamaṃ attano telaṃ na mināpetabbaṃ. Kasmā? Nāḷiyañhi avasiṭṭhatelaṃ hoti, taṃ pacchā minantassa appaṭiggahitaṃ dūseyya. Ayañca kayavikkayo nāma kappiyabhaṇḍavasena vutto. Kappiyena hi kappiyaṃ parivattentassa kayavikkayasikkhāpadena nissaggiyaṃ vuttaṃ, akappiyena pana akappiyaṃ parivattentassa, kappiyena vā akappiyaṃ akappiyena vā kappiyaṃ parivattentassa rūpiyasaṃvohārasikkhāpadena nissaggiyaṃ, tasmā ubhosu vā ekasmiṃ vā akappiye sati rūpiyasaṃvohāro nāma hoti.

58. Rūpiyasaṃvohārassa ca garubhāvadīpanatthaṃ idaṃ pattacatukkaṃ veditabbaṃ. Yo hi rūpiyaṃ uggaṇhitvā tena ayabījaṃ samuṭṭhāpeti, taṃ koṭṭāpetvā tena lohena pattaṃ kāreti, ayaṃ patto mahāakappiyo nāma, na sakkā kenaci upāyena kappiyo kātuṃ. Sacepi taṃ vināsetvā thālakaṃ kāreti, tampi akappiyaṃ. Vāsiṃ kāreti, tāya chinnadantakaṭṭhampi akappiyaṃ. Baḷisaṃ kāreti, tena māritā macchāpi akappiyā. Vāsiṃ tāpetvā udakaṃ vā khīraṃ vā uṇhāpeti, tampi akappiyameva.

Yo pana rūpiyaṃ uggaṇhitvā tena pattaṃ kiṇāti, ayampi patto akappiyo. ‘‘Pañcannampi sahadhammikānaṃ na kappatī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Sakkā pana kappiyo kātuṃ. So hi mūle mūlasāmikānaṃ, patte ca pattasāmikānaṃ dinne kappiyo hoti, kappiyabhaṇḍaṃ datvā gahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati.

Yopi rūpiyaṃ uggaṇhāpetvā kappiyakārakena saddhiṃ kammārakulaṃ gantvā pattaṃ disvā ‘‘ayaṃ mayhaṃ ruccatī’’ti vadati, kappiyakārako ca taṃ rūpiyaṃ datvā kammāraṃ saññāpeti, ayampi patto kappiyavohārena gahitopi dutiyapattasadisoyeva, mūlassa sampaṭicchitattā akappiyo. Kasmā sesānaṃ na kappatīti? Mūlassa anissaṭṭhattā.

Yo pana rūpiyaṃ asampaṭicchitvā ‘‘therassa pattaṃ kiṇitvā dehī’’ti pahitakappiyakārakena saddhiṃ kammārakulaṃ gantvā pattaṃ disvā ‘‘ime kahāpaṇe gahetvā imaṃ dehī’’ti kahāpaṇe dāpetvā gahito, ayaṃ patto etasseva bhikkhuno na vaṭṭati dubbicāritattā, aññesaṃ pana vaṭṭati mūlassa asampaṭicchitattā. Mahāsumattherassa kira upajjhāyo anuruddhatthero nāma ahosi. So attano evarūpaṃ pattaṃ sappissa pūretvā saṅghassa nissajji. Tipiṭakacūḷanāgattherassa saddhivihārikānaṃ evarūpo patto ahosi. Taṃ theropi sappissa pūretvā saṅghassa nissajjāpesīti. Idaṃ akappiyapattacatukkaṃ.

Sace pana rūpiyaṃ asampaṭicchitvā ‘‘therassa pattaṃ kiṇitvā dehī’’ti pahitakappiyakārakena saddhiṃ kammārakulaṃ gantvā pattaṃ disvā ‘‘ayaṃ mayhaṃ ruccatī’’ti vā ‘‘imāhaṃ gahessāmī’’ti vā vadati, kappiyakārako ca taṃ rūpiyaṃ datvā kammāraṃ saññāpeti, ayaṃ patto sabbakappiyo buddhānampi paribhogāraho. Imaṃ pana rūpiyasaṃvohāraṃ karontena ‘‘iminā imaṃ gahetvā dehī’’ti kappiyakārakampi ācikkhituṃ na vaṭṭati.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Kayavikkayasamāpattivinicchayakathā samattā.

12. Rūpiyādipaṭiggahaṇavinicchayakathā

59. **Rūpiyādipaṭiggaho**ti jātarūpādipaṭiggaṇhanaṃ. Tattha (pārā. aṭṭha. 2.583-4) jātarūpaṃ rajataṃ jātarūpamāsako rajatamāsakoti catubbidhaṃ nissaggiyavatthu. Tambalohādīhi kato **lohamāsako**. Sāradārunā vā veḷupesikāya vā antamaso tālapaṇṇenapi rūpaṃ chinditvā kato **dārumāsako**. Lākhāya vā niyyāsena vā rūpaṃ samuṭṭhāpetvā kato **jatumāsako**. Yo yo yattha yattha janapade yadā yadā vohāraṃ gacchati, antamaso aṭṭhimayopi cammamayopi rukkhaphalabījamayopi samuṭṭhāpitarūpopi asamuṭṭhāpitarūpopīti ayaṃ sabbopi rajatamāsakeneva saṅgahito. Muttā maṇi veḷuriyo saṅkho silā pavāḷaṃ lohitaṅko masāragallaṃ satta dhaññāni dāsidāsakhettavatthupupphārāmaphalārāmādayoti idaṃ dukkaṭavatthu. Tattha nissaggiyavatthuṃ attano vā saṅghagaṇapuggalacetiyānaṃ vā atthāya sampaṭicchituṃ na vaṭṭati. Attano atthāya sampaṭicchato nissaggiyaṃ pācittiyaṃ hoti, sesānaṃ atthāya dukkaṭaṃ. Dukkaṭavatthuṃ sabbesampi atthāya sampaṭicchato dukkaṭameva.

Tatrāyaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.538-9) – sace koci jātarūparajataṃ āharitvā ‘‘idaṃ saṅghassa dammi, ārāmaṃ vā karotha cetiyaṃ vā bhojanasālādīnaṃ vā aññatara’’nti vadati, idaṃ sampaṭicchituṃ na vaṭṭati. Sace pana ‘‘nayidaṃ bhikkhūnaṃ sampaṭicchituṃ vaṭṭatī’’ti paṭikkhitte ‘‘vaḍḍhakīnaṃ vā kammakārānaṃ vā hatthe bhavissati, kevalaṃ tumhe sukatadukkaṭaṃ jānāthā’’ti vatvā tesaṃ hatthe datvā pakkamati, vaṭṭati. Athāpi ‘‘mama manussānaṃ hatthe bhavissati, mayhameva vā hatthe bhavissati, kevalaṃ tumhe yaṃ yassa dātabbaṃ, tadatthāya pesethā’’ti vadati, evampi vaṭṭati. Sace pana saṃghaṃ vā gaṇaṃ vā puggalaṃ vā anāmasitvā ‘‘idaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ cetiyassa dema, vihārassa dema, navakammassa demā’’ti vadanti, paṭikkhipituṃ na vaṭṭati, ‘‘ime idaṃ bhaṇantī’’ti kappiyakārakānaṃ ācikkhitabbaṃ. ‘‘Cetiyādīnaṃ atthāya tumhe gahetvā ṭhapetvā’’ti vutte pana ‘‘amhākaṃ gahetuṃ na vaṭṭatī’’ti paṭikkhipitabbaṃ.

Sace pana koci bahuṃ hiraññasuvaṇṇaṃ ānetvā ‘‘idaṃ saṃghassa dammi, cattāro paccaye paribhuñjathā’’ti vadati, tañce saṃgho sampaṭicchati, paṭiggahaṇepi paribhogepi āpatti. Tatra ceko bhikkhu ‘‘nayidaṃ kappatī’’ti paṭikkhipati, upāsako ca ‘‘yadina kappati, mayhameva bhavissatī’’ti taṃ ādāya gacchati. So bhikkhu ‘‘tayā saṃghassa lābhantarāyo kato’’ti na kenaci kiñci vattabbo. Yo hi taṃ codeti, sveva sāpattiko hoti. Tena panekena bahū anāpattikā katā. Sace pana bhikkhūhi ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhitte ‘‘kappiyakārakānaṃ vā hatthe bhavissati, mama purisānaṃ vā mayhaṃ vā hatthe bhavissati, kevalaṃ tumhe paccaye paribhuñjathā’’ti vadati, vaṭṭati.

Catupaccayatthāya ca dinnaṃ yena yena paccayena attho hoti, taṃ tadatthaṃ upanetabbaṃ. **Civaratthāya** dinnaṃ cīvareyeva upanetabbaṃ. Sace cīvarena tādiso attho natthi, piṇḍapātādīhi saṃgho kilamati, saṃghasuṭṭhutāya apaloketvā tadatthāyapi upanetabbaṃ. Esa nayo **piṇḍapātagilānapaccayatthāya** dinnepi. **Senāsanatthāya** dinnaṃ pana senāsanassa garubhaṇḍattā senāsaneyeva upanetabbaṃ. Sace pana bhikkhūsu senāsanaṃ chaḍḍetvā gatesu senāsanaṃ vinassati, īdise kāle senāsanaṃ vissajjetvāpi bhikkhūnaṃ paribhogo anuññāto, tasmā senāsanajagganatthaṃ mūlacchejjaṃ akatvā yāpanamattaṃ paribhuñjitabbaṃ.

60. Sace koci ‘‘mayhaṃ tisassasampādanakaṃ mahātaḷākaṃ atthi, taṃ saṃghassa dammī’’ti vadati, tañce saṃgho sampaṭicchati, paṭiggahaṇepi paribhogepi āpattiyeva. Yo pana taṃ paṭikkhipati, so purimanayeneva na kenaci kiñci vattabbo. Yo hi taṃ codeti, sveva sāpattiko hoti. Tena panekena bahū anāpattikā katā. Yo pana ‘‘tādisaṃyeva taḷākaṃ dammī’’ti vatvā bhikkhūhi ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhitto vadati ‘‘asukañca asukañca saṅghassa taḷākaṃ atthi, taṃ kathaṃ vaṭṭatī’’ti. So vattabbo ‘‘kappiyaṃ katvā dinnaṃ bhavissatī’’ti. Kathaṃ dinnaṃ kappiyaṃ hotīti. ‘‘Cattāro paccaye paribhuñjathā’’ti vatvā dinnanti. So sace ‘‘sādhu, bhante cattāro paccaye paribhuñjathā’’ti deti, vaṭṭati. Athāpi ‘‘taḷākaṃ gaṇhathā’’ti vatvā ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhitto ‘‘kappiyakārako atthī’’ti pucchitvā ‘‘natthī’’ti vutte ‘‘idaṃ asuko nāma vicāressati, asukassa vā hatthe mayhaṃ vā hatthe bhavissati, saṅgho kappiyabhaṇḍaṃ paribhuñjatū’’ti vadati, vaṭṭati. Sacepi ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhitto ‘‘udakaṃ paribhuñjissati, bhaṇḍakaṃ dhovissati, migapakkhino pivissantī’’ti vadati, evampi vaṭṭati. Athāpi ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhitto vadati ‘‘kappiyasīsena gaṇhathā’’ti. ‘‘Sādhu upāsaka, saṅgho pānīyaṃ pivissati, bhaṇḍakaṃ dhovissati, migapakkhino pivissantī’’ti vatvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Athāpi ‘‘mama taḷākaṃ vā pokkharaṇiṃ vā saṅghassa dammī’’ti vutte ‘‘sādhu upāsaka, saṅgho pānīyaṃ pivissatī’’tiādīni vatvā paribhuñjituṃ vaṭṭatiyeva.

Yadi pana bhikkhūhi hatthakammaṃ yācitvā sahatthena ca kappiyapathaviṃ khaṇitvā udakaparibhogatthāya taḷākaṃ kāritaṃ hoti, tañce nissāya sassaṃ nipphādetvā manussā vihāre kappiyabhaṇḍaṃ denti, vaṭṭati. Atha manussā eva saṅghassa upakāratthāya saṅghikabhūmiṃ khaṇitvā taṃ nissāya nipphannasassato kappiyabhaṇḍaṃ denti, etampi vaṭṭati. ‘‘Amhākaṃ ekaṃ kappiyakārakaṃ ṭhapethā’’ti vutte ca ṭhapetumpi labbhati. Atha te manussā rājabalinā upaddutā pakkamanti, aññe paṭipajjanti, na ca bhikkhūnaṃ kiñci denti, udakaṃ vāretuṃ labbhati, tañca kho kasikammakāleyeva, na sassakāle. Sace te vadanti ‘‘nanu, bhante, pubbepi manussā imaṃ nissāya sassaṃ akaṃsū’’ti, tato vattabbā ‘‘te saṅghassa imañca imañca upakāraṃ akaṃsu, idañcidañca kappiyabhaṇḍakaṃ adaṃsū’’ti. Sace te vadanti ‘‘mayampi dassāmā’’ti, evampi vaṭṭati.

Sace pana koci abyatto akappiyavohārena taḷākaṃ paṭiggaṇhāti vā kāreti vā, taṃ bhikkhūhi na paribhuñjitabbaṃ, taṃ nissāya laddhakappiyabhaṇḍampi akappiyameva. Sace bhikkhūhi pariccattabhāvaṃ ñatvā sāmiko vā tassa puttadhītaro vā añño vā koci vaṃse uppanno puna kappiyavohārena deti, vaṭṭati. Pacchinne kulavaṃse yo tassa janapadassa sāmiko, so acchinditvā kappiyavohārena puna deti cittalapabbate bhikkhunā nīhaṭaudakavāhakaṃ **aḷanāgarājamahesī** viya, evampi vaṭṭati. Kappiyavohārepi udakavasena paṭiggahitataḷāke suddhacittānaṃ mattikuddharaṇapāḷibandhanādīni ca kātuṃ vaṭṭati. Taṃ nissāya pana sassaṃ karonte disvā kappiyakārakaṃ ṭhapetuṃ na vaṭṭati. Yadi te sayameva kappiyabhaṇḍaṃ denti, gahetabbaṃ. No ce denti, na codetabbaṃ. Paccayavasena paṭiggahitataḷāke kappiyakārakaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati, mattikuddharaṇapāḷibandhanādīni kāretuṃ na vaṭṭati. Sace kappiyakārakā sayameva karonti, vaṭṭati. Abyattena pana lajjibhikkhunā kārāpitesu kiñcāpi paṭiggahaṇaṃ kappiyaṃ, bhikkhussa pana payogapaccayā uppannena missattā visagatapiṇḍapāto viya akappiyamaṃsarasamissabhojanaṃ viya ca dubbinibhogaṃ hoti, sabbesaṃ akappiyameva.

61. Sace pana udakassa okāso atthi, taḷākassa pāḷi thirā, ‘‘yathā bahuṃ udakaṃ gaṇhāti, evaṃ karohi, tīrasamīpe udakaṃ karohī’’ti evaṃ udakameva vicāreti, vaṭṭati. Uddhane aggiṃ na pātenti, ‘‘udakakammaṃ labbhatu upāsakā’’ti vattuṃ vaṭṭati, ‘‘sassaṃ katvā āharathā’’ti vattuṃ pana na vaṭṭati. Sace pana taḷāke atibahuṃ udakaṃ disvā passato vā piṭṭhito vā mātikaṃ nīharāpeti, vanaṃ chindāpetvā kedāre kārāpeti, porāṇakedāresu vā pakatibhāgaṃ aggahetvā atirekaṃ gaṇhāti, navasasse vā aparicchinnabhāge ‘‘ettake kahāpaṇe dethā’’ti kahāpaṇe uṭṭhāpeti, sabbesaṃ akappiyaṃ.

Yo pana ‘‘kasatha vapathā’’ti avatvā ‘‘ettakāya bhūmiyā ettako nāma bhāgo’’ti evaṃ bhūmiṃ vā patiṭṭhāpeti, ‘‘ettake bhūmibhāge amhehi sassaṃ kataṃ, ettakaṃ nāma bhāgaṃ gaṇhathā’’ti vadantesu kassakesu bhūmippamāṇagahaṇatthaṃ rajjuyā vā daṇḍena vā mināti, khale vā ṭhatvā rakkhati, khalato vā nīharāpeti, koṭṭhāgāre vā paṭisāmeti, tasseva taṃ akappiyaṃ. Sace kassakā kahāpaṇe āharitvā ‘‘ime saṅghassa āhaṭā’’ti vadanti, aññataro ca bhikkhu ‘‘na saṅgho kahāpaṇe khādatī’’ti saññāya ‘‘ettakehi kahāpaṇehi sāṭake āharatha, ettakehi yāguādīni sampādethā’’ti vadati, yaṃ te āharanti, taṃ sabbesaṃ akappiyaṃ. Kasmā? Kahāpaṇānaṃ vicāritattā. Sace dhaññaṃ āharitvā ‘‘idaṃ saṅghassa āhaṭa’’nti vadanti, aññataro ca bhikkhu purimanayeneva ‘‘ettakehi vīhīhi idañcidañca āharathā’’ti vadati, yaṃ te āharanti, taṃ tasseva akappiyaṃ. Kasmā? Dhaññassa vicāritattā. Sace taṇḍulaṃ vā aparaṇṇaṃ vā āharitvā ‘‘idaṃ saṅghassa āhaṭa’’nti vadanti, aññataro ca bhikkhu purimanayeneva ‘‘ettakehi taṇḍulehi idañcidañca āharathā’’ti vadati, yaṃ te āharanti, taṃ sabbesaṃ kappiyaṃ. Kasmā? Kappiyānaṃ taṇḍulādīnaṃ vicāritattā. Kayavikkayepi anāpatti kappiyakārakassa ācikkhitattā.

62. Pubbe pana cittalapabbate eko bhikkhu catusāladvāre ‘‘aho vata sve saṅghassa ettakappamāṇe pūve paceyyu’’nti ārāmikānaṃ saññājananatthaṃ bhūmiyaṃ maṇḍalaṃ akāsi. Taṃ disvā cheko ārāmiko tatheva katvā dutiyadivase bheriyā ākoṭitāya sannipatite saṅghe pūvaṃ gahetvā saṅghattheraṃ āha – ‘‘bhante, amhehi ito pubbe neva pitūnaṃ, na pitāmahānaṃ evarūpaṃ sutapubbaṃ, ekena ayyena catusāladvāre pūvatthāya saññā katā, ito dāni pabhuti ayyā attano attano cittānurūpaṃ vadantu, amhākampi phāsuvihāro bhavissatī’’ti. Mahāthero tatova nivatti, ekabhikkhunāpi pūvo na gahito. Evaṃ pubbe tatruppādaṃ na paribhuñjiṃsu. Tasmā –

> Sallekhaṃ accajantena, appamattena bhikkhunā;
> Kappiyepi na kātabbā, āmisatthāya lolatāti. (pārā. aṭṭha. 2.538-9);

Yo cāyaṃ taḷāke vutto, pokkharaṇīudakavāhakamātikādīsupi eseva nayo.

63. Pubbaṇṇāparaṇṇaucchuphalāphalādīnaṃ viruhanaṭṭhānaṃ yaṃ kiñci khettaṃ vā vatthuṃ vā ‘‘dammī’’ti vuttepi ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhipitvā taḷāke vuttanayeneva yadā kappiyavohārena ‘‘catupaccayaparibhogatthāya dammī’’ti vadati, tadā sampaṭicchitabbaṃ, ‘‘vanaṃ dammi araññaṃ dammī’’ti vutte pana vaṭṭati. Sace manussā bhikkhūhi anāṇattāyeva tattha rukkhe chinditvā aparaṇṇādīni sampādetvā bhikkhūnaṃ bhāgaṃ denti, vaṭṭati, adentā na codetabbā. Sace kenacideva antarāyena tesu pakkantesu aññe karonti, na ca bhikkhūnaṃ kiñci denti, te vāretabbā. Sace vadanti ‘‘nanu, bhante, pubbe manussā idha sassāni akaṃsū’’ti, tato vattabbā ‘‘te saṅghassa idañcidañca kappiyabhaṇḍaṃ adaṃsū’’ti. Sace vadanti ‘‘mayampi dassāmā’’ti, evaṃ vaṭṭati.

Kiñci sassuṭṭhānakaṃ bhūmippadesaṃ sandhāya ‘‘sīmaṃ demā’’ti vadanti, vaṭṭati. Sīmaparicchedanatthaṃ pana thambhā vā pāsāṇā vā sayaṃ na ṭhapetabbā, bhūmi nāma anagghā, appakenapi pārājiko bhaveyya. Ārāmikānaṃ pana vattabbaṃ ‘‘iminā ṭhānena amhākaṃ sīmā gatā’’ti. Sacepi hi te adhikaṃ gaṇhanti, pariyāyena kathitattā anāpatti. Yadi pana rājarājamahāmattādayo sayameva thambhe ṭhapāpetvā ‘‘cattāro paccaye paribhuñjathā’’ti denti, vaṭṭatiyeva.

Sace koci antosīmāyaṃ taḷākaṃ vā khaṇati, vihāramajjhena vā mātikaṃ neti, cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇādīni dussanti, vāretabbo. Sace saṅgho kiñci labhitvā āmisagarukatāya na vāreti, eko bhikkhu vāreti, sova bhikkhu issaro. Sace eko bhikkhu na vāreti ‘‘netha tumhe’’ti, tesaṃyeva pakkho hoti. Saṅgho vāreti, saṅghova issaro. Saṅghikesu hi kammesu yo dhammakammaṃ karoti, sova issaro. Sace vāriyamānopi karoti, heṭṭhā gahitaṃ paṃsuṃ heṭṭhā pakkhipitvā, upari gahitaṃ paṃsuṃ upari pakkhipitvā pūretabbā.

Sace koci yathājātameva ucchuṃ vā aparaṇṇaṃ vā alābukumbhaṇḍādikaṃ vā valliphalaṃ dātukāmo ‘‘etaṃ sabbaṃ ucchukhettaṃ aparaṇṇavatthuṃ valliphalāvāṭaṃ dammī’’ti vadati, saha vatthunā parāmaṭṭhattā na vaṭṭatīti mahāsumatthero āha. Mahāpadumatthero pana ‘‘abhilāpamattametaṃ, sāmikānaṃyeva hi so bhūmibhāgo, tasmā vaṭṭatī’’ti āha. ‘‘Dāsaṃ dammī’’ti vadati, na vaṭṭati. ‘‘Ārāmikaṃ dammi, veyyāvaccakaraṃ dammi, kappiyakārakaṃ dammī’’ti vutte vaṭṭati. Sace ārāmiko purebhattampi pacchābhattampi saṅghasseva kammaṃ karoti, sāmaṇerassa viya sabbaṃ bhesajjaṃ paṭijagganampi tassa kātabbaṃ. Sace purebhattameva saṅghassa kammaṃ karoti, pacchābhattaṃ attano karoti, sāyaṃ nivāpo na dātabbo. Yepi pañcadivasavārena vā pakkhavārena vā saṅghassa kammaṃ katvā sesakāle attano kammaṃ karonti, tesampi karaṇakāleyeva bhattañca nivāpo ca dātabbo. Sace saṅghassa kammaṃ natthi, attanoyeva kammaṃ katvā jīvanti, te ce hatthakammamūlaṃ ānetvā denti, gahetabbaṃ. No ce denti, na kiñci vattabbā. Yaṃ kiñci rajakadāsampi pesakāradāsampi ārāmikanāmena sampaṭicchituṃ vaṭṭati.

Sace ‘‘gāvo demā’’ti vadanti, ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṭikkhipitabbā. Imā gāvo kutoti. Paṇḍitehi pañcagorasaparibhogatthāya dinnāti. ‘‘Mayampi pañcagorasaparibhogatthāya demā’’ti vutte vaṭṭanti. Ajikādīsupi eseva nayo. ‘‘Hatthiṃ dema, assaṃ, mahiṃsaṃ, kukkuṭaṃ, sūkaraṃ demā’’ti vadanti, sampaṭicchituṃ na vaṭṭati. Sace keci manussā ‘‘appossukkā, bhante, tumhe hotha, mayaṃ ime gahetvā tumhākaṃ kappiyabhaṇḍaṃ dassāmā’’ti gaṇhanti, vaṭṭati. Kukkuṭasūkare ‘‘sukhaṃ jīvantū’’ti araññe vissajjāpetuṃ vaṭṭati. ‘‘Imaṃ taḷākaṃ, imaṃ khettaṃ, imaṃ vatthuṃ vihārassa demā’’ti vutte paṭikkhipituṃ na labbhati.

64. Sace koci bhikkhuṃ uddissa dūtena hiraññasuvaṇṇādicīvaracetāpannaṃ pahiṇeyya ‘‘iminā cīvaracetāpannena cīvaraṃ cetāpetvā itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarena acchādehī’’ti, so ce dūto taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya ‘‘idaṃ kho, bhante, āyasmantaṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ ābhataṃ, paṭiggaṇhatu āyasmā cīvaracetāpanna’’nti, tena bhikkhunā so dūto evamassa vacanīyo ‘‘na kho mayaṃ, āvuso, cīvaracetāpannaṃ paṭiggaṇhāma, cīvarañca kho mayaṃ paṭiggaṇhāma kālena kappiya’’nti. So ce dūto taṃ bhikkhuṃ evaṃ vadeyya ‘‘atthi panāyasmato koci veyyāvaccakaro’’ti, cīvaratthikena bhikkhunā veyyāvaccakaro niddisitabbo ārāmiko vā upāsako vā ‘‘eso kho, āvuso, bhikkhūnaṃ veyyāvaccakaro’’ti. Na vattabbo ‘‘tassa dehī’’ti vā ‘‘so vā nikkhipissati, so vā parivattessati, so vā cetāpessatī’’ti. So ce dūto taṃ veyyāvaccakaraṃ saññāpetvā taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya ‘‘yaṃ kho, bhante, āyasmā veyyāvaccakaraṃ niddisi, āṇatto so mayā, upasaṅkamatu āyasmā kālena, cīvarena taṃ acchādessatī’’ti. Cīvaratthikena bhikkhunā veyyāvaccakaro upasaṅkamitvā dvattikkhattuṃ codetabbo sāretabbo ‘‘attho me, āvuso, cīvarenā’’ti. Na vattabbo ‘‘dehi me cīvaraṃ, āhara me cīvaraṃ, parivattehi me cīvaraṃ, cetāpehi me cīvara’’nti. Sace dvattikkhattuṃ codayamāno sārayamāno taṃ cīvaraṃ abhinipphādeti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce abhinipphādeti, tattha gantvā catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ chakkhattuparamaṃ tuṇhībhūtena uddissa ṭhātabbaṃ, na āsane nisīditabbaṃ, na āmisaṃ paṭiggahetabbaṃ, na dhammo bhāsitabbo. ‘‘Kiṃ kāraṇā āgatosī’’ti pucchiyamānena ‘‘jānāhi, āvuso’’ti ettakameva vattabbaṃ.

Sace āsane vā nisīdati, āmisaṃ vā paṭiggaṇhāti, dhammaṃ vā bhāsati, ṭhānaṃ bhañjati. Sace catukkhattuṃ codeti, catukkhattuṃ ṭhātabbaṃ. Pañcakkhattuṃ codeti, dvikkhattuṃ ṭhātabbaṃ. Chakkhattuṃ codeti, na ṭhātabbaṃ. Ekāya hi codanāya ṭhānadvayaṃ bhañjati. Yathā chakkhattuṃ codetvā na ṭhātabbaṃ, evaṃ dvādasakkhattuṃ ṭhatvā na codetabbaṃ. Tasmā sace codetiyeva na tiṭṭhati, cha codanā labbhanti. Sace tiṭṭhatiyeva na codeti, dvādasa ṭhānāni labbhanti. Sace codetipi tiṭṭhatipi, ekāya codanāya dve ṭhānāni hāpetabbāni. Tattha yo ekadivasameva punappunaṃ gantvā chakkhattuṃ codeti, sakiṃyeva vā gantvā ‘‘attho me, āvuso, cīvarenā’’ti chakkhattuṃ vadati, tattha ekadivasameva punappunaṃ gantvā dvādasakkhattuṃ tiṭṭhati, sakimeva vā gantvā tatra tatra ṭhāne tiṭṭhati, sopi sabbacodanāyo sabbaṭṭhānāni ca bhañjati, ko pana vādo nānādivasesu. Tato ce uttari vāyamamāno taṃ cīvaraṃ abhinipphādeti, payoge dukkaṭaṃ, paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. No ce sakkoti taṃ abhinipphādetuṃ, yato rājato rājamahāmattato vā assa bhikkhuno taṃ cīvaracetāpannaṃ ānītaṃ, tassa santikaṃ sāmaṃ vā gantabbaṃ, dūto vā pāhetabbo ‘‘yaṃ kho tumhe āyasmanto bhikkhuṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ pahiṇittha, na taṃ tassa bhikkhuno kiñci atthaṃ anubhoti, yuñjantāyasmanto sakaṃ, mā tumhākaṃ santakaṃ vinassatū’’ti. Ayaṃ tattha sāmīci. Yo pana neva sāmaṃ gacchati, na dūtaṃ pāheti, vattabhede dukkaṭaṃ āpajjati.

65. Kiṃ pana (pārā. aṭṭha. 2.538-9) sabbakappiyakārakesu evaṃ paṭipajjitabbanti? Na paṭipajjitabbaṃ. Ayañhi kappiyakārako nāma saṅkhepato duvidho niddiṭṭho aniddiṭṭho ca. Tattha niddiṭṭho duvidho bhikkhunā niddiṭṭho dūtena niddiṭṭhoti. Aniddiṭṭhopi duvidho mukhavevaṭikakappiyakārako parammukhakappiyakārakoti. Tesu bhikkhunā niddiṭṭho sammukhāsammukhavasena catubbidho hoti, tathā dūtena niddiṭṭhopi. Kathaṃ? Idhekacco bhikkhussa cīvaratthāya dūtena akappiyavatthuṃ pahiṇati, dūto taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ‘‘idaṃ, bhante, itthannāmena tumhākaṃ cīvaratthāya pahitaṃ, gaṇhatha na’’nti vadati, bhikkhu ‘‘nayidaṃ kappatī’’ti paṭikkhipati, dūto ‘‘atthi pana te, bhante, veyyāvaccakaro’’ti pucchati, puññatthikehi ca upāsakehi ‘‘bhikkhūnaṃ veyyāvaccaṃ karothā’’ti āṇattā vā, bhikkhūnaṃ vā sandiṭṭhasambhattā keci veyyāvaccakarā honti, tesaṃ aññataro tasmiṃ khaṇe bhikkhussa santike nisinno hoti, bhikkhu taṃ niddisati ‘‘ayaṃ bhikkhūnaṃ veyyāvaccakaro’’ti, dūto tassa hatthe akappiyavatthuṃ datvā ‘‘therassa cīvaraṃ kiṇitvā dehī’’ti gacchati, ayaṃ bhikkhunā sammukhāniddiṭṭho.

No ce bhikkhussa santike nisinno hoti, apica kho bhikkhu niddisati ‘‘asukasmiṃ nāma gāme itthannāmo bhikkhūnaṃ veyyāvaccakaro’’ti, so gantvā tassa hatthe akappiyavatthuṃ datvā ‘‘therassa cīvaraṃ kiṇitvā dadeyyāsī’’ti āgantvā bhikkhussa ārocetvā gacchati, ayameko bhikkhunā asammukhāniddiṭṭho.

Na heva kho so dūto attanā āgantvā āroceti, apica kho aññaṃ pahiṇati ‘‘dinnaṃ mayā, bhante, tassa hatthe cīvaracetāpannaṃ, tumhe cīvaraṃ gaṇheyyāthā’’ti, ayaṃ dutiyo bhikkhunā asammukhāniddiṭṭho.

Na heva kho aññaṃ pahiṇati, apica gacchantova bhikkhuṃ vadati ‘‘ahaṃ tassa hatthe cīvaracetāpannaṃ dassāmi, tumhe cīvaraṃ gaṇheyyāthā’’ti, ayaṃ tatiyo bhikkhunā asammukhāniddiṭṭhoti evaṃ eko sammukhāniddiṭṭho tayo asammukhāniddiṭṭhāti ime cattāro bhikkhunā niddiṭṭhaveyyāvaccakarā nāma. Etesu idha vuttanayeneva paṭipajjitabbaṃ.

Aparo bhikkhu purimanayeneva dūtena pucchito natthitāya vā avicāretukāmatāya vā ‘‘natthamhākaṃ kappiyakārako’’ti vadati, tasmiṃ khaṇe koci manusso āgacchati, dūto tassa hatthe akappiyavatthuṃ datvā ‘‘imassa hatthato cīvaraṃ gaṇheyyāthā’’ti vatvā gacchati, ayaṃ dūtena sammukhāniddiṭṭhoti evaṃ eko sammukhāniddiṭṭho.

Aparo dūto gāmaṃ pavisitvā attanā abhirucitassa kassaci hatthe akappiyavatthuṃ datvā purimanayeneva āgantvā vā āroceti, aññaṃ vā pahiṇati ‘‘ahaṃ asukassa nāma hatthe cīvaracetāpannaṃ dassāmi, tumhe cīvaraṃ gaṇheyyāthā’’ti vatvā vā gacchati, ayaṃ tatiyo dūtena asammukhāniddiṭṭhoti evaṃ eko sammukhāniddiṭṭho tayo asammukhāniddiṭṭhāti ime cattāro dūtena niddiṭṭhaveyyāvaccakarā nāma. Etesu meṇḍakasikkhāpade vuttanayeneva paṭipajjitabbaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Santi, bhikkhave, manussā saddhā pasannā, te kappiyakārakānaṃ hatthe hiraññaṃ upanikkhipanti ‘iminā yaṃ ayyassa kappiyaṃ, taṃ dethā’ti. Anujānāmi, bhikkhave, yaṃ tato kappiyaṃ, taṃ sādituṃ, na tvevāhaṃ, bhikkhave, ‘kenaci pariyāyena jātarūparajataṃ sāditabbaṃ pariyesitabba’nti vadāmī’’ti (mahāva. 299).

Ettha codanāya parimāṇaṃ natthi, mūlaṃ asādiyantena sahassakkhattumpi codanāya vā ṭhānena vā kappiyabhaṇḍaṃ sādituṃ vaṭṭati. No ce deti, aññaṃ kappiyakārakaṃ ṭhapetvāpi āharāpetabbaṃ. Sace icchati, mūlasāmikānampi kathetabbaṃ. No ce icchati, na kathetabbaṃ.

Aparo bhikkhu purimanayeneva dūtena pucchito ‘‘natthamhākaṃ kappiyakārako’’ti vadati, tadañño samīpe ṭhito sutvā ‘‘āhara bho, ahaṃ ayyassa cīvaraṃ cetāpetvā dassāmī’’ti vadati. Dūto ‘‘handa bho dadeyyāsī’’ti tassa hatthe datvā bhikkhussa anārocetvāva gacchati, ayaṃ mukhavevaṭikakappiyakārako. Aparo bhikkhuno upaṭṭhākassa vā aññassa vā hatthe akappiyavatthuṃ datvā ‘‘therassa cīvaraṃ dadeyyāsī’’ti ettova pakkamati, ayaṃ parammukhākappiyakārakoti ime dve aniddiṭṭhakappiyakārakā nāma. Etesu aññātakaappavāritesu viya paṭipajjitabbaṃ. Sace sayameva cīvaraṃ ānetvā dadanti, gahetabbaṃ. No ce, na kiñci vattabbā. Yathā ca dūtassa hatthe cīvaratthāya akappiyavatthumhi pesite vinicchayo vutto, evaṃ piṇḍapātādīnampi atthāya pesite sayaṃ āgantvā dīyamāne ca vinicchayo veditabbo.

66. Upanikkhittasādiyane pana ayaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.583-4) – kiñci akappiyavatthuṃ pādamūle ṭhapetvā ‘‘idaṃ ayyassa hotū’’ti vutte sacepi cittena sādiyati, gaṇhitukāmo hoti, kāyena vā vācāya vā ‘‘nayidaṃ kappatī’’ti paṭikkhipati, anāpatti. Kāyavācāhi vā appaṭikkhipitvāpi suddhacitto hutvā ‘‘nayidaṃ amhākaṃ kappatī’’ti na sādiyati, anāpattiyeva. Tīsu dvāresu hi yena kenaci paṭikkhittaṃ paṭikkhittameva hoti. Sace pana kāyavācāhi appaṭikkhipitvā cittena adhivāseti, kāyavācāhi kattabbassa paṭikkhepassa akaraṇato akiriyasamuṭṭhānaṃ kāyadvāre ca vacīdvāre ca āpattiṃ āpajjati, manodvāre pana āpatti nāma natthi.

Eko sataṃ vā sahassaṃ vā pādamūle ṭhapeti ‘‘tuyhidaṃ hotū’’ti, bhikkhu ‘‘nayidaṃ kappatī’’ti paṭikkhipati, upāsako ‘‘pariccattaṃ mayā tumhāka’’nti gato, añño tattha āgantvā pucchati ‘‘kiṃ, bhante, ida’’nti, yaṃ tena ca attanā ca vuttaṃ, taṃ ācikkhitabbaṃ. So ce vadati ‘‘gopayissāmahaṃ, bhante, guttaṭṭhānaṃ dassethā’’ti, sattabhūmikampi pāsādaṃ abhiruhitvā ‘‘idaṃ guttaṭṭhāna’’nti ācikkhitabbaṃ, ‘‘idha nikkhipāhī’’ti na vattabbaṃ. Ettāvatā kappiyañca akappiyañca nissāya ṭhitaṃ hoti, dvāraṃ pidahitvā rakkhantena vasitabbaṃ. Sace kiñci vikkāyikabhaṇḍaṃ pattaṃ vā cīvaraṃ vā gahetvā āgacchati, ‘‘idaṃ gahessatha, bhante’’ti vutte ‘‘upāsaka, atthi amhākaṃ iminā attho, vatthu ca evarūpaṃ nāma saṃvijjati, kappiyakārako natthī’’ti vattabbaṃ. Sace so vadati ‘‘ahaṃ kappiyakārako bhavissāmi, dvāraṃ vivaritvā dethā’’ti, dvāraṃ vivaritvā ‘‘imasmiṃ okāse ṭhapita’’nti vattabbaṃ, ‘‘idaṃ gaṇhā’’ti na vattabbaṃ. Evampi kappiyañca akappiyañca nissāya ṭhitameva hoti. So ce taṃ gahetvā tassa kappiyabhaṇḍaṃ deti, vaṭṭati. Sace adhikaṃ gaṇhāti, ‘‘na mayaṃ tava bhaṇḍaṃ gaṇhāma, nikkhamāhī’’ti vattabbo.

67. Yena pana jātarūpādicatubbidhaṃ nissaggiyavatthu paṭiggahitaṃ, tena kiṃ kātabbanti? Saṅghamajjhe nissajjitabbaṃ. Kathaṃ? Tena bhikkhunā (pārā. 584) saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo ‘‘ahaṃ, bhante, rūpiyaṃ paṭiggahesiṃ, idaṃ me nissaggiyaṃ, imāhaṃ nissajjāmī’’ti nissajjitvā āpatti desetabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena āpatti paṭiggahetabbā. Sace tattha āgacchati ārāmiko vā upāsako vā, so vattabbo ‘‘āvuso, idaṃ jānāhī’’ti. Sace so bhaṇati ‘‘iminā kiṃ āharissāmī’’ti, na vattabbo ‘‘imaṃ vā imaṃ vā āharā’’ti, kappiyaṃ ācikkhitabbaṃ sappiṃ vā telaṃ vā madhuṃ vā phāṇitaṃ vā. Ācikkhantena ca ‘‘iminā sappiṃ vā telaṃ vā madhuṃ vā phāṇitaṃ vā āharā’’ti na vattabbaṃ, ‘‘idañcidañca saṅghassa kappiya’’nti ettakameva vattabbaṃ. Sace so tena parivattetvā kappiyaṃ āharati, rūpiyapaṭiggāhakaṃ ṭhapetvā sabbeheva bhājetvā paribhuñjitabbaṃ, rūpiyapaṭiggāhakena bhāgo na gahetabbo.

Aññesaṃ (pārā. aṭṭha. 2.583-4) bhikkhūnaṃ vā ārāmikānaṃ vā pattabhāgampi labhitvā paribhuñjituṃ na vaṭṭati, antamaso makkaṭādīhi tato haritvā araññe ṭhapitaṃ vā tesaṃ hatthato gaḷitaṃ vā tiracchānapaṭiggahitampi paṃsukūlampi na vaṭṭatiyeva. Tato āhaṭena phāṇitena senāsanadhūpanampi na vaṭṭati. Sappinā vā telena vā padīpaṃ katvā dīpāloke nipajjituṃ, kasiṇaparikammaṃ kātuṃ, potthakampi vācetuṃ na vaṭṭati. Telamadhuphāṇitehi pana sarīre vaṇaṃ makkhetuṃ na vaṭṭatiyeva. Tena vatthunā mañcapīṭhādīni vā gaṇhanti, uposathāgāraṃ vā bhojanasālaṃ vā karonti, paribhuñjituṃ na vaṭṭati. Chāyāpi gehaparicchedena ṭhitāva na vaṭṭati, paricchedātikkantā āgantukattā vaṭṭati. Taṃ vatthuṃ vissajjetvā katena maggenapi setunāpi nāvāyapi uḷumpenāpi gantuṃ na vaṭṭati. Tena vatthunā khaṇāpitāya pokkharaṇiyā ubbhidodakaṃ pātuṃ vā paribhuñjituṃ vā na vaṭṭati. Anto udake pana asati aññaṃ āgantukaṃ udakaṃ vā vassodakaṃ vā paviṭṭhaṃ vaṭṭati. Kītāya yena saddhiṃ kītā, taṃ āgantukampi na vaṭṭati. Taṃ vatthuṃ upanikkhepaṃ ṭhapetvā saṅgho paccaye paribhuñjati, tepi paccayā tassa na vaṭṭanti. Ārāmo gahito hoti, sopi paribhuñjituṃ na vaṭṭati. Yadi bhūmipi bījampi akappiyaṃ, neva bhūmiṃ, na phalaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati. Sace bhūmiṃyeva kiṇitvā aññāni bījāni ropitāni, phalaṃ vaṭṭati. Atha bījāni kiṇitvā kappiyabhūmiyaṃ ropitāni, phalaṃ na vaṭṭati, bhūmiyaṃ nisīdituṃ vā nipajjituṃ vā vaṭṭati.

Sace pana tattha āgato kappiyakārako taṃ parivattetvā saṅghassa kappiyaṃ sappitelādiṃ āharituṃ na jānāti, so vattabbo ‘‘āvuso, imaṃ chaḍḍehī’’ti. Sace so chaḍḍeti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce chaḍḍeti, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu rūpiyachaḍḍako sammannitabbo yo na chandāgatiṃ gaccheyya, na dosāgatiṃ gaccheyya, na mohāgatiṃ gaccheyya, na bhayāgatiṃ gaccheyya, chaḍḍitāchaḍḍitañca jāneyya. Evañca pana sammannitabbo, paṭhamaṃ bhikkhu yācitabbo, yācitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ rūpiyachaḍḍakaṃ sammanneyya, esā ñatti. Suṇātu me, bhante, saṅgho, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ rūpiyachaḍḍakaṃ sammannati, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno rūpiyachaḍḍakassa sammuti, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya. Sammato saṅghena itthannāmo bhikkhu rūpiyachaḍḍako, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (pārā. 585).

68. Tena sammatena (pārā. aṭṭha. 2.585) bhikkhunā nimittaṃ akatvā akkhīni nimīletvā nadiyā vā papāte vā vanagahane vā gūthaṃ viya anapekkhena patitokāsaṃ asamannārahantena chaḍḍetabbaṃ. Sace nimittaṃ katvā pāteti, dukkaṭaṃ āpajjati. Evaṃ jigucchitabbepi rūpiye bhagavā pariyāyena bhikkhūnaṃ paribhogaṃ ācikkhi. Rūpiyapaṭiggāhakassa pana kenaci pariyāyena tato uppannapaccayaparibhogo na vaṭṭati. Yathā cāyaṃ etassa na vaṭṭati, evaṃ asantasambhāvanāya vā kuladūsakakammena vā kuhanādīhi vāuppannapaccayā neva tassa, na aññassa vaṭṭanti, dhammena samena uppannāpi apaccavekkhitvā paribhuñjituṃ na vaṭṭanti. Cattāro hi paribhogā – theyyaparibhogo iṇaparibhogo dāyajjaparibhogo sāmiparibhogoti. Tattha saṅghamajjhepi nisīditvā paribhuñjantassa dussīlassa paribhogo **theyyaparibhogo** nāma. Sīlavato apaccavekkhitaparibhogo **iṇaparibhogo** nāma. Tasmā cīvaraṃ paribhoge paribhoge paccavekkhitabbaṃ, piṇḍapāto ālope ālope, tathā asakkontena purebhattapacchābhattapurimayāmamajjhimayāmapacchimayāmesu. Sacassa apaccavekkhato aruṇo uggacchati, iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhati. Senāsanampi paribhoge paribhoge paccavekkhitabbaṃ. Bhesajjassa paṭiggahaṇepi paribhogepi satipaccayatā vaṭṭati, evaṃ santepi paṭiggahaṇe satiṃ katvā paribhoge akarontasseva āpatti, paṭiggahaṇe pana satiṃ akatvā paribhoge karontassa anāpatti. Catubbidhā hi suddhi – desanāsuddhi saṃvarasuddhi pariyeṭṭhisuddhi paccavekkhaṇasuddhīti.

Tattha **desanāsuddhi** nāma pātimokkhasaṃvarasīlaṃ. Tañhi desanāya sujjhanato ‘‘desanāsuddhī’’ti vuccati. **Saṃvarasuddhi** nāma indriyasaṃvarasīlaṃ. Tañhi ‘‘na punevaṃ karissāmī’’ti cittādhiṭṭhānasaṃvareneva sujjhanato ‘‘saṃvarasuddhī’’ti vuccati. **Pariyeṭṭhisuddhi** nāma ājīvapārisuddhisīlaṃ. Tañhi anesanaṃ pahāya dhammena samena paccaye uppādentassa pariyesanāya suddhattā ‘‘pariyeṭṭhisuddhī’’ti vuccati. **Paccavekkhaṇasuddhi** nāma paccayaparibhogasannissitasīlaṃ. Tañhi ‘‘paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevāmī’’tiādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58) nayena vuttena paccavekkhaṇena sujjhanato ‘‘paccavekkhaṇasuddhī’’ti vuccati, tena vuttaṃ ‘‘paṭiggahaṇe pana satiṃ akatvā paribhoge karontassa anāpattī’’ti.

Sattannaṃ sekkhānaṃ paccayaparibhogo **dāyajjaparibhogo** nāma. Te hi bhagavato puttā, tasmā pitusantakānaṃ paccayānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjanti. Kiṃ pana te bhagavato paccaye paribhuñjanti, gihīnaṃ paccaye paribhuñjantīti? Gihīhi dinnāpi bhagavatā anuññātattā bhagavato santakā honti, tasmā bhagavato paccaye paribhuñjantīti veditabbaṃ. **Dhammadāyādasutta** (ma. ni. 1.29 ādayo) ñcettha sādhakaṃ. Khīṇāsavānaṃ paribhogo **sāmiparibhogo** nāma. Te hi taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmino hutvā paribhuñjanti. Iti imesu paribhogesu sāmiparibhogo ca dāyajjaparibhogo ca sabbesampi vaṭṭati, iṇaparibhogo na vaṭṭati, theyyaparibhoge kathāyeva natthi.

Aparepi cattāro paribhogā – lajjiparibhogo alajjiparibhogo dhammiyaparibhogo adhammiyaparibhogoti. Tattha alajjino lajjinā saddhiṃ paribhogo vaṭṭati, āpattiyā na kāretabbo. Lajjino alajjinā saddhiṃ yāva na jānāti, tāva vaṭṭati. Ādito paṭṭhāya hi alajjī nāma natthi, tasmā yadāssa alajjibhāvaṃ jānāti, tadā vattabbo ‘‘tumhe kāyadvāre vacīdvāre ca vītikkamaṃ karotha, taṃ appatirūpaṃ, mā evamakatthā’’ti. Sace anādiyitvā karotiyeva, yadi tena saddhiṃ paribhogaṃ karoti, sopi alajjīyeva hoti. Yopi attano bhārabhūtena alajjinā saddhiṃ paribhogaṃ karoti, sopi nivāretabbo. Sace na oramati, ayampi alajjīyeva hoti. Evaṃ eko alajjī alajjisatampi karoti. Alajjino pana alajjināva saddhiṃ paribhoge āpatti nāma natthi. Lajjino lajjinā saddhiṃ paribhogo dvinnaṃ khattiyakumārānaṃ suvaṇṇapātiyaṃ bhojanasadiso. Dhammiyādhammiyaparibhogo paccayavaseneva veditabbo. Tattha sace puggalopi alajjī, piṇḍapātopi adhammiyo, ubho jegucchā. Puggalo alajjī, piṇḍapāto dhammiyo, puggalaṃ jigucchitvā piṇḍapāto na gahetabbo. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘dussīlo saṅghato uddesabhattādīni labhitvā saṅghasseva deti, etāni yathādānameva gahitattā vaṭṭantī’’ti vuttaṃ. Puggalo lajjī, piṇḍapāto adhammiyo, piṇḍapāto jeguccho na gahetabbo. Puggalo lajjī, piṇḍapātopi dhammiyo, vaṭṭati.

Apare dve paggahā dve ca paribhogā – lajjipaggaho alajjipaggaho, dhammaparibhogo āmisaparibhogoti. Tattha alajjino lajjiṃ paggahetuṃ vaṭṭati, na so āpattiyā kāretabbo. Sace pana lajjī alajjiṃ paggaṇhāti, anumodanāya ajjhesati, dhammakathāya ajjhesati, kulesu upatthambheti, itaropi ‘‘amhākaṃ ācariyo īdiso ca īdiso cā’’ti tassa parisati vaṇṇaṃ bhāsati, ayaṃ sāsanaṃ osakkāpeti antaradhāpetīti veditabbo. Dhammaparibhogaāmisaparibhogesu pana yattha āmisaparibhogo vaṭṭati, dhammaparibhogopi tattha vaṭṭati. Yo pana koṭiyaṃ ṭhito, gantho tassa puggalassa accayena nassissati, taṃ dhammānuggahena uggaṇhituṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. Tatridaṃ vatthu – mahābhaye kira ekasseva bhikkhuno mahāniddeso paguṇo ahosi. Atha catunikāyikatissattherassa upajjhāyo mahātipiṭakatthero nāma mahārakkhitattheraṃ āha ‘‘āvuso mahārakkhita, etassa santike mahāniddesaṃ gaṇhāhī’’ti. ‘‘Pāpo kirāyaṃ, bhante, na gaṇhāmī’’ti. ‘‘Gaṇhāvuso, ahaṃ te santike nisīdissāmī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante, tumhesu nisinnesu gaṇhissāmī’’ti paṭṭhapetvā rattindivaṃ nirantaraṃ pariyāpuṇanto osānadivase heṭṭhāmañce itthiṃ disvā ‘‘bhante, sutaṃyeva me pubbe, sacāhaṃ evaṃ jāneyyaṃ, na īdisassa santike dhammaṃ pariyāpuṇeyya’’nti āha. Tassa pana santike bahū mahātherā uggaṇhitvā mahāniddesaṃ patiṭṭhāpesunti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Rūpiyādipaṭiggahaṇavinicchayakathā samattā.

13. Dānalakkhaṇādivinicchayakathā

69. **Dānavissāsaggāhehi lābhassa pariṇāmana**nti ettha tāva **dāna**nti attano santakassa cīvarādiparikkhārassa saddhivihārikādīsu yassa kassaci dānaṃ. Tatridaṃ dānalakkhaṇaṃ – ‘‘idaṃ tuyhaṃ demi dadāmi dajjāmi oṇojemi pariccajāmi vissajjāmī’’ti vā ‘‘itthannāmassa demi…pe… vissajjāmī’’ti vā vadati, sammukhāpi parammukhāpi dinnaṃyeva hoti. ‘‘Tuyhaṃ gaṇhāhī’’ti vutte ‘‘mayhaṃ gaṇhāmī’’ti vadati, sudinnaṃ suggahitañca. ‘‘Tava santakaṃ karohi, tava santakaṃ hotu, tava santakaṃ hotī’’ti vutte ‘‘mama santakaṃ karomi, mama santakaṃ hotu, mama santakaṃ karissāmī’’ti vadati, dudinnaṃ duggahitañca. Neva dātā dātuṃ jānāti, na itaro gahetuṃ, sace pana ‘‘tava santakaṃ karohī’’ti vutte ‘‘sādhu, bhante, mayhaṃ gaṇhāmī’’ti gaṇhāti, suggahitaṃ. Sace pana eko ‘‘idaṃ cīvaraṃ gaṇhāhī’’ti vadati, itaro ‘‘na gaṇhāmī’’ti vadati, puna so ‘‘dinnaṃ mayā tuyhaṃ, gaṇhāhī’’ti vadati, itaropi ‘‘na mayhaṃ iminā attho’’ti vadati, tato purimopi ‘‘mayā dinna’’nti dasāhaṃ atikkāmeti, pacchimopi ‘‘mayā paṭikkhitta’’nti, kassa āpattīti? Na kassaci. Yassa pana ruccati, tena adhiṭṭhahitvā paribhuñjitabbaṃ. ‘‘Itthannāmassa dehī’’ti dinnaṃ yāva parassa hatthaṃ na pāpuṇāti, tāva yo pahiṇati, tasseva santakaṃ, ‘‘itthannāmassa dammī’’ti dinnaṃ pana yassa pahīyati, tassa santakaṃ. Tasmā bhikkhu bhikkhussa hatthe cīvaraṃ pahiṇati ‘‘idaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dehī’’ti. So antarāmagge yo pahiṇati, tassa vissāsā gaṇhāti, suggahitaṃ. Yassa pahīyati, tassa vissāsā gaṇhāti, duggahitaṃ.

Bhikkhu (mahāva. 378-379) bhikkhussa hatthe cīvaraṃ pahiṇati ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dehī’’ti. So antarāmagge suṇāti ‘‘yo pahiṇati, so kālakato’’ti, tassa matakacīvaraṃ adhiṭṭhāti, svādhiṭṭhitaṃ. Yassa pahīyati, tassa vissāsā gaṇhāti, duggahitaṃ. Bhikkhu bhikkhussa hatthe cīvaraṃ pahiṇati ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dehī’’ti. So antarāmagge suṇāti ‘‘yassa pahīyati, so kālakato’’ti, tassa matakacīvaraṃ adhiṭṭhāti, dvādhiṭṭhitaṃ. Yo pahiṇati, tassa vissāsā gaṇhāti, suggahitaṃ. Bhikkhu bhikkhussa hatthe cīvaraṃ pahiṇati ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dehī’’ti. So antarāmagge suṇāti ‘‘ubho kālakatā’’ti, yo pahiṇati, tassa matakacīvaraṃ adhiṭṭhāti, svādhiṭṭhitaṃ. Yassa pahīyati, tassa matakacīvaraṃ adhiṭṭhāti, dvādhiṭṭhitaṃ. Bhikkhu bhikkhussa hatthe cīvaraṃ pahiṇati ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dammī’’ti. So antarāmagge yo pahiṇati, tassa vissāsā gaṇhāti, duggahitaṃ. Yassa pahīyati, tassa vissāsā gaṇhāti, suggahitaṃ. Bhikkhu bhikkhussa hatthe cīvaraṃ pahiṇati ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dammī’’ti. So antarāmagge suṇāti ‘‘yo pahiṇati, so kālakato’’ti, tassa matakacīvaraṃ adhiṭṭhāti, dvādhiṭṭhitaṃ. Yassa pahīyati, tassa vissāsā gaṇhāti, suggahitaṃ. Bhikkhu bhikkhussa hatthe cīvaraṃ pahiṇati ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dammī’’ti. So antarāmagge suṇāti ‘‘yassa pahīyati, so kālakato’’ti, tassa matakacīvaraṃ adhiṭṭhāti, svādhiṭṭhitaṃ. Yo pahiṇati, tassa vissāsā gaṇhāti, duggahitaṃ. Bhikkhu bhikkhussa hatthe cīvaraṃ pahiṇati ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dammī’’ti. So antarāmagge suṇāti ‘‘ubho kālakatā’’ti. Yo pahiṇati, tassa matakacīvaraṃ adhiṭṭhāti, dvādhiṭṭhitaṃ. Yassa pahīyati, tassa matakacīvaraṃ adhiṭṭhāti, svādhiṭṭhitaṃ.

Pariccajitvā dinnaṃ puna kenaci kāraṇena kupito āharāpetuṃ na labhati. Attanā dinnampi hi cīvaraṃ sakasaññāya acchindato nissaggiyaṃ, aññaṃ parikkhāraṃ antamaso sūcimpi acchindato dukkaṭaṃ. Sace pana ‘‘bhante, tumhākaṃ idaṃ sāruppa’’nti sayameva deti, gahetuṃ vaṭṭati. Atha pana ‘‘āvuso, mayaṃ tuyhaṃ ‘vattapaṭivattaṃ karissati, amhākaṃ santike upajjhaṃ gaṇhissati, dhammaṃ pariyāpuṇissatī’ti cīvaraṃ adamhā, so dāni tvaṃ na vattaṃ karosi, na upajjhaṃ gaṇhāsi, na dhammaṃ pariyāpuṇāsī’’ti evamādīni vutto ‘‘bhante, cīvaratthāya maññe bhaṇatha, idaṃ vo cīvara’’nti deti, evampi vaṭṭati. Disāpakkamantaṃ vā pana daharaṃ ‘‘nivattetha na’’nti bhaṇati, so na nivattati, cīvare gahetvā nirundhathāti, evañce nivattati, sādhu. Sace ‘‘pattacīvaratthāya maññe tumhe bhaṇatha, gaṇhatha na’’nti deti, evampi vaṭṭati. Vibbhamantaṃ vā disvā ‘‘mayaṃ tuyhaṃ ‘vattaṃ karissatī’ti pattacīvaraṃ adamhā, so dāni tvaṃ vibbhamitvā carasī’’ti vadati, itaro ‘‘gaṇhatha tumhākaṃ pattacīvara’’nti deti, evampi vaṭṭati. ‘‘Mama santike upajjhaṃ gaṇhantasseva demi, aññattha gaṇhantassa na demi, vattaṃ karontasseva demi, akarontassa na demi, dhammaṃ pariyāpuṇantasseva demi, apariyāpuṇantassa na demi, avibbhamantasseva demi, vibbhamantassa na demī’’ti evaṃ pana dātuṃ na vaṭṭati, dadato dukkaṭaṃ, āharāpetuṃ pana vaṭṭati, vissajjetvā dinnaṃ acchinditvā gaṇhanto bhaṇḍagghena kāretabbo. Ayaṃ tāva dāne vinicchayo.

70. **Vissāsaggāhalakkhaṇaṃ** pana iminā suttena jānitabbaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatassa vissāsaṃ gahetuṃ sandiṭṭho ca hoti, sambhatto ca, ālapito ca, jīvati ca, gahite ca attamano hotī’’ti (mahāva. 356).

Tattha (pārā. aṭṭha. 1.131) **sandiṭṭho**ti diṭṭhamattakamitto. **Sambhatto**ti daḷhamitto. **Ālapito**ti ‘‘mama santakaṃ yaṃ icchasi, taṃ gaṇheyyāsi, āpucchitvā gahaṇe kāraṇaṃ natthī’’ti vutto. **Jīvatī**ti anuṭṭhānaseyyāya sayitopi yāvajīvitindriyupacchedaṃ na pāpuṇāti. **Gahite ca attamano**ti gahite tuṭṭhacitto hoti. ‘‘Evarūpassa santakaṃ gahite me attamano bhavissatī’’ti jānantena gahetuṃ vaṭṭati. Anavasesapariyādānavasena cetāni pañcaṅgāni vuttāni, vissāsaggāho pana tīhi aṅgehi ruhati sandiṭṭho, jīvati, gahite attamano, sambhatto, jīvati, gahite attamano, ālapito, jīvati, gahite attamanoti. Yo pana na jīvati, na ca gahite attamano hoti, tassa santakaṃ vissāsaggāhena gahitampi puna dātabbaṃ. Dadamānena ca matakadhanaṃ tāva ye tassa dhane issarā gahaṭṭhā vā pabbajitā vā, tesaṃ dātabbaṃ. Anattamanassa santakaṃ tasseva dātabbaṃ, yo pana paṭhamaṃyeva ‘‘suṭṭhu kataṃ tayā mama santakaṃ gaṇhantenā’’ti vacībhedena vā cittuppādamattena vā anumoditvā pacchā kenaci kāraṇena kupito, paccāharāpetuṃ na labhati, yopi adātukāmo, cittena pana adhivāseti, na kiñci vadati, sopi puna paccāharāpetuṃ na labhati. Yo pana ‘‘mayā tumhākaṃ santakaṃ gahitaṃ vā paribhuttaṃ vā’’ti vutte ‘‘gahitaṃ vā hotu paribhuttaṃ vā, mayā pana taṃ kenacideva karaṇīyena ṭhapitaṃ, taṃ pākatikaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti vadati, ayaṃ paccāharāpetuṃ labhati. Ayaṃ vissāsaggāhe vinicchayo.

71. **Lābhassa pariṇāmana**nti idaṃ pana aññesaṃ atthāya pariṇatalābhassa attano aññassa vā pariṇāmanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tatrāyaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.659-660) – saṅghassa pariṇataṃ sahadhammikānaṃ vā gihīnaṃ vā antamaso mātusantakampi ‘‘idaṃ mayhaṃ dehī’’ti saṅghassa pariṇatabhāvaṃ ñatvā attano pariṇāmetvā gaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, ‘‘imassa bhikkhuno dehī’’ti evaṃ aññassa pariṇāmentassa suddhikapācittiyaṃ. Tasmā yopi vassikasāṭikasamaye mātugharepi saṅghassa pariṇataṃ vassikasāṭikaṃ ñatvā attano pariṇāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, parassa pariṇāmeti, suddhikapācittiyaṃ. Manussā ‘‘saṅghabhattaṃ karissāmā’’ti sappitelādīni āharanti, gilāno cepi bhikkhusaṅghassa pariṇatabhāvaṃ ñatvā kiñci yācati, nissaggiyaṃ pācittiyameva. Sace pana so ‘‘tumhākaṃ sappiādīni ābhatāni atthī’’ti pucchitvā ‘‘āma, atthī’’ti vutte ‘‘mayhampi dethā’’ti vadati, vaṭṭati. Athāpi naṃ kukkuccāyantaṃ upāsakā vadanti ‘‘saṅghopi amhehi dinnameva labhati, gaṇhatha, bhante’’ti, evampi vaṭṭati.

Ekasmiṃ vihāre saṅghassa pariṇataṃ aññavihāraṃ uddisitvā ‘‘asukasmiṃ nāma vihāre saṅghassa dethā’’ti pariṇāmeti, ‘‘kiṃ saṅghassa dānena, cetiyassa pūjaṃ karothā’’ti evaṃ cetiyassa vā pariṇāmeti, dukkaṭaṃ. Cetiyassa pariṇataṃ aññacetiyassa vā saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā pariṇāmeti, dukkaṭameva. Niyametvā aññacetiyassa atthāya ropitamālāvacchato aññacetiyamhi pupphampi āropetuṃ na vaṭṭati, ekassa cetiyassa pana chattaṃ vā paṭākaṃ vā āropetvā ṭhitaṃ disvā sesaṃ aññacetiyassa dāpetuṃ vaṭṭati. Antamaso sunakhassapi pariṇataṃ ‘‘imassa sunakhassa mā dehi, etassa dehī’’ti evaṃ aññapuggalassa pariṇāmeti, dukkaṭaṃ. Sace pana dāyakā ‘‘mayaṃ saṅghabhattaṃ kātukāmā, cetiyapūjaṃ kātukāmā, ekassa bhikkhuno parikkhāraṃ dātukāmā, tumhākaṃ ruciyā dassāma, bhaṇatha kattha demā’’ti vadanti, evaṃ vutte tena bhikkhunā ‘‘yattha icchatha, tattha dethā’’ti vattabbā. Sace pana kevalaṃ ‘‘kattha demā’’ti pucchanti, ‘‘yattha tumhākaṃ deyyadhammo paribhogaṃ vā labheyya, paṭisaṅkhāraṃ vā labheyya, ciraṭṭhitiko vā assa, yattha vā pana tumhākaṃ cittaṃ pasīdati, tattha dethā’’ti vattuṃ vaṭṭati.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Dānalakkhaṇādivinicchayakathā samattā.

14. Pathavīkhaṇanavinicchayakathā

72. **Pathavī**ti dve pathavī jātā ca pathavī ajātā ca pathavīti. Tattha **jātā** nāma **pathavī** suddhapaṃsukā suddhamattikā appapāsāṇā appasakkharā appakaṭhalā appamarumbā appavālukā yebhuyyenapaṃsukā yebhuyyenamattikā, adaḍḍhāpi vuccati ‘‘jātā pathavī’’ti. Yopi paṃsupuñjo vā mattikāpuñjo vā atirekacātumāsaṃ ovaṭṭho, sopi vuccati ‘‘jātā pathavī’’ti. **Ajātā** nāma **pathavī** suddhapāsāṇā suddhasakkharā suddhakaṭhalā suddhamarumbā suddhavālukā appapaṃsukā appamattikā yebhuyyenapāsāṇā yebhuyyenasakkharā yebhuyyenakaṭhalā yebhuyyenamarumbā yebhuyyenavālukā, daḍḍhāpi vuccati ‘‘ajātā pathavī’’ti. Yopi paṃsupuñjo vā mattikāpuñjo vā omakacātumāsaṃ ovaṭṭho, sopi vuccati ‘‘ajātā pathavī’’ti (pāci. 84-86).

Tattha jātapathaviṃ khaṇantassa khaṇāpentassa vā pācittiyaṃ. Tatrāyaṃ vinicchayo (pāci. aṭṭha. 86) – sace sayaṃ khaṇati, pahāre pahāre pācittiyaṃ. Sace aññaṃ āṇāpeti, sakiṃ āṇatto sacepi sakaladivasaṃ khaṇati, āṇāpakassa ekameva pācittiyaṃ. Sace pana kusīto hoti, punappunaṃ āṇāpetabbo, taṃ āṇāpetvā khaṇāpentassa vācāya vācāya pācittiyaṃ. Sace ‘‘pokkharaṇiṃ khaṇāhī’’ti vadati, vaṭṭati. Khatāyeva hi pokkharaṇī nāma hoti. Tasmā ayaṃ kappiyavohāro. Esa nayo ‘‘vāpiṃ taḷākaṃ āvāṭaṃ khaṇā’’tiādīsupi. ‘‘Imaṃ okāsaṃ khaṇa, imasmiṃ okāse pokkharaṇiṃ khaṇā’’ti vattuṃ pana na vaṭṭati. ‘‘Kandaṃ khaṇa, mūlaṃ khaṇā’’ti aniyametvā vattuṃ vaṭṭati, ‘‘imaṃ valliṃ khaṇa, imasmiṃ okāse kandaṃ vā mūlaṃ vā khaṇā’’ti vattuṃ na vaṭṭati.

73. Pokkharaṇiṃ sodhentehi yo kuṭehi ussiñcituṃ sakkā hoti tanukakaddamo, taṃ apanetuṃ vaṭṭati, bahalo na vaṭṭati. Ātapena sukkhakaddamo phalati, tatra yo heṭṭhā pathaviyā asambandho, tameva apanetuṃ vaṭṭati. Udakena gataṭṭhāne udakapappaṭako nāma hoti, vātapahārena calati, taṃ apanetuṃ vaṭṭati. Pokkharaṇīādīnaṃ taṭaṃ bhijjitvā udakasāmantā patati. Sace omakacātumāsaṃ ovaṭṭhaṃ, chinditum bhindituṃ vā vaṭṭati, cātumāsato uddhaṃ na vaṭṭati. Sace pana udakeyeva patati, devena atirekacātumāsaṃ ovaṭṭhepi udakeyeva udakassa patitattā vaṭṭati.

Pāsāṇapiṭṭhiyaṃ soṇḍiṃ khaṇanti, sace tattha paṭhamameva sukhumarajaṃ patati, taṃ devena ovaṭṭhaṃ hoti, cātumāsaccayena akappiyapathavīsaṅkhyaṃ gacchati. Udake pariyādinne soṇḍiṃ sodhentehi vikopetuṃ na vaṭṭati. Sace paṭhamameva udakena pūrati, pacchā rajaṃ patati, taṃ vikopetuṃ vaṭṭati. Tattha hi deve vassantepi udakeyeva udakaṃ patati. Piṭṭhipāsāṇe sukhumarajaṃ hoti, deve phusāyante allīyati, tampi cātumāsaccayena vikopetuṃ na vaṭṭati. Akatapabbhāre vammiko uṭṭhito hoti, yathāsukhaṃ vikopetuṃ vaṭṭati. Sace abbhokāse uṭṭhahati, omakacātumāsaṃ ovaṭṭhoyeva vaṭṭati. Rukkhādīsu āruḷhaupacikamattikāyampi eseva nayo. Gaṇḍuppādagūthamūsikukkaragokaṇṭakādīsupi eseva nayo. Gokaṇṭako nāma gāvīnaṃ khuracchinnakaddamo vuccati. Sace pana heṭṭhimatalena bhūmisambandho hoti, ekadivasampi na vaṭṭati. Kasitaṭṭhāne naṅgalacchinnamattikāpiṇḍaṃ gaṇhantassa eseva nayo.

Purāṇasenāsanaṃ hoti acchadanaṃ vā vinaṭṭhacchadanaṃ vā atirekacātumāsaṃ ovaṭṭhaṃ jātapathavīsaṅkhyameva gacchati, tato avasesaṃ chadaniṭṭhakaṃ vā gopānasīādikaṃ upakaraṇaṃ vā ‘‘iṭṭhakaṃ gaṇhāmi, gopānasiṃ bhittipādaṃ padarattharaṇaṃ pāsādatthambhaṃ gaṇhāmī’’ti saññāya gaṇhituṃ vaṭṭati, tena saddhiṃ mattikā patati, anāpatti, bhittimattikaṃ gaṇhantassa pana āpatti. Sace yā yā atintā, taṃ taṃ gaṇhāti, anāpatti. Antogehe mattikāpuñjo hoti, tasmiṃ ekadivasaṃ ovaṭṭhe gehaṃ chādenti. Sace sabbo tinto, cātumāsaccayena jātapathavīyeva. Athassa uparibhāgoyeva tinto, anto atinto, yattakaṃ tintaṃ, taṃ kappiyakārakehi kappiyavohārena apanāmetvā sesaṃ yathāsukhaṃ vaḷañjetuṃ vaṭṭati udakena temitattā. Ekābaddhāyeva hi jātapathavī hoti, na itarāti. Abbhokāse mattikāpākāro hoti, atirekacātumāsaṃ ovaṭṭho jātapathavīsaṅkhyaṃ gacchati, tattha laggapaṃsuṃ pana allahatthena chupitvā gahetuṃ vaṭṭati. Sace iṭṭhakapākāro hoti, yebhuyyenakaṭhalaṭṭhāne tiṭṭhati, yathāsukhaṃ vikopetuṃ vaṭṭati. Abbhokāse ṭhitamaṇḍapatthambhaṃ ito cito ca sañcāletvā pathaviṃ vikopentena gahetuṃ na vaṭṭati, ujukameva uddharituṃ vaṭṭati. Aññampi sukkharukkhaṃ sukkhakhāṇukaṃ vā gaṇhantassa eseva nayo.

74. Navakammatthaṃ thambhaṃ vā pāsāṇaṃ vā rukkhaṃ vā daṇḍakehi uccāletvā pavaṭṭentā gacchanti, tattha jātapathavī bhijjati, sace suddhacittā pavaṭṭenti, anāpatti. Atha pana tena apadesena pathaviṃ bhinditukāmāyeva honti, āpatti. Sākhādīni kaḍḍhantānampi pathaviyaṃ dārūni phālentānampi eseva nayo. Pathaviyaṃ aṭṭhisūcikaṇṭakādīsupi yaṃ kiñci ākoṭetuṃ vā pavesetuṃ vā na vaṭṭati, ‘‘passāvadhārāya vegena pathaviṃ bhindissāmī’’ti evaṃ passāvampi kātuṃ na vaṭṭati. Karontassa bhijjati, āpatti, ‘‘visamabhūmiṃ samaṃ karissāmī’’ti sammajjaniyā ghaṃsitumpi na vaṭṭati. Vattasīseneva hi sammajjitabbaṃ. Keci kattarayaṭṭhiyā bhūmiṃ koṭṭenti, pādaṅguṭṭhakena vilikhanti, ‘‘caṅkamitaṭṭhānaṃ dassessāmā’’ti punappunaṃ bhūmiṃ bhindantā caṅkamanti, sabbaṃ na vaṭṭati, vīriyasampaggahatthaṃ pana samaṇadhammaṃ karontena suddhacittena caṅkamituṃ vaṭṭati. ‘‘Hatthaṃ khovissāmā’’ti pathaviyaṃ ghaṃsanti, na vaṭṭati, aghaṃsantena pana allahatthaṃ pathaviyaṃ ṭhapetvā rajaṃ gahetuṃ vaṭṭati.

Keci kaṇḍukacchuādīhi ābādhikā chinnataṭādīsu aṅgapaccaṅgāni ghaṃsanti, na vaṭṭati. Jātapathaviṃ dahati vā dahāpeti vā, pācittiyaṃ, antamaso pattampi pacanto yattakesu ṭhānesu aggiṃ deti vā dāpeti vā, tattakāni pācittiyāni, tasmā pattaṃ pacantenapi pubbe pakkaṭṭhāneyeva pacitabbo. Adaḍḍhāya pathaviyā aggiṃ ṭhapetuṃ na vaṭṭati, pattapacanakapālassa pana upari aggiṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Dārūnaṃ upari ṭhapeti, so aggi tāni dahanto gantvā pathaviṃ dahati, na vaṭṭati. Iṭṭhakakapālādīsupi eseva nayo. Tatrāpi hi iṭṭhakādīnaṃyeva upari ṭhapetuṃ vaṭṭati. Kasmā? Tesaṃ anupādānattā. Na hi tāni aggissa upādānasaṅkhyaṃ gacchanti, sukkhakhāṇusukkharukkhādīsupi aggiṃ dātuṃ na vaṭṭati. Sace pana ‘‘pathaviṃ appattameva nibbāpetvā gamissāmī’’ti deti, vaṭṭati. Pacchā nibbāpetuṃ na sakkoti, avisayattā anāpatti. Tiṇukkaṃ gahetvā gacchanto hatthe ḍayhamāne bhūmiyaṃ pāteti, anāpatti. Patitaṭṭhāneyeva upādānaṃ datvā aggiṃ kātuṃ vaṭṭati. Daḍḍhapathaviyā ca yattakaṃ ṭhānaṃ usumāya anugataṃ, sabbaṃ vikopetuṃ vaṭṭati.

Yo pana ajānanako bhikkhu araṇisahitena aggiṃ nibbattetvā hatthena ukkhipitvā ‘‘kiṃ karomī’’ti vadati, ‘‘jālehī’’ti vattabbo. ‘‘Hattho ḍayhatī’’ti vadati, ‘‘yathā na ḍayhati, tathā karohī’’ti vattabbo. ‘‘Bhūmiyaṃ pātehī’’ti pana na vattabbo. Sace hatthe ḍayhamāne pāteti, ‘‘pathaviṃ dahissāmī’’ti apātitattā anāpatti, patitaṭṭhāne pana aggiṃ kātuṃ vaṭṭati. ‘‘Imassa thambhassa āvāṭaṃ jāna, mahāmattikaṃ jāna, thusamattikaṃ jāna, mahāmattikaṃ dehi, thusamattikaṃ dehi, mattikaṃ āhara, paṃsuṃ āhara, mattikāya attho, paṃsunā attho, imassa thambhassa āvāṭaṃ kappiyaṃ karohi, imaṃ mattikaṃ kappiyaṃ karohi, imaṃ paṃsuṃ kappiyaṃ karohī’’ti evaṃ kappiyavohārena yaṃ kiñci kārāpetuṃ vaṭṭati. Aññavihito kenaci saddhiṃ kiñci kathento pādaṅguṭṭhakena kattarayaṭṭhiyā vā pathaviṃ vilikhanto tiṭṭhati, evaṃ asatiyā vilikhantassa bhindantassa vā anāpatti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Pathavīkhaṇanavinicchayakathā samattā.

15. Bhūtagāmavinicchayakathā

75. **Bhūtagāmo**ti pañcahi bījehi jātānaṃ rukkhalatādīnametaṃ adhivacanaṃ. Tatrimāni pañca bījāni – mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījanti. Tattha **mūlabījaṃ** nāma haliddi siṅgiveraṃ vacā vacattaṃ ativisaṃ kaṭukarohiṇī usīraṃ bhaddamuttakaṃ, yāni vā panaññānipi atthi mūle jāyanti mūle sañjāyanti, etaṃ mūlabījaṃ nāma. **Khandhabījaṃ** nāma assattho nigrodho pilakkho udumbaro kacchako kapitthano, yāni vā panaññānipi atthi khandhe jāyanti khandhe sañjāyanti, etaṃ khandhabījaṃ nāma. **Phaḷubījaṃ** nāma ucchu veḷu naḷo, yāni vā panaññānipi atthi pabbe jāyanti pabbe sañjāyanti, etaṃ phaḷubījaṃ nāma. **Aggabījaṃ** nāma ajjukaṃ phaṇijjakaṃ hiriveraṃ, yāni vā panaññānipi atthi agge jāyanti agge sañjāyanti, etaṃ aggabījaṃ nāma. **Bījabījaṃ** nāma pubbaṇṇaṃ aparaṇṇaṃ, yāni vā panaññānipi atthi bīje jāyanti bīje sañjāyanti, etaṃ bījabījaṃ nāma (pāci. 91). Tattha bhūtagāme bhūtagāmasaññī chindati vā chindāpeti vā bhindati vā bhindāpeti vā pacati vā pacāpeti vā, pācittiyaṃ. Bhūtagāmañhi vikopentassa pācittiyaṃ, bhūtagāmaparimocitaṃ pañcavidhampi bījagāmaṃ vikopentassa dukkaṭaṃ.

76. Bījagāmabhūtagāmo (pāci. aṭṭha. 922) nāmesa atthi udakaṭṭho, atthi thalaṭṭho. Tattha udakaṭṭho sāsapamattikatilabījakādibhedā sapaṇṇikā ca apaṇṇikā ca sabbā sevālajāti, antamaso udakapappaṭakaṃ upādāya ‘‘bhūtagāmo’’ti veditabbo. Udakapappaṭako nāma upari thaddho pharusavaṇṇo heṭṭhā mudu nīlavaṇṇo hoti. Tattha yassa sevālassa mūlaṃ oruhitvā pathaviyaṃ patiṭṭhitaṃ, tassa pathavī ṭhānaṃ. Yo udake sañcarati, tassa udakaṃ. Pathaviyaṃ patiṭṭhitaṃ yattha katthaci vikopentassa, uddharitvā vā ṭhānantaraṃ saṅkāmentassa pācittiyaṃ, udake sañcarantaṃ vikopentasseva pācittiyaṃ. Hatthehi pana ito cito caviyūhitvā nahāyituṃ vaṭṭati. Sakalañhi udakaṃ tassa ṭhānaṃ, tasmā na so ettāvatā ṭhānantaraṃ saṅkāmito hoti. Udakato pana udakena vinā sañcicca ukkhipituṃ na vaṭṭati, udakena saddhiṃ ukkhipitvā puna udake pakkhipituṃ vaṭṭati. Uppalinipaduminiādīni jalajavallitiṇāni udakato uddharantassa vā tattheva vikopentassa vā pācittiyaṃ, parehi uppāṭitāni vikopentassa dukkaṭaṃ. Tāni hi bījagāme saṅgahaṃ gacchanti, tilabījakasāsapamattikasevālopi udakato uddhaṭo amilāto aggabījasaṅgahaṃ gacchati. **Mahāpaccariyā**dīsu ‘‘anantakatilabījakaudakapappaṭakādīni dukkaṭavatthūnī’’ti vuttaṃ, tattha kāraṇaṃ na dissati. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘sampuṇṇabhūtagāmaṃ na hoti, tasmā dukkaṭa’’nti vuttaṃ, tampi na sameti. Bhūtagāme hi pācittiyaṃ bījagāme dukkaṭaṃ vuttaṃ. Asampuṇṇabhūtagāmo nāma tatiyo koṭṭhāso neva **pāḷiyaṃ,** na **aṭṭhakathāsu** āgato, athetaṃ bījagāmasaṅgahaṃ gamissatīti, tampi na yuttaṃ abhūtagāmamūlattā tādisassa bījagāmassāti. Apica ‘‘garukalahukesu garuke ṭhātabba’’nti etaṃ vinayalakkhaṇaṃ.

Thalaṭṭhe chinnarukkhānaṃ avasiṭṭho haritakhāṇu nāma hoti, tattha kakudhakarañjapiyaṅgupanasādīnaṃ khāṇu uddhaṃ vaḍḍhati, so bhūtagāmena saṅgahito. Tālanāḷikerādīnaṃ khāṇu uddhaṃ na vaḍḍhati, so bījagāmena saṅgahito. Kadaliyā pana aphalitāya khāṇu bhūtagāmena saṅgahito, phalitāya bījagāmena. Kadalī pana phalitā yāva nīlapaṇṇā, tāva bhūtagāmeneva saṅgahitā, tathā phalito veḷu. Yadā pana aggato paṭṭhāya sussati, tadā bījagāmena saṅgahaṃ gacchati. Katarabījagāmena? Phaḷubījagāmena. Kiṃ tato nibbattati? Na kiñci. Yadi hi nibbatteyya, bhūtagāmena saṅgahaṃ gaccheyya. Indasālādirukkhe chinditvā rāsiṃ karonti, kiñcāpi rāsikatadaṇḍakehi ratanappamāṇāpi sākhā nikkhamanti, bījagāmeneva pana saṅgahaṃ gacchanti. Maṇḍapatthāya vā vatiatthāya vā valliāropanatthāya vā bhūmiyaṃ nikhaṇanti, mūlesu ceva paṇṇesu ca niggatesu puna bhūtagāmasaṅkhyaṃ gacchanti, mūlamattesu pana paṇṇamattesu vā niggatesupi bījagāmena saṅgahitā eva.

Yāni kānici bījāni pathaviyaṃ vā udakena siñcitvā ṭhapitāni, kapālādīsu vā allapaṃsuṃ pakkhipitvā nikkhittāni honti, sabbāni mūlamatte vā paṇṇamatte vā niggatepi bījāniyeva. Sacepi mūlāni ca upari aṅkuro ca niggacchati, yāva aṅkuro harito na hoti, tāva bījāniyeva. Muggādīnaṃ pana paṇṇesu uṭṭhitesu, vīhiādīnaṃ vā aṅkure harite nīlavaṇṇe jāte bhūtagāmasaṅgahaṃ gacchanti. Tālaṭṭhīnaṃ paṭhamaṃ sūkaradāṭhā viya mūlaṃ niggacchati, niggatepi yāva upari pattavaṭṭi na niggacchati, tāva bījagāmo nāmayeva. Nāḷikerassa tacaṃ bhinditvā dantasūci viya aṅkuro niggacchati, yāva migasiṅgasadisā nīlapattavaṭṭi na hoti, tāva bījagāmoyeva. Mūle aniggatepi tādisāya pattavaṭṭiyā jātāya amūlakabhūtagāme saṅgahaṃ gacchati.

Ambaṭṭhiādīni vīhiādīhi vinicchinitabbāni. Vandākā vā aññā vā yā kāci rukkhe jāyitvā rukkhaṃ ottharati, rukkhova tassā ṭhānaṃ, taṃ vikopentassa vā tato uddharantassa vā pācittiyaṃ. Ekā amūlikā latā hoti, aṅguliveṭhako viya vanappagumbadaṇḍake veṭheti, tassāpi ayameva vinicchayo. Gehapamukhapākāravedikā cetiyādīsu nīlavaṇṇo sevālo hoti, yāva dve tīṇi pattāni na sañjāyanti, tāva aggabījasaṅgahaṃ gacchati. Pattesu jātesu pācittiyavatthu, tasmā tādisesu ṭhānesu sudhālepampi dātuṃ na vaṭṭati, anupasampannena littassa upari sinehalepo dātuṃ vaṭṭati. Sace nidāghasamaye sukkhasevālo tiṭṭhati, taṃ sammuñjanīādīhi ghaṃsitvā apanetuṃ vaṭṭati. Pānīyaghaṭādīnaṃ bahi sevālo dukkaṭavatthu, anto abbohāriko, dantakaṭṭhapūvādīsu kaṇṇakampi abbohārikameva. Vuttañhetaṃ ‘‘sace gerukaparikammakatā bhitti kaṇṇakitā hoti, coḷakaṃ temetvā pīḷetvā pamajjitabbā’’ti (mahāva. 66).

77. Pāsāṇajāti pāsāṇadaddusevālaseleyyakādīni aharitavaṇṇāni apattakāni ca dukkaṭavatthukāni. Ahicchattakaṃ yāva makuṭaṃ hoti, tāva dukkaṭavatthu, pupphitakālato paṭṭhāya abbohārikaṃ, allarukkhato pana ahicchattakaṃ gaṇhanto rukkhatacaṃ vikopeti, tasmā tattha pācittiyaṃ. Rukkhapapaṭikāyapi eseva nayo. Yā pana indasālakakudhādīnaṃ papaṭikā rukkhato muccitvā tiṭṭhati, taṃ gaṇhantassa anāpatti. Niyyāsampi rukkhato muccitvā ṭhitaṃ sukkharukkhe vā laggaṃ gaṇhituṃ vaṭṭati, allarukkhato na vaṭṭati. Lākhāyapi eseva nayo. Rukkhaṃ cāletvā paṇḍupalāsaṃ vā pariṇatakaṇikārādipupphaṃ vā pātentassa pācittiyameva. Hatthakukkuccena mudukesu indasālanuhīkhandhādīsu vā tatthajātakatālapaṇṇādīsu vā akkharaṃ chindantassapi eseva nayo. Sāmaṇerānaṃ pupphaṃ ocinantānaṃ sākhaṃ onāmetvā dātuṃ vaṭṭati. Tehi pana pupphehi pānīyaṃ na vāsetabbaṃ, pānīyavāsatthikena sāmaṇeraṃ ukkhipitvā ocināpetabbāni. Phalasākhāpi attanā khāditukāmena na onāmetabbā, sāmaṇeraṃ ukkhipitvā phalaṃ gāhāpetabbaṃ. Kiñci gacchaṃ vālataṃ vā uppāṭentehi sāmaṇerehi saddhiṃ gahetvā ākaḍḍhituṃ na vaṭṭati, tesaṃ pana ussāhajananatthaṃ anākaḍḍhantena kaḍḍhanākāraṃ dassentena viya agge gahetuṃ vaṭṭati. Yesaṃ rukkhānaṃ sākhā ruhati, tesaṃ sākhaṃ makkhikabījanādīnaṃ atthāya kappiyaṃ akārāpetvā gahitaṃ, tace vā patte vā antamaso nakhenapi vilekhantassa dukkaṭaṃ. Allasiṅgiverādīsupi eseva nayo. Sace pana kappiyaṃ kārāpetvā sītale padese ṭhapitassa mūlaṃ sañjāyati, uparibhāge chindituṃ vaṭṭati. Sace aṅkuro jāyati, heṭṭhābhāge chindituṃ vaṭṭati, mūle ca aṅkure ca jāte na vaṭṭati.

‘‘Sammuñjanīsalākāyapi tiṇāni chindissāmī’’ti bhūmiyaṃ sammajjanto sayaṃ vā chindati, aññena vā chedāpeti, na vaṭṭati. Caṅkamantopi ‘‘chijjanakaṃ chijjatu, bhijjanakaṃ bhijjatu, caṅkamitaṭṭhānaṃ dassessāmī’’ti sañcicca pādehi akkamanto tiṇavalliādīni sayaṃ vā chindati, aññena vā chedāpeti, na vaṭṭati. Sacepi hi tiṇaṃ vā lataṃ vā ganthiṃ karontassa bhijjati, ganthimpi kātuṃ na vaṭṭati. Tālarukkhādīsu pana corānaṃ anāruhaṇatthāya dārumakkaṭakaṃ ākoṭenti, kaṇṭake bandhanti, bhikkhussa evaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Sace dārumakkaṭako rukkhe allīnamattova hoti, rukkhaṃ na pīḷeti, vaṭṭati. ‘‘Rukkhaṃ chinda, lataṃ chinda, kandaṃ vā mūlaṃ vā uppāṭehī’’ti vattuṃ vaṭṭati aniyamitattā. Niyametvā pana ‘‘imaṃ rukkhaṃ chindā’’tiādi vattuṃ na vaṭṭati. Nāmaṃ gahetvāpi ‘‘ambarukkhaṃ caturaṃsavalliṃ āluvakandaṃ muñjatiṇaṃ asukarukkhacchalliṃ chinda bhinda uppāṭehī’’tiādivacanampi aniyamitameva hoti. ‘‘Imaṃ ambarukkha’’ntiādivacanameva hi niyamitaṃ nāma, taṃ na vaṭṭati. Pattampi pacitukāmo tiṇādīnaṃ upari sañcicca aggiṃ karonto sayaṃ vā pacati, aññena vā pacāpeti, na vaṭṭati. Aniyametvā pana ‘‘mugge paca, māse pacā’’tiādi vattuṃ vaṭṭati, ‘‘ime mugge pacā’’ti evaṃ vattuṃ na vaṭṭati. ‘‘Imaṃ mūlabhesajjaṃ jāna, imaṃ mūlaṃ vā paṇṇaṃ vā dehi, imaṃ rukkhaṃ vā lataṃ vā āhara, iminā pupphena phalena vā attho, imaṃ rukkhaṃ vā lataṃ vā phalaṃ vā kappiyaṃ karohī’’ti evaṃ pana vattuṃ vaṭṭati. Ettāvatā bhūtagāmaparimocitaṃ kataṃ hoti.

78. Paribhuñjantena pana bījagāmaparimocanatthaṃ puna kappiyaṃ kārāpetabbaṃ. Kappiyakaraṇañcettha iminā suttānusārena veditabbaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjituṃ aggiparijitaṃ satthaparijitaṃ nakhaparijitaṃ abījaṃ nibbaṭṭabījaññeva pañcama’’nti (cūḷava. 250).

Tattha **aggiparijita**nti agginā parijitaṃ adhibhūtaṃ daḍḍhaṃ phuṭṭhanti attho. **Satthaparijita**nti satthena parijitaṃ adhibhūtaṃ chinnaṃ viddhaṃ vāti attho. Esa nayo nakhaparijite. Abījanibbaṭṭabījāni sayameva kappiyāni. Agginā kappiyaṃ karontena kaṭṭhaggigomayaggiādīsu yena kenaci antamaso lohakhaṇḍenapi ādittena kappiyaṃ kātabbaṃ, tañca kho ekadese phusantena ‘‘kappiya’’nti vatvāva kātabbaṃ. Satthena karontena yassa kassaci lohamayasatthassa antamaso sūcinakhacchedanānampi tuṇḍena vā dhārāya vā chedaṃ vā vedhaṃ vā dassentena ‘‘kappiya’’nti vatvāva kātabbaṃ. Nakhena kappiyaṃ karontena pūtinakhena na kātabbaṃ, manussānaṃ pana sīhabyagghadīpimakkaṭānaṃ sakuntānañca nakhā tikhiṇā honti, tehi kātabbaṃ. Assamahiṃsasūkaramigagorūpādīnaṃ khurā atikhiṇā, tehi na kātabbaṃ, katampi akataṃ hoti. Hatthinakhā pana khurā na honti, tehi ca vaṭṭati. Yehi pana kātuṃ vaṭṭati, tehi tatthajātakehipi uddharitvā gahitakepi chedaṃ vā vedhaṃ vā dassentena ‘‘kappiya’’nti vatvāva kātabbaṃ.

Tattha sacepi bījānaṃ pabbatamatto rāsi, rukkhasahassaṃ vā chinditvā ekābaddhaṃ katvā ucchūnaṃ vā mahābhāro bandhitvā ṭhapito hoti, ekasmiṃ bīje vā rukkhasākhāya vā ucchumhi vā kappiye kate sabbaṃ kataṃ hoti. Ucchū ca dārūni ca ekato baddhāni honti, ‘‘ucchuṃ kappiyaṃ karissāmī’’ti dāruṃ vijjhati, vaṭṭatiyeva. Sace pana yāya rajjuyā vā valliyā vā baddhāni, taṃ vijjhati, na vaṭṭati. Ucchukhaṇḍānaṃ pacchiṃ pūretvā āharanti, ekasmiṃ khaṇḍe kappiye kate sabbaṃ katameva. Marīcapakkādīhi ca missetvā bhattaṃ āharanti, ‘‘kappiyaṃ karohī’’ti vutte sacepi bhattasitthe vijjhati, vaṭṭatiyeva. Tilataṇḍulādīsupi eseva nayo. Yāguyā pakkhittāni pana ekābaddhāni hutvā na santiṭṭhanti, tattha ekamekaṃ vijjhitvā kappiyaṃ kātabbameva. Kapitthaphalādīnaṃ anto miñjaṃ kaṭāhaṃ muñcitvā sañcarati, bhindāpetvā kappiyaṃ kārāpetabbaṃ, ekābaddhaṃ hoti, kaṭāhepi kātuṃ vaṭṭati.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Bhūtagāmavinicchayakathā samattā.

16. Sahaseyyavinicchayakathā

79. Duvidhaṃ sahaseyyakanti ‘‘yo pana bhikkhu anupasampannena uttaridirattatirattaṃ sahaseyyaṃ kappeyya, pācittiyaṃ (pāci. 49). Yo pana bhikkhu mātugāmena sahaseyyaṃ kappeyya, pācittiya’’nti (pāci. 56) evaṃ vuttaṃ sahaseyyasikkhāpadadvayaṃ sandhāya vuttaṃ. Tatrāyaṃ vinicchayo (pāci. aṭṭha. 50-51) – anupasampannena saddhiṃ tiṇṇaṃ rattīnaṃ upari catutthadivase atthaṅgate sūriye sabbacchannasabbaparicchanne yebhuyyacchannayebhuyyaparicchanne vā senāsane pubbāpariyena vā ekakkhaṇe vā nipajjantassa pācittiyaṃ. Tattha chadanaṃ anāhacca diyaḍḍhahatthubbedhena pākārādinā yena kenaci paricchannampi sabbaparicchannamicceva veditabbaṃ. Yaṃ senāsanaṃ upari pañcahi chadanehi aññena vā kenaci sabbameva paricchannaṃ, idaṃ **sabbacchannaṃ** nāma senāsanaṃ. Aṭṭhakathāsu pana pākaṭavohāraṃ gahetvā vācuggatavasena ‘‘sabbacchannaṃ nāma pañcahi chadanehi channa’’nti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, atha kho dussakuṭiyaṃ sayantassapi na sakkā anāpatti kātuṃ, tasmā yaṃ kiñci paṭicchādanasamatthaṃ idha chadanañca paricchannañca veditabbaṃ. Pañcavidhacchadaneyeva hi gayhamāne padaracchannepi sahaseyyā na bhaveyya, tasmā yaṃ senāsanaṃ bhūmito paṭṭhāya yāvachadanaṃ āhacca pākārena vā aññena vā kenaci antamaso vatthenapi parikkhittaṃ, idaṃ **sabbaparicchannaṃ** nāma senāsanaṃ. Chadanaṃ anāhacca sabbantimena pariyāyena diyaḍḍhahatthubbedhena pākārādinā parikkhittampi sabbaparicchannameva. Yassa pana upari bahutaraṃ ṭhānaṃ channaṃ, appaṃ acchannaṃ, samantato vā bahutaraṃ parikkhittaṃ, appaṃ aparikkhittaṃ, idaṃ **yebhuyyenachannaṃ yebhuyyenaparicchannaṃ** nāma.

Iminā lakkhaṇena samannāgato sacepi sattabhūmiko pāsādo ekūpacāro hoti, satagabbhaṃ vā catusālaṃ, ekaṃ senāsanamicceva saṅkhaṃ gacchati. Evarūpe senāsane anupasampannena saddhiṃ catutthadivase atthaṅgate sūriye nipajjantassa pācittiyaṃ vuttaṃ. Sace pana sambahulā sāmaṇerā, eko bhikkhu, sāmaṇeragaṇanāya pācittiyā. Te ce uṭṭhāyuṭṭhāya nipajjanti, tesaṃ payoge payoge bhikkhussa āpatti, bhikkhussa uṭṭhāyuṭṭhāya nipajjane pana bhikkhusseva payogena bhikkhussa āpatti. Sace sambahulā bhikkhū, eko sāmaṇero, ekopi sabbesaṃ āpattiṃ karoti. Tassa uṭṭhāyuṭṭhāya nipajjanenapi bhikkhūnaṃ āpattiyeva. Ubhayesaṃ sambahulabhāvepi eseva nayo.

80. Apicettha ekāvāsādikampi catukkaṃ veditabbaṃ. Yo hi ekasmiṃ āvāse ekeneva anupasampannena saddhiṃ tirattaṃ sahaseyyaṃ kappeti, tassa catutthadivasato paṭṭhāya devasikā āpatti. Yopi ekasmiṃyeva āvāse nānāanupasampannehi saddhiṃ tirattaṃ sahaseyyaṃ kappeti, tassapi. Yopi nānāāvāsesu ekeneva anupasampannena saddhiṃ tirattaṃ sahaseyyaṃ kappeti, tassapi. Yopi nānāāvāsesu nānāanupasampannehi saddhiṃ yojanasatampi gantvā sahaseyyaṃ kappeti, tassapi catutthadivasato paṭṭhāya devasikā āpatti.

Ayañca sahaseyyāpatti nāma ‘‘bhikkhuṃ ṭhapetvā avaseso anupasampanno nāmā’’ti vacanato antamaso pārājikavatthubhūtena tiracchānagatenapi saddhiṃ hoti, tasmā sacepi godhābiḷālamaṅgusādīsu koci pavisitvā bhikkhuno vasanasenāsane ekūpacāraṭṭhāne sayati, sahaseyyāva hoti. Yadi pana thambhānaṃ upari katapāsādassa uparimatalena saddhiṃ asambaddhabhittikassa bhittiyā upariṭhitasusiratulāsīsassa susirena pavisitvā tulāya abbhantare sayitvā teneva susirena nikkhamitvā gacchati, heṭṭhāpāsāde sayitabhikkhussa anāpatti. Sace chadane chiddaṃ hoti, tena pavisitvā antochadane vasitvā teneva pakkamati, nānūpacāre uparimatale chadanabbhantare sayitassa āpatti, heṭṭhimatale sayitassa anāpatti. Sace antopāsādeneva ārohitvā sabbatalāni paribhuñjanti, ekūpacārāni honti, tesu yattha katthaci sayitassa āpatti, sabhāsaṅkhepena kate aḍḍhakuṭṭake senāsane sayitassa tulāvāḷasaghāṭādīsu kapotādayo sayanti, āpattiyeva. Parikkhepassa bahigate nibbakosabbhantare sayanti, anāpatti. Parimaṇḍalaṃ vā caturassaṃ vā ekacchadanāya gabbhamālāya satagabbhaṃ cepi senāsanaṃ hoti, tatra ce ekena sādhāraṇadvārena pavisitvā visuṃ pākārena aparicchinnagabbhūpacāre sabbagabbhepi pavisanti, ekagabbhepi anupasampanne nipanne sabbagabbhesu nipannānaṃ āpatti. Sace sapamukhā gabbhā honti, pamukhañca upari acchannaṃ, pamukhe sayito gabbhe sayitānaṃ āpattiṃ na karoti. Sace pana gabbhacchadaneneva saddhiṃ sambandhachadanaṃ, tatra sayito sabbesaṃ āpattiṃ karoti. Kasmā? Sabbacchannattā ca sabbaparicchannattā ca. Gabbhaparikkhepoyeva hissa parikkhepo.

81. Yepi ekasāladvisālatisālacatusālasannivesā mahāpāsādā ekasmiṃ okāse pāde dhovitvā paviṭṭhena sakkā honti sabbattha anuparigantuṃ, tesupi sahaseyyāpattiyā na muccati. Sace tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne upacāraṃ paricchinditvā katā honti, ekūpacāraṭṭhāneyeva āpatti. Dvīhi dvārehi yuttassa sudhāchadanamaṇḍapassa majjhe pākāraṃ karonti, ekena dvārena pavisitvā ekasmiṃ paricchede anupasampanno sayati, ekasmiṃ bhikkhu, anāpatti. Pākāre godhādīnaṃ pavisanamattaṃ chiddaṃ hoti, ekasmiñca paricchede godhā sayanti, anāpattiyeva. Na hi chiddena gehaṃ ekūpacāraṃ nāma hoti. Sace pākāramajjhe chinditvā dvāraṃ yojenti, ekūpacāratāya āpatti. Taṃ dvāraṃ kavāṭena pidahitvā sayanti, āpattiyeva. Na hi dvārapidahanena gehaṃ nānūpacāraṃ nāma hoti, dvāraṃ vā advāraṃ. Kavāṭañhi saṃvaraṇavivaraṇehi yathāsukhaṃ vaḷañjanatthāya kataṃ, na vaḷañjupacchedanatthāya. Sace taṃ dvāraṃ puna iṭṭhakāhi pidahanti, advāraṃ hoti, purime nānūpacārabhāveyeva tiṭṭhati. Dīghapamukhaṃ cetiyagharaṃ hoti, ekaṃ kavāṭaṃ anto, ekaṃ bahi, dvinnaṃ kavāṭānaṃ antare anupasampanno antocetiyaghare sayantassa āpattiṃ karoti ekūpacārattā.

Ayañhettha saṅkhepo – senāsanaṃ khuddakaṃ vā hotu mahantaṃ vā, aññena saddhiṃ sambandhaṃ vā asambandhaṃ vā, dīghaṃ vā vaṭṭaṃ vā caturassaṃ vā, ekabhūmikaṃ vā anekabhūmikaṃ vā, yaṃ yaṃ ekūpacāraṃ, sabbattha sahaseyyāpatti hotīti. Ettha ca yena kenaci paṭicchadanena sabbacchanne sabbaparicchanne pācittiyaṃ, yebhuyyenachanne yebhuyyenaparicchanne pācittiyaṃ, sabbacchanne yebhuyyenaparicchanne pācittiyaṃ, sabbacchanne upaḍḍhaparicchanne pācittiyaṃ, yebhuyyenachanne upaḍḍhaparicchanne pācittiyaṃ, sabbaparicchanne yebhuyyenachanne pācittiyaṃ, sabbaparicchanne upaḍḍhacchanne pācittiyaṃ, yebhuyyenaparicchanne upaḍḍhacchanne pācittiyanti aṭṭha pācittiyāni. Upaḍḍhacchanne upaḍḍhaparicchanne dukkaṭaṃ, sabbacchanne cūḷakaparicchanne dukkaṭaṃ, yebhuyyenachanne cūḷakaparicchanne dukkaṭaṃ, sabbaparicchanne cūḷakacchanne dukkaṭaṃ, yebhuyyenaparicchanne cūḷakacchanne dukkaṭanti pañca dukkaṭāni veditabbāni. Sabbacchanne sabbaaparicchanne, sabbaparicchanne sabbaacchanne, yebhuyyenaacchanne yebhuyyenaaparicchanne, upaḍḍhacchanne cūḷakaparicchanne, upaḍḍhaparicchanne cūḷakacchanne cūḷakaparicchanne ca anāpatti. Mātugāmena saha nipajjantassapi ayameva vinicchayo. Ayañhettha viseso – anupasampannena saddhiṃ nipajjantassa catutthadivase āpatti, mātugāmena saddhiṃ paṭhamadivaseti. Yakkhipetīhi pana dissamānakarūpāhi tiracchānagatitthiyā ca methunadhammavatthubhūtāya eva dukkaṭaṃ, sesāhi anāpatti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Sahaseyyavinicchayakathā samattā.

17. Mañcapīṭhādisaṅghikasenāsanesu paṭipajjitabbavinicchayakathā

82. **Vihāre saṅghike seyyaṃ, santharitvāna pakkamo**ti saṅghike vihāre seyyaṃ santharitvāna aññattha vasitukāmatāya vihārato pakkamanaṃ. Tatrāyaṃ vinicchayo –

> ‘‘Yo pana bhikkhu saṅghike vihāre seyyaṃ santharitvā vā santharāpetvā vā taṃ pakkamanto neva uddhareyya na uddharāpeyya anāpucchaṃ vā gaccheyya, pācittiya’’nti (pāci. 115) –

Vacanato saṅghike vihāre seyyaṃ sayaṃ santharitvā aññena vā santharāpetvā uddharaṇādīni akatvā parikkhittassa ārāmassa parikkhepaṃ, aparikkhittassa upacāraṃ atikkamantassa pācittiyaṃ.

Tattha **seyyā** nāma bhisi cimilikā uttarattharaṇaṃ bhūmattharaṇaṃ taṭṭikā cammakhaṇḍo nisīdanaṃ paccattharaṇaṃ tiṇasanthāro paṇṇasanthāroti dasavidhā. Tattha **bhisī**ti mañcakabhisi vā pīṭhakabhisi vā. **Cimilikā** nāma sudhādiparikammakatāya bhūmiyā vaṇṇānurakkhaṇatthaṃ katā, taṃ heṭṭhā pattharitvā upari kaṭasārakaṃ pattharanti. **Uttarattharaṇaṃ** nāma mañcapīṭhānaṃ upari attharitabbakapaccattharaṇaṃ. **Bhūmattharaṇaṃ** nāma bhūmiyaṃ attharitabbā kaṭasārakādivikati. **Taṭṭikā** nāma tālapaṇṇehi vā vākehi vā katataṭṭikā. **Cammakhaṇḍo** nāma sīhabyagghadīpitaracchacammādīsupi yaṃ kiñci cammaṃ. Aṭṭhakathāsu hi senāsanaparibhoge paṭikkhittacammaṃ na dissati, tasmā sīhabyagghacammādīnaṃ pariharaṇeyeva paṭikkhepo veditabbo. **Nisīdanan**ti sadasaṃ veditabbaṃ. **Paccattharaṇan**ti pāvāro kojavoti ettakameva vuttaṃ. **Tiṇasanthāro**ti yesaṃ kesañci tiṇānaṃ santhāro. Esa nayo **paṇṇasanthāre**pi. Evaṃ pana imaṃ dasavidhaṃ seyyaṃ saṅghike vihāre santharitvā vā santharāpetvā vā pakkamantena āpucchitvā pakkamitabbaṃ, āpucchantena ca bhikkhumhi sati bhikkhu āpucchitabbo, tasmiṃ asati sāmaṇero, tasmiṃ asati ārāmiko, tasmiṃ asati yena vihāro kārito, so vihārasāmiko, tassa vā kule yo koci āpucchitabbo, tasmimpi asati catūsu pāsāṇesu mañcaṃ ṭhapetvā mañce avasesamañcapīṭhāni āropetvā upari bhisiādikaṃ dasavidhampi seyyaṃ rāsiṃ katvā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ paṭisāmetvā dvāravātapānāni pidahitvā gamiyavattaṃ pūretvā gantabbaṃ.

Sace pana senāsanaṃ ovassati, chadanatthañca tiṇaṃ vā iṭṭhakā vā ānītā honti, sace ussahati, chādetabbaṃ. No ce sakkoti, yo okāso anovassako, tattha mañcapīṭhādīni nikkhipitvā gantabbaṃ. Sace sabbampi ovassati, ussahantena antogāme upāsakānaṃ ghare ṭhapetabbaṃ. Sace tepi ‘‘saṅghikaṃ nāma, bhante, bhāriyaṃ, aggidāhādīnaṃ bhāyāmā’’ti na sampaṭicchanti, abbhokāsepi pāsāṇānaṃ upari mañcaṃ ṭhapetvā sesaṃ pubbe vuttanayeneva nikkhipitvā tiṇehi ca paṇṇehi ca paṭicchādetvā gantuṃ vaṭṭati. Yañhi tattha aṅgamattampi avasissati, taṃ aññesaṃ tattha āgatabhikkhūnaṃ upakāraṃ bhavissatīti. Uddharitvā gacchantena pana mañcapīṭhakavāṭaṃ sabbaṃ apanetvā saṃharitvā cīvaravaṃse laggetvāva gantabbaṃ. Pacchā āgantvā vasanakabhikkhunāpi puna mañcapīṭhaṃ ṭhapayitvā gacchantena tatheva kātabbaṃ. Antokuṭṭato seyyaṃ bahikuṭṭe paññapetvā vasantena gamanakāle puna gahitaṭṭhāneyeva paṭisāmetabbaṃ. Uparipāsādato oropetvā heṭṭhāpāsāde vasantassapi eseva nayo. Rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu mañcapīṭhaṃ paññapetvā bahigamanakāle puna gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbaṃ.

83. Senāsanesu pana ayaṃ āpucchitabbānāpucchitabbavinicchayo – yā tāva bhūmiyaṃ dīghasālā vā paṇṇasālā vā hoti, yaṃ vā rukkhatthambhesu katagehaṃ upacikānaṃ uṭṭhānaṭṭhānaṃ hoti, tato pakkamantena tāva āpucchitvāva pakkamitabbaṃ. Tasmiñhi katipayāni divasāni ajaggiyamāne vammikāva santiṭṭhanti. Yaṃ pana pāsāṇapiṭṭhiyaṃ vā pāsāṇatthambhesu vā katasenāsanaṃ siluccayaleṇaṃ vā sudhālittasenāsanaṃ vā, yattha yattha upacikāsaṅkā natthi, tato pakkamantassa āpucchitvāpi anāpucchitvāpi gantuṃ vaṭṭati, āpucchanaṃ pana vattaṃ. Sace tādisepi senāsane ekena passena upacikā ārohanti, āpucchitvāva gantabbaṃ. Yo pana āgantuko bhikkhu saṅghikasenāsanaṃ gahetvāva santaṃ bhikkhuṃ anuvattanto attano senāsanaṃ aggahetvā vasati, yāva so na gaṇhāti, tāva taṃ senāsanaṃ purimabhikkhusseva palibodho. Yadā pana so senāsanaṃ gahetvā attano issariyena vasati, tato paṭṭhāya āgantukasseva palibodho. Sace ubhopi vibhajitvā gaṇhanti, ubhinnampi palibodho.

Mahāpaccariyaṃ pana vuttaṃ – sace dve tayo ekato hutvā paññapenti, gamanakāle sabbehi āpucchitabbaṃ. Tesu ce paṭhamaṃ gacchanto ‘‘pacchimo jaggissatī’’ti ābhogaṃ katvā gacchati, vaṭṭati, pacchimassa ābhogena mutti natthi. Bahū ekaṃ pesetvā santharāpenti, gamanakāle sabbehi vā āpucchitabbaṃ, ekaṃ vā pesetvā āpucchitabbaṃ. Aññato mañcapīṭhādīni ānetvā aññatra vasitvā gamanakāle tattheva netabbāni. Sace aññato ānetvā vasamānassa añño vuḍḍhataro āgacchati, na paṭibāhitabbo, ‘‘mayā, bhante, aññāvāsato ānītaṃ, pākatikaṃ kareyyāthā’’ti vattabbaṃ. Tena ‘‘evaṃ karissāmī’’ti sampaṭicchite itarassa gantuṃ vaṭṭati. Evaṃ aññattha haritvāpi saṅghikaparibhogena paribhuñjantassa hi naṭṭhaṃ vā jiṇṇaṃ vā corehi vā haṭaṃ gīvā neva hoti, puggalikaparibhogena paribhuñjantassa pana gīvā hoti. Aññassa mañcapīṭhaṃ pana saṅghikaparibhogena vā puggalikaparibhogena vā paribhuñjantassa naṭṭhaṃ gīvāyeva. Antovihāre seyyaṃ santharitvā ‘‘ajjeva āgantvā paṭijaggissāmī’’ti evaṃ sāpekkho nadīpāraṃ gāmantaraṃ vā gantvā yatthassa gamanacittaṃ uppannaṃ, tattheva ṭhito kañci pesetvā āpucchati, nadīpūrarājacorādīsu vā kenaci palibodho hoti upadduto, na sakkoti paccāgantuṃ, evaṃbhūtassa anāpatti.

Vihārassa upacāre pana upaṭṭhānasālāya vā maṇḍape vā rukkhamūle vā seyyaṃ santharitvā vā santharāpetvā vā taṃ pakkamanto neva uddharati na uddharāpeti anāpucchaṃ vā gacchati, dukkaṭaṃ. Vuttappakārañhi dasavidhaṃ seyyaṃ antogabbhādimhi guttaṭṭhāne paññapetvā gacchantassa yasmā seyyāpi senāsanampi upacikāhi palujjati, vammikarāsiyeva hoti, tasmā pācittiyaṃ vuttaṃ. Bahi pana upaṭṭhānasālādīsu paññapetvā gacchantassa seyyāmatteva nasseyya ṭhānassa aguttatāya, na senāsanaṃ, tasmā ettha dukkaṭaṃ vuttaṃ. Mañcapīṭhaṃ pana yasmā na sakkā sahasā upacikāhi khāyituṃ, tasmā taṃ vihārepi santharitvā gacchantassa dukkaṭaṃ. Vihārassūpacāre upaṭṭhānasālāyaṃ maṇḍape rukkhamūlepi santharitvā pakkamantassa dukkaṭameva.

84. ‘‘Yo pana bhikkhu saṅghikaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā bhisiṃ vā kocchaṃ vā ajjhokāse santharitvā vā santharāpetvā vā taṃ pakkamanto neva uddhareyya na uddharāpeyya anāpucchaṃ vā gaccheyya, pācittiya’’nti (pāci. 109) vacanato saṅghikāni pana mañcapīṭhādīni cattāri ajjhokāse santharitvā vā santharāpetvā vā uddharaṇādīni akatvā ‘‘ajjeva āgamissāmī’’ti gacchantassapi thāmamajjhimassa purisassa leḍḍupātātikkame pācittiyaṃ. Ettha **kocchaṃ** nāma vākamayaṃ vā usīramayaṃ vā muñjamayaṃ vā pabbajamayaṃ vā heṭṭhā ca upari ca vitthataṃ majjhe saṃkhittaṃ paṇavasaṇṭhānaṃ katvā baddhaṃ. Taṃ kira majjhe sīhabyagghacammaparikkhittampi karonti, akappiyacammaṃ nāmettha natthi. Senāsanañhi sovaṇṇamayampi vaṭṭati, tasmā taṃ mahagghaṃ hoti.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, aṭṭha māse avassikasaṅkete maṇḍape vā rukkhamūle vā yattha kākā vā kulalā vā na ūhadanti, tattha senāsanaṃ nikkhipitu’’nti (pāci. 110) vacanato pana vassikavassānamāsāti evaṃ apaññāte cattāro hemantike, cattāro gimhiketi aṭṭha māse sākhāmaṇḍape vā padaramaṇḍape vā rukkhamūle vā nikkhipituṃ vaṭṭati. Yasmiṃ pana kākā vā kulalā vā aññe vā sakuntā dhuvanivāsena kulāvake katvā vasanti, tassa rukkhassa mūle na nikkhipitabbaṃ. ‘‘Aṭṭha māse’’ti vacanato yesu janapadesu vassakāle na vassati, tesu cattāro māse nikkhipituṃ na vaṭṭatiyeva. ‘‘Avassikasaṅkete’’ti vacanato yattha hemante devo vassati, tattha hemantepi ajjhokāse nikkhipituṃ na vaṭṭati. Gimhe pana sabbattha vigatavalāhakaṃ visuddhaṃ nataṃ hoti, evarūpe kāle kenacideva karaṇīyena ajjhokāse mañcapīṭhaṃ nikkhipituṃ vaṭṭati.

85. Abbhokāsikenapi vattaṃ jānitabbaṃ. Tassa hi sace puggalikamañcako atthi, tattheva sayitabbaṃ. Saṅghikaṃ gaṇhantena vettena vā vākena vā vītamañcako gahetabbo, tasmiṃ asati purāṇamañcako gahetabbo, tasmiṃ asati navavāyimo vā onaddhako vā gahetabbo. Gahetvā pana ‘‘ahaṃ ukkaṭṭharukkhamūliko ukkaṭṭhaabbhokāsiko’’ti cīvarakuṭimpi akatvā asamaye ajjhokāse vā rukkhamūle vā paññapetvā nipajjituṃ na vaṭṭati. Sace pana catugguṇenapi cīvarena katā kuṭi atementaṃ rakkhituṃ na sakkoti, sattāhavaddalikādīni bhavanti, bhikkhuno kāyānugatikattā vaṭṭati. Araññe paṇṇakuṭīsu vasantānaṃ sīlasampadāya pasannacittā manussā navaṃ mañcapīṭhaṃ denti ‘‘saṅghikaparibhogena paribhuñjathā’’ti, vasitvā gacchantehi sāmantavihāre sabhāgabhikkhūnaṃ pesetvā gantabbaṃ, sabhāgānaṃ abhāvena anovassake nikkhipitvā gantabbaṃ, anovassake asati rukkhe laggetvā gantabbaṃ. Cetiyaṅgaṇe sammajjaniṃ gahetvā bhojanasālaṅgaṇaṃ vā uposathāgāraṅgaṇaṃ vā pariveṇadivāṭṭhānaaggisālādīsu vā aññataraṃ sammajjitvā dhovitvā puna sammajjanimāḷakeyeva ṭhapetabbā. Uposathāgārādīsu aññatarasmiṃ gahetvā avasesāni sammajjantassapi eseva nayo.

Yo pana bhikkhācāramaggaṃ sammajjanto gantukāmo hoti, tena sammajjitvā sace antarāmagge sālā atthi, tattha ṭhapetabbā. Sace natthi, valāhakānaṃ anuṭṭhitabhāvaṃ sallakkhetvā ‘‘yāvāhaṃ gāmato nikkhamāmi, tāva na vassissatī’’ti jānantena yattha katthaci nikkhipitvā puna paccāgacchantena pākatikaṭṭhāne ṭhapetabbā. ‘‘Sace vassissatīti jānanto ajjhokāse ṭhapeti, dukkaṭa’’nti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Sace pana tatra tatreva sammajjanatthāya sammajjanī nikkhittā hoti, taṃ taṃ ṭhānaṃ sammajjitvā tatra tatreva nikkhipituṃ vaṭṭati, āsanasālaṃ sammajjantena vattaṃ jānitabbaṃ. Tatridaṃ vattaṃ – majjhato paṭṭhāya pādaṭṭhānābhimukhā vālikā haritabbā, kacavaraṃ hatthehi gahetvā bahi chaḍḍetabbaṃ.

86. Sace vuttappakāraṃ catubbidhampi saṅghikaṃ senāsanaṃ ajjhokāse vā rukkhamūle vā maṇḍape vā anupasampannena santharāpeti, yena santharāpitaṃ, tassa palibodho. Sace pana upasampannena santharāpeti, yena santhataṃ, tassa palibodho. Tatrāyaṃ vinicchayo (pāci. aṭṭha. 111) – thero bhojanasālāyaṃ bhattakiccaṃ katvā daharaṃ āṇāpeti ‘‘gaccha divāṭṭhāne mañcapīṭhaṃ paññapehī’’ti. So tathā katvā nisinno, thero yathāruci vicaritvā tattha gantvā thavikaṃ vā uttarāsaṅgaṃ vā ṭhapeti, tato paṭṭhāya therassa palibodho. Nisīditvā sayaṃ gacchanto neva uddharati na uddharāpeti, leḍḍupātātikkame pācittiyaṃ. Sace pana thero tattha thavikaṃ vā uttarāsaṅgaṃ vā aṭṭhapetvā caṅkamantova daharaṃ ‘‘gaccha tva’’nti bhaṇati, tena ‘‘idaṃ, bhante, mañcapīṭha’’nti ācikkhitabbaṃ. Sace thero vattaṃ jānāti, ‘‘tvaṃ gaccha, ahaṃ pākatikaṃ karissāmī’’ti vattabbaṃ. Sace bālo hoti anuggahitavatto, ‘‘gaccha, mā idha tiṭṭha, neva nisīdituṃ na nipajjituṃ demī’’ti daharaṃ tajjetiyeva. Daharena ‘‘bhante, sukhaṃ sayathā’’ti kappaṃ labhitvā vanditvā gantabbaṃ. Tasmiṃ gate therasseva palibodho, purimanayeneva cassa āpatti veditabbā.

Atha pana āṇattikkhaṇeyeva daharo ‘‘mayhaṃ bhaṇḍe bhaṇḍadhovanādi kiñci karaṇīyaṃ atthī’’ti vadati, thero pana taṃ ‘‘paññapetvā gacchāhī’’ti vatvā bhojanasālato nikkhamitvā aññattha gacchati, pāduddhārena kāretabbo. Sace tattheva gantvā nisīdati, purimanayeneva cassa leḍḍupātātikkame āpatti. Sace pana thero sāmaṇeraṃ āṇāpeti, sāmaṇere tattha mañcapīṭhaṃ paññapetvā nisinnepi bhojanasālato aññattha gacchanto pāduddhārena kāretabbo. Gantvā nisinno puna gamanakāle leḍḍupātātikkame āpattiyā kāretabbo. Sace pana āṇāpento ‘‘mañcapīṭhaṃ paññapetvā tattheva nisīdā’’ti āṇāpeti, yatricchati, tatra gantvā āgantuṃ labhati. Sayaṃ pana pākatikaṃ akatvā gacchantassa leḍḍupātātikkame pācittiyaṃ. Antarasannipāte mañcapīṭhādīni paññapetvā nisinnehi gamanakāle ārāmikānaṃ ‘‘idaṃ paṭisāmethā’’ti vattabbaṃ, avatvā gacchantānaṃ leḍḍupātātikkame āpatti.

87. Mahādhammassavanaṃ nāma hoti, tattha uposathāgāratopi bhojanasālatopi āharitvā mañcapīṭhāni paññapenti, āvāsikānaṃyeva palibodho. Sace āgantukā ‘‘idaṃ amhākaṃ upajjhāyassa, idaṃ ācariyassā’’ti gaṇhanti, tato paṭṭhāya tesaṃ palibodho. Gamanakāle pākatikaṃ akatvā leḍḍupātaṃ atikkamantānaṃ āpatti. **Mahāpaccariyaṃ** pana vuttaṃ ‘‘yāva aññe na nisīdanti, tāva yehi paññattaṃ, tesaṃ bhāro, aññesu āgantvā nisinnesu nisinnakānaṃ bhāro. Sace te anuddharitvā vā anuddharāpetvā vā gacchanti, dukkaṭaṃ. Kasmā? Anāṇattiyā paññapitattā’’ti. Dhammāsane paññatte yāva ussārako vā dhammakathiko vā nāgacchati, tāva paññāpakānaṃ palibodho. Tasmiṃ āgantvā nisinne tassa palibodho. Sakalaṃ ahorattaṃ dhammassavanaṃ hoti, añño ussārako vā dhammakathiko vā uṭṭhāti, añño nisīdati, yo yo āgantvā nisīdati, tassa tasseva bhāro. Uṭṭhahantena pana ‘‘idamāsanaṃ tumhākaṃ bhāro’’ti vatvā gantabbaṃ. Sacepi itarasmiṃ anāgate paṭhamaṃ nisinno uṭṭhāya gacchati, tasmiñca antoupacāraṭṭheyeva itaro āgantvā nisīdati, uṭṭhāya gato āpattiyā na kāretabbo. Sace pana itarasmiṃ anāgateyeva paṭhamaṃ nisinno uṭṭhāyāsanā leḍḍupātaṃ atikkamati, āpattiyā kāretabbo. ‘‘Sabbattha leḍḍupātātikkame paṭhamapāde dukkaṭaṃ, dutiyapāde pācittiya’’nti ayaṃ nayo **mahāpaccariyaṃ** vuttoti.

88. Sace pana vuttappakārasenāsanato aññaṃ saṅghikaṃ cimilikaṃ vā uttarattharaṇaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā taṭṭikaṃ vā cammakhaṇḍaṃ vā pādapuñchaniṃ vā phalakapīṭhaṃ vā ajjhokāse santharitvā vā santharāpetvā vā taṃ pakkamanto neva uddharati na uddharāpeti anāpucchaṃ vā gacchati, dukkaṭaṃ. Ādhārakaṃ pattapidhānakaṃ pādakaṭhalikaṃ tālavaṇṭaṃ bījanipattakaṃ yaṃ kiñci dārubhaṇḍaṃ antamaso pānīyauḷuṅkaṃ pānīyasaṅkhaṃ ajjhokāse nikkhipitvā gacchantassapi dukkaṭaṃ. Ajjhokāse rajanaṃ pacitvā rajanabhājanaṃ rajanauḷuṅko rajanadoṇikāti sabbaṃ aggisālāya paṭisāmetabbaṃ. Sace aggisālā natthi, anovassake pabbhāre nikkhipitabbaṃ. Tasmimpi asati yattha olokentā bhikkhū passanti, tādise ṭhāne ṭhapetvā gantuṃ vaṭṭati. Aññapuggalike pana mañcapīṭhādisenāsanepi dukkaṭameva. Ettha pana ‘‘yasmiṃ vissāsaggāho na ruhati, tassa santake dukkaṭaṃ. Yasmiṃ pana vissāsaggāho ruhati, tassa santakaṃ attano puggalikameva hotī’’ti **mahāpaccariyā**dīsu vuttaṃ. Attano puggalike pana anāpattiyeva. Yo bhikkhu vā sāmaṇero vā ārāmiko vā lajjī hoti, attano palibodhaṃ viya maññati, tathārūpaṃ anāpucchitvā gacchantassapi anāpatti. Yo pana ātape otāpento ‘‘āgantvā uddharissāmī’’ti gacchati, tassapi anāpatti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Mañcapīṭhādisaṅghikasenāsanesu

Paṭipajjitabbavinicchayakathā samattā.

18. Kālikavinicchayakathā

89. **Kālikānipi cattārī**ti ettha (pāci. aṭṭha. 255-256) yāvakālikaṃ yāmakālikaṃ sattāhakālikaṃ yāvajīvikanti imāni cattāri kālikāni veditabbāni. Tattha purebhattaṃ paṭiggahetvā paribhuñjitabbaṃ yaṃ kiñci khādanīyabhojanīyaṃ yāva majjhanhikasaṅkhato kālo, tāva paribhuñjitabbato **yāvakālikaṃ**. Saddhiṃ anulomapānehi aṭṭhavidhaṃ pānaṃ yāva rattiyā pacchimayāmasaṅkhāto yāmo, tāva paribhuñjitabbato yāmo kālo assāti **yāmakālikaṃ**. Sappiādi pañcavidhaṃ bhesajjaṃ paṭiggahetvā sattāhaṃ nidhetabbato sattāho kālo assāti **sattāhakālikaṃ**. Ṭhapetvā udakaṃ avasesaṃ sabbampi paṭiggahitaṃ yāvajīvaṃ pariharitvā sati paccaye paribhuñjitabbato **yāvajīvika**nti vuccati.

90. Tattha yāvakālikesu **bhojanīyaṃ** nāma odano kummāso sattu maccho maṃsanti. Pañca bhojanāni yāmakālikaṃ sattāhakālikaṃ yāvajīvikañca ṭhapetvā avasesaṃ **khādanīyaṃ** nāma. Ettha (pāci. aṭṭha. 248-9) pana yaṃ tāva sakkhalimodakādi pubbaṇṇāparaṇṇamayaṃ khādanīyaṃ, tattha vattabbameva natthi. Yampi vanamūlādippabhedaṃ āmisagatikaṃ hoti. Seyyathidaṃ – mūlakhādanīyaṃ kandakhādanīyaṃ muḷālakhādanīyaṃ matthakakhādanīyaṃ khandhakhādanīyaṃ tacakhādanīyaṃ pattakhādanīyaṃ pupphakhādanīyaṃ phalakhādanīyaṃ aṭṭhikhādanīyaṃ piṭṭhakhādanīyaṃ niyyāsakhādanīyanti, idampi khādanīyasaṅkhyameva gacchati.

Tattha pana āmisagatikasallakkhaṇatthaṃ idaṃ mukhamattanidassanaṃ – **mūlakhādanīye** tāva mūlakamūlaṃ khārakamūlaṃ caccumūlaṃ tambakamūlaṃ taṇḍuleyyakamūlaṃ vatthuleyyakamūlaṃ vajakalimūlaṃ jajjharimūlanti evamādīni sūpeyyapaṇṇamūlāni āmisagatikāni. Ettha ca vajakalimūle jaraṭṭhaṃ chinditvā chaḍḍenti, taṃ yāvajīvikaṃ hoti. Aññampi evarūpaṃ eteneva nayena veditabbaṃ. Mūlakakhārakajajjharimūlānaṃ pana jaraṭṭhānipi āmisagatikānevāti vuttaṃ. Yāni pana pāḷiyaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, mūlāni bhesajjāni haliddiṃ siṅgiveraṃ vacaṃ vacattaṃ ativisaṃ kaṭukarohiṇiṃ usīraṃ bhaddamuttakaṃ, yāni vā panaññānipi atthi mūlāni bhesajjāni neva khādanīye khādanīyatthaṃ pharanti, na bhojanīye bhojanīyatthaṃ pharantī’’ti (mahāva. 263) –

Vuttāni, tāni yāvajīvikāni. Tesaṃ cūḷapañcamūlaṃ mahāpañcamūlantiādinā nayena gaṇiyamānānaṃ gaṇanāya anto natthi, khādanīyatthañca bhojanīyatthañca apharaṇabhāvoyeva panetesaṃ lakkhaṇaṃ. Tasmā yaṃ kiñci mūlaṃ tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharati, taṃ yāvakālikaṃ, itaraṃ yāvajīvikanti veditabbaṃ. Subahuṃ vatvāpi hi imasmiṃyeva lakkhaṇe ṭhātabbaṃ. Nāmasaññāsu pana vuccamānāsu taṃ taṃ nāmaṃ ajānantānaṃ sammohoyeva hoti, tasmā nāmasaññāya ādaraṃ akatvā lakkhaṇameva dassitaṃ. Yathā ca mūle, evaṃ kandādīsupi lakkhaṇaṃ dassayissāma, tasseva vasena vinicchayo veditabbo. Yañca taṃ pāḷiyaṃ haliddādi aṭṭhavidhaṃ vuttaṃ, tassa khandhatacapupphaphalādi sabbaṃ yāvajīvikanti vuttaṃ.

Kandakhādanīye duvidho kando dīgho ca bhisakiṃsukakandādi, vaṭṭo ca uppalakaserukakandādi, yaṃ gaṇṭhītipi vadanti. Tattha sabbesaṃ kandānaṃ jiṇṇajaraṭṭhaṭṭhānañca challi ca sukhumamūlāni ca yāvajīvikāni, taruṇo pana sukhakhādanīyo sālakalyāṇipotakakando kiṃsukapotakakando ambāṭakakando ketakakando māluvakando bhisasaṅkhāto padumapuṇḍarīkakando piṇḍālumasāluādayo ca khīravallikando āluvakando siggukando tālakando nīluppalarattuppalakumudasogandhikānaṃ kandā kadalikando veḷukando kaserukakandoti evamādayo tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthañca bhojanīyatthañca pharaṇakakandā yāvakālikā. Khīravallikando adhoto yāvajīviko, dhoto yāvakāliko. Khīrakākolijīvikausabhakalasuṇādikandā pana yāvajīvikā. Te pāḷiyaṃ ‘‘yāni vā panaññānipi atthi mūlāni bhesajjānī’’ti evaṃ (mahāva. 263) mūlabhesajjasaṅgaheneva saṅgahitā.

Muḷālakhādanīye padumamuḷālaṃ puṇḍarīkamuḷālaṃ mūlasadisaṃyeva. Erakamuḷālaṃ kandulamuḷālanti evamādi tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇakamuḷālaṃ yāvakālikaṃ, haliddisiṅgiveramakacicaturassavalliketakatālahintālakuntālanāḷikerapūgarukkhādimuḷālaṃ pana yāvajīvikaṃ. Taṃ sabbampi pāḷiyaṃ ‘‘yāni vā panaññānipi atthi mūlāni bhesajjānī’’ti evaṃ mūlabhesajjasaṅgaheneva saṅgahitaṃ.

Matthakakhādanīye tālahintālakuntālaketakanāḷikerapūgarukkhakhajjūrivettaerakakadalīnaṃ kaḷīrasaṅkhātā matthakā, veṇukaḷīro naḷakaḷīro ucchukaḷīro mūlakakaḷīro sāsapakaḷīro satāvarikaḷīro sattannaṃ dhaññānaṃ kaḷīrāti evamādi tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇako rukkhavalliādīnaṃ matthako yāvakāliko, haliddisiṅgiveravacamakacilasuṇānaṃ kaḷīrā, tālahintālakuntālanāḷikerakaḷīrānañca chinditvā pātito jaraṭṭhabundo yāvajīviko.

Khandhakhādanīye antopathavīgato sālakalyāṇīkhandho ucchukhandho nīluppalarattuppalakumudasogandhikānaṃ daṇḍakakhandhāti evamādi tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇako khandho yāvakāliko, uppalajātīnaṃ paṇṇadaṇḍako padumajātīnaṃ sabbopi daṇḍako karavindadaṇḍādayo ca avasesasabbakhandhā yāvajīvikā.

Tacakhādanīye ucchutacova eko yāvakāliko, sopi saraso, seso sabbo yāvajīviko. Tesaṃ pana matthakakhandhatacānaṃ tiṇṇampi pāḷiyaṃ kasāvabhesajjena saṅgaho veditabbo. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, kasāvāni bhesajjāni nimbakasāvaṃ kuṭajakasāvaṃ paṭolakasāvaṃ phaggavakasāvaṃ nattamālakasāvaṃ, yāni vā panaññānipi atthi kasāvāni bhesajjāni neva khādanīye khādanīyatthaṃ pharanti, na bhojanīye bhojanīyatthaṃ pharantī’’ti (mahāva. 263).

Ettha hi etesampi saṅgaho sijjhati. Vuttakasāvāni ca sabbakappiyānīti veditabbāni.

Pattakhādanīye mūlakaṃ khārako caccu tambako taṇḍuleyyako papunnāgo vatthuleyyako vajakali jajjhari sellu siggu kāsamaddako ummācīnamuggo māso rājamāso ṭhapetvā mahānipphāvaṃ avasesanipphāvo aggimantho sunisannako setavaraṇo nāḷikā bhūmiyaṃ jātaloṇīti etesaṃ pattāni, aññāni ca evarūpāni tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthañca bhojanīyatthañca pharaṇakāni pattāni ekaṃsena yāvakālikāni, yā panaññā mahānakhapiṭṭhimattapaṇṇā loṇirukkhe ca gacche ca ārohati, tassā pattaṃ yāvajīvikaṃ. Brahmipattañca yāvakālikanti dīpavāsino vadanti. Ambapallavaṃ yāvakālikaṃ, asokapallavaṃ pana yāvajīvikaṃ. Yāni caññāni pāḷiyaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, paṇṇāni bhesajjāni nimbapaṇṇaṃ kuṭajapaṇṇaṃ paṭolapaṇṇaṃ sulasipaṇṇaṃ kappāsapaṇṇaṃ, yāni vā panaññānipi atthi paṇṇāni bhesajjāni neva khādanīye khādanīyatthaṃ pharanti, na bhojanīye bhojanīyatthaṃ pharantī’’ti (mahāva. 263) –

Vuttāni, tāni yāvajīvikāni. Na kevalañca paṇṇāni, tesaṃ pupphaphalānipi. Yāvajīvikapaṇṇānaṃ pana phaggavapaṇṇaṃ ajjukapaṇṇaṃ phaṇijjakapaṇṇaṃ tambūlapaṇṇaṃ paduminipaṇṇanti evaṃ gaṇanavasena anto natthi.

Pupphakhādanīye mūlakapupphaṃ khārakapupphaṃ caccupupphaṃ tambakapupphaṃ vajakalipupphaṃ jajjharipupphaṃ cūḷanipphāvapupphaṃ mahānipphāvapupphaṃ kaserukapupphaṃ nāḷikeratālaketakānaṃ taruṇapupphāni setavaraṇapupphaṃ siggupupphaṃ uppalapadumajātikānaṃ pupphānaṃ kaṇṇikāmattaṃ agandhipupphaṃ karīrapupphaṃ jīvantī pupphanti evamādi tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇapupphaṃ yāvakālikaṃ, asokabakulakuyyakapunnāgacampakajātikaravīrakaṇikārakundanavamālikamallikādīnaṃ pana pupphaṃ yāvajīvikaṃ, tassa gaṇanāya anto natthi. Pāḷiyaṃ panassa kasāvabhesajjena saṅgaho veditabbo.

Phalakhādanīye panasalabujatālanāḷikeraambajambuambāṭakatintiṇikamātuluṅgakapitthalābukumbhaṇḍapussaphalatimbarūsakatipusavātiṅgaṇacocamocamadhukādīnaṃ phalāni, yāni loke tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharanti, sabbāni tāni yāvakālikāni, nāmagaṇanavasena tesaṃ na sakkā pariyantaṃ dassetuṃ. Yāni pana pāḷiyaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, phalāni bhesajjāni bilaṅgaṃ pippaliṃ marīcaṃ harītakaṃ vibhītakaṃ āmalakaṃ goṭṭhaphalaṃ, yāni vā panaññānipi atthi phalāni bhesajjāni neva khādanīye khādanīyatthaṃ pharanti, na bhojanīye bhojanīyatthaṃ pharantī’’ti (mahāva. 263) –

Vuttāni, tāni yāvajīvikāni. Tesampi aparipakkāni acchivabimbavaraṇaketakakāsmarīādīnaṃ phalāni jātiphalaṃ kaṭukaphalaṃ eḷā takkolanti evaṃ nāmavasena na sakkā pariyantaṃ dassetuṃ.

Aṭṭhikhādanīye labujaṭṭhi panasaṭṭhi ambāṭakaṭṭhi sālaṭṭhi khajjūrīketakatimbarūsakānaṃ taruṇaphalaṭṭhi tintiṇikaṭṭhi bimbaphalaṭṭhi uppalapadumajātīnaṃ pokkharaṭṭhīti evamādīni tesu tesu janapadesu manussānaṃ pakatiāhāravasena khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇakāni aṭṭhīni yāvakālikāni, madhukaṭṭhi punnāgaṭṭhi harītakādīnaṃ aṭṭhīni siddhatthakaṭṭhi rājikaṭṭhīti evamādīni aṭṭhīni yāvajīvikāni. Tesaṃ pāḷiyaṃ phalabhesajjeneva saṅgaho veditabbo.

Piṭṭhakhādanīye sattannaṃ tāva dhaññānaṃ dhaññānulomānaṃ aparaṇṇānañca piṭṭhaṃ panasapiṭṭhaṃ labujapiṭṭhaṃ ambāṭakapiṭṭhaṃ sālapiṭṭhaṃ dhotakatālapiṭṭhaṃ khīravallipiṭṭhañcāti evamādīni tesu tesu janapadesu pakatiāhāravasena manussānaṃ khādanīyatthaṃ bhojanīyatthañca pharaṇakāni piṭṭhāni yāvakālikāni, adhotakaṃ tālapiṭṭhaṃ khīravallipiṭṭhaṃ assagandhādipiṭṭhāni ca yāvajīvikāni. Tesaṃ pāḷiyaṃ kasāvehi mūlaphalehi ca saṅgaho veditabbo.

Niyyāsakhādanīye – eko ucchuniyyāsova sattāhakāliko, sesā –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, jatūni bhesajjāni hiṅguṃ hiṅgujatuṃ hiṅgusipāṭikaṃ takaṃ takapattiṃ takapaṇṇiṃ sajjulasaṃ, yāni vā panaññānipi atthi jatūni bhesajjānī’’ti (mahāva. 263) –

Evaṃ pāḷiyaṃ vuttā niyyāsā yāvajīvikā. Tattha yevāpanakavasena saṅgahitānaṃ ambaniyyāso kaṇikāraniyyāsoti evaṃ nāmavasena na sakkā pariyantaṃ dassetuṃ. Evaṃ imesu mūlakhādanīyādīsu yaṃ kiñci yāvakālikaṃ, sabbampi imasmiṃ atthe avasesaṃ khādanīyaṃ nāmāti saṅgahitaṃ.

91. Yāmakālikesu pana **aṭṭha pānāni** nāma ambapānaṃ jambupānaṃ cocapānaṃ mocapānaṃ madhukapānaṃ muddikapānaṃ sālūkapānaṃ phārusakapānanti imāni aṭṭha pānāni. Tattha (mahāva. aṭṭha. 300) **ambapāna**nti āmehi vā pakkehi vā ambehi katapānaṃ. Tattha āmehi karontena ambataruṇāni bhinditvā udake pakkhipitvā ātape ādiccapākena pacitvā parissāvetvā tadahupaṭiggahitakehi madhusakkārakappūrādīhi yojetvā kātabbaṃ, evaṃ kataṃ purebhattameva kappati. Anupasampannehi kataṃ labhitvā pana purebhattaṃ paṭiggahitaṃ purebhattaṃ sāmisaparibhogenapi vaṭṭati, pacchābhattaṃ nirāmisaparibhogena yāva aruṇuggamanā vaṭṭati. Esa nayo sabbapānesu. **Jambupāna**nti jambuphalehi katapānaṃ. **Cocapāna**nti aṭṭhikakadaliphalehi katapānaṃ. **Mocapāna**nti anaṭṭhikehi kadaliphalehi katapānaṃ. **Madhukapāna**nti madhukānaṃ jātirasena katapānaṃ. Taṃ pana udakasambhinnaṃ vaṭṭati, suddhaṃ na vaṭṭati. **Muddikapāna**nti muddikā udake madditvā ambapānaṃ viya katapānaṃ. **Sālūkapāna**nti rattuppalanīluppalādīnaṃ sālūke madditvā katapānaṃ. **Phārusakapāna**nti phārusakaphalehi ambapānaṃ viya katapānaṃ. Imāni aṭṭha pānāni sītānipi ādiccapākānipi vaṭṭanti, aggipākāni na vaṭṭanti.

Avasesāni vettatintiṇikamātuluṅgakapitthakosambakaramandādikhuddakaphalapānāni aṭṭhapānagaakāneva. Tāni kiñcāpi pāḷiyaṃ na vuttāni, atha kho kappiyaṃ anulomenti, tasmā kappanti. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sabbaṃ phalarasaṃ ṭhapetvā dhaññaphalarasa’’nti (mahāva. aṭṭha. 300) vuttattā ṭhapetvā sānulomadhaññaphalarasaṃ aññaṃ phalapānaṃ nāma akappiyaṃ natthi, sabbaṃ yāmakālikameva. Tattha **sānulomadhaññaphalaraso** nāma sattannañceva dhaññānaṃ tālanāḷikerapanasalabujaalābukumbhaṇḍapussaphalatipusaeḷālukāti navannañca mahāphalānaṃ sabbesañca pubbaṇṇāparaṇṇānaṃ anulomadhaññānaṃ raso yāvakāliko, tasmā pacchābhattaṃ na vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sabbaṃ pattarasaṃ ṭhapetvā ḍākarasa’’nti (mahāva. 300) vuttattā pakkaḍākarasaṃ ṭhapetvā yāvakālikapattānampi sītodakena madditvā kataraso vā ādiccapāko vā vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sabbaṃ puppharasaṃ ṭhapetvā madhukapuppharasa’’nti vuttattā madhukapuppharasaṃ ṭhapetvā sabbopi puppharaso vaṭṭati.

92. Sattāhakālikaṃ nāma sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitanti imāni pañca bhesajjāni. Tattha **sappi** nāma gosappi vā ajikāsappi vā mahiṃsasappi vā yesaṃ maṃsaṃ kappati, tesaṃ sappi. **Navanītaṃ** nāma tesaṃyeva navanītaṃ. **Telaṃ** nāma tilatelaṃ sāsapatelaṃ madhukatelaṃ eraṇḍatelaṃ vasātelaṃ. **Madhu** nāma makkhikāmadhu. **Phāṇitaṃ** nāma ucchumhā nibbattaṃ (paci. 260). Yāvajīvikaṃ pana heṭṭhā yāvakālike mūlakhādanīyādīsu vuttanayeneva veditabbaṃ.

93. Tattha (pāci. aṭṭha. 256) aruṇodaye paṭiggahitaṃ yāvakālikaṃ satakkhattumpi nidahitvā yāva kālo nātikkamati, tāva paribhuñjituṃ vaṭṭati, yāmakālikaṃ ekaṃ ahorattaṃ, sattāhakālikaṃ sattarattaṃ, itaraṃ sati paccaye yāvajīvampi paribhuñjituṃ vaṭṭati. Paṭiggahetvā ekarattaṃ vītināmitaṃ pana yaṃ kiñci yāvakālikaṃ vā yāmakālikaṃ vā ajjhoharitukāmatāya gaṇhantassa paṭiggahaṇe tāva dukkaṭaṃ, ajjhoharato pana ekamekasmiṃ ajjhohāre sannidhipaccayā pācittiyaṃ. Sacepi patto duddhoto hoti, yaṃ aṅguliyā ghaṃsantassa lekhā paññāyati, gaṇṭhikapattassa vā gaṇṭhikantare sneho paviṭṭho hoti, so uṇhe otāpentassa paggharati, uṇhayāguyā vā gahitāya sandissati, tādise pattepi punadivase bhuñjantassa pācittiyaṃ, tasmā pattaṃ dhovitvā puna tattha acchodakaṃ vā āsiñcitvā aṅguliyā vā ghaṃsitvā nisnehabhāvo jānitabbo. Sace hi udake vā snehabhāvo, patte vā aṅgulilekhā paññāyati, duddhoto hoti, telavaṇṇapatte pana aṅgulilekhā paññāyati, sā abbohārikā. Yampi bhikkhū nirapekkhā sāmaṇerānaṃ pariccajanti, tañce sāmaṇerā nidahitvā denti, sabbaṃ vaṭṭati. Sayaṃ paṭiggahetvā apariccattameva hi dutiyadivase na vaṭṭati. Tato hi ekasitthampi ajjhoharato pācittiyameva. Akappiyamaṃsesu manussamaṃse thullaccayena saddhiṃ pācittiyaṃ, avasesesu dukkaṭena saddhiṃ.

Yāmakālikaṃ sati paccaye ajjhoharato pācittiyaṃ, āhāratthāya ajjhoharato dukkaṭena saddhiṃ pācittiyaṃ. Sace pavārito hutvā anatirittakataṃ ajjhoharati, pakatiāmise dve pācittiyāni, manussamaṃse thullaccayena saddhiṃ dve, sesaakappiyamaṃse dukkaṭena saddhiṃ. Yāmakālikaṃ sati paccaye sāmisena mukhena ajjhoharato dve, nirāmisena ekameva. Āhāratthāya ajjhoharato vikappadvayepi dukkaṭaṃ vaḍḍhati. Sace vikāle ajjhoharati, pakatibhojane sannidhipaccayā ca vikālabhojanapaccayā ca dve pācittiyāni, akappiyamaṃse thullaccayaṃ dukkaṭañca vaḍḍhati. Yāmakālike vikālapaccayā anāpatti. Anatirittapaccayā pana vikāle sabbavikappesu anāpatti.

Sattāhakālikaṃ pana yāvajīvikañca āhāratthāya paṭiggaṇhato paṭiggaṇhanapaccayā tāva dukkaṭaṃ, ajjhoharato pana sace nirāmisaṃ hoti, ajjhohāre dukkaṭaṃ. Atha āmisasaṃsaṭṭhaṃ paṭiggahetvā ṭhapitaṃ hoti, yathāvatthukaṃ pācittiyameva.

94. Sattāhakālikesu pana sappiādīsu ayaṃ vinicchayo (pārā. aṭṭha. 2.622) – **sappi** tāva purebhattaṃ paṭiggahitaṃ tadahupurebhattaṃ sāmisampi nirāmisampi paribhuñjituṃ vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya sattāhaṃ nirāmisaṃ paribhuñjitabbaṃ. Sattāhātikkame sace ekabhājane ṭhapitaṃ, ekaṃ nissaggiyaṃ. Sace bahūsu, vatthugaṇanāya nissaggiyāni. Pacchābhattaṃ paṭiggahitaṃ nirāmisameva vaṭṭati, purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā uggahitakaṃ katvā nikkhittaṃ ajjhoharituṃ na vaṭṭati, abbhañjanādīsu upanetabbaṃ. Sattāhātikkamepi anāpatti anajjhoharaṇīyataṃ āpannattā. Sace anupasampanno purebhattaṃ paṭiggahitanavanītena sappiṃ katvā deti, purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, sace sayaṃ karoti, sattāhampi nirāmisameva vaṭṭati. Pacchābhattaṃ paṭiggahitanavanītena yena kenaci katasappi sattāhampi nirāmisameva vaṭṭati, uggahitakena kate pubbe vuttasuddhasappinayeneva vinicchayo veditabbo. Purebhattaṃ paṭiggahitakhīrena vā dadhinā vā katasappi anupasampannena kataṃ sāmisampi tadahupurebhattaṃ vaṭṭati, sayaṃkataṃ nirāmisameva vaṭṭati.

95. **Navanītaṃ** tāpentassa hi sāmaṃpāko na hoti, sāmaṃpakkena pana tena saddhiṃ āmisaṃ na vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya ca na vaṭṭatiyeva. Sattāhātikkamepi anāpatti savatthukassa paṭiggahitattā. Pacchābhattaṃ paṭiggahitakehi kataṃ pana abbhañjanādīsu upanetabbaṃ. Purebhattampi ca uggahitakehi kataṃ, ubhayesampi sattāhātikkame anāpatti. Esa nayo akappiyamaṃsasappimhi. Ayaṃ pana viseso – yattha pāḷiyaṃ āgatasappinā nissaggiyaṃ, tattha iminā dukkaṭaṃ. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** kāraṇapatirūpakaṃ vatvā manussasappi ca navanītañca paṭikkhittaṃ, taṃ duppaṭikkhittaṃ **sabbaaṭṭhakathāsu** anuññātattā. Parato cassa vinicchayopi āgacchissati. Pāḷiyaṃ āgatanavanītampi purebhattaṃ paṭiggahitaṃ tadahupurebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya nirāmisameva. Sattāhātikkame nānābhājanesu ṭhapite bhājanagaṇanāya, ekabhājanepi amissetvā piṇḍapiṇḍavasena ṭhapite piṇḍagaṇanāya nissaggiyāni. Pacchābhattaṃ paṭiggahitaṃ sappinayena veditabbaṃ. Ettha pana dadhiguḷikāyopi takkabindūnipi honti, tasmā dhotaṃ vaṭṭatīti upaḍḍhatherā āhaṃsu. Mahāsivatthero pana ‘‘bhagavatā anuññātakālato paṭṭhāya takkato uddhaṭamattameva khādiṃsū’’ti āha. Tasmā navanītaṃ paribhuñjantena dhovitvā dadhitakkamakkhikākipillikādīni apanetvā paribhuñjitabbaṃ. Pacitvā sappiṃ katvā paribhuñjitukāmena adhotampi paribhuñjituṃ vaṭṭati. Yaṃ tattha dadhigataṃ vā takkagataṃ vā, taṃ khayaṃ gamissati. Ettāvatā hi savatthukapaṭiggahitaṃ nāma na hotīti ayamettha adhippāyo. Āmisena saddhiṃ pakkattā pana tasmimpi kukkuccāyanti kukkuccakā. Idāni uggahetvā ṭhapitanavanīte ca purebhattaṃ khīradadhīni paṭiggahetvā katanavanīte ca pacchābhattaṃ tāni paṭiggahetvā katanavanīte ca uggahitakehi katanavanīte ca akappiyamaṃsanavanīte ca sabbo āpattānāpattiparibhogāparibhoganayo sappimhi vuttakkameneva gahetabbo. Telabhikkhāya paviṭṭhānaṃ pana bhikkhūnaṃ tattheva sappimpi navanītampi pakkatelampi apakkatelampi ākiranti. Tattha takkadadhibindūnipi bhattasitthānipi taṇḍulakaṇāpi makkhikādayopi honti, ādiccapākaṃ katvā parissāvetvā gahitaṃ sattāhakālikaṃ hoti. Paṭiggahetvā ca ṭhapitabhesajjehi saddhiṃ pacitvā natthupānampi kātuṃ vaṭṭati. Sace vaddalisamaye lajjī sāmaṇero yathā tattha patitataṇḍulakaṇādayo na paccanti, evaṃ aggimhi vilīyāpetvā parissāvetvā puna pacitvā deti, purimanayeneva sattāhaṃ vaṭṭati.

96. **Telesu** tilatelaṃ tāva purebhattaṃ paṭiggahitaṃ purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya nirāmisameva vaṭṭati. Sattāhātikkame tassa bhājanagaṇanāya nissaggiyabhāvo veditabbo. Pacchābhattaṃ paṭiggahitaṃ sattāhaṃ nirāmisameva vaṭṭati, uggahitakaṃ katvā nikkhittaṃ ajjhoharituṃ na vaṭṭati, sīsamakkhanādīsu upanetabbaṃ, sattāhātikkamepi anāpatti. Purebhattaṃ tile paṭiggahetvā katatelaṃ purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya anajjhoharaṇīyaṃ hoti, sīsamakkhanādīsu upanetabbaṃ, sattāhātikkamepi anāpatti. Pacchābhattaṃ tile paṭiggahetvā katatelaṃ anajjhoharaṇīyameva savatthukapaṭiggahitattā. Sattāhātikkamepi anāpatti, sīsamakkhanādīsu upanetabbaṃ. Purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā uggahitakatilehi katatelepi eseva nayo. Purebhattaṃ paṭiggahitatile bhajjitvā vā tilapiṭṭhaṃ vā sedetvā uṇhodakena vā temetvā katatelaṃ sace anupasampannena kataṃ, purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, attanā kataṃ nibbaṭṭitattā purebhattaṃ nirāmisaṃ vaṭṭati, sāmaṃpakkattā sāmisaṃ na vaṭṭati. Savatthukapaṭiggahitattā pana pacchābhattato paṭṭhāya ubhayampi anajjhoharaṇīyaṃ, sīsamakkhanādīsu upanetabbaṃ, sattāhātikkamepi anāpatti. Yadi pana appaṃ uṇhodakaṃ hoti abbhukkiraṇamattaṃ, abbohārikaṃ hoti sāmaṃpākagaṇanaṃ na gacchati. Sāsapatelādīsupi avatthukapaṭiggahitesu avatthukatilatele vuttasadisova vinicchayo.

Sace pana purebhattaṃ paṭiggahitānaṃ sāsapādīnaṃ cuṇṇehi ādiccapākena sakkā telaṃ kātuṃ, taṃ purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya nirāmisameva vaṭṭati, sattāhātikkame nissaggiyaṃ. Yasmā pana sāsapamadhukacuṇṇāni sedetvā eraṇḍakaṭṭhīni ca bhajjitvā eva telaṃ karonti, tasmā etesaṃ telaṃ anupasampannehi kataṃ purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, vatthūnaṃ yāvajīvikattā pana savatthukapaṭiggahaṇe doso natthi. Attanā kataṃ sattāhaṃ nirāmisaparibhogeneva paribhuñjitabbaṃ. Uggahitakehi kataṃ anajjhoharaṇīyaṃ, bāhiraparibhoge vaṭṭati, sattāhātikkamepi anāpatti. Telakaraṇatthāya sāsapamadhukaeraṇḍakaṭṭhīni paṭiggahetvā katatelaṃ sattāhakālikaṃ, dutiyadivase kataṃ chāhaṃ vaṭṭati, tatiyadivase kataṃ pañcāhaṃ vaṭṭati, catuttha, pañcama, chaṭṭha, sattamadivase kataṃ tadaheva vaṭṭati. Sace yāva aruṇassa uggamanā tiṭṭhati, nissaggiyaṃ, aṭṭhamadivase kataṃ anajjhoharaṇīyaṃ, anissaggiyattā pana bāhiraparibhoge vaṭṭati. Sacepi na karoti, telatthāya gahitasāsapādīnaṃ sattāhātikkame dukkaṭameva. Pāḷiyaṃ pana anāgatāni aññānipi nāḷikeranimbakosambakaramandādīnaṃ telāni atthi, tāni paṭiggahetvā sattāhaṃ atikkāmayato dukkaṭaṃ hoti. Ayametesu viseso – sesaṃ yāvakālikavatthuṃ yāvajīvikavatthuñca sallakkhetvā sāmaṃpākasavatthukapurebhattapacchābhattapaṭiggahitauggahitavatthuvidhānaṃ sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Vasātelaṃ nāma ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pañca vasāni acchavasaṃ macchavasaṃ susukāvasaṃ sūkaravasaṃ gadrabhavasa’’nti (mahāva. 262) evaṃ anuññātavasānaṃ telaṃ. Ettha ca ‘‘acchavasa’’nti vacanena ṭhapetvā manussavasaṃ sabbesaṃ akappiyamaṃsānaṃ vasā anuññātā. Macchaggahaṇena ca susukāpi gahitā honti, vāḷamacchattā pana visuṃ vuttaṃ. Macchādiggahaṇena cettha sabbesampi kappiyamaṃsānaṃ vasā anuññātā. Maṃsesu hi dasa manussahatthiassasunakhaahisīhabyagghadīpiacchataracchānaṃ maṃsāni akappiyāni, vasāsu ekā manussavasā. Khīrādīsu akappiyaṃ nāma natthi. Anupasampannehi kataṃ nibbaṭṭitaṃ vasātelaṃ purebhattaṃ paṭiggahitaṃ purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya sattāhaṃ nirāmisameva vaṭṭati. Yaṃ pana tattha sukhumarajasadisaṃ maṃsaṃ vā nhāru vā aṭṭhi vā lohitaṃ vā hoti, taṃ abbohārikaṃ. Sace pana vasaṃ paṭiggahetvā sayaṃ karoti, purebhattaṃ paṭiggahetvā pacitvā parissāvetvā sattāhaṃ nirāmisaparibhogena paribhuñjitabbaṃ. Nirāmisaparibhogañhi sandhāya idaṃ vuttaṃ ‘‘kāle paṭiggahitaṃ kāle nippakkaṃ kāle saṃsaṭṭhaṃ telaparibhogena paribhuñjitu’’nti (mahāva. 262). Tatrāpi abbohārikaṃ abbohārikameva, pacchābhattaṃ pana paṭiggahetuṃ vā kātuṃ vā na vaṭṭatiyeva. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Vikāle ce, bhikkhave, paṭiggahitaṃ vikāle nippakkaṃ vikāle saṃsaṭṭhaṃ, taṃ ce paribhuñjeyya, āpatti tiṇṇaṃ dukkaṭānaṃ. Kāle ce, bhikkhave, paṭiggahitaṃ vikāle nippakkaṃ vikāle saṃsaṭṭhaṃ, taṃ ce paribhuñjeyya, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Kāle ce, bhikkhave, paṭiggahitaṃ kāle nippakkaṃ vikāle saṃsaṭṭhaṃ, taṃ ce paribhuñjeyya, āpatti dukkaṭassa. Kāle ce, bhikkhave, paṭiggahitaṃ kāle nippakkaṃ kāle saṃsaṭṭhaṃ, taṃ ce paribhuñjeyya, anāpattī’’ti (mahāva. 262).

Upatissattheraṃ pana antevāsikā pucchiṃsu ‘‘bhante, sappinavanītavasāni ekato pacitvā nibbaṭṭitāni vaṭṭanti, na vaṭṭantī’’ti? ‘‘Na vaṭṭanti, āvuso’’ti. Thero kirettha pakkatelakasaṭe viya kukkuccāyati. Tato naṃ uttari pucchiṃsu ‘‘bhante, navanīte dadhiguḷikā vā takkabindu vā hoti, etaṃ vaṭṭatī’’ti? ‘‘Etampi, āvuso, na vaṭṭatī’’ti. Tato naṃ āhaṃsu ‘‘bhante, ekato pacitvā ekato saṃsaṭṭhāni tejavantāni honti, rogaṃ niggaṇhantī’’ti. ‘‘Sādhāvuso’’ti thero sampaṭicchi. Mahāsumatthero panāha ‘‘kappiyamaṃsavasāva sāmisaparibhoge vaṭṭati, itarā nirāmisaparibhoge vaṭṭatī’’ti. Mahāpadumatthero pana ‘‘idaṃ ki’’nti paṭikkhipitvā ‘‘nanu vātābādhikā bhikkhū pañcamūlakasāvayāguyaṃ acchasūkaratelādīni pakkhipitvā yāguṃ pivanti, sā tejussadattā rogaṃ niggaṇhātī’’ti vatvā ‘‘vaṭṭatī’’ti āha.

97. **Madhu** nāma madhukarīhi madhumakkhikāhi khuddakamakkhikāhi bhamaramakkhikāhi ca kataṃ madhu. Taṃ purebhattaṃ paṭiggahitaṃ purebhattaṃ sāmisaparibhogampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya sattāhaṃ nirāmisaparibhogameva vaṭṭati, sattāhātikkame nissaggiyaṃ. Sace silesasadisaṃ mahāmadhuṃ khaṇḍaṃ katvā ṭhapitaṃ, itaraṃ vā nānābhājanesu, vatthugaṇanāya nissaggiyāni. Sace ekameva khaṇḍaṃ, ekabhājane vā itaraṃ, ekameva nissaggiyaṃ. Uggahitakaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ, arumakkhanādīsu upanetabbaṃ. Madhupaṭalaṃ vā madhusitthakaṃ vā sace madhunā amakkhitaṃ parisuddhaṃ, yāvajīvikaṃ, madhumakkhitaṃ pana madhugatikameva. Cīrikā nāma sapakkhā dīghamakkhikā tumbaḷanāmikā ca aṭṭhipakkhikā kāḷamahābhamarā honti, tesaṃ āsayesu niyyāsasadisaṃ madhu hoti, taṃ yāvajīvikaṃ.

98. **Phāṇitaṃ** nāma ucchurasaṃ upādāya apakkā vā avatthukapakkā vā sabbāpi avatthukā ucchuvikati. Taṃ phāṇitaṃ purebhattaṃ paṭiggahitaṃ purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya sattāhaṃ nirāmisameva vaṭṭati, sattāhātikkame vatthugaṇanāya nissaggiyaṃ. Bahū piṇḍā cuṇṇe katvā ekabhājane pakkhittā honti ghanasannivesā, ekameva nissaggiyaṃ. Uggahitakaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ, gharadhūpanādīsu upanetabbaṃ. Purebhattaṃ paṭiggahitena aparissāvitaucchurasena kataphāṇitaṃ sace anupasampannena kataṃ, sāmisampi vaṭṭati, sayaṃkataṃ nirāmisameva vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya pana savatthukapaṭiggahitattā anajjhoharaṇīyaṃ, sattāhātikkamepi anāpatti. Pacchābhattaṃ aparissāvitapaṭiggahitena katampi anajjhoharaṇīyameva, sattāhātikkamepi anāpatti. Esa nayo ucchuṃ paṭiggahetvā kataphāṇitepi. Purebhattaṃ pana parissāvitapaṭiggahitena kataṃ sace anupasampannena kataṃ, purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya sattāhaṃ nirāmisameva. Sayaṃkataṃ purebhattampi nirāmisameva, pacchābhattaṃ parissāvitapaṭiggahitena kataṃ pana nirāmisameva sattāhaṃ vaṭṭati. Uggahitakataṃ vuttanayameva.

‘‘Jhāmaucchuphāṇitaṃ vā koṭṭitaucchuphāṇitaṃ vā purebhattameva vaṭṭatī’’ti **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘etaṃ savatthukapakkaṃ vaṭṭati, no vaṭṭatī’’ti pucchaṃ katvā ‘‘ucchuphāṇitaṃ pacchābhattaṃ no vaṭṭanakaṃ nāma natthī’’ti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ. Sītodakena kataṃ madhukapupphaphāṇitaṃ purebhattaṃ sāmisampi vaṭṭati, pacchābhattato paṭṭhāya sattāhaṃ nirāmisameva vaṭṭati, sattāhātikkame vatthugaṇanāya dukkaṭaṃ, khīraṃ pakkhipitvā kataṃ madhukaphāṇitaṃ yāvakālikaṃ. Khaṇḍasakkharaṃ pana khīrajallikaṃ apanetvā sodhenti, tasmā vaṭṭati.

99. Madhukapupphaṃ pana purebhattampi allaṃ vaṭṭati. Bhajjitampi vaṭṭati, bhajjitvā tilādīhi missaṃ vā amissaṃ vā katvā koṭṭitaṃ vaṭṭati. Yadi pana taṃ gahetvā merayatthāya yojenti, yojitaṃ bījato paṭṭhāya na vaṭṭati. Kadalīkhajjūrīambalabujapanasaciñcādīnaṃ sabbesaṃ yāvakālikaphalānaṃ phāṇitaṃ yāvakālikameva. Maricapakkehi phāṇitaṃ karonti, taṃ yāvajīvikaṃ. Evaṃ yathāvuttāni sattāhakālikāni sappiādīni pañca ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pañca bhesajjānī’’ti (mahāva. 260) bhesajjanāmena anuññātattā bhesajjakiccaṃ karontu vā mā vā, āhāratthaṃ pharituṃ samatthānipi paṭiggahetvā tadahupurebhattaṃ yathāsukhaṃ, pacchābhattato paṭṭhāya sati paccaye vuttanayena sattāhaṃ paribhuñjitabbāni, sattāhātikkame pana bhesajjasikkhāpadena nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Sacepi sāsapamattaṃ hoti, sakiṃ vā aṅguliyā gahetvā jivhāya sāyanamattaṃ, nissajjitabbameva pācittiyañca desetabbaṃ. Nissaṭṭhaṃ paṭilabhitvā na ajjhoharitabbaṃ, na kāyikena paribhogena paribhuñjitabbaṃ, kāyo vā kāye aru vā na makkhetabbaṃ. Tehi makkhitāni kāsāvakattarayaṭṭhiupāhanapādakaṭhalikamañcapīṭhādīnipi aparibhogāni. ‘‘Dvāravātapānakavāṭesupi hatthena gahaṇaṭṭhānaṃ na makkhetabba’’nti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. ‘‘Kasāve pana pakkhipitvā dvāravātapānakavāṭāni makkhetabbānī’’ti **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Padīpe vā kāḷavaṇṇe vā upanetuṃ vaṭṭati. Aññena pana bhikkhunā kāyikena paribhogena paribhuñjitabbaṃ, na ajjhoharitabbaṃ. ‘‘Anāpatti antosattāhaṃ adhiṭṭhetī’’ti (pārā. 625) vacanato pana sattāhabbhantare sappiñca telañca vasañca muddhani telaṃ vā abbhañjanaṃ vā madhuṃ arumakkhanaṃ phāṇitaṃ gharadhūpanaṃ adhiṭṭheti anāpatti, neva nissaggiyaṃ hoti. Sace adhiṭṭhitatelaṃ anadhiṭṭhitatelabhājane ākiritukāmo hoti, bhājane ce sukhumaṃ chiddaṃ, paviṭṭhaṃ paviṭṭhaṃ telaṃ purāṇatelena ajjhottharīyati, puna adhiṭṭhātabbaṃ. Atha mahāmukhaṃ hoti, sahasāva bahu telaṃ pavisitvā purāṇatelaṃ ajjhottharati, puna adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Adhiṭṭhitagatikameva hi taṃ hoti. Etena nayena adhiṭṭhitatelabhājane anadhiṭṭhitatelaākiraṇampi veditabbaṃ.

Sace pana sattāhātikkantaṃ anupasampannassa pariccajitvā deti, puna tena attano santakaṃ katvā dinnaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati. Sace hi so abhisaṅkharitvā vā anabhisaṅkharitvā vā tassa bhikkhuno natthukammatthaṃ dadeyya, gahetvā natthukammaṃ kātabbaṃ. Sace bālo hoti, dātuṃ na jānāti, aññena bhikkhunā vattabbo ‘‘atthi te sāmaṇera tela’’nti? ‘‘Āma, bhante, atthī’’ti. Āhara therassa bhesajjaṃ karissāmāti. Evampi vaṭṭati. Sace dvinnaṃ santakaṃ ekena paṭiggahitaṃ avibhattaṃ hoti, sattāhātikkame dvinnampi anāpatti, paribhuñjituṃ pana na vaṭṭati. Sace yena paṭiggahitaṃ, so itaraṃ bhaṇati ‘‘āvuso, imaṃ telaṃ sattāhamattaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti, so ca paribhogaṃ na karoti, kassa āpatti? Na kassaci. Kasmā? Yena paṭiggahitaṃ, tena vissajjitattā, itarassa appaṭiggahitattā.

100. Imesu (mahāva. aṭṭha. 305) pana catūsu kālikesu yāvakālikaṃ yāmakālikanti idameva dvayaṃ antovutthakañceva sannidhikārakañca hoti, sattāhakālikañca yāvajīvikañca akappiyakuṭiyaṃ nikkhipitumpi vaṭṭati, sannidhimpi na janeti. Yāvakālikaṃ pana attanā saddhiṃ sambhinnarasāni tīṇipi yāmakālikādīni attano sabhāvaṃ upaneti. Yāmakālikaṃ dvepi sattāhakālikādīni attano sabhāvaṃ upaneti, sattāhakālikampi attanā saddhiṃ saṃsaṭṭhaṃ yāvajīvikaṃ attano sabhāvaññeva upaneti, tasmā yāvakālikena tadahupaṭiggahitena saddhiṃ saṃsaṭṭhaṃ sambhinnarasaṃ sesakālikattayaṃ tadahupurebhattameva vaṭṭati. Yāmakālikena saṃsaṭṭhaṃ pana itaradvayaṃ tadahupaṭiggahitaṃ yāva aruṇuggamanā vaṭṭati. Sattāhakālikena pana tadahupaṭiggahitena saddhiṃ saṃsaṭṭhaṃ tadahupaṭiggahitaṃ vā purepaṭiggahitaṃ vā yāvajīvikaṃ sattāhaṃ kappati. Dvīhapaṭiggahitena chāhaṃ. Tīhapaṭiggahitena pañcāhaṃ…pe… sattāhapaṭiggahitena tadaheva kappatīti veditabbaṃ. Kālayāmasattāhātikkamesu cettha vikālabhojanasannidhibhesajjasikkhāpadānaṃ vasena āpattiyo veditabbā.

Sace pana ekato paṭiggahitānipi cattāri kālikāni sambhinnarasāni na honti, tassa tasseva kālassa vasena paribhuñjituṃ vaṭṭanti. Sace hi challimpi anapanetvā sakaleneva nāḷikeraphalena saddhiṃ ambapānādipānakaṃ paṭiggahitaṃ hoti, nāḷikeraṃ apanetvā taṃ vikālepi kappati. Upari sappipiṇḍaṃ ṭhapetvā sītalapāyāsaṃ denti, yaṃ pāyāsena asaṃsaṭṭhaṃ sappi, taṃ apanetvā sattāhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati. Thaddhamadhuphāṇitādīsupi eseva nayo. Takkolajātiphalādīhi alaṅkaritvā piṇḍapātaṃ denti, tāni uddharitvā dhovitvā yāvajīvaṃ paribhuñjitabbāni. Yāguyaṃ pakkhipitvā dinnasiṅgiverādīsupi telādīsu pakkhipitvā dinnalaṭṭhimadhukādīsupi eseva nayo. Evaṃ yaṃ yaṃ asambhinnarasaṃ hoti, taṃ taṃ ekato paṭiggahitampi yathā suddhaṃ hoti, tathā dhovitvā tacchetvā vā tassa tassa kālassa vasena paribhuñjituṃ vaṭṭati. Sace sambhinnarasaṃ hoti saṃsaṭṭhaṃ, na vaṭṭati.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Kālikavinicchayakathā samattā.

19. Kappiyabhūmivinicchayakathā

101. **Kappiyācatubhūmiyo**ti ettha ‘‘anujānāmi, bhikkhave, catasso kappiyabhūmiyo ussāvanantikaṃ gonisādikaṃ gahapatiṃ sammuti’’nti (mahāva. 295) vacanato ussāvanantikā gonisādikā gahapati sammutīti imā catasso kappiyabhūmiyo veditabbā. Tattha (mahāva. aṭṭha. 295) **ussāvanantikā** tāva evaṃ kātabbā – yo thambhānaṃ vā upari bhittipāde vā nikhanitvā vihāro karīyati, tassa heṭṭhā thambhapaṭicchakā pāsāṇā bhūmigatikā eva. Paṭhamatthambhaṃ pana paṭhamabhittipādaṃ vā patiṭṭhāpentehi bahūhi samparivāretvā ‘‘kappiyakuṭiṃ karoma, kappiyakuṭiṃ karomā’’ti vācaṃ nicchārentehi manussesu ukkhipitvā patiṭṭhāpentesu āmasitvā vā sayaṃ ukkhipitvā vā thambho vā bhittipādo vā patiṭṭhāpetabbo. **Kurundimahāpaccarīsu** pana ‘‘kappiyakuṭi kappiyakuṭīti vatvā patiṭṭhāpetabba’’nti vuttaṃ. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘saṅghassa kappiyakuṭiṃ adhiṭṭhāmī’’ti vuttaṃ, taṃ pana avatvāpi aṭṭhakathāsu vuttanayena vutte doso natthi. Idaṃ panettha sādhāraṇalakkhaṇaṃ ‘‘thambhapatiṭṭhāpanañca vacanapariyosānañca samakālaṃ vaṭṭatī’’ti. Sace hi aniṭṭhite vacane thambho patiṭṭhāti, appatiṭṭhite vā tasmiṃ vacanaṃ niṭṭhāti, akatā hoti kappiyakuṭi. Teneva **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ ‘‘bahūhi samparivāretvā vattabbaṃ, avassañhi ettha ekassapi vacananiṭṭhānañca thambhapatiṭṭhānañca ekato bhavissatī’’ti. Iṭṭhakāsilāmattikākuṭṭakāsu pana kuṭīsu heṭṭhā cayaṃ bandhitvā vā abandhitvā vā karontu, yato paṭṭhāya bhittiṃ uṭṭhāpetukāmā honti, taṃ sabbapaṭhamaṃ iṭṭhakaṃ vā silaṃ vā mattikāpiṇḍaṃ vā gahetvā vuttanayeneva kappiyakuṭi kātabbā, iṭṭhakādayo bhittiyaṃ paṭhamiṭṭhakādīnaṃ heṭṭhā na vaṭṭanti, thambhā pana upari uggacchanti, tasmā vaṭṭanti. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘thambhehi kariyamāne catūsu koṇesu cattāro thambhā, iṭṭhakādikuṭṭe catūsu koṇesu dve tisso iṭṭhakā adhiṭṭhātabbā’’ti vuttaṃ. Tathā pana akatāyapi doso natthi, aṭṭhakathāsu hi vuttameva pamāṇaṃ.

Gonisādikā duvidhā ārāmagonisādikā vihāragonisādikāti. Tāsu yattha neva ārāmo, na senāsanāni parikkhittāni honti, ayaṃ **ārāmagonisādikā** nāma. Yattha senāsanāni sabbāni vā ekaccāni vā parikkhittāni, ārāmo aparikkhitto, ayaṃ **vihāragonisādikā** nāma. Iti ubhayatrāpi ārāmassa aparikkhittabhāvoyeva pamāṇaṃ. ‘‘Ārāmo pana upaḍḍhaparikkhittopi bahutaraṃ parikkhittopi parikkhittoyeva nāmā’’ti **kurundimahāpaccarīsu** vuttaṃ, ettha kappiyakuṭiṃ laddhuṃ vaṭṭati.

Gahapatīti manussā āvāsaṃ katvā ‘‘kappiyakuṭiṃ dema, paribhuñjathā’’ti vadanti, esā gahapati nāma, ‘‘kappiyakuṭiṃ kātuṃ demā’’ti vuttepi vaṭṭatiyeva. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘yasmā bhikkhuṃ ṭhapetvā sesasahadhammikānaṃ sabbesañca devamanussānaṃ hatthato paṭiggaho ca sannidhi ca antovutthañca tesaṃ santakaṃ bhikkhussa vaṭṭati, tasmā tesaṃ gehāni vā tehi dinnakappiyakuṭi vā gahapatīti vuccatī’’ti vuttaṃ, punapi vuttaṃ ‘‘bhikkhusaṅghassa vihāraṃ ṭhapetvā bhikkhunupassayo vā ārāmikānaṃ vā titthiyānaṃ vā devatānaṃ vā nāgānaṃ vā api brahmānaṃ vimānaṃ kappiyakuṭi hotī’’ti, taṃ suvuttaṃ. Saṅghasantakameva hi bhikkhusantakaṃ vā gehaṃ gahapatikuṭikā na hoti.

Sammuti nāma ñattidutiyakammavācāya sāvetvā sammatā. Evañca pana, bhikkhave, sammannitabbā, byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ saṅgho itthannāmaṃ vihāraṃ kappiyabhūmiṃ sammanneyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Saṅgho itthannāmaṃ vihāraṃ kappiyabhūmiṃ sammannati. Yassāyasmato khamati itthannāmassa vihārassa kappiyabhūmiyā sammuti, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Sammato saṅghena itthannāmo vihāro kappiyabhūmi khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 295).

Kammavācaṃ avatvā apalokanakammavasena sāvetvā katāpi sammatā eva.

102. Yaṃ (mahāva. aṭṭha. 295) imāsu catūsu kappiyabhūmīsu vuttaṃ āmisaṃ, taṃ sabbaṃ antovutthasaṅkhyaṃ na gacchati. Bhikkhūnañca bhikkhunīnañca antovutthaantopakkamocanatthañhi kappiyakuṭiyo anuññātā. Yaṃ pana akappiyabhūmiyaṃ sahaseyyappahonake gehe vuttaṃ saṅghikaṃ vā puggalikaṃ vā bhikkhussa bhikkhuniyā vā santakaṃ ekarattampi ṭhapitaṃ, taṃ antovutthaṃ, tattha pakkañca antopakkaṃ nāma hoti, etaṃ na kappati. Sattāhakālikaṃ pana yāvajīvikañca vaṭṭati.

Tatrāyaṃ vinicchayo – sāmaṇero bhikkhussa taṇḍulādikaṃ āmisaṃ āharitvā kappiyakuṭiyaṃ nikkhipitvā punadivase pacitvā deti, antovutthaṃ na hoti. Tattha akappiyakuṭiyaṃ nikkhittasappiādīsu kiñci pakkhipitvā deti. Mukhasannidhi nāma hoti. **Mahāpaccariyaṃ** pana ''antovutthaṃ hotī''ti vuttaṃ. Tattha nāmamattameva nānākaraṇaṃ, bhikkhu akappiyakuṭiyaṃ ṭhapitasappiñca yāvajīvikapaṇṇañca ekato pacitvā paribhuñjati, sattāhaṃ nirāmisaṃ vaṭṭati. Sace āmisasaṃsaṭṭhaṃ katvā paribhuñjati, antovutthañceva sāmaṃpakkañca hoti. Etenupāyena sabbasaṃsaggā veditabbā. Yaṃ kiñci āmisaṃ bhikkhuno pacituṃ na vaṭṭati. Sacepissa uṇhayāguyā sulasipaṇṇāni vā siṅgiveraṃ vā loṇaṃ vā pakkhipanti, tampi cāletuṃ na vaṭṭati, ''yāguṃ nibbāpemī''ti pana cāletuṃ vaṭṭati. Uttaṇḍulabhattaṃ labhitvā pidahituṃ na vaṭṭati. Sace pana manussā pidahitvā denti, vaṭṭati. ''Bhattaṃ mā nibbāyatū''ti pidahituṃ vaṭṭati, khīratakkādīsu pana sakiṃ kuthitesu aggiṃ kātuṃ vaṭṭati punapākassa anuññātattā.

Imā pana kappiyakuṭiyo kadā jahitavatthukā honti? Ussāvanantikā tāva yā thambhānaṃ upari bhittipāde vā nikhanitvā katā, sā sabbesu thambhesu ca bhittipādesu ca apanītesu jahitavatthukā hoti. Sace pana thambhe vā bhittipāde vā parivattenti, yo yo ṭhito, tattha tattha patiṭṭhāti, sabbesupi parivattitesu ajahitavatthukāva hoti. Iṭṭhakādīhi katā cayassa upari bhittiatthāya ṭhapitaṃ iṭṭhakaṃ vā silaṃ vā mattikāpiṇḍaṃ vā ādiṃ katvā vināsitakāle jahitavatthukāva hoti. Yehi pana iṭṭhakādīhi adhiṭṭhitā, tesu apanītesupi tadaññesu patiṭṭhātīti ajahitavatthukāva hoti. Gonisādikā pākārādīhi parikkhepe kate jahitavatthukāva hoti. Puna tasmiṃ ārāme kappiyakuṭiṃ laddhuṃ vaṭṭati. Sace pana punapi pākārādayo tattha tattha khaṇḍā honti, tato tato gāvo pavisanti, puna kappiyakuṭi hoti. Itarā pana dve gopānasīmattaṃ ṭhapetvā sabbasmiṃ chadane vinaṭṭhe jahitavatthukāva honti. Sace gopānasīnaṃ upari ekampi pakkhapāsakamaṇḍalaṃ atthi, rakkhati.

103. Yatra panimā catassopi kappiyabhūmiyo natthi, tattha kiṃ kātabbanti? Anupasampannassa datvā tassa santakaṃ katvā paribhuñjitabbaṃ. Tatridaṃ vatthu – karavikatissatthero kira vinayadharapāmokkho mahāsīvattherassa santikaṃ agamāsi. So dīpālokena sappikumbhaṃ passitvā ''bhante, kimeta''nti pucchi. Thero ''āvuso, gāmato sappikumbho ābhato lūkhadivase sappinā bhuñjanatthāyā''ti āha. Tato naṃ tissatthero ''na vaṭṭati, bhante''ti āha. Thero punadivase pamukhe nikkhipāpesi. Tissatthero puna ekadivasaṃ āgato taṃ disvā tatheva pucchitvā ''bhante, sahaseyyappahonakaṭṭhāne ṭhapetuṃ na vaṭṭatī''ti āha. Thero punadivase bahi nīharāpetvā nikkhipāpesi, taṃ corā hariṃsu. So puna ekadivasaṃ āgataṃ tissattheramāha ''āvuso, tayā 'na vaṭṭatī'ti vutte so kumbho bahi nikkhitto corehi haṭo''ti. Tato naṃ tissatthero āha ''nanu, bhante, anupasampannassa dātabbo assa, anupasampannassa hi datvā tassa santakaṃ katvā paribhuñjituṃ vaṭṭatī''ti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Kappiyabhūmivinicchayakathā samattā.

20. Paṭiggahaṇavinicchayakathā

104. **Khādanīyādipaṭiggāho**ti ajjhoharitabbassa yassa kassaci khādanīyassa vā bhojanīyassa vā paṭiggahaṇaṃ. Tatrāyaṃ vinicchayo – pañcahi aṅgehi paṭiggahaṇaṃ ruhati, thāmamajjhimassa purisassa uccāraṇamattaṃ hoti, hatthapāso paññāyati, abhihāro paññāyati, devo vā manusso vā tiracchānagato vā kāyena kāyapaṭibaddhena nissaggiyena vā deti, tañce bhikkhu kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paṭiggaṇhāti. Evaṃ pañcahaṅgehi paṭiggahaṇaṃ ruhati.

Tattha ṭhitanisinnanipannānaṃ vasena evaṃ **hatthapāso** veditabbo – sace bhikkhu nisinno hoti, āsanassa pacchimantato paṭṭhāya, sace ṭhito, paṇhiantato paṭṭhāya, sace nipanno, yena passena nipanno, tassa pārimantato paṭṭhāya, dāyakassa nisinnassa vā ṭhitassa vā nipannassa vā ṭhapetvā pasāritahatthaṃ yaṃ āsannataraṃ aṅgaṃ, tassa orimantena paricchinditvā aḍḍhateyyahattho hatthapāso nāma.

Sace pana dāyakapaṭiggāhakesu eko ākāse hoti, eko bhūmiyaṃ, bhūmaṭṭhassa ca sīsena, ākāsaṭṭhassa ca ṭhapetvā dātuṃ vā gahetuṃ vā pasāritahatthaṃ yaṃ āsannataraṃ aṅgaṃ, tassa orimantena hatthapāsapamāṇaṃ paricchinditabbaṃ. Sacepi eko kūpe hoti, eko kūpataṭe, eko vā pana rukkhe, eko pathaviyaṃ, vuttanayeneva hatthapāsapamāṇaṃ paricchinditabbaṃ. Evarūpe hatthapāse ṭhatvā sacepi pakkhī mukhatuṇḍakena vā hatthī vā soṇḍāya gahetvā pupphaṃ vā phalaṃ vā deti, paṭiggahaṇaṃ ruhati. Sace pana aḍḍhaṭṭhamaratanassapi hatthino khandhe nisinno tena soṇḍāya dīyamānaṃ gaṇhāti, vaṭṭatiyeva. Hatthādīsu yena kenaci sarīrāvayavena antamaso pādaṅguliyāpi dīyamānaṃ kāyena dinnaṃ nāma hoti. Paṭiggahaṇepi eseva nayo. Yena kenaci hi sarīrāvayavena gahitaṃ kāyena gahitameva hoti. Sacepi natthukaraṇiyaṃ dīyamānaṃ nāsāpuṭena akallako vā mukhena paṭiggaṇhāti, ābhogameva hettha pamāṇaṃ.

105. Kaṭacchuādīsu pana yena kenaci upakaraṇena dinnaṃ kāyapaṭibaddhena dinnaṃ nāma hoti. Paṭiggahaṇepi eseva nayo. Yena kenaci hi sarīrasambaddhena pattathālakādinā gahitaṃ kāyapaṭibaddhena gahitameva hoti. Kāyato pana kāyapaṭibaddhato ca mocetvā hatthapāse ṭhitassa kāye vā kāyapaṭibaddhe vā pātiyamānampi nissaggiyena payogena dinnaṃ nāma hoti. Eko bahūni bhattabyañjanabhājanāni sīse katvā bhikkhussa santikaṃ āgantvā ṭhitakova ''gaṇhathā''ti vadati, na tāva abhihāro paññāyati, tasmā na gahetabbaṃ. Sace pana īsakampi onamati, bhikkhunā hatthaṃ pasāretvā heṭṭhimabhājanaṃ ekadesenapi sampaṭicchitabbaṃ. Ettāvatā sabbabhājanāni paṭiggahitāni honti. Tato paṭṭhāya oropetvā ugghāṭetvā vā yaṃ icchati, taṃ gahetuṃ vaṭṭati. Bhattapacchiādimhi pana ekabhājane vattabbameva natthi.

Kājena bhattaṃ harantopi sace kājaṃ onametvā deti, vaṭṭati. Tiṃsahattho veṇu hoti, ekasmiṃ ante guḷakumbho baddho, ekasmiṃ sappikumbho, tañce paṭiggaṇhāti, sabbaṃ paṭiggahitameva. Ucchuyantadoṇito paggharantameva ''rasaṃ gaṇhathā''ti vadati, abhihāro na paññāyatīti na gahetabbo. Sace pana kasaṭaṃ chaḍḍetvā hatthena ussiñcitvā deti, vaṭṭati. Bahū pattā mañce vā pīṭhe vā kaṭasāre vā doṇiyaṃ vā phalake vā ṭhapitā honti, yattha ṭhitassa dāyako hatthapāse hoti, tattha ṭhatvā paṭiggahaṇasaññāya mañcādīni aṅguliyāpi phusitvā ṭhitena vā nisinnena vā nipannena vā yaṃ tesu pattesu dīyati, taṃ sabbaṃ paṭiggahitaṃ hoti. Sacepi ''paṭiggahessāmī''ti mañcādīni abhiruhitvā nisīdati, vaṭṭatiyeva.

Pathaviyaṃ pana sacepi kucchiyā kucchiṃ āhacca ṭhitā honti, yaṃ yaṃ aṅguliyā vā sūciyā vā phusitvā nisinno hoti, tattha tattha dīyamānameva paṭiggahitaṃ hoti. Yattha katthaci mahākaṭasārahatthattharaṇādīsu ṭhapitapatte paṭiggahaṇaṃ na ruhatīti vuttaṃ, taṃ hatthapāsātikkamaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ, hatthapāse pana sati yattha katthaci vaṭṭati aññatra tatthajātakā. Tatthajātake pana paduminipaṇṇe vā kiṃsukapaṇṇādimhi vā na vaṭṭati. Na hi taṃ kāyapaṭibaddhasaṅkhyaṃ gacchati. Yathā ca tatthajātake, evaṃ khāṇuke bandhitvā ṭhapitamañcādimhi asaṃhārime phalake vā pāsāṇe vā na ruhatiyeva. Tepi hi tatthajātakasaṅkhyupagā honti. Bhūmiyaṃ atthatesu sukhumesu tintiṇikādipaṇṇesu paṭiggahaṇaṃ na ruhati. Na hi tāni sandhāretuṃ samatthānīti. Mahantesu pana paduminipaṇṇādīsu ruhati. Sace hatthapāsaṃ atikkammaṭhito dīghadaṇḍakena uḷuṅkena deti, ''āgantvā dehī''ti vattabbo. Vacanaṃ asutvā vā anādiyitvā vā patte ākiratiyeva, puna paṭiggahetabbaṃ. Dūre ṭhatvā bhattapiṇḍaṃ khipantepi eseva nayo.

106. Sace pattathavikato nīhariyamāne patte rajanacuṇṇāni honti, sati udake dhovitabbo, asati rajanacuṇṇaṃ puñchitvā paṭiggahetvā vā piṇḍāya caritabbaṃ. Sace piṇḍāya carantassa patte rajaṃ patati, paṭiggahetvā bhikkhā gaṇhitabbā, appaṭiggahetvā gaṇhato vinayadukkaṭaṃ, taṃ pana puna paṭiggahetvā bhuñjato anāpatti. Sace pana ''paṭiggahetvā dethā''ti vutte vacanaṃ asutvā vā anādiyitvā vā bhikkhaṃ dentiyeva, vinayadukkaṭaṃ natthi, puna paṭiggahetvā aññā bhikkhā gahetabbā. Sace mahāvāto tato tato rajaṃ pāteti, na sakkā hoti bhikkhaṃ gahetuṃ, ''anupasampannassa dassāmī''ti suddhacittena ābhogaṃ katvā gaṇhituṃ vaṭṭati. Evaṃ piṇḍāya caritvā vihāraṃ vā āsanasālaṃ vā gantvā taṃ anupasampannassa datvā puna tena dinnaṃ vā tassa vissāsena vā paṭiggahetvā bhuñjituṃ vaṭṭati. Sace bhikkhācāre sarajaṃ pattaṃ bhikkhussa deti, so vattabbo ''imaṃ paṭiggahetvā bhikkhaṃ vā gaṇheyyāsi paribhuñjeyyāsi vā''ti, tena tathā kātabbaṃ. Sace rajaṃ upari uppilavati, kañjikaṃ pavāhetvā sesaṃ bhuñjitabbaṃ. Sace antopaviṭṭhaṃ hoti, paṭiggahetabbaṃ. Anupasampanne asati hatthato amocenteneva yattha anupasampanno atthi, tattha netvā paṭiggahetabbaṃ. Sukkhabhatte patitarajaṃ apanetvā bhuñjituṃ vaṭṭati. Sace atisukhumaṃ hoti, upari bhattena saddhiṃ apanetabbaṃ, paṭiggahetvā vā bhuñjitabbaṃ. Yāguṃ vā sūpaṃ vā purato ṭhapetvā āluḷentānaṃ bhājanato phusitāni uggantvā patte patanti, patto paṭiggahetabbo.

107. Uḷuṅkena āharitvā dentānaṃ paṭhamataraṃ uḷuṅkato thevā patte patanti, supatitā, abhihaṭattā doso natthi. Sacepi carukena bhatte ākiriyamāne carukato masi vā chārikā vā patati, abhihaṭattā nevatthi doso. Anantarassa bhikkhuno dīyamānaṃ pattato uppatitvā itarassa patte patati, supatitaṃ. Paṭiggahitameva hi taṃ hoti. Sace jajjharisākhādiṃ phāletvā ekassa bhikkhuno dentānaṃ sākhato phusitāni aññassa patte patanti, patto paṭiggahetabbo, yassa pattassa upari phālenti, tassa patte patitesu dātukāmatāya abhihaṭattā doso natthi. Pāyāsassa pūretvā pattaṃ denti, uṇhattā heṭṭhā gahetuṃ na sakkoti, mukhavaṭṭiyāpi gahetuṃ vaṭṭati. Sace tathāpi na sakkoti, ādhārakena gahetabbo. Āsanasālāya pattaṃ gahetvā nisinno bhikkhu niddaṃ okkanto hoti, neva āhariyamānaṃ, na dīyamānaṃ jānāti, appaṭiggahitaṃ hoti. Sace pana ābhogaṃ katvā nisinno hoti, vaṭṭati. Sacepi so hatthena ādhārakaṃ muñcitvā pādena pelletvā niddāyati, vaṭṭatiyeva. Pādena ādhārakaṃ akkamitvā paṭiggaṇhantassa pana jāgarantassapi anādarapaṭiggahaṇaṃ hoti, tasmā na kattabbaṃ. Keci ''evaṃ ādhārakena paṭiggahaṇaṃ kāyapaṭibaddhapaṭibaddhena paṭiggahaṇaṃ nāma hoti, tasmā na vaṭṭatī''ti vadanti, taṃ vacanamattameva, atthato pana sabbampetaṃ kāyapaṭibaddhameva hoti. Kāyasaṃsaggepi cesa nayo dassito. Yampi bhikkhussa dīyamānaṃ patati, tampi sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati.

Tatridaṃ suttaṃ –

> ''Anujānāmi, bhikkhave, yaṃ dīyamānaṃ patati, taṃ sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ, pariccattaṃ taṃ, bhikkhave, dāyakehī''ti (cūḷava. 273).

Idañca pana suttaṃ neyyatthaṃ, tasmā evamettha adhippāyo veditabbo – yaṃ dīyamānaṃ dāyakassa hatthato parigaḷitvā suddhāya vā bhūmiyā paduminipaṇṇe vā vatthakaṭasārakādīsu vā patati, taṃ sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Yaṃ pana sarajāya bhūmiyaṃ patati, taṃ rajaṃ puñchitvā vā dhovitvā vā paṭiggahetvā vā paribhuñjitabbaṃ. Sace pavaṭṭantaṃ aññassa bhikkhuno santikaṃ gacchati, tena āharāpetumpi vaṭṭati. Sace taṃ bhikkhuṃ vadati ''tvaṃyeva khādā''ti, tassapi khādituṃ vaṭṭati, anāṇattena pana tena na gahetabbaṃ. ''Anāṇattenapi itarassa dassāmīti gahetuṃ vaṭṭatī''ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Kasmā panetaṃ itarassa bhikkhuno gahetuṃ na vaṭṭatīti? Bhagavatā ananuññātattā. Bhagavatā hi ''sāmaṃ gahetvā paribhuñjitu''nti vadantena yasseva taṃ dīyamānaṃ patati, tassa appaṭiggahitakampi taṃ gahetvā paribhogo anuññāto. ''Pariccattaṃ taṃ, bhikkhave, dāyakehī''ti vacanena panettha parasantakabhāvo dīpito, tasmā aññassa sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ na vaṭṭati, tassa pana āṇattiyā vaṭṭatīti ayaṃ kirettha adhippāyo. Yasmā ca etaṃ appaṭiggahitakattā anuññātaṃ, tasmā yathāṭhitaṃyeva anāmasitvā kenaci pidahitvā ṭhapitaṃ dutiyadivasepi paribhuñjituṃ vaṭṭati, sannidhipaccayā anāpatti, paṭiggahetvā pana paribhuñjitabbaṃ. Taṃ divasaṃyeva hi tassa sāmaṃ gahetvā paribhogo anuññāto, na tato paranti ayampi kirettha adhippāyo.

108. Idāni abbohārikanayo vuccati. Bhuñjantānañhi dantā khīyanti, nakhā khīyanti, pattassa vaṇṇo khīyati, sabbaṃ abbohārikaṃ. Satthakena ucchuādīsu phālitesu malaṃ paññāyati, etaṃ navasamuṭṭhitaṃ nāma, paṭiggahetvā paribhuñjitabbaṃ. Satthakaṃ dhovitvā phālitesu malaṃ na paññāyati, lohagandhamattaṃ hoti, taṃ abbohārikaṃ. Yampi satthakaṃ gahetvā pariharanti, tena phālitepi eseva nayo. Na hi taṃ paribhogatthāya pariharantīti. Mūlabhesajjādīni pisantānaṃ vā koṭṭentānaṃ vā nisadanisadapotakaudukkhalamusalādīni khīyanti, pariharaṇakavāsiṃ tāpetvā bhesajjatthāya takke vā khīre vā pakkhipanti, tattha nīlikā paññāyati, satthake vuttasadisova vinicchayo. Āmakatakkādīsu pana sayaṃ na pakkhipitabbā, pakkhipati ce, sāmaṃpākato na muccati. Deve vassante piṇḍāya carantassa sarīrato vā cīvarato vā kiliṭṭhaudakaṃ patte patati, paṭiggahetabbaṃ. Rukkhamūlādīsu bhuñjantassa patitepi eseva nayo. Sace pana sattāhaṃ vassante deve suddhaṃ udakaṃ hoti, abbhokāsato vā patati, vaṭṭati.

109. Sāmaṇerassa odanaṃ dentena tassa pattagataṃ acchupanteneva dātabbo, patto vāssa paṭiggahetabbo. Appaṭiggahite odanaṃ chupitvā puna attano patte odanaṃ gaṇhantassa uggahitako hoti. Sace pana dātukāmo hutvā ''āhara, sāmaṇera, pattaṃ, odanaṃ gaṇhāhī''ti vadati, itaro ''alaṃ mayha''nti paṭikkhipati, puna ''tavetaṃ mayā pariccatta''nti ca vutte ''na mayhaṃ etenattho''ti vadati, satakkhattumpi pariccajatu, yāva attano hatthagataṃ, tāva paṭiggahitameva hoti. Sace pana ādhārake ṭhitaṃ nirapekkho ''gaṇhāhī''ti vadati, puna paṭiggahetabbaṃ. Sāpekkho ādhārake pattaṃ ṭhapetvā ''etto pūvaṃ vā bhattaṃ vā gaṇhāhī''ti sāmaṇeraṃ vadati, sāmaṇero hatthaṃ dhovitvā sacepi satakkhattuṃ gahetvā attano pattagataṃ aphusantova attano patte pakkhipati, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Yadi pana attano pattagataṃ phusitvā tato gaṇhāti, sāmaṇerasantakena saṃsaṭṭhaṃ hoti, puna paṭiggahetabbaṃ. Keci pana ''sacepi gayhamānaṃ chijjitvā tattha patati, puna paṭiggahetabba''nti vadanti. Taṃ ''ekaṃ bhattapiṇḍaṃ gaṇha, ekaṃ pūvaṃ gaṇha, imassa guḷapiṇḍassa ettakaṃ padesaṃ gaṇhā''ti evaṃ paricchinditvā vutte veditabbaṃ, idha pana paricchedo natthi, tasmā yaṃ sāmaṇerassa patte patati, tadeva paṭiggahaṇaṃ vijahati, hatthagataṃ pana yāva sāmaṇero vā ''ala''nti na oramati, bhikkhu vā na vāreti, tāva bhikkhusseva santakaṃ, tasmā paṭiggahaṇaṃ na vijahati. Sace attano vā bhikkhūnaṃ vā yāgupacanakabhājane kesañci atthāya bhattaṃ pakkhipati, ''sāmaṇera, bhājanassa upari hatthaṃ karohī''ti vatvā tassa hatthe pakkhipitabbaṃ. Tassa hatthato bhājane patitañhi dutiyadivase bhājanassa akappiyabhāvaṃ na karoti pariccattattā. Sace evaṃ akatvā pakkhipati, pattamiva bhājanaṃ nirāmisaṃ katvā paribhuñjitabbaṃ.

110. Dāyakā yāgukuṭaṃ ṭhapetvā gatā, taṃ daharasāmaṇero paṭiggaṇhāpetuṃ na sakkoti, bhikkhu pattaṃ upanāmeti, sāmaṇero kuṭassa gīvaṃ pattassa mukhavaṭṭiyaṃ ṭhapetvā āvajjeti, pattagatā yāgu paṭiggahitāva hoti. Atha vā bhikkhu bhūmiyaṃ hatthaṃ ṭhapeti, sāmaṇero pavaṭṭetvā hatthaṃ āropeti, vaṭṭati. Pūvapacchibhattapacchiucchubhārādīsupi eseva nayo. Sace paṭiggahaṇūpagaṃ bhāraṃ dve tayo sāmaṇerā denti, ekena vā balavatā ukkhittaṃ dve tayo bhikkhū gaṇhanti, vaṭṭati. Mañcassa vā pīṭhassa vā pāde telaghaṭaṃ vā phāṇitaghaṭaṃ vā laggenti, bhikkhussa mañcepi pīṭhepi nisīdituṃ vaṭṭati, uggahitakaṃ nāma na hoti.

Nāgadantake vā aṅkusake vā dve telaghaṭā laggitā honti upari paṭiggahitako, heṭṭhā appaṭiggahitako. Uparimaṃ gahetuṃ vaṭṭati, heṭṭhā paṭiggahitako, upari appaṭiggahitako, uparimaṃ gahetvā itaraṃ gaṇhato uparimo uggahitako hoti. Heṭṭhāmañce appaṭiggahitakaṃ telathālakaṃ hoti, tañce sammajjanto sammuñjaniyā ghaṭṭeti, uggahitakaṃ na hoti, ''paṭiggahitakaṃ gaṇhissāmī''ti appaṭiggahitakaṃ gahetvā ñatvā puna ṭhapeti, uggahitakaṃ na hoti, bahi nīharitvā sañjānāti, bahi aṭṭhapetvā haritvā tattheva ṭhapetabbaṃ, natthi doso. Sace pana pubbe vivaritvā ṭhapitaṃ, na pidahitabbaṃ. Yathā pubbe ṭhitaṃ, tatheva ṭhapetabbaṃ. Sace bahi ṭhapeti, puna na chupitabbaṃ.

111. Paṭiggahitake telādimhi kaṇṇikā uṭṭheti, siṅgiverādimhi ghanacuṇṇaṃ, taṃsamuṭṭhānameva nāma taṃ, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Tālaṃ vā nāḷikeraṃ vā āruḷho yottena phalapiṇḍiṃ otāretvā upari ṭhitova ''gaṇhathā''ti vadati, na gahetabbaṃ. Sace añño bhūmiyaṃ ṭhito yottapāsake gahetvā ukkhipitvā deti, vaṭṭati. Saphalaṃ mahāsākhaṃ kappiyaṃ kāretvā paṭiggaṇhāti, phalāni paṭiggahitāneva honti, yathāsukhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati. Antovatiyaṃ ṭhatvā vatiṃ chinditvā ucchuṃ vā timbarūsakaṃ vā denti, hatthapāse sati vaṭṭati. Daṇḍakesu apaharitvā niggataṃ gaṇhantassa vaṭṭati, paharitvā niggate aṭṭhakathāsu doso na dassito. Mayaṃ pana ''yaṃ ṭhānaṃ pahaṭaṃ, tato sayaṃpatitamiva hotī''ti takkayāma, tampi ṭhatvā gacchante yujjati suṅkaghātato pavaṭṭetvā bahipatitabhaṇḍaṃ viya. Vatiṃ vā pākāraṃ vā laṅghāpetvā denti, sace pana aputhulo pākāro, antopākāre bahipākāre ca ṭhitassa hatthapāso pahoti, hatthasatampi uddhaṃ gantvā sampattaṃ gahetuṃ vaṭṭati.

Bhikkhu gilānaṃ sāmaṇeraṃ khandhena vahati, so phalāphalaṃ disvā gahetvā khandhe nisinnova deti, vaṭṭati. Aparo bhikkhuṃ vahanto khandhe nisinnassa bhikkhuno deti, vaṭṭatiyeva. Bhikkhu phaliniṃ sākhaṃ chāyatthāya gahetvā gacchati, phalāni khādituṃ citte uppanne paṭiggahāpetvā khādituṃ vaṭṭati. Macchikavāraṇatthaṃ kappiyaṃ kāretvā paṭiggaṇhāti, khāditukāmo ce hoti, mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭati, khādantassa natthi doso. Bhikkhu paṭiggahaṇārahaṃ bhaṇḍaṃ manussānaṃ yāne ṭhapetvā maggaṃ gacchati, yānaṃ kaddame laggati, daharo cakkaṃ gahetvā ukkhipati, vaṭṭati, uggahitakaṃ nāma na hoti. Nāvāya ṭhapetvā nāvaṃ arittena vā pājeti, hatthena vā kaḍḍhati, vaṭṭati. Uḷumpepi eseva nayo. Cāṭiyaṃ vā kuṇḍake vā ṭhapetvāpi taṃ anupasampannena gāhāpetvā anupasampannaṃ bāhāyaṃ gahetvā tarituṃ vaṭṭati. Tasmimpi asati anupasampannaṃ gāhāpetvā taṃ bāhāyaṃ gahetvā tarituṃ vaṭṭati.

Upāsakā gamikabhikkhūnaṃ pātheyyataṇḍule denti, sāmaṇerā bhikkhūnaṃ taṇḍule gahetvā attano taṇḍule gahetuṃ na sakkonti, bhikkhū tesaṃ taṇḍule gaṇhanti, sāmaṇerā attanā gahitataṇḍulesu khīṇesu itarehi taṇḍulehi yāguṃ pacitvā sabbesaṃ pattāni paṭipāṭiyā ṭhapetvā yāguṃ ākiranti, paṇḍito sāmaṇero attano pattaṃ gahetvā therassa deti, therassa pattaṃ dutiyattherassāti evaṃ sabbānipi parivatteti, sabbehi sāmaṇerassa santakaṃ bhuttaṃ hoti, vaṭṭati. Sacepi sāmaṇero apaṇḍito hoti, attano patte yāguṃ sayameva pātuṃ ārabhati, ''āvuso, tuyhaṃ yāguṃ mayhaṃ dehī''ti therehi paṭipāṭiyā yācitvāpi pivituṃ vaṭṭati, sabbehi sāmaṇerassa santakameva bhuttaṃ hoti, neva uggahitapaccayā, na sannidhipaccayā vajjaṃ phusanti. Ettha pana mātāpitūnaṃ telādīni, chāyādīnaṃ atthāya sākhādīni ca harantānaṃ imesañca viseso na dissati, tasmā kāraṇaṃ upaparikkhitabbaṃ.

112. Sāmaṇero bhattaṃ pacitukāmo taṇḍule dhovitvā niccāletuṃ na sakkoti, bhikkhunā taṇḍule ca bhājanañca paṭiggahetvā taṇḍule dhovitvā niccāletvā bhājanaṃ uddhanaṃ āropetabbaṃ, aggi na kātabbo, pakkakāle vivaritvā pakkabhāvo jānitabbo. Sace duppakkaṃ hoti, pākatthāya pidahituṃ na vaṭṭati, rajassa vā chārikāya vā apatanatthāya vaṭṭati, pakkakāle oropituṃ bhuñjitumpi vaṭṭati, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Sāmaṇero paṭibalo pacituṃ, khaṇo panassa natthi katthaci gantukāmo, bhikkhunā sataṇḍulodakaṃ bhājanaṃ paṭiggahetvā uddhanaṃ āropetvā ''aggiṃ jāletvā gacchā''ti vattabbo. Tato paraṃ purimanayeneva sabbaṃ kātuṃ vaṭṭati. Bhikkhu yāguatthāya suddhabhājanaṃ āropetvā udakaṃ tāpeti, vaṭṭati. Tatte udake sāmaṇero taṇḍule pakkhipati, tato paṭṭhāya bhikkhunā aggi na kātabbo, pakkayāguṃ paṭiggahetvā pātuṃ vaṭṭati. Sāmaṇero yāguṃ pacati, hatthakukkuccako bhikkhu kīḷanto bhājanaṃ āmasati, pidhānaṃ āmasati, uggataṃ pheṇaṃ chinditvā paharati, tasseva pātuṃ na vaṭṭati, durupaciṇṇaṃ nāma hoti. Sace pana dabbiṃ vā uḷuṅkaṃ vā gahetvā anukkhipanto āloḷeti, sabbesaṃ na vaṭṭati, sāmaṃpākañceva hoti durupaciṇṇañca. Sace ukkhipati, uggahitakampi hoti.

113. Bhikkhunā piṇḍāya caritvā ādhārake patto ṭhapito hoti. Tatra ce añño lolabhikkhu kīḷanto pattaṃ āmasati, pattapidhānaṃ āmasati, tasseva tato laddhabhattaṃ na vaṭṭati. **Sace** na pattaṃ ukkhipitvā ṭhapeti, sabbesaṃ na vaṭṭati. Tatthajātakaphalinisākhāya vā valliyā vā gahetvā cāleti, tasseva tato laddhaphalaṃ na vaṭṭati, durupaciṇṇadukkaṭañca āpajjati. ''Phalarukkhaṃ pana apassayituṃ vā tattha kaṇṭakaṃ vā bandhituṃ vaṭṭati, durupaciṇṇaṃ na hotī''ti **mahāpaccariyaṃ vuttaṃ**. Araññe patitaṃ pana ambaphalādiṃ disvā ''sāmaṇerassa dassāmī''ti āharitvā dātuṃ vaṭṭati. Sīhavighāsādiṃ disvāpi ''sāmaṇerassa dassāmī''ti paṭiggahetvā vā appaṭiggahetvā vā āharitvā dātuṃ vaṭṭati. Sace pana sakkoti vitakkaṃ sodhetuṃ, tato laddhaṃ khāditumpi vaṭṭati, neva āmakamaṃsapaṭiggahaṇapaccayā, na uggahitakapaccayā vajjaṃ phusati. Mātāpitūnaṃ atthāya telādīni gahetvā gacchato antarāmagge byādhi uppajjati, tato yaṃ icchati, taṃ paṭiggahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Sace pana mūlepi paṭiggahitaṃ hoti, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Mātāpitūnaṃ taṇḍule āharitvā deti, te tatoyeva yāguādīni sampādetvā tassa denti, vaṭṭati, sannidhipaccayā uggahitapaccayā vā doso natthi.

114. Bhikkhu pidahitvā udakaṃ tāpeti, yāva parikkhayā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Sace panettha chārikā patati, paṭiggahetabbaṃ. Dīghasaṇḍāsena thālakaṃ gahetvā telaṃ pacantassa chārikā patati, hatthena amuñcanteneva pacitvā otāretvā paṭiggahetabbaṃ. Sace aṅgārāpi dārūnipi paṭiggahetvā ṭhapitāni, mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭati. Bhikkhu ucchuṃ khādati, sāmaṇero ''mayhampi dethā''ti vadati, ''ito chinditvā gaṇhā''ti vutto gaṇhāti, avasese puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Guḷapiṇḍaṃ khādantassapi eseva nayo. Vuttokāsato chinditvā gahitāvasesañhi ajahitapaṭiggahaṇameva hoti. Bhikkhu guḷaṃ bhājento paṭiggahetvā koṭṭhāse karoti, bhikkhūpi sāmaṇerāpi āgantvā ekaggahaṇeneva ekamekaṃ koṭṭhāsaṃ gaṇhanti, gahitāvasesaṃ paṭiggahitameva hoti. Sace lolasāmaṇero gaṇhitvā gaṇhitvā puna ṭhapeti, tassa gahitāvasesaṃ appaṭiggahitakameva hoti.

Bhikkhu dhūmavaṭṭiṃ paṭiggahetvā dhūmaṃ pivati, mukhañca kaṇṭho ca manosilāya litto viya hoti, yāvakālikaṃ bhuñjituṃ vaṭṭati, yāvakālikena yāvajīvikasaṃsagge doso natthi. Pattaṃ vā rajanaṃ vā pacantassa kaṇṇanāsacchiddehi dhūmo pavisati, byādhipaccayā pupphaṃ vā phalaṃ vā upasiṅghati, abbohārikattā vaṭṭati. Bhattuggāro tāluṃ āhacca antoyeva pavisati, avisayattā vaṭṭati, mukhaṃ paviṭṭhaṃ pana ajjhoharato vikāle āpatti. Dantantare laggassa āmisassa raso pavisati, āpattiyeva. Sace sukhumaṃ āmisaṃ hoti, raso na paññāyati, abbohārikapakkhaṃ bhajati. Upakaṭṭhe kāle nirudakaṭṭhāne bhattaṃ bhuñjitvā kakkhāretvā dve tayo kheḷapiṇḍe pātetvā udakaṭṭhānaṃ gantvā mukhaṃ vikkhāletabbaṃ. Paṭiggahetvā ṭhapitasiṅgiverādīnaṃ aṅkurā nikkhamanti, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Loṇe asati samuddodakena loṇakiccaṃ kātuṃ vaṭṭati, paṭiggahetvā ṭhapitaloṇodakaṃ loṇaṃ hoti, loṇaṃ vā udakaṃ hoti, raso vā phāṇitaṃ hoti, phāṇitaṃ vā raso hoti, mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭati.

Himakarakā udakagatikā eva. Pārihārikena katakaṭṭhinā udakaṃ pasādenti, taṃ abbohārikaṃ, āmisena saddhiṃ vaṭṭati. Āmisagatikehi kapitthaphalādīhi pasāditaṃ purebhattameva vaṭṭati. Pokkharaṇīādīsu udakaṃ bahalaṃ hoti, vaṭṭati. Sace pana mukhe hatthe ca laggati, na vaṭṭati, paṭiggahetvā paribhuñjitabbaṃ. Khettesu kasitaṭṭhāne bahalaṃ udakaṃ hoti, paṭiggahetabbaṃ. Sace sanditvā kandarādīni pavisitvā nadiṃ pūreti, vaṭṭati. Kakudhasobbhādayo honti rukkhato patitehi pupphehi sañchannodakā. Sace puppharaso na paññāyati, paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Parittaṃ udakaṃ hoti, raso paññāyati, paṭiggahetabbaṃ. Pabbatakandarādīsu kāḷavaṇṇapaṇṇacchannaudakepi eseva nayo.

Pānīyaghaṭe sareṇukāni vā savaṇṭakhīrāni vā pupphāni pakkhittāni honti, paṭiggahetabbaṃ, pupphāni vā paṭiggahetvā pakkhipitabbāni. Pāṭalimallikā pakkhittā honti, vāsamattaṃ tiṭṭhati, taṃ abbohārikaṃ. Dubhiyadivasepi āmisena saddhiṃ vaṭṭati. Bhikkhunā ṭhapitapupphavāsitakapānīyato sāmaṇero pānīyaṃ gahetvā pītāvasesakaṃ tattheva ākirati, paṭiggahetabbaṃ. Padumasarādīsu udakaṃ santharitvā ṭhitaṃ pupphareṇuṃ ghaṭena vikkhambhetvā udakaṃ gahetuṃ vaṭṭati. Kappiyaṃ kārāpetvā paṭiggahetvā ṭhapitaṃ dantakaṭṭhaṃ hoti, sace tassa rasaṃ pivitukāmo, mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭati, appaṭiggahetvā ṭhapitaṃ paṭiggahetabbaṃ. Ajānantassa rase paviṭṭhepi āpattiyeva. Acittakañhi idaṃ sikkhāpadaṃ.

115. Mahābhūtesu kiṃ vaṭṭati, kiṃ na vaṭṭatīti? Khīraṃ tāva vaṭṭati, kappiyamaṃsakhīraṃ vā hotu akappiyamaṃsakhīraṃ vā, pivantassa anāpatti. Assu kheḷo siṅghāṇikā muttaṃ karīsaṃ semhaṃ dantamalaṃ akkhigūthako kaṇṇagūthako sarīre uṭṭhitaloṇanti idaṃ sabbaṃ vaṭṭati. Yaṃ panettha ṭhānato cavitvā patte vā hatthe vā patati, taṃ paṭiggahetabbaṃ, aṅgalaggaṃ paṭiggahitakameva. Uṇhapāyāsaṃ bhuñjantassa sedo aṅgulianusārena ekābaddhova hutvā pāyāse santiṭṭhati, piṇḍāya vā carantassa hatthato pattassa mukhavaṭṭito vā pattatalaṃ orohati, ettha paṭiggahaṇakiccaṃ natthi, jhāmamahābhūte idaṃ nāma na vaṭṭatīti natthi, dujjhāpitaṃ pana na vaṭṭati. Sujjhāpitaṃ pana manussaṭṭhimpi cuṇṇaṃ katvā lehe upanetuṃ vaṭṭati. Cattāri mahāvikaṭāni asati kappiyakārake sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭanti. Ettha ca dubbacopi asamatthopi kappiyakārako asantapakkheyeva tiṭṭhati. Chārikāya asati sukkhadāruṃ jhāpetvā chārikā gahetabbā. Sukkhadārumhi asati alladāruṃ rukkhato chinditvāpi kātuṃ vaṭṭati. Idaṃ pana catubbidhampi mahāvikaṭaṃ kālodissaṃ nāma, sappadaṭṭhakkhaṇeyeva vaṭṭati.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Paṭiggahaṇavinicchayakathā samattā.

21. Pavāraṇāvinicchayakathā

116. **Paṭikkhepapavāraṇā**ti pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ bhuñjamānena yassa kassaci abhihaṭabhojanassa paṭikkhepasaṅkhātā pavāraṇā. Sā ca na kevalaṃ paṭikkhepamattena hoti, atha kho pañcaṅgavasena. Tatrimāni pañcaṅgāni – asanaṃ, bhojanaṃ, dāyakassa hatthapāse ṭhānaṃ, abhihāro, abhihaṭassa paṭikkhepoti. Tattha **asana**nti vippakatabhojanaṃ, bhuñjamāno cesa puggalo hotīti attho. **Bhojana**nti pavāraṇappahonakaṃ bhojanaṃ, odanādīnañca aññataraṃ paṭikkhipitabbaṃ bhojanaṃ hotīti attho. **Dāyakassa hatthapāse ṭhāna**nti pavāraṇappahonakaṃ bhojanaṃ gaṇhitvā dāyakassa aḍḍhateyyahatthappamāṇe okāse avaṭṭhānaṃ. **Abhihāro**ti hatthapāse ṭhitassa dāyakassa kāyena abhihāro. **Abhihaṭassa paṭikkhepo**ti evaṃ abhihaṭassa kāyena vā vācāya vā paṭikkhepo. Iti imesaṃ pañcannaṃ aṅgānaṃ vasena pavāraṇā hoti. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Pañcahi, upāli, ākārehi pavāraṇā paññāyati, asanaṃ paññāyati, bhojanaṃ paññāyati, hatthapāse ṭhito, abhiharati, paṭikkhepo paññāyatī’’ti (pari. 428).

117. Tatrāyaṃ vinicchayo (pāci. aṭṭha. 238-9) – ‘‘asana’’ntiādīsu tāva yaṃ asnāti, yañca bhojanaṃ hatthapāse ṭhitena abhihaṭaṃ paṭikkhipati, taṃ odano kummāso sattu maccho maṃsanti imesaṃ aññatarameva veditabbaṃ. Tattha **odano** nāma sāli vīhi yavo godhumo kaṅgu varako kudrūsakoti sattannaṃ dhaññānaṃ taṇḍulehi nibbatto. Tatra **sālī**ti antamaso nīvāraṃ upādāya sabbāpi sālijāti. **Vīhī**ti sabbāpi vīhijāti. **Yavagodhumesu** bhedo natthi. **Kaṅgū**ti setarattakāḷabhedā sabbāpi kaṅgujāti. **Varako**ti antamaso varakacorakaṃ upādāya sabbāpi setavaṇṇā varakajāti. **Kudrūsako**ti kāḷakudrūsako ceva sāmākādibhedā ca sabbāpi tiṇadhaññajāti. Nīvāravarakacorakā cettha dhaññānulomāti vadanti, dhaññāni hontu dhaññānulomāni vā, etesaṃ vuttappabhedānaṃ sattannaṃ dhaññānaṃ taṇḍule gahetvā ‘‘bhattaṃ pacissāmā’’ti vā ‘‘yāguṃ pacissāmā’’ti vā ‘‘ambilapāyāsādīsu aññataraṃ pacissāmā’’ti vā yaṃ kiñci sandhāya pacantu, sace uṇhaṃ sītalaṃ vā bhuñjantānaṃ bhojanakāle gahitagahitaṭṭhāne odhi paññāyati, odanasaṅgahameva gacchati, pavāraṇaṃ janeti. Sace odhi na paññāyati, yāgusaṅgahaṃ gacchati, pavāraṇaṃ na janeti.

Yopi pāyāso vā paṇṇaphalakaḷīramissakā ambilayāgu vā uddhanato otāritamattā abbhuṇhā hoti āvajjitvā pivituṃ sakkā, hatthena gahitokāsepi odhiṃ na dasseti, pavāraṇaṃ na janeti. Sace pana usumāya vigatāya sītalabhūtā ghanabhāvaṃ gacchati, odhiṃ dasseti, puna pavāraṇaṃ janeti, pubbe tanubhāvo na rakkhati. Sacepi dadhitakkādīni āropetvā bahū paṇṇaphalakaḷīre pakkhipitvā muṭṭhimattāpi taṇḍulā pakkhittā honti, bhojanakāle ce odhi paññāyati, pavāraṇaṃ janeti. Ayāguke nimantane ‘‘yāguṃ dassāmā’’ti bhatte udakakañjikakhīrādīni ākiritvā ‘‘yāguṃ gaṇhathā’’ti denti. Kiñcāpi tanuko hoti, pavāraṇaṃ janetiyeva. Sace pana pakkuthitesu udakādīsu pakkhipitvā pacitvā denti, yāgusaṅgahameva gacchati. Yāgusaṅgahaṃ gatepi tasmiṃ vā aññasmiṃ vā yattha macchamaṃsaṃ pakkhipanti, sace sāsapamattampi macchamaṃsakhaṇḍaṃ vā nhāru vā paññāyati, pavāraṇaṃ janeti, suddharasako pana rasakayāgu vā na janeti. Ṭhapetvā vuttadhaññataṇḍule aññehi veṇutaṇḍulādīhi vā kaṇḍamūlaphalehi vā yehi kehici kataṃ bhattampi pavāraṇaṃ na janeti, pageva ghanayāgu. Sace panettha macchamaṃsaṃ pakkhipanti, janeti. **Mahāpaccariyaṃ** ‘‘pupphiatthāya bhattampi pavāraṇaṃ janetī’’ti vuttaṃ. Pupphiatthāya bhattaṃ nāma pupphikhajjakatthāya kuthitudake pakkhipitvā seditataṇḍulā vuccanti. Sace pana te taṇḍule sukkhāpetvā khādanti, vaṭṭati, neva sattusaṅkhyaṃ, na bhattasaṅkhyaṃ gacchanti. Puna tehi katabhattaṃ pavāretiyeva. Te taṇḍule sappitelādīsu vā pacanti, pūvaṃ vā karonti, na pavārenti. Puthukā vā tāhi katasattubhattādīni vā na pavārenti.

Kummāso nāma yavehi katakummāso. Aññehi pana muggādīhi katakummāso pavāraṇaṃ na janeti.

Sattu nāma sālivīhiyavehi katasattu. Kaṅguvarakakudrūsakasīsānipi bhajjitvā īsakaṃ koṭṭetvā thuse palāpetvā puna daḷhaṃ koṭṭetvā cuṇṇaṃ karonti. Sacepi taṃ allattā ekabaddhaṃ hoti, sattusaṅgahameva gacchati. Kharapākabhajjitānaṃ vīhīnaṃ taṇḍule koṭṭetvā denti, tampi cuṇṇaṃ sattusaṅgahameva gacchati. Samapākabhajjitānaṃ pana vīhīnaṃ vā vīhipalāsānaṃ vā taṇḍulā bhajjitataṇḍulā eva vā na pavārenti. Tesaṃ pana taṇḍulānaṃ cuṇṇaṃ pavāreti, kharapākabhajjitānaṃ vīhīnaṃ kuṇḍakampi pavāreti. Samapākabhajjitānaṃ pana ātapasukkhānaṃ vā kuṇḍakaṃ na pavāreti. Lājā vā tehi katabhattasattuādīni vā na pavārenti, bhajjitapiṭṭhaṃ vā yaṃ kiñci suddhakhajjakaṃ vā na pavāreti. Macchamaṃsapūritakhajjakaṃ pana sattumodako vā pavāreti. **Maccho maṃsañca** pākaṭameva.

Ayaṃ pana viseso – sace yāguṃ pivantassa yāgusitthamattāneva dve macchakhaṇḍāni vā maṃsakhaṇḍāni vā ekabhājane vā nānābhājane vā denti, tāni ce akhādanto aññaṃ yaṃ kiñci pavāraṇappahonakaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Tato ekaṃ khāditaṃ, ekaṃ hatthe vā patte vā hoti, so ce aññaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Dvepi khāditāni honti, mukhe sāsapamattampi avasiṭṭhaṃ natthi, sacepi aññaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Kappiyamaṃsaṃ khādanto kappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Kappiyamaṃsaṃ khādanto akappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Kasmā? Avatthutāya. Yañhi bhikkhuno khādituṃ vaṭṭati, taṃyeva paṭikkhipato pavāraṇā hoti. Idaṃ pana jānanto akappiyattā paṭikkhipati, ajānantopi paṭikkhipitabbaṭṭhāne ṭhitameva paṭikkhipati nāma, tasmā na pavāreti. Sace pana akappiyamaṃsaṃ khādanto kappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Kasmā? Vatthutāya. Yañhi tena paṭikkhittaṃ, taṃ pavāraṇāya vatthu, yaṃ pana khādati, taṃ kiñcāpi paṭikkhipitabbaṭṭhāne ṭhitaṃ, khādiyamānaṃ pana maṃsabhāvaṃ na jahati, tasmā pavāreti. Akappiyamaṃsaṃ vā khādanto akappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, purimanayeneva na pavāreti. Kappiyamaṃsaṃ vā akappiyamaṃsaṃ vā khādanto pañcannaṃ bhojanānaṃ yaṃ kiñci kappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Kuladūsakavejjakammauttarimanussadhammārocanasāditarūpiyādīhi nibbattaṃ buddhapaṭikuṭṭhaṃ anesanāya uppannaṃ akappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Kappiyabhojanaṃ vā akappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Kappiyabhojanaṃ vā akappiyabhojanaṃ vā bhuñjantopi kappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, pavāreti. Akappiyabhojanaṃ paṭikkhipati, na pavāretīti sabbattha vuttanayeneva kāraṇaṃ veditabbaṃ.

118. Evaṃ ‘‘asana’’ntiādīsu yañca asnāti, yañca bhojanaṃ hatthapāse ṭhitena abhihaṭaṃ paṭikkhipanto pavāraṇaṃ āpajjati, taṃ utvā idāni yathā āpajjati, tassa jānanatthaṃ ayaṃ vinicchayo – **asanaṃ bhojana**nti ettha tāva yena ekasitthampi ajjhohaṭaṃ hoti so sace pattamukhahatthānaṃ yattha katthaci pañcasu bhojanesu ekasmimpi sati aññaṃ pañcasu bhojanesu ekampi paṭikkhipati, pavāreti. Katthaci bhojanaṃ natthi, āmisagandhamattaṃ paññāyati, na pavāreti. Mukhe ca hatthe ca bhojanaṃ natthi, patte atthi, tasmiṃ pana āsane abhuñjitukāmo, vihāraṃ vā pavisitvā bhuñjitukāmo, aññassa vā dātukāmo tasmiṃ ce antare bhojanaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Kasmā? Vippakatabhojanabhāvassa upacchinnattā. ‘‘Yopi aññatra gantvā bhuñjitukāmo mukhe bhattaṃ gilitvā sesaṃ ādāya gacchanto antarāmagge aññaṃ bhojanaṃ paṭikkhipati, tassapi pavāraṇā na hotī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Yathā ca patte, evaṃ hatthepi. Mukhepi vā vijjamānaṃ bhojanaṃ sace anajjhoharitukāmo hoti, tasmiñca khaṇe aññaṃ paṭikkhipati, na pavāreti. Ekasmiñhi pade vuttaṃ lakkhaṇaṃ sabbattha veditabbaṃ hoti. Apica **kurundiyaṃ** esa nayo dassitoyeva. Vuttañhi tattha ''mukhe bhattaṃ gilitaṃ, hatthe bhattaṃ vighāsādassa dātukāmo, patte bhattaṃ bhikkhussa dātukāmo, sace tasmiṃ khaṇe paṭikkhipati, na pavāretī''ti.

Hatthapāse ṭhitoti ettha pana sace bhikkhu nisinno hoti, āsanassa pacchimantato paṭṭhāya, sace ṭhito, paṇhiantato paṭṭhāya, sace nipanno, yena passena nipanno, tassa pārimantato paṭṭhāya, dāyakassa nisinnassa vā ṭhitassa vā nipannassa vā ṭhapetvā pasāritahatthaṃ yaṃ āsannataraṃ aṅgaṃ, tassa orimantena paricchinditvā aḍḍhateyyahattho ''hatthapāso''ti veditabbo. Tasmiṃ ṭhatvā abhihaṭaṃ paṭikkhipantasseva pavāraṇā hoti, na tato paraṃ.

Abhiharatīti hatthapāsabbhantare ṭhito gahaṇatthaṃ upanāmeti. Sace pana anantaranisinnopi bhikkhu hatthe vā ūrūsu vā ādhārake vā ṭhitaṃ pattaṃ anabhiharitvā ''bhattaṃ gaṇhāhī''ti vadati, taṃ paṭikkhipato pavāraṇā natthi. Bhattapacchiṃ ānetvā purato bhūmiyaṃ ṭhapetvā ''gaṇhāhī''ti vuttepi eseva nayo. Īsakaṃ pana uddharitvā vā apanāmetvā vā ''gaṇhathā''ti vutte paṭikkhipato pavāraṇā hoti. Therāsane nisinno thero dūre nisinnassa daharabhikkhussa pattaṃ pesetvā ''ito odanaṃ gaṇhāhī''ti vadati, gaṇhitvā pana gato tuṇhī tiṭṭhati, daharo ''alaṃ mayha''nti paṭikkhipati, na pavāreti. Kasmā? Therassa dūrabhāvato dūtassa ca anabhiharaṇato. Sace pana gahetvā āgato bhikkhu ''idaṃ bhattaṃ gaṇhā''ti vadati, taṃ paṭikkhipato pavāraṇā hoti. Parivesanāyaeko ekena hatthena odanapacchiṃ, ekena kaṭacchuṃ gahetvā bhikkhuṃ parivisati, tatra ce añño āgantvā ''ahaṃ pacchiṃ dhāressāmi, tvaṃ odanaṃ dehī''ti vatvā gahitamattameva karoti, parivesako eva pana taṃ dhāreti, tasmā sā abhihaṭāva hoti, tato dātukāmatāya gaṇhantaṃ paṭikkhipantassa pavāraṇā hoti. Sace pana parivesakena phuṭṭhamattāva hoti, itarova naṃ dhāreti, tato dātukāmatāya gaṇhantaṃ paṭikkhipantassa pavāraṇā na hoti, kaṭacchunā uddhaṭabhatte pana hoti. Kaṭacchunā abhihāroyeva hi tassa abhihāro. ''Dvinnaṃ samabhārepi paṭikkhipanto pavāretiyevā''ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Anantarassa bhikkhuno bhatte dīyamāne itaro pattaṃ hatthena pidahati, pavāraṇā natthi. Kasmā? Aññassa abhihaṭe paṭikkhittattā.

Paṭikkhepo paññāyatīti ettha vācāya abhihaṭaṃ paṭikkhipato pavāraṇā natthi, kāyena abhihaṭaṃ pana yena kenaci ākārena kāyena vā vācāya vā paṭikkhipantassa pavāraṇā hotīti veditabbo. Tatra kāyena paṭikkhepo nāma aṅguliṃ vā hatthaṃ vā makkhikābījaniṃ vā cīvarakaṇṇaṃ vā cāleti, bhamukāya vā ākāraṃ karoti, kuddho vā oloketi. Vācāya paṭikkhepo nāma ''ala''nti vā ''na gaṇhāmī''ti vā ''mā ākirā''ti vā ''apagacchā''ti vā vadati. Evaṃ yena kenaci ākārena kāyena vā vācāya vā paṭikkhitte pavāraṇā hoti.

119. Eko abhihaṭe bhatte pavāraṇāya bhīto hatthe apanetvā punappunaṃ patte odanaṃ ākirantaṃ ''ākira ākira, koṭṭetvā koṭṭetvā pūrehī''ti vadati, ettha kathanti? Mahāsumatthero tāva ''anākiraṇatthāya vuttattā pavāraṇā hotī''ti āha. Mahāpadumatthero pana ''ākira pūrehīti vadantassa nāma kassaci pavāraṇā atthī''ti vatvā ''na pavāretī''ti āha.

Aparo bhattaṃ abhiharantaṃ bhikkhuṃ sallakkhetvā ''kiṃ, āvuso, itopi kiñci gaṇhissasi, dammi te kiñcī''ti āha, tatrāpi ''evaṃ nāgamissatīti vuttattā pavāraṇā hotī''ti mahāsumatthero āha. Mahāpadumatthero pana ''gaṇhissasīti vadantassa nāma kassaci pavāraṇā atthī''ti vatvā ''na pavāretī''ti āha.

Eko samaṃsakaṃ rasaṃ abhiharitvā ''rasaṃ gaṇhathā''ti vadati, taṃ sutvā paṭikkhipato pavāraṇā natthi. ''Macchamaṃsarasa''nti vutte paṭikkhipato pavāraṇā hoti, ''idaṃ gaṇhathā''ti vuttepi hotiyeva. Maṃsaṃ visuṃ katvā ''maṃsarasaṃ gaṇhathā''ti vadati, ''tattha ce sāsapamattampi maṃsakhaṇḍaṃ atthi, taṃ paṭikkhipato pavāraṇā hoti. Sace pana parissāvito hoti, vaṭṭatī''ti abhayatthero āha.

Maṃsarasena āpucchantaṃ mahāthero ''muhuttaṃ āgamehī''ti vatvā ''thālakaṃ, āvuso, āharā''ti āha, ettha kathanti? Mahāsumatthero tāva ''abhihārakassa gamanaṃ upacchinnaṃ, tasmā pavāretī''ti āha. Mahāpadumatthero pana ''ayaṃ kuhiṃ gacchati, kīdisaṃ etassa gamanaṃ, gaṇhantassapi nāma kassaci pavāraṇā atthī''ti vatvā ''na pavāretī''ti āha.

Kaḷīrapanasādīhi missetvā maṃsaṃ pacanti, taṃ gahetvā ''kaḷīrasūpaṃ gaṇhatha, panasabyañjanaṃ gaṇhathā''ti vadanti, evampi na pavāreti. Kasmā? Apavāraṇārahassa nāmena vuttattā. Sace pana ''macchasūpaṃ maṃsasūpa''nti vā ''idaṃ gaṇhathā''ti vā vadanti, pavāreti, maṃsakarambako nāma hoti. Taṃ dātukāmopi ''karambakaṃ gaṇhathā''ti vadati, vaṭṭati, na pavāreti, ''maṃsakarambaka''nti vā ''ida''nti vā vutte pana pavāreti. Esa nayo sabbesu macchamaṃsamissakesu.

120. ''Yo pana nimantane bhuñjamāno maṃsaṃ abhihaṭaṃ 'uddissakata'nti maññamāno paṭikkhipati, pavāritova hotī''ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Missakakathā pana **kurundiyaṃ** suṭṭhu vuttā. Evañhi tattha vuttaṃ – piṇḍacāriko bhikkhu bhattamissakaṃ yāguṃ āharitvā ''yāguṃ gaṇhathā''ti vadati, na pavāreti, ''bhattaṃ gaṇhathā''ti vutte pavāreti. Kasmā? Yenāpucchito, tassa atthitāya. Ayamettha adhippāyo – ''yāgumissakaṃ gaṇhathā''ti vadati, tatra ce yāgu bahutarā vā hoti samasamā vā, na pavāreti. Yāgu mandā, bhattaṃ bahutaraṃ, pavāreti. Idañca sabbaaṭṭhakathāsu vuttattā na sakkā paṭikkhipituṃ, kāraṇaṃ panettha duddasaṃ. ''Bhattamissakaṃ gaṇhathā''ti vadati, bhattaṃ bahutaraṃ vā samaṃ vā appataraṃ vā hoti, pavāretiyeva. Bhattaṃ vā yāguṃ vā anāmasitvā ''missakaṃ gaṇhathā''ti vadati, tatra ce bhattaṃ bahutaraṃ vā samakaṃ vā hoti, pavāreti, appataraṃ na pavāreti, idañca karambakena na samānetabbaṃ. Karambako hi maṃsamissakopi hoti amaṃsamissakopi, tasmā karambakanti vutte pavāraṇā natthi, idaṃ pana bhattamissakameva. Ettha vuttanayeneva pavāraṇā hoti. Bahurase bhatte rasaṃ, bahukhīre khīraṃ, bahusappimhi ca pāyāse sappiṃ gaṇhathāti visuṃ katvā deti, taṃ paṭikkhipato pavāraṇā natthi.

Yo pana gacchanto pavāreti, so gacchantova bhuñjituṃ labhati. Kaddamaṃ vā udakaṃ vā patvā ṭhitena atirittaṃ kāretabbaṃ. Sace antarā nadī pūrā hoti, nadītīre gumbaṃ anupariyāyantena bhuñjitabbaṃ. Atha nāvā vā setu vā atthi, taṃ abhiruhitvāpi caṅkamanteneva bhuñjitabbaṃ, gamanaṃ na upacchinditabbaṃ. Yāne vā hatthiassapiṭṭhe vā candamaṇḍale vā sūriyamaṇḍale vā nisīditvā pavāritena yāva majjhanhikaṃ, tāva tesu gacchantesupi nisinneneva bhuñjitabbaṃ. Yo ṭhito pavāreti, ṭhiteneva, yo nisinno pavāreti, nisinneneva paribhuñjitabbaṃ, taṃ taṃ iriyāpathaṃ vikopentena atirittaṃ kāretabbaṃ. Yo ukkuṭiko nisīditvā pavāreti, tena ukkuṭikeneva bhuñjitabbaṃ. Tassa pana heṭṭhā palālapīṭhaṃ vā kiñci vā nisīdanakaṃ dātabbaṃ. Pīṭhake nisīditvā pavāritena āsanaṃ acāletvāva catasso disā parivattantena bhuñjituṃ labbhati. Mañce nisīditvā pavāritena ito vā etto vā sañcarituṃ na labbhati. Sace pana naṃ saha mañcena ukkhipitvā aññatra nenti, vaṭṭati. Nipajjitvā pavāritena nipanneneva paribhuñjitabbaṃ. Parivattantena yena passena nipanno, tassa ṭhānaṃ nātikkametabbaṃ.

121. Pavāritena pana kiṃkātabbanti? Yena iriyāpathena pavārito hoti, taṃ vikopetvā aññena iriyāpathena ce bhuñjati, atirittaṃ kārāpetvā bhuñjitabbaṃ. Anatirittaṃ pana yaṃ kiñci yāvakālikasaṅgahitaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā khādati vā bhuñjati vā, ajjhohāre ajjhohāre pācittiyaṃ.

Tattha **anatirittaṃ** nāma nātirittaṃ, na adhikanti attho. Taṃ pana yasmā kappiyakatādīhi sattahi vinayakammākārehi akataṃ vā gilānassa anadhikaṃ vā hoti, tasmā padabhājane vuttaṃ –

> ''Anatirittaṃ nāma akappiyakataṃ hoti, appaṭiggahitakataṃ hoti, anuccāritakataṃ hoti, ahatthapāse kataṃ hoti, abhuttāvinā kataṃ hoti, bhuttāvinā ca pavāritena āsanā vuṭṭhitena kataṃ hoti, 'alametaṃ sabba'nti avuttaṃ hoti, na gilānātirittaṃ hoti, etaṃ anatirittaṃ nāmā''ti (pāci. 239).

Tattha **akappiyakata**nti yaṃ tattha phalaṃ vā kandamūlādiṃ vā pañcahi samaṇakappehi kappiyaṃ akataṃ, yañca akappiyamaṃsaṃ vā akappiyabhojanaṃ vā, etaṃ akappiyaṃ nāma. Taṃ akappiyaṃ ''alametaṃ sabba''nti evaṃ atirittaṃ katampi ''akappiyakata''nti veditabbaṃ. **Appaṭiggahitakata**nti bhikkhunā appaṭiggahitaṃyeva purimanayena atirittaṃ kataṃ. **Anuccāritakata**nti kappiyaṃ kāretuṃ āgatena bhikkhunā īsakampi anukkhittaṃ vā anapanāmitaṃ vā kataṃ. **Ahatthapāse kata**nti kappiyaṃ kāretuṃ āgatassa hatthapāsato bahi ṭhitena kataṃ. **Abhuttāvinā kata**nti yo ''alametaṃ sabba''nti atirittaṃ karoti, tena pavāraṇappahonakabhojanaṃ abhuttena kataṃ. **Bhuttāvinā pavāritena āsanā vuṭṭhitena kata**nti idaṃ uttānameva. **''Alametaṃ sabba''nti avutta**nti vacībhedaṃ katvā evaṃ avuttaṃ hoti. Iti imehi sattahi vinayakammākārehi yaṃ atirittaṃ kappiyaṃ akataṃ, yañca na gilānātirittaṃ, tadubhayampi ''anatiritta''nti veditabbaṃ.

122. Atirittaṃ pana tasseva paṭipakkhanayena veditabbaṃ. Teneva vuttaṃ padabhājane –

> ''Atirittaṃ nāma kappiyakataṃ hoti, paṭiggahitakataṃ hoti, uccāritakataṃ hoti, hatthapāse kataṃ hoti, bhuttāvinā kataṃ hoti, bhuttāvinā pavāritena āsanā avuṭṭhitena kataṃ hoti, 'alametaṃ sabba'nti vuttaṃ hoti, gilānātirittaṃ hoti, etaṃ atirittaṃ nāmā''ti (pāci. 239).

Apicettha **bhuttāvinā kataṃ hotī**ti anantaranisinnassa sabhāgassa bhikkhuno pattato ekampi sitthaṃ vā maṃsahīraṃ vā khāditvā katampi ''bhuttāvināva kataṃ hotī''ti veditabbaṃ. **Āsanā avuṭṭhitenā**ti ettha pana asammohatthaṃ ayaṃ vinicchayo – dve bhikkhū pātoyeva bhuñjamānā pavāritā honti, ekena tattheva nisīditabbaṃ, itarena niccabhattaṃ vā salākabhattaṃ vā ānetvā upaḍḍhaṃ tassa bhikkhuno patte ākiritvā hatthaṃ dhovitvā sesaṃ tena bhikkhunā kappiyaṃ kārāpetvā bhuñjitabbaṃ. Kasmā? Yañhi tassa hatthe laggaṃ, taṃ akappiyaṃ hoti. Sace pana paṭhamaṃ nisinno bhikkhu sayameva tassa pattato hatthena gaṇhāti, hatthadhovanakiccaṃ natthi. Sace pana evaṃ 'kappiyaṃ kāretvā bhuñjantassa puna kiñci byañjanaṃ vā khādanīyaṃ vā patte ākira'nti yena paṭhamaṃ kappiyaṃ kataṃ hoti, so puna kātuṃ na labhati. Yena akataṃ, tena kātabbaṃ, yañca akataṃ, taṃ kātabbaṃ. **Yena akata**nti aññena bhikkhunā yena paṭhamaṃ na kataṃ, tena kātabbaṃ. **Yañca akata**nti yena paṭhamaṃ kappiyaṃ kataṃ, tenapi yaṃ akataṃ, taṃ kātabbaṃ. Paṭhamabhājane pana kātuṃ na labbhati. Tattha hi kariyamāne paṭhamaṃ katena saddhiṃ kataṃ hoti, tasmā aññasmiṃ bhājane kātuṃ vaṭṭatīti adhippāyo. Evaṃ kataṃ pana tena bhikkhunā paṭhamaṃ katena saddhiṃ bhuñjituṃ vaṭṭati.

Kappiyaṃ karontena ca na kevalaṃ patteyeva, kuṇḍepi pacchiyampi yattha katthaci purato ṭhapetvā onāmitabhājane kātabbaṃ. Taṃ sace bhikkhusataṃ pavāritaṃ hoti, sabbesaṃ bhuñjituṃ vaṭṭati, appavāritānampi vaṭṭati. Yena pana kappiyaṃ kataṃ, tassa na vaṭṭati. Sacepi pavāretvā piṇḍāya paviṭṭhaṃ bhikkhuṃ pattaṃ gahetvā avassaṃ bhuñjanake maṅgalanimantane nisīdāpenti, atirittaṃ kārāpetvāva bhuñjitabbaṃ. Sace tattha añño bhikkhu natthi, āsanasālaṃ vā vihāraṃ vā pattaṃ pesetvā kāretabbaṃ, kappiyaṃ karontena pana anupasampannassa hatthe ṭhitaṃ na kātabbaṃ. Sace āsanasālāyaṃ abyatto bhikkhu hoti, sayaṃ gantvā kappiyaṃ kārāpetvā ānetvā bhuñjitabbaṃ.

Gilānātirittanti ettha na kevalaṃ yaṃ gilānassa bhuttāvasesaṃ hoti, taṃ gilānātirittaṃ, atha kho yaṃ kiñci gilānaṃ uddissa ‘‘ajja vā yadā vā icchati, tadā khādissatī’’ti āhaṭaṃ, taṃ sabbaṃ gilānātirittanti veditabbaṃ. Yāmakālikaṃ pana sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ vā yaṃ kiñci anatirittaṃ āhāratthāya paribhuñjantassa ajjhohāre ajjhohāre dukkaṭaṃ. Sace pana yāmakālikādīni āmisasaṃsaṭṭhāni honti, āhāratthāyapi anāhāratthāyapi paṭiggahetvā ajjhoharantassa pācittiyameva, asaṃsaṭṭhāni pana sati paccaye bhuñjantassa anāpatti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Pavāraṇāvinicchayakathā samattā.

22. Pabbajjāvinicchayakathā

123. **Pabbajjā**ti ettha pana pabbajjāpekkhaṃ kulaputtaṃ pabbājentena ye pāḷiyaṃ ‘‘na bhikkhave pañcahi ābādhehi phuṭṭho pabbājetabbo’’tiādinā (mahāva. 89) paṭikkhittā puggalā, te vajjetvā pabbajjādosavirahito puggalo pabbājetabbo. Tatrāyaṃ vinicchayo (mahāva. aṭṭha. 88) – kuṭṭhaṃ gaṇḍo kilāso soso apamāroti imehi pañcahi ābādhehi phuṭṭho na pabbājetabbo, pabbājento pana dukkaṭaṃ āpajjati ‘‘yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti vuttattā. Tattha **kuṭṭha**nti rattakuṭṭhaṃ vā hotu kāḷakuṭṭhaṃ vā, yaṃ kiñci kiṭibhadaddukacchuādippabhedampi sabbaṃ kuṭṭhamevāti vuttaṃ. Tañce nakhapiṭṭhippamāṇampi vaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ hoti, na pabbājetabbo. Sace pana nivāsanapāvuraṇehi pakatipaṭicchannaṭṭhāne nakhapiṭṭhippamāṇaṃ avaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ hoti, vaṭṭati. ‘‘Mukhe pana hatthapādapiṭṭhīsu vā sacepi avaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ, nakhapiṭṭhito ca khuddakatarampi na vaṭṭatiyevā’’ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Tikicchāpetvā pabbājentenapi pakativaṇṇe jāteyeva pabbājetabbo, godhāpiṭṭhisadisacuṇṇaokiraṇasarīrampi pabbājetuṃ na vaṭṭati.

Gaṇḍoti medagaṇḍo vā hotu añño vā, yo koci kolaṭṭhimattakopi ce vaḍḍhanakapakkhe ṭhito gaṇḍo hoti, na pabbājetabbo. Paṭicchannaṭṭhāne pana kolaṭṭhimatte avaḍḍhanakapakkhe ṭhite vaṭṭati, mukhādike appaṭicchannaṭṭhāne avaḍḍhanakapakkhe ṭhitepi na vaṭṭati. Tikicchāpetvā pabbājentenapi sarīraṃ sacchaviṃ kārāpetvā pabbājetabbo. Uṇṇigaṇḍā nāma honti gothanakā viya aṅgulikā viya ca tattha tattha lambanti, etepi gaṇḍāyeva, tesu sati pabbājetuṃ na vaṭṭati. Daharakāle khīrapīḷakā yobbannakāle ca mukhe kharapīḷakā nāma honti, mahallakakāle nassanti, na tā gaṇḍasaṅkhyaṃ gacchanti, tāsu sati pabbājetuṃ vaṭṭati. Aññā pana sarīre kharapīḷakā nāma, aparā padumakaṇṇikā nāma honti, aññā sāsapabījakā nāma sāsapamattāyeva sakalasarīraṃ pharanti, sabbā kuṭṭhajātikāva, tāsu sati na pabbājetabbo.

Kilāsoti na bhijjanakaṃ na paggharaṇakaṃ padumapuṇḍarīkapattavaṇṇaṃ kuṭṭhaṃ. Yena gunnaṃ viya sabalaṃ sarīraṃ hoti, tasmiṃ kuṭṭhe vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. **Soso**ti sosabyādhi. Tasmiṃ sati na pabbājetabbo. **Apamāro**ti pittummādo vā yakkhummādo vā. Tattha pubbaverikena amanussena gahito duttikiccho hoti, appamattakepi pana apamāre sati na pabbājetabbo.

124. ‘‘Na, bhikkhave, rājabhaṭo pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 90) vacanato rājabhaṭopi na pabbājetabbo. Ettha ca amacco vā hotu mahāmatto vā sevako vā kiñci ṭhānantaraṃ patto vā appatto vā, yo koci rañño bhattavetanabhaṭo, sabbo rājabhaṭoti saṅkhyaṃ gacchati, so na pabbājetabbo. Tassa pana puttanattabhātukā ye rājato bhattavetanaṃ na gaṇhanti, te pabbājetuṃ vaṭṭati. Yo pana rājato laddhaṃ nibaddhabhogaṃ vā māsasaṃvaccharaparibbayaṃ vā raññoyeva niyyādeti, puttabhātuke vā taṃ ṭhānaṃ sampaṭicchāpetvā rājānaṃ ‘‘na dānāhaṃ devassa bhaṭo’’ti āpucchati, yena vā yaṃkāraṇā vetanaṃ gahitaṃ, taṃ kammaṃ kataṃ hoti, yo vā ‘‘pabbajassū’’ti raññā anuññāto hoti, tampi pabbājetuṃ vaṭṭati.

125. Coropi dhajabandho na pabbājetabbo ‘‘na, bhikkhave, dhajabandho coro pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 91) vuttattā. Tattha dhajaṃ bandhitvā viya vicaratīti **dhajabandho,** mūladevādayo viya loke pākaṭoti vuttaṃ hoti. Tasmā yo gāmaghātaṃ vā panthaduhanaṃ vā nagare sandhicchedādikammaṃ vā karonto vicarati, paññāyati ca ‘‘asuko nāma idaṃ idaṃ karotī’’ti, so na pabbājetabbo. Yo pana rājaputto rajjaṃ patthento gāmaghātādīni karoti, so pabbājetabbo. Rājāno hi tasmiṃ pabbajite tussanti, sace pana na tussanti, na pabbājetabbo. Pubbe mahājane pākaṭo coro pacchā corakammaṃ pahāya pañca sīlāni samādiyati, tañce manussā evaṃ jānanti, pabbājetabbo. Ye pana ambalabujādicorakā sandhicchedādicorā eva vā adissamānā theyyaṃ karonti, pacchāpi ‘‘iminā nāma idaṃ kata’’nti na paññāyanti, tepi pabbājetuṃ vaṭṭati.

126. Kārabhedako pana coro na pabbājetabbo ‘‘na, bhikkhave, kārabhedako coro pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 92) vuttattā. Tattha kāro vuccati bandhanāgāraṃ. Idha pana andubandhanaṃ vā hotu saṅkhalikabandhanaṃ vā rajjubandhanaṃ vā gāmabandhanaṃ vā nigamabandhanaṃ vā nagarabandhanaṃ vā purisagutti vā janapadabandhanaṃ vā dīpabandhanaṃ vā, yo etesu yaṃ kiñci bandhanaṃ bhinditvā vā chinditvā vā muñcitvā vā vivaritvā vā apassamānānaṃ vā palāyati, so **kārabhedako**ti saṅkhyaṃ gacchati. Tasmā īdiso kārabhedako coro dīpabandhanaṃ bhinditvā dīpantaraṃ gatopi na pabbājetabbo. Yo pana na coro, kevalaṃ hatthakammaṃ akaronto ‘‘evaṃ no apalāyanto karissatī’’ti rājayuttādīhi baddho, so kāraṃ bhinditvā palātopi pabbājetabbo. Yo pana gāmanigamapaṭṭanādīni keṇiyā gahetvā taṃ asampādento bandhanāgāraṃ pavesito hoti, sopi palāyitvā āgato na pabbājetabbo. Yopi kasikammādīhi dhanaṃ sampādetvā jīvanto ‘‘nidhānaṃ iminā laddha’’nti pesuññaṃ upasaṃharitvā kenaci bandhāpito hoti, taṃ tattheva pabbājetuṃ na vaṭṭati, palāyitvā gataṃ pana gataṭṭhāne pabbājetuṃ vaṭṭati.

127. ‘‘Na, bhikkhave, likhitako coro pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 93) vacanato pana likhitako coro na pabbājetabbo. Tattha **likhitako** nāma yo koci corikaṃ vā aññaṃ vā garuṃ rājāparādhaṃ katvā palāto, rājā ca naṃ paṇṇe vā potthake vā ‘‘itthannāmo yattha dissati, tattha gahetvā māretabbo’’ti vā ‘‘hatthapādādīni assa chinditabbānī’’ti vā ‘‘ettakaṃ nāma daṇḍaṃ āharāpetabbo’’ti vā likhāpeti, ayaṃ likhitako nāma, so na pabbājetabbo.

128. Kasāhato katadaṇḍakammopi na pabbājetabbo ‘‘na, bhikkhave, kasāhato katadaṇḍakammo pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 94) vacanato. Ettha pana yo vacanapesanādīni akaronto haññati, na so katadaṇḍakammo. Yo pana keṇiyā vā aññathā vā kiñci gahetvā khāditvā puna dātuṃ asakkonto ‘‘ayameva te daṇḍo hotū’’ti kasāhi haññati, ayameva **kasāhato katadaṇḍakammo**. So ca kasāhi vā hato hotu aḍḍhadaṇḍakādīnaṃ vā aññatarena, yāva allavaṇo hoti, na tāva pabbājetabbo, vaṇe pana pākatike katvā pabbājetabbo. Sace pana jāṇūhi vā kapparehi vā nāḷikerapāsāṇādīhi vā ghātetvā mutto hoti, sarīre cassa gaṇṭhiyo paññāyanti, na pabbājetabbo, phāsukaṃ katvā eva gaṇṭhīsu sannisinnāsu pabbājetabbo.

129. Lakkhaṇāhato pana katadaṇḍakammo na pabbājetabbo ‘‘na, bhikkhave, lakkhaṇahato katadaṇḍakammo pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 95) vacanato. Etthapi katadaṇḍakammabhāvo purimanayeneva veditabbo. Yassa pana nalāṭe vā ūruādīsu vā tattena lohena lakkhaṇaṃ āhataṃ hoti, so sace bhujisso, yāva allavaṇo hoti, tāva na pabbājetabbo. Sacepissa vaṇā ruḷhā honti chaviyā samaparicchedā, lakkhaṇaṃ na paññāyati, timaṇḍalaṃ nivatthassa uttarāsaṅge kate paṭicchannokāse ce hoti, pabbājetuṃ vaṭṭati, appaṭicchannokāse ce, na vaṭṭati.

130. ‘‘Na, bhikkhave, iṇāyiko pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 96) vacanato iṇāyikopi na pabbājetabbo. Tattha **iṇāyiko** nāma yassa pitipitāmahehi vā iṇaṃ gahitaṃ hoti, sayaṃ vā iṇaṃ gahitaṃ hoti, yaṃ vā āṭhapetvā mātāpitūhi kiñci gahitaṃ hoti, so taṃ iṇaṃ paresaṃ dhāretīti iṇāyiko. Yaṃ pana aññe ñātakā āṭhapetvā kiñci gaṇhanti, so na iṇāyiko. Na hi te taṃ āṭhapetuṃ issarā, tasmā taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati, itaraṃ na vaṭṭati. Sace panassa ñātisālohitā ‘‘mayaṃ dassāma, pabbājetha na’’nti iṇaṃ attano bhāraṃ karonti, añño vā koci tassa ācārasampattiṃ disvā ‘‘pabbājetha naṃ, ahaṃ iṇaṃ dassāmī’’ti vadati, pabbājetuṃ vaṭṭati. Tesu asati bhikkhunā tathārūpassa upaṭṭhākassapi ārocetabbaṃ ‘‘sahetuko satto iṇapalibodhena na pabbajatī’’ti. Sace so paṭipajjati, pabbājetabbo. Sacepi attano kappiyabhaṇḍaṃ atthi, ‘‘etaṃ dassāmī’’ti pabbājetabbo. Sace pana neva ñātakādayo paṭipajjanti, na attano dhanaṃ atthi, ‘‘pabbājetvā bhikkhāya caritvā mocessāmī’’ti pabbājetuṃ na vaṭṭati. Sace pabbājeti, dukkaṭaṃ. Palātopi ānetvā dātabbo. No ce deti, sabbaṃ iṇaṃ gīvā hoti. Ajānitvā pabbājayato anāpatti, passantena pana ānetvā iṇasāmikānaṃ dassetabbo, apassantassa gīvā na hoti.

Sace iṇāyiko aññaṃ desaṃ gantvā pucchiyamānopi ‘‘nāhaṃ kassaci kiñci dhāremī’’ti vatvā pabbajati, iṇasāmiko ca taṃ pariyesanto tattha gacchati, daharo taṃ disvā palāyati, so theraṃ upasaṅkamitvā ‘‘ayaṃ, bhante, kena pabbājito, mama ettakaṃ nāma dhanaṃ gahetvā palāto’’ti vadati, therena vattabbaṃ ‘‘mayā, upāsaka, ‘aṇaṇo aha’nti vadanto pabbājito, kiṃ dāni karomi, passa me pattacīvara''nti. Ayaṃ tattha sāmīci. Palāte pana gīvā na hoti. Sace pana naṃ therassa sammukhāva disvā ''ayaṃ mama iṇāyiko''ti vadati, ''tava iṇāyikaṃ tvameva jānāhī''ti vattabbo, evampi gīvā na hoti. Sacepi so ''pabbajito ayaṃ dāni kuhiṃ gamissatī''ti vadati, therena ''tvaṃyeva jānāhī''ti vattabbo. Evampissa palāte gīvā na hoti. Sace pana thero ''kuhiṃ dāni ayaṃ gamissati, idheva acchatū''ti vadati, so ce palāyati, gīvā hoti. Sace so sahetuko satto hoti vattasampanno, therena ''īdiso aya''nti vattabbaṃ. Iṇasāmiko ce ''sādhū''ti vissajjeti, iccetaṃ kusalaṃ, ''upaḍḍhupaḍḍhaṃ dethā''ti vadati, dātabbaṃ. Aparena samayena atiārādhako hoti, ''sabbaṃ dethā''ti vuttepi dātabbameva. Sace pana uddesaparipucchādīsu kusalo hoti bahūpakāro bhikkhūnaṃ, bhikkhācāravattena pariyesitvāpi iṇaṃ dātabbameva.

131. Dāsopi na pabbājetabbo ''na, bhikkhave, dāso pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā''ti (mahāva. 97) vacanato. Tattha cattāro **dāsā** antojāto dhanakkīto karamarānīto sāmaṃ dāsabyaṃ upagatoti. Tattha **antojāto** nāma jātiyā dāso gharadāsiyā putto. **Dhanakkīto** nāma mātāpitūnaṃ santikā putto vā sāmikānaṃ santikā dāso vā dhanaṃ datvā dāsacārittaṃ āropetvā kīto. Ete dvepi na pabbājetabbā. Pabbājentena tattha tattha cārittavasena adāse katvā pabbājetabbā. **Karamarānīto** nāma tiroraṭṭhaṃ vilopaṃ vā katvā upalāpetvā vā tiroraṭṭhato bhujissamānusakāni āharanti, antoraṭṭheyeva vā katāparādhaṃ kiñci gāmaṃ rājā ''vilumpathā''ti ca āṇāpeti, tato mānusakānipi āharanti, tattha sabbe purisā dāsā, itthiyo dāsiyo. Evarūpo karamarānīto dāso yehi ānīto, tesaṃ santike vasanto vā bandhanāgāre baddho vā purisehi rakkhiyamāno vā na pabbājetabbo, palāyitvā pana gato gataṭṭhāne pabbājetabbo. Raññā tuṭṭhena ''karamarānītake muñcathā''ti vatvā vā sabbasādhāraṇena vā nayena bandhanamokkhe kate pabbājetabbova.

Sāmaṃ dāsabyaṃ upagato nāma jīvitahetu vā ārakkhahetu vā ''ahaṃ te dāso''ti sayameva dāsabhāvaṃ upagato rājūnaṃ hatthiassagomahiṃsagopakādayo viya. Tādiso dāso na pabbājetabbo. Rañño vaṇṇadāsīnaṃ puttā honti amaccaputtasadisā, tepi na pabbājetabbā. Bhujissitthiyo asaññatā vaṇṇadāsīhi saddhiṃ vicaranti, tāsaṃ putte pabbājetuṃ vaṭṭati. Sace sayameva paṇṇaṃ āropenti, na vaṭṭati. Bhaṭiputtagaṇādīnaṃ dāsāpi tehi adinnā na pabbājetabbā. Vihāresu rājūhi ārāmikadāsā nāma dinnā honti, tepi pabbājetuṃ na vaṭṭati, bhujisse katvā pana pabbājetuṃ vaṭṭati. **Mahāpaccariyaṃ** ''antojātadhanakkītake ānetvā bhikkhusaṅghassa 'ārāmike demā'ti denti, takkaṃ sīse āsittakasadisāva honti, te pabbājetuṃ vaṭṭatī''ti vuttaṃ. **Kurundiyaṃ** pana ''ārāmikaṃ demāti kappiyavohārena denti, yena kenaci vohārena dinno hotu, neva pabbājetabbo''ti vuttaṃ. Duggatamanussā ''saṅghaṃ nissāya jīvissāmā''ti vihāre kappiyakārakā honti, ete pabbājetuṃ vaṭṭati. Yassa mātāpitaro dāsā, mātā eva vā dāsī, pitā adāso, taṃ pabbājetuṃ na vaṭṭati. Yassa pana mātā adāsī, pitā dāso, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Bhikkhussa ñātakā vā upaṭṭhākā vā dāsaṃ denti ''imaṃ pabbājetha, tumhākaṃ veyyāvaccaṃ karissatī''ti, attano vāssa dāso atthi, bhujisso katova pabbājetabbo. Sāmikā dāsaṃ denti ''imaṃ pabbājetha, sace abhiramissati, adāso. Vibbhamissati ce, amhākaṃ dāsova bhavissatī''ti, ayaṃ tāvakāliko nāma, taṃ pabbājetuṃ na vaṭṭatīti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Nissāmikadāso hoti, sopi bhujisso katova pabbājetabbo. Ajānanto pabbājetvā upasampādetvā vā pacchā jānanti, bhujissaṃ kātumeva vaṭṭati.

Imassa ca atthassa pakāsanatthaṃ idaṃ vatthuṃ vadanti – ekā kira kuladāsī ekena saddhiṃ anurādhapurā palāyitvā rohaṇe vasamānā puttaṃ paṭilabhi, so pabbajitvā upasampannakāle lajjī kukkuccako ahosi. Athekadivasaṃ mātaraṃ pucchi ''kiṃ upāsike tumhākaṃ bhātā vā bhaginī vā natthi, na kiñci ñātakaṃ passāmī''ti. Tāta, ahaṃ anurādhapure kuladāsī, tava pitarā saddhiṃ palāyitvā idha vasāmīti. Sīlavā bhikkhu ''asuddhā kira me pabbajjā''ti saṃvegaṃ labhitvā mātaraṃ tassa kulassa nāmagottaṃ pucchitvā anurādhapuraṃ āgamma tassa kulassa gharadvāre aṭṭhāsi, ''aticchatha, bhante''ti vuttepi nātikkami. Te āgantvā ''kiṃ, bhante''ti pucchiṃsu. ''Tumhākaṃ itthannāmā dāsī palātā atthī''ti? ''Atthi, bhante''. Ahaṃ tassā putto, sace maṃ tumhe anujānātha, pabbajjaṃ labhāmi, tumhe mayhaṃ sāmikāti. Te haṭṭhatuṭṭhā hutvā ''suddhā, bhante, tumhākaṃ pabbajjā''ti taṃ bhujissaṃ katvā mahāvihāre vasāpesuṃ catūhi paccayehi paṭijaggantā. Thero taṃ kulaṃ nissāya vasamānoyeva arahattaṃ pāpuṇīti.

132. ''Na, bhikkhave, hatthacchinno pabbājetabbo. Na pādacchinno, na hatthapādacchinno, na kaṇṇacchinno, na kaṇṇanāsacchinno, na aṅgulicchinno, na aḷacchinno, na kaṇḍaracchinno, na phaṇahatthako, na khujjo, na vāmano na galagaṇḍī, na lakkhaṇāhato, na kasāhato, na likhitako, na sīpadī, na pāparogī, na parisadūsako, na kāṇo, na kuṇī, na khañjo, na pakkhahato, na chinniriyāpatho, na jarādubbalo, na andho, na mūgo, na badhiro, na andhamūgo, na andhabadhiro, na mūgabadhiro, na andhamūgabadhiro pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā''ti (mahāva. 119) vacanato pana hatthacchinnādayopi na pabbājetabbā.

Tattha **hatthacchinno**ti yassa hatthatale vā maṇibandhe vā kappare vā yattha katthaci eko vā dve vā hatthā chinnā honti. **Pādacchinno**ti yassa aggapāde vā gopphakesu vā jaṅghāya vā yattha katthaci eko vā dve vā pādā chinnā honti. **Hatthapādacchinno**ti yassa vuttappakāreneva catūsu hatthapādesu dve vā tayo vā sabbe vā hatthapādā chinnā honti. **Kaṇṇacchinno**ti yassa kaṇṇamūle vā kaṇṇasakkhalikāya vā eko vā dve vā kaṇṇā chinnā honti. Yassa pana kaṇṇāvaṭṭe chijjanti, sakkā ca hoti saṅghāṭetuṃ, so kaṇṇaṃ saṅghāṭetvā pabbājetabbo. **Nāsacchinno**ti yassa ajapadake vā agge vā ekapuṭe vā yattha katthaci nāsā chinnā hoti. Yassa pana nāsikā sakkā hoti sandhetuṃ, so taṃ phāsukaṃ katvā pabbājetabbo. **Kaṇṇanāsacchinno** ubhayavasena veditabbo. **Aṅgulicchinno**ti yassa nakhasesaṃ adassetvā ekā vā bahū vā aṅguliyo chinnā honti. Yassa pana suttatantumattampi nakhasesaṃ paññāyati, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. **Aḷacchinno**ti yassa catūsu aṅguṭṭhakesu aṅguliyaṃ vuttanayeneva eko vā bahū vā aṅguṭṭhakā chinnā honti. **Kaṇḍaracchinno**ti yassa kaṇḍaranāmakā mahānhārū purato vā pacchato vā chinnā honti, yesu ekassapi chinnattā aggapādena vā caṅkamati, mūlena vā caṅkamati, na pādaṃ patiṭṭhāpetuṃ sakkoti.

Phaṇahatthakoti yassa vaggulipakkhakā viya aṅguliyo sambaddhā honti, etaṃ pabbājetukāmena aṅgulantarikāyo phāletvā sabbaṃ antaracammaṃ apanetvā phāsukaṃ katvā pabbājetabbo. Yassapi cha aṅguliyo honti, taṃ pabbājetukāmena adhikaṃ aṅguliṃ chinditvā phāsukaṃ katvā pabbājetabbo. **Khujjo**ti yo urassa vā piṭṭhiyā vā passassa vā nikkhantattā khujjasarīro. Yassa pana kiñci kiñci aṅgapaccaṅgaṃ īsakaṃ vaṅkaṃ, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Mahāpuriso eva hi brahmujugatto, avaseso satto akhujjo nāma natthi. **Vāmano**ti jaṅghavāmano vā kaṭivāmano vā ubhayavāmano vā. Jaṅghavāmanassa kaṭito paṭṭhāya heṭṭhimakāyo rasso hoti, uparimakāyo paripuṇṇo. Kaṭivāmanassa kaṭito paṭṭhāya uparimakāyo rasso hoti, heṭṭhimakāyo paripuṇṇo. Ubhayavāmanassa ubhopi kāyā rassā honti, yesaṃ rassattā bhūtānaṃ viya parivaṭumo mahākucchighaṭasadiso attabhāvo hoti, taṃ tividhampi pabbājetuṃ na vaṭṭati.

Galagaṇḍīti yassa kumbhaṇḍaṃ viya gale gaṇḍo hoti. Desanāmattameva cetaṃ, yasmiṃ kismiñci pana padese gaṇḍe sati na pabbājetabbo. Tattha vinicchayo ''na, bhikkhave, pañcahi ābādhehi phuṭṭho pabbājetabbo''ti (mahāva. 89) ettha vuttanayeneva veditabbo. **Lakkhaṇāhatakasāhatalikhitakesu** yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Sīpadī**ti bhārapādo vuccati. Yassa pādo thūlo hoti sañjātapīḷako kharo, so na pabbājetabbo. Yassa pana na tāva kharabhāvaṃ gaṇhāti, sakkā hoti upanāhaṃ bandhitvā udakaāvāṭe pavesetvā udakavālikāya pūretvā yathā sirā paññāyanti, jaṅghā ca telanāḷikā viya hoti, evaṃ milāpetuṃ, tassa pādaṃ īdisaṃ katvā taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Sace puna vaḍḍhati, upasampādentenapi tathā katvāva upasampādetabbo. **Pāparogī**ti arisabhagandarapittasemhakāsasosādīsu yena kenaci rogena niccāturo atekiccharogo jegucchо amanāpo, ayaṃ na pabbājetabbo.

133. **Parisadūsako**ti yo attano virūpatāya parisaṃ dūseti, atidīgho vā hoti aññesaṃ sīsappamāṇanābhippadeso, atirasso vā ubhayavāmanabhūtarūpaṃ viya, atikāḷo vā jhāpitakkhette khāṇuko viya, accodāto vā dadhitakkādīhi pamajjitatambalohavaṇṇo, atikiso vā mandamaṃsalohito aṭṭhisirācammasarīro viya, atithūlo vā bhāriyamaṃso mahodaro mahābhūtasadiso, abhimahantasīso vā pacchiṃ sīse katvā ṭhito viya, atikhuddakasīso vā sarīrassa ananurūpena atikhuddakena sīsena samannāgato, kūṭakūṭasīso vā tālaphalapiṇḍisadisena sīsena samannāgato, sikharasīso vā uddhaṃ anupubbatanukena sīsena samannāgato, nāḷisīso vā mahāveṇupabbasadisena sīsena samannāgato, kappasīso vā pabbhārasīso vā catūsu passesu yena kenaci passena onatena sīsena samannāgato, vaṇasīso vā pūtisīso vā kaṇṇikakeso vā pāṇakehi khāyitakedāre sassasadisehi tahiṃ tahiṃ uṭṭhitehi kesehi samannāgato, nillomasīso vā thūlathaddhakeso vā tālahīrasadisehi kesehi samannāgato, jātipalitehi paṇḍarakeso vā pakatitambakeso vā ādittehi viya kesehi samannāgato, āvaṭṭasīso vā gunnaṃ sarīre āvaṭṭasadisehi uddhaggehi kesāvaṭṭehi samannāgato, sīsalomehi saddhiṃ ekābaddhabhamukalomo vā jālabaddhena viya nalāṭena samannāgato.

Sambaddhabhamuko vā nillomabhamuko vā makkaṭabhamuko vā atimahantakkhi vā atikhuddakakkhi vā mahiṃsacamme vāsikoṇena paharitvā katachiddasadisehi akkhīhi samannāgato, visamakkhi vā ekena mahantena, ekena khuddakena akkhinā samannāgato, visamacakkalo vā ekena uddhaṃ, ekena adhoti evaṃ visamajātehi akkhicakkehi samannāgato, kekaro vā gambhīrakkhi vā yassa gambhīre udapāne udakatārakā viya akkhitārakā paññāyanti, nikkhantakkhi vā yassa kakkaṭasseva akkhitārakā nikkhantā honti, hatthikaṇṇo vā mahantāhi kaṇṇasakkhalīhi samannāgato, mūsikakaṇṇo vā jatukakaṇṇo vā khuddakāhi kaṇṇasakkhalīhi samannāgato, chiddamattakaṇṇo vā yassa vinā kaṇṇasakkhalīhi kaṇṇacchiddamattameva hoti, aviddhakaṇṇo vā, yonakajātiko pana parisadūsako na hoti, sabhāvoyeva hi so tassa. Kaṇṇabhagandariko vā niccapūtinā kaṇṇena samannāgato, gaṇḍakaṇṇo vā sadā paggharitapubbena kaṇṇena samannāgato, ṭaṅkitakaṇṇo vā gobhattanāḷikāya aggasadisehi kaṇṇehi samannāgato, atipiṅgalakkhi vā, madhupiṅgalaṃ pana pabbājetuṃ vaṭṭati. Nippakhumakkhi vā assupaggharaṇakkhi vā pupphitakkhi vā akkhipākena samannāgatakkhi vā.

Atimahantanāsiko vā atikhuddakanāsiko vā cipiṭanāsiko vā majjhe appatiṭṭhahitvā ekapasse ṭhitavaṅkanāsiko vā dīghanāsiko vā sukatuṇḍasadisāya jivhāya lehituṃ sakkuṇeyyāya nāsikāya samannāgato, niccaṃ paggharitasiṅghāṇikanāso vā, mahāmukho vā yassa paṭaṅgamaṇḍūkasseva mukhanimittaṃyeva mahantaṃ hoti, mukhaṃ pana lābusadisaṃ atikhuddakaṃ, bhinnamukho vā vaṅkamukho vā mahāoṭṭho vā ukkhalimukhavaṭṭisadisehi oṭṭhehi samannāgato, tanukaoṭṭho vā bhericammasadisehi dante pidahituṃ asamatthehi oṭṭhehi samannāgato, mahādharoṭṭho vā tanukauttaroṭṭho vā tanukaadharoṭṭho vā mahāuttaroṭṭho vā oṭṭhachinnako vā eḷamukho vā uppakkamukho vā saṅkhatuṇḍako vā bahi setehi anto atirattehi oṭṭhehi samannāgato, duggandhakuṇapamukho vā, mahādanto vā aṭṭhakadantasadisehi dantehi samannāgato, asuradanto vā heṭṭhā vā upari vā bahi nikkhantadanto, yassa pana sakkā hoti oṭṭhehi pidahituṃ, kathentasseva paññāyati, no akathentassa, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Pūtidanto vā niddanto vā atikhuddakadanto vā yassa pana dantantare kalandakadanto viya sukhumadanto hoti, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati.

Mahāhanuko vā gohanusadisena hanunā samannāgato, dīghahanuko vā cipiṭahanuko vā antopaviṭṭhena viya atirassena hanukena samannāgato, bhinnahanuko vā vaṅkahanuko vā nimmassudāṭhiko vā bhikkhunīsadisamukho, dīghagalo vā bakagalasadisena galena samannāgato, rassagalo vā antopaviṭṭhena viya galena samannāgato, bhinnagalo vā bhaṭṭhaaṃsakūṭo vā ahattho vā ekahattho vā atirassahattho vā atidīghahattho vā bhinnauro vā bhinnapiṭṭhi vā kacchugatto vā kaṇḍugatto vā daddugatto vā godhāgatto vā yassa godhāya viya gattato cuṇṇāni patanti. Sabbañcetaṃ virūpakaraṇaṃ sandhāya vitthāritavasena vuttaṃ, vinicchayo panettha pañcābādhesu vuttanayena veditabbo.

Bhaṭṭhakaṭiko vā mahāānisado vā uddhanakūṭasadisehi ānisadamaṃsehi accuggatehi samannāgato, mahāūruko vā vātaṇḍiko vā mahājāṇuko vā saṅghaṭṭanajāṇuko vā dīghajaṅgho vā yaṭṭhisadisajaṅgho, vikaṭo vā saṅghaṭṭo vā ubbaddhapiṇḍiko vā, so duvidho heṭṭhā oruḷhāhi vā upari āruḷhāhi vā mahatīhi jaṅghapiṇḍikāhi samannāgato, mahājaṅgho vā thūlajaṅghapiṇḍiko vā mahāpādo vā mahāpaṇhi vā piṭṭhikapādo vā pādavemajjhato uṭṭhitajaṅgho, vaṅkapādo vā, so duvidho anto vā bahi vā parivattapādo, gaṇṭhikaṅguli vā siṅgiveraphaṇasadisāhi aṅgulīhi samannāgato, andhanakho vā kāḷavaṇṇehi pūtinakhehi samannāgato, sabbopi esa parisadūsako. Evarūpo parisadūsako na pabbājetabbo.

134. **Kāṇo**ti pasannandho vā hotu pupphādīhi vā upahatapasādo, dvīhi vā ekena vā akkhinā na passati, so na pabbājetabbo. **Mahāpaccariyaṃ** pana ekakkhikāṇo ‘‘kāṇo’’ti vutto, dviakkhikāṇo andhena saṅgahito. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** jaccandho ‘‘andho’’ti vutto. Tasmā ubhayampi pariyāyena yujjati. **Kuṇī**ti hatthakuṇī vā pādakuṇī vā aṅgulikuṇī vā, yassa etesu hatthādīsu yaṃ kiñci vaṅkaṃ paññāyati. **Khañjo**ti natajāṇuko vā bhinnajaṅgho vā majjhe saṃkuṭitapādattā kuṇṭhapādako vā piṭṭhipādamajjhena caṅkamanto, agge saṃkuṭitapādattā kuṇṭhapādako vā piṭṭhipādaggena caṅkamanto, aggapādeneva caṅkamanakhañjo vā paṇhikāya caṅkamanakhañjo vā pādassa bāhirantena caṅkamanakhañjo vā pādassa abbhantarena caṅkamanakhañjo vā gopphakānaṃ upari bhaggattā sakalena piṭṭhipādena caṅkamanakhañjo vā. Sabbopesa khañjoyeva, na pabbājetabbo.

Pakkhahatoti yassa eko hattho vā pādo vā addhasarīraṃ vā sukhaṃ na vahati. **Chinniriyāpatho**ti pīṭhasappī vuccati. **Jarādubbalo**ti jiṇṇabhāvena dubbalo attano cīvararajanādikammampi kātuṃ asamattho. Yo pana mahallakopi balavā hoti, attānaṃ paṭijaggituṃ sakkoti, so pabbājetabbo. **Andho**ti jaccandho vuccati. **Mūgo**ti yassa vacībhedo na pavattati, yassapi pavattati, saraṇagamanaṃ pana paripuṇṇaṃ bhāsituṃ na sakkoti, tādisaṃ mammanampi pabbājetuṃ na vaṭṭati. Yo pana saraṇagamanamattaṃ paripuṇṇaṃ bhāsituṃ sakkoti, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. **Badhiro**ti yo sabbena sabbaṃ na suṇāti. Yo pana mahāsaddaṃ suṇāti, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. **Andhamūgā**dayo ubhayadosavasena vuttā. Yesañca pabbajjā paṭikkhittā, upasampadāpi tesaṃ paṭikkhittāva. Sace pana ne saṅgho upasampādeti, sabbepi sūpasampannā, kārakasaṅgho pana ācariyupajjhāyā ca āpattito na muccanti.

135. Paṇḍako ubhatobyañjanako theyyasaṃvāsako titthiyapakkantako tiracchānagato mātughātako pitughātako arahantaghātako lohituppādako saṅghabhedako bhikkhunīdūsakoti ime pana ekādasa puggalā ‘‘paṇḍako, bhikkhave, anupasampanno na upasampādetabbo, upasampanno nāsetabbo’’ti (mahāva. 109) ādivacanato abhabbā, neva nesaṃ pabbajjā, na upasampadā ca ruhati, tasmā na pabbājetabbā na upasampādetabbā, jānitvā pabbājento upasampādento ca dukkaṭaṃ āpajjati. Ajānitvāpi pabbājitā upasampāditā ca jānitvā liṅganāsanāya nāsetabbā.

Tattha **paṇḍako**ti āsittapaṇḍako usūyapaṇḍako opakkamikapaṇḍako pakkhapaṇḍako napuṃsakapaṇḍakoti pañca paṇḍakā. Tesu yassa paresaṃ aṅgajātaṃ mukhena gahetvā asucinā āsittassa pariḷāho vūpasammati, ayaṃ **āsittapaṇḍako**. Yassa paresaṃ ajjhācāraṃ passato usūyāya uppannāya pariḷāho vūpasammati, ayaṃ **usūyapaṇḍako**. Yassa upakkamena bījāni apanītāni, ayaṃ **opakkamikapaṇḍako**. Ekacco pana akusalavipākānubhāvena kāḷapakkhe paṇḍako hoti, juṇhapakkhe panassa pariḷāho vūpasammati, ayaṃ **pakkhapaṇḍako**. Yo pana paṭisandhiyaṃyeva abhāvako uppanno, ayaṃ **na puṃsakapaṇḍako**. Tesu āsittapaṇḍakassa ca usūyapaṇḍakassa ca pabbajjā na vāritā, itaresaṃ tiṇṇaṃ vāritā. ‘‘Tesupi pakkhapaṇḍakassa yasmiṃ pakkhe paṇḍako hoti, tasmiṃyevassa pakkhe pabbajjā vāritā’’ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ.

136. **Ubhatobyañjanako**ti (mahāva. aṭṭha. 116) itthinimittuppādanakammato ca purisanimittuppādanakammato ca ubhatobyañjanamassa atthīti ubhatobyañjanako. So duvidho hoti itthiubhatobyañjanako purisaubhatobyañjanakoti. Tattha itthiubhatobyañjanakassa itthinimittaṃ pākaṭaṃ hoti, purisanimittaṃ paṭicchannaṃ. Purisaubhatobyañjanakassa purisanimittaṃ pākaṭaṃ, itthinimittaṃ paṭicchannaṃ. Itthiubhatobyañjanakassa itthīsu purisattaṃ karontassa itthinimittaṃ paṭicchannaṃ hoti, purisanimittaṃ pākaṭaṃ. Purisaubhatobyañjanakassa purisānaṃ itthibhāvaṃ upagacchantassa purisanimittaṃ paṭicchannaṃ hoti, itthinimittaṃ pākaṭaṃ hoti. Itthiubhatobyañjanako sayañca gabbhaṃ gaṇhāti, parañca gaṇhāpeti, purisaubhatobyañjanako pana sayaṃ na gaṇhāti, paraṃ pana gaṇhāpetīti idametesaṃ nānākaraṇaṃ. Imassa pana duvidhassapi ubhatobyañjanakassa neva pabbajjā atthi, na upasampadā.

137. **Theyyasaṃvāsako**ti tayo theyyasaṃvāsakā liṅgatthenako saṃvāsatthenako ubhayatthenakoti. Tattha yo sayaṃ pabbajitvā vihāraṃ gantvā na bhikkhuvassāni gaṇeti, na yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyati, na āsanena paṭibāhati, na uposathapavāraṇādīsu sandissati, ayaṃ liṅgamattasseva thenitattā **liṅgatthenako** nāma. Yo pana bhikkhūhi pabbājito sāmaṇero samāno videsaṃ gantvā ‘‘ahaṃ dasavasso vā vīsativasso vā’’ti musā vatvā bhikkhuvassāni gaṇeti, yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyati, āsanena paṭibāhati, uposathapavaāraṇādīsu sandissati, ayaṃ saṃvāsamattasseva thenitattā **saṃvāsatthenako** nāma. Bhikkhuvassagaṇanādiko hi sabbopi kiriyabhedo imasmiṃ atthe ‘‘saṃvāso’’ti veditabbo. Sikkhaṃ paccakkhāya ‘‘na maṃ koci jānātī’’ti puna evaṃ paṭipajjantepi eseva nayo. Yo pana sayaṃ pabbajitvā vihāraṃ gantvā bhikkhuvassāni gaṇeti, yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyati, āsanena paṭibāhati, uposathapavāraṇādīsu sandissati, ayaṃ liṅgassa ceva saṃvāsassa ca thenitattā **ubhayatthenako** nāma. Ayaṃ tividhopi theyyasaṃvāsako anupasampanno na upasampādetabbo, upasampanno nāsetabbo, puna pabbajjaṃ yācantopi na pabbājetabbo.

138. Ettha ca asammohatthaṃ idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ –

‘‘Rājadubbhikkhakantāra, rogaveribhayena vā;
Cīvarāharaṇatthaṃ vā, liṅgaṃ ādiyatīdha yo.

‘‘Saṃvāsaṃ nādhivāseti, yāva so suddhamānaso;
Theyyasaṃvāsako nāma, tāva esa na vuccatī’’ti. (mahāva. aṭṭha. 110);

Tatrāyaṃ vitthāranayo – idhekaccassa rājā kuddho hoti, so ‘‘evaṃ me sotthi bhavissatī’’ti sayameva liṅgaṃ gahetvā palāyati. Taṃ disvā rañño ārocenti, rājā ‘‘sace pabbajito, na taṃ labbhā kiñci kātu’’nti tasmiṃ kodhaṃ paṭivineti. So ‘‘vūpasantaṃ me rājabhaya’’nti saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgato pabbājetabbo. Athāpi ‘‘sāsanaṃ nissāya mayā jīvitaṃ laddhaṃ, handa dāni ahaṃ pabbajāmī’’ti uppannasaṃvego teneva liṅgena āgantvā āgantukavattaṃ na sādiyati, bhikkhūhi puṭṭho vā apuṭṭho vā yathābhūtamattānaṃ āvikatvā pabbajjaṃ yācati, liṅgaṃ apanetvā pabbājetabbo. Sace pana so vattaṃ sādiyati, pabbajitālayaṃ dasseti, sabbaṃ pubbe vuttaṃ vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ paṭipajjati, ayaṃ na pabbājetabbo.

Idha panekacco dubbhikkhe jīvituṃ asakkonto sayameva liṅgaṃ gahetvā sabbapāsaṇḍiyabhattāni bhuñjanto dubbhikkhe vītivatte saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgatoti sabbaṃ purimasadisameva.

Aparo mahākantāraṃ nittharitukāmo hoti, satthavāho ca pabbajite gahetvā gacchati. So ‘‘evaṃ maṃ satthavāho gahetvā gamissatī’’ti sayameva liṅgaṃ gahetvā satthavāhena saddhiṃ kantāraṃ nittharitvā khemantaṃ patvā saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgatoti sabbaṃ purimasadisameva.

Aparo rogabhaye uppanne jīvituṃ asakkonto sayameva liṅgaṃ gahetvā sabbapāsaṇḍiyabhattāni bhuñjanto rogabhaye vūpasante saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgatoti sabbaṃ purimasadisameva.

Aparassa eko veriko kuddho hoti, ghātetukāmo naṃ vicarati. So ‘‘evaṃ me sotthi bhavissatī’’ti sayameva liṅgaṃ gahetvā palāyati. Veriko ‘‘kuhiṃ so’’ti pariyesanto ‘‘pabbajitvā palāto’’ti sutvā ‘‘sace pabbajito, na taṃ labbhā kiñci kātu’’nti tasmiṃ kodhaṃ paṭivineti. So ‘‘vūpasantaṃ me veribhaya’’nti saṅghamajjhaṃ anosaritvāva gihiliṅgaṃ gahetvā āgatoti sabbaṃ purimasadisameva.

Aparo ñātikulaṃ gantvā sikkhaṃ paccakkhāya gihī hutvā ‘‘imāni cīvarāni idha nassissanti, sacepi imāni gahetvā vihāraṃ gamissāmi, antarāmagge maṃ ‘coro’ti gahessanti, yaṃnūnāhaṃ kāyaparihāriyāni katvā gaccheyya’’nti cīvarāharaṇatthaṃ nivāsetvā ca pārupitvā ca vihāraṃ gacchati. Taṃ dūratova āgacchantaṃ disvā sāmaṇerā ca daharā ca abbhuggacchanti, vattaṃ dassenti. So na sādiyati, yathābhūtamattānaṃ āvikaroti. Sace bhikkhū ‘‘na dāni mayaṃ taṃ muñcissāmā’’ti balakkārena pabbājetukāmā honti, kāsāyāni apanetvā puna pabbājetabbo. Sace pana ‘‘nayime maṃ hīnāyāvattabhāvaṃ jānantī’’ti taṃyeva bhikkhubhāvaṃ paṭijānitvā sabbaṃ pubbe vuttaṃ vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ paṭipajjati, ayaṃ na pabbājetabbo.

Aparo mahāsāmaṇero ñātikulaṃ gantvā uppabbajitvā kammantānuṭṭhānena ubbāḷho puna ‘‘dāni ahaṃ sāmaṇero bhavissāmi, theropi me uppabbajitabhāvaṃ na jānātī’’ti tadeva pattacīvaraṃ ādāya vihāraṃ gacchati, tamatthaṃ bhikkhūnaṃ na āroceti, sāmaṇerabhāvaṃ paṭijānāti, ayaṃ theyyasaṃvāsakoyeva, pabbajjaṃ na labhati. Sacepissa liṅgaggahaṇakāle evaṃ hoti ‘‘nāhaṃ kassaci ārocessāmī’’ti, vihārañca gato āroceti, gahaṇeneva theyyasaṃvāsako. Athāpissa gahaṇakāle ‘‘ācikkhissāmī’’ti cittaṃ uppannaṃ hoti, vihārañca gantvā ‘‘kuhiṃ tvaṃ, āvuso, gato’’ti vutto ‘‘na dāni maṃ ime jānantī’’ti vañcetvā nācikkhati, ‘‘nācikkhissāmī’’ti saha dhuranikkhepena ayampi theyyasaṃvāsakova. Sace panassa gahaṇakālepi ‘‘ācikkhissāmī’’ti hoti, vihāraṃ gantvāpi ācikkhati, ayaṃ puna pabbajjaṃ labhati.

Aparo daharasāmaṇero mahanto vā pana abyatto. So purimanayeneva uppabbajitvā ghare vacchakagorakkhaṇādīni kammāni kātuṃ na icchati. Tamenaṃ ñātakā tāniyeva kāsāyāni acchādetvā thālakaṃ vā pattaṃ vā hatthe datvā ‘‘gaccha, samaṇova hohī’’ti gharā nīharanti. So vihāraṃ gacchati, neva naṃ bhikkhū jānanti ‘‘ayaṃ uppabbajitvā puna sayameva pabbajito’’ti, nāpi sayaṃ jānāti ‘‘yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotī’’ti. Sace pana taṃ paripuṇṇavassaṃ upasampādenti, sūpasampanno. Sace pana anupasampannakāleyeva vinayavinicchaye vattamāne suṇāti ‘‘yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotī’’ti, tena ‘‘mayā evaṃ kata’’nti bhikkhūnaṃ ācikkhitabbaṃ. Evaṃ puna pabbajjaṃ labhati. Sace pana ‘‘dāni na maṃ koci jānātī’’ti nāroceti, dhuraṃ nikkhittamatteyeva theyyasaṃvāsako.

Bhikkhu sikkhaṃ paccakkhāya liṅgaṃ anapanetvā dussīlakammaṃ katvā vā akatvā vā puna sabbaṃ pubbe vuttaṃ vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ paṭipajjati, theyyasaṃvāsako hoti. Sikkhaṃ appaccakkhāya saliṅge ṭhito methunaṃ paṭisevitvā vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ āpajjanto theyyasaṃvāsako na hoti, pabbajjāmattaṃ labhati. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘eso theyyasaṃvāsako’’ti vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ.

Eko bhikkhu kāsāye saussāhova odātaṃ nivāsetvā methunaṃ paṭisevitvā puna kāsāyāni nivāsetvā vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ āpajjati, ayampi theyyasaṃvāsako na hoti, pabbajjāmattaṃ labhati. Sace pana kāsāye dhuraṃ nikkhipitvā odātaṃ nivāsetvā methunaṃ paṭisevitvā puna kāsāyāni nivāsetvā vassagaṇanādibhedaṃ vidhiṃ āpajjati, theyyasaṃvāsako hoti. Sāmaṇero saliṅge ṭhito methunādiassamaṇakaraṇadhammaṃ āpajjitvāpitheyyasaṃvāsako na hoti. Sacepi kāsāye saussāhova kāsāyāni apanetvā methunaṃ paṭisevitvā puna kāsāyāni nivāseti, neva theyyasaṃvāsako hoti. Sace pana kāsāye dhuraṃ nikkhipitvā naggo vā odātavattho vā methunasevanādīhi assamaṇo hutvā kāsāyaṃ nivāseti, theyyasaṃvāsako hoti.

Sace gihibhāvaṃ patthayamāno kāsāyaṃ ovaṭṭikaṃ katvā aññena vā ākārena gihinivāsanena nivāseti ‘‘sobhati nu kho me gihiliṅgaṃ, na sobhatī’’ti vīmaṃsanatthaṃ, rakkhati tāva. ‘‘Sobhatī’’ti sampaṭicchitvā pana puna liṅgaṃ sādiyanto theyyasaṃvāsako hoti. Odātaṃ nivāsetvā vīmaṃsanasampaṭicchanesupi eseva nayo. Sace pana nivatthakāsāvassa upari odātaṃ nivāsetvā vīmaṃsati vā sampaṭicchati vā, rakkhatiyeva. Bhikkhuniyāpi eseva nayo. Sāpi gihibhāvaṃ patthayamānā sace kāsāyaṃ gihinivāsanaṃ nivāseti ‘‘sobhati nu kho me gihiliṅgaṃ, na sobhatī’’ti vīmaṃsanatthaṃ, rakkhatiyeva. Sace ‘‘sobhatī’’ti sampaṭicchati, na rakkhati. Odātaṃ nivāsetvā vīmaṃsanasampaṭicchanesupi eseva nayo. Nivatthakāsāyassa pana upari odātaṃ nivāsetvā vīmaṃsatu vā sampaṭicchatu vā, rakkhatiyeva.

Sace koci vuḍḍhapabbajito vassāni agaṇetvā pāḷiyampi aṭṭhatvā ekapassena gantvā mahāpeḷādīsu kaṭacchunā ukkhitte bhattapiṇḍe pattaṃ upanāmetvā seno viya maṃsapesiṃ gahetvā gacchati, theyyasaṃvāsako na hoti, bhikkhuvassāni pana gaṇetvā gaṇhanto theyyasaṃvāsako hoti. Sayaṃ sāmaṇerova sāmaṇerapaṭipāṭiyā kūṭavassāni gaṇetvā gaṇhanto theyyasaṃvāsako na hoti. Bhikkhu bhikkhupaṭipāṭiyā kūṭavassāni gaṇetvā gaṇhanto bhaṇḍagghena kāretabbo.

139. **Titthiyapakkantako**ti titthiyesu pakkanto paviṭṭhoti titthiyapakkantako, sopi na pabbājetabbo. Tatrāyaṃ vinicchayo – upasampanno bhikkhu ‘‘titthiyo bhavissāmī’’ti saliṅgeneva tesaṃ upassayaṃ gacchati, padavāre padavāre dukkaṭaṃ, tesaṃ liṅge ādinnamatte titthiyapakkantako hoti. Yopi sayameva ‘‘titthiyo bhavissa’’nti kusacīrādīni nivāseti, titthiyapakkantako hotiyeva. Yo pana naggo nahāyanto attānaṃ oloketvā ‘‘sobhati me ājīvakabhāvo, ājīvako bhavissa’’nti kāsāyāni anādāya naggo ājīvakānaṃ upassayaṃ gacchati, padavāre padavāre dukkaṭaṃ. Sace panassa antarāmagge hirottappaṃ uppajjati, dukkaṭāni desetvā muccati. Tesaṃ upassayaṃ gantvāpi tehi vā ovadito attanā vā ‘‘imesaṃ pabbajjā atidukkhā’’ti disvā nivattantopi muccatiyeva. Sace pana ‘‘kiṃ tumhākaṃ pabbajjāya ukkaṭṭha’’nti pucchitvā ‘‘kesamassuluñcanādīnī’’ti vutto ekakesampi luñcāpeti, ukkuṭikappadhānādīni vā vattāni ādiyati, morapiñchādīni vā nivāseti, tesaṃ liṅgaṃ gaṇhāti, ‘‘ayaṃ pabbajjā seṭṭhā’’ti seṭṭhabhāvaṃ vā upagacchati, na muccati, titthiyapakkantako hoti. Sace pana ‘‘sobhati nu kho me titthiyapabbajjā, nanu kho sobhatī’’ti vīmaṃsanatthaṃ kusacīrādīni vā nivāseti, jaṭaṃ vā bandhati, khārikājaṃ vā ādiyati, yāva na sampaṭicchati laddhiṃ, tāva rakkhati, sampaṭicchitamatte titthiyapakkantako hoti. Acchinnacīvaro pana kusacīrādīni nivāsento rājabhayādīhi vā titthiyaliṅgaṃ gaṇhanto laddhiyā abhāvena neva titthiyapakkantako hoti. ‘‘Ayañca titthiyapakkantako nāma upasampannabhikkhunā kathito, tasmā sāmaṇero saliṅgena titthiyāyatanaṃ gatopi puna pabbajjañca upasampadañca labhatī’’ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Purimo pana theyyasaṃvāsako anupasampannena kathito, tasmā upasampanno kūṭavassaṃ gaṇentopi assamaṇo na hoti. Liṅge saussāho pārājikaṃ āpajjitvā bhikkhuvassādīni gaṇhantopi theyyasaṃvāsako na hoti.

140. **Tiracchānagato**ti nāgo vā hotu supaṇṇamāṇavakādīnaṃ vā aññataro antamaso sakkaṃ devarājānaṃ upādāya yo koci amanussajātiyo, sabbova imasmiṃ atthe ‘‘tiracchānagato’’ti veditabbo. So ca neva upasampādetabbo na pabbājetabbo, upasampannopi nāsetabbo.

141. **Mātughātakā**dīsu pana yena manussitthibhūtā janikā mātā sayampi manussajātikeneva sabhā sañcicca jīvitā voropitā, ayaṃ ānantariyena mātughātakakammena **mātughātako**. Etassa pabbajjā ca upasampadā ca paṭikkhittā. Yena pana manussitthibhūtāpi ajanikā posāvanikā mātā vā cūḷamātā vā janikāpi vā na manussitthibhūtā mātā ghātitā, tassa pabbajjā na vāritā, na ca ānantariko hoti. Yena sayaṃ tiracchānabhūtena manussitthibhūtā mātā ghātitā, sopi ānantariko na hoti, tiracchānagatattā panassa pabbajjā paṭikkhittā. **Pitughātake**pi eseva nayo. Sacepi hi vesiyā putto hoti, ‘‘ayaṃ me pitā’’ti na jānāti, yassa sambhavena nibbatto, so ce anena ghātito, pitughātakotveva saṅkhyaṃ gacchati, ānantariyañca phusati.

Arahantaghātakopi manussaarahantavaseneva veditabbo. Manussajātiyañhi antamaso apabbajitampi khīṇāsavaṃ dārakaṃ vā dārikaṃ vā sañcicca jīvitā voropento arahantaghātakova hoti, ānantariyañca phusati, pabbajjā cassa vāritā. Amanussajātikaṃ pana arahantaṃ manussajātikaṃ vā avasesaṃ ariyapuggalaṃ ghātetvā ānantariko na hoti, pabbajjāpissa na vāritā, kammaṃ pana balavaṃ hoti. Tiracchāno manussaarahantampi ghātetvā ānantariko na hoti, kammaṃ pana bhāriyanti ayamettha vinicchayo.

Yo pana devadatto viya duṭṭhacittena vadhakacittena tathāgatassa jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeti, ayaṃ **lohituppādako** nāma. Etassa pabbajjā ca upasampadā ca vāritā. Yo pana rogavūpasamatthaṃ jīvako viya satthena phāletvā pūtimaṃsalohitaṃ haritvā phāsukaṃ karoti, bahuṃ so puññaṃ pasavatīti.

Yo devadatto viya sāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā catunnaṃ kammānaṃ aññataravasena saṅghaṃ bhindati, ayaṃ **saṅghabhedako** nāma. Etassa pabbajjā ca upasampadā ca vāritā.

Yo pana pakatattaṃ bhikkhuniṃ tiṇṇaṃ maggānaṃ aññatarasmiṃ dūseti, ayaṃ **bhikkhunīdūsako** nāma. Etassa pabbajjā ca upasampadā ca vāritā. Yo pana kāyasaṃsaggena sīlavināsaṃ pāpeti, tassa pabbajjā ca upasampadā ca na vāritā. Balakkārena odātavatthavasanaṃ katvā anicchamānaṃyeva dūsentopi bhikkhunīdūsakoyeva, balakkārena pana odātavatthavasanaṃ katvā icchamānaṃ dūsento bhikkhunīdūsako na hoti. Kasmā? Yasmā gihibhāve sampaṭicchi tamatteyeva sā abhikkhunī hoti. Sakiṃsīlavipannaṃ pacchā dūsento sikkhamānasāmaṇerīsu ca vippaṭipajjanto neva bhikkhunīdūsako hoti, pabbajjampi upasampadampi labhati. Iti ime ekādasa abhabbapuggalā veditabbā.

142. **Ūnavīsativassassa** pana upasampadāyeva paṭikkhittā, na pabbajjā, tasmā paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya paripuṇṇavīsativasso upasampādetabbo. Gabbhavīsopi hi paripuṇṇavīsativassotveva saṅkhyaṃ gacchati. Yathāha bhagavā –

> ‘‘Yaṃ, bhikkhave, mātukucchismiṃ paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ, paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jāti. Anujānāmi, bhikkhave, gabbhavīsaṃ upasampādetu’’nti (mahāva. 124).

Tattha (pāci. aṭṭha. 404) yo dvādasa māse mātukucchismiṃ vasitvā mahāpavāraṇāya jāto, so tato paṭṭhāya yāva ekūnavīsatime vasse mahāpavāraṇā, taṃ atikkamitvā pāṭipade upasampādetabbo. Etenupāyena hāyanavaḍḍhanaṃ veditabbaṃ. Porāṇakattherā pana ekūnavīsativassaṃ sāmaṇeraṃ nikkhamanīyapuṇṇamāsiṃ atikkamma pāṭipadadivase upasampādenti. Kasmā? Ekasmiṃ vasse cha cātuddasikauposathā honti, iti vīsatiyā vassesu cattāro māsā parihāyanti, rājāno tatiye tatiye gasse vassaṃ ukkaḍḍhanti, iti aṭṭhārasavassesu cha māsā vaḍḍhanti, tato uposathavasena parihīne cattāro māse apanetvā dve māsā avasesā honti, te dve māse gahetvā vīsati vassāni paripuṇṇāni hontīti nikkaṅkhā hutvā nikkhamanīyapuṇṇamāsiṃ atikkamma pāṭipade upasampādenti.

Ettha pana yo pavāretvā vīsativasso bhavissati, taṃ sandhāya ‘‘ekūnavīsativassa’’nti vuttaṃ. Tasmā yo mātukucchismiṃ dvādasa māse vasi, so ekavīsativasso hoti. Yo satta māse vasi, so sattamāsādhikavīsativasso. Chamāsajāto pana na jīvati, ūnavīsativassaṃ pana ‘‘paripuṇṇavīsativasso’’ti saññāya upasampādentassa anāpatti, puggalo pana anupasampannova hoti. Sace pana so dasavassaccayena aññaṃ upasampādeti, tañce muñcitvā gaṇo pūrati, sūpasampanno. Sopi ca yāva na jānāti, tāvassa neva saggantarāyo na mokkhantarāyo, ñatvā pana puna upasampajjitabbaṃ.

143. Iti imehi pabbajjādosehi virahitopi ''na, bhikkhave, ananuññāto mātāpitūhi putto pabbājetabbo''ti (mahāva. 105) vacanato mātāpitūhi ananuññāto na pabbājetabbo. Tattha (mahāva. aṭṭha. 105) **mātāpitūhī**ti janake sandhāya vuttaṃ. Sace dvepi atthi, dvepi āpucchitabbā. Sace pitā mato hoti mātā vā, yo jīvati, so āpucchi tabbo, pabbajitāpi āpucchitabbāva. Āpucchantena sayaṃ vā gantvā āpucchitabbaṃ, añño vā pesetabbo. So eva vā pesetabbo ''gaccha mātāpitaro āpucchitvā ehī''ti. Sace ''anuññātomhī''ti vadati, saddahantena pabbājetabbo. Pitā sayaṃ pabbajito puttampi pabbājetukāmo hoti, mātaraṃ āpucchitvā pabbājetu. Mātā vā dhītaraṃ pabbājetukāmā pitaraṃ āpucchitvāva pabbājetu. Pitā puttadārena anatthiko palāyi, mātā ''imaṃ pabbajethā''ti puttaṃ bhikkhūnaṃ deti, ''pitāssa kuhi''nti vutte ''cittakeḷiṃ kīḷituṃ palāto''ti vadati, taṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Mātā kenaci purisena saddhiṃ palātā hoti, pitā pana ''pabbājethā''ti vadati, etthāpi eseva nayo. Pitā vippavuttho hoti, mātā puttaṃ ''pabbājethā''ti anujānāti, ''pitāssa kuhi''nti vutte ''kiṃ tumhākaṃ pitarā, ahaṃ jānissāmī''ti vadati, pabbājetuṃ vaṭṭatīti **kurundiyaṃ** vuttaṃ.

Mātāpitaro matā, dārako cūḷamātādīnaṃ santike saṃvaddho, tasmiṃ pabbājiyamāne ñātakā kalahaṃ vā karonti khiyyanti vā, tasmā vivādupacchedanatthaṃ āpucchitvā pabbājetabbo, anāpucchitvā pabbājentassa pana āpatti natthi. Daharakāle gahetvā posakā mātāpitaro nāma honti, tesupi eseva nayo. Putto attānaṃ nissāya jīvati, na mātāpitaro. Sacepi rājā hoti, āpucchitvāva pabbājetabbo. Mātāpitūhi anuññāto pabbajitvā puna vibbhamati, sacepi satakkhattuṃ pabbajitvā vibbhamati, āgatāgatakāle punappunaṃ āpucchitvāva pabbājetabbo. Sacepi evaṃ vadanti ''ayaṃ vibbhamitvā gehaṃ āgato, amhākaṃ kammaṃ na karoti, pabbajitvā tumhākaṃ vattaṃ na pūreti, natthi imassa āpucchanakiccaṃ, āgatāgataṃ naṃ pabbājeyyāthā''ti, evaṃ nissaṭṭhaṃ puna anāpucchāpi pabbājetuṃ vaṭṭati.

Yopi daharakāleyeva ''ayaṃ tumhākaṃ dinno, yadā icchatha, tadā pabbājeyyāthā''ti evaṃ dinno hoti, sopi āgatāgato puna anāpucchitvāva pabbājetabbo. Yaṃ pana daharakāleyeva ''imaṃ, bhante, pabbājeyyāthā''ti anujānitvā pacchā vuḍḍhippattakāle nānujānanti, ayaṃ na anāpucchā pabbājetabbo. Eko mātāpitūhi saddhiṃ bhaṇḍitvā ''pabbājetha ma''nti āgacchati, ''āpucchitvā ehī''ti ca vutto ''nāhaṃ gacchāmi, sace maṃ na pabbājetha, vihāraṃ vā jhāpemi, satthena vā tumhe paharāmi, tumhākaṃ ñātakānaṃ vā upaṭṭhākānaṃ vā ārāmacchedanādīhi anatthaṃ uppādemi, rukkhā vā patitvā marāmi, coramajjhaṃ vā pavisāmi, desantaraṃ vā gacchāmī''ti vadati, taṃ tasseva rakkhaṇatthāya pabbājetuṃ vaṭṭati. Sace panassa mātāpitaro āgantvā ''kasmā amhākaṃ puttaṃ pabbājayitthā''ti vadanti, tesaṃ tamatthaṃ ārocetvā ''rakkhaṇatthāya naṃ pabbājayimha, paññāyatha tumhe puttenā''ti vattabbā. ''Rukkhā patissāmī''ti abhiruhitvā pana hatthapāde muñcantaṃ pabbājetuṃ vaṭṭatiyeva.

Eko videsaṃ gantvā pabbajjaṃ yācati, āpucchitvā ce gato, pabbājetabbo. No ce, daharabhikkhuṃ pesetvā āpucchāpetvā pabbājetabbo. Atidūrañce hoti, pabbājetvāpi bhikkhūhi saddhiṃ pesetvā dassetuṃ vaṭṭati. **Kurundiyaṃ** pana vuttaṃ ''sace dūraṃ hoti, maggo ca mahākantāro, 'gantvā āpucchissāmī'ti pabbājetuṃ vaṭṭatī''ti. Sace pana mātāpitūnaṃ bahū puttā honti, evañca vadanti ''bhante, etesaṃ dārakānaṃ yaṃ icchatha, taṃ pabbājeyyāthā''ti, dārake vīmaṃsitvā yaṃ icchati, so pabbājetabbo. Sacepi sakalena kulena vā gāmena vā anuññāto hoti ''bhante, imasmiṃ kule vā gāme vā yaṃ icchatha, taṃ pabbājeyyāthā''ti, yaṃ icchati, so pabbājetabboti.

144. Evaṃ (mahāva. aṭṭha. 34) pabbajjādosavirahitaṃ mātāpitūhi anuññātaṃ pabbājentenapi ca sace acchinnakeso hoti, ekasīmāyañca aññepi bhikkhū atthi, kesacchedanatthāya bhaṇḍukammaṃ āpucchitabbaṃ. Tatrāyaṃ āpucchanavidhi (mahāva. aṭṭha. 98) – sīmāpariyāpanne bhikkhū sannipātetvā pabbajjāpekkhaṃ tattha netvā ''saṅghaṃ, bhante, imassa dārakassa bhaṇḍukammaṃ āpucchāmī''ti tikkhattuṃ vā dvikkhattuṃ vā sakiṃ vā vattabbaṃ. Ettha ca ''imassa dārakassa bhaṇḍukammaṃ āpucchāmī''tipi ''imassa samaṇakaraṇaṃ āpucchāmī''tipi ''ayaṃ samaṇo hotukāmo''tipi ''ayaṃ pabbajitukāmo''tipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Sace sabhāgaṭṭhānaṃ hoti, dasa vā vīsati vā tiṃsaṃ vā bhikkhū vasantīti paricchedo paññāyati, tesaṃ ṭhitokāsaṃ vā nisinnokāsaṃ vā gantvāpi purimanayeneva āpucchitabbaṃ. Pabbajjāpekkhaṃ vināva daharabhikkhū vā sāmaṇere vā pesetvāpi ''eko, bhante, pabbajjāpekkho atthi, tassa bhaṇḍukammaṃ āpucchāmā''tiādinā nayena āpucchāpetuṃ vaṭṭati. Sace keci bhikkhū senāsanaṃ vā gumbādīni vā pavisitvā niddāyanti vā samaṇadhammaṃ vā karonti, āpucchakā ca pariyesantāpi adisvā ''sabbe āpucchitā amhehī''ti saññino honti, pabbajjā nāma lahukakammaṃ, tasmā pabbajito supabbajito, pabbājentassapi anāpatti.

Sace pana vihāro mahā hoti anekabhikkhusahassāvāso, sabbe bhikkhū sannipātāpetumpi dukkaraṃ, pageva paṭipāṭiyā āpucchituṃ, khaṇḍasīmāya vā ṭhatvā nadīsamuddādīni vā gantvā pabbājetabbo. Yo pana navamuṇḍo vā hoti vibbhantako vā nigaṇṭhādīsu aññataro vā dvaṅgulakeso vā ūnadvaṅgulakeso vā, tassa kesacchedanakiccaṃ natthi, tasmā bhaṇḍukammaṃ anāpucchitvāpi tādisaṃ pabbājetuṃ vaṭṭati. Dvaṅgulātirittakeso pana yo hoti antamaso ekasikhāmattadharopi, so bhaṇḍukammaṃ āpucchitvāva pabbājetabbo.

145. Evaṃ āpucchitvā pabbājentena ca paripuṇṇapattacīvarova pabbājetabbo. Sace tassa natthi, yācitakenapi pattacīvarena pabbājetuṃ vaṭṭati, sabhāgaṭṭhāne vissāsena gahetvāpi pabbājetuṃ vaṭṭati. Sace (mahāva. aṭṭha. 118) pana apakkaṃ pattaṃ cīvarūpagāni ca vatthāni gahetvā āgato hoti, yāva patto paccati, cīvarāni ca karīyanti, tāva vihāre vasantassa anāmaṭṭhapiṇḍapātaṃ dātuṃ vaṭṭati, thālakesu bhuñjituṃ vaṭṭati. Purebhattaṃ sāmaṇerabhāgasamako āmisabhāgo dātuṃ vaṭṭati, senāsanaggāho pana salākabhattauddesabhattanimantanādīni ca na vaṭṭanti. Pacchābhattampi sāmaṇerabhāgasamo telataṇḍulamadhuphāṇitādibhesajjabhāgo vaṭṭati. Sace gilāno hoti, bhesajjamassa kātuṃ vaṭṭati, sāmaṇerassa viya sabbaṃ paṭijagganakammaṃ. Upasampadāpekkhaṃ pana yācitakena pattacīvarena upasampādetuṃ na vaṭṭati. ''Na, bhikkhave, yācitakena pattacīvarena upasampādetabbo, yo upasampādeyya, āpatti dukkaṭassā''ti (mahāva. 118) vuttaṃ. Tasmā so paripuṇṇapattacīvaroyeva upasampādetabbo. Sace tassa natthi, ācariyupajjhāyā cassa dātukāmā honti, aññe vā bhikkhū nirapekkhehi nissajjitvā adhiṭṭhānupagaṃ pattacīvaraṃ dātabbaṃ. Yācitakena pana pattena vā cīvarena vā upasampādentasseva āpatti hoti, kammaṃ pana na kuppati.

146. Paripuṇṇapattacīvaraṃ (mahāva. aṭṭha. 34) pabbājentenapi sace okāso hoti, sayaṃ pabbājetabbo. Sace uddesaparipucchādīhi byāvaṭo hoti, okāsaṃ na labhati, eko daharabhikkhu vattabbo ''etaṃ pabbājehī''ti. Avuttopi ce daharabhikkhu upajjhāyaṃ uddissa pabbājeti, vaṭṭati. Sace daharabhikkhu natthi, sāmaṇeropi vattabbo ''etaṃ khaṇḍasīmaṃ netvā pabbājetvā kāsāyāni acchādetvā ehī''ti. Saraṇāni pana sayaṃ dātabbāni. Evaṃ bhikkhunāva pabbājito hoti. Purisañhi bhikkhuto añño pabbājetuṃ na labhati, mātugāmaṃ bhikkhunīto añño, sāmaṇero pana sāmaṇerī vā āṇattiyā kāsāyāni dātuṃ labhanti, kesoropanaṃ yena kenaci kataṃ sukataṃ.

Sace pana bhabbarūpo hoti sahetuko ñāto yasassī kulaputto, okāsaṃ katvāpi sayameva pabbājetabbo, ''mattikāmuṭṭhiṃ gahetvā nahāyitvā āgacchāhī''ti ca na pana vissajjetabbo. Pabbajitukāmānañhi paṭhamaṃ balavaussāho hoti, pacchā pana kāsāyāni ca kesaharaṇasatthakañca disvā utrasanti, ettoyeva palāyanti, tasmā sayameva nahānatitthaṃ netvā sace nātidaharo, ''nahāhī''ti vattabbo, kesā panassa sayameva mattikaṃ gahetvā dhovitabbā. Daharakumārako pana sayaṃ udakaṃ otaritvā gomayamattikāhi ghaṃsitvā nahāpetabbo. Sacepissa kacchu vā piḷakā vā honti, yathā mātā puttaṃ na jigucchati, evamevaṃ ajigucchantena sādhukaṃ hatthapādato ca sīsato ca paṭṭhāya ghaṃsitvā ghaṃsitvā nahāpetabbo. Kasmā? Ettakena hi upakārena kulaputtā ācariyupajjhāyesu ca sāsane ca balavasinehā tibbagāravā anivattidhammā honti, uppannaṃ anabhiratiṃ vinodetvā therabhāvaṃ pāpuṇanti, kataññukatavedino honti.

Evaṃ nahāpanakāle pana kesamassuṃ oropanakāle vā ''tvaṃ ñāto yasassī, idāni mayaṃ taṃ nissāya paccayehi na kilamissāmā''ti na vattabbo, aññāpi aniyyānikakathā na vattabbā, atha khvassa ''āvuso, suṭṭhu upadhārehi, satiṃ upaṭṭhāpehī''ti vatvā tacapañcakakammaṭṭhānaṃ ācikkhitabbaṃ. Ācikkhantena ca vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena asucijegucchapaṭikkūlabhāvaṃ nijjīvanissattabhāvaṃ vā pākaṭaṃ karontena ācikkhitabbaṃ. Sace hi so pubbe madditasaṅkhāro hoti bhāvitabhāvano kaṇṭakavedhāpekkho viya paripakkagaṇḍo sūriyuggamanāpekkhaṃ viya ca pariṇatapadumaṃ, athassa āraddhamatte kammaṭṭhānaṃ manasikāre indāsani viya pabbate kilesapabbate cuṇṇayamānaṃyeva ñāṇaṃ pavattati, khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇāti. Ye hi keci khuragge arahattaṃ pattā, sabbe te evarūpaṃ savanaṃ labhitvā kalyāṇamittena ācariyena dinnanayaṃ nissāya, no anissāya. Tasmāssa āditova evarūpī kathā kathetabbāti.

Kesesu pana oropitesu haliddicuṇṇena vā gandhacuṇṇena vā sīsañca sarīrañca ubbaṭṭetvā gihigandhaṃ apanetvā kāsāyāni tikkhattuṃ vā dvikkhattuṃ vā sakiṃ vā paṭiggāhāpetabbo. Athāpissa hatthe adatvā ācariyo vā upajjhāyo vā sayameva acchādeti, vaṭṭati. Sace aññaṃ daharaṃ vā sāmaṇeraṃ vā upāsakaṃ vā āṇāpeti ''āvuso, etāni kāsāyāni gahetvā etaṃ acchādehī''ti, taññeva vā āṇāpeti ''etāni gahetvā acchādehī''ti, sabbaṃ taṃ vaṭṭati, sabbaṃ tena bhikkhunāva dinnaṃ hoti. Yaṃ pana nivāsanaṃ vā pārupanaṃ vā anāṇattiyā nivāseti vā pārupati vā, taṃ apanetvā puna dātabbaṃ. Bhikkhunā hi sahatthena vā āṇattiyā vā dinnameva kāsāyaṃ vaṭṭati, adinnaṃ na vaṭṭati. Sacepi tasseva santakaṃ hoti, ko pana vādo upajjhāyamūlake.

147. Evaṃ pana dinnāni kāsāyāni acchādāpetvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ kārāpetvā ye tattha sannipatitā bhikkhū, tesaṃ pāde vandāpetvā atha saraṇagahaṇatthaṃ ukkuṭikaṃ nisīdāpetvā añjaliṃ paggaṇhāpetvā ''evaṃ vadehī''ti vattabbo, ''yamahaṃ vadāmi, taṃ vadehī''ti vattabbo. Athassa upajjhāyena vā ācariyena vā ''buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī''tiādinā nayena saraṇāni dātabbāni yathāvuttapaṭipāṭiyāva, na uppaṭipāṭiyā. Sace hi ekapadampi ekakkharampi uppaṭipāṭiyā deti, buddhaṃ saraṇaṃyeva vā tikkhattuṃ datvā puna itaresu ekekaṃ tikkhattuṃ deti, adinnāni honti saraṇāni.

Imañca pana saraṇagamanupasampadaṃ paṭikkhipitvā anuññātaupasampadā ekatosuddhiyā vaṭṭati, sāmaṇerapabbajjā pana ubhatosuddhiyāva vaṭṭati, no ekatosuddhiyā. Tasmā upasampadāya sace ācariyo ñattidosañceva kammavācādosañca vajjetvā kammaṃ karoti, sukataṃ hoti. Pabbajjāya pana imāni tīṇi saraṇāni bu-kāra dha-kārādīnaṃ byañjanānaṃ ṭhānakaraṇasampadaṃ ahāpentena ācariyenapi antevāsikenapi vattabbāni. Sace ācariyo vattuṃ sakkoti, antevāsiko na sakkoti, antevāsiko vā sakkoti, ācariyo na sakkoti, ubhopi vā na sakkonti, na vaṭṭati. Sace pana ubhopi sakkonti, vaṭṭati. Imāni ca pana dadamānena ‘‘buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti evaṃ ekasambandhāni anunāsikantāni vā katvā dātabbāni, ‘‘buddhama saraṇama gacchāmī’’ti evaṃ vicchinditvā makārantāni vā katvā dātabbāni. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘nāmaṃ sāvetvā ‘ahaṃ, bhante, buddharakkhito yāvajīvaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti vuttaṃ, taṃ ekaṭṭhakathāyampi natthi, pāḷiyampi na vuttaṃ, tesaṃ rucimattameva, tasmā na gahetabbaṃ. Na hi tathā avadantassa saraṇaṃ kuppati. Ettāvatā ca sāmaṇerabhūmiyaṃ patiṭṭhito hoti.

148. Sace panesa gatimā hoti paṇḍitajātiko, athassa tasmiṃyeva ṭhāne sikkhāpadāni uddisitabbāni. Kathaṃ? Yathā bhagavatā uddiṭṭhāni. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sāmaṇerānaṃ dasa sikkhāpadāni, tesu ca sāmaṇerehi sikkhituṃ. Pāṇātipātā veramaṇi, adinnādānā veramaṇi, abrahmacariyā veramaṇi, musāvādā veramaṇi, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇi, vikālabhojanā veramaṇi, naccagītavādita visūkadassanā veramaṇi, mālāgandha vilepana dhāraṇa maṇḍana vibhūsanaṭṭhānā veramaṇi, uccāsayanamahāsayanā veramaṇi, jātarūparajatapaṭiggahaṇā veramaṇī’’ti (mahāva. 106).

Andhakaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘ahaṃ, bhante, itthannāmo yāvajīvaṃ pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmī’’ti evaṃ saraṇadānaṃ viya sikkhāpadadānampi vuttaṃ, taṃ neva pāḷiyaṃ, na aṭṭhakathāsu atthi, tasmā yathāpāḷiyāva uddisitabbāni. Pabbajjā hi saraṇagamaneheva siddhā, sikkhāpadāni pana kevalaṃ sikkhāpadapūraṇatthaṃ jānitabbāni, tasmā pāḷiyā āgatanayeneva uggahetuṃ asakkontassa yāya kāyaci bhāsāya atthavasenapi ācikkhituṃ vaṭṭati. Yāva pana attanā sikkhitabbasikkhāpadāni na jānāti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇaṭṭhānanisajjādīsu pānabhojanādividhimhi ca na kusalo hoti, tāva bhojanasālaṃ vā salākabhājanaṭṭhānaṃ vā aññaṃ vā tathārūpaṭṭhānaṃ na pesetabbo, santikāvacaroyeva kātabbo, bāladārako viya paṭipajjitabbo, sabbamassa kappiyākappiyaṃ ācikkhitabbaṃ, nivāsanapārupanādīsu abhisamācārikesu vinetabbo. Tenapi –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, dasahaṅgehi samannāgataṃ sāmaṇeraṃ nāsetuṃ. Pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, abrahmacārī hoti, musāvādī hoti, majjapāyī hoti, buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati, micchādiṭṭhiko hoti, bhikkhunīdūsako hotī’’ti (mahāva. 108) –

Evaṃ vuttāni dasa nāsanaṅgāni ārakā parivajjetvā ābhisamācārikaṃ paripūrentena dasavidhe sīle sādhukaṃ sikkhitabbaṃ.

149. Yo pana (mahāva. aṭṭha. 108) pāṇātipātādīsu dasasu nāsanaṅgesu ekampi kammaṃ karoti, so liṅganāsanāya nāsetabbo. Tīsu hi nāsanāsu liṅganāsanāyeva idhādhippetā. Yathā ca bhikkhūnaṃ pāṇātipātādīsu tā tā āpattiyo honti, na tathā sāmaṇerānaṃ. Sāmaṇero hi kuntha kipillikampi māretvā maṅgulaṇḍakampi bhinditvā nāsetabbataṃyeva pāpuṇāti, tāvadevassa saraṇagamanāni ca upajjhāyaggahaṇañca senāsanaggāho ca paṭippassambhanti, saṅghalābhaṃ na labhati, liṅgamattameva ekaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. So sace ākiṇṇadosova hoti, āyatiṃ saṃvare na tiṭṭhati, nikkaḍḍhitabbo. Atha sahasā virajjhitvā ‘‘duṭṭhu mayā kata’’nti puna saṃvare ṭhātukāmo hoti, liṅganāsanakiccaṃ natthi, yathānivatthapārutasseva saraṇāni dātabbāni, upajjhāyo dātabbo. Sikkhāpadāni pana saraṇagamaneneva ijjhanti. Sāmaṇerānañhi saraṇagamanaṃ bhikkhūnaṃ upasampadakammavācāsadisaṃ, tasmā bhikkhūnaṃ viya catupārisuddhisīlaṃ imināpi dasa sīlāni samādinnāneva honti, evaṃ santepi daḷhīkaraṇatthaṃ āyatiṃ saṃvare patiṭṭhāpanatthaṃ puna dātabbāni. Sace purimikāya puna saraṇāni gahitāni, pacchimikāya vassāvāsikaṃ lacchati. Sace pacchimikāya gahitāni, saṅghena apaloketvā lābho dātabbo. Adinnādāne tiṇasalākamattenapi vatthunā, abrahmacariye tīsu maggesu yattha katthaci vippaṭipattiyā, musāvāde hasādhippāyatāyapi musā bhaṇite assamaṇo hoti, nāsetabbataṃ āpajjati, majjapāne pana bhikkhuno ajānitvāpi bījato paṭṭhāya majjaṃ pivantassa pācittiyaṃ. Sāmaṇero jānitvā pivantova sīlabhedaṃ āpajjati, na ajānitvā. Yāni panassa itarāni pañca sikkhāpadāni, etesu bhinnesu na nāsetabbo, daṇḍakammaṃ kātabbaṃ. Sikkhāpade pana puna dinnepi adinnepi vaṭṭati, daṇḍakammena pana pīḷetvā āyatiṃ saṃvare ṭhapanatthāya dātabbameva.

Avaṇṇabhāsane pana ‘‘arahaṃ sammāsambuddho’’tiādīnaṃ paṭipakkhavasena buddhassa vā ‘‘svākkhāto’’tiādīnaṃ paṭipakkhavasena dhammassa vā ‘‘suppaṭipanno’’tiādīnaṃ paṭipakkhavasena saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhāsanto ratanattayaṃ nindanto garahanto ācariyupajjhāyādīhi ‘‘mā evaṃ avacā’’ti avaṇṇabhāsane ādīnavaṃ dassetvā nivāretabbo. ‘‘Sace yāvatatiyaṃ vuccamāno na oramati, kaṇṭakanāsanāya nāsetabbo’’ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘sace evaṃ vuccamāno taṃ laddhiṃ nissajjati, daṇḍakammaṃ kāretvā accayaṃ desāpetabbo. Sace na nissajjati, tatheva ādāya paggayha tiṭṭhati, liṅganāsanāya nāsetabbo’’ti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ. Ayameva hi nāsanā idhādhippetāti. Micchādiṭṭhikepi eseva nayo. Sassatucchedānañhi aññataradiṭṭhiko sace ācariyādīhi ovadiyamāno nissajjati, daṇḍakammaṃ kāretvā accayaṃ desāpetabbo, apaṭinissajjantova nāsetabbo. Bhikkhunīdūsako cettha kāmaṃ abrahmacāriggahaṇena gahitova, abrahmacāriṃ pana āyatiṃ saṃvare ṭhātukāmaṃ saraṇāni datvā upasampādetuṃ vaṭṭati. Bhikkhunīdūsako āyatiṃ saṃvare ṭhātukāmopi pabbajjampi na labhati, pageva upasampadanti etamatthaṃ dassetuṃ ‘‘bhikkhunīdūsako’’ti idaṃ visuṃ dasamaṃ aṅgaṃ vuttanti veditabbaṃ.

150. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatassa sāmaṇerassa daṇḍakammaṃ kātuṃ. Bhikkhūnaṃ alābhāya parisakkati, bhikkhūnaṃ anatthāya parisakkati, bhikkhūnaṃ avāsāya parisakkati, bhikkhū akkosati, paribhāsati, bhikkhū bhikkhūhi bhedetī’’ti (mahāva. 107) ‘‘vacanato pana imāni pañca aṅgāni, sikkhāpadesu ca pacchimāni vikālabhojanādīni pañcāti dasa daṇḍakammavatthūni. Kiṃpanettha daṇḍakammaṃ kattabba’’nti? ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, yattha vā vasati, yattha vā paṭikkamati, tattha āvaraṇaṃ kātu’’nti (mahāva. 107) vacanato yattha (mahāva. aṭṭha. 107) vasati vā pavisati vā, tattha āvaraṇaṃ kātabbaṃ ‘‘mā idha pavisā’’ti. Ubhayenapi attano pariveṇañca vassaggena pattasenāsanañca vuttaṃ. Tasmā na sabbo saṅghārāmo āvaraṇaṃ kātabbo, karonto ca dukkaṭaṃ āpajjati ‘‘na, bhikkhave, sabbo saṅghārāmo āvaraṇaṃ kātabbo, yo kareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti vuttattā. Na ca mukhadvāriko āhāro āvaraṇaṃ kātabbo, karonto ca dukkaṭaṃ āpajjati ‘‘na, bhikkhave, mukhadvāriko āhāro āvaraṇaṃ kātabbo, yo kareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti vuttattā. Tasmā ‘‘ajja mā khāda mā bhuñjā’’ti vadatopi ‘‘āhārampi nivāressāmī’’ti pattacīvaraṃ anto nikkhipatopi sabbapayogesu dukkaṭaṃ. Anācārassa pana dubbacasāmaṇerassa daṇḍakammaṃ katvā yāguṃ vā bhattaṃ vā pattacīvaraṃ vā dassetvā ‘‘ettake nāma daṇḍakamme āhaṭe idaṃ lacchasī’’ti vattuṃ vaṭṭati. Bhagavatā hi āvaraṇameva daṇḍakammaṃ vuttaṃ. Dhammasaṅgāhakattherehi pana ‘‘aparādhānurūpaṃ udakadāruvālikādīnaṃ āharāpanampi kātabba’’nti vuttaṃ, tasmā tampi kātabbaṃ, tañca kho ‘‘oramissati viramissatī’’ti anukampāya, na ‘‘nassissati vibbhamissatī’’tiādinayappavattena pāpajjhāsayena. ‘‘Daṇḍakammaṃ karomī’’ti ca uṇhapāsāṇe vā nipajjāpetuṃ pāsāṇiṭṭhakādīni vā sīse nikkhipāpetuṃ udakaṃ vā pavesetuṃ na vaṭṭati.

Upajjhāyaṃ anāpucchāpi daṇḍakammaṃ na kāretabbaṃ ‘‘na, bhikkhave, upajjhāyaṃ anāpucchā āvaraṇaṃ kātabbaṃ, yo kareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 108) vacanato. Ettha pana ‘‘tumhākaṃ sāmaṇerassa ayaṃ nāma aparādho, daṇḍakammamassa karothā’’ti tikkhattuṃ vutte sace so upajjhāyo daṇḍakammaṃ na karoti, sayaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sacepi ādito upajjhāyo vadati ‘‘mayhaṃ sāmaṇerānaṃ dose sati tumhe daṇḍakammaṃ karothā’’ti, kātuṃ vaṭṭatiyeva. Yathā ca sāmaṇerānaṃ, evaṃ saddhivihārikantevāsikānampi daṇḍakammaṃ kātuṃ vaṭṭati, aññesaṃ pana parisā na apalāḷetabbā, apalāḷento dukkaṭaṃ āpajjati ‘‘na, bhikkhave, aññassa parisā apalāḷetabbā, yo apalāḷeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 108) vacanato. Tasmā ‘‘tumhākaṃ pattaṃ dema, cīvaraṃ demā’’ti attano upaṭṭhānakaraṇatthaṃ saṅgaṇhitvā sāmaṇerā vā hontu upasampannā vā, antamaso dussīlabhikkhussapi parassa parisabhūte bhinditvā gaṇhituṃ na vaṭṭati, ādīnavaṃ pana vattuṃ vaṭṭati ‘‘tayā nahāyituṃ āgatena gūthamakkhanaṃ viya kataṃ dussīlaṃ nissāya viharantenā’’ti. Sace so sayameva jānitvā upajjhaṃ vā nissayaṃ vā yācati, dātuṃ vaṭṭati.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Pabbajjāvinicchayakathā samattā.

23. Nissayavinicchayakathā

151. **Nissayo**ti ettha pana ayaṃ nissayo nāma kena dātabbo, kena na dātabbo, kassa dātabbo, kassa na dātabbo, kathaṃ gahito hoti, kathaṃ paṭippassambhati, nissāya kena vasitabbaṃ, kena ca na vasitabbanti? Tattha **kena dātabbo, kena na dātabbo**ti ettha tāva ‘‘anujānāmi, bhikkhave, byattena bhikkhunā paṭibalena dasavassena vā atirekadasavassena vā upasampādetuṃ, nissayaṃ dātu’’nti (mahāva. 76, 82) ca vacanato yo byatto hoti paṭibalo upasampadāya dasavasso vā atirekadasavasso vā, tena dātabbo, itarena na dātabbo. Sace deti, dukkaṭaṃ āpajjati.

Ettha (pāci. aṭṭha. 145-147) ca ‘‘byatto’’ti iminā parisupaṭṭhāpakabahussuto veditabbo. Parisupaṭṭhāpakena hi sabbantimena paricchedena parisaṃ abhivinaye vinetuṃ dve vibhaṅgā paguṇā vācuggatā kātabbā, asakkontena tīhi janehi saddhiṃ parivattanakkhamā kātabbā, kammākammañca khandhakavattañca uggahetabbaṃ, parisāya pana abhidhamme vinayanatthaṃ sace majjhimabhāṇako hoti, mūlapaṇṇāsako uggahetabbo, dīghabhāṇakena mahāvaggo, saṃyuttabhāṇakena heṭṭhimā vā tayo vaggā mahāvaggo vā, aṅguttarabhāṇakena heṭṭhā vā upari vā upaḍḍhanikāyo uggahetabbo, asakkontena tikanipātato paṭṭhāya uggahetumpi vaṭṭati. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘ekaṃ gaṇhantena catukkanipātaṃ vā pañcakanipātaṃ vā uggahetuṃ vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Jātakabhāṇakena sāṭṭhakathaṃ jātakaṃ uggahetabbaṃ, tato oraṃ na vaṭṭati. ‘‘Dhammapadampi saha vatthunā uggahetuṃ vaṭṭatī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Tato tato samuccayaṃ katvā mūlapaṇṇāsakamattaṃ vaṭṭati, ‘‘na vaṭṭatī’’ti **kurundaṭṭhakathāyaṃ** paṭikkhittaṃ, itarāsu vicāraṇāyeva natthi. Abhidhamme kiñci gahetabbanti na vuttaṃ. Yassa pana sāṭṭhakathampi vinayapiṭakaṃ abhidhammapiṭakañca paguṇaṃ, suttante ca vuttappakāro gantho natthi, parisaṃ upaṭṭhāpetuṃ na labhati. Yena pana suttantato ca vinayato ca vuttappamāṇo gantho uggahito, ayaṃ parisupaṭṭhāko bahussutova hoti, disāpāmokkho yenakāmaṃgamo parisaṃ upaṭṭhāpetuṃ labhati, ayaṃ imasmiṃ atthe ‘‘byatto’’ti adhippeto.

Yo pana antevāsino vā saddhivihārikassa vā gilānassa sakkoti upaṭṭhānādīni kātuṃ, ayaṃ idha ‘‘paṭibalo’’ti adhippeto. Yaṃ pana vuttaṃ –

> ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Na asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena paññākkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Attanā na asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, na paraṃ asekkhe sīlakkhandhe samādapetā. Attanā na asekkhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, na paraṃ asekkhe samādhikkhandhe samādapetā. Attanā na asekkhena paññākkhandhena samannāgato hoti, na paraṃ asekkhe paññākkhandhe samādapetā. Attanā na asekkhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, na paraṃ asekkhe vimuttikkhandhe samādapetā. Attanā na asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti, na paraṃ asekkhe vimuttiñāṇadassanakkhandhe samādapetā. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, kusīto hoti, muṭṭhassati hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Adhisīle sīlavipanno hoti, ajjhācāre ācāravipanno hoti, atidiṭṭhiyā diṭṭhivipanno hoti, appassuto hoti, duppañño hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Na paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā gilānaṃ upaṭṭhātuṃ vā upaṭṭhāpetuṃ vā, anabhirataṃ vūpakāsetuṃ vā vūpakāsāpetuṃ vā, uppannaṃ kukkuccaṃ dhammato vinodetuṃ, āpattiṃ na jānāti, āpattiyā vuṭṭhānaṃ na jānāti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Na paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā ābhisamācārikāya sikkhāya sikkhāpetuṃ, ādibrahmacariyakāya sikkhāya vinetuṃ, abhidhamme vinetuṃ, abhivinaye vinetuṃ, uppannaṃ diṭṭhigataṃ dhammato vivecetuṃ. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Āpattiṃ na jānāti, anāpattiṃ na jānāti, lahukaṃ āpattiṃ na jānāti, garukaṃ āpattiṃ na jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena na svāgatāni honti na suvibhattāni na suppavattīni na suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Āpattiṃ na jānāti, anāpattiṃ na jānāti, lahukaṃ āpattiṃ na jānāti, garukaṃ āpattiṃ na jānāti, ūnadasavasso hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo’’tiādi (mahāva. 84). Tampi –
>
> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, byattena bhikkhunā paṭibalena dasavassena vā atirekadasavassena vā upasampādetuṃ, nissayaṃ dātu’’nti (mahāva. 76, 82) ca evaṃ saṅkhepato vuttasseva upajjhāyācariyalakkhaṇassa vitthāradassanatthaṃ vuttaṃ.

Tattha (mahāva. aṭṭha. 84) kiñci ayuttavasena paṭikkhittaṃ, kiñci āpattiaṅgavasena. Tathā hi ‘‘na asekkhena sīlakkhandhenā’’ti ca ‘‘attanā na asekkhenā’’ti ca ‘‘assaddho’’ti ca ādīsu tīsu pañcakesu ayuttavasena paṭikkhepo kato, na āpattiaṅgavasena. Yo hi asekkhehi sīlakkhandhādīhi asamannāgato pare ca tattha samādapetuṃ asakkonto assaddhiyādidosayuttova hutvā parisaṃ pariharati, tassa parisā sīlādīhi pariyāyatiyeva na vaḍḍhati, tasmā ‘‘tena na upasampādetabba’’ntiādi ayuttavasena vuttaṃ, na āpattiaṅgavasena. Na hi khīṇāsavasseva upajjhācariyabhāvo bhagavatā anuññāto, yadi tasseva anuññāto abhavissa, ‘‘sace upajjhāyassa anabhirati uppannā hotī’’tiādiṃ na vadeyya, yasmā pana khīṇāsavassa parisā sīlādīhi na parihāyati, tasmā ‘‘pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabba’’ntiādi vuttaṃ.

Adhisīle sīlavipannotiādīsu pārājikañca saṅghādisesañca āpanno adhisīle sīlavipanno nāma. Itare pañcāpattikkhandhe āpanno **ajjhācāre ācāravipanno** nāma. Sammādiṭṭhiṃ pahāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato **atidiṭṭhiyā diṭṭhivipanno** nāma. Yattakaṃ sutaṃ parisaṃ pariharantassa icchitabbaṃ, tena virahitattā **appassuto**. Yaṃ tena jānitabbaṃ āpattādi, tassa ajānanato **duppañño**. Imasmiṃ pañcake purimāni tīṇi padāni ayuttavasena vuttāni, pacchimāni dve āpattiaṅgavasena.

Āpattiṃ na jānātīti ‘‘idaṃ nāma mayā kata’’nti vutte ‘‘imaṃ nāma āpattiṃ ayaṃ āpanno’’ti na jānāti. **Vuṭṭhānaṃ na jānātī**ti ‘‘vuṭṭhānagāminito vā desanāgāminito vā āpattito evaṃ nāma vuṭṭhānaṃ hotī’’ti na jānāti. Imasmiñhi pañcake purimāni dve padāni ayuttavasena vuttāni, pacchimāni tīṇi āpattiaṅgavasena.

Ābhisamācārikāya sikkhāyāti khandhakavatte vinetuṃ na paṭibalo hotīti attho. **Ādibrahmacariyakāyā**ti sekkhapaṇṇattiyaṃ vinetuṃ na paṭibaloti attho. **Abhidhamme**ti nāmarūpaparicchede vinetuṃ na paṭibaloti attho. **Abhivinaye**ti sakale vinayapiṭake vinetuṃ na paṭibaloti attho. **Vinetuṃ na paṭibalo**ti ca sabbattha sikkhāpetuṃ na sakkotīti attho. **Dhammato vivecetu**nti dhammena kāraṇena vissajjāpetuṃ. Imasmiṃ pañcake sabbapadesu āpatti.

‘‘Āpattiṃ na jānātī’’tiādipañcakasmiṃ **vitthārenā**ti ubhatovibhaṅgena saddhiṃ. **Na svāgatānī**ti na suṭṭhu āgatāni. **Suvibhattānī**ti suṭṭhu vibhattāni padapaccābhaṭṭhasaṅkaradosaraatāni. **Suppavattīnī**ti paguṇāni vācuggatāni suvinicchitāni. **Suttaso**ti khandhakaparivārato āharitabbasuttavasena suṭṭhu vinicchitāni. **Anubyañjanaso**ti akkharapadapāripūriyā ca suvinicchitāni akhaṇḍāni aviparītakkharāni. Etena aṭṭhakathā dīpitā. Aṭṭhakathāto hi esa vinicchayo hotīti. Imasmiṃ pañcakepi sabbapadesu āpatti. Ūnadasavassapariyosānapañcakepi eseva nayo. Iti ādito tayo pañcakā, catutthe tīṇi padāni, pañcame dve padānīti sabbepi cattāro pañcakā ayuttavasena vuttā, catutthe pañcake dve padāni, pañcame tīṇi, chaṭṭhasattamaṭṭhamā tayo pañcakāti sabbepi cattāro pañcakā āpattiaṅgavasena vuttā.

Sukkapakkhe pana vuttavipariyāyena ‘‘pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ, nissayo dātabbo, sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hotī’’tiādinā (mahāva. 84) aṭṭha pañcakā āgatāyeva. Tattha sabbattheva anāpatti.

152. **Kassa dātabbo, kassa na dātabbo**ti ettha pana yo lajjī hoti, tassa dātabbo. Itarassa na dātabbo ‘‘na, bhikkhave, alajjīnaṃ nissayo dātabbo, yo dadeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 120) vacanato. Nissāya vasantenapi alajjī nissāya na vasitabbaṃ. Vuttañhetaṃ ‘‘na, bhikkhave, alajjīnaṃ nissāya vatthabbaṃ, yo vaseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 120). Ettha (mahāva. aṭṭha. 120) ca **alajjīna**nti upayogatthe sāmivacanaṃ, alajjipuggale nissāya na vasitabbanti vuttaṃ hoti. Tasmā navaṃ ṭhānaṃ gatena ‘‘ehi, bhikkhu, nissayaṃ gaṇhāhī’’ti vuccamānenapi catūhapañcāhaṃ nissayadāyakassa lajjibhāvaṃ upaparikkhitvā nissayo gahetabbo. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, catūhapañcāhaṃ āgametuṃ yāva bhikkhusabhāgataṃ jānāmī’’ti (mahāva. 120) hi vuttaṃ. Sace ‘‘thero lajjī’’ti bhikkhūnaṃ santike sutvā āgatadivaseyeva gahetukāmo hoti, thero pana ‘‘āgamehi tāva, vasanto jānissasī’’ti katipāhaṃ ācāraṃ upaparikkhitvā nissayaṃ deti, vaṭṭati, pakatiyā nissayagahaṇaṭṭhānaṃ gatena pana tadaheva gahetabbo, ekadivasampi parihāro natthi. Sace paṭhamayāme ācariyassa okāso natthi, okāsaṃ alabhanto ‘‘paccūsasamaye gahessāmī’’ti sayati, aruṇaṃ uggatampi na jānāti, anāpatti. Sace pana ‘‘gaṇhissāmī’’ti ābhogaṃ akatvā sayati, aruṇuggamane dukkaṭaṃ. Agatapubbaṃ ṭhānaṃ gatena dve tīṇi divasāni vasitvā gantukāmena anissitena vasitabbaṃ. ‘‘Sattāhaṃ vasissāmī’’ti ālayaṃ karontena pana nissayo gahetabbo. Sace thero ‘‘kiṃ sattāhaṃ vasantassa nissayenā’’ti vadati, paṭikkhittakālato paṭṭhāya laddhaparihāro hoti.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, addhānamaggappaṭipannena bhikkhunā nissayaṃ alabhamānena anissitena vatthu’’nti vacanato pana addhānamaggappaṭipanno sace attanā saddhiṃ addhānamaggappaṭipannaṃ nissayadāyakaṃ na labhati, evaṃ nissayaṃ alabhamānena anissitena bahūnipi divasāni gantuṃ vaṭṭati. Sace pubbe nissayaṃ gahetvā vutthapubbaṃ kiñci āvāsaṃ pavisati, ekarattaṃ vasantenapi nissayo gahetabbo. Antarāmagge vissamanto vā satthaṃ vā pariyesanto katipāhaṃ vasati, anāpatti. Antovasse pana nibaddhavāsaṃ vasitabbaṃ, nissayo ca gahetabbo. Nāvāya gacchantassa pana vassāne āgatepi nissayaṃ alabhantassa anāpatti. Sace antarāmagge gilāno hoti, nissayaṃ alabhamānena anissitena vasituṃ vaṭṭati.

Gilānupaṭṭhākopi gilānena yāciyamāno anissito eva vasituṃ labhati. Vuttañhetaṃ ‘‘anujānāmi, bhikkhave, gilānena bhikkhunā nissayaṃ alabhamānena anissitena vatthuṃ, anujānāmi, bhikkhave, gilānupaṭṭhākena bhikkhunā nissayaṃ alabhamānena yāciyamānena anissitena vatthu’’nti (mahāva. 121). Sace pana ‘‘yācāhi ma’’nti vuccamānopi gilāno mānena na yācati, gantabbaṃ.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, āraññikena bhikkhunā phāsuvihāraṃ sallakkhentena nissayaṃ alabhamānena anissitena vatthuṃ ‘yadā patirūpo nissayadāyako āgacchissati, tadā tassa nissāya vasissāmī’’’ti vacanato pana yattha vasantassa samathavipassanānaṃ paṭilābhavasena phāsu hoti, tādisaṃ phāsuvihāraṃ sallakkhentena nissayaṃ alabhamānena anissitena vatthabbaṃ. Imañca pana parihāraṃ neva sotāpanno, na sakadāgāmianāgāmiarahanto labhanti, na thāmagatassa samādhino vā vipassanāya vā lābhī, vissaṭṭhakammaṭṭhāne pana bālaputhujjane kathāva natthi. Yassa kho pana samatho vā vipassanā vā taruṇā hoti, ayaṃ imaṃ parihāraṃ labhati, pavāraṇāsaṅgahopi etasseva anuññāto. Tasmā iminā puggalena ācariye pavāretvā gatepi ‘‘yadā patirūponissayadāyako āgacchissati, taṃ nissāya vasissāmī’’ti ābhogaṃ katvā puna yāva āsāḷhīpuṇṇamā, tāva anissitena vatthuṃ vaṭṭati. Sace pana āsāḷhīmāse ācariyo nāgacchati, yattha nissayo labbhati, tattha gantabbaṃ.

153. **Kathaṃ gahito hotī**ti ettha upajjhāyassa santike tāva upajjhaṃ gaṇhantena ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ‘‘upajjhāyo me, bhante, hohī’’ti tikkhattuṃ vattabbaṃ. Evaṃ saddhivihārikena vutte sace upajjhāyo ‘‘sāhū’’ti vā ‘‘lahū’’ti vā ‘‘opāyika’’nti vā ‘‘patirūpa’’nti vā ‘‘pāsādikena sampādehī’’ti vā kāyena viññāpeti, vācāya viññāpeti, kāyena vācāya viññāpeti, gahito hoti upajjhāyo. Idameva hettha upajjhāyaggahaṇaṃ, yadidaṃ upajjhāyassa imesu pañcasu padesu yassa kassaci padassa vācāya sāvanaṃ kāyena vā atthaviññāpananti. Keci pana ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchanaṃ sandhāya vadanti, na taṃ pamāṇaṃ. Āyācanadānamattena hi gahito hoti upajjhāyo, na ettha sampaṭicchanaṃ aṅgaṃ. Saddhivihārikenapi na kevalaṃ ‘‘iminā me padena upajjhāyo gahito’’ti ñātuṃ vaṭṭati, ‘‘ajjatagge dāni thero mayhaṃ bhāro, ahampi therassa bhāro’’ti idampi ñātuṃ vaṭṭati (mahāva. aṭṭha. 64). Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Upajjhāyo, bhikkhave, saddhivihārikamhi puttacittaṃ upaṭṭhapessati, saddhivihāriko upajjhāyamhi pitucittaṃ upaṭṭhapessati, evaṃ te aññamaññaṃ sagāravā sappatissā sabhāgavuttino viharantā imasmiṃ dhammavinaye vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissantī’’ti (mahāva. 65).

Ācariyassa santike nissayaggahaṇepi ayameva vinicchayo. Ayaṃ panettha viseso – ācariyassa santike nissayaṃ gaṇhantena ukkuṭikaṃ nisīditvā ‘‘ācariyo me, bhante, hohi, āyasmato nissāya vacchāmī’’ti (mahāva. 77) tikkhattuṃ vattabbaṃ, sesaṃ vuttanayameva.

154. **Kathaṃ paṭippassambhatī**ti ettha tāva upajjhāyamhā pañcahākārehi nissayapaṭippassaddhi veditabbā, ācariyamhā chahi ākārehi. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Pañcimā, bhikkhave, nissayapaṭippassaddhiyo upajjhāyamhā. Upajjhāyo pakkanto vā hoti, vibbhanto vā, kālakato vā, pakkhasaṅkanto vā, āṇattiyeva pañcamī. Imā kho, bhikkhave, pañca nissayapaṭippassaddhiyo upajjhāyamhā.
>
> Chayimā, bhikkhave, nissayapaṭippassaddhiyo ācariyamhā. Ācariyo pakkanto vā hoti, vibbhanto vā, kālakato vā, pakkhasaṅkanto vā, āṇattiyeva pañcamī, upajjhāyena vā samodhānagato hoti. Imā kho, bhikkhave, cha nissayapaṭippassaddhiyo ācariyamhā’’ti (mahāva. 83).

Tatrāyaṃ vinicchayo (mahāva. aṭṭha. 83) – **pakkanto**ti disaṃ gato. Evaṃ gate ca pana tasmiṃ sace vihāre nissayadāyako atthi, yassa santike aññadāpi nissayo vā gahitapubbo hoti, yo vā ekasambhogaparibhogo, tassa santike nissayo gahetabbo, ekadivasampi parihāro natthi. Sace tādiso natthi, añño lajjī pesalo atthi, tassa pesalabhāvaṃ jānantena tadaheva nissayo yācitabbo. Sace deti, iccetaṃ kusalaṃ. Atha pana ‘‘tumhākaṃ upajjhāyo lahuṃ āgamissatī’’ti pucchati, upajjhāyena ce tathā vuttaṃ, ‘‘āma, bhante’’ti vattabbaṃ. Sace vadati ‘‘tena hi upajjhāyassa āgamanaṃ āgamethā’’ti, vaṭṭati. Atha panassa pakatiyā pesalabhāvaṃ na jānāti, cattāri pañca divasāni tassa bhikkhussa sabhāgataṃ oloketvā okāsaṃ kāretvā nissayo gahetabbo. Sace pana vihāre nissayadāyako natthi, upajjhāyo ca ‘‘ahaṃ katipāhena āgamissāmi, mā ukkaṇṭhitthā’’ti vatvā gato, yāva āgamanā parihāro labbhati, athāpi naṃ tattha manussā paricchinnakālato uttaripi pañca vā dasa vā divasāni vāsentiyeva, tena vihāraṃ pavatti pesetabbā ‘‘daharā mā ukkaṇṭhantu, ahaṃ asukadivasaṃ nāma āgamissāmī’’ti, evampi parihāro labbhati. Atha āgacchato antarāmagge nadīpūrena vā corādīhi vā upaddavo hoti, thero udakosakkanaṃ vā āgameti, sahāye vā pariyesati, taṃ ce pavattiṃ daharā suṇanti, yāva āgamanā parihāro labbhati. Sace pana so ‘‘idhevāhaṃ vasissāmī’’ti pahiṇati, parihāro natthi. Yattha nissayo labbhati, tattha gantabbaṃ. Vibbhante pana kālakate pakkhasaṅkante vā ekadivasampi parihāro natthi, yattha nissayo labbhati, tattha gantabbaṃ.

Āṇattīti pana nissayapaṇāmanā vuccati, tasmā ‘‘paṇāmemi ta’’nti vā ‘‘mā idha paṭikkamī’’ti vā ‘‘nīhara te pattacīvara’’nti vā ‘‘nāhaṃ tayā upaṭṭhāpetabbo’’ti vāti iminā pāḷinayena ‘‘mā maṃ gāmappavesanaṃ āpucchī’’tiādinā pāḷimuttakanayena vā yo nissayapaṇāmanāya paṇāmito hoti, tena upajjhāyo khamāpetabbo. Sace āditova na khamati, daṇḍakammaṃ āharitvā tikkhattuṃ tāva sayameva khamāpetabbo. No ce khamati, tasmiṃ vihāre mahāthere gahetvā khamāpetabbo. No ce khamati, sāmantavihāre bhikkhū gahetvā khamāpetabbo. Sace evampi na khamati, aññattha gantvā upajjhāyassa sabhāgānaṃ santike vasitabbaṃ ‘‘appeva nāma ‘sabhāgānaṃ me santike vasatī’ti ñatvāpi khameyyā’’ti. Sace evampi na khamati, tatreva vasitabbaṃ. Tatra ce dubbhikkhādidosena na sakkā hoti vasituṃ, taṃyeva vihāraṃ āgantvā aññassa santike nissayaṃ gahetvā vasituṃ vaṭṭati. Ayamāṇattiyaṃ vinicchayo.

Ācariyamhā nissayapaṭippassaddhīsu **ācariyo pakkanto vā hotī**ti ettha koci ācariyo āpucchitvā pakkamati, koci anāpucchitvā, antevāsikopi evameva. Tatra sace antevāsiko ācariyaṃ āpucchati ‘‘asukaṃ nāma, bhante, ṭhānaṃ gantuṃ icchāmi kenacideva karaṇīyenā’’ti, ācariyena ca ‘‘kadā gamissasī’’ti vutto ‘‘sāyanhe vā rattiṃ vā uṭṭhahitvā gamissāmī’’ti vadati, ācariyopi ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, taṃ khaṇaṃyeva nissayo paṭippassambhati. Sace pana ‘‘bhante, asukaṃ nāma ṭhānaṃ gantukāmomhī’’ti vutte ācariyo ‘‘asukasmiṃ nāma gāme piṇḍāya caritvā pacchā jānissasī’’ti vadati, so ca ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, tato ce gato sugato. Sace pana na gacchati, nissayo na paṭippassambhati. Athāpi ‘‘gacchāmī’’ti vutte ācariyena ‘‘mā tāva gaccha, rattiṃ mantetvā jānissāmā’’ti vutto mantetvā gacchati, sugato. No ce gacchati, nissayo na paṭippassambhati. Ācariyaṃ anāpucchā pakkamantassa pana upacārasīmātikkame nissayo paṭippassambhati, antoupacārasīmato paṭinivattantassa na paṭippassambhati. Sace pana ācariyo antevāsikaṃ āpucchati ‘‘āvuso, asukaṃ nāma ṭhānaṃ gamissāmī’’ti, antevāsikena ca ‘‘kadā’’ti vutte ‘‘sāyanhe vā rattibhāge vā’’ti vadati, antevāsikopi ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, taṃ khaṇaṃyeva nissayo paṭippassambhati, sace pana ācariyo ‘‘sve piṇḍāya caritvā gamissāmī’’ti vadati, itaro ca ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, ekadivasaṃ tāva nissayo na paṭippassambhati, punadivase paṭippassaddho hoti. ‘‘Asukasmiṃ nāma gāme piṇḍāya caritvā jānissāmi mama gamanaṃ vā agamanaṃ vā’’ti vatvā pana sace na gacchati, nissayo na paṭippassambhati. Athāpi ‘‘gacchāmī’’ti vutte antevāsikena ‘‘mā tāva gacchatha, rattiṃ mantetvā jānissathā’’ti vutto mantetvāpi na gacchati, nissayo na paṭippassambhati. Sace ubhopi ācariyantevāsikā kenacideva karaṇīyena bahisīmaṃ gacchanti, tato ce ācariyo gamiyacitte uppanne anāpucchāva gantvā dvinnaṃ leḍḍupātānaṃ antoyeva nivattati, nissayo na paṭippassambhati. Sace dve leḍḍupāte atikkamitvā nivattati, paṭippassaddho hoti. Ācariyupajjhāyā dve leḍḍupāte atikkamma aññasmiṃ vihāre vasanti, nissayo paṭippassambhati. Ācariye vibbhante kālakate pakkhasaṅkante ca taṃ khaṇaṃyeva paṭippassambhati.

Āṇattiyaṃ pana ācariyo muñcitukāmova hutvā nissayapaṇāmanāya paṇāmeti, antevāsiko ca ‘‘kiñcāpi maṃ ācariyo paṇāmeti, atha kho hadayena muduko’’ti sālayo hoti, nissayo na paṭippassambhati. Sacepi āriyo sālayo, antevāsiko nirālayo ‘‘na dāni imaṃ nissāya vasissāmī’’ti dhuraṃ nikkhipati, evampi na paṭippassambhati. Ubhinnaṃ sālayabhāve pana na paṭippassambhatiyeva, ubhinnaṃ dhuranikkhepena paṭippassambhati, paṇāmitena daṇḍakammaṃ āharitvā tikkhattuṃ khamāpetabbo. No ce khamati, upajjhāye vuttanayena paṭipajjitabbaṃ. Yathāpaññattaṃ pana ācariyupajjhāyavattaṃ paripūrentaṃ adhimattapemādipañcaṅgasamannāgataṃ antevāsikaṃ saddhivihārikaṃ vā paṇāmentassa dukkaṭaṃ, itaraṃ apaṇāmentassapi dukkaṭameva. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Na, bhikkhave, sammāvattanto paṇāmetabbo, yo paṇāmeyya, āpatti dukkaṭassa. Na ca, bhikkhave, asammāvattanto na paṇāmetabbo, yo na paṇāmeyya, āpatti dukkaṭassa (mahāva. 80).
>
> ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgataṃ antevāsikaṃ apaṇāmento ācariyo sātisāro hoti, paṇāmento anatisāro hoti. Ācariyamhi nādhimattaṃ pemaṃ hoti, nādhimatto pasādo hoti, nādhimattā hirī hoti, nādhimatto gāravo hoti, nādhimattā bhāvanā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgataṃ antevāsikaṃ apaṇāmento ācariyo sātisāro hoti, paṇāmento anatisāro hoti (mahāva. 81).
>
> ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgataṃ saddhivihārikaṃ apaṇāmento upajjhāyo sātisāro hoti, paṇāmento anatisāro hoti. Upajjhāyamhi nādhimattaṃ pemaṃ hoti, nādhimatto pasādo hoti, nādhimattā hirī hoti, nādhimatto gāravo hoti, nādhimattā bhāvanā hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgataṃ saddhivihārikaṃ apaṇāmento upajjhāyo sātisāro hoti, paṇāmento anatisāro hotī’’tiādi (mahāva. 68).

Tattha (mahāva. aṭṭha. 68) **nādhimattaṃ pemaṃ hotī**ti upajjhāyamhi adhimattaṃ gehassitapemaṃ na hoti. **Nādhimattā bhāvanā hotī**ti adhimattā mettābhāvanā na hotīti attho.

Upajjhāyena vā samodhānagatoti ettha (mahāva. aṭṭha. 83) dassanasavanavasena samodhānaṃ veditabbaṃ. Sace hi ācariyaṃ nissāya vasanto saddhivihāriko ekavihāre cetiyaṃ vā vandantaṃ, ekagāme vā piṇḍāya carantaṃ upajjhāyaṃ passati, nissayo paṭippassambhati. Upajjhāyo passati, saddhivihāriko na passati, na paṭippassambhati.

Maggappaṭipannaṃ vā ākāsena vā gacchantaṃ upajjhāyaṃ disvā dūrattā ‘‘bhikkhū’’ti jānāti, ‘‘upajjhāyo’’ti na jānāti, na paṭippassambhati. Sace jānāti, paṭippassambhati. Uparipāsāde upajjhāyo vasati, heṭṭhā saddhivihāriko, taṃ adisvāva yāguṃ pivitvā paṭikkamati, āsanasālāya vā nisinnaṃ adisvāva ekamante bhuñjitvā pakkamati, dhammassavanamaṇḍape vā nisinnampi taṃ adisvāva dhammaṃ sutvā pakkamati, nissayo na paṭippassambhati. Evaṃ tāva dassanavasena samodhānaṃ veditabbaṃ. Savanavasena pana sace upajjhāyassa vihāre vā antaraghare vā dhammaṃ vā kathentassa anumodanaṃ vā karontassa saddaṃ sutvā ‘‘upajjhāyassa me saddo’’ti sañjānāti, nissayo paṭippassambhati, asañjānantassa na paṭippassambhati. Ayaṃ samodhāne vinicchayo.

155. Nissāya kena vasitabbaṃ, kena na vasitabbanti ettha pana ‘‘anujānāmi, bhikkhave, byattena bhikkhunā paṭibalena pañca vassāni nissāya vatthuṃ, abyattena yāvajīva’’nti (mahāva. 103) vacanato yo abyatto hoti, tena yāvajīvaṃ nissāyeva vasitabbaṃ. Sacāyaṃ (mahāva. aṭṭha. 103) vuḍḍhataraṃ ācariyaṃ na labhati, upasampadāya saṭṭhivasso vā sattativasso vā hoti, navakatarassapi byattassa santike ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ‘‘ācariyo me, āvuso, hoti, āyasmato nissāya vacchāmī’’ti evaṃ tikkhattuṃ vatvā nissayo gahetabbova. Gāmappavesanaṃ āpucchantenapi ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ‘‘gāmappavesanaṃ āpucchāmi ācariyā’’ti vattabbaṃ. Esa nayo sabbaāpucchanesu.

Yo pana byatto hoti upasampadāya pañcavasso, tena anissitena vatthuṃ vaṭṭati. Tasmā nissayamuccanakena (pāci. aṭṭha. 145-147) upasampadāya pañcavassena sabbantimena paricchedena dve mātikā paguṇā vācuggatā kattabbā, pakkhadivasesu dhammassavanatthāya suttantato cattāro bhāṇavārā, sampattānaṃ parisānaṃ parikathanatthāya **andhakavinda**(a. ni. 5.114) **mahārāhulovāda**(ma. ni. 2.113 ādayo) **ambaṭṭha**(dī. ni. 1.254 ādayo) sadiso eko kathāmaggo, saṅghabhattamaṅgalāmaṅgalesu anumodanatthāya tisso anumodanā, uposathapavāraṇādijānanatthaṃ kammākammavinicchayo, samaṇadhammakaraṇatthaṃ samādhivasena vā vipassanāvasena vā arahattapariyosānamekaṃ kammaṭṭhānaṃ, ettakaṃ uggahetabbaṃ. Ettāvatā hi ayaṃ bahussuto hoti cātuddiso, yattha katthaci attano issariyena vasituṃ labhati. Yaṃ pana vuttaṃ –

> ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ. Na asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena samādhikkhandhena… na asekkhena paññākkhandhena… na asekkhena vimuttikkhandhena… na asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ. Assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, kusīto hoti, muṭṭhassati hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ. Adhisīle sīlavipanno hoti, ajjhācāre ācāravipanno hoti, atidiṭṭhiyā diṭṭhivipanno hoti, appassuto hoti, duppañño hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ. Āpattiṃ na jānāti, anāpattiṃ na jānāti, lahukaṃ āpattiṃ na jānāti, garukaṃ āpattiṃ na jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena na svāgatāni honti na suvibhattāni na suppavattīni na suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ.
>
> ‘‘Aparehipi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabbaṃ. Āpattiṃ na jānāti, anāpattiṃ na jānāti, lahukaṃ āpattiṃ na jānāti, garukaṃ āpattiṃ na jānāti, ūnapañcavasso hoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na anissitena vatthabba’’nti (mahāva. 103). Etthāpi purimanayeneva ayuttavasena āpattiaṅgavasena ca paṭikkhepo katoti daṭṭhabbaṃ.

Bālānaṃ pana abyattānaṃ disaṃgamikānaṃ antevāsikasaddhivihārikānaṃ anuññā na dātabbā. Sace denti, ācariyupajjhāyānaṃ dukkaṭaṃ. Te ce ananuññātā gacchanti, tesampi dukkaṭaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Idha pana, bhikkhave, sambahulā bhikkhū bālā abyattā disaṃgamikā ācariyupajjhāye āpucchanti. Te, bhikkhave, ācariyupajjhāyehi pucchitabbā ‘‘kahaṃ gamissatha, kena saddhiṃ gamissathā’’ti. Te ce, bhikkhave, bālā abyattā aññe bāle abyatte apadiseyyuṃ. Na, bhikkhave, ācariyupajjhāyehi anujānitabbā, anujāneyyuṃ ce, āpatti dukkaṭassa. Te ce, bhikkhave, bālā abyattā ananuññātā ācariyupajjhāyehi gaccheyyuṃ ce, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 163).

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Nissayavinicchayakathā samattā.

24. Sīmāvinicchayakathā

156. **Sīmā**ti ettha (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) sīmā nāmesā baddhasīmā abaddhasīmāti duvidhā hoti. Tattha ekādasa vipattisīmāyo atikkamitvā tividhasampattiyuttā nimittena nimittaṃ bandhitvā sammatā sīmā **baddhasīmā** nāma. Atikhuddakā, atimahatī, khaṇḍanimittā, chāyānimittā, animittā, bahisīme ṭhitasammatā, nadiyā sammatā, samudde sammatā, jātassare sammatā, sīmāya sīmaṃ sambhindantena sammatā, sīmāya sīmaṃ ajjhottharantena sammatāti imehi ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjantīti vacanato etā **vipattisīmāyo** nāma.

Tattha **atikhuddakā** nāma yattha ekavīsati bhikkhū nisīdituṃ na sakkonti. **Atimahatī** nāma yā kesaggamattenapi tiyojanaṃ atikkamitvā sammatā. **Khaṇḍanimittā** nāma aghaṭitanimittā vuccati. Puratthimāya disāya nimittaṃ kittetvā anukkamena dakkhiṇāya disāya pacchimāya uttarāya disāya kittetvā puna puratthimāya disāya pubbakittitaṃ paṭikittetvā ṭhapetuṃ vaṭṭati, evaṃ akhaṇḍanimittā hoti. Sace pana anukkamena āharitvā uttarāya disāya nimittaṃ kittetvā tattheva ṭhapeti, khaṇḍanimittā hoti. Aparāpi **khaṇḍanimittā** nāma yā animittupagaṃ tacasārarukkhaṃ vā khāṇukaṃ vā paṃsupuñjaṃ vā vālukapuñjaṃ vā aññataraṃ antarā ekanimittaṃ katvā sammatā. **Chāyānimittā** nāma pabbatachāyādīnaṃ yaṃ kiñci chāyaṃ nimittaṃ katvā sammatā. **Animittā** nāma sabbena sabbaṃ nimittāni akittetvā sammatā. **Bahisīme ṭhitasammatā** nāma nimittāni kittetvā nimittānaṃ bahi ṭhitena sammatā. **Nadiyā, samudde, jātassare sammatā** nāma etesu nadiādīsu sammatā. Sā hi evaṃ sammatāpi ‘‘sabbā, bhikkhave, nadī asīmā, sabbo samuddo asīmo, sabbo jātassaro asīmo’’ti (mahāva. 147) vacanato asammatāva hoti. **Sīmāya sīmaṃ sambhindantena sammatā** (mahāva. aṭṭha. 148) nāma attano sīmāya paresaṃ sīmaṃ sambhindantena sammatā. Sace hi porāṇakassa vihārassa puratthimāya disāya ambo ceva jambu cāti dve rukkhā aññamaññaṃ saṃsaṭṭhaviṭapā honti, tesu ambassa pacchimadisābhāge jambu, vihārasīmā ca **jambuṃ** antokatvā ambaṃ kittetvā baddhā hoti. Atha pacchā tassa vihārassa puratthimāya disāya vihāre kate sīmaṃ bandhantā bhikkhū taṃ ambaṃ antokatvā jambuṃ kittetvā bandhanti, sīmāya sīmaṃ sambhinnā hoti. Tasmā sace paṭhamataraṃ katassa vihārassa sīmā asammatā hoti, sīmāya upacāro ṭhapetabbo. Sace sammatā hoti, pacchimakoṭiyā hatthamattā sīmantarikā ṭhapetabbā. **Kurundiyaṃ** ‘‘vidatthimattampi’’, **mahāpaccariyaṃ** ‘‘caturaṅgulamattampi vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. **Eka**rukkhopi ca dvinnaṃ sīmānaṃ nimittaṃ hoti. So pana vaḍḍhanto sīmasaṅkaraṃ karoti, tasmā na kātabbo. **Sīmāya sīmaṃ ajjhottharantena sammatā** nāma attano sīmāya paresaṃ sīmaṃ ajjhottharantena sammatā. Sace hi paresaṃ baddhasīmaṃ sakalaṃ vā tassā padesaṃ vā antokatvā attano sīmaṃ sammannanti, sīmāya sīmaṃ ajjhottharitā nāma hoti. Bhikkhunīnaṃ pana sīmaṃ ajjhottharitvā antopi bhikkhūnaṃ sīmaṃ sammannituṃ vaṭṭati. Bhikkhunīnampi bhikkhūnaṃ sīmāya eseva nayo. Na hi te aññamaññassa kamme gaṇapūrakā honti, na kammavācaṃ vaggaṃ karonti. Iti imā ekādasa vipattisīmāyo atikkamitvā sīmā sammannitabbā.

157. **Tividhasampattiyuttā** nāma nimittasampattiyā parisasampattiyā kammavācāsampattiyā ca yuttā. Tattha **nimittasampattiyā yuttā** nāma pabbatanimittaṃ pāsāṇanimittaṃ vananimittaṃ rukkhanimittaṃ magganimittaṃ vammikanimittaṃ nadīnimittaṃ udakanimittanti evaṃ vuttesu aṭṭhasu nimittesu tasmiṃ tasmiṃ disābhāge yathāladdhāni nimittupagāni nimittāni ‘‘puratthimāya disāya kiṃ nimittaṃ. Pabbato, bhante. Eso pabbato nimitta’’ntiādinā nayena sammā kittetvā sammatā.

Tatrāyaṃ vinicchayo (mahāva. aṭṭha. 138) – vinayadharena pucchitabbaṃ ‘‘puratthimāya disāya kiṃ nimitta’’nti? ‘‘Pabbato, bhante’’ti. Idaṃ pana upasampanno vā ācikkhatu anupasampanno vā, vaṭṭatiyeva. Puna vinayadharena ‘‘eso pabbato nimitta’’nti evaṃ nimittaṃ kittetabbaṃ, ‘‘etaṃ pabbataṃ nimittaṃ karoma, karissāma, nimittaṃ kato, nimittaṃ hotu, hoti, bhavissatī’’ti evaṃ pana kittetuṃ na vaṭṭati. Pāsāṇādīsupi eseva nayo. Puratthimāya disāya, puratthimāya anudisāya, dakkhiṇāya disāya, dakkhiṇāya anudisāya, pacchimāya disāya, pacchimāya anudisāya, uttarāya disāya, uttarāya anudisāya kiṃ nimittaṃ? Udakaṃ, bhante. Etaṃ udakaṃ nimittanti kittetabbaṃ. Ettha pana aṭṭhapetvā puna ‘‘puratthimāya disāya kiṃ nimittaṃ? Pabbato, bhante. Eso pabbato nimitta’’nti evaṃ paṭhamaṃ kittitanimittaṃ kittetvāva ṭhapetabbaṃ. Evañhi nimittena nimittaṃ ghaṭitaṃ hoti, nimittāni sakiṃ kittitānipi kittitāneva honti. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘tikkhattuṃ sīmamaṇḍalaṃ bandhantena nimittaṃ kittetabba’’nti vuttaṃ.

158. Idāni nimittupagāni pabbatādīni veditabbāni – tividho **pabbato** suddhapaṃsupabbato suddhapāsāṇapabbato ubhayamissakoti. So tividhopi vaṭṭati, vālikarāsi pana na vaṭṭati. Itaropi hatthippamāṇato omakataro na vaṭṭati, hatthippamāṇato paṭṭhāya sineruppamāṇopi vaṭṭati. Sace catūsu disāsu cattāro tīsu vā tayo pabbatā honti, catūhi vā tīhi vā pabbatanimittehi sammannitumpi vaṭṭati, dvīhi pana nimittehi ekena vā sammannituṃ na vaṭṭati. Ito paresu pāsāṇanimittādīsupi eseva nayo. Tasmā pabbatanimittaṃ karontena pucchitabbaṃ ‘‘ekābaddho, na ekābaddho’’ti. Sace ekābaddho hoti, na kātabbo. Tañhi catūsu vā aṭṭhasu vā disāsu kittentenapi ekameva nimittaṃ kittitaṃ hoti, tasmā yo evaṃ cakkasaṇṭhānena vihārampi parikkhipitvā ṭhito pabbato, taṃ ekadisāya kittetvā aññāsu disāsu taṃ bahiddhā katvā anto aññāni nimittāni kittetabbāni. Sace pabbatassa tatiyabhāgaṃ vā upaḍḍhaṃ vā antosīmāya kattukāmā honti, pabbataṃ akittetvā yattakaṃ padesaṃ anto kattukāmā, tassa parato tasmiṃyeva pabbate jātarukkhavammikādīsu aññataraṃ nimittaṃ kittetabbaṃ. Sace ekayojanadviyojanappamāṇaṃ sabbaṃ pabbataṃ anto kattukāmā honti, pabbatassa parato bhūmiyaṃ jātarukkhavammikādīni nimittāni kittetabbāni.

Pāsāṇanimitte ayaguḷopi pāsāṇasaṅkhyameva gacchati, tasmā yo koci pāsāṇo vaṭṭati. Pamāṇato pana hatthippamāṇo pabbatasaṅkhyaṃ gato, tasmā so na vaṭṭati, mahāgoṇamahāmahiṃsappamāṇo pana vaṭṭati. Heṭṭhimaparicchedena dvattiṃsapalaguḷapiṇḍappamāṇo vaṭṭati, tato khuddakataro iṭṭhakā vā mahantīpi na vaṭṭati, animittupagapāsāṇānaṃ rāsipi na vaṭṭati, pageva paṃsuvālukarāsi. Bhūmisamo khalamaṇḍalasadiso piṭṭhipāsāṇo vā bhūmito khāṇuko viya uṭṭhitapāsāṇo vā hoti, sopi pamāṇupago ce, vaṭṭati. Piṭṭhipāsāṇo atimahantopi pāsāṇasaṅkhyameva gacchati, tasmā sace mahato piṭṭhipāsāṇassa ekappadesaṃ antosīmāya kattukāmā honti, taṃ akittetvā tassupari añño pāsāṇo kittetabbo. Sace piṭṭhipāsāṇupari vihāraṃ karonti, vihāramajjhena vā piṭṭhipāsāṇo vinivijjhitvā gacchati, evarūpo piṭṭhipāsāṇo na vaṭṭati. Sace hi taṃ kittenti, nimittassa upari vihāro hoti, nimittañca nāma bahisīmāya hoti, vihāropi bahisīmāyaṃ āpajjati. Vihāraṃ parikkhipitvā ṭhitapiṭṭhipāsāṇo ekattha kittetvā aññattha na kittetabbo.

Vananimitte tiṇavanaṃ vā tacasāratālanāḷikerādirukkhavanaṃ vā na vaṭṭati, antosārānaṃ pana sākasālādīnaṃ antosāramissakānaṃ vā rukkhānaṃ vanaṃ vaṭṭati, tañca kho heṭṭhimaparicchedena catupañcarukkhamattampi, tato oraṃ na vaṭṭati, paraṃ yojanasatikampi vaṭṭati. Sace pana vanamajjhe vihāraṃ karonti, vanaṃ na kittetabbaṃ. Ekadesaṃ antosīmāya kātukāmehipi vanaṃ akittetvā tattha rukkhapāsāṇādayo kittetabbā. Vihāraṃ parikkhipitvā ṭhitavanaṃ ekattha kittetvā aññattha na kittetabbaṃ.

Rukkhanimitte tacasāro tālanāḷikerādirukkho na vaṭṭati, antosāro jīvamānako antamaso ubbedhato aṭṭhaṅgulo pariṇāhato sūcidaṇḍakappamāṇopi vaṭṭati. Tato oraṃ na vaṭṭati, paraṃ dvādasayojano suppatiṭṭhitanigrodhopi vaṭṭati. Vaṃsanaḷakasarāvādīsu bījaṃ ropetvā vaḍḍhāpito pamāṇupagopi na vaṭṭati, tato apanetvā pana taṃ khaṇampi bhūmiyaṃ ropetvā koṭṭhakaṃ katvā udakaṃ āsiñcitvā kittetuṃ vaṭṭati. Navamūlasākhāniggamanaṃ akāraṇaṃ, khandhaṃ chinditvā ropite pana etaṃ yujjati. Kittentena ca ‘‘rukkho’’tipi vattuṃ vaṭṭati ‘‘sākarukkho’’tipi ‘‘sālarukkho’’tipi. Ekābaddhaṃ pana suppatiṭṭhitanigrodhasadisaṃ ekattha kittetvā aññattha kittetuṃ na vaṭṭati.

Magganimitte araññakhettanadītaḷākamaggādayo na vaṭṭanti, jaṅghamaggo vā sakaṭamaggo vā vaṭṭati. Yo nibbijjhitvā dve tīṇi gāmantarāni gacchati, yo pana jaṅghamaggasakaṭamaggato okkamitvā puna sakaṭamaggameva otarati, ye vā jaṅghamaggasakaṭamaggā avaḷañjā, te na vaṭṭanti, jaṅghasatthasakaṭasatthehi vaḷañjiyamānāyeva vaṭṭanti. Sace dve maggā nikkhamitvā pacchā sakaṭadhuramiva ekībhavanti, dvedhā bhinnaṭṭhāne vā sambandhaṭṭhāne vā sakiṃ kittetvā puna na kittetabbā. Ekābaddhanimittañhetaṃ hoti. Sace vihāraṃ parikkhipitvā cattāro maggā catūsu disāsu gacchanti, majjhe ekaṃ kittetvā aparaṃ kittetuṃ na vaṭṭati. Ekābaddhanimittañhetaṃ. Koṇaṃ nibbijjhitvā gataṃ pana parabhāge kittetuṃ vaṭṭati. Vihāramajjhena nibbijjhitvā gatamaggo pana na kittetabbo, kittite nimittassa upari vihāro hoti. Sace sakaṭamaggassa antimacakkamaggaṃ nimittaṃ karonti, maggo bahisīmāya hoti, sace bāhiracakkamaggaṃ nimittaṃ karonti, bāhiracakkamaggo bahisīmāya hoti, sesaṃ antosīmaṃ bhajati. Maggaṃ kittentena ‘‘maggo pantho patho pajjo’’tiādīsu dasasu yena kenaci nāmena ca kittetuṃ vaṭṭati, parikhāsaṇṭhānena vihāraṃ parikkhipitvā gatamaggo ekattha kittetvā aññattha kittetuṃ na vaṭṭati.

Vammikanimitte heṭṭhimaparicchedena taṃ divasaṃ jāto aṭṭhaṅgulubbedho govisāṇappamāṇopi vammiko vaṭṭati, tato oraṃ na vaṭṭati. Paraṃ himavantapabbatasadisopi vaṭṭati, vihāraṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ pana ekābaddhaṃ ekattha kittetvā aññattha kittetuṃ na vaṭṭati.

Nadīnimitte yassā dhammikānaṃ rājūnaṃ kāle anvaḍḍhamāsaṃ anudasāhaṃ anupañcāhanti evaṃ deve vassante valāhakesu vigatamattesu sotaṃ pacchijjati, ayaṃ nadīsaṅkhyaṃ na gacchati. Yassā pana īdise suvuṭṭhikāle vassānassa cātumāse sotaṃ na pacchijjati, yattha titthena vā atitthena vā sikkhākaraṇīye āgatalakkhaṇena timaṇḍalaṃ paṭicchādetvā antaravāsakaṃ anukkhipitvā uttarantiyā bhikkhuniyā ekaṅguladvaṅgulamattampi antaravāsako temiyati, ayaṃ nadī sīmaṃ bandhantānaṃ nimittaṃ hoti. Bhikkhuniyā nadīpāragamanepi uposathādisaṅghakammakaraṇepi nadīpārasīmāsammannanepi ayameva nadī. Yā pana maggo viya sakaṭadhurasaṇṭhānena vā parikhāsaṇṭhānena vā vihāraṃ parikkhipitvā gatā, taṃ ekattha kittetvā aññattha kittetuṃ na vaṭṭati. Vihārassa catūsu disāsu aññamaññaṃ vinibbijjhitvā gate nadīcatukkepi eseva nayo. Asammissā nadiyo pana catassopi kittetuṃ vaṭṭati. Sace vatiṃ karonto viya rukkhapāde nikhaṇitvā vallipalālādīhi nadīsotaṃ rundhanti, udakaṃ ajjhottharitvā āvaraṇaṃ pavattatiyeva, nimittaṃ kātuṃ vaṭṭati. Yathā pana udakaṃ na pavattati, evaṃ setumhi kate apavattamānā nadīnimittaṃ kātuṃ na vaṭṭati, pavattanaṭṭhāne nadīnimittaṃ, appavattanaṭṭhāne udakanimittaṃ kātuṃ vaṭṭati. Yā pana dubbuṭṭhikāle vā gimhe vā nirudakabhāvena na pavattati, sā vaṭṭati. Mahānadito udakamātikaṃ nīharanti, sā kunnadīsadisā hutvā tīṇi sassāni sampādentī niccaṃ pavattati, kiñcāpi pavattati, nimittaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Yā pana mūle mahānadito nīhatāpi kālantarena teneva nīhatamaggena nadiṃ bhinditvā sayaṃ gacchati, gacchantī parato susumārādisamākiṇṇā nāvādīhi sañcaritabbā nadī hoti, taṃ nimittaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Udakanimitte nirudakaṭṭhāne nāvāya vā cāṭiādīsu vā udakaṃ pūretvā udakanimittaṃ kittetuṃ na vaṭṭati, bhūmigatameva vaṭṭati. Tañca kho appavattanaudakaṃ āvāṭapokkharaṇītaḷāakajātassaraloṇisamuddādīsu ṭhitaṃ, aṭṭhitaṃ pana oghanadīudakavāhakamātikādīsu udakaṃ na vaṭṭati. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘gambhīresu āvāṭādīsu ukkhepimaṃ udakaṃ nimittaṃ na kātabba’’nti vuttaṃ, taṃ duvuttaṃ, attanomatimattameva. Ṭhitaṃ pana antamaso sūkarakhatāyapi gāmadārakānaṃ kīḷanavāpiyampi taṃ khaṇaññeva pathaviyaṃ āvāṭaṃ katvā kuṭehi āharitvā pūritaudakampi sace yāva kammavācāpariyosānā tiṭṭhati, appaṃ vā hotu bahuṃ vā, vaṭṭati. Tasmiṃ pana ṭhāne nimittasaññākaraṇatthaṃ pāsāṇavālikāpaṃsuādirāsi vā pāsāṇatthambho vā dārutthambho vā kātabbo. Taṃ kātuṃ kāretuñca bhikkhussa vaṭṭati, lābhasīmāyaṃ pana na vaṭṭati. Samānasaṃvāsakasīmā kassaci pīḷanaṃ na karoti, kevalaṃ bhikkhūnaṃ vinayakammameva sādheti, tasmā ettha vaṭṭati.

Imehi ca aṭṭhahi nimittehi asammissehipi aññamaññaṃ sammissehipi sīmā sammannituṃ vaṭṭatiyeva. Sā evaṃ sammannitvā bajjhamānā ekena dvīhi vā nimittehi abaddhā hoti, tīṇi pana ādiṃ katvā vuttappakārānaṃ nimittānaṃ satenapi baddhā hoti. Sā tīhi siṅghāṭakasaṇṭhānā hoti, catūhi caturassā vā siṅghāṭakaaḍḍhacandamudiṅgādisaṇṭhānā vā, tato adhikehi nānāsaṇṭhānā. Evaṃ vuttanayena nimittāni kittetvā sammatā ‘‘nimittasampattiyuttā’’ti veditabbā.

159. **Parisasampattiyuttā** nāma sabbantimena paricchedena catūhi bhikkhūhi sannipatitvā yāvatikā tasmiṃ gāmakhette baddhasīmaṃ vā nadīsamuddajātassare vā anokkamitvā ṭhitā bhikkhū, te sabbe hatthapāse vā katvā chandaṃ vā āharitvā sammatā.

160. **Kammavācāsampattiyuttā** nāma –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yāvatā samantā nimittā kittitā, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho etehi nimittehi sīmaṃ sammanneyya samānasaṃvāsaṃ ekūposathaṃ, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yāvatā samantā nimittā kittitā, saṅgho etehi nimittehi sīmaṃ sammannati samānasaṃvāsaṃ ekūposathaṃ, yassāyasmato khamati etehi nimittehi sīmāya sammuti samānasaṃvāsāya ekūposathāya, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Sammatā sīmā saṅghena etehi nimittehi samānasaṃvāsā ekūposathā, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 139) –

Evaṃ vuttāya parisuddhāya ñattidutiyakammavācāya sammatā. Kammavācāpariyosāne nimittānaṃ anto sīmā hoti, nimittāni sīmato bahi honti.

161. Evaṃ baddhāya ca sīmāya ticīvarena vippavāsasukhatthaṃ daḷhīkammatthañca avippavāsasammuti kātabbā. Sā pana evaṃ kattabbā –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yā sā saṅghena sīmā sammatā samānasaṃvāsā ekūposathā, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho taṃ sīmaṃ ticīvarena avippavāsaṃ sammanneyya ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yā sā saṅghena sīmā sammatā samānasaṃvāsā ekūposathā, saṅgho taṃ sīmaṃ ticīvarena avippavāsaṃ sammannati ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca, yassāyasmato khamati etissā sīmāya ticīvarena avippavāsāya sammuti ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Sammatā sā sīmā saṅghena ticīvarena avippavāsā ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 143).

Ettha (mahāva. aṭṭha. 144) ca nigamanagarānampi gāmeneva saṅgaho veditabbo. **Gāmūpacāro**ti parikkhittassa parikkhepo, aparikkhittassa parikkhepokāso. Imesu pana gāmagāmūpacāresu adhiṭṭhitatecīvariko bhikkhu parihāraṃ na labhati. Ayañhi avippavāsasīmā ‘‘ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañcā’’ti vuttattā gāmañca gāmūpacārañca na ottharati, samānasaṃvāsakasīmāva ottharati. Samānasaṃvāsakasīmā cettha attano dhammatāya gacchati, avippavāsasīmā pana yattha samānasaṃvāsakasīmā, tattheva gacchati. Na hi tassā visuṃ nimittakittanaṃ atthi, tattha sace avippavāsāya sammutikāle gāmo atthi, taṃ sā na ottharati. Sace pana sammatāya sīmāya pacchā gāmo nivisati, sopi sīmasaṅkhyaṃyeva gacchati. Yathā ca pacchā niviṭṭho, evaṃ paṭhamaṃ niviṭṭhassa pacchā vaḍḍhitappadesopi sīmasaṅkhyameva gacchati. Sace sīmāsammutikāle gehāni katāni, ‘‘pavisissāmā’’ti ālayopi atthi, manussā pana appaviṭṭhā, porāṇakagāmaṃ vā sace gehameva chaḍḍetvā aññattha gatā, agāmoyeva esa, sīmā ottharati. Sace pana ekampi kulaṃ paviṭṭhaṃ vā agataṃ vā atthi, gāmoyeva, sīmā na ottharati. Ayamettha saṅkhepo.

162. Ayaṃ pana vitthāro (mahāva. aṭṭha. 138) sīmaṃ bandhitukāmena hi sāmantavihāresu bhikkhū tassa tassa vihārassa sīmāparicchedaṃ pucchitvā baddhasīmavihārānaṃ sīmāya sīmantarikaṃ, abaddhasīmavihārānaṃ sīmāya upacāraṃ ṭhapetvā disācārikabhikkhūnaṃ nissañcārasamaye sace ekasmiṃ gāmakhette sīmaṃ bandhitukāmā, ye tattha baddhasīmavihārā, tesu bhikkhūnaṃ ‘‘mayaṃ ajja sīmaṃ bandhissāma, tumhe sakasīmāya paricchedato mā nikkhamitthā’’ti pesetabbaṃ. Ye abaddhasīmavihārā, tesu bhikkhū ekajjhaṃ sannipātetabbā, chandārahānaṃ chando āharāpetabbo. ‘‘Sace aññānipi gāmakhettāni antokātukāmā, tesu gāmesu ye bhikkhū vasanti, tehipi āgantabbaṃ, anāgacchantānaṃ chando āharitabbo’’ti mahāsumatthero āha. Mahāpadumatthero pana ‘‘nānāgāmakhettāni nāma pāṭiyekkaṃ baddhasīmasadisāni, na tato chandapārisuddhi āgacchati, antonimittagatehi pana bhikkhūhi āgantabba’’nti vatvā puna āha ‘‘samānasaṃvāsakasīmāsammannanakāle āgamanampi anāgamanampi vaṭṭati, avippavāsasīmāsammannanakāle pana antonimittagatehi āgantabbaṃ, anāgacchantānaṃ chando āharitabbo’’ti.

Evaṃ sannipatitesu bhikkhūsu chandārahānaṃ chande āhaṭe tesu tesu maggesu nadītitthagāmadvārādīsu ca āgantukabhikkhūnaṃ sīghaṃ sīghaṃ hatthapāsanayanatthañceva bahisīmakaraṇatthañca ārāmike ceva samaṇuddese ca ṭhapetvā bherisaññaṃ vā saṅkhasaññaṃ vā katvā nimittakittanānantaraṃ vuttāya ‘‘suṇātu me bhante saṅgho’’tiādikāya kammavācāya sīmā bandhitabbā. Kammavācāpariyosāneyeva nimittāni bahikatvā heṭṭhā pathavīsandhārakaṃ udakapariyantaṃ katvā sīmā gatā hoti.

163. Imaṃ pana samānasaṃvāsakasīmaṃ sammannantehi pabbajjūpasampadādīnaṃ saṅghakammānaṃ sukhakaraṇatthaṃ paṭhamaṃ **khaṇḍasīmā** bandhitabbā. Taṃ pana bandhantehi vattaṃ jānitabbaṃ. Sace hi bodhicetiyabhattasālādīni sabbavatthūni patiṭṭhāpetvā katavihāre bandhanti, vihāramajjhe bahūnaṃ samosaraṇaṭṭhāne abandhitvā vihārapaccante vivittokāse bandhitabbā. Akatavihāre bandhantehi bodhicetiyādīnaṃ sabbavatthūnaṃ ṭhānaṃ sallakkhetvā yathā patiṭṭhitesu vatthūsu vihārapaccante vivittokāse hoti, evaṃ bandhitabbā. Sā heṭṭhimaparicchedena sace ekavīsati bhikkhū gaṇhāti, vaṭṭati, tato oraṃ na vaṭṭati, paraṃ bhikkhusahassaṃ gaṇhantīpi vaṭṭati. Taṃ bandhantehi sīmamāḷakassa samantā nimittupagā pāsāṇā ṭhapetabbā, na khaṇḍasīmāya ṭhitehi mahāsīmā bandhitabbā, na mahāsīmāya ṭhitehi khaṇḍasīmā, khaṇḍasīmāyameva pana ṭhatvā khaṇḍasīmā bandhitabbā.

Tatrāyaṃ bandhanavidhi – samantā ‘‘eso pāsāṇo nimitta’’nti evaṃ nimittāni kittetvā kammavācāya sīmā sammannitabbā. Atha tassā eva daḷhīkammatthaṃ avippavāsakammavācā kātabbā. Evañhi ‘‘sīmaṃ samūhanissāmā’’ti āgatā samūhanituṃ na sakkhissanti. Sīmaṃ sammannitvā bahi sīmantarikapāsāṇā ṭhapetabbā. Sīmantarikā pacchimakoṭiyā ekaratanappamāṇā vaṭṭati. ‘‘Vidatthippamāṇāpi vaṭṭatī’’ti **kurundiyaṃ,** ‘‘caturaṅgulappamāṇāpi vaṭṭatī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Sace pana vihāro mahā hoti, dvepi tissopi tatuttarimpi khaṇḍasīmāyo bandhitabbā.

Evaṃ khaṇḍasīmaṃ sammannitvā mahāsīmasammutikāle khaṇḍasīmato nikkhamitvā mahāsīmāyaṃ ṭhatvā samantā anupariyāyantehi sīmantarikapāsāṇā kittetabbā, tato avasesanimittāni kittetvā hatthapāsaṃ avijahantehi kammavācāya samānasaṃvāsakasīmaṃ sammannitvā tassā daḷhīkammatthaṃ avippavāsakammavācāpi kātabbā. Evañhi ‘‘sīmaṃ samūhanissāmā’’ti āgatā samūhanituṃ na sakkhissanti. Sace pana khaṇḍasīmāya nimittāni kittetvā tato sīmantarikāya nimittāni kittetvā mahāsīmāya nimittāni kittenti, evaṃ tīsu ṭhānesu nimittāni kittetvā yaṃ sīmaṃ icchanti, taṃ paṭhamaṃ bandhituṃ vaṭṭati. Evaṃ santepi yathāvuttanayena khaṇḍasīmatova paṭṭhāya bandhitabbā. Evaṃ baddhāsu pana sīmāsu khaṇḍasīmāya ṭhitā bhikkhū mahāsīmāya kammaṃ karontānaṃ na kopenti, mahāsīmāya vā ṭhitā khaṇḍasīmāya karontānaṃ, sīmantarikāya pana ṭhitā ubhinnampi na kopenti. Gāmakhette ṭhatvā kammaṃ karontānaṃ pana sīmantarikāya ṭhitā kopenti. Sīmantarikā hi gāmakhettaṃ bhajati.

Sīmā ca nāmesā na kevalā pathavītaleyeva baddhā baddhā nāma hoti, atha kho piṭṭhipāsāṇepi kuṭigehepi leṇepi pāsādepi pabbatamatthakepi baddhā baddhāyeva hoti. Tattha **piṭṭhipāsāṇe** bandhantehi pāsāṇapiṭṭhiyaṃ rājiṃ vā koṭṭetvā udukkhalaṃ vā khaṇitvā nimittaṃ na kātabbaṃ, nimittupagapāsāṇe ṭhapetvā nimittāni kittetabbāni. Kammavācāpariyosāne sīmā pathavīsandhārakaṃ udakapariyantaṃ katvā otarati. Nimittapāsāṇā yathāṭhāne na tiṭṭhanti, tasmā samantato rāji vā upaṭṭhāpetabbā, catūsu vā koṇesu pāsāṇā vijjhitabbā, ‘‘ayaṃ sīmāparicchedo’’ti vatvā akkharāni vā chinditabbāni. Keci usūyakā ‘‘sīmaṃ jhāpessāmā’’ti aggiṃ denti, pāsāṇāva jhāyanti, na sīmā.

Kuṭigehepi bhittiṃ akittetvā ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāsaṭṭhānaṃ antokaritvā pāsāṇanimittāni ṭhapetvā sīmā sammannitabbā, antokuṭṭameva sīmā hoti. Sace antokuṭṭe ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāso natthi, pamukhe nimittapāsāṇe ṭhapetvā sammannitabbā. Sace evampi nappahoti, bahi nibbodakapatanaṭṭhānepi nimittāni ṭhapetvā sammannitabbā. Evaṃ sammatāya pana sabbaṃ kuṭigehaṃ sīmaṭṭhameva hoti.

Catubhittiyaleṇepi bandhantehi kuṭṭaṃ akittetvā pāsāṇāva kittetabbā, anto okāse asati pamukhepi nimittāni ṭhapetabbāni, evaṃ leṇassa anto ca bahi ca sīmā hoti.

Uparipāsādepi bhittiṃ akittetvā antopāsāṇe ṭhapetvā sīmā sammannitabbā. Sace nappahoti, pamukhepi pāsāṇe ṭhapetvā sammannitabbā. Evaṃ sammatā uparipāsādeyeva hoti, heṭṭhā na otarati. Sace pana bahūsu thambhesu tulānaṃ upari katapāsādassa heṭṭhimatale kuṭṭo yathā nimittānaṃ anto hoti, evaṃ uṭṭhahitvā tulārukkhehi ekasambandho ṭhito, heṭṭhāpi otarati, ekathambhapāsādassa pana uparitale baddhā sīmā. Sace thambhamatthake ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāso hoti, heṭṭhā otarati. Sace pāsādabhittito niggatesu niyyūhakādīsu pāsāṇe ṭhapetvā sīmaṃ bandhanti, pāsādabhitti antosīmāya hoti. Heṭṭhā panassā otaraṇānotaraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Heṭṭhāpāsāde kittentehipi bhitti ca rukkhatthambhā ca na kittetabbā, bhittilagge pana pāsāṇatthambhe kittetuṃ vaṭṭati. Evaṃ kittitā sīmā heṭṭhāpāsādassa pariyantathambhānaṃ antoyeva hoti. Sace pana heṭṭhāpāsādassa kuṭṭo uparimatalena sambaddho hoti, uparipāsādampi abhiruhati. Sace pāsādassa bahi nibbodakapatanaṭṭhāne nimittāni karonti, sabbo pāsādo sīmaṭṭho hoti.

Pabbatamatthake talaṃ hoti ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāsārahaṃ, tattha piṭṭhipāsāṇe viya sīmaṃ bandhanti, heṭṭhāpabbatepi teneva paricchedena sīmā otarati. Tālamūlakapabbatepi upari sīmā baddhā heṭṭhā otarateva. Yo pana vitānasaṇṭhāno hoti, upari ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāso atthi, heṭṭhā natthi, tassupari baddhā sīmā heṭṭhā na otarati. Evaṃ mudiṅgasaṇṭhāno vā hotu paṇavasaṇṭhāno vā, yassa heṭṭhā vā majjhe vā sīmappamāṇaṃ natthi, tassa upari baddhā sīmā heṭṭhā na otarati. Yassa pana dve kūṭāni āsanne ṭhitāni, ekassapi upari sīmappamāṇaṃ nappahoti, tassa kūṭantaraṃ cinitvā vā pūretvā vā ekābaddhaṃ katvā upari sīmā sammannitabbā. Eko sappaphaṇasadiso pabbato, tassa upari sīmappamāṇassa atthitāya sīmaṃ bandhanti, tassa ce heṭṭhā ākāsapabbhāraṃ hoti, sīmā na otarati. Sace panassa vemajjhe sīmappamāṇo susirapāsāṇo hoti, otarati, so ca pāsāṇo sīmaṭṭhoyeva hoti. Athāpissa heṭṭhāleṇassa kuṭṭo aggakoṭiṃ āhacca tiṭṭhati, otarati, heṭṭhā ca upari ca sīmāyeva hoti. Sace pana heṭṭhā uparimassa sīmāparicchedassa pārato antoleṇaṃ hoti, bahi sīmā na otarati. Athāpi uparimassa sīmāparicchedassa orato bahi leṇaṃ hoti, anto sīmā na otarati. Athāpi upari sīmāparicchedo khuddako, heṭṭhā leṇaṃ mahantaṃ sīmāparicchedamatikkamitvā ṭhitaṃ, sīmā upariyeva hoti, heṭṭhā na otarati. Yadi pana leṇaṃ khuddakaṃ sabbapacchimasīmāparimāṇaṃ, upari sīmā mahatī naṃ ajjhottharitvā ṭhitā, sīmā otarati. Atha leṇaṃ atikhuddakaṃ sīmappamāṇaṃ na hoti, sīmā upariyeva hoti, heṭṭhā na otarati. Sace tato upaḍḍhaṃ bhijjitvā patati, sīmappamāṇaṃ cepi hoti, bahi patitaṃ asīmā. Apatitaṃ pana yadi sīmappamāṇaṃ, sīmā hotiyeva.

Khaṇḍasīmā ca nīcavatthukā hoti, taṃ pūretvā uccavatthukaṃ karonti, sīmāyeva. Sīmāya gehaṃ karonti, sīmaṭṭhakameva hoti. Sīmāya pokkharaṇiṃ khaṇanti, sīmāyeva. Ogho sīmāmaṇḍalaṃ ottharitvā gacchati, sīmāmāḷake aṭṭaṃ bandhitvā kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sīmāya heṭṭhā umaṅganadī hoti, iddhimā bhikkhu tattha nisīdati. Sace sā nadī paṭhamaṃ gatā, sīmā pacchā baddhā, kammaṃ na kopeti. Atha paṭhamaṃ sīmā baddhā, pacchā nadī gatā, kammaṃ kopeti, heṭṭhāpathavītale ṭhito pana kopetiyeva.

Sīmāmāḷake vaṭarukkho hoti, tassa sākhā vā tato niggatapāroho vā mahāsīmāya pathavītalaṃ vā tatthajātarukkhādīni vā āhacca tiṭṭhati, mahāsīmaṃ vā sodhetvā kammaṃ kātabbaṃ, te vā sākhāpārohā chinditvā bahiṭṭhakā kātabbā. Anāhacca ṭhitasākhādīsu āruḷhabhikkhū hatthapāsaṃ ānetabbā. Evaṃ mahāsīmāya jātarukkhassa sākhā vā pāroho vā vuttanayeneva sīmāmāḷake patiṭṭhāti, vuttanayeneva sīmaṃ sodhetvā vā kammaṃ kātabbaṃ, te vā sākhāpārohā chinditvā bahiṭṭhakā kātabbā. Sace māḷake kamme kariyamāne koci bhikkhu māḷakassa anto pavisitvā vehāsaṃ ṭhitasākhāya nisīdati, pādā vāssa bhūmigatā honti, nivāsanapārupanaṃ vā bhūmiṃ phusati, kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Pāde pana nivāsanapārupanañca ukkhipāpetvā kātuṃ kammaṃ vaṭṭati, idañca lakkhaṇaṃ purimanayepi veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – tatra ukkhipāpetvā kātuṃ na vaṭṭati, hatthapāsameva ānetabbo. Sace antosīmato pabbato abbhuggacchati, tatraṭṭho bhikkhu hatthapāsaṃ ānetabbo. Iddhiyā antopabbataṃ paviṭṭhepi eseva nayo. Bajjhamānā eva hi sīmā pamāṇarahitaṃ padesaṃ na otarati, baddhāya sīmāya jātaṃ yaṃ kiñci yattha katthaci ekasambandhena gataṃ sīmāsaṅkhyameva gacchatīti.

Tiyojanaparamaṃ pana **sīmaṃ** sammannantena majjhe ṭhatvā yathā catūsupi disāsu diyaḍḍhadiyaḍḍhayojanaṃ hoti, evaṃ sammannitabbā. Sace pana majjhe ṭhatvā ekekadisato tiyojanaṃ karonti, chayojanaṃ hotīti na vaṭṭati. Caturassaṃ vā tikoṇaṃ vā sammannantena yathā koṇato koṇaṃ tiyojanaṃ hoti, evaṃ sammannitabbā. Sace hi yena kenaci pariyantena kesaggamattampi tiyojanaṃ atikkāmeti, āpattiñca āpajjati, sīmā ca asīmā hoti.

164. ‘‘Na, bhikkhave, nadīpārasīmā sammannitabbā, yo sammanneyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 140) vacanato nadīpārasīmā na sammannitabbā. Yatra pana dhuvanāvā vā dhuvasetu vā abhimukhatittheyeva atthi, evarūpaṃ nadīpārasīmaṃ sammannituṃ vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, yatthassa dhuvanāvā vā dhuvasetu vā, evarūpaṃ nadīpārasīmaṃ sammannitu’’nti hi vuttaṃ. Sace dhuvanāvā vā dhuvasetu vā abhimukhatitthe natthi, īsakaṃ uddhaṃ abhiruhitvā adho vā orohitvā atthi, evampi vaṭṭati. Karavikatissatthero pana ‘‘gāvutamattabbhantarepi vaṭṭatī’’ti āha.

Imañca pana nadīpārasīmaṃ sammannantena ekasmiñca tīre ṭhatvā uparisote nadītīre nimittaṃ kittetvā tato paṭṭhāya attānaṃ parikkhipantena yattakaṃ paricchedaṃ icchati, tassa pariyosāne adhosotepi nadītīre nimittaṃ kittetvā paratīre sammukhaṭṭhāne nadītīre nimittaṃ kittetabbaṃ. Tato paṭṭhāya yattakaṃ paricchedaṃ icchati, tassa vasena yāva uparisote paṭhamaṃ kittitanimittassa sammukhā nadītīre nimittaṃ, tāva kittetvā paccāharitvā paṭhamakittitanimittena saddhiṃ ghaṭetabbaṃ. Atha sabbanimittānaṃ anto ṭhite bhikkhū hatthapāsagate katvā kammavācāya sīmā sammannitabbā. Nadiyā ṭhitā anāgatāpi kammaṃ na kopenti, sammutipariyosāne ṭhapetvā nadiṃ nimittānaṃ anto paratīre ca orimatīre ca ekasīmā hoti, nadī pana baddhasīmāsaṅkhyaṃ na gacchati. Visuṃ nadīsīmā eva hi sā.

Sace antonadiyaṃ dīpako hoti, taṃ antosīmāya kātukāmena purimanayeneva attanā ṭhitatīre nimittāni kittetvā dīpakassa orimante ca pārimante ca nimittaṃ kittetabbaṃ. Atha paratīre nadiyā orimatīre nimittassa sammukhaṭṭhāne nimittaṃ kittetvā tato paṭṭhāya purimanayeneva yāva uparisote paṭhamaṃ kittitanimittassa sammukhā nimittaṃ, tāva kittetabbaṃ. Atha dīpakassa pārimante ca orimante ca nimittaṃ kittetvā paccāharitvā paṭhamaṃ kittitanimittena saddhiṃ ghaṭetabbaṃ. Atha dvīsu tīresu dīpakesu ca bhikkhū sabbe hatthapāsagate katvā kammavācāya sīmā sammannitabbā, nadiyaṃ ṭhitā anāgacchantāpi kammaṃ na kopenti, sammutipariyosāne ṭhapetvā nadiṃ nimittānaṃ anto tīradvayañca dīpako ca ekasīmā hoti, nadī pana nadīsīmāyeva.

Sace pana dīpako vihārasīmāparicchedato uddhaṃ vā adho vā adhikataro hoti, atha vihārasīmāparicchedanimittassa ujukameva sammukhībhūte dīpakassa orimante nimittaṃ kittetvā tato paṭṭhāya dīpakasikharaṃ parikkhipantena puna dīpakassa orimante nimittasammukhe pārimante nimittaṃ kittetabbaṃ. Tato paraṃ purimanayeneva paratīre sammukhanimittamādiṃ katvā paratīre nimittāni ca dīpakassa pārimantaorimante nimittāni ca kittetvā paṭhamakittitanimittena saddhiṃ ghaṭanā kātabbā. Evaṃ kittetvā sammatā sīmā pabbatasaṇṭhānā hoti. Sace pana dīpako vihārasīmāparicchedato uddhampi adhopi adhikataro hoti, purimanayeneva dīpakassa ubhopi sikharāni parikkhipitvā nimittāni kittentena nimittaghaṭanā kātabbā. Evaṃ kittetvā sammatā sīmā mudiṅgasaṇṭhānā hoti. Sace dīpako vihārasīmāparicchedassa anto khuddako hoti, sabbapaṭhamena nayena dīpake nimittāni kittetabbāni. Evaṃ kittetvā sammatā sīmā paṇavasaṇṭhānā hoti. Evaṃ tāva sīmābandhanaṃ veditabbaṃ.

165. Evaṃ baddhā pana sīmā kadā asīmā hotīti? Yadā saṅgho sīmaṃ samūhanati, tadā asīmā hoti. Kathaṃ panesā samūhanitabbāti? ‘‘Sīmaṃ, bhikkhave, sammannantena paṭhamaṃ samānasaṃvāsasīmā sammannitabbā, pacchā ticīvarena avippavāso sammannitabbo. Sīmaṃ, bhikkhave, samūhanantena paṭhamaṃ ticīvarena avippavāso samūhantabbo, pacchā samānasaṃvāsasīmā samūhantabbā’’ti vacanato paṭhamaṃ avippavāso samūhanitabbo, pacchā sīmā samūhanitabbāti. Kathaṃ? Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yo so saṅghena ticīvarena avippavāso sammato, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho taṃ ticīvarena avippavāsaṃ samūhaneyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yo so saṅghena ticīvarena avippavāso sammato, saṅgho taṃ ticīrena avippavāsaṃ samūhanati. Yassāyasmato khamati etassa ticīvarena avippavāsassa samugghāto, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Samūhato so saṅghena ticīvarena avippavāso, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 145) –

Evaṃ tāva avippavāso samūhanitabbo.

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yā sā saṅghena sīmā sammatā samānasaṃvāsā ekūposathā, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho taṃ sīmaṃ samūhaneyya samānasaṃvāsaṃ ekūposathaṃ, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yā sā saṅghena sīmā sammatā samānasaṃvāsā ekūposathā, saṅgho taṃ sīmaṃ samūhanati samānasaṃvāsaṃ ekūposathaṃ. Yassāyasmato khamati etissā sīmāya samānasaṃvāsāya ekūposathāya samugghāto, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Samūhatā sā sīmā saṅghena samānasaṃvāsā ekūposathā, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 146) –

Evaṃ sīmā samūhanitabbā.

Samūhanantena pana bhikkhunā vattaṃ jānitabbaṃ. Tatridaṃ vattaṃ (mahāva. aṭṭha. 144) – khaṇḍasīmāya ṭhatvā avippavāsasīmā na samūhantabbā, tathā avippavāsasīmāya ṭhatvā khaṇḍasīmāpi. Khaṇḍasīmāya pana ṭhitena khaṇḍasīmāva samūhanitabbā, tathā itarāya ṭhitena itarā. Sīmaṃ nāma dvīhi kāraṇehi samūhananti pakatiyā khuddakaṃ puna āvāsavaḍḍhanatthāya mahatiṃ vā kātuṃ, pakatiyā mahatiṃ puna aññesaṃ vihārokāsadānatthāya khuddakaṃ vā kātuṃ. Tattha sace khaṇḍasīmañca avippavāsasīmañca jānanti, samūhanituñceva bandhituñca sakkhissanti. Khaṇḍasīmaṃ pana jānantā avippavāsaṃ ajānantāpi samūhanituñceva bandhituñca sakkhissanti. Khaṇḍasīmaṃ ajānantā avippavāsaṃyeva jānantā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇaupaosathāgārādīsu nirāsaṅkaṭṭhānesu ṭhatvā appeva nāma samūhanituṃ sakkhissanti, paṭibandhituṃ pana na sakkhissanteva. Sace bandheyyuṃ, sīmāsambhedaṃ katvā vihāraṃ avihāraṃ kareyyuṃ, tasmā na samūhanitabbā. Ye pana ubhopi na jānanti, te neva samūhanituṃ, na bandhituṃ sakkhissanti. Ayañhi sīmā nāma kammavācāya vā asīmā hoti sāsanantaradhānena vā, na ca sakkā sīmaṃ ajānantehi kammavācā kātuṃ, tasmā na samūhanitabbā, sādhukaṃ pana ñatvāyeva samūhanitabbā ceva bandhitabbā cāti. Ayaṃ tāva baddhasīmāya vinicchayo.

166. **Abaddhasīmā** pana gāmasīmā sattabbhantarasīmā udakukkhepasīmāti tividhā. Tattha yāvatā ekaṃ gāmakhettaṃ, ayaṃ **gāmasīmā** nāma, gāmaggahaṇena cettha (mahāva. aṭṭha. 147) nagarampi nigamampi gahitameva hoti. Tattha yattake padese tassa tassa gāmassa gāmabhojakā baliṃ labhanti, so padeso appo vā hotu mahanto vā, gāmasīmātveva saṅkhyaṃ gacchati. Nagaranigamasīmāsupi eseva nayo. Yampi ekasmiṃyeva gāmakhette ekaṃ padesaṃ ‘‘ayaṃ visuṃgāmo hotū’’ti paricchinditvā rājā kassaci deti, sopi visuṃgāmasīmā hotiyeva, tasmā sā ca itarā ca pakatigāmanagaranigamasīmā baddhasīmāsadisāyeva honti, kevalaṃ pana ticīvaravippavāsaparihāraṃ na labhanti.

Agāmake pana araññe samantā sattabbhantarā **sattabbhantarasīmā** nāma. Tattha **agāmakaṃ** nāma **araññaṃ** viñjhāṭavīādīsu vā samuddamajjhe vā macchabandhānaṃ agamanapathe dīpakesu labbhati. **Samantā sattabbhantarā**ti majjhe ṭhitānaṃ sabbadisāsu sattabbhantarā vinibbedhena cuddasa honti. Tattha ekaṃ abbhantaraṃ aṭṭhavīsatihatthappamāṇaṃ hoti. Ayañca sīmā parisavasena vaḍḍhati, tasmā samantā parisapariyantato paṭṭhāya abbhantaraparicchedo kātabbo. Sace pana dve saṅghā visuṃ uposathaṃ karonti, dvinnaṃ sattabbhantarānaṃ antare aññamekaṃ abbhantaraṃ upacāratthāya ṭhapetabbaṃ.

167. Yā panesā ‘‘sabbā, bhikkhave, nadī asīmā, sabbo samuddo asīmo, sabbo jātassaro asīmo’’ti (mahāva. 147) evaṃ nadīādīnaṃ baddhasīmabhāvaṃ paṭikkhipitvā puna ‘‘nadiyā vā, bhikkhave, samudde vā jātassare vā yaṃ majjhimassa purisassa samantā udakukkhepā, ayaṃ tattha samānasaṃvāsā ekūposathā’’ti (mahāva. 147) vuttā, ayaṃ **udakukkhepasīmā** nāma. Tattha nadī nadīnimitte vuttalakkhaṇāva, samuddopi pākaṭoyeva. Yo pana yena kenaci khaṇitvā akato sayaṃjāto sobbho samantato āgatena udakena pūrito tiṭṭhati, yattha nadiyaṃ vuttappakāre vassakāle udakaṃ santiṭṭhati, ayaṃ jātassaro nāma. Yopi nadiṃ vā samuddaṃ vā bhinditvā nikkhantaudakena khato sobbho etaṃ lakkhaṇaṃ pāpuṇāti, ayampi jātassaroyeva. Etesu nadīādīsu yaṃ ṭhānaṃ thāmamajjhimassa purisassa samantato udakukkhepena paricchinnaṃ, ayaṃ udakukkhepasīmā nāma.

Kathaṃ pana udakukkhepo kātabboti? Yathā akkhadhuttā dāruguḷaṃ khipanti, evaṃ udakaṃ vā vālukaṃ vā hatthena gahetvā thāmamajjhimena purisena sabbathāmena khipitabbaṃ. Yattha evaṃ khittaṃ udakaṃ vā vālukā vā patati, ayameko udakukkhepo, tassa antohatthapāsaṃ vijahitvā ṭhito kammaṃ kopeti. Yāva parisā vaḍḍhati, tāva sīmāpi vaḍḍhati, parisapariyantato udakukkhepoyeva pamāṇaṃ, ayaṃ pana etesaṃ nadīādīnaṃ antoyeva labbhati, na bahi. Tasmā nadiyā vā jātassare vā yattakaṃ padesaṃ pakativassakāle catūsu māsesu udakaṃ ottharati, samudde yasmiṃ padese pakativīciyo osaritvā saṇṭhahanti, tato paṭṭhāya kappiyabhūmi, tattha ṭhatvā uposathādikammaṃ kātuṃ vaṭṭati, dubbuṭṭhikāle vā gimhe vā nadījātassaresu sukkhesupi sā eva kappiyabhūmi. Sace pana sukkhe jātassare vāpiṃ vā khaṇanti, vappaṃ vā karonti, taṃ ṭhānaṃ gāmakhettaṃ hoti. Yā panesā ‘‘kappiyabhūmī’’ti vuttā, tato bahi udakukkhepasīmā na gacchati, anto gacchati, tasmā tesaṃ anto parisapariyantato paṭṭhāya samantā udakukkhepaparicchedo kātabbo, ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro – sace nadī nātidīghā hoti, pabhavato paṭṭhāya yāva mukhadvārā sabbattha saṅgho nisīdati, udakukkhepasīmāya kammaṃ natthi, sakalāpi nadī etesaṃyeva bhikkhūnaṃ pahoti. Yaṃ pana mahāsumattherena vuttaṃ ‘‘yojanaṃ pavattamānāyeva nadī, tatrāpi upari aḍḍhayojanaṃ pahāya heṭṭhā aḍḍhayojane kammaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti, taṃ mahāpadumatthereneva paṭikkhittaṃ. Bhagavatā hi ‘‘timaṇḍalaṃ paṭicchādetvā yattha katthaci uttarantiyā bhikkhuniyā antaravāsako temiyatī’’ti (pāci. 692) idaṃ nadiyā pamāṇaṃ vuttaṃ, na yojanaṃ vā aḍḍhayojanaṃ vā, tasmā yā imassa suttassa vasena pubbe vuttalakkhaṇā nadī, tassā pabhavato paṭṭhāya saṅghakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace panettha bahū bhikkhū visuṃ visuṃ kammaṃ karonti, sabbehi attano ca aññesañca udakukkhepaparicchedassa antarā añño udakukkhepo sīmantarikatthāya ṭhapetabbo, tato adhikaṃ vaṭṭatiyeva, ūnaṃ pana na vaṭṭatīti vuttaṃ. Jātassarasamuddepi eseva nayo.

Nadiyā pana ‘‘kammaṃ karissāmā’’ti gatehi sace nadī paripuṇṇā hoti samatittikā, udakasāṭikaṃ nivāsetvā antonadiyaṃyeva kammaṃ kātabbaṃ. Sace na sakkonti, nāvāyapi ṭhatvā kātabbaṃ. Gacchantiyā pana nāvāya kātuṃ na vaṭṭati. Kasmā? Udakukkhepamattameva hi sīmā. Taṃ nāvā sīghameva atikkamati, evaṃ sati aññissā sīmāya ñatti, aññissā anusāvanā hoti, tasmā nāvaṃ arittena vā ṭhapetvā pāsāṇe vā lambetvā antonadiyaṃ jātarukkhe vā bandhitvā kammaṃ kātabbaṃ. Antonadiyaṃ baddhaaṭṭakepi antonadiyaṃ jātarukkhepi ṭhitehi kātuṃ vaṭṭati. Sace pana rukkhassa sākhā vā tato nikkhantapāroho vā bahinadītīre vihārasīmāya vā gāmasīmāya vā patiṭṭhito, sīmaṃ vā sodhetvā sākhaṃ vā chinditvā kammaṃ kātabbaṃ. Bahinadītīre jātarukkhassa antonadiyaṃ paviṭṭhasākhāya vā pārohe vā nāvaṃ bandhitvā kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati, karontehi sīmā vā sodhetabbā, chinditvā vāssa bahipatiṭṭhitabhāvo nāsetabbo. Nadītīre pana khāṇukaṃ koṭṭetvā tattha baddhanāvāya na vaṭṭatiyeva. Nadiyaṃ setuṃ karonti, sace antonadiyaṃyeva setu ca setupādā ca honti, setumhi ṭhitehi kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace pana setu vā setupādā vā bahitīre patiṭṭhitā, kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati, sīmaṃ sodhetvā kātabbaṃ. Atha setupādā anto, setu pana ubhinnampi tīrānaṃ upariākāse ṭhito, vaṭṭati.

Antonadiyaṃ pāsāṇo vā dīpako vā hoti, tattha yattakaṃ padesaṃ pubbe vuttappakāre pakativassakāle vassānassa catūsu māsesu udakaṃ ottharati, so nadīsaṅkhyameva gacchati. Ativuṭṭhikāle oghena otthatokāso na gahetabbo. So hi gāmasīmāsaṅkhyameva gacchati. Nadito mātikaṃ nīharantā nadiyaṃ āvaraṇaṃ karonti, taṃ ce ottharitvā vā vinibbijjhitvā vā udakaṃ gacchati, sabbattha pavattanaṭṭhāne kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace pana āvaraṇena vā koṭṭakabandhanena vā sotaṃ pacchindati, udakaṃ nappavattati, appavattanaṭṭhāne kātuṃ na vaṭṭati, āvaraṇamattakepi kātuṃ na vaṭṭati. Sace koci āvaraṇappadeso pubbe vuttapāsāṇadīpakappadeso viya udakena ajjhottharīyati, tattha vaṭṭati. So hi nadīsaṅkhyameva gacchati. Nadiṃ vināsetvā taḷākaṃ karonti, heṭṭhā pāḷibaddhā udakaṃ āgantvā taḷākaṃ pūretvā tiṭṭhati, ettha kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati, upari pavattanaṭṭhāne heṭṭhā ca chaḍḍitodakaṃ nadiṃ otaritvā sandanaṭṭhānato paṭṭhāya vaṭṭati. Deve avassante hemantagimhesu vā sukkhanadiyāpi vaṭṭati, nadito nīhaṭamātikāya na vaṭṭati. Sace sā kālantarena bhijjitvā nadī hoti, vaṭṭati. Kāci nadī uppatitvā gāmanigamasīmaṃ ottharitvā pavattati, nadīyeva hoti, kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace pana vihārasīmaṃ ottharati, vihārasīmātveva saṅkhyaṃ gacchati.

Samuddepi kammaṃ karontehi yaṃ padesaṃ uddhaṃ vaḍḍhanaudakaṃ vā pakativīci vā vegena āgantvā ottharati, tattha kātuṃ na vaṭṭati. Yasmiṃ pana padese pakativīciyo osaritvā saṇṭhahanti, so udakantato paṭṭhāya anto samuddo nāma, tattha ṭhitehi kammaṃ kātabbaṃ. Sace ūmivego bādhati, nāvāya vā aṭṭake vā ṭhatvā kātabbaṃ. Tesu vinicchayo nadiyaṃ vuttanayeneva veditabbo. Samudde piṭṭhipāsāṇo hoti, taṃ kadāci ūmiyo āgantvā ottharanti, kadāci na ottharanti, tattha kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. So hi gāmasīmāsaṅkhyameva gacchati. Sace pana vīcīsu āgatāsupi anāgatāsupi pakatiudakeneva ottharīyati, vaṭṭati. Dīpako vā pabbato vā hoti, so ce dūre hoti macchabandhānaṃ agamanapathe, araññasīmāsaṅkhyameva gacchati. Tesaṃ gamanapariyantassa orato pana gāmasīmāsaṅkhyaṃ gacchati, tattha gāmasīmaṃ asodhetvā kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Samuddo gāmasīmaṃ vā nigamasīmaṃ vā ottharitvā tiṭṭhati, samuddova hoti, tattha kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace pana vihārasīmaṃ ottharati, vihārasīmātveva saṅkhyaṃ gacchati.

Jātassare kammaṃ karontehi yattha pubbe vuttappakāre vassakāle vasse pacchinnamatte pivituṃ vā hatthapāde vā dhovituṃ udakaṃ na hoti, sukkhati, ayaṃ na jātassaro, gāmakhettasaṅkhyameva gacchati, tattha kammaṃ na kātabbaṃ. Yattha pana vuttappakāre vassakāle udakaṃ santiṭṭhati, ayameva jātassaro. Tassa yattake padese vassānaṃ cātumāse udakaṃ tiṭṭhati, tattha kammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sace gambhīraṃ udakaṃ, aṭṭakaṃ bandhitvā tattha ṭhitehipi jātassarassa antojātarukkhamhi baddhaaṭṭakepi kātuṃ vaṭṭati. Piṭṭhipāsāṇadīpakesu panettha nadiyaṃ vuttasadisova vinicchayo. Samavassadevakāle pahonakajātassaro pana cepi dubbuṭṭhikakāle vā gimhahemantesu vā sukkhati, nirudako hoti, tattha saṅghakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Yaṃ **andhakaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ‘‘sabbo jātassaro sukkho anodako gāmakhettaṃyeva bhajatī’’ti, taṃ na gahetabbaṃ. Sace panettha udakatthāya āvāṭaṃ vā pokkharaṇīādīni vā khaṇanti, taṃ ṭhānaṃ ajātassaro hoti, gāmasīmāsaṅkhyaṃ gacchati. Lābutipusakādivappe katepi eseva nayo. Sace pana naṃ pūretvā thalaṃ vā karonti, ekasmiṃ disābhāge pāḷiṃ bandhitvā sabbameva naṃ mahātaḷākaṃ vā karonti, sabbopi ajātassaro hoti, gāmasīmāsaṅkhyaṃ gacchati. Loṇīpi jātassarasaṅkhyameva gacchati. Vassike cattāro māse udakaṭṭhānokāse kammaṃ kātuṃ vaṭṭatīti. Ayaṃ abaddhasīmāya vinicchayo.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Sīmāvinicchayakathā samattā.

25. Uposathapavāraṇāvinicchayakathā

168. **Uposathapavāraṇā**ti ettha (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) divasavasena tayo uposathā cātuddasiko pannarasiko sāmaggīuposathoti. Tattha hemantagimhavassānānaṃ tiṇṇaṃ utūnaṃ tatiyasattamapakkhesu dve dve katvā cha **cātuddasikā,** sesā **pannarasikā**ti evaṃ ekasaṃvacchare catuvīsati uposathā. Idaṃ tāva pakaticārittaṃ. Tathārūpapaccaye sati aññasmimpi cātuddase uposathaṃ kātuṃ vaṭṭati. Purimavassaṃvuṭṭhānaṃ pana pubbakattikapuṇṇamā, tesaṃyeva sace bhaṇḍanakārakehi upaddutā pavāraṇaṃ paccukkaḍḍhanti, atha kattikamāsassa kāḷapakkhacātuddaso vā pacchimakattikapuṇṇamā vā pacchimavassaṃvuṭṭhānañca pacchimakattikapuṇṇamā eva vāti ime tayo pavāraṇādivasāpi honti. Idampi pakaticārittameva. Tathārūpapaccaye sati dvinnaṃ kattikapuṇṇamānaṃ purimesu cātuddasesupi pavāraṇaṃ kātuṃ vaṭṭati. Yadā pana **kosambakakkhandhake** (mahāva. 451 ādayo) āgatanayena bhinne bhikkhusaṅghe osārite tasmiṃ bhikkhusmiṃ saṅgho tassa vatthussa vūpasamāya saṅghasāmaggiṃ karoti, tadā tāvadeva uposatho kātabbo. ‘‘Pātimokkhaṃ uddisitabba’’nti vacanato ṭhapetvā cātuddasapannarase aññopi yo koci divaso **uposathadivaso** nāma hoti, vassaṃvuṭṭhānaṃ pana kattikamāsabbhantare ayameva sāmaggīpavāraṇādivaso nāma hoti. Iti imesu tīsu divasesu uposatho kātabbo. Karontena pana sace cātuddasiko hoti, ‘‘ajjuposatho cātuddaso’’ti vattabbaṃ. Sace sāmaggīuposatho hoti, ‘‘ajjuposatho sāmaggī’’ti vattabbaṃ. Pannarasiyaṃ pana pāḷiyaṃ āgatanayeneva ‘‘ajjuposatho pannaraso’’ti vattabbaṃ.

169. Saṅghe uposatho (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā), gaṇe uposatho, puggale uposathoti evaṃ kārakavasena aparepi tayo uposathā vuttā, kattabbākāravasena pana suttuddeso pārisuddhiuposatho adhiṭṭhānuposathoti aparepi tayo uposathā. Tattha **suttuddeso** nāma ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho’’tiādinā nayena vutto pātimokkhuddeso. Ye panitare dve uposathā, tesu **pārisuddhiuposatho** tāva aññesañca santike aññamaññañca ārocanavasena duvidho. Tattha yvāyaṃ aññesaṃ santike karīyati, sopi pavāritānañca appavāritānañca santike karaṇavasena duvidho. Tattha mahāpavāraṇāya pavāritānaṃ santike pacchimikāya upagatena vā anupagatena vā chinnavassena vā cātumāsiniyaṃ pana pavāritānaṃ santike anupagatena vā chinnavassena vā kāyasāmaggiṃ datvā ‘‘parisuddho ahaṃ bhante, parisuddhoti maṃ dhārethā’’ti tikkhattuṃ vatvā kātabbo. Ṭhapetvā pana pavāraṇādivasaṃ aññasmiṃ kāle āvāsikehi uddiṭṭhamatte pātimokkhe avuṭṭhitāya vā ekaccāya vuṭṭhitāya vā sabbāya vā vuṭṭhitāya parisāya ye aññe samasamā vā thokatarā vā āgacchanti, tehi tesaṃ santike vuttanayeneva pārisuddhi ārocetabbā.

Yo panāyaṃ aññamaññaṃ ārocanavasena karīyati, so ñattiṃ ṭhapetvā karaṇavasena ca aṭṭhapetvā karaṇavasena ca duvidho. Tattha yasmiṃ āvāse tayo bhikkhū viharanti, tesu uposathadivase sannipatitesu ekena bhikkhunā ‘‘suṇantu me āyasmantā, ajjuposatho cātuddaso’’ti vā ‘‘pannaraso’’ti vā vatvā ‘‘yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, mayaṃ aññamaññaṃ pārisuddhiuposathaṃ kareyyāmā’’ti ñattiyā ṭhapitāya therena bhikkhunā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ‘‘parisuddho ahaṃ, āvuso, parisuddhoti maṃ dhārethā’’ti tikkhattuṃ vattabbaṃ. Itarehi ‘‘bhante’’ti vatvā evameva vattabbaṃ. Evaṃ ñattiṃ ṭhapetvā kātabbo. Yatra pana dve bhikkhū viharanti, tatra ñattiṃ aṭṭhapetvā vuttanayeneva pārisuddhi ārocetabbāti ayaṃ **pārisuddhiuposatho**.

Sace pana ekova bhikkhu hoti, sabbaṃ pubbakaraṇīyaṃ katvā aññesaṃ anāgamanaṃ ñatvā ‘‘ajja me uposatho cātuddaso’’ti vā ‘‘pannaraso’’ti vā vatvā ‘‘adhiṭṭhāmī’’ti vattabbaṃ. Ayaṃ **adhiṭṭhānuposatho**ti evaṃ kattabbākāravasena tayo uposathā veditabbā. Ettāvatā nava uposathā dīpitā honti. Tesu divasavasena pannarasiko, kārakavasena saṅghuposatho, kattabbākāravasena suttuddesoti evaṃ tilakkhaṇasampanne uposathe pavattamāne uposathaṃ akatvā tadahuposathe aññaṃ abhikkhukaṃ nānāsaṃvāsakehi vā sabhikkhukaṃ āvāsaṃ vā anāvāsaṃ vā vāsatthāya aññatra saṅghena aññatra antarāyā gacchantassa dukkaṭaṃ hoti.

170. Uposathakaraṇatthaṃ sannipatite saṅghe bahi uposathaṃ katvā āgatena sannipātaṭṭhānaṃ gantvā kāyasāmaggiṃ adentena chando dātabbo. Yopi gilāno vā hoti kiccapasuto vā, tenapi pārisuddhiṃ dentena chandopi dātabbo. Kathaṃ? Ekassa bhikkhuno santike ‘‘chandaṃ dammi, chandaṃ me hara, chandaṃ me ārocehī’’ti ayamattho kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo, evaṃ dinno hoti chando. Akatuposathena gilānena vā kiccapasutena vā pārisuddhi dātabbā. Kathaṃ? Ekassa bhikkhuno santike ‘‘pārisuddhiṃ dammi, pārisuddhiṃ me hara, pārisuddhiṃ me ārocehī’’ti ayamattho kāyena vā vācāya vā ubhayena vā viññāpetabbo, evaṃ dinnā hoti pārisuddhi. Taṃ pana dentena chandopi dātabbo. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, tadahuposathe pārisuddhiṃ dentena chandampi dātuṃ, santi saṅghassa karaṇīya’’nti (mahāva. 165). Tattha pārisuddhidānaṃ saṅghassapi attanopi uposathakaraṇaṃ sampādeti, na avasesaṃ saṅghakiccaṃ, chandadānaṃ saṅghasseva uposathakaraṇañca sesakiccañca sampādeti, attano panassa uposatho akatoyeva hoti, tasmā pārisuddhiṃ dentena chandopi dātabbo. Pubbe vuttaṃ pana suddhikacchandaṃ vā pārisuddhiṃ vā imaṃ vā chandapārisuddhiṃ ekena bahūnampi āharituṃ vaṭṭati. Sace pana so antarāmagge aññaṃ bhikkhuṃ passitvā yesaṃ tena chando vā pārisuddhi vā gahitā, tesañca attano ca chandapārisuddhiṃ deti, tasseva āgacchati. Itarā pana biḷālasaṅkhalikā chandapārisuddhi nāma hoti, sā na āgacchati, tasmā sayameva sannipātaṭṭhānaṃ gantvā ārocetabbaṃ. Sace pana sañcicca nāroceti, dukkaṭaṃ āpajjati, chandapārisuddhi pana tasmiṃ hatthapāsaṃ upagatamatteyeva āgatā hoti.

171. Pārivāsiyena pana chandadānena yaṃ kiñci saṅghakammaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Tattha (pāci. aṭṭha. 1167) catubbidhaṃ pārivāsiyaṃ parisapārivāsiyaṃ rattipārivāsiyaṃ chandapārivāsiyaṃ ajjhāsayapārivāsiyanti. Tesu **parisapārivāsiyaṃ** nāma bhikkhū kenacideva karaṇīyena sannipatitā honti, atha megho vā uṭṭheti, ussāraṇā vā karīyati, manussā vā ajjhottharantā āgacchanti, bhikkhū ‘‘anokāsā mayaṃ, aññattha gacchāmā’’ti chandaṃ avissajjetvāva uṭṭhahanti. Idaṃ parisapārivāsiyaṃ. Kiñcāpi parisapārivāsiyaṃ, chandassa pana avissaṭṭhattā kammaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Puna bhikkhū ‘‘uposathādīni karissāmā’’ti rattiṃ sannipatitvā ‘‘yāva sabbe sannipatanti, tāva dhammaṃ suṇissāmā’’ti ekaṃ ajjhesanti, tasmiṃ dhammakathaṃ kathenteyeva aruṇo uggacchati. Sace ‘‘cātuddasikaṃ uposathaṃ karissāmā’’ti nisinnā, pannarasoti kātuṃ vaṭṭati. Sace pannarasikaṃ kātuṃ nisinnā, pāṭipade anuposathe uposathaṃ kātuṃ na vaṭṭati, aññaṃ pana saṅghakiccaṃ kātuṃ vaṭṭati. Idaṃ **rattipārivāsiyaṃ** nāma.

Puna bhikkhū ‘‘kiñcideva abbhānādisaṅghakammaṃ karissāmā’’ti nisinnā honti, tatreko nakkhattapāṭhako bhikkhu evaṃ vadati ‘‘ajja nakkhattaṃ dāruṇaṃ, mā imaṃ karothā’’ti. Te tassa vacanena chandaṃ vissajjetvā tattheva nisinnā honti. Athañño āgantvā ‘‘nakkhattaṃ patimānentaṃ, attho bālaṃ upaccagā’’ti (jā. 1.1.49) vatvā ‘‘kiṃ nakkhattena, karothā’’ti vadati. Idaṃ **chandapārivāsiyañceva ajjhāsayapārivāsiyañca**. Etasmiṃ pārivāsiye puna chandapārisuddhiṃ anānetvā kammaṃ kātuṃ na vaṭṭati.

172. Sace koci bhikkhu gilāno na sakkoti chandapārisuddhiṃ dātuṃ, so mañcena vā pīṭhena vā saṅghamajjhaṃ ānetabbo. Sace gilānupaṭṭhākānaṃ bhikkhūnaṃ evaṃ hoti ‘‘sace kho mayaṃ gilānaṃ ṭhānā cāvessāma, ābādho vā abhivaḍḍhissati, kālakiriyā vā bhavissatī’’ti, na so bhikkhu ṭhānā cāvetabbo, saṅghena tattha gantvā uposatho kātabbo. Sace bahū tādisā gilānā honti, saṅghena paṭipāṭiyā ṭhatvā sabbe hatthapāse kātabbā. Sace dūre honti, saṅgho nappahoti, taṃ divasaṃ uposatho na kātabbo. Na tveva vaggena saṅghena uposatho kātabbo, kareyya ce, dukkaṭaṃ.

Sace (mahāva. aṭṭha. 149) ekasmiṃ vihāre catūsu bhikkhūsu vasantesu ekassa chandapārisuddhiṃ āharitvā tayo pārisuddhiuposathaṃ karonti, tīsu vā vasantesu ekassa chandapārisuddhiṃ āharitvā dve pātimokkhaṃ uddisanti, **adhammena vaggaṃ** uposathakammaṃ hoti. Sace pana cattāropi sannipatitvā pārisuddhiuposathaṃ karonti, tayo vā dve vā pātimokkhaṃ uddisanti, **adhammena samaggaṃ** nāma hoti. Sace catūsu janesu ekassa pārisuddhiṃ āharitvā tayo pātimokkhaṃ uddisanti, tīsu vā janesu ekassa pārisuddhiṃ āharitvā dve pārisuddhiuposathaṃ karonti, **dhammena vaggaṃ** nāma hoti. Sace pana cattāro ekattha vasantā sabbe sannipatitvā pātimokkhaṃ uddisanti, tayo pārisuddhiuposathaṃ karonti, dve aññamaññaṃ pārisuddhiuposathaṃ karonti, **dhammena samaggaṃ** nāma hoti.

173. Pavāraṇākammesu (mahāva. aṭṭha. 212) pana sace ekasmiṃ vihāre pañcasu bhikkhūsu vasantesu ekassa pavāraṇaṃ āharitvā cattāro gaṇañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, catūsu vā tīsu vā vasantesu ekassa pavāraṇaṃ āharitvā tayo vā dve vā saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, sabbametaṃ **adhammena vaggaṃ** pavāraṇākammaṃ. Sace pana sabbepi pañca janā ekato sannipatitvā gaṇañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, cattāro vā tayo vā dve vā vasantā ekato sannipatitvā saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, sabbametaṃ **adhammena samaggaṃ** pavāraṇākammaṃ. Sace pañcasu janesu ekassa pavāraṇaṃ āharitvā cattāro saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, catūsu vā tīsu vā ekassa pavāraṇaṃ āharitvā tayo vā dve vā gaṇañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, sabbametaṃ **dhammena vaggaṃ** pavāraṇākammaṃ. Sace pana sabbepi pañca janā ekato sannipatitvā saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, cattāro vā tayo vā ekato sannipatitvā gaṇañattiṃ ṭhapetvā pavārenti, dve aññamaññaṃ pavārenti, ekako vasanto adhiṭṭhānapavāraṇaṃ karoti, sabbametaṃ **dhammena samaggaṃ** nāma pavāraṇākammanti.

Ettha sace cātuddasikā hoti, ‘‘ajja me pavāraṇā cātuddasī’’ti, sace pannarasikā, ‘‘ajja me pavāraṇā pannarasī’’ti evaṃ adhiṭṭhātabbaṃ. Pavāraṇaṃ dentena pana ‘‘pavāraṇaṃ dammi, pavāraṇaṃ me hara, mamatthāya pavārehī’’ti kāyena vā vācāya vā kāyavācāhi vā ayamattho viññāpetabbo. Evaṃ dinnāya (mahāva. aṭṭha. 213) pavāraṇāya pavāraṇāhārakena saṅghaṃ upasaṅkamitvā evaṃ pavāretabbaṃ ‘‘tisso, bhante, bhikkhu saṅghaṃ pavāreti diṭṭhena vā sutena vā parisaṅkāya vā, vadatu taṃ, bhante, saṅgho anukampaṃ upādāya, passanto paṭikarissati. Dutiyampi, bhante…pe… tatiyampi, bhante, tisso bhikkhu saṅghaṃ pavāreti…pe… paṭikarissatī’’ti. Sace pana vuḍḍhataro hoti, ‘‘āyasmā, bhante, tisso’’ti vattabbaṃ. Evañhi tena tassatthāya pavāritaṃ hoti. Pavāraṇaṃ dentena pana chandopi dātabbo, chandadānaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi chandadānaṃ avasesakammatthāya. Tasmā sace pavāraṇaṃ dento chandaṃ deti, vuttanayena āhaṭāya pavāraṇāya tena ca bhikkhunā saṅghena ca pavāritameva hoti. Atha pavāraṇameva deti, na chandaṃ, tassa ca pavāraṇāya ārocitāya saṅghena ca pavārite sabbesaṃ suppavāritaṃ hoti, aññaṃ pana kammaṃ kuppati. Sace chandameva deti, na pavāraṇaṃ, saṅghassa pavāraṇā ca sesakammāni ca na kuppanti, tena pana bhikkhunā appavāritaṃ hoti, pavāraṇādivase pana bahisīmāya pavāraṇaṃ adhiṭṭhahitvā āgatenapi chando dātabbo tena saṅghassa pavāraṇākammaṃ na kuppati.

Sace purimikāya pañca bhikkhū vassaṃ upagatā, pacchimikāyapi pañca, purimehi ñattiṃ ṭhapetvā pavārite pacchimehi tesaṃ santike pārisuddhiuposatho kātabbo, na ekasmiṃ uposathagge dve ñattiyo ṭhapetabbā. Sacepi pacchimikāya upagatā cattāro tayo dve eko vā hoti, eseva nayo. Atha purimikāya cattāro, pacchimikāyapi cattāro tayo dve eko vā, eseva nayo. Athāpi purimikāya tayo, pacchimikāyapi tayo dve eko vā, eseva nayo. Idañhettha lakkhaṇaṃ.

Sace purimikāya upagatehi pacchimikāya upagatā thokatarā ceva honti samasamā ca, saṅghapavāraṇāya ca gaṇaṃ pūrenti, saṅghapavāraṇāvasena ñatti ṭhapetabbā. Sace pana pacchimikāya eko hoti, tena saddhiṃ te cattāro honti, catunnaṃ saṅghañattiṃ ṭhapetvā pavāretuṃ na vaṭṭati. Gaṇañattiyā pana so gaṇapūrako hoti, tasmā gaṇavasena ñattiṃ ṭhapetvā purimehi pavāretabbaṃ, itarena tesaṃ santike pārisuddhiuposatho kātabboti. Purimikāya dve, pacchimikāya dve vā eko vā eseva nayo. Purimikāya eko pacchimikāya ekoti ekena ekassa santike pavāretabbaṃ, ekena pārisuddhiuposatho kātabbo. Sace purimehi vassūpagatehi pacchā vassūpagatā ekenapi adhikatarā honti, paṭhamaṃ pātimokkhaṃ uddisitvā pacchā thokatarehi tesaṃ santike pavāretabbaṃ.

Kattikāya cātumāsinipavāraṇāya pana sace paṭhamavassūpagatehi mahāpavāraṇāya pavāritehi pacchā upagatā adhikatarā vā samasamā vā honti, pavāraṇāñattiṃ ṭhapetvā pavāretabbaṃ. Tehi pavārite pacchā itarehi pārisuddhiuposatho kātabbo. Atha mahāpavāraṇāyaṃ pavāritā bahū honti, pacchā vassūpagatā thokā vā eko vā, pātimokkhe uddiṭṭhe pacchā tesaṃ santike tena pavāretabbaṃ. Kiṃ panetaṃ pātimokkhaṃ sakalameva uddisitabbaṃ, udāhu ekadesampīti? Ekadesampi uddisituṃ vaṭṭati. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Pañcime, bhikkhave, pātimokkhuddesā, nidānaṃ uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ, ayaṃ paṭhamo pātimokkhuddeso. Nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ, ayaṃ dutiyo pātimokkhuddeso. Nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā terasa saṅghādisese uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ, ayaṃ tatiyo pātimokkhuddeso. Nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā terasa saṅghādisese uddisitvā dve aniyate uddisitvā avasesaṃ bhutena sāvetabbaṃ, ayaṃ catuttho pātimokkhuddeso. Vitthāreneva pañcamo’’ti (māhāva. 150).

Tattha (mahāva. aṭṭha. 150) **nidānaṃ uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabba**nti ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho…pe… āvikatā hissa phāsu hotī’’ti imaṃ nidānaṃ uddisitvā ‘‘uddiṭṭhaṃ kho āyasmanto nidānaṃ, tatthāyasmante pucchāmi kaccittha parisuddhā. Dutiyampi pucchāmi…pe… evametaṃ dhārayāmi. Sutā kho panāyasmantehi cattāro pārājikā dhammā …pe… avivadamānehi sikkhitabba’’nti evaṃ avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ. Etena nayena sesāpi cattāro pātimokkhuddesā veditabbā.

174. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sati antarāye saṃkhittena pātimokkhaṃ uddisituṃ. Na, bhikkhave, asati antarāye saṃkhittena pātimokkhaṃ uddisitabbaṃ, yo uddiseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 150) vacanato pana vinā antarāyā saṃkhittena pātimokkhaṃ na uddisitabbaṃ. Tatrime antarāyā – rājantarāyo corantarāyo agyantarāyo udakantarāyo manussantarāyo amanussantarāyo vāḷantarāyo sarīsapantarāyo jīvitantarāyo brahmacariyantarāyoti.

Tattha sace bhikkhūsu uposathaṃ karissāmāti nisinnesu rājā āgacchati, ayaṃ **rājantarāyo**. Corā āgacchanti, ayaṃ **corantarāyo**. Davaḍāho āgacchati, āvāse vā aggi uṭṭhāti, ayaṃ **agyantarāyo**. Megho vā uṭṭheti, ogho vā āgacchati, ayaṃ **udakantarāyo**. Bahū manussā āgacchanti, ayaṃ **manussantarāyo**. Bhikkhuṃ yakkho gaṇhāti, ayaṃ **amanussantarāyo**. Byagghādayo caṇḍamigā āgacchanti, ayaṃ **vāḷantarāyo**. Bhikkhuṃ sappādayo ḍaṃsanti, ayaṃ **sarīsapantarāyo**. Bhikkhu gilāno vā hoti, kālaṃ vā karoti, verino vā taṃ māretukāmā gaṇhanti, ayaṃ **jīvitantarāyo**. Manussā ekaṃ vā bahū vā bhikkhū brahmacariyā cāvetukāmā gaṇhanti, ayaṃ **brahmacariyantarāyo**. Evarūpesu antarāyesu saṃkhittena pātimokkho uddisitabbo, paṭhamo vā uddeso uddisitabbo. Ādimhi dve tayo cattāro vā. Ettha dutiyādīsu uddesesu yasmiṃ apariyosite antarāyo hoti, sopi suteneva sāvetabbo. Nidānuddese pana aniṭṭhite sutena sāvetabbaṃ nāma natthi.

Pavāraṇākammepi sati antarāye dvevācikaṃ ekavācikaṃ samānavassikaṃ vā pavāretuṃ vaṭṭati. Ettha (mahāva. aṭṭha. 234) ñattiṃ ṭhapentenapi ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho dvevācikaṃ pavāreyyā’’ti vattabbaṃ. Ekavācike ‘‘ekavācikaṃ pavāreyyā’’ti, samānavassikepi ‘‘samānavassikaṃ pavāreyyā’’ti vattabbaṃ. Ettha ca bahūpi samānavassā ekato pavāretuṃ labhanti. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ajja pavāraṇā pannarasī, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho pavāreyyā’’ti imāya pana sabbasaṅgāhikāya ñattiyā ṭhapitāya tevācikaṃ dvevācikaṃ ekavācikañca pavāretuṃ vaṭṭati, samānavassikaṃ na vaṭṭati. ‘‘Tevācikaṃ pavāreyyā’’ti vutte pana tevācikameva vaṭṭati, aññaṃ na vaṭṭati. ‘‘Dvevācikaṃ pavāreyyā’’ti vutte dvevācikaṃ tevācikañca vaṭṭati, ekavācikañca samānavassikañca na vaṭṭati. ‘‘Ekavācikaṃ pavāreyyā’’ti vutte pana ekavācikadvevācikatevācikāni vaṭṭanti, samānavassikameva na vaṭṭati. ‘‘Samānavassika’’nti vutte sabbaṃ vaṭṭati.

175. Kena pana pātimokkhaṃ uddisitabbanti? ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, therādhikaṃ pātimokkha’’nti (mahāva. 154) vacanato therena vā pātimokkhaṃ uddisitabbaṃ, ‘‘anujānāmi, bhikkhave, yo tattha bhikkhu byatto paṭibalo, tassādheyyaṃ pātimokkha’’nti (mahāva. 155) vacanato navakatarena vā. Ettha (mahāva. aṭṭha. 155) ca kiñcāpi navakatarassapi byattassa pātimokkhaṃ anuññātaṃ, atha kho ettha ayaṃ adhippāyo – sace therassa pañca vā cattāro vā tayo vā pātimokkhuddesā nāgacchanti, dve pana akhaṇḍā suvisadā vācuggatā honti, therāyattaṃva pātimokkhaṃ. Sace pana ettakampi visadaṃ kātuṃ na sakkoti, byattassa bhikkhuno āyattaṃ hoti, tasmā sayaṃ vā uddisitabbaṃ, añño vā ajjhesitabbo. ‘‘Na, bhikkhave, saṅghamajjhe anajjhiṭṭhena pātimokkhaṃ uddisitabbaṃ, yo uddiseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 154) vacanato anajjhiṭṭhena pātimokkhaṃ na uddisitabbaṃ. Na kevalaṃ pātimokkhaṃyeva, dhammopi na bhāsitabbo ‘‘na, bhikkhave, saṅghamajjhe anajjhiṭṭhena dhammo bhāsitabbo, yo bhāseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 150) vacanato.

Ajjhesanā cettha saṅghena sammatadhammajjhesakāyattā vā saṅghatthe rāyattā vā, tasmā dhammajjhesake asati saṅghattheraṃ āpucchitvā vā tena yācito vā bhāsituṃ labhati. Saṅghattherenapi sace vihāre bahū dhammakathikā honti, vārapaṭipāṭiyā vattabbo. ‘‘Tvaṃ dhammaṃ bhaṇa, dhammadānaṃ dehī’’ti vā vuttena tīhipi vidhīhi dhammo bhāsitabbo, ‘‘osārehī’’ti vutto pana osāretumeva labhati, ‘‘kathehī’’ti vutto kathetumeva, ‘‘sarabhaññaṃ bhaṇāhī’’ti vutto sarabhaññameva. Saṅghattheropi ca uccatare āsane nisinno yācituṃ na labhati. Sace upajjhāyo ceva saddhivihāriko ca hoti, upajjhāyo ca naṃ uccāsane nisinno ‘‘bhaṇā’’ti vadati, sajjhāyaṃ adhiṭṭhahitvā bhaṇitabbaṃ. Sace panettha daharabhikkhū honti, ‘‘tesaṃ bhaṇāmī’’ti bhaṇitabbaṃ. Sace vihāre saṅghatthero attanoyeva nissitake bhaṇāpeti, aññe madhurabhāṇakepi nājjhesati, so aññehi vattabbo – ‘‘bhante, asukaṃ nāma bhaṇāpemā’’ti. Sace ‘‘bhaṇāpethā’’ti vadati, tuṇhī vā hoti, bhaṇāpetuṃ vaṭṭati. Sace pana paṭibāhati, na bhaṇāpetabbaṃ. Yadi pana anāgateyeva saṅghatthere dhammassavanaṃ āraddhaṃ, puna āgate ṭhapetvā āpucchanakiccaṃ natthi. Osāretvā pana kathentena āpucchitvā aṭṭhapetvāyeva vā kathetabbaṃ. Kathentassa puna āgatepi eseva nayo.

Upanisinnakathāyampi saṅghattherova sāmī, tasmā tena sayaṃ vā kathetabbaṃ, añño vā bhikkhu ‘‘kathehī’’ti vattabbo, no ca kho uccatare āsanne nisinnena, manussānaṃ pana ‘‘bhaṇāhī’’ti vattuṃ vaṭṭati. Manussā attano jānanakaṃ bhikkhuṃ pucchanti, tena theraṃ āpucchitvāpi kathetabbaṃ. Sace saṅghatthero ‘‘bhante, ime pañhaṃ pucchantī’’ti puṭṭho ‘‘kathehī’’ti vā bhaṇati, tuṇhī vā hoti, kathetuṃ vaṭṭati. Antaraghare anumodanādīsupi eseva nayo. Sace saṅghatthero ‘‘vihāre vā antaraghare vā maṃ anāpucchitvāpi katheyyāsī’’ti anujānāti, laddhakappiyaṃ hoti, sabbattha vattuṃ vaṭṭati. Sajjhāyaṃ karontenāpi thero āpucchitabboyeva. Ekaṃ āpucchitvā sajjhāyantassa aparo āgacchati, puna āpucchanakiccaṃ natthi. Sacepi ‘‘vissamissāmī’’ti ṭhapitassa āgacchati, puna ārabhantena āpucchitabbaṃ. Saṅghatthere anāgateyeva āraddhaṃ sajjhāyantassāpi eseva nayo. Ekena saṅghattherena ‘‘maṃ anāpucchāpi yathāsukhaṃ sajjhāyāhī’’ti anuññāte yathāsukhaṃ sajjhāyituṃ vaṭṭati, aññasmiṃ pana āgate taṃ āpucchitvāva sajjhāyitabbaṃ.

Yasmiṃ pana vihāre sabbeva bhikkhū bālā honti abyattā na jānanti pātimokkhaṃ uddisituṃ, tattha kiṃ kātabbanti? Tehi bhikkhūhi eko bhikkhu sāmantā āvāsā sajjukaṃ pāhetabbo ‘‘gacchāvuso, saṃkhittena vā vitthārena vā pātimokkhaṃ pariyāpuṇitvā āgacchāhī’’ti. Evañcetaṃ labhetha, iccetaṃ kusalaṃ. No ce labhetha, tehi bhikkhūhi sabbeheva yattha tādisā bhikkhū honti, so āvāso uposathakaraṇatthāya anvaḍḍhamāsaṃ gantabbo, agacchantānaṃ dukkaṭaṃ. Idañca utuvasseyeva, vassāne pana purimikāya pātimokkhuddesakena vinā na vassaṃ upagacchitabbaṃ. Sace so vassūpagatānaṃ pakkamati vā vibbhamati vā kālaṃ vā karoti, aññasmiṃ satiyeva pacchimikāya vasituṃ vaṭṭati, asati aññattha gantabbaṃ, agacchantānaṃ dukkaṭaṃ. Sace pana pacchimikāya pakkamati vā vibbhamati vā kālaṃ vā karoti, māsadvayaṃ vasitabbaṃ.

Yattha pana te bālā bhikkhū viharanti abyattā, sace tattha koci bhikkhu āgacchati bahussuto āgatāgamo dhammadharo vinayadharo mātikādharo paṇḍito byatto medhāvī lajjī kukkuccako sikkhākāmo, tehi bhikkhūhi so bhikkhu saṅgahetabbo anuggahetabbo upalāpetabbo, upaṭṭhāpetabbo cuṇṇena mattikāya dantakaṭṭhena mukhodakena. No ce saṅgaheyyuṃ anuggaheyyuṃ upalāpeyyuṃ, upaṭṭhāpeyyuṃ cuṇṇena mattikāya dantakaṭṭhena mukhodakena, sabbesaṃ dukkaṭaṃ. Idha neva therā, na daharā muccanti, sabbehi vārena upaṭṭhāpetabbo. Attano vāre anupaṭṭhahantassa āpatti. Tena pana mahātherānaṃ pariveṇasammajjanadantakaṭṭhadānādīni na sāditabbāni, evampi sati mahātherehi sāyampātaṃ upaṭṭhānaṃ āgantabbaṃ, tena pana tesaṃ āgamanaṃ ñatvā paṭhamataraṃ mahātherānaṃ upaṭṭhānaṃ gantabbaṃ. Sacassa saddhiñcarā bhikkhū upaṭṭhākā atthi, ‘‘mayhaṃ upaṭṭhākā atthi, tumhe appossukkā viharathā’’ti vattabbaṃ. Athāpissa saddhiñcarā natthi, tasmiṃyeva vihāre eko vā dve vā vattasampannā vadanti ‘‘mayaṃ therassa kattabbaṃ karissāma, avasesā phāsu viharantū’’ti, sabbesaṃ anāpatti.

176. ‘‘Yassa siyā āpatti, so āvikareyyā’’ti(mahāva. 134) ādivacanato na sāpattikena uposatho kātabbo, tasmā tadahuposathe āpattiṃ sarantena desetabbā. Desentena ca ekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evaṃ vattabbo ‘‘ahaṃ, āvuso, itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno, taṃ paṭidesemī’’ti. Sace navakataro hoti, ‘‘ahaṃ, bhante’’ti vattabbaṃ. ‘‘Taṃ paṭidesemī’’ti idaṃ pana attano attano anurūpavasena ‘‘taṃ tuyhamūle, taṃ tumhamūle paṭidesemī’’ti vuttepi suvuttameva hoti. Paṭiggāhakenapi attano anurūpavasena ‘‘passatha, bhante, taṃ āpattiṃ, passasi, āvuso, taṃ āpatti’’nti vā vattabbaṃ, puna desakena ‘‘āma, āvuso, passāmi, āma, bhante, passāmī’’ti vā vattabbaṃ. Puna paṭiggāhakena ‘‘āyatiṃ, bhante, saṃvareyyātha, āyatiṃ, āvuso, saṃvareyyāsī’’ti vā vattabbaṃ. Evaṃ vutte desakena ‘‘sādhu suṭṭhu āvuso saṃvarissāmi, sādhu suṭṭhu, bhante, saṃvarissāmī’’ti vā vattabbaṃ. Sace āpattiyā vematiko hoti, ekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evaṃ vattabbo ‘‘ahaṃ, āvuso, itthannāmāya āpattiyā vematiko, yadā nibbematiko bhavissāmi, tadā taṃ āpattiṃ paṭikarissāmī’’ti vatvā uposatho kātabbo, pātimokkhaṃ sotabbaṃ, na tveva tappaccayā uposathassa antarāyo kātabbo. ‘‘Na, bhikkhave, sabhāgā āpatti desetabbā, yo deseyya, āpatti dukkaṭassa. Na, bhikkhave, sabhāgā āpatti paṭiggahetabbā, yo paṭiggaṇheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 169) vacanato yaṃ dvepi janā vikālabhojanādinā sabhāgavatthunā āpattiṃ āpajjanti, evarūpā vatthusabhāgā āpatti neva desetabbā, na ca paṭiggahetabbā. Vikālabhojanapaccayā āpannaṃ pana āpattisabhāgaṃ anatirittabhojanapaccayā āpannassa santike desetuṃ vaṭṭati.

Sace pana sabbo saṅgho vikālabhojanādinā sabhāgavatthunā lahukāpattiṃ āpajjati, tattha kiṃ kātabbanti? Tehi bhikkhūhi eko bhikkhu sāmantā āvāsā sajjukaṃ pāhetabbo ‘‘gacchāvuso, taṃ āpattiṃ paṭikaritvā āgaccha, mayaṃ te santike āpattiṃ paṭikarissāmā’’ti. Evañcetaṃ labhetha, iccetaṃ kusalaṃ. No ce labhetha, byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo – ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ sabbo saṅgho sabhāgaṃ āpattiṃ āpanno, yadā aññaṃ bhikkhuṃ suddhaṃ anāpattikaṃ passissati, tadā tassa santike taṃ āpattiṃ paṭikarissatī’’ti (mahāva. 171) vatvā uposatho kātabbo. Sace pana vematiko hoti, ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ sabbo saṅgho sabhāgāya āpattiyā vematiko, yadā nibbematiko bhavissati, tadā taṃ āpattiṃ paṭikarissatī’’ti (mahāva. 171) vatvā uposatho kātabbo. Sace panettha koci ‘‘taṃ sabhāgaṃ āpattiṃ desetuṃ vaṭṭatī’’ti maññamāno ekassa santike deseti, desitā sudesitāva. Aññaṃ pana desanāpaccayā desako paṭiggahaṇapaccayā paṭiggāhako cāti ubhopi dukkaṭaṃ āpajjanti, taṃ nānāvatthukaṃ hoti, tasmā aññamaññaṃ desetabbaṃ. Ettāvatā te nirāpattikā honti, tesaṃ santike sesehi sabhāgāpattiyo desetabbā vā ārocetabbā vā. Sace te evaṃ akatvā uposathaṃ karonti, ‘‘pārisuddhiṃ āyasmanto ārocethā’’tiādinā nayena sāpattikassa uposathakaraṇe paññattaṃ dukkaṭaṃ āpajjanti.

Sace koci bhikkhu pātimokkhe uddissamāne āpattiṃ sarati, tena bhikkhunā sāmanto bhikkhu evaṃ vattabbo ‘‘ahaṃ, āvuso, itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno, ito vuṭṭhahitvā taṃ āpattiṃ paṭikarissāmī’’ti. Sāmanto ca bhikkhu sabhāgoyeva vattabbo. Visabhāgassa hi vuccamāne bhaṇḍanakalahasaṅghabhedādīnipi honti, tasmā tassa avatvā ‘‘ito vuṭṭhahitvā paṭikarissāmī’’ti ābhogaṃ katvā uposatho kātabbo. Sace pana koci pātimokkhe uddissamāne āpattiyā vematiko hoti, tenapi sabhāgoyeva sāmanto bhikkhu evaṃ vattabbo ‘‘ahaṃ, āvuso, itthannāmāya āpattiyā vematiko, yadā nibbematiko bhavissāmi, tadā taṃ āpattiṃ paṭikarissāmī’’ti. Evañca vatvā uposatho kātabbo, pātimokkhaṃ sotabbaṃ, na tveva tappaccayā uposathassa antarāyo kātabbo.

177. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, uposathāgāraṃ sammajjitu’’nti(mahāva. 159) ādivacanato –

> ‘‘Sammajjanī padīpo ca, udakaṃ āsanena ca;
> Uposathassa etāni, pubbakaraṇanti vuccatī’’ti. (mahāva. aṭṭha. 168) –

Evaṃ vuttaṃ catubbidhaṃ pubbakaraṇaṃ katvāva uposatho kātabbo. Kena pana taṃ kātabbanti? ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, therena bhikkhunā navaṃ bhikkhuṃ āṇāpetuṃ, na, bhikkhave, therena āṇattena agilānena na sammajjitabbaṃ, yo na sammajjeyya, āpatti dukkaṭassā’’tiādivacanato yo therena āṇatto, tena kātabbaṃ. Āṇāpentena ca kiñci kammaṃ karonto vā sadākālameva eko vā bhāranittharaṇako vā sarabhāṇakadhammakathikādīsu aññataro vā na uposathāgārasammajjanatthaṃ āṇāpetabbo, avasesā pana vārena āṇāpetabbā. Sace āṇatto sammuñjaniṃ tāvakālikampi na labhati, sākhābhaṅgaṃ kappiyaṃ kāretvā sammajjitabbaṃ, tampi alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti.

Āsanapaññāpanatthaṃ āṇattena ca sace uposathāgāre āsanāni natthi, saṅghikāvāsato āharitvā paññapetvā puna āharitabbāni, āsanesu asati kaṭasārakepi taṭṭikāyopi paññāpetuṃ vaṭṭati, taṭṭikāsupi asati sākhābhaṅgāni kappiyaṃ kāretvā paññapetabbāni, kappiyakārakaṃ alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti.

Padīpakaraṇatthaṃ āṇāpentena pana ‘‘asukasmiṃ nāma okāse telaṃ vā vaṭṭi vā kapallikā vā atthi, taṃ gahetvā karohī’’ti vattabbo. Sace telādīni natthi, pariyesitabbāni, pariyesitvā alabhantassa laddhakappiyaṃ hoti. Apica kapāle aggipi jāletabbo.

> ‘‘Chandapārisuddhiutukkhānaṃ, bhikkhugaṇanāca ovādo;

Uposathassa etāni, pubbakiccanti vuccatī’’ti. (mahāva. 168) –

Evaṃ vuttaṃ pana catubbidhampi pubbakiccaṃ pubbakaraṇato pacchā kātabbaṃ. Tampi hi akatvā uposatho na kātabbo.

178. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho uposathaṃ kareyyā’’ti (mahāva. 143) vacanato yadā saṅghassa uposathakammaṃ pattakallaṃ hoti, tadā taṃ kātabbaṃ, pattakallañca nāmetaṃ catūhi aṅgehi saṅgahitaṃ. Tenāhu aṭṭhakathācariyā –

‘‘Uposatho yāvatikā ca bhikkhū kammappattā,
Sabhāgāpattiyo ca na vijjanti;
Vajjanīyā ca puggalā tasmiṃ na honti,
Pattakallanti vuccatī’’ti. (mahāva. aṭṭha. 168);

Tattha **uposatho**ti tīsu uposathadivasesu aññataradivaso. Tasmiñhi sati idaṃ saṅghassa uposathakammaṃ pattakallaṃ nāma hoti, nāsati. Yathāha ‘‘na ca, bhikkhave, anuposathe uposatho kātabbo’’ti (mahāva. 183).

Yāvatikā ca bhikkhū kammappattāti yattakā bhikkhū tassa uposathakammassa pattā yuttā anurūpā sabbantimena paricchedena cattāro pakatattā, te ca kho hatthapāsaṃ avijahitvā ekasīmāyaṃ ṭhitā. Tesu hi catūsu bhikkhūsu ekasīmāyaṃ hatthapāsaṃ avijahitvā ṭhitesveva taṃ saṅghassa uposathakammaṃ pattakallaṃ nāma hoti, na itarathā. Yathāha ‘‘anujānāmi, bhikkhave, catunnaṃ pātimokkhaṃ uddisitu’’nti (mahāva. 168).

Sabhāgāpattiyo ca na vijjantīti ettha yaṃ sabbo saṅgho vikālabhojanādinā sabhāgavatthunā lahukāpattiṃ āpajjati, evarūpā vatthusabhāgā sabhāgāti vuccati. Etāsu avijjamānāsupi sabhāgāsu vijjamānāsupi pattakallaṃ hotiyeva.

Vajjanīyā ca puggalā tasmiṃ na hontīti ‘‘na, bhikkhave, sagahaṭṭhāya parisāya pātimokkhaṃ uddisitabba’’nti (mahāva. 154) vacanato gahaṭṭho ca, ‘‘na, bhikkhave, bhikkhuniyā nisinnaparisāya pātimokkhaṃ uddisitabba’’ntiādinā (mahāva. 183) nayena vuttā bhikkhunī, sikkhamānā, sāmaṇero, sāmaṇerī, sikkhāpaccakkhātako, antimavatthuajjhāpannako, āpattiyā adassane ukkhittako, āpattiyā appaṭikamme ukkhittako, pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge ukkhittako, paṇḍako, theyyasaṃvāsako, titthiyapakkantako, tiracchānagato, mātughātako, pitughātako, arahantaghātako, bhikkhunīdūsako, saṅghabhedako, lohituppādako, ubhatobyañjanakoti ime vīsati cāti ekavīsati puggalā vajjanīyā nāma. Te hatthapāsato bahikaraṇavasena vajjetabbā. Etesu hi tividhe ukkhittake sati uposathaṃ karonto saṅgho pācittiyaṃ āpajjati, sesesu dukkaṭaṃ, ettha ca **tiracchānagato**ti yassa upasampadā paṭikkhittā. Titthiyā gahaṭṭheneva saṅgahitā. Etepi hi vajjanīyā. Evaṃ pattakallaṃ imehi catūhi aṅgehi saṅgahitanti veditabbaṃ. Idañca sabbaṃ pavāraṇākammepi yojetvā dassetabbaṃ. ‘‘Na, bhikkhave, pātimokkhuddesakena sañcicca na sāvetabbaṃ, yo na sāveyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, pātimokkhuddesakena vāyamituṃ ‘kathaṃ sāveyya’nti, vāyamantassa anāpattī’’ti (mahāva. 154) vacanato pātimokkhuddesakena parisaṃ sāvetuṃ vāyamitabbanti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Uposathapavāraṇāvinicchayakathā samattā.

26. Vassūpanāyikavinicchayakathā

179. **Vassūpanāyikā**ti ettha purimikā pacchimikāti duve vassūpanāyikā. Tattha (mahāva. aṭṭha. 184 ādayo) āsāḷhīpuṇṇamāya anantare pāṭipadadivase purimikā upagantabbā, pacchimikā pana āsāḷhīpuṇṇamato aparāya puṇṇamāya anantare pāṭipadadivase. Upagacchantena ca vihāraṃ paṭijaggitvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetvā sabbaṃ cetiyavandanādisāmīcikammaṃ niṭṭhāpetvā ‘‘imasmiṃ vihāre imaṃ temāsaṃ vassaṃ upemī’’ti sakiṃ vā dvattikkhattuṃ vā vācaṃ nicchāretvā vassaṃ upagantabbaṃ. Sacepi ‘‘idha vasissāmī’’ti ālayo atthi, asatiyā pana vassaṃ na upeti, gahitasenāsanaṃ suggahitaṃ, chinnavasso na hoti, pavāretuṃ labhatiyeva. Vināpi hi vacībhedaṃ ālayakaraṇamattenapi vassaṃ upagatameva hoti. ‘‘Idha vassaṃ vasissāmī’’ti cittuppādoyevettha ālayo nāma.

‘‘Na, bhikkhave, tadahuvassūpanāyikāya vassaṃ anupagantukāmena sañcicca āvāso atikkamitabbo, yo atikkameyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 186) vacanato vassūpanāyikadivase vassaṃ anupagantukāmo vihārasīmaṃ atikkamati, vihāragaṇanāya dukkaṭaṃ. Sace hi taṃ divasaṃ vihārasatassa upacāraṃ okkamitvā atikkamati, sataṃ āpattiyo. Sace pana vihāraṃ atikkamitvā aññassa vihārassa upacāraṃ anokkamitvāva nivattati, ekāva āpatti. Kenaci antarāyena purimikaṃ anupagatena pacchimikā upagantabbā.

‘‘Na, bhikkhave, asenāsanikena vassaṃ upagantabbaṃ, yo upagaccheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 204) vacanato yassa pañcannaṃ chadanānaṃ aññatarena channaṃ yojitadvārabandhanaṃ senāsanaṃ natthi, tena na upagantabbaṃ. ‘‘Na, bhikkhave, chavakuṭikāya vassaṃ upagantabbaṃ, yo upagaccheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 204) ādivacanato chavakuṭikāyaṃ chatte cāṭiyañca upagantuṃ na vaṭṭati. Tattha **chavakuṭikā** nāma ṭaṅkitamañcādibhedā kuṭi. Tattheva upagantuṃ na vaṭṭati, susāne pana aññaṃ kuṭikaṃ katvā upagantuṃ vaṭṭati, chattepi catūsu thambhesu chattaṃ ṭhapetvā āvaraṇaṃ katvā dvāraṃ yojetvā upagantuṃ vaṭṭati, chattakuṭi nāmesā hoti. Cāṭiyāpi mahantena kapallena chatte vuttanayena kuṭikaṃ katvā upagantuṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, rukkhasusire vassaṃ upagantabbaṃ, yo upagaccheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 204) vacanato suddhe rukkhasusire upagantuṃ na vaṭṭati, mahantassa pana rukkhasusirassa anto padaracchadanaṃ kuṭikaṃ katvā pavisanadvāraṃ yojetvā upagantuṃ vaṭṭati, rukkhaṃ chinditvā khāṇukamatthake padaracchadanaṃ kuṭikaṃ katvāpi vaṭṭatiyeva. ‘‘Na, bhikkhave, rukkhaviṭabhiyā’’ti(mahāva. 204) ādivacanato suddhe viṭabhimatte upagantuṃ na vaṭṭati, mahāviṭape pana aṭṭakaṃ bandhitvā tattha padaracchadanaṃ kuṭikaṃ katvā dvāraṃ yojetvā upagantabbaṃ.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, vaje vassaṃ upagantu’’ntiādivacanato vaje satthe nāvāyañca upagantuṃ vaṭṭati. Tattha **vajo**ti gopālakānaṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Vaje vuṭṭhite vajena saddhiṃ gatassa vassacchede anāpatti ‘‘anujānāmi, bhikkhave, yena vajo, tena gantu’’nti (mahāva. 203) vuttattā. Satthe vassaṃ upagacchantena pana vassūpanāyikadivase upāsakā vattabbā ‘‘kuṭikā laddhuṃ vaṭṭatī’’ti. Sace karitvā denti, tattha pavisitvā ‘‘idha vassaṃ upemī’’ti tikkhattuṃ vattabbaṃ. No ce denti, sālāsaṅkhepena ṭhitasakaṭassa heṭṭhā upagantabbaṃ. Tampi alabhantena ālayo kātabbo, satthe pana vassaṃ upagantuṃ na vaṭṭati. **Ālayo** nāma ‘‘idha vassaṃ vasissāmī’’ti cittuppādamattaṃ. Sace maggappaṭipanneyeva satthe pavāraṇādivaso hoti, tattheva pavāretabbaṃ. Atha sattho antovasseyeva bhikkhunā patthitaṭṭhānaṃ patvā atikkamati, patthitaṭṭhāne vasitvā tattha bhikkhūhi saddhiṃ pavāretabbaṃ. Athāpi sattho antovasseyeva antarā ekasmiṃ gāme tiṭṭhati vā vippakirati vā, tasmiṃyeva gāme bhikkhūhi saddhiṃ vasitvā pavāretabbaṃ, appavāretvā tato paraṃ gantuṃ na vaṭṭati. Nāvāya vassaṃ upagacchantenapi kuṭiyaṃyeva upagantabbaṃ, pariyesitvā alabhantena ālayo kātabbo. Sace antotemāsaṃ nāvā samuddeyeva hoti, tattheva pavāretabbaṃ. Atha nāvā kūlaṃ labhati, ayañca parato gantukāmo hoti, gantuṃ na vaṭṭati, nāvāya laddhagāmeyeva vasitvā bhikkhūhi saddhiṃ pavāretabbaṃ. Sacepi nāvā anutīrameva aññattha gacchati, bhikkhu ca paṭhamaṃ laddhagāmeyeva vasitukāmo, nāvā gacchatu, bhikkhunā tattheva vasitvā bhikkhūhi saddhiṃ pavāretabbaṃ. Iti vaje satthe nāvāyanti tīsu ṭhānesu natthi vassacchede āpatti, pavāretuñca labhati.

‘‘Na, bhikkhave, vassaṃ upagantvā purimaṃ vā temāsaṃ pacchimaṃ vā temāsaṃ avasitvā cārikā pakkamitabbā, yo pakkameyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 186) vacanato purimikāya vassaṃ upagatena purimaṃ temāsaṃ, pacchimikāya upagatena pacchimaṃ temāsaṃ avasitvā cārikā na pakkamitabbā, vassaṃ upagantvā pana aruṇaṃ anuṭṭhāpetvāpi tadaheva sattāhakaraṇīyena pakkamantassapi antosattāhe nivattantassa anāpatti, ko pana vādo dvīhatīhaṃ vasitvā sattāhakaraṇīyena pakkamantassa antosattāhe nivattantassa.

180. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sattannaṃ sattāhakaraṇīyena pahite gantuṃ, na tveva appahite. Bhikkhussa bhikkhuniyā sikkhamānāya sāmaṇerassa sāmaṇeriyā upāsakassa upāsikāyā’’ti (mahāva. 187) vacanato pañcannaṃ sahadhammikānaṃ aññatarena saṅghagaṇapuggale uddissa attano vā atthāya vihāraṃ aḍḍhayogaṃ pāsādaṃ hammiyaṃ guhaṃ pariveṇaṃ koṭṭhakaṃ upaṭṭhānasālaṃ aggisālaṃ kappiyakuṭiṃ vaccakuṭiṃ caṅkamaṃ caṅkamanasālaṃ udapānaṃ udapānasālaṃ jantāgharaṃ jantāgharasālaṃ pokkharaṇiṃ maṇḍapaṃ ārāmaṃ ārāmavatthuṃ vā kāretvā ‘‘āgacchantu bhikkhū, icchāmi dānañca dātuṃ dhammañca sotuṃ bhikkhū ca passitu’’nti evaṃ niddisitvā pesite gantabbaṃ sattāhakaraṇīyena, na tveva appahite. Upāsako vā upāsikā vā tatheva saṅghagaṇapuggale uddissa vihārādīsu aññataraṃ kāretvā attano vā atthāya nivesanasayanigharādīsu aññataraṃ kārāpetvā aññaṃ vā kiccakaraṇīyaṃ niddisitvā gilāno vā hutvā bhikkhūnaṃ santike dūtaṃ pahiṇeyya ‘‘āgacchantu bhadantā, icchāmi dānañca dātuṃ dhammañca sotuṃ bhikkhū ca passitu’’nti, gantabbaṃ sattāhakaraṇīyena, na tveva appahite.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sattannaṃ sattāhakaraṇīyena appahitepi gantuṃ, pageva pahite. Bhikkhussa bhikkhuniyā sikkhamānāya sāmaṇerassa sāmaṇeriyā mātuyā ca pitussa cā’’ti (mahāva. 198) vacanato ‘‘gilānānaṃ etesaṃ bhikkhuādīnaṃ sahadhammikānaṃ mātāpitūnañca gilānānaṃyeva gilānabhattaṃ vā gilānupaṭṭhākabhattaṃ vā bhesajjaṃ vā pariyesissāmi, pucchissāmi vā upaṭṭhahissāmi vā’’ti iminā kāraṇena appahitepi gantabbaṃ, pageva pahite. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘ye mātāpitūnaṃ upaṭṭhākā ñātakā vā aññātakā vā, tesampi appahite gantuṃ vaṭṭatī’’ti vuttaṃ, taṃ neva aṭṭhakathāyaṃ, na pāḷiyaṃ vuttaṃ, tasmā na gahetabbaṃ.

Sace pana bhikkhuno bhātā vā añño vā ñātako gilāno hoti, so ce bhikkhussa santike dūtaṃ pahiṇeyya ‘‘ahaṃ gilāno, āgacchatu bhadanto, icchāmi bhadantassa āgata’’nti, gantabbaṃ sattāhakaraṇīyena, na tveva appahite. Sace ekasmiṃ vihāre bhikkhūhi saddhiṃ vasanto bhikkhubhattiko gilāno hoti, so ce bhikkhūnaṃ santike dūtaṃ pahiṇeyya ‘‘ahaṃ gilāno, āgacchantu bhikkhū, icchāmi bhikkhūnaṃ āgata’’nti, gantabbaṃ sattāhakaraṇīyena, na tveva appahite.

Sace bhikkhussa bhikkhuniyā sikkhamānāya sāmaṇerassa sāmaṇeriyā anabhirati vā kukkuccaṃ vā diṭṭhigataṃ vā uppannaṃ hoti, gantabbaṃ sattāhakaraṇīyena appahitepi ‘‘anabhiratiṃ vūpakāsessāmi vā vūpakāsāpessāmi vā kumkuccaṃ vinodessāmi vā vinodāpessāmi vā diṭṭhigataṃ vivecessāmi vā vivecāpessāmi vā dhammakathaṃ vā karissāmī’’ti, pageva pahite. Sace koci bhikkhu garudhammaṃ ajjhāpanno hoti parivāsāraho mūlāyapaṭikassanāraho mānattāraho abbhānāraho vā, appahitepi gantabbaṃ ‘‘parivāsadānādīsu ussukkaṃ āpajjissāmi, anussāvessāmi, gaṇapūrako vā bhavissāmī’’ti, pageva pahite. Bhikkhuniyāpi mānattārahāya mūlāyapaṭikassanārahāya abbhānārahāya vā eseva nayo. Sace sāmaṇero upasampajjitukāmo hoti, vassaṃ vā pucchitukāmo, sikkhamānā vā upasampajjitukāmā hoti, sikkhā vāssā kupitā, sāmaṇerī vā sikkhā samādiyitukāmā hoti, vassaṃ vā pucchitukāmā, appahitepi gantabbaṃ, pageva pahite.

Sace bhikkhussa bhikkhuniyā vā saṅgho kammaṃ kātukāmo hoti, tajjanīyaṃ vā niyassaṃ vā pabbājanīyaṃ vā paṭisāraṇīyaṃ vā ukkhepanīyaṃ vā, appahitepi gantabbaṃ, pageva pahite ‘‘kiṃ nu kho saṅgho kammaṃ na kareyya, lahukāya vā pariṇāmeyyā’’ti. Sacepi kataṃyeva hoti kammaṃ, appahitepi gantabbaṃ ‘‘kiṃ nu kho sammā vatteyya, lomaṃ pāteyya, netthāraṃ vatteyya, saṅgho taṃ kammaṃ paṭippassambheyyā’’ti.

181. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, saṅghakaraṇīyena gantu’’nti (mahāva. 199) vacanato senāsanapaṭibaddhasaṅghakaraṇīyenapi gantuṃ vaṭṭati. Ettha (mahāva. aṭṭha. 199) hi yaṃ kiñci uposathāgārādīsu senāsanesu cetiyachattavedikādīsu vā kattabbaṃ, antamaso bhikkhuno puggalikasenāsanampi sabbaṃ saṅghakaraṇīyamevāti adhippetaṃ, tasmā tassa nipphādanatthaṃ dabbasambhārādīni vā āharituṃ vaḍḍhakīpabhutīnaṃ bhattavetanādīni vā dātuṃ gantabbaṃ. Apicettha ayampi pāḷimuttakanayo veditabbo – dhammassavanatthāya animantitena gantuṃ na vaṭṭati, sace ekasmiṃ mahāvāse paṭhamaṃyeva katikā katā hoti ‘‘asukadivasaṃ nāma sannipatitabba’’nti, nimantitoyeva nāma hoti, gantuṃ vaṭṭati. ‘‘Bhaṇḍakaṃ dhovissāmī’’ti gantuṃ na vaṭṭati. Sace pana ācariyupajjhāyā pahiṇanti, vaṭṭati. Nātidūre vihāro hoti, ‘‘tattha gantvā ajjeva āgamissāmī’’ti sampāpuṇituṃ na sakkoti, vaṭṭati. Uddesaparipucchādīnaṃ atthāyapi gantuṃ na labhati, ‘‘ācariyaṃ pana passissāmī’’ti gantuṃ labhati. Sace naṃ ācariyo ‘‘ajja mā gacchā’’ti vadati, vaṭṭati, upaṭṭhākakulaṃ vā ñātikulaṃ vā dassanāya gantuṃ na labhati.

Sace bhikkhūsu vassūpagatesu gāmo corehi vuṭṭhāti, tattha kiṃ kātabbanti? Yena gāmo, tena gantabbaṃ. Sace gāmo dvidhā bhijjati, yattha bahutarā manussā, tattha gantabbaṃ. Sace bahutarā assaddhā honti appasannā, yattha saddhā pasannā, tattha gantabbaṃ. Ettha ca sace gāmo avidūragato hoti, tattha piṇḍāya caritvā vihārameva āgantvā vasitabbaṃ. Sace dūraṃ gato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo, na sakkā ce hoti, tattheva sabhāgaṭṭhāne vasitabbaṃ. Sace manussā yathāpavattāni salākabhattādīni denti, ‘‘na mayaṃ tasmiṃ vihāre vasimhā’’ti vattabbā. ‘‘Mayaṃ vihārassa vā pāsādassa vā na dema, tumhākaṃ dema, yattha katthaci vasitvā bhuñjathā’’ti vutte pana yathāsukhaṃ bhuñjitabbaṃ, tesaṃyeva taṃ pāpuṇāti. ‘‘Tumhākaṃ vasanaṭṭhāne pāpuṇāpetvā bhuñjathā’’ti vutte pana yattha vasanti, tattha netvā vassaggena pāpuṇāpetvā bhuñjitabbaṃ. Sace pavāritakāle vassāvāsikaṃ denti, yadi sattāhavārena aruṇaṃ uṭṭhāpayiṃsu, gahetabbaṃ. Chinnavassehi pana ‘‘na mayaṃ tattha vasimha, chinnavassā maya’’nti vattabbaṃ. Yadi ‘‘yesaṃ amhākaṃ senāsanaṃ pāpitaṃ, te gaṇhantū’’ti vadanti, gahetabbaṃ. Yaṃ pana ‘‘vihāre upanikkhittakaṃ mā vinassī’’ti idha āhaṭaṃ cīvarādivebhaṅgiyabhaṇḍaṃ, taṃ tattheva gantvā apaloketvā bhājetabbaṃ. ‘‘Ito ayyānaṃ cattāro paccaye dethā’’ti kappiyakārakānaṃ dinne khettavatthuādike tatruppādepi eseva nayo. Saṅghikañhi vebhaṅgiyabhaṇḍaṃ antovihāre vā bahisīmāya vā hotu, bahisīmāya ṭhitānaṃ apaloketvā bhājetuṃ na vaṭṭati. Ubhayattha ṭhitampi pana antosīmāya ṭhitānaṃ apaloketvā bhājetuṃ vaṭṭatiyeva.

Sace pana vassūpagatā bhikkhū vāḷehi ubbāḷhā honti, gaṇhantipi paripātentipi, sarīsapehi vā ubbāḷhā honti, ḍaṃsantipi paripātentipi, corehi vā ubbāḷhā honti, vilumpantipi ākoṭentipi, pisācehi vā ubbāḷhā honti, āvisantipi hanantipi, ‘‘eseva antarāyo’’ti pakkamitabbaṃ, natthi vassacchede āpatti. Sace gāmo agginā vā daḍḍho hoti, udakena vā vuḷho. Bhikkhū piṇḍakena kilamanti, ‘‘eseva antarāyo’’ti pakkamitabbaṃ, vassacchede anāpatti. Senāsanaṃ agginā vā daḍḍhaṃ hoti, udakena vā vuḷhaṃ, bhikkhū senāsanena kilamanti, ‘‘eseva antarāyo’’ti pakkamitabbaṃ, vassacchede anāpatti. Sace vassūpagatā bhikkhū na labhanti lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, ‘‘eseva antarāyo’’ti pakkamitabbaṃ. Sace labhanti lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, na labhanti sappāyāni bhojanāni, ‘‘eseva antarāyo’’ti pakkamitabbaṃ. Sacepi labhanti lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, labhanti sappāyāni bhojanāni, na labhanti sappāyāni bhesajjāni, ‘‘eseva antarāyo’’ti pakkamitabbaṃ. Sace labhanti lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, labhanti sappāyāni bhojanāni, labhanti sappāyāni bhesajjāni, na labhanti patirūpaṃ upaṭṭhākaṃ, ‘‘eseva antarāyo’’ti pakkamitabbaṃ, sabbattha vassacchede anāpatti.

Sace pana vassūpagataṃ bhikkhuṃ itthī nimanteti ‘‘ehi, bhante, hiraññaṃ vā te demi, suvaṇṇaṃ vā khettaṃ vā vatthuṃ vā gāvuṃ vā gāviṃ vā dāsaṃ vā dāsiṃ vā te demi, dhītaraṃ vā te demi bhariyatthāya, ahaṃ vā te bhariyā homi, aññaṃ vā te bhariyaṃ ānemī’’ti, tatra ce bhikkhuno evaṃ hoti ‘‘lahuparivattaṃ kho cittaṃ vuttaṃ bhagavatā, siyāpime brahmacariyassa antarāyo’’ti, pakkamitabbaṃ, natthi vassacchede āpatti. Vuttanayeneva vesī vā nimanteti, thullakumārī vā nimanteti, paṇḍako vā nimanteti, ñātakā vā nimantenti, rājāno vā nimantenti, corā vā nimantenti, dhuttā vā nimantenti, eseva nayo. Sace vassūpagato bhikkhu passati asāmikaṃ nidhiṃ, tatra ce bhikkhuno evaṃ hoti ‘‘lahuparivattaṃ kho cittaṃ vuttaṃ bhagavatā, siyāpi me brahmacariyassa antarāyo’’ti, pakkamitabbaṃ, anāpatti vassacchede.

Sace vassūpagato bhikkhu passati sambahule bhikkhū saṅghabhedāya parakkamante, suṇāti vā ‘‘sambahulā bhikkhū saṅghabhedāya parakkamantī’’ti, tatra ce bhikkhuno evaṃ hoti ‘‘garuko kho saṅghabhedo vutto bhagavatā, mā mayi sammukhībhūte saṅgho bhijjī’’ti, pakkamitabbaṃ, anāpatti vassacchede. Sace vassūpagato bhikkhu suṇāti ‘‘asukasmiṃ kira āvāse sambahulā bhikkhū saṅghabhedāya parakkamantī’’ti, tatra ce bhikkhuno evaṃ hoti ‘‘te ca kho me bhikkhū mittā, tyāhaṃ vakkhāmi ‘garuko kho, āvuso, saṅghabhedo vutto bhagavatā, mā āyasmantānaṃ saṅghabhedo ruccitthā’ti, karissanti me vacanaṃ sussūsissanti, sotaṃ odahissantī’’ti, pakkamitabbaṃ, anāpatti vassacchede, bhinne pana saṅghe gantvā karaṇīyaṃ natthi.

Sace pana koci bhikkhu ‘‘imaṃ temāsaṃ idha vassaṃ vasathā’’ti vutte paṭissuṇitvā visaṃvādeti, dukkaṭaṃ. Na kevalaṃ tasseva paṭissavassa visaṃvāde dukkaṭaṃ, ‘‘imaṃ temāsaṃ bhikkhaṃ gaṇhatha, ubhopi mayaṃ idha vassaṃ vasissāma, ekato uddisāpessāmā’’ti evamādināpi tassa tassa paṭissavassa visaṃvāde dukkaṭaṃ. Tañca kho paṭhamaṃ suddhacittassa pacchā visaṃvādanapaccayā, paṭhamampi asuddhacittassa pana paṭissave pācittiyaṃ. Visaṃvāde dukkaṭanti pācittiyena saddhiṃ dukkaṭaṃ yujjati.

182. Vassūpagatehi (cūḷava. aṭṭha. 318) antovasse nibaddhavattaṃ ṭhapetvā vassūpagatā bhikkhū ‘‘sammuñjaniyo bandhathā’’ti vattabbā. Sulabhā ce daṇḍakā ceva salākāyo ca honti, ekakena cha pañca muṭṭhisammuñjaniyo dve tisso yaṭṭhisammuñjaniyo vā bandhitabbā. Dullabhā honti, dve tisso muṭṭhisammuñjaniyo ekā yaṭṭhisammuñjanī bandhitabbā. Sāmaṇerehi pañca pañca ukkā vā koṭṭetabbā, vasanaṭṭhānesu kasāvaparibhaṇḍaṃ kātabbaṃ. Vattaṃ karontehi ca na uddisitabbaṃ na uddisāpetabbaṃ, na sajjhāyo kātabbo, na pabbājetabbaṃ na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na dhammassavanaṃ kātabbaṃ. Sabbeva hi ete papañcā, nippapañcā hutvā samaṇadhammameva karissāmāti vā sabbe terasa dhutaṅgāni samādiyantu, seyyaṃ akappetvā ṭhānacaṅkamehi vītināmentu, mūgabbataṃ gaṇhantu, sattāhakaraṇīyena gatāpi bhājanīyabhaṇḍaṃ labhantūti vā evarūpaṃ adhammikavattaṃ na kātabbaṃ. Evaṃ pana kātabbaṃ – pariyattidhammo nāma tividhampi saddhammaṃ patiṭṭhāpeti, tasmā sakkaccaṃ uddisatha uddisāpetha, sajjhāyaṃ karotha, padhānaghare vasantānaṃ saṅghaṭṭanaṃ akatvā antovihāre nisīditvā uddisatha uddisāpetha, sajjhāyaṃ karotha, dhammassavanaṃ samiddhaṃ karotha, pabbājentā sodhetvā pabbājetha, sodhetvā upasampādetha, sodhetvā nissayaṃ detha. Ekopi hi kulaputto pabbajjañca upasampadañca labhitvā sakalaṃ sāsanaṃ patiṭṭhāpeti, attano thāmena yattakāni sakkotha, tattakāni dhutaṅgāni samādiyatha, antovassaṃ nāmetaṃ sakaladivasaṃ rattiyā ca paṭhamayāmapacchimayāmesu appamattehi bhavitabbaṃ, vīriyaṃ ārabhitabbaṃ. Porāṇakamahātherāpi sabbapalibodhe chinditvā antovasse ekacāriyavattaṃ pūrayiṃsu, bhasse mattaṃ jānitvā dasavatthukathaṃ dasaasubhadasānussatiaṭṭhatiṃsārammaṇakathaṃ kātuṃ vaṭṭati, āgantukānaṃ vattaṃ kātuṃ, sattāhakaraṇīyena gatānaṃ apaloketvā dātuṃ vaṭṭatīti evarūpaṃ vattaṃ kātabbaṃ.

Apica bhikkhū ovaditabbā ‘‘viggāhikapisuṇapharusavacanāni mā vadatha, divase divase sīlāni āvajjentā caturārakkhaṃ ahāpentā manasikārabahulā viharathā’’ti. Dantakaṭṭhakhādanavattaṃ ācikkhitabbaṃ, cetiyaṃ vā bodhiṃ vā vandantena gandhamālaṃ vā pūjentena pattaṃ vā thavikāya pakkhipantena na kathetabbaṃ, bhikkhācāravattaṃ ācikkhitabbaṃ, antogāme manussehi saddhiṃ paccayasaññuttakathā vā visabhāgakathā vā na kathetabbā, rakkhitindriyehi bhavitabbaṃ, khandhakavattañca sekhiyavattañca pūretabbanti evarūpā bahukāpi niyyānikakathā ācikkhitabbāti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Vassūpanāyikavinicchayakathā samattā.

27. Upajjhāyādivattavinicchayakathā

183. **Vatta**nti ettha pana vattaṃ nāmetaṃ upajjhāyavattaṃ ācariyavattaṃ āgantukavattaṃ āvāsikavattaṃ gamikavattaṃ bhattaggavattaṃ piṇḍacārikavattaṃ āraññikavattaṃ senāsanavattaṃ jantāgharavattaṃ vaccakuṭivattanti bahuvidhaṃ. Tattha **upajjhāyavattaṃ** tāva evaṃ veditabbaṃ – saddhivihārikena kālasseva uṭṭhāya upāhanā omuñcitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā upajjhāyassa dantakaṭṭhaṃ dātabbaṃ, mukhodakaṃ dātabbaṃ. Tattha dantakaṭṭhaṃ dentena mahantaṃ majjhimaṃ khuddakanti tīṇi dantakaṭṭhāni upanetvā ito yaṃ tīṇi divasāni gaṇhāti, catutthadivasato paṭṭhāya tādisameva dātabbaṃ. Sace aniyamaṃ katvā yaṃ vā taṃ vā gaṇhāti, atha yādisaṃ labhati, tādisaṃ dātabbaṃ. Mukhodakaṃ dentenapi sītañca uṇhañca udakaṃ upanetvā tato yaṃ tīṇi divasāni vaḷañjeti. Catutthadivasato paṭṭhāya tādisameva mukhadhovanodakaṃ dātabbaṃ. Sace duvidhampi vaḷañjeti, duvidhampi upanetabbaṃ. Udakaṃ mukhadhovanaṭṭhāne ṭhapetvā vaccakuṭito paṭṭhāya sammajjitabbaṃ. There vaccakuṭigate pariveṇaṃ sammajjitabbaṃ, evaṃ pariveṇaṃ asuññaṃ hoti. There vaccakuṭito anikkhanteyeva āsanaṃ paññapetabbaṃ. Sarīrakiccaṃ katvā āgantvā tasmiṃ nisinnassa sace yāgu hoti, bhājanaṃ dhovitvā yāgu upanāmetabbā, yāguṃ pivitassa udakaṃ datvā bhājanaṃ paṭiggahetvā nīcaṃ katvā sādhukaṃ appaṭighaṃsantena dhovitvā paṭisāmetabbaṃ. Upajjhāyamhi vuṭṭhite āsanaṃ uddharitabbaṃ. Sace so deso uklāpo hoti kenaci kacavarena saṃkiṇṇo, so deso sammajjitabbo. Sace pana añño kacavaro natthi, udakaphusitāneva honti, hatthena pamajjitabbo.

Sace upajjhāyo gāmaṃ pavisitukāmo hoti, nivāsanaṃ dātabbaṃ, paṭinivāsanaṃ paṭiggahetabbaṃ, kāyabandhanaṃ dātabbaṃ, saguṇaṃ katvā saṅghāṭiyo dātabbā, dhovitvā patto saudako dātabbo. Sace upajjhāyo pacchāsamaṇaṃ ākaṅkhati, timaṇḍalaṃ paṭicchādentena parimaṇḍalaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā saguṇaṃ katvā saṅghāṭiyo pārupitvā gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā dhovitvā pattaṃ gahetvā upajjhāyassa pacchāsamaṇena hotabbaṃ, nātidūre gantabbaṃ, nāccāsanne gantabbaṃ. Ettha pana sace upajjhāyaṃ nivattitvā olokentaṃ ekena vā dvīhi vā padavītihārehi sampāpuṇāti, ettāvatā nātidūre nāccāsanne gato hotīti veditabbaṃ. Sace upajjhāyena bhikkhācāre yāguyā vā bhatte vā laddhe patto uṇho vā bhāriko vā hoti, attano pattaṃ tassa datvā so patto gahetabbo, na upajjhāyassa bhaṇamānassa antarantarā kathā opātetabbā. Ito paṭṭhāya pana yattha yattha na-kārena paṭisedho karīyati, sabbattha dukkaṭāpatti veditabbā. Upajjhāyo āpattisāmantā bhaṇamāno nivāretabbo. Nivārentena ca ‘‘bhante, īdisaṃ nāma vattuṃ vaṭṭati, āpatti na hotī’’ti evaṃ pucchantena viya vāretabbo, ‘‘vāressāmī’’ti pana katvā ‘‘mahallaka, mā evaṃ bhaṇā’’ti na vattabbo.

Sace āsanne gāmo hoti, vihāre vā gilāno bhikkhu hoti, gāmato paṭhamataraṃ āgantabbaṃ. Sace dūre gāmo hoti, upajjhāyena saddhiṃ āgacchantopi natthi, teneva saddhiṃ gāmato nikkhamitvā cīvarena pattaṃ veṭhetvā antarāmaggato paṭhamataraṃ āgantabbaṃ. Evaṃ paṭhamataraṃ āgatena āsanaṃ paññapetabbaṃ, pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ upanikkhipitabbaṃ, paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahetabbaṃ, paṭinivāsanaṃ dātabbaṃ, nivāsanaṃ paṭiggahetabbaṃ. Sace cīvaraṃ sedaggahitaṃ hoti, muhuttaṃ uṇhe otāpetabbaṃ, na ca uṇhe cīvaraṃ nidahitabbaṃ, cīvaraṃ saṅgharitabbaṃ. Cīvaraṃ saṅgharantena ca caturaṅgulaṃ kaṇṇaṃ ussāretvā cīvaraṃ saṅgharitabbaṃ. Kiṃkāraṇā? Mā majjhe bhaṅgo ahosīti. Samaṃ katvā saṅgharitassa hi majjhe bhaṅgo hoti, tato niccaṃ bhijjamānaṃ dubbalaṃ hoti, taṃ nivāraṇatthametaṃ vuttaṃ. Tasmā yathā ajja bhaṅgaṭṭhāneyeva sve na bhijjissati, tathā divase divase caturaṅgulaṃ ussāretvā saṅgharitabbaṃ, obhoge kāyabandhanaṃ kātabbaṃ.

Sace piṇḍapāto hoti, upajjhāyo ca bhuñjitukāmo hoti, udakaṃ datvā piṇḍapāto upanāmetabbo, upajjhāyo pānīyena pucchitabbo. Pucchantena ca tikkhattuṃ ‘‘pānīyaṃ, bhante, āharīyatū’’ti pānīyena pucchitabbo. Sace kālo atthi, upajjhāye bhutte sayaṃ bhuñjitabbaṃ. Sace upakaṭṭho kālo, pānīyaṃ upajjhāyassa santike ṭhapetvā sayampi bhuñjitabbaṃ. Bhuttāvissa udakaṃ datvā pattaṃ paṭiggahetvā nīcaṃ katvā sādhukaṃ appaṭighaṃsantena dhovitvā vodakaṃ katvā muhuttaṃ uṇhe otāpetabbo, na ca uṇhe patto nidahitabbo, pattacīvaraṃ nikkhipitabbaṃ. Pattaṃ nikkhipantena ekena hatthena pattaṃ gahetvā ekena hatthena heṭṭhāmañcaṃ vā heṭṭhāpīṭhaṃ vā parāmasitvā patto nikkhipitabbo, na ca taṭṭikacammakhaṇḍādīhi anantarahitāya bhūmiyā patto nikkhipitabbo. Sace pana kāḷavaṇṇakatā vā sudhābaddhā vā bhūmi hoti nirajamattikā, tathārūpāya bhūmiyā ṭhapetuṃ vaṭṭati, dhotavālikāyapi ṭhapetuṃ vaṭṭati, paṃsurajasakkharādīsu na vaṭṭati. Tatra pana paṇṇaṃ vā ādhārakaṃ vā ṭhapetvā tatra nikkhipitabbo. Cīvaraṃ nikkhipantena ekena hatthena cīvaraṃ gahetvā ekena hatthena cīvaravaṃsaṃ vā cīvararajjuṃ vā pamajjitvā pārato antaṃ orato bhogaṃ katvā cīvaraṃ nikkhipitabbaṃ. Idañca cīvaravaṃsādīnaṃ heṭṭhā hatthaṃ pavesetvā abhimukhena hatthena saṇikaṃ nikkhipanatthaṃ vuttaṃ. Ante pana gahetvā bhogena cīvaravaṃsādīnaṃ upari khipantassa bhittiyaṃ bhogo paṭihaññati, tasmā tathā na kātabbaṃ. Upajjhāyamhi vuṭṭhite āsanaṃ uddharitabbaṃ, pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ paṭisāmetabbaṃ. Sace so deso uklāpo hoti, so deso sammajjitabbo.

Sace upajjhāyo nahāyitukāmo hoti, nahānaṃ paṭiyādetabbaṃ. Sace sītena attho hoti, sītaṃ paṭiyādetabbaṃ. Sace uṇhena attho hoti, uṇhaṃ paṭiyādetabbaṃ.

Sace upajjhāyo jantāgharaṃ pavisitukāmo hoti, cuṇṇaṃ sannetabbaṃ, mattikā temetabbā. Jantāgharapīṭhaṃ ādāya upajjhāyassa piṭṭhito piṭṭhito gantvā jantāgharapīṭhaṃ datvā cīvaraṃ paṭiggahetvā ekamante niddhūmaṭṭhāne ṭhapetabbaṃ, cuṇṇaṃ dātabbaṃ, mattikā dātabbā. Sace ussahati, jantāgharaṃ pavisitabbaṃ, pavisantena mattikāya mukhaṃ makkhetvā purato ca pacchato ca paṭicchādetvā jantāgharaṃ pavisitabbaṃ. Na there bhikkhū anupakhajja nisīditabbaṃ, na navā bhikkhū āsanena paṭibāhitabbā, jantāghare upajjhāyassa parikammaṃ kātabbaṃ. Jantāghare parikammaṃ nāma aṅgāramattikāuṇhodakadānādikaṃ sabbakiccaṃ. Jantāgharā nikkhamantena jantāgharapīṭhaṃ ādāya purato ca pacchato ca paṭicchādetvā jantāgharā nikkhamitabbaṃ.

Udakepi upajjhāyassa aṅgapaccaṅgaghaṃsanādikaṃ parikammaṃ kātabbaṃ, nahātena paṭhamataraṃ uttaritvā attano gattaṃ vodakaṃ katvā nivāsetvā upajjhāyassa gattato udakaṃ pamajjitabbaṃ, nivāsanaṃ dātabbaṃ, saṅghāṭi dātabbā, jantāgharapīṭhaṃ ādāya paṭhamataraṃ āgantvā āsanaṃ paññapetabbaṃ, pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ upanikkhipitabbaṃ, upajjhāyo pānīyena pucchitabbo. Jantāghare hi uṇhasantāpena pipāsā hoti. Sace uddisāpetukāmo hoti, uddisitabbo. Sace paripucchitukāmo hoti, paripucchitabbo.

Yasmiṃ vihāre upajjhāyo viharati, sace so vihāro uklāpo hoti, sace ussahati, kenaci gelaññena anabhibhūto hoti, sodhetabbo. Agilānena hi saddhivihārikena saṭṭhivassenapi sabbaṃ upajjhāyavattaṃ kātabbaṃ, anādarena akarontassa vattabhede dukkaṭaṃ, na-kārapaṭisaṃyuttesu pana padesu gilānassapi paṭikkhittakiriyaṃ karontassa dukkaṭameva. Vihāraṃ sodhentena paṭhamaṃ pattacīvaraṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, nisīdanapaccattharaṇaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, bhisibimbohanaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, mañco nīcaṃ katvā sādhukaṃ apaṭighaṃsantena asaṅghaṭṭentena kavāṭapīṭhaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbo, pīṭhaṃ nīcaṃ katvā sādhukaṃ apaṭighaṃsantena asaṅghaṭṭentena kavāṭapīṭhaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, mañcapaṭipādakā nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbā, kheḷamallako nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbo, apassenaphalakaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ. Bhūmattharaṇaṃ yathāpaññattaṃ sallakkhetvā nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ. Sace vihāre santānakaṃ hoti, ullokā paṭhamaṃ ohāretabbaṃ, ālokasandhikaṇṇabhāgā pamajjitabbā. Sace gerukaparikammakatā bhitti kaṇṇakitā hoti, coḷakaṃ temetvā pīḷetvā pamajjitabbā. Sace kāḷavaṇṇakatā bhūmi kaṇṇakitā hoti, coḷakaṃ temetvā pīḷetvā pamajjitabbā. Sace akatā hoti bhūmi, udakena paripphositvā paripphositvā sammajjitabbā ‘‘mā vihāro rajena uhaññī’’ti, saṅkāraṃ vicinitvā ekamantaṃ chaḍḍetabbaṃ.

Bhūmattharaṇaṃ otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā abhiharitvā yathā paṭhamaṃ paññattaṃ ahosi, tatheva paññapetabbaṃ. Etadatthameva hi ‘‘yathāpaññattaṃ sallakkhetvā nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabba’’nti vuttaṃ. Sace pana paṭhamaṃ ajānantena kenaci paññattaṃ ahosi, samantato bhittiṃ dvaṅgulamattena vā tivaṅgulamattena vā mocetvā paññapetabbaṃ. Idañhettha paññāpanavattaṃ – sace kaṭasārako hoti atimahanto ca, chinditvā koṭiṃ nivattetvā bandhitvā paññapetabbo. Sace koṭiṃ nivattetvā bandhituṃ na jānāti, na chinditabbo. Mañcapaṭipādakā otāpetvā pamajjitvā yathāṭhāne ṭhapetabbā, mañco otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā nīcaṃ katvā sādhukaṃ apaṭighaṃsantena asaṅghaṭṭentena kavāṭapīṭhaṃ atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbo, pīṭhaṃ otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā nīcaṃ katvā sādhukaṃ apaṭighaṃsantena asaṅghaṭṭentena kavāṭapīṭhaṃ atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbaṃ, bhisibimbohanaṃ otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbaṃ, nisīdanapaccattharaṇaṃ otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbaṃ, kheḷamallako otāpetvā pamajjitvā atiharitvā yathāṭhāne ṭhapetabbo, apassenaphalakaṃ otāpetvā pamajjitvā atiharitvā yathāṭhāne ṭhapetabbaṃ. Pattacīvaraṃ nikkhipitabbaṃ, pattaṃ nikkhipantena ekena hatthena pattaṃ gahetvā ekena hatthena heṭṭhāmañcaṃ vā heṭṭhāpīṭhaṃ vā parāmasitvā patto nikkhipitabbo, na ca anantarahitāya bhūmiyā patto nikkhipitabbo. Cīvaraṃ nikkhipantena ekena hatthena cīvaraṃ gahetvā ekena hatthena cīvaravaṃsaṃ vā cīvararajjuṃ vā pamajjitvā pārato antaṃ, orato bhogaṃ katvā cīvaraṃ nikkhipitabbaṃ.

Sace puratthimā sarajā vātā vāyanti, puratthimā vātapānā thaketabbā. Sace pacchimā, uttarā, dakkhiṇā sarajā vātā vāyanti, dakkhiṇā vātapānā thaketabbā. Sace sītakālo hoti, divā vātapānā vivaritabbā, rattiṃ thaketabbā. Sace uṇhakālo hoti, divā thaketabbā, rattiṃ vivaritabbā.

Sace uklāpaṃ hoti, pariveṇaṃ sammajjitabbaṃ, koṭṭhako sammajjitabbo, upaṭṭhānasālā sammajjitabbā, aggisālā sammajjitabbā, vaccakuṭi sammajjitabbā, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, ācamanakumbhiyā udakaṃ āsiñcitabbaṃ.

Sace upajjhāyassa anabhirati uppannā hoti, saddhivihārikena aññattha netabbo, añño vā bhikkhu vattabbo ‘‘theraṃ gahetvā aññattha gacchā’’ti, dhammakathā vāssa kātabbā. Sace upajjhāyassa kukkuccaṃ uppannaṃ hoti, saddhivihārikena vinodetabbaṃ, aññena vā vinodāpetabbaṃ dhammakathā vāssa kātabbā. Sace upajjhāyassa diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti, saddhivihārikena vissajjetabbaṃ, añño vā vattabbo ‘‘theraṃ diṭṭhigataṃ vissajjāpehī’’ti, dhammakathā vāssa kātabbā. Sace upajjhāyo garudhammaṃ ajjhāpanno hoti parivāsāraho, saddhivihārikena ussukkaṃ kātabbaṃ, parivāsadānatthaṃ so so bhikkhu upasaṅkamitvā yācitabbo. Sace attanā paṭibalo hoti, attanāva dātabbo. No ce paṭibalo hoti, aññena dāpetabbo. Sace upajjhāyo mūlāyapaṭikassanāraho hoti mānattāraho abbhānāraho vā, vuttanayeneva ussukkaṃ kātabbaṃ. Sace saṅgho upajjhāyassa kammaṃ kattukāmo hoti tajjanīyaṃ vā niyassaṃ vā pabbājanīyaṃ vā paṭisāraṇīyaṃ vā ukkhepanīyaṃ vā, saddhivihārikena ussukkaṃ kātabbaṃ ‘‘kena nu kho upāyena saṅgho upajjhāyassa kammaṃ na kareyya, lahukāya vā pariṇāmeyyā’’ti. Saddhivihārikena hi ‘‘upajjhāyassa ukkhepanīyakammaṃ kattukāmo saṅgho’’ti ñatvā ekamekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ‘‘mā, bhante, amhākaṃ upajjhāyassa kammaṃ karitthā’’ti yācitabbā. Sace karontiyeva, ‘‘tajjanīyaṃ vā niyassaṃ vā lahukakammaṃ karothā’’ti yācitabbā. Sace karontiyeva, atha upajjhāyo ‘‘sammā vattatha, bhante’’ti yācitabbo. Iti taṃ sammā vattāpetvā ‘‘paṭippassambhetha, bhante, kamma’’nti bhikkhū yācitabbā.

Sace upajjhāyassa cīvaraṃ dhovitabbaṃ hoti, saddhivihārikena dhovitabbaṃ, ussukkaṃ vā kātabbaṃ ‘‘kinti nu kho upajjhāyassa cīvaraṃ dhoviyethā’’ti. Sace upajjhāyassa cīvaraṃ kātabbaṃ hoti, rajanaṃ vā pacitabbaṃ, cīvaraṃ vā rajetabbaṃ hoti, saddhivihārikena sabbaṃ kātabbaṃ, ussakkaṃ vā kātabbaṃ ‘‘kinti nu kho upajjhāyassa cīvaraṃ rajiyethā’’ti. Cīvaraṃ rajantena sādhukaṃ saṃparivattetvā rajetabbaṃ, na ca acchinne theve pakkamitabbaṃ.

Na upajjhāyaṃ anāpucchā ekaccassa patto dātabbo, na ekaccassa patto paṭiggahetabbo, na ekaccassa cīvaraṃ dātabbaṃ, na ekaccassa cīvaraṃ paṭiggahetabbaṃ, na ekaccassa parikkhāro dātabbo, na ekaccassa parikkhāro paṭiggahetabbo, na ekaccassa kesā chedetabbā, na ekaccena kesā chedāpetabbā, na ekaccassa parikammaṃ kātabbaṃ, na ekaccena parikammaṃ kārāpetabbaṃ, na ekaccassa veyyāvacco kātabbo, na ekaccena veyyāvacco kārāpetabbo, na ekaccassa pacchāsamaṇena hotabbaṃ, na ekacco pacchāsamaṇo ādātabbo, na ekaccassa piṇḍapāto nīharitabbo, na ekaccena piṇḍapāto nīharāpetabbo, na upajjhāyaṃ anāpucchā gāmo pavisitabbo, piṇḍāya vā aññena vā karaṇīyena pavisitukāmena āpucchitvāva pavisitabbo. Sace upajjhāyo kālasseva vuṭṭhāya dūraṃ bhikkhācāraṃ gantukāmo hoti, ‘‘daharā piṇḍāya pavisantū’’ti vatvā gantabbaṃ. Avatvā gate pariveṇaṃ gantvā upajjhāyaṃ apassantena gāmaṃ pavisituṃ vaṭṭati. Sace gāmaṃ pavisantopi passati, diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya āpucchituṃyeva vaṭṭati. Na upajjhāyaṃ anāpucchā vāsatthāya vā asubhadassanatthāya vā susānaṃ gantabbaṃ, na disā pakkamitabbā, pakkamitukāmena pana kammaṃ ācikkhitvā yāvatatiyaṃ yācitabbo. Sace anujānāti, sādhu, no ce anujānāti, taṃ nissāya vasato cassa uddeso vā paripucchā vā kammaṭṭhānaṃ vā na sampajjati, upajjhāyo bālo hoti abyatto, kevalaṃ attano santike vasāpetukāmatāya eva gantuṃ na deti, evarūpe nivārentepi gantuṃ vaṭṭati. Sace upajjhāyo gilāno hoti, yāvajīvaṃ upaṭṭhāpetabbo, vuṭṭhānamassa āgametabbaṃ, na katthaci gantabbaṃ. Sace añño bhikkhu upaṭṭhāko atthi, bhesajjaṃ pariyesitvā tassa hatthe datvā ‘‘bhante, ayaṃ upaṭṭhahissatī’’ti vatvā gantabbaṃ. Idaṃ tāva upajjhāyavattaṃ.

184. Idameva ca antevāsikena ācariyassa kattabbattā **ācariyavatta**nti vuccati. Nāmamattameva hettha nānaṃ. Tattha yāva cīvararajanaṃ, tāva vatte akariyamāne upajjhāyassa ācariyassa ca parihāni hoti, tasmā taṃ akarontassa nissayamuttakassapi amuttakassapi āpattiyeva, ekaccassa pattadānato paṭṭhāya amuttanissayasseva āpatti. Upajjhāye ācariye vā vattaṃ sādiyante saddhivihārikā antevāsikā ca bahukāpi hontu, sabbesaṃ āpatti. Sace upajjhāyo ācariyo vā ‘‘mayhaṃ upaṭṭhāko atthi, tumhe attano sajjhāyamanasikārādīsu yogaṃ karothā’’ti vadati, saddhivihārikādīnaṃ anāpatti. Upajjhāyo vā ācariyo vā sace sādiyanaṃ vā asādiyanaṃ vā na jānāti, bālo hoti, saddhivihārikādayo bahū, tesu eko vattasampanno bhikkhu ‘‘upajjhāyassa vā ācariyassa vā kiccaṃ ahaṃ karissāmi, tumhe appossukkā viharathā’’ti evañce attano bhāraṃ katvā itare vissajjeti, tassa bhārakaraṇato paṭṭhāya tesaṃ anāpatti. Ettha antevāsikesu pana nissayantevāsikena yāva ācariyaṃ nissāya vasati, tāva sabbaṃ ācariyavattaṃ kātabbaṃ. Pabbajjaupasampadadhammantevāsikehi pana nissayamuttakehipi ādito paṭṭhāya yāva cīvararajanaṃ, tāva vattaṃ kātabbaṃ. Anāpucchitvā pattadānādimhi pana etesaṃ anāpatti.

Etesu pabbajjantevāsiko ca upasampadantevāsiko ca ācariyassa yāvajīvaṃ bhārā. Nissayantevāsiko ca dhammantevāsiko ca yāva samīpe vasanti, tāva ācariyupajjhāyehipi antevāsikasaddhivihārikā saṅgahetabbā anuggahetabbā uddesena paripucchāya ovādena anusāsaniyā. Sace antevāsikasaddhivihārikānaṃ patto vā cīvaraṃ vā añño vā koci parikkhāro natthi, attano atirekapattacīvaraṃ atirekaparikkhāro vā atthi, dātabbaṃ. No ce, dhammiyena nayena pariyesanatthāya ussukkaṃ kātabbaṃ. Sace antevāsikasaddhivihārikā gilānā honti, upajjhāyavatte vuttanayena dantakaṭṭhadānaṃ ādiṃ katvā ācamanakumbhiyā udakasiñcanapariyosānaṃ sabbaṃ vattaṃ kātabbameva, akarontānaṃ āpatti. Tasmā ācariyupajjhāyehipi antevāsikasaddhivihārikesu sammā vattitabbaṃ. Ācariyupajjhāyādīsu hi yo yo na sammā vattati, tassa tassa āpatti. Upajjhāyādivattakathā.

185. Idāni **āgantukavattādīni** veditabbāni. Āgantukena bhikkhunā upacārasīmāsamīpaṃ gantvā upāhanā omuñcitvā nīcaṃ katvā papphoṭetvā upāhanadaṇḍakena gahetvā chattaṃ upanāmetvā sīsaṃ vivaritvā sīse cīvaraṃ khandhe karitvā sādhukaṃ ataramānena ārāmo pavisitabbo, ārāmaṃ pavisantena sallakkhetabbaṃ ‘‘kattha āvāsikā bhikkhū sannipatantī’’ti. Yattha āvāsikā bhikkhū sannipatanti upaṭṭhānasālāya vā maṇḍape vā rukkhamūle vā, tattha gantvā ekamantaṃ patto nikkhipitabbo, ekamantaṃ cīvaraṃ nikkhipitabbaṃ, patirūpaṃ āsanaṃ gahetvā nisīditabbaṃ, pānīyaṃ pucchitabbaṃ, paribhojanīyaṃ pucchitabbaṃ ‘‘katamaṃ pānīyaṃ, katamaṃ paribhojanīya’’nti. Sace pānīyena attho hoti, pānīyaṃ gahetvā pātabbaṃ. Sace paribhojanīyena attho hoti, paribhojanīyaṃ gahetvā pādā dhovitabbā. Pāde dhovantena ekena hatthena udakaṃ āsiñcitabbaṃ, ekena hatthena pādā dhovitabbā, na teneva hatthena udakaṃ āsiñcitabbaṃ, na teneva hatthena pādā dhovitabbā, upāhanapuñchanacoḷakaṃ puñchitvā upāhanā puñchitabbā, upāhanā puñchantena paṭhamaṃ sukkhena coḷakena puñchitabbā, pacchā allena, upāhanapuñchanacoḷakaṃ dhovitvā ekamantaṃ pattharitabbaṃ.

Sace āvāsiko bhikkhu vuḍḍho hoti, abhivādetabbo. Sace navako hoti, abhivādāpetabbo. Senāsanaṃ pucchitabbaṃ ‘‘katamaṃ me senāsanaṃ pāpuṇātī’’ti, ajjhāvuṭṭhaṃ vā anajjhāvuṭṭhaṃ vā pucchitabbaṃ, ‘‘gocaragāmo āsanne, udāhu dūre, kālasseva piṇḍāya caritabbaṃ, udāhu divā’’ti evaṃ bhikkhācāro pucchitabbo, agocaro pucchitabbo, gocaro pucchitabbo. Agocaro nāma micchādiṭṭhikānaṃ gāmo paricchinnabhikkho vā gāmo, yattha ekassa vā dvinnaṃ vā bhikkhā dīyati, sekkhasammahāni kulāni pucchitabbāni, vaccaṭṭhānaṃ pucchitabbaṃ, passāvaṭṭhānaṃ pucchitabbaṃ, ‘‘kiṃ imissā pokkharaṇiyā pānīyaṃyeva pivanti, nahānādiparibhogampi karontī’’ti evaṃ pānīyañceva paribhojanīyañca pucchitabbaṃ, kattaradaṇḍo pucchitabbo, saṅghassa katikasaṇṭhānaṃ pucchitabbaṃ, kesuci ṭhānesu vāḷamigā vā amanussā vā honti, tasmā ‘‘kaṃ kālaṃ pavisitabbaṃ, kaṃ kālaṃ nikkhamitabba’’nti pucchitabbaṃ. Sace vihāro anajjhāvuṭṭho hoti, kavāṭaṃ ākoṭetvā muhuttaṃ āgametvā ghaṭikaṃ ugghāṭetvā kavāṭaṃ paṇāmetvā bahi ṭhitena nilloketabbo.

Sace so vihāro uklāpo hoti, mañce vā mañco āropito hoti, pīṭhe vā pīṭhaṃ āropitaṃ hoti, senāsanaṃ upari puñjīkataṃ hoti, sace sakkoti, sabbo vihāro sodhetabbo, asakkontena attano vasanokāso jaggitabbo. Sabbaṃ sodhetuṃ sakkontena pana upajjhāyavatte vuttanayena bhūmattharaṇamañcapīṭhādīni bahi nīharitvā vihāraṃ sodhetvā puna atiharitvā yathāṭhāne paññapetabbāni.

Sace puratthimā sarajā vātā vāyanti, puratthimā vātapānā thaketabbā. Sace pacchimā, uttarā, dakkhiṇā sarajā vātā vāyanti, dakkhiṇā vātapānā thaketabbā. Sace sītakālo hoti, divā vātapānā vivaritabbā, rattiṃ thaketabbā. Sace uṇhakālo hoti, divā thaketabbā, rattiṃ vivaritabbā.

Sace uklāpaṃ hoti, pariveṇaṃ sammajjitabbaṃ, koṭṭhako sammajjitabbo, upaṭṭhānasālā sammajjitabbā, aggisālā sammajjitabbā, vaccakuṭi sammajjitabbā, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ, ācamanakumbhiyā udakaṃ āsiñcitabbaṃ. Idaṃ āgantukavattaṃ.

186. **Āvāsikavatte** āvāsikena bhikkhunā āgantukaṃ bhikkhuṃ vuḍḍhataraṃ disvā āsanaṃ paññapetabbaṃ, pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ upanikkhipitabbaṃ, paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahetabbaṃ, pānīyena pucchitabbo, pucchantena pana sakiṃ ānītaṃ pānīyaṃ sabbaṃ pivati, ‘‘puna ānemī’’ti pucchitabboyeva. Bījanenapi bījitabbo, bījantena sakiṃ pādapiṭṭhiyaṃ bījitvā sakiṃ majjhe, sakiṃ sīse bījitabbo, ‘‘alaṃ hotū’’ti vuttena mandataraṃ bījitabbaṃ, puna ‘‘ala’’nti vuttena tato mandataraṃ bījitabbaṃ, tatiyavāraṃ vuttena bījanī ṭhapetabbā, pādāpissa dhovitabbā. Sace attano telaṃ atthi, telena makkhetabbā. No ce atthi, tassa santakena makkhetabbā. Sace ussahati, upāhanā puñchitabbā. Upāhanā puñchantena paṭhamaṃ sukkhena coḷena puñchitabbā, pacchā allena, upāhanapuñchanacoḷakaṃ dhovitvā ekamantaṃ vissajjetabbaṃ.

Āgantuko bhikkhu abhivādetabbo, senāsanaṃ paññapetabbaṃ ‘‘etaṃ senāsanaṃ pāpuṇātī’’ti. Ajjhāvuṭṭhaṃ vā anajjhāvuṭṭhaṃ vā ācikkhitabbaṃ, gocaro ācikkhitabbo, agocaro ācikkhitabbo, sekkhasammatāni kulāni ācikkhitabbāni, vaccaṭṭhānaṃ ācikkhitabbaṃ, passāvaṭṭhānaṃ ācikkhitabbaṃ, pānīyaṃ ācikkhitabbaṃ, paribhojanīyaṃ ācikkhitabbaṃ, kattaradaṇḍo ācikkhitabbo, saṅghassa katikasaṇṭhānaṃ ācikkhitabbaṃ ‘‘imaṃ kālaṃ pavisitabbaṃ, imaṃ kālaṃ nikkhamitabba’’nti.

Sace āgantuko navako hoti, nisinnakeneva ācikkhitabbaṃ ‘‘atra pattaṃ nikkhipāhi, atra cīvaraṃ nikkhipāhi, idaṃ āsanaṃ, nisīdāhī’’ti. Pānīyaṃ ācikkhitabbaṃ, paribhojanīyaṃ ācikkhitabbaṃ, upāhanapuñchanacoḷakaṃ ācikkhitabbaṃ, āgantuko bhikkhu abhivādāpetabbo, senāsanādīnipi nisinneneva ācikkhitabbāni. Vuḍḍhatare pana āgate āsanaṃ paññapetabbanti evamādi sabbaṃ cīvarakammaṃ vā navakammaṃ vā ṭhapetvāpi kātabbaṃ. Cetiyaṅgaṇaṃ sammajjantena sammuñjaniṃ nikkhipitvā tassa vattaṃ kātuṃ ārabhitabbaṃ. Paṇḍito hi āgantuko ‘‘sammajjāhi tāva cetiyaṅgaṇa’’nti vakkhati. Gilānassa bhesajjaṃ karontena pana sace nātiāturo gilāno hoti, bhesajjaṃ akatvā vattameva kātabbaṃ, mahāgilānassa pana bhesajjameva kātabbaṃ. Paṇḍito hi āgantuko ‘‘karohi tāva bhesajja’’nti vakkhati. Idaṃ āvāsikavattaṃ.

187. **Gamikavatte** gamikena bhikkhunā mañcapīṭhādidārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍampi rajanabhājanādi sabbaṃ aggisālāyaṃ vā aññasmiṃ vā guttaṭṭhāne paṭisāmetvā dvāravātapānaṃ thaketvā senāsanaṃ āpucchitvā pakkamitabbaṃ. Sace bhikkhu na hoti, sāmaṇero āpucchitabbo. Sace sāmaṇero na hoti, ārāmiko āpucchitabbo. Sace na hoti bhikkhu vā sāmaṇero vā ārāmiko vā, catūsu pāsāṇesu mañcaṃ paññapetvā mañce mañcaṃ āropetvā pīṭhe pīṭhaṃ āropetvā senāsanaṃ upari puñjaṃ karitvā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ paṭisāmetvā dvāravātapānaṃ thaketvā pakkamitabbaṃ. Sace vihāro ovassati, sace ussahati, sabbo chādetabbo, ussukkaṃ vā kātabbaṃ ‘‘kinti nu kho vihāro chādiyethā’’ti, evañcetaṃ labhetha, iccetaṃ kusalaṃ. No ce labhetha, yo deso anovassako hoti, tattha catūsu pāsāṇesu mañcaṃ paññapetvā mañce mañcaṃ āropetvā pīṭhe pīṭhaṃ āropetvā senāsanaṃ upari puñjaṃ karitvā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ paṭisāmetvā dvāravātapānaṃ thaketvā pakkamitabbaṃ. Sace vihāro ovassati, sace ussahati, senāsanaṃ gāmaṃ atiharitabbaṃ, ussukkaṃ vā kātabbaṃ ‘‘kinti nu kho senāsanaṃ gāmaṃ atihariyethā’’ti, evañcetaṃ labhetha, iccetaṃ kusalaṃ. No ce labhetha, ajjhokāse catūsu pāsāṇesu mañcaṃ paññapetvā mañce mañcaṃ āropetvā pīṭhe pīṭhaṃ āropetvā senāsanaṃ upari puñjaṃ karitvā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ paṭisāmetvā tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā pakkamitabbaṃ ‘‘appeva nāma aṅgānipi seseyyu’’nti. Idaṃ gamikavattaṃ.

188. **Bhattaggavatte** sace ārāme kālo ārocito hoti, timaṇḍalaṃ paṭicchādentena parimaṇḍalaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā saguṇaṃ katvā saṅghāṭiyo pārupitvā gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā dhovitvā pattaṃ gahetvā sādhukaṃ ataramānena gāmo pavisitabbo.

Na okkamma therānaṃ bhikkhūnaṃ purato gantabbaṃ. Suppaṭicchannena, susaṃvutena, okkhittacakkhunā, appasaddena antaraghare gantabbaṃ, na ukkhittakāya, na ujjagghikāya antaraghare gantabbaṃ, na kāyappacālakaṃ, na bāhuppacālakaṃ, na sīsappacālakaṃ antaraghare gantabbaṃ, na khambhakatena, na oguṇṭhitena, na ukkuṭikāya antaraghare gantabbaṃ.

Suppaṭicchannena, susaṃvutena, okkhittacakkhunā, appasaddena antaraghare nisīditabbaṃ, na ukkhittakāya, na ujjagghikāya antaraghare nisīditabbaṃ, na kāyappacālakaṃ, na bāhuppacālakaṃ, na sīsappacālakaṃ antaraghare nisīditabbaṃ, na khambhakatena, na oguṇṭhitena, na pallatthikāya antaraghare nisīditabbaṃ, na there bhikkhū anupakhajja nisīditabbaṃ. Sace mahātherassa nisinnāsanena samakaṃ āsanaṃ hoti, bahūsu āsanesu sati ekaṃ dve āsanāni ṭhapetvā nisīditabbaṃ. Bhikkhū gaṇetvā paññattāsanesu anisīditvā mahātherena ‘‘nisīdā’’ti vuttena nisīditabbaṃ. No ce mahāthero vadati, ‘‘idaṃ, bhante, āsanaṃ ucca’’nti vattabbaṃ. ‘‘Nisīdā’’ti vuttena nisīditabbaṃ. Sace pana evaṃ āpucchitepi na vadati, nisīdantassa anāpatti, mahātherasseva āpatti. Navako hi evarūpe āsane anāpucchā nisīdanto āpajjati, thero āpucchite ananujānanto. Na navā bhikkhū āsanena paṭibāhitabbā, na saṅghāṭikaṃ ottharitvā antaraghare nisīditabbaṃ.

Pattadhovanodake dīyamāne ubhohi hatthehi pattaṃ paṭiggahetvā udakaṃ paṭiggahetabbaṃ, dakkhiṇodakaṃ pana purato ādhārake pattaṃ ṭhapetvā gahetabbaṃ, nīcaṃ katvā udakasaddaṃ akarontena apaṭighaṃsantena patto dhovitabbo. Sace udakapaṭiggāhako hoti, nīcaṃ katvā udakapaṭiggāhake udakaṃ āsiñcitabbaṃ ‘‘mā udakapaṭiggāhako udakena osiñci, mā sāmantā bhikkhū udakena osiñciṃsu, mā saṅghāṭi udakena osiñcī’’ti. Sace udakapaṭiggāhako na hoti, nīcaṃ katvā chamāya udakaṃ āsiñcitabbaṃ ‘‘mā sāmantā bhikkhū udakena osiñciṃsu, mā saṅghāṭi udakena osiñcī’’ti.

Odane dīyamāne ubhohi hatthehi pattaṃ paṭiggahetvā odano paṭiggahetabbo. Yathā sūpassa okāso hoti, evaṃ mattāya odano gaṇhitabbo. Sace hoti sappi vā telaṃ vā uttaribhaṅgaṃ vā, therena vattabbo ‘‘sabbesaṃ samakaṃ sampādehī’’ti. Idañca na kevalaṃ sappiādīsu, odanepi vattabbaṃ. Sappiādīsu pana yaṃ appaṃ hoti ekassa vā dvinnaṃ vā anurūpaṃ, taṃ sabbesaṃ samakaṃ sampādehīti vutte manussānaṃ vihesā hoti, tasmā tādisaṃ sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā gahetvā sesaṃ na gahetabbaṃ. Sakkaccaṃ piṇḍapāto paṭiggahetabbo, pattasaññinā piṇḍapāto paṭiggahetabbo, samasūpako samatitthiko piṇḍapāto paṭiggahetabbo, na tāva therena bhuñjitabbaṃ, yāva na sabbesaṃ odano sampatto hoti. Idañca yaṃ paricchinnabhikkhukaṃ bhattaggaṃ, yattha manussā sabbesaṃ pāpetvā vanditukāmā honti, taṃ sandhāya vuttaṃ. Yaṃ pana mahābhattaggaṃ hoti, yattha ekasmiṃ padese bhuñjanti, ekasmiṃ padese udakaṃ dīyati, tattha yathāsukhaṃ bhuñjitabbaṃ.

Sakkaccaṃ piṇḍapāto bhuñjitabbo, pattasaññinā piṇḍapāto bhuñjitabbo, sapadāno piṇḍapāto bhuñjitabbo, samasūpako piṇḍapāto bhuñjitabbo, na thūpakato omadditvā piṇḍapāto bhuñjitabbo, na sūpaṃ vā byañjanaṃ vā odanena paṭicchādetabbaṃ bhiyyokamyataṃ upādāya, na sūpaṃ vā odanaṃ vā agilānena attano atthāya viññāpetvā bhuñjitabbaṃ, na ujjhānasaññinā paresaṃ patto oloketabbo, nātimahanto kabaḷo kātabbo, parimaṇḍalaṃ ālopo kātabbo, na anāhaṭe kabaḷe mukhadvāraṃ vivaritabbaṃ, na bhuñjamānena sabbo hattho mukhe pakkhipitabbo, na sakabaḷena mukhena byāharitabbaṃ, na piṇḍukkhepakaṃ bhuñjitabbaṃ, na kabaḷāvacchekaṃ, na avagaṇḍakārakaṃ, na hatthaniddhunakaṃ, na sitthāvakārakaṃ, na jivhānicchārakaṃ, na capucapukārakaṃ, na surusurukārakaṃ, na hatthanillehakaṃ, na pattanillehakaṃ, na oṭṭhanillehakaṃ bhuñjitabbaṃ.

Na sāmisena hatthena pānīyathālako paṭiggahetabbo, na tāva therena hatthadhovanaudakaṃ paṭiggahetabbaṃ, yāva na sabbe bhuttāvino honti. Sace manussā ‘‘dhovatha, bhante, pattañca hatthe cā’’ti vadanti, bhikkhū vā ‘‘tumhe udakaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, vaṭṭati. Udake dīyamāne ubhohi hatthehi pattaṃ paṭiggahetvā udakaṃ paṭiggahetabbaṃ, nīcaṃ katvā udakasaddaṃ akarontena apaṭighaṃsantena patto dhovitabbo. Sace udakapaṭiggāhako hoti, nīcaṃ katvā udakapaṭiggāhake udakaṃ āsiñcitabbaṃ ‘‘mā udakapaṭiggāhako udakena osiñci, mā sāmantā bhikkhū udakena osiñciṃsu, mā saṅghāṭi udakena osiñcī’’ti. Sace udakapaṭiggāhako na hoti, nīcaṃ katvā chamāya udakaṃ āsiñcitabbaṃ ‘‘mā sāmantā bhikkhū udakena osiñciṃsu, mā saṅghāṭi udakena osiñcī’’ti, na sasitthakaṃ pattadhovanaṃ antaraghare chaḍḍetabbaṃ.

Bhattaggato uṭṭhāya nivattantesu navakehi bhikkhūhi paṭhamataraṃ nivattitabbaṃ, pacchā therehi. Sambādhesu hi gharesu mahātherānaṃ nikkhamanokāso na hoti, tasmā evaṃ vuttaṃ. Evaṃ nivattantehi pana navakehi gehadvāre ṭhatvā theresu nikkhamantesu paṭipāṭiyā gantabbaṃ. Sace pana mahātherā dhure nisinnā honti, navakā antogehe, therāsanato paṭṭhāya paṭipāṭiyā eva nikkhamitabbaṃ, kāyena kāyaṃ asaṅghaṭṭentena yathā antarena manussā gantuṃ sakkonti, evaṃ viraḷāya pāḷiyā gantabbaṃ.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, therena bhikkhunā bhattagge anumoditu’’nti (cūḷava. 362) vacanato saṅghattherena bhattagge anumoditabbaṃ. Taṃ ekameva ohāya sesehi na gantabbaṃ.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, bhattagge catūhi pañcahi therānutherehi bhikkhūhi āgametu’’nti (cūḷava. 362) vacanato saṅghattherena anumodanatthāya nisinne heṭṭhā paṭipāṭiyā catūhi nisīditabbaṃ, anuthere nisinne mahātherena ca heṭṭhā ca tīhi nisīditabbaṃ, pañcame nisinne upari catūhi nisīditabbaṃ, saṅghattherena heṭṭhā daharabhikkhusmiṃ ajjhiṭṭhepi saṅghattherato paṭṭhāya catūhi nisīditabbameva. Sace pana anumodako bhikkhu ‘‘gacchatha, bhante, āgametabbakiccaṃ natthī’’ti vadati, gantuṃ vaṭṭati. Mahātherena ‘‘gacchāma, āvuso’’ti vutte ‘‘gacchathā’’ti vadati, evampi vaṭṭati, ‘‘bahigāme āgamissāmā’’ti ābhogaṃ katvāpi bahigāmaṃ gantvā attano nissitake ‘‘tumhe tassa āgamanaṃ āgamethā’’ti vatvāpi gantuṃ vaṭṭatiyeva. Sace pana manussā attano rucitena ekena anumodanaṃ kārenti, neva tassa anumodato āpatti, na mahātherassa bhāro hoti. Upanisinnakathāyameva hi manussesu kathāpentesu thero āpucchitabbo. Mahātherena ca anumodanāya ajjhiṭṭhova āgametabboti idamettha lakkhaṇaṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sati karaṇīye ānantarikaṃ bhikkhuṃ āpucchitvā gantu’’nti (cūḷava. 362) vacanato pana vaccādipīḷitena anantaraṃ bhikkhuṃ āpucchitvā gantabbanti. Idaṃ bhattaggavattaṃ.

189. **Piṇḍacārikavatte** pana piṇḍacārikena bhikkhunā ‘‘idāni gāmaṃ pavisissāmī’’ti timaṇḍalaṃ paṭicchādentena parimaṇḍalaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā saguṇaṃ katvā saṅghāṭiyo pārupitvā gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā dhovitvā pattaṃ gahetvā sādhukaṃ ataramānena gāmo pavisitabbo. Suppaṭicchannena antaraghare gantabbantiādi sabbaṃ bhattaggavatte vuttanayeneva idhāpi veditabbaṃ.

Nivesanaṃ pavisantena sallakkhetabbaṃ ‘‘iminā pavisissāmi, iminā nikkhamissāmī’’ti, nātisahasā pavisitabbaṃ, nātidūre nāccāsanne ṭhātabbaṃ, nāticiraṃ ṭhātabbaṃ, nātilahukaṃ nivattitabbaṃ, ṭhitena sallakkhetabbaṃ ‘‘bhikkhaṃ dātukāmā vā adātukāmā vā’’ti. Sace kammaṃ vā nikkhipati, āsanā vā vuṭṭhāti, kaṭacchuṃ vā parāmasati, bhājanaṃ vā parāmasati, ṭhapeti vā, ‘‘dātukāmassā’’ti ṭhātabbaṃ. Bhikkhāya dīyamānāya vāmena hatthena saṅghāṭiṃ uccāretvā dakkhiṇena hatthena pattaṃ paṇāmetvā ubhohi hatthehi pattaṃ paṭiggahetvā bhikkhā paṭiggahetabbā, itthī vā hotu puriso vā, bhikkhādānasamaye mukhaṃ na oloketabbaṃ, sallakkhetabbaṃ ‘‘sūpaṃ dātukāmā vā adātukāmā vā’’ti. Sace kaṭacchuṃ vā parāmasati, bhājanaṃ vā parāmasati, ṭhapeti vā, ‘‘dātukāmassā’’ti ṭhātabbaṃ. Bhikkhāya dinnāya saṅghāṭiyā pattaṃ paṭicchādetvā sādhukaṃ ataramānena nivattitabbaṃ.

Yo paṭhamaṃ gāmato piṇḍāya paṭikkamati, tena āsanaṃ paññapetabbaṃ, pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ upanikkhipitabbaṃ, avakkārapāti dhovitvā upaṭṭhāpetabbā, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ. Yo pacchā gāmato piṇḍāya paṭikkamati, sace hoti bhuttāvaseso, sace ākaṅkhati, bhuñjitabbaṃ. No ce ākaṅkhati, appaharite vā chaḍḍetabbaṃ, appāṇake vā udake opilāpetabbaṃ, tena āsanaṃ uddharitabbaṃ, pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ paṭisāmetabbaṃ, avakkārapāti dhovitvā paṭisāmetabbā, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ paṭisāmetabbaṃ, bhattaggaṃ sammajjitabbaṃ. Yo passati pānīyaghaṭaṃ vā paribhojanīyaghaṭaṃ vā vaccaghaṭaṃ vā rittaṃ tucchaṃ, tena upaṭṭhāpetabbaṃ. Sacassa hoti avisayhaṃ, hatthavikārena dutiyaṃ āmantetvā hatthavilaṅghakena upaṭṭhāpetabbaṃ, na ca tappaccayā vācā bhinditabbāti. Idaṃ piṇḍacārikavattaṃ.

190. **Āraññikavatte** āraññikena bhikkhunā kālasseva uṭṭhāya pattaṃ thavikāya pakkhipitvā aṃse laggetvā cīvaraṃ khandhe karitvā upāhanā ārohitvā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ paṭisāmetvā dvāravātapānaṃ thaketvā vasanaṭṭhānato nikkhamitabbaṃ. ‘‘Idāni gāmaṃ pavisissāmā’’ti upāhanā omuñcitvā nīcaṃ katvā papphoṭetvā thavikāya pakkhipitvā aṃse laggetvā timaṇḍalaṃ paṭicchādentena parimaṇḍalaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā saguṇaṃ katvā saṅghāṭiyo pārupitvā gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā dhovitvā pattaṃ gahetvā sādhukaṃ ataramānena gāmo pavisitabbo. Suppaṭicchannena antaraghare gantabbantiādi sabbaṃ gamanavidhānaṃ idhāpi bhattaggavatte vuttanayeneva veditabbaṃ.

Nivesanaṃ pavisantena sallakkhetabbaṃ ‘‘iminā pavisissāmi, iminā nikkhamissāmī’’tiādi sabbaṃ bhikkhācāravidhānaṃ piṇḍacārikavatte vuttanayeneva veditabbaṃ.

Āraññikena bhikkhunā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ. Sace bhājanāni nappahonti, pānīyameva paribhojanīyampi katvā upaṭṭhāpetabbaṃ. Bhājanaṃ alabhantena veḷunāḷikāyapi upaṭṭhāpetabbaṃ. Tampi alabhantassa yathā samīpe udakaāvāṭo hoti, evaṃ kātabbaṃ. Aggi upaṭṭhāpetabbo, araṇisahitaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ, araṇisahite sati aggiṃ akātumpi vaṭṭati. Yathā ca āraññikassa, evaṃ kantārappaṭipannassapi araṇisahitaṃ icchitabbaṃ. Gaṇavāsino pana tena vināpi vaṭṭati. Kattaradaṇḍo upaṭṭhāpetabbo, nakkhattapadāni uggahetabbāni sakalāni vā ekadesāni vā, disākusalena bhavitabbaṃ. Idaṃ āraññikavattaṃ.

191. **Senāsanavatte** yasmiṃ vihāre viharati, sace so vihāro uklāpo hoti, sace ussahati, sodhetabbo. Vihāraṃ sodhentena paṭhamaṃ pattacīvaraṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, nisīdanapaccattharaṇaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, bhisibimbohanaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, mañco nīcaṃ katvā sādhukaṃ apaṭighaṃsantena asaṅghaṭṭentena kavāṭapīṭhaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbo, pīṭhaṃ nīcaṃ katvā sādhukaṃ apaṭighaṃsantena asaṅghaṭṭentena kavāṭapīṭhaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, mañcapaṭipādakā nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbā, kheḷamallako nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbo, apassenaphalakaṃ nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ, bhūmattharaṇaṃ yathāpaññattaṃ sallakkhetvā nīharitvā ekamantaṃ nikkhipitabbaṃ. Sace vihāre santānakaṃ hoti, ullokā paṭhamaṃ ohāretabbaṃ, ālokasandhikaṇṇabhāgā pamajjitabbā. Sace gerukaparikammakatā bhitti kaṇṇakitā hoti, coḷakaṃ temetvā pīḷetvā pamajjitabbā. Sace kāḷavaṇṇakatā bhūmi kaṇṇakitā hoti, coḷakaṃ temetvā pīḷetvā pamajjitabbā. Sace akatā hoti bhūmi, udakena paripphositvā paripphositvā sammajjitabbā ‘‘mā vihāro rajena uhaññī’’ti, saṅkāraṃ vicinitvā ekamantaṃ chaḍḍetabbaṃ.

Na bhikkhusāmantā senāsanaṃ papphoṭetabbaṃ, na vihārasāmantā senāsanaṃ papphoṭetabbaṃ, na pānīyasāmantā senāsanaṃ papphoṭetabbaṃ, na paribhojanīyasāmantā senāsanaṃ papphoṭetabbaṃ, na paṭivāte aṅgaṇe senāsanaṃ papphoṭetabbaṃ, adhovāte senāsanaṃ papphoṭetabbaṃ.

Bhūmattharaṇaṃ otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbaṃ, mañcapaṭipādakā ekamantaṃ otāpetvā pamajjitvā abhiharitvā yathāṭhāne ṭhapetabbā, mañco ekamantaṃ otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā nīcaṃ katvā sādhukaṃ apaṭighaṃsantena asaṅghaṭṭentena kavāṭapīṭhaṃ atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbo, pīṭhaṃ ekamantaṃ otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā nīcaṃ katvā sādhukaṃ apaṭighaṃsantena asaṅghaṭṭentena kavāṭapīṭhaṃ atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbaṃ, bhisibimbohanaṃ ekamantaṃ otāpetvā sodhetvā papphoṭetvā atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbaṃ, nisīdanapaccattharaṇaṃ otāpetvā papphoṭetvā atiharitvā yathāpaññattaṃ paññapetabbaṃ, kheḷamallako ekamantaṃ otāpetvā pamajjitvā atiharitvā yathāṭhāne ṭhapetabbo, apassenaphalakaṃ ekamantaṃ otāpetvā pamajjitvā yathāṭhāne ṭhapetabbaṃ. Pattacīvaraṃ nikkhipitabbaṃ, pattaṃ nikkhipantena ekena hatthena pattaṃ gahetvā ekena hatthena heṭṭhāmañcaṃ vā heṭṭhāpīṭhaṃ vā parāmasitvā patto nikkhipitabbo, na ca anantarahitāya bhūmiyā patto nikkhipitabbo. Cīvaraṃ nikkhipantena ekena hatthena cīvaraṃ gahetvā ekena hatthena cīvaravaṃsaṃ vā cīvararajjuṃ vā pamajjitvā pārato antaṃ, orato bhogaṃ katvā cīvaraṃ nikkhipitabbaṃ.

Sace puratthimā sarajā vātā vāyanti, puratthimā vātapānā thaketabbā. Sace pacchimā, uttarā, dakkhiṇā sarajā vātā vāyanti, dakkhiṇā vātapānā thaketabbā. Sace sītakālo hoti, divā vātapānā vivaritabbā, rattiṃ thaketabbā. Sace uṇhakālo hoti, divā vātapānā thaketabbā, rattiṃ vivaritabbā.

Sace uklāpaṃ hoti, pariveṇaṃ sammajjitabbaṃ, koṭṭhako sammajjitabbo, upaṭṭhānasālā sammajjitabbā, aggisālā sammajjitabbā, vaccakuṭi sammajjitabbā. Sace pānīyaṃ na hoti, pānīyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ. Sace paribhojanīyaṃ na hoti, paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ. Sace ācamanakumbhiyā udakaṃ na hoti, ācamanakumbhiyā udakaṃ āsiñcitabbaṃ.

Sace vuḍḍhena saddhiṃ ekavihāre viharati, na vuḍḍhaṃ anāpucchā uddeso dātabbo, na paripucchā dātabbā, na sajjhāyo kātabbo, na dhammo bhāsitabbo, na padīpo kātabbo, na padīpo vijjhāpetabbo, na vātapānā vivaritabbā, na vātapānā thaketabbā. Dvāraṃ nāma yasmā mahāvaḷañjaṃ, tasmā tattha āpucchanakiccaṃ natthi, sesāni pana uddesadānādīni āpucchitvāva kātabbāni, devasikampi āpucchituṃ vaṭṭati. Athāpi ‘‘bhante, āpucchitameva hotū’’ti vutte vuḍḍhataro ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchati, sayameva vā ‘‘tvaṃ yathāsukhaṃ viharāhī’’ti vadati, evampi vaṭṭati. Sabhāgassa vissāsenapi vaṭṭatiyeva. Sace vuḍḍhena saddhiṃ ekacaṅkame caṅkamati, yena vuḍḍho, tena parivattetabbaṃ, na ca vuḍḍho saṅghāṭikaṇṇena ghaṭṭetabbo. Idaṃ senāsanavattaṃ.

192. **Jantāgharavatte** yo paṭhamaṃ jantāgharaṃ gacchati, sace chārikā ussannā hoti, chārikā chaḍḍetabbā. Sace uklāpaṃ hoti, jantāgharaṃ sammajjitabbaṃ, paribhaṇḍaṃ sammajjitabbaṃ, pariveṇaṃ sammajjitabbaṃ, koṭṭhako sammajjitabbo, jantāgharasālā sammajjitabbā, cuṇṇaṃ sannetabbaṃ, mattikā temetabbā, udakadoṇiyā udakaṃ āsiñcitabbaṃ. Jantāgharaṃ pavisantena mattikāya mukhaṃ makkhetvā purato ca pacchato ca paṭicchādetvā jantāgharaṃ pavisitabbaṃ, na there bhikkhū anupakhajja nisīditabbaṃ, na navā bhikkhū āsanena paṭibāhitabbā. Sace ussahati, jantāghare therānaṃ bhikkhūnaṃ parikammaṃ kātabbaṃ. Jantāgharā nikkhamantena jantāgharapīṭhaṃ ādāya purato ca pacchato ca paṭicchādetvā jantāgharā nikkhamitabbaṃ. Sace ussahati, udakepi therānaṃ bhikkhūnaṃ parikammaṃ kātabbaṃ, na therānaṃ bhikkhūnaṃ purato nahāyitabbaṃ, na uparito nahāyitabbaṃ, nahātena uttarantena otarantānaṃ maggo dātabbo. Yo pacchā jantāgharā nikkhamati, sace jantāgharaṃ cikkhallaṃ hoti, dhovitabbaṃ, mattikādoṇiṃ dhovitvā jantāgharapīṭhaṃ paṭisāmetvā aggiṃ vijjhāpetvā dvāraṃ thaketvā pakkamitabbaṃ. Idaṃ jantāgharavattaṃ.

193. **Vaccakuṭivatte** yo vaccakuṭiṃ gacchati, bahi ṭhitena ukkāsitabbaṃ, anto nisinnenapi ukkāsitabbaṃ, cīvaravaṃse vā cīvararajjuyā vā cīvaraṃ nikkhipitvā sādhukaṃ ataramānena vaccakuṭi pavisitabbā, nātisahasā pavisitabbā, na ubbhajitvā pavisitabbā, vaccapādukāya ṭhitena ubbhajitabbaṃ, na nitthunantena vacco kātabbo, na dantakaṭṭhaṃ khādantena vacco kātabbo, na bahiddhā vaccadoṇikāya vacco kātabbo, na bahiddhā passāvadoṇikāya passāvo kātabbo, na passāvadoṇikāya kheḷo kātabbo, phālitena vā kharena vā gaṇṭhikena vā kaṇṭakena vā susirena vā pūtinā vā kaṭṭhena na avalekhitabbaṃ, avalekhanakaṭṭhaṃ pana aggahetvā paviṭṭhassa āpatti natthi, na avalekhanakaṭṭhaṃ vaccakūpamhi pātetabbaṃ, vaccapādukāya ṭhitena paṭicchādetabbaṃ, nātisahasā nikkhamitabbaṃ, na ubbhajitvā nikkhamitabbaṃ, ācamanapādukāya ṭhitena ubbhajitabbaṃ, na capucapukārakaṃ ācametabbaṃ, na ācamanasarāvake udakaṃ sesetabbaṃ. Idañca sabbasādhāraṇaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tatra hi aññe aññe āgacchanti, tasmā udakaṃ na sesetabbaṃ. Yaṃ pana saṅghikepi vihāre ekadese nibaddhagamanatthāya kataṃ ṭhānaṃ hoti puggalikaṭṭhānaṃ vā, tasmiṃ vaṭṭati. Virecanaṃ pivitvā punappunaṃ pavisantassapi vaṭṭatiyeva. Ācamanapādukāya ṭhitena paṭicchādetabbaṃ.

Sace vaccakuṭi uhatā hoti bahi vaccamakkhitā, udakaṃ āharitvā dhovitabbā. Udakaṃ atthi, bhājanaṃ natthi, asantaṃ nāma hoti. Bhājanaṃ atthi, udakaṃ natthi, etampi asantaṃ. Ubhayasmiṃ asati asantameva, kaṭṭhena vā kenaci vā puñchitvā gantabbaṃ. Sace avalekhanapiṭako pūrito hoti, avalekhanakaṭṭhaṃ chaḍḍetabbaṃ. Sace kacavaraṃ atthi, vaccakuṭi sammajjitabbā, paribhaṇḍaṃ sammajjitabbaṃ, pariveṇaṃ sammajjitabbaṃ, koṭṭhako sammajjitabbo. Sace ācamanakumbhiyā udakaṃ na hoti, ācamanakumbhiyā udakaṃ āsiñcitabbaṃ.

‘‘Na, bhikkhave, vaccaṃ katvā sati udake nācametabbaṃ, yo nācameyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 373) vacanato udake sati udakakiccaṃ akarontassa āpatti. Sace udakaṃ atthi, paṭicchannaṭṭhānaṃ pana natthi, bhājanena nīharitvā ācamitabbaṃ. Bhājane asati pattena nīharitabbaṃ, pattepi asati asantaṃ nāma hoti. ‘‘Idaṃ ativivaṭaṃ, purato aññaṃ udakaṃ bhavissatī’’ti gatassa udakaṃ alabhantasseva bhikkhācāravelā hoti, kaṭṭhena vā kenaci vā puñchitvā gantabbaṃ, bhuñjitumpi anumoditumpi vaṭṭati. ‘‘Na, bhikkhave, vaccakuṭiyā yathāvuḍḍhaṃ vacco kātabbo, yo kareyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, āgatapaṭipāṭiyā vaccaṃ kātu’’nti (cuḷava. 373) vacanato vaccakuṭiṃ pavisantena āgatapaṭipāṭiyā pavisitabbaṃ. Vaccakuṭiyaṃ passāvaṭṭhāne nahānatittheti tīsupi āgatapaṭipāṭiyeva pamāṇaṃ. Idaṃ vaccakuṭivattaṃ.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Upajjhāyādivattavinicchayakathā samattā.

28. Catupaccayabhājanīyavinicchayakathā

194. **Catupaccayabhājana**nti cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ bhājanaṃ. Tattha cīvarabhājane tāva cīvarapaṭiggāhako veditabbo, cīvaranidahako veditabbo, bhaṇḍāgāriko veditabbo, bhaṇḍāgāraṃ veditabbaṃ, cīvarabhājako veditabbo, cīvarabhājanaṃ veditabbaṃ.

Tattha (mahāva. aṭṭha. 340-342) ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgataṃ bhikkhuṃ cīvarapaṭiggāhakaṃ sammannituṃ, yo na chandāgatiṃ gaccheyya, na dosāgatiṃ gaccheyya, na mohāgatiṃ gaccheyya, na bhayāgatiṃ gaccheyya, gahitāgahitañca jāneyyā’’ti (mahāva. 342) vacanato imehi pañcahaṅgehi samannāgato **cīvarapaṭiggāhako** sammannitabbo. Tattha pacchā āgatānampi attano ñātakādīnaṃ paṭhamataraṃ paṭiggaṇhanto vā ekaccasmiṃ pemaṃ dassetvā gaṇhanto vā lobhapakatitāya attano pariṇāmento vā **chandāgatiṃ gacchati nāma.** Paṭhamataraṃ āgatassapi kodhavasena pacchā gaṇhanto vā duggatamanussesu avamaññaṃ katvā gaṇhanto vā ‘‘kiṃ vo ghare ṭhapanokāso natthi, tumhākaṃ santakaṃ gahetvā gacchathā’’ti evaṃ saṅghassa lābhantarāyaṃ karonto vā **dosāgatiṃ gacchati** nāma. Yo pana muṭṭhassati asampajāno, ayaṃ **mohāgatiṃ gacchati** nāma. Pacchā āgatānampi issarānaṃ bhayena paṭhamataraṃ paṭiggaṇhanto vā ‘‘cīvarapaṭiggāhakaṭṭhānaṃ nāmetaṃ bhāriya’’nti santasanto vā **bhayāgatiṃ gacchati nāma**. ‘‘Mayā idañcidañca gahitaṃ, idañcidañca na gahita’’nti evaṃ jānanto **gahitāgahitaṃ jānāti nāma**. Tasmā yo chandāgatiādivasena na gacchati, ñātakaaññātakaaḍḍhaduggatesu visesaṃ akatvā āgatapaṭipāṭiyā gaṇhāti, sīlācārapaṭipattiyutto hoti satimā medhāvī bahussuto, sakkoti dāyakānaṃ vissaṭṭhāya vācāya parimaṇḍalehi padabyañjanehi anumodanaṃ karonto pasādaṃ janetuṃ, evarūpo sammannitabbo.

Evañca pana sammannitabbo. Paṭhamaṃ bhikkhu yācitabbo, yācitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarapaṭiggāhakaṃ sammanneyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarapaṭiggāhakaṃ sammannati, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno cīvarapaṭiggāhakassa sammuti, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Sammato saṅghena itthannāmo bhikkhu cīvarapaṭiggāhako, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 342) –

Iti imāya kammavācāya vā apalokanena vā antovihāre sabbasaṅghamajjhepi khaṇḍasīmāyampi sammannituṃ vaṭṭatiyeva. Evaṃ sammatena ca vihārapaccante vā padhānaghare vā na acchitabbaṃ. Yattha pana āgatāgatā manussā sukhaṃ passanti, tādise dhuravihāraṭṭhāne bījaniṃ passe ṭhapetvā sunivatthena supārutena nisīditabbaṃ.

195. **Cīvaranidahakopi** ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgataṃ bhikkhuṃ cīvaranidahakaṃ sammannituṃ, yo na chandāgatiṃ gaccheyya, na dosāgatiṃ gaccheyya, na mohāgatiṃ gaccheyya, na bhayāgatiṃ gaccheyya, nihitānihitañca jāneyyā’’ti vacanato pañcaṅgasamannāgato bhikkhu –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvaranidahakaṃ sammanneyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me bhante saṅgho, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvaranidahakaṃ sammannati, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno cīvaranidahakassa sammuti, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Sammato saṅghena itthannāmo bhikkhu cīvaranidahako, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 342) –

Iti imāya kammavācāya vā apalokanena vā vuttanayeneva sammannitabbo.

196. **Bhaṇḍāgārikopi** ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgataṃ bhikkhuṃ bhaṇḍāgārikaṃ sammannituṃ, yo na chandāgatiṃ gaccheyya, na dosāgatiṃ gaccheyya, na mohāgatiṃ gaccheyya, na bhayāgatiṃ gaccheyya, guttāguttañca jāneyyā’’ti (mahāva. 343) vacanato pañcaṅgasamannāgato bhikkhu ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ bhaṇḍāgārikaṃ sammanneyyā’’tiādinā (mahāva. 343) nayena kammavācāya vā apalokanena vā sammannitabbo.

Ettha (mahāva. aṭṭha. 343) ca yattha chadanādīsu koci doso natthi, taṃ guttaṃ. Yattha pana chadanatiṇaṃ vā chadaniṭṭhakā vā yattha katthaci patitā, yena ovassati vā, mūsikādīnaṃ vā paveso hoti, bhittiādīsu vā katthaci chiddaṃ hoti, upacikā vā uṭṭhahanti, taṃ sabbaṃ aguttaṃ nāma. Taṃ sallakkhetvā bhaṇḍāgārikena paṭisaṅkharitabbaṃ. Sītasamaye dvārañca vātapānañca supihitaṃ kātabbaṃ. Sītena hi cīvarāni kaṇṇakitāni honti. Uṇhasamaye antarantarā vātappavesanatthaṃ vivaritabbaṃ. Evaṃ karonto hi **guttāguttaṃ jānāti** nāma.

197. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, bhaṇḍāgāraṃ sammannituṃ, yaṃ saṅgho ākaṅkhati vihāraṃ vā aḍḍhayogaṃ vā pāsādaṃ vā hammiyaṃ vā guhaṃ vā’’ti (mahāva. 343) vacanato **bhaṇḍāgāraṃ** sammannitvā ṭhapetabbaṃ. Ettha ca yo ārāmamajjhe ārāmikasāmaṇerādīhi avivitto sabbesaṃ samosaraṇaṭṭhāne vihāro vā aḍḍhayogo vā hoti, so sammannitabbo. Paccantasenāsanaṃ pana na sammannitabbaṃ. Imaṃ pana bhaṇḍāgāraṃ khaṇḍasīmaṃ gantvā khaṇḍasīmāya nisinnehi sammannituṃ na vaṭṭati. Vihāramajjheyeva ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ vihāraṃ bhaṇḍāgāraṃ sammanneyyā’’tiādinā (mahāva. 343) nayena kammavācāya vā apalokanena vā sammannitabbaṃ.

Cīvarapaṭiggāhakādīhi pana tīhipi attano vattaṃ jānitabbaṃ. Tattha cīvarapaṭiggāhakena tāva yaṃ yaṃ manussā ‘‘kālacīvara’’nti vā ‘‘akālacīvara’’nti vā ‘‘accekacīvara’’nti vā ‘‘vassikasāṭika’’nti vā ‘‘nisīdana’’nti vā ‘‘paccattharaṇa’’nti vā ‘‘mukhapuñchanacoḷa’’nti vā denti, taṃ sabbaṃ ekarāsiṃ katvā missetvā na gaṇhitabbaṃ, visuṃ visuṃ katvāva gaṇhitvā cīvaranidahakassa tatheva ācikkhitvā dātabbaṃ. Cīvaranidahakenapi bhaṇḍāgārikassa dadamānena ‘‘idaṃ kālacīvaraṃ…pe… idaṃ mukhapuñchanacoḷa’’nti ācikkhitvāva dātabbaṃ. Bhaṇḍāgārikenapi tatheva visuṃ visuṃ saññāṇaṃ katvā ṭhapetabbaṃ. Tato saṅghena ‘‘kālacīvaraṃ āharā’’ti vutte kālacīvarameva dātabbaṃ…pe… ‘‘mukhapuñchanacoḷaṃ āharā’’ti vutte tadeva dātabbaṃ. Iti bhagavatā cīvarapaṭiggāhako anuññāto, cīvaranidahako anuññāto, bhaṇḍāgāriko anuññāto, bhaṇḍāgāraṃ anuññātaṃ, na bāhulikatāya, na asantuṭṭhitāya, apica kho saṅghānuggahāya. Sace hi āhaṭāhaṭaṃ gahetvā bhikkhū bhājeyyuṃ, neva āhaṭaṃ, na anāhaṭaṃ, na dinnaṃ, na adinnaṃ, na laddhaṃ, na aladdhaṃ jāneyyuṃ, āhaṭāhaṭaṃ therāsane vā dadeyyuṃ, khaṇḍākhaṇḍaṃ vā chinditvā gaṇheyyuṃ, evaṃ sati ayuttaparibhogo ca hoti, na ca sabbesaṃ saṅgaho kato hoti. Bhaṇḍāgāre pana cīvaraṃ ṭhapetvā ussannakāle ekekassa bhikkhuno ticīvaraṃ vā dve dve vā ekekaṃ vā cīvaraṃ dassanti, laddhāladdhaṃ jānissanti, aladdhabhāvaṃ ñatvā saṅgahaṃ kātuṃ maññissantīti.

198. **Cīvarabhājakovi** ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pañcahaṅgehi samannāgataṃ bhikkhuṃ cīvarabhājakaṃ sammannituṃ, yo na chandāgatiṃ gaccheyya, na dosāgatiṃ gaccheyya, na mohāgatiṃ gaccheyya, na bhayāgatiṃ gaccheyya, bhājitābhājitañca jāneyyā’’ti (mahāva. 343) vacanato pañcahaṅgehi samannāgatoyeva ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarabhājakaṃ sammanneyyā’’ti(mahāva. 343) ādinā nayena kammavācāya vā apalokanena vā sammannitvā ṭhapetabbo.

Ettha sabhāgānaṃ bhikkhūnaṃ apāpuṇantampi mahagghacīvaraṃ dento **chandāgatiṃ gacchati** nāma. Aññesaṃ vuḍḍhatarānaṃ pāpuṇantampi mahagghacīvaraṃ adatvā appagghaṃ dento **dosāgatiṃ gacchati** nāma. Mohamūḷho cīvaradānavattaṃ ajānanto **mohāgatiṃ gacchati** nāma. Mukharānaṃ navakānampi bhayena apāpuṇantaṃ eva mahagghaṃ cīvaraṃ dento **bhayāgatiṃ gacchati** nāma. Yo evaṃ na gacchati, sabbesaṃ tulābhūto pamāṇabhūto majjhatto, so sammannitabbo. Tenapi cīvaraṃ bhājentena paṭhamaṃ ‘‘idaṃ thūlaṃ, idaṃ saṇhaṃ, idaṃ ghanaṃ, idaṃ tanukaṃ, idaṃ paribhuttaṃ, idaṃ aparibhuttaṃ, idaṃ dīghato ettakaṃ, puthulato ettaka’’nti evaṃ vatthāni vicinitvā ‘‘idaṃ ettakaṃ agghati, idaṃ ettaka’’nti evaṃ agghaparicchedaṃ katvā sace sabbesaṃ ekekameva dasadasaagghanakaṃ pāpuṇāti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce pāpuṇāti, yaṃ nava vā aṭṭha vā agghati, taṃ aññena ekaagghanakena ca dviagghanakena ca saddhiṃ bandhitvā etena upāyena same paṭivīse ṭhapetvā kuso pātetabbo. Sace ekekassa dīyamāne cīvare divaso nappahoti, dasa dasa bhikkhū gaṇetvā dasa dasa cīvarapaṭivīse ekato bandhitvā bhaṇḍikaṃ katvā eko cīvarapaṭivīso ṭhapetabbo. Evaṃ ṭhapitesu cīvarapaṭivīsesu kuso pātetabbo. Tehipi bhikkhūhi puna kusapātaṃ katvā bhājetabbaṃ.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sāmaṇerānaṃ upaḍḍhapaṭivīsaṃ dātu’’nti (mahāva. 343) vacanato ye sāmaṇerā attissarā bhikkhusaṅghassa kattabbakammaṃ na karonti, uddesaparipucchāsu yuttā ācariyupajjhāyānaṃyeva vattapaṭivattaṃ karonti, aññesaṃ na karonti, etesaṃyeva upaḍḍhabhāgo dātabbo. Ye pana purebhattañca pacchābhattañca bhikkhusaṅghasseva kattabbakiccaṃ karonti, tesaṃ samako dātabbo. Idañca piṭṭhisamaye uppannena bhaṇḍāgāre ṭhapitena akālacīvareneva kathitaṃ, kālacīvaraṃ pana samakaṃyeva dātabbaṃ. Tatruppādavassāvāsikaṃ sammuñjanībandhanādi saṅghassa phātikammaṃ katvā gahetabbaṃ. Etañhettha sabbesaṃ vattaṃ. Bhaṇḍāgāracīvarepi sace sāmaṇerā āgantvā ‘‘bhante, mayaṃ yāguṃ pacāma, bhattaṃ pacāma, khajjakaṃ pacāma, appaharitaṃ karoma, dantakaṭṭhaṃ āharāma, raṅgachalliṃ kappiyaṃ katvā dema, kiṃ amhehi na kataṃ nāmā’’ti ukkuṭṭhiṃ karonti, samabhāgova dātabbo. Etaṃyeva virajjhitvā karonti, yesañca karaṇabhāvo na paññāyati, te sandhāya vuttaṃ ‘‘anujānāmi, bhikkhave, sāmaṇerānaṃ upaḍḍhapaṭivīsaṃ dātu’’nti. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘sace sāmaṇerā ‘kasmā mayaṃ, bhante, saṅghakammaṃ na karoma, karissāmā’ti yācanti, samapaṭivīso dātabbo’’ti vuttaṃ.

Sace koci bhikkhu sakaṃ bhāgaṃ gahetvā satthaṃ labhitvā nadiṃ vā kantāraṃ vā uttaritvā disāpakkamitukāmo hoti, tassa ‘‘anujānāmi, bhikkhave, uttarantassa sakaṃ bhāgaṃ dātu’’nti (mahāva. 343) vacanato cīvaresu bhaṇḍāgārato bahi nīhaṭesu ghaṇṭiṃ paharitvā bhikkhusaṅghe sannipatite cīvarabhājakena ‘‘imassa bhikkhuno koṭṭhāsena ettakena bhavitabba’’nti takketvā nayaggāhena samabhāgena cīvaraṃ dātabbaṃ. Tulāya tulitamiva hi samasamaṃ dātuṃ na sakkā, tasmā ūnaṃ vā hotu adhikaṃ vā, evaṃ takkena nayena dinnaṃ sudinnaṃ. Neva ūnakaṃ puna dātabbaṃ, nātirittaṃ paṭiggaṇhitabbaṃ. Sace dasa bhikkhū honti, sāṭakāpi daseva, tesu eko dvādasa agghati, sesā dasagghanakā. Sabbesu dasagghanakavasena kuse pātite yassa bhikkhuno dvādasagghanako kuso pātito, tena yattakaṃ tasmiṃ paṭivīse adhikaṃ, tattakaṃ agghanakaṃ yaṃ kiñci attano santakaṃ kappiyabhaṇḍaṃ datvā so atirekabhāgo gahetabbo. Sace sabbesaṃ pañca pañca vatthāni pattāni, sesānipi atthi, ekekaṃ pana na pāpuṇāti, chinditvā dātabbāni.

Chindantena ca aḍḍhamaṇḍalādīnaṃ vā upāhanatthavikādīnaṃ vā pahonakāni khaṇḍāni katvā dātabbāni. Heṭṭhimaparicchedena caturaṅgulavitthārampi anuvātappahonakāyāmaṃ khaṇḍaṃ katvā dātuṃ vaṭṭati, aparibhogaṃ pana na kātabbaṃ. Sacepi ekassa bhikkhuno koṭṭhāse ekaṃ vā dve vā vatthāni nappahonti, tattha aññaṃ sāmaṇakaṃ parikkhāraṃ ṭhapetvā yo tena tussati, tassa taṃ bhāgaṃ katvā pacchā kusapāto kātabbo. Sace dasa dasa bhikkhū gaṇetvā vaggaṃ karontānaṃ eko vaggo na pūrati, aṭṭha vā nava vā honti, tesaṃ aṭṭha vā nava vā koṭṭhāsā ‘‘tumhe ime gahetvā visuṃ bhājethā’’ti dātabbā. Evaṃ datvā pacchā kusapāto kātabbo.

199. Idāni ‘‘aṭṭhimā, bhikkhave, mātikā cīvarassa uppādāya, sīmāya deti, katikāya deti, bhikkhāpaññattiyā deti, saṅghassa deti, ubhatosaṅghassa deti, vassaṃvuṭṭhasaṅghassa deti, ādissa deti, puggalassa detī’’ti (mahāva. 379) cīvarānaṃ paṭilābhakhettadassanatthaṃ yā tā aṭṭha mātikā vuttā, tāsaṃ vasena vinicchayo veditabbo.

Tattha ‘‘sīmāya dammī’’ti evaṃ sīmaṃ parāmasitvā dento **sīmāya deti** nāma. Evaṃ sīmāya dinnaṃ yāvatikā bhikkhū antosīmāgatā, tehi bhājetabbaṃ. Sīmā ca nāmesā khaṇḍasīmā upacārasīmā samānasaṃvāsasīmā avippavāsasīmā lābhasīmā gāmasīmā nigamasīmā nagarasīmā abbhantarasīmā udakukkhepasīmā janapadasīmā raṭṭhasīmā rajjasīmā dīpasīmā cakkavāḷasīmāti pannarasavidhā hoti. Tattha **khaṇḍasīmā** sīmākathāyaṃ vuttāva. **Upacārasīmā** nāma parikkhittassa vihārassa parikkhepena, aparikkhittassa parikkhepārahaṭṭhānena paricchinnā hoti. Apica bhikkhūnaṃ dhuvasannipātaṭṭhānato pariyante ṭhitabhojanasālato vā nibaddhavasanaāvāsato vā thāmamajjhimassa purisassa dvinnaṃ leḍḍupātānaṃ anto upacārasīmāti veditabbā. Sā pana āvāsesu vaḍḍhantesu vaḍḍhati, parihāyantesu parihāyati. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘bhikkhūsupi vaḍḍhantesu vaḍḍhatī’’ti vuttaṃ. Tasmā sace vihāre sannipatitabhikkhūhi saddhiṃ ekābaddhā hutvā yojanasatampi pūretvā nisīdanti, yojanasatampi upacārasīmāva hoti, sabbesaṃ lābho pāpuṇāti. **Samānasaṃvāsaavippavāsasīmā**dvayampi vuttameva. **Lābhasīmā** nāma neva sammāsambuddhena anuññātā, na dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitā, apica kho rājarājamahāmattā vihāraṃ kāretvā gāvutaṃ vā aḍḍhayojanaṃ vā yojanaṃ vā samantato paricchinditvā ‘‘ayaṃ amhākaṃ vihārassa lābhasīmā’’ti nāmalikhitake thambhe nikhaṇitvā ‘‘yaṃ etthantare uppajjati, sabbaṃ amhākaṃ vihārassa demā’’ti sīmā ṭhapenti, ayaṃ lābhasīmā nāma. **Gāmanigamanagaraabbhantaraudakukkhepasīmā**pi vuttā eva.

Janapadasīmā nāma kāsikosalaraṭṭhādīnaṃ anto bahū janapadā honti, tattha ekeko janapadaparicchedo janapadasīmā. **Raṭṭhasīmā** nāma kāsikosalādiraṭṭhaparicchedo. **Rajjasīmā** nāma ‘‘coḷabhogo keraḷabhogo’’ti evaṃ ekekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānaṃ. **Dīpasīmā** nāma samuddantena paricchinnamahādīpā ca antaradīpā ca. **Cakkavāḷasīmā** cakkavāḷapabbateneva paricchinnā. Evametāsu sīmāsu khaṇḍasīmāya kenaci kammena sannipatitaṃ saṅghaṃ disvā ‘‘ettheva sīmāya saṅghassa demī’’ti vutte yāvatikā bhikkhū antokhaṇḍasīmāgatā, tehi bhājetabbaṃ. Tesaṃyeva hi taṃ pāpuṇāti, aññesaṃ sīmantarikāya vā upacārasīmāya vā ṭhitānampi na pāpuṇāti. Khaṇḍasīmāya ṭhite pana rukkhe vā pabbate vā ṭhitassa heṭṭhā vā pathavīvemajjhagatassa pāpuṇātiyeva. ‘‘Imissā upacārasīmāya saṅghassa dammī’’ti dinnaṃ pana khaṇḍasīmāsīmantarikāsu ṭhitānampi pāpuṇāti. ‘‘Samānasaṃvāsasīmāya dammī’’ti dinnaṃ pana khaṇḍasīmāsīmantarikāsu ṭhitānaṃ na pāpuṇāti. Avippavāsasīmālābhasīmāsu dinnaṃ tāsu sīmāsu antogatānaṃ pāpuṇāti. Gāmasīmādīsu dinnaṃ tāsaṃ sīmānaṃ abbhantare baddhasīmāya ṭhitānampi pāpuṇāti. Abbhantarasīmāudakukkhepasīmāsu dinnaṃ tattha antogatānaṃyeva pāpuṇāti. Janapadaraṭṭharajjadīpacakkavāḷasīmāsupi gāmasīmādīsu vuttasadisoyeva vinicchayo.

Sace pana jambudīpe ṭhito ‘‘tambavaṇṇidīpe saṅghassa dammī’’ti vadati, tambapaṇṇidīpato ekopi āgantvā sabbesaṃ gaṇhituṃ labhati. Sacepi tatreva eko sabhāgabhikkhu sabhāgānaṃ bhāgaṃ gaṇhāti, na vāretabbo. Evaṃ tāva yo sīmaṃ parāmasitvā deti, tassa dāne vinicchayo veditabbo. Yo pana ‘‘asukasīmāya’’nti vattuṃ na jānāti, kevalaṃ ‘‘sīmā’’ti vacanamattameva jānanto vihāraṃ āgantvā ‘‘sīmāya dammī’’ti vā ‘‘sīmaṭṭhakasaṅghassa dammī’’ti vā bhaṇati, so pucchitabbo ‘‘sīmā nāma bahuvidhā, katarasīmaṃ sandhāya bhaṇasī’’ti. Sace vadati ‘‘ahaṃ ‘asukasīmā’ti na jānāmi, sīmaṭṭhakasaṅgho bhājetvā gaṇhatū’’ti, katarasīmāya bhājetabbaṃ? Mahāsīvatthero kirāha ‘‘avippavāsasīmāyā’’ti. Tato naṃ āhaṃsu ‘‘avippavāsasīmā nāma tiyojanāpi hoti, evaṃ sante tiyojane ṭhitā lābhaṃ gaṇhissanti, tiyojane ṭhatvā āgantukavattaṃ pūretvā ārāmaṃ pavisitabbaṃ bhavissati, gamiko tiyojanaṃ gantvā senāsanaṃ āpucchissati, nissayappaṭipannassa tiyojanātikkame nissayo paṭippassambhissati, pārivāsikena tiyojanaṃ atikkamitvā aruṇaṃ uṭṭhapetabbaṃ bhavissati, bhikkhuniyā tiyojane ṭhatvā ārāmappavesanaṃ āpucchitabbaṃ bhavissati, sabbampetaṃ upacārasīmāparicchedavaseneva kātuṃ vaṭṭati, tasmā upacārasīmāya bhājetabba’’nti.

200. **Katikāya detī**ti ettha pana katikā nāma samānalābhakatikā. Tatrevaṃ katikā kātabbā, ekasmiṃ vihāre sannipatitehi bhikkhūhi yaṃ vihāraṃ saṅgaṇhitukāmā samānalābhaṃ kātuṃ icchanti, tassa nāmaṃ gahetvā ‘‘asuko nāma vihāro porāṇako’’ti vā ‘‘buddhādhivuttho’’ti vā ‘‘appalābho’’ti vā ya kiñci kāraṇaṃ vatvā ‘‘taṃ vihāraṃ iminā vihārena saddhiṃ ekalābhaṃ kātuṃ saṅghassa ruccatī’’ti tikkhattuṃ sāvetabbaṃ. Ettāvatā tasmiṃ vihāre nisinnopi idha nisinnova hoti. Tasmiṃ vihārepi saṅghena evameva kātabbaṃ. Ettāvatā idha nisinnopi tasmiṃ nisinnova hoti. Ekasmiṃ vihāre lābhe bhājiyamāne itarasmiṃ ṭhitassa bhāgaṃ gahetuṃ vaṭṭati. Evaṃ ekena vihārena saddhiṃ bahūpi āvāsā ekalābhā kātabbā. Evañca kate ekasmiṃ āvāse dinne sabbattha dinnaṃ hoti.

201. **Bhikkhāpaññatti** nāma attano pariccāgapaññāpanaṭṭhānaṃ, yattha saṅghassa dhuvakārā karīyanti. Ettha ca yasmiṃ vihāre imassa cīvaradāyakassa santakaṃ saṅghassa pākavaṭṭaṃ vā vattati, yasmiṃ vihāre bhikkhū attano bhāraṃ katvā sadā gehe bhojeti, yattha vā tena āvāso kārito, salākabhattādīni vā nibaddhāni, ime dhuvakārā nāma. Yena pana sakalopi vihāro patiṭṭhāpito, tattha vattabbameva natthi, tasmā sace so ‘‘yattha mayhaṃ dhuvakārā karīyanti, tattha dammī’’ti vā ‘‘tattha dethā’’ti vā bhaṇati, bahūsu cepi ṭhānesu dhuvakārā honti, sabbattha dinnameva hoti. Sace pana ekasmiṃ vihāre bhikkhū bahutarā honti, tehi vattabbaṃ ‘‘tumhākaṃ dhuvakāre ekattha bhikkhū bahū, ekattha appakā’’ti. Sace ‘‘bhikkhugaṇanāya gaṇhathā’’ti bhaṇati, tathā bhājetvā gaṇhituṃ vaṭṭati. Ettha ca vatthabhesajjādi appakampi sukhena bhājīyati. Yadi pana mañco vā pīṭhaṃ vā ekameva hoti, taṃ pucchitvā yassa vihārassa, ekavihārepi vā yassa senāsanassa so vicāreti, tattha dātabbaṃ. Sacepi ‘‘asukabhikkhu gaṇhatū’’ti vadati, vaṭṭati. Atha ‘‘mayhaṃ dhuvakāre dethā’’ti vatvā avicāretvā gacchati, saṅghassapi vicāretuṃ vaṭṭati. Evaṃ pana vicāretabbaṃ, ‘‘saṅghattherassa vasanaṭṭhāne dethā’’ti vattabbaṃ. Sace tattha senāsanaṃ paripuṇṇaṃ hoti, yattha nappahoti, tattha dātabbaṃ. Sace eko bhikkhu ‘‘mayhaṃ vasanaṭṭhāne senāsanaparibhogabhaṇḍaṃ natthī’’ti vadati, tattha dātabbaṃ.

202. **Saṅghassa detī**ti ettha pana sace vihāraṃ pavisitvā ‘‘imāni cīvarāni saṅghassa dammī’’ti deti, upacārasīmāya ṭhitena saṅghena ghaṇṭiṃ paharitvā kālaṃ ghosetvā bhājetabbāni, sīmaṭṭhakassa asampattassapi bhāgaṃ gaṇhanto na vāretabbo. Vihāro mahā hoti, therāsanato paṭṭhāya vatthesu dīyamānesu alasajātikā mahātherā pacchā āgacchanti, ‘‘bhante, vīsativassānaṃ dīyati, tumhākaṃ ṭhitikā atikkantā’’ti na vattabbā, ṭhitikaṃ ṭhapetvā tesaṃ datvā pacchā ṭhitibhāya dātabbaṃ. ‘‘Asukavihāre kira bahu cīvaraṃ uppanna’’nti sutvā yojanantarikavihāratopi bhikkhū āgacchanti, sampattasampattānaṃ ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dātabbaṃ, asampattānampi upacārasīmaṃ paviṭṭhānaṃ antevāsikādīsu gaṇhantesu dātabbameva. ‘‘Bahiupacārasīmāya ṭhitānaṃ dethā’’ti vadanti, na dātabbaṃ. Sace pana upacārasīmaṃ okkantehi ekābaddhā hutvā attano vihāradvāre vā antovihāreyeva vā honti, parisavasena vaḍḍhitā nāma sīmā hoti, tasmā dātabbaṃ. Saṅghanavakassa dinnepi pacchā āgatānaṃ dātabbameva. Dutiyabhāge pana therāsanaṃ āruḷhe āgatānaṃ paṭhamabhāgo na pāpuṇāti, dutiyabhāgato vassaggena dātabbaṃ.

Ekasmiṃ vihāre dasa bhikkhū honti, dasa vatthāni ‘‘saṅghassa demā’’ti denti, pāṭekkaṃ bhājetabbāni. Sace ‘‘sabbāneva amhākaṃ pāpuṇantī’’ti gahetvā gacchanti, duppāpitāni ceva duggahitāni ca, gatagataṭṭhāne saṅghikāneva honti. Ekaṃ pana uddharitvā ‘‘idaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī’’ti saṅghattherassa pāpetvā ‘‘sesāni amhākaṃ pāpuṇantī’’ti gahetuṃ vaṭṭati. Ekameva vatthaṃ ‘‘saṅghassa demā’’ti āharanti, abhājetvāva ‘‘amhākaṃ pāpuṇātī’’ti gaṇhanti, duppāpitañceva duggahitañca. Satthakena vā haliddiādinā vā lekhaṃ katvā ekakoṭṭhāsaṃ ‘‘idaṃ ṭhānaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī’’ti saṅghattherassa pāpetvā ‘‘sesaṃ amhākaṃ pāpuṇātī’’ti gahetuṃ vaṭṭati. Yaṃ pana vatthasseva pupphaṃ vā vali vā, tena paricchedaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Sace ekaṃ tantaṃ uddharitvā ‘‘idaṃ ṭhānaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī’’ti therassa datvā ‘‘sesaṃ amhākaṃ pāpuṇātī’’ti gaṇhanti, vaṭṭati. Khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ chinditvā bhājiyamānaṃ vaṭṭatiyeva.

Ekabhikkhuke vihāre saṅghassa cīvaresu uppannesu sace pubbe vuttanayeneva so bhikkhu ‘‘sabbāni mayhaṃ pāpuṇantī’’ti gaṇhāti, suggahitāni, ṭhitikā pana na tiṭṭhati. Sace ekekaṃ uddharitvā ‘‘idaṃ mayhaṃ pāpuṇātī’’ti gaṇhāti, ṭhitikā tiṭṭhati. Tattha aṭṭhitāya ṭhitikāya puna aññasmiṃ cīvare uppanne sace eko bhikkhu āgacchati, majjhe chinditvā dvīhipi gahetabbaṃ. Ṭhitāya ṭhitikāya puna aññasmiṃ cīvare uppanne sace navakataro āgacchati, ṭhitikā heṭṭhā orohati. Sace vuḍḍhataro āgacchati, ṭhitikā uddhaṃ ārohati. Atha añño natthi, puna attano pāpetvā gahetabbaṃ. ‘‘Saṅghassa demā’’ti vā ‘‘bhikkhusaṅghassa demā’’ti vā yena kenaci ākārena saṅghaṃ āmasitvā dinnaṃ pana paṃsukūlikānaṃ na vaṭṭati ‘‘gahapaticīvaraṃ paṭikkhipāmi, paṃsukūlikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti vuttattā, na pana akappiyattā. Bhikkhusaṅghena apaloketvā dinnampi na gahetabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhu attano santakaṃ deti, taṃ bhikkhudattiyaṃ nāma vaṭṭati, paṃsukūlaṃ pana na hoti. Evaṃ santepi dhutaṅgaṃ na bhijjati. ‘‘Bhikkhūnaṃ dema, therānaṃ demā’’ti vutte pana paṃsukūlikānampi vaṭṭati, ‘‘idaṃ vatthaṃ saṅghassa dema, iminā upāhanatthavikapattatthavikaāyogaaṃsabaddhakādīni karontū’’ti dinnampi vaṭṭati. Pattatthavikādīnaṃ atthāya dinnāni bahūnipi honti, cīvaratthāyapi pahonti, tato cīvaraṃ katvā pārupituṃ vaṭṭati. Sace pana saṅgho bhājitātirittāni vatthāni chinditvā upāhanatthavikādīnaṃ atthāya bhājeti, tato gahetuṃ na vaṭṭati. Sāmikehi vicāritameva hi vaṭṭati, na itaraṃ. Paṃsukūlikaṃ ‘‘saṅghassa dhammakaraṇapaṭādīnaṃ atthāya demā’’ti vuttepi gahetuṃ vaṭṭati, parikkhāro nāma paṃsukūlikānampi icchitabbo. Yaṃ tattha atirekaṃ hoti, taṃ cīvarepi upanetuṃ vaṭṭati. Suttaṃ saṅghassa denti, paṃsukūlikehipi gahetabbaṃ. Ayaṃ tāva vihāraṃ pavisitvā ‘‘imāni cīvarāni saṅghassa dammī’’ti dinnesu vinicchayo. Sace pana bahiupacārasīmāya addhānamaggappaṭipanne bhikkhū disvā ‘‘saṅghassa dammī’’ti saṅghattherassa vā saṅghanavakassa vā āroceti, sacepi yojanaṃ pharitvā parisā ṭhitā hoti, ekābaddhā ce, sabbesaṃ pāpuṇāti. Ye pana dvādasahi hatthehi parisaṃ asampattā, tesaṃ na pāpuṇāti.

203. **Ubhatosaṅghassa detī**ti ettha ‘‘ubhatosaṅghassa dammī’’ti vuttepi ‘‘dvidhā saṅghassa dammī’’ti, ‘‘dvinnaṃ saṅghānaṃ dammī’’ti, ‘‘bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīsaṅghassa ca dammī’’ti vuttepi ubhatosaṅghassa dinnameva hoti. Tattha sace bahukāpi bhikkhū honti, ekā bhikkhunī hoti, upaḍḍhaṃ dātabbaṃ, dve bhāge same katvā eko bhāgo dātabboti attho. Sace bahukāpi bhikkhuniyo honti, eko bhikkhu hoti, upaḍḍhaṃ dātabbaṃ. ‘‘Ubhatosaṅghassa ca tuyhañca dammī’’ti vutte sace dasa dasa bhikkhū ca bhikkhuniyo ca honti, ekavīsati paṭivīse katvā eko puggalassa dātabbo, dasa bhikkhusaṅghassa, dasa bhikkhunīsaṅghassa. Yena puggaliko laddho, so saṅghatopi attano vassaggena gahetuṃ labhati. Kasmā? Ubhatosaṅghaggahaṇena gahitattā. ‘‘Ubhatosaṅghassa ca cetiyassa ca dammī’’ti vuttepi eseva nayo. Idha pana cetiyassa saṅghato pāpuṇanakoṭṭhāso nāma natthi, ekapuggalassa pattakoṭṭhāsasamova koṭṭhāso hoti. ‘‘Ubhatosaṅghassa ca tuyhañca cetiyassa cā’’ti vutte pana dvāvīsati koṭṭhāse katvā dasa bhikkhūnaṃ, dasa bhikkhunīnaṃ, eko puggalassa, eko cetiyassa dātabbo. Tattha puggalo saṅghatopi attano vassaggena gahetuṃ labhati, cetiyassa ekoyeva.

‘‘Bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīnañca dammī’’ti vutte pana na majjhe bhinditvā dātabbaṃ, bhikkhū ca bhikkhuniyo ca gaṇetvā dātabbaṃ. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīnañca tuyhañcā’’ti vutte pana puggalo visuṃ na labhati, pāpuṇanaṭṭhānato ekameva labhati. Kasmā? Bhikkhusaṅghaggahaṇena gahitattā. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīnañca tuyhañca cetiyassa cā’’ti vuttepi cetiyassa ekapuggalapaṭivīso labbhati, puggalassa visuṃ na labbhati, tasmā ekaṃ cetiyassa datvā avasesaṃ bhikkhū ca bhikkhuniyo ca gaṇetvā bhājetabbaṃ.

‘‘Bhikkhūnañca bhikkhunīnañca dammī’’ti vuttepi majjhe bhinditvā na dātabbaṃ, puggalagaṇanāya eva vibhajitabbaṃ. ‘‘Bhikkhūnañca bhikkhunīnañca tuyhañca, bhikkhūnañca bhikkhunīnañca cetiyassa ca, bhikkhūnañca bhikkhunīnañca tuyhañca cetiyassa cā’’ti evaṃ vuttepi cetiyassa ekapaṭivīso labbhati, puggalassa visuṃ natthi, bhikkhū ca bhikkhuniyo ca gaṇetvā eva bhājetabbaṃ. Yathā ca bhikkhusaṅghaṃ ādiṃ katvā nayo nīto, evaṃ bhikkhunīsaṅghaṃ ādiṃ katvāpi netabbo.

‘‘Bhikkhusaṅghassa ca tuyhañcā’’ti vutte puggalassa visuṃ na labbhati, vassaggeneva gahetabbaṃ. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca cetiyassa cā’’ti vutte pana cetiyassa visuṃ paṭivīso labbhati. ‘‘Bhikkhusaṅghassa ca tuyhañca cetiyassa cā’’ti vuttepi cetiyasseva visuṃ labbhati, na puggalassa. ‘‘Bhikkhūnañca tuyhañcā’’ti vuttepi visuṃ na labbhati, ‘‘bhikkhūnañca cetiyassa cā’’ti vutte pana cetiyassa labbhati. ‘‘Bhikkhūnañca tuyhañca cetiyassa cā’’ti vuttepi cetiyasseva visuṃ labbhati, na puggalassa. Bhikkhunīsaṅghaṃ ādiṃ katvāpi evameva yojetabbaṃ.

Pubbe buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ denti, bhagavā majjhe nisīdati, dakkhiṇato bhikkhū, vāmato bhikkhuniyo nisīdanti, bhagavā ubhinnaṃ saṅghatthero, tadā bhagavā attanā laddhapaccaye attanāpi paribhuñjati, bhikkhūnampi dāpeti. Etarahi pana paṇḍitamanussā sadhātukaṃ paṭimaṃ vā cetiyaṃ vā ṭhapetvā buddhappamukhassa ubhatosaṅghassa dānaṃ denti, paṭimāya vā cetiyassa vā purato ādhārake pattaṃ ṭhapetvā dakkhiṇodakaṃ datvā ‘‘buddhānaṃ demā’’ti, tattha paṭhamaṃ khādanīyabhojanīyaṃ denti, vihāraṃ vā āharitvā ‘‘idaṃ cetiyassa demā’’ti piṇḍapātañca mālāgandhādīni ca denti, tattha kathaṃ paṭipajjitabbanti? Mālāgandhādīni tāva cetiye āropetabbāni, vatthehi paṭākā, telena padīpā kātabbā. Piṇḍapātamadhuphāṇitādīni pana yo nibaddhacetiyajaggako hoti pabbajito vā gahaṭṭho vā, tassa dātabbāni. Nibaddhajaggake asati āhaṭabhattaṃ ṭhapetvā vattaṃ katvā paribhuñjituṃ vaṭṭati, upakaṭṭhe kāle bhuñjitvā pacchāpi vattaṃ kātuṃ vaṭṭatiyeva. Mālāgandhādīsu ca yaṃ kiñci ‘‘idaṃ haritvā cetiye pūjaṃ karothā’’ti vutte dūrampi haritvā pūjetabbaṃ, ‘‘bhikkhusaṅghassa harā’’ti vuttepi haritabbaṃ. Sace pana ‘‘ahaṃ piṇḍāya carāmi, āsanasālāya bhikkhū atthi, te harissantī’’ti vutte ‘‘bhante, tuyhameva dammī’’ti vadati, bhuñjituṃ vaṭṭati. Atha pana ‘‘bhikkhusaṅghassa dassāmī’’ti harantassa gacchato antarāva kālo upakaṭṭho hoti, attano pāpetvā bhuñjituṃ vaṭṭati.

204. **Vassaṃvuṭṭhasaṅghassa detī**ti ettha pana sace vihāraṃ pavisitvā ‘‘imāni cīvarāni vassaṃvuṭṭhasaṅghassa dammī’’ti deti, yattakā bhikkhū tasmiṃ āvāse vassacchedaṃ akatvā purimavassaṃvuṭṭhā, tehi bhājetabbaṃ, aññesaṃ na pāpuṇāti. Disāpakkantassapi sati gāhake yāva kathinassubbhārā dātabbaṃ. ‘‘Anatthate pana kathine antohemante evañca vatvā dinnaṃ pacchimavassaṃvuṭṭhānampi pāpuṇātī’’ti lakkhaṇaññū vadanti. Aṭṭhakathāsu panetaṃ na vicāritaṃ. Sace pana bahiupacārasīmāyaṃ ṭhito ‘‘vassaṃvuṭṭhasaṅghassa dammī’’ti vadati, sampattānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Atha ‘‘asukavihāre vassaṃvuṭṭhasaṅghassā’’ti vadati, tatra vassaṃvuṭṭhānameva yāva kathinassubbhārā pāpuṇāti. Sace pana gimhānaṃ paṭhamadivasato paṭṭhāya evaṃ vadati, tatra sammukhībhūtānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Kasmā? Piṭṭhisamaye uppannattā. Antovasseyeva ‘‘vassaṃ vasantānaṃ dammī’’ti vutte chinnavassā na labhanti, vassaṃ vasantāva labhanti. Cīvaramāse pana ‘‘vassaṃ vasantānaṃ dammī’’ti vutte pacchimikāya vassūpagatānaṃyeva pāpuṇāti, purimikāya vassūpagatānañca chinnavassānañca na pāpuṇāti.

Cīvaramāsato paṭṭhāya yāva hemantassa pacchimo divaso, tāva ‘‘vassāvāsikaṃ demā’’ti vutte kathinaṃ atthataṃ vā hotu anatthataṃ vā, atītavassaṃvuṭṭhānameva pāpuṇāti. Gimhānaṃ paṭhamadivasato paṭṭhāya vutte pana mātikā āropetabbā ‘‘atītapassāvāsassa pañca māsā atikkantā, anāgato cātumāsaccayena bhavissati, kataravassāvāsassa desī’’ti. Sace ‘‘atītavassaṃvuṭṭhānaṃ dammī’’ti vadati, taṃ antovassaṃvuṭṭhānameva pāpuṇāti, disāpakkantānampi sabhāgā gaṇhituṃ labhanti. Sace ‘‘anāgate vassāvāsikaṃ dammī’’ti vadati, taṃ ṭhapetvā vassūpanāyikadivase gahetabbaṃ. Atha ‘‘agutto vihāro, corabhayaṃ atthi, na sakkā ṭhapetuṃ gaṇhitvā vā āhiṇḍitu’’nti vutte ‘‘sampattānaṃ dammī’’ti vadati, bhājetvā gahetabbaṃ. Sace vadati ‘‘ito me, bhante, tatiye vasse vassāvāsikaṃ na dinnaṃ, taṃ dammī’’ti, tasmiṃ antovasse vuṭṭhabhikkhūnaṃ pāpuṇāti. Sace te disā pakkantā, añño vissāsiko gaṇhāti, dātabbaṃ. Athekoyeva avasiṭṭho, sesā kālakatā, sabbaṃ ekasseva pāpuṇāti. Sace ekopi natthi, saṅghikaṃ hoti, sammukhībhūtehi bhājetabbaṃ.

205. **Ādissa detī**ti ettha pana yāguyā vā bhatte vā khādanīye vā cīvare vā senāsane vā bhesajje vā ādisitvā paricchinditvā dento ādissa deti nāma. Tatrāyaṃ vinicchayo – bhikkhū ajjatanāya vā svātanāya vā yāguyā nimantetvā tesaṃ gharaṃ paviṭṭhānaṃ yāguṃ deti, yāguṃ datvā pītāya yāguyā ‘‘imāni cīvarāni yehi mayhaṃ yāgu pītā, tesaṃ dammī’’ti deti, yehi nimantitehi yāgu pītā, tesaṃyeva pāpuṇāti. Yehi pana bhikkhācāravattena gharadvārena gacchantehi vā gharaṃ paviṭṭhehi vā yāgu laddhā, yesaṃ vā āsanasālato pattaṃ āharitvā manussehi nītā, yesaṃ vā therehi pesitā, tesaṃ na pāpuṇāti. Sace pana nimantihabhikkhūhi saddhiṃ aññepi bahū āgantvā antogehañca bahigehañca pūretvā nisinnā, dāyako ca evaṃ vadati ‘‘nimantitā vā hontu animantitā vā, yesaṃ mayā yāgu dinnā, sabbesaṃ imāni vatthāni hontū’’ti, sabbesaṃ pāpuṇāti. Yehi pana therānaṃ hatthato yāgu laddhā, tesaṃ na pāpuṇāti. Atha so ‘‘yehi mayhaṃ yāgu pītā, sabbesaṃ hotū’’ti vadati, sabbesaṃ pāpuṇāti. Bhattakhādanīyesupi eseva nayo. Cīvare pana pubbepi tena vassaṃ vāsetvā bhikkhūnaṃ cīvaraṃ dinnapubbaṃ hoti, so ce bhikkhū bhojetvā vadati ‘‘yesaṃ mayā pubbe cīvaraṃ dinnaṃ, tesaṃyeva imaṃ cīvaraṃ vā suttaṃ vā sappimadhuphāṇitādīni vā hontū’’ti, sabbaṃ tesaṃyeva pāpuṇāti. Senāsanepi ‘‘yo mayā kārite vihāre vā pariveṇe vā vasati, tassidaṃ hotū’’ti vutte tasseva hoti. Bhesajjepi ‘‘mayaṃ kālena kālaṃ therānaṃ sappiādīni bhesajjāni dema, yehi tāni laddhāni, tesaṃyevidaṃ hotū’’ti vutte tesaṃyeva hoti.

206. **Puggalassa detī**ti ettha pana ‘‘imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa dammī’’ti evaṃ parammukhā vā, pādamūle ṭhapetvā ‘‘idaṃ, bhante, tumhākaṃ dammī’’ti evaṃ sammukhā vā deti, taṃ tasseva hoti. Sace pana ‘‘idaṃ tumhākañca tumhākaṃ antevāsikānañca dammī’’ti evaṃ vadati, therassa ca antevāsikānañca pāpuṇāti. Uddesaṃ gahetuṃ āgato gahetvā gacchanto ca atthi, tassapi pāpuṇāti. ‘‘Tumhehi saddhiṃ nibaddhacārikabhikkhūnaṃ dammī’’ti vutte uddesantevāsikānaṃ vattaṃ katvā uddesaparipucchādīni gahetvā vicarantānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Ayaṃ ‘‘puggalassa detī’’ti imasmiṃ pade vinicchayo.

Sace koci bhikkhu ekova vassaṃ vasati, tattha manussā ‘‘saṅghassa demā’’ti cīvarāni denti, tattha kiṃ kātabbanti? ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, tasseva tāni cīvarāni yāva kathinassa ubbhārā’’ti (mahāva. 363) vacanato sace (mahāva. aṭṭha. 363) gaṇapūrake bhikkhū labhitvā kathinaṃ atthataṃ hoti, pañca māse, no ce atthataṃ hoti, ekaṃ cīvaramāsaṃ aññattha gahetvā nītānipi tasseva tāni cīvarāni, na tesaṃ añño koci issaro. Yaṃ yañhi ‘‘saṅghassa demā’’ti vā ‘‘saṅghaṃ uddissa demā’’ti vā ‘‘vassaṃvuṭṭhasaṅghassa demā’’ti vā ‘‘vassāvāsikaṃ demā’’ti vā denti, sacepi matakacīvaraṃ avibhajitvā taṃ vihāraṃ pavisati, taṃ sabbaṃ tasseva bhikkhuno hoti. Yampi so vassāvāsatthāya vaḍḍhiṃ payojetvā ṭhapitaupanikkhepato vā tatruppādato vā vassāvāsikaṃ gaṇhāti, sabbaṃ suggahitameva hoti. Idañhettha lakkhaṇaṃ – yena tenākārena saṅghassa uppannavatthaṃ atthatakathinassa pañca māse, anatthatakathinassa ekaṃ cīvaramāsaṃ pāpuṇāti. Sace pana koci bhikkhu vassānato aññasmiṃ utukāle ekako vasati, tattha manussā ‘‘saṅghassa demā’’ti cīvarāni denti, tena bhikkhunā adhiṭṭhātabbaṃ ‘‘mayhimāni cīvarānī’’ti. Adhiṭṭhahantena pana vattaṃ jānitabbaṃ. Tena hi bhikkhunā ghaṇṭiṃ vā paharitvā kālaṃ vā ghosetvā thokaṃ āgametvā sace ghaṇṭisaññāya vā kālasaññāya vā bhikkhū āgacchanti, tehi saddhiṃ bhājetabbāni. Tehi ce bhikkhūhi tasmiṃ cīvare bhājiyamāne apātite kuse añño bhikkhu āgacchati, samako dātabbo bhāgo, pātite kuse añño bhikkhu āgacchati, na akāmā dātabbo bhāgo. Ekakoṭṭhāsepi hi kusadaṇḍake pātitamatte sacepi bhikkhusahassaṃ hoti, gahitameva nāma cīvaraṃ, tasmā na akāmā bhāgo dātabbo. Sace pana attano ruciyā dātukāmā honti, dentu. Anubhāgepi eseva nayo.

Atha ghaṇṭisaññāya vā kālasaññāya vā aññe bhikkhū na āgacchanti, ‘‘mayhimāni cīvarāni pāpuṇantī’’ti adhiṭṭhātabbāni. Evaṃ adhiṭṭhite sabbāni tasseva honti, ṭhitikā pana na tiṭṭhati. Sace ekekaṃ uddharitvā ‘‘ayaṃ paṭhamabhāgo mayhaṃ pāpuṇāti, ayaṃ dutiyabhāgo’’ti evaṃ gaṇhāti, gahitāni ca suggahitāni honti, ṭhitikā ca tiṭṭhati, evaṃ pāpetvā gaṇhantenapi adhiṭṭhitameva hoti. Sace pana ghaṇṭiṃ paharitvā vā appaharitvā vā kālampi ghosetvā vā aghosetvā vā ‘‘ahamevettha, mayhameva imāni cīvarānī’’ti gaṇhāti, duggahitāni honti. Atha ‘‘añño koci idha natthi, mayhaṃ etāni pāpuṇantī’’ti gaṇhāti, suggahitāni. Atha anadhiṭṭhahitvāva tāni cīvarāni gahetvā aññaṃ vihāraṃ uddissa gacchati ‘‘tattha bhikkhūhi saddhiṃ bhājessāmī’’ti, tāni cīvarāni gatagataṭṭhāne saṅghikāneva honti. Bhikkhūhi diṭṭhamattamevettha pamāṇaṃ. Tasmā sace keci paṭipathaṃ āgacchantā ‘‘kuhiṃ, āvuso, gacchasī’’ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ‘‘kiṃ, āvuso, mayaṃ saṅgho na homā’’ti tattheva bhājetvā gaṇhanti, suggahitāni. Sacepi esa maggā okkamitvā kañci vihāraṃ vā āsanasālaṃ vā piṇḍāya caranto ekagehameva vā pavisati, tatra ca naṃ bhikkhū disvā tamatthaṃ pucchitvā bhājetvā gaṇhanti, suggahitāneva.

‘‘Na, bhikkhave, aññatra vassaṃvuṭṭhena aññatra cīvarabhāgo sāditabbo, yo sādiyeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 364) vacanato aññatra vassaṃvuṭṭho aññatra bhāgaṃ gaṇhāti, dukkaṭaṃ. Ettha pana kiñcāpi lahukā āpatti, atha kho gahitāni cīvarāni gahitaṭṭhāne dātabbāni. Sacepi naṭṭhāni vā jiṇṇāni vā honti, tasseva gīvā. ‘‘Dehī’’ti vutte adento dhuranikkhepe bhaṇḍagghena kāretabbo.

Eko bhikkhu dvīsu āvāsesu vassaṃ vasati ‘‘evaṃ me bahu cīvaraṃ uppajjissatī’’ti, ekaṃ puggalapaṭivīsaṃyeva labhati. Tasmā sace ekekasmiṃ vihāre ekāhamekāhaṃ vā sattāhaṃ vā vasati, ekekasmiṃ vihāre yaṃ eko puggalo labhati, tato tato upaḍḍhaṃ upaḍḍhaṃ dātabbaṃ. Evañhi ekapuggalapaṭivīso dinno hoti. Sace pana ekasmiṃ vihāre vasanto itarasmiṃ sattāhavārena aruṇameva uṭṭhāpeti, bahutaraṃ vasitavihārato tassa paṭivīso dātabbo. Evampi ekapuggalapaṭivīsoyeva dinno hoti. Idañca nānālābhehi nānūpacārehi ekasīmāvihārehi kathitaṃ, nānāsīmāvihāre pana senāsanaggāho paṭippassambhati. Tasmā tattha cīvarapaṭivīso na pāpuṇāti, sesaṃ pana āmisabhesajjādi sabbaṃ sabbattha antosīmāgatassa pāpuṇāti.

207. ‘‘Bhikkhussa, bhikkhave, kālakate saṅgho sāmī pattacīvare, apica gilānupaṭṭhākā bahūpakārā, anujānāmi, bhikkhave, saṅghena ticīvarañca pattañca gilānupaṭṭhākānaṃ dātuṃ, yaṃ tattha lahubhaṇḍaṃ lahuparikkhāraṃ, taṃ sammukhībhūtena saṅghena bhājetuṃ, yaṃ tattha garubhaṇḍaṃ garuparikkhāraṃ, taṃ āgatānāgatacātuddisassa saṅghassa avissajjikaṃ avebhaṅgika’’nti (mahāva. 369) vacanato bhikkhusmiṃ kālakate apaloketvā vā –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmo bhikkhu kālakato, idaṃ tassa ticīvarañca patto ca, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ ticīvarañca pattañca gilānupaṭṭhākānaṃ dadeyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmo bhikkhu kālakato, idaṃ tassa ticīvarañca patto ca, saṅgho imaṃ ticīvarañca pattañca gilānupaṭṭhākānaṃ deti, yassāyasmato khamati imassa ticīvarassa ca pattassa ca gilānupaṭṭhākānaṃ dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Dinnaṃ idaṃ saṅghena ticīvarañca patto ca gilānupaṭṭhākānaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 367) –

Evaṃ kammavācaṃ vā sāvetvā gilānupaṭṭhākānaṃ pattacīvaraṃ datvā sesaṃ lahuparikkhāraṃ sammukhībhūtena saṅghena bhājetvā gahetabbaṃ.

208. Gilānupaṭṭhākānaṃ lābhe pana ayaṃ vinicchayo – sace sakale bhikkhusaṅghe upaṭṭhahante kālaṃ karoti, sabbepi sāmikā. Atha ekaccehi vāre kate ekaccehi akateyeva kālaṃ karoti, tatra ekacce ācariyā vadanti ‘‘sabbepi attano vāre sampatte kareyyuṃ, tasmā sabbepi sāmino’’ti. Ekacce vadanti ‘‘yehi jaggito, te eva labhanti, itare na labhantī’’ti. Sāmaṇerepi kālakate sace cīvaraṃ atthi, gilānupaṭṭhākānaṃ dātabbaṃ. No ce atthi, yaṃ atthi, taṃ dātabbaṃ. Aññasmiṃ parikkhāre sati cīvarabhāgaṃ katvā dātabbaṃ. Bhikkhu ca sāmaṇero ca sace samaṃ upaṭṭhahiṃsu, samako bhāgo dātabbo. Atha sāmaṇerova upaṭṭhahati, bhikkhussa saṃvidahanamattameva hoti, sāmaṇerassa jeṭṭhakoṭṭhāso dātabbo. Sace sāmaṇero bhikkhunā ānītaudakena yāguṃ pacitvā paṭiggahāpanamattameva karoti, bhikkhu upaṭṭhahati, bhikkhussa jeṭṭhabhāgo dātabbo. Bahū bhikkhū sabbe samaggā hutvā upaṭṭhahanti, sabbesaṃ samako bhāgo dātabbo. Yo panettha visesena upaṭṭhahati, tassa viseso kātabbo.

Yena pana ekadivasampi gilānupaṭṭhākavasena yāgubhattaṃ vā pacitvā dinnaṃ, nhānaṃ vā paṭisāditaṃ, sopi gilānupaṭṭhākova. Yo pana samīpaṃ anāgantvā bhesajjataṇḍulādīni peseti, ayaṃ gilānupaṭṭhāko na hoti. Yo pariyesitvā gāhetvā āgacchati, ayaṃ gilānupaṭṭhākova. Eko vattasīsena jaggati, eko paccāsāya, matakāle ubhopi paccāsīsanti, ubhinnampi dātabbaṃ. Eko upaṭṭhahitvā gilānassa vā kammena attano vā kammena katthaci gato ‘‘puna āgantvā jaggissāmī’’ti, etassapi dātabbaṃ. Eko ciraṃ upaṭṭhahitvā ‘‘idāni na sakkomī’’ti dhuraṃ nikkhipitvā gacchati, sacepi taṃ divasameva gilāno kālaṃ karoti, upaṭṭhākabhāgo na dātabbo. Gilānupaṭṭhāko nāma gihī vā hotu pabbajito vā antamaso mātugāmopi, sabbe bhāgaṃ labhanti. Sace tassa bhikkhuno pattacīvaramattameva hoti, aññaṃ natthi, sabbaṃ gilānupaṭṭhākānaṃyeva dātabbaṃ. Sacepi sahassaṃ agghati, aññaṃ pana bahumpi parikkhāraṃ te na labhanti, saṅghasseva hoti. Avasesaṃ bhaṇḍaṃ bahu ceva mahagghañca, ticīvaraṃ appagghaṃ, tato gahetvā ticīvaraparikkhāro dātabbo, sabbañcetaṃ saṅghikatova labbhati. Sace pana so jīvamānoyeva sabbaṃ attano parikkhāraṃ nissajjitvā kassaci adāsi, koci vā vissāsaṃ aggahesi, yassa dinnaṃ, yena ca gahitaṃ, tasseva hoti, tassa ruciyā eva gilānupaṭṭhākā labhanti. Aññesaṃ adatvā dūre ṭhapitaparikkhārāpi tattha tattha saṅghasseva honti. Dvinnaṃ santakaṃ hoti avibhattaṃ, ekasmiṃ kālakate itaro sāmī. Bahūnampi santake eseva nayo. Sabbesu matesu saṅghikaṃ hoti. Sacepi avibhajitvā saddhivihārikādīnaṃ denti, adinnameva hoti, vibhajitvā dinnaṃ pana sudinnaṃ. Taṃ tesu matesupi saddhivihārikādīnaṃyeva hoti, na saṅghassa.

Sace vassaṃvuṭṭho bhikkhu anuppanne vā uppanne vā cīvare abhājite vā pakkamati, ummattako khittacitto vedanāṭṭo ukkhittako vā hoti, sante patirūpe gāhake bhāgo dātabbo. Sace pana vibbhamati vā kālaṃ vā karoti sāmaṇero vā paṭijānāti, sikkhaṃ paccakkhātako, antimavatthuṃ ajjhāpannako, paṇḍako, theyyasaṃvāsako, titthiyapakkantako, tiracchānagato, mātughātako, pitughātako, arahantaghātako, bhikkhunīdūsako, saṅghabhedako, lohituppādako, ubhatobyañjanako vā paṭijānāti, saṅgho sāmī, bhāgo na dātabbo.

Sace vassaṃvuṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ anuppanne cīvare saṅgho bhijjati, kosambakabhikkhū viya dve koṭṭhāsā honti, tattha manussā ekasmiṃ pakkhe dakkhiṇodakañca gandhādīni ca denti, ekasmiṃ cīvarāni denti ‘‘saṅghassa demā’’ti, yattha vā udakaṃ dinnaṃ, yasmiṃyeva pakkhe cīvarāni denti ‘‘saṅghassa demā’’ti, saṅghasseva tāni cīvarāni, dvinnampi koṭṭhāsānaṃ pāpuṇanti, ghaṇṭiṃ paharitvā dvīhipi pakkhehi ekato bhājetabbāni. Sace pana manussā ekasmiṃ pakkhe dakkhiṇodakaṃ gandhādīni ca denti, ekasmiṃ pakkhe cīvarāni denti ‘‘pakkhassa demā’’ti, pakkhasseva tāni cīvarāni. Evañhi dinne yassa koṭṭhāsassa udakaṃ dinnaṃ, tassa udakameva hoti. Yassa cīvaraṃ dinnaṃ, tasseva cīvaraṃ. Yasmiṃ padese dakkhiṇodakaṃ pamāṇaṃ hoti, tattha eko pakkho dakkhiṇodakassa laddhattā cīvarāni labhati, eko cīvarānameva laddhattāti ubhohi ekato hutvā yathāvuḍḍhaṃ bhājetabbaṃ. ‘‘Idaṃ kira parasamudde lakkhaṇa’’nti **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Sace yasmiṃ pakkhe udakaṃ dinnaṃ, tasmiṃyeva pakkhe cīvarāni denti ‘‘pakkhassa demā’’ti, pakkhasseva tāni cīvarāni, itaro pakkho anissaroyeva. Sace pana vassaṃvuṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ uppanne cīvare abhājite saṅgho bhijjati, sabbesaṃ samakaṃ bhājetabbaṃ.

Sace sambahulesu bhikkhūsu addhānamaggappaṭipannesu keci bhikkhū paṃsukūlatthāya susānaṃ okkamanti, keci anāgamentā pakkamanti, anāgamentānaṃ na akāmā bhāgo dātabbo, āgamentānaṃ pana akāmāpi dātabbo bhāgo. Yadi pana manussā ‘‘idhāgatā eva gaṇhantū’’ti denti, saññāṇaṃ vā katvā gacchanti ‘‘sampattā gaṇhantū’’ti, sampattānaṃ sabbesampi pāpuṇāti. Sace chaḍḍetvā gatā, yena gahitaṃ, so eva sāmī. Sace keci bhikkhū paṭhamaṃ susānaṃ okkamanti, keci pacchā, tattha paṭhamaṃ okkantā paṃsukūlaṃ labhanti, pacchā okkantā na labhanti. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pacchā okkantānaṃ na akāmā bhāgaṃ dātu’’nti (mahāva. 341) vacanato pacchā okkantānaṃ akāmā bhāgo na dātabbo. Sace pana sabbepi samaṃ okkantā, keci labhanti, keci na labhanti. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sadisānaṃ okkantānaṃ akāmāpi bhāgaṃ dātu’’nti (mahāva. 341) vacanato samaṃ okkantānaṃ akāmāpi bhāgo dātabbo. Sace pana ‘‘laddhaṃ paṃsukūlaṃ sabbe bhājetvā gaṇhissāmā’’ti bahimeva katikaṃ katvā susānaṃ okkantā keci labhanti, keci na labhanti, ‘‘anujānāmi, bhikkhave, katikaṃ katvā okkantānaṃ akāmā bhāgaṃ dātu’’nti (mahāva. 341) vacanato katikaṃ katvā okkantānampi akāmā bhāgo dātabbo. Ayaṃ tāva cīvarabhājanīyakathā.

209. **Piṇḍapātabhājane** pana ‘‘anujānāmi, bhikkhave, saṅghabhattaṃ uddesabhattaṃ nimantanaṃ salākabhattaṃ pakkhikaṃ uposathikaṃ pāṭipadika’’nti (cūḷava. 325) evaṃ anuññātesu saṅghabhattādīsu ayaṃ vinicchayo (cūḷava. aṭṭha. 325) –

Saṅghabhattaṃ nāma sakalassa saṅghassa dātabbaṃ bhattaṃ. Tasmā saṅghabhatte ṭhitikā nāma natthi, tatoyeva ca ‘‘amhākaṃ ajja dasa dvādasa divasā bhuñjantānaṃ, idāni aññato bhikkhū ānethā’’ti na evaṃ tattha vattabbaṃ, ‘‘purimadivasesu amhehi na laddhaṃ, idāni taṃ amhākaṃ gāhethā’’ti evampi vattuṃ na labhati. Tañhi āgatāgatānaṃ pāpuṇātiyeva.

Uddesabhattādīsu pana ayaṃ nayo – raññā vā rājamahāmattena vā ‘‘saṅghato uddisitvā ettake bhikkhū ānethā’’ti pahite kālaṃ ghosetvā ṭhitikā pucchitabbā. Sace atthi, tato paṭṭhāya gāhetabbaṃ. No ce, therāsanato paṭṭhāya gāhetabbaṃ. Uddesakena piṇḍapātikānampi na atikkāmetabbaṃ. Te pana dhutaṅgaṃ rakkhantā sayameva atikkamissanti. Evaṃ gāhiyamāne alasajātikā mahātherā pacchā āgacchanti, ‘‘bhante, vīsativassānaṃ gāhīyati, tumhākaṃ ṭhitikā atikkantā’’ti na vattabbā, ṭhitikaṃ ṭhapetvā tesaṃ gāhetvā pacchā ṭhitikāya gāhetabbaṃ. ‘‘Asukavihāre bahu uddesabhattaṃ uppanna’’nti sutvā yojanantarikavihāratopi bhikkhū āgacchanti, sampattasampattānaṃ ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya gāhetabbaṃ, asampattānampi upacārasīmaṃ paviṭṭhānaṃ antevāsikādīsu gaṇhantesu gāhetabbameva. ‘‘Bahiupacārasīmāyaṃ ṭhitānaṃ gāhethā’’ti vadanti, na gāhetabbaṃ. Sace upacārasīmaṃ okkantehi ekābaddhā hutvā attano vihāradvāre vā antovihāreyeva vā honti, parisavasena vaḍḍhitā nāma sīmā hoti, tasmā gāhetabbaṃ. Saṅghanavakassa dinnepi pacchā āgatānaṃ gāhetabbameva. Dutiyabhāge pana therāsanaṃ āruḷhe puna āgatānaṃ paṭhamabhāgo na pāpuṇāti, dutiyabhāgato vassaggena gāhetabbaṃ.

Ekasmiṃ vihāre ekaṃ bhattuddesaṭṭhānaṃ paricchinditvā gāvutappamāṇāyapi upacārasīmāya yattha katthaci ārocitaṃ uddesabhattaṃ tasmiṃyeva bhattuddesaṭṭhāne gāhetabbaṃ. Eko ekassa bhikkhuno pahiṇati ‘‘sve saṅghato uddisitvā dasa bhikkhū pahiṇathā’’ti, tena so attho bhattuddesakassa ārocetabbo. Sace taṃ divasaṃ pamussati, dutiyadivase pātova ārocetabbo, atha pamussitvāva piṇḍāya pavisanto sarati, yāva upacārasīmaṃ nātikkamati, tāva yā bhojanasālāya pakatiṭhitikā, tassāyeva vasena gāhetabbaṃ. Sacepi upacārasīmaṃ atikkanto, bhikkhū ca upacārasīmaṭṭhakehi ekābaddhā honti, aññamaññaṃ dvādasahatthantaraṃ avijahitvā gacchanti, pakatiṭhitikāya vasena gāhetabbaṃ. Bhikkhūnaṃ pana tādise ekābaddhe asati bahiupacārasīmāya yasmiṃ ṭhāne sarati, tattha navaṃ ṭhitikaṃ katvā gāhetabbaṃ. Antogāme āsanasālāya sarantena āsanasālāya ṭhitikāya gāhetabbaṃ. Yattha katthaci saritvā gāhetabbameva, agāhetuṃ na vaṭṭati. Na hi etaṃ dutiyadivase labbhatīti.

Sace sakavihārato aññaṃ vihāraṃ gacchante bhikkhū disvā koci uddesabhattaṃ uddisāpeti, yāva antoupacāre vā upacārasīmaṭṭhakehi saddhiṃ vuttanayena ekābaddhā vā honti, tāva sakavihāre ṭhitikāvasena gāhetabbaṃ. Bahiupacāre ṭhitānaṃ dinnaṃ pana ‘‘saṅghato, bhante, ettake nāma bhikkhū uddisathā’’ti vutte sampattasampattānaṃ gāhetabbaṃ. Tattha dvādasahatthantaraṃ avijahitvā ekābaddhanayena dūre ṭhitāpi sampattāyevāti veditabbā. Sace yaṃ vihāraṃ gacchanti, tattha paviṭṭhānaṃ ārocenti, tassa vihārassa ṭhitikāvasena gāhetabbaṃ. Sacepi gāmadvāre vā vīthiyaṃ vā catukke vā antaraghare vā bhikkhū disvā koci saṅghuddesaṃ āroceti, tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne antoupacāragatānaṃ gāhetabbaṃ.

Gharūpacāro cettha ekagharaṃ ekūpacāraṃ, ekagharaṃ nānūpacāraṃ, nānāgharaṃ ekūpacāraṃ, nānāgharaṃ nānūpacāranti imesaṃ vasena veditabbo. Tattha yaṃ ekakulassa gharaṃ ekavaḷañjaṃ hoti, taṃ suppapātaparicchedassa anto ekūpacāraṃ nāma, tatthuppanno uddesalābho ekasmiṃ upacāre bhikkhācāravattenapi ṭhitānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Etaṃ **ekagharaṃ ekūpacāraṃ** nāma. Yaṃ pana ekagharaṃ dvinnaṃ bhariyānaṃ sukhavihāratthāya majjhe bhittiṃ uṭṭhapetvā nānādvāravaḷañjaṃ kataṃ, tatthuppanno uddesalābho bhittiantarikassa na pāpuṇāti, tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne nisinnasseva pāpuṇāti. Etaṃ **ekagharaṃ nānūpacāraṃ** nāma. Yasmiṃ pana ghare bahū bhikkhū nimantetvā antogehato paṭṭhāya ekābaddhe katvā paṭivissakagharānipi pūretvā nisīdāpenti, tattha uppanno uddesalābho sabbesaṃ pāpuṇāti. Yampi nānākulassa nivesanaṃ majjhe bhittiṃ akatvā ekadvāreneva vaḷañjanti, tatrāpi eseva nayo. Etaṃ **nānāgharaṃ ekūpacāraṃ** nāma. Yo pana nānānivesanesu nisinnānaṃ bhikkhūnaṃ uddesalābho uppajjati, kiñcāpi bhitticchiddena bhikkhū dissanti, tasmiṃ tasmiṃ nivesane nisinnānaṃyeva pāpuṇāti. Etaṃ **nānāgharaṃ nānūpacāraṃ** nāma.

Yo pana gāmadvāravīthicatukkesu aññatarasmiṃ ṭhāne uddesabhattaṃ labhitvā aññasmiṃ bhikkhusmiṃ asati attanova pāpuṇāpetvā dutiyadivasepi tasmiṃyeva ṭhāne aññaṃ labhati, tena yaṃ aññaṃ navakaṃ vā vuḍḍhaṃ vā bhikkhuṃ passati, tassa gāhetabbaṃ. Sace koci natthi, attanova pāpetvā bhuñjitabbaṃ. Sace āsanasālāya nisīditvā kālaṃ paṭimānentesu bhikkhūsu koci āgantvā ‘‘saṅghuddesapattaṃ detha, uddesapattaṃ detha, saṅghato uddisitvā pattaṃ detha, saṅghikaṃ pattaṃ dethā’’ti vā vadati, uddesapattaṃ ṭhitikāya gāhetvā dātabbaṃ. ‘‘Saṅghuddesabhikkhuṃ detha, saṅghato uddisitvā bhikkhuṃ detha, saṅghikaṃ bhikkhuṃ dethā’’ti vuttepi eseva nayo.

Uddesako panettha pesalo lajjī medhāvī icchitabbo, tena tikkhattuṃ ṭhitikaṃ pucchitvā sace koci ṭhitikaṃ jānanto natthi, therāsanato gāhetabbaṃ. Sace pana ‘‘ahaṃ jānāmi, dasavassena laddha’’nti koci bhaṇati, ‘‘atthāvuso, dasavassā bhikkhū’’ti pucchitabbaṃ. Sace tassa sutvāva ‘‘dasavassamha dasavassamhā’’ti bahū āgacchanti, ‘‘tuyhaṃ pāpuṇāti, tuyhaṃ pāpuṇātī’’ti agatvā ‘‘sabbe appasaddā hothā’’ti vatvā paṭipāṭiyā ṭhapetabbā, ṭhapetvā ‘‘kati bhikkhū icchathā’’ti upāsako pucchitabbo, ‘‘ettake nāma, bhante’’ti vutte ‘‘tuyhaṃ pāpuṇāti, tuyhaṃ pāpuṇātī’’ti avatvā sabbanavakassa vassaggañca utu ca divasabhāgo ca chāyā ca pucchitabbā. Sace chāyāyapi pucchiyamānāya añño vuḍḍhataro āgacchati, tassa dātabbaṃ. Atha chāyaṃ pucchitvā ‘‘tuyhaṃ pāpuṇātī’’ti vutte vuḍḍhataro āgacchati, na labhati. Kathāpapañcena hi nisinnassapi niddāyantassapi gāhitaṃ suggāhitaṃ, atikkantaṃ suatikkantaṃ. Bhājanīyabhaṇḍañhi nāmetaṃ sampattasseva pāpuṇāti, tattha sampattabhāvo upacārena paricchinditabbo. Āsanasālāya ca antoparikkhepo upacāro, tasmiṃ ṭhitassa lābho pāpuṇāti.

Koci āsanasālato aṭṭha uddesapatte āharāpetvā satta patte paṇītabhojanānaṃ, ekaṃ udakassa pūretvā āsanasālaṃ pahiṇati, gahetvā āgatā kiñci avatvā bhikkhūnaṃ hatthesu patiṭṭhapetvā pakkamanti, yena yaṃ laddhaṃ, tasseva taṃ hoti. Yena pana udakaṃ laddhaṃ, tassa atikkantampi ṭhitikaṃ ṭhapetvā aññaṃ uddesabhattaṃ gāhetabbaṃ, tañca lūkhaṃ vā labhatu paṇītaṃ vā ticīvaraparivāraṃ vā, tasseva taṃ hoti. Īdiso hissa puññaviseso, udakaṃ pana yasmā āmisaṃ na hoti, tasmā aññaṃ uddesabhattaṃ labhati. Sace pana te gahetvā āgatā ‘‘idaṃ kira, bhante, sabbaṃ bhājetvā bhuñjathā’’ti vatvā gacchanti, sabbehi bhājetvā bhuñjitvā udakaṃ pātabbaṃ. ‘‘Saṅghato uddisitvā aṭṭha mahāthere detha, majjhime detha, navake detha, paripuṇṇavasse sāmaṇere detha, majjhimabhāṇakādayo detha, mayhaṃ ñātibhikkhū dethā’’ti vadantassa pana ‘‘upāsaka, tvaṃ evaṃ vadasi, ṭhitikāya pana tesaṃ na pāpuṇātī’’ti vatvā ṭhitikāvaseneva dātabbā. Daharasāmaṇerehi pana uddesabhattesu laddhesu sace dāyakānaṃ ghare maṅgalaṃ hoti, ‘‘tumhākaṃ ācariyupajjhāye pesethā’’ti vattabbaṃ. Yasmiṃ pana uddesabhatte paṭhamabhāgo sāmaṇerānaṃ pāpuṇāti, anubhāgo mahātherānaṃ, na tattha sāmaṇerā ‘‘mayaṃ paṭhamabhāgaṃ labhimhā’’ti purato gantuṃ labhanti, yathāpaṭipāṭiyā eva gantabbaṃ. ‘‘Saṅghato uddisitvā tumhe ethā’’ti vutte ‘‘mayhaṃ aññadāpi jānissasi, ṭhitikā pana evaṃ gacchatī’’ti ṭhitikāvaseneva gāhetabbaṃ. Atha ‘‘saṅghuddesapattaṃ dethā’’ti vatvā aggāhiteyeva patte yassa kassaci pattaṃ gahetvā pūretvā āharati, āhaṭampi ṭhitikāya eva gāhetabbaṃ.

Eko ‘‘saṅghuddesapattaṃ āharā’’ti pesito ‘‘bhante, ekaṃ pattaṃ detha, nimantanabhattaṃ āharissāmī’’ti vadati, so ce ‘‘uddesabhattagharato ayaṃ āgato’’ti ñatvā bhikkhūhi ‘‘nanu tvaṃ asukagharato āgato’’ti vutto ‘‘āma, bhante, na nimantanabhattaṃ, uddesabhatta’’nti bhaṇati, ṭhitikāya gāhetabbaṃ. Yo pana ‘‘ekaṃ pattaṃ āharā’’ti vutte ‘‘kinti vatvā āharāmī’’ti vatvā ‘‘yathā te ruccatī’’ti vutto āgacchati, ayaṃ vissaṭṭhadūto nāma. Uddesapattaṃ vā paṭipāṭipattaṃ vā puggalikapattaṃ vā yaṃ icchati, taṃ etassa dātabbaṃ. Eko bālo abyatto ‘‘uddesapattaṃ āharā’’ti pesito vattuṃ na jānāti, tuṇhībhūto tiṭṭhati, so ‘‘kassa santikaṃ āgatosī’’ti vā ‘‘kassa pattaṃ harissasī’’ti vā na vattabbo. Evañhi vutto pucchāsabhāgena ‘‘tumhākaṃ santikaṃ āgatomhī’’ti vā ‘‘tumhākaṃ pattaṃ harissāmī’’ti vā vadeyya. Tato taṃ bhikkhuṃ aññe bhikkhū jigucchantā na olokeyyuṃ, ‘‘kuhiṃ gacchasi, kiṃ karonto āhiṇḍasī’’ti pana vattabbo. Tassa ‘‘uddesapattatthāya āgatomhī’’ti vadantassa gāhetvā patto dātabbo.

Ekā kūṭaṭṭhitikā nāma hoti. Rañño vā rājamahāmattassa vā gehe atipaṇītāni aṭṭha uddesabhattāni niccaṃ dīyanti, tāni ekacārikabhattāni katvā bhikkhū visuṃ ṭhitikāya paribhuñjanti. Ekacce bhikkhū ‘‘sve dāni amhākaṃ pāpuṇissantī’’ti attano ṭhitikaṃ sallakkhetvā gatā. Tesu anāgatesuyeva aññe āgantukā bhikkhū āgantvā āsanasālāya nisīdanti. Taṅkhaṇaññeva rājapurisā āgantvā ‘‘paṇītabhattapatte dethā’’ti vadanti, āgantukā ṭhitikaṃ ajānantā gāhenti, taṅkhaṇaññeva ca ṭhitikaṃ jānanakabhikkhū āgantvā ‘‘kiṃ gāhethā’’ti vadanti. Rājagehe paṇītabhattanti. Kativassato paṭṭhāyāti. Ettakavassato nāmāti. ‘‘Mā gāhethā’’ti nivāretvā ṭhitikāya gāhetabbaṃ. Gāhite āgatehipi, pattadānakāle āgatehipi, dinnakāle āgatehipi, rājagehato patte pūretvā āhaṭakāle āgatehipi, rājā ‘‘ajja bhikkhūyeva āgacchantū’’ti pesetvā bhikkhūnaṃyeva hatthe piṇḍapātaṃ deti, evaṃ dinnaṃ piṇḍapātaṃ gahetvā āgatakāle āgatehipi ṭhitikaṃ jānanakabhikkhūhi ‘‘mā bhuñjitthā’’ti vāretvā ṭhitikāyameva gāhetabbaṃ.

Atha ne rājā bhojetvā pattepi nesaṃ pūretvā deti, yaṃ āhaṭaṃ, taṃ ṭhitikāya gāhetabbaṃ. Sace pana ‘‘mā tucchahatthā gacchantū’’ti thokameva pattesu pakkhittaṃ hoti, taṃ na gāhetabbaṃ. ‘‘Atha bhuñjitvā tucchapattāva āgacchanti, yaṃ tehi bhuttaṃ, taṃ nesaṃ gīvā hotī’’ti mahāsumatthero āha. Mahāpadumatthero panāha ‘‘gīvākiccaṃ ettha natthi, ṭhitikaṃ pana ajānantehi yāva jānanakā āgacchanti, tāva nisīditabbaṃ siyā, evaṃ santepi bhikkhūhi bhuttaṃ subhuttaṃ, idāni pattaṭṭhānena gāhetabba’’nti.

Eko ticīvaraparivāro satagghanako piṇḍapāto avassikassa bhikkhuno patto, vihāre ca ‘‘evarūpo piṇḍapāto avassikassa patto’’ti likhitvā ṭhapesuṃ. Atha saṭṭhivassaccayena añño tathārūpo piṇḍapāto uppanno, ayaṃ kiṃ avassikaṭhitikāya gāhetabbo, udāhu saṭṭhivassaṭhitikāyāti? Saṭṭhivassaṭhitikāyāti vuttaṃ. Ayañhi bhikkhuṭhitikaṃ gahetvāyeva vaḍḍhitoti. Eko uddesabhattaṃ bhuñjitvā sāmaṇero jāto, puna taṃ bhattaṃ sāmaṇeraṭhitikāya pattaṃ gaṇhituṃ labhati. Ayaṃ kira antarābhaṭṭhako nāma. Yo pana paripuṇṇavasso sāmaṇero ‘‘sve uddesabhattaṃ labhissatī’’ti ajjeva upasampajjati, atikkantā tassa ṭhitikā. Ekassa bhikkhuno uddesabhattaṃ pattaṃ, patto cassa na tuccho hoti, so aññassa samīpe nisinnassa pattaṃ dāpeti, taṃ ce theyyāya haranti, gīvā hoti. Sace pana so bhikkhu ‘‘mayhaṃ pattaṃ dammī’’ti sayameva deti, assa gīvā na hoti. Athāpi tena bhattena anatthiko hutvā ‘‘alaṃ mayhaṃ, tavetaṃ bhattaṃ dammi, pattaṃ pesetvā āharāpehī’’ti aññaṃ vadati, yaṃ tato āharīyati, sabbaṃ pattasāmikassa hoti. Pattaṃ ce theyyāya haranti, suhaṭo, bhattassa dinnattā gīvā na hoti.

Vihāre dasa bhikkhū honti, tesu nava piṇḍapātikā, eko sādiyanako, ‘‘dasa uddesapatte dethā’’ti vutte piṇḍapātikā gahetuṃ na icchanti. Itaro bhikkhu ‘‘sabbāni mayhaṃ pāpuṇantī’’ti gaṇhāti, ṭhitikā na hoti. Ekekaṃ ce pāpetvā gaṇhāti, ṭhitikā tiṭṭhati. Evaṃ gāhetvā dasahipi pattehi āharāpetvā ‘‘bhante, mayhaṃ saṅgahaṃ karothā’’ti nava patte piṇḍapātikānaṃ deti, bhikkhudattiyaṃ nāmetaṃ, gahetuṃ vaṭṭati. Sace so upāsako ‘‘bhante, gharaṃ āgantabba’’nti vadati, so ca bhikkhu te bhikkhū ‘‘etha, bhante, mayhaṃ sahāyā hothā’’ti tassa gharaṃ gacchati, yaṃ tattha labhati, sabbaṃ tasseva hoti, itare tena dinnaṃ labhanti. Atha nesaṃ ghareyeva nisīdāpetvā dakkhiṇodakaṃ datvā yāgukhajjakādīni denti ‘‘bhante, yaṃ manussā denti, taṃ gaṇhathā’’ti, tassa bhikkhuno vacaneneva itaresaṃ vaṭṭati. Bhuttāvīnaṃ patte pūretvā gaṇhitvā gamanatthāya denti, sabbaṃ tasseva bhikkhuno hoti, tena dinnaṃ itaresaṃ vaṭṭati. Yadi pana te vihāreyeva tena bhikkhunā ‘‘bhante, mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhatha, manussānaṃ vacanaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti vuttā gacchanti, tattha yaṃ bhuñjanti ceva nīharanti ca, sabbaṃ taṃ tesaṃyeva santakaṃ. Athāpi ‘‘mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti avuttā ‘‘manussānaṃ vacanaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti gacchanti, tatra ce ekassa madhurena sarena anumodanaṃ karontassa sutvā therānañca upasame pasīditvā bahuṃ samaṇaparikkhāraṃ denti, ayaṃ theresu pasādena uppanno akatabhāgo nāma, tasmā sabbesaṃ pāpuṇāti.

Eko saṅghato uddisāpetvā ṭhitikāya gāhitapattaṃ haritvā paṇītassa khādanīyabhojanīyassa pūretvā āharitvā ‘‘imaṃ, bhante, sabbo saṅgho paribhuñjatū’’ti deti, sabbehi bhājetvā paribhuñjitabbaṃ. Pattasāmikassa pana atikkantampi ṭhitikaṃ ṭhapetvā aññaṃ uddesabhattaṃ dātabbaṃ. Atha paṭhamaṃyeva ‘‘sabbaṃ saṅghikapattaṃ dethā’’ti vadati, ekassa lajjibhikkhuno santako patto dātabbo. Āharitvā ca ‘‘sabbo saṅgho paribhuñjatū’’ti vutte bhājetvā paribhuñjitabbaṃ. Eko pātiyā bhattaṃ āharitvā ‘‘saṅghuddesaṃ dammī’’ti vadati, ekekaṃ ālopaṃ adatvā ṭhitikāya ekassa yāpanamattaṃ katvā dātabbaṃ. Atha so bhattaṃ āharitvā kiñci vattuṃ ajānanto tuṇhībhūto acchati, ‘‘kassa te ānītaṃ, kassa dātukāmosī’’ti na vattabbaṃ. Pucchāsabhāgena hi ‘‘tumhākaṃ ānītaṃ, tumhākaṃ dātukāmomhī’’ti vadeyya, tato taṃ bhikkhuṃ aññe bhikkhū jigucchantā gīvaṃ parivattetvā oloketabbampi na maññeyyuṃ. Sace pana ‘‘kuhiṃ yāsi, kiṃ karonto āhiṇḍasī’’ti vutte ‘‘uddesabhattaṃ gahetvā āgatomhī’’ti vadati, ekena lajjibhikkhunā ṭhitikāya gāhetabbaṃ. Sace ābhataṃ bahu hoti, sabbesaṃ pahoti, ṭhitikākiccaṃ natthi. Therāsanato paṭṭhāya pattaṃ pūretvā dātabbaṃ.

‘‘Saṅghuddesapattaṃ dethā’’ti vutte ‘‘kiṃ āharissasī’’ti avatvā pakatiṭhitikāya eva gāhetabbaṃ. Yo pana pāyāso vā rasapiṇḍapāto vā niccaṃ labbhati, evarūpānaṃ paṇītabhojanānaṃ āveṇikā ṭhitikā kātabbā, tathā saparivārāya yāguyā mahagghānaṃ phalānaṃ paṇītānañca khajjakānaṃ. Pakatibhattayāguphalakhajjakānaṃ ekāva ṭhitikā kātabbā. ‘‘Sappiṃ āharissāmī’’ti vutte sabbasappīnaṃ ekāva ṭhitikā vaṭṭati, tathā sabbatelānaṃ. ‘‘Madhuṃ āharissāmī’’ti vutte pana madhuno ekāva ṭhitikā vaṭṭati, tathā phāṇitassa laṭṭhimadhukādīnañca bhesajjānaṃ. Sace pana gandhamālaṃ saṅghuddesaṃ denti, piṇḍapātikassa vaṭṭati, na vaṭṭatīti? Āmisasseva paṭikkhittattā vaṭṭati. ‘‘Saṅghaṃ uddissa dinnattā pana na gahetabba’’nti vadanti.

Uddesabhattakathā niṭṭhitā.

210. **Nimantanaṃ** puggalikaṃ ce, sayameva issaro. Saṅghikaṃ pana uddesabhatte vuttanayeneva gāhetabbaṃ. Sace panettha dūto byatto hoti, ‘‘bhante, rājagehe bhikkhusaṅghassa bhattaṃ gaṇhathā’’ti avatvā ‘‘bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti vadati, piṇḍapātikānampi vaṭṭati. Atha dūto abyatto ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadati, bhattuddesako byatto ‘‘bhatta’’nti avatvā ‘‘bhante, tumhe yātha, tumhe yāthā’’ti vadati, evampi piṇḍapātikānampi vaṭṭati, ‘‘tumhākaṃ, bhante, paṭipāṭiyā bhattaṃ pāpuṇātī’’ti vutte pana na vaṭṭati. Sace nimantituṃ āgatamanusso āsanasālaṃ pavisitvā ‘‘aṭṭha bhikkhū dethā’’ti vā ‘‘aṭṭha patte dethā’’ti vā vadati, evampi piṇḍapātikānaṃ vaṭṭati, ‘‘tumhe ca tumhe ca gacchathā’’ti vattabbaṃ. Sace ‘‘aṭṭha bhikkhū detha, bhattaṃ gaṇhatha, aṭṭha patte detha, bhattaṃ gaṇhathā’’ti vā vadati, paṭipāṭiyā gāhetabbaṃ. Gāhentena pana vicchinditvā ‘‘bhatta’’nti avadantena ‘‘tumhe ca tumhe ca gacchathā’’ti vutte piṇḍapātikānaṃ vaṭṭati. ‘‘Bhante, tumhākaṃ pattaṃ detha, tumhe ethā’’ti vutte pana ‘‘sādhu upāsakā’’ti gantabbaṃ. ‘‘Saṅghato uddisitvā tumhe ethā’’ti vuttepi ṭhitikāya gāhetabbaṃ.

Nimantanabhattagharato pana pattatthāya āgatassa uddesabhatte vuttanayeneva ṭhitikāya patto dātabbo. Eko ‘‘saṅghato paṭipāṭiyā patta’’nti avatvā kevalaṃ ‘‘ekaṃ pattaṃ dethā’’ti vatvā aggāhiteyeva patte yassa kassaci pattaṃ gahetvā pūretvā āharati, taṃ pattasāmikasseva hoti. Uddesabhatte viya ṭhitikāya na gāhetabbaṃ. Idhāpi yo āgantvā tuṇhībhūto tiṭṭhati, so ‘‘kassa santikaṃ āgatosī’’ti vā ‘‘kassa pattaṃ harissasī’’ti vā na vattabbo. Pucchāsabhāgena hi ‘‘tumhākaṃ santikaṃ āgato, tumhākaṃ pattaṃ harissāmī’’ti vadeyya, tato so bhikkhu bhikkhūhi jigucchanīyo assa. ‘‘Kuhiṃ gacchasi, kiṃ karonto āhiṇḍasī’’ti pana vutte ‘‘tassa pattatthāya āgatomhī’’ti vadantassa paṭipāṭibhattaṭṭhitikāya gahetvā patto dātabbo. ‘‘Bhattaharaṇapattaṃ dethā’’ti vuttepi paṭipāṭibhattaṭṭhitikāya eva dātabbo. Sace āharitvā ‘‘sabbo saṅgho bhuñjatū’’ti vadati, bhājetvā bhuñjitabbaṃ. Pattasāmikassa atikkantampi ṭhitikaṃ ṭhapetvā aññaṃ paṭipāṭibhattaṃ gāhetabbaṃ.

Eko pātiyā bhattaṃ āharitvā ‘‘saṅghassa dammī’’ti vadati, ālopabhattaṭṭhitikato paṭṭhāya ālopasaṅkhepena bhājetabbaṃ. Sace pana tuṇhībhūto acchati, ‘‘kassa te ābhataṃ, kassa dātukāmosī’’ti na vattabbo. Sace pana ‘‘kuhiṃ gacchasi, kiṃ karonto āhiṇḍasī’’ti vutte pana ‘‘saṅghassa me bhattaṃ ābhataṃ, therānaṃ me bhattaṃ ābhata’’nti vadati, gahetvā ālopabhattaṭṭhitikāya bhājetabbaṃ. Sace pana evaṃ ābhataṃ bhattaṃ bahu hoti, sakalasaṅghassa pahoti, abhihaṭabhikkhā nāma, piṇḍapātikānampi vaṭṭati, ṭhitikāpucchanakiccaṃ natthi, therāsanato paṭṭhāya pattaṃ pūretvā dātabbaṃ.

Upāsako saṅghattherassa vā ganthadhutaṅgavasena abhiññātassa vā bhattuddesakassa vā pahiṇati ‘‘amhākaṃ bhattagahaṇatthāya aṭṭha bhikkhū gahetvā āgacchathā’’ti, sacepi ñātiupaṭṭhākehi pesitaṃ hoti, ime tayo janā pucchituṃ na labhanti, āruḷhāyeva mātikaṃ. Saṅghato aṭṭha bhikkhū uddisāpetvā attanavamehi gantabbaṃ. Kasmā? Bhikkhusaṅghassa hi ete bhikkhū nissāya lābho uppajjatīti. Ganthadhutaṅgādīhi pana anabhiññāto āvāsikabhikkhu āpucchituṃ labhati, tasmā tena ‘‘kiṃ saṅghato gaṇhāmi, udāhu ye jānāmi, tehi saddhiṃ āgacchāmī’’ti mātikaṃ āropetvā yathā dāyakā vadanti, tathā paṭipajjitabbaṃ. ‘‘Tumhākaṃ nissitake vā ye vā jānātha, te gahetvā ethā’’ti vutte pana ye icchanti, tehi saddhiṃ gantuṃ labhati. Sace ‘‘aṭṭha bhikkhū pahiṇathā’’ti pesenti, saṅghatova pesetabbā. Attanā sace aññasmiṃ gāme sakkā hoti bhikkhā labhituṃ, añño gāmo gantabbo. Na sakkā ce hoti labhituṃ, soyeva gāmo piṇḍāya pavisitabbo.

Nimantitabhikkhū āsanasālāya nisinnā honti, tatra ce manussā ‘‘patte dethā’’ti āgacchanti, animantitehi na dātabbā, ‘‘ete nimantitā bhikkhū’’ti vattabbaṃ, ‘‘tumhepi dethā’’ti vutte pana dātuṃ vaṭṭati. Ussavādīsu manussā sayameva pariveṇāni ca padhānagharāni ca gantvā tipiṭake ca dhammakathike ca bhikkhusatenapi saddhiṃ nimantenti, tadā tehi ye jānanti, te gahetvā gantuṃ vaṭṭati. Kasmā? Na hi mahābhikkhusaṅghena atthikā manussā pariveṇapadhānagharāni gacchanti, sannipātaṭṭhānatova yathāsatti yathābalaṃ bhikkhū gaṇhitvā gacchantīti.

Sace pana saṅghatthero vā ganthadhutaṅgavasena abhiññāto vā bhattuddesako vā aññatra vā vassaṃ vasitvā katthaci vā gantvā puna sakaṭṭhānaṃ āgacchati, manussā ca āgantukassa sakkāraṃ karonti, ekavāraṃ ye jānanti, te gahetvā gantabbaṃ. Paṭibaddhakālato paṭṭhāya dutiyavāre āraddhe saṅghatoyeva gahetvā gantabbaṃ. Abhinavaāgantukāva hutvā ‘‘ñātī vā upaṭṭhāke vā passissāmī’’ti gacchanti, tatra ce tesaṃ ñātī ca upaṭṭhākā ca sakkāraṃ karonti, ettha pana ye jānanti, te gahetvā gantumpi vaṭṭati. Yo pana atilābhī hoti, sakaṭṭhānañca āgantukaṭṭhānañca ekasadisaṃ, sabbattha manussā saṅghabhattaṃ sajjetvāva nisīdanti, tena saṅghatova gahetvā gantabbanti ayaṃ nimantane viseso. Avaseso sabbapañho uddesabhatte vuttanayeneva veditabbo. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘aṭṭha mahāthere dethāti vutte aṭṭha mahātherāva dātabbā’’ti vuttaṃ. Esa nayo majjhimādīsu. Sace pana avisesetvā ‘‘aṭṭha bhikkhū dethā’’ti vadati, saṅghato dātabbāti.

Nimantanabhattakathā niṭṭhitā.

211. **Salākabhattaṃ** pana ‘‘anujānāmi, bhikkhave, salākāya vā paṭṭikāya vā upanibandhitvā opuñjitvā bhattaṃ uddisitu’’nti (cūḷava. 326) vacanato rukkhasāramayāya salākāya vā veḷuvilīvatālapaṇṇādimayāya paṭṭikāya vā ‘‘asukassa nāma salākabhatta’’nti evaṃ akkharāni upanibandhitvā pacchiyaṃ vā cīvarabhoge vā katvā sabbasalākāyo opuñjitvā punappunaṃ heṭṭhupariyavasena āloḷetvā pañcaṅgasamannāgatena bhattuddesakena sace ṭhitikā atthi, ṭhitikato paṭṭhāya, no ce atthi, therāsanato paṭṭhāya salākā dātabbā. Pacchā āgatānampi ekābaddhavasena dūre ṭhitānampi uddesabhatte vuttanayeneva dātabbā.

Sace vihārassa samantato bahū gocaragāmā, bhikkhū pana na bahū, gāmavasenapi salākā pāpuṇanti. ‘‘Tumhākaṃ asukagāme salākabhattaṃ pāpuṇātī’’ti gāmavaseneva gāhetabbaṃ. Evaṃ gāhentena sacepi ekamekasmiṃ gāme nānappakārāni saṭṭhi salākabhattāni, sabbāni gahitāneva honti. Tassa pattagāmasamīpe aññānipi dve tīṇi salākabhattāni honti, tāni tasseva dātabbāni. Na hi sakkā tesaṃ kāraṇā aññaṃ bhikkhuṃ pahiṇitunti.

Sace ekaccesu gāmesu bahūni salākabhattāni sallakkhetvā sattannampi aṭṭhannampi bhikkhūnaṃ dātabbāni. Dentena pana catunnaṃ pañcannaṃ bhattānaṃ salākāyo ekato bandhitvā dātabbā. Sace taṃ gāmaṃ atikkamitvā añño gāmo hoti, tasmiñca ekameva salākabhattaṃ, taṃ pana pātova denti, tampi etesu bhikkhūsu ekassa niggahena datvā ‘‘pātova taṃ gahetvā pacchā orimagāme itarāni bhattāni gaṇhāhī’’ti vattabbo. Sace orimagāme salākabhattesu aggahitesveva gahitasaññāya gacchati, parabhāgagāme salākabhattaṃ gahetvā puna vihāraṃ āgantvā itarāni gahetvā orimagāmo gantabbo. Na hi bahisīmāya saṅghalābho gāhetuṃ labbhatīti ayaṃ nayo **kurundiyaṃ** vutto. Sace pana bhikkhū bahū honti, gāmavasena salākā na pāpuṇanti, vīthivasena vā vīthiyaṃ ekagehavasena vā ekakulavasena vā gāhetabbaṃ. Vīthiādīsu ca yattha bahūni bhattāni, tattha gāme vuttanayeneva bahūnaṃ bhikkhūnaṃ gāhetabbāni, salākāsu asati uddisitvāpi gāhetabbāni.

212. Salākadāyakena pana vattaṃ jānitabbaṃ. Tena hi kālasseva vuṭṭhāya pattacīvaraṃ gahetvā bhojanasālaṃ gantvā asammaṭṭhaṭṭhānaṃ sammajjitvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetvā ‘‘idāni bhikkhūhi vattaṃ kataṃ bhavissatī’’ti kālaṃ sallakkhetvā ghaṇṭiṃ paharitvā bhikkhūsu sannipatitesu paṭhamameva vāragāme salākabhattaṃ gāhetabbaṃ, ‘‘tuyhaṃ asukasmiṃ nāma vāragāme salākā pāpuṇāti, tatra gacchā’’ti vattabbaṃ. Sace abhirekagāvute gāmo hoti, taṃ divasaṃ gacchantā kilamanti, ‘‘sve tuyhaṃ vāragāme pāpuṇātī’’ti ajjeva gāhetabbaṃ. Yo vāragāmaṃ pesiyamāno na gacchati, aññaṃ salākaṃ maggati, na dātabbā. Saddhānañhi manussānaṃ puññahāni ca saṅghassa ca lābhacchedo hoti, tasmā tassa dutiyepi tatiyepi divase aññā salākā na dātabbā, ‘‘attano pattaṭṭhānaṃ gantvā bhuñjāhī’’ti vattabbo, tīṇi pana divasāni agacchantassa vāragāmato orimavāragāme salākā gāhetabbā. Tañce na gaṇhāti, tato paṭṭhāya tassa aññaṃ salākaṃ dātuṃ na vaṭṭati, daṇḍakammaṃ daḷhaṃ kātabbaṃ. Saṭṭhito vā paṇṇāsato vā na parihāpetabbaṃ. Vāragāme gāhetvā vihāravāro gāhetabbo, ‘‘tuyhaṃ vihāravāro pāpuṇātī’’ti vattabbaṃ. Vihāravārikassa dve tisso yāgusalākāyo tisso catasso bhattasalākāyo ca dātabbā, nibaddhaṃ katvā pana na dātabbā. Yāgubhattadāyakā hi ‘‘amhākaṃ yāgubhattaṃ vihāragopakāvabhuñjantī’’ti aññathattaṃ āpajjeyyuṃ, tasmā aññesu kulesu dātabbā.

Sace vihāravārikānaṃ sabhāgā āharitvā denti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce, vāraṃ gahetvā tesaṃ yāgubhattaṃ āharāpetabbaṃ, tāva nesaṃ salākā phātikammameva bhavanti. Vassaggena pattaṭṭhāne pana aññampi paṇītabhattasalākaṃ gaṇhituṃ labhantiyeva. Atirekauttaribhaṅgassa ekacārikabhattassa visuṃ ṭhitikaṃ katvā salākā dātabbā. Sace yena salākā laddhā, so taṃ divasaṃ taṃ bhattaṃ na labhati, puna divase gāhetabbaṃ. Bhattaññeva labhati, na uttaribhaṅgaṃ, evampi puna gāhetabbaṃ. Khīrabhattasalākāyapi eseva nayo. Sace pana khīrameva labhati, na bhattaṃ, khīralābhato paṭṭhāya puna na gāhetabbaṃ. Dve tīṇi ekacārikabhattāni ekasseva pāpuṇanti, dubbhikkhasamaye saṅghanavakena laddhakāle vijaṭetvā visuṃ gāhetabbāni. Pākatikasalākabhattaṃ aladdhassapi punadivase gāhetabbaṃ.

Sace khuddako vihāro hoti, sabbe bhikkhū ekasambhogā, ucchusalākaṃ gāhentena yassa kassaci sammukhībhūtassa pāpetvā mahātherādīnaṃ divā tacchetvā dātuṃ vaṭṭati. Rasasalākaṃ pāpetvā pacchābhattampi parissāvetvā phāṇitaṃ vā kāretvā piṇḍapātikādīnampi dātabbaṃ, āgantukānaṃ āgatānāgatabhāvaṃ ñatvā gāhetabbā. Mahāāvāse ṭhitikaṃ katvā gāhetabbā. Takkasalākampi sabhāgaṭṭhāne pāpetvā vā dhūmāpetvā pacāpetvā vā therānaṃ dātuṃ vaṭṭati. Mahāāvāse vuttanayeneva paṭipajjitabbaṃ. Phalasalākapūvasalākabhesajjagandhamālāsalākāyopi visuṃ ṭhitikāya gāhetabbā. Bhesajjādisalākāyo cettha kiñcāpi piṇḍapātikānampi vaṭṭanti, salākavasena pana gāhitattā na sāditabbā. Aggabhikkhāmattaṃ salākabhattaṃ denti, ṭhitikaṃ pucchitvā gāhetabbaṃ. Asatiyā ṭhitikāya therāsanato paṭṭhāya gāhetabbaṃ. Sace tādisāni bhattāni bahūni honti, ekekassa bhikkhuno dve tīṇi dātabbāni. No ce, ekekameva datvā paṭipāṭiyā gatāya puna therāsanato paṭṭhāya dātabbaṃ. Atha antarāva upacchijjati, ṭhitikā sallakkhetabbā. Yadi pana tādisaṃ bhattaṃ nibaddhameva hoti, yassa pāpuṇāti, so vattabbo ‘‘laddhā vā aladdhā vā svepi gaṇheyyāsī’’ti. Ekaṃ anibaddhaṃ hoti, labhanadivase pana yāvadatthaṃ labhati. Alabhanadivasā bahutarā honti, taṃ yassa pāpuṇāti, so alabhitvā ‘‘sve gaṇheyyāsī’’ti vattabbo.

Yo salākāsu gahitāsu pacchā āgacchati, tassa atikkantāva salākā na upaṭṭhāpetvā dātabbā. Salākaṃ nāma ghaṇṭiṃ paharaṇato paṭṭhāya āgantvā hatthaṃ pasārentova labhati, aññassa āgantvā samīpe ṭhitassapi atikkantā atikkantāva hoti. Sace panassa añño gaṇhanto atthi, sayaṃ anāgatopi labhati, sabhāgaṭṭhāne ‘‘asuko anāgato’’ti ñatvā ‘‘ayaṃ tassa salākā’’ti ṭhapetuṃ vaṭṭati. Sace ‘‘anāgatassa na dātabbā’’ti katikaṃ karonti, adhammikā hoti. Antoupacāre ṭhitassa hi bhājanīyabhaṇḍaṃ pāpuṇāti. Sace pana ‘‘anāgatassa dethā’’ti mahāsaddaṃ karonti, daṇḍakammaṃ ṭhapetabbaṃ, ‘‘āgantvā gaṇhantū’’ti vattabbaṃ. Cha pañcasalākā naṭṭhā honti, bhattuddesako dāyakānaṃ nāmaṃ na sarati, so ce naṭṭhasalākā mahātherassa vā attano vā pāpetvā bhikkhū vadeyya ‘‘mayā asukagāme salākabhattaṃ mayhaṃ pāpitaṃ, tumhe tattha laddhasalākabhattaṃ bhuñjeyyāthā’’ti, vaṭṭati, vihāre apāpitaṃ pana āsanasālāya taṃ bhattaṃ labhitvā tattheva pāpetvā bhuñjituṃ na vaṭṭati. ‘‘Ajja paṭṭhāya mayhaṃ salākabhattaṃ gaṇhathā’’ti vutte tatra āsanasālāya gāhetuṃ na vaṭṭati, vihāraṃ ānetvā gāhetabbaṃ. ‘‘Sve paṭṭhāyā’’ti vutte pana bhattuddesakassa ācikkhitabbaṃ ‘‘sve paṭṭhāya asukakulaṃ nāma salākabhattaṃ deti, salākaggāhaṇakāle sareyyāsī’’ti. Dubbhikkhe salākabhattaṃ pacchinditvā subhikkhe jāte kañci bhikkhuṃ disvā ‘‘ajja paṭṭhāya amhākaṃ salākabhattaṃ gaṇhathā’’ti puna paṭṭhapenti, antogāme agāhetvā vihāraṃ ānetvā gāhetabbaṃ. Idañhi salākabhattaṃ nāma uddesabhattasadisaṃ na hoti, vihārameva sandhāya dīyati, tasmā bahiupacāre gāhetuṃ na vaṭṭati, ‘‘sve paṭṭhāyā’’ti vutte pana vihāre gāhetabbameva.

Gamiko bhikkhu yaṃ disābhāgaṃ gantukāmo, tattha aññena vāragāmasalākā laddhā hoti, taṃ gahetvā itaraṃ bhikkhuṃ ‘‘mayhaṃ pattasalākaṃ tvaṃ gaṇhāhī’’ti vatvā gantuṃ vaṭṭati. Tena pana upacārasīmaṃ anatikkanteyeva tasmiṃ tassa salākā gāhetabbā. Chaḍḍitavihāre vasitvā manussā ‘‘bodhicetiyādīni jaggitvā bhuñjantū’’ti salākabhattaṃ paṭṭhapenti, bhikkhū sabhāgaṭṭhānesu vasitvā kālasseva gantvā tattha vattaṃ karitvā taṃ bhattaṃ bhuñjanti, vaṭṭati. Sace tesu svātanāya attano pāpetvā gatesu āgantuko bhikkhu chaḍḍitavihāre vasitvā kālasseva vattaṃ katvā ghaṇṭiṃ paharitvā salākabhattaṃ attano pāpetvā āsanasālaṃ gacchati, sova tassa bhattassa issaro. Yo pana bhikkhūsu vattaṃ karontesuyeva bhūmiyaṃ dve tayo sammuñjanīpahāre datvā ghaṇṭiṃ paharitvā ‘‘dhuragāme salākabhattaṃ mayhaṃ pāpuṇātī’’ti gacchati, tassa taṃ corikāya gahitattā na pāpuṇāti, vattaṃ katvā pāpetvā pacchāgatabhikkhūnaṃyeva hoti.

Eko gāmo atidūre hoti, bhikkhū niccaṃ gantuṃ na icchanti, manussā ‘‘mayaṃ puññena paribāhirā homā’’ti vadanti, ye tassa gāmassa āsannavihāre sabhāgabhikkhū, te vattabbā ‘‘imesaṃ bhikkhūnaṃ anāgatadivase tumhe bhuñjathā’’ti, salākā pana devasikaṃ pāpetabbā. Tā ca kho pana ghaṇṭipaharaṇamattena vā pacchicālanamattena vā pāpitā na honti, pacchiṃ pana gahetvā salākā pīṭhake ākiritabbā, pacchi pana mukhavaṭṭiyaṃ na gahetabbā. Sace hi tattha ahi vā vicchiko vā bhaveyya, dukkhaṃ uppādeyya, tasmā heṭṭhā gahetvā pacchiṃ parammukhaṃ katvā salākā ākiritabbā ‘‘sacepi sappo bhavissati, ettova palāyissatī’’ti. Evaṃ salākā ākiritvā gāmādivasena pubbe vuttanayeneva gāhetabbā.

Apica ekaṃ mahātherassa pāpetvā ‘‘avasesā mayhaṃ pāpuṇantī’’ti attano pāpetvā vattaṃ katvā cetiyaṃ vanditvā vitakkamāḷake ṭhitehi bhikkhūhi ‘‘pāpitā, āvuso, salākā’’ti vutte ‘‘āma, bhante, tumhe gatagatagāme salākabhattaṃ gaṇhathā’’ti vattabbaṃ. Evañhi pāpitāpi supāpitāva honti. Bhikkhū sabbarattiṃ dhammassavanatthaṃ aññaṃ vihāraṃ gacchantā ‘‘mayaṃ tattha dānaṃ aggahetvāva amhākaṃ gocaragāme piṇḍāya caritvā āgamissāmā’’ti salākā aggahetvāva gatā vihāre therassa pattaṃ salākabhattaṃ bhuñjituṃ āgacchanti, vaṭṭati. Atha mahātheropi ‘‘ahaṃ idha kiṃ karomī’’ti tehiyeva saddhiṃ gacchati, tehi gatavihāre abhuñjitvāva gocaragāmaṃ anuppattehi ‘‘detha, bhante, patte, salākayāguādīni āharissāmā’’ti vutte pattā na dātabbā. Kasmā, bhante, na dethāti. Vihāraṭṭhakaṃ bhattaṃ vihāre vutthānaṃ pāpuṇāti, mayaṃ aññavihāre vutthāti. ‘‘Detha, bhante, na mayaṃ vihāre pālikāya dema, tumhākaṃ dema, gaṇhatha amhākaṃ bhikkha’’nti vutte pana vaṭṭati.

Salākabhattakathā niṭṭhitā.

213. **Pakkhikādīsu** pana yaṃ abhilakkhitesu cātuddasī pañcadasī pañcamī aṭṭhamīti imesu pakkhesu kammappasutehi uposathaṃ kātuṃ satikaraṇatthāya dīyati, taṃ pakkhikaṃ nāma. Taṃ salākabhattagatikameva hoti, gāhetvā bhuñjitabbaṃ. Sace salākabhattampi pakkhikabhattampi bahuṃ sabbesaṃ vinivijjhitvā gacchati, dvepi bhattāni visuṃ visuṃ gāhetabbāni. Sace bhikkhusaṅgho mahā, pakkhikaṃ gāhetvā tassa ṭhitikāya salākabhattaṃ gāhetabbaṃ, salākabhattaṃ vā gāhāpetvā tassa ṭhitikāya pakkhikaṃ gāhetabbaṃ. Yesaṃ na pāpuṇāti, te piṇḍāya carissanti. Sace dvepi bhattāni bahūni, bhikkhū mandā, salākabhattaṃ nāma devasikaṃ labbhati, tasmā taṃ ṭhapetvā ‘‘pakkhikaṃ, āvuso, bhuñjathā’’ti pakkhikameva dātabbaṃ. Pakkhikaṃ paṇītaṃ denti, visuṃ ṭhitikā kātabbā, ‘‘sve pakkho’’ti ajja pakkhikaṃ na gāhetabbaṃ. Sace pana dāyakā vadanti ‘‘svepi amhākaṃ ghare lūkhabhattaṃ bhavissati, ajjeva pakkhikabhattaṃ uddisathā’’ti, evaṃ vaṭṭati.

Uposathikaṃ nāma anvaḍḍhamāse uposathadivase uposathaṅgāni samādiyitvā yaṃ attanā bhuñjati, tadeva dīyati. **Pāṭipadikaṃ** nāma ‘‘uposathe bahū saddhā pasannā bhikkhūnaṃ sakkāraṃ karonti, pāṭipade pana bhikkhū kilamanti, pāṭipade dinnaṃ dubbhikkhadānasadisaṃ mahapphalaṃ hoti, uposathakammena vā parisuddhasīlānaṃ dutiyadivase dinnaṃ mahapphalaṃ hotī’’ti sallakkhetvā pāṭipade dīyamānakadānaṃ. Tampi ubhayaṃ salākabhattagatikameva. Iti imāni sattapi bhattāni piṇḍapātikānaṃ na vaṭṭanti, dhutaṅgabhedaṃ karontiyeva.

214. Aparānipi cīvarakkhandhake (mahāva. 350) visākhāya varaṃ yācitvā dinnāni āgantukabhattaṃ gamikabhattaṃ gilānabhattaṃ gilānupaṭṭhākabhattanti cattāri bhattāni pāḷiyaṃ āgatāneva. Tattha āgantukānaṃ dinnaṃ bhattaṃ **āgantukabhattaṃ**. Esa nayo sesesu. Sace panettha āgantukabhattānipi āgantukāpi bahū honti, sabbesaṃ ekekaṃ gāhetabbaṃ. Bhattesu appahontesu ṭhitikāya gāhetabbaṃ. Eko āgantuko paṭhamameva āgantvā sabbaṃ āgantukabhattaṃ attano gāhetvā nisīdati, sabbaṃ tasseva hoti. Pacchā āgatehi āgantukehi tena dinnāni paribhuñjitabbāni. Tenapi ekaṃ attano gahetvā sesāni dātabbāni. Ayaṃ uḷāratā. Sace pana paṭhamaṃ āgantvāpi attano aggahetvā tuṇhībhūto nisīdati, pacchā āgatehi saddhiṃ paṭipāṭiyā gaṇhitabbaṃ. Sace niccaṃ āgantukā āgacchanti, āgatadivaseyeva bhuñjitabbaṃ. Antarantarā ce āgacchanti, dve tīṇi divasāni bhuñjitabbaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘satta divasāni bhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Āvāsiko katthaci gantvā āgato, tenapi āgantukabhattaṃ bhuñjitabbaṃ. Sace pana taṃ vihāre nibandhāpitaṃ hoti, vihāre gāhetabbaṃ. Atha vihāro dūre hoti, āsanasālāya nibandhāpitaṃ, āsanasālāya gāhetabbaṃ. Sace pana dāyakā ‘‘āgantukesu asati āvāsikāpi bhuñjantū’’ti vadanti, vaṭṭati, avutte pana na vaṭṭati.

Gamikabhattepi ayameva kathāmaggo. Ayaṃ pana viseso – āgantuko āgantukabhattameva labhati, gamiko āgantukabhattampi gamikabhattampi. Āvāsikopi pakkamitukāmo gamiko hoti, gamikabhattaṃ labhati. Yathā pana āgantukabhattaṃ, evamidaṃ dve tīṇi vā satta vā divasāni na labhati. ‘‘Gamissāmī’’ti bhuttopi taṃ divasaṃ kenaci kāraṇena na gato, punadivasepi bhuñjituṃ vaṭṭati saussāhattā. ‘‘Gamissāmī’’ti bhuttassa corā vā panthaṃ rundhanti, udakaṃ vā devo vā vassati, sattho vā na gacchati, saussāhena bhuñjitabbaṃ. ‘‘Ete upaddave olokentena dve tayo divase bhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. ‘‘Gamissāmi gamissāmī’’ti pana lesaṃ oḍḍetvā bhuñjituṃ na labhati.

Gilānabhattampi sace sabbesaṃ gilānānaṃ pahoti, taṃ sabbesaṃ dātabbaṃ. No ce, ṭhitikaṃ katvā gāhetabbaṃ. Eko gilāno arogarūpo sakkoti antogāmaṃ gantuṃ, eko na sakkoti, ayaṃ mahāgilāno nāma, etassa gilānabhattaṃ dātabbaṃ. Dve mahāgilānā, eko lābhī abhiññāto bahuṃ khādanīyabhojanīyaṃ labhati, eko anātho appalābhatāya antogāmaṃ pavisati, etassa gilānabhattaṃ dātabbaṃ. Gilānabhatte divasaparicchedo natthi, yāva rogo na vūpasammati, sappāyabhojanaṃ abhuñjanto na yāpeti, tāva bhuñjitabbaṃ. Yadā pana missakayāguṃ vā missakabhattaṃ vā bhuttassapi rogo na kuppati, tato paṭṭhāya na bhuñjitabbaṃ.

Gilānupaṭṭhākabhattampi yaṃ sabbesaṃ pahoti, taṃ sabbesaṃ dātabbaṃ. No ce pahoti, ṭhitikaṃ katvā gāhetabbaṃ. Idampi dvīsu gilānesu mahāgilānupaṭṭhākassa gāhetabbaṃ, dvīsu mahāgilānesu anāthagilānupaṭṭhākassa. Yaṃ kulaṃ gilānabhattampi deti gilānupaṭṭhākabhattampi, tattha yassa gilānassa gilānabhattaṃ pāpuṇāti, tadupaṭṭhākassapi tattheva gāhetabbaṃ. Gilānupaṭṭhākabhattepi divasaparicchedo natthi, yāva gilāno labhati, tāvassa upaṭṭhākopi labhatīti. Imāni cattāri bhattāni sace evaṃ dinnāni honti ‘‘āgantukagamikagilānagilānupaṭṭhākā mama bhikkhaṃ gaṇhantū’’ti, piṇḍapātikānampi vaṭṭati. Sace pana ‘‘āgantukādīnaṃ catunnaṃ bhattaṃ nibandhāpemi, mama bhattaṃ gaṇhantū’’ti evaṃ dinnāni honti, piṇḍapātikānaṃ na vaṭṭati.

215. Aparānipi dhurabhattaṃ kuṭibhattaṃ vārakabhattanti tīṇi bhattāni. Tattha **dhurabhatta**nti niccabhattaṃ vuccati, taṃ duvidhaṃ saṅghikañca puggalikañca. Tattha yaṃ ‘‘saṅghassa dhurabhattaṃ demā’’ti nibandhāpitaṃ, taṃ salākabhattagatikaṃ. ‘‘Mama nibaddhabhikkhaṃ gaṇhantū’’ti vatvā dinnaṃ pana piṇḍapātikānampi vaṭṭati. Puggalikepi ‘‘tumhākaṃ dhurabhattaṃ dammī’’ti vutte piṇḍapātiko ce, na vaṭṭati, ‘‘mama nibaddhabhikkhaṃ gaṇhathā’’ti vutte pana vaṭṭati, sāditabbaṃ. Sace pacchā katipāhe vītivatte ‘‘dhurabhattaṃ gaṇhathā’’ti vadati, mūle suṭṭhu sampaṭicchitattā vaṭṭati.

Kuṭibhattaṃ nāma yaṃ saṅghassa āvāsaṃ kāretvā ‘‘amhākaṃ senāsanavāsino amhākaṃyeva bhattaṃ gaṇhantū’’ti evaṃ nibandhāpitaṃ, taṃ salākabhattagatikameva hoti, gāhetvā bhuñjitabbaṃ. ‘‘Amhākaṃ senāsanavāsino amhākaṃyeva bhikkhaṃ gaṇhantū’’ti vutte pana piṇḍapātikānampi vaṭṭati. Yaṃ pana puggale pasīditvā tassa āvāsaṃ katvā ‘‘tumhākaṃ demā’’ti dinnaṃ, taṃ tasseva hoti, tasmiṃ katthaci gate nissitakehi bhuñjitabbaṃ.

Vārakabhattaṃ nāma dubbhikkhasamaye ‘‘vārena bhikkhū jaggissāmā’’ti dhuragehato paṭṭhāya dinnaṃ, tampi bhikkhāvacanena dinnaṃ piṇḍapātikānaṃ vaṭṭati, ‘‘vārakabhatta’’nti vutte pana salākabhattagatikaṃ hoti. Sace taṇḍulādīni pesenti ‘‘sāmaṇerā pacitvā dentū’’ti, piṇḍapātikānaṃ vaṭṭati. Iti imāni ca tīṇi, āgantukabhattādīni ca cattārīti satta, tāni saṅghabhattādīhi saha cuddasa bhattāni honti.

216. Aṭṭhakathāyaṃ pana vihārabhattaṃ aṭṭhakabhattaṃ catukkabhattaṃ guḷhakabhattanti aññānipi cattāri bhattāni vuttāni. Tattha **vihārabhattaṃ** nāma vihāre tatruppādabhattaṃ, taṃ saṅghabhattena saṅgahitaṃ. Taṃ pana tissamahāvihāracittalapabbatādīsu paṭisambhidāppattehi khīṇāsavehi yathā piṇḍapātikānampi sakkā honti paribhuñjituṃ, tathā paṭiggahitattā tādisesu ṭhānesu piṇḍapātikānampi vaṭṭati. ‘‘Aṭṭhannaṃ bhikkhūnaṃ dema, catunnaṃ demā’’ti evaṃ dinnaṃ pana **aṭṭhakabhattañceva catukkabhattañca,** tampi bhikkhāvacanena dinnaṃ piṇḍapātikānaṃ vaṭṭati. Mahābhisaṅkhārena atirasakapūvena pattaṃ thaketvā dinnaṃ **guḷhakabhattaṃ** nāma. Imāni tīṇi salākabhattagatikāneva. Aparampi **guḷhakabhattaṃ** nāma atthi, idhekacce manussā mahādhammassavanañca vihārapūjañca kāretvā ‘‘sakalasaṅghassa dātuṃ na sakkoma, dve tīṇi bhikkhusatāni amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhantū’’ti bhikkhuparicchedajānanatthaṃ guḷhake denti, idaṃ piṇḍapātikānampi vaṭṭati.

Piṇḍapātabhājanīyaṃ niṭṭhitaṃ.

217. **Gilānapaccayabhājanīyaṃ** pana evaṃ veditabbaṃ (cūḷava. aṭṭha. 325 pakkhikabhattādikathā) – sappiādīsu bhesajjesu rājarājamahāmattā sappissa tāva kumbhasatampi kumbhasahassampi vihāraṃ pesenti, ghaṇṭiṃ paharitvā therāsanato paṭṭhāya gahitabhājanaṃ pūretvā dātabbaṃ, piṇḍapātikānampi vaṭṭati. Sace alasajātikā mahātherā pacchā āgacchanti, ‘‘bhante, vīsativassānaṃ dīyati, tumhākaṃ ṭhitikā atikkantā’’ti na vattabbā, ṭhitikaṃ ṭhapetvā tesaṃ datvā pacchā ṭhitikāya dātabbaṃ. ‘‘Asukavihāre bahu sappi uppanna’’nti sutvā yojanantaravihāratopi bhikkhū āgacchanti, sampattasampattānampi ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dātabbaṃ. Asampattānampi upacārasīmaṃ paviṭṭhānaṃ antevāsikādīsu gaṇhantesu dātabbameva. ‘‘Bahiupacārasīmāya ṭhitānaṃ dethā’’ti vadanti, na dātabbaṃ. Sace pana upacārasīmaṃ okkantehi ekābaddhā hutvā attano vihāradvāre antovihāreyeva vā honti, parisavasena vaḍḍhitā nāma sīmā hoti, tasmā dātabbā. Saṅghanavakassa dinnepi pacchā āgatānaṃ dātabbameva. Dutiyabhāge pana therāsanaṃ āruḷhe āgatānaṃ paṭhamabhāgo na pāpuṇāti, dutiyabhāgato vassaggena dātabbaṃ. Antoupacārasīmaṃ pavisitvā yattha katthaci dinnaṃ hoti, sabbaṃ sannipātaṭṭhāneyeva bhājetabbaṃ.

Yasmiṃ vihāre dasa bhikkhū, daseva ca sappikumbhā dīyanti, ekekakumbhavasena bhājetabbaṃ. Eko sappikumbho hoti, dasabhikkhūhi bhājetvā gahetabbaṃ. Sace ‘‘yathāṭhitaṃyeva amhākaṃ pāpuṇātī’’ti gaṇhanti, duggahitaṃ, taṃ gatagataṭṭhāne saṅghikameva hoti. Kumbhaṃ pana āvajjetvā thālake thokaṃ sappiṃ katvā ‘‘idaṃ mahātherassa pāpuṇāti, avasesaṃ amhākaṃ pāpuṇātī’’ti vatvā tampi kumbheyeva ākiritvā yathicchitaṃ gahetvā gantabbaṃ. Sace thinaṃ sappi hoti, lekhaṃ katvā ‘‘lekhato parabhāgo mahātherassa pāpuṇāti, avasesaṃ amhāka’’nti gahitampi suggahitaṃ. Vuttaparicchedato ūnādhikesu bhikkhūsu sappikumbhesu ca eteneva upāyena bhājetabbaṃ. Sace paneko bhikkhu, eko kumbho hoti, ghaṇṭiṃ paharitvā ‘‘ayaṃ mayhaṃ pāpuṇātī’’tipi gahetuṃ vaṭṭati. ‘‘Ayaṃ paṭhamabhāgo mayhaṃ pāpuṇāti, ayaṃ dutiyabhāgo’’ti evaṃ thokaṃ thokampi pāpetuṃ vaṭṭati. Esa nayo navanītādīsupi. Yasmiṃ pana vippasannatilateládimhi lekhā na santiṭṭhati, taṃ uddharitvā bhājetabbaṃ. Siṅgiveramaricādibhesajjampi avasesapattathālakādisamaṇaparikkhāropi sabbo vuttānurūpeneva nayena suṭṭhu sallakkhetvā bhājetabboti. Ayaṃ gilānapaccayabhājanīyakathā.

218. Idāni **senāsanaggāhe** vinicchayo veditabbo (cūḷava. aṭṭha. 318) – ayaṃ senāsanaggāho nāma duvidho hoti utukāle ca vassāvāse ca. Tattha **utukāle** tāva keci āgantukā bhikkhū purebhattaṃ āgacchanti, keci pacchābhattaṃ paṭhamayāmaṃ majjhimayāmaṃ pacchimayāmaṃ vā. Ye yadā āgacchanti, tesaṃ tadāva bhikkhū uṭṭhāpetvā senāsanaṃ dātabbaṃ, akālo nāma natthi. Senāsanapaññāpakena pana paṇḍitena bhavitabbaṃ, ekaṃ vā dve vā mañcaṭṭhānāni ṭhapetabbāni. Sace vikāle eko vā dve vā therā āgacchanti, te vattabbā ‘‘bhante, ādito paṭṭhāya vuṭṭhāpiyamāne sabbepi bhikkhū ubbhaṇḍikā bhavissanti, tumhe amhākaṃ vasanaṭṭhāne vasathā’’ti.

Bahūsu pana āgatesu vuṭṭhāpetvā paṭipāṭiyā dātabbaṃ. Sace ekekaṃ pariveṇaṃ pahoti, ekekaṃ pariveṇaṃ dātabbaṃ. Tattha aggisālādīghasālāmaṇḍalamāḷādayo sabbepi tasseva pāpuṇanti. Evaṃ appahonte pāsādaggena dātabbaṃ, pāsādesu appahontesu ovarakaggena dātabbaṃ, ovarakesu appahontesu seyyaggena dātabbaṃ, seyyaggesu appahontesu mañcaṭṭhānena dātabbaṃ, mañcaṭṭhāne appahonte ekapīṭhakaṭṭhānavasena dātabbaṃ, bhikkhuno pana ṭhitokāsamattaṃ na gāhetabbaṃ. Etañhi senāsanaṃ nāma na hoti. Pīṭhakaṭṭhāne pana appahonte ekaṃ mañcaṭṭhānaṃ vā ekaṃ pīṭhaṭṭhānaṃ vā ‘‘vārena vārena, bhante, vissamathā’’ti tiṇṇaṃ janānaṃ dātabbaṃ. Na hi sakkā sītasamaye sabbarattiṃ ajjhokāseva vasituṃ. Mahātherena paṭhamayāmaṃ vissamitvā nikkhamitvā dutiyattherassa vattabbaṃ ‘‘āvuso idha pavisāhī’’ti. Sace mahāthero niddāgaruko hoti, kālaṃ na jānāti, ukkāsitvā dvāraṃ ākoṭetvā ‘‘bhante kālo jāto, sītaṃ anudahatī’’ti vattabbaṃ. Tena nikkhamitvā okāso dātabbo, adātuṃ na labhati. Dutiyattherenapi majjhimayāmaṃ vissamitvā purimanayeneva itarassa dātabbaṃ. Niddāgaruko vuttanayeneva vuṭṭhāpetabbo. Evaṃ ekarattiṃ ekamañcaṭṭhānaṃ tiṇṇaṃ dātabbaṃ. Jambudīpe pana ekacce bhikkhū ‘‘senāsanaṃ nāma mañcaṭṭhānaṃ vā pīṭhaṭṭhānaṃ vā kiñcideva kassaci sappāyaṃ hoti, kassaci asappāya’’nti āgantukā hontu vā mā vā, devasikaṃ senāsanaṃ gāhenti. Ayaṃ utukāle senāsanaggāho nāma.

219. **Vassāvāse** pana atthi āgantukavattaṃ, atthi āvāsikavattaṃ. Āgantukena tāva sakaṭṭhānaṃ muñcitvā aññattha gantvā vasitukāmena vassūpanāyikadivasameva tattha na gantabbaṃ. Vasanaṭṭhānaṃ vā hi tatra sambādhaṃ bhaveyya, bhikkhācāro vā na sampajjeyya, tena na phāsukaṃ vihareyya, tasmā ‘‘idāni māsamattena vassūpanāyikā bhavissatī’’ti taṃ vihāraṃ pavisitabbaṃ. Tattha māsamattaṃ vasanto sace uddesatthiko, uddesasampattiṃ sallakkhetvā, sace kammaṭṭhāniko, kammaṭṭhānasappāyataṃ sallakkhetvā, sace paccayatthiko, paccayalābhaṃ sallakkhetvā antovasse sukhaṃ vasissati. Sakaṭṭhānato ca tattha gacchantena na gocaragāmo ghaṭṭetabbo. Na tattha manussā vattabbā ‘‘tumhe nissāya salākabhattādīni vā yāgukhajjakādīni vā vassāvāsikaṃ vā natthi, ayaṃ cetiyassa parikkhāro, ayaṃ uposathāgārassa, idaṃ tāḷañceva sūci ca, sampaṭicchatha tumhākaṃ vihāra’’nti. Senāsanaṃ pana jaggitvā dārubhaṇḍamattikābhaṇḍāni paṭisāmetvā gamikavattaṃ pūretvā gantabbaṃ.

Evaṃ gacchantenapi daharehi pattacīvarabhaṇḍikāyo ukkhipāpetvā telanāḷikattaradaṇḍādīni gāhetvā chattaṃ paggayha attānaṃ dassentena gāmadvāreneva na gantabbaṃ, paṭicchannena aṭavimaggena gantabbaṃ. Aṭavimagge asati gumbādīni maddantena na gantabbaṃ, gamikavattaṃ pana pūretvā vitakkaṃ chinditvā suddhacittena gamanavatteneva gantabbaṃ. Sace pana gāmadvārena maggo hoti, gacchantañca naṃ saparivāraṃ disvā manussā ‘‘amhākaṃ thero viyā’’ti upadhāvitvā ‘‘kuhiṃ, bhante, sabbaparikkhāre gahetvā gacchathā’’ti vadanti, tesu ce eko evaṃ vadati ‘‘vassūpanāyikakālo nāmāyaṃ, yattha antovassenibaddhabhikkhācāro bhaṇḍapaṭicchādanañca labbhati, tattha bhikkhū gacchantī’’ti, tassa ce sutvā te manussā ‘‘bhante, imasmimpi gāme jano bhuñjati ceva nivāseti ca, mā aññattha gacchathā’’ti vatvā mittāmacce pakkositvā sabbe sammantayitvā vihāre nibaddhavattañca salākabhattādīni ca vassāvāsikañca ṭhapetvā ‘‘idheva, bhante, vasathā’’ti yācanti, sabbesaṃ sādituṃ vaṭṭati. Sabbañcetaṃ kappiyañceva anavajjañca. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘kuhiṃ gacchathāti vutte ‘asukaṭṭhāna’nti vatvā ‘kasmā tattha gacchathā’ti vutte ‘kāraṇaṃ ācikkhitabba’’’nti vuttaṃ. Ubhayampi panetaṃ suddhacittattāva anavajjaṃ. Idaṃ **āgantukavattaṃ** nāma.

Idaṃ pana **āvāsikavattaṃ**. Paṭikacceva hi āvāsikehi vihāro jaggitabbo, khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇaparibhaṇḍāni kātabbāni, rattiṭṭhānadivāṭṭhānavaccakuṭipassāvaṭṭhānāni padhānagharavihāramaggoti imāni sabbāni paṭijaggitabbāni. Cetiye sudhākammaṃ muṇḍavedikāya telamakkhanaṃ mañcapīṭhajagganaṃti idampi sabbaṃ kātabbaṃ ‘‘vassaṃ vasitukāmā āgantvā uddesaparipucchākammaṭṭhānānuyogādīni karontā sukhaṃ vasissantī’’ti. Kataparikammehi āsāḷhījuṇhapañcamito paṭṭhāya vassāvāsikaṃ pucchitabbaṃ. Kattha pucchitabbaṃ? Yato pakatiyā labbhati. Yehi pana na dinnapubbaṃ, te pucchituṃ na vaṭṭati. Kasmā pucchitabbaṃ? Kadāci hi manussā denti, kadāci dubbhikkhādīhi upaddutā na denti, tattha ye na dassanti, te apucchitvā vassāvāsike gāhite gāhitabhikkhūnaṃ lābhantarāyo hoti, tasmā pucchitvāva gāhetabbaṃ.

Pucchantena ‘‘tumhākaṃ vassāvāsikaṃ gāhaṇakālo upakaṭṭho’’ti vattabbaṃ. Sace vadanti ‘‘bhante, imaṃ saṃvaccharaṃ chātakādīhi upaddutamha, na sakkoma dātu’’nti vā ‘‘yaṃ pubbe dema, tato ūnataraṃ dassāmā’’ti vā ‘‘idāni kappāso sulabho, yaṃ pubbe dema, tato bahutaraṃ dassāmā’’ti vā, taṃ sallakkhetvā tadanurūpena nayena tesaṃ senāsane bhikkhūnaṃ vassāvāsikaṃ gāhetabbaṃ. Sace manussā vadanti ‘‘yassa amhākaṃ vassāvāsikaṃ pāpuṇāti, so temāsaṃ pānīyaṃ upaṭṭhāpetu, vihāramaggaṃ jaggatu, cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇāni jaggatu, bodhirukkhe udakaṃ āsiñcatū’’ti, yassa taṃ pāpuṇāti, tassa ācikkhitabbaṃ. Yo pana gāmo paṭikkamma yojanadviyojanantare hoti, tatra ce kulāni upanikkhepaṃ ṭhapetvā pahāre vassāvāsikaṃ dentiyeva, tāni kulāni āpucchitvāpi tesaṃ senāsane vattaṃ katvā vasantassa vassāvāsitaṃ gāhetabbaṃ. Sace pana tesaṃ senāsane paṃsukūliko vasati, āgatañca taṃ disvā ‘‘tumhākaṃ vassāvāsikaṃ demā’’ti vadanti, tena saṅghassa ācikkhitabbaṃ. Sace tāni kulāni saṅghassa dātuṃ na icchanti, ‘‘tumhākaṃyeva demā’’ti vadanti, sabhāgo bhikkhu ‘‘vattaṃ katvā gaṇhāhī’’ti vattabbo. Paṃsukūlikassa panetaṃ na vaṭṭati. Iti saddhādeyyadāyakamanussā pucchitabbā.

Tatruppāde pana kappiyakārakā pucchitabbā. Kathaṃ pucchitabbā? Kiṃ, āvuso, saṅghassa bhaṇḍapaṭicchādanaṃ bhavissatīti? Sace vadanti ‘‘bhavissati, bhante, ekekassa navahatthasāṭakaṃ dassāma, vassāvāsikaṃ gāhethā’’ti, gāhetabbaṃ. Sacepi vadanti ‘‘sāṭakā natthi, vatthu pana atthi, gāhetha, bhante’’ti, vatthumhi santepi gāhetuṃ vaṭṭatiyeva. Kappiyakārakānañhi hatthe ‘‘kappiyabhaṇḍaṃ paribhuñjathā’’ti dinnavatthuto yaṃ yaṃ kappiyaṃ, sabbaṃ paribhuñjituṃ anuññātaṃ. Yaṃ panettha piṇḍapātatthāya gilānapaccayatthāya ca uddissa dinnaṃ, taṃ cīvare upanāmentehi saṅghasuṭṭhutāya apaloketvā upanāmetabbaṃ, senāsanatthāya pana uddissa dinnaṃ garubhaṇḍaṃ hoti. Cīvaravaseneva pana catupaccayavasena vā dinnaṃ cīvare upanāmentānaṃ apalokanakammakiccaṃ natthi. Apalokanakammaṃ karontehi ca puggalavaseneva kātabbaṃ, saṅghavasena na kātabbaṃ. Jātarūparajatavasenapi āmakadhaññavasena vā apalokanakammaṃ na vaṭṭati, kappiyabhaṇḍavasena cīvaratanḍulādivaseneva ca vaṭṭati. Taṃ pana evaṃ kattabbaṃ ‘‘idāni subhikkhaṃ sulabhapiṇḍaṃ, bhikkhū cīvarena kilamanti, ettakaṃ nāma taṇḍulabhāgaṃ bhikkhūnaṃ cīvaraṃ kātuṃ ruccatī’’ti, ‘‘gilānapaccayo sulabho, gilāno vā natthi, ettakaṃ nāma taṇḍulabhāgaṃ bhikkhūnaṃ cīvaraṃ kātuṃ ruccatī’’ti.

Evaṃ cīvarapaccayaṃ sallakkhetvā senāsanassa kāle ghosite sannipatite saṅghe senāsanaggāhako sammannitabbo. Sammannantena ca dve sammannitabbāti vuttaṃ. Evañhi navako vuḍḍhassa, vuḍḍho ca navakassa gāhessatīti. Mahante pana mahāvihārasadise vihāre tayo cattāro janā sammannitabbā. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘aṭṭhapi soḷasapi jane sammannituṃ vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Tesaṃ sammuti kammavācāyapi apalokanenapi vaṭṭatiyeva. Tehi sammatehi bhikkhūhi senāsanaṃ sallakkhetabbaṃ. Cetiyagharaṃ bodhigharaṃ āsanagharaṃ sammuñjaniaṭṭo dāruaṭṭo vaccakuṭi iṭṭhakasālā vaḍḍhakisālā dvārakoṭṭhako pānīyamāḷo maggo pokkharaṇīti etāni hi asenāsanāni, vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhā maṇḍapo rukkhamūlaṃ veḷugumboti imāni senāsanāni, tāni gāhetabbāni.

220. Gāhentena ca ‘‘anujānāmi, bhikkhave, paṭhamaṃ bhikkhū gaṇetuṃ, bhikkhū gaṇetvā seyyā gaṇetuṃ, seyyā gaṇetvā seyyaggena gāhetu’’nti(cūḷava. 318) ādivacanato paṭhamaṃ vihāre bhikkhū gaṇetvā mañcaṭṭhānāni gaṇetabbāni, tato ekekaṃ mañcaṭṭhānaṃ ekekassa bhikkhuno gāhetabbaṃ. Sace mañcaṭṭhānāni atirekāni honti, vihāraggena gāhetabbaṃ. Sace vihārāpi atirekā honti, pariveṇaggena gāhetabbaṃ. Pariveṇesupi atirekesu puna aparopi bhāgo dātabbo. Atimandesu hi bhikkhūsu ekekassa bhikkhuno dve tīṇi pariveṇāni dātabbāni. Gahite pana dutiyabhāge añño bhikkhu āgacchati, na attano aruciyā so bhāgo tassa dātabbo. Sace pana yena gahito, so attano ruciyā taṃ dutiyabhāgaṃ vā paṭhamabhāgaṃ vā deti, vaṭṭati.

''Na, bhikkhave, nissīme ṭhitassa senāsanaṃ gāhetabbaṃ, yo gāheyya, āpatti dukkaṭassā''ti (cūḷava. 318) vacanato upacārasīdhato bahi ṭhitassa na gāhetabbaṃ, antoupacārasīmāya pana dūre ṭhitassapi labbhatiyeva.

''Anujānāmi, bhikkhave, gilānassa patirūpaṃ seyyaṃ dātu''nti (cūḷava. 316) vacanato yo (cūḷava. aṭṭha. 316) kāsasāsabhagandarātisārādīhi gilāno hoti, kheḷamallakavaccakapālādīni ṭhapetabbāni honti, kuṭṭhī vā hoti, senāsanaṃ dūseti, evarūpassa heṭṭhāpāsādapaṇṇasālādīsu aññataraṃ ekamantaṃ senāsanaṃ dātabbaṃ. Yasmiṃ vasante senāsanaṃ na dussati, tassa varaseyyāpi dātabbāva. Yopi sinehapānavirecananatthukammādīsu yaṃ kiñci bhesajjaṃ karoti, sabbo so gilānoyeva. Tassapi sallakkhetvā patirūpaṃ senāsanaṃ dātabbaṃ.

''Na, bhikkhave, ekena dve paṭibāhetabbā, yo paṭibāheyya, āpatti dukkaṭassā''ti (cūḷava. 319) vacanato ekena dve senāsanāni na gahetabbāni. Sacepi gaṇheyya, pacchimena gahaṇena purimaggahaṇaṃ paṭippassambhati. Gahaṇena hi gahaṇaṃ paṭippassambhati, gahaṇena ālayo paṭippassambhati, ālayena gahaṇaṃ paṭippassambhati, ālayena ālayo paṭippassambhati. Kathaṃ? Idhekacco (cūḷava. aṭṭha. 319) vassūpanāyikadivase ekasmiṃ vihāre senāsanaṃ gahetvā sāmantavihāraṃ gantvā tatrāpi gaṇhāti, tassa iminā gahaṇena purimaggahaṇaṃ paṭippassambhati. Aparo ''idha vasissāmī''ti ālayamattaṃ katvā sāmantavihāraṃ gantvā tattha senāsanaṃ gaṇhāti, tassa iminā gahaṇeneva purimo ālayo paṭippassambhati. Eko ''idha vasissāmī''ti senāsanaṃ vā gahetvā ālayaṃ vā katvā sāmantavihāraṃ gantvā ''idheva dāni vasissāmī''ti ālayaṃ karoti, iccassa ālayena vā gahaṇaṃ, ālayena vā ālayo paṭippassambhati, sabbattha pacchime gahaṇe vā ālaye vā tiṭṭhati. Yo pana ekasmiṃ vihāre senāsanaṃ gahetvā ''aññasmiṃ vihāre vasissāmī''ti gacchati, tassa upacārasīmātikkame senāsanaggāho paṭippassambhati. Yadi pana ''tattha phāsu bhavissati, vasissāmi, no ce, āgamissāmī''ti gantvā aphāsukabhāvaṃ ñatvā pacchā vā gacchati, vaṭṭati.

Senāsanaggāhakena ca senāsanaṃ gāhetvā vassāvāsikaṃ gāhetabbaṃ. Gāhentena sace saṅghiko ca saddhādeyyo cāti dve cīvarapaccayā honti, tesu yaṃ bhikkhū paṭhamaṃ gahituṃ icchanti, taṃ gahetvā tassa ṭhitikato paṭṭhāya itaro gāhetabbo. ''Sace bhikkhūnaṃ appatāya pariveṇaggena senāsane gāhiyamāne ekaṃ pariveṇaṃ mahālābhaṃ hoti, dasa vā dvādasa vā cīvarāni labhanti, taṃ vijaṭetvā aññesu alābhakesu āvāsesu pakkhipitvā aññesampi bhikkhūnaṃ gāhetabba''nti mahāsumatthero āha. Mahāpadumatthero panāha ''na evaṃ kātabbaṃ. Manussā hi attano āvāsapaṭijagganatthāya paccayaṃ denti, tasmā aññehi bhikkhūhi tattha pavisitabba''nti.

221. Sace panettha mahāthero paṭikkosati ''mā, āvuso, evaṃ gāhetha, bhagavato anusiṭṭhiṃ karotha. Vuttañhetaṃ bhagavatā ''anujānāmi, bhikkhave, pariveṇaggena gāhetu''nti (cūḷava. 318). Tassa paṭikkosanāya aṭṭhatvā ''bhante, bhikkhū bahū, paccayo mando, saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatī''ti saññāpetvā gāhetabbameva. Gāhentena ca sammatena bhikkhunā mahātherassa santikaṃ gantvā evaṃ vattabbaṃ ''bhante, tumhākaṃ senāsanaṃ pāpuṇāti, paccayaṃ dhārethā''ti. Asukakulassa paccayo asukasenāsanañca mayhaṃ pāpuṇāti, āvusoti. Pāpuṇāti bhante, gaṇhatha nanti. Gaṇhāmi, āvusoti. Gahitaṃ hoti. ''Sace pana 'gahitaṃ vo, bhante'ti vutte 'gahitaṃ me'ti vā, 'gaṇhissatha, bhante'ti vutte 'gaṇhissāmī'ti vā vadati, aggahitaṃ hotī''ti mahāsumatthero āha. Mahāpadumatthero panāha ''atītānāgatavacanaṃ vā hotu vattamānavacanaṃ vā, satuppādamattaṃ ālayakaraṇamattameva cettha pamāṇaṃ, tasmā gahitameva hotī''ti.

Yopi paṃsukūliko bhikkhu senāsanaṃ gahetvā paccayaṃ vissajjeti, ayampi na aññasmiṃ āvāse pakkhipitabbo, tasmiṃyeva pariveṇe aggisālāya vā dīghasālāya vā rukkhamūle vā aññassa gāhetuṃ vaṭṭati. Paṃsukūliko ''vasāmī''ti senāsanaṃ jaggissati, itaro ''paccayaṃ gaṇhāmī''ti evaṃ dvīhi kāraṇehi senāsanaṃ sujaggitataraṃ bhavissati. **Mahāpaccariyaṃ** pana vuttaṃ ''paṃsukūlike vāsatthāya senāsanaṃ gaṇhante senāsanaggāhakena vattabbaṃ, 'bhante idha paccayo atthi, so kiṃ kātabbo'ti. Tena 'heṭṭhā aññaṃ gāhehī'ti vattabbo. Sace pana kiñci avatvāva vasati, vuṭṭhavassassa ca pādamūle ṭhapetvā sāṭakaṃ denti, vaṭṭati. Atha 'vassāvāsikaṃ demā'ti vadanti, tasmiṃ senāsane vassaṃvuṭṭhabhikkhūnaṃ pāpuṇātī''ti. Yesaṃ pana senāsanaṃ natthi, kevalaṃ paccayameva denti, tesaṃ paccayaṃ avassāvāsikasenāsane gāhetuṃ vaṭṭati. Manussā thūpaṃ katvā vassāvāsikaṃ gāhāpenti. Thūpo nāma asenāsanaṃ, tassa samīpe rukkhe vā maṇḍape vā upanibandhitvā gāhetabbaṃ. Tena bhikkhunā cetiyaṃ jaggitabbaṃ. Bodhirukkhabodhigharaāsanagharasammuñjaniaṭṭadāruaṭṭavaccakuṭidvārakoṭṭhakapānīyakuṭipānīyamāḷakadantakaṭṭhamāḷakesupi eseva nayo. Bhojanasālā pana senāsanameva, tasmā taṃ ekassa vā bahūnaṃ vā paricchinditvā gāhetuṃ vaṭṭatīti sabbamidaṃ vitthārena **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ.

Senāsanaggāhakena pana pāṭipadaaruṇato paṭṭhāya yāva puna aruṇaṃ na bhijjati, tāva gāhetabbaṃ. Idañhi senāsanaggāhassa khettaṃ. Sace pātova gābhite senāsane añño vitakkacāriko bhikkhu āgantvā senāsanaṃ yācati, ''gahitaṃ, bhante, senāsanaṃ, vassūpagato saṅgho, ramaṇīyo vihāro, rukkhamūlādīsu yattha icchatha, tattha vasathā''ti vattabbo. Pacchimavassūpanāyikadivase pana sace kālaṃ ghosetvā sannipatite saṅghe koci dasahatthaṃ vatthaṃ āharitvā vassāvāsikaṃ deti, āgantuko ce bhikkhu saṅghatthero hoti, tassa dātabbaṃ. Navako ce hoti, sammatena bhikkhunā saṅghatthero vattabbo ''sace, bhante, icchatha, paṭhamabhāgaṃ muñcitvā idaṃ vatthaṃ gaṇhathā''ti, amuñcantassa na dātabbaṃ. Sace pana pubbe gāhitaṃ muñcitvā gaṇhāti, dātabbaṃ. Eteneva upāyena dutiyattherato paṭṭhāya parivattetvā pattaṭṭhāneva āgantukassa dātabbaṃ. Sace pana paṭhamavassūpagatā dve tīṇi cattāri pañca vā vatthāni alatthuṃ, laddhaṃ laddhaṃ eteneva upāyena vissajjāpetvā yāva āgantukassa samakaṃ hoti, tāva dātabbaṃ. Tena samake laddhe avasiṭṭho anubhāgo therāsane dātabbo. Paccuppanne lābhe sati ṭhitikāya gāhetuṃ katikaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Sace dubbhikkhaṃ hoti, dvīsupi vassūpanāyikāsu vassūpagatā bhikkhū bhikkhāya kilamantā ''āvuso, idha vasantā sabbeva kilamāma, sādhu vata dve bhāgā homa, yesaṃ ñātipavāritaṭṭhānāni atthi, te tattha vasitvā pavāraṇāya āgantvā attano pattaṃ vassāvāsikaṃ gaṇhantū''ti vadanti, tesu ye tattha vasitvā pavāraṇāya āgacchanti, tesaṃ apaloketvā vassāvāsikaṃ dātabbaṃ. Sādiyantāpi hi teneva vassāvāsikassa sāmino, khīyantāpi ca āvāsikā neva adātuṃ labhanti. **Kurundiyaṃ** pana vuttaṃ ''katikavattaṃ kātabbaṃ 'sabbesaṃ no idha yāgubhattaṃ nappahoti, sabhāgaṭṭhāne vasitvā āgacchatha, tumhākaṃ pattaṃ vassāvāsikaṃ labhissathā'ti. Tañce eko paṭibāhati, supaṭibāhitaṃ. No ce paṭibāhati, katikā sukatā. Pacchā tesaṃ tattha vasitvā āgatānaṃ apaloketvā dātabbaṃ, apalokanakāle paṭibāhituṃ na labhatī''ti. Punapi vuttaṃ ''sace vassūpagatesu ekaccānaṃ vassāvāsike apāpuṇante bhikkhū katikaṃ karonti 'chinnavassānaṃ vassāvāsikañca idāni uppajjanakavassāvāsikañca imesaṃ dātuṃ ruccatī'ti, evaṃ katikāya katāya gāhitasadisameva hoti, uppannuppannaṃ tesameva dātabba''nti. Temāsaṃ pānīyaṃ upaṭṭhāpetvā vihāramaggacetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇāni jaggitvā bodhirukkhe udakaṃ siñcitvā pakkantopi vibbhantopi vassāvāsikaṃ labhatiyeva. Bhatinivitthañhi tena kataṃ, saṅghikaṃ pana apalokanakammaṃ katvā gāhitaṃ antovasse vibbhantopi labhateva, paccayavasena gāhitaṃ pana na labhatīti vadanti.

Sace vuṭṭhavasso disaṃgamiko bhikkhu āvāsikassa hatthato kiñcideva kappiyabhaṇḍaṃ gahetvā ''asukakule mayhaṃ vassāvāsikaṃ pattaṃ, taṃ gaṇhathā''ti vatvā gataṭṭhāne vibbhamati, vassāvāsikaṃ saṅghikaṃ hoti. Sace pana manusse sammukhā sampaṭicchāpetvā gacchati, labhati. ''Idaṃ vassāvāsikaṃ amhākaṃ senāsane vutthabhikkhuno demā''ti vutte yassa gāhitaṃ, tasseva hoti. Sace pana senāsanasāmikassa piyakamyatāya puttadhītādayo bahūni vatthāni āharitvā ''amhākaṃ senāsane demā''ti denti, tattha vassūpagatassa ekameva vatthaṃ dātabbaṃ, sesāni saṅghikāni honti. Vassāvāsikaṭhitikāya gāhetabbāni, ṭhitikāya asati therāsanato paṭṭhāya gāhetabbāni. Senāsane vassūpagataṃ bhikkhuṃ nissāya uppannena cittappasādena bahūni vatthāni āharitvā ''senāsanassa demā''ti dinnesupi eseva nayo. Sace pana pādamūle ṭhapetvā ''etassa bhikkhuno demā''ti vadanti, tasseva honti.

Ekassa gehe dve vassāvāsikāni, paṭhamabhāgo sāmaṇerassa gāhito hoti, dutiyo therāsane. So ekaṃ dasahatthaṃ, ekaṃ aṭṭhahatthaṃ sāṭakaṃ peseti ''vassāvāsikaṃ pattabhikkhūnaṃ dethā''ti, vicinitvā varabhāgaṃ sāmaṇerassa datvā anubhāgo therāsane dātabbo. Sace pana ubhopi gharaṃ netvā bhojetvā sayameva pādamūle ṭhapeti, yaṃ yassa dinnaṃ, tadeva tassa hoti. Ito paraṃ **mahāpaccariyaṃ** āgatanayo hoti – ekassa ghare daharasāmaṇerassa vassāvāsikaṃ pāpuṇāti, so ce pucchati ''amhākaṃ vassāvāsikaṃ kassa patta''nti, ''sāmaṇerassā''ti avatvā ''dānakāle jānissasī''ti vatvā dānadivase ekaṃ mahātheraṃ pesetvā nīharāpetabbaṃ. Sace yassa vassāvāsikaṃ pattaṃ, so vibbhamati vā kālaṃ vā karoti, manussā ce pucchanti ''kassa amhākaṃ vassāvāsikaṃ patta''nti, tesaṃ yathābhūtaṃ ācikkhitabbaṃ. Sace te vadanti ''tumhākaṃ demā''ti, tassa bhikkhuno pāpuṇāti. Atha saṅghassa vā gaṇassa vā denti, saṅghassa vā gaṇassa vā pāpuṇāti. Sace vassūpagatā suddhapaṃsukūlikāyeva honti, ānetvā dinnaṃ vassāvāsikaṃ senāsanaparikkhāraṃ vā katvā ṭhapetabbaṃ, bimbohanādīni vā kātabbānīti.

Ayaṃ tāva antovasse vassūpanāyikadivasavasena

Senāsanaggāhakathā.

222. Ayamaparopi utukāle **antarāmuttako** nāma senāsanaggāho veditabbo. Divasavasena hi tividho senāsanaggāho purimako pacchimako antarāmuttakoti. Vuttañhetaṃ –

> ''Tayome, bhikkhave, senāsanaggāhā, purimako pacchimako antarāmuttako. Aparajjugatāya āsāḷhiyā purimako gāhetabbo, māsagatāya āsāḷhiyā pacchimako gāhetabbo, aparajjugatāya pavāraṇāya āyatiṃ vassāvāsatthāya antarāmuttako gāhetabbo''ti (mahāva. 318).

Etesu (cūḷava. aṭṭha. 318) tīsu senāsanaggāhesu purimako pacchimako cāti ime dve gāhā thāvarā, antarāmuttako pana senāsanapaṭijagganatthaṃ bhagavatā anuññāto.

Tathā hi ekasmiṃ vihāre mahālābhaṃ senāsanaṃ hoti, senāsanasāmikā vassūpagataṃ bhikkhuṃ sabbapaccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahitvā pavāretvā gamanakāle bahuṃ samaṇaparikkhāraṃ denti, mahātherā dūratova āgantvā vassūpanāyikadivase taṃ gahetvā phāsuṃ vasitvā vuṭṭhavassā lābhaṃ gaṇhitvā pakkamanti. Āvāsikā ‘‘mayaṃ etthuppannaṃ lābhaṃ na labhāma, niccaṃ āgantukamahātherāva labhanti, teyeva naṃ āgantvā paṭijaggissantī’’ti palujjantampi na olokenti. Bhagavā tassa paṭijagganatthaṃ ‘‘aparajjugatāya pavāraṇāya āyatiṃ vassāvāsatthāya antarāmuttako gāhetabbo’’ti āha.

Taṃ gāhentena saṅghatthero vattabbo ‘‘bhante, antarāmuttakasenāsanaṃ gaṇhathā’’ti. Sace gaṇhāti, dātabbaṃ. No ce, eteneva upāyena anutheraṃ ādiṃ katvā yo gaṇhāti, tassa antamaso sāmaṇerassapi dātabbaṃ. Tena taṃ senāsanaṃ aṭṭha māse paṭijaggitabbaṃ, chadanabhittibhūmīsu yaṃ kiñci khaṇḍaṃ vā phullaṃ vā hoti, taṃ sabbaṃ paṭisaṅkharitabbaṃ. Uddesaparipucchādīhi divasaṃ khepetvā rattiṃ tattha vasituṃ vaṭṭati, rattiṃ pariveṇe vasitvā tattha divasaṃ khepetumpi vaṭṭati, rattindivaṃ tattheva vasitumpi vaṭṭati, utukāle āgatānaṃ vuḍḍhānaṃ na paṭibāhitabbaṃ. Vassūpanāyikadivase pana sampatte sace saṅghatthero ‘‘mayhaṃ idaṃ pana senāsanaṃ dethā’’ti vadati, na labhati. ‘‘Bhante, idaṃ antarāmuttakaṃ gahetvā ekena bhikkhunā paṭijaggita’’nti vatvā na dātabbaṃ, aṭṭha māse paṭijaggitabhikkhusseva gāhitaṃ hoti. Yasmiṃ pana senāsane ekasaṃvacchare dvikkhattuṃ paccaye denti chamāsaccayena chamāsaccayena, taṃ antarāmuttakaṃ na gāhetabbaṃ. Yasmiṃ vā tikkhattuṃ denti catumāsaccayena catumāsaccayena, yasmiṃ vā catukkhattuṃ denti temāsaccayena temāsaccayena, taṃ antarāmuttakaṃ na gāhetabbaṃ. Paccayeneva hi taṃ paṭijagganaṃ labhissati. Yasmiṃ pana ekasaṃvacchare sakideva bahū paccaye denti, etaṃ antarāmuttakaṃ gāhetabbanti.

223. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, akataṃ vā vihāraṃ vippakataṃ vā navakammaṃ dātuṃ, khuddake vihāre kammaṃ oloketvā chappañcavassikaṃ navakammaṃ dātuṃ, aḍḍhayoge kammaṃ oloketvā sattaṭṭhavassikaṃ navakammaṃ dātuṃ, mahallake vihāre pāsāde vā kammaṃ oloketvā dasadvādasavassikaṃ navakammaṃ dātu’’nti (cūḷava. 323) vacanato akataṃ vippakataṃ vā senāsanaṃ ekassa bhikkhuno apalokanena vā kammavācāya vā sāvetvā navakammaṃ katvā vasituṃ yathāvuttakālaparicchedavasena dātabbaṃ. Navakammiko bhikkhu antovasse taṃ āvāsaṃ labhati, utukāle paṭibāhituṃ na labhati. Laddhanavakammena pana bhikkhunā vāsipharasunikhādanādīni gahetvā sayaṃ na kātabbaṃ, katākataṃ jānitabbaṃ. Sace so āvāso jīrati, āvāsasāmikassa vā tassa vaṃse uppannassa vā kassaci kathetabbaṃ ‘‘āvāso te nassati, jaggatha etaṃ āvāsa’’nti. Sace so na sakkoti, bhikkhūhi ñātīhi vā upaṭṭhākehi vā samādāpetvā jaggitabbo. Sace tepi na sakkonti, saṅghikena paccayena jaggitabbo, tasmimpi asati ekaṃ āvāsaṃ vissajjetvā avasesā jaggitabbā, bahū vissajjetvā ekaṃ saṇṭhapetumpi vaṭṭatiyeva.

Dubbhikkhe bhikkhūsu pakkantesu sabbe āvāsā nassanti, tasmā ekaṃ vā dve vā tayo vā āvāse vissajjetvā tato yāgubhattacīvarādīni paribhuñjantehi sesāvāsā jaggitabbāyeva.

Kurundiyaṃ pana vuttaṃ ‘‘saṅghike paccaye asati eko bhikkhu ‘tuyhaṃ ekamañcaṭṭhānaṃ gahetvā jaggāhī’ti vattabbo. Sace bahutaraṃ icchati, tibhāgaṃ vā upaḍḍhabhāgaṃ vā datvāpi jaggāpetabbaṃ. Atha thambhamattamevettha avasiṭṭhaṃ, bahukammaṃ kātabbanti na icchati, ‘tuyhaṃ puggalikameva katvā jaggāhī’ti dātabbaṃ. Evampi hi ‘saṅghassa bhaṇḍakaṭhapanaṭṭhānañca navakānañca vasanaṭṭhānaṃ labhissatī’ti jaggāpetabbo. Evaṃ jaggito pana tasmiṃ jīvante puggaliko hoti, mate saṅghikova. Sace saddhivihārikānaṃ dātukāmo hoti, kammaṃ oloketvā tibhāgaṃ vā upaḍḍhaṃ vā puggalikaṃ katvā jaggāpetabbo. Evañhi saddhivihārikānaṃ dātuṃ labhati. Evaṃ jagganake pana asati ekaṃ āvāsaṃ vissajjetvātiādinā nayena jaggāpetabbo’’ti vuttaṃ. Idampi ca aññaṃ tattheva vuttaṃ.

Dve bhikkhū saṅghikabhūmiṃ gahetvā sodhetvā saṅghikasenāsanaṃ karonti, yena sā bhūmi paṭhamaṃ gahitā, so sāmī. Ubhopi puggalikaṃ karonti, soyeva sāmī. So saṅghikaṃ karoti, itaro puggalikaṃ karoti, aññaṃ ce bahu senāsanaṭṭhānaṃ atthi, puggalikaṃ karontopi na vāretabbo. Aññasmiṃ pana tādise patirūpe ṭhāne asati taṃ paṭibāhitvā saṅghikaṃ karonteneva kātabbaṃ. Yaṃ pana tassa tattha vayakammaṃ kataṃ, taṃ dātabbaṃ. Sace pana katāvāse vā āvāsakaraṇaṭṭhāne vā chāyūpagaphalūpagā rukkhā honti, apaloketvā hāretabbā. Puggalikā ce honti, sāmikā āpucchitabbā. No ce denti, yāvatatiyakaṃ āpucchitvā ‘‘rukkhaagghanakamūlaṃ dassāmā’’ti hāretabbā.

224. Yo pana saṅghikaṃ vallimattampi aggahetvā āharimena upakaraṇena saṅghikāya bhūmiyā puggalikavihāraṃ kāreti, upaḍḍhaṃ saṅghikaṃ hoti, upaḍḍhaṃ puggalikaṃ. Pāsādo ce hoti, heṭṭhāpāsādo saṅghiko, upari puggaliko. Sace yo heṭṭhāpāsādaṃ icchati, heṭṭhāpāsādaṃ tassa hoti. Atha heṭṭhā ca upari ca icchati, ubhayattha upaḍḍhaṃ labhati. Dve senāsanāni kāreti, ekaṃ saṅghikaṃ, ekaṃ puggalikaṃ. Sace vihāre uṭṭhitena dabbasambhārena kāreti, tibhāgaṃ labhati. Sace akataṭṭhāne cayaṃ vā pamukhaṃ vā karoti bahikuṭṭe, upaḍḍhaṃ saṅghassa, upaḍḍhaṃ tassa. Atha mahantaṃ visamaṃ pūretvā apade padaṃ dassetvā kataṃ hoti, anissaro tattha saṅgho.

Sace bhikkhu saṅghikavihārato gopānasiādīni gahetvā aññasmiṃ saṅghikāvāse yojeti, suyojitāni. Puggalikāvāse yojentehi pana mūlaṃ vā dātabbaṃ, paṭipākatikaṃ vā kātabbaṃ. Chaḍḍitavihārato mañcapīṭhādīni theyyacittena gaṇhanto uddhāreyeva bhaṇḍagghena kāretabbo. ‘‘Puna āvāsikakāle dassāmī’’ti gahetvā saṅghikaparibhogena paribhuñjantassa naṭṭhaṃ sunaṭṭhaṃ, jiṇṇaṃ sujiṇṇaṃ. Arogaṃ ce, pākatikaṃ kātabbaṃ, puggalikaparibhogena paribhuñjantassa naṭṭhaṃ vā jiṇṇaṃ vā gīvā hoti. Tato dvāravātapānādīni saṅghikāvāse vā puggalikāvāse vā yojitāni, paṭidātabbāniyeva. Sace koci saṅghiko vihāro undriyati, yaṃ tattha mañcapīṭhādikaṃ, taṃ guttatthāya aññatra harituṃ vaṭṭati. Tasmā aññatra haritvā saṅghikaparibhogena paribhuñjantassa naṭṭhaṃ sunaṭṭhaṃ, jiṇṇaṃ sujiṇṇaṃ. Sace arogaṃ, tasmiṃ vihāre paṭisaṅkhate puna pākatikaṃ kātabbaṃ. Puggalikaparibhogena paribhuñjato naṭṭhaṃ vā jiṇṇaṃ vā gīvā hoti, tasmiṃ paṭisaṅkhate dātabbameva. Ayaṃ senāsanaggāhakathā.

225. Ayaṃ panettha **catupaccayasādhāraṇakathā** (cūḷava. aṭṭha. 325 pakkhikabhattādikathā) – sammatena appamattakavissajjakena bhikkhunā cīvarakammaṃ karontassa ‘‘sūciṃ dehī’’ti vadato ekā dīghā, ekā rassāti dve sūciyo dātabbā. ‘‘Avibhattaṃ saṅghikabhaṇḍa’’nti pucchitabbakiccaṃ natthi. Pipphalatthikassa eko pipphalako, kantāraṃ paṭipajjitukāmassa upāhanayugaḷaṃ, kāyabandhanatthikassa kāyabandhanaṃ, ‘‘aṃsabaddhako me jiṇṇo’’ti āgatassa aṃsabaddhako, parissāvanatthikassa parissāvanaṃ dātabbaṃ, dhammakaraṇatthikassa dhammakaraṇo. Sace paṭṭako na hoti, dhammakaraṇo paṭṭakena saddhiṃ dātabbo. ‘‘Āgantukapattaṃ āropessāmī’’ti yācantassa kusiyā ca aḍḍhakusiyā ca pahonakaṃ dātabbaṃ. ‘‘Maṇḍalaṃ nappahotī’’ti āgatassa maṇḍalaṃ ekaṃ dātabbaṃ, aḍḍhamaṇḍalāni dve dātabbāni, dve maṇḍalāni yācantassa na dātabbāni. Anuvātaparibhaṇḍatthikassa ekassa cīvarassa pahonakaṃ dātabbaṃ, sappinavanītādiatthikassa gilānassa ekaṃ bhesajjaṃ nāḷimattaṃ katvā tato tatiyakoṭṭhāso dātabbo. Evaṃ tīṇi divasāni datvā nāḷiyā paripuṇṇāya catutthadivasato paṭṭhāya saṅghaṃ āpucchitvā dātabbaṃ, guḷapiṇḍepi ekadivasaṃ tatiyabhāgo dātabbo. Evaṃ tīhi divasehi niṭṭhite piṇḍe tato paraṃ saṅghaṃ āpucchitvā dātabbaṃ. Sammannitvā ṭhapitayāgubhājakādīhi ca bhājanīyaṭṭhānaṃ āgatamanussānaṃ anāpucchitvāva upaḍḍhabhāgo dātabbo. Asammatehi pana apaloketvā dātabboti.

Saṅghassa santakaṃ sammatena vā āṇattehi vā ārāmikādīhi dīyamānaṃ, gihīnañca santakaṃ sāmikena vā āṇattena vā dīyamānaṃ ‘‘aparassa bhāgaṃ dehī’’ti asantaṃ puggalaṃ vatvā gaṇhato bhaṇḍādeyyaṃ. Aññena dīyamānaṃ gaṇhanto bhaṇḍagghena kāretabbo. Asammatena vā anāṇattena vā dīyamāne ‘‘aparampi bhāgaṃ dehī’’ti vatvā vā kūṭavassāni gaṇetvā vā gaṇhanto uddhāreyeva bhaṇḍagghena kāretabbo. Itarehi dīyamānaṃ evaṃ gaṇhato bhaṇḍādeyyaṃ sāmikena pana ‘‘imassa dehī’’ti dāpitaṃ vā sayaṃ dinnaṃ vā sudinnanti ayaṃ sabbaṭṭhakathāvinicchayato sāro.

Piṇḍāya paviṭṭhassapi odanapaṭivīso antoupacārasīmāyaṃ ṭhitasseva gahetuṃ vaṭṭati. Yadi pana dāyakā ‘‘bahiupacārasīmaṭṭhānampi, bhante, gaṇhatha, āgantvā paribhuñjissantī’’ti vadanti, evaṃ antogāmaṭṭhānampi gahetuṃ vaṭṭati.

Pāḷiṃ aṭṭhakathañceva, oloketvā vicakkhaṇo;
Saṅghike paccaye evaṃ, appamattova bhājayeti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe sabbākārato

Catupaccayabhājanīyavinicchayakathā samattā.

29. Kathinatthāravinicchayakathā

226. **Kathina**nti ettha (mahāva. aṭṭha. 306) pana kathinaṃ attharituṃ ke labhanti, ke na labhanti? Gaṇanavasena tāva pacchimakoṭiyā pañca janā labhanti, uddhaṃ satasahassampi, pañcannaṃ heṭṭhā na labhanti. Vuṭṭhavassavasena purimikāya vassaṃ upagantvā paṭhamapavāraṇāya pavāritā labhanti. Chinnavassā vā pacchimikāya upagatā vā na labhanti. ‘‘Aññasmiṃ vihāre vuṭṭhavassāpi na labhantī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Purimikāya upagatānaṃ pana sabbe gaṇapūrakā honti, ānisaṃsaṃ na labhanti, ānisaṃso itaresaṃyeva hoti. Sace purimikāya upagatā cattāro vā honti tayo vā dve vā eko vā, itare gaṇapūrake katvā kathinaṃ attharitabbaṃ. Atha cattāro bhikkhū upagatā, eko paripuṇṇavasso sāmaṇero, so ce pacchimikāya upasampajjati, gaṇapūrako ceva hoti ānisaṃsañca labhati. Tayo bhikkhū dve sāmaṇerā, dve bhikkhū tayo sāmaṇerā, eko bhikkhu cattāro sāmaṇerāti etthāpi eseva nayo. Sace purimikāya upagatā kathinatthārakusalā na honti, atthārakusalā khandhakabhāṇakattherā pariyesitvā ānetabbā. Kammavācaṃ sāvetvā kathinaṃ attharāpetvā dānañca bhuñjitvā gamissanti, ānisaṃso pana itaresaṃyeva hoti.

Kathinaṃ kena dinnaṃ vaṭṭati? Yena kenaci devena vā manussena vā pañcannaṃ vā sahadhammikānaṃ aññatarena dinnaṃ vaṭṭati. Kathinadāyakassa vattaṃ atthi, sace so taṃ ajānanto pucchati – ‘‘bhante, kathaṃ kathinaṃ dātabba’’nti, tassa evaṃ ācikkhitabbaṃ ‘‘tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññatarappahonakaṃ sūriyuggamanasamaye vatthaṃ ‘kathinacīvaraṃ demā’ti dātuṃ vaṭṭati. Tassa parikammatthaṃ ettakā nāma sūciyo, ettakaṃ suttaṃ, ettakaṃ rajanaṃ, parikammaṃ karontānaṃ ettakānaṃ bhikkhūnaṃ yāgubhattañca dātuṃ vaṭṭatī’’ti.

Kathinatthārakenapi dhammena samena uppannaṃ kathinaṃ attharantena vattaṃ jānitabbaṃ. Tantavāyagehato hi ābhatasantāneneva khalimakkhitasāṭako na vaṭṭati, malīnasāṭakopi na vaṭṭati, tasmā kathinatthārasāṭakaṃ labhitvā suṭṭhu dhovitvā sūciādīni cīvarakammūpakaraṇāni sajjetvā bahūhi bhikkhūhi saddhiṃ tadaheva sibbitvā niṭṭhitasūcikammaṃ rajitvā kappabinduṃ datvā kathinaṃ attharitabbaṃ. Sace tasmiṃ anatthateyeva aññaṃ kathinasāṭakaṃ āharati, aññāni ca bahūni kathinānisaṃsavatthāni deti, yo ānisaṃsaṃ bahuṃ deti, tassa santakena attharitabbaṃ. Itaro tathā tathā ovaditvā saññāpetabbo.

Kathinaṃ pana kena attharitabbaṃ? Yassa saṅgho kathinacīvaraṃ deti. Saṅghena pana kassa dātabbaṃ? Yo jiṇṇacīvaro hoti. Sace bahū jiṇṇacīvarā, vuḍḍhassa dātabbaṃ. Vuḍḍhesupi yo mahāpariso tadaheva cīvaraṃ katvā attharituṃ sakkoti, tassa dātabbaṃ. Sace vuḍḍho na sakkoti, navakataro sakkoti, tassa dātabbaṃ. Apica saṅghena mahātherassa saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭati, tasmā ‘‘tumhe, bhante, gaṇhatha, mayaṃ katvā dassāmā’’ti vattabbaṃ. Tīsu cīvaresu yaṃ jiṇṇaṃ hoti, tadatthāya dātabbaṃ. Pakatiyā dupaṭṭacīvarassa dupaṭṭatthāyeva dātabbaṃ. Sacepissa ekapaṭṭacīvaraṃ ghanaṃ hoti, kathinasāṭakā ca pelavā, sāruppatthāya dupaṭṭappahonakameva dātabbaṃ, ‘‘ahaṃ alabhanto ekapaṭṭaṃ pārupāmī’’ti vadantassapi dupaṭṭaṃ dātuṃ vaṭṭati. Yo pana lobhapakatiko hoti, tassa na dātabbaṃ. Tenapi ‘‘kathinaṃ attharitvā pacchā visibbitvā dve cīvarāni karissāmī’’ti na gahetabbaṃ. Yassa pana dīyati, tassa –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, idaṃ saṅghassa kathinadussaṃ uppannaṃ, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ kathinadussaṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyya kathinaṃ attharituṃ, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, idaṃ saṅghassa kathinadussaṃ uppannaṃ, saṅgho imaṃ kathinadussaṃ itthannāmassa bhikkhuno deti kathinaṃ attharituṃ, yassāyasmato khamati imassa kathinadussassa itthannāmassa bhikkhuno dānaṃ kathinaṃ attharituṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Dinnaṃ idaṃ saṅghena kathinadussaṃ itthannāmassa bhikkhuno kathinaṃ attharituṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (mahāva. 307) –

Evaṃ dutiyakammavācāya dātabbaṃ.

Evaṃ dinne pana kathine sace taṃ kathinadussaṃ niṭṭhitaparikammameva hoti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce niṭṭhitaparikammaṃ hoti, ‘‘ahaṃ thero’’ti vā ‘‘bahussuto’’ti vā ekenapi akātuṃ na labbhati, sabbeheva sannipatitvā dhovanasibbanarajanāni niṭṭhāpetabbāni. Idañhi kathinavattaṃ nāma buddhappasatthaṃ. Atīte padumuttaropi bhagavā kathinavattaṃ akāsi. Tassa kira aggasāvako sujātatthero nāma kathinaṃ gaṇhi. Taṃ satthā aṭṭhasaṭṭhiyā bhikkhusatasahassehi saddhiṃ nisīditvā akāsi.

Katapariyositaṃ pana kathinaṃ gahetvā atthārakena bhikkhunā sace saṅghāṭiyā kathinaṃ attharitukāmo hoti, porāṇikā saṅghāṭi paccuddharitabbā, navā saṅghāṭi adhiṭṭhātabbā, ‘‘imāya saṅghāṭiyā kathinaṃ attharāmī’’ti vācā bhinditabbā. Sace uttarāsaṅgena kathinaṃ attharitukāmo hoti, porāṇako uttarāsaṅgo paccuddharitabbo, navo uttarāsaṅgo adhiṭṭhātabbo, ‘‘iminā uttarāsaṅgena kathinaṃ attharāmī’’ti vācā bhinditabbā. Sace antaravāsakena kathinaṃ attharitukāmo hoti, porāṇako antaravāsako paccuddharitabbo, navo antaravāsako adhiṭṭhātabbo, ‘‘iminā antaravāsakena kathinaṃ attharāmī’’ti vācā bhinditabbā.

Tena (pari. 413) kathinatthārakena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo ‘‘atthataṃ, bhante, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodathā’’ti. Tehi anumodakehi bhikkhūhi ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo ‘‘atthataṃ, āvuso, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodāmā’’ti. Tena kathinatthārakena bhikkhunā sambahule bhikkhū upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo ‘‘atthataṃ, bhante, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodathā’’ti. Tehi anumodakehi bhikkhūhi ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo ‘‘atthataṃ, āvuso, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodāmā’’ti. Tena kathinatthārakena bhikkhunā ekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo ‘‘atthataṃ, āvuso, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodāhī’’ti. Tena anumodakena bhikkhunā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo ‘‘atthataṃ, āvuso, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodāmī’’ti. Evaṃ sabbesaṃ atthataṃ hoti kathinaṃ. Vuttañhetaṃ parivāre ‘‘dvinnaṃ puggalānaṃ atthataṃ hoti kathinaṃ atthārakassa ca anumodakassa cā’’ti (pari. 403). Punapi vuttaṃ ‘‘na saṅgho kathinaṃ attharati, na gaṇo kathinaṃ attharati, puggalo kathinaṃ attharati, saṅghassa anumodanāya gaṇassa anumodanāya puggalassa attharāya saṅghassa atthataṃ hoti kathinaṃ, gaṇassa atthataṃ hoti kathinaṃ, puggalassa atthataṃ hoti kathina’’nti (pari. 414).

Evaṃ atthate pana kathine sace kathinacīvarena saddhiṃ ābhataṃ ānisaṃsaṃ dāyakā ‘‘yena amhākaṃ kathinaṃ gahitaṃ, tasseva demā’’ti denti, bhikkhusaṅgho anissaro. Atha avicāretvāva datvā gacchanti, bhikkhusaṅgho issaro. Tasmā sace kathinatthārakassa sesacīvarānipi dubbalāni honti, saṅghena apaloketvā tesampi atthāya vatthāni dātabbāni, kammavācā pana ekāyeva vaṭṭati. Avasesakathinānisaṃse balavavatthāni vassāvāsikaṭhitikāya dātabbāni, ṭhitikāya abhāve therāsanato paṭṭhāya dātabbāni, garubhaṇḍaṃ na bhājetabbaṃ. Sace pana ekasīmāya bahū vihārā honti, sabbehi bhikkhūhi sannipātāpetvā ekattha kathinaṃ attharitabbaṃ, visuṃ visuṃ attharituṃ na vaṭṭati.

‘‘Atthatakathinānaṃ vo, bhikkhave, pañca kappissanti, anāmantacāro asamādānacāro gaṇabhojanaṃ yāvadatthacīvaraṃ yo ca tattha cīvaruppādo. So nesaṃ bhavissatī’’ti (mahāva. 306) vacanato atthatakathinānaṃ bhikkhūnaṃ anāmantacārādayo pana pañcānisaṃsā labbhanti. Tattha **anāmantacāro**ti anāmantetvā caraṇaṃ, yāva kathinaṃ na uddharīyati, tāva cārittasikkhāpadena anāpattīti vuttaṃ hoti. **Asamādānacāro**ti cīvaraṃ asamādāya caraṇaṃ, cīvaravippavāsoti attho. **Gaṇabhojana**nti gaṇabhojanasikkhāpadena anāpatti vuttā. **Yāvadatthacīvara**nti yāvatā cīvarena attho, tāvatakaṃ anadhiṭṭhitaṃ avikappitaṃ vaṭṭatīti attho. **Yo ca tattha cīvaruppādo**ti tattha kathinatthatasīmāya matakacīvaraṃ vā hotu saṅghaṃ uddissa dinnaṃ vā saṅghikena tatruppādena ābhataṃ vā, yena kenaci ākārena yaṃ saṅghikaṃ cīvaraṃ uppajjati, taṃ tesaṃ bhavissatīti attho.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Kathinatthāravinicchayakathā samattā.

30. Garubhaṇḍavinicchayakathā

227. **Garubhaṇḍānī**ti ettha ‘‘pañcimāni, bhikkhave, avissajjiyāni na vissajjetabbāni saṅghena vā gaṇena vā puggalena vā, vissajjitānipi avissajjitāni honti, yo vissajjeyya, āpatti thullaccayassā’’tiādinā (cūḷava. 321) nayena dassitāni ārāmo ārāmavatthu, vihāro vihāravatthu, mañco pīṭhaṃ bhisi bimbohanaṃ, lohakumbhī lohabhāṇakaṃ lohavārako lohakaṭāhaṃ vāsi pharasu kuṭhārī kudālo nikhādanaṃ, valli veḷu muñjaṃ pabbajaṃ tiṇaṃ mattikā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍanti imāni pañca garubhaṇḍāni nāma.

Tattha (cūḷava. aṭṭha. 321) **ārāmo** nāma pupphārāmo vā phalārāmo vā. **Ārāmavatthu** nāma tesaṃyeva ārāmānaṃ atthāya paricchinditvā ṭhapitokāso, tesu vā ārāmesu vinaṭṭhesu tesaṃ porāṇakabhūmibhāgo. **Vihāro** nāma yaṃ kiñci pāsādādi senāsanaṃ. **Vihāravatthu** nāma tassa patiṭṭhānokāso. **Mañco** nāma masārako bundikābaddho kuḷīrapādako āhaccapādakoti imesaṃ catunnaṃ mañcānaṃ aññataro. **Pīṭhaṃ** nāma masārakādīnaṃyeva catunnaṃ pīṭhānaṃ aññataraṃ. **Bhisi** nāma uṇṇabhisiādīnaṃ pañcannaṃ aññatarā. **Bimbohanaṃ** nāma rukkhatūlalatātūlapoṭakītūlānaṃ aññataraṃ. **Lohakumbhī** nāma kāḷalohena vā tambalohena vā yena kenaci lohena katakumbhī. **Lohabhāṇakā**dīsupi eseva nayo. Ettha pana **bhāṇaka**nti arañjaro vuccati. **Vārako**ti ghaṭo. **Kaṭāhaṃ** kaṭāhameva. **Vāsi**ādīsu **valli**ādīsu ca duviññeyyaṃ nāma natthi. **Pañcā**ti ca rāsivasena vuttaṃ, sarūpavasena panetāni pañcavīsatividhāni honti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Dvisaṅgahāni dve honti, tatiyaṃ catusaṅgahaṃ;
Catutthaṃ navakoṭṭhāsaṃ, pañcamaṃ aṭṭhabhedanaṃ.

‘‘Iti pañcahi rāsīhi, pañcanimmalalocano;
Pañcavīsavidhaṃ nātho, garubhaṇḍaṃ pakāsayī’’ti.

Tatrāyaṃ vinicchayakathā – idañhi sabbampi garubhaṇḍaṃ senāsanakkhandhake ‘‘avissajjiya’’nti vuttaṃ, kīṭāgirivatthusmiṃ ‘‘avebhaṅgiya’’nti dassitaṃ, parivāre pana

–

‘‘Avissajjiyaṃ avebhaṅgiyaṃ,
Pañca vuttā mahesinā;
Vissajjentassa paribhuñjantassa anāpatti,
Pañhāmesā kusalehi cintitā’’ti. (pari. 479) –

Āgataṃ. Tasmā mūlacchejjavasena avissajjiyañca avebhaṅgiyañca, parivattanavasena pana vissajjentassa paribhuñjantassa ca anāpattīti evamettha adhippāyo veditabbo.

228. Tatrāyaṃ anupubbikathā – idaṃ tāva pañcavidhampi cīvarapiṇḍapātabhesajjatthāya upanetuṃ na vaṭṭati, thāvarena ca thāvaraṃ, garubhaṇḍena ca garubhaṇḍaṃ parivattetuṃ vaṭṭati. Thāvare pana khettaṃ vatthu taḷākaṃ mātikāti evarūpaṃ bhikkhusaṅghassa vicāretuṃ vā sampaṭicchituṃ vā adhivāsetuṃ vā na vaṭṭati, kappiyakārakeheva vicāritato kappiyabhaṇḍaṃ vaṭṭati. Ārāmena pana ārāmaṃ ārāmavatthuṃ vihāraṃ vihāravatthunti imāni cattāripi parivattetuṃ vaṭṭati.

Tatrāyaṃ parivattananayo – saṅghassa nāḷikerārāmo dūre hoti, kappiyakārakā bahutaraṃ khādanti, yampi na khādanti, tato sakaṭavetanaṃ datvā appameva āharanti, aññesaṃ pana tassa ārāmassa avidūre gāmavāsīnaṃ manussānaṃ vihārassa samīpe ārāmo hoti, te saṅghaṃ upasaṅkamitvā sakena ārāmena taṃ ārāmaṃ yācanti, saṅghena ‘‘ruccati saṅghassā’’ti apaloketvā sampaṭicchitabbo. Sacepi bhikkhūnaṃ rukkhasahassaṃ hoti, manussānaṃ pañca satāni, ‘‘tumhākaṃ ārāmo khuddako’’ti na vattabbaṃ. Kiñcāpi hi ayaṃ khuddako, atha kho itarato bahutaraṃ āyaṃ deti. Sacepi samakameva deti, evampi icchiticchitakkhaṇe paribhuñjituṃ sakkāti gahetabbameva. Sace pana manussānaṃ bahutarā rukkhā honti, ‘‘nanu tumhākaṃ bahutarā rukkhā’’ti vattabbaṃ. Sace ‘‘atirekaṃ amhākaṃ puññaṃ hotu, saṅghassa demā’’ti vadanti, jānāpetvā sampaṭicchituṃ vaṭṭati. Bhikkhūnaṃ rukkhā phaladhārino, manussānaṃ rukkhā na tāva phalaṃ gaṇhanti, kiñcāpi na gaṇhanti, ‘‘na cirena gaṇhissantī’’ti sampaṭicchitabbameva. Manussānaṃ rukkhā phaladhārino, bhikkhūnaṃ rukkhā na tāva phalaṃ gaṇhanti, ‘‘nanu tumhākaṃ rukkhā phaladhārino’’ti vattabbaṃ. Sace ‘‘gaṇhatha, bhante, amhākaṃ puññaṃ bhavissatī’’ti denti, jānāpetvā sampaṭicchituṃ vaṭṭati. Evaṃ ārāmena ārāmo parivattetabbo. Eteneva nayena ārāmavatthupi vihāropi vihāravatthupi ārāmena parivattetabbaṃ, ārāmavatthunā ca mahantena vā khuddakena vā ārāmaārāmavatthuvihāravihāravatthūni.

Kathaṃ vihārena vihāro parivattetabbo? Saṅghassa antogāme gehaṃ hoti, manussānaṃ vihāramajjhe pāsādo hoti, ubhopi agghena samakā, sace manussā tena pāsādena taṃ gehaṃ yācanti, sampaṭicchituṃ vaṭṭati. Bhikkhūnaṃ ce mahagghataraṃ gehaṃ hoti, ‘‘mahagghataraṃ amhākaṃ geha’’nti vutte ca ‘‘kiñcāpi mahagghataraṃ pabbajitānaṃ asāruppaṃ, na sakkā tattha pabbajitehi vasituṃ, idaṃ pana sāruppaṃ, gaṇhathā’’ti vadanti, evampi sampaṭicchituṃ vaṭṭati. Sace pana manussānaṃ mahagghaṃ hoti, ‘‘nanu tumhākaṃ gehaṃ mahaggha’’nti vattabbaṃ. ‘‘Hotu, bhante, amhākaṃ puññaṃ bhavissati, gaṇhathā’’ti vutte pana sampaṭicchituṃ vaṭṭati. Evampi vihārena vihāro parivattetabbo. Eteneva nayena vihāravatthupi ārāmopi ārāmavatthupi vihārena parivattetabbaṃ, vihāravatthunā ca mahagghena vā appagghena vā vihāravihāravatthuārāmaārāmavatthūni. Evaṃ **thāvarena thāvara**parivattanaṃ veditabbaṃ.

Garubhaṇḍena garubhaṇḍaparivattane pana mañcapīṭhaṃ mahantaṃ vā hotu khuddakaṃ vā, antamaso caturaṅgulapādakaṃ gāmadārakehi paṃsvāgārakesu kīḷantehi katampi saṅghassa dinnakālato paṭṭhāya garubhaṇḍaṃ hoti. Sacepi rājarājamahāmattādayo ekappahāreneva mañcasataṃ vā mañcasahassaṃ vā denti, sabbe kappiyamañcā sampaṭicchitabbā, sampaṭicchitvā ‘‘vuḍḍhapaṭipāṭiyā saṅghikaparibhogena paribhuñjathā’’ti dātabbā, puggalikavasena na dātabbā. Atirekamañce bhaṇḍāgārādīsu paññapetvā pattacīvaraṃ nikkhipitumpi vaṭṭati. Bahisīmāya ‘‘saṅghassa demā’’ti dinnamañco saṅghattherassa vasanaṭṭhāne dātabbo. Tattha ce bahū mañcā honti, mañcena kammaṃ natthi. Yassa vasanaṭṭhāne kammaṃ atthi, tattha ‘‘saṅghikaparibhogena paribhuñjathā’’ti dātabbo. Mahagghena satagghanakena vā sahassagghanakena vā mañcena aññaṃ mañcasataṃ labhati, parivattetvā gahetabbaṃ. Na kevalaṃ mañcena mañcoyeva, ārāmaārāmavatthuvihāravihāravatthupīṭhabhisibimbohanānipi parivattetuṃ vaṭṭanti. Esa nayo pīṭhabhisibimbohanesupi. Etesu pana akappiyaṃ na paribhuñjitabbaṃ, kappiyaṃ saṅghikaparibhogena paribhuñjitabbaṃ. Akappiyaṃ vā mahagghaṃ kappiyaṃ vā parivattetvā vuttavatthūni gahetabbāni. Agarubhaṇḍupagaṃ pana bhisibimbohanaṃ nāma natthi.

229. **Lohakumbhī lohabhāṇakaṃ lohakaṭāha**nti imāni tīṇi mahantāni vā hontu khuddakāni vā, antamaso pasatamattaudakagaṇhanakānipi garubhaṇḍāniyeva. **Lohavārako** pana kāḷalohatambalohavaṭṭalohakaṃsalohānaṃ yena kenaci kato sīhaḷadīpe pādagaṇhanako bhājetabbo. Pādo ca nāma magadhanāḷiyā pañcanāḷimattaṃ gaṇhāti, tato atirekagaṇhanako garubhaṇḍaṃ. Imāni tāva pāḷiyaṃ āgatāni lohabhājanāni. Pāḷiyaṃ pana anāgatāni bhiṅgārapaṭiggahauḷuṅkadabbikaṭacchupātitaṭṭakasarakasamuggaaṅgārakapalladhūmakaṭacchuādīni khuddakāni vā mahantāni vā sabbāni garubhaṇḍāni. Patto ayathālakaṃ tambalohathālakanti imāni pana bhājanīyāni. Kaṃsalohavaṭṭalohabhājanavikati saṅghikaparibhogena vā gihivikaṭā vā vaṭṭati, puggalikaparibhogena na vaṭṭati. Kaṃsalohādibhājanaṃ saṅghassa dinnampi hi pārihāriyaṃ na vaṭṭati, gihivikaṭanīhāreneva paribhuñjitabbanti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ.

Ṭhapetvā pana bhājanavikatiṃ aññasmimpi kappiyalohabhaṇḍe añjanī añjanisalākā kaṇṇamalaharaṇī sūci paṇṇasūci khuddako pipphalako khuddakaṃ ārakaṇṭakaṃ kuñcikā tāḷaṃ kattarayaṭṭhi vedhako natthudānaṃ bhiṇḍivālo lohakūṭo lohakutti lohaguḷo lohapiṇḍi lohacakkalikaṃ aññampi vippakatalohabhaṇḍaṃ bhājanīyaṃ. Dhūmanettaphāladīparukkhadīpakapallakaolambakadīpaitthipurisatiracchānagatarūpakāni pana aññāni vā bhitticchadanakavāṭādīsu upanetabbāni antamaso lohakhilakaṃ upādāya sabbāni lohabhaṇḍāni garubhaṇḍāniyeva honti, attanā laddhānipi pariharitvā puggalikaparibhogena na paribhuñjitabbāni, saṅghikaparibhogena vā gihivikaṭāni vā vaṭṭanti. Tipubhaṇḍepi eseva nayo. Khīrapāsāṇamayāni taṭṭakasarakādīni garubhaṇḍāniyeva.

Ghaṭako pana telabhājanaṃ vā pādagaṇhanakato atirekameva garubhaṇḍaṃ. Suvaṇṇarajatahārakūṭajātiphalikabhājanāni gihivikaṭānipi na vaṭṭanti, pageva saṅghikaparibhogena vā puggalikaparibhogena vā. Senāsanaparibhoge pana āmāsampi anāmāsampi sabbaṃ vaṭṭati.

Vāsiādīsu yāya vāsiyā ṭhapetvā dantakaṭṭhacchedanaṃ vā ucchutacchanaṃ vā aññaṃ mahākammaṃ kātuṃ na sakkā, ayaṃ bhājanīyā. Tato mahantatarā yena kenaci ākārena katā vāsi garubhaṇḍameva. **Pharasu** pana antamaso vejjānaṃ sirāvedhanapharasupi garubhaṇḍameva. **Kuṭhāriyaṃ** pharasusadisoyeva vinicchayo. Yā pana āvudhasaṅkhepena katā, ayaṃ anāmāsā. **Kudālo** antamaso caturaṅgulamattopi garubhaṇḍameva. **Nikhādanaṃ** caturassamukhaṃ vā hotu doṇimukhaṃ vā vaṅkaṃ vā ujukaṃ vā, antamaso sammuñjanīdaṇḍakavedhanampi daṇḍabaddhaṃ ce, garubhaṇḍameva. Sammuñjanīdaṇḍakhaṇanakaṃ pana adaṇḍakaṃ phalamattameva. Yaṃ sakkā sipāṭikāya pakkhipitvā pariharituṃ, taṃ bhājanīyaṃ. Sikharampi nikhādaneneva saṅgahitaṃ. Yehi manussehi vihāre vāsiādīni dinnāni honti, te ce ghare daḍḍhe vā corehi vā vilutte ‘‘detha no, bhante, upakaraṇe, puna pākatike karissāmā’’ti vadanti, dātabbā. Sace āharanti, na vāretabbā, anāharantāpi na codetabbā.

Kammāratacchakāracundakāranaḷakāramaṇikārapattabandhakānaṃ adhikaraṇimuṭṭhikasaṇḍāsatulādīni sabbāni lohamayaupakaraṇāni saṅghe dinnakālato paṭṭhāya garubhaṇḍāni. Tipukoṭṭakasuvaṇṇakāracammakāraupakaraṇesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – tipukoṭṭakaupakaraṇesupi tipucchedanakasatthakaṃ, suvaṇṇakāraupakaraṇesu suvaṇṇacchedanakasatthakaṃ, cammakāraupakaraṇesu kataparikammacammacchedanakakhuddakasatthakanti imāni bhājanīyabhaṇḍāni. Nahāpitatunnakāraupakaraṇesupi ṭhapetvā mahākattariṃ mahāsaṇḍāsaṃ mahāpipphalikañca sabbaṃ bhājanīyaṃ, mahākattariādīni garubhaṇḍāni.

Valliādīsu vettavalliādikā yā kāci aḍḍhabāhuppamāṇā valli saṅghassa dinnā vā tatthajātakā vā rakkhitagopitā garubhaṇḍaṃ hoti, sā saṅghakamme ca cetiyakamme ca kate sace atirekā hoti, puggalikakammepi upanetuṃ vaṭṭati. Arakkhitā pana garubhaṇḍameva na hoti. Suttamakacivākanāḷikerahīracammamayā rajjukā vā yottāni vā vāke ca nāḷikerahīre ca vaṭṭetvā katā ekavaṭṭā vā dvivaṭṭā vā saṅghassa dinnakālato paṭṭhāya garubhaṇḍaṃ. Suttaṃ pana avaṭṭetvā dinnaṃ makacivākanāḷikerahīrā ca bhājanīyā. Yehi panetāni rajjukayottādīni dinnāni honti, te attano karaṇīyena harantā na vāretabbā.

Yo koci antamaso aṭṭhaṅgulasūcidaṇḍakamattopi **veḷu** saṅghassa dinno vā tatthajātako vā rakkhitagopito garubhaṇḍaṃ, sopi saṅghakamme ca cetiyakamme ca kate atireko puggalikakamme ca dātuṃ vaṭṭati. Pādagaṇhanakatelanāḷi pana kattarayaṭṭhi upāhanadaṇḍako chattadaṇḍako chattasalākāti idamettha bhājanīyabhaṇḍaṃ. Daḍḍhagehamanussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā. Rakkhitagopitaṃ veḷuṃ gaṇhantena samakaṃ vā atirekaṃ vā thāvaraṃ antamaso taṃagghanakavallikāyapi phātikammaṃ katvā gahetabbo, phātikammaṃ akatvā gaṇhantena tattheva vaḷañjetabbo. Gamanakāle saṅghike āvāse ṭhapetvā gantabbaṃ, asatiyā gahetvā gatena pahiṇitvā dātabbo. Desantaragatena sampattavihāro saṅghikāvāse ṭhapetabbo.

Tiṇanti muñjañca pabbajañca ṭhapetvā avasesaṃ yaṃ kiñci tiṇaṃ. Yattha pana tiṇaṃ natthi, tattha paṇṇehi chādenti, tasmā paṇṇampi tiṇeneva saṅgahitaṃ. Iti muñjādīsu yaṃ kiñci muṭṭhippamāṇaṃ tiṇaṃ tālapaṇṇādīsu ca ekapaṇṇampi saṅghassa dinnaṃ vā tatthajātakaṃ vā bahārāme saṅghassa tiṇavatthuto jātatiṇaṃ vā rakkhitagopitaṃ garubhaṇḍaṃ hoti, tampi saṅghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekaṃ puggalikakamme dātuṃ vaṭṭati, daḍḍhagehamanussā gahetvā gacchantā na vāretabbā. Aṭṭhaṅgulappamāṇopi rittapotthako garubhaṇḍameva.

Mattikā pakatimattikā vā hotu pañcavaṇṇā vā sudhā vā sajjurasakaṅguṭṭhasilesādīsu vā yaṃ kiñci dullabhaṭṭhāne ānetvā dinnaṃ tatthajātakaṃ vā, rakkhitagopitaṃ tālaphalapakkamattaṃ garubhaṇḍaṃ hoti, tampi saṅghakamme ca cetiyakamme ca niṭṭhite atirekaṃ puggalikakamme ca dātuṃ vaṭṭati, hiṅguhiṅgulakaharitālamanosilañjanāni pana bhājanīyabhaṇḍāni.

Dārubhaṇḍe ‘‘yo koci aṭṭhaṅgulasūcidaṇḍamattopi dārubhaṇḍako dārudullabhaṭṭhāne saṅghassa dinno vā tatthajātako vā rakkhitagopito, ayaṃ garubhaṇḍaṃ hotī’’ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana sabbampi dāruveḷucammapāsāṇādivikatiṃ dārubhaṇḍena saṅgaṇhitvā āsandikato paṭṭhāya dārubhaṇḍe vinicchayo vutto. Tatrāyaṃ nayo – āsandiko sattaṅgo bhaddapīṭhaṃ pīṭhikā ekapādakapīṭhaṃ āmaṇḍakavaṇṭakapīṭhaṃ phalakaṃ kocchaṃ palālapīṭhanti imesu tāva yaṃ kiñci khuddakaṃ vā hotu mahantaṃ vā, saṅghassa dinnaṃ garubhaṇḍaṃ hoti. Palālapīṭhena cettha kadalipattādipīṭhānipi saṅgahitāni. Byagghacammaonaddhampi vāḷarūpaparikkhittaṃ ratanaparisibbitaṃ kocchaṃ garubhaṇḍameva, vaṅkaphalakaṃ dīghaphalakaṃ cīvaradhovanaphalakaṃ ghaṭṭanaphalakaṃ ghaṭṭanamuggaro dantakaṭṭhacchedanagaṇṭhikā daṇḍamuggaro ambaṇaṃ rajanadoṇi udakapaṭicchako dārumayo vā dantamayo vā veḷumayo vā sapādakopi apādakopi samuggo mañjūsā pādagaṇhanakato atirekappamāṇo karaṇḍo udakadoṇi udakakaṭāhaṃ uḷuṅko kaṭacchu pānīyasarāvaṃ pānīyasaṅkhoti etesupi yaṃ kiñci saṅghe dinnaṃ garubhaṇḍaṃ. Saṅkhathālakaṃ pana bhājanīyaṃ, tathā dārumayo udakatumbo.

Pādakathalikamaṇḍalaṃ dārumayaṃ vā hotu coḷapaṇṇādimayaṃ vā, sabbaṃ garubhaṇḍaṃ. Ādhārako pattapidhānaṃ tālavaṇṭaṃ bījanī caṅkoṭakaṃ pacchi yaṭṭhisammuñjanī muṭṭhisammuñjanīti etesupi yaṃ kiñci khuddakaṃ vā hotu mahantaṃ vā, dāruveḷupaṇṇacammādīsu yena kenaci kataṃ garubhaṇḍameva. Thambhatulāsopānaphalakādīsu dārumayaṃ vā pāsāṇamayaṃ vā yaṃ kiñci gehasambhārarūpaṃ yo koci kaṭasārako yaṃ kiñci bhūmattharaṇaṃ yaṃ kiñci akappiyacammaṃ, sabbaṃ saṅghe dinnaṃ garubhaṇḍaṃ, bhūmattharaṇaṃ kātuṃ vaṭṭati. Eḷakacammaṃ pana paccattharaṇagatikaṃ hoti, tampi garubhaṇḍameva. Kappiyacammāni bhājanīyāni. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘sabbaṃ mañcappamāṇaṃ cammaṃ garubhaṇḍa’’nti vuttaṃ.

Udukkhalaṃ musalaṃ suppaṃ nisadaṃ nisadapoto pāsāṇadoṇi pāsāṇakaṭāhaṃ turivemabhastādi sabbaṃ pesakārādibhaṇḍaṃ sabbaṃ kasibhaṇḍaṃ sabbaṃ cakkayuttakaṃ yānaṃ garubhaṇḍameva. Mañcapādo mañcaaṭanī pīṭhapādo pīṭhaaṭanī vāsipharasuādīnaṃ daṇḍāti etesu yaṃ kiñci vippakatatacchanakammaṃ aniṭṭhitameva bhājanīyaṃ, tacchitamaṭṭhaṃ pana garubhaṇḍaṃ hoti. Anuññātavāsiyā pana daṇḍo chattamuṭṭhipaṇṇaṃ kattarayaṭṭhi upāhanā araṇisahitaṃ dhammakaraṇo pādagaṇhanakato anatirittaṃ āmalakatumbaṃ āmalakaghaṭo lābukatumbaṃ lābughaṭo visāṇakatumbanti sabbamevetaṃ bhājanīyaṃ, tato mahantataraṃ garubhaṇḍaṃ. Hatthidanto vā yaṃ kiñci visāṇaṃ vā atacchitaṃ yathāgatameva bhājanīyaṃ. Tehi katamañcapādādīsu purimasadisoyeva vinicchayo. Tacchitaniṭṭhitopi hiṅgukaraṇḍako gaṇṭhikā vidho añjanī añjanīsalākā udakapuñchanīti idaṃ sabbaṃ bhājanīyameva.

Mattikābhaṇḍe sabbaṃ manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ ghaṭapīṭharādikulālabhājanaṃ pattakaṭāhaṃ aṅgārakaṭāhaṃ dhūmadānaṃ dīparukkhako dīpakapallikā cayaniṭṭhakā chadaniṭṭhakā thūpikāti saṅghassa dinnakālato paṭṭhāya garubhaṇḍaṃ, pādagaṇhanakato anatirittappamāṇo pana ghaṭako pattaṃ thālakaṃ kañcanako kuṇḍikāti idamettha bhājanīyabhaṇḍaṃ. Yathā ca mattikābhaṇḍe, evaṃ lohabhaṇḍepi kuṇḍikā bhājanīyakoṭṭhāsameva bhajatīti ayamettha anupubbikathā.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Garubhaṇḍavinicchayakathā samattā.

31. Codanādivinicchayakathā

230. **Codanādivinicchayo**ti ettha (pārā. aṭṭha. 2.385-6) pana codetuṃ ko labhati, ko na labhati? Dubbalacodakavacanaṃ tāva gahetvā koci na labhati. Dubbalacodako nāma sambahulesu kathāsallāpena nisinnesu eko ekaṃ ārabbha anodissakaṃ katvā pārājikavatthuṃ katheti, añño taṃ sutvā itarassa gantvā āroceti, so taṃ upasaṅkamitvā ‘‘tvaṃ kira maṃ idañcidañca vadasī’’ti bhaṇati, so ‘‘nāhaṃ evarūpaṃ jānāmi, kathāpavattiyaṃ pana mayā anodissakaṃ katvā vuttamatthi. Sace ahaṃ tava imaṃ dukkhuppattiṃ jāneyyaṃ, ettakampi na katheyya’’nti. Ayaṃ dubbalacodako. Tassetaṃ kathāsallāpaṃ gahetvā taṃ bhikkhuṃ koci codetuṃ na labhati, etaṃ pana aggahetvā sīlasampanno bhikkhu bhikkhuṃ vā bhikkhuniṃ vā, sīlasampannā ca bhikkhunī bhikkhunīmeva codetuṃ labhatīti mahāpadumatthero āha. Mahāsumatthero pana ‘‘pañcapi sahadhammikā labhantī’’ti āha. Godattatthero ‘‘na koci na labhatī’’ti vatvā ‘‘bhikkhussa sutvā codeti, bhikkhuniyā sutvā…pe… titthiyasāvakānaṃ sutvā codetī’’ti idaṃ suttaṃ āhari. Tiṇṇampi therānaṃ vāde cuditakasseva paṭiññāya kāretabbo.

Ayaṃ pana codanā nāma diṭṭhacodanā sutacodanā parisaṅkitacodanāti tividhā hoti. Aparāpi catubbidhā hoti sīlavipatticodanā ācāravipatticodanā diṭṭhivipatticodanā ājīvavipatticodanāti. Tattha garukānaṃ dvinnaṃ āpattikkhandhānaṃ vasena **sīlavipatticodanā** veditabbā, avasesānaṃ vasena **ācāravipatticodanā,** micchādiṭṭhiantaggāhikadiṭṭhivasena **diṭṭhivipatticodanā,** ājīvahetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vasena **ājīvavipatticodanā** veditabbā.

Aparāpi catubbidhā hoti vatthusandassanā āpattisandassanā saṃvāsapaṭikkhepo sāmīcipaṭikkhepoti. Tattha **vatthusandassanā** nāma ‘‘tvaṃ methunaṃ dhammaṃ paṭisevi, adinnaṃ ādiyi, manussaṃ ghātayittha, abhūtaṃ ārocayitthā’’ti evaṃ pavattā. **Āpattisandassanā** nāma ‘‘tvaṃ methunadhammapārājikāpattiṃ āpanno’’tievamādinayappavattā. **Saṃvāsapaṭikkhepo** nāma ‘‘natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti evaṃ pavatto. **Sāmīcipaṭikkhepo** nāma abhivādanapaccuṭṭhānaañjalīkammabījanādikammānaṃ akaraṇaṃ. Taṃ paṭipāṭiyā vandanādīni karonto ekassa akatvā sesānaṃ karaṇakāle veditabbaṃ. Ettāvatāpi codanā nāma hoti. Yāgubhattādinā pana yaṃ icchati, taṃ āpucchati, na tāvatā codanā hoti.

Aparā **pātimokkhaṭṭhapanakkhandhake** (cūḷava. 387) ‘‘ekaṃ, bhikkhave, adhammikaṃ pātimokkhaṭṭhapanaṃ, ekaṃ dhammika’’ntiādiṃ katvā yāva dasa adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni, dasa dhammikānīti evaṃ adhammikā pañcapaññāsa, dhammikā pañcapaññāsāti dasuttarasataṃ codanā vuttā. Tā diṭṭhena codentassa dasuttarasataṃ, sutena codentassa dasuttarasataṃ, parisaṅkāya codentassa dasuttarasatanti tiṃsādhikāni tīṇi satāni honti. Tāni kāyena codentassa, vācāya codentassa, kāyavācāya codentassāti tiguṇāni katāni navutādhikāni nava satāni honti. Tāni attanā codentassapi parena codāpentassapi tattakānevāti vīsatiūnāni dve sahassāni honti. Puna diṭṭhādibhede samūlikāmūlikavasena anekasahassā codanā hontīti veditabbā.

231. Vuttappabhedāsu pana imāsu codanāsu yāya kāyaci codanāya vasena saṅghamajjhe osaṭe vatthusmiṃ cuditakacodakā vattabbā ‘‘tumhe amhākaṃ vinicchayena tuṭṭhā bhavissathā’’ti. Sace ‘‘bhavissāmā’’ti vadanti, saṅghena taṃ adhikaraṇaṃ sampaṭicchitabbaṃ. Atha pana ‘‘vinicchinatha tāva, bhante, sace amhākaṃ khamissati, gaṇhissāmā’’ti vadanti, ‘‘cetiyaṃ tāva vandathā’’tiādīni vatvā dīghasuttaṃ katvā vissajjitabbaṃ. Te ce cirarattaṃ kilantā pakkantaparisā upacchinnapakkhā hutvā puna yācanti, yāvatatiyaṃ paṭikkhipitvā yadā nimmadā honti, tadā nesaṃ adhikaraṇaṃ vinicchinitabbaṃ. Vinicchinantehi ca sace alajjussannā hoti parisā, ubbāhikāya taṃ adhikaraṇaṃ vinicchinitabbaṃ. Sace bālussannā hoti parisā, ‘‘tumhākaṃ sabhāge vinayadhare pariyesathā’’ti vinayadhare pariyesāpetvā yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasammati, tathā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ.

Tattha ca **dhammo**ti bhūtaṃ vatthu. **Vinayo**ti codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsana**nti ñattisampadā ca anussāvanasampadā ca. Tasmā codakena vatthusmiṃ ārocite cuditako pucchitabbo ‘‘santametaṃ, no’’ti. Evaṃ vatthuṃ upaparikkhitvā bhūtena vatthunā codetvā sāretvā ñattisampadāya ca anussāvanasampadāya ca taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ. Tatra ce alajjī lajjiṃ codeti, so ca alajjī bālo hoti abyatto, nāssa nayo dātabbo, evaṃ pana vattabbo ‘‘kimhi naṃ codesī’’ti. Addhā so vakkhati ‘‘kimidaṃ, bhante, kimhi naṃ nāmā’’ti. ‘‘Tvaṃ kimhi nampi na jānāsi, na yuttaṃ tayā evarūpena bālena paraṃ codetu’’nti uyyojetabbo, nāssa anuyogo dātabbo. Sace pana so alajjī paṇḍito hoti byatto, diṭṭhena vā sutena vā ajjhottharitvā sampādetuṃ sakkoti, etassa anuyogaṃ datvā lajjisseva paṭiññāya kammaṃ kātabbaṃ.

Sace lajjī alajjiṃ codeti, so ca lajjī bālo hoti abyatto, na sakkoti anuyogaṃ dātuṃ, tassa nayo dātabbo ‘‘kimhi naṃ codesi sīlavipattiyā vā ācāravipattiādīsu vā ekissā’’ti. Kasmā pana imasseva evaṃ nayo dātabbo, na itarassāti, nanu na yuttaṃ vinayadharānaṃ agatigamananti? Na yuttameva. Idaṃ pana agatigamanaṃ na hoti, dhammānuggaho nāma eso. Alajjiniggahatthāya hi lajjipaggahatthāya ca sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Tatra alajjī nayaṃ labhitvā ajjhottharanto ehiti, lajjī pana nayaṃ labhitvā diṭṭhe diṭṭhasantānena sute sutasantānena patiṭṭhāya kathessati, tasmā tassa dhammānuggaho vaṭṭati. Sace pana so lajjī paṇḍito hoti byatto, patiṭṭhāya katheti, alajjī ca ‘‘etampi natthi, etampi natthī’’ti paṭiññaṃ na deti, alajjissa paṭiññāya eva kātabbaṃ.

Tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu veditabbaṃ – tipiṭakacūḷābhayatthero kira lohapāsādassa heṭṭhā bhikkhūnaṃ vinayaṃ kathetvā sāyanhasamaye vuṭṭhāti, tassa vuṭṭhānasamaye dve attapaccatthikā kathaṃ pavattesuṃ. Eko ‘‘etampi natthi, etampi natthī’’ti paṭiññaṃ na deti, atha appāvasese paṭhamayāme therassa tasmiṃ puggale ‘‘ayaṃ patiṭṭhāya katheti, ayaṃ pana paṭiññaṃ na deti, bahūni ca vatthūni osaṭāni, addhā etaṃ kataṃ bhavissatī’’ti asuddhaladdhi uppannā. Tato bījanīdaṇḍakena pādakathalikāya saññaṃ datvā ‘‘ahaṃ, āvuso, vinicchinituṃ ananucchaviko, aññena vinicchināpehī’’ti āha. ‘‘Kasmā, bhante’’ti? Thero tamatthaṃ ārocesi. Cuditakapuggalassa kāye ḍāho uṭṭhito, tato so theraṃ vanditvā ‘‘bhante, vinicchinituṃ anurūpena vinayadharena nāma tumhādiseneva bhavituṃ vaṭṭati, codakena ca īdiseneva bhavituṃ vaṭṭatī’’ti vatvā setakāni nivāsetvā ‘‘ciraṃ kilamitāttha mayā’’ti khamāpetvā pakkāmi.

Evaṃ lajjinā codiyamāno alajjī bahūsupi vatthūsu uppannesu paṭiññaṃ na deti, so neva ''suddho''ti vattabbo, na ''asuddho''ti, jīvamatako nāma āmakapūtiko nāma cesa. Sace panassa aññampi tādisaṃ vatthu uppajjati, na vinicchinitabbaṃ, tathā nāsitako bhavissati. Sace pana alajjīyeva alajjiṃ codeti, so vattabbo ''āvuso, tava vacanenāyaṃ kiṃ sakkā vattu''nti. Itarampi tatheva vatvā ''ubhopi ekasambhogaparibhogā hutvā jīvathā''ti uyyojetabbā. Sīlatthāya nesaṃ vinicchayo na kātabbo, pattacīvarapariveṇādiatthāya pana patirūpaṃ sakkhiṃ labhitvā kātabboti.

Atha lajjī lajjiṃ codeti, vivādo ca nesaṃ kismiñcideva appamattako hoti, saññāpetvā ''mā evaṃ karothā''ti accayaṃ desāpetvā uyyojetabbā. Atha panettha cuditakena sahasā viraddhaṃ hoti, ādito paṭṭhāya alajjī nāma natthi. So ca pakkhānurakkhaṇatthāya paṭiññaṃ na deti, ''mayaṃ saddahāma, mayaṃ saddahāmā''ti bahū uṭṭhahanti, so tesaṃ paṭiññāya ekavāraṃ dvevāraṃ suddho hotu, atha pana viraddhakālato paṭṭhāya ṭhāne na tiṭṭhati, vinicchayo na dātabbo.

232. Adinnādānavatthuṃ vinicchinantena (pārā. aṭṭha. 1.92) pana pañcavīsati avahārā sādhukaṃ sallakkhetabbā. Tesu ca kusalena vinayadharena otiṇṇaṃ vatthuṃ sahasā avinicchinitvāva **pañca ṭhānāni** oloketabbāni, yāni sandhāya porāṇā āhu –

> ''Vatthuṃ kālañca desañca, agghaṃ paribhogapañcamaṃ;
> Tulayitvā pañca ṭhānāni, dhāreyyatthaṃ vicakkhaṇo''ti. (pārā. aṭṭha. 1.92);

Tattha **vatthu**nti bhaṇḍaṃ. Avahārakena hi ''mayā idaṃ nāma avahaṭa''nti vuttepi āpattiṃ anāropetvāva taṃ bhaṇḍaṃ ''sasāmikaṃ vā asāmikaṃ vā''ti upaparikkhitabbaṃ. Sasāmikepi sāmikānaṃ sālayabhāvo vā nirālayabhāvo vā upaparikkhitabbo. Sace tesaṃ sālayakāle avahaṭaṃ, bhaṇḍaṃ agghāpetvā āpatti kātabbā. Sace nirālayakāle, pārājikena na kātabbā. Bhaṇḍasāmikesu pana bhaṇḍaṃ āharāpentesu bhaṇḍaṃ dātabbaṃ. Ayamettha sāmīci.

Imassa panatthassa dīpanatthamidaṃ vatthu – bhātiyarājakāle kira mahācetiyapūjāya dakkhiṇadisato eko bhikkhu sattahatthaṃ paṇḍukāsāvaṃ aṃse karitvā cetiyaṅgaṇaṃ pāvisi. Taṅkhaṇameva ca rājāpi cetiyavandanatthaṃ āgato. Tato ussāraṇāya vattamānāya mahājanasammaddo ahosi. Atha so bhikkhu janasammaddapīḷito aṃsato patantaṃ kāsāvaṃ adisvāva nikkhanto, nikkhamitvā kāsāvaṃ apassanto ''ko īdise janasammadde kāsāvaṃ lacchati, na dāni taṃ mayha''nti dhuranikkhepaṃ katvā gato. Athañño bhikkhu pacchā āgacchanto taṃ kāsāvaṃ disvā theyyacittena gahetvā puna vippaṭisārī hutvā ''assamaṇo dānimhi, vibbhamissāmī''ti citte uppanne ''vinayadhare pucchitvā ñassāmī''ti cintesi.

Tena samayena cūḷasumanatthero nāma sabbapariyattidharo vinayācariyapāmokkho mahāvihāre paṭivasati. So bhikkhu theraṃ upasaṅkamitvā vanditvā okāsaṃ kāretvā attano kukkuccaṃ pucchi. Thero tena bhaṭṭhe janakāye pacchā āgantvā gahitabhāvaṃ ñatvā ''atthi dāni ettha okāso''ti cintetvā āha ''sace kāsāvasāmikaṃ bhikkhuṃ āneyyāsi, sakkā bhaveyya tava patiṭṭhā kātu''nti. Kathāhaṃ, bhante, taṃ dakkhissāmīti. Tahiṃ tahiṃ gantvā olokehīti. So pañcapi mahāvihāre oloketvā neva addakkhi. Tato naṃ thero pucchi ''katarāya disāya bahū bhikkhū āgacchantī''ti? ''Dakkhiṇadisāya, bhante''ti. Tena hi kāsāvaṃ dīghato ca tiriyañca minitvā ṭhapehi, ṭhapetvā dakkhiṇadisāya vihārapaṭipāṭiyā vicinitvā taṃ bhikkhuṃ ānehīti. So tathā katvā taṃ bhikkhuṃ disvā therassa santikaṃ ānesi. Thero pucchi ''tavedaṃ kāsāva''nti? ''Āma, bhante''ti. Kuhiṃ te pātitanti? So sabbaṃ ācikkhi. Thero tena kataṃ dhuranikkhepaṃ sutvā itaraṃ pucchi ''tayā idaṃ kuhiṃ disvā gahita''nti? Sopi sabbaṃ ārocesi. Tato taṃ thero āha ''sace te suddhacittena gahitaṃ abhavissa, anāpattiyeva te assa, theyyacittena pana gahitattā dukkaṭaṃ āpannosi, taṃ desetvā anāpattiko hoti, idañca kāsāvaṃ attano santakaṃ katvā etasseva bhikkhuno dehī''ti. So bhikkhu amateneva abhisitto varamassāsappatto ahosi. Evaṃ vatthu oloketabbaṃ.

Kāloti avahārakālo. Tadeva hi bhaṇḍaṃ kadāci appagghaṃ hoti, kadāci mahagghaṃ. Tasmā taṃ bhaṇḍaṃ yasmiṃ kāle avahaṭaṃ, tasmiṃyeva kāle yo tassa aggho hoti, tena agghena āpatti kāretabbā. Evaṃ kālo oloketabbo.

Desoti avahāradeso. Tañhi bhaṇḍaṃ yasmiṃ dese avahaṭaṃ, tasmiṃyeva dese yo tassa aggho hoti, tena agghena āpatti kāretabbā. Bhaṇḍuṭṭhānadese hi bhaṇḍaṃ appagghaṃ hoti, aññattha mahagghaṃ.

Imassapi ca atthassa dīpanatthamidaṃ vatthu – antarasamudde kira eko bhikkhu susaṇṭhānaṃ nāḷikeraṃ labhitvā bhamaṃ āropetvā saṅkhathālakasadisaṃ manoramaṃ pānīyathālakaṃ katvā tattheva ṭhapetvā cetiyagiriṃ agamāsi. Añño bhikkhu antarasamuddaṃ gantvā tasmiṃ vihāre paṭivasanto taṃ thālakaṃ disvā theyyacittena gahetvā cetiyagirimeva āgato. Tassa tattha yāguṃ pivantassa taṃ thālakaṃ disvā thālakasāmiko bhikkhu āha ''kuto te idaṃ laddha''nti. Antarasamuddato me ānītanti. So taṃ ''netaṃ tava santakaṃ, theyyāya te gahita''nti saṅghamajjhaṃ ākaḍḍhi. Tattha ca vinicchayaṃ alabhitvā mahāvihāraṃ agamiṃsu, tattha ca bheriṃ paharāpetvā mahācetiyasamīpe sannipātaṃ katvā vinicchayaṃ ārabhiṃsu. Vinayadharattherā avahāraṃ saññāpesuṃ.

Tasmiñca sannipāte ābhidhammikagodattatthero nāma vinayakusalo hoti, so evamāha ''iminā idaṃ thālakaṃ kuhiṃ avahaṭa''nti? ''Antarasamudde avahaṭa''nti. Tattha taṃ kiṃ agghatīti. Na kiñci agghati. Tatra hi nāḷikeraṃ bhinditvā miñjaṃ khāditvā kapālaṃ chaḍḍeti, dāruatthaṃ pana pharatīti. Imassa bhikkhuno ettha hatthakammaṃ kiṃ agghatīti? Māsakaṃ vā ūnamāsakaṃ vāti. Atthi pana katthaci sammāsambuddhena māsake vā ūnamāsake vā pārājikaṃ paññattanti. Evaṃ vutte ''sādhu sādhu, sukathitaṃ suvinicchita''nti ekasādhukāro ahosi. Tena ca samayena bhātiyarājāpi cetiyavandanatthaṃ nagarato nikkhanto taṃ saddaṃ sutvā ''kiṃ ida''nti pucchitvā sabbaṃ paṭipāṭiyā sutvā nagare bheriṃ carāpesi ''mayi sante bhikkhūnampi bhikkhunīnampi gihīnampi adhikaraṇaṃ ābhidhammikagodattattherena vinicchitaṃ suvinicchitaṃ, tassa vinicchaye atiṭṭhamānaṃ rājāṇāya ṭhapemī''ti. Evaṃ deso oloketabbo.

Agghoti bhaṇḍaggho. Navabhaṇḍassa hi yo aggho hoti, so pacchā parihāyati. Yathā navadhoto patto aṭṭha vā dasa vā agghati, so pacchā bhinno vā chiddo vā āṇigaṇṭhikāhato vā appaggho hoti, tasmā na sabbadā bhaṇḍaṃ pakatiaggheneva kātabbanti. Evaṃ aggho oloketabbo.

Paribhogoti bhaṇḍaparibhogo. Paribhogenapi hi vāsiādibhaṇḍassa aggho parihāyati. Tasmā evaṃ upaparikkhitabbaṃ – sace koci kassaci pādagghanakaṃ vāsiṃ harati, tatra vāsisāmiko pucchitabbo ''tayā ayaṃ vāsi kittakena kītā''ti? ''Pādena, bhante''ti. Kiṃ pana te kiṇitvāva ṭhapitā, udāhu naṃ vaḷañjesīti? Sace vadati ''ekadivasaṃ me dantakaṭṭhaṃ vā rajanachalli vā pattapacanakadāru vā chinnaṃ, ghaṃsitvā vā nisitā''ti, athassa porāṇako aggho bhaṭṭhoti veditabbo. Yathā ca vāsiyā, evaṃ añjaniyā vā añjanisalākāya vā kuñcikāya vā palālena vā thusehi vā iṭṭhakacuṇṇena vā ekavāraṃ ghaṃsitvā dhovitamattenapi aggho bhassati. Tipumaṇḍalassa makaradantacchedanenapi parimajjanamattenapi, udakasāṭakassa sakiṃ nivāsanapārupanenapi paribhogasīsena aṃse vā sīse vā ṭhapanamattenapi, taṇḍulādīnaṃ papphoṭanenapi tato ekaṃ vā dve vā apanayanenapi antamaso ekaṃ pāsāṇasakkharaṃ uddharitvā chaḍḍitamattenapi, sappitelādīnaṃ bhājanantarapaavattanenapi antamaso tato makkhikaṃ vā kipillikaṃ vā uddharitvā chaḍḍitamattenapi, guḷapiṇḍakassa madhurabhāvajānanatthaṃ nakhena vijjhitvā aṇumattaṃ gahitamattenapi aggho bhassati. Tasmā yaṃ kiñci pādagghanakaṃ vuttanayeneva sāmikehi paribhogena ūnaṃ kataṃ hoti, na taṃ avahaṭo bhikkhu pārājikena kātabboti. Evaṃ aggho oloketabbo.

Evaṃ imāni tulayitvā pañca ṭhānāni dhāreyya atthaṃ vicakkhaṇo, āpattiṃ vā anāpattiṃ vā garukaṃ vā lahukaṃ vā āpattiṃ yathāṭhāne ṭhapeyyāti. Tenāhu aṭṭhakathācariyā –

> ''Sikkhāpadaṃ samaṃ tena, aññaṃ kiñci na vijjati;
> Anekanayavokiṇṇaṃ, gambhīratthavinicchayaṃ.
>
> ''Tasmā vatthumhi otiṇṇe, bhikkhunā vinayaññunā;
> Vinayānuggahenettha, karontena vinicchayaṃ.
>
> ''Pāḷiṃ aṭṭhakathañceva, sādhippāyamasesato;
> Ogayha appamattena, karaṇīyo vinicchayo.
>
> ''Āpattidassanussāho, na kattabbo kudācanaṃ;
> Passissāmi anāpatti-miti kayirātha mānasaṃ.
>
> ''Passitvāpi ca āpattiṃ, avatvāva punappunaṃ;
> Vīmaṃsitvātha viññūhi, saṃsanditvā ca taṃ vade.
>
> ''Kappiyepi ca vatthusmiṃ, cittassa lahuvattino;
> Vasena sāmaññaguṇā, cavantīdha puthujjanā.

‘‘Tasmā paraparikkhāraṃ, āsīvisamivoragaṃ;
Aggiṃ viya ca sampassaṃ, nāmaseyya vicakkhaṇo’’ti. (pārā. aṭṭha. 1.160-1 tatrāyaṃ anusāsanī);

233. Uttarimanussadhammārocanaṃ vinicchinantena (pārā. aṭṭha. 2.197) pana ‘‘kiṃ te adhigataṃ. Kinti te adhigataṃ, kadā te adhigataṃ, kattha te adhigataṃ, katame te kilesā pahīnā, katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī’’ti imāni cha ṭhānāni visodhetabbāni. Sace hi koci bhikkhu uttarimanussadhammādhigamaṃ byākareyya, na so ettāvatā sakkāro kātabbo, imesaṃ pana channaṃ ṭhānānaṃ sodhanatthaṃ evaṃ vattabbo ‘‘kiṃ te adhigataṃ, kiṃ jhānaṃ udāhu vimokkhādīsu aññatara’’nti. Yo hi yena adhigato dhammo, so tassa pākaṭo hoti. Sace ‘‘idaṃ nāma me adhigata’’nti vadati, tato ‘‘kinti te adhigata’’nti pucchitabbo, ‘‘aniccalakkhaṇādīsu kiṃ dhuraṃ katvā aṭṭhatiṃsāya vā ārammaṇesu rūpārūpaajjhattabahiddhādibhedesu vā dhammesu kena mukhena abhinivisitvā’’ti. Yo hi yassābhiniveso, so tassa pākaṭo hoti. Sace ‘‘ayaṃ nāma me abhiniveso, evaṃ mayā adhigata’’nti vadati, tato ‘‘kadā te adhigata’’nti pucchitabbo, ‘‘kiṃ pubbaṇhe, udāhu majjhanhikādīsu aññatarasmiṃ kāle’’ti. Sabbesañhi attanā adhigatakālo pākaṭo hoti. Sace ‘‘amukasmiṃ nāma kāle adhigaka’’nti vadati, tato ‘‘kattha te adhigata’’nti pucchitabbo, ‘‘kiṃ divāṭṭhāne, udāhu rattiṭṭhānādīsu aññatarasmiṃ okāse’’ti. Sabbesañhi attanā adhigatokāso pākaṭo hoti. Sace ‘‘amukasmiṃ nāma me okāse adhigata’’nti vadati, tato ‘‘katame te kilesā pahīnā’’ti pucchitabbo, ‘‘kiṃ paṭhamamaggavajjhā, udāhu dutiyādimaggavajjhā’’ti. Sabbesañhi attanā adhigatamaggena pahīnā kilesā pākaṭā honti.

Sace ‘‘ime nāma me kilesā pahīnā’’ti vadati, tato ‘‘katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī’’ti pucchitabbo, ‘‘kiṃ sotāpattimaggassa, udāhu sakadāgāmimaggādīsu aññatarassā’’ti. Sabbesañhi attanā adhigatadhammo pākaṭo hoti. Sace ‘‘imesaṃ nāmāhaṃ dhammānaṃ lābhī’’ti vadati, ettāvatāpissa vacanaṃ na saddhātabbaṃ. Bahussutā hi uggahaparipucchākusalā bhikkhū imāni cha ṭhānāni sodhetuṃ sakkonti, imassa pana bhikkhuno āgamanapaṭipadā sodhetabbā. Yadi āgamanapaṭipadā na sujjhati, ‘‘imāya paṭipadāya lokuttaradhammo nāma na labbhatī’’ti apanetabbo. Yadi panassa āgamanapaṭipadā sujjhati, dīgharattaṃ tīsu sikkhāsu appamatto jāgariyamanuyutto catūsu paccayesu alaggo ākāse pāṇisamena cetasā viharatīti paññāyati, tassa bhikkhuno byākaraṇaṃ paṭipadāya saddhiṃ saṃsandati. ‘‘Seyyathāpi nāma gaṅgodakaṃ yamunodakena saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā, saṃsandati nibbānañca paṭipadā cā’’ti (dī. ni. 2.296) vuttasadisaṃ hoti. Apica kho na ettakenapi sakkāro kātabbo. Kasmā? Ekaccassa hi puthujjanassapi sato khīṇāsavassa paṭipattisadisā paṭipatti hoti, tasmā so bhikkhu tehi tehi upāyehi uttāsetabbo. Khīṇāsavassa nāma asaniyāpi matthake patamānāya bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā na hoti, puthujjanassa appamattakenapi hoti.

Tatrimāni vatthūni (ma. ni. aṭṭha. 3.102) – dīghabhāṇakaabhayatthero kira ekaṃ piṇḍapātikaṃ pariggahetuṃ asakkonto daharassa saññaṃ adāsi. So taṃ nahāyamānaṃ kalyāṇīnadīmukhadvāre nimujjitvā pāde aggahesi. Piṇḍapātiko ‘‘kumbhīlo’’ti saññāya mahāsaddamakāsi, tadā naṃ ‘‘puthujjano’’ti jāniṃsu.

Candamukhatissarājakāle pana mahāvihāre saṅghatthero khīṇāsavo dubbalacakkhuko vihāreyeva acchati. Rājā ‘‘theraṃ pariggaṇhissāmī’’ti bhikkhūsu bhikkhācāraṃ gatesu appasaddo upasaṅkamitvā sappo viya pāde aggahesi. Thero silāthambho viya niccalo hutvā ‘‘ko etthā’’ti āha. ‘‘Ahaṃ, bhante, tisso’’ti? ‘‘Sugandhaṃ vāyasi no tissā’’ti. Evaṃ khīṇāsavassa bhayaṃ nāma natthi.

Ekacco pana puthujjanopi atisūro hoti nibbhayo. So rajanīyena ārammaṇena pariggaṇhitabbo. Vasabharājāpi ekaṃ theraṃ pariggaṇhamāno ghare nisīdāpetvā tassa santike badarasāḷavaṃ maddamāno nisīdi. Mahātherassa kheḷo calito, therassa puthujjanabhāvo āvibhūto. Khīṇāsavassa hi rasataṇhā nāma suppahīnā, dibbesupi rasesu nikanti nāma na hoti, tasmā imehi upāyehi pariggahetvā sacassa bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā rasataṇhā vā uppajjati, ‘‘na ca tvaṃ arahā’’ti apanetabbo. Sace pana abhīru acchambhī anutrāsī hutvā sīho viya nisīdati, dibbārammaṇepi nikantiṃ na janeti, ayaṃ bhikkhu sampannaveyyākaraṇo samantā rājarājamahāmattādīhi pesitaṃ sakkāraṃ arahatīti veditabbo. Evaṃ tāva uttarimanussadhammārocanaṃ vinicchinitabbaṃ.

234. Sakale pana vinayavinicchaye (pārā. aṭṭha. 1.45) kosallaṃ patthayantena **catubbidho vinayo** jānitabbo.

Catubbidhañhi vinayaṃ, mahātherā mahiddhikā;
Nīharitvā pakāsesuṃ, dhammasaṅgāhakā purā.

Katamaṃ catubbidhaṃ? Suttaṃ suttānulomaṃ ācariyavādaṃ attanomatinti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘āhaccapadena kho, mahārāja, rasena ācariyavaṃsena adhippāyā’’ti (mi. pa. 4.2.3). Ettha hi **āhaccapadan**ti suttaṃ adhippetaṃ. **Raso**ti suttānulomaṃ. **Ācariyavaṃso**ti ācariyavādo. **Adhippāyo**ti attanomati.

Tattha **suttaṃ** nāma sakalavinayapiṭake pāḷi.

Suttānulomaṃ nāma cattāro mahāpadesā. Ye bhagavatā evaṃ vuttā –

> ‘‘Yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ na kappatī’ti appaṭikkhittaṃ, tañce akappiyaṃ anulometi, kappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo na kappati. Yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ na kappatī’ti appaṭikkhittaṃ, tañce kappiyaṃ anulometi, akappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo kappati. Yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ kappatī’ti ananuññātaṃ, taṃ ce akappiyaṃ anulometi, kappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo na kappati. Yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ kappatī’ti ananuññātaṃ, tañce kappiyaṃ anulometi, akappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo kappatī’’ti (mahāva. 305).

Ācariyavādo nāma dhammasaṅgāhakehi pañcahi arahantasatehi ṭhapitā pāḷivinimuttā okkantavinicchayappavattā aṭṭhakathātanti.

Attanomati nāma suttasuttānulomaācariyavāde muñcitvā anumānena attano anubuddhiyā nayaggāhena upaṭṭhitākārakathanaṃ.

Apica suttantābhidhammavinayaṭṭhakathāsu āgato sabbopi theravādo attanomati nāma. Taṃ pana attanomatiṃ gahetvā kathentena na daḷhaggāhaṃ gahetvā voharitabbaṃ, kāraṇaṃ sallakkhetvā atthena pāḷiṃ, pāḷiyā ca atthaṃ saṃsanditvā kathetabbaṃ, attanomati ācariyavāde otāretabbā. Sace tattha otarati ceva sameti ca, gahetabbā. Sace neva otarati na sameti, na gahetabbā. Ayañhi attanomati nāma sabbadubbalā, attanomatito ācariyavādo balavataro.

Ācariyavādopi suttānulome otāretabbo. Tattha otaranto samento eva gahetabbo, itaro na gahetabbo. Ācariyavādato hi suttānulomaṃ balavataraṃ.

Suttānulomampi sutte otāretabbaṃ. Tattha otarantaṃ samentameva gahetabbaṃ, itaraṃ na gahetabbaṃ. Suttānulomato hi suttameva balavataraṃ. Suttañhi appaṭivattiyaṃ kārakasaṅghasadisaṃ buddhānaṃ ṭhitakālasadisaṃ. Tasmā yadā dve bhikkhū sākacchanti, sakavādī suttaṃ gahetvā katheti, paravādī suttānulomaṃ. Tehi aññamaññaṃ khepaṃ vā garahaṃ vā akatvā suttānulomaṃ sutte otāretabbaṃ. Sace otarati sameti, gahetabbaṃ, no ce, na gahetabbaṃ, suttasmiṃyeva ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ suttaṃ gahetvā katheti, paro ācariyavādaṃ. Tehipi aññamaññaṃ khepaṃ vā garahaṃ vā akatvā ācariyavādo sutte otāretabbo. Sace otarati sameti, gahetabbo. Anotaranto asamento ca gārayhācariyavādo na gahetabbo, suttasmiṃyeva ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ suttaṃ gahetvā katheti, paro attanomatiṃ. Tehipi aññamaññaṃ khepaṃ vā garahaṃ vā akatvā attanomati sutte otāretabbā. Sace otarati sameti, gahetabbā, no ce, na gahetabbā, suttasmiṃyeva ṭhātabbaṃ.

Athāyaṃ suttānulomaṃ gahetvā katheti, paro suttaṃ, suttānulome otāretabbaṃ. Sace otarati sameti, tisso saṅgītiyo āruḷhaṃ pāḷiāgataṃ paññāyati, gahetabbaṃ, no ce tathā paññāyati, na otarati na sameti, bāhirakasuttaṃ vā hoti siloko vā aññaṃ vā gārayhasuttaṃ guḷhavessantaraguḷhavinayavedallādīnaṃ aññatarato ābhataṃ, na gahetabbaṃ, suttānulomasmiṃyeva ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ suttānulomaṃ gahetvā katheti, paro ācariyavādaṃ. Ācariyavādo suttānulome otāretabbo. Sace otarati sameti, gahetabbo. No ce, na gahetabbo, suttānulomeyeva ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ suttānulomaṃ gahetvā katheti, paro attanomatiṃ. Attanomati suttānulome otāretabbā. Sace otarati sameti, gahetabbā. No ce, na gahetabbā, suttānulomeyeva ṭhātabbaṃ.

Athāyaṃ ācariyavādaṃ gahetvā katheti, paro suttaṃ. Suttaṃ ācariyavāde otāretabbaṃ. Sace otarati sameti, gahetabbaṃ. Itaraṃ gārayhasuttaṃ na gahetabbaṃ, ācariyavādeyeva ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ ācariyavādaṃ gahetvā katheti, paro suttānulomaṃ. Suttānulomaṃ ācariyavāde otāretabbaṃ. Otarantaṃ samentameva gahetabbaṃ, itaraṃ na gahetabbaṃ, ācariyavādeyeva ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ ācariyavādaṃ gahetvā katheti, paro attanomatiṃ. Attanomati ācariyavāde otāretabbā. Sace otarati sameti, gahetabbā. No ce, na gahetabbā, ācariyavādeyeva ṭhātabbaṃ.

Atha panāyaṃ attanomatiṃ gahetvā katheti, paro suttaṃ. Suttaṃ attanomatiyaṃ otāretabbaṃ. Sace otarati sameti, gahetabbaṃ. Itaraṃ gārayhasuttaṃ na gahetabbaṃ, attanomatiyameva ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ attanomatiṃ gahetvā katheti, paro suttānulomaṃ. Suttānulomaṃ attanomatiyaṃ otāretabbaṃ. Otarantaṃ samentameva gahetabbaṃ, itaraṃ na gahetabbaṃ, attanomatiyameva ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ attanomatiṃ gahetvā katheti, paro ācariyavādaṃ. Ācariyavādo attanomatiyaṃ otāretabbo. Sace otarati sameti, gahetabbo. Itaro gārayhācariyavādo na gahetabbo, attanomatiyameva ṭhātabbaṃ, attano gahaṇameva baliyaṃ kātabbaṃ. Sabbaṭṭhānesu ca khepo vā garahā vā na kātabbāti.

Atha panāyaṃ kappiyanti gahetvā katheti, paro akappiyanti, sutte ca suttānulome ca otāretabbaṃ. Sace kappiyaṃ hoti, kappiye ṭhātabbaṃ. Sace akappiyaṃ, akappiye ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ tassa kappiyabhāvasādhakaṃ suttato bahuṃ kāraṇañca vinicchayañca dasseti, paro kāraṇaṃ na vindati, kappiyeva ṭhātabbaṃ. Atha paro tassa akappiyabhāvasādhakaṃ suttato bahuṃ kāraṇañca vinicchayañca dasseti, anena attano gahaṇanti katvā daḷhaṃ ādāya na ṭhātabbaṃ, ''sādhū''ti sampaṭicchitvā akappiye eva ṭhātabbaṃ. Atha dvinnampi kāraṇacchāyā dissati, paṭikkhittabhāvoyeva sādhu, akappiye ṭhātabbaṃ. Vinayañhi patvā kappiyākappiyavicāraṇaṃ āgamma rundhitabbaṃ, gāḷhaṃ kattabbaṃ, sotaṃ pacchinditabbaṃ, garukabhāveyeva ṭhātabbaṃ.

Atha panāyaṃ akappiyanti gahetvā katheti, paro kappiyanti, sutte ca suttānulome ca otāretabbaṃ. Sace kappiyaṃ hoti, kappiye ṭhātabbaṃ. Sace akappiyaṃ, akappiye ṭhātabbaṃ. Athāyaṃ bahūhi suttavinicchayakāraṇehi akappiyabhāvaṃ dasseti, paro kāraṇaṃ na vindati, akappiye ṭhātabbaṃ. Atha paro bahūhi suttavinicchayakāraṇehi kappiyabhāvaṃ dasseti, ayaṃ kāraṇaṃ na vindati, kappiye ṭhātabbaṃ. Atha dvinnampi kāraṇacchāyā dissati, attano gahaṇaṃ na vissajjetabbaṃ. Yathā cāyaṃ kappiyākappiye akappiyakappiye ca vinicchayo vutto, evaṃ anāpattiāpattivāde āpattānāpattivāde ca, lahukagarukāpattivāde garukalahukāpattivāde cāpi vinicchayo veditabbo. Nāmamatteyeva hi ettha nānaṃ, yojanānaye nānaṃ natthi, tasmā na vitthāritaṃ.

Evaṃ kappiyākappiyādivinicchaye uppanne yo suttasuttānulomaācariyavādaattanomatīsu atirekakāraṇaṃ labhati, tassa vāde ṭhātabbaṃ, sabbaso pana kāraṇavinicchayaṃ alabhantena suttaṃ na jahitabbaṃ, suttasmiṃyeva ṭhātabbanti. Evaṃ sakalavinayavinicchaye kosallaṃ patthayantena ayaṃ catubbidho vinayo jānitabbo.

Imañca pana catubbidhaṃ vinayaṃ ñatvāpi vinayadharena puggalena tilakkhaṇasamannāgatena bhavitabbaṃ. **Tīṇi** hi **vinayadharassa lakkhaṇāni** icchitabbāni. Katamāni tīṇi? Suttañcassa svāgataṃ hoti suppavatti suvinicchitaṃ suttato anubyañjanasoti idamekaṃ lakkhaṇaṃ. Vinaye kho pana ṭhito hoti asaṃhīroti idaṃ dutiyaṃ. Ācariyaparamparā kho panassa suggahitā hoti sumanasikatā sūpadhāritāti idaṃ tatiyaṃ.

Tattha **suttaṃ** nāma sakalaṃ vinayapiṭakaṃ. Tadassa **svāgataṃ hotī**ti suṭṭhu āgataṃ. **Suppavattī**ti suṭṭhu pavattaṃ paguṇaṃ vācuggataṃ. **Suvinicchitaṃ suttaso anubyañjanaso**ti pāḷito ca paripucchato ca aṭṭhakathāto ca suvinicchitaṃ hoti kaṅkhāchedanaṃ katvā uggahitaṃ. **Vinaye kho pana ṭhito hotī**ti vinaye lajjibhāvena patiṭṭhito hoti. Alajjī hi bahussutopi samāno lābhagarukatāya tantiṃ visaṃvādetvā uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ dīpetvā sāsane mahantaṃ upaddavaṃ karoti, saṅghabhedampi saṅgharājimpi uppādeti. Lajjī pana kukkuccako sikkhākāmo jīvitahetupi tantiṃ avisaṃvādetvā dhammameva vinayameva dīpeti, satthusāsanaṃ garukaṃ katvā ṭhapeti. Tathā hi pubbe mahātherā tikkhattuṃ vācaṃ nicchāresuṃ **''anāgate lajjī rakkhissati, lajjī rakkhissati, lajjī rakkhissatī''**ti (pārā. aṭṭha. 1.45). Evaṃ yo lajjī, so vinayaṃ avijahanto avokkamanto lajjibhāveneva vinaye ṭhito hoti suppatiṭṭhitoti.

Asaṃhīroti saṃhīro nāma yo pāḷiyaṃ vā aṭṭhakathāyaṃ vā heṭṭhato vā uparito vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiyamāno vitthunati vipphandati santiṭṭhituṃ na sakkoti, yaṃ yaṃ parena vuccati, taṃ taṃ anujānāti, sakavādaṃ chaḍḍetvā paravādaṃ gaṇhāti. Yo pana pāḷiyaṃ vā aṭṭhakathāyaṃ vā heṭṭhupariyena vā padapaṭipāṭiyā vā pucchiyamāno na vitthunati na vipphandati, ekekalomaṃ saṇḍāsena gaṇhanto viya ''evaṃ mayaṃ vadāma, evaṃ no ācariyā vadantī''ti vissajjeti, yamhi pāḷi ca pāḷivinicchayo ca suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya parikkhayaṃ pariyādānaṃ agacchanto tiṭṭhati, ayaṃ vuccati ''asaṃhīro''ti.

Ācariyaparamparā kho panassa suggahitā hotīti theraparamparā vaṃsaparamparā assa suṭṭhu gahitā hoti. **Sumanasikatā**ti suṭṭhu manasikatā, āvajjitamatte ujjalitapadīpo viya hoti. **Sūpadhāritā**ti suṭṭhu upadhāritā pubbāparānusandhito atthato kāraṇato ca upadhāritā. Attanomatiṃ pahāya ācariyasuddhiyā vattā hoti, ''mayhaṃ ācariyo asukācariyassa santike uggaṇhi, so asukassā''ti evaṃ sabbaṃ ācariyaparamparaṃ theravādaṅgaṃ haritvā yāva upālitthero sammāsambuddhassa santike uggaṇhīti pāpetvā ṭhapeti, tatopi āharitvā upālitthero sammāsambuddhassa santike uggaṇhi, dāsakatthero attano upajjhāyassa upālittherassa, soṇatthero attano upajjhāyassa dāsakattherassa, siggavatthero attano upajjhāyassa soṇattherassa, moggaliputtatissatthero attano upajjhāyassa siggavattherassa caṇḍavajjittherassa cāti evaṃ sabbaṃ ācariyaparamparaṃ theravādaṅgaṃ āharitvā attano ācariyaṃ pāpetvā ṭhapeti. Evaṃ uggahitā hi ācariyaparamparā suggahitā hoti. Evaṃ asakkontena pana avassaṃ dve tayo parivaṭṭā uggahetabbā. Sabbapacchimena hi nayena yathā ācariyo ācariyācariyo ca pāḷiñca paripucchañca vadanti, tathā ñātuṃ vaṭṭati.

Imehi ca pana tīhi lakkhaṇehi samannāgatena vinayadharena vatthuvinicchayatthaṃ sannipatite saṅghe otiṇṇe vatthusmiṃ codakena ca cuditakena ca vutte vattabbe sahasā avinicchinitvāva **cha ṭhānāni** oloketabbāni. Katamāni cha? Vatthu oloketabbaṃ, mātikā oloketabbā, padabhājanīyaṃ oloketabbaṃ, tikaparicchedo oloketabbo, antarāpatti oloketabbā, anāpatti oloketabbāti.

Vatthuṃ olokentopi hi ''tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā āgantabbaṃ, na tveva naggena āgantabbaṃ, yo āgaccheyya, āpatti dukkaṭassā''ti (pārā. 517) evaṃ ekaccaṃ āpattiṃ passati, so taṃ suttaṃ ānetvā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamessati.

Mātikaṃ olokentopi ''sampajānamusāvāde pācittiya''ntiādinā (pāci. 3) nayena pañcannaṃ āpattīnaṃ aññataraṃ āpattiṃ passati, so taṃ suttaṃ ānetvā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamessati.

Padabhājanīyaṃ olokentopi ''akkhayite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti pārājikassa. Yebhuyyena khayite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti thullaccayassā''tiādinā (pārā. 59 atthato samānaṃ) nayena sattannaṃ āpattīnaṃ aññataraṃ āpattiṃ passati, so padabhājanīyato suttaṃ ānetvā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamessati.

Tikaparicchedaṃ olokentopi tikasaṅghādisesaṃ vā tikapācittiyaṃ vā tikadukkaṭaṃ vā aññataraṃ vā āpattiṃ tikaparicchede passati, so tato suttaṃ ānetvā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamessati.

Antarāpattiṃ olokentopi ''paṭilātaṃ ukkhipati, āpatti dukkaṭassā''ti (pāci. 355) evaṃ yā sikkhāpadantaresu antarāpatti hoti, taṃ passati, so taṃ suttaṃ ānetvā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamessati.

Anāpattiṃ olokentopi ''anāpatti bhikkhu asādiyantassa, atheyyacittassa, na maraṇādhippāyassa, anullapanādhippāyassa, na mocanādhippāyassa asañcicca asatiyā ajānantassā''ti (pārā. 72, 136, 180, 225, 263 thokaṃ thokaṃ visadisaṃ) evaṃ tasmiṃ tasmiṃ sikkhāpade niddiṭṭhaṃ anāpattiṃ passati, so taṃ suttaṃ ānetvā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamessati.

Yo hi bhikkhu catubbidhavinayakovido tilakkhaṇasampanno imāni cha ṭhānāni oloketvā adhikaraṇaṃ vūpasamessati, tassa vinicchayo appaṭivattiyo buddhena sayaṃ nisīditvā vinicchitasadiso hoti. Taṃ ce evaṃ vinicchayakusalaṃ bhikkhuṃ koci katasikkhāpadavītikkamo bhikkhu upasaṅkamitvā attano kukkuccaṃ puccheyya, tena sādhukaṃ sallakkhetvā sace anāpatti hoti, ''anāpattī''ti vattabbaṃ. Sace pana āpatti hoti, sā desanāgāminī ce, ''desanāgāminī''ti vattabbaṃ. Vuṭṭhānagāminī ce, ''vuṭṭhānagāminī''ti vattabbaṃ. Athassa pārājikacchāyā dissati, ''pārājikāpattī''ti na vattabbaṃ. Kasmā? Methunadhammavītikkamo hi uttarimanussadhammavītikkamo ca oḷāriko, adinnādānamanaussaviggahavītikkamā pana sukhumā cittalahukā. Te sukhumeneva āpajjati, sukhumena rakkhati, tasmā visesena taṃvatthukaṃ kukkuccaṃ pucchiyamāno ''āpattī''ti avatvā sacassa ācariyo dharati, tato tena so bhikkhu ''amhākaṃ ācariyaṃ pucchā''ti pesetabbo. Sace so puna āgantvā ''tumhākaṃ ācariyo suttato nayato oloketvā 'satekiccho'ti maṃ āhā''ti vadati, tato tena so ''sādhu suṭṭhu yaṃ ācariyo bhaṇati, taṃ karohī''ti vattabbo. Atha panassa ācariyo natthi, saddhiṃ uggahitatthero pana atthi, tassa santikaṃ pesetabbo ''amhehi saha uggahitatthero gaṇapāmokkho, taṃ gantvā pucchā''ti. Tenapi ''satekiccho''ti vinicchite ''sādhu suṭṭhu tassa vacanaṃ karohī''ti vattabbo. Atha tassa saddhiṃ uggahitattheropi natthi, antevāsiko paṇḍito atthi, tassa santikaṃ pesetabbo ''asukadaharaṃ gantvā pucchā''ti. Tenapi ''satekiccho''ti vinicchite ''sādhu suṭṭhu tassa vacanaṃ karohī''ti vattabbo. Atha daharassapi pārājikacchāyāva upaṭṭhāti, tenapi ''pārājikosī''ti na vattabbo. Dullabho hi buddhuppādo, tato dullabhatarā pabbajjā ca upasampadā ca. Evaṃ pana vattabbo ''vivittaṃ okāsaṃ sammajjitvā divāvihāraṃ nisīditvā sīlāni visodhetvā dvattiṃsākāraṃ tāva manasikarohī''ti. Sace tassa arogaṃ sīlaṃ, kammaṭṭhānaṃ ghaṭayati, saṅkhārā pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, upacārappanāppattaṃ viya cittaṃ ekaggaṃ hoti, divasaṃ atikkantampi na jānāti, so divasātikkame upaṭṭhānaṃ āgato evaṃ vattabbo ''kīdisā te cittappavattī''ti. Ārocitāya ca cittapavattiyā vattabbo ''pabbajjā nāma cittavisuddhatthāya, appamatto samaṇadhammaṃ karohī''ti.

Yassa pana sīlaṃ bhinnaṃ hoti, tassa kammaṭṭhānaṃ na ghaṭayati, patodābhitunnaṃ viya cittaṃ vikampati, vippaṭisāragginā ḍayhati, tattapāsāṇe nisinno viya taṅkhaṇeyeva vuṭṭhāti. So āgato ''kā te cittapavattī''ti pucchitabbo. Ārocitāya cittapavattiyā ''natthi loke raho nāma pāpakammaṃ pakubbato. Sabbapaṭhamañhi pāpaṃ karonto attanā jānāti. Athassa ārakkhadevatā paracittavidū samaṇabrāhmaṇā aññā ca devatā jānanti, tvaṃyeva dāni tava sotthiṃ pariyesāhī''ti vattabbo. Evaṃ katavītikkameneva bhikkhunā sayameva āgantvā ārocite paṭipajjitabbaṃ.

235. Idāni yā sā pubbe vuttappabhedā codanā, tassāyeva sampattivipattijānanatthaṃ ādimajjhapariyosānādīnaṃ vasena vinicchayo veditabbo. Seyyathidaṃ, codanāya ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? **Codanāya** ''ahaṃ taṃ vattukāmo, karotu me āyasmā okāsa''nti evaṃ okāsakammaṃ **ādi**. Otiṇṇena vatthunā codetvā sāretvā vinicchayo **majjhe**. Āpattiyaṃ vā anāpattiyaṃ vā patiṭṭhāpanena samatho **pariyosānaṃ**.

Codanāya kati mūlāni, kati vatthūni, kati bhūmiyo? Codanāya dve mūlāni samūlikā vā amūlikā vā. Tīṇi vatthūni diṭṭhaṃ sutaṃ parisaṅkitaṃ. Pañca bhūmiyo kālena vakkhāmi, no akālena, bhūtena vakkhāmi, no abhūtena, saṇhena vakkhāmi, no pharusena, atthasaṃhitena vakkhāmi, no anatthasaṃhitena, mettacitto vakkhāmi, no dosantaroti. Imāya ca pana codanāya **codakena** puggalena ‘‘parisuddhakāyasamācāro nu khomhī’’tiādinā (pari. 436) nayena upālipañcakesu vuttesu pannarasasu dhammesu patiṭṭhātabbaṃ. **Cuditakena** dvīsu dhammesu patiṭṭhātabbaṃ sacce ca akuppe cāti.

Anuvijjakena (pari. 360) ca codako pucchitabbo ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ codesi, kimhi naṃ codesi, sīlavipattiyā codesi, ācāravipattiyā codesi, diṭṭhivipattiyā codesī’’ti. So ce evaṃ vadeyya ‘‘sīlavipattiyā vā codemi, ācāravipattiyā vā codemi, diṭṭhivipattiyā vā codemī’’ti. So evamassa vacanīyo ‘‘jānāsi panāyasmā sīlavipattiṃ, jānāsi ācāravipattiṃ, jānāsi diṭṭhivipatti’’nti. So ce evaṃ vadeyya ‘‘jānāmi kho ahaṃ, āvuso, sīlavipattiṃ, jānāmi ācāravipattiṃ, jānāmi diṭṭhivipatti’’nti. So evamassa vacanīyo ‘‘katamā panāvuso, sīlavipatti, katamā ācāravipatti, katamā diṭṭhivipattī’’ti? So ce evaṃ vadeyya ‘‘cattāri pārājikāni terasa saṅghādisesā, ayaṃ sīlavipatti. Thullaccayaṃ pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ dukkaṭaṃ dubbhāsitaṃ, ayaṃ ācāravipatti. Micchādiṭṭhi antaggāhikā diṭṭhi, ayaṃ diṭṭhivipattī’’ti.

So evamassa vacanīyo ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ codesi, diṭṭhena vā codesi, sutena vā codesi, parisaṅkāya vā codesī’’ti. So ce evaṃ vadeyya ‘‘diṭṭhena vā codemi, sutena vā codemi, parisaṅkāya vā codemī’’ti. So evamassa vacanīyo ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ diṭṭhena codesi, kiṃ te diṭṭhaṃ, kinti te diṭṭhaṃ, kadā te diṭṭhaṃ, kattha te diṭṭhaṃ, pārājikaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, thullaccayaṃ pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ dukkaṭaṃ dubbhāsitaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, kattha cāyaṃ bhikkhu ahosi, kattha ca tvaṃ karosi, kiñca tvaṃ karosi, kiṃ ayaṃ bhikkhu karotī’’ti?

So ce evaṃ vadeyya ‘‘na kho ahaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ diṭṭhena codemi, apica sutena codemī’’ti. So evamassa vacanīyo ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ sutena codesi, kiṃ te sutaṃ, kinti te sutaṃ, kadā te sutaṃ, kattha te sutaṃ, pārājikaṃ ajjhāpannoti sutaṃ, saṅghādisesaṃ ajjhāpannoti sutaṃ, thullaccayaṃ pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ dukkaṭaṃ dubbhāsitaṃ ajjhāpannoti sutaṃ, bhikkhussa sutaṃ, bhikkhuniyā sutaṃ, sikkhamānāya sutaṃ, sāmaṇerassa sutaṃ, sāmaṇeriyā sutaṃ, upāsakassa sutaṃ, upāsikāya sutaṃ, rājūnaṃ sutaṃ, rājamahāmattānaṃ sutaṃ, titthiyānaṃ sutaṃ, titthiyasāvakānaṃ suta’’nti.

So ce evaṃ vadeyya ‘‘na kho ahaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ sutena codemi, apica parisaṅkāya codemī’’ti. So evamassa vacanīyo ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ parisaṅkāya codesi, kiṃ parisaṅkasi, kinti parisaṅkasi, kadā parisaṅkasi, kattha parisaṅkasi? Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannoti parisaṅkasi, saṅghādisesaṃ thullaccayaṃ pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ dukkaṭaṃ dubbhāsitaṃ ajjhāpannoti parisaṅkasi, bhikkhussa sutvā parisaṅkasi, bhikkhuniyā sutvā…pe… titthiyasāvakānaṃ sutvā parisaṅkasī’’ti.

Diṭṭhaṃ diṭṭhena sameti, diṭṭhena saṃsandate diṭṭhaṃ;
Diṭṭhaṃ paṭicca na upeti, asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya, kātabbo tenuposatho.

Sutaṃ sutena sameti, sutena saṃsandate sutaṃ;
Sutaṃ paṭicca na upeti, asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya, kātabbo tenuposatho.

Mutaṃ mutena sameti, mutena saṃsandate mutaṃ;
Mutaṃ paṭicca na upeti, asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya, kātabbo tenuposatho.

Paṭiññā lajjīsu katā, alajjīsu evaṃ na vijjati;
Bahumpi alajjī bhāseyya, vattānusandhitena kārayeti. (pari. 359);

Apicettha saṅgāmāvacarena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamantena nīcacittena saṅgho upasaṅkamitabbo rajoharaṇasamena cittena, āsanakusalena bhavitabbaṃ nisajjakusalena, there bhikkhū anupakhajjantena nave bhikkhū āsanena appaṭibāhantena yathāpatirūpe āsane nisīditabbaṃ, anānākathikena bhavitabbaṃ atiracchānakathikena, sāmaṃ vā dhammo bhāsitabbo, paro vā ajjhesitabbo, ariyo vā tuṇhībhāvo nātimaññitabbo.

Saṅghena anumatena puggalena anuvijjakena anuvijjitukāmena na upajjhāyo pucchitabbo, na ācariyo pucchitabbo, na saddhivihāriko pucchitabbo, na antevāsiko pucchitabbo, na samānupajjhāyako pucchitabbo, na samānācariyako pucchitabbo, na jāti pucchitabbā, na nāmaṃ pucchitabbaṃ, na gottaṃ pucchitabbaṃ, na āgamo pucchitabbo, na kulapadeso pucchitabbo, na jātibhūmi pucchitabbā. Taṃ kiṃkāraṇā? Atrassa pemaṃ vā doso vā, peme vā sati dose vā chandāpi gaccheyya dosāpi gaccheyya mohāpi gaccheyya bhayāpi gaccheyyāti.

Saṅghena anumatena puggalena anuvijjakena anuvijjitukāmena saṅghagarukena bhavitabbaṃ, no puggalagarukena, saddhammagarukena bhavitabbaṃ, no āmisagarukena, atthavasikena bhavitabbaṃ, no parisakappikena, kālena anuvijjitabbaṃ, no akālena, bhūtena anuvijjitabbaṃ, no abhūtena, saṇhena anuvijjitabbaṃ, no pharusena, atthasaṃhitena anuvijjitabbaṃ, no anatthasaṃhitena, mettacittena anuvijjitabbaṃ, no dosantarena, na upakaṇṇakajappinā bhavitabbaṃ, na jimhaṃ pekkhitabbaṃ, na akkhi nikhaṇitabbaṃ, na bhamukaṃ ukkhipitabbaṃ, na sīsaṃ ukkhipitabbaṃ, na hatthavikāro kātabbo, na hatthamuddā dassetabbā.

Āsanakusalena bhavitabbaṃ nisajjakusalena, yugamattaṃ pekkhantena atthaṃ anuvidhiyantena sake āsane nisīditabbaṃ, na ca āsanā vuṭṭhātabbaṃ, na vītihātabbaṃ, na kummaggo sevitabbo, na bāhāvikkhepakaṃ bhaṇitabbaṃ, aturitena bhavitabbaṃ asāhasikena, acaṇḍikatena bhavitabbaṃ vacanakkhamena, mettacittena bhavitabbaṃ hitānukampinā, kāruṇikena bhavitabbaṃ hitaparisakkinā, asamphappalāpinā bhavitabbaṃ pariyantabhāṇinā, averavasikena bhavitabbaṃ anasuruttena, attā pariggahetabbo, paro pariggahetabbo, codako pariggahetabbo, cuditako pariggahetabbo, adhammacodako pariggahetabbo, adhammacuditako pariggahetabbo, dhammacodako pariggahetabbo, dhammacuditako pariggahetabbo, vuttaṃ ahāpentena avuttaṃ appakāsentena otiṇṇāni padabyañjanāni sādhukaṃ uggahetvā paro paripucchitvā yathāpaṭiññāya kāretabbo, mando hāsetabbo, bhīru assāsetabbo, caṇḍo nisedhetabbo, asuci vibhāvetabbo, ujumaddavena na chandāgati gantabbā, na dosāgati gantabbā, na mohāgati gantabbā, na bhayāgati gantabbā, majjhattena bhavitabbaṃ dhammesu ca puggalesu ca, evañca pana anuvijjako anuvijjamāno satthu ceva sāsanakaro hoti, viññūnañca sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Codanādivinicchayakathā samattā.

32. Garukāpattivuṭṭhānavinicchayakathā

236. **Garukāpattivuṭṭhāna**nti parivāsamānattādīhi vinayakammehi garukāpattito vuṭṭhānaṃ. Tattha (cūḷava. aṭṭha. 102) tividho parivāso paṭicchannaparivāso suddhantaparivāso samodhānaparivāsoti. Tesu **paṭicchannaparivāso** tāva yathāpaṭicchannāya āpattiyā dātabbo. Kassaci hi ekāhappaṭicchannā āpatti hoti, kassaci dvīhappaṭicchannā, kassaci ekāpatti hoti, kassaci dve tisso tatuttari vā. Tasmā paṭicchannaparivāsaṃ dentena paṭhamaṃ tāva paṭicchannabhāvo jānitabbo. Ayañhi āpatti nāma dasahākārehi paṭicchannā hoti.

Tatrāyaṃ mātikā – āpatti ca hoti āpattisaññī ca, pakatatto ca hoti pakatattasaññī ca, anantarāyiko ca hoti anantarāyikasaññī ca, pahu ca hoti pahusaññī ca, chādetukāmo ca hoti chādeti cāti. Tattha **āpatti ca hoti āpattisaññī cā**ti yaṃ āpanno, sā āpattiyeva hoti, sopi ca tattha āpattisaññīyeva. Iti jānanto chādeti, channā hoti, atha panāyaṃ tattha anāpattisaññī, acchannā hoti. Anāpatti pana āpattisaññāyapi anāpattisaññāyapi chādentena acchāditāva hoti, lahukaṃ vā garukāti garukaṃ vā lahukāti chādeti, alajjipakkhe tiṭṭhati, āpatti pana acchannā hoti, garukaṃ lahukāti maññamāno deseti, neva desitā hoti, na channā, garukaṃ vā garukāti ñatvā chādeti, channā hoti, garukalahukabhāvaṃ na jānāti, āpattiṃ chādemīti chādeti, channāva hoti.

Pakatattoti tividhaṃ ukkhepanīyakammaṃ akato. So ce pakatattasaññī hutvā chādeti, channā hoti. Atha ‘‘mayhaṃ saṅghena kammaṃ kata’’nti apakatattasaññī hutvā chādeti, acchannā hoti. Apakatattena pana pakatattasaññinā vā apakatattasaññinā vā chāditāpi acchannāva hoti. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Āpajjati garukaṃ sāvasesaṃ,
> Chādeti anādariyaṃ paṭicca;
> Na bhikkhunī no ca phuseyya vajjaṃ,
> Pañhā mesā kusalehi cintitā’’ti. (pari. 481) –

Ayañhi pañho ukkhittakena kathito.

Anantarāyikoti yassa dasasu antarāyesu ekopi natthi, so ce anantarāyikasaññī hutvā chādeti, channā hoti. Sacepi so bhīrujātikatāya andhakāre amanussacaṇḍamigabhayena antarāyikasaññī hutvā chādeti, acchannāva hoti. Yassapi pabbatavihāre vasantassa kandaraṃ vā nadiṃ vā atikkamitvā ārocetabbaṃ hoti, antarāmagge ca caṇḍavāḷaamanussādibhayaṃ atthi, magge ajagarā nipajjanti, nadī pūrā hoti, etasmiṃ pana satiyeva antarāye antarāyikasaññī chādeti, acchannā hoti. Antarāyikassa pana antarāyikasaññāya chādayato acchannāva.

Pahūti so sakkoti bhikkhuno santikaṃ gantuñceva ārocetuñca, so ce pahusaññī hutvā chādeti, channā hoti. Sacassa mukhe appamattako gaṇḍo vā hoti, hanukavāto vā vijjhati, danto vā rujjati, bhikkhā vā mandā laddhā hoti, tāvatakena pana neva vattuṃ na sakkoti, na gantuṃ, apica kho ‘‘na sakkomī’’ti saññī hoti, ayaṃ pahu hutvā appahusaññī nāma. Iminā chāditāpi acchāditā. Appahunā pana vattuṃ vā gantuṃ vā asamatthena pahusaññinā vā appahusaññinā vā chāditā hoti, acchāditāva.

Chādetukāmo ca hoti chādeti cāti idaṃ uttānatthameva. Sace pana ‘‘chādessāmī’’ti dhuranikkhepaṃ katvā purebhatte vā pacchābhatte vā paṭhamayāmādīsu vā lajjidhammaṃ okkamitvā antoaruṇeyeva āroceti, ayaṃ **chādetukāmo na chādeti** nāma. Yassa pana abhikkhuke ṭhāne vasantassa āpajjitvā sabhāgassa bhikkhuno āgamanaṃ āgamentassa, sabhāgassa santikaṃ vā gacchantassa aḍḍhamāsopi māsopi atikkamati, ayaṃ **na chādetukāmo chādeti** nāma, ayampi acchannāva hoti. Yo pana āpannamattova aggiṃ akkantapuriso viya sahasā pakkamitvā sabhāgaṭṭhānaṃ gantvā āvikaroti, ayaṃ **na chādetukāmova na chādeti** nāma. Sace pana sabhāgaṃ disvāpi ‘‘ayaṃ me upajjhāyo vā ācariyo vā’’ti lajjāya nāroceti, channāva hoti āpatti. Upajjhāyādibhāvo hi idha appamāṇaṃ, averisabhāgamattameva pamāṇaṃ. Tasmā averisabhāgassa santike ārocetabbā. Yo pana visabhāgo hoti sutvā pakāsetukāmo, evarūpassa upajjhāyassapi santike na ārocetabbā.

Tattha purebhattaṃ vā āpattiṃ āpanno hotu pacchābhattaṃ vā divā vā rattiṃ vā, yāva aruṇaṃ na uggacchati, tāva ārocetabbaṃ. Uddhaste aruṇe paṭicchannā hoti, paṭicchādanapaccayā ca dukkaṭaṃ āpajjati, sabhāgasaṅghādisesaṃ āpannassa pana santike āvikātuṃ na vaṭṭati. Sace āvikaroti, āpatti āvikatā hoti, dukkaṭā pana na muccati. Tasmā suddhassa santike āvikātabbā. Āvikaronto ca ‘‘tuyhaṃ santike ekaṃ āpattiṃ āvikaromī’’ti vā ‘‘ācikkhāmī’’ti vā ārocemī’’ti vā ‘‘mama ekaṃ āpattiṃ āpannabhāvaṃ jānāhī’’ti vā vadatu, ‘‘ekaṃ garukāpattiṃ āvikaromī’’tiādinā vā nayena vadatu, sabbehipi ākārehi appaṭicchannāva hotīti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Sace pana ‘‘lahukāpattiṃ āvikaromī’’tiādinā nayena vadati, paṭicchannāva hoti. Vatthuṃ āroceti, āpattiṃ āroceti, ubhayaṃ āroceti, tividhenapi ārocitāva hoti.

237. Iti imāni dasa kāraṇāni upaparikkhitvā paṭicchannaparivāsaṃ dentena paṭhamameva paṭicchannabhāvo jānitabbo, tato paṭicchannadivase ca āpattiyo ca sallakkhetvā sace ekāhappaṭicchannā hoti, ‘‘ahaṃ, bhante, ekaṃ āpattiṃ āpajjiṃ sañcetanikaṃ sukkavissaṭṭhiṃ ekāhappaṭicchanna’’nti evaṃ yācāpetvā **khandhake** (cūḷava. 98) āgatanayeneva kammavācaṃ vatvā parivāso dātabbo. Atha dvīhatīhādipaṭicchannā hoti, ‘‘dvīhappaṭicchannaṃ, tīhappaṭicchannaṃ, catūhappaṭicchannaṃ, pañcāhappaṭicchannaṃ…pe… cuddasāhappaṭicchanna’’nti evaṃ yāva cuddasadivasāni divasavasena yojanā kātabbā, pañcadasadivasapaṭicchannāya ‘‘pakkhapaṭicchanna’’nti yojanā kātabbā. Tato yāva ekūnatiṃsatimo divaso, tāva ‘‘atirekapakkhapaṭicchanna’’nti, tato ‘‘māsapaṭicchannaṃ, atirekamāsapaṭicchannaṃ, dvemāsapaṭicchannaṃ, atirekadvemāsapaṭicchannaṃ, temāsa…pe… atirekaekādasamāsapaṭicchanna’’nti evaṃ yojanā kātabbā. Saṃvacchare puṇṇe ‘‘ekasaṃvaccharapaṭicchanna’’nti, tato paraṃ ‘‘atirekasaṃvaccharaṃ, dvesaṃvacchara’’nti evaṃ yāva ‘‘saṭṭhisaṃvaccharaṃ, atirekasaṭṭhisaṃvaccharapaṭicchanna’’nti vā tato vā bhiyyopi vatvā yojanā kātabbā.

Sace pana dve tisso tatuttari vā āpattiyo honti, yathā ‘‘ekaṃ āpatti’’nti vuttaṃ, evaṃ ‘‘dve āpattiyo, tisso āpattiyo’’ti vattabbaṃ. Tato paraṃ pana sataṃ vā hotu sahassaṃ vā, ‘‘sambahulā’’ti vattuṃ vaṭṭati. Nānāvatthukāsupi ‘‘ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ ekaṃ sukkavissaṭṭhiṃ, ekaṃ kāyasaṃsaggaṃ, ekaṃ duṭṭhullavācaṃ, ekaṃ attakāmaṃ, ekaṃ sañcarittaṃ, ekāhappaṭicchannāyo’’ti evaṃ gaṇanavasena vā ‘‘ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ nānāvatthukā ekāhappaṭicchannāyo’’ti evaṃ vatthukittanavasena vā ‘‘ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo’’ti evaṃ nāmamattavasena vā yojanā kātabbā. Tattha nāmaṃ duvidhaṃ sajātisādhāraṇaṃ sabbasādhāraṇañca. Tattha saṅghādisesoti **sajātisādhāraṇaṃ**. Āpattīti **sabbasādhāraṇaṃ**. Tasmā ‘‘sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo’’ti evaṃ **sabbasādhāraṇanāmavasenapi** vaṭṭati. Idañhi parivāsādivinayakammaṃ **vatthuvasena gottavasena nāmavasena āpattivasena ca** kātuṃ vaṭṭatiyeva.

Tattha sukkavissaṭṭhīti **vatthu** ceva **gotta**ñca. Saṅghādisesoti **nāma**ñceva **āpatti** ca. Tattha ‘‘sukkavissaṭṭhiṃ kāyasaṃsagga’’ntiādinā vacanenapi ‘‘nānāvatthukāyo’’ti vacanenapi vatthu ceva gottañca gahitaṃ hoti. ‘‘Saṅghādiseso’’ti vacanenapi ‘‘āpattiyo’’ti vacanenapi nāmañceva āpatti ca gahitā hoti. Tasmā etesu yassa kassaci vasena kammavācā kātabbā. Idha pana sabbāpattīnaṃ sādhāraṇavasena sambahulanayeneva ca sabbattha kammavācaṃ yojetvā dassayissāma. Ekañhi āpattiṃ āpajjitvā ‘‘sambahulā’’ti vinayakammaṃ karontassapi vuṭṭhāti ekaṃ vinā sambahulānaṃ abhāvato. Sambahulā pana āpajjitvā ‘‘ekaṃ āpajji’’nti karontassa na vuṭṭhāti, tasmā sambahulanayeneva yojayissāma. Seyyathidaṃ – paṭicchannaparivāsaṃ dentena sace ekāhappaṭicchannā āpatti hoti.

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, dutiyampi, bhante, saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, tatiyampi, bhante, saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yācāmīti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ dadeyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….
>
> ‘‘Dinno saṅghena itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāso, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ yo yo āpanno hoti, tassa tassa nāmaṃ gahetvā kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne ca tena bhikkhunā māḷakasīmāyameva ‘‘parivāsaṃ samādiyāmi, vattaṃ samādiyāmī’’ti vattaṃ samādātabbaṃ, samādiyitvā tattheva saṅghassa ārocetabbaṃ. Ārocentena ca –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ. Imañca atthaṃ gahetvā yāya kāyaci vācāya ārocetuṃ vaṭṭatiyeva.

Ārocetvā (cūḷava. aṭṭha. 102) sace nikkhipitukāmo hoti, ‘‘parivāsaṃ nikkhipāmi, vattaṃ nikkhipāmī’’ti nikkhipitabbaṃ. Ekapadenapi cettha nikkhitto hoti parivāso, dvīhi pana sunikkhittoyeva. Samādānepi eseva nayo. Nikkhittakālato paṭṭhāya pakatattaṭṭhāne tiṭṭhati. Māḷakato bhikkhūsu nikkhantesu ekassapi santike nikkhipituṃ vaṭṭati, māḷakato nikkhamitvā satiṃ paṭilabhantena sahagacchantassa santike nikkhipitabbaṃ. Sace sopi pakkanto, aññassa yassa māḷake nārocitaṃ, tassa ārocetvā nikkhipitabbaṃ. Ārocentena ca avasāne ‘‘vediyatīti maṃ āyasmā dhāretū’’ti vattabbaṃ. Dvinnaṃ ārocentena ‘‘āyasmantā dhārentū’’ti, tiṇṇaṃ ārocentena ‘‘āyasmanto dhārentū’’ti vattabbaṃ. Sace appabhikkhuko vihāro hoti, sabhāgā bhikkhū vasanti, vattaṃ anikkhipitvā vihāreyeva rattipariggaho kātabbo. Atha na sakkā sodhetuṃ, vuttanayeneva vattaṃ nikkhipitvā paccūsasamaye ekena bhikkhunā saddhiṃ parikkhittassa vihārassa parikkhepato, aparikkhittassa vihārassa parikkhepārahaṭṭhānato dve leḍḍupāte atikkamitvā mahāmaggato okkamma gumbena vā vatiyā vā paṭicchannaṭṭhāne nisīditabbaṃ, antoaruṇeyeva vuttanayena vattaṃ samādiyitvā ārocetabbaṃ. Ārocentena sace navakataro hoti, ‘‘āvuso’’ti vattabbaṃ. Sace vuḍḍhataro, ‘‘bhante’’ti vattabbaṃ. Sace añño koci bhikkhu kenacideva karaṇīyena taṃ ṭhānaṃ āgacchati, sace esa taṃ passati, saddaṃ vāssa suṇāti, ārocetabbaṃ, anārocentassa ratticchedo ceva vattabhedo ca. Atha dvādasahatthaṃ upacāraṃ okkamitvā ajānantasseva gacchati, ratticchedo hotiyeva, vattabhedo pana natthi, uggate aruṇe vattaṃ nikkhipitabbaṃ. Sace so bhikkhu kenacideva karaṇīyena pakkanto hoti, yaṃ aññaṃ sabbapaṭhamaṃ passati, tassa ārocetvā nikkhipitabbaṃ. Vihāraṃ gantvāpi yaṃ paṭhamaṃ passati, tassa ārocetvā nikkhipitabbaṃ. Ayaṃ **nikkhittavattassa parihāro**.

238. Evaṃ yattakāni divasāni āpatti paṭicchannā hoti, tattakāni tato adhikatarāni vā kukkuccavinodanatthāya parivasitvā saṅghaṃ upasaṅkamitvā vattaṃ samādiyitvā mānattaṃ yācitabbaṃ. Ayañhi vatte samādinne eva mānattāraho hoti nikkhittavattena parivutthattā. Anikkhittavattassa pana puna samādānakiccaṃ natthi. So hi paṭicchannadivasātikkameneva mānattāraho hoti, tasmā tassa mānattaṃ dātabbameva. Taṃ dentena –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante…pe… sohaṃ parivutthaparivāso, dutiyampi, bhante, saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante…pe… sohaṃ parivutthaparivāso, tatiyampi, bhante, saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmī’’ti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….
>
> ‘‘Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne ca tena bhikkhunā māḷakasīmāyameva ‘‘mānattaṃ samādiyāmi, vattaṃ samādiyāmī’’ti vattaṃ samādātabbaṃ, samādiyitvā tattheva saṅghassa ārocetabbaṃ. Ārocentena ca –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ carāmi, vediyāmahaṃ bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ. Imañca pana atthaṃ gahetvā yāya kāyaci vācāya ārocetuṃ vaṭṭatiyeva.

Ārocetvā sace nikkhipitukāmo hoti, ‘‘mānattaṃ nikkhipāmi, vattaṃ nikkhipāmī’’ti saṅghamajjhe nikkhipitabbaṃ. Māḷakato bhikkhūsu nikkhantesu ekassapi santike nikkhipituṃ vaṭṭati. Māḷakato nikkhamitvā satiṃ paṭilabhantena sahagacchantassa santike nikkhipitabbaṃ. Sace sopi pakkanto, aññassa yassa māḷake nārocitaṃ, tassa ārocetvā nikkhipitabbaṃ. Ārocentena pana avasāne ‘‘vediyatīti maṃ āyasmā dhāretū’’ti vattabbaṃ. Dvinnaṃ ārocentena ‘‘āyasmantā dhārentū’’ti, tiṇṇaṃ ārocentena ‘‘āyasmanto dhārentū’’ti vattabbaṃ. Nikkhittakālato paṭṭhāya pakatattaṭṭhāne tiṭṭhati. Sace appabhikkhuko vihāro hoti, sabhāgā bhikkhū vasanti, vattaṃ anikkhipitvā antovihāreyeva rattiyo gaṇetabbā. Atha na sakkā sodhetuṃ, vuttanayeneva vattaṃ nikkhipitvā paccūsasamaye catūhi pañcahi vā bhikkhūhi saddhiṃ parikkhittassa vihārassa parikkhepato, aparikkhittassa parikkhepārahaṭṭhānato dve leḍḍupāte atikkamitvā mahāmaggato okkamma gumbena vā vatiyā vā paṭicchannaṭṭhāne nisīditabbaṃ, antoaruṇeyeva vuttanayena vattaṃ samādiyitvā ārocetabbaṃ. Sace añño koci bhikkhu kenacideva karaṇīyena taṃ ṭhānaṃ āgacchati, sace esa taṃ passati, saddaṃ vāssa suṇāti, ārocetabbaṃ. Anārocentassa ratticchedo ceva vattabhedo ca, atha dvādasahatthaṃ upacāraṃ okkamitvā ajānantasseva gacchati, ratticchedo hoti eva, vattabhedo pana natthi. Ārocitakālato paṭṭhāya ekaṃ bhikkhuṃ ṭhapetvā sesehi sati karaṇīye gantumpi vaṭṭati, aruṇe uṭṭhite tassa bhikkhussa santike vattaṃ nikkhipitabbaṃ. Sace sopi kenaci kammena pure aruṇeyeva gacchati, aññaṃ vihārato nikkhantaṃ vā āgantukaṃ vā yaṃ paṭhamaṃ passati, tassa santike ārocetvā vattaṃ nikkhipitabbaṃ. Ayañca yasmā gaṇassa ārocetvā bhikkhūnañca atthibhāvaṃ sallakkhetvāva vasi, tenassa ūne gaṇe caraṇadoso vā vippavāso vā na hoti. Sace na kañci passati, vihāraṃ gantvāpi yaṃ paṭhamaṃ passati, tassa ārocetvā nikkhipitabbaṃ. Ayaṃ **nikkhittavattassa parihāro**.

239. Evaṃ chārattaṃ mānattaṃ akhaṇḍaṃ caritvā yattha siyā vīsatigaṇo bhikkhusaṅgho, tattha so bhikkhu abbhetabbo. Abbhentehi ca paṭhamaṃ abbhānāraho kātabbo. Ayañhi nikkhittavattattā pakatattaṭṭhāne ṭhito, pakatattassa ca abbhānaṃ kātuṃ na vaṭṭati, tasmā vattaṃ samādāpetabbo, vatte samādinne abbhānāraho hoti. Tenapi vattaṃ samādiyitvā ārocetvā abbhānaṃ yācitabbaṃ. Anikkhittavattassa puna vattasamādānakiccaṃ natthi. So hi chārattātikkameneva abbhānāraho hoti, tasmā so abbhetabbo. Abbhentena ca –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante…pe… sohaṃ ciṇṇamānatto dutiyampi, bhante, saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante…pe… sohaṃ ciṇṇamānatto tatiyampi, bhante, saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmī’’ti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ

ekāhappaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno abbhānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

''Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

''Abbhito saṅghena itthannāmo bhikkhu, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī''ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Evaṃ tāva ekāhappaṭicchannāya āpattiyā paṭicchannaparivāso mānattadānaṃ abbhānañca veditabbaṃ. Imināva nayena dvīhādipaṭicchannāsupi tadanurūpā kammavācā kātabbā.

240. Sace pana appaṭicchannā āpatti hoti, parivāsaṃ adatvā mānattameva datvā ciṇṇamānatto abbhetabbo. Kathaṃ? Mānattaṃ dentena tāva –

''Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante…pe… dutiyampi, bhante, saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante…pe… tatiyampi, bhante, saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmī''ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

''Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.

''Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

''Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

''Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī''ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne ca vattasamādānaṃ vattanikkhepo mānattacaraṇañca sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Ārocentena pana –

''Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ carāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū''ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ.

Ekassa dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā ārocentena paṭicchannamānatte vuttanayeneva ārocetabbaṃ. Ciṇṇamānatto ca yattha siyā vīsatigaṇo bhikkhusaṅgho, tattha so abbhetabbo. Abbhentena ca –

''Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante…pe… sohaṃ ciṇṇamānatto dutiyampi, bhante, saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmi. Ahaṃ, bhante…pe… sohaṃ ciṇṇamānatto tatiyampi, bhante, saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmī''ti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

''Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheyya, esā ñatti.

''Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno abbhānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

''Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

Abbhito saṅghena itthannāmo bhikkhu, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī''ti –

Evaṃ kammavācaṃ vatvā abbhetabbo. Evaṃ appaṭicchannāya āpattiyā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

241. Sace kassaci ekāpatti paṭicchannā hoti, ekā appaṭicchannā, tassa paṭicchannāya āpattiyā parivāsaṃ datvā parivutthaparivāsassa mānattaṃ dentena appaṭicchannāpattiṃ paṭicchannāpattiyā samodhānetvāpi dātuṃ vaṭṭati. Kathaṃ? Sace paṭicchannāpatti ekāhappaṭicchannā hoti –

''Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso, ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yācāmī''ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

''Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.

''Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne ca vattasamādānādi sabbaṃ vuttanayameva. Ārocentena pana –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso, ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ carāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ.

Samādinnamānattena ca anūnaṃ katvā vuttanayena chārattaṃ mānattaṃ caritabbaṃ. Ciṇṇamānatto ca yattha siyā vīsatigaṇo bhikkhusaṅgho, tattha so abbhetabbo. Abbhentena ca –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ ekāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso, ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmī’’ti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannāñca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji ekāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ ekāhappaṭicchannānaṃ ekāhaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno abbhānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Abbhito saṅghena itthannāmo bhikkhu, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācaṃ katvā abbhetabbo.

Paṭicchannaparivāsakathā niṭṭhitā.

242. Suddhantaparivāso samodhānaparivāsoti dve avasesā. Tattha (cūḷava. aṭṭha. 102) **suddhantaparivāso** duvidho cūḷasuddhanto mahāsuddhantoti. Duvidhopi cesa rattiparicchedaṃ sakalaṃ vā ekaccaṃ vā ajānantassa ca assarantassa ca tattha vematikassa ca dātabbo. Āpattipariyantaṃ pana ‘‘ettakā ahaṃ āpattiyo āpanno’’ti jānātu vā mā vā, akāraṇametaṃ, tattha yo upasampadato paṭṭhāya anulomakkamena vā ārocitadivasato paṭṭhāya paṭilomakkamena vā ‘‘asukañca asukañca divasaṃ vā pakkhaṃ vā māsaṃ vā saṃvaccharaṃ vā tava suddhabhāvaṃ jānāsī’’ti pucchiyamāno ‘‘āma, bhante, jānāmi, ettakaṃ nāma kālaṃ ahaṃ suddho’’ti vadati, tassa dinno suddhantaparivāso **cūḷasuddhanto**ti vuccati.

Taṃ gahetvā parivasantena yattakaṃ kālaṃ attano suddhiṃ jānāti, tattakaṃ apanetvā avasesaṃ māsaṃ vā dvemāsaṃ vā parivasitabbaṃ. Sace ‘‘māsamattaṃ asuddhomhī’’ti sallakkhetvā aggahesi, parivasanto ca puna aññaṃ māsaṃ sarati, tampi māsaṃ parivasitabbameva, puna parivāsadānakiccaṃ natthi. Atha ‘‘dvemāsaṃ asuddhomhī’’ti sallakkhetvā aggahesi, parivasanto ca ‘‘māsamattamevāhaṃ asuddhomhī’’ti sanniṭṭhānaṃ karoti, māsameva parivasitabbaṃ, puna parivāsadānakiccaṃ natthi. Ayañhi suddhantaparivāso nāma uddhampi ārohati, heṭṭhāpi orohati. Idamassa lakkhaṇaṃ. Aññasmiṃ pana āpattivuṭṭhāne idaṃ lakkhaṇaṃ – yo appaṭicchannaṃ āpattiṃ ‘‘paṭicchannā’’ti vinayakammaṃ karoti, tassāpatti vuṭṭhāti. Yo paṭicchannaṃ ‘‘appaṭicchannā’’ti vinayakammaṃ karoti, tassa na vuṭṭhāti. Acirapaṭicchannaṃ ‘‘cirapaṭicchannā’’ti karontassapi vuṭṭhāti, cirapaṭicchannaṃ ‘‘acirapaṭicchannā’’ti karontassa na vuṭṭhāti. Ekaṃ āpattiṃ āpajjitvā ‘‘sambahulā’’ti karontassa vuṭṭhāti ekaṃ vinā sambahulānaṃ abhāvato. Sambahulā pana āpajjitvā ‘‘ekaṃ āpajji’’nti karontassa na vuṭṭhāti.

Yo pana yathāvuttena anulomapaṭilomanayena pucchiyamānopi rattipariyantaṃ na jānāti nassarati, vematiko vā hoti, tassa dinno suddhantaparivāso **mahāsuddhanto**ti vuccati. Taṃ gahetvā gahitadivasato paṭṭhāya yāva upasampadadivaso, tāva rattiyo gaṇetvā parivasitabbaṃ, ayaṃ uddhaṃ nārohati, heṭṭhā pana orohati. Tasmā sace parivasanto rattiparicchede sanniṭṭhānaṃ karoti ‘‘māso vā saṃvaccharo vā mayhaṃ āpannassā’’ti, māsaṃ vā saṃvaccharaṃ vā parivasitabbaṃ.

Parivāsayācanadānalakkhaṇaṃ panettha evaṃ veditabbaṃ – tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ, āpattipariyantaṃ na jānāmi, rattipariyantaṃ na jānāmi, āpattipariyantaṃ nassarāmi, rattipariyantaṃ nassarāmi, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, sohaṃ saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yācāmī’’ti.

Dutiyampi yācitabbo. Tatiyampi yācitabbo.

Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji, āpattipariyantaṃ na jānāti, rattipariyantaṃ na jānāti, āpattipariyantaṃ nassarati, rattipariyantaṃ nassarati, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ dadeyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji, āpattipariyantaṃ na jānāti, rattipariyantaṃ na jānāti, āpattipariyantaṃ nassarati, rattipariyantaṃ nassarati, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Dinno saṅghena itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ. Suddhantaparivāso, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ suddhantaparivāso dātabbo.

Kammavācāpariyosāne vattasamādānādi sabbaṃ vuttanayameva. Ārocentena pana –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ, āpattipariyantaṃ na jānāmi, rattipariyantaṃ na jānāmi, āpattipariyantaṃ nassarāmi, rattipariyantaṃ nassarāmi, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti ārocetabbaṃ.

Ekassa dvinnaṃ vā tiṇṇaṃ vā ārocanaṃ vuttanayameva. Parivutthaparivāsassa mānattaṃ dentena –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ, āpattipariyantaṃ na jānāmi, rattipariyantaṃ na jānāmi, āpattipariyantaṃ nassarāmi, rattipariyantaṃ nassarāmi, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mārattaṃ yācāmī’’ti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji, āpattipariyantaṃ na jānāti, rattipariyantaṃ na jānāti, āpattipariyantaṃ nassarati, rattipariyantaṃ nassarati, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji, āpattipariyantaṃ na jānāti, rattipariyantaṃ na jānāti, āpattipariyantaṃ nassarati, rattipariyantaṃ nassarati, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne mānattasamādānādi sabbaṃ vuttanayameva. Ārocentena pana –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ, āpattipariyantaṃ na jānāmi, rattipariyantaṃ na jānāmi, āpattipariyantaṃ nassarāmi, rattipariyantaṃ nassarāmi, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, sohaṃ saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ carāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ.

Ciṇṇamānatto ca yattha siyā vīsatigaṇo bhikkhusaṅgho, tattha so bhikkhu abbhetabbo. Abbhentena ca –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ, āpattipariyantaṃ na jānāmi, rattipariyantaṃ na jānāmi, āpattipariyantaṃ nassarāmi, rattipariyantaṃ nassarāmi, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, sohaṃ saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ bhante ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmī’’ti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji, āpattipariyantaṃ na jānāti, rattipariyantaṃ na jānāti, āpattipariyantaṃ nassarati, rattipariyantaṃ nassarati, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji, āpattipariyantaṃ na jānāti, rattipariyantaṃ na jānāti, āpattipariyantaṃ nassarati, rattipariyantaṃ nassarati, āpattipariyante vematiko, rattipariyante vematiko, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ suddhantaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno abbhānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Abbhito saṅghena itthannāmo bhikkhu, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācaṃ katvā abbhetabbo.

Suddhantaparivāsakathā niṭṭhitā.

243. **Samodhānaparivāso** pana tividho hoti – odhānasamodhāno agghasamodhāno missakasamodhānoti. Tattha (cūḷava. aṭṭha. 102) **odhānasamodhāno** nāma antarāpattiṃ āpajjitvā paṭicchādentassa parivutthadivase odhunitvā makkhetvā purimāya āpattiyā mūladivasaparicchede pacchā āpannaṃ āpattiṃ samodahitvā dātabbaparivāso vuccati.

Ayaṃ panettha vinicchayo – yo paṭicchannāya āpattiyā parivāsaṃ gahetvā parivasanto vā mānattāraho vā mānattaṃ caranto vā abbhānāraho vā anikkhittavatto aññaṃ āpattiṃ āpajjitvā purimāya āpattiyā samā vā ūnatarā vā rattiyo paṭicchādeti, tassa mūlāyapaṭikassanena te parivutthadivase ca mānattaciṇṇadivase ca sabbe odhunitvā adivase katvā pacchā āpannāpattiṃ mūlaāpattiyaṃ samodhāya parivāso dātabbo. Tena sace mūlāpatti pakkhapaṭicchannā, antarāpatti ūnakapakkhapaṭicchannā, puna pakkhameva parivāso parivasitabbo. Athāpi antarāpatti pakkhapaṭicchannāva, pakkhameva parivasitabbaṃ. Etenupāyena yāva saṭṭhivassapaṭicchannā mūlāpatti, tāva vinicchayo veditabbo. Saṭṭhivassānipi parivasitvā mānattāraho hutvāpi hi ekadivasaṃ antarāpattiṃ paṭicchādetvā puna saṭṭhivassāni parivāsāraho hoti. Evaṃ mānattacārikamānattārahakālepi āpannāya āpattiyā mūlāyapaṭikassane kate mānattaciṇṇadivasāpi parivāsavutthadivasāpi sabbe makkhitāva honti. Sace pana nikkhittavatto āpajjati, mūlāyapaṭikassanāraho nāma na hoti. Kasmā? Yasmā na so parivasanto āpanno, pakatattaṭṭhāne ṭhito āpanno, tasmā tassā āpattiyā visuṃ mānattaṃ caritabbaṃ. Sace paṭicchannā hoti, parivāsopi vasitabbo.

‘‘Sace pana antarāpatti mūlāpattito atirekapaṭicchannā hoti, tattha kiṃ kātabba’’nti vutte mahāsumatthero āha ‘‘atekiccho ayaṃ puggalo, atekiccho nāma āvikārāpetvā vissajjetabbo’’ti. Mahāpadumatthero panāha ‘‘kasmā atekiccho nāma, nanu ayaṃ samuccayakkhandhako nāma buddhānaṃ ṭhitakālasadiso, āpatti nāma paṭicchannā vā hotu appaṭicchannā vā samakaūnataraatirekapaṭicchannā vā, vinayadharassa kammavācaṃ yojetuṃ samatthabhāvoyevettha pamāṇaṃ, tasmā yā atirekapaṭicchannā hoti, taṃ mūlāpattiṃ katvā tattha itaraṃ samodhāya parivāso dātabbo’’ti. Ayaṃ odhānasamodhāno nāma.

Taṃ dentena paṭhamaṃ mūlāya paṭikassitvā pacchā parivāso dātabbo. Sace koci bhikkhu pakkhapaṭicchannāya āpattiyā parivasanto antarā anikkhittavattova puna pañcāhappaṭicchannaṃ āpattiṃ āpajjati, tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pañcāhappaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācāmī’’ti.
>
> Dutiyampi yācitabbo. Tatiyampi yācitabbo.

Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji pañcāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikasseyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji pañcāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassati, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanā, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….
>
> ‘‘Paṭikassito saṅghena itthannāmo bhikkhu antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanā, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ mūlāyapaṭikassanā kātabbā.

Evañca samodhānaparivāso dātabbo. Tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā…pe… evamassa vacanīyo –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pañcāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yācāmī’’ti.
>
> Dutiyampi yācitabbo. Tatiyampi yācitabbo.

Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji pañcāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ dadeyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji pañcāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….
>
> ‘‘Dinno saṅghena itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāso, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ samodhānaparivāso dātabbo.

Kammavācāpariyosāne ca vattasamādānādi sabbaṃ pubbe vuttanayameva. Ārocentena pana –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pañcāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ.

Parivutthaparivāsassa mānattaṃ dentena –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pañcāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmī’’ti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji pañcāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji pañcāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne ca mānattasamādānādi sabbaṃ vuttanayameva. Ārocentena pana –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pañcāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ carāmi, vediyāmahaṃ bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ.

Ciṇṇamānattaṃ abbhentena ca –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pañcāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmī’’ti –

Evaṃ tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji pañcāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji pañcāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ pañcāhappaṭicchannānaṃ purimāsu āpattīsu samodhānaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno abbhānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Abbhito saṅghena itthannāmo bhikkhu, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Sace mānattāraho vā mānattaṃ caranto vā abbhānāraho vā anikkhittavatto antarāpattiṃ āpajjitvā paṭicchādeti, vuttanayeneva purimāpattiyā antarāpattiyā ca divasaparicchedaṃ sallakkhetvā tadanurūpāya kammavācāya mūlāya paṭikassitvā parivāsaṃ datvā parivutthaparivāsassa mānattaṃ datvā ciṇṇamānatto abbhetabbo. Sace pana paṭicchannāya āpattiyā parivasanto antarāpattiṃ āpajjitvā na paṭicchādeti, tassa mūlāyapaṭikassanāyeva kātabbā, puna parivāsadānakiccaṃ natthi. Mūlāyapaṭikassanena pana parivutthadivasānaṃ makkhitattā puna ādito paṭṭhāya parivasitabbaṃ. Parivutthaparivāsassa ca mūlāpattiyā antarāpattiṃ samodhānetvā mānattaṃ dātabbaṃ, ciṇṇamānatto ca abbhetabbo. Kathaṃ? Mūlāyapaṭikassanaṃ karontena tāva sace mūlāpatti pakkhapaṭicchannā hoti,

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ antarāsambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikasseyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassati, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanā, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….
>
> ‘‘Paṭikassito saṅghena itthannāmo bhikkhu, antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassanā khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Evaṃ mūlāya paṭikassitena puna ādito paṭṭhāya parivasitabbaṃ. Parivasantena ca –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ paṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ parivasāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Ārocetabbaṃ.

Parivutthaparivāsassa mānattaṃ dentena –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ, bhante, parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, taṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, taṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….
>
> ‘‘Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne mānattasamādānādi sabbaṃ vuttanayameva. Ārocentena pana –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ carāmi, vediyāmahaṃ bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ.

Ciṇṇamānattaṃ abbhentena ca –

> ‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ pakkhapaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ apaṭicchannānaṃ

mūlāya paṭikassi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ bhante ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, taṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji pakkhapaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ pakkhapaṭicchannānaṃ pakkhaparivāsaṃ adāsi, so parivasanto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, taṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ paṭicchannānañca appaṭicchannānañca chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno abbhānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Abbhito saṅghena itthannāmo bhikkhu, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Imināva nayena mānattārahamānattacārikaabbhānārahakālesupi antarāpattiṃ āpajjitvā appaṭicchādentassa mūlāyapaṭikassanameva katvā mūlāpattiyā antarāpattiṃ samodhānetvā mānattaṃ datvā ciṇṇamānattassa abbhānaṃ kātabbaṃ. Ettha pana ‘‘sohaṃ parivasanto’’ti āgataṭṭhāne ‘‘sohaṃ parivutthaparivāso mānattāraho’’ti vā ‘‘sohaṃ mānattaṃ caranto’’ti vā ‘‘sohaṃ ciṇṇamānatto abbhānāraho’’ti vā vattabbaṃ.

Sace pana appaṭicchannāya āpattiyā mānattaṃ caranto antarāpattiṃ āpajjitvā na paṭicchādeti, so mūlāya paṭikassitvā antarāpattiyā puna mānattaṃ datvā ciṇṇamānatto abbhetabbo. Kathaṃ? Mūlāyapaṭikassanaṃ karontena tāva –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikasseyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassati, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanā, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Paṭikassito saṅghena itthannāmo bhikkhu, antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanā khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Evaṃ mūlāya paṭikassitvā mānattaṃ dentena –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, taṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, taṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne mānattasamādānādi sabbaṃ vuttanayameva. Ārocentena pana –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ carāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ.

Ciṇṇamānattaṃ abbhentena ca –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajjiṃ appaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāciṃ, taṃ maṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, sohaṃ saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, taṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so mānattaṃ caranto antarā sambahulā āpattiyo āpajji appaṭicchannāyo, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāyapaṭikassanaṃ yāci, taṃ saṅgho antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ mūlāya paṭikassi, so saṅghaṃ antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno antarā sambahulānaṃ āpattīnaṃ appaṭicchannānaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno abbhānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Abbhito saṅghena itthannāmo bhikkhu, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācaṃ katvā abbhetabbo.

Abbhānārahakālepi antarāpattiṃ āpajjitvā appaṭicchādentassa imināva nayena mūlāyapaṭikassanā mānattadānaṃ abbhānañca veditabbaṃ. Kevalaṃ panettha ‘‘mānattaṃ caranto’’ti avatvā ‘‘ciṇṇamānatto abbhānāraho’’ti vattabbaṃ.

Odhānasamodhānaparivāsakathā niṭṭhitā.

244. **Agghasamodhāno** (cūḷava. aṭṭha. 102) nāma sambahulāsu āpattīsu yā ekā vā dve vā tisso vā sambahulā vā āpattiyo sabbacirapaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhāya tāsaṃ rattiparicchedavasena avasesānaṃ ūnatarapaṭicchannānaṃ āpattīnaṃ parivāso dīyati, ayaṃ vuccati agghasamodhāno. Yassa pana sataṃ āpattiyo dasāhappaṭicchannā, aparampi sataṃ āpattiyo dasāhappaṭicchannāti evaṃ dasakkhattuṃ katvā āpattisahassaṃ divasasataṃ paṭicchannaṃ hoti, tena kiṃ kātabbanti? Sabbā samodahitvā dasa divase parivasitabbaṃ. Evaṃ ekeneva dasāhena divasasatampi parivasitabbameva hoti. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Dasasataṃ rattisataṃ, āpattiyo chādayitvāna;
Dasa rattiyo vasitvāna, mucceyya pārivāsiko’’ti. (pari. 477);

Ayaṃ agghasamodhāno nāma.

Tassa ārocanadānalakkhaṇaṃ evaṃ veditabbaṃ – sace kassaci bhikkhuno ekā āpatti ekāhappaṭicchannā hoti, ekā āpatti dvīhappaṭicchannā, ekā tīhapaṭicchannā, ekā catūhappaṭicchannā, ekā pañcāhappaṭicchannā, ekā chāhappaṭicchannā, ekā sattāhappaṭicchannā, ekā aṭṭhāhappaṭicchannā, ekā navāhappaṭicchannā, ekā dasāhappaṭicchannā hoti, tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā…pe… evamassa vacanīyo –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo sambahulā āpattiyo dvīhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yācāmī’’ti.

Dutiyampi yācitabbo. Tatiyampi yācitabbo.

Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ dadeyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Dinno saṅghena itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāso, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne vattasamādānādi sabbaṃ vuttanayameva. Ārocentena pana –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivasāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti –

Evaṃ ārocetabbaṃ.

Parivutthaparivāsassa mānattaṃ dentena –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yācati, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ deti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācā kātabbā.

Kammavācāpariyosāne ca mānattasamādānādi sabbaṃ vuttanayameva. Ārocentena pana –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ mānattaṃ carāmi, vediyāmahaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū’’ti ārocetabbaṃ.

Ciṇṇamānatto abbhetabbo. Abbhentena ca –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, sohaṃ saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ adāsi, sohaṃ parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāciṃ, tassa me saṅgho tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, sohaṃ, bhante, ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā –

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheyya, esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajji sambahulā āpattiyo ekāhappaṭicchannāyo…pe… sambahulā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ yā āpattiyo dasāhappaṭicchannāyo, tāsaṃ agghena samodhānaparivāsaṃ adāsi, so parivutthaparivāso saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ yāci, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno tāsaṃ āpattīnaṃ chārattaṃ mānattaṃ adāsi, so ciṇṇamānatto saṅghaṃ abbhānaṃ yācati, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ abbheti, yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno abbhānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Abbhito saṅghena itthannāmo bhikkhu, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti –

Evaṃ kammavācaṃ katvā abbhetabbo.

Agghasamodhānaparivāsakathā niṭṭhitā.

245. **Missakasamodhāno** (cuḷava. aṭṭha. 102) nāma – yo nānāvatthukā āpattiyo ekato katvā dīyati. Tatrāyaṃ nayo –

‘‘Ahaṃ, bhante, sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjiṃ ekaṃ sukkavissaṭṭhiṃ, ekaṃ kāyasaṃsaggaṃ, ekaṃ duṭṭhullavācaṃ, ekaṃ attakāmaṃ, ekaṃ sañcarittaṃ, ekaṃ kuṭikāraṃ, ekaṃ vihārakāraṃ, ekaṃ duṭṭhadosaṃ, ekaṃ aññabhāgiyaṃ, ekaṃ saṅghabhedakaṃ, ekaṃ saṅghabhedānuvattakaṃ, ekaṃ dubbacaṃ, ekaṃ kuladūsakaṃ, sohaṃ, bhante, saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ samodhānaparivāsaṃ yācāmī’’ti –

Tikkhattuṃ yācāpetvā tadanurūpāya kammavācāya parivāso dātabbo.

Ettha ca ‘‘saṅghādisesā āpattiyo āpajji nānāvatthukāyo’’tipi ‘‘saṅghādisesā āpattiyo āpajji’’itipi evaṃ pubbe vuttanayena vatthuvasenapi gottavasenapi nāmavasenapi āpattivasenapi yojetvā kammaṃ kātuṃ vaṭṭatiyeva, tasmā na idha visuṃ kammavācaṃ yojetvā dassayissāma pubbe sabbāpattisādhāraṇaṃ katvā yojetvā dassitāya eva kammavācāya nānāvatthukāhipi āpattīhi vuṭṭhānasambhavato sāyevettha kammavācā alanti.

Missakasamodhānaparivāsakathā niṭṭhitā.

246. Sace koci bhikkhu parivasanto vibbhamati, sāmaṇero vā hoti, vibbhamantassa sāmaṇerassa ca parivāso na ruhati. So ce puna upasampajjati, tassa tadeva purimaṃ parivāsadānaṃ, yo parivāso dinno, sudinno, yo parivuttho, suparivuttho, avaseso parivasitabbo. Sacepi mānattāraho mānattaṃ caranto abbhānāraho vā vibbhamati, sāmaṇero vā hoti, so ce puna upasampajjati, tassa tadeva purimaṃ parivāsadānaṃ, yo parivāso dinno, sudinno, yo parivuttho, suparivuttho, yaṃ mānattaṃ dinnaṃ, sudinnaṃ, yaṃ mānattaṃ ciṇṇaṃ, taṃ suciṇṇaṃ, so bhikkhu abbhetabbo.

Sace koci bhikkhu parivasanto ummattako hoti khittacitto vedanāṭṭo, ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa ca parivāso na ruhati. So ce puna anummattako hoti akhittacitto avedanāṭṭo, tadeva purimaṃ parivāsadānaṃ, yo parivāso dinno, sudinno, yo parivuttho, suparivuttho, avaseso parivasitabbo. Mānattārahādīsupi eseva nayo.

Sace koci parivasanto ukkhittako hoti, ukkhittakassa parivāso na ruhati. Sace puna osārīyati, tassa tadeva purimaṃ parivāsadānaṃ, yo parivāso dinno, sudinno, yo parivuttho, suparivuttho, avaseso parivasitabbo. Mānattārahādīsupi eseva nayo.

Sace kassaci bhikkhuno itthiliṅgaṃ pātubhavati, tassa sāyeva upajjhā, sāyeva upasampadā, puna upajjhā na gahetabbā, upasampadā ca na kātabbā, bhikkhuupasampadato pabhuti yāva vassagaṇanā, sāyeva vassagaṇanā, na ito paṭṭhāya vassagaṇanā kātabbā. Appatirūpaṃ dānissā bhikkhūnaṃ majjhe vasituṃ, tasmā bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhunīhi saddhiṃ vasitabbaṃ. Yā desanāgāminiyo vā vuṭṭhānagāminiyo vā āpattiyo bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi sādhāraṇā, tāsaṃ bhikkhunīhi kātabbaṃ, vinayakammameva bhikkhunīnaṃ santike kātabbaṃ. Yā pana bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi asādhāraṇā sukkavissaṭṭhiādikā āpattiyo, tāhi āpattīhi anāpatti, liṅge parivatte tā āpattiyo vuṭṭhitāva honti, puna pakatiliṅge uppannepi tāhi āpattīhi tassa anāpattiyeva. Bhikkhuniyā purisaliṅge pātubhūtepi eseva nayo. Vuttañcetaṃ –

> ‘‘Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno itthiliṅgaṃ pātubhūtaṃ hoti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Anujānāmi bhikkhave taṃyeva upajjhaṃ, taṃyeva upasampadaṃ, tāniyeva vassāni bhikkhunīhi saṅgamituṃ, yā āpattiyo bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi sādhāraṇā, tā āpattiyo bhikkhunīnaṃ santike vuṭṭhātuṃ. Yā āpattiyo bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi asādhāraṇā, tāhi āpattīhi anāpatti.
>
> ‘‘Tena kho pana samayena aññatarissā bhikkhuniyā purisaliṅgaṃ pātubhūtaṃ hoti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Anujānāmi bhikkhave taṃyeva upajjhaṃ, taṃyeva upasampadaṃ, tāniyeva vassāni bhikkhūhi saṅgamituṃ, yā āpattiyo bhikkhunīnaṃ bhikkhūhi sādhāraṇā, tā āpattiyo bhikkhūnaṃ santike vuṭṭhātuṃ. Yā āpattiyo bhikkhunīnaṃ bhikkhūhi asādhāraṇā, tāhi āpattīhi anāpattī’’ti (pārā. 69).

247. **Ayaṃ panettha pāḷimuttakavinicchayo** (pārā. aṭṭha. 1.69) – imesu dvīsu liṅgesu purisaliṅgaṃ uttamaṃ, itthiliṅgaṃ hīnaṃ, tasmā purisaliṅgaṃ balavaakusalena antaradhāyati, itthiliṅgaṃ dubbalakusalena patiṭṭhāti. Itthiliṅgaṃ pana antaradhāyantaṃ dubbalaakusalena antaradhāyati, purisaliṅgaṃ balavakusalena patiṭṭhāti. Evaṃ ubhayampi akusalena antaradhāyati, kusalena paṭilabbhati.

Tattha sace dvinnaṃ bhikkhūnaṃ ekato sajjhāyaṃ vā dhammasākacchaṃ vā katvā ekāgāre nipajjitvā niddaṃ okkantānaṃ ekassa itthiliṅgaṃ pātubhavati, ubhinnampi sahaseyyāpatti hoti. So ce paṭibujjhitvā attano vippakāraṃ disvā dukkhī dummano rattibhāgeyeva itarassa āroceyya, tena samassāsetabbo ‘‘hotu mā cintayittha, vaṭṭasseveso doso, sammāsambuddhena dvāraṃ dinnaṃ, bhikkhu vā hotu bhikkhunī vā, anāvaṭo dhammo, avārito saggamaggo’’ti. Samassāsetvā evaṃ vattabbaṃ ‘‘tumhehi bhikkhunupassayaṃ gantuṃ vaṭṭati, atthi pana te kāci sandiṭṭhā bhikkhuniyo’’ti. Sacassā honti tādisā bhikkhuniyo, ‘‘atthī’’ti, no ce honti, ‘‘natthī’’ti vatvā so bhikkhu vattabbo ‘‘mama saṅgahaṃ karotha, idāni maṃ paṭhamaṃ bhikkhunupassayaṃ nethā’’ti. Tena bhikkhunā taṃ gahetvā tassā vā sandiṭṭhānaṃ attano vā sandiṭṭhānaṃ bhikkhunīnaṃ santikaṃ gantabbaṃ. Gacchantena ca na ekakena gantabbaṃ, catūhi pañcahi bhikkhūhi saddhiṃ jotikañca kattaradaṇḍakañca gahetvā saṃvidahanaṃ parimocetvā ‘‘mayaṃ asukaṃ nāma ṭhānaṃ gacchāmā’’ti gantabbaṃ. Sace bahigāme dūre vihāro hoti, antarāmagge gāmantaranadīpārarattivippavāsagaṇaohīyanāpattīhi anāpatti. Bhikkhunupassayaṃ gantvā tā bhikkhuniyo vattabbā ‘‘asukaṃ nāma bhikkhuṃ jānāthā’’ti? ‘‘Āma, ayyā’’ti. Tassa itthiliṅgaṃ pātubhūtaṃ, saṅgahaṃ dānissā karothāti. Tā ce ‘‘sādhu ayyā, idāni mayampi sajjhāyissāma, dhammaṃ sossāma, gacchatha tumhe’’ti vatvā saṅgahaṃ karonti, ārādhikā ca honti saṅgāhikā lajjiniyo, tā kopetvā aññattha na gantabbaṃ. Gacchati ce, gāmantaranadīpārarattivippavāsagaṇaohīyanāpattīhi na muccati.

Sace pana lajjiniyo honti, na saṅgāhikāyo, aññattha gantuṃ labbhati. Sacepi alajjiniyo honti, saṅgahaṃ pana karonti, tāpi pariccajitvā aññattha gantuṃ labbhati. Sace lajjiniyo ca saṅgāhikā ca, ñātikā na honti, āsannagāme pana aññā ñātikā honti paṭijagganikā, tāsampi santikaṃ gantuṃ vaṭṭatīti vadanti. Gantvā sace bhikkhubhāvepi nissayapaṭipanno, patirūpāya bhikkhuniyā santike nissayo gahetabbo, mātikā vā vinayo vā uggahito suggahito, puna uggaṇhanakāraṇaṃ natthi. Sace bhikkhubhāvepi parisāvacaro, tassa santikeyeva upasampannā sūpasampannā, aññassa santike nissayo gahetabbo. Pubbe taṃ nissāya vasantehipi aññassa santike nissayo gahetabbo. Paripuṇṇavassasāmaṇerenapi aññassa santike upajjhā gahetabbā.

Yaṃ panassa bhikkhubhāve adhiṭṭhitaṃ ticīvarañca patto ca, taṃ adhiṭṭhānaṃ vijahati, puna adhiṭṭhātabbaṃ. Saṅkaccikā ca udakasāṭikā ca gahetabbā. Yaṃ atirekacīvaraṃ vā atirekapatto vā vinayakammaṃ katvā ṭhapito hoti, tampi sabbaṃ vinayakammaṃ vijahati, puna kātabbaṃ. Paṭiggahitatelamadhuphāṇitādīnipi paṭiggahaṇaṃ vijahanti. Sace paṭiggahaṇato sattame divase liṅgaṃ parivattati, puna paṭiggahetvā sattāhaṃ vaṭṭati. Yaṃ pana bhikkhukāle aññassa bhikkhuno santakaṃ paṭiggahitaṃ, taṃ paṭiggahaṇaṃ na vijahati. Yampi ubhinnaṃ sādhāraṇaṃ avibhajitvā ṭhapitaṃ, taṃ pakatatto rakkhati. Yaṃ pana vibhattaṃ etasseva santakaṃ, taṃ paṭiggahaṇaṃ vijahati. Vuttañcetaṃ parivāre –

> ‘‘Telaṃ madhu phāṇitañcāpi sappiṃ, sāmaṃ gahetvā nikkhipeyya;
> Avītivatte sattāhe, sati paccaye paribhuñjantassa āpatti;
> Pañhā mesā kusalehi cintitā’’ti. (pari. 480);

Idañhi liṅgaparivattanaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭiggahaṇaṃ nāma liṅgaparivattanena, kālakiriyāya, sikkhāpaccakkhānena, hīnāyāvattanena, anupasampannassa dānena, anapekkhavissajjanena, acchinditvā gahaṇena ca vijahati. Tasmā sacepi harītakakhaṇḍampi paṭiggahetvā ṭhapitamatthi, sabbamassa paṭiggahaṇaṃ vijahati. Bhikkhuvihāre pana yaṃ kiñcissā santakaṃ paṭiggahetvā vā appaṭiggahetvā vā ṭhapitaṃ, sabbassa sāva issarā, āharāpetvā gahetabbaṃ. Yaṃ panettha thāvaraṃ tassā santakaṃ senāsanaṃ vā uparopakā vā, te yassicchati, tassa dātabbā. Terasasu sammutīsu yā bhikkhukāle laddhā sammuti, sabbā paṭippassambhati, purimikāya senāsanaggāho paṭippassambhati. Sace pacchimikāya senāsane gahite liṅgaṃ parivattati, bhikkhusaṅgho cassā uppannalābhaṃ dātukāmo hoti, apaloketvā dātabbo.

Sace bhikkhunīhi sādhāraṇāya paṭicchannāya āpattiyā parivasantassa liṅgaṃ parivattati, puna pakkhamānattameva dātabbaṃ. Sace mānattaṃ carantassa parivattati, puna pakkhamānattameva dātabbaṃ. Sace ciṇṇamānattassa parivattati, bhikkhunīhi abbhānakammaṃ kātabbaṃ. Sace akusalavipāke parikkhīṇe pakkhamānattakāle punadeva liṅgaṃ parivattati, chārattaṃ mānattameva dātabbaṃ. Sace ciṇṇe pakkhamānatte parivattati, bhikkhūhi abbhānakammaṃ kātabbanti.

Bhikkhuniyā liṅgaparivattanepi vuttanayeneva sabbo vinicchayo veditabbo. Ayaṃ pana viseso – sace bhikkhunikāle āpannā sañcarittāpatti paṭicchannā hoti, parivāsadānaṃ natthi, chārattaṃ mānattameva dātabbaṃ. Sace pakkhamānattaṃ carantiyā liṅgaṃ parivattati, na tenattho, chārattaṃ mānattameva dātabbaṃ. Sace ciṇṇamānattāya parivattati, puna mānattaṃ adatvā bhikkhūhi abbhetabbo. Atha bhikkhūhi mānatte adinne puna liṅgaṃ parivattati, bhikkhunīhi pakkhamānattameva dātabbaṃ. Atha chārattaṃ mānattaṃ carantassa puna parivattati, pakkhamānattameva dātabbaṃ. Ciṇṇamānattassa pana liṅgaparivatte jāte bhikkhunīhi abbhānakammaṃ kātabbaṃ. Puna parivatte ca liṅge bhikkhunibhāve ṭhitāyapi yā āpattiyo pubbe paṭippassaddhā, tā suppaṭippassaddhā evāti.

248. Ito paraṃ pārivāsikādīnaṃ vattaṃ dassayissāma – pārivāsikena (cūḷava. aṭṭha. 76) bhikkhunā upajjhāyena hutvā na upasampādetabbaṃ, vattaṃ nikkhipitvā pana upasampādetuṃ vaṭṭati. Ācariyena hutvāpi kammavācā na sāvetabbā, aññasmiṃ asati vattaṃ nikkhipitvā sāvetuṃ vaṭṭati. Āgantukānaṃ nissayo na dātabbo. Yehipi pakatiyāva nissayo gahito, te vattabbā ‘‘ahaṃ vinayakammaṃ karomi, asukattherassa nāma santike nissayaṃ gaṇhatha, mayhaṃ vattaṃ mā karotha, mā maṃ gāmappavesanaṃ āpucchathā’’ti. Sace evaṃ vuttepi karontiyeva, vāritakālato paṭṭhāya karontesupi anāpatti. Añño sāmaṇeropi na gahetabbo, upajjhaṃ datvā gahitasāmaṇeropi vattabbo ‘‘ahaṃ vinayakammaṃ karomi, mayhaṃ vattaṃ mā karotha, mā maṃ gāmappavesanaṃ āpucchathā’’ti. Sace evaṃ vuttepi karontiyeva, vāritakālato paṭṭhāya karontesupi anāpatti. Na bhikkhunovādakasammuti sāditabbā, sammatenapi bhikkhuniyo na ovaditabbā, tasmā bhikkhusaṅghassa vattabbaṃ ‘‘bhante, ahaṃ vinayakammaṃ karomi, bhikkhunovādakaṃ jānāthā’’ti. Paṭibalassa vā bhikkhussa bhāro kātabbo. Āgatā bhikkhuniyo ‘‘saṅghassa santikaṃ gacchatha, saṅgho vo ovādadāyakaṃ jānissatī’’ti vā ‘‘ahaṃ vinayakammaṃ karomi, asukabhikkhussa nāma santikaṃ gacchatha, so vo ovādaṃ dassatī’’ti vā vattabbā.

Yāya āpattiyā saṅghena parivāso dinno hoti, sā āpatti na āpajjitabbā, aññā vā tādisikā tato vā pāpiṭṭhatarā, kammaṃ na garahitabbaṃ, kammikā na garahitabbā, na pakatattassa bhikkhuno uposatho ṭhapetabbo, na pavāraṇā ṭhapetabbā, palibodhatthāya vā pakkosanatthāya vā savacanīyaṃ na kātabbaṃ. Palibodhatthāya hi karonto ‘‘ahaṃ āyasmantaṃ imasmiṃ vatthusmiṃ savacanīyaṃ karomi, imamhā āvāsā parampi mā pakkama, yāva na taṃ adhikaraṇaṃ vūpasantaṃ hotī’’ti evaṃ karoti, pakkosanatthāya karonto ‘‘ahaṃ taṃ savacanīyaṃ karomi, ehi mayā saddhiṃ vinayadharānaṃ sammukhībhāvaṃ gacchāhī’’ti evaṃ karoti, tadubhayampi na kātabbaṃ. Vihāre jeṭṭhakaṭṭhānaṃ na kātabbaṃ, pātimokkhuddesakena vā dhammajjhesakena vā na bhavitabbaṃ, napi terasasu sammutīsu ekasammutivasenapi issariyakammaṃ kātabbaṃ, ‘‘karotu me āyasmā okāsaṃ, ahaṃ taṃ vattukāmo’’ti evaṃ pakatattassa okāso na kāretabbo, vatthunā vā āpattiyā vā na codetabbo, ‘‘ayaṃ te doso’’ti na sāretabbo, bhikkhūhi aññamaññaṃ yojetvā kalaho na kāretabbo, saṅghattherena hutvā pakatattassa bhikkhuno purato na gantabbaṃ na nisīditabbaṃ, dvādasahatthaṃ upacāraṃ muñcitvā ekakeneva gantabbañceva nisīditabbañca, yo hoti saṅghassa āsanapariyanto seyyāpariyanto vihārapariyanto, so tassa dātabbo.

Tattha **āsanapariyanto** nāma bhattaggādīsu saṅghanavakāsanaṃ, svassa dātabbo, tattha nisīditabbaṃ. **Seyyāpariyanto** nāma seyyānaṃ pariyanto sabbalāmakaṃ mañcapīṭhaṃ. Ayañhi vassaggena attano pattaṭṭhāne seyyaṃ gahetuṃ na labhati, sabbabhikkhūhi vicinitvā gahitāvasesā maṅgulagūthabharitā vettalatādivinaddhā lāmakaseyyāvassa dātabbā. Yathā ca seyyā, evaṃ vasanaāvāsopi vassaggena attano pattaṭṭhāne tassa na vaṭṭati, sabbabhikkhūhi vicinitvā gahitāvasesā pana rajohatabhūmi jatukamūsikabharitā paṇṇasālā assa dātabbā. Sace pakatattā sabbe rukkhamūlikā abbhokāsikā ca honti, channaṃ na upenti, sabbepi etehi vissaṭṭhāvāsā nāma honti, tesu yaṃ icchati, taṃ labhati.

Vassūpanāyikadivase paccayaṃ ekapasse ṭhatvā vassaggena gaṇhituṃ labhati, senāsanaṃ na labhati, nibaddhavassāvāsikaṃ senāsanaṃ gaṇhitu kāmena vattaṃ nikkhipitvā gahetabbaṃ. Ñātipavāritaṭṭhāne ‘‘ettake bhikkhū gahetvā āgacchathā’’ti nimantitena ‘‘bhante, asukaṃ nāma kulaṃ bhikkhū nimantesi, etha, tattha gacchāmā’’ti evaṃ saṃvidhāya bhikkhūnaṃ puresamaṇena vā pacchāsamaṇena vā hutvā kulāni na upasaṅkamitabbāni, ‘‘bhante, asukasmiṃ nāma gāme manussā bhikkhūnaṃ āgamanaṃ icchanti, sādhu vatassa, sace tesaṃ saṅgahaṃ kareyyāthā’’ti evaṃ panassa vinayapariyāyena kathetuṃ vaṭṭati. Āgatāgatānaṃ ārocetuṃ harāyamānena āraññikadhutaṅgaṃ na samādātabbaṃ. Yenapi pakatiyā samādinnaṃ, tena dutiyaṃ bhikkhuṃ gahetvā araññe aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ, na ekakena vatthabbaṃ. Tathā bhattaggādīsu āsanapariyante nisajjāya harāyamānena piṇḍapātikadhutaṅgampi na samādātabbaṃ. Yo pana pakatiyāva piṇḍapātiko, tassa paṭisedho natthi, na ca tappaccayā piṇḍapāto nīharāpetabbo ‘‘mā maṃ jāniṃsū’’ti. Nīhaṭabhatto hutvā vihāreyeva nisīditvā bhuñjanto ‘‘rattiyo gaṇayissāmi, gacchato me bhikkhuṃ disvā anārocentassa ratticchedo siyā’’ti iminā kāraṇena piṇḍapāto na nīharāpetabbo, ‘‘mā maṃ ekabhikkhupi jānātū’’ti ca iminā ajjhāsayena vihāre sāmaṇerehi pacāpetvā bhuñjitumpi na labhati, gāmaṃ piṇḍāya pavisitabbameva. Gilānassa pana navakammaācariyupajjhāyakiccādipasutassa vā vihāreyeva acchituṃ vaṭṭati.

Sacepi gāme anekasatā bhikkhū vicaranti, na sakkā hoti ārocetuṃ, gāmakāvāsaṃ gantvā sabhāgaṭṭhāne vasituṃ vaṭṭati. Yasmā ‘‘pārivāsikena, bhikkhave, bhikkhunā āgantukena ārocetabbaṃ, āgantukassa ārocetabbaṃ, uposathe ārocetabbaṃ, pavāraṇāya ārocetabbaṃ, sace gilāno hoti, dūtenapi ārocetabba’’nti (cūḷava. 76) vuttaṃ, tasmā kañci vihāraṃ gatena āgantukena tattha bhikkhūnaṃ ārocetabbaṃ. Sace sabbe ekaṭṭhāne ṭhite passati, ekaṭṭhāne ṭhiteneva ārocetabbaṃ. Atha rukkhamūlādīsu visuṃ ṭhitā honti, tattha tattha gantvā ārocetabbaṃ, sañcicca anārocentassa ratticchedo ca hoti, vattabhede ca dukkaṭaṃ. Atha vicinanto ekacce na passati, ratticchedova hoti, na vattabhede dukkaṭaṃ.

Āgantukassapi attano vasanavihāraṃ āgatassa ekassa vā bahūnaṃ vā vuttanayeneva ārocetabbaṃ, ratticchedavattabhedāpi cettha vuttanayeneva veditabbā. Sace āgantukā muhuttaṃ vissamitvā vā avissamitvā eva vā vihāramajjhena gacchanti, tesampi ārocetabbaṃ. Sace tassa ajānantasseva gacchanti, ayañca gatakāle jānāti, gantvā ārocetabbaṃ, sampāpuṇituṃ vā sāvetuṃ vā asakkontassa ratticchedova hoti, na vattabhede dukkaṭaṃ. Yepi antovihāraṃ appavisitvā upacārasīmaṃ okkamitvā gacchanti, ayañca nesaṃ chattasaddaṃ vā ukkāsitasaddaṃ vā khipitasaddaṃ vā sutvā āgantukabhāvaṃ jānāti, gantvā ārocetabbaṃ, gatakāle jānantenapi anubandhitvā ārocetabbameva, sampāpuṇituṃ asakkontassa ratticchedova hoti, na vattabhede dukkaṭaṃ. Yopi rattiṃ āgantvā rattiṃyeva gacchati, sopissa ratticchedaṃ karoti, aññātattā pana vattabhede dukkaṭaṃ natthi. Sace ajānitvāva abbhānaṃ karoti, akatameva hotīti **kurundiyaṃ** vuttaṃ, tasmā adhikā rattiyo gahetvā kātabbaṃ. Ayaṃ apaṇṇakapaṭipadā.

Nadīādīsu nāvāya gacchantampi paratīre ṭhitampi ākāse gacchantampi pabbatatalaaraññādīsu dūre ṭhitampi bhikkhuṃ disvā sace ‘‘bhikkhū’’ti vavatthānaṃ atthi, nāvādīhi gantvā vā mahāsaddaṃ katvā vā vegena anubandhitvā vā ārocetabbaṃ, anārocentassa ratticchedo ceva vattabhede dukkaṭañca. Sace vāyamantopi sampāpuṇituṃ vā sāvetuṃ vā na sakkoti, ratticchedova hoti, na vattabhede dukkaṭaṃ. Saṅghasenābhayatthero pana visayāvisayena katheti ‘‘visaye kira anārocentassa ratticchedo ceva vattabhede dukkaṭañca hoti, avisaye pana ubhayampi natthī’’ti. Karavīkatissatthero ‘‘samaṇo ayanti vavatthānameva pamāṇaṃ. Sacepi avisayo hoti, vattabhede dukkaṭameva natthi, ratticchedo pana hotiyevā’’ti āha.

Uposathadivase ‘‘uposathaṃ sampāpuṇissāmā’’ti āgantukā bhikkhū āgacchanti, iddhiyā gacchantāpi uposathabhāvaṃ ñatvā otaritvā uposathaṃ karonti, tasmā āgantukasodhanatthaṃ uposathadivasepi ārocetabbaṃ. Pavāraṇāyapi eseva nayo. Gantuṃ asamatthena gilānena bhikkhuṃ pesetvā ārocāpetabbaṃ, anupasampannaṃ pesetuṃ na vaṭṭati.

Na pārivāsikena bhikkhunā sabhikkhukā āvāsā vā anāvāsā vā abhikkhuko nānāsaṃvāsakehi vā sabhikkhuko āvāso vā anāvāso vā gantabbo aññatra pakatattena aññatra antarāyā. Yattha hi ekopi bhikkhu natthi, tattha na vasitabbaṃ. Na hi tattha vuttharattiyo gaṇanūpikā honti. Dasavidhe antarāye pana sacepi rattiyo gaṇanūpikā na honti, antarāyato parimuccanatthāya gantabbameva. Tena vuttaṃ ‘‘aññatra antarāyā’’ti. Nānāsaṃvāsakehi saddhiṃ vinayakammaṃ kātuṃ na vaṭṭati, tesaṃ anārocanepi ratticchedo natthi, abhikkhukāvāsasadisameva hoti. Tena vuttaṃ ‘‘nānāsaṃvāsakehi vā sabhikkhuko’’ti.

Na pārivāsikena bhikkhunā pakatattena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne āvāse vā anāvāse vā vatthabbaṃ. Tattha **āvāso** nāma vasanatthāya katasenāsanaṃ. **Anāvāso** nāma cetiyagharaṃ bodhigharaṃ sammuñjanīaṭṭako dāruaṭṭako pānīyamāḷo vaccakuṭi dvārakoṭṭhakoti evamādi. ‘‘Etesu yattha katthaci ekacchanne chadanato udakapatanaṭṭhānaparicchinne okāse ukkhittakova vasituṃ na labhati, pārivāsiko pana antoāvāseyeva na labhatī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** avisesena ‘‘udakapātena vārita’’nti vuttaṃ. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘etesu ettakesu pañcavaṇṇacchadanabaddhaṭṭhānesu pārivāsikassa ca ukkhittakassa ca pakatattena saddhiṃ udakapātena vārita’’nti vuttaṃ. Tasmā nānūpacārepi ekacchanne na vaṭṭati. Sace panettha tadahupasampannepi pakatatte paṭhamaṃ pavisitvā nipannepi saṭṭhivassikopi pārivāsiko pacchā pavisitvā jānanto nipajjati, ratticchedo ceva vattabhede dukkaṭañca, ajānantassa ratticchedova, na vattabhede dukkaṭaṃ. Sace pana tasmiṃ nisinne pacchā pakatatto pavisitvā nipajjati, pārivāsiko ca jānāti, ratticchedo ceva vattabhede dukkaṭañca. No ce jānāti, ratticchedova, na vattabhede dukkaṭaṃ.

Pārivāsikena bhikkhunā pakatattaṃ bhikkhuṃ tadahupasampannampi disvā āsanā vuṭṭhātabbaṃ, vuṭṭhāya ca ‘‘ahaṃ iminā sukhanisinno vuṭṭhāpito’’ti parammukhenapi na gantabbaṃ, ‘‘idaṃ ācariya āsanaṃ, ettha nisīdathā’’ti evaṃ pakatatto bhikkhu āsanena nimantetabboyeva. Navakena pana ‘‘mahātheraṃ obaddhaṃ karomī’’ti pārivāsikattherassa santikaṃ na gantabbaṃ. Pārivāsikena pakatattena bhikkhunā saddhiṃ na ekāsane nisīditabbaṃ, na nīce āsane nisinne ucce āsane nisīditabbaṃ, na chamāyaṃ nisinne āsane nisīditabbaṃ, dvādasahatthaṃ pana upacāraṃ muñcitvā nisīdituṃ vaṭṭati. Pārivāsikena bhikkhunā pakatattena saddhiṃ na ekacaṅkame caṅkamitabbaṃ, na nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamitabbaṃ, na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabbaṃ. Ettha pana akataparicchedāya bhūmiyā caṅkamante paricchedaṃ katvā vālukaṃ ākiritvā ālambanaṃ yojetvā katacaṅkame nīcepi na caṅkamitabbaṃ, ko pana vādo iṭṭhakacayena sampanne vedikāparikkhitte. Sace pana pākāraparikkhitto hoti, dvārakoṭṭhakayutto pabbatantaravanantaragumbantaresu vā suppaṭicchanno, tādise caṅkame caṅkamituṃ vaṭṭati, appaṭicchannepi upacāraṃ muñcitvā vaṭṭati.

Pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ mūlāyapaṭikassanārahena mānattārahena mānattacārikena abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ na ekacchanne āvāse vā anāvāse vā vatthabbaṃ. Ettha pana sace vuḍḍhatare pārivāsike paṭhamaṃ nipanne itaro jānanto pacchā nipajjati, ratticchedo cassa hoti, vattabhede ca dukkaṭaṃ. Vuḍḍhatarassa pana ratticchedova, na vattabhede dukkaṭaṃ. Ajānitvā nipajjati, dvinnampi vattabhedo natthi, ratticchedo pana hoti. Atha navakapārivāsike paṭhamaṃ nipanne vuḍḍhataro pacchā nipajjati, navako ca jānāti, ratti cassa chijjati, vattabhede ca dukkaṭaṃ hoti. Vuḍḍhatarassa ratticchedova, na vattabhedo. No ce jānāti, dvinnampi vattabhedo natthi, ratticchedo pana hoti. Sace apacchāpurimaṃ nipajjanti, vuḍḍhatarassa ratticchedova, itarassa vattabhedopīti **kurundiyaṃ** vuttaṃ.

Dve pārivāsikā samavassā, eko paṭhamaṃ nipanno, eko jānantova pacchā nipajjati, ratti cassa chijjati, vattabhede ca dukkaṭaṃ. Paṭhamaṃ nipannassa ratticchedova, na vattabhedo. Sace pacchā nipajjantopi na jānāti, dvinnampi vattabhedo natthi, ratticchedo pana hoti. Sace dvepi apacchāpurimaṃ nipajjanti, dvinnampi ratticchedoyeva, na vattabhedo. Sace hi dve pārivāsikā ekato vaseyyuṃ, te aññamaññassa ajjhācāraṃ ñatvā agāravā vā vippaṭisārino vā hutvā taṃ vā āpattiṃ āpajjeyyuṃ tato pāpiṭṭhataraṃ vā, vibbhameyyuṃ vā, tasmā nesaṃ sahaseyyā sabbapakārena paṭikkhittā. Mūlāyapaṭikassanārahādayo cettha pārivāsikānaṃ pakatattaṭṭhāne ṭhitāti veditabbā. Tasmā pārivāsikena bhikkhunā mūlāyapaṭikassanārahena mānattārahena mānattacārikena abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ na ekāsane nisīditabbaṃ, na nīce āsane nisinne ucce āsane nisīditabbaṃ, na chamāya nisinne āsane nisīditabbaṃ, na ekacaṅkame caṅkamitabbaṃ, na nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamitabbaṃ, na chamāya caṅkamante caṅkame caṅkamitabbaṃ.

‘‘Na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā sāditabbaṃ pakatattānaṃ bhikkhūnaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ āsanābhihāro seyyābhihāro pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ pattacīvarapaṭiggahaṇaṃ nahāne piṭṭhiparikammaṃ, yo sādiyeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 75) vacanato pakatattānaṃ bhikkhūnaṃ ṭhapetvā navakataraṃ pārivāsikaṃ avasesānaṃ antamaso mūlāyapaṭikassanārahādīnampi abhivādanādiṃ sādiyantassa dukkaṭaṃ, saddhivihārikānampi sādiyantassa dukkaṭameva. Tasmā te vattabbā ‘‘ahaṃ vinayakammaṃ karomi, mayhaṃ vattaṃ mā karotha, mā maṃ gāmappavesanaṃ āpucchathā’’ti. Sace saddhāpabbajitā kulaputtā ‘‘tumhe, bhante, tumhākaṃ vinayakammaṃ karothā’’ti vatvā vattaṃ karonti, gāmappavesanampi āpucchantiyeva, vāritakālato paṭṭhāya anāpatti.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ mithū yathāvuḍḍhaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ āsanābhihāraṃ seyyābhihāraṃ pādodakaṃ pādapīṭhaṃ pādakathalikaṃ pattacīvarapaṭiggahaṇaṃ nahāne piṭṭhiparikamma’’nti (cūḷava. 75) vacanato pana pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ aññamaññaṃ yo yo vuḍḍho, tena tena navakatarassa abhivādanādiṃ sāditum vaṭṭati.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ pañca yathāvuḍḍhaṃ uposathaṃ pavāraṇaṃ vassikasāṭikaṃ oṇojanaṃ bhatta’’nti (cūḷava. 75) vacanato imāni uposathādīni pañca pakatattehipi saddhiṃ vuḍḍhapaṭipāṭiyā kātuṃ vaṭṭati, tasmā (cūḷava. aṭṭha. 75) pātimokkhe uddissamāne hatthapāse nisīdituṃ vaṭṭati. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘pāḷiyā anisīditvā pāḷiṃ vihāya hatthapāsaṃ amuñcantena nisīditabba’’nti vuttaṃ. Pārisuddhiuposathe kariyamāne saṅghanavakaṭṭhāne nisīditvā tattheva nisinnena attano pāḷiyā pārisuddhiuposatho kātabbo. Pavāraṇāyapi saṅghanavakaṭṭhāne nisīditvā tattheva nisinnena attano pāḷiyā pavāretabbaṃ. Saṅghena ghaṇṭiṃ paharitvā bhājiyamānaṃ vassikasāṭikampi attano pattaṭṭhāne gahetuṃ vaṭṭati.

Oṇojananti vissajjanaṃ vuccati. Sace hi pārivāsikassa dve tīṇi uddesabhattādīni pāpuṇanti, aññā cassa puggalikabhattapaccāsā hoti, tāni paṭipāṭiyā gahetvā ‘‘bhante, heṭṭhā gāhetha, ajja mayhaṃ bhattapaccāsā atthi, sveva gaṇhissāmī’’ti vatvā vissajjetabbāni. Evaṃ tāni punadivasesu gaṇhituṃ labhati. ‘‘Punadivase sabbapaṭhamaṃ tassa dātabba’’nti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Yadi pana na gaṇhāti na vissajjeti, punadivase na labhati. Idaṃ oṇojanaṃ nāma pārivāsikasseva odissa anuññātaṃ. Kasmā? Tassa hi saṅghanavakaṭṭhāne nisinnassa bhattagge yāgukhajjakādīni pāpuṇanti vā na vā, tasmā ‘‘so bhikkhāhārena mā kilamitthā’’ti idamassa saṅgahakaraṇatthāya odissa anuññātaṃ.

Bhattanti āgatāgatehi vuḍḍhapaṭipāṭiyā gahetvā gantabbaṃ vihāre saṅghassa catussālabhattaṃ. Etaṃ yathāvuḍḍhaṃ labhati, pāḷiyā pana gantuṃ vā ṭhātuṃ vā na labhati, tasmā pāḷito osakkitvā hatthapāse ṭhitena hatthaṃ pasāretvā yathā seno nipatitvā gaṇhāti, evaṃ gaṇhitabbaṃ. Ārāmikasamaṇuddesehi āharāpetuṃ na labhati. Sace sayameva āharanti, vaṭṭati. Rañño mahāpeḷabhattepi eseva nayo. Catussālabhatte pana sace oṇojanaṃ kattukāmo hoti, attano atthāya ukkhitte piṇḍe ‘‘ajja me bhattaṃ atthi, sveva gaṇhissāmī’’ti vattabbaṃ. ‘‘Punadivase dve piṇḍe labhatī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. Uddesabhattādīnipi pāḷito osakkitvāva gahetabbāni, yattha pana nisīdāpetvā parivisanti, tattha sāmaṇerānaṃ jeṭṭhakena, bhikkhūnaṃ saṅghanavakena hutvā nisīditabbaṃ. Idaṃ pārivāsikavattaṃ.

Mūlāyapaṭikassanārahānaṃ mānattārahānaṃ mānattacārikānaṃ abbhānārahānañca idameva vattanti veditabbaṃ. Mānattacārikassa vatte pana ‘‘devasikaṃ ārocetabba’’nti viseso. Ratticchedesu ca ‘‘tayo kho, upāli, pārivāsikassa bhikkhuno ratticchedā, sahavāso vippavāso anārocanā’’ti (cūḷava. 83) vacanato yvāyaṃ ‘‘pakatattena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne’’tiādinā nayena vutto sahavāso, yo ca ekasseva vāso, yā cāyaṃ āgantukādīnaṃ anārocanā, etesu tīsu ekenapi kāraṇena pārivāsikassa bhikkhuno ratticchedo hoti.

Mānattacārikassa pana ‘‘cattāro kho, upāli, mānattacārikassa bhikkhuno ratticchedā, sahavāso, vippavāso, anārocanā, ūne gaṇe caraṇa’’nti vacanato imesu catūsu kāraṇesu ekenapi ratticchedo hoti. **Gaṇo**ti cettha cattāro vā atirekā vā. Tasmā sacepi tīhi bhikkhūhi saddhiṃ vasati, ratticchedo hotiyeva.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Garukāpattivuṭṭhānavinicchayakathā samattā.

33. Kammākammavinicchayakathā

249. **Kammākamma**nti ettha (pari. 482-484) pana kammāni cattāri – apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammanti. Imāni cattāri kammāni katihākārehi vipajjanti? Pañcahākārehi vipajjanti – vatthuto vā ñattito vā anussāvanato vā sīmato vā parisato vā.

Kathaṃ **vatthuto kammāni vipajjanti**? Sammukhākaraṇīyaṃ kammaṃ asammukhā karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Paṭipucchākaraṇīyaṃ kammaṃ apaṭipucchā karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Paṭiññāya karaṇīyaṃ kammaṃ apaṭiññāya karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Sativinayārahassa amūḷhavinayaṃ deti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Amūḷhavinayārahassa tassa pāpiyasikakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Tassa pāpiyasikakammārahassa tajjanīyakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Tajjanīyakammārahassa niyassakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Niyassakammārahassa pabbājanīyakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Pabbājanīyakammārahassa paṭisāraṇīyakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Paṭisāraṇīyakammārahassa ukkhepanīyakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Ukkhepanīyakammārahassa parivāsaṃ deti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Parivāsārahassa mūlāya paṭikassati, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Mūlāyapaṭikassanārahassa mānattaṃ deti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Mānattārahaṃ abbheti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Abbhānārahaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Anuposathe uposathaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Apavāraṇāya pavāreti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Paṇḍakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Theyyasaṃvāsakaṃ, titthiyapakkantakaṃ, tiracchānagataṃ, mātughātakaṃ, pitughātakaṃ, arahantaghātakaṃ, bhikkhunidūsakaṃ, saṅghabhedakaṃ, lohituppādakaṃ, ubhatobyañjanakaṃ, ūnavīsativassaṃ puggalaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Evaṃ vatthuto kammāni vipajjanti.

Kathaṃ **ñattito kammāni vipajjanti**? Pañcahākārehi ñattito kammāni vipajjanti – vatthuṃ na parāmasati, saṅghaṃ na parāmasati, puggalaṃ na parāmasati, ñattiṃ na parāmasati, pacchā vā ñattiṃ ṭhapeti. Imehi pañcahākārehi ñattito kammāni vipajjanti.

Kathaṃ **anussāvanato kammāni vipajjanti**? Pañcahākārehi anussāvanato kammāni vipajjanti – vatthuṃ na parāmasati, saṅghaṃ na parāmasati, puggalaṃ na parāmasati, sāvanaṃ hāpeti, akāle vā sāveti. Imehi pañcahākārehi anussāvanato kammāni vipajjanti.

Kathaṃ **sīmato kammāni vipajjanti**? Ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjanti – atikhuddakaṃ sīmaṃ sammannati, atimahatiṃ sīmaṃ sammannati, khaṇḍanimittaṃ sīmaṃ sammannati, chāyānimittaṃ sīmaṃ sammannati, animittaṃ sīmaṃ sammannati, bahisīme ṭhito sīmaṃ sammannati, nadiyā sīmaṃ sammannati, samudde sīmaṃ sammannati, jātassare sīmaṃ sammannati, sīmāya sīmaṃ sambhindati, sīmāya sīmaṃ ajjhottharati. Imehi ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjanti.

Kathaṃ **parisato kammāni vipajjanti**? Dvādasahi ākārehi parisato kammāni vipajjanti – catuvaggakaraṇīye kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā te anāgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, catuvaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, catuvaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti.

Pañcavaggakaraṇe kamme…pe… dasavaggakaraṇe kamme…pe… vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, te anāgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti. Imehi dvādasahi ākārehi parisato kammāni vipajjanti.

Catuvaggakaraṇe kamme cattāro bhikkhū pakatattā kammappattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti, so neva kammappatto nāpi chandāraho, apica kammāraho. Pañcavaggakaraṇe kamme pañca bhikkhū pakatattā kammappattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti, so neva kammappatto nāpi chandāraho, apica kammāraho. Dasavaggakaraṇe kamme dasa bhikkhū pakatattā kammappattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti, so neva kammappatto nāpi chandāraho, apica kammāraho. Vīsativaggakaraṇe kamme vīsati bhikkhū pakatattā kammappattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti, so neva kammappatto nāpi chandāraho, apica kammāraho.

250. **Apalokanakammaṃ** kati ṭhānāni gacchati? **Ñattikammaṃ, ñattidutiyakammaṃ, ñatticatutthakammaṃ** kati ṭhānāni gacchati? Apalokanakammaṃ pañca ṭhānāni gacchati. Ñattikammaṃ nava ṭhānāni gacchati. Ñattidutiyakammaṃ satta ṭhānāni gacchati. Ñatticatutthakammaṃ satta ṭhānāni gacchati.

Apalokanakammaṃ katamāni pañca ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ nissāraṇaṃ bhaṇḍukammaṃ brahmadaṇḍaṃ kammalakkhaṇaññeva pañcamaṃ. Apalokanakammaṃ imāni pañca ṭhānāni gacchati.

Ñattikammaṃ katamāni nava ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ nissāraṇaṃ uposathaṃ pavāraṇaṃ sammutiṃ dānaṃ paṭiggahaṇaṃ paccukkaḍḍhanaṃ kammalakkhaṇaññeva navamaṃ. Ñattikammaṃ imāni nava ṭhānāni gacchati.

Ñattidutiyakammaṃ katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ nissāraṇaṃ sammutiṃ dānaṃ uddharaṇaṃ desanaṃ kammalakkhaṇaññeva sattamaṃ. Ñattidutiyakammaṃ imāni satta ṭhānāni gacchati.

Ñatticatutthakammaṃ katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ nissāraṇaṃ sammutiṃ dānaṃ niggahaṃ samanubhāsanaṃ kammalakkhaṇaññeva sattamaṃ. Ñatticatutthakammaṃ imāni satta ṭhānāni gacchati. Ayaṃ tāva pāḷinayo.

251. Ayaṃ panettha ādito paṭṭhāya vinicchayakathā (pari. aṭṭha. 482) – **apalokanakammaṃ** nāma sīmaṭṭhakasaṅghaṃ sodhetvā chandārahānaṃ chandaṃ āharitvā samaggassa saṅghassa anumatiyā tikkhattuṃ sāvetvā kattabbakammaṃ. **Ñattikammaṃ** nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā kattabbakammaṃ. **Ñattidutiyakammaṃ** nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā ekāya ca anussāvanāyāti evaṃ ñattidutiyāya anussāvanāya kattabbakammaṃ. **Ñatticatutthakammaṃ** nāma vuttanayeneva samaggassa saṅghassa anumatiyā ekāya ñattiyā tīhi ca anussāvanāhīti evaṃ ñatticatutthāhi tīhi anussāvanāhi kattabbakammaṃ.

Tatra apalokanakammaṃ apaloketvāva kātabbaṃ, ñattikammādivasena na kātabbaṃ. Ñattikammampi ekaṃ ñattiṃ ṭhapetvāva kātabbaṃ, apalokanakammādivasena na kātabbaṃ. Ñattidutiyakammaṃ pana apaloketvā kātabbampi akātabbampi atthi. Tattha sīmāsammuti sīmāsamūhanaṃ kathinadānaṃ kathinuddhāro kuṭivatthudesanā vihāravatthudesanāti imāni chakammāni garukāni apaloketvā kātuṃ na vaṭṭati, ñattidutiyakammavācaṃ sāvetvāva kātabbāni. Avasesā terasa sammutiyo senāsanaggāhakamatakacīvaradānādisammutiyo cāti etāni lahukakammāni, apaloketvāpi kātuṃ vaṭṭanti, ñattikammañatticatutthakammavasena pana na kātabbameva. ‘‘Ñatticatutthakammavasena kayiramānaṃ daḷhataraṃ hoti, tasmā kātabba’’nti ekacce vadanti. Evaṃ pana sati kammasaṅkaro hoti, tasmā na kātabbanti paṭikkhittameva. Sace pana akkharaparihīnaṃ vā padaparihīnaṃ vā duruttapadaṃ vā hoti, tassa sodhanatthaṃ punappunaṃ vattuṃ vaṭṭati. Idaṃ akuppakammassa daḷhīkammaṃ hoti, kuppakamme kammaṃ hutvā tiṭṭhati. Ñatticatutthakammaṃ ñattiñca tisso ca kammavācāyo sāvetvāva kātabbaṃ, apalokanakammādivasena na kātabbaṃ.

Sammukhākaraṇīyaṃ kammaṃ asammukhā karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammanti ettha pana atthi kammaṃ sammukhākaraṇīyaṃ, atthi kammaṃ asammukhākaraṇīyaṃ. Tattha **asammukhākaraṇīyaṃ** nāma dūtenūpasampadā, pattanikkujjanaṃ, pattukkujjanaṃ, ummattakassa bhikkhuno ummattakasammuti, sekkhānaṃ kulānaṃ sekkhasammuti, channassa bhikkhuno brahmadaṇḍo, devadattassa pakāsanīyakammaṃ, apasādanīyaṃ dassentassa bhikkhuno bhikkhunisaṅghena kātabbaṃ avandiyakammanti aṭṭhavidhaṃ hoti. Idaṃ aṭṭhavidhampi kammaṃ asammukhā kataṃ sukataṃ hoti akuppaṃ, sesāni sabbakammāni sammukhā eva kātabbāni. Saṅghasammukhatā dhammasammukhatā vinayasammukhatā puggalasammukhatāti imaṃ catubbidhaṃ sammukhāvinayaṃ upanetvāva kātabbāni. Evaṃ katāni hi sukatāni honti, evaṃ akatāni panetāni imaṃ sammukhāvinayasaṅkhātaṃ vatthuṃ vinā katattā vatthuvipannāni nāma honti. Tena vuttaṃ ‘‘sammukhākaraṇīyaṃ kammaṃ asammukhā karoti, vatthuvipannaṃ adhammakamma’’nti. **Paṭipucchākaraṇīyā**dīsupi paṭipucchādikaraṇameva vatthu, taṃ vatthuṃ vinā katattā tesampi vatthuvipannatā veditabbā. Apica ūnavīsativassaṃ vā antimavatthuṃ ajjhāpannapubbaṃ vā ekādasasu vā abhabbapuggalesu aññataraṃ upasampādentassapi vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ hoti. Ayaṃ vatthuto kammavipattiyaṃ vinicchayo.

Ñattito vipattiyaṃ pana **vatthuṃ na parāmasatī**ti yassa upasampadādikammaṃ karoti, taṃ na parāmasati, tassa nāmaṃ na gaṇhāti. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito āyasmato buddharakkhitassa upasampadāpekkho’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, āyasmato buddharakkhitassa upasampadāpekkho’’ti vadati. Evaṃ vatthuṃ na parāmasati.

Saṅghaṃ na parāmasatīti saṅghassa nāmaṃ na gaṇhāti. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me, bhante, ayaṃ dhammarakkhito’’ti vadati. Evaṃ saṅghaṃ na parāmasati.

Puggalaṃ na parāmasatīti yo upasampadāpekkhassa upajjhāyo, taṃ na parāmasati, tassa nāmaṃ na gaṇhāti. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito āyasmato buddharakkhitassa upasampadāpekkho’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito upasampadāpekkho’’ti vadati. Evaṃ puggalaṃ na parāmasati.

Ñattiṃ na parāmasatīti sabbena sabbaṃ ñattiṃ na parāmasati, ñattidutiyakamme ñattiṃ aṭṭhapetvā dvikkhattuṃ kammavācāya eva anussāvanakammaṃ karoti, ñatticatutthakammepi ñattiṃ aṭṭhapetvā catukkhattuṃ kammavācāya eva anussāvanakammaṃ karoti. Evaṃ ñattiṃ na parāmasati.

Pacchā vā ñattiṃ ṭhapetīti paṭhamaṃ kammavācāya anussāvanakammaṃ katvā ‘‘esā ñattī’’ti vatvā ‘‘khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti vadati. Evaṃ pacchā ñattiṃ ṭhapeti. Iti imehi pañcahākārehi ñattito kammāni vipajjanti.

Anussāvanato vipattiyaṃ pana vatthuādīni tāva vuttanayeneva veditabbāni. Evaṃ pana nesaṃ aparāmasanaṃ hoti – ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho’’ti paṭhamānussāvanāya vā ‘‘dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi. Suṇātu me, bhante, saṅgho’’ti dutiyatatiyānussāvanāsu vā ‘‘ayaṃ dhammarakkhito āyasmato buddharakkhitassa upasampadāpekkho’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, āyasmato buddharakkhitassā’’ti vadanto **vatthuṃ na parāmasati** nāma. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me, bhante, ayaṃ dhammarakkhito’’ti vadanto **saṅghaṃ na parāmasati** nāma. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito āyasmato buddharakkhitassā’’ti vattabbe ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ dhammarakkhito upasampadāpekkho’’ti vadanto **puggalaṃ na parāmasati** nāma.

Sāvanaṃ hāpetīti sabbena sabbaṃ kammavācāya anussāvanaṃ na karoti, ñattidutiyakamme dvikkhattuṃ ñattimeva ṭhapeti, ñatticatutthakamme catukkhattuṃ ñattimeva ṭhapeti. Evaṃ sāvanaṃ hāpeti. Yopi ñattidutiyakamme ekaṃ ñattiṃ ṭhapetvā ekaṃ kammavācaṃ anussāvento akkharaṃ vā chaḍḍeti, padaṃ vā duruttaṃ karoti, ayampi sāvanaṃ hāpetiyeva. Ñatticatutthakamme pana ekaṃ ñattiṃ ṭhapetvā sakimeva vā dvikkhattuṃ vā kammavācāya anussāvanaṃ karontopi akkharaṃ vā padaṃ vā chaḍḍentopi duruttaṃ karontopi anussāvanaṃ hāpetiyevāti veditabbo.

252. ‘‘Duruttaṃ karotī’’ti ettha pana ayaṃ vinicchayo. Yo hi aññasmiṃ akkhare vattabbe aññaṃ vadati, ayaṃ duruttaṃ karoti nāma. Tasmā kammavācaṃ karontena bhikkhunā yvāyaṃ –

> ‘‘Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahitaṃ;
> Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo’’ti. –

Vutto, ayaṃ suṭṭhu upalakkhetabbo. Ettha hi **sithilaṃ** nāma pañcasu vaggesu paṭhamatatiyaṃ. **Dhanitaṃ** nāma tesveva dutiyacatutthaṃ. **Dīgha**nti dīghena kālena vattabbaākārādi. **Rassa**nti tato upaḍḍhakālena vattabbaakārādi. **Garuka**nti dīghameva, yaṃ vā ‘‘āyasmato buddharakkhitattherassa yassa nakkhamatī’’ti evaṃ saṃyogaparaṃ katvā vuccati. **Lahuka**nti rassameva, yaṃ vā ‘‘āyasmato buddharakkhitattherassa yassa na khamatī’’ti evaṃ asaṃyogaparaṃ katvā vuccati. **Niggahita**nti yaṃ karaṇāni niggahetvā avissajjetvā avivaṭena mukhena sānunāsikaṃ katvā vattabbaṃ. **Sambandha**nti yaṃ parapadena sambandhitvā ‘‘tuṇhissā’’ti vā ‘‘tuṇhassā’’ti vā vuccati. **Vavatthita**nti yaṃ parapadena asambandhaṃ katvā vicchinditvā ‘‘tuṇhī assā’’ti vā ‘‘tuṇha assā’’ti vā vuccati. **Vimutta**nti yaṃ karaṇāni aniggahetvā vissajjetvā vivaṭena mukhena anunāsikaṃ akatvā vuccati.

Tattha ‘‘suṇātu me’’ti vattabbe ta-kārassa tha-kāraṃ katvā ‘‘suṇāthu me’’ti vacanaṃ sithilassa dhanitakaraṇaṃ nāma, tathā ‘‘pattakallaṃ esā ñattī’’ti vattabbe ‘‘patthakallaṃ esā ñatthī’’tiādivacanaṃ. ‘‘Bhante saṅgho’’ti vattabbe bha-kāragha-kārānaṃ ba-kāraga-kāre katvā ‘‘bante saṃgo’’ti vacanaṃ dhanitassa sithilakaraṇaṃ nāma. ‘‘Suṇātu me’’ti vivaṭena mukhena vattabbe pana ‘‘suṇaṃtu me’’ti vā ‘‘esā ñattī’’ti vattabbe ‘‘esaṃ ñattī’’ti vā avivaṭena mukhena ananunāsikaṃ katvā vacanaṃ vimuttassa niggahitavacanaṃ nāma. ‘‘Pattakalla’’nti avivaṭena mukhena anunāsikaṃ katvā vattabbe ‘‘pattakallā’’ti vivaṭena mukhena anunāsikaṃ akatvā vacanaṃ niggahitassa vimuttavacanaṃ nāma. Iti sithile kattabbe dhanitaṃ, dhanite kattabbe sithilaṃ, vimutte kattabbe niggahitaṃ, niggahite kattabbe vimuttanti imāni cattāri byañjanāni antokammavācāya kammaṃ dūsenti. Evaṃ vadanto hi aññasmiṃ akkhare vattabbe aññaṃ vadati, duruttaṃ karotīti vuccati.

Itaresu pana dīgharassādīsu chasu byañjanesu dīghaṭṭhāne dīghameva, rassaṭṭhāne rassamevāti evaṃ yathāṭhāne taṃ tadeva akkharaṃ bhāsantena anukkamāgataṃ paveṇiṃ avināsentena kammavācā kātabbā. Sace pana evaṃ akatvā dīghe vattabbe rassaṃ, rasse vā vattabbe dīghaṃ vadati, tathā garuke vattabbe lahukaṃ, lahuke vā vattabbe garukaṃ vadati, sambandhe vā pana vattabbe vavatthitaṃ, vavatthite vā vattabbe sambandhaṃ vadati, evaṃ vuttepi kammavācā na kuppati. Imāni hi cha byañjanāni kammaṃ na kopenti. Yaṃ pana suttantikattherā ‘‘da-kāro ta-kāramāpajjati, ta-kāro da-kāramāpajjati, ca-kāro ja-kāramāpajjati, ja-kāro ca-kāramāpajjati, ya-kāro ka-kāramāpajjati, ka-kāro ya-kāramāpajjati, tasmā da-kārādīsu vattabbesu ta-kārādivacanaṃ na virujjhatī’’ti vadanti, taṃ kammavācaṃ patvā na vaṭṭati. Tasmā vinayadharena neva da-kāro ta-kāro kātabbo…pe… na ka-kāro ya-kāro. Yathāpāḷiyā niruttiṃ sodhetvā dasavidhāya byañjananiruttiyā vuttadose pariharantena kammavācā kātabbā. Itarathā hi sāvanaṃ hāpeti nāma.

Akāle vā sāvetīti sāvanāya akāle anokāse ñattiṃ aṭṭhapetvā paṭhamaṃyeva anussāvanakammaṃ katvā pacchā ñattiṃ ṭhapeti. Iti imehi pañcahākārehi anussāvanato kammāni vipajjanti.

253. **Sīmato vipattiyaṃ** pana **atikhuddakasīmā** nāma yā ekavīsati bhikkhū na gaṇhāti. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘yattha ekavīsati bhikkhū nisīdituṃ na sakkontī’’ti vuttaṃ. Tasmā yā evarūpā sīmā, ayaṃ sammatāpi asammatā gāmakhettasadisāva hoti, tattha kataṃ kammaṃ kuppati. Esa nayo sesasīmāsupi. Ettha pana **atimahatī** nāma yā kesaggamattenapi tiyojanaṃ atikkamitvā sammatā hoti. **Khaṇḍanimittā** nāma aghaṭitanimittā vuccati. Puratthimāya disāya nimittaṃ kittetvā anukkameneva dakkhiṇāya pacchimāya uttarāya disāya kittetvā puna puratthimāya disāya pubbakittitaṃ nimittaṃ paṭikittetvā ṭhapetuṃ vaṭṭati, evaṃ akhaṇḍanimittā hoti. Sace pana anukkamena āharitvā uttarāya disāya nimittaṃ kittetvā tattheva ṭhapeti, khaṇḍanimittā hoti. Aparāpi **khaṇḍanimittā** nāma yā animittupagaṃ tacasārarukkhaṃ vā khāṇukaṃ vā paṃsupuñjaṃ vā vālukapuñjaṃ vā aññataraṃ antarā ekaṃ nimittaṃ katvā sammatā hoti. **Chāyānimittā** nāma yā pabbatacchāyādīnaṃ yaṃ kiñci chāyaṃ nimittaṃ katvā sammatā hoti. **Animittā** nāma yā sabbena sabbaṃ nimittāni akittetvā sammatā hoti. **Bahisīme ṭhito sīmaṃ sammannati** nāma nimittāni kittetvā nimittānaṃ bahi ṭhito sammannati. **Nadiyā samudde jātassare sīmaṃ sammannatī**ti etesu nadīādīsu yaṃ sammannati, sā evaṃ sammatāpi ‘‘sabbā, bhikkhave, nadī asīmā, sabbo samuddo asīmo, sabbo jātassaro asīmo’’ti (mahāva. 147) vacanato asammatāva hoti. **Sīmāya sīmaṃ sambhindatī**ti attano sīmāya paresaṃ sīmaṃ sambhindati. **Sīmāya sīmaṃ ajjhottharatī**ti attano sīmāya paresaṃ sīmaṃ ajjhottharati. Tattha yathā sambhedo ca ajjhottharaṇañca hoti, taṃ sabbaṃ sīmākathāyaṃ vuttameva. Iti imā ekādasapi sīmā asīmā gāmakhettasadisā eva, tāsu nisīditvā kataṃ kammaṃ kuppati. Tena vuttaṃ ‘‘imehi ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjantī’’ti.

Parisato kammavipattiyaṃ pana kiñci anuttānaṃ nāma natthi. Yampi tattha kammappattachandārahalakkhaṇaṃ vattabbaṃ siyā, tampi parato ‘‘cattāro bhikkhū pakatattā kammappattā’’tiādinā nayena vuttameva. Tattha **pakatattā kammappattā**ti catuvaggakaraṇe kamme cattāro pakatattā anukkhittā anissāritā parisuddhasīlā cattāro bhikkhū kammappattā kammassa arahā anucchavikā sāmino. Na tehi vinā taṃ kammaṃ karīyati, na tesaṃ chando vā pārisuddhi vā eti, avasesā pana sacepi sahassamattā honti, sace samānasaṃvāsakā sabbe chandārahāva honti, chandapārisuddhiṃ datvā āgacchantu vā mā vā, kammaṃ pana tiṭṭhati. Yassa pana saṅgho parivāsādikammaṃ karoti, so neva kammappatto nāpi chandāraho, apica yasmā taṃ puggalaṃ vatthuṃ katvā saṅgho kammaṃ karoti, tasmā kammārahoti vuccati. Sesakammesupi eseva nayo.

254. **Apalokanakammaṃ katamāni pañca ṭhānāni gacchati, osāraṇaṃ nissāraṇaṃ bhaṇḍukammaṃ brahmadaṇḍaṃ kammalakkhaṇaññeva pañcama**nti ettha ‘‘osāraṇaṃ nissāraṇa’’nti padasiliṭṭhatāyetaṃ vuttaṃ, paṭhamaṃ pana nissāraṇā hoti, pacchā osāraṇā. Tattha yā sā kaṇṭakassa sāmaṇerassa daṇḍakammanāsanā, sā nissāraṇāti veditabbā. Tasmā etarahi sacepi sāmaṇero buddhassa vā dhammassa vā saṅghassa vā avaṇṇaṃ bhaṇati, akappiyaṃ ‘‘kappiya’’nti dīpeti, micchādiṭṭhiko hoti, antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, so yāvatatiyaṃ nivāretvā taṃ laddhiṃ vissajjāpetabbo. No ce vissajjeti, saṅghaṃ sannipātetvā ‘‘vissajjehī’’ti vattabbo. No ce vissajjeti, byattena bhikkhunā apalokanakammaṃ katvā nissāretabbo. Evañca pana kammaṃ kātabbaṃ –

> ‘‘Saṅghaṃ, bhante, pucchāmi ‘ayaṃ itthannāmo sāmaṇero buddhassa dhammassa saṅghassa avaṇṇavādī micchādiṭṭhiko, yaṃ aññe sāmaṇerā labhanti dirattatirattaṃ bhikkhūhi saddhiṃ sahaseyyaṃ, tassā alābhāya nissāraṇā ruccati saṅghassā’ti. Dutiyampi. Tatiyampi bhante saṅghaṃ pucchāmi ‘ayaṃ itthannāmo sāmaṇero…pe… ruccati saṅghassā’ti, cara pire vinassā’’ti.

So aparena samayena ‘‘ahaṃ, bhante, bālatāya aññāṇatāya alakkhikatāya evaṃ akāsiṃ, svāhaṃ saṅghaṃ khamāpemī’’ti khamāpento yāvatatiyaṃ yācāpetvā apalokanakammeneva osāretabbo, evañca pana osāretabbo. Saṅghamajjhe byattena bhikkhunā saṅghassa anumatiyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Saṅghaṃ, bhante, pucchāmi ‘ayaṃ itthannāmo sāmaṇero buddhassa dhammassa saṅghassa avaṇṇavādī micchādiṭṭhiko, yaṃ aññe sāmaṇerā labhanti dirattatirattaṃ bhikkhūhi saddhiṃ sahaseyyaṃ, tassā alābhāya nissārito, svāyaṃ idāni sorato nivātavutti lajjidhammaṃ okkanto hirottappe patiṭṭhito katadaṇḍakammo accayaṃ deseti, imassa sāmaṇerassa yathā pure kāyasambhogasāmaggidānaṃ ruccati saṅghassā’’’ti.

Evaṃ tikkhattuṃ vattabbaṃ. Evaṃ apalokanakammaṃ **osāraṇañca nissāraṇañca** gacchati. **Bhaṇḍukammaṃ** pabbajjāvinicchayakathāya vuttameva.

Brahmadaṇḍo pana na kevalaṃ channasseva paññatto, yo aññopi bhikkhu mukharo hoti, bhikkhū duruttavacanehi ghaṭṭento khuṃsento vambhento viharati, tassapi dātabbo, evañca pana dātabbo. Saṅghamajjhe byattena bhikkhunā saṅghassa anumatiyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Bhante, itthannāmo bhikkhu mukharo, bhikkhū duruttavacanehi ghaṭṭento khuṃsento vambhento viharati, so bhikkhu yaṃ iccheyya, taṃ vadeyya, bhikkhūhi itthannāmo bhikkhu neva vattabbo, na ovaditabbo na anusāsitabbo, saṅghaṃ, bhante, pucchāmi ‘itthannāmassa bhikkhuno brahmadaṇḍassa dānaṃ ruccati saṅghassā’ti. Dutiyampi pucchāmi…pe… tatiyampi pucchāmi ‘itthannāmassa bhikkhuno brahmadaṇḍassa dānaṃ ruccati saṅghassā’’’ti.

Tassa aparena samayena sammā vattitvā khamāpentassa brahmadaṇḍo paṭippassambhetabbo, evañca pana paṭippassambhetabbo. Byattena bhikkhunā saṅghamajjhe sāvetabbaṃ –

> ‘‘Bhante, bhikkhusaṅgho asukassa bhikkhuno brahmadaṇḍaṃ adāsi, so bhikkhu sorato nivātavutti lajjidhammaṃ okkanto hirottappe patiṭṭhito paṭisaṅkhā āyatiṃ saṃvare tiṭṭhati, saṅghaṃ, bhante, pucchāmi ‘tassa bhikkhuno brahmadaṇḍassa paṭippassaddhi ruccati saṅghassā’’’ti.

Evaṃ yāvatatiyaṃ vatvā apalokanakammeneva brahmadaṇḍo paṭippassambhetabboti.

Kammalakkhaṇaññeva pañcamanti yaṃ taṃ bhagavatā bhikkhunikkhandhake –

> ‘‘Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū bhikkhuniyo kaddamodakena osiñcanti ‘appeva nāma amhesu sārajjeyyu’nti, kāyaṃ vivaritvā bhikkhunīnaṃ dassenti, ūruṃ vivaritvā bhikkhunīnaṃ dassenti, aṅgajātaṃ vivaritvā bhikkhunīnaṃ dassenti. Bhikkhuniyo obhāsenti, bhikkhunīhi saddhiṃ sampayojenti ‘appeva nāma amhesu sārajjeyyu’’’nti (cūḷava. 411) –

Imesu vatthūsu yesaṃ bhikkhūnaṃ dukkaṭaṃ paññapetvā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, tassa bhikkhuno daṇḍakammaṃ kātu’’nti vatvā ‘‘kiṃ nu kho daṇḍakammaṃ kātabba’’nti saṃsaye uppanne ‘‘avandiyo so, bhikkhave, bhikkhu bhikkhunisaṅghena kātabbo’’ti evaṃ avandiyakammaṃ anuññātaṃ, taṃ kammalakkhaṇaññeva pañcamaṃ, imassa apalokanakammassa ṭhānaṃ hoti. Tassa hi kammaññeva lakkhaṇaṃ, na osāraṇādīni, tasmā kammalakkhaṇanti vuccati. Tassa karaṇaṃ paṭippassaddhiyā saddhiṃ vitthārato dassayissāma. Bhikkhunupassaye sannipatitassa bhikkhunisaṅghassa anumatiyā byattāya bhikkhuniyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Ayye, asuko nāma ayyo bhikkhunīnaṃ apāsādikaṃ dasseti, etassa ayyassa avandiyakaraṇaṃ ruccatī’’ti bhikkhunisaṅghaṃ pucchāmi. ‘Ayye, asuko nāma ayyo bhikkhunīnaṃ apāsādikaṃ dasseti, etassa ayyassa avandiyakaraṇaṃ ruccatī’ti dutiyampi. Tatiyampi bhikkhunisaṅghaṃ pucchāmī’’ti.

Evaṃ tikkhattuṃ sāvetvā apalokanakammena avandiyakammaṃ kātabbaṃ.

Tato paṭṭhāya so bhikkhu bhikkhunīhi na vanditabbo. Sace avandiyamāno hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā sammā vattati, tena bhikkhuniyo khamāpetabbā. Khamāpentana bhikkhunupassayaṃ agantvā vihāreyeva saṅghaṃ vā gaṇaṃ vā ekaṃ bhikkhuṃ vā upasaṅkamitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā ‘‘ahaṃ, bhante, paṭisaṅkhā āyatiṃ saṃvare tiṭṭhāmi, na puna apāsādikaṃ dassessāmi, bhikkhunisaṅgho mayhaṃ khamatū’’ti khamāpetabbaṃ. Tena saṅghena vā gaṇena vā ekaṃ bhikkhuṃ pesetvā ekabhikkhunā vā sayameva gantvā bhikkhuniyo vattabbā ‘‘ayaṃ bhikkhu paṭisaṅkhā āyatiṃ saṃvare ṭhito, iminā accayaṃ desetvā bhikkhunisaṅgho khamāpito, bhikkhunisaṅgho imaṃ bhikkhuṃ vandiyaṃ karotū’’ti. So vandiyo kātabbo, evañca pana kātabbo. Bhikkhunupassaye sannipatitassa bhikkhunisaṅghassa anumatiyā byattāya bhikkhuniyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Ayye, asuko nāma ayyo bhikkhunīnaṃ apāsādikaṃ dassetīti bhikkhunisaṅghena avandiyo kato, so lajjidhammaṃ okkamitvā paṭisaṅkhā āyatiṃ saṃvare ṭhito, accayaṃ desetvā bhikkhunisaṅghaṃ khamāpesi, tassa ayyassa vandiyakaraṇaṃ ruccatīti bhikkhunisaṅghaṃ pucchāmī’’ti –

Tikkhattuṃ vattabbaṃ. Evaṃ apalokanakammeneva vandiyo kātabbo.

255. Ayaṃ panettha pāḷimuttakopi kammalakkhaṇavinicchayo (pari. aṭṭha. 495-496). Idañhi kammalakkhaṇaṃ nāma bhikkhunisaṅghamūlakaṃ paññattaṃ, bhikkhusaṅghassapi panetaṃ labbhatiyeva. Yañhi bhikkhusaṅgho salākabhattauposathaggesu ca apalokanakammaṃ karoti, etampi kammalakkhaṇameva. Acchinnacīvarajiṇṇacīvaranaṭṭhacīvarānañhi saṅghaṃ sannipātetvā byattena bhikkhunā yāvatatiyaṃ sāvetvā apalokanakammaṃ katvā cīvaraṃ dātuṃ vaṭṭati. Appamattakavissajjakena pana cīvaraṃ karontassa paccayabhājanīyakathāyaṃ vuttappabhedāni sūciādīni anapaloketvāpi dātabbāni. Tesaṃ dāne soyeva issaro, tato atirekaṃ dentena apaloketvā dātabbaṃ. Tato hi atirekadāne saṅgho sāmī. Gilānabhesajjampi tattha vuttappakāraṃ sayameva dātabbaṃ, atirekaṃ icchantassa apaloketvā dātabbaṃ. Yopi ca dubbalo vā chinniriyāpatho vā pacchinnabhikkhācārapatho vā mahāgilāno, tassa mahāvāsesu tatruppādato devasikaṃ nāḷi vā upaḍḍhanāḷi vā, ekadivasaṃyeva vā pañca vā dasa vā taṇḍulanāḷiyo dentena apalokanakammaṃ katvāva dātabbā. Pesalassa bhikkhuno tatruppādato iṇapalibodhampi bahussutassa saṅghabhāranittharakassa bhikkhuno anuṭṭhāpanīyasenāsanampi saṅghakiccaṃ karontānaṃ kappiyakārakādīnaṃ bhattavetanampi apalokanakammena dātuṃ vaṭṭati.

Catupaccayavasena dinnatatruppādato saṅghikaṃ āvāsaṃ jaggāpetuṃ vaṭṭati, ‘‘ayaṃ bhikkhu issaravatāya vicāretī’’ti kathāpacchindanatthaṃ pana salākaggādīsu vā antarasannipāte vā saṅghaṃ āpucchitvāva jaggāpetabbo. Cīvarapiṇḍapātatthāya odissa dinnatatruppādatopi apaloketvā āvāso jaggāpetabbo, anapaloketvāpi vaṭṭati, ‘‘sūro vatāyaṃ bhikkhu cīvarapiṇḍapātatthāya odissa dinnato āvāsaṃ jaggāpetī’’ti evaṃ uppannakathāpacchedanatthaṃ pana apalokanakammameva katvā jaggāpetabbo.

Cetiye chattaṃ vā vedikaṃ vā bodhigharaṃ vā āsanagharaṃ vā akataṃ vā karontena jiṇṇaṃ vā paṭisaṅkharontena sudhākammaṃ vā karontena manusse samādapetvā kātuṃ vaṭṭati. Sace kārako natthi, cetiyassa upanikkhepato kāretabbaṃ. Upanikkhepepi asati apalokanakammaṃ katvā tatruppādato kāretabbaṃ, saṅghikenapi apaloketvā cetiyakiccaṃ kātuṃ vaṭṭati. Cetiyassa santakena apaloketvāpi saṅghikakiccaṃ na vaṭṭati, tāvakālikaṃ pana gahetvā paṭipākatikaṃ kātuṃ vaṭṭati. Cetiye sudhākammādīni karontehi pana bhikkhācārato vā saṅghato vā yāpanamattaṃ alabhantehi cetiyasantakato yāpanamattaṃ gahetvā paribhuñjantehi vattaṃ kātuṃ vaṭṭati, ‘‘vattaṃ karomā’’ti macchamaṃsādīhi saṅghabhattaṃ kātuṃ na vaṭṭati.

Ye vihāre ropitā phalarukkhā saṅghena pariggahitā honti, jagganakammaṃ labhanti. Yesaṃ phalāni ghaṇṭiṃ paharitvā bhājetvā paribhuñjanti, tesu apalokanakammaṃ na kātabbaṃ. Ye pana apariggahitā, tesu apalokanakammaṃ kātabbaṃ, taṃ pana salākaggayāgaggabhattaggaantarasaaāpātesupi kātuṃ vaṭṭati, uposathagge pana vaṭṭatiyeva. Tattha hi anāgatānampi chandapārisuddhi āharīyati, tasmā taṃ suvisodhitaṃ hoti. Evañca pana kātabbaṃ, byattena bhikkhunā bhikkhusaṅghassa anumatiyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Bhante, yaṃ imasmiṃ vihāre antosīmāya saṅghasantakaṃ mūlatacapattaaṅkurapupphaphalakhādanīyādi atthi, taṃ sabbaṃ āgatāgatānaṃ bhikkhūnaṃ yathāsukhaṃ paribhuñjituṃ ruccatīti saṅghaṃ pucchāmī’’ti –

Tikkhattuṃ pucchitabbaṃ.

Catūhi pañcahi bhikkhūhi kataṃ sukatameva. Yasmimpi vihāre dve tayo janā vasanti, tehi nisīditvā katampi saṅghena katasadisameva. Yasmiṃ pana eko bhikkhu hoti, tena bhikkhunā uposathadivase pubbakaraṇapubbakiccaṃ katvā nisinnena katampi katikavattaṃ saṅghena katasadisameva hoti. Karontena pana phalavārena kātumpi cattāro māse cha māse ekasaṃvaccharanti evaṃ paricchinditvāpi aparicchinditvāpi kātuṃ vaṭṭati. Paricchinne yathāparicchedaṃ paribhuñjitvā puna kātabbaṃ. Aparicchinne yāva rukkhā dharanti, tāva vaṭṭati. Yepi tesaṃ rukkhānaṃ bījehi aññe rukkhā ropitā honti, tesampi sā eva katikā.

Sace pana aññasmiṃ vihāre ropitā honti, tesaṃ yattha ropitā, tasmiṃyeva vihāre saṅgho sāmī. Yepi aññato bījāni āharitvā purimavihāre pacchā ropitā, tesu aññā katikā kātabbā, katikāya katāya puggalikaṭṭhāne tiṭṭhanti, yathāsukhaṃ phalādīni paribhuñjituṃ vaṭṭanti. Sace panettha taṃ taṃ okāsaṃ parikkhipitvā pariveṇāni katvā jagganti, tesaṃ bhikkhūnaṃ puggalikaṭṭhāne tiṭṭhanti, aññe paribhuñjituṃ na labhanti. Tehi pana saṅghassa dasamabhāgaṃ datvā paribhuñjitabbāni. Yopi majjhevihāre rukkhaṃ sākhāhi parivāretvā rakkhati, tassapi eseva nayo.

Porāṇakavihāraṃ gatassa sambhāvanīyabhikkhuno ‘‘thero āgato’’ti phalāphalaṃ āharanti, sace tattha mūle sabbapariyattidharo bahussutabhikkhu vihāsi, ‘‘addhā ettha dīghā katikā katā bhavissatī’’ti nikkukkuccena paribhuñjitabbaṃ. Vihāre phalāphalaṃ piṇḍapātikānampi vaṭṭati, dhutaṅgaṃ na kopeti. Sāmaṇerā attano ācariyupajjhāyānaṃ bahūni phalāni denti, aññe bhikkhū alabhantā khiyyanti, khiyyanamattameva taṃ hoti. Sace dubbhikkhaṃ hoti, ekaṃ panasarukkhaṃ nissāya saṭṭhipi janā jīvanti, tādise kāle sabbesaṃ saṅgahakaraṇatthāya bhājetvā khāditabbaṃ. Ayaṃ sāmīci. Yāva pana katikavattaṃ na paṭippassambhati, tāva tehi khāyitaṃ sukhāyitameva. Kadā pana katikavattaṃ paṭippassambhati? Yadā samaggo saṅgho sannipatitvā ‘‘ito paṭṭhāya bhājetvā khādantū’’ti sāvebhi, ekabhikkhuke pana vihāre etena sāvitepi purimakatikā paṭippassambhatiyeva. Sace paṭippassaddhāya katikāya sāmaṇerā neva rukkhato pātenti, na bhūmito gahetvā bhikkhūnaṃ denti, patitaphalāni pādehi paharantā vicaranti, tesaṃ dasamabhāgato paṭṭhāya yāva upaḍḍhaphalabhāgena phātikammaṃ kātabbaṃ. Addhā phātikammalobhena āharitvā dassenti, puna subhikkhe jāte kappiyakārakesu āgantvā sākhāparivārādīni katvā rukkhe rakkhantesu sāmaṇerānaṃ phātikammaṃ na kātabbaṃ, bhājetvā paribhuñjitabbaṃ.

‘‘Vihāre phalāphalaṃ atthī’’ti sāmantagāmehi manussā gilānānaṃ vā gabbhinīnaṃ vā atthāya āgantvā ‘‘ekaṃ nāḷikeraṃ detha, ambaṃ detha, labujaṃ dethā’’ti yācanti, dātabbaṃ, na dātabbanti? Dātabbaṃ. Adīyamāne hi te domanassikā honti. Dentena pana saṅghaṃ sannipātetvā yāvatatiyaṃ sāvetvā apalokanakammaṃ katvāva dātabbaṃ, katikavattaṃ vā katvā ṭhapetabbaṃ, evañca pana kātabbaṃ. Byattena bhikkhunā saṅghassa anumatiyā sāvetabbaṃ –

> ‘‘Sāmantagāmehi manussā āgantvā gilānādīnaṃ atthāya phalāphalaṃ yācanti, dve nāḷikerāni dve tālaphalāni dve panasāni pañca ambāni pañca kadaliphalāni gaṇhantānaṃ anivāraṇaṃ, asukarukkhato ca asukarukkhato ca phalaṃ gaṇhantānaṃ anivāraṇaṃ ruccati bhikkhusaṅghassā’’ti –

Tikkhattuṃ vattabbaṃ. Tato paṭṭhāya gilānādīnaṃ nāmaṃ gahetvā yācantā ‘‘gaṇhathā’’ti na vattabbā, vattaṃ pana ācikkhitabbaṃ ‘‘nāḷikerādīni iminā nāma paricchedena gaṇhantānaṃ asukarukkhato ca asukarukkhato ca phalaṃ gaṇhantānaṃ anivāraṇaṃ kata’’nti. Anuvicaritvā pana ‘‘ayaṃ madhuraphalo ambo, ito gaṇhathā’’tipi na vattabbā.

Phalabhājanakāle pana āgatānaṃ sammatena upaḍḍhabhāgo dātabbo, asammatena apaloketvā dātabbaṃ. Khīṇaparibbayo vā maggagamiyasatthavāho vā añño vā issaro āgantvā yācati, apaloketvāva dātabbaṃ, balakkārena gahetvā khādanto na vāretabbo. Kuddho hi so rukkhepi chindeyya, aññampi anatthaṃ kareyya. Puggalikapariveṇaṃ āgantvā gilānassa nāmena yācanto ‘‘amhehi chāyādīnaṃ atthāya ropitaṃ, sace atthi, tumhe jānāthā’’ti vattabbo. Yadi pana phalabharitāva rukkhā honti, kaṇṭake bandhitvā phalavārena gaṇhanti, apaccāsīsantena hutvā dātabbaṃ, balakkārena gaṇhanto na vāretabbo. Pubbe vuttamevettha kāraṇaṃ.

Saṅghassa phalārāmo hoti, paṭijagganaṃ na labhati. Sace taṃ koci vattasīsena jaggati, saṅghasseva hoti. Athāpi kassaci paṭibalassa bhikkhuno ‘‘imaṃ sappurisa jaggitvā dehī’’ti saṅgho bhāraṃ karoti, so ce vattasīsena jaggati, evampi saṅghasseva hoti. Phātikammaṃ paccāsīsantassa pana tatiyabhāgena vā upaḍḍhabhāgena vā phātikammaṃ kātabbaṃ. ‘‘Bhāriyaṃ kamma’’nti vatvā ettakena anicchanto pana ‘‘sabbaṃ taveva santakaṃ katvā mūlabhāgaṃ dasamabhāgamattaṃ datvā jaggāhī’’tipi vattabbo, garubhaṇḍattā pana na mūlacchejjavasena dātabbaṃ. So mūlabhāgaṃ datvā khādanto akatāvāsaṃ vā katvā katāvāsaṃ vā jaggitvā nissitakānaṃ ārāmaṃ niyyāteti, tehipi mūlabhāgo dātabbova.

Yadā pana bhikkhū sayaṃ jaggituṃ pahonti, atha tesaṃ jaggituṃ na dātabbaṃ, jaggitakāle pana na vāretabbā, jagganakāleyeva vāretabbā. ‘‘Bahu tumhehi khāyitaṃ, idāni mā jaggittha, bhikkhusaṅghoyeva jaggissatī’’ti vattabbaṃ. Sace pana neva vattasīsena jagganto atthi, na phātikammena, na saṅgho jaggituṃ pahoti, eko anāpucchitvāva jaggitvā phātikammaṃ vaḍḍhetvā paccāsīsati, apalokanakammena phātikammaṃ vaḍḍhetvāva dātabbaṃ. Iti imaṃ sabbampi kammalakkhaṇameva hoti. Apalokanakammaṃ imāni pañca ṭhānāni gacchati.

256. **Ñattikammaṭṭhānabhede** pana (pari. aṭṭha. 495-496) –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho, anusiṭṭho so mayā, yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo āgaccheyya, ‘āgacchāhī’ti vattabbo’’ti –

Evaṃ upasampadāpekkhassa osāraṇā **osāraṇā** nāma.

> ‘‘Suṇantu me āyasmantā, ayaṃ itthannāmo bhikkhu dhammakathiko, imassa neva suttaṃ āgacchati, no suttavibhaṅgo, so atthaṃ asallakkhetvā byañjanacchāyāya atthaṃ paṭibāhati, yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, itthannāmaṃ bhikkhuṃ vuṭṭhāpetvā avasesā imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasameyyāmā’’ti –

Evaṃ ubbāhikavinicchaye dhammakathikassa bhikkhuno nissāraṇā **nissāraṇā** nāma.

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ajjuposatho pannaraso, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho uposathaṃ kareyyā’’ti –

Evaṃ uposathakammavasena ṭhapitā ñatti **uposatho** nāma.

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ajja pavāraṇā pannarasī, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho pavāreyyā’’ti –

Evaṃ pavāraṇakammavasena ṭhapitā ñatti **pavāraṇā** nāma.

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmo itthannāmassa āyasmato upasampadāpekkho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ anusāseyya’’nti, ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ anusāseyyā’’ti, ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyya’’nti, ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ antarāyike dhamme puccheyyā’’ti, ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyya’’nti, ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmaṃ vinayaṃ puccheyyā’’ti, ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyya’’nti, ‘‘yadi saṅghassa pattakallaṃ, itthannāmo itthannāmena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyyā’’ti –

Evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā sammannituṃ ṭhapitā ñatti **sammuti** nāma.

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, idaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyaṃ saṅghassa nissaṭṭhaṃ, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyā’’ti, ‘‘yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, āyasmantā imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyu’’nti –

Evaṃ nissaṭṭhacīvarapattādīnaṃ dānaṃ **dānaṃ** nāma.

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu āpattiṃ sarati vivarati uttāniṃ karoti deseti, yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyya’’nti, ‘‘yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, ahaṃ itthannāmassa bhikkhuno āpattiṃ paṭiggaṇheyya’’nti, tena vattabbo ‘‘passasī’’ti. Āma, passāmīti. ‘‘Āyatiṃ saṃvareyyāsī’’ti –

Evaṃ āpattipaṭiggaho **paṭiggaho** nāma.

> ‘‘Suṇantu me āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame kāḷe pavāreyyāmā’’ti.

Te ce, bhikkhave, bhikkhū bhaṇḍanakārakā kalahakārakā vivādakārakā bhassakārakā saṅghe adhikaraṇakārakā taṃ kāḷaṃ anuvaseyyuṃ, āvāsikena bhikkhunā byattena paṭibalena āvāsikā bhikkhū ñāpetabbā –

> ‘‘Suṇantu me āyasmantā āvāsikā, yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, idāni uposathaṃ kareyyāma, pātimokkhaṃ uddiseyyāma, āgame juṇhe pavāreyyāmā’’ti –

Evaṃ katā pavāraṇāpaccukkaḍḍhanā **paccukkaḍḍhanā** nāma.

Sabbeheva ekajjhaṃ sannipatitabbaṃ, sannipatitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, amhākaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ viharataṃ bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsitaparikkantaṃ, sace mayaṃ imāhi āpattīhi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya vāḷattāya bhedāya saṃvatteyya, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ adhikaraṇaṃ tiṇavatthārakena vūpasameyya ṭhapetvā thullavajjaṃ ṭhapetvā gihippaṭisaṃyutta’’nti –

Evaṃ tiṇavatthārakasamathena katvā sabbapaṭhamā sabbasaṅgāhikañatti **kammalakkhaṇaṃ** nāma.

Tathā tato parā ekekasmiṃ pakkhe ekekaṃ katvā dve ñattiyo. Iti yathāvuttappabhedaṃ osāraṇaṃ nissāraṇaṃ…pe… kammalakkhaṇaññeva navamanti ñattikammaṃ imāni nava ṭhānāni gacchati.

257. **Ñattidutiyakammaṭṭhānabhede** (pari. aṭṭha. 495-496) pana vaḍḍhassa licchavino pattanikkujjanavasena khandhake vuttā **nissāraṇā,** tasseva pattukkujjanavasena khandhake vuttā **osāraṇā** ca veditabbā. Vuttañhetaṃ (cūḷava. 265-266) –

> ‘‘Aṭṭhahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatassa upāsakassa patto nikkujjitabbo. Bhikkhūnaṃ alābhāya parisakkati, bhikkhūnaṃ anatthāya parisakkati, bhikkhūnaṃ avāsāya parisakkati, bhikkhū akkosati paribhāsati, bhikkhū bhikkhūhi bhedeti, buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati. Anujānāmi, bhikkhave, imehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgatassa upāsakassa pattaṃ nikkujjituṃ.
>
> Evañca pana bhikkhave nikkujjitabbo. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, vaḍḍho licchavī āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṃseti, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho vaḍḍhassa licchavissa pattaṃ nikkujjeyya, asambhogaṃ saṅghena kareyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, vaḍḍho licchavī āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṃseti, saṅgho vaḍḍhassa licchavissa pattaṃ nikkujjati, asambhogaṃ saṅghena karoti, yassāyasmato khamati vaḍḍhassa licchavissa pattassa nikkujjanā asambhogaṃ saṅghena karaṇaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Nikkujjito saṅghena vaḍḍhassa licchavissa patto asambhogo saṅghena, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.
>
> Aṭṭhahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatassa upāsakassa patto ukkujjitabbo. Na bhikkhūnaṃ alābhāya parisakkati, na bhikkhūnaṃ anatthāya parisakkati…pe… na saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati. Anujānāmi, bhikkhave, imehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgatassa upāsakassa pattaṃ ukkujjituṃ.

Evañca pana, bhikkhave, ukkujjitabbo. Tena, bhikkhave, vaḍḍhena licchavinā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo –

> ‘‘Saṅghena me, bhante, patto nikkujjito, asambhogomhi saṅghena, sohaṃ, bhante, sammā vattāmi, lomaṃ pātemi, netthāraṃ vattāmi, saṅghaṃ pattukkujjanaṃ yācāmī’’ti.
>
> Dutiyampi yācitabbo. Tatiyampi yācitabbo.
>
> Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, saṅghena vaḍḍhassa licchavissa patto nikkujjito, asambhogo saṅghena, so sammā vattati, lomaṃ pāteti, netthāraṃ vattati, saṅghaṃ pattukkujjanaṃ yācati, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho vaḍḍhassa licchavissa pattaṃ ukkujjeyya, sambhogaṃ saṅghena kareyya, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, saṅghena vaḍḍhassa licchavissa patto nikkujjito, asambhogo saṅghena, so sammā vattati, lomaṃ pāteti, netthāraṃ vattati, saṅghaṃ pattukkujjanaṃ yācati, saṅgho vaḍḍhassa licchavissa pattaṃ ukkujjati, sambhogaṃ saṅghena karoti, yassāyasmato khamati vaḍḍhassa licchavissa pattassa ukkujjanā sambhogaṃ saṅghena karaṇaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Ukkujjito saṅghena vaḍḍhassa licchavissa patto sambhogo saṅghena, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

Ettha (cūḷava. aṭṭha. 265) ca aṭṭhasu aṅgesu ekakenapi aṅgena samannāgatassa pattanikkujjanakammaṃ kātuṃ vaṭṭati, antosīmāya vā nissīmaṃ gantvā nadīādīsu vā nikkujjituṃ vaṭṭatiyeva. Evaṃ nikkujjite pana patte tassa gehe koci deyyadhammo na gahetabbo, ‘‘asukassa gehe bhikkhaṃ mā gaṇhitthā’’ti aññavihāresupi pesetabbaṃ. Ukkujjanakāle pana yāvatatiyaṃ yācāpetvā hatthapāsaṃ vijahāpetvā ñattidutiyakammena ukkujjitabbo.

Sīmāsammuti, ticīvarena avippavāsasammuti, santhatasammuti, bhattuddesakasenāsanaggāhāpakabhaṇḍāgāriyacīvarapaṭiggāhakacīvarabhājakayāgubhājakakhajjabhājakaphalabhājakaappamattakavissajjakasāṭiyaggāhāpakapattaggāhāpakaā etāsaṃ sammutīnaṃ vasena **sammuti** veditabbā. Kathinacīvaradānamatakacīvaradānavasena **dānaṃ** veditabbaṃ. Kathinuddhāravasena **uddhāro** veditabbo. Kuṭivatthuvihāravatthudesanāvasena **desanā** veditabbā. Yā pana tiṇavatthārakasamathe sabbasaṅgāhikañattiñca ekekasmiṃ pakkhe ekekañattiñcāti tisso ñattiyo ṭhapetvā puna ekekasmiṃ pakkhe ekekāti dve ñattidutiyakammavācā vuttā, tāsaṃ vasena **kammalakkhaṇaṃ** veditabbaṃ. Iti ñattidutiyakammaṃ imāni satta ṭhānāni gacchati.

258. **Ñatticatutthakammaṭṭhānabhede** pana tajjanīyakammādīnaṃ sattannaṃ kammānaṃ vasena **nissāraṇā,** tesaṃyeva ca kammānaṃ paṭippassambhanavasena **osāraṇā** veditabbā. Bhikkhunovādakasammutivasena **sammuti** veditabbā. Parivāsadānamānattadānavasena **dānaṃ** veditabbaṃ. Mūlāyapaṭikassanakammavasena **niggaho** veditabbo. Ukkhittānuvattikā, aṭṭha yāvatatiyakā, ariṭṭho, caṇḍakāḷī ca imete yāvatatiyakāti imāsaṃ ekādasannaṃ samanubhāsanānaṃ vasena **samanubhāsanā** veditabbā. Upasampadakammaabbhānakammavasena **kammalakkhaṇaṃ** veditabbaṃ. Iti ñatticatutthakammaṃ imāni satta ṭhānāni gacchati. Evaṃ kammāni ca kammavipatti ca tesaṃ kammānaṃ kārakasaṅghaparicchedo ca vipattivirahitānaṃ kammānaṃ ṭhānabhedagamanañca veditabbaṃ.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Kammākammavinicchayakathā samattā.

Pakiṇṇakakaṇḍamātikā

Gaṇabhojaṃ paramparaṃ, nāpucchā paṃsukūlakaṃ;
Acchinnaṃ paṭibhānañca, vippakatauddisanaṃ.

Tivassantaṃ dīghāsanaṃ, gilānupaṭṭhavaṇṇanaṃ;
Attapātamanavekkhaṃ, silāpavijjhalimpanaṃ.

Micchādiṭṭhigopadānaṃ, dhammikārakkhuccārādi;
Nhānaghaṃsaṃ paṇḍakādi, dīghakesādyādāsādi.

Naccādaṅgachedaniddhi, patto sabbapaṃsukūlaṃ;
Parissāvanaṃ naggo ca, pupphagandhaāsittakaṃ.

Maḷorikekabhājanaṃ, celapaṭi pādaghaṃsī;
Bījanī chattanakhādi, kāyabandhanivāsanaṃ.

Kājaharaṃ dantakaṭṭhaṃ, rukkhāroho chandāropo;
Lokāyataṃ khipitako, lasuṇaṃ nakkamitabbaṃ.

Avandiyo tūlabhisi, bimbohanaāsandādi;
Uccāsanamahāsanaṃ, cīvaraadhammokāso.

Saddhādeyyaṃ santuttaraṃ, nikkhepo satthakammādi;
Nahāpito dasabhāgo, pātheyyaṃ mahāpadeso;
Ānisaṃsoti mātikā.

34. Pakiṇṇakavinicchayakathā

1. Idāni pakiṇṇakakathā ca veditabbā. ‘‘Gaṇabhojane aññatra samayā pācittiya’’nti (pāci. 217) vuttaṃ **gaṇabhojanaṃ** (pāci. aṭṭha. 217-218) dvīhi ākārehi pasavati viññattito vā nimantanato vā. Kathaṃ **viññattito pasavati**? Cattāro bhikkhū ekato ṭhitā vā nisinnā vā upāsakaṃ disvā ‘‘amhākaṃ catunnampi bhattaṃ dehī’’ti vā viññāpeyyuṃ, pāṭekkaṃ vā passitvā ‘‘mayhaṃ dehi, mayhaṃ dehī’’ti evaṃ ekato vā nānāto vā viññāpetvā ekato vā gacchantu nānāto vā, bhattaṃ gahetvāpi ekato vā bhuñjantu nānāto vā. Sace ekato gaṇhanti, gaṇabhojanaṃ hoti, sabbesaṃ āpatti. Paṭiggahaṇameva hettha pamāṇaṃ. Evaṃ viññattito pasavati.

Kathaṃ **nimantanato pasavati**? Cattāro bhikkhū upasaṅkamitvā ‘‘tumhe, bhante, odanena nimantemi, odanaṃ me gaṇhatha ākaṅkhatha oloketha adhivāsetha paṭimānethā’’ti evaṃ yena kenaci vevacanena vā bhāsantarena vā pañcannaṃ bhojanānaṃ nāmaṃ gahetvā nimanteti. Evaṃ ekato nimantitā paricchinnakālavasena ajjatanāya vā svātanāya vā ekato gacchanti, ekato gaṇhanti, ekato bhuñjanti, gaṇabhojanaṃ hoti, sabbesaṃ āpatti. Ekato nimantitā ekato vā nānāto vā gacchanti, ekato gaṇhanti, ekato vā nānāto vā bhuñjanti, āpattiyeva. Ekato nimantitā ekato vā nānāto vā gacchanti, nānāto gaṇhanti, ekato vā nānāto vā bhuñjanti, anāpatti. Cattāri pariveṇāni vā vihāre vā gantvā nānāto nimantitā, ekaṭṭhāne ṭhitesuyeva vā eko puttena eko pitarāti evampi nānāto nimantitā ekato vā nānāto vā gacchantu, ekato vā nānāto vā bhuñjantu, sace ekato gaṇhanti, gaṇabhojanaṃ hoti, sabbesaṃ āpatti. Evaṃ tāva nimantanato pasavati.

Tasmā sace koci saṅghabhattaṃ kattukāmena nimantanatthāya pesito vihāraṃ āgamma ‘‘bhante, sve amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti avatvā ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’ti vā ‘‘saṅghabhattaṃ gaṇhathā’’ti vā ‘‘saṅgho bhattaṃ gaṇhatū’’ti vā vadati, bhattuddesakena paṇḍitena bhavitabbaṃ. Nimantanikā gaṇabhojanato, piṇḍapātikā ca dhutaṅgabhedato mocetabbā. Kathaṃ? Evaṃ tāva vattabbaṃ ‘‘sve na sakkā upāsakā’’ti. Punadivase, bhanteti. Punadivasepi na sakkāti. Evaṃ yāva aḍḍhamāsampi haritvā puna vattabbo ‘‘kiṃ tvaṃ avacā’’ti. Sace punapi ‘‘saṅghabhattaṃ gaṇhathā’’ti vadati, tato ‘‘imaṃ tāva upāsaka pupphaṃ kappiyaṃ karohi, imaṃ tiṇa’’nti evaṃ vikkhepaṃ katvā puna ‘‘tvaṃ kiṃ kathayitthā’’ti pucchitabbo. Sace punapi tatheva vadati, ‘‘āvuso, tvaṃ piṇḍapātike vā mahallakatthere vā na lacchasi, sāmaṇere lacchasī’’ti vattabbo. ‘‘Nanu, bhante, asukasmiṃ asukasmiñca gāme bhadante bhojesuṃ, ahaṃ kasmā na labhāmī’’ti ca vutte te nimantituṃ jānanti, tvaṃ na jānāsīti. Te kathaṃ nimantesuṃ, bhanteti? Te evamāhaṃsu ‘‘amhākaṃ, bhante, bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti. Sace sopi tatheva vadati, vaṭṭati.

Atha punapi ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadati, ‘‘na dāni tvaṃ, āvuso, bahū bhikkhū lacchasi, tayo eva, āvuso, lacchasī’’ti vattabbo. ‘‘Nanu, bhante, amukasmiñca amukasmiñca gāme sakalaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhojesuṃ, ahaṃ kasmā na labhāmī’’ti. ‘‘Tvaṃ nimantituṃ na jānāsī’’ti. Te kathaṃ nimantesuṃ, bhanteti? Te evamāhaṃsu ‘‘amhākaṃ, bhante, bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti. Sace sopi tatheva ‘‘bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti vadati, vaṭṭati. Atha punapi ‘‘bhattamevā’’ti vadati, tato vattabbo – ‘‘gaccha tvaṃ, natthamhākaṃ tava bhattenattho, nibaddhagocaro esa amhākaṃ, mayamettha piṇḍāya carissāmā’’ti. Taṃ ‘‘caratha, bhante’’ti vatvā āgataṃ pucchanti ‘‘kiṃ bho laddhā bhikkhū’’ti? Kiṃ etena, bahu ettha vattabbaṃ, therā ‘‘sve piṇḍāya carissāmā’’ti āhaṃsu, mā dāni tumhe pamajjitthāti. Dutiyadivase cetiyavattaṃ katvā ṭhitabhikkhū saṅghattherena vattabbā ‘‘āvuso, dhuragāme saṅghabhattaṃ, apaṇḍitamanusso pana agamāsi, gacchāma, dhuragāme piṇḍāya carissāmā’’ti. Bhikkhūhi therassa vacanaṃ kātabbaṃ, na dubbacehi bhavitabbaṃ, gāmadvāre aṭṭhatvāva piṇḍāya caritabbaṃ, tesu pattāni gahetvā nisīdāpetvā bhojentesu bhuñjitabbaṃ.

Sace āsanasālāya bhattaṃ ṭhapetvā rathikāsu āhiṇḍantā ārocenti ‘‘āsanasālāyaṃ, bhante, bhattaṃ gaṇhathā’’ti, na vaṭṭati. Atha pana ‘‘bhattaṃ ādāya tattha tattha gantvā bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, paṭikacceva vā vihāraṃ atiharitvā patirūpe ṭhāne ṭhapetvā āgatāgatānaṃ denti, ayaṃ abhihaṭabhikkhā nāma vaṭṭati. Sace pana bhattasālāya dānaṃ sajjetvā taṃ taṃ pariveṇaṃ pahiṇanti ‘‘bhattasālāya bhattaṃ gaṇhathā’’ti, vaṭṭati. Ye pana manussā piṇḍacārike bhikkhū disvā āsanasālaṃ sammajjitvā tattha nisīdāpetvā bhojenti, na te paṭikkhipitabbā. Ye pana gāme bhikkhaṃ alabhitvā gāmato nikkhamante bhikkhū disvā ‘‘bhante, bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, te paṭikkhipitabbā, na nivattitabbaṃ. Sace ‘‘nivattatha, bhante, bhattaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, ‘‘nivattathā’’ti vuttapade nivattituṃ vaṭṭati. ‘‘Nivattatha, bhante, ghare bhattaṃ kataṃ, gāme bhattaṃ kata’’nti vadanti, gehe ca gāme ca bhattaṃ nāma yassa kassaci hoti, nivattituṃ vaṭṭati. ‘‘Nivattatha bhattaṃ gaṇhathā’’ti sambandhaṃ katvā vadanti, nivattituṃ na vaṭṭati. Āsanasālāto piṇḍāya carituṃ nikkhamante disvā ‘‘nisīdatha, bhante, bhattaṃ gaṇhathā’’ti vuttepi eseva nayo.

‘‘Aññatra samayā’’ti vacanato gilānasamayo cīvaradānasamayo cīvarakārasamayo addhānagamanasamayo nāvābhiruhanasamayo mahāsamayo samaṇabhattasamayoti etesu sattasu samayesu aññatarasmiṃ anāpatti. Tasmā yathā mahācammassa parato maṃsaṃ dissati, evaṃ antamaso pādāpi phālitā honti, vālikāya vā sakkharāya vā pahaṭamatte dukkhaṃ uppādenti, na sakkā ca hoti antogāme piṇḍāya carituṃ, īdise gelaññe **gilānasamayo**ti bhuñjitabbaṃ, na lesakappiyaṃ kātabbaṃ.

Cīvaradānasamayo nāma anatthate kathine vassānassa pacchimo māso, atthate kathine pañcamāsā. Etthantare ‘‘cīvaradānasamayo’’ti bhuñjitabbaṃ. Cīvare kariyamāne **cīvarakārasamayo**ti bhuñjitabbaṃ. Yadā hi sāṭakañca suttañca labhitvā cīvaraṃ karonti, ayaṃ cīvarakārasamayo nāma, visuṃ cīvarakārasamayo nāma natthi, tasmā yo tattha cīvare kattabbaṃ yaṃ kiñci kammaṃ karoti, **mahāpaccariya**ñhi ‘‘antamaso sūcivedhako’’tipi vuttaṃ. Tena ‘‘cīvarakārasamayo’’ti bhuñjitabbaṃ. **Kurundiyaṃ** pana vitthāreneva vuttaṃ ‘‘yo cīvaraṃ vicāreti chindati, moghasuttakaṃ ṭhapeti, āgantukapattaṃ ṭhapeti, paccāgataṃ sibbeti, āgantukapattaṃ bandhati, anuvātaṃ chindati ghaṭeti āropeti, tattha paccāgataṃ sibbeti, suttaṃ karoti valeti, pipphalikaṃ niseti, parivattanaṃ karoti, sabbopi cīvaraṃ karotiyevāti vuccati. Yo pana samīpe nisinno jātakaṃ vā dhammapadaṃ vā katheti, ayaṃ na cīvarakārako, etaṃ ṭhapetvā sesānaṃ gaṇabhojane anāpattī’’ti.

Addhānagamanasamaye antamaso aḍḍhayojanaṃ gantukāmenapi ‘‘aḍḍhayojanaṃ gacchissāmī’’ti bhuñjitabbaṃ, gacchantena bhuñjitabbaṃ, gatena ekadivasaṃ bhuñjitabbaṃ.

Nāvābhiruhanasamaye ‘‘nāvaṃ abhiruhissāmī’’ti bhuñjitabbaṃ, āruḷhena icchitaṭṭhānaṃ gantvāpi yāva na orohati, tāva bhuñjitabbaṃ, oruḷhena ekadivasaṃ bhuñjitabbaṃ.

Mahāsamayo nāma yattha dve tayo bhikkhū piṇḍāya caritvā yāpenti, antamaso catutthepi āgate na yāpenti, ayaṃ mahāsamayo. Yattha pana sataṃ vā sahassaṃ vā sannipatanti, tattha vattabbameva natthi, tasmā tādise kāle ‘‘mahāsamayo’’ti adhiṭṭhahitvā bhuñjitabbaṃ.

Samaṇabhattasamayo nāma yo koci paribbājakasamāpanno bhattaṃ karoti, ayaṃ samaṇabhattasamayova. Tasmā sahadhammikesu vā titthiyesu vā aññatarena yena kenaci kate bhatte ‘‘samaṇabhattasamayo’’ti bhuñjitabbaṃ. ‘‘Anāpatti samaye, dve tayo ekato bhuñjanti, piṇḍāya caritvā ekato sannipatitvā bhuñjanti, niccabhattaṃ, salākabhattaṃ, pakkhikaṃ, uposathikaṃ, pāṭipadikaṃ, pañca bhojanāni ṭhapetvā sabbattha anāpattī’’ti (pāci. 220) vacanato yepi akappiyanimantanaṃ sādiyitvā dve vā tayo vā ekato gahetvā bhuñjanti, tesampi anāpatti.

Tattha animantitacatutthaṃ piṇḍapātikacatutthaṃ anupasampannacatutthaṃ pattacatutthaṃ gilānacatutthanti pañcannaṃ catutthānaṃ vasena vinicchayo veditabbo. Kathaṃ? Idhekacco cattāro bhikkhū ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’ti nimanteti. Tesu tayo gatā, eko na gato. Upāsako ‘‘eko, bhante, thero kuhi’’nti pucchati. Nāgato upāsakāti. So aññaṃ taṃkhaṇappattaṃ kañci ‘‘ehi, bhante’’ti gharaṃ pavesetvā catunnampi bhattaṃ deti, sabbesaṃ anāpatti. Kasmā? Gaṇapūrakassa animantitattā. Tayo eva hi tattha nimantitā gaṇhiṃsu, tehi gaṇo na pūrati, gaṇapūrako ca animantito, tena gaṇo bhijjatīti. Etaṃ **animantitacatutthaṃ**.

Piṇḍapātikacatutthe nimantanakāle eko piṇḍapātiko hoti, so nādhivāseti, gamanavelāyaṃ pana ‘‘ehi bhante’’ti vutte anadhivāsitattā anāgacchantampi ‘‘etha bhikkhaṃ lacchathā’’ti gahetvā gacchanti, so taṃ gaṇaṃ bhindati, tasmā sabbesaṃ anāpatti.

Anupasampannacatutthe sāmaṇerena saddhiṃ nimantitā honti, sopi gaṇaṃ bhindati.

Pattacatutthe eko sayaṃ āgantvā pattaṃ peseti, evampi gaṇo bhijjati, tasmā sabbesaṃ anāpatti.

Gilānacatutthe gilānena saddhiṃ nimantitā honti, tattha gilānasseva anāpatti, itaresaṃ pana gaṇapūrako hoti. Na hi gilānena gaṇo bhijjati, tasmā tesaṃ āpatti. **Mahāpaccariyaṃ** pana avisesena vuttaṃ ‘‘samayaladdhako sayameva muccati, sesānaṃ gaṇapūrakattā āpattikaro hotī’’ti. Tasmā cīvaradānasamayaladdhakādīnampi vasena catukkāni veditabbāni.

Sace pana adhivāsetvā gatesupi catūsu janesu eko paṇḍito bhikkhu ‘‘ahaṃ tumhākaṃ gaṇaṃ bhindissāmi, nimantanaṃ sādiyathā’’ti vatvā yāgukhajjakāvasāne bhattatthāya pattaṃ gaṇhantānaṃ adatvā ‘‘ime tāva bhikkhū bhojetvā vissajjetha, ahaṃ pacchā anumodanaṃ katvā gamissāmī’’ti nisinno, tesu bhutvā gatesu ‘‘detha, bhante, patta’’nti upāsakena pattaṃ gahetvā bhatte dinne bhuñjitvā anumodanaṃ katvā gacchati, sabbesaṃ anāpatti. Pañcannañhi bhojanānaṃyeva vasena gaṇabhojane visaṅketaṃ natthi, odanena nimantetvā kummāsaṃ gaṇhantāpi āpajjanti, tāni ca tehi ekato na gahitāni, yāguādīhi pana visaṅketaṃ hoti, tāni tehi ekato gahitānīti evaṃ eko paṇḍito aññesampi anāpattiṃ karoti. **Niccabhatta**nti dhuvabhattaṃ vuccati, ‘‘niccabhattaṃ gaṇhathā’’ti vadanti, bahūnaṃ ekato gahetuṃ vaṭṭati. **Salākabhattā**dīsupi eseva nayo.

2. ‘‘Paramparabhojane aññatra samayā pācittiya’’nti (pāci. 222-223, 225) vuttaṃ **paramparabhojanaṃ** pana nimantanatoyeva pasavati. Yo hi ‘‘pañcannaṃ bhojanānaṃ aññatarena bhojanena bhattaṃ gaṇhathā’’tiādinā nimantito taṃ ṭhapetvā aññaṃ pañcannaṃ bhojanānaṃ aññatarabhojanaṃ bhuñjati, tassetaṃ bhojanaṃ ‘‘paramparabhojana’’nti vuccati. Evaṃ bhuñjantassa ṭhapetvā gilānasamayaṃ cīvaradānasamayaṃ cīvarakārasamayañca aññasmiṃ samaye pācittiyaṃ vuttaṃ, tasmā nimantanapaṭipāṭiyāva bhuñjitabbaṃ, na uppaṭipāṭiyā.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, vikappetvā paramparabhojanaṃ bhuñjitu’’nti (pāci. 226) vacanato paṭhamanimantanaṃ aññassa vikappetvāpi paribhuñjituṃ vaṭṭati. Ayaṃ (pāci. aṭṭha. 226 ādayo) vikappanā nāma sammukhāpi parammukhāpi vaṭṭati. Sammukhā disvā ‘‘mayhaṃ bhattapaccāsaṃ tuyhaṃ vikappemī’’ti vā ‘‘dammī’’ti vā vatvā bhuñjitabbaṃ, adisvā pañcasu sahadhammikesu yassa kassaci nāmaṃ gahetvā ‘‘mayhaṃ bhattapaccāsaṃ itthannāmassa vikappemī’’ti vā ‘‘dammī’’ti vā vatvā bhuñjitabbaṃ. Dve tīṇi nimantanāni pana ekasmiṃ patte pakkhipitvā missetvā ekaṃ katvā bhuñjituṃ vaṭṭati. ‘‘Anāpatti dve tayo nimantane ekato bhuñjatī’’ti (pāci. 229) hi vuttaṃ. Sace dve tīṇi kulāni nimantetvā ekasmiṃ ṭhāne nisīdāpetvā ito cito ca āharitvā bhattaṃ ākiranti, sūpabyañjanaṃ ākiranti, ekamissakaṃ hoti, etthāpi anāpatti.

Sace pana mūlanimantanaṃ heṭṭhā hoti, pacchimaṃ pacchimaṃ upari, taṃ uparito paṭṭhāya bhuñjantassa āpatti, hatthaṃ pana anto pavesetvā paṭhamanimantanato ekampi kabaḷaṃ uddharitvā bhuttakālato paṭṭhāya yathā tathā vā bhuñjantassa anāpatti. ‘‘Sacepi tattha khīraṃ vā rasaṃ vā ākiranti, yena ajjhotthataṃ bhattaṃ ekarasaṃ hoti, koṭito paṭṭhāya bhuñjantassa anāpattī’’ti **mahāpaccariyaṃ** vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana vuttaṃ ‘‘khīrabhattaṃ vā rasabhattaṃ vā labhitvā nisinnassa tattheva aññepi khīrabhattaṃ vā rasabhattaṃ vā ākiranti, khīraṃ vā rasaṃ vā pivato anāpatti, bhuñjantena paṭhamaṃ laddhamaṃsakhaṇḍaṃ vā bhattapiṇḍaṃ vā mukhe pakkhipitvā koṭito paṭṭhāya bhuñjituṃ vaṭṭati. Sappipāyāsepi eseva nayo’’ti.

Mahāupāsako bhikkhuṃ nimanteti, tassa kulaṃ upagatassa upāsakopi tassa puttadārabhātubhaginiādayopi attano attano koṭṭhāsaṃ āharitvā patte pakkhipanti, ‘‘upāsakena paṭhamaṃ dinnaṃ abhuñjitvā pacchā laddhaṃ bhuñjantassa āpattī’’ti **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Kurundaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** ‘‘sace pāṭekkaṃ pacanti, attano attano pakkabhattato āharitvā denti, tattha pacchā āhaṭaṃ paṭhamaṃ bhuñjantassa pācittiyaṃ. Yadi pana sabbesaṃ ekova pāko hoti, paramparabhojanaṃ na hotī’’ti vuttaṃ. Mahāupāsako nimantetvā nisīdāpeti, añño manusso pattaṃ gaṇhāti, na dātabbaṃ. Kiṃ, bhante, na dethāti. Nanu upāsaka tayā nimantitamhāti. ‘‘Hotu, bhante, laddhaṃ laddhaṃ bhuñjathā’’ti vadati, bhuñjituṃ vaṭṭati. ‘‘Aññena āharitvā bhatte dinne āpucchitvāpi bhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ.

Anumodanaṃ katvā gacchantaṃ dhammaṃ sotukāmā ‘‘svepi, bhante, āgaccheyyāthā’’ti sabbe nimantenti, punadivase āgantvā laddhaṃ laddhaṃ bhuñjituṃ vaṭṭati. Kasmā? Sabbehi nimantitattā. Ekopi bhikkhu piṇḍāya caranto bhattaṃ labhati, tamañño upāsako nimantetvā ghare nisīdāpeti, na ca tāva bhattaṃ sampajjati, sace so bhikkhu piṇḍāya caritvā laddhabhattaṃ bhuñjati, āpatti. Abhuñjitvā nisinne ‘‘kiṃ, bhante, na bhuñjasī’’ti vutte ‘‘tayā nimantitattā’’ti vatvā ‘‘laddhaṃ laddhaṃ bhuñjatha, bhante’’ti vutte bhuñjituṃ vaṭṭati. Sakalena gāmena ekato hutvā nimantitassa yattha katthaci bhuñjato anāpatti. Pūgepi eseva nayo. ‘‘Anāpatti sakalena gāmena nimantito tasmiṃ gāme yattha katthaci bhuñjati, sakalena pūgena nimantito tasmiṃ pūge yattha katthaci bhuñjati, nimantiyamāno ‘bhikkhaṃ gahessāmī’ti bhaṇati, niccabhatte salākabhatte pakkhike uposathike pāṭipadike pañca bhojanāni ṭhapetvā sabbattha anāpattī’’ti (pāci. 229) vuttaṃ.

Tattha **nimantiyamāno bhikkhaṃ gahessāmīti bhaṇatī**ti ettha ‘‘bhattaṃ gaṇhā’’ti nimantiyamāno ‘‘na mayhaṃ tava bhattenattho, bhikkhaṃ gaṇhissāmī’’ti vadati, anāpattīti attho. Ettha pana mahāpadumatthero āha ‘‘evaṃ vadanto imasmiṃ sikkhāpade animantanaṃ kātuṃ sakkoti, bhuñjanatthāya pana okāso kato hotīti neva gaṇabhojanato, na cārittato muccatī’’ti. Mahāsumatthero āha ‘‘yadaggena animantanaṃ kātuṃ sakkoti, tadaggena neva gaṇabhojanaṃ, na cārittaṃ hotī’’ti.

Tattha **cāritta**nti –

> ‘‘Yo pana bhikkhu nimantito sabhatto samāno santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā kulesu cārittaṃ āpajjeyya aññatra samayā pācittiyaṃ. Tatthāyaṃ samayo cīvaradānasamayo cīvarakārasamayo. Ayaṃ tattha samayo’’ti (pāci. 299) –

Evamāgataṃ cārittasikkhāpadaṃ vuttaṃ. Iminā hi sikkhāpadena yo pañcannaṃ bhojanānaṃ aññatarena ‘‘bhattaṃ gaṇhathā’’tiādinā akappiyanimantanena nimantito, teneva nimantanabhattena sabhatto samāno santaṃ bhikkhuṃ ‘‘ahaṃ itthannāmassa gharaṃ gacchāmī’’ti vā ‘‘cārittaṃ āpajjāmī’’ti vā īdisena vacanena anāpucchitvā yena bhattena nimantito, taṃ bhutvā vā abhutvā vā avītivatteyeva majjhanhike yasmiṃ kule nimantito, tato aññāni kulāni paviseyya, tassa vuttalakkhaṇaṃ duvidhampi samayaṃ ṭhapetvā aññattha pācittiyaṃ vuttaṃ. Tasmā akappiyanimantanena nimantiyamāno sace ‘‘bhikkhaṃ gaṇhissāmī’’ti vadati, imināpi sikkhāpadena anāpatti.

3. **Santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā**ti ettha (pāci. aṭṭha. 298) pana kittāvatā santo hoti, kittāvatā asanto? Antovihāre yattha ṭhitassa kulāni payirupāsanacittaṃ uppannaṃ, tato paṭṭhāya yaṃ passe vā abhimukhe vā passati, yassa sakkā hoti pakativacanena ārocetuṃ, ayaṃ santo nāma, ito cito ca pariyesitvā ārocanakiccaṃ pana natthi. Yo hi evaṃ pariyesitabbo, so asantoyeva. Apica antoupacārasīmāya bhikkhuṃ disvā ‘‘āpucchissāmī’’ti gacchati. Tattha yaṃ passati, so āpucchitabbo. No ce passati, asantaṃ bhikkhuṃ anāpucchā paviṭṭho nāma hoti. Vikālagāmappavesanepi ayameva nayo.

Sace (pāci. aṭṭha. 512) pana sambahulā kenaci kammena gāmaṃ pavisanti, ‘‘vikāle gāmappavesanaṃ āpucchāmī’’ti sabbehi aññamaññaṃ āpucchitabbaṃ. Tasmiṃ gāme taṃ kammaṃ na sampajjatīti aññaṃ gāmaṃ gacchanti, gāmasatampi hotu, puna āpucchanakiccaṃ natthi. Sace pana ussāhaṃ paṭippassambhetvā vihāraṃ gacchantā antarā aññaṃ gāmaṃ pavisitukāmā honti, puna āpucchitabbameva. Kulaghare vā āsanasālāya vā bhattakiccaṃ katvā telabhikkhāya vā sappibhikkhāya vā caritukāmo hoti, sace passe bhikkhu atthi, āpucchitvā gantabbaṃ. Asante bhikkhumhi ‘‘natthī’’ti gantabbaṃ, vīthiṃ otaritvā bhikkhuṃ passati, āpucchanakiccaṃ natthi, anāpucchitvāpi caritabbameva. Gāmamajjhena maggo hoti, tena gacchantassa ‘‘telādibhikkhāya carissāmī’’ti citte uppanne sace passe bhikkhu atthi, āpucchitvā caritabbaṃ. Maggā anokkamma bhikkhāya carantassa pana āpucchanakiccaṃ natthi. Sace sīho vā byaggho vā āgacchati, megho vā uṭṭheti, añño vā koci upaddavo uppajjati, evarūpāsu āpadāsu anāpucchāpi bahigāmato antogāmaṃ pavisituṃ vaṭṭati.

4. ‘‘Na ca, bhikkhave, abhinne sarīre paṃsukūlaṃ gahetabbaṃ, yo gaṇheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (pārā. 137) vacanato abbhuṇhe allasarīre **paṃsukūlaṃ** na gahetabbaṃ, gaṇhanto dukkaṭaṃ āpajjati. Upaddavā ca tassa honti, bhinne pana gahetuṃ vaṭṭati.

Kittāvatā pana bhinnaṃ hoti? Kākakulalasoṇasiṅgālādīhi mukhatuṇḍakena vā dāṭhāya vā īsakaṃ phālitamattenapi. Yassa pana patato ghaṃsanena chavimattaṃ chinnaṃ hoti, cammaṃ acchinnaṃ, etaṃ abhinnameva, camme pana chinne bhinnaṃ. Yassapi sajīvakāleyeva pabhinnā gaṇḍakuṭṭhapīḷakā vā vaṇo vā hoti, idampi bhinnaṃ, tatiyadivasato pabhuti uddhumātakādibhāvena kuṇapabhāvaṃ upagatampi bhinnameva. Sabbena sabbaṃ pana abhinnepi susānagopakehi vā aññehi vā manussehi gāhāpetuṃ vaṭṭati. No ce aññaṃ labhati, satthakena vā kenaci vā vaṇaṃ katvā gahetabbaṃ. Visabhāgasarīre pana satiṃ upaṭṭhapetvā samaṇasaññaṃ uppādetvā sīse vā hatthapādapiṭṭhiyaṃ vā vaṇaṃ katvā gahetuṃ vaṭṭati.

5. **Acchinnacīvarakena** bhikkhunā kathaṃ paṭipajjitabbanti? ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, acchinnacīvarassa vā naṭṭhacīvarassa vā aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā cīvaraṃ viññāpetuṃ. Yaṃ āvāsaṃ paṭhamaṃ upagacchati, sace tattha hoti saṅghassa vihāracīvaraṃ vā uttarattharaṇaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā bhisicchavi vā, taṃ gahetvā pārupituṃ ‘labhitvā odahissāmī’ti. No ce hoti saṅghassa vihāracīvaraṃ vā uttarattharaṇaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā bhisicchavi vā, tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā āgantabbaṃ, na tveva naggena āgantabbaṃ, yo āgaccheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (pārā. 517) vacanato idha vuttanayena paṭipajjitabbaṃ.

Ayaṃ panettha anupubbakathā (pārā. aṭṭha. 2.517). Sace hi core passitvā daharā pattacīvarāni gahetvā palātā, corā therānaṃ nivāsanapārupanamattaṃyeva haritvā gacchanti, therehi neva tāva cīvaraṃ viññāpetabbaṃ, na sākhāpalāsaṃ bhañjitabbaṃ. Atha daharā sabbaṃ bhaṇḍakaṃ chaḍḍetvā palātā, corā therānañca nivāsanapārupanaṃ tañca bhaṇḍakaṃ haritvā gacchanti, daharehi āgantvā attano nivāsanapārupanāni na tāva therānaṃ dātabbāni. Na hi te anacchinnacīvarā attano atthāya sākhāpalāsaṃ bhañjituṃ labhanti, acchinnacīvarānaṃ pana atthāya labhanti. Acchinnacīvarāva attanopi paresampi atthāya labhanti, tasmā therehi vā sākhāpalāsaṃ bhañjitvā vākādīhi ganthetvā daharānaṃ dātabbaṃ, daharehi vā therānaṃ atthāya bhañjitvā ganthetvā tesaṃ hatthe datvā vā adatvā vā attanā nivāsetvā attano nivāsanapārupanāni therānaṃ dātabbāni, neva bhūtagāmapātabyatāya pācittiyaṃ hoti, na tesaṃ dhāraṇe dukkaṭaṃ.

Sace antarāmagge rajakattharaṇaṃ vā hoti, aññe vā tādise manusse passanti, cīvaraṃ viññāpetabbaṃ. Yāni ca nesaṃ te vā viññattamanussā aññe vā sākhāpalāsanivāsane bhikkhū disvā ussāhajātā vatthāni denti, tāni sadasāni vā hontu adasāni vā nīlādinānāvaṇṇāni vā, kappiyānipi akappiyānipi sabbānipi acchinnacīvaraṭṭhāne ṭhitattā tesaṃ nivāsetuñca pārupituñca vaṭṭanti.

Vuttampihetaṃ parivāre –

> ‘‘Akappakataṃ nāpi rajanāya rattaṃ,
> Tena nivattho yenakāmaṃ vajeyya;
> Na cassa hoti āpatti,
> So ca dhammo sugatena desito;
> Pañhāmesā kusalehi cintitā’’ti. (pari. 481);

Ayañhi pañho acchinnacīvarakabhikkhuṃ sandhāya vutto. Atha pana titthiyehi samāgacchanti, te ca nesaṃ kusacīravākacīraphalakacīrāni denti, tānipi laddhiṃ aggahetvā nivāsetuṃ vaṭṭanti, nivāsetvāpi laddhi na gahetabbā.

Yaṃ āvāsaṃ paṭhamaṃ upagacchanti, tattha vihāracīvarādīsu yaṃ atthi, taṃ anāpucchāpi gahetvā nivāsetuṃ vā pārupituṃ vā labhati. Tañca kho ‘‘labhitvā odahissāmi, puna ṭhapessāmī’’ti adhippāyena, na mūlacchejjāya. Labhitvā ca pana ñātito vā upaṭṭhākato vā aññato vā kutoci pākatikameva kātabbaṃ. Videsagatena pana ekasmiṃ saṅghike āvāse saṅghikaparibhogena bhuñjanatthāya ṭhapetabbaṃ. Sacassa paribhogeneva taṃ jīrati vā nassati vā, gīvā na hoti. Sace pana etesaṃ vuttappakārānaṃ gihivatthādīnaṃ bhisicchavipariyantānaṃ kiñci na labhati, tena tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā āgantabbanti.

6. ‘‘Na, bhikkhave, paṭibhānacittaṃ kārāpetabbaṃ itthirūpakaṃ purisarūpakaṃ, yo kārāpeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 299) vacanato itthipurisarūpaṃ kātuṃ vā kārāpetuṃ vā bhikkhuno na vaṭṭati. Na kevalaṃ (cūḷava. aṭṭha. 299) itthipurisarūpameva, tiracchānarūpampi antamaso gaṇḍuppādarūpaṃ bhikkhuno sayaṃ kātuṃ vā ‘‘karohī’’ti vattuṃ vā na vaṭṭati, ‘‘upāsaka dvārapālaṃ karohī’’ti vattumpi na labhati. Jātakapakaraṇaasadisadānādīni pana pasādanīyāni nibbidāpaṭisaṃyuttāni vā vatthūni parehi kārāpetuṃ labhati, mālākammādīni sayampi kātuṃ labhati.

7. ‘‘Na, bhikkhave, vippakatabhojano bhikkhu vuṭṭhāpetabbo, yo vuṭṭhāpeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 316) vacanato antaraghare (cūḷava. aṭṭha. 316) vā vihāre vā araññe vā yattha katthaci bhuñjamāno bhikkhu aniṭṭhite bhojane na vuṭṭhāpetabbo, antaraghare pacchā āgatena bhikkhaṃ gahetvā gantabbaṃ. Sace manussā vā bhikkhū vā ‘‘pavisathā’’ti vadanti, ‘‘mayi pavisante bhikkhū uṭṭhahissantī’’ti vattabbaṃ. ‘‘Etha, bhante, āsanaṃ atthī’’ti vutte pana pavisitabbaṃ. Sace koci kiñci na vadati, āsanasālaṃ gantvā atisamīpaṃ agantvā sabhāgaṭṭhāne ṭhātabbaṃ. Okāse kate ‘‘pavisathā’’ti vuttena pavisitabbaṃ. Sace pana yaṃ āsanaṃ tassa pāpuṇāti, tattha abhuñjanto bhikkhu nisinno hoti, taṃ uṭṭhāpetuṃ vaṭṭati. Yāgukhajjakādīsu pana yaṃ kiñci pivitvā khāditvā vā yāva añño āgacchati, tāva nisinnaṃ rittahatthampi uṭṭhāpetuṃ na vaṭṭati. Vippakatabhojanoyeva hi so hoti.

Sace pana āpattiṃ atikkamitvāpi vuṭṭhāpetiyeva, yaṃ so vuṭṭhāpeti, ayañca bhikkhu pavārito hoti, tena vattabbo ‘‘gaccha udakaṃ āharāhī’’ti. Vuḍḍhataraṃ bhikkhuṃ āṇāpetuṃ idameva ekaṭṭhānaṃ. Sace so udakampi na āharati, sādhukaṃ sitthāni gilitvā vuḍḍhassa āsanaṃ dātabbaṃ. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Sace vuṭṭhāpeti, pavārito ca hoti, ‘gaccha udakaṃ āharā’ti vattabbo. Evañcetaṃ labhetha, iccetaṃ kusalaṃ. No ce labhetha, sādhukaṃ sitthāni gilitvā vuḍḍhassa āsanaṃ dātabbaṃ. Natvevāhaṃ, bhikkhave, ‘kenaci pariyāyena vuḍḍhatarassa bhikkhuno āsanaṃ paṭibāhitabba’nti vadāmi, yo paṭibāheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 316).

8. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, navakena bhikkhunā uddisantena samake vā āsane nisīdituṃ uccatare vā dhammagāravena, therena bhikkhunā uddisāpentena samake vā āsane nisīdituṃ nīcatare vā dhammagāravenā’’ti (cūḷava. 320) vacanato navakatarena bhikkhunā uddisantena uccatarepi āsane nisīdituṃ, vuḍḍhatarena bhikkhunā

uddisāpentena nīcatarepi āsane nisīdituṃ vaṭṭati.

9. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, tivassantarena saha nisīditu’’nti (cūḷava. 320) vacanato tivassantarena bhikkhunā saddhiṃ ekāsane nisīdituṃ vaṭṭati. **Tivassantaro** (cūḷava. aṭṭha. 320) nāma yo dvīhi vassehi mahantataro vā daharataro vā hoti, yo pana ekena vassena mahantataro vā daharataro vā, yo vā samānavasso, tattha vattabbameva natthi, ime sabbe ekasmiṃ mañce vā pīṭhe vā dve dve hutvā nisīdituṃ labhanti. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, duvaggassa mañcaṃ duvaggassa pīṭha’’nti (cūḷava. 320) hi vuttaṃ.

10. Yaṃ pana tiṇṇaṃ pahoti, taṃ saṃhārimaṃ vā hotu asaṃhārimaṃ vā, tathārūpe api phalakakhaṇḍe anupasampannenapi saddhiṃ nisīdituṃ vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, yaṃ tiṇṇaṃ pahoti, ettakaṃ pacchimaṃ dīghāsana’’nti (cūḷava. 320) hi vuttaṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ṭhapetvā paṇḍakaṃ mātugāmaṃ ubhatobyañjanakaṃ asamānāsanikehi saha dīghāsane nisīditu’’nti (cūḷava. 320) vacanato pana dīghāsanepi paṇḍakādīhi saha nisīdituṃ na vaṭṭati.

11. Gilānaṃ upaṭṭhahantena ‘‘natthi vo, bhikkhave, mātā, natthi pitā, ye vo upaṭṭhaheyyuṃ, tumhe ce, bhikkhave, aññamaññaṃ na upaṭṭhahissatha, atha ko carahi upaṭṭhahissati. Yo, bhikkhave, maṃ upaṭṭhaheyya, so gilānaṃ upaṭṭhaheyyā’’ti (mahāva. 365) imaṃ bhagavato anusāsaniṃ anussarantena sakkaccaṃ upaṭṭhātabbo.

> Sace upajjhāyo hoti, upajjhāyena yāvajīvaṃ upaṭṭhātabbo, vuṭṭhānamassa āgametabbaṃ. Sace ācariyo hoti, ācariyena yāvajīvaṃ upaṭṭhātabbo, vuṭṭhānamassa āgametabbaṃ. Sace saddhivihāriko hoti, saddhivihārikena yāvajīvaṃ upaṭṭhātabbo, vuṭṭhānamassa āgametabbaṃ. Sace antevāsiko hoti, antevāsikena yāvajīvaṃ upaṭṭhātabbo, vuṭṭhānamassa āgametabbaṃ. Sace samānupajjhāyako hoti, samānupajjhāyakena yāvajīvaṃ upaṭṭhātabbo, vuṭṭhānamassa āgametabbaṃ. Sace samānācariyako hoti, samānācariyakena yāvajīvaṃ upaṭṭhātabbo, vuṭṭhānamassa āgametabbaṃ. Sace na hoti upajjhāyo vā ācariyo vā saddhivihāriko vā antevāsiko vā samānupajjhāyako vā samānācariyako vā, saṅghena upaṭṭhātabbo. No ce upaṭṭhaheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 365) –

Vacanato yassa (mahāva. aṭṭha. 365) te upajjhāyādayo tasmiṃ vihāre natthi, āgantuko hoti ekacārikabhikkhu, saṅghassa bhāro, tasmā saṅghena upaṭṭhātabbo. No ce upaṭṭhaheyya, sakalassa saṅghassa āpatti. Vāraṃ ṭhapetvā jaggantesu pana yo attano vāre na jaggati, tasseva āpatti, saṅghattheropi vārato na muccati. Sace sakalo saṅgho ekassa bhāraṃ karoti, eko vā vattasampanno bhikkhu ‘‘ahameva jaggissāmī’’ti jaggati, saṅgho āpattito muccati.

Gilānena pana –

> ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato gilāno dūpaṭṭho hoti. Asappāyakārī hoti, sappāye mattaṃ na jānāti, bhesajjaṃ na paṭisevitā hoti, atthakāmassa gilānupaṭṭhākassa yathābhūtaṃ ābādhaṃ nāvikattā hoti ‘abhikkamantaṃ vā abhikkamatīti, paṭikkamantaṃ vā paṭikkamatīti, ṭhitaṃ vā ṭhito’ti, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ anadhivāsakajātiko hotī’’ti (mahāva. 366) –

Evaṃ vuttāni pañca ayuttaṅgāni ārakā parivajjetvā –

> ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato gilāno sūpaṭṭho hoti. Sappāyakārī hoti, sappāye mattaṃ jānāti, bhesajjaṃ paṭisevitā hoti, atthakāmassa gilānupaṭṭhākassa yathābhūtaṃ ābādhaṃ āvikattā hoti ‘abhikkamantaṃ vā abhikkamatīti, paṭikkamantaṃ vā paṭikkamatīti, ṭhitaṃ vā ṭhito’ti, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hotī’’ti (mahāva. 366) –

Evaṃ vuttapañcaṅgasamannāgatena bhavitabbaṃ.

Gilānupaṭṭhākena ca –

> ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato gilānupaṭṭhāko nālaṃ gilānaṃ upaṭṭhātuṃ. Na paṭibalo hoti bhesajjaṃ saṃvidhātuṃ, sappāyāsappāyaṃ na jānāti, asappāyaṃ upanāmeti, sappāyaṃ apanāmeti, āmisantaro gilānaṃ upaṭṭhāti, no mettacitto, jegucchī hoti uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā vantaṃ vā nīhātuṃ, na paṭibalo hoti gilānaṃ kālena kālaṃ dhammiyā kathāya sandassetuṃ samādapetuṃ samuttejetuṃ sampahaṃsetu’’nti (mahāva. 366) –

Evaṃ vuttāni pañca ayuttaṅgāni ārakā parivajjetvā –

> ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato gilānupaṭṭhāko alaṃ gilānaṃ upaṭṭhātuṃ. Paṭibalo hoti bhesajjaṃ saṃvidhātuṃ, sappāyāsappāyaṃ jānāti, asappāyaṃ apanāmeti, sappāyaṃ upanāmeti, mettacitto gilānaṃ upaṭṭhāti, no āmisantaro, ajegucchī hoti uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā vantaṃ vā nīhātuṃ, paṭibalo hoti gilānaṃ kālena kālaṃ dhammiyā kathāya sandassetuṃ samādapetuṃ samuttejetuṃ sampahaṃsetu’’nti (mahāva. 366) –

Evaṃ vuttapañcaṅgasamannāgatena bhavitabbaṃ.

12. Dhammiṃ kathaṃ karontena (mahāva. aṭṭha. 2.180) ca ‘‘sīlavā hi tvaṃ katakusalo, kasmā mīyamāno bhāyasi, nanu sīlavato saggo nāma maraṇamattapaṭibaddhoyevā’’ti evaṃ gilānassa bhikkhuno maraṇavaṇṇo na saṃvaṇṇetabbo. Sace hi tassa saṃvaṇṇanaṃ sutvā āhārupacchedādinā upakkamena ekajavanavārāvasesepi āyusmiṃ antarā kālaṃ karoti, imināva mārito hoti. Paṇḍitena pana bhikkhunā iminā nayena anusiṭṭhi dātabbā ‘‘sīlavato nāma anacchariyā maggaphaluppatti, tasmā vihārādīsu āsattiṃ akatvā buddhagataṃ dhammagataṃ saṅghagataṃ kāyagatañca satiṃ upaṭṭhapetvā manasikāre appamādo kātabbo’’ti. Maraṇavaṇṇepi saṃvaṇṇite so tāya saṃvaṇṇanāya kañci upakkamaṃ akatvā attano dhammatāya yathāyunā yathānusandhināva marati, tappaccayā saṃvaṇṇako āpattiyā na kāretabbo.

13. ‘‘Na ca, bhikkhave, attānaṃ pātetabbaṃ, yo pāteyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (pārā. 183) vacanato gilānena (pārā. aṭṭha. 2.182-183) bhikkhunāpi yena kenaci upakkamena antamaso āhārupacchedanenapi attā na māretabbo. Yopi gilāno vijjamāne bhesajje ca upaṭṭhākesu ca maritukāmo āhāraṃ upacchindati, dukkaṭameva. Yassa pana mahāābādho cirānubandho, bhikkhū upaṭṭhahantā kilamanti jigucchanti, ‘‘kadā nu kho gilānato muccissāmā’’ti aṭṭīyanti. Sace so ‘‘ayaṃ attabhāvo paṭijaggiyamānopi na tiṭṭhati, bhikkhū ca kilamantī’’ti āhāraṃ upacchindati, bhesajjaṃ na sevati, vaṭṭati. Yo pana ‘‘ayaṃ rogo kharo, āyusaṅkhārā na tiṭṭhanti, ayañca me visesādhigamo hatthappatto viya dissatī’’ti upacchindati, vaṭṭatiyeva. Agilānassapi uppannasaṃvegassa ‘‘āhārapariyesanaṃ nāma papañco, kammaṭṭhānameva anuyuñjissāmī’’ti kammaṭṭhānasīsena upacchindantassa vaṭṭati. Visesādhigamaṃ byākaritvā āhāraṃ upacchindati, na vaṭṭati. Sabhāgānañhi lajjībhikkhūnaṃ kathetuṃ vaṭṭati.

14. ‘‘Na ca, bhikkhave, appaṭivekkhitvā āsane nisīditabbaṃ, yo nisīdeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (pārā. 180) vacanato āsanaṃ anupaparikkhitvā na nisīditabbaṃ. Kīdisaṃ (pārā. aṭṭha. 2.180) pana āsanaṃ upaparikkhitabbaṃ, kīdisaṃ na upaparikkhitabbaṃ? Yaṃ suddhaṃ āsanameva hoti apaccattharaṇakaṃ, yañca āgantvā ṭhitānaṃ passataṃyeva attharīyati, taṃ na paccavekkhitabbaṃ, nisīdituṃ vaṭṭati. Yampi manussā sayaṃ hatthena akkamitvā ‘‘idha bhante nisīdathā’’ti denti, tasmimpi vaṭṭati. Sacepi paṭhamameva āgantvāpi nisinnā pacchā uddhaṃ vā adho vā saṅkamanti, paṭivekkhaṇakiccaṃ natthi. Yampi tanukena vatthena yathā talaṃ dissati, evaṃ paṭicchannaṃ hoti, tasmimpi paṭivekkhaṇakiccaṃ natthi. Yaṃ pana paṭikacceva pāvārakojavādīhi atthataṃ hoti, taṃ hatthena parāmasitvā sallakkhetvā nisīditabbaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘ghanasāṭakenapi atthate yasmiṃ vali na paññāyati, taṃ na paṭivekkhitabba’’nti vuttaṃ.

15. ‘‘Na, bhikkhave, davāya silā paṭivijjhitabbā, yo paṭivijjheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (pārā. 183) vacanato hasādhippāyena pāsāṇo na pavaṭṭetabbo. Na kevalañca (pārā. aṭṭha. 2.182-183) pāsāṇo, aññampi yaṃ kiñci dārukhaṇḍaṃ vā iṭṭhakakhaṇḍaṃ vā hatthena vā yantena vā paṭivijjhituṃ na vaṭṭati. Cetiyādīnaṃ atthāya pāsāṇādayo hasantā hasantā pavaṭṭentipi khipantipi ukkhipantipi, ‘‘kammasamayo’’ti vaṭṭati, aññampi īdisaṃ navakammaṃ vā karontā bhaṇḍakaṃ vā dhovantā rukkhaṃ vā dhovanadaṇḍakaṃ vā ukkhipitvā paṭivijjhanti, vaṭṭati, bhattavissaggakālādīsu kāke vā soṇe vā kaṭṭhaṃ vā kathalaṃ vā khipitvā palāpenti, vaṭṭati.

16. ‘‘Na, bhikkhave, dāyo ālimpitabbo, yo ālimpeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 283) vacanato vane aggi na dātabbo. Sace (pārā. aṭṭha. 2.190) pana ‘‘etthantare yo koci satto maratū’’ti aggiṃ deti, pārājikānantariyathullaccayapācittiyavatthūnaṃ anurūpato pārājikādīni akusalarāsi ca hoti. ‘‘Allatiṇavanappatayo ḍayhantū’’ti aggiṃ dentassa pācittiyaṃ, ‘‘dabbūpakaraṇāni vinassantū’’ti aggiṃ dentassa dukkaṭaṃ. ‘‘Khiḍḍādhippāyenapi dukkaṭa’’nti **saṅkhepaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. ‘‘Yaṃ kiñci allasukkhaṃ saindriyānindriyaṃ ḍayhatū’’ti aggiṃ dentassa vatthuvasena pārājikathullaccayapācittiyadukkaṭāni veditabbāni.

Paṭaggidānaṃ pana parittakaraṇañca bhagavatā anuññātaṃ, tasmā araññe vanakammikehi vā dinnaṃ sayaṃ vā uṭṭhitaṃ aggiṃ āgacchantaṃ disvā ‘‘tiṇakuṭiyo mā vinassantū’’ti tassa aggino paṭiaggiṃ dātuṃ vaṭṭati, yena saddhiṃ āgacchanto aggi ekato hutvā nirupādāno nibbāti. ‘‘Parittampi kātuṃ vaṭṭatī’’ti tiṇakuṭikānaṃ samantā bhūmitacchanaṃ parikhākhaṇanaṃ vā, yathā āgato aggi upādānaṃ alabhitvā nibbāti, etañca sabbaṃ uṭṭhiteyeva aggismiṃ asati anupasampanne sayampi kātuṃ vaṭṭati.

Anuṭṭhite pana anupasampannehi kappiyavohārena kāretabbaṃ, udakena pana nibbāpentehi appāṇakameva udakaṃ āsiñcitabbaṃ.

17. Assaddhesu (pārā. aṭṭha. 2.181) micchādiṭṭhikulesu sakkaccaṃ paṇītabhojanaṃ labhitvā anupaparikkhitvā neva attanā paribhuñjitabbaṃ, na paresaṃ dātabbaṃ. Visamissampi hi tāni kulāni piṇḍapātaṃ denti. Yampi ābhidosikaṃ bhattaṃ vā khajjakaṃ vā tato labhati, tampi na paribhuñjitabbaṃ. Apihitavatthumpi hi sappavicchikādīhi adhisayitaṃ chaḍḍanīyadhammaṃ tāni kulāni denti. Gandhahaliddādimakkhitopi tato piṇḍapāto na gahetabbo. Sarīre rogaṭṭhānāni puñchitvā ṭhapitabhattampi hi tāni dātabbaṃ maññantīti.

18. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, gopakassa dāne’’ti (pārā. 156) vuttaṃ. Tattha (pārā. aṭṭha. 1.156) kataraṃ gopakadānaṃ vaṭṭati, kataraṃ na vaṭṭati? Mahāsumatthero tāva āha ‘‘yaṃ gopakassa paricchinditvā dinnaṃ hoti ‘ettakaṃ divase divase gaṇhā’ti, tadeva vaṭṭati, tato uttari na vaṭṭatī’’ti. Mahāpadumatthero panāha ‘‘kiṃ gopakānaṃ paṇṇaṃ āropetvā nimittasaññaṃ vā katvā dinnaṃ atthi, etesaṃ hatthe vissaṭṭhakassa ete issarā, tasmā yaṃ denti, taṃ bahukampi vaṭṭatī’’ti. **Kurundaṭṭhakathāyaṃ** pana vuttaṃ ‘‘manussānaṃ ārāmaṃ vā aññaṃ vā phalāphalaṃ dārakā rakkhanti, tehi dinnaṃ vaṭṭati, āharāpetvā pana na gahetabbaṃ. Saṅghike pana cetiyassa santake ca keṇiyā gahetvā rakkhantasseva dānaṃ vaṭṭati, vetanena rakkhantassa attano bhāgamattaṃ vaṭṭatī’’ti. **Mahāpaccariyaṃ** pana ‘‘yaṃ gihīnaṃ ārāmarakkhakā bhikkhūnaṃ denti, etampi vaṭṭati. Bhikkhusaṅghassa ārāmagopakā yaṃ attano bhatiyā khaṇḍitvā denti, etaṃ vaṭṭati. Yopi upaḍḍhārāmaṃ vā kecideva rukkhe vā bhatiṃ labhitvā rakkhati, tassapi attano sampattarukkhatoyeva dātuṃ vaṭṭati, keṇiyā gahetvā rakkhantassa pana sabbampi vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Etaṃ pana sabbaṃ byañjanato nānaṃ, atthato ekameva, tasmā adhippāyaṃ ñatvā gahetabbaṃ.

Apicettha ayampi vinicchayo veditabbo (pārā. aṭṭha. 1.156) – yattha āvāsikā āgantukānaṃ na denti, phalavāre ca sampatte aññesaṃ abhāvaṃ disvā corikāya attanāva khādanti, tattha āgantukehi ghaṇṭiṃ paharitvā bhājetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Yattha pana āvāsikā rukkhe rakkhitvā phalavāre sampatte bhājetvā khādanti, catūsu paccayesu sammā upanenti, anissarā tattha āgantukā. Yepi rukkhā cīvaratthāya niyametvā dinnā, tesupi āgantukā anissarā. Esa nayo sesapaccayatthāya niyametvā dinnepi. Ye pana tathā aniyametvā āvāsikā ca te rakkhitvā gopetvā corikāya paribhuñjanti, na tesu āvāsikānaṃ katikāya ṭhātabbaṃ. Ye phalaparibhogatthāya dinnā, āvāsikā ca ne rakkhitvā gopetvā sammā upanenti, tesuyeva tesaṃ katikāya ṭhātabbaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** pana vuttaṃ ‘‘catunnaṃ paccayānaṃ niyametvā dinnaṃ theyyacittena paribhuñjanto bhaṇḍaṃ agghāpetvā kāretabbo, paribhogavasena bhājetvā paribhuñjantassa bhaṇḍadeyyaṃ. Yaṃ panettha senāsanatthāya niyamitaṃ, taṃ paribhogavaseneva bhājetvā paribhuñjantassa thullaccayañca bhaṇḍadeyyañcā’’ti.

Odissa cīvaratthāya dinnaṃ cīvareyeva upanetabbaṃ. Sace dubbhikkhaṃ hoti, bhikkhū piṇḍapātena kilamanti, cīvaraṃ pana sulabhaṃ, saṅghasuṭṭhutāya apalokanakammaṃ katvā piṇḍapātepi upanetuṃ vaṭṭati. Senāsanena gilānapaccayena vā kilamantesu saṅghasuṭṭhutāya apalokanakammaṃ katvā tadatthāyapi upanetuṃ vaṭṭati. Odissa piṇḍapātatthāya ca gilānapaccayatthāya ca dinnepi eseva nayo. Odissa senāsanatthāya dinnaṃ pana garubhaṇḍaṃ hoti, taṃ rakkhitvā gopetvā tadatthameva upanetabbaṃ. Sace pana dubbhikkhaṃ hoti, bhikkhū piṇḍapātena na yāpenti, ettha rājarogacorabhayādīhi aññattha gacchantānaṃ vihārā palujjanti, tālanāḷikerādike vināsenti, senāsanapaccayaṃ pana nissāya yāpetuṃ sakkā hoti, evarūpe kāle senāsanaṃ vissajjetvāpi senāsanajagganatthāya paribhogo bhagavatā anuññāto. Tasmā ekaṃ vā dve vā varasenāsanāni ṭhapetvā itarāni lāmakakoṭiyā piṇḍapātatthāya vissajjetuṃ vaṭṭanti, mūlavatthucchedaṃ pana katvā na upanetabbaṃ.

Yo pana ārāmo catupaccayatthāya niyametvā dinno, tattha apalokanakammaṃ na kātabbaṃ. Yena paccayena pana ūnaṃ, tadatthaṃ upanetuṃ vaṭṭati, ārāmo paṭijaggitabbo, vetanaṃ datvāpi jaggāpetuṃ vaṭṭati. Ye pana vetanaṃ labhitvā ārāmeyeva gehaṃ katvā vasantā rakkhanti, te ce āgatānaṃ bhikkhūnaṃ nāḷikeraṃ vā tālapakkaṃ vā denti, yaṃ tesaṃ saṅghena anuññātaṃ hoti ‘‘divase divase ettakaṃ nāma khādathā’’ti, tadeva te dātuṃ labhanti, tato uttari tesaṃ dentānampi gahetuṃ na vaṭṭanti. Yo pana ārāmaṃ keṇiyā gahetvā saṅghassa catupaccayatthāya kappiyabhaṇḍameva deti, ayaṃ bahukampi dātuṃ labhati. Cetiyassa padīpatthāya vā khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇatthāya vā dinnaārāmopi jaggitabbo, vetanaṃ datvāpi jaggāpetabbo. Vetanañca panettha cetiyasantakampi saṅghasantakampi dātuṃ vaṭṭati. Etampi ārāmaṃ vetanena tattheva vasitvā rakkhantānañca keṇiyā gahetvā kappiyabhaṇḍadāyakānañca tatthajātakaphaladānaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

19. Dhammikarakkhaṃ (pāci. aṭṭha. 679) yācantena atītaṃ anāgataṃ vā ārabbha odissa ācikkhituṃ na vaṭṭati. Atītañhi ārabbha atthi odissa ācikkhanā, atthi anodissa ācikkhanā, anāgataṃ ārabbhapi atthi odissa ācikkhanā, atthi anodissa ācikkhanā. Kathaṃ **atītaṃ ārabbha odissa ācikkhanā** hoti? Bhikkhūnaṃ vihāre gāmadārakā vā dhuttādayo vā ye keci anācāraṃ ācaranti, rukkhaṃ vā chindanti, phalāphalaṃ vā haranti, parikkhāre vā acchindanti, bhikkhu vohārike upasaṅkamitvā ‘‘amhākaṃ vihāre idaṃ nāma kata’’nti vadati. ‘‘Kenā’’ti vutte ‘‘asukena ca asukena cā’’ti ācikkhati. Evaṃ atītaṃ ārabbha odissa ācikkhanā hoti, sā na vaṭṭati. Tañce sutvā te vohārikā tesaṃ daṇḍaṃ karonti, sabbaṃ bhikkhussa gīvā hoti, ‘‘daṇḍaṃ gaṇhissantī’’ti adhippāyepi sati gīvāyeva hoti. Sace pana ‘‘tassa daṇḍaṃ gaṇhathā’’ti vadati, pañcamāsakamatte gahite pārājikaṃ hoti. ‘‘Kenā’’ti vutte pana ‘‘asukenāti vattuṃ amhākaṃ na vaṭṭati, tumheyeva jānissatha. Kevalañhi mayaṃ rakkhaṃ yācāma, taṃ no detha, avahaṭabhaṇḍañca āharāpethā’’ti vattabbaṃ. Evaṃ **anodissa ācikkhanā** hoti, sā vaṭṭati. Evaṃ vutte sacepi te vohārikā kārake gavesitvā tesaṃ daṇḍaṃ karonti, sabbasāpateyyepi gahite bhikkhuno neva gīvā, na āpatti. Parikkhāraṃ harante disvā tesaṃ anatthakāmatāya ‘‘coro coro’’ti vattumpi na vaṭṭati. Evaṃ vuttepi hi yaṃ tesaṃ daṇḍaṃ karonti, sabbaṃ bhikkhuno gīvā hoti. Attano vacanakaraṃ pana ‘‘iminā me parikkhāro gahito, taṃ āharāpehi, mā cassa daṇḍaṃ karohī’’ti vattuṃ vaṭṭati. Dāsadāsīvāpiādīnampi atthāya aḍḍaṃ karonti ayaṃ akappiyaaḍḍo nāma, na vaṭṭati.

Kathaṃ **anāgataṃ ārabbha odissa ācikkhanā** hoti? Vuttanayeneva parehi anācārādīsu katesu bhikkhu vohārike evaṃ vadati ‘‘amhākaṃ vihāre idañcidañca karonti, rakkhaṃ no detha āyatiṃ akaraṇatthāyā’’ti. ‘‘Kena evaṃ kata’’nti vutte ca ‘‘asukena ca asukena cā’’ti ācikkhati. Evaṃ anāgataṃ ārabbha odissa ācikkhanā hoti, sāpi na vaṭṭati. Tesañhi daṇḍe kate purimanayeneva sabbaṃ bhikkhussa gīvā, sesaṃ purimasadisameva. Sace vohārikā ‘‘bhikkhūnaṃ vihāre evarūpaṃ anācāraṃ karontānaṃ imaṃ nāma daṇḍaṃ karomā’’ti bheriṃ carāpetvā āṇāya atiṭṭhamāne pariyesitvā daṇḍaṃ karonti, bhikkhuno neva gīvā, na āpatti. Vihārasīmāya rukkhādīni chindantānaṃ vāsipharasuādīni gahetvā pāsāṇehi koṭṭenti, na vaṭṭati. Sace dhārā bhijjati, kārāpetvā dātabbā. Upadhāvitvā tesaṃ parikkhāre gaṇhanti, tampi na kātabbaṃ. Lahuparivattañhi cittaṃ, theyyacetanāya uppannāya mūlacchejjampi gaccheyya.

20. Uccāraṃ vā passāvaṃ vā saṅkāraṃ vā vighāsaṃ vā tirokuṭṭe vā tiropākāre vā chaḍḍetuṃ vā chaḍḍāpetuṃ vā na vaṭṭati. Cattāripi (pāci. aṭṭha. 826) vatthūni ekapayogena chaḍḍentassa ekameva dukkaṭaṃ, pāṭekkaṃ chaḍḍentassa vatthugaṇanāya dukkaṭāni. Āṇattiyampi eseva nayo. Dantakaṭṭhachaḍḍanepi dukkaṭameva. Oloketvā vā avalañje vā uccārādīni chaḍḍentassa anāpatti. Yampi manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ ropimaṃ khettaṃ hotu nāḷikerādiārāmo vā, tatthāpi yattha katthaci ropimaharitaṭṭhāne etāni vatthūni chaḍḍetuṃ na vaṭṭati. Chaḍḍentassa purimanayeneva āpattibhedo veditabbo. Khette vā ārāme vā nisīditvā bhuñjamāno ucchuādīni vā khādamāno gacchanto ucchiṭṭhodakacalakādīni haritaṭṭhāne chaḍḍeti, antamaso udakaṃ pivitvā matthakacchinnanāḷikerampi chaḍḍeti, dukkaṭaṃ. Kasitaṭṭhāne nikkhittabīje aṅkure uṭṭhitepi avuṭṭhitepi dukkaṭameva. Anikkhittabījesu pana khettakoṇādīsu vā asañjātaropimesu khettamariyādādīsu vā chaḍḍetuṃ vaṭṭati, manussānaṃ kacavarachaḍḍanaṭṭhānepi vaṭṭati. Manussesu sassaṃ uddharitvā gatesu chaḍḍitakhettaṃ nāma hoti, tattha vaṭṭati. Yattha pana ‘‘lāyitampi pubbaṇṇādi puna uṭṭhahissatī’’ti rakkhanti, tattha na vaṭṭati.

21. ‘‘Na, bhikkhave, nahāyamānena bhikkhunā rukkhe kāyo ugghaṃsetabbo, yo ugghaṃseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 243) vacanato nahāyantena (cūḷava. aṭṭha. 243 ādayo) rukkhe vā nahānatitthe nikhanitvā ṭhapitatthambhe vā iṭṭhakasilādārukuṭṭānaṃ aññatarasmiṃ kuṭṭe vā kāyo na ghaṃsetabbo.

‘‘Na, bhikkhave, aṭṭāne nahāyitabbaṃ, yo nahāyeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 243) vacanato aṭṭānepi nahāyituṃ na vaṭṭati. **Aṭṭānaṃ** nāma rukkhaṃ phalakaṃ viya tacchetvā aṭṭhapadākārena rājiyo chinditvā nahānatitthe nikhananti, tattha cuṇṇāni ākiritvā manussā kāyaṃ ghaṃsanti.

‘‘Na, bhikkhave, gandhabbahatthakena nahāyitabbaṃ, yo nahāyeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷva. 243) vacanato nahānatitthe ṭhapitena dārumayahatthena cuṇṇāni gahetvā manussā sarīraṃ ghaṃsanti, tena nahāyituṃ na vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, kuruvindakasuttiyā nahāyitabbaṃ, yo nahāyeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 243) vacanato kuruvindakasuttiyāpi nahāyituṃ na vaṭṭati. **Kuruvindakasutti** nāma kuruvindakapāsāṇacuṇṇāni lākhāya bandhitvā kataguḷikakalāpako vuccati, yaṃ ubhosu antesu gahetvā sarīraṃ ghaṃsanti.

‘‘Na, bhikkhave, viggayha parikammaṃ kārāpetabbaṃ, yo kārāpeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 243) vacanato aññamaññaṃ sarīrena ghaṃsituṃ na vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, mallakena nahāyitabbaṃ, yo nahāyeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, gilānassa akatamallaka’’nti (cūḷava. 243-244) vacanato makaradaṇḍake chinditvā mallakamūlasaṇṭhānena kataṃ ‘‘mallaka’’nti vuccati, idaṃ gilānassapi na vaṭṭati. **Akatamallakaṃ** nāma dante acchinditvā kataṃ, idaṃ agilānassa na vaṭṭati, iṭṭhakakhaṇḍaṃ pana kapālakhaṇḍaṃ vā vaṭṭati.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ukkāsikaṃ puthupāṇika’’nti (cūḷava. 244) vacanato ukkāsikaṃ puthupāṇikañca vaṭṭati. **Ukkāsikaṃ** nāma vatthavaṭṭi, tasmā nahāyantassa yassa kassaci nahānasāṭakavaṭṭiyā piṭṭhiṃ ghaṃsituṃ vaṭṭati. **Puthupāṇika**nti hatthaparikammaṃ vuccati, tasmā sabbesaṃ hatthena piṭṭhiparikammaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Idaṃ panettha nahānavattaṃ – udakatitthaṃ gantvā yattha vā tattha vā cīvaraṃ nikkhipitvā vegena ṭhitakeneva na otaritabbaṃ, sabbadisā pana oloketvā vivittabhāvaṃ ñatvā khāṇugumbalatādīni vavatthapetvā tikkhattuṃ ukkāsitvā avakujja ṭhitena uttarāsaṅgacīvaraṃ apanetvā pasāretabbaṃ, kāyabandhanaṃ mocetvā cīvarapiṭṭheyeva ṭhapetabbaṃ. Sace udakasāṭikā natthi, udakante ukkuṭikaṃ nisīditvā nivāsanaṃ mocetvā sace ninnaṭṭhānaṃ atthi, ātape pasāretabbaṃ. No ce atthi, saṃharitvā ṭhapetabbaṃ. Otarantena saṇikaṃ nābhippamāṇamattaṃ otaritvā vīciṃ anuṭṭhapentena saddaṃ akarontena nivattitvā āgatadisābhimukhena nimujjitabbaṃ, evaṃ cīvaraṃ rakkhitaṃ hoti. Ummujjantenapi saddaṃ akarontena saṇikaṃ ummujjitvā nahānapariyosāne udakante ukkuṭikena nisīditvā nivāsanaṃ parikkhipitvā uṭṭhāya suparimaṇḍalaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā cīvaraṃ pārupitvāva ṭhātabbaṃ.

22. ‘‘Na, bhikkhave, vallikā dhāretabbā… na pāmaṅgo dhāretabbo… na kaṇṭhasuttakaṃ dhāretabbaṃ… na kaṭisuttakaṃ dhāretabbaṃ… na ovaṭṭikaṃ dhāretabbaṃ… na kāyūraṃ dhāretabbaṃ… na hatthābharaṇaṃ dhāretabbaṃ… na aṅgulimuddikā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 245) vacanato kaṇṇapiḷandhanādi yaṃ kiñci ābharaṇaṃ na vaṭṭati. Tattha (cūḷava. aṭṭha. 245) **vallikā**ti kaṇṇato nikkhantamuttolambakādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Na kevalañca vallikā eva, yaṃ kiñci kaṇṇapiḷandhanaṃ antamaso tālapaṇṇampi na vaṭṭati. **Pāmaṅga**nti yaṃ kiñci palambakasuttaṃ. **Kaṇṭhasuttaka**nti yaṃ kiñci gīvūpagaṃ ābharaṇaṃ. **Kaṭisuttaka**nti yaṃ kiñci kaṭipiḷandhanaṃ, antamaso suttatantumattampi. **Ovaṭṭika**nti valayaṃ. **Kāyūrā**dīni pākaṭāneva.

23. ‘‘Na, bhikkhave, dīghā kesā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, dvemāsikaṃ vā duvaṅgulaṃ vā’’ti (cūḷava. 246) vacanato sace kesā antodvemāse dvaṅgulaṃ pāpuṇanti, antodvemāseyeva chinditabbā, dvaṅgulehi atikkāmetuṃ na vaṭṭati. Sacepi na dīghā, dvemāsato ekadivasampi atikkāmetuṃ na labhatiyeva. Ubhayathāpi ukkaṭṭhaparicchedova vutto, tato oraṃ pana na vaṭṭanabhāvo nāma natthi.

‘‘Na, bhikkhave, kattarikāya kesā chedāpetabbā, yo chedāpeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, ābādhapaccayā kattarikāya kese chedāpetu’’nti (cūḷava. 275) vacanato ābādhaṃ vinā kattarikāya kese chedāpetuṃ na vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, kocchena kesā osaṇṭhetabbā… na phaṇakena kesā osaṇṭhetabbā… na hatthaphaṇakena kesā osaṇṭhetabbā… na sitthatelakena kesā osaṇṭhetabbā… na udakatelakena kesā osaṇṭhetabbā, yo osaṇṭheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 246) vacanato maṇḍanatthāya kocchādīhi kesā na osaṇṭhetabbā, uddhalomena pana anulomanipātanatthaṃ hatthaṃ temetvā sīsaṃ puñchitabbaṃ, uṇhābhitattarajasirānampi allahatthena puñchituṃ vaṭṭati.

24. ‘‘Na, bhikkhave, ādāse vā udakapatte vā mukhanimittaṃ oloketabbaṃ, yo olokeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, ābādhapaccayā ādāse vā udakapatte vā mukhanimittaṃ oloketu’’nti (cūḷava. 247) vacanato ābādhaṃ vinā ādāse vā udakapatte vā mukhaṃ na oloketabbaṃ. Ettha ca kaṃsapattādīnipi yesu mukhanimittaṃ paññāyati, sabbāni ādāsasaṅkhameva gacchanti, kañjiyādīnipi ca udakapattasaṅkhameva. Tasmā yattha katthaci olokentassa dukkaṭaṃ. Ābādhapaccayā pana ‘‘sañchavi nu kho me vaṇo, udāhu na tāvā’’ti jānanatthaṃ vaṭṭati, ‘‘jiṇṇo nu khomhi, no’’ti evaṃ āyusaṅkhāraṃ olokanatthampi vaṭṭatīti vuttaṃ.

‘‘Na, bhikkhave, mukhaṃ ālimpitabbaṃ… na mukhaṃ ummadditabbaṃ… na mukhaṃ cuṇṇetabbaṃ… na manosilikāya mukhaṃ lañchetabbaṃ… na aṅgarāgo kātabbo… na mukharāgo kātabbo… na aṅgarāgamukharāgo kātabbo, yo kareyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, ābādhapaccayā mukhaṃ ālimpitu’’nti (cūḷava. 247) vacanato ābādhaṃ vinā mukhavilimpanādi na kātabbaṃ.

25. ‘‘Na, bhikkhave, naccaṃ vā gītaṃ vā vāditaṃ vā dassanāya gantabbaṃ, yo gaccheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 248) vacanato naccādiṃ dassanāya na gantabbaṃ. Ettha (pāci. aṭṭha. 835) ca **nacca**nti naṭādayo vā naccantu soṇḍā vā antamaso morasūvamakkaṭādayopi, sabbametaṃ naccameva, tasmā antamaso moranaccampi dassanāya gacchantassa dukkaṭaṃ. Sayampi naccantassa vā naccāpentassa vā dukkaṭameva. **Gīta**nti naṭādīnaṃ vā gītaṃ hotu ariyānaṃ parinibbānakāle ratanattayaguṇūpasañhitaṃ sādhukīḷitagītaṃ vā asaññatabhikkhūnaṃ dhammabhāṇakagītaṃ vā antamaso dantagītampi, ‘‘yaṃ gāyissāmā’’ti pubbabhāge okūjantā karonti, sabbametaṃ gītameva, sayaṃ gāyantassapi gāyāpentassapi dukkaṭameva.

> ‘‘Pañcime, bhikkhave, ādīnavā āyatakena gītassarena dhammaṃ gāyantassa. Attanāpi tasmiṃ sare sārajjati, parepi tasmiṃ sare sārajjanti, gahapatikāpi ujjhāyanti, sarakuttimpi nikāmayamānassa samādhissa bhaṅgo hoti, pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati. Ime kho, bhikkhave, pañca ādīnavā āyatakena gītassarena dhammaṃ gāyantassa. Na, bhikkhave, āyatakena gītassarena dhammo gāyitabbo, yo gāyeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 249) –

Vacanato āyatakena gītassarena dhammopi na gāyitabbo.

Āyatako (cūḷava. aṭṭha. 249) nāma **gītassaro** taṃ taṃ vattaṃ bhinditvā akkharāni vināsetvā pavatto. Dhamme pana suttantavattaṃ nāma atthi, jātakavattaṃ nāma atthi, gāthāvattaṃ nāma atthi, taṃ vināsetvā atidīghaṃ kātuṃ na vaṭṭati, caturassena vattena parimaṇḍalāni padabyañjanāni dassetabbāni. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sarabhañña’’nti (cūḷava. 249) vacanato pana sarena dhammaṃ bhaṇituṃ vaṭṭati. **Sarabhaññe** kira taraṅgavattadhotakavattagalitavattādīni dvattiṃsa vattāni atthi, tesu yaṃ icchati, taṃ kātuṃ labhati. Sabbesaṃ padabyañjanaṃ avināsetvā vikāraṃ akatvā samaṇasāruppena caturassena nayena pavattanaṃyeva lakkhaṇaṃ.

Vāditaṃ nāma tantibaddhādivādanīyabhaṇḍaṃ vāditaṃ vā hotu kuṭabherivāditaṃ vā antamaso udakabherivāditampi, sabbametaṃ na vaṭṭati. Yaṃ pana niṭṭhubhanto vā sāsaṅke vā ṭhito accharikaṃ vā phoṭeti, pāṇiṃ vā paharati, tattha anāpatti, sabbaṃ antarārāme ṭhitassa passato anāpatti, passissāmīti vihārato vihāraṃ gacchantassa āpattiyeva. Āsanasālāyaṃ nisinno passati, anāpatti. Passissāmīti uṭṭhahitvā gacchato āpatti, vīthiyaṃ ṭhatvā gīvaṃ parivattetvā passatopi āpattiyeva. Salākabhattādīnaṃ vā atthāya aññena vā kenaci karaṇīyena gantvā gataṭṭhāne passati vā suṇāti vā, anāpatti. Āpadāsu tādisena upaddavena upadduto samajjaṭṭhānaṃ pavisati, evaṃ pavisitvā passantassa suṇantassa vā anāpatti. ‘‘Cetiyassa upahāraṃ detha upāsakā’’ti vattumpi, ‘‘tumhākaṃ cetiyassa upahāraṃ karomā’’ti vutte sampaṭicchitumpi na labhati. ‘‘Tumhākaṃ cetiyassa upaṭṭhānaṃ karomā’’ti vutte pana ‘‘upaṭṭhānakaraṇaṃ nāma sundara’’nti vattuṃ vaṭṭati.

26. ‘‘Na, bhikkhave, attano aṅgajātaṃ chetabbaṃ, yo chindeyya, āpatti thullaccayassā’’ti (cūḷava. 251) vacanato aṅgajātaṃ (cūḷava. 251) chindantassa thullaccayaṃ, aññaṃ pana kaṇṇanāsāaṅguliādiṃ yaṃ kiñci chindantassa tādisaṃ vā dukkhaṃ uppādentassa dukkaṭaṃ. Ahikīṭadaṭṭhādīsu pana aññābādhapaccayā vā lohitaṃ vā mocentassa chindantassa vā anāpatti.

27. ‘‘Na, bhikkhave, gihīnaṃ uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassetabbaṃ, yo dasseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 252) vacanato gihīnaṃ vikubbaniddhiṃ dassetuṃ na vaṭṭati, adhiṭṭhāniddhi pana appaṭikkhittā.

28. ‘‘Na, bhikkhave, sovaṇṇamayo patto dhāretabbo…pe… na rūpiyamayo…pe… na maṇimayo…pe… na veḷuriyamayo…pe… na phalikamayo…pe… na kaṃsamayo…pe… na kācamayo…pe… na tipumayo …pe… na sīsamayo…pe… na tambalohamayo patto dhāretabbo, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 252) vacanato suvaṇṇamayādipatto na vaṭṭati. Sacepi gihī bhattagge suvaṇṇataṭṭikādīsu byañjanaṃ katvā upanāmenti, āmasitumpi na vaṭṭati. Phalikamayakācamayakaṃsamayāni pana taṭṭikādīni bhājanāni puggalikaparibhogeneva na vaṭṭanti, saṅghikaparibhogena vā gihivikaṭāni vā vaṭṭanti. Tambalohamayopi pattoyeva na vaṭṭati, thālakaṃ pana vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, dve patte ayopattaṃ mattikāpatta’’nti (cūḷava. 252) dveyeva ca pattā anuññātā.

‘‘Na, bhikkhave, tumbakaṭāhe piṇḍāya caritabbaṃ, yo careyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 255) vacanato lābukaṭāhaṃ pariharituṃ na vaṭṭati, taṃ labhitvā pana tāvakālikaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati. **Ghaṭikaṭāhe**pi eseva nayo.

‘‘Na, bhikkhave, chavasīsapatto dhāretabbo, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 255) vacanato chavasīsamayopi patto na vaṭṭati.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pattādhāraka’’nti (cūḷava. 254) vacanato bhūmidārudaṇḍavaalavettādīhi kate bhūmiādhārake dārudaṇḍaādhārake ca pattaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Ettha ca ‘‘bhūmiādhārake tayo daṇḍādhārake dve patte uparūpari ṭhapetuṃ vaṭṭatī’’ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana vuttaṃ ‘‘bhūmiādhārake tiṇṇaṃ pattānaṃ anokāso, dve ṭhapetuṃ vaṭṭati. Dāruādhārakadaṇḍādhārakesupi susajjitesu eseva nayo. Bhamakoṭisadiso pana dāruādhārako tīhi daṇḍakehi baddho, daṇḍādhārako ca ekassapi pattassa anokāso, tattha ṭhapetvāpi hatthena gahetvāva nisīditabbaṃ, bhūmiyaṃ pana nikkujjitvā ekameva ṭhapetabba’’nti.

‘‘Na, bhikkhave, miḍḍhante patto nikkhipitabbo, yo nikkhipeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 254) vacanato ālindakamiḍḍhikādīnaṃ ante ṭhapetuṃ na vaṭṭati. Sace pana parivattetvā tattheva patiṭṭhāti, evarūpāya vitthiṇṇāya miḍḍhikāya ṭhapetuṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, paribhaṇḍante patto nikkhipitabbo, yo nikkhipeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 254) vacanato bāhirapasse katāya tanukamiḍḍhikāya antepi eseva nayo. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, coḷaka’’nti (cūḷava. 254) vacanato coḷakaṃ pattharitvā tattha ṭhapetuṃ vaṭṭati. Tasmiṃ pana asati kaṭasārake vā taṭṭikāya vā mattikāya vā paribhaṇḍakatāya bhūmiyā yattha na dussati, tathārūpāya vālikāya vā ṭhapetuṃ vaṭṭati. Paṃsurajādīsu pana kharabhūmiyaṃ vā ṭhapentassa dukkaṭaṃ.

‘‘Na, bhikkhave, patto laggetabbo, yo laggeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 254) vacanato nāgadantādīsu yattha katthaci laggetuṃ na vaṭṭati, cīvaravaṃsepi bandhitvā ṭhapetuṃ na vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, mañce patto nikkhipitabbo, yo nikkhipeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 254) vacanato bhaṇḍakaṭṭhapanatthameva vā kataṃ hotu nisīdanasayanatthaṃ vā, yattha katthaci mañce vā pīṭhe vā ṭhapentassa dukkaṭaṃ, aññena pana bhaṇḍakena saddhiṃ bandhitvā ṭhapetuṃ, aṭaniyaṃ bandhitvā olambituṃ vā vaṭṭati, bandhitvāpi upari ṭhapetuṃ na vaṭṭatiyeva. Sace pana mañco vā pīṭhaṃ vā ukkhipitvā cīvaravaṃsādīsu aṭṭakacchannena ṭhapitaṃ hoti, tattha ṭhapetuṃ vaṭṭati. Aṃsavaṭṭanakena aṃsakūṭe laggetvā aṅke ṭhapetuṃ vaṭṭati, chatte bhattapūropi aṃsakūṭe laggitapattopi ṭhapetuṃ na vaṭṭati. Bhaṇḍakena pana saddhiṃ bandhitvā aṭṭakaṃ katvā vā ṭhapite yo koci ṭhapetuṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, pattahatthena kavāṭaṃ paṇāmetabbaṃ, yo paṇāmeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 255) vacanato pattahatthena kavāṭaṃ na paṇāmetabbaṃ. Ettha ca na kevalaṃ yassa patto hatthe, so eva pattahattho. Na kevalañca kavāṭameva paṇāmetuṃ na labhati, apica kho pana hatthe vā piṭṭhipāde vā yattha yatthaci sarīrāvayave pattasmiṃ sati hatthena vā pādena vā sīsena vā yena kenaci sarīrāvayavena kavāṭaṃ vā paṇāmetuṃ ghaṭikaṃ vā ukkhipituṃ sūciṃ vā kuñcikāya avāpurituṃ na labhati, aṃsakūṭe pana pattaṃ laggetvā yathāsukhaṃ avāpurituṃ labhati.

‘‘Na, bhikkhave, calakāni vā aṭṭhikāni vā ucchiṭṭhodakaṃ vā pattena nīharitabbaṃ, yo nīhareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 255) vacanato calakādīni pattena nīharituṃ na vaṭṭati. Ettha ca **calakānī**ti cabbetvā apaviddhāmisāni. **Aṭṭhikānī**ti macchamaṃsaaakāni. **Ucchiṭṭhodaka**nti mukhavikkhālitodakaṃ. Etesu yaṃ kiñci pattena nīharantassa dukkaṭaṃ. Pattaṃ paṭiggahaṃ katvā hatthaṃ dhovitumpi na labhati. Hatthadhotapādadhotaudakampi patte ākiritvā nīharituṃ na vaṭṭati, anucchiṭṭhaṃ suddhapattaṃ ucchiṭṭhahatthena gaṇhituṃ na vaṭṭati, vāmahatthena panettha udakaṃ āsiñcitvā ekaṃ udakagaṇḍusaṃ gahetvā ucchiṭṭhahatthena gaṇhituṃ vaṭṭati. Ettāvatāpi hi so ucchiṭṭhapatto hoti, hatthaṃ pana bahiudakena vikkhāletvā gahetuṃ vaṭṭati. Macchamaṃsaphalāphalādīni ca khādanto yaṃ tattha aṭṭhiṃ vā calakaṃ vā chaḍḍetukāmo hoti, taṃ patte ṭhapetuṃ na labhati. Yaṃ pana paṭikhāditukāmo hoti, taṃ patte ṭhapetuṃ labhati. Aṭṭhikakaṇṭakādīni tattheva katvā hatthena luñcitvā khādituṃ vaṭṭati. Mukhato nīhaṭaṃ pana yaṃ kiñci puna khāditukāmo patte ṭhapetuṃ na labhati, siṅgiveranāḷikerakhaṇḍādīni ḍaṃsitvā puna ṭhapetuṃ labhati.

29. ‘‘Na ca, bhikkhave, sabbapaṃsukūlikena bhavitabbaṃ, yo bhaveyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 255) vacanato sabbapaṃsukūlikena na bhavitabbaṃ. Ettha pana cīvarañca mañcapīṭhañca paṃsukūlaṃ vaṭṭati, ajjhoharaṇīyaṃ pana dinnameva gahetabbaṃ.

30. ‘‘Na, bhikkhave, addhānamaggappaṭipannena bhikkhunā parissāvanaṃ yāciyamānena na dātabbaṃ, yo na dadeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 259) vacanato aparissāvanakassa (cūḷava. aṭṭha. 259) yācamānassa parissāvanaṃ adātuṃ na vaṭṭati. Yo pana attano hatthe parissāvane vijjamānepi yācati, tassa na akāmā dātabbaṃ.

‘‘Na ca, bhikkhave, aparissāvanakena bhikkhunā addhānamaggo paṭipajjitabbo, yo paṭipajjeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 259) vacanato aparissāvanakena maggo na gantabbo. Sacepi na hoti parissāvanaṃ vā dhammakaraṇaṃ vā, saṅghāṭikaṇṇo adhiṭṭhātabbo ‘‘iminā parissāvetvā pivissāmī’’ti.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, daṇḍaparissāvana’’nti (cūḷava. 259) vacanato daṇḍaparissāvanampi vaṭṭati. **Daṇḍaparissāvanaṃ** nāma yattha rajakānaṃ khāraparissāvanaṃ viya catūsu pādesu baddhanisseṇikāya sāṭakaṃ bandhitvā majjhe daṇḍake udakaṃ āsiñcanti, taṃ ubhopi koṭṭhāse pūretvā parissāvati.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ottharaka’’nti (cūḷava. 259) vacanato ottharakaṃ parissāvanampi vaṭṭati. **Ottharakaṃ** nāma yaṃ udake ottharitvā ghaṭakena udakaṃ gaṇhanti, tañhi catūsu daṇḍakesu vatthaṃ bandhitvā udake cattāro khāṇuke nikhanitvā tesu bandhitvā sabbapariyante udakato mocetvā majjhe ottharitvā ghaṭena udakaṃ gaṇhanti.

31. ‘‘Na, bhikkhave, naggena naggo abhivādetabbo, yo abhivādeyya, āpatti dukkaṭassā’’tiādivacanato (cūḷava. 261) na naggena naggo abhivādetabbo, na naggena abhivādetabbaṃ, na naggena naggo abhivādāpetabbo, na naggena abhivādāpetabbaṃ, na naggena naggassa parikammaṃ kātabbaṃ, na naggena naggassa dātabbaṃ, na naggena paṭiggahetabbaṃ, na naggena khāditabbaṃ, na naggena bhuñjitabbaṃ, na naggena sāyitabbaṃ, na naggena pātabbaṃ.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, tisso paṭicchādiyo jantāgharapaṭicchādiṃ udakapaṭicchādiṃ vatthapaṭicchādi’’nti (cūḷava. 261) vacanato tisso paṭicchādiyo vaṭṭanti. Ettha ca jantāgharapaṭicchādi udakapaṭicchādi ca parikammaṃ karontasseva vaṭṭati, sesesu abhivādanādīsu na vaṭṭati. Vatthapaṭicchādi pana sabbakammesu vaṭṭati.

32. ‘‘Na, bhikkhave, pupphābhikiṇṇesu sayanesu sayitabbaṃ, yo saseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 264) vacanato pupphehi santhatesu sayanesu na sayitabbaṃ, gandhagandhaṃ pana gahetvā kavāṭe pañcaṅguliṃ dātuṃ vaṭṭati pupphaṃ gahetvā vihāre ekamantaṃ nikkhipituṃ.

33. ‘‘Na, bhikkhave, āsittakūpadhāne bhuñjitabbaṃ, yo bhuñjeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 264) vacanato āsittakūpadhāne ṭhapetvā na bhuñjitabbaṃ. **Āsittakūpadhāna**nti tambalohena vā rajatena vā katāya peḷāya etaṃ adhivacanaṃ, paṭikkhittattā pana dārumayāpi na vaṭṭati.

34. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, maḷorika’’nti (cūḷava. 264) vacanato maḷorikāya ṭhapetvā bhuñjituṃ vaṭṭati. **Maḷorikā**ti daṇḍādhārako vuccati. Yaṭṭhiādhārakapaṇṇādhārakapacchikapīṭhādīnipi ettheva paviṭṭhāni. Ādhārakasaṅkhepagamanato hi paṭṭhāya chiddaṃ viddhampi aviddhampi vaṭṭatiyeva.

35. ‘‘Na, bhikkhave, ekabhājane bhuñjitabbaṃ, yo bhuñjeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti(cūḷava. 264) ādivacanato na ekabhājane bhuñjitabbaṃ, na ekathālake pātabbaṃ. Sace pana eko bhikkhu bhājanato phalaṃ vā pūpaṃ vā gahetvā gacchati, tasmiṃ apagate itarassa sesakaṃ bhuñjituṃ vaṭṭati, itarassapi tasmiṃ khīṇe puna gahetuṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, ekamañce tuvaṭṭitabbaṃ, yo tuvaṭṭeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti(cūḷava. 264) ādivacanato na ekamañce nipajjitabbaṃ, na ekattharaṇe nipajjitabbaṃ. Vavatthānaṃ pana dassetvā majjhe kāsāvaṃ vā kattarayaṭṭhiṃ vā antamaso kāyabandhanampi ṭhapetvā nipajjantānaṃ anāpatti. Ekapāvuraṇehi ekattharaṇapāvuraṇehi ca na nipajjitabbaṃ. Ekaṃ attharaṇañceva pāvuraṇañca etesanti ekattharaṇapāvuraṇā. Saṃhārimānaṃ pāvārattharaṇakaṭasārakādīnaṃ ekaṃ antaṃ attharitvā ekaṃ pārupitvā nipajjantānametaṃ adhivacanaṃ.

36. ‘‘Na, bhikkhave, celappaṭikā akkamitabbā, yo akkameyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 268) vacanato na celasanthāro akkamitabbo, ‘‘anujānāmi, bhikkhave, gihīnaṃ maṅgalatthāya yāciyamānena celappaṭikaṃ akkamitu’’nti (cūḷava. 268) vacanato pana kāci itthī (cūḷava. aṭṭha. 268) apagatagabbhā vā hoti garugabbhā vā, evarūpesu ṭhānesu maṅgalatthāya yāciyamānena akkamituṃ vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, dhotapādakaṃ akkamitu’’nti (cūḷava. 268) vacanato pādadhovanaṭṭhāne dhotehi pādehi akkamanatthāya atthatapaccattharaṇaṃ akkamituṃ vaṭṭati.

37. ‘‘Na, bhikkhave, katakaṃ paribhuñjitabbaṃ, yo paribhuñjeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 269) vacanato katakaṃ na vaṭṭati. **Katakaṃ** nāma padumakaṇṇikākāraṃ pādaghaṃsanatthaṃ kaṇṭake uṭṭhāpetvā kataṃ. Taṃ vaṭṭaṃ vā hotu caturassādibhedaṃ vā, bāhulikānuyogattā paṭikkhittameva, neva paṭiggahetuṃ, na paribhuñjituṃ vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, tisso pādaghaṃsaniyo sakkharaṃ kathalaṃ samuddapheṇaka’’nti (cūḷava. 269) vacanato sakkharādīhi pādaghaṃsanaṃ vaṭṭati. **Sakkharā**ti pāsāṇo vuccati, pāsāṇapheṇakopi vaṭṭatiyeva.

38. ‘‘Na, bhikkhave, cāmaribījanī dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 269) vacanato cāmarivālehi katabījanī na vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, makasabījaniṃ. Anujānāmi bhikkhave tisso bījaniyo vākamayaṃ usīramayaṃ morapiñchamayaṃ. Anujānāmi, bhikkhave, vidhūpanañca tālavaṇṭañcā’’ti (cūḷava. 269) vacanato makasabījanīādi vaṭṭati. Tattha **vidhūpana**nti bījanī vuccati. **Tālavaṇṭaṃ** pana tālapaṇṇehi vā kataṃ hotu veḷudantavilīvehi vā morapiñchehi vā cammavikatīhi vā, sabbaṃ vaṭṭati. **Makasabījanī** dantamayavisāṇamayadaṇḍakāpi vaṭṭati. Vākamayabījaniyā ketakapārohakuntālapaṇṇādimayāpi saṅgahitā.

39. ‘‘Na, bhikkhave, chattaṃ dhāretabbaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, gilānassa chatta’’nti (cūḷava. 270) vacanato agilānena chattaṃ na dhāretabbaṃ. Yassa pana kāyaḍāho vā pittakopo vā hoti cakkhu vā dubbalaṃ, añño vā koci ābādho vinā chattena uppajjati, tassa gāme vā araññe vā chattaṃ vaṭṭati. Vasse pana cīvaraguttatthampi vāḷamigacorabhayesu attaguttatthampi vaṭṭati, ekapaṇṇacchattaṃ pana sabbattheva vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, agilānenapi ārāme ārāmūpacāre chattaṃ dhāretu’’nti (cūḷava. 270) vacanato pana agilānassapi ārāmaārāmūpacāresu chattaṃ dhāretuṃ vaṭṭati.

40. ‘‘Na, bhikkhave, dīghā nakhā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, maṃsappamāṇena nakhaṃ chinditu’’nti (cūḷava. 274) vacanato dīghā nakhā chinditabbā. ‘‘Na, bhikkhave, vīsatimaṭṭhaṃ kārāpetabbaṃ, yo kārāpeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, malamattaṃ apakaḍḍhitu’’nti (cūḷava. 274) vacanato vīsatipi nakhe likhitamaṭṭhe kārāpetuṃ na vaṭṭati, nakhato malamattaṃ pana apakaḍḍhituṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, sambādhe lomaṃ saṃharāpetabbaṃ, yo saṃharāpeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, ābādhapaccayā sambādhe lomaṃ saṃharāpetu’’nti (cūḷava. 275) vacanato gaṇḍavaṇādiābādhaṃ vinā sambādhe lomaṃ saṃharāpetuṃ na vaṭṭati. ‘‘Na, bhikkhave, dīghaṃ nāsikālomaṃ dhāretabbaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 275) vacanato saṇḍāsena nāsikālomaṃ saṃharāpetuṃ vaṭṭati. Sakkharādīhi nāsikālomaṃ gāhāpanepi āpatti natthi, anurakkhaṇatthaṃ pana ‘‘anujānāmi, bhikkhave, saṇḍāsa’’nti (cūḷava. 275) saṇḍāso anuññāto. ‘‘Na, bhikkhave, palitaṃ gāhāpetabbaṃ, yo gāhāpeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 275) vacanato palitaṃ gāhāpetuṃ na vaṭṭati. Yaṃ pana bhamukāya vā nalāṭe vā dāṭhikāya vā uggantvā bībhacchaṃ hutvā ṭhitaṃ, tādisaṃ lomaṃ palitaṃ vā apalitaṃ vā gāhāpetuṃ vaṭṭati.

41. ‘‘Na, bhikkhave, akāyabandhanena gāmo pavisitabbo, yo paviseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 278) vacanato akāyabandhanena gāmo na pavisitabbo, abandhitvā nikkhamantena yattha sarati, tattha bandhitabbaṃ. ‘‘Āsanasālāya bandhissāmī’’ti gantuṃ vaṭṭati, saritvā yāva na bandhati, na tāva piṇḍāya caritabbaṃ.

42. ‘‘Na, bhikkhave, gihinivatthaṃ nivāsetabbaṃ, yo nivāseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti(cūḷava. 280) ādivacanato hatthisoṇḍādivasena gihinivatthaṃ na nivāsetabbaṃ, setapaṭapārutādivasena na gihipārutaṃ pārupitabbaṃ, mallakammakarādayo viya kacchaṃ bandhitvā na nivāsetabbaṃ. Evaṃ nivāsetuṃ gilānassapi maggappaṭipannassapi na vaṭṭati. Yampi maggaṃ gacchantā ekaṃ vā dve vā koṇe ukkhipitvā antaravāsakassa upari lagganti, anto vā ekaṃ kāsāvaṃ tathā nivāsetvā bahi aparaṃ nivāsenti, sabbaṃ na vaṭṭati. Gilāno pana antokāsāvassa ovaṭṭikaṃ dassetvā aparaṃ upari nivāsetuṃ labhati, agilānena dve nivāsentena saguṇaṃ katvā nivāsetabbāni.

43. ‘‘Na, bhikkhave, ubhatokājaṃ haritabbaṃ, yo hareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 281) vacanato ubhatokājaṃ harituṃ na vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ekatokājaṃ antarākājaṃ sīsabhāraṃ khandhabhāraṃ kaṭibhāraṃ olambaka’’nti vacanato ekatokājādiṃ harituṃ vaṭṭati.

44. ‘‘Na, bhikkhave, dīghaṃ dantakaṭṭhaṃ khāditabbaṃ, yo khādeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 282) vacanato na dīghaṃ dantakaṭṭhaṃ khāditabbaṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, aṭṭhaṅgulaparamaṃ dantakaṭṭhaṃ. Anujānāmi, bhikkhave, caturaṅgulapacchimaṃ dantakaṭṭha’’nti (cūḷava. 282) vacanato manussānaṃ pamāṇaṅgulena aṭṭhaṅgulaparamaṃ caturaṅgulapacchimañca dantakaṭṭhaṃ khāditabbaṃ.

45. ‘‘Na, bhikkhave, rukkho abhiruhitabbo, yo abhiruheyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, sati karaṇīye porisaṃ rukkhaṃ abhiruhituṃ āpadāsu yāvadattha’’nti (cūḷava. 284) vacanato na rukkhaṃ abhiruhitabbaṃ, sukkhakaṭṭhagahaṇādikicce pana sati purisappamāṇaṃ abhiruhituṃ vaṭṭati. **Āpadāsū**ti vāḷamigādayo vā disvā maggamūḷho vā disā oloketukāmo hutvā davaḍāhaṃ vā udakoghaṃ vā āgacchantaṃ disvā atiuccampi rukkhaṃ ārohituṃ vaṭṭati.

46. ‘‘Na, bhikkhave, buddhavacanaṃ chandaso āropetabbaṃ, yo āropeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, sakāya niruttiyā buddhavacanaṃ pariyāpuṇitu’’nti (cūḷava. 285) vacanato vedaṃ viya buddhavacanaṃ sakkaṭabhāsāya vācanāmaggaṃ ārocetuṃ na vaṭṭati, sakāya pana māgadhikāya niruttiyā pariyāpuṇitabbaṃ.

47. ‘‘Na, bhikkhave, lokāyataṃ pariyāpuṇitabbaṃ, yo pariyāpuṇeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti(caūḷava. 286) ādivacanato lokāyatasaṅkhātaṃ ‘‘sabbaṃ ucchiṭṭhaṃ, sabbaṃ anucchiṭṭhaṃ, seto kāko, kāḷo bako iminā ca iminā ca kāraṇenā’’ti evamādiniratthakakāraṇapaṭisaṃyuttaṃ titthiyasatthaṃ neva pariyāpuṇitabbaṃ, na parassa vācetabbaṃ. Na ca tiracchānavijjā pariyāpuṇitabbā, na parassa vācetabbā.

48. ‘‘Na, bhikkhave, khipite ‘jīvā’ti vattabbo, yo vadeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, gihīnaṃ ‘jīvatha bhante’ti vuccamānena ‘ciraṃ jīvā’ti vattu’’nti (cūḷava. 288) vacanato khipite ‘‘jīvā’’ti na vattabbaṃ, gihinā pana ‘‘jīvathā’’ti vuccamānena ‘‘ciraṃ jīvā’’ti vattuṃ vaṭṭati.

49. ‘‘Na, bhikkhave, lasuṇaṃ khāditabbaṃ, yo khādeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, ābādhapaccayā lasuṇaṃ khāditu’’nti (cūḷava. 289) vacanato ābādhaṃ vinā lasuṇaṃ khādituṃ na vaṭṭati, sūpasampākādīsu (pāci. aṭṭha. 797) pakkhittaṃ pana vaṭṭati. Tañhi paccamānesu muggasūpādīsu vā macchamaṃsavikatiyā vā tele vā badarasāḷavādīsu vā ambilasākādīsu vā uttaribhaṅgesu vā yattha katthaci antamaso yāgubhattepi pakkhittaṃ vaṭṭati.

50. ‘‘Na, bhikkhave, adhotehi pādehi senāsanaṃ akkamitabbaṃ, yo akkameyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 324) vacanato adhotehi pādehi mañcapīṭhādisenāsanaṃ parikammakatā vā bhūmi na akkamitabbā. ‘‘Na, bhikkhave, allehi pādehi senāsanaṃ akkamitabbaṃ, yo akkameyya āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 324) vacanato yehi (cūḷava. aṭṭha. 324) akkantaṭṭhāne udakaṃ paññāyati, evarūpehi allapādehi paribhaṇḍakatā bhūmi vā senāsanaṃ vā na akkamitabbaṃ. Sace pana udakasinehamattameva paññāyati, na udakaṃ, vaṭṭati. Pādapuñchaniṃ pana allapādehipi akkamituṃ vaṭṭatiyeva. ‘‘Na, bhikkhave, saupāhanena senāsanaṃ akkamitabbaṃ, yo akkameyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 324) vacanato dhotapādehi akkamitabbaṭṭhānaṃ saupāhanena akkamituṃ na vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, parikammakatāya bhūmiyā niṭṭhubhitabbaṃ, yo niṭṭhubheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 324) vacanato parikammakatāya bhūmiyā na niṭṭhubhitabbaṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, kheḷamallaka’’nti (cūḷava. 324) evaṃ anuññāte kheḷamallake niṭṭhubhitabbaṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, coḷakena paliveṭhetu’’nti (cūḷava. 324) vacanato sudhābhūmiyā vā paribhaṇḍabhūmiyā vā mañcapīṭhaṃ nikkhipantena sace taṭṭikā vā kaṭasārako vā natthi, coḷakena mañcapīṭhānaṃ pādā veṭhetabbā, tasmiṃ asati paṇṇampi attharituṃ vaṭṭati, kiñci anattharitvā ṭhapentassa pana dukkaṭaṃ. Yadi pana tattha nevāsikā anatthatāya bhūmiyāpi ṭhapenti, adhotapādehipi vaḷañjenti, tatheva vaḷañjetuṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, parikammakatā bhitti apassetabbā, yo apasseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 324) vacanato parikammakatā bhitti setabhitti vā hotu cittakammakatā vā, na apassetabbā. Na kevalañca bhittimeva, dvārampi vātapānampi apassenaphalakampi pāsāṇatthambhampi rukkhatthambhampi cīvarena vā yena kenaci appaṭicchādetvā apassituṃ na labhati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, paccattharitvā nipajjitu’’nti (cūḷava. 325) vacanato pana dhotapādehi akkamitabbaṃ, paribhaṇḍakataṃ bhūmiṃ vā bhūmattharaṇaṃ senāsanaṃ vā saṅghikamañcapīṭhaṃ vā attano santakena paccattharaṇena paccattharitvāva nipajjitabbaṃ. Sace niddāyatopi paccattharaṇe saṅkuṭite koci sarīrāvayavo mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā phusati, āpattiyeva, lomesu pana phusantesu lomagaṇanāya āpattiyo. Paribhogasīsena apassayantassapi eseva nayo. Hatthatalapādatalehi pana phusituṃ akkamituṃ vā vaṭṭati, mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā harantassa kāye paṭihaññati, anāpatti.

51. ‘‘Dasayime, bhikkhave, avandiyā. Pureupasampannena pacchupasampanno avandiyo, anupasampanno avandiyo, nānāsaṃvāsako vuḍḍhataro adhammavādī avandiyo, mātugāmo avandiyo, paṇḍako avandiyo, pārivāsiko avandiyo, mūlāyapaṭikassanāraho avandiyo, mānattāraho avandiyo, mānattacāriko avandiyo, abbhānāraho avandiyo’’ti (cūḷava. 312) vacanato ime dasa avandiyāti veditabbā.

‘‘Pacchupasampannena pureupasampanno vandiyo, nānāsaṃvāsako vuḍḍhataro dhammavādī vandiyo, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho vandiyo’’ti (cūḷava. 312) – vacanato ime tayo vanditabbā.

52. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, tīṇi tūlāni rukkhatūlaṃ latātūlaṃ poṭakītūla’’nti (cūḷava. 297) vacanato imāni tīṇi tūlāni kappiyāni. Tattha (cūḷava. aṭṭha. 297) **rukkhatūla**nti simbalirukkhādīnaṃ yesaṃ kesañci rukkhānaṃ tūlaṃ. **Latātūla**nti khīravalliādīnaṃ yāsaṃ kāsañci vallīnaṃ tūlaṃ. **Poṭakītūla**nti poṭakītiṇādīnaṃ yesaṃ kesañci tiṇajātikānaṃ antamaso ucchunaḷādīnampi tūlaṃ. Etehi tīhi sabbabhūtagāmā saṅgahitā honti. Rukkhavallitiṇajātiyo hi muñcitvā añño bhūtagāmo nāma natthi, tasmā yassa kassaci bhūtagāmassa tūlaṃ bimbohane vaṭṭati. Bhisiṃ pana pāpuṇitvā sabbametaṃ akappiyatūlanti vuccati. Na kevalañca bimbohane etaṃ tūlameva, haṃsamorādīnaṃ sabbasakuṇānaṃ sīhādīnaṃ sabbacatuppadānañca lomampi vaṭṭati, piyaṅgupupphabakulapupphādīnaṃ pana yaṃ kiñci pupphaṃ na vaṭṭati. Tamālapattaṃ suddhameva na vaṭṭati, missakaṃ pana vaṭṭati, bhisīnaṃ anuññātaṃ pañcavidhaṃ uṇṇāditūlampi vaṭṭati.

53. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañca bhisiyo uṇṇabhisiṃ coḷabhisiṃ vākabhisiṃ tiṇabhisiṃ paṇṇabhisi’’nti (cūḷava. 297) vacanato pañcahi uṇṇādīhi pūritā pañca bhisiyo anuññātā. Tūlagaṇanāya hi etāsaṃ gaṇanā vuttā. Tattha uṇṇaggahaṇena na kevalaṃ eḷakalomameva gahitaṃ, ṭhapetvā pana manussalomaṃ yaṃ kiñci kappiyākappiyamaṃsajātīnaṃ pakkhicatuppadānaṃ lomaṃ sabbaṃ idha uṇṇaggahaṇeneva gahitaṃ. Tasmā channaṃ cīvarānaṃ channaṃ anulomacīvarānañca aññatarena bhisicchaviṃ katvā taṃ sabbaṃ pakkhipitvā bhisiṃ kātuṃ vaṭṭati. Eḷakalomāni pana apakkhipitvā kambalameva catugguṇaṃ pañcaguṇaṃ vā pakkhipitvā katāpi **uṇṇabhisi**saṅkhyameva gacchati.

Coḷabhisiādīsu yaṃ kiñci navacoḷaṃ vā purāṇacoḷaṃ vā saṃharitvā anto pakkhipitvā vā katā coḷabhisi. Yaṃ kiñci vākaṃ pakkhipitvā katā **vākabhisi**. Yaṃ kiñci tiṇaṃ pakkhipitvā katā **tiṇabhisi**. Aññatra suddhatamālapattā yaṃ kiñci paṇṇaṃ pakkhipitvā katā **paṇṇabhisī**ti veditabbā. Tamālapattaṃ pana aññena missameva vaṭṭati. Suddhaṃ na vaṭṭati. Yaṃ panetaṃ uṇṇādipañcavidhaṃ tūlaṃ bhisiyaṃ vaṭṭati, taṃ masūrakepi vaṭṭatīti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Etena masūrakaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭatīti siddhaṃ hoti. Bhisiyā pamāṇaniyamo natthi, mañcabhisi pīṭhabhisi bhūmattharaṇabhisi caṅkamanabhisi pādapuñchanabhisīti etāsaṃ anurūpato sallakkhetvā attano rucivasena pamāṇaṃ kātabbaṃ. Bimbohanaṃ pana pamāṇayuttameva vaṭṭati.

54. ‘‘Na, bhikkhave, aḍḍhakāyikāni bimbohanāni dhāretabbāni, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 297) yesu kaṭito paṭṭhāya yāva sīsaṃ upadahanti, tādisāni upaḍḍhakāyappamāṇāni bimbohanāni paṭikkhipitvā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, sīsappamāṇaṃ bimbohana’’nti (cūḷava. 297) sīsappamāṇaṃ anuññātaṃ. **Sīsappamāṇaṃ** nāma yassa vitthārato tīsu kaṇṇesu dvinnaṃ kaṇṇānaṃ antaraṃ miniyamānaṃ vidatthi ceva caturaṅgulañca hoti, majjhaṭṭhānaṃ muṭṭhiratanaṃ hoti. ‘‘Dīghato pana diyaḍḍharatanaṃ vā dviratanaṃ vā’’ti **kurundiyaṃ** vuttaṃ. Ayaṃ sīsappamāṇassa ukkaṭṭhaparicchedo, ito uddhaṃ na vaṭṭati, heṭṭhā vaṭṭati. Agilānassa sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti dvayameva vaṭṭati, gilānassa bimbohanāni santharitvā upari paccattharaṇaṃ datvā nipajjitumpi vaṭṭati. ‘‘Yāni pana bhisīnaṃ anuññātāni pañca kappiyatūlāni, tehi bimbohanaṃ mahantampi vaṭṭatī’’ti phussadevatthero āha. Vinayadharaupatissatthero pana ‘‘bimbohanaṃ karissāmīti kappiyatūlaṃ vā akappiyatūlaṃ vā pakkhipitvā karontassa pamāṇameva vaṭṭatī’’ti āha.

55. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, āsandika’’nti (cūḷava. 297) vacanato caturassapīṭhasaṅkhāto āsandiko vaṭṭati, so ca ‘‘anujānāmi, bhikkhave, uccakampi āsandika’’nti (cūḷava. 297) vacanato aṭṭhaṅgulato uccapādakopi vaṭṭati. Ekatobhāgena dīghapīṭhameva hi aṭṭhaṅgulato uccapādakaṃ na vaṭṭati, tasmā caturassapīṭhaṃ pamāṇātikkantampi vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sattaṅga’’nti (cūḷava. 297) vacanato tīsu disāsu apassayaṃ katvā katamañcopi vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, uccakampi sattaṅga’’nti (cūḷava. 297) vacanato ayampi pamāṇātikkanto ca vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, bhaddapīṭha’’ntiādinā (cūḷava. 297) pāḷiyaṃ anuññātaṃ vettamayapīṭhaṃ pilotikābaddhapīṭhaṃ dārupaṭṭikāya upari pāde ṭhapetvā bhojanaphalakaṃ viya kataṃ eḷakapādapīṭhaṃ āmalakākārena yojitaṃ bahupādakaṃ āmaṇḍakavaṭṭikapīṭhaṃ palālapīṭhaṃ phalakapīṭhañca pāḷiyaṃ anāgatañca aññampi yaṃ kiñci dārumayapīṭhaṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, ucce mañce sayitabbaṃ, yo sayeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 297) vacanato pamaṇātikkante mañce sayantassa dukkaṭaṃ, taṃ pana karontassa kārāpentassa ca chedanakaṃ pācittiyaṃ. Aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjantena chinditvā paribhuñjitabbaṃ. Sace na chinditukāmo hoti, bhūmiyaṃ nikhanitvā pamāṇaṃ upari dasseti, uttānakaṃ vā katvā paribhuñjati, ukkhipitvā tulāsaṅghāṭe ṭhapetvā aṭṭaṃ katvā paribhuñjati, vaṭṭati. ‘‘Na, bhikkhave, uccā mañcapaṭipādakā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, aṭṭhaṅgulaparamaṃ mañcapaṭipādaka’’nti (cūḷava. 297) vacanato manussānaṃ pamāṇaṅgulena aṭṭhaṅgulaparamova mañcapaṭipādako vaṭṭati, tato uddhaṃ na vaṭṭati.

56. ‘‘Na, bhikkhave, uccāsayanamahāsayanāni dhāretabbāni, seyyathidaṃ, āsandi pallaṅko gonako cittako paṭikā paṭalikā tūlikā vikatikā uddalomi ekantalomi kaṭṭissaṃ koseyyaṃ kuttakaṃ hatthattharaṃ assattharaṃ rathattharaṃ ajinapaveṇī kadalimigapavarapaccattharaṇaṃ sauttaracchadaṃ ubhatolohitakūpadhānaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 254) vacanato uccāsayanamahāsayanāni na vaṭṭanti. Tattha (mahāva. aṭṭha. 254) **uccāsayanaṃ** nāma pamāṇātikkantaṃ mañcaṃ. **Mahāsayanaṃ** nāma akappiyattharaṇaṃ. Āsandiādīsu **āsandī**ti pamāṇātikkantāsanaṃ. **Pallaṅko**ti pādesu vāḷarūpāni ṭhapetvā kato. **Gonako**ti dīghalomako mahākojavo. Caturaṅgulādhikāni kira tassa lomāni. **Cittako**ti ratanacitrauṇṇāmayattharako. **Paṭikā**ti uṇṇāmayo setattharako. **Paṭalikā**ti ghanapupphako uṇṇāmayalomattharako, yo ‘‘āmalakapaṭo’’tipi vuccati. **Tūlikā**ti pakatitūlikāyeva. **Vikatikā**ti sīhabyagghādirūpavicitro uṇṇāmayattharako. **Uddalomī**ti ekato uggatalomaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Ekantalomī**ti ubhato uggatalomaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Kaṭṭissa**nti ratanaparisibbitaṃ koseyyakaṭṭissamayaṃ paccattharaṇaṃ. **Koseyya**nti ratanaparisibbitaṃ kosiyasuttamayaṃ paccattharaṇaṃ, suddhakoseyyaṃ pana vaṭṭati.

Kuttakanti soḷasannaṃ nāṭakitthīnaṃ ṭhatvā naccanayoggaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Hatthattharaassattharā** hatthiassapiṭṭhīsu attharaṇakaattharaṇā eva. Rathattharepi eseva nayo. **Ajinapaveṇī**ti ajinacammehi mañcappamāṇena sibbitvā katā paveṇī. **Kadalimigapavarapaccattharaṇa**nti kadalimigacammaṃ nāma atthi, tena kataṃ pavarapaccattharaṇanti attho. Taṃ kira setavatthassa upari kadalimigacammaṃ pattharitvā sibbitvā karonti. **Sauttaracchada**nti saha uttaracchadena, uparibaddhena rattavitānena saddhinti attho. Setavitānampi heṭṭhā akappiyapaccattharaṇe sati na vaṭṭati, asati pana vaṭṭati. **Ubhatolohitakūpadhāna**nti sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti mañcassa ubhatolohitakūpadhānaṃ, etaṃ na kappati. Yaṃ pana ekameva upadhānaṃ ubhosu passesu rattaṃ vā hotu padumavaṇṇaṃ vā vicitraṃ vā, sace pamāṇayuttaṃ, vaṭṭati, mahāupadhānaṃ pana paṭikkhittaṃ. Gonakādīni (cūḷava. aṭṭha. 320) saṅghikavihāre vā puggalikavihāre vā mañcapīṭhakesu attharitvā paribhuñjituṃ na vaṭṭanti, dhammāsane pana gihivikatanīhārena labbhanti, tatrāpi nipajjituṃ na vaṭṭati.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ṭhapetvā tīṇi āsandiṃ pallaṅkaṃ tūlikaṃ gihivikataṃ abhinisīdituṃ, na tveva abhinipajjitu’’nti (cūḷava. 314) – vacanato āsandādittayaṃ ṭhapetvā avasesesu gonakādīsu gihivikatesu dhammāsane vā bhattagge vā antaraghare vā nisīdituṃ vaṭṭati, nipajjituṃ na vaṭṭati. Tūlonaddhaṃ pana mañcapīṭhaṃ bhattagge antaraghareyeva nisīdituṃ vaṭṭati, tatthāpi nipajjituṃ vaṭṭati. Tūlonaddhaṃ pana mañcapīṭhaṃ kārāpentassapi uddālanakaṃ pācittiyaṃ.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, onaddhamañcaṃ onaddhapīṭha’’nti (cūḷava. 297) vacanato pana cammādīhi onaddhaṃ mañcapīṭhaṃ vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pāvāraṃ. Anujānāmi, bhikkhave, koseyyapāvāraṃ. Anujānāmi, bhikkhave, kojavaṃ. Anujānāmi, bhikkhave, kambala’’nti (mahāva. 337-338) – vacanato pāvārādīni saṅghikāni vā hontu puggalikāni vā, yathāsukhaṃ vihāre vā antaraghare vā yattha katthaci paribhuñjituṃ vaṭṭanti. Kojavaṃ panettha pakatikojavameva vaṭṭati, mahāpiṭṭhiyakojavaṃ na vaṭṭati.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sabbaṃ pāsādaparibhoga’’nti (cūḷava. 320) vacanato suvaṇṇarajatādivicitrāni (cūḷava. aṭṭha. 320) kavāṭāni mañcapīṭhāni tālavaṇṭāni suvaṇṇarajatayoni pānīyaghaṭapānīyasarāvāni, yaṃ kiñci cittakammakataṃ, sabbaṃ senāsanaparibhoge vaṭṭati. ‘‘Pāsādassa dāsidāsaṃ khettavatthuṃ gomahiṃsaṃ demā’’ti vadanti, pāṭekkaṃ gahaṇakiccaṃ natthi, pāsāde paṭiggahite paṭiggahitameva hoti.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ekapalāsikaṃ upāhanaṃ… na, bhikkhave, diguṇā upāhanā dhāretabbā… na tiguṇā upāhanā dhāretabbā… na guṇaṅguṇūpāhanā dhāretabbā… yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 245) – vacanato ekapaṭalāyeva upāhanā vaṭṭati, dvipaṭalā pana tipaṭalā na vaṭṭatiyeva. **Guṇaṅguṇūpāhanā** (mahāva. aṭṭha. 245) nāma catupaṭalato paṭṭhāya vuccati, sā pana majjhimadeseyeva na vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sabbapaccantimesu janapadesu guṇaṅguṇūpāhana’’nti (mahāva. 259) – vacanato paccantimesu janapadesu guṇaṅguṇūpāhanā navā vā hotu paribhuttā vā, vaṭṭati. Majjhimadese pana ‘‘anujānāmi, bhikkhave, omukkaṃ guṇaṅguṇūpāhanaṃ. Na, bhikkhave, navā guṇaṅguṇūpāhanā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 247) vacanato paṭimuñcitvā apanītā paribhuttāyeva guṇaṅguṇūpāhanā vaṭṭati, aparibhuttā paṭikkhittāyeva. Ekapaṭalā pana paribhuttā vā hotu aparibhuttā vā, sabbattha vaṭṭati. Ettha ca manussacammaṃ ṭhapetvā yena kenaci cammena katā upāhanā vaṭṭati. Upāhanakosakasatthakakosakakuñcikakosakesupi eseva nayo.

‘‘Na, bhikkhave, sabbanīlikā upāhanā dhāretabbā… na sabbapītikā upāhanā dhāretabbā… na sabbalohitikā upāhanā dhāretabbā… na sabbamañjiṭṭhikā upāhanā dhāretabbā… na sabbakaṇhā upāhanā dhāretabbā… na sabbamahāraṅgarattā upāhanā dhāretabbā. Na sabbamahānāmarattā upāhanā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 246) – vacanato sabbanīlikādi upāhanā na vaṭṭati. Ettha ca **nīlikā** umāpupphavaṇṇā hoti. **Pītikā** kaṇikārapupphavaṇṇā… **lohitikā** jayasumanapupphavaṇṇā… **mañjiṭṭhikā** mañjiṭṭhavaṇṇā eva… **kaṇhā** addāriṭṭhakavaṇṇā… **mahāraṅgarattā** satapadipiṭṭhivaṇṇā… **mahānāmarattā** sambhinnavaṇṇā hoti paṇḍupalāsavaṇṇā. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘padumapupphavaṇṇā’’ti vuttaṃ. Etāsu yaṃ kiñci labhitvā rajanaṃ coḷakena puñchitvā vaṇṇaṃ bhinditvā dhāretuṃ vaṭṭati, appamattakepi bhinne vaṭṭatiyeva.

‘‘Na, bhikkhave, nīlakavaddhikā upāhanā dhāretabbā… na pītakavaddhikā upāhanā dhāretabbā… na lohitakavaddhikā upāhanā dhāretabbā… na mañjiṭṭhikavaddhikā upāhanā dhāretabbā… na kaṇhavaddhikā upāhanā dhāretabbā… na mahāraṅgarattavaddhikā upāhanā dhāretabbā… na mahānāmarattavaddhikā upāhanā dhāretabbā… yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 246) – vacanato yāsaṃ vaddhāyeva nīlādivaṇṇā honti, tāpi na vaṭṭanti, vaṇṇabhedaṃ pana katvā dhāretuṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, khallakabaddhā upāhanā dhāretabbā… na puṭabaddhā upāhanā dhāretabbā… na pāliguṇṭhimā upāhanā dhāretabbā… na tūlapuṇṇikā upāhanā dhāretabbā… na tittirapattikā upāhanā dhāretabbā… na meṇḍavisāṇavaddhikā upāhanā dhāretabbā… na ajavisāṇavaddhikā upāhanā dhāretabbā… na vicchikāḷikā upāhanā dhāretabbā… na morapiñchaparisibbitā upāhanā dhāretabbā… na citrā upāhanā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 246) – vacanato khallakabaddhādi upāhanāpi na vaṭṭati. Tattha **khallakabaddhā**ti paṇhipidhānatthaṃ tale khallakaṃ bandhitvā katā. **Puṭabaddhā**ti yonakaupāhanā vuccati, yā yāva jaṅghato sabbapādaṃ paṭicchādeti. **Pāliguṇṭhimā**ti paliguṇṭhitvā katā, upari pādamattameva paṭicchādeti, na jaṅghaṃ. **Tūlapuṇṇikā**ti tūlapicunā pūretvā katā. **Tittirapattikā**ti tittirapattasadisā vicitrabaddhā. **Meṇḍavisāṇavaddhikā**ti kaṇṇikaṭṭhāne meṇḍakasiṅgasaṇṭhāne vaddhe yojetvā katā. **Ajavisāṇavaddhikā**dīsupi eseva nayo, **vicchikāḷikā**pi tattheva vicchikanaṅguṭṭhasaṇṭhāne vaddhe yojetvā katā. **Morapiñchaparisibbitā**ti talesu vā vaddhesu vā morapiñchehi suttakasadisehi parisibbitā. **Citrā**ti vicitrā. Etāsu yaṃ kiñci labhitvā sace tāni khallakādīni apanetvā sakkā honti vaḷañjituṃ, vaḷañjetabbā. Tesu pana sati vaḷañjantassa dukkaṭaṃ.

‘‘Na, bhikkhave, sīhacammaparikkhaṭā upāhanā dhāretabbā… na byagghacammaparikkhaṭā upāhanā dhāretabbā… na dīpicammaparikkhaṭā upāhanā dhāretabbā… na ajinacammaparikkhaṭā upāhanā dhāretabbā… na uddacammaparikkhaṭā upāhanā dhāretabbā… na majjāracammaparikkhaṭā upāhanā dhāretabbā… na kāḷakacammaparikkhaṭā upāhanā dhāretabbā… na luvakacammaparikkhaṭā upāhanā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 246) – vacanato sīhacammādiparikkhaṭāpi upāhanā na vaṭṭati. Tattha **sīhacammaparikkhaṭā** nāma pariyantesu cīvare anuvātaṃ viya sīhacammaṃ yojetvā katā. Esa nayo sabbattha. **Luvakacammaparikkhaṭā**ti pakkhibiḷālacammaparikkhaṭā. Etāsupi yā kāci taṃ cammaṃ apanetvā dhāretabbā.

‘‘Na, bhikkhave, kaṭṭhapādukā dhāretabbā… na tālapattapādukā… na veḷupattapādukā, na tiṇapādukā… na muñjapādukā, na pabbajapādukā… na hintālapādukā, na kamalapādukā… na kambalapādukā… na sovaṇṇapādukā… na rūpiyamayā pādukā… na maṇimayā… na veḷuriyamayā… na phalikamayā … na kaṃsamayā… na kācamayā… na tipumayā… na sīsamayā… na tambalohamayā… na kāci saṅkamanīyā pādukā dhāretabbā, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 250-251) – vacanato yena kenaci tiṇena vā aññena vā katā yā kāci saṅkamanīyā pādukā na dhāretabbā. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, tisso pādukā dhuvaṭṭhāniyā asaṅkamanīyāyo, vaccapādukaṃ passāvapādukaṃ ācamanapāduka’’nti (mahāva. 251) – vacanato pana bhūmiyaṃ suppatiṭṭhitā niccalā asaṃhāriyā vaccapādukādī tisso pādukā paribhuñjituṃ vaṭṭanti.

‘‘Na, bhikkhave, saupāhanena gāmo pavisitabbo, yo paviseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 259) vacanato saupāhanena gāmo na pavisitabbo. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, gilānena bhikkhunā saupāhanena gāmaṃ pavisitu’’nti (mahāva. 256) vacanato pana yassa pādā vā phālitā pādakhīlā vā ābādho pādā vā dukkhā honti, yo na sakkoti anupāhano gāmaṃ pavisituṃ, evarūpena gilānena saupāhanena gāmaṃ pavisituṃ vaṭṭati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ajjhārāme upāhanaṃ dhāretuṃ ukkaṃ padīpaṃ kattaradaṇḍa’’nti (mahāva. 249) vacanato ajjhārāme agilānassapi upāhanaṃ dhāretuṃ vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, ācariyesu ācariyamattesu upajjhāyesu upajjhāyamattesu anupāhanesu caṅkamamānesu saupāhanena caṅkamitabbaṃ, yo caṅkameyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 248) – vacanato ācariyādīsu anupāhanesu caṅkamantesu saupāhanena na caṅkamitabbaṃ. Ettha (mahāva. aṭṭha. 248) ca pabbajjācariyo upasampadācariyo nissayācariyo uddesācariyoti ime cattāropi idha **ācariyā** eva. Avassikassa chabbasso ācariyamatto. So hi catuvassakāle taṃ nissāya vacchati. Evaṃ ekavassassa sattavasso, duvassassa aṭṭhavasso, tivassassa navavasso, catuvassassa dasavassoti imepi **ācariyamattā** eva. Upajjhāyassa sandiṭṭhasambhattā pana sahāyabhikkhū, ye vā pana keci dasavassehi mahantatarā, te sabbepi **upajjhāyamattā** nāma. Ettakesu bhikkhūsu anupāhanesu caṅkamantesu saupāhanassa caṅkamato āpatti.

‘‘Na, bhikkhave, mahācammāni dhāretabbāni sīhacammaṃ byagghacammaṃ dīpicammaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassa’’. ‘‘Na, bhikkhave, gocammaṃ dhāretabbaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassa’’. ‘‘Na, bhikkhave, kiñci cammaṃ dhāretabbaṃ, yo dhāreyya, āpattidukkaṭassā’’ti (mahāva. 255) – vacanato majjhimadese sīhacammādi yaṃ kiñci cammaṃ gahetvā pariharituṃ na vaṭṭati. Sīhacammādīnañca pariharaṇeyeva paṭikkhepo kato. Bhūmattharaṇavasena pana aññattha anīharantena yaṃ kiñci cammaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, sabbapaccantimesu janapadesu cammāni attharaṇāni eḷakacammaṃ ajacammaṃ migacamma’’nti (mahāva. 259) vacanako pana paccantimesu janapadesu yaṃ kiñci (mahāva. aṭṭha. 259) eḷakacammañca ajacammañca attharitvā nipajjituṃ vā nisīdituṃ vā vaṭṭati. Migacamme eṇimigo vātamigo pasadamigo kuruṅgamigo migamātuko rohitamigoti etesaṃyeva cammāni vaṭṭanti, aññesaṃ pana –

Makkaṭo kāḷasīho ca, sarabho kadalīmigo;
Ye ca vāḷamigā keci, tesaṃ cammaṃ na vaṭṭati.

Tattha **vāḷamigā**ti sīhabyagghaacchataracchā. Na kevalañca eteyeva, yesaṃ vā pana cammaṃ vaṭṭatīti vuttaṃ, te ṭhapetvā avasesā antamaso gomahiṃsasasabiḷārādayopi sabbe imasmiṃ atthe ‘‘vāḷamigā’’tveva veditabbā. Etesañhi sabbesaṃ pana cammaṃ na vaṭṭati.

‘‘Na, bhikkhave, yānena yāyitabbaṃ, yo yāyeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, gilānassa yāna’’nti (mahāva. 253) vacanato agilānena bhikkhunā yānena na gantabbaṃ. Kataraṃ pana yānaṃ kappati, kataraṃ na kappatīti? ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, purisayuttaṃ hatthavaṭṭakaṃ. Anujānāmi, bhikkhave, sivikaṃ pāṭaṅki’’nti (mahāva. 253) vacanato purisayuttaṃ hatthavaṭṭakaṃ sivikā pāṭaṅkī ca vaṭṭati. Ettha ca purisayuttaṃ itthisārathi vā hotu purisasārathi vā, vaṭṭati, dhenuyuttaṃ pana na vaṭṭati. Hatthavaṭṭakaṃ pana itthiyo vā vaṭṭentu purisā vā, vaṭṭatiyeva.

57. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ahatānaṃ dussānaṃ ahatakappānaṃ diguṇaṃ saṅghāṭiṃ ekacciyaṃ uttarāsaṅgaṃ ekacciyaṃ antaravāsakaṃ, utuddhaṭānaṃ dussānaṃ catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ diguṇaṃ uttarāsaṅgaṃ diguṇaṃ antaravāsakaṃ, paṃsukūle yāvadatthaṃ, pāpaṇike ussāho karaṇīyo’’ti (mahāva. 348) vacanato adhotānaṃ (mahāva. aṭṭha. 348) ekavāraṃ dhotānañca vatthānaṃ dupaṭṭā saṅghāṭi kātabbā, uttarāsaṅgo antaravāsako ca ekapaṭṭo kātabbo. Utuddhaṭānaṃ pana hatavatthānaṃ pilotikānaṃ saṅghāṭi catugguṇā kātabbā, uttarāsaṅgo antaravāsako ca dupaṭṭo kātabbo, paṃsukūle pana yathāruci kātabbaṃ. Antarāpaṇato patitapilotikacīvarepi ussāho karaṇīyo, pariyesanā kātabbā, paricchedo pana natthi, paṭṭasatampi vaṭṭati. Sabbamidaṃ sādiyantassa bhikkhuno vuttaṃ. Tīsu pana cīvaresu dve vā ekaṃ vā chinditvā kātabbaṃ. Sace nappahoti, āgantukapattaṃ dātabbaṃ. Āgantukapattañhi appahonake anuññātaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, dve chinnakāni ekaṃ acchinnakanti. Dve chinnakāni ekaṃ acchinnakaṃ nappahoti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Anujānāmi, bhikkhave, dve acchinnakāni ekaṃ chinnakanti. Dve acchinnakāni ekaṃ chinnakaṃ nappahoti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Anujānāmi, bhikkhave, anvādhikampi āropetuṃ. Na ca, bhikkhave, sabbaṃ acchinnakaṃ dhāretabbaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 360).

Tasmā sace pahoti āgantukapattaṃ, na vaṭṭati, chinditabbameva.

‘‘Na, bhikkhave, potthako nivāsetabbo, yo nivāseyya, āpatti dukkaṭassa. Na, bhikkhave, sabbanīlakāni cīvarāni dhāretabbāni… na sabbapītakāni… na sabbalohitakāni… na sabbamañjiṭṭhakāni… na sabbakaṇhāni… na sabbamahāraṅgarattāni… na sabbamahānāmarattāni… na acchinnadasāni… na dīghadasāni… na pupphadasāni… na phaladasāni cīvarāni dhāretabbāni… na kañcukaṃ… na tirīṭakaṃ… na veṭhanaṃ dhāretabbaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 371-372) – vacanato potthakādīni na dhāretabbāni. Tattha (mahāva. aṭṭha. 371-372) **potthako**ti makacimayo vuccati, akkadussakadalidussaerakadussānipi potthakagatikāneva. **Sabbanīlakā**dīni rajanaṃ dhovitvā puna rajitvā dhāretabbāni. Na sakkā ce honti dhovituṃ, paccattharaṇāni vā kātabbāni. Tipaṭṭacīvarassa vā majjhe dātabbāni. Tesaṃ vaṇṇanānattaṃ upāhanāsu vuttanayameva. **Acchinnadasadīghadasāni** dasā chinditvā dhāretabbāni. **Kañcukaṃ** labhitvā phāletvā rajitvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. **Veṭhane**pi eseva nayo. **Tirīṭakaṃ** pana rukkhacchallimayaṃ, taṃ pādapuñchaniṃ kātuṃ vaṭṭati.

58. ‘‘Na, bhikkhave, adhammakammaṃ kātabbaṃ, yo kareyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, adhammakamme kayiramāne paṭikkositu’’nti (mahāva. 154) vacanato adhammakammaṃ na kātabbaṃ, kayiramānañca nivāretabbaṃ. Nivārentehi ca ‘‘anujānāmi, bhikkhave, catūhi pañcahi paṭikkosituṃ, dvīhi tīhi diṭṭhiṃ āvikātuṃ, ekena adhiṭṭhātuṃ ‘na metaṃ khamatī’’ti (mahāva. 154) vacanato yattha nivārentassa bhikkhuno upaddavaṃ karonti, tattha ekakena na nivāretabbaṃ. Sace cattāro pañca vā honti, nivāretabbaṃ. Sace pana dve vā tayo vā honti, ‘‘adhammakammaṃ idaṃ, na metaṃ khamatī’’ti evaṃ aññassa santike attano diṭṭhi āvikātabbā. Sace ekova hoti, ‘‘na metaṃ khamatī’’ti adhiṭṭhātabbaṃ. Sabbañcetaṃ tesaṃ anupaddavatthāya vuttaṃ.

59. ‘‘Na, bhikkhave, anokāsakato bhikkhu āpattiyā codetabbo, yo codeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 153) vacanato codentena ‘‘karotu me āyasmā okāsaṃ, ahaṃ taṃ vattukāmo’’ti evaṃ okāsaṃ kārāpetvā codetabbo. Adhippāyabhedo panettha veditabbo (mahāva. aṭṭha. 2.389). Ayañhi adhippāyo nāma cāvanādhippāyo akkosādhippāyo kammādhippāyo vuṭṭhānādhippāyo uposathapavāraṇaṭṭhapanādhippāyo anuvijjanādhippāyo dhammakathādhippāyoti anekavidho. Tattha purimesu catūsu adhippāyesu okāsaṃ akārāpentassa dukkaṭaṃ, okāsaṃ kārāpetvāpi sammukhā amūlakena pārājikena codentassa saṅghādiseso, amūlakena saṅghādisesena codentassa pācittiyaṃ, amūlikāya ācāravipattiyā codentassa dukkaṭaṃ, akkosādhippāyena vadantassa pācittiyaṃ. Asammukhā pana sattahipi āpattikkhandhehi vadantassa dukkaṭaṃ, asammukhā eva sattavidhampi kammaṃ karontassa dukkaṭameva. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘vuṭṭhānādhippāyena ‘tvaṃ imaṃ nāma āpattiṃ āpanno, taṃ paṭikarohī’ti vadantassa okāsakiccaṃ natthī’’ti vuttaṃ. Uposathapavāraṇaṃ ṭhapentassapi okāsakammaṃ natthi, ṭhapanakhettaṃ pana jānitabbaṃ ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, ajjuposatho pannaraso, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho uposathaṃ kare’’ti.

Etasmiñhi **re**-kāre anatikkanteyeva ṭhapetuṃ labbhati, tato paraṃ pana **yya**-kāre patte na labbhati. Esa nayo pavāraṇāya.

Anuvijjakassapi osaṭe vatthusmiṃ ‘‘atthetaṃ tavā’’ti anuvijjanādhippāyena vadantassa okāsakammaṃ natthi. Dhammakathikassapi dhammāsane nisīditvā ‘‘yo idañcidañca karoti, ayaṃ bhikkhu assamaṇo’’tiādinā nayena anodissa dhammaṃ kathentassa okāsakammaṃ natthi. Sace pana odissa niyametvā ‘‘asuko ca asuko ca assamaṇo anupāsako’’ti katheti, dhammāsanato orohitvā āpattiṃ desetvā gantabbaṃ. ‘‘Na, bhikkhave, suddhānaṃ bhikkhūnaṃ anāpattikānaṃ avatthusmiṃ akāraṇe okāso kārāpetabbo, yo kārāpeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 153) vacanato suddhānaṃ bhikkhūnaṃ akāraṇe vatthusmiṃ okāso na kāretabbo. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, puggalaṃ tulayitvā okāsaṃ kātu’’nti (mahāva. 153) vacanato ‘‘bhūtameva nu kho āpattiṃ vadati, abhūta’’nti evaṃ upaparikkhitvā okāso kātabbo.

60. ‘‘Na, bhikkhave, saddhādeyyaṃ vinipātetabbaṃ, yo vinipāteyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 361) vacanato saddhādeyyaṃ na vinipātetabbaṃ. Ṭhapetvā mātāpitaro (mahāva. aṭṭha. 361) sesañātīnaṃ dentopi vinipātetiyeva, mātāpitaro pana rajje ṭhitāpi patthayanti, dātabbaṃ.

61. ‘‘Na, bhikkhave, santaruttarena gāmo pavisitabbo, yo paviseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 362) vacanato santaruttarena gāmo na pavisitabbo.

62. ‘‘Pañcime, bhikkhave, paccayā saṅghāṭiyā nikkhepāya. Gilāno vā hoti, vassikasaṅketaṃ vā hoti, nadīpāragataṃ vā hoti, aggaḷaguttivihāro vā hoti, atthatakathinaṃ vā hoti. Ime kho, bhikkhave, pañca paccayā saṅghāṭiyā nikkhepāyā’’ti (mahāva. 362) – vacanato pana gahetvā gantuṃ asamattho gilāno vā hoti, vassikasaṅketādīsu vā aññataraṃ kāraṇaṃ, evarūpesu paccayesu saṅghāṭiṃ aggaḷaguttivihāre ṭhapetvā santaruttarena gantuṃ vaṭṭati. Sabbesveva hi etesu gilānavassikasaṅketanadīpāragamanaatthatakathinabhāvesu aggaḷaguttiyeva pamāṇaṃ, gutte eva vihāre nikkhipitvā bahi gantuṃ vaṭṭati, nāgutte. Āraññakassa pana vihāro na sugutto hoti, tena bhaṇḍukkhalikāya pakkhipitvā pāsāṇasusirarukkhasusirādīsu supaṭicchannesu ṭhapetvā gantabbaṃ. Uttarāsaṅgaantaravāsakānaṃ nikkhepepi imeyeva pañca paccayā veditabbā.

63. ‘‘Na, bhikkhave, sambādhassa sāmantā dvaṅgulā satthakammaṃ vā vatthikammaṃ vā kārāpetabbaṃ, yo kārāpeyya, āpatti thullaccayassā’’ti (mahāva. 279) vacanato yathāparicchinne okāse (mahāva. aṭṭha. 279) yena kenaci satthena vā sūciyā vā kaṇṭakena vā sattikāya vā pāsāṇasakkhalikāya vā nakhena vā chindanaṃ vā phālanaṃ vā vijjhanaṃ vā lekhanaṃ vā na kātabbaṃ, sabbañhetaṃ satthakammameva hoti. Yena kenaci pana cammena vā vatthena vā vatthipīḷanampi na kātabbaṃ, sabbañhetaṃ vatthikammameva hoti. Ettha ca **‘‘sambādhassa sāmantā dvaṅgulā’’**ti idaṃ satthakammaṃyeva sandhāya vuttaṃ, vatthikammaṃ pana sambādheyeva paṭikkhittaṃ. Tattha pana khāraṃ vā dātuṃ yena kenaci rajjukena vā bandhituṃ vaṭṭati, yadi tena chijjati, succhinnaṃ. Aṇḍavuḍḍhirogepi satthakammaṃ na vaṭṭati, tasmā ‘‘aṇḍaṃ phāletvā bījāni uddharitvā arogaṃ karissāmī’’ti na kātabbaṃ, aggitāpanabhesajjalepanesu pana paṭikkhepo natthi. Vaccamagge bhesajjamakkhitā ādānavaṭṭi vā veḷunāḷikā vā vaṭṭati, yāya khārakammaṃ vā karonti, telaṃ vā pavesenti.

64. ‘‘Na, bhikkhave, nahāpitapubbena khurabhaṇḍaṃ pariharitabbaṃ, yo parihareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 303) vacanato nahāpitapubbena (mahāva. aṭṭha. 303) khurabhaṇḍaṃ gahetvā pariharituṃ na vaṭṭati, aññassa santakena pana kese chedetuṃ vaṭṭati. Sace vetanaṃ gahetvā chindati, na vaṭṭati. Yo anahāpitapubbo, tasseva pariharituṃ vaṭṭati, taṃ vā aññaṃ vā gahetvā kese chedetumpi vaṭṭati.

65. ‘‘Saṅghikāni, bhikkhave, bījāni puggalikāya bhūmiyā ropitāni bhāgaṃ datvā paribhuñjitabbāni. Puggalikāni bījāni saṅghikāya bhūmiyā ropitāni bhāgaṃ datvā paribhuñjitabbānī’’ti (mahāva. 304) – vacanato puggalikāya bhūmiyā saṅghikesu bījesu ropitesu saṅghikāya bhūmiyā vā puggalikesu bījesu ropitesu dasamabhāgaṃ datvā paribhuñjitabbaṃ. Idaṃ kira jambudīpe porāṇakacārittaṃ, tasmā dasa koṭṭhāse katvā eko koṭṭhāso bhūmisāmikānaṃ dātabbo.

66. ‘‘Santi, bhikkhave, maggā kantārā appodakā appabhakkhā, na sukarā apātheyyena gantuṃ. Anujānāmi, bhikkhave, pātheyyaṃ pariyesituṃ. Taṇḍulo taṇḍulatthikena, muggo muggatthikena, māso māsatthikena, loṇaṃ loṇatthikena, guḷo guḷatthikena, telaṃ telatthikena, sappi sappitthikenā’’ti (mahāva. 299) – vacanato tādisaṃ kantāraṃ nittharantena pātheyyaṃ pariyesituṃ vaṭṭati. Kathaṃ pana pariyesitabbanti? Sace (mahāva. aṭṭha. 296) kecisayameva ñatvā denti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce denti, ñātipavāritaṭṭhānato vā bhikkhācāravattena vā pariyesitabbaṃ. Tathā alabhantena aññātikaappavāritaṭṭhānato yācitvāpi gahetabbaṃ. Ekadivasena gamanīye magge ekabhattatthāya pariyesitabbaṃ. Dīghe addhāne yattakena kantāraṃ nittharati, tattakaṃ pariyesitabbaṃ.

67. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ na kappatī’ti appaṭikkhittaṃ, tañce akappiyaṃ anulometi, kappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo na kappati. Yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ na kappatī’ti appaṭikkhittaṃ, tañce kappiyaṃ anulometi, akappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo kappati. Yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ kappatī’ti ananuññātaṃ, tañce akappiyaṃ anulometi, kappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo na kappati. Yaṃ, bhikkhave, mayā ‘idaṃ kappatī’ti ananuññātaṃ, tañce kappiyaṃ anulometi, akappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo kappatī’’ti (mahāva. 305) – ime cattāro mahāpadese bhagavā bhikkhūnaṃ nayaggahaṇatthāya āha. Tattha dhammasaṅgāhakattherā suttaṃ gahetvā parimaddantā idaṃ addasaṃsu. ‘‘Ṭhapetvā dhaññaphalarasa’’nti satta dhaññarasāni ‘‘pacchābhattaṃ na kappatī’’ti paṭikkhittāni. Tālanāḷikerapanasalabujaalābukumbhaṇḍapussaphalatipusaphalaeḷālukāni nava mahāphalāni sabbañca aparaṇṇaṃ dhaññagatikameva. Taṃ kiñcāpi na paṭikkhittaṃ, atha kho akappiyaṃ anulometi, tasmā pacchābhattaṃ na kappati. Aṭṭha pānāni anuññātāni, avasesāni vettatintiṇikamātuluṅgakapiṭṭhakosambakaramandādikhuddakaphalapānāni aṭṭhapānagatikāneva. Tāni kiñcāpi na anuññātāni, atha kho kappiyaṃ anulomenti, tasmā kappanti. Ṭhapetvā hi sānulomaṃ dhaññaphalarasaṃ aññaṃ phalapānaṃ nāma akappiyaṃ natthi, sabbaṃ yāmakālikaṃyevāti **kurundiyaṃ** vuttaṃ.

Bhagavatā – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, cha cīvarāni khomaṃ kappāsikaṃ koseyyaṃ kambalaṃ sāṇaṃ bhaṅga’’nti (mahāva. 339) cha cīvarāni anuññātāni, dhammasaṅgāhakattherehi tesaṃ anulomāni dukūlaṃ pattuṇṇaṃ cīnapaṭṭaṃ somārapaṭṭaṃ iddhimayaṃ devadattiyanti aparāni cha anuññātāni. Tattha **pattuṇṇa**nti pattuṇṇadese pāṇakehi sañjātavatthaṃ. Dve paṭāni desanāmeneva vuttāni. Tīṇi koseyyassa anulomāni, dukūlaṃ sāṇassa, itarāni dve kappāsikassa vā sabbesaṃ vā.

Bhagavatā ekādasa patte paṭikkhipitvā dve pattā anuññātā lohapatto ca mattikāpatto ca. Lohathālakaṃ mattikāthālakaṃ tambalohathālakanti tesaṃyeva anulomāni. Bhagavatā tayo tumbā anuññātā lohatumbo kaṭṭhatumbo phalatumboti. Kuṇḍikā kañcanako udakatumboti tesaṃyeva anulomāni. **Kurundiyaṃ** pana ‘‘pānīyasaṅkhapānīyasarāvakānaṃ ete anulomā’’ti vuttaṃ. Paṭṭikā sūkarantanti dve kāyabandhanāni anuññātāni. Dussapaṭṭena rajjukena ca katakāyabandhanāni tesaṃyeva anulomāni. Setacchattaṃ kilañjacchattaṃ paṇṇacchattanti tīṇi chattāni anuññātāni. Ekapaṇṇacchattaṃ tesaṃyeva anulomanti iminā nayena pāḷiñca aṭṭhakathañca anupekkhitvā aññānipi kappiyākappiyānaṃ anulomāni vinayadharena veditabbāni.

68. Vinayadharo (pāci. aṭṭha. 438) ca puggalo vinayapariyattimūlake pañcānisaṃse chānisaṃse sattānisaṃse aṭṭhānisaṃse navānisaṃse dasānisaṃse ekādasānisaṃse labhati. Katame pañcānisaṃse labhati? Attano sīlakkhandhaguttiādike. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Pañcime, bhikkhave, ānisaṃsā vinayadhare puggale. Attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito, kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti, visārado saṅghamajjhe voharati, paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhāti, saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hotī’’ti (pari. 325).

Kathamassa **attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito**? Idhekacco bhikkhu āpattiṃ āpajjanto chahākārehi āpajjati alajjitā, aññāṇatā, kukkuccapakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosā. Kathaṃ **alajjitāya** āpajjati? Akappiyabhāvaṃ jānantoyeva madditvā vītikkamaṃ karoti. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Sañcicca āpattiṃ āpajjati, āpattiṃ parigūhati;
> Agatigamanañca gacchati, ediso vuccati alajjipuggalo’’ti. (pari. 359);

Kathaṃ **aññāṇatāya** āpajjati? Aññāṇapuggalo hi mando momūho kattabbākattabbaṃ ajānanto akattabbaṃ karoti, kattabbaṃ virādheti. Evaṃ aññāṇatāya āpajjati. Kathaṃ **kukkuccapakatatāya** āpajjati? Kappiyākappiyaṃ nissāya kukkucce uppanne vinayadharaṃ pucchitvā kappiyaṃ ce, kattabbaṃ siyā, akappiyaṃ ce, na kattabbaṃ, ayaṃ pana ‘‘vaṭṭatī’’ti madditvā vītikkamatiyeva. Evaṃ kukkuccapakatatāya āpajjati.

Kathaṃ **akappiye kappiyasaññitāya** āpajjati? Acchamaṃsaṃ ‘‘sūkaramaṃsa’’nti khādati, dīpimaṃsaṃ ‘‘migamaṃsa’’nti khādati, akappiyabhojanaṃ ‘‘kappiyabhojana’’nti bhuñjati, vikāle kālasaññāya bhuñjati, akappiyapānakaṃ ‘‘kappiyapānaka’’nti pivati. Evaṃ akappiye kappiyasaññitāya āpajjati. Kathaṃ **kappiye akappiyasaññitāya** āpajjati? Sūkaramaṃsaṃ ‘‘acchamaṃsa’’nti khādati, migamaṃsaṃ ‘‘dīpimaṃsa’’nti khādati, kappiyabhojanaṃ ‘‘akappiyabhojana’’nti bhuñjati, kāle vikālasaññāya bhuñjati, kappiyapānakaṃ ‘‘akappiyapānaka’’nti pivati. Evaṃ kappiye akappiyasaññitāya āpajjati. Kathaṃ **satisammosā** āpajjati? Sahaseyyacīvaravippavāsabhesajjacīvarakālātikkamanapaccayā āpattiṃ satisammosā āpajjati. Evamidhekacco bhikkhu imehi chahi ākārehi āpattiṃ āpajjati.

Vinayadharo pana imehi chahākārehi āpattiṃ na āpajjati. Kathaṃ **lajjitāya** nāpajjati? So hi ‘‘passatha bho, ayaṃ kappiyākappiyaṃ jānantoyeva paṇṇattivītikkamaṃ karotī’’ti imaṃ parūpavādaṃ rakkhantopi nāpajjati. Evaṃ lajjitāya nāpajjati, sahasā āpannampi desanāgāminiṃ desetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhahitvā suddhante patiṭṭhāti. Tato –

> ‘‘Sañcicca āpattiṃ nāpajjati, āpattiṃ na parigūhati;
> Agatigamanañca na gacchati, ediso vuccati lajjipuggalo’’ti. (pari. 359) –

Imasmiṃ lajjibhāve patiṭṭhitova hoti.

Kathaṃ **ñāṇatāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā kappiyaṃyeva karoti, akappiyaṃ na karoti. Evaṃ ñāṇatāya nāpajjati. Kathaṃ **akukkuccapakatatāya** nāpajjati? Kappiyākappiyaṃ nissāya kukkucce uppanne vatthuṃ oloketvā mātikaṃ padabhājanaṃ antarāpattiṃ anāpattiṃ oloketvā kappiyaṃ ce hoti, karoti, akappiyaṃ ce, na karoti. Evaṃ akukkuccapakatatāya nāpajjati. Kathaṃ **akappiye kappiyasaññitā**dīhi nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā akappiye kappiyasaññī na hoti, kappiye akappiyasaññī na hoti, suppatiṭṭhitā cassa sati hoti, adhiṭṭhātabbaṃ adhiṭṭheti, vikappetabbaṃ vikappeti. Iti imehi chahi ākārehi āpattiṃ nāpajjati. Anāpajjanto akhaṇḍasīlo hoti, parisuddhasīlo hoti. Evamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito.

Kathaṃ **kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti**? Tiroraṭṭhesu tirojanapadesu ca uppannakukkuccā bhikkhū ''asukasmiṃ kira vihāre vinayadharo vasatī''ti dūratova tassa santikaṃ āgantvā kukkuccaṃ pucchanti. So tehi katassa kammassa vatthuṃ oloketvā āpattānāpattigarukalahukādibhedaṃ sallakkhetvā desanāgāminiṃ desāpetvā, vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhāpetvā suddhante patiṭṭhāpeti. Evaṃ kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti.

Visārado saṅghamajjhe voharatīti avinayadharassa hi saṅghamajjhe kathentassa bhayaṃ sārajjaṃ okkamati, vinayadharassa taṃ na hoti. Kasmā? ''Evaṃ kathentassa doso hoti, evaṃ na doso''ti ñatvā kathanato.

Paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhātīti ettha dvidhā paccatthikā nāma attapaccatthikā ca sāsanapaccatthikā ca. Tattha mettiyabhūmajakā ca bhikkhū vaḍḍho ca licchavī amūlakena antimavatthunā codesuṃ, ime **attapaccatthikā** nāma. Ye pana aññepi dussīlā pāpadhammā, sabbete attapaccatthikā. Viparītadassanā pana ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇeravesālikavajjiputtakā parūpahāraaññāṇakaṅkhāvitaraṇādivādā mahāsaṅghikādayo ca abuddhasāsanaṃ ''buddhasāsana''nti vatvā katapaggahā **sāsanapaccatthikā** nāma. Te sabbepi sahadhammena sahakāraṇena vacanena yathā taṃ asaddhammaṃ patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti, evaṃ suniggahitaṃ katvā niggaṇhāti.

Saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hotīti ettha pana tividho saddhammo pariyattipaṭipattiadhigamavasena. Tattha tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaguṇā cuddasa khandhakavattāni dveasīti mahāvattānīti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro maggā ca cattāri phalāni ca, ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma.

Tattha keci therā ''yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā''ti iminā suttena (dī. ni. 2.216) ''sāsanassa pariyatti mūla''nti vadanti. Keci therā ''ime ca subhadda bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā''ti iminā suttena (dī. ni. 2.214) ''sāsanassa paṭipatti mūla''nti vatvā ''yāva pañca bhikkhū sammāpaṭipannā saṃvijjanti, tāva sāsanaṃ ṭhitaṃ hotī''ti āhaṃsu. Itare pana therā ''pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassapi dhammābhisamayo natthī''ti vatvā āhaṃsu ''sacepi pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhakā honti, te saddhe kulaputte pabbājetvā paccantime janapade upasampādetvā dasavaggaṃ gaṇaṃ pūretvā majjhimajanapade upasampadaṃ karissanti, etenupāyena vīsativaggaṃ saṅghaṃ pūretvā attanopi abbhānakammaṃ katvā sāsanaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ gamayissanti. Evamayaṃ vinayadharo tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitiyā paṭipanno hotī''ti. Evamayaṃ vinayadharo ime tāva pañcānisaṃse paṭilabhatīti veditabbo.

Katame chānisaṃse labhatīti? Tassādheyyo uposatho pavāraṇā saṅghakammaṃ pabbajjā upasampadā, nissayaṃ deti, sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpeti. Yepi ime cātuddasiko, pannarasiko, sāmaggiuposatho, saṅghe uposatho, gaṇe uposatho, puggale uposatho, suttuddeso, pārisuddhi, adhiṭṭhānauposathoti nava uposathā, sabbe te vinayadharāyattā, yāpi ca imā cātuddasikā, pannarasikā, sāmaggipavāraṇā, saṅghe pavāraṇā, gaṇe pavāraṇā, puggale pavāraṇā, tevācikā pavāraṇā, dvevācikā pavāraṇā, samānavassikā pavāraṇāti nava pavāraṇā, tāpi vinayadharāyattā eva, tassa santakā, so tāsaṃ sāmī.

Yānipi imāni apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammanti cattāri saṅghakammāni, yā cāyaṃ upajjhāyena hutvā kulaputtānaṃ pabbajjā ca upasampadā ca kātabbā, ayampi vinayadharāyattāva. Na hi añño dvipiṭakadharopi evaṃ kātuṃ labhati, so eva nissayaṃ deti, sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpeti, añño neva nissayaṃ dātuṃ labhati, na sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpetuṃ. Teneva ''na, bhikkhave, ekena dve sāmaṇerā upaṭṭhāpetabbā, yo upaṭṭhāpeyya, āpatti dukkaṭassā''ti (mahāva. 101) paṭikkhipitvā puna anujānantenapi ''anujānāmi, bhikkhave, byattena bhikkhunā ekena dve sāmaṇere upaṭṭhāpetuṃ, yāvatake vā pana ussahati ovadituṃ anusāsituṃ, tāvatake upaṭṭhāpetu''nti (mahāva. 105) byattasseva sāmaṇerupaṭṭhāpanaṃ anuññātaṃ. Sāmaṇerupaṭṭhāpanaṃ paccāsīsanto pana vinayadharassa santike upajjhaṃ gāhāpetvā vattapaṭipattiṃ sādituṃ labhati. Ettha ca nissayadānañceva sāmaṇerupaṭṭhānañca ekamaṅgaṃ. Iti imesu chasu ānisaṃsesu ekena saddhiṃ purimāni pañca cha honti. Dvīhi saddhiṃ satta, tīhi saddhiṃ aṭṭha, catūhi saddhiṃ nava, pañcahi saddhiṃ dasa, sabbehipetehi saddhiṃ ekādasāti evaṃ vinayadharo puggalo pañca cha satta aṭṭha nava dasa ekādasa ca ānisaṃse labhatīti veditabbo.

Mahānisaṃsamiccevaṃ, kosallaṃ vinaye sadā;
Patthentenettha kātabbo, abhiyogo punappunanti.

Iti pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgahe

Pakiṇṇakavinicchayakathā samattā.

Niṭṭhito cāyaṃ pāḷimuttakavinayavinicchayasaṅgaho.

Nigamanakathā

Ajjhesito narindena, sohaṃ **parakkamabāhunā**;
Saddhammaṭṭhitikāmena, sāsanujjotakārinā.

Teneva kārite ramme, pāsādasatamaṇḍite;
Nānādumagaṇākiṇṇe, bhāvanābhiratālaye.

Sītalūdakasampanne, vasaṃ **jetavane** imaṃ;
Vinayasaṅgahaṃ sāraṃ, akāsi yoginaṃ hitaṃ.

Yaṃ siddhaṃ iminā puññaṃ, yañcaññaṃ pasutaṃ mayā;
Etena puññakammena, dutiye attasambhave.

Tāvatiṃse pamodento, sīlācāraguṇe rato;
Alaggo pañcakāmesu, patvāna paṭhamaṃ phalaṃ.

Antime attabhāvamhi, metteyyaṃ munipuṅgavaṃ;
Lokaggapuggalaṃ nāthaṃ, sabbasattahite rataṃ.

Disvāna tassa dhīrassa, sutvā saddhammadesanaṃ;
Adhigantvā phalaṃ aggaṃ, sobheyyaṃ jinasāsananti.

Vinayasaṅgaha-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Pāthikavaggaṭṭhakathā

1. Pāthikasuttavaṇṇanā

Sunakkhattavatthuvaṇṇanā

1. **Evaṃ me sutaṃ…pe… mallesu viharatī**ti pāthikasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Mallesu viharatī**ti mallā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena ‘‘mallā’’ti vuccati, tasmiṃ mallesu janapade. ‘‘Anupiyaṃ nāma mallānaṃ nigamo’’ti **anupiya**nti evaṃnāmako mallānaṃ janapadassa eko nigamo, taṃ gocaragāmaṃ katvā ekasmiṃ chāyūdakasampanne vanasaṇḍe viharatīti attho. Anopiyantipi pāṭho. **Pāvisī**ti paviṭṭho. Bhagavā pana na tāva paviṭṭho, pavisissāmīti nikkhantattā pana pāvisīti vutto. Yathā kiṃ, yathā ‘‘gāmaṃ gamissāmī’’ti nikkhanto puriso taṃ gāmaṃ apattopi ‘‘kuhiṃ itthannāmo’’ti vutte ‘‘gāmaṃ gato’’ti vuccati, evaṃ. **Etadahosī**ti gāmasamīpe ṭhatvā sūriyaṃ olokentassa etadahosi. **Atippago kho**ti ativiya pago kho, na tāva kulesu yāgubhattaṃ niṭṭhitanti. Kiṃ pana bhagavā kālaṃ ajānitvā nikkhantoti? Na ajānitvā. Paccūsakāleyeva hi bhagavā ñāṇajālaṃ pattharitvā lokaṃ volokento ñāṇajālassa anto paviṭṭhaṃ bhaggavagottaṃ channaparibbājakaṃ disvā ‘‘ajjāhaṃ imassa paribbājakassa mayā pubbe katakāraṇaṃ samāharitvā dhammaṃ kathessāmi, sā dhammakathā assa mayi pasādappaṭilābhavasena saphalā bhavissatī’’ti ñatvāva paribbājakārāmaṃ pavisitukāmo atippagova nikkhami. Tasmā tattha pavisitukāmatāya evaṃ cittaṃ uppādesi.

2. **Etadavocā**ti bhagavantaṃ disvā mānathaddhataṃ akatvā satthāraṃ paccuggantvā etaṃ **etu kho, bhante**tiādikaṃ vacanaṃ avoca. **Imaṃ pariyāya**nti imaṃ vāraṃ, ajja imaṃ āgamanavāranti attho. Kiṃ pana bhagavā pubbepi tattha gatapubboti? Na gatapubbo, lokasamudācāravasena pana evamāha. Lokiyā hi cirassaṃ āgatampi anāgatapubbampi manāpajātikaṃ āgataṃ disvā ‘‘kuto bhavaṃ āgato, cirassaṃ bhavaṃ āgato, kathaṃ te idhāgamanamaggo ñāto, kiṃ maggamūḷhosī’’tiādīni vadanti. Tasmā ayampi lokasamudācāravasena evamāhāti veditabbo. **Idamāsana**nti attano nisinnāsanaṃ papphoṭetvā sampādetvā dadamāno evamāha. **Sunakkhatto licchaviputto**ti sunakkhatto nāma licchavirājaputto. So kira tassa gihisahāyo hoti, kālena kālaṃ tassa santikaṃ gacchati. **Paccakkhāto**ti ‘‘paccakkhāmi dānāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ na dānāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ uddissa viharissāmī’’ti evaṃ paṭiakkhāto nissaṭṭho pariccatto.

3. **Bhagavantaṃ uddissā**ti bhagavā me satthā ‘‘bhagavato ahaṃ ovādaṃ paṭikaromī’’ti evaṃ apadisitvā. **Ko santo kaṃ paccācikkhasī**ti yācako vā yācitakaṃ paccācikkheyya, yācitako vā yācakaṃ. Tvaṃ pana neva yācako na yācitako, evaṃ sante, moghapurisa, ko santo ko samāno kaṃ paccācikkhasīti dasseti. **Passa moghapurisā**ti passa tucchapurisa. **Yāvañca te idaṃ aparaddha**nti yattakaṃ idaṃ tava aparaddhaṃ, yattako te aparādho tattako dosoti evāhaṃ bhaggava tassa dosaṃ āropesinti dasseti.

4. **Uttarimanussadhammā**ti pañcasīladasasīlasaṅkhātā manussadhammāuttari. **Iddhipāṭihāriya**nti iddhibhūtaṃ pāṭihāriyaṃ. **Kate vā**ti katamhi vā. **Yassatthāyā**ti yassa dukkhakkhayassa atthāya. **So niyyāti takkarassā**ti so dhammo takkarassa yathā mayā dhammo desito, tathā kārakassa sammā paṭipannassa puggalassa sabbavaṭṭadukkhakkhayāya amatanibbānasacchikiriyāya gacchati, na gacchati, saṃvattati, na saṃvattatīti pucchati. **Tatra sunakkhattā**ti tasmiṃ sunakkhatta mayā desite dhamme takkarassa sammā dukkhakkhayāya saṃvattamāne kiṃ uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ kataṃ

karissati, ko tena katena attho. Tasmiñhi katepi akatepi mama sāsanassa parihāni natthi, devamanussānañhi amatanibbānasampāpanatthāya ahaṃ pāramiyo pūresiṃ, na pāṭihāriyakaraṇatthāyāti pāṭihāriyassa niratthakataṃ dassetvā ‘‘passa, moghapurisā’’ti dutiyaṃ dosaṃ āropesi.

5. **Aggañña**nti lokapaññattiṃ. ‘‘Idaṃ nāma lokassa agga’’nti evaṃ jānitabbampi aggaṃ mariyādaṃ na taṃ paññapetīti vadati. Sesamettha anantaravādānusāreneva veditabbaṃ.

6. **Anekapariyāyena kho**ti idaṃ kasmā āraddhaṃ. Sunakkhatto kira ‘‘bhagavato guṇaṃ makkhessāmi, ‘‘dosaṃ paññapessāmī’’ti ettakaṃ vippalapitvā bhagavato kathaṃ suṇanto appatiṭṭho niravo aṭṭhāsi.

Atha bhagavā – ‘‘sunakkhatta, evaṃ tvaṃ makkhibhāve ṭhito sayameva garahaṃ pāpuṇissasī’’ti makkhibhāve ādīnavadassanatthaṃ **anekapariyāyenā**tiādimāha. Tattha **anekapariyāyenā**ti anekakāraṇena. **Vajjigāme**ti vajjirājānaṃ gāme, vesālīnagare **no visahī**ti nāsakkhi. **So avisahanto**ti so sunakkhatto yassa pubbe tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ kathentassa mukhaṃ nappahoti, so dāni teneva mukhena avaṇṇaṃ katheti, addhā avisahanto asakkonto brahmacariyaṃ carituṃ attano bālatāya avaṇṇaṃ kathetvā hīnāyāvatto. Buddho pana subuddhova, dhammo svākkhātova, saṅgho suppaṭipannova. Evaṃ tīṇi ratanāni thomentā manussā tuyheva dosaṃ dassessantīti. **Iti kho te**ti evaṃ kho te, sunakkhatta, vattāro bhavissanti. Tato evaṃ dose uppanne satthā atītānāgate appaṭihatañāṇo, mayhaṃ evaṃ doso uppajjissatīti jānantopi puretaraṃ na kathesīti vattuṃ na lacchasīti dasseti. **Apakkamevā**ti apakkamiyeva, apakkanto vā cutoti attho. **Yathā taṃ āpāyiko**ti yathā apāye nibbattanāraho satto apakkameyya, evameva apakkamīti attho.

Korakkhattiyavatthuvaṇṇanā

7. **Ekamidāha**nti iminā kiṃ dasseti? Idaṃ suttaṃ dvīhi padehi ābaddhaṃ iddhipāṭihāriyaṃ na karotīti ca aggaññaṃ na paññapetīti ca. Tattha ‘‘aggaññaṃ na paññapetī’’ti idaṃ padaṃ suttapariyosāne dassessati. ‘‘Pāṭihāriyaṃ na karotī’’ti imassa pana padassa anusandhidassanavasena ayaṃ desanā āraddhā.

Tattha **ekamidāha**nti ekasmiṃ ahaṃ. **Samaya**nti samaye, ekasmiṃ kāle ahanti attho. **Thūlūsū**ti thūlū nāma janapado, tattha viharāmi. **Uttarakā nāmā**ti itthiliṅgavasena uttarakāti evaṃnāmako thūlūnaṃ janapadassa nigamo, taṃ nigamaṃ gocaragāmaṃ katvāti attho. **Acelo**ti naggo. **Korakkhattiyo**ti antovaṅkapādo khattiyo. **Kukkuravatiko**ti samādinnakukkuravato sunakho viya ghāyitvā khādati, uddhanantare nipajjati, aññampi sunakhakiriyameva karoti. **Catukkuṇḍiko**ti catusaṅghaṭṭito dve jāṇūni dve ca kappare bhūmiyaṃ ṭhapetvā vicarati. **Chamānikiṇṇa**nti bhūmiyaṃ nikiṇṇaṃ pakkhittaṃ ṭhapitaṃ. **Bhakkhasa**nti bhakkhaṃ yaṃkiñci khādanīyaṃ bhojanīyaṃ. **Mukhenevā**ti hatthena aparāmasitvā khādanīyaṃ mukheneva khādati, bhojanīyampi mukheneva bhuñjati. **Sādhurūpo**ti sundararūpo. **Ayaṃ samaṇo**ti ayaṃ arahataṃ samaṇo ekoti. Tattha **vatā**ti patthanatthe nipāto. Evaṃ kirassa patthanā ahosi ‘‘iminā samaṇena sadiso añño samaṇo nāma natthi, ayañhi appicchatāya vatthaṃ na nivāseti, ‘esa papañco’ti maññamāno bhikkhābhājanampi na pariharati, chamānikiṇṇameva khādati, ayaṃ samaṇo nāma. Mayaṃ pana kiṃ samaṇā’’ti? Evaṃ sabbaññubuddhassa pacchato carantova imaṃ pāpakaṃ vitakkaṃ vitakkesi.

Etadavocāti bhagavā kira cintesi ‘‘ayaṃ sunakkhatto pāpajjhāsayo, kiṃ nu imaṃ disvā cintesī’’ti? Athevaṃ cintento tassa ajjhāsayaṃ viditvā ‘‘ayaṃ moghapuriso mādisassa sabbaññuno pacchato āgacchanto acelaṃ arahāti maññati, idheva dānāyaṃ bālo niggahaṃ arahatī’’ti anivattitvāva etaṃ **tvampi nāmā**tiādivacanamavoca. Tattha **tvampi nāmā**ti garahatthe pikāro. Garahanto hi naṃ bhagavā ‘‘tvampi nāmā’’ti āha. ‘‘Tvampi nāma evaṃ hīnajjhāsayo, ahaṃ samaṇo sakyaputtiyoti evaṃ paṭijānissasī’’ti ayañhettha adhippāyo. **Kiṃ pana maṃ, bhante**ti mayhaṃ, bhante, kiṃ gārayhaṃ disvā bhagavā ‘‘evamāhā’’ti pucchati. Athassa bhagavā ācikkhanto ‘‘nanu te’’tiādimāha. **Maccharāyatī**ti ‘‘mā aññassa arahattaṃ hotū’’ti kiṃ bhagavā evaṃ arahattassa maccharāyatīti pucchati. **Na kho aha**nti ahaṃ, moghapurisa, sadevakassa lokassa arahattappaṭilābhameva paccāsīsāmi, etadatthameva me bahūni dukkarāni karontena pāramiyo pūritā, na kho ahaṃ, moghapurisa, arahattassa maccharāyāmi. **Pāpakaṃ diṭṭhigata**nti na arahantaṃ arahāti, arahante ca anarahantoti evaṃ tassa diṭṭhi uppannā. Taṃ sandhāya ‘‘pāpakaṃ diṭṭhigata’’nti āha. **Yaṃ kho panā**ti yaṃ etaṃ acelaṃ evaṃ maññasi. **Sattamaṃ divasa**nti sattame divase. **Alasakenā**ti alasakabyādhinā. **Kālaṅkarissatī**ti uddhumātaudaro marissati.

Kālakañcikāti tesaṃ asurānaṃ nāmaṃ. Tesaṃ kira tigāvuto attabhāvo appamaṃsalohito purāṇapaṇṇasadiso kakkaṭakānaṃ viya akkhīni nikkhamitvā matthake tiṭṭhanti, mukhaṃ sūcipāsakasadisaṃ matthakasmiṃyeva hoti, tena oṇamitvā gocaraṃ gaṇhanti. **Bīraṇatthambake**ti bīraṇatiṇatthambo tasmiṃ susāne atthi, tasmā taṃ bīraṇatthambakanti vuccati.

Tenupasaṅkamīti bhagavati ettakaṃ vatvā tasmiṃ gāme piṇḍāya caritvā vihāraṃ gate vihārā nikkhamitvā upasaṅkami. **Yena tva**nti yena kāraṇena tvaṃ. Yasmāpi bhagavatā byākato, tasmāti attho. **Mattaṃ matta**nti pamāṇayuttaṃ pamāṇayuttaṃ. ‘‘Mantā mantā’’tipi pāṭho, paññāya upaparikkhitvā upaparikkhitvāti attho. **Yathā samaṇassa gotamassā**ti yathā samaṇassa gotamassa micchā vacanaṃ assa, tathā kareyyāsīti āha. Evaṃ vutte acelo sunakho viya uddhanaṭṭhāne nipanno sīsaṃ ukkhipitvā akkhīni ummīletvā olokento kiṃ kathesi ‘‘samaṇo nāma gotamo amhākaṃ verī visabhāgo, samaṇassa gotamassa uppannakālato paṭṭhāya mayaṃ sūriye uggate khajjopanakā viya jātā. Samaṇo gotamo amhe, evaṃ vācaṃ vadeyya aññathā vā. Verino pana kathā nāma tacchā na hoti, gaccha tvaṃ ahamettha kattabbaṃ jānissāmī’’ti vatvā punadeva nipajji.

8. **Ekadvīhikāyā**ti ekaṃ dveti vatvā gaṇesi. **Yathā ta**nti yathā asaddahamāno koci gaṇeyya, evaṃ gaṇesi. Ekadivasañca tikkhattuṃ upasaṅkamitvā eko divaso atīto, dve divasā atītāti ārocesi. **Sattamaṃ divasa**nti so kira sunakkhattassa vacanaṃ sutvā sattāhaṃ nirāhārova ahosi. Athassa sattame divase eko upaṭṭhāko ‘‘amhākaṃ kulūpakasamaṇassa ajja sattamo divaso gehaṃ anāgacchantassa aphāsu nu kho jāta’’nti sūkaramaṃsaṃ pacāpetvā bhattamādāya gantvā purato bhūmiyaṃ nikkhipi. Acelo disvā cintesi ‘‘samaṇassa gotamassa kathā tacchā vā atacchā vā hotu, āhāraṃ pana khāditvā suhitassa me maraṇampi sumaraṇa’’nti dve hatthe jaṇṇukāni ca bhūmiyaṃ ṭhapetvā kucchipūraṃ bhuñji. So rattibhāge jīrāpetuṃ asakkonto alasakena kālamakāsi. Sacepi hi so ‘‘na bhuñjeyya’’nti cinteyya, tathāpi taṃ divasaṃ bhuñjitvā alasakena kālaṃ kareyya. Advejjhavacanā hi tathāgatāti.

Bīraṇatthambaketi titthiyā kira ‘‘kālaṅkato korakkhattiyo’’ti sutvā divasāni gaṇetvā idaṃ tāva saccaṃ jātaṃ, idāni naṃ aññattha chaḍḍetvā ‘‘musāvādena samaṇaṃ gotamaṃ niggaṇhissāmā’’ti gantvā tassa sarīraṃ valliyā bandhitvā ākaḍḍhantā ‘‘ettha chaḍḍessāma, ettha chaḍḍessāmā’’ti gacchanti. Gatagataṭṭhānaṃ aṅgaṇameva hoti. Te kaḍḍhamānā bīraṇatthambakasusānaṃyeva gantvā susānabhāvaṃ ñatvā ‘‘aññattha chaḍḍessāmā’’ti ākaḍḍhiṃsu. Atha nesaṃ valli chijjittha, pacchā cāletuṃ nāsakkhiṃsu. Te tatova pakkantā. Tena vuttaṃ – ‘‘bīraṇatthambake susāne chaḍḍesu’’nti.

9. **Tenupasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkami? So kira cintesi ‘‘avasesaṃ tāva samaṇassa gotamassa vacanaṃ sameti, matassa pana uṭṭhāya aññena saddhiṃ kathanaṃ nāma natthi, handāhaṃ gantvā pucchāmi. Sace katheti, sundaraṃ. No ce katheti, samaṇaṃ gotamaṃ musāvādena niggaṇhissāmī’’ti iminā kāraṇena upasaṅkami. **Ākoṭesī**ti pahari. **Jānāmi āvuso**ti matasarīraṃ uṭṭhahitvā kathetuṃ samatthaṃ nāma natthi, idaṃ kathaṃ kathesīti? Buddhānubhāvena. Bhagavā kira korakkhattiyaṃ asurayonito ānetvā sarīre adhimocetvā kathāpesi. Tameva vā sarīraṃ kathāpesi, acinteyyo hi buddhavisayo.

10. **Tatheva taṃ vipāka**nti tassa vacanassa vipākaṃ tatheva, udāhu noti liṅgavipallāso kato, tatheva so vipākoti attho. Keci pana ‘‘vipakka’’ntipi paṭhanti, nibbattanti attho.

Ettha ṭhatvā pāṭihāriyāni samānetabbāni. Sabbāneva hetāni pañca pāṭihāriyāni honti. ‘‘Sattame divase marissatī''ti vuttaṃ, so tatheva mato, idaṃ paṭhamaṃ pāṭihāriyaṃ. ''Alasakenā''ti vuttaṃ, alasakeneva mato, idaṃ dutiyaṃ. ''Kālakañcikesu nibbattissatī''ti vuttaṃ, tattheva nibbatto, idaṃ tatiyaṃ. ''Bīraṇatthambake susāne chaḍḍessantī''ti vuttaṃ, tattheva chaḍḍito, idaṃ catutthaṃ. ''Nibbattaṭṭhānato āgantvā sunakkhattena saddhiṃ kathessatī''ti vutto, so kathesiyeva, idaṃ pañcamaṃ pāṭihāriyaṃ.

Acelakaḷāramaṭṭakavatthuvaṇṇanā

11. **Kaḷāramaṭṭako**ti nikkhantadantamattako. Nāmameva vā tassetaṃ. **Lābhaggappatto**ti lābhaggaṃ patto, aggalābhaṃ pattoti vuttaṃ hoti. **Yasaggappatto**ti yasaggaṃ aggaparivāraṃ patto. **Vatapadānī**ti vatāniyeva, vatakoṭṭhāsā vā. **Samattānī**ti gahitāni. **Samādinnānī**ti tasseva vevacanaṃ. **Puratthimena vesāli**nti vesālito avidūre puratthimāya disāya. **Cetiya**nti yakkhacetiyaṭṭhānaṃ. Esa nayo sabbattha.

12. **Yena acelako**ti bhagavato vattaṃ katvā yena acelo kaḷāramaṭṭako tenupasaṅkami. **Pañhaṃ apucchī**ti gambhīraṃ tilakkhaṇāhataṃ pañhaṃ pucchi. **Na sampāyāsī**ti na sammā ñāṇagatiyā pāyāsi, andho viya visamaṭṭhāne tattha tattheva pakkhali. Neva ādiṃ, na pariyosānamaddasa. Atha vā ''na sampāyāsī''ti na sampādesi, sampādetvā kathetuṃ nāsakkhi. **Asampāyanto**ti kabarakkhīni parivattetvā olokento ''asikkhitakassa santike vuṭṭhosi, anokāsepi pabbajito pañhaṃ pucchanto vicarasi, apehi mā etasmiṃ ṭhāne aṭṭhāsī''ti vadanto. **Kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsī**ti kuppanākāraṃ kopaṃ, dussanākāraṃ dosaṃ, atuṭṭhākārabhūtaṃ domanassasaṅkhātaṃ appaccayañca pākaṭamakāsi. **Āsādimhase**ti āsādiyimha ghaṭṭayimha. **Mā vata no ahosī**ti aho vata me na bhaveyya. Maṃ vata no ahosītipi pāṭho. Tattha **ma**nti sāmivacanatthe upayogavacanaṃ, ahosi vata nu mamāti attho. Evañca pana cintetvā ukkuṭikaṃ nisīditvā ''khamatha me, bhante''ti taṃ khamāpesi. Sopi ito paṭṭhāya aññaṃ kiñci pañhaṃ nāma na pucchissasīti. Āma na pucchissāmīti. Yadi evaṃ gaccha, khamāmi teti taṃ uyyojesi.

14. **Parihito**ti paridahito nivatthavattho. **Sānucāriko**ti anucārikā vuccati bhariyā, saha anucārikāya sānucāriko, taṃ taṃ brahmacariyaṃ pahāya sabhariyoti attho. **Odanakummāsa**nti surāmaṃsato atirekaṃ odanampi kummāsampi bhuñjamāno. **Yasā nihīno**ti yaṃ lābhaggayasaggaṃ patto, tato parihīno hutvā. ''Kataṃ hoti uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriya''nti idha sattavatapadātikkamavasena satta pāṭihāriyāni veditabbāni.

Acelapāthikaputtavatthuvaṇṇanā

15. **Pāthikaputto**ti pāthikassa putto. **Ñāṇavādenā**ti ñāṇavādena saddhiṃ. **Upaḍḍhapatha**nti yojanaṃ ce, no antare bhaveyya, gotamo aḍḍhayojanaṃ, ahaṃ aḍḍhayojanaṃ. Esa nayo aḍḍhayojanādīsu. Ekapadavārampi atikkamma gacchato jayo bhavissati, anāgacchato parājayoti. **Te tatthā**ti te mayaṃ tattha samāgataṭṭhāne. **Taddiguṇaṃ taddiguṇāha**nti tato tato diguṇaṃ diguṇaṃ ahaṃ karissāmi, bhagavatā saddhiṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ asamatthabhāvaṃ jānantopi ''uttamapurisena saddhiṃ paṭṭhapetvā asakkuṇantassāpi pāsaṃso hotī''ti ñatvā evamāha. Nagaravāsinopi taṃ sutvā ''asamattho nāma evaṃ na gajjati, addhā ayampi arahā bhavissatī''ti tassa mahantaṃ sakkāramakaṃsu.

16. **Yenāhaṃ tenupasaṅkamī**ti ''sunakkhatto kira pāthikaputto evaṃ vadatī''ti assosi. Athassa hīnajjhāsayattā hīnadassanāya cittaṃ udapādi.

So bhagavato vattaṃ katvā bhagavati gandhakuṭiṃ paviṭṭhe pāthikaputtassa santikaṃ gantvā pucchi ''tumhe kira evarūpiṃ kathaṃ kathethā''ti? ''Āma, kathemā''ti. Yadi evaṃ ''mā bhāyittha vissatthā punappunaṃ evaṃ vadatha, ahaṃ samaṇassa gotamassa upaṭṭhāko, tassa visayaṃ vijānāmi, tumhehi saddhiṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ na sakkhissati, ahaṃ samaṇassa gotamassa kathetvā bhayaṃ uppādetvā taṃ aññato gahetvā gamissāmi, tumhe mā bhāyitthā''ti taṃ assāsetvā bhagavato santikaṃ gato. Tena vuttaṃ ‘‘yenāhaṃ tenupasaṅkamī’’ti. **Taṃ vāca**ntiādīsu ‘‘ahaṃ abuddhova samāno buddhomhīti vicariṃ, abhūtaṃ me kathitaṃ nāhaṃ buddho’’ti vadanto taṃ vācaṃ pajahati nāma. Raho nisīditvā cintayamāno ‘‘ahaṃ ‘ettakaṃ kālaṃ abuddhova samāno buddhomhī’ti vicariṃ, ito dāni paṭṭhāya nāhaṃ buddho’’ti cintayanto taṃ cittaṃ pajahati nāma. ‘‘Ahaṃ ‘ettakaṃ kālaṃ abuddhova samāno buddhomhī’ti pāpakaṃ diṭṭhiṃ gahetvā vicariṃ, ito dāni paṭṭhāya imaṃ diṭṭhiṃ pajahāmī’’ti pajahanto taṃ diṭṭhiṃ paṭinissajjati nāma. Evaṃ akaronto pana taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvāti vuccati. **Vipateyyā**ti bandhanā muttatālapakkaṃ viya gīvato pateyya, sattadhā vā pana phaleyya.

17. **Rakkhateta**nti rakkhatu etaṃ. **Ekaṃsenā**ti nippariyāyena. **Odhāritā**ti bhāsitā. **Acelo ca, bhante, pāthikaputto**ti evaṃ ekaṃsena bhagavato vācāya odhāritāya sace acelo pāthikaputto. **Virūparūpenā**ti vigatarūpena vigacchitasabhāvena rūpena attano rūpaṃ pahāya adissamānena kāyena. Sīhabyagghādivasena vā vividharūpena sammukhībhāvaṃ āgaccheyya. **Tadassa bhagavato musā**ti evaṃ sante bhagavato taṃ vacanaṃ musā bhaveyyāti musāvādena niggaṇhāti. Ṭhapetvā kira etaṃ na aññena bhagavā musāvādena niggahitapubboti.

18. **Dvayagāminī**ti sarūpena atthibhāvaṃ, atthena natthibhāvanti evaṃ dvayagāminī. Alikatucchanipphalavācāya etaṃ adhivacanaṃ.

19. **Ajitopi nāma licchavīnaṃ senāpatī**ti so kira bhagavato upaṭṭhāko ahosi, so kālamakāsi. Athassa sarīrakiccaṃ katvā manussā pāthikaputtaṃ pucchiṃsu ‘‘kuhiṃ nibbatto senāpatī’’ti? So āha – ‘‘mahāniraye nibbatto’’ti. Idañca pana vatvā puna āha ‘‘tumhākaṃ senāpati mama santikaṃ āgamma ahaṃ tumhākaṃ vacanamakatvā samaṇassa gotamassa vādaṃ patiṭṭhapetvā niraye nibbattomhī’’ti paroditthāti. **Tenupasaṅkami divāvihārāyā**ti ettha ‘‘pāṭihāriyakaraṇatthāyā’’ti kasmā na vadati? Abhāvā. Sammukhībhāvopi hissa tena saddhiṃ natthi, kuto pāṭihāriyakaraṇaṃ, tasmā tathā avatvā ‘‘divāvihārāyā’’ti āha.

Iddhipāṭihāriyakathāvaṇṇanā

20. **Gahapatinecayikā**ti gahapati mahāsālā. Tesañhi mahādhanadhaññanicayo, tasmā ‘‘necayikā’’ti vuccanti. **Anekasahassā**ti sahassehipi aparimāṇagaṇanā. Evaṃ mahatiṃ kira parisaṃ ṭhapetvā sunakkhattaṃ añño sannipātetuṃ samattho natthi. Teneva bhagavā ettakaṃ kālaṃ sunakkhattaṃ gahetvā vicari.

21. **Bhaya**nti cittutrāsabhayaṃ. **Chambhitatta**nti sakalasarīracalanaṃ. **Lomahaṃso**ti lomānaṃ uddhaggabhāvo. So kira cintesi – ‘‘ahaṃ atimahantaṃ kathaṃ kathetvā sadevake loke aggapuggalena saddhiṃ paṭiviruddho, mayhaṃ kho panabbhantare arahattaṃ vā pāṭihāriyakaraṇahetu vā natthi, samaṇo pana gotamo pāṭihāriyaṃ karissati, athassa pāṭihāriyaṃ disvā mahājano ‘tvaṃ dāni pāṭihāriyaṃ kātuṃ asakkonto kasmā attano pamāṇamajānitvā loke aggapuggalena saddhiṃ paṭimallo hutvā gajjasī’ti kaṭṭhaleḍḍudaṇḍādīhi viheṭhessatī’’ti. Tenassa mahājanasannipātañceva tena bhagavato ca āgamanaṃ sutvā bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā udapādi. So tato dukkhā muccitukāmo tindukakhāṇukaparibbājakārāmaṃ agamāsi. Tamatthaṃ dassetuṃ **atha kho bhagavā**tiādimāha. Tattha **upasaṅkamī**ti na kevalaṃ upasaṅkami, upasaṅkamitvā pana dūraṃ aḍḍhayojanantaraṃ paribbājakārāmaṃ paviṭṭho. Tatthapi cittassādaṃ alabhamāno antantena āvijjhitvā ārāmapaccante ekaṃ gahanaṭṭhānaṃ upadhāretvā pāsāṇaphalake nisīdi. Atha bhagavā cintesi – ‘‘sace ayaṃ bālo kassacideva kathaṃ gahetvā idhāgaccheyya, mā nassatu bālo’’ti ‘‘nisinnapāsāṇaphalakaṃ tassa sarīre allīnaṃ hotū’’ti adhiṭṭhāsi. Saha adhiṭṭhānacittena taṃ tassa sarīre allīyi. So mahāaddubandhanabaddho viya chinnapādo viya ca ahosi.

Assosīti ito cito ca pāthikaputtaṃ pariyesamānā parisā tassa anupadaṃ gantvā nisinnaṭṭhānaṃ ñatvā āgatena aññatarena purisena ‘‘tumhe kaṃ pariyesathā’’ti vutte pāthikaputtanti. So ‘‘tindukakhāṇukaparibbājakārāme nisinno’’ti vuttavacanena assosi.

22. **Saṃsappatī**ti osīdati. Tattheva sañcarati. **Pāvaḷā** vuccati ānisadaṭṭhikā.

23. **Parābhūtarūpo**ti parājitarūpo, vinaṭṭharūpo vā.

25. **Goyugehī**ti goyuttehi satamattehi vā sahassamattehi vā yugehi. **Āviñcheyyāmā**ti ākaḍḍheyyāma. **Chijjeyyu**nti chindeyyuṃ. Pāthikaputto vā bandhaṭṭhāne chijjeyya.

26. **Dārupattikantevāsī**ti dārupattikassa antevāsī. Tassa kira etadahosi ‘‘tiṭṭhatu tāva pāṭihāriyaṃ, samaṇo gotamo ‘acelo pāthikaputto āsanāpi na vuṭṭhahissatī’ti āha. Handāhaṃ gantvā yena kenaci upāyena taṃ āsanā vuṭṭhāpemi. Ettāvatā ca samaṇassa gotamassa parājayo bhavissatī’’ti. Tasmā evamāha.

27. **Sīhassā**ti cattāro sīhā tiṇasīho ca kāḷasīho ca paṇḍusīho ca kesarasīho ca. Tesaṃ catunnaṃ sīhānaṃ kesarasīho aggataṃ gato, so idhādhippeto. **Migarañño**ti sabbacatuppadānaṃ rañño. **Āsaya**nti nivāsaṃ. **Sīhanāda**nti abhītanādaṃ. **Gocarāya pakkameyya**nti āhāratthāya pakkameyyaṃ. **Varaṃ vara**nti uttamuttamaṃ, thūlaṃ thūlanti attho. **Mudumaṃsānī**ti mudūni maṃsāni. ‘‘Madhumaṃsānī’’tipi pāṭho, madhuramaṃsānīti attho. **Ajjhupeyya**nti upagaccheyyaṃ. **Sīhanādaṃ naditvā**ti ye dubbalā pāṇā, te palāyantūti attano sūrabhāvasannissitena kāruññena naditvā.

28. **Vighāsasaṃvaḍḍho**ti vighāsena saṃvaḍḍho, vighāsaṃ bhakkhitā tirittamaṃsaṃ khāditvā vaḍḍhito. **Ditto**ti dappito thūlasarīro. **Balavā**ti balasampanno. **Etadahosī**ti kasmā ahosi? Asmimānadosena.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – ekadivasaṃ kira so sīho gocarato nivattamāno taṃ siṅgālaṃ bhayena palāyamānaṃ disvā kāruññajāto hutvā ‘‘vayasa, mā bhāyi, tiṭṭha ko nāma tva’’nti āha. Jambuko nāmāhaṃ sāmīti. Vayasa, jambuka, ito paṭṭhāya maṃ upaṭṭhātuṃ sakkhissasīti. Upaṭṭhahissāmīti. So tato paṭṭhāya upaṭṭhāti. Sīho gocarato āgacchanto mahantaṃ mahantaṃ maṃsakhaṇḍaṃ āharati. So taṃ khāditvā avidūre pāsāṇapiṭṭhe vasati. So katipāhaccayeneva thūlasarīro mahākhandho jāto. Atha naṃ sīho avoca – ‘‘vayasa, jambuka, mama vijambhanakāle avidūre ṭhatvā ‘viroca sāmī’ti vattuṃ sakkhissasī’’ti. Sakkomi sāmīti. So tassa vijambhanakāle tathā karoti. Tena sīhassa atireko asmimāno hoti.

Athekadivasaṃ jarasiṅgālo udakasoṇḍiyaṃ pānīyaṃ pivanto attano chāyaṃ olokento addasa attano thūlasarīratañceva mahākhandhatañca. Disvā ‘jarasiṅgālosmī’ti manaṃ akatvā ‘‘ahampi sīho jāto’’ti maññi. Tato attanāva attānaṃ etadavoca – ‘‘vayasa, jambuka, yuttaṃ nāma tava iminā attabhāvena parassa ucchiṭṭhamaṃsaṃ khādituṃ, kiṃ tvaṃ puriso na hosi, sīhassāpi cattāro pādā dve dāṭhā dve kaṇṇā ekaṃ naṅguṭṭhaṃ, tavapi sabbaṃ tatheva, kevalaṃ tava kesarabhāramattameva natthī’’ti. Tassevaṃ cintayato asmimāno vaḍḍhi. Athassa tena asmimānadosena etaṃ ‘‘ko cāha’’ntiādi maññitamahosi. Tattha **ko cāha**nti ahaṃ ko, sīho migarājā ko, na me ñāti, na sāmiko, kimahaṃ tassa nipaccakāraṃ karomīti adhippāyo. **Siṅgālakaṃyevā**ti siṅgālaravameva. **Bheraṇḍakaṃyevā**ti appiyaamanāpasaddameva. **Ke ca chave siṅgāle**ti ko ca lāmako siṅgālo. **Ke pana sīhanāde**ti ko pana sīhanādo siṅgālassa ca sīhanādassa ca ko sambandhoti adhippāyo. **Sugatāpadānesū**ti sugatalakkhaṇesu. Sugatassa sāsanasambhūtāsu tīsu sikkhāsu. Kathaṃ panesa tattha jīvati? Etassa hi cattāro paccaye dadamānā sīlādiguṇasampannānaṃ sambuddhānaṃ demāti denti, tena esa abuddho samāno buddhānaṃ niyāmitapaccaye paribhuñjanto sugatāpadānesu jīvati nāma. **Sugatātirittānī**ti tesaṃ kira bhojanāni dadamānā buddhānañca buddhasāvakānañca datvā pacchā avasesaṃ sāyanhasamaye denti. Evamesa sugatātirittāni bhuñjati nāma. **Tathāgate**ti tathāgataṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ āsādetabbaṃ ghaṭṭayitabbaṃ. Atha vā ‘‘tathāgate’’tiādīni upayogabahuvacanāneva. **Āsādetabba**nti idampi bahuvacanameva ekavacanaṃ viya vuttaṃ. **Āsādanā**ti ahaṃ buddhena saddhiṃ pāṭihāriyaṃ karissāmīti ghaṭṭanā.

29. **Samekkhiyānā**ti samekkhitvā, maññitvāti attho. **Amaññī**ti puna amaññittha **kotthū**ti siṅgālo.

30. **Attānaṃ vighāse samekkhiyā**ti soṇḍiyaṃ ucchiṭṭhodake thūlaṃ attabhāvaṃ disvā. **Yāva attānaṃ na passatī**ti yāva ahaṃ sīhavighāsasaṃvaḍḍhitako jarasiṅgāloti evaṃ yathābhūtaṃ attānaṃ na passati. **Byaggho**ti **maññatī**ti sīhohamasmīti maññati, sīhena vā samānabalo byagghoyeva ahanti maññati.

31. **Bhutvāna bheke**ti āvāṭamaṇḍūke khāditvā. **Khalamūsikāyo**ti khalesu mūsikāyo ca khāditvā. **Kaṭasīsu khittāni ca koṇapānī**ti susānesu chaḍḍitakuṇapāni ca khāditvā. **Mahāvane**ti mahante vanasmiṃ. **Suññavane**ti tucchavane. **Vivaḍḍho**ti vaḍḍhito. **Tatheva so siṅgālakaṃ anadī**ti evaṃ saṃvaḍḍhopi migarājāhamasmīti maññitvāpi yathā pubbe dubbalasiṅgālakāle, tatheva so siṅgālaravaṃyeva aravīti. Imāyapi gāthāya bhekādīni bhutvā vaḍḍhitasiṅgālo viya lābhasakkāragiddho tvanti pāthikaputtameva ghaṭṭesi.

Nāgehīti hatthīhi. **Mahābandhanā**ti mahatā kilesabandhanā mocetvā. **Mahāviduggā**ti mahāviduggaṃ nāma cattāro oghā. Tato uddharitvā nibbānathale patiṭṭhapetvā.

Aggaññapaññattikathāvaṇṇanā

36. Iti ‘‘bhagavā ettakena kathāmaggena pāṭihāriyaṃ na karotī’’ti padassa anusandhiṃ dassetvā idāni ‘‘na aggaññaṃ paññāpetī’’ti imassa anusandhiṃ dassento **aggaññañcāha**nti desanaṃ ārabhi. Tattha **aggaññañcāha**nti ahaṃ, bhaggava, aggaññañca pajānāmi lokuppatticariyavaṃsañca. **Tañca pajānāmī**ti na kevalaṃ aggaññameva, tañca aggaññaṃ pajānāmi. Tato ca uttaritaraṃ sīlasamādhito paṭṭhāya yāva sabbaññutaññāṇā pajānāmi. **Tañca pajānaṃ na parāmasāmī**ti tañca pajānantopi ahaṃ idaṃ nāma pajānāmīti taṇhādiṭṭhimānavasena na parāmasāmi. Natthi tathāgatassa parāmāsoti dīpeti. **Paccattaññeva nibbuti viditā**ti attanāyeva attani kilesanibbānaṃ viditaṃ. **Yadabhijānaṃ tathāgato**ti yaṃ kilesanibbānaṃ jānanto tathāgato. **No anayaṃ āpajjatī**ti aviditanibbānā titthiyā viya anayaṃ dukkhaṃ byasanaṃ nāpajjati.

37. Idāni yaṃ taṃ titthiyā aggaññaṃ paññapenti, taṃ dassento **santi bhaggavā**tiādimāha. Tattha **issarakuttaṃ brahmakutta**nti issarakataṃ brahmakataṃ, issaranimmitaṃ brahmanimmitanti attho. Brahmā eva hi ettha ādhipaccabhāvena issaroti veditabbo. **Ācariyaka**nti ācariyabhāvaṃ ācariyavādaṃ. Tattha ācariyavādo aggaññaṃ. Aggaññaṃ pana ettha desitanti katvā so aggaññaṃ tveva vutto. **Kathaṃ vihitaka**nti kena vihitaṃ kinti vihitaṃ. Sesaṃ brahmajāle vitthāritanayeneva veditabbaṃ.

41. **Khiḍḍāpadosika**nti khiḍḍāpadosikamūlaṃ.

47. **Asatā**ti avijjamānena, asaṃvijjamānaṭṭhenāti attho. **Tucchā**ti tucchena antosāravirahitena. **Musā**ti musāvādena. **Abhūtenā**ti bhūtatthavirahitena. **Abbhācikkhantī**ti abhiācikkhanti. **Viparīto**ti viparītasañño viparītacitto. **Bhikkhavo cā**ti na kevalaṃ samaṇo gotamoyeva, ye ca assa anusiṭṭhiṃ karonti, te bhikkhū ca viparītā. Atha yaṃ sandhāya viparītoti vadanti, taṃ dassetuṃ **samaṇo gotamo**tiādi vuttaṃ. **Subhaṃ vimokkha**nti vaṇṇakasiṇaṃ. **Asubhantvevā**ti subhañca asubhañca sabbaṃ asubhanti evaṃ pajānāti. **Subhantveva tasmiṃ samaye**ti subhanti eva ca tasmiṃ samaye pajānāti, na asubhaṃ. **Bhikkhavo cā**ti ye te evaṃ vadanti, tesaṃ bhikkhavo ca antevāsikasamaṇā viparītā. **Pahotī**ti samattho paṭibalo.

48. **Dukkaraṃ kho**ti ayaṃ paribbājako yadidaṃ ‘‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante’’tiādimāha, taṃ sāṭheyyena kohaññena āha. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘samaṇo gotamo mayhaṃ ettakaṃ dhammakathaṃ kathesi, tamahaṃ sutvāpi pabbajituṃ na sakkomi, mayā etassa sāsanaṃ paṭipannasadisena bhavituṃ vaṭṭatī''ti. Tato so sāṭheyyena kohaññena evamāha. Tenassa bhagavā mammaṃ ghaṭṭento viya ''dukkaraṃ kho etaṃ, bhaggava tayā aññadiṭṭhikenā''tiādimāha. Taṃ poṭṭhapādasutte vuttatthameva. **Sādhukamanurakkhā**ti suṭṭhu anurakkha.

Iti bhagavā pasādamattānurakkhaṇe paribbājakaṃ niyojesi. Sopi evaṃ mahantaṃ suttantaṃ sutvāpi nāsakkhi kilesakkhayaṃ kātuṃ. Desanā panassa āyatiṃ vāsanāya paccayo ahosi. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Pāthikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Udumbarikasuttavaṇṇanā

Nigrodhaparibbājakavatthuvaṇṇanā

49. **Evaṃ me suta**nti udumbarikasuttaṃ. Tatrāyamapubbapadavaṇṇanā – **paribbājako**ti channaparibbājako. **Udumbarikāya paribbājakārāme**ti udumbarikāya deviyā santake paribbājakārāme. **Sandhāno**ti tassa nāmaṃ. Ayaṃ pana mahānubhāvo parivāretvā vicarantānaṃ pañcannaṃ upāsakasatānaṃ aggapuriso anāgāmī bhagavatā mahāparisamajjhe evaṃ saṃvaṇṇito –

> ''Chahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato sandhāno gahapati tathāgate niṭṭhaṅgato saddhamme iriyati. Katamehi chahi? Buddhe aveccappasādena dhamme aveccappasādena saṅghe aveccappasādena ariyena sīlena ariyena ñāṇena ariyāya vimuttiyā. Imehi kho, bhikkhave, chahi aṅgehi samannāgato sandhāno gahapati tathāgate niṭṭhaṅgato saddhamme iriyatī''ti (a. ni. 6.120-139).

So pātoyeva uposathaṅgāni adhiṭṭhāya pubbaṇhasamaye buddhappamukhassa saṅghassa dānaṃ datvā bhikkhūsu vihāraṃ gatesu ghare khuddakamahallakānaṃ dārakānaṃ saddena ubbāḷho satthu santike ''dhammaṃ sossāmī''ti nikkhanto. Tena vuttaṃ **divā divassa rājagahā nikkhamī**ti. Tattha **divā divassā**ti divasassa divā nāma majjhanhātikkamo, tasmiṃ divasassāpi divābhūte atikkantamatte majjhanhike nikkhamīti attho. **Paṭisallīno**ti tato tato rūpādigocarato cittaṃ paṭisaṃharitvā nilīno jhānaratisevanāvasena ekībhāvaṃ gato. **Manobhāvanīyāna**nti manavaḍḍhakānaṃ. Ye ca āvajjato manasikaroto cittaṃ vinīvaraṇaṃ hoti unnamati vaḍḍhati.

50. **Unnādiniyā**tiādīni poṭṭhapādasutte vitthāritanayeneva veditabbāni.

51. **Yāvatā**ti yattakā. **Ayaṃ tesaṃ aññataro**ti ayaṃ tesaṃ abbhantaro eko sāvako, bhagavato kira sāvakā gihianāgāminoyeva pañcasatā rājagahe paṭivasanti. Yesaṃ ekekassa pañca pañca upāsakasatāni parivārā, te sandhāya ''ayaṃ tesaṃ aññataro''ti āha. **Appeva nāmā**ti tassa upasaṅkamanaṃ patthayamāno āha. Patthanākāraṇaṃ pana poṭṭhapādasutte vuttameva.

52. **Etadavocā**ti āgacchanto antarāmaggeyeva tesaṃ kathāya sutattā etaṃ **aññathā kho ime**tiādivacanaṃ avoca. Tattha **aññatitthiyā**ti dassanenapi ākappenapi kuttenapi ācārenapi vihārenapi iriyāpathenapi aññe titthiyāti aññatitthiyā. **Saṅgamma samāgammā**ti saṅgantvā samāgantvā rāsi hutvā nisinnaṭṭhāne. **Araññavanapatthānī**ti araññavanapatthāni gāmūpacārato muttāni dūrasenāsanāni. **Pantānī**ti dūratarāni manussūpacāravirahitāni. **Appasaddānī**ti vihārūpacārena gacchato addhikajanassapi saddena mandasaddāni. **Appanigghosānī**ti avibhāvitatthena nigghosena mandanigghosāni. **Vijanavātānī**ti antosañcārino janassa vātena vigatavātāni.

Manussarāhasseyyakānīti manussānaṃ rahassakaraṇassa yuttāni anucchavikāni. **Paṭisallānasāruppānī**ti ekībhāvassa anurūpāni. Iti sandhāno gahapati ‘‘aho mama satthā yo evarūpāni senāsanāni paṭisevatī’’ti añjaliṃ paggayha uttamaṅge sirasmiṃ patiṭṭhapetvā imaṃ udānaṃ udānento nisīdi.

53. **Evaṃ vutte**ti evaṃ sandhānena gahapatinā udānaṃ udānentena vutte. Nigrodho paribbājako ayaṃ gahapati mama santike nisinnopi attano satthāraṃyeva thometi ukkaṃsati, amhe pana atthītipi na maññati, etasmiṃ uppannakopaṃ samaṇassa gotamassa upari pātessāmīti sandhānaṃ gahapatiṃ etadavoca.

Yaggheti codanatthe nipāto. **Jāneyyāsī**ti bujjheyyāsi passeyyāsi. **Kena samaṇo gotamo saddhiṃ sallapatī**ti kena kāraṇena kena puggalena saddhiṃ samaṇo gotamo sallapati vadati bhāsati. Kiṃ vuttaṃ hoti – ‘‘yadi kiñci sallāpakāraṇaṃ bhaveyya, yadi vā koci samaṇassa gotamassa santikaṃ sallāpatthiko gaccheyya, sallapeyya, na pana kāraṇaṃ atthi, na tassa santikaṃ koci gacchati, svāyaṃ kena samaṇo gotamo saddhiṃ sallapati, asallapanto kathaṃ unnādī bhavissatī’’ti.

Sākacchanti saṃsandanaṃ. **Paññāveyyattiya**nti uttarapaccuttaranayena ñāṇabyattabhāvaṃ. **Suññāgārahatā**ti suññāgāresu naṭṭhā, samaṇena hi gotamena bodhimūle appamattikā paññā adhigatā, sāpissa suññāgāresu ekakassa nisīdato naṭṭhā. Yadi pana mayaṃ viya gaṇasaṅgaṇikaṃ katvā nisīdeyya, nāssa paññā nasseyyāti dasseti. **Aparisāvacaro**ti avisāradattā parisaṃ otarituṃ na sakkoti. **Nālaṃ sallāpāyā**ti na samattho sallāpaṃ kātuṃ. **Antamantānevā**ti koci maṃ pañhaṃ puccheyyāti pañhābhīto antamantāneva pantasenāsanāni sevati. **Gokāṇā**ti ekakkhihatā kāṇagāvī. Sā kira pariyantacārinī hoti, antamantāneva sevati. Sā kira kāṇakkhibhāvena vanantābhimukhīpi na sakkoti bhavituṃ. Kasmā? Yasmā pattena vā sākhāya vā kaṇṭakena vā pahārassa bhāyati. Gunnaṃ abhimukhīpi na sakkoti bhavituṃ. Kasmā? Yasmā siṅgena vā kaṇṇena vā vālena vā pahārassa bhāyati. **Iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Saṃsādeyyāmā**ti ekapañhapucchaneneva saṃsādanaṃ visādamāpannaṃ kareyyāma. **Tucchakumbhīva na**nti rittaghaṭaṃ viya naṃ. **Orodheyyāmā**ti vinandheyyāma. Pūritaghaṭo hi ito cito ca parivattetvā na suvinandhanīyo hoti. Rittako yathāruci parivattetvā sakkā hoti vinandhituṃ, evameva hatapaññatāya rittakumbhisadisaṃ samaṇaṃ gotamaṃ vādavinandhanena samantā vinandhissāmāti vadati.

Iti paribbājako satthu suvaṇṇavaṇṇaṃ nalāṭamaṇḍalaṃ apassanto dasabalassa parammukhā attano balaṃ dīpento asambhinnaṃ khattiyakumāraṃ jātiyā ghaṭṭayanto caṇḍālaputto viya asambhinnakesarasīhaṃ migarājānaṃ thāmena ghaṭṭento jarasiṅgālo viya ca nānappakāraṃ tucchagajjitaṃ gajji. Upāsakopi cintesi ‘‘ayaṃ paribbājako ati viya gajjati, avīciphusanatthāya pādaṃ, bhavaggaggahaṇatthāya hatthaṃ pasārayanto viya niratthakaṃ vāyamati. Sace me satthā imaṃ ṭhānamāgaccheyya, imassa paribbājakassa yāva bhavaggā ussitaṃ mānaddhajaṃ ṭhānasova opāteyyā’’ti.

54. Bhagavāpi tesaṃ taṃ kathāsallāpaṃ assosiyeva. Tena vuttaṃ ‘‘assosi kho imaṃ kathāsallāpa’’nti.

Sumāgadhāyāti sumāgadhā nāma pokkharaṇī, yassā tīre nisinno aññataro puriso padumanāḷantarehi asurabhavanaṃ pavisantaṃ asurasenaṃ addasa. **Moranivāpo**ti nivāpo vuccati bhattaṃ, yattha morānaṃ abhayena saddhiṃ nivāpo dinno, taṃ ṭhānanti attho. **Abbhokāse**ti aṅgaṇaṭṭhāne. **Assāsapattā**ti tuṭṭhipattā somanassapattā. **Ajjhāsaya**nti uttamanissayabhūtaṃ. **Ādibrahmacariya**nti purāṇabrahmacariyasaṅkhātaṃ ariyamaggaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘ko nāma so, bhante, dhammo yena bhagavatā sāvakā vinītā ajjhāsayādibrahmacariyabhūtaṃ ariyamaggaṃ pūretvā arahattādhigamavasena assāsapattā paṭijānantī’’ti.

Tapojigucchāvādavaṇṇanā

55. **Vippakatā**ti mamāgamanapaccayā aniṭṭhitā, va hutvā ṭhitā, kathehi, ahametaṃ niṭṭhapetvā matthakaṃ pāpetvā dassemīti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi.

56. **Dujjānaṃ kho**ti bhagavā paribbājakassa vacanaṃ sutvā ‘‘ayaṃ paribbājako mayā sāvakānaṃ desetabbaṃ dhammaṃ tehi pūretabbaṃ paṭipattiṃ pucchati, sacassāhaṃ āditova taṃ kathessāmi, kathitampi naṃ na jānissati, ayaṃ pana vīriyena pāpajigucchanavādo, handāhaṃ etasseva visaye pañhaṃ pucchāpetvā puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ laddhiyā niratthakabhāvaṃ dassemi. Atha pacchā imaṃ pañhaṃ byākarissāmī’’ti cintetvā **dujjānaṃ kho** etantiādimāha. Tattha **sake ācariyake**ti attano ācariyavāde. **Adhijegucche**ti vīriyena pāpajigucchanabhāve. **Kathaṃ santā**ti kathaṃ bhūtā. **Tapojigucchā**ti vīriyena pāpajigucchā pāpavivajjanā. **Paripuṇṇā**ti parisuddhā. **Kathaṃ aparipuṇṇā**ti kathaṃ aparisuddhā hotīti evaṃ pucchāti. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma.

57. **Appasadde katvā**ti nirave appasadde katvā. So kira cintesi – ‘‘samaṇo gotamo ekaṃ pañhampi na katheti, sallāpakathāpissa atibahukā natthi, ime pana ādito paṭṭhāya samaṇaṃ gotamaṃ anuvattanti ceva pasaṃsanti ca, handāhaṃ ime nissadde katvā sayaṃ kathemī’’ti. So tathā akāsi. Tena vuttaṃ ‘‘appasadde katvā’’ti. ‘‘Tapojigucchavādā’’tiādīsu tapojigucchaṃ vadāma, manasāpi tameva sārato gahetvā vicarāma, kāyenapimhā tameva allīnā, nānappakārakaṃ attakilamathānuyogamanuyuttā viharāmāti attho.

Upakkilesavaṇṇanā

58. **Tapassī**ti tapanissitako. ‘‘Acelako’’tiādīni sīhanāde (dī. ni. aṭṭha. 1.393) vitthāritanayeneva veditabbāni. **Tapaṃ samādiyatī**ti acelakabhāvādikaṃ tapaṃ sammā ādiyati, daḷhaṃ gaṇhāti. **Attamano hotī**ti ko añño mayā sadiso imasmiṃ tape atthīti tuṭṭhamano hoti. **Paripuṇṇasaṅkappo**ti alamettāvatāti evaṃ pariyositasaṅkappo, idañca titthiyānaṃ vasena āgataṃ. Sāsanāvacarenāpi pana dīpetabbaṃ. Ekacco hi dhutaṅgaṃ samādiyati, so teneva dhutaṅgena ko añño mayā sadiso dhutaṅgadharoti attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. **Tapassino upakkileso hotī**ti duvidhassāpetassa tapassino ayaṃ upakkileso hoti. Ettāvatāyaṃ tapo upakkileso hotīti vadāmi.

Attānukkaṃsetīti ‘‘ko mayā sadiso atthī’’ti attānaṃ ukkaṃsati ukkhipati. **Paraṃ vambhetī**ti ‘‘ayaṃ na mādiso’’ti paraṃ saṃhāreti avakkhipati.

Majjatīti mānamadakaraṇena majjati. **Mucchatī**ti mucchito hoti gadhito ajjhāpanno. **Pamādamāpajjatī**ti etadeva sāranti pamādamāpajjati. Sāsane pabbajitopi dhutaṅgasuddhiko hoti, na kammaṭṭhānasuddhiko. Dhutaṅgameva arahattaṃ viya sārato pacceti.

59. **Lābhasakkārasiloka**nti ettha cattāro paccayā labbhantīti lābhā, teyeva suṭṭhu katvā paṭisaṅkharitvā laddhā sakkāro, vaṇṇabhaṇanaṃ siloko. **Abhinibbattetī**ti acelakādibhāvaṃ terasadhutaṅgasamādānaṃ vā nissāya mahālābho uppajjati, tasmā ‘‘abhinibbattetī’’ti vutto. Sesamettha purimavāranayeneva duvidhassāpi tapassino vasena veditabbaṃ.

60. **Vodāsaṃ āpajjatī**ti dvebhāgaṃ āpajjati, dve bhāge karoti. **Khamatī**ti ruccati. **Nakkhamatī**ti na ruccati. **Sāpekkho pajahatī**ti sataṇho pajahati. Kathaṃ? Pātova khīrabhattaṃ bhutto hoti. Athassa maṃsabhojanaṃ upaneti. Tassa evaṃ hoti ‘‘idāni evarūpaṃ kadā labhissāma, sace jāneyyāma, pātova khīrabhattaṃ na bhuñjeyyāma, kiṃ mayā sakkā kātuṃ, gaccha bho, tvameva bhuñjā’’ti jīvitaṃ pariccajanto viya sāpekkho pajahati. **Gadhito**ti gedhajāto. **Mucchito**ti balavataṇhāya mucchito sammuṭṭhassatī hutvā. **Ajjhāpanno**ti āmise atilaggo, ‘‘bhuñjissatha, āvuso’’ti dhammanimantanamattampi akatvā mahante mahante kabaḷe karoti. **Anādīnavadassāvī**tiādīnavamattampi na passati. **Anissaraṇapañño**ti idha mattaññutānissaraṇapaccavekkhaṇaparibhogamattampi na karoti. **Lābhasakkārasilokanikantihetū**ti lābhādīsu taṇhāhetu.

61. **Saṃbhakkhetī**ti saṃkhādati. **Asanivicakka**nti vicakkasaṇṭhānā asaniyeva. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘asanivicakkaṃ imassa dantakūṭaṃ mūlabījādīsu na kiñci na saṃbhuñjati. Atha ca pana naṃ samaṇappavādena samaṇoti sañjānantī’’ti. Evaṃ apasādeti avakkhipati. Idaṃ titthiyavasena āgataṃ. Bhikkhuvasena panettha ayaṃ yojanā, attanā dhutaṅgadharo hoti, so aññaṃ evaṃ apasādeti ‘‘kiṃ samaṇā nāma ime samaṇamhāti vadanti, dhutaṅgamattampi natthi, uddesabhattādīni pariyesantā paccayabāhullikā vicarantī’’ti. **Lūkhājīvi**nti acelakādivasena vā dhutaṅgavasena vā lūkhājīviṃ. **Issāmacchariya**nti parassa sakkārādisampattikhīyanalakkhaṇaṃ issaṃ, sakkārādikaraṇaakkhamanalakkhaṇaṃ macchariyañca.

62. **Āpāthakanisādī hotī**ti manussānaṃ āpāthe dassanaṭṭhāne nisīdati. Yattha te passanti, tattha ṭhito vaggulivataṃ carati, pañcātapaṃ tappati, ekapādena tiṭṭhati, sūriyaṃ namassati. Sāsane pabbajitopi samādinnadhutaṅgo sabbarattiṃ sayitvā manussānaṃ cakkhupathe tapaṃ karoti, mahāsāyanheyeva cīvarakuṭiṃ karoti, sūriye uggate paṭisaṃharati, manussānaṃ āgatabhāvaṃ ñatvā ghaṇḍiṃ paharitvā cīvaraṃ matthake ṭhapetvā caṅkamaṃ otarati, sammuñjaniṃ gahetvā vihāraṅgaṇaṃ sammajjati.

Attānanti attano guṇaṃ **adassayamāno**ti ettha a-kāro nipātamattaṃ, dassayamānoti attho. **Idampi me tapasmi**nti idampi kammaṃ mameva tapasmiṃ, paccatte vā bhummaṃ, idampi mama tapoti attho. So hi asukasmiṃ ṭhāne acelako atthi muttācārotiādīni sutvā amhākaṃ esa tapo, amhākaṃ so antevāsikotiādīni bhaṇati. Asukasmiṃ vā pana ṭhāne paṃsukūliko bhikkhu atthītiādīni sutvā amhākaṃ esa tapo, amhākaṃ so antevāsikotiādīni bhaṇati.

Kiñcidevāti kiñci vajjaṃ diṭṭhigataṃ vā. **Paṭicchannaṃ sevatī**ti yathā aññe na jānanti, evaṃ sevati. **Akkhamamānaṃ āha khamatī**ti aruccamānaṃyeva ruccati meti vadati. Attanā kataṃ atimahantampi vajjaṃ appamattakaṃ katvā paññapeti, parena kataṃ dukkaṭamattaṃ vītikkamampi pārājikasadisaṃ katvā dasseti. **Anuññeyya**nti anujānitabbaṃ anumoditabbaṃ.

63. **Kodhano hoti upanāhī**ti kujjhanalakkhaṇena kodhena, veraappaṭinissaggalakkhaṇena upanāhena ca samannāgato. **Makkhī hoti paḷāsī**ti paraguṇamakkhanalakkhaṇena makkhena, yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena ca samannāgato.

Issukī hoti maccharīti parasakkārādīsu usūyanalakkhaṇāya issāya, āvāsakulalābhavaṇṇadhammesu maccharāyanalakkhaṇena pañcavidhamaccherena ca samannāgato hoti. **Saṭho hoti māyāvī**ti kerāṭikalakkhaṇena sāṭheyyena, katappaṭicchādanalakkhaṇāya māyāya ca samannāgato hoti. **Thaddho hoti atimānī**ti nissinehanikkaruṇathaddhalakkhaṇena thambhena, atikkamitvā maññanalakkhaṇena atimānena ca samannāgato hoti. **Pāpiccho hotī**ti asantasambhāvanapatthanalakkhaṇāya pāpicchatāya samannāgato hoti. **Pāpikāna**nti tāsaṃyeva lāmakānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato. **Micchādiṭṭhiko**ti natthi dinnantiādinayappavattāya ayāthāvadiṭṭhiyā upeto. **Antaggāhikāyā**ti sāyeva diṭṭhi ucchedantassa gahitattā ‘‘antaggāhikā’’ti vuccati, tāya samannāgatoti attho. **Sandiṭṭhiparāmāsī**tiādīsu sayaṃ diṭṭhi sandiṭṭhi, sandiṭṭhimeva parāmasati gahetvā vadatīti **sandiṭṭhiparāmāsī.** Ādhānaṃ vuccati daḷhaṃ suṭṭhu ṭhapitaṃ, tathā katvā gaṇhātīti **ādhānaggāhī.** Ariṭṭho viya na sakkā hoti paṭinissajjāpetunti **duppaṭinissaggī. Yadime**ti yadi ime.

Parisuddhapapaṭikappattakathāvaṇṇanā

64. **Idha, nigrodha, tapassī**ti evaṃ bhagavā aññatitthiyehi gahitaladdhiṃ tesaṃ rakkhitaṃ tapaṃ sabbameva saṃkiliṭṭhanti upakkilesapāḷiṃ dassetvā idāni parisuddhapāḷidassanatthaṃ desanamārabhanto **idha, nigrodhā**tiādimāha. Tattha ‘‘na attamano’’tiādīni vuttavipakkhavaseneva veditabbāni. Sabbavāresu ca lūkhatapassino ceva dhutaṅgadharassa ca vasena yojanā veditabbā. **Evaṃ so tasmiṃ ṭhāne parisuddho hotī**ti evaṃ so tena na attamanatā na paripuṇṇasaṅkappabhāvasaṅkhātena kāraṇena parisuddho nirupakkileso hoti, uttari vāyamamāno kammaṭṭhānasuddhiko hutvā arahattaṃ pāpuṇāti. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

69. **Addhā kho, bhante**ti bhante evaṃ sante ekaṃseneva vīriyena pāpajigucchanavādo parisuddho hotīti anujānāti. Ito parañca aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vā ajānanto **aggappattā sārappattā cā**ti āha. Athassa bhagavā sārappattabhāvaṃ paṭisedhento **na kho nigrodhā**tiādimāha. **Papaṭikappattā hotī**ti sāravato rukkhassa sāraṃ phegguṃ tacañca atikkamma bahipapaṭikasadisā hotīti dasseti.

Parisuddhatacappattādikathāvaṇṇanā

70. **Aggaṃ pāpetū**ti desanāvasena aggaṃ pāpetvā desetu, sāraṃ pāpetvā desetūti dasabalaṃ yācati. **Cātuyāmasaṃvarasaṃvuto**ti catubbidhena saṃvarena pihito. **Na pāṇaṃ atipātetī**ti pāṇaṃ na hanati. **Na bhāvitamāsīsatī**ti bhāvitaṃ nāma tesaṃ saññāya pañca kāmaguṇā, te na āsīsati na sevatīti attho.

Aduṃ cassa hotīti etañcassa idāni vuccamānaṃ ‘‘so abhiharatī’’tiādilakkhaṇaṃ. **Tapassitāyā**ti tapassibhāvena hoti. Tattha **so abhiharatī**ti so taṃ sīlaṃ abhiharati, uparūpari vaḍḍheti. Sīlaṃ me paripuṇṇaṃ, tapo āraddho, alamettāvatāti na vīriyaṃ vissajjeti. **No hīnāyāvattatī**ti hīnāya gihibhāvatthāya na āvattati. Sīlato uttari visesādhigamatthāya vīriyaṃ karotiyeva, evaṃ karonto so vivittaṃ senāsanaṃ bhajati. ‘‘Arañña’’ntiādīni sāmaññaphale (dī. ni. aṭṭha. 1.216) vitthāritāneva. ‘‘Mettāsahagatenā’’tiādīni visuddhimagge vaṇṇitāni. **Tacappattā**ti papaṭikato abbhantaraṃ tacaṃ pattā. **Phegguppattā**ti tacato abbhantaraṃ phegguṃ pattā, pheggusadisā hotīti attho.

74. ‘‘Ettāvatā, kho nigrodha, tapojigucchā aggappattā ca hoti sārappattā cā’’ti idaṃ bhagavā titthiyānaṃ vasenāha. Titthiyānañhi lābhasakkāro rukkhassa sākhāpalāsasadiso. Pañcasīlamattakaṃ papaṭikasadisaṃ. Aṭṭhasamāpattimattaṃ tacasadisaṃ. Pubbenivāsañāṇāvasānā abhiññā pheggusadisā. Dibbacakkhuṃ panete arahattanti gahetvā vicaranti. Tena nesaṃ taṃ rukkhassa sārasadisaṃ. Sāsane pana lābhasakkāro sākhāpalāsasadiso. Sīlasampadā papaṭikasadisā. Jhānasamāpattiyo tacasadisā. Lokiyābhiññā pheggusadisā. Maggaphalaṃ sāro. Iti bhagavatā attano sāsanaṃ onatavinataphalabhārabharitarukkhūpamāya upamitaṃ. So desanākusalatāya tato tacasārasampattito mama sāsanaṃ uttaritarañceva paṇītatarañca, taṃ tuvaṃ kadā jānissasīti attanodesanāya visesabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘iti kho nigrodhā’’ti desanaṃ ārabhi. **Te paribbājakā**ti te tassa parivārā tiṃsasatasaṅkhyā paribbājakā. **Ettha mayaṃ anassāmā**ti ettha acelakapāḷiādīsu, idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘amhākaṃ acelakapāḷimattampi natthi, kuto parisuddhapāḷi. Amhākaṃ parisuddhapāḷimattampi natthi, kuto cātuyāmasaṃvarādīni. Cātuyāmasaṃvaropi natthi, kuto araññavāsādīni. Araññavāsopi natthi, kuto nīvaraṇappahānādīni. Nīvaraṇappahānampi natthi, kuto brahmavihārādīni. Brahmavihāramattampi natthi, kuto pubbenivāsādīni. Pubbenivāsañāṇamattampi natthi, kuto amhākaṃ dibbacakkhu. Ettha mayaṃ saācariyakā naṭṭhā’’ti. **Ito bhiyyo uttaritara**nti ito dibbacakkhuñāṇādhigamato bhiyyo aññaṃ uttaritaraṃ visesādhigamaṃ mayaṃ sutivasenāpi na jānāmāti vadanti.

Nigrodhassapajjhāyanavaṇṇanā

75. **Atha nigrodhaṃ paribbājaka**nti evaṃ kirassa ahosi ‘‘ime paribbājakā idāni bhagavato bhāsitaṃ sussūsanti, iminā ca nigrodhena bhagavato parammukhā kakkhaḷaṃ durāsadavacanaṃ vuttaṃ, idāni ayampi sotukāmo jāto, kālo dāni me imassa mānaddhajaṃ nipātetvā bhagavato sāsanaṃ ukkhipitu’’nti. Atha nigrodhaṃ paribbājakaṃ etadavoca. Aparampissa ahosi ‘‘ayaṃ mayi akathente satthāraṃ na khamāpessati, tadassa anāgate ahitāya dukkhāya saṃvattissati, mayā pana kathite khamāpessati, tadassa bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Atha nigrodhaṃ paribbājakaṃ etadavoca. **Aparisāvacaraṃ pana naṃ karothā**ti ettha **panā**ti nipāto, atha naṃ aparisāvacaraṃ karothāti attho. ‘‘Aparisāvacareta’’ntipi pāṭho, aparisāvacaraṃ vā etaṃ karotha, gokāṇādīnaṃ vā aññataranti attho.

Gokāṇanti etthāpi gokāṇaṃ pariyantacāriniṃ viya karothāti attho. **Tuṇhībhūto**ti tuṇhībhāvaṃ upagato. **Maṅkubhūto**ti nittejataṃ āpanno. **Pattakkhandho**ti onatagīvo. **Adhomukho**ti heṭṭhāmukho.

76. **Buddho so bhagavā bodhāyā**ti sayaṃ buddho sattānampi catusaccabodhatthāya dhammaṃ deseti. **Danto**ti cakkhutopi danto…pe… manatopi danto. **Damathāyā**ti aññesampi damanatthāya eva, na vādatthāya. **Santo**ti rāgasantatāya santo, dosamohasantatāya sabba akusalasabbābhisaṅkhārasantatāya santo. **Samathāyā**ti mahājanassa rāgādisamanatthāya dhammaṃ deseti. **Tiṇṇo**ti cattāro oghe tiṇṇo. **Taraṇāyā**ti mahājanassa oghanittharaṇatthāya. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto. **Parinibbānāyā**ti mahājanassāpi sabbakilesaparinibbānatthāya dhammaṃ deseti.

Brahmacariyapariyosānādivaṇṇanā

77. **Accayo**tiādīni sāmaññaphale (dī. ni. aṭṭha. 1.250) vuttāni. **Ujujātiko**ti kāyavaṅkādivirahito ujusabhāvo. **Ahamanusāsāmī**ti ahaṃ tādisaṃ puggalaṃ anusāsāmi, dhammaṃ assa desemi. **Sattāha**nti sattadivasāni, idaṃ sabbampi bhagavā dandhapaññaṃ puggalaṃ sandhāyāha asaṭho pana amāyāvī ujujātiko taṃmuhutteneva arahattaṃ pattuṃ sakkhissati. Iti bhagavā ‘‘asaṭha’’ntiādivacanena saṭho hi vaṅkavaṅko, mayāpi na sakkā anusāsitunti dīpento paribbājakaṃ pādesu gahetvā mahāmerupādatale viya khipittha. Kasmā? Ayañhi atisaṭho, kuṭilacitto satthari evaṃ kathentepi buddhadhammasaṅghesu nādhimuccati, adhimuccanatthāya sotaṃ na odahati, kohaññe ṭhito satthāraṃ khamāpeti. Tasmā bhagavā tassajjhāsayaṃ viditvā ‘‘etu viññū puriso asaṭho’’tiādimāha. Saṭhaṃ panāhaṃ anusāsituṃ na sakkomīti.

78. **Antevāsikamyatā**ti antevāsikamyatāya, amhe antevāsike icchanto. **Evamāhā**ti ‘‘etu viññupuriso’’tiādimāha. **Yo eva vo ācariyo**ti yo eva tumhākaṃ pakatiyā ācariyo. **Uddesā no cāvetukāmo**ti attano anusāsaniṃ gāhāpetvā amhe amhākaṃ uddesato cāvetukāmo. **So eva vo uddeso hotū**ti yo tumhākaṃ pakatiyā uddeso, so tumhākaṃyeva hotu, na mayaṃ tumhākaṃ uddesena atthikā. **Ājīvā**ti ājīvato. **Akusalasaṅkhātā**ti akusalāti koṭṭhāsaṃ pattā. **Akusalā dhammā**ti dvādasa akusalacittuppādadhammā taṇhāyeva vā visesena. Sā hi punabbhavakaraṇato ‘‘ponobbhavikā’’ti vuttā. **Sadarathā**ti kilesadarathasampayuttā. **Jātijarāmaraṇiyā**ti jātijarāmaraṇānaṃ paccayabhūtā. **Saṃkilesikā dhammā**ti dvādasa akusalacittuppādā. **Vodāniyā**ti, samathavipassanā dhammā. Te hi satte vodāpenti, tasmā ‘‘vodāniyā’’ti vuccanti. **Paññāpāripūri**nti maggapaññāpāripūriṃ. **Vepullattañcā**ti phalapaññāvepullataṃ, ubhopi vā etāni aññamaññavevacanāneva. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘tato tumhe maggapaññañceva phalapaññañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’’ti. Evaṃ bhagavā paribbājake ārabbha attano ovādānusāsaniyā phalaṃ dassento arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi.

79. **Yathā taṃ mārenā**ti yathā mārena pariyuṭṭhitacittā nisīdanti evameva tuṇhībhūtā…pe… appaṭibhānā nisinnā.

Māro kira satthā ativiya gajjanto buddhabalaṃ dīpetvā imesaṃ paribbājakānaṃ dhammaṃ deseti, kadāci dhammābhisamayo bhaveyya, handāhaṃ pariyuṭṭhāmīti so tesaṃ cittāni pariyuṭṭhāsi. Appahīnavipallāsānañhi cittaṃ mārassa yathākāmakaraṇīyaṃ hoti. Tepi mārena pariyuṭṭhitacittā thaddhaṅgapaccaṅgā viya tuṇhī appaṭibhānā nisīdiṃsu. Atha satthā ime paribbājakā ativiya niravā hutvā nisinnā, kiṃ nu khoti āvajjanto mārena pariyuṭṭhitabhāvaṃ aññāsi. Sace pana tesaṃ maggaphaluppattihetu bhaveyya, māraṃ paṭibāhitvāpi bhagavā dhammaṃ deseyya, so pana tesaṃ natthi. ‘‘Sabbepi me tucchapurisā’’ti aññāsi. Tena vuttaṃ ‘‘atha kho bhagavato etadahosi sabbepi me moghapurisā’’tiādi.

Tattha **phuṭṭhā pāpimatā**ti pāpimatā mārena phuṭṭhā. **Yatra hi nāmā**ti yesu nāma. **Aññāṇatthampī**ti jānanatthampi. **Kiṃ karissati sattāho**ti samaṇena gotamena paricchinnasattāho amhākaṃ kiṃ karissati. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘samaṇena gotamena ‘sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissati sattāha’nti vuttaṃ, so sattāho amhākaṃ kiṃ apphāsukaṃ karissati. Handa mayaṃ sattāhabbhantare etaṃ dhammaṃ sacchikātuṃ sakkā, na sakkāti aññāṇatthampi brahmacariyaṃ carissāmā’’ti. Atha vā jānāma tāvassa dhammanti ekadivase ekavāraṃ aññāṇatthampi etesaṃ cittaṃ nuppannaṃ, sattāho pana etesaṃ kusītānaṃ kiṃ karissati, kiṃ sakkhissanti te sattāhaṃ pūretunti ayamettha adhippāyo. **Sīhanāda**nti paravādabhindanaṃ sakavādasamussāpanañca abhītanādaṃ naditvā. **Paccupaṭṭhāsī**ti patiṭṭhito. **Tāvadevā**ti tasmiññeva khaṇe. **Rājagahaṃ pāvisī**ti rājagahameva paviṭṭho. Tesaṃ pana paribbājakānaṃ kiñcāpi idaṃ suttantaṃ sutvā viseso na nibbatto, āyatiṃ pana nesaṃ vāsanāya paccayo bhavissatīti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Udumbarikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cakkavattisuttavaṇṇanā

Attadīpasaraṇatāvaṇṇanā

80. **Evaṃ me suta**nti cakkavattisuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā – **mātulāya**nti evaṃnāmake nagare. Taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā avidūre vanasaṇḍe viharati. ‘‘Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesī’’ti ettha ayamanupubbikathā –

Bhagavā kira imassa suttassa samuṭṭhānasamaye paccūsakāle mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento imāya anāgatavaṃsadīpikāya suttantakathāya mātulanagaravāsīnaṃ caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayaṃ disvā pātova vīsatibhikkhusahassaparivāro mātulanagaraṃ sampatto. Mātulanagaravāsino khattiyā ‘‘bhagavā āgato’’ti sutvā paccuggamma dasabalaṃ nimantetvā mahāsakkārena nagaraṃ pavesetvā nisajjaṭṭhānaṃ saṃvidhāya bhagavantaṃ mahārahe pallaṅke nisīdāpetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ adaṃsu. Bhagavā bhattakiccaṃ niṭṭhāpetvā cintesi – ‘‘sacāhaṃ imasmiṃ ṭhāne imesaṃ manussānaṃ dhammaṃ desessāmi, ayaṃ padeso sambādho, manussānaṃ ṭhātuṃ vā nisīdituṃ vā okāso na bhavissati, mahatā kho pana samāgamena bhavitabba’’nti.

Atha rājakulānaṃ bhattānumodanaṃ akatvāva pattaṃ gahetvā nagarato nikkhami. Manussā cintayiṃsu – ‘‘satthā amhākaṃ anumodanampi akatvā gacchati, addhā bhattaggaṃ amanāpaṃ ahosi, buddhānaṃ nāma na sakkā cittaṃ gahetuṃ, buddhehi saddhiṃ vissāsakaraṇaṃ nāma samussitaphaṇaṃ āsīvisaṃ gīvāya gahaṇasadisaṃ hoti; etha bho, tathāgataṃ khamāpessāmā’’ti. Sakalanagaravāsino bhagavatā saheva nikkhantā. Bhagavā gacchantova magadhakkhette ṭhitaṃ sākhāviṭapasampannaṃ sandacchāyaṃ karīsamattabhūmipatthaṭaṃ ekaṃ mātularukkhaṃ disvā imasmiṃ rukkhamūle nisīditvā dhamme desiyamāne ‘‘mahājanassa ṭhānanisajjanokāso bhavissatī’’ti. Nivattitvā maggā okkamma rukkhamūlaṃ upasaṅkamitvā dhammabhaṇḍāgārikaṃ ānandattheraṃ olokesi. Thero olokitasaññāya eva ‘‘satthā nisīditukāmo’’ti ñatvā sugatamahācīvaraṃ paññapetvā adāsi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Athassa purato manussā nisīdiṃsu. Ubhosu passesu pacchato ca bhikkhusaṅgho, ākāse devatā aṭṭhaṃsu, evaṃ mahāparisamajjhagato tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi.

Te bhikkhūti tatra upaviṭṭhā dhammappaṭiggāhakā bhikkhū. **Attadīpā**ti attānaṃ dīpaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gatiṃ parāyaṇaṃ patiṭṭhaṃ katvā viharathāti attho. **Attasaraṇā**ti idaṃ tasseva vevacanaṃ. **Anaññasaraṇā**ti idaṃ aññasaraṇapaṭikkhepavacanaṃ. Na hi añño aññassa saraṇaṃ hoti, aññassa vāyāmena aññassa asujjhanato. Vuttampi cetaṃ ‘‘attā hi attano nātho, ko hi nātho paro siyā’’ti (dha. pa. 160). Tenāha ‘‘anaññasaraṇā’’ti. Ko panettha attā nāma, lokiyalokuttaro dhammo. Tenāha – ‘‘dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā’’ti. ‘‘Kāye kāyānupassī’’tiādīni mahāsatipaṭṭhāne vitthāritāni.

Gocareti carituṃ yuttaṭṭhāne. **Sake**ti attano santake. **Pettike visaye**ti pitito āgatavisaye. **Carata**nti carantānaṃ. ‘‘Caranta’’ntipi pāṭho, ayamevattho. **Na lacchatī**ti na labhissati na passissati. **Māro**ti devaputtamāropi, maccumāropi, kilesamāropi. **Otāra**nti randhaṃ chiddaṃ vivaraṃ. Ayaṃ panattho leḍḍuṭṭhānato nikkhamma toraṇe nisīditvā bālātapaṃ tapantaṃ lāpaṃ sakuṇaṃ gahetvā. Pakkhandasenasakuṇavatthunā dīpetabbo. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakuṇagghi lāpaṃ sakuṇaṃ sahasā ajjhappattā aggahesi. Atha kho, bhikkhave, lāpo sakuṇo sakuṇagghiyā hariyamāno evaṃ paridevasi ‘mayamevamha alakkhikā, mayaṃ appapuññā, ye mayaṃ agocare carimha paravisaye, sacejja mayaṃ gocare careyyāma sake pettike visaye, na myāyaṃ sakuṇagghi alaṃ abhavissa yadidaṃ yuddhāyā’ti. Ko pana te lāpa gocaro sako pettiko visayoti? Yadidaṃ naṅgalakaṭṭhakaraṇaṃ leḍḍuṭṭhānanti. Atha kho, bhikkhave, sakuṇagghi sake bale apatthaddhā sake bale asaṃvadamānā lāpaṃ sakuṇaṃ pamuñci gaccha kho tvaṃ lāpa, tatrapi gantvā na mokkhasīti.
>
> Atha kho, bhikkhave, lāpo sakuṇo naṅgalakaṭṭhakaraṇaṃ leḍḍuṭṭhānaṃ gantvā mahantaṃ leḍḍuṃ abhiruhitvā sakuṇagghiṃ vadamāno aṭṭhāsi ‘‘ehi kho dāni me sakuṇagghi, ehi kho dāni me sakuṇagghī’’ti. Atha kho sā, bhikkhave, sakuṇagghi sake bale apatthaddhā sake bale asaṃvadamānā ubho pakkhe sannayha lāpaṃ sakuṇaṃ sahasā ajjhappattā. Yadā kho, bhikkhave, aññāsi lāpo sakuṇo bahuāgatā kho myāyaṃ sakuṇagghīti, atha kho tasseva leḍḍussa antaraṃ paccupādi. Atha kho, bhikkhave, sakuṇagghi tattheva uraṃ paccatāḷesi. Evañhi taṃ, bhikkhave, hoti yo agocare carati paravisaye.
>
> Tasmātiha, bhikkhave, mā agocare carittha paravisaye, agocare, bhikkhave, carataṃ paravisaye lacchati māro otāraṃ, lacchati māro ārammaṇaṃ. Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo, yadidaṃ pañca kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, ghānaviññeyyā gandhā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, jivhāviññeyyā rasā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ayaṃ, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo.
>
> Gocare, bhikkhave, caratha…pe… na lacchati māro ārammaṇaṃ. Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – ayaṃ, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayoti (saṃ. ni. 5.371).

Kusalānanti anavajjalakkhaṇānaṃ. **Samādānahetū**ti samādāya vattanahetu. **Evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī**ti evaṃ idaṃ lokiyalokuttaraṃ puññaphalaṃ vaḍḍhati, puññaphalanti ca uparūpari puññampi puññavipākopi veditabbo.

Daḷhanemicakkavattirājakathāvaṇṇanā

81. Tattha **duvidhaṃ kusalaṃ** vaṭṭagāmī ca vivaṭṭagāmī ca. Tattha vaṭṭagāmikusalaṃ nāma mātāpitūnaṃ puttadhītāsu puttadhītānañca mātāpitūsu sinehavasena mudumaddavacittaṃ. Vivaṭṭagāmikusalaṃ nāma ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādibhedā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. Tesu vaṭṭagāmipuññassa pariyosānaṃ manussaloke cakkavattisirīvibhavo. Vivaṭṭagāmikusalassa maggaphalanibbānasampatti. Tattha vivaṭṭagāmikusalassa vipākaṃ suttapariyosāne dassessati.

Idha pana vaṭṭagāmikusalassa vipākadassanatthaṃ, bhikkhave, yadā puttadhītaro mātāpitūnaṃ ovāde na aṭṭhaṃsu, tadā āyunāpi vaṇṇenāpi issariyenāpi parihāyiṃsu. Yadā pana aṭṭhaṃsu, tadā vaḍḍhiṃsūti vatvā vaṭṭagāmikusalānusandhivasena ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave’’ti desanaṃ ārabhi. Tattha cakkavattītiādīni mahāpadāne (dī. ni. aṭṭha. 2.33) vitthāritāneva.

82. **Osakkita**nti īsakampi avasakkitaṃ. **Ṭhānā cuta**nti sabbaso ṭhānā apagataṃ. Taṃ kira cakkaratanaṃ antepuradvāre akkhāhataṃ viya vehāsaṃ aṭṭhāsi. Athassa ubhosu passesu dve khadiratthambhe nikhaṇitvā cakkaratanamatthake nemiabhimukhaṃ ekaṃ suttakaṃ bandhiṃsu. Adhobhāgepi nemiabhimukhaṃ ekaṃ bandhiṃsu. Tesu uparimasuttato appamattakampi ogataṃ cakkaratanaṃ osakkitaṃ nāma hoti, heṭṭhā suttassa ṭhānaṃ uparimakoṭiyā atikkantagataṃ ṭhānā cutaṃ nāma hoti, tadetaṃ atibalavadose sati evaṃ hoti. Suttamattampi ekaṅguladvaṅgulamattaṃ vā bhaṭṭhaṃ ṭhānā cutameva hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ ‘‘osakkitaṃ ṭhānā cuta’’nti.

Atha me āroceyyāsīti tāta, tvaṃ ajja ādiṃ katvā divasassa tikkhattuṃ cakkaratanassa upaṭṭhānaṃ gaccha, evaṃ gacchanto yadā cakkaratanaṃ īsakampi osakkitaṃ ṭhānā cutaṃ passasi, atha mayhaṃ ācikkheyyāsi. Jīvitañhi me tava hatthe nikkhittanti. **Addasā**ti appamatto divasassa tikkhattuṃ gantvā olokento ekadivasaṃ addasa.

83. **Atha kho, bhikkhave**ti bhikkhave, atha rājā daḷhanemi ‘‘cakkaratanaṃ osakkita’’nti sutvā uppannabalavadomanasso ‘‘na dāni mayā ciraṃ jīvitabbaṃ bhavissati, appāvasesaṃ me āyu, na me dāni kāme paribhuñjanakālo, pabbajjākālo me idānī’’ti roditvā paridevitvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ āmantāpetvā etadavoca. **Samuddapariyanta**nti parikkhittaekasamuddapariyantameva. Idaṃ hissa kulasantakaṃ. Cakkavāḷapariyantaṃ pana puññiddhivasena nibbattaṃ, na taṃ sakkā dātuṃ. Kulasantakaṃ pana niyyātento ‘‘samuddapariyanta’’nti āha. **Kesamassu**nti tāpasapabbajjaṃ pabbajantāpi hi paṭhamaṃ kesamassuṃ ohārenti. Tato paṭṭhāya parūḷhakese bandhitvā vicaranti. Tena vuttaṃ – ‘‘kesamassuṃ ohāretvā’’ti.

Kāsāyānīti kasāyarasapītāni. Ādito evaṃ katvā pacchā vakkalānipi dhārenti. **Pabbajī**ti pabbajito. Pabbajitvā ca attano maṅgalavanuyyāneyeva vasi. **Rājisimhī**ti rājaīsimhi. Brāhmaṇapabbajitā hi ‘‘brāhmaṇisayo’’ti vuccanti. Setacchattaṃ pana pahāya rājapabbajitā rājisayoti. **Antaradhāyī**ti antarahitaṃ nibbutadīpasikhā viya abhāvaṃ upagataṃ. **Paṭisaṃvedesī**ti kandanto paridevanto jānāpesi. **Pettika**nti pitito āgataṃ dāyajjaṃ na hoti, na sakkā kusītena hīnavīriyena dasa akusalakammapathe samādāya vattantena pāpuṇituṃ. Attano pana sukataṃ kammaṃ nissāya dasavidhaṃ dvādasavidhaṃ vā cakkavattivattaṃ pūrentenevetaṃ pattabbanti dīpeti. Atha naṃ vattapaṭipattiyaṃ codento ‘‘iṅgha tva’’ntiādimāha. Tattha **ariye**ti niddose. **Cakkavattivatte**ti cakkavattīnaṃ vatte.

Cakkavattiariyavattavaṇṇanā

84. **Dhamma**nti dasakusalakammapathadhammaṃ. **Nissāyā**ti tadadhiṭṭhānena cetasā tameva nissayaṃ katvā. **Dhammaṃ sakkaronto**ti yathā kato so dhammo suṭṭhu kato hoti, evametaṃ karonto. **Dhammaṃ garuṃ karonto**ti tasmiṃ gāravuppattiyā taṃ garuṃ karonto. **Dhammaṃ mānento**ti tameva dhammaṃ piyañca bhāvanīyañca katvā viharanto. **Dhammaṃ pūjento**ti taṃ apadisitvā gandhamālādipūjanenassa pūjaṃ karonto. **Dhammaṃ apacayamāno**ti tasseva dhammassa añjalikaraṇādīhi nīcavuttitaṃ karonto. **Dhammaddhajo dhammaketū**ti taṃ dhammaṃ dhajamiva purakkhatvā ketumiva ca ukkhipitvā pavattiyā dhammaddhajo dhammaketu ca hutvāti attho. **Dhammādhipateyyo**ti dhammādhipatibhūto āgatabhāvena dhammavaseneva sabbakiriyānaṃ karaṇena dhammādhipateyyo hutvā. **Dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahassū**ti dhammo assā atthīti dhammikā, rakkhā ca āvaraṇañca gutti ca rakkhāvaraṇagutti. Tattha ‘‘paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhatī’’ti (saṃ. ni. 5.385) vacanato khantiādayo rakkhā. Vuttañhetaṃ ‘‘kathañca, bhikkhave, paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati. Khantiyā avihiṃsāya mettacittatā anuddayatā’’ti (saṃ. ni. 5.385). Nivāsanapārupanagehādīnaṃ nivāraṇā āvaraṇaṃ, corādiupaddavanivāraṇatthaṃ gopāyanā gutti, taṃ sabbampi suṭṭhu saṃvidahassu pavattaya ṭhapehīti attho. Idāni yattha sā saṃvidahitabbā, taṃ dassento **antojanasmi**ntiādimāha.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho – antojanasaṅkhātaṃ tava puttadāraṃ sīlasaṃvare patiṭṭhapehi, vatthagandhamālādīni cassa dehi, sabbopaddave cassa nivārehi. **Balakāyā**dīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – balakāyo kālaṃ anatikkamitvā bhattavetanasampadānenapi anuggahetabbo. Abhisittakhattiyā bhadrassājāneyyādiratanasampadānenapi upasaṅgaṇhitabbā. Anuyantakhattiyā tesaṃ anurūpayānavāhanasampadānenapi paritosetabbā. Brāhmaṇā annapānavatthādinā deyyadhammena. Gahapatikā bhattabījanaṅgalaphālabalibaddādisampadānena. Tathā nigamavāsino negamā, janapadavāsino ca jānapadā. Samitapāpabāhitapāpā samaṇabrāhmaṇā samaṇaparikkhārasampadānena sakkātabbā. Migapakkhino abhayadānena samassāsetabbā.

Vijiteti attano āṇāpavattiṭṭhāne. **Adhammakāro**ti adhammakiriyā. **Mā pavattitthā**ti yathā nappavattati, tathā naṃ paṭipādehīti attho. **Samaṇabrāhmaṇā**ti samitapāpabāhitapāpā. **Madappamādā paṭiviratā**ti navavidhā mānamadā, pañcasu kāmaguṇesu cittavossajjanasaṅkhātā pamādā ca paṭiviratā. **Khantisoracce niviṭṭhā**ti adhivāsanakhantiyañca suratabhāve ca patiṭṭhitā. **Ekamattāna**nti attano rāgādīnaṃ damanādīhi ekamattānaṃ damenti samenti parinibbāpentīti vuccanti. **Kālena kāla**nti kāle kāle. **Abhinivajjeyyāsī**ti gūthaṃ viya visaṃ viya aggiṃ viya ca suṭṭhu vajjeyyāsi. **Samādāyā**ti surabhikusumadāmaṃ viya amataṃ viya ca sammā ādāya pavatteyyāsi.

Idha ṭhatvā vattaṃ samānetabbaṃ. Antojanasmiṃ balakāyepi ekaṃ, khattiyesu ekaṃ, anuyantesu ekaṃ, brāhmaṇagahapatikesu ekaṃ, negamajānapadesu ekaṃ, samaṇabrāhmaṇesu ekaṃ, migapakkhīsu ekaṃ, adhammakārappaṭikkhepo ekaṃ, adhanānaṃ dhanānuppadānaṃ ekaṃ samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchanaṃ ekanti evametaṃ dasavidhaṃ hoti. Gahapatike pana pakkhijāte ca visuṃ katvā gaṇentassa dvādasavidhaṃ hoti. Pubbe avuttaṃ vā gaṇentena adhammarāgassa ca visamalobhassa ca pahānavasena dvādasavidhaṃ veditabbaṃ. **Idaṃ kho tāta ta**nti idaṃ dasavidhaṃ dvādasavidhañca ariyacakkavattivattaṃ nāma. **Vattamānassā**ti pūretvā vattamānassa. **Tadahuposathe**tiādi mahāsudassane vuttaṃ.

90. **Samatenā**ti attano matiyā. **Suda**nti nipātamattaṃ. **Pasāsatī**ti anusāsati. Idaṃ vuttaṃ hoti – porāṇakaṃ rājavaṃsaṃ rājapaveṇiṃ rājadhammaṃ pahāya attano matimatte ṭhatvā janapadaṃ anusāsatīti. Evamayaṃ maghadevavaṃsassa kaḷārajanako viya daḷhanemivaṃsassa upacchedako antimapuriso hutvā uppanno. **Pubbenāpara**nti pubbakālena sadisā hutvā aparakālaṃ. **Janapadā na pabbantī**ti na vaḍḍhanti. **Yathā taṃ pubbakāna**nti yathā pubbakānaṃ rājūnaṃ pubbe ca pacchā ca sadisāyeva hutvā pabbiṃsu, tathā na pabbanti. Katthaci suññā honti hataviluttā, telamadhuphāṇitādīsu ceva yāgubhattādīsu ca ojāpi parihāyitthāti attho.

Amaccā pārisajjāti amaccā ceva parisāvacarā ca. **Gaṇakamahāmattā**ti acchiddakādipāṭhagaṇakā ceva mahāamaccā ca. **Anīkaṭṭhā**ti hatthiācariyādayo. **Dovārikā**ti dvārarakkhino. **Mantassājīvino**ti mantā vuccati paññā, taṃ nissayaṃ katvā ye jīvanti paṇḍitā mahāmattā, tesaṃ etaṃ nāmaṃ.

Āyuvaṇṇādiparihānikathāvaṇṇanā

91. **No ca kho adhanāna**nti balavalobhattā pana adhanānaṃ daliddamanussānaṃ dhanaṃ nānuppadāsi. **Nānuppadiyamāne**ti ananuppadiyamāne, ayameva vā pāṭho. **Dāliddiya**nti daliddabhāvo. **Attanā ca jīvāhī**ti sayañca jīvaṃ yāpehīti attho. **Uddhaggika**ntiādīsu uparūparibhūmīsu phaladānavasena uddhamaggamassāti uddhaggikā. Saggassa hitā tatrupapattijananatoti sovaggikā. Nibbattaṭṭhāne sukho vipāko assāti sukhavipākā. Suṭṭhu aggānaṃ dibbavaṇṇādīnaṃ dasannaṃ visesānaṃ nibbattanato saggasaṃvattanikā. Evarūpaṃ dakkhiṇaṃ dānaṃ patiṭṭhapetīti attho.

92. **Pavaḍḍhissatī**ti vaḍḍhissati bahuṃ bhavissati. **Sunisedhaṃ nisedheyya**nti suṭṭhu nisiddhaṃ nisedheyyaṃ. **Mūlaghacca**nti mūlahataṃ. **Kharassarenā**ti pharusasaddena. **Paṇavenā**ti vajjhabheriyā.

93. **Sīsāni nesaṃ chindissāmā**ti yesaṃ antamaso mūlakamuṭṭhimpi harissāma, tesaṃ tatheva sīsāni chindissāma, yathā koci haṭabhāvampi na jānissati, amhākaṃ dāni kimettha rājāpi evaṃ uṭṭhāya paraṃ māretīti ayaṃ nesaṃ adhippāyo. **Upakkamiṃsū**ti ārabhiṃsu. **Panthaduhana**nti panthaghātaṃ, panthe ṭhatvā corakammaṃ.

94. **Na hi, devā**ti so kira cintesi – ‘‘ayaṃ rājā saccaṃ devāti mukhapaṭiññāya dinnāya mārāpeti, handāhaṃ musāvādaṃ karomī’’ti, maraṇabhayā ‘‘na hi devā’’ti avoca.

96. **Ekida**nti ettha **ida**nti nipātamattaṃ, eke sattāti attho. **Cāritta**nti micchācāraṃ. **Abhijjhābyāpādā**ti abhijjhā ca byāpādo ca. **Micchādiṭṭhī**ti natthi dinnantiādikā antaggāhikā paccanīkadiṭṭhi.

101. **Adhammarāgo**ti mātā mātucchā pitucchā mātulānītiādike ayuttaṭṭhāne rāgo. **Visamalobho**ti paribhogayuttesupi ṭhānesu atibalavalobho. **Micchādhammo**ti purisānaṃ purisesu itthīnañca itthīsu chandarāgo.

Amatteyyatātiādīsu mātu hito matteyyo, tassa bhāvo matteyyatā, mātari sammā paṭipattiyā etaṃ nāmaṃ. Tassā abhāvo ceva tappaṭipakkhatā ca amatteyyatā. **Apetteyyatā**dīsupi eseva nayo. **Na kule jeṭṭhāpacāyitā**ti kule jeṭṭhānaṃ apacitiyā nīcavuttiyā akaraṇabhāvo.

Dasavassāyukasamayavaṇṇanā

103. **Yaṃ imesa**nti yasmiṃ samaye imesaṃ. **Alaṃpateyyā**ti patino dātuṃ yuttā. **Imāni rasānī**ti imāni loke aggarasāni. **Atibyādippissantī**ti ativiya dippissanti, ayameva vā pāṭho. **Kusalantipi na bhavissatī**ti kusalanti nāmampi na bhavissati, paññattimattampi na paññāyissatīti attho. **Pujjā ca bhavissanti pāsaṃsā cā**ti pūjārahā ca bhavissanti pasaṃsārahā ca. Tadā kira manussā ‘‘asukena nāma mātā pahatā, pitā pahato, samaṇabrāhmaṇā jīvitā voropitā, kule jeṭṭhānaṃ atthibhāvampi na jānāti, aho puriso’’ti tameva pūjessanti ceva pasaṃsissanti ca.

Na bhavissati mātāti vāti ayaṃ mayhaṃ mātāti garucittaṃ na bhavissati. Gehe mātugāmaṃ viya nānāvidhaṃ asabbhikathaṃ kathayamānā agāravupacārena upasaṅkamissanti. **Mātucchā**dīsupi eseva nayo. Ettha ca **mātucchā**ti mātubhaginī. **Mātulānī**ti mātulabhariyā. **Ācariyabhariyā**ti sippāyatanāni sikkhāpakassa ācariyassa bhariyā. **Garūnaṃ dārā**ti cūḷapitumahāpituādīnaṃ bhariyā. **Sambheda**nti missībhāvaṃ, mariyādabhedaṃ vā.

Tibbo āghāto paccupaṭṭhito bhavissatīti balavakopo punappunaṃ uppattivasena paccupaṭṭhito bhavissati. Aparāni dve etasseva vevacanāni. Kopo hi cittaṃ āghātetīti **āghāto.** Attano ca parassa ca hitasukhaṃ byāpādetīti **byāpādo.** Manopadūsanato **manopadoso**ti vuccati. **Tibbaṃ vadhakacitta**nti piyamānassāpi paraṃ māraṇatthāya vadhakacittaṃ. Tassa vatthuṃ dassetuṃ **mātupi puttamhī**tiādi vuttaṃ. **Māgavikassā**ti migaluddakassa.

104. **Satthantarakappo**ti satthena antarakappo. Saṃvaṭṭakappaṃ appatvā antarāva lokavināso. Antarakappo ca nāmesa dubbhikkhantarakappo rogantarakappo satthantarakappoti tividho. Tattha lobhussadāya pajāya dubbhikkhantarakappo hoti. Mohussadāya rogantarakappo. Dosussadāya satthantarakappo. Tattha dubbhikkhantarakappena naṭṭhā yebhuyyena pettivisaye upapajjanti. Kasmā? Āhāranikantiyā balavattā. Rogantarakappena naṭṭhā yebhuyyena sagge nibbattanti kasmā? Tesañhi ‘‘aho vataññesaṃ sattānaṃ evarūpo rogo na bhaveyyā’’ti mettacittaṃ uppajjatīti. Satthantarakappena naṭṭhā yebhuyyena niraye upapajjanti. Kasmā? Aññamaññaṃ balavāghātatāya.

Migasaññanti ‘‘ayaṃ migo, ayaṃ migo’’ti saññaṃ. **Tiṇhāni satthāni hatthesu pātubhavissantī**ti tesaṃ kira hatthena phuṭṭhamattaṃ yaṃkiñci antamaso tiṇapaṇṇaṃ upādāya āvudhameva bhavissati. **Mā ca mayaṃ kañcī**ti mayaṃ kañci ekapurisampi jīvitā mā voropayimha. **Mā ca amhe kocī**ti amhepi koci ekapuriso jīvitā mā voropayittha. **Yaṃnūna maya**nti ayaṃ lokavināso paccupaṭṭhito, na sakkā dvīhi ekaṭṭhāne ṭhitehi jīvitaṃ laddhunti maññamānā evaṃ cintayiṃsu. **Vanagahana**nti vanasaṅkhātehi tiṇagumbalatādīhi gahanaṃ duppavesaṭṭhānaṃ. **Rukkhagahana**nti rukkhehi gahanaṃ duppavesaṭṭhānaṃ. **Nadīvidugga**nti nadīnaṃ antaradīpādīsu duggamanaṭṭhānaṃ. **Pabbatavisama**nti pabbatehi visamaṃ, pabbatesupi vā visamaṭṭhānaṃ. **Sabhāgāyissantī**ti yathā ahaṃ jīvāmi diṭṭhā bho sattā, tvampi tathā jīvasīti evaṃ sammodanakathāya attanā sabhāge karissanti.

Āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

105. **Āyata**nti mahantaṃ. **Pāṇātipātā virameyyāmā**ti pāṇātipātato osakkeyyāma. Pāṇātipātaṃ virameyyāmātipi sajjhāyanti, tattha pāṇātipātaṃ pajaheyyāmāti attho. **Vīsativassāyukā**ti mātāpitaro pāṇātipātā paṭiviratā, puttā kasmā vīsativassāyukā ahesunti khettavisuddhiyā. Tesañhi mātāpitaro sīlavanto jātā. Iti sīlagabbhe vaḍḍhitattā imāya khettavisuddhiyā dīghāyukā ahesuṃ. Ye panettha kālaṃ katvā tattheva nibbattā, te attanova sīlasampattiyā dīghāyukā ahesuṃ.

Assāmāti bhaveyyāma. **Cattārīsavassāyukā**tiādayo koṭṭhāsā adinnādānādīhi paṭiviratānaṃ vasena veditabbā.

Saṅkharājauppattivaṇṇanā

106. **Icchā**ti mayhaṃ bhattaṃ dethāti evaṃ uppajjanakataṇhā. **Anasana**nti na asanaṃ avipphārikabhāvo kāyālasiyaṃ, bhattaṃ bhuttānaṃ bhattasammadapaccayā nipajjitukāmatājanako kāyadubbalabhāvoti attho. **Jarā**ti pākaṭajarā. **Kukkuṭasampātikā**ti ekagāmassa chadanapiṭṭhato uppatitvā itaragāmassa chadanapiṭṭhe patanasaṅkhāto kukkuṭasampāto. Etāsu atthīti kukkuṭasampātikā. ‘‘Kukkuṭasampādikā’’tipi pāṭho, gāmantarato gāmantaraṃ kukkuṭānaṃ padasā gamanasaṅkhāto kukkuṭasampādo etāsu atthīti attho. Ubhayampetaṃ ghananivāsataṃyeva dīpeti. **Avīci maññe phuṭo bhavissatī**ti avīcimahānirayo viya nirantarapūrito bhavissati.

107. ‘‘Asītivassasahassāyukesu, bhikkhave, manussesu **metteyyo** nāma bhagavā loke uppajjissatī’’ti na vaḍḍhamānakavasena vuttaṃ. Na hi buddhā vaḍḍhamāne āyumhi nibbattanti, hāyamāne pana nibbattanti. Tasmā yadā taṃ āyu vaḍḍhitvā asaṅkheyyataṃ patvā puna hāyamānaṃ asītivassasahassakāle ṭhassati, tadā uppajjissatīti attho. **Pariharissatī**ti idaṃ pana parivāretvā vicarantānaṃ vasena vuttaṃ. **Yūpo**ti pāsādo. **Raññā mahāpanādena kārāpito**ti raññā hetubhūtena tassatthāya sakkena devarājena vissakammadevaputtaṃ pesetvā kārāpito. Pubbe kira dve pitāputtā naḷakārā paccekabuddhassa naḷehi ca udumbarehi ca paṇṇasālaṃ kārāpetvā taṃ tattha vāsāpetvā catūhi paccayehi upaṭṭhahiṃsu. Te kālaṃ katvā devaloke nibbattā. Tesu pitā devalokeyeva aṭṭhāsi. Putto devalokā cavitvā surucissa rañño deviyā sumedhāya kucchismiṃ nibbatto. Mahāpanādo nāma kumāro ahosi. So aparabhāge chattaṃ ussāpetvā mahāpanādo nāma rājā jāto. Athassa puññānubhāvena sakko devarājā vissakammadevaputtaṃ rañño pāsādaṃ karohīti pahiṇi so tassa pāsādaṃ nimmini pañcavīsatiyojanubbedhaṃ sattaratanamayaṃ satabhūmakaṃ. Yaṃ sandhāya jātake vuttaṃ –

> ‘‘Panādo nāma so rājā, yassa yūpo suvaṇṇayo;
> Tiriyaṃ soḷasubbedho, uddhamāhu sahassadhā.
>
> Sahassakaṇḍo satageṇḍu, dhajālu haritāmayo;
> Anaccuṃ tattha gandhabbā, cha sahassāni sattadhā.
>
> Evametaṃ tadā āsi, yathā bhāsasi bhaddaji;
> Sakko ahaṃ tadā āsiṃ, veyyāvaccakaro tavā’’ti. (jā. 5.3.42);

So rājā tattha yāvatāyukaṃ vasitvā kālaṃ katvā devaloke nibbatti. Tasmiṃ devaloke nibbatte so pāsādo mahāgaṅgāya anusotaṃ pati. Tassa dhurasopānasammukhaṭṭhāne payāgapatiṭṭhānaṃ nāma nagaraṃ māpitaṃ. Thupikāsammukhaṭṭhāne koṭigāmo nāma. Aparabhāge amhākaṃ bhagavato kāle so naḷakāradevaputto devalokato cavitvā manussapathe bhaddajiseṭṭhi nāma hutvā satthu santike pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇi. So nāvāya gaṅgātaraṇadivase bhikkhusaṅghassa taṃ pāsādaṃ dassetīti vatthu vitthāretabbaṃ. Kasmā panesa pāsādo na antarahitoti? Itarassa ānubhāvā. Tena saddhiṃ puññaṃ katvā devaloke nibbattakulaputto anāgate saṅkho nāma rājā bhavissati. Tassa paribhogatthāya so pāsādo uṭṭhahissati, tasmā na antarahitoti.

108. **Ussāpetvā**ti taṃ pāsādaṃ uṭṭhāpetvā. **Ajjhāvasitvā**ti tattha vasitvā. **Taṃ datvā vissajjitvā**ti taṃ pāsādaṃ dānavasena datvā nirapekkho pariccāgavasena ca vissajjitvā. Kassa ca evaṃ datvāti? Samaṇādīnaṃ. Tenāha – ‘‘samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavanibbakayācakānaṃ dānaṃ datvā’’ti. Kathaṃ pana so ekaṃ pāsādaṃ bahūnaṃ dassatīti? Evaṃ kirassa cittaṃ uppajjissati ‘‘ayaṃ pāsādo vippakiriyatū’’ti. So khaṇḍakhaṇḍaso vippakirissati. So taṃ alaggamānova hutvā ‘‘yo yattakaṃ icchati, so tattakaṃ gaṇhatū’’ti dānavasena vissajjissati. Tena vuttaṃ – ‘‘dānaṃ datvā metteyyassa bhagavato… pe… viharissatī’’ti. Ettakena bhagavā vaṭṭagāmikusalassa anusandhiṃ dasseti.

109. Idāni vivaṭṭagāmikusalassa anusandhiṃ dassento puna **attadīpā, bhikkhave, viharathā**tiādimāha.

Bhikkhuno āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

110. **Idaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno āyusmi**nti bhikkhave yaṃ vo ahaṃ āyunāpi vaḍḍhissathāti avocaṃ, tattha idaṃ bhikkhuno āyusmiṃ idaṃ āyukāraṇanti attho. Tasmā tumhehi āyunā vaḍḍhitukāmehi ime cattāro iddhipādā bhāvetabbāti dasseti.

Vaṇṇasminti yaṃ vo ahaṃ vaṇṇenapi vaḍḍhissathāti avocaṃ, idaṃ tattha vaṇṇakāraṇaṃ. Sīlavato hi avippaṭisārādīnaṃ vasena sarīravaṇṇopi kittivasena guṇavaṇṇopi vaḍḍhati. Tasmā tumhehi vaṇṇena vaḍḍhitukāmehi sīlasampannehi bhavitabbanti dasseti.

Sukhasminti yaṃ vo ahaṃ sukhenapi vaḍḍhissathāti avocaṃ, idaṃ tattha vivekajaṃ pītisukhādinānappakārakaṃ jhānasukhaṃ. Tasmā tumhehi sukhena vaḍḍhitukāmehi imāni cattāri jhānāni bhāvetabbāni.

Bhogasminti yaṃ vo ahaṃ bhogenapi vaḍḍhissathāti avocaṃ, ayaṃ so appamāṇānaṃ sattānaṃ appaṭikūlatāvaho sukhasayanādi ekādasānisaṃso sabbadisāvipphāritabrahmavihārabhogo. Tasmā tumhehi bhogena vaḍḍhitukāmehi ime brahmavihārā bhāvetabbā.

Balasminti yaṃ vo ahaṃ balenapi vaḍḍhissathāti avocaṃ, idaṃ āsavakkhayapariyosāne uppannaṃ arahattaphalasaṅkhātaṃ balaṃ. Tasmā tumhehi balena vaḍḍhitukāmehi arahattappattiyā yogo karaṇīyo.

Yathayidaṃ, bhikkhave, mārabalanti yathā idaṃ devaputtamāramaccumārakilesamārānaṃ balaṃ duppasahaṃ durabhisambhavaṃ, evaṃ aññaṃ loke ekabalampi na samanupassāmi. Tampi balaṃ idameva arahattaphalaṃ pasahati abhibhavati ajjhottharati. Tasmā ettheva yogo karaṇīyoti dasseti.

Evamidaṃ puññanti evaṃ idaṃ lokuttarapuññampi yāva āsavakkhayā pavaḍḍhatīti vivaṭṭagāmikusalānusandhiṃ niṭṭhapento arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi. Suttapariyosāne vīsati bhikkhusahassāni arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Caturāsīti pāṇasahassāni amatapānaṃ piviṃsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Cakkavattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aggaññasuttavaṇṇanā

Vāseṭṭhabhāradvājavaṇṇanā

111. **Evaṃ me suta**nti aggaññasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā – **pubbārāme migāramātupāsāde**ti ettha ayaṃ anupubbikathā. Atīte satasahassakappamatthake ekā upāsikā padumuttaraṃ bhagavantaṃ nimantetvā buddhappamukhassa bhikkhusatasahassassa dānaṃ datvā bhagavato pādamūle nipajjitvā ‘‘anāgate tumhādisassa buddhassa aggupaṭṭhāyikā homī’’ti patthanaṃ akāsi. Sā kappasatasahassaṃ devesu ceva manussesu ca saṃsaritvā amhākaṃ bhagavato kāle bhaddiyanagare meṇḍakaseṭṭhiputtassa dhanañcayaseṭṭhino gehe sumanadeviyā kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhi. Jātakāle tassā visākhāti nāmaṃ akaṃsu. Sā yadā bhagavā bhaddiyanagaraṃ āgamāsi, tadā pañcadāsisatehi saddhiṃ bhagavato paccuggamanaṃ katvā paṭhamadassanamhiyeva sotāpannā ahosi.

Aparabhāge sāvatthiyaṃ migāraseṭṭhiputtassa puṇṇavaḍḍhanakumārassa gehaṃ gatā. Tattha naṃ migāraseṭṭhi mātuṭṭhāne ṭhapesi. Tasmā migāramātāti vuccati. Patikulaṃ gacchantiyā cassā pitā mahālatāpiḷandhanaṃ nāma kārāpesi. Tasmiṃ piḷandhane catasso vajiranāḷiyo upayogaṃ agamaṃsu, muttānaṃ ekādasa nāḷiyo, pavāḷassa dvāvīsati nāḷiyo, maṇīnaṃ tettiṃsa nāḷiyo. Iti etehi ca aññehi ca sattahi ratanehi niṭṭhānaṃ agamāsi. Taṃ sīse paṭimukkaṃ yāva pādapiṭṭhiyā bhassati. Pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhārayamānāva naṃ itthī dhāretuṃ sakkoti. Sā aparabhāge dasabalassa aggupaṭṭhāyikā hutvā taṃ pasādhanaṃ vissajjetvā navahi koṭīhi bhagavato vihāraṃ kārayamānā karīsamatte bhūmibhāge pāsādaṃ kāresi. Tassa uparibhūmiyaṃ pañca gabbhasatāni honti, heṭṭhimabhūmiyaṃ pañcāti gabbhasahassappaṭimaṇḍito ahosi. Sā ‘‘suddhapāsādova na sobhatī’’ti taṃ parivāretvā pañca duvaḍḍhagehasatāni, pañca cūḷapāsādasatāni, pañca dīghasālasatāni ca kārāpesi. Vihāramaho catūhi māsehi niṭṭhānaṃ agamāsi.

Mātugāmattabhāve ṭhitāya visākhāya viya aññissā buddhasāsane dhanapariccāgo nāma natthi, purisattabhāve ṭhitassa anāthapiṇḍikassa viya aññassāti. So hi catupaṇṇāsakoṭiyo vissajjetvā sāvatthiyā dakkhiṇabhāge anurādhapurassa mahāvihārasadise ṭhāne jetavanamahāvihāraṃ nāma kāresi. Visākhā sāvatthiyā pācīnabhāge uttaradeviyā vihārasadise ṭhāne pubbārāmaṃ nāma kāresi. Bhagavā imesaṃ dvinnaṃ kulānaṃ anukampāya sāvatthiṃ nissāya viharanto imesu dvīsu vihāresu nibaddhavāsaṃ vasi. Ekaṃ antovassaṃ jetavane vasati, ekaṃ pubbārāme. Tasmiṃ samaye pana bhagavā pubbārāme viharati. Tena vuttaṃ ‘‘pubbārāme migāramātupāsāde’’ti.

Vāseṭṭhabhāradvājāti vāseṭṭho ca sāmaṇero bhāradvājo ca. **Bhikkhūsu parivasantī**ti te neva titthiyaparivāsaṃ vasanti, na āpattiparivāsaṃ. Aparipuṇṇavassattā pana bhikkhubhāvaṃ patthayamānā vasanti. Tenevāha ‘‘bhikkhubhāvaṃ ākaṅkhamānā’’ti. Ubhopi hete udiccabrāhmaṇamahāsālakule nibbattā, cattālīsa cattālīsa koṭivibhavā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū majjhimanikāye **vāseṭṭhasuttaṃ** sutvā saraṇaṃ gatā, **tevijjasuttaṃ** sutvā pabbajitvā imasmiṃ kāle bhikkhubhāvaṃ ākaṅkhamānā parivasanti. **Abbhokāse caṅkamatī**ti uttaradakkhiṇena āyatassa pāsādassa puratthimadisābhāge pāsādacchāyāyaṃ yantarajjūhi ākaḍḍhiyamānaṃ ratanasatubbedhaṃ suvaṇṇaagghikaṃ viya anilapathe vidhāvantīhi chabbaṇṇāhi buddharasmīhi sobhamāno aparāparaṃ caṅkamati.

113. **Anucaṅkamiṃsū**ti añjaliṃ paggayha onatasarīrā hutvā anuvattamānā caṅkamiṃsu. **Vāseṭṭhaṃ āmantesī**ti so tesaṃ paṇḍitataro gahetabbaṃ vissajjetabbañca jānāti, tasmā taṃ āmantesi. **Tumhe khvatthā**ti tumhe kho attha. **Brāhmaṇajaccā**ti, brāhmaṇajātikā. **Brāhmaṇakulīnā**ti brāhmaṇesu kulīnā kulasampannā. **Brāhmaṇakulā**ti brāhmaṇakulato, bhogādisampannaṃ brāhmaṇakulaṃ pahāyāti attho. **Na akkosantī**ti dasavidhena akkosavatthunā na akkosanti. **Na paribhāsantī**ti nānāvidhāya paribhavakathāya na paribhāsantīti attho. Iti bhagavā ‘‘brāhmaṇā ime sāmaṇere akkosanti paribhāsantī’’ti jānamānova pucchati. Kasmā? Ime mayā apucchitā paṭhamataraṃ na kathessanti, akathite kathā na samuṭṭhātīti kathāsamuṭṭhāpanatthāya. **Tagghā**ti ekaṃsavacane nipāto, ekaṃseneva no, bhante, brāhmaṇā akkosanti paribhāsantīti vuttaṃ hoti. **Attarūpāyā**ti attano anurūpāya. **Paripuṇṇāyā**ti yathāruci padabyañjanāni āropetvā āropetvā paripūritāya. **No aparipuṇṇāyā**ti antarā aṭṭhapitāya nirantaraṃ pavattāya.

Kasmā pana brāhmaṇā ime sāmaṇere akkosantīti? Appatiṭṭhatāya. Ime hi sāmaṇerā aggabrāhmaṇānaṃ puttā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū jambudīpe brāhmaṇānaṃ antare pākaṭā sambhāvitā tesaṃ pabbajitattā aññe brāhmaṇaputtā pabbajiṃsu. Atha kho brāhmaṇā ''apatiṭṭhā mayaṃ jātā''ti imāya appatiṭṭhatāya gāmadvārepi antogāmepi te disvā ''tumhehi brāhmaṇasamayo bhinno, muṇḍasamaṇakassa pacchato pacchato rasagiddhā hutvā vicarathā''tiādīni ceva pāḷiyaṃ āgatāni ''brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo''tiādīni ca vatvā akkosanti. Sāmaṇerā tesu akkosantesupi kopaṃ vā āghātaṃ vā akatvā kevalaṃ bhagavatā puṭṭhā ''taggha no, bhante, brāhmaṇā akkosanti paribhāsantī''ti ārocesuṃ. Atha ne bhagavā akkosanākāraṃ pucchanto **yathā kathaṃ pana vo**ti pucchati. Te ācikkhantā **brāhmaṇā bhante**tiādimāhaṃsu.

Tattha **seṭṭho vaṇṇo**ti jātigottādīnaṃ paññāpanaṭṭhāne brāhmaṇova seṭṭhoti dassenti. **Hīnā aññe vaṇṇā**ti itare tayo vaṇṇā hīnā lāmakāti vadanti. **Sukko**ti paṇḍaro. **Kaṇho**ti kāḷako. **Sujjhantī**ti jātigottādīnaṃ paññāpanaṭṭhāne sujjhanti. **Brahmuno puttā**ti mahābrahmuno puttā. **Orasā mukhato jātā**ti ure vasitvā mukhato nikkhantā, ure katvā saṃvaḍḍhitāti vā orasā. **Brahmajā**ti brahmato nibbattā. **Brahmanimmitā**ti brahmunā nimmitā. **Brahmadāyādā**ti brahmuno dāyādā. **Hīnamattha vaṇṇaṃ ajjhupagatā**ti hīnaṃ vaṇṇaṃ ajjhupagatā attha. **Muṇḍake samaṇake**ti nindantā jigucchantā vadanti, na muṇḍakamattañceva samaṇamattañca sandhāya. **Ibbhe**ti gahapatike. **Kaṇhe**ti kāḷake. **Bandhū**ti mārassa bandhubhūte mārapakkhike. **Pādāpacce**ti mahābrahmuno pādānaṃ apaccabhūte pādato jāteti adhippāyo.

114. ''Taggha vo, vāseṭṭha, brāhmaṇā porāṇaṃ assarantā evamāhaṃsū''ti ettha **vo**ti nipātamattaṃ, sāmivacanaṃ vā, tumhākaṃ brāhmaṇāti attho. **Porāṇa**nti porāṇakaṃ aggaññaṃ lokuppatticariyavaṃsaṃ. **Assarantā**ti assaramānā. Idaṃ vuttaṃ hoti, ekaṃsena vo, vāseṭṭha, brāhmaṇā porāṇaṃ lokuppattiṃ ananussarantā ajānantā evaṃ vadantīti. ''Dissanti kho panā''ti evamādi tesaṃ laddhibhindanatthāya vuttaṃ. Tattha **brāhmaṇiyo**ti brāhmaṇānaṃ puttappaṭilābhatthāya āvāhavivāhavasena kulaṃ ānītā brāhmaṇiyo dissanti. Tā kho panetā aparena samayena utuniyopi honti, sañjātapupphāti attho. **Gabbhiniyo**ti sañjātagabbhā. **Vijāyamānā**ti puttadhītaro janayamānā. **Pāyamānā**ti dārake thaññaṃ pāyantiyo. **Yonijāva samānā**ti brāhmaṇīnaṃ passāvamaggena jātā samānā. **Evamāhaṃsū**ti evaṃ vadanti. Kathaṃ? ''Brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo…pe… brahmadāyādā''ti. Yadi pana nesaṃ taṃ saccavacanaṃ siyā, brāhmaṇīnaṃ kucchi mahābrahmassa uro bhaveyya, brāhmaṇīnaṃ passāvamaggo mahābrahmuno mukhaṃ bhaveyya, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha ''te ca brahmūnañceva abbhācikkhantī''tiādi.

Catuvaṇṇasuddhivaṇṇanā

Ettāvatā ''mayaṃ mahābrahmuno ure vasitvā mukhato nikkhantāti vattuṃ mā labhantū''ti imaṃ mukhacchedakavādaṃ vatvā puna cattāropi vaṇṇā kusale dhamme samādāya vattantāva sujjhantīti dassanatthaṃ **cattārome, vāseṭṭha, vaṇṇā**tiādimāha. **Akusalasaṅkhātā**ti akusalāti saṅkhātā akusalakoṭṭhāsabhūtā vā. Esa nayo sabbattha. **Na alamariyā**ti ariyabhāve asamatthā. **Kaṇhā**ti pakatikāḷakā. **Kaṇhavipākā**ti vipākopi nesaṃ kaṇho dukkhoti attho. **Khattiyepi te**ti khattiyamhipi te. **Ekacce**ti ekasmiṃ. Esa nayo sabbattha.

Sukkāti nikkilesabhāvena paṇḍarā. **Sukkavipākā**ti vipākopi nesaṃ sukko sukhoti attho.

116. **Ubhayavokiṇṇesu vattamānesū**ti ubhayesu vokiṇṇesu missībhūtesu hutvā vattamānesu. Katamesu ubhayesūti? Kaṇhasukkesu dhammesu viññugarahitesu ceva viññuppasatthesu ca. **Yadettha brāhmaṇā evamāhaṃsū**ti ettha etesu kaṇhasukkadhammesu vattamānāpi brāhmaṇā yadetaṃ evaṃ vadanti ‘‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo’’tiādi. **Taṃ nesaṃ viññū nānujānantī**ti ye loke paṇḍitā, te nānumodanti, na pasaṃsantīti attho. **Taṃ kissa hetu? Imesañhi vāseṭṭhā**tiādimhi ayaṃ saṅkhepattho. Yaṃ vuttaṃ nānujānantīti, taṃ kasmāti ce? Yasmā imesaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ yo bhikkhu arahaṃ… pe… sammadaññā vimutto, so tesaṃ aggamakkhāyati, te ca na evarūpā. Tasmā nesaṃ viññū nānujānanti.

Arahantiādipadesu cettha kilesānaṃ ārakattādīhi kāraṇehi **arahaṃ.** Āsavānaṃ khīṇattā **khīṇāsavo**. Satta sekkhā puthujjanakalyāṇakā ca brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma. Ayaṃ pana vutthavāsoti **vusitavā.** Catūhi maggehi catūsu saccesu parijānanādikaraṇīyaṃ kataṃ assāti **katakaraṇīyo.** Kilesabhāro ca khandhabhāro ca ohito assāti **ohitabhāro.** Ohitoti ohārito. Sundaro attho, sako vā attho sadattho, anuppatto sadattho etenāti **anuppattasadattho.** Bhavasaṃyojanaṃ vuccati taṇhā, sā parikkhīṇā assāti **parikkhīṇabhavasaṃyojano. Sammadaññā vimutto**ti sammā hetunā kāraṇena jānitvā vimutto. **Janetasmi**nti jane etasmiṃ, imasmiṃ loketi attho. **Diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañcā**ti idhattabhāve ca parattabhāve.

117. **Anantarā**ti antaravirahitā, attano kulena sadisāti attho. **Anuyuttā**ti vasavattino. **Nipaccakāra**nti mahallakatarā nipaccakāraṃ dassenti. Daharatarā abhivādanādīni karonti. Tattha **sāmīcikamma**nti taṃtaṃvattakaraṇādi anucchavikakammaṃ.

118. **Niviṭṭhā**ti abhiniviṭṭhā acalaṭṭhitā. Kassa pana evarūpā saddhā hotīti? Sotāpannassa. So hi niviṭṭhasaddho asinā sīse chejjamānepi buddho abuddhoti vā, dhammo adhammoti vā, saṅgho asaṅghoti vā na vadati. Patiṭṭhitasaddho hoti sūrambaṭṭho viya.

So kira satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpanno hutvā gehaṃ agamāsi. Atha māro dvattiṃsavaralakkhaṇappaṭimaṇḍitaṃ buddharūpaṃ māpetvā tassa gharadvāre ṭhatvā ‘‘satthā āgato’’ti sāsanaṃ pahiṇi. Sūrambaṭṭho cintesi ‘‘ahaṃ idāneva satthu santike dhammaṃ sutvā āgato, kiṃ nu kho bhavissatī’’ti upasaṅkamitvā satthusaññāya vanditvā aṭṭhāsi. Māro āha – ‘‘ambaṭṭha, yaṃ te mayā ‘rūpaṃ aniccaṃ…pe… viññāṇaṃ aniccanti kathitaṃ, taṃ dukkathitaṃ. Anupadhāretvāva hi mayā evaṃ vuttaṃ. Tasmā tvaṃ ‘rūpaṃ niccaṃ…pe… viññāṇaṃ nicca’nti gaṇhāhī’’ti. So cintesi – ‘‘aṭṭhānametaṃ yaṃ buddhā anupadhāretvā apaccakkhaṃ katvā kiñci katheyyuṃ, addhā ayaṃ mayhaṃ vicchindajananatthaṃ māro āgato’’ti. Tato naṃ ‘‘tvaṃ mārosī’’ti āha. So musāvādaṃ kātuṃ nāsakkhi. ‘‘Āma mārosmī’’ti paṭijānāti. ‘‘Kasmā āgatosī’’ti? Tava saddhācālanatthanti āha. ‘‘Kaṇha pāpima, tvaṃ tāva eko tiṭṭha, tādisānaṃ mārānaṃ satampi sahassampi satasahassampi mama saddhaṃ cāletuṃ asamatthaṃ, maggena āgatasaddhā nāma thirā silāpathaviyaṃ patiṭṭhitasineru viya acalā hoti, kiṃ tvaṃ etthā’’ti accharaṃ pahari. So ṭhātuṃ asakkonto tattheva antaradhāyi. Evarūpaṃ saddhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ ‘‘niviṭṭhā’’ti.

Mūlajātā patiṭṭhitāti maggamūlassa sañjātattā tena maggamūlena patiṭṭhitā. **Daḷhā**ti thirā. **Asaṃhāriyā**ti sunikhātaindakhīlo viya kenaci cāletuṃ asakkuṇeyyā. **Tassetaṃ kallaṃ vacanāyā**ti tassa ariyasāvakassa yuttametaṃ vattuṃ. Kinti? ‘‘Bhagavatomhi putto oraso’’ti evamādi. So hi bhagavantaṃ nissāya ariyabhūmiyaṃ jātoti **bhagavato putto.** Ure vasitvā mukhato nikkhantadhammaghosavasena maggaphalesu patiṭṭhitattā **oraso mukhato jāto.** Ariyadhammato jātattā ariyadhammena ca nimmitattā **dhammajo dhammanimmito.** Navalokuttaradhammadāyajjaṃ arahatīti **dhammadāyādo. Taṃ kissa hetū**ti yadetaṃ ‘‘bhagavatomhi putto’’ti vatvā ‘‘dhammajo dhammanimmito’’ti vuttaṃ, taṃ kasmāti ce? Idānissa atthaṃ dassento **tathāgatassa heta**ntiādimāha. Tattha ‘‘dhammakāyo itipī’’ti kasmā tathāgato ‘‘dhammakāyo’’ti vutto? Tathāgato hi tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ hadayena cintetvā vācāya abhinīhari. Tenassa kāyo dhammamayattā dhammova. Iti dhammo kāyo assāti **dhammakāyo.** Dhammakāyattā eva **brahmakāyo.** Dhammo hi seṭṭhatthena brahmāti vuccati. **Dhammabhūto**ti dhammasabhāvo. Dhammabhūtattā eva **brahmabhūto.**

119. Ettāvatā bhagavā seṭṭhacchedakavādaṃ dassetvā idāni aparenapi nayena seṭṭhacchedakavādameva dassetuṃ **hoti kho so, vāseṭṭha, samayo**tiādimāha. Tattha saṃvaṭṭavivaṭṭakathā **brahmajāle** vitthāritāva. **Itthattaṃ āgacchantī**ti itthabhāvaṃ manussattaṃ āgacchanti. **Tedha honti manomayā**ti te idha manussaloke nibbattamānāpi opapātikā hutvā maneneva nibbattāti manomayā. Brahmaloke viya idhāpi nesaṃ pītiyeva āhārakiccaṃ sādhetīti **pītibhakkhā.** Eteneva nayena **sayaṃpabhā**dīnipi veditabbānīti.

Rasapathavipātubhāvavaṇṇanā

120. **Ekodakībhūta**nti sabbaṃ cakkavāḷaṃ ekodakameva bhūtaṃ. **Andhakāro**ti tamo. **Andhakāratimisā**ti cakkhuviññāṇuppattinivāraṇena andhabhāvakaraṇaṃ bahalatamaṃ. **Samatanī**ti patiṭṭhahi samantato patthari. **Payaso tattassā**ti tattassa khīrassa. **Vaṇṇasampannā**ti vaṇṇena sampannā. Kaṇikārapupphasadiso hissā vaṇṇo ahosi. **Gandhasampannā**ti gandhena sampannā dibbagandhaṃ vāyati. **Rasasampannā**ti rasena sampannā pakkhittadibbojā viya hoti. **Khuddamadhu**nti khuddakamakkhikāhi katamadhuṃ. **Aneḷaka**nti niddosaṃ makkhikaṇḍakavirahitaṃ. **Lolajātiko**ti lolasabhāvo. Atītānantarepi kappe loloyeva. **Ambho**ti acchariyajāto āha. **Kimevidaṃ bhavissatī**ti vaṇṇopissā manāpo gandhopi, raso panassā kīdiso bhavissatīti attho. Yo tattha uppannalobho, so rasapathaviṃ aṅguliyā sāyi, aṅguliyā gahetvā jivhagge ṭhapesi.

Acchādesīti jivhagge ṭhapitamattā satta rasaharaṇīsahassāni pharitvā manāpā hutvā tiṭṭhati. **Taṇhā cassa okkamī**ti tattha cassa taṇhā uppajji.

Candimasūriyādipātubhāvavaṇṇanā

121. **Āluppakārakaṃ upakkamiṃsu paribhuñjitu**nti ālopaṃ katvā piṇḍe piṇḍe chinditvā paribhuñjituṃ ārabhiṃsu. **Candimasūriyā**ti candimā ca sūriyo ca. **Pāturahesu**nti pātubhaviṃsu.

Ko pana tesaṃ paṭhamaṃ pātubhavi, ko kasmiṃ vasati, kassa kiṃ pamāṇaṃ, ko upari, ko sīghaṃ gacchati, kati nesaṃ vīthiyo, kathaṃ caranti, kittake ṭhāne ālokaṃ karontīti? Ubho ekato pātubhavanti. Sūriyo paṭhamataraṃ paññāyati. Tesañhi sattānaṃ sayaṃpabhāya antarahitāya andhakāro ahosi. Te bhītatasitā ‘‘bhaddakaṃ vatassa sace āloko pātubhaveyyā’’ti cintayiṃsu. Tato mahājanassa sūrabhāvaṃ janayamānaṃ sūriyamaṇḍalaṃ uṭṭhahi. Tenevassa sūriyoti nāmaṃ ahosi. Tasmiṃ divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate puna andhakāro ahosi. Te ‘‘bhaddakaṃ vatassa sace añño āloko uppajjeyyā’’ti cintayiṃsu. Atha nesaṃ chandaṃ ñatvāva candamaṇḍalaṃ uṭṭhahi. Tenevassa candoti nāmaṃ ahosi.

Tesu cando antomaṇivimāne vasati. Taṃ bahi rajatena parikkhittaṃ. Ubhayampi sītalameva ahosi. Sūriyo antokanakavimāne vasati. Taṃ bāhiraṃ phalikaparikkhittaṃ hoti. Ubhayampi uṇhameva.

Pamāṇato cando ujukaṃ ekūnapaññāsayojano. Parimaṇḍalato tīhi yojanehi ūnadiyaḍḍhasatayojano. Sūriyo ujukaṃ paññāsayojano, parimaṇḍalato diyaḍḍhasatayojano.

Cando heṭṭhā, sūriyo upari, antarā nesaṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato sūriyassa uparimantato yojanasataṃ hoti.

Cando ujukaṃ saṇikaṃ gacchati, tiriyaṃ sīghaṃ. Dvīsu passesu nakkhattatārakā gacchanti. Cando dhenu viya vacchaṃ taṃ taṃ nakkhattaṃ upasaṅkamati. Nakkhattāni pana attano ṭhānaṃ na vijahanti. Sūriyassa ujukaṃ gamanaṃ sīghaṃ, tiriyaṃ gamanaṃ dandhaṃ. So kāḷapakkhauposathato pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati. Atha cando lekhā viya paññāyati. Pakkhassa dutiyāya satasahassanti evaṃ yāva uposathadivasā satasahassaṃ satasahassaṃ ohāya gacchati. Atha cando anukkamena vaḍḍhitvā uposathadivase paripuṇṇo hoti. Puna pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ dhāvitvā gaṇhāti. Dutiyāya satasahassanti evaṃ yāva uposathadivasā satasahassaṃ satasahassaṃ dhāvitvā gaṇhāti. Atha cando anukkamena hāyitvā uposathadivase sabbaso na paññāyati. Candaṃ heṭṭhā katvā sūriyo upari hoti. Mahatiyā pātiyā khuddakabhājanaṃ viya candamaṇḍalaṃ pidhīyati. Majjhanhike gehacchāyā viya candassa chāyā na paññāyati. So chāyāya apaññāyamānāya dūre ṭhitānaṃ divā padīpo viya sayampi na paññāyati.

Kati nesaṃ vīthiyoti ettha pana ajavīthi, nāgavīthi, govīthīti tisso vīthiyo honti. Tattha ajānaṃ udakaṃ paṭikūlaṃ hoti, hatthināgānaṃ manāpaṃ. Gunnaṃ sītuṇhasamatāya phāsu hoti. Tasmā yaṃ kālaṃ candimasūriyā ajavīthiṃ āruhanti, tadā devo ekabindumpi na vassati. Yadā nāgavīthiṃ ārohanti, tadā bhinnaṃ viya nabhaṃ paggharati. Yadā govīthiṃ ārohanti, tadā utusamatā sampajjati. Candimasūriyā chamāse sineruto bahi nikkhamanti, chamāse anto vicaranti. Te hi āsāḷhamāse sinerusamīpena vicaranti. Tato pare dve māse nikkhamitvā bahi vicarantā paṭhamakattikamāse majjhena gacchanti. Tato cakkavāḷābhimukhā gantvā tayo māse cakkavāḷasamīpena caritvā puna nikkhamitvā citramāse majjhena gantvā tato dve māse sinerubhimukhā pakkhanditvā puna āsāḷhe sinerusamīpena caranti.

Kittake ṭhāne ālokaṃ karontīti? Ekappahārena tīsu dīpesu ālokaṃ karonti. Kathaṃ? Imasmiñhi dīpe sūriyuggamanakālo pubbavidehe majjhanhiko hoti, uttarakurūsu atthaṅgamanakālo, aparagoyāne majjhimayāmo. Pubbavidehamhi uggamanakālo uttarakurūsu majjhanhiko, aparagoyāne atthaṅgamanakālo, idha majjhimayāmo. Uttarakurūsu uggamanakālo aparagoyāne majjhanhiko, idha atthaṅgamanakālo, pubbavidehe majjhimayāmo. Aparagoyānadīpe uggamanakālo idha majjhanhiko, pubbavidehe atthaṅgamanakālo, uttarakurūsu majjhimayāmoti.

Nakkhattāni tārakarūpānīti kattikādinakkhattāni ceva sesatārakarūpāni ca candimasūriyehi saddhiṃyeva pāturahesuṃ. **Rattindivā**ti tato sūriyatthaṅgamanato yāva aruṇuggamanā ratti, aruṇuggamanato yāva sūriyatthaṅgamanā divāti evaṃ rattindivā paññāyiṃsu. Atha pañcadasa rattiyo aḍḍhamāso, dve aḍḍhamāsā māsoti evaṃ māsaḍḍhamāsā paññāyiṃsu. Atha cattāro māsā utu, tayo utū saṃvaccharoti evaṃ utusaṃvaccharā paññāyiṃsu.

122. **Vaṇṇavevaṇṇatā cā**ti vaṇṇassa vivaṇṇabhāvo. **Tesaṃ vaṇṇātimānapaccayā**ti tesaṃ vaṇṇaṃ ārabbha uppannaatimānapaccayā. **Mānātimānajātikāna**nti punappunaṃ uppajjamānātimānasabhāvānaṃ. **Rasāya pathaviyā**ti sampannarasattā rasāti laddhanāmāya pathaviyā. **Anutthuniṃsū**ti anubhāsiṃsu. **Aho rasa**nti aho amhākaṃ madhurarasaṃ antarahitaṃ. **Aggaññaṃ akkhara**nti lokuppattivaṃsakathaṃ. **Anusarantī**ti anugacchanti.

Bhūmipappaṭakapātubhāvādivaṇṇanā

123. **Evameva pāturahosī**ti ediso hutvā uṭṭhahi, antovāpiyaṃ udake chinne sukkhakalalapaṭalaṃ viya ca uṭṭhahi.

124. **Padālatā**ti ekā madhurarasā bhaddālatā. **Kalambukā**ti nāḷikā. **Ahu vata no**ti madhurarasā vata no padālatā ahosi. **Ahāyi vata no**ti sā no etarahi antarahitāti.

125. **Akaṭṭhapāko**ti akaṭṭheyeva bhūmibhāge uppanno. **Akaṇo**ti nikkuṇḍako. **Athuso**ti nitthuso. **Sugandho**ti dibbagandhaṃ vāyati. **Taṇḍulapphalo**ti suparisuddhaṃ paṇḍaraṃ taṇḍulameva phalati. **Pakkaṃ paṭivirūḷha**nti sāyaṃ gahitaṭṭhānaṃ pāto pakkaṃ hoti, puna virūḷhaṃ paṭipākatikameva gahitaṭṭhānaṃ na paññāyati. **Nāpadānaṃ paññāyatī**ti alāyitaṃ hutvā anūnameva paññāyati.

Itthipurisaliṅgādipātubhāvavaṇṇanā

126. **Itthiyā cā**ti yā pubbe manussakāle itthī, tassa itthiliṅgaṃ pātubhavati, pubbe purisassa purisaliṅgaṃ. Mātugāmo nāma hi purisattabhāvaṃ labhanto anupubbena purisattapaccaye dhamme pūretvā labhati. Puriso itthattabhāvaṃ labhanto kāmesumicchācāraṃ nissāya labhati. Tadā pana pakatiyā mātugāmassa itthiliṅgaṃ, purisassa purisaliṅgaṃ pāturahosi. **Upanijjhāyata**nti upanijjhāyantānaṃ olokentānaṃ. **Pariḷāho**ti rāgapariḷāho. **Seṭṭhi**nti chārikaṃ. **Nibbuyhamānāyā**ti niyyamānāya.

127. **Adhammasammata**nti taṃ paṃsukhipanādi adhammoti sammataṃ. **Tadetarahi dhammasammata**nti taṃ idāni dhammoti sammataṃ, dhammoti taṃ gahetvā vicaranti. Tathā hi ekaccesu jānapadesu kalahaṃ kurumānā itthiyo ‘‘tvaṃ kasmā kathesi? Yā gomayapiṇḍamattampi nālatthā’’ti vadanti. **Pātabyata**nti sevitabbataṃ. **Sannidhikāraka**nti sannidhiṃ katvā. **Apadānaṃ paññāyitthā**ti chinnaṭṭhānaṃ ūnameva hutvā paññāyittha. **Saṇḍasaṇḍā**ti ekekasmiṃ ṭhāne kalāpabandhā viya gumbagumbā hutvā.

128. **Mariyādaṃ ṭhapeyyāmā**ti sīmaṃ ṭhapeyyāma. **Yatra hi nāmā**ti yo hi nāma. **Pāṇinā pahariṃsū**ti tayo vāre vacanaṃ agaṇhantaṃ pāṇinā pahariṃsu. **Tadagge kho**ti taṃ aggaṃ katvā.

Mahāsammatarājavaṇṇanā

130. **Khīyitabbaṃ khīyeyyā**ti pakāsetabbaṃ pakāseyya khipitabbaṃ khipeyya, hāretabbaṃ hāreyyāti vuttaṃ hoti. **Yo nesaṃ satto**ti yo tesaṃ satto. Ko pana soti? Amhākaṃ bodhisatto. **Sālīnaṃ bhāgaṃ anupadassāmā**ti mayaṃ ekekassa khettato ambaṇambaṇaṃ āharitvā tuyhaṃ sālibhāgaṃ dassāma, tayā kiñci kammaṃ na kātabbaṃ, tvaṃ amhākaṃ jeṭṭhakaṭṭhāne tiṭṭhāti.

131. **Akkharaṃ upanibbatta**nti saṅkhā samaññā paññatti vohāro uppanno. **Khattiyo khattiyotveva dutiyaṃ akkhara**nti na kevalaṃ akkharameva, te panassa khettasāmino tīhi saṅkhehi abhisekampi akaṃsu. **Rañjetī**ti sukheti pineti. **Aggaññenā**ti agganti ñātena, agge vā ñātena lokuppattisamaye uppannena abhinibbatti ahosīti.

Brāhmaṇamaṇḍalādivaṇṇanā

132. **Vītaṅgārā vītadhūmā**ti pacitvā khāditabbābhāvato vigatadhūmaṅgārā. **Pannamusalā**ti koṭṭetvā pacitabbābhāvato patitamusalā. **Ghāsamesamānā**ti bhikkhācariyavasena yāgubhattaṃ pariyesantā. **Tamenaṃ manussā disvā**ti te ete manussā passitvā. **Anabhisambhuṇamānā**ti asahamānā asakkontā. **Ganthe karontā**ti tayo vede abhisaṅkharontā ceva vācentā ca. **Acchantī**ti vasanti, ‘‘acchentī’’tipi pāṭho. Esevattho. **Hīnasammata**nti ‘‘mante dhārenti mante vācentī’’ti kho, vāseṭṭha, idaṃ tena samayena hīnasammataṃ. **Tadetarahi seṭṭhasammata**nti taṃ idāni ‘‘ettake mante dhārenti ettake mante vācentī’’ti seṭṭhasammataṃ jātaṃ. **Brāhmaṇamaṇḍalassā**ti brāhmaṇagaṇassa.

133. **Methunaṃ dhammaṃ samādāyā**ti methunadhammaṃ samādiyitvā. **Visukammante payojesu**nti gorakkha vāṇijakammādike vissute uggate kammante payojesuṃ.

134. **Suddā suddā**ti tena luddācārakammakhuddācārakammunā suddaṃ suddaṃ lahuṃ lahuṃ kucchitaṃ gacchanti, vinassantīti attho. **Ahu kho**ti hoti kho.

135. **Sakaṃ dhammaṃ garahamāno**ti na setacchattaṃ ussāpanamattena sujjhituṃ sakkāti evaṃ attano khattiyadhammaṃ nindamāno. Esa nayo sabbattha. ‘‘Imehi kho, vāseṭṭha, catūhi maṇḍalehī’’ti iminā imaṃ dasseti ‘‘samaṇamaṇḍalaṃ nāma visuṃ natthi, yasmā pana na sakkā jātiyā sujjhituṃ, attano attano sammāpaṭipattiyā visuddhi hoti. Tasmā imehi catūhi maṇḍalehi samaṇamaṇḍalassa abhinibbatti hoti. Imāni maṇḍalāni samaṇamaṇḍalaṃ anuvattanti, anuvattantāni ca dhammeneva anuvattanti, no adhammena. Samaṇamaṇḍalañhi āgamma sammāpaṭipattiṃ pūretvā suddhiṃ pāpuṇantī’’ti.

Duccaritādikathāvaṇṇanā

136. Idāni yathājātiyā na sakkā sujjhituṃ, sammāpaṭipattiyāva sujjhanti, tamatthaṃ pākaṭaṃ karonto **khattiyopi kho, vāseṭṭhā**ti desanaṃ ārabhi. Tattha **micchādiṭṭhikammasamādānahetū**ti micchādiṭṭhivasena samādinnakammahetu, micchādiṭṭhikammassa vā samādānahetu.

137. **Dvayakārī**ti kālena kusalaṃ karoti, kālena akusalanti evaṃ ubhayakārī. **Sukhadukkhappaṭisaṃvedī hotī**ti ekakkhaṇe ubhayavipākadānaṭṭhānaṃ nāma natthi. Yena pana akusalaṃ bahuṃ kataṃ hoti, kusalaṃ mandaṃ, so taṃ kusalaṃ nissāya khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattati. Atha naṃ akusalakammaṃ kāṇampi karoti khujjampi pīṭhasappimpi. So rajjassa vā anaraho hoti, abhisittakāle vā evaṃbhūto bhoge paribhuñjituṃ na sakkoti. Aparassa maraṇakāle dve balavamallā viya te dvepi kusalākusalakammāni upaṭṭhahanti. Tesu akusalaṃ balavataraṃ hoti, taṃ kusalaṃ paṭibāhitvā tiracchānayoniyaṃ nibbattāpeti. Kusalakammampi pavattivedanīyaṃ hoti. Tamenaṃ maṅgalahatthiṃ vā karonti maṅgalaassaṃ vā maṅgalausabhaṃ vā. So sampattiṃ anubhavati. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘sukhadukkhappaṭisaṃvedī hotī’’ti.

Bodhipakkhiyabhāvanāvaṇṇanā

138. **Sattannaṃ bodhipakkhiyāna**nti ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’ti ādikoṭṭhāsavasena sattannaṃ, paṭipāṭiyā pana sattatiṃsāya bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ. **Bhāvanamanvāyā**ti bhāvanaṃ anugantvā, paṭipajjitvāti attho. **Parinibbāyatī**ti kilesaparinibbānena parinibbāyati. Iti bhagavā cattāro vaṇṇe dassetvā vinivattetvā paṭividdhacatusaccaṃ khīṇāsavameva devamanussesu seṭṭhaṃ katvā dassesi.

140. Idāni tamevatthaṃ lokasammatassa brahmunopi vacanadassanānusārena daḷhaṃ katvā dassento **imesañhi vāseṭṭha catunnaṃ vaṇṇāna**ntiādimāha. ‘‘Brahmunāpesā’’tiādi ambaṭṭhasutte vitthāritaṃ. Iti bhagavā ettakena iminā kathāmaggena seṭṭhacchedakavādameva dassetvā suttantaṃ vinivattetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi. **Attamanā vāseṭṭhabhāradvājā**ti vāseṭṭhabhāradvāja sāmaṇerāpi hi sakamanā tuṭṭhamanā ‘‘sādhu, sādhū’’ti bhagavato bhāsitaṃ abhinandiṃsu. Idameva suttantaṃ āvajjantā anumajjantā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇiṃsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Aggaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sampasādanīyasuttavaṇṇanā

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

141. **Evaṃ me suta**nti sampasādanīyasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā – **nāḷandāya**nti nāḷandāti evaṃnāmake nagare, taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Pāvārikambavane**ti dussapāvārikaseṭṭhino ambavane. Taṃ kira tassa uyyānaṃ ahosi. So bhagavato dhammadesanaṃ sutvā bhagavati pasanno tasmiṃ uyyāne kuṭileṇamaṇḍapādipaṭimaṇḍitaṃ bhagavato vihāraṃ katvā niyyātesi. So vihāro jīvakambavanaṃ viya ‘‘pāvārikambavana’’ntveva saṅkhyaṃ gato, tasmiṃ pāvārikambavane viharatīti attho. Bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavatī’’ti. Kasmā evaṃ avoca? Attano uppannasomanassapavedanatthaṃ.

Tatrāyamanupubbikathā – thero kira taṃdivasaṃ kālasseva sarīrappaṭijagganaṃ katvā sunivatthanivāsano pattacīvaramādāya pāsādikehi abhikkantādīhi devamanussānaṃ pasādaṃ āvahanto nāḷandavāsīnaṃ hitasukhamanubrūhayanto piṇḍāya pavisitvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto vihāraṃ gantvā satthu vattaṃ dassetvā satthari gandhakuṭiṃ paviṭṭhe satthāraṃ vanditvā attano divāṭṭhānaṃ agamāsi. Tattha saddhivihārikantevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ sammajjitvā cammakkhaṇḍaṃ paññapetvā udakatumbato udakena hatthapāde sītale katvā tisandhipallaṅkaṃ ābhujitvā kālaparicchedaṃ katvā phalasamāpattiṃ samāpajji.

So yathāparicchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhāya attano guṇe anussaritumāraddho. Athassa guṇe anussarato sīlaṃ āpāthamāgataṃ. Tato paṭipāṭiyāva samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ dutiyaṃ jhānaṃ tatiyaṃ jhānaṃ catutthaṃ jhānaṃ ākāsānañcāyatanasamāpatti viññānañcāyatanasamāpatti ākiñcaññāyatanasamāpatti nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti vipassanāñāṇaṃ manomayiddhiñāṇaṃ iddhividhañāṇaṃ dibbasotañāṇaṃ cetopariyañāṇaṃ pubbenivāsānussatiñāṇaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ…pe… sotāpattimaggo sotāpattiphalaṃ…pe… arahattamaggo arahattaphalaṃ atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā paṭibhānapaṭisambhidā sāvakapāramīñāṇaṃ. Ito paṭṭhāya kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari anomadassībuddhassa pādamūle kataṃ abhinīhāraṃ ādiṃ katvā attano guṇe anussarato yāva nisinnapallaṅkā guṇā upaṭṭhahiṃsu.

Evaṃ thero attano guṇe anussaramāno guṇānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedaṃ vā daṭṭhuṃ nāsakkhi. So cintesi – ‘‘mayhaṃ tāva padesañāṇe ṭhitassa sāvakassa guṇānaṃ pamāṇaṃ vā paricchedo vā natthi. Ahaṃ pana yaṃ satthāraṃ uddissa pabbajito, kīdisā nu kho tassa guṇā’’ti dasabalassa guṇe anussarituṃ āraddho. So bhagavato sīlaṃ nissāya, samādhiṃ paññaṃ vimuttiṃ vimuttiñāṇadassanaṃ nissāya, cattāro satipaṭṭhāne nissāya, cattāro sammappadhāne cattāro iddhipāde cattāro magge cattāri phalāni catasso paṭisambhidā catuyoniparicchedakañāṇaṃ cattāro ariyavaṃse nissāya dasabalassa guṇe anussaritumāraddho.

Tathā pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgikaṃsammāsamādhiṃ, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissaraṇiyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanāni, pañca vimuttiparipācaniyā paññā, cha sāraṇīye dhamme, cha anussatiṭṭhānāni, cha gārave, cha nissaraṇiyā dhātuyo, cha satatavihāre, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā paññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniye dhamme, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅge, satta sappurisadhamme, satta nijjaravatthūni, satta paññā, satta dakkhiṇeyyapuggale, satta khīṇāsavabalāni, aṭṭha paññāpaṭilābhahetū, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikkame, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakke, aṭṭha abhibhāyatanāni, aṭṭha vimokkhe, nava yonisomanasikāramūlake dhamme, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivinaye, nava paññā, nava nānattāni, nava anupubbavihāre, dasa nāthakaraṇe dhamme, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathe, dasa tathāgatabalāni, dasa sammattāni, dasa ariyavāse, dasa asekkhadhamme, ekādasa mettānisaṃse, dvādasa dhammacakkākāre, terasa dhutaṅgaguṇe, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācaniye dhamme, soḷasavidhaṃ ānāpānassatiṃ, aṭṭhārasa buddhadhamme, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paropaṇṇāsa kusaladhamme, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcaramahāvajirañāṇaṃ nissāya dasabalassa guṇe anussarituṃ ārabhi.

Tasmiṃyeva ca divāṭṭhāne nisinnoyeva upari ‘‘aparaṃ pana, bhante, etadānuttariya’’nti āgamissanti soḷasa aparampariyadhammā, tepi nissāya anussarituṃ ārabhi. So ‘‘kusalapaññattiyaṃ anuttaro mayhaṃ satthā, āyatanapaññattiyaṃ anuttaro, gabbhāvakkantiyaṃ anuttaro, ādesanāvidhāsu anuttaro, dassanasamāpattiyaṃ anuttaro, puggalapaññattiyaṃ anuttaro, padhāne anuttaro, paṭipadāsu anuttaro, bhassasamācāre anuttaro, purisasīlasamācāre anuttaro, anusāsanīvidhāsu anuttaro, parapuggalavimuttiñāṇe anuttaro, sassatavādesu anuttaro, pubbenivāsañāṇe anuttaro, dibbacakkhuñāṇe anuttaro, iddhividhe anuttaro, iminā ca iminā ca anuttaro’’ti evaṃ dasabalassa guṇe anussaranto bhagavato guṇānaṃ neva antaṃ, na pamāṇaṃ passi. Thero attanopi tāva guṇānaṃ antaṃ vā pamāṇaṃ vā nāddasa, bhagavato guṇānaṃ kiṃ passissati? Yassa yassa hi paññā mahatī ñāṇaṃ visadaṃ, so so buddhaguṇe mahantato saddahati. Lokiyamahājano ukkāsitvāpi khipitvāpi ‘‘namo buddhāna’’nti attano attano upanissaye ṭhatvā buddhānaṃ guṇe anussarati. Sabbalokiyamahājanato eko sotāpanno buddhaguṇe mahantato saddahati. Sotāpannānaṃ satatopi sahassatopi eko sakadāgāmī. Sakadāgāmīnaṃ satatopi sahassatopi eko anāgāmī. Anāgāmīnaṃ satatopi sahassatopi eko arahā buddhaguṇe mahantato saddahati. Avasesaarahantehi asīti mahātherā buddhaguṇe mahantato saddahanti. Asītimahātherehi cattāro mahātherā. Catūhi mahātherehi dve aggasāvakā. Tesupi sāriputtatthero, sāriputtattheratopi eko paccekabuddho buddhaguṇe mahantato saddahati. Sace pana sakalacakkavāḷagabbhe saṅghāṭikaṇṇena saṅghāṭikaṇṇaṃ pahariyamānā nisinnā paccekabuddhā buddhaguṇe anussareyyuṃ, tehi sabbehipi eko sabbaññubuddhova buddhaguṇe mahantato saddahati.

Seyyathāpi nāma mahājano ‘‘mahāsamuddo gambhīro uttāno’’ti jānanatthaṃ yottāni vaṭṭeyya, tattha koci byāmappamāṇaṃ yottaṃ vaṭṭeyya, koci dve byāmaṃ, koci dasabyāmaṃ, koci vīsatibyāmaṃ, koci tiṃsabyāmaṃ, koci cattālīsabyāmaṃ, koci paññāsabyāmaṃ, koci satabyāmaṃ, koci sahassabyāmaṃ, koci caturāsītibyāmasahassaṃ. Te nāvaṃ āruyha, samuddamajjhe uggatapabbatādimhi vā ṭhatvā attano attano yottaṃ otāreyyuṃ, tesu yassa yottaṃ byāmamattaṃ, so byāmamattaṭṭhāneyeva udakaṃ jānāti…pe… yassa caturāsītibyāmasahassaṃ, so caturāsītibyāmasahassaṭṭhāneyeva udakaṃ jānāti. Parato udakaṃ ettakanti na jānāti. Mahāsamudde pana na tattakaṃyeva udakaṃ, atha kho anantamaparimāṇaṃ. Caturāsītiyojanasahassaṃ gambhīro hi mahāsamuddo, evameva ekabyāmayottato paṭṭhāya navabyāmayottena ñātaudakaṃ viya lokiyamahājanena diṭṭhabuddhaguṇā veditabbā. Dasabyāmayottena dasabyāmaṭṭhāne ñātaudakaṃ viya sotāpannena diṭṭhabuddhaguṇā. Vīsatibyāmayottena vīsatibyāmaṭṭhāne ñātaudakaṃ viya sakadāgāminā diṭṭhabuddhaguṇā. Tiṃsabyāmayottena tiṃsabyāmaṭṭhāne ñātaudakaṃ viya anāgāminā diṭṭhabuddhaguṇā. Cattālīsabyāmayottena cattālīsabyāmaṭṭhāne ñātaudakaṃ viya arahatā diṭṭhabuddhaguṇā. Paññāsabyāmayottena paññāsabyāmaṭṭhāne ñātaudakaṃ viya asītimahātherehi diṭṭhabuddhaguṇā. Satabyāmayottena satabyāmaṭṭhāne ñātaudakaṃ viya catūhi mahātherehi diṭṭhabuddhaguṇā. Sahassabyāmayottena sahassabyāmaṭṭhāne ñātaudakaṃ viya mahāmoggallānattherena diṭṭhabuddhaguṇā. Caturāsītibyāmasahassayottena caturāsītibyāmasahassaṭṭhāne ñātaudakaṃ viya dhammasenāpatinā sāriputtattherena diṭṭhabuddhaguṇā. Tattha yathā so puriso mahāsamudde udakaṃ nāma na ettakaṃyeva, anantamaparimāṇanti gaṇhāti, evameva āyasmā sāriputto dhammanvayena anvayabuddhiyā anumānena nayaggāhena sāvakapāramīñāṇe ṭhatvā dasabalassa guṇe anussaranto ‘‘buddhaguṇā anantā aparimāṇā’’ti saddahi.

Therena hi diṭṭhabuddhaguṇehi dhammanvayena gahetabbabuddhaguṇāyeva bahutarā. Yathā kathaṃ viya? Yathā ito nava ito navāti aṭṭhārasa yojanāni avattharitvā gacchantiyā candabhāgāya mahānadiyā puriso sūcipāsena udakaṃ gaṇheyya, sūcipāsena gahitaudakato aggahitameva bahu hoti. Yathā vā pana puriso mahāpathavito aṅguliyā paṃsuṃ gaṇheyya, aṅguliyā gahitapaṃsuto avasesapaṃsuyeva bahu hoti. Yathā vā pana puriso mahāsamuddābhimukhiṃ aṅguliṃ kareyya, aṅguliabhimukhaudakato avasesaṃ udakaṃyeva bahu hoti. Yathā ca puriso ākāsābhimukhiṃ aṅguliṃ kareyya, aṅguliabhimukhaākāsato sesaākāsappadesova bahu hoti. Evaṃ therena diṭṭhabuddhaguṇehi adiṭṭhā guṇāva bahūti veditabbā. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti.

Evaṃ therassa attano ca satthu ca guṇe anussarato yamakamahānadīmahogho viya abbhantare pītisomanassaṃ avattharamānaṃ vāto viya bhastaṃ, ubbhijjitvā uggataudakaṃ viya mahārahadaṃ sakalasarīraṃ pūreti. Tato therassa ‘‘supatthitā vata me patthanā, suladdhā me pabbajjā, yvāhaṃ evaṃvidhassa satthu santike pabbajito’’ti āvajjantassa balavataraṃ pītisomanassaṃ uppajji.

Atha thero ‘‘kassāhaṃ imaṃ pītisomanassaṃ āroceyya’’nti cintento añño koci samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā mama imaṃ pasādaṃ anucchavikaṃ katvā paṭiggahetuṃ na sakkhissati, ahaṃ imaṃ somanassaṃ satthunoyeva pavedeyyāmi, satthāva me paṭiggaṇhituṃ sakkhissati, so hi tiṭṭhatu mama pītisomanassaṃ, mādisassa samaṇasatassa vā samaṇasahassassa vā samaṇasatasahassassa vā somanassaṃ pavedentassa sabbesaṃ manaṃ gaṇhanto paṭiggahetuṃ sakkoti. Seyyathāpi nāma aṭṭhārasa yojanāni avattharamānaṃ gacchantiṃ candabhāgamahānadiṃ kusumbhā vā kandarā vā sampaṭicchituṃ na sakkonti, mahāsamuddova taṃ sampaṭicchati. Mahāsamuddo hi tiṭṭhatu candabhāgā, evarūpānaṃ nadīnaṃ satampi sahassampi satasahassampi sampaṭicchati, na cassa tena ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā paññāyati, evameva satthā mādisassa samaṇasatassa samaṇasahassassa samaṇasatasahassassa vā pītisomanassaṃ pavedentassa sabbesaṃ manaṃ gaṇhanto paṭiggahetuṃ sakkoti. Sesā samaṇabrāhmaṇādayo candabhāgaṃ kusumbhakandarā viya mama somanassaṃ sampaṭicchituṃ na sakkonti. Handāhaṃ mama pītisomanassaṃ satthunova ārocemīti pallaṅkaṃ vinibbhujitvā cammakkhaṇḍaṃ papphoṭetvā ādāya sāyanhasamaye pupphānaṃ vaṇṭato chijjitvā paggharaṇakāle satthāraṃ upasaṅkamitvā attano somanassaṃ pavedento **evaṃpasanno ahaṃ, bhante**tiādimāha. Tattha **evaṃpasanno**ti evaṃ uppannasaddho, evaṃ saddahāmīti attho. **Bhiyyobhiññataro**ti bhiyyataro abhiññāto, bhiyyatarābhiñño vā, uttaritaraññāṇoti attho. **Sambodhiya**nti sabbaññutaññāṇe arahattamaggañāṇe vā, arahattamaggeneva hi buddhaguṇā nippadesā gahitā honti. Dve hi aggasāvakā arahattamaggeneva sāvakapāramīñāṇaṃ paṭilabhanti. Paccekabuddhā paccekabodhiñāṇaṃ. Buddhā sabbaññutaññāṇañceva sakale ca buddhaguṇe. Sabbañhi nesaṃ arahattamaggeneva ijjhati. Tasmā arahattamaggañāṇaṃ sambodhi nāma hoti. Tena uttaritaro bhagavatā natthi. Tenāha ‘‘bhagavatā bhiyyobhiññataro yadidaṃ sambodhiya’’nti.

142. **Uḷārā**ti seṭṭhā. Ayañhi uḷārasaddo ‘‘uḷārāni khādanīyāni khādantī’’tiādīsu (ma. ni. 1.366) madhure āgacchati. ‘‘Uḷārāya khalu bhavaṃ, vacchāyano, samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsāya pasaṃsatī’’tiādīsu (ma. ni. 3.280) seṭṭhe. ‘‘Appamāṇo uḷāro obhāso’’tiādīsu (dī. ni. 2.32) vipule. Svāyamidha seṭṭhe āgato. Tena vuttaṃ – ‘‘uḷārāti seṭṭhā’’ti. **Āsabhī**ti usabhassa vācāsadisī acalā asampavedhī. **Ekaṃso gahito**ti anussavena vā ācariyaparamparāya vā itikirāya vā piṭakasampadānena vā ākāraparivitakkena vā diṭṭhinijjhānakkhantiyā vā takkahetu vā nayahetu vā akathetvā paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viya ekaṃso gahito, sanniṭṭhānakathāva kathitāti attho.

Sīhanādoti seṭṭhanādo, neva dandhāyantena na gaggarāyantena sīhena viya uttamanādo naditoti attho. **Kiṃ te sāriputtā**ti imaṃ desanaṃ kasmā ārabhīti? Anuyogadāpanatthaṃ. Ekacco hi sīhanādaṃ naditvā attano sīhanāde anuyogaṃ dātuṃ na sakkoti, nighaṃsanaṃ nakkhamati, lepe patitamakkaṭo viya hoti. Yathā dhamamānaṃ aparisuddhalohaṃ jhāyitvā jhāmaaṅgāro hoti, evaṃ jhāmaṅgāro viya hoti. Eko sīhanāde anuyogaṃ dāpiyamāno dātuṃ sakkoti, nighaṃsanaṃ khamati, dhamamānaṃ niddosajātarūpaṃ viya adhikataraṃ sobhati, tādiso thero. Tena naṃ bhagavā ‘‘anuyogakkhamo aya’’nti ñatvā sīhanāde anuyogadāpanatthaṃ imampi desanaṃ ārabhi.

Tattha **sabbe te**ti sabbe te tayā. **Evaṃsīlā**tiādīsu lokiyalokuttaravasena sīlādīni pucchati. Tesaṃ vitthārakathā mahāpadāne kathitāva.

Kiṃ pana te, sāriputta, ye te bhavissantīti atītā ca tāva niruddhā, apaṇṇattikabhāvaṃ gatā dīpasikhā viya nibbutā, evaṃ niruddhe apaṇṇattikabhāvaṃ gate tvaṃ kathaṃ jānissasi, anāgatabuddhānaṃ pana guṇā kinti tayā attano cittena paricchinditvā viditāti pucchanto evamāha. **Kiṃ pana te, sāriputta, ahaṃ etarahī**ti anāgatāpi buddhā ajātā anibbattā anuppannā, tepi kathaṃ tvaṃ jānissasi? Tesañhi jānanaṃ apade ākāse padadassanaṃ viya hoti. Idāni mayā saddhiṃ ekavihāre vasasi, ekato bhikkhāya carasi, dhammadesanākāle dakkhiṇapasse nisīdasi, kiṃ pana mayhaṃ guṇā attano cetasā paricchinditvā viditā tayāti anuyuñjanto evamāha.

Thero pana pucchite pucchite ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti paṭikkhipati. Therassa ca viditampi atthi aviditampi atthi, kiṃ so attano viditaṭṭhāne paṭikkhepaṃ karoti, aviditaṭṭhāneti? Viditaṭṭhāne na karoti, aviditaṭṭhāneyeva karotīti. Thero kira anuyoge āraddheyeva aññāsi. Na ayaṃ anuyogo sāvakapāramīñāṇe, sabbaññutaññāṇe ayaṃ anuyogoti attano sāvakapāramīñāṇe paṭikkhepaṃ akatvā aviditaṭṭhāne sabbaññutaññāṇe paṭikkhepaṃ karoti. Tena idampi dīpeti ‘‘bhagavā mayhaṃ atītānāgatapaccuppannānaṃ buddhānaṃ sīlasamādhipaññāvimuttikāraṇajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ natthī''ti.

Etthāti etesu atītādibhedesu buddhesu. **Atha kiñcarahī**ti atha kasmā evaṃ ñāṇe asati tayā evaṃ kathitanti vadati.

143. **Dhammanvayo**ti dhammassa paccakkhato ñāṇassa anuyogaṃ anugantvā uppannaṃ anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito. Sāvakapāramīñāṇe ṭhatvāva imināva ākārena jānāmi bhagavāti vadati. Therassa hi nayaggāho appamāṇo apariyanto. Yathā sabbaññutaññāṇassa pamāṇaṃ vā pariyanto vā natthi, evaṃ dhammasenāpatino nayaggāhassa. Tena so ''iminā evaṃvidho, iminā anuttaro satthā''ti jānāti. Therassa hi nayaggāho sabbaññutaññāṇagatiko eva. Idāni taṃ nayaggāhaṃ pākaṭaṃ kātuṃ upamāya dassento **seyyathāpi, bhante**tiādimāha. Tattha yasmā majjhimapadese nagarassa uddhāpapākārādīni thirāni vā hontu, dubbalāni vā, sabbaso vā pana mā hontu, corāsaṅkā na hoti, tasmā taṃ aggahetvā paccantimanagaranti āha. **Daḷhuddhāpa**nti thirapākārapādaṃ. **Daḷhapākāratoraṇa**nti thirapākārañceva thirapiṭṭhasaṅghāṭañca. **Ekadvāra**nti kasmā āha? Bahudvāre hi nagare bahūhi paṇḍitadovārikehi bhavitabbaṃ. Ekadvāre ekova vaṭṭati. Therassa ca paññāya sadiso añño natthi. Tasmā attano paṇḍitabhāvassa opammatthaṃ ekaṃyeva dovārikaṃ dassetuṃ ekadvāra''nti āha. **Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti veyyattiyena samannāgato visadañāṇo. **Medhāvī**ti ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato. **Anupariyāyapatha**nti anupariyāyanāmakaṃ pākāramaggaṃ. **Pākārasandhi**nti dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānaṃ. **Pākāravivara**nti pākārassa chinnaṭṭhānaṃ.

Cetaso upakkileseti pañca nīvaraṇāni cittaṃ upakkilesenti kiliṭṭhaṃ karonti upatāpenti vibādhenti, tasmā ''cetaso upakkilesā''ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇe**ti nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti, uppannāya paññāya vaḍḍhituṃ na denti, tasmā ''paññāya dubbalīkaraṇā''ti vuccanti. **Suppatiṭṭhitacittā**ti catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā hutvā. **Satta bojjhaṅge yathābhūta**nti satta bojjhaṅge yathāsabhāvena bhāvetvā. **Anuttaraṃ sammāsambodhi**nti arahattaṃ sabbaññutaññāṇaṃ vā paṭivijjhiṃsūti dasseti.

Apicettha satipaṭṭhānāti vipassanā. Sambojjhaṅgā maggo. Anuttarāsammāsambodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāti vā maggāti vā bojjhaṅgamissakā. Sammāsambodhi arahattameva. Dīghabhāṇakamahāsīvatthero panāha ''satipaṭṭhāne vipassanāti gahetvā bojjhaṅge maggo ca sabbaññutaññāṇañcāti gahite sundaro pañho bhaveyya, na panevaṃ gahita''nti. Iti thero sabbaññubuddhānaṃ nīvaraṇappahāne satipaṭṭhānabhāvanāya sambodhiyañca majjhe bhinnasuvaṇṇarajatānaṃ viya nānattābhāvaṃ dasseti.

Idha ṭhatvā upamā saṃsandetabbā – āyasmā hi sāriputto paccantanagaraṃ dassesi, pākāraṃ dassesi, pariyāyapathaṃ dassesi, dvāraṃ dassesi, paṇḍitadovārikaṃ dassesi, nagaraṃ pavesanakanikkhamanake oḷārike pāṇe dassesi, paṇḍitadovārikassa tesaṃ pāṇānaṃ pākaṭabhāvañca dassesi. Tattha kiṃ kena sadisanti ce. Nagaraṃ viya hi nibbānaṃ, pākāro viya sīlaṃ, pariyāyapatho viya hirī, dvāraṃ viya ariyamaggo, paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati, nagarappavisanakanikkhamanakaoḷārikapāṇā viya atītānāgatapaccuppannā buddhā, dovārikassa tesaṃ pāṇānaṃ pākaṭabhāvo viya āyasmato sāriputtassa atītānāgatapaccuppannabuddhānaṃ sīlasamathādīhi pākaṭabhāvo. Ettāvatā therena bhagavā evamahaṃ sāvakapāramīñāṇe ṭhatvā dhammanvayena nayaggāhena jānāmīti attano sīhanādassa anuyogo dinno hoti.

144. **Idhāhaṃ, bhante, yena bhagavā**ti imaṃ desanaṃ kasmā ārabhi? Sāvakapāramīñāṇassa nipphattidassanatthaṃ. Ayañhettha adhippāyo, bhagavā ahaṃ sāvakapāramīñāṇaṃ paṭilabhanto pañcanavutipāsaṇḍe na aññaṃ ekampi samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā sāvakapāramīñāṇampi paṭilabhiṃ, tumheyeva upasaṅkamitvā tumhe payirupāsanto paṭilabhinti. Tattha **idhā**ti nipātamattaṃ. **Upasaṅkamiṃ dhammasavanāyā**ti tumhe upasaṅkamanto panāhaṃ na cīvarādihetu upasaṅkamanto, dhammasavanatthāya upasaṅkamanto. Evaṃ upasaṅkamitvā sāvakapāramīñāṇaṃ paṭilabhiṃ. Kadā pana thero dhammasavanatthāya upasaṅkamantoti. Sūkarakhataleṇe bhāgineyyadīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasuttantakathanadivase (ma. ni. 2.205) upasaṅkamanto, tadāyeva sāvakapāramīñāṇaṃ paṭilabhīti. Taṃdivasañhi thero tālavaṇṭaṃ gahetvā bhagavantaṃ bījamāno ṭhito taṃ desanaṃ sutvā tattheva sāvakapāramīñāṇaṃ hatthagataṃ akāsi. **Uttaruttaraṃ paṇītapaṇīta**nti uttaruttarañceva paṇītapaṇītañca katvā desesi. **Kaṇhasukkasappaṭibhāga**nti kaṇhañceva sukkañca. Tañca kho sappaṭibhāgaṃ savipakkhaṃ katvā. Kaṇhaṃ paṭibāhitvā sukkaṃ, sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhanti evaṃ sappaṭibhāgaṃ katvā kaṇhasukkaṃ desesi, kaṇhaṃ desentopi ca saussāhaṃ savipākaṃ desesi, sukkaṃ desentopi saussāhaṃ savipākaṃ desesi.

Tasmiṃ dhamme abhiññā idhekaccaṃ dhammaṃ dhammesu niṭṭhamagamanti tasmiṃ desite dhamme ekaccaṃ dhammaṃ nāma sāvakapāramīñāṇaṃ sañjānitvā dhammesu niṭṭhamagamaṃ. Katamesu dhammesūti? Catusaccadhammesu. Etthāyaṃ therasallāpo, kāḷavallavāsī sumatthero tāva vadati ‘‘catusaccadhammesu idāni niṭṭhagamanakāraṇaṃ natthi. Assajimahāsāvakassa hi diṭṭhadivaseyeva so paṭhamamaggena catusaccadhammesu niṭṭhaṃ gato, aparabhāge sūkarakhataleṇadvāre upari tīhi maggehi catusaccadhammesu niṭṭhaṃ gato, imasmiṃ pana ṭhāne ‘dhammesū’ti buddhaguṇesu niṭṭhaṃ gato’’ti. Lokantaravāsī cūḷasīvatthero pana ‘‘sabbaṃ tatheva vatvā imasmiṃ pana ṭhāne ‘dhammesū’ti arahatte niṭṭhaṃ gato’’ti āha. Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvatthero pana ‘‘tatheva purimavādaṃ vatvā imasmiṃ pana ṭhāne ‘dhammesū’ti sāvakapāramīñāṇe niṭṭhaṃ gato’’ti vatvā ‘‘buddhaguṇā pana nayato āgatā’’ti āha.

Satthari pasīdinti evaṃ sāvakapāramīñāṇadhammesu niṭṭhaṃ gantvā bhiyyosomattāya ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā’’ti satthari pasīdiṃ. **Svākkhāto bhagavatā dhammo**ti suṭṭhu akkhāto sukathito niyyāniko maggo phalatthāya niyyāti rāgadosamohanimmadanasamattho.

Suppaṭipanno saṅghoti buddhassa bhagavato sāvakasaṅghopi vaṅkādidosavirahitaṃ sammāpaṭipadaṃ paṭipannattā suppaṭipannoti pasannomhi bhagavatīti dasseti.

Kusaladhammadesanāvaṇṇanā

145. Idāni divāṭṭhāne nisīditvā samāpajjite soḷasa aparāpariyadhamme dassetuṃ **aparaṃ pana bhante etadānuttariya**nti desanaṃ ārabhi. Tattha **anuttariya**nti anuttarabhāvo. **Yathā bhagavā dhammaṃ desetī**ti yathā yenākārena yāya desanāya bhagavā dhammaṃ deseti, sā tumhākaṃ desanā anuttarāti vadati. **Kusalesu dhammesū**ti tāya desanāya desitesu kusalesu dhammesupi bhagavāva anuttaroti dīpeti. Yā vā sā desanā, tassā bhūmiṃ dassentopi ‘‘kusalesu dhammesū’’ti āha. **Tatrime kusalā dhammā**ti tatra kusalesu dhammesūti vuttapade ime kusalā dhammā nāmāti veditabbā. Tattha ārogyaṭṭhena, anavajjaṭṭhena, kosallasambhūtaṭṭhena, niddarathaṭṭhena, sukhavipākaṭṭhenāti pañcadhā kusalaṃ veditabbaṃ. Tesu jātakapariyāyaṃ patvā ārogyaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭati. Suttantapariyāyaṃ patvā anavajjaṭṭhena. Abhidhammapariyāyaṃ patvā kosallasambhūtaniddarathasukhavipākaṭṭhena. Imasmiṃ pana ṭhāne bāhitikasuttantapariyāyena (ma. ni. 2.358) anavajjaṭṭhena kusalaṃ daṭṭhabbaṃ.

Cattāro satipaṭṭhānāti cuddasavidhena kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, navavidhena vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, soḷasavidhena cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ, pañcavidhena dhammānupassanāsatipaṭṭhānanti evaṃ nānānayehi vibhajitvā samathavipassanāmaggavasena lokiyalokuttaramissakā cattāro satipaṭṭhānā desitā. Phalasatipaṭṭhānaṃ pana idha anadhippetaṃ. **Cattāro sammappadhānā**ti paggahaṭṭhena ekalakkhaṇā, kiccavasena nānākiccā. ‘‘Idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā’’tiādinā nayena samathavipassanāmaggavasena lokiyalokuttaramissakāva cattāro sammappadhānā desitā. **Cattāro iddhipādā**ti ijjhanaṭṭhena ekasaṅgahā, chandādivasena nānāsabhāvā. ‘‘Idha bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvetī’’tiādinā nayena samathavipassanāmaggavasena lokiyalokuttaramissakāva cattāro iddhipādā desitā.

Pañcindriyānīti ādhipateyyaṭṭhena ekalakkhaṇāni, adhimokkhādisabhāvavasena nānāsabhāvāni. Samathavipassanāmaggavaseneva ca lokiyalokuttaramissakāni saddhādīni pañcindriyāni desitāni. **Pañca balānī**ti upatthambhanaṭṭhena akampiyaṭṭhena vā ekasaṅgahāni, salakkhaṇena nānāsabhāvāni. Samathavipassanāmaggavaseneva lokiyalokuttaramissakāni saddhādīni pañca balāni desitāni. **Satta bojjhaṅgā**ti niyyānaṭṭhena ekasaṅgahā, upaṭṭhānādinā salakkhaṇena nānāsabhāvā. Samathavipassanā maggavaseneva lokiyalokuttaramissakā satta bojjhaṅgā desitā.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti hetuṭṭhena ekasaṅgaho, dassanādinā salakkhaṇena nānāsabhāvo. Samathavipassanāmaggavaseneva lokiyalokuttaramissako ariyo aṭṭhaṅgiko maggo desitoti attho.

Idha, bhante, bhikkhu āsavānaṃ khayāti idaṃ kimatthaṃ āraddhaṃ? Sāsanassa pariyosānadassanatthaṃ. Sāsanassa hi na kevalaṃ maggeneva pariyosānaṃ hoti, arahattaphalena pana hoti. Tasmā taṃ dassetuṃ idamāraddhanti veditabbaṃ. **Etadānuttariyaṃ, bhante, kusalesu dhammesū**ti bhante yā ayaṃ kusalesu dhammesu evaṃdesanā, etadānuttariyaṃ. **Taṃ bhagavā**ti taṃ desanaṃ bhagavā asesaṃ sakalaṃ abhijānāti. **Taṃ bhagavato**ti taṃ desanaṃ bhagavato asesaṃ abhijānato. **Uttari abhiññeyyaṃ natthī**ti taduttari abhijānitabbaṃ natthi, ayaṃ nāma ito añño dhammo vā puggalo vā yaṃ bhagavā na jānātīti idaṃ natthi. **Yadabhijānaṃ añño samaṇo vā**ti yaṃ tumhehi anabhiññātaṃ, taṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā abhijānanto bhagavatā bhiyyobhiññataro assa, adhikatarapañño bhaveyya. **Yadidaṃ kusalesu dhammesū**ti ettha **yadida**nti nipātamattaṃ, kusalesu dhammesu bhagavatā uttaritaro natthīti ayametthattho. Iti bhagavāva kusalesu dhammesu anuttaroti dassento ‘‘imināpi kāraṇena evampasanno ahaṃ, bhante, bhagavatī’’ti dīpeti. Ito paresu **aparaṃ panā**tiādīsu visesamattameva vaṇṇayissāma. Purimavārasadisaṃ pana vuttanayeneva veditabbaṃ.

Āyatanapaṇṇattidesanāvaṇṇanā

146. **Āyatanapaṇṇattīsū**ti āyatanapaññāpanāsu. Idāni tā āyatanapaññattiyo dassento **chayimāni, bhante**tiādimāha. Āyatanakathā panesā visuddhimagge vitthārena kathitā, tena na taṃ vitthārayissāma, tasmā tattha vuttanayeneva sā vitthārato veditabbā.

Etadānuttariyaṃ, **bhante, āyatanapaṇṇattīsū**ti yāyaṃ āyatanapaṇṇattīsu ajjhattikabāhiravavatthānādivasena evaṃ desanā, etadānuttariyaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Gabbhāvakkantidesanāvaṇṇanā

147. **Gabbhāvakkantīsū**ti gabbhokkamanesu. Tā gabbhāvakkantiyo dassento **catasso imā, bhante**tiādimāha. Tattha **asampajāno**ti ajānanto sammūḷho hutvā. **Mātukucchiṃ okkamatī**ti paṭisandhivasena pavisati. **Ṭhātī**ti vasati. **Nikkhamatī**ti nikkhamantopi asampajāno sammūḷhova nikkhamati. **Ayaṃ paṭhamā**ti ayaṃ pakatilokiyamanussānaṃ paṭhamā gabbhāvakkanti.

Sampajāno mātukucchiṃ okkamatīti okkamanto sampajāno asammūḷho hutvā okkamati.

Ayaṃ dutiyāti ayaṃ asītimahātherānaṃ sāvakānaṃ dutiyā gabbhāvakkanti. Te hi pavisantāva jānanti, vasantā ca nikkhamantā ca na jānanti.

Ayaṃ tatiyāti ayaṃ dvinnañca aggasāvakānaṃ paccekabodhisattānañca tatiyā gabbhāvakkanti. Te kira kammajehi vātehi adhosirā uddhampādā anekasataporise papāte viya yonimukhe khittā tāḷacchiggaḷena hatthī viya sambādhena yonimukhena nikkhamamānā anantaṃ dukkhaṃ pāpuṇanti. Tena nesaṃ ‘‘mayaṃ nikkhamamhā’’ti sampajānatā na hoti. Evaṃ pūritapāramīnampi ca sattānaṃ evarūpe ṭhāne mahantaṃ dukkhaṃ uppajjatīti alameva gabbhāvāse nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ.

Ayaṃ catutthāti ayaṃ sabbaññubodhisattānaṃ vasena catutthā gabbhāvakkanti. Sabbaññubodhisattā hi mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantāpi jānanti, tattha vasantāpi jānanti, nikkhamantāpi jānanti, nikkhamanakālepi ca te kammajavātā uddhaṃpāde adhosire katvā khipituṃ na sakkonti, dve hatthe pasāretvā akkhīni ummīletvā ṭhitakāva nikkhamanti. Bhavaggaṃ upādāya avīciantare añño tīsu kālesu sampajāno nāma natthi ṭhapetvā sabbaññubodhisatte. Teneva nesaṃ mātukucchiṃ okkamanakāle ca nikkhamanakāle ca dasasahassilokadhātu kampatīti. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Ādesanavidhādesanāvaṇṇanā

148. **Ādesanavidhāsū**ti ādesanakoṭṭhāsesu. Idāni tā ādesanavidhā dassento **catasso imā**tiādimāha. **Nimittena ādisatī**ti āgatanimittena gatanimittena ṭhitanimittena vā idaṃ nāma bhavissatīti katheti.

Tatridaṃ vatthu – eko rājā tisso muttā gahetvā purohitaṃ pucchi ‘‘kiṃ me, ācariya, hatthe’’ti? So ito cito ca olokesi. Tena ca samayena ekā sarabū ‘‘makkhikaṃ gahessāmī’’ti pakkhandi, gahaṇakāle makkhikā palātā, so makkhikāya muttattā ‘‘muttā mahārājā’’ti āha. Muttā tāva hotu, kati muttāti? So puna nimittaṃ olokesi. Atha avidūre kukkuṭo tikkhattuṃ saddaṃ nicchāresi. Brāhmaṇo ‘‘tisso mahārājā’’ti āha. Evaṃ ekacco āgatanimittena katheti. Etenupāyena gataṭhitani mittehipi kathanaṃ veditabbaṃ.

Amanussānanti yakkhapisācādīnaṃ. **Devatāna**nti cātumahārājikādīnaṃ. **Saddaṃ sutvā**ti aññassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ saddaṃ sutvā. **Vitakkavipphārasadda**nti vitakkavipphāravasena uppannaṃ vippalapantānaṃ suttapamattādīnaṃ saddaṃ. **Sutvā**ti taṃ saddaṃ sutvā. Yaṃ vitakkayato tassa so saddo uppanno, tassa vasena ‘‘evampi te mano’’ti ādisati. **Manosaṅkhārā paṇihitā**ti cittasaṅkhārā suṭṭhapitā. **Vitakkessatī**ti vitakkayissati pavattessatīti pajānāti. Jānanto ca āgamanena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti. **Āgamanena jānāti** nāma kasiṇaparikammakāleyeva yenākārena esa kasiṇabhāvanaṃ āraddho paṭhamajjhānaṃ vā…pe… catutthajjhānaṃ vā aṭṭhasamāpattiyo vā nibbattessatīti jānāti. **Pubbabhāgena jānāti** nāma samathavipassanāya āraddhāyeva jānāti, yenākārena esa vipassanaṃ āraddho sotāpattimaggaṃ vā nibbattessati, sakadāgāmimaggaṃ vā nibbattessati, anāgāmimaggaṃ vā nibbattessati, arahattamaggaṃ vā nibbattessatīti jānāti. **Antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti** nāma yenākārena imassa manosaṅkhārā suṭṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessati. Ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhi bhavissati, ṭhitibhāgiyo vā visesabhāgiyo vā nibbedhabhāgiyo vā abhiññāyo vā nibbattessatīti jānāti.

Tattha puthujjano cetopariyañāṇalābhī puthujjanānaṃyeva cittaṃ jānāti, na ariyānaṃ. Ariyesupi heṭṭhimo heṭṭhimo uparimassa uparimassa cittaṃ na jānāti, uparimo pana heṭṭhimassa jānāti. Etesu ca sotāpanno sotāpattiphalasamāpattiṃ samāpajjati. Sakadāgāmī, anāgāmī, arahā, arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjati. Uparimo heṭṭhimaṃ na samāpajjati. Tesañhi heṭṭhimā heṭṭhimā samāpatti tatrupapattiyeva hoti. **Tatheva taṃ hotī**ti idaṃ ekaṃsena tatheva hoti. Cetopariyañāṇavasena ñātañhi aññathābhāvī nāma natthi. Sesaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ.

Dassanasamāpattidesanāvaṇṇanā

149. **Ātappamanvāyā**tiādi brahmajāle vitthāritameva. Ayaṃ panettha saṅkhepo, **ātappa**nti vīriyaṃ. Tadeva padahitabbato **padhānaṃ.** Anuyuñjitabbato **anuyogo. Appamāda**nti satiavippavāsaṃ. **Sammāmanasikāra**nti anicce aniccantiādivasena pavattaṃ upāyamanasikāraṃ. **Cetosamādhi**nti paṭhamajjhānasamādhiṃ. **Ayaṃ paṭhamā dassanasamāpattī**ti ayaṃ dvattiṃ sākāraṃ paṭikūlato manasikatvā paṭikūladassanavasena uppāditā paṭhamajjhānasamāpatti paṭhamā dassanasamāpatti nāma, sace pana taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā sotāpanno hoti, ayaṃ nippariyāyeneva paṭhamā dassanasamāpatti.

Atikkamma cāti atikkamitvā ca. **Chavimaṃsalohita**nti chaviñca maṃsañca lohitañca. **Aṭṭhiṃ paccavekkhatī**ti aṭṭhi aṭṭhīti paccavekkhati. Aṭṭhi aṭṭhīti paccavekkhitvā uppāditā aṭṭhiārammaṇā dibbacakkhupādakajjhānasamāpatti dutiyā dassanasamāpatti nāma. Sace pana taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā sakadāgāmimaggaṃ nibbatteti. Ayaṃ nippariyāyena dutiyā dassanasamāpatti. Kāḷavallavāsī sumatthero pana ''yāva tatiyamaggā vaṭṭatī''ti āha.

Viññāṇasotanti viññāṇameva. **Ubhayato abbocchinna**nti dvīhipi bhāgehi acchinnaṃ. **Idha loke patiṭṭhitañcā**ti chandarāgavasena imasmiñca loke patiṭṭhitaṃ. Dutiyapadepi eseva nayo. Kammaṃ vā kammato upagacchantaṃ idha loke patiṭṭhitaṃ nāma. Kammabhavaṃ ākaḍḍhantaṃ paraloke patiṭṭhitaṃ nāma. Iminā kiṃ kathitaṃ? Sekkhaputhujjanānaṃ cetopariyañāṇaṃ kathitaṃ. Sekkhaputhujjanānañhi cetopariyañāṇaṃ tatiyā dassanasamāpatti nāma.

Idha loke appatiṭṭhitañcāti nicchandarāgattā idhaloke ca appatiṭṭhitaṃ. Dutiyapadepi eseva nayo. Kammaṃ vā kammato na upagacchantaṃ idha loke appatiṭṭhitaṃ nāma. Kammabhavaṃ anākaḍḍhantaṃ paraloke appatiṭṭhitaṃ nāma. Iminā kiṃ kathitaṃ? Khīṇāsavassa cetopariyañāṇaṃ kathitaṃ. Khīṇāsavassa hi cetopariyañāṇaṃ catutthā dassanasamāpatti nāma.

Apica dvattiṃsākāre āraddhavipassanāpi paṭhamā dassanasamāpatti. Aṭṭhiārammaṇe āraddhavipassanā dutiyā dassanasamāpatti. Sekkhaputhujjanānaṃ cetopariyañāṇaṃ khīṇāsavassa cetopariyañāṇanti idaṃ padadvayaṃ niccalameva. Aparo nayo paṭhamajjhānaṃ paṭhamā dassanasamāpatti. Dutiyajjhānaṃ dutiyā. Tatiyajjhānaṃ tatiyā. Catutthajjhānaṃ catutthā dassanasamāpatti. Tathā paṭhamamaggo paṭhamā dassanasamāpatti. Dutiyamaggo dutiyā. Tatiyamaggo tatiyā. Catutthamaggo catutthā dassanasamāpattīti. Sesamettha purimanayeneva yojetabbaṃ.

Puggalapaṇṇattidesanāvaṇṇanā

150. **Puggalapaṇṇattīsū**ti lokavohāravasena ''satto puggalo naro poso''ti evaṃ paññāpetabbāsu lokapaññattīsu. Buddhānañhi dve kathā sammutikathā, paramatthakathāti poṭṭhapādasutte (dī. ni. aṭṭha. 1.439-443) vitthāritā.

Tattha puggalapaṇṇattīsūti ayaṃ sammutikathā. Idāni ye puggale paññapento puggalapaṇṇattīsu bhagavā anuttaro hoti, te dassento **sattime bhante puggalā. Ubhatobhāgavimutto**tiādimāha. Tattha **ubhatobhāgavimutto**ti dvīhi bhāgehi vimutto, arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato. So catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattappattānaṃ, catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya arahattappattaanāgāmino ca vasena pañcavidho hoti.

Pāḷi panettha ''katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto? Idhekacco puggalo aṭṭhavimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī''ti (dhātu. 24) evaṃ aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā. Paññāya vimuttoti **paññāvimutto.** So sukkhavipassako ca, catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṃ pattā cattāro cāti imesaṃ vasena pañcavidhova hoti.

Pāḷi panettha aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva āgatā. Yathāha ''na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati. Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto''ti (dhātu. 25).

Phuṭṭhantaṃ sacchi karotīti **kāyasakkhi.** So jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti, so sotāpattiphalaṭṭhaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā chabbidho hotīti veditabbo. Tenevāha ''idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo kāyasakkhī''ti (dhātu. 26).

Diṭṭhantaṃ pattoti **diṭṭhippatto.** Tatridaṃ saṅkhepalakkhaṇaṃ, dukkhā saṅkhārā sukho nirodhoti ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ passitaṃ paññāyāti **diṭṭhippatto.** Vitthārato panesopi kāyasakkhi viya chabbidho hoti. Tenevāha – ''idhekacco puggalo idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo diṭṭhippatto''ti (dhātu. 27).

Saddhāya vimuttoti **saddhāvimutto.** Sopi vuttanayeneva chabbidho hoti. Tenevāha – ''idhekacco puggalo idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhasamudayoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhanirodhoti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti no ca kho yathā diṭṭhippattassa. Ayaṃ vuccati puggalo saddhāvimutto''ti (dhātu. 28). Etesu hi saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggakkhaṇe saddahantassa viya, okappentassa viya, adhimuccantassa viya ca kilesakkhayo hoti. Diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakaṃ ñāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Tasmā yathā nāma nātitikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi na sīghaṃ vahati, saddo suyyati, balavataro vāyāmo kātabbo hoti, evarūpā saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā. Yathā pana atinisitena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavataraṃ vāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā paññāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā veditabbā.

Dhammaṃ anussaratīti **dhammānusārī. Dhammo**ti paññā, paññāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāvetīti attho. **Saddhānusārimhipi** eseva nayo, ubhopete sotāpattimaggaṭṭhāyeva. Vuttampi cetaṃ ''yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññāvāhiṃ paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammānusārī''ti.

Tathā ''yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhiṃ saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo saddhānusārī''ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panesā ubhatobhāgavimuttādikathā visuddhimagge paññābhāvanādhikāre vuttā. Tasmā tattha vuttanayeneva veditabbā. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

Padhānadesanāvaṇṇanā

151. **Padhānesū**ti idha padahanavasena ''satta bojjhaṅgā padhānā''ti vuttā. Tesaṃ vitthārakathā mahāsatipaṭṭhāne vuttanayeneva veditabbā. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

Paṭipadādesanāvaṇṇanā

152. **Dukkhapaṭipadā**dīsu ayaṃ vitthāranayo – ''tattha katamā dukkhapaṭipadā dandhābhiññā paññā? Dukkhena kasirena samādhiṃ uppādentassa dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassa yā paññā pajānanā…pe… amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati dukkhapaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā dukkhapaṭipadā khippābhiññā paññā? Dukkhena kasirena samādhiṃ uppādentassa khippaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassa yā paññā pajānanā…pe… sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati dukkhapaṭipadā khippābhiññā paññā. Tattha katamā sukhapaṭipadā dandhābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhiṃ uppādentassa dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassa yā paññā pajānanā…pe… sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati sukhapaṭipadā dandhābhiññā paññā. Tattha katamā sukhapaṭipadā khippābhiññā paññā? Akicchena akasirena samādhiṃ uppādentassa khippaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassa yā paññā pajānanā…pe… sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati sukhapaṭipadā khippābhiññā paññā''ti (vibha. 801). Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vutto. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

Bhassasamācārādivaṇṇanā

153. **Na ceva musāvādūpasañhita**nti bhassasamācāre ṭhitopi kathāmaggaṃ anupacchinditvā kathentopi idhekacco bhikkhu na ceva musāvādūpasañhitaṃ bhāsati. Aṭṭha anariyavohāre vajjetvā aṭṭha ariyavohārayuttameva bhāsati. **Na ca vebhūtiya**nti bhassasamācāre ṭhitopi bhedakaravācaṃ na bhāsati. **Na ca pesuṇiya**nti tassāyevetaṃ vevacanaṃ. Vebhūtiyavācā hi piyabhāvassa suññakaraṇato ‘‘pesuṇiya’’nti vuccati. Nāmamevassā etanti mahāsīvatthero avoca. **Na ca sārambhaja**nti sārambhajā ca yā vācā, tañca na bhāsati. ‘‘Tvaṃ dussīlo’’ti vutte, ‘‘tvaṃ dussīlo tavācariyo dussīlo’’ti vā, ‘‘tuyhaṃ āpattī’’ti vutte, ‘‘ahaṃ piṇḍāya caritvā pāṭaliputtaṃ gato’’tiādinā nayena bahiddhā vikkhepakathāpavattaṃ vā karaṇuttariyavācaṃ na bhāsati. **Jayāpekkho**ti jayapurekkhāro hutvā, yathā hatthako sakyaputto titthiyā nāma dhammenapi adhammenapi jetabbāti saccālikaṃ yaṃkiñci bhāsati, evaṃ jayāpekkho jayapurekkhāro hutvā na bhāsatīti attho. **Mantā mantā ca vācaṃ bhāsatī**ti ettha mantāti vuccati paññā, mantāya paññāya. Puna mantāti upaparikkhitvā. Idaṃ vuttaṃ hoti, bhassasamācāre ṭhito divasabhāgampi kathento paññāya upaparikkhitvā yuttakathameva kathetīti. **Nidhānavati**nti hadayepi nidahitabbayuttaṃ. **Kālenā**ti yuttapattakālena.

Evaṃ bhāsitā hi vācā amusā ceva hoti apisuṇā ca apharusā ca asaṭhā ca asamphappalāpā ca. Evarūpā ca ayaṃ vācā catusaccanissitātipi sikkhattayanissitātipi dasakathāvatthunissitātipi terasadhutaṅganissitātipi sattattiṃsabodhipakkhiyadhammanissitātipi magganissitātipi vuccati. Tenāha **etadānuttariyaṃ, bhante, bhassasamācāre**ti taṃ purimanayeneva yojetabbaṃ.

Sacco cassa saddho cāti sīlācāre ṭhito bhikkhu sacco ca bhaveyya saccakatho saddho ca saddhāsampanno. Nanu heṭṭhā saccaṃ kathitameva, idha kasmā puna vuttanti? Heṭṭhā vācāsaccaṃ kathitaṃ. Sīlācāre ṭhito pana bhikkhu antamaso hasanakathāyapi musāvādaṃ na karotīti dassetuṃ idha vuttaṃ. Idāni so dhammena samena jīvitaṃ kappetīti dassanatthaṃ **na ca kuhako**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘kuhako’’tiādīni brahmajāle vitthāritāni.

Indriyesu guttadvāro, bhojane mattaññūti chasu indriyesu guttadvāro bhojanepi pamāṇaññū. **Samakārī**ti samacārī, kāyena vācāya manasā ca kāyavaṅkādīni pahāya samaṃ caratīti attho. **Jāgariyānuyogamanuyutto**ti rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā ‘‘divasaṃ caṅkamena nisajjāyā’’ti vuttanayeneva jāgariyānuyogaṃ yuttappayutto viharati. **Atandito**ti nittandī kāyālasiyavirahito. **Āraddhavīriyo**ti kāyikavīriyenāpi āraddhavīriyo hoti, gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭhaārabbhavatthuvasena ekavihārī. Cetasikavīriyenāpi āraddhavīriyo hoti, kilesasaṅgaṇikaṃ pahāya vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekavihārī. Api ca yathā tathā kilesuppattiṃ nivārento cetasikavīriyena āraddhavīriyo hoti. **Jhāyī**ti ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānavasena jhāyī. **Satimā**ti cirakatādianussaraṇasamatthāya satiyā samannāgato.

Kalyāṇapaṭibhānoti vākkaraṇasampanno ceva hoti paṭibhānasampanno ca. Yuttapaṭibhāno kho pana hoti no muttapaṭibhāno. Sīlasamācārasmiñhi ṭhitabhikkhu muttapaṭibhāno na hoti, yuttapaṭibhāno pana hoti vaṅgīsatthero viya. **Gatimā**ti gamanasamatthāya paññāya samannāgato. **Dhitimā**ti dhāraṇasamatthāya paññāya samannāgato. **Matimā**ti ettha pana matīti paññāya nāmameva, tasmā paññavāti attho. Iti tīhipi imehi padehi paññāva kathitā. Tattha heṭṭhā samaṇadhammakaraṇavīriyaṃ kathitaṃ, idha buddhavacanagaṇhanavīriyaṃ. Tathā heṭṭhā vipassanāpaññā kathitā, idha buddhavacanagaṇhanapaññā. **Na ca kāmesu giddho**ti vatthukāmakilesakāmesu agiddho. **Sato ca nipako cā**ti abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satiyā ceva ñāṇena ca samannāgato caratīti attho. Nepakkanti paññā, tāya samannāgatattā nipakoti vutto. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

Anusāsanavidhādivaṇṇanā

154. **Paccattaṃ yoniso manasikārā**ti attano upāyamanasikārena. **Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno**ti yathā mayā anusiṭṭhaṃ anusāsanī dinnā, tathā paṭipajjamāno. **Tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā**tiādi vuttatthameva. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

155. **Parapuggalavimuttiñāṇe**ti sotāpannādīnaṃ parapuggalānaṃ tena tena maggena kilesavimuttiñāṇe. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

156. **Amutrāsiṃ evaṃnāmo**ti eko pubbenivāsaṃ anussaranto nāmagottaṃ pariyādiyamāno gacchati. Eko suddhakhandheyeva anussarati, eko hi sakkoti, eko na sakkoti. Tattha yo sakkoti, tassa vasena aggahetvā asakkontassa vasena gahitaṃ. Asakkonto pana kiṃ karoti? Suddhakhandheyeva anussaranto gantvā anekajātisatasahassamatthake ṭhatvā nāmagottaṃ pariyādiyamāno otarati. Taṃ dassento **evaṃnāmo**tiādimāha. **So evamāhā**ti so diṭṭhigatiko evamāha. Tattha kiñcāpi sassatoti vatvā ‘‘te ca sattā saṃsarantī’’ti vadantassa vacanaṃ pubbāparaviruddhaṃ hoti. Diṭṭhigatikattā panesa etaṃ na sallakkhesi. Diṭṭhigatikassa hi ṭhānaṃ vā niyamo vā natthi. Imaṃ gahetvā imaṃ vissajjeti, imaṃ vissajjetvā imaṃ gaṇhātīti brahmajāle vitthāritamevetaṃ. **Ayaṃ tatiyo sassatavādo**ti thero lābhisseva vasena tayo sassatavāde āha. Bhagavatā pana takkīvādampi gahetvā brahmajāle cattāro vuttā. Etesaṃ pana tiṇṇaṃ vādānaṃ vitthārakathā brahmajāle (dī. ni. aṭṭha. 1.30) vuttanayeneva veditabbā. Sesamidhāpi purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

157. **Gaṇanāya vā**ti piṇḍagaṇanāya. **Saṅkhānenā**ti acchiddakavasena manogaṇanāya. Ubhayathāpi piṇḍagaṇanameva dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti, vassānaṃ satavasena sahassavasena satasahassavasena koṭivasena piṇḍaṃ katvāpi ettakāni vassasatānīti vā ettakā vassakoṭiyoti vā evaṃ saṅkhātuṃ na sakkā. Tumhe pana attano dasannaṃ pāramīnaṃ pūritattā sabbaññutaññāṇassa suppaṭividdhattā yasmā vo anāvaraṇañāṇaṃ sūraṃ vahati. Tasmā desanāñāṇakusalataṃ purakkhatvā vassagaṇanāyapi pariyantikaṃ katvā kappagaṇanāyapi paricchinditvā ettakanti dassethāti dīpeti. Pāḷiyattho panettha vuttanayoyeva. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

158. **Etadānuttariyaṃ, bhante, sattānaṃ cutūpapātañāṇe**ti bhante yāpi ayaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhivasena ñāṇadesanā, sāpi tumhākaṃyeva anuttarā. Atītabuddhāpi evameva desesuṃ. Anāgatāpi evameva desessanti. Tumhe tesaṃ atītānāgatabuddhānaṃ ñāṇena saṃsanditvāva desayittha. ‘‘Imināpi kāraṇena evaṃpasanno ahaṃ bhante bhagavatī’’ti dīpeti. Pāḷiyattho panettha vitthāritoyeva.

159. **Sāsavā saupadhikā**ti sadosā saupārambhā. **No ariyāti vuccatī**ti ariyiddhīti na vuccati. **Anāsavā anupadhikā**ti niddosā anupārambhā. **Ariyāti vuccatī**ti ariyiddhīti vuccati. **Appaṭikūlasaññī tattha viharatī**ti kathaṃ appaṭikūlasaññī tattha viharatīti? Paṭikūle satte mettaṃ pharati, saṅkhāre dhātusaññaṃ upasaṃharati. Yathāha ‘‘kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati (paṭi. ma. 3.97)? Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharatī’’ti. **Paṭikūlasaññī tattha viharatī**ti appaṭikūle satte asubhasaññaṃ pharati, saṅkhāre aniccasaññaṃ upasaṃharati. Yathāha ‘‘kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati? Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharatī’’ti. Evaṃ sesapadesupi attho veditabbo.

Upekkhako tattha viharatīti iṭṭhe arajjanto aniṭṭhe adussanto yathā aññe asamapekkhanena mohaṃ uppādenti, evaṃ anuppādento chasu ārammaṇesu chaḷaṅgupekkhāya upekkhako viharati. **Etadānuttariyaṃ, bhante, iddhividhāsū**ti, bhante, yā ayaṃ dvīsu iddhīsu evaṃdesanā, etadānuttariyaṃ. **Taṃ bhagavā**ti taṃ desanaṃ bhagavā asesaṃ sakalaṃ abhijānāti. **Taṃ bhagavato**ti taṃ desanaṃ bhagavato asesaṃ abhijānato. **Uttari abhiññeyyaṃ natthī**ti uttari abhijānitabbaṃ natthi. Ayaṃ nāma ito añño dhammo vā puggalo vā yaṃ bhagavā na jānāti idaṃ natthi. **Yadabhijānaṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā**ti yaṃ tumhehi anabhiññātaṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā abhijānanto bhagavatā bhiyyobhiññataro assa, adhikatarapañño bhaveyya. **Yadidaṃ iddhividhāsū**ti ettha **yadida**nti nipātamattaṃ. Iddhividhāsu bhagavatā uttaritaro natthi. Atītabuddhāpi hi imā dve iddhiyo desesuṃ, anāgatāpi imāva desessanti. Tumhepi tesaṃ ñāṇena saṃsanditvā imāva desayittha. Iti bhagavā iddhividhāsu anuttaroti dassento ‘‘imināpi kāraṇena evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavatī’’ti dīpeti. Ettāvatā ye dhammasenāpati divāṭṭhāne nisīditvā soḷasa aparampariyadhamme sammasi, teva dassitā honti.

Aññathāsatthuguṇadassanādivaṇṇanā

160. Idāni aparenapi ākārena bhagavato guṇe dassento **yaṃ taṃ bhante**tiādimāha. Tattha **saddhena kulaputtenā**ti saddhā kulaputtā nāma atītānāgatapaccuppannā bodhisattā. Tasmā yaṃ sabbaññubodhisattena pattabbanti vuttaṃ hoti. Kiṃ pana tena pattabbaṃ? Nava lokuttaradhammā. **Āraddhavīriyenā**tiādīsu ‘‘vīriyaṃ thāmo’’tiādīni sabbāneva vīriyavevacanāni. Tattha **āraddhavīriyenā**ti paggahitavīriyena. **Thāmavatā**ti thāmasampannena thiravīriyena. **Purisathāmenā**ti tena thāmavatā yaṃ purisathāmena pattabbanti vuttaṃ hoti. Anantarapadadvayepi eseva nayo. **Purisadhorayhenā**ti yā asamadhurehi buddhehi vahitabbā dhurā, taṃ dhuraṃ vahanasamatthena mahāpurisena. **Anuppattaṃ taṃ bhagavatā**ti taṃ sabbaṃ atītānāgatabuddhehi pattabbaṃ, sabbameva anuppattaṃ, bhagavato ekaguṇopi ūno natthīti dasseti. **Kāmesu kāmasukhallikānuyoga**nti vatthukāmesu kāmasukhallikānuyogaṃ. Yathā aññe keṇiyajaṭilādayo samaṇabrāhmaṇā ‘‘ko jānāti paralokaṃ. Sukho imissā paribbājikāya mudukāya lomasāya bāhāya samphasso’’ti moḷibandhāhi paribbājikāhi paricārenti sampattaṃ sampattaṃ rūpādiārammaṇaṃ anubhavamānā kāmasukhamanuyuttā, na evamanuyuttoti dasseti.

Hīnanti lāmakaṃ. **Gamma**nti gāmavāsīnaṃ dhammaṃ. **Pothujjanika**nti puthujjanehi sevitabbaṃ. **Anariya**nti na niddosaṃ. Na vā ariyehi sevitabbaṃ. **Anatthasañhita**nti anatthasaṃyuttaṃ. **Attakilamathānuyoga**nti attano ātāpanaparitāpanānuyogaṃ. **Dukkha**nti dukkhayuttaṃ, dukkhamaṃ vā. Yathā eke samaṇabrāhmaṇā kāmasukhallikānuyogaṃ parivajjessāmāti kāyakilamathaṃ anudhāvanti, tato muñcissāmāti kāmasukhaṃ anudhāvanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana ubho ete ante vajjetvā yā sā ‘‘atthi, bhikkhave, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī’’ti evaṃ vuttā sammāpaṭipatti, tameva paṭipanno. Tasmā ‘‘na ca attakilamathānuyoga’’ntiādimāha.

Ābhicetasikānanti abhicetasikānaṃ, kāmāvacaracittāni atikkamitvā ṭhitānanti attho. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti imasmiṃyeva attabhāve sukhavihārānaṃ. **Poṭṭhapādasuttanta**smiñhi sappītikadutiyajjhānaphalasamāpatti kathitā (dī. ni. 1.432). **Pāsādikasuttante** saha maggena vipassanāpādakajjhānaṃ. Dasuttarasuttante catutthajjhānikaphalasamāpatti. Imasmiṃ sampasādanīye diṭṭhadhammasukhavihārajjhānāni kathitāni. **Nikāmalābhī**ti yathākāmalābhī. **Akicchalābhī**ti adukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī.

Anuyogadānappakāravaṇṇanā

161. **Ekissā lokadhātuyā**ti dasasahassilokadhātuyā. Tīṇi hi khettāni – jātikhettaṃ āṇākhettaṃ visayakhettaṃ. Tattha **jātikhettaṃ** nāma dasasahassī lokadhātu. Sā hi tathāgatassa mātukucchiṃ okkamanakāle nikkhamanakāle sambodhikāle dhammacakkappavattane āyusaṅkhārossajjane parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavāḷaṃ pana **āṇākhettaṃ** nāma. Āṭānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratanaparittādīnañhi ettha āṇā vattati. **Visayakhettassa** pana parimāṇaṃ natthi, buddhānañhi ‘‘yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ, yāvatakaṃ ñeyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ, ñeyyapariyantikaṃ ñāṇa’’nti (mahāni. 55) vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tīsu khettesu ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, nuppañjantīti pana atthi. Tīṇi piṭakāni vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakaṃ. Tisso saṅgītiyo mahākassapattherassa saṅgīti, yasattherassa saṅgīti, moggaliputtatissattherassa saṅgītīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane ‘‘imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha buddhā uppajjantī’’ti suttaṃ natthi, nuppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā ekato nuppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha bodhipallaṅke ‘‘bodhiṃ apatvā na uṭṭhahissāmī’’ti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇaṃ, tāva pubbeti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇe dasasahassacakkavāḷakampaneneva khettapariggaho kato. Aññassa buddhassa uppattipi nivāritā hoti. Parinibbānato paṭṭhāya ca yāva sāsapamattāpi dhātuyo tiṭṭhanti, tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu buddhāpi ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti. Dhātuparinibbāne pana jāte aññassa buddhassa uppatti na nivāritā.

Tipiṭakaantaradhānakathā

Tīṇi antaradhānāni nāma pariyattiantaradhānaṃ, paṭivedhaantaradhānaṃ, paṭipattiantaradhānanti. Tattha **pariyattī**ti tīṇi piṭakāni. **Paṭivedho**ti saccappaṭivedho. **Paṭipattī**ti paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiñhi kāle paṭivedhakarā bhikkhū bahū honti, esa bhikkhu puthujjanoti aṅguliṃ pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṃyeva dīpe ekavāraṃ puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrakāpi kadāci bahū honti, kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Sāsanaṭṭhitiyā pana pariyatti pamāṇaṃ. Paṇḍito hi tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti.

Yathā amhākaṃ bodhisatto āḷārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā parikammaṃ pucchi, so na jānāmīti āha. Tato udakassa santikaṃ gantvā adhigatavisesaṃ saṃsanditvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantarameva mahāsatto taṃ jhānaṃ sampādesi, evameva paññavā bhikkhu pariyattiṃ sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti. Yadā pana sā antaradhāyati, tadā paṭhamaṃ abhidhammapiṭakaṃ nassati. Tattha paṭṭhānaṃ sabbapaṭhamaṃ antaradhāyati. Anukkamena pacchā dhammasaṅgaho, tasmiṃ antarahite itaresu dvīsu piṭakesu ṭhitesupi sāsanaṃ ṭhitameva hoti.

Tattha suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamaṃ aṅguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati, tadanantaraṃ saṃyuttanikāyo cakkapeyyālato paṭṭhāya yāva oghataraṇā antaradhāyati. Tadanantaraṃ majjhimanikāyo indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva mūlapariyāyā antaradhāyati. Tadanantaraṃ dīghanikāyo dasuttarato paṭṭhāya yāva brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānaṃ pucchā addhānaṃ gacchati, sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkoti, sabhiyapucchā āḷavakapucchā viya ca. Etā kira kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhiṃsu.

Dvīsu pana piṭakesu antarahitesupi vinayapiṭake ṭhite sāsanaṃ tiṭṭhati. Parivārakkhandhakesu antarahitesu ubhatovibhaṅge ṭhite ṭhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāyapi ṭhitāya ṭhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya pātimokkhapabbajjāupasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgaṃ addhānaṃ gacchati. Setavatthasamaṇavaṃso pana kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhi. **Paṭisambhidāpattehi** vassasahassaṃ aṭṭhāsi. **Chaḷabhiññehi** vassasahassaṃ. **Tevijjehi** vassasahassaṃ. **Sukkhavipassakehi** vassasahassaṃ. **Pātimokkhehi** vassasahassaṃ aṭṭhāsi. Pacchimakassa pana saccappaṭivedhato pacchimakassa sīlabhedato paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitaṃ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa buddhassa uppatti na nivāritā.

Sāsanaantarahitavaṇṇanā

Tīṇi parinibbānāni nāma kilesaparinibbānaṃ khandhaparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti. Tattha kilesaparinibbānaṃ bodhipallaṅke ahosi. Khandhaparinibbānaṃ kusinārāyaṃ. Dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati. Sāsanassa kira osakkanakāle imasmiṃ tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti. Mahācetiyato nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ. Tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti. Nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātuyo na antarā nassissanti. Sabbadhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti.

Tā dasasahassilokadhātuṃ pharissanti, tato dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā ‘‘ajja satthā parinibbāti, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhāka’’nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruññaṃ karissanti. Ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsave avasesā sakabhāvena sandhāretuṃ na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati. Sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālā bhavissati. Dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu upacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti.

Yāva na evaṃ antaradhāyati, tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ nuppajjantīti? Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā. Yathāha – ‘‘ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho’’ti (a. ni. 1.172). Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyuṃ, anacchariyā bhaveyyuṃ. Ekasmiñhi vihāre dvinnaṃ cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti. Bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ buddhāpi bhaveyyuṃ, tasmā nuppajjanti. Desanāya ca visesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti. Aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā, tato anacchariyo siyā. Ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti, vivādabhāvato ca. Bahūsu hi buddhesu uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya amhākaṃ buddho pāsādiko, amhākaṃ buddho madhurassaro lābhī puññavāti vivadeyyuṃ. Tasmāpi evaṃ nuppajjanti. Api cetaṃ kāraṇaṃ milindaraññāpi puṭṭhena nāgasenattherena vitthāritameva. Vuttañhi tattha –

> Bhante, nāgasena, bhāsitampi hetaṃ bhagavatā ‘‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti. Desayantā ca, bhante nāgasena, sabbepi tathāgatā sattatiṃsa bodhipakkhiye dhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca appamādappaṭipattiyaṃ anusāsanti. Yadi, bhante nāgasena, sabbesampi tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekasikkhā ekānusāsanī, kena kāraṇena dve tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti. Ekenapi tāva buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto, yadi dutiyo buddho bhaveyya, dvinnaṃ pabhāya ayaṃ loko bhiyyosomattāya obhāsajāto bhaveyya, ovadamānā ca dve tathāgatā sukhaṃ ovadeyyuṃ, anusāsamānā ca sukhaṃ anusāseyyuṃ, tattha me kāraṇaṃ desehi, yathāhaṃ nissaṃsayo bhaveyya’’nti.
>
> Ayaṃ, mahārāja, dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya, kampeyya, nameyya, oṇameyya, vinameyya, vikireyya, vidhameyya, viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.
>
> Yathā, mahārāja, nāvā ekapurisasandhāraṇī bhaveyya, ekapurise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā bhaveyya, atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvaṃ abhirūheyya, api nu sā, mahārāja, nāvā dvinnampi dhāreyyāti? Na hi, bhante, caleyya, kampeyya, nameyya, oṇameyya, vinameyya, vikireyya, vidhameyya, viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya osīdeyya udaketi. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya…pe… na ṭhānamupagaccheyya.
>
> Yathā vā pana, mahārāja, puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentaṃ yāva kaṇṭhamabhipūrayitvā, so dhāto pīṇito paripuṇṇo nirantaro tandīkato anoṇamitadaṇḍajāto punadeva tāvatakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya, api nu kho so, mahārāja, puriso sukhito bhaveyyāti? Na hi, bhante, sakiṃ bhuttova mareyyāti; evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī …pe… na ṭhānamupagaccheyyāti.

Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, atidhammabhārena pathavī calatīti? Idha, mahārāja, dve sakaṭā ratanapūritā bhaveyyuṃ yāva mukhasamā, ekasmā sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekasmiṃ sakaṭe ākireyyuṃ, api nu kho taṃ, mahārāja, sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyāti? Na hi, bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyāti. Kiṃ nu kho, mahārāja, atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjatīti? Āma, bhante,ti. Evameva kho, mahārāja, atidhammabhārena pathavī calati.

Apica, mahārāja, imaṃ kāraṇaṃ buddhabalaparidīpanāya osāritaṃ aññampi tattha atirūpaṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘‘tumhākaṃ buddho amhākaṃ buddho’’ti, ubhato pakkhajātā bhaveyyuṃ. Yathā, mahārāja, dvinnaṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘‘tumhākaṃ amacco amhākaṃ amacco’’ti, ubhato pakkhajātā honti; evameva kho, mahārāja, yadi dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo uppajjeyya ‘‘tumhākaṃ buddho, amhākaṃ buddho’’ti, ubhato pakkhajātā bhaveyyuṃ, idaṃ tāva, mahārāja, ekaṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, ‘‘aggo buddho’’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya, ‘‘jeṭṭho buddho’’ti, seṭṭho buddhoti, visiṭṭho buddhoti, uttamo buddhoti, pavaro buddhoti, asamo buddhoti, asamasamo buddhoti, appaṭimo buddhoti, appaṭibhāgo buddhoti, appaṭipuggalo buddhoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Imampi kho tvaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

Apica kho, mahārāja, buddhānaṃ bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā, yaṃ ekoyeva buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya sabbaññubuddhaguṇānaṃ, yaṃ aññampi, mahārāja, mahantaṃ hoti, taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī, mahārāja, mahantī, sā ekāyeva. Sāgaro mahanto, so ekoyeva. Sineru girirājā mahanto, so ekoyeva. Ākāso mahanto, so ekoyeva. Sakko mahanto, so ekoyeva. Māro mahanto, so ekoyeva. Mahābrahmā mahanto, so ekoyeva. Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti, tattha aññesaṃ okāso na hoti. Tasmā, mahārāja, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ekoyeva loke uppajjatīti. Sukathito, bhante nāgasena, pañho opammehi kāraṇehīti (mi. pa. 5.1.1).

Dhammassa cānudhammanti navavidhassa lokuttaradhammassa anudhammaṃ pubbabhāgappaṭipadaṃ. **Sahadhammiko**ti sakāraṇo. **Vādānuvādo**ti vādoyeva.

Acchariyaabbhutavaṇṇanā

162. **Āyasmā udāyī**ti tayo therā udāyī nāma – lāḷudāyī, kāḷudāyī, mahāudāyīti. Idha mahāudāyī adhippeto. Tassa kira imaṃ suttaṃ ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suṇantassa abbhantare pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā pādapiṭṭhito sīsamatthakaṃ gacchati, sīsamatthakato pādapiṭṭhiṃ āgacchati, ubhato paṭṭhāya majjhaṃ otarati, majjhato paṭṭhāya ubhato gacchati. So nirantaraṃ pītiyā phuṭasarīro balavasomanassena dasabalassa guṇaṃ kathento **acchariyaṃ bhante**tiādimāha. **Appicchatā**ti nittaṇhatā. **Santuṭṭhitā**ti catūsu paccayesu tīhākārehi santoso. **Sallekhatā**ti sabbakilesānaṃ sallikhitabhāvo. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma. **Na attānaṃ pātukarissatī**ti attano guṇe na āvi karissati. **Paṭākaṃ parihareyyu**nti ‘‘ko amhehi sadiso atthī’’ti vadantā paṭākaṃ ukkhipitvā nāḷandaṃ vicareyyuṃ.

Passa kho tvaṃ, udāyi, tathāgatassa appicchatāti passa udāyi yādisī tathāgatassa appicchatāti therassa vacanaṃ sampaṭicchanto āha. Kiṃ pana bhagavā neva attānaṃ pātukaroti, na attano guṇaṃ kathetīti ce? Na, na katheti. Appicchatādīhi kathetabbaṃ, cīvarādihetuṃ na katheti. Tenevāha – ‘‘passa kho tvaṃ, udāyi, tathāgatassa appicchatā’’tiādi. Bujjhanakasattaṃ pana āgamma veneyyavasena katheti. Yathāha –

‘‘Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo’’ti. (mahāva. 11);

Evaṃ tathāgatassa guṇadīpikā bahū gāthāpi suttantāpi vitthāretabbā.

163. **Abhikkhaṇaṃ bhāseyyāsī**ti punappunaṃ bhāseyyāsi. Pubbaṇhasamaye me kathitanti mā majjhanhikādīsu na kathayittha. Ajja vā me kathitanti mā paradivasādīsu na kathayitthāti attho. **Pavedesī**ti kathesi. **Imassa veyyākaraṇassā**ti niggāthakattā idaṃ suttaṃ ‘‘veyyākaraṇa’’nti vuttaṃ. **Adhivacana**nti nāmaṃ. Idaṃ pana ‘‘iti hida’’nti paṭṭhāya padaṃ saṅgītikārehi ṭhapitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Sampasādanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāsādikasuttavaṇṇanā

Nigaṇṭhanāṭaputtakālaṅkiriyavaṇṇanā

164. **Evaṃ me suta**nti pāsādikasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā – **vedhaññā nāma sakyā**ti dhanumhi katasikkhā vedhaññanāmakā eke sakyā. **Tesaṃ ambavane pāsāde**ti tesaṃ ambavane sippaṃ uggaṇhatthāya kato dīghapāsādo atthi, tattha viharati. **Adhunā kālaṅkato**ti sampati kālaṅkato. **Dvedhikajātā**ti dvejjhajātā, dvebhāgā jātā. **Bhaṇḍanādīsu** bhaṇḍanaṃ pubbabhāgakalaho, taṃ daṇḍādānādivasena paṇṇattivītikkamavasena ca vaḍḍhitaṃ **kalaho.** ‘‘Na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsī’’tiādinā nayena viruddhavacanaṃ **vivādo. Vitudantā**ti vijjhantā. **Sahitaṃ me**ti mama vacanaṃ atthasañhitaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvatta**nti yaṃ tava adhiciṇṇaṃ cirakālāsevanavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ. **Āropito te vādo**ti tuyhaṃ upari mayā doso āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti bhattapuṭaṃ ādāya taṃ taṃ upasaṅkamitvā vādappamokkhatthāya uttari pariyesamāno vicara. **Nibbeṭhehi vā**ti atha vā mayā āropitadosato attānaṃ mocehi. **Sace pahosī**ti sace sakkosi. **Vadhoyevā**ti maraṇameva. **Nāṭaputtiyesū**ti nāṭaputtassa antevāsikesu. **Nibbinnarūpā**ti ukkaṇṭhitasabhāvā abhivādanādīnipi na karonti. **Virattarūpā**ti vigatapemā. **Paṭivānarūpā**ti tesaṃ sakkaccakiriyato nivattanasabhāvā. **Yathā ta**nti yathā durakkhātādisabhāve dhammavinaye nibbinnavirattappaṭivānarūpehi bhavitabbaṃ, tatheva jātāti attho. **Durakkhāte**ti dukkathite. **Duppavedite**ti duviññāpite. **Anupasamasaṃvattanike**ti rāgādīnaṃ upasamaṃ kātuṃ asamatthe. **Bhinnathūpe**ti bhindappatiṭṭhe. Ettha hi nāṭaputtova nesaṃ patiṭṭhaṭṭhena thūpo. So pana bhinno mato. Tena vuttaṃ ‘‘bhinnathūpe’’ti. **Appaṭisaraṇe**ti tasseva abhāvena paṭisaraṇavirahite.

Nanu cāyaṃ nāṭaputto nāḷandavāsiko, so kasmā pāvāyaṃ kālaṅkatoti? So kira upālinā gahapatinā paṭividdhasaccena dasahi gāthāhi bhāsite buddhaguṇe sutvā uṇhaṃ lohitaṃ chaḍḍesi. Atha naṃ aphāsukaṃ gahetvā pāvaṃ agamaṃsu. So tattha kālamakāsi. Kālaṃ kurumāno ca cintesi – ‘‘mama laddhi aniyyānikā sāravirahitā, mayaṃ tāva naṭṭhā, avasesajanopi mā apāyapūrako ahosi, sace panāhaṃ ‘mama sāsanaṃ aniyyānika’nti vakkhāmi, na saddahissanti, yaṃnūnāhaṃ dvepi jane na ekanīhārena uggaṇhāpeyyaṃ, te mamaccayena aññamaññaṃ vivadissanti, satthā taṃ vivādaṃ paṭicca ekaṃ dhammakathaṃ kathessati, tato te sāsanassa mahantabhāvaṃ jānissantī’’ti.

Atha naṃ eko antevāsiko upasaṅkamitvā āha – ‘‘bhante tumhe dubbalā, mayhampi imasmiṃ dhamme sāraṃ ācikkhatha, ācariyappamāṇa’’nti. ‘‘Āvuso, tvaṃ mamaccayena sassatanti gaṇheyyāsī’’ti. Aparopi upasaṅkami, taṃ ucchedaṃ gaṇhāpesi. Evaṃ dvepi jane ekaladdhike akatvā bahū nānānīhārena uggaṇhāpetvā kālamakāsi. Te tassa sarīrakiccaṃ katvā sannipatitvā aññamaññaṃ pucchiṃsu – ‘‘kassāvuso, ācariyo sāraṃ ācikkhī’’ti? Eko uṭṭhahitvā mayhanti āha. Kiṃ ācikkhīti? Sassatanti. Aparo taṃ paṭibāhitvā ‘‘mayhaṃ sāraṃ ācikkhī’’ti āha. Evaṃ sabbe ‘‘mayhaṃ sāraṃ ācikkhi, ahaṃ jeṭṭhako’’ti aññamaññaṃ vivādaṃ vaḍḍhetvā akkose ceva paribhāse ca hatthapādappahārādīni ca pavattetvā ekamaggena dve agacchantā nānādisāsu pakkamiṃsu.

165. **Atha kho cundo samaṇuddeso**ti ayaṃ thero dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhātiko. Taṃ bhikkhū anupasampannakāle ‘‘cundo samaṇuddeso’’ti samudācaritvā therakālepi tatheva samudācariṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘cundo samaṇuddeso’’ti.

‘‘Pāvāyaṃ vassaṃvuṭṭho yena sāmagāmo, yenāyasmā ānando tenupasaṅkamī’’ti kasmā upasaṅkami? Nāṭaputte kira kālaṅkate jambudīpe manussā tattha tattha kathaṃ pavattayiṃsu ‘‘nigaṇṭho nāṭaputto eko satthāti paññāyittha, tassa kālaṅkiriyāya sāvakānaṃ evarūpo vivādo jāto. Samaṇo pana gotamo jambudīpe cando viya sūriyo viya ca pākaṭo, sāvakāpissa pākaṭāyeva. Kīdiso nu kho samaṇe gotame parinibbute sāvakānaṃ vivādo bhavissatī’’ti. Thero taṃ kathaṃ sutvā cintesi – ‘‘imaṃ kathaṃ gahetvā dasabalassa ārocessāmi, satthā etaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā ekaṃ desanaṃ kathessatī’’ti. So nikkhamitvā yena sāmagāmo, yenāyasmā ānando tenupasaṅkami.

Sāmagāmoti sāmākānaṃ ussannattā tassa gāmassa nāmaṃ. **Yenāyasmā ānando**ti ujumeva bhagavato santikaṃ agantvā yenassa upajjhāyo āyasmā ānando tenupasaṅkami.

Buddhakāle kira sāriputtatthero ca ānandatthero ca aññamaññaṃ mamāyiṃsu. Sāriputtatthero ‘‘mayā kātabbaṃ satthu upaṭṭhānaṃ karotī’’ti ānandattheraṃ mamāyi. Ānandatthero ‘‘bhagavato sāvakānaṃ aggo’’ti sāriputtattheraṃ mamāyi. Kuladārake ca pabbājetvā sāriputtattherassa santike upajjhaṃ gaṇhāpesi. Sāriputtattheropi tatheva akāsi. Evaṃ ekamekena attano pattacīvaraṃ datvā pabbājetvā upajjhaṃ gaṇhāpitāni pañca pañca bhikkhusatāni ahesuṃ. Āyasmā ānando paṇītāni cīvarādīnipi labhitvā therassa adāsi.

Dhammaratanapūjā

Eko kira brāhmaṇo cintesi – ‘‘buddharatanassa ca saṅgharatanassa ca pūjā paññāyati, kathaṃ nu kho dhammaratanaṃ pūjitaṃ hotī’’ti? So bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ pucchi. Bhagavā āha – ‘‘sacepi brāhmaṇa dhammaratanaṃ pūjetukāmo, ekaṃ bahussutaṃ pūjehī’’ti. Bahussutaṃ, bhante, ācikkhathāti. Bhikkhusaṅghaṃ pucchāti. So bhikkhusaṅghaṃ upasaṅkamitvā ‘‘bahussutaṃ, bhante, ācikkhathā’’ti āha. Ānandatthero brāhmaṇāti. Brāhmaṇo theraṃ sahassagghanikena ticīvarena pūjesi. Thero taṃ gahetvā bhagavato santikaṃ agamāsi. Bhagavā ‘‘kuto, ānanda, laddha’’nti āha? Ekena, bhante, brāhmaṇena dinnaṃ, idaṃ panāhaṃ āyasmato sāriputtassa dātukāmoti. Dehi, ānandāti. Cārikaṃ pakkanto bhanteti. Āgatakāle dehīti, sikkhāpadaṃ bhante, paññattanti. Kadā pana sāriputto āgamissatīti? Dasāhamattena bhanteti. ‘‘Anujānāmi, ānanda, dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ nikkhipitu’’nti sikkhāpadaṃ paññāpesi.

Sāriputtattheropi tatheva yaṃkiñci manāpaṃ labhati, taṃ ānandattherassa deti. So imampi attano kaniṭṭhabhātikaṃ therasseva saddhivihārikaṃ adāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘yenassa upajjhāyo āyasmā ānando tenupasaṅkamī’’ti. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘upajjhāyo me mahāpañño, so imaṃ kathaṃ satthu ārocessati, atha satthā tadanurūpaṃ dhammaṃ desessatī’’ti. **Kathāpābhata**nti kathāya mūlaṃ. Mūlañhi ‘‘pābhata’’nti vuccati. Yathāha –

> ‘‘Appakenāpi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
> Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama’’nti. (jā. 1.1.4);

Bhagavantaṃ dassanāyāti bhagavantaṃ dassanatthāya. Kiṃ panānena bhagavā na diṭṭhapubboti? No na diṭṭhapubbo. Ayañhi āyasmā divā nava vāre, rattiṃ nava vāreti ekāhaṃ aṭṭhārasa vāre upaṭṭhānameva gacchati. Divasassa pana satavāraṃ vā sahassavāraṃ vā gantukāmo samānopi na akāraṇā gacchati, ekaṃ pañhuddhāraṃ gahetvāva gacchati. So taṃ divasaṃ tena kathāpābhatena gantukāmo evamāha.

Asammāsambuddhappaveditadhammavinayavaṇṇanā

166. **Evañhetaṃ, cunda, hotī**ti bhagavā ānandattherena ārocitepi yasmā na ānandatthero imissā kathāya sāmiko, cundatthero pana sāmiko. Sova tassā ādimajjhapariyosānaṃ jānāti. Tasmā bhagavā tena saddhiṃ kathento ‘‘evañhetaṃ, cunda, hotī’’tiādimāha. Tassattho – cunda evañhetaṃ hoti durakkhātādisabhāve dhammavinaye sāvakā dvedhikajātā bhaṇḍanādīni katvā mukhasattīhi vitudantā viharanti.

Idāni yasmā aniyyānikasāsaneneva niyyānikasāsanaṃ pākaṭaṃ hoti, tasmā ādito aniyyānikasāsanameva dassento **idha cunda satthā ca hoti asammāsambuddho**tiādimāha. Tattha **vokkamma ca tamhā dhammā vattatī**ti na nirantaraṃ pūreti, okkamitvā okkamitvā antarantaraṃ katvā vattatīti attho. **Tassa te, āvuso, lābhā**ti tassa tuyhaṃ ete dhammānudhammappaṭipattiādayo lābhā. **Suladdha**nti manussattampi te suladdhaṃ. **Tathā paṭipajjatū**ti evaṃ paṭipajjatu. **Yathā te satthārā dhammo desito**ti yena te ākārena satthārā dhammo kathito. **Yo ca samādapetī**ti yo ca ācariyo samādapeti. **Yañca samādapetī**ti yaṃ antevāsiṃ samādapeti. **Yo ca samādapito**ti yo ca evaṃ samādapito antevāsiko. Yathā ācariyena samādapitaṃ, tathatthāya paṭipajjati. **Sabbe te**ti tayopi te. Ettha hi ācariyo samādapitattā apuññaṃ pasavati, samādinnantevāsiko samādinnattā, paṭipannako paṭipannattā. Tena vuttaṃ – ‘‘sabbe te bahuṃ apuññaṃ pasavantī’’ti. Etenupāyena sabbavāresu attho veditabbo.

167. Apicettha **ñāyappaṭipanno**ti kāraṇappaṭipanno. **Ñāyamārādhessatī**ti kāraṇaṃ nipphādessati. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti attano dukkhanibbattakaṃ vīriyaṃ karoti. Vuttañhetaṃ ‘‘durakkhāte, bhikkhave, dhammavinaye yo āraddhavīriyo, so dukkhaṃ viharati. Yo kusīto, so sukhaṃ viharatī’’ti (a. ni. 1.318).

Sammāsambuddhappaveditadhammavinayādivaṇṇanā

168. Evaṃ aniyyānikasāsanaṃ dassetvā idāni niyyānikasāsanaṃ dassento **idha pana, cunda, satthā ca hoti sammāsambuddho**tiādimāha. Tattha **niyyāniko**ti maggatthāya phalatthāya ca niyyāti.

169. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti attano sukhanipphādakaṃ vīriyaṃ ārabhati. Vuttañhetaṃ ‘‘svākkhāte, bhikkhave, dhammavinaye yo kusīto, so dukkhaṃ viharati. Yo āraddhavīriyo, so sukhaṃ viharatī’’ti (a. ni. 1.319).

170. Iti bhagavā niyyānikasāsane sammāpaṭipannassa kulaputtassa pasaṃsaṃ dassetvā puna desanaṃ vaḍḍhento **idha, cunda, satthā ca loke udapādī**tiādimāha. Tattha **aviññāpitatthā**ti abodhitatthā. **Sabbasaṅgāhapadakata**nti sabbasaṅgahapadehi kataṃ, sabbasaṅgāhikaṃ kataṃ na hotīti attho. ‘‘Sabbasaṅgāhapadagata’’ntipi pāṭho, na sabbasaṅgāhapadesu gataṃ, na ekasaṅgahajātanti attho. **Sappāṭihīrakata**nti niyyānikaṃ. **Yāva devamanussehī**ti devalokato yāva manussalokā suppakāsitaṃ. **Anutappo hotī**ti anutāpakaro hoti. **Satthā ca no loke**ti idaṃ tesaṃ anutāpakāradassanatthaṃ vuttaṃ. **Nānutappo hotī**ti satthāraṃ āgamma sāvakehi yaṃ pattabbaṃ, tassa pattattā anutāpakaro na hoti.

172. **Thero**ti thiro therakārakehi dhammehi samannāgato. ‘‘Rattaññū’’tiādīni vuttatthāneva. **Etehi ce pī**ti etehi heṭṭhā vuttehi.

173. **Pattayogakkhemā**ti catūhi yogehi khemattā arahattaṃ idha yogakkhemaṃ nāma, taṃ pattāti attho. **Alaṃ samakkhātuṃ saddhammassā**ti sammukhā gahitattā assa saddhammaṃ sammā ācikkhituṃ samatthā.

174. **Brahmacārino**ti brahmacariyavāsaṃ vasamānā ariyasāvakā. **Kāmabhogino**ti gihisotāpannā. ‘‘Iddhañcevā’’tiādīni mahāparinibbāne vitthāritāneva. **Lābhaggayasaggapatta**nti lābhaggañceva yasaggañca pattaṃ.

175. **Santi kho pana me, cunda, etarahi therā bhikkhū sāvakā**ti sāriputtamoggallānādayo therā. **Bhikkhuniyo**ti khemātherīuppalavaṇṇatherīādayo. **Upāsakā sāvakā gihī odātavatthavasanā brahmacārino**ti cittagahapatihatthakaāḷavakādayo. **Kāmabhogino**ti cūḷaanāthapiṇḍikamahāanāthapiṇḍikādayo. **Brahmacāriniyo**ti nandamātādayo. **Kāmabhoginiyo**ti khujjuttarādayo.

176. **Sabbākārasampanna**nti sabbakāraṇasampannaṃ. **Idameva ta**nti idameva brahmacariyaṃ, imameva dhammaṃ sammā hetunā nayena vadamāno vadeyya. **Udakāssuda**nti **udako sudaṃ. Passaṃ na passatī**ti passanto na passati. So kira imaṃ pañhaṃ mahājanaṃ pucchi. Tehi ‘‘na jānāma, ācariya, kathehi no’’ti vutto so āha – ‘‘gambhīro ayaṃ pañho āhārasappāye sati thokaṃ cintetvā sakkā kathetu’’nti. Tato tehi cattāro māse mahāsakkāre kate taṃ pañhaṃ kathento **kiñca passaṃ na passatī**tiādimāha. Tattha **sādhunisitassā**ti suṭṭhunisitassa tikhiṇassa, sunisitakhurassa kira talaṃ paññāyati, dhārā na paññāyatīti ayamettha attho.

Saṅgāyitabbadhammādivaṇṇanā

177. **Saṅgamma samāgammā**ti saṅgantvā samāgantvā. **Atthena atthaṃ, byañjanena byañjana**nti atthena saha atthaṃ, byañjanenapi saha byañjanaṃ samānentehīti attho. **Saṅgāyitabba**nti vācetabbaṃ sajjhāyitabbaṃ. **Yathayidaṃ brahmacariya**nti yathā idaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ.

178. **Tatra ce**ti tatra saṅghamajjhe, tassa vā bhāsite. **Atthañceva micchā gaṇhāti, byañjanāni ca micchā ropetī**ti ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’ti ettha ārammaṇaṃ ‘‘satipaṭṭhāna’’nti atthaṃ gaṇhāti. ‘‘Satipaṭṭhānānī’’ti byañjanaṃ ropeti. **Imassa nu kho, āvuso, atthassā**ti ‘‘satiyeva satipaṭṭhāna’’nti. Atthassa ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’ti kiṃ nu kho imāni byañjanāni, udāhu cattāri satipaṭṭhānānī’’ti etāni vā byañjanāni. **Katamāni opāyikatarānī**ti imassa atthassa katamāni byañjanāni upapannatarāni allīnatarāni. **Imesañca byañjanāna**nti ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’ti byañjanānaṃ ‘‘satiyeva satipaṭṭhāna’’nti kiṃ nu kho ayaṃ attho, udāhu ‘‘ārammaṇaṃ satipaṭṭhāna’’nti eso atthoti? **Imassa kho, āvuso, atthassā**ti ‘‘ārammaṇaṃ satipaṭṭhāna’’nti imassa atthassa. **Yā ceva etānī**ti yāni ceva etāni mayā vuttāni. **Yā ceva eso**ti yo ceva esa mayā vutto. **So neva ussādetabbo**ti tumhehi tāva sammā atthe ca sammā byañjane ca ṭhātabbaṃ. So pana neva ussādetabbo, na apasādetabbo. **Saññāpetabbo**ti jānāpetabbo. **Tassa ca atthassā**ti ‘‘satiyeva satipaṭṭhāna’’nti atthassa ca. **Tesañca byañjanāna**nti ‘‘satipaṭṭhānā’’ti byañjanānaṃ. **Nisantiyā**ti nisāmanatthaṃ dhāraṇatthaṃ. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo.

181. **Tādisa**nti tumhādisaṃ. **Atthupeta**nti atthena upetaṃ atthassa viññātāraṃ. **Byañjanupeta**nti byañjanehi upetaṃ byañjanānaṃ viññātāraṃ. Evaṃ etaṃ bhikkhuṃ pasaṃsatha. Eso hi bhikkhu na tumhākaṃ sāvako nāma, buddho nāma esa cundāti. Iti bhagavā bahussutaṃ bhikkhuṃ attano ṭhāne ṭhapesi.

Paccayānuññātakāraṇādivaṇṇanā

182. Idāni tatopi uttaritaraṃ desanaṃ vaḍḍhento **na vo ahaṃ, cundā**tiādimāha. Tattha diṭṭhadhammikā āsavā nāma idhaloke paccayahetu uppajjanakā āsavā. Samparāyikā āsavā nāma paraloke bhaṇḍanahetu uppajjanakā āsavā. **Saṃvarāyā**ti yathā te na pavisanti, evaṃ pidahanāya. **Paṭighātāyā**ti mūlaghātena paṭihananāya. **Alaṃ vo taṃ yāvadeva sītassa paṭighātāyā**ti taṃ tumhākaṃ sītassa paṭighātāya samatthaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti, yaṃ vo mayā cīvaraṃ anuññātaṃ, taṃ pārupitvā dappaṃ vā mānaṃ vā kurumānā viharissathāti na anuññātaṃ, taṃ pana pārupitvā sītappaṭighātādīni katvā sukhaṃ samaṇadhammaṃ yoniso manasikāraṃ karissathāti anuññātaṃ. Yathā ca cīvaraṃ, evaṃ piṇḍapātādayopi. Anupadasaṃvaṇṇanā panettha visuddhimagge vuttanayeneva veditabbā.

Sukhallikānuyogādivaṇṇanā

183. **Sukhallikānuyoga**nti sukhalliyanānuyogaṃ, sukhasevanādhimuttanti attho. **Sukhetī**ti sukhitaṃ karoti. **Pīṇetī**ti pīṇitaṃ thūlaṃ karoti.

186. **Aṭṭhitadhammā**ti naṭṭhitasabhāvā. Jivhā no atthīti yaṃ yaṃ icchanti, taṃ taṃ kathenti, kadāci maggaṃ kathenti, kadāci phalaṃ kadāci nibbānanti adhippāyo. **Jānatā**ti sabbaññutaññāṇena jānantena. **Passatā**ti pañcahi cakkhūhi passantena. **Gambhīranemo**ti gambhīrabhūmiṃ anupaviṭṭho. **Sunikhāto**ti suṭṭhu nikhāto. **Evameva kho, āvuso**ti evaṃ khīṇāsavo abhabbo nava ṭhānāni ajjhācarituṃ. Tasmiṃ anajjhācāro acalo asampavedhī. Tattha sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropanādīsu sotāpannādayopi abhabbā. **Sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjitu**nti vatthukāme ca kilesakāme ca sannidhiṃ katvā paribhuñjituṃ. **Seyyathāpi pubbe agārikabhūto**ti yathā pubbe gihibhūto paribhuñjati, evaṃ paribhuñjituṃ abhabbo.

Pañhabyākaraṇavaṇṇanā

187. Agāramajjhe vasantā hi sotāpannādayo yāvajīvaṃ gihibyañjanena tiṭṭhanti. Khīṇāsavo pana arahattaṃ patvāva manussabhūto parinibbāti vā pabbajati vā. Cātumahārājikādīsu kāmāvacaradevesu muhuttampi na tiṭṭhati. Kasmā? Vivekaṭṭhānassa abhāvā. Bhummadevattabhāve pana ṭhito arahattaṃ patvāpi tiṭṭhati. Tassa vasena ayaṃ pañho āgato. Bhinnadosattā panassa bhikkhubhāvo veditabbo. **Atīraka**nti atīraṃ aparicchedaṃ mahantaṃ. **No ca kho anāgata**nti anāgataṃ pana addhānaṃ ārabbha evaṃ na paññapeti, atītameva maññe samaṇo gotamo jānāti, na anāgataṃ. Tathā hissa atīte aḍḍhachaṭṭhasatajātakānussaraṇaṃ paññāyati. Anāgate evaṃ bahuṃ anussaraṇaṃ na paññāyatīti imamatthaṃ maññamānā evaṃ vadeyyuṃ. **Tayidaṃ kiṃ sū**ti anāgate apaññāpanaṃ kiṃ nu kho? **Kathaṃsū**ti kena nu kho kāraṇena ajānantoyeva nu kho anāgataṃ nānussarati, ananussaritukāmatāya nānussaratīti. **Aññavihitakena ñāṇadassanenā**ti paccakkhaṃ viya katvā dassanasamatthatāya dassanabhūtena ñāṇena aññatthavihitakena ñāṇena aññaṃ ārabbha pavattena, aññavihitakaṃ aññaṃ ārabbha pavattamānaṃ ñāṇadassanaṃ saṅgāhetabbaṃ paññāpetabbaṃ maññanti. Te hi carato ca tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ maññanti, tādisañca ñāṇaṃ nāma natthi. Tasmā yathariva bālā abyattā, evaṃ maññantīti veditabbo.

Satānusārīti pubbenivāsānussatisampayuttakaṃ. **Yāvatakaṃ ākaṅkhatī**ti yattakaṃ ñātuṃ icchati, tattakaṃ jānissāmīti ñāṇaṃ pesesi. Athassa dubbalapattapuṭe pakkhandanārāco viya appaṭihataṃ anivāritaṃ ñāṇaṃ gacchati, tena yāvatakaṃ ākaṅkhati tāvatakaṃ anussarati. **Bodhija**nti bodhimūle jātaṃ. **Ñāṇaṃ uppajjatī**ti catumaggañāṇaṃ uppajjati. **Ayamantimā jātī**ti tena ñāṇena jātimūlassa pahīnattā puna ayamantimā jāti. **Natthidāni punabbhavo**ti aparampi ñāṇaṃ uppajjati. **Anatthasaṃhita**nti na idhalokatthaṃ vā paralokatthaṃ vā nissitaṃ. **Na taṃ tathāgato byākarotī**ti taṃ bhāratayuddhasītāharaṇasadisaṃ aniyyānikakathaṃ tathāgato na katheti. **Bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhita**nti rājakathāditiracchānakathaṃ. **Kālaññū tathāgato hotī**ti kālaṃ jānāti. Sahetukaṃ sakāraṇaṃ katvā yuttapattakāleyeva katheti.

188. **Tasmā tathāgatoti vuccatī**ti yathā yathā gaditabbaṃ, tathā tatheva gadanato dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti vuccatīti attho. **Diṭṭha**nti rūpāyatanaṃ. **Suta**nti saddāyatanaṃ. **Muta**nti mutvā patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ. **Viññāta**nti sukhadukkhādidhammāyatanaṃ. **Patta**nti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṃ. **Pariyesita**nti pattaṃ vā apattaṃ vā pariyesitaṃ. **Anuvicaritaṃ manasā**ti cittena anusañcaritaṃ. ‘‘Tathāgatena abhisambuddha’’nti iminā etaṃ dasseti, yañhi aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa nīlaṃ pītakantiādi rūpārammaṇaṃ cakkhudvāre āpāthamāgacchati, ‘‘ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto’’ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa bherisaddo mudiṅgasaddotiādi saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthamāgacchati. Mūlagandho tacagandhotiādi gandhārammaṇaṃ ghānadvāre āpāthamāgacchati. Mūlaraso khandharasotiādi rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthamāgacchati. Kakkhaḷaṃ mudukantiādi pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthamāgacchati. ‘‘Ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṃ phusitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto’’ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādibhedaṃ dhammārammaṇaṃ manodvārassa āpāthamāgacchati, ‘‘ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe idaṃ nāma dhammārammaṇaṃ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto’’ti sabbaṃ taṃ tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ.

Yañhi, cunda, imesaṃ sattānaṃ diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ tattha tathāgatena adiṭṭhaṃ vā asutaṃ vā amutaṃ vā aviññātaṃ vā natthi. Imassa mahājanassa pariyesitvā pattampi atthi, pariyesitvā appattampi atthi. Apariyesitvā pattampi atthi, apariyesitvā appattampi atthi. Sabbampi taṃ tathāgatassa appattaṃ nāma natthi, ñāṇena asacchikataṃ nāma. ‘‘Tasmā tathāgatoti vuccatī’’ti. Yaṃ yathā lokena gataṃ tassa tatheva gatattā ‘‘tathāgato’’ti vuccati. Pāḷiyaṃ pana abhisambuddhanti vuttaṃ, taṃ gatasaddena ekatthaṃ. Iminā nayena sabbavāresu ‘‘tathāgato’’ti nigamanassa attho veditabbo, tassa yutti **brahmajāle** tathāgatasaddavitthāre vuttāyeva.

Abyākataṭṭhānavaṇṇanā

189. Evaṃ attano asamataṃ anuttarataṃ sabbaññutaṃ dhammarājabhāvaṃ kathetvā idāni ‘‘puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ laddhīsu mayā aññātaṃ adiṭṭhaṃ nāma natthi, sabbaṃ mama ñāṇassa antoyeva parivattatī’’ti sīhanādaṃ nadanto **ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjatī**tiādimāha. Tattha **tathāgato**ti satto. **Na hetaṃ, āvuso, atthasaṃhita**nti idhalokaparalokaatthasaṃhitaṃ na hoti. **Na ca dhammasaṃhita**nti navalokuttaradhammanissitaṃ na hoti. **Na ādibrahmacariyaka**nti sikkhattayasaṅgahitassa sakalasāsanabrahmacariyassa ādibhūtaṃ na hoti.

190. **Idaṃ dukkhanti kho**tiādīsu taṇhaṃ ṭhapetvā avasesā tebhummakā dhammā idaṃ dukkhanti byākataṃ. Tasseva dukkhassa pabhāvikā janikā taṇhā **dukkhasamudayo**ti byākataṃ. Ubhinnaṃ appavatti **dukkhanirodho**ti byākataṃ. Dukkhaparijānano samudayapajahano nirodhasacchikaraṇo ariyamaggo **dukkhanirodhagāminī paṭipadā**ti byākataṃ. ‘‘Etañhi, āvuso, atthasaṃhita’’ntiādīsu etaṃ idhalokaparalokaatthanissitaṃ navalokuttaradhammanissitaṃ sakalasāsanabrahmacariyassa ādi padhānaṃ pubbaṅgamanti ayamattho.

Pubbantasahagatadiṭṭhinissayavaṇṇanā

191. Idāni yaṃ taṃ mayā na byākataṃ, taṃ ajānantena na byākatanti mā evaṃ saññamakaṃsu. Jānantova ahaṃ evaṃ ‘‘etasmiṃ byākatepi attho natthī’’ti na byākariṃ. Yaṃ pana yathā byākātabbaṃ, taṃ mayā byākatamevāti sīhanādaṃ nadanto puna **yepi te, cundā**tiādimāha. Tattha diṭṭhiyova **diṭṭhinissayā,** diṭṭhinissitakā diṭṭhigatikāti attho. **Idameva sacca**nti idameva dassanaṃ saccaṃ. **Moghamañña**nti aññesaṃ vacanaṃ moghaṃ. **Asayaṃkāro**ti asayaṃ kato.

192. **Tatrā**ti tesu samaṇabrāhmaṇesu. **Atthi nu kho idaṃ āvuso vuccatī**ti, āvuso, yaṃ tumhehi sassato attā ca loko cāti vuccati, idamatthi nu kho udāhu natthīti evamahaṃ te pucchāmīti attho. **Yañca kho te evamāhaṃsū**ti yaṃ pana te ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti vadanti, taṃ tesaṃ nānujānāmi. **Paññattiyā**ti diṭṭhipaññattiyā. **Samasama**nti samena ñāṇena samaṃ. **Yadidaṃ adhipaññattī**ti yā ayaṃ adhipaññatti nāma. Ettha ahameva bhiyyo uttaritaro na mayā samo atthi. Tattha yañca vuttaṃ ‘‘paññattiyāti yañca adhipaññattī’’ti ubhayametaṃ atthato ekaṃ. Bhedato hi paññatti adhipaññattīti dvayaṃ hoti. Tattha paññatti nāma diṭṭhipaññatti. Adhipaññatti nāma khandhapaññatti dhātupaññatti āyatanapaññatti indriyapaññatti saccapaññatti puggalapaññattīti evaṃ vuttā cha paññattiyo. Idha pana paññattiyāti etthāpi paññatti ceva adhipaññatti ca adhippetā, adhipaññattīti etthāpi. Bhagavā hi paññattiyāpi anuttaro, adhipaññattiyāpi anuttaro. Tenāha – ‘‘ahameva tattha bhiyyo yadidaṃ adhipaññattī’’ti.

196. **Pahānāyā**ti pajahanatthaṃ. **Samatikkamāyā**ti tasseva vevacanaṃ. **Desitā**ti kathitā. **Paññattā**ti ṭhapitā. Satipaṭṭhānabhāvanāya hi ghanavinibbhogaṃ katvā sabbadhammesu yāthāvato diṭṭhesu ‘‘suddhasaṅkhārapuñjoyaṃ nayidha sattūpalabbhatī’’ti sanniṭṭhānato sabbadiṭṭhinissayānaṃ pahānaṃ hotīti. Tena vuttaṃ. Diṭṭhinissayānaṃ pahānāya samatikkamāya evaṃ mayā ime cattāro satipaṭṭhānā desitā paññattā’’ti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Pāsādikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

199. **Evaṃ me suta**nti lakkhaṇasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā. **Dvattiṃsimānī**ti dvattiṃsa imāni. **Mahāpurisalakkhaṇānī**ti mahāpurisabyañjanāni mahāpurisanimittāni ‘‘ayaṃ mahāpuriso’’ti sañjānanakāraṇāni. ‘‘Yehi samannāgatassa mahāpurisassā’’tiādi mahāpadāne vitthāritanayeneva veditabbaṃ.

‘‘Bāhirakāpi isayo dhārenti, no ca kho jānanti ‘imassa kammassa katattā imaṃ lakkhaṇaṃ paṭilabhatī’ti’’ kasmā āha? Aṭṭhuppattiyā anurūpattā. Idañhi suttaṃ saaṭṭhuppattikaṃ. Sā panassa aṭṭhuppatti kattha samuṭṭhitā? Antogāme manussānaṃ antare. Tadā kira sāvatthivāsino attano attano gehesu ca gehadvāresu ca santhāgārādīsu ca nisīditvā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ – ‘‘bhagavato asītianubyañjanāni byāmappabhā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yehi ca bhagavato kāyo, sabbaphāliphullo viya pāricchattako, vikasitamiva kamalavanaṃ, nānāratanavicittaṃ viya suvaṇṇatoraṇaṃ, tārāmaricivirocamiva gaganatalaṃ, ito cito ca vidhāvamānā vipphandamānā chabbaṇṇarasmiyo muñcanto ativiya sobhati. Bhagavato ca iminā nāma kammena idaṃ lakkhaṇaṃ nibbattanti kathitaṃ natthi, yāguuḷuṅkamattampi pana kaṭacchubhattamattaṃ vā pubbe dinnapaccayā evaṃ uppajjatīti bhagavatā vuttaṃ. Kiṃ nu kho satthā kammaṃ akāsi, yenassa imāni lakkhaṇāni nibbattantī’’ti.

Athāyasmā ānando antogāme caranto imaṃ kathāsallāpaṃ sutvā katabhattakicco vihāraṃ āgantvā satthu vattaṃ katvā vanditvā ṭhito ‘‘mayā, bhante, antogāme ekā kathā sutā’’ti āha. Tato bhagavatā ‘‘kiṃ te, ānanda, suta’’nti vutte sabbaṃ ārocesi. Satthā therassa vacanaṃ sutvā parivāretvā nisinne bhikkhū āmantetvā ‘‘dvattiṃsimāni, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇānī’’ti paṭipāṭiyā lakkhaṇāni dassetvā yena kammena yaṃ nibbattaṃ, tassa dassanatthaṃ evamāha.

Suppatiṭṭhitapādatālakkhaṇavaṇṇanā

201. **Purimaṃ jāti**ntiādīsu pubbe nivutthakkhandhā jātavasena ‘‘jātī’’ti vuttā. Tathā bhavanavasena ‘‘bhavo’’ti, nivutthavasena ālayaṭṭhena vā ‘‘niketo’’ti. Tiṇṇampi padānaṃ pubbe nivutthakkhandhasantāne ṭhitoti attho. Idāni yasmā taṃ khandhasantānaṃ devalokādīsupi vattati. Lakkhaṇanibbattanasamatthaṃ pana kusalakammaṃ tattha na sukaraṃ, manussabhūtasseva sukaraṃ.

Tasmā yathābhūtena yaṃ kammaṃ kataṃ, taṃ dassento **pubbe manussabhūto samāno**ti āha. Akāraṇaṃ vā etaṃ. Hatthiassamigamahiṃsavānarādibhūtopi mahāpuriso pāramiyo pūretiyeva. Yasmā pana evarūpe attabhāve ṭhitena katakammaṃ na sakkā sukhena dīpetuṃ, manussabhāve ṭhitena katakammaṃ pana sakkā sukhena dīpetuṃ. Tasmā ‘‘pubbe manussabhūto samāno’’ti āha.

Daḷhasamādānoti thiragahaṇo. **Kusalesu dhammesū**ti dasakusalakammapathesu. **Avatthitasamādāno**ti niccalagahaṇo anivattitagahaṇo. Mahāsattassa hi akusalakammato aggiṃ patvā kukkuṭapattaṃ viya cittaṃ paṭikuṭati, kusalaṃ patvā vitānaṃ viya pasāriyati. Tasmā daḷhasamādāno hoti avatthitasamādāno. Na sakkā kenaci samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kusalasamādānaṃ vissajjāpetuṃ.

Tatrimāni vatthūni – pubbe kira mahāpuriso kalandakayoniyaṃ nibbatti. Atha deve vuṭṭhe ogho āgantvā kulāvakaṃ gahetvā samuddameva pavesesi. Mahāpuriso ‘‘puttake nīharissāmī’’ti naṅguṭṭhaṃ temetvā temetvā samuddato udakaṃ bahi khipi. Sattame divase sakko āvajjitvā tattha āgamma ‘‘kiṃ karosī’’ti pucchi? So tassa ārocesi. Sakko mahāsamuddato udakassa dunnīharaṇīyabhāvaṃ kathesi. Bodhisatto tādisena kusītena saddhiṃ kathetumpi na vaṭṭati. ‘‘Mā idha tiṭṭhā’’ti apasāresi. Sakko ‘‘anomapurisena gahitagahaṇaṃ na sakkā vissajjāpetu’’nti tuṭṭho tassa puttake ānetvā adāsi. Mahājanakakālepi mahāsamuddaṃ taramāno ‘‘kasmā mahāsamuddaṃ tarasī’’ti devatāya puṭṭho ‘‘pāraṃ gantvā kulasantake raṭṭhe rajjaṃ gahetvā dānaṃ dātuṃ tarāmī’’ti āha. Tato devatāya – ‘‘ayaṃ mahāsamuddo gambhīro ceva puthulo ca, kadā naṃ tarissatī’’ti vutte so āha ‘‘taveso mahāsamuddasadiso, mayhaṃ pana ajjhāsayaṃ āgamma khuddakamātikā viya khāyati. Tvaṃyeva maṃ dakkhissasi samuddaṃ taritvā samuddapārato dhanaṃ āharitvā kulasantakaṃ rajjaṃ gahetvā dānaṃ dadamāna’’nti. Devatā ‘‘anomapurisena gahitagahaṇaṃ na sakkā vissajjāpetu’’nti bodhisattaṃ āliṅgetvā haritvā uyyāne nipajjāpesi. So chattaṃ ussāpetvā divase divase pañcasatasahassapariccāgaṃ katvā aparabhāge nikkhamma pabbajito. Evaṃ mahāsatto na sakkā kenaci samaṇena vā…pe… brahmunā vā kusalasamādānaṃ vissajjāpetuṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘daḷhasamādāno ahosi kusalesu dhammesu avatthitasamādāno’’ti.

Idāni yesu kusalesu dhammesu avatthitasamādāno ahosi, te dassetuṃ **kāyasucarite**tiādimāha. **Dānasaṃvibhāge**ti ettha ca dānameva diyyanavasena dānaṃ, saṃvibhāgakaraṇavasena saṃvibhāgo. **Sīlasamādāne**ti pañcasīladasasīlacatupārisuddhisīlapūraṇakāle. **Uposathūpavāse**ti cātuddasikādibhedassa uposathassa upavasanakāle. **Matteyyatāyā**ti mātukātabbavatte. Sesapadesupi eseva nayo. **Aññatarañňataresu cā**ti aññesu ca evarūpesu. **Adhikusalesū**ti ettha atthi kusalā, atthi adhikusalā. Sabbepi kāmāvacarā kusalā kusalā nāma, rūpāvacarā adhikusalā. Ubhopi te kusalā nāma, arūpāvacarā adhikusalā. Sabbepi te kusalā nāma, sāvakapāramīpaṭilābhapaccayā kusalā adhikusalā nāma. Tepi kusalā nāma, paccekabodhipaṭilābhapaccayā kusalā adhikusalā. Tepi kusalā nāma, sabbaññutaññāṇappaṭilābhapaccayā pana kusalā idha ‘‘adhikusalā’’ti adhippetā. Tesu adhikusalesu dhammesu daḷhasamādāno ahosi avatthitasamādāno.

Kaṭattā upacitattāti ettha sakimpi kataṃ katameva, abhiṇhakaraṇena pana upacitaṃ hoti. **Ussannattā**ti piṇḍīkataṃ rāsīkataṃ kammaṃ ussannanti vuccati. Tasmā ‘‘ussannattā’’ti vadanto mayā katakammassa cakkavāḷaṃ atisambādhaṃ, bhavaggaṃ atinīcaṃ, evaṃ me ussannaṃ kammanti dasseti. **Vipulattā**ti appamāṇattā. Iminā ‘‘anantaṃ aparimāṇaṃ mayā kataṃ kamma’’nti dasseti. **Adhigganhātī**ti adhibhavati, aññehi devehi atirekaṃ labhatīti attho. **Paṭilabhatī**ti adhigacchati.

Sabbāvantehi pādatalehīti idaṃ ‘‘samaṃ pādaṃ bhūmiyaṃ nikkhipatī’’ti etassa vitthāravacanaṃ. Tattha sabbāvantehīti sabbapadesavantehi, na ekena padesena paṭhamaṃ phusati, na ekena pacchā, sabbeheva pādatalehi samaṃ phusati, samaṃ uddharati. Sacepi hi tathāgato ‘‘anekasataporisaṃ narakaṃ akkamissāmī’’ti pādaṃ abhinīharati. Tāvadeva ninnaṭṭhānaṃ vātapūritā viya kammārabhastā unnamitvā pathavisamaṃ hoti. Unnataṭṭhānampi anto pavisati. ‘‘Dūre akkamissāmī’’ti abhinīharantassa sineruppamāṇopi pabbato suseditavettaṅkuro viya onamitvā pādasamīpaṃ āgacchati. Tathā hissa yamakapāṭihāriyaṃ katvā ‘‘yugandharapabbataṃ akkamissāmī’’ti pāde abhinīhaṭe pabbato onamitvā pādasamīpaṃ āgato. Sopi taṃ akkamitvā dutiyapādena tāvatiṃsabhavanaṃ akkami. Na hi cakkalakkhaṇena patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ visamaṃ bhavituṃ sakkoti. Khāṇu vā kaṇṭako vā sakkharā vā kathalā vā uccārapassāvakheḷasiṅghāṇikādīni vā purimataraṃ vā apagacchanti, tattha tattheva vā pathaviṃ pavisanti. Tathāgatassa hi sīlatejena puññatejena dhammatejena dasannaṃ pāramīnaṃ ānubhāvena ayaṃ mahāpathavī sammā mudupupphābhikiṇṇā hoti.

202. **Sāgarapariyanta**nti sāgarasīmaṃ. Na hi tassa rajjaṃ karontassa antarā rukkho vā pabbato vā nadī vā sīmā hoti mahāsamuddova sīmā. Tena vuttaṃ ‘‘sāgarapariyanta’’nti. **Akhilamanimittamakaṇṭaka**nti niccoraṃ. Corā hi kharasamphassaṭṭhena khilā, upaddavapaccayaṭṭhena nimittā, vijjhanaṭṭhena kaṇṭakāti vuccanti. **Iddha**nti samiddhaṃ. **Phīta**nti sabbasampattiphāliphullaṃ. **Khema**nti nibbhayaṃ. **Siva**nti nirupaddavaṃ. **Nirabbuda**nti abbudavirahitaṃ, gumbaṃ gumbaṃ hutvā carantehi corehi virahitanti attho. **Akkhambhiyo**ti avikkhambhanīyo. Na naṃ koci ṭhānato cāletuṃ sakkoti. **Paccatthikenā**ti paṭipakkhaṃ icchantena. **Paccāmittenā**ti paṭiviruddhena amittena. Ubhayampetaṃ sapattavevacanaṃ. **Abbhantarehī**ti anto uṭṭhitehi rāgādīhi.

Bāhirehīti samaṇādīhi. Tathā hi naṃ bāhirā devadattakokālikādayo samaṇāpi soṇadaṇḍakūṭadaṇḍādayo brāhmaṇāpi sakkasadisā devatāpi satta vassāni anubandhamāno māropi bakādayo brahmānopi vikkhambhetuṃ nāsakkhiṃsu.

Ettāvatā bhagavatā kammañca kammasarikkhakañca lakkhaṇañca lakkhaṇānisaṃso ca vutto hoti. **Kammaṃ** nāma satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni daḷhavīriyena hutvā kataṃ kammaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma daḷhena hutvā katabhāvaṃ sadevako loko jānātūti suppatiṭṭhitapādamahāpurisalakkhaṇaṃ. **Lakkhaṇaṃ** nāma suppatiṭṭhitapādatā. **Lakkhaṇānisaṃso** nāma paccatthikehi avikkhambhanīyatā.

203. **Tatthetaṃ vuccatī**ti tattha vutte kammādibhede aparampi idaṃ vuccati, gāthābandhaṃ sandhāya vuttaṃ. Etā pana gāthā porāṇakattherā ‘‘ānandattherena ṭhapitā vaṇṇanāgāthā’’ti vatvā gatā. Aparabhāge therā ‘‘ekapadiko atthuddhāro’’ti āhaṃsu.

Tattha **sacce**ti vacīsacce. **Dhamme**ti dasakusalakammapathadhamme. **Dame**ti indriyadamane. **Saṃyame**ti sīlasaṃyame. **‘‘Soceyyasīlālayuposathesu cā’’**ti ettha kāyasoceyyādi tividhaṃ **soceyyaṃ.** Ālayabhūtaṃ sīlameva **sīlālayo.** Uposathakammaṃ **uposatho. Ahiṃsāyā**ti avihiṃsāya. **Samattamācarī**ti sakalaṃ acari.

Anvabhīti anubhavi. **Veyyañjanikā**ti lakkhaṇapāṭhakā. **Parābhibhū**ti pare abhibhavanasamattho. **Sattubhī**ti sapattehi akkhambhiyo hoti.

Na so gacchati jātu khambhananti so ekaṃseneva aggapuggalo vikkhambhetabbataṃ na gacchati. **Esā hi tassa dhammatā**ti tassa hi esā dhammatā ayaṃ sabhāvo.

Pādatalacakkalakkhaṇavaṇṇanā

204. **Ubbegauttāsabhaya**nti ubbegabhayañceva uttāsabhayañca. Tattha corato vā rājato vā paccatthikato vā vilopanabandhanādinissayaṃ bhayaṃ **ubbego** nāma, taṃmuhuttikaṃ caṇḍahatthiassādīni vā ahiyakkhādayo vā paṭicca lomahaṃsanakaraṃ bhayaṃ **uttāsabhayaṃ** nāma. Taṃ sabbaṃ apanuditā vūpasametā. **Saṃvidhātā**ti saṃvidahitā. Kathaṃ saṃvidahati? Aṭaviyaṃ sāsaṅkaṭṭhānesu dānasālaṃ kāretvā tattha āgate bhojetvā manusse datvā ativāheti, taṃ ṭhānaṃ pavisituṃ asakkontānaṃ manusse pesetvā paveseti. Nagarādīsupi tesu tesu ṭhānesu ārakkhaṃ ṭhapeti, evaṃ saṃvidahati. **Saparivārañca dānaṃ adāsī**ti annaṃ pānanti dasavidhaṃ dānavatthuṃ.

Tattha **anna**nti yāgubhattaṃ. Taṃ dadanto na dvāre ṭhapetvā adāsi, atha kho antonivesane haritupalittaṭṭhāne lājā ceva pupphāni ca vikiritvā āsanaṃ paññapetvā vitānaṃ bandhitvā gandhadhūmādīhi sakkāraṃ katvā bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā yāguṃ adāsi. Yāguṃ dento ca sabyañjanaṃ adāsi. Yāgupānāvasāne pāde dhovitvā telena makkhetvā nānappakārakaṃ anantaṃ khajjakaṃ datvā pariyosāne anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ paṇītabhojanaṃ adāsi. Pānaṃ dento ambapānādiaṭṭhavidhaṃ pānaṃ adāsi, tampi yāgubhattaṃ datvā. Vatthaṃ dento na suddhavatthameva adāsi, ekapaṭṭadupaṭṭādipahonakaṃ pana datvā sucimpi adāsi, suttampi adāsi, suttaṃ vaṭṭesi, sūcikammakaraṇaṭṭhāne bhikkhūnaṃ āsanāni, yāgubhattaṃ, pādamakkhanaṃ, piṭṭhimakkhanaṃ, rajanaṃ, paṇḍupalāsaṃ, rajanadoṇikaṃ, antamaso cīvararajanakaṃ kappiyakārakampi adāsi.

Yānanti upāhanaṃ. Taṃ dadantopi upāhanatthavikaṃ upāhanadaṇḍakaṃ makkhanatelaṃ heṭṭhā vuttāni ca annādīni tasseva parivāraṃ katvā adāsi. **Mālaṃ** dentopi na suddhamālameva adāsi, atha kho naṃ gandhehi missetvā heṭṭhimāni cattāri tasseva parivāraṃ katvā adāsi. Bodhicetiyaāsanapotthakādipūjanatthāya ceva cetiyagharadhūpanatthāya ca **gandhaṃ** dentopi na suddhagandhameva adāsi, gandhapisanakanisadāya ceva pakkhipanakabhājanena ca saddhiṃ heṭṭhimāni pañca tassa parivāraṃ katvā adāsi. Cetiyapūjādīnaṃ atthāya haritālamanosilācīnapiṭṭhādi**vilepanaṃ** dentopi na suddhavilepanameva adāsi, vilepanabhājanena saddhiṃ heṭṭhimāni cha tassa parivāraṃ katvā adāsi. **Seyyā**ti mañcapīṭhaṃ. Taṃ dentopi na suddhakameva adāsi, kojavakambalapaccattharaṇamañcappaṭipādakehi saddhiṃ antamaso maṅgulasodhanadaṇḍakaṃ heṭṭhimāni ca satta tassa parivāraṃ katvā adāsi. **Āvasathaṃ** dentopi na gehamattameva adāsi, atha kho naṃ mālākammalatākammapaṭimaṇḍitaṃ supaññattaṃ mañcapīṭhaṃ kāretvā heṭṭhimāni aṭṭha tassa parivāraṃ katvā adāsi. **Padīpeyya**nti padīpatelaṃ. Taṃ dento cetiyaṅgaṇe bodhiyaṅgaṇe dhammassavanagge vasanagehe potthakavācanaṭṭhāne iminā dīpaṃ jālāpethāti na suddhatelameva adāsi, vaṭṭi kapallakatelabhājanādīhi saddhiṃ heṭṭhimāni nava tassa parivāraṃ katvā adāsi. **Suvibhattantarānī**ti suvibhattaantarāni.

Rājānoti abhisittā. **Bhogiyā**ti bhojakā **kumārā**ti rājakumārā. Idha **kammaṃ** nāma saparivāraṃ dānaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma saparivāraṃ katvā dānaṃ adāsīti iminā kāraṇena sadevako loko jānātūti nibbattaṃ cakkalakkhaṇaṃ. **Lakkhaṇaṃ** nāma tadeva cakkalakkhaṇaṃ. **Ānisaṃso** mahāparivāratā.

205. **Tatthetaṃ vuccatī**ti imā tadatthaparidīpanā gāthā vuccanti. Duvidhā hi gāthā honti – tadatthaparidīpanā ca visesatthaparidīpanā ca. Tattha pāḷiāgatameva atthaṃ paridīpanā **tadatthaparidīpanā** nāma. Pāḷiyaṃ anāgataṃ paridīpanā **visesatthaparidīpanā** nāma. Imā pana tadatthaparidīpanā. Tattha **pure**ti pubbe. **Puratthā**ti tasseva vevacanaṃ. **Purimāsu jātīsū**ti imissā jātiyā pubbekatakammapaṭikkhepadīpanaṃ. **Ubbegauttāsabhayāpanūdano**ti ubbegabhayassa ca uttāsabhayassa ca apanūdano. **Ussuko**ti adhimutto.

Satapuññalakkhaṇanti satena satena puññakammena nibbattaṃ ekekaṃ lakkhaṇaṃ. Evaṃ sante yo koci buddho bhaveyyāti na rocayiṃsu, anantesu pana cakkavāḷesu sabbe sattā ekekaṃ kammaṃ satakkhattuṃ kareyyuṃ, ettakehi janehi kataṃ kammaṃ bodhisatto ekova ekekaṃ sataguṇaṃ katvā nibbatto. Tasmā ‘‘satapuññalakkhaṇo’’ti imamatthaṃ rocayiṃsu. **Manussāsurasakkarakkhasā**ti manussā ca asurā ca sakkā ca rakkhasā ca.

Āyatapaṇhitāditilakkhaṇavaṇṇanā

206. **Antarā**ti paṭisandhito sarasacutiyā antare. Idha **kammaṃ** nāma pāṇātipātā virati. **Kammasarikkhakaṃ** nāma pāṇātipātaṃ karonto padasaddasavanabhayā aggaggapādehi akkamantā gantvā paraṃ pātenti. Atha te iminā kāraṇena tesaṃ taṃ kammaṃ jano jānātūti antovaṅkapādā vā bahivaṅkapādā vā ukkuṭikapādā vā aggakoṇḍā vā paṇhikoṇḍā vā bhavanti. Aggapādehi gantvā parassa amāritabhāvaṃ pana tathāgatassa sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti **āyatapaṇhi**

mahāpurisalakkhaṇaṃ nibbattati. Tathā paraṃ ghātentā unnatakāyena gacchantā aññe passissantīti onatā gantvā paraṃ ghātenti. Atha te evamime gantvā paraṃ ghātayiṃsūti nesaṃ taṃ kammaṃ iminā kāraṇena paro jānātūti khujjā vā vāmanā vā pīṭhasappi vā bhavanti. Tathāgatassa pana evaṃ gantvā paresaṃ aghātitabhāvaṃ iminā kāraṇena sadevako loko jānātūti **brahmujugatta**mahāpurisalakkhaṇaṃ nibbattati. Tathā paraṃ ghātentā āvudhaṃ vā muggaraṃ vā gaṇhitvā muṭṭhikatahatthā paraṃ ghātenti. Te evaṃ tesaṃ parassa ghātitabhāvaṃ iminā kāraṇena jano jānātūti rassaṅgulī vā rassahatthā vā vaṅkaṅgulī vā phaṇahatthakā vā bhavanti. Tathāgatassa pana evaṃ paresaṃ aghātitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti **dīghaṅguli**mahāpurisalakkhaṇaṃ nibbattati. Idamettha **kammasarikkhakaṃ.** Idameva pana lakkhaṇattayaṃ **lakkhaṇaṃ** nāma. Dīghāyukabhāvo **lakkhaṇānisaṃso.**

207. **Maraṇavadhabhayattano**ti ettha maraṇasaṅkhāto vadho maraṇavadho, maraṇavadhato bhayaṃ **maraṇavadhabhayaṃ,** taṃ attano jānitvā. **Paṭivirato paraṃmāraṇāyā**ti yathā mayhaṃ maraṇato bhayaṃ mama jīvitaṃ piyaṃ, evaṃ paresampīti ñatvā paraṃ māraṇato paṭivirato ahosi. **Sucaritenā**ti suciṇṇena. **Saggamagamā**ti saggaṃ gato.

Caviya punaridhāgatoti cavitvā puna idhāgato. **Dīghapāsaṇhiko**ti dīghapaṇhiko. **Brahmāva sujū**ti brahmā viya suṭṭhu uju.

Subhujoti sundarabhujo. **Susū**ti mahallakakālepi taruṇarūpo. **Susaṇṭhito**ti susaṇṭhānasampanno. **Mudutalunaṅguliyassā**ti mudū ca talunā ca aṅguliyo assa. **Tībhī**ti tīhi. **Purisavaraggalakkhaṇehī**ti purisavarassa aggalakkhaṇehi. **Cirayapanāyā**ti ciraṃ yāpanāya, dīghāyukabhāvāya.

Ciraṃ yapetīti ciraṃ yāpeti. **Cirataraṃ pabbajati yadi tato**ti tato cirataraṃ yāpeti, yadi pabbajatīti attho. **Yāpayati ca vasiddhibhāvanāyā**ti vasippatto hutvā iddhibhāvanāya yāpeti.

Sattussadatālakkhaṇavaṇṇanā

208. **Rasitāna**nti rasasampannānaṃ. ‘‘Khādanīyāna’’ntiādīsu **khādanīyāni** nāma piṭṭhakhajjakādīni. **Bhojanīyānī**ti pañca bhojanāni. **Sāyanīyānī**ti sāyitabbāni sappinavanītādīni. **Lehanīyānī**ti nillehitabbāni piṭṭhapāyāsādīni. **Pānānī**ti aṭṭha pānakāni.

Idha **kammaṃ** nāma kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnaṃ idaṃ paṇītabhojanadānaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma lūkhabhojane kucchigate lohitaṃ sussati, maṃsaṃ milāyati. Tasmā lūkhadāyakā sattā iminā kāraṇena nesaṃ lūkhabhojanassa dinnabhāvaṃ jano jānātūti appamaṃsā appalohitā manussapetā viya dullabhannapānā bhavanti. Paṇītabhojane pana kucchigate maṃsalohitaṃ vaḍḍhati, paripuṇṇakāyā pāsādikā abhirūpadassanā honti. Tasmā tathāgatassa dīgharattaṃ paṇītabhojanadāyakattaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti sattussadamahāpurisalakkhaṇaṃ nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma sattussadalakkhaṇameva. Paṇītalābhitā **ānisaṃso.**

209. **Khajjabhojjamathaleyyasāyita**nti khajjakañca bhojanañca lehanīyañca sāyanīyañca. **Uttamaggarasadāyako**ti uttamo aggarasadāyako, uttamānaṃ vā aggarasānaṃ dāyako.

Satta cussadeti satta ca ussade. **Tadatthajotaka**nti khajjabhojjādijotakaṃ, tesaṃ lābhasaṃvattanikanti attho. **Pabbajampi cā**ti pabbajamānopi ca. **Tadādhigacchatī**ti taṃ adhigacchati. **Lābhiruttama**nti lābhi uttamaṃ.

Karacaraṇādilakkhaṇavaṇṇanā

210. **Dānenā**tiādīsu ekacco dāneneva saṅgaṇhitabbo hoti, taṃ dānena saṅgahesi. Pabbajitānaṃ pabbajitaparikkhāraṃ, gihīnaṃ gihiparikkhāraṃ adāsi.

Peyyavajjenāti ekacco hi ‘‘ayaṃ dātabbaṃ nāma deti, ekena pana vacanena sabbaṃ makkhetvā nāseti, kiṃ etassa dāna’’nti vattā hoti. Ekacco ‘‘ayaṃ kiñcāpi dānaṃ na deti, kathento pana telena viya makkheti. Eso detu vā mā vā, vacanameva tassa sahassaṃ agghatī’’ti vattā hoti. Evarūpo puggalo dānaṃ na paccāsīsati, piyavacanameva paccāsīsati. Taṃ piyavacanena saṅgahesi.

Atthacariyāyāti atthasaṃvaḍḍhanakathāya. Ekacco hi neva dānaṃ, na piyavacanaṃ paccāsīsati. Attano hitakathaṃ vaḍḍhitakathameva paccāsīsati. Evarūpaṃ puggalaṃ ‘‘idaṃ te kātabbaṃ, idaṃ te na kātabbaṃ. Evarūpo puggalo sevitabbo, evarūpo puggalo na sevitabbo’’ti evaṃ atthacariyāya saṅgahesi.

Samānattatāyāti samānasukhadukkhabhāvena. Ekacco hi dānādīsu ekampi na paccāsīsati, ekāsane nisajjaṃ, ekapallaṅke sayanaṃ, ekato bhojananti evaṃ samānasukhadukkhataṃ paccāsīsati. Tattha jātiyā hīno bhogena adhiko dussaṅgaho hoti. Na hi sakkā tena saddhiṃ ekaparibhogo kātuṃ, tathā akariyamāne ca so kujjhati. Bhogena hīno jātiyā adhikopi dussaṅgaho hoti. So hi ‘‘ahaṃ jātimā’’ti bhogasampannena saddhiṃ ekaparibhogaṃ na icchati, tasmiṃ akariyamāne kujjhati. Ubhohipi hīno pana susaṅgaho hoti. Na hi so itarena saddhiṃ ekaparibhogaṃ icchati, na akariyamāne ca kujjhati. Ubhohi sadisopi susaṅgahoyeva. Bhikkhūsu dussīlo dussaṅgaho hoti. Na hi sakkā tena saddhiṃ ekaparibhogo kātuṃ, tathā akariyamāne ca kujjhati. Sīlavā susaṅgaho hoti. Sīlavā hi adīyamānepi akariyamānepi na kujjhati. Aññaṃ attanā saddhiṃ paribhogaṃ akarontampi na pāpakena cittena passati. Paribhogopi tena saddhiṃ sukaro hoti. Tasmā evarūpaṃ puggalaṃ evaṃ samānattatāya saṅgahesi.

Susaṅgahitāssa hontīti susaṅgahitā assa honti. Detu vā mā vā detu, karotu vā mā vā karotu, susaṅgahitāva honti, na bhijjanti. ‘‘Yadāssa dātabbaṃ hoti, tadā deti. Idāni maññe natthi, tena na deti. Kiṃ mayaṃ dadamānameva upaṭṭhahāma? Adentaṃ akarontaṃ na upaṭṭhahāmā’’ti evaṃ cintenti.

Idha **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ kataṃ dānādisaṅgahakammaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma yo evaṃ asaṅgāhako hoti, so iminā kāraṇenassa asaṅgāhakabhāvaṃ jano jānātūti thaddhahatthapādo ceva hoti, visamaṭṭhitāvayavalakkhaṇo ca. Tathāgatassa pana dīgharattaṃ saṅgāhakabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti imāni dve lakkhaṇāni nibbattanti. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇadvayaṃ. Susaṅgahitaparijanatā **ānisaṃso.**

211. **Kariyā**ti karitvā. **Cariyā**ti caritvā. **Anavamatenā**ti anavaññātena. ‘‘Anapamodenā’’tipi pāṭho, na appamodena, na dīnena na gabbhitenāti attho.

Caviyāti cavitvā. **Atirucira suvaggu dassaneyya**nti atirucirañca supāsādikaṃ suvaggu ca suṭṭhu chekaṃ dassaneyyañca daṭṭhabbayuttaṃ. **Susu kumāro**ti suṭṭhu sukumāro.

Parijanassavoti parijano assavo vacanakaro. **Vidheyyo**ti kattabbākattabbesu yathāruci vidhātabbo. **Mahima**nti mahiṃ imaṃ. **Piyavadū hitasukhataṃ jigīsamāno**ti piyavado hutvā hitañca sukhañca pariyesamāno. **Vacanapaṭikarassā bhippasannā**ti vacanapaṭikarā assa abhippasannā. **Dhammānudhamma**nti dhammañca anudhammañca.

Ussaṅkhapādādilakkhaṇavaṇṇanā

212. **Atthūpasaṃhita**nti idhalokaparalokatthanissitaṃ. **Dhammūpasaṃhita**nti dasakusalakammapathanissitaṃ. **Bahujanaṃ nidaṃsesī**ti bahujanassa nidaṃsanakathaṃ kathesi. **Pāṇīna**nti sattānaṃ. ‘‘Aggo’’tiādīni sabbāni aññamaññavevacanāni. Idha **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ bhāsitā uddhaṅgamanīyā atthūpasaṃhitā vācā. **Kammasarikkhakaṃ** nāma yo evarūpaṃ uggatavācaṃ na bhāsati, so iminā kāraṇena uggatavācāya abhāsanaṃ jano jānātūti adhosaṅkhapādo ca hoti adhonatalomo ca. Tathāgatassa pana dīgharattaṃ evarūpāya uggatavācāya bhāsitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti **ussaṅkhapādalakkhaṇañca uddhaggalomalakkhaṇañca** nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇadvayaṃ. Uttamabhāvo **ānisaṃso.**

213. **Eraya**nti bhaṇanto. **Bahujanaṃ nidaṃsayī**ti bahujanassa hitaṃ dasseti. **Dhammayāga**nti dhammadānayaññaṃ.

Ubbhamuppatitalomavā sasoti so esa uddhaggatalomavā hoti. **Pādagaṇṭhirahū**ti pādagopphakā ahesuṃ. **Sādhusaṇṭhitā**ti suṭṭhu saṇṭhitā. **Maṃsalohitācitā**ti maṃsena ca lohitena ca ācitā. **Tacotthatā**ti tacena pariyonaddhā niguḷhā. **Vajatī**ti gacchati. **Anomanikkamo**ti anomavihārī seṭṭhavihārī.

Eṇijaṅghalakkhaṇavaṇṇanā

214. **Sippaṃ vā**tiādīsu sippaṃ nāma dve sippāni – hīnañca sippaṃ, ukkaṭṭhañca sippaṃ. Hīnaṃ nāma sippaṃ naḷakārasippaṃ, kumbhakārasippaṃ pesakārasippaṃ nahāpitasippaṃ. Ukkaṭṭhaṃ nāma sippaṃ lekhā muddā gaṇanā. **Vijjā**ti ahivijjādianekavidhā. **Caraṇa**nti pañcasīlaṃ dasasīlaṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ. **Kamma**nti kammassakatājānanapaññā. **Kilisseyyu**nti kilameyyuṃ. Antevāsikavattaṃ nāma dukkhaṃ, taṃ nesaṃ mā ciramahosīti cintesi.

Rājārahānīti rañño anurūpāni hatthiassādīni, tāniyeva rañño senāya aṅgabhūtattā **rājaṅgānī**ti vuccanti. **Rājūpabhogānī**ti rañño upabhogaparibhogabhaṇḍāni, tāni ceva sattaratanāni ca. **Rājānucchavikānī**ti rañño anucchavikāni. Tesaṃyeva sabbesaṃ idaṃ gahaṇaṃ. **Samaṇārahānī**ti samaṇānaṃ anurūpāni cīvarādīni. **Samaṇaṅgānī**ti samaṇānaṃ koṭṭhāsabhūtā catasso parisā. **Samaṇūpabhogānī**ti samaṇānaṃ upabhogaparikkhārā. **Samaṇānucchavikānī**ti tesaṃyeva adhivacanaṃ.

Idha pana **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ sakkaccaṃ sippādivācanaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma yo evaṃ sakkaccaṃ sippaṃ avācento antevāsike ukkuṭikāsanajaṅghapesanikādīhi kilameti, tassa jaṅghamaṃsaṃ likhitvā pātitaṃ viya hoti. Tathāgatassa pana sakkaccaṃ vācitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti anupubbauggatavaṭṭitaṃ **eṇijaṅghalakkhaṇaṃ** nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇaṃ. Anucchavikalābhitā **ānisaṃso.**

215. **Yadūpaghātāyā**ti yaṃ sippaṃ kassaci upaghātāya na hoti. **Kilissatī**ti kilamissati. **Sukhumattacotthatā**ti sukhumattacena pariyonaddhā. Kiṃ pana aññena kammena aññaṃ lakkhaṇaṃ nibbattatīti? Na nibbattati. Yaṃ pana nibbattati, taṃ anubyañjanaṃ hoti, tasmā idha vuttaṃ.

Sukhumacchavilakkhaṇavaṇṇanā

216. **Samaṇaṃ vā**ti samitapāpaṭṭhena samaṇaṃ. **Brāhmaṇaṃ vā**ti bāhitapāpaṭṭhena brāhmaṇaṃ.

Mahāpaññotiādīsu mahāpaññādīhi samannāgato hotīti attho. Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ.

Tattha katamā **mahāpaññā?** Mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti **mahāpaññā,** mahante samādhikkhandhe paññākkhandhe vimuttikkhandhe vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā. Mahantāni ṭhānāṭhānāni mahantā vihārasamāpattiyo mahantāni ariyasaccāni mahante satipaṭṭhāne sammappadhāne iddhipāde mahantāni indriyāni balāni mahante bojjhaṅge mahante ariyamagge mahantāni sāmaññaphalāni mahantā abhiññāyo mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

Katamā **puthupaññā?** Puthunānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti **puthupaññā.** Puthunānādhātūsu puthunānāāyatanesu puthunānāpaṭiccasamuppādesu puthunānāsuññatamanupalabbhesu puthunānāatthesu dhammesu niruttīsu paṭibhānesu. Puthunānāsīlakkhandhesu puthunānāsamādhipaññāvimuttivimuttiñādassanakkhandhesu puthunānāṭhānāṭhānesu puthunānāvihārasamāpattīsu puthunānāariyasaccesu puthunānāsatipaṭṭhānesu sammappadhānesu iddhipādesu indriyesu balesu bojjhaṅgesu puthunānāariyamaggesu sāmaññaphalesu abhiññāsu puthujjanasādhāraṇe dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.

Katamā **hāsapaññā?** Idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti indriyasaṃvaraṃ paripūreti bhojane mattaññutaṃ jāgariyānuyogaṃ sīlakkhandhaṃ samādhikkhandhaṃ paññākkhandhaṃ vimuttikkhandhaṃ vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo…pe… pāmojjabahulo ṭhānāṭhānaṃ paṭivijjhatīti hāsapaññā. Hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhatīti hāsapaññā. Satipaṭṭhāne sammappadhāne iddhipāde indriyāni balāni bojjhaṅge ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaññā. Hāsabahulo sāmaññaphalāni sacchikarotīti hāsapaññā. Abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaññā. Hāsabahulo vedatuṭṭhipāmojjabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaññā.

Katamā **javanapaññā?** Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ taṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā. Dukkhato khippaṃ anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Yā kāci vedanā…pe… yaṃkiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ, sabbaṃ taṃ viññāṇaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato dukkhato anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena dukkhaṃ bhayaṭṭhena anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena…pe… vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ. Cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā **tikkhapaññā?** Khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ byāpādavitakkaṃ, uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ, uppannuppanne pāpake akusale dhamme uppannaṃ rāgaṃ dosaṃ mohaṃ kodhaṃ upanāhaṃ makkhaṃ paḷāsaṃ issaṃ macchariyaṃ māyaṃ sāṭheyyaṃ thambhaṃ sārambhaṃ mānaṃ atimānaṃ madaṃ pamādaṃ sabbe kilese sabbe duccarite sabbe abhisaṅkhāre sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantī karoti anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā. Ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā cattāri sāmaññaphalāni catasso paṭisambhidāyo cha abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāyāti tikkhapaññā.

Katamā **nibbedhikapaññā?** Idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṇṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ kodhaṃ upanāhaṃ…pe… sabbe bhavagāmikamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññāti (paṭi. ma. 3.3).

217. **Pabbajitaṃ upāsitā**ti paṇḍitaṃ pabbajitaṃ upasaṅkamitvā payirupāsitā. **Atthantaro**ti yathā eke randhagavesino upārambhacittatāya dosaṃ abbhantaraṃ karitvā nisāmayanti, evaṃ anisāmetvā atthaṃ abbhantaraṃ katvā atthayuttaṃ kathaṃ nisāmayi upadhārayi.

Paṭilābhagatenāti paṭilābhatthāya gatena. **Uppādanimittakovidā**ti uppāde ca nimitte ca chekā. **Avecca dakkhitī**ti ñatvā passissati.

Atthānusiṭṭhīsu pariggahesu cāti ye atthānusāsanesu pariggahā atthānatthaṃ pariggāhakāni ñāṇāni, tesūti attho.

Suvaṇṇavaṇṇalakkhaṇavaṇṇanā

218. **Akkodhano**ti na anāgāmimaggena kodhassa pahīnattā, atha kho sacepi me kodho uppajjeyya, khippameva naṃ paṭivinodeyyanti evaṃ akkodhavasikattā. **Nābhisajjī**ti kuṭilakaṇṭako viya tattha tattha mammaṃ tudanto viya na laggi. **Na kuppi na byāpajjī**tiādīsu pubbuppattiko **kopo.** Tato balavataro **byāpādo.** Tato balavatarā **patitthiyanā.** Taṃ sabbaṃ akaronto na kuppi na byāpajji na patitthiyi. **Appaccaya**nti domanassaṃ. **Na pātvākāsī**ti na kāyavikārena vā vacīvikārena vā pākaṭamakāsi.

Idha kammaṃ nāma dīgharattaṃ akkodhanatā ceva sukhumattharaṇādidānañca. **Kammasarikkhakaṃ** nāma kodhanassa chavivaṇṇo āvilo hoti mukhaṃ duddasiyaṃ vatthacchādanasadisañca maṇḍanaṃ nāma natthi. Tasmā yo kodhano ceva vatthacchādanānañca adātā, so iminā kāraṇenassa jano kodhanādibhāvaṃ jānātūti dubbaṇṇo hoti dussaṇṭhāno. Akkodhanassa pana mukhaṃ virocati, chavivaṇṇo vippasīdati. Sattā hi catūhi kāraṇehi pāsādikā honti āmisadānena vā vatthadānena vā sammajjanena vā akkodhanatāya vā. Imāni cattāripi kāraṇāni dīgharattaṃ tathāgatena katāneva. Tenassa imesaṃ katabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti suvaṇṇavaṇṇaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇaṃ. Sukhumattharaṇādilābhitā **ānisaṃso.**

219. **Abhivissajī**ti abhivissajjesi. **Mahimiva suro abhivassa**nti suro vuccati devo, mahāpathaviṃ abhivassanto devo viya.

Suravarataroriva indoti surānaṃ varataro indo viya.

Apabbajjamicchanti apabbajjaṃ gihibhāvaṃ icchanto. **Mahatimahi**nti mahantiṃ pathaviṃ.

Acchādanavatthamokkhapāvuraṇānanti acchādanānañceva vatthānañca uttamapāvuraṇānañca. **Panāso**ti vināso.

Kosohitavatthaguyhalakkhaṇavaṇṇanā

220. **Mātarampi puttena samānetā ahosī**ti imaṃ kammaṃ rajje patiṭṭhitena sakkā kātuṃ. Tasmā bodhisattopi rajjaṃ kārayamāno antonagare catukkādīsu catūsu nagaradvāresu bahinagare catūsu disāsu imaṃ kammaṃ karothāti manusse ṭhapesi. Te mātaraṃ kuhiṃ me putto puttaṃ na passāmīti vilapantiṃ pariyesamānaṃ disvā ehi, amma, puttaṃ dakkhasīti taṃ ādāya gantvā nahāpetvā bhojetvā puttamassā pariyesitvā dassenti. Esa nayo sabbattha.

Idha **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ ñātīnaṃ samaṅgibhāvakaraṇaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma ñātayo hi samaṅgībhūtā aññamaññassa vajjaṃ paṭicchādenti. Kiñcāpi hi te kalahakāle kalahaṃ karonti, ekassa pana dose uppanne aññaṃ jānāpetuṃ na icchanti. Ayaṃ nāma etassa dosoti vutte sabbe uṭṭhahitvā kena diṭṭhaṃ kena sutaṃ, amhākaṃ ñātīsu evarūpaṃ kattā nāma natthīti. Tathāgatena ca taṃ ñātisaṅgahaṃ karontena dīgharattaṃ idaṃ vajjappaṭicchādanakammaṃ nāma kataṃ hoti. Athassa sadevako loko iminā kāraṇena evarūpassa kammassa katabhāvaṃ jānātūti kosohitavatthaguyhalakkhaṇaṃ nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇaṃ. Pahūtaputtatā **ānisaṃso.**

221. **Vatthachādiya**nti vatthena chādetabbaṃ vatthaguyhaṃ.

Amittatāpanāti amittānaṃ patāpanā. **Gihissa pītiṃ jananā**ti gihibhūtassa sato pītijananā.

Parimaṇḍalādilakkhaṇavaṇṇanā

222. **Samaṃ jānātī**ti ‘‘ayaṃ tārukkhasamo ayaṃ pokkharasātisamo’’ti evaṃ tena tena samaṃ jānāti. **Sāmaṃ jānātī**ti sayaṃ jānāti. **Purisaṃ jānātī**ti ‘‘ayaṃ seṭṭhasammato’’ti purisaṃ jānāti. **Purisavisesaṃ jānātī**ti muggaṃ māsena samaṃ akatvā guṇavisiṭṭhassa visesaṃ jānāti. **Ayamidamarahatī**ti ayaṃ puriso idaṃ nāma dānasakkāraṃ arahati. **Purisavisesakaro ahosī**ti purisavisesaṃ ñatvā kārako ahosi. Yo yaṃ arahati, tasseva taṃ adāsi. Yo hi kahāpaṇārahassa aḍḍhaṃ deti, so parassa aḍḍhaṃ nāseti. Yo dve kahāpaṇe deti, so attano kahāpaṇaṃ nāseti. Tasmā idaṃ ubhayampi akatvā yo yaṃ arahati, tassa tadeva adāsi. **Saddhādhana**ntiādīsu sampattipaṭilābhaṭṭhena saddhādīnaṃ dhanabhāvo veditabbo.

Idha **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ purisavisesaṃ ñatvā kataṃ samasaṅgahakammaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma tadassa kammaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti imāni dve lakkhaṇāni nibbattanti. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇadvayaṃ. Dhanasampatti **ānisaṃso.**

223. **Tuliyā**ti tulayitvā. **Paṭivicayā**ti paṭivicinitvā. **Mahājanasaṅgāhaka**nti mahājanasaṅgahaṇaṃ. **Samekkhamāno**ti samaṃ pekkhamāno. **Atinipuṇā manujā**ti atinipuṇā sukhumapaññā lakkhaṇapāṭhakamanussā. **Bahuvividhā gihīnaṃ arahānī**ti bahū vividhāni gihīnaṃ anucchavikāni paṭilabhati. **Daharo susu kumāro** ‘‘ayaṃ daharo kumāro paṭilabhissatī’’ti byākaṃsu **mahīpatissā**ti rañño.

Sīhapubbaddhakāyādilakkhaṇavaṇṇanā

224. **Yogakkhemakāmo**ti yogato khemakāmo. **Paññāyā**ti kammassakatapaññāya. Idha **kammaṃ** nāma mahājanassa atthakāmatā. **Kammasarikkhakaṃ** nāma taṃ mahājanassa atthakāmatāya vaḍḍhimeva paccāsīsitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti imāni samantaparipūrāni aparihīnāni tīṇi lakkhaṇāni nibbattanti. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇattayaṃ. Dhanādīhi ceva saddhādīhi ca aparihāni **ānisaṃso.**

225. **Saddhāyā**ti okappanasaddhāya pasādasaddhāya. **Sīlenā**ti pañcasīlena dasasīlena. **Sutenā**ti pariyattisavanena. **Buddhiyā**ti etesaṃ buddhiyā, ‘‘kinti etehi vaḍḍheyyu’’nti evaṃ cintesīti attho. **Dhammenā**ti lokiyadhammena. **Bahūhi sādhūhī**ti aññehipi bahūhi uttamaguṇehi. **Asahānadhammata**nti aparihīnadhammaṃ.

Rasaggasaggitālakkhaṇavaṇṇanā

226. **Samābhivāhiniyo**ti yathā tilaphalamattampi jivhagge ṭhapitaṃ sabbattha pharati, evaṃ samā hutvā vahanti. Idha **kammaṃ** nāma aviheṭhanakammaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma pāṇiādīhi pahāraṃ laddhassa tattha tattha lohitaṃ saṇṭhāti, gaṇṭhi gaṇṭhi hutvā antova pubbaṃ gaṇhāti, antova bhijjati, evaṃ so bahurogo hoti. Tathāgatena pana dīgharattaṃ imaṃ ārogyakaraṇakammaṃ kataṃ. Tadassa sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti ārogyakaraṃ rasaggasaggilakkhaṇaṃ nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇaṃ. Appābādhatā **ānisaṃso.**

227. **Maraṇavadhenā**ti ‘‘etaṃ māretha etaṃ ghātethā’’ti evaṃ āṇattena maraṇavadhena. **Ubbādhanāyā**ti bandhanāgārappavesanena.

Abhinīlanettādilakkhaṇavaṇṇanā

228. **Na ca visaṭa**nti kakkaṭako viya akkhīni nīharitvā na kodhavasena pekkhitā ahosi. **Na ca visācī**ti vaṅkakkhikoṭiyā pekkhitāpi nāhosi. **Na ca pana viceyya pekkhitā**ti viceyya pekkhitā nāma yo kujjhitvā yadā naṃ paro oloketi, tadā nimmīleti na oloketi, puna gacchantaṃ kujjhitvā oloketi, evarūpo nāhosi. ‘‘Vineyyapekkhitā’’tipi pāṭho, ayamevattho. **Ujuṃ tathā pasaṭamujumano**ti ujumano hutvā uju pekkhitā hoti, yathā ca ujuṃ, tathā pasaṭaṃ vipulaṃ vitthataṃ pekkhitā hoti. **Piyadassano**ti piyāyamānehi passitabbo.

Idha **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ mahājanassa piyacakkhunā olokanakammaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma kujjhitvā olokento kāṇo viya kākakkhi viya hoti, vaṅkakkhi pana āvilakkhi ca hotiyeva. Pasannacittassa pana olokayato akkhīnaṃ pañcavaṇṇo pasādo paññāyati. Tathāgato ca tathā olokesi. Athassa taṃ dīgharattaṃ piyacakkhunā olokitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti imāni nettasampattikarāni dve mahāpurisalakkhaṇāni nibbattanti. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇadvayaṃ. Piyadassanatā **ānisaṃso. Abhiyogino**ti lakkhaṇasatthe yuttā.

Uṇhīsasīsalakkhaṇavaṇṇanā

230. **Bahujanapubbaṅgamo ahosī**ti bahujanassa pubbaṅgamo ahosi gaṇajeṭṭhako. Tassa diṭṭhānugatiṃ aññe āpajjiṃsu. Idha **kammaṃ** nāma pubbaṅgamatā. **Kammasarikkhakaṃ** nāma yo pubbaṅgamo hutvā dānādīni kusalakammāni karoti, so amaṅkubhūto sīsaṃ ukkhipitvā pītipāmojjena paripuṇṇasīso vicarati, mahāpuriso ca hoti. Tathāgato ca tathā akāsi. Athassa sadevako loko iminā kāraṇena idaṃ pubbaṅgamakammaṃ jānātūti uṇhīsasīsalakkhaṇaṃ nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇaṃ. Mahājanānuvattanatā **ānisaṃso.**

231. **Bahujanaṃ hessatī**ti bahujanassa bhavissati. **Paṭibhogiyā**ti veyyāvaccakarā, etassa bahū veyyāvaccakarā bhavissantīti attho. **Abhiharanti tadā**ti daharakāleyeva tadā evaṃ byākaronti. **Paṭihāraka**nti veyyāvaccakarabhāvaṃ. **Visavī**ti ciṇṇavasī.

Ekekalomatādilakkhaṇavaṇṇanā

232. **Upavattatī**ti ajjhāsayaṃ anuvattati, idha **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ saccakathanaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma dīgharattaṃ advejjhakathāya parisuddhakathāya kathitabhāvamassa sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti ekekalomalakkhaṇañca uṇṇālakkhaṇañca nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇadvayaṃ. Mahājanassa ajjhāsayānukūlena anuvattanatā **ānisaṃso. Ekekalomūpacitaṅgavā**ti ekekehi lomehi upacitasarīro.

Cattālīsādilakkhaṇavaṇṇanā

234. **Abhejjapariso**ti abhinditabbapariso. Idha **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ apisuṇavācāya kathanaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma pisuṇavācassa kira samaggabhāvaṃ bhindanato dantā aparipuṇṇā ceva honti viraḷā ca. Tathāgatassa pana dīgharattaṃ apisuṇavācataṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti idaṃ lakkhaṇadvayaṃ nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇadvayaṃ. Abhejjaparisatā **ānisaṃso. Caturo dasā**ti cattāro dasa cattālīsaṃ.

Pahūtajivhādilakkhaṇavaṇṇanā

236. **Ādeyyavāco hotī**ti gahetabbavacano hoti. Idha **kammaṃ** nāma dīgharattaṃ apharusavāditā. **Kammasarikkhakaṃ** nāma ye pharusavācā honti, te iminā kāraṇena nesaṃ jivhaṃ parivattetvā parivattetvā pharusavācāya kathitabhāvaṃ jano jānātūti baddhajivhā vā honti, gūḷhajivhā vā dvijivhā vā mammanā vā. Ye pana jivhaṃ parivattetvā parivattetvā pharusavācaṃ na vadanti, te baddhajivhā gūḷhajivhā dvijivhā na honti. Mudu nesaṃ jivhā hoti rattakambalavaṇṇā. Tasmā tathāgatassa dīgharattaṃ jivhaṃ parivattetvā pharusāya vācāya akathitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti pahūtajivhālakkhaṇaṃ nibbattati. Pharusavācaṃ kathentānañca saddo bhijjati. Te saddabhedaṃ katvā pharusavācāya kathitabhāvaṃ jano jānātūti chinnassarā vā honti bhinnassarā vā kākassarā vā. Ye pana sarabhedakaraṃ pharusavācaṃ na kathenti, tesaṃ saddo madhuro ca hoti pemanīyo. Tasmā tathāgatassa dīgharattaṃ sarabhedakarāya pharusavācāya akathitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti brahmassaralakkhaṇaṃ nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇadvayaṃ. Ādeyyavacanatā **ānisaṃso.**

237. **Ubbādhika**nti akkosayuttattā ābādhakariṃ **bahujanappamaddana**nti bahujanānaṃ pamaddaniṃ **abāḷhaṃ giraṃ so na bhaṇi pharusa**nti ettha akāro parato bhaṇisaddena yojetabbo. **Bāḷha**nti balavaṃ atipharusaṃ. **Bāḷhaṃ giraṃ so na abhaṇī**ti ayamettha attho. **Susaṃhita**nti suṭṭhu pemasañhitaṃ. **Sakhila**nti mudukaṃ. **Vācā**ti vācāyo. **Kaṇṇasukhā**ti kaṇṇasukhāyo. ‘‘Kaṇṇasukha’’ntipi pāṭho, yathā kaṇṇānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ erayatīti attho. **Vedayathā**ti vedayittha. **Brahmassaratta**nti brahmassarataṃ. **Bahuno bahu**nti bahujanassa bahuṃ. ‘‘Bahūnaṃ bahunti’’pi pāṭho, bahujanānaṃ bahunti attho.

Sīhahanulakkhaṇavaṇṇanā

238. **Appadhaṃsiko hotī**ti guṇato vā ṭhānato vā padhaṃsetuṃ cāvetuṃ asakkuṇeyyo. Idha **kammaṃ** nāma palāpakathāya akathanaṃ. **Kammasarikkhakaṃ** nāma ye taṃ kathenti, te iminā kāraṇena nesaṃ hanukaṃ cāletvā cāletvā palāpakathāya kathitabhāvaṃ jano jānātūti antopaviṭṭhahanukā vā vaṅkahanukā vā pabbhārahanukā vā honti. Tathāgato pana tathā na kathesi. Tenassa hanukaṃ cāletvā cāletvā dīgharattaṃ palāpakathāya akathitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti sīhahanulakkhaṇaṃ nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇaṃ. Appadhaṃsikatā **ānisaṃso.**

239. **Avikiṇṇavacanabyappatho cā**ti avikiṇṇavacanānaṃ viya purimabodhisattānaṃ vacanapatho assāti avikiṇṇavacanabyappatho. **Dvidugamavaratarahanuttamalatthā**ti dvīhi dvīhi gacchatīti dvidugamo, dvīhi dvīhīti catūhi, catuppadānaṃ varatarassa sīhasseva hanubhāvaṃ alatthāti attho. **Manujādhipatī**ti manujānaṃ adhipati. **Tathatto**ti tathasabhāvo.

Samadantādilakkhaṇavaṇṇanā

240. **Suciparivāro**ti parisuddhaparivāro. Idha **kammaṃ** nāma sammājīvatā. **Kammasarikkhakaṃ** nāma yo visamena saṃkiliṭṭhājīvena jīvitaṃ kappeti, tassa dantāpi visamā honti dāṭhāpi kiliṭṭhā. Tathāgatassa pana samena suddhājīvena jīvitaṃ kappitabhāvaṃ sadevako loko iminā kāraṇena jānātūti samadantalakkhaṇañca susukkadāṭhālakkhaṇañca nibbattati. **Lakkhaṇaṃ** nāma idameva lakkhaṇadvayaṃ. Suciparivāratā **ānisaṃso.**

241. **Avassajī**ti pahāsi **tidivapuravarasamo**ti tidivapuravarena sakkena samo. **Lapanaja**nti mukhajaṃ, dantanti attho. **Dijasamasukkasucisobhanadanto**ti dve vāre jātattā dijanāmakā sukkā suci sobhanā ca dantā assāti dijasamasukkasucisobhanadanto. **Na ca janapadatudana**nti yo tassa cakkavāḷaparicchinno janapado, tassa aññena tudanaṃ pīḷā vā ābādho vā natthi. **Hitamapi ca bahujana sukhañca carantī**ti bahujanā samānasukhadukkhā hutvā tasmiṃ janapade aññamaññassa hitañceva sukhañca caranti. **Vipāpo**ti vigatapāpo. **Vigatadarathakilamatho**ti vigatakāyikadarathakilamatho. **Malakhilakalikilese panudehī**ti rāgādimalānañceva rāgādikhilānañca dosakalīnañca sabbakilesānañca apanudehi. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Lakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

242. **Evaṃ me suta**nti siṅgālasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā – **veḷuvane kalandakanivāpe**ti veḷuvananti tassa uyyānassa nāmaṃ. Taṃ kira veḷūhi parikkhittaṃ ahosi aṭṭhārasahatthena ca pākārena gopuraṭṭālakayuttaṃ nīlobhāsaṃ manoramaṃ, tena veḷuvananti vuccati. Kalandakānañcettha nivāpaṃ adaṃsu, tena kalandakanivāpoti vuccati.

Pubbe kira aññataro rājā tattha uyyānakīḷanatthaṃ āgato surāmadena matto divā niddaṃ okkami. Parijanopissa ‘‘sutto rājā’’ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito cito ca pakkāmi. Atha surāgandhena aññatarasmā susirarukkhā kaṇhasappo nikkhamitvā rañño abhimukho āgacchati, taṃ disvā rukkhadevatā ‘‘rañño jīvitaṃ dammī’’ti kāḷakavesena āgantvā kaṇṇamūle saddamakāsi. Rājā paṭibujjhi. Kaṇhasappo nivatto. So taṃ disvā ‘‘imāya kāḷakāya mama jīvitaṃ dinna’’nti kāḷakānaṃ tattha nivāpaṃ paṭṭhapesi, abhayaghosañca ghosāpesi. Tasmā taṃ tato pabhuti ‘‘kalandakanivāpo’’ti saṅkhyaṃ gataṃ. **Kalandakā**ti hi kāḷakānaṃ etaṃ nāmaṃ.

Tena kho pana samayenāti yasmiṃ samaye bhagavā rājagahaṃ gocaragāmaṃ katvā veḷuvane kalandakanivāpe viharati, tena samayena. **Siṅgālako gahapatiputto**ti siṅgālakoti tassa nāmaṃ. **Gahapatiputto**ti gahapatissa putto gahapatiputto. Tassa kira pitā gahapatimahāsālo, nidahitvā ṭhapitā cassa gehe cattālīsa dhanakoṭiyo atthi. So bhagavati niṭṭhaṅgato upāsako sotāpanno, bhariyāpissa sotāpannāyeva. Putto panassa assaddho appasanno. Atha naṃ mātāpitaro abhikkhaṇaṃ evaṃ ovadanti – ‘‘tāta satthāraṃ upasaṅkama, dhammasenāpatiṃ mahāmoggallānaṃ mahākassapaṃ asītimahāsāvake upasaṅkamā’’ti. So evamāha – ‘‘natthi mama tumhākaṃ samaṇānaṃ upasaṅkamanakiccaṃ, samaṇānaṃ santikaṃ gantvā vanditabbaṃ hoti, onamitvā vandantassa piṭṭhi rujjati, jāṇukāni kharāni honti, bhūmiyaṃ nisīditabbaṃ hoti, tattha nisinnassa vatthāni kilissanti jīranti, samīpe nisinnakālato paṭṭhāya kathāsallāpo hoti, tasmiṃ sati vissāso uppajjati, tato nimantetvā cīvarapiṇḍapātādīni dātabbāni honti. Evaṃ sante attho parihāyati, natthi mayhaṃ tumhākaṃ samaṇānaṃ upasaṅkamanakicca’’nti. Iti naṃ yāvajīvaṃ ovadantāpi mātāpitaro sāsane upanetuṃ nāsakkhiṃsu.

Athassa pitā maraṇamañce nipanno ‘‘mama puttassa ovādaṃ dātuṃ vaṭṭatī’’ti cintetvā puna cintesi – ‘‘disā tāta namassāhī’’ti evamassa ovādaṃ dassāmi, so atthaṃ ajānanto disā namassissati, atha naṃ satthā vā sāvakā vā passitvā ‘‘kiṃ karosī’’ti pucchissanti. Tato ‘‘mayhaṃ pitā disā namassanaṃ karohīti maṃ ovadī’’ti vakkhati. Athassa te ‘‘na tuyhaṃ pitā etā disā namassāpeti, imā pana disā namassāpetī’’ti dhammaṃ desessanti. So buddhasāsane guṇaṃ ñatvā ‘‘puññakammaṃ karissatī’’ti. Atha naṃ āmantāpetvā ‘‘tāta, pātova uṭṭhāya cha disā namasseyyāsī’’ti āha. Maraṇamañce nipannassa kathā nāma yāvajīvaṃ anussaraṇīyā hoti. Tasmā so gahapatiputto taṃ pituvacanaṃ anussaranto tathā akāsi. Tasmā ‘‘kālasseva uṭṭhāya rājagahā nikkhamitvā’’tiādi vuttaṃ.

243. **Puthudisā**ti bahudisā. Idāni tā dassento **puratthimaṃ disa**ntiādimāha. **Pāvisī**ti na tāva paviṭṭho, pavisissāmīti nikkhantattā pana antarāmagge vattamānopi evaṃ vuccati. **Addasā kho bhagavā**ti na idāneva addasa, paccūsasamayepi buddhacakkhunā lokaṃ volokento etaṃ disā namassamānaṃ disvā ‘‘ajja ahaṃ siṅgālassa gahapatiputtassa gihivinayaṃ siṅgālasuttantaṃ kathessāmi, mahājanassa sā kathā saphalā bhavissati, gantabbaṃ mayā etthā’’ti. Tasmā pātova nikkhamitvā rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi, pavisanto ca naṃ tatheva addasa. Tena vuttaṃ – ‘‘addasā kho bhagavā’’ti. **Etadavocā**ti so kira avidūre ṭhitampi satthāraṃ na passati, disāyeva namassati. Athaṃ naṃ bhagavā sūriyarasmisamphassena vikasamānaṃ mahāpadumaṃ viya mukhaṃ vivaritvā ‘‘kiṃ nu kho tvaṃ, gahapatiputtā’’tiādikaṃ etadavoca.

Chadisādivaṇṇanā

244. **Yathā kathaṃ pana, bhante**ti so kira taṃ bhagavato vacanaṃ sutvāva cintesi ‘‘yā kira mama pitarā cha disā namassitabbā’’ti vuttā, na kira tā etā, aññā kira ariyasāvakena cha disā namassitabbā. Handāhaṃ ariyasāvakena namassitabbā disāyeva pucchitvā namassāmīti. So tā pucchanto **yathā kathaṃ pana, bhante**tiādimāha. Tattha **yathā**ti nipātamattaṃ. **Kathaṃ panā**ti idameva pucchāpadaṃ. **Kammakilesā**ti tehi kammehi sattā kilissanti, tasmā kammakilesāti vuccanti. **Ṭhānehī**ti kāraṇehi. **Apāyamukhānī**ti vināsamukhāni. **So**ti so sotāpanno ariyasāvako. **Cuddasa pāpakāpagato**ti etehi cuddasahi pāpakehi lāmakehi apagato. **Chaddisāpaṭicchādī**ti cha disā paṭicchādento. **Ubholokavijayāyā**ti ubhinnaṃ idhalokaparalokānaṃ vijinanatthāya. **Ayañceva loko āraddho hotī**ti evarūpassa hi idha loke pañca verāni na honti, tenassa ayañceva loko āraddho hoti paritosito ceva nipphādito ca. Paralokepi pañca verāni na honti, tenassa paro ca loko ārādhito hoti. Tasmā so kāyassa bhedā parammaraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati.

245. Iti bhagavā saṅkhepena mātikaṃ ṭhapetvā idāni tameva vitthārento **katamassa cattāro kammakilesā**tiādimāha. **Kammakileso**ti kammañca taṃ kilesasampayuttattā kileso cāti kammakileso. Sakilesoyeva hi pāṇaṃ hanati, nikkileso na hanati, tasmā pāṇātipāto ‘‘kammakileso’’ti vutto. **Adinnādānādīsu**pi eseva nayo. **Athāpara**nti aparampi etadatthaparidīpakameva gāthābandhaṃ avocāti attho.

Catuṭhānādivaṇṇanā

246. **Pāpakammaṃ karotī**ti idaṃ bhagavā yasmā kārake dassite akārako pākaṭo hoti, tasmā ‘‘pāpakammaṃ na karotī’’ti mātikaṃ ṭhapetvāpi desanākusalatāya paṭhamataraṃ kārakaṃ dassento āha. Tattha **chandāgatiṃ gacchanto**ti chandena pemena agatiṃ gacchanto akattabbaṃ karonto. Parapadesupi eseva nayo. Tattha yo ‘‘ayaṃ me mitto vā sambhatto vā sandiṭṭho vā ñātako vā lañjaṃ vā pana me detī’’ti chandavasena assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ chandāgatiṃ gacchanto pāpakammaṃ karoti nāma. Yo ‘‘ayaṃ me verī’’ti pakativeravasena taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṃ assāmikaṃ karoti, ayaṃ dosāgatiṃ gacchanto pāpakammaṃ karoti nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṃ vā taṃ vā vatvā assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ mohāgatiṃ gacchanto pāpakammaṃ karoti nāma. Yo pana ‘‘ayaṃ rājavallabho vā visamanissito vā anatthampi me kareyyā’’ti bhīto assāmikaṃ sāmikaṃ karoti, ayaṃ bhayāgatiṃ gacchanto pāpakammaṃ karoti nāma. Yo pana yaṃkiñci bhājento ‘‘ayaṃ me sandiṭṭho vā sambhatto vā’’ti pemavasena atirekaṃ deti, ‘‘ayaṃ me verī’’ti dosavasena ūnakaṃ deti, momūhattā dinnādinnaṃ ajānamāno kassaci ūnaṃ kassaci adhikaṃ deti, ‘‘ayaṃ imasmiṃ adiyyamāne mayhaṃ anatthampi kareyyā’’ti bhīto kassaci atirekaṃ deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgatiādīni gacchanto pāpakammaṃ karoti nāma.

Ariyasāvako pana jīvitakkhayaṃ pāpuṇantopi chandāgatiādīni na gacchati. Tena vuttaṃ – ‘‘imehi catūhi ṭhānehi pāpakammaṃ na karotī’’ti.

Nihīyati yaso tassāti tassa agatigāmino kittiyasopi parivārayasopi nihīyati parihāyati.

Chaapāyamukhādivaṇṇanā

247. **Surāmerayamajjappamādaṭṭhānānuyogo**ti ettha **surā**ti piṭṭhasurā pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā. **Meraya**nti pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo guḷāsavo sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Taṃ sabbampi madakaraṇavasena **majjaṃ. Pamādaṭṭhāna**nti pamādakāraṇaṃ. Yāya cetanāya taṃ majjaṃ pivati, tassa etaṃ adhivacanaṃ. **Anuyogo**ti tassa surāmerayamajjappamādaṭṭhānassa anuanuyogo punappunaṃ karaṇaṃ. Yasmā panetaṃ anuyuttassa uppannā ceva bhogā parihāyanti, anuppannā ca nuppajjanti, tasmā ‘‘bhogānaṃ apāyamukha’’nti vuttaṃ. **Vikālavisikhācariyānuyogo**ti avelāya visikhāsu cariyānuyuttatā.

Samajjābhicaraṇanti naccādidassanavasena samajjāgamanaṃ. **Ālasyānuyogo**ti kāyālasiyatāya yuttappayuttatā.

Surāmerayassa chaādīnavādivaṇṇanā

248. Evaṃ channaṃ apāyamukhānaṃ mātikaṃ ṭhapetvā idāni tāni vibhajanto **cha kho me, gahapatiputta ādīnavā**tiādimāha. Tattha **sandiṭṭhikā**ti sāmaṃ passitabbā, idhalokabhāvinī. **Dhanajānī**ti dhanahāni. **Kalahappavaḍḍhanī**ti vācākalahassa ceva hatthaparāmāsādikāyakalahassa ca vaḍḍhanī. **Rogānaṃ āyatana**nti tesaṃ tesaṃ akkhirogādīnaṃ khettaṃ. **Akittisañjananī**ti suraṃ pivitvā hi mātarampi paharanti pitarampi, aññaṃ bahumpi avattabbaṃ vadanti, akattabbaṃ karonti. Tena garahampi daṇḍampi hatthapādādichedampi pāpuṇanti, idhalokepi paralokepi akittiṃ pāpuṇanti, iti tesaṃ sā surā akittisañjananī nāma hoti. **Kopīnanidaṃsanī**ti guyhaṭṭhānañhi vivariyamānaṃ hiriṃ kopeti vināseti, tasmā ''kopīna''nti vuccati, surāmadamattā ca taṃ taṃ aṅgaṃ vivaritvā vicaranti, tena nesaṃ sā surā kopīnassa nidaṃsanato ''kopīnanidaṃsanī''ti vuccati. **Paññāya dubbalikaraṇī**ti sāgatattherassa viya kammassakatapaññaṃ dubbalaṃ karoti, tasmā ''paññāya dubbalikaraṇī''ti vuccati. Maggapaññaṃ pana dubbalaṃ kātuṃ na sakkoti. Adhigatamaggānañhi sā antomukhameva na pavisati. **Chaṭṭhaṃ pada**nti chaṭṭhaṃ kāraṇaṃ.

249. **Attāpissa agutto arakkhito hotī**ti avelāya caranto hi khāṇukaṇṭakādīnipi akkamati, ahināpi yakkhādīhipi samāgacchati, taṃ taṃ ṭhānaṃ gacchatīti ñatvā verinopi naṃ nilīyitvā gaṇhanti vā hananti vā. Evaṃ attāpissa agutto hoti arakkhito. Puttadārāpi ''amhākaṃ pitā amhākaṃ sāmi rattiṃ vicarati, kimaṅgaṃ pana maya''nti itissa puttadhītaropi bhariyāpi bahi patthanaṃ katvā rattiṃ carantā anayabyasanaṃ pāpuṇanti. Evaṃ **puttadāropissa agutto arakkhito hoti. Sāpateyya**nti tassa puttadāraparijanassa rattiṃ caraṇakabhāvaṃ ñatvā corā suññaṃ gehaṃ pavisitvā yaṃ icchanti, taṃ haranti. Evaṃ **sāpateyyampissa aguttaṃ arakkhitaṃ hoti. Saṅkiyo ca hotī**ti aññehi katapāpakammesupi ''iminā kataṃ bhavissatī''ti saṅkitabbo hoti. Yassa yassa gharadvārena yāti, tattha yaṃ aññena corakammaṃ paradārikakammaṃ vā kataṃ, taṃ ''iminā kata''nti vutte abhūtaṃ asantampi tasmiṃ rūhati patiṭṭhāti. **Bahūnañca dukkhadhammāna**nti ettakaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ domanassanti vattuṃ na sakkā, aññasmiṃ puggale asati sabbaṃ vikālacārimhi āharitabbaṃ hoti, iti so bahūnaṃ dukkhadhammānaṃ purakkhato puregāmī hoti.

250. **Kva nacca**nti ''kasmiṃ ṭhāne naṭanāṭakādinaccaṃ atthī''ti pucchitvā yasmiṃ gāme vā nigame vā taṃ atthi, tattha gantabbaṃ hoti, tassa ''sve naccadassanaṃ gamissāmī''ti ajja vatthagandhamālādīni paṭiyādentasseva sakaladivasampi kammacchedo hoti, naccadassanena ekāhampi dvīhampi tīhampi tattheva hoti, atha vuṭṭhisampattiyādīni labhitvāpi vappādikāle vappādīni akarontassa anuppannā bhogā nuppajjanti, tassa bahi gatabhāvaṃ ñatvā anārakkhe gehe corā yaṃ icchanti, taṃ karonti, tenassa uppannāpi bhogā vinassanti. **Kva gīta**ntiādīsupi eseva nayo. Tesaṃ nānākaraṇaṃ brahmajāle vuttameva.

251. **Jayaṃ vera**nti ''jitaṃ mayā''ti parisamajjhe parassa sāṭakaṃ vā veṭhanaṃ vā gaṇhāti, so ''parisamajjhe me avamānaṃ karosi, hotu, sikkhāpessāmi na''nti tattha veraṃ bandhati, evaṃ jinanto sayaṃ veraṃ pasavati. **Jino**ti aññena jito samāno yaṃ tena tassa veṭhanaṃ vā sāṭako vā aññaṃ vā pana hiraññasuvaṇṇādivittaṃ gahitaṃ, taṃ anusocati ''ahosi vata me, taṃ taṃ vata me natthī''ti tappaccayā socati. Evaṃ so jino vittaṃ anusocati. **Sabhāgatassa vacanaṃ na rūhatī**ti vinicchayaṭṭhāne sakkhipuṭṭhassa sato vacanaṃ na rūhati, na patiṭṭhāti, ''ayaṃ akkhasoṇḍo jūtakaro, mā tassa vacanaṃ gaṇhitthā''ti vattāro bhavanti. **Mittāmaccānaṃ paribhūto hotī**ti tañhi mitāmaccā evaṃ vadanti – ''samma, tvampi nāma kulaputto jūtakaro chinnabhinnako hutvā vicarasi, na te idaṃ jātigottānaṃ anurūpaṃ, ito paṭṭhāya mā evaṃ kareyyāsī''ti. So evaṃ vuttopi tesaṃ vacanaṃ na karoti. Tato tena saddhiṃ ekato na tiṭṭhanti na nisīdanti. Tassa kāraṇā sakkhipuṭṭhāpi na kathenti. Evaṃ mittāmaccānaṃ paribhūto hoti.

Āvāhavivāhakānanti āvāhakā nāma ye tassa gharato dārikaṃ gahetukāmā. Vivāhakā nāma ye tassa gehe dārikaṃ dātukāmā. **Apatthito hotī**ti anicchito hoti. **Nālaṃ dārabharaṇāyā**ti dārabharaṇāya na samattho. Etassa gehe dārikā dinnāpi etassa gehato āgatāpi amhehi eva positabbā bhavissatiyeva.

Pāpamittatāya chaādīnavādivaṇṇanā

252. **Dhuttā**ti akkhadhuttā. **Soṇḍā**ti itthisoṇḍā bhattasoṇḍā pūvasoṇḍā mūlakasoṇḍā. **Pipāsā**ti pānasoṇḍā. **Nekatikā**ti patirūpakena vañcanakā. **Vañcanikā**ti sammukhāvañcanāhi vañcanikā. **Sāhasikā**ti ekāgārikādisāhasikakammakārino. **Tyāssa mittā hontī**ti te assa mittā honti. Aññehi sappurisehi saddhiṃ na ramati gandhamālādīhi alaṅkaritvā varasayanaṃ āropitasūkaro gūthakūpamiva, te pāpamitteyeva upasaṅkamati. Tasmā diṭṭhe ceva dhamme samparāyañca bahuṃ anatthaṃ nigacchati.

253. **Atisītanti kammaṃ na karotī**ti manussehi kālasseva vuṭṭhāya ‘‘etha bho kammantaṃ gacchāmā’’ti vutto ‘‘atisītaṃ tāva, aṭṭhīni bhijjanti viya, gacchatha tumhe pacchā jānissāmī’’ti aggiṃ tapanto nisīdati. Te gantvā kammaṃ karonti. Itarassa kammaṃ parihāyati. **Atiuṇha**ntiādīsupi eseva nayo.

Hoti pānasakhā nāmāti ekacco pānaṭṭhāne surāgeheyeva sahāyo hoti. ‘‘Pannasakhā’’tipi pāṭho, ayamevattho. **Sammiyasammiyo**ti samma sammāti vadanto sammukheyeva sahāyo hoti, parammukhe verīsadiso otārameva gavesati. **Atthesu jātesū**ti tathārūpesu kiccesu samuppannesu. **Verappasavo**ti verabahulatā. **Anatthatā**ti anatthakāritā. **Sukadariyatā**ti suṭṭhu kadariyatā thaddhamacchariyabhāvo. **Udakamiva iṇaṃ vigāhatī**ti pāsāṇo udakaṃ viya saṃsīdanto iṇaṃ vigāhati.

Rattinuṭṭhānadessināti rattiṃ anuṭṭhānasīlena. **Atisāyamidaṃ ahū**ti idaṃ atisāyaṃ jātanti ye evaṃ vatvā kammaṃ na karonti. **Iti vissaṭṭhakammante**ti evaṃ vatvā pariccattakammante. **Atthā accenti māṇave**ti evarūpe puggale atthā atikkamanti, tesu na tiṭṭhanti.

Tiṇā bhiyyoti tiṇatopi uttari. **So sukhaṃ na vihāyatī**ti so puriso sukhaṃ na jahāti, sukhasamaṅgīyeva hoti. Iminā kathāmaggena imamatthaṃ dasseti ‘‘gihibhūtena satā ettakaṃ kammaṃ na kātabbaṃ, karontassa vaḍḍhi nāma natthi. Idhaloke paraloke garahameva pāpuṇātī’’ti.

Mittapatirūpakādivaṇṇanā

254. Idāni yo evaṃ karoto anattho uppajjati, aññāni vā pana yāni kānici bhayāni yekeci upaddavā yekeci upasaggā, sabbe te bālaṃ nissāya uppajjanti. Tasmā ‘‘evarūpā bālā na sevitabbā’’ti bāle mittapatirūpake amitte dassetuṃ **cattārome, gahapatiputta amittā**tiādimāha. Tattha **aññadatthuharo**ti sayaṃ tucchahattho āgantvā ekaṃsena yaṃkiñci haratiyeva. **Vacīparamo**ti vacanaparamo vacanamatteneva dāyako kārako viya hoti. **Anuppiyabhāṇī**ti anuppiyaṃ bhaṇati. **Apāyasahāyo**ti bhogānaṃ apāyesu sahāyo hoti.

255. Evaṃ cattāro amitte dassetvā puna tattha ekekaṃ catūhi kāraṇehi vibhajanto **catūhi kho, gahapatiputtā**tiādimāha. Tattha **aññadatthuharo hotī**ti ekaṃsena hārakoyeva hoti. Sahāyassa gehaṃ rittahattho āgantvā nivatthasāṭakādīnaṃ vaṇṇaṃ bhāsati, so ‘‘ativiya tvaṃ samma imassa vaṇṇaṃ bhāsasī’’ti aññaṃ nivāsetvā taṃ deti. **Appena bahumicchatī**ti yaṃkiñci appakaṃ datvā tassa santikā bahuṃ pattheti. **Bhayassa kiccaṃ karotī**ti attano bhaye uppanne tassa dāso viya hutvā taṃ taṃ kiccaṃ karoti, ayaṃ sabbadā na karoti, bhaye uppanne karoti, na pemenāti amitto nāma jāto. **Sevati atthakāraṇā**ti mittasanthavavasena na sevati, attano atthameva paccāsīsanto sevati.

256. **Atītena paṭisantharatī**ti sahāye āgate ‘‘hiyyo vā pare vā na āgatosi, amhākaṃ imasmiṃ vāre sassaṃ ativiya nipphannaṃ, bahūni sāliyavabījādīni ṭhapetvā maggaṃ olokentā nisīdimha, ajja pana sabbaṃ khīṇa’’nti evaṃ atītena saṅgaṇhāti. **Anāgatenā**ti ‘‘imasmiṃ vāre amhākaṃ sassaṃ manāpaṃ bhavissati, phalabhārabharitā sāliādayo, sassasaṅgahe kate tumhākaṃ saṅgahaṃ kātuṃ samatthā bhavissāmā’’ti evaṃ anāgatena saṅgaṇhāti. **Niratthakenā**ti hatthikkhandhe vā assapiṭṭhe vā nisinno sahāyaṃ disvā ‘‘ehi, bho, idha nisīdā’’ti vadati. Manāpaṃ sāṭakaṃ nivāsetvā ‘‘sahāyakassa vata me anucchaviko añño pana mayhaṃ natthī’’ti vadati, evaṃ niratthakena saṅgaṇhāti nāma. **Paccuppannesu kiccesu byasanaṃ dassetī**ti ‘‘sakaṭena me attho’’ti vutte ‘‘cakkamassa bhinnaṃ, akkho chinno’’tiādīni vadati.

257. **Pāpakampissa anujānātī**ti pāṇātipātādīsu yaṃkiñci karomāti vutte ‘‘sādhu samma karomā’’ti anujānāti. Kalyāṇepi eseva nayo. **Sahāyo hotī**ti ‘‘asukaṭṭhāne suraṃ pivanti, ehi tattha gacchāmā’’ti vutte sādhūti gacchati. Esa nayo sabbattha. **Iti viññāyā**ti ‘‘mittapatirūpakā ete’’ti evaṃ jānitvā.

Suhadamittādivaṇṇanā

260. Evaṃ na sevitabbe pāpamitte dassetvā idāni sevitabbe kalyāṇamitte dassento puna **cattārome, gahapatiputtā**tiādimāha. Tattha **suhadā**ti sundarahadayā.

261. **Pamattaṃ rakkhatī**ti majjaṃ pivitvā gāmamajjhe vā gāmadvāre vā magge vā nipannaṃ disvā ‘‘evaṃnipannassa kocideva nivāsanapārupanampi hareyyā’’ti samīpe nisīditvā pabuddhakāle gahetvā gacchati. **Pamattassa sāpateyya**nti sahāyo bahigato vā hoti suraṃ pivitvā vā pamatto, gehaṃ anārakkhaṃ ‘‘kocideva yaṃkiñci hareyyā’’ti gehaṃ pavisitvā tassa dhanaṃ rakkhati. **Bhītassā**ti kismiñcideva bhaye uppanne ‘‘mā bhāyi, mādise sahāye ṭhite kiṃ bhāyasī’’ti taṃ bhayaṃ haranto paṭisaraṇaṃ hoti. **Taddiguṇaṃ bhoga**nti kiccakaraṇīye uppanne sahāyaṃ attano santikaṃ āgataṃ disvā vadati ‘‘kasmā āgatosī’’ti? Rājakule kammaṃ atthīti. Kiṃ laddhuṃ vaṭṭatīti? Eko kahāpaṇoti. ‘‘Nagare kammaṃ nāma na ekakahāpaṇena nipphajjati, dve gaṇhāhī’’ti evaṃ yattakaṃ vadati, tato diguṇaṃ deti.

262. **Guyhamassa ācikkhatī**ti attano guyhaṃ nigūhituṃ yuttakathaṃ aññassa akathetvā tasseva ācikkhati. **Guyhamassa parigūhatī**ti tena kathitaṃ guyhaṃ yathā añño na jānāti, evaṃ rakkhati. **Āpadāsu na vijahatī**ti uppanne bhaye na pariccajati. **Jīvitampissa atthāyā**ti attano jīvitampi tassa sahāyassa atthāya pariccattameva hoti, attano jīvitaṃ agaṇetvāpi tassa kammaṃ karotiyeva.

263. **Pāpā nivāretī**ti amhesu passantesu passantesu tvaṃ evaṃ kātuṃ na labhasi, pañca verāni dasa akusalakammapathe mā karohīti nivāreti. **Kalyāṇe nivesetī**ti kalyāṇakamme tīsu saraṇesu pañcasīlesu dasakusalakammapathesu vattassu, dānaṃ dehi puññaṃ karohi dhammaṃ suṇāhīti evaṃ kalyāṇe niyojeti. **Assutaṃ sāvetī**ti assutapubbaṃ sukhumaṃ nipuṇaṃ kāraṇaṃ sāveti. **Saggassa magga**nti idaṃ kammaṃ katvā sagge nibbattantīti evaṃ saggassa maggaṃ ācikkhati.

264. **Abhavenassa na nandatī**ti tassa abhavena avuḍḍhiyā puttadārassa vā parijanassa vā tathārūpaṃ pārijuññaṃ disvā vā sutvā vā na nandati, anattamano hoti. **Bhavenā**ti vuḍḍhiyā tathārūpassa sampattiṃ vā issariyappaṭilābhaṃ vā disvā vā sutvā vā nandati, attamano hoti. **Avaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ nivāretī**ti ‘‘asuko virūpo na pāsādiko dujjātiko dussīlo’’ti vā vutte ‘‘evaṃ mā bhaṇi, rūpavā ca so pāsādiko ca sujāto ca sīlasampanno cā’’tiādīhi vacanehi paraṃ attano sahāyassa avaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ nivāreti. **Vaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ pasaṃsatī**ti ‘‘asuko rūpavā pāsādiko sujāto sīlasampanno’’ti vutte ‘‘aho suṭṭhu vadasi, subhāsitaṃ tayā, evametaṃ, esa puriso rūpavā pāsādiko sujāto sīlasampanno’’ti evaṃ attano sahāyakassa paraṃ vaṇṇaṃ bhaṇamānaṃ pasaṃsati.

265. **Jalaṃ aggīva bhāsatī**ti rattiṃ pabbatamatthake jalamāno aggi viya virocati.

Bhoge saṃharamānassāti attānampi parampi apīḷetvā dhammena samena bhoge sampiṇḍentassa rāsiṃ karontassa. **Bhamarasseva irīyato**ti yathā bhamaro pupphānaṃ vaṇṇagandhaṃ apothayaṃ tuṇḍenapi pakkhehipi rasaṃ āharitvā anupubbena cakkappamāṇaṃ madhupaṭalaṃ karoti, evaṃ anupubbena mahantaṃ bhogarāsiṃ karontassa. **Bhogā sannicayaṃ yantī**ti tassa bhogā nicayaṃ gacchanti. Kathaṃ? Anupubbena upacikāhi saṃvaḍḍhiyamāno vammiko viya. Tenāha ‘‘vammikovupacīyatī’’ti. Yathā vammiko upaciyati, evaṃ nicayaṃ yantīti attho.

Samāhatvāti samāharitvā. **Alamattho**ti yuttasabhāvo samattho vā pariyattarūpo gharāvāsaṃ saṇṭhāpetuṃ.

Idāni yathā vā gharāvāso saṇṭhapetabbo, tathā ovadanto **catudhā vibhaje bhoge**tiādimāha. Tattha **sa ve mittāni ganthatī**ti so evaṃ vibhajanto mittāni ganthati nāma abhejjamānāni ṭhapeti. Yassa hi bhogā santi, so eva mitte ṭhapetuṃ sakkoti, na itaro.

Ekena bhoge bhuñjeyyāti ekena koṭṭhāsena bhoge bhuñjeyya. **Dvīhi kammaṃ payojaye**ti dvīhi koṭṭhāsehi kasivāṇijjādikammaṃ payojeyya. **Catutthañca nidhāpeyyā**ti catutthaṃ koṭṭhāsaṃ nidhāpetvā ṭhapeyya. **Āpadāsu bhavissatī**ti kulānañhi na sabbakālaṃ ekasadisaṃ vattati, kadāci rājādivasena āpadāpi uppajjanti, tasmā evaṃ āpadāsu uppannāsu bhavissatīti ‘‘ekaṃ koṭṭhāsaṃ nidhāpeyyā’’ti āha. Imesu pana catūsu koṭṭhāsesu katarakoṭṭhāsaṃ gahetvā kusalaṃ kātabbanti? ‘‘Bhoge bhuñjeyyā’’ti vuttakoṭṭhāsaṃ. Tato gaṇhitvā bhikkhūnampi kapaṇaddhikādīnampi dātabbaṃ, pesakāranhāpitādīnampi vetanaṃ dātabbaṃ.

Chaddisāpaṭicchādanakaṇḍavaṇṇanā

266. Iti bhagavā ettakena kathāmaggena evaṃ gahapatiputtassa ariyasāvako catūhi kāraṇehi akusalaṃ pahāya chahi kāraṇehi bhogānaṃ apāyamukhaṃ vajjetvā soḷasa mittāni sevanto gharāvāsaṃ saṇṭhapetvā dārabharaṇaṃ karonto dhammikena ājīvena jīvati, devamanussānañca antare aggikkhandho viya virocatīti vajjanīyadhammavajjanatthaṃ sevitabbadhammasevanatthañca ovādaṃ datvā idāni namassitabbā cha disā dassento **kathañca gahapatiputtā**tiādimāha.

Tattha **chaddisāpaṭicchādī**ti yathā chahi disāhi āgamanabhayaṃ na āgacchati, khemaṃ hoti nibbhayaṃ evaṃ viharanto ‘‘chaddisāpaṭicchādī’’ti vuccati. ‘‘Puratthimā disā mātāpitaro veditabbā’’tiādīsu **mātāpitaro** pubbupakāritāya **puratthimā disā**ti veditabbā. **Ācariyā** dakkhiṇeyyatāya **dakkhiṇā disā**ti. **Puttadārā** piṭṭhito anubandhanavasena **pacchimā disā**ti. **Mittāmaccā** yasmā so mittāmacce nissāya te te dukkhavisese uttarati, tasmā **uttarā disā**ti. **Dāsakammakarā** pādamūle patiṭṭhānavasena **heṭṭhimā disā**ti. **Samaṇabrāhmaṇā** guṇehi upari ṭhitabhāvena **uparimā disā**ti veditabbā.

267. **Bhato ne bharissāmī**ti ahaṃ mātāpitūhi thaññaṃ pāyetvā hatthapāde vaḍḍhetvā mukhena siṅghāṇikaṃ apanetvā nahāpetvā maṇḍetvā bhato bharito jaggito, svāhaṃ ajja te mahallake pādadhovananhāpanayāgubhattadānādīhi bharissāmi.

Kiccaṃ nesaṃ karissāmīti attano kammaṃ ṭhapetvā mātāpitūnaṃ rājakulādīsu uppannaṃ kiccaṃ gantvā karissāmi. **Kulavaṃsaṃ saṇṭhapessāmī**ti mātāpitūnaṃ santakaṃ khettavatthuhiraññasuvaṇṇādiṃ avināsetvā rakkhantopi kulavaṃsaṃ saṇṭhapeti nāma. Mātāpitaro adhammikavaṃsato hāretvā dhammikavaṃse ṭhapentopi, kulavaṃsena āgatāni salākabhattādīni anupacchinditvā pavattentopi kulavaṃsaṃ saṇṭhapeti nāma. Idaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘kulavaṃsaṃ saṇṭhapessāmī’’ti.

Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti mātāpitaro attano ovāde avattamāne micchāpaṭipanne dārake vinicchayaṃ patvā aputte karonti, te dāyajjārahā na honti. Ovāde vattamāne pana kulasantakassa sāmike karonti, ahaṃ evaṃ vattissāmīti adhippāyena ‘‘dāyajjaṃ paṭipajjāmī’’ti vuttaṃ.

Dakkhiṇaṃ anuppadassāmīti tesaṃ pattidānaṃ katvā tatiyadivasato paṭṭhāya dānaṃ anuppadassāmi. **Pāpā nivārentī**ti pāṇātipātādīnaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ ādīnavaṃ vatvā, ‘‘tāta, mā evarūpaṃ karī’’ti nivārenti, katampi garahanti. **Kalyāṇe nivesentī**ti anāthapiṇḍiko viya lañjaṃ datvāpi sīlasamādānādīsu nivesenti. **Sippaṃ sikkhāpentī**ti attano ovāde ṭhitabhāvaṃ ñatvā vaṃsānugataṃ muddāgaṇanādisippaṃ sikkhāpenti. **Patirūpenā**ti kulasīlarūpādīhi anurūpena.

Samaye dāyajjaṃ niyyādentīti samaye dhanaṃ denti. Tattha niccasamayo kālasamayoti dve samayā. **Niccasamaye** denti nāma ''uṭṭhāya samuṭṭhāya imaṃ gaṇhitabbaṃ gaṇha, ayaṃ te paribbayo hotu, iminā kusalaṃ karohī''ti denti. **Kālasamaye** denti nāma sikhāṭhapanaāvāhavivāhādisamaye denti. Apica pacchime kāle maraṇamañce nipannassa ''iminā kusalaṃ karohī''ti dentāpi samaye denti nāma. **Paṭicchannā hotī**ti yaṃ puratthimadisato bhayaṃ āgaccheyya, yathā taṃ nāgacchati, evaṃ pihitā hoti. Sace hi puttā vippaṭipannā, assu, mātāpitaro daharakālato paṭṭhāya jagganādīhi sammā paṭipannā, ete dārakā, mātāpitūnaṃ appatirūpāti etaṃ bhayaṃ āgaccheyya. Puttā sammā paṭipannā, mātāpitaro vippaṭipannā, mātāpitaro puttānaṃ nānurūpāti etaṃ bhayaṃ āgaccheyya. Ubhosu vippaṭipannesu duvidhampi taṃ bhayaṃ hoti. Sammā paṭipannesu sabbaṃ na hoti. Tena vuttaṃ – ''paṭicchannā hoti khemā appaṭibhayā''ti.

Evañca pana vatvā bhagavā siṅgālakaṃ etadavoca – ''na kho te, gahapatiputta, pitā lokasammataṃ puratthimaṃ disaṃ namassāpeti. Mātāpitaro pana puratthimadisāsadise katvā namassāpeti. Ayañhi te pitarā puratthimā disā akkhātā, no aññā''ti.

268. **Uṭṭhānenā**ti āsanā uṭṭhānena. Antevāsikena hi ācariyaṃ dūratova āgacchantaṃ disvā āsanā vuṭṭhāya paccuggamanaṃ katvā hatthato bhaṇḍakaṃ gahetvā āsanaṃ paññapetvā nisīdāpetvā bījanapādadhovanapādamakkhanāni kātabbāni. Taṃ sandhāya vuttaṃ ''uṭṭhānenā''ti. **Upaṭṭhānenā**ti divasassa tikkhattuṃ upaṭṭhānagamanena. Sippuggahaṇakāle pana avassakameva gantabbaṃ hoti. **Sussūsāyā**ti saddahitvā savanena. Asaddahitvā suṇanto hi visesaṃ nādhigacchati. **Pāricariyāyā**ti avasesakhuddakapāricariyāya. Antevāsikena hi ācariyassa pātova vuṭṭhāya mukhodakadantakaṭṭhaṃ datvā bhattakiccakālepi pānīyaṃ gahetvā paccupaṭṭhānādīni katvā vanditvā gantabbaṃ. Kiliṭṭhavatthādīni dhovitabbāni, sāyaṃ nahānodakaṃ paccupaṭṭhapetabbaṃ. Aphāsukāle upaṭṭhātabbaṃ. Pabbajitenapi sabbaṃ antevāsikavattaṃ kātabbaṃ. Idaṃ sandhāya vuttaṃ – ''pāricariyāyā''ti. **Sakkaccaṃ sippapaṭiggahaṇenā**ti sakkaccaṃ paṭiggahaṇaṃ nāma thokaṃ gahetvā bahuvāre sajjhāyakaraṇaṃ, ekapadampi visuddhameva gahetabbaṃ.

Suvinītaṃ vinentīti ''evaṃ te nisīditabbaṃ, evaṃ ṭhātabbaṃ, evaṃ khāditabbaṃ, evaṃ bhuñjitabbaṃ, pāpamittā vajjetabbā, kalyāṇamittā sevitabbā''ti evaṃ ācāraṃ sikkhāpenti vinenti. **Suggahitaṃ gāhāpentī**ti yathā suggahitaṃ gaṇhāti, evaṃ atthañca byañjanañca sodhetvā payogaṃ dassetvā gaṇhāpenti. **Mittāmaccesu paṭiyādentī**ti ''ayaṃ amhākaṃ antevāsiko byatto bahussuto mayā samasamo, etaṃ sallakkheyyāthā''ti evaṃ guṇaṃ kathetvā mittāmaccesu patiṭṭhapenti.

Disāsu parittāṇaṃ karontīti sippasikkhāpanenevassa sabbadisāsu rakkhaṃ karonti. Uggahitasippo hi yaṃ yaṃ disaṃ gantvā sippaṃ dasseti, tattha tatthassa lābhasakkāro uppajjati. So ācariyena kato nāma hoti, guṇaṃ kathentopissa mahājano ācariyapāde dhovitvā vasitaantevāsiko vata ayanti paṭhamaṃ ācariyasseva guṇaṃ kathenti, brahmalokappamāṇopissa lābho uppajjamāno ācariyasantakova hoti. Apica yaṃ vijjaṃ parijappitvā gacchantaṃ aṭaviyaṃ corā na passanti, amanussā vā dīghajātiādayo vā na viheṭhenti, taṃ sikkhāpentāpi disāsu parittāṇaṃ karonti. Yaṃ vā so disaṃ gato hoti, tato kaṅkhaṃ uppādetvā attano santikaṃ āgatamanusse ''etissaṃ disāyaṃ amhākaṃ antevāsiko vasati, tassa ca mayhañca imasmiṃ sippe nānākaraṇaṃ natthi, gacchatha tameva pucchathā''ti evaṃ antevāsikaṃ paggaṇhantāpi tassa tattha lābhasakkāruppattiyā parittāṇaṃ karonti nāma, patiṭṭhaṃ karontīti attho. Sesamettha purimanayeneva yojetabbaṃ.

269. Tatiyadisāvāre **sammānanāyā**ti devamāte tissamāteti evaṃ sambhāvitakathākathanena. **Anavamānanāyā**ti yathā dāsakammakarādayo pothetvā viheṭhetvā kathenti, evaṃ hīḷetvā vimānetvā akathanena. **Anaticariyāyā**ti taṃ atikkamitvā bahi aññāya itthiyā saddhiṃ paricaranto taṃ aticarati nāma, tathā akaraṇena. **Issariyavossaggenā**ti itthiyo hi mahālatāsadisampi ābharaṇaṃ labhitvā bhattaṃ vicāretuṃ alabhamānā kujjhanti, kaṭacchuṃ hatthe ṭhapetvā tava ruciyā karohīti bhattagehe vissaṭṭhe sabbaṃ issariyaṃ vissaṭṭhaṃ nāma hoti, evaṃ karaṇenāti attho. **Alaṅkārānuppadānenā**ti attano vibhavānurūpena alaṅkāradānena. **Susaṃvihitakammantā**ti yāgubhattapacanakālādīni anatikkamitvā tassa tassa sādhukaṃ karaṇena suṭṭhu saṃvihitakammantā. **Saṅgahitaparijanā**ti sammānanādīhi ceva paheṇakapesanādīhi ca saṅgahitaparijanā. Idha parijano nāma sāmikassa ceva attano ca ñātijano. **Anaticārinī**ti sāmikaṃ muñcitvā aññaṃ manasāpi na pattheti. **Sambhata**nti kasivāṇijjādīni katvā ābhatadhanaṃ. **Dakkhā ca hotī**ti yāgubhattasampādanādīsu chekā nipuṇā hoti. **Analasā**ti nikkosajjā. Yathā aññā kusītā nisinnaṭṭhāne nisinnāva honti ṭhitaṭṭhāne ṭhitāva, evaṃ ahutvā vipphāritena cittena sabbakiccāni nipphādeti. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

270. Catutthadisāvāre **avisaṃvādanatāyā**ti yassa yassa nāmaṃ gaṇhāti, taṃ taṃ avisaṃvādetvā idampi amhākaṃ gehe atthi, idampi atthi, gahetvā gacchāhīti evaṃ avisaṃvādetvā dānena. **Aparapajā cassa paṭipūjentī**ti sahāyassa puttadhītaro pajā nāma, tesaṃ pana puttadhītaro ca nattupanattakā ca aparapajā nāma. Te paṭipūjenti keḷāyanti mamāyanti maṅgalakālādīsu tesaṃ maṅgalādīni karonti. Sesamidhāpi purimanayeneva veditabbaṃ.

271. **Yathābalaṃ kammantasaṃvidhānenā**ti daharehi kātabbaṃ mahallakehi, mahallakehi vā kātabbaṃ daharehi, itthīhi kātabbaṃ purisehi, purisehi vā kātabbaṃ itthīhi akāretvā tassa tassa balānurūpeneva kammantasaṃvidhānena. **Bhattavetanānuppadānenā**ti ayaṃ khuddakaputto, ayaṃ ekavihārīti tassa tassa anurūpaṃ sallakkhetvā bhattadānena ceva paribbayadānena ca. **Gilānupaṭṭhānenā**ti aphāsukakāle kammaṃ akāretvā sappāyabhesajjādīni datvā paṭijagganena. **Acchariyānaṃ rasānaṃ saṃvibhāgenā**ti acchariye madhurarase labhitvā sayameva akhāditvā tesampi tato saṃvibhāgakaraṇena. **Samaye vossaggenā**ti niccasamaye ca kālasamaye ca vossajjanena. **Niccasamaye** vossajjanaṃ nāma sakaladivasaṃ kammaṃ karontā kilamanti. Tasmā yathā na kilamanti, evaṃ velaṃ ñatvā vissajjanaṃ. **Kālasamaye** vossaggo nāma chaṇanakkhattakīḷādīsu alaṅkārabhaṇḍakhādanīyabhojanīyādīni datvā vissajjanaṃ. **Dinnādāyino**ti corikāya kiñci agahetvā sāmikehi dinnasseva ādāyino. **Sukatakammakarā**ti ‘‘kiṃ etassa kammena katena, na mayaṃ kiñci labhāmā’’ti anujjhāyitvā tuṭṭhahadayā yathā taṃ kammaṃ sukataṃ hoti, evaṃ kārakā. **Kittivaṇṇaharā**ti parisamajjhe kathāya sampattāya ‘‘ko amhākaṃ sāmikehi sadiso atthi, mayaṃ attano dāsabhāvampi na jānāma, tesaṃ sāmikabhāvampi na jānāma, evaṃ no anukampantī’’ti guṇakathāhārakā. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

272. **Mettena kāyakammenā**tiādīsu mettacittaṃ paccupaṭṭhapetvā katāni kāyakammādīni mettāni nāma vuccanti. Tattha bhikkhū nimantessāmīti vihāragamanaṃ, dhamakaraṇaṃ gahetvā udakaparissāvanaṃ, piṭṭhiparikammapādaparikammādikaraṇañca mettaṃ **kāyakammaṃ** nāma. Bhikkhū piṇḍāya paviṭṭhe disvā ‘‘sakkaccaṃ yāguṃ detha, bhattaṃ dethā’’tiādivacanañceva, sādhukāraṃ datvā dhammasavanañca sakkaccaṃ paṭisanthārakaraṇādīni ca mettaṃ **vacīkammaṃ** nāma. ‘‘Amhākaṃ kulūpakattherā averā hontu abyāpajjā’’ti evaṃ cintanaṃ mettaṃ **manokammaṃ** nāma. **Anāvaṭadvāratāyā**ti apihitadvāratāya. Tattha sabbadvārāni vivaritvāpi sīlavantānaṃ adāyako akārako pihitadvāroyeva. Sabbadvārāni pana pidahitvāpi tesaṃ dāyako kārako vivaṭadvāroyeva. Iti sīlavantesu gehadvāraṃ āgatesu santaṃyeva natthīti avatvā dātabbaṃ. Evaṃ anāvaṭadvāratā nāma hoti.

Āmisānuppadānenāti purebhattaṃ paribhuñjitabbakaṃ āmisaṃ nāma, tasmā sīlavantānaṃ yāgubhattasampadānenāti attho. **Kalyāṇena manasā anukampantī**ti ‘‘sabbe sattā sukhitā hontu averā arogā abyāpajjā’’ti evaṃ hitapharaṇena. Apica upaṭṭhākānaṃ gehaṃ aññe sīlavante sabrahmacārī gahetvā pavisantāpi kalyāṇena cetasā anukampanti nāma. **Sutaṃ pariyodāpentī**ti yaṃ tesaṃ pakatiyā sutaṃ atthi, tassa atthaṃ kathetvā kaṅkhaṃ vinodenti, tathattāya vā paṭipajjāpenti. Sesamidhāpi purimanayeneva yojetabbaṃ.

273. **Alamatto**ti puttadārabharaṇaṃ katvā agāraṃ ajjhāvasanasamattho. **Paṇḍito**ti disānamassanaṭṭhāne paṇḍito hutvā. **Saṇho**ti sukhumatthadassanena saṇhavācābhaṇanena vā saṇho hutvā. **Paṭibhānavā**ti disānamassanaṭṭhāne paṭibhānavā hutvā **nivātavuttī**ti nīcavutti. **Atthaddho**ti thambharahito. **Uṭṭhānako**ti uṭṭhānavīriyasampanno. **Analaso**ti nikkosajjo. **Acchinnavuttī**ti nirantarakaraṇavasena akhaṇḍavutti. **Medhāvī**ti ṭhānuppattiyā paññāya samannāgato.

Saṅgāhakoti catūhi saṅgahavatthūhi saṅgahakaro. **Mittakaro**ti mittagavesano. **Vadaññū**ti pubbakārinā, vuttavacanaṃ jānāti. Sahāyakassa gharaṃ gatakāle ‘‘mayhaṃ sahāyakassa veṭhanaṃ detha, sāṭakaṃ detha, manussānaṃ bhattavetanaṃ dethā’’ti vuttavacanamanussaranto tassa attano gehaṃ āgatassa tattakaṃ vā tato atirekaṃ vā paṭikattāti attho. Apica sahāyakassa gharaṃ gantvā imaṃ nāma gaṇhissāmīti āgataṃ sahāyakaṃ lajjāya gaṇhituṃ asakkontaṃ anicchāritampi tassa vācaṃ ñatvā yena atthena so āgato, taṃ nipphādento vadaññū nāma. Yena yena vā pana sahāyakassa ūnaṃ hoti, oloketvā taṃ taṃ dentopi vadaññūyeva. **Netā**ti taṃ taṃ atthaṃ dassento paññāya netā. Vividhāni kāraṇāni dassento netīti **vinetā.** Punappunaṃ netīti **anunetā.**

Tattha tatthāti tasmiṃ tasmiṃ puggale. **Rathassāṇīva yāyato**ti yathā āṇiyā satiyeva ratho yāti, asati na yāti, evaṃ imesu saṅgahesu satiyeva loko vattati, asati na vattati. Tena vuttaṃ – ‘‘ete kho saṅgahā loke, rathassāṇīva yāyato’’ti.

Na mātā puttakāraṇāti yadi mātā ete saṅgahe puttassa na kareyya, puttakāraṇā mānaṃ vā pūjaṃ vā na labheyya.

Saṅgahā eteti upayogavacane paccattaṃ. ‘‘Saṅgahe ete’’ti vā pāṭho. **Sammapekkhantī**ti sammā pekkhanti. **Pāsaṃsā ca bhavantī**ti pasaṃsanīyā ca bhavanti.

274. Iti bhagavā yā disā sandhāya te gahapatiputta pitā āha ‘‘disā namasseyyāsī’’ti, imā tā cha disā. Yadi tvaṃ pitu vacanaṃ karosi, imā disā namassāti dassento siṅgālassa pucchāya ṭhatvā desanaṃ matthakaṃ pāpetvā rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Siṅgālakopi saraṇesu patiṭṭhāya cattālīsakoṭidhanaṃ buddhasāsane vikiritvā puññakammaṃ katvā saggaparāyaṇo ahosi. Imasmiñca pana sutte yaṃ gihīhi kattabbaṃ kammaṃ nāma, taṃ akathitaṃ natthi, **gihivinayo nāmāyaṃ suttanto.** Tasmā imaṃ sutvā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihānīti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Āṭānāṭiyasuttavaṇṇanā

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā

275. **Evaṃ me suta**nti āṭānāṭiyasuttaṃ. Tatrāyamapubbapadavaṇṇanā – **catuddisaṃ rakkhaṃ ṭhapetvā**ti asurasenāya nivāraṇatthaṃ sakkassa devānamindassa catūsu disāsu ārakkhaṃ ṭhapetvā. **Gumbaṃ ṭhapetvā**ti balagumbaṃ ṭhapetvā. **Ovaraṇaṃ ṭhapetvā**ti catūsu disāsu ārakkhake ṭhapetvā. Evaṃ sakkassa devānamindassa ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ katvā āṭānāṭanagare nisinnā satta buddhe ārabbha imaṃ parittaṃ bandhitvā ‘‘ye satthu dhammaāṇaṃ amhākañca rājaāṇaṃ na suṇanti, tesaṃ idañcidañca karissāmā’’ti sāvanaṃ katvā attanopi catūsu disāsu mahatiyā ca yakkhasenāyātiādīhi catūhi senāhi ārakkhaṃ saṃvidahitvā abhikkantāya rattiyā…pe… ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Abhikkantāya rattiyāti ettha abhikkantasaddo khayasundarābhirūpaabbhanumodanādīsu dissati. Tattha ‘‘abhikkantā, bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṅgho uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkha’’nti (a. ni. 8.20) evamādīsu khaye dissati. ‘‘Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ abhikkantataro paṇītataro cā’’ti (a. ni. 4.100) evamādīsu sundare.

‘‘Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ;
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā’’ti. (vi. va. 857);

Evamādīsu abhirūpe. ‘‘Abhikkantaṃ, bho gotamāti (pārā. 15) evamādīsu abbhanumodane. Idha pana khaye. Tena abhikkantāya rattiyā, parikkhīṇāya rattiyāti vuttaṃ hoti.

Abhikkantavaṇṇāti idha abhikkantasaddo abhirūpe. Vaṇṇasaddo pana chavithutikulavaggakāraṇasaṇṭhānapamāṇarūpāyatanādīsu dissati. Tattha ‘‘suvaṇṇavaṇṇosi bhagavā’’ti (ma. ni. 2.399) evamādīsu chaviyaṃ. ‘‘Kadā saññūḷhā pana te, gahapati, ime samaṇassa gotamassa vaṇṇā’’ti (ma. ni. 2.77) evamādīsu thutiyaṃ. ‘‘Cattārome, bho gotama, vaṇṇā’’ti (dī. ni. 1.266) evamādīsu kulavagge. ‘‘Atha kena nu vaṇṇena gandhathenoti vuccatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.234) kāraṇe. ‘‘Mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminitvā’’ti (saṃ. ni. 1.138) evamādīsu saṇṭhāne. ‘‘Tayo pattassa vaṇṇā’’ti (pārā. 602) evamādīsu pamāṇe. ‘‘Vaṇṇo gandho raso ojā’’ti evamādīsu rūpāyatane. So idha chaviyaṃ daṭṭhabbo. Tena ‘‘abhikkantavaṇṇā abhirūpacchavī’’ti vuttaṃ hoti.

Kevalakappanti ettha kevalasaddo anavasesayebhuyyaabyāmissānatirekadaḷhatthavisaṃyogādianekattho. Tathā hissa ‘‘kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariya’’nti (pārā. 1) evamādīsu anavasesatā attho. ‘‘Kevalakappā ca aṅgamāgadhā pahūtaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ ādāya abhikkamitukāmā hontī’’ti (mahāva. 43) evamādīsu yebhuyyatā. ‘‘Kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī’’ti (mahāva. 1) evamādīsu abyāmissatā. ‘‘Kevalaṃ saddhāmattakaṃ nūna ayamāyasmā’’ti (a. ni. 6.55) evamādīsu anatirekatā. ‘‘Āyasmato, bhante, anuruddhassa bāhiko nāma saddhivihāriko kevalakappaṃ saṅghabhedāya ṭhito’’ti (a. ni. 4.243) evamādīsu daḷhatthatā. ‘‘Kevalī vusitavā uttamapurisoti vuccatī’’ti (a. ni. 10.12) evamādīsu visaṃyogo. Idha panassa anavasesattho adhippeto.

Kappasaddo panāyaṃ abhisaddahanavohārakālapaññattichedanavikappalesasamantabhāvādianekattho. Tathā hissa ‘‘okappaniyametaṃ bhoto gotamassa. Yathā taṃ arahato sammāsambuddhassā’’ti (ma. ni. 1.387) evamādīsu abhisaddahanamattho. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitu’’nti (cūḷava. 250) evamādīsu vohāro. ‘‘Yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’ti (ma. ni. 1.387) evamādīsu kālo. ‘‘Iccāyasmā kappo’’ti (su. ni. 1098) evamādīsu paññatti. ‘‘Alaṅkato kappitakesamassū’’ti (vi. va. 1094) evamādīsu chedanaṃ. ‘‘Kappati dvaṅgulakappo’’ti (cūḷava. 446) evamādīsu vikappo, atthi kappo nipajjitu’’nti (a. ni. 8.80) evamādīsu leso. ‘‘Kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā’’ti (saṃ. ni. 1.94) evamādīsu samantabhāvo. Idha pana samantabhāvo attho adhippeto. Tasmā ‘‘kevalakappaṃ gijjhakūṭa’’nti ettha anavasesaṃ samantato gijjhakūṭanti evamattho daṭṭhabbo.

Obhāsetvāti vatthamālālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharitvā, candimā viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho. **Ekamantaṃ nisīdiṃsū**ti devatānaṃ dasabalassa santike nisinnaṭṭhānaṃ nāma na bahu, imasmiṃ pana sutte parittagāravavasena nisīdiṃsu.

276. **Vessavaṇo**ti kiñcāpi cattāro mahārājāno āgatā, vessavaṇo pana dasabalassa vissāsiko kathāpavattane byatto susikkhito, tasmā vessavaṇo mahārājā bhagavantaṃ etadavoca. **Uḷārā**ti mahesakkhānubhāvasampannā. **Pāṇātipātā veramaṇiyā**ti pāṇātipāte diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ ādīnavaṃ dassetvā tato veramaṇiyā dhammaṃ deseti. Sesesupi eseva nayo. **Tattha santi uḷārā yakkhā nivāsino**ti tesu senāsanesu santi uḷārā yakkhā nibaddhavāsino. **Āṭānāṭiya**nti āṭānāṭanagare baddhattā evaṃnāmaṃ. Kiṃ pana bhagavato apaccakkhadhammo nāma atthīti, natthi. Atha kasmā vessavaṇo ‘‘uggaṇhātu, bhante, bhagavā’’tiādimāha? Okāsakaraṇatthaṃ. So hi bhagavantaṃ imaṃ parittaṃ sāvetuṃ okāsaṃ kārento evamāha. Satthu kathite imaṃ parittaṃ garu bhavissatītipi āha. **Phāsuvihārāyā**ti gamanaṭṭhānādīsu catūsu iriyāpathesu sukhavihārāya.

277. **Cakkhumantassā**ti na vipassīyeva cakkhumā, sattapi buddhā cakkhumanto, tasmā ekekassa buddhassa etāni satta satta nāmāni honti. Sabbepi buddhā cakkhumanto, sabbe sabbabhūtānukampino, sabbe nhātakilesattā nhātakā. Sabbe mārasenāpamaddino, sabbe vusitavanto, sabbe vimuttā, sabbe aṅgato rasmīnaṃ nikkhantattā aṅgīrasā. Na kevalañca buddhānaṃ etāneva satta nāmāni asaṅkhyeyyāni nāmāni saguṇena mahesinoti vuttaṃ.

Vessavaṇo pana attano pākaṭanāmavasena evamāha. **Te janā**ti idha khīṇāsavā janāti adhippetā. **Apisuṇāthā**ti desanāsīsamattametaṃ, amusā apisuṇā apharusā mantabhāṇinoti attho. **Mahattā**ti mahantabhāvaṃ pattā. ‘‘Mahantā’’tipi pāṭho, mahantāti attho. **Vītasāradā**ti nissāradā vigatalomahaṃsā.

Hitanti mettāpharaṇena hitaṃ. **Yaṃ namassantī**ti ettha yanti nipātamattaṃ. **Mahatta**nti mahantaṃ. Ayameva vā pāṭho, idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘ye cāpi loke kilesanibbānena nibbutā yathābhūtaṃ vipassisuṃ, vijjādiguṇasampannañca hitaṃ devamanussānaṃ gotamaṃ namassanti, te janā apisuṇā, tesampi namatthū’’ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana te janā apisuṇāti te buddhā apisuṇāti evaṃ paṭhamagāthāya buddhānaṃyeva vaṇṇo kathito, tasmā paṭhamagāthā sattannaṃ buddhānaṃ vasena vuttā. Dutiyagāthāya ‘‘gotama’’nti desanāmukhamattametaṃ. Ayampi hi sattannaṃyeva vasena vuttāti veditabbā. Ayañhettha attho – loke paṇḍitā devamanussā yaṃ namassanti gotamaṃ, tassa ca tato purimānañca buddhānaṃ namatthūti.

278. **Yato uggacchatī**ti yato ṭhānato udeti. **Ādicco**ti aditiyā putto, vevacanamattaṃ vā etaṃ sūriyasaddassa. Mahantaṃ maṇḍalaṃ assāti **maṇḍalīmahā. Yassa cuggacchamānassā**ti yamhi uggacchamāne. **Saṃvarīpi nirujjhatī**ti ratti antaradhāyati. **Yassa cuggate**ti yasmiṃ uggate.

Rahadoti udakarahado. **Tatthā**ti yato uggacchati sūriyo, tasmiṃ ṭhāne. **Samuddo**ti yo so rahadoti vutto, so na añño, atha kho samuddo. **Saritodako**ti visaṭodako, saritā nānappakārā nadiyo assa udake paviṭṭhāti vā **saritodako. Evaṃ taṃ tattha jānantī**ti taṃ rahadaṃ tattha evaṃ jānanti. Kinti jānanti? Samuddo saritodakoti evaṃ jānanti.

Itoti sineruto vā tesaṃ nisinnaṭṭhānato vā. **Jano**ti ayaṃ mahājano. **Ekanāmā**ti indanāmena ekanāmā. Sabbesaṃ kira tesaṃ sakkassa devarañño nāmameva nāmamakaṃsu. **Asīti dasa eko cā**ti ekanavutijanā. **Indanāmā**ti indoti evaṃnāmā. **Buddhaṃ ādiccabandhuna**nti kilesaniddāpagamanenāpi buddhaṃ. Ādiccena samānagottatāyapi ādiccabandhunaṃ. **Kusalena samekkhasī**ti anavajjena nipuṇena vā sabbaññutaññāṇena mahājanaṃ olokesi. **Amanussāpi taṃ vandantī**ti amanussāpi taṃ ‘‘sabbaññutaññāṇena mahājanaṃ olokesī’’ti vatvā vandanti. **Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso**ti etaṃ amhehi abhikkhaṇaṃ sutaṃ. **Jinaṃ vandatha gotamaṃ, jinaṃ vandāma gotama**nti amhehi puṭṭhā jinaṃ vandāma gotamanti vadanti.

279. **Yena petā pavuccantī**ti petā nāma kālaṅkatā, te yena disābhāgena nīhariyantūti vuccanti. **Pisuṇā piṭṭhimaṃsikā**ti pisuṇāvācā ceva piṭṭhimaṃsaṃ khādantā viya parammukhā garahakā ca. Ete ca yena nīhariyantūti vuccanti, sabbepi hete dakkhiṇadvārena nīharitvā dakkhiṇato nagarassa ḍayhantu vā chijjantu vā haññantu vāti evaṃ vuccanti. **Ito sā dakkhiṇā disā**ti yena disābhāgena te petā ca pisuṇādikā ca nīhariyantūti vuccanti, ito sā dakkhiṇā disā. **Ito**ti sineruto vā tesaṃ nisinnaṭṭhānato vā. **Kumbhaṇḍāna**nti te kira devā mahodarā honti, rahassaṅgampi ca nesaṃ kumbho viya mahantaṃ hoti. Tasmā kumbhaṇḍāti vuccanti.

280. **Yattha coggacchati sūriyo**ti yasmiṃ disābhāge sūriyo atthaṃ gacchati.

281. **Yenā**ti yena disābhāgena. **Mahānerū**ti mahāsineru pabbatarājā. **Sudassano**ti sovaṇṇamayattā sundaradassano. Sinerussa hi pācīnapassaṃ rajatamayaṃ, dakkhiṇapassaṃ maṇimayaṃ, pacchimapassaṃ phalikamayaṃ, uttarapassaṃ sovaṇṇamayaṃ, taṃ manuññadassanaṃ hoti. Tasmā yena disābhāgena sineru sudassanoti ayametthattho. **Manussā tattha jāyantī**ti tattha uttarakurumhi manussā jāyanti. **Amamā**ti vatthābharaṇapānabhojanādīsupi mamattavirahitā. **Apariggahā**ti itthipariggahena apariggahā. Tesaṃ kira ‘‘ayaṃ mayhaṃ bhariyā’’ti mamattaṃ na hoti, mātaraṃ vā bhaginiṃ vā disvā chandarāgo nuppajjati.

Napi nīyanti naṅgalāti naṅgalānipi tattha ‘‘kasikammaṃ karissāmā’’ti na khettaṃ nīyanti. **Akaṭṭhapākima**nti akaṭṭhe bhūmibhāge arañña sayameva jātaṃ. **Taṇḍulapphala**nti taṇḍulāva tassa phalaṃ hoti.

Tuṇḍikīre pacitvānāti ukkhaliyaṃ ākiritvā niddhumaṅgārena agginā pacitvā. Tattha kira jotikapāsāṇā nāma honti. Atha kho te tayo pāsāṇe ṭhapetvā taṃ ukkhaliṃ āropenti. Pāsāṇehi tejo samuṭṭhahitvā taṃ pacati. **Tato bhuñjanti bhojana**nti tato ukkhalito bhojanameva bhuñjanti, añño sūpo vā byañjanaṃ vā na hoti, bhuñjantānaṃ cittānukūloyevassa raso hoti. Te taṃ ṭhānaṃ sampattānaṃ dentiyeva, macchariyacittaṃ nāma na hoti. Buddhapaccekabuddhādayopi mahiddhikā tattha gantvā piṇḍapātaṃ gaṇhanti.

Gāviṃ ekakhuraṃ katvāti gāviṃ gahetvā ekakhuraṃ vāhanameva katvā. Taṃ abhiruyha vessavaṇassa paricārakā yakkhā. **Anuyanti disodisa**nti tāya tāya disāya caranti. **Pasuṃ ekakhuraṃ katvā**ti ṭhapetvā gāviṃ avasesacatuppadajātikaṃ pasuṃ ekakhuraṃ vāhanameva katvā disodisaṃ anuyanti.

Itthiṃ vā vāhanaṃ katvāti yebhuyyena gabbhiniṃ mātugāmaṃ vāhanaṃ karitvā. Tassā piṭṭhiyā nisīditvā caranti. Tassā kira piṭṭhi onamituṃ sahati. Itarā pana itthiyo yāne yojenti. **Purisaṃ vāhanaṃ katvā**ti purise gahetvā yāne yojenti. Gaṇhantā ca sammādiṭṭhike gahetuṃ na sakkonti. Yebhuyyena paccantimamilakkhuvāsike gaṇhanti. Aññataro kirettha jānapado ekassa therassa samīpe nisīditvā niddāyati, thero ‘‘upāsaka ativiya niddāyasī’’ti pucchi. ‘‘Ajja, bhante, sabbarattiṃ vessavaṇadāsehi kilamitomhī’’ti āha.

Kumāriṃ vāhanaṃ katvāti kumāriyo gahetvā ekakhuraṃ vāhanaṃ katvā rathe yojenti. **Kumāravāhanepi** eseva nayo. **Pacārā tassa rājino**ti tassa rañño paricārikā. **Hatthiyānaṃ assayāna**nti na kevalaṃ goyānādīniyeva, hatthiassayānādīnipi abhiruhitvā vicaranti. **Dibbaṃ yāna**nti aññampi nesaṃ bahuvidhaṃ dibbayānaṃ upaṭṭhitameva hoti, etāni tāva nesaṃ upakappanayānāni. Te pana pāsāde varasayanamhi nipannāpi pīṭhasivikādīsu ca nisinnāpi vicaranti. Tena vuttaṃ ‘‘pāsādā sivikā cevā’’ti. **Mahārājassa yasassino**ti evaṃ ānubhāvasampannassa yasassino mahārājassa etāni yānāni nibbattanti.

Tassa ca nagarā ahu antalikkhe sumāpitāti tassa rañño ākāse suṭṭhu māpitā ete āṭānāṭādikā nagarā ahesuṃ, nagarāni bhaviṃsūti attho. Ekañhissa nagaraṃ āṭānāṭā nāma āsi, ekaṃ kusināṭā nāma, ekaṃ parakusināṭā nāma, ekaṃ nāṭasūriyā nāma, ekaṃ parakusiṭanāṭā nāma.

Uttarena kasivantoti tasmiṃ ṭhatvā ujuṃ uttaradisāya kasivanto nāma aññaṃ nagaraṃ. **Janoghamaparena cā**ti etassa aparabhāge janoghaṃ nāma aññaṃ nagaraṃ. **Navanavatiyo**ti aññampi navanavatiyo nāma ekaṃ nagaraṃ. Aparaṃ ambaraambaravatiyo nāma. **Āḷakamandā**ti aparampi āḷakamandā nāma rājadhānī.

Tasmā kuvero mahārājāti ayaṃ kira anuppanne buddhe kuvero nāma brāhmaṇo hutvā ucchuvappaṃ kāretvā satta yantāni yojesi. Ekissāya yantasālāya uṭṭhitaṃ āyaṃ āgatāgatassa mahājanassa datvā puññaṃ akāsi. Avasesasālāhi tattheva bahutaro āyo uṭṭhāsi, so tena pasīditvā avasesasālāsupi uppajjanakaṃ gahetvā vīsati vassasahassāni dānaṃ adāsi. So kālaṃ katvā cātumahārājikesu kuvero nāma devaputto jāto. Aparabhāge visāṇāya rājadhāniyā rajjaṃ kāresi. Tato paṭṭhāya vessavaṇoti vuccati.

Paccesanto pakāsentīti paṭiesanto visuṃ visuṃ atthe upaparikkhamānā anusāsamānā aññe dvādasa yakkharaṭṭhikā pakāsenti. Te kira yakkharaṭṭhikā sāsanaṃ gahetvā dvādasannaṃ yakkhadovārikānaṃ nivedenti. Yakkhadovārikā taṃ sāsanaṃ mahārājassa nivedenti. Idāni tesaṃ yakkharaṭṭhikānaṃ nāmaṃ dassento **tatolā**tiādimāha. Tesu kira eko tatolā nāma, eko tattalā nāma, eko tatotalā nāma, eko ojasi nāma, eko tejasi nāma, eko tatojasī nāma. **Sūro rājā**ti eko sūro nāma, eko rājā nāma, eko sūrorājā nāma, **ariṭṭho nemī**ti eko ariṭṭho nāma, eko nemi nāma, eko ariṭṭhanemi nāma.

Rahadopi tattha dharaṇī nāmāti tattha paneko nāmena dharaṇī nāma udakarahado atthi, paṇṇāsayojanā mahāpokkharaṇī atthīti vuttaṃ hoti. **Yato meghā pavassantī**ti yato pokkharaṇito udakaṃ gahetvā meghā pavassanti. **Vassā yato patāyantī**ti yato vuṭṭhiyo avattharamānā nigacchanti. Meghesu kira uṭṭhitesu tato pokkharaṇito purāṇaudakaṃ bhassati. Upari megho uṭṭhahitvā taṃ pokkharaṇiṃ navodakena pūreti. Purāṇodakaṃ heṭṭhimaṃ hutvā nikkhamati. Paripuṇṇāya pokkharaṇiyā valāhakā vigacchanti. **Sabhāpī**ti sabhā. Tassā kira pokkharaṇiyā tīre sālavatiyā nāma latāya parikkhitto dvādasayojaniko ratanamaṇḍapo atthi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Payirupāsantīti nisīdanti. **Tattha niccaphalā rukkhā**ti tasmiṃ ṭhāne taṃ maṇḍapaṃ parivāretvā sadā phalitā ambajambuādayo rukkhā niccapupphitā ca campakamālādayoti dasseti. **Nānādijagaṇāyutā**ti vividhapakkhisaṅghasamākulā. **Mayūrakoñcābhirudā**ti mayūrehi koñcasakuṇehi ca abhirudā upagītā.

Jīvañjīvakasaddetthāti ‘‘jīva jīvā’’ti evaṃ viravantānaṃ jīvañjīvakasakuṇānampi ettha saddo atthi. **Oṭṭhavacittakā**ti ‘‘uṭṭhehi, citta, uṭṭhehi cittā’’ti evaṃ vassamānā uṭṭhavacittakasakuṇāpi tattha vicaranti. **Kukkuṭakā**ti vanakukkuṭakā. **Kuḷīrakā**ti suvaṇṇakakkaṭakā. **Vane**ti padumavane. **Pokkharasātakā**ti pokkharasātakā nāma sakuṇā.

Sukasāḷikasaddetthāti sukānañca sāḷikānañca saddo ettha. **Daṇḍamāṇavakāni cā**ti manussamukhasakuṇā. Te kira dvīhi hatthehi suvaṇṇadaṇḍaṃ gahetvā ekaṃ pokkharapattaṃ akkamitvā anantare pokkharapatte suvaṇṇadaṇḍaṃ nikkhipantā vicaranti. **Sobhati sabbakālaṃ sā**ti sā pokkharaṇī sabbakālaṃ sobhati. **Kuveranaḷinī**ti kuverassa naḷinī padumasarabhūtā, sā dharaṇī nāma pokkharaṇī sadā nirantaraṃ sobhati.

282. **Yassa kassacī**ti idaṃ vessavaṇo āṭānāṭiyaṃ rakkhaṃ niṭṭhapetvā tassā parikammaṃ dassento āha. Tattha **suggahitā**ti atthañca byañjanañca parisodhetvā suṭṭhu uggahitā. **Samattā pariyāputā**ti padabyañjanāni ahāpetvā paripuṇṇaṃ uggahitā. Atthampi pāḷimpi visaṃvādetvā sabbaso vā pana appaguṇaṃ katvā bhaṇantassa hi parittaṃ tejavantaṃ na hoti, sabbaso paguṇaṃ katvā bhaṇantasseva tejavantaṃ hoti. Lābhahetu uggahetvā bhaṇantassāpi atthaṃ na sādheti, nissaraṇapakkhe ṭhatvā mettaṃ purecārikaṃ katvā bhaṇantasseva atthāya hotīti dasseti. **Yakkhapacāro**ti yakkhaparicārako.

Vatthuṃ vāti gharavatthuṃ vā. **Vāsaṃ vā**ti tattha nibaddhavāsaṃ vā. **Samiti**nti samāgamaṃ. **Anāvayha**nti na āvāhayuttaṃ. **Avivayha**nti na vivāhayuttaṃ. Tena saha āvāhavivāhaṃ na kareyyunti attho. **Attāhipi paripuṇṇāhī**ti ‘‘kaḷārakkhi kaḷāradantā’’ti evaṃ etesaṃ attabhāvaṃ upanetvā vuttāhi paripuṇṇabyañjanāhi paribhāsāhi paribhāseyyuṃ yakkhaakkosehi nāma akkoseyyunti attho. **Rittampissa patta**nti bhikkhūnaṃ pattasadisameva lohapattaṃ hoti. Taṃ sīse nikkujjitaṃ yāva galavāṭakā bhassati. Atha naṃ majjhe ayokhīlena ākoṭenti.

Caṇḍāti kodhanā. **Ruddhā**ti viruddhā. **Rabhasā**ti karaṇuttariyā. **Neva mahārājānaṃ ādiyantī**ti vacanaṃ na gaṇhanti, āṇaṃ na karonti. **Mahārājānaṃ purisakāna**nti aṭṭhavīsatiyakkhasenāpatīnaṃ. **Purisakāna**nti yakkhasenāpatīnaṃ ye manassā tesaṃ. **Avaruddhā nāmā**ti paccāmittā verino. **Ujjhāpetabba**nti parittaṃ vatvā amanusse paṭikkamāpetuṃ asakkontena etesaṃ yakkhānaṃ ujjhāpetabbaṃ, ete jānāpetabbāti attho.

Parittaparikammakathā

Idha pana ṭhatvā parittassa parikammaṃ kathetabbaṃ. Paṭhamameva hi āṭānāṭiyasuttaṃ na bhaṇitabbaṃ, mettasuttaṃ dhajaggasuttaṃ ratanasuttanti imāni sattāhaṃ bhaṇitabbāni. Sace muñcati, sundaraṃ. No ce muñcati, āṭānāṭiyasuttaṃ bhaṇitabbaṃ, taṃ bhaṇantena bhikkhunā piṭṭhaṃ vā maṃsaṃ vā na khāditabbaṃ, susāne na vasitabbaṃ. Kasmā? Amanussā okāsaṃ labhanti. Parittakaraṇaṭṭhānaṃ haritupalittaṃ kāretvā tattha parisuddhaṃ āsanaṃ paññapetvā nisīditabbaṃ.

Parittakārako bhikkhu vihārato gharaṃ nentehi phalakāvudhehi parivāretvā netabbo. Abbhokāse nisīditvā na vattabbaṃ, dvāravātapānāni pidahitvā nisinnena āvudhahatthehi saṃparivāritena mettacittaṃ purecārikaṃ katvā vattabbaṃ. Paṭhamaṃ sikkhāpadāni gāhāpetvā sīle patiṭṭhitassa parittaṃ kātabbaṃ. Evampi mocetuṃ asakkontena vihāraṃ ānetvā cetiyaṅgaṇe nipajjāpetvā āsanapūjaṃ kāretvā dīpe jālāpetvā cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā maṅgalakathā vattabbā. Sabbasannipāto ghosetabbo. Vihārassa upavane jeṭṭhakarukkho nāma hoti, tattha bhikkhusaṅgho tumhākaṃ āgamanaṃ paṭimānetīti pahiṇitabbaṃ. Sabbasannipātaṭṭhāne anāgantuṃ nāma na labbhati. Tato amanussagahitako ‘‘tvaṃ ko nāmā’’ti pucchitabbo. Nāme kathite nāmeneva ālapitabbo. Itthannāma tuyhaṃ mālāgandhādīsu patti āsanapūjāya patti piṇḍapāte patti, bhikkhusaṅghena tuyhaṃ paṇṇākāratthāya mahāmaṅgalakathā vuttā, bhikkhusaṅghe gāravena etaṃ muñcāhīti mocetabbo. Sace na muñcati, devatānaṃ ārocetabbaṃ ‘‘tumhe jānātha, ayaṃ amanusso amhākaṃ vacanaṃ na karoti, mayaṃ buddhaāṇaṃ karissāmā’’ti parittaṃ kātabbaṃ. Etaṃ tāva gihīnaṃ parikammaṃ. Sace pana bhikkhu amanussena gahito hoti, āsanāni dhovitvā sabbasannipātaṃ ghosāpetvā gandhamālādīsu pattiṃ datvā parittaṃ bhaṇitabbaṃ. Idaṃ bhikkhūnaṃ parikammaṃ.

Vikkanditabbanti sabbasannipātaṃ ghosāpetvā aṭṭhavīsati yakkhasenāpatayo kanditabbā. **Viravitabba**nti ‘‘ayaṃ yakkho gaṇhātī’’tiādīni bhaṇantena tehi saddhiṃ kathetabbaṃ. Tattha **gaṇhātī**ti sarīre adhimuccati. **Āvisatī**ti tasseva vevacanaṃ. Atha vā laggati na apetīti vuttaṃ hoti. **Heṭhetī**ti uppannaṃ rogaṃ vaḍḍhento bādhati. **Viheṭhetī**ti tasseva vevacanaṃ. **Hiṃsatī**ti appamaṃsalohitaṃ karonto dukkhāpeti. **Vihiṃsatī**ti tasseva vevacanaṃ. **Na muñcatī**ti appamādagāho hutvā muñcituṃ na icchati, evaṃ etesaṃ viravitabbaṃ.

283. Idāni yesaṃ evaṃ viravitabbaṃ, te dassetuṃ **katamesaṃ yakkhāna**ntiādimāha. Tattha **indo somo**tiādīni tesaṃ nāmāni. Tesu **vessāmitto**ti vessāmittapabbatavāsī eko yakkho. **Yugandharopi** yugandharapabbatavāsīyeva. **Hiri netti ca mandiyo**ti hiri ca netti ca mandiyo ca. **Maṇi māṇi varo dīgho**ti maṇi ca māṇi ca varo ca dīgho ca. **Atho serīsako sahā**ti tehi saha añño serīsako nāma. ‘‘Imesaṃ yakkhānaṃ…pe… ujjhāpetabba’’nti ayaṃ yakkho imaṃ heṭheti viheṭheti na muñcatīti evaṃ etesaṃ yakkhasenāpatīnaṃ ārocetabbaṃ. Tato te bhikkhusaṅgho attano dhammaāṇaṃ karoti, mayampi amhākaṃ yakkharājaāṇaṃ karomāti ussukkaṃ karissanti. Evaṃ amanussānaṃ okāso na bhavissati, buddhasāvakānaṃ phāsuvihāro ca bhavissatīti dassento ‘‘ayaṃ kho sā, mārisa, āṭānāṭiyā rakkhā’’tiādimāha. Taṃ sabbaṃ, tato parañca uttānatthamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Āṭānāṭiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅgītisuttavaṇṇanā

296. **Evaṃ me suta**nti saṅgītisuttaṃ. Tatrāyamapubbapadavaṇṇanā – **cārikaṃ caramāno**ti nibaddhacārikaṃ caramāno. Tadā kira satthā dasasahassacakkavāḷe ñāṇajālaṃ pattharitvā lokaṃ volokayamāno pāvānagaravāsino mallarājāno disvā ime rājāno mayhaṃ sabbaññutaññāṇajālassa anto paññāyanti, kiṃ nu khoti āvajjanto ‘‘rājāno ekaṃ sandhāgāraṃ kāresuṃ, mayi gate maṅgalaṃ bhaṇāpessanti, ahaṃ tesaṃ maṅgalaṃ vatvā uyyojetvā ‘bhikkhusaṅghassa dhammakathaṃ kathehī’ti sāriputtaṃ vakkhāmi, sāriputto tīhi piṭakehi sammasitvā cuddasapañhādhikena pañhasahassena paṭimaṇḍetvā bhikkhusaṅghassa saṅgītisuttaṃ nāma kathessati, suttantaṃ āvajjetvā pañca bhikkhusatāni saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇissantī''ti imamatthaṃ disvā cārikaṃ pakkanto. Tena vuttaṃ – ''mallesu cārikaṃ caramāno''ti.

Ubbhatakanavasandhāgāravaṇṇanā

297. **Ubbhatakan**ti tassa nāmaṃ, uccattā vā evaṃ vuttaṃ. **Sandhāgāran**ti nagaramajjhe sandhāgārasālā. **Samaṇena vā**ti ettha yasmā gharavatthupariggahakāleyeva devatā attano vasanaṭṭhānaṃ gaṇhanti. Tasmā devena vāti avatvā ''samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtenā''ti vuttaṃ. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsū**ti bhagavato āgamanaṃ sutvā ''amhehi gantvāpi na bhagavā ānīto, dūtaṃ pesetvāpi na pakkosāpito, sayameva pana mahābhikkhusaṅghaparivāro amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, amhehi ca sandhāgārasālā kāritā, ettha mayaṃ dasabalaṃ ānetvā maṅgalaṃ bhaṇāpessāmā''ti cintetvā upasaṅkamiṃsu.

298. **Yena sandhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsū**ti taṃ divasaṃ kira sandhāgāre cittakammaṃ niṭṭhapetvā aṭṭakā muttamattā honti, buddhā ca nāma araññajjhāsayā araññārāmā, antogāme vaseyyuṃ vā no vā. Tasmā bhagavato manaṃ jānitvāva paṭijaggissāmāti cintetvā te bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu. Idāni pana manaṃ labhitvā paṭijaggitukāmā yena sandhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu. **Sabbasanthari**nti yathā sabbaṃ santhataṃ hoti, evaṃ. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsū**ti ettha pana te mallarājāno sandhāgāraṃ paṭijaggitvā nagaravīthiyopi sammajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe ca kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalanagaraṃ dīpamālādīhi vippakiṇṇatārakaṃ viya katvā khīrapāyake dārake khīraṃ pāyyetha, dahare kumāre lahuṃ lahuṃ bhojāpetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ satthā antogāme vasissati, buddhā nāma appasaddakāmā hontīti bheriṃ carāpetvā sayaṃ daṇḍadīpikaṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu.

299. **Bhagavantaṃyeva purakkhatvā**ti bhagavantaṃ purato katvā. Tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno ativiya virocati, samantapāsādiko suvaṇṇavaṇṇo abhirūpo dassanīyo. Purimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Pacchimakāyato. Dakkhiṇahatthato. Vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Heṭṭhā pādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Evaṃ samantā asīti hatthamattaṃ ṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā vidhāvanti. Sabbe disābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya suvaṇṇaghaṭato nikkhantasuvaṇṇarasadhārāhi siñcamānā viya pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya verambhavātasamuṭṭhitakiṃsukakaṇikārapupphacuṇṇasamākiṇṇā viya ca vippakāsanti.

Bhagavatopi asītianubyañjanabyāmappabhādvattiṃsavaralakkhaṇasamujjalaṃ sarīraṃ samuggatatārakaṃ viya gaganatalaṃ, vikasitamiva padumavanaṃ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsacandānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ dvattiṃsacakkavattirājānaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā siriṃ abhibhavamānaṃ viya virocati. Parivāretvā nisinnā bhikkhūpi sabbeva appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino sīlasampannā samādhisampannā paññāvimutti vimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivārito bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, rattapadumavanasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikāparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha.

Asītimahātherāpi naṃ meghavaṇṇaṃ paṃsukūlaṃ pārupitvā maṇivammavammitā viya mahānāgā parivārayiṃsu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭitajaṭā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā. Iti bhagavā sayaṃ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohehi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkileso nikkilesehi, sayaṃ buddho bahussutabuddhehi parivārito pattaparivāritaṃ viya kesaraṃ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataraṭṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hārito mahābrahmā, asamena buddhavesena aparimāṇena buddhavilāsena tassaṃ parisati nisinno pāveyyake malle bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāya sandassetvā uyyojesi.

Ettha ca **dhammikathā** nāma sandhāgāraanumodanappaṭisaṃyuttā pakiṇṇakakathā veditabbā. Tadā hi bhagavā ākāsagaṅgaṃ otārento viya pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya mahājambuṃ matthake gahetvā cālento viya yojaniyamadhugaṇḍaṃ cakkayantena pīḷetvā madhupānaṃ pāyamāno viya ca pāveyyakānaṃ mallānaṃ hitasukhāvahaṃ pakiṇṇakakathaṃ kathesi.

300. **Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta**nti yaṃ yaṃ disaṃ anuviloketi, tattha tattha tuṇhībhūtameva. **Anuviloketvā**ti maṃsacakkhunā dibbacakkhunāti dvīhi cakkhūhi tato tato viloketvā. Maṃsacakkhunā hi nesaṃ bahiddhā iriyāpathaṃ pariggahesi. Tattha ekabhikkhussāpi neva hatthakukkuccaṃ na pādakukkuccaṃ ahosi, na koci sīsamukkhipi, na kathaṃ kathesi, na niddāyanto nisīdi. Sabbepi tīhi sikkhāhi sikkhitā nivāte padīpasikhā viya niccalā nisīdiṃsu. Iti nesaṃ imaṃ iriyāpathaṃ maṃsacakkhunā pariggahesi. Ālokaṃ pana vaḍḍhayitvā dibbacakkhunā hadayarūpaṃ disvā abbhantaragataṃ sīlaṃ olokesi. So anekasatānaṃ bhikkhūnaṃ antokumbhiyaṃ jalamānaṃ padīpaṃ viya arahattupagaṃ sīlaṃ addasa. Āraddhavipassakā hi te bhikkhū. Iti nesaṃ sīlaṃ disvā ‘‘imepi bhikkhū mayhaṃ anucchavikā, ahampi imesaṃ anucchaviko’’ti cakkhutalesu nimittaṃ ṭhapetvā bhikkhusaṅghaṃ oloketvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi ‘‘piṭṭhi me āgilāyatī’’ti. Kasmā āgilāyati? Bhagavato hi chabbassāni mahāpadhānaṃ padahantassa mahantaṃ kāyadukkhaṃ ahosi. Athassa aparabhāge mahallakakāle piṭṭhivāto uppajji.

Saṅghāṭiṃ paññāpetvāti sandhāgārassa kira ekapasse te rājāno kappiyamañcakaṃ paññapesuṃ ‘‘appeva nāma satthā nipajjeyyā’’ti. Satthāpi catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ imesaṃ mahapphalaṃ bhavissatīti tattha saṅghāṭiṃ paññāpetvā nipajji.

Bhinnanigaṇṭhavatthuvaṇṇanā

301. **Tassa kālaṅkiriyāyā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

302. **Āmantesī**ti bhaṇḍanādivūpasamakaraṃ svākhyātaṃ dhammaṃ desetukāmo āmantesi.

Ekakavaṇṇanā

303. **Tatthā**ti tasmiṃ dhamme. **Saṅgāyitabba**nti samaggehi gāyitabbaṃ, ekavacanehi aviruddhavacanehi bhaṇitabbaṃ. **Na vivaditabba**nti atthe vā byañjane vā vivādo na kātabbo. **Eko dhammo**ti ekakadukatikādivasena bahudhā sāmaggirasaṃ dassetukāmo paṭhamaṃ tāva ‘‘eko dhammo’’ti āha. **Sabbe sattā**ti kāmabhavādīsu saññābhavādīsu ekavokārabhavādīsu ca sabbabhavesu sabbe sattā. **Āhāraṭṭhitikā**ti āhārato ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā. Iti sabbasattānaṃ ṭhiti hetu āhāro nāma eko dhammo amhākaṃ satthārā yāthāvato ñatvā sammadakkhāto āvusoti dīpeti.

Nanu ca evaṃ sante yaṃ vuttaṃ ‘‘asaññasattā devā ahetukā anāhārā aphassakā’’tiādi, (vibha. 1017) taṃ vacanaṃ virujjhatīti, na virujjhati. Tesañhi jhānaṃ āhāro hoti. Evaṃ santepi ‘‘cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro? Kabaḷīkāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catuttha’’nti (saṃ. ni. 2.11) idampi virujjhatīti, idampi na virujjhati. Etasmiñhi sutte nippariyāyena āhāralakkhaṇāva dhammā āhārāti vuttā. Idha pana pariyāyena paccayo āhāroti vutto. Sabbadhammānañhi paccayo laddhuṃ vaṭṭati. So ca yaṃ yaṃ phalaṃ janeti, taṃ taṃ āharati nāma, tasmā āhāroti vuccati. Tenevāha ‘‘avijjampāhaṃ, bhikkhave, sāhāraṃ vadāmi, no anāhāraṃ. Ko ca, bhikkhave, avijjāya āhāro? Pañcanīvaraṇātissa vacanīyaṃ. Pañcanīvaraṇepāhaṃ, bhikkhave, sāhāre vadāmi, no anāhāre. Ko ca, bhikkhave, pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ āhāro? Ayonisomanasikārotissa vacanīya’’nti (a. ni. 10.61). Ayaṃ idha adhippeto.

Etasmiñhi paccayāhāre gahite pariyāyāhāropi nippariyāyāhāropi sabbo gahitova hoti. Tattha asaññabhave paccayāhāro labbhati. Anuppanne hi buddhe titthāyatane pabbajitā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā tato vuṭṭhāya dhī cittaṃ, dhibbatetaṃ cittaṃ cittassa nāma abhāvoyeva sādhu, cittañhi nissāyeva vadhabandhādipaccayaṃ dukkhaṃ uppajjati. Citte asati natthetanti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnajjhānā kālaṅkatvā asaññabhave nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahosi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni ṭhito vā nisinno vā nipanno vā hoti. Evarūpānampi sattānaṃ paccayāhāro labbhati. Te hi yaṃ jhānaṃ bhāvetvā nibbattā, tadeva nesaṃ paccayo hoti. Yathā jiyāvegena khittasaro yāva jiyāvego atthi, tāva gacchati, evaṃ yāva jhānapaccayo atthi, tāva tiṭṭhanti. Tasmiṃ niṭṭhite khīṇavego saro viya patanti. Ye pana te nerayikā neva uṭṭhānaphalūpajīvī na puññaphalūpajīvīti vuttā, tesaṃ ko āhāroti? Tesaṃ kammameva āhāro. Kiṃ pañca āhārā atthīti ce. Pañca, na pañcāti idaṃ na vattabbaṃ. Nanu paccayo āhāroti vuttametaṃ. Tasmā yena kammena te niraye nibbattā, tadeva tesaṃ ṭhitipaccayattā āhāro hoti. Yaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ ‘‘na ca tāva kālaṅkaroti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantī hotī’’ti (ma. ni. 3.250).

Kabaḷīkāraṃ āhāraṃ ārabbha cettha vivādo na kātabbo. Mukhe uppanno kheḷopi hi tesaṃ āhārakiccaṃ sādheti. Kheḷopi hi niraye dukkhavedaniyo hutvā paccayo hoti, sagge sukhavedaniyo. Iti kāmabhave nippariyāyena cattāro āhārā. Rūpārūpabhavesu ṭhapetvā asaññaṃ sesānaṃ tayo. Asaññānañceva avasesānañca paccayāhāroti iminā āhārena ‘‘sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti etaṃ pañhaṃ kathetvā ‘‘ayaṃ kho āvuso’’ti evaṃ niyyātanampi ‘‘atthi kho āvuso’’ti puna uddharaṇampi akatvā ‘‘sabbe sattā saṅkhāraṭṭhitikā’’ti dutiyapañhaṃ vissajjesi.

Kasmā pana na niyyātesi na uddharittha? Tattha tattha niyyātiyamānepi uddhariyamānepi pariyāpuṇituṃ vācetuṃ dukkhaṃ hoti, tasmā dve ekābaddhe katvā vissajjesi. Imasmimpi vissajjane heṭṭhā vuttapaccayova attano phalassa saṅkharaṇato saṅkhāroti vutto. Iti heṭṭhā āhārapaccayo kathito, idha saṅkhārapaccayoti ayamettha heṭṭhimato viseso. ‘‘Heṭṭhā nippariyāyāhāro gahito, idha pariyāyāhāroti evaṃ gahite viseso pākaṭo bhaveyya, no ca gaṇhiṃsū’ti mahāsīvatthero āha. Indriyabaddhassapi hi anindriyabaddhassapi paccayo laddhuṃ vaṭṭati. Vinā paccayena dhammo nāma natthi. Tattha anindriyabaddhassa tiṇarukkhalatādino pathavīraso āporaso ca paccayo hoti. Deve avassante hi tiṇādīni milāyanti, vassante ca pana haritāni honti. Iti tesaṃ pathavīraso āporaso ca paccayo hoti. Indriyabaddhassa avijjā taṇhā kammaṃ āhāroti evamādayo paccayā, iti heṭṭhā paccayoyeva āhāroti kathito, idha saṅkhāroti. Ayamevettha viseso.

Ayaṃ kho, āvusoti āvuso amhākaṃ satthārā mahābodhimaṇḍe nisīditvā sayaṃ sabbaññutaññāṇena sacchikatvā ayaṃ ekadhammo desito. Tattha ekadhamme tumhehi sabbeheva saṅgāyitabbaṃ na vivaditabbaṃ. **Yathayidaṃ brahmacariya**nti yathā saṅgāyamānānaṃ tumhākaṃ idaṃ sāsanabrahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa. Ekena hi bhikkhunā ‘‘atthi, kho āvuso, eko dhammo sammadakkhāto. Katamo eko dhammo? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Sabbe sattā saṅkhāraṭṭhitikā’’ti kathite tassa kathaṃ sutvā añño kathessati. Tassapi aññoti evaṃ paramparakathāniyamena idaṃ brahmacariyaṃ ciraṃ tiṭṭhamānaṃ sadevakassa lokassa atthāya hitāya bhavissatīti ekakavasena dhammasenāpati sāriputtatthero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Ekakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavaṇṇanā

304. Iti ekakavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni dukavasena dassetuṃ puna desanaṃ ārabhi. Tattha nāmarūpaduke **nāma**nti cattāro arūpino khandhā nibbānañca. Tattha cattāro khandhā nāmanaṭṭhena **nāmaṃ.** Nāmanaṭṭhenāti nāmakaraṇaṭṭhena. Yathā hi mahājanasammatattā mahāsammatassa ‘‘mahāsammato’’ti nāmaṃ ahosi, yathā mātāpitaro ‘‘ayaṃ tisso nāma hotu, phusso nāma hotū’’ti evaṃ puttassa kittimanāmaṃ karonti, yathā vā ‘‘dhammakathiko vinayadharo’’ti guṇato nāmaṃ āgacchati, na evaṃ vedanādīnaṃ. Vedanādayo hi mahāpathavīādayo viya attano nāmaṃ karontāva uppajjanti. Tesu uppannesu tesaṃ nāmaṃ uppannameva hoti. Na hi vedanaṃ uppannaṃ ‘‘tvaṃ vedanā nāma hohī’’ti, koci bhaṇati, na cassā yena kenaci kāraṇena nāmaggahaṇakiccaṃ atthi, yathā pathaviyā uppannāya ‘‘tvaṃ pathavī nāma hohī’’ti nāmaggahaṇakiccaṃ natthi, cakkavāḷasinerumhi candimasūriyanakkhattesu uppannesu ‘‘tvaṃ cakkavāḷaṃ nāma, tvaṃ nakkhattaṃ nāma hohī’’ti nāmaggahaṇakiccaṃ natthi, nāmaṃ uppannameva hoti, opapātikā paññatti nipatati, evaṃ vedanāya uppannāya ‘‘tvaṃ vedanā nāma hohī’’ti nāmaggahaṇakiccaṃ natthi, tāya uppannāya vedanāti nāmaṃ uppannameva hoti. Saññādīsupi eseva nayo atītepi hi vedanā vedanāyeva. Saññā. Saṅkhārā. Viññāṇaṃ viññāṇameva. Anāgatepi. Paccuppannepi. Nibbānaṃ pana sadāpi nibbānamevāti. Nāmanaṭṭhena nāmaṃ. Namanaṭṭhenāpi cettha cattāro khandhā nāmaṃ. Te hi ārammaṇābhimukhaṃ namanti. Nāmanaṭṭhena sabbampi nāmaṃ. Cattāro hi khandhā ārammaṇe aññamaññaṃ nāmenti, nibbānaṃ ārammaṇādhipatipaccayatāya attani anavajjadhamme nāmeti.

Rūpanti cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpaṃ, taṃ sabbampi ruppanaṭṭhena **rūpaṃ.** Tassa vitthārakathā visuddhimagge vuttanayeneva veditabbā.

Avijjāti dukkhādīsu aññāṇaṃ. Ayampi vitthārato visuddhimagge kathitāyeva. **Bhavataṇhā**ti bhavapatthanā. Yathāha ‘‘tattha katamā bhavataṇhā? Yo bhavesu bhavacchando’’tiādi (dha. sa. 1319).

Bhavadiṭṭhīti bhavo vuccati sassataṃ, sassatavasena uppajjanakadiṭṭhi. Sā ‘‘tattha katamā bhavadiṭṭhi? ‘Bhavissati attā ca loko cā’ti yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigata’’ntiādinā (dha. sa. 1320) nayena abhidhamme vitthāritā. **Vibhavadiṭṭhī**ti vibhavo vuccati ucchedaṃ, ucchedavasena uppajjanakadiṭṭhi. Sāpi ‘‘tattha katamā vibhavadiṭṭhi? ‘Na bhavissati attā ca loko cā’ti (dha. sa. 285). Yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigata’’ntiādinā (dha. sa. 1321) nayena tattheva vitthāritā.

Ahirikanti ‘‘yaṃ na hirīyati hirīyitabbenā’’ti (dha. sa. 1328) evaṃ vitthāritā nillajjatā. **Anottappa**nti ‘‘yaṃ na ottappati ottappitabbenā’’ti (dha. sa. 1329) evaṃ vitthārito abhāyanakaākāro.

Hirī ca ottappañcāti ‘‘yaṃ hirīyati hirīyitabbena, ottappati ottappitabbenā’’ti (dha. sa. 1330-31) evaṃ vitthāritāni hiriottappāni. Api cettha ajjhattasamuṭṭhānā **hirī,** bahiddhāsamuṭṭhānaṃ **ottappaṃ.** Attādhipateyyā hirī, lokādhipateyyaṃ ottappaṃ. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ. Vitthārakathā panettha sabbākārena visuddhimagge vuttā.

Dovacassatāti dukkhaṃ vaco etasmiṃ vippaṭikūlagāhimhi vipaccanīkasāte anādare puggaleti dubbaco, tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa bhāvo **dovacassatā.** Vitthārato panesā ‘‘tattha katamā dovacassatā? Sahadhammike vuccamāne dovacassāya’’nti (dha. sa. 1332) abhidhamme āgatā. Sā atthato saṅkhārakkhandho hoti. ‘‘Catunnañca khandhānaṃ etenākārena pavattānaṃ etaṃ adhivacana’’nti vadanti. **Pāpamittatā**ti pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo pāpamittatā. Vitthārato panesā – ‘‘tattha katamā pāpamittatā? Ye te puggalā assaddhā dussīlā appassutā maccharino duppaññā. Yā tesaṃ sevanā nisevanā saṃsevanā bhajanā saṃbhajanā bhatti saṃbhatti taṃsampavaṅkatā’’ti (dha. sa. 1333) evaṃ āgatā. Sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā.

Sovacassatā ca kalyāṇamittatā ca vuttappaṭipakkhanayena veditabbā. Ubhopi panetā idha lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Āpattikusalatāti ‘‘pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo, sattapi āpattikkhandhā āpattiyo. Yā tāsaṃ āpattīnaṃ āpattikusalatā paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1336) evaṃ vutto āpattikusalabhāvo.

Āpattivuṭṭhānakusalatāti ‘‘yā tāhi āpattīhi vuṭṭhānakusalatā paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1337) evaṃ vuttā saha kammavācāya āpattīhi vuṭṭhānaparicchedajānanā paññā.

Samāpattikusalatāti ‘‘atthi savitakkasavicārā samāpatti, atthi avitakkavicāramattā samāpatti, atthi avitakkaavicārā samāpatti. Yā tāsaṃ samāpattīnaṃ kusalatā paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1338) evaṃ vuttā saha parikammena appanāparicchedajānanā paññā. **Samāpattivuṭṭhānakusalatā**ti ‘‘yā tāhi samāpattīhi vuṭṭhānakusalatā paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1339) evaṃ vuttā yathāparicchinnasamayavaseneva samāpattito vuṭṭhānasamatthā ‘‘ettakaṃ gate sūriye uṭṭhahissāmī’’ti vuṭṭhānakālaparicchedakā paññā.

Dhātukusalatāti ‘‘aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu…pe… manoviññāṇadhātu. Yā tāsaṃ dhātūnaṃ kusalatā paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1340) evaṃ vuttā aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedakā savanadhāraṇasammasanapaṭivedhapaññā. **Manasikārakusalatā**ti ‘‘yā tāsaṃ dhātūnaṃ manasikārakusalatā paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1341) evaṃ vuttā tāsaṃyeva dhātūnaṃ sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā.

Āyatanakusalatāti ‘‘dvādasāyatanāni cakkhāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ. Yā tesaṃ āyatanānaṃ āyatanakusalatā paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1342) evaṃ vuttā dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamanasikārapajānanā paññā. Apica dhātukusalatāpi uggahamanasikārasavanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇesu vattati manasikārakusalatāpi āyatanakusalatāpi. Ayaṃ panettha viseso, savanauggahapaccavekkhaṇā lokiyā, paṭivedho lokuttaro, sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā. **Paṭiccasamuppādakusalatā**ti ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā…pe… samudayo hotīti yā tattha paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1343) evaṃ vuttā dvādasannaṃ paccayākārānaṃ uggahādivasena pavattā paññā.

Ṭhānakusalatāti ‘‘ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetupaccayā uppādāya taṃ taṃ ṭhānanti yā tattha paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1344) evaṃ vuttā ‘‘cakkhuṃ vatthuṃ katvā rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannassa cakkhuviññāṇassa cakkhurūpaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1344) ṭhānañceva kāraṇañcā’’ti evaṃ ṭhānaparicchindanasamatthā paññā. **Aṭṭhānakusalatā**ti ‘‘ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya taṃ taṃ aṭṭhānanti yā tattha paññā pajānanā’’ti (dha. sa. 1345) evaṃ vuttā ‘‘cakkhuṃ vatthuṃ katvā rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā sotaviññāṇādīni nuppajjanti, tasmā tesaṃ cakkhurūpaṃ na ṭhānaṃ na kāraṇa’’nti evaṃ aṭṭhānaparicchindanasamatthā paññā apica etasmiṃ duke ‘‘kittāvatā pana, bhante, ṭhānāṭhānakusalo bhikkhūti alaṃ vacanāyāti. Idhānanda, bhikkhu aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti pajānāti. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati, yaṃ puthujjano kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyyā’’ti (ma. ni. 3.127) imināpi suttena attho veditabbo.

Ajjavanti gomuttavaṅkatā candavaṅkatā naṅgalakoṭivaṅkatāti tayo anajjavā. Ekacco hi bhikkhu paṭhamavaye ekavīsatiyā anesanāsu chasu ca agocaresu carati, majjhimapacchimavayesu lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma. Eko paṭhamavayepi pacchimavayepi catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhimavaye purimasadiso, ayaṃ candavaṅkatā nāma. Eko paṭhamavayepi majjhimavayepi catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, pacchimavaye purimasadiso ayaṃ naṅgalakoṭivaṅkatā nāma. Eko sabbametaṃ vaṅkataṃ pahāya tīsupi vayesu pesalo lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti. Tassa yo so ujubhāvo, idaṃ ajjavaṃ nāma. Abhidhammepi vuttaṃ – ‘‘tattha katamo ajjavo. Yā ajjavatā ajimhatā avaṅkatā akuṭilatā, ayaṃ vuccati ajjavo’’ti (dha. sa. 1346). **Lajjava**nti ‘‘tattha katamo lajjavo? Yo hirīyati hirīyitabbena hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Ayaṃ vuccati lajjavo’’ti evaṃ vutto lajjībhāvo.

Khantīti ‘‘tattha katamā khanti? Yā khanti khamanatā adhivāsanatā acaṇḍikkaṃ anassuropo attamanatā cittassā’’ti (dha. sa. 1348) evaṃ vuttā adhivāsanakhanti. **Soracca**nti ‘‘tattha katamaṃ soraccaṃ? Yo kāyiko avītikkamo, vācasiko avītikkamo, kāyikavācasiko avītikkamo. Idaṃ vuccati soraccaṃ. Sabbopi sīlasaṃvaro soracca''nti (dha. sa. 1349) evaṃ vutto suratabhāvo.

Sākhalyanti ''tattha katamaṃ sākhalyaṃ? Yā sā vācā aṇḍakā kakkasā parakaṭukā parābhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā, tathārūpiṃ vācaṃ pahāya yā sā vācā neḷā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Yā tattha saṇhavācatā sakhilavācatā apharusavācatā. Idaṃ vuccati sākhalya''nti (dha. sa. 1350) evaṃ vutto sammodakamudukabhāvo. **Paṭisanthāro**ti ayaṃ lokasannivāso āmisena dhammena cāti dvīhi chiddo, tassa taṃ chiddaṃ yathā na paññāyati, evaṃ pīṭhassa viya paccattharaṇena āmisena dhammena ca paṭisantharaṇaṃ. Abhidhammepi vuttaṃ ''tattha katamo paṭisanthāro? Āmisapaṭisanthāro ca dhammapaṭisanthāro ca. Idhekacco paṭisanthārako hoti āmisapaṭisanthārena vā dhammapaṭisanthārena vā. Ayaṃ vuccati paṭisanthāro''ti (dha. sa. 1351). Ettha ca āmisena saṅgaho āmisapaṭisanthāro nāma. Taṃ karontena mātāpitūnaṃ bhikkhugatikassa veyyāvaccakarassa rañño corānañca aggaṃ aggahetvāpi dātuṃ vaṭṭati. Āmasitvā dinne hi rājāno ca corā ca anatthampi karonti jīvitakkhayampi pāpenti, anāmasitvā dinne attamanā honti. Coranāgavatthuādīni cettha vatthūni kathetabbāni. Tāni samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāyaṃ (pāci. aṭṭha. 185-7) vitthāritāni. Sakkaccaṃ uddesadānaṃ pāḷivaṇṇanā dhammakathākathananti evaṃ dhammena saṅgaho dhammapaṭisanthāro nāma.

Avihiṃsāti karuṇāpi karuṇāpubbabhāgopi. Vuttampi cetaṃ – ''tattha katamā avihiṃsā? Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṃ karuṇācetovimutti, ayaṃ vuccati avihiṃsā''ti. **Soceyya**nti mettāya ca mettāpubbabhāgassa ca vasena sucibhāvo. Vuttampi cetaṃ – ''tattha katamaṃ soceyyaṃ? Yā sattesu metti mettāyanā mettāyitattaṃ mettācetovimutti, idaṃ vuccati soceyya''nti.

Muṭṭhassaccanti sativippavāso, yathāha ''tattha katamaṃ muṭṭhassaccaṃ? Yā asati ananussati appaṭissati assaraṇatā adhāraṇatā pilāpanatā sammussanatā, idaṃ vuccati muṭṭhassaccaṃ'' (dha. sa. 1356). **Asampajañña**nti, ''tattha katamaṃ asampajaññaṃ? Yaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūla''nti evaṃ vuttā avijjāyeva. **Sati** satiyeva. **Sampajaññaṃ** ñāṇaṃ.

Indriyesu aguttadvāratāti ''tattha katamā indriyesu aguttadvāratā? Idhekacco cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hotī''tiādinā (dha. sa. 1352) nayena vitthārito indriyasaṃvarabhedo. **Bhojane amattaññutā**ti ''tattha katamā bhojane amattaññutā? Idhekacco appaṭisaṅkhā ayoniso āhāraṃ āhāreti davāya madāya maṇḍanāya vibhūsanāya. Yā tattha asantuṭṭhitā amattaññutā appaṭisaṅkhā bhojane''ti evaṃ āgato bhojane amattaññubhāvo. Anantaraduko vuttappaṭipakkhanayena veditabbo.

Paṭisaṅkhānabalanti ''tattha katamaṃ paṭisaṅkhānabalaṃ? Yā paññā pajānanā''ti evaṃ vitthāritaṃ appaṭisaṅkhāya akampanañāṇaṃ. **Bhāvanābala**nti bhāventassa uppannaṃ balaṃ. Atthato vīriyasambojjhaṅgasīsena satta bojjhaṅgā honti. Vuttampi cetaṃ – ''tattha katamaṃ bhāvanābalaṃ? Yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, idaṃ vuccati bhāvanābalaṃ. Sattabojjhaṅgā bhāvanābala''nti.

Satibalanti assatiyā akampanavasena satiyeva. **Samādhibala**nti uddhacce akampanavasena samādhiyeva. **Samatho** samādhi. **Vipassanā** paññā. Samathova taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa samathassa nimittavasena **samathanimittaṃ paggāhanimittepi** eseva nayo. **Paggāho** vīriyaṃ. **Avikkhepo** ekaggatā. Imehi pana sati ca sampajaññañca paṭisaṅkhānabalañca bhāvanābalañca satibalañca samādhibalañca samatho ca vippassanā ca samathanimittañca paggāhanimittañca paggāho ca avikkhepo cāti chahi dukehi parato sīladiṭṭhisampadādukena ca lokiyalokuttaramissakā dhammā kathitā.

Sīlavipattīti ''tattha katamā sīlavipatti? Kāyiko vītikkamo…pe… sabbampi dussīlyaṃ sīlavipattī''ti evaṃ vutto sīlavināsako asaṃvaro. **Diṭṭhivipattī**ti ''tattha katamā diṭṭhivipatti? Natthi dinnaṃ natthi yiṭṭha''nti evaṃ āgatā sammādiṭṭhivināsikā micchādiṭṭhi.

Sīlasampadāti ''tattha katamā sīlasampadā? Kāyiko avītikkamo''ti evaṃ pubbe vuttasoraccameva sīlassa sampādanato paripūraṇato ‘‘sīlasampadā’’ti vuttaṃ. Ettha ca ‘‘sabbopi sīlasaṃvaro sīlasampadā’’ti idaṃ mānasikapariyādānatthaṃ vuttaṃ. **Diṭṭhisampadā**ti ‘‘tattha katamā diṭṭhisampadā? Atthi dinnaṃ atthi yiṭṭhaṃ…pe… sacchikatvā pavedentīti yā evarūpā paññā pajānanā’’ti evaṃ āgataṃ diṭṭhipāripūribhūtaṃ ñāṇaṃ.

Sīlavisuddhīti visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ sīlaṃ. Abhidhamme panāyaṃ ‘‘tattha katamā sīlavisuddhi? Kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, ayaṃ vuccati sīlavisuddhī’’ti evaṃ vibhattā. **Diṭṭhivisuddhī**ti visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ dassanaṃ. Abhidhamme panāyaṃ ‘‘tattha katamā diṭṭhivisuddhi? Kammassakatañāṇaṃ saccānulomikañāṇaṃ maggasamaṅgissañāṇaṃ phalasamaṅgissañāṇa’’nti evaṃ vuttā. Ettha ca tividhaṃ duccaritaṃ attanā katampi parena katampi sakaṃ nāma na hoti atthabhañjanato. Sucaritaṃ sakaṃ nāma atthajananatoti evaṃ jānanaṃ kammassakatañāṇaṃ nāma. Tasmiṃ ṭhatvā bahuṃ vaṭṭagāmikammaṃ āyūhitvā sukhato sukheneva arahattaṃ pattā gaṇanapathaṃ vītivattā. **Vipassanāñāṇaṃ** pana vacīsaccañca anulometi, paramatthasaccañca na vilometīti saccānulomikaṃ ñāṇanti vuttaṃ.

‘‘Diṭṭhivisuddhi kho pana yathādiṭṭhissa ca padhāna’’nti ettha **diṭṭhivisuddhī**ti ñāṇadassanaṃ kathitaṃ. **Yathādiṭṭhissa ca padhāna**nti taṃsampayuttameva vīriyaṃ. Api ca purimapadena catumaggañāṇaṃ. Pacchimapadena taṃsampayuttaṃ vīriyaṃ. **Abhidhamme** pana ‘‘diṭṭhivisuddhi kho panāti yā paññā pajānanā amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi. Yathādiṭṭhissa ca padhānanti yo cetasiko vīriyārambho sammāvāyāmo’’ti evaṃ ayaṃ duko vibhatto.

‘‘Saṃvego ca saṃvejanīyesu ṭhānesū’’ti ettha **‘‘saṃvego**ti jātibhayaṃ jarābhayaṃ byādhibhayaṃ maraṇabhaya’’nti evaṃ jātiādīni bhayato dassanañāṇaṃ. Saṃvejanīyaṃ ṭhānanti jātijarābyādhimaraṇaṃ. Etāni hi cattāri jāti dukkhā, jarā dukkhā, byādhi dukkho, maraṇaṃ dukkhanti evaṃ saṃveguppattikāraṇattā **saṃvejanīyaṃ ṭhāna**nti vuttāni. **Saṃviggassa ca yoniso padhāna**nti evaṃ saṃvegajātassa upāyapadhānaṃ. ‘‘Idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janetī’’ti evaṃ āgatavīriyassetaṃ adhivacanaṃ.

Asantuṭṭhitā ca kusalesu dhammesūti yā kusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya asantuṭṭhassa bhiyyokamyatā, tāya hi samaṅgībhūto puggalo sīlaṃ pūretvā jhānaṃ uppādeti. Jhānaṃ labhitvā vipassanaṃ ārabhati. Āraddhavipassako arahattaṃ agahetvā antarā vosānaṃ nāpajjati. **Appaṭivānitā ca padhānasmi**nti ‘‘kusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya sakkaccakiriyatā sātaccakiriyatā aṭṭhitakiriyatā anolīnavuttitā anikkhittachandatā anikkhittadhuratā āsevanā bhāvanā bahulīkamma’’nti evaṃ vuttā rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā jāgariyānuyogavasena āraddhe padhānasmiṃ arahattaṃ apatvā anivattanatā.

Vijjāti tisso vijjā. **Vimuttī**ti dve vimuttiyo, cittassa ca adhimutti, nibbānañca. Ettha ca aṭṭha samāpattiyo nīvaraṇādīhi suṭṭhu muttattā adhimutti nāma. Nibbānaṃ sabbasaṅkhatato muttattā vimuttīti veditabbaṃ.

Khaye ñāṇanti kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇaṃ. **Anuppāde ñāṇa**nti paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ vā anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale ñāṇaṃ. Tenevāha ‘‘khaye ñāṇanti maggasamaṅgissa ñāṇaṃ. Anuppāde ñāṇanti phalasamaṅgissa ñāṇa’’nti. **Ime kho, āvuso**tiādi ekake vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti pañcatiṃsāya dukānaṃ vasena thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Dukavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavaṇṇanā

305. Iti dukavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni tikavasena dassetuṃ puna ārabhi. Tattha lubbhatīti **lobho.** Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā mūlanti **akusalamūlaṃ.** Dussatīti **doso.** Muyhatīti **moho.** Tesaṃ paṭipakkhanayena alobhādayo veditabbā.

Duṭṭhu caritāni, virūpāni vā caritānīti **duccaritāni.** Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā pavattaṃ duccaritanti **kāyaduccaritaṃ.** Sesesupi eseva nayo. Suṭṭhu caritāni, sundarāni vā caritānīti **sucaritāni.** Dvepi cete tikā paṇṇattiyā vā kammapathehi vā kathetabbā. Paññattiyā tāva kāyadvāre paññattasikkhāpadassa vītikkamo **kāyaduccaritaṃ.** Avītikkamo **kāyasucaritaṃ.** Vacīdvāre paññattasikkhāpadassa vītikkamo **vacīduccaritaṃ,** avītikkamo **vacīsucaritaṃ.** Ubhayattha paññattassa sikkhāpadassa vītikkamova **manoduccaritaṃ,** avītikkamo **manosucaritaṃ.** Ayaṃ paṇṇattikathā. Pāṇātipātādayo pana tisso cetanā kāyadvārepi vacīdvārepi uppannā **kāyaduccaritaṃ.** Catasso musāvādādicetanā **vacīduccaritaṃ.** Abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhīti tayo cetanāsampayuttadhammā **manoduccaritaṃ.** Pāṇātipātādīhi viramantassa uppannā tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ. Musāvādādīhi viramantassa catasso cetanāpi viratiyopi vacīsucaritaṃ. Anabhijjhā abyāpādo sammādiṭṭhīti tayo cetanāsampayuttadhammā manosucaritanti ayaṃ kammapathakathā.

Kāmapaṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko.** Byāpādapaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko.** Vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihiṃsāvitakko.** Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmavitakko hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati. Byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati. Vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi. Ime sattā haññantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesunti cintanakāle pana sattesu uppajjati.

Nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko **nekkhammavitakko.** So asubhapubbabhāge kāmāvacaro hoti. Asubhajjhāne rūpāvacaro. Taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Abyāpādapaṭisaṃyutto vitakko **abyāpādavitakko.** So mettāpubbabhāge kāmāvacaro hoti. Mettājhāne rūpāvacaro. Taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Avihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko **avihiṃsāvitakko.** So karuṇāpubbabhāge kāmāvacaro. Karuṇājhāne rūpāvacaro. Taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Yadā alobho sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā mettā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavantīti. Kāmasaṅkappādayo vuttanayeneva veditabbā. Desanāmattameva hetaṃ. Atthato pana kāmavitakkādīnañca kāmasaṅkappādīnañca nānākaraṇaṃ natthi.

Kāmapaṭisaṃyuttā saññā **kāmasaññā.** Byāpādapaṭisaṃyuttā saññā **byāpādasaññā.** Vihiṃsāpaṭisaṃyuttā saññā **vihiṃsāsaññā.** Tāsampi kāmavitakkādīnaṃ viya uppajjanākāro veditabbo. Taṃsampayuttāyeva hi etā. **Nekkhammasaññādayo**pi nekkhammavitakkādisampayuttāyeva. Tasmā tāsampi tatheva kāmāvacarādibhāvo veditabbo.

Kāmadhātuādīsu ‘‘kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko micchāsaṅkappo. Ayaṃ vuccati kāmadhātu. Sabbepi akusalā dhammā kāmadhātū’’ti ayaṃ **kāmadhātu.** ‘‘Byāpādapaṭisaṃyutto takko vitakko micchāsaṅkappo. Ayaṃ vuccati byāpādadhātu. Dasasu āghātavatthūsu cittassa āghāto paṭighāto anattamanatā cittassā’’ti ayaṃ **byāpādadhātu.** ‘‘Vihiṃsā paṭisaṃyutto takko vitakko micchāsaṅkappo. Ayaṃ vuccati vihiṃsādhātu. Idhekacco pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā rajjuyā vā aññataraññatarena vā satte viheṭhetī’’ti ayaṃ **vihiṃsādhātu.** Tattha dve kathā sabbasaṅgāhikā ca asambhinnā ca. Tattha kāmadhātuyā gahitāya itarā dve gahitāva honti, tato pana nīharitvā ayaṃ byāpādadhātu ayaṃ vihiṃsādhātūti dassetīti ayaṃ sabbasaṅgāhikakathā nāma. Kāmadhātuṃ kathento pana bhagavā byāpādadhātuṃ byāpādadhātuṭṭhāne, vihiṃsādhātuṃ vihiṃsādhātuṭṭhāne ṭhapetvā avasesaṃ kāmadhātu nāmāti kathesīti ayaṃ asambhinnakathā nāma.

Nekkhammadhātuādīsu ‘‘nekkhammapaṭisaṃyutto takko vitakko sammāsaṅkappo. Ayaṃ vuccati nekkhammadhātu. Sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātū’’ti ayaṃ **nekkhammadhātu.** ‘‘Abyāpādapaṭisaṃyutto takko…pe… ayaṃ vuccati abyāpādadhātu. Yā sattesu metti…pe…

mettācetovimuttī''ti ayaṃ **abyāpādadhātu.** ''Avihiṃsāpaṭisaṃyutto takko…pe… ayaṃ vuccati avihiṃsādhātu. Yā sattesu karuṇā…pe… karuṇācetovimuttī''ti ayaṃ **avihiṃsādhātu.** Idhāpi vuttanayeneva dve kathā veditabbā.

Aparāpi tisso dhātuyoti aññāpi suññataṭṭhena tisso dhātuyo. Tāsu ''tattha katamā kāmadhātu? Heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā''ti evaṃ vitthārito kāmabhavo **kāmadhātu** nāma. ''Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyantaṃ karitvā ākāsānañcāyatanupage deve pariyantaṃ karitvā''ti evaṃ vitthāritā pana rūpārūpabhavā itarā dve dhātuyo. Dhātuyā āgataṭṭhānamhi hi bhavena paricchinditabbā. Bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchinditabbā. Idha bhavena paricchedo kathito. Rūpadhātuādīsu rūpārūpadhātuyo rūpārūpabhavāyeva. Nirodhadhātuyā nibbānaṃ kathitaṃ.

Hīnādīsu hīnā dhātūti dvādasa akusalacittuppādā. Avasesā tebhūmakadhammā **majjhimadhātu.** Nava lokuttaradhammā **paṇītadhātu.**

Kāmataṇhāti pañcakāmaguṇiko rāgo. Rūpārūpabhavesu pana rāgo jhānanikantisassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavavasena patthanā **bhavataṇhā.** Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo **vibhavataṇhā.** Apica ṭhapetvā pacchimaṃ taṇhādvayaṃ sesataṇhā kāmataṇhā nāma. Yathāha ''tattha katamā bhavataṇhā? Bhavadiṭṭhisahagato rāgo sārāgo cittassa sārāgo. Ayaṃ vuccati bhavataṇhā. Tattha katamā vibhavataṇhā? Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo sārāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati vibhavataṇhā. Avasesā taṇhā kāmataṇhā''ti. Puna kāmataṇhādīsu pañcakāmaguṇiko rāgo kāmataṇhā. Rūpārūpabhavesu chandarāgo itarā dve taṇhā. Abhidhamme panetā ''kāmadhātupaṭisaṃyutto…pe… arūpadhātupaṭisaṃyutto''ti evaṃ vitthāritā. Iminā vārena kiṃ dasseti? Sabbepi tebhūmakā dhammā rajanīyaṭṭhena taṇhāvatthukāti sabbataṇhā kāmataṇhāya pariyādiyitvā tato nīharitvā itarā dve taṇhā dasseti. Rūpataṇhādīsu rūpabhave chandarāgo **rūpataṇhā.** Arūpabhave chandarāgo **arūpataṇhā.** Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo **nirodhataṇhā.**

Saṃyojanattike vaṭṭasmiṃ saṃyojayanti bandhantīti **saṃyojanāni.** Sati rūpādibhede kāye diṭṭhi, vijjamānā vā kāye diṭṭhīti **sakkāyadiṭṭhi.** Vicinanto etāya kicchati, na sakkoti sanniṭṭhānaṃ kātunti **vicikicchā.** Sīlañca vatañca parāmasatīti **sīlabbataparāmāso.** Atthato pana ''rūpaṃ attato samanupassatī''tiādinā nayena āgatā vīsativatthukā diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi** nāma. ''Satthari kaṅkhatī''tiādinā nayena āgatā aṭṭhavatthukā vimati **vicikicchā** nāma. ''Idhekacco sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhīti sīlaṃ parāmasati, vataṃ parāmasati, sīlabbataṃ parāmasati. Yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigata''ntiādinā nayena āgato vipariyesaggāho **sīlabbataparāmāso** nāma.

Tayo āsavāti ettha cirapārivāsiyaṭṭhena vā āsavanaṭṭhena vā **āsavā.** Tattha ''purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī''ti, ''purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāya bhavadiṭṭhiyā, ito pubbe bhavadiṭṭhi nāhosi, atha pacchā samabhavī''ti evaṃ tāva cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā veditabbā. Cakkhuto rūpe savati āsavati sandati pavattati. Sotato sadde. Ghānato gandhe. Jivhāto rase. Kāyato phoṭṭhabbe. Manato dhamme savati āsavati sandati pavattatīti evaṃ āsavanaṭṭhena āsavāti veditabbā.

Pāḷiyaṃ pana katthaci dve āsavā āgatā ''diṭṭhadhammikā ca āsavā samparāyikā ca āsavā''ti, katthaci ''tayome, bhikkhave, āsavā. Kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo''ti tayo. Abhidhamme teyeva diṭṭhāsavena saddhiṃ cattāro. Nibbedhikapariyāye ''atthi, bhikkhave, āsavā nirayagāminiyā, atthi āsavā tiracchānayonigāminiyā, atthi āsavā pettivisayagāminiyā, atthi āsavā manussalokagāminiyā atthi āsavā devalokagāminiyā''ti evaṃ pañca. Chakkanipāte āhuneyyasutte ''atthi, bhikkhave, āsavā saṃvarā pahātabbā, atthi āsavā paṭisevanā pahātabbā, atthi āsavā parivajjanā pahātabbā, atthi āsavā adhivāsanā pahātabbā, atthi āsavā vinodanā pahātabbā, atthi āsavā bhāvanā pahātabbā''ti evaṃ cha. Sabbāsavapariyāye teyeva dassanāpahātabbehi saddhiṃ satta. Imasmiṃ pana saṅgītisutte tayo. Tattha ''yo kāmesu kāmacchando''ti evaṃ vutto pañcakāmaguṇiko rāgo **kāmāsavo** nāma. ''Yo bhavesu bhavacchando''ti evaṃ vutto sassatadiṭṭhisahagato rāgo, bhavavasena vā patthanā **bhavāsavo** nāma.

‘‘Dukkhe aññāṇa’’ntiādinā nayena āgatā avijjā **avijjāsavo** nāmāti. Kāmabhavādayo kāmadhātuādivasena vuttāyeva.

Kāmesanādīsu ‘‘tattha katamā kāmesanā? Yo kāmesu kāmacchando kāmajjhosānaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā’’ti evaṃ vutto kāmagavesanarāgo **kāmesanā** nāma. ‘‘Tattha katamā bhavesanā? Yo bhavesu bhavacchando bhavajjhosānaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā’’ti evaṃ vutto bhavagavesanarāgo **bhavesanā** nāma. ‘‘Tattha katamā brahmacariyesanā? Sassato lokoti vā…pe… neva hoti na nahoti tathāgato parammaraṇāti vā, yā evarūpā diṭṭhi diṭṭhigataṃ vipariyesaggāho, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā’’ti evaṃ vuttā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa gavesanadiṭṭhi **brahmacariyesanā** nāma. Na kevalañca bhavarāgadiṭṭhiyova, tadekaṭṭhaṃ kammampi esanāyeva. Vuttañhetaṃ ‘‘tattha katamā kāmesanā? Kāmarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati kāmesanā. Tattha katamā bhavesanā? Bhavarāgo tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati bhavesanā. Tattha katamā brahmacariyesanā? Antaggāhikā diṭṭhi tadekaṭṭhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ayaṃ vuccati brahmacariyesanā’’ti.

Vidhāsu ‘‘kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ paññavantaṃ vadantī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.95) ākārasaṇṭhānaṃ vidhā nāma. ‘‘Ekavidhena ñāṇavatthu duvidhena ñāṇavatthū’’tiādīsu (vibha. 751) koṭṭhāso. ‘‘Seyyohamasmīti vidhā’’tiādīsu (vibha. 920) māno vidhā nāma. Idha so adhippeto. Māno hi seyyādivasena vidahanato **vidhā**ti vuccati. **Seyyohamasmī**ti iminā seyyasadisahīnānaṃ vasena tayo mānā vuttā. Sadisahīnesupi eseva nayo.

Ayañhi **māno** nāma seyyassa tividho, sadisassa tividho, hīnassa tividhoti **navavidho** hoti. Tattha ‘‘seyyassa seyyohamasmī’’ti māno rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati.

Rājā hi raṭṭhena vā dhanavāhanehi vā ‘‘ko mayā sadiso atthī’’ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi sīladhutaṅgādīhi ‘‘ko mayā sadiso atthī’’ti etaṃ mānaṃ karoti. ‘‘Seyyassa sadisohamasmī’’ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi raṭṭhena vā dhanavāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇanti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi sīladhutaṅgādīhipi aññena bhikkhunā mayhaṃ kiṃ nānākaraṇanti etaṃ mānaṃ karoti. ‘‘Seyyassa hīnohamasmī’’ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanavāhanādīni vā nātisampannāni honti, so mayhaṃ rājāti vohāramukhamattameva, kiṃ rājā nāma ahanti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi appalābhasakkāro ahaṃ dhammakathiko bahussuto mahātheroti kathāmattakameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ kiṃ bahussuto kiṃ mahāthero yassa me lābhasakkāro natthīti etaṃ mānaṃ karoti.

‘‘Sadisassa seyyohamasmī’’ti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthīti vā mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti vā amaccoti nāmameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāhanti vā ete māne karoti.

‘‘Hīnassa seyyohamasmī’’ti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi, aññe jīvituṃ asakkontā kucchihetu dāsā jātā, ahaṃ pana paveṇīāgatattā seyyoti vā paveṇīāgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ kiṃ mayhaṃ nānākaraṇanti vā kucchivasenāhaṃ dāsabya upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi, kiṃ dāso nāma ahanti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusacaṇḍālādayopi ete māne karontiyeva.

Ettha ca seyyassa seyyohamasmīti, ca sadisassa sadisohamasmīti ca hīnassa hīnohamasmīti ca ime tayo mānā yāthāvamānā nāma arahattamaggavajjhā. Sesā cha mānā ayāthāvamānā nāma paṭhamamaggavajjhā.

Tayo addhāti tayo kālā. **Atīto addhā**tiādīsu dvepariyāyā suttantapariyāyo ca abhidhammapariyāyo ca. Suttantapariyāyena paṭisandhito pubbe **atīto addhā** nāma. Cutito pacchā **anāgato addhā** nāma. Saha cutipaṭisandhīhi tadantaraṃ **paccuppanno addhā** nāma. Abhidhammapariyāyena tīsu khaṇesu bhaṅgato uddhaṃ **atīto addhā** nāma. Uppādato pubbe **anāgato addhā** nāma. Khaṇattaye **paccuppanno addhā** nāma. Atītādibhedo ca nāma ayaṃ dhammānaṃ hoti, na kālassa. Atītādibhede pana dhamme upādāya idha paramatthato avijjamānopi kālo teneva vohārena vuttoti veditabbo.

Tayo antāti tayo koṭṭhāsā. ‘‘Kāyabandhanassa anto jīratī’’tiādīsu (cūḷava. 278) hi antoyeva anto. ‘‘Esevanto dukkhassā’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.51) parabhāgo anto. ‘‘Antamidaṃ, bhikkhave, jīvikāna’’nti (saṃ. ni. 3.80) ettha lāmakabhāvo anto. ‘‘Sakkāyo kho, āvuso, paṭhamo anto’’tiādīsu (a. ni. 6.61) koṭṭhāso anto. Idha koṭṭhāso adhippeto. **Sakkāyo**ti pañcupādānakkhandhā. **Sakkāyasamudayo**ti tesaṃ nibbattikā purimataṇhā. **Sakkāyanirodho**ti ubhinnaṃ appavattibhūtaṃ nibbānaṃ. Maggo pana nirodhādhigamassa upāyattā nirodhe gahite gahitovāti veditabbo.

Dukkhadukkhatāti dukkhabhūtā dukkhatā. Dukkhavedanāyetaṃ nāmaṃ. **Saṅkhāradukkhatā**ti saṅkhārabhāvena dukkhatā. Adukkhamasukhāvedanāyetaṃ nāmaṃ. Sā hi saṅkhatattā uppādajarābhaṅgapīḷitā, tasmā aññadukkhasabhāvavirahato saṅkhāradukkhatāti vuttā. **Vipariṇāmadukkhatā**ti vipariṇāme dukkhatā. Sukhavedanāyetaṃ nāmaṃ. Sukhassa hi vipariṇāme dukkhaṃ uppajjati, tasmā sukhaṃ vipariṇāmadukkhatāti vuttaṃ. Apica ṭhapetvā dukkhavedanaṃ sukhavedanañca sabbepi tebhūmakā dhammā ‘‘sabbe saṅkhārā dukkhā’’ti vacanato saṅkhāradukkhatāti veditabbā.

Micchattaniyatoti micchāsabhāvo hutvā niyato. Niyatamicchādiṭṭhiyā saddhiṃ ānantariyakammassetaṃ nāmaṃ. Sammāsabhāve niyato **sammattaniyato.** Catunnaṃ ariyamaggānametaṃ nāmaṃ. Na niyatoti **aniyato.** Avasesānaṃ dhammānametaṃ nāmaṃ.

Tayo tamāti ‘‘tamandhakāro sammoho avijjogho mahābhayo’’ti vacanato avijjā tamo nāma. Idha pana avijjāsīsena vicikicchā vuttā. **Ārabbhā**ti āgamma. **Kaṅkhatī**ti kaṅkhaṃ uppādeti. **Vicikicchatī**ti vicinanto kicchaṃ āpajjati, sanniṭṭhātuṃ na sakkoti. **Nādhimucchatī**ti tattha adhimucchituṃ na sakkoti. **Na sampasīdatī**ti taṃ ārabbha pasādaṃ āropetuṃ na sakkoti.

Arakkheyyānīti na rakkhitabbāni. Tīsu dvāresu paccekaṃ rakkhaṇakiccaṃ natthi, sabbāni satiyā eva rakkhitānīti dīpeti. **Natthi tathāgatassā**ti. ‘‘Idaṃ nāma me sahasā uppannaṃ kāyaduccaritaṃ, imāhaṃ yathā me paro na jānāti, tathā rakkhāmi, paṭicchādemī’’ti evaṃ rakkhitabbaṃ natthi tathāgatassa kāyaduccaritaṃ. Sesesupi eseva nayo. Kiṃ pana sesakhīṇāsavānaṃ kāyasamācārādayo aparisuddhāti? No aparisuddhā. Na pana tathāgatassa viya parisuddhā. Appassutakhīṇāsavo hi kiñcāpi lokavajjaṃ nāpajjati, paṇṇattiyaṃ pana akovidattā vihārakāraṃ kuṭikāraṃ sahagāraṃ sahaseyyanti evarūpā kāyadvāre āpattiyo āpajjati. Sañcarittaṃ padasodhammaṃ uttarichappañcavācaṃ bhūtārocananti evarūpā vacīdvāre āpattiyo āpajjati. Upanikkhittasādiyanavasena manodvāre rūpiyappaṭiggāhaṇāpattiṃ āpajjati, dhammasenāpatisadisassāpi hi khīṇāsavassa manodvāre saupārambhavasena manoduccaritaṃ uppajjati eva.

Cātumavatthusmiñhi pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ sāriputtamoggallānānaṃ paṇāmitakāle tesaṃ atthāya cātumeyyakehi sakyehi bhagavati khamāpite thero bhagavatā ‘‘kinti te sāriputta ahosi mayā bhikkhusaṅghe paṇāmite’’ti puṭṭho ahaṃ parisāya abyattabhāvena satthārā paṇāmito. Ito dāni paṭṭhāya paraṃ na ovadissāmīti cittaṃ uppādetvā āha ‘‘evaṃ kho me, bhante, ahosi bhagavatā bhikkhusaṅgho paṇāmito, appossukko dāni bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyutto viharissati, mayampi dāni appossukkā diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyuttā viharissāmā’’ti.

Athassa tasmiṃ manoduccarite upārambhaṃ āropento satthā āha – ‘‘āgamehi tvaṃ, sāriputta na kho te, sāriputta, punapi evarūpaṃ cittaṃ uppādetabba’’nti. Evaṃ paraṃ na ovadissāmi nānusāsissāmīti vitakkitamattampi therassa manoduccaritaṃ nāma jātaṃ. Bhagavato pana ettakaṃ nāma natthi, anacchariyañcetaṃ. Sabbaññutaṃ pattassa duccaritaṃ na bhaveyya. Bodhisattabhūmiyaṃ ṭhitassa chabbassāni padhānaṃ anuyuñjantassāpi panassa nāhosi. Udaracchaviyā piṭṭhikaṇṭakaṃ allīnāya ‘‘kālaṅkato samaṇo gotamo’’ti devatānaṃ vimatiyā uppajjamānāyapi ‘‘siddhattha kasmā kilamasi? Sakkā bhoge ca bhuñjituṃ puññāni ca kātu’’nti mārena pāpimatā vuccamānassa ‘‘bhoge bhuñjissāmī’’ti vitakkamattampi nuppajjati. Atha naṃ māro bodhisattakāle chabbassāni buddhakāle ekaṃ vassaṃ anubandhitvā kiñci vajjaṃ apassitvā idaṃ vatvā pakkāmi –

‘‘Sattavassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;
Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato’’ti. (su. ni. 448);

Apica aṭṭhārasannaṃ buddhadhammānaṃ vasenāpi bhagavato duccaritābhāvo veditabbo. **Aṭṭhārasa buddhadhammā** nāma natthi tathāgatassa kāyaduccaritaṃ, natthi vacīduccaritaṃ, natthi manoduccaritaṃ, atīte buddhassa appaṭihatañāṇaṃ, anāgate, paccuppanne buddhassa appaṭihatañāṇaṃ, sabbaṃ kāyakammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti, natthi chandassa hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi satiyā hāni, natthi davā, natthi ravā, natthi calitaṃ natthi sahasā, natthi abyāvaṭo mano, natthi akusalacittanti.

Kiñcanāti palibodhā. **Rāgo kiñcana**nti rāgo uppajjamāno satte bandhati palibundhati tasmā kiñcananti vuccati. Itaresupi dvīsu eseva nayo.

Aggīti anudahanaṭṭhena **aggi. Rāgaggī**ti rāgo uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā aggīti vuccati. Itaresupi eseva nayo. Tattha vatthūni ekā daharabhikkhunī cittalapabbatavihāre uposathāgāraṃ gantvā dvārapālarūpakaṃ olokayamānā ṭhitā. Athassā anto rāgo uppanno. Sā teneva jhāyitvā kālamakāsi. Bhikkhuniyo gacchamānā ‘‘ayaṃ daharā ṭhitā, pakkosatha, na’’nti āhaṃsu. Ekā gantvā kasmā ṭhitāsīti hatthe gaṇhi. Gahitamattā parivattitvā papatā. Idaṃ tāva rāgassa anudahanatāya vatthu. Dosassa pana anudahanatāya **manopadosikā** devā. Mohassa anudahanatāya **khiḍḍāpadosikā** devā daṭṭhabbā. Mohavasena hi tāsaṃ satisammoso hoti. Tasmā khiḍḍāvasena āhārakālaṃ ativattitvā kālaṅkaronti.

Āhuneyyaggītiādīsu āhunaṃ vuccati sakkāro, āhunaṃ arahantīti **āhuneyyā.** Mātāpitaro hi puttānaṃ bahūpakāratāya āhunaṃ arahanti. Tesu vippaṭipajjamānā puttā nirayādīsu nibbattanti. Tasmā kiñcāpi mātāpitaro nānudahanti, anudahanassa pana paccayā honti. Iti anudahanaṭṭhena āhuneyyaggīti vuccanti. Svāyamattho mittavindakavatthunā dīpetabbo –

Mittavindako hi mātarā ‘‘tāta, ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattiṃ dhammassavanaṃ suṇa, sahassaṃ te dassāmī’’ti vutto dhanalobhena uposathaṃ samādāya vihāraṃ gantvā idaṃ ṭhānaṃ akutobhayanti sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattiṃ niddāyitvā gharaṃ agamāsi. Mātā pātova yāguṃ pacitvā upanāmesi. So sahassaṃ gahetvāva pivi. Athassa etadahosi – ‘‘dhanaṃ saṃharissāmī’’ti. So nāvāya samuddaṃ pakkhanditukāmo ahosi. Atha naṃ mātā ‘‘tāta, imasmiṃ kule cattālīsakoṭidhanaṃ atthi, alaṃ gamanenā’’ti nivāresi. So tassā vacanaṃ anādiyitvā gacchati eva. Mātā purato aṭṭhāsi. Atha naṃ kujjhitvā ‘‘ayaṃ mayhaṃ purato tiṭṭhatī’’ti pādena paharitvā patitaṃ antaraṃ katvā agamāsi.

Mātā uṭṭhahitvā ‘‘mādisāya mātari evarūpaṃ kammaṃ katvā gatassa te gataṭṭhāne sukhaṃ bhavissatīti evaṃsaññī nāma tvaṃ puttā’’ti āha. Tassa nāvaṃ āruyha gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā ‘‘addhā ettha pāpapuriso atthi salākaṃ dethā’’ti āhaṃsu. Salākā diyyamānā tasseva tikkhattuṃ pāpuṇāti. Te tassa uḷumpaṃ datvā taṃ samudde pakkhipiṃsu. So ekaṃ dīpaṃ gantvā vimānapetīhi saddhiṃ sampattiṃ anubhavanto tāhi ‘‘purato purato mā agamāsī’’ti vuccamānopi taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ sampattiṃ passanto anupubbena khuracakkadharaṃ ekaṃ addasa. Tassa taṃ cakkaṃ padumapupphaṃ viya upaṭṭhāsi. So taṃ āha – ‘‘ambho, idaṃ tayā piḷandhitaṃ padumaṃ mayhaṃ dehī’’ti. ‘‘Na idaṃ sāmi padumaṃ, khuracakkaṃ eta’’nti. So ‘‘vañcesi maṃ, tvaṃ kiṃ mayā padumaṃ adiṭṭhapubba’’nti vatvā tvaṃ lohitacandanaṃ vilimpitvā piḷandhanaṃ padumapupphaṃ mayhaṃ na dātukāmoti āha. So cintesi ‘‘ayampi mayā katasadisaṃ kammaṃ katvā tassa phalaṃ anubhavitukāmo’’ti. Atha naṃ ‘‘handa re’’ti vatvā tassa matthake cakkaṃ pakkhipi. Tena vuttaṃ –

‘‘Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhāhipi ca soḷasa;
Soḷasāhi ca bāttiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;
Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake’’ti. (jā. 1.1.104).

Gahapatīti pana gehasāmiko vuccati. So mātugāmassa sayanavatthālaṅkārādianuppadānena bahūpakāro. Taṃ aticaranto mātugāmo nirayādīsu nibbattati, tasmā sopi purimanayeneva anudahanaṭṭhena gahapataggīti vutto.

Tattha vatthu – kassapabuddhassa kāle sotāpannassa upāsakassa bhariyā aticārinī ahosi. So taṃ paccakkhato disvā ‘‘kasmā tvaṃ evaṃ karosī’’ti āha. Sā ‘‘sacāhaṃ evarūpaṃ karomi, ayaṃ me sunakho viluppamāno khādatū’’ti vatvā kālaṅkatvā kaṇṇamuṇḍakadahe vemānikapetī hutvā nibbattā. Divā sampattiṃ anubhavati, rattiṃ dukkhaṃ. Tadā bārāṇasīrājā migavaṃ caranto araññaṃ pavisitvā anupubbena kaṇṇamuṇḍakadahaṃ sampatto tāya saddhiṃ sampattiṃ anubhavati. Sā taṃ vañcetvā rattiṃ dukkhaṃ anubhavati. So ñatvā ‘‘kattha nu kho gacchatī’’ti piṭṭhito piṭṭhito gantvā avidūre ṭhito kaṇṇamuṇḍakadahato nikkhamitvā taṃ ‘‘paṭapaṭa’’nti khādamānaṃ ekaṃ sunakhaṃ disvā asinā dvidhā chindi. Dve ahesuṃ. Puna chinne cattāro. Puna chinne aṭṭha. Puna chinne soḷasa ahesuṃ. Sā ‘‘kiṃ karosi sāmī’’ti āha. So ‘‘kiṃ ida’’nti āha. Sā ‘‘evaṃ akatvā kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsāhī’’ti āha. So tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyiṃsu. Taṃ divasaṃ tassā kammaṃ khīṇaṃ. Rājā vippaṭisārī hutvā gantuṃ āraddho. Sā ‘‘mayhaṃ, sāmi, kammaṃ khīṇaṃ mā agamā’’ti āha. Rājā asutvāva gato.

Dakkhiṇeyyaggīti ettha pana **dakkhiṇā**ti cattāro paccayā, bhikkhusaṅgho dakkhiṇeyyo. So gihīnaṃ tīsu saraṇesu pañcasu sīlesu dasasu sīlesu mātāpituupaṭṭhāne dhammikasamaṇabrāhmaṇaupaṭṭhāneti evamādīsu kalyāṇadhammesu niyojanena bahūpakāro, tasmiṃ micchāpaṭipannā gihī bhikkhusaṅghaṃ akkositvā paribhāsitvā nirayādīsu nibbattanti, tasmā sopi purimanayeneva anudahanaṭṭhena dakkhiṇeyyaggīti vutto. Imassa panatthassa vibhāvanatthaṃ vimānavatthusmiṃ revatīvatthu vitthāretabbaṃ.

‘‘Tividhena rūpasaṅgaho’’ti ettha **tividhenā**ti tīhi koṭṭhāsehi. **Saṅgaho**ti jātisañjātikiriyagaṇanavasena catubbidho saṅgaho. Tattha sabbe khattiyā āgacchantūtiādiko (ma. ni. 1.462) jātisaṅgaho. Sabbe kosalakātiādiko sañjātisaṅgaho. Sabbe hatthārohātiādiko kiriyasaṅgaho. Cakkhāyatanaṃ katamaṃ khandhagaṇanaṃ gacchatīti? Cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchatīti. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahitanti ayaṃ gaṇanasaṅgaho, so idha adhippeto. Tasmā tividhena rūpasaṅgahoti tīhi koṭṭhāsehi rūpagaṇanāti attho.

Sanidassanādīsu attānaṃ ārabbha pavattena cakkhuviññāṇasaṅkhātena saha nidassanenāti **sanidassanaṃ.** Cakkhupaṭihananasamatthato saha paṭighenāti **sappaṭighaṃ.** Taṃ atthato rūpāyatanameva. Cakkhuviññāṇasaṅkhātaṃ nāssa nidassananti **anidassanaṃ.** Sotādipaṭihananasamatthato saha paṭighenāti **sappaṭighaṃ.** Taṃ atthato cakkhāyatanādīni nava āyatanāni. Vuttappakāraṃ nāssa nidassananti **anidassanaṃ.** Nāssa paṭighoti **appaṭighaṃ.** Taṃ atthato ṭhapetvā dasāyatanāni avasesaṃ sukhumarūpaṃ.

Tayo saṅkhārāti sahajātadhamme ceva samparāye phaladhamme ca saṅkharonti rāsī karontīti saṅkhārā. Abhisaṅkharotīti abhisaṅkhāro. Puñño abhisaṅkhāro **puññābhisaṅkhāro.**

‘‘Tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā rūpāvacarā dānamayā sīlamayā bhāvanāmayā’’ti evaṃ vuttānaṃ aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusalamahācittacetanānaṃ, pañcannaṃ rūpāvacarakusalacetanānañcetaṃ adhivacanaṃ. Ettha ca dānasīlamayā aṭṭheva cetanā honti. Bhāvanāmayā terasāpi. Yathā hi paguṇaṃ dhammaṃ sajjhāyamāno ekaṃ dve anusandhiṃ gatopi na jānāti, pacchā āvajjanto jānāti, evameva kasiṇaparikammaṃ karontassa paguṇajjhānaṃ paccavekkhantassa ñāṇavippayuttāpi bhāvanā hoti. Tena vuttaṃ ‘‘bhāvanāmayā terasāpī’’ti.

Tattha dānamayādīsu ‘‘dānaṃ ārabbha dānamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, ayaṃ vuccati dānamayo puññābhisaṅkhāro. Sīlaṃ ārabbha, bhāvanaṃ ārabbha, bhāvanamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, ayaṃ vuccati bhāvanāmayo puññābhisaṅkhāro’’ti ayaṃ saṅkhepadesanā.

Cīvarādīsu pana catūsu paccayesu rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu annādīsu vā dasasu dānavatthūsu taṃ taṃ dentassa tesaṃ uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge, pariccāgakāle, pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattā cetanā dānamayā nāma. Sīlapūraṇatthāya pana pabbajissāmīti vihāraṃ gacchantassa, pabbajantassa manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā pabbajito vatamhi sādhu sādhūti āvajjantassa, pātimokkhaṃ saṃvarantassa, cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa, āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṃvarantassa, ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā sīlamayā nāma.

Paṭisambhidāyaṃ vuttena vipassanāmaggena ‘‘cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa… pe… manaṃ. Rūpe. Dhamme. Cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ. Cakkhusamphassaṃ…pe… manosamphassaṃ. Cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… manosamphassajaṃ vedanaṃ. Rūpasaññaṃ, jarāmaraṇaṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā bhāvanāmayā nāmā’’ti ayaṃ vitthārakathā.

Apuñño ca so abhisaṅkhāro cāti **apuññābhisaṅkhāro.** Dvādasaakusalacittasampayuttānaṃ cetanānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Vuttampi cetaṃ ‘‘tattha katamo apuññābhisaṅkhāro? Akusalacetanā kāmāvacarā, ayaṃ vuccati apuññābhisaṅkhāro’’ti. Āneñjaṃ niccalaṃ santaṃ vipākabhūtaṃ arūpameva abhisaṅkharotīti **āneñjābhisaṅkhāro.** Catunnaṃ arūpāvacarakusalacetanānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha ‘‘tattha katamo āneñjābhisaṅkhāro? Kusalacetanā arūpāvacarā, ayaṃ vuccati āneñjābhisaṅkhāro’’ti.

Puggalattike sattavidho purisapuggalo, tisso sikkhā sikkhatīti **sekkho.** Khīṇāsavo sikkhitasikkhattā puna na sikkhissatīti **asekkho.** Puthujjano sikkhāhi paribāhiyattā **nevasekkho nāsekkho.**

Therattike jātimahallako gihī **jātitthero** nāma. ‘‘Cattārome, bhikkhave, therakaraṇā dhammā. Idha, bhikkhave, thero sīlavā hoti, bahussuto hoti, catunnaṃ jhānānaṃ lābhī hoti, āsavānaṃ khayā bahussuto hoti, catunnaṃ jhānānaṃ lābhī hoti, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ime kho, bhikkhave, cattāro therakaraṇā dhammā’’ti (a. ni. 4.22). Evaṃ vuttesu dhammesu ekena vā anekehi vā samannāgato **dhammathero** nāma. Aññataro theranāmako bhikkhūti evaṃ theranāmako vā, yaṃ vā pana mahallakakāle pabbajitaṃ sāmaṇerādayo disvā thero theroti vadanti, ayaṃ **sammutithero** nāma.

Puññakiriyavatthūsu dānameva **dānamayaṃ.** Puññakiriyā ca sā tesaṃ tesaṃ ānisaṃsānaṃ vatthu cāti **puññakiriyavatthu.** Itaresupi dvīsu eseva nayo. Atthato pana pubbe vuttadānamayacetanādivaseneva saddhiṃ pubbabhāgaaparabhāgacetanāhi imāni tīṇi puññakiriyavatthūni veditabbāni. Ekamekañcettha pubbabhāgato paṭṭhāya kāyena karontassa kāyakammaṃ hoti. Tadatthaṃ vācaṃ nicchārentassa vacīkammaṃ. Kāyaṅgavācaṅgaṃ acopetvā manasā cintentassa manokammaṃ. Annādīni dentassa cāpi annadānādīni demīti vā dānapāramiṃ āvajjetvā vā dānakāle dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti. Vattasīse ṭhatvā dadato sīlamayaṃ. Khayato vayato sammasanaṃ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu hoti.

Aparānipi satta puññakiriyavatthūni apacitisahagataṃ puññakiriyavatthu, veyyāvaccasahagataṃ, pattānuppadānaṃ, pattabbhanumodanaṃ, desanāmayaṃ, savanamayaṃ, diṭṭhijugataṃ puññakiriyavatthūti. Tattha mahallakaṃ disvā paccuggamanapattacīvarappaṭiggahaṇaabhivādanamaggasampadānādivasena apacitisahagataṃ veditabbaṃ. Vuḍḍhatarānaṃ vattappaṭipattikaraṇavasena, gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhaṃ bhikkhuṃ disvā pattaṃ gahetvā gāme bhikkhaṃ samādapetvā upasaṃharaṇavasena, ‘‘gaccha bhikkhūnaṃ pattaṃ āharā’’ti sutvā vegena gantvā pattāharaṇādivasena ca veyyāvaccasahagataṃ veditabbaṃ. Cattāro paccaye datvā sabbasattānaṃ patti hotūti pavattanavasena pattānuppadānaṃ veditabbaṃ. Parehi dinnāya pattiyā sādhu suṭṭhūti anumodanāvasena pattabbhanumodanaṃ veditabbaṃ. Eko ‘‘evaṃ maṃ ‘dhammakathiko’ti jānissantī’’ti icchāya ṭhatvā lābhagaruko hutvā deseti, taṃ na mahapphalaṃ. Eko attano paguṇadhammaṃ apaccāsīsamāno paresaṃ deseti, idaṃ desanāmayaṃ puññakiriyavatthu nāma. Eko suṇanto ‘‘iti maṃ ‘saddho’ti jānissantī’’ti suṇāti, taṃ na mahapphalaṃ. Eko ‘‘evaṃ me mahapphalaṃ bhavissatī’’ti hitappharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti, idaṃ savanamayaṃ puññakiriyavatthu. Diṭṭhijugataṃ pana sabbesaṃ niyamalakkhaṇaṃ. Yaṃkiñci puññaṃ karontassa hi diṭṭhiyā ujubhāveneva mahapphalaṃ hoti.

Iti imesaṃ sattannaṃ puññakiriyavatthūnaṃ purimeheva tīhi saṅgaho veditabbo. Ettha hi apacitiveyyāvaccāni sīlamaye. Pattidānapattabbhanumodanāni dānamaye. Desanāsavanāni bhāvanāmaye. Diṭṭhijugataṃ tīsupi saṅgahaṃ gacchati.

Codanāvatthūnīti codanākāraṇāni. **Diṭṭhenā**ti maṃsacakkhunā vā dibbacakkhunā vā vītikkamaṃ disvā codeti. **Sutenā**ti pakatisotena vā dibbasotena vā parassa saddaṃ sutvā codeti. **Parisaṅkāya vā**ti diṭṭhaparisaṅkitena vā sutaparisaṅkitena vā mutaparisaṅkitena vā codeti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ vuttanayeneva veditabbo.

Kāmūpapattiyoti kāmūpasevanā kāmappaṭilābhā vā. **Paccupaṭṭhitakāmā**ti nibaddhakāmā nibaddhārammaṇā. **Seyyathāpi manussā**ti yathā manussā. Manussā hi nibaddheyeva vatthusmiṃ vasaṃ vattenti. Yattha paṭibaddhacittā honti, satampi sahassampi datvā mātugāmaṃ ānetvā nibaddhabhogaṃ bhuñjanti. **Ekacce devā** nāma catudevalokavāsino. Tepi nibaddhavatthusmiṃyeva vasaṃ vattenti. **Ekacce vinipātikā** nāma nerayike ṭhapetvā avasesā macchakacchapādayopi hi nibaddhavatthusmiṃyeva vasaṃ vattenti. Maccho attano macchiyā kacchapo kacchapiyāti. **Nimminitvā nimminitvā**ti nīlapītādivasena yādisaṃ yādisaṃ attano rūpaṃ icchanti, tādisaṃ tādisaṃ nimminitvā āyasmato anuruddhassa purato manāpakāyikā devatā viya. **Nimmānaratī**ti evaṃ sayaṃ nimmite nimmite nimmāne rati etesanti nimmānaratī. **Paranimmitakāmā**ti parehi nimmitakāmā. Tesañhi manaṃ ñatvā pare yathārucitaṃ kāmabhogaṃ nimminanti, te tattha vasaṃ vattenti. Kathaṃ parassa manaṃ jānantīti? Pakatisevanavasena. Yathā hi kusalo sūdo rañño bhuñjantassa yaṃ yaṃ so bahuṃ gaṇhāti, taṃ taṃ tassa ruccatīti jānāti, evaṃ pakatiyā abhirucitārammaṇaṃ ñatvā tādisakaṃyeva nimminanti. Te tattha vasaṃ vattenti, methunaṃ sevanti. Keci pana therā ‘‘hasitamattena olokitamattena āliṅgitamattena ca tesaṃ kāmakiccaṃ ijjhatī’’ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘etaṃ pana natthī’’ti paṭikkhittaṃ. Na hi kāyena aphusantassa phoṭṭhabbaṃ kāmakiccaṃ sādheti. Channampi hi kāmāvacarānaṃ kāmā pākatikā eva. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Cha ete kāmāvacarā, sabbakāmasamiddhino;
> Sabbesaṃ ekasaṅkhātaṃ, āyu bhavati kittaka’’nti. (vibha. 1023);

Sukhūpapattiyoti sukhappaṭilābhā. **Uppādetvā uppādetvā sukhaṃ viharantī**ti te heṭṭhā paṭhamajjhānasukhaṃ nibbattetvā upari vipākajjhānasukhaṃ anubhavantīti attho. **Sukhena abhisannā**ti dutiyajjhānasukhena tintā. **Parisannā**ti samantato tintā. **Paripūrā**ti paripuṇṇā. **Paripphuṭā**ti tasseva vevacanaṃ. Idampi vipākajjhānasukhameva sandhāya vuttaṃ. **Ahosukhaṃ ahosukha**nti tesaṃ kira bhavalobho mahā uppajjati. Tasmā kadāci karahaci evaṃ udānaṃ udānenti. **Santamevā**ti paṇītameva. **Tusitā**ti tato uttariṃ sukhassa apatthanato santuṭṭhā hutvā. **Sukhaṃ paṭivedentī**ti tatiyajjhānasukhaṃ anubhavanti.

Sekkhā paññāti satta ariyapaññā. Arahato paññā **asekkhā.** Avasesā paññā **nevasekkhānāsekkhā.**

Cintāmayādīsu ayaṃ vitthāro – ‘‘tattha katamā cintāmayā paññā? Yogavihitesu vā kammāyatanesu yogavihitesu vā sippāyatanesu yogavihitesu vā vijjāṭṭhānesu kammassakataṃ vā saccānulomikaṃ vā rūpaṃ aniccanti vā…pe… viññāṇaṃ aniccanti vā yaṃ evarūpaṃ anulomikaṃ khantiṃ diṭṭhiṃ ruciṃ muttiṃ pekkhaṃ dhammanijjhānakkhantiṃ parato asutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati **cintāmayā paññā.** Tattha katamā sutamayā paññā? Yogavihitesu vā kammāyatanesu…pe… dhammanijjhānakkhantiṃ parato sutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati **sutamayā paññā.** (Tattha katamā bhāvanāmayā paññā?) Sabbāpi samāpannassa paññā **bhāvanāmayā paññā**’’ti (vibha. 768-69).

Sutāvudhanti sutameva āvudhaṃ. Taṃ atthato tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ. Tañhi nissāya bhikkhu paññāvudhaṃ nissāya sūro yodho avikampamāno mahākantāraṃ viya saṃsārakantāraṃ atikkamati avihaññamāno. Teneva vuttaṃ – ‘‘sutāvudho, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ pariharatī’’ti (a. ni. 7.67).

Pavivekāvudhanti ‘‘kāyaviveko cittaviveko upadhiviveko’’ti ayaṃ tividhopi vivekova āvudhaṃ. Tassa nānākaraṇaṃ kāyaviveko vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ. Cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ. Imasmiñhi tividhe viveke abhirato, na kutoci bhāyati. Tasmā ayampi avassayaṭṭhena āvudhanti vutto. Lokiyalokuttarapaññāva āvudhaṃ **paññāvudhaṃ.** Yassa sā atthi, so na kutoci bhāyati, na cassa koci bhāyati. Tasmā sāpi avassayaṭṭheneva āvudhanti vuttā.

Anaññātaññassāmītindriyanti ito pubbe anaññātaṃ aviditaṃ dhammaṃ jānissāmīti paṭipannassa uppannaṃ indriyaṃ. Sotāpattimaggañāṇassetaṃ adhivacanaṃ. **Aññindriya**nti aññābhūtaṃ ājānanabhūtaṃ indriyaṃ. Sotāpattiphalato paṭṭhāya chasu ṭhānesu ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ. **Aññātāvindriya**nti aññātāvīsu jānanakiccapariyosānappattesu dhammesu indriyaṃ. Arahattaphalañāṇassetaṃ adhivacanaṃ.

Maṃsacakkhu cakkhupasādo. **Dibbacakkhu** ālokanissitaṃ ñāṇaṃ. **Paññācakkhu** lokiyalokuttarapaññā.

Adhisīlasikkhādīsu adhisīlañca taṃ sikkhitabbato sikkhā cāti **adhisīlasikkhā.** Itarasmiṃ dvayepi eseva nayo. Tattha sīlaṃ adhisīlaṃ, cittaṃ adhicittaṃ, paññā adhipaññāti ayaṃ pabhedo veditabbo –

Sīlaṃ nāma pañcasīladasasīlāni, pātimokkhasaṃvaro **adhisīlaṃ** nāma. Aṭṭha samāpattiyo cittaṃ, vipassanāpādakajjhānaṃ **adhicittaṃ.** Kammassakatañāṇaṃ paññā, vipassanāpaññā **adhipaññā.** Anuppannepi hi buddhuppāde pavattatīti pañcasīladasasīlāni sīlameva, pātimokkhasaṃvarasīlaṃ buddhuppādeyeva pavattatīti adhisīlaṃ. Cittapaññāsupi eseva nayo. Apica nibbānaṃ patthayantena samādinnaṃ pañcasīlampi dasasīlampi adhisīlameva. Samāpannā aṭṭha samāpattiyopi adhicittameva. Sabbaṃ vā lokiyaṃ sīlameva, lokuttaraṃ adhisīlaṃ. Cittapaññāsupi eseva nayo.

Bhāvanāsu khīṇāsavassa pañcadvārikakāyo **kāyabhāvanā** nāma. Aṭṭha samāpattiyo **cittabhāvanā** nāma. Arahattaphalapaññā **paññābhāvanā** nāma. Khīṇāsavassa hi ekanteneva pañcadvārikakāyo subhāvito hoti. Aṭṭha samāpattiyo cassa na aññesaṃ viya dubbalā, tasseva ca paññā bhāvitā nāma hoti paññāvepullapattiyā. Tasmā evaṃ vuttaṃ.

Anuttariyesu vipassanā **dassanānuttariyaṃ** maggo **paṭipadānussariyaṃ.** Phalaṃ **vimuttānuttariyaṃ.** Phalaṃ vā dassanānuttariyaṃ. Maggo paṭipadānuttariyaṃ. Nibbānaṃ vimuttānuttariyaṃ. Nibbānaṃ vā dassanānuttariyaṃ, tato uttariñhi daṭṭhabbaṃ nāma natthi. Maggo paṭipadānuttariyaṃ. Phalaṃ vimuttānuttariyaṃ. **Anuttariya**nti uttamaṃ jeṭṭhakaṃ.

Samādhīsu paṭhamajjhānasamādhi **savitakkasavicāro.** Pañcakanayena dutiyajjhānasamādhi **avitakkavicāramatto.** Seso **avitakkaavicāro.**

Suññatādīsu tividhā kathā āgamanato, saguṇato, ārammaṇatoti. Āgamanato nāma eko bhikkhu anattato abhinivisitvā anattato disvā anattato vuṭṭhāti, tassa vipassanā **suññatā** nāma hoti. Kasmā? Asuññatattakārakānaṃ kilesānaṃ abhāvā. Vipassanāgamanena maggasamādhi suññato nāma hoti. Maggāgamanena phalasamādhi suññato nāma. Aparo aniccato abhinivisitvā aniccato disvā aniccato vuṭṭhāti. Tassa vipassanā animittā nāma hoti. Kasmā? Nimittakārakakilesābhāvā. Vipassanāgamanena maggasamādhi **animitto** nāma hoti. Maggāgamanena phalaṃ animittaṃ nāma. Aparo dukkhato abhinivisitvā dukkhato disvā dukkhato vuṭṭhāti, tassa vipassanā **appaṇihitā** nāma hoti. Kasmā? Paṇidhikārakakilesābhāvā. Vipassanāgamanena maggasamādhi appaṇihito nāma. Maggāgamanena phalaṃ appaṇihitaṃ nāmāti ayaṃ **āgamanato** kathā. Maggasamādhi pana rāgādīhi suññatattā suññato, rāganimittādīnaṃ abhāvā animitto, rāgapaṇidhiādīnaṃ abhāvā appaṇihitoti ayaṃ **saguṇato** kathā. Nibbānaṃ rāgādīhi suññatattā rāgādinimittapaṇidhīnañca abhāvā suññatañceva animittañca appaṇihitañca. Tadārammaṇo maggasamādhi suññato animitto appaṇihito. Ayaṃ **ārammaṇato** kathā.

Soceyyānīti sucibhāvakarā soceyyappaṭipadā dhammā. Vitthāro panettha ‘‘tattha katamaṃ **kāyasoceyyaṃ?** Pāṇātipātā veramaṇī’’tiādinā nayena vuttānaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena veditabbo.

Moneyyānīti munibhāvakarā moneyyappaṭipadā dhammā. Tesaṃ vitthāro ‘‘tattha katamaṃ **kāyamoneyyaṃ?** Tividhakāyaduccaritassa pahānaṃ kāyamoneyyaṃ, tividhaṃ kāyasucaritaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyārammaṇe ñāṇaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyapariññā kāyamoneyyaṃ, kāyapariññāsahagato maggo kāyamoneyyaṃ, kāyasmiṃ chandarāgappahānaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyasaṅkhāranirodhā catutthajjhānasamāpatti kāyamoneyyaṃ. Tattha katamaṃ **vacīmoneyyaṃ?** Catubbidhavacīduccaritassa pahānaṃ vacīmoneyyaṃ, catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ vacīmoneyyaṃ, vācārammaṇe ñāṇaṃ vacīmoneyyaṃ vācāpariññā vacīmoneyyaṃ pariññāsahagato maggo, vācāya chandarāgappahānaṃ, vacīsaṅkhāranirodhā dutiyajjhānasamāpatti vacīmoneyyaṃ. Tattha katamaṃ **manomoneyyaṃ?** Tividhamanoduccaritassa pahānaṃ manomoneyyaṃ, tividhaṃ manosucaritaṃ manomoneyyaṃ, manārammaṇe ñāṇaṃ manomoneyyaṃ, manopariññā manomoneyyaṃ. Pariññāsahagato maggo, manasmiṃ chandarāgappahānaṃ, cittasaṅkhāranirodhā saññāvedayitanirodhasamāpatti manomoneyya’’nti (mahāni. 14).

Kosallesu **āyo**ti vuḍḍhi. **Apāyo**ti avuḍḍhi. Tassa tassa kāraṇaṃ **upāyo.** Tesaṃ pajānanā kosallaṃ. Vitthāro pana vibhaṅge vuttoyeva.

Vuttañhetaṃ – ‘‘tattha katamaṃ āyakosallaṃ? Ime dhamme manasikaroto anuppannā ceva akusalā dhammā nuppajjanti, uppannā ca akusalā dhammā nirujjhanti. Ime vā pana me dhamme manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjanti, uppannā ca kusalā dhammā bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattantīti, yā tattha paññā pajānanā…pe… sammādiṭṭhi. Idaṃ vuccati āyakosallaṃ. Tattha katamaṃ apāyakosallaṃ? Ime dhamme manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā na uppajjanti, uppannā ca kusalā dhammā nirujjhanti. Ime vā pana me dhamme manasikaroto anuppannā ceva akusalā dhammā uppajjanti, uppannā ca akusalā dhammā bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattantīti, yā tattha paññā pajānanā…pe… sammādiṭṭhi. Idaṃ vuccati apāyakosallaṃ. Sabbāpi tatrupāyā paññā upāyakosalla’’nti (vibha. 771). Idaṃ pana accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanatthaṃ ṭhānuppattiyā kāraṇajānanavaseneva veditabbaṃ.

Madāti majjanākāravasena pavattamānā. Tesu ‘‘ahaṃ nirogo saṭṭhi vā sattati vā vassāni atikkantāni, na me harītakīkhaṇḍampi khāditapubbaṃ, ime panaññe asukaṃ nāma ṭhānaṃ rujjati, bhesajjaṃ khādāmāti vicaranti, ko añño mādiso nirogo nāmā’’ti evaṃ mānakaraṇaṃ **ārogyamado.** ‘‘Mahallakakāle puññaṃ karissāma, daharamha tāvā’’ti yobbane ṭhatvā mānakaraṇaṃ **yobbanamado.** ‘‘Ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi; sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmī’’ti evaṃ mānakaraṇaṃ **jīvitamado.**

Ādhipateyyesu adhipatito āgataṃ ādhipateyyaṃ. ‘‘Ettakomhi sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā, na me etaṃ patirūpa’’nti evaṃ attānaṃ adhipattiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pāpassa akaraṇaṃ **attādhipateyyaṃ** nāma. Lokaṃ adhipatiṃ katvā akaraṇaṃ **lokādhipateyyaṃ** nāma. Lokuttaradhammaṃ adhipatiṃ katvā akaraṇaṃ **dhammādhipateyyaṃ** nāma.

Kathāvatthūnīti kathākāraṇāni. **Atītaṃ vā addhāna**nti atītaṃ dhammaṃ, atītakkhandheti attho. Apica ‘‘yaṃ, bhikkhave, rūpaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ, ‘ahosī’ti tassa saṅkhā, ‘ahosī’ti tassa paññatti ‘ahosī’ti tassa samaññā, na tassa saṅkhā ‘atthī’ti, na tassa saṅkhā ‘bhavissatī’ti (saṃ. ni. 3.62) evaṃ āgatena niruttipathasuttenapettha attho dīpetabbo.

Vijjāti tamavijjhanaṭṭhena vijjā. Viditakaraṇaṭṭhenāpi vijjā. Pubbenivāsānussatiñāṇañhi uppajjamānaṃ pubbenivāsaṃ chādetvā ṭhitaṃ tamaṃ vijjhati, pubbenivāsañca viditaṃ karotīti vijjā. Cutūpapātañāṇaṃ cutipaṭisandhicchādakaṃ tamaṃ vijjhati, tañca viditaṃ karotīti vijjā. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ catusaccacchādakaṃ tamaṃ vijjhati, catusaccadhammañca viditaṃ karotīti vijjā.

Vihāresu aṭṭha samāpattiyo **dibbo vihāro.** Catasso appamaññā **brahmā vihāro.** Phalasamāpatti **ariyo vihāro.**

Pāṭihāriyāni kevaṭṭasutte vitthāritāneva.

‘‘Ime kho, āvuso’’tiādīsu vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti samasaṭṭhiyā tikānaṃ vasena asītisatapañhe kathento thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Tikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavaṇṇanā

306. Iti tikavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni catukkavasena dassetuṃ puna desanaṃ ārabhi. Tattha ‘‘satipaṭṭhānacatukkaṃ’’ pubbe vitthāritameva.

Sammappadhānacatukke **chandaṃ janetī**ti ‘‘yo chando chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando’’ti evaṃ vuttaṃ kattukamyataṃ janeti. **Vāyamatī**ti vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti vīriyaṃ janeti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti cittaṃ upatthambheti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana sammappadhānavibhaṅge āgatoyeva.

Iddhipādesu chandaṃ nissāya pavatto samādhi **chandasamādhi.** Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā. Samannāgata**nti tehi dhammehi upetaṃ. Iddhiyā pādaṃ, iddhibhūtaṃ vā pādanti **iddhipādaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana iddhipādavibhaṅge āgato eva. Visuddhimagge panassa attho dīpito. Jhānakathāpi visuddhimagge vitthāritāva.

307. **Diṭṭhadhammasukhavihārāyā**ti imasmiṃyeva attabhāve sukhavihāratthāya. Idha phalasamāpattijhānāni, khīṇāsavassa aparabhāge nibbattitajhānāni ca kathitāni.

Ālokasaññaṃ manasikarotīti divā vā rattiṃ vā sūriyacandapajjotamaṇiādīnaṃ ālokaṃ ālokoti manasikaroti. **Divāsaññaṃ adhiṭṭhātī**ti evaṃ manasi katvā divātisaññaṃ ṭhapeti. **Yathā divā tathā ratti**nti yathā divā diṭṭho āloko, tatheva taṃ rattiṃ manasikaroti. **Yathā rattiṃ tathā divā**ti yathā rattiṃ āloko diṭṭho, evameva divā manasikaroti. **Iti vivaṭena cetasā**ti evaṃ apihitena cittena. **Apariyonaddhenā**ti samantato anaddhena. **Sappabhāsa**nti saobhāsaṃ. **Ñāṇadassanapaṭilābhāyā**ti ñāṇadassanapaṭilābhatthāya. Iminā kiṃ kathitaṃ? Middhavinodanaāloko kathito parikammaāloko vā. Iminā kiṃ kathitaṃ hoti? Khīṇāsavassa dibbacakkhuñāṇaṃ. Tasmiṃ vā āgatepi anāgatepi pādakajjhānasamāpattimeva sandhāya ‘‘sappabhāsaṃ cittaṃ bhāvetī’’ti vuttaṃ.

Satisampajaññāyāti sattaṭṭhānikassa satisampajaññassa atthāya. **Viditā vedanā uppajjantī**tiādīsu khīṇāsavassa vatthu viditaṃ hoti ārammaṇaṃ viditaṃ vatthārammaṇaṃ viditaṃ. Vatthārammaṇaviditatāya evaṃ vedanā uppajjanti, evaṃ tiṭṭhanti, evaṃ nirujjhanti. Na kevalañca vedanā eva idha vuttā saññādayopi, avuttā cetanādayopi, viditā ca uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca nirujjhanti ca. Api ca vedanāya uppādo vidito hoti, upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Avijjāsamudayā vedanāsamudayo, taṇhāsamudayā kammasamudayo, phassasamudayā vedanāyasamudayo. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa samudayaṃ passati. Evaṃ vedanāya uppādo vidito hoti. Kathaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti? Aniccato manasikaroto khayatūpaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Dukkhato manasikaroto bhayatūpaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Anattato manasikaroto suññatūpaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Evaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti, khayato bhayato suññato jānāti. Kathaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti? Avijjānirodhā vedanānirodho.…Pe… evaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Imināpi nayenettha attho veditabbo.

Iti rūpantiādi vuttanayameva. **Ayaṃ āvuso samādhibhāvanā**ti ayaṃ āsavānaṃ khayañāṇassa pādakajjhānasamādhibhāvanā.

308. **Appamaññā**ti pamāṇaṃ agahetvā anavasesapharaṇavasena appamaññāva. Anupadavaṇṇanā pana bhāvanāsamādhividhānañca etāsaṃ visuddhimagge vitthāritameva. Arūpakathāpi visuddhimagge vitthāritāva.

Apassenānīti apassayāni. **Saṅkhāyā**ti ñāṇena ñatvā. **Paṭisevatī**ti ñāṇena ñatvā sevitabbayuttakameva sevati. Tassa ca vitthāro ‘‘paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paribhuñjatī’’tiādinā nayena veditabbo. **Saṅkhāyekaṃ adhivāsetī**ti ñāṇena ñatvā adhivāsetabbayuttakameva adhivāseti. Vitthāro panettha ‘‘paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassā’’tiādinā nayena veditabbo. **Parivajjetī**ti ñāṇena ñatvā parivajjetuṃ yuttameva parivajjeti. Tassa vitthāro ‘‘paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetī’’tiādinā nayena veditabbo. **Vinodetī**ti ñāṇena ñatvā vinodetabbameva vinodeti, nudati nīharati anto pavisituṃ na deti. Tassa vitthāro ‘‘uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’tiādinā nayena veditabbo.

Ariyavaṃsacatukkavaṇṇanā

309. **Ariyavaṃsā**ti ariyānaṃ vaṃsā. Yathā hi khattiyavaṃso, brāhmaṇavaṃso, vessavaṃso, suddavaṃso, samaṇavaṃso, kulavaṃso, rājavaṃso, evaṃ ayampi aṭṭhamo ariyavaṃso ariyatanti ariyapaveṇī nāma hoti. So kho panāyaṃ ariyavaṃso imesaṃ vaṃsānaṃ mūlagandhādīnaṃ kāḷānusāritagandhādayo viya aggamakkhāyati. Ke pana te ariyā yesaṃ ete vaṃsāti? Ariyā vuccanti buddhā ca paccekabuddhā ca tathāgatasāvakā ca, etesaṃ ariyānaṃ vaṃsāti **ariyavaṃsā.** Ito pubbe hi satasahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake taṇhaṅkaro medhaṅkaro saraṇaṅkaro dīpaṅkaroti cattāro buddhā uppannā, te ariyā, tesaṃ ariyānaṃ vaṃsāti ariyavaṃsā. Tesaṃ buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā koṇḍañño nāma buddho uppanno…pe… imasmiṃ kappe kakusandho, koṇāgamano, kassapo, amhākaṃ bhagavā gotamoti cattāro buddhā uppannā. Tesaṃ ariyānaṃ vaṃsāti ariyavaṃsā. Apica atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbabuddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ vaṃsāti ariyavaṃsā. Te kho panete **aggaññā** aggāti jānitabbā. **Rattaññā** dīgharattaṃ pavattāti jānitabbā. **Vaṃsaññā** vaṃsāti jānitabbā.

Porāṇāti na adhunuppattikā. **Asaṃkiṇṇā** avikiṇṇā anapanītā. **Asaṃkiṇṇapubbā** atītabuddhehi na saṃkiṇṇapubbā. ‘‘Kiṃ imehī’’ti na apanītapubbā? **Na saṅkīyantī**ti idānipi na apanīyanti. **Na saṅkīyissantī**ti anāgatabuddhehipi na apanīyissanti, ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi appaṭikuṭṭhā, samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi aninditā agarahitā.

Santuṭṭho hotīti paccayasantosavasena santuṭṭho hoti. **Itarītarena cīvarenā**ti thūlasukhumalūkhapaṇītathirajiṇṇānaṃ yena kenaci. Atha kho yathāladdhādīnaṃ itarītarena yena kenaci santuṭṭho hotīti attho. Cīvarasmiñhi tayo santosā – yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Tesaṃ vitthārakathā sāmaññaphale vuttanayeneva veditabbā. Ime tayo santose sandhāya ‘‘santuṭṭho hoti, itarītarena yathāladdhādīsu yena kenaci cīvarena santuṭṭho hotī’’ti vuttaṃ.

Ettha ca cīvaraṃ jānitabbaṃ, cīvarakkhettaṃ jānitabbaṃ, paṃsukūlaṃ jānitabbaṃ, cīvarasantoso jānitabbo, cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni. Tattha **cīvaraṃ jānitabba**nti khomādīni cha cīvarāni dukūlādīni cha anulomacīvarāni jānitabbāni. Imāni dvādasa kappiyacīvarāni. Kusacīraṃ vākacīraṃ phalakacīraṃ kesakambalaṃ vāḷakambalaṃ potthako cammaṃ ulūkapakkhaṃ rukkhadussaṃ latādussaṃ erakadussaṃ kadalidussaṃ veḷudussanti evamādīni pana akappiyacīvarāni. **Cīvarakkhetta**nti ‘‘saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena paṃsukūlaṃ vā’’ti evaṃ uppajjanato cha khettāni, aṭṭhannañca mātikānaṃ vasena **aṭṭha khettāni** jānitabbāni. **Paṃsukūla**nti sosānikaṃ, pāpaṇikaṃ, rathiyaṃ saṅkārakūṭakaṃ, sotthiyaṃ, sinānaṃ, titthaṃ, gatapaccāgataṃ, aggidaḍḍhaṃ, gokhāyitaṃ upacikakhāyitaṃ, undūrakhāyitaṃ, antacchinnaṃ, dasācchinnaṃ, dhajāhaṭaṃ, thūpaṃ, samaṇacīvaraṃ, sāmuddiyaṃ, ābhisekiyaṃ, panthikaṃ, vātāhaṭaṃ, iddhimayaṃ, devadattiyanti tevīsati paṃsukūlāni veditabbāni.

Ettha ca **sotthiya**nti gabbhamalaharaṇaṃ. **Gatapaccāgata**nti matakasarīraṃ pārupitvā susānaṃ netvā ānītacīvaraṃ. **Dhajāhaṭa**nti dhajaṃ ussāpetvā tato ānītaṃ. **Thūpa**nti vammike pūjitacīvaraṃ. **Sāmuddiya**nti samuddavīcīhi thalaṃ pāpitaṃ. **Panthika**nti panthaṃ gacchantehi corabhayena pāsāṇehi koṭṭetvā pārutacīvaraṃ. **Iddhimaya**nti ehibhikkhucīvaraṃ. Sesaṃ pākaṭameva.

Cīvarasantosoti vīsati cīvarasantosā, vitakkasantoso, gamanasantoso, pariyesanasantoso, paṭilābhasantoso, mattappaṭiggahaṇasantoso, loluppavivajjanasantoso, yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantoso, udakasantoso, dhovanasantoso, karaṇasantoso, parimāṇasantoso, suttasantoso, sibbanasantoso, rajanasantoso, kappasantoso, paribhogasantoso, sannidhiparivajjanasantoso, vissajjanasantosoti.

Tattha sādakabhikkhunā temāsaṃ nibaddhavāsaṃ vasitvā ekamāsamattaṃ vitakketuṃ vaṭṭati. So hi pavāretvā cīvaramāse cīvaraṃ karoti. Paṃsukūliko aḍḍhamāseneva karoti. Iti māsaḍḍhamāsamattaṃ vitakkanaṃ vitakkasantoso. Vitakkasantosena pana santuṭṭhena bhikkhunā pācīnakkhaṇḍarājivāsikapaṃsukūlikattherasadisena bhavitabbaṃ.

Thero kira cetiyapabbatavihāre cetiyaṃ vandissāmīti āgato cetiyaṃ vanditvā cintesi ‘‘mayhaṃ cīvaraṃ jiṇṇaṃ bahūnaṃ vasanaṭṭhāne labhissāmī’’ti. So mahāvihāraṃ gantvā saṅghattheraṃ disvā vasanaṭṭhānaṃ pucchitvā tattha vuttho punadivase cīvaraṃ ādāya āgantvā theraṃ vandi. Thero kiṃ āvusoti āha. Gāmadvāraṃ, bhante, gamissāmīti. Ahampāvuso, gamissāmīti. Sādhu, bhanteti gacchanto mahābodhidvārakoṭṭhake ṭhatvā puññavantānaṃ vasanaṭṭhāne manāpaṃ labhissāmīti cintetvā aparisuddho me vitakkoti tatova paṭinivatti. Punadivase ambaṅgaṇasamīpato, punadivase mahācetiyassa uttaradvārato, tatheva paṭinivattitvā catutthadivase therassa santikaṃ agamāsi. Thero imassa bhikkhuno vitakko na parisuddho bhavissatīti cīvaraṃ gahetvā tena saddhiṃyeva pañhaṃ pucchamāno gāmaṃ pāvisi. Tañca rattiṃ eko manusso uccārapalibuddho sāṭakeyeva vaccaṃ katvā taṃ saṅkāraṭṭhāne chaḍḍesi. **Paṃsukūlikatthero** taṃ nīlamakkhikāhi samparikiṇṇaṃ disvā añjaliṃ paggahesi. Mahāthero ‘‘kiṃ, āvuso, saṅkāraṭṭhānassa añjaliṃ paggaṇhāsī’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhante, saṅkāraṭṭhānassa añjaliṃ paggaṇhāmi, mayhaṃ pitu dasabalassa paggaṇhāmi, puṇṇadāsiyā sarīraṃ pārupitvā chaḍḍitaṃ paṃsukūlaṃ tumbamatte pāṇake vidhunitvā susānato gaṇhantena dukkaraṃ kataṃ, bhante’’ti. Mahāthero ‘‘parisuddho vitakko paṃsukūlikassā’’ti cintesi. Paṃsukūlikattheropi tasmiṃyeva ṭhāne ṭhito vipassanaṃ vaḍḍhetvā tīṇi phalāni patto taṃ sāṭakaṃ gahetvā cīvaraṃ katvā pārupitvā pācīnakkhaṇḍarājiṃ gantvā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi.

Cīvaratthāya gacchantassa pana ‘‘kattha labhissāmī’’ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gamanaṃ **gamanasantoso** nāma.

Pariyesantassa pana yena vā tena vā saddhiṃ apariyesitvā lajjiṃ pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā pariyesanaṃ **pariyesanasantoso** nāma.

Evaṃ pariyesantassa āhariyamānaṃ cīvaraṃ dūrato disvā ‘‘etaṃ manāpaṃ bhavissati, etaṃ amanāpa’’nti evaṃ avitakketvā thūlasukhumādīsu yathāladdheneva santussanaṃ **paṭilābhasantoso** nāma.

Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpi ‘‘ettakaṃ dupaṭṭassa bhavissati, ettakaṃ ekapaṭṭassā’’ti attano pahonakamatteneva santussanaṃ **mattappaṭiggahaṇasantoso** nāma.

Cīvaraṃ pariyesantassa pana ‘‘asukassa gharadvāre manāpaṃ labhissāmī’’ti acintetvā dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanasantoso** nāma.

Lūkhapaṇītesu yena kenaci yāpetuṃ sakkontassa yathāladdheneva yāpanaṃ **yathālābhasantoso** nāma.

Attano thāmaṃ jānitvā yena yāpetuṃ sakkoti, tena yāpanaṃ **yathābalasantoso** nāma.

Manāpaṃ aññassa datvā attano yena kenaci yāpanaṃ **yathāsāruppasantoso** nāma.

‘‘Kattha udakaṃ manāpaṃ, kattha amanāpa’’nti avicāretvā yena kenaci dhovanupagena udakena dhovanaṃ **udakasantoso** nāma. Paṇḍumattikagerukapūtipaṇṇarasakiliṭṭhāni pana udakāni vajjetuṃ vaṭṭati.

Dhovantassa pana muggarādīhi apaharitvā hatthehi madditvā dhovanaṃ **dhovanasantoso** nāma. Tathā asujjhantaṃ paṇṇāni pakkhipitvā tāpitaudakenāpi dhovituṃ vaṭṭati.

Evaṃ dhovitvā karontassa idaṃ thūlaṃ, idaṃ sukhumanti akopetvā pahonakanīhāreneva karaṇaṃ **karaṇasantoso** nāma.

Timaṇḍalappaṭicchādanamattasseva karaṇaṃ **parimāṇasantoso** nāma.

Cīvarakaraṇatthāya pana manāpasuttaṃ pariyesissāmīti avicāretvā rathikādīsu vā devaṭṭhāne vā āharitvā pādamūle vā ṭhapitaṃ yaṃkiñcideva suttaṃ gahetvā karaṇaṃ **suttasantoso** nāma.

Kusibandhanakāle pana aṅgulamatte sattavāre na vijjhitabbaṃ, evaṃ karontassa hi yo bhikkhu sahāyo na hoti, tassa vattabhedopi natthi. Tivaṅgulamatte pana sattavāre vijjhitabbaṃ, evaṃ karontassa maggapaṭipannenāpi sahāyena bhavitabbaṃ. Yo na hoti, tassa vattabhedo. Ayaṃ **sibbanasantoso** nāma.

Rajantena pana kāḷakacchakādīni pariyesantena na rajitabbaṃ. Somavakkalādīsu yaṃ labhati, tena rajitabbaṃ. Alabhantena pana manussehi araññe vākaṃ gahetvā chaḍḍitarajanaṃ vā bhikkhūhi pacitvā chaḍḍitakasaṭaṃ vā gahetvā rajitabbaṃ, ayaṃ **rajanasantoso** nāma.

Nīlakaddamakāḷasāmesu yaṃkiñci gahetvā hatthipiṭṭhe nisinnassa paññāyamānakapakaraṇaṃ

kappasantoso nāma.

Hirikopīnapaṭicchādanamattavasena paribhuñjanaṃ **paribhogasantoso** nāma.

Dussaṃ pana labhitvā suttaṃ vā sūciṃ vā kārakaṃ vā alabhantena ṭhapetuṃ vaṭṭati, labhantena na vaṭṭati. Katampi sace antevāsikādīnaṃ dātukāmo hoti, te ca asannihitā yāva āgamanā ṭhapetuṃ vaṭṭati. Āgatamattesu dātabbaṃ. Dātuṃ asakkontena adhiṭṭhātabbaṃ. Aññasmiṃ cīvare sati paccattharaṇampi adhiṭṭhātuṃ vaṭṭati. Anadhiṭṭhitameva hi sannidhi hoti. Adhiṭṭhitaṃ na hotīti **mahāsīvatthero** āha. Ayaṃ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma.

Vissajjantena pana na mukhaṃ oloketvā dātabbaṃ. Sāraṇīyadhamme ṭhatvā vissajjitabbanti ayaṃ **vissajjanasantoso** nāma.

Cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni nāma paṃsukūlikaṅgañceva tecīvarikaṅgañca. Tesaṃ vitthārakathā **visuddhimaggato** veditabbā. Iti cīvarasantosamahāariyavaṃsaṃ pūrayamāno bhikkhu imāni dve dhutaṅgāni gopeti. Imāni gopento cīvarasantosamahāariyavaṃsena santuṭṭho hoti.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti, eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti, eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti, eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇaṃ katheti, taṃ dassetuṃ ‘‘itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’’ti vuttaṃ.

Anesananti dūteyyapahinagamanānuyogappabhedaṃ nānappakāraṃ anesanaṃ. **Appatirūpa**nti ayuttaṃ. **Aladdhā cā**ti alabhitvā. Yathā ekacco ‘‘kathaṃ nu kho cīvaraṃ labhissāmī’’ti. Puññavantehi bhikkhūhi saddhiṃ ekato hutvā kohaññaṃ karonto uttasati paritasati, santuṭṭho bhikkhu evaṃ aladdhā cīvaraṃ na paritasati. **Laddhā cā**ti dhammena samena labhitvā. **Agadhito**ti vigatalobhagiddho. **Amucchito**ti adhimattataṇhāya mucchaṃ anāpanno. **Anajjhāpanno**ti taṇhāya anotthato apariyonaddho. **Ādīnavadassāvī**ti anesanāpattiyañca gedhitaparibhoge ca ādīnavaṃ passamāno. **Nissaraṇapañño**ti ‘‘yāvadeva sītassa paṭighātāyā’’ti vuttaṃ nissaraṇameva pajānanto.

Itarītaracīvarasantuṭṭhiyāti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā. **Nevattānukkaṃsetī**ti ‘‘ahaṃ paṃsukūliko mayā upasampadamāḷeyeva paṃsukūlikaṅgaṃ gahitaṃ, ko mayā sadiso atthī’’ti attukkaṃsanaṃ na karoti. **Na paraṃ vambhetī**ti ‘‘ime panaññe bhikkhū na paṃsukūlikā’’ti vā ‘‘paṃsukūlikaṅgamattampi etesaṃ natthī’’ti vā evaṃ paraṃ na vambheti. **Yo hi tattha dakkho**ti yo tasmiṃ cīvarasantose, vaṇṇavādādīsu vā dakkho cheko byatto. **Analaso**ti sātaccakiriyāya ālasiyavirahito. **Sampajāno paṭissato**ti sampajānapaññāya ceva satiyā ca yutto. **Ariyavaṃse ṭhito**ti ariyavaṃse patiṭṭhito.

Itarītarena piṇḍapātenāti yena kenaci piṇḍapātena. Etthāpi piṇḍapāto jānitabbo. Piṇḍapātakkhettaṃ jānitabbaṃ, piṇḍapātasantoso jānitabbo, piṇḍapātapaṭisaṃyuttaṃ dhutaṅgaṃ jānitabbaṃ. Tattha **piṇḍapāto**ti ‘‘odano, kummāso, sattu, maccho, maṃsaṃ, khīraṃ, dadhi, sappi, navanītaṃ, telaṃ, madhu, phāṇitaṃ, yāgu, khādanīyaṃ, sāyanīyaṃ, lehanīya’’nti soḷasa piṇḍapātā.

Piṇḍapātakkhettanti saṅghabhattaṃ, uddesabhattaṃ, nimantanaṃ, salākabhattaṃ, pakkhikaṃ, uposathikaṃ, pāṭipadikaṃ, āgantukabhattaṃ, gamikabhattaṃ, gilānabhattaṃ, gilānupaṭṭhākabhattaṃ, dhurabhattaṃ, kuṭibhattaṃ, vārabhattaṃ, vihārabhattanti pannarasa piṇḍapātakkhettāni.

Piṇḍapātasantosoti piṇḍapāte vitakkasantoso, gamanasantoso, pariyesanasantoso paṭilābhasantoso, paṭiggahaṇasantoso, mattappaṭiggahaṇasantoso, loluppavivajjanasantoso, yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantoso, upakārasantoso, parimāṇasantoso, paribhogasantoso, sannidhiparivajjanasantoso, vissajjanasantosoti pannarasa santosā.

Tattha sādako bhikkhu mukhaṃ dhovitvā vitakketi. Piṇḍapātikena pana gaṇena saddhiṃ caratā sāyaṃ therūpaṭṭhānakāle ‘‘sve kattha piṇḍāya carissāmāti asukagāme, bhante’’ti, ettakaṃ cintetvā tato paṭṭhāya na vitakketabbaṃ. Ekacārikena vitakkamāḷake ṭhatvā vitakketabbaṃ. Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro. Ayaṃ **vitakkasantoso** nāma.

Piṇḍāya pavisantena ‘‘kuhiṃ labhissāmī’’ti acintetvā kammaṭṭhānasīsena gantabbaṃ. Ayaṃ **gamanasantoso** nāma.

Pariyesantena yaṃ vā taṃ vā agahetvā lajjiṃ pesalameva gahetvā pariyesitabbaṃ. Ayaṃ **pariyesanasantoso** nāma.

Dūratova āhariyamānaṃ disvā ‘‘etaṃ manāpaṃ, etaṃ amanāpa’’nti cittaṃ na uppādetabbaṃ. Ayaṃ **paṭilābhasantoso** nāma.

‘‘Imaṃ manāpaṃ gaṇhissāmi, imaṃ amanāpaṃ na gaṇhissāmī’’ti acintetvā yaṃkiñci yāpanamattaṃ gahetabbameva, ayaṃ **paṭiggahaṇasantoso** nāma.

Ettha pana deyyadhammo bahu, dāyako appaṃ dātukāmo, appaṃ gahetabbaṃ. Deyyadhammo bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, pamāṇeneva gahetabbaṃ. Deyyadhammo na bahu, dāyakopi appaṃ dātukāmo, appaṃ gahetabbaṃ. Deyyadhammo na bahu, dāyako pana bahuṃ dātukāmo, pamāṇena gahetabbaṃ. Paṭiggahaṇasmiñhi mattaṃ ajānanto manussānaṃ pasādaṃ makkheti, saddhādeyyaṃ vinipāteti, sāsanaṃ na karoti, vijātamātuyāpi cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Iti mattaṃ jānitvāva paṭiggahetabbanti ayaṃ **mattappaṭiggahaṇasantoso** nāma.

Saddhakulāniyeva agantvā dvārappaṭipāṭiyā gantabbaṃ. Ayaṃ **loluppavivajjanasantoso** nāma. **Yathālābhasantosā**dayo cīvare vuttanayā eva.

Piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā samaṇadhammaṃ anupālessāmīti evaṃ upakāraṃ ñatvā paribhuñjanaṃ **upakārasantoso** nāma.

Pattaṃ pūretvā ānītaṃ na paṭiggahetabbaṃ, anupasampanne sati tena gāhāpetabbaṃ, asati harāpetvā paṭiggahaṇamattaṃ gahetabbaṃ. Ayaṃ **parimāṇasantoso** nāma.

‘‘Jighacchāya paṭivinodanaṃ idamettha nissaraṇa’’nti evaṃ paribhuñjanaṃ **paribhogasantoso** nāma.

Nidahitvā na paribhuñjitabbanti ayaṃ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma.

Mukhaṃ anoloketvā sāraṇīyadhamme ṭhitena vissajjetabbaṃ. Ayaṃ **vissajjanasantoso** nāma.

Piṇḍapātapaṭisaṃyuttāni pana pañca dhutaṅgāni – piṇḍapātikaṅgaṃ, sapadānacārikaṅgaṃ, ekāsanikaṅgaṃ, pattapiṇḍikaṅgaṃ, khalupacchābhattikaṅganti. Tesaṃ vitthārakathā visuddhimagge vuttā. Iti piṇḍapātasantosamahāariyavaṃsaṃ pūrayamāno bhikkhu imāni pañca dhutaṅgāni gopeti. Imāni gopento piṇḍapātasantosamahāariyavaṃsena santuṭṭho hoti. ‘‘Vaṇṇavādī’’tiādīni vuttanayeneva veditabbāni.

Senāsanenāti idha senāsanaṃ jānitabbaṃ, senāsanakkhettaṃ jānitabbaṃ, senāsanasantoso jānitabbo, senāsanapaṭisaṃyuttaṃ dhutaṅgaṃ jānitabbaṃ. Tattha **senāsana**nti mañco, pīṭhaṃ, bhisi, bimbohanaṃ, vihāro, aḍḍhayogo, pāsādo, hammiyaṃ, guhā, leṇaṃ, aṭṭo, māḷo, veḷugumbo, rukkhamūlaṃ, yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti imāni pannarasa senāsanāni.

Senāsanakkhettanti ‘‘saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena paṃsukūlaṃ vā’’ti cha khettāni.

Senāsanasantosoti senāsane vitakkasantosādayo pannarasa santosā. Te piṇḍapāte vuttanayeneva veditabbā. **Senāsanapaṭisaṃyuttāni** pana pañca dhutaṅgāni – āraññikaṅgaṃ, rukkhamūlikaṅgaṃ, abbhokāsikaṅgaṃ, sosānikaṅgaṃ, yathāsantatikaṅganti. Tesaṃ vitthārakathā visuddhimagge vuttā. Iti senāsanasantosamahāariyavaṃsaṃ pūrayamāno bhikkhu imāni pañca dhutaṅgāni gopeti. Imāni gopento senāsanasantosamahāariyavaṃsena santuṭṭho hoti.

Gilānapaccayo pana piṇḍapāteyeva paviṭṭho. Tattha yathālābhayathābalayathāsāruppasantoseneva santussitabbaṃ. Nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Pañca senāsane vuttā, pañca āhāranissitā;
Eko vīriyasaṃyutto, dve ca cīvaranissitā’’ti.

Iti āyasmā dhammasenāpati sāriputtatthero pathaviṃ pattharamāno viya sāgarakucchiṃ pūrayamāno viya ākāsaṃ vitthārayamāno viya ca paṭhamaṃ cīvarasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā candaṃ uṭṭhāpento viya sūriyaṃ ullaṅghento viya ca dutiyaṃ piṇḍapātasantosaṃ kathetvā sineruṃ ukkhipento viya tatiyaṃ senāsanasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā idāni sahassanayappaṭimaṇḍitaṃ catutthaṃ bhāvanārāmaṃ ariyavaṃsaṃ kathetuṃ **puna caparaṃ āvuso bhikkhu pahānārāmo hotī**ti desanaṃ ārabhi.

Tattha āramanaṃ ārāmo, abhiratīti attho. Pañcavidhe pahāne ārāmo assāti **pahānārāmo.** Kāmacchandaṃ pajahanto ramati, nekkhammaṃ bhāvento ramati, byāpādaṃ pajahanto ramati…pe… sabbakilese pajahanto ramati, arahattamaggaṃ bhāvento ramatīti evaṃ pahāne ratoti **pahānarato**. Vuttanayeneva bhāvanāya ārāmo assāti **bhāvanārāmo.** Bhāvanāya ratoti **bhāvanārato.**

Imesu pana catūsu ariyavaṃsesu purimehi tīhi terasannaṃ dhutaṅgānaṃ catupaccayasantosassa ca vasena sakalaṃ vinayapiṭakaṃ kathitaṃ hoti. Bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ. Imaṃ pana bhāvanārāmataṃ ariyavaṃsaṃ kathentena bhikkhunā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyā kathetabbo. Dīghanikāye dasuttarasuttantapariyāyena kathetabbo. Majjhimanikāye satipaṭṭhānasuttantapariyāyena kathetabbo. Abhidhamme niddesapariyāyena kathetabbo.

Tattha **paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyā**ti so nekkhammaṃ bhāvento ramati, kāmacchandaṃ pajahanto ramati. Abyāpādaṃ byāpādaṃ. Ālokasaññaṃ, thinamiddhaṃ. Avikkhepaṃ uddhaccaṃ. Dhammavavatthānaṃ, vicikicchaṃ. Ñāṇaṃ, avijjaṃ. Pāmojjaṃ, aratiṃ. Paṭhamaṃ jhānaṃ, pañca nīvaraṇe. Dutiyaṃ jhānaṃ, vitakkavicāre. Tatiyaṃ jhānaṃ, pītiṃ. Catutthaṃ jhānaṃ, sukhadukkhe. Ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ bhāvento ramati, rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ pajahanto ramati. Viññāṇañcāyatanasamāpattiṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ bhāvento ramati, ākiñcaññāyatanasaññaṃ pajahanto ramati.

Aniccānupassanaṃ bhāvento ramati, niccasaññaṃ pajahanto ramati. Dukkhānupassanaṃ, sukhasaññaṃ. Anattānupassanaṃ, attasaññaṃ. Nibbidānupassanaṃ, nandiṃ. Virāgānupassanaṃ, rāgaṃ. Nirodhānupassanaṃ, samudayaṃ. Paṭinissaggānupassanaṃ, ādānaṃ. Khayānupassanaṃ, ghanasaññaṃ. Vayānupassanaṃ, āyūhanaṃ. Vipariṇāmānupassanaṃ, dhuvasaññaṃ. Animittānupassanaṃ, nimittaṃ. Apaṇihitānupassanaṃ, paṇidhiṃ. Suññatānupassanaṃ abhinivesaṃ. Adhipaññādhammavipassanaṃ, sārādānābhinivesaṃ. Yathābhūtañāṇadassanaṃ, sammohābhinivesaṃ. Ādīnavānupassanaṃ, ālayābhinivesaṃ. Paṭisaṅkhānupassanaṃ, appaṭisaṅkhaṃ. Vivaṭṭānupassanaṃ, saṃyogābhinivesaṃ. Sotāpattimaggaṃ, diṭṭhekaṭṭhe kilese. Sakadāgāmimaggaṃ, oḷārike kilese. Anāgāmimaggaṃ, aṇusahagate kilese. Arahattamaggaṃ bhāvento ramati, sabbakilese pajahanto ramatīti evaṃ **paṭisambhidāmagge** nekkhammapāḷiyā kathetabbo.

Dīghanikāye dasuttarasuttantapariyāyenāti ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati…pe… dasa dhamme bhāvento ramati, dasa dhamme pajahanto ramati. Katamaṃ ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati? Kāyagatāsatiṃ sātasahagataṃ. Imaṃ ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati. Katamaṃ ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati? Asmimānaṃ. Imaṃ ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati. Katame dve dhamme…pe… katame dasa dhamme bhāvento ramati? Dasa kasiṇāyatanāni. Ime dasa dhamme bhāvento ramati. Katame dasa dhamme pajahanto ramati? Dasa micchatte. Ime dasa dhamme pajahanto ramati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotīti evaṃ dīghanikāye dasuttarasuttantapariyāyena kathetabbo.

Majjhimanikāye satipaṭṭhānasuttantapariyāyenāti ekāyano, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā, sokaparidevānaṃ samatikkamāya, dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya, ñāyassa adhigamāya, nibbānassa sacchikiriyāya yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati… vedanāsu vedanānupassī… citte cittānupassī… dhammesu dhammānupassī… 'atthi dhammā'ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati na ca kiñci loke upādiyati. Evampi, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hoti bhāvanārato, pahānārāmo hoti pahānarato. Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu gacchanto vā gacchāmīti pajānāti…pe… puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ…pe… pūtīni cuṇṇakajātāni. So imameva kāyaṃ upasaṃharati, ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatītoti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotīti evaṃ majjhimanikāye satipaṭṭhānasuttantapariyāyena kathetabbo.

Abhidhamme niddesapariyāyenāti sabbepi saṅkhate aniccato dukkhato rogato gaṇḍato…pe… saṃkilesikadhammato passanto ramati. Ayaṃ, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotīti evaṃ niddesapariyāyena kathetabbo.

Neva attānukkaṃsetīti ajja me saṭṭhi vā sattati vā vassāni aniccaṃ dukkhaṃ anattāti vipassanāya kammaṃ karontassa, ko mayā sadiso atthīti evaṃ attukkaṃsanaṃ na karoti. **Na paraṃ vambhetī**ti aniccaṃ dukkhanti vipassanāmattakampi natthi, kiṃ ime vissaṭṭhakammaṭṭhānā carantīti evaṃ paraṃ vambhanaṃ na karoti. Sesaṃ vuttanayameva.

310. **Padhānānī**ti uttamavīriyāni. **Saṃvarapadhāna**nti cakkhādīni saṃvarantassa uppannavīriyaṃ. **Pahānapadhāna**nti kāmavitakkādayo pajahantassa uppannavīriyaṃ. **Bhāvanāpadhāna**nti bojjhaṅge bhāventassa uppannavīriyaṃ. **Anurakkhaṇāpadhāna**nti samādhinimittaṃ anurakkhantassa uppannavīriyaṃ.

Vivekanissitantiādīsu viveko virāgo nirodhoti tīṇipi nibbānassa nāmāni. Nibbānañhi upadhivivekattā **viveko.** Taṃ āgamma rāgādayo virajjantīti **virāgo.** Nirujjhantīti **nirodho.** Tasmā ''vivekanissita''ntiādīsu ārammaṇavasena adhigantabbavasena vā nibbānanissitanti attho. **Vossaggapariṇāmi**nti ettha dve vossaggā pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo ca. Tattha vipassanā tadaṅgavasena kilese ca khandhe ca pariccajatīti pariccāgavossaggo. Maggo ārammaṇavasena nibbānaṃ pakkhandatīti pakkhandanavossaggo. Tasmā vossaggapariṇāminti yathā bhāviyamāno satisambojjhaṅgo vossaggatthāya pariṇamati, vipassanābhāvañca maggabhāvañca pāpuṇāti, evaṃ bhāvetīti ayamettha attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Bhadrakanti bhaddakaṃ. **Samādhinimittaṃ** vuccati aṭṭhikasaññādivasena adhigato samādhiyeva. **Anurakkhatī**ti samādhiparibandhakadhamme rāgadosamohe sodhento rakkhati. Ettha ca aṭṭhikasaññādikā pañceva saññā vuttā. Imasmiṃ pana ṭhāne dasapi asubhāni vitthāretvā kathetabbāni. Tesaṃ vitthāro visuddhimagge vuttoyeva.

Dhamme ñāṇanti ekapaṭivedhavasena catusaccadhamme ñāṇaṃ catusaccabbhantare nirodhasacce dhamme ñāṇañca. Yathāha – ‘‘tattha katamaṃ dhamme ñāṇaṃ? Catūsu maggesu catūsu phalesu ñāṇa’’nti (vibha. 796). **Anvaye ñāṇa**nti cattāri saccāni paccakkhato disvā yathā idāni, evaṃ atītepi anāgatepi imeva pañcakkhandhā dukkhasaccaṃ, ayameva taṇhā samudayasaccaṃ, ayameva nirodho nirodhasaccaṃ, ayameva maggo maggasaccanti evaṃ tassa ñāṇassa anugatiyaṃ ñāṇaṃ. Tenāha – ‘‘so iminā dhammena ñātena diṭṭhena pattena viditena pariyogāḷhena atītānāgatena nayaṃ netī’’ti. **Pariye ñāṇa**nti paresaṃ cittaparicchede ñāṇaṃ. Yathāha – ‘‘tattha katamaṃ pariye ñāṇaṃ? Idha bhikkhu parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca jānātī’’ti (vibha. 796) vitthāretabbaṃ. Ṭhapetvā pana imāni tīṇi ñāṇāni avasesaṃ **sammutiñāṇaṃ** nāma. Yathāha – ‘‘tattha katamaṃ sammutiñāṇaṃ? Ṭhapetvā dhamme ñāṇaṃ ṭhapetvā anvaye ñāṇaṃ ṭhapetvā paricchede ñāṇaṃ avasesaṃ sammutiñāṇa’’nti (vibha. 796).

Dukkhe ñāṇādīhi arahattaṃ pāpetvā ekassa bhikkhuno niggamanaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ kathitaṃ. Tattha dve saccāni vaṭṭaṃ, dve vivaṭṭaṃ, vaṭṭe abhiniveso hoti, no vivaṭṭe. Dvīsu saccesu ācariyasantike pariyattiṃ uggahetvā kammaṃ karoti, dvīsu saccesu ‘‘nirodhasaccaṃ nāma iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ nāma iṭṭhaṃ kantaṃ manāpa’’nti savanavasena kammaṃ karoti. Dvīsu saccesu uggahaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho vaṭṭati, dvīsu savanapaṭivedho vaṭṭati. Tīṇi kiccavasena paṭivijjhati, ekaṃ ārammaṇavasena. Dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni.

Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā

311. **Sotāpattiyaṅgānī**ti sotāpattiyā aṅgāni, sotāpattimaggassa paṭilābhakāraṇānīti attho. **Sappurisasaṃsevo**ti buddhādīnaṃ sappurisānaṃ upasaṅkamitvā sevanaṃ. **Saddhammassavana**nti sappāyassa tepiṭakadhammassa savanaṃ. **Yonisomanasikāro**ti aniccādivasena manasikāro. **Dhammānudhammappaṭipattī**ti lokuttaradhammassa anudhammabhūtāya pubbabhāgapaṭipattiyā paṭipajjanaṃ.

Aveccappasādenāti acalappasādena. ‘‘Itipi so bhagavā’’tiādīni visuddhimagge vitthāritāni. Phaladhātuāhāracatukkāni uttānatthāneva. Apicettha lūkhapaṇītavatthuvasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Viññāṇaṭṭhitiyoti viññāṇaṃ etāsu tiṭṭhatīti viññāṇaṭṭhitiyo. Ārammaṇaṭṭhitivasenetaṃ vuttaṃ. **Rūpūpāya**nti rūpaṃ upagataṃ hutvā. Pañcavokārabhavasmiñhi abhisaṅkhāraviññāṇaṃ rūpakkhandhaṃ nissāya tiṭṭhati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Rūpārammaṇa**nti rūpakkhandhagocaraṃ rūpapatiṭṭhitaṃ hutvā. **Nandūpasecana**nti lobhasahagataṃ sampayuttanandiyāva upasittaṃ hutvā. Itaraṃ upanissayakoṭiyā. **Vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjatī**ti saṭṭhipi sattatipi vassāni evaṃ pavattamānaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjati. **Vedanūpāyādīsupi** eseva nayo. Imehi pana tīhi padehi catuvokārabhave abhisaṅkhāraviññāṇaṃ vuttaṃ. Tassa yāvatāyukaṃ pavattanavasena vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanā veditabbā. Catukkavasena pana desanāya āgatattā viññāṇūpāyanti na vuttaṃ. Evaṃ vuccamāne ca ‘‘katamaṃ nu kho ettha kammaviññāṇaṃ, katamaṃ vipākaviññāṇa’’nti sammoho bhaveyya, tasmāpi na vuttaṃ. **Agatigamanāni** vitthāritāneva.

Cīvarahetūti tattha manāpaṃ cīvaraṃ labhissāmīti cīvarakāraṇā uppajjati. **Iti bhavābhavahetū**ti ettha **itī**ti nidassanatthe nipāto. Yathā cīvarādihetu, evaṃ bhavābhavahetūpīti attho. **Bhavābhavo**ti cettha paṇītapaṇītatarāni telamadhuphāṇitādīni adhippetāni. Imesaṃ pana catunnaṃ taṇhuppādānaṃ pahānatthāya paṭipāṭiyāva cattāro ariyavaṃsā desitāti veditabbā. **Paṭipadācatukkaṃ** heṭṭhā vuttameva. Akkhamādīsu padhānakaraṇakāle sītādīni na khamatīti **akkhamā.** Khamatīti **khamā.** Indriyadamanaṃ **damā.** ‘‘Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’tiādinā nayena vitakkasamanaṃ **samā.**

Dhammapadānīti dhammakoṭṭhāsāni. Anabhijjhā dhammapadaṃ nāma alobho vā alobhasīsena adhigatajjhānavipassanāmaggaphalanibbānāni vā. Abyāpādo dhammapadaṃ nāma akopo vā mettāsīsena adhigatajjhānādīni vā. Sammāsati dhammapadaṃ nāma suppaṭṭhitasati vā satisīsena adhigatajjhānādīni vā. Sammāsamādhi dhammapadaṃ nāma samāpatti vā aṭṭhasamāpattivasena adhigatajjhānavipassanāmaggaphalanibbānāni vā. Dasāsubhavasena vā adhigatajjhānādīni anabhijjhā dhammapadaṃ. Catubrahmavihāravasena adhigatāni abyāpādo dhammapadaṃ. Dasānussatiāhārepaṭikūlasaññāvasena adhigatāni sammāsati dhammapadaṃ. Dasakasiṇaānāpānavasena adhigatāni sammāsamādhi dhammapadanti.

Dhammasamādānesu paṭhamaṃ acelakapaṭipadā. Dutiyaṃ tibbakilesassa arahattaṃ gahetuṃ asakkontassa assumukhassāpi rudato parisuddhabrahmacariyacaraṇaṃ. Tatiyaṃ kāmesu pātabyatā. Catutthaṃ cattāro paccaye alabhamānassāpi jhānavipassanāvasena sukhasamaṅgino sāsanabrahmacariyaṃ.

Dhammakkhandhāti ettha guṇaṭṭho khandhaṭṭho. **Sīlakkhandho**ti sīlaguṇo. Ettha ca phalasīlaṃ adhippetaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Iti catūsupi ṭhānesu phalameva vuttaṃ.

Balānīti upatthambhanaṭṭhena akampiyaṭṭhena ca balāni. Tesaṃ paṭipakkhehi kosajjādīhi akampaniyatā veditabbā. Sabbānipi samathavipassanāmaggavasena lokiyalokuttarāneva kathitāni.

Adhiṭṭhānānīti ettha **adhī**ti upasaggamattaṃ. Atthato pana tena vā tiṭṭhanti, tattha vā tiṭṭhanti, ṭhānameva vā taṃtaṃguṇādhikānaṃ purisānaṃ adhiṭṭhānaṃ, paññāva adhiṭṭhānaṃ **paññādhiṭṭhānaṃ.** Ettha ca paṭhamena aggaphalapaññā. Dutiyena vacīsaccaṃ. Tatiyena āmisapariccāgo. Catutthena kilesūpasamo kathitoti veditabbo. Paṭhamena ca kammassakatapaññaṃ vipassanāpaññaṃ vā ādiṃ katvā phalapaññā kathitā. Dutiyena vacīsaccaṃ ādiṃ katvā paramatthasaccaṃ nibbānaṃ. Tatiyena āmisapariccāgaṃ ādiṃ katvā aggamaggena kilesapariccāgo. Catutthena samāpattivikkhambhite kilese ādiṃ katvā aggamaggena kilesavūpasamo. Paññādhiṭṭhānena vā ekena arahattaphalapaññā kathitā. Sesehi paramatthasaccaṃ. Saccādhiṭṭhānena vā ekena paramatthasaccaṃ kathitaṃ. Sesehi arahattapaññāti **mūsikābhayatthero** āha.

Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā

312. **Pañhabyākaraṇāni** mahāpadesakathāya vitthāritāneva.

Kaṇhanti kāḷakaṃ dasaakusalakammapathakammaṃ. **Kaṇhavipāka**nti apāye nibbattanato kāḷakavipākaṃ. **Sukka**nti paṇḍaraṃ kusalakammapathakammaṃ. **Sukkavipāka**nti sagge nibbattanato paṇḍaravipākaṃ. **Kaṇhasukka**nti missakakammaṃ. **Kaṇhasukkavipāka**nti sukhadukkhavipākaṃ. Missakakammañhi katvā akusalena tiracchānayoniyaṃ maṅgalahatthiṭṭhānādīsu uppanno kusalena pavatte sukhaṃ vedayati. Kusalena rājakulepi nibbatto akusalena pavatte dukkhaṃ vedayati. **Akaṇhaasukka**nti kammakkhayakaraṃ catumaggañāṇaṃ adhippetaṃ. Tañhi yadi kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Yadi sukkaṃ bhaveyya, sukkavipākaṃ dadeyya. Ubhayavipākassa pana adānato akaṇhāsukkavipākattā akaṇhaṃ asukkanti ayamettha attho.

Sacchikaraṇīyāti paccakkhakaraṇena ceva paṭilābhena ca sacchikātabbā. **Cakkhunā**ti dibbacakkhunā. **Kāyenā**ti sahajātanāmakāyena. **Paññāyā**ti arahattaphalañāṇena.

Oghāti vaṭṭasmiṃ satte ohananti osīdāpentīti oghā. Tattha pañcakāmaguṇiko rāgo **kāmogho.** Rūpārūpabhavesu chandarāgo **bhavogho.** Tathā jhānanikanti sassatadiṭṭhisahagato ca rāgo. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo **diṭṭhogho.**

Vaṭṭasmiṃ yojentīti **yogā.** Te oghā viya veditabbā.

Visaṃyojentīti **visaññogā.** Tattha asubhajjhānaṃ kāmayogavisaṃyogo. Taṃ pādakaṃ katvā adhigato anāgāmimaggo ekanteneva **kāmayogavisaññogo** nāma. Arahattamaggo **bhavayogavisaññogo** nāma. Sotāpattimaggo **diṭṭhiyogavisaññogo** nāma. Arahattamaggo **avijjāyogavisaññogo** nāma.

Ganthanavasena **ganthā.** Vaṭṭasmiṃ nāmakāyañceva rūpakāyañca ganthati bandhati palibundhatīti **kāyagantho. Idaṃsaccābhiniveso**ti idameva saccaṃ, moghamaññanti evaṃ pavatto diṭṭhābhiniveso.

Upādānānīti ādānaggahaṇāni. Kāmoti rāgo, soyeva gahaṇaṭṭhena upādānanti **kāmupādānaṃ.** Diṭṭhīti micchādiṭṭhi, sāpi gahaṇaṭṭhena upādānanti **diṭṭhupādānaṃ.** Iminā suddhīti evaṃ sīlavatānaṃ gahaṇaṃ **sīlabbatupādānaṃ.** Attāti etena vadati ceva upādiyati cāti **attavādupādānaṃ.**

Yoniyoti koṭṭhāsā. Aṇḍe jātāti **aṇḍajā.** Jalābumhi jātāti **jalābujā.** Saṃsede jātāti **saṃsedajā.** Sayanasmiṃ pūtimacchādīsu ca nibbattānametaṃ adhivacanaṃ. Vegena āgantvā upapatitā viyāti **opapātikā.** Tattha devamanussesu saṃsedajaopapātikānaṃ ayaṃ viseso. Saṃsedajā mandā daharā hutvā nibbattanti. Opapātikā soḷasavassuddesikā hutvā. Manussesu hi bhummadevesu ca imā catassopi yoniyo labbhanti. Tathā tiracchānesu supaṇṇanāgādīsu. Vuttañhetaṃ – ‘‘tattha, bhikkhave, aṇḍajā supaṇṇā aṇḍajeva nāge haranti, na jalābuje na saṃsedaje na opapātike’’ti (saṃ. ni. 3.393). Cātumahārājikato paṭṭhāya uparidevā opapātikāyeva. Tathā nerayikā. Petesu catassopi labbhanti. **Gabbhāvakkantiyo** sampasādanīye kathitā eva.

Attabhāvapaṭilābhesu paṭhamo khiḍḍāpadosikavasena veditabbo. Dutiyo orabbhikādīhi ghātiyamānaurabbhādivasena. Tatiyo manopadosikāvasena. Catuttho cātumahārājike upādāya uparisesadevatāvasena. Te hi devā neva attasañcetanāya maranti, na parasañcetanāya.

Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā

313. **Dakkhiṇāvisuddhiyo**ti dānasaṅkhātā dakkhiṇā visujjhanti mahapphalā honti etāhīti **dakkhiṇāvisuddhiyo.**

Dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakatoti yattha dāyako sīlavā hoti, dhammenuppannaṃ deyyadhammaṃ deti, paṭiggāhako dussīlo. Ayaṃ dakkhiṇā vessantaramahārājassa dakkhiṇāsadisā. **Paṭiggāhakato visujjhati, no dāyakato**ti yattha paṭiggāhako sīlavā hoti, dāyako dussīlo, adhammenuppannaṃ deti, ayaṃ dakkhiṇā coraghātakassa dakkhiṇāsadisā. **Neva dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato**ti yattha ubhopi dussīlā deyyadhammopi adhammena nibbatto. Vipariyāyena catutthā veditabbā.

Saṅgahavatthūnīti saṅgahakāraṇāni. Tāni heṭṭhā vibhattāneva.

Anariyavohārāti anariyānaṃ lāmakānaṃ vohārā.

Ariyavohārāti ariyānaṃ sappurisānaṃ vohārā.

Diṭṭhavāditāti diṭṭhaṃ mayāti evaṃ vāditā. Ettha ca taṃtaṃsamuṭṭhāpakacetanāvasena attho veditabbo.

Attantapādicatukkavaṇṇanā

314. **Attantapā**dīsu paṭhamo acelako. Dutiyo orabbhikādīsu aññataro. Tatiyo yaññayājako. Catuttho sāsane sammāpaṭipanno.

Attahitāya paṭipannādīsu paṭhamo yo sayaṃ sīlādisampanno, paraṃ sīlādīsu na samādapeti āyasmā vakkalitthero viya. Dutiyo yo attanā na sīlādisampanno, paraṃ sīlādīsu samādapeti āyasmā upanando viya. Tatiyo yo nevattanā sīlādisampanno, paraṃ sīlādīsu na samādapeti devadatto viya. Catuttho yo attanā ca sīlādisampanno parañca sīlādīsu samādapeti āyasmā mahākassapo viya.

Tamādīsu **tamo**ti andhakārabhūto. **Tamaparāyaṇo**ti tamameva paraṃ ayanaṃ gati assāti tamaparāyaṇo. Evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. Ettha ca paṭhamo nīce caṇḍālādikule dujjīvite hīnattabhāve nibbattitvā tīṇi duccaritāni paripūreti. Dutiyo tathāvidho hutvā tīṇi sucaritāni paripūreti. Tatiyo uḷāre khattiyakule bahuannapāne sampannattabhāve nibbattitvā tīṇi duccaritāni paripūreti. Catuttho tādisova hutvā tīṇi sucaritāni paripūreti.

Samaṇamacaloti samaṇaacalo. Ma-kāro padasandhimattaṃ. So sotāpanno veditabbo. Sotāpanno hi catūhi vātehi indakhīlo viya parappavādehi akampiyo. Acalasaddhāya samannāgatoti **samaṇamacalo.** Vuttampi cetaṃ – ‘‘katamo ca puggalo samaṇamacalo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā’’ti (pu. pa. 190) vitthāro. Rāgadosānaṃ pana tanubhūtattā sakadāgāmī **samaṇapadumo** nāma. Tenāha – ‘‘katamo pana puggalo samaṇapadumo? Idhekacco puggalo sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ vuccati puggalo samaṇapadumo’’ti (pu. pa. 190). Rāgadosānaṃ abhāvā khippameva pupphissatīti anāgāmī **samaṇapuṇḍarīko** nāma. Tenāha – ‘‘katamo ca puggalo samaṇapuṇḍarīko? Idhekacco puggalo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ…pe… ayaṃ vuccati puggalo samaṇapuṇḍarīko’’ti (pu. pa. 190). Arahā pana sabbesampi ganthakārakilesānaṃ abhāvā samaṇesu **samaṇasukhumālo** nāma. Tenāha – ‘‘katamo ca puggalo samaṇesu samaṇasukhumālo? Idhekacco āsavānaṃ khayā…pe… upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati puggalo samaṇesu samaṇasukhumālo’’ti.

‘‘Ime kho, āvuso’’tiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti samapaññāsāya catukkānaṃ vasena dvepañhasatāni kathento thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Catukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcakavaṇṇanā

315. Iti catukkavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni pañcakavasena dassetuṃ puna desanaṃ ārabhi. Tattha pañcasu khandhesu **rūpakkhandho** lokiyo. Sesā **lokiyalokuttarā. Upādānakkhandhā** lokiyāva. Vitthārato pana khandhakathā visuddhimagge vuttā. **Kāmaguṇā** heṭṭhā vitthāritāva.

Sukatadukkaṭādīhi gantabbāti **gatiyo. Nirayo**ti nirassādo. Sahokāsena khandhā kathitā. Tato paresu tīsu nibbattā khandhāva vuttā. Catutthe okāsopi.

Āvāse macchariyaṃ **āvāsamacchariyaṃ.** Tena samannāgato bhikkhu āgantukaṃ disvā ‘‘ettha cetiyassa vā saṅghassa vā parikkhāro ṭhapito’’tiādīni vatvā saṅghikampi āvāsaṃ nivāreti. So kālaṅkatvā peto vā ajagaro vā hutvā nibbattati. Kule macchariyaṃ **kulamacchariyaṃ.** Tena samannāgato bhikkhu tehi kāraṇehi attano upaṭṭhākakule aññesaṃ pavesanampi nivāreti. Lābhe macchariyaṃ **lābhamacchariyaṃ.** Tena samannāgato bhikkhu saṅghikampi lābhaṃ maccharāyanto yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti. Vaṇṇe macchariyaṃ **vaṇṇamacchariyaṃ. Vaṇṇo**ti cettha sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi veditabbo. Pariyattidhamme macchariyaṃ **dhammamacchariyaṃ.** Tena samannāgato bhikkhu ‘‘imaṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā eso maṃ abhibhavissatī’’ti aññassa na deti. Yo pana dhammānuggahena vā puggalānuggahena vā na deti, na taṃ macchariyaṃ.

Cittaṃ nivārenti pariyonandhantīti **nīvaraṇāni.** Kāmacchando nīvaraṇapatto arahattamaggavajjho. Kāmarāgānusayo kāmarāgasaṃyojanapatto anāgāmimaggavajjho. Thinaṃ cittagelaññaṃ. Middhaṃ khandhattayagelaññaṃ. Ubhayampi arahattamaggavajjhaṃ. Tathā uddhaccaṃ. Kukkuccaṃ anāgāmimaggavajjhaṃ. Vicikicchā paṭhamamaggavajjhā.

Saṃyojanānīti bandhanāni. Tehi pana baddhesu puggalesu rūpārūpabhave nibbattā sotāpannasakadāgāmino antobaddhā bahisayitā nāma. Tesañhi kāmabhave bandhanaṃ. Kāmabhave anāgāmino bahibaddhā antosayitā nāma. Tesañhi rūpārūpabhave bandhanaṃ. Kāmabhave sotāpannasakadāgāmino antobaddhā antosayitā nāma. Rūpārūpabhave anāgāmino bahibaddhā bahisayitā nāma. Khīṇāsavo sabbattha abandhano.

Sikkhitabbaṃ padaṃ **sikkhāpadaṃ,** sikkhākoṭṭhāsoti attho. Sikkhāya vā padaṃ sikkhāpadaṃ, adhicittaadhipaññāsikkhāya adhigamupāyoti attho. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana sikkhāpadakathā vibhaṅgappakaraṇe sikkhāpadavibhaṅge āgatā eva.

Abhabbaṭṭhānādipañcakavaṇṇanā

316. ‘‘Abhabbo, āvuso, khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇa’’ntiādi desanāsīsameva, sotāpannādayopi pana abhabbā. Puthujjanakhīṇāsavānaṃ nindāpasaṃsatthampi evaṃ vuttaṃ. Puthujjano nāma gārayho, mātughātādīnipi karoti. Khīṇāsavo pana pāsaṃso, kunthakipillikaghātādīnipi na karotīti.

Byasanesu viyassatīti byasanaṃ, hitasukhaṃ khipati viddhaṃsetīti attho. Ñātīnaṃ byasanaṃ **ñātibyasanaṃ,** corarogabhayādīhi ñātivināsoti attho. Bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ,** rājacorādivasena bhogavināsoti attho. Rogo eva byasanaṃ **rogabyasanaṃ.** Rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byasanaṃ, sīlassa byasanaṃ **sīlabyasanaṃ.** Dussīlyassetaṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhi eva byasanaṃ **diṭṭhibyasanaṃ.** Ettha ca ñātibyasanādīni tīṇi neva akusalāni na tilakkhaṇāhatāni. Sīladiṭṭhibyasanadvayaṃ akusalaṃ tilakkhaṇāhataṃ. Teneva ‘‘nāvuso, sattā ñātibyasanahetu vā’’tiādimāha.

Ñātisampadāti ñātīnaṃ sampadā pāripūrī bahubhāvo. **Bhogasampadāyapi** eseva nayo. Ārogyassa sampadā **ārogyasampadā.** Pāripūrī dīgharattaṃ arogatā. **Sīladiṭṭhisampadāsupi** eseva nayo. Idhāpi ñātisampadādayo no kusalā, na tilakkhaṇāhatā. Sīladiṭṭhisampadā kusalā, tilakkhaṇāhatā. Teneva ‘‘nāvuso, sattā ñātisampadāhetu vā’’tiādimāha.

Sīlavipattisīlasampattikathā mahāparinibbāne vitthāritāva.

Codakenāti vatthusaṃsandassanā, āpattisaṃsandassanā, saṃvāsappaṭikkhepo, sāmīcippaṭikkhepoti catūhi codanāvatthūhi codayamānena. **Kālena vakkhāmi no akālenā**ti ettha cuditakassa kālo kathito, na codakassa. Paraṃ codentena hi parisamajjhe vā uposathapavāraṇagge vā āsanasālābhojanasālādīsu vā na codetabbaṃ. Divāṭṭhāne nisinnakāle ‘‘karotāyasmā okāsaṃ, ahaṃ āyasmantaṃ vattukāmo’’ti evaṃ okāsaṃ kāretvā codetabbaṃ. Puggalaṃ pana upaparikkhitvā yo lolapuggalo abhūtaṃ vatvā bhikkhūnaṃ ayasaṃ āropeti, so okāsakammaṃ vināpi codetabbo. **Bhūtenā**ti tacchena sabhāvena. **Saṇhenā**ti maṭṭhena mudukena. **Atthasañhitenā**ti atthakāmatāya hitakāmatāya upetena.

Padhāniyaṅgapañcakavaṇṇanā

317. **Padhāniyaṅgānī**ti padhānaṃ vuccati padahanaṃ, padhānamassa atthīti padhāniyo, padhāniyassa bhikkhuno aṅgāni **padhāniyaṅgāni. Saddho**ti saddhāya samannāgato. Saddhā panesā āgamanasaddhā, adhigamanasaddhā, okappanasaddhā, pasādasaddhāti catubbidhā. Tattha sabbaññubodhisattānaṃ saddhā abhinīhārato āgatattā **āgamanasaddhā** nāma. Ariyasāvakānaṃ paṭivedhena adhigatattā **adhigamanasaddhā** nāma. Buddho dhammo saṅghoti vutte acalabhāvena okappanaṃ **okappanasaddhā** nāma. Pasāduppatti **pasādasaddhā** nāma. Idha okappanasaddhā adhippetā. **Bodhi**nti catutthamaggañāṇaṃ. Taṃ suppaṭividdhaṃ tathāgatenāti saddahati. Desanāsīsameva cetaṃ, iminā pana aṅgena tīsupi ratanesu saddhā adhippetā. Yassa hi buddhādīsu pasādo balavā, tassa padhānavīriyaṃ ijjhati. **Appābādho**ti arogo. **Appātaṅko**ti niddukkho. **Samavepākiniyā**ti samavipācanīyā. **Gahaṇiyā**ti kammajatejodhātuyā. **Nātisītāya nāccuṇhāyā**ti atisītagahaṇiko sītabhīrū hoti, accuṇhagahaṇiko uṇhabhīrū hoti, tesaṃ padhānaṃ na ijjhati. Majjhimagahaṇikassa ijjhati. Tenāha – ‘‘majjhimāya padhānakkhamāyā’’ti. **Yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā**ti yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā. **Udayatthagāminiyā**ti udayañca atthaṅgamañca gantuṃ paricchindituṃ samatthāya, etena paññāsalakkhaṇapariggāhakaṃ udayabbayañāṇaṃ vuttaṃ. **Ariyāyā**ti parisuddhāya. **Nibbedhikāyā**ti anibbiddhapubbe lobhakkhandhādayo nibbijjhituṃ samatthāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti tadaṅgavasena kilesānaṃ pahīnattā yaṃ yaṃ dukkhaṃ khīyati, tassa tassa dukkhassa khayagāminiyā. Iti sabbehi imehi padehi vipassanāpaññāva kathitā. Duppaññassa hi padhānaṃ na ijjhati.

Suddhāvāsādipañcakavaṇṇanā

318. **Suddhāvāsā**ti suddhā idha āvasiṃsu āvasanti āvasissanti vāti suddhāvāsā. Suddhāti kilesamalarahitā anāgāmikhīṇāsavā. **Avihā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ mahāpadāne vuttameva.

Anāgāmīsu āyuno majjhaṃ anatikkamitvā antarāva kilesaparinibbānaṃ arahattaṃ patto **antarāparinibbāyī** nāma. Majjhaṃ upahacca atikkamitvā patto **upahaccaparinibbāyī** nāma. Asaṅkhārena appayogena akilamanto sukhena patto **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Sasaṅkhārena sappayogena kilamanto dukkhena patto **sasaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Ime cattāro pañcasupi suddhāvāsesu labbhanti. **Uddhaṃsotoakaniṭṭhagāmī**ti ettha pana catukkaṃ veditabbaṃ. Yo hi avihāto paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo avihāto dutiyaṃ vā tatiyaṃ vā catutthaṃ vā devalokaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo kāmabhavato akaniṭṭhesu nibbattitvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva nibbattitvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāmāti.

Cetokhilapañcakavaṇṇanā

319. **Cetokhilā**ti cittassa thaddhabhāvā. **Satthari kaṅkhatī**ti satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno ‘‘dvattiṃsamahāpurisavaralakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno ‘‘atītānāgatapaccuppannajānanasamatthaṃ sabbaññutañāṇaṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Ātappāyā**ti vīriyakaraṇatthāya. **Anuyogāyā**ti punappunaṃ yogāya. Sātaccāyāti **satatakiriyāya. Padhānāyā**ti padahanatthāya. **Ayaṃ paṭhamo cetokhilo**ti ayaṃ satthari vicikicchāsaṅkhāto paṭhamo cittassa thaddhabhāvo. **Dhamme**ti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno ‘‘tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ caturāsītidhammakkhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṃ natthī’’ti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno ‘‘vipassanānissando maggo nāma, magganissando phalaṃ nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānaṃ nāmāti vadanti, taṃ atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Saṅghe kaṅkhatī**ti ‘‘ujuppaṭipannotiādīnaṃ padānaṃ vasena evarūpaṃ paṭipadaṃ paṭipanno cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṃ puggalānaṃ samūhabhūto saṅgho nāma atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Sikkhāya kaṅkhamāno** ‘‘adhisīlasikkhā nāma, adhicittaadhipaññāsikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthī’’ti kaṅkhati. **Ayaṃ pañcamo**ti ayaṃ sabrahmacārīsu kopasaṅkhāto pañcamo cittassa thaddhabhāvo kacavarabhāvo khāṇukabhāvo.

Cetasovinibandhādipañcakavaṇṇanā

320. **Cetasovinibandhā**ti cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Kāme**ti vatthukāmepi kilesakāmepi. **Kāye**ti attano kāye. **Rūpe**ti bahiddhārūpe. **Yāvadattha**nti yattakaṃ icchati, tattakaṃ. **Udarāvadehaka**nti udarapūraṃ. Tañhi udaraṃ avadehanato ‘‘udarāvadehaka’’nti vuccati. **Seyyasukha**nti mañcapīṭhasukhaṃ. **Passasukha**nti yathā samparivattakaṃ sayantassa dakkhiṇapassavāmapassānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ uppannaṃ sukhaṃ. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. **Anuyutto**ti yuttappayutto viharati. **Paṇidhāyā**ti patthayitvā. **Brahmacariyenā**ti methunaviratibrahmacariyena. **Devo vā bhavissāmī**ti mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro**

vāti appesakkhadevesu vā aññataro.

Indriyesu paṭhamapañcake lokiyāneva kathitāni. Dutiyapañcake paṭhamadutiyacatutthāni lokiyāni, tatiyapañcamāni lokiyalokuttarāni. Tatiyapañcake samathavipassanāmaggavasena lokiyalokuttarāni.

Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā

321. **Nissaraṇiyā**ti nissaṭā visaññuttā. **Dhātuyo**ti attasuññasabhāvā. **Kāme manasikaroto**ti kāme manasikarontassa, asubhajjhānato vuṭṭhāya agadaṃ gahetvā visaṃ vīmaṃsanto viya vīmaṃsanatthaṃ kāmābhimukhaṃ cittaṃ pesentassāti attho. **Na pakkhandatī**ti na pavisati. **Na pasīdatī**ti pasādaṃ nāpajjati. **Na santiṭṭhatī**ti na patiṭṭhati. **Na vimuccatī**ti nādhimuccati. Yathā pana kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ patilīyati patikuṭati pativattati na sampasāriyati; evaṃ patilīyati na pasāriyati. **Nekkhammaṃ kho panā**ti idha nekkhammaṃ nāma dasasu asubhesu paṭhamajjhānaṃ, tadassa manasikaroto cittaṃ pakkhandati. **Tassa taṃ citta**nti tassa taṃ asubhajjhānacittaṃ. **Sugata**nti gocare gatattā suṭṭhu gataṃ. **Subhāvita**nti ahānabhāgiyattā suṭṭhu bhāvitaṃ. **Suvuṭṭhita**nti kāmato suṭṭhu vuṭṭhitaṃ. **Suvimutta**nti kāmehi suṭṭhu vimuttaṃ. Kāmapaccayā āsavā nāma kāmahetukā cattāro āsavā. **Vighātā**ti dukkhā. **Pariḷāhā**ti kāmarāgapariḷāhā. **Na so taṃ vedanaṃ vedetī**ti so taṃ kāmavedanaṃ vighātapariḷāhavedanañca na vedayati. **Idamakkhātaṃ kāmānaṃ nissaraṇa**nti idaṃ asubhajjhānaṃ kāmehi nissaṭattā kāmānaṃ nissaraṇanti akkhātaṃ. Yo pana taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tatiyaṃ maggaṃ patvā anāgāmiphalena nibbānaṃ disvā puna kāmā nāma natthīti jānāti, tassa cittaṃ accantanissaraṇameva. Sesapadesupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso, dutiyavāre mettājhānāni byāpādassa nissaraṇaṃ nāma. Tatiyavāre karuṇājhānāni vihiṃsāya nissaraṇaṃ nāma. Catutthavāre arūpajjhānāni rūpānaṃ nissaraṇaṃ nāma. Accantanissaraṇe cettha arahattaphalaṃ yojetabbaṃ.

Pañcamavāre **sakkāyaṃ manasikaroto**ti suddhasaṅkhāre pariggaṇhitvā arahattaṃ pattassa sukkhavipassakassa phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ pañcupādānakkhandhābhimukhaṃ cittaṃ pesentassa. **Idamakkhātaṃ sakkāyanissaraṇa**nti idaṃ arahattamaggena ca phalena ca nibbānaṃ disvā ṭhitassa bhikkhuno puna sakkāyo natthīti uppannaṃ arahattaphalasamāpatticittaṃ sakkāyassa nissaraṇanti akkhātaṃ.

Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā

322. **Vimuttāyatanānī**ti vimuccanakāraṇāni. **Atthapaṭisaṃvedino**ti pāḷiatthaṃ jānantassa. **Dhammapaṭisaṃvedino**ti pāḷiṃ jānantassa. **Pāmojja**nti taruṇapīti. **Pīti**ti tuṭṭhākārabhūtā balavapīti. **Kāyo**ti nāmakāyo paṭipassambhati. **Sukhaṃ vedayatī**ti sukhaṃ paṭilabhati. **Cittaṃ samādhiyatī**ti arahattaphalasamādhinā samādhiyati. Ayañhi taṃ dhammaṃ suṇanto āgatāgataṭṭhāne jhānavipassanāmaggaphalāni jānāti, tassa evaṃ jānato pīti uppajjati. So tassā pītiyā antarā osakkituṃ na dento upacārakammaṭṭhāniko hutvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘cittaṃ samādhiyatī’’ti. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso, **samādhinimitta**nti aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu aññataro samādhiyeva samādhinimittaṃ. **Suggahitaṃ hotī**tiādīsu ācariyasantike kammaṭṭhānaṃ uggaṇhantena suṭṭhu gahitaṃ hoti. **Suṭṭhu manasikata**nti suṭṭhu upadhāritaṃ. **Suppaṭividdhaṃ paññāyā**ti paññāya suṭṭhu paccakkhaṃ kataṃ. **Tasmiṃ dhamme**ti tasmiṃ kammaṭṭhānapāḷidhamme.

Vimuttiparipācanīyāti vimutti vuccati arahattaṃ, taṃ paripācentīti **vimuttiparipācanīyā.** **Aniccasaññā**ti aniccānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Anicce dukkhasaññā**ti dukkhānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Dukkhe anattasaññā**ti anattānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Pahānasaññā**ti pahānānupassanāñāṇe uppannasaññā. **Virāgasaññā**ti virāgānupassanāñāṇe uppannasaññā.

‘‘Ime kho āvuso’’tiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti chabbīsatiyā pañcakānaṃ vasena tiṃsasatapañhe kathento thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Pañcakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavaṇṇanā

323. Iti pañcakavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni chakkavasena dassetuṃ puna desanaṃ ārabhi. Tattha **ajjhattikānī**ti ajjhattajjhattikāni. **Bāhirānī**ti tato ajjhattajjhattato bahibhūtāni. Vitthārato pana āyatanakathā **visuddhimagge** kathitāva. **Viññāṇakāyā**ti viññāṇasamūhā. **Cakkhuviññāṇa**nti cakkhupasādanissitaṃ kusalākusalavipākaviññāṇaṃ. Esa nayo sabbattha. **Cakkhusamphasso**ti cakkhunissito samphasso. **Sotasamphassā**dīsupi eseva nayo. **Manosamphasso**ti ime dasa samphasse ṭhapetvā seso sabbo manosamphasso nāma. Vedanāchakkampi eteneva nayena veditabbaṃ. **Rūpasaññā**ti rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannā saññā. Etenupāyena sesāpi veditabbā. Cetanāchakkepi eseva nayo. Tathā taṇhāchakke.

Agāravoti gāravavirahito. **Appatisso**ti appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti. Satthari anupāhane caṅkamante saupāhano caṅkamati, nīce caṅkamante ucce caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, satthudassanaṭṭhāne ubho aṃse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nahāyati, uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti. Parinibbute pana cetiyaṃ vandituṃ na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne satthudassanaṭṭhāne vuttaṃ sabbaṃ karoti, ayaṃ **satthari agāravo** nāma. Yo pana dhammassavane saṃghuṭṭhe sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na suṇāti, samullapanto nisīdati, sakkaccaṃ na gaṇhāti, na vāceti, ayaṃ **dhamme agāravo** nāma. Yo pana therena bhikkhunā anajjhiṭṭho dhammaṃ deseti, nisīdati, pañhaṃ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati, nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṃse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti, ayaṃ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate saṅghe agāravo katova hoti. Tisso sikkhā pana apūrayamānova **sikkhāya agāravo** nāma. Appamādalakkhaṇaṃ ananubrūhayamāno **appamāde agāravo** nāma. Duvidhampi **paṭisanthāraṃ** akaronto **paṭisanthāre agāravo** nāma. Cha gāravā vuttappaṭipakkhavasena veditabbā.

Somanassūpavicārāti somanassasampayuttā vicārā. **Somanassaṭṭhāniya**nti somanassakāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratī**ti vitakkena vitakketvā vicārena paricchindati. Esa nayo sabbattha. **Domanassūpavicārā**pi evameva veditabbā. Tathā **upekkhūpavicārā. Sāraṇīyadhammā** heṭṭhā vitthāritā. **Diṭṭhisāmaññagato**ti iminā pana padena kosambakasutte paṭhamamaggo kathito. Idha cattāropi maggā.

Vivādamūlachakkavaṇṇanā

325. **Vivādamūlānī**ti vivādassa mūlāni. **Kodhano**ti kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. **Upanāhī**ti veraappaṭinissaggalakkhaṇena upanāhena samannāgato. **Ahitāya dukkhāya devamanussāna**nti dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati. Kosambakakkhandhake viya dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmiṃ vihāre tesaṃ antevāsikā vivadanti. Tesaṃ ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati. Tato tesaṃ upaṭṭhākā vivadanti. Atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tattha dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādiniyo honti adhammavādīnaṃ adhammavādiniyo. Tato ārakkhadevatānaṃ mittā bhummā devatā bhijjanti. Evaṃ paramparā yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādinova bahutarā honti. Tato ‘‘yaṃ bahukehi gahitaṃ, taṃ taccha’’nti dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ purakkhatvā vadantā apāyesu nibbattanti. Evaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya hoti.

Ajjhattaṃ vāti tumhākaṃ abbhantaraparisāya. **Bahiddhā vā**ti paresaṃ parisāya.

Makkhīti paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Issukī**ti parasakkārādīni issāyanalakkhaṇāya issāya samannāgato. **Maccharī**ti āvāsamacchariyādīhi samannāgato. **Saṭho**ti kerāṭiko. **Māyāvī**ti katapāpapaṭicchādako. **Pāpiccho**ti asantasambhāvanicchako dussīlo. **Micchādiṭṭhī**ti natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī. **Sandiṭṭhiparāmāsī**ti sayaṃ diṭṭhimeva parāmasati. **Ādhānaggāhī**ti daḷhaggāhī. **Duppaṭinissaggī**ti na sakkā hoti gahitaṃ vissajjāpetuṃ.

Pathavīdhātūti patiṭṭhādhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu. **Tejodhātū**ti paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātū**ti asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātū**ti vijānanadhātu.

Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā

326. **Nissaraṇiyā dhātuyo**ti nissaṭadhātuyova. **Pariyādāya tiṭṭhatī**ti pariyādiyitvā hāpetvā tiṭṭhati. **‘Mā hevantissa vacanīyo’**ti yasmā abhūtaṃ byākaraṇaṃ byākaroti, tasmā mā evaṃ bhaṇīti vattabbo. **Yadidaṃ mettācetovimuttī**ti yā ayaṃ mettācetovimutti, idaṃ nissaraṇaṃ byāpādassa, byāpādato nissaṭāti attho. Yo pana mettāya tikacatukkajjhānato vuṭṭhito saṅkhāre sammasitvā tatiyamaggaṃ patvā ‘‘puna byāpādo natthī’’ti tatiyaphalena nibbānaṃ passati, tassa cittaṃ accantaṃ nissaraṇaṃ byāpādassa. Etenupāyena sabbattha attho veditabbo.

Animittā cetovimuttīti arahattaphalasamāpatti. Sā hi rāganimittādīnañceva rūpanimittādīnañca niccanimittādīnañca abhāvā ‘‘animittā’’ti vuttā. **Nimittānusārī**ti vuttappabhedaṃ nimittaṃ anusaratīti nimittānusārī.

Asmīti asmimāno. **Ayamahamasmī**ti pañcasu khandhesu ayaṃ nāma ahaṃ asmīti ettāvatā arahattaṃ byākataṃ hoti. **Vicikicchākathaṃkathāsalla**nti vicikicchābhūtaṃ kathaṃkathāsallaṃ. **‘Mā hevantissa vacanīyo’**ti sace te paṭhamamaggavajjhā vicikicchā uppajjati, arahattabyākaraṇaṃ micchā hoti, tasmā mā abhūtaṃ bhaṇīti vāretabbo. **Asmimānasamugghāto**ti arahattamaggo. Arahattamaggaphalavasena hi nibbāne diṭṭhe puna asmimāno natthīti arahattamaggo asmimānasamugghātoti vutto.

Anuttariyādichakkavaṇṇanā

327. **Anuttariyānī**ti anuttarāni jeṭṭhakāni. Dassanesu anuttariyaṃ **dassanānuttariyaṃ.** Sesapadesupi eseva nayo. Tattha hatthiratanādīnaṃ dassanaṃ na dassanānuttariyaṃ, niviṭṭhasaddhassa pana niviṭṭhapemavasena dasabalassa vā bhikkhusaṅghassa vā kasiṇāsubhanimittādīnaṃ vā aññatarassa dassanaṃ **dassanānuttariyaṃ** nāma. Khattiyādīnaṃ guṇakathāsavanaṃ na savanānuttariyaṃ, niviṭṭhasaddhassa pana niviṭṭhapemavasena tiṇṇaṃ vā ratanānaṃ guṇakathāsavanaṃ tepiṭakabuddhavacanasavanaṃ vā **savanānuttariyaṃ** nāma. Maṇiratanādilābho na lābhānuttariyaṃ, sattavidhaariyadhanalābho pana **lābhānuttariyaṃ** nāma. Hatthisippādisikkhanaṃ na sikkhānuttariyaṃ, sikkhattayapūraṇaṃ pana **sikkhānuttariyaṃ** nāma. Khattiyādīnaṃ pāricariyā na pāricariyānuttariyaṃ, tiṇṇaṃ pana ratanānaṃ pāricariyā **pāricariyānuttariyaṃ** nāma. Khattiyādīnaṃ guṇānussaraṇaṃ nānussatānuttariyaṃ, tiṇṇaṃ pana ratanānaṃ guṇānussaraṇaṃ **anussatānuttariyaṃ** nāma.

Anussatiyova **anussatiṭṭhānāni** nāma. **Buddhānussatī**ti buddhassa guṇānussaraṇaṃ. Evaṃ anussarato hi pīti uppajjati. So taṃ pītiṃ khayato vayato paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Upacārakammaṭṭhānaṃ nāmetaṃ gihīnampi labbhati, esa nayo sabbattha. Vitthārakathā panettha visuddhimagge vuttanayeneva veditabbā.

Satatavihārachakkavaṇṇanā

328. **Satatavihārā**ti khīṇāsavassa niccavihārā. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti cakkhudvārārammaṇe āpāthagate taṃ rūpaṃ cakkhuviññāṇena disvā javanakkhaṇe iṭṭhe arajjanto **neva sumano hoti,** aniṭṭhe adussanto **na dummano.** Asamapekkhane mohaṃ anuppādento **upekkhako viharati** majjhatto, satiyā yuttattā **sato,** sampajaññena yuttattā **sampajāno.** Sesapadesupi eseva nayo. Iti chasupi dvāresu upekkhako viharatīti iminā chaḷaṅgupekkhā kathitā. **Sampajāno**ti vacanato pana cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti. **Satatavihārā**ti vacanato aṭṭhapi mahācittāni labbhanti **arajjanto adussanto**ti vacanato dasapi cittāni labbhanti. Somanassaṃ kathaṃ labbhatīti ce āsevanato labbhati.

Abhijātichakkavaṇṇanā

329. **Abhijātiyo**ti jātiyo. **Kaṇhābhijātiko samāno**ti kaṇhe nīcakule jāto hutvā. **Kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatī**ti kāḷakaṃ dasadussīlyadhammaṃ pasavati karoti. So taṃ abhijāyitvā niraye nibbattati. **Sukkaṃ dhamma**nti ahaṃ pubbepi puññānaṃ akatattā nīcakule nibbatto. Idāni puññaṃ karomīti puññasaṅkhātaṃ paṇḍaraṃ dhammaṃ abhijāyati. So tena sagge nibbattati. **Akaṇhaṃ asukkaṃ nibbāna**nti nibbānañhi sace kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Sace sukkaṃ, sukkavipākaṃ dadeyya. Dvinnampi appadānato pana ‘‘akaṇhaṃ asukka’’nti vuttaṃ. Nibbānañca nāma imasmiṃ atthe arahattaṃ adhippetaṃ. Tañhi kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ nāma. Taṃ esa abhijāyati pasavati karoti. **Sukkābhijātiko samāno**ti sukke uccakule jāto hutvā. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā

Nibbedhabhāgiyāti nibbedho vuccati nibbānaṃ, taṃ bhajanti upagacchantīti **nibbedhabhāgiyā.** Aniccasaññādayo pañcake vuttā. Nirodhānupassanāñāṇe saññā **nirodhasaññā** nāma.

‘‘Ime kho, āvuso’’tiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti dvāvīsatiyā chakkānaṃ vasena bāttiṃsasatapañhe kathento thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Chakkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavaṇṇanā

330. Iti chakkavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni sattakavasena dassetuṃ puna desanaṃ ārabhi.

Tattha sampattipaṭilābhaṭṭhena saddhāva dhanaṃ **saddhādhanaṃ.** Esa nayo sabbattha. **Paññādhanaṃ** panettha sabbaseṭṭhaṃ. Paññāya hi ṭhatvā tīṇi sucaritāni pañcasīlāni dasasīlāni pūretvā saggūpagā honti, sāvakapāramīñāṇaṃ, paccekabodhiñāṇaṃ, sabbaññutaññāṇañca paṭivijjhanti. Imāsaṃ sampattīnaṃ paṭilābhakāraṇato paññā ‘‘dhana’’nti vuttā. Sattapi cetāni lokiyalokuttaramissakāneva kathitāni. **Bojjhaṅga**kathā kathitāva.

Samādhiparikkhārāti samādhiparivārā. Sammādiṭṭhādīni vuttatthāneva. Imepi satta parikkhārā lokiyalokuttarāva kathitā.

Asataṃ dhammā asantā vā dhammā lāmakā dhammāti **asaddhammā.** Vipariyāyena **saddhammā** veditabbā. Sesamettha uttānatthameva. **Saddhammesu** pana saddhādayo sabbepi vipassakasseva kathitā. Tesupi paññā lokiyalokuttarā. Ayaṃ viseso.

Sappurisānaṃ dhammāti **sappurisadhammā.** Tattha suttageyyādikaṃ dhammaṃ jānātīti

dhammaññū. Tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jānātīti **atthaññū.** ‘‘Ettakomhi sīlena samādhinā paññāyā’’ti evaṃ attānaṃ jānātīti **attaññū.** Paṭiggahaṇaparibhogesu mattaṃ jānātīti **mattaññū.** Ayaṃ kālo uddesassa, ayaṃ kālo paripucchāya, ayaṃ kālo yogassa adhigamāyāti evaṃ kālaṃ jānātīti **kālaññū.** Ettha ca pañca vassāni uddesassa kālo. Dasa paripucchāya. Idaṃ atisambādhaṃ. Dasa vassāni pana uddesassa kālo. Vīsati paripucchāya. Tato paraṃ yoge kammaṃ kātabbaṃ. Aṭṭhavidhaṃ parisaṃ jānātīti **parisaññū.** Sevitabbāsevitabbaṃ puggalaṃ jānātīti **puggalaññū.**

331. **Niddasavatthūnī**ti niddasādivatthūni. Niddaso bhikkhu, nibbīso, nittiṃso, niccattālīso, nippaññāso bhikkhūti evaṃ vacanakāraṇāni. Ayaṃ kira pañho titthiyasamaye uppanno. Titthiyā hi dasavassakāle mataṃ nigaṇṭhaṃ niddasoti vadanti. So kira puna dasavasso na hoti. Na kevalañca dasavassova. Navavassopi…pe… ekavassopi na hoti. Eteneva nayena vīsativassādikālepi mataṃ nibbīso, nittiṃso, niccattālīso, nippaññāsoti vadanti. Āyasmā ānando gāme vicaranto taṃ kathaṃ sutvā vihāraṃ gantvā bhagavato ārocesi. Bhagavā āha –

> ‘‘Na idaṃ, ānanda, titthiyānaṃ adhivacanaṃ mama sāsane khīṇāsavassetaṃ adhivacanaṃ. Khīṇāsavo hi dasavassakāle parinibbuto puna dasavasso na hoti. Na kevalañca dasavassova, navavassopi…pe… ekavassopi. Na kevalañca ekavassova, dasamāsikopi…pe… ekamāsikopi. Ekadivasikopi. Ekamuhuttopi na hoti eva. Kasmā? Puna paṭisandhiyā abhāvā. Nibbīsādīsupi eseva nayo. Iti bhagavā mama sāsane khīṇāsavassetaṃ adhivacana’’nti –

Vatvā yehi kāraṇehi so niddaso hoti, tāni dassetuṃ satta niddasavatthūni deseti. Theropi tameva desanaṃ uddharitvā satta niddasavatthūni **idhāvuso, bhikkhu, sikkhāsamādāne**tiādimāha. Tattha **idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Sikkhāsamādāne tibbacchando hotī**ti sikkhattayapūraṇe bahalacchando hoti. **Āyatiñca sikkhāsamādāne avigatapemo**ti anāgate punadivasādīsupi sikkhāpūraṇe avigatapemena samannāgato hoti. **Dhammanisantiyā**ti dhammanisāmanāya. Vipassanāyetaṃ adhivacanaṃ. **Icchāvinaye**ti taṇhāvinayane. **Paṭisallāne**ti ekībhāve. **Vīriyārambhe**ti kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe. **Satinepakke**ti satiyañceva nepakkabhāve ca. **Diṭṭhipaṭivedhe**ti maggadassane. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Saññāsu asubhānupassanāñāṇe saññā **asubhasaññā.** Ādīnavānupassanāñāṇe saññā **ādīnavasaññā** nāma. Sesā heṭṭhā vuttā eva. Balasattakaviññāṇaṭṭhitisattakapuggalasattakāni vuttanayāneva. Appahīnaṭṭhena anusayantīti **anusayā.** Thāmagato kāmarāgo kāmarāgānusayo. Esa nayo sabbattha. Saṃyojanasattakaṃ uttānatthameva.

Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā

Adhikaraṇasamathesu adhikaraṇāni samenti vūpasamentīti **adhikaraṇasamathā. Uppannuppannānan**ti uppannānaṃ uppannānaṃ. **Adhikaraṇānan**ti vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇanti imesaṃ catunnaṃ. **Samathāya vūpasamāyā**ti samathatthañceva vūpasamanatthañca. **Sammukhāvinayo dātabbo…pe… tiṇavatthārako**ti ime satta samathā dātabbā.

Tatrāyaṃ vinicchayanayo. Adhikaraṇesu tāva dhammoti vā adhammoti vā aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantānaṃ bhikkhūnaṃ yo vivādo, idaṃ **vivādādhikaraṇaṃ** nāma. Sīlavipattiyā vā ācāradiṭṭhiājīvavipattiyā vā anuvadantānaṃ anuvādo upavadanā ceva codanā ca, idaṃ **anuvādādhikaraṇaṃ** nāma. Mātikāya āgatā pañca, vibhaṅge dveti sattapi āpattikkhandhā, idaṃ **āpattādhikaraṇaṃ** nāma. Saṅghassa apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ karaṇaṃ, idaṃ **kiccādhikaraṇaṃ** nāma.

Tattha vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Sammukhāvinayeneva sammamānaṃ yasmiṃ vihāre uppannaṃ tasmiṃyeva vā aññattha vūpasametuṃ gacchantānaṃ antarāmagge vā yattha gantvā saṅghassa niyyātitaṃ tattha saṅghena vā saṅghe vūpasametuṃ asakkonte tattheva ubbāhikāya sammatapuggalehi vā vinicchitaṃ sammati. Evaṃ sammamāne ca panetasmiṃ yā saṅghasammukhatā dhammasammukhatā vinayasammukhatā puggalasammukhatā, ayaṃ **sammukhāvinayo** nāma.

Tattha ca kārakasaṅghassa saṅghasāmaggivasena sammukhībhāvo **saṅghasammukhatā.** Sametabbassa vatthuno bhūtatā **dhammasammukhatā.** Yathā taṃ sametabbaṃ, tatheva sammanaṃ **vinayasammukhatā.** Yo ca vivadati, yena ca vivadati, tesaṃ ubhinnaṃ atthapaccatthikānaṃ sammukhībhāvo **puggalasammukhatā.** Ubbāhikāya vūpasame panettha saṅghasammukhatā parihāyati. Evaṃ tāva sammukhāvinayeneva sammati.

Sace panevampi na sammati, atha naṃ ubbāhikāya sammatā bhikkhū ‘‘na mayaṃ sakkoma vūpasametu’’nti saṅghasseva niyyātenti, tato saṅgho pañcaṅgasamannāgataṃ bhikkhuṃ salākaggāhāpakaṃ sammannati. Tena guḷhakavivaṭakasakaṇṇajappakesu tīsu salākaggāhesu aññataravasena salākaṃ gāhāpetvā sannipatitaparisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yathā te dhammavādino vadanti, evaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca vūpasantaṃ hoti.

Tattha sammukhāvinayo vuttanayo eva. Yaṃ pana yebhuyyasikākammassa karaṇaṃ, ayaṃ **yebhuyyasikā** nāma. Evaṃ vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati. **Anuvādādhikaraṇaṃ** catūhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. **Sammukhāvinayeneva** sammamānaṃ yo ca anuvadati, yañca anuvadati, tesaṃ vacanaṃ sutvā sace kāci āpatti natthi, ubho khamāpetvā, sace atthi, ayaṃ nāmettha āpattīti evaṃ vinicchitaṃ vūpasammati. Tattha sammukhāvinayalakkhaṇaṃ vuttanayameva. Yadā pana khīṇāsavassa bhikkhuno amūlikāya sīlavipattiyā anuddhaṃsitassa sativinayaṃ yācamānassa saṅgho ñatticatutthena kammena sativinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca sativinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana sativinaye puna tasmiṃ puggale kassaci anuvādo na ruhati.

Yadā ummattako bhikkhu ummādavasena assāmaṇake ajjhācāre ‘‘saratāyasmā evarūpiṃ āpatti’’nti bhikkhūhi codiyamāno ‘‘ummattakena me, āvuso, etaṃ kataṃ, nāhaṃ taṃ sarāmī’’ti bhaṇantopi bhikkhūhi codiyamānova puna acodanatthāya amūḷhavinayaṃ yācati, saṅgho cassa ñatticatutthena kammena amūḷhavinayaṃ deti, tadā sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca vūpasantaṃ hoti. Dinne pana amūḷhavinaye puna tasmiṃ puggale kassaci tappaccayā anuvādo na ruhati.

Yadā pana pārājikena vā pārājikasāmantena vā codiyamānassa aññenaññaṃ paṭicarato pāpussannatāya pāpiyassa puggalassa ‘‘sacāyaṃ acchinnamūlo bhavissati, sammā vattitvā osāraṇaṃ labhissati. Sace chinnamūlo ayamevassa nāsanā bhavissatī’’ti maññamāno saṅgho ñatticatutthena kammena tassapāpiyasikaṃ karoti, tadā sammukhāvinayena ca tassapāpiyasikāya ca vūpasantaṃ hotīti. Evaṃ anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati. **Āpattādhikaraṇaṃ** tīhi samathehi sammati sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tassa sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi. Yadā pana ekassa vā bhikkhuno santike saṅghagaṇamajjhesu vā bhikkhu lahukaṃ āpattiṃ deseti, tadā **āpattādhikaraṇaṃ** sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca vūpasammati.

Tattha sammukhāvinaye tāva yo ca deseti, yassa ca deseti, tesaṃ sammukhībhāvo puggalasammukhatā. Sesaṃ vuttanayameva.

Puggalassa gaṇassa ca desanākāle saṅghasammukhatā parihāyati. Yā panettha ahaṃ, bhante, itthannāmaṃ āpattiṃ āpannoti ca āma, passāmīti ca paṭiññā, tāya paṭiññāya ‘‘āyatiṃ saṃvareyyāsī’’ti karaṇaṃ, taṃ **paṭiññātakaraṇaṃ** nāma. Saṅghādisese hi parivāsādiyācanā paṭiññā. Parivāsādīnaṃ dānaṃ paṭiññātakaraṇaṃ nāma. Dve pakkhajātā pana bhaṇḍanakārakā bhikkhū bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhācaritvā puna lajjidhamme uppanne sace mayaṃ imāhi āpattīhi aññamaññaṃ kāressāma, siyāpi taṃ adhikaraṇaṃ kakkhaḷattāya saṃvatteyyāti aññamaññaṃ āpattiyā kārāpane dosaṃ disvā yadā tiṇavatthārakakammaṃ karonti, tadā āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca sammati.

Tattha hi yattakā hatthapāsūpagatā ''na metaṃ khamatī''ti evaṃ diṭṭhāvikammaṃ akatvā niddampi okkantā honti, sabbesaṃ ṭhapetvā thullavajjañca gihipaṭisaṃyuttañca sabbāpattiyo vuṭṭhahanti, evaṃ āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati. **Kiccādhikaraṇaṃ** ekena samathena sammati sammukhāvinayeneva. Imāni cattāri adhikaraṇāni yathānurūpaṃ imehi sattahi samathehi sammanti. Tena vuttaṃ – uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo… pe… tiṇavatthārakoti. Ayamettha vinicchayanayo. Vitthāro pana samathakkhandhake āgatoyeva. Vinicchayopissa samantapāsādikāyaṃ vutto.

''Ime kho, āvuso''tiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti cuddasannaṃ sattakānaṃ vasena aṭṭhanavuti pañhe kathento thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Sattakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhakavaṇṇanā

333. Iti sattakavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni aṭṭhakavasena dassetuṃ puna desanaṃ ārabhi. Tattha **micchattā**ti ayāthāvā micchāsabhāvā. **Sammattā**ti yāthāvā sammāsabhāvā.

334. **Kusītavatthūnī**ti kusītassa alasassa vatthūni patiṭṭhā kosajjakāraṇānīti attho. **Kammaṃ kattabbaṃ hotī**ti cīvaravicāraṇādikammaṃ kātabbaṃ hoti. **Na vīriyaṃ ārabhatī**ti duvidhampi vīriyaṃ nārabhati. **Appattassā**ti jhānavipassanāmaggaphaladhammassa appattassa pattiyā. **Anadhigatassā**ti tasseva anadhigatassa adhigamatthāya. **Asacchikatassā**ti tasseva apaccakkhakatassa sacchikaraṇatthāya. **Idaṃ paṭhama**nti idaṃ handāhaṃ nipajjāmīti evaṃ osīdanaṃ paṭhamaṃ kusītavatthu. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. ''Māsācitaṃ maññe''ti ettha pana **māsācitaṃ** nāma tintamāso. Yathā tintamāso garuko hoti, evaṃ garukoti adhippāyo. **Gilānā vuṭṭhito hotī**ti gilāno hutvā pacchā vuṭṭhito hoti.

335. **Ārambhavatthūnī**ti vīriyakāraṇāni. Tesampi imināva nayena attho veditabbo.

336. **Dānavatthūnī**ti dānakāraṇāni. **Āsajja dānaṃ detī**ti patvā dānaṃ deti. Āgataṃ disvāva muhuttaṃyeva nisīdāpetvā sakkāraṃ katvā dānaṃ deti, dassāmi dassāmīti na kilameti. Iti ettha āsādanaṃ dānakāraṇaṃ nāma hoti. **Bhayā dānaṃ detī**tiādīsupi bhayādīni dānakāraṇānīti veditabbāni. Tattha **bhayaṃ** nāma ayaṃ adāyako akārakoti garahābhayaṃ vā apāyabhayaṃ vā. **Adāsi me**ti mayhaṃ pubbe esa idaṃ nāma adāsīti deti. **Dassati me**ti anāgate idaṃ nāma dassatīti deti. **Sāhu dāna**nti dānaṃ nāma sādhu sundaraṃ, buddhādīhi paṇḍitehi pasatthanti deti. **Cittālaṅkāracittaparikkhāratthaṃ dānaṃ detī**ti samathavipassanācittassa alaṅkāratthañceva parivāratthañca deti. Dānañhi cittaṃ mudukaṃ karoti. Yena laddhaṃ hoti, sopi laddhaṃ meti muducitto hoti, yena dinnaṃ, sopi dinnaṃ mayāti muducitto hoti, iti ubhinnampi cittaṃ mudukaṃ karoti, teneva ''adantadamanaṃ dāna''nti vuccati. Yathāha –

> ''Adantadamanaṃ dānaṃ, adānaṃ dantadūsakaṃ;
> Dānena piyavācāya, unnamanti namanti cā''ti.

Imesu pana aṭṭhasu dānesu cittālaṅkāradānameva uttamaṃ.

337. **Dānūpapattiyo**ti dānapaccayā upapattiyo. **Dahatī**ti ṭhapeti. **Adhiṭṭhātī**ti tasseva vevacanaṃ. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Hīne vimutta**nti hīnesu pañcakāmaguṇesu vimuttaṃ. **Uttari abhāvita**nti tato uttari maggaphalatthāya abhāvitaṃ. **Tatrūpapattiyā saṃvattatī**ti yaṃ patthetvā kusalaṃ kataṃ, tattha tattha nibbattanatthāya saṃvattati.

Vītarāgassāti maggena vā samucchinnarāgassa samāpattiyā vā vikkhambhitarāgassa. Dānamatteneva hi brahmaloke nibbattituṃ na sakkā. Dānaṃ pana samādhivipassanācittassa alaṅkāro parivāro hoti. Tato dānena muducitto brahmavihāre bhāvetvā brahmaloke nibbattati. Tena vuttaṃ ‘‘vītarāgassa no sarāgassā’’ti.

Khattiyānaṃ parisā **khattiyaparisā,** samūhoti attho. Esa nayo sabbattha.

Lokassa dhammā **lokadhammā.** Etehi mutto nāma natthi, buddhānampi hontiyeva. Vuttampi cetaṃ – ‘‘aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattatī’’ti (a. ni. 8.5). **Lābho alābho**ti lābhe āgate alābho āgato evāti veditabbo. **Yasā**dīsupi eseva nayo.

338. Abhibhāyatanavimokkhakathā heṭṭhā kathitā eva.

‘‘Ime kho, āvuso’’tiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti ekādasannaṃ aṭṭhakānaṃ vasena aṭṭhāsīti pañhe kathento thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Aṭṭhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavaṇṇanā

340. Iti aṭṭhakavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni navakavasena dassetuṃ puna desanaṃ ārabhi. Tattha **āghātavatthūnī**ti āghātakāraṇāni. **Āghātaṃ bandhatī**ti kopaṃ bandhati karoti uppādeti.

Taṃ kutettha labbhāti taṃ anatthacaraṇaṃ mā ahosīti etasmiṃ puggale kuto labbhā, kena kāraṇena sakkā laddhuṃ? Paro nāma parassa attano cittaruciyā anatthaṃ karotīti evaṃ cintetvā āghātaṃ paṭivinodeti. Atha vā sacāhaṃ paṭikopaṃ kareyyaṃ, taṃ kopakaraṇaṃ ettha puggale kuto labbhā, kena kāraṇena laddhabbanti attho. Kuto lābhātipi pāṭho, sacāhaṃ ettha kopaṃ kareyyaṃ, tasmiṃ me kopakaraṇe kuto lābhā, lābhā nāma ke siyunti attho. Imasmiñca atthe **ta**nti nipātamattameva hoti.

341. **Sattāvāsā**ti sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho. Tattha suddhāvāsāpi sattāvāsova, asabbakālikattā pana na gahitā. Suddhāvāsā hi buddhānaṃ khandhāvārasadisā. Asaṅkhyeyyakappe buddhesu anibbattantesu taṃ ṭhānaṃ suññaṃ hotīti asabbakālikattā na gahitā. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

342. Akkhaṇesu **dhammo ca desiyatī**ti catusaccadhammo desiyati. **Opasamiko**ti kilesūpasamakaro. **Parinibbāniko**ti kilesaparinibbānena parinibbānāvaho. **Sambodhagāmī**ti catumaggañāṇapaṭivedhagāmī. **Aññatara**nti asaññabhavaṃ vā arūpabhavaṃ vā.

343. **Anupubbavihārā**ti anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbavihārā.

344. **Anupubbanirodhā**ti anupaṭipāṭiyā nirodhā.

‘‘Ime, kho āvuso’’tiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti channaṃ navakānaṃ vasena catupaṇṇāsa pañhe kathento thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Navakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavaṇṇanā

345. Iti navakavasena sāmaggirasaṃ dassetvā idāni dasakavasena dassetuṃ puna desanaṃ ārabhi. Tattha **nāthakaraṇā**ti ‘‘sanāthā, bhikkhave, viharatha mā anāthā, dasa ime, bhikkhave, dhammā nāthakaraṇā’’ti (a. ni. 10.18) evaṃ akkhātā attano patiṭṭhākarā dhammā.

Kalyāṇamittotiādīsu sīlādiguṇasampannā kalyāṇā assa mittāti **kalyāṇamitto.** Te cassa ṭhānanisajjādīsu saha ayanato sahāyāti **kalyāṇasahāyo.** Cittena ceva kāyena ca kalyāṇamittesu eva sampavaṅko onatoti **kalyāṇasampavaṅko. Suvaco hotī**ti sukhena vattabbo hoti sukhena anusāsitabbo. **Khamo**ti gāḷhena pharusena kakkhaḷena vuccamāno khamati, na kuppati. **Padakkhiṇaggāhī anusāsani**nti yathā ekacco ovadiyamāno vāmato gaṇhāti, paṭippharati vā asuṇanto vā gacchati, evaṃ akatvā ‘‘ovadatha, bhante, anusāsatha, tumhesu anovadantesu ko añño ovadissatī’’ti padakkhiṇaṃ gaṇhāti.

Uccāvacānīti uccāni ca avacāni ca. **Kiṃ karaṇīyānī**ti kiṃ karomīti evaṃ vatvā kattabbakammāni. Tattha **uccakammāni** nāma cīvarassa karaṇaṃ rajanaṃ cetiye sudhākammaṃ uposathāgāracetiyagharabodhiyagharesu kattabbanti evamādi. **Avacakammaṃ** nāma pādadhovanamakkhanādikhuddakakammaṃ. **Tatrupāyāyā**ti tatrupagamanīyā. **Alaṃ kātu**nti kātuṃ samattho hoti. **Alaṃ saṃvidhātu**nti vicāretuṃ samattho.

Dhamme assa kāmo sinehoti **dhammakāmo,** tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ piyāyatīti attho. **Piyasamudāhāro**ti parasmiṃ kathente sakkaccaṃ suṇāti, sayañca paresaṃ desetukāmo hotīti attho. ‘‘Abhidhamme abhivinaye’’ti ettha dhammo abhidhammo, vinayo abhivinayoti catukkaṃ veditabbaṃ. Tattha **dhammo**ti suttantapiṭakaṃ. **Abhidhammo**ti satta pakaraṇāni. **Vinayo**ti ubhatovibhaṅgā. **Abhivinayo**ti khandhakaparivārā. Atha vā suttantapiṭakampi abhidhammapiṭakampi **dhammo** eva. Maggaphalāni **abhidhammo.** Sakalaṃ vinayapiṭakaṃ **vinayo.** Kilesavūpasamakāraṇaṃ **abhivinayo.** Iti sabbasmimpi ettha dhamme abhidhamme vinaye abhivinaye ca. **Uḷārapāmojjo**ti bahulapāmojjo hotīti attho.

Kusalesu dhammesūti kāraṇatthe bhummaṃ, catubhūmakakusaladhammakāraṇā, tesaṃ adhigamatthāya anikkhittadhuro hotīti attho.

346. Kasiṇadasake sakalaṭṭhena **kasiṇāni.** Tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ khettaṭṭhena vā adhiṭṭhānaṭṭhena vā **āyatanāni. Uddha**nti upari gaganatalābhimukhaṃ. **Adho**ti heṭṭhā bhūmitalābhimukhaṃ. **Tiriya**nti khettamaṇḍalamiva samantā paricchinditvā. Ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍheti, ekacco adho, ekacco samantato. Tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti ālokamiva rūpadassanakāmo. Tena vuttaṃ ‘‘pathavīkasiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriya’’nti. **Advaya**nti idaṃ pana ekassa aññabhāvānupagamanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi udakaṃ paviṭṭhassa sabbadisāsu udakameva hoti, na aññaṃ, evameva pathavīkasiṇaṃ pathavīkasiṇameva hoti, natthi tassa añño kasiṇasambhedoti. Esa nayo sabbattha. **Appamāṇa**nti idaṃ tassa tassa pharaṇaappamāṇavasena vuttaṃ. Tañhi cetasā pharanto sakalameva pharati, na ‘‘ayamassa ādi, idaṃ majjha’’nti pamāṇaṃ gaṇhātīti. **Viññāṇakasiṇa**nti cettha kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ. Tattha kasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃ adho tiriyatā veditabbā. Ayamettha saṅkhepo. Kammaṭṭhānabhāvanānayena panetāni pathavīkasiṇādīni vitthārato visuddhimagge vuttāneva.

Akusalakammapathadasakavaṇṇanā

347. Kammapathesu kammāneva sugatiduggatīnaṃ pathabhūtattā **kammapathā** nāma. Tesu pāṇātipāto adinnādānaṃ musāvādādayo ca cattāro brahmajāle vitthāritā eva. **Kāmesumicchācāro**ti ettha pana **kāmesū**ti methunasamācāresu methunavatthūsu vā. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro.

Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā **kāmesumicchācāro.**

Tattha **agamanīyaṭṭhānaṃ** nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginirakkhitā, ñātirakkhitā, gottarakkhitā, dhammarakkhitā, sārakkhā, saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa. Dhanakkītā, chandavāsinī, bhogavāsinī, paṭavāsinī, odapattakinī, obhatacumbaṭā, dāsī ca bhariyā ca, kammakārī ca bhariyā ca, dhajāhaṭā, muhuttikāti etā dhanakkītādayo dasāti vīsati. Itthīsu pana dvinnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ dasannañca dhanakkītādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā. Idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma. So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo. Sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā agamanīyavatthu, tasmiṃ sevanacittaṃ, sevanappayogo, maggenamaggappaṭipattiadhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Abhijjhāyatīti **abhijjhā,** parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā ‘‘aho vata idaṃ mamassā’’ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanañca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva ‘‘aho vatīdaṃ mamassā’’ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo.** So paraṃ vināsāya manopadosalakkhaṇo pharusāvācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā parasatto ca, tassa vināsacintā ca. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva ‘‘aho vatāyaṃ ucchijjheyya vinasseyyā’’ti tassa vināsaṃ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi.** Sā ‘‘natthi dinna’’ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā vatthuno ca gahitākāraviparītatā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassūpaṭṭhānanti.

Imesaṃ pana dasannaṃ akusalakammapathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammato**ti etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammāva honti. Abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammapathā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpādā kammapathā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṃ patvā lobho akusalamūlaṃ hoti. Byāpādo doso akusalamūlaṃ hoti.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā, micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo. ‘‘Sattārammaṇo’’tipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā pisuṇavācā. Pharusavācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanātoti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānāpi ‘‘gacchatha naṃ ghātethā’’ti vadanti, sanniṭṭhāpakacetanā pana dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano. Sanniṭṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo tivedano. Tathā pisuṇavācā. Pharusavācā dukkhavedanā. Samphappalāpo tivedano. Abhijjhā sukhamajjhattavasena dvivedanā tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

Mūlatoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā tathā pisuṇavācā samphappalāpo ca. Pharusavācā dosamohavasena. Abhijjhā mohavasena ekamūlā. Tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Kusalakammapathadasakavaṇṇanā

Pāṇātipātā veramaṇiādīni samādānasampattasamucchedavirativasena veditabbāni.

Dhammato pana etesupi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vattanti viratiyopi. Ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta kammapathā eva, no mūlāni. Ante tayo kammapathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā alobho kusalamūlaṃ hoti. Abyāpādo adoso kusalamūlaṃ. Sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṃ.

Ārammaṇatoti pāṇātipātādīnaṃ ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni. Vītikkamitabbatoyeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādiārammaṇāpete kammapathā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti veditabbā.

Vedanātoti sabbe sukhavedanā honti majjhattavedanā vā. Kusalaṃ patvā hi dukkhavedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobhaadosaamohavasena timūlāni honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlāni. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā, ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlaṃ na hoti. Abyāpādepi eseva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlā evāti.

Ariyavāsadasakavaṇṇanā

348. **Ariyavāsā**ti ariyā eva vasiṃsu vasanti vasissanti etesūti ariyavāsā. **Pañcaṅgavippahīno**ti pañcahi aṅgehi vippayuttova hutvā khīṇāsavo avasi vasati vasissatīti tasmā ayaṃ pañcaṅgavippahīnatā, ariyassa vāsattā ariyavāsoti vutto. Esa nayo sabbattha.

Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hotīti chaḷaṅgupekkhāya samannāgato hoti. Chaḷaṅgupekkhā nāma keti? Ñāṇādayo. ‘‘Ñāṇa’’nti vutte kiriyato cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti. ‘‘Satatavihāro’’ti vutte aṭṭha mahācittāni. ‘‘Rajjanadussanaṃ natthī’’ti vutte dasa cittāni labbhanti. Somanassaṃ āsevanavasena labbhati.

Satārakkhena cetasāti khīṇāsavassa hi tīsu dvāresu sabbakālaṃ sati ārakkhakiccaṃ sādheti. Tenevassa ‘‘carato ca tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ hotī’’ti vuccati.

Puthusamaṇabrāhmaṇānanti bahūnaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ. Ettha ca **samaṇā**ti pabbajjupagatā. **Brāhmaṇā**ti bhovādino. **Puthupaccekasaccānī**ti bahūni pāṭekkasaccāni, idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva dassanaṃ saccanti evaṃ pāṭiyekkaṃ gahitāni bahūni saccānīti attho. **Nunnānī**ti nihatāni. **Paṇunnānī**ti suṭṭhu nihatāni. **Cattānī**ti vissaṭṭhāni. **Vantānī**ti vamitāni. **Muttānī**ti chinnabandhanāni katāni. **Pahīnānī**ti pajahitāni. **Paṭinissaṭṭhānī**ti yathā na puna cittaṃ āruhanti, evaṃ paṭinissajjitāni. Sabbāneva tāni gahitaggahaṇassa vissaṭṭhabhāvavevacanāni.

Samavayasaṭṭhesanoti ettha **avayā**ti anūnā. **Saṭṭhā**ti vissaṭṭhā. Sammā avayā saṭṭhā esanā assāti **samavayasaṭṭhesano.** Sammā vissaṭṭhasabbaesanoti attho. **Rāgā cittaṃ vimutta**ntiādīhi maggassa kiccanipphatti kathitā.

Rāgo me pahīnotiādīhi paccavekkhaṇāya phalaṃ kathitaṃ.

Asekkhadhammadasakavaṇṇanā

Asekkhā sammādiṭṭhītiādayo sabbepi phalasampayuttadhammā eva. Ettha ca sammādiṭṭhi, sammāñāṇanti dvīsu ṭhānesu paññāva kathitā. **Sammāvimuttī**ti iminā padena vuttāvasesā. Phalasamāpattidhammā saṅgahitāti veditabbā.

‘‘Ime kho, āvuso’’tiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Iti channaṃ dasakānaṃ vasena samasaṭṭhi pañhe kathento thero sāmaggirasaṃ dassesīti.

Dasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhasamodhānavaṇṇanā

349. Idha pana ṭhatvā pañhā samodhānetabbā. Imasmiñhi sutte ekakavasena dve pañhā kathitā. Dukavasena sattati. Tikavasena asītisataṃ. Catukkavasena dvesatāni. Pañcakavasena tiṃsasataṃ. Chakkavasena bāttiṃsasataṃ. Sattakavasena aṭṭhanavuti. Aṭṭhakavasena aṭṭhāsīti. Navakavasena catupaṇṇāsa. Dasakavasena samasaṭṭhīti evaṃ sahassaṃ cuddasa pañhā kathitā.

Imañhi suttantaṃ ṭhapetvā tepiṭake buddhavacane añño suttanto evaṃ bahupañhapaṭimaṇḍito natthi. Bhagavā imaṃ suttantaṃ ādito paṭṭhāya sakalaṃ sutvā cintesi – ‘‘dhammasenāpati sāriputto buddhabalaṃ dīpetvā appaṭivattiyaṃ sīhanādaṃ nadati. Sāvakabhāsitoti vutte okappanā na hoti, jinabhāsitoti vutte hoti, tasmā jinabhāsitaṃ katvā devamanussānaṃ okappanaṃ imasmiṃ suttante uppādessāmī’’ti. Tato vuṭṭhāya sādhukāraṃ adāsi. Tena vuttaṃ ‘‘atha kho bhagavā vuṭṭhahitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi, sādhu, sādhu, sāriputta, sādhu kho tvaṃ sāriputta, bhikkhūnaṃ saṅgītipariyāyaṃ abhāsī’’ti.

Tattha **saṅgītipariyāya**nti sāmaggiyā kāraṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘sādhu, kho tvaṃ, sāriputta, mama sabbaññutaññāṇena saṃsanditvā bhikkhūnaṃ sāmaggirasaṃ abhāsī’’ti. **Samanuñño satthā ahosī**ti anumodanena samanuñño ahosi. Ettakena ayaṃ suttanto jinabhāsito nāma jāto. Desanāpariyosāne imaṃ suttantaṃ manasikarontā te bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Saṅgītisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dasuttarasuttavaṇṇanā

350. **Evaṃ me suta**nti dasuttarasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā – **āvuso bhikkhave**ti sāvakānaṃ ālapanametaṃ. Buddhā hi parisaṃ āmantayamānā ‘bhikkhave’ti vadanti. Sāvakā satthāraṃ uccaṭṭhāne ṭhapessāmāti satthu ālapanena anālapitvā āvusoti ālapanti. **Te bhikkhū**ti te dhammasenāpatiṃ parivāretvā nisinnā bhikkhū. Ke pana te bhikkhūti? Anibaddhavāsā disāgamanīyā bhikkhū. Buddhakāle dve vāre bhikkhū sannipatanti – upakaṭṭhavassūpanāyikakāle ca pavāraṇakāle ca. Upakaṭṭhavassūpanāyikāya dasapi vīsatipi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi bhikkhū vaggā vaggā kammaṭṭhānatthāya āgacchanti. Bhagavā tehi saddhiṃ sammoditvā kasmā, bhikkhave, upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya vicarathāti pucchati. Atha te ‘‘bhagavā kammaṭṭhānatthaṃ āgatamha, kammaṭṭhānaṃ no dethā’’ti yācanti.

Satthā tesaṃ cariyavasena rāgacaritassa asubhakammaṭṭhānaṃ deti. Dosacaritassa mettākammaṭṭhānaṃ, mohacaritassa uddeso paripucchā – ‘kālena dhammassavanaṃ, kālena dhammasākacchā, idaṃ tuyhaṃ sappāya’nti ācikkhati. Vitakkacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ deti. Saddhācaritassa pasādanīyasuttante buddhasubodhiṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattiñca pakāseti. Ñāṇacaritassa aniccatādipaṭisaṃyutte gambhīre suttante katheti. Te kammaṭṭhānaṃ gahetvā sace sappāyaṃ hoti, tattheva vasanti. No ce hoti, sappāyaṃ senāsanaṃ pucchitvā gacchanti. Te tattha vasantā temāsikaṃ paṭipadaṃ gahetvā ghaṭetvā vāyamantā sotāpannāpi honti sakadāgāminopi anāgāminopi arahantopi.

Tato vutthavassā pavāretvā satthu santikaṃ gantvā ‘‘bhagavā ahaṃ tumhākaṃ santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sotāpattiphalaṃ patto…pe… ahaṃ aggaphalaṃ arahatta’’nti paṭiladdhaguṇaṃ ārocenti. Tattha ime bhikkhū upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya āgatā. Evaṃ āgantvā gacchante pana bhikkhū bhagavā aggasāvakānaṃ santikaṃ peseti, yathāha ‘‘apaloketha pana, bhikkhave, sāriputtamoggallāne’’ti. Bhikkhū ca vadanti ‘‘kiṃ nu kho mayaṃ, bhante, apalokema sāriputtamoggallāne’’ti (saṃ. ni. 3.2). Atha ne bhagavā tesaṃ dassane uyyojesi. ‘‘Sevatha, bhikkhave, sāriputtamoggallāne; bhajatha, bhikkhave, sāriputtamoggallāne. Paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā sabrahmacārīnaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, janetā evaṃ sāriputto. Seyyathāpi jātassa āpādetā evaṃ moggallāno. Sāriputto, bhikkhave, sotāpattiphale vineti, moggallāno uttamatthe’’ti (ma. ni. 3.371).

Tadāpi bhagavā imehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisanthāraṃ katvā tesaṃ bhikkhūnaṃ āsayaṃ upaparikkhanto ‘‘ime bhikkhū sāvakavineyyā’’ti addasa. **Sāvakavineyyā** nāma ye buddhānampi dhammadesanāya bujjhanti sāvakānampi. **Buddhavineyyā** pana sāvakā bodhetuṃ na sakkonti. Sāvakavineyyabhāvaṃ pana etesaṃ ñatvā katarassa bhikkhuno desanāya bujjhissantīti olokento sāriputtassāti disvā therassa santikaṃ pesesi. Thero te bhikkhū pucchi ‘‘satthu santikaṃ gatattha āvuso’’ti. ‘‘Āma, gatamha satthārā pana amhe tumhākaṃ santikaṃ pesitā’’ti. Tato thero ‘‘ime bhikkhū mayhaṃ desanāya bujjhissanti, kīdisī nu kho tesaṃ desanā vaṭṭatī’’ti cintento ‘‘ime bhikkhū samaggārāmā, sāmaggirasassa dīpikā nesaṃ desanā vaṭṭatī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā tathārūpaṃ desanaṃ desetukāmo **dasuttaraṃ pavakkhāmī**tiādimāha. Tattha dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā vibhattoti dasuttaro, ekakato paṭṭhāya yāva dasakā gatotipi dasuttaro, ekekasmiṃ pabbe dasa dasa pañhā visesitātipi dasuttaro, taṃ **dasuttaraṃ. Pavakkhāmī**ti kathessāmi. **Dhamma**nti suttaṃ. **Nibbānapattiyā**ti nibbānapaṭilābhatthāya. **Dukkhassantakiriyāyā**ti sakalassa vaṭṭadukkhassa pariyantakaraṇatthaṃ. **Sabbaganthappamocana**nti abhijjhākāyaganthādīnaṃ sabbaganthānaṃ pamocanaṃ.

Iti thero desanaṃ uccaṃ karonto bhikkhūnaṃ tattha pemaṃ janento evametaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetabbaṃ maññissantīti catūhi padehi vaṇṇaṃ kathesi, ‘‘ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo’’tiādinā nayena tesaṃ tesaṃ suttānaṃ bhagavā viya.

Ekadhammavaṇṇanā

351. (Ka) tattha **bahukāro**ti bahūpakāro.

(Kha) **bhāvetabbo**ti vaḍḍhetabbo.

(Ga) **pariññeyyo**ti tīhi pariññāhi parijānitabbo.

(Gha) **pahātabbo**ti pahānānupassanāya pajahitabbo.

(Ṅa) **hānabhāgiyo**ti apāyagāmiparihānāya saṃvattanako.

(Ca) **visesabhāgiyo**ti visesagāmivisesāya saṃvattanako.

(Cha) **duppaṭivijjho**ti duppaccakkhakaro.

(Ja) **uppādetabbo**ti nipphādetabbo.

(Jha) **abhiññeyyo**ti ñātapariññāya abhijānitabbo.

(Ña) **sacchikātabbo**ti paccakkhaṃ kātabbo.

Evaṃ sabbattha mātikāsu attho veditabbo. Iti āyasmā sāriputto yathā nāma dakkho veḷukāro sammukhībhūtaṃ veḷuṃ chetvā niggaṇṭhiṃ katvā dasadhā khaṇḍe katvā ekamekaṃ khaṇḍaṃ hīraṃ hīraṃ karonto phāleti, evameva tesaṃ bhikkhūnaṃ sappāyaṃ desanaṃ upaparikkhitvā dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā ekekakoṭṭhāse ekekapadaṃ vibhajanto ‘‘katamo eko dhammo bahukāro, appamādo kusalesu dhammesūti’’tiādinā nayena desanaṃ vitthāretuṃ āraddho.

Tattha **appamādo kusalesu dhammesū**ti sabbatthakaṃ upakārakaṃ appamādaṃ kathesi. Ayañhi appamādo nāma sīlapūraṇe, indriyasaṃvare, bhojane mattaññutāya, jāgariyānuyoge, sattasu saddhammesu, vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpane, atthapaṭisambhidādīsu, sīlakkhandhādipañcadhammakkhandhesu, ṭhānāṭṭhānesu, mahāvihārasamāpattiyaṃ, ariyasaccesu, satipaṭṭhānādīsu, bodhipakkhiyesu, vipassanāñāṇādīsu aṭṭhasu vijjāsūti sabbesu anavajjaṭṭhena kusalesu dhammesu bahūpakāro.

Teneva naṃ bhagavā ‘‘yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā…pe… tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati. Evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbete appamādamūlakā appamādasamosaraṇā, appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyatī’’tiādinā (saṃ. ni. 5.139) nayena hatthipadādīhi opammehi opamento **saṃyuttanikāye appamādavagge** nānappakāraṃ thometi. Taṃ sabbaṃ ekapadeneva saṅgahetvā thero appamādo kusalesu dhammesūti āha. **Dhammapade** appamādavaggenāpissa bahūpakāratā dīpetabbā. Asokavatthunāpi dīpetabbā –

(Ka) asokarājā hi nigrodhasāmaṇerassa ‘‘appamādo amatapada’’nti gāthaṃ sutvā eva ‘‘tiṭṭha, tāta, mayhaṃ tayā tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ kathita’’nti sāmaṇere pasīditvā caturāsītivihārasahassāni kāresi. Iti thāmasampannena bhikkhunā appamādassa bahūpakāratā tīhi piṭakehi dīpetvā kathetabbā. Yaṃkiñci suttaṃ vā gāthaṃ vā appamādadīpanatthaṃ āharanto ‘‘aṭṭhāne ṭhatvā āharasi, atitthena pakkhando’’ti na vattabbo. Dhammakathikassevettha thāmo ca balañca pamāṇaṃ.

(Kha) **kāyagatāsatī**ti ānāpānaṃ catuiriyāpatho satisampajaññaṃ dvattiṃsākāro catudhātuvavatthānaṃ dasa asubhā nava sivathikā cuṇṇikamanasikāro kesādīsu cattāri rūpajjhānānīti ettha uppannasatiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Sātasahagatā**ti ṭhapetvā catutthajjhānaṃ aññattha sātasahagatā hoti sukhasampayuttā, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

(Ga) **sāsavo upādāniyo**ti āsavānañceva upādānānañca paccayabhūto. Iti tebhūmakadhammameva niyameti.

(Gha) **asmimāno**ti rūpādīsu asmīti māno.

(Ṅa) **ayoniso manasikāro**ti anicce niccantiādinā nayena pavatto uppathamanasikāro.

(Ca) vipariyāyena **yoniso manasikāro** veditabbo.

(Cha) **ānantariko cetosamādhī**ti aññattha maggānantaraṃ phalaṃ ānantariko cetosamādhi nāma. Idha pana vipassanānantaro maggo vipassanāya vā anantarattā attano vā anantaraṃ phaladāyakattā ānantariko cetosamādhīti adhippeto.

(Ja) **akuppaṃ ñāṇa**nti aññattha phalapaññā akuppañāṇaṃ nāma. Idha paccavekkhaṇapaññā adhippetā.

(Jha) **āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā. **Ayaṃ eko dhammo**ti yena paccayena tiṭṭhanti, ayaṃ eko dhammo ñātapariññāya abhiññeyyo.

(Ña) **akuppā cetovimuttī**ti arahattaphalavimutti.

Imasmiṃ vāre abhiññāya ñātapariññā kathitā. Pariññāya tīraṇapariññā. Pahātabbasacchikātabbehi pahānapariññā. **Duppaṭivijjho**ti ettha pana maggo kathito. **Sacchikātabbo**ti phalaṃ kathitaṃ, maggo ekasmiṃyeva pade labbhati. Phalaṃ pana anekesupi labbhatiyeva.

Bhūtāti sabhāvato vijjamānā. **Tacchā**ti yāthāvā. **Tathā**ti yathā vuttā tathāsabhāvā. **Avitathā**ti yathā vuttā na tathā na honti. **Anaññathā**ti vuttappakārato na aññathā. **Sammā tathāgatena abhisambuddhā**ti tathāgatena bodhipallaṅke nisīditvā hetunā kāraṇena sayameva abhisambuddhā ñātā viditā sacchikatā. Iminā thero ‘‘ime dhammā tathāgatena abhisambuddhā, ahaṃ pana tumhākaṃ rañño lekhavācakasadiso’’ti jinasuttaṃ dassento okappanaṃ janesi.

Ekadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvedhammavaṇṇanā

352. (Ka) **ime dve dhammā bahukārā**ti ime dve satisampajaññā dhammā sīlapūraṇādīsu appamādo viya sabbattha upakārakā hitāvahā.

(Kha) **samatho ca vipassanā cā**ti ime dve saṅgītisutte lokiyalokuttarā kathitā. Imasmiṃ dasuttarasutte pubbabhāgā kathitā.

(Cha) **sattānaṃ saṃkilesāya sattānaṃ visuddhiyā**ti ayoniso manasikāro hetu ceva paccayo ca sattānaṃ saṃkilesāya, yoniso manasikāro visuddhiyā. Tathā dovacassatā pāpamittatā saṃkilesāya; sovacassatā kalyāṇamittatā visuddhiyā. Tathā tīṇi akusalamūlāni; tīṇi kusalamūlāni. Cattāro yogā cattāro visaṃyogā. Pañca cetokhilā pañcindriyāni. Cha agāravā cha gāravā. Satta asaddhammā satta saddhammā. Aṭṭha kusītavatthūni aṭṭha ārambhavatthūni. Nava āghātavatthūni nava āghātappaṭivinayā. Dasa akusalakammapathā dasa kusalakammapathāti evaṃ pabhedā ime dve dhammā duppaṭivijjhāti veditabbā.

(Jha) **saṅkhatā dhātū**ti paccayehi katā pañcakkhandhā. Asaṅkhatā dhātūti paccayehi akataṃ nibbānaṃ.

(Ña) **vijjā ca vimutti cā**ti ettha **vijjā**ti tisso vijjā. **Vimuttī**ti arahattaphalaṃ.

Imasmiṃ vāre abhiññādīni ekakasadisāneva, uppādetabbapade pana maggo kathito, sacchikātabbapade phalaṃ.

Dvedhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tayodhammavaṇṇanā

353. (Cha) **kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamma**nti ettha **nekkhamma**nti anāgāmimaggo adhippeto. So hi sabbaso kāmānaṃ nissaraṇaṃ. **Rūpānaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ āruppa**nti ettha āruppepi arahattamaggo. Puna uppattinivāraṇato sabbaso rūpānaṃ nissaraṇaṃ nāma. **Nirodho tassa nissaraṇa**nti idha arahattaphalaṃ nirodhoti adhippetaṃ. Arahattaphalena hi nibbāne diṭṭhe puna āyatiṃ sabbasaṅkhārā na hontīti arahattaṃ saṅkhatanirodhassa paccayattā nirodhoti vuttaṃ.

(Ja) **atītaṃse ñāṇa**nti atītaṃsārammaṇaṃ ñāṇaṃ itaresupi eseva nayo.

Imasmimpi vāre abhiññādayo ekakasadisāva. Duppaṭivijjhapade pana maggo kathito, sacchikātabbe phalaṃ.

Tayodhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cattārodhammavaṇṇanā

354. (Ka) **cattāri cakkānī**ti ettha **cakkaṃ** nāma dārucakkaṃ, ratanacakkaṃ, dhammacakkaṃ, iriyāpathacakkaṃ, sampatticakkanti pañcavidhaṃ. Tattha ‘‘yaṃ panidaṃ samma, rathakāra, cakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ, chārattūnehī’’ti (a. ni. 3.15) idaṃ dārucakkaṃ. ‘‘Pitarā pavattitaṃ cakkaṃ anuppavattetī’’ti (a. ni. 5.132) idaṃ ratanacakkaṃ. ‘‘Pavattitaṃ cakka’’nti (ma. ni. 2.399) idaṃ dhammacakkaṃ. ‘‘Catucakkaṃ navadvāra’’nti (saṃ. ni. 1.29) idaṃ iriyāpathacakkaṃ. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ pavattatī’’ti (a. ni. 4.31) idaṃ sampatticakkaṃ. Idhāpi etadeva adhippetaṃ.

Patirūpadesavāsoti yattha catasso parisā sandissanti, evarūpe anucchavike dese vāso. **Sappurisūpanissayo**ti buddhādīnaṃ sappurisānaṃ avassayanaṃ sevanaṃ bhajanaṃ. **Attasammāpaṇidhī**ti attano sammā ṭhapanaṃ, sace pana pubbe assaddhādīhi samannāgato hoti, tāni pahāya saddhādīsu patiṭṭhāpanaṃ. **Pubbe ca katapuññatā**ti pubbe upacitakusalatā. Idamevettha pamāṇaṃ. Yena hi ñāṇasampayuttacittena kusalaṃ kataṃ hoti, tadeva kusalaṃ taṃ purisaṃ patirūpadese upaneti, sappurise bhajāpesi. So eva ca puggalo attānaṃ sammā ṭhapeti. Catūsu āhāresu paṭhamo lokiyova. Sesā pana tayo saṅgītisutte lokiyalokuttaramissakā kathitā. Idha pubbabhāge lokiyā.

(Ca) **kāmayogavisaṃyogā**dayo anāgāmimaggādivasena veditabbā.

(Cha) **hānabhāgiyā**dīsu paṭhamassa jhānassa lābhī kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti **hānabhāgiyo** samādhi. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati **ṭhitibhāgiyo** samādhi. Vitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti **visesabhāgiyo** samādhi. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasañhito **nibbedhabhāgiyo** samādhīti iminā nayena sabbasamāpattiyo vitthāretvā attho veditabbo. Visuddhimagge panassa vinicchayakathā kathitāva.

Imasmimpi vāre abhiññādīni ekakasadisāneva. Abhiññāpade panettha maggo kathito. Sacchikātabbapade phalaṃ.

Cattārodhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcadhammavaṇṇanā

355. (Kha) pītipharaṇatādīsu pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā **pītipharaṇatā** nāma. Sukhaṃ pharamānaṃ uppajjatīti tīsu jhānesu paññā **sukhapharaṇatā** nāma. Paresaṃ ceto pharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** nāma. Ālokapharaṇe uppajjatīti dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā** nāma. Paccavekkhaṇañāṇaṃ **paccavekkhaṇanimittaṃ** nāma. Vuttampi cetaṃ ‘‘dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā, tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā. Paracitte paññā cetopharaṇatā, dibbacakkhu ālokapharaṇatā. Tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇañāṇaṃ paccavekkhaṇanimitta’’nti (vibha. 804).

Tattha pītipharaṇatā sukhapharaṇatā dve pādā viya. Cetopharaṇatā ālokapharaṇatā dve hatthā viya. Abhiññāpādakajjhānaṃ majjhimakāyo viya. Paccavekkhaṇanimittaṃ sīsaṃ viya. Iti āyasmā sāriputtatthero pañcaṅgikaṃ sammāsamādhiṃ aṅgapaccaṅgasampannaṃ purisaṃ katvā dassesi.

(Ja) **ayaṃ samādhi paccuppannasukho ce vā**tiādīsu arahattaphalasamādhi adhippeto. So hi appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho.** Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā āyatiṃ **sukhavipāko.**

Kilesehi ārakattā **ariyo.** Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmiso.** Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito.** Aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo.** Atappanīyaṭṭhena **paṇīto.** Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā kilesapaṭippassaddhibhāvaṃ vā laddhattā **paṭippassaddhaladdho.** Paṭippassaddhaṃ paṭippassaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhakilesena vā arahatā laddhattā paṭippassaddhaladdho. Ekodibhāvena adhigatattā ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato.** Appaguṇasāsavasamādhi viya sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **nasasaṅkhāraniggayhavāritagato.** Tañca samādhiṃ samāpajjanto tato vā vuṭṭhahanto sativepullapattattā. **Satova samāpajjati sato vuṭṭhahati.** Yathāparicchinnakālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati. Tasmā yadettha ‘‘ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko’’ti evaṃ paccavekkhamānassa paccattaṃyeva aparappaccayaṃ ñāṇaṃ uppajjati, taṃ ekamaṅgaṃ. Esa nayo sesesupi. Evamimehi pañcahi paccavekkhaṇañāṇehi ayaṃ samādhi ‘‘pañcañāṇiko sammāsamādhī’’ti vutto.

Imasmiṃ vāre visesabhāgiyapade maggo kathito. Sacchikātabbapade phalaṃ. Sesaṃ purimasadisameva.

Chadhammavaṇṇanā

356. Chakkesu sabbaṃ uttānatthameva. Duppaṭivijjhapade panettha maggo kathito. Sesaṃ purimasadisaṃ.

Sattadhammavaṇṇanā

357. (Ña) **sammappaññāya sudiṭṭhā hontī**ti hetunā nayena vipassanāñāṇena sudiṭṭhā honti. **Kāmā**ti vatthukāmā ca kilesakāmā ca, dvepi sapariḷāhaṭṭhena aṅgārakāsu viya sudiṭṭhā honti. **Vivekaninna**nti nibbānaninnaṃ. **Poṇaṃ pabbhāra**nti ninnassetaṃ vevacanaṃ. **Byantībhūta**nti niyatibhūtaṃ. Nittaṇhanti attho. Kuto? Sabbaso āsavaṭṭhānīyehi dhammehi tebhūmakadhammehīti attho. Idha bhāvetabbapade maggo kathito. Sesaṃ purimasadisameva.

Aṭṭhadhammavaṇṇanā

358. (Ka) **ādibrahmacariyikāya paññāyā**ti sikkhattayasaṅgahassa maggabrahmacariyassa ādibhūtāya pubbabhāge taruṇasamathavipassanāpaññāya. Aṭṭhaṅgikassa vā maggassa ādibhūtāya sammādiṭṭhipaññāya. **Tibba**nti balavaṃ. **Hirottappa**nti hirī ca ottappañca. **Pema**nti gehassitapemaṃ. **Gāravo**ti garucittabhāvo. Garubhāvanīyañhi upanissāya viharato kilesā nuppajjanti ovādānusāsaniṃ labhati. Tasmā taṃ nissāya vihāro paññāpaṭilābhassa paccayo hoti.

(Cha) akkhaṇesu yasmā petā asurānaṃ āvāhanaṃ gacchanti, vivāhanaṃ gacchanti, tasmā pettivisayeneva asurakāyo gahitoti veditabbo.

(Ja) **appicchassā**ti ettha paccayaappiccho, adhigamaappiccho, pariyattiappiccho, dhutaṅgaappicchoti cattāro appicchā. Tattha paccayaappiccho bahuṃ dente appaṃ gaṇhāti, appaṃ dente appataraṃ vā gaṇhāti, na vā gaṇhāti, na anavasesagāhī hoti. Adhigamaappiccho majjhantikatthero viya attano adhigamaṃ aññesaṃ jānituṃ na deti. Pariyattiappiccho tepiṭakopi samāno na bahussutabhāvaṃ jānāpetukāmo hoti sāketatissatthero viya. Dhutaṅgaappiccho dhutaṅgapariharaṇabhāvaṃ aññesaṃ jānituṃ na deti dvebhātikattheresu jeṭṭhakatthero viya. Vatthu visuddhimagge kathitaṃ. **Ayaṃ dhammo**ti evaṃ santaguṇanigūhanena ca paccayapaṭiggahaṇe mattaññutāya ca appicchassa puggalassa ayaṃ navalokuttaradhammo sampajjati, no mahicchassa. Evaṃ sabbattha yojetabbaṃ.

Santuṭṭhassāti catūsu paccayesu tīhi santosehi santuṭṭhassa. **Pavivittassā**ti kāyacittaupadhivivekehi vivittassa. Tattha **kāyaviveko** nāma gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā aṭṭhaārambhavatthuvasena ekībhāvo. Ekībhāvamattena pana kammaṃ na nipphajjatīti kasiṇaparikammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbatteti, ayaṃ **cittaviveko** nāma. Samāpattimatteneva kammaṃ na nipphajjatīti jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **upadhiviveko** nāma. Tenāha bhagavā – ‘‘kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ. Cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatāna’’nti (mahāni. 49).

Saṅgaṇikārāmassāti gaṇasaṅgaṇikāya ceva kilesasaṅgaṇikāya ca ratassa. **Āraddhavīriyassā**ti kāyikacetasikavīriyavasena āraddhavīriyassa. **Upaṭṭhitasatissā**ti catusatipaṭṭhānavasena upaṭṭhitasatissa. **Samāhitassā**ti ekaggacittassa. **Paññavato**ti kammassakatapaññāya paññavato. **Nippapañcassā**ti vigatamānataṇhādiṭṭhipapañcassa.

Idha bhāvetabbapade maggo kathito. Sesaṃ purimasadisameva.

Navadhammavaṇṇanā

359. (Kha) **sīlavisuddhī**ti visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Pārisuddhipadhāniyaṅga**nti parisuddhabhāvassa padhānaṅgaṃ. **Cittavisuddhī**ti vipassanāya padaṭṭhānabhūtā aṭṭha paguṇasamāpattiyo. **Diṭṭhivisuddhī**ti sapaccayanāmarūpadassanaṃ. **Kaṅkhāvitaraṇavisuddhī**ti paccayākārañāṇaṃ. Addhattayepi hi paccayavaseneva dhammā pavattantīti passato kaṅkhaṃ vitarati. **Maggāmaggañāṇadassanavisuddhī**ti obhāsādayo na maggo, vīthippaṭipannaṃ udayabbayañāṇaṃ maggoti evaṃ maggāmagge ñāṇaṃ. **Paṭipadāñāṇadassanavisuddhī**ti rathavinīte vuṭṭhānagāminivipassanā kathitā, idha taruṇavipassanā. **Ñāṇadassanavisuddhī**ti rathavinīte maggo kathito, idha vuṭṭhānagāminivipassanā. Etā pana sattapi visuddhiyo vitthārena visuddhimagge kathitā. **Paññā**ti arahattaphalapaññā. **Vimuttipi** arahattaphalavimuttiyeva.

(Cha) **dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānatta**nti cakkhādidhātunānattaṃ paṭicca cakkhusamphassādinānattaṃ uppajjatīti attho. **Phassanānattaṃ paṭiccā**ti cakkhusamphassādinānattaṃ paṭicca. **Vedanānānatta**nti cakkhusamphassajādivedanānānattaṃ. **Saññānānattaṃ paṭiccā**ti kāmasaññādinānattaṃ paṭicca. **Saṅkappanānatta**nti kāmasaṅkappādinānattaṃ. **Saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānatta**nti saṅkappanānattatāya rūpe chando sadde chandoti evaṃ chandanānattaṃ uppajjati. **Pariḷāhanānatta**nti chandanānattatāya rūpapariḷāho saddapariḷāhoti evaṃ pariḷāhanānattaṃ uppajjati. **Pariyesanānānatta**nti pariḷāhanānattatāya rūpapariyesanādinānattaṃ uppajjati. **Lābhanānatta**nti pariyesanānānattatāya rūpapaṭilābhādinānattaṃ uppajjati.

(Ja) saññāsu **maraṇasaññā**ti maraṇānupassanāñāṇe saññā. **Āhārepaṭikūlasaññā**ti āhāraṃ pariggaṇhantassa uppannasaññā. **Sabbalokeanabhiratisaññā**ti sabbasmiṃ vaṭṭe ukkaṇṭhantassa uppannasaññā. Sesā heṭṭhā kathitā eva. Idha bahukārapade maggo kathito. Sesaṃ purimasadisameva.

Dasadhammavaṇṇanā

360. (Jha) **nijjaravatthūnī**ti nijjarakāraṇāni. **Micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī**ti ayaṃ heṭṭhā vipassanāyapi nijjiṇṇā eva pahīnā. Kasmā puna gahitāti asamucchinnattā. Vipassanāya hi kiñcāpi jiṇṇā, na pana samucchinnā, maggo pana uppajjitvā taṃ samucchindati, na puna vuṭṭhātuṃ deti. Tasmā puna gahitā. Evaṃ sabbapadesu nayo netabbo.

Ettha ca sammādiṭṭhipaccayā catusaṭṭhi dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Katame catusaṭṭhi? Sotāpattimaggakkhaṇe adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ paripūreti, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ paripūreti, anussaraṇaṭṭhena satindriyaṃ paripūreti, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ paripūreti, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ paripūreti, vijānanaṭṭhena manindriyaṃ, abhinandanaṭṭhena somanassindriyaṃ, pavattasantatiadhipateyyaṭṭhena jīvitindriyaṃ paripūreti…pe… arahattaphalakkhaṇe adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ, pavattasantatiadhipateyyaṭṭhena jīvitindriyaṃ paripūretīti evaṃ catūsu maggesu catūsu phalesu aṭṭha aṭṭha hutvā catusaṭṭhi dhammā pāripūriṃ gacchanti. Idha abhiññeyyapade maggo kathito. Sesaṃ purimasadisameva.

Idha ṭhatvā pañhā samodhānetabbā. Dasake sataṃ pañhā kathitā. Ekake ca navake ca sataṃ, duke ca aṭṭhake ca sataṃ, tike ca sattake ca sataṃ, catukke ca chakke ca sataṃ, pañcake paññāsāti aḍḍhachaṭṭhāni pañhasatāni kathitāni honti.

‘‘Idamavoca āyasmā sāriputto, attamanā te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandu’’nti sādhu, sādhūti abhinandantā sirasā sampaṭicchiṃsu. Tāya ca pana attamanatāya imameva suttaṃ āvajjamānā pañcasatāpi te bhikkhū saha paṭisambhidāhi aggaphale arahatte patiṭṭhahiṃsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Dasuttarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca pāthikavaggassa vaṇṇanāti.

Pāthikavaggaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Āyācito **sumaṅgala, pariveṇa**nivāsinā thiraguṇena;
Dāṭhānāgasaṅghattherena, theravaṃsanvayena.

Dīghāgamavarassa dasabala, guṇagaṇaparidīpanassa aṭṭhakathaṃ;
Yaṃ ārabhiṃ **sumaṅgala, vilāsiniṃ** nāma nāmena.

Sā hi mahāṭṭhakathāya, sāramādāya niṭṭhitā;
Esā ekāsītipamāṇāya, pāḷiyā bhāṇavārehi.

Ekūnasaṭṭhimatto, **visuddhimaggopi** bhāṇavārehi;
Atthappakāsanatthāya, āgamānaṃ kato yasmā.

Tasmā tena sahā’yaṃ, aṭṭhakathā bhāṇavāragaṇanāya;
Suparimitaparicchinnaṃ, cattālīsasataṃ hoti.

Sabbaṃ cattālīsādhikasata, parimāṇaṃ bhāṇavārato evaṃ;
Samayaṃ pakāsayantiṃ, mahāvihāre nivāsinaṃ.

Mūlakaṭṭhakathāsāra, mādāya mayā imaṃ karontena;
Yaṃ puññamupacitaṃ tena, hotu sabbo sukhī lokoti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ **sumaṅgalavilāsinī** nāma dīghanikāyaṭṭhakathā –

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ diṭṭhivisuddhiyā.

Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Sumaṅgalavilāsinī nāma

Dīghanikāyaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāyo

Mahāvaggapāḷi

1. Mahāpadānasuttaṃ

Pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathā

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme karerikuṭikāyaṃ. Atha kho sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ karerimaṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ pubbenivāsapaṭisaṃyuttā dhammī kathā udapādi – ‘‘itipi pubbenivāso, itipi pubbenivāso’’ti.

2. Assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya tesaṃ bhikkhūnaṃ imaṃ kathāsallāpaṃ. Atha kho bhagavā uṭṭhāyāsanā yena karerimaṇḍalamāḷo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi, nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāyanuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā; kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti?

Evaṃ vutte te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, amhākaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ karerimaṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ pubbenivāsapaṭisaṃyuttā dhammī kathā udapādi – ‘itipi pubbenivāso itipi pubbenivāso’ti. Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā. Atha bhagavā anuppatto’’ti.

3. ‘‘Iccheyyātha no tumhe, bhikkhave, pubbenivāsapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ sotu’’nti? ‘‘Etassa, bhagavā, kālo; etassa, sugata, kālo; yaṃ bhagavā pubbenivāsapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyya, bhagavato sutvā [bhagavato vacanaṃ sutvā (syā.)] bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, bhikkhave, suṇātha,sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

4. ‘‘Ito so, bhikkhave, ekanavutikappe yaṃ [ekanavuto kappo (syā. kaṃ. pī.)] vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Ito so, bhikkhave, ekatiṃse kappe [ekatiṃ sakappo (sī.) ekatiṃ so kappo (syā. kaṃ. pī.)] yaṃ sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Tasmiññeva kho, bhikkhave, ekatiṃse kappe vessabhū bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Imasmiññeva [imasmiṃ (katthacī)] kho, bhikkhave, bhaddakappe kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Imasmiññeva kho, bhikkhave, bhaddakappe koṇāgamano bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Imasmiññeva kho, bhikkhave, bhaddakappe kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Imasmiññeva kho, bhikkhave, bhaddakappe ahaṃ etarahi arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno.

5. ‘‘Vipassī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho khattiyo jātiyā ahosi, khattiyakule udapādi. Sikhī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho khattiyo jātiyā ahosi, khattiyakule udapādi. Vessabhū, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho khattiyo jātiyā ahosi, khattiyakule udapādi. Kakusandho, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho brāhmaṇo jātiyā ahosi, brāhmaṇakule udapādi. Koṇāgamano, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho brāhmaṇo jātiyā ahosi, brāhmaṇakule udapādi. Kassapo, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho brāhmaṇo jātiyā ahosi, brāhmaṇakule udapādi. Ahaṃ, bhikkhave, etarahi arahaṃ sammāsambuddho khattiyo jātiyā ahosiṃ, khattiyakule uppanno.

6. ‘‘Vipassī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho koṇḍañño gottena ahosi. Sikhī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho koṇḍañño gottena ahosi. Vessabhū, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho koṇḍañño gottena ahosi. Kakusandho, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho kassapo gottena ahosi. Koṇāgamano, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho kassapo gottena ahosi. Kassapo, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho kassapo gottena ahosi. Ahaṃ, bhikkhave, etarahi arahaṃ sammāsambuddho gotamo gottena ahosiṃ.

7. ‘‘Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa asītivassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Sikhissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa sattativassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Vessabhussa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa saṭṭhivassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Kakusandhassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa cattālīsavassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Koṇāgamanassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tiṃsavassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Kassapassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa vīsativassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Mayhaṃ, bhikkhave, etarahi appakaṃ āyuppamāṇaṃ parittaṃ lahukaṃ; yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo.

8. ‘‘Vipassī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho pāṭaliyā mūle abhisambuddho. Sikhī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho puṇḍarīkassa mūle abhisambuddho. Vessabhū, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho sālassa mūle abhisambuddho. Kakusandho, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho sirīsassa mūle abhisambuddho. Koṇāgamano, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho udumbarassa mūle abhisambuddho. Kassapo, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho nigrodhassa mūle abhisambuddho. Ahaṃ, bhikkhave, etarahi arahaṃ sammāsambuddho assatthassa mūle abhisambuddho.

9. ‘‘Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa khaṇḍatissaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Sikhissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa abhibhūsambhavaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Vessabhussa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa soṇuttaraṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Kakusandhassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa vidhurasañjīvaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Koṇāgamanassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa bhiyyosuttaraṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Kassapassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tissabhāradvājaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Mayhaṃ, bhikkhave, etarahi sāriputtamoggallānaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ.

10. ‘‘Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi bhikkhusatasahassaṃ, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi asītibhikkhusahassāni. Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ime tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ.

‘‘Sikhissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi bhikkhusatasahassaṃ, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi asītibhikkhusahassāni, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi sattatibhikkhusahassāni. Sikhissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ime tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ.

‘‘Vessabhussa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi asītibhikkhusahassāni, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi sattatibhikkhusahassāni, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi saṭṭhibhikkhusahassāni. Vessabhussa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ime tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ.

‘‘Kakusandhassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi cattālīsabhikkhusahassāni. Kakusandhassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ayaṃ eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ.

‘‘Koṇāgamanassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi tiṃsabhikkhusahassāni. Koṇāgamanassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ayaṃ eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ.

‘‘Kassapassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi vīsatibhikkhusahassāni. Kassapassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ayaṃ eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ.

‘‘Mayhaṃ, bhikkhave, etarahi eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni. Mayhaṃ, bhikkhave, ayaṃ eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ.

11. ‘‘Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa asoko nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Sikhissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa khemaṅkaro nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Vessabhussa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa upasanto nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Kakusandhassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa buddhijo nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Koṇāgamanassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa sotthijo nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Kassapassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa sabbamitto nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Mayhaṃ, bhikkhave, etarahi ānando nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko.

12. ‘‘Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa bandhumā nāma rājā pitā ahosi. Bandhumatī nāma devī mātā ahosi janetti [janettī (syā.)]. Bandhumassa rañño bandhumatī nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi.

‘‘Sikhissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa aruṇo nāma rājā pitā ahosi. Pabhāvatī nāma devī mātā ahosi janetti. Aruṇassa rañño aruṇavatī nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi.

‘‘Vessabhussa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa suppatito nāma [suppatīto nāma (syā.)] rājā pitā ahosi. Vassavatī nāma [yasavatī nāma (syā. pī.)] devī mātā ahosi janetti. Suppatitassa rañño anomaṃ nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi.

‘‘Kakusandhassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa aggidatto nāma brāhmaṇo pitā ahosi. Visākhā nāma brāhmaṇī mātā ahosi janetti. Tena kho pana, bhikkhave, samayena khemo nāma rājā ahosi. Khemassa rañño khemavatī nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi.

‘‘Koṇāgamanassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa yaññadatto nāma brāhmaṇo pitā ahosi. Uttarā nāma brāhmaṇī mātā ahosi janetti. Tena kho pana, bhikkhave, samayena sobho nāma rājā ahosi. Sobhassa rañño sobhavatī nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi.

‘‘Kassapassa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa brahmadatto nāma brāhmaṇo pitā ahosi. Dhanavatī nāma brāhmaṇī mātā ahosi janetti. Tena kho pana, bhikkhave, samayena kikī nāma [kiṃ kī nāma (syā.)] rājā ahosi. Kikissa rañño bārāṇasī nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi.

‘‘Mayhaṃ, bhikkhave, etarahi suddhodano nāma rājā pitā ahosi. Māyā nāma devī mātā ahosi janetti. Kapilavatthu nāma nagaraṃ rājadhānī ahosī’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

13. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ acirapakkantassa bhagavato ayamantarākathā udapādi – ‘‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā. Yatra hi nāma tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarissati, nāmatopi anussarissati, gottatopi anussarissati, āyuppamāṇatopi anussarissati, sāvakayugatopi anussarissati, sāvakasannipātatopi anussarissati – ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, tathāgatasseva nu kho esā dhammadhātu suppaṭividdhā, yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarati, nāmatopi anussarati, gottatopi anussarati, āyuppamāṇatopi anussarati, sāvakayugatopi anussarati, sāvakasannipātatopi anussarati – ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’ti, udāhu devatā tathāgatassa etamatthaṃ ārocesuṃ, yena tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarati, nāmatopi anussarati, gottatopi anussarati, āyuppamāṇatopi anussarati, sāvakayugatopi anussarati, sāvakasannipātatopi anussarati – ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’’’ti. Ayañca hidaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ antarākathā vippakatā hoti.

14. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena karerimaṇḍalamāḷo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāyanuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā; kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti?

Evaṃ vutte te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, amhākaṃ acirapakkantassa bhagavato ayaṃ antarākathā udapādi – ‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā, yatra hi nāma tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarissati, nāmatopi anussarissati, gottatopi anussarissati, āyuppamāṇatopi anussarissati, sāvakayugatopi anussarissati, sāvakasannipātatopi anussarissati – ‘‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’’ti. Kiṃ nu kho, āvuso, tathāgatasseva nu kho esā dhammadhātu suppaṭividdhā, yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarati, nāmatopi anussarati, gottatopi anussarati, āyuppamāṇatopi anussarati, sāvakayugatopi anussarati, sāvakasannipātatopi anussarati – ‘‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’’ti. Udāhu devatā tathāgatassa etamatthaṃ ārocesuṃ, yena tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarati, nāmatopi anussarati, gottatopi anussarati, āyuppamāṇatopi anussarati, sāvakayugatopi anussarati, sāvakasannipātatopi anussarati – ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’ti? Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā, atha bhagavā anuppatto’’ti.

15. ‘‘Tathāgatassevesā, bhikkhave, dhammadhātu suppaṭividdhā, yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarati, nāmatopi anussarati, gottatopi anussarati, āyuppamāṇatopi anussarati, sāvakayugatopi anussarati, sāvakasannipātatopi anussarati – ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’ti. Devatāpi tathāgatassa etamatthaṃ ārocesuṃ, yena tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarati, nāmatopi anussarati, gottatopi anussarati, āyuppamāṇatopi anussarati, sāvakayugatopi anussarati, sāvakasannipātatopi anussarati – ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’ti.

‘‘Iccheyyātha no tumhe, bhikkhave, bhiyyosomattāya pubbenivāsapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ sotu’’nti? ‘‘Etassa, bhagavā, kālo; etassa, sugata, kālo; yaṃ bhagavā bhiyyosomattāya pubbenivāsapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyya, bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

16. ‘‘Ito so, bhikkhave, ekanavutikappe yaṃ vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Vipassī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho khattiyo jātiyā ahosi, khattiyakule udapādi. Vipassī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho koṇḍañño gottena ahosi. Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa asītivassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Vipassī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho pāṭaliyā mūle abhisambuddho. Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa khaṇḍatissaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi bhikkhusatasahassaṃ, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi asītibhikkhusahassāni. Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ime tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ. Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa asoko nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Vipassissa, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa bandhumā nāma rājā pitā ahosi. Bandhumatī nāma devī mātā ahosi janetti. Bandhumassa rañño bandhumatī nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi.

Bodhisattadhammatā

17. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassī bodhisatto tusitā kāyā cavitvā sato sampajāno mātukucchiṃ okkami. Ayamettha dhammatā.

18. ‘‘Dhammatā, esā, bhikkhave, yadā bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati. Atha sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya appamāṇo uḷāro obhāso pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Yāpi tā lokantarikā aghā asaṃvutā andhakārā andhakāratimisā, yattha pime candimasūriyā evaṃmahiddhikā evaṃmahānubhāvā ābhāya nānubhonti, tatthapi appamāṇo uḷāro obhāso pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Yepi tattha sattā upapannā, tepi tenobhāsena aññamaññaṃ sañjānanti – ‘aññepi kira, bho, santi sattā idhūpapannā’ti. Ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhati. Appamāṇo ca uḷāro obhāso loke pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Ayamettha dhammatā.

19. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, cattāro naṃ devaputtā catuddisaṃ [cātuddisaṃ (syā.)] rakkhāya upagacchanti – ‘mā naṃ bodhisattaṃ vā bodhisattamātaraṃ vā manusso vā amanusso vā koci vā viheṭhesī’ti. Ayamettha dhammatā.

20. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, pakatiyā sīlavatī bodhisattamātā hoti, viratā pāṇātipātā, viratā adinnādānā, viratā kāmesumicchācārā, viratā musāvādā, viratā surāmerayamajjappamādaṭṭhānā. Ayamettha dhammatā.

21. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, na bodhisattamātu purisesu mānasaṃ uppajjati kāmaguṇūpasaṃhitaṃ, anatikkamanīyā ca bodhisattamātā hoti kenaci purisena rattacittena. Ayamettha dhammatā.

22. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, lābhinī bodhisattamātā hoti pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ. Sā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāreti. Ayamettha dhammatā.

23. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, na bodhisattamātu kocideva ābādho uppajjati. Sukhinī bodhisattamātā hoti akilantakāyā, bodhisattañca bodhisattamātā tirokucchigataṃ passati sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno anāvilo sabbākārasampanno. Tatrāssa [tatrassa (syā.)] suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā. Tamenaṃ cakkhumā puriso hatthe karitvā paccavekkheyya – ‘ayaṃ kho maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno anāvilo sabbākārasampanno. Tatridaṃ suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā’ti. Evameva kho, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, na bodhisattamātu kocideva ābādho uppajjati, sukhinī bodhisattamātā hoti akilantakāyā, bodhisattañca bodhisattamātā tirokucchigataṃ passati sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Ayamettha dhammatā.

24. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, sattāhajāte bodhisatte bodhisattamātā kālaṅkaroti tusitaṃ kāyaṃ upapajjati. Ayamettha dhammatā.

25. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yathā aññā itthikā nava vā dasa vā māse gabbhaṃ kucchinā pariharitvā vijāyanti, na hevaṃ bodhisattaṃ bodhisattamātā vijāyati. Daseva māsāni bodhisattaṃ bodhisattamātā kucchinā pariharitvā vijāyati. Ayamettha dhammatā.

26. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yathā aññā itthikā nisinnā vā nipannā vā vijāyanti, na hevaṃ bodhisattaṃ bodhisattamātā vijāyati. Ṭhitāva bodhisattaṃ bodhisattamātā vijāyati. Ayamettha dhammatā.

27. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, devā paṭhamaṃ paṭigganhanti, pacchā manussā. Ayamettha dhammatā.

28. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, appattova bodhisatto pathaviṃ hoti, cattāro naṃ devaputtā paṭiggahetvā mātu purato ṭhapenti – ‘attamanā, devi, hohi; mahesakkho te putto uppanno’ti. Ayamettha dhammatā.

29. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, visadova nikkhamati amakkhito udena [uddena (syā.), udarena (katthaci)] amakkhito semhena amakkhito ruhirena amakkhito kenaci asucinā suddho [visuddho (syā.)] visado. Seyyathāpi, bhikkhave, maṇiratanaṃ kāsike vatthe nikkhittaṃ neva maṇiratanaṃ kāsikaṃ vatthaṃ makkheti, nāpi kāsikaṃ vatthaṃ maṇiratanaṃ makkheti. Taṃ kissa hetu? Ubhinnaṃ suddhattā. Evameva kho, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, visadova nikkhamati amakkhito, udena amakkhito semhena amakkhito ruhirena amakkhito kenaci asucinā suddho visado. Ayamettha dhammatā.

30. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, dve udakassa dhārā antalikkhā pātubhavanti – ekā sītassa ekā uṇhassa yena bodhisattassa udakakiccaṃ karonti mātu ca. Ayamettha dhammatā.

31. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, sampatijāto bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho [uttarenābhimukho (syā.) uttarenamukho (ka.)] sattapadavītihārena gacchati setamhi chatte anudhāriyamāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiṃ vācaṃ bhāsati ‘aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo’ti. Ayamettha dhammatā.

32. ‘‘Dhammatā esā, bhikkhave, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, atha sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya appamāṇo uḷāro obhāso pātubhavati, atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Yāpi tā lokantarikā aghā asaṃvutā andhakārā andhakāratimisā, yattha pime candimasūriyā evaṃmahiddhikā evaṃmahānubhāvā ābhāya nānubhonti, tatthapi appamāṇo uḷāro obhāso pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Yepi tattha sattā upapannā, tepi tenobhāsena aññamaññaṃ sañjānanti – ‘aññepi kira, bho, santi sattā idhūpapannā’ti. Ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhati appamāṇo ca uḷāro obhāso loke pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Ayamettha dhammatā.

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇā

33. ‘‘Jāte kho pana, bhikkhave, vipassimhi kumāre bandhumato rañño paṭivedesuṃ – ‘putto te, deva [deva te (ka.)], jāto, taṃ devo passatū’ti. Addasā kho, bhikkhave, bandhumā rājā vipassiṃ kumāraṃ, disvā nemitte brāhmaṇe āmantāpetvā etadavoca – ‘passantu bhonto nemittā brāhmaṇā kumāra’nti. Addasaṃsu kho, bhikkhave, nemittā brāhmaṇā vipassiṃ kumāraṃ, disvā bandhumantaṃ rājānaṃ etadavocuṃ – ‘attamano, deva, hohi, mahesakkho te putto uppanno, lābhā te, mahārāja, suladdhaṃ te, mahārāja, yassa te kule evarūpo putto uppanno. Ayañhi, deva, kumāro dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni sattaratanāni bhavanti. Seyyathidaṃ – cakkaratanaṃ hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasati. Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭacchado.

34. ‘Katamehi cāyaṃ, deva, kumāro dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāpī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni sattaratanāni bhavanti. Seyyathidaṃ – cakkaratanaṃ hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasati. Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭacchado.

35. ‘Ayañhi, deva, kumāro suppatiṭṭhitapādo. Yaṃ pāyaṃ, deva, kumāro suppatiṭṭhitapādo. Idampissa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

‘Imassa, deva [imassa hi deva (?)], kumārassa heṭṭhā pādatalesu cakkāni jātāni sahassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrāni. Yampi, imassa deva, kumārassa heṭṭhā pādatalesu cakkāni jātāni sahassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrāni, idampissa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

‘Ayañhi deva, kumāro āyatapaṇhī…pe…

‘Ayañhi, deva, kumāro dīghaṅgulī…

‘Ayañhi, deva, kumāro mudutalunahatthapādo…

‘Ayañhi, deva kumāro jālahatthapādo…

‘Ayañhi, deva, kumāro ussaṅkhapādo…

‘Ayañhi, deva, kumāro eṇijaṅgho…

‘Ayañhi, deva, kumāro ṭhitakova anonamanto ubhohi pāṇitalehi jaṇṇukāni parimasati [parāmasati (ka.)] parimajjati…

‘Ayañhi, deva, kumāro kosohitavatthaguyho…

‘Ayañhi, deva, kumāro suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco…

‘Ayañhi, deva, kumāro sukhumacchavī; sukhumattā chaviyā rajojallaṃ kāye na upalimpati [upalippati (syā.)] …

‘Ayañhi, deva, kumāro ekekalomo; ekekāni lomāni lomakūpesu jātāni…

‘Ayañhi, deva, kumāro uddhaggalomo; uddhaggāni lomāni jātāni nīlāni añjanavaṇṇāni kuṇḍalāvaṭṭāni dakkhiṇāvaṭṭakajātāni…

‘Ayañhi, deva, kumāro brahmujugatto…

‘Ayañhi, deva, kumāro sattussado…

‘Ayañhi, deva, kumāro sīhapubbaddhakāyo…

‘Ayañhi, deva, kumāro citantaraṃso [pitantaraṃso (syā.)] …

‘Ayañhi, deva, kumāro nigrodhaparimaṇḍalo yāvatakvassa kāyo tāvatakvassa byāmo, yāvatakvassa byāmo, tāvatakvassa kāyo…

‘Ayañhi, deva, kumāro samavaṭṭakkhandho…

‘Ayañhi, deva, kumāro rasaggasaggī…

‘Ayañhi, deva, kumāro sīhahanu…

‘Ayañhi, deva, kumāro cattālīsadanto…

‘Ayañhi, deva, kumāro samadanto…

‘Ayañhi, deva, kumāro aviraḷadanto…

‘Ayañhi, deva, kumāro susukkadāṭho…

‘Ayañhi, deva, kumāro pahūtajivho…

‘Ayañhi, deva, kumāro brahmassaro karavīkabhāṇī…

‘Ayañhi, deva, kumāro abhinīlanetto…

‘Ayañhi, deva, kumāro gopakhumo…

Imassa, deva, kumārassa uṇṇā bhamukantare jātā odātā mudutūlasannibhā. Yampi imassa deva kumārassa uṇṇā bhamukantare jātā odātā mudutūlasannibhā, idampimassa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

‘Ayañhi, deva, kumāro uṇhīsasīso. Yaṃ pāyaṃ, deva, kumāro uṇhīsasīso, idampissa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

36. ‘Imehi kho ayaṃ, deva, kumāro dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni sattaratanāni bhavanti. Seyyathidaṃ – cakkaratanaṃ hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena [dhammena samena (syā.)] abhivijiya ajjhāvasati. Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭacchado’ti.

Vipassīsamaññā

37. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā nemitte brāhmaṇe ahatehi vatthehi acchādāpetvā [acchādetvā (syā.)] sabbakāmehi santappesi. Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā vipassissa kumārassa dhātiyo upaṭṭhāpesi. Aññā khīraṃ pāyenti, aññā nhāpenti, aññā dhārenti, aññā aṅkena pariharanti. Jātassa kho pana, bhikkhave, vipassissa kumārassa setacchattaṃ dhārayittha divā ceva rattiñca – ‘mā naṃ sītaṃ vā uṇhaṃ vā tiṇaṃ vā rajo vā ussāvo vā bādhayitthā’ti. Jāto kho pana, bhikkhave, vipassī kumāro bahuno janassa piyo ahosi manāpo. Seyyathāpi, bhikkhave, uppalaṃ vā padumaṃ vā puṇḍarīkaṃ vā bahuno janassa piyaṃ manāpaṃ; evameva kho, bhikkhave, vipassī kumāro bahuno janassa piyo ahosi manāpo. Svāssudaṃ aṅkeneva aṅkaṃ parihariyati.

38. ‘‘Jāto kho pana, bhikkhave, vipassī kumāro mañjussaro ca [kumāro brahmassaro mañjussaro ca (sī. ka.)] ahosi vaggussaro ca madhurassaro ca pemaniyassaro ca. Seyyathāpi, bhikkhave, himavante pabbate karavīkā nāma sakuṇajāti mañjussarā ca vaggussarā ca madhurassarā ca pemaniyassarā ca; evameva kho, bhikkhave, vipassī kumāro mañjussaro ca ahosi vaggussaro ca madhurassaro ca pemaniyassaro ca.

39. ‘‘Jātassa kho pana, bhikkhave, vipassissa kumārassa kammavipākajaṃ dibbacakkhu pāturahosi yena sudaṃ [yena dūraṃ (syā.)] samantā yojanaṃ passati divā ceva rattiñca.

40. ‘‘Jāto kho pana, bhikkhave, vipassī kumāro animisanto pekkhati seyyathāpi devā tāvatiṃsā. ‘Animisanto kumāro pekkhatī’ti kho, bhikkhave [animisanto pekkhati, jātassa kho pana bhikkhave (ka.)], vipassissa kumārassa ‘vipassī vipassī’ tveva samaññā udapādi.

41. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā atthakaraṇe [aṭṭa karaṇe (syā.)] nisinno vipassiṃ kumāraṃ aṅke nisīdāpetvā atthe anusāsati. Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī kumāro pituaṅke nisinno viceyya viceyya atthe panāyati ñāyena [aṭṭe panāyati ñāṇena (syā.)]. Viceyya viceyya kumāro atthe panāyati ñāyenāti kho, bhikkhave, vipassissa kumārassa bhiyyosomattāya ‘vipassī vipassī’ tveva samaññā udapādi.

42. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā vipassissa kumārassa tayo pāsāde kārāpesi, ekaṃ vassikaṃ ekaṃ hemantikaṃ ekaṃ gimhikaṃ; pañca kāmaguṇāni upaṭṭhāpesi. Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī kumāro vassike pāsāde cattāro māse [vassike pāsāde vassike] nippurisehi tūriyehi paricārayamāno na heṭṭhāpāsādaṃ orohatī’’ti.

Paṭhamabhāṇavāro.

Jiṇṇapuriso

43. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro bahūnaṃ vassānaṃ bahūnaṃ vassasatānaṃ bahūnaṃ vassasahassānaṃ accayena sārathiṃ āmantesi – ‘yojehi, samma sārathi, bhaddāni bhaddāni yānāni uyyānabhūmiṃ gacchāma subhūmidassanāyā’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, sārathi vipassissa kumārassa paṭissutvā bhaddāni bhaddāni yānāni yojetvā vipassissa kumārassa paṭivedesi – ‘yuttāni kho te, deva, bhaddāni bhaddāni yānāni, yassa dāni kālaṃ maññasī’ti. Atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro bhaddaṃ bhaddaṃ yānaṃ [bhadraṃ yānaṃ (syā.), bhaddaṃ yānaṃ (pī.) cattāro māse (sī. pī.)] abhiruhitvā bhaddehi bhaddehi yānehi uyyānabhūmiṃ niyyāsi.

44. ‘‘Addasā kho, bhikkhave, vipassī kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto purisaṃ jiṇṇaṃ gopānasivaṅkaṃ bhoggaṃ [bhaggaṃ (syā.)] daṇḍaparāyanaṃ pavedhamānaṃ gacchantaṃ āturaṃ gatayobbanaṃ. Disvā sārathiṃ āmantesi – ‘ayaṃ pana, samma sārathi, puriso kiṃkato? Kesāpissa na yathā aññesaṃ, kāyopissa na yathā aññesa’nti. ‘Eso kho, deva, jiṇṇo nāmā’ti. ‘Kiṃ paneso, samma sārathi, jiṇṇo nāmā’ti? ‘Eso kho, deva, jiṇṇo nāma. Na dāni tena ciraṃ jīvitabbaṃ bhavissatī’ti. ‘Kiṃ pana, samma sārathi, ahampi jarādhammo, jaraṃ anatīto’ti? ‘Tvañca, deva, mayañcamha sabbe jarādhammā, jaraṃ anatītā’ti. ‘Tena hi, samma sārathi, alaṃ dānajja uyyānabhūmiyā. Itova antepuraṃ paccaniyyāhī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, sārathi vipassissa kumārassa paṭissutvā tatova antepuraṃ paccaniyyāsi. Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī kumāro antepuraṃ gato dukkhī dummano pajjhāyati – ‘dhiratthu kira, bho, jāti nāma, yatra hi nāma jātassa jarā paññāyissatī’ti!

45. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā sārathiṃ āmantāpetvā etadavoca – ‘kacci, samma sārathi, kumāro uyyānabhūmiyā abhiramittha? Kacci, samma sārathi, kumāro uyyānabhūmiyā attamano ahosī’ti? ‘Na kho, deva, kumāro uyyānabhūmiyā abhiramittha, na kho, deva, kumāro uyyānabhūmiyā attamano ahosī’ti. ‘Kiṃ pana, samma sārathi, addasa kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto’ti? ‘Addasā kho, deva, kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto purisaṃ jiṇṇaṃ gopānasivaṅkaṃ bhoggaṃ daṇḍaparāyanaṃ pavedhamānaṃ gacchantaṃ āturaṃ gatayobbanaṃ. Disvā maṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ pana, samma sārathi, puriso kiṃkato, kesāpissa na yathā aññesaṃ, kāyopissa na yathā aññesa’’nti? ‘‘Eso kho, deva, jiṇṇo nāmā’’ti. ‘‘Kiṃ paneso, samma sārathi, jiṇṇo nāmā’’ti? ‘‘Eso kho, deva, jiṇṇo nāma na dāni tena ciraṃ jīvitabbaṃ bhavissatī’’ti. ‘‘Kiṃ pana, samma sārathi, ahampi jarādhammo, jaraṃ anatīto’’ti? ‘‘Tvañca, deva, mayañcamha sabbe jarādhammā, jaraṃ anatītā’’ti.

‘‘‘Tena hi, samma sārathi, alaṃ dānajja uyyānabhūmiyā, itova antepuraṃ paccaniyyāhī’’’ti. ‘‘Evaṃ, devā’’ti kho ahaṃ, deva, vipassissa kumārassa paṭissutvā tatova antepuraṃ paccaniyyāsiṃ. So kho, deva, kumāro antepuraṃ gato dukkhī dummano pajjhāyati – ‘‘dhiratthu kira bho jāti nāma, yatra hi nāma jātassa jarā paññāyissatī’’’ti.

Byādhitapuriso

46. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumassa rañño etadahosi –

‘Mā heva kho vipassī kumāro na rajjaṃ kāresi, mā heva vipassī kumāro agārasmā anagāriyaṃ pabbaji, mā heva nemittānaṃ brāhmaṇānaṃ saccaṃ assa vacana’nti. Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā vipassissa kumārassa bhiyyosomattāya pañca kāmaguṇāni upaṭṭhāpesi – ‘yathā vipassī kumāro rajjaṃ kareyya, yathā vipassī kumāro na agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya, yathā nemittānaṃ brāhmaṇānaṃ micchā assa vacana’nti.

‘‘Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī kumāro pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti. Atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro bahūnaṃ vassānaṃ…pe…

47. ‘‘Addasā kho, bhikkhave, vipassī kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto purisaṃ ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ sake muttakarīse palipannaṃ semānaṃ [sayamānaṃ (syā. ka.)] aññehi vuṭṭhāpiyamānaṃ aññehi saṃvesiyamānaṃ. Disvā sārathiṃ āmantesi – ‘ayaṃ pana, samma sārathi, puriso kiṃkato? Akkhīnipissa na yathā aññesaṃ, saropissa [siropissa (syā.)] na yathā aññesa’nti? ‘Eso kho, deva, byādhito nāmā’ti. ‘Kiṃ paneso, samma sārathi, byādhito nāmā’ti? ‘Eso kho, deva, byādhito nāma appeva nāma tamhā ābādhā vuṭṭhaheyyā’ti. ‘Kiṃ pana, samma sārathi, ahampi byādhidhammo, byādhiṃ anatīto’ti? ‘Tvañca, deva, mayañcamha sabbe byādhidhammā, byādhiṃ anatītā’ti. ‘Tena hi, samma sārathi, alaṃ dānajja uyyānabhūmiyā, itova antepuraṃ paccaniyyāhī’ti. ‘Evaṃ devā’ti kho, bhikkhave, sārathi vipassissa kumārassa paṭissutvā tatova antepuraṃ paccaniyyāsi. Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī kumāro antepuraṃ gato dukkhī dummano pajjhāyati – ‘dhiratthu kira bho jāti nāma, yatra hi nāma jātassa jarā paññāyissati, byādhi paññāyissatī’ti.

48. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā sārathiṃ āmantāpetvā etadavoca – ‘kacci, samma sārathi, kumāro uyyānabhūmiyā abhiramittha, kacci, samma sārathi, kumāro uyyānabhūmiyā attamano ahosī’ti? ‘Na kho, deva, kumāro uyyānabhūmiyā abhiramittha, na kho, deva, kumāro uyyānabhūmiyā attamano ahosī’ti. ‘Kiṃ pana, samma sārathi, addasa kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto’ti? ‘Addasā kho, deva, kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto purisaṃ ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ sake muttakarīse palipannaṃ semānaṃ aññehi vuṭṭhāpiyamānaṃ aññehi saṃvesiyamānaṃ. Disvā maṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ pana, samma sārathi, puriso kiṃkato, akkhīnipissa na yathā aññesaṃ, saropissa na yathā aññesa’’nti? ‘‘Eso kho, deva, byādhito nāmā’’ti. ‘‘Kiṃ paneso, samma sārathi, byādhito nāmā’’ti? ‘‘Eso kho, deva, byādhito nāma appeva nāma tamhā ābādhā vuṭṭhaheyyā’’ti. ‘‘Kiṃ pana, samma sārathi, ahampi byādhidhammo, byādhiṃ anatīto’’ti? ‘‘Tvañca, deva, mayañcamha sabbe byādhidhammā, byādhiṃ anatītā’’ti. ‘‘Tena hi, samma sārathi, alaṃ dānajja uyyānabhūmiyā, itova antepuraṃ paccaniyyāhī’’ti. ‘‘Evaṃ, devā’’ti kho ahaṃ, deva, vipassissa kumārassa paṭissutvā tatova antepuraṃ paccaniyyāsiṃ. So kho, deva, kumāro antepuraṃ gato dukkhī dummano pajjhāyati – ‘‘‘dhiratthu kira bho jāti nāma, yatra hi nāma jātassa jarā paññāyissati, byādhi paññāyissatī’’’ti.

Kālaṅkatapuriso

49. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumassa rañño etadahosi – ‘mā heva kho vipassī kumāro na rajjaṃ kāresi, mā heva vipassī kumāro agārasmā anagāriyaṃ pabbaji, mā heva nemittānaṃ brāhmaṇānaṃ saccaṃ assa vacana’nti. Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā vipassissa kumārassa bhiyyosomattāya pañca kāmaguṇāni upaṭṭhāpesi – ‘yathā vipassī kumāro rajjaṃ kareyya, yathā vipassī kumāro na agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya, yathā nemittānaṃ brāhmaṇānaṃ micchā assa vacana’nti.

‘‘Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī kumāro pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti. Atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro bahūnaṃ vassānaṃ…pe…

50. ‘‘Addasā kho, bhikkhave, vipassī kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto mahājanakāyaṃ sannipatitaṃ nānārattānañca dussānaṃ vilātaṃ kayiramānaṃ. Disvā sārathiṃ āmantesi – ‘kiṃ nu kho, so, samma sārathi, mahājanakāyo sannipatito nānārattānañca dussānaṃ vilātaṃ kayiratī’ti? ‘Eso kho, deva, kālaṅkato nāmā’ti. ‘Tena hi, samma sārathi, yena so kālaṅkato tena rathaṃ pesehī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, sārathi vipassissa kumārassa paṭissutvā yena so kālaṅkato tena rathaṃ pesesi. Addasā kho, bhikkhave, vipassī kumāro petaṃ kālaṅkataṃ, disvā sārathiṃ āmantesi – ‘kiṃ panāyaṃ, samma sārathi, kālaṅkato nāmā’ti? ‘Eso kho, deva, kālaṅkato nāma. Na dāni taṃ dakkhanti mātā vā pitā vā aññe vā ñātisālohitā, sopi na dakkhissati mātaraṃ vā pitaraṃ vā aññe vā ñātisālohite’ti. ‘Kiṃ pana, samma sārathi, ahampi maraṇadhammo maraṇaṃ anatīto; mampi na dakkhanti devo vā devī vā aññe vā ñātisālohitā; ahampi na dakkhissāmi devaṃ vā deviṃ vā aññe vā ñātisālohite’ti? ‘Tvañca, deva, mayañcamha sabbe maraṇadhammā maraṇaṃ anatītā; tampi na dakkhanti devo vā devī vā aññe vā ñātisālohitā; tvampi na dakkhissasi devaṃ vā deviṃ vā aññe vā ñātisālohite’ti. ‘Tena hi, samma sārathi, alaṃ dānajja uyyānabhūmiyā, itova antepuraṃ paccaniyyāhī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, sārathi vipassissa kumārassa paṭissutvā tatova antepuraṃ paccaniyyāsi. Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī kumāro antepuraṃ gato dukkhī dummano pajjhāyati – ‘dhiratthu kira, bho, jāti nāma, yatra hi nāma jātassa jarā paññāyissati, byādhi paññāyissati, maraṇaṃ paññāyissatī’ti.

51. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā sārathiṃ āmantāpetvā etadavoca – ‘kacci, samma sārathi, kumāro uyyānabhūmiyā abhiramittha, kacci, samma sārathi, kumāro uyyānabhūmiyā attamano ahosī’ti? ‘Na kho, deva, kumāro uyyānabhūmiyā abhiramittha, na kho, deva, kumāro uyyānabhūmiyā attamano ahosī’ti. ‘Kiṃ pana, samma sārathi, addasa kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto’ti? ‘Addasā kho, deva, kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto mahājanakāyaṃ sannipatitaṃ nānārattānañca dussānaṃ vilātaṃ kayiramānaṃ. Disvā maṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, so, samma sārathi, mahājanakāyo sannipatito nānārattānañca dussānaṃ vilātaṃ kayiratī’’ti? ‘‘Eso kho, deva, kālaṅkato nāmā’’ti. ‘‘Tena hi, samma sārathi, yena so kālaṅkato tena rathaṃ pesehī’’ti. ‘‘Evaṃ devā’’ti kho ahaṃ, deva, vipassissa kumārassa paṭissutvā yena so kālaṅkato tena rathaṃ pesesiṃ. Addasā kho, deva, kumāro petaṃ kālaṅkataṃ, disvā maṃ etadavoca – ‘‘kiṃ panāyaṃ, samma sārathi, kālaṅkato nāmā’’ti? ‘‘Eso kho, deva, kālaṅkato nāma. Na dāni taṃ dakkhanti mātā vā pitā vā aññe vā ñātisālohitā, sopi na dakkhissati mātaraṃ vā pitaraṃ vā aññe vā ñātisālohite’’ti. ‘‘Kiṃ pana, samma sārathi, ahampi maraṇadhammo maraṇaṃ anatīto; mampi na dakkhanti devo vā devī vā aññe vā ñātisālohitā; ahampi na dakkhissāmi devaṃ vā deviṃ vā aññe vā ñātisālohite’’ti? ‘‘Tvañca, deva, mayañcamha sabbe maraṇadhammā maraṇaṃ anatītā; tampi na dakkhanti devo vā devī vā aññe vā ñātisālohitā, tvampi na dakkhissasi devaṃ vā deviṃ vā aññe vā ñātisālohite’’ti. ‘‘Tena hi, samma sārathi, alaṃ dānajja uyyānabhūmiyā, itova antepuraṃ paccaniyyāhī’ti. ‘‘‘Evaṃ, devā’’ti kho ahaṃ, deva, vipassissa kumārassa paṭissutvā tatova antepuraṃ paccaniyyāsiṃ. So kho, deva, kumāro antepuraṃ gato dukkhī dummano pajjhāyati – ‘‘dhiratthu kira bho jāti nāma, yatra hi nāma jātassa jarā paññāyissati, byādhi paññāyissati, maraṇaṃ paññāyissatī’’’ti.

Pabbajito

52. ‘‘Atha kho, bhikkhave, bandhumassa rañño etadahosi – ‘mā heva kho vipassī kumāro na rajjaṃ kāresi, mā heva vipassī kumāro agārasmā anagāriyaṃ pabbaji, mā heva nemittānaṃ brāhmaṇānaṃ saccaṃ assa vacana’nti. Atha kho, bhikkhave, bandhumā rājā vipassissa kumārassa bhiyyosomattāya pañca kāmaguṇāni upaṭṭhāpesi – ‘yathā vipassī kumāro rajjaṃ kareyya, yathā vipassī kumāro na agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya, yathā nemittānaṃ brāhmaṇānaṃ micchā assa vacana’nti.

‘‘Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī kumāro pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti. Atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro bahūnaṃ vassānaṃ bahūnaṃ vassasatānaṃ bahūnaṃ vassasahassānaṃ accayena sārathiṃ āmantesi – ‘yojehi, samma sārathi, bhaddāni bhaddāni yānāni, uyyānabhūmiṃ gacchāma subhūmidassanāyā’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, sārathi vipassissa kumārassa paṭissutvā bhaddāni bhaddāni yānāni yojetvā vipassissa kumārassa paṭivedesi – ‘yuttāni kho te, deva, bhaddāni bhaddāni yānāni, yassa dāni kālaṃ maññasī’ti. Atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro bhaddaṃ bhaddaṃ yānaṃ abhiruhitvā bhaddehi bhaddehi yānehi uyyānabhūmiṃ niyyāsi.

53. ‘‘Addasā kho, bhikkhave, vipassī kumāro uyyānabhūmiṃ niyyanto purisaṃ bhaṇḍuṃ pabbajitaṃ kāsāyavasanaṃ. Disvā sārathiṃ āmantesi – ‘ayaṃ pana, samma sārathi, puriso kiṃkato? Sīsampissa na yathā aññesaṃ, vatthānipissa na yathā aññesa’nti? ‘Eso kho, deva, pabbajito nāmā’ti. ‘Kiṃ paneso, samma sārathi, pabbajito nāmā’ti? ‘Eso kho, deva, pabbajito nāma sādhu dhammacariyā sādhu samacariyā [sammacariyā (ka.)] sādhu kusalakiriyā [kusalacariyā (syā.)] sādhu puññakiriyā sādhu avihiṃsā sādhu bhūtānukampā’ti. ‘Sādhu kho so, samma sārathi, pabbajito nāma, sādhu dhammacariyā sādhu samacariyā sādhu kusalakiriyā sādhu puññakiriyā sādhu avihiṃsā sādhu bhūtānukampā. Tena hi, samma sārathi, yena so pabbajito tena rathaṃ pesehī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, sārathi vipassissa kumārassa paṭissutvā yena so pabbajito tena rathaṃ pesesi. Atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro taṃ pabbajitaṃ etadavoca – ‘tvaṃ pana, samma, kiṃkato, sīsampi te na yathā aññesaṃ, vatthānipi te na yathā aññesa’nti? ‘Ahaṃ kho, deva, pabbajito nāmā’ti. ‘Kiṃ pana tvaṃ, samma, pabbajito nāmā’ti? ‘Ahaṃ kho, deva, pabbajito nāma, sādhu dhammacariyā sādhu samacariyā sādhu kusalakiriyā sādhu puññakiriyā sādhu avihiṃsā sādhu bhūtānukampā’ti. ‘Sādhu kho tvaṃ, samma, pabbajito nāma sādhu dhammacariyā sādhu samacariyā sādhu kusalakiriyā sādhu puññakiriyā sādhu avihiṃsā sādhu bhūtānukampā’ti.

Bodhisattapabbajjā

54. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro sārathiṃ āmantesi – ‘tena hi, samma sārathi, rathaṃ ādāya itova antepuraṃ paccaniyyāhi. Ahaṃ pana idheva kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, bhikkhave, sārathi vipassissa kumārassa paṭissutvā rathaṃ ādāya tatova antepuraṃ paccaniyyāsi. Vipassī pana kumāro tattheva kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbaji.

Mahājanakāyaanupabbajjā

55. ‘‘Assosi kho, bhikkhave, bandhumatiyā rājadhāniyā mahājanakāyo caturāsīti pāṇasahassāni – ‘vipassī kira kumāro kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito’ti. Sutvāna tesaṃ etadahosi – ‘na hi nūna so orako dhammavinayo, na sā orakā [orikā (sī. syā.)] pabbajjā, yattha vipassī kumāro kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Vipassīpi nāma kumāro kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissati, kimaṅgaṃ [kimaṅga (sī.)] pana maya’nti.

‘‘Atha kho, so bhikkhave, mahājanakāyo [mahājanakāyo (syā.)] caturāsīti pāṇasahassāni kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā vipassiṃ bodhisattaṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajitaṃ anupabbajiṃsu. Tāya sudaṃ, bhikkhave, parisāya parivuto vipassī bodhisatto gāmanigamajanapadarājadhānīsu cārikaṃ carati.

56. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘na kho metaṃ [na kho panetaṃ (syā.)] patirūpaṃ yohaṃ ākiṇṇo viharāmi, yaṃnūnāhaṃ eko gaṇamhā vūpakaṭṭho vihareyya’nti. Atha kho, bhikkhave, vipassī bodhisatto aparena samayena eko gaṇamhā vūpakaṭṭho vihāsi, aññeneva tāni caturāsīti pabbajitasahassāni agamaṃsu, aññena maggena vipassī bodhisatto.

Bodhisattaabhiniveso

57. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa vāsūpagatassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno, jāyati ca jīyati ca mīyati ca [jiyyati ca miyyati ca (ka.)] cavati ca upapajjati ca, atha ca panimassa dukkhassa nissaraṇaṃ nappajānāti jarāmaraṇassa, kudāssu nāma imassa dukkhassa nissaraṇaṃ paññāyissati jarāmaraṇassā’ti?

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃpaccayā jarāmaraṇa’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmaraṇa’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati jāti hoti, kiṃpaccayā jātī’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘bhave kho sati jāti hoti, bhavapaccayā jātī’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati bhavo hoti, kiṃpaccayā bhavo’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘upādāne kho sati bhavo hoti, upādānapaccayā bhavo’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati upādānaṃ hoti, kiṃpaccayā upādāna’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘taṇhāya kho sati upādānaṃ hoti, taṇhāpaccayā upādāna’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati taṇhā hoti, kiṃpaccayā taṇhā’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘vedanāya kho sati taṇhā hoti, vedanāpaccayā taṇhā’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati vedanā hoti, kiṃpaccayā vedanā’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘phasse kho sati vedanā hoti, phassapaccayā vedanā’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati phasso hoti, kiṃpaccayā phasso’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘saḷāyatane kho sati phasso hoti, saḷāyatanapaccayā phasso’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati saḷāyatanaṃ hoti, kiṃpaccayā saḷāyatana’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘nāmarūpe kho sati saḷāyatanaṃ hoti, nāmarūpapaccayā saḷāyatana’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati nāmarūpaṃ hoti, kiṃpaccayā nāmarūpa’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘viññāṇe kho sati nāmarūpaṃ hoti, viññāṇapaccayā nāmarūpa’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hoti, kiṃpaccayā viññāṇa’nti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hoti, nāmarūpapaccayā viññāṇa’nti.

58. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘paccudāvattati kho idaṃ viññāṇaṃ nāmarūpamhā, nāparaṃ gacchati. Ettāvatā jāyetha vā jiyyetha vā miyyetha vā cavetha vā upapajjetha vā, yadidaṃ nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti’.

59. ‘‘‘Samudayo samudayo’ti kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

60. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati jarāmaraṇaṃ na hoti, kissa nirodhā jarāmaraṇanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘jātiyā kho asati jarāmaraṇaṃ na hoti, jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati jāti na hoti, kissa nirodhā jātinirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘bhave kho asati jāti na hoti, bhavanirodhā jātinirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati bhavo na hoti, kissa nirodhā bhavanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘upādāne kho asati bhavo na hoti, upādānanirodhā bhavanirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati upādānaṃ na hoti, kissa nirodhā upādānanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘taṇhāya kho asati upādānaṃ na hoti, taṇhānirodhā upādānanirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati taṇhā na hoti, kissa nirodhā taṇhānirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘vedanāya kho asati taṇhā na hoti, vedanānirodhā taṇhānirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati vedanā na hoti, kissa nirodhā vedanānirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘phasse kho asati vedanā na hoti, phassanirodhā vedanānirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati phasso na hoti, kissa nirodhā phassanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘saḷāyatane kho asati phasso na hoti, saḷāyatananirodhā phassanirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati saḷāyatanaṃ na hoti, kissa nirodhā saḷāyatananirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘nāmarūpe kho asati saḷāyatanaṃ na hoti, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati nāmarūpaṃ na hoti, kissa nirodhā nāmarūpanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘viññāṇe kho asati nāmarūpaṃ na hoti, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘kimhi nu kho asati viññāṇaṃ na hoti, kissa nirodhā viññāṇanirodho’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa yoniso manasikārā ahu paññāya abhisamayo – ‘nāmarūpe kho asati viññāṇaṃ na hoti, nāmarūpanirodhā viññāṇanirodho’ti.

61. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi – ‘adhigato kho myāyaṃ maggo sambodhāya yadidaṃ – nāmarūpanirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, saḷāyatananirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti’.

62. ‘‘‘Nirodho nirodho’ti kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

63. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassī bodhisatto aparena samayena pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassī vihāsi – ‘iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā, iti vedanāya samudayo, iti vedanāya atthaṅgamo; iti saññā, iti saññāya samudayo, iti saññāya atthaṅgamo;

iti saṅkhārā, iti saṅkhārānaṃ samudayo, iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo; iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo'ti, tassa pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viharato na cirasseva anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccī''ti.

Dutiyabhāṇavāro.

Brahmayācanakathā

64. ''Atha kho, bhikkhave, vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa etadahosi – 'yaṃnūnāhaṃ dhammaṃ deseyya'nti. Atha kho, bhikkhave, vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa etadahosi – 'adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo. Ālayarāmā kho panāyaṃ pajā ālayaratā ālayasammuditā. Ālayarāmāya kho pana pajāya ālayaratāya ālayasammuditāya duddasaṃ idaṃ ṭhānaṃ yadidaṃ idappaccayatāpaṭiccasamuppādo. Idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ. Ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyuṃ; so mamassa kilamatho, sā mamassa vihesā'ti.

65. ''Apissu, bhikkhave, vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsu pubbe assutapubbā –

'Kicchena me adhigataṃ, halaṃ dāni pakāsituṃ;
Rāgadosaparetehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

'Paṭisotagāmiṃ nipuṇaṃ, gambhīraṃ duddasaṃ aṇuṃ;
Rāgarattā na dakkhanti, tamokhandhena āvuṭā'ti.

''Itiha, bhikkhave, vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭisañcikkhato appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya.

66. ''Atha kho, bhikkhave, aññatarassa mahābrahmuno vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa cetasā cetoparivitakkamaññāya etadahosi – 'nassati vata bho loko, vinassati vata bho loko, yatra hi nāma vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa appossukkatāya cittaṃ namati [nami (syā. ka.), namissati (?)], no dhammadesanāyā'ti. Atha kho so, bhikkhave, mahābrahmā seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya; evameva brahmaloke antarahito vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa purato pāturahosi. Atha kho so, bhikkhave, mahābrahmā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dakkhiṇaṃ jāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ nihantvā [nidahanto (syā.)] yena vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenañjaliṃ paṇāmetvā vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – 'desetu, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ, santi [santī (syā.)] sattā apparajakkhajātikā; assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro'ti.

67. ''Evaṃ vutte [atha kho (ka.)], bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho taṃ mahābrahmānaṃ etadavoca – 'mayhampi kho, brahme, etadahosi – ''yaṃnūnāhaṃ dhammaṃ deseyya''nti. Tassa mayhaṃ, brahme, etadahosi – ''adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo. Ālayarāmā kho panāyaṃ pajā ālayaratā ālayasammuditā. Ālayarāmāya kho pana pajāya ālayaratāya ālayasammuditāya duddasaṃ idaṃ ṭhānaṃ yadidaṃ idappaccayatāpaṭiccasamuppādo. Idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ. Ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyuṃ; so mamassa kilamatho, sā mamassa vihesā''ti. Apissu maṃ, brahme, imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsu pubbe assutapubbā –

‘‘Kicchena me adhigataṃ, halaṃ dāni pakāsituṃ;
Rāgadosaparetehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

‘‘Paṭisotagāmiṃ nipuṇaṃ, gambhīraṃ duddasaṃ aṇuṃ;
Rāgarattā na dakkhanti, tamokhandhena āvuṭā’’ti.

‘Itiha me, brahme, paṭisañcikkhato appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyā’ti.

68. ‘‘Dutiyampi kho, bhikkhave, so mahābrahmā…pe… tatiyampi kho, bhikkhave, so mahābrahmā vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – ‘desetu, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ, santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro’ti.

69. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho brahmuno ca ajjhesanaṃ viditvā sattesu ca kāruññataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesi. Addasā kho, bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye [duviññāpaye bhabbe abhabbe (syā.)] appekacce paralokavajjabhayadassāvine [dassāvino (sī. syā. kaṃ. ka.)] viharante, appekacce na paralokavajjabhayadassāvine [dassāvino (sī. syā. kaṃ. ka.)] viharante. Seyyathāpi nāma uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni anto nimuggaposīni. Appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni samodakaṃ ṭhitāni. Appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakā accuggamma ṭhitāni anupalittāni udakena. Evameva kho, bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho buddhacakkhunā lokaṃ volokento addasa satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye appekacce paralokavajjabhayadassāvine viharante, appekacce na paralokavajjabhayadassāvine viharante.

70. ‘‘Atha kho so, bhikkhave, mahābrahmā vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa cetasā cetoparivitakkamaññāya vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhito, yathāpi passe janataṃ samantato;
Tathūpamaṃ dhammamayaṃ sumedha, pāsādamāruyha samantacakkhu.

‘Sokāvatiṇṇaṃ [sokāvakiṇṇaṃ (syā.)] janatamapetasoko,
Avekkhassu jātijarābhibhūtaṃ;
Uṭṭhehi vīra vijitasaṅgāma,
Satthavāha aṇaṇa vicara loke.
Desassu [desetu (syā. pī.)] bhagavā dhammaṃ,
Aññātāro bhavissantī’ti.

71. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho taṃ mahābrahmānaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘Apārutā tesaṃ amatassa dvārā,
Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ;
Vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ,
Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’ti.

‘‘Atha kho so, bhikkhave, mahābrahmā ‘katāvakāso khomhi vipassinā bhagavatā arahatā sammāsambuddhena dhammadesanāyā’ti vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tattheva antaradhāyi.

Aggasāvakayugaṃ

72. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa etadahosi – ‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ, ko imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti? Atha kho, bhikkhave, vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa etadahosi – ‘ayaṃ kho khaṇḍo ca rājaputto tisso ca purohitaputto bandhumatiyā rājadhāniyā paṭivasanti paṇḍitā viyattā medhāvino dīgharattaṃ apparajakkhajātikā. Yaṃnūnāhaṃ khaṇḍassa ca rājaputtassa, tissassa ca purohitaputtassa paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ, te imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissantī’ti.

73. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya; evameva bodhirukkhamūle antarahito bandhumatiyā rājadhāniyā kheme migadāye pāturahosi. Atha kho, bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho dāyapālaṃ [migadāyapālaṃ (syā.)] āmantesi – ‘ehi tvaṃ, samma dāyapāla, bandhumatiṃ rājadhāniṃ pavisitvā khaṇḍañca rājaputtaṃ tissañca purohitaputtaṃ evaṃ vadehi – vipassī, bhante, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bandhumatiṃ rājadhāniṃ anuppatto kheme migadāye viharati, so tumhākaṃ dassanakāmo’ti. ‘Evaṃ, bhante’ti kho, bhikkhave, dāyapālo vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissutvā bandhumatiṃ rājadhāniṃ pavisitvā khaṇḍañca rājaputtaṃ tissañca purohitaputtaṃ etadavoca – ‘vipassī, bhante, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bandhumatiṃ rājadhāniṃ anuppatto kheme migadāye viharati; so tumhākaṃ dassanakāmo’ti.

74. ‘‘Atha kho, bhikkhave, khaṇḍo ca rājaputto tisso ca purohitaputto bhaddāni bhaddāni yānāni yojāpetvā bhaddaṃ bhaddaṃ yānaṃ abhiruhitvā bhaddehi bhaddehi yānehi bandhumatiyā rājadhāniyā niyyiṃsu. Yena khemo migadāyo tena pāyiṃsu. Yāvatikā yānassa bhūmi, yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikāva [padikāva (syā.)] yena vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenupasaṅkamiṃsu. Upasaṅkamitvā vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

75. ‘‘Tesaṃ vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho anupubbiṃ kathaṃ [ānupubbikathaṃ (sī. pī.)] kathesi, seyyathidaṃ – dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yadā te bhagavā aññāsi kallacitte muducitte vinīvaraṇacitte udaggacitte pasannacitte, atha yā buddhānaṃ sāmukkaṃsikā dhammadesanā, taṃ pakāsesi – dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ. Seyyathāpi nāma suddhaṃ vatthaṃ apagatakāḷakaṃ sammadeva rajanaṃ paṭiggaṇheyya, evameva khaṇḍassa ca rājaputtassa tissassa ca purohitaputtassa tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’nti.

76. ‘‘Te diṭṭhadhammā pattadhammā viditadhammā pariyogāḷhadhammā tiṇṇavicikicchā vigatakathaṃkathā vesārajjappattā aparappaccayā satthusāsane vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavocuṃ – ‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante. Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ‘‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’’ti. Evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca. Labheyyāma mayaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyāma upasampada’nti.

77. ‘‘Alatthuṃ kho, bhikkhave, khaṇḍo ca rājaputto, tisso ca purohitaputto vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike pabbajjaṃ alatthuṃ upasampadaṃ. Te vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi; saṅkhārānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nibbāne [nekkhamme (syā.)] ānisaṃsaṃ pakāsesi. Tesaṃ vipassinā bhagavatā arahatā sammāsambuddhena dhammiyā kathāya sandassiyamānānaṃ samādapiyamānānaṃ samuttejiyamānānaṃ sampahaṃsiyamānānaṃ nacirasseva anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsu.

Mahājanakāyapabbajjā

78. ‘‘Assosi kho, bhikkhave, bandhumatiyā rājadhāniyā mahājanakāyo caturāsītipāṇasahassāni – ‘vipassī kira bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bandhumatiṃ rājadhāniṃ anuppatto kheme migadāye viharati. Khaṇḍo ca kira rājaputto tisso ca purohitaputto vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā’ti. Sutvāna nesaṃ etadahosi – ‘na hi nūna so orako dhammavinayo, na sā orakā pabbajjā, yattha khaṇḍo ca rājaputto tisso ca purohitaputto kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. Khaṇḍo ca rājaputto tisso ca purohitaputto kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissanti, kimaṅgaṃ pana maya’nti. Atha kho so, bhikkhave, mahājanakāyo caturāsītipāṇasahassāni bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā yena khemo migadāyo yena vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

79. ‘‘Tesaṃ vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho anupubbiṃ kathaṃ kathesi. Seyyathidaṃ – dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yadā te bhagavā aññāsi kallacitte muducitte vinīvaraṇacitte udaggacitte pasannacitte, atha yā buddhānaṃ sāmukkaṃsikā dhammadesanā, taṃ pakāsesi – dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ. Seyyathāpi nāma suddhaṃ vatthaṃ apagatakāḷakaṃ sammadeva rajanaṃ paṭiggaṇheyya, evameva tesaṃ caturāsītipāṇasahassānaṃ tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’nti.

80. ‘‘Te diṭṭhadhammā pattadhammā viditadhammā pariyogāḷhadhammā tiṇṇavicikicchā vigatakathaṃkathā vesārajjappattā aparappaccayā satthusāsane vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavocuṃ – ‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante. Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ‘‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’’ti. Evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca [( ) natthi aṭṭhakathāyaṃ, pāḷiyaṃ pana sabbatthapi dissati]. Labheyyāma mayaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyāma upasampada’’nti.

81. ‘‘Alatthuṃ kho, bhikkhave, tāni caturāsītipāṇasahassāni vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike pabbajjaṃ, alatthuṃ upasampadaṃ. Te vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi; saṅkhārānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nibbāne ānisaṃsaṃ pakāsesi. Tesaṃ vipassinā bhagavatā arahatā sammāsambuddhena dhammiyā kathāya sandassiyamānānaṃ samādapiyamānānaṃ samuttejiyamānānaṃ sampahaṃsiyamānānaṃ nacirasseva anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsu.

Purimapabbajitānaṃ dhammābhisamayo

82. ‘‘Assosuṃ kho, bhikkhave, tāni purimāni caturāsītipabbajitasahassāni – ‘vipassī kira bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bandhumatiṃ rājadhāniṃ anuppatto kheme migadāye viharati, dhammañca kira desetī’ti. Atha kho, bhikkhave, tāni caturāsītipabbajitasahassāni yena bandhumatī rājadhānī yena khemo migadāyo yena vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

83. ‘‘Tesaṃ vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho anupubbiṃ kathaṃ kathesi. Seyyathidaṃ –

dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yadā te bhagavā aññāsi kallacitte muducitte vinīvaraṇacitte udaggacitte pasannacitte, atha yā buddhānaṃ sāmukkaṃsikā dhammadesanā, taṃ pakāsesi – dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ. Seyyathāpi nāma suddhaṃ vatthaṃ apagatakāḷakaṃ sammadeva rajanaṃ paṭiggaṇheyya, evameva tesaṃ caturāsītipabbajitasahassānaṃ tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – 'yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma'nti.

84. ''Te diṭṭhadhammā pattadhammā viditadhammā pariyogāḷhadhammā tiṇṇavicikicchā vigatakathaṃkathā vesārajjappattā aparappaccayā satthusāsane vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavocuṃ – 'abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante. Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ''cakkhumanto rūpāni dakkhantī''ti. Evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāma mayaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyāma upasampada''nti.

85. ''Alatthuṃ kho, bhikkhave, tāni caturāsītipabbajitasahassāni vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike pabbajjaṃ alatthuṃ upasampadaṃ. Te vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi; saṅkhārānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nibbāne ānisaṃsaṃ pakāsesi. Tesaṃ vipassinā bhagavatā arahatā sammāsambuddhena dhammiyā kathāya sandassiyamānānaṃ samādapiyamānānaṃ samuttejiyamānānaṃ sampahaṃsiyamānānaṃ nacirasseva anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsu.

Cārikāanujānanaṃ

86. ''Tena kho pana, bhikkhave, samayena bandhumatiyā rājadhāniyā mahābhikkhusaṅgho paṭivasati aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ. Atha kho, bhikkhave, vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – 'mahā kho etarahi bhikkhusaṅgho bandhumatiyā rājadhāniyā paṭivasati aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ, yaṃnūnāhaṃ bhikkhū anujāneyyaṃ – 'caratha, bhikkhave, cārikaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ; mā ekena dve agamittha; desetha, bhikkhave, dhammaṃ ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsetha. Santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro. Api ca channaṃ channaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā'''ti.

87. ''Atha kho, bhikkhave, aññataro mahābrahmā vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa cetasā cetoparivitakkamaññāya seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya. Evameva brahmaloke antarahito vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa purato pāturahosi. Atha kho so, bhikkhave, mahābrahmā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenañjaliṃ paṇāmetvā vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – 'evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata. Mahā kho, bhante, etarahi bhikkhusaṅgho bandhumatiyā rājadhāniyā paṭivasati aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ, anujānātu, bhante, bhagavā bhikkhū – ''caratha, bhikkhave, cārikaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ; mā ekena dve agamittha; desetha, bhikkhave, dhammaṃ ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsetha. Santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro''ti [aññātāro (ssabbattha)]. Api ca, bhante, mayaṃ tathā karissāma yathā bhikkhū channaṃ channaṃ vassānaṃ accayena bandhumatiṃ rājadhāniṃ upasaṅkamissanti pātimokkhuddesāyā'ti. Idamavoca, bhikkhave, so mahābrahmā, idaṃ vatvā vipassiṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tattheva antaradhāyi.

88. ‘‘Atha kho, bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito bhikkhū āmantesi – ‘idha mayhaṃ, bhikkhave, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – mahā kho etarahi bhikkhusaṅgho bandhumatiyā rājadhāniyā paṭivasati aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ. Yaṃnūnāhaṃ bhikkhū anujāneyyaṃ – ‘caratha, bhikkhave, cārikaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ; mā ekena dve agamittha; desetha, bhikkhave, dhammaṃ ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsetha. Santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro. Api ca, channaṃ channaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyāti.

‘‘‘Atha kho, bhikkhave, aññataro mahābrahmā mama cetasā cetoparivitakkamaññāya seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva brahmaloke antarahito mama purato pāturahosi. Atha kho so, bhikkhave, mahābrahmā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yenāhaṃ tenañjaliṃ paṇāmetvā maṃ etadavoca – ‘‘evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata. Mahā kho, bhante, etarahi bhikkhusaṅgho bandhumatiyā rājadhāniyā paṭivasati aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ. Anujānātu, bhante, bhagavā bhikkhū – ‘caratha, bhikkhave, cārikaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ; mā ekena dve agamittha; desetha, bhikkhave, dhammaṃ…pe… santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro’ti. Api ca, bhante, mayaṃ tathā karissāma, yathā bhikkhū channaṃ channaṃ vassānaṃ accayena bandhumatiṃ rājadhāniṃ upasaṅkamissanti pātimokkhuddesāyā’’ti. Idamavoca, bhikkhave, so mahābrahmā, idaṃ vatvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tattheva antaradhāyi’.

‘‘‘Anujānāmi, bhikkhave, caratha cārikaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ; mā ekena dve agamittha; desetha, bhikkhave, dhammaṃ ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsetha. Santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti, bhavissanti dhammassa aññātāro. Api ca, bhikkhave, channaṃ channaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā’ti. Atha kho, bhikkhave, bhikkhū yebhuyyena ekāheneva janapadacārikaṃ pakkamiṃsu.

89. ‘‘Tena kho pana samayena jambudīpe caturāsīti āvāsasahassāni honti. Ekamhi hi vasse nikkhante devatā saddamanussāvesuṃ – ‘nikkhantaṃ kho, mārisā, ekaṃ vassaṃ; pañca dāni vassāni sesāni; pañcannaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā’ti. Dvīsu vassesu nikkhantesu… tīsu vassesu nikkhantesu… catūsu vassesu nikkhantesu… pañcasu vassesu nikkhantesu devatā saddamanussāvesuṃ – ‘nikkhantāni kho, mārisā, pañcavassāni; ekaṃ dāni vassaṃ sesaṃ; ekassa vassassa accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā’ti. Chasu vassesu nikkhantesu devatā saddamanussāvesuṃ – ‘nikkhantāni kho, mārisā, chabbassāni, samayo dāni bandhumatiṃ rājadhāniṃ upasaṅkamituṃ pātimokkhuddesāyā’ti. Atha kho te, bhikkhave, bhikkhū appekacce sakena iddhānubhāvena appekacce devatānaṃ iddhānubhāvena ekāheneva bandhumatiṃ rājadhāniṃ upasaṅkamiṃsu pātimokkhuddesāyāti [pātimokkhuddesāya (?)].

90. ‘‘Tatra sudaṃ, bhikkhave, vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bhikkhusaṅghe evaṃ pātimokkhaṃ uddisati –

> ‘Khantī paramaṃ tapo titikkhā,
> Nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā;
> Na hi pabbajito parūpaghātī,
> Na samaṇo [samaṇo (sī. syā. pī.)] hoti paraṃ viheṭhayanto.
>
> ‘Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;

Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhānasāsanaṃ.

‘Anūpavādo anūpaghāto [anupavādo anupaghāto (pī. ka.)], pātimokkhe ca saṃvaro;
Mattaññutā ca bhattasmiṃ, pantañca sayanāsanaṃ;
Adhicitte ca āyogo, etaṃ buddhānasāsana’nti.

Devatārocanaṃ

91. ‘‘Ekamidāhaṃ, bhikkhave, samayaṃ ukkaṭṭhāyaṃ viharāmi subhagavane sālarājamūle. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘na kho so sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo [anajjhāvuṭṭhapubbo (ka. sī. ka.)] iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehi. Yaṃnūnāhaṃ yena suddhāvāsā devā tenupasaṅkameyya’nti. Atha khvāhaṃ, bhikkhave, seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva ukkaṭṭhāyaṃ subhagavane sālarājamūle antarahito avihesu devesu pāturahosiṃ. Tasmiṃ, bhikkhave, devanikāye anekāni devatāsahassāni anekāni devatāsatasahassāni [anekāni devatāsatāni anekāni devatāsahassāni (syā.)] yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, tā devatā maṃ etadavocuṃ – ‘ito so, mārisā, ekanavutikappe yaṃ vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Vipassī, mārisā, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho khattiyo jātiyā ahosi, khattiyakule udapādi. Vipassī, mārisā, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho koṇḍañño gottena ahosi. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa asītivassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Vipassī, mārisā, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho pāṭaliyā mūle abhisambuddho. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa khaṇḍatissaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi bhikkhusatasahassaṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi asītibhikkhusahassāni. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ime tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa asoko nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Vipassissa, mārisa, bhagavato arahato sammāsambuddhassa bandhumā nāma rājā pitā ahosi. Bandhumatī nāma devī mātā ahosi janetti. Bandhumassa rañño bandhumatī nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa evaṃ abhinikkhamanaṃ ahosi evaṃ pabbajjā evaṃ padhānaṃ evaṃ abhisambodhi evaṃ dhammacakkappavattanaṃ. Te mayaṃ, mārisā, vipassimhi bhagavati brahmacariyaṃ caritvā kāmesu kāmacchandaṃ virājetvā idhūpapannā’ti …pe…

‘‘Tasmiṃyeva kho, bhikkhave, devanikāye anekāni devatāsahassāni anekāni devatāsatasahassāni [anekāni devatāsatāni anekāni devatāsahassāni (syā. evamuparipi)] yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, tā devatā maṃ etadavocuṃ – ‘imasmiṃyeva kho, mārisā, bhaddakappe bhagavā etarahi arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno. Bhagavā, mārisā, khattiyo jātiyā khattiyakule uppanno. Bhagavā, mārisā, gotamo gottena. Bhagavato, mārisā, appakaṃ āyuppamāṇaṃ parittaṃ lahukaṃ yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo. Bhagavā, mārisā, assatthassa mūle abhisambuddho. Bhagavato, mārisā, sāriputtamoggallānaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Bhagavato, mārisā, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni. Bhagavato, mārisā, ayaṃ eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ. Bhagavato, mārisā, ānando nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Bhagavato, mārisā, suddhodano nāma rājā pitā ahosi. Māyā nāma devī mātā ahosi janetti. Kapilavatthu nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi. Bhagavato, mārisā, evaṃ abhinikkhamanaṃ ahosi evaṃ pabbajjā evaṃ padhānaṃ evaṃ abhisambodhi evaṃ dhammacakkappavattanaṃ. Te mayaṃ, mārisā, bhagavati brahmacariyaṃ caritvā kāmesu kāmacchandaṃ virājetvā idhūpapannā’ti.

92. ‘‘Atha khvāhaṃ, bhikkhave, avihehi devehi saddhiṃ yena atappā devā tenupasaṅkamiṃ…pe… atha khvāhaṃ, bhikkhave, avihehi ca devehi atappehi ca devehi saddhiṃ yena sudassā devā tenupasaṅkamiṃ. Atha khvāhaṃ, bhikkhave, avihehi ca devehi atappehi ca devehi sudassehi ca devehi saddhiṃ yena sudassī devā tenupasaṅkamiṃ. Atha khvāhaṃ, bhikkhave, avihehi ca devehi atappehi ca devehi sudassehi ca devehi sudassīhi ca devehi saddhiṃ yena akaniṭṭhā devā tenupasaṅkamiṃ. Tasmiṃ, bhikkhave, devanikāye anekāni devatāsahassāni anekāni devatāsatasahassāni yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu, upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu.

‘‘Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, tā devatā maṃ etadavocuṃ – ‘ito so, mārisā, ekanavutikappe yaṃ vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādi. Vipassī, mārisā, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho khattiyo jātiyā ahosi. Khattiyakule udapādi. Vipassī, mārisā, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho koṇḍañño gottena ahosi. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa asītivassasahassāni āyuppamāṇaṃ ahosi. Vipassī, mārisā, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho pāṭaliyā mūle abhisambuddho. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa khaṇḍatissaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi bhikkhusatasahassaṃ. Eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi asītibhikkhusahassāni. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa ime tayo sāvakānaṃ sannipātā ahesuṃ sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa asoko nāma bhikkhu upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa bandhumā nāma rājā pitā ahosi bandhumatī nāma devī mātā ahosi janetti. Bandhumassa rañño bandhumatī nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi. Vipassissa, mārisā, bhagavato arahato sammāsambuddhassa evaṃ abhinikkhamanaṃ ahosi evaṃ pabbajjā evaṃ padhānaṃ evaṃ abhisambodhi, evaṃ dhammacakkappavattanaṃ. Te mayaṃ, mārisā, vipassimhi bhagavati brahmacariyaṃ caritvā kāmesu kāmacchandaṃ virājetvā idhūpapannā’ti. Tasmiṃyeva kho, bhikkhave, devanikāye anekāni devatāsahassāni anekāni devatāsatasahassāni yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, tā devatā maṃ etadavocuṃ – ‘ito so, mārisā, ekatiṃse kappe yaṃ sikhī bhagavā…pe… te mayaṃ, mārisā, sikhimhi bhagavati tasmiññeva kho mārisā, ekatiṃse kappe yaṃ vessabhū bhagavā…pe… te mayaṃ, mārisā, vessabhumhi bhagavati…pe… imasmiṃyeva kho, mārisā, bhaddakappe kakusandho koṇāgamano kassapo bhagavā…pe… te mayaṃ, mārisā, kakusandhamhi koṇāgamanamhi kassapamhi bhagavati brahmacariyaṃ caritvā kāmesu kāmacchandaṃ virājetvā idhūpapannā’ti.

93. ‘‘Tasmiṃyeva kho, bhikkhave, devanikāye anekāni devatāsahassāni anekāni devatāsatasahassāni yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhikkhave, tā devatā maṃ etadavocuṃ – ‘imasmiṃyeva kho, mārisā, bhaddakappe bhagavā etarahi arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno. Bhagavā, mārisā, khattiyo jātiyā, khattiyakule uppanno. Bhagavā, mārisā, gotamo gottena. Bhagavato, mārisā, appakaṃ āyuppamāṇaṃ parittaṃ lahukaṃ yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo. Bhagavā, mārisā, assatthassa mūle abhisambuddho. Bhagavato, mārisā, sāriputtamoggallānaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Bhagavato, mārisā, eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni. Bhagavato, mārisā, ayaṃ eko sāvakānaṃ sannipāto ahosi sabbesaṃyeva khīṇāsavānaṃ. Bhagavato, mārisā, ānando nāma bhikkhu upaṭṭhāko aggupaṭṭhāko ahosi. Bhagavato, mārisā, suddhodano nāma rājā pitā ahosi. Māyā nāma devī mātā ahosi janetti. Kapilavatthu nāma nagaraṃ rājadhānī ahosi. Bhagavato, mārisā, evaṃ abhinikkhamanaṃ ahosi, evaṃ pabbajjā, evaṃ padhānaṃ, evaṃ abhisambodhi, evaṃ dhammacakkappavattanaṃ. Te mayaṃ, mārisā, bhagavati brahmacariyaṃ caritvā kāmesu kāmacchandaṃ virājetvā idhūpapannā’ti.

94. ‘‘Iti kho, bhikkhave, tathāgatassevesā dhammadhātu suppaṭividdhā, yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarati, nāmatopi anussarati, gottatopi anussarati, āyuppamāṇatopi anussarati, sāvakayugatopi anussarati, sāvakasannipātatopi anussarati ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ’ itipi. ‘Evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ’ itipīti.

‘‘Devatāpi tathāgatassa etamatthaṃ ārocesuṃ, yena tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jātitopi anussarati, nāmatopi anussarati, gottatopi anussarati, āyuppamāṇatopi anussarati, sāvakayugatopi anussarati, sāvakasannipātatopi anussarati ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ’ itipi. ‘Evaṃnāmā evaṃgottā evaṃsīlā evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ’ itipī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāpadānasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Mahānidānasuttaṃ

Paṭiccasamuppādo

95. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma [kammāsadammaṃ nāma (syā.)] kurūnaṃ nigamo. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva gambhīro cāyaṃ, bhante, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca, atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyatī’’ti. ‘‘Mā hevaṃ, ānanda, avaca, mā hevaṃ, ānanda, avaca. Gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa, ānanda, dhammassa ananubodhā appaṭivedhā evamayaṃ pajā tantākulakajātā kulagaṇṭhikajātā [gulāguṇṭhikajātā (sī. pī.), guṇagaṇṭhikajātā (syā.)] muñjapabbajabhūtā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

96. ‘‘‘Atthi idappaccayā jarāmaraṇa’nti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā jarāmaraṇa’nti iti ce vadeyya, ‘jātipaccayā jarāmaraṇa’nti iccassa vacanīyaṃ.

‘‘‘Atthi idappaccayā jātī’ti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā jātī’ti iti ce vadeyya, ‘bhavapaccayā jātī’ti iccassa vacanīyaṃ.

‘‘‘Atthi idappaccayā bhavo’ti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā bhavo’ti iti ce vadeyya, ‘upādānapaccayā bhavo’ti iccassa vacanīyaṃ.

‘‘‘Atthi idappaccayā upādāna’nti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā upādāna’nti iti ce vadeyya, ‘taṇhāpaccayā upādāna’nti iccassa vacanīyaṃ.

‘‘‘Atthi idappaccayā taṇhā’ti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā taṇhā’ti iti ce vadeyya, ‘vedanāpaccayā taṇhā’ti iccassa vacanīyaṃ.

‘‘‘Atthi idappaccayā vedanā’ti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā vedanā’ti iti ce vadeyya, ‘phassapaccayā vedanā’ti iccassa vacanīyaṃ.

‘‘‘Atthi idappaccayā phasso’ti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā phasso’ti iti ce vadeyya, ‘nāmarūpapaccayā phasso’ti iccassa vacanīyaṃ.

‘‘‘Atthi idappaccayā nāmarūpa’nti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā nāmarūpa’nti iti ce vadeyya, ‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’nti iccassa vacanīyaṃ.

‘‘‘Atthi idappaccayā viññāṇa’nti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. ‘Kiṃpaccayā viññāṇa’nti iti ce vadeyya, ‘nāmarūpapaccayā viññāṇa’nti iccassa vacanīyaṃ.

97. ‘‘Iti kho, ānanda, nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

98. ‘‘‘Jātipaccayā jarāmaraṇa’nti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā jātipaccayā jarāmaraṇaṃ. Jāti ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, seyyathidaṃ – devānaṃ vā devattāya, gandhabbānaṃ vā gandhabbattāya, yakkhānaṃ vā yakkhattāya, bhūtānaṃ vā bhūtattāya, manussānaṃ vā manussattāya, catuppadānaṃ vā catuppadattāya, pakkhīnaṃ vā pakkhittāya, sarīsapānaṃ vā sarīsapattāya [siriṃsapānaṃ siriṃsapattāya (sī. syā.)], tesaṃ tesañca hi, ānanda, sattānaṃ tadattāya jāti nābhavissa. Sabbaso jātiyā asati jātinirodhā api nu kho jarāmaraṇaṃ paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo jarāmaraṇassa, yadidaṃ jāti’’.

99. ‘‘‘Bhavapaccayā jātī’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā bhavapaccayā jāti. Bhavo ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, seyyathidaṃ – kāmabhavo vā rūpabhavo vā arūpabhavo vā, sabbaso bhave asati bhavanirodhā api nu kho jāti paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo jātiyā, yadidaṃ bhavo’’.

100. ‘‘‘Upādānapaccayā bhavo’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā upādānapaccayā bhavo. Upādānañca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, seyyathidaṃ – kāmupādānaṃ vā diṭṭhupādānaṃ vā sīlabbatupādānaṃ vā attavādupādānaṃ vā, sabbaso upādāne asati upādānanirodhā api nu kho bhavo paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo bhavassa, yadidaṃ upādānaṃ’’.

101. ‘‘‘Taṇhāpaccayā upādāna’nti iti kho panetaṃ vuttaṃ tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā taṇhāpaccayā upādānaṃ. Taṇhā ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, seyyathidaṃ – rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhā, sabbaso taṇhāya asati taṇhānirodhā api nu kho upādānaṃ paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo upādānassa, yadidaṃ taṇhā’’.

102. ‘‘‘Vedanāpaccayā taṇhā’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā vedanāpaccayā taṇhā. Vedanā ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, seyyathidaṃ – cakkhusamphassajā vedanā sotasamphassajā vedanā ghānasamphassajā vedanā jivhāsamphassajā vedanā kāyasamphassajā vedanā manosamphassajā vedanā, sabbaso vedanāya asati vedanānirodhā api nu kho taṇhā paññāyethā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo taṇhāya, yadidaṃ vedanā’’.

103. ‘‘Iti kho panetaṃ, ānanda, vedanaṃ paṭicca taṇhā, taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkho. Ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti.

104. ‘‘‘Ārakkhādhikaraṇaṃ [ārakkhaṃ paṭicca ārakkhādhikaraṇaṃ (syā.)]

daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavantī'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti. Ārakkho ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, sabbaso ārakkhe asati ārakkhanirodhā api nu kho daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhaveyyu''nti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādānaṃ anekesaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ sambhavāya yadidaṃ ārakkho.

105. '''Macchariyaṃ paṭicca ārakkho'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā macchariyaṃ paṭicca ārakkho. Macchariyañca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, sabbaso macchariye asati macchariyanirodhā api nu kho ārakkho paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo ārakkhassa, yadidaṃ macchariyaṃ''.

106. '''Pariggahaṃ paṭicca macchariya'nti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ. Pariggaho ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, sabbaso pariggahe asati pariggahanirodhā api nu kho macchariyaṃ paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo macchariyassa, yadidaṃ pariggaho''.

107. '''Ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho. Ajjhosānañca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, sabbaso ajjhosāne asati ajjhosānanirodhā api nu kho pariggaho paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo pariggahassa – yadidaṃ ajjhosānaṃ''.

108. '''Chandarāgaṃ paṭicca ajjhosāna'nti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ. Chandarāgo ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, sabbaso chandarāge asati chandarāganirodhā api nu kho ajjhosānaṃ paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo ajjhosānassa, yadidaṃ chandarāgo''.

109. '''Vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo. Vinicchayo ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, sabbaso vinicchaye asati vinicchayanirodhā api nu kho chandarāgo paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo chandarāgassa, yadidaṃ vinicchayo''.

110. '''Lābhaṃ paṭicca vinicchayo'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā lābhaṃ paṭicca vinicchayo. Lābho ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, sabbaso lābhe asati lābhanirodhā api nu kho vinicchayo paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo vinicchayassa, yadidaṃ lābho''.

111. '''Pariyesanaṃ paṭicca lābho'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā pariyesanaṃ paṭicca lābho. Pariyesanā ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, sabbaso pariyesanāya asati pariyesanānirodhā api nu kho lābho paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo lābhassa, yadidaṃ pariyesanā''.

112. '''Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā taṇhaṃ paṭicca pariyesanā. Taṇhā ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, seyyathidaṃ – kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā, sabbaso taṇhāya asati taṇhānirodhā api nu kho pariyesanā paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo pariyesanāya, yadidaṃ taṇhā. Iti kho, ānanda, ime dve dhammā [ime dhammā (ka.)] dvayena vedanāya ekasamosaraṇā bhavanti''.

113. '''Phassapaccayā vedanā'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā 'phassapaccayā vedanā. Phasso ca hi, ānanda, nābhavissa sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ kassaci kimhici, seyyathidaṃ – cakkhusamphasso sotasamphasso ghānasamphasso jivhāsamphasso kāyasamphasso manosamphasso, sabbaso phasse asati phassanirodhā api nu kho vedanā paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo vedanāya, yadidaṃ phasso''.

114. '''Nāmarūpapaccayā phasso'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā nāmarūpapaccayā phasso. Yehi, ānanda, ākārehi yehi liṅgehi yehi nimittehi yehi uddesehi nāmakāyassa paññatti hoti, tesu ākāresu tesu liṅgesu tesu nimittesu tesu uddesesu asati api nu kho rūpakāye adhivacanasamphasso paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Yehi, ānanda, ākārehi yehi liṅgehi yehi nimittehi yehi uddesehi rūpakāyassa paññatti hoti, tesu ākāresu…pe… tesu uddesesu asati api nu kho nāmakāye paṭighasamphasso paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Yehi, ānanda, ākārehi…pe… yehi uddesehi nāmakāyassa ca rūpakāyassa ca paññatti hoti, tesu ākāresu…pe… tesu uddesesu asati api nu kho adhivacanasamphasso vā paṭighasamphasso vā paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Yehi, ānanda, ākārehi…pe… yehi uddesehi nāmarūpassa paññatti hoti, tesu ākāresu …pe… tesu uddesesu asati api nu kho phasso paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo phassassa, yadidaṃ nāmarūpaṃ''.

115. '''Viññāṇapaccayā nāmarūpa'nti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Viññāṇañca hi, ānanda, mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Viññāṇañca hi, ānanda, mātukucchismiṃ okkamitvā vokkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ itthattāya abhinibbattissathā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Viññāṇañca hi, ānanda, daharasseva sato vocchijjissatha kumārakassa vā kumārikāya vā, api nu kho nāmarūpaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissathā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo nāmarūpassa – yadidaṃ viññāṇaṃ''.

116. '''Nāmarūpapaccayā viññāṇa'nti iti kho panetaṃ vuttaṃ, tadānanda, imināpetaṃ pariyāyena veditabbaṃ, yathā nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ. Viññāṇañca hi, ānanda, nāmarūpe patiṭṭhaṃ na labhissatha, api nu kho āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ dukkhasamudayasambhavo [jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo (sī. syā. pī.)] paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tasmātihānanda, eseva hetu etaṃ nidānaṃ esa samudayo esa paccayo viññāṇassa yadidaṃ nāmarūpaṃ. Ettāvatā kho, ānanda, jāyetha vā jīyetha [jiyyetha (ka.)] vā mīyetha [miyyetha (ka.)] vā cavetha vā upapajjetha vā. Ettāvatā adhivacanapatho, ettāvatā niruttipatho, ettāvatā paññattipatho, ettāvatā paññāvacaraṃ, ettāvatā vaṭṭaṃ vattati itthattaṃ paññāpanāya yadidaṃ nāmarūpaṃ saha viññāṇena aññamaññapaccayatā pavattati.

Attapaññatti

117. ''Kittāvatā ca, ānanda, attānaṃ paññapento paññapeti? Rūpiṃ vā hi, ānanda, parittaṃ attānaṃ paññapento paññapeti – ''rūpī me paritto attā''ti. Rūpiṃ vā hi, ānanda, anantaṃ attānaṃ paññapento paññapeti – 'rūpī me ananto attā'ti. Arūpiṃ vā hi, ānanda, parittaṃ attānaṃ paññapento paññapeti – 'arūpī me paritto attā'ti. Arūpiṃ vā hi, ānanda, anantaṃ attānaṃ paññapento paññapeti – 'arūpī me ananto attā’ti.

118. ‘‘Tatrānanda, yo so rūpiṃ parittaṃ attānaṃ paññapento paññapeti. Etarahi vā so rūpiṃ parittaṃ attānaṃ paññapento paññapeti, tattha bhāviṃ vā so rūpiṃ parittaṃ attānaṃ paññapento paññapeti, ‘atathaṃ vā pana santaṃ tathattāya upakappessāmī’ti iti vā panassa hoti. Evaṃ santaṃ kho, ānanda, rūpiṃ [rūpī (ka.)] parittattānudiṭṭhi anusetīti iccālaṃ vacanāya.

‘‘Tatrānanda, yo so rūpiṃ anantaṃ attānaṃ paññapento paññapeti. Etarahi vā so rūpiṃ anantaṃ attānaṃ paññapento paññapeti, tattha bhāviṃ vā so rūpiṃ anantaṃ attānaṃ paññapento paññapeti, ‘atathaṃ vā pana santaṃ tathattāya upakappessāmī’ti iti vā panassa hoti. Evaṃ santaṃ kho, ānanda, rūpiṃ [rūpī (ka.)] anantattānudiṭṭhi anusetīti iccālaṃ vacanāya.

‘‘Tatrānanda, yo so arūpiṃ parittaṃ attānaṃ paññapento paññapeti. Etarahi vā so arūpiṃ parittaṃ attānaṃ paññapento paññapeti, tattha bhāviṃ vā so arūpiṃ parittaṃ attānaṃ paññapento paññapeti, ‘atathaṃ vā pana santaṃ tathattāya upakappessāmī’ti iti vā panassa hoti. Evaṃ santaṃ kho, ānanda, arūpiṃ [arūpī (ka.)] parittattānudiṭṭhi anusetīti iccālaṃ vacanāya.

‘‘Tatrānanda, yo so arūpiṃ anantaṃ attānaṃ paññapento paññapeti. Etarahi vā so arūpiṃ anantaṃ attānaṃ paññapento paññapeti, tattha bhāviṃ vā so arūpiṃ anantaṃ attānaṃ paññapento paññapeti, ‘atathaṃ vā pana santaṃ tathattāya upakappessāmī’ti iti vā panassa hoti. Evaṃ santaṃ kho, ānanda, arūpiṃ [arūpī (ka.)] anantattānudiṭṭhi anusetīti iccālaṃ vacanāya. Ettāvatā kho, ānanda, attānaṃ paññapento paññapeti.

Naattapaññatti

119. ‘‘Kittāvatā ca, ānanda, attānaṃ na paññapento na paññapeti? Rūpiṃ vā hi, ānanda, parittaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti – ‘rūpī me paritto attā’ti. Rūpiṃ vā hi, ānanda, anantaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti – ‘rūpī me ananto attā’ti. Arūpiṃ vā hi, ānanda, parittaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti – ‘arūpī me paritto attā’ti. Arūpiṃ vā hi, ānanda, anantaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti – ‘arūpī me ananto attā’ti.

120. ‘‘Tatrānanda, yo so rūpiṃ parittaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti. Etarahi vā so rūpiṃ parittaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti, tattha bhāviṃ vā so rūpiṃ parittaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti, ‘atathaṃ vā pana santaṃ tathattāya upakappessāmī’ti iti vā panassa na hoti. Evaṃ santaṃ kho, ānanda, rūpiṃ parittattānudiṭṭhi nānusetīti iccālaṃ vacanāya.

‘‘Tatrānanda, yo so rūpiṃ anantaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti. Etarahi vā so rūpiṃ anantaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti, tattha bhāviṃ vā so rūpiṃ anantaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti, ‘atathaṃ vā pana santaṃ tathattāya upakappessāmī’ti iti vā panassa na hoti. Evaṃ santaṃ kho, ānanda, rūpiṃ anantattānudiṭṭhi nānusetīti iccālaṃ vacanāya.

‘‘Tatrānanda, yo so arūpiṃ parittaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti. Etarahi vā so arūpiṃ parittaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti, tattha bhāviṃ vā so arūpiṃ parittaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti, ‘atathaṃ vā pana santaṃ tathattāya upakappessāmī’ti iti vā panassa na hoti. Evaṃ santaṃ kho, ānanda, arūpiṃ parittattānudiṭṭhi nānusetīti iccālaṃ vacanāya.

‘‘Tatrānanda, yo so arūpiṃ anantaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti. Etarahi vā so arūpiṃ anantaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti, tattha bhāviṃ vā so arūpiṃ anantaṃ attānaṃ na paññapento na paññapeti, ‘atathaṃ vā pana santaṃ tathattāya upakappessāmī’ti iti vā panassa na hoti. Evaṃ santaṃ kho, ānanda, arūpiṃ anantattānudiṭṭhi nānusetīti iccālaṃ vacanāya. Ettāvatā kho, ānanda, attānaṃ na paññapento na paññapeti.

Attasamanupassanā

121. ‘‘Kittāvatā ca, ānanda, attānaṃ samanupassamāno samanupassati? Vedanaṃ vā hi, ānanda, attānaṃ samanupassamāno samanupassati – ‘vedanā me attā’ti. ‘Na heva kho me vedanā attā, appaṭisaṃvedano me attā’ti iti vā hi, ānanda, attānaṃ samanupassamāno samanupassati. ‘Na heva kho me vedanā attā, nopi appaṭisaṃvedano me attā, attā me vediyati, vedanādhammo hi me attā’ti iti vā hi, ānanda, attānaṃ samanupassamāno samanupassati.

122. ‘‘Tatrānanda, yo so evamāha – ‘vedanā me attā’ti, so evamassa vacanīyo – ‘tisso kho imā, āvuso, vedanā – sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā. Imāsaṃ kho tvaṃ tissannaṃ vedanānaṃ katamaṃ attato samanupassasī’ti? Yasmiṃ, ānanda, samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti; sukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, ānanda, samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti; dukkhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, ānanda, samaye adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti; adukkhamasukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti.

123. ‘‘Sukhāpi kho, ānanda, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho, ānanda, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Adukkhamasukhāpi kho, ānanda, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Tassa sukhaṃ vedanaṃ vediyamānassa ‘eso me attā’ti hoti. Tassāyeva sukhāya vedanāya nirodhā ‘byagā [byaggā (sī. ka.)] me attā’ti hoti. Dukkhaṃ vedanaṃ vediyamānassa ‘eso me attā’ti hoti. Tassāyeva dukkhāya vedanāya nirodhā ‘byagā me attā’ti hoti. Adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vediyamānassa ‘eso me attā’ti hoti. Tassāyeva adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā ‘byagā me attā’ti hoti. Iti so diṭṭheva dhamme aniccasukhadukkhavokiṇṇaṃ uppādavayadhammaṃ attānaṃ samanupassamāno samanupassati, yo so evamāha – ‘vedanā me attā’ti. Tasmātihānanda, etena petaṃ nakkhamati – ‘vedanā me attā’ti samanupassituṃ.

124. ‘‘Tatrānanda, yo so evamāha – ‘na heva kho me vedanā attā, appaṭisaṃvedano me attā’ti, so evamassa vacanīyo – ‘yattha panāvuso, sabbaso vedayitaṃ natthi api nu kho, tattha ‘‘ayamahamasmī’’ti siyā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, etena petaṃ nakkhamati – ‘na heva kho me vedanā attā, appaṭisaṃvedano me attā’ti samanupassituṃ.

125. ‘‘Tatrānanda, yo so evamāha – ‘na heva kho me vedanā attā, nopi appaṭisaṃvedano me attā, attā me vediyati, vedanādhammo hi me attā’ti. So evamassa vacanīyo – vedanā ca hi, āvuso, sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ aparisesā nirujjheyyuṃ. Sabbaso vedanāya asati vedanānirodhā api nu kho tattha ‘ayamahamasmī’ti siyā’’ti? ‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, etena petaṃ nakkhamati – ‘‘na heva kho me vedanā attā, nopi appaṭisaṃvedano me attā, attā me vediyati, vedanādhammo hi me attā’ti samanupassituṃ.

126. ‘‘Yato kho, ānanda, bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassati, nopi appaṭisaṃvedanaṃ attānaṃ samanupassati, nopi ‘attā me vediyati, vedanādhammo hi me attā’ti samanupassati. So evaṃ na samanupassanto na ca kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ [aparitassanaṃ (ka.)] paccattaññeva parinibbāyati, ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Evaṃ vimuttacittaṃ kho, ānanda, bhikkhuṃ yo evaṃ vadeyya – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā itissa [iti sā (aṭṭhakathāyaṃ pāṭhantaraṃ)] diṭṭhī’ti, tadakallaṃ. ‘Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā itissa diṭṭhī’ti, tadakallaṃ. ‘Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā itissa diṭṭhī’ti, tadakallaṃ. ‘Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā itissa diṭṭhī’ti, tadakallaṃ. Taṃ kissa hetu? Yāvatā, ānanda, adhivacanaṃ yāvatā adhivacanapatho, yāvatā nirutti yāvatā niruttipatho, yāvatā paññatti yāvatā paññattipatho, yāvatā paññā yāvatā paññāvacaraṃ, yāvatā vaṭṭaṃ [yāvatā vaṭṭaṃ vaṭṭati (ka. sī.)], yāvatā vaṭṭati [yāvatā vaṭṭaṃ vaṭṭati (ka. sī.)], tadabhiññāvimutto bhikkhu, tadabhiññāvimuttaṃ bhikkhuṃ 'na jānāti na passati itissa diṭṭhī'ti, tadakallaṃ.

Satta viññāṇaṭṭhiti

127. ''Satta kho, ānanda [satta kho imā ānanda (ka. sī. syā.)], viññāṇaṭṭhitiyo, dve āyatanāni. Katamā satta? Santānanda, sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā, ekacce ca devā, ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamā viññāṇaṭṭhiti. Santānanda, sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhinibbattā. Ayaṃ dutiyā viññāṇaṭṭhiti. Santānanda, sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā ābhassarā. Ayaṃ tatiyā viññāṇaṭṭhiti. Santānanda, sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Ayaṃ catutthī viññāṇaṭṭhiti. Santānanda, sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanūpagā. Ayaṃ pañcamī viññāṇaṭṭhiti. Santānanda, sattā sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma 'anantaṃ viññāṇa'nti viññāṇañcāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭhī viññāṇaṭṭhiti. Santānanda, sattā sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma 'natthi kiñcī'ti ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ sattamī viññāṇaṭṭhiti. Asaññasattāyatanaṃ nevasaññānāsaññāyatanameva dutiyaṃ.

128. ''Tatrānanda, yāyaṃ paṭhamā viññāṇaṭṭhiti nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā, ekacce ca devā, ekacce ca vinipātikā. Yo nu kho, ānanda, tañca pajānāti, tassā ca samudayaṃ pajānāti, tassā ca atthaṅgamaṃ pajānāti, tassā ca assādaṃ pajānāti, tassā ca ādīnavaṃ pajānāti, tassā ca nissaraṇaṃ pajānāti, kallaṃ nu tena tadabhinanditu''nti? ''No hetaṃ, bhante''…pe… ''tatrānanda, yamidaṃ asaññasattāyatanaṃ. Yo nu kho, ānanda, tañca pajānāti, tassa ca samudayaṃ pajānāti, tassa ca atthaṅgamaṃ pajānāti, tassa ca assādaṃ pajānāti, tassa ca ādīnavaṃ pajānāti, tassa ca nissaraṇaṃ pajānāti, kallaṃ nu tena tadabhinanditu''nti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Tatrānanda, yamidaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ. Yo nu kho, ānanda, tañca pajānāti, tassa ca samudayaṃ pajānāti, tassa ca atthaṅgamaṃ pajānāti, tassa ca assādaṃ pajānāti, tassa ca ādīnavaṃ pajānāti, tassa ca nissaraṇaṃ pajānāti, kallaṃ nu tena tadabhinanditu''nti? ''No hetaṃ, bhante''. Yato kho, ānanda, bhikkhu imāsañca sattannaṃ viññāṇaṭṭhitīnaṃ imesañca dvinnaṃ āyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādā vimutto hoti, ayaṃ vuccatānanda, bhikkhu paññāvimutto.

Aṭṭha vimokkhā

129. ''Aṭṭha kho ime, ānanda, vimokkhā. Katame aṭṭha? Rūpī rūpāni passati ayaṃ paṭhamo vimokkho. Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati, ayaṃ dutiyo vimokkho. Subhanteva adhimutto hoti, ayaṃ tatiyo vimokkho. Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ catuttho vimokkho. Sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma 'anantaṃ viññāṇa'nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ pañcamo vimokkho. Sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma 'natthi kiñcī'ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ chaṭṭho vimokkho. Sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma 'nevasaññānāsaññā'yatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ sattamo vimokkho. Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, ayaṃ aṭṭhamo vimokkho. Ime kho, ānanda, aṭṭha vimokkhā.

130. ''Yato kho, ānanda, bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe anulomampi samāpajjati, paṭilomampi samāpajjati, anulomapaṭilomampi samāpajjati, yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjatipi vuṭṭhātipi. Āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, ayaṃ vuccatānanda, bhikkhu ubhatobhāgavimutto. Imāya ca ānanda ubhatobhāgavimuttiyā aññā ubhatobhāgavimutti uttaritarā vā paṇītatarā vā natthī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahānidānasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Mahāparinibbānasuttaṃ

131. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tena kho pana samayena rājā māgadho ajātasattu vedehiputto vajjī abhiyātukāmo hoti. So evamāha – ‘‘ahaṃ hime vajjī evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve ucchecchāmi [ucchejjāmi (syā. pī.), ucchijjāmi (ka.)] vajjī, vināsessāmi vajjī, anayabyasanaṃ āpādessāmi vajjī’’ti [āpādessāmi vajjīti (sabbattha) a. ni. 7.22 passitabbaṃ].

132. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto vassakāraṃ brāhmaṇaṃ magadhamahāmattaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, brāhmaṇa, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘rājā, bhante, māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘rājā, bhante, māgadho ajātasattu vedehiputto vajjī abhiyātukāmo. So evamāha – ‘‘ahaṃ hime vajjī evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve ucchecchāmi vajjī, vināsessāmi vajjī, anayabyasanaṃ āpādessāmī’’ti. Yathā te bhagavā byākaroti, taṃ sādhukaṃ uggahetvā mama āroceyyāsi. Na hi tathāgatā vitathaṃ bhaṇantī’’ti.

Vassakārabrāhmaṇo

133. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa paṭissutvā bhaddāni bhaddāni yānāni yojetvā bhaddaṃ bhaddaṃ yānaṃ abhiruhitvā bhaddehi bhaddehi yānehi rājagahamhā niyyāsi, yena gijjhakūṭo pabbato tena pāyāsi. Yāvatikā yānassa bhūmi, yānena gantvā, yānā paccorohitvā pattikova yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘rājā, bho gotama, māgadho ajātasattu vedehiputto bhoto gotamassa pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati. Rājā [evañca vadeti rājā (ka.)], bho gotama, māgadho ajātasattu vedehiputto vajjī abhiyātukāmo. So evamāha – ‘ahaṃ hime vajjī evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve ucchecchāmi vajjī, vināsessāmi vajjī, anayabyasanaṃ āpādessāmī’’’ti.

Rājaaparihāniyadhammā

134. Tena kho pana samayena āyasmā ānando bhagavato piṭṭhito ṭhito hoti bhagavantaṃ bījayamāno [vījayamāno (sī.), vījiyamāno (syā.)]. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘kinti te, ānanda, sutaṃ, ‘vajjī abhiṇhaṃ sannipātā sannipātabahulā’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī abhiṇhaṃ sannipātā sannipātabahulā’’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī abhiṇhaṃ sannipātā sannipātabahulā bhavissanti, vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ, ‘vajjī samaggā sannipatanti, samaggā vuṭṭhahanti, samaggā vajjikaraṇīyāni karontī’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī samaggā sannipatanti, samaggā vuṭṭhahanti, samaggā vajjikaraṇīyāni karontī’’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī samaggā sannipatissanti, samaggā vuṭṭhahissanti, samaggā vajjikaraṇīyāni karissanti, vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ, ‘vajjī apaññattaṃ na paññapenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññatte porāṇe vajjidhamme samādāya vattantī’’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī apaññattaṃ na paññapenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññatte porāṇe vajjidhamme samādāya vattantī’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, ‘‘vajjī apaññattaṃ na paññapessanti, paññattaṃ na samucchindissanti, yathāpaññatte porāṇe vajjidhamme samādāya vattissanti, vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ, ‘vajjī ye te vajjīnaṃ vajjimahallakā, te sakkaronti garuṃ karonti [garukaronti (sī. syā. pī.)] mānenti pūjenti, tesañca sotabbaṃ maññantī’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī ye te vajjīnaṃ vajjimahallakā, te sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, tesañca sotabbaṃ maññantī’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī ye te vajjīnaṃ vajjimahallakā, te sakkarissanti garuṃ karissanti mānessanti pūjessanti, tesañca sotabbaṃ maññissanti, vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ, ‘vajjī yā tā kulitthiyo kulakumāriyo, tā na okkassa pasayha vāsentī’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī yā tā kulitthiyo kulakumāriyo tā na okkassa pasayha vāsentī’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī yā tā kulitthiyo kulakumāriyo, tā na okkassa pasayha vāsessanti, vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ, ‘vajjī yāni tāni

Vajjīnaṃ vajjicetiyāni abbhantarāni ceva bāhirāni ca, tāni sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, tesañca dinnapubbaṃ katapubbaṃ dhammikaṃ baliṃ no parihāpentī’’ti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘vajjī yāni tāni vajjīnaṃ vajjicetiyāni abbhantarāni ceva bāhirāni ca, tāni sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti tesañca dinnapubbaṃ katapubbaṃ dhammikaṃ baliṃ no parihāpentī’’ti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjī yāni tāni vajjīnaṃ vajjicetiyāni abbhantarāni ceva bāhirāni ca, tāni sakkarissanti garuṃ karissanti mānessanti pūjessanti, tesañca dinnapubbaṃ katapubbaṃ dhammikaṃ baliṃ no parihāpessanti, vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Kinti te, ānanda, sutaṃ, ‘vajjīnaṃ arahantesu dhammikā rakkhāvaraṇagutti susaṃvihitā, kinti anāgatā ca arahanto vijitaṃ āgaccheyyuṃ, āgatā ca arahanto vijite phāsu vihareyyu’’nti? ‘‘Sutaṃ metaṃ, bhante ‘vajjīnaṃ arahantesu dhammikā rakkhāvaraṇagutti susaṃvihitā kinti anāgatā ca arahanto vijitaṃ āgaccheyyuṃ, āgatā ca arahanto vijite phāsu vihareyyu’’nti. ‘‘Yāvakīvañca, ānanda, vajjīnaṃ arahantesu dhammikā rakkhāvaraṇagutti susaṃvihitā bhavissati, kinti anāgatā ca arahanto vijitaṃ āgaccheyyuṃ, āgatā ca arahanto vijite phāsu vihareyyunti. Vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

135. Atha kho bhagavā vassakāraṃ brāhmaṇaṃ magadhamahāmattaṃ āmantesi – ‘‘ekamidāhaṃ, brāhmaṇa, samayaṃ vesāliyaṃ viharāmi sārandade [sānandare (ka.)] cetiye. Tatrāhaṃ vajjīnaṃ ime satta aparihāniye dhamme desesiṃ. Yāvakīvañca, brāhmaṇa, ime satta aparihāniyā dhammā vajjīsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu vajjī sandississanti, vuddhiyeva, brāhmaṇa, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

Evaṃ vutte, vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ekamekenapi, bho gotama, aparihāniyena dhammena samannāgatānaṃ vajjīnaṃ vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, no parihāni. Ko pana vādo sattahi aparihāniyehi dhammehi. Akaraṇīyāva [akaraṇīyā ca (syā. ka.)], bho gotama, vajjī [vajjīnaṃ (ka.)] raññā māgadhena ajātasattunā vedehiputtena yadidaṃ yuddhassa, aññatra upalāpanāya aññatra mithubhedā. Handa ca dāni mayaṃ, bho gotama, gacchāma, bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, brāhmaṇa, kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Bhikkhuaparihāniyadhammā

136. Atha kho bhagavā acirapakkante vassakāre brāhmaṇe magadhamahāmatte āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘gaccha tvaṃ, ānanda, yāvatikā bhikkhū rājagahaṃ upanissāya viharanti, te sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā yāvatikā bhikkhū rājagahaṃ upanissāya viharanti, te sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sannipatito, bhante, bhikkhusaṅgho, yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti.

Atha kho bhagavā uṭṭhāyāsanā yena upaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘satta vo, bhikkhave, aparihāniye dhamme desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū abhiṇhaṃ sannipātā sannipātabahulā bhavissanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū samaggā sannipatissanti, samaggā vuṭṭhahissanti, samaggā saṅghakaraṇīyāni karissanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū apaññattaṃ na paññapessanti, paññattaṃ na samucchindissanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattissanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā, te sakkarissanti garuṃ karissanti mānessanti pūjessanti, tesañca sotabbaṃ maññissanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū uppannāya taṇhāya ponobbhavikāya na vasaṃ gacchissanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū āraññakesu senāsanesu sāpekkhā bhavissanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū paccattaññeva satiṃ upaṭṭhapessanti – ‘kinti anāgatā ca pesalā sabrahmacārī āgaccheyyuṃ, āgatā ca pesalā sabrahmacārī phāsu [phāsuṃ (sī. syā. pī.)] vihareyyu’nti. Vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

137. ‘‘Aparepi vo, bhikkhave, satta aparihāniye dhamme desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na kammārāmā bhavissanti na kammaratā na kammārāmatamanuyuttā, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na bhassārāmā bhavissanti na bhassaratā na bhassārāmatamanuyuttā, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na niddārāmā bhavissanti na niddāratā na niddārāmatamanuyuttā, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na saṅgaṇikārāmā bhavissanti na saṅgaṇikaratā na saṅgaṇikārāmatamanuyuttā, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na pāpicchā bhavissanti na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gatā, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na pāpamittā bhavissanti na pāpasahāyā na pāpasampavaṅkā, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū na oramattakena visesādhigamena antarāvosānaṃ āpajjissanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

138. ‘‘Aparepi vo, bhikkhave, satta aparihāniye dhamme desessāmi…pe… ‘‘yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū saddhā bhavissanti…pe… hirimanā bhavissanti… ottappī bhavissanti… bahussutā bhavissanti… āraddhavīriyā bhavissanti… upaṭṭhitassatī bhavissanti… paññavanto bhavissanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni. Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

139. ‘‘Aparepi vo, bhikkhave, satta aparihāniye dhamme desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāvessanti…pe… dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāvessanti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāvessanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā no parihāni.

140. ‘‘Aparepi vo, bhikkhave, satta aparihāniye dhamme desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū aniccasaññaṃ bhāvessanti…pe… anattasaññaṃ bhāvessanti… asubhasaññaṃ bhāvessanti… ādīnavasaññaṃ bhāvessanti… pahānasaññaṃ bhāvessanti… virāgasaññaṃ bhāvessanti… nirodhasaññaṃ bhāvessanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime satta aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca sattasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

141. ‘‘Cha, vo bhikkhave, aparihāniye dhamme desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhāpessanti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhāpessanti …pe… mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhāpessanti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū, ye te lābhā dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi tathārūpehi lābhehi appaṭivibhattabhogī bhavissanti sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogī, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū yāni kāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūpasatthāni [viññuppasatthāni (sī.)] aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagatā viharissanti sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, bhikkhū yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā, niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagatā viharissanti sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihāni.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, ime cha aparihāniyā dhammā bhikkhūsu ṭhassanti, imesu ca chasu aparihāniyesu dhammesu bhikkhū sandississanti, vuddhiyeva, bhikkhave, bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

142. Tatra sudaṃ bhagavā rājagahe viharanto gijjhakūṭe pabbate etadeva bahulaṃ bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ karoti – ‘‘iti sīlaṃ, iti samādhi, iti paññā. Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso. Samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccati, seyyathidaṃ – kāmāsavā, bhavāsavā, avijjāsavā’’ti.

143. Atha kho bhagavā rājagahe yathābhirantaṃ viharitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena ambalaṭṭhikā tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena ambalaṭṭhikā tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā ambalaṭṭhikāyaṃ viharati rājāgārake. Tatrāpi sudaṃ bhagavā ambalaṭṭhikāyaṃ viharanto rājāgārake etadeva bahulaṃ bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ karoti – ‘‘iti sīlaṃ iti samādhi iti paññā. Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso. Samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccati, seyyathidaṃ – kāmāsavā, bhavāsavā, avijjāsavā’’ti.

144. Atha kho bhagavā ambalaṭṭhikāyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena nāḷandā tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena nāḷandā tadavasari, tatra sudaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane.

Sāriputtasīhanādo

145. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘evaṃ pasanno ahaṃ, bhante, bhagavati; na cāhu na ca bhavissati na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro yadidaṃ sambodhiya’’nti. ‘‘Uḷārā kho te ayaṃ, sāriputta, āsabhī vācā [āsabhivācā (syā.)] bhāsitā, ekaṃso gahito, sīhanādo nadito – ‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati; na cāhu na ca bhavissati na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro yadidaṃ sambodhiya’nti.

‘‘Kiṃ te [kiṃ nu (syā. pī. ka.)], sāriputta, ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto cetasā ceto paricca viditā – ‘evaṃsīlā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Kiṃ pana te [kiṃ pana (syā. pī. ka.)], sāriputta, ye te bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto cetasā ceto paricca viditā – ‘evaṃsīlā te bhagavanto bhavissanti itipi, evaṃdhammā evaṃpaññā evaṃvihārī evaṃvimuttā te bhagavanto bhavissanti itipī’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Kiṃ pana te, sāriputta, ahaṃ etarahi arahaṃ sammāsambuddho cetasā ceto paricca vidito – ‘‘evaṃsīlo bhagavā itipi, evaṃdhammo evaṃpañño evaṃvihārī evaṃvimutto bhagavā itipī’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Ettha ca hi te, sāriputta, atītānāgatapaccuppannesu arahantesu sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṃ [cetopariññāyañāṇaṃ (syā.), cetasā cetopariyāyañāṇaṃ (ka.)] natthi. Atha kiñcarahi te ayaṃ, sāriputta, uḷārā āsabhī vācā bhāsitā, ekaṃso gahito, sīhanādo nadito – ‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati; na cāhu na ca bhavissati na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro yadidaṃ sambodhiya’’’nti?

146. ‘‘Na kho me, bhante, atītānāgatapaccuppannesu arahantesu sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṃ atthi, api ca me dhammanvayo vidito. Seyyathāpi, bhante, rañño paccantimaṃ nagaraṃ daḷhuddhāpaṃ daḷhapākāratoraṇaṃ ekadvāraṃ, tatrassa dovāriko paṇḍito viyatto medhāvī aññātānaṃ nivāretā ñātānaṃ pavesetā. So tassa nagarassa samantā anupariyāyapathaṃ [anucariyāyapathaṃ (syā.)] anukkamamāno na passeyya pākārasandhiṃ vā pākāravivaraṃ vā, antamaso biḷāranikkhamanamattampi. Tassa evamassa [na passeyya tassa evamassa (syā.)] – ‘ye kho keci oḷārikā pāṇā imaṃ nagaraṃ pavisanti vā nikkhamanti vā, sabbe te imināva dvārena pavisanti vā nikkhamanti vā’ti. Evameva kho me, bhante, dhammanvayo vidito – ‘ye te, bhante, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe catūsu satipaṭṭhānesu supatiṭṭhitacittā sattabojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhiṃsu. Yepi te, bhante, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe catūsu satipaṭṭhānesu supatiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhissanti. Bhagavāpi, bhante, etarahi arahaṃ sammāsambuddho pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe catūsu satipaṭṭhānesu supatiṭṭhitacitto satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’’’ti.

147. Tatrapi sudaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharanto pāvārikambavane etadeva bahulaṃ bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ karoti – ‘‘iti sīlaṃ, iti samādhi, iti paññā. Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso. Samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccati, seyyathidaṃ – kāmāsavā, bhavāsavā, avijjāsavā’’ti.

Dussīlaādīnavā

148. Atha kho bhagavā nāḷandāyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena pāṭaligāmo tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena pāṭaligāmo tadavasari. Assosuṃ kho pāṭaligāmikā upāsakā – ‘‘bhagavā kira pāṭaligāmaṃ anuppatto’’ti. Atha kho pāṭaligāmikā upāsakā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho pāṭaligāmikā upāsakā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘adhivāsetu no, bhante, bhagavā āvasathāgāra’’nti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho pāṭaligāmikā upāsakā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sabbasanthariṃ [sabbasantharitaṃ satthataṃ (syā.), sabbasanthariṃ santhataṃ (ka.)] āvasathāgāraṃ santharitvā āsanāni paññapetvā udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā telapadīpaṃ āropetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho pāṭaligāmikā upāsakā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘sabbasantharisanthataṃ [sabbasanthariṃ santhataṃ (sī. syā. pī. ka.)], bhante, āvasathāgāraṃ, āsanāni paññattāni, udakamaṇiko patiṭṭhāpito, telapadīpo āropito; yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ [idaṃ padaṃ vinayamahāvagga na dissati]. Nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā pāde pakkhāletvā āvasathāgāraṃ pavisitvā majjhimaṃ thambhaṃ nissāya puratthābhimukho [puratthimābhimukho (ka.)] nisīdi. Bhikkhusaṅghopi kho pāde pakkhāletvā āvasathāgāraṃ pavisitvā pacchimaṃ bhittiṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi bhagavantameva purakkhatvā. Pāṭaligāmikāpi kho upāsakā pāde pakkhāletvā āvasathāgāraṃ pavisitvā puratthimaṃ bhittiṃ nissāya pacchimābhimukhā nisīdiṃsu bhagavantameva purakkhatvā.

149. Atha kho bhagavā pāṭaligāmike upāsake āmantesi – ‘‘pañcime, gahapatayo, ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā. Katame pañca? Idha, gahapatayo, dussīlo sīlavipanno pamādādhikaraṇaṃ mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Ayaṃ paṭhamo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, dussīlassa sīlavipannassa pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Ayaṃ dutiyo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, dussīlo sīlavipanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ – avisārado upasaṅkamati maṅkubhūto. Ayaṃ tatiyo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, dussīlo sīlavipanno sammūḷho kālaṅkaroti. Ayaṃ catuttho ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, dussīlo sīlavipanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ayaṃ pañcamo ādīnavo dussīlassa sīlavipattiyā. Ime kho, gahapatayo, pañca ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā.

Sīlavanttaānisaṃsā

150. ‘‘Pañcime, gahapatayo, ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāya. Katame pañca? Idha, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno appamādādhikaraṇaṃ mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigacchati. Ayaṃ paṭhamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati. Ayaṃ dutiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto. Ayaṃ tatiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno asammūḷho kālaṅkaroti. Ayaṃ catuttho ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ayaṃ pañcamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Ime kho, gahapatayo, pañca ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāyā’’ti.

151. Atha kho bhagavā pāṭaligāmike upāsake bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uyyojesi – ‘‘abhikkantā kho, gahapatayo, ratti, yassadāni tumhe kālaṃ maññathā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho pāṭaligāmikā upāsakā bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Atha kho bhagavā acirapakkantesu pāṭaligāmikesu upāsakesu suññāgāraṃ pāvisi.

Pāṭaliputtanagaramāpanaṃ

152. Tena kho pana samayena sunidhavassakārā [sunīdhavassakārā (syā. ka.)] magadhamahāmattā pāṭaligāme nagaraṃ māpenti vajjīnaṃ paṭibāhāya. Tena samayena sambahulā devatāyo sahasseva [sahassasseva (sī. pī. ka.), sahassaseva (ṭīkāyaṃ pāṭhantaraṃ), sahassasahasseva (udānaṭṭhakathā)] pāṭaligāme vatthūni pariggaṇhanti. Yasmiṃ padese mahesakkhā devatā vatthūni pariggaṇhanti, mahesakkhānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese majjhimā devatā vatthūni pariggaṇhanti, majjhimānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese nīcā devatā vatthūni pariggaṇhanti, nīcānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Addasā kho bhagavā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena tā devatāyo sahasseva pāṭaligāme vatthūni pariggaṇhantiyo. Atha kho bhagavā rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘ke nu kho [ko nu kho (sī. syā. pī. ka.)], ānanda, pāṭaligāme nagaraṃ māpentī’’ti [māpetīti (sī. syā. pī. ka.)]? ‘‘Sunidhavassakārā, bhante, magadhamahāmattā pāṭaligāme nagaraṃ māpenti vajjīnaṃ paṭibāhāyā’’ti. ‘‘Seyyathāpi, ānanda, devehi tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā, evameva kho, ānanda, sunidhavassakārā magadhamahāmattā pāṭaligāme nagaraṃ māpenti vajjīnaṃ paṭibāhāya. Idhāhaṃ, ānanda, addasaṃ dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sambahulā devatāyo sahasseva pāṭaligāme vatthūni pariggaṇhantiyo. Yasmiṃ, ānanda, padese mahesakkhā devatā vatthūni pariggaṇhanti, mahesakkhānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese majjhimā devatā vatthūni pariggaṇhanti, majjhimānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yasmiṃ padese nīcā devatā vatthūni pariggaṇhanti, nīcānaṃ tattha raññaṃ rājamahāmattānaṃ cittāni namanti nivesanāni māpetuṃ. Yāvatā, ānanda, ariyaṃ āyatanaṃ yāvatā vaṇippatho idaṃ agganagaraṃ bhavissati pāṭaliputtaṃ puṭabhedanaṃ. Pāṭaliputtassa kho, ānanda, tayo antarāyā bhavissanti – aggito vā udakato vā mithubhedā vā’’ti.

153. Atha kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu, ekamantaṃ ṭhitā kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘adhivāsetu no bhavaṃ gotamo ajjatanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā yena sako āvasatho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sake āvasathe paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesuṃ – ‘‘kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena sunidhavassakārānaṃ magadhamahāmattānaṃ āvasatho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesuṃ sampavāresuṃ. Atha kho sunidhavassakārā magadhamahāmattā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho sunidhavassakāre magadhamahāmatte bhagavā imāhi gāthāhi anumodi –

‘‘Yasmiṃ padese kappeti, vāsaṃ paṇḍitajātiyo;
Sīlavantettha bhojetvā, saññate brahmacārayo [brahmacārino (syā.)].

‘‘Yā tattha devatā āsuṃ, tāsaṃ dakkhiṇamādise;
Tā pūjitā pūjayanti [pūjitā pūjayanti naṃ (ka.)], mānitā mānayanti naṃ.

‘‘Tato naṃ anukampanti, mātā puttaṃva orasaṃ;
Devatānukampito poso, sadā bhadrāni passatī’’ti.

Atha kho bhagavā sunidhavassakāre magadhamahāmatte imāhi gāthāhi anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

154. Tena kho pana samayena sunidhavassakārā magadhamahāmattā bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti – ‘‘yenajja samaṇo gotamo dvārena nikkhamissati, taṃ gotamadvāraṃ nāma bhavissati. Yena titthena gaṅgaṃ nadiṃ tarissati, taṃ gotamatitthaṃ nāma bhavissatī’’ti. Atha kho bhagavā yena dvārena nikkhami, taṃ gotamadvāraṃ nāma ahosi. Atha kho bhagavā yena gaṅgā nadī tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena gaṅgā nadī pūrā hoti samatittikā kākapeyyā. Appekacce manussā nāvaṃ pariyesanti, appekacce uḷumpaṃ pariyesanti, appekacce kullaṃ bandhanti apārā [pārā (sī. syā. ka.), orā (vi. mahāvagga)], pāraṃ gantukāmā. Atha kho bhagavā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – gaṅgāya nadiyā orimatīre antarahito pārimatīre paccuṭṭhāsi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Addasā kho bhagavā te manusse appekacce nāvaṃ pariyesante appekacce uḷumpaṃ pariyesante appekacce kullaṃ bandhante apārā pāraṃ gantukāme. Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Ye taranti aṇṇavaṃ saraṃ, setuṃ katvāna visajja pallalāni;
Kullañhi jano bandhati [kullaṃ jano ca bandhati (syā.), kullaṃ hi jano pabandhati (sī. pī. ka.)], tiṇṇā [nitiṇṇā, na tiṇṇā (ka.)] medhāvino janā’’ti.

Paṭhamabhāṇavāro.

Ariyasaccakathā

155. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena koṭigāmo tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena koṭigāmo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā koṭigāme viharati. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi –

‘‘Catunnaṃ, bhikkhave, ariyasaccānaṃ ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa, bhikkhave, ariyasaccassa ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca. Dukkhasamudayassa, bhikkhave, ariyasaccassa ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca. Dukkhanirodhassa, bhikkhave, ariyasaccassa ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca. Dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya, bhikkhave, ariyasaccassa ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca. Tayidaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā.)] ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā.)] ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, ucchinnā bhavataṇhā, khīṇā bhavanetti, natthidāni punabbhavo''ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Catunnaṃ ariyasaccānaṃ, yathābhūtaṃ adassanā;
Saṃsitaṃ dīghamaddhānaṃ, tāsu tāsveva jātisu.

Tāni etāni diṭṭhāni, bhavanetti samūhatā;
Ucchinnaṃ mūlaṃ dukkhassa, natthi dāni punabbhavo''ti.

Tatrapi sudaṃ bhagavā koṭigāme viharanto etadeva bahulaṃ bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ karoti – ''iti sīlaṃ, iti samādhi, iti paññā. Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso. Samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccati, seyyathidaṃ – kāmāsavā, bhavāsavā, avijjāsavā''ti.

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇā

156. Atha kho bhagavā koṭigāme yathābhirantaṃ viharitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''āyāmānanda, yena nātikā [nādikā (syā. pī.)] tenupaṅkamissāmā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena nātikā tadavasari. Tatrapi sudaṃ bhagavā nātike viharati giñjakāvasathe. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''sāḷho nāma, bhante, bhikkhu nātike kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo? Nandā nāma, bhante, bhikkhunī nātike kālaṅkatā, tassā kā gati, ko abhisamparāyo? Sudatto nāma, bhante, upāsako nātike kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo? Sujātā nāma, bhante, upāsikā nātike kālaṅkatā, tassā kā gati, ko abhisamparāyo? Kukkuṭo [kakudho (syā.)] nāma, bhante, upāsako nātike kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo? Kāḷimbo [kāliṅgo (pī.), kāraḷimbo (syā.)] nāma, bhante, upāsako…pe… nikaṭo nāma, bhante, upāsako… kaṭissaho [kaṭissabho (sī. pī.)] nāma, bhante, upāsako… tuṭṭho nāma, bhante, upāsako… santuṭṭho nāma, bhante, upāsako… bhaddo [bhaṭo (syā.)] nāma, bhante, upāsako… subhaddo [subhaṭo (syā.)] nāma, bhante, upāsako nātike kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo''ti?

157. ''Sāḷho, ānanda, bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. Nandā, ānanda, bhikkhunī pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyinī anāvattidhammā tasmā lokā. Sudatto, ānanda, upāsako tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissati. Sujātā, ānanda, upāsikā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā [parāyanā (sī. syā. pī. ka.)]. Kukkuṭo, ānanda, upāsako pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Kāḷimbo, ānanda, upāsako…pe… nikaṭo, ānanda, upāsako… kaṭissaho, ānanda, upāsako… tuṭṭho, ānanda, upāsako … santuṭṭho, ānanda, upāsako… bhaddo, ānanda, upāsako… subhaddo, ānanda, upāsako pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Paropaññāsaṃ, ānanda, nātike upāsakā kālaṅkatā, pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā. Sādhikā navuti [chādhikā navuti (syā.)], ānanda, nātike upāsakā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti. Sātirekāni [dasātirekāni (syā.)], ānanda, pañcasatāni nātike upāsakā kālaṅkatā, tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā.

Dhammādāsadhammapariyāyā

158. ‘‘Anacchariyaṃ kho panetaṃ, ānanda, yaṃ manussabhūto kālaṅkareyya. Tasmiṃyeva [tasmiṃ tasmiṃ ce (sī. pī.), tasmiṃ tasmiṃ kho (syā.)] kālaṅkate tathāgataṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ pucchissatha, vihesā hesā, ānanda, tathāgatassa. Tasmātihānanda, dhammādāsaṃ nāma dhammapariyāyaṃ desessāmi, yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti.

159. ‘‘Katamo ca so, ānanda, dhammādāso dhammapariyāyo, yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti?

‘‘Idhānanda, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti.

‘‘Dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti.

‘‘Saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti.

‘‘Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññūpasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi.

‘‘Ayaṃ kho so, ānanda, dhammādāso dhammapariyāyo, yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti.

Tatrapi sudaṃ bhagavā nātike viharanto giñjakāvasathe etadeva bahulaṃ bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ karoti –

‘‘Iti sīlaṃ iti samādhi iti paññā. Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso. Samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccati, seyyathidaṃ – kāmāsavā, bhavāsavā, avijjāsavā’’ti.

160. Atha kho bhagavā nātike yathābhirantaṃ viharitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena vesālī tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena vesālī tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati ambapālivane. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi –

‘‘Sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya sampajāno, ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sato hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu vedanānupassī…pe… citte cittānupassī…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sato hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sampajāno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sampajāno hoti. Sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya sampajāno, ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti.

Ambapālīgaṇikā

161. Assosi kho ambapālī gaṇikā – ‘‘bhagavā kira vesāliṃ anuppatto vesāliyaṃ viharati mayhaṃ ambavane’’ti. Atha kho ambapālī gaṇikā bhaddāni bhaddāni yānāni yojāpetvā bhaddaṃ bhaddaṃ yānaṃ abhiruhitvā bhaddehi bhaddehi yānehi vesāliyā niyyāsi. Yena sako ārāmo tena pāyāsi. Yāvatikā yānassa bhūmi, yānena gantvā, yānā paccorohitvā pattikāva yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho ambapāliṃ gaṇikaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho ambapālī gaṇikā bhagavatā dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho ambapālī gaṇikā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Assosuṃ kho vesālikā licchavī – ‘‘bhagavā kira vesāliṃ anuppatto vesāliyaṃ viharati ambapālivane’’ti. Atha kho te licchavī bhaddāni bhaddāni yānāni yojāpetvā bhaddaṃ bhaddaṃ yānaṃ abhiruhitvā bhaddehi bhaddehi yānehi vesāliyā niyyiṃsu. Tatra ekacce licchavī nīlā honti nīlavaṇṇā nīlavatthā nīlālaṅkārā, ekacce licchavī pītā honti pītavaṇṇā pītavatthā pītālaṅkārā, ekacce licchavī lohitā honti lohitavaṇṇā lohitavatthā lohitālaṅkārā, ekacce licchavī odātā honti odātavaṇṇā odātavatthā odātālaṅkārā. Atha kho ambapālī gaṇikā daharānaṃ daharānaṃ licchavīnaṃ akkhena akkhaṃ cakkena cakkaṃ yugena yugaṃ paṭivaṭṭesi [parivattesi (vi. mahāvagga)]. Atha kho te licchavī ambapāliṃ gaṇikaṃ etadavocuṃ – ‘‘kiṃ, je ambapāli, daharānaṃ daharānaṃ licchavīnaṃ akkhena akkhaṃ cakkena cakkaṃ yugena yugaṃ paṭivaṭṭesī’’ti? ‘‘Tathā hi pana me, ayyaputtā, bhagavā nimantito svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. ‘‘Dehi, je ambapāli, etaṃ [ekaṃ (ka.)] bhattaṃ satasahassenā’’ti. ‘‘Sacepi me, ayyaputtā, vesāliṃ sāhāraṃ dassatha [dajjeyyātha (vi. mahāvagga)], evamahaṃ taṃ [evampi mahantaṃ (syā.), evaṃ mahantaṃ (sī. pī.)] bhattaṃ na dassāmī’’ti [neva dajjāhaṃ taṃ bhattanti (vi. mahāvagga)]. Atha kho te licchavī aṅguliṃ phoṭesuṃ – ‘‘jitamha [jitamhā (bahūsu)] vata bho ambakāya, jitamha vata bho ambakāyā’’ti [‘‘jitamhā vata bho ambapālikāya vañcitamhā vata bho ambapālikāyā’’ti (syā.)].

Atha kho te licchavī yena ambapālivanaṃ tena pāyiṃsu. Addasā kho bhagavā te licchavī dūratova āgacchante. Disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘yesaṃ [yehi (vi. mahāvagga)], bhikkhave, bhikkhūnaṃ devā tāvatiṃsā adiṭṭhapubbā, oloketha, bhikkhave, licchaviparisaṃ; apaloketha, bhikkhave, licchaviparisaṃ; upasaṃharatha, bhikkhave, licchaviparisaṃ – tāvatiṃsasadisa’’nti. Atha kho te licchavī yāvatikā yānassa bhūmi, yānena gantvā, yānā paccorohitvā pattikāva yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te licchavī bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho te licchavī bhagavatā dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘adhivāsetu no, bhante, bhagavā svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Atha kho bhagavā te licchavī etadavoca – ‘‘adhivutthaṃ [adhivāsitaṃ (syā.)] kho me, licchavī, svātanāya ambapāliyā gaṇikāya bhatta’’nti. Atha kho te licchavī aṅguliṃ phoṭesuṃ – ‘‘jitamha vata bho ambakāya, jitamha vata bho ambakāyā’’ti. Atha kho te licchavī bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu.

162. Atha kho ambapālī gaṇikā tassā rattiyā accayena sake ārāme paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bhante, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena ambapāliyā gaṇikāya nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho ambapālī gaṇikā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho ambapālī gaṇikā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnā kho ambapālī gaṇikā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imāhaṃ, bhante, ārāmaṃ buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dammī’’ti. Paṭiggahesi bhagavā ārāmaṃ. Atha kho bhagavā ambapāliṃ gaṇikaṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Tatrapi sudaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharanto ambapālivane etadeva bahulaṃ bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ karoti – ‘‘iti sīlaṃ, iti samādhi, iti paññā. Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso. Samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccati, seyyathidaṃ – kāmāsavā, bhavāsavā, avijjāsavā’’ti.

Veḷuvagāmavassūpagamanaṃ

163. Atha kho bhagavā ambapālivane yathābhirantaṃ viharitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena veḷuvagāmako [beḷuvagāmako (sī. pī.)] tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena veḷuvagāmako tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā veḷuvagāmake viharati. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘etha tumhe, bhikkhave, samantā vesāliṃ yathāmittaṃ yathāsandiṭṭhaṃ yathāsambhattaṃ vassaṃ upetha [upagacchatha (syā.)]. Ahaṃ pana idheva veḷuvagāmake vassaṃ upagacchāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā samantā vesāliṃ yathāmittaṃ yathāsandiṭṭhaṃ yathāsambhattaṃ vassaṃ upagacchiṃsu. Bhagavā pana tattheva veḷuvagāmake vassaṃ upagacchi.

164. Atha kho bhagavato vassūpagatassa kharo ābādho uppajji, bāḷhā vedanā vattanti māraṇantikā. Tā sudaṃ bhagavā sato sampajāno adhivāsesi avihaññamāno. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘na kho metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ anāmantetvā upaṭṭhāke anapaloketvā bhikkhusaṅghaṃ parinibbāyeyyaṃ. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ ābādhaṃ vīriyena paṭipaṇāmetvā jīvitasaṅkhāraṃ adhiṭṭhāya vihareyya’’nti. Atha kho bhagavā taṃ ābādhaṃ vīriyena paṭipaṇāmetvā jīvitasaṅkhāraṃ adhiṭṭhāya vihāsi. Atha kho bhagavato so ābādho paṭipassambhi. Atha kho bhagavā gilānā vuṭṭhito [gilānavuṭṭhito (saddanīti)] aciravuṭṭhito gelaññā vihārā nikkhamma vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘diṭṭho me, bhante, bhagavato phāsu; diṭṭhaṃ me, bhante, bhagavato khamanīyaṃ, api ca me, bhante, madhurakajāto viya kāyo. Disāpi me na pakkhāyanti; dhammāpi maṃ na paṭibhanti bhagavato gelaññena, api ca me, bhante, ahosi kācideva assāsamattā – ‘na tāva bhagavā parinibbāyissati, na yāva bhagavā bhikkhusaṅghaṃ ārabbha kiñcideva udāharatī’’’ti.

165. ‘‘Kiṃ panānanda, bhikkhusaṅgho mayi paccāsīsati [paccāsiṃsati (sī. syā.)]? Desito, ānanda, mayā dhammo anantaraṃ abāhiraṃ karitvā. Natthānanda, tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhi. Yassa nūna, ānanda, evamassa – ‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’ti vā ‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’ti vā, so nūna, ānanda, bhikkhusaṅghaṃ ārabbha kiñcideva udāhareyya. Tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti – ‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’ti vā ‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’ti vā. Sakiṃ [kiṃ (sī. pī.)], ānanda, tathāgato bhikkhusaṅghaṃ ārabbha kiñcideva udāharissati. Ahaṃ kho panānanda, etarahi jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto. Āsītiko me vayo vattati. Seyyathāpi, ānanda, jajjarasakaṭaṃ veṭhamissakena [veḷumissakena (syā.), veghamissakena (pī.), vedhamissakena, vekhamissakena (ka.)] yāpeti, evameva kho, ānanda, veṭhamissakena maññe tathāgatassa kāyo yāpeti. Yasmiṃ, ānanda, samaye tathāgato sabbanimittānaṃ amanasikārā ekaccānaṃ vedanānaṃ nirodhā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati, phāsutaro, ānanda, tasmiṃ samaye tathāgatassa kāyo hoti. Tasmātihānanda, attadīpā viharatha attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā. Kathañcānanda, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo? Idhānanda, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati atāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, ānanda, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo. Ye hi keci, ānanda, etarahi vā mama vā accayena attadīpā viharissanti attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā, tamatagge me te, ānanda, bhikkhū bhavissanti ye keci sikkhākāmā''ti.

Dutiyabhāṇavāro.

Nimittobhāsakathā

166. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''gaṇhāhi, ānanda, nisīdanaṃ, yena cāpālaṃ cetiyaṃ [pāvālaṃ (cetiyaṃ (syā.)] tenupasaṅkamissāma divā vihārāyā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā nisīdanaṃ ādāya bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Atha kho bhagavā yena cāpālaṃ cetiyaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Āyasmāpi kho ānando bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

167. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca – ''ramaṇīyā, ānanda, vesālī, ramaṇīyaṃ udenaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ gotamakaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sattambaṃ [sattambakaṃ (pī.)] cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ bahuputtaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sārandadaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ cāpālaṃ cetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno [ākaṅkhamāno (?)], ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā''ti. Evampi kho āyasmā ānando bhagavatā oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ; na bhagavantaṃ yāci – ''tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna''nti, yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacitto. Dutiyampi kho bhagavā…pe… tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''ramaṇīyā, ānanda, vesālī, ramaṇīyaṃ udenaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ gotamakaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sattambaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ bahuputtaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sārandadaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ cāpālaṃ cetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā''ti. Evampi kho āyasmā ānando bhagavatā oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ; na bhagavantaṃ yāci – ''tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna''nti, yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacitto. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''gaccha tvaṃ, ānanda, yassadāni kālaṃ maññasī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā avidūre aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi.

Mārayācanakathā

168. Atha kho māro pāpimā acirapakkante āyasmante ānande yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho māro pāpimā bhagavantaṃ etadavoca – ''parinibbātudāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato, parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato. Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – 'na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānī [uttāniṃ (ka.), uttāni (sī. pī.)] karissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī'ti. Etarahi kho pana, bhante, bhikkhū bhagavato sāvakā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātudāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato, parinibbānakālodāni, bhante, bhagavato.

''Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – 'na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhuniyo na sāvikā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī'ti. Etarahi kho pana, bhante, bhikkhuniyo bhagavato sāvikā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātudāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato, parinibbānakālodāni, bhante, bhagavato.

''Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – 'na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me upāsakā na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī'ti. Etarahi kho pana, bhante, upāsakā bhagavato sāvakā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātudāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato, parinibbānakālodāni, bhante, bhagavato.

''Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – 'na tāvāhaṃ, pāpima parinibbāyissāmi, yāva me upāsikā na sāvikā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī'ti. Etarahi kho pana, bhante, upāsikā bhagavato sāvikā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātudāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato, parinibbānakālodāni, bhante, bhagavato.

''Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – 'na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me idaṃ brahmacariyaṃ na iddhaṃ ceva bhavissati phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita'nti. Etarahi kho pana, bhante, bhagavato brahmacariyaṃ iddhaṃ ceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ, yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Parinibbātudāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato, parinibbānakālodāni, bhante, bhagavato''ti.

Evaṃ vutte bhagavā māraṃ pāpimantaṃ etadavoca – ''appossukko tvaṃ, pāpima, hohi, na ciraṃ tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Ito tiṇṇaṃ māsānaṃ accayena tathāgato parinibbāyissatī''ti.

Āyusaṅkhāraossajjanaṃ

169. Atha kho bhagavā cāpāle cetiye sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossaji. Ossaṭṭhe ca bhagavatā āyusaṅkhāre mahābhūmicālo ahosi bhiṃsanako salomahaṃso [lomahaṃso (syā.)], devadundubhiyo [devadudrabhiyo (ka.)] ca phaliṃsu. Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Tulamatulañca sambhavaṃ, bhavasaṅkhāramavassaji muni;
Ajjhattarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhava’’nti.

Mahābhūmicālahetu

170. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, mahā vatāyaṃ bhūmicālo; sumahā vatāyaṃ bhūmicālo bhiṃsanako salomahaṃso; devadundubhiyo ca phaliṃsu. Ko nu kho hetu ko paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā’’ti?

Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, mahā vatāyaṃ, bhante, bhūmicālo; sumahā vatāyaṃ, bhante, bhūmicālo bhiṃsanako salomahaṃso; devadundubhiyo ca phaliṃsu. Ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā’’ti?

171. ‘‘Aṭṭha kho ime, ānanda, hetū, aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāya. Katame aṭṭha? Ayaṃ, ānanda, mahāpathavī udake patiṭṭhitā, udakaṃ vāte patiṭṭhitaṃ, vāto ākāsaṭṭho. Hoti kho so, ānanda, samayo, yaṃ mahāvātā vāyanti. Mahāvātā vāyantā udakaṃ kampenti. Udakaṃ kampitaṃ pathaviṃ kampeti. Ayaṃ paṭhamo hetu paṭhamo paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, samaṇo vā hoti brāhmaṇo vā iddhimā cetovasippatto, devo vā mahiddhiko mahānubhāvo, tassa parittā pathavīsaññā bhāvitā hoti, appamāṇā āposaññā. So imaṃ pathaviṃ kampeti saṅkampeti sampakampeti sampavedheti. Ayaṃ dutiyo hetu dutiyo paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, yadā bodhisatto tusitakāyā cavitvā sato sampajāno mātukucchiṃ okkamati, tadāyaṃ pathavī kampati saṅkampati sampakampati sampavedhati. Ayaṃ tatiyo hetu tatiyo paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, yadā bodhisatto sato sampajāno mātukucchismā nikkhamati, tadāyaṃ pathavī kampati saṅkampati sampakampati sampavedhati. Ayaṃ catuttho hetu catuttho paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, yadā tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, tadāyaṃ pathavī kampati saṅkampati sampakampati sampavedhati. Ayaṃ pañcamo hetu pañcamo paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, yadā tathāgato anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavatteti, tadāyaṃ pathavī kampati saṅkampati sampakampati sampavedhati. Ayaṃ chaṭṭho hetu chaṭṭho paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, yadā tathāgato sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajjati, tadāyaṃ pathavī kampati saṅkampati sampakampati sampavedhati. Ayaṃ sattamo hetu sattamo paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, yadā tathāgato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, tadāyaṃ pathavī kampati saṅkampati sampakampati sampavedhati. Ayaṃ aṭṭhamo hetu aṭṭhamo paccayo mahato bhūmicālassa pātubhāvāya. Ime kho, ānanda, aṭṭha hetū, aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā’’ti.

Aṭṭha parisā

172. ‘‘Aṭṭha kho imā, ānanda, parisā. Katamā aṭṭha? Khattiyaparisā, brāhmaṇaparisā, gahapatiparisā, samaṇaparisā, cātumahārājikaparisā [cātummahārājikaparisā (sī. syā. kaṃ. pī.)], tāvatiṃsaparisā, māraparisā, brahmaparisā. Abhijānāmi kho panāhaṃ, ānanda, anekasataṃ khattiyaparisaṃ upasaṅkamitā. Tatrapi mayā sannisinnapubbaṃ ceva sallapitapubbañca sākacchā ca samāpajjitapubbā. Tattha yādisako tesaṃ vaṇṇo hoti, tādisako mayhaṃ vaṇṇo hoti. Yādisako tesaṃ saro hoti, tādisako mayhaṃ saro hoti. Dhammiyā kathāya sandassemi samādapemi samuttejemi sampahaṃsemi. Bhāsamānañca maṃ na jānanti – ‘ko nu kho ayaṃ bhāsati devo vā manusso vā’ti? Dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā antaradhāyāmi. Antarahitañca maṃ na jānanti – ‘ko nu kho ayaṃ antarahito devo vā manusso vā’ti? Abhijānāmi kho panāhaṃ, ānanda, anekasataṃ brāhmaṇaparisaṃ…pe… gahapatiparisaṃ… samaṇaparisaṃ… cātumahārājikaparisaṃ… tāvatiṃsaparisaṃ… māraparisaṃ… brahmaparisaṃ upasaṅkamitā. Tatrapi mayā sannisinnapubbaṃ ceva sallapitapubbañca sākacchā ca samāpajjitapubbā. Tattha yādisako tesaṃ vaṇṇo hoti, tādisako mayhaṃ vaṇṇo hoti. Yādisako tesaṃ saro hoti, tādisako mayhaṃ saro hoti. Dhammiyā kathāya sandassemi samādapemi samuttejemi sampahaṃsemi. Bhāsamānañca maṃ na jānanti – ‘ko nu kho ayaṃ bhāsati devo vā manusso vā’ti? Dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā antaradhāyāmi. Antarahitañca maṃ na jānanti – ‘ko nu kho ayaṃ antarahito devo vā manusso vā’ti? Imā kho, ānanda, aṭṭha parisā.

Aṭṭha abhibhāyatanāni

173. ‘‘Aṭṭha kho imāni, ānanda, abhibhāyatanāni. Katamāni aṭṭha? Ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ paṭhamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ dutiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ tatiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ catutthaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni. Seyyathāpi nāma umāpupphaṃ nīlaṃ nīlavaṇṇaṃ nīlanidassanaṃ nīlanibhāsaṃ. Seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ nīlaṃ nīlavaṇṇaṃ nīlanidassanaṃ nīlanibhāsaṃ. Evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ pañcamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni. Seyyathāpi nāma kaṇikārapupphaṃ pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ. Seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ. Evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ chaṭṭhaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitakāni lohitakavaṇṇāni lohitakanidassanāni lohitakanibhāsāni. Seyyathāpi nāma bandhujīvakapupphaṃ lohitakaṃ lohitakavaṇṇaṃ lohitakanidassanaṃ lohitakanibhāsaṃ. Seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ lohitakaṃ lohitakavaṇṇaṃ lohitakanidassanaṃ lohitakanibhāsaṃ. Evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitakāni lohitakavaṇṇāni lohitakanidassanāni lohitakanibhāsāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ sattamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni. Seyyathāpi nāma osadhitārakā odātā odātavaṇṇā odātanidassanā odātanibhāsā. Seyyathā vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ odātaṃ odātavaṇṇaṃ odātanidassanaṃ odātanibhāsaṃ. Evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi passāmī’ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ aṭṭhamaṃ abhibhāyatanaṃ. Imāni kho, ānanda, aṭṭha abhibhāyatanāni.

Aṭṭha vimokkhā

174. ‘‘Aṭṭha kho ime, ānanda, vimokkhā. Katame aṭṭha? Rūpī rūpāni passati, ayaṃ paṭhamo vimokkho. Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati, ayaṃ dutiyo vimokkho. Subhanteva adhimutto hoti, ayaṃ tatiyo vimokkho. Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ catuttho vimokkho. Sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ pañcamo vimokkho. Sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ chaṭṭho vimokkho. Sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ sattamo vimokkho. Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, ayaṃ aṭṭhamo vimokkho. Ime kho, ānanda, aṭṭha vimokkhā.

175. ‘‘Ekamidāhaṃ, ānanda, samayaṃ uruvelāyaṃ viharāmi najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhe paṭhamābhisambuddho. Atha kho, ānanda, māro pāpimā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, ānanda, māro pāpimā maṃ etadavoca – ‘parinibbātudāni, bhante, bhagavā; parinibbātu sugato, parinibbānakālodāni, bhante, bhagavato’ti. Evaṃ vutte ahaṃ, ānanda, māraṃ pāpimantaṃ etadavocaṃ –

‘‘‘Na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti.

‘‘‘Na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhuniyo na sāvikā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti.

‘‘‘Na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me upāsakā na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti.

‘‘‘Na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me upāsikā na sāvikā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti.

‘‘‘Na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me idaṃ brahmacariyaṃ na iddhañceva bhavissati phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita’nti.

176. ‘‘Idāneva kho, ānanda, ajja cāpāle cetiye māro pāpimā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, ānanda, māro pāpimā maṃ etadavoca – ‘parinibbātudāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato, parinibbānakālodāni, bhante, bhagavato. Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti…pe… yāva me bhikkhuniyo na sāvikā bhavissanti…pe… yāva me upāsakā na sāvakā bhavissanti…pe… yāva me upāsikā na sāvikā bhavissanti…pe… yāva me idaṃ brahmacariyaṃ na iddhañceva bhavissati phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ, yāva devamanussehi suppakāsita’’nti. Etarahi kho pana, bhante, bhagavato brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ, yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Parinibbātudāni, bhante, bhagavā, parinibbātu sugato, parinibbānakālodāni, bhante, bhagavato’ti.

177. ‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ, ānanda, māraṃ pāpimantaṃ etadavocaṃ – ‘appossukko tvaṃ, pāpima, hohi, naciraṃ tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Ito tiṇṇaṃ māsānaṃ accayena tathāgato parinibbāyissatī’ti. Idāneva kho, ānanda, ajja cāpāle cetiye tathāgatena satena sampajānena āyusaṅkhāro ossaṭṭho’’ti.

Ānandayācanakathā

178. Evaṃ vutte āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti.

‘‘Alaṃdāni, ānanda. Mā tathāgataṃ yāci, akālodāni, ānanda, tathāgataṃ yācanāyā’’ti. Dutiyampi kho āyasmā ānando…pe… tatiyampi kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti.

‘‘Saddahasi tvaṃ, ānanda, tathāgatassa bodhi’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Atha kiñcarahi tvaṃ, ānanda, tathāgataṃ yāvatatiyakaṃ abhinippīḷesī’’ti? ‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. So ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’’ti. ‘‘Saddahasi tvaṃ, ānandā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddhaṃ, yaṃ tvaṃ tathāgatena evaṃ oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ, na tathāgataṃ yāci – ‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti. Sace tvaṃ, ānanda, tathāgataṃ yāceyyāsi, dveva te vācā tathāgato paṭikkhipeyya, atha tatiyakaṃ adhivāseyya. Tasmātihānanda, tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddhaṃ.

179. ‘‘Ekamidāhaṃ, ānanda, samayaṃ rājagahe viharāmi gijjhakūṭe pabbate. Tatrāpi kho tāhaṃ, ānanda, āmantesiṃ – ‘ramaṇīyaṃ, ānanda, rājagahaṃ, ramaṇīyo, ānanda, gijjhakūṭo pabbato. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’ti. Evampi kho tvaṃ, ānanda, tathāgatena oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ, na tathāgataṃ yāci – ‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’nti. Sace tvaṃ, ānanda, tathāgataṃ yāceyyāsi, dve te vācā tathāgato paṭikkhipeyya, atha tatiyakaṃ adhivāseyya. Tasmātihānanda, tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddhaṃ.

180. ‘‘Ekamidāhaṃ, ānanda, samayaṃ tattheva rājagahe viharāmi gotamanigrodhe…pe… tattheva rājagahe viharāmi corapapāte… tattheva rājagahe viharāmi vebhārapasse sattapaṇṇiguhāyaṃ… tattheva rājagahe viharāmi isigilipasse kāḷasilāyaṃ… tattheva rājagahe viharāmi sītavane sappasoṇḍikapabbhāre… tattheva rājagahe viharāmi tapodārāme… tattheva rājagahe viharāmi veḷuvane kalandakanivāpe… tattheva rājagahe viharāmi jīvakambavane… tattheva rājagahe viharāmi maddakucchismiṃ migadāye tatrāpi kho tāhaṃ, ānanda, āmantesiṃ – ‘ramaṇīyaṃ, ānanda, rājagahaṃ, ramaṇīyo gijjhakūṭo pabbato, ramaṇīyo gotamanigrodho, ramaṇīyo corapapāto, ramaṇīyā vebhārapasse sattapaṇṇiguhā, ramaṇīyā isigilipasse kāḷasilā, ramaṇīyo sītavane sappasoṇḍikapabbhāro, ramaṇīyo tapodārāmo, ramaṇīyo veḷuvane kalandakanivāpo, ramaṇīyaṃ jīvakambavanaṃ, ramaṇīyo maddakucchismiṃ migadāyo. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā…pe… ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’ti. Evampi kho tvaṃ, ānanda, tathāgatena oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ, na tathāgataṃ yāci – ‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’nti. Sace tvaṃ, ānanda, tathāgataṃ yāceyyāsi, dveva te vācā tathāgato paṭikkhipeyya, atha tatiyakaṃ adhivāseyya. Tasmātihānanda, tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddhaṃ.

181. ‘‘Ekamidāhaṃ, ānanda, samayaṃ idheva vesāliyaṃ viharāmi udene cetiye. Tatrāpi kho tāhaṃ, ānanda, āmantesiṃ – ‘ramaṇīyā, ānanda, vesālī, ramaṇīyaṃ udenaṃ cetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’ti. Evampi kho tvaṃ, ānanda, tathāgatena oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ, na tathāgataṃ yāci – ‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’nti. Sace tvaṃ, ānanda, tathāgataṃ yāceyyāsi, dveva te vācā tathāgato paṭikkhipeyya, atha tatiyakaṃ adhivāseyya, tasmātihānanda, tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddhaṃ.

182. ‘‘Ekamidāhaṃ, ānanda, samayaṃ idheva vesāliyaṃ viharāmi gotamake cetiye …pe… idheva vesāliyaṃ viharāmi sattambe cetiye… idheva vesāliyaṃ viharāmi bahuputte cetiye… idheva vesāliyaṃ viharāmi sārandade cetiye… idāneva kho tāhaṃ, ānanda, ajja cāpāle cetiye āmantesiṃ – ‘ramaṇīyā, ānanda, vesālī, ramaṇīyaṃ udenaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ gotamakaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sattambaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ bahuputtaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sārandadaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ cāpālaṃ cetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’ti. Evampi kho tvaṃ, ānanda, tathāgatena oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ, na tathāgataṃ yāci – ‘tiṭṭhatu bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’nti. Sace tvaṃ, ānanda, tathāgataṃ yāceyyāsi, dveva te vācā tathāgato paṭikkhipeyya, atha tatiyakaṃ adhivāseyya. Tasmātihānanda, tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddhaṃ.

183. ‘‘Nanu etaṃ [evaṃ (syā. pī.)], ānanda, mayā paṭikacceva [paṭigacceva (sī. pī.)] akkhātaṃ – ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo. Taṃ kutettha, ānanda, labbhā, yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati’. Yaṃ kho panetaṃ, ānanda, tathāgatena cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ ossaṭṭho āyusaṅkhāro, ekaṃsena vācā bhāsitā – ‘na ciraṃ tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Ito tiṇṇaṃ māsānaṃ accayena tathāgato parinibbāyissatī’ti. Tañca [taṃ vacanaṃ (sī.)] tathāgato jīvitahetu puna paccāvamissatīti [paccāgamissatīti (syā. ka.)] netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Āyāmānanda, yena mahāvanaṃ kūṭāgārasālā tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi.

Atha kho bhagavā āyasmatā ānandena saddhiṃ yena mahāvanaṃ kūṭāgārasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘gaccha tvaṃ, ānanda, yāvatikā bhikkhū vesāliṃ upanissāya viharanti, te sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā yāvatikā bhikkhū vesāliṃ upanissāya viharanti, te sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sannipatito, bhante, bhikkhusaṅgho, yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti.

184. Atha kho bhagavā yenupaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘tasmātiha, bhikkhave, ye te mayā dhammā abhiññā desitā, te vo sādhukaṃ uggahetvā āsevitabbā bhāvetabbā bahulīkātabbā, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katame ca te, bhikkhave, dhammā mayā abhiññā desitā, ye vo sādhukaṃ uggahetvā āsevitabbā bhāvetabbā bahulīkātabbā, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Seyyathidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Ime kho te, bhikkhave, dhammā mayā abhiññā desitā, ye vo sādhukaṃ uggahetvā āsevitabbā bhāvetabbā bahulīkātabbā, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ, tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti.

185. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘handadāni, bhikkhave, āmantayāmi vo, vayadhammā saṅkhārā, appamādena sampādetha. Naciraṃ tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Ito tiṇṇaṃ māsānaṃ accayena tathāgato parinibbāyissatī’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā [ito paraṃ syāmapotthake evampi pāṭho dissati –§daharāpi ca ye vuddhā, ye bālā ye ca paṇḍitā.§aḍḍhāceva daliddā ca, sabbe maccuparāyanā.§yathāpi kumbhakārassa, kataṃ mattikabhājanaṃ.§khuddakañca mahantañca, yañca pakkaṃ yañca āmakaṃ.§sabbaṃ bhedapariyantaṃ, evaṃ maccāna jīvitaṃ.§athāparaṃ etadavoca satthā]. –

‘‘Paripakko vayo mayhaṃ, parittaṃ mama jīvitaṃ;
Pahāya vo gamissāmi, kataṃ me saraṇamattano.

‘‘Appamattā satīmanto, susīlā hotha bhikkhavo;
Susamāhitasaṅkappā, sacittamanurakkhatha.

‘‘Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī’’ti [viharissati (syā.), vihessati (sī.)].

Tatiyo bhāṇavāro.

Nāgāpalokitaṃ

186. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto nāgāpalokitaṃ vesāliṃ apaloketvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘idaṃ pacchimakaṃ, ānanda, tathāgatassa vesāliyā dassanaṃ bhavissati. Āyāmānanda, yena bhaṇḍagāmo [bhaṇḍugāmo (ka.)] tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi.

Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena bhaṇḍagāmo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā bhaṇḍagāme viharati. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘catunnaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca. Katamesaṃ catunnaṃ? Ariyassa, bhikkhave, sīlassa ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamaṃ ceva tumhākañca. Ariyassa, bhikkhave, samādhissa ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamaṃ ceva tumhākañca. Ariyāya, bhikkhave, paññāya ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamaṃ ceva tumhākañca. Ariyāya, bhikkhave, vimuttiyā ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamaṃ ceva tumhākañca. Tayidaṃ, bhikkhave, ariyaṃ sīlaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, ariyo samādhi anubuddho paṭividdho, ariyā paññā anubuddhā paṭividdhā, ariyā vimutti anubuddhā paṭividdhā, ucchinnā bhavataṇhā, khīṇā bhavanetti, natthi dāni punabbhavo’’ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Sīlaṃ samādhi paññā ca, vimutti ca anuttarā;
Anubuddhā ime dhammā, gotamena yasassinā.

‘‘Iti buddho abhiññāya, dhammamakkhāsi bhikkhunaṃ;
Dukkhassantakaro satthā, cakkhumā parinibbuto’’ti.

Tatrāpi sudaṃ bhagavā bhaṇḍagāme viharanto etadeva bahulaṃ bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ karoti – ‘‘iti sīlaṃ, iti samādhi, iti paññā. Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso. Samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccati, seyyathidaṃ – kāmāsavā, bhavāsavā, avijjāsavā’’ti.

Catumahāpadesakathā

187. Atha kho bhagavā bhaṇḍagāme yathābhirantaṃ viharitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena hatthigāmo, yena ambagāmo, yena jambugāmo, yena bhoganagaraṃ tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena bhoganagaraṃ tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā bhoganagare viharati ānande [sānandare (ka.)] cetiye. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘cattārome, bhikkhave, mahāpadese desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

188. ‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu evaṃ vadeyya – ‘sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ, ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsana’nti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno bhāsitaṃ neva abhinanditabbaṃ nappaṭikkositabbaṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā tāni padabyañjanāni sādhukaṃ uggahetvā sutte osāretabbāni [otāretabbāni], vinaye sandassetabbāni. Tāni ce sutte osāriyamānāni [otāriyamānāni] vinaye sandassiyamānāni na ceva sutte osaranti [otaranti (sī. pī. a. ni. 4.180)], na ca vinaye sandissanti, niṭṭhamettha gantabbaṃ – ‘addhā, idaṃ na ceva tassa bhagavato vacanaṃ; imassa ca bhikkhuno duggahita’nti. Itihetaṃ, bhikkhave, chaḍḍeyyātha. Tāni ce sutte osāriyamānāni vinaye sandassiyamānāni sutte ceva osaranti, vinaye ca sandissanti, niṭṭhamettha gantabbaṃ – 'addhā, idaṃ tassa bhagavato vacanaṃ; imassa ca bhikkhuno suggahita'nti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ mahāpadesaṃ dhāreyyātha.

''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ vadeyya – 'amukasmiṃ nāma āvāse saṅgho viharati sathero sapāmokkho. Tassa me saṅghassa sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ, ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsana'nti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno bhāsitaṃ neva abhinanditabbaṃ nappaṭikkositabbaṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā tāni padabyañjanāni sādhukaṃ uggahetvā sutte osāretabbāni, vinaye sandassetabbāni. Tāni ce sutte osāriyamānāni vinaye sandassiyamānāni na ceva sutte osaranti, na ca vinaye sandissanti, niṭṭhamettha gantabbaṃ – 'addhā, idaṃ na ceva tassa bhagavato vacanaṃ; tassa ca saṅghassa duggahita'nti. Itihetaṃ, bhikkhave, chaḍḍeyyātha. Tāni ce sutte osāriyamānāni vinaye sandassiyamānāni sutte ceva osaranti vinaye ca sandissanti, niṭṭhamettha gantabbaṃ – 'addhā, idaṃ tassa bhagavato vacanaṃ; tassa ca saṅghassa suggahita'nti. Idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ mahāpadesaṃ dhāreyyātha.

''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ vadeyya – 'amukasmiṃ nāma āvāse sambahulā therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā. Tesaṃ me therānaṃ sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsana'nti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno bhāsitaṃ neva abhinanditabbaṃ…pe… na ca vinaye sandissanti, niṭṭhamettha gantabbaṃ – 'addhā, idaṃ na ceva tassa bhagavato vacanaṃ; tesañca therānaṃ duggahita'nti. Itihetaṃ, bhikkhave, chaḍḍeyyātha. Tāni ce sutte osāriyamānāni…pe… vinaye ca sandissanti, niṭṭhamettha gantabbaṃ – 'addhā, idaṃ tassa bhagavato vacanaṃ; tesañca therānaṃ suggahita'nti. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ mahāpadesaṃ dhāreyyātha.

''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ vadeyya – 'amukasmiṃ nāma āvāse eko thero bhikkhu viharati bahussuto āgatāgamo dhammadharo vinayadharo mātikādharo. Tassa me therassa sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsana'nti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno bhāsitaṃ neva abhinanditabbaṃ nappaṭikkositabbaṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā tāni padabyañjanāni sādhukaṃ uggahetvā sutte osāritabbāni, vinaye sandassetabbāni. Tāni ce sutte osāriyamānāni vinaye sandassiyamānāni na ceva sutte osaranti, na ca vinaye sandissanti, niṭṭhamettha gantabbaṃ – 'addhā, idaṃ na ceva tassa bhagavato vacanaṃ; tassa ca therassa duggahita'nti. Itihetaṃ, bhikkhave, chaḍḍeyyātha. Tāni ca sutte osāriyamānāni vinaye sandassiyamānāni sutte ceva osaranti, vinaye ca sandissanti, niṭṭhamettha gantabbaṃ – 'addhā, idaṃ tassa bhagavato vacanaṃ; tassa ca therassa suggahita'nti. Idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ mahāpadesaṃ dhāreyyātha. Ime kho, bhikkhave, cattāro mahāpadese dhāreyyāthā''ti.

Tatrapi sudaṃ bhagavā bhoganagare viharanto ānande cetiye etadeva bahulaṃ bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ karoti – ''iti sīlaṃ, iti samādhi, iti paññā. Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso. Samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccati, seyyathidaṃ – kāmāsavā, bhavāsavā, avijjāsavā''ti.

Kammāraputtacundavatthu

189. Atha kho bhagavā bhoganagare yathābhirantaṃ viharitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''āyāmānanda, yena pāvā tenupasaṅkamissāmā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena pāvā tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā pāvāyaṃ viharati cundassa kammāraputtassa ambavane. Assosi kho cundo kammāraputto – ''bhagavā kira pāvaṃ anuppatto, pāvāyaṃ viharati mayhaṃ ambavane''ti. Atha kho cundo kammāraputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho cundaṃ kammāraputtaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho cundo kammāraputto bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho cundo kammāraputto bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Atha kho cundo kammāraputto tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā pahūtañca sūkaramaddavaṃ bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bhante, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena cundassa kammāraputtassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā cundaṃ kammāraputtaṃ āmantesi – ‘‘yaṃ te, cunda, sūkaramaddavaṃ paṭiyattaṃ, tena maṃ parivisa. Yaṃ panaññaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyattaṃ, tena bhikkhusaṅghaṃ parivisā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho cundo kammāraputto bhagavato paṭissutvā yaṃ ahosi sūkaramaddavaṃ paṭiyattaṃ, tena bhagavantaṃ parivisi. Yaṃ panaññaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyattaṃ, tena bhikkhusaṅghaṃ parivisi. Atha kho bhagavā cundaṃ kammāraputtaṃ āmantesi – ‘‘yaṃ te, cunda, sūkaramaddavaṃ avasiṭṭhaṃ, taṃ sobbhe nikhaṇāhi. Nāhaṃ taṃ, cunda, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yassa taṃ paribhuttaṃ sammā pariṇāmaṃ gaccheyya aññatra tathāgatassā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho cundo kammāraputto bhagavato paṭissutvā yaṃ ahosi sūkaramaddavaṃ avasiṭṭhaṃ, taṃ sobbhe nikhaṇitvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho cundaṃ kammāraputtaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

190. Atha kho bhagavato cundassa kammāraputtassa bhattaṃ bhuttāvissa kharo ābādho uppajji, lohitapakkhandikā pabāḷhā vedanā vattanti māraṇantikā. Tā sudaṃ bhagavā sato sampajāno adhivāsesi avihaññamāno. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena kusinārā tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi.

Cundassa bhattaṃ bhuñjitvā, kammārassāti me sutaṃ;
Ābādhaṃ samphusī dhīro, pabāḷhaṃ māraṇantikaṃ.

Bhuttassa ca sūkaramaddavena,
Byādhippabāḷho udapādi satthuno;
Virecamāno [viriccamāno (sī. syā. ka.), viriñcamāno (?)] bhagavā avoca,
Gacchāmahaṃ kusināraṃ nagaranti.

Pānīyāharaṇaṃ

191. Atha kho bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapehi, kilantosmi, ānanda, nisīdissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapesi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, pānīyaṃ āhara, pipāsitosmi, ānanda, pivissāmī’’ti. Evaṃ vutte āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idāni, bhante, pañcamattāni sakaṭasatāni atikkantāni, taṃ cakkacchinnaṃ udakaṃ parittaṃ luḷitaṃ āvilaṃ sandati. Ayaṃ, bhante, kakudhā [kakuthā (sī. pī.)] nadī avidūre acchodakā sātodakā sītodakā setodakā [setakā (sī.)] suppatitthā ramaṇīyā. Ettha bhagavā pānīyañca pivissati, gattāni ca sītī [sītaṃ (sī. pī. ka.)] karissatī’’ti.

Dutiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, pānīyaṃ āhara, pipāsitosmi, ānanda, pivissāmī’’ti. Dutiyampi kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idāni, bhante, pañcamattāni sakaṭasatāni atikkantāni, taṃ cakkacchinnaṃ udakaṃ parittaṃ luḷitaṃ āvilaṃ sandati. Ayaṃ, bhante, kakudhā nadī avidūre acchodakā sātodakā sītodakā setodakā suppatitthā ramaṇīyā. Ettha bhagavā pānīyañca pivissati, gattāni ca sītīkarissatī’’ti.

Tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, pānīyaṃ āhara, pipāsitosmi, ānanda, pivissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā pattaṃ gahetvā yena sā nadikā tenupasaṅkami. Atha kho sā nadikā cakkacchinnā parittā luḷitā āvilā sandamānā, āyasmante ānande upasaṅkamante acchā vippasannā anāvilā sandittha [sandati (syā.)]. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā. Ayañhi sā nadikā cakkacchinnā parittā luḷitā āvilā sandamānā mayi upasaṅkamante acchā vippasannā anāvilā sandatī’’ti. Pattena pānīyaṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā. Idāni sā bhante nadikā cakkacchinnā parittā luḷitā āvilā sandamānā mayi upasaṅkamante acchā vippasannā anāvilā sandittha. Pivatu bhagavā pānīyaṃ pivatu sugato pānīya’’nti. Atha kho bhagavā pānīyaṃ apāyi.

Pukkusamallaputtavatthu

192. Tena rokho pana samayena pukkuso mallaputto āḷārassa kālāmassa sāvako kusinārāya pāvaṃ addhānamaggappaṭippanno hoti. Addasā kho pukkuso mallaputto bhagavantaṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle nisinnaṃ. Disvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho pukkuso mallaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, santena vata, bhante, pabbajitā vihārena viharanti. Bhūtapubbaṃ, bhante, āḷāro kālāmo addhānamaggappaṭippanno maggā okkamma avidūre aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho, bhante, pañcamattāni sakaṭasatāni āḷāraṃ kālāmaṃ nissāya nissāya atikkamiṃsu. Atha kho, bhante, aññataro puriso tassa sakaṭasatthassa [sakaṭasatassa (ka.)] piṭṭhito piṭṭhito āgacchanto yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavoca – ‘api, bhante, pañcamattāni sakaṭasatāni atikkantāni addasā’ti? ‘Na kho ahaṃ, āvuso, addasa’nti. ‘Kiṃ pana, bhante, saddaṃ assosī’ti? ‘Na kho ahaṃ, āvuso, saddaṃ assosi’nti. ‘Kiṃ pana, bhante, sutto ahosī’ti? ‘Na kho ahaṃ, āvuso, sutto ahosi’nti. ‘Kiṃ pana, bhante, saññī ahosī’ti? ‘Evamāvuso’ti. ‘So tvaṃ, bhante, saññī samāno jāgaro pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva addasa, na pana saddaṃ assosi; apisu [api hi (sī. syā. pī.)] te, bhante, saṅghāṭi rajena okiṇṇā’ti? ‘Evamāvuso’ti. Atha kho, bhante, tassa purisassa etadahosi – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, santena vata bho pabbajitā vihārena viharanti. Yatra hi nāma saññī samāno jāgaro pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva dakkhati, na pana saddaṃ sossatī’ti! Āḷāre kālāme uḷāraṃ pasādaṃ pavedetvā pakkāmī’’ti.

193. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, pukkusa, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā – yo vā saññī samāno jāgaro pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva passeyya, na pana saddaṃ suṇeyya; yo vā saññī samāno jāgaro deve vassante deve gaḷagaḷāyante vijjullatāsu [vijjutāsu (sī. syā. pī.)] niccharantīsu asaniyā phalantiyā neva passeyya, na pana saddaṃ suṇeyyā’’ti? ‘‘Kiñhi, bhante, karissanti pañca vā sakaṭasatāni cha vā sakaṭasatāni satta vā sakaṭasatāni aṭṭha vā sakaṭasatāni nava vā sakaṭasatāni [nava vā sakaṭasatāni dasa vā sakaṭasatāni (sī.)], sakaṭasahassaṃ vā sakaṭasatasahassaṃ vā. Atha kho etadeva dukkarataraṃ ceva durabhisambhavatarañca yo saññī samāno jāgaro deve vassante deve gaḷagaḷāyante vijjullatāsu niccharantīsu asaniyā phalantiyā neva passeyya, na pana saddaṃ suṇeyyā’’ti.

‘‘Ekamidāhaṃ, pukkusa, samayaṃ ātumāyaṃ viharāmi bhusāgāre. Tena kho pana samayena deve vassante deve gaḷagaḷāyante vijjullatāsu niccharantīsu asaniyā phalantiyā avidūre bhusāgārassa dve kassakā bhātaro hatā cattāro ca balibaddā [balibaddā (sī. pī.)]. Atha kho, pukkusa, ātumāya mahājanakāyo nikkhamitvā yena te dve kassakā bhātaro hatā cattāro ca balibaddā tenupasaṅkami. Tena kho panāhaṃ, pukkusa, samayena bhusāgārā nikkhamitvā bhusāgāradvāre abbhokāse caṅkamāmi. Atha kho, pukkusa, aññataro puriso tamhā mahājanakāyā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho ahaṃ, pukkusa, taṃ purisaṃ etadavocaṃ – ‘kiṃ nu kho eso, āvuso, mahājanakāyo sannipatito’ti? ‘Idāni, bhante, deve vassante deve gaḷagaḷāyante vijjullatāsu niccharantīsu asaniyā phalantiyā dve kassakā bhātaro hatā cattāro ca balibaddā. Ettheso mahājanakāyo sannipatito. Tvaṃ pana, bhante, kva ahosī’ti? ‘Idheva kho ahaṃ, āvuso, ahosi’nti. ‘Kiṃ pana, bhante, addasā’ti? ‘Na kho ahaṃ, āvuso, addasa’nti. ‘Kiṃ pana, bhante, saddaṃ assosī’ti? ‘Na kho ahaṃ, āvuso, saddaṃ assosi’nti. ‘Kiṃ pana, bhante, sutto ahosī’ti? ‘Na kho ahaṃ, āvuso, sutto ahosi’nti. ‘Kiṃ pana, bhante, saññī ahosī’ti? ‘Evamāvuso’ti. ‘So tvaṃ, bhante, saññī samāno jāgaro deve vassante deve gaḷagaḷāyante vijjullatāsu niccharantīsu asaniyā phalantiyā neva addasa, na pana saddaṃ assosī’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti?

‘‘Atha kho, pukkusa, purisassa etadahosi – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, santena vata bho pabbajitā vihārena viharanti. Yatra hi nāma saññī samāno jāgaro deve vassante deve gaḷagaḷāyante vijjullatāsu niccharantīsu asaniyā phalantiyā neva dakkhati, na pana saddaṃ sossatī’ti [suṇissati (syā.)]. Mayi uḷāraṃ pasādaṃ pavedetvā maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmī’’ti.

Evaṃ vutte pukkuso mallaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘esāhaṃ, bhante, yo me āḷāre kālāme pasādo taṃ mahāvāte vā ophuṇāmi sīghasotāya [siṅghasotāya (ka.)] vā nadiyā pavāhemi. Abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

194. Atha kho pukkuso mallaputto aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, bhaṇe, siṅgīvaṇṇaṃ yugamaṭṭhaṃ dhāraṇīyaṃ āharā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so puriso pukkusassa mallaputtassa paṭissutvā taṃ siṅgīvaṇṇaṃ yugamaṭṭhaṃ dhāraṇīyaṃ āhari [āharasi (ka.)]. Atha kho pukkuso mallaputto taṃ siṅgīvaṇṇaṃ yugamaṭṭhaṃ dhāraṇīyaṃ bhagavato upanāmesi – ‘‘idaṃ, bhante, siṅgīvaṇṇaṃ yugamaṭṭhaṃ dhāraṇīyaṃ, taṃ me bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā’’ti. ‘‘Tena hi, pukkusa, ekena maṃ acchādehi, ekena ānanda’’nti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho pukkuso mallaputto bhagavato paṭissutvā ekena bhagavantaṃ acchādeti, ekena āyasmantaṃ ānandaṃ. Atha kho bhagavā pukkusaṃ mallaputtaṃ dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho pukkuso mallaputto bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

195. Atha kho āyasmā ānando acirapakkante pukkuse mallaputte taṃ siṅgīvaṇṇaṃ yugamaṭṭhaṃ dhāraṇīyaṃ bhagavato kāyaṃ upanāmesi. Taṃ bhagavato kāyaṃ upanāmitaṃ hataccikaṃ viya [vītaccikaṃviya (sī. pī.)] khāyati. Atha kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, yāva parisuddho, bhante, tathāgatassa chavivaṇṇo pariyodāto. Idaṃ, bhante, siṅgīvaṇṇaṃ yugamaṭṭhaṃ dhāraṇīyaṃ bhagavato kāyaṃ upanāmitaṃ hataccikaṃ viya khāyatī’’ti. ‘‘Evametaṃ, ānanda, evametaṃ, ānanda dvīsu kālesu ativiya tathāgatassa kāyo parisuddho hoti chavivaṇṇo pariyodāto. Katamesu dvīsu? Yañca, ānanda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. Imesu kho, ānanda, dvīsu kālesu ativiya tathāgatassa kāyo parisuddho hoti chavivaṇṇo pariyodāto. ‘‘Ajja kho, panānanda, rattiyā pacchime yāme kusinārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavane antarena [antare (syā.)] yamakasālānaṃ tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati [bhavissatīti (ka.)]. Āyāmānanda, yena kakudhā nadī tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi.

Siṅgīvaṇṇaṃ yugamaṭṭhaṃ, pukkuso abhihārayi;
Tena acchādito satthā, hemavaṇṇo asobhathāti.

196. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena kakudhā nadī tenupasaṅkami;

upasaṅkamitvā kakudhaṃ nadiṃ ajjhogāhetvā nhatvā ca pivitvā ca paccuttaritvā yena ambavanaṃ tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā āyasmantaṃ cundakaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, cundaka, catuggguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapehi, kilantosmi, cundaka, nipajjissāmī’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā cundako bhagavato paṭissutvā catuggguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapesi. Atha kho bhagavā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasikaritvā. Āyasmā pana cundako tattheva bhagavato purato nisīdi.

Gantvāna buddho nadikaṃ kakudhaṃ,
Acchodakaṃ sātudakaṃ vippasannaṃ;
Ogāhi satthā akilantarūpo [sukilantarūpo (sī. pī.)],
Tathāgato appaṭimo ca [appaṭimodha (pī.)] loke.

Nhatvā ca pivitvā cudatāri satthā [pivitvā cundakena, pivitvā ca uttari (ka.)],
Purakkhato bhikkhugaṇassa majjhe;
Vattā [satthā (sī. syā. pī.)] pavattā bhagavā idha dhamme,
Upāgami ambavanaṃ mahesi.

Āmantayi cundakaṃ nāma bhikkhuṃ,
Catuggguṇaṃ santhara me nipajjaṃ;
So codito bhāvitattena cundo,
Catuggguṇaṃ santhari khippameva.

Nipajji satthā akilantarūpo,
Cundopi tattha pamukhe [samukhe (ka.)] nisīdīti.

197. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘siyā kho [yo kho (ka.)], panānanda, cundassa kammāraputtassa koci vippaṭisāraṃ uppādeyya – ‘tassa te, āvuso cunda, alābhā tassa te dulladdhaṃ, yassa te tathāgato pacchimaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā parinibbuto’ti. Cundassa, ānanda, kammāraputtassa evaṃ vippaṭisāro paṭivinetabbo – ‘tassa te, āvuso cunda, lābhā tassa te suladdhaṃ, yassa te tathāgato pacchimaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā parinibbuto. Sammukhā metaṃ, āvuso cunda, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – dve me piṇḍapātā samasamaphalā [samā samaphalā (ka.)] samavipākā [samasamavipākā (sī. syā. pī.)], ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā ca. Katame dve? Yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. Ime dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā, ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā ca. Āyusaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, vaṇṇasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, sukhasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, yasasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, saggasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacitaṃ, ādhipateyyasaṃvattanikaṃ āyasmatā cundena kammāraputtena kammaṃ upacita’nti. Cundassa, ānanda, kammāraputtassa evaṃ vippaṭisāro paṭivinetabbo’’ti. Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Dadato puññaṃ pavaḍḍhati,
Saṃyamato veraṃ na cīyati;
Kusalo ca jahāti pāpakaṃ,
Rāgadosamohakkhayā sanibbuto’’ti.

Catuttho bhāṇavāro.

Yamakasālā

198. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena hiraññavatiyā nadiyā pārimaṃ tīraṃ, yena kusinārā upavattanaṃ mallānaṃ sālavanaṃ tenupasaṅkamissāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena hiraññavatiyā nadiyā pārimaṃ tīraṃ, yena kusinārā upavattanaṃ mallānaṃ sālavanaṃ tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, antarena yamakasālānaṃ uttarasīsakaṃ mañcakaṃ paññapehi, kilantosmi, ānanda, nipajjissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā antarena yamakasālānaṃ uttarasīsakaṃ mañcakaṃ paññapesi. Atha kho bhagavā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno.

Tena kho pana samayena yamakasālā sabbaphāliphullā honti akālapupphehi. Te tathāgatassa sarīraṃ okiranti ajjhokiranti abhippakiranti tathāgatassa pūjāya. Dibbānipi mandāravapupphāni antalikkhā papatanti, tāni tathāgatassa sarīraṃ okiranti ajjhokiranti abhippakiranti tathāgatassa pūjāya. Dibbānipi candanacuṇṇāni antalikkhā papatanti, tāni tathāgatassa sarīraṃ okiranti ajjhokiranti abhippakiranti tathāgatassa pūjāya. Dibbānipi tūriyāni antalikkhe vajjanti tathāgatassa pūjāya. Dibbānipi saṅgītāni antalikkhe vattanti tathāgatassa pūjāya.

199. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘sabbaphāliphullā kho, ānanda, yamakasālā akālapupphehi. Te tathāgatassa sarīraṃ okiranti ajjhokiranti abhippakiranti tathāgatassa pūjāya. Dibbānipi mandāravapupphāni antalikkhā papatanti, tāni tathāgatassa sarīraṃ okiranti ajjhokiranti abhippakiranti tathāgatassa pūjāya. Dibbānipi candanacuṇṇāni antalikkhā papatanti, tāni tathāgatassa sarīraṃ okiranti ajjhokiranti abhippakiranti tathāgatassa pūjāya. Dibbānipi tūriyāni antalikkhe vajjanti tathāgatassa pūjāya. Dibbānipi saṅgītāni antalikkhe vattanti tathāgatassa pūjāya. Na kho, ānanda, ettāvatā tathāgato sakkato vā hoti garukato vā mānito vā pūjito vā apacito vā. Yo kho, ānanda, bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā dhammānudhammappaṭipanno viharati sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tathāgataṃ sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti apaciyati [idaṃ padaṃ sīsyāipotthakesu na dissati], paramāya pūjāya. Tasmātihānanda, dhammānudhammappaṭipannā viharissāma sāmīcippaṭipannā anudhammacārinoti. Evañhi vo, ānanda, sikkhitabba’’nti.

Upavāṇatthero

200. Tena kho pana samayena āyasmā upavāṇo bhagavato purato ṭhito hoti bhagavantaṃ bījayamāno. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ upavāṇaṃ apasāresi – ‘‘apehi, bhikkhu, mā me purato aṭṭhāsī’’ti. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘ayaṃ kho āyasmā upavāṇo dīgharattaṃ bhagavato upaṭṭhāko santikāvacaro samīpacārī. Atha ca pana bhagavā pacchime kāle āyasmantaṃ upavāṇaṃ apasāreti – ‘apehi bhikkhu, mā me purato aṭṭhāsī’ti. Ko nu kho hetu, ko paccayo, yaṃ bhagavā āyasmantaṃ upavāṇaṃ apasāreti – ‘apehi, bhikkhu, mā me purato aṭṭhāsī’ti? Atha kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘ayaṃ, bhante, āyasmā upavāṇo dīgharattaṃ bhagavato upaṭṭhāko santikāvacaro samīpacārī. Atha ca pana bhagavā pacchime kāle āyasmantaṃ upavāṇaṃ apasāreti – ‘‘apehi, bhikkhu, mā me purato aṭṭhāsī’’ti. Ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo, yaṃ bhagavā āyasmantaṃ upavāṇaṃ apasāreti – ‘‘apehi, bhikkhu, mā me purato aṭṭhāsī’’ti? ‘‘Yebhuyyena, ānanda, dasasu lokadhātūsu devatā sannipatitā tathāgataṃ dassanāya. Yāvatā, ānanda, kusinārā upavattanaṃ mallānaṃ sālavanaṃ samantato dvādasa yojanāni, natthi so padeso vālaggakoṭinitudanamattopi mahesakkhāhi devatāhi apphuṭo. Devatā, ānanda, ujjhāyanti – ‘dūrā ca vatamha āgatā tathāgataṃ dassanāya. Kadāci karahaci tathāgatā loke uppajjanti arahanto sammāsambuddhā. Ajjeva rattiyā pacchime yāme tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Ayañca mahesakkho bhikkhu bhagavato purato ṭhito ovārento, na mayaṃ labhāma pacchime kāle tathāgataṃ dassanāyā’’’ti.

201. ‘‘Kathaṃbhūtā pana, bhante, bhagavā devatā manasikarotī’’ti [manasi karontīti (syā. ka.)]?

‘‘Santānanda, devatā ākāse pathavīsaññiniyo kese pakiriya kandanti, bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti [chinnaṃpādaṃviya papatanti (syā.)], āvaṭṭanti, vivaṭṭanti – ‘atikhippaṃ bhagavā parinibbāyissati, atikhippaṃ sugato parinibbāyissati, atikhippaṃ cakkhuṃ [cakkhumā (syā. ka.)] loke antaradhaṃāyissatī’ti.

‘‘Santānanda, devatā pathaviyaṃ pathavīsaññiniyo kese pakiriya kandanti, bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti – ‘atikhippaṃ bhagavā parinibbāyissati, atikhippaṃ sugato parinibbāyissati, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antaradhāyissatī’’’ti.

‘‘Yā pana tā devatā vītarāgā, tā satā sampajānā adhivāsenti – ‘aniccā saṅkhārā, taṃ kutettha labbhā’ti.

Catusaṃvejanīyaṭṭhānāni

202. ‘‘Pubbe, bhante, disāsu vassaṃ vuṭṭhā [vassaṃvutthā (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhikkhū āgacchanti tathāgataṃ dassanāya. Te mayaṃ labhāma manobhāvanīye bhikkhū dassanāya, labhāma payirupāsanāya. Bhagavato pana mayaṃ, bhante, accayena na labhissāma manobhāvanīye bhikkhū dassanāya, na labhissāma payirupāsanāyā’’ti.

‘‘Cattārimāni, ānanda, saddhassa kulaputtassa dassanīyāni saṃvejanīyāni ṭhānāni. Katamāni cattāri? ‘Idha tathāgato jāto’ti, ānanda, saddhassa kulaputtassa dassanīyaṃ saṃvejanīyaṃ ṭhānaṃ. ‘Idha tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti, ānanda, saddhassa kulaputtassa dassanīyaṃ saṃvejanīyaṃ ṭhānaṃ. ‘Idha tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattita’nti, ānanda, saddhassa kulaputtassa dassanīyaṃ saṃvejanīyaṃ ṭhānaṃ. ‘Idha tathāgato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto’ti, ānanda, saddhassa kulaputtassa dassanīyaṃ saṃvejanīyaṃ ṭhānaṃ. Imāni kho, ānanda, cattāri saddhassa kulaputtassa dassanīyāni saṃvejanīyāni ṭhānāni.

‘‘Āgamissanti kho, ānanda, saddhā bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo – ‘idha tathāgato jāto’tipi, ‘idha tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’tipi, ‘idha tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattita’ntipi, ‘idha tathāgato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto’tipi. Ye hi keci, ānanda, cetiyacārikaṃ āhiṇḍantā pasannacittā kālaṅkarissanti, sabbe te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissantī’’ti.

Ānandapucchākathā

203. ‘‘Kathaṃ mayaṃ, bhante, mātugāme paṭipajjāmā’’ti? ‘‘Adassanaṃ, ānandā’’ti. ‘‘Dassane, bhagavā, sati kathaṃ paṭipajjitabba’’nti? ‘‘Anālāpo, ānandā’’ti. ‘‘Ālapantena pana, bhante, kathaṃ paṭipajjitabba’’nti? ‘‘Sati, ānanda, upaṭṭhāpetabbā’’ti.

204. ‘‘Kathaṃ mayaṃ, bhante, tathāgatassa sarīre paṭipajjāmā’’ti? ‘‘Abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāya. Iṅgha tumhe, ānanda, sāratthe ghaṭatha anuyuñjatha [sadatthe anuyuñjatha (sī. syā.), sadatthaṃ anuyuñjatha (pī.), sāratthe anuyuñjatha (ka.)], sāratthe appamattā ātāpino pahitattā viharatha. Santānanda, khattiyapaṇḍitāpi brāhmaṇapaṇḍitāpi gahapatipaṇḍitāpi tathāgate abhippasannā, te tathāgatassa sarīrapūjaṃ karissantī’’ti.

205. ‘‘Kathaṃ pana, bhante, tathāgatassa sarīre paṭipajjitabba’’nti? ‘‘Yathā kho, ānanda, rañño cakkavattissa sarīre paṭipajjanti, evaṃ tathāgatassa sarīre paṭipajjitabba’’nti. ‘‘Kathaṃ pana, bhante, rañño cakkavattissa sarīre paṭipajjantī’’ti? ‘‘Rañño, ānanda, cakkavattissa sarīraṃ ahatena vatthena veṭhenti, ahatena vatthena veṭhetvā vihatena kappāsena veṭhenti, vihatena kappāsena veṭhetvā ahatena vatthena veṭhenti. Etenupāyena pañcahi yugasatehi rañño cakkavattissa sarīraṃ [sarīre (syā. ka.)] veṭhetvā āyasāya teladoṇiyā pakkhipitvā aññissā āyasāya doṇiyā paṭikujjitvā sabbagandhānaṃ citakaṃ karitvā rañño cakkavattissa sarīraṃ jhāpenti. Cātumahāpathe [cātummahāpathe (sī. syā. kaṃ. pī.)] rañño cakkavattissa thūpaṃ karonti. Evaṃ kho, ānanda, rañño cakkavattissa sarīre paṭipajjanti. Yathā kho, ānanda, rañño cakkavattissa sarīre paṭipajjanti, evaṃ tathāgatassa sarīre paṭipajjitabbaṃ. Cātumahāpathe tathāgatassa thūpo kātabbo. Tattha ye mālaṃ vā gandhaṃ vā cuṇṇakaṃ [vaṇṇakaṃ (sī. pī.)] vā āropessanti vā abhivādessanti vā cittaṃ vā pasādessanti tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya.

Thūpārahapuggalo

206. ‘‘Cattārome, ānanda, thūpārahā. Katame cattāro? Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho thūpāraho, paccekasambuddho thūpāraho, tathāgatassa sāvako thūpāraho, rājā cakkavattī [cakkavatti (syā. ka.)] thūpārahoti.

‘‘Kiñcānanda, atthavasaṃ paṭicca tathāgato arahaṃ sammāsambuddho thūpāraho? ‘Ayaṃ tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa thūpo’ti, ānanda, bahujanā cittaṃ pasādenti. Te tattha cittaṃ pasādetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Idaṃ kho, ānanda, atthavasaṃ paṭicca tathāgato arahaṃ sammāsambuddho thūpāraho.

‘‘Kiñcānanda, atthavasaṃ paṭicca paccekasambuddho thūpāraho? ‘Ayaṃ tassa bhagavato paccekasambuddhassa thūpo’ti, ānanda, bahujanā cittaṃ pasādenti. Te tattha cittaṃ pasādetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Idaṃ kho, ānanda, atthavasaṃ paṭicca paccekasambuddho thūpāraho.

‘‘Kiñcānanda, atthavasaṃ paṭicca tathāgatassa sāvako thūpāraho? ‘Ayaṃ tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa sāvakassa thūpo’ti ānanda, bahujanā cittaṃ pasādenti. Te tattha cittaṃ pasādetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Idaṃ kho, ānanda, atthavasaṃ paṭicca tathāgatassa sāvako thūpāraho.

‘‘Kiñcānanda, atthavasaṃ paṭicca rājā cakkavattī thūpāraho? ‘Ayaṃ tassa dhammikassa dhammarañño thūpo’ti, ānanda, bahujanā cittaṃ pasādenti. Te tattha cittaṃ pasādetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Idaṃ kho, ānanda, atthavasaṃ paṭicca rājā cakkavattī thūpāraho. Ime kho, ānanda cattāro thūpārahā’’ti.

Ānandaacchariyadhammo

207. Atha kho āyasmā ānando vihāraṃ pavisitvā kapisīsaṃ ālambitvā rodamāno aṭṭhāsi – ‘‘ahañca vatamhi sekho sakaraṇīyo, satthu ca me parinibbānaṃ bhavissati, yo mama anukampako’’ti. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kahaṃ nu kho, bhikkhave, ānando’’ti? ‘‘Eso, bhante, āyasmā ānando vihāraṃ pavisitvā kapisīsaṃ ālambitvā rodamāno ṭhito – ‘ahañca vatamhi sekho sakaraṇīyo, satthu ca me parinibbānaṃ bhavissati, yo mama anukampako’’’ti. Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena ānandaṃ āmantehi – ‘satthā taṃ, āvuso ānanda, āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘satthā taṃ, āvuso ānanda, āmantetī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā ānando tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘alaṃ, ānanda, mā soci mā paridevi, nanu etaṃ, ānanda, mayā paṭikacceva akkhātaṃ – ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo’; taṃ kutettha, ānanda, labbhā. Yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Dīgharattaṃ kho te, ānanda, tathāgato paccupaṭṭhito mettena kāyakammena hitena sukhena advayena appamāṇena, mettena vacīkammena hitena sukhena advayena appamāṇena, mettena manokammena hitena sukhena advayena appamāṇena. Katapuññosi tvaṃ, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo''ti.

208. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''yepi te, bhikkhave, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tesampi bhagavantānaṃ etapparamāyeva upaṭṭhākā ahesuṃ, seyyathāpi mayhaṃ ānando. Yepi te, bhikkhave, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tesampi bhagavantānaṃ etapparamāyeva upaṭṭhākā bhavissanti, seyyathāpi mayhaṃ ānando. Paṇḍito, bhikkhave, ānando; medhāvī, bhikkhave, ānando. Jānāti 'ayaṃ kālo tathāgataṃ dassanāya upasaṅkamituṃ bhikkhūnaṃ, ayaṃ kālo bhikkhunīnaṃ, ayaṃ kālo upāsakānaṃ, ayaṃ kālo upāsikānaṃ, ayaṃ kālo rañño rājamahāmattānaṃ titthiyānaṃ titthiyasāvakāna'nti.

209. ''Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā [abbhutadhammā (syā. ka.)] ānande. Katame cattāro? Sace, bhikkhave, bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanena sā attamanā hoti. Tatra ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti. Atittāva, bhikkhave, bhikkhuparisā hoti, atha kho ānando tuṇhī hoti. Sace, bhikkhave, bhikkhunīparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanena sā attamanā hoti. Tatra ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti. Atittāva, bhikkhave, bhikkhunīparisā hoti, atha kho ānando tuṇhī hoti. Sace, bhikkhave, upāsakaparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanena sā attamanā hoti. Tatra ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti. Atittāva, bhikkhave, upāsakaparisā hoti, atha kho ānando tuṇhī hoti. Sace, bhikkhave, upāsikāparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanena sā attamanā hoti. Tatra ce, ānando, dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti. Atittāva, bhikkhave, upāsikāparisā hoti, atha kho ānando tuṇhī hoti. Ime kho, bhikkhave, cattāro acchariyā abbhutā dhammā ānande.

''Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā raññe cakkavattimhi. Katame cattāro? Sace, bhikkhave, khattiyaparisā rājānaṃ cakkavattiṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanena sā attamanā hoti. Tatra ce rājā cakkavattī bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti. Atittāva, bhikkhave, khattiyaparisā hoti. Atha kho rājā cakkavattī tuṇhī hoti. Sace bhikkhave, brāhmaṇaparisā…pe… gahapatiparisā…pe… samaṇaparisā rājānaṃ cakkavattiṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanena sā attamanā hoti. Tatra ce rājā cakkavattī bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti. Atittāva, bhikkhave, samaṇaparisā hoti, atha kho rājā cakkavattī tuṇhī hoti. Evameva kho, bhikkhave, cattārome acchariyā abbhutā dhammā ānande. Sace, bhikkhave, bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanena sā attamanā hoti. Tatra ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti. Atittāva, bhikkhave, bhikkhuparisā hoti. Atha kho ānando tuṇhī hoti. Sace, bhikkhave bhikkhunīparisā…pe… upāsakaparisā…pe… upāsikāparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanena sā attamanā hoti. Tatra ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti. Atittāva, bhikkhave, upāsikāparisā hoti. Atha kho ānando tuṇhī hoti. Ime kho, bhikkhave, cattāro acchariyā abbhutā dhammā ānande''ti.

Mahāsudassanasuttadesanā

210. Evaṃ vutte āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''mā, bhante, bhagavā imasmiṃ khuddakanagarake ujjaṅgalanagarake sākhānagarake parinibbāyi. Santi, bhante, aññāni mahānagarāni, seyyathidaṃ – campā rājagahaṃ sāvatthī sāketaṃ kosambī bārāṇasī; ettha bhagavā parinibbāyatu. Ettha bahū khattiyamahāsālā, brāhmaṇamahāsālā gahapatimahāsālā tathāgate abhippasannā. Te tathāgatassa sarīrapūjaṃ karissantī''ti ''māhevaṃ, ānanda, avaca; māhevaṃ, ānanda, avaca – 'khuddakanagarakaṃ ujjaṅgalanagarakaṃ sākhānagaraka'nti.

''Bhūtapubbaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano nāma ahosi cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janappadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa ayaṃ kusinārā kusāvatī nāma rājadhānī ahosi, puratthimena ca pacchimena ca dvādasayojanāni āyāmena; uttarena ca dakkhiṇena ca sattayojanāni vitthārena. Kusāvatī, ānanda, rājadhānī iddhā ceva ahosi phītā ca bahujanā ca ākiṇṇamanussā ca subhikkhā ca. Seyyathāpi, ānanda, devānaṃ āḷakamandā nāma rājadhānī iddhā ceva hoti phītā ca bahujanā ca ākiṇṇayakkhā ca subhikkhā ca; evameva kho, ānanda, kusāvatī rājadhānī iddhā ceva ahosi phītā ca bahujanā ca ākiṇṇamanussā ca subhikkhā ca. Kusāvatī, ānanda, rājadhānī dasahi saddehi avivittā ahosi divā ceva rattiñca, seyyathidaṃ – hatthisaddena assasaddena rathasaddena bherisaddena mudiṅgasaddena vīṇāsaddena gītasaddena saṅkhasaddena sammasaddena pāṇitāḷasaddena 'asnātha pivatha khādathā'ti dasamena saddena.

''Gaccha tvaṃ, ānanda, kusināraṃ pavisitvā kosinārakānaṃ mallānaṃ ārocehi – 'ajja kho, vāseṭṭhā, rattiyā pacchime yāme tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Abhikkamatha vāseṭṭhā, abhikkamatha vāseṭṭhā. Mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha – amhākañca no gāmakkhette tathāgatassa parinibbānaṃ ahosi, na mayaṃ labhimhā pacchime kāle tathāgataṃ dassanāyā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā nivāsetvā pattacīvaramādāya attadutiyo kusināraṃ pāvisi.

Mallānaṃ vandanā

211. Tena kho pana samayena kosinārakā mallā sandhāgāre [santhāgāre (sī. syā. pī.)] sannipatitā honti kenacideva karaṇīyena. Atha kho āyasmā ānando yena kosinārakānaṃ mallānaṃ sandhāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kosinārakānaṃ mallānaṃ ārocesi – ''ajja kho, vāseṭṭhā, rattiyā pacchime yāme tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Abhikkamatha vāseṭṭhā abhikkamatha vāseṭṭhā. Mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha – 'amhākañca no gāmakkhette tathāgatassa parinibbānaṃ ahosi, na mayaṃ labhimhā pacchime kāle tathāgataṃ dassanāyā'''ti. Idamāyasmato ānandassa vacanaṃ sutvā mallā ca mallaputtā ca mallasuṇisā ca mallapajāpatiyo ca aghāvino dummanā cetodukkhasamappitā appekacce kese pakiriya kandanti, bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti, āvaṭṭanti vivaṭṭanti – 'atikhippaṃ bhagavā parinibbāyissati, atikhippaṃ sugato parinibbāyissati, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antaradhāyissatī'ti. Atha kho mallā ca mallaputtā ca mallasuṇisā ca mallapajāpatiyo ca aghāvino dummanā cetodukkhasamappitā yena upavattanaṃ mallānaṃ sālavanaṃ yenāyasmā ānando tenupasaṅkamiṃsu. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ''sace kho ahaṃ kosinārake malle ekamekaṃ bhagavantaṃ vandāpessāmi, avandito bhagavā kosinārakehi mallehi bhavissati, athāyaṃ ratti vibhāyissati. Yaṃnūnāhaṃ kosinārake malle kulaparivattaso kulaparivattaso ṭhapetvā bhagavantaṃ vandāpeyyaṃ – 'itthannāmo, bhante, mallo saputto sabhariyo sapariso sāmacco bhagavato pāde sirasā vandatī'ti. Atha kho āyasmā ānando kosinārake malle kulaparivattaso kulaparivattaso ṭhapetvā bhagavantaṃ vandāpesi – 'itthannāmo, bhante, mallo saputto sabhariyo sapariso sāmacco bhagavato pāde sirasā vandatī'''ti. Atha kho āyasmā ānando etena upāyena paṭhameneva yāmena kosinārake malle bhagavantaṃ vandāpesi.

Subhaddaparibbājakavatthu

212. Tena kho pana samayena subhaddo nāma paribbājako kusinārāyaṃ paṭivasati. Assosi kho subhaddo paribbājako – ''ajja kira rattiyā pacchime yāme samaṇassa gotamassa parinibbānaṃ bhavissatī''ti. Atha kho subhaddassa paribbājakassa etadahosi – ''sutaṃ kho pana metaṃ paribbājakānaṃ vuḍḍhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – 'kadāci karahaci tathāgatā loke uppajjanti arahanto sammāsambuddhā'ti. Ajjeva rattiyā pacchime yāme samaṇassa gotamassa parinibbānaṃ bhavissati. Atthi ca me ayaṃ kaṅkhādhammo uppanno, evaṃ pasanno ahaṃ samaṇe gotame, 'pahoti me samaṇo gotamo tathā dhammaṃ desetuṃ, yathāhaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyya'''nti. Atha kho subhaddo paribbājako yena upavattanaṃ mallānaṃ sālavanaṃ, yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''sutaṃ metaṃ, bho ānanda, paribbājakānaṃ vuḍḍhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – 'kadāci karahaci tathāgatā loke uppajjanti arahanto sammāsambuddhā'ti. Ajjeva rattiyā pacchime yāme samaṇassa gotamassa parinibbānaṃ bhavissati. Atthi ca me ayaṃ kaṅkhādhammo uppanno – evaṃ pasanno ahaṃ samaṇe gotame 'pahoti me samaṇo gotamo tathā dhammaṃ desetuṃ, yathāhaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyya'nti. Sādhāhaṃ, bho ānanda, labheyyaṃ samaṇaṃ gotamaṃ dassanāyā''ti. Evaṃ vutte āyasmā ānando subhaddaṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, āvuso subhadda, mā tathāgataṃ viheṭhesi, kilanto bhagavā’’ti. Dutiyampi kho subhaddo paribbājako…pe… tatiyampi kho subhaddo paribbājako āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho ānanda, paribbājakānaṃ vuḍḍhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘kadāci karahaci tathāgatā loke uppajjanti arahanto sammāsambuddhā’ti. Ajjeva rattiyā pacchime yāme samaṇassa gotamassa parinibbānaṃ bhavissati. Atthi ca me ayaṃ kaṅkhādhammo uppanno – evaṃ pasanno ahaṃ samaṇe gotame, ‘pahoti me samaṇo gotamo tathā dhammaṃ desetuṃ, yathāhaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyya’nti. Sādhāhaṃ, bho ānanda, labheyyaṃ samaṇaṃ gotamaṃ dassanāyā’’ti. Tatiyampi kho āyasmā ānando subhaddaṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, āvuso subhadda, mā tathāgataṃ viheṭhesi, kilanto bhagavā’’ti.

213. Assosi kho bhagavā āyasmato ānandassa subhaddena paribbājakena saddhiṃ imaṃ kathāsallāpaṃ. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘alaṃ, ānanda, mā subhaddaṃ vāresi, labhataṃ, ānanda, subhaddo tathāgataṃ dassanāya. Yaṃ kiñci maṃ subhaddo pucchissati, sabbaṃ taṃ aññāpekkhova pucchissati, no vihesāpekkho. Yaṃ cassāhaṃ puṭṭho byākarissāmi, taṃ khippameva ājānissatī’’ti. Atha kho āyasmā ānando subhaddaṃ paribbājakaṃ etadavoca – ‘‘gacchāvuso subhadda, karoti te bhagavā okāsa’’nti. Atha kho subhaddo paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho subhaddo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yeme, bho gotama, samaṇabrāhmaṇā saṅghino gaṇino gaṇācariyā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā bahujanassa, seyyathidaṃ – pūraṇo kassapo, makkhali gosālo, ajito kesakambalo, pakudho kaccāyano, sañcayo belaṭṭhaputto, nigaṇṭho nāṭaputto, sabbete sakāya paṭiññāya abbhaññiṃsu, sabbeva na abbhaññiṃsu, udāhu ekacce abbhaññiṃsu, ekacce na abbhaññiṃsū’’ti? ‘‘Alaṃ, subhadda, tiṭṭhatetaṃ – ‘sabbete sakāya paṭiññāya abbhaññiṃsu, sabbeva na abbhaññiṃsu, udāhu ekacce abbhaññiṃsu, ekacce na abbhaññiṃsū’ti. Dhammaṃ te, subhadda, desessāmi; taṃ suṇāhi sādhukaṃ manasikarohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho subhaddo paribbājako bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

214. ‘‘Yasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati. Dutiyopi tattha samaṇo na upalabbhati. Tatiyopi tattha samaṇo na upalabbhati. Catutthopi tattha samaṇo na upalabbhati. Yasmiñca kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, samaṇopi tattha upalabbhati, dutiyopi tattha samaṇo upalabbhati, tatiyopi tattha samaṇo upalabbhati, catutthopi tattha samaṇo upalabbhati. Imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati, idheva, subhadda, samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehi [aññe (pī.)]. Ime ca [idheva (ka.)], subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assāti.

‘‘Ekūnatiṃso vayasā subhadda,
Yaṃ pabbajiṃ kiṃkusalānuesī;
Vassāni paññāsa samādhikāni,
Yato ahaṃ pabbajito subhadda.

Ñāyassa dhammassa padesavattī,
Ito bahiddhā samaṇopi natthi.

‘‘Dutiyopi samaṇo natthi. Tatiyopi samaṇo natthi. Catutthopi samaṇo natthi. Suññā parappavādā samaṇebhi aññehi. Ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’’ti.

215. Evaṃ vutte subhaddo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante. Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti, evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada''nti. ''Yo kho, subhadda, aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadaṃ, so cattāro māse parivasati. Catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti upasampādenti bhikkhubhāvāya. Api ca mettha puggalavemattatā viditā''ti. ''Sace, bhante, aññatitthiyapubbā imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhantā pabbajjaṃ ākaṅkhantā upasampadaṃ cattāro māse parivasanti, catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti upasampādenti bhikkhubhāvāya. Ahaṃ cattāri vassāni parivasissāmi, catunnaṃ vassānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājentu upasampādentu bhikkhubhāvāyā''ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''tenahānanda, subhaddaṃ pabbājehī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho subhaddo paribbājako āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''lābhā vo, āvuso ānanda; suladdhaṃ vo, āvuso ānanda, ye ettha satthu [satthārā (syā.)] sammukhā antevāsikābhisekena abhisittā''ti. Alattha kho subhaddo paribbājako bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā subhaddo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – 'yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti' tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā subhaddo arahataṃ ahosi. So bhagavato pacchimo sakkhisāvako ahosīti.

Pañcamo bhāṇavāro.

Tathāgatapacchimavācā

216. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''siyā kho panānanda, tumhākaṃ evamassa – 'atītasatthukaṃ pāvacanaṃ, natthi no satthā'ti. Na kho panetaṃ, ānanda, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā. Yathā kho panānanda, etarahi bhikkhū aññamaññaṃ āvusovādena samudācaranti, na kho mamaccayena evaṃ samudācaritabbaṃ. Theratarena, ānanda, bhikkhunā navakataro bhikkhu nāmena vā gottena vā āvusovādena vā samudācaritabbo. Navakatarena bhikkhunā therataro bhikkhu 'bhante'ti vā 'āyasmā'ti vā samudācaritabbo. Ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatu. Channassa, ānanda, bhikkhuno mamaccayena brahmadaṇḍo dātabbo''ti. ''Katamo pana, bhante, brahmadaṇḍo''ti? ''Channo, ānanda, bhikkhu yaṃ iccheyya, taṃ vadeyya. So bhikkhūhi neva vattabbo, na ovaditabbo, na anusāsitabbo''ti.

217. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''siyā kho pana, bhikkhave, ekabhikkhussāpi kaṅkhā vā vimati vā buddhe vā dhamme vā saṅghe vā magge vā paṭipadāya vā, pucchatha, bhikkhave, mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha – 'sammukhībhūto no satthā ahosi, na mayaṃ sakkhimhā bhagavantaṃ sammukhā paṭipucchitu''' nti. Evaṃ vutte te bhikkhū tuṇhī ahesuṃ. Dutiyampi kho bhagavā…pe… tatiyampi kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''siyā kho pana, bhikkhave, ekabhikkhussāpi kaṅkhā vā vimati vā buddhe vā dhamme vā saṅghe vā magge vā paṭipadāya vā, pucchatha, bhikkhave, mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha – 'sammukhībhūto no satthā ahosi, na mayaṃ sakkhimhā bhagavantaṃ sammukhā paṭipucchitu''' nti. Tatiyampi kho te bhikkhū tuṇhī ahesuṃ. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''siyā kho pana, bhikkhave, satthugāravenapi na puccheyyātha. Sahāyakopi, bhikkhave, sahāyakassa ārocetū''ti. Evaṃ vutte te bhikkhū tuṇhī ahesuṃ. Atha kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante, evaṃ pasanno ahaṃ, bhante, imasmiṃ bhikkhusaṅghe, 'natthi ekabhikkhussāpi kaṅkhā vā vimati vā buddhe vā dhamme vā saṅghe vā magge vā paṭipadāya vā'''ti. ''Pasādā kho tvaṃ, ānanda, vadesi, ñāṇameva hettha, ānanda, tathāgatassa. Natthi imasmiṃ bhikkhusaṅghe ekabhikkhussāpi kaṅkhā vā vimati vā buddhe vā dhamme vā saṅghe vā magge vā paṭipadāya vā. Imesañhi, ānanda, pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ yo pacchimako bhikkhu, so sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti.

218. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘handa dāni, bhikkhave, āmantayāmi vo, vayadhammā saṅkhārā appamādena sampādethā’’ti. Ayaṃ tathāgatassa pacchimā vācā.

Parinibbutakathā

219. Atha kho bhagavā paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajji, paṭhamajjhānā vuṭṭhahitvā dutiyaṃ jhānaṃ samāpajji, dutiyajjhānā vuṭṭhahitvā tatiyaṃ jhānaṃ samāpajji, tatiyajjhānā vuṭṭhahitvā catutthaṃ jhānaṃ samāpajji. Catutthajjhānā vuṭṭhahitvā ākāsānañcāyatanaṃ samāpajji, ākāsānañcāyatanasamāpattiyā vuṭṭhahitvā viññāṇañcāyatanaṃ samāpajji, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā vuṭṭhahitvā ākiñcaññāyatanaṃ samāpajji, ākiñcaññāyatanasamāpattiyā vuṭṭhahitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajji, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā vuṭṭhahitvā saññāvedayitanirodhaṃ samāpajji.

Atha kho āyasmā ānando āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘parinibbuto, bhante anuruddha, bhagavā’’ti. ‘‘Nāvuso ānanda, bhagavā parinibbuto, saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno’’ti.

Atha kho bhagavā saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajji, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā vuṭṭhahitvā ākiñcaññāyatanaṃ samāpajji, ākiñcaññāyatanasamāpattiyā vuṭṭhahitvā viññāṇañcāyatanaṃ samāpajji, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā vuṭṭhahitvā ākāsānañcāyatanaṃ samāpajji, ākāsānañcāyatanasamāpattiyā vuṭṭhahitvā catutthaṃ jhānaṃ samāpajji, catutthajjhānā vuṭṭhahitvā tatiyaṃ jhānaṃ samāpajji, tatiyajjhānā vuṭṭhahitvā dutiyaṃ jhānaṃ samāpajji, dutiyajjhānā vuṭṭhahitvā paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajji, paṭhamajjhānā vuṭṭhahitvā dutiyaṃ jhānaṃ samāpajji, dutiyajjhānā vuṭṭhahitvā tatiyaṃ jhānaṃ samāpajji, tatiyajjhānā vuṭṭhahitvā catutthaṃ jhānaṃ samāpajji, catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā bhagavā parinibbāyi.

220. Parinibbute bhagavati saha parinibbānā mahābhūmicālo ahosi bhiṃsanako salomahaṃso. Devadundubhiyo ca phaliṃsu. Parinibbute bhagavati saha parinibbānā brahmāsahampati imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussayaṃ;
Yattha etādiso satthā, loke appaṭipuggalo;
Tathāgato balappatto, sambuddho parinibbuto’’ti.

221. Parinibbute bhagavati saha parinibbānā sakko devānamindo imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho’’ti.

222. Parinibbute bhagavati saha parinibbānā āyasmā anuruddho imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Nāhu assāsapassāso, ṭhitacittassa tādino;
Anejo santimārabbha, yaṃ kālamakarī muni.

‘‘Asallīnena cittena, vedanaṃ ajjhavāsayi;
Pajjotasseva nibbānaṃ, vimokkho cetaso ahū’’ti.

223. Parinibbute bhagavati saha parinibbānā āyasmā ānando imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Tadāsi yaṃ bhiṃsanakaṃ, tadāsi lomahaṃsanaṃ;
Sabbākāravarūpete, sambuddhe parinibbute’’ti.

224. Parinibbute bhagavati ye te tattha bhikkhū avītarāgā appekacce bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti, āvaṭṭanti vivaṭṭanti, ‘‘atikhippaṃ bhagavā parinibbuto, atikhippaṃ sugato parinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahito’’ti. Ye pana te bhikkhū vītarāgā, te satā sampajānā adhivāsenti – ‘‘aniccā saṅkhārā, taṃ kutettha labbhā’’ti.

225. Atha kho āyasmā anuruddho bhikkhū āmantesi – ‘‘alaṃ, āvuso, mā socittha mā paridevittha. Nanu etaṃ, āvuso, bhagavatā paṭikacceva akkhātaṃ – ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo’. Taṃ kutettha, āvuso, labbhā. ‘Yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjī’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Devatā, āvuso, ujjhāyantī’’ti. ‘‘Kathaṃbhūtā pana, bhante, āyasmā anuruddho devatā manasi karotī’’ti [bhante anuruddha devatā manasi karontīti (syā. ka.)]?

‘‘Santāvuso ānanda, devatā ākāse pathavīsaññiniyo kese pakiriya kandanti, bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti – ‘atikhippaṃ bhagavā parinibbuto, atikhippaṃ sugato parinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahito’ti. Santāvuso ānanda, devatā pathaviyā pathavīsaññiniyo kese pakiriya kandanti, bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti – ‘atikhippaṃ bhagavā parinibbuto, atikhippaṃ sugato parinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahito’ti. Yā pana tā devatā vītarāgā, tā satā sampajānā adhivāsenti – ‘aniccā saṅkhārā, taṃ kutettha labbhā’ti. Atha kho āyasmā ca anuruddho āyasmā ca ānando taṃ rattāvasesaṃ dhammiyā kathāya vītināmesuṃ.

226. Atha kho āyasmā anuruddho āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘gacchāvuso ānanda, kusināraṃ pavisitvā kosinārakānaṃ mallānaṃ ārocehi – ‘parinibbuto, vāseṭṭhā, bhagavā, yassadāni kālaṃ maññathā’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando āyasmato anuruddhassa paṭissutvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya attadutiyo kusināraṃ pāvisi. Tena kho pana samayena kosinārakā mallā sandhāgāre sannipatitā honti teneva karaṇīyena. Atha kho āyasmā ānando yena kosinārakānaṃ mallānaṃ sandhāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kosinārakānaṃ mallānaṃ ārocesi – ‘parinibbuto, vāseṭṭhā, bhagavā, yassadāni kālaṃ maññathā’ti. Idamāyasmato ānandassa vacanaṃ sutvā mallā ca mallaputtā ca mallasuṇisā ca mallapajāpatiyo ca aghāvino dummanā cetodukkhasamappitā appekacce kese pakiriya kandanti, bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti – ‘‘atikhippaṃ bhagavā parinibbuto, atikhippaṃ sugato parinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahito’’ti.

Buddhasarīrapūjā

227. Atha kho kosinārakā mallā purise āṇāpesuṃ – ‘‘tena hi, bhaṇe, kusinārāyaṃ gandhamālañca sabbañca tāḷāvacaraṃ sannipātethā’’ti. Atha kho kosinārakā mallā gandhamālañca sabbañca tāḷāvacaraṃ pañca ca dussayugasatāni ādāya yena upavattanaṃ mallānaṃ sālavanaṃ, yena bhagavato sarīraṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavato sarīraṃ naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkarontā garuṃ karontā mānentā pūjentā celavitānāni karontā maṇḍalamāḷe paṭiyādentā ekadivasaṃ vītināmesuṃ.

Atha kho kosinārakānaṃ mallānaṃ etadahosi – ‘‘ativikālo kho ajja bhagavato sarīraṃ jhāpetuṃ, sve dāni mayaṃ bhagavato sarīraṃ jhāpessāmā’’ti. Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīraṃ naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkarontā garuṃ karontā mānentā pūjentā celavitānāni karontā maṇḍalamāḷe paṭiyādentā dutiyampi divasaṃ vītināmesuṃ, tatiyampi divasaṃ vītināmesuṃ, catutthampi divasaṃ vītināmesuṃ, pañcamampi divasaṃ vītināmesuṃ, chaṭṭhampi divasaṃ vītināmesuṃ.

Atha kho sattamaṃ divasaṃ kosinārakānaṃ mallānaṃ etadahosi – ‘‘mayaṃ bhagavato sarīraṃ naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkarontā garuṃ karontā mānentā pūjentā dakkhiṇena dakkhiṇaṃ nagarassa haritvā bāhirena bāhiraṃ dakkhiṇato nagarassa bhagavato sarīraṃ jhāpessāmā’’ti.

228. Tena kho pana samayena aṭṭha mallapāmokkhā sīsaṃnhātā ahatāni vatthāni nivatthā ‘‘mayaṃ bhagavato sarīraṃ uccāressāmā’’ti na sakkonti uccāretuṃ. Atha kho kosinārakā mallā āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocuṃ – ‘‘ko nu kho, bhante anuruddha, hetu ko paccayo, yenime aṭṭha mallapāmokkhā sīsaṃnhātā ahatāni vatthāni nivatthā ‘mayaṃ bhagavato sarīraṃ uccāressāmā’ti na sakkonti uccāretu’’nti? ‘‘Aññathā kho, vāseṭṭhā, tumhākaṃ adhippāyo, aññathā devatānaṃ adhippāyo’’ti. ‘‘Kathaṃ pana, bhante, devatānaṃ adhippāyo’’ti? ‘‘Tumhākaṃ kho, vāseṭṭhā, adhippāyo – ‘mayaṃ bhagavato sarīraṃ naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkarontā garuṃ karontā mānentā pūjentā dakkhiṇena dakkhiṇaṃ nagarassa haritvā bāhirena bāhiraṃ dakkhiṇato nagarassa bhagavato sarīraṃ jhāpessāmā’ti; devatānaṃ kho, vāseṭṭhā, adhippāyo – ‘mayaṃ bhagavato sarīraṃ dibbehi naccehi gītehi vāditehi gandhehi sakkarontā garuṃ karontā mānentā pūjentā uttarena uttaraṃ nagarassa haritvā uttarena dvārena nagaraṃ pavesetvā majjhena majjhaṃ nagarassa haritvā puratthimena dvārena nikkhamitvā puratthimato nagarassa makuṭabandhanaṃ nāma mallānaṃ cetiyaṃ ettha bhagavato sarīraṃ jhāpessāmā’ti. ‘‘Yathā, bhante, devatānaṃ adhippāyo, tathā hotū’’ti.

229. Tena kho pana samayena kusinārā yāva sandhisamalasaṃkaṭīrā jaṇṇumattena odhinā mandāravapupphehi santhatā [saṇṭhitā (syā.)] hoti. Atha kho devatā ca kosinārakā ca mallā bhagavato sarīraṃ dibbehi ca mānusakehi ca naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkarontā garuṃ karontā mānentā pūjentā uttarena uttaraṃ nagarassa haritvā uttarena dvārena nagaraṃ pavesetvā majjhena majjhaṃ nagarassa haritvā puratthimena dvārena nikkhamitvā puratthimato nagarassa makuṭabandhanaṃ nāma mallānaṃ cetiyaṃ ettha ca bhagavato sarīraṃ nikkhipiṃsu.

230. Atha kho kosinārakā mallā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocuṃ – ‘‘kathaṃ mayaṃ, bhante ānanda, tathāgatassa sarīre paṭipajjāmā’’ti? ‘‘Yathā kho, vāseṭṭhā, rañño cakkavattissa sarīre paṭipajjanti, evaṃ tathāgatassa sarīre paṭipajjitabba’’nti. ‘‘Kathaṃ pana, bhante ānanda, rañño cakkavattissa sarīre paṭipajjantī’’ti? ‘‘Rañño, vāseṭṭhā, cakkavattissa sarīraṃ ahatena vatthena veṭhenti, ahatena vatthena veṭhetvā vihatena kappāsena veṭhenti, vihatena kappāsena veṭhetvā ahatena vatthena veṭhenti. Etena upāyena pañcahi yugasatehi rañño cakkavattissa sarīraṃ veṭhetvā āyasāya teladoṇiyā pakkhipitvā aññissā āyasāya doṇiyā paṭikujjitvā sabbagandhānaṃ citakaṃ karitvā rañño cakkavattissa sarīraṃ jhāpenti. Cātumahāpathe rañño cakkavattissa thūpaṃ karonti. Evaṃ kho, vāseṭṭhā, rañño cakkavattissa sarīre paṭipajjanti. Yathā kho, vāseṭṭhā, rañño cakkavattissa sarīre paṭipajjanti, evaṃ tathāgatassa sarīre paṭipajjitabbaṃ. Cātumahāpathe tathāgatassa thūpo kātabbo. Tattha ye mālaṃ vā gandhaṃ vā cuṇṇakaṃ vā āropessanti vā abhivādessanti vā cittaṃ vā pasādessanti, tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Atha kho kosinārakā mallā purise āṇāpesuṃ – ‘‘tena hi, bhaṇe, mallānaṃ vihataṃ kappāsaṃ sannipātethā’’ti.

Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīraṃ ahatena vatthena veṭhetvā vihatena kappāsena veṭhesuṃ, vihatena kappāsena veṭhetvā ahatena vatthena veṭhesuṃ. Etena upāyena pañcahi yugasatehi bhagavato sarīraṃ veṭhetvā āyasāya teladoṇiyā pakkhipitvā aññissā āyasāya doṇiyā paṭikujjitvā sabbagandhānaṃ citakaṃ karitvā bhagavato sarīraṃ citakaṃ āropesuṃ.

Mahākassapattheravatthu

231. Tena kho pana samayena āyasmā mahākassapo pāvāya kusināraṃ addhānamaggappaṭippanno hoti mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Atha kho āyasmā mahākassapo maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Tena kho pana samayena aññataro ājīvako kusinārāya mandāravapupphaṃ gahetvā pāvaṃ addhānamaggappaṭippanno hoti. Addasā kho āyasmā mahākassapo taṃ ājīvakaṃ dūratova āgacchantaṃ, disvā taṃ ājīvakaṃ etadavoca – ‘‘apāvuso, amhākaṃ satthāraṃ jānāsī’’ti? ‘‘Āmāvuso, jānāmi, ajja sattāhaparinibbuto samaṇo gotamo. Tato me idaṃ mandāravapupphaṃ gahita’’nti. Tattha ye te bhikkhū avītarāgā appekacce bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti – ‘‘atikhippaṃ bhagavā parinibbuto, atikhippaṃ sugato parinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahito’’ti. Ye pana te bhikkhū vītarāgā, te satā sampajānā adhivāsenti – ‘‘aniccā saṅkhārā, taṃ kutettha labbhā’’ti.

232. Tena kho pana samayena subhaddo nāma vuddhapabbajito tassaṃ parisāyaṃ nisinno hoti. Atha kho subhaddo vuddhapabbajito te bhikkhū etadavoca – ‘‘alaṃ, āvuso, mā socittha, mā paridevittha, sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇena. Upaddutā ca homa – ‘idaṃ vo kappati, idaṃ vo na kappatī’ti. Idāni pana mayaṃ yaṃ icchissāma, taṃ karissāma, yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā’’ti. Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū āmantesi – ‘‘alaṃ, āvuso, mā socittha, mā paridevittha. Nanu etaṃ, āvuso, bhagavatā paṭikacceva akkhātaṃ – ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo’. Taṃ kutettha, āvuso, labbhā. ‘Yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjī’ti, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti.

233. Tena kho pana samayena cattāro mallapāmokkhā sīsaṃnhātā ahatāni vatthāni nivatthā – ‘‘mayaṃ bhagavato citakaṃ āḷimpessāmā’’ti na sakkonti āḷimpetuṃ. Atha kho kosinārakā mallā āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocuṃ – ‘‘ko nu kho, bhante anuruddha, hetu ko paccayo, yenime cattāro mallapāmokkhā sīsaṃnhātā ahatāni vatthāni nivatthā – ‘mayaṃ bhagavato citakaṃ āḷimpessāmā’ti na sakkonti āḷimpetu’’nti? ‘‘Aññathā kho, vāseṭṭhā, devatānaṃ adhippāyo’’ti. ‘‘Kathaṃ pana, bhante, devatānaṃ adhippāyo’’ti? ‘‘Devatānaṃ kho, vāseṭṭhā, adhippāyo – ‘ayaṃ āyasmā mahākassapo pāvāya kusināraṃ addhānamaggappaṭippanno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Na tāva bhagavato citako pajjalissati, yāvāyasmā mahākassapo bhagavato pāde sirasā na vandissatī’’’ti. ‘‘Yathā, bhante, devatānaṃ adhippāyo, tathā hotū’’ti.

234. Atha kho āyasmā mahākassapo yena kusinārā makuṭabandhanaṃ nāma mallānaṃ cetiyaṃ, yena bhagavato citako tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā añjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā bhagavato pāde sirasā vandi. Tānipi kho pañcabhikkhusatāni ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā añjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā bhagavato pāde sirasā vandiṃsu. Vandite ca panāyasmatā mahākassapena tehi ca pañcahi bhikkhusatehi sayameva bhagavato citako pajjali.

235. Jhāyamānassa kho pana bhagavato sarīrassa yaṃ ahosi chavīti vā cammanti vā maṃsanti vā nhārūti vā lasikāti vā, tassa neva chārikā paññāyittha, na masi; sarīrāneva avasissiṃsu. Seyyathāpi nāma sappissa vā telassa vā jhāyamānassa neva chārikā paññāyati, na masi; evameva bhagavato sarīrassa jhāyamānassa yaṃ ahosi chavīti vā cammanti vā maṃsanti vā nhārūti vā lasikāti vā, tassa neva chārikā paññāyittha, na masi; sarīrāneva avasissiṃsu. Tesañca pañcannaṃ dussayugasatānaṃ dveva dussāni na ḍayhiṃsu yañca sabbaabbhantarimaṃ yañca bāhiraṃ. Daḍḍhe ca kho pana bhagavato sarīre antalikkhā udakadhārā pātubhavitvā bhagavato citakaṃ nibbāpesi. Udakasālatopi [udakaṃ sālatopi (sī. syā. kaṃ.)] abbhunnamitvā bhagavato citakaṃ nibbāpesi. Kosinārakāpi mallā sabbagandhodakena bhagavato citakaṃ nibbāpesuṃ. Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāhaṃ sandhāgāre sattipañjaraṃ karitvā dhanupākāraṃ parikkhipāpetvā [parikkhipitvā (syā.)] naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkariṃsu garuṃ kariṃsu mānesuṃ pūjesuṃ.

Sarīradhātuvibhājanaṃ

236. Assosi kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto – ‘‘bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbuto’’ti. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto kosinārakānaṃ mallānaṃ dūtaṃ pāhesi – ‘‘bhagavāpi khattiyo ahampi khattiyo, ahampi arahāmi bhagavato sarīrānaṃ bhāgaṃ, ahampi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca karissāmī’’ti.

Assosuṃ kho vesālikā licchavī – ‘‘bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbuto’’ti. Atha kho vesālikā licchavī kosinārakānaṃ mallānaṃ dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘bhagavāpi khattiyo mayampi khattiyā, mayampi arahāma bhagavato sarīrānaṃ bhāgaṃ, mayampi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca karissāmā’’ti.

Assosuṃ kho kapilavatthuvāsī sakyā – ‘‘bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbuto’’ti. Atha kho kapilavatthuvāsī sakyā kosinārakānaṃ mallānaṃ dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘bhagavā amhākaṃ ñātiseṭṭho, mayampi arahāma bhagavato sarīrānaṃ bhāgaṃ, mayampi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca karissāmā’’ti.

Assosuṃ kho allakappakā bulayo [thūlayo (syā.)] – ‘‘bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbuto’’ti. Atha kho allakappakā bulayo kosinārakānaṃ mallānaṃ dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘bhagavāpi khattiyo mayampi khattiyā, mayampi arahāma bhagavato sarīrānaṃ bhāgaṃ, mayampi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca karissāmā’’ti.

Assosuṃ kho rāmagāmakā koḷiyā – ‘‘bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbuto’’ti. Atha kho rāmagāmakā koḷiyā kosinārakānaṃ mallānaṃ dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘bhagavāpi khattiyo mayampi khattiyā, mayampi arahāma bhagavato sarīrānaṃ bhāgaṃ, mayampi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca karissāmā’’ti.

Assosi kho veṭṭhadīpako brāhmaṇo – ‘‘bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbuto’’ti. Atha kho veṭṭhadīpako brāhmaṇo kosinārakānaṃ mallānaṃ dūtaṃ pāhesi – ‘‘bhagavāpi khattiyo ahaṃ pismi brāhmaṇo, ahampi arahāmi bhagavato sarīrānaṃ bhāgaṃ, ahampi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca karissāmī’’ti.

Assosuṃ kho pāveyyakā mallā – ‘‘bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbuto’’ti. Atha kho pāveyyakā mallā kosinārakānaṃ mallānaṃ dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘bhagavāpi khattiyo mayampi khattiyā, mayampi arahāma bhagavato sarīrānaṃ bhāgaṃ, mayampi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca karissāmā’’ti.

Evaṃ vutte kosinārakā mallā te saṅghe gaṇe etadavocuṃ – ‘‘bhagavā amhākaṃ gāmakkhette parinibbuto, na mayaṃ dassāma bhagavato sarīrānaṃ bhāga’’nti.

237. Evaṃ vutte doṇo brāhmaṇo te saṅghe gaṇe etadavoca –

‘‘Suṇantu bhonto mama ekavācaṃ,
Amhāka [chandānurakkhaṇatthaṃ niggahītalopo]; Buddho ahu khantivādo;
Na hi sādhu yaṃ uttamapuggalassa,
Sarīrabhāge siyā sampahāro.

Sabbeva bhonto sahitā samaggā,
Sammodamānā karomaṭṭhabhāge;
Vitthārikā hontu disāsu thūpā,
Bahū janā cakkhumato pasannā’’ti.

238. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, tvaññeva bhagavato sarīrāni aṭṭhadhā samaṃ savibhattaṃ vibhajāhī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho doṇo brāhmaṇo tesaṃ saṅghānaṃ gaṇānaṃ paṭissutvā bhagavato sarīrāni aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhajitvā te saṅghe gaṇe etadavoca – ‘‘imaṃ me bhonto tumbaṃ dadantu ahampi tumbassa thūpañca mahañca karissāmī’’ti. Adaṃsu kho te doṇassa brāhmaṇassa tumbaṃ.

Assosuṃ kho pippalivaniyā [pipphalivaniyā (syā.)] moriyā – ‘‘bhagavā kira kusinārāyaṃ parinibbuto’’ti. Atha kho pippalivaniyā moriyā kosinārakānaṃ mallānaṃ dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘bhagavāpi khattiyo mayampi khattiyā, mayampi arahāma bhagavato sarīrānaṃ bhāgaṃ, mayampi bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca karissāmā’’ti. ‘‘Natthi bhagavato sarīrānaṃ bhāgo, vibhattāni bhagavato sarīrāni. Ito aṅgāraṃ harathā’’ti. Te tato aṅgāraṃ hariṃsu [āhariṃsu (syā. ka.)].

Dhātuthūpapūjā

239. Atha kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto rājagahe bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akāsi. Vesālikāpi licchavī vesāliyaṃ bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akaṃsu. Kapilavatthuvāsīpi sakyā kapilavatthusmiṃ bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akaṃsu. Allakappakāpi bulayo allakappe bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akaṃsu. Rāmagāmakāpi koḷiyā rāmagāme bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akaṃsu. Veṭṭhadīpakopi brāhmaṇo veṭṭhadīpe bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akāsi. Pāveyyakāpi mallā pāvāyaṃ bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akaṃsu. Kosinārakāpi mallā kusinārāyaṃ bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akaṃsu. Doṇopi brāhmaṇo tumbassa thūpañca mahañca akāsi. Pippalivaniyāpi moriyā pippalivane aṅgārānaṃ thūpañca mahañca akaṃsu. Iti aṭṭha sarīrathūpā navamo tumbathūpo dasamo aṅgārathūpo. Evametaṃ bhūtapubbanti.

240. Aṭṭhadoṇaṃ cakkhumato sarīraṃ, sattadoṇaṃ jambudīpe mahenti.

Ekañca doṇaṃ purisavaruttamassa, rāmagāme nāgarājā maheti.

Ekāhi dāṭhā tidivehi pūjitā, ekā pana gandhārapure mahīyati;
Kāliṅgarañño vijite punekaṃ, ekaṃ pana nāgarājā maheti.

Tasseva tejena ayaṃ vasundharā,
Āyāgaseṭṭhehi mahī alaṅkatā;
Evaṃ imaṃ cakkhumato sarīraṃ,
Susakkataṃ sakkatasakkatehi.

Devindanāgindanarindapūjito,
Manussindaseṭṭhehi tatheva pūjito;
Taṃ vandatha [taṃ taṃ vandatha (syā.)] pañjalikā labhitvā,
Buddho have kappasatehi dullabhoti.

Cattālīsa samā dantā, kesā lomā ca sabbaso;
Devā hariṃsu ekekaṃ, cakkavāḷaparamparāti.

Mahāparinibbānasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Mahāsudassanasuttaṃ

241. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kusinārāyaṃ viharati upavattane mallānaṃ sālavane antarena yamakasālānaṃ parinibbānasamaye. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mā, bhante, bhagavā imasmiṃ khuddakanagarake ujjaṅgalanagarake sākhānagarake parinibbāyi. Santi, bhante, aññāni mahānagarāni. Seyyathidaṃ – campā, rājagahaṃ, sāvatthi, sāketaṃ, kosambī, bārāṇasī; ettha bhagavā parinibbāyatu. Ettha bahū khattiyamahāsālā brāhmaṇamahāsālā gahapatimahāsālā tathāgate abhippasannā, te tathāgatassa sarīrapūjaṃ karissantī’’ti.

242. ‘‘Mā hevaṃ, ānanda, avaca; mā hevaṃ, ānanda, avaca – khuddakanagarakaṃ ujjaṅgalanagarakaṃ sākhānagaraka’’nti.

Kusāvatīrājadhānī

‘‘Bhūtapubbaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano nāma ahosi khattiyo muddhāvasitto [khattiyo muddhābhisitto (ka.), cakkavattīdhammiko dhammarājā (mahāparinibbānasutta)] cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa ayaṃ kusinārā kusāvatī nāma rājadhānī ahosi. Puratthimena ca pacchimena ca dvādasayojanāni āyāmena, uttarena ca dakkhiṇena ca sattayojanāni vitthārena. Kusāvatī, ānanda, rājadhānī iddhā ceva ahosi phītā ca bahujanā ca ākiṇṇamanussā ca subhikkhā ca. Seyyathāpi, ānanda, devānaṃ āḷakamandā nāma rājadhānī iddhā ceva hoti phītā ca [iddhā ceva ahosi phītā ca (syā.)] bahujanā ca ākiṇṇayakkhā ca subhikkhā ca; evameva kho, ānanda, kusāvatī rājadhānī iddhā ceva ahosi phītā ca bahujanā ca ākiṇṇamanussā ca subhikkhā ca. Kusāvatī, ānanda, rājadhānī dasahi saddehi avivittā ahosi divā ceva rattiñca, seyyathidaṃ – hatthisaddena assasaddena rathasaddena bherisaddena mudiṅgasaddena vīṇāsaddena gītasaddena saṅkhasaddena sammasaddena pāṇitāḷasaddena ‘asnātha pivatha khādathā’ti dasamena saddena.

‘‘Kusāvatī, ānanda, rājadhānī sattahi pākārehi parikkhittā ahosi. Eko pākāro sovaṇṇamayo, eko rūpiyamayo, eko veḷuriyamayo, eko phalikamayo, eko lohitaṅkamayo [lohitaṅgamayo (ka.), lohitakamayo (byākaraṇesu)], eko masāragallamayo, eko sabbaratanamayo. Kusāvatiyā, ānanda, rājadhāniyā catunnaṃ vaṇṇānaṃ dvārāni ahesuṃ. Ekaṃ dvāraṃ sovaṇṇamayaṃ, ekaṃ rūpiyamayaṃ, ekaṃ veḷuriyamayaṃ, ekaṃ phalikamayaṃ. Ekekasmiṃ dvāre satta satta esikā nikhātā ahesuṃ tiporisaṅgā tiporisanikhātā dvādasaporisā ubbedhena. Ekā esikā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā, ekā lohitaṅkamayā, ekā masāragallamayā, ekā sabbaratanamayā. Kusāvatī, ānanda, rājadhānī sattahi tālapantīhi parikkhittā ahosi. Ekā tālapanti sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā, ekā lohitaṅkamayā, ekā masāragallamayā, ekā sabbaratanamayā. Sovaṇṇamayassa tālassa sovaṇṇamayo khandho ahosi, rūpiyamayāni pattāni ca phalāni ca. Rūpiyamayassa tālassa rūpiyamayo khandho ahosi, sovaṇṇamayāni pattāni ca phalāni ca. Veḷuriyamayassa tālassa veḷuriyamayo khandho ahosi, phalikamayāni pattāni ca phalāni ca. Phalikamayassa tālassa phalikamayo khandho ahosi, veḷuriyamayāni pattāni ca phalāni ca. Lohitaṅkamayassa tālassa lohitaṅkamayo khandho ahosi, masāragallamayāni pattāni ca phalāni ca. Masāragallamayassa tālassa masāragallamayo khandho ahosi, lohitaṅkamayāni pattāni ca phalāni ca. Sabbaratanamayassa tālassa sabbaratanamayo khandho ahosi, sabbaratanamayāni pattāni ca phalāni ca. Tāsaṃ kho panānanda, tālapantīnaṃ vāteritānaṃ saddo ahosi vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo [kamanīyo (sī. syā. pī.)] ca madanīyo ca. Seyyathāpi, ānanda, pañcaṅgikassa tūriyassa suvinītassa suppaṭitāḷitassa sukusalehi samannāhatassa saddo hoti vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo ca madanīyo ca, evameva kho, ānanda, tāsaṃ tālapantīnaṃ vāteritānaṃ saddo ahosi vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo ca madanīyo ca. Ye kho panānanda, tena samayena kusāvatiyā rājadhāniyā dhuttā ahesuṃ soṇḍā pipāsā, te tāsaṃ tālapantīnaṃ vāteritānaṃ saddena paricāresuṃ.

Cakkaratanaṃ

243. ‘‘Rājā, ānanda, mahāsudassano sattahi ratanehi samannāgato ahosi catūhi ca iddhīhi. Katamehi sattahi? Idhānanda, rañño mahāsudassanassa tadahuposathe pannarase sīsaṃnhātassa uposathikassa uparipāsādavaragatassa dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosi sahassāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūraṃ. Disvā rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘sutaṃ kho panetaṃ – ‘‘yassa rañño khattiyassa muddhāvasittassa tadahuposathe pannarase sīsaṃnhātassa uposathikassa uparipāsādavaragatassa dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati sahassāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūraṃ, so hoti rājā cakkavattī’’ti. Assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattī’ti.

244. ‘‘Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vāmena hatthena suvaṇṇabhiṅkāraṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena cakkaratanaṃ abbhukkiri – ‘pavattatu bhavaṃ cakkaratanaṃ, abhivijinātu bhavaṃ cakkaratana’nti. Atha kho taṃ, ānanda, cakkaratanaṃ puratthimaṃ disaṃ pavatti [pavattati (syā. ka.)], anvadeva [anudeva (syā.)] rājā mahāsudassano saddhiṃ caturaṅginiyā senāya, yasmiṃ kho panānanda, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāsi, tattha rājā mahāsudassano vāsaṃ upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Ye kho panānanda, puratthimāya disāya paṭirājāno, te rājānaṃ mahāsudassanaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘ehi kho mahārāja, svāgataṃ te mahārāja, sakaṃ te mahārāja, anusāsa mahārājā'ti. Rājā mahāsudassano evamāha – 'pāṇo na hantabbo, adinnaṃ na ādātabbaṃ, kāmesu micchā na caritabbā, musā na bhaṇitabbā, majjaṃ na pātabbaṃ, yathābhuttañca bhuñjathā'ti. Ye kho panānanda, puratthimāya disāya paṭirājāno, te rañño mahāsudassanassa anuyantā ahesuṃ. Atha kho taṃ, ānanda, cakkaratanaṃ puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā dakkhiṇaṃ disaṃ pavatti…pe… dakkhiṇaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā pacchimaṃ disaṃ pavatti…pe… pacchimaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā uttaraṃ disaṃ pavatti, anvadeva rājā mahāsudassano saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Yasmiṃ kho panānanda, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāsi, tattha rājā mahāsudassano vāsaṃ upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Ye kho panānanda, uttarāya disāya paṭirājāno, te rājānaṃ mahāsudassanaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – 'ehi kho mahārāja, svāgataṃ te mahārāja, sakaṃ te mahārāja, anusāsa mahārājā'ti. Rājā mahāsudassano evamāha – 'pāṇo na hantabbo, adinnaṃ na ādātabbaṃ, kāmesu micchā na caritabbā, musā na bhaṇitabbā, majjaṃ na pātabbaṃ, yathābhuttañca bhuñjathā'ti. Ye kho panānanda, uttarāya disāya paṭirājāno, te rañño mahāsudassanassa anuyantā ahesuṃ.

245. ''Atha kho taṃ, ānanda, cakkaratanaṃ samuddapariyantaṃ pathaviṃ abhivijinitvā kusāvatiṃ rājadhāniṃ paccāgantvā rañño mahāsudassanassa antepuradvāre atthakaraṇapamukhe akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsi rañño mahāsudassanassa antepuraṃ upasobhayamānaṃ. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa evarūpaṃ cakkaratanaṃ pāturahosi.

Hatthiratanaṃ

246. ''Puna caparaṃ, ānanda, rañño mahāsudassanassa hatthiratanaṃ pāturahosi sabbaseto sattappatiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo uposatho nāma nāgarājā. Taṃ disvā rañño mahāsudassanassa cittaṃ pasīdi – 'bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā'ti. Atha kho taṃ, ānanda, hatthiratanaṃ – seyyathāpi nāma gandhahatthājāniyo dīgharattaṃ suparidanto, evameva damathaṃ upagacchi. Bhūtapubbaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano tameva hatthiratanaṃ vīmaṃsamāno pubbaṇhasamayaṃ abhiruhitvā samuddapariyantaṃ pathaviṃ anuyāyitvā kusāvatiṃ rājadhāniṃ paccāgantvā pātarāsamakāsi. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa evarūpaṃ hatthiratanaṃ pāturahosi.

Assaratanaṃ

247. ''Puna caparaṃ, ānanda, rañño mahāsudassanassa assaratanaṃ pāturahosi sabbaseto kāḷasīso muñjakeso iddhimā vehāsaṅgamo valāhako nāma assarājā. Taṃ disvā rañño mahāsudassanassa cittaṃ pasīdi – 'bhaddakaṃ vata bho assayānaṃ sace damathaṃ upeyyā'ti. Atha kho taṃ, ānanda, assaratanaṃ seyyathāpi nāma bhaddo assājāniyo dīgharattaṃ suparidanto, evameva damathaṃ upagacchi. Bhūtapubbaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano tameva assaratanaṃ vīmaṃsamāno pubbaṇhasamayaṃ abhiruhitvā samuddapariyantaṃ pathaviṃ anuyāyitvā kusāvatiṃ rājadhāniṃ paccāgantvā pātarāsamakāsi. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa evarūpaṃ assaratanaṃ pāturahosi.

Maṇiratanaṃ

248. ''Puna caparaṃ, ānanda, rañño mahāsudassanassa maṇiratanaṃ pāturahosi. So ahosi maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno anāvilo sabbākārasampanno. Tassa kho panānanda, maṇiratanassa ābhā samantā yojanaṃ phuṭā ahosi. Bhūtapubbaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano tameva maṇiratanaṃ vīmaṃsamāno caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā maṇiṃ dhajaggaṃ āropetvā rattandhakāratimisāya pāyāsi. Ye kho panānanda, samantā gāmā ahesuṃ, te tenobhāsena kammante payojesuṃ divāti maññamānā. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa evarūpaṃ maṇiratanaṃ pāturahosi.

Itthiratanaṃ

249. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, rañño mahāsudassanassa itthiratanaṃ pāturahosi abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷikā nāccodātā atikkantā mānusivaṇṇaṃ [mānussivaṇṇaṃ (syā.)] appattā dibbavaṇṇaṃ. Tassa kho panānanda, itthiratanassa evarūpo kāyasamphasso hoti, seyyathāpi nāma tūlapicuno vā kappāsapicuno vā. Tassa kho panānanda, itthiratanassa sīte uṇhāni gattāni honti, uṇhe sītāni. Tassa kho panānanda, itthiratanassa kāyato candanagandho vāyati, mukhato uppalagandho. Taṃ kho panānanda, itthiratanaṃ rañño mahāsudassanassa pubbuṭṭhāyinī ahosi pacchānipātinī kiṅkārapaṭissāvinī manāpacārinī piyavādinī. Taṃ kho panānanda, itthiratanaṃ rājānaṃ mahāsudassanaṃ manasāpi no aticari [aticarī (ka.), aticārī (sī. syā. pī.)], kuto pana kāyena. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa evarūpaṃ itthiratanaṃ pāturahosi.

Gahapatiratanaṃ

250. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, rañño mahāsudassanassa gahapatiratanaṃ pāturahosi. Tassa kammavipākajaṃ dibbacakkhu pāturahosi yena nidhiṃ passati sassāmikampi assāmikampi. So rājānaṃ mahāsudassanaṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘appossukko tvaṃ, deva, hohi, ahaṃ te dhanena dhanakaraṇīyaṃ karissāmī’ti. Bhūtapubbaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano tameva gahapatiratanaṃ vīmaṃsamāno nāvaṃ abhiruhitvā majjhe gaṅgāya nadiyā sotaṃ ogāhitvā gahapatiratanaṃ etadavoca – ‘attho me, gahapati, hiraññasuvaṇṇenā’ti. ‘Tena hi, mahārāja, ekaṃ tīraṃ nāvā upetū’ti. ‘Idheva me, gahapati, attho hiraññasuvaṇṇenā’ti. Atha kho taṃ, ānanda, gahapatiratanaṃ ubhohi hatthehi udakaṃ omasitvā pūraṃ hiraññasuvaṇṇassa kumbhiṃ uddharitvā rājānaṃ mahāsudassanaṃ etadavoca – ‘alamettāvatā mahārāja, katamettāvatā mahārāja, pūjitamettāvatā mahārājā’ti? Rājā mahāsudassano evamāha – ‘alamettāvatā gahapati, katamettāvatā gahapati, pūjitamettāvatā gahapatī’ti. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa evarūpaṃ gahapatiratanaṃ pāturahosi.

Pariṇāyakaratanaṃ

251. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, rañño mahāsudassanassa pariṇāyakaratanaṃ pāturahosi paṇḍito viyatto medhāvī paṭibalo rājānaṃ mahāsudassanaṃ upayāpetabbaṃ upayāpetuṃ, apayāpetabbaṃ apayāpetuṃ, ṭhapetabbaṃ ṭhapetuṃ. So rājānaṃ mahāsudassanaṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘appossukko tvaṃ, deva, hohi, ahamanusāsissāmī’ti. Rañño, ānanda, mahāsudassanassa evarūpaṃ pariṇāyakaratanaṃ pāturahosi.

‘‘Rājā, ānanda, mahāsudassano imehi sattahi ratanehi samannāgato ahosi.

Catuiddhisamannāgato

252. ‘‘Rājā, ānanda, mahāsudassano catūhi iddhīhi samannāgato ahosi. Katamāhi catūhi iddhīhi? Idhānanda, rājā mahāsudassano abhirūpo ahosi dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato ativiya aññehi manussehi. Rājā, ānanda, mahāsudassano imāya paṭhamāya iddhiyā samannāgato ahosi.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano dīghāyuko ahosi ciraṭṭhitiko ativiya aññehi manussehi. Rājā, ānanda, mahāsudassano imāya dutiyāya iddhiyā samannāgato ahosi.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano appābādho ahosi appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya ativiya aññehi manussehi. Rājā, ānanda, mahāsudassano imāya tatiyāya iddhiyā samannāgato ahosi.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano brāhmaṇagahapatikānaṃ piyo ahosi manāpo. Seyyathāpi, ānanda, pitā puttānaṃ piyo hoti manāpo, evameva kho, ānanda, rājā mahāsudassano brāhmaṇagahapatikānaṃ piyo ahosi manāpo. Raññopi, ānanda, mahāsudassanassa brāhmaṇagahapatikā piyā ahesuṃ manāpā. Seyyathāpi, ānanda, pitu puttā piyā honti manāpā, evameva kho, ānanda, raññopi mahāsudassanassa brāhmaṇagahapatikā piyā ahesuṃ manāpā.

‘‘Bhūtapubbaṃ, ānanda, rājā mahāsudassano caturaṅginiyā senāya uyyānabhūmiṃ niyyāsi. Atha kho, ānanda, brāhmaṇagahapatikā rājānaṃ mahāsudassanaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘ataramāno, deva, yāhi, yathā taṃ mayaṃ cirataraṃ passeyyāmā’ti. Rājāpi, ānanda, mahāsudassano sārathiṃ āmantesi – ‘ataramāno, sārathi, rathaṃ pesehi, yathā ahaṃ brāhmaṇagahapatike cirataraṃ passeyya’nti. Rājā, ānanda, mahāsudassano imāya catutthiyā [catutthāya (syā.)] iddhiyā samannāgato ahosi. Rājā, ānanda, mahāsudassano imāhi catūhi iddhīhi samannāgato ahosi.

Dhammapāsādapokkharaṇī

253. ‘‘Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ imāsu tālantarikāsu dhanusate dhanusate pokkharaṇiyo māpeyya’nti.

‘‘Māpesi kho, ānanda, rājā mahāsudassano tāsu tālantarikāsu dhanusate dhanusate pokkharaṇiyo. Tā kho panānanda, pokkharaṇiyo catunnaṃ vaṇṇānaṃ iṭṭhakāhi citā ahesuṃ – ekā iṭṭhakā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā.

‘‘Tāsu kho panānanda, pokkharaṇīsu cattāri cattāri sopānāni ahesuṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ, ekaṃ sopānaṃ sovaṇṇamayaṃ ekaṃ rūpiyamayaṃ ekaṃ veḷuriyamayaṃ ekaṃ phalikamayaṃ. Sovaṇṇamayassa sopānassa sovaṇṇamayā thambhā ahesuṃ, rūpiyamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Rūpiyamayassa sopānassa rūpiyamayā thambhā ahesuṃ, sovaṇṇamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Veḷuriyamayassa sopānassa veḷuriyamayā thambhā ahesuṃ, phalikamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Phalikamayassa sopānassa phalikamayā thambhā ahesuṃ, veḷuriyamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Tā kho panānanda, pokkharaṇiyo dvīhi vedikāhi parikkhittā ahesuṃ ekā vedikā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā. Sovaṇṇamayāya vedikāya sovaṇṇamayā thambhā ahesuṃ, rūpiyamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Rūpiyamayāya vedikāya rūpiyamayā thambhā ahesuṃ, sovaṇṇamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ imāsu pokkharaṇīsu evarūpaṃ mālaṃ ropāpeyyaṃ uppalaṃ padumaṃ kumudaṃ puṇḍarīkaṃ sabbotukaṃ sabbajanassa anāvaṭa’nti. Ropāpesi kho, ānanda, rājā mahāsudassano tāsu pokkharaṇīsu evarūpaṃ mālaṃ uppalaṃ padumaṃ kumudaṃ puṇḍarīkaṃ sabbotukaṃ sabbajanassa anāvaṭaṃ.

254. ‘‘Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ imāsaṃ pokkharaṇīnaṃ tīre nhāpake purise ṭhapeyyaṃ, ye āgatāgataṃ janaṃ nhāpessantī’ti. Ṭhapesi kho, ānanda, rājā mahāsudassano tāsaṃ pokkharaṇīnaṃ tīre nhāpake purise, ye āgatāgataṃ janaṃ nhāpesuṃ.

‘‘Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ imāsaṃ pokkharaṇīnaṃ tīre evarūpaṃ dānaṃ paṭṭhapeyyaṃ – annaṃ annaṭṭhikassa [annatthitassa (sī. syā. kaṃ. pī.), evaṃ sabbattha pakabhirūpeneva dissati], pānaṃ pānaṭṭhikassa, vatthaṃ vatthaṭṭhikassa, yānaṃ yānaṭṭhikassa, sayanaṃ sayanaṭṭhikassa, itthiṃ itthiṭṭhikassa, hiraññaṃ hiraññaṭṭhikassa, suvaṇṇaṃ suvaṇṇaṭṭhikassā’ti. Paṭṭhapesi kho, ānanda, rājā mahāsudassano tāsaṃ pokkharaṇīnaṃ tīre evarūpaṃ dānaṃ – annaṃ annaṭṭhikassa, pānaṃ pānaṭṭhikassa, vatthaṃ vatthaṭṭhikassa, yānaṃ yānaṭṭhikassa, sayanaṃ sayanaṭṭhikassa, itthiṃ itthiṭṭhikassa, hiraññaṃ hiraññaṭṭhikassa, suvaṇṇaṃ suvaṇṇaṭṭhikassa.

255. ‘‘Atha kho, ānanda, brāhmaṇagahapatikā pahūtaṃ sāpateyyaṃ ādāya rājānaṃ mahāsudassanaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘idaṃ, deva, pahūtaṃ sāpateyyaṃ devaññeva uddissa ābhataṃ, taṃ devo paṭiggaṇhatū’ti. ‘Alaṃ bho, mamapidaṃ pahūtaṃ sāpateyyaṃ dhammikena balinā abhisaṅkhataṃ, tañca vo hotu, ito ca bhiyyo harathā’ti. Te raññā paṭikkhittā ekamantaṃ apakkamma evaṃ samacintesuṃ – ‘na kho etaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, yaṃ mayaṃ imāni sāpateyyāni punadeva sakāni gharāni paṭihareyyāma. Yaṃnūna mayaṃ rañño mahāsudassanassa nivesanaṃ māpeyyāmā'ti. Te rājānaṃ mahāsudassanaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – 'nivesanaṃ te deva, māpessāmā'ti. Adhivāsesi kho, ānanda, rājā mahāsudassano tuṇhībhāvena.

256. ''Atha kho, ānanda, sakko devānamindo rañño mahāsudassanassa cetasā cetoparivitakkamaññāya vissakammaṃ [visukammaṃ (ka.)] devaputtaṃ āmantesi – 'ehi tvaṃ, samma vissakamma, rañño mahāsudassanassa nivesanaṃ māpehi dhammaṃ nāma pāsāda'nti. 'Evaṃ bhaddantavā'ti kho, ānanda, vissakammo devaputto sakkassa devānamindassa paṭissutvā seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva devesu tāvatiṃsesu antarahito rañño mahāsudassanassa purato pāturahosi. Atha kho, ānanda, vissakammo devaputto rājānaṃ mahāsudassanaṃ etadavoca – 'nivesanaṃ te deva, māpessāmi dhammaṃ nāma pāsāda'nti. Adhivāsesi kho, ānanda, rājā mahāsudassano tuṇhībhāvena.

''Māpesi kho, ānanda, vissakammo devaputto rañño mahāsudassanassa nivesanaṃ dhammaṃ nāma pāsādaṃ. Dhammo, ānanda, pāsādo puratthimena pacchimena ca yojanaṃ āyāmena ahosi. Uttarena dakkhiṇena ca aḍḍhayojanaṃ vitthārena. Dhammassa, ānanda, pāsādassa tiporisaṃ uccatarena vatthu citaṃ ahosi catunnaṃ vaṇṇānaṃ iṭṭhakāhi – ekā iṭṭhakā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā.

''Dhammassa, ānanda, pāsādassa caturāsīti thambhasahassāni ahesuṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ – eko thambho sovaṇṇamayo, eko rūpiyamayo, eko veḷuriyamayo, eko phalikamayo. Dhammo, ānanda, pāsādo catunnaṃ vaṇṇānaṃ phalakehi santhato ahosi – ekaṃ phalakaṃ sovaṇṇamayaṃ, ekaṃ rūpiyamayaṃ, ekaṃ veḷuriyamayaṃ, ekaṃ phalikamayaṃ.

''Dhammassa, ānanda, pāsādassa catuvīsati sopānāni ahesuṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ – ekaṃ sopānaṃ sovaṇṇamayaṃ, ekaṃ rūpiyamayaṃ, ekaṃ veḷuriyamayaṃ, ekaṃ phalikamayaṃ. Sovaṇṇamayassa sopānassa sovaṇṇamayā thambhā ahesuṃ rūpiyamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Rūpiyamayassa sopānassa rūpiyamayā thambhā ahesuṃ sovaṇṇamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Veḷuriyamayassa sopānassa veḷuriyamayā thambhā ahesuṃ phalikamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Phalikamayassa sopānassa phalikamayā thambhā ahesuṃ veḷuriyamayā sūciyo ca uṇhīsañca.

''Dhamme, ānanda, pāsāde caturāsīti kūṭāgārasahassāni ahesuṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ – ekaṃ kūṭāgāraṃ sovaṇṇamayaṃ, ekaṃ rūpiyamayaṃ, ekaṃ veḷuriyamayaṃ, ekaṃ phalikamayaṃ. Sovaṇṇamaye kūṭāgāre rūpiyamayo pallaṅko paññatto ahosi, rūpiyamaye kūṭāgāre sovaṇṇamayo pallaṅko paññatto ahosi, veḷuriyamaye kūṭāgāre dantamayo pallaṅko paññatto ahosi, phalikamaye kūṭāgāre sāramayo pallaṅko paññatto ahosi. Sovaṇṇamayassa kūṭāgārassa dvāre rūpiyamayo tālo ṭhito ahosi, tassa rūpiyamayo khandho sovaṇṇamayāni pattāni ca phalāni ca. Rūpiyamayassa kūṭāgārassa dvāre sovaṇṇamayo tālo ṭhito ahosi, tassa sovaṇṇamayo khandho, rūpiyamayāni pattāni ca phalāni ca. Veḷuriyamayassa kūṭāgārassa dvāre phalikamayo tālo ṭhito ahosi, tassa phalikamayo khandho, veḷuriyamayāni pattāni ca phalāni ca. Phalikamayassa kūṭāgārassa dvāre veḷuriyamayo tālo ṭhito ahosi, tassa veḷuriyamayo khandho, phalikamayāni pattāni ca phalāni ca.

257. ''Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – 'yaṃnūnāhaṃ mahāviyūhassa kūṭāgārassa dvāre sabbasovaṇṇamayaṃ tālavanaṃ māpeyyaṃ, yattha divāvihāraṃ nisīdissāmī'ti. Māpesi kho, ānanda, rājā mahāsudassano mahāviyūhassa kūṭāgārassa dvāre sabbasovaṇṇamayaṃ tālavanaṃ, yattha divāvihāraṃ nisīdi. Dhammo, ānanda, pāsādo dvīhi vedikāhi parikkhitto ahosi, ekā vedikā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā. Sovaṇṇamayāya vedikāya sovaṇṇamayā thambhā ahesuṃ, rūpiyamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Rūpiyamayāya vedikāya rūpiyamayā thambhā ahesuṃ, sovaṇṇamayā sūciyo ca uṇhīsañca.

258. ''Dhammo, ānanda, pāsādo dvīhi kiṅkiṇikajālehi [kiṅkaṇikajālehi (syā. ka.)] parikkhitto ahosi

– ekaṃ jālaṃ sovaṇṇamayaṃ ekaṃ rūpiyamayaṃ. Sovaṇṇamayassa jālassa rūpiyamayā kiṅkiṇikā ahesuṃ, rūpiyamayassa jālassa sovaṇṇamayā kiṅkiṇikā ahesuṃ. Tesaṃ kho panānanda, kiṅkiṇikajālānaṃ vāteritānaṃ saddo ahosi vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo ca madanīyo ca. Seyyathāpi, ānanda, pañcaṅgikassa tūriyassa suvinītassa suppaṭitāḷitassa sukusalehi [kusalehi (sī. syā. kaṃ. pī.)] samannāhatassa saddo hoti, vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo ca madanīyo ca, evameva kho, ānanda, tesaṃ kiṅkiṇikajālānaṃ vāteritānaṃ saddo ahosi vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo ca madanīyo ca. Ye kho panānanda, tena samayena kusāvatiyā rājadhāniyā dhuttā ahesuṃ soṇḍā pipāsā, te tesaṃ kiṅkiṇikajālānaṃ vāteritānaṃ saddena paricāresuṃ. Niṭṭhito kho panānanda, dhammo pāsādo duddikkho ahosi musati cakkhūni. Seyyathāpi, ānanda, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve ādicco nabhaṃ abbhussakkamāno [abbhuggamamāno (sī. pī. ka.)] duddikkho [dudikkho (pī.)] hoti musati cakkhūni; evameva kho, ānanda, dhammo pāsādo duddikkho ahosi musati cakkhūni.

259. ‘‘Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ dhammassa pāsādassa purato dhammaṃ nāma pokkharaṇiṃ māpeyya’nti. Māpesi kho, ānanda, rājā mahāsudassano dhammassa pāsādassa purato dhammaṃ nāma pokkharaṇiṃ. Dhammā, ānanda, pokkharaṇī puratthimena pacchimena ca yojanaṃ āyāmena ahosi, uttarena dakkhiṇena ca aḍḍhayojanaṃ vitthārena. Dhammā, ānanda, pokkharaṇī catunnaṃ vaṇṇānaṃ iṭṭhakāhi citā ahosi – ekā iṭṭhakā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā.

‘‘Dhammāya, ānanda, pokkharaṇiyā catuvīsati sopānāni ahesuṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ – ekaṃ sopānaṃ sovaṇṇamayaṃ, ekaṃ rūpiyamayaṃ, ekaṃ veḷuriyamayaṃ, ekaṃ phalikamayaṃ. Sovaṇṇamayassa sopānassa sovaṇṇamayā thambhā ahesuṃ rūpiyamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Rūpiyamayassa sopānassa rūpiyamayā thambhā ahesuṃ sovaṇṇamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Veḷuriyamayassa sopānassa veḷuriyamayā thambhā ahesuṃ phalikamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Phalikamayassa sopānassa phalikamayā thambhā ahesuṃ veḷuriyamayā sūciyo ca uṇhīsañca.

‘‘Dhammā, ānanda, pokkharaṇī dvīhi vedikāhi parikkhittā ahosi – ekā vedikā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā. Sovaṇṇamayāya vedikāya sovaṇṇamayā thambhā ahesuṃ rūpiyamayā sūciyo ca uṇhīsañca. Rūpiyamayāya vedikāya rūpiyamayā thambhā ahesuṃ sovaṇṇamayā sūciyo ca uṇhīsañca.

‘‘Dhammā, ānanda, pokkharaṇī sattahi tālapantīhi parikkhittā ahosi – ekā tālapanti sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā, ekā lohitaṅkamayā, ekā masāragallamayā, ekā sabbaratanamayā. Sovaṇṇamayassa tālassa sovaṇṇamayo khandho ahosi rūpiyamayāni pattāni ca phalāni ca. Rūpiyamayassa tālassa rūpiyamayo khandho ahosi sovaṇṇamayāni pattāni ca phalāni ca. Veḷuriyamayassa tālassa veḷuriyamayo khandho ahosi phalikamayāni pattāni ca phalāni ca. Phalikamayassa tālassa phalikamayo khandho ahosi veḷuriyamayāni pattāni ca phalāni ca. Lohitaṅkamayassa tālassa lohitaṅkamayo khandho ahosi masāragallamayāni pattāni ca phalāni ca. Masāragallamayassa tālassa masāragallamayo khandho ahosi lohitaṅkamayāni pattāni ca phalāni ca. Sabbaratanamayassa tālassa sabbaratanamayo khandho ahosi, sabbaratanamayāni pattāni ca phalāni ca. Tāsaṃ kho panānanda, tālapantīnaṃ vāteritānaṃ saddo ahosi, vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo ca madanīyo ca. Seyyathāpi, ānanda, pañcaṅgikassa tūriyassa suvinītassa suppaṭitāḷitassa sukusalehi samannāhatassa saddo hoti vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo ca madanīyo ca, evameva kho, ānanda, tāsaṃ tālapantīnaṃ vāteritānaṃ saddo ahosi vaggu ca rajanīyo ca khamanīyo ca madanīyo ca. Ye kho panānanda, tena samayena kusāvatiyā rājadhāniyā dhuttā ahesuṃ soṇḍā pipāsā, te tāsaṃ tālapantīnaṃ vāteritānaṃ saddena paricāresuṃ.

‘‘Niṭṭhite kho panānanda, dhamme pāsāde niṭṭhitāya dhammāya ca pokkharaṇiyā rājā mahāsudassano ‘ye [ye ko panānanda (syā. ka.)] tena samayena samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā’, te sabbakāmehi santappetvā dhammaṃ pāsādaṃ abhiruhi.

Paṭhamabhāṇavāro.

Jhānasampatti

260. ‘‘Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘kissa nu kho me idaṃ kammassa phalaṃ kissa kammassa vipāko, yenāhaṃ etarahi evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo’ti? Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘tiṇṇaṃ kho me idaṃ kammānaṃ phalaṃ tiṇṇaṃ kammānaṃ vipāko, yenāhaṃ etarahi evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo, seyyathidaṃ dānassa damassa saṃyamassā’ti.

‘‘Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano yena mahāviyūhaṃ kūṭāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mahāviyūhassa kūṭāgārassa dvāre ṭhito udānaṃ udānesi – ‘tiṭṭha, kāmavitakka, tiṭṭha, byāpādavitakka, tiṭṭha, vihiṃsāvitakka. Ettāvatā kāmavitakka, ettāvatā byāpādavitakka, ettāvatā vihiṃsāvitakkā’ti.

261. ‘‘Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano mahāviyūhaṃ kūṭāgāraṃ pavisitvā sovaṇṇamaye pallaṅke nisinno vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihāsi, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedesi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi.

262. ‘‘Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano mahāviyūhā kūṭāgārā nikkhamitvā sovaṇṇamayaṃ kūṭāgāraṃ pavisitvā rūpiyamaye pallaṅke nisinno mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi. Tathā dutiyaṃ tathā tatiyaṃ tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā vihāsi. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi tathā dutiyaṃ tathā tatiyaṃ tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā vihāsi.

Caturāsīti nagarasahassādi

263. ‘‘Rañño, ānanda, mahāsudassanassa caturāsīti nagarasahassāni ahesuṃ kusāvatīrājadhānippamukhāni; caturāsīti pāsādasahassāni ahesuṃ dhammapāsādappamukhāni; caturāsīti kūṭāgārasahassāni ahesuṃ mahāviyūhakūṭāgārappamukhāni; caturāsīti pallaṅkasahassāni ahesuṃ sovaṇṇamayāni rūpiyamayāni dantamayāni sāramayāni gonakatthatāni paṭikatthatāni paṭalikatthatāni kadalimigapavarapaccattharaṇāni sauttaracchadāni ubhatolohitakūpadhānāni; caturāsīti nāgasahassāni ahesuṃ sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni uposathanāgarājappamukhāni; caturāsīti assasahassāni ahesuṃ sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni valāhakaassarājappamukhāni; caturāsīti rathasahassāni ahesuṃ sīhacammaparivārāni byagghacammaparivārāni dīpicammaparivārāni paṇḍukambalaparivārāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni vejayantarathappamukhāni; caturāsīti maṇisahassāni ahesuṃ maṇiratanappamukhāni; caturāsīti itthisahassāni ahesuṃ subhaddādevippamukhāni; caturāsīti gahapatisahassāni ahesuṃ gahapatiratanappamukhāni; caturāsīti khattiyasahassāni ahesuṃ anuyantāni pariṇāyakaratanappamukhāni; caturāsīti dhenusahassāni ahesuṃ duhasandanāni [dukūlasandanāni(pī.)] dukūlasandānāni [dukūlasandanāni (pī.) dukūlasandānāni (saṃ. ni. 3.96)] kaṃsūpadhāraṇāni; caturāsīti vatthakoṭisahassāni ahesuṃ khomasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ; (rañño, ānanda, mahāsudassanassa) [( ) sī. ipotthakesu natthi] caturāsīti thālipākasahassāni ahesuṃ sāyaṃ pātaṃ bhattābhihāro abhihariyittha.

264. ‘‘Tena kho panānanda, samayena rañño mahāsudassanassa caturāsīti nāgasahassāni sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ āgacchanti. Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa etadahosi – ‘imāni kho me caturāsīti nāgasahassāni sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ āgacchanti, yaṃnūna vassasatassa vassasatassa accayena dvecattālīsaṃ dvecattālīsaṃ nāgasahassāni sakiṃ sakiṃ upaṭṭhānaṃ āgaccheyyu’nti. Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano pariṇāyakaratanaṃ āmantesi – ‘imāni kho me, samma pariṇāyakaratana, caturāsīti nāgasahassāni sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ āgacchanti, tena hi, samma pariṇāyakaratana, vassasatassa vassasatassa accayena dvecattālīsaṃ dvecattālīsaṃ nāgasahassāni sakiṃ sakiṃ upaṭṭhānaṃ āgacchantū’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, ānanda, pariṇāyakaratanaṃ rañño mahāsudassanassa paccassosi. Atha kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa aparena samayena vassasatassa vassasatassa accayena dvecattālīsaṃ dvecattālīsaṃ nāgasahassāni sakiṃ sakiṃ upaṭṭhānaṃ āgamaṃsu.

Subhaddādeviupasaṅkamanaṃ

265. ‘‘Atha kho, ānanda, subhaddāya deviyā bahunnaṃ vassānaṃ bahunnaṃ vassasatānaṃ bahunnaṃ vassasahassānaṃ accayena etadahosi – ‘ciraṃ diṭṭho kho me rājā mahāsudassano. Yaṃnūnāhaṃ rājānaṃ mahāsudassanaṃ dassanāya upasaṅkameyya’nti. Atha kho, ānanda, subhaddā devī itthāgāraṃ āmantesi – ‘etha tumhe sīsāni nhāyatha pītāni vatthāni pārupatha. Ciraṃ diṭṭho no rājā mahāsudassano, rājānaṃ mahāsudassanaṃ dassanāya upasaṅkamissāmā’ti. ‘Evaṃ, ayye’ti kho, ānanda, itthāgāraṃ subhaddāya deviyā paṭissutvā sīsāni nhāyitvā pītāni vatthāni pārupitvā yena subhaddā devī tenupasaṅkami. Atha kho, ānanda, subhaddā devī pariṇāyakaratanaṃ āmantesi – ‘kappehi, samma pariṇāyakaratana, caturaṅginiṃ senaṃ, ciraṃ diṭṭho no rājā mahāsudassano, rājānaṃ mahāsudassanaṃ dassanāya upasaṅkamissāmā’ti. ‘Evaṃ, devī’ti kho, ānanda, pariṇāyakaratanaṃ subhaddāya deviyā paṭissutvā caturaṅginiṃ senaṃ kappāpetvā subhaddāya deviyā paṭivedesi – ‘kappitā kho, devi, caturaṅginī senā, yassadāni kālaṃ maññasī’ti. Atha kho, ānanda, subhaddā devī caturaṅginiyā senāya saddhiṃ itthāgārena yena dhammo pāsādo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā dhammaṃ pāsādaṃ abhiruhitvā yena mahāviyūhaṃ kūṭāgāraṃ tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā mahāviyūhassa kūṭāgārassa dvārabāhaṃ ālambitvā aṭṭhāsi. Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano saddaṃ sutvā – ‘kiṃ nu kho mahato viya janakāyassa saddo’ti mahāviyūhā kūṭāgārā nikkhamanto addasa subhaddaṃ deviṃ dvārabāhaṃ ālambitvā ṭhitaṃ, disvāna subhaddaṃ deviṃ etadavoca – ‘ettheva, devi, tiṭṭha mā pāvisī’ti. Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘ehi tvaṃ, ambho purisa, mahāviyūhā kūṭāgārā sovaṇṇamayaṃ pallaṅkaṃ nīharitvā sabbasovaṇṇamaye tālavane paññapehī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, ānanda, so puriso rañño mahāsudassanassa paṭissutvā mahāviyūhā kūṭāgārā sovaṇṇamayaṃ pallaṅkaṃ nīharitvā sabbasovaṇṇamaye tālavane paññapesi. Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno.

266. ‘‘Atha kho, ānanda, subhaddāya deviyā etadahosi – ‘vippasannāni kho rañño mahāsudassanassa indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto, mā heva kho rājā mahāsudassano kālamakāsī’ti rājānaṃ mahāsudassanaṃ etadavoca –

‘Imāni te, deva, caturāsīti nagarasahassāni kusāvatīrājadhānippamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti pāsādasahassāni dhammapāsādappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti kūṭāgārasahassāni mahāviyūhakūṭāgārappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti pallaṅkasahassāni sovaṇṇamayāni rūpiyamayāni dantamayāni sāramayāni gonakatthatāni paṭikatthatāni paṭalikatthatāni kadalimigapavarapaccattharaṇāni sauttaracchadāni ubhatolohitakūpadhānāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi, jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti nāgasahassāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni uposathanāgarājappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti assasahassāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni valāhakaassarājappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva caturāsīti rathasahassāni sīhacammaparivārāni byagghacammaparivārāni dīpicammaparivārāni paṇḍukambalaparivārāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni vejayantarathappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti maṇisahassāni maṇiratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti itthisahassāni itthiratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti gahapatisahassāni gahapatiratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti khattiyasahassāni anuyantāni pariṇāyakaratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti dhenusahassāni duhasandanāni kaṃsūpadhāraṇāni. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti vatthakoṭisahassāni khomasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ. Ettha, deva, chandaṃ janehi, jīvite apekkhaṃ karohi. Imāni te, deva, caturāsīti thālipākasahassāni sāyaṃ pātaṃ bhattābhihāro abhihariyati. Ettha, deva, chandaṃ janehi jīvite apekkhaṃ karohī'ti.

267. ''Evaṃ vutte, ānanda, rājā mahāsudassano subhaddaṃ deviṃ etadavoca –

'Dīgharattaṃ kho maṃ tvaṃ, devi, iṭṭhehi kantehi piyehi manāpehi samudācarittha; atha ca pana maṃ tvaṃ pacchime kāle aniṭṭhehi akantehi appiyehi amanāpehi samudācarasī'ti. 'Kathaṃ carahi taṃ, deva, samudācarāmī'ti? 'Evaṃ kho maṃ tvaṃ, devi, samudācara – ''sabbeheva, deva, piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo, mā kho tvaṃ, deva, sāpekkho kālamakāsi, dukkhā sāpekkhassa kālaṅkiriyā, garahitā ca sāpekkhassa kālaṅkiriyā. Imāni te, deva, caturāsīti nagarasahassāni kusāvatīrājadhānippamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti pāsādasahassāni dhammapāsādappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti kūṭāgārasahassāni mahāviyūhakūṭāgārappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti pallaṅkasahassāni sovaṇṇamayāni rūpiyamayāni dantamayāni sāramayāni gonakatthatāni paṭikatthatāni paṭalikatthatāni kadalimigapavarapaccattharaṇāni sauttaracchadāni ubhatolohitakūpadhānāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti nāgasahassāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni uposathanāgarājappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti assasahassāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni valāhakaassarājappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti rathasahassāni sīhacammaparivārāni byagghacammaparivārāni dīpicammaparivārāni paṇḍukambalaparivārāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni vejayantarathappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti maṇisahassāni maṇiratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti itthisahassāni subhaddādevippamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti gahapatisahassāni gahapatiratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti khattiyasahassāni anuyantāni pariṇāyakaratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti dhenusahassāni duhasandanāni kaṃsūpadhāraṇāni. Ettha deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti vatthakoṭisahassāni khomasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te deva caturāsīti thālipākasahassāni sāyaṃ pātaṃ bhattābhihāro abhihariyati. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsī''ti.

268. ''Evaṃ vutte, ānanda, subhaddā devī parodi assūni pavattesi. Atha kho, ānanda, subhaddā devī assūni puñchitvā [pamajjitvā (sī. syā. pī.), puñjitvā (ka.)] rājānaṃ mahāsudassanaṃ etadavoca –

'Sabbeheva, deva, piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo, mā kho tvaṃ, deva, sāpekkho kālamakāsi, dukkhā sāpekkhassa kālaṅkiriyā, garahitā ca sāpekkhassa kālaṅkiriyā. Imāni te, deva, caturāsīti nagarasahassāni kusāvatīrājadhānippamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti pāsādasahassāni dhammapāsādappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti kūṭāgārasahassāni mahāviyūhakūṭāgārappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti pallaṅkasahassāni sovaṇṇamayāni rūpiyamayāni dantamayāni sāramayāni gonakatthatāni paṭikatthatāni paṭalikatthatāni kadalimigapavarapaccattharaṇāni sauttaracchadāni ubhatolohitakūpadhānāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti nāgasahassāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni uposathanāgarājappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti assasahassāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni valāhakaassarājappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha, jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti rathasahassāni sīhacammaparivārāni byagghacammaparivārāni dīpicammaparivārāni paṇḍukambalaparivārāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni vejayantarathappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti maṇisahassāni maṇiratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti itthisahassāni itthiratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha, jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti gahapatisahassāni gahapatiratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti khattiyasahassāni anuyantāni pariṇāyakaratanappamukhāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti dhenusahassāni duhasandanāni kaṃsūpadhāraṇāni. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti vatthakoṭisahassāni khomasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsi. Imāni te, deva, caturāsīti thālipākasahassāni sāyaṃ pātaṃ bhattābhihāro abhihariyati. Ettha, deva, chandaṃ pajaha jīvite apekkhaṃ mākāsī’ti.

Brahmalokūpagamaṃ

269. ‘‘Atha kho, ānanda, rājā mahāsudassano nacirasseva kālamakāsi. Seyyathāpi, ānanda, gahapatissa vā gahapatiputtassa vā manuññaṃ bhojanaṃ bhuttāvissa bhattasammado hoti, evameva kho, ānanda, rañño mahāsudassanassa māraṇantikā vedanā ahosi. Kālaṅkato ca, ānanda, rājā mahāsudassano sugatiṃ brahmalokaṃ upapajji. Rājā, ānanda, mahāsudassano caturāsīti vassasahassāni kumārakīḷaṃ [kīḷitaṃ (ka.), kīḷikaṃ (sī. pī.)] kīḷi. Caturāsīti vassasahassāni oparajjaṃ kāresi. Caturāsīti vassasahassāni rajjaṃ kāresi. Caturāsīti vassasahassāni gihibhūto [gihībhūto (sī. pī.)] dhamme pāsāde brahmacariyaṃ cari [brahmacariyamacari (ka.)]. So cattāro brahmavihāre bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmalokūpago ahosi.

270. ‘‘Siyā kho panānanda, evamassa – ‘añño nūna tena samayena rājā mahāsudassano ahosī’ti, na kho panetaṃ, ānanda, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Ahaṃ tena samayena rājā mahāsudassano ahosiṃ. Mama tāni caturāsīti nagarasahassāni kusāvatīrājadhānippamukhāni, mama tāni caturāsīti pāsādasahassāni dhammapāsādappamukhāni, mama tāni caturāsīti kūṭāgārasahassāni mahāviyūhakūṭāgārappamukhāni, mama tāni caturāsīti pallaṅkasahassāni sovaṇṇamayāni rūpiyamayāni dantamayāni sāramayāni gonakatthatāni paṭikatthatāni paṭalikatthatāni kadalimigapavarapaccattharaṇāni sauttaracchadāni ubhatolohitakūpadhānāni, mama tāni caturāsīti nāgasahassāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni uposathanāgarājappamukhāni, mama tāni caturāsīti assasahassāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni valāhakaassarājappamukhāni, mama tāni caturāsīti rathasahassāni sīhacammaparivārāni byagghacammaparivārāni dīpicammaparivārāni paṇḍukambalaparivārāni sovaṇṇālaṅkārāni sovaṇṇadhajāni hemajālapaṭicchannāni vejayantarathappamukhāni, mama tāni caturāsīti maṇisahassāni maṇiratanappamukhāni, mama tāni caturāsīti itthisahassāni subhaddādevippamukhāni, mama tāni caturāsīti gahapatisahassāni gahapatiratanappamukhāni, mama tāni caturāsīti khattiyasahassāni anuyantāni pariṇāyakaratanappamukhāni, mama tāni caturāsīti dhenusahassāni duhasandanāni kaṃsūpadhāraṇāni, mama tāni caturāsīti vatthakoṭisahassāni khomasukhumānaṃ kappāsikasukhumānaṃ koseyyasukhumānaṃ kambalasukhumānaṃ, mama tāni caturāsīti thālipākasahassāni sāyaṃ pātaṃ bhattābhihāro abhihariyittha.

271. ''Tesaṃ kho panānanda, caturāsītinagarasahassānaṃ ekaññeva taṃ nagaraṃ hoti, yaṃ tena samayena ajjhāvasāmi yadidaṃ kusāvatī rājadhānī. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītipāsādasahassānaṃ ekoyeva so pāsādo hoti, yaṃ tena samayena ajjhāvasāmi yadidaṃ dhammo pāsādo. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītikūṭāgārasahassānaṃ ekaññeva taṃ kūṭāgāraṃ hoti, yaṃ tena samayena ajjhāvasāmi yadidaṃ mahāviyūhaṃ kūṭāgāraṃ. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītipallaṅkasahassānaṃ ekoyeva so pallaṅko hoti, yaṃ tena samayena paribhuñjāmi yadidaṃ sovaṇṇamayo vā rūpiyamayo vā dantamayo vā sāramayo vā. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītināgasahassānaṃ ekoyeva so nāgo hoti, yaṃ tena samayena abhiruhāmi yadidaṃ uposatho nāgarājā. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītiassasahassānaṃ ekoyeva so asso hoti, yaṃ tena samayena abhiruhāmi yadidaṃ valāhako assarājā. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītirathasahassānaṃ ekoyeva so ratho hoti, yaṃ tena samayena abhiruhāmi yadidaṃ vejayantaratho. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītiitthisahassānaṃ ekāyeva sā itthī hoti, yā tena samayena paccupaṭṭhāti khattiyānī vā vessinī [vessāyinī (syā.), velāmikānī (ka. sī. pī.) velāmikā (saṃ. ni. 3.96)] vā. Tesaṃ kho panānanda, vā. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītivatthakoṭisahassānaṃ ekaṃyeva taṃ dussayugaṃ hoti, yaṃ tena samayena paridahāmi khomasukhumaṃ vā kappāsikasukhumaṃ vā koseyyasukhumaṃ vā kambalasukhumaṃ vā. Tesaṃ kho panānanda, caturāsītithālipākasahassānaṃ ekoyeva so thālipāko hoti, yato nāḷikodanaparamaṃ bhuñjāmi tadupiyañca sūpeyyaṃ.

272. ''Passānanda, sabbete saṅkhārā atītā niruddhā vipariṇatā. Evaṃ aniccā kho, ānanda, saṅkhārā; evaṃ addhuvā kho, ānanda, saṅkhārā; evaṃ anassāsikā kho, ānanda, saṅkhārā! Yāvañcidaṃ, ānanda, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjituṃ, alaṃ vimuccituṃ.

''Chakkhattuṃ kho panāhaṃ, ānanda, abhijānāmi imasmiṃ padese sarīraṃ nikkhipitaṃ, tañca kho rājāva samāno cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyapatto sattaratanasamannāgato, ayaṃ sattamo sarīranikkhepo. Na kho panāhaṃ, ānanda, taṃ padesaṃ samanupassāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya yattha tathāgato aṭṭhamaṃ sarīraṃ nikkhipeyyā''ti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho''ti.

Mahāsudassanasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Janavasabhasuttaṃ

Nātikiyādibyākaraṇaṃ

273. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā nātike [nādike (sī. syā. pī.)] viharati giñjakāvasathe. Tena kho pana samayena bhagavā parito parito janapadesu paricārake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu byākaroti kāsikosalesu vajjimallesu cetivaṃsesu [cetiyavaṃsesu (ka.)] kurupañcālesu majjhasūrasenesu [macchasurasenesu (syā.), macchasūrasenesu (sī. pī.)] – ''asu amutra upapanno, asu amutra upapanno [upapannoti (ka.)]. Paropaññāsa nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā. Sādhikā navuti nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino, sakideva [sakiṃdeva (ka.)] imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti. Sātirekāni pañcasatāni nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’’ti.

274. Assosuṃ kho nātikiyā paricārakā – ‘‘bhagavā kira parito parito janapadesu paricārake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu byākaroti kāsikosalesu vajjimallesu cetivaṃsesu kurupañcālesu majjhasūrasenesu – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno. Paropaññāsa nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā. Sādhikā navuti nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti. Sātirekāni pañcasatāni nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’ti. Tena ca nātikiyā paricārakā attamanā ahesuṃ pamuditā pītisomanassajātā bhagavato pañhaveyyākaraṇaṃ [pañhāveyyākaraṇaṃ (syā. ka.)] sutvā.

275. Assosi kho āyasmā ānando – ‘‘bhagavā kira parito parito janapadesu paricārake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu byākaroti kāsikosalesu vajjimallesu cetivaṃsesu kurupañcālesu majjhasūrasenesu – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno. Paropaññāsa nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā. Sādhikā navuti nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti. Sātirekāni pañcasatāni nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’ti. Tena ca nātikiyā paricārakā attamanā ahesuṃ pamuditā pītisomanassajātā bhagavato pañhaveyyākaraṇaṃ sutvā’’ti.

Ānandaparikathā

276. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘ime kho panāpi ahesuṃ māgadhakā paricārakā bahū ceva rattaññū ca abbhatītā kālaṅkatā. Suññā maññe aṅgamagadhā aṅgamāgadhakehi [aṅgamāgadhikehi (syā.)] paricārakehi abbhatītehi kālaṅkatehi. Te kho panāpi [tena kho panāpi (syā.)] ahesuṃ buddhe pasannā dhamme pasannā saṅghe pasannā sīlesu paripūrakārino. Te abbhatītā kālaṅkatā bhagavatā abyākatā; tesampissa sādhu veyyākaraṇaṃ, bahujano pasīdeyya, tato gaccheyya sugatiṃ. Ayaṃ kho panāpi ahosi rājā māgadho seniyo bimbisāro dhammiko dhammarājā hito brāhmaṇagahapatikānaṃ negamānañceva jānapadānañca. Apissudaṃ manussā kittayamānarūpā viharanti – ‘evaṃ no so dhammiko dhammarājā sukhāpetvā kālaṅkato, evaṃ mayaṃ tassa dhammikassa dhammaraññño vijite phāsu [phāsukaṃ (syā.)] viharimhā’ti. So kho panāpi ahosi buddhe pasanno dhamme pasanno saṅghe pasanno sīlesu paripūrakārī. Apissudaṃ manussā evamāhaṃsu – ‘yāva maraṇakālāpi rājā māgadho seniyo bimbisāro bhagavantaṃ kittayamānarūpo kālaṅkato’ti. So abbhatīto kālaṅkato bhagavatā abyākato. Tassapissa sādhu veyyākaraṇaṃ bahujano pasīdeyya, tato gaccheyya sugatiṃ. Bhagavato kho pana sambodhi magadhesu. Yattha kho pana bhagavato sambodhi magadhesu, kathaṃ tatra bhagavā māgadhake paricārake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu na byākareyya. Bhagavā ce kho pana māgadhake paricārake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu na byākareyya, dīnamanā [ninnamanā (syā.), dīnamānā (sī. pī.)] tenassu māgadhakā paricārakā; yena kho panassu dīnamanā māgadhakā paricārakā kathaṃ te bhagavā na byākareyyā’’ti?

277. Idamāyasmā ānando māgadhake paricārake ārabbha eko raho anuvicintetvā rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante – ‘bhagavā kira parito parito janapadesu paricārake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu byākaroti kāsikosalesu vajjimallesu cetivaṃsesu kurupañcālesu majjhasūrasenesu – ‘‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno. Paropaññāsa nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā. Sādhikā navuti nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti. Sātirekāni pañcasatāni nātikiyā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇāti. Tena ca nātikiyā paricārakā attamanā ahesuṃ pamuditā pītisomanassajātā bhagavato pañhaveyyākaraṇaṃ sutvā''ti. Ime kho panāpi, bhante, ahesuṃ māgadhakā paricārakā bahū ceva rattaññū ca abbhatītā kālaṅkatā. Suññā maññe aṅgamagadhā aṅgamāgadhakehi paricārakehi abbhatītehi kālaṅkatehi. Te kho panāpi, bhante, ahesuṃ buddhe pasannā dhamme pasannā saṅghe pasannā sīlesu paripūrakārino, te abbhatītā kālaṅkatā bhagavatā abyākatā. Tesampissa sādhu veyyākaraṇaṃ, bahujano pasīdeyya, tato gaccheyya sugatiṃ. Ayaṃ kho panāpi, bhante, ahosi rājā māgadho seniyo bimbisāro dhammiko dhammarājā hito brāhmaṇagahapatikānaṃ negamānañceva jānapadānañca. Apissudaṃ manussā kittayamānarūpā viharanti – 'evaṃ no so dhammiko dhammarājā sukhāpetvā kālaṅkato. Evaṃ mayaṃ tassa dhammikassa dhammaraññno vijite phāsu viharimhā'ti. So kho panāpi, bhante, ahosi buddhe pasanno dhamme pasanno saṅghe pasanno sīlesu paripūrakārī. Apissudaṃ manussā evamāhaṃsu – 'yāva maraṇakālāpi rājā māgadho seniyo bimbisāro bhagavantaṃ kittayamānarūpo kālaṅkato'ti. So abbhatīto kālaṅkato bhagavatā abyākato; tassapissa sādhu veyyākaraṇaṃ, bahujano pasīdeyya, tato gaccheyya sugatiṃ. Bhagavato kho pana, bhante, sambodhi magadhesu. Yattha kho pana, bhante, bhagavato sambodhi magadhesu, kathaṃ tatra bhagavā māgadhake paricārake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu na byākareyya? Bhagavā ce kho pana, bhante, māgadhake paricārake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu na byākareyya dīnamanā tenassu māgadhakā paricārakā; yena kho panassu dīnamanā māgadhakā paricārakā kathaṃ te bhagavā na byākareyyā''ti. Idamāyasmā ānando māgadhake paricārake ārabbha bhagavato sammukhā parikathaṃ katvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

278. Atha kho bhagavā acirapakkante āyasmante ānande pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya nātikaṃ piṇḍāya pāvisi. Nātike piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto pāde pakkhāletvā giñjakāvasathaṃ pavisitvā māgadhake paricārake ārabbha aṭṭhiṃ katvā [aṭṭhikatvā (sī. syā. pī.)] manasikatvā sabbaṃ cetasā [sabbacetasā (pī.)] samannāharitvā paññatte āsane nisīdi – ''gatiṃ nesaṃ jānissāmi abhisamparāyaṃ, yaṃgatikā te bhavanto yaṃabhisamparāyā''ti. Addasā kho bhagavā māgadhake paricārake ''yaṃgatikā te bhavanto yaṃabhisamparāyā''ti. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito giñjakāvasathā nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi.

279. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''upasantapadisso [upasantapatiso (ka.)] bhante bhagavā bhātiriva bhagavato mukhavaṇṇo vippasannattā indriyānaṃ. Santena nūnajja bhante bhagavā vihārena vihāsī''ti? ''Yadeva kho me tvaṃ, ānanda, māgadhake paricārake ārabbha sammukhā parikathaṃ katvā uṭṭhāyāsanā pakkanto, tadevāhaṃ nātike piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto pāde pakkhāletvā giñjakāvasathaṃ pavisitvā māgadhake paricārake ārabbha aṭṭhiṃ katvā manasikatvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā paññatte āsane nisīdiṃ – 'gatiṃ nesaṃ jānissāmi abhisamparāyaṃ, yaṃgatikā te bhavanto yaṃabhisamparāyā'ti. Addasaṃ kho ahaṃ, ānanda, māgadhake paricārake 'yaṃgatikā te bhavanto yaṃabhisamparāyā''ti.

Janavasabhayakkho

280. ''Atha kho, ānanda, antarahito yakkho saddamanussāvesi – 'janavasabho ahaṃ bhagavā; janavasabho ahaṃ sugatā'ti. Abhijānāsi no tvaṃ, ānanda, ito pubbe evarūpaṃ nāmadheyyaṃ sutaṃ [sutvā (pī.)] yadidaṃ janavasabho''ti?

''Na kho ahaṃ, bhante, abhijānāmi ito pubbe evarūpaṃ nāmadheyyaṃ sutaṃ yadidaṃ janavasabhoti, api ca me, bhante, lomāni haṭṭhāni 'janavasabho'ti nāmadheyyaṃ sutvā. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘na hi nūna so orako yakkho bhavissati yadidaṃ evarūpaṃ nāmadheyyaṃ supaññattaṃ yadidaṃ janavasabho’’ti. ‘‘Anantarā kho, ānanda, saddapātubhāvā uḷāravaṇṇo me yakkho sammukhe pāturahosi. Dutiyampi saddamanussāvesi – ‘bimbisāro ahaṃ bhagavā; bimbisāro ahaṃ sugatāti. Idaṃ sattamaṃ kho ahaṃ, bhante, vessavaṇassa mahārājassa sahabyataṃ upapajjāmi, so tato cuto manussarājā bhavituṃ pahomi [so tato cuto manussarājā, amanussarājā divi homi (sī. pī.)].

Ito satta tato satta, saṃsārāni catuddasa;
Nivāsamabhijānāmi, yattha me vusitaṃ pure.

281. ‘Dīgharattaṃ kho ahaṃ, bhante, avinipāto avinipātaṃ sañjānāmi, āsā ca pana me santiṭṭhati sakadāgāmitāyā’ti. ‘Acchariyamidaṃ āyasmato janavasabhassa yakkhassa, abbhutamidaṃ āyasmato janavasabhassa yakkhassa. ‘‘Dīgharattaṃ kho ahaṃ, bhante, avinipāto avinipātaṃ sañjānāmī’’ti ca vadesi, ‘‘āsā ca pana me santiṭṭhati sakadāgāmitāyā’’ti ca vadesi, kutonidānaṃ panāyasmā janavasabho yakkho evarūpaṃ uḷāraṃ visesādhigamaṃ sañjānātīti? Na aññatra, bhagavā, tava sāsanā, na aññatra [aññattha (sī. pī.)], sugata, tava sāsanā; yadagge ahaṃ, bhante, bhagavati ekantikato [ekantato (syā.), ekantagato (pī.)] abhippasanno, tadagge ahaṃ, bhante, dīgharattaṃ avinipāto avinipātaṃ sañjānāmi, āsā ca pana me santiṭṭhati sakadāgāmitāya. Idhāhaṃ, bhante, vessavaṇena mahārājena pesito virūḷhakassa mahārājassa santike kenacideva karaṇīyena addasaṃ bhagavantaṃ antarāmagge giñjakāvasathaṃ pavisitvā māgadhake paricārake ārabbha aṭṭhiṃ katvā manasikatvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā nisinnaṃ – ‘‘gatiṃ nesaṃ jānissāmi abhisamparāyaṃ, yaṃgatikā te bhavanto yaṃabhisamparāyā’’ti. Anacchariyaṃ kho panetaṃ, bhante, yaṃ vessavaṇassa mahārājassa tassaṃ parisāyaṃ bhāsato sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘‘yaṃgatikā te bhavanto yaṃabhisamparāyā’’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – bhagavantañca dakkhāmi, idañca bhagavato ārocessāmīti. Ime kho me, bhante, dvepaccayā bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ’.

Devasabhā

282. ‘Purimāni, bhante, divasāni purimatarāni tadahuposathe pannarase vassūpanāyikāya puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā kevalakappā ca devā tāvatiṃsā sudhammāyaṃ sabhāyaṃ sannisinnā honti sannipatitā. Mahatī ca dibbaparisā [dibbā parisā (sī. pī.)] samantato nisinnā honti [nisinnā hoti (sī.), sannisinnā honti sannipatitā (ka.)], cattāro ca mahārājāno catuddisā nisinnā honti. Puratthimāya disāya dhataraṭṭho mahārājā pacchimābhimukho [pacchābhimukho (ka.)] nisinno hoti deve purakkhatvā; dakkhiṇāya disāya virūḷhako mahārājā uttarābhimukho nisinno hoti deve purakkhatvā; pacchimāya disāya virūpakkho mahārājā puratthābhimukho nisinno hoti deve purakkhatvā; uttarāya disāya vessavaṇo mahārājā dakkhiṇābhimukho nisinno hoti deve purakkhatvā. Yadā, bhante, kevalakappā ca devā tāvatiṃsā sudhammāyaṃ sabhāyaṃ sannisinnā honti sannipatitā, mahatī ca dibbaparisā samantato nisinnā honti, cattāro ca mahārājāno catuddisā nisinnā honti. Idaṃ nesaṃ hoti āsanasmiṃ; atha pacchā amhākaṃ āsanaṃ hoti. Ye te, bhante, devā bhagavati brahmacariyaṃ caritvā adhunūpapannā tāvatiṃsakāyaṃ, te aññe deve atirocanti vaṇṇena ceva yasasā ca. Tena sudaṃ, bhante, devā tāvatiṃsā attamanā honti pamuditā pītisomanassajātā ‘‘dibbā vata bho kāyā paripūrenti, hāyanti asurakāyā’’ti. Atha kho, bhante, sakko devānamindo devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sampasādaṃ viditvā imāhi gāthāhi anumodi –

‘‘Modanti vata bho devā, tāvatiṃsā sahindakā [saindakā (sī.)];
Tathāgataṃ namassantā, dhammassa ca sudhammataṃ.

Nave deve ca passantā, vaṇṇavante yasassine [yasassino (syā.)];
Sugatasmiṃ brahmacariyaṃ, caritvāna idhāgate.

Te aññe atirocanti, vaṇṇena yasasāyunā;
Sāvakā bhūripaññassa, visesūpagatā idha.

Idaṃ disvāna nandanti, tāvatiṃsā sahindakā;
Tathāgataṃ namassantā, dhammassa ca sudhammata’’nti.

‘Tena sudaṃ, bhante, devā tāvatiṃsā bhiyyosomattāya attamanā honti pamuditā pītisomanassajātā ‘‘dibbā vata, bho, kāyā paripūrenti, hāyanti asurakāyā’’ti. Atha kho, bhante, yenatthena devā tāvatiṃsā sudhammāyaṃ sabhāyaṃ sannisinnā honti sannipatitā, taṃ atthaṃ cintayitvā taṃ atthaṃ mantayitvā vuttavacanāpi taṃ [vuttavacanā nāmidaṃ (ka.)] cattāro mahārājāno tasmiṃ atthe honti. Paccānusiṭṭhavacanāpi taṃ [paccānusiṭṭhavacanā nāmidaṃ (ka.)] cattāro mahārājāno tasmiṃ atthe honti, sakesu sakesu āsanesu ṭhitā avipakkantā [adhipakkantā (ka.)].

Te vuttavākyā rājāno, paṭiggayhānusāsaniṃ;
Vippasannamanā santā, aṭṭhaṃsu samhi āsaneti.

283. ‘Atha kho, bhante, uttarāya disāya uḷāro āloko sañjāyi, obhāso pāturahosi atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Atha kho, bhante, sakko devānamindo deve tāvatiṃse āmantesi – ‘‘yathā kho, mārisā, nimittāni dissanti, uḷāro āloko sañjāyati, obhāso pātubhavati, brahmā pātubhavissati. Brahmuno hetaṃ pubbanimittaṃ pātubhāvāya yadidaṃ āloko sañjāyati obhāso pātubhavatīti.

‘‘Yathā nimittā dissanti, brahmā pātubhavissati;
Brahmuno hetaṃ nimittaṃ, obhāso vipulo mahā’’ti.

Sanaṅkumārakathā

284. ‘Atha kho, bhante, devā tāvatiṃsā yathāsakesu āsanesu nisīdiṃsu – ‘‘obhāsametaṃ ñassāma, yaṃvipāko bhavissati, sacchikatvāva naṃ gamissāmā’’ti. Cattāropi mahārājāno yathāsakesu āsanesu nisīdiṃsu – ‘‘obhāsametaṃ ñassāma yaṃvipāko bhavissati, sacchikatvāva naṃ gamissāmā’’ti. Idaṃ sutvā devā tāvatiṃsā ekaggā samāpajjiṃsu – ‘‘obhāsametaṃ ñassāma, yaṃvipāko bhavissati, sacchikatvāva naṃ gamissāmā’’ti.

‘Yadā, bhante, brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pātubhavati, oḷārikaṃ attabhāvaṃ abhinimminitvā pātubhavati. Yo kho pana, bhante, brahmuno pakativaṇṇo anabhisambhavanīyo so devānaṃ tāvatiṃsānaṃ cakkhupathasmiṃ. Yadā, bhante, brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pātubhavati, so aññe deve atirocati vaṇṇena ceva yasasā ca. Seyyathāpi, bhante, sovaṇṇo viggaho mānusaṃ viggahaṃ atirocati; evameva kho, bhante, yadā brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pātubhavati, so aññe deve atirocati vaṇṇena ceva yasasā ca. Yadā, bhante, brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pātubhavati, na tassaṃ parisāyaṃ koci devo abhivādeti vā paccuṭṭheti vā āsanena vā nimanteti. Sabbeva tuṇhībhūtā pañjalikā pallaṅkena nisīdanti – ‘‘yassadāni devassa pallaṅkaṃ icchissati brahmā sanaṅkumāro, tassa devassa pallaṅke nisīdissatī’’ti.

‘Yassa kho pana, bhante, devassa brahmā sanaṅkumāro pallaṅke nisīdati, uḷāraṃ so labhati devo vedapaṭilābhaṃ; uḷāraṃ so labhati devo somanassapaṭilābhaṃ. Seyyathāpi, bhante, rājā khattiyo muddhāvasitto adhunābhisitto rajjena, uḷāraṃ so labhati vedapaṭilābhaṃ, uḷāraṃ so labhati somanassapaṭilābhaṃ. Evameva kho, bhante, yassa devassa brahmā sanaṅkumāro pallaṅke nisīdati, uḷāraṃ so labhati devo vedapaṭilābhaṃ, uḷāraṃ so labhati devo somanassapaṭilābhaṃ. Atha, bhante, brahmā sanaṅkumāro oḷārikaṃ attabhāvaṃ abhinimminitvā kumāravaṇṇī [kumāravaṇṇo (syā. ka.)] hutvā pañcasikho devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāturahosi. So vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīdi. Seyyathāpi, bhante, balavā puriso supaccatthate vā pallaṅke same vā bhūmibhāge pallaṅkena nisīdeyya; evameva kho, bhante, brahmā sanaṅkumāro vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sampasādaṃ viditvā imāhi gāthāhi anumodi –

‘‘Modanti vata bho devā, tāvatiṃsā sahindakā;

Tathāgataṃ namassantā, dhammassa ca sudhammataṃ.

‘‘Nave deve ca passantā, vaṇṇavante yasassine;
Sugatasmiṃ brahmacariyaṃ, caritvāna idhāgate.

‘‘Te aññe atirocanti, vaṇṇena yasasāyunā;
Sāvakā bhūripaññassa, visesūpagatā idha.

‘‘Idaṃ disvāna nandanti, tāvatiṃsā sahindakā;
Tathāgataṃ namassantā, dhammassa ca sudhammata’’nti.

285. ‘Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsittha; imamatthaṃ, bhante, brahmuno sanaṅkumārassa bhāsato aṭṭhaṅgasamannāgato saro hoti vissaṭṭho ca viññeyyo ca mañju ca savanīyo ca bindu ca avisārī ca gambhīro ca ninnādī ca. Yathāparisaṃ kho pana, bhante, brahmā sanaṅkumāro sarena viññāpeti; na cassa bahiddhā parisāya ghoso niccharati. Yassa kho pana, bhante, evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato saro hoti, so vuccati ‘‘brahmassaro’’ti.

‘Atha kho, bhante, brahmā sanaṅkumāro tettiṃse attabhāve abhinimminitvā devānaṃ tāvatiṃsānaṃ paccekapallaṅkesu pallaṅkena [paccekapallaṅkena (ka.)] nisīditvā deve tāvatiṃse āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatiṃsā, yāvañca so bhagavā bahujanahitāya paṭipanno bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Ye hi keci, bho, buddhaṃ saraṇaṃ gatā dhammaṃ saraṇaṃ gatā saṅghaṃ saraṇaṃ gatā sīlesu paripūrakārino te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā appekacce paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjanti, appekacce nimmānaratīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjanti, appekacce tusitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjanti, appekacce yāmānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjanti, appekacce tāvatiṃsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjanti, appekacce cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjanti. Ye sabbanihīnaṃ kāyaṃ paripūrenti, te gandhabbakāyaṃ paripūrentī’’’ti.

286. ‘Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsittha; imamatthaṃ, bhante, brahmuno sanaṅkumārassa bhāsato ghosoyeva devā maññanti – ‘‘yvāyaṃ mama pallaṅke svāyaṃ ekova bhāsatī’’ti.

Ekasmiṃ bhāsamānasmiṃ, sabbe bhāsanti nimmitā;
Ekasmiṃ tuṇhimāsīne, sabbe tuṇhī bhavanti te.

Tadāsu devā maññanti, tāvatiṃsā sahindakā;
Yvāyaṃ mama pallaṅkasmiṃ, svāyaṃ ekova bhāsatīti.

‘Atha kho, bhante, brahmā sanaṅkumāro ekattena attānaṃ upasaṃharati, ekattena attānaṃ upasaṃharitvā sakkassa devānamindassa pallaṅke pallaṅkena nisīditvā deve tāvatiṃse āmantesi –

Bhāvitaiddhipādo

287. ‘‘‘Taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatiṃsā, yāva supaññattā cime tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro iddhipādā paññattā iddhipahutāya [iddhibahulīkatāya (syā.)] iddhivisavitāya [iddhivisevitāya (syā.)] iddhivikubbanatāya. Katame cattāro? Idha bho bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Vīriyasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Cittasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ime kho, bho, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro iddhipādā paññattā iddhipahutāya iddhivisavitāya iddhivikubbanatāya.

‘‘‘Ye hi keci bho atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhosuṃ, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Yepi hi keci bho anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhossanti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Yepi hi keci bho etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhonti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Passanti no bhonto devā tāvatiṃsā mamapimaṃ evarūpaṃ iddhānubhāva’’nti? ‘‘Evaṃ mahābrahme’’ti. ‘‘Ahampi kho bho imesaṃyeva catunnañca iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā evaṃ mahiddhiko evaṃmahānubhāvo’’ti. Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsittha. Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsitvā deve tāvatiṃse āmantesi –

Tividho okāsādhigamo

288. ‘‘‘Taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatiṃsā, yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena tayo okāsādhigamā anubuddhā sukhassādhigamāya. Katame tayo? Idha bho ekacco saṃsaṭṭho viharati kāmehi saṃsaṭṭho akusalehi dhammehi. So aparena samayena ariyadhammaṃ suṇāti, yoniso manasi karoti, dhammānudhammaṃ paṭipajjati. So ariyadhammassavanaṃ āgamma yonisomanasikāraṃ dhammānudhammappaṭipattiṃ asaṃsaṭṭho viharati kāmehi asaṃsaṭṭho akusalehi dhammehi. Tassa asaṃsaṭṭhassa kāmehi asaṃsaṭṭhassa akusalehi dhammehi uppajjati sukhaṃ, sukhā bhiyyo somanassaṃ. Seyyathāpi, bho, pamudā pāmojjaṃ [pāmujjaṃ (pī. ka.)] jāyetha, evameva kho, bho, asaṃsaṭṭhassa kāmehi asaṃsaṭṭhassa akusalehi dhammehi uppajjati sukhaṃ, sukhā bhiyyo somanassaṃ. Ayaṃ kho, bho, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamo okāsādhigamo anubuddho sukhassādhigamāya.

‘‘‘Puna caparaṃ, bho, idhekaccassa oḷārikā kāyasaṅkhārā appaṭippassaddhā honti, oḷārikā vacīsaṅkhārā appaṭippassaddhā honti, oḷārikā cittasaṅkhārā appaṭippassaddhā honti. So aparena samayena ariyadhammaṃ suṇāti, yoniso manasi karoti, dhammānudhammaṃ paṭipajjati. Tassa ariyadhammassavanaṃ āgamma yonisomanasikāraṃ dhammānudhammappaṭipattiṃ oḷārikā kāyasaṅkhārā paṭippassambhanti, oḷārikā vacīsaṅkhārā paṭippassambhanti, oḷārikā cittasaṅkhārā paṭippassambhanti. Tassa oḷārikānaṃ kāyasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā oḷārikānaṃ vacīsaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā oḷārikānaṃ cittasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā uppajjati sukhaṃ, sukhā bhiyyo somanassaṃ. Seyyathāpi, bho, pamudā pāmojjaṃ jāyetha, evameva kho bho oḷārikānaṃ kāyasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā oḷārikānaṃ vacīsaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā oḷārikānaṃ cittasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā uppajjati sukhaṃ, sukhā bhiyyo somanassaṃ. Ayaṃ kho, bho, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dutiyo okāsādhigamo anubuddho sukhassādhigamāya.

‘‘‘Puna caparaṃ, bho, idhekacco ‘idaṃ kusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ‘idaṃ akusala’nti yathābhūtaṃ nappajānāti. ‘Idaṃ sāvajjaṃ idaṃ anavajjaṃ, idaṃ sevitabbaṃ idaṃ na sevitabbaṃ, idaṃ hīnaṃ idaṃ paṇītaṃ, idaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāga’nti yathābhūtaṃ nappajānāti. So aparena samayena ariyadhammaṃ suṇāti, yoniso manasi karoti, dhammānudhammaṃ paṭipajjati. So ariyadhammassavanaṃ āgamma yonisomanasikāraṃ dhammānudhammappaṭipattiṃ, ‘idaṃ kusala’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘idaṃ akusala’nti yathābhūtaṃ pajānāti. Idaṃ sāvajjaṃ idaṃ anavajjaṃ, idaṃ sevitabbaṃ idaṃ na sevitabbaṃ, idaṃ hīnaṃ idaṃ paṇītaṃ, idaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāga’nti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Tassa avijjāvirāgā vijjuppādā uppajjati sukhaṃ, sukhā bhiyyo somanassaṃ. Seyyathāpi, bho, pamudā pāmojjaṃ jāyetha, evameva kho, bho, avijjāvirāgā vijjuppādā uppajjati sukhaṃ, sukhā bhiyyo somanassaṃ. Ayaṃ kho, bho, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena tatiyo okāsādhigamo anubuddho sukhassādhigamāya. Ime kho, bho, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena tayo okāsādhigamā anubuddhā sukhassādhigamāyā’’ti. Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsittha, imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsitvā deve tāvatiṃse āmantesi –

Catusatipaṭṭhānaṃ

289. '''Taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatiṃsā, yāva supaññattā cime tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro satipaṭṭhānā paññattā kusalassādhigamāya. Katame cattāro? Idha, bho, bhikkhu ajjhattaṃ kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ajjhattaṃ kāye kāyānupassī viharanto tattha sammā samādhiyati, sammā vippasīdati. So tattha sammā samāhito sammā vippasanno bahiddhā parakāye ñāṇadassanaṃ abhinibbatteti. Ajjhattaṃ vedanāsu vedanānupassī viharati…pe… bahiddhā paravedanāsu ñāṇadassanaṃ abhinibbatteti. Ajjhattaṃ citte cittānupassī viharati…pe… bahiddhā paracitte ñāṇadassanaṃ abhinibbatteti. Ajjhattaṃ dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ajjhattaṃ dhammesu dhammānupassī viharanto tattha sammā samādhiyati, sammā vippasīdati. So tattha sammā samāhito sammā vippasanno bahiddhā paradhammesu ñāṇadassanaṃ abhinibbatteti. Ime kho, bho, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro satipaṭṭhānā paññattā kusalassādhigamāyā''ti. Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsittha. Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsitvā deve tāvatiṃse āmantesi –

Satta samādhiparikkhārā

290. '''Taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatiṃsā, yāva supaññattā cime tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena satta samādhiparikkhārā sammāsamādhissa paribhāvanāya sammāsamādhissa pāripūriyā. Katame satta? Sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati. Yā kho, bho, imehi sattahaṅgehi cittassa ekaggatā parikkhatā, ayaṃ vuccati, bho, ariyo sammāsamādhi saupaniso itipi saparikkhāro itipi. Sammādiṭṭhissa bho, sammāsaṅkappo pahoti, sammāsaṅkappassa sammāvācā pahoti, sammāvācassa sammākammanto pahoti. Sammākammantassa sammāājīvo pahoti, sammāājīvassa sammāvāyāmo pahoti, sammāvāyāmassa sammāsati pahoti, sammāsatissa sammāsamādhi pahoti, sammāsamādhissa sammāñāṇaṃ pahoti, sammāñāṇassa sammāvimutti pahoti. Yañhi taṃ, bho, sammā vadamāno vadeyya – 'svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhi apārutā amatassa dvārā'ti idameva taṃ sammā vadamāno vadeyya. Svākkhāto hi, bho, bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko, akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhi apārutā amatassa dvārā [dvārāti (syā. ka.)].

'''Ye hi keci, bho, buddhe aveccappasādena samannāgatā, dhamme aveccappasādena samannāgatā, saṅghe aveccappasādena samannāgatā, ariyakantehi sīlehi samannāgatā, ye cime opapātikā dhammavinītā sātirekāni catuvīsatisatasahassāni māgadhakā paricārakā abbhatītā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā. Atthi cevettha sakadāgāmino.

''Atthāyaṃ [athāyaṃ (sī. syā.)] itarā pajā, puññābhāgāti me mano;
Saṅkhātuṃ nopi sakkomi, musāvādassa ottappa''nti.

291. 'Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro bhāsittha, imamatthaṃ, bhante, brahmuno sanaṅkumārassa bhāsato vessavaṇassa mahārājassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ''acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, evarūpopi nāma uḷāro satthā bhavissati, evarūpaṃ uḷāraṃ dhammakkhānaṃ, evarūpā uḷārā visesādhigamā paññāyissantī''ti. Atha, bhante, brahmā sanaṅkumāro vessavaṇassa mahārājassa cetasā cetoparivitakkamaññāya vessavaṇaṃ mahārājānaṃ etadavoca – ''taṃ kiṃ maññati bhavaṃ vessavaṇo mahārājā atītampi addhānaṃ evarūpo uḷāro satthā ahosi, evarūpaṃ uḷāraṃ dhammakkhānaṃ, evarūpā uḷārā visesādhigamā paññāyiṃsu. Anāgatampi addhānaṃ evarūpo uḷāro satthā bhavissati, evarūpaṃ uḷāraṃ dhammakkhānaṃ, evarūpā uḷārā visesādhigamā paññāyissantī’’’ti.

292. ‘‘‘Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ abhāsi, imamatthaṃ vessavaṇo mahārājā brahmuno sanaṅkumārassa devānaṃ tāvatiṃsānaṃ bhāsato sammukhā sutaṃ [sutvā (sī. pī.)] sammukhā paṭiggahitaṃ sayaṃ parisāyaṃ ārocesi’’.

Imamatthaṃ janavasabho yakkho vessavaṇassa mahārājassa sayaṃ parisāyaṃ bhāsato sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ [paṭiggahetvā (sī. pī.)] bhagavato ārocesi. Imamatthaṃ bhagavā janavasabhassa yakkhassa sammukhā sutvā sammukhā paṭiggahetvā sāmañca abhiññāya āyasmato ānandassa ārocesi, imamatthamāyasmā ānando bhagavato sammukhā sutvā sammukhā paṭiggahetvā ārocesi bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitanti.

Janavasabhasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Mahāgovindasuttaṃ

293. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho pañcasikho gandhabbaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ gijjhakūṭaṃ pabbataṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho pañcasikho gandhabbaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yaṃ kho me, bhante, devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ, ārocemi taṃ bhagavato’’ti. ‘‘Ārocehi me tvaṃ, pañcasikhā’’ti bhagavā avoca.

Devasabhā

294. ‘‘Purimāni, bhante, divasāni purimatarāni tadahuposathe pannarase pavāraṇāya puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā kevalakappā ca devā tāvatiṃsā sudhammāyaṃ sabhāyaṃ sannisinnā honti sannipatitā; mahatī ca dibbaparisā samantato nisinnā honti, cattāro ca mahārājāno catuddisā nisinnā honti; puratthimāya disāya dhataraṭṭho mahārājā pacchimābhimukho nisinno hoti deve purakkhatvā; dakkhiṇāya disāya virūḷhako mahārājā uttarābhimukho nisinno hoti deve purakkhatvā; pacchimāya disāya virūpakkho mahārājā puratthābhimukho nisinno hoti deve purakkhatvā; uttarāya disāya vessavaṇo mahārājā dakkhiṇābhimukho nisinno hoti deve purakkhatvā. Yadā bhante, kevalakappā ca devā tāvatiṃsā sudhammāyaṃ sabhāyaṃ sannisinnā honti sannipatitā, mahatī ca dibbaparisā samantato nisinnā honti, cattāro ca mahārājāno catuddisā nisinnā honti, idaṃ nesaṃ hoti āsanasmiṃ; atha pacchā amhākaṃ āsanaṃ hoti.

‘‘Ye te, bhante, devā bhagavati brahmacariyaṃ caritvā adhunūpapannā tāvatiṃsakāyaṃ, te aññe deve atirocanti vaṇṇena ceva yasasā ca. Tena sudaṃ, bhante, devā tāvatiṃsā attamanā honti pamuditā pītisomanassajātā; ‘dibbā vata, bho, kāyā paripūrenti, hāyanti asurakāyā’ti.

295. ‘‘Atha kho, bhante, sakko devānamindo devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sampasādaṃ viditvā imāhi gāthāhi anumodi –

‘Modanti vata bho devā, tāvatiṃsā sahindakā;
Tathāgataṃ namassantā, dhammassa ca sudhammataṃ.

Nave deve ca passantā, vaṇṇavante yasassine;
Sugatasmiṃ brahmacariyaṃ, caritvāna idhāgate.

Te aññe atirocanti, vaṇṇena yasasāyunā;
Sāvakā bhūripaññassa, visesūpagatā idha.

Idaṃ disvāna nandanti, tāvatiṃsā sahindakā;
Tathāgataṃ namassantā, dhammassa ca sudhammata’nti.

‘‘Tena sudaṃ, bhante, devā tāvatiṃsā bhiyyoso mattāya attamanā honti pamuditā pītisomanassajātā; ‘dibbā vata, bho, kāyā paripūrenti, hāyanti asurakāyā’’’ti.

Aṭṭha yathābhuccavaṇṇā

296. ‘‘Atha kho, bhante, sakko devānamindo devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sampasādaṃ viditvā deve tāvatiṃse āmantesi – ‘iccheyyātha no tumhe, mārisā, tassa bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe sotu’nti? ‘Icchāma mayaṃ, mārisa, tassa bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe sotu’nti. Atha kho, bhante, sakko devānamindo devānaṃ tāvatiṃsānaṃ bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi – ‘taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatiṃsā? Yāvañca so bhagavā bahujanahitāya paṭipanno bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Evaṃ bahujanahitāya paṭipannaṃ bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Svākkhāto kho pana tena bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhi. Evaṃ opaneyyikassa dhammassa desetāraṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Idaṃ kusalanti kho pana tena bhagavatā supaññattaṃ, idaṃ akusalanti supaññattaṃ. Idaṃ sāvajjaṃ idaṃ anavajjaṃ, idaṃ sevitabbaṃ idaṃ na sevitabbaṃ, idaṃ hīnaṃ idaṃ paṇītaṃ, idaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāganti supaññattaṃ. Evaṃ kusalākusalasāvajjānavajjasevitabbāsevitabbahīna-paṇītakaṇhasukkasappaṭibhāgānaṃ dhammānaṃ paññapetāraṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Supaññattā kho pana tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā, saṃsandati nibbānañca paṭipadā ca. Seyyathāpi nāma gaṅgodakaṃ yamunodakena saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā, saṃsandati nibbānañca paṭipadā ca. Evaṃ nibbānagāminiyā paṭipadāya paññapetāraṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Abhinipphanno [abhinippanno (pī. ka.)] kho pana tassa bhagavato lābho abhinipphanno siloko, yāva maññe khattiyā sampiyāyamānarūpā viharanti, vigatamado kho pana so bhagavā āhāraṃ āhāreti. Evaṃ vigatamadaṃ āhāraṃ āharayamānaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Laddhasahāyo kho pana so bhagavā sekhānañceva paṭipannānaṃ khīṇāsavānañca vusitavataṃ. Te bhagavā apanujja ekārāmataṃ anuyutto viharati. Evaṃ ekārāmataṃ anuyuttaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Yathāvādī kho pana so bhagavā tathākārī, yathākārī tathāvādī, iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Evaṃ dhammānudhammappaṭipannaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Tiṇṇavicikiccho kho pana so bhagavā vigatakathaṃkatho pariyositasaṅkappo ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ. Evaṃ tiṇṇavicikicchaṃ vigatakathaṃkathaṃ pariyositasaṅkappaṃ ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā'ti.

297. ''Ime kho, bhante, sakko devānamindo devānaṃ tāvatiṃsānaṃ bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi. Tena sudaṃ, bhante, devā tāvatiṃsā bhiyyoso mattāya attamanā honti pamuditā pītisomanassajātā bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe sutvā. Tatra, bhante, ekacce devā evamāhaṃsu – 'aho vata, mārisā, cattāro sammāsambuddhā loke uppajjeyyuṃ dhammañca deseyyuṃ yathariva bhagavā. Tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna'nti. Ekacce devā evamāhaṃsu – 'tiṭṭhantu, mārisā, cattāro sammāsambuddhā, aho vata, mārisā, tayo sammāsambuddhā loke uppajjeyyuṃ dhammañca deseyyuṃ yathariva bhagavā. Tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna'nti. Ekacce devā evamāhaṃsu – 'tiṭṭhantu, mārisā, tayo sammāsambuddhā, aho vata, mārisā, dve sammāsambuddhā loke uppajjeyyuṃ dhammañca deseyyuṃ yathariva bhagavā. Tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna'nti.

298. ''Evaṃ vutte, bhante, sakko devānamindo deve tāvatiṃse etadavoca – 'aṭṭhānaṃ kho etaṃ, mārisā, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Aho vata, mārisā, so bhagavā appābādho appātaṅko ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Tadassa bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna'nti. Atha kho, bhante, yenatthena devā tāvatiṃsā sudhammāyaṃ sabhāyaṃ sannisinnā honti sannipatitā, taṃ atthaṃ cintayitvā taṃ atthaṃ mantayitvā vuttavacanāpi taṃ cattāro mahārājāno tasmiṃ atthe honti. Paccānusiṭṭhavacanāpi taṃ cattāro mahārājāno tasmiṃ atthe honti, sakesu sakesu āsanesu ṭhitā avipakkantā.

Te vuttavākyā rājāno, paṭiggayhānusāsaniṃ;
Vippasannamanā santā, aṭṭhaṃsu samhi āsaneti.

299. ''Atha kho, bhante, uttarāya disāya uḷāro āloko sañjāyi, obhāso pāturahosi atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Atha kho, bhante, sakko devānamindo deve tāvatiṃse āmantesi – 'yathā kho, mārisā, nimittāni dissanti, uḷāro āloko sañjāyati, obhāso pātubhavati, brahmā pātubhavissati; brahmuno hetaṃ pubbanimittaṃ pātubhāvāya, yadidaṃ āloko sañjāyati obhāso pātubhavatīti.

'Yathā nimittā dissanti, brahmā pātubhavissati;
Brahmuno hetaṃ nimittaṃ, obhāso vipulo mahā'ti.

Sanaṅkumārakathā

300. ''Atha kho, bhante, devā tāvatiṃsā yathāsakesu āsanesu nisīdiṃsu – 'obhāsametaṃ ñassāma, yaṃvipāko bhavissati, sacchikatvāva naṃ gamissāmā'ti. Cattāropi mahārājāno yathāsakesu āsanesu nisīdiṃsu – 'obhāsametaṃ ñassāma, yaṃvipāko bhavissati, sacchikatvāva naṃ gamissāmā'ti. Idaṃ sutvā devā tāvatiṃsā ekaggā samāpajjiṃsu – 'obhāsametaṃ ñassāma, yaṃvipāko bhavissati, sacchikatvāva naṃ gamissāmā'ti.

''Yadā, bhante, brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pātubhavati, oḷārikaṃ attabhāvaṃ abhinimminitvā pātubhavati. Yo kho pana, bhante, brahmuno pakativaṇṇo, anabhisambhavanīyo so devānaṃ tāvatiṃsānaṃ cakkhupathasmiṃ. Yadā, bhante, brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pātubhavati, so aññe deve atirocati vaṇṇena ceva yasasā ca. Seyyathāpi, bhante, sovaṇṇo viggaho mānusaṃ viggahaṃ atirocati, evameva kho, bhante, yadā brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pātubhavati, so aññe deve atirocati vaṇṇena ceva yasasā ca. Yadā, bhante, brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pātubhavati, na tassaṃ parisāyaṃ koci devo abhivādeti vā paccuṭṭheti vā āsanena vā nimanteti. Sabbeva tuṇhībhūtā pañjalikā pallaṅkena nisīdanti – 'yassadāni devassa pallaṅkaṃ icchissati brahmā sanaṅkumāro, tassa devassa pallaṅke nisīdissatī'ti. Yassa kho pana, bhante, devassa brahmā sanaṅkumāro pallaṅke nisīdati, uḷāraṃ so labhati devo vedapaṭilābhaṃ, uḷāraṃ so labhati devo somanassapaṭilābhaṃ. Seyyathāpi, bhante, rājā khattiyo muddhāvasitto adhunābhisitto rajjena, **uḷāraṃ so labhati vedapaṭilābhaṃ, uḷāraṃ so labhati somanassapaṭilābhaṃ,** evameva kho, bhante, yassa devassa brahmā sanaṅkumāro pallaṅke nisīdati, uḷāraṃ so labhati devo vedapaṭilābhaṃ, uḷāraṃ so labhati devo somanassapaṭilābhaṃ. Atha, bhante, brahmā sanaṅkumāro devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sampasādaṃ viditvā antarahito imāhi gāthāhi anumodi –

'Modanti vata bho devā, tāvatiṃsā sahindakā;
Tathāgataṃ namassantā, dhammassa ca sudhammataṃ.

'Nave deve ca passantā, vaṇṇavante yasassine;
Sugatasmiṃ brahmacariyaṃ, caritvāna idhāgate.

'Te aññe atirocanti, vaṇṇena yasasāyunā;
Sāvakā bhūripaññassa, visesūpagatā idha.

'Idaṃ disvāna nandanti, tāvatiṃsā sahindakā;
Tathāgataṃ namassantā, dhammassa ca sudhammata'nti.

301. ''Imamatthaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro abhāsittha. Imamatthaṃ, bhante, brahmuno sanaṅkumārassa bhāsato aṭṭhaṅgasamannāgato saro hoti vissaṭṭho ca viññeyyo ca mañju ca savanīyo ca bindu ca avisārī ca gambhīro ca ninnādī ca. Yathāparisaṃ kho pana, bhante, brahmā sanaṅkumāro sarena viññāpeti, na cassa bahiddhā parisāya ghoso niccharati. Yassa kho pana, bhante, evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato saro hoti, so vuccati 'brahmassaro'ti. Atha kho, bhante, devā tāvatiṃsā brahmānaṃ sanaṅkumāraṃ etadavocuṃ – 'sādhu, mahābrahme, etadeva mayaṃ saṅkhāya modāma; atthi ca sakkena devānamindena tassa bhagavato aṭṭha yathābhuccā vaṇṇā bhāsitā; te ca mayaṃ saṅkhāya modāmā'ti.

Aṭṭha yathābhuccavaṇṇā

302. ''Atha, bhante, brahmā sanaṅkumāro sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – 'sādhu, devānaminda, mayampi tassa bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe suṇeyyāmā'ti. 'Evaṃ mahābrahme'ti kho, bhante, sakko devānamindo brahmuno sanaṅkumārassa bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi.

''Taṃ kiṃ maññati, bhavaṃ mahābrahmā? Yāvañca so bhagavā bahujanahitāya paṭipanno bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Evaṃ bahujanahitāya paṭipannaṃ bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

''Svākkhāto kho pana tena bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhi. Evaṃ opaneyyikassa dhammassa desetāraṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

''Idaṃ kusala'nti kho pana tena bhagavatā supaññattaṃ, 'idaṃ akusala'nti supaññattaṃ, 'idaṃ sāvajjaṃ idaṃ anavajjaṃ, idaṃ sevitabbaṃ idaṃ na sevitabbaṃ, idaṃ hīnaṃ idaṃ paṇītaṃ, idaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāga'nti supaññattaṃ. Evaṃ kusalākusalasāvajjānavajjasevitabbāsevitabbahīnapaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāgānaṃ dhammānaṃ paññāpetāraṃ. Imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Supaññattā kho pana tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati nibbānañca paṭipadā ca. Seyyathāpi nāma gaṅgodakaṃ yamunodakena saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati nibbānañca paṭipadā ca. Evaṃ nibbānagāminiyā paṭipadāya paññāpetāraṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Abhinipphanno kho pana tassa bhagavato lābho abhinipphanno siloko, yāva maññe khattiyā sampiyāyamānarūpā viharanti. Vigatamado kho pana so bhagavā āhāraṃ āhāreti. Evaṃ vigatamadaṃ āhāraṃ āharayamānaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Laddhasahāyo kho pana so bhagavā sekhānañceva paṭipannānaṃ khīṇāsavānañca vusitavataṃ, te bhagavā apanujja ekārāmataṃ anuyutto viharati. Evaṃ ekārāmataṃ anuyuttaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Yathāvādī kho pana so bhagavā tathākārī, yathākārī tathāvādī; iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Evaṃ dhammānudhammappaṭippannaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā.

‘‘Tiṇṇavicikiccho kho pana so bhagavā vigatakathaṃkatho pariyositasaṅkappo ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ. Evaṃ tiṇṇavicikicchaṃ vigatakathaṃkathaṃ pariyositasaṅkappaṃ ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ. Imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahi, aññatra tena bhagavatā’ti.

303. ‘‘Ime kho, bhante, sakko devānamindo brahmuno sanaṅkumārassa bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi. Tena sudaṃ, bhante, brahmā sanaṅkumāro attamano hoti pamudito pītisomanassajāto bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe sutvā. Atha, bhante, brahmā sanaṅkumāro oḷārikaṃ attabhāvaṃ abhinimminitvā kumāravaṇṇī hutvā pañcasikho devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāturahosi. So vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīdi. Seyyathāpi, bhante, balavā puriso supaccatthate vā pallaṅke same vā bhūmibhāge pallaṅkena nisīdeyya, evameva kho, bhante, brahmā sanaṅkumāro vehāsaṃ abbhuggantvā ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā deve tāvatiṃse āmantesi –

Govindabrāhmaṇavatthu

304. ‘‘Taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatiṃsā, yāva dīgharattaṃ mahāpaññova so bhagavā ahosi. Bhūtapubbaṃ, bho, rājā disampati nāma ahosi. Disampatissa rañño govindo nāma brāhmaṇo purohito ahosi. Disampatissa rañño reṇu nāma kumāro putto ahosi. Govindassa brāhmaṇassa jotipālo nāma māṇavo putto ahosi. Iti reṇu ca rājaputto jotipālo ca māṇavo aññe ca cha khattiyā iccete aṭṭha sahāyā ahesuṃ. Atha kho, bho, ahorattānaṃ accayena govindo brāhmaṇo kālamakāsi. Govinde brāhmaṇe kālaṅkate rājā disampati paridevesi – ‘‘yasmiṃ vata, bho, mayaṃ samaye govinde brāhmaṇe sabbakiccāni sammā vossajjitvā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārema, tasmiṃ no samaye govindo brāhmaṇo kālaṅkato’’ti. Evaṃ vutte bho reṇu rājaputto rājānaṃ disampatiṃ etadavoca – ‘‘mā kho tvaṃ, deva, govinde brāhmaṇe kālaṅkate atibāḷhaṃ paridevesi. Atthi, deva, govindassa brāhmaṇassa jotipālo nāma māṇavo putto paṇḍitataro ceva pitarā, alamatthadasataro ceva pitarā; yepissa pitā atthe anusāsi, tepi jotipālasseva māṇavassa anusāsaniyā’’ti. ‘‘Evaṃ kumārā’’ti? ‘‘Evaṃ devā’’ti.

Mahāgovindavatthu

305. ‘‘Atha kho, bho, rājā disampati aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yena jotipālo nāma māṇavo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā jotipālaṃ māṇavaṃ evaṃ vadehi – ‘bhavamatthu bhavantaṃ jotipālaṃ, rājā disampati bhavantaṃ jotipālaṃ māṇavaṃ āmantayati, rājā disampati bhoto jotipālassa māṇavassa dassanakāmo’’’ti. ‘‘Evaṃ, devā’’ti kho, bho, so puriso disampatissa rañño paṭissutvā yena jotipālo māṇavo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā jotipālaṃ māṇavaṃ etadavoca – ‘‘bhavamatthu bhavantaṃ jotipālaṃ, rājā disampati bhavantaṃ jotipālaṃ māṇavaṃ āmantayati, rājā disampati bhoto jotipālassa māṇavassa dassanakāmo’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho bho jotipālo māṇavo tassa purisassa paṭissutvā yena rājā disampati tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā disampatinā raññā saddhiṃ sammodi; sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho, bho, jotipālaṃ māṇavaṃ rājā disampati etadavoca – ‘‘anusāsatu no bhavaṃ jotipālo, mā no bhavaṃ jotipālo anusāsaniyā paccabyāhāsi. Pettike taṃ ṭhāne ṭhapessāmi, govindiye abhisiñcissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho, bho, so jotipālo māṇavo disampatissa rañño paccassosi. Atha kho, bho, rājā disampati jotipālaṃ māṇavaṃ govindiye abhisiñci, taṃ pettike ṭhāne ṭhapesi. Abhisitto jotipālo māṇavo govindiye pettike ṭhāne ṭhapito yepissa pitā atthe anusāsi tepi atthe anusāsati, yepissa pitā atthe nānusāsi, tepi atthe anusāsati; yepissa pitā kammante abhisambhosi, tepi kammante abhisambhoti, yepissa pitā kammante nābhisambhosi, tepi kammante abhisambhoti. Tamenaṃ manussā evamāhaṃsu – ‘‘govindo vata, bho, brāhmaṇo, mahāgovindo vata, bho, brāhmaṇo’’ti. Iminā kho evaṃ, bho, pariyāyena jotipālassa māṇavassa govindo mahāgovindotveva samaññā udapādi.

Rajjasaṃvibhajanaṃ

306. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena te cha khattiyā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te cha khattiye etadavoca – ‘‘disampati kho, bho, rājā jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto, ko nu kho pana, bho, jānāti jīvitaṃ? Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ disampatimhi raññe kālaṅkate rājakattāro reṇuṃ rājaputtaṃ rajje abhisiñceyyuṃ. Āyantu, bhonto, yena reṇu rājaputto tenupasaṅkamatha; upasaṅkamitvā reṇuṃ rājaputtaṃ evaṃ vadetha – ‘‘mayaṃ kho bhoto reṇussa sahāyā piyā manāpā appaṭikūlā, yaṃsukho bhavaṃ taṃsukhā mayaṃ, yaṃdukkho bhavaṃ taṃdukkhā mayaṃ. Disampati kho, bho, rājā jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto, ko nu kho pana, bho, jānāti jīvitaṃ? Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ disampatimhi raññe kālaṅkate rājakattāro bhavantaṃ reṇuṃ rajje abhisiñceyyuṃ. Sace bhavaṃ reṇu rajjaṃ labhetha, saṃvibhajetha no rajjenā’’ti. ‘‘Evaṃ bho’’ti kho, bho, te cha khattiyā mahāgovindassa brāhmaṇassa paṭissutvā yena reṇu rājaputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā reṇuṃ rājaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘mayaṃ kho bhoto reṇussa sahāyā piyā manāpā appaṭikūlā; yaṃsukho bhavaṃ taṃsukhā mayaṃ, yaṃdukkho bhavaṃ taṃdukkhā mayaṃ. Disampati kho, bho, rājā jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto, ko nu kho pana bho jānāti jīvitaṃ? Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ disampatimhi raññe kālaṅkate rājakattāro bhavantaṃ reṇuṃ rajje abhisiñceyyuṃ. Sace bhavaṃ reṇu rajjaṃ labhetha, saṃvibhajetha no rajjenā’’ti. ‘‘Ko nu kho, bho, añño mama vijite sukho bhavetha [sukhā bhaveyyātha (ka.), sukhaṃ bhaveyyātha, sukhamedheyyātha (sī. pī.),sukha medhetha (?)], aññatra bhavantebhi? Sacāhaṃ, bho, rajjaṃ labhissāmi, saṃvibhajissāmi vo rajjenā’’’ti.

307. ‘‘Atha kho, bho, ahorattānaṃ accayena rājā disampati kālamakāsi. Disampatimhi raññe kālaṅkate rājakattāro reṇuṃ rājaputtaṃ rajje abhisiñciṃsu. Abhisitto reṇu rajjena pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti. Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena te cha khattiyā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te cha khattiye etadavoca – ‘‘disampati kho, bho, rājā kālaṅkato. Abhisitto reṇu rajjena pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti. Ko nu kho pana, bho, jānāti, madanīyā kāmā? Āyantu, bhonto, yena reṇu rājā tenupasaṅkamatha; upasaṅkamitvā reṇuṃ rājānaṃ evaṃ vadetha – disampati kho, bho, rājā kālaṅkato, abhisitto bhavaṃ reṇu rajjena, sarati bhavaṃ taṃ vacana’’’nti?

308. ‘‘‘Evaṃ, bho’’ti kho, bho, te cha khattiyā mahāgovindassa brāhmaṇassa paṭissutvā yena reṇu rājā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā reṇuṃ rājānaṃ etadavocuṃ – ‘‘disampati kho, bho, rājā kālaṅkato, abhisitto bhavaṃ reṇu rajjena, sarati bhavaṃ taṃ vacana’’nti? ‘‘Sarāmahaṃ, bho, taṃ vacanaṃ [vacananti (syā. ka.)]. Ko nu kho, bho, pahoti imaṃ mahāpathaviṃ uttarena āyataṃ dakkhiṇena sakaṭamukhaṃ sattadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhajitu’’nti? ‘‘Ko nu kho, bho, añño pahoti, aññatra mahāgovindena brāhmaṇenā’’ti? Atha kho, bho, reṇu rājā aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yena mahāgovindo brāhmaṇo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ evaṃ vadehi – ‘rājā taṃ, bhante, reṇu āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ devā’’ti kho, bho, so puriso reṇussa rañño paṭissutvā yena mahāgovindo brāhmaṇo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘rājā taṃ, bhante, reṇu āmantetī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo tassa purisassa paṭissutvā yena reṇu rājā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā reṇunā raññā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho, bho, mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ reṇu rājā etadavoca – ‘‘etu, bhavaṃ govindo, imaṃ mahāpathaviṃ uttarena āyataṃ dakkhiṇena sakaṭamukhaṃ sattadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhajatū’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho mahāgovindo brāhmaṇo reṇussa rañño paṭissutvā imaṃ mahāpathaviṃ uttarena āyataṃ dakkhiṇena sakaṭamukhaṃ sattadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhaji. Sabbāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi [aṭṭhapesi (sī. pī.)]. Tatra sudaṃ majjhe reṇussa rañño janapado hoti.

309. Dantapuraṃ kaliṅgānaṃ [kāliṅgānaṃ (syā. pī. ka.)], assakānañca potanaṃ.

Mahesayaṃ [māhissati (sī. syā. pī.)] avantīnaṃ, sovīrānañca rorukaṃ.

Mithilā ca videhānaṃ, campā aṅgesu māpitā;
Bārāṇasī ca kāsīnaṃ, ete govindamāpitāti.

310. ‘‘Atha kho, bho, te cha khattiyā yathāsakena lābhena attamanā ahesuṃ paripuṇṇasaṅkappā – ‘‘yaṃ vata no ahosi icchitaṃ, yaṃ ākaṅkhitaṃ, yaṃ adhippetaṃ, yaṃ abhipatthitaṃ, taṃ no laddha’’nti.

‘‘Sattabhū brahmadatto ca, vessabhū bharato saha;
Reṇu dve dhataraṭṭhā ca, tadāsuṃ satta bhāradhā’ti.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Kittisaddaabbhuggamanaṃ

311. ‘‘Atha kho, bho, te cha khattiyā yena mahāgovindo brāhmaṇo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘yathā kho bhavaṃ govindo reṇussa rañño sahāyo piyo manāpo appaṭikūlo. Evameva kho bhavaṃ govindo amhākampi sahāyo piyo manāpo appaṭikūlo, anusāsatu no bhavaṃ govindo; mā no bhavaṃ govindo anusāsaniyā paccabyāhāsī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho mahāgovindo brāhmaṇo tesaṃ channaṃ khattiyānaṃ paccassosi. Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo satta ca rājāno khattiye muddhāvasitte rajje [muddhābhisitte rajjena (syā.)] anusāsi, satta ca brāhmaṇamahāsāle satta ca nhātakasatāni mante vācesi.

312. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindassa brāhmaṇassa aparena samayena evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchi [abbhuggañchi (sī. pī.)] – ‘‘sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmānaṃ passati, sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmunā sākaccheti sallapati mantetī’’ti. Atha kho, bho, mahāgovindassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘mayhaṃ kho evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmānaṃ passati, sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmunā sākaccheti sallapati mantetī’ti. Na kho panāhaṃ brahmānaṃ passāmi, na brahmunā sākacchemi, na brahmunā sallapāmi, na brahmunā mantemi. Sutaṃ kho pana metaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo vassike cattāro māse paṭisallīyati, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyati, so brahmānaṃ passati brahmunā sākaccheti brahmunā sallapati brahmunā mantetī’ti. Yaṃnūnāhaṃ vassike cattāro māse paṭisallīyeyyaṃ, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyeyya’’nti.

313. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena reṇu rājā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā reṇuṃ rājānaṃ etadavoca – ‘‘mayhaṃ kho, bho, evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmānaṃ passati, sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmunā sākaccheti sallapati mantetī’ti. Na kho panāhaṃ, bho, brahmānaṃ passāmi, na brahmunā sākacchemi, na brahmunā sallapāmi, na brahmunā mantemi. Sutaṃ kho pana metaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo vassike cattāro māse paṭisallīyati, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyati, so brahmānaṃ passati, brahmunā sākaccheti brahmunā sallapati brahmunā mantetī’ti. Icchāmahaṃ, bho, vassike cattāro māse paṭisallīyituṃ, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyituṃ; namhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena bhattābhihārenā’’ti. ‘‘Yassadāni bhavaṃ govindo kālaṃ maññatī’’ti.

314. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena te cha khattiyā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te cha khattiye etadavoca – ‘‘mayhaṃ kho, bho, evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmānaṃ passati, sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmunā sākaccheti sallapati mantetī’ti. Na kho panāhaṃ, bho, brahmānaṃ passāmi, na brahmunā sākacchemi, na brahmunā sallapāmi, na brahmunā mantemi. Sutaṃ kho pana metaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ, ‘yo vassike cattāro māse paṭisallīyati, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyati, so brahmānaṃ passati brahmunā sākaccheti brahmunā sallapati brahmunā mantetī’ti. Icchāmahaṃ, bho, vassike cattāro māse paṭisallīyituṃ, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyituṃ; namhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena bhattābhihārenā’’ti. ‘‘Yassadāni bhavaṃ govindo kālaṃ maññatī’’’ti.

315. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena te satta ca brāhmaṇamahāsālā satta ca nhātakasatāni tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te satta ca brāhmaṇamahāsāle satta ca nhātakasatāni etadavoca – ‘‘mayhaṃ kho, bho, evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmānaṃ passati, sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmunā sākaccheti sallapati mantetī’ti. Na kho panāhaṃ, bho, brahmānaṃ passāmi, na brahmunā sākacchemi, na brahmunā sallapāmi, na brahmunā mantemi. Sutaṃ kho pana metaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo vassike cattāro māse paṭisallīyati, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyati, so brahmānaṃ passati, brahmunā sākaccheti, brahmunā sallapati, brahmunā mantetī’ti. Tena hi, bho, yathāsute yathāpariyatte mante vitthārena sajjhāyaṃ karotha, aññamaññañca mante vācetha; icchāmahaṃ, bho, vassike cattāro māse paṭisallīyituṃ, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyituṃ; namhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena bhattābhihārenā’’ti. ‘‘Yassa dāni bhavaṃ govindo kālaṃ maññatī’’ti.

316. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena cattārīsā bhariyā sādisiyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā cattārīsā bhariyā sādisiyo etadavoca – ‘‘mayhaṃ kho, bhotī, evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmānaṃ passati, sakkhi mahāgovindo brāhmaṇo brahmunā sākaccheti sallapati mantetī’ti. Na kho panāhaṃ, bhotī, brahmānaṃ passāmi, na brahmunā sākacchemi, na brahmunā sallapāmi, na brahmunā mantemi. Sutaṃ kho pana metaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ ‘yo vassike cattāro māse paṭisallīyati, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyati, so brahmānaṃ passati, brahmunā sākaccheti, brahmunā sallapati, brahmunā mantetīti, icchāmahaṃ, bhotī, vassike cattāro māse paṭisallīyituṃ, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyituṃ; namhi kenaci upasaṅkamitabbo aññatra ekena bhattābhihārenā’’ti. ‘‘Yassa dāni bhavaṃ govindo kālaṃ maññatī’’’ti.

317. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo puratthimena nagarassa navaṃ sandhāgāraṃ kārāpetvā vassike cattāro māse paṭisallīyi, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyi; nāssudha koci upasaṅkamati [upasaṅkami (pī.)] aññatra ekena bhattābhihārena. Atha kho, bho, mahāgovindassa brāhmaṇassa catunnaṃ māsānaṃ accayena ahudeva ukkaṇṭhanā ahu paritassanā – ‘‘sutaṃ kho pana metaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo vassike cattāro māse paṭisallīyati, karuṇaṃ jhānaṃ jhāyati, so brahmānaṃ passati, brahmunā sākaccheti brahmunā sallapati brahmunā mantetī’ti. Na kho panāhaṃ brahmānaṃ passāmi, na brahmunā sākacchemi na brahmunā sallapāmi na brahmunā mantemī’’’ti.

Brahmunā sākacchā

318. ‘‘Atha kho, bho, brahmā sanaṅkumāro mahāgovindassa brāhmaṇassa cetasā cetoparivitakkamaññāya seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva, brahmaloke antarahito mahāgovindassa brāhmaṇassa sammukhe pāturahosi. Atha kho, bho, mahāgovindassa brāhmaṇassa ahudeva bhayaṃ ahu chambhitattaṃ ahu lomahaṃso yathā taṃ adiṭṭhapubbaṃ rūpaṃ disvā. Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto brahmānaṃ sanaṅkumāraṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘‘Vaṇṇavā yasavā sirimā, ko nu tvamasi mārisa;
Ajānantā taṃ pucchāma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

‘‘Maṃ ve kumāraṃ jānanti, brahmaloke sanantanaṃ [sanantica (ka.)];
Sabbe jānanti maṃ devā, evaṃ govinda jānahi’’.

‘‘‘Āsanaṃ udakaṃ pajjaṃ, madhusākañca [madhupākañca (sī. syā. pī.)] brahmuno;
Agghe bhavantaṃ pucchāma, agghaṃ kurutu no bhavaṃ’’.

‘‘Paṭigganhāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ govinda bhāsasi;
Diṭṭhadhammahitatthāya, samparāya sukhāya ca;
Katāvakāso pucchassu, yaṃ kiñci abhipatthita’’nti.

319. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘katāvakāso khomhi brahmunā sanaṅkumārena. Kiṃ nu kho ahaṃ brahmānaṃ sanaṅkumāraṃ puccheyyaṃ diṭṭhadhammikaṃ vā atthaṃ samparāyikaṃ vā’ti? Atha kho, bho, mahāgovindassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘kusalo kho ahaṃ diṭṭhadhammikānaṃ atthānaṃ, aññepi maṃ diṭṭhadhammikaṃ atthaṃ pucchanti. Yaṃnūnāhaṃ brahmānaṃ sanaṅkumāraṃ samparāyikaññeva atthaṃ puccheyya’nti. Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo brahmānaṃ sanaṅkumāraṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Pucchāmi brahmānaṃ sanaṅkumāraṃ,
Kaṅkhī akaṅkhiṃ paravediyesu;
Katthaṭṭhito kimhi ca sikkhamāno,
Pappoti macco amataṃ brahmaloka’’nti.

‘‘Hitvā mamattaṃ manujesu brahme,
Ekodibhūto karuṇedhimutto [karuṇādhimutto (sī. syā. pī.)];
Nirāmagandho virato methunasmā,
Etthaṭṭhito ettha ca sikkhamāno;
Pappoti macco amataṃ brahmaloka’’nti.

320. ‘‘Hitvā mamatta’nti ahaṃ bhoto ājānāmi. Idhekacco appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, ‘iti hitvā mamatta’nti ahaṃ bhoto ājānāmi. ‘Ekodibhūto’ti ahaṃ bhoto ājānāmi. Idhekacco vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ, iti ekodibhūto’ti ahaṃ bhoto ājānāmi. ‘Karuṇedhimutto’ti ahaṃ bhoto ājānāmi. Idhekacco karuṇāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadhotiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ karuṇāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. Iti ‘karuṇedhimutto’ti ahaṃ bhoto ājānāmi. Āmagandhe ca kho ahaṃ bhoto bhāsamānassa na ājānāmi.

‘‘Ke āmagandhā manujesu brahme,
Ete avidvā idha brūhi dhīra;
Kenāvaṭā [kenāvuṭā (syā.)] vāti pajā kurutu [kururū (syā.), kuruṭṭharū (pī.), kurūru (?)],
Āpāyikā nivutabrahmalokā’’ti.

‘‘Kodho mosavajjaṃ nikati ca dubbho,
Kadariyatā atimāno usūyā;
Icchā vivicchā paraheṭhanā ca,
Lobho ca doso ca mado ca moho;
Etesu yuttā anirāmagandhā,
Āpāyikā nivutabrahmalokā’’ti.

‘‘Yathā kho ahaṃ bhoto āmagandhe bhāsamānassa ājānāmi. Te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā. Pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti. ‘‘Yassadāni bhavaṃ govindo kālaṃ maññatī’’ti.

Reṇurājaāmantanā

321. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena reṇu rājā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā reṇuṃ rājānaṃ etadavoca – ‘‘aññaṃ dāni bhavaṃ purohitaṃ pariyesatu, yo bhoto rajjaṃ anusāsissati. Icchāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā. Pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti.

‘‘Āmantayāmi rājānaṃ, reṇuṃ bhūmipatiṃ ahaṃ;
Tvaṃ pajānassu rajjena, nāhaṃ porohicce rame’’.

‘‘Sace te ūnaṃ kāmehi, ahaṃ paripūrayāmi te;
Yo taṃ hiṃsati vāremi, bhūmisenāpati ahaṃ;
Tuvaṃ pitā ahaṃ putto, mā no govinda pājahi’’ [pājehi (aṭṭhakathāyaṃ saṃvaṇṇitapāṭhantaraṃ)].

‘‘Namatthi ūnaṃ kāmehi, hiṃsitā me na vijjati;
Amanussavaco sutvā, tasmāhaṃ na gahe rame’’.

‘‘Amanusso kathaṃvaṇṇo, kiṃ te atthaṃ abhāsatha;
Yañca sutvā jahāsi no, gehe amhe ca kevalī’’.

‘‘Upavutthassa me pubbe, yiṭṭhukāmassa me sato;
Aggi pajjalito āsi, kusapattaparitthato’’.

‘‘Tato me brahmā pāturahu, brahmalokā sanantano;
So me pañhaṃ viyākāsi, taṃ sutvā na gahe rame’’.

‘‘Saddahāmi ahaṃ bhoto, yaṃ tvaṃ govinda bhāsasi;
Amanussavaco sutvā, kathaṃ vattetha aññathā.

‘‘Te taṃ anuvattissāma, satthā govinda no bhavaṃ;
Maṇi yathā veḷuriyo, akāco vimalo subho;
Evaṃ suddhā carissāma, govindassānusāsane’’ti.

‘‘‘Sace bhavaṃ govindo agārasmā anagāriyaṃ pabbajissati, mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma. Atha yā te gati, sā no gati bhavissatī’’ti.

Cha khattiyaāmantanā

322. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena te cha khattiyā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te cha khattiye etadavoca – ‘‘aññaṃ dāni bhavanto purohitaṃ pariyesantu, yo bhavantānaṃ rajje anusāsissati. Icchāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā. Pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti. Atha kho, bho, te cha khattiyā ekamantaṃ apakkamma evaṃ samacintesuṃ – ‘‘ime kho brāhmaṇā nāma dhanaluddhā; yaṃnūna mayaṃ mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ dhanena sikkheyyāmā’’ti. Te mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘‘saṃvijjati kho, bho, imesu sattasu rajjesu pahūtaṃ sāpateyyaṃ, tato bhoto yāvatakena attho, tāvatakaṃ āharīyata’’nti. ‘‘Alaṃ, bho, mamapidaṃ pahūtaṃ sāpateyyaṃ bhavantānaṃyeva vāhasā. Tamahaṃ sabbaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmi. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā, pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti. Atha kho, bho, te cha khattiyā ekamantaṃ apakkamma evaṃ samacintesuṃ – ‘‘ime kho brāhmaṇā nāma itthiluddhā; yaṃnūna mayaṃ mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ itthīhi sikkheyyāmā’’ti. Te mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘‘saṃvijjanti kho, bho, imesu sattasu rajjesu pahūtā itthiyo, tato bhoto yāvatikāhi attho, tāvatikā ānīyata’’nti. ‘‘Alaṃ, bho, mamapimā [mamapitā (ka.), mamapi (sī.)] cattārīsā bhariyā sādisiyo. Tāpāhaṃ sabbā pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmi. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā, pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriyanti’’.

323. ‘‘Sace bhavaṃ govindo agārasmā anagāriyaṃ pabbajissati, mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma, atha yā te gati, sā no gati bhavissatīti.

‘‘Sace jahatha kāmāni, yattha satto puthujjano;
Ārambhavho daḷhā hotha, khantibalasamāhitā.

‘‘Esa maggo ujumaggo, esa maggo anuttaro;
Saddhammo sabbhi rakkhito, brahmalokūpapattiyāti.

‘‘Tena hi bhavaṃ govindo satta vassāni āgametu. Sattannaṃ vassānaṃ accayena mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma, atha yā te gati, sā no gati bhavissatī’’ti.

‘‘‘Aticiraṃ kho, bho, satta vassāni, nāhaṃ sakkomi, bhavante, satta vassāni āgametuṃ. Ko nu kho pana, bho, jānāti jīvitānaṃ! Gamanīyo samparāyo, mantāyaṃ [mantāya (bahūsu)] boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā, pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’’nti. ‘‘Tena hi bhavaṃ govindo chabbassāni āgametu…pe… pañca vassāni āgametu… cattāri vassāni āgametu… tīṇi vassāni āgametu… dve vassāni āgametu… ekaṃ vassaṃ āgametu, ekassa vassassa accayena mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma, atha yā te gati, sā no gati bhavissatī’’ti.

‘‘‘Aticiraṃ kho, bho, ekaṃ vassaṃ, nāhaṃ sakkomi bhavante ekaṃ vassaṃ āgametuṃ. Ko nu kho pana, bho, jānāti jīvitānaṃ! Gamanīyo samparāyo, mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā, pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti. ‘‘Tena hi bhavaṃ govindo satta māsāni āgametu, sattannaṃ māsānaṃ accayena mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma, atha yā te gati, sā no gati bhavissatī’’ti.

‘‘‘Aticiraṃ kho, bho, satta māsāni, nāhaṃ sakkomi bhavante satta māsāni āgametuṃ. Ko nu kho pana, bho, jānāti jīvitānaṃ. Gamanīyo samparāyo, mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā, pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti.

‘‘‘Tena hi bhavaṃ govindo cha māsāni āgametu…pe… pañca māsāni āgametu… cattāri māsāni āgametu… tīṇi māsāni āgametu… dve māsāni āgametu… ekaṃ māsaṃ āgametu… addhamāsaṃ āgametu, addhamāsassa accayena mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma, atha yā te gati, sā no gati bhavissatī’’ti.

‘‘‘Aticiraṃ kho, bho, addhamāso, nāhaṃ sakkomi bhavante addhamāsaṃ āgametuṃ. Ko nu kho pana, bho, jānāti jīvitānaṃ! Gamanīyo samparāyo, mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā, pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti. ‘‘Tena hi bhavaṃ govindo sattāhaṃ āgametu, yāva mayaṃ sake puttabhātaro rajjena [rajje (syā.)] anusāsissāma, sattāhassa accayena mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma, atha yā te gati, sā no gati bhavissatī’’ti. ‘‘Na ciraṃ kho, bho, sattāhaṃ, āgamessāmahaṃ bhavante sattāha’’nti.

Brāhmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanā

324. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena te satta ca brāhmaṇamahāsālā satta ca nhātakasatāni tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te satta ca brāhmaṇamahāsāle satta ca nhātakasatāni etadavoca – ‘‘aññaṃ dāni bhavanto ācariyaṃ pariyesantu, yo bhavantānaṃ mante vācessati. Icchāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa. Te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā, pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti. ‘‘Mā bhavaṃ govindo agārasmā anagāriyaṃ pabbaji. Pabbajjā, bho, appesakkhā ca appalābhā ca; brahmaññaṃ mahesakkhañca mahālābhañcā’’ti. ‘‘Mā bhavanto evaṃ avacuttha – ‘‘pabbajjā appesakkhā ca appalābhā ca, brahmaññaṃ mahesakkhañca mahālābhañcā’’ti. Ko nu kho, bho, aññatra mayā mahesakkhataro vā mahālābhataro vā! Ahañhi, bho, etarahi rājāva raññaṃ brahmāva brāhmaṇānaṃ [brahmānaṃ (sī. pī. ka.)] devatāva gahapatikānaṃ. Tamahaṃ sabbaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmi. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā. Pabbajissāmahaṃ, bho, agārasmā anagāriya’’nti. ‘‘Sace bhavaṃ govindo agārasmā anagāriyaṃ pabbajissati, mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma, atha yā te gati, sā no gati bhavissatī’’ti.

Bhariyānaṃ āmantanā

325. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo yena cattārīsā bhariyā sādisiyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā cattārīsā bhariyā sādisiyo etadavoca – ‘‘yā bhotīnaṃ icchati, sakāni vā ñātikulāni gacchatu aññaṃ vā bhattāraṃ pariyesatu. Icchāmahaṃ, bhotī, agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Yathā kho pana me sutaṃ brahmuno āmagandhe bhāsamānassa, te na sunimmadayā agāraṃ ajjhāvasatā. Pabbajissāmahaṃ, bhotī, agārasmā anagāriya’’nti. ‘‘Tvaññeva no ñāti ñātikāmānaṃ, tvaṃ pana bhattā bhattukāmānaṃ. Sace bhavaṃ govindo agārasmā anagāriyaṃ pabbajissati, mayampi agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāma, atha yā te gati, sā no gati bhavissatī’’ti.

Mahāgovindapabbajjā

326. ‘‘Atha kho, bho, mahāgovindo brāhmaṇo tassa sattāhassa accayena kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbaji. Pabbajitaṃ pana mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ satta ca rājāno khattiyā muddhāvasittā satta ca brāhmaṇamahāsālā satta ca nhātakasatāni cattārīsā ca bhariyā sādisiyo anekāni ca khattiyasahassāni anekāni ca brāhmaṇasahassāni anekāni ca gahapatisahassāni anekehi ca itthāgārehi itthiyo kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā mahāgovindaṃ brāhmaṇaṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajitaṃ anupabbajiṃsu. Tāya sudaṃ, bho, parisāya parivuto mahāgovindo brāhmaṇo gāmanigamarājadhānīsu cārikaṃ carati. Yaṃ kho pana, bho, tena samayena mahāgovindo brāhmaṇo gāmaṃ vā nigamaṃ vā upasaṅkamati, tattha rājāva hoti raññaṃ, brahmāva brāhmaṇānaṃ, devatāva gahapatikānaṃ. Tena kho pana samayena manussā khipanti vā upakkhalanti vā te evamāhaṃsu – ‘‘namatthu mahāgovindassa brāhmaṇassa, namatthu satta purohitassā’’ti.

327. ‘‘Mahāgovindo, bho, brāhmaṇo mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā vihāsi. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā…pe… abyāpajjena pharitvā vihāsi sāvakānañca brahmalokasahabyatāya maggaṃ desesi.

328. ‘‘Ye kho pana, bho, tena samayena mahāgovindassa brāhmaṇassa sāvakā sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājāniṃsu. Te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ brahmalokaṃ upapajjiṃsu. Ye na sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājāniṃsu, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā appekacce paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu; appekacce nimmānaratīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu; appekacce tusitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu; appekacce yāmānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu; appekacce tāvatiṃsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu; appekacce cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjiṃsu; ye sabbanihīnaṃ kāyaṃ paripūresuṃ te gandhabbakāyaṃ paripūresuṃ. Iti kho, bho [pana (syā. ka.)], sabbesaṃyeva tesaṃ kulaputtānaṃ amoghā pabbajjā ahosi avañjhā saphalā saudrayā’’’ti.

329. ‘‘Sarati taṃ bhagavā’’ti? ‘‘Sarāmahaṃ, pañcasikha. Ahaṃ tena samayena mahāgovindo brāhmaṇo ahosiṃ. Ahaṃ tesaṃ sāvakānaṃ brahmalokasahabyatāya maggaṃ desesiṃ. Taṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva brahmalokūpapattiyā.

Idaṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Katamañca taṃ, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Idaṃ kho taṃ, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

330. ‘‘Ye kho pana me, pañcasikha, sāvakā sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājānanti, te āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti; ye na sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājānanti, te pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā honti tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā. Ye na sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājānanti, appekacce tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino honti sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti [karonti (sī. pī.)]. Ye na sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājānanti, appekacce tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā honti avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā. Iti kho, pañcasikha, sabbesaṃyeva imesaṃ kulaputtānaṃ amoghā pabbajjā [pabbajā ahosi (ka.)] avañjhā saphalā saudrayā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano pañcasikho gandhabbaputto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyīti.

Mahāgovindasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Mahāsamayasuttaṃ

331. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ mahāvane mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi; dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā honti bhagavantaṃ dassanāya bhikkhusaṅghañca. Atha kho catunnaṃ suddhāvāsakāyikānaṃ devatānaṃ [devānaṃ (sī. syā. pī.)] etadahosi – ‘‘ayaṃ kho bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ mahāvane mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi; dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā honti bhagavantaṃ dassanāya bhikkhusaṅghañca. Yaṃnūna mayampi yena bhagavā tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā bhagavato santike paccekaṃ gāthaṃ [paccekagāthaṃ (sī. syā. pī.), paccekagāthā (ka. sī.)] bhāseyyāmā’’ti.

332. Atha kho tā devatā seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva suddhāvāsesu devesu antarahitā bhagavato purato pāturahesuṃ. Atha kho tā devatā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho ekā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Mahāsamayo pavanasmiṃ, devakāyā samāgatā;
Āgatamha imaṃ dhammasamayaṃ, dakkhitāye aparājitasaṅgha’’nti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Tatra bhikkhavo samādahaṃsu, cittamattano ujukaṃ akaṃsu [ujukamakaṃsu (sī. syā. pī.)];
Sārathīva nettāni gahetvā, indriyāni rakkhanti paṇḍitā’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Chetvā khīlaṃ chetvā palighaṃ, indakhīlaṃ ūhacca [uhacca (ka.)] manejā;
Te caranti suddhā vimalā, cakkhumatā sudantā susunāgā’’ti.

Atha kho aparā devatā bhagavato santike imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Yekeci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressantī’’ti.

Devatāsannipātā

333. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘yebhuyyena, bhikkhave, dasasu lokadhātūsu devatā sannipatitā honti [( ) sī. ipotthakesu natthi], tathāgataṃ dassanāya bhikkhusaṅghañca. Yepi te, bhikkhave, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tesampi bhagavantānaṃ etaṃparamāyeva [etaparamāyeva (sī. syā. pī.)] devatā sannipatitā ahesuṃ seyyathāpi mayhaṃ etarahi. Yepi te, bhikkhave, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tesampi bhagavantānaṃ etaṃparamāyeva devatā sannipatitā bhavissanti seyyathāpi mayhaṃ etarahi. Ācikkhissāmi, bhikkhave, devakāyānaṃ nāmāni; kittayissāmi, bhikkhave, devakāyānaṃ nāmāni; desessāmi, bhikkhave, devakāyānaṃ nāmāni. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ.

334. Bhagavā etadavoca –

‘‘Silokamanukassāmi, yattha bhummā tadassitā;

Ye sitā girigabbharaṃ, pahitattā samāhitā.

‘‘Puthūsīhāva sallīnā, lomahaṃsābhisambhuno;
Odātamanasā suddhā, vippasannamanāvilā’’ [vippasannāmanāvilā (pī. ka.)].

Bhiyyo pañcasate ñatvā, vane kāpilavatthave;
Tato āmantayī satthā, sāvake sāsane rate.

‘‘Devakāyā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavo’’;
Te ca ātappamakaruṃ, sutvā buddhassa sāsanaṃ.

Tesaṃ pāturahu ñāṇaṃ, amanussānadassanaṃ;
Appeke satamaddakkhuṃ, sahassaṃ atha sattariṃ.

Sataṃ eke sahassānaṃ, amanussānamaddasuṃ;
Appekenantamaddakkhuṃ, disā sabbā phuṭā ahuṃ.

Tañca sabbaṃ abhiññāya, vavatthitvāna [vavakkhitvāna (sī. syā. pī.), avekkhitvāna (ṭīkā)] cakkhumā;
Tato āmantayī satthā, sāvake sāsane rate.

‘‘Devakāyā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavo;
Ye vohaṃ kittayissāmi, girāhi anupubbaso.

335.‘‘Sattasahassā te yakkhā, bhummā kāpilavatthavā.

Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Chasahassā hemavatā, yakkhā nānattavaṇṇino;
Iddhimanto jutīmanto [jutīmanto (sī. pī.)], vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Sātāgirā tisahassā, yakkhā nānattavaṇṇino;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Iccete soḷasasahassā, yakkhā nānattavaṇṇino;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Vessāmittā pañcasatā, yakkhā nānattavaṇṇino;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Kumbhīro rājagahiko, vepullassa nivesanaṃ;
Bhiyyo naṃ satasahassaṃ, yakkhānaṃ payirupāsati;
Kumbhīro rājagahiko, sopāgā samitiṃ vanaṃ.

336.‘‘Purimañca disaṃ rājā, dhataraṭṭho pasāsati.

Gandhabbānaṃ adhipati, mahārājā yasassiso.

‘‘Puttāpi tassa bahavo, indanāmā mahabbalā;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Dakkhiṇañca disaṃ rājā, virūḷho taṃ pasāsati [tappasāsati (syā.)];
Kumbhaṇḍānaṃ adhipati, mahārājā yasassiso.

‘‘Puttāpi tassa bahavo, indanāmā mahabbalā;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Pacchimañca disaṃ rājā, virūpakkho pasāsati;
Nāgānañca adhipati, mahārājā yasassiso.

‘‘Puttāpi tassa bahavo, indanāmā mahabbalā;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Uttarañca disaṃ rājā, kuvero taṃ pasāsati;
Yakkhānañca adhipati, mahārājā yasassiso.

‘‘Puttāpi tassa bahavo, indanāmā mahabbalā;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Purimaṃ disaṃ dhataraṭṭho, dakkhiṇena virūḷhako;
Pacchimena virūpakkho, kuvero uttaraṃ disaṃ.

‘‘Cattāro te mahārājā, samantā caturo disā;
Daddallamānā [daddaḷhamānā (ka.)] aṭṭhaṃsu, vane kāpilavatthave.

337.‘‘Tesaṃ māyāvino dāsā, āguṃ [āgū (syā.), āgu (sī. pī.) evamuparipi] vañcanikā saṭhā.

Māyā kuṭeṇḍu viṭeṇḍu [veṭeṇḍu (sī. syā. pī.)], viṭucca [viṭū ca (syā.)] viṭuṭo saha.

‘‘Candano kāmaseṭṭho ca, kinnighaṇḍu [kinnughaṇḍu (sī. syā. pī.)] nighaṇḍu ca;
Panādo opamañño ca, devasūto ca mātali.

‘‘Cittaseno ca gandhabbo, naḷorājā janesabho [janosabho (syā.)];
Āgā pañcasikho ceva, timbarū sūriyavaccasā [suriyavaccasā (sī. pī.)].

‘‘Ete caññe ca rājāno, gandhabbā saha rājubhi;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

338.‘‘Athāguṃ nāgasā nāgā, vesālā sahatacchakā.

Kambalassatarā āguṃ, pāyāgā saha ñātibhi.

‘‘Yāmunā dhataraṭṭhā ca, āgū nāgā yasassino;
Erāvaṇo mahānāgo, sopāgā samitiṃ vanaṃ.

‘‘Ye nāgarāje sahasā haranti, dibbā dijā pakkhi visuddhacakkhū;
Vehāyasā [vehāsayā (sī. pī.)] te vanamajjhapattā, citrā supaṇṇā iti tesa nāmaṃ.

‘‘Abhayaṃ tadā nāgarājānamāsi, supaṇṇato khemamakāsi buddho;
Saṇhāhi vācāhi upavhayantā, nāgā supaṇṇā saraṇamakaṃsu buddhaṃ.

339.‘‘Jitā vajirahatthena, samuddaṃ asurāsitā.

Bhātaro vāsavassete, iddhimanto yasassino.

‘‘Kālakañcā mahābhismā [kālakañjā mahābhiṃsā (sī. pī.)], asurā dānaveghasā;
Vepacitti sucitti ca, pahārādo namucī saha.

‘‘Satañca baliputtānaṃ, sabbe verocanāmakā;
Sannayhitvā balisenaṃ [balīsenaṃ (syā.)], rāhubhaddamupāgamuṃ;
Samayodāni bhaddante, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

340.‘‘Āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamuṃ.

Varuṇā vāraṇā [vāruṇā (syā.)] devā, somo ca yasasā saha.

‘‘Mettā karuṇā kāyikā, āguṃ devā yasassino;
Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇino.

‘‘Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Veṇḍudevā sahali ca [veṇhūca devā sahalīca (sī. pī.)], asamā ca duve yamā;
Candassūpanisā devā, candamāguṃ purakkhatvā.

‘‘Sūriyassūpanisā [suriyassūpanisā (sī. syā. pī.)] devā, sūriyamāguṃ purakkhatvā;
Nakkhattāni purakkhatvā, āguṃ mandavalāhakā.

‘‘Vasūnaṃ vāsavo seṭṭho, sakkopāgā purindado;
Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇino.

‘‘Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Athāguṃ sahabhū devā, jalamaggisikhāriva;
Ariṭṭhakā ca rojā ca, umāpupphanibhāsino.

‘‘Varuṇā sahadhammā ca, accutā ca anejakā;
Sūleyyarucirā āguṃ, āguṃ vāsavanesino;
Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇino.

‘‘Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;

Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Samānā mahāsamanā, mānusā mānusuttamā;
Khiḍḍāpadosikā āguṃ, āguṃ manopadosikā.

‘‘Athāguṃ harayo devā, ye ca lohitavāsino;
Pāragā mahāpāragā, āguṃ devā yasassino;
Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇino.

‘‘Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Sukkā karambhā [karumhā (sī. syā. pī.)] aruṇā, āguṃ veghanasā saha;
Odātagayhā pāmokkhā, āguṃ devā vicakkhaṇā.

‘‘Sadāmattā hāragajā, missakā ca yasassino;
Thanayaṃ āga pajjunno, yo disā abhivassati.

‘‘Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇino;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Khemiyā tusitā yāmā, kaṭṭhakā ca yasassino;
Lambītakā lāmaseṭṭhā, jotināmā ca āsavā;
Nimmānaratino āguṃ, athāguṃ paranimmitā.

‘‘Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇino;
Iddhimanto jutimanto, vaṇṇavanto yasassino;
Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ.

‘‘Saṭṭhete devanikāyā, sabbe nānattavaṇṇino;
Nāmanvayena āgacchuṃ [āgañchuṃ (sī. syā. pī.)], ye caññe sadisā saha.

‘‘‘Pavuṭṭhajātimakhilaṃ [pavutthajātiṃ akhilaṃ (sī. pī.)], oghatiṇṇamanāsavaṃ;
Dakkhemoghataraṃ nāgaṃ, candaṃva asitātigaṃ’.

341.‘‘Subrahmā paramatto ca [paramattho ca (ka.)], puttā iddhimato saha.

Sanaṅkumāro tisso ca, sopāga samitiṃ vanaṃ.

‘‘Sahassaṃ brahmalokānaṃ, mahābrahmābhitiṭṭhati;
Upapanno jutimanto, bhismākāyo yasassiso.

‘‘Dasettha issarā āguṃ, paccekavasavattino;
Tesañca majjhato āga, hārito parivārito.

342.‘‘Te ca sabbe abhikkante, sainde [sinde (syā.)] deve sabrahmake.

Mārasenā abhikkāmi, passa kaṇhassa mandiyaṃ.

‘‘‘Etha gaṇhatha bandhatha, rāgena baddhamatthu vo;
Samantā parivāretha, mā vo muñcittha koci naṃ’.

‘‘Iti tattha mahāseno, kaṇho senaṃ apesayi;
Pāṇinā talamāhacca, saraṃ katvāna bheravaṃ.

‘‘Yathā pāvussako megho, thanayanto savijjuko; +
Tadā so paccudāvatti, saṅkuddho asayaṃvase [asayaṃvasī (sī. pī.)].

343. Tañca sabbaṃ abhiññāya, vavatthitvāna cakkhumā.

Tato āmantayī satthā, sāvake sāsane rate.

‘‘Mārasenā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavo;
Te ca ātappamakaruṃ, sutvā buddhassa sāsanaṃ;
Vītarāgehi pakkāmuṃ, nesaṃ lomāpi iñjayuṃ.

‘‘‘Sabbe vijitasaṅgāmā, bhayātītā yasassino;
Modanti saha bhūtehi, sāvakā te janesutā’’ti.

Mahāsamayasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Sakkapañhasuttaṃ

344. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu viharati, pācīnato rājagahassa ambasaṇḍā nāma brāhmaṇagāmo, tassuttarato vediyake pabbate indasālaguhāyaṃ. Tena kho pana samayena sakkassa devānamindassa ussukkaṃ udapādi bhagavantaṃ dassanāya. Atha kho sakkassa devānamindassa etadahosi – ‘‘kahaṃ nu kho bhagavā etarahi viharati arahaṃ sammāsambuddho’’ti? Addasā kho sakko devānamindo bhagavantaṃ magadhesu viharantaṃ pācīnato rājagahassa ambasaṇḍā nāma brāhmaṇagāmo, tassuttarato vediyake pabbate indasālaguhāyaṃ. Disvāna deve tāvatiṃse āmantesi – ‘‘ayaṃ, mārisā, bhagavā magadhesu viharati, pācīnato rājagahassa ambasaṇḍā nāma brāhmaṇagāmo, tassuttarato vediyake pabbate indasālaguhāyaṃ. Yadi pana, mārisā, mayaṃ taṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkameyyāma arahantaṃ sammāsambuddha’’nti? ‘‘Evaṃ bhaddantavā’’ti kho devā tāvatiṃsā sakkassa devānamindassa paccassosuṃ.

345. Atha kho sakko devānamindo pañcasikhaṃ gandhabbadevaputtaṃ [gandhabbaputtaṃ (syā.)] āmantesi – ‘‘ayaṃ, tāta pañcasikha, bhagavā magadhesu viharati pācīnato rājagahassa ambasaṇḍā nāma brāhmaṇagāmo, tassuttarato vediyake pabbate indasālaguhāyaṃ. Yadi pana, tāta pañcasikha, mayaṃ taṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkameyyāma arahantaṃ sammāsambuddha’’nti? ‘‘Evaṃ bhaddantavā’’ti kho pañcasikho gandhabbadevaputto sakkassa devānamindassa paṭissutvā beluvapaṇḍuvīṇaṃ ādāya sakkassa devānamindassa anucariyaṃ upāgami.

346. Atha kho sakko devānamindo devehi tāvatiṃsehi parivuto pañcasikhena gandhabbadevaputtena purakkhato seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya; evameva devesu tāvatiṃsesu antarahito magadhesu pācīnato rājagahassa ambasaṇḍā nāma brāhmaṇagāmo, tassuttarato vediyake pabbate paccuṭṭhāsi. Tena kho pana samayena vediyako pabbato atiriva obhāsajāto hoti ambasaṇḍā ca brāhmaṇagāmo yathā taṃ devānaṃ devānubhāvena. Apissudaṃ parito gāmesu manussā evamāhaṃsu – ‘‘ādittassu nāmajja vediyako pabbato jhāyatisu [jhāyatassu (syā.), pajjhāyitassu (sī. pī.)] nāmajja vediyako pabbato jalatisu [jalatassu (syā.), jalitassu (sī. pī.)] nāmajja vediyako pabbato kiṃsu nāmajja vediyako pabbato atiriva obhāsajāto ambasaṇḍā ca brāhmaṇagāmo’’ti saṃviggā lomahaṭṭhajātā ahesuṃ.

347. Atha kho sakko devānamindo pañcasikhaṃ gandhabbadevaputtaṃ āmantesi – ‘‘durupasaṅkamā kho, tāta pañcasikha, tathāgatā mādisena, jhāyī jhānaratā, tadantaraṃ [tadanantaraṃ (sī. syā. pī. ka.)] paṭisallīnā. Yadi pana tvaṃ, tāta pañcasikha, bhagavantaṃ paṭhamaṃ pasādeyyāsi, tayā, tāta, paṭhamaṃ pasāditaṃ pacchā mayaṃ taṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkameyyāma arahantaṃ sammāsambuddha’’nti. ‘‘Evaṃ bhaddantavā’’ti kho pañcasikho gandhabbadevaputto sakkassa devānamindassa paṭissutvā beluvapaṇḍuvīṇaṃ ādāya yena indasālaguhā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ‘‘ettāvatā me bhagavā neva atidūre bhavissati nāccāsanne, saddañca me sossatī’’ti ekamantaṃ aṭṭhāsi.

Pañcasikhagītagāthā

348. Ekamantaṃ ṭhito kho pañcasikho gandhabbadevaputto beluvapaṇḍuvīṇaṃ [veḷuvapaṇḍuvīṇaṃ ādāya (syā.)] assāvesi, imā ca gāthā abhāsi buddhūpasañhitā dhammūpasañhitā saṅghūpasañhitā arahantūpasañhitā kāmūpasañhitā –

‘‘Vande te pitaraṃ bhadde, timbaruṃ sūriyavacchase;
Yena jātāsi kalyāṇī, ānandajananī mama.

‘‘Vātova sedataṃ kanto, pānīyaṃva pipāsato;
Aṅgīrasi piyāmesi, dhammo arahatāmiva.

‘‘Āturasseva bhesajjaṃ, bhojanaṃva jighacchato;
Parinibbāpaya maṃ bhadde, jalantamiva vārinā.

‘‘Sītodakaṃ pokkharaṇiṃ, yuttaṃ kiñjakkhareṇunā;
Nāgo ghammābhitattova, ogāhe te thanūdaraṃ.

‘‘Accaṅkusova nāgova, jitaṃ me tuttatomaraṃ;
Kāraṇaṃ nappajānāmi, sammatto lakkhaṇūruyā.

‘‘Tayi gedhitacittosmi, cittaṃ vipariṇāmitaṃ;
Paṭigantuṃ na sakkomi, vaṅkaghastova ambujo.

‘‘Vāmūru saja maṃ bhadde, saja maṃ mandalocane;
Palissaja maṃ kalyāṇi, etaṃ me abhipatthitaṃ.

‘‘Appako vata me santo, kāmo vellitakesiyā;
Anekabhāvo samuppādi, arahanteva dakkhiṇā.

‘‘Yaṃ me atthi kataṃ puññaṃ, arahantesu tādisu;
Taṃ me sabbaṅgakalyāṇi, tayā saddhiṃ vipaccataṃ.

‘‘Yaṃ me atthi kataṃ puññaṃ, asmiṃ pathavimaṇḍale;
Taṃ me sabbaṅgakalyāṇi, tayā saddhiṃ vipaccataṃ.

‘‘Sakyaputtova jhānena, ekodi nipako sato;
Amataṃ muni jigīsāno [jigiṃsāno (sī. syā. pī.)], tamahaṃ sūriyavacchase.

‘‘Yathāpi muni nandeyya, patvā sambodhimuttamaṃ;
Evaṃ nandeyyaṃ kalyāṇi, missībhāvaṃ gato tayā.

‘‘Sakko ce me varaṃ dajjā, tāvatiṃsānamissaro;
Tāhaṃ bhadde vareyyāhe, evaṃ kāmo daḷho mama.

‘‘Sālaṃva na ciraṃ phullaṃ, pitaraṃ te sumedhase;
Vandamāno namassāmi, yassā setādisī pajā’’ti.

349. Evaṃ vutte bhagavā pañcasikhaṃ gandhabbadevaputtaṃ etadavoca – ‘‘saṃsandati kho te, pañcasikha, tantissaro gītassarena, gītassaro ca tantissarena; na ca pana [neva pana (syā.)] te pañcasikha, tantissaro gītassaraṃ ativattati, gītassaro ca tantissaraṃ. Kadā saṃyūḷhā pana te, pañcasikha, imā gāthā buddhūpasañhitā dhammūpasañhitā saṅghūpasañhitā arahantūpasañhitā kāmūpasañhitā’’ti? ‘‘Ekamidaṃ, bhante, samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhe paṭhamābhisambuddho. Tena kho panāhaṃ, bhante, samayena bhaddā nāma sūriyavacchasā timbaruno gandhabbarañño dhītā, tamabhikaṅkhāmi. Sā kho pana, bhante, bhaginī parakāminī hoti; sikhaṇḍī nāma mātalissa saṅgāhakassa putto, tamabhikaṅkhati. Yato kho ahaṃ, bhante, taṃ bhaginiṃ nālatthaṃ kenaci pariyāyena. Athāhaṃ beluvapaṇḍuvīṇaṃ ādāya yena timbaruno gandhabbarañño nivesanaṃ tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā beluvapaṇḍuvīṇaṃ assāvesiṃ, imā ca gāthā abhāsiṃ buddhūpasañhitā dhammūpasañhitā saṅghūpasañhitā arahantūpasañhitā kāmūpasañhitā –

‘‘Vande te pitaraṃ bhadde, timbaruṃ sūriyavacchase;
Yena jātāsi kalyāṇī, ānandajananī mama. …pe…

Sālaṃva na ciraṃ phullaṃ, pitaraṃ te sumedhase;
Vandamāno namassāmi, yassā setādisī pajā’’ti.

‘‘Evaṃ vutte, bhante, bhaddā sūriyavacchasā maṃ etadavoca – ‘na kho me, mārisa, so bhagavā sammukhā diṭṭho api ca sutoyeva me so bhagavā devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sudhammāyaṃ sabhāyaṃ upanaccantiyā. Yato kho tvaṃ, mārisa, taṃ bhagavantaṃ kittesi, hotu no ajja samāgamo’ti. Soyeva no, bhante, tassā bhaginiyā saddhiṃ samāgamo ahosi. Na ca dāni tato pacchā’’ti.

Sakkūpasaṅkama

350. Atha kho sakkassa devānamindassa etadahosi – ‘‘paṭisammodati pañcasikho gandhabbadevaputto bhagavatā, bhagavā ca pañcasikhenā’’ti. Atha kho sakko devānamindo pañcasikhaṃ gandhabbadevaputtaṃ āmantesi – ‘‘abhivādehi me tvaṃ, tāta pañcasikha, bhagavantaṃ – ‘sakko, bhante, devānamindo sāmacco saparijano bhagavato pāde sirasā vandatī’ti’’. ‘‘Evaṃ bhaddantavā’’ti kho pañcasikho gandhabbadevaputto sakkassa devānamindassa paṭissutvā bhagavantaṃ abhivādeti – ‘‘sakko, bhante, devānamindo sāmacco saparijano bhagavato pāde sirasā vandatī’’ti. ‘‘Evaṃ sukhī hotu, pañcasikha, sakko devānamindo sāmacco saparijano; sukhakāmā hi devā manussā asurā nāgā gandhabbā ye caññe santi puthukāyā’’ti.

351. Evañca pana tathāgatā evarūpe mahesakkhe yakkhe abhivadanti. Abhivadito sakko devānamindo bhagavato indasālaguhaṃ pavisitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Devāpi tāvatiṃsā indasālaguhaṃ pavisitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Pañcasikhopi gandhabbadevaputto indasālaguhaṃ pavisitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi.

Tena kho pana samayena indasālaguhā visamā santī samā samapādi, sambādhā santī urundā [uruddā (ka.)] samapādi, andhakāro guhāyaṃ antaradhāyi, āloko udapādi yathā taṃ devānaṃ devānubhāvena.

352. Atha kho bhagavā sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – ‘‘acchariyamidaṃ āyasmato kosiyassa, abbhutamidaṃ āyasmato kosiyassa tāva bahukiccassa bahukaraṇīyassa yadidaṃ idhāgamana’’nti. ‘‘Cirapaṭikāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamitukāmo; api ca devānaṃ tāvatiṃsānaṃ kehici kehici [kehici (syā.)] kiccakaraṇīyehi byāvaṭo; evāhaṃ nāsakkhiṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Ekamidaṃ, bhante, samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati salaḷāgārake. Atha khvāhaṃ, bhante, sāvatthiṃ agamāsiṃ bhagavantaṃ dassanāya. Tena kho pana, bhante, samayena bhagavā aññatarena samādhinā nisinno hoti, bhūjati [bhuñjatī ca (sī. pī.), bhujagī (syā.)] ca nāma vessavaṇassa mahārājassa paricārikā bhagavantaṃ paccupaṭṭhitā hoti, pañjalikā namassamānā tiṭṭhati. Atha khvāhaṃ, bhante, bhūjatiṃ etadavocaṃ – ‘abhivādehi me tvaṃ, bhagini, bhagavantaṃ – ‘‘sakko, bhante, devānamindo sāmacco saparijano bhagavato pāde sirasā vandatī’’ti. Evaṃ vutte, bhante, sā bhūjati maṃ etadavoca – ‘akālo kho, mārisa, bhagavantaṃ dassanāya; paṭisallīno bhagavā’ti. ‘Tena hī, bhagini, yadā bhagavā tamhā samādhimhā vuṭṭhito hoti, atha mama vacanena bhagavantaṃ abhivādehi – ‘‘sakko, bhante, devānamindo sāmacco saparijano bhagavato pāde sirasā vandatī’’ti. Kacci me sā, bhante, bhaginī bhagavantaṃ abhivādesi? Sarati bhagavā tassā bhaginiyā vacana’’nti? ‘‘Abhivādesi maṃ sā, devānaminda, bhaginī, sarāmahaṃ tassā bhaginiyā vacanaṃ. Api cāhaṃ āyasmato nemisaddena [cakkanemisaddena (syā.)] tamhā samādhimhā vuṭṭhito’’ti. ‘‘Ye te, bhante, devā amhehi paṭhamataraṃ tāvatiṃsakāyaṃ upapannā, tesaṃ me sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā tathāgatā loke uppajjanti arahanto sammāsambuddhā, dibbā kāyā paripūrenti, hāyanti asurakāyā’ti. Taṃ me idaṃ, bhante, sakkhidiṭṭhaṃ yato tathāgato loke uppanno arahaṃ sammāsambuddho, dibbā kāyā paripūrenti, hāyanti asurakāyāti.

Gopakavatthu

353. ‘‘Idheva, bhante, kapilavatthusmiṃ gopikā nāma sakyadhītā ahosi buddhe pasannā dhamme pasannā saṅghe pasannā sīlesu paripūrakārinī. Sā itthittaṃ [itthicittaṃ (syā.)] virājetvā purisattaṃ [purisacittaṃ (syā.)] bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā. Devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ amhākaṃ puttattaṃ ajjhupagatā. Tatrapi naṃ evaṃ jānanti – ‘gopako devaputto, gopako devaputto’ti. Aññepi, bhante, tayo bhikkhū bhagavati brahmacariyaṃ caritvā hīnaṃ gandhabbakāyaṃ upapannā. Te pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārayamānā amhākaṃ upaṭṭhānaṃ āgacchanti amhākaṃ pāricariyaṃ. Te amhākaṃ upaṭṭhānaṃ āgate amhākaṃ pāricariyaṃ gopako devaputto paṭicodesi – ‘kutomukhā nāma tumhe, mārisā, tassa bhagavato dhammaṃ assuttha [āyuhittha (syā.)] – ahañhi nāma itthikā samānā buddhe pasannā dhamme pasannā saṅghe pasannā sīlesu paripūrakārinī itthittaṃ virājetvā purisattaṃ bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā, devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ sakkassa devānamindassa puttattaṃ ajjhupagatā. Idhāpi maṃ evaṃ jānanti ‘‘gopako devaputto gopako devaputto’ti. Tumhe pana, mārisā, bhagavati brahmacariyaṃ caritvā hīnaṃ gandhabbakāyaṃ upapannā. Duddiṭṭharūpaṃ vata, bho, addasāma, ye mayaṃ addasāma sahadhammike hīnaṃ gandhabbakāyaṃ upapanne’ti. Tesaṃ, bhante, gopakena devaputtena paṭicoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme satiṃ paṭilabhiṃsu kāyaṃ brahmapurohitaṃ, eko pana devo kāme ajjhāvasi.

354.‘‘‘Upāsikā cakkhumato ahosiṃ,

Nāmampi mayhaṃ ahu ‘gopikā’ti;
Buddhe ca dhamme ca abhippasannā,
Saṅghañcupaṭṭhāsiṃ pasannacittā.

‘‘‘Tasseva buddhassa sudhammatāya,
Sakkassa puttomhi mahānubhāvo;
Mahājutīko tidivūpapanno,
Jānanti maṃ idhāpi ‘gopako’ti.

‘‘‘Athaddasaṃ bhikkhavo diṭṭhapubbe,
Gandhabbakāyūpagate vasīne;
Imehi te gotamasāvakāse,
Ye ca mayaṃ pubbe manussabhūtā.

‘‘‘Annena pānena upaṭṭhahimhā,
Pādūpasaṅgayha sake nivesane;
Kutomukhā nāma ime bhavanto,
Buddhassa dhammāni paṭiggahesuṃ [buddhassa dhammaṃ na paṭiggahesuṃ (syā.)].

‘‘‘Paccattaṃ veditabbo hi dhammo,
Sudesito cakkhumatānubuddho;
Ahañhi tumheva upāsamāno,
Sutvāna ariyāna subhāsitāni.

‘‘‘Sakkassa puttomhi mahānubhāvo,
Mahājutīko tidivūpapanno;
Tumhe pana seṭṭhamupāsamānā,
Anuttaraṃ brahmacariyaṃ caritvā.

‘‘‘Hīnaṃ kāyaṃ upapannā bhavanto,
Anānulomā bhavatūpapatti;
Duddiṭṭharūpaṃ vata addasāma,
Sahadhammike hīnakāyūpapanne.

‘‘‘Gandhabbakāyūpagatā bhavanto,
Devānamāgacchatha pāricariyaṃ;
Agāre vasato mayhaṃ,
Imaṃ passa visesataṃ.

‘‘‘Itthī hutvā svajja pumomhi devo,
Dibbehi kāmehi samaṅgibhūto’;
Te coditā gotamasāvakena,
Saṃvegamāpādu samecca gopakaṃ.

‘‘‘Handa viyāyāma [vigāyāma (syā.), vitāyāma (pī.)] byāyāma [viyāyamāma (sī. pī.)],
Mā no mayaṃ parapessā ahumhā’;
Tesaṃ duve vīriyamārabhiṃsu,
Anussaraṃ gotamasāsanāni.

‘‘Idheva cittāni virājayitvā,
Kāmesu ādīnavamaddasaṃsu;
Te kāmasaṃyojanabandhanāni,
Pāpimayogāni duraccayāni.

‘‘Nāgova sannāni guṇāni [sandānaguṇāni (sī. pī.), santāni guṇāni (syā.)] chetvā,
Deve tāvatiṃse atikkamiṃsu;
Saindā devā sapajāpatikā,
Sabbe sudhammāya sabhāyupaviṭṭhā.

‘‘Tesaṃ nisinnānaṃ abhikkamiṃsu,

Vīrā virāgā virajaṃ karontā;
Te disvā saṃvegamakāsi vāsavo,
Devābhibhū devagaṇassa majjhe.

‘‘‘Imehi te hīnakāyūpapannā,
Deve tāvatiṃse abhikkamanti’;
Saṃvegajātassa vaco nisamma,
So gopako vāsavamajjhabhāsi.

‘‘‘Buddho janindatthi manussaloke,
Kāmābhibhū sakyamunīti ñāyati;
Tasseva te puttā satiyā vihīnā,
Coditā mayā te satimajjhalatthuṃ.

‘‘‘Tiṇṇaṃ tesaṃ āvasinettha [avasīnettha (pī.)] eko,
Gandhabbakāyūpagato vasīno;
Dve ca sambodhipathānusārino,
Devepi hīḷenti samāhitattā.

‘‘‘Etādisī dhammappakāsanettha,
Na tattha kiṃkaṅkhati koci sāvako;
Nitiṇṇaoghaṃ vicikicchachinnaṃ,
Buddhaṃ namassāma jinaṃ janindaṃ’.

‘‘Yaṃ te dhammaṃ idhaññāya,
Visesaṃ ajjhagaṃsu [ajjhagamaṃsu (syā.)] te;
Kāyaṃ brahmapurohitaṃ,
Duve tesaṃ visesagū.

‘‘Tassa dhammassa pattiyā,
Āgatamhāsi mārisa;
Katāvakāsā bhagavatā,
Pañhaṃ pucchemu mārisā’’ti.

355. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘dīgharattaṃ visuddho kho ayaṃ yakkho [sakko (sī. syā. pī.)], yaṃ kiñci maṃ pañhaṃ pucchissati, sabbaṃ taṃ atthasañhitaṃyeva pucchissati, no anatthasañhitaṃ. Yañcassāhaṃ puṭṭho byākarissāmi, taṃ khippameva ājānissatī’’ti.

356. Atha kho bhagavā sakkaṃ devānamindaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Puccha vāsava maṃ pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi;
Tassa tasseva pañhassa, ahaṃ antaṃ karomi te’’ti.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

357. Katāvakāso sakko devānamindo bhagavatā imaṃ bhagavantaṃ [devānamindo bhagavantaṃ imaṃ (sī. pī.)] paṭhamaṃ pañhaṃ apucchi –

‘‘Kiṃ saṃyojanā nu kho, mārisa, devā manussā asurā nāgā gandhabbā ye caññe santi puthukāyā, te – ‘averā adaṇḍā asapattā abyāpajjā viharemu averino’ti iti ca nesaṃ hoti, atha ca pana saverā sadaṇḍā sasapattā sabyāpajjā viharanti saverino’’ti? Itthaṃ sakko devānamindo bhagavantaṃ pañhaṃ [imaṃ paṭhamaṃ pañhaṃ (sī. pī.)] apucchi. Tassa bhagavā pañhaṃ puṭṭho byākāsi –

‘‘Issāmacchariyasaṃyojanā kho, devānaminda, devā manussā asurā nāgā gandhabbā ye caññe santi puthukāyā, te – ‘averā adaṇḍā asapattā abyāpajjā viharemu averino’ti iti ca nesaṃ hoti, atha ca pana saverā sadaṇḍā sasapattā sabyāpajjā viharanti saverino’’ti. Itthaṃ bhagavā sakkassa devānamindassa pañhaṃ puṭṭho byākāsi. Attamano sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi anumodi – ‘‘evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata. Tiṇṇā mettha kaṅkhā vigatā kathaṃkathā bhagavato pañhaveyyākaraṇaṃ sutvā’’ti.

358. Itiha sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā bhagavantaṃ uttariṃ [uttariṃ (sī. syā. pī.)] pañhaṃ apucchi –

‘‘Issāmacchariyaṃ pana, mārisa, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ; kismiṃ sati issāmacchariyaṃ hoti; kismiṃ asati issāmacchariyaṃ na hotī’’ti? ‘‘Issāmacchariyaṃ kho, devānaminda, piyāppiyanidānaṃ piyāppiyasamudayaṃ piyāppiyajātikaṃ piyāppiyapabhavaṃ; piyāppiye sati issāmacchariyaṃ hoti, piyāppiye asati issāmacchariyaṃ na hotī’’ti.

‘‘Piyāppiyaṃ kho pana, mārisa, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ; kismiṃ sati piyāppiyaṃ hoti; kismiṃ asati piyāppiyaṃ na hotī’’ti? ‘‘Piyāppiyaṃ kho, devānaminda, chandanidānaṃ chandasamudayaṃ chandajātikaṃ chandapabhavaṃ; chande sati piyāppiyaṃ hoti; chande asati piyāppiyaṃ na hotī’’ti.

‘‘Chando kho pana, mārisa, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo; kismiṃ sati chando hoti; kismiṃ asati chando na hotī’’ti? ‘‘Chando kho, devānaminda, vitakkanidāno vitakkasamudayo vitakkajātiko vitakkapabhavo; vitakke sati chando hoti; vitakke asati chando na hotī’’ti.

‘‘Vitakko kho pana, mārisa, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo; kismiṃ sati vitakko hoti; kismiṃ asati vitakko na hotī’’ti? ‘‘Vitakko kho, devānaminda, papañcasaññāsaṅkhānidāno papañcasaññāsaṅkhāsamudayo papañcasaññāsaṅkhājātiko papañcasaññāsaṅkhāpabhavo; papañcasaññāsaṅkhāya sati vitakko hoti; papañcasaññāsaṅkhāya asati vitakko na hotī’’ti.

‘‘Kathaṃ paṭipanno pana, mārisa, bhikkhu papañcasaññāsaṅkhānirodhasāruppagāminiṃ paṭipadaṃ paṭipanno hotī’’ti?

Vedanākammaṭṭhānaṃ

359. ‘‘Somanassaṃpāhaṃ [pahaṃ (sī. pī.), cāhaṃ (syā. kaṃ.)], devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Domanassaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Upekkhaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi.

360. ‘‘Somanassaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi, asevitabbampīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā somanassaṃ ‘imaṃ kho me somanassaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī’ti, evarūpaṃ somanassaṃ na sevitabbaṃ. Tattha yaṃ jaññā somanassaṃ ‘imaṃ kho me somanassaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’ti, evarūpaṃ somanassaṃ sevitabbaṃ. Tattha yaṃ ce savitakkaṃ savicāraṃ, yaṃ ce avitakkaṃ avicāraṃ, ye avitakke avicāre, te [se (sī. pī.)] paṇītatare. Somanassaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi, asevitabbampīti. Iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

361. ‘‘Domanassaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi, asevitabbampīti. Iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā domanassaṃ ‘imaṃ kho me domanassaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpaṃ domanassaṃ na sevitabbaṃ. Tattha yaṃ jaññā domanassaṃ 'imaṃ kho me domanassaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpaṃ domanassaṃ sevitabbaṃ. Tattha yaṃ ce savitakkaṃ savicāraṃ, yaṃ ce avitakkaṃ avicāraṃ, ye avitakke avicāre, te paṇītatare. Domanassaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi, asevitabbampī'ti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

362. ''Upekkhaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi, asevitabbampīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā upekkhaṃ 'imaṃ kho me upekkhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpā upekkhā na sevitabbā. Tattha yaṃ jaññā upekkhaṃ 'imaṃ kho me upekkhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpā upekkhā sevitabbā. Tattha yaṃ ce savitakkaṃ savicāraṃ, yaṃ ce avitakkaṃ avicāraṃ, ye avitakke avicāre, te paṇītatare. Upekkhaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi, asevitabbampīti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

363. ''Evaṃ paṭipanno kho, devānaminda, bhikkhu papañcasaññāsaṅkhānirodhasāruppagāminiṃ paṭipadaṃ paṭipanno hotī''ti. Itthaṃ bhagavā sakkassa devānamindassa pañhaṃ puṭṭho byākāsi. Attamano sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi anumodi – ''evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata, tiṇṇā mettha kaṅkhā vigatā kathaṃkathā bhagavato pañhaveyyākaraṇaṃ sutvā''ti.

Pātimokkhasaṃvaro

364. Itiha sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā bhagavantaṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi –

''Kathaṃ paṭipanno pana, mārisa, bhikkhu pātimokkhasaṃvarāya paṭipanno hotī''ti? ''Kāyasamācāraṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Vacīsamācāraṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Pariyesanaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabba''mpi.

''Kāyasamācāraṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā kāyasamācāraṃ 'imaṃ kho me kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpo kāyasamācāro na sevitabbo. Tattha yaṃ jaññā kāyasamācāraṃ 'imaṃ kho me kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpo kāyasamācāro sevitabbo. Kāyasamācāraṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampīti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

''Vacīsamācāraṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī'ti. Iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā vacīsamācāraṃ 'imaṃ kho me vacīsamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpo vacīsamācāro na sevitabbo. Tattha yaṃ jaññā vacīsamācāraṃ 'imaṃ kho me vacīsamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpo vacīsamācāro sevitabbo. Vacīsamācāraṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampīti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

''Pariyesanaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tattha yaṃ jaññā pariyesanaṃ 'imaṃ kho me pariyesanaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyantī'ti, evarūpā pariyesanā na sevitabbā. Tattha yaṃ jaññā pariyesanaṃ 'imaṃ kho me pariyesanaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī'ti, evarūpā pariyesanā sevitabbā. Pariyesanaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampīti iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Evaṃ paṭipanno kho, devānaminda, bhikkhu pātimokkhasaṃvarāya paṭipanno hotī’’ti. Itthaṃ bhagavā sakkassa devānamindassa pañhaṃ puṭṭho byākāsi. Attamano sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi anumodi – ‘‘evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata. Tiṇṇā mettha kaṅkhā vigatā kathaṃkathā bhagavato pañhaveyyākaraṇaṃ sutvā’’ti.

Indriyasaṃvaro

365. Itiha sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā bhagavantaṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi –

‘‘Kathaṃ paṭipanno pana, mārisa, bhikkhu indriyasaṃvarāya paṭipanno hotī’’ti? ‘‘Cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Sotaviññeyyaṃ saddaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Ghānaviññeyyaṃ gandhaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Jivhāviññeyyaṃ rasaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Kāyaviññeyyaṃ phoṭṭhabbaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi. Manoviññeyyaṃ dhammaṃpāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’’ti.

Evaṃ vutte, sakko devānamindo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṅkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. Yathārūpaṃ, bhante, cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, evarūpaṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ na sevitabbaṃ. Yathārūpañca kho, bhante, cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, evarūpaṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevitabbaṃ. Yathārūpañca kho, bhante, sotaviññeyyaṃ saddaṃ sevato…pe… ghānaviññeyyaṃ gandhaṃ sevato… jivhāviññeyyaṃ rasaṃ sevato… kāyaviññeyyaṃ phoṭṭhabbaṃ sevato… manoviññeyyaṃ dhammaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, evarūpo manoviññeyyo dhammo na sevitabbo. Yathārūpañca kho, bhante, manoviññeyyaṃ dhammaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, evarūpo manoviññeyyo dhammo sevitabbo.

‘‘Imassa kho me, bhante, bhagavatā saṅkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānato tiṇṇā mettha kaṅkhā vigatā kathaṃkathā bhagavato pañhaveyyākaraṇaṃ sutvā’’ti.

366. Itiha sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā bhagavantaṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi –

‘‘Sabbeva nu kho, mārisa, samaṇabrāhmaṇā ekantavādā ekantasīlā ekantachandā ekantaajjhosānā’’ti? ‘‘Na kho, devānaminda, sabbe samaṇabrāhmaṇā ekantavādā ekantasīlā ekantachandā ekantaajjhosānā’’ti.

‘‘Kasmā pana, mārisa, na sabbe samaṇabrāhmaṇā ekantavādā ekantasīlā ekantachandā ekantaajjhosānā’’ti? ‘‘Anekadhātu nānādhātu kho, devānaminda, loko. Tasmiṃ anekadhātunānādhātusmiṃ loke yaṃ yadeva sattā dhātuṃ abhinivisanti, taṃ tadeva thāmasā parāmāsā abhinivissa voharanti – ‘idameva saccaṃ moghamañña’nti. Tasmā na sabbe samaṇabrāhmaṇā ekantavādā ekantasīlā ekantachandā ekantaajjhosānā’’ti.

‘‘Sabbeva nu kho, mārisa, samaṇabrāhmaṇā accantaniṭṭhā accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosānā’’ti? ‘‘Na kho, devānaminda, sabbe samaṇabrāhmaṇā accantaniṭṭhā accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosānā’’ti.

‘‘Kasmā pana, mārisa, na sabbe samaṇabrāhmaṇā accantaniṭṭhā accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosānā’’ti? ‘‘Ye kho, devānaminda, bhikkhū taṇhāsaṅkhayavimuttā te accantaniṭṭhā accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosānā. Tasmā na sabbe samaṇabrāhmaṇā accantaniṭṭhā accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosānā’’ti.

Itthaṃ bhagavā sakkassa devānamindassa pañhaṃ puṭṭho byākāsi. Attamano sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi anumodi – ‘‘evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata. Tiṇṇā mettha kaṅkhā vigatā kathaṃkathā bhagavato pañhaveyyākaraṇaṃ sutvā’’ti.

367. Itiha sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Ejā, bhante, rogo, ejā gaṇḍo, ejā sallaṃ, ejā imaṃ purisaṃ parikaḍḍhati tassa tasseva bhavassa abhinibbattiyā. Tasmā ayaṃ puriso uccāvacamāpajjati. Yesāhaṃ, bhante, pañhānaṃ ito bahiddhā aññesu samaṇabrāhmaṇesu okāsakammampi nālatthaṃ, te me bhagavatā byākatā. Dīgharattānusayitañca pana [dīgharattānupassatā, yañca pana (syā.), dīgharattānusayino, yañca pana (sī. pī.)] me vicikicchākathaṃkathāsallaṃ, tañca bhagavatā abbuḷha’’nti.

‘‘Abhijānāsi no tvaṃ, devānaminda, ime pañhe aññe samaṇabrāhmaṇe pucchitā’’ti? ‘‘Abhijānāmahaṃ, bhante, ime pañhe aññe samaṇabrāhmaṇe pucchitā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana te, devānaminda, byākaṃsu? Sace te agaru bhāsassū’’ti. ‘‘Na kho me, bhante, garu yatthassa bhagavā nisinno bhagavantarūpo vā’’ti. ‘‘Tena hi, devānaminda, bhāsassū’’ti. ‘‘Yesvāhaṃ [yesāhaṃ (sī. syā. pī.)], bhante, maññāmi samaṇabrāhmaṇā āraññikā pantasenāsanāti, tyāhaṃ upasaṅkamitvā ime pañhe pucchāmi, te mayā puṭṭhā na sampāyanti, asampāyantā mamaṃyeva paṭipucchanti – ‘ko nāmo āyasmā’ti? Tesāhaṃ puṭṭho byākaromi – ‘ahaṃ kho, mārisa, sakko devānamindo’ti. Te mamaṃyeva uttari paṭipucchanti – ‘kiṃ panāyasmā, devānaminda [devānamindo (sī. pī.)], kammaṃ katvā imaṃ ṭhānaṃ patto’ti? Tesāhaṃ yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ desemi. Te tāvatakeneva attamanā honti – ‘sakko ca no devānamindo diṭṭho, yañca no apucchimhā, tañca no byākāsī’ti. Te aññadatthu mamaṃyeva sāvakā sampajjanti, na cāhaṃ tesaṃ. Ahaṃ kho pana, bhante, bhagavato sāvako sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’ti.

Somanassapaṭilābhakathā

368. ‘‘Abhijānāsi no tvaṃ, devānaminda, ito pubbe evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābha’’nti? ‘‘Abhijānāmahaṃ, bhante, ito pubbe evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābha’’nti. ‘‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, devānaminda, abhijānāsi ito pubbe evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābha’’nti?

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhante, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho [samūpabbuḷho (sī. pī.)] ahosi. Tasmiṃ kho pana, bhante, saṅgāme devā jiniṃsu, asurā parājayiṃsu [parājiṃsu (sī. pī.)]. Tassa mayhaṃ, bhante, taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmassa etadahosi – ‘yā ceva dāni dibbā ojā yā ca asurā ojā, ubhayametaṃ [ubhayamettha (syā.)] devā paribhuñjissantī’ti. So kho pana me, bhante, vedapaṭilābho somanassapaṭilābho sadaṇḍāvacaro sasatthāvacaro na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati. Yo kho pana me ayaṃ, bhante, bhagavato dhammaṃ sutvā vedapaṭilābho somanassapaṭilābho, so adaṇḍāvacaro asatthāvacaro ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattatī’’ti.

369. ‘‘Kiṃ pana tvaṃ, devānaminda, atthavasaṃ sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedesī’’ti? ‘‘Cha kho ahaṃ, bhante, atthavase sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedemi.

‘‘Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato;
Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisa.

‘‘Imaṃ kho ahaṃ, bhante, paṭhamaṃ atthavasaṃ sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedemi.

‘‘Cutāhaṃ diviyā kāyā, āyuṃ hitvā amānusaṃ;
Amūḷho gabbhamessāmi, yattha me ramatī mano.

‘‘Imaṃ kho ahaṃ, bhante, dutiyaṃ atthavasaṃ sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedemi.

‘‘Svāhaṃ amūḷhapaññassa [amūḷhapañhassa (?)], viharaṃ sāsane rato;
Ñāyena viharissāmi, sampajāno paṭissato.

‘‘Imaṃ kho ahaṃ, bhante, tatiyaṃ atthavasaṃ sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedemi.

‘‘Ñāyena me carato ca, sambodhi ce bhavissati;
Aññātā viharissāmi, sveva anto bhavissati.

‘‘Imaṃ kho ahaṃ, bhante, catutthaṃ atthavasaṃ sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedemi.

‘‘Cutāhaṃ mānusā kāyā, āyuṃ hitvāna mānusaṃ;
Puna devo bhavissāmi, devalokamhi uttamo.

‘‘Imaṃ kho ahaṃ, bhante, pañcamaṃ atthavasaṃ sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedemi.

‘‘Te [ye (?)] paṇītatarā devā, akaniṭṭhā yasassino;
Antime vattamānamhi, so nivāso bhavissati.

‘‘Imaṃ kho ahaṃ, bhante, chaṭṭhaṃ atthavasaṃ sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedemi.

‘‘Ime kho ahaṃ, bhante, cha atthavase sampassamāno evarūpaṃ vedapaṭilābhaṃ somanassapaṭilābhaṃ pavedemi.

370.‘‘Apariyositasaṅkappo, vicikiccho kathaṃkathī.

Vicariṃ dīghamaddhānaṃ, anvesanto tathāgataṃ.

‘‘Yassu maññāmi samaṇe, pavivittavihārino;
Sambuddhā iti maññāno, gacchāmi te upāsituṃ.

‘‘‘Kathaṃ ārādhanā hoti, kathaṃ hoti virādhanā’;
Iti puṭṭhā na sampāyanti [sambhonti (syā.)], magge paṭipadāsu ca.

‘‘Tyassu yadā maṃ jānanti, sakko devānamāgato;
Tyassu mameva pucchanti, ‘kiṃ katvā pāpuṇī idaṃ’.

‘‘Tesaṃ yathāsutaṃ dhammaṃ, desayāmi jane sutaṃ [janesuta (ka. sī.)];
Tena attamanā honti, ‘diṭṭho no vāsavoti ca’.

‘‘Yadā ca buddhamaddakkhiṃ, vicikicchāvitāraṇaṃ;
Somhi vītabhayo ajja, sambuddhaṃ payirupāsiya [payirupāsayiṃ (syā. ka.)].

‘‘Taṇhāsallassa hantāraṃ, buddhaṃ appaṭipuggalaṃ;
Ahaṃ vande mahāvīraṃ, buddhamādiccabandhunaṃ.

‘‘Yaṃ karomasi brahmuno, samaṃ devehi mārisa;
Tadajja tuyhaṃ kassāma [dassāma (syā. ka.)], handa sāmaṃ karoma te.

‘‘Tvameva asi [tuvamevasi (pī.)] sambuddho, tuvaṃ satthā anuttaro;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi te paṭipuggalo’’ti.

371. Atha kho sakko devānamindo pañcasikhaṃ gandhabbaputtaṃ āmantesi – ‘‘bahūpakāro kho mesi tvaṃ, tāta pañcasikha, yaṃ tvaṃ bhagavantaṃ paṭhamaṃ pasādesi. Tayā, tāta, paṭhamaṃ pasāditaṃ pacchā mayaṃ taṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamimhā arahantaṃ sammāsambuddhaṃ. Pettike vā ṭhāne ṭhapayissāmi, gandhabbarājā bhavissasi, bhaddañca te sūriyavacchasaṃ dammi, sā hi te abhipatthitā’’ti.

Atha kho sakko devānamindo pāṇinā pathaviṃ parāmasitvā tikkhattuṃ udānaṃ udānesi – ‘‘namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassā’’ti.

Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne sakkassa devānamindassa virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti. Aññesañca asītiyā devatāsahassānaṃ, iti ye sakkena devānamindena ajjhiṭṭhapañhā puṭṭhā, te bhagavatā byākatā. Tasmā imassa veyyākaraṇassa sakkapañhātveva adhivacananti.

Sakkapañhasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ

372. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhaddante’’ti [bhadanteti (sī. syā. pī.)] te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

Uddeso

373. ‘‘Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā, sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā.

‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ, vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ, citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ, dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

Uddeso niṭṭhito.

Kāyānupassanā ānāpānapabbaṃ

374. ‘‘Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati. Dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti. Rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti. ‘Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati. ‘Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho bhamakāro vā bhamakārantevāsī vā dīghaṃ vā añchanto ‘dīghaṃ añchāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā añchanto ‘rassaṃ añchāmī’ti pajānāti evameva kho, bhikkhave, bhikkhu dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti. ‘Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho [evampi (sī. syā. pī.)], bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Ānāpānapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā iriyāpathapabbaṃ

375. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu gacchanto vā ‘gacchāmī’ti pajānāti, ṭhito vā ‘ṭhitomhī’ti pajānāti, nisinno vā ‘nisinnomhī’ti pajānāti, sayāno vā ‘sayānomhī’ti pajānāti, yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti, tathā tathā naṃ pajānāti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Iriyāpathapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā sampajānapabbaṃ

376. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Iti ajjhattaṃ vā…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Sampajānapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā paṭikūlamanasikārapabbaṃ

377. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā taco, maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ, hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ, antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ [karīsaṃ matthaluṅgaṃ (ka.)], pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo, assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā mutta’nti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ubhatomukhā putoḷi [mūtoḷī (syā.), mutoli (pī.)] pūrā nānāvihitassa dhaññassa, seyyathidaṃ sālīnaṃ vīhīnaṃ muggānaṃ māsānaṃ tilānaṃ taṇḍulānaṃ. Tamenaṃ cakkhumā puriso muñcitvā paccavekkheyya – ‘ime sālī, ime vīhī ime muggā ime māsā ime tilā ime taṇḍulā’ti. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… mutta’nti.

Iti ajjhattaṃ vā…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Paṭikūlamanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā dhātumanasikārapabbaṃ

378. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā catumahāpathe bilaso vibhajitvā nisinno assa, evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Dhātumanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā navasivathikapabbaṃ

379. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ ekāhamataṃ vā dvīhamataṃ vā tīhamataṃ vā uddhumātakaṃ vinīlakaṃ vipubbakajātaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’ti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā …pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ kākehi vā khajjamānaṃ kulalehi vā khajjamānaṃ gijjhehi vā khajjamānaṃ kaṅkehi vā khajjamānaṃ sunakhehi vā khajjamānaṃ byagghehi vā khajjamānaṃ dīpīhi vā khajjamānaṃ siṅgālehi vā [gijjhehi vā khajjamānaṃ, suvānehi vā khajjamānaṃ, sigālehi vā khajjamānaṃ, (syā. pī.)] khajjamānaṃ vividhehi vā pāṇakajātehi khajjamānaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’ti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikasaṅkhalikaṃ nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikasaṅkhalikaṃ apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikāni apagatasambandhāni [apagatanhārusambandhāni (syā.)] disā vidisā vikkhittāni, aññena hatthaṭṭhikaṃ aññena pādaṭṭhikaṃ aññena gopphakaṭṭhikaṃ [‘‘aññena gopphakaṭṭhika’’nti idaṃ sī. syā. pī. potthakesu natthi] aññena jaṅghaṭṭhikaṃ aññena ūruṭṭhikaṃ aññena kaṭiṭṭhikaṃ [aññena kaṭaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhaṭṭhikaṃ aññena kaṇḍakaṭṭhikaṃ aññena phāsukaṭṭhikaṃ aññena uraṭṭhikaṃ aññena aṃsaṭṭhikaṃ aññena bāhuṭṭhikaṃ (syā.)] aññena phāsukaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhiṭṭhikaṃ aññena khandhaṭṭhikaṃ [aññena kaṭaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhaṭṭhikaṃ aññena kaṇḍakaṭṭhikaṃ aññena phāsukaṭṭhikaṃ aññena uraṭṭhikaṃ aññena aṃsaṭṭhikaṃ aññena bāhuṭṭhikaṃ (syā.)] aññena gīvaṭṭhikaṃ aññena hanukaṭṭhikaṃ aññena dantaṭṭhikaṃ aññena sīsakaṭāhaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’ti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā …pe… viharati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgāni…pe… aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni …pe… aṭṭhikāni pūtīni cuṇṇakajātāni. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’ti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Navasivathikapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Cuddasa kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanā

380. ‘‘Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu vedanānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. Dukkhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. Adukkhamasukhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. Sāmisaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti, nirāmisaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. Sāmisaṃ vā dukkhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti, nirāmisaṃ vā dukkhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. Sāmisaṃ vā adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti, nirāmisaṃ vā adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. Iti ajjhattaṃ vā vedanāsu vedanānupassī viharati, bahiddhā vā vedanāsu vedanānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā vedanāsu vedanānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, samudayavayadhammānupassī vā vedanāsu viharati. ‘Atthi vedanā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu vedanānupassī viharati.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanā

381. ‘‘Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu citte cittānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānāti. Sadosaṃ vā cittaṃ ‘sadosaṃ citta’nti pajānāti, vītadosaṃ vā cittaṃ ‘vītadosaṃ citta’nti pajānāti. Samohaṃ vā cittaṃ ‘samohaṃ citta’nti pajānāti, vītamohaṃ vā cittaṃ ‘vītamohaṃ citta’nti pajānāti. Saṅkhittaṃ vā cittaṃ ‘saṅkhittaṃ citta’nti pajānāti, vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘vikkhittaṃ citta’nti pajānāti. Mahaggataṃ vā cittaṃ ‘mahaggataṃ citta’nti pajānāti, amahaggataṃ vā cittaṃ ‘amahaggataṃ citta’nti pajānāti. Sauttaraṃ vā cittaṃ ‘sauttaraṃ citta’nti pajānāti, anuttaraṃ vā cittaṃ ‘anuttaraṃ citta’nti pajānāti. Samāhitaṃ vā cittaṃ ‘samāhitaṃ citta’nti pajānāti, asamāhitaṃ vā cittaṃ ‘asamāhitaṃ citta’nti pajānāti. Vimuttaṃ vā cittaṃ ‘vimuttaṃ citta’nti pajānāti. Avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti. Iti ajjhattaṃ vā citte cittānupassī viharati, bahiddhā vā citte cittānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā citte cittānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati, ‘atthi citta’nti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu citte cittānupassī viharati.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbaṃ

382. ‘‘Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu santaṃ vā ajjhattaṃ kāmacchandaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ kāmacchando’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ kāmacchandaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ kāmacchando’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa kāmacchandassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa kāmacchandassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa kāmacchandassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ byāpādaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ byāpādo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ byāpādaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ byāpādo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa byāpādassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa byāpādassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa byāpādassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ thinamiddhaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ thinamiddha’nti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ thinamiddhaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ thinamiddha’nti pajānāti, yathā ca anuppannassa thinamiddhassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa thinamiddhassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa thinamiddhassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ uddhaccakukkuccaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ uddhaccakukkucca’nti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ uddhaccakukkuccaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ uddhaccakukkucca’nti pajānāti, yathā ca anuppannassa uddhaccakukkuccassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa uddhaccakukkuccassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa uddhaccakukkuccassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ vicikicchaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ vicikicchā’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ vicikicchaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ vicikicchā’ti pajānāti, yathā ca anuppannāya vicikicchāya uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannāya vicikicchāya pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnāya vicikicchāya āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati ‘atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu.

Nīvaraṇapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā khandhapabbaṃ

383. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu – ‘iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā, iti vedanāya samudayo, iti vedanāya atthaṅgamo; iti saññā, iti saññāya samudayo, iti saññāya atthaṅgamo; iti saṅkhārā, iti saṅkhārānaṃ samudayo, iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo, iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo’ti, iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya, anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu.

Khandhapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā āyatanapabbaṃ

384. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhuñca pajānāti, rūpe ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Sotañca pajānāti, sadde ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Ghānañca pajānāti, gandhe ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Jivhañca pajānāti, rase ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Kāyañca pajānāti, phoṭṭhabbe ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Manañca pajānāti, dhamme ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya, anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu.

Āyatanapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā bojjhaṅgapabbaṃ

385. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjhaṅgesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjhaṅgesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu santaṃ vā ajjhattaṃ satisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ satisambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ satisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ satisambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa satisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa satisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ dhammavicayasambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ dhammavicayasambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ vīriyasambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ vīriyasambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ vīriyasambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ vīriyasambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa vīriyasambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ pītisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ pītisambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ pītisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ pītisambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa pītisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ passaddhisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ passaddhisambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ passaddhisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ passaddhisambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa passaddhisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ samādhisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ samādhisambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ samādhisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ samādhisambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa samādhisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ upekkhāsambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ upekkhāsambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa upekkhāsambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati ‘atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjhaṅgesu.

Bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ. [bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ, paṭhamabhāṇavāraṃ (syā.)]

Dhammānupassanā saccapabbaṃ

386. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Dukkhasaccaniddeso

387. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, appiyehi sampayogopi dukkho, piyehi vippayogopi dukkho [appiyehi…pe… vippayogo dukkhotipāṭho ceva taṃniddeso ca katthaci na dissati, aṭṭhakathāyampi taṃsaṃvaṇṇanā natthi], yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ, **saṅkhittena pañcupādānakkhandhā** [pañcupādānakkhandhāpi (ka.)] **dukkhā.**

388. ‘‘Katamā ca, bhikkhave, jāti? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjāti okkanti abhinibbatti khandhānaṃ pātubhāvo āyatanānaṃ paṭilābho, ayaṃ vuccati, bhikkhave, jāti.

389. ‘‘Katamā ca, bhikkhave, jarā? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko, ayaṃ vuccati, bhikkhave, jarā.

390. ‘‘Katamañca, bhikkhave, maraṇaṃ? Yaṃ [aṭṭhakathā oloketabbā] tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālakiriyā khandhānaṃ bhedo kaḷevarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo, idaṃ vuccati, bhikkhave, maraṇaṃ.

391. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, soko? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa soko socanā socitattaṃ antosoko antoparisoko, ayaṃ vuccati, bhikkhave, soko.

392. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, paridevo? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa ādevo paridevo ādevanā paridevanā ādevitattaṃ paridevitattaṃ, ayaṃ vuccati, bhikkhave paridevo.

393. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ dukkhaṃ kāyikaṃ asātaṃ kāyasamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ, idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhaṃ.

394. ‘‘Katamañca, bhikkhave, domanassaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ asātaṃ manosamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ, idaṃ vuccati, bhikkhave, domanassaṃ.

395. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, upāyāso? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa āyāso upāyāso āyāsitattaṃ upāyāsitattaṃ, ayaṃ vuccati, bhikkhave, upāyāso.

396. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, appiyehi sampayogo dukkho? Idha yassa te honti aniṭṭhā akantā amanāpā rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbā dhammā, ye vā panassa te honti anatthakāmā ahitakāmā aphāsukakāmā ayogakkhemakāmā, yā tehi saddhiṃ saṅgati samāgamo samodhānaṃ missībhāvo, ayaṃ vuccati, bhikkhave, appiyehi sampayogo dukkho.

397. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, piyehi vippayogo dukkho? Idha yassa te honti iṭṭhā kantā manāpā rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbā dhammā, ye vā panassa te honti atthakāmā hitakāmā phāsukakāmā yogakkhemakāmā mātā vā pitā vā bhātā vā bhaginī vā mittā vā amaccā vā ñātisālohitā vā, yā tehi saddhiṃ asaṅgati asamāgamo asamodhānaṃ amissībhāvo, ayaṃ vuccati, bhikkhave, piyehi vippayogo dukkho.

398. ‘‘Katamañca, bhikkhave, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ? Jātidhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Jarādhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata mayaṃ na jarādhammā assāma, na ca vata no jarā āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Byādhidhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati ‘aho vata mayaṃ na byādhidhammā assāma, na ca vata no byādhi āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Maraṇadhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati ‘aho vata mayaṃ na maraṇadhammā assāma, na ca vata no maraṇaṃ āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati ‘aho vata mayaṃ na sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā assāma, na ca vata no sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā āgaccheyyu’nti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ.

399. ‘‘Katame ca, bhikkhave, saṅkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā? Seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, saṅkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ.

Samudayasaccaniddeso

400. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā.)] ariyasaccaṃ? Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā [ponobhavikā (sī. pī.)] nandīrāgasahagatā [nandirāgasahagatā (sī. syā. pī.)] tatratatrābhinandinī, seyyathidaṃ – kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā.

‘‘Sā kho panesā, bhikkhave, taṇhā kattha uppajjamānā uppajjati, kattha nivisamānā nivisati? Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Kiñca loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ? Cakkhu loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Sotaṃ loke…pe… ghānaṃ loke… jivhā loke… kāyo loke… mano loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpā loke… saddā loke… gandhā loke… rasā loke… phoṭṭhabbā loke… dhammā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Cakkhuviññāṇaṃ loke… sotaviññāṇaṃ loke… ghānaviññāṇaṃ loke… jivhāviññāṇaṃ loke… kāyaviññāṇaṃ loke… manoviññāṇaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Cakkhusamphasso loke… sotasamphasso loke… ghānasamphasso loke… jivhāsamphasso loke… kāyasamphasso loke… manosamphasso loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Cakkhusamphassajā vedanā loke… sotasamphassajā vedanā loke… ghānasamphassajā vedanā loke… jivhāsamphassajā vedanā loke… kāyasamphassajā vedanā loke… manosamphassajā vedanā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpasaññā loke… saddasaññā loke… gandhasaññā loke… rasasaññā loke… phoṭṭhabbasaññā loke… dhammasaññā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpasañcetanā loke… saddasañcetanā loke… gandhasañcetanā loke… rasasañcetanā loke… phoṭṭhabbasañcetanā loke… dhammasañcetanā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpataṇhā loke… saddataṇhā loke… gandhataṇhā loke… rasataṇhā loke… phoṭṭhabbataṇhā loke… dhammataṇhā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpavitakko loke… saddavitakko loke… gandhavitakko loke… rasavitakko loke… phoṭṭhabbavitakko loke… dhammavitakko loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpavicāro loke… saddavicāro loke… gandhavicāro loke… rasavicāro loke… phoṭṭhabbavicāro loke… dhammavicāro loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ.

Nirodhasaccaniddeso

401. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā.)] ariyasaccaṃ? Yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo.

‘‘Sā kho panesā, bhikkhave, taṇhā kattha pahīyamānā pahīyati, kattha nirujjhamānā nirujjhati? Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Kiñca loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ? Cakkhu loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati. Sotaṃ loke…pe… ghānaṃ loke… jivhā loke… kāyo loke… mano loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpā loke… saddā loke… gandhā loke… rasā loke… phoṭṭhabbā loke… dhammā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Cakkhuviññāṇaṃ loke… sotaviññāṇaṃ loke… ghānaviññāṇaṃ loke… jivhāviññāṇaṃ loke… kāyaviññāṇaṃ loke… manoviññāṇaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Cakkhusamphasso loke… sotasamphasso loke… ghānasamphasso loke… jivhāsamphasso loke… kāyasamphasso loke… manosamphasso loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Cakkhusamphassajā vedanā loke… sotasamphassajā vedanā loke … ghānasamphassajā vedanā loke… jivhāsamphassajā vedanā loke… kāyasamphassajā vedanā loke… manosamphassajā vedanā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpasaññā loke… saddasaññā loke… gandhasaññā loke… rasasaññā loke… phoṭṭhabbasaññā loke… dhammasaññā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpasañcetanā loke… saddasañcetanā loke… gandhasañcetanā loke… rasasañcetanā loke… phoṭṭhabbasañcetanā loke… dhammasañcetanā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpataṇhā loke… saddataṇhā loke… gandhataṇhā loke… rasataṇhā loke… phoṭṭhabbataṇhā loke… dhammataṇhā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpavitakko loke… saddavitakko loke… gandhavitakko loke… rasavitakko loke… phoṭṭhabbavitakko loke… dhammavitakko loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpavicāro loke… saddavicāro loke… gandhavicāro loke… rasavicāro loke… phoṭṭhabbavicāro loke… dhammavicāro loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ.

Maggasaccaniddeso

402. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhi? Yaṃ kho, bhikkhave, dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ, ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammādiṭṭhi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāsaṅkappo? Nekkhammasaṅkappo abyāpādasaṅkappo avihiṃsāsaṅkappo, ayaṃ vuccati bhikkhave, sammāsaṅkappo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā? Musāvādā veramaṇī [veramaṇi (ka.)] pisuṇāya vācāya veramaṇī pharusāya vācāya veramaṇī samphappalāpā veramaṇī, ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāvācā.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto? Pāṇātipātā veramaṇī adinnādānā veramaṇī kāmesumicchācārā veramaṇī, ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammākammanto.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo? Idha, bhikkhave, ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvitaṃ kappeti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāājīvo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāvāyāmo? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāvāyāmo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāsati? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsati.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāsamādhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā **adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ** catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ.

403. ‘‘Iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu.

Saccapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā niṭṭhitā.

404. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya sattavassāni, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ diṭṭheva dhamme aññā; sati vā upādisese anāgāmitā.

‘‘Tiṭṭhantu, bhikkhave, sattavassāni. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya cha vassāni…pe… pañca vassāni… cattāri vassāni… tīṇi vassāni… dve vassāni… ekaṃ vassaṃ… tiṭṭhatu, bhikkhave, ekaṃ vassaṃ. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya sattamāsāni, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ diṭṭheva dhamme aññā; sati vā upādisese anāgāmitā.

‘‘Tiṭṭhantu, bhikkhave, satta māsāni. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya cha māsāni…pe… pañca māsāni… cattāri māsāni… tīṇi māsāni … dve māsāni… ekaṃ māsaṃ… aḍḍhamāsaṃ… tiṭṭhatu, bhikkhave, aḍḍhamāso. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya sattāhaṃ, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ diṭṭheva dhamme aññā; sati vā upādisese anāgāmitāti.

405. ‘‘Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānāti. Iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta’’nti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Pāyāsisuttaṃ

406. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā kumārakassapo kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi yena setabyā nāma kosalānaṃ nagaraṃ tadavasari. Tatra sudaṃ āyasmā kumārakassapo setabyāyaṃ viharati uttarena setabyaṃ siṃsapāvane [sīsapāvane (syā.)]. Tena kho pana samayena pāyāsi rājañño setabyaṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ.

Pāyāsirājaññavatthu

407. Tena kho pana samayena pāyāsissa rājaññassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ [sukaṭakkaṭānaṃ (sī. pī.)] kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti. Assosuṃ kho setabyakā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu bho kumārakassapo samaṇassa gotamassa sāvako kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi setabyaṃ anuppatto setabyāyaṃ viharati uttarena setabyaṃ siṃsapāvane. Taṃ kho pana bhavantaṃ kumārakassapaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘paṇḍito byatto medhāvī bahussuto cittakathī kalyāṇapaṭibhāno vuddho [buddho (syā. ka.)] ceva arahā ca. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’’ti. Atha kho setabyakā brāhmaṇagahapatikā setabyāya nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā uttarenamukhā gacchanti yena siṃsapāvanaṃ [yena siṃsapāvanaṃ, tenupasaṅkamanti (sī. pī.)].

408. Tena kho pana samayena pāyāsi rājañño uparipāsāde divāseyyaṃ upagato hoti. Addasā kho pāyāsi rājañño setabyake brāhmaṇagahapatike setabyāya nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūte uttarenamukhe gacchante yena siṃsapāvanaṃ [yena siṃsapāvanaṃ, tenupasaṅkamante (sī. pī.)], disvā khattaṃ āmantesi – ‘‘kiṃ nu kho, bho khatte, setabyakā brāhmaṇagahapatikā setabyāya nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā uttarenamukhā gacchanti yena siṃsapāvana’’nti [ettha pana sabbatthapi evameva dissati, natthi pāṭhantaraṃ]?

‘‘Atthi kho, bho, samaṇo kumārakassapo, samaṇassa gotamassa sāvako kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi setabyaṃ anuppatto setabyāyaṃ viharati uttarena setabyaṃ siṃsapāvane. Taṃ kho pana bhavantaṃ kumārakassapaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘paṇḍito byatto medhāvī bahussuto cittakathī kalyāṇapaṭibhāno vuddho ceva arahā cā’ti [arahā ca (syā. ka.)]. Tamete [tamenaṃ te (sī. ka.), tamenaṃ (pī.)] bhavantaṃ kumārakassapaṃ dassanāya upasaṅkamantī’’ti. ‘‘Tena hi, bho khatte, yena setabyakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā setabyake brāhmaṇagahapatike evaṃ vadehi – ‘pāyāsi, bho, rājañño evamāha – āgamentu kira bhavanto, pāyāsipi rājañño samaṇaṃ kumārakassapaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’ti. Purā samaṇo kumārakassapo setabyake brāhmaṇagahapatike bāle abyatte saññāpeti

– ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’ti. Natthi hi, bho khatte, paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti. ‘‘Evaṃ bho’’ti kho so khattā pāyāsissa rājaññassa paṭissutvā yena setabyakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā setabyake brāhmaṇagahapatike etadavoca – ‘‘pāyāsi, bho, rājañño evamāha, āgamentu kira bhavanto, pāyāsipi rājañño samaṇaṃ kumārakassapaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’ti.

409. Atha kho pāyāsi rājañño setabyakehi brāhmaṇagahapatikehi parivuto yena siṃsapāvanaṃ yenāyasmā kumārakassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā kumārakassapena saddhiṃ sammodi, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Setabyakāpi kho brāhmaṇagahapatikā appekacce āyasmantaṃ kumārakassapaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce āyasmatā kumārakassapena saddhiṃ sammodiṃsu; sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce yenāyasmā kumārakassapo tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Natthikavādo

410. Ekamantaṃ nisinno kho pāyāsi rājañño āyasmantaṃ kumārakassapaṃ etadavoca – ‘‘ahañhi, bho kassapa, evaṃvādī evaṃdiṭṭhī – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Nāhaṃ, rājañña, evaṃvādiṃ evaṃdiṭṭhiṃ addasaṃ vā assosiṃ vā. Kathañhi nāma evaṃ vadeyya – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’ti?

Candimasūriyaupamā

411. ‘‘Tena hi, rājañña, taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, rājañña, ime candimasūriyā imasmiṃ vā loke parasmiṃ vā, devā vā te manussā vā’’ti? ‘‘Ime, bho kassapa, candimasūriyā parasmiṃ loke, na imasmiṃ; devā te na manussā’’ti. ‘‘Imināpi kho te, rājañña, pariyāyena evaṃ hotu – itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti.

412. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho evaṃ me ettha hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Atthi pana, rājañña, pariyāyo, yena te pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti? ‘‘Atthi, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ viya, rājaññā’’ti? ‘‘Idha me, bho kassapa, mittāmaccā ñātisālohitā pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpī abhijjhālū byāpannacittā micchādiṭṭhī. Te aparena samayena ābādhikā honti dukkhitā bāḷhagilānā. Yadāhaṃ jānāmi – ‘na dānime imamhā ābādhā vuṭṭhahissantī’ti tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘santi kho, bho, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ye te pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpī abhijjhālū byāpannacittā micchādiṭṭhī, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjantī’ti. Bhavanto kho pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpī abhijjhālū byāpannacittā micchādiṭṭhī. Sace tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ, bhavanto kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissanti. Sace, bho, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyātha, yena me āgantvā āroceyyātha – ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’ti. Bhavanto kho pana me saddhāyikā paccayikā, yaṃ bhavantehi diṭṭhaṃ, yathā sāmaṃ diṭṭhaṃ evametaṃ bhavissatī’ti. Te me ‘sādhū’ti paṭissutvā neva āgantvā ārocenti, na pana dūtaṃ pahiṇanti.

Ayampi kho, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

Coraupamā

413. ‘‘Tena hi, rājañña, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, rājañña, idha te purisā coraṃ āgucāriṃ gahetvā dasseyyuṃ – ‘ayaṃ te, bhante, coro āgucārī; imassa yaṃ icchasi, taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Te tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘tena hi, bho, imaṃ purisaṃ daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā [kāretvā (syā. ka.)] kharassarena paṇavena rathikāya rathikaṃ [rathiyāya rathiyaṃ (bahūsū)] siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā dakkhiṇena dvārena nikkhamitvā dakkhiṇato nagarassa āghātane sīsaṃ chindathā’ti. Te ‘sādhū’ti paṭissutvā taṃ purisaṃ daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā dakkhiṇena dvārena nikkhamitvā dakkhiṇato nagarassa āghātane nisīdāpeyyuṃ. Labheyya nu kho so coro coraghātesu – ‘āgamentu tāva bhavanto coraghātā, amukasmiṃ me gāme vā nigame vā mittāmaccā ñātisālohitā, yāvāhaṃ tesaṃ uddisitvā āgacchāmī’ti, udāhu vippalapantasseva coraghātā sīsaṃ chindeyyu’’nti? ‘‘Na hi so, bho kassapa, coro labheyya coraghātesu – ‘āgamentu tāva bhavanto coraghātā amukasmiṃ me gāme vā nigame vā mittāmaccā ñātisālohitā, yāvāhaṃ tesaṃ uddisitvā āgacchāmī’ti. Atha kho naṃ vippalapantasseva coraghātā sīsaṃ chindeyyu’’nti. ‘‘So hi nāma, rājañña, coro manusso manussabhūtesu coraghātesu na labhissati – ‘āgamentu tāva bhavanto coraghātā, amukasmiṃ me gāme vā nigame vā mittāmaccā ñātisālohitā, yāvāhaṃ tesaṃ uddisitvā āgacchāmī’ti. Kiṃ pana te mittāmaccā ñātisālohitā pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpī abhijjhālū byāpannacittā micchādiṭṭhī, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā labhissanti nirayapālesu – ‘āgamentu tāva bhavanto nirayapālā, yāva mayaṃ pāyāsissa rājaññassa gantvā ārocema – ‘‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti? Imināpi kho te, rājañña, pariyāyena evaṃ hotu – ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

414. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho evaṃ me ettha hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti. ‘‘Atthi pana, rājañña, pariyāyo yena te pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti? ‘‘Atthi, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ viya, rājaññā’’ti? ‘‘Idha me, bho kassapa, mittāmaccā ñātisālohitā pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā pisuṇāya vācāya paṭiviratā pharusāya vācāya paṭiviratā samphappalāpā paṭiviratā anabhijjhālū abyāpannacittā sammādiṭṭhī. Te aparena samayena ābādhikā honti dukkhitā bāḷhagilānā. Yadāhaṃ jānāmi – ‘na dānime imamhā ābādhā vuṭṭhahissantī’ti tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘santi kho, bho, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ye te pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā pisuṇāya vācāya paṭiviratā pharusāya vācāya paṭiviratā samphappalāpā paṭiviratā anabhijjhālū abyāpannacittā sammādiṭṭhī te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantīti. Bhavanto kho pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā pisuṇāya vācāya paṭiviratā pharusāya vācāya paṭiviratā samphappalāpā paṭiviratā anabhijjhālū abyāpannacittā sammādiṭṭhī. Sace tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ, bhavanto kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissanti. Sace, bho, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyātha, yena me āgantvā āroceyyātha – ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’ti. Bhavanto kho pana me saddhāyikā paccayikā, yaṃ bhavantehi diṭṭhaṃ, yathā sāmaṃ diṭṭhaṃ evametaṃ bhavissatī’ti. Te me ‘sādhū’ti paṭissutvā neva āgantvā ārocenti, na pana dūtaṃ pahiṇanti. Ayampi kho, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

Gūthakūpapurisaupamā

415. ‘‘Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi. Upamāya midhekacce [upamāyapidhekacce (sī. syā.), upamāyapiidhekacce (pī.)] viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Seyyathāpi, rājañña, puriso gūthakūpe sasīsakaṃ [sasīsako (syā.)] nimuggo assa. Atha tvaṃ purise āṇāpeyyāsi – ‘tena hi, bho, taṃ purisaṃ tamhā gūthakūpā uddharathā’ti. Te ‘sādhū’ti paṭissutvā taṃ purisaṃ tamhā gūthakūpā uddhareyyuṃ. Te tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘tena hi, bho, tassa purisassa kāyā veḷupesikāhi gūthaṃ sunimmajjitaṃ nimmajjathā’ti. Te ‘sādhū’ti paṭissutvā tassa purisassa kāyā veḷupesikāhi gūthaṃ sunimmajjitaṃ nimmajjeyyuṃ. Te tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘tena hi, bho, tassa purisassa kāyaṃ paṇḍumattikāya tikkhattuṃ subbaṭṭitaṃ ubbaṭṭethā’ti [suppaṭṭitaṃ uppaṭṭethāti (ka.)]. Te tassa purisassa kāyaṃ paṇḍumattikāya tikkhattuṃ subbaṭṭitaṃ ubbaṭṭeyyuṃ. Te tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘tena hi, bho, taṃ purisaṃ telena abbhañjitvā sukhumena cuṇṇena tikkhattuṃ suppadhotaṃ karothā’ti. Te taṃ purisaṃ telena abbhañjitvā sukhumena cuṇṇena tikkhattuṃ suppadhotaṃ kareyyuṃ. Te tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘tena hi, bho, tassa purisassa kesamassuṃ kappethā’ti. Te tassa purisassa kesamassuṃ kappeyyuṃ. Te tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘tena hi, bho, tassa purisassa mahagghañca mālaṃ mahagghañca vilepanaṃ mahagghāni ca vatthāni upaharathā’ti. Te tassa purisassa mahagghañca mālaṃ mahagghañca vilepanaṃ mahagghāni ca vatthāni upahareyyuṃ. Te tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘tena hi, bho, taṃ purisaṃ pāsādaṃ āropetvā pañcakāmaguṇāni upaṭṭhāpethā’ti. Te taṃ purisaṃ pāsādaṃ āropetvā pañcakāmaguṇāni upaṭṭhāpeyyuṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rājañña, api nu tassa purisassa sunhātassa suvilittassa sukappitakesamassussa āmukkamālābharaṇassa odātavatthavasanassa uparipāsādavaragatassa pañcahi kāmaguṇehi samappitassa samaṅgībhūtassa paricārayamānassa punadeva tasmiṃ gūthakūpe nimujjitukāmatā [nimujjitukāmyatā (syā. ka.)] assā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho kassapa’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Asuci, bho kassapa, gūthakūpo asuci ceva asucisaṅkhāto ca duggandho ca duggandhasaṅkhāto ca jeguccho ca jegucchasaṅkhāto ca paṭikūlo ca paṭikūlasaṅkhāto cā’’ti. ‘‘Evameva kho, rājañña, manussā devānaṃ asucī ceva asucisaṅkhātā ca, duggandhā ca duggandhasaṅkhātā ca, jegucchā ca jegucchasaṅkhātā ca, paṭikūlā ca paṭikūlasaṅkhātā ca. Yojanasataṃ kho, rājañña, manussagandho deve ubbādhati. Kiṃ pana te mittāmaccā ñātisālohitā pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā pisuṇāya vācāya paṭiviratā pharusāya vācāya paṭiviratā samphappalāpā paṭiviratā anabhijjhālū abyāpannacittā sammādiṭṭhī, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā te āgantvā ārocessanti – ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’ti? Imināpi kho te, rājañña, pariyāyena evaṃ hotu – ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

416. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho evaṃ me ettha hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Atthi pana, rājañña, pariyāyo …pe… ‘‘atthi, bho kassapa, pariyāyo…pe… ``yathā kathaṃ viya, rājaññāti? ‘‘Idha me, bho kassapa, mittāmaccā ñātisālohitā pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratā, te aparena samayena ābādhikā honti dukkhitā bāḷhagilānā. Yadāhaṃ jānāmi – ‘na dānime imamhā ābādhā vuṭṭhahissantī’ti tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘santi kho, bho, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ye te pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyatanti. Bhavanto kho pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratā. Sace tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ, bhavanto kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissanti, devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ. Sace, bho, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyātha devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ, yena me āgantvā āroceyyātha – `itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti. Bhavanto kho pana me saddhāyikā paccayikā, yaṃ bhavantehi diṭṭhaṃ, yathā sāmaṃ diṭṭhaṃ evametaṃ bhavissatīti. Te me 'sādhū'ti paṭissutvā neva āgantvā ārocenti, na pana dūtaṃ pahiṇanti. Ayampi kho, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – 'itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko'''ti.

Tāvatiṃsadevaupamā

417. ''Tena hi, rājañña, taññevettha paṭipucchissāmi; yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsi. Yaṃ kho pana, rājañña, mānussakaṃ vassasataṃ, devānaṃ tāvatiṃsānaṃ eso eko rattindivo [rattidivo (ka.)], tāya rattiyā tiṃsarattiyo māso, tena māsena dvādasamāsiyo saṃvaccharo, tena saṃvaccharena dibbaṃ vassasahassaṃ devānaṃ tāvatiṃsānaṃ āyuppamāṇaṃ. Ye te mittāmaccā ñātisālohitā pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ. Sace pana tesaṃ evaṃ bhavissati – 'yāva mayaṃ dve vā tīṇi vā rattindivā dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārema, atha mayaṃ pāyāsissa rājaññassa gantvā āroceyyāma – ''itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko''ti. Api nu te āgantvā āroceyyuṃ – 'itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko'''ti? ''No hidaṃ, bho kassapa. Api hi mayaṃ, bho kassapa, ciraṃ kālaṅkatāpi bhaveyyāma. Ko panetaṃ bhoto kassapassa āroceti – 'atthi devā tāvatiṃsā'ti vā 'evaṃdīghāyukā devā tāvatiṃsā'ti vā. Na mayaṃ bhoto kassapassa saddahāma – 'atthi devā tāvatiṃsā'ti vā 'evaṃdīghāyukā devā tāvatiṃsā'ti vā''ti.

Jaccandhaupamā

418. ''Seyyathāpi, rājañña, jaccandho puriso na passeyya kaṇha – sukkāni rūpāni, na passeyya nīlakāni rūpāni, na passeyya pītakāni [mañjeṭṭhakāni (syā.)] rūpāni, na passeyya lohitakāni rūpāni, na passeyya mañjiṭṭhakāni rūpāni, na passeyya samavisamaṃ, na passeyya tārakāni rūpāni, na passeyya candimasūriye. So evaṃ vadeyya – 'natthi kaṇhasukkāni rūpāni, natthi kaṇhasukkānaṃ rūpānaṃ dassāvī. Natthi nīlakāni rūpāni, natthi nīlakānaṃ rūpānaṃ dassāvī. Natthi pītakāni rūpāni, natthi pītakānaṃ rūpānaṃ dassāvī. Natthi lohitakāni rūpāni, natthi lohitakānaṃ rūpānaṃ dassāvī. Natthi mañjiṭṭhakāni rūpāni, natthi mañjiṭṭhakānaṃ rūpānaṃ dassāvī. Natthi samavisamaṃ, natthi samavisamassa dassāvī. Natthi tārakāni rūpāni, natthi tārakānaṃ rūpānaṃ dassāvī. Natthi candimasūriyā, natthi candimasūriyānaṃ dassāvī. Ahametaṃ na jānāmi, ahametaṃ na passāmi, tasmā taṃ natthī'ti. Sammā nu kho so, rājañña, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hidaṃ, bho kassapa. Atthi kaṇhasukkāni rūpāni, atthi kaṇhasukkānaṃ rūpānaṃ dassāvī. Atthi nīlakāni rūpāni, atthi nīlakānaṃ rūpānaṃ dassāvī…pe… atthi samavisamaṃ, atthi samavisamassa dassāvī. Atthi tārakāni rūpāni, atthi tārakānaṃ rūpānaṃ dassāvī. Atthi candimasūriyā, atthi candimasūriyānaṃ dassāvī. 'Ahametaṃ na jānāmi, ahametaṃ na passāmi, tasmā taṃ natthī'ti. Na hi so, bho kassapa, sammā vadamāno vadeyyā''ti. ''Evameva kho tvaṃ, rājañña, jaccandhūpamo maññe paṭibhāsi yaṃ maṃ tvaṃ evaṃ vadesi''.

''Ko panetaṃ bhoto kassapassa āroceti – 'atthi devā tāvatiṃsā''ti vā, 'evaṃdīghāyukā devā tāvatiṃsā'ti vā? Na mayaṃ bhoto kassapassa saddahāma – 'atthi devā tāvatiṃsā'ti vā 'evaṃdīghāyukā devā tāvatiṃsā'ti vā''ti. ''Na kho, rājañña, evaṃ paro loko daṭṭhabbo, yathā tvaṃ maññasi iminā maṃsacakkhunā. Ye kho te rājañña samaṇabrāhmaṇā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, te tattha appamattā ātāpino pahitattā viharantā dibbacakkhuṃ visodhenti. Te dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena imaṃ ceva lokaṃ passanti parañca satte ca opapātike. Evañca kho, rājañña, paro loko daṭṭhabbo; natveva yathā tvaṃ maññasi iminā maṃsacakkhunā. Imināpi kho te, rājañña, pariyāyena evaṃ hotu – 'itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko'''ti.

419. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho evaṃ me ettha hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’ti. ‘‘Atthi pana, rājañña, pariyāyo…pe… atthi, bho kassapa, pariyāyo…pe… yathā kathaṃ viya, rājaññā’’ti? ‘‘Idhāhaṃ, bho kassapa, passāmi samaṇabrāhmaṇe sīlavante kalyāṇadhamme jīvitukāme amaritukāme sukhakāme dukkhapaṭikūle. Tassa mayhaṃ, bho kassapa, evaṃ hoti – sace kho ime bhonto samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā evaṃ jāneyyuṃ – ‘ito no matānaṃ seyyo bhavissatī’ti. Idānime bhonto samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā visaṃ vā khādeyyuṃ, satthaṃ vā āhareyyuṃ, ubbandhitvā vā kālaṅkareyyuṃ, papāte vā papateyyuṃ. Yasmā ca kho ime bhonto samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā na evaṃ jānanti – ‘ito no matānaṃ seyyo bhavissatī’ti, tasmā ime bhonto samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā jīvitukāmā amaritukāmā sukhakāmā dukkhapaṭikūlā attānaṃ na mārenti [( ) natthi (syā. pī.)]. Ayampi kho, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

Gabbhinīupamā

420. ‘‘Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi. Upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Bhūtapubbaṃ, rājañña, aññatarassa brāhmaṇassa dve pajāpatiyo ahesuṃ. Ekissā putto ahosi dasavassuddesiko vā dvādasavassuddesiko vā, ekā gabbhinī upavijaññā. Atha kho so brāhmaṇo kālamakāsi. Atha kho so māṇavako mātusapattiṃ [mātusapatiṃ (syā.)] etadavoca – ‘yamidaṃ, bhoti, dhanaṃ vā dhaññaṃ vā rajataṃ vā jātarūpaṃ vā, sabbaṃ taṃ mayhaṃ; natthi tuyhettha kiñci. Pitu me [pitu me santako (syā.)] bhoti, dāyajjaṃ niyyādehī’ti [nīyyātehīti (sī. pī.)]. Evaṃ vutte sā brāhmaṇī taṃ māṇavakaṃ etadavoca – ‘āgamehi tāva, tāta, yāva vijāyāmi. Sace kumārako bhavissati, tassapi ekadeso bhavissati; sace kumārikā bhavissati, sāpi te opabhoggā [upabhoggā (syā.)] bhavissatī’ti. Dutiyampi kho so māṇavako mātusapattiṃ etadavoca – ‘yamidaṃ, bhoti, dhanaṃ vā dhaññaṃ vā rajataṃ vā jātarūpaṃ vā, sabbaṃ taṃ mayhaṃ; natthi tuyhettha kiñci. Pitu me, bhoti, dāyajjaṃ niyyādehī’ti. Dutiyampi kho sā brāhmaṇī taṃ māṇavakaṃ etadavoca – ‘āgamehi tāva, tāta, yāva vijāyāmi. Sace kumārako bhavissati, tassapi ekadeso bhavissati; sace kumārikā bhavissati sāpi te opabhoggā [upabhoggā (syā.)] bhavissatī’ti. Tatiyampi kho so māṇavako mātusapattiṃ etadavoca – ‘yamidaṃ, bhoti, dhanaṃ vā dhaññaṃ vā rajataṃ vā jātarūpaṃ vā, sabbaṃ taṃ mayhaṃ; natthi tuyhettha kiñci. Pitu me, bhoti, dāyajjaṃ niyyādehī’ti.

‘‘Atha kho sā brāhmaṇī satthaṃ gahetvā ovarakaṃ pavisitvā udaraṃ opādesi [uppātesi (syā.)] – ‘yāva vijāyāmi yadi vā kumārako yadi vā kumārikā’ti. Sā attānaṃ ceva jīvitañca gabbhañca sāpateyyañca vināsesi. Yathā taṃ bālā abyattā anayabyasanaṃ āpannā ayoniso dāyajjaṃ gavesantī, evameva kho tvaṃ, rājañña, bālo abyatto anayabyasanaṃ āpajjissasi ayoniso paralokaṃ gavesanto; seyyathāpi sā brāhmaṇī bālā abyattā anayabyasanaṃ āpannā ayoniso dāyajjaṃ gavesantī. Na kho, rājañña, samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā apakkaṃ paripācenti; api ca paripākaṃ āgamenti. Paṇḍitānaṃ attho hi, rājañña, samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlavantānaṃ kalyāṇadhammānaṃ jīvitena. Yathā yathā kho, rājañña, samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti, tathā tathā bahuṃ puññaṃ pasavanti, bahujanahitāya ca paṭipajjanti bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Imināpi kho te, rājañña, pariyāyena evaṃ hotu – ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

421. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho evaṃ me ettha hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Atthi pana, rājañña, pariyāyo…pe… atthi, bho kassapa, pariyāyo…pe… yathā kathaṃ viya, rājaññā’’ti? ‘‘Idha me, bho kassapa, purisā coraṃ āgucāriṃ gahetvā dassenti – ‘ayaṃ te, bhante, coro āgucārī; imassa yaṃ icchasi, taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tena hi, bho, imaṃ purisaṃ jīvantaṃyeva kumbhiyā pakkhipitvā mukhaṃ pidahitvā allena cammena onandhitvā allāya mattikāya bahalāvalepanaṃ [bahalavilepanaṃ (syā. ka.)] karitvā uddhanaṃ āropetvā aggiṃ dethā’ti. Te me ‘sādhū’ti paṭissutvā taṃ purisaṃ jīvantaṃyeva kumbhiyā pakkhipitvā mukhaṃ pidahitvā allena cammena onandhitvā allāya mattikāya bahalāvalepanaṃ karitvā uddhanaṃ āropetvā aggiṃ denti. Yadā mayaṃ jānāma ‘kālaṅkato so puriso’ti, atha naṃ kumbhiṃ oropetvā ubbhinditvā mukhaṃ vivaritvā saṇikaṃ nillokema [vilokema (syā.)] – ‘appeva nāmassa jīvaṃ nikkhamantaṃ passeyyāmā’ti. Nevassa mayaṃ jīvaṃ nikkhamantaṃ passāma. Ayampi kho, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

Supinakaupamā

422. ‘‘Tena hi, rājañña, taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsi. Abhijānāsi no tvaṃ, rājañña, divā seyyaṃ upagato supinakaṃ passitā ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’’nti? ‘‘Abhijānāmahaṃ, bho kassapa, divāseyyaṃ upagato supinakaṃ passitā ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’’nti. ‘‘Rakkhanti taṃ tamhi samaye khujjāpi vāmanakāpi velāsikāpi [celāvikāpi (syā.), keḷāyikāpi (sī.)] komārikāpī’’ti? ‘‘Evaṃ, bho kassapa, rakkhanti maṃ tamhi samaye khujjāpi vāmanakāpi velāsikāpi [celāvikāpi (syā.), keḷāyikāpi (sī.)] komārikāpī’’ti. ‘‘Api nu tā tuyhaṃ jīvaṃ passanti pavisantaṃ vā nikkhamantaṃ vā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho kassapa’’. ‘‘Tā hi nāma, rājañña, tuyhaṃ jīvantassa jīvantiyo jīvaṃ na passissanti pavisantaṃ vā nikkhamantaṃ vā. Kiṃ pana tvaṃ kālaṅkatassa jīvaṃ passissasi pavisantaṃ vā nikkhamantaṃ vā. Imināpi kho te, rājañña, pariyāyena evaṃ hotu – ‘‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

423. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho evaṃ me ettha hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Atthi pana, rājañña, pariyāyo…pe… ‘‘atthi, bho kassapa, pariyāyo…pe… yathā kathaṃ viya rājaññā’’ti? ‘‘Idha me, bho kassapa, purisā coraṃ āgucāriṃ gahetvā dassenti – ‘ayaṃ te, bhante, coro āgucārī; imassa yaṃ icchasi, taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tena hi, bho, imaṃ purisaṃ jīvantaṃyeva tulāya tuletvā jiyāya anassāsakaṃ māretvā punadeva tulāya tulethā’ti. Te me ‘sādhū’ti paṭissutvā taṃ purisaṃ jīvantaṃyeva tulāya tuletvā jiyāya anassāsakaṃ māretvā punadeva tulāya tulenti. Yadā so jīvati, tadā lahutaro ca hoti mudutaro ca kammaññataro ca. Yadā pana so kālaṅkato hoti tadā garutaro ca hoti patthinnataro ca akammaññataro ca. Ayampi kho, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

Santattaayoguḷaupamā

424. ‘‘Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi. Upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Seyyathāpi, rājañña, puriso divasaṃ santattaṃ ayoguḷaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ tulāya tuleyya. Tamenaṃ aparena samayena sītaṃ nibbutaṃ tulāya tuleyya. Kadā nu kho so ayoguḷo lahutaro vā hoti mudutaro vā kammaññataro vā, yadā vā āditto sampajjalito sajotibhūto, yadā vā sīto nibbuto’’ti? ‘‘Yadā so, bho kassapa, ayoguḷo tejosahagato ca hoti vāyosahagato ca āditto sampajjalito sajotibhūto, tadā lahutaro ca hoti mudutaro ca kammaññataro ca. Yadā pana so ayoguḷo neva tejosahagato hoti na vāyosahagato sīto nibbuto, tadā garutaro ca hoti patthinnataro ca akammaññataro cā’’ti. ‘‘Evameva kho, rājañña, yadāyaṃ kāyo āyusahagato ca hoti usmāsahagato ca viññāṇasahagato ca, tadā lahutaro ca hoti mudutaro ca kammaññataro ca. Yadā panāyaṃ kāyo neva āyusahagato hoti na usmāsahagato na viññāṇasahagato tadā garutaro ca hoti patthinnataro ca akammaññataro ca. Imināpi kho te, rājañña, pariyāyena evaṃ hotu – ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

425. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho evaṃ me ettha hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Atthi pana, rājañña, pariyāyo…pe… atthi, bho kassapa, pariyāyo…pe… yathā kathaṃ viya rājaññā’’ti? ‘‘Idha me, bho kassapa, purisā coraṃ āgucāriṃ gahetvā dassenti – ‘ayaṃ te, bhante, coro āgucārī; imassa yaṃ icchasi, taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tena hi, bho, imaṃ purisaṃ anupahacca chaviñca cammañca maṃsañca nhāruñca aṭṭhiñca aṭṭhimiñjañca jīvitā voropetha, appeva nāmassa jīvaṃ nikkhamantaṃ passeyyāmā’ti. Te me ‘sādhū’ti paṭissutvā taṃ purisaṃ anupahacca chaviñca…pe… jīvitā voropenti. Yadā so āmato hoti, tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tena hi, bho, imaṃ purisaṃ uttānaṃ nipātetha, appeva nāmassa jīvaṃ nikkhamantaṃ passeyyāmā’ti. Te taṃ purisaṃ uttānaṃ nipātenti. Nevassa mayaṃ jīvaṃ nikkhamantaṃ passāma. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tena hi, bho, imaṃ purisaṃ avakujjaṃ nipātetha… passena nipātetha… dutiyena passena nipātetha… uddhaṃ ṭhapetha… omuddhakaṃ ṭhapetha… pāṇinā ākoṭetha… leḍḍunā ākoṭetha… daṇḍena ākoṭetha… satthena ākoṭetha… odhunātha sandhunātha niddhunātha, appeva nāmassa jīvaṃ nikkhamantaṃ passeyyāmā’ti. Te taṃ purisaṃ odhunanti sandhunanti niddhunanti. Nevassa mayaṃ jīvaṃ nikkhamantaṃ passāma. Tassa tadeva cakkhu hoti te rūpā, tañcāyatanaṃ nappaṭisaṃvedeti. Tadeva sotaṃ hoti te saddā, tañcāyatanaṃ nappaṭisaṃvedeti. Tadeva ghānaṃ hoti te gandhā, tañcāyatanaṃ nappaṭisaṃvedeti. Sāva jivhā hoti te rasā, tañcāyatanaṃ nappaṭisaṃvedeti. Sveva kāyo hoti te phoṭṭhabbā, tañcāyatanaṃ nappaṭisaṃvedeti. Ayampi kho, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

Saṅkhadhamaupamā

426. ‘‘Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi. Upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Bhūtapubbaṃ, rājañña, aññataro saṅkhadhamo saṅkhaṃ ādāya paccantimaṃ janapadaṃ agamāsi. So yena aññataro gāmo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā majjhe gāmassa ṭhito tikkhattuṃ saṅkhaṃ upalāpetvā saṅkhaṃ bhūmiyaṃ nikkhipitvā ekamantaṃ nisīdi. Atha kho, rājañña, tesaṃ paccantajanapadānaṃ [paccantajānaṃ (sī.)] manussānaṃ etadahosi – ‘ambho kassa nu kho [etadahosi ‘‘kissa dukho (pī.)] eso saddo evaṃrajanīyo evaṃkamanīyo evaṃmadanīyo evaṃbandhanīyo evaṃmucchanīyo’ti. Sannipatitvā taṃ saṅkhadhamaṃ etadavocuṃ – ‘ambho, kassa nu kho eso saddo evaṃrajanīyo evaṃkamanīyo evaṃmadanīyo evaṃbandhanīyo evaṃmucchanīyo’ti. ‘Eso kho, bho, saṅkho nāma yasseso saddo evaṃrajanīyo evaṃkamanīyo evaṃmadanīyo evaṃbandhanīyo evaṃmucchanīyo’ti. Te taṃ saṅkhaṃ uttānaṃ nipātesuṃ – ‘vadehi, bho saṅkha, vadehi, bho saṅkhā’ti. Neva so saṅkho saddamakāsi. Te taṃ saṅkhaṃ avakujjaṃ nipātesuṃ, passena nipātesuṃ, dutiyena passena nipātesuṃ, uddhaṃ ṭhapesuṃ, omuddhakaṃ ṭhapesuṃ, pāṇinā ākoṭesuṃ, leḍḍunā ākoṭesuṃ, daṇḍena ākoṭesuṃ, satthena ākoṭesuṃ, odhuniṃsu sandhuniṃsu niddhuniṃsu – ‘vadehi, bho saṅkha, vadehi, bho saṅkhā’ti. Neva so saṅkho saddamakāsi.

‘‘Atha kho, rājañña, tassa saṅkhadhamassa etadahosi – ‘yāva bālā ime paccantajanapadāmanussā, kathañhi nāma ayoniso saṅkhasaddaṃ gavesissantī’ti. Tesaṃ pekkhamānānaṃ saṅkhaṃ gahetvā tikkhattuṃ saṅkhaṃ upalāpetvā saṅkhaṃ ādāya pakkāmi. Atha kho, rājañña, tesaṃ paccantajanapadānaṃ manussānaṃ etadahosi – ‘yadā kira, bho, ayaṃ saṅkho nāma purisasahagato ca hoti vāyāmasahagato [vāyosahagato (syā.)] ca vāyusahagato ca, tadāyaṃ saṅkho saddaṃ karoti, yadā panāyaṃ saṅkho neva purisasahagato hoti na vāyāmasahagato na vāyusahagato, nāyaṃ saṅkho saddaṃ karotī’ti. Evameva kho, rājañña, yadāyaṃ kāyo āyusahagato ca hoti usmāsahagato ca viññāṇasahagato ca, tadā abhikkamatipi paṭikkamatipi tiṭṭhatipi nisīdatipi seyyampi kappeti, cakkhunāpi rūpaṃ passati, sotenapi saddaṃ suṇāti, ghānenapi gandhaṃ ghāyati, jivhāyapi rasaṃ sāyati, kāyenapi phoṭṭhabbaṃ phusati, manasāpi dhammaṃ vijānāti. Yadā panāyaṃ kāyo neva āyusahagato hoti, na usmāsahagato, na viññāṇasahagato, tadā neva abhikkamati na paṭikkamati na tiṭṭhati na nisīdati na seyyaṃ kappeti, cakkhunāpi rūpaṃ na passati, sotenapi saddaṃ na suṇāti, ghānenapi gandhaṃ na ghāyati, jivhāyapi rasaṃ na sāyati, kāyenapi phoṭṭhabbaṃ na phusati, manasāpi dhammaṃ na vijānāti. Imināpi kho te, rājañña, pariyāyena evaṃ hotu – ‘itipi atthi paro loko, atthi sattā opapātikā, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’ti [vipākoti, paṭhamabhāṇavāraṃ (syā.)].

427. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho evaṃ me ettha hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti. ‘‘Atthi pana, rājañña, pariyāyo…pe… atthi, bho kassapa, pariyāyo…pe… yathā kathaṃ viya rājaññā’’ti? ‘‘Idha me, bho kassapa, purisā coraṃ āgucāriṃ gahetvā dassenti – ‘ayaṃ te, bhante, coro āgucārī, imassa yaṃ icchasi, taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tena hi, bho, imassa purisassa chaviṃ chindatha, appeva nāmassa jīvaṃ passeyyāmā’ti. Te tassa purisassa chaviṃ chindanti. Nevassa mayaṃ jīvaṃ passāma. Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘tena hi, bho, imassa purisassa cammaṃ chindatha, maṃsaṃ chindatha, nhāruṃ chindatha, aṭṭhiṃ chindatha, aṭṭhimiñjaṃ chindatha, appeva nāmassa jīvaṃ passeyyāmā’ti. Te tassa purisassa aṭṭhimiñjaṃ chindanti, nevassa mayaṃ jīvaṃ passeyyāma. Ayampi kho, bho kassapa, pariyāyo, yena me pariyāyena evaṃ hoti – ‘itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’’ti.

Aggikajaṭilaupamā

428. ‘‘Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi. Upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Bhūtapubbaṃ, rājañña, aññataro aggiko jaṭilo araññāyatane paṇṇakuṭiyā sammati [vasati (sī. pī.)]. Atha kho, rājañña, aññataro janapade sattho [sattho janapadapadesā (sī.), janapado satthavāso (syā.), janapadapadeso (pī.)] vuṭṭhāsi. Atha kho so sattho [satthavāso (syā.)] tassa aggikassa jaṭilassa assamassa sāmantā ekarattiṃ vasitvā pakkāmi. Atha kho, rājañña, tassa aggikassa jaṭilassa etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ yena so satthavāso tenupasaṅkameyyaṃ, appeva nāmettha kiñci upakaraṇaṃ adhigaccheyya’nti. Atha kho so aggiko jaṭilo kālasseva vuṭṭhāya yena so satthavāso tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā addasa tasmiṃ satthavāse daharaṃ kumāraṃ mandaṃ uttānaseyyakaṃ chaḍḍitaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘na kho me taṃ patirūpaṃ yaṃ me pekkhamānassa manussabhūto kālaṅkareyya; yaṃnūnāhaṃ imaṃ dārakaṃ assamaṃ netvā āpādeyyaṃ poseyyaṃ vaḍḍheyya’nti. Atha kho so aggiko jaṭilo taṃ dārakaṃ assamaṃ netvā āpādesi posesi vaḍḍhesi. Yadā so dārako dasavassuddesiko vā hoti [ahosi (?)] dvādasavassuddesiko vā, atha kho tassa aggikassa jaṭilassa janapade kañcideva karaṇīyaṃ uppajji. Atha kho so aggiko jaṭilo taṃ dārakaṃ etadavoca – ‘icchāmahaṃ, tāta, janapadaṃ [nagaraṃ (ka.)] gantuṃ; aggiṃ, tāta, paricareyyāsi. Mā ca te aggi nibbāyi. Sace ca te aggi nibbāyeyya, ayaṃ vāsī imāni kaṭṭhāni idaṃ araṇisahitaṃ, aggiṃ nibbattetvā aggiṃ paricareyyāsī’ti. Atha kho so aggiko jaṭilo taṃ dārakaṃ evaṃ anusāsitvā janapadaṃ agamāsi. Tassa khiḍḍāpasutassa aggi nibbāyi.

‘‘Atha kho tassa dārakassa etadahosi – ‘pitā kho maṃ evaṃ avaca – ‘‘aggiṃ, tāta, paricareyyāsi. Mā ca te aggi nibbāyi. Sace ca te aggi nibbāyeyya, ayaṃ vāsī imāni kaṭṭhāni idaṃ araṇisahitaṃ, aggiṃ nibbattetvā aggiṃ paricareyyāsī’’ti. Yaṃnūnāhaṃ aggiṃ nibbattetvā aggiṃ paricareyya’nti. Atha kho so dārako araṇisahitaṃ vāsiyā tacchi – ‘appeva nāma aggiṃ adhigaccheyya’nti. Neva so aggiṃ adhigacchi. Araṇisahitaṃ dvidhā phālesi, tidhā phālesi, catudhā phālesi, pañcadhā phālesi, dasadhā phālesi, satadhā [vīsatidhā (syā.)] phālesi, sakalikaṃ sakalikaṃ akāsi, sakalikaṃ sakalikaṃ karitvā udukkhale koṭṭesi, udukkhale koṭṭetvā mahāvāte opuni [ophuni (syā. ka.)] – ‘appeva nāma aggiṃ adhigaccheyya’nti. Neva so aggiṃ adhigacchi.

‘‘Atha kho so aggiko jaṭilo janapade taṃ karaṇīyaṃ tīretvā yena sako assamo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ dārakaṃ etadavoca – ‘kacci te, tāta, aggi na nibbuto’ti? ‘Idha me, tāta, khiḍḍāpasutassa aggi nibbāyi. Tassa me etadahosi – ‘‘pitā kho maṃ evaṃ avaca aggiṃ, tāta, paricareyyāsi. Mā ca te, tāta, aggi nibbāyi. Sace ca te aggi nibbāyeyya, ayaṃ vāsī imāni kaṭṭhāni idaṃ araṇisahitaṃ, aggiṃ nibbattetvā aggiṃ paricareyyāsīti. Yaṃnūnāhaṃ aggiṃ nibbattetvā aggiṃ paricareyya’’nti. Atha khvāhaṃ, tāta, araṇisahitaṃ vāsiyā tacchiṃ – ‘‘appeva nāma aggiṃ adhigaccheyya’’nti. Nevāhaṃ aggiṃ adhigacchiṃ. Araṇisahitaṃ dvidhā phālesiṃ, tidhā phālesiṃ, catudhā phālesiṃ, pañcadhā phālesiṃ, dasadhā phālesiṃ, satadhā phālesiṃ, sakalikaṃ sakalikaṃ akāsiṃ, sakalikaṃ sakalikaṃ karitvā udukkhale koṭṭesiṃ, udukkhale koṭṭetvā mahāvāte opuniṃ – ‘‘appeva nāma aggiṃ adhigaccheyya’’nti. Nevāhaṃ aggiṃ adhigacchi’’’nti. Atha kho tassa aggikassa jaṭilassa etadahosi – ‘yāva bālo ayaṃ dārako abyatto, kathañhi nāma ayoniso aggiṃ gavesissatī’ti. Tassa pekkhamānassa araṇisahitaṃ gahetvā aggiṃ nibbattetvā taṃ dārakaṃ etadavoca – ‘evaṃ kho, tāta, aggi nibbattetabbo. Na tveva yathā tvaṃ bālo abyatto ayoniso aggiṃ gavesī'ti. Evameva kho tvaṃ, rājañña, bālo abyatto ayoniso paralokaṃ gavesissasi. Paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ, paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ, mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā''ti.

429. ''Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho nevāhaṃ sakkomi idaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ paṭinissajjituṃ. Rājāpi maṃ pasenadi kosalo jānāti tirorājānopi – 'pāyāsi rājañño evaṃvādī evaṃdiṭṭhī – ''itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko''ti. Sacāhaṃ, bho kassapa, idaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ paṭinissajjissāmi, bhavissanti me vattāro – 'yāva bālo pāyāsi rājañño abyatto duggahitagāhī'ti. Kopenapi naṃ harissāmi, makkhenapi naṃ harissāmi, palāsenapi naṃ harissāmī''ti.

Dve satthavāhaupamā

430. ''Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi. Upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Bhūtapubbaṃ, rājañña, mahāsakaṭasattho sakaṭasahassaṃ puratthimā janapadā pacchimaṃ janapadaṃ agamāsi. So yena yena gacchi, khippaṃyeva pariyādiyati tiṇakaṭṭhodakaṃ haritakapaṇṇaṃ. Tasmiṃ kho pana satthe dve satthavāhā ahesuṃ eko pañcannaṃ sakaṭasatānaṃ, eko pañcannaṃ sakaṭasatānaṃ. Atha kho tesaṃ satthavāhānaṃ etadahosi – 'ayaṃ kho mahāsakaṭasattho sakaṭasahassaṃ; te mayaṃ yena yena gacchāma, khippameva pariyādiyati tiṇakaṭṭhodakaṃ haritakapaṇṇaṃ. Yaṃnūna mayaṃ imaṃ satthaṃ dvidhā vibhajeyyāma – ekato pañca sakaṭasatāni ekato pañca sakaṭasatānī'ti. Te taṃ satthaṃ dvidhā vibhajiṃsu [vibhajesuṃ (ka.)] ekato pañca sakaṭasatāni, ekato pañca sakaṭasatāni. Eko satthavāho bahuṃ tiṇañca kaṭṭhañca udakañca āropetvā satthaṃ payāpesi [pāyāpesi (sī. pī.)]. Dvīhatīhapayāto kho pana so sattho addasa purisaṃ kāḷaṃ lohitakkhaṃ [lohitakkhiṃ (syā.)] sannaddhakalāpaṃ [āsannaddhakalāpaṃ (syā.)] kumudamāliṃ allavatthaṃ allakesaṃ kaddamamakkhitehi cakkehi bhadrena rathena paṭipathaṃ āgacchantaṃ', disvā etadavoca – 'kuto, bho, āgacchasī'ti? 'Amukamhā janapadā'ti. 'Kuhiṃ gamissasī'ti? 'Amukaṃ nāma janapada'nti. 'Kacci, bho, purato kantāre mahāmegho abhippavuṭṭho'ti? 'Evaṃ, bho, purato kantāre mahāmegho abhippavuṭṭho, āsittodakāni vaṭumāni, bahu tiṇañca kaṭṭhañca udakañca. Chaḍḍetha, bho, purāṇāni tiṇāni kaṭṭhāni udakāni, lahubhārehi sakaṭehi sīghaṃ sīghaṃ gacchatha, mā yoggāni kilamitthā'ti.

''Atha kho so satthavāho satthike āmantesi – 'ayaṃ, bho, puriso evamāha – ''purato kantāre mahāmegho abhippavuṭṭho, āsittodakāni vaṭumāni, bahu tiṇañca kaṭṭhañca udakañca. Chaḍḍetha, bho, purāṇāni tiṇāni kaṭṭhāni udakāni, lahubhārehi sakaṭehi sīghaṃ sīghaṃ gacchatha, mā yoggāni kilamitthā''ti. Chaḍḍetha, bho, purāṇāni tiṇāni kaṭṭhāni udakāni, lahubhārehi sakaṭehi satthaṃ payāpethā'ti. 'Evaṃ, bho'ti kho te satthikā tassa satthavāhassa paṭissutvā chaḍḍetvā purāṇāni tiṇāni kaṭṭhāni udakāni lahubhārehi sakaṭehi satthaṃ payāpesuṃ. Te paṭhamepi satthavāse na addasaṃsu tiṇaṃ vā kaṭṭhaṃ vā udakaṃ vā. Dutiyepi satthavāse… tatiyepi satthavāse… catutthepi satthavāse… pañcamepi satthavāse… chaṭṭhepi satthavāse… sattamepi satthavāse na addasaṃsu tiṇaṃ vā kaṭṭhaṃ vā udakaṃ vā. Sabbeva anayabyasanaṃ āpajjiṃsu. Ye ca tasmiṃ satthe ahesuṃ manussā vā pasū vā, sabbe so yakkho amanusso bhakkhesi. Aṭṭhikāneva sesāni.

''Yadā aññāsi dutiyo satthavāho – 'bahunikkhanto kho, bho, dāni so sattho'ti bahuṃ tiṇañca kaṭṭhañca udakañca āropetvā satthaṃ payāpesi. Dvīhatīhapayāto kho pana so sattho addasa purisaṃ kāḷaṃ lohitakkhaṃ sannaddhakalāpaṃ kumudamāliṃ allavatthaṃ allakesaṃ kaddamamakkhitehi cakkehi bhadrena rathena paṭipathaṃ āgacchantaṃ, disvā etadavoca – 'kuto, bho, āgacchasī'ti? 'Amukamhā janapadā'ti. 'Kuhiṃ gamissasī'ti? 'Amukaṃ nāma janapada'nti. 'Kacci, bho, purato kantāre mahāmegho abhippavuṭṭho'ti? 'Evaṃ, bho, purato kantāre mahāmegho abhippavuṭṭho. Āsittodakāni vaṭumāni, bahu tiṇañca kaṭṭhañca udakañca. Chaḍḍetha, bho, purāṇāni tiṇāni kaṭṭhāni udakāni, lahubhārehi sakaṭehi sīghaṃ sīghaṃ gacchatha, mā yoggāni kilamitthā'ti.

''Atha kho so satthavāho satthike āmantesi – 'ayaṃ, bho, ''puriso evamāha – purato kantāre mahāmegho abhippavuṭṭho, āsittodakāni vaṭumāni, bahu tiṇañca kaṭṭhañca udakañca. Chaḍḍetha, bho, purāṇāni tiṇāni kaṭṭhāni udakāni, lahubhārehi sakaṭehi sīghaṃ sīghaṃ gacchatha; mā yoggāni kilamitthā''ti. Ayaṃ bho puriso neva amhākaṃ mitto, na ñātisālohito, kathaṃ mayaṃ imassa saddhāya gamissāma. Na vo chaḍḍetabbāni purāṇāni tiṇāni kaṭṭhāni udakāni, yathābhatena bhaṇḍena satthaṃ payāpetha. Na no purāṇaṃ chaḍḍessāmā'ti. 'Evaṃ, bho'ti kho te satthikā tassa satthavāhassa paṭissutvā yathābhatena bhaṇḍena satthaṃ payāpesuṃ. Te paṭhamepi satthavāse na addasaṃsu tiṇaṃ vā kaṭṭhaṃ vā udakaṃ vā. Dutiyepi satthavāse… tatiyepi satthavāse… catutthepi satthavāse… pañcamepi satthavāse… chaṭṭhepi satthavāse… sattamepi satthavāse na addasaṃsu tiṇaṃ vā kaṭṭhaṃ vā udakaṃ vā. Tañca satthaṃ addasaṃsu anayabyasanaṃ āpannaṃ. Ye ca tasmiṃ satthepi ahesuṃ manussā vā pasū vā, tesañca aṭṭhikāneva addasaṃsu tena yakkhena amanussena bhakkhitānaṃ.

''Atha kho so satthavāho satthike āmantesi – 'ayaṃ kho, bho, sattho anayabyasanaṃ āpanno, yathā taṃ tena bālena satthavāhena pariṇāyakena. Tena hi, bho, yānamhākaṃ satthe appasārāni paṇiyāni, tāni chaḍḍetvā, yāni imasmiṃ satthe mahāsārāni paṇiyāni, tāni ādiyathā'ti. 'Evaṃ, bho'ti kho te satthikā tassa satthavāhassa paṭissutvā yāni sakasmiṃ satthe appasārāni paṇiyāni, tāni chaḍḍetvā yāni tasmiṃ satthe mahāsārāni paṇiyāni, tāni ādiyitvā sotthinā taṃ kantāraṃ nittharimsu, yathā taṃ paṇḍitena satthavāhena pariṇāyakena. Evameva kho tvaṃ, rājañña, bālo abyatto anayabyasanaṃ āpajjissasi ayoniso paralokaṃ gavesanto seyyathāpi so purimo satthavāho. Yepi tava [te (ka.)] sotabbaṃ saddhātabbaṃ [saddahātabbaṃ (pī. ka.)] maññissanti, tepi anayabyasanaṃ āpajjissanti, seyyathāpi te satthikā. Paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ; paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā''ti.

431. ''Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho nevāhaṃ sakkomi idaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ paṭinissajjituṃ. Rājāpi maṃ pasenadi kosalo jānāti tirorājānopi – 'pāyāsi rājañño evaṃvādī evaṃdiṭṭhī – ''itipi natthi paro loko…pe… vipāko'''ti. Sacāhaṃ, bho kassapa, idaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ paṭinissajjissāmi, bhavissanti me vattāro – 'yāva bālo pāyāsi rājañño, abyatto duggahitagāhī'ti. Kopenapi naṃ harissāmi, makkhenapi naṃ harissāmi, palāsenapi naṃ harissāmī''ti.

Gūthabhārikaupamā

432. ''Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi. Upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Bhūtapubbaṃ, rājañña, aññataro sūkaraposako puriso sakamhā gāmā aññaṃ gāmaṃ agamāsi. Tattha addasa pahūtaṃ sukkhagūthaṃ chaḍḍitaṃ. Disvānassa etadahosi – 'ayaṃ kho pahuto sukkhagūtho chaḍḍito, mama ca sūkarabhattaṃ [sūkarānaṃ bhakkho (syā.)]; yaṃnūnāhaṃ ito sukkhagūthaṃ hareyya'nti. So uttarāsaṅgaṃ pattharitvā pahūtaṃ sukkhagūthaṃ ākiritvā bhaṇḍikaṃ bandhitvā sīse ubbāhetvā [uccāropetvā (ka. sī. ka.)] agamāsi. Tassa antarāmagge mahāakālamegho pāvassi. So uggharantaṃ paggharantaṃ yāva agganakhā gūthena makkhito gūthabhāraṃ ādāya agamāsi. Tamenaṃ manussā disvā evamāhaṃsu – 'kacci no tvaṃ, bhaṇe, ummatto, kacci viceto, kathañhi nāma uggharantaṃ paggharantaṃ yāva agganakhā gūthena makkhito gūthabhāraṃ harissasī'ti. 'Tumhe khvettha, bhaṇe, ummattā, tumhe vicetā, tathā hi pana me sūkarabhatta'nti. Evameva kho tvaṃ, rājañña, gūthabhārikūpamo [gūthahārikūpamo (sī. pī.)] maññe paṭibhāsi. Paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ. Paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā''ti.

433. ''Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho nevāhaṃ sakkomi idaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ paṭinissajjituṃ. Rājāpi maṃ pasenadi kosalo jānāti tirorājānopi – 'pāyāsi rājañño evaṃvādī evaṃdiṭṭhī – ''itipi natthi paro loko…pe… vipāko''ti. Sacāhaṃ, bho kassapa, idaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ paṭinissajjissāmi, bhavissanti me vattāro – 'yāva bālo pāyāsi rājañño abyatto duggahitagāhī'ti. Kopenapi naṃ harissāmi, makkhenapi naṃ harissāmi, palāsenapi naṃ harissāmī''ti.

Akkhadhuttakaupamā

434. ‘‘Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi, upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Bhūtapubbaṃ, rājañña, dve akkhadhuttā akkhehi dibbiṃsu. Eko akkhadhutto āgatāgataṃ kaliṃ gilati. Addasā kho dutiyo akkhadhutto taṃ akkhadhuttaṃ āgatāgataṃ kaliṃ gilantaṃ, disvā taṃ akkhadhuttaṃ etadavoca – ‘tvaṃ kho, samma, ekantikena jināsi, dehi me, samma, akkhe pajohissāmī’ti. ‘Evaṃ sammā’ti kho so akkhadhutto tassa akkhadhuttassa akkhe pādāsi. Atha kho so akkhadhutto akkhe visena paribhāvetvā taṃ akkhadhuttaṃ etadavoca – ‘ehi kho, samma, akkhehi dibbissāmā’ti. ‘Evaṃ sammā’ti kho so akkhadhutto tassa akkhadhuttassa paccassosi. Dutiyampi kho te akkhadhuttā akkhehi dibbiṃsu. Dutiyampi kho so akkhadhutto āgatāgataṃ kaliṃ gilati. Addasā kho dutiyo akkhadhutto taṃ akkhadhuttaṃ dutiyampi āgatāgataṃ kaliṃ gilantaṃ, disvā taṃ akkhadhuttaṃ etadavoca –

> ‘‘Littaṃ paramena tejasā, gilamakkhaṃ puriso na bujjhati;
> Gila re gila pāpadhuttaka [gili re pāpadhuttaka (ka.)], pacchā te kaṭukaṃ bhavissatīti.

‘‘Evameva kho tvaṃ, rājañña, akkhadhuttakūpamo maññe paṭibhāsi. Paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ; paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

435. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ kassapo evamāha, atha kho nevāhaṃ sakkomi idaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ paṭinissajjituṃ. Rājāpi maṃ pasenadi kosalo jānāti tirorājānopi – ‘pāyāsi rājañño evaṃvādī evaṃdiṭṭhī – ‘‘itipi natthi paro loko…pe… vipāko’’ti. Sacāhaṃ, bho kassapa, idaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ paṭinissajjissāmi, bhavissanti me vattāro – ‘yāva bālo pāyāsi rājañño abyatto duggahitagāhī’ti. Kopenapi naṃ harissāmi, makkhenapi naṃ harissāmi, palāsenapi naṃ harissāmī’’ti.

Sāṇabhārikaupamā

436. ‘‘Tena hi, rājañña, upamaṃ te karissāmi, upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Bhūtapubbaṃ, rājañña, aññataro janapado vuṭṭhāsi. Atha kho sahāyako sahāyakaṃ āmantesi – ‘āyāma, samma, yena so janapado tenupasaṅkamissāma, appeva nāmettha kiñci dhanaṃ adhigaccheyyāmā’ti. ‘Evaṃ sammā’ti kho sahāyako sahāyakassa paccassosi. Te yena so janapado, yena aññataraṃ gāmapaṭṭaṃ [gāmapajjaṃ (syā.), gāmapattaṃ (sī.)] tenupasaṅkamiṃsu, tattha addasaṃsu pahūtaṃ sāṇaṃ chaḍḍitaṃ, disvā sahāyako sahāyakaṃ āmantesi – ‘idaṃ kho, samma, pahūtaṃ sāṇaṃ chaḍḍitaṃ, tena hi, samma, tvañca sāṇabhāraṃ bandha, ahañca sāṇabhāraṃ bandhissāmi, ubho sāṇabhāraṃ ādāya gamissāmā’ti. ‘Evaṃ sammā’ti kho sahāyako sahāyakassa paṭissutvā sāṇabhāraṃ bandhitvā te ubho sāṇabhāraṃ ādāya yena aññataraṃ gāmapaṭṭaṃ tenupasaṅkamiṃsu. Tattha addasaṃsu pahūtaṃ sāṇasuttaṃ chaḍḍitaṃ, disvā sahāyako sahāyakaṃ āmantesi – ‘yassa kho, samma, atthāya iccheyyāma sāṇaṃ, idaṃ pahūtaṃ sāṇasuttaṃ chaḍḍitaṃ. Tena hi, samma, tvañca sāṇabhāraṃ chaḍḍehi, ahañca sāṇabhāraṃ chaḍḍessāmi, ubho sāṇasuttabhāraṃ ādāya gamissāmā’ti. ‘Ayaṃ kho me, samma, sāṇabhāro dūrābhato ca susannaddho ca, alaṃ me tvaṃ pajānāhī’ti. Atha kho so sahāyako sāṇabhāraṃ chaḍḍetvā sāṇasuttabhāraṃ ādiyi.

‘‘Te yena aññataraṃ gāmapaṭṭaṃ tenupasaṅkamiṃsu. Tattha addasaṃsu pahūtā sāṇiyo chaḍḍitā, disvā sahāyako sahāyakaṃ āmantesi – ‘yassa kho, samma, atthāya iccheyyāma sāṇaṃ vā sāṇasuttaṃ vā, imā pahūtā sāṇiyo chaḍḍitā. Tena hi, samma, tvañca sāṇabhāraṃ chaḍḍehi, ahañca sāṇasuttabhāraṃ chaḍḍessāmi, ubho sāṇibhāraṃ ādāya gamissāmā’ti. ‘Ayaṃ kho me, samma, sāṇabhāro dūrābhato ca susannaddho ca, alaṃ me, tvaṃ pajānāhī’ti. Atha kho so sahāyako sāṇasuttabhāraṃ chaḍḍetvā sāṇibhāraṃ ādiyi.

‘‘Te yena aññataraṃ gāmapaṭṭaṃ tenupasaṅkamiṃsu. Tattha addasaṃsu pahūtaṃ khomaṃ chaḍḍitaṃ, disvā…pe… pahūtaṃ khomasuttaṃ chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ khomadussaṃ chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ kappāsaṃ chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ kappāsikasuttaṃ chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ kappāsikadussaṃ chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ ayaṃ [ayasaṃ (syā.)] chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ lohaṃ chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ tipuṃ chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ sīsaṃ chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ sajjhaṃ [sajjhuṃ (sī. syā. pī.)] chaḍḍitaṃ, disvā… pahūtaṃ suvaṇṇaṃ chaḍḍitaṃ, disvā sahāyako sahāyakaṃ āmantesi – ‘yassa kho, samma, atthāya iccheyyāma sāṇaṃ vā sāṇasuttaṃ vā sāṇiyo vā khomaṃ vā khomasuttaṃ vā khomadussaṃ vā kappāsaṃ vā kappāsikasuttaṃ vā kappāsikadussaṃ vā ayaṃ vā lohaṃ vā tipuṃ vā sīsaṃ vā sajjhaṃ vā, idaṃ pahūtaṃ suvaṇṇaṃ chaḍḍitaṃ. Tena hi, samma, tvañca sāṇabhāraṃ chaḍḍehi, ahañca sajjhabhāraṃ [sajjhubhāraṃ (sī. syā. pī.)] chaḍḍessāmi, ubho suvaṇṇabhāraṃ ādāya gamissāmā’ti. ‘Ayaṃ kho me, samma, sāṇabhāro dūrābhato ca susannaddho ca, alaṃ me tvaṃ pajānāhī’ti. Atha kho so sahāyako sajjhabhāraṃ chaḍḍetvā suvaṇṇabhāraṃ ādiyi.

‘‘Te yena sako gāmo tenupasaṅkamiṃsu. Tattha yo so sahāyako sāṇabhāraṃ ādāya agamāsi, tassa neva mātāpitaro abhinandiṃsu, na puttadārā abhinandiṃsu, na mittāmaccā abhinandiṃsu, na ca tatonidānaṃ sukhaṃ somanassaṃ adhigacchi. Yo pana so sahāyako suvaṇṇabhāraṃ ādāya agamāsi, tassa mātāpitaropi abhinandiṃsu, puttadārāpi abhinandiṃsu, mittāmaccāpi abhinandiṃsu, tatonidānañca sukhaṃ somanassaṃ adhigacchi. ‘‘Evameva kho tvaṃ, rājañña, sāṇabhārikūpamo maññe paṭibhāsi. Paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ; paṭinissajjetaṃ, rājañña, pāpakaṃ diṭṭhigataṃ. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

Saraṇagamanaṃ

437. ‘‘Purimeneva ahaṃ opammena bhoto kassapassa attamano abhiraddho. Api cāhaṃ imāni vicitrāni pañhāpaṭibhānāni sotukāmo evāhaṃ bhavantaṃ kassapaṃ paccanīkaṃ kātabbaṃ amaññissaṃ. Abhikkantaṃ, bho kassapa, abhikkantaṃ, bho kassapa. Seyyathāpi, bho kassapa, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti evamevaṃ bhotā kassapena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bho kassapa, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammañca, bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ kassapo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ.

‘‘Icchāmi cāhaṃ, bho kassapa, mahāyaññaṃ yajituṃ, anusāsatu maṃ bhavaṃ kassapo, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

Yaññakathā

438. ‘‘Yathārūpe kho, rājañña, yaññe gāvo vā haññanti ajeḷakā vā haññanti, kukkuṭasūkarā vā haññanti, vividhā vā pāṇā saṃghātaṃ āpajjanti, paṭiggāhakā ca honti micchādiṭṭhī micchāsaṅkappā micchāvācā micchākammantā micchāājīvā micchāvāyāmā micchāsatī micchāsamādhī, evarūpo kho, rājañña, yañño na mahapphalo hoti na mahānisaṃso na mahājutiko na mahāvipphāro. Seyyathāpi, rājañña, kassako bījanaṅgalaṃ ādāya vanaṃ paviseyya. So tattha dukkhette dubbhūme avihatakhāṇukaṇṭake bījāni patiṭṭhāpeyya khaṇḍāni pūtīni vātātapahatāni asāradāni asukhasayitāni. Devo ca na kālena kālaṃ sammādhāraṃ anuppavecceyya. Api nu tāni bījāni vuddhiṃ virūḷhiṃ [viruḷhiṃ (moggalāne)] vepullaṃ āpajjeyyuṃ, kassako vā vipulaṃ phalaṃ adhigaccheyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ [na evaṃ (syā. ka.)] bho kassapa’’. ‘‘Evameva kho, rājañña, yathārūpe yaññe gāvo vā haññanti, ajeḷakā vā haññanti, kukkuṭasūkarā vā haññanti, vividhā vā pāṇā saṃghātaṃ āpajjanti, paṭiggāhakā ca honti micchādiṭṭhī micchāsaṅkappā micchāvācā micchākammantā micchāājīvā micchāvāyāmā micchāsatī micchāsamādhī, evarūpo kho, rājañña, yañño na mahapphalo hoti na mahānisaṃso na mahājutiko na mahāvipphāro.

‘‘Yathārūpe ca kho, rājañña, yaññe neva gāvo haññanti, na ajeḷakā haññanti, na kukkuṭasūkarā haññanti, na vividhā vā pāṇā saṃghātaṃ āpajjanti, paṭiggāhakā ca honti sammādiṭṭhī sammāsaṅkappā sammāvācā sammākammantā sammāājīvā sammāvāyāmā sammāsatī sammāsamādhī, evarūpo kho, rājañña, yañño mahapphalo hoti mahānisaṃso mahājutiko mahāvipphāro. Seyyathāpi, rājañña, kassako bījanaṅgalaṃ ādāya vanaṃ paviseyya. So tattha sukhette subhūme suvihatakhāṇukaṇṭake bījāni patiṭṭhapeyya akhaṇḍāni apūtīni avātātapahatāni sāradāni sukhasayitāni. Devo ca kālena kālaṃ sammādhāraṃ anuppavecceyya. Api nu tāni bījāni vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjeyyuṃ, kassako vā vipulaṃ phalaṃ adhigaccheyyā''ti? ''Evaṃ, bho kassapa''. ''Evameva kho, rājañña, yathārūpe yaññe neva gāvo haññanti, na ajeḷakā haññanti, na kukkuṭasūkarā haññanti, na vividhā vā pāṇā saṃghātaṃ āpajjanti, paṭiggāhakā ca honti sammādiṭṭhī sammāsaṅkappā sammāvācā sammākammantā sammāājīvā sammāvāyāmā sammāsatī sammāsamādhī, evarūpo kho, rājañña, yañño mahapphalo hoti mahānisaṃso mahājutiko mahāvipphāro''ti.

Uttaramāṇavavatthu

439. Atha kho pāyāsi rājañño dānaṃ paṭṭhapesi samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavaṇibbakayācakānaṃ. Tasmiṃ kho pana dāne evarūpaṃ bhojanaṃ dīyati kaṇājakaṃ bilaṅgadutiyaṃ, dhorakāni [thorakāni (sī. pī.), corakāni (syā.)] ca vatthāni guḷavālakāni [guḷagāḷakāni (ka.)]. Tasmiṃ kho pana dāne uttaro nāma māṇavo vāvaṭo [byāvaṭo (sī. pī.)] ahosi. So dānaṃ datvā evaṃ anuddisati – ''imināhaṃ dānena pāyāsiṃ rājaññameva imasmiṃ loke samāgacchiṃ, mā parasmi''nti. Assosi kho pāyāsi rājañño – ''uttaro kira māṇavo dānaṃ datvā evaṃ anuddisati – 'imināhaṃ dānena pāyāsiṃ rājaññameva imasmiṃ loke samāgacchiṃ, mā parasmi'''nti. Atha kho pāyāsi rājañño uttaraṃ māṇavaṃ āmantāpetvā etadavoca – ''saccaṃ kira tvaṃ, tāta uttara, dānaṃ datvā evaṃ anuddisasi – 'imināhaṃ dānena pāyāsiṃ rājaññameva imasmiṃ loke samāgacchiṃ, mā parasmi'''nti? ''Evaṃ, bho''. ''Kissa pana tvaṃ, tāta uttara, dānaṃ datvā evaṃ anuddisasi – 'imināhaṃ dānena pāyāsiṃ rājaññameva imasmiṃ loke samāgacchiṃ, mā parasmi'nti? Nanu mayaṃ, tāta uttara, puññatthikā dānasseva phalaṃ pāṭikaṅkhino''ti? ''Bhoto kho dāne evarūpaṃ bhojanaṃ dīyati kaṇājakaṃ bilaṅgadutiyaṃ, yaṃ bhavaṃ pādāpi [pādāsi (ka.)] na iccheyya samphusituṃ [chupituṃ (pī. ka.)], kuto bhuñjituṃ, dhorakāni ca vatthāni guḷavālakāni, yāni bhavaṃ pādāpi [acittikataṃ (ka.)] na iccheyya samphusituṃ, kuto paridahituṃ. Bhavaṃ kho panamhākaṃ piyo manāpo, kathaṃ mayaṃ manāpaṃ amanāpena saṃyojemā''ti? ''Tena hi tvaṃ, tāta uttara, yādisāhaṃ bhojanaṃ bhuñjāmi, tādisaṃ bhojanaṃ paṭṭhapehi. Yādisāni cāhaṃ vatthāni paridahāmi, tādisāni ca vatthāni paṭṭhapehī''ti. ''Evaṃ, bho''ti kho uttaro māṇavo pāyāsissa rājaññassa paṭissutvā yādisaṃ bhojanaṃ pāyāsi rājañño bhuñjati, tādisaṃ bhojanaṃ paṭṭhapesi. Yādisāni ca vatthāni pāyāsi rājañño paridahati, tādisāni ca vatthāni paṭṭhapesi.

440. Atha kho pāyāsi rājañño asakkaccaṃ dānaṃ datvā asahatthā dānaṃ datvā acittīkataṃ dānaṃ datvā apaviddhaṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajji suññaṃ serīsakaṃ vimānaṃ. Yo pana tassa dāne vāvaṭo ahosi uttaro nāma māṇavo. So sakkaccaṃ dānaṃ datvā sahatthā dānaṃ datvā cittīkataṃ dānaṃ datvā anapaviddhaṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajji devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ.

Pāyāsidevaputto

441. Tena kho pana samayena āyasmā gavampati abhikkhaṇaṃ suññaṃ serīsakaṃ vimānaṃ divāvihāraṃ gacchati. Atha kho pāyāsi devaputto yenāyasmā gavampati tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ gavampatiṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho pāyāsiṃ devaputtaṃ āyasmā gavampati etadavoca – ''kosi tvaṃ, āvuso''ti? ''Ahaṃ, bhante, pāyāsi rājañño''ti. ''Nanu tvaṃ, āvuso, evaṃdiṭṭhiko ahosi – 'itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko'''ti? ''Saccāhaṃ, bhante, evaṃdiṭṭhiko ahosiṃ – 'itipi natthi paro loko, natthi sattā opapātikā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko'ti. Api cāhaṃ ayyena kumārakassapena etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecito''ti. ''Yo pana te, āvuso, dāne vāvaṭo ahosi uttaro nāma māṇavo, so kuhiṃ upapanno''ti? ''Yo me, bhante, dāne vāvaṭo ahosi uttaro nāma māṇavo, so sakkaccaṃ dānaṃ datvā sahatthā dānaṃ datvā cittīkataṃ dānaṃ datvā anapaviddhaṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ. Ahaṃ pana, bhante, asakkaccaṃ dānaṃ datvā asahatthā dānaṃ datvā acittīkataṃ dānaṃ datvā apaviddhaṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapanno suññaṃ serīsakaṃ vimānaṃ. Tena hi, bhante gavampati, manussalokaṃ gantvā evamārocehi – 'sakkaccaṃ dānaṃ detha, sahatthā dānaṃ detha, cittīkataṃ dānaṃ detha, anapaviddhaṃ dānaṃ detha. Pāyāsi rājañño asakkaccaṃ dānaṃ datvā asahatthā dānaṃ datvā acittīkataṃ dānaṃ datvā apaviddhaṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapanno suññaṃ serīsakaṃ vimānaṃ. Yo pana tassa dāne vāvaṭo ahosi uttaro nāma māṇavo, so sakkaccaṃ dānaṃ datvā sahatthā dānaṃ datvā cittīkataṃ dānaṃ datvā anapaviddhaṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyata'''nti.

Atha kho āyasmā gavampati manussalokaṃ āgantvā evamārocesi – ''sakkaccaṃ dānaṃ detha, sahatthā dānaṃ detha, cittīkataṃ dānaṃ detha, anapaviddhaṃ dānaṃ detha. Pāyāsi rājañño asakkaccaṃ dānaṃ datvā asahatthā dānaṃ datvā acittīkataṃ dānaṃ datvā apaviddhaṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapanno suññaṃ serīsakaṃ vimānaṃ. Yo pana tassa dāne vāvaṭo ahosi uttaro nāma māṇavo, so sakkaccaṃ dānaṃ datvā sahatthā dānaṃ datvā cittīkataṃ dānaṃ datvā anapaviddhaṃ dānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyata''nti.

Pāyāsisuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Mahāvaggo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Mahāpadāna nidānaṃ, nibbānañca sudassanaṃ;
Janavasabha govindaṃ, samayaṃ sakkapañhakaṃ;
Mahāsatipaṭṭhānañca, pāyāsi dasamaṃ bhave [satipaṭṭhānapāyāsi, mahāvaggassa saṅgaho (sī. pī.) satipaṭṭhānapāyāsi, mahāvaggoti vuccatīti (syā.)].

Mahāvaggapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Sāratthadīpanī-ṭīkā (dutiyo bhāgo)

1. Pārājikakaṇḍaṃ

1. Paṭhamapārājikaṃ

Sudinnabhāṇavāravaṇṇanā

24. **Anupadavaṇṇana**nti padaṃ padaṃ paṭivaṇṇanaṃ, padānukkamena vaṇṇanaṃ vā. **Bhaṇḍappayojanauddhārasāraṇādinā kiccenā**ti ettha vikkāyikabhaṇḍassa vikkiṇanaṃ **bhaṇḍappayojanaṃ,** dātuṃ saṅketite divase gantvā gahaṇaṃ **uddhāro,** ‘‘asukasmiṃ divase dātabba’’nti satuppādanaṃ **sāraṇaṃ**. **Catubbidhāyā**ti khattiyabrāhmaṇagahapatisamaṇānaṃ vasena catubbidhāya, bhikkhubhikkhunīupāsakaupāsikānaṃ vasena vā. **Disvānassa etadahosī**ti hetuattho ayaṃ disvāna-saddo asamānakattuko yathā ‘‘ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī’’ti. Dassanakāraṇā hi evaṃ parivitakkanaṃ ahosi. Kiñcāpi ettha ‘‘bhabbakulaputtassā’’ti vuttaṃ, tathāpi upanissayasampannassapi ajātasattuno viya antarāyo bhavissatīti imassa therassapi katapāpakammamūlavippaṭisāravasena adhigamantarāyo ahosīti vadanti.

Kiṃ pana yesaṃ maggaphalānaṃ upanissayo atthi, buddhānaṃ sammukhībhāvepi tesaṃ antarāyo hotīti? Āma hoti, na pana buddhe paṭicca. Buddhā hi paresaṃ maggaphalādhigamāya ussāhajātā tattha nirantaraṃ yuttapayuttā eva honti, tasmā te paṭicca tesaṃ antarāyo na hoti, atha kho kiriyāparihāniyā vā pāpamittatāya vā hoti, kiriyāparihāni ca desakassa tasseva vā puggalassa tajjapayogābhāvato veditabbā, desakavasena panettha parihāni sāvakānaṃ vaseneva veditabbā, na buddhānaṃ vasena. Tathā hi sace dhammasenāpati dhanañjāniyassa brāhmaṇassa āsayaṃ ñatvā dhammaṃ desayissa, brāhmaṇo sotāpanno abhavissa. Evaṃ tāva desakassa vasena kiriyāparihāniyā antarāyo hoti. Sace pesso hatthārohaputto bhagavato sammukhā dhammaṃ suṇanto muhuttaṃ nisīdeyya, yāva tassa bhagavā attantapādike cattāro puggale vitthārena vibhajitvā deseti, sotāpattiphalena saṃyutto abhavissa. Evaṃ puggalassa vasena kiriyāparihāniyā antarāyo hoti nāma. Imassa hi upāsakassa kiriyāparihāni jātā apariniṭṭhitāya desanāya uṭṭhahitvā pakkantattā. Sace ajātasattu devadattassa vacanaṃ gahetvā pitughātakammaṃ nākarissa, sāmaññaphalasuttakathitadivase sotāpanno abhavissa, tassa vacanaṃ gahetvā pitughātakammassa katattā pana nāhosi. Evaṃ pāpamittatāya antarāyo hoti. Sudinnassapi pāpamittavasena antarāyo ahosīti daṭṭhabbaṃ. Yadi hi tena mātāpitūnaṃ vacanaṃ gahetvā purāṇadutiyikāya methunadhammo paṭisevito nābhavissa, na taṃmūlavippaṭisāravasena adhigamantarāyo abhavissa.

Yannūnāti parivitakkanatthe nipātoti āha **‘‘parivitakkadassanameta’’**nti. ‘‘Dhammaṃ suṇeyya’’nti kiriyāpadena vuccamāno eva hi attho ‘‘yannūnā’’ti nipātapadena jotīyati. Ahaṃ yannūna dhammaṃ suṇeyyanti yojanā. **Yannūnā**ti ca yadi panāti attho. Yadi panāti idampi hi tena samānatthameva. Yaṃ dhammaṃ suṇātīti sambandho. **Uḷāruḷārajanā**ti khattiyamahāsālādiuḷāruḷārajanākiṇṇā. Sace ayampi paṭhamaṃ āgaccheyya, bhagavantaṃ upasaṅkamitvā nisīdituṃ araharūpoti āha **‘‘pacchā āgatenā’’**ti. **Sikkhattayūpasaṃhita**nti adhisīlaadhicittaadhipaññāsaṅkhātasikkhattayayuttaṃ. Thokaṃ dhammakathaṃ sutvā ahosīti sambandho. Idhāpi sutvā-saddo hetuatthoti daṭṭhabbo, savanakāraṇā etadahosīti vuttaṃ hoti. Yadi evaṃ atha kasmā ‘‘ekamantaṃ nisinnassa…pe… etadahosī’’ti vuttanti āha **‘‘taṃ panassa yasmā’’**tiādi. Tattha **ta**nti parivitakkanaṃ.

Saṅkhepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā samāsato atthavaṇṇanā. **Yena yena ākārenā**ti yena yena pakārena. **Tena tena me upaparikkhato**ti ‘‘kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā aṭṭhikaṅkalūpamā’’ti (ma. ni. 1.234; 2.42; pāci. 417; mahāni. 3; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 147) ca ādinā yena yena ākārena kāmesu ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, tabbipariyāyato nekkhamme ānisaṃsaṃ guṇaṃ pakāsentaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi avabujjhāmi, tena tena pakārena upaparikkhato vīmaṃsantassa mayhaṃ evaṃ hoti evaṃ upaṭṭhāti. **Sikkhattayabrahmacariya**nti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Ekampi divasa**nti ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍitaṃ katvā, akhaṇḍaacchiddādibhāvāpādanena vā. Akhaṇḍalakkhaṇavacanañhetaṃ. **Carimakacitta**nti cuticittaṃ. Kiñcipi ekadesaṃ asesetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ. Kilesamalena amalīnaṃ katvā**ti taṇhāsaṃkilesādinā asaṃkiliṭṭhaṃ katvā, cittuppādamattampi saṃkilesamalaṃ anuppādetvā. Accantameva visuddhaṃ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. Tato eva saṅkhaṃ viya likhitanti **saṅkhalikhitaṃ**. Tenāha **‘‘likhitasaṅkhasadisa’’**nti. Pariyodātaṭṭhena nimmalabhāvena saṅkhaṃ viya likhitaṃ dhotanti saṅkhalikhitanti āha **‘‘dhotasaṅkhasappaṭibhāga’’**nti. ‘‘Ajjhāvasatā’’ti padappayogena **agāra**nti bhummatthe upayogavacananti āha **‘‘agāramajjhe’’**ti. Dāṭhikāpi massuggahaṇeneva gahetvā **‘‘massu’’**tveva vuttaṃ, uttarādharamassunti attho. Kasāyena rattānīti **kāsāyānī**ti āha **‘‘kasāyarasapītatāyā’’**ti. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. **Agārassa hita**nti agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhiāvahaṃ agārassa hitaṃ.

25. **Ñātisālohitā**tiādīsu ‘‘ayaṃ ajjhattiko’’ti jānanti, ñāyanti vāti **ñātī,** lohitena sambandhāti **sālohitā**. Pitupakkhikā ñātī, mātupakkhikā sālohitā. Mātupakkhikā pitupakkhikā vā ñātī, sassusasurapakkhikā sālohitā. Mittāyantīti **mittā,** minanti vā sabbaguyhesu anto pakkhipantīti **mittā**. Kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti **amaccā**. Mamāyatīti **mātā,** piyāyatīti **pitā. Sarīrakiccalesenā**ti uccārapassāvādisarīrakiccalesena. **Ananuññātaṃ puttaṃ na pabbājetī**ti ‘‘mātāpitūnaṃ lokiyamahājanassa ca cittaññathattaṃ mā hotū’’ti na pabbājeti. Tatoyeva ca suddhodanamahārājassa tathā varo dinno.

26. **Dhuranikkhepenā**ti bhaṇḍappayojanādīsu dhuranikkhepena. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. Piyāyitabboti **piyo**ti āha **‘‘pītijananako’’**ti. Manassa appāyanato **manāpo**ti āha **‘‘manavaḍḍhanako’’**ti. **Sukhedhito** taruṇadārakakāle, tato parañca sappikhīrādisādurasamanuññabhojanādiāhārasampattiyā **sukhaparihato**. Atha vā daḷhabhattikadhātijanādiparijanasampattiyā ceva paricchedasampattiyā ca uḷārapaṇītasukhapaccayūpahārehi ca **sukhedhito,** akiccheneva dukkhapaccayavinodanena **sukhaparihato**. Ajjhattikaṅgasampattiyā vā **sukhedhito,** bāhiraṅgasampattiyā **sukhaparihato**.

Kiñcīti etassa vivaraṇaṃ **‘‘appamattakampi kalabhāga’’**nti. Yadā jānāti-saddo bodhanattho na hoti, tadā tassa payoge ‘‘sappino jānāti, madhuno jānātī’’tiādīsu viya karaṇatthe sāmivacanaṃ saddatthavidū icchantīti āha **‘‘kiñci dukkhena nānubhosī’’**ti. Tenāha **‘‘karaṇatthe sāmivacanaṃ, anubhavanatthe ca jānanā’’**ti. Ettha ca **kiñci dukkhena nānubhosī**ti kenaci dukkhena karaṇabhūtena visayaṃ nānubhosīti evamattho veditabbo. ‘‘Kiñcī’’ti etthāpi hi karaṇatthe sāmivacanassa lopo kato. Teneva ca vakkhati ‘‘vikappadvayepi purimapadassa uttarapadena samānavibhattilopo daṭṭhabbo’’ti. Yadā pana jānāti-saddo saraṇattho hoti, tadā saraṇatthānaṃ dhātusaddānaṃ payoge ‘‘mātu sarati, pitu sarati, bhātu jānātī’’tiādīsu viya upayogatthe sāmivacanaṃ saddasatthavidū vadantīti āha **‘‘atha vā kiñci dukkhaṃ nassarasīti attho’’**ti, kassaci dukkhassa ananubhūtattā attanā anubhūtaṃ appamattakampi dukkhaṃ pariyesamānopi abhāvatoyeva nassarasīti attho. **Vikappadvayepī**ti anubhavanasaraṇatthavasena vutte dutiyatatiyavikappadvaye. **Purimapadassā**ti ‘‘kiñcī’’ti padassa. **Uttarapadenā**ti ‘‘dukkhassā’’ti padena. **Samānavibhattilopo**ti uttarapadena samānassa sāmivacanassa lopo. ‘‘Kassaci dukkhassā’’ti vattabbe vikappadvayepi purimapade sāmivacanassa lopaṃ katvā ‘‘kiñci dukkhassā’’ti niddeso kato. **Anicchakā**ti anicchantā. **Evaṃ sante**ti nanu mayaṃ sudinna sāmādīsu kenacipi upāyena appaṭisādhanena appaṭikārena maraṇenapi tayā akāmakāpi vinā bhavissāma, evaṃ sati. **Yenā**ti yena kāraṇena. **Kiṃ panā**ti ettha **ki**nti karaṇatthe paccattavacananti dassento āha **‘‘kena pana kāraṇenā’’**ti.

28. **Gandhabbanaṭanāṭakādīnī**ti ettha **gandhabbā** nāma gāyanakā, **naṭā** nāma raṅganaṭā, **nāṭakā** laṅghanakādayo. **Paricārehī**ti ettha parito tattha tattha yathāsakaṃ visayesu cārehīti atthoti āha **‘‘indriyāni cārehī’’**tiādi. **Paricārehī**ti vā sukhūpakaraṇehi attānaṃ paricārehi attano paricaraṇaṃ kārehi. Tathābhūto ca yasmā laḷanto kīḷanto nāma hoti, tasmā **‘‘laḷā’’**tiādi vuttaṃ. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato pañca kāmaguṇā bhogā nāmāti āha **‘‘bhoge bhuñjanto’’**ti. **Dānappadānānī**ti ettha niccadānaṃ **dānaṃ** nāma, uposathadivasādīsu dātabbaṃ atirekadānaṃ **padānaṃ** nāma. Paveṇīrakkhaṇavasena vā dīyamānaṃ **dānaṃ** nāma, attanāva paṭṭhapetvā dīyamānaṃ **padānaṃ** nāma. Pacurajanasādhāraṇaṃ vā nātiuḷāraṃ **dānaṃ** nāma, anaññasādhāraṇaṃ atiuḷāraṃ **padānaṃ** nāma. **Ādi-**saddena sīlādīni saṅgaṇhāti. Natthi etassa vacanappaṭivacanasaṅkhāto ālāpasallāpoti **nirālāpasallāpo**.

30. **Balaṃ gāhetvā**ti ettha balaggahaṇaṃ nāma kāyabalassa uppādanamevāti āha **‘‘kāyabalaṃ janetvā’’**ti. **Assumukha**nti assūni mukhe etassāti assumukho, taṃ assumukhaṃ, assukilinnamukhanti attho. Gāmoyeva **gāmantasenāsanaṃ** gāmapariyāpannattā gāmantasenāsanassa. **Atirekalābhapaṭikkhepenā**ti ‘‘piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāyā’’ti (mahāva. 128) evaṃ vuttabhikkhāhāralābhato adhikalābho saṅghabhattādiatirekalābho, tassa paṭikkhepenāti attho. Tenāha **‘‘cuddasa bhattāni paṭikkhipitvā’’**ti. Saṅghabhattaṃ uddesabhattaṃ nimantanabhattaṃ salākabhattaṃ pakkhikaṃ uposathikaṃ pāṭipadikaṃ āgantukabhattaṃ gamikabhattaṃ gilānabhattaṃ gilānupaṭṭhākabhattaṃ vihārabhattaṃ dhurabhattaṃ vārabhattanti imāni cuddasa bhattāni. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbaṃ bhattaṃ **saṅghabhattaṃ**. Katipaye bhikkhū uddisitvā dātabbaṃ bhattaṃ **uddesabhattaṃ**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **pakkhikaṃ**. Uposathe dātabbaṃ bhattaṃ **uposathikaṃ**. Pāṭipadadivase dātabbaṃ bhattaṃ **pāṭipadikaṃ**. Vihāraṃ uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **vihārabhattaṃ**. Dhurageheyeva ṭhapetvā dātabbaṃ bhattaṃ **dhurabhattaṃ**. Gāmavāsīādīhi vārena

dātabbaṃ bhattaṃ **vārabhattaṃ**.

Atha **‘‘gahapaticīvaraṃ paṭikkhipitvā’’**ti kasmā vuttaṃ. Gahaṇe hi sati paṭikkhepo yujjeyya, na ca paṭhamabodhiyaṃ gahapaticīvarassa paṭiggahaṇaṃ anuññātaṃ parato **jīvakavatthusmiṃ** anuññātattā. Teneva vakkhati **jīvakavatthusmiṃ** (mahāva. aṭṭha. 337) ‘‘bhagavato hi buddhabhāvappattito paṭṭhāya yāva idaṃ vatthaṃ, etthantare vīsati vassāni na koci gahapaticīvaraṃ sādiyi, sabbe paṃsukūlikāva ahesu’’nti. Sudinno ca paṭhamabodhiyaṃyeva pabbajito. Teneva vakkhati ‘‘sudinno hi bhagavato dvādasame vasse pabbajito, vīsatime vasse ñātikulaṃ piṇḍāya paviṭṭho, sayaṃ pabbajjāya aṭṭhavassiko hutvā’’ti. Tasmā ‘‘gahapaticīvaraṃ paṭikkhipitvā’’ti kasmā vuttanti? Vuccate – ananuññātepi gahapaticīvare paṃsukūlikaṅgasamādānavasena gahapaticīvaraṃ paṭikkhittaṃ nāma hotīti katvā vuttaṃ ‘‘gahapaticīvaraṃ paṭikkhipitvā’’ti.

Loluppacāraṃ paṭikkhipitvāti kusalabhaṇḍassa bhusaṃ vilumpanaṭṭhena loluppaṃ vuccati taṇhā, loluppena caraṇaṃ loluppacāro, taṇhāvasena gharapaṭipāṭiṃ atikkamitvā bhikkhāya caraṇaṃ, taṃ paṭikkhipitvāti attho. Tenāha **‘‘gharapaṭipāṭiyā bhikkhāya pavisatī’’**ti. Ettha ca āraññikaṅgādipadhānaṅgavasena sesadhutaṅgānipi gahitāneva hontīti veditabbaṃ. **Vajjīna**nti rājāno apekkhitvā sāmivacanaṃ kataṃ, vajjīrājūnanti attho. Janapada-saddassa taṃnivāsīsupi pavattanato **‘‘vajjīsū’’**ti janapadāpekkhaṃ bhummavacanaṃ, vajjināmake janapadeti attho.

Upabhogaparibhogūpakaraṇamahantatāyāti pañcakāmaguṇasaṅkhātānaṃ upabhogānañceva hatthiassarathaitthiyādiupabhogūpakaraṇānañca mahantatāya. Upabhogūpakaraṇāneva hi idha paribhogūpakaraṇasaddena vuttāni. Tenevāha **‘‘ye hi tesaṃ upabhogā, yāni ca upabhogūpakaraṇāni, tāni mahantānī’’**ti. ‘‘Upabhogā hatthiassarathaitthīādayo, upabhogūpakaraṇāni tesameva suvaṇṇādiupakaraṇānī’’tipi vadanti. **Sārakānī**ti sārabhūtāni. **Nidhetvā**ti nidahitvā, nidhānaṃ katvāti attho. **Divasaparibbayasaṅkhātabhogamahantatāyā**ti divase divase paribhuñjitabbasaṅkhātabhogānaṃ mahantatāya. **Jātarūparajatasseva pahūtatāyā**ti piṇḍapiṇḍavasena ceva suvaṇṇamāsakarajatamāsakādivasena ca jātarūparajatasseva pahūtatāya. **Vittī**ti tuṭṭhi, vittiyā upakaraṇaṃ vittūpakaraṇaṃ, pahūtaṃ nānāvidhālaṅkārabhūtaṃ vittūpakaraṇametesanti **pahūtavittūpakaraṇā**. Tenāha **‘‘alaṅkārabhūtassā’’**tiādi. **Vohāravasenā**ti vaṇijjāvasena vaḍḍhikatādivasena. **Dhanadhaññassa pahūtatāyā**ti sattaratanasaṅkhātassa dhanassa sabbapubbaṇṇāparaṇṇasaṅgahitassa dhaññassa ca pahūtatāyāti attho. Tattha ‘‘suvaṇṇarajatamaṇimuttāveḷuriyavajirapavāḷāni satta ratanānī’’ti vadanti. Sālivīhiādi **pubbaṇṇaṃ** purakkhataṃ sassaphalanti katvā, tabbipariyāyato muggamāsādi **aparaṇṇa**nti veditabbaṃ. **Ukkaṭṭhapiṇḍapātikattā**ti sesadhutaṅgaparivāritena ukkaṭṭhapiṇḍapātadhutaṅgena samannāgatattā. Tenāha **‘‘sapadānacāraṃ caritukāmo’’**ti.

31. Antojātatāya vā ñātisadisī dāsīti **ñātidāsī**. Pūtibhāveneva lakkhitabbadoso vā **ābhidosiko,** abhidosaṃ vā paccūsakālaṃ gato patto atikkantoti **ābhidosiko**. Tenāha **‘‘ekarattātikkantassa vā’’**tiādi. Pūtibhūtabhāvena paribhogaṃ nārahatīti **aparibhogāraho**. Chaḍḍanīyasabhāve nicchitepi pucchākāle sandehavohāravaseneva pucchituṃ yuttanti āha **‘‘sace’’**ti. **Ariyavohārenā**ti ariyasamudācārena. Ariyā hi mātugāmaṃ bhaginivādena samudācaranti. **Nissaṭṭhapariggaha**nti pariccattālayaṃ.

‘‘Ākirā’’ti vuttattā **‘‘viññatti vā’’**ti vuttaṃ, ‘‘sace taṃ chaḍḍanīyadhamma’’nti pariyāyaṃ amuñcitvā vuttattā **‘‘payuttavācā vā’’**ti vuttaṃ, paccayapaṭisaṃyuttā vācā payuttavācā. **Vattuṃ vaṭṭatī**ti nirapekkhabhāvato vuttaṃ, idha pana visesato aparibhogārahattāva vatthuno. **Aggaariyavaṃsiko**ti ariyavaṃsapaṭipattipūrakānaṃ aggo uttamo. Nimīyati saññāyatīti **nimittaṃ,** yathāsallakkhito ākāroti āha **‘‘gihikāle sallakkhitapubbaṃ ākāra’’**nti. Hatthapiṭṭhiādīni olokayamānā ‘‘sāmiputtassa me sudinnassa viya suvaṇṇakacchapapiṭṭhisadisā imā hatthapādapiṭṭhiyo, haritālavaṭṭiyo viya suvaṭṭitā aṅguliyo, madhuro saro’’ti gihikāle sallakkhitapubbaṃ ākāraṃ aggahesi sañjāni sallakkhesi. Kasmā pana sā ñātidāsī disvāva na sañjānīti āha **‘‘sudinno hī’’**tiādi. **Pabbajjupagatenā**ti pabbajjaṃ upagatena, pabbajitenāti attho. **Gharaṃ pavisitvā**ti gehasāminiyā nisīditabbaṭṭhānabhūtaṃ antogehaṃ pavisitvā. **Yagghe**ti imassa ārocayāmīti ayamatthoti āha **‘‘ārocanatthe nipāto’’**ti. ‘‘Yagghe jāneyyāsīti suṭṭhu jāneyyāsī’’tipi atthaṃ vadanti. **Ālapane**ti dāsijanassa ālapane. Tenāha **‘‘evañhī’’**tiādi.

32. **Gharesu sālā hontī**ti gharesu ekamante bhojanasālā honti pākāraparikkhittā susaṃvihitadvārabandhā susammaṭṭhavālikaṅgaṇā. **Udakakañjiya**nti udakañca kañjiyañca. Kasmā pana īdisāyameva sālāya aññataraṃ kuṭṭamūlanti ayamattho vuttoti āha **‘‘na hi pabbajitā’’**tiādi. **Asāruppe ṭhāne**ti bhikkhūnaṃ ananucchavike padese. **Atthi nu kho**ti **nu**-saddo pucchanatthe, **kho**-saddo vacanasiliṭṭhatāya vutto. **Nukho**ti vā nipātasamudāyo pucchanattho. Tena nāma-saddassa pucchanatthataṃ dasseti. **Yesaṃ no tva**nti yesaṃ no putto tvaṃ. **Īdise ṭhāne**ti kiñcāpi taṃ ṭhānaṃ bhikkhūnaṃ ananurūpaṃ na hoti, tathāpi mādisānaṃ mahābhogakulānaṃ puttassa parakule āsanasālāyaṃ nisīditvā bhojanaṃ nāma ayuttarūpanti maññamāno āha. Tenevāha ‘‘nanu nāma, tāta sudinna, sakaṃ gehaṃ gantabba’’nti. Aññenapi pakārena nāmasaddassa pucchanatthatameva dassento āha **‘‘tathā atthi nu kho tātā’’**tiādi. **Tathā**ti samuccayattho. Idāni nāmasaddassa maññanatthataṃ dassento āha **‘‘tathā atthi maññe’’**tiādi.

Dukkhābhitunnatāyāti mānasikena dukkhena abhipīḷitattā. **Etamattha**nti ‘‘atthi nu kho, tāta sudinna, amhākaṃ dhana’’ntiādinā yathāvuttamatthaṃ. **Anokappanāmarisanatthavasenā**ti ettha **anokappanaṃ** asaddahanaṃ. **Amarisanaṃ** asahanaṃ. **Anāgatavacanaṃ** anāgatasaddappayogo, attho pana vattamānakālikova. Tenāha **‘‘paccakkhampī’’**ti. **Na marisayāmī**ti na visahāmi. **Taṃ na sundara**nti ‘‘tadāya’’nti pāṭhaṃ sandhāyāha. **Alaṃ, gahapati, kataṃ me ajja bhattakicca**nti thero ukkaṭṭhaekāsanikatāya paṭikkhipanto evamāha. **Ukkaṭṭhaekāsanikatāyā**ti ca idaṃ bhūtakathanavasena vuttaṃ therassa tathābhāvadīpanatthaṃ. Mudukassapi hi ekāsanikassa yāya nisajjāya kiñcimattampi bhojanaṃ bhuttaṃ, vattasīsenapi tato vuṭṭhitassa puna bhuñjituṃ na vaṭṭati. Tenāha **tipiṭakacūḷābhayatthero** ‘‘āsanaṃ vā rakkheyya bhojanaṃ vā’’ti. **Ukkaṭṭhapiṇḍapātikopi samāno**ti nidassanamattamidaṃ, thero sapadānacārikesupi ukkaṭṭhoyeva. Ukkaṭṭhasapadānacārikopi hi purato ca pacchato ca āhaṭabhikkhampi aggahetvāva gharadvāre ṭhatvā pattavissajjanameva karoti, tasmā thero ukkaṭṭhasapadānacārikattāpi svātanāya bhikkhaṃ nādhivāseti. Atha kasmā ‘‘adhivāsesī’’ti āha **‘‘sace ekabhattampi na gahessāmī’’**tiādi. Paṇḍitā hi mātāpitūnaṃ ācariyupajjhāyānaṃ vā kātabbaṃ anuggahaṃ ajjhupekkhitvā dhutaṅgavisuddhikā na bhavanti.

33. **Majjhimappamāṇo**ti catuhattho puriso majjhimappamāṇo. ‘‘Chahattho’’tipi keci. Tiro karonti etāyāti tirokaraṇīti sāṇipākāravacano ayaṃ **tirokaraṇī**-saddoti āha **‘‘tirokaraṇiyanti karaṇatthe bhumma’’**nti. ‘‘Tirokaraṇiyā’’ti vattabbe ‘‘tirokaraṇiya’’nti karaṇatthe bhummaṃ vuttaṃ. **Tirokaraṇīya**-saddo vā ayaṃ sāṇipākārapariyāyoti dassento āha **‘‘atha vā’’**tiādi. **Taṃ parikkhipitvā**ti taṃ samantato khipitvā, parito bandhitvāti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘samantato katvā’’**ti. Vibhattipatirūpakopi nipāto hotīti āha **‘‘tenāti ayampi vā’’**tiādi.

34. ‘‘Atha kho āyasmato sudinnassa pitā sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā āyasmato sudinnassa kālaṃ ārocesi – ‘kālo, tāta sudinna, niṭṭhitaṃ bhatta’nti’’ evaṃ kālārocanassa pāḷiyaṃ anāruḷhattā āha – **‘‘kiñcāpi pāḷiyaṃ kālārocanaṃ na vutta’’**nti. **Ārociteyeva kāle**ti ‘‘kālo, tāta sudinna, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti kāle ārociteyeva. **Dve puñje**ti kahāpaṇapuñjañca suvaṇṇapuñjañca.

Pettikanti pitito āgataṃ pettikaṃ. **Nihita**nti bhūmigataṃ. **Payutta**nti vaḍḍhivasena payojitaṃ. **Taddhitalopaṃ katvā veditabba**nti yathā aññatthāpi ‘‘pitāmahaṃ dhanaṃ laddhā, sukhaṃ jīvati sañjayo’’ti vuttaṃ, evaṃ taddhitalopaṃ katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Pitāmahato āgataṃ, pitāmahassa vā idaṃ **petāmahaṃ**. **Pabbajitaliṅga**nti samaṇavesaṃ. **Na rājabhīto**ti aparādhakāraṇā na rājakulā bhīto. Yesaṃ santakaṃ dhanaṃ gahitaṃ, te **iṇāyikā**. **Palibuddho** pīḷito.

Vibhattipatirūpakoti ‘‘tenā’’ti padaṃ sandhāyāha. **Taṃnidāna**nti taṃ dhanaṃ nidānaṃ kāraṇamassāti taṃnidānaṃ. **Assā**ti paccattavacanassa, padassa vā. **Bhaya**nti cittassa utrastākārena pavattabhayaṃ adhippetaṃ, na ñāṇabhayaṃ, nāpi ‘‘bhāyati etasmā’’ti evaṃ vuttaṃ ārammaṇabhayanti āha **‘‘cittutrāsoti attho’’**ti. **Chambhitatta**nti teneva cittutrāsabhayena sakalasarīrassa chambhitabhāvo. Visesato pana hadayamaṃsacalananti āha **‘‘kāyakampo hadayamaṃsacalana’’**nti. **Lomahaṃso**ti tena bhayena tena chambhitattena sakalasarīralomānaṃ haṭṭhabhāvo, so pana nesaṃ bhittiyaṃ nāgadantānaṃ viya uddhaṃmukhatāti āha **‘‘lomānaṃ haṃsanaṃ uddhaggabhāvo’’**ti.

35. **Attanā**ti paccatte karaṇavacanaṃ, sayanti attho. **Devaccharāna**nti anaccantiyo sandhāyāha. **Devanāṭakāna**nti naccantiyo, pariyāyavacanaṃ vā etaṃ devakaññānaṃ. **Samuppannabalavasokā hutvā**ti ayaṃ loko nāma attānaṃva cinteti, tasmā sāpi ‘‘idāni ahaṃ anāthā jātā’’ti attānaṃva cintayamānā ‘‘ayaṃ ajja āgamissati, ajja āgamissatī’’ti aṭṭha vassāni bahi na nikkhantā etaṃ nissāya mayā dārakopi na laddho, yassa ānubhāvena jīveyyāmi, ito cāmhi parihīnā aññato cāti samuppannabalavasokā hutvā. Kularukkhapatiṭṭhāpane bījasadisattā kulavaṃsappatiṭṭhāpako putto idha bījakoti adhippetoti āha **‘‘kulavaṃsabījakaṃ ekaṃ putta’’**nti. Saṃ nāma dhanaṃ, tassa patīti saṃpati, dhanavā vibhavasampanno. Diṭṭhadhammikasamparāyikahitāvahattā tassa hitanti sāpateyyaṃ, tadeva dhanaṃ vibhavoti āha – **‘‘imaṃ sāpateyyaṃ evaṃ mahantaṃ amhākaṃ vibhava’’**nti.

36. Itthīnaṃ kumārībhāvappattito paṭṭhāya pacchimavayato oraṃ asati vibandhe aṭṭhame aṭṭhame sattāhe gabbhāsayasaññite tatiye āvatte katipayā lohitapīḷakā saṇṭhahitvā aggahitapubbā eva bhijjanti, tato lohitaṃ paggharati, tattha utusamaññā pupphasamaññā cāti āha – **‘‘pupphanti utukāle uppannalohitassa nāma’’**nti. **Gabbhapatiṭṭhānaṭṭhāne**ti yasmiṃ okāse dārako nibbattati, tasmiṃ padese. **Saṇṭhahitvā**ti nibbattitvā. **Bhijjantī**ti aggahitapubbā eva bhijjanti. Ayañhi tāsaṃ sabhāvo. **Dosenā**ti lohitamalena. **Suddhe vatthumhī**ti paggharitalohitattā anāmayattā ca nahānato paraṃ catutthadivasato paṭṭhāya suddhe gabbhāsaye. Suddhe pana vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṃ sannipatitesu yāva satta divasāni khettameva hoti gabbhasaṇṭhahanassa parittassa lohitalepassa vijjamānattā. Keci pana ‘‘aḍḍhamāsamattampi khettamevā’’ti vadanti. **Bāhāya**nti adhikaraṇe bhummanti āha **‘‘purāṇadutiyikāya yā bāhā, tatra naṃ gahetvā’’**ti. Upayogatthe bhummavacanampi yujjatiyeva yathā ‘‘sudinnassa pādesu gahetvā’’ti.

Pubbepi paññattasikkhāpadānaṃ sabbhāvato **apaññatte sikkhāpade**ti pārājikaṃ sandhāya vuttanti āha – **‘‘paṭhamapārājikasikkhāpade aṭṭhapite’’**ti. Vuttamevatthaṃ vibhāvento āha – **‘‘bhagavato kira paṭhamabodhiya’’**ntiādi. **Evarūpa**nti pārājikapaññattiyā anurūpaṃ. Nidassanamattañcetaṃ, saṅghādisesapaññattiyā anurūpampi ajjhācāraṃ nākaṃsuyeva. Tenevāha – **‘‘avasese pañca khuddakāpattikkhandhe eva paññapesī’’**ti. Idañca thullaccayādīnaṃ pañcannaṃ lahukāpattikkhandhānaṃ sabbhāvamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na pañcāpattikkhandhānaṃ anavasesato paññattattāva. Paṭhamabodhiyaṃ pañcannaṃ lahukāpattīnaṃ sabbhāvavacaneneva dhammasenāpatissa sikkhāpadapaññattiyācanā visesato garukāpattipaññattiyā pātimokkhuddesassa ca hetubhūtāti daṭṭhabbā. Keci pana ‘‘tasmiṃ tasmiṃ pana vatthusmiṃ avasesapañcakhuddakāpattikkhandhe eva paññapesīti idaṃ dvādasame vasse verañjāyaṃ vutthavassena bhagavatā tato paṭṭhāya aṭṭhavassabbhantare paññattasikkhāpadaṃ sandhāya vutta’’nti vadanti, taṃ na sundaraṃ tato pubbepi sikkhāpadapaññattiyā sabbhāvato. Teneva verañjakaṇḍe ‘‘ekabhikkhunāpi ratticchedo vā pacchimikāya tattha vassaṃ upagacchāmāti vassacchedo vā na kato’’ti ca ‘‘sāmampi pacanaṃ samaṇasāruppaṃ na hoti, na ca vaṭṭatī’’ti ca vuttaṃ. **Ārādhayiṃsū**ti cittaṃ gaṇhiṃsu, ajjhāsayaṃ pūrayiṃsu, hadayagāhiniṃ paṭipattiṃ paṭipajjiṃsūti attho. **Ekaṃ samaya**nti ekasmiṃ samaye, paṭhamabodhiyanti attho.

Yaṃ ādīnavanti sambandho. **Sikkhāpadaṃ paññapento**ti paṭhamapārājikasikkhāpadaṃ paññapento. **Ādīnavaṃ dassessatī**ti ‘‘varaṃ te, moghapurisa, āsīvisassa ghoravisassa mukhe aṅgajātaṃ pakkhittaṃ, na tveva mātugāmassa aṅgajāte aṅgajātaṃ pakkhitta’’ntiādinā yaṃ ādīnavaṃ dassessati. **Abhiviññāpesī**ti imassa ‘‘pavattesī’’ti ayamattho kathaṃ laddhoti āha **‘‘pavattanāpi hī’’**tiādi. **Kāyaviññatticopanato**ti kāyaviññattivasena pavattacalanato. Kasmā panesa methunadhammena anatthikopi samāno tikkhattuṃ abhiviññāpesīti āha – **‘‘tikkhattuṃ abhiviññāpanañcesā’’**tiādi. Tattha **tikkhattuṃ abhiviññāpana**nti muttipāpanavasena tīsu vāresu methunadhammassa pavattanaṃ.

Sabbesampi padānaṃ avadhāraṇaphalattā vināpi evakāraṃ avadhāraṇattho viññāyatīti āha **‘‘teneva ajjhācārenā’’**ti. Aṭṭha hi gabbhakāraṇāni. Vuttañhetaṃ –

‘‘Methunacoḷaggahaṇaṃ, tanusaṃsaggo ca nābhiāmasanaṃ;
Pānaṃ dassanasavanaṃ, ghāyanamiti gabbhahetavo aṭṭhā’’ti.

Idāni avadhāraṇena nivattitamatthaṃ dassetukāmo āha – **‘‘kiṃ pana aññathāpi gabbhaggahaṇaṃ hotī’’**tiādi. Nanu ca nābhiparāmasanampi kāyasaṃsaggoyeva, kasmā naṃ visuṃ vuttanti? Ubhayesaṃ chandarāgavasena kāyasaṃsaggo vutto, itthiyā chandarāgavasena nābhiparāmasanaṃ, vatthuvasena vā taṃ visuṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana kāyasaṃsaggena gabbhaggahaṇaṃ hoti, kathañca tattha sukkasoṇitassa sambhavoti āha **‘‘itthiyo hī’’**tiādi. Chandarāguppattivasena itthiyā sukkakoṭṭhāso calito hoti, sopi gabbhasaṇṭhānassa paccayo hotīti adhippāyo. Itthisantānepi hi rasādisattadhātuyo labbhantiyeva. Tenāha – **‘‘aṅgapaccaṅgaparāmasanaṃ sādiyantiyopi gabbhaṃ gaṇhantī’’**ti. **Gaṇṭhipadesu** pana ‘‘kāyasaṃsaggādinā sattappakārena gabbhaggahaṇe pitu sukkakoṭṭhāsaṃ vinā chandarāgavasena mātu vikārappattaṃ lohitameva gabbhasaṇṭhānassa paccayo hotī’’ti vuttaṃ. ‘‘Yassa aṅgapaccaṅgaparāmasanaṃ sādiyitvā mātā puttaṃ paṭilabhati, sace so aparena samayena paripuṇṇindriyo hutvā tādisaṃ pitaraṃ manussajātikaṃ jīvitā voropeti, pitughātakova hotī’’ti vadanti.

Taṃ asuciṃ ekadesaṃ mukhena aggahesīti purāṇacīvaraṃ dhovantī tattha yaṃ asuciṃ addasa, taṃ asuciṃ ekadesaṃ pivi. ‘‘Vaṭṭati tumhākaṃ methunadhammo’’ti puṭṭho ‘‘kappatu vā mā vā kappatu, mayaṃ tena anatthikā’’ti dassento āha **‘‘anatthikā mayaṃ etenā’’**ti. Kiñcāpi nābhiparāmasane methunarāgo natthi, tathāpi nābhiparāmasanakāle phassasādiyanavasena assādamattaṃ tassā ahosīti gahetabbaṃ, aññathā gabbhasaṇṭhahanaṃ na siyā. Diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena maṇḍabyassa nibbatti ahosi, caṇḍapajjotamātu nābhiyaṃ vicchikā pharitvā gatā, tena caṇḍapajjotassa nibbatti ahosīti āha **‘‘eteneva nayenā’’**tiādi. **Purisaṃ upanijjhāyatī**ti vātapānādinā disvā vā diṭṭhapubbaṃ vā purisaṃ upanijjhāyati. **Rājorodhā viyā**ti sīhaḷadīpe kira ekissā itthiyā tathā ahosi, tasmā evaṃ vuttaṃ.

Idhāti imasmiṃ vatthusmiṃ. **Aya**nti sudinnassa purāṇadutiyikā. **Yaṃ sandhāyā**ti yaṃ ajjhācāraṃ sandhāya. Sukkaṃ sandhāya **‘‘mātāpitaro ca sannipatitā hontī’’**ti vuttaṃ, **mātā ca utunī hotī**ti lohitaṃ sandhāya. Tattha **sannipatitā hontī**ti asaddhammavasena ekasmiṃ ṭhāne samāgatā saṅgatā honti. **Mātā ca utunī hotī**ti idaṃ utusamayaṃ sandhāya vuttaṃ, na lokasamaññākarajassa lagganadivasamattaṃ. **Gandhabbo**ti tatrūpagasatto, gantabboti vuttaṃ hoti. Ta-kārassa dha-kāro katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā gandhanato uppajjanagatiyā nimittupaṭṭhānena sūcanato dīpanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti gandhabbo, tattha uppajjanakasatto. **Paccupaṭṭhito hotī**ti upagato hoti. Ettha ca na mātāpitūnaṃ sannipātaṃ olokayamāno samīpe ṭhito nāma hoti, kammayantayantito pana eko satto tasmiṃ okāse nibbattanako purimajātiyaṃ ṭhitoyeva gatinimittādiārammaṇakaraṇavasena upapattābhimukho hotīti adhippāyo.

Sannipātāti samodhānena samāgamena. **Gabbhassā**ti gabbhe nibbattanakasattassa. Gabbhe nibbattanakasattopi hi gabbhoti vuccati. Yathāha – ‘‘yathā kho panānanda, aññā itthikā nava vā dasa vā māse gabbhaṃ kucchinā pariharitvā vijāyantī’’ti (ma. ni. 3.205). Katthaci pana gabbhoti mātukucchi vutto. Yathāha –

‘‘Yamekarattiṃ paṭhamaṃ, gabbhe vasati māṇavo;
Abbhuṭṭhitova so yāti, sa gacchaṃ na nivattatī’’ti. (jā. 1.15.363); –

Ettha ca gabbhati attabhāvabhāvena pavattatīti gabbho, kalalādiavattho dhammappabandho, taṃnissitattā pana sattasantāno ‘‘gabbho’’ti vutto yathā ‘‘mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī’’ti. Taṃnissayabhāvato mātukucchi ‘‘gabbho’’ti veditabbo. Gabbho viyāti vā. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya sattānaṃ ovarako ‘‘gabbho’’ti vuccati, evaṃ gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ yāva abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi ‘‘gabbho’’ti vuttoti veditabbo. **Avakkanti hotī**ti nibbatti hoti.

Ārakkhadevatāti tassa ārakkhatthāya ṭhitā devatā. Assa taṃ ajjhācāranti sambandho. **Tathā nicchāresu**nti tathā mahantaṃ saddaṃ katvā nicchāresuṃ. Kiñcāpi idha pāḷiyaṃ ākāsaṭṭhadevatā visuṃ na āgatā, tathāpi saddassa anussāvane ayamanukkamoti dassetuṃ cātumahārājikadevatāyo dvidhā katvā ākāsaṭṭhadevatā visuṃ vuttā. Tenettha ākāsaṭṭhakānaṃ visuṃ gahitattā cātumahārājikāti paribhaṇḍapabbataṭṭhakā veditabbā. **Itihā**ti nipātasamudāyo evaṃsaddassa atthe daṭṭhabboti āha **‘‘eva’’**nti. **Khaṇena muhuttenā**ti padadvayaṃ vevacanabhāvato samānatthamevāti daṭṭhabbaṃ. **Ekakolāhalamahosī**ti devabrahmalokesu ekakolāhalamahosi. Kiñcāpi hi so saddo yāva brahmalokā abbhuggacchi, tathāpi na so manussānaṃ visayo tesaṃ rūpaṃ viya, teneva bhikkhū pucchiṃsu – ‘‘kacci no tvaṃ, āvuso sudinna, anabhirato’’ti.

37. **‘‘Evaṃ mātāputtānaṃ pabbajjā saphalā ahosi, pitā pana vippaṭisārābhibhūto vihāsī’’**ti vacanato sudinnassa tasmiṃ attabhāve arahattādhigamo nāhosīti viññāyati. Keci pana ‘‘pubbekatapuññatāya codiyamānassa bhabbakulaputtassāti vuttattā sudinno taṃ kukkuccaṃ vinodetvā arahattaṃ sacchākāsi, teneva pabbajjā anuññātā’’ti vadanti. Taṃ pāḷiyā aṭṭhakathāya ca na sameti. Pubbekatapuññatā ca appamāṇaṃ tādisassapi antarākatapāpakammassa vasena ajātasattuno viya adhigamantarāyadassanato. Katākatānusocanalakkhaṇaṃ kukkuccaṃ idhādhippetanti āha **‘‘ajjhācārahetuko pacchānutāpo’’**ti. Kataṃ ajjhācāraṃ paṭicca anusocanavasena virūpaṃ saraṇaṃ cintanaṃ **vippaṭisāro**ti āha **‘‘vippaṭisārotipi tasseva nāma’’**nti. Kucchitaṃ kataṃ kiriyāti kukataṃ, kukatameva **kukkucca**nti āha **‘‘kucchitakiriyābhāvato kukkucca’’**nti. **Pariyādinnamaṃsalohitattā**ti parikkhīṇamaṃsalohitattā. **Avipphāriko**ti uddesādīsu byāpārarahito, abyāvaṭoti attho. **Vahacchinno**ti chinnavaho, bhāravahanena chinnakkhandhoti vuttaṃ hoti. **Taṃ taṃ cintayī**ti ‘‘yadi ahaṃ taṃ pāpaṃ na karissaṃ, ime bhikkhū viya paripuṇṇasīlo assa’’ntiādinā taṃ taṃ cintayi.

38. **Evaṃbhūta**nti kisalūkhādibhāvappattaṃ. **Gaṇasaṅgaṇikāpapañcenā**ti gaṇe janasamāgame sannipatanaṃ gaṇasaṅgaṇikā, gaṇasaṅgaṇikāyeva papañco gaṇasaṅgaṇikāpapañco, tena. **Yassā**ti ye assa. **Kathāphāsukā**ti vissāsikabhāveneva kathākaraṇe phāsukā, sukhena vattuṃ sakkuṇeyyā, sukhasambhāsāti attho. Pasādassa pamāṇato ūnādhikattaṃ sabbadā sabbesaṃ natthīti āha **‘‘pasādapatiṭṭhānokāsassa sampuṇṇattā’’**ti. **Dānī**ti imasmiṃ atthe etarahi-saddo atthīti āha **‘‘dānīti nipāto’’**ti. **No**-saddopi nu-saddo viya pucchanatthoti āha **‘‘kacci nu tva’’**nti. **Tameva anabhirati**nti tehi bhikkhūhi pucchitaṃ tameva gihibhāvapatthanākāraṃ anabhiratiṃ. ‘‘Tamevā’’ti avadhāraṇena nivattitamatthaṃ dassento āha **‘‘adhikusalāna’’**ntiādi. Adhikusalā dhammā samathavipassanādayo. **Atthī**ti visayabhāvena citte parivattanaṃ sandhāya vuttaṃ, na pāpassa vattamānataṃ sandhāya, atthi visayabhāvena citte parivattatīti vuttaṃ hoti. Tenāha – **‘‘niccakālaṃ abhimukhaṃ viya me tiṭṭhatī’’**ti.

Yaṃ tvanti ettha **ya**nti hetuatthe nipāto, karaṇatthe vā paccattavacananti āha **‘‘yena pāpenā’’**ti. **Anekapariyāyenā**ti ettha **pariyāya**-saddo kāraṇavacanoti āha **‘‘anekakāraṇenā’’**ti. **Virāgatthāyā**ti bhavabhogesu virajjanatthāya. **No rāgena rajjanatthāyā**ti bhavabhogesuyeva rāgena arañjanatthāya. Tenāha **‘‘bhagavatā hī’’**tiādi. **Esa nayo sabbapadesū**ti adhippāyikamattaṃ sabbapadesu atidissati. **Idaṃ panettha pariyāyavacanamatta**nti ‘‘visaṃyogāyā’’tiādīsu sabbapadesu ‘‘kilesehi visaṃyujjanatthāyā’’tiādinā padatthavibhāvanavasena vuttapariyāyavacanaṃ sandhāya vadati. **Na saṃyujjanatthāyā**ti kilesehi na saṃyujjanatthāya. **Aggahaṇatthāyā**ti kilese aggahaṇatthāya, bhavabhoge vā taṇhādiṭṭhivasena aggahaṇatthāya. **Na saṅgahaṇatthāyā**ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Nibbattitalokuttaranibbānamevāti saṅkhārehi nikkhantaṃ vivittaṃ, tatoyeva lokato uttiṇṇattā lokuttaraṃ nibbānaṃ. **Madanimmadanāyāti vā**ti ettha avuttasamuccayatthena **vā**-saddena ādiatthena **iti**-saddena vā ‘‘pipāsavinayāyā’’tiādi sabbaṃ saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānena ariyamaggena pahīyamānā rāgamānamadādayo taṃ patvā pahīyanti nāmāti āha **‘‘yasmā pana taṃ āgammā’’**tiādi. Tattha **taṃ āgammā**ti nibbānaṃ āgamma paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayabhāvahetu. **Mānamadapurisamadādayo**ti ettha jātiādiṃ nissāya seyyassa ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā uppajjanakamānoyeva madajananaṭṭhena madoti **mānamado. Purisamado** vuccati purisamāno, ‘‘ahaṃ puriso’’ti uppajjanakamāno. ‘‘Asaddhammasevanasamatthataṃ nissāya pavatto māno, rāgo eva vā purisamado''ti keci. **Ādi**-saddena balamadayobbanamadādiṃ saṅgaṇhāti. **Mahāgaṇṭhipade** pana **majjhimagaṇṭhipade** ca ''purisamado nāma sambhavo''ti vuttaṃ, taṃ idha yuttaṃ viya na dissati. Na hi ''bhagavatā sambhavassa vināsāya dhammo desito''ti vattuṃ vaṭṭati. **Nimmadā**ti vigatamadabhāvā. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ **''amadā''**ti vuttaṃ. Madā nimmadīyanti ettha amadabhāvaṃ vināsaṃ gacchantīti **madanimmadano**. Esa nayo sesapadesupi.

Kāmapipāsāti kāmānaṃ pātukamyatā, kāmataṇhāti attho. Ālīyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti ālayā, pañca kāmaguṇāti āha **''pañca kāmaguṇālayā''**ti. Pañcasu hi kāmaguṇesu chandarāgappahāneneva pañca kāmaguṇāpi pahīnā nāma honti, teneva ''yo, bhikkhave, rūpesu chandarāgo''tiādi (saṃ. ni. 3.323) vuttaṃ. Pañcakāmaguṇesu vā ālayā **pañcakāmaguṇālayā**. Ālīyanti allīyanti abhiramanavasena sevantīti ālayāti hi taṇhāvicaritānaṃ adhivacanaṃ. **Tebhūmakavaṭṭa**nti tīsu bhūmīsu kammakilesavipākā vaṭṭanaṭṭhena vaṭṭaṃ. **Virajjatī**ti palujjati. **''Virajjatī**ti kāmavināso vutto, **nirujjhatī**ti ekappahārena vināso''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Virāgo nirodho**ti sāmaññacodanāyapi ''taṇhākkhayo''ti adhikatattā taṇhāya eva virajjanaṃ nirujjhanañca vuttaṃ.

Catasso yoniyoti ettha **yonī**ti khandhakoṭṭhāsassapi kāraṇassapi passāvamaggassapi nāmaṃ. ''Catasso nāgayoniyo (saṃ. ni. 3.342-343) catasso supaṇṇayoniyo''ti ettha hi khandhakoṭṭhāso yoni nāma. ''Yoni hesā bhūmija phalassa adhigamāyā''ti (ma. ni. 3.226) ettha kāraṇaṃ. ''Na cāhaṃ brāhmaṇaṃ brūmi, yonijaṃ mattisambhava''nti (ma. ni. 2.457; dha. pa. 396) ettha passāvamaggo. Idha pana khandhakoṭṭhāso ''yonī''ti adhippeto. Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātitāya missitā hontīti **yoni**. Sā pana atthato aṇḍādiuppattiṭṭhānavisiṭṭho khandhānaṃ bhāgaso pavattiviseso, sā ca aṇḍajajalābujasaṃsedajaopapātikavasena catubbidhā. Vuttañhetaṃ ''catasso kho imā, sāriputta, yoniyo. Katamā catasso? Aṇḍajā yoni jalābujā yoni saṃsedajā yoni opapātikā yonī''ti (ma. ni. 1.152).

Tattha aṇḍe jātā **aṇḍajā**. Jalābumhi jātā **jalābujā**. Saṃsede jātā **saṃsedajā**. Vinā etehi kāraṇehi uppatitvā viya nibbattāti **opapātikā**. Ettha ca petaloke tiracchāne manussesu ca aṇḍajādayo catassopi yoniyo sambhavanti, manussesu panettha kecideva opapātikā honti mahāpadumakumārādayo viya. Aṇḍajāpi kontaputtā dvebhātiyatherā viya, saṃsedajāpi padumagabbhe nibbattapokkharasātibrāhmaṇapadumavatīdevīādayo viya kecideva honti, yebhuyyena pana manussā jalābujāva. Petesupi nijjhāmataṇhikapetānaṃ niccadukkhāturatāya kāmasevanā natthi, tasmā te gabbhaseyyakā na honti. Jālāvantatāya na tāsaṃ kucchiyaṃ gabbho saṇṭhāti, tasmā te opapātikāyeva saṃsedajatāyapi asambhavato, avasesapetā pana catuyonikāpi honti. Yathā ca te, evaṃ yakkhāpi sabbacatuppadapakkhijātidīghajātiādayopi sabbe catuyonikāyeva. Sabbe nerayikā ca catumahārājikato paṭṭhāya uparidevā ca opapātikāyeva, bhummadevā pana catuyonikāva honti. Tattha devamanussesu saṃsedajaopapātikānaṃ ayaṃ viseso – saṃsedajā mandā daharā hutvā nibbattanti, opapātikā soḷasavassuddesikā hutvā.

Pañca gatiyoti ettha sukatadukkaṭakammavasena gantabbā upapajjitabbāti gatiyo. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho, taṃsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena katoti voharīyati, evaṃ upapattibhavalakkhaṇagatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yesaṃ tāni kammāni tehi gantabbāti voharīyanti. Apica gatigati nibbattigati ajjhāsayagati vibhavagati nipphattigatīti bahuvidhā gati nāma. Tattha ''taṃ gatiṃ pecca gacchāmī''ti (a. ni. 4.184) ca ''yassa gatiṃ na jānanti, devā gandhabbamānusā''ti (dha. pa. 420; su. ni. 649) ca ayaṃ **gatigati** nāma. ''Imesaṃ kho panāhaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ neva jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā''ti (ma. ni. 1.508) ayaṃ **nibbattigati** nāma. ''Evampi kho te ahaṃ brahme gatiñca pajānāmi cutiñca pajānāmī''ti (ma. ni. 1.503) ayaṃ **ajjhāsayagati** nāma. ''Vibhavo gati dhammānaṃ, nibbānaṃ arahato gatī''ti (pari. 339) ayaṃ **vibhavagati** nāma. ''Dveyeva gatiyo sambhavanti anaññā''ti (dī. ni. 1.258; 2.34; 3.200) ayaṃ **nipphattigati** nāma. Tāsu idha gatigati adhippetā, sā pana nirayatiracchānayonipettivisayamanussadevānaṃ vasena pañcavidhā hoti. Vuttañhetaṃ – ''pañca kho imā, sāriputta, gatiyo. Katamā pañca? Nirayo tiracchānayoni pettivisayo manussā devā''ti (ma. ni. 1.153).

Tattha yassa uppajjati, taṃ brūhentoyeva uppajjatīti ayo, sukhaṃ. Natthi ettha ayoti **nirayo,** tato eva ramitabbaṃ assādetabbaṃ tattha natthīti niratiatthena nirassādaṭṭhena ca nirayoti vuccati. Tiriyaṃ añcitāti **tiracchānā,** devamanussādayo viya uddhaṃ dīghā ahutvā tiriyaṃ dīghāti attho. Pakaṭṭhato sukhato ayanaṃ apagamo peccabhāvo, taṃ peccabhāvaṃ pattānaṃ visayoti **pettivisayo,** petayoni. Manassa ussannatāya **manussā,** satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāya manussāti vuttaṃ hoti, ayaṃ panattho nippariyāyato jambudīpavāsīvasena veditabbo. Yathāha – ''tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhigaṇhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso''ti (a. ni. 9.21). Tathā hi buddhā ca bhagavanto paccekabuddhā aggasāvakā mahāsāvakā cakkavattino aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti, tehi samānarūpāditāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsinopi manussātveva paññāyiṃsu.

Apare pana bhaṇanti ''lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya manussā. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo alobhādayo ca ussannā. Te lobhādiussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādiussannatāya sugatimaggaṃ nibbānagāmimaggañca paripūrenti, tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catumahādīpavāsino sattavisesā manussāti vuccantī''ti. Lokiyā pana ''manuno apaccabhāvena manussā''ti vadanti. Manu nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto sattānaṃ hitāhitavidhāyako kattabbākattabbatāvasena pituṭṭhāniyo, yo sāsane mahāsammatoti vuccati amhākaṃ bodhisatto, paccakkhato paramparāya ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā sattā puttasadisatāya ''manussā, mānusā''ti ca vuccanti. Tato eva hi te ''mānavā manujā''ti ca voharīyanti.

Pañcahi kāmaguṇehi attano attano devānubhāvasaṅkhātehi iddhivisesehi ca dibbanti kīḷanti laḷanti jotantīti **devā**. Tattha kāmadevā kāmaguṇehi ceva iddhivisesehi ca, itare iddhiviseseheva dibbantīti veditabbā. Saranti vā gamiyanti abhitthavīyantīti vā devā. Ettha ca nirayagatidevagatimanussagatīhi saddhiṃ okāsena khandhā vuttā. Tiracchānayonipettivisayaggahaṇena khandhānaṃ eva gahaṇaṃ veditabbaṃ tesaṃ tādisassa paricchinnassa okāsassa abhāvato. Yattha yattha vā te araññasamuddapabbatapādādike nibaddhavāsaṃ vasanti, tādisassa ṭhānassa vasena okāsopi gahetabbo. **Satta viññāṇaṭṭhitiyo nava sattāvāsā** ca heṭṭhā saṃvaṇṇitanayā eva. **Aparāparabhāvāyā**ti aparāparaṃ yoniādito yoniādibhāvāya. **Ābandhanaṃ** gaṇṭhikaraṇaṃ, **saṃsibbanaṃ** tunnakaraṇaṃ. **Taṇhāya nikkhantaṃ** tattha tassā sabbaso abhāvato, nikkhamanañcassa taṇhāya visaṃyogo evāti āha **''visaṃyutta''**nti.

Kāmānaṃ pahānanti ettha kāmaggahaṇena kāmīyatīti kāmo, kāmetīti kāmoti duvidhassapi kāmassa saṅgaho katoti āha **''vatthukāmānaṃ kilesakāmānañca pahāna''**nti. Vatthukāmappahānañcettha tesu chandarāgappahānenāti veditabbaṃ. **Kāmasaññāna**nti kāmesu, kāmasahagatānaṃ vā saññānaṃ. **Pariññā**ti tividhāpi pariññā idhādhippetāti āha **''ñātatīraṇapahānavasena tividhā pariññā''**ti. Tattha katamā ñātapariññā? Sabbaṃ tebhūmakaṃ nāmarūpaṃ ''idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo, idaṃ nāmaṃ, ettakaṃ nāmaṃ, na ito bhiyyo''ti bhūtupādāyabhedaṃ rūpaṃ phassādibhedaṃ nāmañca lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānato vavatthapeti, kammāvijjādikañcassa paccayaṃ pariggaṇhāti, ayaṃ **ñātapariññā**.

Katamā tīraṇapariññā? Evaṃ ñātaṃ katvā taṃ sabbaṃ tīreti aniccato dukkhato rogatoti dvācattālīsāya ākārehi, ayaṃ **tīraṇapariññā** nāma. Katamā pahānapariññā? Evaṃ tīrayitvā aggamaggena sabbasmiṃ chandarāgaṃ pajahati, ayaṃ **pahānapariññā**. Diṭṭhivisuddhikaṅkhāvitaraṇavisuddhiyo vā ñātapariññā, maggāmaggapaṭipadāñāṇadassanavisuddhiādayo, kalāpasammasanādianulomapariyosānā vā paññā tīraṇapariññā, ariyamagge ñāṇaṃ nippariyāyena pahānapariññā. Idha pana kāmasaññānaṃ sabhāvalakkhaṇapaṭivedhavasena aniccādisāmaññalakkhaṇavasena ca pavattamānānaṃ ñātatīraṇapariññānampi kiccanipphattiyā maggeneva ijjhanato maggakkhaṇaṃyeva sandhāya tividhāpi pariññā vuttā. Teneva ''imesu pañcasu ṭhānesu kilesakkhayakaro lokuttaramaggova kathito''ti vuttaṃ.

Kāmesu, kāme vā pātumicchā kāmapipāsāti āha – **''kāmesu pātabyatānaṃ, kāme vā pātumicchāna''**nti. **Imesu pañcasu ṭhānesū**ti ''kāmānaṃ pahānaṃ akkhāta''ntiādinā vuttesu pañcasu ṭhānesu. **Tīsu ṭhānesū**ti ''virāgāya dhammo desito, no sarāgāya, visaṃyogāya dhammo desito, no saṃyogāya, anupādānāya dhammo desito, no saupādānāyā''ti evaṃ vuttesu ṭhānesu. **Vippaṭisāraṃ karotī**ti evaṃ taṃ pāpaṃ vippaṭisāraṃ uppādeti. Kīdisaṃ vippaṭisāraṃ karotīti āha **''īdisepi nāmā''**tiādi.

39. **Neva piyakamyatāyā**ti attani satthu neva piyabhāvakāmatāya. **Na bhedapurekkhāratāyā**ti na satthu tena bhikkhunā bhedanādhippāyapurekkhāratāya. **Na kalisāsanāropanatthāyā**ti na dosāropanatthāya. **Kalī**ti kodhassetaṃ adhivacanaṃ, tassa sāsanaṃ kalisāsanaṃ, kodhavasena vuccamāno garahadoso. **Vela**nti sikkhāpadavelaṃ. **Mariyāda**nti tasseva vevacanaṃ. Sikkhāpadañhi anatikkamanīyaṭṭhena ''velā, mariyādā''ti ca vuccati.

Ajjhācāravītikkamoti methunavasena pavattaajjhācārasaṅkhāto vītikkamo. **Pakaraṇe**ti ettha **pa**-saddo ārambhavacanoti āha **''kattuṃ ārabhatī''**ti. Katthaci upasaggo dhātuatthameva vadati, na visesatthajotakoti āha **''karotiyeva vā''**ti. **Jātiyā**ti khattiyādijātiyā. **Gottenā**ti gotamakassapādigottena. **Kolaputtiyenā**ti khattiyādijātīsuyeva sakkakulasotthiyakulādivisiṭṭhakulānaṃ puttabhāvena. **Yasassī**ti mahāparivāro. **Pesala**nti piyasīlaṃ. **Avikampamānenā**ti paṭighānunayehi akampamānena. Yassa tasmiṃ attabhāve uppajjanārahānaṃ maggaphalānaṃ upanissayo natthi, taṃ buddhā ''moghapurisā''ti vadanti ariṭṭhalāḷudāyīādike viya. Upanissaye satipi tasmiṃ khaṇe magge vā phale vā asati ''moghapurisā''ti vadantiyeva dhaniyaupasenattherādike viya. Sudinnassa pana tasmiṃ attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo samucchinnoyeva, tena naṃ ''moghapurisā''ti āha.

Samaṇakaraṇānaṃ dhammānanti hirottappādīnaṃ. **Maggaphalanibbāna**ggahaṇena paṭivedhasāsanassa gahitattā **sāsanāna**nti paṭipattipariyattisāsanānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Chavi**nti tesaṃ pabhassarakaraṇaṃ chaviṃ. Kiṃ tanti āha **''chāya''**nti, tesaṃ pakāsakaṃ obhāsanti attho. Kiṃ tanti āha **''sundarabhāva''**nti. Chavimanugataṃ **anucchavikaṃ**. **Patirūpa**ntiādīsupi ''tesa''nti ānetvā sambandhitabbaṃ. Samaṇānaṃ kammaṃ sāmaṇakaṃ, na sāmaṇakaṃ **assāmaṇakaṃ**. Kathaṃ-saddayogena ''na sakkhissasī''ti anāgatavacanaṃ kataṃ. ''Nāma-saddayogenā''ti ca vadanti.

Dayālukenāti anukampāya sahitena. **Paribhāsanto**ti garahanto. Niruttinayena āsīvisa-saddassa atthaṃ dassento āha **‘‘āsu sīgha’’**ntiādi. **Etassā**ti āsīvisassa. **Āgacchatī**ti yo tena daṭṭho, taṃ patiāgacchati. Āsittavisotipi **āsīviso,** sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitaviso parassa ca sarīre āsiñcanavisoti attho. Asitavisotipi **āsīviso**. Yaṃ yañhi etena asitaṃ hoti paribhuttaṃ, taṃ visameva sampajjati, tasmā asitaṃ visaṃ etassāti asitavisoti vattabbe ‘‘āsīviso’’ti niruttinayena vuttaṃ. Asisadisavisotipi **āsīviso,** asi viya tikhiṇaṃ parassa mammacchedanasamatthaṃ visaṃ etassāti āsīvisoti vuttaṃ hoti. Āsīti vā dāṭhā vuccati, tattha sannihitavisoti **āsīviso**. Sesasappehi kaṇhasappassa mahāvisattā āsīvisassānantaraṃ kaṇhasappo vutto. Sappamukhampi aṅgārakāsu viya bhayāvahattā akusaluppattiyā ṭhānaṃ na hotīti akusalakammato nivāraṇādhippāyena sīlabhedatopi suddhasīle ṭhitassa maraṇameva varataranti dassetuṃ ‘‘āsīvisassa kaṇhasappassa mukhe aṅgajātaṃ pakkhittaṃ vara’’nti vuttaṃ. Pabbajitena hi katapāpakammaṃ bhagavato āṇātikkamanato vatthumahantatāya mahāsāvajjaṃ. **Kāsu**nti āvāṭopi vuccati rāsipi.

> ‘‘Kinnu santaramānova, kāsuṃ khaṇasi sārathi;
> Puṭṭho me samma akkhāhi, kiṃ kāsuyā karissasī’’ti. (jā. 2.22.3) –

Ettha hi āvāṭo kāsu nāma.

> ‘‘Aṅgārakāsuṃ apare phuṇanti, narā rudantā paridaḍḍhagattā’’ti (jā. 2.22.462) –

Ettha rāsi. Idha pana ubhayampi adhippetanti āha **‘‘aṅgārapuṇṇakūpe aṅgārarāsimhi vā’’**ti. Kassati khaṇīyatīti kāsu, āvāṭo. Kasīyati cīyatīti kāsu, rāsi. **Padittāyā**ti dippamānāya. Saṃ-saddo ettha samantapariyāyoti āha **‘‘samantato pajjalitāyā’’**ti.

Idaṃ mātugāmassa aṅgajāte aṅgajātapakkhipanaṃ nidānaṃ kāraṇamassa nirayupapajjanassāti **itonidānaṃ,** bhāvanapuṃsakañcetaṃ. Paccattavacanassa to-ādeso kato, tassa ca samāsepi alopo. **Tattha nāma tva**nti ettha **tvaṃ**-saddo ‘‘samāpajjissasī’’ti iminā sambandhamupagacchamāno atthīti āha **‘‘tvanti taṃsaddassa vevacana’’**nti. ‘‘Yaṃ tanti pana pāṭho yuttarūpo’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Yaṃ tanti nāyaṃ uddesaniddeso, yathā loke yaṃ vā taṃ vāti avaññātavacanaṃ, evaṃ daṭṭhabbanti āha – **‘‘yaṃ vā taṃ vā hīḷitaṃ avaññātanti vuttaṃ hotī’’**ti. **Nīcajanāna**nti nihīnaguṇānaṃ sattānaṃ. **Gāmadhamma**nti ettha **gāma**-saddena gāmavāsino vuttā abhedūpacārenāti āha **‘‘gāmavāsikamanussāna’’**nti. **Kilesapaggharaṇakaṃ dhamma**nti rāgādikilesavissandanakadhammaṃ. Methunadhammo hi rāgaṃ paggharati. Methunadhammassa mahāsāvajjatāya oḷārikattā vuttaṃ **‘‘asukhuma’’**nti. **Anipuṇa**nti tasseva vevacanaṃ. Udake bhavaṃ odakaṃ. Kiṃ taṃ? Udakakiccanti āha – **‘‘udakakiccaṃ antikaṃ avasānaṃ assā’’**ti. **Samāpajjissatī**ti anāgatavacanaṃ nāma-saddayogena katanti āha – **‘‘samāpajjissatīti…pe… nāma-saddena yojetabba’’**nti. Loke methunadhammassa ādikattā koci paṭhamakappiko, na panāyanti āha – **‘‘sāsanaṃ sandhāya vadatī’’**ti. **Bahūna**nti puggalāpekkhaṃ, na pana akusalāpekkhanti āha **‘‘bahūnaṃ puggalāna’’**nti.

Yaṃ asaṃvaraṃ paṭicca dubbharatādupposatādi hoti, so asaṃvaro dubbharatādi-saddena vutto kāraṇe phalūpacārenāti āha – **‘‘dubbharatādīnaṃ vatthubhūtassa asaṃvarassā’’**ti. **Vatthubhūtassā**ti kāraṇabhūtassa. Vasati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti hi kāraṇaṃ vatthu. **Attā**ti cittaṃ sarīrañca, cittameva vā. **Dubbharatañceva dupposatañca āpajjatī**ti attanā paccayadāyakehi ca dukkhena bharitabbataṃ posetabbatañca āpajjati. Asaṃvare ṭhito hi ekacco attanopi dubbharo hoti dupposo, ekacco upaṭṭhākānampi. Kathaṃ? Yo hi ambilādīni laddhā anambilādīni pariyesati, aññassa ghare laddhaṃ aññassa ghare chaḍḍento sabbaṃ gāmaṃ caritvā rittapattova vihāraṃ pavisitvā nipajjati, ayaṃ **attano dubbharo**. Yo pana sālimaṃsodanādīnaṃ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṃ anattamanabhāvameva dasseti, tesaṃ vā sammukhāva taṃ piṇḍapātaṃ ‘‘kiṃ tumhehi dinna’’nti apasādento sāmaṇeragahaṭṭhādīnaṃ deti, ayaṃ **upaṭṭhākānaṃ dubbharo**. Etaṃ disvā manussā dūratova parivajjenti ‘‘dubbharo bhikkhu na sakkā posetu’’nti.

Mahicchatanti ettha mahantāni vatthūni icchati, mahatī vā panassa icchāti mahiccho, tassa bhāvo mahicchatā, santaguṇavibhāvanatā paṭiggahaṇe amattaññutā ca. Mahiccho hi icchācāre ṭhatvā attani vijjamānasīladhutadhammādiguṇe vibhāveti, tādisassa paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti. Yaṃ sandhāya vadanti ‘‘santaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ mahicchatālakkhaṇa’’nti. Sā panesā mahicchatā ‘‘idhekacco saddho samāno ‘saddhoti maṃ jano jānātū’ti icchati, sīlavā samāno ‘sīlavāti maṃ jano jānātū’ti’’ iminā nayena āgatāyeva, tāya samannāgato puggalo dussantappiyo hoti, vijātamātāpissa cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati –

> ‘‘Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
> Sakaṭena paccayaṃ dentu, tayopete atappiyā’’ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.252; a. ni. aṭṭha. 1.1.63; vibha. aṭṭha. 850; udā. aṭṭha. 31; mahāni. aṭṭha. 85);

Sattehi kilesehi ca saṅgaṇanaṃ samodhānaṃ **saṅgaṇikā**ti āha – **‘‘gaṇasaṅgaṇikāya ceva kilesasaṅgaṇikāya cā’’**ti. **Kosajjānugato ca hotī**ti kusītabhāvena anugato hoti, kusītassa bhāvo kosajjaṃ. **Aṭṭhakusītavatthupāripūriyā**ti ettha kucchitaṃ sīdatīti kusīto da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena puggalo ‘‘kusīto’’ti vuccati, so kusītabhāvo idha kusīta-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanasaddaṃ bhāvattho viññāyati yathā ‘‘paṭassa sukka’’nti, tasmā kusītabhāvavatthūnīti attho, kosajjakāraṇānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi –

> ‘‘Kammaṃ kho me kattabbaṃ bhavissati, kammaṃ kho pana me karontassa kāyo kilamissati, handāhaṃ nipajjāmīti so nipajjati, na vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya, idaṃ paṭhamaṃ kusītavatthu. Ahaṃ kho kammaṃ akāsiṃ, kammaṃ kho pana me karontassa kāyo kilanto, handāhaṃ nipajjāmi…pe… maggo kho me gantabbo bhavissati, maggaṃ kho pana me gacchantassa kāyo kilamissati, handāhaṃ nipajjāmi…pe… ahaṃ kho maggaṃ agamāsiṃ, maggaṃ kho pana me gacchantassa kāyo kilanto, handāhaṃ nipajjāmi…pe… ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto nālatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo kilanto akammañño, handāhaṃ nipajjāmi…pe… ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto alatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo garuko akammañño māsācitaṃ maññe, handāhaṃ nipajjāmi…pe… uppanno kho me ayaṃ appamattako ābādho, atthi kappo nipajjituṃ, handāhaṃ nipajjāmi…pe… ahaṃ kho gilānā vuṭṭhito aciravuṭṭhito gelaññā, tassa me kāyo dubbalo akammañño, handāhaṃ nipajjāmīti so nipajjati, na vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Idaṃ aṭṭhamaṃ kusītavatthu’’nti (dī. ni. 3.334; a. ni. 8.80) –

Evamāgatāni ‘‘handāhaṃ nipajjāmī’’ti evaṃ pavattaosīdanāni uparūpari kosajjakāraṇattā aṭṭha kusītavatthūni nāma, tesaṃ pāripūriyā saṃvattatīti attho.

Subharo hoti suposoti attano upaṭṭhākehi ca sukhena bharitabbo posetabboti attho. Saṃvare ṭhito hi ekacco attanopi subharo hoti suposo, ekacco upaṭṭhākānampi. Kathaṃ? Yo hi yaṃ kiñci lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā laddhā tuṭṭhacittova bhuñjitvā vihāraṃ gantvā attano kammaṃ karoti, ayaṃ **attano subharo**. Yo pana paresampi appaṃ vā bahuṃ vā lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā dānaṃ ahīḷetvā attamano vippasannamukho hutvā etesaṃ sammukhāva paribhuñjitvā yāti, ayaṃ **upaṭṭhākānaṃ subharo**. Etaṃ disvā manussā ativiya vissatthā honti, ‘‘amhākaṃ bhadanto subharo, thokathokenapi tussati, mayameva naṃ posessāmā’’ti paṭiññaṃ katvā posenti. **Appicchata**nti icchāvirahitattaṃ. Ettha hi byañjanaṃ sāvasesaṃ viya, attho pana niravaseso. Appa-saddo hettha abhāvatthoti sakkā viññātuṃ ‘‘appābādhatañca sañjānāmī’’tiādīsu (ma. ni. 1.225) viya. Tenevāha **‘‘nittaṇhabhāva’’**nti.

Tippabhedāya santuṭṭhiyāti yathālābhādisantosasāmaññena vuttaṃ, catūsu pana paccayesu tayo tayo santosāti dvādasavidho hoti santoso. Kathaṃ? Cīvare yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti tividho hoti santoso. Evaṃ piṇḍapātādīsu. Tassāyaṃ pabhedasaṃvaṇṇanā (ma. ni. aṭṭha. 1.252; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.144; a. ni. aṭṭha. 1.1.65) – idha bhikkhu cīvaraṃ labhati sundaraṃ vā asundaraṃ vā, so teneva yāpeti aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa **cīvare yathālābhasantoso**. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaraṃ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhoyeva hoti. Ayamassa **cīvare yathābalasantoso**. Pakatidubbalādīnañhi garucīvarāni na phāsubhāvāvahāni sarīrakhedāvahāni ca hontīti payojanavasena anatricchatādivasena tāni parivattetvā lahukacīvaraparibhogo na santosavirodhīti. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti, so paṭṭacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahagghacīvaraṃ bahūni vā pana cīvarāni labhitvā ‘‘idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ, idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ, idaṃ appalābhānaṃ hotū’’ti datvā tesaṃ purāṇacīvaraṃ vā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭiṃ katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa **cīvare yathāsāruppasantoso**. Mahagghañhi cīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa **piṇḍapāte yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ labhati, yenassa paribhuttena aphāsu hoti, so sabhāgassa bhikkhuno taṃ datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa **piṇḍapāte yathābalasantoso**. Aparo bahuṃ paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya cirapabbajitabahussutaappalābhagilānānaṃ datvā tesaṃ vā sesakaṃ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṃ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa **piṇḍapāte yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu senāsanaṃ labhati manāpaṃ vā amanāpaṃ vā, so tena neva somanassaṃ, na paṭighaṃ uppādeti, antamaso tiṇasantharakenapi yathāladdheneva tussati. Ayamassa **senāsane yathālābhasantoso**. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa **senāsane yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitabahussutaappalābhagilānānaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa **senāsane yathāsāruppasantoso**. Yopi ‘‘uttamasenāsanaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ, tattha nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhibhūtassa puna paṭibujjhato pāpavitakkā pātubhavantī’’ti paṭisañcikkhitvā tādisaṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati, so taṃ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamūlādīsu vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayampissa **senāsane yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so yaṃ labhati, teneva tussati aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti. Ayamassa **gilānapaccaye yathālābhasantoso**. Yo pana telena atthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṃ gahetvā aññadeva vā pariyesitvā bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa **gilānapaccaye yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṃ labhati, so taṃ cīvaraṃ viya cirapabbajitabahussutaappalābhagilānānaṃ datvā tesaṃ ābhatena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttaharītakaṃ ṭhapetvā ekasmiṃ catumadhuraṃ ‘‘gaṇha, bhante, yadicchasī’’ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha ‘‘muttaharītakaṃ nāma buddhādīhi vaṇṇita’’nti catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttaharītakeneva bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa **gilānapaccaye yathāsāruppasantoso**. Evaṃ yathālābhādivasena tippabhedo santoso catunnaṃ paccayānaṃ vasena dvādasavidho hotīti veditabbo.

Kāmavitakkabyāpādavitakkavihiṃsāvitakkānaṃ vasena **akusalavitakkattayaṃ**. Nekkhammavitakkaabyāpādavitakkaavihiṃ sāvitakkānaṃ vasena **kusalavitakkattayaṃ**. **Sabbakilesāpacayabhūtāya vivaṭṭāyā**ti rāgādisabbakilesānaṃ apacayahetubhūtāya nibbānadhātuyā. **Aṭṭhavīriyārambhavatthupāripūriyā**ti aṭṭhannaṃ vīriyārambhakāraṇānaṃ pāripūriyā. Yathā tathā paṭhamaṃ pavattaabbhussahanañhi upari vīriyārambhassa kāraṇaṃ hoti. Anurūpapaccavekkhaṇāsahitāni hi abbhussahanāni tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha vīriyārambhavatthūnīti veditabbāni. Tathā hi –

> ‘‘Kammaṃ kho me kattabbaṃ bhavissati, kammaṃ kho pana me karontena na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Ahaṃ kho kammaṃ akāsiṃ, kammaṃ kho panāhaṃ karonto nāsakkhiṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… maggo kho me gantabbo bhavissati, maggaṃ kho pana me gacchantena na sukaraṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… ahaṃ kho maggaṃ agamāsiṃ, maggaṃ kho panāhaṃ gacchanto nāsakkhiṃ buddhānaṃ sāsanaṃ manasi kātuṃ, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto nālatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo lahuko kammañño, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… ahaṃ kho gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya caranto alatthaṃ lūkhassa vā paṇītassa vā bhojanassa yāvadatthaṃ pāripūriṃ, tassa me kāyo balavā kammañño, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… uppanno kho me ayaṃ appamattako ābādho, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ me ābādho pavaḍḍheyya, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi…pe… ahaṃ kho gilānā vuṭṭhito aciravuṭṭhito gelaññā, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ me ābādho paccudāvatteyya, handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmi appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’’ti (dī. ni. 3.335; a. ni. 8.80) –

Evaṃ pavattaanurūpapaccavekkhaṇāsahitāni abbhussahanāni tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha vīriyārambhavatthūni nāma.

Tadanucchavikaṃ tadanulomikanti ettha **ta**-saddo vakkhamānāpekkho ca atītāpekkho ca hotīti āha **‘‘yaṃ idāni sikkhāpadaṃ paññapessatī’’**tiādi. Sabbanāmāni hi vakkhamānavacanānipi honti pakkantavacanānipi. **Saṃvarappahānapaṭisaṃyutta**nti pañcasaṃvarehi ceva pañcapahānehi ca paṭisaṃyuttaṃ. Pañcavidho hi saṃvaro sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti. Pahānampi pañcavidhaṃ tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti.

Tattha ‘‘iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto’’ti (vibha. 511) evamāgato pātimokkhasaṃvaro **sīlasaṃvaro** nāma, so ca atthato kāyikavācasiko avītikkamo. ‘‘Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatī’’ti (dī. ni. 1.213; ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) evamāgatā indriyārakkhā **satisaṃvaro,** sā ca atthato tathāpavattā sati eva. ‘‘Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare’’ti (su. ni. 1041; netti. 11) evamāgato **ñāṇasaṃvaro**. Ettha hi ‘‘sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī’’ti vatvā ‘‘paññāyete pidhīyare’’ti vacanato sotasaṅkhātānaṃ taṇhādiṭṭhiduccaritaavijjādikilesānaṃ samucchedakañāṇaṃ pidahanaṭṭhena saṃvaroti vuttaṃ. ‘‘Khamo hoti sītassa uṇhassā’’tievamāgatā (ma. ni. 1.24; ma. ni. 3.159; a. ni. 4.114) adhivāsanā **khantisaṃvaro,** sā ca atthato tathāpavattā khandhā adoso vā. Paññāti eke, taṃ na gahetabbaṃ. ‘‘Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’ti (ma. ni. 1.26) evamāgataṃ kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyameva **vīriyasaṃvaro**. Sabbo cāyaṃ saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ dussīlyasaṅkhātānaṃ kāyavacīduccaritānaṃ muṭṭhassaccasaṅkhātassa pamādassa abhijjhādīnaṃ vā akkhanti aññāṇakosajjānañca saṃvaraṇato pidahanato chādanato ‘‘saṃvaro’’ti vuccati. Saṃvaratīti saṃvaro, pidahati nivāreti pavattituṃ na detīti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tathā tathā anuppādanameva hi idha saṃvaraṇaṃ nāma. Evaṃ tāva pañcavidho saṃvaro veditabbo.

Tena tena guṇaṅgena tassa tassa aguṇaṅgassa pahānaṃ **tadaṅgappahānaṃ**. Nāmarūpaparicchedādīsu hi vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālokeneva tamassa nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṃ, tasseva aparabhāge uppannena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvassa, kalāpasammasanena ‘‘ahaṃ mamā’’ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāyātiādinā nayena tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa aguṇaṅgassa pahānaṃ **tadaṅgappahānan**ti veditabbaṃ. Yaṃ pana upacārappanābhedena samādhinā pavattinivāraṇato ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesaṃ tesaṃ nīvaraṇādidhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Vikkhambhanameva pahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne ‘‘diṭṭhigatānaṃ pahānāyā’’tiādinā (dha. sa. 277) nayena vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattibhāvena pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ vūpasantatā kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭattā pahīnasabbasaṅkhataṃ nibbānaṃ, etaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Sabbampi cetaṃ cāgaṭṭhena pahānanti vuccati. Evamimehi yathāvuttasaṃvarehi ceva pahānehi ca paṭisaṃyuttā dhammadesanā ‘‘saṃvarappahānapaṭisaṃyuttā’’ti veditabbā.

Asuttantavinibaddhanti suttantesu anibaddhaṃ, pāḷianāruḷhanti attho. Pakiṇṇakadhammadesanā hi saṅgahaṃ na ārohati. Vuttamevatthaṃ pakāsento āha **‘‘pāḷivinimutta’’**nti. Atha vā **asuttantavinibaddha**nti suttābhidhammapāḷiṃ anāruḷhabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, **pāḷivinimutta**nti vinayapāḷiṃ anāruḷhabhāvaṃ sandhāya. **Okkantikadhammadesanā** nāma ñāṇena anupavisitvā antarā kathiyamānā dhammadesanā, **paṭikkhipanādhippāyā** bhaddālittherasadisā. Samparetabbato pecca gantabbato samparāyo, paraloko. Tattha bhavaṃ **samparāyikaṃ**. **Vaṭṭabhayena tajjento**ti ‘‘evaṃ dussīlā nirayādīsu dukkhaṃ pāpuṇantī’’ti tajjento. **Dīghanikāyappamāṇampi majjhimanikāyappamāṇampi dhammadesanaṃ karotī**ti ‘‘tena khaṇena tena muhuttena kathaṃ bhagavā tāvamahantaṃ dhammadesanaṃ karotī’’ti na vattabbaṃ. Yāvatā hi lokiyamahājanā ekaṃ padaṃ kathenti, tāva ānandatthero aṭṭha padāni katheti. Ānandatthere pana ekaṃ padaṃ kathenteyeva bhagavā soḷasa padāni katheti. Iminā nayena lokiyajanassa ekapaduccāraṇakkhaṇe bhagavā aṭṭhavīsasataṃ padāni katheti. Kasmā? Bhagavato hi jivhā mudu, dantāvaraṇaṃ suphusitaṃ, vacanaṃ agaḷitaṃ, bhavaṅgaparivāso lahuko, tasmā sace eko bhikkhu kāyānupassanaṃ pucchati, añño vedanānupassanaṃ, añño cittānupassanaṃ, añño dhammānupassanaṃ, ‘‘iminā puṭṭhe ahaṃ pucchissāmī’’ti eko ekaṃ na oloketi, evaṃ santepi tesaṃ bhikkhūnaṃ ‘‘ayaṃ paṭhamaṃ pucchi, ayaṃ dutiya’’ntiādinā pucchanavāro tādisassa paññavato paññāyati sukhumassa antarassa labbhanato. Buddhānaṃ pana desanāvāro aññesaṃ na paññāyateva accharāsaṅghātamatte khaṇe anekakoṭisahassacittappavattisambhavato. Daḷhadhammena dhanuggahena khittasarassa vidatthicaturaṅgulaṃ tālacchāyaṃ atikkamanato puretaraṃyeva bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ, navavidhena vedanānupassanaṃ, soḷasavidhena cittānupassanaṃ, pañcavidhena dhammānupassanaṃ katheti. Tiṭṭhantu vā ete cattāro, sace hi aññe cattāro sammappadhānesu, aññe iddhipādesu, aññe pañcindriyesu, aññe pañcabalesu, aññe sattabojjhaṅgesu, aññe aṭṭhamaggaṅgesu pañhe puccheyyuṃ, tampi bhagavā katheyya. Tiṭṭhantu vā ete aṭṭha, sace aññe sattatiṃsa janā bodhipakkhiyesu pañhe puccheyyuṃ, tampi bhagavā tāvadeva katheyya.

Mūlaṃ nissayo patiṭṭhāti pacchimaṃ pacchimaṃ paṭhamassa paṭhamassa vevacananti daṭṭhabbaṃ. Tattha **patiṭṭhā**ti sampayogavasena upanissayavasena ca okāsabhāvo. Sikkhāsaṅkhātānañhi avasesakusaladhammānaṃ methunaviratisampayogavasena vā patiṭṭhā siyā upanissayabhāvena vā. Tenevāha **‘‘methunasaṃvaro hī’’**tiādi. **Vuttatthavasenā**ti patiṭṭhāadhigamūpāyavasena. Sikkhāpadavibhaṅge niddiṭṭhaviraticetanā taṃsampayuttadhammā ca sikkhāpadanti dassetukāmo āha – **‘‘ayañca attho sikkhāpadavibhaṅge vuttanayena veditabbo’’**ti. Sikkhāpadavibhaṅge hi viratiādayo dhammā nippariyāyato pariyāyato ca ‘‘sikkhāpada’’nti vuttā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Tattha katamaṃ kāmesumicchācārā veramaṇī sikkhāpadaṃ? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ kāmesumicchācārā viramantassa, yā tasmiṃ samaye kāmesumicchācārā ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ anajjhāpatti velānatikkamo setughāto, idaṃ vuccati kāmesumicchācārā veramaṇī sikkhāpadaṃ. Avasesā dhammā veramaṇiyā sampayuttā.
>
> ‘‘Tattha katamaṃ kāmesumicchācārā veramaṇī sikkhāpadaṃ? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ kāmesumicchācārā viramantassa, yā tasmiṃ samaye cetanā sañcetanā cetayitattaṃ, idaṃ vuccati kāmesumicchācārā veramaṇī sikkhāpadaṃ. Avasesā dhammā cetanāya sampayuttā.

> ‘‘Tattha katamaṃ kāmesumicchācārā veramaṇī sikkhāpadaṃ? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ kāmesumicchācārā viramantassa, yo tasmiṃ samaye phasso…pe… paggāho avikkhepo, idaṃ vuccati kāmesumicchācārā veramaṇī sikkhāpada’’nti (vibha. 706).

Ettha hi yasmā na kevalaṃ viratiyeva sikkhāpadaṃ, cetanāpi sikkhāpadameva, tasmā taṃ dassetuṃ dutiyanayo vutto. Yasmā ca na kevalaṃ eteyeva dve dhammā sikkhāpadaṃ, cetanāsampayuttā pana paropaṇṇāsa dhammāpi sikkhitabbakoṭṭhāsato sikkhāpadameva, tasmā tatiyanayo dassito. Duvidhañhi sikkhāpadaṃ nippariyāyasikkhāpadaṃ pariyāyasikkhāpadanti. Tattha virati **nippariyāyasikkhāpadaṃ**. Sā hi ‘‘pāṇātipātā veramaṇī’’ti pāḷiyaṃ āgatā, no cetanā. Viramanto ca tāya eva tato tato viramati, na cetanāya, cetanampi pana āharitvā dasseti, tathā sesacetanāsampayuttadhamme. Tasmā cetanā ceva avasesasampayuttadhammā ca **pariyāyasikkhāpada**nti veditabbaṃ.

Idāni na kevalaṃ idha viratiādayo dhammāva sikkhāpadaṃ, atha kho tadatthajotikā paññattipīti dassento āha **‘‘apicā’’**tiādi. **‘‘Yo tattha nāmakāyo padakāyo**ti idaṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ vutta’’nti vadanti. **Nāmakāyo**ti nāmasamūho nāmapaṇṇattiyeva. Padaniruttibyañjanāni nāmavevacanāneva ‘‘nāmaṃ nāmakammaṃ nāmaniruttī’’tiādīsu (dha. sa. 1313-1315) viya. **Sikkhākoṭṭhāso**ti viratiādayova vuttā, tadatthajotakaṃ vacanampi sikkhāpadanti idampi ettha labbhateva.

Atthavaseti vuddhivisese ānisaṃsavisese. Tesaṃ pana sikkhāpadapaññattikāraṇattā āha **‘‘dasa kāraṇavase’’**ti, dasa kāraṇaviseseti attho. Tenāha **‘‘hitavisese’’**ti. Atthoyeva vā **atthavaso,** dasa atthe dasa kāraṇānīti vuttaṃ hoti. Atha vā attho phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso,** hetūti evampettha attho daṭṭhabbo. **Suṭṭhu devā**ti idaṃ **rājantepurappavesanasikkhāpade** (pāci. 494 ādayo) vuttaṃ. ‘‘Ye mama sotabbaṃ saddahātabbaṃ maññissanti, tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti vuttattā **‘‘yo ca tathāgatassa vacanaṃ sampaṭicchati, tassa taṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotī’’**ti vuttaṃ. **Asampaṭicchane ādīnava**nti **bhaddālisutte** (ma. ni. 2.134 ādayo) viya asampaṭicchane ādīnavaṃ dassetvā. Sukhavihārābhāve sahajīvamānassa abhāvato sahajīvitāpi sukhavihārova vutto. Sukhavihāro nāma catunnaṃ iriyāpathavihārānaṃ phāsutā.

Maṅkutanti nittejabhāvaṃ. **Dhammenā**tiādīsu **dhammo**ti bhūtaṃ vatthu. **Vinayo**ti codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsana**nti ñattisampadā ceva anussāvanasampadā ca. **Piyasīlāna**nti sikkhākāmānaṃ. Tesañhi sīlaṃ piyaṃ hoti. Tenevāha **‘‘sikkhattayapāripūriyā ghaṭamānā’’**ti. **Sandiṭṭhamānā**ti saṃsayaṃ āpajjamānā. **Ubbāḷhā hontī**ti pīḷitā honti. **Saṅghakammānī**ti satipi uposathapavāraṇānaṃ saṅghakammabhāve gobalibaddañāyena uposathaṃ pavāraṇañca ṭhapetvā upasampadādisesasaṅghakammānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Samaggānaṃ bhāvo **sāmaggī**.

‘‘Na vo ahaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemī’’ti (dī. ni. 3.182) ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

‘‘Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā’’ti. (a. ni. 4.36) –

Ettha tebhūmakaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. Idha pana parūpavādavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā **āsavā**ti āha – **‘‘asaṃvare ṭhitena tasmiṃyeva attabhāve pattabbā’’**tiādi. Yadi hi bhagavā sikkhāpadaṃ na paññapeyya, tato asaddhammapaṭisevanaadinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyuṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anatthā, ye ca taṃnimittameva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavananānappakārā anatthā, te sandhāya idaṃ vuttaṃ ‘‘diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā’’ti. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha bhavā **diṭṭhadhammikā**. Tena vuttaṃ **‘‘tasmiṃyeva attabhāve pattabbā’’**ti. Sammukhā garahaṇaṃ **akitti,** parammukhā garahaṇaṃ **ayaso**. Atha vā sammukhā parammukhā ca garahaṇaṃ **akitti,** parivārahāni **ayaso**ti veditabbaṃ. **Āgamanamaggathakanāyā**ti āgamanadvārapidahanatthāya. Samparetabbato pecca gantabbato **samparāyo,** paralokoti āha **‘‘samparāye narakādīsū’’**ti. Methunādīni **rajjanaṭṭhānāni,** pāṇātipātādīni **dussanaṭṭhānāni**.

Cuddasa khandhakavattāni nāma vattakkhandhake vuttāni āgantukavattaṃ āvāsikagamikaanumodanabhattaggapiṇḍacārikaāraññikasenāsanajantāgharavaccakuṭiupajjhāyasaddhivihārikaācariyaantevāsikavattanti imāni cuddasa vattāni. Tato aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāleyeva caritabbāni **dveasīti mahāvattāni,** na sabbāsu avatthāsu caritabbāni, tasmā cuddasakhandhakavattesu agaṇitāni, tāni pana ‘‘pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññapessāmī’’ti (cūḷava. 75 ādayo) ārabhitvā ‘‘na upasampādetabbaṃ…pe… na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabba’’nti (cūḷava. 76) vuttāvasānāni chasaṭṭhi, tato paraṃ ‘‘na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ, mūlāyapaṭikassanārahena, mānattārahena, mānattacārikena, abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne āvāse vatthabba’’ntiādinā (cūḷava. 82) vuttavattāni pakatattacaritabbehi anaññattā visuṃ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesaṃ vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitāni pañcāti ekasattati vattāni, ukkhepanīyakammakatavattesu vuttaṃ ‘‘na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ…pe… nahāne piṭṭhiparikammaṃ sāditabba’’nti (cūḷava. 75) idaṃ abhivādanādīnaṃ asādiyanaṃ ekaṃ, ‘‘na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṃsetabbo’’tiādīni (cūḷava. 51) dasāti evametāni dvāsīti vattāni. Etesveva pana kānici tajjanīyakammādivattāāni, kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsīti eva, aññattha pana aṭṭhakathāpadese appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti ‘‘asīti khandhakavattānī’’ti vuttaṃ.

Saṃvaravinayoti sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidhopi saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaro, vinayanato vinayoti vuccati. **Pahānavinayo**ti tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcavidhampi pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā pahānavinayoti vuccati. **Samathavinayo**ti satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayo**ti sikkhāpadameva. Sikkhāpadapaññattiyā hi vijjamānāya eva sikkhāpadasambhavato paññattivinayopi sikkhāpadapaññattiyā anuggahito hoti.

Idāni –

> ‘‘Yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsu, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, yaṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, taṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, yaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, taṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, yaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, taṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, yaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, taṃ appasannānaṃ pasādāya, yaṃ appasannānaṃ pasādāya, taṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, yaṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, taṃ saddhammaṭṭhitiyā, yaṃ saddhammaṭṭhitiyā, taṃ vinayānuggahāya.
>
> ‘‘Yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsu, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ appasannānaṃ pasādāya, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saddhammaṭṭhitiyā, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ vinayānuggahāya.
>
> ‘‘Yaṃ saṅghaphāsu, taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ appasannānaṃ pasādāya, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ saddhammaṭṭhitiyā, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ vinayānuggahāya, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ saṅghasuṭṭhutāya.
>
> ‘‘Yaṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya…pe… yaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya…pe… yaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya…pe… yaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya…pe… yaṃ appasannānaṃ pasādāya…pe… yaṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya…pe… yaṃ saddhammaṭṭhitiyā…pe… yaṃ vinayānuggahāya, taṃ saṅghasuṭṭhutāya, yaṃ vinayānuggahāya, taṃ saṅghaphāsutāya, yaṃ vinayānuggahāya, taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, yaṃ vinayānuggahāya, taṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, yaṃ vinayānuggahāya, taṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, yaṃ vinayānuggahāya, taṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, yaṃ vinayānuggahāya, taṃ appasannānaṃ pasādāya, yaṃ vinayānuggahāya, taṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, yaṃ vinayānuggahāya, taṃ saddhammaṭṭhitiyā (pari. 334).

‘‘Atthasataṃ dhammasataṃ, dve ca niruttisatāni;
Cattāri ñāṇasatāni, atthavase pakaraṇe’’ti (pari. 334) –

Yaṃ vuttaṃ **parivāre,** taṃ dassento **‘‘apicetthā’’**tiādimāha.

Tattha ‘‘yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsu, yaṃ saṅghaphāsu, taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyā’’ti iminā anukkamena yaṃ vuttaṃ, taṃ sandhāya āsannāsannapadānaṃ uparūparipadehi saddhiṃ yojitattā saṅkhalikabandhanasadisattā **‘‘saṅkhalikanaya’’**nti vuttaṃ. Saṅkhalikanayaṃ katvāti sambandho. ‘‘Yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsu, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyā’’ti evamādinā dasasu padesu ekamekaṃ padaṃ tadavasesehi navanavapadehi yojetvā yaṃ vuttaṃ, taṃ sandhāya **‘‘ekekapadamūlikaṃ dasakkhattuṃ yojanaṃ katvā’’**ti vuttaṃ.

Atthasatantiādīsu saṅkhalikanaye tāva purimapurimapadānaṃ vasena dhammasataṃ veditabbaṃ, pacchimapacchimānaṃ vasena atthasataṃ daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ? Kiñcāpi **parivāre** ‘‘yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsū’’tiādinā saṅkhalikanaye khaṇḍacakkameva vuttaṃ, tathāpi teneva nayena baddhacakkassapi nayo dinno, tasmā ‘‘yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsū’’tiādiṃ vatvā ‘‘yaṃ vinayānuggahāya, taṃ saṅghasuṭṭhū’’ti yojetvā baddhacakkaṃ kātabbaṃ. Evaṃ ‘‘yaṃ saṅghaphāsu, taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyā’’tiādiṃ vatvāpi ‘‘yaṃ vinayānuggahāya, taṃ saṅghasuṭṭhu, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsū’’ti yojetvā baddhacakkaṃ kātabbaṃ. Iminā anukkamena sesapadesupi yojitesu saṅkhalikanayena dasa baddhacakkāni honti. Tesu ekekasmiṃ cakke purimapurimapadānaṃ vasena dasa dasa dhammā, pacchimapacchimapadānaṃ vasena dasa dasa atthāti saṅkhalikanaye atthasataṃ dhammasatañca sampajjati. Ekamūlakanaye pana ‘‘yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsu, yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyā’’ti evamādinā ekameva padaṃ sesehi navahi padehi yojitanti purimapadassa ekattā ekameva dhammapadaṃ naveva atthapadāni honti, tasmā ekamūlakanaye dasasu padesu ekamekaṃ mūlaṃ katvā dasakkhattuṃ yojanāya katāya dhammapadānaṃ vasena dhammapadāni dasa, atthapadāni navutīti atthasataṃ dhammasatañca na sampajjati, tasmā ekamūlakanaye saṅkhalikanaye vuttanayena atthasataṃ dhammasatañca aggahetvā yaṃ tattha dasadhammapadānaṃ navutiatthapadānañca vasena padasataṃ vuttaṃ, taṃ sabbaṃ dhammasatanti gahetvā tadatthajotanavasena aṭṭhakathāyaṃ vuttāni saṅghasuṭṭhubhāvādīni atthapadāni atthasatanti evaṃ gahite atthasataṃ dhammasatañca sampajjati. Evaṃ tāva atthasataṃ dhammasatañca veditabbaṃ. **Dve ca niruttisatānī**ti ettha pana atthajotikānaṃ niruttīnaṃ vasena niruttisataṃ, dhammabhūtānaṃ niruttīnaṃ vasena niruttisatanti dve niruttisatāni ca veditabbāni. **Cattāri ñāṇasatānī**ti atthasate ñāṇasataṃ, dhammasate ñāṇasataṃ, dvīsu niruttisatesu dve ñāṇasatānīti cattāri ñāṇasatāni.

Evañca pana, bhikkhaveti ettha **ca**-saddo bhinnakkamena yojetabboti āha **‘‘uddiseyyātha cā’’**ti. Kathaṃ panettha ‘‘uddiseyyāthā’’ti vutte pariyāpuṇeyyāthātiādi atthasambhavoti āha **‘‘atirekānayanattho hi ettha ca-saddo’’**ti. Vuttatthato atirekassa atthassa ānayanaṃ atirekānayanaṃ, so attho etassāti **atirekānayanattho,** avuttasamuccayatthoti vuttaṃ hoti. ‘‘Asaṃvāso’’ti vuttattā **‘‘daḷhaṃ katvā’’**ti vuttaṃ.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Paṭhamapaññattikathā niṭṭhitā.

Sudinnabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Makkaṭivatthukathāvaṇṇanā

40. **Anuttānapadavaṇṇanā**ti uttānaṃ vuccati pākaṭaṃ, tappaṭipakkhena anuttānaṃ apākaṭaṃ appacuraṃ duviññeyyañca, anuttānānaṃ padānaṃ vaṇṇanā anuttānapadavaṇṇanā. Uttānapadavaṇṇanāya payojanābhāvato anuttānaggahaṇaṃ. **Pacurapaṭisevano hotī**ti bahulapaṭisevano hoti, divase divase nirantaraṃ paṭisevatīti attho. **Pacuratthe hi vattamānavacana**nti sabbadā paṭisevanābhāvepi ‘‘iha mallā yujjhantī’’tiādīsu viya bāhullavuttiṃ upādāya vattamānavacanaṃ. **Āhiṇḍantā**ti vicarantā. **Aññesupī**ti aññesupi bhikkhūsu.

41. **Sahoḍḍhaggahito**ti saha bhaṇḍena gahito. Attano micchāgāhena lesaoḍḍanena vā paripuṇṇatthampi paṭhamapaññattiṃ aññathā karonto ‘‘tañca kho manussitthiyā, no tiracchānagatāyā’’ti āha. **Dassana**nti sānurāgadassanaṃ. **Gahaṇa**nti anurāgavaseneva hatthena gahaṇaṃ. **Āmasanaṃ** attano sarīrena tassā sarīrassa upari āmasanamattaṃ, **phusanaṃ** tato daḷhataraṃ katvā saṃphusanaṃ, **ghaṭṭanaṃ** tatopi daḷhataraṃ katvā sarīrena sarīrassa ghaṭṭanaṃ. **Taṃ sabbampī**ti dassanādi sabbampi.

42. **Daḷhataraṃ sikkhāpadamakāsī**ti imasmiṃ adhikāre anupaññattiyā sikkhāpadassa daḷhīkaraṇaṃ sithilakaraṇañca pasaṅgato āpannaṃ vibhajitvā dassetukāmo **‘‘duvidhañhi sikkhāpada’’**ntiādimāha. Tattha yassa sacittakassa sikkhāpadassa cittaṃ akusalameva hoti, taṃ lokavajjaṃ. Yassa sacittakācittakapakkhasahitassa acittakassa ca sacittakapakkhe cittaṃ akusalameva hoti, tampi surāpānādi lokavajjanti imamatthaṃ sampiṇḍetvā dassetuṃ **‘‘yassa sacittakapakkhe cittaṃ akusalameva hoti, taṃ lokavajjaṃ nāmā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Sacittakapakkhe’’ti hi idaṃ vacanaṃ acittakaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi ekaṃsato sacittakassa ‘‘sacittakapakkhe’’ti visesane payojanaṃ atthi. Sacittakapakkheti ca vatthuvītikkamavijānanacittena ‘‘sacittakapakkhe’’ti gahetabbaṃ, na paṇṇattivijānanacittena. Yadi hi ‘‘na vaṭṭatī’’ti paṇṇattivijānanacittenapi yassa sikkhāpadassa sacittakapakkhe cittaṃ akusalameva, tampi lokavajjanti vadeyya, sabbesaṃ paṇṇattivajjasikkhāpadānampi lokavajjatā āpajjeyya paṇṇattivajjānampi ‘‘na vaṭṭatī’’ti jānitvā vītikkame akusalacittasseva sambhavato. Na hi bhagavato āṇaṃ jānitvā maddantassa kusalacittaṃ uppajjati anādariyavasena paṭighacittasseva uppajjanato.

Apicettha ‘‘sacittakapakkhe cittaṃ akusalamevā’’ti vacanato acittakassa vatthuajānanavasena acittakapakkhe cittaṃ akusalamevāti ayaṃ niyamo natthīti viññāyati. Yadi hi acittakassa acittakapakkhepi cittaṃ akusalameva siyā, ‘‘sacittakapakkhe’’ti idaṃ visesanaṃ niratthakaṃ siyā. ‘‘Yassa cittaṃ akusalameva hoti, taṃ lokavajja’’nti ettake vutte surāti ajānitvā pivantassa gandhavaṇṇakādibhāvaṃ ajānitvā tāni limpantīnaṃ bhikkhunīnañca vināpi akusalacittena āpattisambhavato ekantākusalaṃ sacittakasikkhāpadaṃ ṭhapetvā surāpānādiacittakasikkhāpadānaṃ lokavajjatā na siyāti tesampi saṅgaṇhatthaṃ ‘‘yassa sacittakapakkhe cittaṃ akusalameva hoti, taṃ lokavajja’’nti vuttaṃ. Teneva **cūḷagaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṃ ‘‘etaṃ sattaṃ māressāmīti tasmiṃyeva padese nipannaṃ aññaṃ mārentassa pāṇasāmaññassa atthitāya yathā pāṇātipāto hoti, evaṃ etaṃ majjaṃ pivissāmīti aññaṃ majjaṃ pivantassa majjasāmaññassa atthitāya akusalameva hoti. Yathā pana kaṭṭhasaññāya sappaṃ ghātentassa pāṇātipāto na hoti, evaṃ nāḷikerapānasaññāya majjaṃ pivantassa akusalaṃ na hotī’’ti.

Keci pana vadanti ‘‘sāmaṇerassa surāti ajānitvā pivantassa pārājiko natthi, akusalaṃ pana hotī’’ti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. ‘‘Bhikkhuno ajānitvāpi bījato paṭṭhāya majjaṃ pivantassa pācittiyaṃ, sāmaṇero jānitvā pivanto sīlabhedaṃ āpajjati, na ajānitvā’’ti ettakameva hi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, ‘‘akusalaṃ pana hotī’’ti na vuttanti. Aparampi vadanti ‘‘ajānitvā pivantassapi sotāpannassa mukhaṃ surā na pavisati kammapathappattaakusalacitteneva pātabbato’’ti, tampi na sundaraṃ. Bodhisatte kucchigate bodhisattamātu sīlaṃ viya hi idampi ariyasāvakānaṃ dhammatāsiddhanti veditabbaṃ. Teneva dīghanikāye **kūṭadantasuttaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.352) vuttaṃ –

> ‘‘Bhavantarepi hi ariyasāvako jīvitahetupi neva pāṇaṃ hanati, na suraṃ pivati. Sacepissa surañca khīrañca missetvā mukhe pakkhipanti, khīrameva pavisati, na surā. Yathā kiṃ? Yathā koñcasakuṇānaṃ khīramissake udake khīrameva pavisati, na udakaṃ. Idaṃ yonisiddhanti ce? Idampi dhammatāsiddhanti veditabba’’nti.

Yadi evaṃ **surāpānasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** (pāci. aṭṭha. 329) ‘‘vatthuajānanatāya cettha acittakatā veditabbā, akusaleneva pātabbatāya lokavajjatā’’ti kasmā vuttaṃ? Nāyaṃ doso. Ayañhettha adhippāyo – sacittakapakkhe akusalacitteneva pātabbatāya lokavajjatāti. Imināyeva hi adhippāyena aññesupi lokavajjesu acittakasikkhāpadesu akusalacittatāyeva vuttā, na pana sacittakatā. Teneva **bhikkhunīvibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** (pāci. aṭṭha. 1227) vuttaṃ –

> ‘‘Giraggasamajjaṃ cittāgārasikkhāpadaṃ saṅghāṇi itthālaṅkāro gandhakavaṇṇako vāsitakapiññāko bhikkhunīādīhi ummaddanaparimaddanāti imāni dasa sikkhāpadāni acittakāni lokavajjāni akusalacittānī’’ti,

Ayaṃ panettha adhippāyo – vināpi cittena āpajjitabbattā acittakāni, citte pana sati akusaleneva āpajjitabbattā lokavajjāni ceva akusalacittāni cāti. Tasmā **bhikkhuvibhaṅge** āgatāni surāpānauyyuttauyyodhikasikkhāpadāni tīṇi, **bhikkhunīvibhaṅge** āgatāni giraggasamajjādīni dasāti imesaṃ terasannaṃ acittakasikkhāpadānaṃ lokavajjatādassanatthaṃ ‘‘sacittakapakkhe’’ti idaṃ visesanaṃ katanti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Yasmā pana paṇṇattivajjassa vatthuvītikkamavijānanacittena sacittakapakkhe cittaṃ siyā kusalaṃ, siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ, tasmā tassa sacittakapakkhe cittaṃ akusalamevāti ayaṃ niyamo natthīti sesaṃ paṇṇattivajjanti vuttaṃ.

Rundhantīti vītikkamaṃ rundhantī. **Dvāraṃ pidahantī**ti vītikkamalesassa dvāraṃ pidahantī. **Sotaṃ pacchindamānā**ti uparūpari vītikkamasotaṃ pacchindamānā. Atha vā **rundhantī**ti anāpattilesaṃ rundhantī. **Dvāraṃ pidahantī**ti anāpattilesassa dvāraṃ pidahantī. **Sotaṃ pacchindamānā**ti anāpattisotaṃ pacchindamānā, āpattimeva kurumānāti vuttaṃ hoti. Nanu ca lokavajje kāci anupaññatti uppajjamānā sithilaṃ karontī uppajjati, tasmā **‘‘lokavajje anupaññatti uppajjamānā…pe… gāḷhataraṃ karontī uppajjatī’’**ti idaṃ kasmā vuttanti āha **‘‘aññatra adhimānā aññatra supinantā’’**tiādi. ‘‘Aññatra adhimānā’’ti imissā anupaññattiyā ‘‘vītikkamābhāvā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ, ‘‘aññatra supinantā’’ti imissā ‘‘abbohārikattā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Tattha **vītikkamābhāvā**ti pāpiccho icchāpakatotiādivītikkamābhāvā. Uttarimanussadhamme hi ‘‘pāpiccho icchāpakato uttarimanussadhammaṃ ullapatī’’ti (mahāva. 129) vacanato visaṃvādanādhippāyena musā bhaṇanto pārājiko hoti. Ayaṃ pana adhimānena adhigatasaññī hutvā ullapati, na sikkhāpadaṃ vītikkamitukāmo, tasmā ‘‘aññatra adhimānā’’ti ayaṃ anupaññatti uppajjamānā vītikkamābhāvā anāpattikarā jātā. **Abbohārikattā**ti supinante vijjamānāyapi cetanāya vītikkamicchāya ca abbohārikattā. Kiñcāpi hi supinante mocanassādacetanā saṃvijjati, kadāci upakkamanampi hoti, tathāpi thinamiddhena abhibhūtattā taṃ cittaṃ abbohārikaṃ, cittassa abbohārikattā upakkamakiriyāsaṃvattanikāpi cetanā abbohārikā. Teneva ‘‘atthesā bhikkhave cetanā, sā ca kho abbohārikā''ti (pārā. 235) bhagavatā vuttā, tasmā ''aññatra supinantā''ti ayaṃ anupaññatti abbohārikattā anāpattikarā jātā.

Akate vītikkameti ''kukkuccāyantā na bhuñjiṃsū''tiādīsu viya vītikkame akate. **Sithilaṃ karontī**ti paṭhamaṃ sāmaññato baddhasikkhāpadaṃ mocetvā attano attano visaye anāpattikaraṇavasena sithilaṃ karontī. **Dvāraṃ dadamānā**ti anāpattiyā dvāraṃ dadamānā. Tenevāha **''aparāparampi anāpattiṃ kurumānā''**ti. Nanu ca sañcarittasikkhāpade ''antamaso taṅkhaṇikāyapī''ti anupaññatti uppajjamānā āpattimeva karontī uppannā, atha kasmā ''anāpattiṃ kurumānā uppajjatī''ti vuttanti āha **''antamaso taṅkhaṇikāyapī''**tiādi. Udāyinā bhikkhunā taṅkhaṇikāya sañcarittaṃ āpannavatthusmiṃ paññattattā **''kate vītikkame''**ti vuttaṃ. **Paññattigatikāva hotī**ti mūlapaññattiyaṃyeva antogadhā hoti.

Makkaṭivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Santhatabhāṇavāro

Vajjiputtakavatthuvaṇṇanā

43. Vesālī nivāso etesanti **vesālikā**ti āha **''vesālivāsino''**ti. Vajjīsu janapade vasantā vajjino, vajjīnaṃ puttakā **vajjiputtakā**ti āha **''vajjiraṭṭhe vesāliyaṃ kulānaṃ puttā''**ti. **Ñātīnaṃ byasana**nti ñātīnaṃ vināso. So pana ñātīnaṃ vināso rājadaṇḍādikāraṇena hotīti āha **''rājadaṇḍabyādhimaraṇavippavāsanimittenā''**ti. Bhogānaṃ byasanaṃ vināso **bhogabyasanaṃ**. Tañca hiraññasuvaṇṇadāsidāsādīnaṃ upabhogaparibhogavatthūnaṃ rājadaṇḍādinā vināsoti āha **''esa nayo dutiyapadepī''**ti. **Na buddhaṃ garahāmā**ti ''asabbaññu buddho''tiādinā buddhaṃ na garahāma. **Na dhammagarahino**ti ''aniyyāniko dhammo''tiādinā dhammaṃ na garahāma. **Na saṅghagarahino**ti ''duppaṭipanno saṅgho''tiādinā saṅghaṃ na garahāma. **Aṭṭhatiṃsārammaṇesū**ti dasa kasiṇā dasa asubhā dasānussatiyo cattāro brahmavihārā cattāro āruppā catudhātuvavatthānaṃ āhāre paṭikūlasaññāti imesu cattālīsakammaṭṭhānesu pāḷiyaṃ anāgatattā ālokākāsakasiṇadvayaṃ ṭhapetvā avasesāni gahetvā vuttaṃ. **Vibhattā kusalā dhammā**ti ''imasmiṃ ārammaṇe idaṃ hotī''ti evaṃ vibhattā upacārajjhānena saddhiṃ paṭhamajjhānādayo mahaggatakusalā dhammā. **Teva dhamme**ti te eva kusale dhamme. Majjhimayāmo bhikkhūnaṃ niddākilamathavinodanokāsattā na gahitoti āha **''paṭhamayāmañca pacchimayāmañcā''**ti. Saccāni bujjhati paṭivijjhatīti bodhi, arahattamaggañāṇaṃ. Upakārakattena tassa pakkhe bhavā **bodhipakkhiyā**ti āha **''bodhissa pakkhe bhavānaṃ, arahattamaggañāṇassa upakārakāna''**nti. Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti ime sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. **''Gihipalibodhaṃ āvāsapalibodhañca pahāyā''**ti imesaṃyeva dvinnaṃ palibodhānaṃ upacchedassa sudukkarabhāvato vuttaṃ. **Yuttapayuttā**ti sammadeva yuttā.

Āsayanti ajjhāsayaṃ. Sikkhaṃ appaccakkhāya bhikkhubhāve ṭhatvā paṭisevitamethunānaṃ tesaṃ vajjiputtakānaṃ upasampadaṃ anujānanto bhagavā ''pārājiko hoti asaṃvāso''ti evaṃ paññattasikkhāpadaṃ samūhanati nāmāti āha – **''yadi hi bhagavā…pe… paññattaṃ samūhaneyyā''**ti. ''Yo pana bhikkhū''ti vuttattā pana sikkhaṃ paccakkhāya paṭisevitamethunassa upasampadaṃ anujānanto na samūhanati nāma. Na hi so bhikkhu hutvā paṭisevati. ''So āgato na upasampādetabbo''ti vacanato sāmaṇerabhūmi anuññātāti āha **''sāmaṇerabhūmiyaṃ pana ṭhito''**tiādi. **Uttamattha**nti arahattaṃ nibbānameva vā.

Vajjiputtakavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catubbidhavinayakathāvaṇṇanā

45. **Nīharitvā**ti sāsanato nīharitvā. Tathā hi ''pañcahupāli aṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Suttaṃ na jānāti, suttānulomaṃ na jānātī''ti (pari. 442) evamādipariyattisāsanato suttaṃ suttānulomañca nīharitvā pakāsesuṃ, ''anāpatti evaṃ amhākaṃ ācariyānaṃ uggaho paripucchāti gaṇhātī''ti evamādipariyattisāsanato ācariyavādaṃ nīharitvā pakāsesuṃ, **bhārukacchakavatthusmiṃ** (pārā. 78) ''āyasmā upāli evamāha anāpatti āvuso supinantenā''ti evamādipariyattisāsanato eva attanomatiṃ nīharitvā pakāsesuṃ. Tāya hi attanomatiyā thero etadaggaṭṭhānaṃ labhi.

Vuttanti nāgasenattherena vuttaṃ. Pajjate anena atthoti padaṃ, bhagavatā kaṇṭhādivaṇṇappavattiṭṭhānaṃ āhacca visesetvā bhāsitaṃ padaṃ **āhaccapadaṃ,** bhagavatoyeva vacanaṃ. Tenāha **''āhaccapadanti suttaṃ adhippeta''**nti. ''Idaṃ kappati, idaṃ na kappatī''ti evaṃ avisesetvā ''yaṃ, bhikkhave, mayā 'idaṃ na kappatī'ti appaṭikkhittaṃ, tañce akappiyaṃ anulometi, kappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo na kappatī''tiādinā (mahāva. 305) vuttaṃ sāmaññalakkhaṇaṃ idha ''raso''ti adhippetanti āha **''rasoti suttānuloma''**nti. Dhammasaṅgāhakappabhutiācariyaparamparato ānītā aṭṭhakathātanti idha ''ācariyavaṃso''ti adhippetāti āha **''ācariyavaṃsoti ācariyavādo''**ti.

Idha vinayavinicchayassa adhikatattā tadanucchavikameva suttaṃ dassento āha – **''suttaṃ nāma sakale vinayapiṭake pāḷī''**ti. **Mahāpadesā**ti mahāokāsā, mahantāni vinayassa patiṭṭhāpanaṭṭhānāni yesu patiṭṭhāpito vinayo vinicchayati asandehato. Mahantāni vā kāraṇāni **mahāpadesā,** mahantāni vinayavinicchayakāraṇānīti vuttaṃ hoti. ''Atthato pana 'yaṃ, bhikkhave'tiādinā vuttā sādhippāyā pāḷiyeva mahāpadesā''ti vadanti. Tenevāha **''ye bhagavatā evaṃ vuttā''**tiādi. Ime ca mahāpadesā khandhake āgatā, tasmā tesaṃ vinicchayakathā tattheva āvi bhavissatīti idha na vuccati. Yadipi tattha tattha bhagavatā pavattitā pakiṇṇakadesanāva aṭṭhakathā, sā pana dhammasaṅgāhakehi paṭhamaṃ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā ''ācariyavādo''ti vuccati ācariyā vadanti saṃvaṇṇenti pāḷiṃ etenāti katvā. Tenāha – **''ācariyavādo nāma…pe… aṭṭhakathātantī''**ti. Tisso saṅgītiyo āruḷhoyeva ca buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo mahāmahindattherena tambapaṇṇidīpaṃ ābhato, pacchā tambapaṇṇiyehi mahātherehi sīhaḷabhāsāya ṭhapito nikāyantaraladdhisaṅkarapariharaṇatthaṃ. Kiñcāpi attanomati suttādīhi saṃsanditvāva parikappīyati, tathāpi sā na suttādīsu visesato niddiṭṭhāti āha **''suttasuttānulomaācariyavāde muñcitvā''**ti. **Anubuddhiyā**ti suttādīniyeva anugatabuddhiyā. **Nayaggāhenā**ti suttādito labbhamānanayaggahaṇena.

Attanomatiṃ sāmaññato paṭhamaṃ dassetvā idāni tameva visesetvā dassento **''apicā''**tiādimāha. Idāni tattha paṭipajjitabbākāraṃ dassento āha – **''taṃ pana attanomatiṃ gahetvā kathentenā''**tiādi. **Atthenā**ti attanā sallakkhitena atthena. **Ācariyavāde otāretabbā**ti ācariyavāde ñāṇena anuppavesetabbā. **Sabbadubbalā**ti puggalassa sayaṃ paṭibhānabhāvato. Pamādapāṭhavasena ācariyavādassa kadāci suttānulomena asaṃsandanāpi siyā, so na gahetabboti dassento āha – **''ācariyavādopi…pe… samento eva gahetabbo''**ti. **Samentameva gahetabba**nti yathā suttena saṃsandati, evaṃ mahāpadesato atthā uddharitabbāti dasseti. Suttānulomassa suttekadesattepi sutte viya ''idaṃ kappati, idaṃ na kappatī''ti paricchinditvā āhaccabhāsitaṃ kiñci natthīti āha – **''suttānulomato hi suttameva balavatara''**nti. **Appaṭivattiya**nti appaṭibāhiyaṃ. **Kārakasaṅghasadisa**nti pamāṇattā saṅgītikārakasaṅghasadisaṃ. **Buddhānaṃ ṭhitakālasadisa**nti iminā buddheheva kathitattā dharamānabuddhasadisanti vuttaṃ hoti. Sutte hi paṭibāhite buddhova paṭibāhito hoti. **Sakavādī suttaṃ gahetvā kathetī**ti sakavādī attano suttaṃ gahetvā voharati. **Paravādī suttānuloma**nti aññanikāyavādī attano nikāye suttānulomaṃ gahetvā katheti. **Khepaṃ vā garahaṃ vā akatvā**ti ''kiṃ iminā''ti khepaṃ vā ''kimesa bālo vadatī''ti garahaṃ vā akatvā. **Suttānuloma**nti paravādinā vuttaṃ aññanikāye suttānulomaṃ. **Sutte otāretabba**nti sakavādinā attano sutte otāretabbaṃ. **Suttasmiṃyeva ṭhātabba**nti attano sutteyeva ṭhātabbaṃ. Evaṃ sesavāresupi atthayojanā kātabbā. **Aya**nti sakavādī. **Paro**ti aññanikāyavādī. Evaṃ sesesupi.

Nanu ca ''suttānulomato suttameva balavatara''nti heṭṭhā vuttaṃ, idha pana ''suttānulome suttaṃ otāretabba''ntiādi kasmā vuttanti? Nāyaṃ virodho. ''Suttānulomato suttameva balavatara''nti hi idaṃ sakamateyeva suttaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi sakamatipariyāpannameva suttādiṃ sandhāya ''attanomati sabbadubbalā, attanomatito ācariyavādo balavataro, ācariyavādato suttānulomaṃ balavataraṃ, suttānulomato suttameva balavatara''nti ca vuttaṃ. Idha pana paravādinā ānītaṃ aññanikāye suttaṃ sandhāya ''suttānulome suttaṃ otāretabba''ntiādi vuttaṃ. Tasmā paravādinā ānītaṃ suttādiṃ attano suttānulomaācariyavādaattanomatīsu otāretvā samentaṃyeva gahetabbaṃ, itaraṃ na gahetabbanti ayaṃ nayo idha vuccatīti na koci pubbāparavirodho.

Bāhirakasuttanti tisso saṅgītiyo anāruḷhaguḷhavessantarādīni mahāsaṅghikanikāyavāsīnaṃ suttāni. **Vedallādīna**nti **ādi-**saddena guḷhaummaggādiggahaṇaṃ veditabbaṃ, itaraṃ gārayhasuttaṃ na gahetabbaṃ. **Attanomatiyameva ṭhātabba**nti iminā aññanikāyato ānītasuttatopi sakanikāye attanomatiyeva balavatarāti dasseti. Sakavādī suttaṃ gahetvā katheti, paravādīpi suttamevātievamādinā samānajātikānaṃ vasena vāro na vutto, suttassa sutteyeva otāraṇaṃ bhinnaṃ viya hutvā na paññāyati, vuttanayeneva ca sakkā yojetunti.

Idāni sakavādīparavādīnaṃ kappiyākappiyādibhāvaṃ sandhāya vivāde uppanne tattha paṭipajjitabbavidhiṃ dassento āha – **''atha panāyaṃ kappiyanti gahetvā kathetī''**tiādi. Tattha **sutte ca suttānulome ca otāretabba**nti sakavādinā attanoyeva sutte ca suttānulome ca otāretabbaṃ. **Paro kāraṇaṃ na vindatī**ti paravādī kāraṇaṃ na labhati. **Suttato bahuṃ kāraṇañca vinicchayañca dassetī**ti paravādī attano suttato bahuṃ kāraṇaṃ vinicchayañca āharitvā dasseti. **Sādhūti sampaṭicchitvā akappiyeva ṭhātabba**nti iminā attano nikāye suttādīni alabhantena sakavādinā paravādīvacaneyeva ṭhātabbanti vadati. **Dvinnampi kāraṇacchāyā dissatī**ti sakavādīparavādīnaṃ ubhinnampi kappiyākappiyabhāvasādhakaṃ kāraṇapatirūpakaṃ dissati. Yadi dvinnampi kāraṇacchāyā dissati, kasmā ''akappiyeva ṭhātabba''nti āha **''vinayañhi patvā''**tiādi. ''Vinayaṃ patvā''ti vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ katvā dassento āha **''kappiyākappiyavicāraṇamāgammā''**ti. **Rundhitabba**ntiādīsu dubbiññeyyavinicchaye kappiyākappiyabhāve sati kappiyanti gahaṇaṃ rundhitabbaṃ, akappiyanti gahaṇaṃ **gāḷhaṃ kātabbaṃ**. Aparāparaṃ pavattakappiyagahaṇa**sotaṃ pacchinditabbaṃ,** garukabhāvasaṅkhāte akappiyabhāveyeva ṭhātabbanti attho.

Bahūhi suttavinicchayakāraṇehīti bahūhi suttehi ceva tato ānītavinicchayakāraṇehi ca. **Attano gahaṇaṃ na vissajjetabba**nti sakavādinā attano akappiyanti gahaṇaṃ na vissajjetabbaṃ. Idāni vuttamevatthaṃ nigamento **‘‘eva’’**ntiādimāha. Tattha **yo**ti sakavādīparavādīsu yo koci. Keci pana ‘‘sakavādīsuyeva yo koci idhādhippeto’’ti vadanti, evaṃ sante ‘‘atha panāyaṃ kappiyanti gahetvā kathetī’’tiādīsu sabbattha ubhopi sakavādinoyeva siyuṃ heṭṭhā vuttasseva nigamanavasena ‘‘eva’’ntiādīnaṃ vuttattā, tasmā taṃ na gahetabbaṃ. **Atirekakāraṇaṃ labhatī**ti ettha suttādīsu purimaṃ purimaṃ atirekakāraṇaṃ nāma, yo vā suttādīsu catūsu bahutaraṃ kāraṇaṃ labhati, so atirekakāraṇaṃ labhati nāma.

Suṭṭhu pavatti etassāti suppavatti, suṭṭhu pavattati sīlenāti vā suppavatti. Tenāha **‘‘suppavattīti suṭṭhu pavatta’’**nti. Vācāya uggataṃ **vācuggataṃ,** vacasā suggahitanti vuttaṃ hoti. **Suttato**ti imassa vivaraṇaṃ **‘‘pāḷito’’**ti. Ettha ca ‘‘suttaṃ nāma sakalaṃ vinayapiṭaka’’nti vuttattā **pāḷito**ti tadatthadīpikā aññāyeva pāḷi veditabbā. **Anubyañjanaso**ti imassa vivaraṇaṃ **‘‘paripucchato ca aṭṭhakathāto cā’’**ti. Pāḷiṃ anugantvā atthassa byañjanato pakāsanato **anubyañjana**nti hi paripucchā aṭṭhakathā ca vuccati. Ettha ca aṭṭhakathāya visuṃ gahitattā **paripucchā**ti theravādo vutto. Saṅghabhedassa pubbabhāge pavattakalahassetaṃ adhivacanaṃ **saṅgharājī**ti. **Kukkuccako**ti aṇumattesupi vajjesu bhayadassanavasena kukkuccaṃ uppādento. **Tantiṃ avisaṃvādetvā**ti pāḷiṃ aññathā akatvā. **Avokkamanto**ti anatikkamanto.

Vitthunatīti atthaṃ adisvā nitthunati. **Vipphandatī**ti kampati. **Santiṭṭhituṃ na sakkotī**ti ekasmiṃyeva atthe patiṭṭhātuṃ na sakkoti. Tenāha **‘‘yaṃ yaṃ parena vuccati, taṃ taṃ anujānātī’’**ti. **Paravādaṃ gaṇhātī**ti ‘‘ucchumhi kasaṭaṃ yāvajīvikaṃ, raso sattāhakāliko, tadubhayavinimutto ca ucchu nāma visuṃ natthi, tasmā ucchupi vikāle vaṭṭatī’’ti paravādinā vutte tampi gaṇhāti. **Ekekaloma**nti palitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Yamhī**ti yasmiṃ puggale. **Parikkhayaṃ pariyādāna**nti atthato ekaṃ.

Ācariyaparamparā kho panassa suggahitā hotīti ettha **ācariyaparamparā**ti ācariyānaṃ vinicchayaparamparā. Teneva vakkhati ‘‘yathā ācariyo ca ācariyācariyo ca pāḷiñca paripucchañca vadanti, tathā ñātuṃ vaṭṭatī’’ti. **Pubbāparānusandhito**ti ‘‘idaṃ pubbavacanaṃ, idaṃ paravacanaṃ, ayamanusandhī’’ti evaṃ pubbāparānusandhito. **Ācariyaparampara**nti imasseva vevacanaṃ **theravādaṅga**nti, therapaṭipāṭinti attho. **Dve tayo parivaṭṭā**ti dve tisso paramparā.

Imehi ca pana tīhi lakkhaṇehīti ‘‘suttamassa svāgataṃ hotī’’tiādinā heṭṭhā vuttehi tīhi lakkhaṇehi. Ettha ca paṭhamena lakkhaṇena vinayassa suṭṭhu uggahitabhāvo vutto, dutiyena uggahitena acalatā suppatiṭṭhitatā vuttā, tatiyena yaṃ pāḷiyā aṭṭhakathāya ca natthi, tampi ācariyavacanena vinicchinituṃ samatthatā vuttā. **Otiṇṇe vatthusmi**nti codanāsaṅkhāte vītikkamasaṅkhāte vā vatthusmiṃ saṅghamajjhe otiṇṇe, osaṭeti attho. Vuttameva vibhāvento **‘‘codakena ca cuditakena ca vutte vattabbe’’**ti āha. Keci pana ‘‘codakena otiṇṇe vatthusmiṃ cuditakena ca vutte vattabbe’’ti evaṃ yojenti. Apare pana ‘‘codakena ca cuditakena ca vutte vinayadharena ca vattabbe’’ti evampi yojenti. ‘‘Codakena ca cuditakena ca vutte vattabbe’’ti ayameva pana yojanā sundaratarāti veditabbā. **Vatthu oloketabba**nti tassa tassa sikkhāpadassa vatthu oloketabbaṃ. ‘‘Tiṇena vā paṇṇena vā…pe… yo āgaccheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (pārā. 517) hi idaṃ nissaggiye aññātakaviññattisikkhāpadassa vatthusmiṃ paññattaṃ, thullaccayadubbhāsitāpattīnaṃ mātikāya anāgatattā **‘‘pañcannaṃ āpattīnaṃ aññatara’’**nti vuttaṃ. **Aññataraṃ vā āpatti**nti ‘‘kāle vikālasaññī āpatti dukkaṭassa, kāle vematiko āpatti dukkaṭassā’’ti evamādinā (pāci. 250) āgataṃ dukkaṭaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sikkhāpadantaresū**ti vinītavatthuṃ antokatvā ekekasmiṃ sikkhāpadantare.

Sukhumāti attanopi duviññeyyasabhāvassa lahuparivattino cittassa sīghaparivattitāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘cittalahukā’’**ti. Cittaṃ lahu sīghaparivatti etesanti **cittalahukā. Te**ti te vītikkame. **Taṃvatthuka**nti te adinnādānamanussaviggahavītikkamā vatthu adhiṭṭhānaṃ kāraṇametassāti taṃvatthukaṃ. **Sīlāni sodhetvā**ti yaṃvatthukaṃ kukkuccaṃ uppannaṃ, taṃ amanasikaritvā avasesasīlāni sodhetvā. Pākaṭabhāvato sukhavaḷañjanatāya ca **‘‘dvattiṃsākāraṃ tāva manasi karohī’’**ti vuttaṃ. Aññasmiṃ pana kammaṭṭhāne kataparicayena tadeva manasi kātabbaṃ. **Kammaṭṭhānaṃ ghaṭayatī**ti antarantarā khaṇḍaṃ adassetvā cittena saddhiṃ ālambanabhāvena cirakālaṃ ghaṭayati. **Saṅkhārā pākaṭā hutvā upaṭṭhahantī**ti vipassanākammaṭṭhāniko ce, tassa saṅkhārā pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti. Sace katapārājikavītikkamo bhaveyya, tassa satipi asaritukāmatāya vippaṭisāravatthuvasena punappunaṃ taṃ upaṭṭhahatīti cittekaggataṃ na vindati. Tena vuttaṃ **‘‘kammaṭṭhānaṃ na ghaṭayatī’’**tiādi. **Attanā jānātī**ti sayameva jānāti. Paccatte cetaṃ karaṇavacanaṃ, attā jānātīti vuttaṃ hoti. **Aññā ca devatā jānantī**ti ārakkhadevatāhi aññā paracittaviduniyo devatā ca jānanti.

Niṭṭhitā catubbidhavinayakathāvaṇṇanā

Vinayadharassa ca lakkhaṇādikathāvaṇṇanā.

Bhikkhupadabhājanīyavaṇṇanā

Tasmāti yasmā pana-saddaṃ apanetvā aniyamena puggaladīpakaṃ yo-saddameva āha, tasmā. **Etthā**ti imasmiṃ yo-sadde. Pana-saddassa nipātamattattā yo-saddasseva atthaṃ pakāsento **‘‘yo kocīti vuttaṃ hotī’’**ti āha. **Yo koci nāmā**ti yo vā so vā yo kocīti vutto. **Vāsadhurayutto vā**ti vipassanādhurayutto vā. **Sīlesū**ti pakatīsu.

Bhikkhatīti yācati. **Labhanto vā alabhanto vā**ti yo koci bhikkhati bhikkhaṃ esati gavesati, so taṃ labhatu vā mā vā, tathāpi bhikkhatīti bhikkhūti ayamettha adhippāyo. **Ariyāya yācanāyā**ti ‘‘uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā’’ti evaṃ vuttāya ariyayācanāya, na kapaṇaddhikavaṇibbakayācakānaṃ viya ‘‘dehi dehī’’ti evaṃ pavattayācanāya. **Bhikkhācariya**nti uñchācariyaṃ. **Ajjhupagatattā**ti anuṭṭhitattā. **Kājabhatta**nti kājehi ānītaṃ bhattaṃ. **Agghaphassavaṇṇabhedenā**ti agghādīnaṃ purimapakativijahena. Purimapakativijahanañhettha bhedoti adhippetaṃ. Dhovitvā apanetuṃ asakkuṇeyyasabhāvaṃ **malaṃ,** tathā apanetuṃ sakkuṇeyyasabhāvā **jallikā**. **Bhinnapaṭadharo**ti nibbacanaṃ bhinnapaṭadhare bhikkhu-saddassa niruḷhattā kataṃ.

Upanissayasampannanti pubbe aṭṭhaparikkhāradānūpanissayasampannaṃ. Yo hi cīvarādike aṭṭha parikkhāre pattacīvarameva vā sotāpannādiariyassa puthujjanasseva vā sīlasampannassa datvā ‘‘idaṃ parikkhāradānaṃ anāgate ehibhikkhubhāvāya paccayo hotū’’ti patthanaṃ paṭṭhapesi, tassa taṃ sati adhikārasampattiyaṃ buddhānaṃ sammukhībhāve iddhimayaparikkhāralābhāya saṃvattatīti veditabbaṃ. **Brahmaghosa**nti uttamaghosaṃ, brahmuno ghosasadisaṃ vā ghosaṃ. **Brahmacariya**nti sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca. Dukkhassa sammā antakiriyāyāti yojetabbaṃ. **Bhaṇḍū**ti muṇḍo. **Vāsī**ti dantakaṭṭhacchedanavāsi. **Bandhana**nti kāyabandhanaṃ. Yutto bhāvanānuyogo assāti **yuttayogo,** tassa yuttayogassa, bhāvanānuyogamanuyuttassāti vuttaṃ hoti. Iriyāpathasampannatāvibhāvanatthaṃ **‘‘saṭṭhivassikatthero viyā’’**ti vuttaṃ. Buddhova pabbajjācariyo upasampadācariyo ca assāti **buddhācariyako**. Paṭhamabodhiyampi paṭhamakāleyeva sesaupasampadānaṃ abhāvoti āha **‘‘paṭhamabodhiyaṃ ekasmiṃ kāle’’**ti. **Pañca pañcavaggiyattherā**ti pañcavaggiyattherā pañca. **Tīṇi sata**nti tīṇi satāni, gāthābandhasukhatthaṃ vacanavipallāso kato. **Eko ca thero**ti aṅgulimālattheraṃ sandhāya vuttaṃ. **Na vuttā**ti aṭṭhakathāyaṃ na vuttā. **Tatthā**ti vinayapāḷiyaṃ.

Veḷuvanamahāvihāre gandhakuṭiyaṃ nisinnoyeva bhagavā mahākassapattherassa attānaṃ uddissa pabbajitabhāvaṃ viditvā tassa paccuggamanaṃ karonto tigāvutaṃ maggaṃ ekakova gantvā bahuputtanigrodhamūle pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno attano santikaṃ āgantvā paramanipaccakāraṃ dassetvā ‘‘satthā me bhante bhagavā, sāvakohamasmi, satthā me bhante bhagavā, sāvakohamasmī’’ti tikkhattuṃ attano sāvakattaṃ sāvetvā ṭhitassa mahākassapattherassa nipaccakāramahattataṃ attano ca mahānubhāvataṃ dīpetuṃ yassa aññassa ajānaṃyeva ‘‘jānāmī’’ti paṭiññassa bāhirakassa satthuno evaṃ sabbacetasā samannāgato pasannacitto sāvako evarūpaṃ paramanipaccakāraṃ kareyya, tassa vaṇṭacchinnatālapakkaṃ viya gīvato muddhāpi vipateyya, sattadhā vā phaleyyāti dassento ‘‘yo kho, kassapa, evaṃ sabbacetasā samannāgataṃ sāvakaṃ ajānaṃyeva vadeyya ‘jānāmī’ti, apassaṃyeva vadeyya ‘passāmī’ti, muddhāpi tassa vipateyya, sattadhā vā phaleyya, ahaṃ kho, kassapa, jānaṃyeva vadāmi ‘jānāmī’ti, passaṃyeva vadāmi ‘passāmī’’’ (saṃ. ni. 2.154) ti vatvā jātimadamānamadarūpamadappahānatthaṃ tīhi ovādehi mahākassapattheraṃ ovadanto **‘‘tasmātiha te kassapā’’**tiādimāha.

Tattha (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.154) **tasmātihā**ti tasmā icceva vuttaṃ hoti, yasmā ahaṃ jānantova ‘‘jānāmī’’ti passanto eva ca ‘‘passāmī’’ti vadāmi, tasmāti attho. **Ti**-kāra **ha**-kārā nipātā. **Ihā**ti vā imasmiṃ sāsane, **ta**-kāro padasandhivasena āgato. **Evaṃ sikkhitabba**nti idāni vuccamānākārena sikkhitabbaṃ. **Tibba**nti bahalaṃ mahantaṃ. **Hirottappañcā**ti hirī ca ottappañca. **Paccupaṭṭhitaṃ bhavissatī**ti upasaṅkamanato paṭhamatarameva upaṭṭhitaṃ bhavissati. Tathā hi sati tesaṃ purato assa sagāravasappatissavatā saṇṭhāti. Yo ca therādīsu hirottappaṃ upaṭṭhapetvā upasaṅkamati, therādayopi taṃ sahirikā saottappā ca hutvā upasaṅkamantīti ayamettha ānisaṃso. **Kusalūpasaṃhita**nti kusalanissitaṃ, anavajjadhammanissitanti attho. **Aṭṭhiṃ katvā**ti attānaṃ tena dhammena aṭṭhikaṃ katvā, taṃ vā dhammaṃ ‘‘esa mayhaṃ dhammo’’ti aṭṭhiṃ katvā. **Manasi katvā**ti citte ṭhapetvā. **Sabbacetasā samannāharitvā**ti cittassa thokampi bahi gantuṃ adento sabbena samannāhāracittena samannāharitvā. **Ohitasoto**ti ṭhapitasoto, dhamme nihitasototi attho. **Evañhi te sikkhitabba**nti ñāṇasotañca pasādasotañca odahitvā ‘‘mayā desitaṃ dhammaṃ sakkaccameva suṇissāmī’’ti evañhi te sikkhitabbaṃ. **Sātasahagatā ca me kāyagatāsatī**ti asubhesu ceva ānāpāne ca paṭhamajjhānavasena sukhasampayuttā kāyagatāsati. Yo ca panāyaṃ tividho ovādo, therassa ayameva pabbajjā ca upasampadā ca ahosi.

Kasiṇārammaṇaṃ rūpāvacarajjhānaṃ rūpasaññā. Saññāsīsena hettha jhānaṃ vuttaṃ, tadeva ca uddhumātakapaṭibhāgārammaṇattā **‘‘uddhumātakasaññā’’**ti vuttaṃ. Sopākasāmaṇero bhagavatā puṭṭho ‘‘ete dve rūpāvacarabhāvena ekatthā, byañjanameva nāna’’nti āha. **Āraddhacitto**ti ārādhitacitto. Garudhammapaṭiggahaṇādiupasampadā upari vitthārato sayameva āvi bhavissati.

Kalyāṇaputhujjanādayoti ettha bahūnaṃ nānappakārānaṃ sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ avihatattā janeti, tāhi vā janitoti puthujjano, kalyāṇo ca so puthujjano cāti kalyāṇaputhujjano, so ādi yesaṃ sotāpannādīnaṃ te kalyāṇaputhujjanādayo. Kalyāṇaggahaṇena cettha andhaputhujjanaṃ nivatteti. Dvidhā hi puthujjanā andhaputhujjano kalyāṇaputhujjanoti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
> Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.2; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.61; a. ni. aṭṭha. 1.1.51);

Bhadrāya paññāya bhadrāya vimuttiyāti yojetabbaṃ. **Sīlenā**tiādīsu **sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Samādhī**ti vipassanāpādakā aṭṭha samāpattiyo. **Paññā**ti lokiyalokuttarañāṇaṃ. **Vimuttī**ti ariyaphalavimutti. **Vimuttiñāṇadassana**nti ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. Yathāsambhavena cettha yojanā veditabbā. Kalyāṇaputhujjanassa hi sīlādayo tayo eva sambhavanti, ariyānaṃ pana sabbepi sīlādayo. Sāro bhikkhūtipi kalyāṇaputhujjanādayova vuttāti āha **‘‘tehiyeva sīlasārādīhī’’**tiādi. Atha vā nippariyāyato khīṇāsavova sāro bhikkhu nāmāti āha **‘‘vigatakilesapheggubhāvato vā’’**tiādi.

Yopi kalyāṇaputhujjano anulomapaṭipadāya paripūrakārī sīlasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyānuyogamanuyutto pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto viharati ‘‘ajja vā sve vā aññataraṃ sāmaññaphalaṃ adhigamissāmī’’ti, sopi vuccati sikkhatīti sekhoti āha **‘‘puthujjanakalyāṇakena saddhi’’**nti. **Satta ariyā**ti cattāro maggaṭṭhā, heṭṭhimā ca tayo phalaṭṭhāti ime satta ariyā. **Tisso sikkhā**ti adhisīlādikā tisso sikkhā. Sikkhāsu jātoti vā **sekho**. Ariyapuggalo hi ariyāya jātiyā jāyamāno sikkhāsu jāyati, na yoniyaṃ. Sikkhanasīloti vā **sekho,** puggalādhiṭṭhānāya vā kathāya sekhassa ayanti anaññasādhāraṇā maggaphalattayadhammā sekhapariyāyena vuttā. **Asekho**ti ca yattha sekhabhāvāsaṅkā atthi, tatthāyaṃ paṭisedhoti lokiyanibbānesu asekhabhāvānāpatti daṭṭhabbā. Sīlasamādhipaññāsaṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilesehi vimuttattā parisuddhā, upakkilesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato etā sikkhāti vattuṃ yuttā, aṭṭhasupi maggaphalesu vijjanti, tasmā catumaggaheṭṭhimaphalattayasamaṅgino viya arahattaphalasamaṅgīpi tāsu sikkhāsu jātoti taṃsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekhatte sati sekhassa ayanti, sikkhā sīlaṃ etassāti ca sekhoti vattabbo siyāti taṃ nivattanatthaṃ ‘‘asekho’’ti yathāvuttasekhabhāvapaṭisedho kato. Arahattaphalehi pavattamānā sikkhā pariniṭṭhitasikkhākiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāveneva pavattanti, tasmā tā na sikkhāvacanaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgī sekhavacanaṃ, na ca sikkhanasīlo, sikkhāsu jātoti ca vattabbataṃ arahati, heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacanaṃ arahanti, taṃsamaṅgino ca sekhavacanaṃ sikkhanasīlā, sikkhāsu jātāti ca vattabbataṃ arahanti ‘‘sikkhantīti sekhā’’ti apariyositasikkhānaṃ dassitattā, ‘‘na sikkhatīti asekho’’ti iminā pariyositasikkho dassito, na sikkhāya rahitoti āha – **‘‘sekkhadhamme atikkamma …pe… khīṇāsavo asekhoti vuccatī’’**ti. Vuddhippattasikkho vā asekhoti etasmiṃ atthe sekhadhammesu eva ṭhitassa kassaci ariyassa asekhabhāvāpattīti arahattamaggadhammā vuddhippattā ca yathāvuttehi atthehi sekhāti katvā taṃsamaṅgino aggamaggaṭṭhassa asekhabhāvo āpannoti? Na, taṃsadisesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ ṭhapetvā pariññākiccakaraṇaṃ vipākabhāvañca, tasmā te eva sekhā aggaphaladhammabhāvaṃ āpannāti sakkā vattuṃ. Kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya paṇītataranti vuddhippattā ca te dhammā hontīti taṃsamaṅgī asekhoti vuccatīti.

Sabbantimena pariyāyenāti sabbantimena paricchedena. Upasampadākammassa adhikārattā **‘‘pañcavaggakaraṇīye’’**ti vuttaṃ. Pañcannaṃ vaggo samūhoti pañcavaggo, pañcaparimāṇayutto vā vaggo pañcavaggo, tena kattabbaṃ kammaṃ **pañcavaggakaraṇīyaṃ. Yāvatikā bhikkhū**ti yattakā bhikkhū. **Kammappattā**ti kammārahā pārājikaṃ anāpannā anukkhittā ca. Upasampadākammassa pañcavaggakaraṇīyattā pañceva bhikkhū kammappattā ettakehipi kammasiddhito, itare chandārahā. **Ñatticatutthenā**ti ettha kiñcāpi ñatti sabbapaṭhamaṃ vuccati, tissannaṃ pana anussāvanānaṃ atthabyañjanabhedābhāvato atthabyañjanabhinnā ñatti tāsaṃ catutthāti katvā ‘‘ñatticatuttha’’nti vuccati. Byañjanānurūpameva aṭṭhakathāyaṃ **‘‘tīhi anussāvanāhi ekāya ca ñattiyā’’**ti vuttaṃ, atthappavattikkamena pana ‘‘ekāya ñattiyā tīhi anussāvanāhī’’ti vattabbaṃ. **Vatthuñattianaussāvanasīmāparisasampattisampannattā**ti ettha **vatthū**ti upasampadāpekkho puggalo, so ṭhapetvā ūnavīsativassaṃ antimavatthuṃ ajjhāpannapubbaṃ paṇḍakādayo ca ekādasa abhabbapuggale veditabbo. Ūnavīsativassādayo hi terasa puggalā upasampadāya avatthu, ime pana ṭhapetvā aññasmiṃ upasampadāpekkhe sati upasampadākammaṃ **vatthusampattisampannaṃ** nāma hoti.

Vatthusaṅghapuggalañattīnaṃ aparāmasanāni pacchā ñattiṭṭhapanañcāti ime tāva pañca ñattidosā. Tattha ‘‘ayaṃ itthannāmo’’ti upasampadāpekkhassa akittanaṃ **vatthuaparāmasanaṃ** nāma. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho’’ti ettha ‘‘suṇātu me, bhante’’ti vatvā ‘‘saṅgho’’ti abhaṇanaṃ **saṅghaaparāmasanaṃ** nāma. ‘‘Itthannāmassa upasampadāpekkho’’ti upajjhāyassa akittanaṃ **puggalaaparāmasanaṃ** nāma. Sabbena sabbaṃ ñattiyā anuccāraṇaṃ **ñattiaparāmasanaṃ** nāma. Paṭhamaṃ kammavācaṃ niṭṭhāpetvā ‘‘esā ñattī’’ti vatvā ‘‘khamati saṅghassā’’ti evaṃ ñattikittanaṃ **pacchā ñattiṭṭhapanaṃ** nāma. Iti imehi dosehi vimuttāya ñattiyā sampannaṃ **ñattisampattisampannaṃ** nāma.

Vatthusaṅghapuggalānaṃ aparāmasanāni sāvanāya hāpanaṃ akāle sāvananti ime pañca anussāvanadosā. Tattha **vatthā**dīnaṃ aparāmasanāni ñattiyaṃ vuttasadisāneva. Tīsu pana anussāvanāsu yattha katthaci etesaṃ aparāmasanaṃ aparāmasanameva, sabbena sabbaṃ pana kammavācaṃ avatvā catukkhattuṃ ñattikittanameva. Atha vā pana kammavācabbhantare akkharassa vā padassa vā anuccāraṇaṃ vā duruccāraṇaṃ vā **sāvanāya hāpanaṃ** nāma. Sāvanāya anokāse paṭhamaṃ ñattiṃ aṭṭhapetvā anussāvanakaraṇaṃ **akāle sāvanaṃ** nāma. Iti imehi dosehi vimuttāya anussāvanāya sampannaṃ **anussāvanasampattisampannaṃ** nāma.

Vipattisīmālakkhaṇaṃ samatikkantāya pana sīmāya kataṃ **sīmāsampattisampannaṃ** nāma. Yāvatikā bhikkhū kammappattā, tesaṃ anāgamanaṃ, chandārahānaṃ chandassa anāharaṇaṃ, sammukhībhūtānaṃ paṭikkosananti ime pana tayo parisadosā, tehi vimuttāya parisāya kataṃ **parisasampattisampannaṃ** nāma.

Upasampadākammavācāsaṅkhātaṃ bhagavato vacanaṃ upasampadākammakaraṇassa kāraṇattā ṭhānaṃ, yathā ca taṃ kattabbanti bhagavatā anusiṭṭhaṃ, tathā katattā tadanucchavikaṃ yathāvuttaṃ anūnaṃ ñattianussāvanaṃ uppaṭipāṭiyā ca avuttaṃ **ṭhānārahaṃ**. Yathā kattabbanti hi bhagavatā vuttaṃ, tathā akate upasampadākammassa kāraṇaṃ na hotīti na taṃ ṭhānārahaṃ. Tenāha **‘‘kāraṇārahena satthusāsanārahenā’’**ti. Iminā ñattianussāvanasampatti kathitāti veditabbā. ‘‘Samaggena saṅghenā’’ti iminā pana parisasampatti kathitāva. ‘‘Akuppenā’’ti iminā pārisesato vatthusīmāsampattiyo kathitāti veditabbā. Aṭṭhakathāyaṃ pana akuppalakkhaṇaṃ ekattha sampiṇḍetvā dassetuṃ **akuppenā**ti imassa ‘‘vatthuñattianussāvanasīmāparisasampattisampannattā akopetabbataṃ appaṭikkositabbataṃ upagatenā’’ti attho vutto. Keci pana ‘‘ṭhānārahenātiettha ‘na hatthacchinno pabbājetabbo’tiādi (mahāva. 119) satthusāsanaṃ ṭhāna’’nti vadanti.

‘‘Ñatticatutthena kammenā’’ti imasmiṃ adhikāre pasaṅgato āharitvā yaṃ kammalakkhaṇaṃ sabbaaṭṭhakathāsu papañcitaṃ, taṃ yathāāgataṭṭhāneyeva dassetukāmo idha tassa avacane tattha vacane ca payojanaṃ dassetuṃ **‘‘imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā’’**tiādimāha.

Aṭṭhasu upasampadāsu ehibhikkhūpasampadā saraṇagamanūpasampadā ovādapaṭiggahaṇūpasampadā pañhabyākaraṇūpasampadāti imāhi upasampadāhi upasampannānaṃ lokavajjasikkhāpadavītikkame abhabbattā garudhammapaṭiggahaṇūpasampadā dūtenūpasampadā aṭṭhavācikūpasampadāti imāsañca tissannaṃ upasampadānaṃ bhikkhunīnaṃyeva anuññātattā ñatticatuttheneva kammena upasampanno gahitoti veditabbo. Tathā hi ehibhikkhūpasampadā antimabhavikānaṃyeva, saraṇagamanūpasampadā parisuddhānaṃ, ovādapaṭiggahaṇapañhabyākaraṇūpasampadā mahākassapasopākānaṃ, na ca te bhabbā pārājikādilokavajjaṃ āpajjituṃ, garudhammapaṭiggahaṇādayo ca bhikkhunīnaṃyeva anuññātā, ayañca bhikkhu, tasmā ettha ñatticatutthena upasampannova gahitoti veditabbo.

Paṇṇattivajjesu pana sikkhāpadesu aññepi ehibhikkhūpasampadāya upasampannādayo saṅgahaṃ gacchanti. Tepi hi sahaseyyādipaṇṇattivajjaṃ āpattiṃ āpajjantiyeva. Yadi evaṃ paṇṇattivajjesupi sikkhāpadesu ‘‘ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhū’’ti ñatticatuttheneva kammena upasampanno kasmā vuttoti? Sabbasikkhāpadavītikkamārahattā sabbakālikattā ca. Ehibhikkhūpasampadādayo hi na sabbasikkhāpadavītikkamārahā asabbakālikā ca. Tathā hi aṭṭhasu upasampadāsu ñatticatutthakammūpasampadā dūtenūpasampadā aṭṭhavācikūpasampadāti imā tissoyeva thāvarā, sesā buddhe dharamāneyeva ahesuṃ. Teneva ca **bhikkhunīvibhaṅge**pi (pāci. 658) ‘‘tatra yāyaṃ bhikkhunī samaggena ubhatosaṅghena ñatticatutthena kammena akuppena ṭhānārahena upasampannā, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā bhikkhunī’’ti dūtenūpasampadāya aṭṭhavācikūpasampadāya ca upasampannaṃ antokatvā ubhatosaṅghena ñatticatuttheneva kammena upasampannā bhikkhunī vuttā, na garudhammapaṭiggahaṇūpasampadāya upasampannā tassā upasampadāya pāṭipuggalikabhāvato asabbakālikattā. Garudhammapaṭiggahaṇūpasampadā hi mahāpajāpatiyā eva anuññātattā pāṭipuggalikāti, tasmā sabbasikkhāpadavītikkamārahaṃ sabbakālikāya ñatticatutthakammūpasampadāya upasampannameva gahetvā sabbasikkhāpadāni paññattānīti gahetabbaṃ. Yadi evaṃ paṇṇattivajjesu sikkhāpadesu ca ehibhikkhūpasampannādīnampi saṅgaho kathaṃ viññāyatīti? Atthato āpannattā. Tathā hi ‘‘dve puggalā abhabbā āpattiṃ āpajjituṃ buddhā ca paccekabuddhā ca, dve puggalā bhabbā āpattiṃ āpajjituṃ bhikkhū ca bhikkhuniyo cā’’ti (pari. 322) sāmaññato vuttattā ehibhikkhūpasampannādayopi asañcicca assatiyā acittakaṃ paṇṇattivajjaṃ sahaseyyādiāpattiṃ āpajjantīti atthato āpannanti ayamettha sāro. Yaṃ panettha ito aññathā **kenaci** papañcitaṃ, na taṃ sārato paccetabbaṃ.

Niruttivasenāti nibbacanavasena. **Abhilāpavasenā**ti vohāravasena. **Anuppannāya kammavācāyā**ti anuppannāya ñatticatutthakammavācāya. **Guṇavasenā**ti sīlāditaṃtaṃguṇayogato. Ettha ca bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhūti nibbacanaṃ veditabbaṃ.

Bhikkhupadabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sikkhāsājīvapadabhājanīyavaṇṇanā

Sikkhitabbāti āsevitabbā. **Uttama**nti visiṭṭhaṃ. Adhisīlādīsu vijjamānesu sīlādīhipi bhavitabbaṃ. Yathā hi omakatarappamāṇaṃ chattaṃ vā dhajaṃ vā upādāya atirekappamāṇaṃ ‘‘atichattaṃ atidhajo’’ti vuccati, evamihāpi ‘‘anukkaṭṭhasīlaṃ upādāya adhisīlena bhavitabbaṃ, tathā anukkaṭṭhaṃ cittaṃ paññañca upādāya adhicittena adhipaññāya ca bhavitabba’’nti manasi katvā sīlādiṃ sarūpato vibhāvetukāmo **‘‘katamaṃ panettha sīla’’**ntiādimāha. Aṭṭhaṅgasīlaṃ dasaṅgasīlesveva antogadhattā visuṃ aggahetvā **‘‘pañcaṅgadasaṅgasīla’’**nti ettakameva vuttaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasīla**nti cārittavārittavasena duvidhaṃ vinayapiṭakapariyāpannaṃ sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti vuccati. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. So eva sīlanaṭṭhena sīlanti pātimokkhasaṃvarasīlaṃ.

Aparo nayo (udā. aṭṭha. 31; itivu. aṭṭha. 97) – kilesānaṃ balavabhāvato pāpakiriyāya sukarabhāvato puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavābhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttañhi ‘‘cittavodānā visujjhantī’’ti (saṃ. ni. 3.100), ‘‘anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’’nti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti. ‘‘Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata’’nti (saṃ. ni. 2.124) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho. ‘‘Kaṇṭhekāḷo’’tiādīnaṃ viyassa samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkhehīti pāti, cittaṃ. Vuttañhi ‘‘cittena nīyati loko, cittena parikassatī’’ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhāsaṃkileso. Vuttañhi ‘‘taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.55-57), taṇhādutiyo puriso’’ti (a. ni. 4.9; itivu. 15, 105) ca ādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkho.

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi ‘‘chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhava’’nti (saṃ. ni. 1.70; su. ni. 171). Tato chaajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti pātimokkho.

Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkho.

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttena atthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṃ ‘‘pātimokkhanti mukhametaṃ pamukhameta’’nti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkho. Idañhi sīlaṃ sayaṃ tadaṅgavasena samādhisahitaṃ paññāsahitañca vikkhambhanavasena samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkho.

Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhetīti attho, patimokkho eva pātimokkho. Mokkho vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamanaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo ca yathārahaṃ kilesanibbāpanato, patimokkhoyeva pātimokkho. Pativattati mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evaṃ tāvettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Saṃvarati pidahati etenāti saṃvaro, pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. So eva sīlaṃ **pātimokkhasaṃvarasīlaṃ,** atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo ceva cetanā ca.

Adhisīlanti vuccatīti anavasesato kāyikavācasikasaṃvarabhāvato ca maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca pātimokkhasaṃvarasīlaṃ adhikaṃ visiṭṭhaṃ sīlaṃ adhisīlanti vuccati. **Pajjotāna**nti ālokānaṃ. Nanu ca paccekabuddhāpi dhammatāvasena pātimokkhasaṃvarasīlena samannāgatāva honti, evaṃ sati kasmā ‘‘buddhuppādeyeva pavattati, na vinā buddhuppādā’’ti niyametvā vuttanti āha – **‘‘na hi taṃ paññattiṃ uddharitvā’’**tiādi. Kiñcāpi paccekabuddhā pātimokkhasaṃvarasampannāgatā honti, na pana tesaṃ vasena vitthāritaṃ hutvā pavattatīti adhippāyo. ‘‘Imasmiṃ vatthusmiṃ imasmiṃ vītikkame idaṃ nāma hotī’’ti paññapanaṃ aññesaṃ avisayo, buddhānaṃyeva esa visayo, buddhānaṃ balanti āha – **‘‘buddhāyeva panā’’**tiādi. Lokiyasīlassa adhisīlabhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ **‘‘pātimokkhasaṃvaratopi ca maggaphalasampayuttameva sīlaṃ adhisīla’’**nti vuttaṃ. **Na hi taṃ samāpanno bhikkhū**ti gahaṭṭhesu sotāpannānaṃ sadāravītikkamasambhavato vuttaṃ. Tathā hi te saputtadārā agāraṃ ajjhāvasanti.

Samādāpanaṃ samādānañcāti aññesaṃ samādāpanaṃ sayaṃ samādānañca. **Adhicittanti vuccatī**ti maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato adhicittanti vuccati. **Na vinā buddhuppādā**ti kiñcāpi paccekabuddhānaṃ vipassanāpādakaṃ aṭṭhasamāpatticittaṃ hotiyeva, na pana te tattha aññe samādāpetuṃ sakkontīti na tesaṃ vasena vitthāritaṃ hutvā pavattatīti adhippāyo. Vipassanāpaññāyapi adhipaññatāsādhane ‘‘na vinā buddhuppādā’’ti vacanaṃ imināva adhippāyena vuttanti veditabbaṃ. Lokiyacittassa adhicittatā pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ **‘‘tatopi ca maggaphalacittameva adhicitta’’**nti āha. **Taṃ pana idha anadhippeta**nti iminā aṭṭhakathāvacanena lokiyacittassa vasena adhicittasikkhāpi idha adhippetāti viññāyati. **Na hi taṃ samāpanno bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevatī**ti ca iminā lokiyaadhicittaṃ samāpanno methunaṃ dhammaṃ paṭisevatīti āpannaṃ. Adhipaññāniddese ca ‘‘tatopi ca maggaphalapaññāva adhipaññā’’ti vatvā ‘‘sā pana idha anadhippetā. Na hi taṃ samāpanno bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevatī’’ti vuttattā lokiyapaññāvasena adhipaññāsikkhāyapi idhādhippetabhāvo taṃ samāpannassa methunadhammapaṭisevanañca aṭṭhakathāyaṃ anuññātanti viññāyati. Idañca sabbaṃ ‘‘tatra yāyaṃ adhisīlasikkhā, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā sikkhā’’ti imāya pāḷiyā na sameti. Ayañhi pāḷi adhisīlasikkhāva idha adhippetā, na itarāti dīpeti, tasmā pāḷiyā aṭṭhakathāya ca evamadhippāyo veditabbo – lokiyaadhicittaadhipaññāsamāpannassa tathārūpapaccayaṃ paṭicca ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevissāmī’’ti citte uppanne tato adhicittato adhipaññato ca parihāni sambhavatīti taṃ dvayaṃ samāpannena na sakkā methunaṃ dhammaṃ paṭisevituntі pāḷiyaṃ adhisīlasikkhāva vuttā. Adhisīlasikkhañhi yāva vītikkamaṃ na karoti, tāva samāpannova hoti. Na hi cittuppādamattena pātimokkhasaṃvarasīlaṃ bhinnaṃ nāma hotīti. Aṭṭhakathāyaṃ pana lokiyaadhicittato adhipaññato ca parihāyitvāpi bhikkhuno methunadhammapaṭisevanaṃ kadāci bhaveyyāti taṃ dvayaṃ appaṭikkhipitvā maggaphaladhammānaṃ akuppasabhāvattā taṃ samāpannassa bhikkhuno tato parihāyitvā methunadhammapaṭisevanaṃ nāma na kadāci sambhavatīti lokuttarādhicittaadhipaññānaṃyeva paṭikkhepo katoti veditabbo.

Atthi dinnaṃ atthi yiṭṭhantiādinayappavattanti iminā –

> ‘‘Tattha katamaṃ kammassakataññāṇaṃ? ‘Atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko, atthi paro loko, atthi mātā, atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammā paṭipannā, ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti yā evarūpā paññā pajānanā…pe… amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, idaṃ vuccati kammassakataññāṇaṃ. Ṭhapetvā saccānulomikaṃ ñāṇaṃ sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakataññāṇa’’nti (vibha. 793) –

Imaṃ vibhaṅgapāḷiṃ saṅgaṇhāti.

Tattha (vibha. aṭṭha. 793) **atthi dinna**ntiādīsu dinnapaccayā phalaṃ atthīti iminā upāyena attho veditabbo. **Dinna**nti ca deyyadhammasīsena dānaṃ vuttaṃ. **Yiṭṭha**nti mahāyāgo, sabbasādhāraṇaṃ mahādānanti attho. **Huta**nti pahonakasakkāro adhippeto. **Atthi mātā, atthi pitā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattiādīnaṃ phalasambhavo vutto. **Idaṃ vuccatī**ti yaṃ ñāṇaṃ ‘‘idaṃ kammaṃ sakaṃ, idaṃ no saka’’nti jānāti, idaṃ kammassakataññāṇaṃ nāma vuccatīti attho. Tattha tividhaṃ kāyaduccaritaṃ catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ tividhaṃ manoduccaritanti idaṃ **na sakakammaṃ** nāma, tīsu dvāresu dasavidhampi sucaritaṃ **sakakammaṃ** nāma. Attano vāpi hotu parassa vā, sabbampi akusalaṃ **na sakakammaṃ** nāma. Kasmā? Atthabhañjanato anatthajananato ca. Attano vā hotu parassa vā, sabbampi kusalaṃ **sakakammaṃ** nāma. Kasmā? Anatthabhañjanato atthajananato ca. Evaṃ jānanasamatthe imasmiṃ kammassakataññāṇe ṭhatvā bahuṃ dānaṃ datvā sīlaṃ pūretvā uposathaṃ samādiyitvā sukhena sukhaṃ sampattiyā sampattiṃ anubhavitvā nibbānaṃ pattānaṃ sattānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. **Ṭhapetvā saccānulomikaṃ ñāṇa**nti maggasaccassa paramatthasaccassa ca anulomanato saccānulomikanti laddhanāmaṃ vipassanāñāṇaṃ ṭhapetvā avasesā sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakataññāṇamevāti attho.

Tilakkhaṇākāraparicchedakanti aniccādilakkhaṇattayassa hutvā abhāvādiākārapaacchindanakaṃ. **Adhipaññāti vuccatī**ti maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato vipassanāñāṇaṃ adhipaññāti vuccati.

> ‘‘Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;

Anubhoti dvayametaṃ, anubandhati kāraka’’nti. (saṃ. ni. 1.256);

Evaṃ atīte anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkhaṇavasena saṃvegavatthutāya vimuttiākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatapaññā adhipaññātipi vadanti. Lokiyapaññāya adhipaññābhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ **‘‘tatopi ca maggaphalapaññāva adhipaññā’’**ti vuttaṃ.

Saha ājīvanti etthāti **sājīvo**ti sabbasikkhāpadaṃ vuttanti āha – **‘‘sabbampi…pe… tasmā sājīvanti vuccatī’’**ti. Tattha **sikkhāpada**nti ‘‘nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo’’ti vuttaṃ bhagavato vacanasaṅkhātaṃ sikkhāpadaṃ. **Sabhāgavuttino**ti samānavuttikā, sadisappavattikāti attho. **Tasmiṃ sikkhatī**ti ettha ādheyyāpekkhattā adhikaraṇassa kimādheyyamapekkhitvā ‘‘tasmi’’nti adhikaraṇaṃ niddiṭṭhanti āha – **‘‘taṃ sikkhāpadaṃ cittassa adhikaraṇaṃ katvā’’**ti, taṃ sājīvasaṅkhātaṃ sikkhāpadaṃ ‘‘yathāsikkhāpadaṃ nu kho sikkhāmi, na sikkhāmī’’ti evaṃ pavattivasena sikkhāpadavisayattā tadādheyyabhūtassa cittassa adhikaraṇaṃ katvāti attho. Nanu ca ‘‘sikkhāsājīvasamāpanno’’ti imassa padabhājanaṃ karontena ‘‘yaṃ sikkhaṃ sājīvañca samāpanno, tadubhayaṃ dassetvā tesu sikkhati, tena vuccati sikkhāsājīvasamāpanno’’ti vattabbaṃ siyā, evamavatvā ‘‘tasmiṃ sikkhati, tena vuccati sājīvasamāpanno’’ti ettakameva kasmā vuttanti antolīnacodanaṃ sandhāyāha **‘‘na kevalañcāyametasmi’’**ntiādi.

Tassā ca sikkhāyāti tassā adhisīlasaṅkhātāya sikkhāya. **Sikkhaṃ paripūrento**ti

Sīlasaṃvaraṃ paripūrento, vārittasīlavasena viratisampayuttaṃ cetanaṃ cārittasīlavasena virativippayuttaṃ cetanañca attani pavattentoti attho. **Tasmiñca sikkhāpade avītikkamanto sikkhatī**ti ‘‘nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo’’ti evaṃ vuttaṃ bhagavato vacanasaṅkhātaṃ sikkhāpadaṃ avītikkamanto hutvā tasmiṃ yathāvuttasikkhāpade sikkhatīti attho. Sīlasaṃvarapūraṇaṃ sājīvānatikkamanañcāti idameva ca dvayaṃ idha sikkhanaṃ nāmāti adhippāyo. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Sājīvānatikkamato hi yāva maggā sikkhāpāripūrī hoti. Apicettha ‘‘sikkhaṃ paripūrento sikkhatī’’ti iminā viraticetanāsaṅkhātassa sīlasaṃvarassa visesato santāne pavattanakālova gahito, ‘‘avītikkamanto sikkhatī’’ti iminā pana appavattanakālopi. Sikkhañhi paripūraṇavasena attani pavattentopi niddādivasena appavattentopi vītikkamābhāvā ‘‘avītikkamanto sikkhatī’’ti vuccatīti.

Sikkhāsājīvapadabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sikkhāpaccakkhānavibhaṅgavaṇṇanā

‘‘Appaccakkhāya appaccakkhātāyā’’ti ubhayathāpi pāṭho tīsupi **gaṇṭhipadesu** vutto. **Dubbalye āvikatepī**ti ‘‘yaṃnūnāhaṃ buddhaṃ paccakkheyya’’ntiādinā dubbalabhāve pakāsitepi. **Sikkhāya pana paccakkhātāyā**ti ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’tiādinā sikkhāya paccakkhātāya. Yasmā dirattavacane gahite tena purimapacchimapadāni saṃsiliṭṭhāni honti, na tasmiṃ aggahite, tasmā dirattavacanena byañjanasiliṭṭhatāmattameva payojananti āha **‘‘byañjanasiliṭṭhatāyā’’**ti. **Mukhāruḷhatāyā**ti yasmā evarūpaṃ vacanaṃ lokassa mukhamāruḷhaṃ, tasmāti attho.

Byañjanaṃ sampādetīti tassa visuṃ atthābhāvato vuttamevatthaṃ aññapadena dīpento byañjanaṃ sampādeti. Vuttamevatthaṃ kāraṇena vibhāvento āha **‘‘parivārakapadavirahitañhī’’**tiādi. Atthadīpakaṃ padaṃ **atthapadaṃ**.

Sikkhāpaccakkhānassāti ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’tiādisikkhāpaccakkhānavacanassa. ‘‘Buddhaṃ paccakkhāmī’’tiādīsu ‘‘evaṃ kho, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca paccakkhātā’’ti vuttattā ubhayampi hotīti āha – **‘‘ekaccaṃ dubbalyāvikammaṃ attho hotī’’**ti. Kiñcāpi ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’tiādisikkhāpaccakkhānavacanassa dubbalyāvikammapadattho na hoti, tathāpi ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’ti vutte sikkhāparipūraṇe dubbalyāvibhāvassapi gamyamānattā ‘‘sikkhāpaccakkhānassa ekaccaṃ dubbalyāvikammaṃ attho hotī’’ti vuttaṃ. **Naṃ sandhāyā**ti naṃ atthabhūtaṃ dubbalyāvikammaṃ sandhāya.

Visesāvisesanti ettha yena dubbalyāvikammameva hoti, na sikkhāpaccakkhānaṃ, tattha sikkhāpaccakkhānadubbalyāvikammānaṃ atthi viseso. Yena pana sikkhāpaccakkhānañceva dubbalyāvikammañca hoti, tattha nevatthi visesoti veditabbaṃ. Kaṭhakicchajīvaneti dhātūsu paṭhitattā vuttaṃ **‘‘kicchajīvikappatto’’**ti. Ukkaṇṭhanaṃ ukkaṇṭhā, kicchajīvikā, taṃ ito pattoti **ukkaṇṭhito. Ito**ti ito ṭhānato, ito vihārato vā. **Etthā**ti gantumicchitaṃ padesaṃ vadati. Anabhiratiyā pīḷito vikkhittacitto hutvā sīsaṃ ukkhipitvā uddhaṃmukho ito cito ca olokento āhiṇḍatīti āha **‘‘uddhaṃ kaṇṭhaṃ katvā viharamāno’’**ti.

Aṭṭīyamānoti ettha aṭṭamiva attānamācarati aṭṭīyatīti aṭṭīyasaddassa antogadhaupamānabhūtakammattā upameyyabhūtena attanāva sakammakattaṃ, na bhikkhubhāvenāti āha **‘‘bhikkhubhāvanti bhikkhubhāvenā’’**ti. Na hi so bhikkhubhāvaṃ aṭṭamiva ācarati, kiñcarahi attānaṃ tasmā bhikkhubhāvena karaṇabhūtena attānaṃ aṭṭīyamānoti evamettha attho daṭṭhabboti āha **‘‘karaṇatthe upayogavacana’’**nti. **Kaṇṭhe āsattena aṭṭīyeyyā**ti ettha pana karaṇattheyeva karaṇavacananti āha – **‘‘yathālakkhaṇaṃ karaṇavacaneneva vutta’’**nti. Kattuatthe vā upayogavacanaṃ daṭṭhabbanti āha – **‘‘tena vā bhikkhubhāvenā’’**tiādi, tena kattubhūtena bhikkhubhāvenāti attho. Imasmiṃ panatthe aṭṭaṃ karotīti aṭṭīyatīti aṭṭīya-saddaṃ nipphādetvā tato kammani māna-sadde kate ‘‘aṭṭīyamāno’’ti padasiddhi veditabbā. Tenevāha – **‘‘aṭṭo kariyamāno pīḷiyamāno’’**ti. **Jigucchamāno**ti iminā pana sambandhe kariyamāne bhikkhubhāvanti upayogatthe eva upayogavacananti āha – **‘‘asuciṃ viya taṃ jigucchanto’’**ti, taṃ bhikkhubhāvaṃ jigucchantoti attho. **Sacāha**nti sace ahaṃ.

Paccakkhānākārena vuttānīti ‘‘paccakkheyyaṃ paccakkheyya’’nti vuttattā paccakkhānākārasambandhena vuttāni. **Bhāvavikappākārenā**ti ‘‘assaṃ assa’’nti āgatattā yaṃ yaṃ bhavitukāmo, tassa tassa bhāvassa vikappākārena, bhikkhubhāvato aññabhāvavikappākārenāti adhippāyo.

50. **Na ussahāmī**ti attano tattha tattha ussahābhāvaṃ dasseti. **Na visahāmī**ti ekabhattādīnaṃ asayhabhāvaṃ dasseti. **Na ramāmī**ti ‘‘pabbajjāmūlakaṃ natthi me sukha’’nti dasseti. **Nābhiramāmī**ti pabbajjāya attano santosābhāvaṃ dasseti.

Idāni sikkhāpaccakkhānavāre ṭhatvā ayaṃ vinicchayo veditabbo – tattha ‘‘sāmaññā cavitukāmo’’tiādīhi padehi cittaniyamaṃ dasseti. ‘‘Buddhaṃ dhamma’’ntiādīhi padehi khettaniyamaṃ dasseti. Yathā hi loke sassānaṃ ruhanaṭṭhānaṃ ‘‘khetta’’nti vuccati, evamidampi sikkhāpaccakkhānassa ruhanaṭṭhānattā ‘‘khetta’’nti vuccati. ‘‘Paccakkhāmi dhārehī’’ti etena kālaniyamaṃ dasseti. ‘‘Vadatī’’ti iminā payoganiyamaṃ dasseti. ‘‘Alaṃ me buddhena, kinnu me buddhena, na mamattho buddhena, sumuttāhaṃ buddhenā’’tiādīhi anāmaṭṭhakālavasenapi paccakkhānaṃ hotīti dasseti. ‘‘Viññāpetī’’ti iminā vijānananiyamaṃ dasseti. ‘‘Ummattako sikkhaṃ paccakkhāti, ummattakassa santike sikkhaṃ paccakkhātī’’tiādīhi puggalaniyamaṃ dasseti. ‘‘Ariyakena milakkhassa santike sikkhaṃ paccakkhāti, so ca nappaṭivijānāti, appaccakkhātā hoti sikkhā’’tiādīhi puggalādiniyame satipi vijānananiyamāsambhavaṃ dasseti. ‘‘Davāya sikkhaṃ paccakkhāti, appaccakkhātā hoti sikkhā’’tiādīhi khettādiniyame satipi cittaniyamābhāvena na ruhatīti dasseti. ‘‘Sāvetukāmo na sāveti, apaccakkhātā hoti sikkhā’’ti iminā cittaniyamepi sati payoganiyamābhāvena na ruhatīti dasseti. ‘‘Aviññussa sāveti, viññussa na sāvetī’’ti etehi cittakhettakālapayogapuggalavijānananiyamepi sati yaṃ puggalaṃ uddissa sāveti, tasseva savanena ruhati, na aññassāti dasseti. ‘‘Sabbaso vā pana na sāveti, appaccakkhātā hoti sikkhā’’ti idaṃ pana cittādiniyameneva sikkhā paccakkhātā hoti, na aññathāti dassanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā cittakhettakālapayogapuggalavijānananiyamavasena sikkhāya paccakkhānaṃ ñatvā tadabhāvena appaccakkhānaṃ veditabbaṃ.

Kathaṃ? Upasampannabhāvato cavitukāmatācitteneva hi sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na davā vā ravā vā bhaṇantassa. Evaṃ **cittavasena** sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena.

Tathā ‘‘buddhaṃ paccakkhāmi, dhammaṃ paccakkhāmi, saṅghaṃ paccakkhāmi, sikkhaṃ, vinayaṃ, pātimokkhaṃ, uddesaṃ, upajjhāyaṃ, ācariyaṃ, saddhivihārikaṃ, antevāsikaṃ, samānupajjhāyakaṃ, samānācariyakaṃ, sabrahmacāriṃ paccakkhāmī’’ti evaṃ vuttānaṃ buddhādīnaṃ catuddasannaṃ, ‘‘gihīti maṃ dhārehi, upāsako, ārāmiko, sāmaṇero, titthiyo, titthiyasāvako, assamaṇo, asakyaputtiyoti maṃ dhārehī’’ti evaṃ vuttānaṃ gihiādīnaṃ aṭṭhannañcāti imesaṃ dvāvīsatiyā khettapadānaṃ yassa kassaci savevacanassa vasena tesu ca yaṃkiñci vattukāmassa yaṃkiñci vadatopi sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na rukkhādīnaṃ aññatarassa nāmaṃ gahetvā sikkhaṃ paccakkhantassa. Evaṃ **khettavasena** sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena.

Tattha yadetaṃ ‘‘paccakkhāmī’’ti ca ‘‘maṃ dhārehī’’ti ca vuttaṃ vattamānakālavacanaṃ, yāni ca ‘‘alaṃ me buddhena, kinnu me buddhena, na mamattho buddhena, sumuttāhaṃ buddhenā’’tiādinā nayena ākhyātavasena kālaṃ anāmasitvā purimehi cuddasahi padehi saddhiṃ yojetvā vuttāni ‘‘alaṃ me’’tiādīni cattāri padāni, tesaṃyeva ca savevacanānaṃ vasena paccakkhānaṃ hoti, na ‘‘paccakkhāsi’’nti vā ‘‘paccakkhissa’’nti vā ‘‘maṃ dhāresī’’ti vā ‘‘dhāressasī’’ti vā ‘‘yanūnāhaṃ paccakkheyya’’nti vātiādīni atītānāgataparikappavacanāni bhaṇantassa. Evaṃ **vattamānakālavasena** ceva **anāmaṭṭhakālavasena** ca paccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena.

Payogo pana duvidho kāyiko vācasiko. Tattha ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’tiādinā nayena yāya kāyaci bhāsāya vacībhedaṃ katvā vācasikapayogeneva paccakkhānaṃ hoti, na akkharalikhanaṃ vā hatthamuddādidassanaṃ vā kāyapayogaṃ karontassa. Evaṃ **vācasikapayogeneva** paccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena.

Puggalo pana duvidho yo ca paccakkhāti, yassa ca paccakkhāti. Tattha yo paccakkhāti, so sace ummattakakhittacittavedanāṭṭānaṃ aññataro na hoti. Yassa pana paccakkhāti, so sace manussajātiko hoti, na ca ummattakādīnaṃ aññataro, sammukhībhūto ca sikkhāpaccakkhānaṃ hoti. Na hi asammukhībhūtassa dūtena vā paṇṇena vā ārocanaṃ ruhati. Evaṃ **yathāvuttapuggalavasena** paccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena.

Vijānanampi niyamitāniyamitavasena duvidhaṃ. Tattha yassa yesaṃ vā niyametvā ‘‘imassa imesaṃ vā ārocemī’’ti vadati, sace te yathā pakatiyā loke manussā vacanaṃ sutvā āvajjanasamaye jānanti, evaṃ tassa vacanānantarameva tassa ‘‘ayaṃ ukkaṇṭhito’’ti vā ‘‘gihibhāvaṃ patthayatī’’ti vā yena kenaci ākārena sikkhāpaccakkhānabhāvaṃ jānanti, paccakkhātā hoti sikkhā. Atha aparabhāge ‘‘kiṃ iminā vutta’’nti cintetvā jānanti, aññe vā jānanti, appaccakkhātāva hoti sikkhā. Aniyametvā ārocentassa pana sace vuttanayena yo koci manussajātiko vacanatthaṃ jānāti, paccakkhātāva hoti sikkhā. Evaṃ **vijānanavasena** paccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena. Iti imesaṃ vuttappakārānaṃ cittādīnaṃ vaseneva sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na aññathāti daṭṭhabbaṃ.

51. ‘‘Vadatī’’ti vacībhedappayogaṃ dassetvā tadanantaraṃ ‘‘viññāpetī’’ti vuttattā teneva vacībhedena adhippāyaviññāpanaṃ idhādhippetaṃ, na yena kenaci upāyenāti āha **‘‘teneva vacībhedenā’’**ti. **Padapaccābhaṭṭhaṃ katvā**ti padaviparāvuttiṃ katvā. Idañca padappayogassa aniyamitattā vuttaṃ. Yathā hi loke ‘‘āhara pattaṃ, pattaṃ āharā’’ti aniyamitena padappayogena tadatthaviññāpanaṃ diṭṭhaṃ, evamidhāpi ‘‘buddhaṃ paccakkhāmi, paccakkhāmi buddha’’nti aniyamitena padappayogena tadatthaviññāpanaṃ hotiyevāti adhippāyo. Buddhaṃ paccakkhāmīti atthappadhāno ayaṃ niddeso, na saddappadhānoti āha **‘‘milakkhabhāsāsu vā aññatarabhāsāya tamatthaṃ vadeyyā’’**ti. Māgadhabhāsato avasiṭṭhā sabbāpi andhadamiḷādibhāsā milakkhabhāsāti veditabbā. Khettapadesu ekaṃ vattukāmo sacepi aññaṃ vadeyya, khettapadantogadhattā paccakkhātāva hoti sikkhāti dassento āha **‘‘buddhaṃ paccakkhāmīti vattukāmo’’**tiādi. Yadipi ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’ti vattuṃ anicchanto cittena taṃ paṭikkhipitvā aññaṃ vattukāmo puna virajjhitvā tameva vadeyya, tathāpi sāsanato cavitukāmatācitte sati khettapadasseva vuttattā aṅgapāripūrisambhavato hotveva sikkhāpaccakkhānanti veditabbaṃ. **Khettameva otiṇṇa**nti sikkhāpaccakkhānassa ruhanaṭṭhānabhūtaṃ khettameva otiṇṇaṃ.

‘‘Paccakkhāmi dhārehī’’ti vattamānakālassa padhānabhāvena vattumicchitattā atītānāgataparikappavacanehi nevatthi sikkhāpaccakkhānanti dassento āha **‘‘sace pana buddhaṃ paccakkhinti vā’’**tiādi. **Vadati viññāpetī**ti ettha **vadatī**ti iminā payogassa niyamitattā ekassa santike attano vacībhedappayogeneva sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na dūtasāsanādippayogenāti dassento āha **‘‘dūtaṃ vā pahiṇātī’’**tiādi. Tattha ‘‘mama sikkhāpaccakkhānabhāvaṃ kathehī’’ti mukhasāsanavasena ‘‘dūtaṃ vā pahiṇātī’’ti vuttaṃ. Paṇṇe likhitvā pahiṇanavasena **‘‘sāsanaṃ vā pesetī’’**ti vuttaṃ. Rukkhādīsu akkharāni likhitvā dassanavasena **‘‘akkharaṃ vā chindatī’’**ti vuttaṃ. **Hatthamuddāya vā tamatthaṃ ārocetī**ti hatthena adhippāyaviññāpanaṃ sandhāya vuttaṃ. Adhippāyaviññāpako hi hatthavikāro hatthamuddā. Hattha-saddo cettha tadekadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo ‘‘na sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipissāmī’’tiādīsu (pāci. 618) viya. Tasmā adhippāyaviññāpakena aṅgulisaṅkocādinā hatthavikārena tamatthaṃ ārocetīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Cittasampayuttanti paccakkhātukāmatācittasampayuttaṃ. Idāni vijānanavasena sikkhāpaccakkhānaṃ niyamitāniyamitavasena dvidhā veditabbanti dassento āha – **‘‘yadi ayameva jānātū’’**tiādi. Ayañca vibhāgo ‘‘vadati viññāpetīti ekavisayattā yassa vadati, tasseva vijānanaṃ adhippetaṃ, na aññassā’’ti iminā nayena laddhoti daṭṭhabbaṃ. Na hi yassa vadati, tato aññaṃ viññāpetīti ayamattho sambhavati. **Soyeva jānātī**ti avadhāraṇena tasmiṃ avijānanteyeva aññassa jānanaṃ paṭikkhipati. Tenevāha – **‘‘atha so na jānāti, añño samīpe ṭhito jānāti, apaccakkhātā hoti sikkhā’’**ti. Tasmā ‘‘ayameva jānātū’’ti ekaṃ niyametvā ārocite yadipi sopi jānāti aññopi, niyamitassa pana niyamitavasena vijānanasambhavato sikkhāpaccakkhānaṃ hotiyevāti daṭṭhabbaṃ ‘‘añño mā jānātū’’ti aniyamitattā. **Dvinnampi niyametvā**ti idaṃ ‘‘dve vā jānantu eko vā, imesaṃyeva dvinnaṃ ārocemī’’ti evaṃ niyametvā ārocanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenevāha – **‘‘ekasmiṃ jānantepi dvīsu jānantesupī’’**ti. Tasmā ‘‘dveyeva jānantu, eko mā jānātū’’ti evaṃ dvinnaṃ niyametvā ārocite dvīsuyeva jānantesu sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na ekasmiṃ jānanteti vadanti.

Sabhāgeti vissāsike. **Parisaṅkamāno**ti ‘‘sace te jāneyyuṃ, maṃ te vāressantī’’ti āsaṅkamāno. **Samayaññū**ti sāsanācārakusalo, idha pana tadadhippāyajānanamattenapi samayaññū nāma hoti. Teneva āha – **‘‘ukkaṇṭhito ayaṃ…pe… sāsanato cutoti jānātī’’**ti. Tasmā ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’ti imassa atthaṃ ñatvāpi sace ‘‘ayaṃ bhikkhubhāvato cavitukāmo, gihī vā hotukāmo’’ti na jānāti, appaccakkhātāva hoti sikkhā. Sace pana ‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’ti vacanassa atthaṃ ajānitvāpi ‘‘ukkaṇṭhito gihī hotukāmo’’ti adhippāyaṃ jānāti, paccakkhātāva hoti sikkhā. Aññasmiṃ khaṇe sotaviññāṇavīthiyā saddaggahaṇaṃ, aññasmiṃyeva ca manoviññāṇavīthiyā tadatthavijānananti āha – **‘‘taṅkhaṇaññeva pana apubbaṃ acarimaṃ dujjāna’’**nti. Na hi ekasmiṃyeva khaṇe saddasavanaṃ tadatthavijānanañca sambhavati. Tathā hi ‘‘ghaṭo’’ti vā ‘‘paṭo’’ti vā kenaci vutte tattha gha-saddaṃ paccuppannaṃ gahetvā ekā sotaviññāṇavīthi uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ ekā manoviññāṇavīthi tameva atītaṃ gahetvā uppajjati. Evaṃ tena vuttavacane yattakāni akkharāni honti, tesu ekamekaṃ akkharaṃ paccuppannamatītañca gahetvā sotaviññāṇavīthiyā manoviññāṇavīthiyā ca uppajjitvā niruddhāya avasāne tāni akkharāni sampiṇḍetvā akkharasamūhaṃ gahetvā ekā manoviññāṇavīthi uppajjitvā nirujjhati. Tadanantaraṃ ‘‘ayamakkharasamūho etassa nāma’’nti nāmapaññattiggahaṇavasena aparāya manoviññāṇavīthiyā uppajjitvā niruddhāya tadanantaraṃ uppannāya manoviññāṇavīthiyā ‘‘ayametassa attho’’ti pakatiyā tadatthavijānanaṃ sambhavati.

Āvajjanasamayenāti bhummatthe karaṇavacanaṃ, atthābhogasamayeti attho. Idāni tameva āvajjanasamayaṃ vibhāvento āha – **‘‘yathā pakatiyā…pe… jānantī’’**ti. Teneva vacībhedena adhippāyaviññāpanassa idhādhippetattā aparabhāge ‘‘kiṃ iminā vutta’’nti taṃ kaṅkhantassa cirena adhippāyavijānanaṃ aññenapi kenaci upāyantarena sambhavati, na kevalaṃ vacībhedamattenāti āha – **‘‘atha aparabhāge…pe… appaccakkhātā hoti sikkhā’’**ti. ‘‘Gihī bhavissāmī’’ti vutte atthabhedo kālabhedo ca hotīti appaccakkhātā hoti sikkhā. ‘‘Dhārehī’’ti hi imassa yo attho kālo ca, na so ‘‘bhavissāmī’’ti etassa. ‘‘Gihī homī’’ti vutte pana atthabhedoyeva, na kālabhedo ‘‘homī’’ti vattamānakālasseva vuttattā. ‘‘Gihī jātomhi, gihīmhī’’ti etthāpi atthassa ceva kālassa ca bhinnattā appaccakkhātā hoti sikkhā. ‘‘Ajja paṭṭhāyā’’ti idaṃ tathā vuttepi dosabhāvato paripuṇṇaṃ katvā vuttaṃ. ‘‘Dhārehī’’ti atthappadhānattā niddesassa pariyāyavacanehipi sikkhāpaccakkhānaṃ hotiyevāti dassento āha **‘‘jānāhī’’**tiādi. Dhārehi jānāhi sañjānāhi manasi karohīti hi etāni padāni atthato kālato ca abhinnāni.

52. **Purimāneva cuddasā**ti buddhādisabrahmacārīpariyantāni. Hotu bhavatūti idampi paṭikkhepamattamevāti āha **‘‘hotu, pariyattanti attho’’**ti.

53. **Vaṇṇapaṭṭhāna**nti mahāsaṅghikānaṃ buddhaguṇaparidīpakaṃ ekaṃ suttanti vadanti. **Upāligāthāsū**ti (ma. ni. 2.76) –

‘‘Dhīrassa vigatamohassa,
Pabhinnakhīlassa vijitavijayassa;
Anīghassa susamacittassa;
Vuddhasīlassa sādhupaññassa;
Vesamantarassa vimalassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Akathaṃkathissa tusitassa;
Vantalokāmisassa muditassa;
Katasamaṇassa manujassa;
Antimasārīrassa narassa;
Anopamassa virajassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Asaṃsayassa kusalassa;
Venayikassa sārathivarassa;
Anuttarassa ruciradhammassa;
Nikkaṅkhassa pabhāsakassa;
Mānacchidassa vīrassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Nisabhassa appameyyassa;
Gambhīrassa monappattassa;
Khemaṅkarassa vedassa;
Dhammaṭṭhassa saṃvutattassa;

Saṅgātigassa muttassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Nāgassa pantasenassa;
Khīṇasaṃyojanassa muttassa;
Paṭimantakassa dhonassa;
Pannaddhajassa vītarāgassa;
Dantassa nippapañcassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Isisattamassa akuhassa;
Tevijjassa brahmappattassa;
Nhātakassa padakassa;
Passaddhassa viditavedassa;
Purindadassa sakkassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Ariyassa bhāvitattassa;
Pattippattassa veyyākaraṇassa;
Satimato vipassissa;
Anabhinatassa no apanatassa;
Anejassa vasippattassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Samuggatassa jhāyissa;
Ananugatantarassa suddhassa;
Asitassa hitassa;
Pavivittassa aggappattassa;
Tiṇṇassa tārayantassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Santassa bhūripaññassa;
Mahāpaññassa vītalobhassa;
Tathāgatassa sugatassa;
Appaṭipuggalassa asamassa;
Visāradassa nipuṇassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Taṇhacchidassa buddhassa;
Vītadhūmassa anupalittassa;
Āhuneyyassa yakkhassa;
Uttamapuggalassa atulassa;
Mahato yasaggappattassa;
Bhagavato tassa sāvakohamasmī’’ti. –

Evaṃ upāligahapatinā vuttāsu upālisutte āgatagāthāsu.

Yathārutamevāti yathāvuttameva, pāḷiyaṃ āgatamevāti adhippāyo. Yasmā ‘‘sammāsambuddhaṃ anantabuddhiṃ anomabuddhiṃ bodhipaññāṇa’’nti imāni vaṇṇapaṭṭhāne āgatanāmāni, ‘‘dhīra’’ntiādīni pana upāligāthāsu āgatanāmāni. Tattha bodhi vuccati sabbaññutaññāṇaṃ, taṃ sañjānanahetuttā paññāṇaṃ etassāti **bodhipaññāṇo,** bhagavā. Dhiyā paññāya rāti gaṇhāti, sevatīti vā **dhīro**. Samucchinnasabbacetokhīlattā **pabhinnakhīlo**. Sabbaputhujjane vijiniṃsu vijayanti vijinissanti cāti vijayā. Ke te? Maccumārakilesamāradevaputtamārā. Te vijitā vijayā etenāti **vijitavijayo,** bhagavā. Kilesamāramaccumāravijayeneva panettha abhisaṅkhārakkhandhamārāpi vijitāva hontīti daṭṭhabbaṃ.

Svākkhātantiādīsu (visuddhi. 1.147) sātthasabyañjanakevalaparipuṇṇaparisuddhabrahmacariyassa pakāsanato **svākkhāto** dhammo, atthavipallāsābhāvato vā suṭṭhu akkhātoti **svākkhāto**. Yathā hi aññatitthiyānaṃ dhammassa attho vipallāsaṃ āpajjati ‘‘antarāyikā’’ti vuttadhammānaṃ antarāyikattābhāvato, ‘‘niyyānikā’’ti ca vuttadhammānaṃ niyyānikattābhāvato, tena te aññatitthiyā durakkhātadhammāyeva honti, na tathā bhagavato dhammassa attho vipallāsaṃ āpajjati ‘‘ime dhammā antarāyikā niyyānikā’’ti evaṃ vuttadhammānaṃ tathābhāvānatikkamanatoti. Evaṃ tāva pariyattidhammo svākkhāto dhammo.

Lokuttaradhammo pana nibbānānurūpāya paṭipattiyā paṭipadānurūpassa ca nibbānassa akkhātattā svākkhāto. Yathāha –

> ‘‘Supaññattā kho pana tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati nibbānañca paṭipadā ca. Seyyathāpi nāma gaṅgodakaṃ yamunodakena saṃsandati sameti, evameva supaññattā tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati nibbānañca paṭipadā cā’’ti (dī. ni. 2.296).

Ariyamaggo cettha antadvayaṃ anupagamma majjhimāpaṭipadābhūtova ‘‘majjhimā paṭipadā’’ti akkhātattā svākkhāto. Sāmaññaphalāni paṭippassaddhakilesāneva ‘‘paṭippassaddhakilesānī’’ti akkhātattā svākkhātāni. Nibbānaṃ sassatāmatatāṇaleṇādisabhāvameva sassatādisabhāvavasena akkhātattā svākkhātanti evaṃ lokuttaradhammopi svākkhāto.

Ariyamaggo attano santāne rāgādīnaṃ abhāvaṃ karontena ariyapuggalena sāmaṃ daṭṭhabbo ‘‘ariyamaggena mama rāgādayo pahīnā’’ti sayaṃ attanā anaññaneyyena passitabboti sandiṭṭhi, sandiṭṭhi eva **sandiṭṭhiko**. Apica navavidho lokuttaradhammo yena yena adhigato hoti, tena tena ariyasāvakena parasaddhāya gantabbataṃ hitvā paccakkhañāṇena sayaṃ daṭṭhabboti **sandiṭṭhiko**. Atha vā pasatthā diṭṭhi sandiṭṭhi, sandiṭṭhiyā jayatīti **sandiṭṭhiko**. Tathā hettha ariyamaggo sampayuttāya, ariyaphalaṃ kāraṇabhūtāya, nibbānaṃ visayibhūtāya sandiṭṭhiyā kilese jayati, tasmā yathā rathena jayatīti rathiko, evaṃ navavidhopi lokuttaradhammo sandiṭṭhiyā jayatīti sandiṭṭhiko. Atha vā diṭṭhanti dassanaṃ vuccati, diṭṭhameva sandiṭṭhaṃ, sandassananti attho. Sandiṭṭhaṃ arahatīti **sandiṭṭhiko**. Lokuttaradhammo hi bhāvanābhisamayavasena sacchikiriyābhisamayavasena ca dissamānoyeva vaṭṭabhayaṃ nivatteti, tasmā yathā vatthamarahatīti vatthiko, evaṃ sandiṭṭhaṃ arahatīti sandiṭṭhiko.

Attano phaladānaṃ sandhāya nāssa āgametabbo kālo atthīti akālo. Yathā hi lokiyakusalassa upapajjaaparāpariyāyetiādinā phaladānaṃ pati āgametabbo kālo atthi, na evametassāti attho. Akāloyeva **akāliko,** na pañcāhasattāhādibhedaṃ kālaṃ khepetvā phalaṃ deti, attano pana pavattisamanantarameva phaladoti vuttaṃ hoti. Atha vā attano phalappadāne vippakaṭṭho dūro kālo patto upanīto assāti kāliko, kālantaraphaladāyī. Ko so? Lokiyo kusaladhammo. Ayaṃ pana samanantaraphaladāyakattā na kālikoti **akāliko**. Maggameva hi sandhāya ‘‘akāliko’’ti idaṃ vuttaṃ.

‘‘Ehi passa imaṃ dhamma’’nti evaṃ pavattaṃ ehipassavidhiṃ arahatīti **ehipassiko**. Kasmā panesa taṃ vidhiṃ arahatīti? Paramatthato vijjamānattā parisuddhattā ca. Rittamuṭṭhiyañhi hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā atthīti vatvāpi ‘‘ehi passa ima’’nti na sakkā vattuṃ. Kasmā? Avijjamānattā. Vijjamānampi ca gūthaṃ vā muttaṃ vā manuññabhāvappakāsanena cittasampahaṃsanatthaṃ ‘‘ehi passa ima’’nti na sakkā vattuṃ, apica kho naṃ tiṇehi vā paṇṇehi vā paṭicchādetabbameva hoti. Kasmā? Aparisuddhattā. Ayaṃ pana navavidhopi lokuttaradhammo sabhāvato ca vijjamāno vigatavalāhake ca ākāse sampuṇṇacandamaṇḍalaṃ viya paṇḍukambale nikkhittajātimaṇi viya ca parisuddho, tasmā vijjamānattā parisuddhattā ca ehipassavidhiṃ arahatīti ehipassiko.

Upanetabboti **opaneyyiko**. Ayaṃ panettha vinicchayo – upanayanaṃ upanayo, ādittaṃ celaṃ vā sīsaṃ vā ajjhupekkhitvāpi bhāvanāvasena attano citte upanayanaṃ uppādanaṃ arahatīti opaneyyiko. Idaṃ saṅkhate lokuttaradhamme yujjati, asaṅkhato pana attano citte ārammaṇabhāvena upanayanaṃ arahatīti opaneyyiko, sacchikiriyāvasena allīyanaṃ arahatīti attho. Atha vā nibbānaṃ upaneti ariyapuggalanti ariyamaggo upaneyyo, sacchikātabbataṃ upanetabboti phalanibbānadhammo upaneyyo, upaneyyo eva **opaneyyiko**.

Sabbehi ugghaṭitaññūādīhi viññūhi ‘‘bhāvito me maggo, adhigataṃ phalaṃ, sacchikato nirodho’’ti attani attani veditabboti **paccattaṃ veditabbo viññūhi**. Na hi upajjhāyena bhāvitena maggena saddhivihārikassa kilesā pahīyanti, na so tassa phalasamāpattiyā phāsu viharati, na tena sacchikataṃ nibbānaṃ sacchikaroti, tasmā na esa parassa sīse ābharaṇaṃ viya daṭṭhabbo, attano pana citteyeva daṭṭhabbo, anubhavitabbo viññūhīti vuttaṃ hoti.

Asaṅkhatanti saṅgamma samāgamma paccayasamodhānalakkhaṇena saṅgamena sannipatitvā anurūpehi paccayehi akataṃ anibbattitanti asaṅkhataṃ. Natthi ettha matanti **amataṃ,** etasmiṃ vā adhigate natthi puggalassa mataṃ maraṇanti amataṃ. Kiñcāpi ettha ‘‘svākkhātaṃ dhammaṃ paccakkhāmī’’tiādinā sabbattha dhamma-saddappayogo dassito, tathāpi dhamma-saddena ayojetvā vutte vevacane na paccakkhānaṃ nāma na hotīti ‘‘svākkhātaṃ paccakkhāmī’’tiādinā vuttepi sikkhāpaccakkhānaṃ hotiyevāti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Svākkhātaṃ dhamma’’ntiādinā pana dhamma-saddappayogo svākkhātā-disaddānaṃ dhamma-visesanabhāvadassanatthaṃ katoti veditabbaṃ. **Ekadhammakkhandhassapi nāma**nti ettha ‘‘paṭhamadhammakkhandhaṃ dutiyadhammakkhandhaṃ pucchādhammakkhandhaṃ vissajjanādhammakkhandha’’ntiādinā dhammakkhandhanāmāni veditabbāni.

Suppaṭipannanti svākkhāte dhammavinaye yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattā suppaṭipannaṃ. Majjhimāya paṭipadāya antadvayaṃ anupagamma paṭipannattā kāyavacīmanovaṅkakuṭilajimhadosappahānāya paṭipannattā ca **ujuppaṭipannaṃ**. Ñāyo vuccati nibbānaṃ ariyamaggādīhi ñāyati paṭivijjhīyati sacchikarīyatīti katvā, tadatthāya paṭipannattā **ñāyappaṭipannaṃ**. Yathā paṭipannā guṇasambhāvanāya parehi kariyamānaṃ paccuṭṭhānādisāmīcikammaṃ arahanti, tathā paṭipannattā **sāmīcippaṭipannaṃ**.

Yugaḷavasena paṭhamamaggaṭṭho phalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷanti evaṃ cattāri purisayugāni honti. Ettha pana ‘‘catupurisayugaṃ saṅgha’’nti vattabbe ‘‘cattārī’’ti vibhattilopaṃ akatvā niddeso katoti daṭṭhabbaṃ. Cattāri purisayugāni etthāti **catupurisayugo**ti hi saṅgho vuccati. **Aṭṭhapurisapuggala**nti purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho, eko phalaṭṭhoti iminā nayena aṭṭheva purisapuggalā honti. Aṭṭha purisapuggalā etthāti **aṭṭhapurisapuggalo,** saṅgho. Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthānetāni padāni, veneyyavasena panetaṃ vuttaṃ.

Āhuneyyantiādīsu (visuddhi. 1.156) ānetvā hunitabbanti āhunaṃ, dūratopi ānetvā sīlavantesu dātabbānaṃ catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Taṃ āhunaṃ paṭiggahetuṃ yutto tassa mahapphalabhāvakaraṇatoti **āhuneyyo,** saṅgho. Atha vā dūratopi āgantvā sabbasāpateyyampi ettha hunitabbanti āhavanīyo, sakkādīnampi vā āhavanaṃ arahatīti āhavanīyo. Yo cāyaṃ brāhmaṇānaṃ āhavanīyo aggi, yattha hutaṃ mahapphalanti tesaṃ laddhi. Sace hutassa mahapphalatāya āhavanīyo, saṅghova āhavanīyo. Saṅghe hutañhi mahapphalaṃ hoti. Yathāha –

> ‘‘Yo ca vassasataṃ jantu, aggiṃ paricare vane;
> Ekañca bhāvitattānaṃ, muhuttamapi pūjaye;
> Sāyeva pūjanā seyyo, yañce vassasataṃ huta’’nti. (dha. pa. 107);

Tadetaṃ nikāyantare ‘‘āhavanīyo’’ti padaṃ idha ‘‘āhuneyyo’’ti iminā padena atthato ekaṃ, byañjanato panettha kiñcimattameva nānaṃ.

Pāhuneyyanti ettha pana pāhunaṃ vuccati disāvidisato āgatānaṃ piyamanāpānaṃ ñātimittānaṃ atthāya sakkārena paṭiyattaṃ āgantukadānaṃ. Tampi ṭhapetvā te tathārūpe piyamittādike pāhunake saṅghasseva dātuṃ yuttaṃ, saṅghova taṃ paṭiggahetuṃ yutto. Saṅghasadiso hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekabuddhantare vītivatteyeva dissati, abbokiṇṇañca piyamanāpattakarehi sīlādidhammehi samannāgatoti evaṃ pāhunamassa dātuṃ yuttaṃ, pāhunañca paṭiggahetuṃ yuttoti **pāhuneyyo**.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti dakkhiṇā, paralokaṃ saddahitvā dātabbadānaṃ. Taṃ dakkhiṇaṃ arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā naṃ mahapphalakaratāya visodhetīti **dakkhiṇeyyo**. Ubho hatthe sirasi patiṭṭhāpetvā sabbalokena kariyamānaṃ añjalikammaṃ arahatīti **añjalikaraṇīyo. Anuttaraṃ puññakkhetta**nti sabbalokassa asadisaṃ puññaviruhanaṭṭhānaṃ. Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnaṃ vā yavānaṃ vā viruhanaṭṭhānaṃ rañño sālikkhettaṃ yavakkhettanti vuccati, evaṃ saṅgho sabbalokassa puññānaṃ viruhanaṭṭhānaṃ. Saṅghaṃ nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasaṃvattanikāni puññāni viruhanti, tasmā saṅgho anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Etthāpi ‘‘suppaṭipannaṃ saṅgha’’ntiādinā sabbattha saṅgha-saddappayogo suppaṭipannā-disaddānaṃ saṅghavisesanabhāvadassanatthaṃ kato, tasmā ‘‘suppaṭipannaṃ paccakkhāmī’’tiādinā vuttepi sikkhāpaccakkhānaṃ hotiyevāti daṭṭhabbaṃ.

Sikkhāvevacanesu pana sikkhā-saddaṃ vinā kevalaṃ bhikkhu-saddo bhikkhunī-saddo ca sikkhāya adhivacanaṃ na hotīti **‘‘bhikkhusikkhaṃ bhikkhunīsikkha’’**nti vutteyeva sīsaṃ eti, adhisīlādayo pana sikkhā evāti ‘‘adhisīlaṃ paccakkhāmī’’tiādinā vuttepi sīsaṃ eti. **Paṭhamaṃ pārājika**ntiādinā sikkhāpadānaṃyeva gahaṇaṃ veditabbaṃ, na āpattīnaṃ.

Upajjhāyavevacanesu upajjhāyo hutvā yo pabbājesi ceva upasampādesi ca, taṃ sandhāya **‘‘yo maṃ pabbājesī’’**tiādi vuttaṃ. **Yassa mūlenā**ti yassa padhānabhāvena kāraṇabhāvena vā. Yassa mūlaṃ padhānabhāvo kāraṇabhāvo vā etissāti **yassamūlikā,** pabbajjā upasampadā ca. Mūla-saddassa sāpekkhabhāvepi niccasāpekkhatāya gamakattā taddhitavutti daṭṭhabbā.

Ācariyavevacanesu pana yo upajjhaṃ adatvā ācariyova hutvā pabbājesi, kammavācācariyo hutvā upasampādesi ca, taṃ sandhāya **‘‘yo maṃ pabbājesi, yo maṃ anusāvesī’’**ti vuttaṃ. Imehi dvīhi vacanehi pabbajjācariyo ca upasampadācariyo ca dassito. **Yāhaṃ nissāya vasāmī**ti nissayācariyaṃ dasseti. **Yāhaṃ uddisāpemī**tiādinā pana dhammācariyo vutto. Tattha **uddisāpemī**ti pāṭhaṃ uddisāpemi. **Paripucchāmī**ti uggahitapāṭhassa atthaṃ paripucchāmi. Saddhivihārikavevacanādīsu ca vuttānusāreneva attho veditabbo. **Tassa mūle**ti ettha pana tassa santiketi attho daṭṭhabbo.

Okallakoti khuppipāsādidukkhaparetānaṃ khīṇasukhānaṃ nahānādisarīrapaṭijagganarahitānaṃ kapaṇamanussānametaṃ adhivacanaṃ. **Moḷibaddho**ti sikhābaddho omukkamakuṭo vā. Kiñcāpi dvevāciko upāsako paṭhamabodhiyaṃyeva sambhavati, tathāpi tadā labbhamānanāmaṃ gahetvā vuttepi sikkhāpaccakkhānaṃ hotiyevāti dassanatthaṃ **‘‘dvevāciko upāsako’’**ti vuttaṃ. ‘‘Dvevāciko’’ti idameva panettha vevacananti daṭṭhabbaṃ, tasmā ‘‘dvevācikoti maṃ dhārehī’’ti ettakepi vutte sīsaṃ eti. Evaṃ sesesupi.

Kumārakoti kumārāvattho ativiya daharasāmaṇero. **Cellako**ti tato mahantataro khuddakasāmaṇero. **Ceṭako**ti majjhimo. **Moḷigallo**ti mahāsāmaṇero. **Samaṇuddeso**ti pana avisesato sāmaṇerādhivacanaṃ. **Nigaṇṭhupaṭṭhāko**tiādīnipi titthiyasāvakavevacanānīti daṭṭhabbaṃ.

Dussīloti nissīlo sīlavirahito. **Pāpadhammo**ti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvo. **Asucisaṅkassarasamācāro**ti aparisuddhakāyakammāditāya asuci hutvā saṅkāya saritabbasamācāro. Dussīlo hi kiñcideva asāruppaṃ disvā ‘‘idaṃ asukena kataṃ bhavissatī’’ti paresaṃ āsaṅkanīyo hoti. Kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā ‘‘kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantentī’’ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāro. **Paṭicchannakammanto**ti lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammanto. **Assamaṇo**ti na samaṇo. Salākaggahaṇādīsu ‘‘ahampi samaṇo’’ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiñño,** aseṭṭhacāritāya **abrahmacārī,** uposathādīsu ‘‘ahampi brahmacārī’’ti micchāpaṭiññāya **brahmacāripaṭiñño,** pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūti,** chahi dvārehi rāgādikilesānussavanena tintattā **avassuto,** sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujāto. Koṇṭho**ti dussīlādhivacanametaṃ.

‘‘Yāni vā panaññānipi atthi buddhavevacanāni vā’’tiādinā yaṃ-saddaparāmaṭṭhānaṃ buddhādivevacanānaṃyeva taṃ-saddena parāmasanaṃ hotīti āha – **‘‘tehi ākārehi…pe… buddhādīnaṃ vevacanehī’’**ti. Kathaṃ pana tāni ākārādisaddehi voharīyantīti āha **‘‘vevacanāni hī’’**tiādi. Saṇṭhānavantānaṃ buddhādīnaṃ saṇṭhānadīpanaṃ tāva hotu, saṇṭhānarahitānaṃ pana dhammasikkhādīnaṃ kathanti āha **‘‘sikkhāpaccakkhānasaṇṭhānattā eva vā’’**ti. Sikkhāpaccakkhānarūpāni hi vevacanāni **‘‘sikkhāpaccakkhānasaṇṭhānānī’’**ti vuccanti. **Evaṃ kho**ti ettha **kho**ti avadhāraṇatthe nipātoti āha **‘‘evamevā’’**ti.

54. **Mucchāpareto**ti mucchāya abhibhūto. Vacanatthavijānanasamatthaṃ tiracchānagataṃ dassetuṃ **‘‘nāgamāṇavakassā’’**tiādi vuttaṃ. **Tihetukapaṭisandhikā**ti yebhuyyavasena vuttaṃ. Na hi sabbāpi devatā tihetukapaṭisandhikāva honti dvihetukānampi sambhavato. **Atikhippaṃ jānantī**ti devatānaṃ bhavaṅgaparivāsassa manussānaṃ viya adandhabhāvato vuttaṃ.

Sabhāgassāti purisassa. **Visabhāgassā**ti mātugāmassa. **Anariyako**ti māgadhavohārato añño. **Davā**ti sahasā. **Ravā**ti virajjhitvā. Aññaṃ bhaṇissāmīti aññaṃ bhaṇanto buddhaṃ paccakkhāmīti bhaṇatīti yojetabbaṃ. Akkharasamayānabhiññatāya vā karaṇasampattiyā abhāvato vā kathetabbaṃ kathetuṃ asakkonto hutvā aññaṃ kathento ravā bhaṇati nāma. Ubhayathāpi aññaṃ bhaṇitukāmassa aññabhaṇanaṃ samānanti āha **‘‘purimena ko viseso’’**ti.

Vācetīti pāḷiṃ kathento aññaṃ uggaṇhāpento vā vāceti. **Paripucchatī**ti pāḷiyā atthaṃ paripucchanto pāḷiṃ paripucchati. **Uggaṇhātī**ti aññassa santike pāḷiṃ uggaṇhāti. **Sajjhāyaṃ karotī**ti uggahitapāḷiṃ sajjhāyati. **Vaṇṇetī**ti pāḷiyā atthaṃ saṃvaṇṇento pāḷiṃ vaṇṇeti. Mahallakassa kiñci ajānanato aviditindriyatāya vā **‘‘potthakarūpasadisassā’’**ti vuttaṃ, mattikāya katarūpasadisassāti attho. **Garumedhassā**ti ārammaṇesu lahuppavattiyā abhāvato dandhagatikatāya garupaññassa, mandapaññassāti vuttaṃ hoti. **Sabbaso vā**ti iminā ‘‘idaṃ padaṃ sāvessāmi ‘sikkhaṃ paccakkhāmī’’’ti evaṃ pavattacittuppādassa abhāvaṃ dasseti. Yasmā pana asati evarūpe cittuppāde kenaci pariyāyena tathāvidhaṃ vacībhedaṃ katvā sāvanaṃ nāma neva sambhavati, tasmā vuttaṃ **‘‘buddhaṃ paccakkhāmītiādīsu…pe… vacībhedaṃ katvā na sāvetī’’**ti.

Sikkhāpaccakkhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaññattivaṇṇanā

55. **Niddisitabbassā**ti vivaritabbassa pakāsetabbassa. **Kilesehī**ti ahirikādīhi kilesehi. **Ito paṭṭhāyā**ti duṭṭhulla-padato paṭṭhāya. **Tassa kammassā**ti methunadhammapaṭisevanasaṅkhātassa kammassa. **Dassana**ntiādi vuttanayameva. **Assā**ti methunadhammassa.

Dvīhi dvīhi samāpajjitabbā **dvayaṃdvayasamāpattī**ti āha **‘‘dvayena dvayena samāpajjitabbato’’**ti. Rāgapariyuṭṭhānena sadisabhāvappattiyā mithunānaṃ idaṃ methunaṃ, methunameva dhammo **methunadhammo**ti āha **‘‘ubhinnaṃ rattāna’’**ntiādi. Tattha **rattāna**nti methunarāgena rattānaṃ. **Sārattāna**nti teneva rāgena ativiya rattānaṃ. **Avassutāna**nti lokassādamittasanthavavasena uppannamethunarāgena tintānaṃ. **Pariyuṭṭhitāna**nti methunarāguppattiyā pariyonaddhacittānaṃ. **Sadisāna**nti rattatādīhi sadisānaṃ.

Yasmā ‘‘paṭisevati nāmā’’ti padaṃ mātikāya natthi, tasmā ‘‘paṭisevati nāmāti kasmā uddhaṭa’’nti yo maññati, tassa kāraṇaṃ dassento **‘‘paṭiseveyyāti ettha…pe… mātikāpada’’**nti āha. **Itthiyā nimittenā**ti idaṃ ‘‘maggena gacchatī’’tiādi viya daṭṭhabbaṃ. Yathā hi ‘‘maggena gacchatī’’ti vutte ‘‘maggaṃ gacchati, magge vā gacchatī’’ti ayamattho labbhati, evaṃ ‘‘itthiyā nimittena pavesetī’’ti vutte ‘‘itthiyā nimittaṃ paveseti, nimitte vā pavesetī’’ti ayamattho labbhati. Idañca yebhuyyena purisapayogadassanatthaṃ vuttaṃ. **Nimittaṃ aṅgajāta**nti atthato ekaṃ. Pavesanaṃ nāma na bahi chupanamattanti āha **‘‘vātena asamphuṭṭhe allokāse’’**ti. Abbhantarañhi pavesento ‘‘pavesetī’’ti vuccati, na bahi chupanto. **Abbhantara**nti ca pakatiyā sabbaso pihitassa nimittassa vātena asamphuṭṭhokāso vuccatīti.

Idāni sabbathā lesokāsapidahanatthaṃ itthinimitte purisanimitte ca labbhamānaṃ pavesakāle aññamaññaṃ phassārahaṃ padesavisesaṃ vibhajitvā dassento **‘‘itthinimitte cattāri passānī’’**tiādimāha. Vātena hi asamphuṭṭhe allokāse yattha katthaci ekenapi padesena chupitvā pavesento ‘‘pavesetī’’ti vuccati. **Vemajjha**nti yathā cattāri passāni asamphusanto paveseti, evaṃ katavivarassa itthinimittassa heṭṭhimatalaṃ vuccati, purisanimitte pana **majjha**nti aggakoṭiṃ sandhāya vadati. **Uparī**ti aggakoṭito uparibhāgappadeso. Idañca majjhena samiñjitvā pavesentassa majjhimapabbasamiñjitaṅguliṃ katthaci pavesentassa aṅguliyā majjhimapabbapiṭṭhisadisaṃ aṅgajātassa uparibhāgavemajjhaṃ sandhāya vuttaṃ. **Heṭṭhā pavesento**ti itthinimittassa heṭṭhimabhāgena chupantaṃ pavesento. **Majjhena pavesento**ti abbhantaratalaṃ chupitvā majjhena pavesento. Katthaci acchupantaṃ pavesetvā nīharantassa hi natthi pārājikaṃ, dukkaṭaṃ pana hoti chinnasīsavatthusmiṃ vaṭṭakate mukhe acchupantaṃ pavesetvā nīharantassa viya. **Majjheneva chupantaṃ pavesento**ti aggakoṭiyā chupantaṃ pavesento. Majjhimapabbapiṭṭhiyā samiñjitaṅgulinti sambandho. Atha vā samiñjitaṅguliṃ majjhimapabbapiṭṭhiyā pavesento viyāti yojetabbaṃ. **Saṅkocetvā**ti nimittamajjhena bhinditvā. **Uparibhāgenā**ti saṅkocitassa uparibhāgakoṭiyā. Idāni purisanimittassa heṭṭhā vuttesu chasu ṭhānesu uparīti vuttaṭṭhānantarassa vasena visuṃ cattāri passāni gahetvā purisanimitte dasadhā ṭhānabhedaṃ dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha. Heṭṭhā pana visuṃ tāni aggahetvā ‘‘cattāri passānī’’ti vacanasāmaññatopi visuṃ visuṃ labbhamānāni ekaccaṃ gahetvā cha ṭhānāni vuttāni. **Tulādaṇḍasadisaṃ pavesentassā**ti ujukaṃ pavesentassa.

Nimitte jātanti attano nimitte jātaṃ. **Cammakhīla**nti nimitte uṭṭhitaṃ cammameva. ‘‘Uṇṇigaṇḍo’’tipi vadanti. Nimitte jātampi cammakhīlādi nimittamevāti āha **‘‘āpatti pārājikassā’’**ti. ‘‘Upahatakāyappasāda’’nti avatvā **‘‘naṭṭhakāyappasāda’’**nti vacanaṃ upādinnabhāvassa natthitādassanatthaṃ. Tenevāha – **‘‘matacammaṃ vā sukkhapīḷakaṃ vā’’**ti. Sati hi upādinnabhāve upahatepi kāyappasāde upahatindriyavatthusmiṃ viya pārājikāpattiyeva siyā, matacammaṃ pana sukkhapīḷakañca anupādinnakaṃ upādinnakeyeva ca pārājikāpatti. Tenevāha **‘‘āpatti dukkaṭassā’’**ti. Na ca evaṃ karontassa anāpatti sakkā vattunti dukkaṭaṃ vuttaṃ, itthinimittassa pana naṭṭhepi upādinnabhāve pārājikāpattiyeva. Mate akkhāyite yebhuyyena akkhāyite pārājikāpattivacanato **methunassādenā**ti iminā kāyasaṃsaggarāgaṃ nivatteti. Sati hi kāyasaṃsaggarāge saṅghādisesova siyā, bījānipi nimittasaṅkhyaṃ na gacchantīti dukkaṭameva vuttaṃ. ‘‘Nimittena nimittaṃ pavesetī’’ti hi vuttaṃ.

Idāni imissā methunakathāya asabbhirūpattā ‘‘īdisaṃ ṭhānaṃ kathentehi suṇantehi ca evaṃ paṭipajjitabba’’nti anusāsanto **‘‘ayañca methunakathā nāmā’’**tiādimāha. Methunakathāya rāgavuddhihetuttā hāsavisayattā ca tadubhayanivattanatthaṃ paṭikūlamanasikārādīsu niyojeti. Paṭikūlamanasikārena hi rāgo nivattati, samaṇasaññādīsu paccupaṭṭhitesu hāso nivattati. **Sattānuddayāyā**ti sattānaṃ apāyadukkhādīhi anurakkhaṇatthaṃ. **Lokānukampāyā**ti sattalokavisayāya anukampāya.

Mukhaṃ apidhāyāti mukhaṃ apidahitvā, yena kenaci pamādena kadāci mandahāso bhaveyya, tadā garuttaṃ kuppeyya, tasmā tādise kāle garubhāvassa avikopanatthaṃ bījakena mukhaṃ paṭicchādetvā nisīditabbanti adhippāyo. Atha vā **mukhaṃ apidhāyā**ti mukhaṃ pidahitvāti attho. Bījakena mukhaṃ paṭicchādetvā hasamānena na nisīditabbanti ayamettha adhippāyo. **Dantavidaṃsaka**nti dante dassetvā vivaritvā cāti attho. **Gabbhitenā**ti saṅkocaṃ anāpajjantena, ussāhajātenāti attho. Yadi hi ‘‘īdisaṃ nāma asabbhiṃ kathemī’’ti saṅkocaṃ āpajjeyya, atthavibhāvanaṃ na siyā, tasmā ‘‘tādisena sammāsambuddhenapi tāva īdisaṃ kathitaṃ, kimaṅgaṃ panāhaṃ kathemī’’ti evaṃ ussāhajātena kathetabbanti adhippāyo. **Satthupaṭibhāgenā**ti satthukappena, satthusadisenāti attho.

Mūlapaññattivaṇṇanā niṭṭhitā.

Anupaññattivaṇṇanā

Tiracchānesu gatāyāti tiracchānesu uppannāya. Yasmā tiracchānagatā nāma atikhuddakāpi honti, yesaṃ maggesu tilaphalamattampi pavesanaṃ nappahoti, tasmā na sabbāva tiracchānagatitthiyo pārājikavatthubhūtāti pavesanappahonakavasena labbhamānakatiracchānagatitthiyo paricchinditvā dassento **‘‘pārājikavatthubhūtā eva cetthā’’**tiādimāha. **Apadānaṃ ahimacchā**tiādigāthā pārājikavatthūnaṃ heṭṭhimaparicchedadassanatthaṃ porāṇehi ṭhapitā. Tattha **ahī**ti jātiniddesena sabbāpi sappajāti saṅgahitāti āha – **‘‘ahiggahaṇena…pe… dīghajāti saṅgahitā’’**ti. Tattha **gonasā**ti sappavisesā, yesaṃ piṭṭhīsu mahantāni maṇḍalāni sandissanti. **Maccha**ggahaṇaṃ odakajātiyā upalakkhaṇapadanti āha – **‘‘macchaggahaṇena…pe… odakajāti saṅgahitā’’**ti. Teneva maṇḍūkakacchapānaṃ sapādakattepi odakajātikattā saṅgaho kato.

Mukhasaṇṭhānanti oṭṭhacammasaṇṭhānaṃ. **Vaṇasaṅkhepaṃ gacchatī**ti vaṇasaṅgahaṃ gacchati navasu vaṇamukhesu saṅgahitattāti adhippāyo. Vaṇe thullaccayañca ‘‘amaggena amaggaṃ paveseti, āpatti thullaccayassā’’ti imassa vasena veditabbaṃ. Tasmiñhi sutte dvīsu sambhinnavaṇesu ekena vaṇena pavesetvā dutiyena nīharantassa thullaccayaṃ vuttaṃ. Vakkhati ca ‘‘imassa suttassa anulomavasena sabbattha vaṇasaṅkhepe thullaccayaṃ veditabba’’nti (pārā. aṭṭha. 1.66). **Kukkuṭi**ggahaṇampi sabbāya pakkhijātiyā upalakkhaṇapadanti āha – **‘‘kukkuṭiggahaṇena…pe… pakkhijāti saṅgahitā’’**ti. **Majjāri**ggahaṇampi catuppadajātiyā upalakkhaṇapadanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha – **‘‘majjāriggahaṇena…pe… catuppadajāti saṅgahitā’’**ti. **Rukkhasunakhā** nāma kalandakātipi vadanti. **Maṅgusā**ti naṅgulā.

Parājita-saddo upasaggassa vuddhiṃ katvā ta-kārassa ca ka-kāraṃ katvā **pārājiko**ti niddiṭṭhoti āha **‘‘pārājikoti parājito’’**ti. **‘‘Katthaci āpattī**ti ‘pārājikena dhammena anuddhaṃseyyā’tiādīsu (pārā. 384, 391), **katthaci sikkhāpada**nti idaṃ pana disvā jānitabba’’nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Parājayatīti pārājikaṃ, pārājikāti ca kattusādhanena pārājika-saddena sikkhāpadaṃ āpatti ca vuccatīti dassento āha **‘‘yo taṃ atikkamatī’’**tiādi. Puggalo pana kammasādhanena pārājika-saddena vuccatīti dassento āha **‘‘puggalo yasmā parājito’’**tiādi.

Etameva hi atthaṃ sandhāyāti ‘‘taṃ āpattiṃ āpanno puggalo parājito hoti parājayamāpanno’’ti etamatthaṃ sandhāya. **Cuto paraddho**tiādinā hi taṃ āpattiṃ āpannapuggalo cuto hoti parājito parājayaṃ āpannoti ayamattho viññāyati, na pana puggalo pārājiko nāma hotīti etamatthaṃ sandhāyāti evamattho gahetabbo. Na hi **parivāre**pi gāthā puggalavuttipārājikasaddanibbacanadassanatthaṃ vuttā āpattivuttīnaṃ pārājikā-disaddānaṃ nibbacanavibhāgappasaṅge vuttattā. Ayañhi parivāragāthāya attho (pari. aṭṭha. 339) – yadidaṃ puggalāpattisikkhāpadapārājikesu āpattipārājikaṃ nāma vuttaṃ, taṃ āpajjanto puggalo yasmā parājito parājayamāpanno saddhamā cuto paraddho bhaṭṭho niraṅkato ca hoti, anīhaṭe tasmiṃ puggale puna uposathapavāraṇādibhedo saṃvāso natthi, **tenetaṃ iti vuccati** tena kāraṇena etaṃ āpattipārājikaṃ iti vuccatīti. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yasmā parājito hoti etena, tasmā etaṃ pārājikanti vuccatīti. **Paribhaṭṭho**ti sāsanato bhaṭṭho, parihīnoti attho. **Chinno**ti antarā khaṇḍito.

Saddhiṃ yojanāyāti padayojanāya saddhiṃ. **Catubbidhaṃ saṅghakamma**nti apalokanādivasena catubbidhaṃ kammaṃ. **Sīmāparicchinnehī**ti ekasīmāpariyāpannehi. **Pakatattā** nāma pārājikaṃ anāpannā anukkhittā ca. **Pañcavidhopī**ti nidānuddesādivasena pañcavidhopi. Nahāpitapubbakānaṃ viya odhisaanuññātaṃ ṭhapetvā avasesaṃ sabbampi sikkhāpadaṃ sabbehipi lajjīpuggalehi anatikkamanīyattā vuttaṃ **‘‘sabbehipi lajjīpuggalehi samaṃ sikkhitabbabhāvato’’**ti. **Sama**nti saddhiṃ, ekappahārena vā. **Sikkhitabbabhāvato**ti anatikkamanavasena uggahaparipucchādinā ca sikkhitabbabhāvato. Sāmaññasikkhāpadesu ‘‘idaṃ tayā na sikkhitabba’’nti evaṃ abahikātabbato **‘‘na ekopi tato bahiddhā sandissatī’’**ti vuttaṃ. Yaṃ taṃ vuttanti sambandho.

56. **Na kevalaṃ itthiyā eva nimittaṃ pārājikavatthū**ti iminā kevalaṃ itthiyā eva nimittaṃ pārājikavatthu na hoti, atha kho ubhatobyañjanakapaṇḍakapurisānampi nimittaṃ pārājikavatthūti dasseti. **Na ca manussitthiyā evā**ti iminā pana manussitthiyā eva nimittaṃ pārājikavatthu na hoti, amanussitthitiracchānagatitthiamanussubhatobyañjanakādīnampi nimittaṃ pārājikavatthūti dasseti. **‘‘Vatthumeva na hotī**ti amanussitthipasaṅgena āgataṃ suvaṇṇarajatādimayaṃ paṭikkhipatī’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ, taṃ yuttaṃ viya na dissati. Na hi ito pubbe amanussitthiggahaṇaṃ kataṃ atthi, yena tappasaṅgo siyā. Idāneva hi ‘‘tisso itthiyo’’tiādinā amanussitthiggahaṇaṃ kataṃ, na ca amanussitthiggahaṇena suvaṇṇarajatādimayānaṃ pasaṅgo yutto. Manussāmanussatiracchānajātivasena tividhā katvā pārājikavatthubhūtasattānaṃ niddesena suvaṇṇarajatādimayānaṃ pasaṅgassa nivattitattā. Tathā hi itthipurisādīsu manussāmanussādīsu vā kañci anāmasitvā avisesena ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyyā’’ti ettakameva mātikāyaṃ vuttaṃ. Tassa padabhājane ca ‘‘paṭisevati nāmā’’ti mātikaṃ padaṃ uddharitvā ‘‘yo nimittena nimittaṃ aṅgajātena aṅgajātaṃ antamaso tilaphalamattampi paveseti, eso paṭisevati nāmā’’ti paṭisevanākārova dassito, na pana pārājikavatthubhūtanimittanissayā manussāmanussatiracchānagatā itthipurisapaṇḍakaubhatobyañjanakā niyametvā dassitā, tasmā ‘‘itthiyā eva nu kho nimittaṃ pārājikavatthu, udāhu aññesampī’’ti evamādi sandeho siyā, nimittavohāro ca suvaṇṇarajatādimayarūpakesu ca labbhatiyeva. Teneva **vinītavatthūsu** (pārā. 71) ‘‘lepacittassa nimittaṃ aṅgajātena chupi, dārudhītalikāya nimittaṃ aṅgajātena chupī’’ti vuttaṃ, tasmā nimittasāmaññato ‘‘suvaṇṇarajatādimayānampi nimittaṃ pārājikavatthu hoti, na hotī’’ti kassaci āsaṅkā siyā. Teneva ‘‘lepacittādivatthūsu tassa kukkuccaṃ ahosī’’ti vuttaṃ. Tasmā tadāsaṅkānivattanatthaṃ pārājikavatthubhūtasattaniyamanatthañca jātivasena manussāmanussādito tidhā katvā pārājikavatthubhūte satte bhagavā vibhajitvā dasseti, tasmā ‘‘vatthumeva na hotī’’ti nimittasāmaññato pasaṅgāgataṃ suvaṇṇarajatādimayānaṃ nimittaṃ paṭikkhipatīti vattabbaṃ.

Tayo maggeti bhummatthe upayogavacananti āha **‘‘tīsu maggesūti attho veditabbo’’**ti. **Evaṃ sabbatthā**ti iminā ‘‘dve magge’’ti etthāpi dvīsu maggesūti attho veditabboti atidissati.

Anupaññattivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamacatukkakathāvaṇṇanā

57. **Assā**ti ākhyātikapadanti tassa atthaṃ dassento **‘‘hotī’’**ti āha. **Gaṇṭhipadesu** pana ‘‘assāti puggalaṃ parāmasitvā hotīti vacanaseso dassito’’tipi atthavikappo dassito, na so sundarataro. Yadi hi vacanaseso adhippeto siyā, ‘‘hotī’’ti vattabbaṃ, teneva aññasmiṃ atthavikappe hotīti vacanaseso kato.

58. **Sādiyantassevā**ti ettha sādiyanaṃ nāma sevetukāmatācittassa upaṭṭhāpananti āha **‘‘paṭisevanacittasamaṅgissā’’**ti. **‘‘Paṭipakkhaṃ atthayantī**ti sikkhākāmānaṃ bhikkhūnaṃ paṭipakkhaṃ dussīlabhāvaṃ atthayantī’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Attano veripuggalassa pana paṭipakkhabhūtaṃ kañci amittaṃ atthayanti gavesantīti evamettha attho daṭṭhabbo. Paccatthikā hi attano veriṃ nāsetukāmā tassa paṭipakkhabhūtaṃ kañci amittaṃ attano sahāyabhāvamupagacchantaṃ icchanti. Rājapaccatthikādīnaṃ upari vakkhamānattā tadanurūpavasena atthaṃ dassento **‘‘bhikkhū eva paccatthikā bhikkhupaccatthikā’’**ti āha. ‘‘Bhikkhussa paccatthikā bhikkhupaccatthikā’’ti evaṃ pana vuccamāne bhikkhussa paccatthikā rājādayopi ettheva saṅgayhantīti rājapaccatthikādayo visuṃ na vattabbā siyuṃ, aññattha pana bhikkhussa paccatthikā bhikkhupaccatthikāti ayamattho labbhateva ‘‘sāsanapaccatthikā’’ti yathā. **Issāpakatā**ti paresaṃ lābhasakkārādiasahanalakkhaṇāya issāya abhibhūtā. **Nipparipphanda**nti paripphandavirahitaṃ, yathā calituṃ parivattituṃ na sakkoti, tathā gahetvāti attho. **Sampayojentī**ti vaccamaggena saddhiṃ yojenti.

Tasmiṃ khaṇeti tasmiṃ pavesanakkhaṇe, aggato yāva mūlā pavesanakālo ‘‘pavesanakkhaṇo’’ti vuccati. Sādiyanaṃ nāma sevanacittassa uppādananti āha **‘‘sevanacittaṃ upaṭṭhāpetī’’**ti. **Paviṭṭhakāle**ti aṅgajātassa yattakaṃ ṭhānaṃ pavesanārahaṃ, tattakaṃ anavasesato paviṭṭhakāle. Evaṃ paviṭṭhassa uddharaṇārambhato antarā ṭhitakālo **ṭhitaṃ** nāma. Aṭṭhakathāyaṃ pana mātugāmassa sukkavissaṭṭhiṃ patvā sabbathā vāyamato oramitvā ṭhitakālaṃ sandhāya **‘‘sukkavissaṭṭhisamaye’’**ti vuttaṃ. **Uddharaṇaṃ** nāma yāva aggā nīharaṇakāloti āha – **‘‘nīharaṇakāle paṭisevanacittaṃ upaṭṭhāpetī’’**ti. **Aṅgārakāsu**nti aṅgārarāsiṃ. Evarūpe kāle asādiyanaṃ nāma na sabbesaṃ visayoti āha **‘‘imañhi evarūpaṃ āraddhavipassaka’’**ntiādi. **Ekādasahi aggīhī**ti rāgadosamohajātijarāmaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṅkhātehi ekādasahi aggīhi. Rāgādayo hi anuḍahanaṭṭhena ‘‘aggī’’ti vuccanti. Te hi yassa santi, taṃ niḍahanti, mahāpariḷāhā ca honti dunnibbāpayā ca. Bhagavatā ca dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggaho icchitoyevāti āha – **‘‘paccatthikānañcassa manorathavighātaṃ karonto’’**ti. **Assā**ti asādiyantassa yathāvuttaguṇasamaṅgissa.

Paṭhamacatukkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekūnasattatidvisatacatukkakathāvaṇṇanā

59-60. Akkhāyitanimittā akkhāyita-saddena vuttā uttarapadalopenāti āha **‘‘soṇasiṅgālādīhi akkhāyitanimitta’’**nti. Akkhāyitaṃ nimittaṃ yassā sā **akkhāyitanimittā**. ‘‘Jāgaranti’’ntiādi visesanarahitattā **‘‘suddhikacatukkānī’’**ti vuttaṃ.

Samānācariyakā therāti ekācariyassa pāṭhakantevāsikā. **Mahābhaye**ti brāhmaṇatissabhaye. Gaṅgāya aparabhāgo **aparagaṅgaṃ**. **Vata re**ti garahatthe nipāto. Avissajjantena kiṃ kattabbanti āha **‘‘niccakālaṃ sotabba’’**ntiādi. **Evaṃ vinayagarukāna**nti iminā upari tehi vuccamānavinicchayassa garukaraṇīyatāya kāraṇaṃ vuttaṃ. **Sabbaṃ pariyādiyitvā**ti sabbaṃ pārājikakkhettaṃ anavasesato gahetvā. **Sotaṃ chinditvā**ti pārājikakkhette vītikkamasotaṃ chinditvā. Apaññattabhāvato yuttiabhāvato ca **‘‘pārājikacchāyā panettha na dissatī’’**ti vuttaṃ. Keci pana ‘‘upaḍḍhakkhāyitabhāvassa dubbinicchayattā tattha pārājikaṃ na paññapesī’’ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ, na ca dubbinicchayatā apaññattikāraṇaṃ yebhuyyakkhāyitādīsupi dubbinicchayabhāvassa samānattā. Upaḍḍhakkhāyitato hi kiñcideva adhikaṃ ūnaṃ vā yadi khāyitaṃ siyā, tampi yebhuyyena khāyitaṃ akkhāyitanti saṅkhyaṃ gacchatīti upaḍḍhakkhāyitamiva yebhuyyakkhāyitādīnipi dubbinicchayāneva. Apica upaḍḍhakkhāyitaṃ yadi sabhāvato pārājikakkhettaṃ siyā, na tattha bhagavā dubbinicchayanti pārājikaṃ na paññapeti.

Idāni therena katavinicchayameva upatthambhetvā aparampi tattha kāraṇaṃ dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. Nimitte appamattikāpi maṃsarāji sace avasiṭṭhā hoti, taṃ **yebhuyyakkhāyita**meva hoti, tato paraṃ pana sabbaso khāyite nimitte dukkaṭamevāti dassento āha **‘‘tato paraṃ thullaccayaṃ natthī’’**ti. Atha vā **yebhuyyena khāyitaṃ** nāma vaccamaggapassāvamaggamukhānaṃ catūsu koṭṭhāsesu dve koṭṭhāse atikkamma yāva tatiyakoṭṭhāsassa pariyosānā khāditaṃ, tato paraṃ pana tatiyakoṭṭhāsaṃ atikkamma yāva catutthakoṭṭhāsassa pariyosānā khāditaṃ dukkaṭavatthūti veditabbaṃ. **Matasarīrasmiṃyeva veditabba**nti ‘‘mataṃ yebhuyyena akkhāyita’’ntiādivacanato. **‘‘Yadipi nimittaṃ sabbaso khāyita**ntiādi sabbaṃ jīvamānakasarīrameva sandhāya vutta’’nti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Kenaci** pana ‘‘taṃ vīmaṃsitvā gahetabba’’nti likhitaṃ. Kimettha vīmaṃsitabbaṃ jīvamānakasarīrasseva adhikatattā matasarīre labbhamānassa vinicchayassa visuṃ vakkhamānattā ca. Teneva **mātikāṭṭhakathāyampi** (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamapārājikavaṇṇanā) –

> ‘‘Jīvamānakasarīrassa vuttappakāre magge sacepi tacādīni anavasesetvā sabbaso chinne nimittasaṇṭhānamattaṃ paññāyati, tattha antamaso aṅgajāte uṭṭhikaṃ anaṭṭhakāyappasādaṃ pīḷakaṃ vā cammakhīlaṃ vā pavesentassapi sevanacitte sati pārājikaṃ, naṭṭhakāyappasādaṃ sukkhapīḷakaṃ vā matacammaṃ vā lomaṃ vā pavesentassa dukkaṭaṃ. Sace nimittasaṇṭhānamattampi anavasesetvā sabbaso maggo uppāṭito, tattha upakkamato vaṇasaṅkhepavasena thullaccaya’’nti –

Jīvamānakasarīrasmiṃyeva yathāvuttavinicchayo dassito.

Sabbaso khāyitanti nimittappadese bahiṭṭhitaṃ chavicammaṃ sabbaso chinditvā soṇasiṅgālādīhi khāyitasadisaṃ kataṃ. Tenevāha **‘‘chavicammaṃ natthī’’**ti. Nimittamaṃsassa pana abbhantare chavicammassa ca vijjamānattā **‘‘nimittasaṇṭhānaṃ paññāyatī’’**ti vuttaṃ. Tenevāha **‘‘pavesanaṃ jāyatī’’**ti. **Nimittasaṇṭhānaṃ pana anavasesetvā**ti nimittākārena ṭhitaṃ chavicammamaṃsādiṃ anavasesetvā. Jīvamānakasarīre labbhamānavisesaṃ dassetvā idāni matasarīre labbhamānavisesaṃ dassento āha **‘‘matasarīre panā’’**tiādi.

Manussānaṃ jīvamānakasarīretiādinā pana akkhiādayopi vaṇasaṅgahaṃ gacchantīti vaṇena ekaparicchedaṃ katvā akkhiādīsupi thullaccayaṃ vuttaṃ. Tesañca vaṇasaṅgaho ‘‘navadvāro mahāvaṇo’’ti (mi. pa. 2.6.1) evamādisuttānusārena veditabbo. Tiracchānagatānaṃ akkhikaṇṇavaṇesu dukkaṭaṃ pana aṭṭhakathāppamāṇena gahetabbaṃ. Yathā hi manussāmanussatiracchānagatesu vaccamaggapassāvamaggamukhānaṃ pārājikavatthubhāve nānākaraṇaṃ natthi, evaṃ akkhiādīnampi thullaccayādivatthubhāve ninnānākaraṇena bhavitabbaṃ. Vaṇe thullaccayañca ‘‘amaggena amaggaṃ paveseti, āpatti thullaccayassā’’ti (pārā. 66) sāmaññato vuttaṃ, na pana ‘‘manussāna’’nti visesanaṃ atthi. Yadi ca tiracchānagatānaṃ vaṇesu thullaccayena na bhavitabbaṃ, pataṅgamukhamaṇḍūkassa mukhasaṇṭhāne vaṇasaṅkhepato thullaccayaṃ na vattabbaṃ, vuttañca, tasmā aṭṭhakathācariyā evettha pamāṇaṃ. Bhagavato adhippāyaññuno hi aṭṭhakathācariyā. Teneva vuttaṃ ‘‘buddhena dhammo vinayo ca vutto, yo tassa puttehi tatheva ñāto’’tiādi (pārā. aṭṭha. 1.). **Manussāna**nti itthipurisapaṇḍakaubhatobyañjanakānaṃ sāmaññato vuttaṃ. **Vatthikosesū**ti vatthipuṭesu purisānaṃ aṅgajātakosesu. Matasarīraṃ yāva uddhumātakādibhāvena kuthitaṃ na hoti, tāva allasarīranti veditabbaṃ. Tenāha – **‘‘yadā pana sarīraṃ uddhumātakaṃ hotī’’**tiādi. **Pārājikavatthuñca thullaccayavatthuñca vijahatī**ti ettha pārājikavatthubhāvaṃ thullaccayavatthubhāvañca vijahatīti attho veditabbo. Matānaṃ tiracchānagatānanti sambandho.

Methunarāgena vatthikosaṃ pavesentassa thullaccayaṃ vuttanti āha **‘‘patthikosaṃ appavesento’’**ti. **Itthiyā appavesento**ti itthiyā nimittaṃ appavesento. **Appavesento**ti ca pavesanādhippāyassa abhāvaṃ dasseti. Pavesanādhippāyena bahi chupantassa pana methunassa pubbapayogattā dukkaṭeneva bhavitabbaṃ. **Nimittena nimittaṃ chupati, thullaccaya**nti idaṃ ‘‘na ca, bhikkhave, rattacittena aṅgajātaṃ chupitabbaṃ, yo chupeyya, āpatti thullaccayassā’’ti (mahāva. 252) imassa suttassa vasena vuttaṃ. Tattha ca kesañci aññathāpi atthavikappassa vidhiṃ dassento **‘‘mahāaṭṭhakathāyaṃ panā’’**tiādimāha. Tattha kiñcāpi ‘‘katvā mahāaṭṭhakathaṃ sarīra’’nti (pārā. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) vuttaṃ, tathāpi sesaaṭṭhakathāsu ‘‘methunarāgena mukhenā’’ti vacanassa abhāvaṃ dassetuṃ ‘‘mahāaṭṭhakathāyaṃ panā’’ti vuttaṃ. ‘‘Aṅgajātenā’’ti avuttattā **‘‘avisesenā’’**ti vuttaṃ.

Idāni mahāaṭṭhakathaṃ pāḷiyā saṃsanditvā dassento **‘‘yaṃ tāva mahāaṭṭhakathāya’’**ntiādimāha. **Itarathā hi dukkaṭaṃ siyā**ti pakatimukhena chupantassa visāṇādiggahaṇe viya dukkaṭaṃ siyā. Evaṃ mahāaṭṭhakathaṃ pāḷiyā saṃsanditvā idāni tattha kesañci aññathā atthavikappaṃ dassento **‘‘keci panā’’**tiādimāha. **Saṅghādiseso**ti kāyasaṃsaggasikkhāpadena saṅghādiseso. **Vuttanayenevā**ti methunarāgeneva. ‘‘Nimittamukhenā’’ti vuttattā tiracchānagatitthiyā passāvamaggaṃ methunarāgena pakatimukhena chupantassa dukkaṭanti veditabbaṃ. **Kāyasaṃsaggarāgena dukkaṭa**nti nimittamukhena vā pakatimukhena vā kāyasaṃsaggarāgena chupantassa dukkaṭameva.

Ekūnasattatidvisatacatukkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Santhatacatukkabhedakathāvaṇṇanā

61-2. **Paṭipannakassā**ti āraddhavipassakassa. **Upādinnaka**nti kāyindriyaṃ sandhāya vuttaṃ. **Upādinnakena phusatī**ti upādinnakena phusīyati ghaṭṭīyatīti evaṃ kammani ya-kāralopena attho veditabbo. Atha vā evaṃ karonto kiñci upādinnakaṃ upādinnakena na phusati na ghaṭṭetīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Lesaṃ oḍḍessantī**ti lesaṃ samuṭṭhāpessanti, parikappessantīti vuttaṃ hoti. **Santhatādibhedehi bhinditvā**ti santhatādivisesanehi visesetvā, santhatādīhi catūhi yojetvāti vuttaṃ hoti.

Santhatāyāti ekadese samudāyavohāro ‘‘paṭo daḍḍho’’tiādīsu viya. Tathā hi paṭassa ekadesepi daḍḍhe ‘‘paṭo daḍḍho’’ti voharanti, evaṃ itthiyā vaccamaggādīsu kismiñci magge santhate itthī ‘‘santhatā’’ti vuccati. Tenāha **‘‘santhatā nāmā’’**tiādi. Vatthādīni anto appavesetvā bahi ṭhapetvā bandhanaṃ sandhāya **‘‘paliveṭhetvā’’**ti vuttaṃ. Ekadese samudāyavohāravaseneva bhikkhupi ‘‘santhato’’ti vuccatīti āha **‘‘santhato nāmā’’**tiādi. **Yattake paviṭṭhe**ti tilaphalamatte paviṭṭhe. Akkhiādimhi santhatepi yathāvatthukamevāti āha **‘‘thullaccayakkhette thullaccayaṃ, dukkaṭakkhette dukkaṭameva hotī’’**ti.

Khāṇuṃ ghaṭṭentassa dukkaṭanti itthinimittassa anto khāṇuṃ pavesetvā samatalaṃ atirittaṃ vā khāṇuṃ ghaṭṭentassa dukkaṭaṃ pavesābhāvato. Sace pana īsakaṃ anto pavisitvā ṭhitaṃ khāṇukameva aṅgajātena chupati, pārājikameva. **Tassa tala**nti veḷunaḷādikassa antotalaṃ. Vinītavatthūsu ‘‘tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sīvathikaṃ gantvā chinnasīsaṃ passitvā vaṭṭakate mukhe acchupantaṃ aṅgajātaṃ pavesesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… anāpatti bhikkhu pārājikassa, āpatti dukkaṭassā’’ti vuttattā tassa suttassa anulomato **‘‘ākāsagatameva katvā pavesetvā nīharati, dukkaṭa’’**nti (pārā. 73) vuttaṃ. **Bahiddhā khāṇuke**ti antopavesitaveṇupabbādikassa bahi nikkhantakhāṇuke. Methunarāgena indriyabaddhaānindriyabaddhasantānesu yattha katthaci upakkamantassa na sakkā anāpattiyā bhavitunti **‘‘dukkaṭamevā’’**ti vuttaṃ. Teneva vinītavatthumhi aṭṭhikesu upakkamantassa dukkaṭaṃ vuttaṃ.

Santhatacatukkabhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājapaccatthikādicatukkabhedakathāvaṇṇanā

65. Sāmaññajotanāya pakaraṇato visesavinicchayoti āha **‘‘dhuttāti methunupasaṃhitakhiḍḍāpasutā’’**tiādi. Idāni sāmaññatopi atthasambhavaṃ dassento **‘‘itthidhuttasurādhuttādayo vā’’**ti āha. **Hadaya**nti hadayamaṃsaṃ.

Sabbākārena catukkabhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpattānāpattivāravaṇṇanā

66. **Paṭiññākaraṇaṃ natthī**ti pucchitabbābhāvato. Na hi dūsako ‘‘kena cittena vītikkamaṃ akāsi, jānitvā akāsi, udāhu ajānitvā’’ti evaṃ pucchāya arahati. **Tatthevā**ti vesāliyaṃ mahāvane eva. **Sabbaṅgagata**nti ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavinimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca udakamiva telabindu avasesasabbasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ. **Sarīrakampādīnī**ti **ādi**-saddena akkhīnaṃ pītavaṇṇādiṃ saṅgaṇhāti. **Pittakosake ṭhita**nti hadayapapphāsānaṃ antare yakanamaṃsaṃ nissāya patiṭṭhite mahākosātakīkosasadise pittakose ṭhitaṃ. **Kupite**ti pittakosato calitvā bahi nikkhante.

Vissaṭṭhacittoti vissaṭṭhapakaticitto. **Yakkhummattako**ti yakkhā kira yassa cittaṃ khipitukāmā honti, tassa setamukhaṃ nīlodaraṃ surattahatthapādaṃ mahāsīsaṃ pajjalitanettaṃ bheravaṃ vā attabhāvaṃ nimminitvā dassenti, bheravaṃ vā saddaṃ sāventi, kathentasseva vā mukhena hatthaṃ pakkhipitvā hadayamaṃsaṃ maddanti, tena so satto ummattako hoti khittacitto. Tenevāha **‘‘bheravāni vā ārammaṇāni dassetvā’’**tiādi. Tattha **bheravānī**ti dassanamatteneva sattānaṃ bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetuṃ samatthāni. **Niccameva ummattako hotī**ti yassa pittakosato pittaṃ calitvā bahi nikkhantaṃ hoti, taṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa pana pittaṃ calitvā pittakoseyeva ṭhitaṃ hoti bahi anikkhantaṃ, so antarantarā saññaṃ paṭilabhati, na niccameva ummattako hotīti veditabbaṃ. **Ñatvā**ti saññāpaṭilābhena jānitvā. **Adhimattāyā**ti adhikappamāṇāya.

Āpattānāpattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Padabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Pakiṇṇakanti vomissakanayaṃ. **Samuṭṭhāna**nti uppattikāraṇaṃ. **Kiriyā**tiādi nidassanamattaṃ, akiriyādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Vedanāyā**ti sahayoge karaṇavacanaṃ, vedanāya saha kusalañcāti vuttaṃ hoti. **Sabbasaṅgāhakavasenā**ti sabbesaṃ sikkhāpadānaṃ saṅgāhakavasena. **Cha sikkhāpadasamuṭṭhānānī**ti kāyo vācā kāyavācā kāyacittaṃ vācācittaṃ kāyavācācittanti evaṃ vuttāni cha āpattisamuṭṭhānāni. Āpattiyeva hi sikkhāpadasīsena vuttā. Samuṭṭhānādayo hi āpattiyā honti, na sikkhāpadassa, imesu pana chasu samuṭṭhānesu purimāni tīṇi acittakāni, pacchimāni sacittakāni. Tesu ekena vā dvīhi vā tīhi vā catūhi vā chahi vā samuṭṭhānehi āpattiyo samuṭṭhahanti, pañcasamuṭṭhānā āpatti nāma natthi. Tattha **ekasamuṭṭhānā** catutthena ca pañcamena ca chaṭṭhena ca samuṭṭhānena samuṭṭhāti, na aññena. **Dvisamuṭṭhānā** paṭhamacatutthehi ca dutiyapañcamehi ca tatiyachaṭṭhehi ca catutthachaṭṭhehi ca pañcamachaṭṭhehi ca samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, na aññehi. **Tisamuṭṭhānā** paṭhamehi ca tīhi, pacchimehi ca tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, na aññehi. **Catusamuṭṭhānā** paṭhamatatiyacatutthachaṭṭhehi ca dutiyatatiyapañcamachaṭṭhehi ca samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, na aññehi. **Chasamuṭṭhānā** chahipi samuṭṭhāti.

Sikkhāpadaṃ nāma atthi chasamuṭṭhānanti etthāpi sikkhāpadasīsena āpatti vuttāti veditabbā. Teneva vakkhati ‘‘sabbañcetaṃ āpattiyaṃ yujjati, sikkhāpadasīsena pana sabbaaṭṭhakathāsu desanā āruḷhā’’ti. Kāyādīhi chahi samuṭṭhānaṃ uppatti, cha vā samuṭṭhānāni etassāti **chasamuṭṭhānaṃ**. **Atthi catusamuṭṭhāna**nti kāyo kāyavācā kāyacittaṃ kāyavācācittanti imāni cattāri, vācā kāyavācā vācācittaṃ kāyavācācittanti imāni vā cattāri samuṭṭhānāni etassāti catusamuṭṭhānaṃ. **Atthi tisamuṭṭhāna**nti kāyo vācā kāyavācāti imāni tīṇi, kāyacittaṃ vācācittaṃ kāyavācācittanti imāni vā tīṇi samuṭṭhānāni etassāti tisamuṭṭhānaṃ. Dvisamuṭṭhānaṃ ekasamuṭṭhānañca samuṭṭhānasīsavasena dassento **‘‘atthi kathinasamuṭṭhāna’’**ntiādimāha. Terasa hi samuṭṭhānasīsāni paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ adinnādānasamuṭṭhānaṃ sañcarittasamuṭṭhānaṃ samanubhāsanasamuṭṭhānaṃ kathinasamuṭṭhānaṃ eḷakalomasamuṭṭhānaṃ padasodhammasamuṭṭhānaṃ addhānasamuṭṭhānaṃ theyyasatthasamuṭṭhānaṃ dhammadesanāsamuṭṭhānaṃ bhūtārocanasamuṭṭhānaṃ corivuṭṭhāpanasamuṭṭhānaṃ ananuññātasamuṭṭhānanti.

Tattha ‘‘atthi chasamuṭṭhāna’’nti iminā sañcarittasamuṭṭhānaṃ vuttaṃ. ‘‘Atthi catusamuṭṭhāna’’nti iminā pana addhānasamuṭṭhānaṃ ananuññātasamuṭṭhānañca saṅgahitaṃ. Yañhi paṭhamatatiyacatutthachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ addhānasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ pana dutiyatatiyapañcamachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ ananuññātasamuṭṭhānaṃ. ‘‘Atthi tisamuṭṭhāna’’nti iminā adinnādānasamuṭṭhānaṃ bhūtārocanasamuṭṭhānañca saṅgahitaṃ. Yañhi sacittakehi tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, idaṃ adinnādānasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ pana acittakehi tīhi samuṭṭhāti, idaṃ bhūtārocanasamuṭṭhānaṃ. ‘‘Atthi kathinasamuṭṭhāna’’ntiādinā pana avasesasamuṭṭhānasīsena dvisamuṭṭhānaṃ ekasamuṭṭhānañca saṅgaṇhāti. Tathā hi yaṃ tatiyachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ kathinasamuṭṭhānanti vuccati. Yaṃ paṭhamacatutthehi samuṭṭhāti, idaṃ eḷakalomasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ chaṭṭheneva samuṭṭhāti, idaṃ dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ, samanubhāsanasamuṭṭhānantipi tasseva nāmaṃ. Ādi-saddasaṅgahitesu pana paṭhamapārājikasamuṭṭhānapadasodhammatheyyasatthadhammadesanācorivuṭṭhāpanasamuṭṭhānesu yaṃ kāyacittato samuṭṭhāti, idaṃ paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ dutiyapañcamehi samuṭṭhāti, idaṃ padasodhammasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ catutthachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ theyyasatthasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ pañcameneva samuṭṭhāti, idaṃ dhammadesanāsamuṭṭhānaṃ. Yaṃ pañcamachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ corivuṭṭhāpanasamuṭṭhānanti veditabbaṃ.

Evaṃ samuṭṭhānasīsena sabbasikkhāpadāni terasadhā dassetvā idāni kiriyāvasena pañcadhā dassento **‘‘tatrāpi kiñci kiriyato samuṭṭhātī’’**tiādimāha. Tattha **kiñcī**ti sikkhāpadasīsena āpattiṃ vadati. Tasmā yā kāyena vā vācāya vā pathavīkhaṇanādīsu viya vītikkamaṃ karontassa hoti, ayaṃ **kiriyato samuṭṭhāti** nāma. Yā kāyavācāya kattabbaṃ akarontassa hoti paṭhamakathināpatti viya, ayaṃ **akiriyato samuṭṭhāti** nāma. Yā karontassa ca akarontassa ca hoti aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvarapaṭiggahaṇāpatti viya, ayaṃ **kiriyākiriyato samuṭṭhāti** nāma. Yā siyā karontassa ca siyā akarontassa ca hoti rūpiyapaṭiggahaṇāpatti viya, ayaṃ **siyā kiriyato siyā akiriyato samuṭṭhāti** nāma. Yā siyā karontassa ca siyā karontassa ca akarontassa ca hoti kuṭikārāpatti viya, ayaṃ **siyā kiriyato siyā kiriyākiriyato samuṭṭhāti** nāma.

Idāni sabbasikkhāpadāni saññāvasena dvidhā katvā dassento **‘‘tatrāpi atthi saññāvimokkha’’**ntiādimāha. Saññāya abhāvena vimokkho assāti **saññāvimokkha**nti majjhepadalopasamāso daṭṭhabbo. Yato hi vītikkamasaññāabhāvena muccati, idaṃ saññāvimokkhanti vuccati. **Cittaṅgaṃ labhatiyevā**ti kāyacittādisacittakasamuṭṭhāneheva samuṭṭhahanato. ‘‘Labhatiyevā’’ti avadhāraṇena no na labhatīti dasseti. Tasmā yaṃ cittaṅgaṃ labhati, na labhati ca, taṃ **‘‘itara’’**nti vuttaṃ itara-saddassa vuttapaṭiyogavisayattā.

Puna sabbasikkhāpadāni cittavasena dvidhā dassento **‘‘puna atthi sacittaka’’**ntiādimāha. **Yaṃ saheva cittena āpajjatī**ti yaṃ sacittakeneva samuṭṭhānena āpajjati, no acittakena. **Vināpī**ti **api-**saddena sahāpi cittena āpajjatīti dasseti. Yañhi kadāci acittakena, kadāci sacittakena samuṭṭhānena samuṭṭhāti, taṃ acittakanti vuccati. Ettha ca saññādukaṃ anāpattimukhena, sacittakadukaṃ āpattimukhena vuttanti idametesaṃ nānākaraṇanti veditabbaṃ.

Lokavajjadukassa heṭṭhā vuttalakkhaṇattā taṃ avibhajitvā idāni sabbasikkhāpadāni kammavasena duvidhāni, kusalādivasena vedanāvasena ca tividhāni hontīti dassento **‘‘kammakusalavedanāvasenā’’**tiādimāha. Ettha pana kiñcāpi aṭṭhakathāsu āgatanayena kāyakammaṃ vacīkammanti kammavasena dukaṃ vuttaṃ, tikameva pana dassetuṃ vaṭṭati. Sabbameva hi sikkhāpadaṃ kāyadvāre āpajjitabbato vacīdvāre āpajjitabbato kāyavacīdvāre āpajjitabbato ca tividhaṃ hoti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamapārājikavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘sabbāva kāyakammavacīkammatadubhayavasena tividhā honti. Tattha kāyadvāre āpajjitabbā kāyakammanti vuccati, vacīdvāre āpajjitabbā vacīkammanti vuccati, ubhayattha āpajjitabbā kāyakammavacīkamma’’nti. Tatoyeva ca adinnādānasikkhāpadādīsu kāyakammavacīkammanti tadubhayavasena dassitaṃ.

Atthi pana sikkhāpadaṃ kusalantiādinā āpattiṃ āpajjanto kusalacittasamaṅgī vā āpajjati akusalacittasamaṅgī vā abyākatacittasamaṅgī vāti dasseti, na pana kusalāpi āpatti atthīti. Na hi kusalā āpatti nāma atthi ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalaṃ siyā abyākataṃ, natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala’’nti (pari. 303) vacanato. **Dasa kāmāvacarakiriyacittānī**ti hasituppādavoṭṭhabbanehi saddhiṃ aṭṭha mahākiriyacittāni. Dvinnaṃ abhiññācittānaṃ āpattisamuṭṭhāpakattaṃ paññattiṃ ajānantassa iddhivikubbanādīsu daṭṭhabbaṃ. **Yaṃ kusalacittena āpajjatī**ti yaṃ sikkhāpadasīsena gahitaṃ āpattiṃ kusalacittasamaṅgī āpajjati. Iminā pana vacanena taṃ kusalanti āpattiyā vuccamāno kusalabhāvo pariyāyatova, na paramatthatoti dasseti. Kusalacittena hi āpattiṃ āpajjanto saviññattikaṃ aviññattikaṃ vā sikkhāpadavītikkamākārappavattaṃ rūpakkhandhasaṅkhātaṃ abyākatāpattiṃ āpajjati. **Itarehi itara**nti itarehi akusalābyākatacittehi yaṃ āpajjati, taṃ itaraṃ, akusalaṃ abyākatañcāti attho. Idañca āpattiṃ āpajjanto akusalacittasamaṅgī vā āpajjati kusalābyākatacittasamaṅgī vāti dassanatthaṃ vuttaṃ. Evaṃ santepi sabbasikkhāpadesu kiñci akusalacittameva kiñci kusalābyākatavasena dvicittaṃ, kiñci sabbesaṃ vasena ticittanti ayameva pabhedo labbhati, na aññoti veditabbaṃ.

Tivedanaṃ dvivedanaṃ ekavedananti idañca yathāvuttavedanāvaseneva labbhati, nāññathāti daṭṭhabbaṃ. Nipajjitvā nirodhaṃ samāpannassa sahaseyyavasena tadākārappavattarūpakkhandhasseva āpattibhāvato ‘‘atthi avedana’’ntipi vattabbametaṃ, kadāci karahaci yadicchakaṃ sambhavatīti aggahetvā yebhuyyavasena labbhamānaṃyeva gahetvā vuttanti veditabbaṃ.

Idāni yathāvuttasamuṭṭhānādīni imasmiṃ saṃvaṇṇiyamānasikkhāpade vibhajitvā dassento **‘‘imaṃ pakiṇṇakaṃ viditvā’’**tiādimāha. Tattha **viditvā**ti imassa ‘‘veditabba’’nti iminā aparakālakiriyāvacanena sambandho veditabbo. **Kiriyasamuṭṭhāna**nti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ parūpakkame sati sādiyantassa akiriyasamuṭṭhānabhāvato. ‘‘Manodvāre āpatti nāma natthīti idampi bāhullavaseneva vutta’’nti vadanti. **Cittaṃ panettha aṅgamattaṃ hotī**ti paṭhamapārājikaṃ kāyacittato samuṭṭhātīti cittamettha āpattiyā aṅgameva hoti. **Na tassa vasena kammabhāvo labbhatī**ti viññattijanakavasena kāyadvāre pavattattā tassa cittassa vasena imassa sikkhāpadassa manokammabhāvo na labbhatīti attho. Sikkhāpadassa heṭṭhā vuttanayena paññattibhāvato **‘‘sabbañcetaṃ āpattiyaṃ yujjatī’’**ti vuttaṃ. Na hi yathāvuttasamuṭṭhānādi paññattiyaṃ yujjati.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinītavatthuvaṇṇanā

Idaṃ kinti kathetukamyatāya pucchati. Vinītāni vinicchitāni vatthūni **vinītavatthūni**. Tāni hi ‘‘āpattiṃ tvaṃ bhikkhu āpanno pārājikaṃ. Anāpatti bhikkhu pārājikassa, āpatti saṅghādisesassa. Anāpatti bhikkhu asādiyantassā’’tiādinā bhagavatāyeva vinicchitāni. Tenāha **‘‘bhagavatā sayaṃ vinicchitāna’’**nti. **Uddānagāthā**ti uddesagāthā, saṅgahagāthāti vuttaṃ hoti. **Vatthugāthā**ti ‘‘tena kho pana samayena aññataro bhikkhū’’tiādikā nidānavatthudīpikā vinītavatthupāḷiyeva tesaṃ tesaṃ vatthūnaṃ ganthanato ‘‘vatthugāthā’’ti vuttā, na chandovicitilakkhaṇena. Gāthānaṃ vatthu **vatthugāthā**ti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Etthā**ti vinītavatthūsu. **Dutiyādīna**nti dutiyapārājikādīnaṃ. Dutiyādīni vinicchinitabbānīti yojetabbaṃ. **Sippikāna**nti cittakārādisippikānaṃ. Yaṃ passitvā passitvā cittakārādayo cittakammādīni uggaṇhantā karonti, taṃ **‘‘paṭicchannakarūpa’’**nti vuccati.

67. **Purimāni dve vatthūnī**ti makkaṭivatthuṃ vajjiputtakavatthuñca. Tāni pana kiñcāpi anupaññattiyaṃ āgatāneva, tathāpi bhagavatā sayaṃ vinicchitavatthubhāvato adinnādānādīsu anupaññattiyaṃ āgatāni rajakādivatthūni viya puna vinītavatthūsu pakkhittāni. Yadi evaṃ ‘‘tassa kukkuccaṃ ahosī’’ti idaṃ virujjheyya, anupaññattiyañhi aññe bhikkhū disvā taṃ bhikkhuṃ codesunti? Saccametaṃ, tehi pana bhikkhūhi anupaññattiyaṃ vuttanayena codetvā ‘‘nanu, āvuso, tatheva taṃ hotī’’ti vutte tassa kukkuccaṃ ahosīti gahetabbaṃ. ‘‘Bhagavato etamatthaṃ ārocesī’’ti idañca tehi bhikkhūhi anupaññattiyaṃ vuttanayena bhagavato ārocite ‘‘saccaṃ kira tvaṃ bhikkhu makkaṭiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevī’’ti bhagavatā puṭṭho samāno ‘‘saccaṃ bhagavā’’ti bhagavato etamatthaṃ ārocesīti gahetabbaṃ.

Vajjiputtakavatthumhi pana sikkhaṃ appaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭisevitvā vibbhamitvā ye ānandattheraṃ upasaṅkamitvā puna pabbajjaṃ upasampadañca yāciṃsu, te sandhāya ‘‘aṭṭhānametaṃ, ānanda, anavakāso, yaṃ tathāgato vajjīnaṃ vā vajjiputtakānaṃ vā kāraṇā sāvakānaṃ pārājikaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ samūhaneyyā’’tiādi anupaññattiyaṃ vuttaṃ. Ye pana avibbhamitvā saliṅge ṭhitāyeva uppannakukkuccā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ, te sandhāya ‘‘āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti idha vuttaṃ. Keci pana imaṃ adhippāyaṃ ajānantāva ‘‘aññameva makkaṭivatthu vajjiputtakavatthu ca vinītavatthūsu āgata’’nti vadanti.

Kuse ganthetvāti kusatiṇāni ganthetvā. **Kesehī**ti manussakesehi. **Taṃ rāga**nti kāyasaṃsaggarāgaṃ. **Ñatvā**ti sayameva jānitvā. Yadi kāyasaṃsaggarāgena kataṃ, kāyasaṃsaggarāgasikkhāpadassa vinītavatthūsu avatvā idha kasmā vuttanti? Vuccate – kiñcāpi taṃ kāyasaṃsaggarāgena kataṃ, tassa pana bhikkhuno pārājikakkhette katupakkamattā ‘‘pārājikaṃ nu kho ahaṃ āpanno’’ti pārājikavisayaṃ kukkuccaṃ ahosīti idha vuttaṃ. Tenevāha – ‘‘anāpatti bhikkhu pārājikassa, āpatti saṅghādisesassā’’ti.

68. **Atidassanīyā**ti divasampi passantānaṃ atittikaraṇato ativiya dassanayoggā. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti ettha pokkharatā vuccati sundarabhāvo, vaṇṇassa pokkharatā

vaṇṇapokkharatā, tāya vaṇṇapokkharatāya, vaṇṇasampattiyāti attho. Porāṇā pana pokkharanti sarīraṃ vadanti, vaṇṇaṃ vaṇṇameva. Tesaṃ matena vaṇṇañca pokkharañca vaṇṇapokkharāni, tesaṃ bhāvo vaṇṇapokkharatā, tasmā **vaṇṇapokkharatāyā**ti parisuddhena vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānasampattiyā cāti attho. Atha vā vaṇṇasampannaṃ pokkharaṃ vaṇṇapokkharanti uttarapadalopo pubbapadassa daṭṭhabbo, tassa bhāvo vaṇṇapokkharatā, tāya **vaṇṇapokkharatāya,** vaṇṇasampannasarīratāyāti attho. **Padhaṃsesī**ti abhibhavīti attho. Kathaṃ pana asādiyantī nisīdīti āha – **''asaddhammādhippāyena…pe… khāṇukā viyā''**ti.

Na limpatīti na allīyati. **Kāmesū**ti vatthukāmakilesakāmesu. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā paduminipaṇṇe udakabindu na saṇṭhāti, yathā ca sūcimukhe sāsapo na santiṭṭhati, evameva yo abbhantare duvidhenapi kāmena na limpati, tasmiṃ kāmo na saṇṭhāti, tamahaṃ brāhmaṇaṃ vadāmīti.

69. **Purisasaṇṭhānaṃ antarahitaṃ, itthisaṇṭhānaṃ uppanna**nti phalassa vināsuppādadassanena kāraṇassapi vināsuppādā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Purisindriye hi naṭṭhe purisasaṇṭhānaṃ antaradhāyati, itthindriye samuppanne itthisaṇṭhānaṃ pātubhavati. Tathā hi ''yassa itthindriyaṃ uppajjati, tassa purisindriyaṃ uppajjatīti? No. Yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjati, tassa itthindriyaṃ uppajjatīti? No''ti **yamakapakaraṇe** (yama. 3. indriyayamaka.188) vuttattā indriyadvayassa ekasmiṃ santāne sahapavattiyā asambhavato yasmiṃ khaṇe itthindriyaṃ pātubhavati, tato pubbe sattarasamacittato paṭṭhāya purisindriyaṃ nuppajjati. Tato pubbe uppannesu ca purisindriyesu sahajarūpehi saddhiṃ kamena niruddhesu tasmiṃ santāne itthindriyaṃ uppajjati. Tato purisasaṇṭhānākārena pavattesu kammajarūpesu sesarūpesu ca kañci kālaṃ pavattitvā niruddhesu itthisaṇṭhānākārena ca catujarūpasantatiyā pavattāya purisasaṇṭhānaṃ antarahitaṃ, itthisaṇṭhānaṃ pātubhūtanti vuccati. Itthiyā purisaliṅgapātubhāvepi ayameva nayo veditabbo.

Purisaliṅgaṃ uttamaṃ, itthiliṅgaṃ hīnanti iminā ca purisindriyassa uttamabhāvo, itthindriyassa ca hīnabhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. Na hi indriyassa hīnukkaṭṭhabhāvaṃ vinā tannissayassa liṅgassa hīnukkaṭṭhatā sambhavati. **Purisaliṅgaṃ balavaakusalena antaradhāyatī**tiādināpi indriyasseva vināsuppādā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Indriye hi vinaṭṭhe uppanne ca tannissayassa liṅgassapi antaradhānaṃ patiṭṭhānañca sambhavati. Kathaṃ panettha purisaliṅgaṃ balavaakausalena antaradhāyati, itthiliṅgaṃ dubbalakusalena patiṭṭhātīti? Vuccate – paṭisandhiyaṃ tāva purisindriyuppādakaṃ anupahatasāmatthiyaṃ balavakusalakammaṃ yāvatāyukaṃ purisindriyameva uppādeti, antarā pana kenaci laddhapaccayena pāradārikattādinā balavaakusalakammena upahatasāmatthiyaṃ tadeva paṭisandhidāyakaṃ kusalakammaṃ dubbalībhūtaṃ purisindriyaṃ anuppādetvā attano sāmatthiyānurūpaṃ itthindriyaṃ pavatte uppādeti. Yadā pana paṭisandhidānakāleyeva kenaci laddhapaccayena pāradārikattādinā balavaakusalakammena purisindriyuppādanasāmatthiyaṃ upahataṃ hoti, tadā dubbalībhūtaṃ kusalakammaṃ purisindriyaṃ anuppādetvā paṭisandhiyaṃyeva itthindriyaṃ uppādeti. Tasmā ''purisaliṅgaṃ balavaakusalena antaradhāyati, itthiliṅgaṃ dubbalakusalena patiṭṭhātī''ti vuccati.

Dubbalaakusalena antaradhāyatīti pāradārikattādibalavaakusalakammassa purisindriyuppādanavibandhakassa dubbalabhāve sati antaradhāyantaṃ itthiliṅgaṃ dubbalaakusalena antaradhāyatīti vuttaṃ. Tathā hi pāradārikattādinā balavaakusalakammena bāhitattā purisindriyuppādane asamatthaṃ paṭisandhiyaṃ itthiyā itthindriyuppādakaṃ dubbalakusalakammaṃ yadā pavattiyaṃ brahmacariyavāsamicchācārapaṭivirativasena purisattapatthanāvasena vā katupacitabalavakusalakammena āhitasāmatthiyaṃ purisindriyuppādane samatthaṃ itthindriyaṃ anuppādetvā attano sāmatthiyānurūpaṃ purisindriyaṃ uppādeti, tadā purisindriyuppādanavibandhakassa balavaakusalakammassa dubbalabhāve sati taṃ itthindriyaṃ antarahitanti ''itthiliṅgaṃ antaradhāyantaṃ dubbalaakusalena antaradhāyatī''ti vuccati. Yathāvuttanayeneva balavatā kusalakammena purisindriyassa uppāditattā ''purisaliṅgaṃ balavakusalena patiṭṭhātī''ti vuccati. Pubbe itthibhūtassa paṭisandhiyaṃ purisindriyuppādepi ayaṃ nayo veditabbo. **Ubhayampi akusalena antaradhāyati, kusalena paṭilabbhatī**ti idaṃ sugatibhavaṃ sandhāya vuttaṃ, duggatiyaṃ pana ubhinnaṃ uppatti vināso ca akusalakammenevāti daṭṭhabbaṃ.

Ubhinnampi sahaseyyāpatti hotīti ''yo pana bhikkhu mātugāmena sahaseyyaṃ kappeyya, pācittiyaṃ. Yā pana bhikkhunī purisena sahaseyyaṃ kappeyya, pācittiya''nti vuttattā ubhinnampi sahaseyyavasena pācittiyāpatti hoti. **Dukkhī**ti cetodukkhasamaṅgitāya dukkhī. **Dummano**ti dosena duṭṭhamano, virūpamano vā domanassābhibhūtatāya. **''Samassāsetabbo''**ti vatvā samassāsetabbavidhiṃ dassento **''hotu mā cintayitthā''**tiādimāha. **Anāvaṭo**ti avārito. **Dhammo**ti pariyattipaṭipattipaṭivedhasaṅkhāto tividhopi saddhammo. Saggo ca maggo ca saggamaggo, saggassa vā maggo saggamaggo, saggūpapattisādhikā paṭipatti. Bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhāya addhānagamane āpatti pariharitabbāti dassento **''saṃvidahanaṃ parimocetvā''**ti āha. **''Mayaṃ asukaṃ nāma ṭhānaṃ gacchāmā''**ti vatvā ''ehi saddhiṃ gamissāmā''tiādinā asaṃvidahitattā anāpatti.

Bahigāmeti attano vasanagāmato bahi. **Gāmantaranadīpārarattivippavāsagaṇaohīyanāpattīhi anāpattī**ti ''dutiyikā bhikkhunī pakkantā vā hotī''tiādinā (pāci. 693) vuttaanāpattilakkhaṇehi saṃsandanato vuttaṃ. **Ārādhikā**ti cittārādhane samatthā. **Tā kopetvā**ti tā pariccajitvā. **Lajjiniyo…pe… labbhatī**ti ''saṅgahe asati ukkaṇṭhitvā vibbhameyyāpī''ti saṅgahavaseneva vuttaṃ. **Alajjiniyo…pe… labbhatī**ti alajjibhāvato asantapakkhaṃ bhajantīti vuttaṃ. **Aññātikā…pe… vaṭṭatī**ti idaṃ pana imissā āveṇikaṃ katvā aṭṭhakathāyaṃ anuññātanti vadanti. **Bhikkhubhāvepī**ti bhikkhukālepi. **Parisāvacaro**ti upajjhāyo ca ācariyo ca hutvā parisupaṭṭhāko. **Aññassa santike nissayo gahetabbo**ti tassa santike upasampannehi saddhivihārikehi aññassa ācariyassa santike nissayo gahetabbo. **Taṃ nissāya vasantehipī**ti antevāsike sandhāya vadati. **Upajjhā gahetabbā**ti upasampadatthaṃ upajjhā gahetabbā, aññassa santike upasampajjitabbanti vuttaṃ hoti.

Vinayakammanti vikappanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Puna kātabba**nti puna vikappetabbaṃ. **Puna paṭiggahetvā sattāhaṃ vaṭṭatī**ti ''anujānāmi, bhikkhave, bhikkhunīnaṃ sannidhi bhikkhūhi, bhikkhūnaṃ sannidhi bhikkhunīhi paṭiggāhāpetvā paribhuñjitu''nti (cūḷava. 421) vacanato puna paṭiggahitaṃ tadahu sāmisampi vaṭṭatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Sattame divase**ti idaṃ tañca nissaggiyaṃ anāpajjitvāva punapi sattāhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Yasmā pana bhikkhuniyā nissaggiyaṃ bhikkhussa vaṭṭati, bhikkhussa nissaggiyaṃ bhikkhuniyā vaṭṭati, tasmā aṭṭhamepi divase liṅgaparivatte sati anissajjitvāva antosattāhe paribhuñjituṃ vaṭṭatīti vadanti. **Taṃ pakatatto rakkhatī**ti aparivattaliṅgo taṃ paṭiggahaṇavijahanato rakkhati, avibhattatāya paṭiggahaṇaṃ na vijahatīti adhippāyo. **Sāmaṃ gahetvāna nikkhipeyyā**ti paṭiggahetvā sayaṃ nikkhipeyya. **Paribhuñjantassa āpattī**ti liṅgaparivatte sati paṭiggahaṇavijahanato puna paṭiggahetvā paribhuñjantassa āpatti.

''Hīnāyāvattanenāti pārājikaṃ āpannassa gihibhāvūpagamanenā''ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ, taṃ suvuttaṃ. Na hi pārājikaṃ anāpannassa sikkhaṃ appaccakkhāya ''vibbhamissāmī''ti gihiliṅgaggahaṇamattena bhikkhubhāvo vinassati. Pārājikaṃ āpanno ca bhikkhuliṅge ṭhito yāva na paṭijānāti, tāva attheva tassa bhikkhubhāvo, na so anupasampannasaṅkhyaṃ gacchati. Tathā hi so saṃvāsaṃ sādiyantopi theyyasaṃvāsako na hoti, sahaseyyādiāpattiṃ na janeti, omasavāde pācittiyañca janeti. Teneva ''asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno, tañce suddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassā''ti (pārā. 389) omasavāde pācittiyaṃ vuttaṃ. Asati hi bhikkhubhāve dukkaṭaṃ bhaveyya, sati ca bhikkhubhāve paṭiggahitassa paṭiggahaṇavijahanaṃ nāma ayuttaṃ, tasmā sabbaso bhikkhubhāvassa abhāvato pārājikaṃ āpajjitvā gihiliṅgaggahaṇena gihibhāvūpagamanaṃ idha ''hīnāyāvattana''nti adhippetaṃ, na pana pakatattassa gihiliṅgaggahaṇamattaṃ. Teneva katthaci sikkhāpaccakkhānena samānagatikattā hīnāyāvattanaṃ visuṃ na gaṇhanti. Sikkhāpaccakkhānena paṭiggahaṇavijahane vutte pārājikaṃ āpannassa gihibhāvūpagamanena sabbaso bhikkhubhāvassa abhāvato vattabbameva natthīti. Tathā hi **buddhadattācariyena** attano vinayavinicchaye –

''Acchedagāhanirapekkhanisaggato ca,
Sikkhāppahānamaraṇehi ca liṅgabhedā;
Dānena tassa ca parassa abhikkhukassa,
Sabbaṃ paṭiggahaṇameti vināsameva''nti. –

Ettakameva vuttaṃ. Tathā **dhammasirittherena**pi –

''Sikkhāmaraṇaliṅgehi, anapekkhavisaggato;
Acchedānupasampanna-dānā gāhopasammatī''ti. –

Vuttaṃ. Yadi ca pakatattassa gihiliṅgaggahaṇamattenapi paṭiggahaṇaṃ vijaheyya, tepi ācariyā visuṃ tampi vadeyyuṃ, na vuttañca, tato viññāyati ''pakatattassa gihiliṅgaggahaṇamattaṃ idha hīnāyāvattananti nādhippeta''nti. Bhikkhuniyā pana sikkhāpaccakkhānassa abhāvato gihiliṅgaggahaṇamattenapi paṭiggahaṇaṃ vijahati.

Anapekkhavissajjanenāti aññassa adatvāva anatthikatāya ''natthi iminā kammaṃ, na idāni naṃ paribhuñjissāmī''ti vatthūsu vā ''puna paṭiggahetvā paribhuñjissāmī''ti paṭiggahaṇe vā anapekkhavissajjanena. **Acchinditvā gāhenā**ti corādīhi acchinditvā gahaṇena.

Etthāti bhikkhuvihāre. **Uparopakā**ti tena ropitā rukkhagacchā. **Terasasu sammutīsū**ti bhattuddesakasenāsanapaññāpakabhaṇḍāgārikacīvarapaṭiggāhakacīvarabhājakayāgubhājakaphalabhājakakhajjabhājakaappamattakavissajjakasāṭiyaggāhāpakapattaggāhāpakaā terasasu sammutīsu. Kāmaṃ purimikāya pacchimikāya ca senāsanaggāho paṭippassambhatiyeva, purimikāya pana senāsanaggāhe paṭippassaddhe pacchimikāya aññattha upagantuṃ sakkāti purimikāya senāsanaggāhapaṭippassaddhiṃ visuṃ dassetvā pacchimikāya senāsanaggāhe paṭippassaddhe na sakkā aññattha upagantunti tattha bhikkhūhi kattabbasaṅgahaṃ dassento **''sace pacchimikāya senāsane gahite''**tiādimāha.

Pakkhamānattameva dātabbanti bhikkhunīnaṃ paṭicchannāyapi āpattiyā mānattacārasseva anuññātattā. **Puna pakkhamānattameva dātabba**nti bhikkhukāle ciṇṇamānattābhāvato. **Bhikkhunīhi abbhānakammaṃ kātabba**nti bhikkhukāle ciṇṇamānattatāya bhikkhunīkālepi ciṇṇamānattā icceva saṅkhyaṃ gacchatīti katvā vuttaṃ. **Sace akusalavipāke…pe… chārattaṃ mānattameva dātabba**nti mānattaṃ carantassa liṅgaparivattādhikārattā vuttaṃ. Sace pana bhikkhukāle paṭicchannāya sādhāraṇāpattiyā parivasantassa asamādiṇṇaparivāsassa vā liṅgaṃ parivattati, tassa bhikkhunīkāle pakkhamānattaṃ carantassa akusalavipāke parikkhīṇe puna liṅge parivattite parivāsaṃ datvā parivutthaparivāsassa chārattaṃ mānattaṃ dātabbanti vadanti.

Sañcarittāpattīti sādhāraṇāpattidassanatthaṃ vuttaṃ. **Parivāsadānaṃ natthī**ti bhikkhukāle appaṭicchannabhāvato. Bhikkhunīkāle pana ārocitāpi sādhāraṇāpatti sace bhikkhukāle anārocitā, paṭicchannāva hotīti vadanti. **Bhikkhūhi mānatte adinne**ti aciṇṇamānattāya liṅgaparivatte sati. Bhikkhunībhāve ṭhitāyapi tā suppaṭippassaddhā evāti sambandho. **Yā āpattiyo pubbe paṭippassaddhā**ti yā asādhāraṇāpattiyo pubbe bhikkhubhāve paṭippassaddhā. ‘‘Pārājikaṃ āpannassa liṅgaparivatte sati santānassa ekattā na puna so upasampadaṃ labhati, tathā vibbhantāpi bhikkhunī liṅgaparivatte sati puna upasampadaṃ na labhatī’’ti vadanti.

71. ‘‘Anupādinnakesūti adhikārattā upādinnakepi eseva nayoti vutta’’nti **cūḷagaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṃ, taṃ duvuttaṃ. Na hi upādinnakesu nimitte upakkamantassa dukkaṭaṃ dissati. Tathā hi upādinnakesu nimitte appavesetvā bahi upakkamantassa thullaccayaṃ vuttaṃ ‘‘na ca, bhikkhave, rattacittena aṅgajātaṃ chupitabbaṃ, yo chupeyya, āpatti thullaccayassā’’ti (mahāva. 252) vuttattā. Ettha ca yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ aṭṭhakathāyaṃ pubbe vicāritameva. **Dukkaṭamevā**ti mocanarāgassa abhāvato. **Tathevā**ti muccatu vā mā vāti imamatthaṃ atidissati.

Avisayoti asādiyanaṃ nāma evarūpe ṭhāne dukkaranti katvā vuttaṃ. **Mātugāmassa vacanaṃ gahetvā**ti ‘‘ahaṃ vāyamissāmi, tvaṃ mā vāyamī’’tiādinā vuttavacanaṃ gahetvā. Ubhayavāyāmeneva āpattīti saññāya ‘‘tvaṃ mā vāyamī’’ti vuttaṃ.

73. **Vaṭṭakate**ti imassa atthaṃ dassento **‘‘vivaṭe’’**ti āha. ‘‘Pārājikabhayena ākāsagatameva katvā pavesanādīni karontassa sahasā tālukaṃ vā passaṃ vā aṅgajātaṃ phusati ce, dukkaṭameva methunarāgassa abhāvato’’ti vadanti, upaparikkhitvā gahetabbo. **Suphusitā**ti suṭṭhu pihitā. **Antomukhe okāso natthī**ti dantānaṃ supihitabhāvato antomukhe pavesetuṃ okāso natthi. **Uppāṭite pana oṭṭhamaṃse dantesuyeva upakkamantassa thullaccaya**nti pataṅgamukhamaṇḍūkassa mukhasaṇṭhāne viya vaṇasaṅkhepavasena thullaccayaṃ. ‘‘Methunarāgena itthiyā appavesento nimittena nimittaṃ chupati, thullaccaya’’nti iminā vā lakkhaṇena samānattā idha thullaccayaṃ vuttaṃ. **Bahi nikkhantadantajivhāsu**pi eseva nayo.

Amuccante thullaccayanti ‘‘ceteti upakkamati na muccati, āpatti thullaccayassā’’ti (pārā. 262) vacanato. **Nijjhāmataṇhikādī**ti **ādi**-saddena khuppipāsikādipetīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Allīyitumpi na sakkā**ti nijjhāmataṇhikānaṃ lomakūpehi samuṭṭhitaaggijālāhi niccaṃ pajjalitasarīratāya khuppipāsikādīnaṃ ativiya paṭikūlavirūpabībhacchaaṭṭhicammāvasiṭṭhaniccāturasarīratāya āmasitumpi na sakkā. **Devatā viya sampattiṃ anubhontī**ti ettha **yāsa**nti sāmivacanaṃ **yā**ti paccattavacanena vipariṇāmetvā yojetabbaṃ ‘‘yā devatā viya sampattiṃ anubhontī’’ti. **Dassanā**dīsu **dassanaṃ** nāma bhikkhunā tāsaṃ dassanaṃ, **gahaṇampi** bhikkhunāva tāsaṃ aṅgapaccaṅgagahaṇaṃ. **Āmasanā**dīni pana tāsaṃ kiccāni. Tattha **āmasanaṃ** nāma attano sarīrena bhikkhuno sarīrassa upari āmasanamattaṃ, **phusanaṃ** tato daḷhataraṃ katvā samphusanaṃ, **ghaṭṭanaṃ** tatopi daḷhataraṃ katvā sarīrena sarīrassa ghaṭṭanaṃ. **Visaññaṃ katvā**ti yathā so katampi upakkamanaṃ na jānāti, evaṃ katvā. Yadipi āmasanādi tassā kiccaṃ, tathāpi teneva anāpattiṃ avatvā ‘‘taṃ puggalaṃ visaññaṃ katvā’’ti vacanato akatavisañño jānitvā sādiyati ce, pārājikameva. Bhikkhuno pana dassanagahaṇesu sati asādiyanaṃ nāma na hotīti dassanagahaṇesu paññāyamānesu anāpatti na vuttā. Yadi pana paṭhamaṃ dassanagahaṇesu sati pacchā taṃ puggalaṃ visaññaṃ katvā āmasanādīni karontī attano manorathaṃ pūretvā gacchati, natthi pārājikaṃ.

Upahatakāyappasādoti anaṭṭhepi kāyappasāde kāyaviññāṇuppādane asamatthatāpādanavasena vātapittādīhi upahatakāyappasādo. **Sevanacittavasena āpattī**ti yathā santhatanimittavasena upādinnaphassaṃ avindantassapi sevanacittavasena āpatti, evamidhāpi pittavātādinā upahatakāyappasādattā avediyantassapi sevanacittavasena āpatti.

Nanu ca chupitamattavatthusmiṃ ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevissāmīti chupitamatte vippaṭisārī ahosī’’ti vuttattā methunassa pubbapayoge dukkaṭena bhavitabbaṃ, atha kasmā ‘‘āpatti saṅghādisesassā’’ti vuttanti imaṃ antolīnacodanaṃ manasikatvā taṃ pariharituṃ **‘‘yo methuna’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **sīsa**nti maggena maggapaṭipādanaṃ. Tañhi payogānaṃ matthakasadisattā ‘‘sīsa’’nti vuttaṃ tato paraṃ payogābhāvato. **Dukkaṭe tiṭṭhantī**ti dukkaṭaṃ janenti. Dukkaṭañhi janentā hatthaggāhādayo payogā ‘‘dukkaṭe tiṭṭhantī’’ti vuttā aññissā āpattiyā janakavasena appavattanato.

74. **Jātipupphagumbāna**nti jātisumanagumbānaṃ. **Ussannatāyā**ti bāhullatāya. **Upacāre**ti āsannappadese. **Tena vātupatthambhenā**ti ‘‘aṅgamaṅgāni vātupatthaddhāni hontī’’ti evaṃ vuttavātupatthambhena. Iminā niddokkamanassa kāraṇaṃ vuttaṃ. **Ekarasa**nti āvajjanādivīthicittehi abbokiṇṇaṃ.

76. **Saṅgāmasīsayodho bhikkhū**ti yasmā kilesārīhi anabhibhūto hutvā te parājesi, tasmā saṅgāmamukhe yodhasadiso bhikkhu.

77. **Uppanne vatthusmi**nti methunavatthusmiṃ uppanne. **Parivattakadvāramevā**ti saṃvaraṇavivaraṇavasena ito cito ca parivattanayoggadvārameva. **Rukkhasūcikaṇṭakadvāra**nti rukkhasūcidvāraṃ kaṇṭakadvārañca. ‘‘Rukkhasūcidvāraṃ kaṇṭakadvāra’’micceva vā pāṭho. Yaṃ ubhosu passesu rukkhathambhe nikhaṇitvā tattha vijjhitvā majjhe dve tisso rukkhasūciyo pavesetvā karonti, taṃ **rukkhasūcidvāraṃ**. Yaṃ pavesananikkhamanakāle apanetvā thakanayoggaṃ, ekāya bahūhi vā kaṇṭakasākhāhi kataṃ, taṃ **kaṇṭakadvāraṃ**. **Cakkalakayuttadvāra**nti heṭṭhā etaṃ cakkaṃ yojetvā kataṃ mahādvāraṃ, yaṃ na sakkā ekena saṃvarituṃ vivarituñca. **Gopphetvā**ti rajjūhi ganthetvā. **Ekaṃ dussasāṇidvāramevā**ti ettha kilañjasāṇidvārampi saṅgahaṃ gacchati.

Yattha dvāraṃ saṃvaritvā nipajjituṃ na sakkā hoti, tattha kattabbavidhiṃ dassetuṃ **‘‘sace bahūnaṃ vaḷañjanaṭṭhānaṃ hotī’’**tiādi vuttaṃ. Bahūnaṃ avaḷañjanaṭṭhānepi ekaṃ āpucchitvā nipajjituṃ vaṭṭatiyeva. **Atha bhikkhū…pe… nisinnā hontī**ti idaṃ tattha bhikkhūnaṃ sannihitabhāvasandassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Nisinno vā pana hotu nipanno vā, yena kenaci iriyāpathena samannāgato sace tattha sannihito hoti, ābhogaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘nisinnā hontīti vacanato sace nipannā honti, ābhogaṃ kātuṃ na vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ na sundaraṃ. Yadi hi ‘‘nisinnā hontī’’ti vacanato nipanne ābhogaṃ kātuṃ na vaṭṭati, ṭhitepi caṅkamantepi ābhogaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Na hi nisinnavacanaṃ nipannaṃyeva nivatteti, tasmā ‘‘nisinnā hontī’’ti idaṃ tattha tesaṃ atthitāmattasandassanatthaṃ, na sesairiyāpathasamaṅgitānivattanatthaṃ. Evaṃ santepi nipajjitvā niddāyanto asantapakkhe ṭhitattā ābhogāraho na hotīti amhākaṃ khanti. Asantapakkhe ṭhitattāyeva hi raho nisajjāya nipajjitvā niddāyanto anāpattiṃ na karotīti vuttaṃ. Dvārasaṃvaraṇaṃ nāma bhikkhunīādīnaṃ pavesananivāraṇatthanti āha – **‘‘bhikkhuniṃ vā mātugāmaṃ vā āpucchituṃ na vaṭṭatī’’**ti. ‘‘Itthiubhatobyañjanakaṃ itthipaṇḍakañca āpucchituṃ na vaṭṭatī’’ti vadanti. Mātugāmassa antogabbhe ṭhitabhāvaṃ jānitvāpi dvāre yathāvuttavidhiṃ katvā nipajjantassa anāpatti. **Nisseṇiṃ āropetvā**ti uparitalaṃ āropetvā visaṅkharitvā bhūmiyaṃ pātetvā chinditvā vā nipajjitumpi vaṭṭati. **Dvepi dvārāni jaggitabbānī**ti ettha sace ekasmiṃ dvāre kavāṭaṃ vā natthi, heṭṭhā vuttanayena saṃvarituṃ vā na sakkā, itaraṃ dvāraṃ asaṃvaritvāpi nipajjituṃ vaṭṭati.

Bhikkhācārā paṭikkammāti bhikkhācārato nivattitvā. **Dvārapālassā**ti dvārakoṭṭhake mahādvāre nisseṇimūle vā ṭhatvā dvārarakkhaṇakassa. **Pacchimānaṃ bhāro**ti ekānubandhavasena āgacchante sandhāya vuttaṃ. Asaṃvutadvāre antogabbhe vāti yojetabbaṃ. **Bahi vā**ti gabbhato bahi. **Nipajjanakālepi…pe… vaṭṭatiyevā**ti ettha ‘‘dvārajagganakassa tadadhīnattā tadā tassa tattha sannihitāsannihitabhāvaṃ anupadhāretvāpi ābhogaṃ kātuṃ vaṭṭatiyevā’’ti vadanti.

Yena kenaci parikkhitteti pākārena vā vatiyā vā yena kenaci parikkhitte. ‘‘Parikkhepassa uccato pamāṇaṃ sahaseyyappahonake vuttanayena veditabba’’nti vadanti. Yadi pana ekasmiṃ padese parikkhepo vuttappamāṇato nīcataro hoti, vaṭṭati. **Mahāpariveṇaṃ hotī**ti mahantaṃ aṅgaṇaṃ hoti. **Mahābodhiyaṅgaṇalohapāsādayaṅgaṇasadisa**nti bahusañcāradassanatthaṃ vuttaṃ, na mahāparicchedadassanatthaṃ. **Aruṇe uggate uṭṭhahati, anāpattī**ti suddhacittena nipannassa niddāyantasseva aruṇe uggateyeva niddāvaseneva anāpatti. **Pabujjhitvā puna supati, āpattī**ti aruṇe uggate pabujjhitvā aruṇuggamanaṃ ajānitvāpi anuṭṭhahitvāva sayitasantānena sayantassa āpatti, purāruṇe pabujjhitvāpi ajānitvā sayitasantānena sayantassapi aruṇe uggate āpattiyeva. **Yathāparicchedameva vuṭṭhātī**ti aruṇe uggateyeva uṭṭhahati. **Tassa āpattī**ti asuddhacitteneva nipannattā niddāyantassapi aruṇe uggate divāpaṭisallānamūlikā āpatti. **‘‘Evaṃ nipajjanto anādariyadukkaṭāpi na muccatī’’**ti vuttattā asuddhacittena nipajjanto aruṇuggamanato puretaraṃ uṭṭhahantopi anuṭṭhahantopi nipajjanakāleyeva anādariyadukkaṭaṃ āpajjati, divāpaṭisallānamūlikaṃ pana dukkaṭaṃ aruṇe uggateyeva āpajjati.

Yaṃ panettha **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ ‘‘rattiṃ dvāraṃ saṃvaritvā nipanno sace aruṇuggamanavelāyaṃ dvāre vivaṭepi nipajjati, tassa āpatti akhette saṃvaritvā nipannattā. Aruṇuggamanavelāyaṃ vivaṭepi dvāre ‘‘nipajjissāmī’’ti rattiṃ dvāraṃ saṃvaritvāpi nipannassa akhette pihitattā nipajjanakāle anādariyadukkaṭaṃ, aruṇe uggate nipajjanamūladukkaṭañca hoti. Rattiṃ pihitepi apihitepi dvāre nipannassa aruṇuggamanakkhaṇeyeva apihitadvāre pihite pihitadvāre ca puna vivaritvā pihite khette pihitattā anāpattī’’ti, taṃ aṭṭhakathāya na sameti. Rattiṃ dvāraṃ asaṃvaritvā nipannasseva hi aruṇuggamane āpatti aṭṭhakathāyaṃ dassitā, tasmā khette vā pihitaṃ hotu akhette vā, saṃvaraṇamevettha pamāṇanti amhākaṃ khanti.

Niddāvasena nipajjatīti niddābhibhūtatāya ekapassena nipajjati, evaṃ pana nipanno nipanno nāma na hotīti **anāpatti** vuttā. **Apassāya supantassā**ti kaṭiyā piṭṭhivemajjhassa ca antare appamattakampi padesaṃ bhūmiṃ aphusāpetvā thambhādiṃ apassāya supantassa. **Sahasāva vuṭṭhātī**ti pakkhalitvā patito viya sahasā vuṭṭhāti. **Tattheva sayati na vuṭṭhātī**ti niddābhibhūtatāya supanto na vuṭṭhāti, na mucchāpareto. Teneva ''avisayattā āpatti na dissatī''ti na vuttaṃ.

Ekabhaṅgenāti ekassa passassa bhañjanena, heṭṭhā vuttanayena pāde bhūmito amocetvāva ekaṃ passaṃ bhañjitvā nāmetvā nipannoti vuttaṃ hoti. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana mahāpadumattherena vuttanti sambandho. Mucchitvā patitattā therena **''avisayattā āpatti na dissatī''**ti vuttaṃ. Ācariyā pana yathā yakkhagahitako bandhitvā nipajjāpito ca paravaso hoti, evaṃ aparavasattā mucchitvā patito kañci kālaṃ jānitvāpi nipajjatīti anāpattiṃ na vadanti. **Yo ca yakkhagahitako, yo ca bandhitvā nipajjāpito**ti imassa mahāaṭṭhakathāvādassa pacchimattā soyeva pamāṇato gahetabbo. Tathā ca vakkhati ''sabbattha yo yo aṭṭhakathāvādo vā theravādo vā pacchā vuccati, sova pamāṇato daṭṭhabbo''ti (pārā. aṭṭha. 1.92). Yakkhagahitaggahaṇeneva cettha visaññībhūtopi saṅgahitoti veditabbaṃ. Divā saṃvaritvā nipannassa kenaci vivaṭepi dvāre anāpatti nipajjanakāle saṃvaritvā nipannattā. Sace divā saṃvaritvā dvārasamīpe nipanno pacchā sayameva dvāraṃ vivarati, evampi vaṭṭati. Acittakā cāyaṃ āpatti kiriyā ca akiriyā ca.

78. **''Apade padaṃ karonto viyā''**ti vatvā puna tamevatthaṃ āvikaronto **''ākāse padaṃ dassento viyā''**ti āha. **Etadagga**nti eso aggo. **Yadida**nti yo ayaṃ. Sesamettha uttānatthameva.

Vinītavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatridantiādi heṭṭhā vuttatthameva.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Paṭhamapārājikavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapārājikaṃ

Adutiyena jinena yaṃ dutiyaṃ pārājikaṃ pakāsitaṃ, tassa idāni yasmā saṃvaṇṇanākkamo patto, tasmā yaṃ suviññeyyaṃ, yañca pubbe pakāsitaṃ, taṃ sabbaṃ vajjayitvā assa dutiyassa ayaṃ saṃvaṇṇanā hotīti sambandho.

Dhaniyavatthuvaṇṇanā

84. **Rājagahe**ti ettha duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitaṃ pariggahitanti **rājagaha**nti āha **''mandhātu…pe… vuccatī''**ti. Tattha mahāgovindena mahāsattena pariggahitaṃ reṇunā pariggahitameva hotīti mahāgovindaggahaṇaṃ. Mahāgovindapaaggahitatākittanañhi tadā reṇunā magadharājena pariggahitabhāvūpalakkhaṇaṃ. Tassa hi so purohito. **''Mahāgovindo**ti mahānubhāvo purātano eko magadharājā''ti keci. **Pariggahitattā**ti rājadhānībhāvena pariggahitattā. Gayhatīti gaho, rājūnaṃ gahoti **rājagahaṃ,** nagarasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. **Aññepettha pakāre**ti ''nagaramāpanena raññā kāritasabbagahattā rājagahaṃ, gijjhakūṭādīhi parikkhittattā pabbatarājehi parikkhittagehasadisantipi rājagahaṃ, sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehantipi rājagahaṃ, suvihitārakkhatāya anatthāvahabhāvena upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gehabhūtantipi rājagahaṃ, rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesaṃ gahaṃ gehabhūtantipi rājagahaṃ. Ārāmarāmaṇeyyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati pariggayhatīti vā rājagaha''nti edise pakāre. So padeso ṭhānavisesabhāvena uḷārasattaparibhogoti āha **''taṃ paneta''**ntiādi. Tattha **buddhakāle cakkavattikāle cā**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. **Tesa**nti yakkhānaṃ. **Vasanavana**nti āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ. Gijjhā ettha santīti gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti **gijjhakūṭo**. Gijjho viyāti vā gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti **gijjhakūṭo,** pabbato. Gijjhasadisakūṭoti gijjhakūṭoti vā majjhepadalopīsamāso yathā ''sākapatthavo''ti, tasmiṃ gijjhakūṭe. Tenāha **''gijjhā''**tiādi.

Tato paraṃ saṅghoti tiṇṇaṃ janānaṃ upari saṅgho catuvaggakaraṇīyādikammappattattā. **Tasmiṃ pabbate sannipatitvā samāpattiyā vītināmentī**ti yathāphāsukaṭṭhāne piṇḍāya caritvā katabhattakiccā āgantvā cetiyagabbhe yamakamahādvāraṃ vivarantā viya taṃ pabbataṃ dvidhā katvā anto pavisitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni māpetvā tattha samāpattiyā vītināmenti.

Kadā panete tattha vasiṃsu? Atīte kira anuppanne tathāgate bārāṇasiṃ upanissāya ekasmiṃ gāmake ekā kuladhītā khettaṃ rakkhati, tassā khettakuṭiyā vīhayo bhajjantiyā tattha mahākarañjapupphappamāṇā mahantamahantā manoharā pañcasatamattā lājā jāyiṃsu. Sā te gahetvā mahati paduminipatte ṭhapesi. Tasmiñca samaye eko paccekasambuddho tassā anuggahatthaṃ avidūre khettapāḷiyā gacchati. Sā taṃ disvā pasannamānasā supupphitaṃ mahantaṃ ekaṃ padumaṃ gahetvā tattha lāje pakkhipitvā paccekabuddhaṃ upasaṅkamitvā pañcahi lājasatehi saddhiṃ taṃ padumapupphaṃ datvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā ''imassa, bhante, puññassa ānubhāvena ānubhāvasampanne pañcasataputte labheyya''nti pañca puttasatāni patthesi. Tasmiṃyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā sambhatasambhārā paripakkapaccekabodhiñāṇā tasseva paccekabuddhassa madhuramaṃsaṃ datvā ''etissā puttā bhaveyyāmā''ti patthayiṃsu. Atītāsu anekāsu jātīsu tassā puttabhāvena āgatattā tathā tesaṃ ahosi. Sā yāvatāyukaṃ ṭhatvā devaloke nibbatti, tato cutā jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi. Tassā padasā vicarantiyā paduddhāre paduddhāre bhūmito padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā bārāṇasirañño ārocesi. Rājā taṃ ānetvā aggamahesiṃ akāsi, tassā gabbho saṇṭhāti. Mahāpadumakumāro mātukucchiyaṃ vasi, sesā bahi nikkhantaṃ gabbhamalaṃ nissāya saṃsedajabhāvena nibbattā. ''Opapātikabhāvenā''ti keci. Te vayappattā uyyāne padumassare kīḷantā ekekasmiṃ padume nisīditvā khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiñāṇaṃ nibbattayiṃsu. Ayaṃ tesaṃ byākaraṇagāthā ahosi –

> ''Saroruhaṃ padumapalāsamatrajaṃ, supupphitaṃ bhamaragaṇānuciṇṇaṃ;
> Aniccatāyaṃ vayataṃ viditvā, eko care khaggavisāṇakappo''ti. –

Tasmiṃ kāle te tattha vasiṃsu. Tadā cassa pabbatassa **''isigilī''**ti samaññā udapādi. **Ime isayo**ti ime paccekabuddhaisī. Samā ñāyati etāyāti **samaññā,** nāmanti attho.

Tiṇacchadanā kuṭiyo majjhepadalopīsamāsaṃ katvā, ekadese vā samudāyavohāravasena ''tiṇakuṭiyo''ti vuttā. ''Vassaṃ upagacchiṃsū''ti vacanato vassūpagamanārahā sadvārabandhā eva veditabbāti āha **''tiṇacchadanā sadvārabandhā kuṭiyo''**ti. **Vassaṃ upagacchantenā**ti vassāvāsaṃ upagacchantena. **Nālakapaṭipada**nti ''moneyyaṃ te upaññissa''ntiādinā (su. ni. 721) satthārā nālakattherassa desitaṃ puthujjanakālato pabhuti kilesacittaṃ anuppādetvā paṭipajjitabbaṃ moneyyapaṭipadaṃ. Taṃ pana paṭipadaṃ sutvā nālakatthero tīsu ṭhānesu appiccho ahosi dassane savane pucchāyāti. So hi desanāpariyosāne pasannacitto bhagavantaṃ vanditvā vanaṃ paviṭṭho. Puna ''aho vatāhaṃ bhagavantaṃ passeyya''nti lolabhāvaṃ na janesi, ayamassa **dassane** appicchatā. Tathā ''aho vatāhaṃ puna dhammadesanaṃ suṇeyya''nti lolabhāvaṃ na janesi, ayamassa **savane** appicchatā. Tathā ''aho vatāhaṃ puna moneyyapaṭipadaṃ puccheyya''nti lolabhāvaṃ na janesi, ayamassa **pucchāya** appicchatā.

So evaṃ appiccho samāno pabbatapādaṃ pavisitvā ekavanasaṇḍe dve divasāni na vasi, ekarukkhamūle dve divasāni na nisīdi, ekasmiṃ gāme dve divasāni piṇḍāya na pāvisi. Iti vanato vanaṃ, rukkhato rukkhaṃ, gāmato gāmaṃ āhiṇḍanto anurūpapaṭipadaṃ paṭipajjitvā aggaphale patiṭṭhāsi. Ekassa bhagavato kāle ekoyeva naṃ pūreti. Imañhi moneyyapaṭipadaṃ ukkaṭṭhaṃ katvā pūrento bhikkhu satteva māsāni jīvati, majjhimaṃ katvā pūrento satta vassāni, mudukaṃ katvā pūrento soḷasa vassāni. Ayaṃ pana thero ukkaṭṭhaṃ katvā pūresi, tasmā satta māse ṭhatvā attano āyusaṅkhārassa parikkhayaṃ ñatvā nahāyitvā nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā diguṇaṃ saṅghāṭiṃ pārupitvā dasabalābhimukho pañcapatiṭṭhitena taṃ vanditvā añjaliṃ paggahetvā hiṅgulakapabbataṃ nissāya ṭhitakova anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Tassa parinibbutabhāvaṃ ñatvā bhagavā bhikkhusaṅghena saddhiṃ tattha gantvā sarīrakiccaṃ katvā dhātuyo gāhāpetvā cetiyaṃ patiṭṭhāpetvā agamāsi. Evarūpaṃ paṭipadaṃ paṭipannenapi vassaṃ upagacchantena channe sadvārabandheyeva ṭhāne upagantabbaṃ. Appicchataṃ nissāyapi sikkhāpadassa anatikkamanīyattaṃ dassetuṃ **''nālakapaṭipadaṃ paṭipannenapī''**ti vuttaṃ.

Pañcannaṃ chadanānanti tiṇapaṇṇaiṭṭhakasilāsudhāsaṅkhātānaṃ pañcannaṃ chadanānaṃ. **''Na, bhikkhave, asenāsanikena vassaṃ upagantabba**nti (mahāva. 204) vacībhedaṃ katvā vassūpagamanaṃ sandhāyeva paṭikkhepo, na ālayakaraṇavasena upagamanaṃ sandhāyā''ti vadanti. Pāḷiyaṃ pana avisesattā aṭṭhakathāyañca ''nālakapaṭipadaṃ paṭipannenapī''tiādinā aviseseneva daḷhaṃ katvā vuttattā asenāsanikassa nāvādiṃ vinā aññattha ālayo na vaṭṭatīti amhākaṃ khanti. Nāvāsatthavajesuyeva hi ''anujānāmi, bhikkhave, nāvāyaṃ vassaṃ upagantu''ntiādinā (mahāva. 203) sati asati vā senāsane vassūpagamanassa visuṃ anuññātattā ''na, bhikkhave, asenāsanikena vassaṃ upagantabba''nti ayaṃ paṭikkhepo tattha na labbhatīti asati senāsane ālayavasenapi nāvādīsu upagamanaṃ vuttaṃ. **Anudhammatā**ti vattaṃ. **Rattiṭṭhānadivāṭṭhānādīnī**ti **ādi**-saddena vaccakuṭipassāvaṭṭhānādiṃ saṅgaṇhāti.

Katikavattāni ca khandhakavattāni ca adhiṭṭhāyāti pariyattidhammo nāma tividhampi saddhammaṃ patiṭṭhāpeti, tasmā sakkaccaṃ uddisatha uddisāpetha, sajjhāyaṃ karotha, padhānaghare vasantānaṃ saṅghaṭṭanaṃ akatvā antovihāre nisīditvā uddisatha uddisāpetha, sajjhāyaṃ karotha, dhammassavanaṃ samiddhaṃ karotha, pabbājentā sodhetvā pabbājetha, sodhetvā upasampādetha, sodhetvā nissayaṃ detha. Ekopi hi kulaputto pabbajjañca upasampadañca labhitvā sakalaṃ sāsanaṃ patiṭṭhāpeti. Attano thāmena yattakāni sakkotha, tattakāni dhutaṅgāni samādiyatha, antovassaṃ nāmetaṃ sakaladivasaṃ rattiyā ca paṭhamapacchimayāmesu appamattehi bhavitabbaṃ, vīriyaṃ ārabhitabbaṃ. Porāṇakamahaātherāpi sabbapalibodhe chinditvā antovasse ekacariyavattaṃ pūrayiṃsu. Bhasse mattaṃ jānitvā dasavatthukakathaṃ dasaasubhadasānussatiaṭṭhatiṃsārammaṇakathaṃ kātuṃ vaṭṭati. Āgantukānaṃ vattaṃ kātuṃ, sattāhakaraṇīyena gatānaṃ apaloketvā dātuṃ vaṭṭati. Viggāhikapisuṇapharusavacanāni mā vadatha, divase divase sīlāni āvajjentā caturārakkhaṃ ahāpentā manasikārabahulā viharatha, cetiyaṃ vā bodhiṃ vā vandantena gandhamālaṃ vā pūjentena pattaṃ vā thavikāya pakkhipantena na kathetabbaṃ, antogāme manussehi saddhiṃ paccayasaṃyuttakathā vā visabhāgakathā vā na kathetabbā, rakkhitindriyehi bhavitabbaṃ, khandhakavattañca sekhiyavattañca pūretabbanti evamādinā katikavattāni khandhakavattāni ca adhiṭṭhahitvā.

‘‘Anujānāmi, bhikkhave, vassaṃvuṭṭhānaṃ tīhi ṭhānehi pavāretu’’nti (mahāva. 209) vuṭṭhavassānaṃ pavāraṇāya anuññātattā imassa suttassa vasena pavāraṇādivasassa aruṇuggamanato paṭṭhāya appavāritāpi ‘‘vuṭṭhavassā’’ti vuccanti. Kiñcāpi ‘‘imaṃ temāsaṃ vassaṃ upemī’’ti (mahāva. aṭṭha. 184) vacanato pavāraṇādivasassa temāsantogadhattā taṃ divasaṃ yāva na pavārenti, tāva vassaṃ vasantā nāma honti, tathāpi ekadesena avuṭṭhampi taṃ divasaṃ vuṭṭhabhāgāpekkhāya vuṭṭhameva hotīti katvā evaṃ vuttaṃ katākatabhāgāpekkhāya samudāye pavattakatākatavohāro viya. Vippakatañhi yaṃ kiñci ‘‘katākata’’nti vuccati. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, vassaṃvuṭṭhānaṃ kathinaṃ attharitu’’nti (mahāva. 306) imassa pana suttassa vasena nippariyāyato mahāpavāraṇāya pavāritā pāṭipadadivasato paṭṭhāya ‘‘vuṭṭhavassā’’ti vuccantīti dassetuṃ **‘‘mahāpavāraṇāya pavāritā’’**tiādi vuttaṃ. Pāṭipadadivasato paṭṭhāya hi vassānassa pacchime māse kathinatthāro anuññāto **parivāre** ‘‘kathinassa atthāramāso jānitabboti vassānassa pacchimo māso jānitabbo’’ti (pari. 412) vuttattā. ‘‘Mahāpavāraṇāya pavāritā’’ti idañca purimikāya vassūpagatānaṃ sabhāvadassanamattaṃ, kenaci antarāyena appavāritāpi ‘‘vuṭṭhavassā’’icceva vuccanti.

‘‘Āpucchitabbā’’ti vatvā idāni āpucchanavidhiṃ dassento **‘‘sace imaṃ kuṭi’’**ntiādimāha. **Paṭijagganakaṃ vā na labhatī**ti vihārapaccante kate paṭijagganakaṃ na labhati. Te pana bhikkhū janapadacārikaṃ pakkamiṃsūti sambandho. Addhānagamane cārikāvohāro sāsane niruḷho. Kiñcāpi ayaṃ cārikā nāma mahājanasaṅgahatthaṃ buddhānaṃyeva labbhati, buddhe upādāya pana ruḷhīsaddavasena sāvakānampi vuccati kilañjādīhi katabījanīnampi tālavaṇṭavohāro viya. **Saṅgopetvā**ti ekasmiṃ padese rāsiṃ katvā. Idāni tameva saṅgopanavidhiṃ dassento **‘‘yathā ca ṭhapita’’**ntiādimāha. Na ovassīyatīti **anovassakaṃ,** kammani aka-saddo daṭṭhabbo. Yathā ca ṭhapitaṃ na ovassīyati na temīyatīti attho.

Anavayoti ettha **vayo**ti hāni ‘‘āyavayo’’tiādīsu viya. Natthi etassa attano sippe vayo ūnatāti **avayo**ti āha **‘‘anūno paripuṇṇasippo’’**ti. Ācariyassa kammaṃ **ācariyaka**nti āha **‘‘ācariyakamme’’**ti. **Piṭṭhasaṅghāṭo** dvārabāhā, kaṭṭhakammaṃ **thambhādi**. **Telatambamattikāyā**ti telamissatambamattikāya.

85. **Kuṭikāya karaṇabhāva**nti kuṭiyā katabhāvaṃ. Saddasatthavidūhi kiṃ-saddayoge anāgatavacanassa icchitattā vuttaṃ **‘‘tassa lakkhaṇaṃ saddasatthato pariyesitabba’’**nti. **Mettāpubbabhāga**nti mettājhānassa pubbabhāgabhūtaṃ sabbasattesu hitapharaṇamattaṃ. Kasmā panetaṃ vuttaṃ, nanu anuddayā-saddo karuṇāya pavattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana anuddayāsaddo anurakkhaṇamatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto, tasmā suvuttametaṃ ‘‘etena mettāpubbabhāgaṃ dassetī’’ti. **Karuṇāpubbabhāga**nti karuṇājhānassa pubbabhāgabhūtaṃ sattesu anukampamattaṃ. **Cikkhallaṃ** mattikā, tassa **maddanaṃ** udakaṃ āsiñcitvā hatthādīhi parimaddanaṃ. **Mettākaruṇāna**nti appanāppattamettākaruṇānaṃ. Kiñcāpi therena sañcicca khuddānukhuddakā pāṇā maraṇādhippāyena na byābādhitā, tathāpi karuṇāya abhāvena ‘‘evaṃ kate ime pāṇā vinassissantī’’ti anupaparikkhitvā katattā theraṃ vigarahi. Janānaṃ samūho **janatā**ti āha **‘‘pacchimo janasamūho’’**ti. **Pātabyabhāva**nti vināsetabbataṃ. **Pāṇātipātaṃ karontāna**nti therena akatepi pāṇātipāte parehi sallakkhaṇākāraṃ dasseti. **Imassa diṭṭhānugati**nti imassa diṭṭhiyā anugamanaṃ. **Ghaṃsitabbe**ti ghaṭṭayitabbe, vināsitabbeti attho. **Evaṃ maññī**ti yathā therena kataṃ, evaṃ mā maññi. ‘‘Mā pacchimā janatā pāṇesu pātabyataṃ āpajjī’’ti vacanato yo bhikkhu iṭṭhakapacanapattapacanakuṭikaraṇavihārakārāpanavihārasammajjanapaṭaggidānakūpapokkharaṇīkhaṇāpanādīsu yattha ‘‘khuddānukhuddakānaṃ pāṇānaṃ vihiṃsā bhavissatī’’ti jānāti, tena tādise padese kappiyavacanaṃ vatvāpi na taṃ kammaṃ kāretabbanti dasseti.

Tattha tattha vuttameva āpattinti pathavīkhaṇanabhūtagāmapātabyatādīsu vuttapācittiyādiāpattiṃ. **Ādikammikattā anāpattī**ti kuṭikaraṇapaccayā anāpatti. **Sikkhāpadaṃ atikkamitvā**ti ‘‘na ca, bhikkhave, sabbamattikāmayā kuṭikā kātabbā, yo kareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti vuttasikkhāpadaṃ atikkamitvā. Yadi aññena kataṃ labhitvā vasantassa anāpatti siyā, na bhagavā taṃ kuṭikaṃ bhindāpeyyāti āha – **‘‘kataṃ labhitvā tattha vasantānampi dukkaṭamevā’’**ti. **Yathā vā tathā vā missā hotū**ti heṭṭhā mattikā upari dabbasambhārātiādinā yena kenaci ākārena missā hotu. **Giñjakāvasathasaṅkhepenā**ti ettha giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho giñjakāvasatho. Iṭṭhakāmayassa āvasathassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ kira āvasathaṃ yathā sudhāparikammena payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā karonti, tulādaṇḍakavāṭaphalakāni pana dārumayāneva. **Vikirantā**ti cuṇṇavicuṇṇaṃ karontā.

Kissāti kena kāraṇena. **Vayakammampi atthī**ti dvārakavāṭādiabhisaṅkharaṇādīsu katavayakammampi atthi. Bhikkhūnaṃ akappiyattā eva titthiyavatānurūpattā **titthiyadhajo**. Mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttakāraṇesu attano adhippetakāraṇadvayaṃ patiṭṭhāpetvā aparānipi tattha vuttakāraṇāni dassento āha – **‘‘aṭṭhakathāyaṃ pana aññānipi kāraṇāni vuttānī’’**tiādi. Tattha **sattānuddayāyā**ti tādisāya kuṭikāya karaṇapaccayā vinassamānasattesu anuddayāya. Yasmā sabbamattikāmayā kuṭi sukarā bhindituṃ, tasmā tattha ṭhapitaṃ pattacīvarādi aguttaṃ hoti, corādīhi avaharituṃ sakkā. Tena vuttaṃ **‘‘pattacīvaraguttatthāyā’’**ti. **Senāsanabāhullapaṭisedhanatthāyā**ti senāsanānaṃ bahubhāvanisedhanatthāya, tādisassa vā senāsanassa abhisaṅkharaṇe bhikkhūnaṃ uddesaparipucchādīni sesakammāni pariccajitvā niccabyāvaṭatānisedhanatthaṃ. **Anupavajjo**ti dosaṃ āropetvā na vattabbo.

Pāḷimuttakavinicchayavaṇṇanā

Pāḷimuttakavinicchayesu **tañca kho…pe… na vaṇṇamaṭṭhatthāyā**ti idaṃ chattadaṇḍaggāhakasalākapañjaravinandhanaṃ sandhāyāti vadanti. **Sabbatthā**ti chattadaṇḍe sabbattha. **Āraggenā**ti nikhādanamukhena. **Ghaṭakampi vāḷarūpampi bhinditvā dhāretabba**nti sace tādisaṃ akappiyachattaṃ labhati, ghaṭakampi vāḷarūpampi bhinditvā tacchetvā dhāretabbaṃ. **Suttakena vā daṇḍo veṭhetabbo**ti yathā chattadaṇḍe lekhā na paññāyati, tathā veṭhetabbo. **Daṇḍabunde**ti daṇḍamūle, chattadaṇḍassa heṭṭhimataleti attho. **Chattamaṇḍalika**nti chattassa anto khuddakamaṇḍalaṃ. **Ukkiritvā**ti uṭṭhapetvā. **Sā vaṭṭatī**ti yadipi rajjukehi na bandhanti, bandhituṃ pana yuttaṭṭhānattā vaṭṭati.

Nānāsuttakehīti nānāvaṇṇehi suttehi. Idañca tathā karontānaṃ karaṇappakāradassanatthaṃ vuttaṃ, ekavaṇṇasuttakenapi vuttappakārena sibbituṃ na vaṭṭatiyeva. **Paṭṭamukhe**ti paṭṭakoṭiyaṃ. Dvinnaṃ paṭṭānaṃ saṅghaṭṭitaṭṭhānaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Pariyante**ti cīvarapariyante. Cīvaraanuvātaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Veṇi**nti varakasīsākārena sibbanaṃ. **Saṅkhalika**nti biḷālabandhanākārena sibbanaṃ. ‘‘Veṇiṃ saṅkhalika’’nti cettha upayogavacanaṃ ‘‘karontī’’ti karaṇakiriyāpekkhaṃ. **Agghiyagayamuggarādīnī**ti ettha **agghiyaṃ** nāma cetiyasaṇṭhānena sibbanaṃ, mūle tanukaṃ agge mahantaṃ katvā gadākārena sibbanaṃ **gayā,** mūle ca agge ca ekasadisaṃ katvā muggarākārena sibbanaṃ **muggaro**. **Kakkaṭakkhīni ukkirantī**ti gaṇṭhikapaṭṭapāsakapaṭṭānaṃ ante pāḷibaddhaṃ katvā kakkaṭakānaṃ akkhisaṇṭhānaṃ uṭṭhapenti, karontīti attho. **‘‘Koṇasuttapiḷakā**ti gaṇṭhikapāsakapaṭṭānaṃ koṇehi nīhaṭasuttānaṃ koṭiyo’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Kathaṃ pana tā piḷakā duviññeyyarūpā kātabbāti? Koṇehi nīhaṭasuttānaṃ antesu ekavāraṃ gaṇṭhikakaraṇena vā puna nivattetvā sibbanena vā duviññeyyasabhāvaṃ katvā suttakoṭiyo rassaṃ katvā chinditabbā. **Dhammasirittherena** pana –

> ‘‘Koṇasuttā ca piḷakā, duviññeyyāva kappare’’ti –

Vuttaṃ. Tathā **ācariyabuddhadattattherena**pi –

> ‘‘Suttā ca piḷakā tattha, duviññeyyāva dīpitā’’ti –

Vuttaṃ. Tasmā tesaṃ matena koṇasuttā ca piḷakā ca koṇasuttapiḷakāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Maṇināti masāragallādipāsāṇena. **Na ghaṭṭetabba**nti na ghaṃsitabbaṃ, aṃsabaddhakakāyabandhanāni pana saṅkhādīhi ghaṃsituṃ vaṭṭati. **Pāsakaṃ katvā bandhitabba**nti rajanakāle bandhitabbaṃ, sesakāle mocetvā ṭhapetabbaṃ. **Gaṇṭhike**ti dantamayādigaṇṭhike. **Piḷakā**ti binduṃ binduṃ katvā uṭṭhāpetabbapiḷakā.

‘‘Telavaṇṇoti samaṇasāruppavaṇṇaṃ sandhāya vuttaṃ, maṇivaṇṇaṃ pana pattaṃ aññena kataṃ labhitvā paribhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Pattamaṇḍale**ti tipusīsādimaye pattamaṇḍale. ‘‘Na, bhikkhave, citrāni pattamaṇḍalāni dhāretabbāni rūpakākiṇṇāni bhittikammakatānī’’ti (cūḷava. 253) vuttattā **‘‘bhittikammaṃ na vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, makaradantakaṃ chinditu’’nti vacanato **‘‘makaradantakaṃ pana vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ.

Makaramukhanti makaramukhasaṇṭhānaṃ. **Deḍḍhubhasīsa**nti udakasappasīsasaṇṭhānaṃ. **Acchīnī**ti kuñjaracchisaṇṭhānāni. **Rajjukakāyabandhanaṃ ekameva vaṭṭatī**ti rajjukaṃ bandhantena ekaguṇameva katvā bandhituṃ vaṭṭati, majjhe bhinditvā diguṇaṃ katvā bandhituṃ na vaṭṭati, diguṇaṃ pana akatvā ekarajjukameva satavārampi punappunaṃ āvijjitvā bandhituṃ vaṭṭati. **Ekampi na vaṭṭatī**ti ekaguṇampi katvā bandhituṃ na vaṭṭati. **Bahurajjuke…pe... vaṭṭatī**ti idaṃ kāyabandhanaṃ sandhāya vuttaṃ, na dasā sandhāya. Īdisañhi kāyabandhanaṃ bandhituṃ vaṭṭati. Teneva **ācariyabuddhadattattherena** vuttaṃ –

‘‘Ekarajjumayaṃ vuttaṃ, muninā kāyabandhanaṃ;
Pañcapāmaṅgasaṇṭhānaṃ, ekampi ca na vaṭṭati.

‘‘Rajjuke ekato katvā, bahū ekāya rajjuyā;
Nirantarañhi veṭhetvā, kataṃ vaṭṭati bandhitu’’nti.

Murajaṃ pana kāyabandhanaṃ na vaṭṭati ‘‘na, bhikkhave, uccāvacāni kāyabandhanāni dhāretabbāni kalābukaṃ deḍḍhubhakaṃ murajaṃ maddavīṇaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (cūḷava. 278) vuttattā. Kiṃ pana bahurajjuke ekato katvā ekena nirantaraṃ veṭhetvā kataṃ murajasaṅkhyaṃ na gacchatīti? Āma na gacchati. Murajañhi nāma nānāvaṇṇehi suttehi murajavaṭṭisaṇṭhānaṃ veṭhetvā kataṃ. Keci pana ‘‘murajanti bahurajjuke ekato saṅkaḍḍhitvā ekāya rajjuyā paliveṭhetvā katarajjū’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Yadi cetaṃ murajaṃ siyā, ‘‘bahurajjuke ekato katvā ekena nirantaraṃ veṭhetvā kataṃ bahurajjuka’’nti na vattabbaṃ, ‘‘taṃ vaṭṭatī’’ti idaṃ virujjheyya. Murajaṃ pana pāmaṅgasaṇṭhānañca dasāsu vaṭṭati ‘‘kāyabandhanassa dasā jīranti. Anujānāmi, bhikkhave, murajaṃ maddavīṇa’’nti (cūḷava. 278) vuttattā. Teneva vakkhati ‘‘anujānāmi, bhikkhave, murajaṃ maddavīṇanti idaṃ dasāsuyeva anuññāta’’nti.

Kāyabandhanavidheti ‘‘kāyabandhanassa pavananto jīrati. Anujānāmi, bhikkhave, vidha’’nti vuttattā kāyabandhanassa pāsante dasāmūle tassa thirabhāvatthaṃ kattabbe dantavisāṇādimaye vidhe. **‘‘Aṭṭha maṅgalāni** nāma saṅkho cakkaṃ puṇṇakumbho gayā sirīvaccho aṅkuso dhajaṃ sovatthika’’nti vadanti. **Paricchedalekhāmatta**nti ubhosu koṭīsu kātabbaparicchedarājimattaṃ. ‘‘Ujukamevā’’ti vuttattā caturassādivaṅkagatikaṃ na vaṭṭati. ‘‘Chattadaṇḍadhammakaraṇaañjananāḷikā nānāvaṇṇalekhāpaakammakatā na vaṭṭantī’’ti vadanti.

Ārakaṇṭaketi potthakādiabhisaṅkharaṇatthaṃ kate dīghamukhasatthake. **Vaṭṭamaṇika**nti vaṭṭaṃ katvā aggakoṭiyaṃ uṭṭhāpetabbapubbuḷaṃ. **Aññaṃ vā vaṇṇamaṭṭha**nti iminā piḷakādiṃ saṅgaṇhāti. **Maṇika**nti ekāvaṭṭamaṇi. **Piḷaka**nti sāsapamattikā muttarājisadisā bahuvaṭṭalekhā. ‘‘Imasmiṃ adhikāre avuttattā lekhaniyaṃ yaṃ kiñci vaṇṇamaṭṭhaṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Valitaka**nti majjhe valiṃ uṭṭhāpetvā. **Maṇḍalaṃ hotī**ti uttarāraṇiyā pavesanatthaṃ āhaṭamaṇḍalaṃ hoti.

Kiñcāpi ettha dantakaṭṭhacchedanavāsiyeva vuttā, mahāvāsiyampi pana na vaṭṭatiyeva. Ujukameva bandhituntí sambandho. ‘‘Ubhosu vā passesu ekapassevā’’ti vacanaseso. Kattarayaṭṭhikoṭiyaṃ kataayovalayānipi vaṭṭanti, yesaṃ aññamaññasaṅghaṭṭanena saddo niccharati.

Āmaṇḍasāraketi āmalakehi katabhājane. **Bhūmattharaṇe**ti cittakaṭasārakacittattharaṇādike parikammakatāya bhūmiyā attharitabbaattharaṇe. **Pānīyaghaṭe**ti iminā kuṇḍikasarakepi saṅgaṇhāti. **Bījane**ti caturassabījane. **Sabbaṃ…pe… vaṭṭatī**ti yathāvuttesu mañcapīṭhādīsu itthirūpaṃ vinā sabbaṃ mālākammalatākammādi vaṇṇamaṭṭhaṃ bhikkhuno vaṭṭati. **Senāsane kiñci paṭisedhetabbaṃ natthi aññatra viruddhasenāsanā**ti etthāyamadhippāyo – senāsanaparikkhāresu paṭisedhetabbaṃ nāma kiñci natthi, viruddhasenāsanaṃ pana sayameva paṭikkhipitabbanti. **Aññesa**nti sīmasāmino vuttā. **Rājavallabhā** paranikāyikāpi ekanikāyikāpi uposathapavāraṇānaṃ antarāyakarā alajjino rājakulūpagā vuccanti. **Tesaṃ lajjiparisā**ti tesaṃ sīmasāmikānaṃ pakkhā hutvā anubalaṃ dātuṃ samatthā lajjiparisā. **Sukatamevā**ti aññesaṃ santakepi attano sīmāya antovuttavidhinā kataṃ sukatameva.

Pāḷimuttakavinicchayavaṇṇanā niṭṭhitā.

86. **Devena gahitadārūnī**ti raññā pariggahitadārūni, rañño santakānīti vuttaṃ hoti. **Khaṇḍākhaṇḍaṃ karonto**ti khuddakaṃ mahantañca khaṇḍaṃ karonto.

87. Kulabhogaissariyādīhi mahatī mattā pamāṇaṃ etassāti **mahāmatto**. Tenāha – **‘‘mahatiyā issariyamattāya samannāgato’’**ti.

88. **Avajjhāyantī**ti heṭṭhā katvā olokenti, cintenti vā. Tenāha **‘‘avajānantā’’**tiādi. **Lāmakato vā cintentī**ti nihīnato cintenti. **Kathentī**ti ‘‘kiṃ nāmetaṃ kiṃ nāmeta’’nti aññamaññaṃ kathenti.

Kathaṃ panettha ‘‘dārūnī’’ti bahuvacanaṃ ‘‘adinna’’nti ekavacanena saddhiṃ sambandhamupagacchatīti āha – **‘‘adinnaṃ ādiyissatīti ayaṃ ujjhāyanattho’’**tiādi. Ujjhāyanassa adinnādānavisayattā adinnādānaṃ ujjhāyanatthoti vuttaṃ. Satipi panettha gopakena dinnadārūnaṃ gahaṇe ujukaṃ avatvā lesena gahitattā thero ‘‘adinnaṃ ādiyī’’ti veditabbo. **Vacanabhede**ti ekavacanabahuvacanānaṃ bhede.

Sabbāvantaṃ parisanti bhikkhubhikkhunīādisabbāvayavavantaṃ parisaṃ. Sabbā catuparisasaṅkhaātā pajā ettha atthīti **sabbāvantā,** parisā. Senā etassa atthīti seniko, seniko eva **seniyo**. **Bimbisāroti tassa nāma**nti ettha **bimbī**ti suvaṇṇaṃ, tasmā sārasuvaṇṇasadisavaṇṇatāya bimbisāroti vuccatīti veditabbo. **Catuttho bhāgo pādoti veditabbo**ti imināva sabbajanapadesu kahāpaṇassa vīsatimo bhāgo māsakoti idañca vuttameva hotīti daṭṭhabbaṃ. Porāṇasatthānurūpaṃ lakkhaṇasampannā uppāditā **nīlakahāpaṇā**ti veditabbā. Rudradāmena uppādito **rudradāmako**. So kira nīlakahāpaṇassa tibhāgagaṃ agghati. Yasmiṃ padese nīlakahāpaṇā na santi, tatthāpi nīlakahāpaṇānaṃ vaḷañjanaṭṭhāne ca avaḷañjanaṭṭhāne ca samānaagghavasena pavattamānaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā nīlakahāpaṇavaseneva paricchedo kātabboti vadanti.

Dhaniyavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tassattho…pe… vuttanayeneva veditabboti iminā ‘‘bhagavatā bhikkhūnaṃ idaṃ sikkhāpadaṃ evaṃ paññattaṃ hoti ca, idañca aññaṃ vatthu udapādī’’ti evaṃ **paṭhamapārājikavaṇṇanāyaṃ** (pārā. aṭṭha. 1.39) vuttanayena tassattho veditabbo. ‘‘Idāni yaṃ taṃ aññaṃ vatthu uppannaṃ, taṃ dassetuṃ ‘tena kho pana samayenā’tiādimāhā’’ti evaṃ anupaññattisambandho ca tattha vuttanayeneva veditabboti dasseti.

90-91. Rajakā attharanti etthāti **rajakattharaṇaṃ,** rajakattharaṇanti rajakatitthaṃ vuccatīti āha **‘‘rajakatitthaṃ gantvā’’**ti. Vuttamevatthaṃ vibhāvento āha **‘‘tañhī’’**tiādi.

Padabhājanīyavaṇṇanā

92. ‘‘Abhinavaniviṭṭho ekakuṭikādigāmo yāva manussā pavisitvā vāsaṃ na kappenti, tāva gāmasaṅkhyaṃ na gacchatī’’ti vadanti, tasmā tattha gāmappavesanāpucchādikiccampi natthi. **Yakkhapariggahabhūto**ti saupaddavavasena vuttaṃ, yakkhanagarādiṃ vā saṅgaṇhāti. Yakkhanagarampi āpaṇādīsu dissamānesu gāmasaṅkhyaṃ gacchati, adissamānesu na gacchati, tasmā yakkhanagarampi pavisantena āpaṇādīsu dissamānesu sabbaṃ gāmappavesanavattaṃ kātabbaṃ, adissamānesu na kātabbanti vadanti. **Punapi āgantukāmā**ti iminā tesaṃ tattha sāpekkhabhāvaṃ dasseti. Yato pana nirapekkhāva hutvā pakkamanti, so gāmasaṅkhyaṃ na gacchati, tasmā tattha gāmappavesanāpucchādikiccampi natthi.

Nanu ca ‘‘gāmā vā araññā vā’’ti ettakameva mātikāyaṃ vuttaṃ, tasmā gāmalakkhaṇaṃ dassetvā araññameva dassetabbaṃ siyā, gāmūpacāro nāmātiādi pana kasmā vuttanti āha – **‘‘gāmūpacārotiādi araññaparicchedadassanatthaṃ vutta’’**nti. Gāmūpacāre hi dassite ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ araññaṃ nāmāti araññaparicchedo sakkā dassetuṃ, idañca gāmagāmūpacāre asaṅkarato dassetuṃ vuttaṃ. Mātikāyaṃ pana gāmaggahaṇeneva gāmūpacāropi saṅgahitoti daṭṭhabbaṃ. Gāmūpacāro hi loke gāmasaṅkhyameva gacchati. Evañca katvā mātikāya anavasesaavaharaṇaṭṭhānapariggaho siddho hoti. **Indakhīle**ti ummāre. **Araññasaṅkhepaṃ gacchatī**ti ‘‘nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ arañña’’nti (vibha. 529) abhidhamme vuttattā. **Vemajjhameva indakhīloti vuccatī**ti indakhīlaṭṭhāniyattā asatipi indakhīle vemajjhameva tathā vuccati. Yattha pana dvārabāhāpi natthi, tattha ubhosu passesu vatiyā vā pākārassa vā koṭivemajjhameva indakhīlaṭṭhāniyattā ‘‘indakhīlo’’ti gahetabbaṃ. **Uḍḍāpento**ti palāpento. **Luṭhitvā**ti parivattetvā.

Majjhimassa purisassāti thāmamajjhimassa purisassa. Iminā pana vacanena suppamusalapātopi baladassanavaseneva katoti daṭṭhabbaṃ. **Kurundaṭṭhakathāyaṃ mahāpaccariyañca** gharūpacāro gāmoti adhippāyena ‘‘gharūpacāre ṭhitassa leḍḍupāto gāmūpacāro’’ti vuttaṃ. **Dvāre**ti nibbakosassa udakapatanaṭṭhānato abbhantaraṃ sandhāya vuttaṃ. **Antogehe**ti ca pamukhassa abbhantarameva sandhāya vuttaṃ. **Kataparikkhepo**ti imināva gharassa samantato tattako paricchedo gharūpacāro nāmāti vuttaṃ hoti. Yassa pana gharassa samantato gorūpānaṃ pavesananivāraṇatthaṃ pākāravatiādīhi parikkhepo kato hoti, tattha sova parikkhepo gharūpacāro, suppapātādiparicchedo pana aparikkhittagharaṃ sandhāya vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Idamettha pamāṇa**nti vikālagāmappavesanādīsu gāmagāmūpacārānaṃ asaṅkarato vinicchayassa veditabbattā. **Kurundī**ādīsu vuttanayena hi gharūpacārassa gāmoti āpannattā gharagharūpacāragāmagāmūpacārānaṃ saṅkaro siyā. **Evaṃ sabbatthā**ti iminā ito pubbepi pacchimasseva vādassa pamāṇabhāvaṃ dasseti. Keci pana ‘‘ito paṭṭhāya vakkhamānavādaṃ sandhāya vutta’’nti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ.

Sesampīti gāmūpacāralakkhaṇaṃ sandhāya vadati. **Tatrā**ti tasmiṃ gāmūpacāraggahaṇe. **Tassa gāmaparicchedadassanattha**nti tassa aparicchedassa gāmassa gāmaparicchedaṃ dassetunti attho. Yadi evaṃ ‘‘gāmo nāmā’’ti padaṃ uddharitvā ‘‘aparikkhittassa gāmassa gharūpacāre ṭhitassa majjhimassa purisassa leḍḍupāto’’ti kasmā na vuttanti? ‘‘Gāmo nāmāti idha avuttampi adhikāravasena labbhatiyevā’’ti vadanti. Apare pana bhaṇanti ‘‘gāmūpacāro nāmāti imināva gāmassa ca gāmūpacārassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. Kathaṃ? ‘Gāmassa upacāro gāmūpacāro’ti evaṃ viggahe kariyamāne ‘parikkhittassa gāmassa indakhīle ṭhitassa majjhimassa purisassa leḍḍupāto’ti iminā parikkhittassa gāmassa gāmūpacāralakkhaṇaṃ dassitaṃ hoti, ‘gāmasaṅkhāto upacāro gāmūpacāro’ti evaṃ pana gayhamāne ‘aparikkhittassa gāmassa gharūpacāre ṭhitassa majjhimassa purisassa leḍḍupāto’ti iminā aparikkhittassa gāmassa gāmaparicchedo dassitoti sakkā viññātu’’nti. ‘‘Gharūpacāre ṭhitassa majjhimassa purisassa leḍḍupāto’’ti iminā parikkhittassapi gāmassa sace leḍḍupātato dūre parikkhepo hoti, leḍḍupātoyeva gāmaparicchedoti gahetabbanti vadanti. **Pubbe vuttanayenevā**ti parikkhittagāme vuttanayeneva.

Saṅkarīyatīti missīyati. **Etthā**ti gharagharūpacāragāmagāmūpacāresu. ‘‘Vikāle gāmappavesane parikkhittassa gāmassa parikkhepaṃ atikkamantassa āpatti pācittiyassa, aparikkhittassa gāmassa upacāraṃ okkamantassa āpatti pācittiyassā’’ti (pāci. 513) vuttattā gāmagāmūpacārānaṃ asaṅkaratā icchitabbāti āha – **‘‘asaṅkarato cettha vinicchayo veditabbo vikāle gāmappavesanādīsū’’**ti. Ettha ca ‘‘parikkhittassa gāmassa parikkhepaṃ, aparikkhittassa parikkhepārahaṭṭhānaṃ atikkamantassa vikālagāmappavesanāpatti hotī’’ti keci vadanti, taṃ na gahetabbaṃ padabhājaniyaṃ pana ‘‘parikkhittassa gāmassa parikkhepaṃ atikkamantassa āpatti pācittiyassa, aparikkhittassa gāmassa upacāraṃ okkamantassa āpatti pācittiyassā’’ti (pāci. 513) vuttattā. Aparikkhittassa gāmassa gharūpacārato paṭṭhāya dutiyaleḍḍupātasaṅkhātassa gāmūpacārassa okkamane āpatti veditabbā. Teneva **vikālagāmappavesanasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** (pāci. aṭṭha. 512) ‘‘aparikkhittassa gāmassa upacāro adinnādāne vuttanayeneva veditabbo’’ti vuttaṃ. **Mātikāṭṭhakathāyampi** (kaṅkhā. aṭṭha. dutiyapārājikavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘yvāyaṃ aparikkhittassa gāmassa upacāro dassito, tassa vasena vikālagāmappavesanādīsu āpatti paricchinditabbā’’ti. Yadi evaṃ ‘‘vikāle gāmaṃ paviseyyā’’ti iminā virujjhatīti? Na virujjhati gāmūpacārassapi gāmaggahaṇena gahitattā. Tasmā parikkhittassa gāmassa parikkhepaṃ atikkamantassa, aparikkhittassa upacāraṃ okkamantassa vikālagāmappavesanāpatti hotīti niṭṭhamettha gantabbaṃ. **Vikāle gāmappavesanādīsū**ti **ādi**-saddena gharagharūpacārādīsu ṭhitānaṃ uppannalābhabhājanādiṃ saṅgaṇhāti.

Nikkhamitvā bahi indakhīlāti indakhīlato bahi nikkhamitvāti attho. Ettha ca vinayapariyāyena tāva ‘‘ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ arañña’’nti (pārā. 92) āgataṃ, suttantapariyāyena āraññikaṃ bhikkhuṃ sandhāya ‘‘āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima’’nti (pārā. 654) āgataṃ. Vinayasuttantā ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo pana nippariyāyadesanā. Nippariyāyato ca gāmavinimuttaṃ ṭhānaṃ araññameva hotīti abhidhammapariyāyena araññaṃ dassetuṃ ‘‘nikkhamitvā bahi indakhīlā’’ti (vibha. 529) vuttaṃ. **‘‘Ācariyadhanu** nāma pakatihatthena navavidatthippamāṇaṃ, jiyāya pana āropitāya catuhatthappamāṇa’’nti vadanti. **Lesokāsanisedhanattha**nti ‘‘mayā neva gāme, na araññe haṭaṃ, ghare vā gharūpacāresu vā gāmūpacāresu vā aññatarasmi’’nti vattuṃ mā labhatūti vuttaṃ hoti.

Kappiyanti anurūpavasena vuttaṃ. Akappiyampi pana appaṭiggahitañce, adinnasaṅkhyameva gacchati. Pariccāgādimhi akate ‘‘idaṃ mayhaṃ santaka’’nti aviditampi parapariggahitameva mātāpitūnaṃ accayena mandānaṃ uttānaseyyakānaṃ dārakānaṃ santakamiva.

Yassa vasena puriso thenoti vuccati, taṃ **theyya**nti āha **‘‘avaharaṇacittassetaṃ adhivacana’’**nti. **Saṅkhā**-saddo ñāṇakoṭṭhāsapaññattigaṇanādīsu dissati. ‘‘Saṅkhāyekaṃ paṭisevatī’’tiādīsu (ma. ni. 2.168) hi ñāṇe dissati. ‘‘Papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī’’tiādīsu (ma. ni. 1.204) koṭṭhāse. ‘‘Tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ saṅkhā samaññā’’tiādīsu (dha. sa. 1313) paññattiyaṃ. ‘‘Na sukaraṃ saṅkhātu’’ntiādīsu (dha. pa. 196; apa. thera. 1.10.2) gaṇanāyaṃ. Tattha koṭṭhāsavacanaṃ saṅkhā-saddaṃ sandhāyāha **‘‘saṅkhāsaṅkhātanti atthato eka’’**nti. Tenāha **‘‘koṭṭhāsassetaṃ adhivacana’’**nti. **Papañcasaṅkhā**ti taṇhāmānadiṭṭhisaṅkhātā papañcakoṭṭhāsā. **‘‘Eko cittakoṭṭhāso**ti yañca pubbabhāge avaharissāmīti pavattaṃ cittaṃ, yañca gamanādisādhakaṃ parāmasanādisādhakaṃ vā majjhe pavattaṃ, yañca ṭhānācāvanappayogasādhakaṃ, tesu ayameveko pacchimo cittakoṭṭhāso idhādhippeto’’ti keci vadanti. **Cūḷagaṇṭhipade** pana ‘‘ūnamāsakamāsakaūnapañcamāsakapañcamāsakāvaharaṇacittesu eko cittakoṭṭhāso’’ti vuttaṃ. ‘‘Anekappabhedattā cittassa eko cittakoṭṭhāsoti vutta’’nti **mahāgaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṃ. Idamevettha sundarataraṃ ‘‘theyyacittasaṅkhāto eko cittakoṭṭhāso’’ti vuttattā. **Theyyasaṅkhātenā**ti theyyacittakoṭṭhāsena karaṇabhūtena, na vissāsatāvakālikādigāhavasappavattacittakoṭṭhāsenāti vuttaṃ hoti.

Abhiyogavasenāti aḍḍakaraṇavasena. **Abhiyuñjatī**ti codeti, aḍḍaṃ karotīti attho. **Parikappitaṭṭhāna**nti okāsaparikappanavasena parikappitappadesaṃ. **Suṅkaghāta**nti ettha rājūnaṃ deyyabhāgassa etaṃ adhivacanaṃ suṅkoti, so ettha haññati adatvā gacchantehīti suṅkaghāto. ‘‘Ettha paviṭṭhehi suṅko dātabbo’’ti rukkhapabbatādisaññāṇena niyamitappadesassetaṃ adhivacanaṃ.

Pañcavīsatiavahārakathāvaṇṇanā

Ākulāti saṅkulā. **Luḷitā**ti viloḷitā. **Katthacī**ti ekissāya aṭṭhakathāyaṃ. **Ekaṃ pañcakaṃ dassita**nti ‘‘parapariggahitañca hoti, parapariggahitasaññī ca, garuko ca hoti parikkhāro pañcamāsako vā atirekapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti, āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassā’’ti (pārā. 122) evaṃ vuttapañcaavahāraṅgāni ekaṃ pañcakanti dassitaṃ. **Dve pañcakāni dassitānī**ti ‘‘chahākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti pārājikassa. Na ca sakasaññī, na ca vissāsaggāhī, na ca tāvakālikaṃ, garuko ca hoti parikkhāro pañcamāsako vā atirekapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti, āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassā’’ti evaṃ vuttesu chasu padesu ekaṃ apanetvā avasesāni pañca padāni ekaṃ pañcakanti dassetvā heṭṭhā vuttapañcakañca gahetvā dve pañcakāni dassitāni. **Ettha panā**ti ‘‘pañcahākārehi adinnaṃ ādiyantassā’’tiādīsu. **Sabbehipi padehī**ti ‘‘parapariggahitañca hotī’’tiādīhi padehi. **Labbhamānāniyeva pañcakānī**ti pañcavīsatiyā avahāresu labbhamānapañcakāni.

Pañcannaṃ avahārānaṃ samūho pañcakaṃ, sako hattho sahattho, tena nibbatto, tassa vā sambandhīti sāhatthiko, avahāro. Sāhatthikādi pañcakaṃ **sāhatthikapañcaka**nti ādipadavasena nāmalābho daṭṭhabbo kusalādittikassa kusalattikavohāro viya. Imināva nayena pubbapayogādi pañcakaṃ **pubbapayogapañcakaṃ,** theyyāvahārādi pañcakaṃ **theyyāvahārapañcaka**nti nāmalābho daṭṭhabboti. **Tatiyapañcamesu pañcakesū**ti sāhatthikapañcakatheyyāvahārapañcakesu. **Labbhamānapadavasenā**ti sāhatthikapañcake labbhamānassa nissaggiyāvahārapadassa vasena theyyāvahārapañcake labbhamānassa parikappāvahārapadassa ca vasena yojetabbanti attho.

Āṇattiyā nibbatto avahāro **āṇattiko**. Nissajjanaṃ nissaggo, suṅkaghātaṭṭhāne parikappitokāse vā ṭhatvā bhaṇḍassa bahi pātanaṃ. Nissaggova **nissaggiyo**. Kiriyāsiddhito puretarameva pārājikāpattisaṅkhātaṃ atthaṃ sādhetīti **atthasādhako**. ‘‘Asukassa bhaṇḍaṃ yadā sakkosi, tadā avaharā’’ti evarūpo hi āṇāpanapayogo parassa telakumbhiyā pādagghanakaṃ telaṃ avassaṃ pivanakānaṃ upāhanādīnaṃ nikkhepapayogo ca āṇattassa bhaṇḍaggahaṇato upāhanādīnaṃ telapātanato ca puretarameva pārājikāpattisaṅkhātaṃ atthaṃ sādheti. Sāhatthikapayogopi hi evarūpo atthasādhakoti vuccati. Vuttañhetaṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. dutiyapārājikavaṇṇanā) –

> ‘‘Atthasādhako nāma ‘asukassa bhaṇḍaṃ yadā sakkosi, tadā taṃ avaharā’ti āṇāpeti. Tattha sace paro anantarāyiko hutvā taṃ avaharati, āṇāpakassa āṇattikkhaṇeyeva pārājikaṃ. Parassa vā pana telakumbhiyā pādagghanakaṃ telaṃ avassaṃ pivanakāni upāhanādīni pakkhipati, hatthato muttamatteyeva pārājika’’nti.

Dhurassa nikkhipanaṃ **dhuranikkhepo**. Ārāmābhiyuñjanādīsu attano ca parassa ca dānaggahaṇesu nirussāhabhāvāpajjanaṃ. **Sahatthā avaharatī**ti sahatthena gaṇhāti. **‘‘Asukassa bhaṇḍaṃ avaharā’’ti aññaṃ āṇāpetī**ti etthāpi āṇāpakassa āṇattikkhaṇeyeva āpatti daṭṭhabbā. Yadi evaṃ imassa, atthasādhakassa ca ko visesoti? Taṅkhaṇaññeva gahaṇe niyuñjanaṃ āṇattikapayogo, kālantarena gahaṇatthaṃ niyogo atthasādhakoti ayametesaṃ viseso. Tenevāha – **‘‘asukassa bhaṇḍaṃ yadā sakkosi, tadā avaharāti āṇāpetī’’**ti. Ettha ca āṇāpanapayogova atthasādhakoti dassito, sāhatthikavasenapi atthasādhakapayogo pana upari āvi bhavissati. **Dhuranikkhepo pana upanikkhittabhaṇḍavasena veditabbo**ti idaṃ nidassanamattaṃ. Ārāmābhiyuñjanādīsupi tāvakālikabhaṇḍadeyyānaṃ adānepi eseva nayo.

‘‘Āṇattivasena pubbapayogo veditabbo’’ti vuttattā anantarāyena gaṇhantassa ‘asukassa bhaṇḍaṃ avaharā’ti āṇāpanaṃ bhaṇḍaggahaṇato pubbattā **pubbapayogo,** payogena saha vattamāno avahāro **sahapayogo,** ‘‘asukaṃ nāma bhaṇḍaṃ harissāmā’’ti saṃvidahitvā sammantayitvā avaharaṇaṃ **saṃvidāvahāro**. **Saṅketakammaṃ** nāma pubbaṇhādikālaparicchedavasena sañjānanakammaṃ, **nimittakammaṃ** nāma saññuppādanatthaṃ akkhinikhaṇanādinimittakaraṇaṃ. **Ṭhānācāvanavasena sahapayogo**ti idaṃ pana nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, khilasaṅkamanādīsupi asati ca ṭhānācāvane sahapayogo daṭṭhabbo. Vuttañhetaṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. dutiyapārājikavaṇṇanā) ‘‘ṭhānācāvanavasena khilādīni saṅkāmetvā khettādiggahaṇavasena ca sahapayogo veditabbo’’ti.

Theno vuccati coro, tassa bhāvo theyyaṃ, tena avaharaṇaṃ **theyyāvahāro**. Yo hi sandhicchedādīni katvā adissamāno avaharati, tulākūṭamānakūṭakūṭakahāpaṇādīhi vā vañcetvā gaṇhāti, tassevaṃ gaṇhato avahāro theyyāvahāro. Pasayha abhibhavitvā avaharaṇaṃ **pasayhāvahāro**. Yo hi pasayha balakkārena paresaṃ santakaṃ gaṇhāti gāmaghātakādayo viya, attano pattabalito vā vuttanayena adhikaṃ gaṇhāti rājabhaṭādayo viya, tassevaṃ gaṇhato avahāro pasayhāvahāro. Bhaṇḍavasena ca okāsavasena ca parikappetvā avaharaṇaṃ **parikappāvahāro**. Tiṇapaṇṇādīhi aṅgulimuddikādiṃ paṭicchādetvā pacchā tassa paṭicchannassa avaharaṇaṃ **paṭicchannāvahāro**. Kusaṃ saṅkāmetvā avaharaṇaṃ **kusāvahāro**.

Tulayitvāti upaparikkhitvā. **Sāmīcī**ti vattaṃ, āpatti pana natthīti adhippāyo. **Mahājanasammaddo**ti mahājanasaṅkhobho. **Bhaṭṭhe janakāye**ti apagate janakāye. **‘‘Idañca kāsāvaṃ attano santakaṃ katvā etasseva bhikkhuno dehī’’**ti kiṃkāraṇā evamāha? Cīvarasāmikena yasmā dhuranikkhepo kato, tasmā tassa adinnaṃ gahetuṃ na vaṭṭati. Avahārakopi vippaṭisārassa uppannakālato paṭṭhāya cīvarasāmikaṃ pariyesanto vicarati ‘‘dassāmī’’ti, cīvarasāmikena ca ‘‘mameta’’nti vutte etenapi avahārakena ālayo pariccatto, tasmā evamāha. Yadi evaṃ cīvarasāmikoyeva ‘‘attano santakaṃ gaṇhāhī’’ti kasmā na vuttoti? Ubhinnampi kukkuccavinodanatthaṃ. Kathaṃ? Avahārakassa ‘‘mayā sahatthena na dinnaṃ, bhaṇḍadeyyameta’’nti kukkuccaṃ uppajjeyya, itarassa ‘‘mayā paṭhamaṃ dhuranikkhepaṃ katvā pacchā adinnaṃ gahita’’nti kukkuccaṃ uppajjeyyāti.

Samagghanti appagghaṃ. **Dāruatthaṃ pharatī**ti dārūhi kattabbakiccaṃ sādheti. **Mayi sante**tiādi sabbaṃ raññā pasādena vuttaṃ, ‘‘therena pana ananucchavikaṃ kata’’nti na maññitabbaṃ.

Ekadivasaṃ dantakaṭṭhacchedanādinā yā ayaṃ agghahāni vuttā, sā sabbā bhaṇḍasāminā

Kiṇitvā gahitameva sandhāya vuttā, sabbaṃ panetaṃ aṭṭhakathācariyappamāṇena gahetabbaṃ. Pāsāṇañca sakkharañca **pāsāṇasakkharaṃ**. **Dhāreyyatthaṃ vicakkhaṇo**ti imasseva vivaraṇaṃ **‘‘āpattiṃ vā anāpattiṃ vā’’**tiādi.

Pañcavīsatiavahārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Akkhadassāti ettha **akkha**-saddena kira vinicchayasālā vuccati. Tattha nisīditvā vajjāvajjaṃ passantīti **akkhadassā** vuccanti dhammavinicchanakā. **Haneyyu**nti ettha hananaṃ nāma hatthapādādīhi pothanañceva sīsādicchedanañca hotīti āha – **‘‘haneyyunti potheyyuñceva chindeyyuñcā’’**ti. Teneva padabhājaniyañca ‘‘hatthena vā pādena vā kasāya vā vettena vā aḍḍhadaṇḍakena vā chejjāya vā haneyyu’’nti vuttaṃ. Tattha **aḍḍhadaṇḍakenā**ti dvihatthappamāṇena rassamuggarena veḷupesikāya vā. **Chejjāyā**ti hatthapādasīsādīnaṃ chedanena. **Nīhareyyu**nti gāmanigamādito nīhareyyuṃ. **Corosi…pe… thenosī**ti ettha ‘‘paribhāseyyu’’nti padaṃ ajjhāharitvā attho veditabboti āha **‘‘corosīti evamādīni ca vatvā paribhāseyyu’’**nti.

93. Yaṃ taṃ bhaṇḍaṃ dassitanti sambandho. **Yattha yattha ṭhita**nti bhūmiādīsu yattha yattha ṭhitaṃ. **Yathā yathā ādānaṃ gacchatī**ti bhūmiādīsu ṭhitaṃ bhaṇḍaṃ sabbaso aggahaṇepi yena yena ākārena gahaṇaṃ upagacchati.

Bhūmaṭṭhakathāvaṇṇanā

94. **Phandāpeti, sabbattha dukkaṭamevā**ti ettha ‘‘uṭṭhahissāmī’’ti phandāpetvā puna anuṭṭhahitvā tattheva sayantassapi aṅgapaccaṅgaṃ aphandāpetvā ekapayogena uṭṭhahantassapi dukkaṭamevāti daṭṭhabbaṃ. **Aññasmiṃ vā gamanassa anupakāre**ti yathā dvārapidahane kumbhiṭṭhānagamanassa anupakārattā anāpatti, evaṃ aññasmiṃ vā gamanassa anupakāre kāyavacīkamme anāpatti. **Vācāya vācāyā**ti ekekatthadīpikāya vācāya vācāya. **Upaladdho**ti ñāto. **Puññāni ca karissāmā**ti ettha ‘‘musāvādaṃ katvā puññāni karissāmāti vadantassa dukkaṭamevā’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ, taṃ imasmiṃyeva padese aṭṭhakathāvacanena virujjhati. Tathā hi ‘‘yaṃ yaṃ vacanaṃ musā, tattha tattha pācittiya’’nti ca ‘‘na hi adinnādānassa pubbapayoge pācittiyaṭṭhāne dukkaṭaṃ nāma atthī’’ti ca vakkhati. Evaṃ pana vutte na virujjhati ‘‘musāvādaṃ katvā puññāni ca karissāmāti vadantassa pācittiyena saddhiṃ dukkaṭa’’nti. Tathā hi ‘‘akappiyapathaviṃ khaṇantānaṃ dukkaṭehi saddhiṃ pācittiyānīti mahāpaccariyaṃ vutta’’nti ca ‘‘yathā ca idha, evaṃ sabbattha pācittiyaṭṭhāne dukkaṭā na muccatī’’ti ca vakkhati. Sace pana kusalacitto ‘‘puññāni karissāmā’’ti vadati, anāpatti ‘‘buddhapūjaṃ vā dhammapūjaṃ vā saṅghabhattaṃ vā karissāmāti kusalaṃ uppādeti, kusalacittena gamane anāpattī’’ti ca ‘‘yathā ca idha, evaṃ sabbattha atheyyacittassa anāpattī’’ti ca vakkhamānattā.

Pamādalikhitanti veditabbanti aparabhāge potthakāruḷhakāle pamajjitvā likhitanti veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ sesaaṭṭhakathāsu ca ‘‘kudālaṃ vā piṭakaṃ vā’’ti idameva dvayaṃ vatvā vāsipharasūnaṃ avuttattā tesampi saṅkhepaṭṭhakathādīsu āgatabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘saṅkhepaṭṭhakathāyaṃ pana mahāpaccariyañcā’’**tiādi vuttaṃ. Theyyacittena katattā ‘‘dukkaṭehi saddhiṃ pācittiyānī’’ti vuttaṃ. **Tato paraṃ sabbakiriyāsū**ti bījaggahaṇato paraṃ kattabbakiriyāsu. **Sabbaṃ purimanayenevā**ti yāva piṭakapariyosānā hatthavārapadavāresu dukkaṭaṃ.

Therehi dassitanti pubbapayogasahapayogadukkaṭesu asammohatthaṃ samodhānetvā dhammasaṅgāhakattherehi dassitaṃ. ‘‘Sabbesampi dukkaṭānaṃ imesuyeva aṭṭhasu saṅgahetabbabhāvato itarehi sattahi dukkaṭehi vinimuttaṃ vinayadukkaṭeyeva saṅgahetabba’’nti vadanti. **Dasavidhaṃ ratana**nti ‘‘muttā maṇi veḷuriyo saṅkho silā pavāḷaṃ rajataṃ jātarūpaṃ lohitaṅgo masāragalla’’nti evamāgataṃ dasavidhaṃ ratanaṃ.

> ‘‘Maṇi muttā veḷuriyo ca saṅkho,
> Silā pavāḷaṃ rajatañca hemaṃ;
> Salohitaṅgañca masāragallaṃ,
> Daseti dhīro ratanāni jaññā’’ti. –

Hi vuttaṃ.

Sattavidhaṃ dhaññanti sāli vīhi yavo kaṅgu kudrūso varako godhumoti idaṃ sattavidhaṃ dhaññaṃ. **Āvudhabhaṇḍādi**nti **ādi-**saddena tūriyabhaṇḍaitthirūpādiṃ saṅgaṇhāti. Anāmasitabbe vatthumhi dukkaṭaṃ **anāmāsadukkaṭaṃ**. **Durupaciṇṇadukkaṭa**nti ‘‘na kattabba’’nti vāritassa katattā duṭṭhu āciṇṇaṃ caritanti durupaciṇṇaṃ, tasmiṃ dukkaṭaṃ durupaciṇṇadukkaṭaṃ. Vinaye paññattaṃ dukkaṭaṃ **vinayadukkaṭaṃ**. ‘‘Saṅghabhedāya parakkamatī’’ti sutvā taṃnivāraṇatthāya ñāte atthe avadantassa **ñātadukkaṭaṃ**. Ekādasa samanubhāsanā nāma bhikkhupātimokkhe cattāro yāvatatiyakā saṅghādisesā, ariṭṭhasikkhāpadanti pañca, bhikkhunīpātimokkhe ekaṃ yāvatatiyakaṃ pārājikaṃ, cattāro saṅghādisesā, caṇḍakāḷīsikkhāpadanti cha. Vassāvāsādiṃ paṭissuṇitvā na sampādentassa paṭissavanimittaṃ dukkaṭaṃ **paṭissavadukkaṭaṃ**.

> Pubbasahapayoge ca, anāmāsadurupaciṇṇe;
> Vinaye ceva ñāte ca, ñattiyā ca paṭissave;
> Aṭṭhete dukkaṭā vuttā, vinaye vinayaññunā.

Sahapayogato paṭṭhāya cettha purimā purimā āpattiyo paṭippassambhantīti āha **‘‘atha dhuranikkhepaṃ akatvā’’**tiādi. Tattha ‘‘dhuranikkhepaṃ akatvā’’ti vuttattā dhuranikkhepaṃ katvā khaṇantassa purimāpattiyo na paṭippassambhantīti daṭṭhabbaṃ. **Viyūhanadukkaṭaṃ paṭippassambhati, uddharaṇadukkaṭe patiṭṭhātī**ti idaṃ pāḷiyaṃ āgatānukkamena dassetuṃ vuttaṃ. Yadi pana paṃsuṃ uddharitvā saussāhova puna khaṇati, uddharaṇadukkaṭaṃ paṭippassambhati, khaṇanadukkaṭe patiṭṭhāti.

Kataṃ karaṇaṃ kiriyāti atthato ekanti āha **‘‘virūpā sā kiriyā’’**ti. Idāni vuttamevatthaṃ **parivārapāḷiyā** nidassento **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādimāha. Tattha **aparaddhaṃ viraddhaṃ khalita**nti sabbametaṃ **yañca dukkaṭa**nti ettha vuttassa dukkaṭassa pariyāyavacanaṃ. Yañhi duṭṭhu kataṃ, virūpaṃ vā kataṃ, taṃ dukkaṭaṃ. Taṃ panetaṃ yathā satthārā vuttaṃ, evaṃ akatattā **aparaddhaṃ,** kusalaṃ virajjhitvā pavattattā **viraddhaṃ,** ariyavaṃsappaṭipadaṃ anāruḷhattā **khalitaṃ**. **Yaṃ manusso kare**ti idaṃ panettha opammanidassanaṃ. Tassattho – yathā yaṃ loke manusso āvi vā yadi vā raho pāpaṃ karoti, taṃ dukkaṭanti pavedenti, evamidampi buddhapaṭikuṭṭhena lāmakabhāvena pāpaṃ, tasmā dukkaṭanti veditabbanti.

Yathā dukkhā, kucchitā vā gati dugatīti vattabbe ‘‘duggatī’’ti vuttaṃ, yathā ca kaṭukaṃ phalametassāti kaṭukaphalanti vattabbe ‘‘kaṭukapphala’’nti vuttaṃ, evamidhāpi thūlattā accayattā ca thūlaccayanti vattabbe ‘‘thullaccaya’’nti vuttanti dassetuṃ **‘‘samparāye ca duggatī’’**tiādimāha. Saṃyoge pana kate saṃyogaparassa rassattaṃ siddhamevāti manasi katvā **‘‘saṃyogabhāvo veditabbo’’**ti ettakameva vuttaṃ. **Ekassa mūle**ti ekassa santike. **Accayo tena samo natthī**ti desanāgāmīsu accayesu tena samo thūlo accayo natthi. **Tenetaṃ iti vuccatī**ti thūlattā accayassa etaṃ thullaccayanti vuccatīti attho.

‘‘Sabbatthāpi āmasane dukkaṭaṃ phandāpane thullaccayañca visuṃ visuṃ theyyacittena āmasanaphandāpanapayogaṃ karontasseva hoti, ekapayogena gaṇhantassa pana uddhāre pārājikameva, na dukkaṭathullaccayānī’’ti vadanti. **Sahapayogaṃ pana akatvā**ti ettha ‘‘pubbapayoge āpannāpattīnaṃ paṭippassaddhiyā abhāvato sahapayogaṃ katvāpi lajjidhammaṃ okkantena pubbapayoge āpannāpattiyo desetabbā’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Aṭṭhakathāvacanaṃ pana kate sahapayoge pubbapayoge āpannāpattīnampi paṭippassaddhiṃ dīpeti, aññathā ‘‘sahapayogaṃ pana akatvā’’ti idaṃ visesanameva niratthakaṃ siyā. Yañca heṭṭhā vuttaṃ ‘‘sace panassa tatthajātake tiṇarukkhalatādimhi chinnepi lajjidhammo okkamati, saṃvaro uppajjati, chedanapaccayā dukkaṭaṃ desetvā muccatī’’ti, tampi sahapayoge kate pubbapayoge āpannāpattīnaṃ paṭippassaddhimeva dīpeti sahapayoge chedanapaccayā āpannadukkaṭasseva desanāya vuttattā. **Sahapayogato paṭṭhāyevā**ti ca idaṃ sahapayogaṃ pattassa tato pubbe āpannānaṃ pubbapayogāpattīnampi paṭippassaddhiṃ dīpeti. Tena hi ayamattho viññāyati ''yāva sahapayogaṃ na pāpuṇāti, tāva pubbe āpannāpattīnaṃ paṭippassaddhi na hoti, sahapayogaṃ pattakālato pana paṭṭhāya tāsampi paṭippassaddhi hotī''ti, tasmā suṭṭhu upaparikkhitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ.

Bahukāpi āpattiyo hontu, ekameva desetvā muccatīti etthāyamadhippāyo – sace khaṇanaviyūhanuddharaṇesu dasa dasa katvā āpattiyo āpannā, tāsu uddharaṇe dasa āpattiyo desetvā muccati visabhāgakiriyaṃ patvā purimāpurimāpattīnaṃ paṭippassaddhattāti. Jātivasena pana samānakiriyāya āpannāpattiyo ekattena gahetvā ''ekameva desetvā''ti vuttaṃ, tasmā imināpi kurundaṭṭhakathāvacanena paṭhamaṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttapurimāpattipaṭippassaddhimeva samatthayati, na pana ubhinnaṃ aṭṭhakathānaṃ atthato nānākaraṇaṃ atthi. Aparampettha pakāraṃ vaṇṇayanti ''samānakiriyāsupi purimapurimakhaṇanapaccayā āpannāpattiyo pacchimapacchimakhaṇanaṃ patvā paṭippassambhantīti iminā adhippāyena 'paṃsukhaṇanādīsu ca lajjidhamme uppanne bahukāpi āpattiyo hontu, ekameva desetvā muccatīti **kurundaṭṭhakathāyaṃ** vutta''nti. ''Evañca sati 'bahukāpi āpattiyo hontū'ti na vattabbaṃ bhaveyya, vuttañca, tasmā visabhāgakiriyameva patvā purimāpattīnaṃ paṭippassaddhiṃ icchanteneva bahukāsupi āpattīsu ekameva desetvā muccatīti imasmiṃ ṭhāne visuṃyeveko desanākkamo dassito''tipi vadanti. Ayametesaṃ adhippāyo – yathā idha purimāpattīnaṃ paṭippassaddhi aṭṭhakathācariyappamāṇena gahitā, evaṃ bahukāsupi āpattīsu ekameva desetvā muccatīti idampi idha aṭṭhakathācariyappamāṇatoyeva veditabbaṃ. Yathā ca pāḷiyaṃ pācittiyaṭṭhānepi dukkaṭameva hotīti idha āveṇikaṃ katvā āpattiviseso dassito, evaṃ purimāpattīnaṃ paṭippassaddhiviseso ca desanāviseso ca aṭṭhakathācariyehi dassitoti.

Heṭṭhato osīdentoti ''sāmikesu āgantvā apassitvā gatesu gaṇhissāmī''ti theyyacittena heṭṭhābhūmiyaṃ osīdento. **Bundenā**ti kumbhiyā heṭṭhimatalena. Evaṃ ekaṭṭhāne ṭhitāya kumbhiyā ṭhānācāvanaṃ chahi ākārehi veditabbanti sambandho. **Valayaṃ nīharati, pārājika**nti ākāsagataṃ akatvā ghaṃsitvā nīharantassa chinnakoṭito nīhaṭamatte pārājikaṃ. **Ito cito ca sāretī**ti ghaṃsantoyeva ākāsagataṃ akatvā sāreti.

Chinnamatte pārājikanti avassaṃ ce patati, chinnamatte pārājikaṃ. **Paricchedo**ti ''pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā''ti vuttagaṇanaparicchedo. **Apabyūhanto**ti ''heṭṭhā ṭhitaṃ gaṇhissāmī''ti hatthena dvidhā karonto. **Upaḍḍhakumbhiya**nti upaḍḍhapuṇṇāya kumbhiyā. Nanu ca aṭṭhakathācariyappamāṇena saṅkhepaṭṭhakathādīsu vuttampi kasmā na gahetabbanti āha – **''vinayavinicchaye hi āgate garuke ṭhātabba''**nti. **Vinayadhammatā**ti vinayagarukānaṃ dhammatā. Vinayagarukā hi vinayavinicchaye āgate garuke tiṭṭhanti. Vinayagarukatābyāpanatthañhi vinayagarukoyevettha vinaya-saddena vutto, vinayassa vā esā dhammatā tesaṃ garugāravaṭṭhānassa vinayavisayattā.

Idāni saṅkhepaṭṭhakathādīsu vuttaṃ pāḷiyāpi na sametīti dassento āha **''apicā''**tiādi. **Bhājana**nti pattādibhājanaṃ. Pattādiṃ apūretvā gaṇhantassa anuddhaṭepi mukhavaṭṭiparicchedo hoti, pūretvā gaṇhantassa pana uddharaṇakāle hotīti āha **''mukhavaṭṭiparicchedena vā uddhārena vā''**ti. Yadā pana telakumbhīādīsu telādīnaṃ abahubhāvato bhājanaṃ nimujjāpetvā gaṇhituṃ na sakkā hoti, tadā mukhavaṭṭiparicchedeneva hoti. **Cikkana**nti thaddhaṃ. **Ākaḍḍhanavikaḍḍhanayogga**nti ettha abhimukhaṃ kaḍḍhanaṃ **ākaḍḍhanaṃ,** parato kaḍḍhanaṃ **vikaḍḍhanaṃ**. **Paṭinīharitu**nti attano bhājanato paṭinīharituṃ. **Hatthato muttamatte pārājika**nti theyyacittena parasantakaggahaṇapayogassa katattā. **Mahāaṭṭhakathāyameva** ''sacepi mariyādaṃ dubbalaṃ katvā sukkhataḷākassa udakanibbahanaṭṭhānaṃ udakaniddhamanatumbaṃ vā pidahati, aññato ca gamanamagge vā pāḷiṃ bandhati, sukkhamātikaṃ vā ujuṃ karoti, pacchā deve vuṭṭhe udakaṃ āgantvā mariyādaṃ bhindati, sabbattha bhaṇḍadeyya''nti vuttattā **''taṃ pana tattheva sukkhataḷāke sukkhamātikāya ujukaraṇavinicchayena virujjhatī''**ti vuttaṃ.

Avahāralakkhaṇanti pañcavīsatiyā avahāresu ekampi avahāralakkhaṇaṃ, ṭhānācāvanapayogo eva vā. **Uddhāre**ti kumbhiyā phuṭṭhaṭṭhānato kesaggamattepi uddhaṭe. **Yutta**nti ṭhānācāvanapayogasabbhāvato yuttaṃ. **Saṅgopanatthāyā**ti iminā suddhacittataṃ dasseti. **Palibujjhissatī**ti nivāressati. **Vuttanayeneva pārājika**nti hatthato muttamatteyeva pārājikaṃ. **Suddhacittova uddharatī**ti kumbhiyaṃ telassa ākiraṇato puretarameva suddhacitto nikkhipitvā pacchā suddhacittova uddharati. **Neva avahāro**ti theyyacittena avaharaṇapayogassa akatattā. Attano bhājanattā pana **''na gīvā''**ti vuttaṃ, anāpattimattameva vuttaṃ, na pana evaṃ vicāritanti adhippāyo. Atha vā **anāpattimattameva vutta**nti imināpi tattha ''gīvā''ti vacanābhāvato ''na gīvā''ti pubbe vuttamahāaṭṭhakathāvādameva patiṭṭhāpeti, pacchā dassitena kurundivādenapi mahāaṭṭhakathāvādova samatthito. **Attano bhaṇḍa**nti telākiraṇato puretarameva attano kumbhiyaṃ suddhacittena ṭhapitaṃ pītatelaṃ attano parikkhāraṃ. **Sammohaṭṭhāna**nti āpattivinicchayavasena sammohaṭṭhānaṃ.

Bahigataṃ nāma hotīti tato paṭṭhāya telassa aṭṭhānabhāvato adhomukhabhāvato ca bahigataṃ nāma hoti. Anto paṭṭhāya chidde kariyamāne telassa nikkhamitvā gatagataṭṭhānaṃ bhājanasaṅkhyameva gacchatīti āha – **''bāhirantato pādagghanake gaḷite pārājika''**nti. **Yathā tathā vā katassā**ti bāhirantato abbhantarato vā paṭṭhāya katassa. **Majjhe ṭhapetvā katachidde**ti majjhe thokaṃ kapālaṃ ṭhapetvā pacchā taṃ chindantena katachidde. ''Mariyādacchedane anto ṭhatvā bahimukho chindanto bahi antena kāretabbo, bahi ṭhatvā antomukho chindanto anto antena kāretabbo, anto ca bahi ca chinditvā majjhe ṭhapetvā taṃ chindanto majjhena kāretabbo''ti (pārā. aṭṭha. 1.108) vuttattā **''taḷākassa ca mariyādabhedena sametī''**ti vuttaṃ. **Idamettha yutta**nti anto ca bahi ca paṭṭhāya katachidde majjhena kāretabbo. **Anto paṭṭhāya kate pana bāhirantena, bahi paṭṭhāya kate abbhantarena kāretabbo**ti ayaṃ tippakāropi ettha vemaṭṭhachidde yutto. Udake katapayogassa abhāvato **''ṭhānācāvanapayogassa abhāvā''**ti vuttaṃ.

Aṭṭhakathāyaṃ tāva vuttanti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Patthinnassa khādanaṃ itarassa pānañca sappiādīnaṃ paribhogoti āha – **''akhāditabbaṃ vā apātabbaṃ vā karotī''**ti. Kathaṃ pana tathā karotīti āha **''uccāraṃ vā passāvaṃ vā''**tiādi. Kasmā panettha dukkaṭaṃ vuttanti āha **''ṭhānācāvanassa natthitāya dukkaṭa''**nti. **Purimadvaya**nti bhedanaṃ chaḍḍanañca. Kasmā na sametīti āha **''tañhī''**tiādi. **Kumbhijajjarakaraṇenā**ti puṇṇakumbhiyā jajjarakaraṇena. **Mātikāujukaraṇenā**ti udakapuṇṇāya mātikāya ujukaraṇena. **Ekalakkhaṇa**nti bhedanaṃ kumbhijajjarakaraṇena chaḍḍanaṃ mātikāya ujukaraṇena saddhiṃ ekasabhāvaṃ ṭhānācāvanapayogasabbhāvato. **Pacchimaṃ pana dvaya**nti jhāpanaṃ aparibhogakaraṇañca.

Ettha evaṃ vinicchayaṃ vadantīti ettha mahāaṭṭhakathāyaṃ vutte eke ācariyā evaṃ vinicchayaṃ vadanti. **Pacchimadvayaṃ sandhāya vutta**nti ettha purimadvaye vinicchayo heṭṭhā vuttānusārena sakkā viññātunti tattha kiñci avatvā pacchimadvayaṃ sandhāya ṭhānācāvanassa natthitāya dukkaṭanti idaṃ vuttanti adhippāyo. **Theyyacittenā**ti attano vā parassa vā kātukāmatāvasena uppannatheyyacittena. **Vināsetukāmatāyā**ti hatthapādādiṃ chindanto viya kevalaṃ vināsetukāmatāya. Purimadvaye kiṃ hoti, kiṃ adhippāyena na kiñci vuttanti āha – **''purimadvaye pana…pe… pārājika''**nti. Tattha **vuttanayena bhindantassa vā chaḍḍentassa vā**ti muggarena pothetvā bhindantassa udakaṃ vā vālikaṃ vā ākiritvā uttarāpentassāti attho. **Ayuttanti ce**ti pāḷiyaṃ purimapadadvayepi dukkaṭasseva vuttattā ''purimadvaye…pe… pārājikanti idaṃ ayutta''nti yadi tumhākaṃ siyāti attho. **Nā**ti ayuttabhāvappasaṅgaṃ nisedhetvā tattha kāraṇamāha **''aññathā gahetabbatthato''**ti. Kathaṃ panettha attho gahetabboti āha **''pāḷiyaṃ hī''**tiādi. Nāsetukāmatāpakkhe heṭṭhā vuttanayeneva atthassa avirujjhanato **''theyyacittapakkhe''**ti vuttaṃ. ''Evaṃ vinicchayaṃ vadantī''ti ito paṭṭhāya vuttassa sabbassapi ekasseva vacanattā **''evameke vadantī''**ti nigamanavasena vuttaṃ.

Idāni yathāvuttavasena pāḷiyā atthe gayhamāne mahāaṭṭhakathāyaṃ catunnampi sāmaññato vuttassa pacchimadvayaṃ sandhāya vuttanti vacane visesābhāvato pāḷiyaṃ vuttesu catūsu padesu ''chaḍḍeti vā aparibhogaṃ vā karotī''ti imesaṃ padānaṃ visesābhāvappasaṅgato ca sayaṃ aññathā pāḷiṃ aṭṭhakathañca saṃsanditvā atthaṃ dassetukāmo **''ayaṃ panettha sāro''**tiādimāha. Vinītavatthumhi ''saṅghassa puñjakitaṃ tiṇaṃ theyyacitto jhāpesī''si (pārā. 156) vuttattā **vinītavatthumhi tiṇajjhāpako viyā**ti imināva **ṭhānā acāvetukāmovā**ti etthāpi theyyacittena ṭhānā acāvetukāmoti idaṃ vuttameva hotīti daṭṭhabbaṃ. **Achaḍḍetukāmoyevā**ti etthāpi theyyacittenāti sambandhitabbaṃ. Idañhi theyyacittapakkhaṃ sandhāya vuttaṃ nāsetukāmatāpakkhassa vakkhamānattā. Tenevāha **''nāsetukāmatāpakkhe panā''**tiādi. **Itarathāpi yujjatī**ti theyyacittābhāvā ṭhānā cāvetukāmassapi dukkaṭaṃ yujjatīti vuttaṃ hoti.

Bhūmaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākāsaṭṭhakathāvaṇṇanā

96. Ākāsaṭṭhakathāyaṃ **mukhatuṇḍakenā**ti mukhaggena. **Kalāpaggenā**ti piñchakalāpassa aggena. **Pasāretī**ti gahaṇatthaṃ pasāreti. **Aggahetvā vā**ti leḍḍuādīhi paharitvā nayanavasena aggahetvā vā. Ākāsaṭṭhavinicchaye vuccamānepi tappasaṅgena ākāsaṭṭhassa vehāsaṭṭhādibhāvamupagatepi asammohatthaṃ **''yasmiṃ aṅge nilīyatī''**tiādi vuttaṃ. **Antovatthumhī**ti parikkhittavatthussa anto. **Antogāme**ti parikkhittassa gāmassa anto. Aparikkhitte pana vatthumhi, gāme vā ṭhitaṭṭhānameva ṭhānaṃ. **Aṭavimukhaṃ karotī**ti araññābhimukhaṃ karoti. **Rakkhatī**ti tena payogena tassa icchitaṭṭhānaṃ agatattā rakkhati. Bhūmiyā gacchantaṃ sandhāya **''dutiyapadavāre vā''**ti vuttaṃ. **Gāmato nikkhantassā**ti parikkhittagāmato nikkhantassa. **Kapiñjaro** nāma ekā pakkhijāti.

Ākāsaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vehāsaṭṭhakathāvaṇṇanā

97. Vehāsaṭṭhakathāyaṃ pana cīvaravaṃse ṭhapitassa cīvarassa ākaḍḍhane yathāvuttappadesātikkamo ekadvaṅgulamattākaḍḍhanena siyāti adhippāyena vuttaṃ **‘‘ekadvaṅgulamattākaḍḍhaneneva pārājika’’**nti. Idañca tādisaṃ nātimahantaṃ cīvaravaṃsadaṇḍakaṃ sandhāya vuttaṃ, mahante pana tato adhikamattākaḍḍhaneneva siyā. **Rajjukena bandhitvā**ti ekāya rajjukoṭiyā cīvaraṃ bandhitvā aparāya koṭiyā cīvaravaṃsaṃ bandhitvā ṭhapitacīvaraṃ. Muttamatte aṭṭhatvā patanakasabhāvattā **‘‘mutte pārājika’’**nti vuttaṃ.

Ekamekassa phuṭṭhokāsamatte atikkante pārājikanti bhittiṃ aphusāpetvā ṭhapitattā vuttaṃ. **Bhittiṃ nissāya ṭhapita**nti paṭipāṭiyā ṭhapitesu nāgadantādīsuyeva āropetvā bhittiṃ phusāpetvā ṭhapitaṃ. **Paṇṇantaraṃ āropetvā ṭhapitā**ti aññehi ṭhapitaṃ sandhāya vuttaṃ.

Vehāsaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Udakaṭṭhakathāvaṇṇanā

98. Udakaṭṭhakathāyaṃ sandamānaudake nikkhittaṃ na tiṭṭhatīti āha **‘‘asandanake udake’’**ti. **Anāpattī**ti hatthavārapadavāresu dukkaṭāpattiyā abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kaḍḍhatī**ti heṭṭhato osāreti. **Uppalādīsū**ti **ādi**-saddena padumapuṇḍarīkādiṃ saṅgaṇhāti. Rattaṃ **padumaṃ,** setaṃ **puṇḍarīkaṃ**. Setaṃ vā **padumaṃ,** rattaṃ **puṇḍarīkaṃ**. Atha vā rattaṃ vā hotu setaṃ vā satapattaṃ **padumaṃ,** ūnasatapattaṃ **puṇḍarīkaṃ**. **Vatthu pūratī**ti pārājikavatthu pahoti. **Tasmiṃ chinnamatte pārājika**nti udakato accuggatassa udakavinimuttaṭṭhānato chedanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Yaṃ vatthuṃ pūretī**ti yaṃ pupphaṃ pārājikavatthuṃ pūreti. Dasahi pupphehi katakalāpo **hatthako,** mahantaṃ kalāpaṃ katvā baddhaṃ **bhārabaddhaṃ**. **Rajjukesu tiṇāni santharitvā**ti ettha ‘‘dve rajjukāni udakapiṭṭhe ṭhapetvā tesaṃ upari tiriyato tiṇāni santharitvā tesaṃ upari bandhitvā vā abandhitvā vā tiriyatoyeva pupphāni ṭhapetvā heṭṭhato gatāni dve rajjukāni ukkhipitvā pupphamatthake ṭhapentī’’ti vadanti.

Kesaggamattampi yathāṭhitaṭṭhānato cāvetīti pārimantena phuṭṭhokāsaṃ, orimantena kesaggamattaṃ cāveti. **Sakalamudaka**nti daṇḍena phuṭṭhokāsagataṃ sakalamudakaṃ. **Na udakaṃ ṭhāna**nti attanā kataṭṭhānassa aṭṭhānattā. **Idaṃ ubhaya**nti ettha ‘‘bandhanaṃ amocetvā…pe… pārājika’’nti idamevekaṃ, ‘‘paṭhamaṃ bandhanaṃ…pe… ṭhānaparicchedo’’ti idaṃ dutiyaṃ. **Paduminiya**nti padumagacche. **Uppāṭitāyā**ti parehi attano atthāya uppāṭitāya.

Bahi ṭhapiteti udakato bahi ṭhapite. Hatthakavasena khuddakaṃ katvā

Baddhaṃ **kalāpabaddhaṃ**. **Muḷāla**nti kandaṃ. **Pattaṃ vā pupphaṃ vā**ti idaṃ kaddamassa anto pavisitvā ṭhitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sakalamudaka**nti vāpiādīsu pariyāpannaṃ sakalamudakaṃ. **Niddhamanatumba**nti vāpiyā udakassa nikkhamanamaggaṃ. **Udakavāhaka**nti mahāmātikaṃ. **Na avahāro**ti idaṃ pubbasadisaṃ na hotīti āha – **‘‘kasmā…pe… evarūpā hi tattha katikā’’**ti. **Avahāro natthī**ti sabbasādhāraṇe apariggahaṭṭhāne gahitattā. **Mātikaṃ āropetvā**ti khuddakamātikaṃ āropetvā. **Maritvā…pe… tiṭṭhantī**ti ettha ‘‘matamacchānaṃyeva tesaṃ santakattā amate gaṇhantassa natthi avahāro’’ti vadanti.

Udakaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāvaṭṭhakathāvaṇṇanā

99. Nāvaṭṭhakathāyaṃ pana **yā bandhanā muttamatte ṭhānā na cavatī**ti iminā caṇḍasote baddhanāvaṃ paṭikkhipati. **Tāva dukkaṭa**nti ‘‘bandhanaṃ moceti, āpatti dukkaṭassā’’ti evaṃ mocentassa paññattaṃ dukkaṭaṃ sandhāya vuttaṃ. **Thullaccayampi pārājikampi hotī**ti ettha paṭhamaṃ ṭhānā acāvetvā mutte thullaccayaṃ, paṭhamaṃ ṭhānā cāvetvā mutte pārājikanti veditabbaṃ.

‘‘Pāse baddhasūkaro viyā’’tiādinā vuttaṃ sandhāyāha **‘‘tattha yutti pubbe vuttā evā’’**ti. **Vippanaṭṭhā nāvā**ti visamavātādīhi vināsaṃ patvā udake nimujjitvā heṭṭhā bhūmitalaṃ appatvā majjhe ṭhitaṃ sandhāya vadati. Teneva **‘‘adho vā opilāpentassa…pe… nāvātalena phuṭṭhokāsaṃ mukhavaṭṭiṃ atikkantamatte pārājika’’**nti vuttaṃ. **Opilāpentassā**ti osīdāpentassa. **Atikkantamatte**ti phuṭṭhokāsaṃ atikkantamatte. **Eseva nayo**ti muttamatte pārājikanti dasseti.

Nāvākaḍḍhanayoggamahāyottatāya yottakoṭito paṭṭhāya sakalampi **‘‘ṭhāna’’**nti vuttaṃ.

Asatipi vāte yathā vātaṃ gaṇhāti, tathā ṭhapitattā **‘‘vātaṃ gaṇhāpetī’’**ti vuttaṃ. **Balavā ca vāto āgammā**ti iminā asati vāte ayaṃ payogo katoti dasseti. Teneva **‘‘puggalassa natthi avahāro’’**ti vuttaṃ. Sati pana vāte kato payogo ṭhānācāvanapayogoyevāti mātikāujukaraṇe viya attheva avahāroti daṭṭhabbaṃ. **Ṭhānācāvanapayogo na hotī**ti sukkhamātikāujukaraṇe viya asati vāte katapayogattā. **Bhaṇḍadeyyaṃ pana hotī**ti nāvāsāmikassa bhaṇḍadeyyaṃ hoti.

Nāvaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Yānaṭṭhakathāvaṇṇanā

100. Yānaṭṭhakathāyaṃ **dukayuttassā**ti dvīhi goṇehi yuttassa. **Ayuttaka**nti goṇehi ayuttaṃ. **Kappakatā**ti yathā dvīhi bhāgehi heṭṭhā patiṭṭhāti, evaṃ katā. **Tīṇi vā cattāri vā ṭhānānī**ti akappakatāya upatthambhaniyā vasena tīṇi ṭhānāni, kappakatāya vasena cattāri ṭhānānīti. Tathā pathaviyaṃ ṭhapitassa tīṇi ṭhānānīti sambandho. **Ta**nti phalakassa vā dārukassa vā upari ṭhapitaṃ pathaviyaṃ ṭhapitañca. **Dvīhi akkhasīsehī**ti dvīhi akkhakoṭīhi. **Dārūnaṃ upari ṭhapitassā**ti dvinnaṃ dārūnaṃ upari dvīhi akkhakoṭīhi olambetvā sakaṭasālāyaṃ ṭhapitassa. **Heṭṭhimatalassā**ti sakaṭabāhāya bhūmiṃ phusitvā ṭhitassa heṭṭhimabhāgassa. **Sesaṃ nāvāyaṃ vuttasadisa**nti iminā ‘‘yadi pana taṃ evaṃ gacchantaṃ pakatigamanaṃ upacchinditvā aññaṃ disābhāgaṃ neti, pārājikaṃ. Sayameva yaṃ kañci gāmaṃ sampattaṃ ṭhānā acāventova vikkiṇitvā gacchati, nevatthi avahāro, bhaṇḍadeyyaṃ pana hotī’’ti imaṃ nayaṃ atidissati.

Yānaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāraṭṭhakathāvaṇṇanā

101. Bhāraṭṭhakathāyaṃ **purimagale galavāṭako**ti purimagale uparimagalavāṭako. **Uraparicchedamajjhe**ti urapariyantassa majjhe. **Anāṇattattā**ti ‘‘asukaṭṭhānaṃ nehī’’ti anāṇattattā. **Yo cāyaṃ sīsabhāre vutto**ti yo cāyaṃ vinicchayo sīsabhāre vutto. Sīsādīhi vā gahito hotūti sambandho. **Tādisa**nti tappaṭicchādanasamatthaṃ.

Bhāraṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ārāmaṭṭhakathāvaṇṇanā

102. Ārāmaṭṭhakathāyaṃ **bandhana**nti pupphānaṃ vaṇṭe patiṭṭhitaṭṭhānaṃ. **Abhiyuñjatī**ti codeti aḍḍaṃ karoti. **Adinnādānassa payogattā**ti sahapayogamāha vatthumhiyeva katapayogattā. Sahapayogavasena hetaṃ dukkaṭaṃ. **Vinicchayappasuta**nti vinicchaye niyuttaṃ. **Kakkhaḷo**ti dāruṇo. **Dhuraṃ nikkhipatī**ti ussāhaṃ ṭhapeti, attano santakakaraṇe nirussāho hotīti attho. Kūṭaḍḍakārakopi sace dhuraṃ na nikkhipati, natthi avahāroti āha **‘‘sace sayampi katadhuranikkhepo hotī’’**ti. **Sayampī**ti abhiyuñjakopi. **Katadhuranikkhepo**ti ‘‘na dāni naṃ imassa dassāmī’’ti evaṃ tassa dāne katadhuranikkhepo. **Kiṅkārappaṭissāvibhāve**ti ‘‘kiṃ karomi kiṃ karomī’’ti evaṃ kiṅkārameva paṭissuṇanto vicaratīti kiṅkārapaṭissāvī, tassa bhāvo kiṅkārapaṭissāvibhāvo, tasmiṃ, attano vasavattibhāveti vuttaṃ hoti.

Ukkocaṃ datvāti lañjaṃ datvā. **Kūṭavinicchayikāna**nti kūṭavinicchaye niyuttānaṃ vinayadharānaṃ. ‘‘Gaṇhā’’ti avatvā ‘‘asāmikassa sāmiko aya’’ntiādinā pariyāyena vuttepi tassa santakabhāvaṃ paricchinditvā pavattavacanattā kūṭavinicchayaṃ karontānaṃ kūṭasakkhīnañca pārājikameva. Asatipi cettha ṭhānācāvane ubhinnaṃ dhuranikkhepoyeva ṭhānācāvanaṭṭhāne tiṭṭhati. Imasmiṃ dhuranikkhepe pārājike sāmikassa vimatuppādanapayoge kate thullaccayaṃ, tasseva dhuranikkhepapayoge nipphādite pārājikaṃ. **Sayaṃ parājayaṃ pāpuṇātī**ti kūṭaḍḍakārako parājayaṃ pāpuṇāti.

Ārāmaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vihāraṭṭhakathāvaṇṇanā

103. Vihāraṭṭhakathāyaṃ vihāropi pariveṇampi āvāsopi vihārotveva saṅkhaṃ gacchatīti āha **‘‘vihāraṃ vā’’**tiādi. Tattha **vihāra**nti mahāvihāraṃ. **Pariveṇa**nti mahāvihārassa abbhantare visuṃ visuṃ pākāraparicchinnaṭṭhānaṃ. **Āvāsa**nti ekaṃ āvasathaṃ. Abhiyoge katepi avahārassa asijjhanato vuttaṃ **‘‘abhiyogo na ruhatī’’**ti. Gaṇasantake pana paricchinnasāmikattā sakkā dhuraṃ nikkhipāpetunti āha **‘‘dīghabhāṇakādibhedassa pana gaṇassā’’**ti. Idhāpi sace ekopi dhuraṃ na nikkhipati, rakkhatiyeva. Sabbesaṃ dhuranikkhepeneva hi pārājikaṃ.

Vihāraṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Khettaṭṭhakathāvaṇṇanā

104. Khettaṭṭhakathāyaṃ **satta dhaññānī**ti sālivīhiyavakaṅgukudrūsavarakagodhumānaṃ vasena satta dhaññāni. **Nirumbhitvā vā**tiādīsu ‘‘gaṇhantassā’’ti paccekaṃ yojetabbaṃ. Tattha nirumbhitvā gahaṇaṃ nāma vīhisīsaṃ acchinditvā yathāṭhitameva hatthena gahetvā ākaḍḍhitvā bījamattasseva gahaṇaṃ. **Ekameka**nti ekamekaṃ vīhisīsaṃ. **Uppāṭetvā vā**ti muggamāsādīni uddharitvā vā. **Yasmiṃ bīje vā**tiādi nirumbhitvā gahaṇādīsu yathākkamaṃ yojetabbaṃ. Sālisīsādīni nirumbhitvā gaṇhantassa yasmiṃ bīje vatthu pūrati, ekamekaṃ hattheneva chinditvā gaṇhantassa yasmiṃ sīse vatthu pūrati, asitena lāyitvā gaṇhantassa yassaṃ muṭṭhiyaṃ vatthu pūrati, bahūni ekato uppāṭetvā gaṇhantassa yasmiṃ muggamāsādiphale vatthu pūratīti evamettha yathākkamo veditabbo. **‘‘Tasmiṃ bandhanā mocitamatte’’**ti vacanato tasmiṃ bījādimhi bandhanā mocite sati tato anapanītepi pārājikamevāti daṭṭhabbaṃ. **Acchijjamāno**ti acchinno hutvā ṭhito. **Jaṭitānī**ti chinditāni acchinnehi saddhiṃ jaṭitāni hontīti attho. **Sabhusa**nti palālasahitaṃ. **Abhusa**nti palālarahitaṃ.

Khīlenāti khāṇukena. Ettha ca khīlasaṅkamanādīsu ubhayaṃ sambhavati sahapayogo dhuranikkhepo ca. Yadā hi parassa khettādīsu ekadesaṃ khīlasaṅkamanādivasena attano santakaṃ karoti, tadā satipi paṭhamataraṃ sāmikānaṃ dhuranikkhepe khīlasaṅkamanādisahapayogaṃ vinā na hotīti sahapayogeneva pārājikaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. dutiyapārājikavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘ṭhānācāvanavasena khīlādīni saṅkāmetvā khettādiggahaṇavasena ca sahapayogo veditabbo’’ti. Yadā pana asati dhuranikkhepe khīlasaṅkamanādimattaṃ kataṃ, tadā vinā dhuranikkhepena na hotīti dhuranikkhepeneva pārājikaṃ. Tenevettha **‘‘tañca kho sāmikānaṃ dhuranikkhepenā’’**ti vuttaṃ. **Evaṃ sabbatthā**ti yathāvuttamatthaṃ rajjusaṅkamanādīsupi atidisati.

Yaṭṭhinti mānadaṇḍaṃ. **Ekasmiṃ anāgate thullaccayaṃ, tasmiṃ āgate pārājika**nti ettha sace dārūni nikhaṇitvā tattakeneva gaṇhitukāmo hoti, avasāne dārumhi pārājikaṃ. Sace tattha sākhāyopi katvā gahetukāmo hoti, avasānasākhāya pārājikanti veditabbaṃ. **Tattakena asakkonto**ti dārūni nikhaṇitvā vatiṃ kātuṃ asakkonto. **Khettamariyāda**nti vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘kedārapāḷi’’**nti vuttaṃ. **Vitthataṃ karotī**ti pubbe vijjamānameva mariyādaṃ vitthiṇṇaṃ karoti. **Akataṃ vā pana patiṭṭhapetī**ti pubbe akataṃ vā mariyādaṃ ṭhapeti.

Khettaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vatthuṭṭhakathāvaṇṇanā

105. Vatthuṭṭhakathāyaṃ **tiṇṇaṃ pākārāna**nti iṭṭhakasilādārūnaṃ vasena tiṇṇaṃ pākārānaṃ. **Eteneva nayenā**ti iminā ‘‘kevalaṃ bhūmiṃ sodhetvā…pe… aparikkhipitvā vā’’ti vuttamatthaṃ nidasseti.

Gāmaṭṭhakathāvaṇṇanā

106. Gāmaṭṭhakathāyaṃ gāmo nāmāti pāḷiyaṃ na vuttaṃ sabbaso gāmalakkhaṇassa pubbe vuttattā.

Araññaṭṭhakathāvaṇṇanā

107. Araññaṭṭhakathāyaṃ **araññaṃ nāmā**ti idaṃ pana na kevalaṃ pubbe vuttaaraññalakkhaṇappattimattena araññaṃ idhādhippetaṃ, kintu yaṃ attano araññalakkhaṇena araññaṃ parapariggahitañca hoti, taṃ araññaṃ idhādhippetanti dassetuṃ vuttaṃ. **Tenā**ti puna araññavacanena. **Na pariggahitabhāvo araññassa lakkhaṇa**nti yadi hi pariggahitabhāvo araññalakkhaṇaṃ siyā, ‘‘araññaṃ nāma yaṃ manussānaṃ pariggahita’’nti ettakameva vadeyyāti adhippāyo. **Ya**nti iminā pubbe vuttalakkhaṇameva araññaṃ parāmaṭṭhanti āha **‘‘yaṃ pana attano araññalakkhaṇena arañña’’**nti.

Vinivijjhitvāti ujukameva vinivijjhitvā. **Paṇṇaṃ vā**ti tālapaṇṇādi paṇṇaṃ vā. **Addhagatopī**ti cirakālaṃ tattheva ṭhitopi. **Na gahetabbo**ti ettha pana yo parehi araññasāmikānaṃ hatthato kiṇitvā tacchetvā tattheva ṭhapito, so araññasāmikena anuññātopi na gahetabbo. **Sāmikehi chaḍḍitoti gahetuṃ vaṭṭatī**ti paṃsukūlasaññāya gahaṇaṃ vuttaṃ. **Lakkhaṇacchinnassāpī**ti araññasāmikānaṃ hatthato kiṇitvā gaṇhantehi katasaññāṇassa. **Challiyā pariyonaddhaṃ hotī**ti iminā sāmikānaṃ nirapekkhataṃ dīpeti. Tena vuttaṃ **‘‘gahetuṃ vaṭṭatī’’**ti. Yadi sāmikānaṃ sāpekkhatā atthi, na vaṭṭati. **Tāni katāni ajjhāvutthāni ca hontī**ti tāni gehādīni katāni pariniṭṭhitāni manussehi ca ajjhāvutthāni honti. **Dārūnipī**ti gehādīnaṃ katattā tato avasiṭṭhadārūnipi. **Etesa**nti etesaṃ yathāvuttadārūnaṃ.

Tesaṃ ārakkhaṭṭhānanti tesaṃ araññapālānaṃ ṭhitaṭṭhānaṃ. **Dehīti vutte dātabbamevā**ti ettha ‘‘dehī’’ti vutte ‘‘dassāmī’’ti ābhogasabbhāvato ‘‘dehī’’ti avutte adatvāpi gantuṃ vaṭṭatiyeva. **Gantuṃ dethā**ti gamanaṃ detha. **Adisvā gacchati, bhaṇḍadeyya**nti parisuddhacittena gacchati, bhaṇḍadeyyaṃ. Yattha katthaci nītānampi dārūnaṃ araññasāmikānaṃyeva santakattā suddhacittena nikkhantopi puna theyyacittaṃ uppādetvā gacchati, pārājikamevāti vadanti.

Araññaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Udakakathāvaṇṇanā

108. Udakakathāyaṃ mahākucchikā udakacāṭi **udakamaṇiko**. ‘‘Samekhalā cāṭi udakamaṇiko’’tipi vadanti. **Tatthā**ti tesu bhājanesu. **Nibbahanaudaka**nti ‘‘mahodakaṃ āgantvā taḷākamariyādaṃ mā chindī’’ti taḷākarakkhaṇatthaṃ tassa ekapassena vissajjitaudakaṃ. **Niddhamanatumba**nti sassādīnaṃ atthāya udakanikkhamanamaggaṃ. **Mariyādaṃ dubbalaṃ katvā**ti idaṃ avassaṃ chinnasabhāvadassanatthaṃ bhaṇḍadeyyavisayadassanatthañca vuttaṃ. Mariyādaṃ dubbalaṃ akatvāpi yathāvuttappayoge kate mariyādaṃ chinditvā nikkhantaudakagghānurūpena avahārena kāretabbameva.

Aniggateti anikkhamitvā taḷākasmiṃyeva udake ṭhite. **Asampattevā**ti taḷākato nikkhamitvā mahāmātikāya eva ṭhite. **Anikkhante**ti taḷākato anikkhante udake. **Subaddhā**ti bhaṇḍadeyyampi na hotīti adhippāyo. Tenāha **‘‘nikkhante baddhā bhaṇḍadeyya’’**nti, taḷākato nikkhamitvā paresaṃ khuddakamātikāmukhaṃ apāpuṇitvā mahāmātikāyaṃyeva ṭhite baddhā ce, bhaṇḍadeyyanti attho. ‘‘Anikkhante baddhā subaddhā, nikkhante baddhā bhaṇḍadeyya’’nti hi idaṃ dvayaṃ heṭṭhā vuttavikappadvayassa yathākkamena vuttaṃ. **Natthi avahāro**ti ettha ‘‘avahāro natthi, bhaṇḍadeyyaṃ pana hotī’’ti keci vadanti, taḷākagataudakassa sabbasādhāraṇattā taṃ ayuttaṃ viya dissati, ‘‘anikkhante baddhā subaddhā’’ti iminā ca aṭṭhakathāvacanena na sameti. **Vatthuṃ…pe… na sametī**ti ettha taḷākagataudakassa sabbasādhāraṇattā apariggahitaṃ idha vatthunti adhippāyo.

Udakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dantaponakathāvaṇṇanā

109. Dantakaṭṭhakathāyaṃ **tato paṭṭhāya avahāro natthī**ti ‘‘yathāsukhaṃ bhikkhusaṅgho paribhuñjatū’’ti yathāsukhaṃ paribhogatthāya ṭhapitattā vassaggena abhājetabbattā arakkhitabbattā sabbasādhāraṇattā ca aññaṃ saṅghikaṃ viya na hotīti theyyacittena gaṇhantassapi natthi avahāro. **Vatta**nti dantakaṭṭhaggahaṇe vattaṃ. Idāni tadeva vattaṃ dassento **‘‘yo hī’’**tiādimāha. **‘‘Puna sāmaṇerā āharissantī’’**ti keci therā vadeyyunti yojetabbaṃ.

Dantaponakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vanappatikathāvaṇṇanā

110. Vanappatikathāyaṃ **‘‘ujukameva tiṭṭhatī**ti rukkhabhārena kiñcideva bhassitvā ṭhitattā hotiyeva ṭhānācāvananti adhippāyena vutta’’nti vadanti. **Vātamukhaṃ sodhetī**ti yathā vāto āgantvā rukkhaṃ pāteti, evaṃ vātassa āgamanamaggaṃ rundhitvā ṭhitāni sākhāgumbādīni chinditvā apanento sodheti. **‘‘Maṇḍūkakaṇṭakaṃ vā visa**nti maṇḍūkānaṃ naṅguṭṭhe aggakoṭiyaṃ ṭhitakaṇṭaka’’nti vadanti, ‘‘ekaṃ visamacchakaṇṭaka’’ntipi vadanti.

Vanappatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Haraṇakakathāvaṇṇanā

111. Haraṇakakathāyaṃ **haraṇaka**nti hariyamānaṃ. Abhimukhaṃ katvā kaḍḍhanaṃ **ākaḍḍhanaṃ,** sesadisākaḍḍhanaṃ **vikaḍḍhanaṃ**. **Pādaṃ agghati, pārājikamevā**ti ettha antaṃ na gaṇhāmīti asallakkhitattā antassa ca gaṇhissāmīti sallakkhitasseva paṭassa ekadesattā pārājikaṃ vuttaṃ. **Sahabhaṇḍahāraka**nti bhaṇḍahārakena saddhiṃ. **Santajjetvā**ti dhanuādīhi santajjetvā.

Soti bhaṇḍahārako. **Anajjhāvutthaka**nti apariggahitakaṃ, asāmikanti attho.

Āharāpente dātabbanti ettha ‘‘chaḍḍetvā dhuraṃ nikkhipitvā gatānampi nirālayānaṃ puna āharāpanassa vuttattā bhikkhūnampi attano santake parikkhāre acchinditvā parehi gahite tattha dhuranikkhepaṃ katvāpi puna taṃ balakkārenapi āharāpetuṃ vaṭṭatī’’ti desavāsino ācariyā vadanti, sīhaḷadīpavāsino pana taṃ keci ācariyā na icchanti. Teneva **mahāgaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṃ ‘‘amhākaṃ pana taṃ na ruccatī’’ti. **Aññesū**ti mahāpaccariādīsu. **Vicāraṇā eva natthī**ti tatthāpi paṭikkhepābhāvato ayamevatthoti vuttaṃ hoti.

Haraṇakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upanidhikathāvaṇṇanā

112. Upanidhikathāyaṃ ‘‘saṅgopanatthāya attano hatthe nikkhittassa bhaṇḍassa guttaṭṭhāne paṭisāmanapayogaṃ vinā aññasmiṃ payoge akatepi rajjasaṅkhobhādikāle ‘na dāni tassa dassāmi, na mayhaṃ dāni dassatī’ti ubhohipi sakasakaṭṭhāne nisīditvā dhuranikkhepe kate pārājikameva paṭisāmanapayogassa katattā’’ti vadanti. **Attano hatthe nikkhittattā**ti ettha attano hatthe saṅgopanatthāya nikkhittakālato paṭṭhāya tappaṭibaddhattā ārakkhāya bhaṇḍasāmikaṭṭhāne ṭhitattā ṭhānassa ca tadāyattatāya ṭhānācāvanassa alabbhanato natthi avahāroti adhippāyo.

Dhammaṃ vācāpetvāti dhammaṃ kathāpetvā. **Eseva nayo**ti uddhāreyeva pārājikaṃ. Kasmā? Aññehi asādhāraṇassa abhiññāṇassa vuttattā. **‘‘Aññaṃ tādisameva gaṇhante yujjatī**ti idaṃ saññāṇaṃ kathenteneva ‘asukasmiṃ ṭhāne’ti okāsassa ca niyamitattā tasmiṃ ṭhāne ṭhitaṃ pattaṃ apanetvā tasmiṃ okāse aññaṃ tādisameva pacchā ṭhapitaṃ pattaṃ sandhāya kathita’’nti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Corena sallakkhitapattassa gahaṇābhāvepi ‘‘idaṃ thenetvā gaṇhissāmī’’ti tasmiṃ okāse ṭhite tādise vatthumatte tassa theyyacittasabbhāvato aññaṃ tādisameva gaṇhante yujjatīti corassa avahāro dassito. **Padavārenā**ti therena nīharitvā dinnaṃ pattaṃ gahetvā gacchato corassa padavārena. **Taṃ atādisameva gaṇhante yujjatī**ti ‘‘mamāyaṃ patto na hotī’’ti vā ‘‘mayā kathito ayaṃ patto na hotī’’ti vā jānitvā theyyacittena gaṇhantassa ‘‘idaṃ thenetvā gaṇhissāmī’’ti vatthumatte theyyacittaṃ uppādetvā gaṇhantassa ca avahārasabbhāvato vuttaṃ.

Gāmadvāranti samaṇasāruppaṃ vohāramattametaṃ, antogāmaṃ icceva vuttaṃ hoti. **Vuttanayeneva therassa pārājika**nti theyyacitteneva parasantakassa gahitattā uddhāreyeva therassa pārājikaṃ. **Corassa dukkaṭa**nti asuddhacittena gahitattā gahitakāle corassa dukkaṭaṃ. **Vuttanayeneva ubhinnampi dukkaṭa**nti corassa sāmikena dinnattā pārājikaṃ natthi, asuddhacittena gahitattā dukkaṭaṃ, therassa pana attano santakepi asuddhacittatāya dukkaṭanti.

Āṇattiyā gahitattāti ettha ‘‘pattacīvaraṃ gaṇha, asukaṃ nāma gāmaṃ gantvā piṇḍāya carissāmā’’ti evaṃ therena kataāṇattiyā vihārassa parabhāge upacārato paṭṭhāya yāva tassa gāmassa parato upacāro, tāva sabbaṃ khettameva jātanti adhippāyo. **Maggato okkammā**ti ettha ubhinnaṃ sakaṭacakkamaggānaṃ antarāḷampi maggoyevāti daṭṭhabbaṃ. **Aṭṭhatvā anisīditvā**ti ettha vihāraṃ pavisitvā sīsādīsu bhāraṃ bhūmiyaṃ anikkhipitvāva tiṭṭhanto nisīdanto vā vissamitvā theyyacitte vūpasante puna theyyacittaṃ uppādetvā gacchati ce, pāduddhārena kāretabbo. Sace bhūmiyaṃ nikkhipitvā puna taṃ gahetvā gacchati, uddhārena kāretabbo. Kasmā? Āṇāpakassa āṇattiyā yaṃ kattabbaṃ, tassa tāva pariniṭṭhitattā. Keci pana ‘‘purimasmiṃ theyyacitte avūpasantepi vuttanayeneva vissamitvā gacchato pāduddhārena uddhārena vā kāretabbo’’ti vadanti, ‘‘asukaṃ nāma gāmanti aniyametvā ‘antogāmaṃ pavisissāmā’ti avisesena vutte vihārasāmantā sabbopi gocaragāmo khettamevā’’tipi vadanti. **Sesa**nti maggukkamanavihārābhimukhagamanādi sabbaṃ. **Purimasadisamevā**ti anāṇattiyā gahitepi sāmikassa kathetvā gahitattā heṭṭhā vuttavihārūpacārādi sabbaṃ khettamevāti katvā vuttaṃ.

Eseva nayoti ‘‘antarāmagge theyyacittaṃ uppādetvā’’tiādinā vuttanayaṃ atidisati. **Nimitte vā kate**ti ‘‘cīvaraṃ me kiliṭṭhaṃ, ko nu kho rajitvā dassatī’’tiādinā nimitte kate. **Vuttanayenevā**ti anāṇattassa therena saddhiṃ pattacīvaraṃ gahetvā gamanavāre vuttanayeneva. **Ekapasse vā**ti vihārassa mahantatāya attānaṃ adassetvā ekasmiṃ passe vasanto vā. **Theyyacittena paribhuñjanto jīrāpetī**ti theyyacitte uppanne ṭhānācāvanaṃ akatvā nivatthapārutanīhāreneva paribhuñjanto jīrāpeti, ṭhānā cāventassa pana theyyacitte sati pārājikameva sīse bhāraṃ khandhe karaṇādīsu viya. **Yathā tathā vā nassatī**ti aggiādinā vā upacikādīhi khāditaṃ vā nassati.

Añño vā kocīti iminā pana yena ṭhapitaṃ, sopi saṅgahitoti veditabbaṃ. **Tava thūlasāṭako laddho**tiādinā musāvāde dukkaṭaṃ adinnādānapayogattā. **Itaraṃ gaṇhato uddhāre pārājika**nti ettha ‘‘pavisitvā tava sāṭakaṃ gaṇhāhī’’ti imināva upanidhibhāvato muttattā sāmikassa itaraṃ gaṇhatopi attano sāṭake ālayassa sabbhāvato ca uddhāre pārājikaṃ vuttaṃ. **Na jānantī**ti tena vuttaṃ vacanaṃ asuṇantā na jānanti. **Eseva nayo**ti ettha sace jānitvāpi cittena na sampaṭicchanti, eseva nayoti daṭṭhabbaṃ. **Paṭikkhipantī**ti ettha cittena paṭikkhepopi saṅgahitovāti veditabbaṃ. **Yācitā vā ayācitā vā**ti ettha yācitā yadi cittenapi sampaṭicchanti, naṭṭhe gīvā. Ayācitā pana yadipi cittena sampaṭicchanti, natthi gīvā.

Gahetvā ṭhapetīti ettha cāletvā tasmiṃyeva ṭhāne ṭhapitepi naṭṭhe gīvā. **Upacāre vijjamāne**ti bhaṇḍāgārassa samīpe uccārapassāvaṭṭhāne vijjamāne. **Mayi ca mate saṅghassa ca senāsane vinaṭṭhe**ti ettha ‘‘kevalaṃ saṅghassa senāsanaṃ mā nassīti imināva adhippāyena vivaritumpi vaṭṭatiyevā’’ti vadanti. **Sahāyehi bhavitabba**nti tehipi kiñci kiñci dātabbanti vuttaṃ hoti. **Ayaṃ sāmīcī**ti bhaṇḍāgāre vasantānaṃ idaṃ vattaṃ.

Lolamahātheroti mando momūho hasitakīḷitappasuto vā mahāthero. Attano attano vasanagabbhesu sabhāgabhikkhūnaṃ parikkhāraṃ ṭhapentīti yojetabbaṃ. **Itarehī**ti tasmiṃyeva gabbhe vasantehi itarabhikkhūhi. Vihāravāre niyutto **vihāravāriko,** vāraṃ katvā vihārarakkhaṇako. **Nivāpa**nti bhattavetanaṃ. **Paṭipathaṃ gatesū**ti corānaṃ āgamanaṃ ñatvā ‘‘paṭhamataraṃyeva gantvā saddaṃ karissāmā’’ti corānaṃ abhimukhaṃ gatesu. **Nissitake jaggentī**ti attano attano nissitake sikkhācariyāya posentāpi nissitake vihāraṃ jaggāpenti. ‘‘Asahāyassa adutiyassā’’ti pāṭho yutto, pacchimaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Asahāyassa vā attadutiyassa vā**ti imasmiṃ pana pāṭhe ekena ānītaṃ dvinnaṃ nappahotīti attadutiyassapi vāro nivāritoti vadanti, taṃ ‘‘yassa sabhāgo bhikkhu bhattaṃ ānetvā dātā natthī’’ti iminā na sametīti vīmaṃsitabbaṃ. **Upajīvantena ṭhātabba**nti abbhokāsikena rukkhamūlikenapi pākavaṭṭaṃ upanissāya jīvantena pattacīvararakkhaṇatthāya vihāravāre sampatte ṭhātabbaṃ. **Paripuccha**nti pucchitapañhavissajjanaṃ aṭṭhakathaṃ vā. **Diguṇa**nti vassaggena pāpitaṃ vināva dve koṭṭhāseti vadanti. **Pakkhavārenā**ti aḍḍhamāsavārena.

Upanidhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Suṅkaghātakathāvaṇṇanā

113. Suṅkaghātakathāyaṃ **tato hanantī**ti tato nīharantā hananti. **Ta**nti suṅkaṭṭhānaṃ. **Yato**ti yato nīhariyamānabhaṇḍato. **Rājaka**nti rājāyattaṃ. Tampi rājārahamevāti āha **‘‘ayamevattho’’**ti. **Ito**ti ito bhaṇḍato. **Dutiyaṃ pādaṃ atikkāmetī**ti ettha ‘‘paṭhamaṃ pādaṃ paricchedato bahi ṭhapetvā dutiye pāde uddhaṭamatte pārājika’’nti vadanti uddharitvā bahi aṭṭhapitopi bahi ṭhitoyeva nāma hotīti katvā. Yattha yattha padavārena āpatti kāretabbā, tattha tattha sabbatthāpi eseva nayoti vadanti. Suṅkaghātato bahi **bahisuṅkaghātaṃ**. **Avassaṃ patanaka**nti avassaṃ suṅkaghātato bahi patanakaṃ. **Pubbe vuttanayenevā**ti avassaṃ patanake hatthato muttamatteti vuttaṃ hoti. **Vaṭṭantaṃ puna anto pavisatī**ti mahāaṭṭhakathāvacanassa kurundisaṅkhepaṭṭhakathāhi adhippāyo pakāsito. **Anto ṭhatvā bahi gacchantaṃ rakkhatī**ti bhikkhuno payogena gamanavegassa antoyeva vūpasantattā. **Parivattetvā abbhantarimaṃ bahi ṭhapetī**ti abbhantare ṭhitaṃ puṭakaṃ parivattetvā bahi ṭhapeti. Ettha ca ‘‘abbhantarime puṭake bhūmito mocitamatte pārājika’’nti vadanti.

‘‘Gacchante yāne vā…pe… ṭhapetīti suṅkaghātaṃ apavisitvā bahiyeva ṭhapetī’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ suṅkaṭṭhānassa bahi ṭhapitanti vakkhamānattā. Ācariyā pana ‘‘suṅkaṭṭhānassa bahi ṭhita’’nti pāṭhaṃ vikappetvā ‘‘paṭhamaṃ antosuṅkaghātaṃ paviṭṭhesuyeva yānādīsu ṭhapitaṃ pacchā yānena saddhiṃ nīhaṭaṃ suṅkaghātassa bahi ṭhitaṃ, na ca tena nīta’’nti atthaṃ vadanti. Ayaṃ pana tesaṃ adhippāyo – suṅkaṭṭhānassa anto paviṭṭhayānādīsu ṭhapitepi bhikkhussa payogaṃ vinā aññena nīhaṭattā nevatthi pārājikaṃ, **‘‘atra paviṭṭhassa suṅkaṃ gaṇhantū’’**ti vuttattā aññena nīhaṭassa bahi ṭhite bhaṇḍadeyyampi na hotīti. Ayameva ca nayo ‘‘vaṭṭitvā gamissatīti vā añño naṃ vaṭṭessatīti vā anto ṭhapitaṃ pacchā sayaṃ vā vaṭṭamānaṃ aññena vā vaṭṭitaṃ bahi gacchati, rakkhatiyevā’’ti iminā vacanena sametīti yuttataro viya dissati. Suṅkaṭṭhānassa anto pavisitvā puna paccāgacchatopi tena passena paricchedaṃ atikkamantassa yadi tatopi gacchantānaṃ hatthato suṅkaṃ gaṇhanti, sīmātikkame pārājikameva.

Hatthisuttādīsūti hatthisikkhādīsu. **Imasmiṃ ṭhāne**ti yathāvuttayānādīhi vuttappakārena nīharaṇe. **Anāpattī**ti tattha ‘‘sahatthā’’ti vacanato aññena nīharāpentassa anāpatti. **Idhā**ti imasmiṃ adinnādānasikkhāpade. **Tatrā**ti tasmiṃ eḷakalomasikkhāpade. **Hontīti** ettha **iti**-saddo hetuattho, yasmā eḷakalomāni nissaggiyāni honti, tasmā pācittiyanti attho. **Idha anāpattī**ti imasmiṃ sikkhāpade avahārābhāvā anāpatti. **Upacāra**nti suṅkaghātaparicchedato bahi samantā dvinnaṃ leḍḍupātānaṃ abbhantaraṃ vatiāsannappadesasaṅkhātaṃ upacāraṃ. Tādisaṃ upacāraṃ okkamitvā pariharaṇe sādīnavattā dukkaṭaṃ vuttaṃ. **Etthā**ti suṅkaghāte. **‘‘Dvīhi leḍḍupātehī**ti ayaṃ niyamo ācariyaparamparābhato’’ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ.

Suṅkaghātakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pāṇakathāvaṇṇanā

114. Pāṇakathāyaṃ tiracchānagatassa ekantena pādagghanakatā na sambhavatīti āha – **‘‘ekaṃsena avahārakappahonakapāṇaṃ dassento’’**ti. **Bhujissaṃ harantassa avahāro natthī**ti parapariggahitābhāvato. **Bhujisso**ti adāso. **Āṭhapito**ti mātāpitūhi iṇaṃ gaṇhantehi ‘‘yāva iṇadānā ayaṃ tumhākaṃ santike hotū’’ti iṇadāyakānaṃ niyyātito. Yasmā mātāpitaro dāsānaṃ viya puttānaṃ na sāmino. Yesañca santike āṭhapito, tepi tassa hatthakamme sāmino, na tassāti āha **‘‘avahāro natthī’’**ti. **Dhanaṃ pana gataṭṭhāne vaḍḍhatī**ti ettha ‘‘āṭhapetvā gahitadhanaṃ vaḍḍhiyā saha avahārakassa gīvā’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Antojāta…pe… avahāro hotīti ettha padesacārittavasena attanāva attānaṃ niyyātetvā dāsabyaṃ upagataṃ avaharantassapi pārājikamevāti veditabbaṃ. **Gehadāsiyā kucchimhi dāsassa jāto**ti evampi sambhavatīti sambhavantaṃ gahetvā vuttaṃ. Gehadāsiyā kucchismiṃ pana aññassa jātopi ettheva saṅgahito. **Karamarānīto** nāma bandhagāhagahito. Tenāha **‘‘paradesato paharitvā’’**tiādi. Tattha **paradesato paharitvā**ti paradesaṃ vilumpakehi rājarājamahāmattādīhi mahācorehi paradesato paharitvā. **Anāpatti pārājikassā**ti yadi tassa vacanena tato adhikaṃ vegaṃ na vaḍḍheti, anāpatti. **Pariyāyenā**ti pariyāyavacanena. Manussaviggahe ‘‘maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyyā’’ti vuttattā pariyāyakathāyapi na muccati, idha pana ‘‘adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyyā’’ti ādānasseva vuttattā pariyāyakathāya muccati.

Pāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Apadakathāvaṇṇanā

Apadakathāyaṃ **nāmenā**ti sappanāmena vā sāmikena katanāmena vā. **Karaṇḍapuṭa**nti peḷāya pidhānaṃ. **Āhaccā**ti paharitvā.

Catuppadakathāvaṇṇanā

116. Catuppadakathāyaṃ **bhiṅkacchāpa**nti bhiṅkabhiṅkāti saddāyanato evaṃladdhanāmaṃ hatthipotakaṃ. **Antovatthumhī**ti parikkhitte antovatthumhi. **Rājaṅgaṇe**ti parikkhitte nagare vatthudvārato bahirājaṅgaṇe. **Hatthisālā ṭhāna**nti nibbakosato udakapātabbhantaraṃ ṭhānaṃ. **Bahinagare ṭhitassā**ti parikkhittanagaraṃ sandhāya vuttaṃ, aparikkhittanagare pana antonagare ṭhitassapi ṭhitaṭṭhānameva ṭhānaṃ. **Khaṇḍadvāra**nti attanā khaṇḍitadvāraṃ. **Sākhābhaṅga**nti bhañjitasākhaṃ. **Nipannassa dve**ti bandhanena saddhiṃ dve. **Ghātetī**ti ettha ‘‘theyyacittena vināsentassa sahapayogattā dukkaṭameva, na pācittiya’’nti ācariyā vadanti.

Catuppadakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Oṇirakkhakathāvaṇṇanā

Oṇirakkhakathāyaṃ **oṇi**nti oṇītaṃ, ānītanti attho. ‘‘Oṇirakkhassa santike ṭhapitaṃ bhaṇḍaṃ upanidhi viya saṅgopanatthāya anikkhipitvā muhuttaṃ olokanatthāya ṭhapitattā tassa ṭhānācāvanamattena pārājikaṃ janetī’’ti vadanti.

Saṃvidāvahārakathāvaṇṇanā

Saṃvidāvahārakathāyaṃ ‘‘sambahulā saṃvidahitvā eko bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti sabbesaṃ pārājikassā’’ti pāḷiyaṃ avisesena vuttattā āṇāpakānaṃ āṇattikkhaṇe āpatti, avahārakassa uddhāreti yathāsambhavaṃ yojetvā attho gahetabbo āṇattikathāyaṃ ‘‘so taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti sabbesaṃ pārājikassā’’tiādīsu viya. Etthāpi hi āṇāpakassa āṇattikkhaṇeyeva āpatti vuttā. Tathā ca vakkhati ‘‘atha taṃ bhaṇḍaṃ avassaṃ hāriyaṃ hoti, yaṃ parato sabbesaṃ āpatti pārājikassāti vuttaṃ, tato imassa taṅkhaṇeyeva pārājikaṃ hotīti ayaṃ yutti sabbattha veditabbā’’ti (pārā. aṭṭha. 1.121). Saṃvidāvahāre ca ‘‘āṇatti natthī’’ti na vattabbā ‘‘antevāsikesu ekamekassa ekeko māsako sāhatthiko hoti, pañca āṇattikā’’ti vacanato. Āṇattiyā ca sati āṇāpakassa āṇattikkhaṇeyeva āpatti icchitabbā, na uddhāre.

Yadi evaṃ **‘‘tesu eko bhaṇḍaṃ avaharati, tassuddhāre sabbesaṃ pārājika’’**nti kasmā vuttanti? Nāyaṃ doso. Ettha hi sabbesaṃyeva āpattidassanatthaṃ avahārakassapi āpattisambhavaṭṭhānaṃ dassento ‘‘tassuddhāre sabbesaṃ pārājika’’nti āha, na pana āṇāpakānampi uddhāreyeva āpattidassanatthanti evamattho gahetabbo. **‘‘Sambahulā ekaṃ āṇāpenti ‘gacchetaṃ āharā’ti, tassuddhāre sabbesaṃ pārājika’’**ntiādīsupi evameva attho gahetabbo. Atha vā saṃvidāvahāre āṇāpakānampi uddhāreyeva āpatti, na āṇattikkhaṇeti āveṇikamidaṃ lakkhaṇanti aṭṭhakathācariyappamāṇena gahetabbaṃ, ito vā aññena pakārena yathā aṭṭhakathāyaṃ pubbenāparaṃ na virujjhati, tathā vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Saṃvidhāyāti saṃvidahitvā. **Tena nesaṃ dukkaṭāpattiyo**ti āṇattivasena pārājikāpattiyā asambhave sati vuttaṃ. Yadi hi te āṇattā avassaṃ taṃ haranti, pārājikāpattiyeva nesaṃ daṭṭhabbā, na dukkaṭāpatti. **Sāhatthikaṃ vā āṇattikassa āṇattikaṃ vā sāhatthikassa aṅgaṃ na hotī**ti bhinnakālavisayattā aññamaññassa aṅgaṃ na hoti. Tathā hi sahatthā avaharantassa ṭhānācāvane āpatti, āṇattiyā pana āṇattikkhaṇeyevāti bhinnakālavisayā sāhatthikāṇattikehi āpajjitabbāpattiyo.

Saṃvidāvahārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅketakammakathāvaṇṇanā

119. Saṅketakammakathāyaṃ **ocarake vuttanayenevā**ti ‘‘avassaṃ hāriye bhaṇḍe’’tiādinā vuttanayena. Pāḷiyaṃ **taṃ saṅketaṃ pure vā pacchā vā**ti ettha **taṃ saṅketa**nti sāmiatthe upayogavacananti daṭṭhabbaṃ, tassa saṅketassāti attho. Atha vā taṃ saṅketaṃ asampatvā pure vā taṃ saṅketaṃ atikkamma pacchā vāti evamettha yojanā veditabbā. Tenevāha – **‘‘ajjāti niyāmitaṃ taṃ saṅketaṃ atikkammā’’**tiādi. **Taṃ nimittaṃ pure vā pacchā vā**ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Saṅketakammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nimittakammakathāvaṇṇanā

120. Nimittakammakathāyaṃ akkhinikhaṇādinimittakammaṃ pana lahukaṃ ittarakālaṃ, tasmā taṅkhaṇeyeva taṃ bhaṇḍaṃ avaharituṃ na sakkā. Tathā hi kiñci bhaṇḍaṃ dūre hoti kiñci bhāriyaṃ, taṃ gahetuṃ yāva gacchati, yāva ukkhipituṃ vāyamati, tāva nimittakammassa pacchā hoti. Evaṃ santepi nimittakammato paṭṭhāya gaṇhituṃ āraddhattā teneva nimittena avaharatīti vuccati. Yadi evaṃ ‘‘purebhattapayogova eso’’ti vādo pamāṇabhāvaṃ āpajjatīti? Nāpajjati. Na hi saṅketakammaṃ viya nimittakammaṃ daṭṭhabbaṃ. Tattha hi kālaparicchedo atthi, idha natthi. Kālavasena hi saṅketakammaṃ vuttaṃ, kiriyāvasena nimittakammanti ayametesaṃ viseso. ‘‘Taṃ nimittaṃ pure vā pacchā vā taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, mūlaṭṭhassa anāpattī’’ti idaṃ pana tena nimittakamme kate gaṇhituṃ anārabhitvā sayameva gaṇhantassa vasena vuttaṃ.

Nimittakammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āṇattikathāvaṇṇanā

121. Āṇattikathāyaṃ **asammohattha**nti yasmā saṅketakammanimittakammāni karonto eko purebhattādīsu vā akkhinikhaṇanādīni vā disvā ‘‘gaṇhā’’ti vadati, eko gahetabbabhaṇḍanissitaṃ katvā ‘‘purebhattaṃ evaṃvaṇṇasaṇṭhānaṃ bhaṇḍaṃ gaṇhā’’ti vadati, eko ‘‘tvaṃ itthannāmassa pāvada, so aññassa pāvadatū’’tiādinā puggalapaṭipāṭiyā ca āṇāpeti, tasmā kālavasena kiriyāvasena bhaṇḍavasena puggalavasena ca āṇatte visaṅketāvisaṅketavasena etesu saṅketakammanimittakammesu asammohatthaṃ. **Nimittasaññaṃ katvā**ti ‘‘īdisaṃ nāma bhaṇḍa’’nti vaṇṇasaṇṭhānādivasena gahaṇassa nimittabhūtaṃ saññāṇaṃ katvā.

Yathādhippāyaṃ gacchatīti dutiyo tatiyassa, tatiyo catutthassāti evaṃ paṭipāṭiyā ce vadantīti vuttaṃ hoti. Sace pana dutiyo catutthassa āroceti, na yathādhippāyaṃ āṇatti gatāti nevatthi thullaccayaṃ, paṭhamaṃ vuttadukkaṭameva hoti. **Tadeva hotī**ti bhaṇḍaggahaṇaṃ vinā kevalaṃ sāsanappaṭiggahaṇamattasseva siddhattā tadeva thullaccayaṃ hoti, na dukkaṭaṃ nāpi pārājikanti attho. **Sabbatthā**ti īdisesu sabbaṭṭhānesu.

Tesampi dukkaṭanti ārocanapaccayā dukkaṭaṃ. **Paṭiggahitamatte**ti ettha avassaṃ ce paṭigganhāti, tato pubbeva ācariyassa thullaccayaṃ, na pana paṭiggahiteti daṭṭhabbaṃ. Kasmā panassa thullaccayanti āha – **‘‘mahājano hi tena pāpe niyojito’’**ti.

Mūlaṭṭhasseva dukkaṭanti ayaṃ tāva aṭṭhakathānayo, ācariyā pana ‘‘visaṅketattā eva mūlaṭṭhassāti pāḷiyaṃ avuttattā paṭigganhantasseva taṃ dukkaṭaṃ vuttaṃ, imināva heṭṭhā āgatavāresupi paṭigganhantānaṃ paṭiggahaṇe dukkaṭaṃ veditabbaṃ, taṃ pana tattha okāsābhāvato avatvā idha vutta’’nti vadanti.

Evaṃ puna āṇattiyāpi dukkaṭameva hotīti paṭhamaṃ atthasādhakattābhāvato vuttaṃ. **Āṇattikkhaṇeyeva pārājiko**ti maggānantaraphalaṃ viya atthasādhikāṇatticetanākkhaṇeyeva pārājiko. **Badhiratāyā**ti uccaṃ bhaṇanto badhiratāya vā na sāvetīti vuttaṃ hoti. ‘‘Āṇatto ahaṃ tayā’’ti imasmiṃ vāre puna paṭikkhipitabbābhāvena atthasādhakattābhāvato mūlaṭṭhassa natthi pārājikaṃ. ‘‘Paṇṇe vā silāya vā yattha katthaci ‘coriyaṃ kātabba’nti likhitvā ṭhapite pārājikamevā’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Taṃ pana yasmā adinnādānato pariyāyakathāya muccati, tasmā vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Yadi pana ‘‘asukasmiṃ nāma ṭhāne asukaṃ nāma bhaṇḍaṃ ṭhitaṃ, taṃ avaharā’’ti paṇṇe likhitvā kassaci peseti, so ce taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, āṇattiyā avahaṭaṃ nāma hotīti yuttaṃ āṇāpakassa pārājikaṃ.

Āṇattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpattibhedavaṇṇanā

122. **Tattha tatthā**ti bhūmaṭṭhathalaṭṭhādīsu. Aṅgañca dassentoti yojetabbaṃ. **Vatthubhedenā**ti avaharitabbassa vatthussa garukalahukabhedena. **Āpattibheda**nti pārājikathullaccayadukkaṭānaṃ vasena āpattibhedaṃ. Manussabhūtena parena pariggahitaṃ **parapariggahitaṃ**.

125. **Na ca sakasaññī**ti iminā pana parapariggahitaṃ vatthu kathitaṃ. **Na ca vissāsaggāhī, na ca tāvakālika**nti iminā pana parapariggahitasaññā kathitā. **Na vissāsaggāhitā**ti vissāsaggāhena aggahitabhāvo. **Na tāvakālikatā**ti pacchā dātabbataṃ katvā aggahitabhāvo. **Anajjhāvutthaka**nti ‘‘mameda’’nti pariggahavasena anajjhāvutthakaṃ araññe dārutiṇapaṇṇādi. **Chaḍḍita**nti kaṭṭhahārādīhi atibhārāditāya anatthikabhāvena araññādīsu chaḍḍitaṃ. **Chinnamūlaka**nti naṭṭhaṃ pariyesitvā ālayasaṅkhātassa mūlassa chinnattā chinnamūlaṃ. **Asāmika**nti anajjhāvutthakādīhi tīhi ākārehi dassitaṃ asāmikavatthu. **Ubhayampī**ti yathāvuttalakkhaṇaṃ asāmikaṃ attano santakañca.

Āpattibhedavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anāpattibhedavaṇṇanā

131. Yāya seyyāya sayito kālaṃ karoti, sā **anuṭṭhānaseyyā** nāma. **‘‘Cittena pana adhivāsetī’’**ti vuttamatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘na kiñci vadatī’’**ti vuttaṃ. **Pākatikaṃ kātu**nti yattakaṃ gahitaṃ paribhuttaṃ vā, tattakaṃ dātabbanti vuttaṃ hoti.

Paṭidassāmīti yaṃ gahitaṃ, tadeva vā aññaṃ vā tādisaṃ puna dassāmīti attho. Saṅghasantake saṅghaṃ anujānāpetumasakkuṇeyyattā kassaci vatthuno ananujānitabbato ca **‘‘saṅghasantakaṃ pana paṭidātumeva vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ.

Tasmiṃyeva attabhāve nibbattāpīti tasmiṃyeva matasarīre uppannāpi. Vinītavatthūsu sāṭakataṇhāya tasmiṃyeva matasarīre nibbattapeto viyāti daṭṭhabbaṃ. **Rukkhādīsu laggitasāṭake vattabbameva natthī**ti manussehi apariggahitaṃ sandhāya vuttaṃ. Sace pana taṃ ārakkhakehi pariggahitaṃ hoti, gahetuṃ na vaṭṭatīti.

Anāpattibhedavaṇṇanā niṭṭhitā.

Padabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Dārukhaṇḍādīsu ‘‘bhāriyamidaṃ, tvaṃ ekapassaṃ ukkhipāhi, ahaṃ ekapassaṃ ukkhipāmī’’ti ubhayesaṃ payogena ekassa vatthuno ṭhānācāvanaṃ sandhāya **‘‘sāhatthikāṇattika’’**nti vuttaṃ. Idañca kāyavācānaṃ īdise ṭhāne aṅgabhāvamattadassanatthaṃ vuttaṃ. Yāya pana cetanāya samuṭṭhāpito payogo sāhatthiko āṇattiko vā padhānabhāvena ṭhānācāvanaṃ sādheti, tassā vasena āpatti kāretabbā. Aññathā sāhatthikaṃ vā āṇattikassa aṅgaṃ na hoti, āṇattikaṃ vā sāhatthikassāti idaṃ virujjhati.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinītavatthuvaṇṇanā

132. Vinītavatthūsu **sandhāvatī**ti suṭṭhu dhāvati. **Vidhāvatī**ti vividhā nānappakārena dhāvati. **Kāyavacīdvārabhedaṃ vināpī**ti kāyacopanaṃ vacībhedañca vinā. **Paṭisaṅkhānabalenā**ti tathāvidhacittuppāde ādīnavapaccavekkhaṇabalena.

135. **Pucchāsabhāgenā**ti pucchānurūpena. Nirutti eva patho niruttipatho, tasmiṃ niruttipathe. Tenāha **‘‘vohāravacanamatte’’**ti.

137. **Yathākammaṃ gato**ti iminā tassa matabhāvaṃ dasseti. **Abbhuṇhe**ti imināpi vuttameva pariyāyantarena vibhāvetuṃ **‘‘allasarīre’’**ti vuttaṃ. **Visabhāgasarīre**ti itthisarīre. Visabhāgasarīrattā accāsannena na bhavitabbanti āha **‘‘sīse vā’’**tiādi. **Vaṭṭatī**ti visabhāgasarīrepi attanāva vuttavidhiṃ kātuṃ sāṭakañca gahetuṃ vaṭṭati. Keci pana ‘‘kiñcāpi iminā sikkhāpadena anāpatti, itthirūpaṃ pana āmasantassa dukkaṭa’’nti vadanti.

138. **Kusaṃ saṅkāmetvā**ti kusaṃ parivattetvā. **Kūṭamānakūṭakahāpaṇādīhī**ti **ādi-**saddena tulākūṭakaṃsakūṭavañcanādiṃ saṅgaṇhāti. Tattha kūṭamānaṃ hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadaya**nti nāḷiādimānabhājanānaṃ abbhantaraṃ, tassa bhedo chiddakaraṇaṃ **hadayabhedo,** so sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhāchiddena mānena ‘‘saṇikaṃ āsiñcā’’ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikhaṃ ussāpetvā gaṇhāti, dento vegena pūretvā sikhaṃ chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Khettādiṃ minantā hi amahantampi mahantaṃ katvā minanti, mahantampi amahantaṃ. **Kūṭakahāpaṇo** pākaṭoyeva.

Tulākūṭaṃ pana rūpakūṭaṃ aṅgakūṭaṃ gahaṇakūṭaṃ paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭaṃ** nāma dve tulā sarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṃ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge akkamati. **Gahaṇakūṭaṃ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṃ** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭaṃ**. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti, tato janapadaṃ gantvā kiñcideva aḍḍhaṃ kulaṃ pavisitvā ‘‘suvaṇṇabhājanāni kiṇathā’’ti vatvā agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti. Tato tehi ‘‘kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo’’ti vutte ‘‘vīmaṃsitvā gaṇhathā’’ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

Vañcanaṃ nāma tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃ vatthu – eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto ‘‘kiṃ, bho, migo agghati, kiṃ migapotako’’ti āha. ‘‘Migo dve kahāpaṇe, migapotako eka’’nti ca vutte ekaṃ kahāpaṇaṃ datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto ‘‘na me, bho, migapotakena attho, migaṃ me dehī’’ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. So āha – ‘‘nanu, bho, mayā paṭhamaṃ eko kahāpaṇo dinno’’ti? ‘‘Āma dinno’’ti. ‘‘Imaṃ migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo, ayañca kahāpaṇagghanako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantī’’ti. So ‘‘kāraṇaṃ vadatī’’ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti.

Balasāti balena. **Panthaghāta**-ggahaṇena himaviparāmosagumbaviparāmosāpi saṅgahitā. Tattha yaṃ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṃ janaṃ mūsanti, ayaṃ **himaviparāmoso**. Yaṃ gummādīhi paṭicchannā janaṃ mūsanti, ayaṃ **gumbaviparāmoso**.

Uddhāreyeva pārājikanti ‘‘sace sāṭako bhavissati, gaṇhissāmī’’ti parikappassa pavattattā sāṭakassa ca tattha sabbhāvato. **Padavārena kāretabbo**ti bhūmiyaṃ anikkhipitvāva vīmaṃsitattā vuttaṃ. **Pariyuṭṭhito**ti anubaddho. **Disvā haṭattā parikappāvahāro na dissatī**ti iminā parikappāvahārassa asambhavaṃ dassento mahāpaccariādīsu vuttassa ayuttabhāvaṃ vibhāveti. **Mahāaṭṭhakathāya**ntiādinā pana parikappāvahārasambhavaṃ pāḷiyā saṃsandanabhāvañca vibhāvento mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttameva suvuttanti dīpeti. Teneva **mātikāṭṭhakathāya**mpi mahāaṭṭhakathānayova dassito.

Kecīti mahāaṭṭhakathāyameva ekacce ācariyā. **Mahāpaccariyaṃ panā**ti **pana**-saddo kecivādato mahāpaccarivādassa visesasandassanattho. Tena kecivādo mahāpaccarivādenapi na sametīti dasseti. Mahāaṭṭhakathānayo eva ca mahāpaccarivādenapi saṃsandanato yuttataroti vibhāveti.

Alaṅkārabhaṇḍanti aṅgulimuddikādi alaṅkārabhaṇḍaṃ. **Kusaṃ pātetvā**ti vilīvamayaṃ vā tālapaṇṇamayaṃ vā katasaññāṇaṃ yaṃ kiñci kusaṃ pātetvā. **Samagghatara**nti appagghataraṃ. Parakoṭṭhāsato kuse uddhaṭepi na tāva kusassa parivattanaṃ jātanti vuttaṃ **‘‘uddhāre rakkhatī’’**ti. **Siveyyaka**nti siviraṭṭhe jātaṃ.

139. Jantāgharavatthusmiṃ yasmā ānandatthero tattha anāpattibhāvaṃ jānāti, tasmā ‘‘tassa kukkuccaṃ ahosī’’ti na vuttaṃ. Yasmā ca sayaṃ bhagavato nārocesi, tasmā ‘‘ārocesī’’ti ekavacanaṃ na vuttaṃ.

140. **Vighāsa**nti khāditāvasesaṃ ucchiṭṭhaṃ vā. **Kappiyaṃ kārāpetvā**ti pacāpetvā. **Attaguttatthāyā**ti taṃnimittaupaddavato attānaṃ rakkhaṇatthāya. Jighacchābhibhūtā hi sīhādayo attanā khādiyamānaṃ gaṇhantānaṃ anatthampi kareyyuṃ. **Parānuddayatāyā**ti sīhādīsu parasattesu anukampāya. Jighacchāvinodanatthañhi tehi khādiyamānaṃ te palāpetvā gaṇhato tesu anukampā nāma na bhavissati.

141. **Tekaṭulayāguvatthumhi viyā**ti musāvādasāmaññato vuttaṃ. **Āṇattehī**ti sammatena āṇattehi. **Āṇattenā**ti sāmikehi āṇattena. **Aparassa bhāgaṃ dehī**ti asantaṃ puggalaṃ dassetvā gahitattā **‘‘bhaṇḍadeyya’’**nti vuttaṃ. **Aññenā**ti yathāvuttehi sammatādīhi catūhi aññena. **‘‘Aparampi bhāgaṃ dehī’’**ti vuttepi saṅghasantakattā amūlakameva gahitanti **‘‘uddhāreyeva bhaṇḍagghena kāretabbo’’**ti vuttaṃ. **Itarehi dīyamāna**nti sammatena, tena āṇattena vā dīyamānaṃ. **Evaṃ gaṇhato**ti ‘‘aparampi bhāgaṃ dehī’’ti vatvā vā kūṭavassāni gaṇetvā vā gaṇhato. **Sudinna**nti heṭṭhā sāmikena, tena āṇattena vā dīyamānaṃ gihisantakaṃ ‘‘aparassa bhāgaṃ dehī’’ti vatvā gaṇhato aparassa abhāvato sāmisantakameva hotīti bhaṇḍadeyyaṃ jātaṃ. Idha pana tehi evaṃ dīyamānaṃ ‘‘aparampi bhāgaṃ dehīti vatvā vā kūṭavassāni gaṇetvā vā gaṇhato dehī’’ti vuttattā aññātakaviññattimattaṃ ṭhapetvā neva pārājikaṃ na bhaṇḍadeyyanti sudinnameva hoti.

142-3. Parikkhāravatthūsu vuttaparikkhārassa heṭṭhā vuttabhaṇḍassa ca ko viseso? Yaṃ paribhogayoggaṃ ābharaṇādirūpaṃ akatvā yathāsabhāvato ṭhapitaṃ, taṃ **bhaṇḍaṃ**. Yaṃ pana tathā katvā paribhuñjituṃ anucchavikākārena ṭhapitaṃ ābharaṇādikaṃ, taṃ **parikkhāra**nti veditabbaṃ.

144-146. **Saṅkāmetvā**ti ṭhitaṭṭhānato apanetvā. **Thavika**nti upāhanatthavikādi yaṃkiñci thavikaṃ. **Āharāpentesu bhaṇḍadeyya**nti ‘‘gahite attamano hotī’’ti (mahāva. 356) vacanato anattamanassa santakaṃ gahitampi puna dātabbamevāti vuttaṃ. ‘‘Sammukhībhūtehi bhājetabba’’nti (mahāva. 379) vacanato bhājanīyabhaṇḍaṃ upacārasīmaṭṭhānaṃyeva pāpuṇātīti āha **‘‘upacārasīmāyaṃ ṭhitasseva gahetuṃ vaṭṭatī’’**ti.

148-9. **‘‘Bhaṇḍadeyya**nti ubhinnaṃ sālayabhāve sati corassa vā sāmikassa vā sampattassa kassaci dātuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Eseva nayo**ti paṃsukūlasaññāya gahite bhaṇḍadeyyaṃ, theyyacittena pārājikanti attho. **Gāmesū**ti gāmikesu manussesu. Gāma-ggahaṇena hettha gāmaṭṭhā vuttā. **Vuṭṭhahantesū**ti gāmaṃ chaḍḍetvā palāyantesu. **Puna āvasante janapade**ti jānapadikesu puna āgantvā vasantesu.

Avisesena vuttanti ‘‘saussāhā vā nirussāhā vā’’ti visesaṃ aparāmasitvā sāmaññato vuttaṃ. Na hi katipayānaṃ anussāhe sati saṅghikaṃ asaṅghikaṃ hotīti ayamettha adhippāyo. **Saussāhamattameva pamāṇa**nti sāmikānaṃ paricchinnabhāvato vuttaṃ. **Tato**ti gaṇasantakato puggalasantakato vā. **Senāsanatthāya niyamita**nti idaṃ nidassanamattaṃ, catūsu paccayesu yassa kassaci atthāya niyamitepi vuttanayameva. **Issaravatāyā**ti paraṃ āpucchitvā vā anāpucchitvā vā dātabbakiccaṃ natthi, ayamevettha pamāṇanti evaṃ attano issarabhāvena. **Agghena kāretabbo**ti agghānurūpaṃ dukkaṭena thullaccayena vā kāretabbo. **Issaravatāya paribhuñjato gīvā**ti na kevalaṃ ettheva gīvā, heṭṭhā kulasaṅgahatthāya issaravatāya vā dinnepi gīvāyeva. **Sukhāditamevā**ti antovihāre nisīditvā ghaṇṭippaharaṇādivuttavidhānassa katattā sukhāditaṃ. Saṅghikañhi vebhaṅgiyabhaṇḍaṃ antovihāre vā bahisīmāya vā hotu, bahisīmāyaṃ ṭhitehi apaloketvā bhājetuṃ na vaṭṭati, ubhayattha ṭhitampi pana antosīmāyaṃ ṭhitehi apaloketvā bhājetuṃ vaṭṭatiyeva. Teneva **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ ‘‘vihāreyeva nisīditvā evaṃ katattā sukhāditanti āhā’’ti. Ayañca attho **vassūpanāyikakkhandhakaṭṭhakathāyaṃ** āvi bhavissati.

150. Vuttavādakavatthūsu pāḷiyaṃ **yugasāṭaka**nti sāṭakayugaṃ. **Tula**nti palasataṃ. **Doṇa**nti soḷasanāḷimattaṃ. **Paricchedaṃ pana katvā**ti yattakaṃ icchitaṃ, tattakaṃ agghavasena vā cīvarādipaccayavasena vā paricchedaṃ katvā. **Upārambhā**ti ‘‘bhadantā aparicchedaṃ katvā vadantī’’ti evaṃ dosāropanato.

153. **Chātajjhatta**nti jighacchādukkhena pīḷitaattasantānaṃ. **Dhanuka**nti khuddakadhanukaṃ. **Baddho hotī**ti tiriyaṃ baddho hoti. **Sunakhadaṭṭha**nti sāmikehi vissajjitasunakhena gahitaṃ. **Yaṭṭhiyā saha pātetī**ti sūkarassa āgamanato puretarameva tattha abajjhanatthāya pāteti. **Maddanto gacchati, bhaṇḍadeyya**nti ekasūkaragghanakaṃ bhaṇḍaṃ dātabbaṃ. Na hi tena maggena gacchantā sabbeva sūkarā tena pāsena bajjhanti, ekoyeva paṭhamataraṃ gacchanto bajjhati, tasmā ekasūkaragghanakaṃ bhaṇḍaṃ dātabbaṃ. **Pacchā gacchatī**ti tena katapayogena agantvā pacchā sayameva gacchati. Heṭṭhā vuttesupi īdisesu ṭhānesu eseva nayo. **Uddharitvā chaḍḍetī**ti puretarameva uddharitvā chaḍḍeti. **Vihārabhūmiya**nti vihārasāmantā araññappadese. **Rakkhaṃ yācitvā**ti rājarājamahāmattādīnaṃ santikaṃ gantvā anuddissa rakkhaṃ yācitvā.

Kumīnamukhanti kumīnassa anto macchānaṃ pavisanamukhaṃ. **Gumbe khipati, bhaṇḍadeyyamevā**ti kumīnassa anto pavisitabbānaṃ macchānaṃ agghena bhaṇḍadeyyaṃ.

156. Vīsatiṃsādivasena paricchinnā bhikkhū etthāti **paricchinnabhikkhukaṃ**. **Therāna**nti āgantukattherānaṃ. **Tesampī**ti āvāsikabhikkhūnampi. **Paribhogatthāyā**ti saṅghikaparibhogavasena paribhuñjanatthāya. Gahaṇeti pāṭhaseso daṭṭhabbo. **Yatthā**ti yasmiṃ āvāse. **Aññesaṃ atthibhāva**nti aññesaṃ āgantukabhikkhūnaṃ atthibhāvaṃ. **Tatthā**ti tādise āvāse. **Bhājetvā khādantī**ti āgantukānampi sampattānaṃ bhājetvā khādantīti adhippāyo. **Catūsu paccayesu sammā upanentī**ti ambaphalādīni vikkiṇitvā cīvarādīsu catūsu paccayesu sammā upanenti. **Cīvaratthāya niyametvā dinnā**ti ‘‘imesaṃ rukkhānaṃ phalāni vikkiṇitvā cīvaresuyeva upanetabbāni, na bhājetvā khāditabbānī’’ti evaṃ niyametvā dinnā. **Tesupi āgantukā anissarā**ti paccayaparibhogatthāya niyametvā dinnattā bhājetvā khādituṃ anissarā.

Na tesu…pe… ṭhātabbanti ettha āgantukehi heṭṭhā vuttanayena bhājetvā khāditabbanti adhippāyo. **Tesaṃ katikāya ṭhātabba**nti ‘‘bhājetvā na khāditabba’’nti vā ‘‘ettakesu rukkhesu phalāni gaṇhissāmā’’ti vā ‘‘ettakāni phalāni gaṇhissāmā’’ti vā ‘‘ettakānaṃ divasānaṃ abbhantare gaṇhissāmā’’ti vā ‘‘na kiñci gaṇhissāmā’’ti vā evaṃ katāya āvāsikānaṃ katikāya āgantukehi ṭhātabbaṃ. Mahāaṭṭhakathāyaṃ ‘‘anissarā’’ti vacanena dīpitoyeva attho mahāpaccariyaṃ **‘‘catunnaṃ paccayāna’’**ntiādinā vitthāretvā dassito. **Paribhogavasenevā**ti ettha **eva**-saddo aṭṭhānappayutto. Paribhogavasena tameva bhājetvāti yojetabbaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ vihāre raṭṭhe vā. **Senāsanapaccaya**nti senāsanañca tadatthāya niyametvā ṭhapitañca.

Lāmakakoṭiyāti lāmakaṃ ādiṃ katvā, lāmakasenāsanato paṭṭhāyāti vuttaṃ hoti. Senāsanepi tiṇādīni lāmakakoṭiyāva vissajjetabbāni, senāsanaparikkhārāpi lāmakakoṭiyāva vissajjetabbā. **Mūlavatthucchedaṃ pana katvā na upanetabba**nti iminā kiṃ vuttaṃ hotīti? **Tīsupi gaṇṭhipadesu** tāva idaṃ vuttaṃ ‘‘sabbāni senāsanāni na vissajjetabbānīti vuttaṃ hotī’’ti. Lāmakakoṭiyā vissajjentehipi senāsanabhūmiyo na vissajjetabbāti ayamattho vutto hotīti no khanti, vīmaṃsitvā yaṃ ruccati, taṃ gahetabbaṃ.

Dhammasantakena buddhapūjaṃ kātuṃ, buddhasantakena vā dhammapūjaṃ kātuṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? ‘‘Tathāgatassa kho etaṃ vāseṭṭha adhivacanaṃ dhammakāyo itipīti ca yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī’’ti (saṃ. ni. 3.87) ca vacanato vaṭṭatīti vadanti. Keci pana ‘‘evaṃ sante ‘yo, bhikkhave, maṃ upaṭṭhaheyya, so gilānaṃ upaṭṭhaheyyā’ti vacanato buddhasantakena gilānassapi bhesajjaṃ kātuṃ yuttanti āpajjeyya, tasmā na vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ. Na hi ‘‘yo, bhikkhave, maṃ upaṭṭhaheyya, so gilānaṃ upaṭṭhaheyyā’’ti iminā attano ca gilānassa ca ekasadisatā tadupaṭṭhānassa vā samaphalatā vuttā. Ayañhettha attho ‘‘yo maṃ ovādānusāsanīkaraṇena upaṭṭhaheyya, so gilānaṃ upaṭṭhaheyya, mama ovādakaraṇena gilāno upaṭṭhātabbo’’ti. Bhagavato ca gilānassa ca upaṭṭhānaṃ ekasadisanti evaṃ panettha attho na gahetabbo. Tasmā ‘‘yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti vacanato ‘‘ahañca panidāni eko ovadāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti buddhasahassāni tumhe ovadissanti anusāsissantī’’ti vuttattā ca bahussutaṃ bhikkhuṃ pasaṃsantena ca ‘‘yo bahussuto, na so tumhākaṃ sāvako nāma, buddho nāma esa cundā’’ti vuttattā dhammagarukattā ca tathāgatassa pubbanayo eva pasatthataroti amhākaṃ khanti.

Paṇṇaṃ āropetvāti ‘‘ettakeheva rukkhehi ettakameva gahetabba’’nti paṇṇaṃ āropetvā, likhitvāti vuttaṃ hoti. **Nimittasaññaṃ katvā**ti saṅketaṃ katvā. **Dārakā**ti tesaṃ puttanattādayo dārakā. Aññepi ye keci gopakā honti, te sabbepi vuttā. Sabbatthāpi gihīnaṃ gopakadāne yattakaṃ gopakā denti, tattakaṃ gahetabbaṃ. Saṅghike pana yathāparicchedameva gahetabbanti dīpitattā **‘‘atthato eka’’**nti vuttaṃ.

Tatoti yathāvuttauposathāgārādikaraṇatthāya ṭhapitadārusambhārato. **Āpucchitvā**ti kārakasaṅghaṃ āpucchitvā. **Taṃ sabbampi āharitvā**ti anāpucchitvāpi tāvakālikaṃ āharitvā. **Āharāpento**ti ettha anāharāpentepi dātabbameva. **Ayameva bhikkhu issaro**ti ekassa bhikkhuno pāpuṇanaṭṭhānaṃ, tatoyeva senāsanato tassa dātabbaṃ, na ca so tato uṭṭhāpetabboti vuttaṃ hoti.

‘‘Udakapūjanti cetiyaṭṭhānesu siñcana’’nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Vattasīsenā**ti kevalaṃ saddhāya, na vetanādiatthāya. **Savatthuka**nti saha bhūmiyā. **Tiṇamattaṃ pana dātabba**nti kasmā vuttaṃ, kiṃ taṃ garubhaṇḍaṃ na hotīti? Na hoti. Arakkhitaagopitaṭṭhāne hi vinassakabhāvena ṭhitaṃ garubhaṇḍaṃ na hoti, tasmā tādisaṃ sandhāya ‘‘tiṇamattaṃ pana dātabba’’nti vuttaṃ. **Jaggitvā**ti saṃvacchare saṃvacchare jaggitvā.

Kuṭṭanti gehabhittiṃ. **Pākāra**nti parikkhepapākāraṃ. **Tato**ti chaḍḍitavihārato. **Tato āharitvā senāsanaṃ kataṃ hotī**ti sāmantagāmavāsīhi bhikkhūhi chaḍḍitavihārato dārusambhārādiṃ āharitvā senāsanaṃ kataṃ hoti.

157. **Catubhāgaudakasambhinne**ti catutthabhāgena udakena sambhinne. **Odanabhājanīyavatthusmi**nti ‘‘dehi aparassa bhāga’’nti āgatavatthusmiṃ.

159. Ayyā attanā kātuṃ yuttampi na karonti, ativiya thaddhāti pasādaṃ bhinditvā cittena kuppanti, tasmā **‘‘pasādānurakkhaṇatthāyā’’**ti vuttaṃ. **Iddhiṃ paṭisaṃharī**ti iddhiṃ vissajjesi. **Sakaṭṭhāneyeva aṭṭhāsī**ti iddhiyā vissajjitattā eva ‘‘pāsādo puna āgacchatū’’ti anadhiṭṭhitepi sayameva āgantvā sakaṭṭhāneyeva aṭṭhāsi. ‘‘Yāva dārakā pāsādaṃ ārohanti, tāva pāsādo tesaṃ santike hotū’’ti pubbe adhiṭṭhitattā eva ca kālaparicchedaṃ katvā adhiṭṭhitena tato paraṃ iddhi vissajjitā nāma hotīti katvā vuttaṃ ‘‘thero iddhiṃ paṭisaṃharī’’ti. Yasmā te dārakā evaṃ gahetvā gatānaṃ santakā na honti, yasmā ca īdisena payogena therena te ānītā nāma na honti, tasmā thero evamakāsīti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **‘‘vohāravasenā’’**tiādi. Attano pakativaṇṇaṃ avijahitvā bahiddhā hatthiādidassanaṃ ‘‘ekopi hutvā bahudhā hotī’’ti (dī. ni. 1.238; ma. ni. 1.147; saṃ. ni. 5.842) āgatañca adhiṭṭhānavasena nipphannattā **adhiṭṭhāniddhi** nāma. ‘‘So pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti nāgavaṇṇaṃ vā…pe… vividhampi senābyūhaṃ dassetī’’ti (paṭi. ma. 3.13) evaṃ āgatā iddhi pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā **vikubbaniddhi** nāma. Attānaṃ adassetvā bahiddhā hatthiādidassanampi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Pakativaṇṇavijahanañhi nāma attano pakatirūpassa aññesaṃ adassanaṃ, na sabbena sabbaṃ tassa nirodhanaṃ. Evañca katvā ‘‘attānaṃ adassetvā bahiddhā hatthiādidassanampi ettheva saṅgahita’’nti idaṃ ‘‘pakativaṇṇaṃ vijahitvā’’ti vuttamūlapadena na virujjhati.

Vinītavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Dutiyapārājikavaṇṇanā samattā.

Anusāsanīkathāvaṇṇanā

Parājitakilesenāti santāne puna anuppattidhammatāpādanena catūhi maggañāṇehi saha vāsanāya samucchinnasabbakilesena. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. Tena sikkhāpadena samaṃ aññaṃ anekanayavokiṇṇaṃ gambhīratthavinicchayaṃ kiñci sikkhāpadaṃ na vijjatīti yojetabbaṃ. Attho ca vinicchayo ca atthavinicchayā, gambhīrā atthavinicchayā assāti **gambhīratthavinicchayaṃ**. **Vatthumhi otiṇṇe**ti codanāvatthumhi saṅghamajjhaṃ otiṇṇe, ekena ekasmiṃ codite, sayameva vā āgantvā attano katavītikkame ārociteti vuttaṃ hoti. **Etthā**ti otiṇṇe vatthumhi.

Vinicchayaṃ karontena sahasā ‘‘pārājika’’nti avatvā yaṃ kattabbaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘pāḷi’’**ntiādimāha. **Vinicchayo**ti pārājikāpattivinicchayo. **Avatvāvā**ti ‘‘tvaṃ pārājikaṃ āpanno’’ti avatvāva. **Kappiyepi ca vatthusmi**nti avatvāpi gaṇhituṃ kappiye mātupitusantakepi vatthusmiṃ. **Lahuvattino**ti theyyacittuppādena lahuparivattino. **Āsīvisa**nti sīghameva sakalasarīre pharaṇasamatthavisaṃ.

Anusāsanīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārājikakaṇḍaṭṭhakathāya paṭhamabhāgavaṇṇanā samattā.

3. Tatiyapārājikaṃ

Tīhīti kāyavacīmanodvārehi. **Vibhāvita**nti pakāsitaṃ, desitaṃ paññattanti vuttaṃ hoti.

Paṭhamapaññattinidānavaṇṇanā

162. **Tikkhattuṃ pākāraparikkhepavaḍḍhanenā**ti tikkhattuṃ pākāraparikkhepena nagarabhūmiyā vaḍḍhanena. **Visālībhūtattā**ti gāvutantaraṃ gāvutantaraṃ puthubhūtattā. Bārāṇasirañño kira (ma. ni. aṭṭha. 1.146; khu. pā. aṭṭha. 6. ratanasuttavaṇṇanā) aggamahesiyā kucchimhi gabbho saṇṭhāsi, sā ñatvā rañño nivedesi, rājā gabbhaparihāraṃ adāsi. Sā sammā parihariyamānā gabbhaparipākakāle vijāyanagharaṃ pāvisi. Puññavantīnaṃ paccūsasamaye gabbhavuṭṭhānaṃ hoti, sā ca tāsaṃ aññatarā, tena paccūsasamaye alattakapaṭalabandhujīvakapupphasadisaṃ maṃsapesiṃ vijāyi. Tato ‘‘aññā deviyo suvaṇṇabimbasadise putte vijāyanti, aggamahesī maṃsapesinti rañño purato mama avaṇṇo uppajjeyyā’’ti cintetvā tena avaṇṇabhayena taṃ maṃsapesiṃ ekasmiṃ bhājane pakkhipitvā paṭikujjitvā rājamuddikāya lañchetvā gaṅgāya sote pakkhipāpesi. Manussehi chaḍḍitamatte devatā ārakkhaṃ saṃvidahiṃsu. Suvaṇṇapaṭṭikañcettha jātihiṅgulakena ‘‘bārāṇasirañño aggamahesiyā pajā’’ti likhitvā bandhiṃsu. Tato taṃ bhājanaṃ ūmibhayādīhi anupaddutaṃ gaṅgāsotena pāyāsi.

Tena ca samayena aññataro tāpaso gopālakakulaṃ nissāya gaṅgātīre viharati. So pātova gaṅgaṃ otiṇṇo taṃ bhājanaṃ āgacchantaṃ disvā paṃsukūlasaññāya aggahesi. Athettha taṃ akkharapaṭṭikaṃ rājamuddikālañchanañca disvā muñcitvā taṃ maṃsapesiṃ addasa. Disvānassa etadahosi ‘‘siyā gabbho, tathā hissa duggandhapūtibhāvo natthī’’ti. Udakappavāhenāgatassapi hi usmā na vigacchati, usmā ca nāma īdisāya saviññāṇakatāya bhaveyyāti ‘‘siyā gabbho’’ti cintesi. Puññavantatāya pana duggandhaṃ nāhosi sausumagatāya pūtibhāvo ca. Evaṃ pana cintetvā assamaṃ netvā naṃ suddhe okāse ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena dve maṃsapesiyo ahesuṃ. Tāpaso disvā sādhukataraṃ ṭhapesi. Tato puna aḍḍhamāsaccayena ekamekissā pesiyā hatthapādasīsānamatthāya pañca pañca piḷakā uṭṭhahiṃsu. Atha tato aḍḍhamāsaccayena ekā maṃsapesi suvaṇṇabimbasadiso dārako, ekā dārikā ahosi. Tesu tāpasassa puttasineho uppajji, dārakānaṃ puññupanissayato aṅguṭṭhakato cassa khīraṃ nibbatti. Tato pabhuti ca khīrabhattaṃ alabhittha. Tāpaso bhattaṃ bhuñjitvā khīraṃ dārakānaṃ mukhe āsiñcati. Tesaṃ pana yaṃ yaṃ udaraṃ pavisati, taṃ sabbaṃ maṇibhājanagataṃ viya dissati. Carimabhave bodhisatte kucchigate bodhisattamātu viya udaracchaviyā acchavippasannatāya evaṃ te nicchavī ahesuṃ. Apare āhu ‘‘sibbitvā ṭhapitā viya nesaṃ aññamaññaṃ līnā chavi ahosī’’ti. Evaṃ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **‘‘licchavī’’**ti paññāyiṃsu.

Tāpaso dārake posento ussūre gāmaṃ bhikkhāya pavisati, atidivā paṭikkamati. Tassa taṃ byāpāraṃ ñatvā gopālakā āhaṃsu – ‘‘bhante, pabbajitānaṃ dārakaposanaṃ palibodho, amhākaṃ dārake detha, mayaṃ posessāma, tumhe attano kammaṃ karothā’’ti. Tāpaso ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇi. Gopālakā dutiyadivase maggaṃ samaṃ katvā pupphehi okiritvā dhajapaṭākā ussāpetvā tūriyehi vajjamānehi assamaṃ āgatā. Tāpaso ‘‘mahāpuññā dārakā, appamādeneva vaḍḍhetha, vaḍḍhetvā aññamaññaṃ āvāhaṃ karotha, pañcagorasena rājānaṃ tosetvā bhūmibhāgaṃ gahetvā nagaraṃ māpetha, tattha kumāraṃ abhisiñcathā’’ti vatvā dārake adāsi. Te ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā dārake netvā posesuṃ. Dārakā vuḍḍhimanvāya kīḷantā vivādaṭṭhānesu aññe gopālakadārake hatthenapi pādenapi paharanti, te rodanti. ‘‘Kissa rodathā’’ti ca mātāpitūhi vuttā ‘‘ime nimmātāpitikā tāpasapositā amhe atīva paharantī’’ti vadanti. Tato nesaṃ posakamātāpitaropi ‘‘ime dārakā aññe dārake vihesenti dukkhāpenti, na ime saṅgahetabbā, vajjetabbā ime’’ti āhaṃsu. Tato pabhuti kira so padeso **‘‘vajjī’’**ti vuccati yojanasataparimāṇena.

Atha taṃ padesaṃ gopālakā rājānaṃ tosetvā aggahesuṃ. Tattha ca nagaraṃ māpetvā soḷasavassuddesikaṃ kumāraṃ abhisiñcitvā rājānaṃ akaṃsu. Rajjasampattidāyakassa kammassa katattā asambhinne eva rājakule uppannattā ca rājakumārassa puññānubhāvasañcoditā devatādhiggahitā akaṃsūti keci. Dārakassa dārikāya saddhiṃ vāreyyaṃ katvā katikaṃ akaṃsu ‘‘bāhirato dārikā na ānetabbā, ito dārikā na kassaci dātabbā’’ti. Tesaṃ paṭhamasaṃvāsena dve dārakā jātā dhītā ca putto ca. Evaṃ soḷasakkhattuṃ dve dve jātā. Tato tesaṃ dārakānaṃ yathākkamaṃ vaḍḍhantānaṃ ārāmuyyānanivāsaṭṭhānaparivārasampattiṃ gahetuṃ appahontaṃ nagaraṃ tikkhattuṃ gāvutantarena gāvutantarena parikkhipiṃsu. Tassa punappunaṃ visālīkatattā **‘‘vesālī’’**tveva nāmaṃ jātaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘tikkhattuṃ pākāraparikkhepavaḍḍhanena visālībhūtattā vesālīti vuccatī’’ti.

Idampi ca nagaranti na kevalaṃ rājagahasāvatthiyo yevāti dasseti. **Tattha mahāvanaṃ nāmā**tiādi majjhimabhāṇakasaṃyuttabhāṇakānaṃ samānaṭṭhakathā. **Majjhimaṭṭhakathāyañhi (ma. ni. aṭṭha. 1.146) saṃyuttaṭṭhakathāyañca** (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.984-985) imināva nayena vuttaṃ. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.359) pana **‘‘mahāvane**ti bahinagare himavantena saddhiṃ ekābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ sayaṃjātaṃ vanaṃ atthi, yaṃ mahantabhāveneva mahāvananti vuccati, tasmiṃ mahāvane. **Kūṭāgārasālāya**nti tasmiṃ vanasaṇḍe saṅghārāmaṃ patiṭṭhāpesuṃ. Tattha kaṇṇikaṃ yojetvā thambhānaṃ upari kūṭāgārasālāsaṅkhepena devavimānasadisaṃ pāsādaṃ akaṃsu, taṃ upādāya sakalopi saṅghārāmo kūṭāgārasālāti paññāyitthā’’ti vuttaṃ. Vanamajjhe katattā **‘‘vanaṃ nissāyā’’**ti vuttaṃ. **Ārāme**ti saṅghārāme. **Haṃsavaṭṭakacchadanenā**ti haṃsavaṭṭakapaṭicchannena, haṃsamaṇḍalākārenāti attho.

Anekapariyāyenāti ettha **pariyāya**-saddo kāraṇavacanoti āha **‘‘anekehi kāraṇehī’’**ti, ayaṃ kāyo aviññāṇakopi saviññāṇakopi evampi asubho evampi asubhoti nānāvidhehi kāraṇehīti attho. **Asubhākārasandassanappavatta**nti kesādivasena tatthāpi vaṇṇādito asubhākārassa sabbaso dassanavasena pavattaṃ. **Kāyavicchandaniyakatha**nti attano parassa ca karajakāye vicchandanuppādanakathaṃ. **Muttaṃ vā**tiādinā byatirekamukhena kāyassa amanuññataṃ dasseti. Tattha ādito tīhi padehi adassanīyatāya asārakatāya majjhe catūhi duggandhatāya, ante ekena lesamattenapi manuññatābhāvamassa dasseti. **Atha kho**tiādinā anvayato sarūpeneva amanuññatāya dassanaṃ. **Chando**ti dubbalarāgo. **Rāgo**ti balavarāgo. ‘‘Kesā lomādī’’ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ **‘‘yepi hī’’**tiādi vuttaṃ. **Asubhā**ti āgantukena subhākārena virahitattā asubhā. **Asucino**ti attano sabhāveneva asucino. **Paṭikūlā**ti nāgarikassa asucikaṭṭhānaṃ viya jigucchanīyattā paṭikūlā.

Kesā nāmete vaṇṇatopi paṭikūlā, saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopi paṭikūlāti dassento **‘‘so ca nesaṃ…pe… pañcahi kāraṇehi veditabbo’’**ti āha. Manuññepi (visuddhi. 1.383; vibha. aṭṭha. 356) hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇaṃ kiñci disvā ‘‘kesamissakamidaṃ, haratha na’’nti jigucchanti, evaṃ kesā **vaṇṇato** paṭikūlā. Rattiṃ paribhuñjantāpi kesasaṇṭhānaṃ akkavākaṃ vā makacivākaṃ vā chupitvā tatheva jigucchanti, evaṃ **saṇṭhānato**pi paṭikūlā. Telamakkhanapupphadhūpādisaṅkhāravirahitānañca kesānaṃ gandho paramajeguccho hoti, tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṃ. Kesā hi vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikūlāpi siyuṃ, gandhena pana paṭikūlāyeva. Yathā hi daharassa kumārakassa vaccaṃ vaṇṇato haliddivaṇṇaṃ, saṇṭhānatopi haliddipiṇḍasaṇṭhānaṃ, saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitañca uddhumātakakāḷasunakhasarīraṃ vaṇṇato tālapakkavaṇṇaṃ, saṇṭhānato vaṭṭetvā vissaṭṭhamudiṅgasaṇṭhānaṃ, dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisāti ubhayampi vaṇṇasaṇṭhānato siyā appaṭikūlaṃ, gandhena pana paṭikūlameva, evaṃ kesāpi siyuṃ vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikūlā, **gandhena** pana paṭikūlāyevāti.

Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānaṃ jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā jegucchāti idaṃ tesaṃ **āsayato** pāṭikulyaṃ. Ime ca kesā nāma gūtharāsimhi uṭṭhitakaṇṇakaṃ viya ekatiṃsakoṭṭhāsarāsimhi jātā, te susānasaṅkāraṭṭhānādīsu jātasākaṃ viya parikhādīsu jātakamalakuvalayādipupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti idaṃ tesaṃ **okāsato** pāṭikulyaṃ. Yathā ca kesānaṃ, evaṃ sabbakoṭṭhāsānañca vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena pañcadhā paṭikūlatā veditabbāti āha **‘‘evaṃ lomādīna’’**nti. **Pañcapañcappabhedenā**ti ettha bāhiratthasamāso daṭṭhabbo pañca pañca pabhedā etassāti pañcapañcappabhedoti.

Saṃvaṇṇentoti vitthārento. **Asubhāyā**ti asubhamātikāya. **Phātikamma**nti bahulīkāro. **Pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgata**nti ettha kāmacchando byāpādo thinamiddhaṃ uddhaccakukkuccaṃ vicikicchāti imesaṃ pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānavasena pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānaṃ uppajjati, tenassetāni pahānaṅgānīti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññepi akusalā dhammā pahīyanti, tathāpi etāneva visesena jhānantarāyakarāni. Kāmacchandena hi nānāvisayapalobhitaṃ cittaṃ na ekattārammaṇe samādhiyati, kāmacchandābhibhūtaṃ vā cittaṃ na kāmadhātuppahānāya paṭipadaṃ paṭipajjati, byāpādena ca ārammaṇe paṭihaññamānaṃ na nirantaraṃ pavattati, thinamiddhābhibhūtaṃ akammaññaṃ hoti, uddhaccakukkuccaparetaṃ avūpasantameva hutvā paribbhamati, vicikicchāya upahataṃ jhānādhigamasādhikaṃ paṭipadaṃ nārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā etāneva pahānaṅgānīti vuttāni.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, vicāro anuppabandhati, tehi avikkhepāya sampāditapayogassa cetaso payogasampattisambhavā pīti pīnanaṃ, sukhañca upabrūhanaṃ karoti, atha naṃ sasampayuttadhammaṃ etehi abhiniropanānubandhanapīnanaupabrūhanehi anuggahitā ekaggatā ekattārammaṇe samaṃ sammā ādhiyati, tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pañcannaṃ uppattivasena pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṃ uppannaṃ nāma hoti, tenassa etāni pañca samannāgataṅgānīti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññadeva jhānaṃ nāma atthīti gahetabbaṃ. Yathā pana aṅgamattavaseneva caturaṅginī senā, pañcaṅgikaṃ tūriyaṃ aṭṭhaṅgiko ca maggoti vuccati, evamidampi aṅgamattavaseneva ‘‘pañcaṅgika’’nti vā ‘‘pañcaṅgasamannāgata’’nti vā vuccatīti veditabbaṃ.

Etāni ca pañcaṅgāni kiñcāpi upacārakkhaṇepi atthi, atha kho upacāre pakaticittato balavatarāni, idha pana upacāratopi balavatarāni rūpāvacarakkhaṇappattāni. Ettha hi vitakko suvisadena ākārena ārammaṇe cittaṃ abhiniropayamāno uppajjati, vicāro ativiya ārammaṇaṃ anumajjamāno, pītisukhaṃ sabbāvantampi kāyaṃ pharamānaṃ. Teneva vuttaṃ ‘‘nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hotī’’ti. Cittekaggatāpi heṭṭhimamhi samuggapaṭale uparimaṃ samuggapaṭalaṃ viya ārammaṇe suphusitā hutvā uppajjati. Ayametesaṃ itarehi viseso, tasmā ‘‘pañcaṅgasamannāgata’’nti appanājhānameva visesetvā vuttaṃ.

Tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannanti ettha pana jhānassa ādimajjhapariyosānavasena tividhakalyāṇatā, tesaṃyeva ādimajjhapariyosānānaṃ lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā. Vitthāranayaṃ panettha sayameva pakāsayissati. Kilesacorehi anabhibhavanīyattā jhānaṃ **‘‘cittamañjūsa’’**nti vuttaṃ. **Nissāyā**ti pādakaṃ katvā.

Dasalakkhaṇavibhāvaneneva tividhakalyāṇatāpi vibhāvitā hotīti dasalakkhaṇaṃ tāva dassento **‘‘tatrimānī’’**tiādimāha. Tattha **pāripanthikato cittavisuddhī**tiādīnaṃ padānaṃ attho ‘‘tatrāyaṃ pāḷī’’tiādinā vuttapāḷivaṇṇanāyameva āvi bhavissati. **Tatrā**ti tasmiṃ dasalakkhaṇavibhāvane. **Paṭipadāvisuddhī**ti paṭipajjati jhānaṃ etāyāti paṭipadā, gotrabhupariyosāno pubbabhāgiyo bhāvanānayo. Paripanthato visujjhanaṃ visuddhi, paṭipadāya visuddhi paṭipadāvisuddhi. Sā panāyaṃ yasmā jhānassa uppādakkhaṇe labbhati, tasmā vuttaṃ **‘‘paṭipadāvisuddhi ādī’’**ti. **Upekkhānubrūhanā**ti visodhetabbatādīnaṃ abhāvato jhānapariyāpannāya tatramajjhattupekkhāya kiccanipphattiyā anubrūhanā. Sā panāyaṃ yasmā visesato jhānassa ṭhitikkhaṇe labbhati, tena vuttaṃ **‘‘upekkhānubrūhanā majjhe’’**ti. **Sampahaṃsanā**ti tattha dhammānaṃ anativattanādisādhakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena pariyodapanā. Sā pana yasmā jhānassa osānakkhaṇe pākaṭā hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘sampahaṃsanā pariyosāna’’**nti. **Imāni tīṇi lakkhaṇānī**ti paripanthato cittassa visujjhanākāro, majjhimassa samathanimittassa paṭipajjanākāro, tattha pakkhandanākāroti imāni tīṇi jhānassa ādito uppādakkhaṇe appanāppattilakkhaṇāni. Tehi ākārehi vinā appanāppattiyā abhāvato asati ca appanāyaṃ tadabhāvato **ādikalyāṇañceva** visuddhipaṭipadattā yathāvuttehi lakkhaṇehi samannāgatattā ca **tilakkhaṇasampannañca**. Iminā nayena majjhapariyosānalakkhaṇānañca yojanā veditabbā.

Keci pana ‘‘paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro, upekkhānubrūhanā nāma appanā, sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇā’’ti vaṇṇayanti, taṃ na yuttaṃ. Tathā hi sati ajhānadhammehi jhānassa guṇasaṃkittanaṃ nāma kataṃ hoti. Na hi bhūmantaraṃ bhūmantarapariyāpannaṃ hoti, pāḷiyā cetaṃ virujjhati. ‘‘Ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca sampahaṃsita’’nti (paṭi. ma. 1.158) hi pāḷiyaṃ vuttaṃ. Ettha hi **ekattagataṃ citta**nti indriyānaṃ ekarasabhāvena ekaggatāya ca sikhāppattiyā tadanuguṇaṃ ekattagataṃ sasampayuttaṃ appanāppattaṃ cittaṃ vuttaṃ, tasseva ca paṭipadāvisuddhipakkhandatādi anantaraṃ vuccate. Tasmā pāḷiyaṃ ekasmiṃyeva appanācittakkhaṇe paṭipadāvisuddhiādīnaṃ vuttattā antoappanāyameva parikammāgamanavasena paṭipadāvisuddhi, tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā, dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā ca veditabbā.

Kathaṃ? Yasmiṃ (paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.158; visuddhi. 1.175) vāre appanā uppajjati, tasmiṃ **yo** nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo **tassa** jhānassa **paripantho, tato cittaṃ**

visujjhati, visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā **majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati**. Majjhimaṃ samathanimittaṃ nāma samappavatto appanāsamādhiyeva, līnuddhaccasaṅkhātānaṃ ubhinnaṃ antānaṃ anupagamanena **majjhimo,** savisesaṃ paccanīkadhammānaṃ vūpasamanato **samatho,** yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato **nimitta**nti katvā. Tassa pana appanācittassa anantarapaccayabhūtaṃ gotrabhucittaṃ satipi parittamahaggatabhāvabhede paccayapaccayuppannabhāvabhede ca ekissāyeva santatiyā pariṇāmūpagamanato ekasantatipariṇāmanayena tathattaṃ appanāsamādhivasena samāhitabhāvaṃ upagacchamānaṃ **majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati** nāma. Evaṃ paṭipannattā tathattupagamanena **tattha pakkhandati** nāma. Yasmiñhi khaṇe tathattaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, tasmiṃyeva khaṇe tathattupagamanena appanāsamādhinā samāhitabhāvūpagamanena **tattha pakkhandati** nāma. Evaṃ tāva purimasmiṃ gotrabhucitte vijjamānā paripanthavisuddhimajjhimasamathappaṭipattipakkhandanākārā āgamanavasena nipphajjamānā **paṭhamassa jhānassa** uppādakkhaṇeyeva **paṭipadāvisuddhī**ti veditabbā. Teyeva hi ākārā paccayavisesato jhānakkhaṇe nipphajjamānā **paṭipadāvisuddhī**ti vuttā.

Evaṃ visuddhassa pana tassa cittassa puna sodhetabbābhāvato visodhane byāpāraṃ akaronto **visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati** nāma. Samathabhāvūpagamanena samathappaṭipannassa puna samādhāne byāpāraṃ akaronto **samathappaṭipannaṃ ajjhupekkhati** nāma. Samathappaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāraṃ akaronto **ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati** nāma. Evaṃ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṃ upekkhānubrūhite tasmiṃ jhānacitte jātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni, yañcesa tadupagaṃ tesaṃ anativattanaekarasasabhāvānaṃ anucchavikaṃ vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmiṃ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākārā yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavañca ānisaṃsañca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannā, tasmā dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbāti vuttaṃ.

Atha kasmā sampahaṃsanāva ‘‘pariyosāna’’nti vuttā, na upekkhānubrūhanāti? Yasmā tasmiṃ bhāvanācitte upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā ‘‘pariyosāna’’nti vuttā. Tathā hi appanākāle bhāvanāya samappavattiyā paṭipakkhassa ca suppahānato paggahādīsu byāpārassa akātabbato ajjhupekkhanāva hoti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘samaye cittassa ajjhupekkhanā visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhatī’’ti ca ādi. Sā panāyaṃ ajjhupekkhanā ñāṇassa kiccasiddhiyā hoti visesato ñāṇasādhanattā appanābyāpārassa, tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā ‘‘pariyosāna’’nti vuttā. Evaṃ tividhāya paṭipadāvisuddhiyā laddhavisesāya tividhāya upekkhānubrūhanāya sātisayaṃ paññindriyassa adhimattabhāvena catubbidhāpi sampahaṃsanā sijjhatīti āgamanupekkhāñāṇakiccavasena dasapi ākārā jhāne eva veditabbā.

Evaṃ tividhattagataṃ cittantiādīni tasseva cittassa thomanavacanāni. Tattha **evaṃ tividhattagata**nti evaṃ yathāvuttena vidhinā paṭipadāvisuddhipakkhandanaupekkhānubrūhanañāṇasampahaṃsanāvasena tividhabhāvaṃ gataṃ. **Vitakkasampanna**nti kilesakkhobhavirahitattā vitakkena sundarabhāvamupagataṃ. **Cittassa adhiṭṭhānasampanna**nti tasmiṃyeva ārammaṇe cittassa nirantarappavattisaṅkhātena adhiṭṭhānena sampannaṃ anūnaṃ. Yathā adhiṭṭhānavasiyaṃ adhiṭṭhānanti jhānappavatti, tathā idhāpi cittassa adhiṭṭhānanti cittekaggatāpi yujjati. Tena hi ekasmiṃyeva ārammaṇe cittaṃ adhiṭṭhāti, na ettha vikkhipatīti. **Samādhisampanna**nti visuṃ vuttattā pana vuttanayeneva gahetabbo. Atha vā samādhisseva jhānaṅgasaṅgahitattā ‘‘cittassa adhiṭṭhānasampanna’’nti jhānaṅgapañcakavasena vuttaṃ. **Samādhisampanna**nti indriyasaṅgahitattā indriyapañcakavasena.

Asubhasaññāparicitenāti sakalaṃ kāyaṃ asubhanti pavattāya saññāya sahagatattā jhānaṃ asubhasaññā, tena paricitena paribhāvitena. **Cetasā**ti cittena. **Bahula**nti abhiṇhaṃ. **Viharato**ti viharantassa, asubhasamāpattibahulassāti attho. **Methunadhammasamāpattiyā**ti methunadhammena samaṅgibhāvato. **Paṭilīyatī**ti ekapassena nilīyati nilīnaṃ viya hoti. **Paṭikuṭatī**ti saṅkucati. **Paṭivattatī**ti nivattati. **Na sampasārīyatī**ti na visarati, abhirativasena na pakkhandatīti attho. Atha vā **paṭilīyatī**ti saṅkucati tattha paṭikūlatāya saṇṭhitattā. **Paṭikuṭatī**ti apasakkati na upasakkati. **Paṭivattatī**ti nivattati, tato eva **na sampasārīyatī**ti. **Nhārudaddula**nti nhārukhaṇḍaṃ nhāruvilekhanaṃ vā.

Addhamāsanti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Paṭisallīyitu**nti yathāvuttakālaṃ paṭi paṭi divase divase samāpattiyaṃ dhammacintāya cittaṃ nilīyituṃ. **Payuttavāca**nti paccayapaṭisaṃyuttavācaṃ, buddhā imesu divasesu piṇḍāya na caranti, vihāreyeva nisīdanti, tesaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ hotīti ādivacanaṃ.

Kalyāṇūpanissayavasenāti pabbajjāya upanissayavasena. **Pare kirā**ti **kira**-saddo arucisūcanattho. Tenāha **‘‘idaṃ pana icchāmatta’’**nti, pavattiajānanaṃ ārocayitābhāvo ñāte nivāraṇañcāti idaṃ tesaṃ icchāmattaṃ, na pana kāraṇanti attho. Apare pana vadanti ‘‘etasmiṃ kira aḍḍhamāse na koci buddhaveneyyo ahosi, atha satthā imaṃ aḍḍhamāsaṃ phalasamāpattisukhena vītināmessāmi, iti mayhañceva sukhavihāro bhavissati, anāgate ca pacchimā janatā ‘satthāpi gaṇaṃ pahāya ekako vihāsi, kimaṅgaṃ pana maya’nti diṭṭhānugatiṃ āpajjissati, tadassa bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti iminā kāraṇena evamāhā’’ti. **Neva koci bhagavantaṃ upasaṅkamatī**ti ṭhapetvā piṇḍapātanīhārakaṃ añño koci neva bhagavantaṃ upasaṅkamati, bhikkhusaṅgho pana satthu vacanaṃ sampaṭicchitvā ekaṃ bhikkhuṃ adāsi. So pātova gandhakuṭipariveṇasammajjanamukhodakadantakaṭṭhadānādīni sabbakiccāni tasmiṃ tasmiṃ khaṇe katvā apagacchati.

Anekakāraṇasammissoti ettha kāyassa asuciduggandhajegucchapaṭikūlatāva anekakāraṇaṃ. **Maṇḍanakapakatiko**ti alaṅkārakasabhāvo. Koci taruṇopi yuvā na hoti, koci yuvāpi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasabhāvo ālasiyabyasanādīhi vā abhibhūto, idha pana daharo ceva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto. **Paṭhamayobbanaṃ** nāma pannarasavassato yāva dvattiṃsa saṃvaccharāni, soḷasavassato vā yāva tettiṃsa vassāni. **Kuṇapa**nti matakaḷevaraṃ, ahissa kuṇapaṃ **ahikuṇapaṃ**. Evaṃ itarānipi. Atipaṭikūlajigucchanīyasabhāvato cettha imāneva tīṇi vuttānīti veditabbāni. Aññesañhi sasasūkarādīnaṃ kuṇapaṃ manussā kaṭukabhaṇḍādīhi abhisaṅkharitvā paribhuñjantipi, imesaṃ pana kuṇapaṃ abhinavampi jigucchantiyeva, ko pana vādo kālātikkamena pūtibhūte. Atipaṭikūlajigucchanīyatā ca nesaṃ ativiya duggandhatāya, sā ca ahīnaṃ tikhiṇakopatāya kukkuramanussānaṃ odanakummāsūpacayatāya ca sarīrassa hotīti vadanti.

Samaṇakuttakoti samaṇakiccako, kāsāvanivāsanādivasena samaṇakiccakārīti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘samaṇavesadhārako’’**ti. **Sabbamakaṃsū**ti puthujjanā sāvajjepi tattha anavajjasaññino hutvā karaṇakārāpanasamanuññatādibhedaṃ sabbamakaṃsu. **Lohitaka**nti ettha ‘‘lohitagata’’ntipi paṭhanti. Vaggūti matā **vaggumatā**. **Puññasammatā**ti pujjabhavaphalanibbattanena sattānaṃ punanena visodhanena puññanti sammatā. **Pavāhessāmī**ti gamayissāmi, visodhessāmīti attho.

163. Māradheyyaṃ vuccati tebhūmakā dhammā. Vacanatthato pana mārassa dheyyaṃ **māradheyyaṃ**. **Dheyya**nti ṭhānaṃ vatthu nivāso gocaro. Māro vā ettha dhiyati tiṭṭhati pavattatīti **māradheyyaṃ, māro**ti cettha kilesamāro adhippeto, kilesamāravaseneva ca devaputtamārassa kāmabhave ādhipaccanti. **Māravisayaṃ nātikkamissatīti cintetvā**ti evamayaṃ saṃvegaṃ paṭilabhitvā māravisayaṃ atikkameyyāpi, mayā pana evaṃ vutte uppannaṃ saṃvegaṃ paṭippassambhetvā māravisayaṃ nātikkamissatīti evaṃ cintetvā. **Dvivacana**nti dvikkhattuṃ vacanaṃ, āmeḍitavacananti vuttaṃ hoti. **Niyojentī**ti ettha ayaṃ andhabālā devatā evaṃ uppannasaṃvegamūlakaṃ samaṇadhammaṃ katvā ‘‘ayaṃ māravisayaṃ atikkameyyāpī’’ti cintetvā attano aññāṇatāya ‘‘matā saṃsārato muccantī’’ti evaṃladdhikāpi samānā attano laddhivasena matā bhikkhū saṃsārato muccantīti imamatthaṃ anupaparikkhitvā taṃ tattha niyojesīti veditabbaṃ.

Kiñcāpi asubhakathaṃ kathentena bhagavatā yathā tesaṃ bhikkhūnaṃ maraṇabhayaṃ na bhavissati, tathā desitattā bhikkhūnañca taṃ dhammakathaṃ sutvā asubhabhāvanānuyogena kāye vigatachandarāgatāya maraṇassa abhipatthitabhāvato bhayaṃ natthi, taṃ pana asihatthaṃ tathā vicarantaṃ disvā tadaññesaṃ bhikkhūnaṃ uppajjanakabhayaṃ sandhāya ‘‘hotiyeva bhaya’’ntiādi vuttanti vadanti. ‘‘Attanāpi attānaṃ jīvitā voropenti, aññamaññampi jīvitā voropentī’’ti vuttattā **‘‘sabbānipi tāni pañca bhikkhusatāni jīvitā voropesī’’**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttanti gahetabbaṃ. Appakañhi ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti ‘‘pañcasatānī’’ti vuttaṃ. Tasmā ye ca attanāva attānaṃ aññamaññañca jīvitā voropesuṃ, te ṭhapetvā avasese puthujjanabhikkhū sabbe ca ariye ayaṃ jīvitā voropesīti veditabbaṃ.

164. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti ettha **paṭisallāna**nti tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā apasakkitvā sallānaṃ nilīyanaṃ vivecanaṃ, kāyacittehi tato vivittatā ekībhāvoti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘ekībhāvato’’**ti, pavivekatoti attho. **Ekībhāvo**ti hi kāyacittaviveko vutto. **Vuṭṭhito**ti tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā rūpārammaṇādisaṅkhārasamāyogena gahaṭṭhapabbajitādisattasamāgamena ca apeto. **Uddesaṃ paripucchaṃ gaṇhantī**ti attano attano ācariyānaṃ santike gaṇhanti. Kāmaṃ dasānussatiggahaṇeneva ānāpānassatipi gahitā, sā pana tattha sannipatitabhikkhūsu bahūnaṃ sappāyā sātthikā ca, tasmā puna gahitā. Tathā hi bhagavā tameva kammaṭṭhānaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ kathesi. Āhāre paṭikūlasaññā asubhakammaṭṭhānasadisā, cattāro pana āruppā ādikammikānaṃ ananurūpāti tesaṃ idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vesāliṃ upanissāyāti vesālīnagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Upaṭṭhānasālāya**nti dhammasabhāyaṃ. **Muhuttenevā**ti satthari saddhamme ca gāravena upagatabhikkhūnaṃ vacanasamanantarameva uṭṭhahiṃsūti katvā vuttaṃ. Buddhakāle kira bhikkhū bhagavato sandesaṃ sirasā sampaṭicchituṃ ohitasotā viharanti. **Yassā**ti yassa kattabbassa. **Kāla**nti desanākālaṃ sandhāya vadati.

Paṭhamapaññattinidānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānāpānassatisamādhikathāvaṇṇanā

165. **Arahattappattiyā**ti arahattappattiatthāya. **Aññaṃ pariyāya**nti arahattādhigamatthāya aññampi kāraṇaṃ. **Ācikkhanto**ti pasaṃsāpubbakaṃ desento, pasaṃsā ca tattha abhirucijananena ussāhanatthā. Tañhi sutvā bhikkhū ‘‘bhagavā imaṃ samādhiṃ anekehi ākārehi pasaṃsati, santo kirāyaṃ samādhi paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro, pāpadhamme ca ṭhānaso antaradhāpetī’’ti sañjātābhirucino ussāhajātā sakkaccaṃ anuyuñjitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ maññanti.

Atthayojanakkamanti atthañca yojanakkamañca. Bhagavā attano paccakkhabhūtaṃ samādhiṃ desanānubhāvena tesampi bhikkhūnaṃ āsannaṃ paccakkhañca karonto sampiṇḍanavasena **‘‘ayampi kho’’**tiādimāha. **Assāsapassāsapariggāhikā**ti dīgharassādivisesehi saddhiṃ assāsapassāse paricchijja gāhikā, te ārabbha pavattāti attho.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāvento āha **‘‘vuttañheta’’**ntiādi. Tattha **no passāso no assāso**ti so soyeva attho paṭisedhena visesetvā vutto. **Assāsavasenā**ti assāsaṃ ārammaṇaṃ katvāti vuttaṃ hoti. **Passāsavasenā**ti etthāpi eseva nayo. **Upaṭṭhānaṃ satī**ti asammussanatāya tameva assāsaṃ passāsañca upagantvā ṭhānaṃ sati nāmāti attho. Ettāvatā ānāpānesu sati **ānāpānassatī**ti ayamattho vutto hoti. Idāni sativaseneva puggalaṃ niddisitukāmena **‘‘yo assasati, tassupaṭṭhāti, yo passasati, tassupaṭṭhātī’’**ti vuttaṃ. Yo assasati, tassa sati assāsaṃ upagantvā tiṭṭhati. Yo passasati, tassa sati passāsaṃ upagantvā tiṭṭhatīti attho.

Yuttoti sampayutto. **Ānāpānassatiya**nti ānāpānassatiyaṃ paccayabhūtāyanti attho. Purimasmiñhi atthe samādhissa satiyā sahajātādipaccayabhāvo vutto sampayuttavacanato, dutiyasmiṃ pana upanissayabhāvopi. Upacārajjhānasahagatā hi sati appanāsamādhissa upanissayo hotīti ubhayathāpi sahajātādīnaṃ sattannampi paccayānaṃ vasena paccayabhāvaṃ dasseti. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī’’tiādīsu (ma. ni. 2.247) uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ dassento **‘‘bhāvitoti uppādito vaḍḍhito cā’’**ti āha. Tattha bhāvaṃ vijjamānataṃ ito gatoti **bhāvito,** uppādito paṭiladdhamattoti attho. Uppanno pana laddhāsevano bhāvito, paguṇabhāvaṃ āpādito vaḍḍhitoti attho. **Bahulīkato**ti bahulaṃ pavattito. Tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvaṃ āpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṃ pavattissati. Tena vuttaṃ **‘‘punappunaṃ kato’’**ti. Yathā ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241) vivicceva kāmehī’’ti (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152) ca evamādīsu paṭhamapade vutto eva-saddo dutiyādīsupi vuttoyeva hoti, evamidhāpīti āha **‘‘ubhayattha eva-saddena niyamo veditabbo’’**ti.

Ubhayapadaniyamena laddhaguṇaṃ dassetuṃ **‘‘ayaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Asubhakammaṭṭhāna**nti asubhārammaṇaṃ jhānamāha. Tañhi asubhesu yogakammabhāvato yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca ‘‘asubhakammaṭṭhāna’’nti vuccati. **Kevala**nti iminā ārammaṇaṃ nivatteti. **Paṭivedhavasenā**ti jhānapaṭivedhavasena. Jhānañhi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati yathāsabhāvato paṭivijjhīyati cāti paṭivedhoti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyapī**ti anukkamena vicetabbataṃ pattārammaṇassa paramasukhumataṃ sandhāyāha. Sante hi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinnova hoti. Tenāha – **‘‘santo vūpasanto nibbuto’’**ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. Ārammaṇasantatāya tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṃ kiñci secananti **asecanako,** asecanakattā **anāsittako,** anāsittakattā eva **abbokiṇṇo** asammisso parikammādinā, tatoyeva **pāṭiyekko,** visuṃyeveko **āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato eva santabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ, parikammaṃ vā santabhāvanimittaṃ. **Parikamma**nti ca kasiṇakaraṇādinimittuppādapariyosānaṃ, tādisaṃ idha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṃ nirassādattā asantaṃ appaṇītaṃ siyā. Upacārena vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇavigamena aṅgapātubhāvena ca paresaṃ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādimanasi…pe… paṇīto cāti yojanā. **Kecī**ti uttaravihāravāsike sandhāyāha. **Anāsittako**ti upasecanena anāsittako. Tenāha **‘‘ojavanto’’**ti, ojavantasadisoti attho. **Madhuro**ti iṭṭho. Cetasikasukhappaṭilābhasaṃvattanaṃ tikacatukkajjhānavasena upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi vasena veditabbaṃ. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭasarīratāvasena pana kāyikasukhappaṭilābhasaṃvattanaṃ daṭṭhabbaṃ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṃ pakkhe **appitappitakkhaṇe**ti idaṃ hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Avikkhambhiteti jhānena sakasantānato anīhaṭe appahīne. **Akosallasambhūte**ti akosallaṃ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṃ vināsanaṃ. Taṃ pana jhānakattukassa idhādhippetattā pariyuṭṭhānappahānaṃ hotīti āha **‘‘vikkhambhetī’’**ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Visesena upasamanaṃ pana sammadeva upasamanaṃ hotīti āha **‘‘suṭṭhu upasametī’’**ti.

Nanu ca aññopi samādhi attano pavattikkhaṇeneva paṭipakkhadhamme antaradhāpeti vūpasameti, atha kasmā ayameva samādhi evaṃ visesetvā vuttoti? Pubbabhāgato paṭṭhāya nānāvitakkavūpasamanasabbhāvato. Vuttañhetaṃ ‘‘ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā’’ti (a. ni. 9.1; udā. 31). Apica tikkhapaññassa ñāṇuttarassetaṃ kammaṭṭhānaṃ, ñāṇuttarassa ca kilesappahānaṃ itarehi sātisayaṃ yathā saddhādhimuttehi diṭṭhippattassa, tasmā imaṃ visesaṃ sandhāya ‘‘ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī’’ti vuttaṃ. Atha vā nimittapātubhāve sati khaṇeneva aṅgapātubhāvasabbhāvato ayameva samādhi ‘‘ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī’’ti vutto yathā taṃ mahato akālameghassa uṭṭhitassa dhārānipāte khaṇeneva pathaviyaṃ rajojallassa vūpasamo. Tenevāha ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, mahā akālamegho uṭṭhito’’tiādi. Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyāva hotīti āha **‘‘nibbedhabhāgiyattā’’**ti. Buddhānaṃ pana ekaṃsena nibbedhabhāgiyāva hoti. Imameva hi kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā sabbepi sammāsambuddhā sammāsambodhiṃ adhigacchanti, ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhi anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha **‘‘anupubbena ariyamaggavuḍḍhippatto’’**ti. Ayaṃ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati.

Kathanti idaṃ pucchanākāravibhāvanapadaṃ, pucchā cettha kathetukamyatāvasena aññesaṃ asambhavato, sā ca upari desanaṃ āruḷhānaṃ sabbesaṃ pakāravisesānaṃ āmasanavasenāti imamatthaṃ dassento **‘‘kathanti…pe… vitthāretukamyatāpucchā’’**ti āha. **Kathaṃ bahulīkato**ti etthāpi ānāpānassatisamādhīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Tattha **katha**nti ānāpānassatisamādhibahulīkāraṃ nānappakārato vitthāretukamyatāpucchā. **Bahulīkato ānāpānassatisamādhī**ti tathā puṭṭhadhammanidassananti imamatthaṃ **‘‘eseva nayo’’**ti imināyeva atidissati. Heṭṭhā papañcavasena vuttamatthaṃ sukhaggahaṇatthaṃ saṅgahetvā dassento **‘‘ayaṃ panettha saṅkhepattho’’**ti āha, piṇḍatthoti vuttaṃ hoti.

Tamatthanti taṃ ‘‘kathaṃ bhāvito’’tiādinā pucchāvasena saṅkhepato vuttamatthaṃ. ‘‘Idha tathāgato loke uppajjatī’’tiādīsu (ma. ni. 1.291; a. ni. 3.61) idha-saddo lokaṃ upādāya vutto. ‘‘Idheva tiṭṭhamānassā’’tiādīsu (dī. ni. 2.369) okāsaṃ. ‘‘Idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito’’tiādīsu (ma. ni. 1.30) padapūraṇamattaṃ. ‘‘Idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇātī’’tiādīsu (a. ni. 5.73) pana sāsanaṃ. ‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhū’’ti idhāpi sāsanamevāti dassento ‘‘bhikkhave, imasmiṃ sāsane bhikkhū’’ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **‘‘ayaṃ hī’’**tiādimāha. Tattha **sabbappakāraānāpānassatisamādhinibbattakassā**ti sabbappakāraggahaṇaṃ soḷasa pakāre sandhāya. Te hi imasmiṃyeva sāsane. Bāhirakā hi jānantā ādito catuppakārameva jānanti. Tenāha **‘‘aññasāsanassa tathābhāvappaṭisedhano’’**ti, yathāvuttassa puggalassa nissayabhāvappaṭisedhanoti attho. Etena ‘‘idha, bhikkhave’’ti idaṃ antogadhaeva-saddanti dasseti. Santi hi ekapadānipi avadhāraṇāni yathā vāyubhakkhoti. Tenevāha **‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo’’**tiādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi yo, so sabbappakāraānāpānassatisamādhinibbattako. **Parappavādā**ti paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakāravādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ **‘‘imassa hī’’**tiādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Yathā thanehi sabbaso khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu**. **Assā**ti gopassa. Rūpasaddādike paṭicca uppajjanakaassādo **rūpārammaṇādiraso**. **Pubbe āciṇṇārammaṇa**nti pabbajitato pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ. Upacāravasena upanisīdati, appanāvasena upanipajjatīti yojetabbaṃ.

Idhāti imasmiṃ sāsane. **Nibandheyyā**ti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānasallakkhaṇavasappavattāya satiyā. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe. **Daḷha**nti thiraṃ, yathā satokārissa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Muddhabhūtanti santatādivisesaguṇavantatāya buddhādīhi ariyehi samāsevitabhāvato ca muddhasadisaṃ, uttamanti attho. **Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhāna**nti sabbesaṃ buddhānaṃ ekaccānaṃ paccekabuddhānaṃ buddhasāvakānañca visesādhigamassa ceva aññakammaṭṭhānena adhigatavisesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārassa ca padaṭṭhānabhūtaṃ. **Vatthuvijjācariyo viya bhagavā** yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadissanato. **Bhikkhu dīpisadiso** araññe ekako viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitatthasādhanato. **Phalamuttama**nti sāmaññaphalamāha. **Parakkamajavayoggabhūmi**nti bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṃ.

Evaṃ vuttalakkhaṇesūti abhidhammapariyāyena suttantapariyāyena vuttalakkhaṇesu. **Rukkhasamīpa**nti ‘‘yāvatā majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlanti vuccatī’’ti evaṃ vuttaṃ rukkhassa samīpaṭṭhānaṃ. **Avasesasattavidhasenāsana**nti pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanappatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjanti evaṃ vuttaṃ. **Ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūla**nti gimhādiututtayassa semhādidhātuttayassa mohādicaritattayassa ca anukūlaṃ. Tathā hi gimhakāle araññaṃ anukūlaṃ sommasītalabhāvato, hemante rukkhamūlaṃ himapātanivāraṇato, vassakāle suññāgāraṃ vassanivāraṇagehasambhavato. Semhadhātukassa semhapakatikassa araññaṃ anukūlaṃ dūraṃ gantvā bhikkhācaraṇena semhassa vūpasamanato, pittadhātukassa rukkhamūlaṃ anukūlaṃ sītavātasamphassasambhavato, vātadhātukassa suññāgāraṃ anukūlaṃ vātanivāraṇato. Mohacaritassa araññaṃ anukūlaṃ. Mahāaraññe hi cittaṃ na saṅkucati vivaṭaṅgaṇabhāvato, dosacaritassa rukkhamūlaṃ anukūlaṃ pasādanīyabhāvato, rāgacaritassa suññāgāraṃ anukūlaṃ visabhāgārammaṇānaṃ pavesanivāraṇato. **Alīnānuddhaccapakkhika**nti asaṅkocāvikkhepapakkhikaṃ. Sayanañhi kosajjapakkhikaṃ, ṭhānacaṅkamanāni uddhaccapakkhikāni, na evaṃ nisajjā. Tato eva tassā santatā.

Nisajjāya daḷhabhāvaṃ pallaṅkābhujanena, **assāsapassāsānaṃ pavattanasukhataṃ** uparimakāyassa ujukaṭṭhapanena, **ārammaṇapariggahūpāyaṃ** parimukhaṃ satiyā ṭhapanena dassento.

Ūrubaddhāsananti ūrūnamadhobandhanavasena nisajjā. Heṭṭhimakāyassa anujukaṃ ṭhapanaṃ nisajjāvacaneneva bodhitanti. **Ujuṃ kāya**nti ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha – **''uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā''**ti. Taṃ pana ujukaṭṭhapanaṃ sarūpato payojanato ca dassetuṃ **''aṭṭhārasā''**tiādi vuttaṃ. **Na paṇamantī**ti na oṇamanti. **Na paripatatī**ti na vigacchati vīthiṃ na vilaṅgheti, tato eva pubbenāparaṃ visesuppattiyā vuḍḍhiṃ phātiṃ upagacchati. Idha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha **''kammaṭṭhānābhimukha''**nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** ''pariṇāyikā''tiādīsu (dha. sa. 16, 20) viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamanaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyāna**nti sabbathā gahitāsammosaṃ pariccattasammosaṃ satiṃ katvā, paramaṃ satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho. **Satovā**ti satiyā samannāgato eva saranto eva assasati, nāssa kāci sativirahitā assāsappavatti hotīti attho. **Sato passasatī**ti etthāpi satova passasatīti eva-saddo ānetvā vattabbo. **Satokārī**ti sato eva hutvā satiyā eva vā kātabbassa kattā, karaṇasīlo vā.

Bāttiṃsāya ākārehīti catūsu catukkesu āgatāni dīgharassādīni soḷasa padāni assāsapassāsavasena dvidhā vibhajitvā vuttehi dīghamassāsaṃ ādiṃ katvā paṭinissaggānupassipassāsapariyantehi bāttiṃsākārehi. Yadi ''satova assasati, sato passasatī''ti etassa vibhaṅge vuttaṃ, atha kasmā ''assasati passasati''cceva avatvā ''satokārī''ti vuttaṃ? Ekarasaṃ desanaṃ kātukāmatāya. Paṭhamacatukke padadvayameva hi vattamānakālavasena āgataṃ, itarāni anāgatakālavasena, tasmā ekarasaṃ desanaṃ kātukāmatāya sabbattha ''satokāri''cceva vuttaṃ. **Dīghaṃassāsavasenā**ti dīghaassāsavasena, vibhattialopaṃ katvā niddeso. Dīghanti vā bhagavatā vuttaassāsavasena. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepa**nti vikkhepassa paṭipakkhabhāvato avikkhepoti laddhanāmaṃ cittassa ekaggabhāvaṃ pajānato sati upaṭṭhitā ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā hoti. **Tāya satiyā tena ñāṇenā**ti yathāvuttāya satiyā yathāvuttena ca ñāṇena. Idaṃ vuttaṃ hoti – dīghaṃ assāsaṃ ārammaṇabhūtaṃ avikkhittacittassa asammohato vā sampajānantassa tattha sati upaṭṭhitāva hoti, taṃ sampajānantassa ārammaṇakaraṇavasena asammohavasena vā sampajaññaṃ, tadadhīnasatisampajaññena taṃsamaṅgī yogāvacaro satokārī nāma hotīti. **Paṭinissaggānupassī assāsavasenā**ti paṭinissaggānupassī hutvā assasanassa vasena. ''Paṭinissaggānupassiassāsavasenā''ti vā pāṭho, tassa paṭinissaggānupassino assāsā paṭinissaggānupassiassāsā, tesaṃ vasenāti attho.

Anto uṭṭhitasasanaṃ assāso, bahi uṭṭhitasasanaṃ passāsoti āha – **''assāsoti bahinikkhamanavāto''**tiādi. **Suttantaṭṭhakathāyaṃ** pana bahi uṭṭhahitvāpi anto sasanato assāso, anto uṭṭhahitvāpi bahi sasanato passāsoti katvā uppaṭipāṭiyā vuttaṃ. Atha vā mātukucchiyaṃ bahi nikkhamituṃ aladdhokāso nāsikāvāto mātukucchito nikkhantamatte paṭhamaṃ bahi nikkhamatīti **vinayaṭṭhakathāyaṃ** uppattikkamena ''ādimhi sāso assāso''ti bahinikkhamanavāto vutto. Tenevāha **''sabbesampi gabbhaseyyakāna''**ntiādi. **Suttantaṭṭhakathāyaṃ** pana pavattiyaṃ bhāvanārambhasamaye paṭhamaṃ nāsikāvātassa anto ākaḍḍhitvā pacchā bahi vissajjanato pavattikkamena ''ādimhi sāso assāso''ti antopavisanavāto vutto. Suttantanayoyeva cettha ''assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca, passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā''ti (paṭi. ma. 1.157) imāya pāḷiyā sameti. ''Bhāvanārambhe pavattikkamasseva icchitattā sundarataro''ti vadanti. **Tāluṃ āhacca nibbāyatī**ti tāluṃ āhacca nirujjhati. Tena kira sampatijāto bāladārako khipitaṃ karoti. **Evaṃ tāvā**tiādi yathāvuttassa atthassa nigamanaṃ. Keci ''evaṃ tāvāti anena pavattikkamena assāso bahinikkhamanavātoti gahetabbanti adhippāyo''ti vadanti.

Addhānavasenāti kāladdhānavasena. Ayañhi addhāna-saddo kālassa desassa ca vācakoti. Tattha desaddhānaṃ udāharaṇabhāvena dassetvā kāladdhānassa vasena assāsapassāsānaṃ dīgharassataṃ vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **okāsaddhāna**nti okāsabhūtaṃ addhānaṃ. **Pharitvā**ti byāpetvā. **Cuṇṇavicuṇṇāpi** anekakalāpabhāvena, **dīghamaddhāna**nti dīghaṃ padesaṃ. **Tasmā**ti saṇikaṃ pavattiyā dīghasantānatāya dīghāti vuccanti. Ettha ca hatthiādisarīre sunakhādisarīre ca assāsapassāsānaṃ desaddhānavisiṭṭhena kāladdhānavaseneva dīgharassatā vuttāti veditabbā ''saṇikaṃ pūretvā saṇikameva nikkhamanti, sīghaṃ pūretvā sīghameva nikkhamantī''ti vacanato. **Manussesū**ti samānappamāṇesupi manussasarīresu. **Dīghaṃ assasantī**ti dīghaṃ assāsappabandhaṃ pavattentīti attho. **Passasantī**ti etthāpi eseva nayo. Sunakhasasādayo viya rassaṃ assasanti passasanti cāti yojanā. Idaṃ pana dīghaṃ rassañca assasanaṃ passasanañca tesaṃ sattānaṃ sarīrassa sabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Tesa**nti tesaṃ sattānaṃ. **Te**ti assāsapassāsā. **Ittaramaddhāna**nti appakaṃ kālaṃ. **Navahākārehī**ti bhāvanamanuyuñjantassa pubbenāparaṃ aladdhavisesassa kevalaṃ addhānavasena ādito vuttā tayo ākārā, te ca kho ekacco assāsaṃ suṭṭhu sallakkheti, ekacco passāsaṃ, ekacco tadubhayanti imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ vasena. Keci pana ''assasatipi passasatipīti ekajjhaṃ vacanaṃ bhāvanāya nirantaraṃ pavattidassanattha''nti vadanti. Chandavasena pubbe viya tayo, tathā pāmojjavasenāti imehi navahi ākārehi.

Kāmañcettha ekassa puggalassa tayo eva ākārā labbhanti, tantivasena pana sabbesaṃ pāḷiāruḷhattā tesaṃ vasena parikammassa kātabbattā ca **''tatrāyaṃ bhikkhu navahākārehī''**ti vuttaṃ. **Evaṃ pajānato**ti evaṃ yathāvuttehi ākārehi assāsapassāse pajānato, tattha manasikāraṃ pavattentassa. **Ekenākārenā**ti dīghaṃassāsādīsu catūsu ākāresu ekena ākārena, navasu tīsu vā ekena. Tathā hi vakkhati –

''Dīgho rasso ca assāso,
Passāsopi ca tādiso;
Cattāro vaṇṇā vattanti,
Nāsikaggeva bhikkhuno''ti. (pārā. aṭṭha. 2.165);

Ayaṃ bhāvanā assāsapassāsakāyānupassanāti katvā vuttaṃ **''kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā sampajjatī''**ti.

Idāni pāḷivaseneva te nava ākāre bhāvanāvidhiñca dassetuṃ **''yathāhā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **''kathaṃ pajānātī''**ti pajānanavidhiṃ kathetukamyatāya pucchati. **Dīghaṃ assāsa**nti vuttalakkhaṇaṃ dīghaṃ assāsaṃ. **Addhānasaṅkhāte**ti addhānanti saṅkhaṃ gate dīghe kāle, dīghaṃ khaṇanti attho. Koṭṭhāsapariyāyo vā saṅkhāta-saddo ''theyyasaṅkhāta''ntiādīsu viya, tasmā **addhānasaṅkhāte**ti addhānakoṭṭhāse desabhāgeti attho. **Chando uppajjatī**ti bhāvanāya pubbenāparaṃ visesaṃ āvahantiyā laddhassādattā tattha sātisayo kattukāmatālakkhaṇo kusalacchando uppajjati. **Chandavasenā**ti tathāpavattachandassa vasena visesabhāvanamanuyuñjantassa kammaṭṭhānaṃ vuḍḍhiṃ phātiṃ gamentassa. **Tato sukhumatara**nti yathāvuttachandappavattiyā purimakato sukhumataraṃ. Bhāvanābalena hi paṭippassaddhadarathapariḷāhatāya kāyassa assāsapassāsā sukhumatarā hutvā pavattanti. **Pāmojjaṃ uppajjatī**ti assāsapassāsānaṃ sukhumatarabhāvena ārammaṇassa santataratāya kammaṭṭhānassa ca vīthippaṭipannatāya bhāvanācittasahagato pamodo khuddikādibhedā taruṇapīti uppajjati. **Cittaṃ vivattatī**ti anukkamena assāsapassāsānaṃ ativiya sukhumatarabhāvappattiyā anupaṭṭhahane vicetabbākārappattehi tehi cittaṃ vinivattatīti keci. Bhāvanābalena pana sukhumatarabhāvappattesu assāsapassāsesu tattha paṭibhāganimitte uppanne pakatiassāsapassāsato cittaṃ nivattati. **Upekkhā saṇṭhātī**ti tasmiṃ paṭibhāganimitte upacārappanābhede samādhimhi uppanne puna jhānanibbattanatthaṃ byāpārābhāvato ajjhupekkhanaṃ hoti, sā panāyaṃ upekkhā tatramajjhattupekkhāti veditabbā.

Imehi navahi ākārehīti imehi yathāvuttehi navahi pakārehi pavattā. **Dīghaṃ assāsapassāsā kāyo**ti dīghākārā assāsapassāsā cuṇṇavicuṇṇāpi samūhaṭṭhena kāyo. Assāsapassāse nissāya uppannanimittampi ettha assāsapassāsasāmaññavasena vuttaṃ. **Upaṭṭhānaṃ satī**ti taṃ ārammaṇaṃ upagantvā tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānaṃ nāma. **Anupassanā ñāṇa**nti samathavasena nimittassa anupassanā vipassanāvasena assāsapassāse tannissayañca kāyaṃ ''rūpa''nti, cittaṃ taṃsampayuttadhamme ca ''arūpa''nti vavatthapetvā nāmarūpassa anupassanā ca ñāṇaṃ tattha yathābhūtāvabodho. **Kāyo upaṭṭhāna**nti so kāyo ārammaṇakaraṇavasena upagantvā sati ettha tiṭṭhatīti upaṭṭhānaṃ nāma. Ettha ca ''kāyo upaṭṭhāna''nti iminā itarakāyassapi saṅgahoti tathā vuttaṃ sammasanacārassapi idha icchitattā. **No satī**ti so kāyo sati nāma na hoti. Sati upaṭṭhānañceva sati ca saraṇaṭṭhena upaṭṭhānaṭṭhena ca. **Tāya satiyā**ti yathāvuttāya satiyā. **Tena ñāṇenā**ti yathāvutteneva ñāṇena. **Taṃ kāya**nti taṃ assāsapassāsakāyañceva tannissayarūpakāyañca. **Anupassatī**ti jhānasampayuttañāṇena ceva vipassanāñāṇena ca anu anu passati. **Tena vuccati kāye kāyānupassanā satipaṭṭhānabhāvanā**ti tena anupassanena yathāvutte kāye ayaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti vuccati. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā ayaṃ yathāvutte assāsapassāsakāye tassa nissayabhūte karajakāye ca kāyasseva anupassanā anudakabhūtāya marīciyā udakānupassanā viya na aniccādisabhāve kāye niccādibhāvānupassanā, atha kho yathārahaṃ aniccadukkhānattā subhabhāvasseva anupassanā. Atha vā kāye ''ahanti vā, mamanti vā, itthīti vā, puriso''ti vā gahetabbassa kassaci abhāvato tādisaṃ ananupassitvā kāyamattasseva anupassanā kāyānupassanā, tāya kāyānupassanāya sampayuttā satiyeva upaṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, tassa bhāvanā vaḍḍhanā kāyānupassanā satipaṭṭhānabhāvanāti.

Eseva nayoti ''navahi ākārehī''tiādinā vuttavidhiṃ rassa-pade atidissati. **Etthā**ti etasmiṃ yathādassite ''kathaṃ dīghaṃ assasanto''tiādinā āgate pāḷinaye. **Idhā**ti imasmiṃ rassapadavasena āgate pāḷinaye. **Aya**nti yogāvacaro. **Addhānavasenā**ti dīghakālavasena. **Ittaravasenā**ti parittakālavasena. **Imehi ākārehī**ti imehi navahi ākārehi.

Tādisoti dīgho rasso ca. **Cattāro vaṇṇā**ti cattāro ākārā te ca dīghādayo eva. **Nāsikaggeva bhikkhuno**ti gāthāsukhatthaṃ rassaṃ katvā vuttaṃ. **Nāsikagge vā**ti **vā**-saddo aniyamattho, tena uttaroṭṭhaṃ saṅgaṇhāti.

Sabbakāyappaṭisaṃvedīti sabbassa kāyassa paṭi paṭi paccekaṃ sammadeva vedanasīlo jānanasīlo, tassa vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, taṃ vā paṭi paṭi sammadeva vedamānoti attho. Tattha tattha sabba-ggahaṇena assāsādikāyassa anavasesapariyādāne siddhepi anekakalāpasamudāyabhāvato tassa sabbesampi bhāgānaṃ saṃvedanadassanatthaṃ paṭi-saddaggahaṇaṃ, tattha sakkaccakāribhāvadassanatthaṃ saṃ-saddaggahaṇanti imamatthaṃ dassento **''sakalassā''**tiādimāha. Tattha yathā samānesupi assāsapassāsesu yogino paṭipattividhāne paccekaṃ sakkaccaṃyeva paṭipajjitabbanti dassetuṃ visuṃ desanā katā, evaṃ tamevatthaṃ dīpetuṃ satipi atthassa samānatāya ‘‘sakalassā’’tiādinā padadvayassa visuṃ visuṃ atthavaṇṇanā katāti veditabbā. **Pākaṭaṃ karonto**ti vibhūtaṃ karonto, sabbaso vibhāventoti attho. Pākaṭīkaraṇaṃ vibhāvanaṃ tattha asammuyhanañāṇeneva nesaṃ pavattanena hotīti dassento **‘‘evaṃ viditaṃ karonto’’**tiādimāha. Tattha **tasmā**ti yasmā ñāṇasampayuttacitteneva assāsapassāse pavatteti, na vippayuttacittena, tasmā evaṃbhūto sabbakāyappaṭisaṃvedī assasissāmi passasissāmīti sikkhatīti vuccati buddhādīhīti yojanā. **Cuṇṇavicuṇṇavisaṭe**ti anekakalāpatāya cuṇṇavicuṇṇabhāvena visaṭe. **Ādi pākaṭo hoti** satiyā ñāṇassa ca vasena katapubbābhisaṅkhārassa pavattattā. **Tādisena bhavitabba**nti catutthapuggalasadisena bhavitabbaṃ, pageva satiṃ ñāṇañca paccupaṭṭhapetvā tīsupi ṭhānesu ñāṇasampayuttameva cittaṃ pavattetabbanti adhippāyo.

Evanti vuttappakārena sabbakāyappaṭisaṃvedanavaseneva. **Ghaṭatī**ti ussahati. **Vāyamatī**ti vāyāmaṃ karoti, manasikāraṃ pavattetīti attho. **Tathābhūtassā**ti ānāpānassatiṃ bhāventassa. **Saṃvaro**ti sati vīriyampi vā. **Tāya satiyā**ti yā sā ānāpāne ārabbha pavattā sati, tāya. **Tena manasikārenā**ti yo so tattha satipubbaṅgamo bhāvanāmanasikāro, tena saddhinti adhippāyo. **Āsevatī**ti ‘‘tisso sikkhāyo’’ti vutte adhikusaladhamme āsevati. Tadāsevanañhettha sikkhananti adhippetaṃ. **Purimanaye**ti purimasmiṃ bhāvanānaye, paṭhamavatthudvayeti adhippāyo. Tatthāpi kāmaṃ ñāṇuppādanaṃ labbhateva assāsapassāsānaṃ yāthāvato dīgharassabhāvāvabodhasabbhāvato, tathāpi taṃ na dukkaraṃ yathāpavattānaṃ tesaṃ gahaṇamattabhāvatoti tattha vattamānakālappayogo kato. Idaṃ pana dukkaraṃ purisassa khuradhārāyaṃ gamanasadisaṃ, tasmā sātisayenettha pubbābhisaṅkhārena bhavitabbanti dīpetuṃ anāgatakālappayogo katoti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘tattha yasmā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ñāṇuppādanādīsū**ti **ādi**-saddena kāyasaṅkhārapassambhanapītipaṭisaṃvedanādiṃ saṅgaṇhāti. Keci panettha ‘‘saṃvarasamādānānaṃ saṅgaho’’ti vadanti.

Kāyasaṅkhāranti assāsapassāsaṃ. So hi cittasamuṭṭhānopi samāno karajakāyapaṭibaddhavuttitāya tena saṅkharīyatīti kāyasaṅkhāroti vuccati. Yo pana ‘‘kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro’’ti (ma. ni. 1.102) evamāgato kāyasaṅkhāro cetanālakkhaṇo satipi dvārantaruppattiyaṃ yebhuyyavuttiyā tabbahulavuttiyā ca kāyadvārena lakkhito, so idha nādhippeto. **Passambhento**tiādīsu pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ purimassa purimassa atthavacanaṃ. Tasmā passambhanaṃ nāma vūpasamanaṃ, tañca tathāpayoge asati uppajjanārahassa oḷārikassa kāyasaṅkhārassa payogasampattiyā anuppādananti daṭṭhabbaṃ. **Tatrā**ti ‘‘oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento’’ti ettha. **Apariggahitakāle**ti kammaṭṭhānassa anāraddhakāle, tato eva kāyacittānampi apariggahitakāle. ‘‘Nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā’’ti hi iminā kāyapariggaho, ‘‘parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā’’ti iminā cittapariggaho vutto. Tenevāha – **‘‘kāyopi cittampi pariggahitā hontī’’**ti. **Kāyo**ti karajakāyo. **Sadarathā**ti sapariḷāhā. Sā ca nesaṃ sadarathatā garubhāvena viya oḷārikatāya avinābhāvinīti āha **‘‘oḷārikā’’**ti. **Balavatarā**ti sabalā thūlā. **Santā hontī**ti cittaṃ tāva bahiddhā vikkhepābhāvena ekaggaṃ hutvā kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā pavattamānaṃ santaṃ hoti vūpasantaṃ, tato eva taṃsamuṭṭhānā rūpadhammā lahumudukammaññabhāvappattā, tadanuguṇatāya sesaṃ tisantatirūpanti evaṃ citte kāye ca vūpasante pavattamāne tannissitā assāsapassāsā santasabhāvā anukkamena sukhumasukhumatarasukhumatamā hutvā pavattanti. Tena vuttaṃ **‘‘yadā panassa kāyopī’’**tiādi. **Passambhemī**ti paṭhamāvajjanā. Ābhujanaṃ **ābhogo,** sammā anu anu āharaṇaṃ **samannāhāro,** tasmiṃyeva atthe aparāparaṃ pavattaāvajjanā tasseva atthassa manasikaraṇaṃ citte ṭhapanaṃ **manasikāro,** vīmaṃsā **paccavekkhaṇā**.

Sāraddheti sadarathe sapariḷāhe. **Adhimatta**nti balavaṃ oḷārikaṃ, liṅgavipallāsena vuttaṃ. Kāyasaṅkhāro hi adhippeto. ‘‘Adhimattaṃ hutvā pavattatī’’ti kiriyāvisesanaṃ vā etaṃ. **Sukhuma**nti etthāpi eseva nayo. **Kāyamhī**ti ettha citte cāti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Paṭhamajjhānato vuṭṭhāya kariyamānaṃ dutiyajjhānassa nānāvajjanaṃ parikammaṃ paṭhamajjhānaṃ viya dūrasamussāritapaṭipakkhanti katvā taṃsamuṭṭhāno kāyasaṅkhāro paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷārikoti sadiso vutto. Esa nayo sesupacāradvayepi. Atha vā dutiyajjhānādīnaṃ adhigamāya paṭipajjato dukkhāpaṭipadādivasena kilamato yogino kāyakilamathacittupaghātādivasena vitakkādisaṅkhobhena saparipphandatāya ca cittappavattiyā dutiyajjhānādiupacāresu kāyasaṅkhārassa oḷārikatā veditabbā. **Atisukhumo**ti aññattha labbhamāno kāyasaṅkhāro catutthajjhāne atikkantasukhumo. Sukhumabhāvopissa tattha natthi kuto oḷārikatā appavattanato. Tenāha **‘‘appavattimeva pāpuṇātī’’**ti.

Lābhissa sato anupubbasamāpattisamāpajjanavelaṃ ekāsaneneva vā sabbesaṃ jhānānaṃ paṭilābhaṃ sandhāya majjhimabhāṇakā heṭṭhimaheṭṭhimajjhānato uparūparijhānūpacārepi sukhumataraṃ icchanti. Tattha hi sopacārānaṃ jhānānaṃ uparūpari visesavantatā santatā ca sambhaveyya, ekāvajjanūpacāraṃ vā sandhāya evaṃ vuttaṃ. Evañhi heṭṭhā vuttavādena imassa vādassa avirodho siddho bhinnavisayattā. **Sabbesaṃyevā**ti ubhayesampi. Yasmā te sabbepi vuccamānena vidhinā passaddhimicchantiyeva. **Apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhatī**ti idaṃ sadisasantānatāya vuttaṃ. Na hi te eva oḷārikā assāsādayo sukhumā honti. Passambhanākāro pana tesaṃ heṭṭhā vuttoyeva.

Mahābhūtapariggahe sukhumoti catudhātumukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sakalarūpapariggahe sukhumo** bhāvanāya uparūpari paṇītabhāvato. Tenevāha **‘‘rūpārūpapariggahe sukhumo’’**ti. **Lakkhaṇārammaṇikavipassanāyā**ti kalāpasammasanamāha. Nibbidānupassanāto paṭṭhāya **balavavipassanā,** tato oraṃ **dubbalavipassanā**. **Pubbe vuttanayenā**ti ‘‘apariggahitakāle’’tiādinā samathanaye vuttanayena. ‘‘Apariggahe pavatto kāyasaṅkhāro mahābhūtapariggahe paṭippassambhatī’’tiādinā vipassanānayepi paṭippassaddhi yojetabbāti vuttaṃ hoti.

Assāti imassa ‘‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāra’’nti padassa. **Codanāsodhanāhī**ti anuyogaparihārehi. **Eva**nti idāni vuccamānākārena. **Katha**nti yaṃ idaṃ ‘‘passambhayaṃ…pe… sikkhatī’’ti vuttaṃ, taṃ kathaṃ kena pakārena kāyasaṅkhārassa passambhanaṃ yogino ca sikkhanaṃ hotīti kathetukāmatāya pucchitvā kāyasaṅkhāre sarūpato oḷārikasukhumato vūpasamato anuyogaparihārato ca dassetuṃ **‘‘katame kāyasaṅkhārā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kāyikā**ti rūpakāye bhavā. **Kāyappaṭibaddhā**ti kāyasannissitā. Kāye sati honti, asati na honti, tato eva te akāyasamuṭṭhānāpi kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā**. **Passambhento**ti oḷārikoḷārikaṃ passambhento.

Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Oḷārikañhi kāyasaṅkhāraṃ avūpasantasabhāvaṃ sannisīdāpento **‘‘passambhento’’**ti vuccati, anuppādanirodhaṃ pāpento **‘‘nirodhento’’**ti, suṭṭhu santasabhāvaṃ nayanto **‘‘vūpasamento’’**ti.

Yathārūpehīti yādisehi. **Kāyasaṅkhārehī**ti oḷārikehi kāyasaṅkhārehi. **Ānamanā**ti abhimukhena kāyassa namanā. **Vinamanā**ti visuṃ visuṃ passato namanā. **Sannamanā**ti sabbato, suṭṭhu vā namanā. **Paṇamanā**ti pacchato namanā. **Iñjanā**dīni ānamanādīnaṃ vevacanāni, adhimattāni vā abhimukhacalanādīni ānamanādayo, mandāni iñjanādayo. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāra**nti tathārūpaṃ ānamanādīnaṃ kāraṇabhūtaṃ oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambhento. Tasmiñhi passambhite ānamanādayopi passambhitā eva honti.

Santaṃ sukhumanti yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa aparipphandanahetūhi ānamanādayo na honti, tathārūpaṃ darathābhāvato santaṃ, anoḷārikatāya sukhumaṃ. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāra**nti sāmaññato ekaṃ katvā vadati. Atha vā pubbe oḷārikoḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambhento anukkamena kāyassa aparipphandanahetubhūte sukhumasukhumatare uppādetvā tepi paṭippassambhetvā paramasukhumatāya koṭippattaṃ yaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambheti, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘santaṃ sukhumaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāra’’**nti.

Itītiādi codakavacanaṃ. Tattha **itī**ti pakāratthe nipāto, **kirā**ti arucisūcane, evañceti attho. Ayañhettha adhippāyo ‘‘vuttappakārena yadi atisukhumampi kāyasaṅkhāraṃ passambhetī’’ti. **Evaṃ sante**ti evaṃ sati tayā vuttākāre labbhamāne. **Vātūpaladdhiyā**ti vātassa upaladdhiyā. **Ca**-saddo samuccayattho, assāsādivātārammaṇassa cittassa pabhāvanā uppādanā pavattanā na hoti, te ca tena passambhetabbāti adhippāyo. **Assāsapassāsānañca pabhāvanā**ti oḷārike assāsapassāse bhāvanāya paṭippassambhetvā sukhumānaṃ tesaṃ pabhāvanā ca na hoti ubhayesaṃ tesaṃ tena paṭippassambhetabbato. **Ānāpānassatiyā**ti ānāpānārammaṇāya satiyā ca pavattanaṃ na hoti ānāpānānaṃ abhāvato. Tato eva taṃsampayuttassa ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā uppādanāpi na hoti. Na hi kadāci ārammaṇena vinā sārammaṇā dhammā sambhavanti. **Na ca naṃ ta**nti ettha **na**nti nipātamattaṃ. Taṃ vuttavidhānaṃ samāpattiṃ paṇḍitā paññavanto na ceva samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti yojanā. Evaṃ codako sabbena sabbaṃ abhāvūpanayanaṃ passambhananti adhippāyena codeti.

Puna **iti kirā**tiādi yathāvuttāya codanāya vissajjanā. Tattha **kirā**ti yadīti etassa atthe nipāto. Iti kira sikkhati, mayā vuttākārena yadi sikkhatīti attho. **Evaṃ sante**ti evaṃ passambhane sati. **Pabhāvanā hotī**ti yadipi oḷārikā kāyasaṅkhārā paṭippassambhanti, sukhumā pana atthevāti anukkamena paramasukhumabhāvappattassa vasena nimittuppattiyā ānāpānassatiyā ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā ijjhatevāti adhippāyo.

Yathā kathaṃ viyāti yathāvuttavidhānaṃ taṃ kathaṃ viya daṭṭhabbaṃ, atthi kiñci tadatthasampaṭipādane opammanti adhippāyo. Idāni opammaṃ dassetuṃ **‘‘seyyathāpī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **seyyathāpī**ti opammatthe nipāto. **Kaṃse**ti kaṃsabhājane. **Nimitta**nti nimittassa, tesaṃ saddānaṃ pavattākārassāti attho. Sāmiatthe hi idaṃ upayogavacanaṃ. **Suggahitattā**ti suṭṭhu gahitattā. **Sumanasikatattā**ti suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sūpadhāritattā**ti sammadeva upadhāritattā sallakkhitattā. **Sukhumakā saddā**ti anurave āha, ye appakā. Appattho hi ayaṃ **ka**-saddo. **Sukhumasaddanimittārammaṇatāpī**ti sukhumo saddova nimittaṃ sukhumasaddanimittaṃ, tadārammaṇatāyapīti vuttaṃ hoti. Kāmaṃ tadā sukhumāpi saddā niruddhā, saddanimittassa pana suggahitattā sukhumatarasaddanimittārammaṇabhāvenapi cittaṃ pavattati. Ādito paṭṭhāya hi tassa tassa niruddhassa saddassa nimittaṃ avikkhittena cittena upadhārentassa anukkamena pariyosāne atisukhumasaddanimittampi ārammaṇaṃ katvā cittaṃ pavattateva. **Cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati** tasmiṃ yathāupaṭṭhite nimitte samādhānasabbhāvato.

Evaṃ santetiādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ. Tattha yassa suttapadassa saddhiṃ codanāsodhanāhi attho vutto, taṃ uddharitvā kāyānupassanāsatipaṭṭhānāni vibhāgato dassetuṃ **‘‘passambhaya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **passambhayaṃ kāyasaṅkhāra**nti vuttaassāsapassāsā kāyoti yojanā veditabbā. Atha vā **passambhayaṃ kāyasaṅkhāra**nti ettha assāsapassāsā kāyoti evamattho daṭṭhabbo. **Mahāsatipaṭṭhānasutte** (dī. ni. 2.372 ādayo; ma. ni. 1.105 ādayo) kāyānupassanaṃ kathentena paṭhamacatukkasseva vuttattā, **ānāpānassatisutte**pi ‘‘yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti… pe… passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Kāye kāyānupassī, bhikkhave, tasmiṃ samaye bhikkhu viharatī’’ti (ma. ni. 2.149) vuttattā ca ‘‘kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassā’’ti vuttaṃ.

Ādikammikassa kammaṭṭhānavasenāti samathakammaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, vipassanākammaṭṭhānaṃ pana itaracatukkesupi labbhateva. **Etthā**ti paṭhamacatukke. **Saha paṭisambhidāhī**ti nidassanamattametaṃ, puññavantānaṃ pana upanissayasampannānaṃ abhiññāpi sijjhatiyeva. **Catubbidha**nti pātimokkhasaṃvarādivasena catubbidhaṃ. **Anāpajjana**nti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ aññatarassa anāpajjanaṃ. **Āpannavuṭṭhāna**nti āpannasappaṭikammāpattito yathādhammaṃ paṭikammakaraṇena vuṭṭhānaṃ, desanāgāminito desanāya, vuṭṭhānagāminito parivāsādivinayakammakaraṇena vuṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Desanāyapi hi āpannāpattito vuṭṭhānaṃ hotīti sāpi vuṭṭhāneneva saṅgahitā. **Kilesehi ca appaṭipīḷana**nti kodho upanāho makkho palāso issā macchariyaṃ māyā sāṭheyyaṃ thambho sārambho māno atimāno mado pamādoti evamādīhi pāpadhammehi appaṭipīḷanaṃ, tesaṃ anuppādananti vuttaṃ hoti.

Yamidaṃ ābhisamācārikasīlaṃ vuccatīti sambandho. **Dveasīti khandhakavattāni cuddasavidhaṃ mahāvatta**nti ettha **mahāvattaṃ** nāma vattakkhandhake vuttāni āgantukavattaṃ āvāsikagamikaanumodanabhattaggapiṇḍacārikaāraññikasenāsanajantāgharavaccakuṭiupajjhāyasaddhivihārikaācariyaantevāsikavattanti cuddasa vattāni. Tato aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāleyeva caritabbāni dvāsīti khandhakavattāni, na sabbāsu avatthāsu caritabbāni, tasmā mahāvattesu agaṇitāni. Tattha ‘‘pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññapessāmī’’ti ārabhitvā ‘‘na upasampādetabbaṃ…pe… na chamāyaṃ caṅkamante caṅkame caṅkamitabba’’nti (cūḷava. 76) vuttavattāni chasaṭṭhi, tato paraṃ ‘‘na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikavuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ mūlāyapaṭikassanārahena, mānattārahena, mānattacārikena, abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne āvāse vatthabba’’ntiādinā (cūḷava. 82) vuttāni pakatatte caritabbehi anaññattā visuṃ tāni agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesaṃ vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitāni pañcāti ekasattati vattāni, ukkhepanīyakammakatavattesu vattapaññāpanavasena vuttaṃ ‘‘na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṃ…pe… nahāne piṭṭhiparikammaṃ sāditabba’’nti (cūḷava. 51) idaṃ abhivādanādīnaṃ asādiyanaṃ ekaṃ, ‘‘na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṃsetabbo’’tiādīni (cūḷava. 51) ca dasāti evametāni dvāsīti. Etesveva pana kānici tajjanīyakammādivattāni kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsīti eva. Aññattha pana aṭṭhakathāpadese appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti asīti khandhakavattānīti vuccati. **Ābhisamācārikasīla**nti ettha **abhisamācāro**ti uttamasamācāro, abhisamācārova ābhisamācārikaṃ, abhisamācāraṃ vā ārabbha paññattaṃ ābhisamācārikaṃ, tadeva sīlanti ābhisamācārikasīlaṃ. Khandhakavattapariyāpannassa sīlassetaṃ adhivacanaṃ. **Ahaṃ sīlaṃ rakkhāmi, kiṃ ābhisamācārikenā**tiādīsu **sīla**nti ubhatovibhaṅgapariyāpannameva gahetabbaṃ khandhakavattapariyāpannassa ābhisamācārikaggahaṇena gahitattā. **Paripūre**ti paripuṇṇe, paripūriteti vā attho.

Tatoti yathāvuttasīlavisodhanato paraṃ. **Āvāso**ti āvāsapalibodho. **Kula**ntiādīsupi eseva nayo. Tattha (visuddhi. 1.41) **āvāso**ti ekopi ovarako vuccati ekampi pariveṇaṃ sakalopi saṅghārāmo. Svāyaṃ na sabbasseva palibodho hoti, yo panettha navakammādiussukkaṃ vā āpajjati, bahubhaṇḍasannicayo vā hoti, yena kenaci vā kāraṇena apekkhavā paṭibaddhacitto, tasseva palibodho hoti, na itarassa.

Kulanti ñātikulaṃ vā upaṭṭhākakulaṃ vā. Ekaccassa hi upaṭṭhākakulampi ‘‘sukhite sukhito’’tiādinā nayena saṃsaṭṭhassa viharato palibodho hoti, so kulamānusakehi vinā dhammassavanāya sāmantavihārampi na gacchati. Ekaccassa mātāpitaropi palibodhā na honti koraṇḍakavihāravāsittherassa bhāgineyyadaharabhikkhuno viya.

Lābhoti cattāro paccayā. Te kathaṃ palibodhā honti? Puññavantassa hi bhikkhuno gatagataṭṭhāne manussā mahāparivāre paccaye denti, so tesaṃ anumodento dhammaṃ desento samaṇadhammaṃ kātuṃ okāsaṃ na labhati, aruṇuggamanato yāva paṭhamayāmo, tāva manussasaṃsaggo na upacchijjati, puna balavapaccūseyeva bāhullikapiṇḍapātikā āgantvā ‘‘bhante, asuko upaṭṭhāko upāsako upāsikā amacco amaccadhītā tumhākaṃ dassanakāmā’’ti vadanti, so ‘‘gaṇhāvuso pattacīvara’’nti gamanasajjova hoti niccabyāvaṭo, tasseva te paccayā palibodhā honti. Tena gaṇaṃ pahāya yattha naṃ na jānanti, tattha ekakena caritabbaṃ. Evaṃ so palibodho upacchijjati.

Gaṇoti suttantikagaṇo vā ābhidhammikagaṇo vā. Yo tassa uddesaṃ vā paripucchaṃ vā dento samaṇadhammassa okāsaṃ na labhati, tassa gaṇo palibodho hoti. Tena so evaṃ upacchinditabbo – sace tesaṃ bhikkhūnaṃ bahu kataṃ hoti, appaṃ avasiṭṭhaṃ, taṃ niṭṭhapetvā araññaṃ pavisitabbaṃ. Sace appaṃ kataṃ, bahu avasiṭṭhaṃ, yojanato paraṃ agantvā antoyojanaparicchede aññaṃ gaṇavācakaṃ upasaṅkamitvā ‘‘ime āyasmā uddesādīhi saṅgaṇhatū’’ti vattabbaṃ. Evampi alabhamānena ‘‘mayhaṃ, āvuso, ekaṃ kiccaṃ atthi, tumhe yathāphāsukaṭṭhānāni gacchathā’’ti gaṇaṃ pahāya attano kammaṃ kātabbaṃ.

Kammenāti kammapalibodhena. ‘‘Kammañca pañcama’’ntipi pāṭho. Tattha **kamma**nti navakammaṃ. Taṃ karontena vaḍḍhakīādīhi laddhāladdhaṃ jānitabbaṃ, katākate ussukkaṃ āpajjitabbanti sabbathāpi palibodho hoti. Sopi evaṃ upacchinditabbo – sace appaṃ avasiṭṭhaṃ hoti, niṭṭhapetabbaṃ. Sace bahu, saṅghikaṃ ce, navakammaṃ saṅghassa vā bhārahārakabhikkhūnaṃ vā niyyātetabbaṃ. Attano santakaṃ ce, attano bhārahārakānaṃ niyyātetabbaṃ. Tādisaṃ alabhantena saṅghassa pariccajitvā gantabbaṃ.

Addhānanti maggagamanaṃ. Yassa hi katthaci pabbajjāpekkho vā hoti, paccayajātaṃ vā kiñci laddhabbaṃ hoti. Sace taṃ alabhanto na sakkoti adhivāsetuṃ, araññaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ karontassapi gamikacittaṃ nāma duppaṭivinodayaṃ hoti, tasmā gantvā taṃ kiccaṃ tīretvāva samaṇadhamme ussukkaṃ kātabbaṃ.

Ñātīti vihāre ācariyupajjhāyasaddhivihārikaantevāsikasamānupajjhāyakasamānācariyakā, ghare mātā pitā bhātāti evamādikā. Te gilānā imassa palibodhā honti. Tasmā so palibodho te upaṭṭhahitvā tesaṃ pākatikakaraṇena upacchinditabbo. Tattha upajjhāyo tāva gilāno sace lahuṃ na vuṭṭhāti, yāvajīvaṃ paṭijaggitabbo, tathā pabbajjācariyo upasampadācariyo saddhivihāriko upasampāditapabbājitaantevāsikasamānupajjhāyakā ca. Nissayācariyauddesācariyanissayantevāsikauddesantevāsikasamānācariyakā pana yāva nissayauddesā anupacchinnā, tāva paṭijaggitabbā. Pahontena tato uddhampi paṭijaggitabbā eva. Mātāpitūsu upajjhāye viya paṭijaggitabbaṃ. Sacepi hi te rajje ṭhitā honti, puttato ca upaṭṭhānaṃ paccāsīsanti, kātabbameva. Atha tesaṃ bhesajjaṃ natthi, attano santakaṃ dātabbaṃ. Asati, bhikkhācariyāya pariyesitvāpi dātabbameva. Bhātubhaginīnaṃ pana tesaṃ santakameva yojetvā dātabbaṃ. Sace natthi, attano santakaṃ tāvakālikaṃ datvā pacchā labhantena gaṇhitabbaṃ, alabhantena na codetabbā. Aññātakassa bhaginiyā sāmikassa bhesajjaṃ neva kātuṃ, na dātuṃ vaṭṭati, ‘‘tuyhaṃ sāmikassa dehī’’ti vatvā pana bhaginiyā dātabbaṃ. Bhātu jāyāyapi eseva nayo, tesaṃ pana puttā imassa ñātakāyevāti tesaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Ābādhoti yo koci rogo. So bādhayamāno palibodho hoti, tasmā bhesajjakaraṇena upacchinditabbo. Sace pana katipāhaṃ bhesajjaṃ karontassapi na vūpasammati, ‘‘nāhaṃ tuyhaṃ dāso, na bhatako, taṃyevamhi posento anamatagge saṃsāravaṭṭe dukkhappatto’’ti attabhāvaṃ garahitvā samaṇadhammo kātabbo.

Ganthoti pariyattipariharaṇaṃ. Taṃ sajjhāyādīhi niccabyāvaṭasseva palibodho hoti, na itarassa.

Iddhiyāti iddhipalibodhena. ‘‘Iddhīti te dasā’’tipi pāṭho. Tattha **iddhī**ti pothujjanikā iddhi. Sā hi uttānaseyyakadārako viya taruṇasassaṃ viya ca dupparihārā hoti, appamattakena ca bhijjati. Sā pana vipassanāya palibodho hoti, na samādhissa samādhiṃ patvā pattabbato, tasmā vipassanātthikena iddhipalibodho upacchinditabbo, itarena avasesāti. Kammaṭṭhānabhāvanaṃ paribundheti uparodheti pavattituṃ na detīti **palibodho,** ra-kārassa la-kāraṃ katvā vutto, paripanthoti attho. **Upacchinditabbo**ti samāpanena saṅgahaṇena uparundhitabbo, apalibodho kātabboti attho.

Kammaṭṭhāne niyutto **kammaṭṭhāniko,** bhāvanamanuyuñjanto. Tena kammaṭṭhānikena. **Paricchinditvā**ti ‘‘imasmiṃ vihāre sabbepi bhikkhū’’ti evaṃ paricchinditvā. **Sahavāsīna**nti sahavāsīnaṃ bhikkhūnaṃ. **Muducittataṃ janetī**ti attani muducittataṃ uppādeti. Ayañca sahavāsīnaṃ cittamaddavajananādiattho ‘‘manussānaṃ piyo hotī’’tiādinayappavattena **mettānisaṃsasuttena** (a. ni. 8.1) dīpetabbo.

Anolīnavuttiko hotīti sammāpaṭipattiyaṃ olīnavuttiko hīnavīriyo na hoti, āraddhavīriyo hotīti attho. Dibbesupi ārammaṇesu, pageva itaresūti adhippāyo. **Sabbatthā**ti sabbasmiṃ samaṇakaraṇīye, sabbasmiṃ vā kammaṭṭhānānuyoge. **Atthayitabba**nti pubbāsevanavasena atthayitabbaṃ. Yogassa bhāvanāya anuyuñjanaṃ yogānuyogo, tadeva karaṇīyaṭṭhena kammaṃ, tassa **yogānuyogakammassa**. **Padaṭṭhānattā**ti nipphattihetuttā.

Odātakasiṇe ālokakasiṇaṃ, kasiṇugghāṭimākāsakasiṇe paricchinnākāsakasiṇañca antogadhaṃ katvā pāḷiyaṃ pathavīkasiṇādīnaṃ rūpajjhānārammaṇānaṃ aṭṭhannaṃyeva kasiṇānaṃ sarūpato vuttattā ākāsakasiṇaṃ ālokakasiṇañca vajjetvā **‘‘aṭṭhatiṃsārammaṇesū’’**ti pāḷiyaṃ āgatanayeneva vuttaṃ. Aṭṭhakathānayena pana ākāsakasiṇe ālokakasiṇe ca visuṃ gahite cattālīsaṃyeva kammaṭṭhānāni. Tatrimāni cattālīsa kammaṭṭhānāni – dasa kasiṇā, dasa asubhā, dasa anussatiyo, cattāro brahmavihārā, cattāro āruppā, ekā saññā, ekaṃ vavatthānanti. Tattha pathavīkasiṇaṃ āpokasiṇaṃ tejokasiṇaṃ vāyokasiṇaṃ nīlakasiṇaṃ pītakasiṇaṃ lohitakasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ālokakasiṇaṃ paricchinnākāsakasiṇanti ime **dasa kasiṇā**. Uddhumātakaṃ vinīlakaṃ vipubbakaṃ vicchiddakaṃ vikkhāyitakaṃ vikkhittakaṃ hatavikkhittakaṃ lohitakaṃ puḷavakaṃ aṭṭhikanti ime **dasa asubhā**. Buddhānussati dhamma saṅgha sīla cāga devatānussati maraṇassati kāyagatāsati ānāpānassati upasamānussatīti imā **dasa anussatiyo**. Mettā karuṇā muditā upekkhāti ime **cattāro brahmavihārā**. Ākāsānañcāyatanaṃ viññāṇañcāyatanaṃ ākiñcaññāyatanaṃ nevasaññānāsaññāyatananti ime **cattāro āruppā**. Āhāre paṭikūlasaññā **ekā saññā**. Catudhātuvavatthānaṃ **ekaṃ vavatthāna**nti.

Yaṃ yassa caritānukūlanti ettha rāgacaritassa tāva dasa asubhā kāyagatāsatīti ekādasa kammaṭṭhānāni anukūlāni, dosacaritassa cattāro brahmavihārā cattāri vaṇṇakasiṇānīti aṭṭha, mohacaritassa ca vitakkacaritassa ca ekaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānameva, saddhācaritassa purimā cha anussatiyo, buddhicaritassa maraṇassati upasamānussati catudhātuvavatthānaṃ āhāre paṭikūlasaññāti cattāri, sesakasiṇāni cattāro ca āruppā sabbacaritānaṃ anukūlāni. Kasiṇesu ca yaṃ kiñci parittaṃ vitakkacaritassa, appamāṇaṃ mohacaritassa anukūlanti veditabbaṃ. **Yathāvutteneva nayenā**ti ‘‘yogānuyogakammassa padaṭṭhānattā’’ti imamatthaṃ atidisati.

Yaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetukāmo hoti, tasseva vasena catukkapañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā āsavakkhayappattassa khīṇāsavassa santike gahetabbanti āha – **‘‘imināva kammaṭṭhānena…pe… uggahetabba’’**nti. **Arahantādayo hī**tiādi ekaccakhīṇāsavato bahussutova kammaṭṭhānadāne seyyoti dassanatthaṃ āraddhaṃ. **Mahāhatthipathaṃ nīharanto viyā**ti kammaṭṭhānapathaviṃ mahāhatthipathaṃ katvā dassento viya. **Sappāyāsappāyaṃ paricchinditvā**ti yassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, tassa upakārānupakāraṃ yuttimagganena paricchinditvā.

Idāni kammaṭṭhānadāyakassa santikaṃ gacchantena dhotamakkhitehi pādehi upāhanā āruhitvā chattaṃ gahetvā telanāḷimadhuphāṇitādīni gāhāpetvā antevāsikaparivutena na gantabbaṃ, gamikavattaṃ pana pūretvā attano pattacīvaraṃ sayameva gahetvā antarāmagge yaṃ yaṃ vihāraṃ pavisati, sabbattha paviṭṭhakāle āgantukavattaṃ, nikkhamanakāle gamikavattanti yathārahaṃ taṃ taṃ vattaṃ pūrentena sallahukaparikkhārena paramasallekhavuttinā hutvā gantabbanti imamatthaṃ saṅkhipitvā dassento **‘‘sallahukavuttinā vinayācārasampannenā’’**ti āha. Evaṃ pana gantvā taṃ vihāraṃ pavisantena antarāyeva dantakaṭṭhaṃ kappiyaṃ kārāpetvā gahetvā pavisitabbaṃ, na ca muhuttaṃ vissamitvā pādadhovanamakkhanādīni katvā ācariyassa santikaṃ gamissāmīti aññaṃ pariveṇaṃ pavisitabbaṃ. Kasmā? Sace hissa tatra ācariyassa visabhāgā bhikkhū bhaveyyuṃ, taṃ te āgamanakāraṇaṃ pucchitvā ācariyassa avaṇṇaṃ pakāsetvā ‘‘naṭṭhosi, sace tassa santikaṃ āgato’’ti vippaṭisāraṃ uppādeyyuṃ, yena tatova paṭinivatteyya, tasmā ācariyassa vasanaṭṭhānaṃ pucchitvā ujukaṃ tattheva gantabbaṃ.

Vuttappakāramācariyanti –

> ‘‘Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
> Gambhīrañca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojako’’ti. (a. ni. 7.37; netti. 113) –

Evamādinā vuttappakāraṃ saddhādiguṇasamannāgataṃ ekantahitesiṃ vuḍḍhipakkhe ṭhitaṃ kalyāṇamittaṃ ācariyaṃ. **Vattapaṭipattiyā ārādhitacittassā**ti ettha sace ācariyo daharataro hoti, pattacīvarapaṭiggahaṇādīni na sāditabbāni. Sace vuḍḍhataro, gantvā ācariyaṃ vanditvā ṭhātabbaṃ. ‘‘Nikkhipāvuso, pattacīvara’’nti vuttena nikkhipitabbaṃ. ‘‘Pānīyaṃ pivā’’ti vuttena sace icchati, pātabbaṃ. ‘‘Pāde dhovā’’ti vuttena na tāva dhovitabbā. Sace hi ācariyena ābhatamudakaṃ bhaveyya, na sāruppaṃ siyā. ‘‘Dhovāvuso, na mayā ābhataṃ, aññehi ābhata’’nti vuttena pana yattha ācariyo na passati, evarūpe paṭicchanne vā okāse abbhokāsavihārassapi vā ekamante nisīditvā pādā dhovitabbā. Sace ācariyo telanāḷiṃ āharati, uṭṭhahitvā ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetabbā. Sace hi na gaṇheyya, ‘‘ayaṃ bhikkhu ito eva paṭṭhāya sambhogaṃ kopetī’’ti ācariyassa aññathattaṃ bhaveyya. Gahetvā pana na āditova pādā makkhetabbā. Sace hi taṃ ācariyassa gattabbhañjanatelaṃ bhaveyya, na sāruppaṃ siyā, tasmā paṭhamaṃ sīsaṃ makkhetvā khandhādīni makkhetabbāni. ‘‘Sabbapārihāriyatelamidaṃ, āvuso, pādepi makkhehī’’ti vuttena pana pāde makkhetvā ‘‘imaṃ telanāḷiṃ ṭhapemi, bhante’’ti vatvā ācariye gaṇhante dātabbā.

Gatadivasato paṭṭhāya ‘‘kammaṭṭhānaṃ me, bhante, kathetha’’iccevaṃ na vattabbaṃ. Dutiyadivasato pana paṭṭhāya sace ācariyassa pakatiupaṭṭhāko atthi, taṃ yācitvā vattaṃ kātabbaṃ. Sace yācitopi na deti, okāse laddheyeva kātabbaṃ. Karontena ca khuddakamajjhimamahantāni tīṇi dantakaṭṭhāni upanāmetabbāni. Sītaṃ uṇhanti duvidhaṃ mukhadhovanudakañca nhānodakañca paṭiyādetabbaṃ. Tato yaṃ ācariyo tīṇi divasāni paribhuñjati, tādisameva niccaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ, niyamaṃ akatvā yaṃ vā taṃ vā paribhuñjantassa yathāladdhaṃ upanāmetabbaṃ. Kiṃ bahunā vuttena, yaṃ taṃ bhagavatā ‘‘antevāsikena, bhikkhave, ācariyamhi sammā vattitabbaṃ. Tatrāyaṃ sammāvattanā – kālasseva vuṭṭhāya upāhanā omuñcitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dantakaṭṭhaṃ dātabbaṃ, mukhodakaṃ dātabbaṃ, āsanaṃ paññapetabbaṃ. Sace yāgu hoti, bhājanaṃ dhovitvā yāgu upanāmetabbā’’tiādikaṃ (mahāva. 66) khandhake vattaṃ paññattaṃ, taṃ sabbampi kātabbaṃ. Iti iminā yathāvuttena nayena paṭipajjanto vattapaṭipattiyā cittaṃ ārādhetīti daṭṭhabbaṃ.

Pañcasandhikanti pañcapabbaṃ, pañcabhāganti attho. **Kammaṭṭhānassa uggaṇhana**nti kammaṭṭhānaganthassa uggaṇhanaṃ, tadatthaparipucchā **kammaṭṭhānassa paripucchanā**. Atha vā ganthato atthato ca kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ **uggaho,** tattha saṃsayaparipucchanā **paripucchā**. **Kammaṭṭhānassa upaṭṭhāna**nti nimittupaṭṭhānaṃ, evaṃ bhāvanamanuyuñjantassa ‘‘evamidaṃ nimittaṃ upaṭṭhātī’’ti upadhāraṇaṃ, tathā **kammaṭṭhānappanā** ‘‘evaṃ jhānamappetī’’ti. **Kammaṭṭhānassa lakkhaṇa**nti gaṇanānubandhanāphusanānaṃ vasena bhāvanaṃ ussukkāpetvā ṭhapanāya sampatti, tato parampi vā sallakkhaṇādivasena matthakappattīti kammaṭṭhānasabhāvassa sallakkhaṇaṃ. Tenāha – **‘‘kammaṭṭhānasabhāvupadhāraṇanti vuttaṃ hotī’’**ti.

Attanāpi na kilamati odhiso kammaṭṭhānassa uggaṇhanato, tato eva **ācariyampi na viheṭheti** dhammādhikaraṇampi bhāvanāya matthakaṃ pāpanato. **Tasmā**ti taṃnimittaṃ attanoakilamanaācariyāviheṭhanahetu. **Thoka**nti thokaṃ thokaṃ. **Tatthā**ti yattha ācariyo vasati, tattha. **Sappāyaṃ hotī**ti āvāsasappāyādilābhena manasikāraphāsutā bhāvanānukūlatā hoti. **Yojanaparama**nti iminā gāvutaaḍḍhayojanānipi saṅgaṇhāti. Yasmā pana mandapañño gāvute aḍḍhayojane yojanamatte vā vasanto kammaṭṭhānassa kismiñcideva ṭhāne sandehe vā satisammose vā jāte kālasseva vihāre vattaṃ katvā antarāmagge piṇḍāya caritvā bhattakiccapariyosāneyeva ācariyassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā taṃ divasaṃ ācariyassa santike kammaṭṭhānaṃ sodhetvā dutiyadivase ācariyaṃ vanditvā nikkhamitvā antarāmagge piṇḍāya caritvā akilamantoyeva attano vasanaṭṭhānaṃ āgantuṃ sakkhissati, tasmā vuttaṃ **‘‘mandapañño yojanaparamaṃ gantvā’’**ti. Sace tikkhapañño yojanaparame phāsukaṭṭhānaṃ na labhati, tena kammaṭṭhāne sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā visuddhaṃ āvajjanapaṭibaddhaṃ kammaṭṭhānaṃ katvā yojanaparamato dūrampi gantuṃ vaṭṭatīti āha **‘‘tikkhapañño dūrampi gantvā’’**ti.

Aṭṭhārasasenāsanadosavivajjitanti mahattaṃ, navattaṃ, jiṇṇattaṃ, panthanissitattaṃ, soṇḍī, paṇṇaṃ, pupphaṃ, phalaṃ, patthanīyatā, nagarasannissitatā, dārusannissitatā, khettasannissitatā, visabhāgānaṃ puggalānaṃ atthitā, paṭṭanasannissitatā, paccantasannissitatā, rajjasīmasannissitatā, asappāyatā, kalyāṇamittānaṃ alābhoti imehi aṭṭhārasahi senāsanadosehi vivajjitaṃ. Imesañhi aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgataṃ senāsanaṃ bhāvanāya ananurūpaṃ.

Kasmā? **Mahāvihāre** (visuddhi. 1.52) tāva bahū nānāchandā sannipatanti, te aññamaññaṃ paṭiviruddhatāya vattaṃ na karonti, bodhiyaṅgaṇādīni asammaṭṭhāneva honti, anupaṭṭhāpitaṃ pānīyaṃ paribhojanīyaṃ. Tatrāyaṃ ‘‘gocaragāme piṇḍāya carissāmī’’ti pattacīvaramādāya nikkhantopi sace passati vattaṃ akataṃ, pānīyaghaṭaṃ vā rittaṃ, athānena vattaṃ kātabbaṃ hoti, pānīyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ, akaronto vattabhede dukkaṭaṃ āpajjati. Karontassa kālo atikkamati, atidivā paviṭṭho niṭṭhitāya bhikkhāya kiñci na labhati. Paṭisallānagatopi sāmaṇeradaharabhikkhūnaṃ uccāsaddena saṅghakammehi ca vikkhipati. Yattha pana sabbaṃ vattaṃ katameva hoti, avasesāpi ca ghaṭṭanā natthi, evarūpe mahāvihārepi vihātabbaṃ.

Navavihāre bahu navakammaṃ hoti, akarontaṃ ujjhāyanti. Yattha pana bhikkhū evaṃ vadanti ‘‘āyasmā yathāsukhaṃ samaṇadhammaṃ karotu, mayaṃ navakammaṃ karissāmā’’ti, evarūpe vihātabbaṃ.

Jiṇṇavihāre pana bahu paṭijaggitabbaṃ hoti, antamaso attano senāsanamattampi appaṭijaggantaṃ ujjhāyanti, paṭijaggantassa kammaṭṭhānaṃ parihāyati.

Panthanissite mahāpathavihāre rattindivaṃ āgantukā sannipatanti. Vikāle āgatānaṃ attano senāsanaṃ datvā rukkhamūle vā pāsāṇapiṭṭhe vā vasitabbaṃ hoti, punadivasepi evamevāti kammaṭṭhānassa okāso na hoti. Yattha pana evarūpo āgantukasambādho na hoti, tattha vihātabbaṃ.

Soṇḍī nāma pāsāṇapokkharaṇī hoti. Tattha pānīyatthaṃ mahājano samosarati, nagaravāsīnaṃ rājakulūpakattherānaṃ antevāsikā rajanakammatthāya āgacchanti, tesaṃ bhājanadārudoṇikādīni pucchantānaṃ ‘‘asuke ca asuke ca ṭhāne’’ti dassetabbāni honti. Evaṃ sabbakālampi niccabyāvaṭo hoti.

Yattha nānāvidhaṃ **sākapaṇṇaṃ** hoti, tatthassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā divāvihāraṃ nisinnassapi santike sākahārikā gāyamānā paṇṇaṃ uccinantiyo visabhāgasaddasaṅghaṭṭanena kammaṭṭhānantarāyaṃ karonti.

Yattha pana nānāvidhā **mālāgacchā** supupphitā honti, tatrāpi tādisoyeva upaddavo.

Yattha nānāvidhaṃ **ambajambupanasādiphalaṃ** hoti, tattha phalatthikā āgantvā yācanti, adentassa kujjhanti, balakkārena vā gaṇhanti, sāyanhasamaye vihāramajjhe caṅkamantena te disvā ‘‘kiṃ upāsakā evaṃ karothā’’ti vuttā yathāruci akkosanti, avāsāyapissa parakkamanti.

Patthanīye pana lokasammate dakkhiṇagirihatthikucchicetiyagiricittalapabbatasadise vihāre viharantaṃ ‘‘ayaṃ arahā’’ti sambhāvetvā vanditukāmā manussā samantā osaranti, tenassa na phāsu hoti. Yassa pana taṃ sappāyaṃ hoti, tena divā aññattha gantvā rattiṃ vasitabbaṃ.

Nagarasannissite visabhāgārammaṇāni āpāthamāgacchanti, kumbhadāsiyopi ghaṭehi nighaṃsantiyo gacchanti, okkamitvā maggaṃ na denti, issaramanussāpi vihāramajjhe sāṇiṃ parikkhipitvā nisīdanti.

Dārusannissaye pana yattha kaṭṭhāni ca dabbupakaraṇarukkhā ca santi, tattha kaṭṭhahārikā pubbe vuttasākapupphahārikā viya aphāsukaṃ karonti. Vihāre rukkhā santi, te ‘‘chinditvā gharāni karissāmā’’ti manussā āgantvā chindanti. Sace sāyanhasamaye padhānagharā nikkhamitvā vihāramajjhe caṅkamanto te disvā ‘‘kiṃ upāsakā evaṃ karothā’’ti vadati, yathāruci akkosanti, avāsāyapissa parakkamanti.

Yo pana **khettasannissito** hoti samantā khettehi parivārito, tattha manussā vihāramajjheyeva khalaṃ katvā dhaññaṃ maddanti, pamukhesu sayanti, aññampi bahuṃ aphāsuṃ karonti. Yatrapi mahāsaṅghabhogo hoti, ārāmikakulānaṃ gāvo rundhanti, udakavāraṃ paṭisedhenti, manussā vīhisīsaṃ gahetvā ‘‘passatha tumhākaṃ ārāmikakulānaṃ kamma’’nti saṅghassa dassenti. Tena tena kāraṇena rājarājamahāmattānaṃ gharadvāraṃ gantabbaṃ hoti, ayampi khettasannissiteneva saṅgahito.

Yattha **aññamaññavisabhāgā verī** bhikkhū viharanti, ye kalahaṃ karontā ‘‘mā, bhante, evaṃ karothā’’ti vāriyamānā ‘‘etassa paṃsukūlikassa āgatakālato paṭṭhāya naṭṭhāmhā’’ti vattāro bhavanti.

Yopi **udakapaṭṭanaṃ vā thalapaṭṭanaṃ vā** sannissito hoti, tattha abhiṇhaṃ nāvāhi ca satthehi ca āgatamanussā ‘‘okāsaṃ detha, pānīyaṃ detha, loṇaṃ dethā’’ti ghaṭṭayantā aphāsuṃ karonti.

Paccantasannissite pana manussā buddhādīsu appasannā honti.

Rajjasīmasannissite rājabhayaṃ hoti. Tañhi padesaṃ eko rājā ‘‘na mayhaṃ vase vattatī’’ti paharati, itaropi ‘‘na mayhaṃ vase vattatī’’ti. Tatrāyaṃ bhikkhu kadāci imassa rañño vijite vicarati, kadāci etassa, atha naṃ ‘‘carapuriso aya’’nti maññamānā anayabyasanaṃ pāpenti.

Asappāyatāti visabhāgarūpādiārammaṇasamosaraṇena vā amanussapariggahitatāya vā asappāyatā. Tatridaṃ vatthu – eko kira thero arañño vasati. Athassa ekā yakkhinī paṇṇasāladvāre ṭhatvā gāyi. So nikkhamitvā dvāre aṭṭhāsi, sā gantvā caṅkamanasīse gāyi. Thero caṅkamanasīsaṃ agamāsi, sā sataporise papāte ṭhatvā gāyi. Thero paṭinivatti, atha naṃ sā vegena gantvā gahetvā ‘‘mayā, bhante, na eko, na dve tumhādisā khāditā’’ti āha.

Yattha na sakkā hoti ācariyaṃ vā ācariyasamaṃ vā upajjhāyaṃ vā upajjhāyasamaṃ vā kalyāṇamittaṃ laddhuṃ, tattha so **kalyāṇamittānaṃ alābho** mahādosoyeva. Tasmā imesaṃ aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgataṃ senāsanaṃ bhāvanāya ananurūpanti veditabbaṃ. Vuttampi cetaṃ **aṭṭhakathāsu** –

‘‘Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsañca panthaniṃ;
Soṇḍiṃ paṇṇañca pupphañca, phalaṃ patthitameva ca.

‘‘Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ;
Paccantasīmāsappāyaṃ, yattha mitto na labbhati.

‘‘Aṭṭhārasetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito;
Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappaṭibhayaṃ yathā’’ti. (visuddhi. 1.52);

Pañcasenāsanaṅgasamannāgatanti gāmato nātidūranāccāsannatādīhi pañcahi senāsanaṅgehi samannāgataṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Kathañca, bhikkhave, senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti? Idha, bhikkhave, senāsanaṃ nātidūraṃ hoti nāccāsannaṃ gamanāgamanasampannaṃ, divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ, appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassaṃ, tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā, tasmiṃ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā, te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati paripañhati ‘idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa ko attho’ti. Tassa te āyasmanto avivaṭañceva vivaranti, anuttānīkatañca uttāniṃ karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭhāniyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho, bhikkhave, senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hotī’’ti (a. ni. 10.11).

Ettha ca nātidūraṃ nāccāsannaṃ gamanāgamanasampannanti ekaṃ aṅgaṃ, divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosanti ekaṃ, appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassanti ekaṃ, tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa…pe… parikkhārāti ekaṃ, tasmiṃ kho pana senāsane therā…pe… kaṅkhaṃ paṭivinodentīti ekaṃ. Evaṃ pañcaṅgāni veditabbāni.

Upacchinnakhuddakapalibodhenāti ettha pana khuddakapalibodhe upacchindantena dīghāni kesanakhalomāni chinditabbāni, jiṇṇacīvaresu aggaḷaanuvātaparibhaṇḍadānādinā daḷhīkammaṃ vā tantucchedādīsu tunnakammaṃ vā kātabbaṃ, kiliṭṭhāni vā rajitabbāni. Sace patte malaṃ hoti, patto pacitabbo, mañcapīṭhādīni sodhetabbāni. **Bhattasammadaṃ paṭivinodetvā**ti bhojananimittaṃ parissamaṃ vinodetvā. Āhāre hi āsayaṃ paviṭṭhamatte tassa āgantukatāya yebhuyyena siyā sarīrassa koci parissamo, taṃ vūpasametvā. Tasmiñhi avūpasante sarīrakhedena cittaṃ ekaggataṃ na labheyyāti. Uggahetabbato uggaho, sabbopi kammaṭṭhānavidhi, na pubbe vuttauggahamattaṃ. Ācariyato uggaho **ācariyuggaho,** tato. **Ekapadampī**ti ekakoṭṭhāsampi.

Anubandhanāti assāsapassāsānaṃ anugamanavasena satiyā nirantaraṃ anupavattanā. **Phusanā**ti assāsapassāse gaṇentassa gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhantassa yathā appanā hoti, tathā cittaṃ ṭhapentassa ca nāsikaggādiṭṭhānassa nesaṃ phusanā. Yasmā pana gaṇanādivasena viya phusanādivasena visuṃ manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇanā kātabbāti dassetuṃ idha phusanāgahaṇanti dīpento **‘‘phusanāti phuṭṭhaṭṭhāna’’**nti āha. **Ṭhapanā**ti samādhānaṃ. Tañhi sammadeva ārammaṇe cittassa ādhānaṃ ṭhapanaṃ hoti. Tathā hi samādhi ‘‘cittassa ṭhiti saṇṭhitī’’ti niddiṭṭho. Samādhippadhānā pana appanāti āha **‘‘ṭhapanāti appanā’’**ti. Aniccatādīnaṃ saṃlakkhaṇato **sallakkhaṇā vipassanā**. Pavattato nimittato ca vinivaṭṭanato **vinivaṭṭanā maggo**. Sakalasaṃkilesapaṭippassaddhibhāvato sabbaso suddhīti **pārisuddhi phalaṃ**. **Tesa**nti vivaṭṭanāpārisuddhīnaṃ. **Paṭipassanā**ti pati pati dassanaṃ pekkhanaṃ. Tenāha **‘‘paccavekkhaṇā’’**ti.

Khaṇḍanti ekaṃ tīṇi pañcāti evaṃ gaṇanāya khaṇḍanaṃ. **Okāse**ti gaṇanāvidhiṃ sandhāyāha, gaṇanānissitova na kammaṭṭhānanissito. **Sikhāppattaṃ nu kho**ti idaṃ cirataraṃ gaṇanāya manasikarontassa vasena vuttaṃ. So hi tathā laddhaṃ avikkhepamattaṃ nissāya evaṃ maññeyya. **Assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, taṃ gahetvā**ti idaṃ assāsapassāsesu yassa ekova paṭhamaṃ upaṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa pana ubhopi upaṭṭhahanti, tena ubhayampi gahetvā gaṇetabbaṃ. **Yo upaṭṭhātī**ti iminā ca dvīsu nāsāpuṭavātesu yo pākaṭataro upaṭṭhāti, so gahetabboti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Pavattamānaṃ pavattamāna**nti āmeḍitavacanena nirantaraṃ assāsapassāsānaṃ upalakkhaṇaṃ dasseti. **Eva**nti vuttappakārena upalakkhetvāvāti attho. Paṭhamaṃ ekekasmiṃ upaṭṭhitepi upalakkhetvāva gaṇentassa kamena ubhopi pākaṭā hontīti āha – **‘‘assāsapassāsā pākaṭā hontī’’**ti. Tena ‘‘upalakkhetvāva gaṇetabba’’nti imassa ‘‘tassevaṃ gaṇayato…pe… pākaṭā hontī’’ti idaṃ kāraṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tattha **pākaṭā hontī**ti gaṇanāvasena bahiddhā vikkhepābhāvato vibhūtā honti.

Palighāya parivattanakaṃ yattha nikkhipanti, so **palighatthambho**. **Tiyāmaratti**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Purimanayenā**ti sīghagaṇanāya, gopālakagaṇanāyāti attho. **Eko dve tīṇi cattāri pañcā**ti gaṇanāvidhidassanaṃ. Tasmā **aṭṭhā**tiādīsupi ekato paṭṭhāyeva paccekaṃ aṭṭhādīni pāpetabbāni. **‘‘Sīghaṃ sīghaṃ gaṇetabbamevā’’**ti vatvā tattha kāraṇaṃ nidassanañca dasseti **‘‘gaṇanāpaṭibaddhe hī’’**tiādinā. Tattha arīyati tena nāvāti arittaṃ, pājanadaṇḍo. Arittena upatthambhanaṃ **arittupatthambhanaṃ,** tassa **vasena**.

Nippariyāyato nirantarappavatti nāma ṭhapanāyamevāti āha **‘‘nirantarappavattaṃ viyā’’**ti. Anto pavisantaṃ manasikaronto anto cittaṃ paveseti nāma. Bahi cittanīharaṇepi eseva nayo. **Vātabbhāhata**nti abbhantaragatavātaṃ bahulaṃ manasikarontassa vātena taṃ ṭhānaṃ abbhāhataṃ viya medena pūritaṃ viya ca hoti, tathā upaṭṭhāti. **Nīharato**ti phuṭṭhokāsaṃ muñcitvā nīharato. Tathā pana nīharato vātassa gatisamanvesanamukhena nānārammaṇesu cittaṃ vidhāvatīti āha **‘‘puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipatī’’**ti.

Etanti etaṃ assāsapassāsajātaṃ. **Anugamana**nti pavattapavattānaṃ assāsapassāsānaṃ ārammaṇakaraṇavasena satiyā anu anu pavattanaṃ anugacchanaṃ. Tenevāha – **‘‘tañca kho ādimajjhapariyosānānugamanavasenā’’**ti. **Nābhi ādi** tattha paṭhamaṃ uppajjanato. Paṭhamuppattivasena hi idha ādicintā, na uppattimattavasena. Tathā hi te nābhito paṭṭhāya yāva nāsikaggā sabbattha uppajjanteva. Yattha yattha ca uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti dhammānaṃ gamanābhāvato. Yathāpaccayaṃ pana desantarappattiyaṃ gatisamaññā. **Hadayaṃ majjha**nti hadayasamīpaṃ tassa uparibhāgo majjhaṃ. **Nāsikaggaṃ pariyosāna**nti nāsikaṭṭhānaṃ tassa pariyosānaṃ assāsapassāsānaṃ samaññāya tadavadhibhāvato. Tathā hete cittasamuṭṭhānā vuttā, na ca bahiddhā cittasamuṭṭhānānaṃ sambhavo atthi. Tenāha **‘‘abbhantarapavisanavātassa nāsikaggaṃ ādī’’**ti. Pavisananikkhamanapariyāyo pana taṃsadisavaseneva vuttoti veditabbo. **Vikkhepagata**nti vikkhepaṃ upagataṃ, vikkhittaṃ asamāhitanti attho. **Sāraddhāyā**ti sadarathabhāvāya. **Iñjanāyā**ti kammaṭṭhānamanasikārassa calanāya. **Vikkhepagatena cittenā**ti hetumhi karaṇavacanaṃ, itthambhūtalakkhaṇe vā. **Sāraddhā**ti sadarathā. **Iñjitā**ti iñjanakā calanakā, tathā **phanditā**.

Ādimajjhapariyosānavasenātiādimajjhapariyosānānugamanavasena na manasi kātabbanti sambandho. ‘‘Anubandhanāya manasikarontena phusanāvasena ṭhapanāvasena ca manasi kātabba’’nti yena adhippāyena vuttaṃ, taṃ vivarituṃ **‘‘gaṇanānubandhanāvasena viyā’’**tiādimāha. Tattha **visuṃ manasikāro natthī**ti gaṇanāya anubandhanāya ca vinā yathākkamaṃ kevalaṃ phusanāvasena ṭhapanāvasena ca kammaṭṭhānamanasikāro natthi. Nanu phusanāya vinā ṭhapanāya viya phusanāya vinā gaṇanāyapi manasikāro natthiyevāti? Yadipi natthi, gaṇanā pana yathā kammaṭṭhānamanasikārassa mūlabhāvato padhānabhāvena gahetabbā, evaṃ anubandhanā ṭhapanāya tāya vinā ṭhapanāya asambhavato. Tasmā satipi phusanāya nānantarikabhāve gaṇanānubandhanā eva mūlabhāvato padhānabhāvena gahetvā itarāsaṃ tadabhāvaṃ dassento āha – **‘‘gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visuṃ manasikāro natthī’’**ti. Yadi evaṃ tā kasmā uddese visuṃ gahitāti āha **‘‘phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyevā’’**tiādi. Tattha **phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇento**ti iminā gaṇanāya phusanā aṅganti dasseti. Tenāha – **‘‘gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karotī’’**ti. **Tattheva**ti phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva. **Te**ti assāsapassāse. **Satiyā anubandhanto**ti gaṇanāvidhiṃ anugantvā satiyā nibandhanto, phuṭṭhokāseyeva te nirantaraṃ upadhārentoti attho. **Appanāvasena cittaṃ ṭhapento**ti yathā appanā hoti, evaṃ yathāupaṭṭhite nimitte cittaṃ ṭhapento samādahanto. **Anubandhanāya cā**tiādīsu anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotīti vuccatīti yojanā. **Svāyamattho**ti yvāyaṃ ‘‘phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇento tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto’’ti vutto, so ayamattho. Yā accantāya na minoti na vinicchinati, sā mānassa samīpeti upamā yathā goṇo viya gavayoti.

Paṅguḷoti pīṭhasappī. **Dolā**ti peṅkholo. **Kīḷata**nti kīḷantānaṃ. **Mātāputtāna**nti attano bhariyāya puttassa ca. **Ubho koṭiyo**ti āgacchantassa purimakoṭiṃ, gacchantassa pacchimakoṭinti dvepi koṭiyo. **Majjhañcā**ti dolāphalakasseva majjhaṃ. Upanibandhanatthambho viyāti **upanibandhanatthambho,** nāsikaggaṃ mukhanimittaṃ vā, tassa mūle samīpe ṭhatvā. Kathaṃ ṭhatvā? Satiyā vasena. Satiñhi tattha sūpaṭṭhitaṃ karonto yogāvacaro tattha ṭhito nāma hoti avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato. **Nimitte**ti nāsikaggādinimitte. **Satiyā nisinno**ti sativasena nisīdanto. ‘‘Satiñhi tatthā’’tiādinā ṭhāne viya vattabbaṃ. **Tatthā**ti phuṭṭhaṭṭhāne. **Te**ti nagarassa anto bahi ca gatā manussā tesaṃ saṅgahā ca hatthagatā. **Ādito pabhutī**ti upameyyatthadassanato paṭṭhāya.

Gāthāyaṃ **nimitta**nti upanibandhananimittaṃ. **Anārammaṇamekacittassā**ti ekassa cittassa na ārammaṇaṃ, ārammaṇaṃ na hontīti attho. **Ajānato ca tayo dhamme**ti nimittaṃ assāso passāsoti ime nimittādayo tayo dhamme ārammaṇakaraṇavasena avindantassa. **Ca**-saddo byatireke. **Bhāvanā**ti ānāpānassatisamādhibhāvanā. **Nupalabbhatī**ti na upalabbhati na sijjhatīti ayaṃ codanāgāthāya attho. Dutiyā pana parihāragāthā suviññeyyāva.

Kathanti tāsaṃ codanāparihāragāthānaṃ atthaṃ vivarituṃ kathetukamyatāpucchā. **Ime tayo dhammā**tiādīsu padayojanāya saddhiṃ ayamatthaniddeso – ime nimittādayo tayo dhammā ekacittassa kathaṃ ārammaṇaṃ na honti, asatipi ārammaṇabhāve na cime na ca ime tayo dhammā aviditā honti, kathañca na honti aviditā, tesañhi aviditatte cittañca kathaṃ vikkhepaṃ na gacchati, padhānañca bhāvanāya nipphādakaṃ vīriyañca kathaṃ paññāyati, nīvaraṇānaṃ vikkhambhakaṃ sammadeva samādhānāvahaṃ bhāvanānuyogasaṅkhātaṃ payogañca yogī kathaṃ sādheti, uparūpari lokiyalokuttarañca visesaṃ kathamadhigacchatīti.

Idāni tamatthaṃ kakacopamāya sādhetuṃ **‘‘seyyathāpī’’**tiādi vuttaṃ. Bhūmibhāgassa visamatāya cañcale rukkhe chedanakiriyā na sukarā siyā, tathā ca sati kakacadantagati duviññeyyāti āha – **‘‘same bhūmibhāge’’**ti. **Kakacenā**ti khuddakena kharapattena. Tenāha **‘‘puriso’’**ti. **Phuṭṭhakakacadantāna**nti phuṭṭhaphuṭṭhakakacadantānaṃ vasena. Tena kakacadantehi phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva purisassa satiyā upaṭṭhānaṃ dasseti. Tenāha – **‘‘na āgate vā gate vā kakacadante manasi karotī’’**ti.

Kakacassa ākaḍḍhanakāle purisābhimukhaṃ pavattā āgatā, pellanakāle tato vigatā gatāti vuttā, na ca āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti sabbattha satiyā upaṭṭhitattā chinditabbaṭṭhānaṃ aphusitvā gacchantānaṃ āgacchantānañca kakacadantānaṃ abhāvato. **Padhāna**nti rukkhassa chedanavīriyaṃ. **Payoga**nti tasseva chedanakiriyaṃ. Upamāyaṃ ‘‘visesamadhigacchatī’’ti padaṃ pāḷiyaṃ natthi, yojetvā pana dassetabbaṃ. Teneva **visuddhimagge** (visuddhi. 1.227) upamāyampi ‘‘visesamadhigacchatī’’ti padaṃ yojetvāva vuttaṃ. Taṃsaṃvaṇṇanāyañca ‘‘visesanti anekabhāvāpādanaṃ, tena ca sādhetabbaṃ payojanavisesa’’nti attho vutto.

Yathā rukkhotiādi upamāsaṃsandanaṃ. Upanibandhati ārammaṇe cittaṃ etāyāti sati upanibandhanā nāma, tassā assāsapassāsānaṃ sallakkhaṇassa nimittanti **upanibandhanānimittaṃ,** nāsikaggaṃ mukhanimittaṃ vā. **Evameva**nti yathā so puriso kakacena rukkhaṃ chindanto āgatagate kakacadante amanasikarontopi phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva satiyā upaṭṭhapanena āgatagate kakacadante jānāti, suttapadañca avirajjhanto atthakiccaṃ sādheti, evamevaṃ. **Nāsikagge mukhanimitte**ti dīghanāsiko nāsikagge, itaro mukhaṃ asanaṃ nimīyati chādīyati etenāti mukhanimittanti laddhanāme uttaroṭṭhe.

Idaṃ padhānanti yena vīriyārambhena āraddhavīriyassa yogino kāyopi cittampi kammaniyaṃ bhāvanākammakkhamaṃ bhāvanākammayoggaṃ hoti, idaṃ vīriyaṃ padhānanti phalena hetuṃ dasseti. **Upakkilesā pahīyantī**ti cittassa upakkilesabhūtāni nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pahīyanti. **Vitakkā vūpasammantī**ti tato eva kāmavitakkādayo micchāvitakkā upasamaṃ gacchanti, nīvaraṇappahānena vā paṭhamajjhānādhigamaṃ dassetvā vitakkavūpasamāpadesena dutiyajjhānādīnamadhigamamāha. **Ayaṃ payogo**ti ayaṃ jhānādhigamassa hetubhūto kammaṭṭhānānuyogo payogo. **Saṃyojanā pahīyantī**ti dasapi saṃyojanāni maggappaṭipāṭiyā samucchedavasena pahīyanti. **Anusayā byantī hontī**ti tathā sattapi anusayā anuppattidhammatāpādanena bhaṅgamattassapi anavasesato vigatantā honti. Ettha ca saṃyojanappahānaṃ nāma anusayanirodheneva hoti, pahīnesu ca saṃyojanesu anusayānaṃ lesopi na bhavissatīti ca dassanatthaṃ ‘‘saṃyojanā pahīyanti, anusayā byantī hontī’’ti vuttaṃ. **Ayaṃ viseso**ti imaṃ samādhiṃ nissāya anukkamena labbhamāno ayaṃ saṃyojanappahānādiko imassa samādhissa visesoti attho.

Yassāti yena. **Anupubba**nti anukkamena. **Paricitā**ti pariciṇṇā. Ayañhettha saṅkhepattho – ānāpānassati yathā buddhena bhagavatā desitā, tathā yena dīgharassapajaānanādividhinā anupubbaṃ paricitā suṭṭhu bhāvitā, tato eva paripuṇṇā soḷasannaṃ vatthūnaṃ pāripūriyā sabbaso puṇṇā, so bhikkhu imaṃ attano khandhādilokaṃ paññobhāsena pabhāseti. Yathā kiṃ? Abbhā muttova candimā abbhādiupakkilesavimutto candimā tārakarājā viyāti. ‘‘Abbhā muttova candimā’’ti hi padassa niddese mahikādīnampi vuttattā ettha ādi-saddalopo katoti veditabbo.

Idhāti kakacūpamāya. **Assā**ti yogino. **Idhā**ti vā imasmiṃ ṭhāne. **Assā**ti upamābhūtassa kakacassa. Āgatagatavasena yathā tassa purisassa amanasikāro, evaṃ assāsapassāsānaṃ āgatagatavasena amanasikāramattameva ānayanappayojanaṃ. **Na cirenevā**ti idaṃ katādhikāraṃ sandhāya vuttaṃ. **Nimitta**nti paṭibhāganimittaṃ. **Avasesajjhānaṅgapaṭimaṇḍitā**ti vitakkādiavasesajjhānaṅgapaṭimaṇḍitāti vadanti, vicārādīti pana vattabbaṃ nippariyāyena vitakkassa appanābhāvato. So hi pāḷiyaṃ ‘‘appanā byappanā’’ti niddiṭṭho, taṃsampayogato vā yasmā jhānaṃ appanāti aṭṭhakathāvohāro, jhānaṅgesu ca samādhi padhānaṃ, tasmā taṃ appanāti dassento **‘‘avasesajjhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjatī’’**ti āha. **Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhutī**ti ettha **‘‘anukkamato… pe… pattaṃ viya hotī’’**ti ettakova gantho parihīno, purāṇapotthakesu pana katthaci so gantho likhitoyeva tiṭṭhati.

Sāraddhakāyassa kassaci puggalassa. **Onamati** vatthikādipalambanena. **Vikūjatī**ti saddaṃ karoti. **Valiṃ gaṇhātī**ti. Tattha tattha valinaṃ hoti. Kasmā? Yasmā sāraddhakāyo garuko hotīti. Kāyadarathavūpasamena saddhiṃ sijjhamāno oḷārikaassāsapassāsanirodho byatirekamukhena tassa sādhanaṃ viya vutto. **Oḷārikaassāsapassāsanirodhavasenā**ti anvayavasena tadatthassa sādhanaṃ. **Kāyadarathe vūpasante**ti cittajarūpānaṃ lahumudukammaññabhāvena yo sesatisantatirūpānampi lahuādibhāvo, so idha kāyassa lahubhāvoti adhippeto. Svāyaṃ yasmā cittassa lahuādibhāvena vinā natthi, tasmā vuttaṃ **‘‘kāyopi cittampi lahukaṃ hotī’’**ti.

Oḷārike assāsapassāse niruddhetiādi heṭṭhā vuttanayamhi vicetabbākārappattassa kāyasaṅkhārassa vicayanavidhiṃ dassetuṃ ānītaṃ.

Uparūpari vibhūtānīti bhāvanābalena uddhaṃ uddhaṃ pākaṭāni honti. **Desato**ti pakatiyā phusanadesato, pubbe attano phusanavasena upadhāritaṭṭhānato.

‘‘Kattha natthī’’ti ṭhānavasena **‘‘kassa natthī’’**ti puggalavasena ca vīmaṃsiyamānamatthaṃ ekajjhaṃ katvā vibhāvetuṃ **‘‘antomātukucchiya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘yathā udake nimuggassa niruddhokāsatāya assāsapassāsā na pavattanti, evaṃ antomātukucchiyaṃ. Yathā matānaṃ samuṭṭhāpakacittābhāvato, evaṃ asaññībhūtānaṃ mucchāparetānaṃ asaññīsu vā jātānaṃ, tathā nirodhasamāpannāna’’nti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ. **Mahāgaṇṭhipade** pana ‘‘mucchāparetānaṃ cittappavattiyā dubbalabhāvato’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Catutthajjhānasamāpannānaṃ dhammatāvaseneva nesaṃ anuppajjanaṃ, tathā rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ. Keci pana ‘‘anupubbato sukhumabhāvappattiyā catutthajjhānasamāpannassa, rūpabhave rūpānaṃ bhavaṅgassa ca sukhumabhāvato rūpabhavasamaṅgīnaṃ natthī’’ti kāraṇaṃ vadanti. Atthiyeva te assāsapassāsā pārisesatoti adhippāyo yathāvuttasattaṭṭhānavinimuttassa assāsapassāsānaṃ anuppajjanaṭṭhānassa abhāvato. **Pakatiphuṭṭhavasenā**ti pakatiyā phusanaṭṭhānavasena. **Nimittaṃ ṭhapetabba**nti satiyā tattha sukhappavattanatthaṃ thirataraṃ saññāṇaṃ pavattetabbaṃ. Thirasaññāpadaṭṭhānā hi sati. **Imamevā**ti imaṃ eva anupaṭṭhahantassa kāyasaṅkhārassa kaṇṭakuṭṭhāpanañāyena upaṭṭhāpanavidhimeva. **Atthavasa**nti hetuṃ. Attho hi phalaṃ. So yassa vasena pavattati, so atthavasoti. **Muṭṭhassatissā**ti vinaṭṭhassatissa. **Asampajānassā**ti sampajaññavirahitassa, bhāventassa anukkamena anupaṭṭhahante assāsapassāse vīmaṃsitvā ‘‘ime te’’ti upadhāretuṃ sammadeva jānituñca samatthāhi satipaññāhi virahitassāti adhippāyo. **Ito aññaṃ** kammaṭṭhānaṃ. **Garuka**nti bhāriyaṃ. Sā cassa garukatā bhāvanāya sudukkarabhāvenāti āha **‘‘garukabhāvana’’**nti.

Uparūpari santasukhumabhāvāpattito ‘‘balavatī suvisadā sūrā ca sati paññā ca icchitabbā’’ti vatvā sukhumassa nāma atthassa sādhanenapi sukhumeneva bhavitabbanti dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Idāni anupaṭṭhahantānaṃ assāsapassāsānaṃ pariyesanupāyaṃ dassento **‘‘tāhi ca panā’’**tiādimāha. Tattha **anupada**nti padānupadaṃ. **Caritvā**ti gocaraṃ gahetvā. **Tasmiṃyeva ṭhāne**ti upanibandhananimittasaññite ṭhāne. **Yojetvā**ti manasikārena yojetvā. **‘‘Satirasmiyā bandhitvā’’**ti vā vuttamevatthamāha **‘‘tasmiṃyeva ṭhāne yojetvā’’**ti. Na hi upameyye bandhanayojanaṭṭhānāni visuṃ labbhanti. **Nimitta**nti uggahanimittaṃ paṭibhāganimittaṃ vā. Ubhayampi hi idha ekajjhaṃ vuttaṃ. Tathā hi tūlapicuādi upamattayaṃ uggahe yujjati, sesaṃ ubhayattha. **Ekacce**ti eke ācariyā.

Tārakarūpaṃ viyāti tārakāya pabhārūpaṃ viya. **Maṇiguḷikā**diupamā paṭibhāge vaṭṭanti. Kathaṃ panetaṃ ekaṃyeva kammaṭṭhānaṃ anekākārato upaṭṭhātīti āha **‘‘tañca paneta’’**ntiādi. **Suttanta**nti ekaṃ suttaṃ. Paguṇappavattibhāvena avicchedaṃ mahāvisayatañca sandhāyāha **‘‘mahatī pabbateyyā nadī viyā’’**ti. Tattha byañjanasampattiyā samantabhaddakaṃ suttaṃ sabbabhāgamanoharā sabbapāliphullā vanaghaṭā viyāti āha **‘‘ekā vanarāji viyā’’**ti. Tenāha bhagavā ‘‘vanappagumbe yatha phussitagge’’ti (khu. pā. 6.13; su. ni. 236) nānānusandhiyaṃ nānāpeyyālaṃ vividhanayanipuṇaṃ bahuvidhakammaṭṭhānamukhaṃ suttantaṃ atthikehi sakkaccaṃ samupapajjitabbanti āha – **‘‘sītacchāyo…pe… rukkho viyā’’**ti. **Saññānānatāyā**ti nimittupaṭṭhānato pubbe pavattasaññānaṃ nānāvidhabhāvato. **Saññaja**nti bhāvanāsaññājanitaṃ bhāvanāsaññāya sañjānanamattaṃ. Na hi asabhāvassa kutoci samuṭṭhānaṃ atthi. Tenāha – **‘‘nānato upaṭṭhātī’’**ti, upaṭṭhānākāramattanti vuttaṃ hoti.

Ime tayo dhammāti assāso passāso nimittanti ime tayo dhammā. **Natthī**ti kammaṭṭhānavasena manasikātabbabhāvena natthi na upalabbhati. **Na upacāra**nti upacārampi na pāpuṇāti, pageva appananti adhippāyo. **Yassa panā**ti vijjamānapakkho vuttanayānusāreneva veditabbo.

Idāni vuttasseva atthassa samatthanatthaṃ kakacūpamāyaṃ āgatā **‘‘nimitta’’**ntiādikā gāthā paccānītā. **Nimitte**ti yathāvutte paṭibhāganimitte. **Evaṃ hotī**ti bhāvanamanuyuttassa evaṃ hoti, tasmā ‘‘punappunaṃ evaṃ manasi karohī’’ti vattabbo. **Vosānaṃ āpajjeyyā**ti ‘‘nimittaṃ nāma dukkaraṃ uppādetuṃ, tayidaṃ laddhaṃ, handāhaṃ dāni yadā vā tadā vā visesaṃ nibbattessāmī’’ti saṅkocaṃ āpajjeyya. **Visīdeyyā**ti ‘‘ettakaṃ kālaṃ bhāvanamanuyuttassa nimittampi na uppannaṃ, abhabbo maññe visesassā’’ti visādaṃ āpajjeyya. ‘‘Imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmīti paṭipannassa nimitta’’nti vutte kathaṃ saṅkocāpatti, bhiyyoso mattāya ussāhameva kareyyāti **‘‘nimittamidaṃ…pe… vattabbo’’**ti **majjhimabhāṇakā** āhu. **Eva**nti vuttappakārena paṭibhāganimitteyeva bhāvanācittassa ṭhapanena. **Ito pabhutī**ti ito paṭibhāganimittuppattito paṭṭhāya. Pubbe yaṃ vuttaṃ ‘‘anubandhanāya phusanāya ṭhapanāya ca manasi karotī’’ti (pārā. aṭṭha. 2.ānāpānassatisamādhikathā), tattha anubandhanaṃ phusanañca vissajjetvā ṭhapanāvaseneva bhāvetabbanti āha **‘‘ṭhapanāvasena bhāvanā hotī’’**ti.

Porāṇehi vuttovāyamatthoti dassento **‘‘nimitte’’**ti gāthamāha. Tattha **nimitte**ti paṭibhāganimitte. **Ṭhapayaṃ citta**nti bhāvanācittaṃ ṭhapento, ṭhapanāvasena manasikarontoti attho. **Nānākāra**nti ‘‘cattāro vaṇṇā’’ti evaṃ vuttaṃ nānākāraṃ. Ākārasāmaññavasena hetaṃ ekavacanaṃ. **Vibhāvaya**nti vibhāvento antaradhāpento. Nimittuppattito paṭṭhāya hi te ākārā amanasikārato antarahitā viya honti. **Assāsapassāse**ti assāsapassāse yo nānākāro, taṃ **vibhāvayaṃ,** assāsapassāsasambhūte vā nimitte. **Sakaṃ cittaṃ nibandhatī**ti tāya eva ṭhapanāya attano cittaṃ upanibandhati, appetīti attho. Keci pana ‘‘vibhāvayanti vibhāvento, viditaṃ pākaṭaṃ karonto’’ti atthaṃ vadanti, taṃ pubbabhāgavasena yujjeyya. Ayañhettha attho – dhitisampannattā dhīro yogī assāsapassāse nānākāraṃ vibhāvento nānākārato te pajānanto vidite pākaṭe karonto nānākāraṃ vā oḷārikoḷārike passambhento vūpasamento tattha yaṃ laddhaṃ nimittaṃ, tasmiṃ cittaṃ ṭhapento anukkamena sakaṃ cittaṃ nibandhati appetīti.

Yadā saddhādīni indriyāni suvisadāni tikkhāni pavattanti, tadā assaddhiyādīnaṃ dūrībhāvena sātisayaṃ thāmappattehi sattahi balehi laddhupatthambhāni vitakkādīni kāmāvacarāneva jhānaṅgāni bahūni hutvā pātubhavanti. Tato eva tesaṃ ujuvipaccanīkabhūtā kāmacchandādayo saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi vidūrī bhavanti paṭibhāganimittuppattiyā saddhiṃ, taṃ ārabbha upacārajjhānaṃ uppajjati. Tena vuttaṃ **‘‘nimittupaṭṭhānato pabhuti nīvaraṇāni vikkhambhitāneva hontī’’**tiādi. Tattha **sannisinnāvā**ti sammadeva nisīdiṃsu eva, upasantāyevāti attho. **Vikkhambhitāneva sannisinnāvā**ti avadhāraṇena pana tadatthaṃ ussāho kātabboti dasseti. **Dvīhākārehī**ti jhānadhammānaṃ paṭipakkhadūrībhāvo thirabhāvappatti cāti imehi dvīhi kāraṇehi. Idāni tāni kāraṇāni avatthāmukhena dassetuṃ **‘‘upacārabhūmiyaṃ vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **upacārabhūmiya**nti upacārāvatthāyaṃ. Yadipi hi tadā jhānaṅgāni paṭutarāni mahaggatabhāvappattāni nuppajjanti, tesaṃ pana paṭipakkhadhammānaṃ vikkhambhanena cittaṃ samādhiyati. Tenāha **‘‘nīvaraṇappahānenā’’**ti. **Paṭilābhabhūmiya**nti jhānassa adhigamāvatthāyaṃ. Tadā hi appanāppattānaṃ jhānadhammānaṃ uppattiyā cittaṃ samādhiyati. Tenāha **‘‘aṅgapātubhāvenā’’**ti.

Upacāre aṅgāni na thāmajātāni honti aṅgānaṃ athāmajātattā. Yathā nāma daharo kumārako ukkhipitvā ṭhapiyamāno punappunaṃ bhūmiyaṃ patati, evameva upacāre uppanne cittaṃ kālena nimittaṃ ārammaṇaṃ karoti, kālena bhavaṅgaṃ otarati. Tena vuttaṃ **‘‘upacārasamādhi kusalavīthiyaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otaratī’’**ti. Appanāyaṃ pana aṅgāni thāmajātāni honti tesaṃ thāmajātattā. Yathā nāma balavā puriso āsanā vuṭṭhāya divasampi tiṭṭheyya, evameva appanāsamādhimhi uppanne cittaṃ sakiṃ bhavaṅgavāraṃ chinditvā kevalampi rattiṃ kevalampi divasaṃ tiṭṭhati, kusalajavanapaṭipāṭivaseneva pavattati. Tenāha – **‘‘appanāsamādhi…pe… na bhavaṅgaṃ otaratī’’**ti. **Vaṇṇato**ti picupiṇḍatārakarūpādīsu viya upaṭṭhitavaṇṇato. **Lakkhaṇato**ti kharabhāvādisabhāvato aniccādisabhāvato vā. Rakkhitabbaṃ taṃ nimittanti sambandho.

Laddhaparihānīti laddhaupacārajjhānaparihāni. Nimitte avinassante tadārammaṇaṃ jhānaṃ aparihīnameva hoti, nimitte pana ārakkhābhāvena vinaṭṭhe laddhaṃ laddhaṃ jhānampi vinassati tadāyattavuttito. Tenāha **‘‘ārakkhamhī’’**tiādi.

Idāni **tatrāyaṃ rakkhaṇūpāyo**tiādinā –

> ‘‘Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo bhojanaṃ utu;
> Iriyāpathoti sattete, asappāye vivajjaye.
>
> ‘‘Sappāye satta sevetha, evañhi paṭipajjato;
> Na cireneva kālena, hoti kassaci appanā’’ti. (visuddhi. 1.59) –

Evaṃ vuttaṃ rakkhaṇavidhiṃ saṅkhepato vibhāveti. Tatrāyaṃ vitthāro – yasmiṃ **āvāse** vasantassa anuppannaṃ vā nimittaṃ nuppajjati, uppannaṃ vā vinassati, anupaṭṭhitā ca sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, ayaṃ asappāyo. Yattha nimittaṃ uppajjati ceva thāvarañca hoti, sati upaṭṭhāti, cittaṃ samādhiyati, ayaṃ sappāyo. Tasmā yasmiṃ vihāre bahū āvāsā honti, tattha ekamekasmiṃ tīṇi tīṇi divasāni vasitvā yatthassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, tattha vasitabbaṃ.

Gocaragāmo pana yo senāsanato uttarena vā dakkhiṇena vā nātidūre diyaḍḍhakosabbhantare hoti sulabhasampannabhikkho, so sappāyo, viparīto asappāyo.

Bhassanti dvattiṃsatiracchānakathāpariyāpannaṃ asappāyaṃ. Tañhissa nimittantaradhānāya saṃvattati. Dasakathāvatthunissitaṃ sappāyaṃ, tampimattāya bhāsitabbaṃ.

Puggalopi atiracchānakathiko sīlādiguṇasampanno, yaṃ nissāya asamāhitaṃ vā cittaṃ samādhiyati, samāhitaṃ vā cittaṃ thirataraṃ hoti, evarūpo sappāyo. Kāyadaḷhībahulo pana tiracchānakathiko asappāyo. So hi taṃ kaddamodakamiva acchaṃ udakaṃ malīnameva karoti, tādisañca āgamma koṭapabbatavāsīdaharasseva samāpatti vinassati, pageva nimittaṃ.

Bhojanaṃ pana kassaci madhuraṃ, kassaci ambilaṃ sappāyaṃ hoti. **Utupi** kassaci sīto, kassaci uṇho sappāyo hoti. Tasmā yaṃ bhojanaṃ vā utuṃ vā sevantassa phāsu hoti, asamāhitaṃ vā cittaṃ samādhiyati, samāhitaṃ vā thirataraṃ hoti. Taṃ bhojanaṃ, so ca utu sappāyo. Itaraṃ bhojanaṃ, itaro ca utu asappāyo.

Iriyāpathesupi kassaci caṅkamo sappāyo hoti, kassaci sayanaṭṭhānanisajjānaṃ aññataro. Tasmā taṃ āvāsaṃ viya tīṇi divasāni upaparikkhitvā yasmiṃ iriyāpathe asamāhitaṃ cittaṃ samādhiyati, samāhitaṃ vā thirataraṃ hoti, so sappāyo, itaro asappāyoti veditabbo. Iti imaṃ sattavidhaṃ asappāyaṃ vajjetvā sappāyaṃ sevitabbaṃ. Evaṃ paṭipannassa hi nimittāsevanabahulassa na cireneva kālena hoti kassaci appanā.

Yassa pana evampi paṭipajjato na hoti, tena dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbanti dassetuṃ **''vatthuvisadakiriyā''**tiādimāha. Tattha (dī. ni. aṭṭha. 2.385; ma. ni. aṭṭha. 1.118; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.232; a. ni. aṭṭha. 1.1.418) **vitthuvisadakiriyā** nāma ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā sedamalaggahitaṃ, tadā ajjhattikaṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā panassa cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiraṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Ajjhattikabāhire hi vatthumhi avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi aparisuddhaṃ hoti aparisuddhāni dīpakapallikavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Aparisuddhena ca ñāṇena saṅkhāre sammasato saṅkhārāpi avibhūtā honti, kammaṭṭhānamanuyuñjato kammaṭṭhānampi vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ na gacchati. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhāni dīpakapallikavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Parisuddhena ca ñāṇena saṅkhāre sammasato saṅkhārāpi vibhūtāhonti, kammaṭṭhānamanuyuñjato kammaṭṭhānampi vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ gacchati.

Indriyasamattapaṭipādanatā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. **Vakkalittheravatthu** cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaṃ. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi **soṇattheravatthu** dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhiṃ pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati, balavavīriyaṃ mandasamādhiṃvīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati, vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evañhi saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati, samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti, vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇappaṭivedhaṃ pāpuṇāti, ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato kosajjapakkhena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammikaamacco viya ca sabbarājakiccesu sabbattha icchitabbā.

Nimittakusalatā nāma pathavīkasiṇādikassa cittekaggatānimittassa akatassa karaṇakosallaṃ, katassa bhāvanākosallaṃ, bhāvanāya laddhassa rakkhaṇakosallañca, taṃ idha adhippetaṃ.

Kathaṃ **yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti**? Yadāssa accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tadā dhammavicayasambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti. Vuttañhetaṃ bhagavatā (saṃ. ni. 5.234) –

> ''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso taṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. No hetaṃ, bhante. Evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya. Akālo vīriya… pe… akālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi duvūpasamayaṃ hoti.
>
> ''Yasmiṃ kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Kālo samādhi…pe… kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni pakkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, udakavātañca dadeyya, paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso taṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ, bhante''ti.

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Atthi, bhikkhave, kāyappassaddhi cittappassaddhi, tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati. Tathā atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyagganimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati…pe… tathā atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī''ti (saṃ. ni. 5.232).

Tattha yathāssa passaddhiādayo uppannapubbā, taṃ ākāraṃ sallakkhetvā tesaṃ uppādanavasena pavattamanasikārova tīsu padesupi **yonisomanasikāro** nāma. **Samathanimitta**nti ca samathassevetaṃ adhivacanaṃ, avikkhepaṭṭhena ca tasseva **abyagganimitta**nti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattappayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – vatthuvisadatā, nimittakusalatā, indriyasamattapaṭipādanatā, samaye cittassa niggahaṇatā, samaye cittassa paggahaṇatā, nirassādassa cittassa saddhāsaṃvegavasena sampahaṃsanatā, samappavattassa ajjhupekkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Iti imehi ākārehi ete dhamme uppādento passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Evaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti.

Kathañca **yasmiṃ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti**? Yadāssa atisithilavīriyatādīhi cittaṃ līnaṃ hoti, tadā passaddhisambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti. Vuttañhetaṃ bhagavatā (saṃ. ni. 5.234) –

> ''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya…pe… paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso taṃ parittaṃ aggiṃ ujjāletunti. No hetaṃ, bhante. Evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti. Akālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Akālo samādhi…pe… akālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi dusamuṭṭhāpayaṃ hoti.
>
> ''Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriya…pe… kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya…pe… na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso taṃ parittaṃ aggiṃ ujjāletunti. Evaṃ, bhante''ti.

Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā (saṃ. ni. 5.232) –

> ''Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā hīnappaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati. Tathā atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattati. Tathā atthi, bhikkhave,

pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī''ti.

Tattha sabhāvasāmaññalakkhaṇappaṭivedhavasena pavattamanasikāro kusalādīsu **yonisomanasikāro** nāma. Ārambhadhātuādīnaṃ uppādavasena pavattamanasikāro ārambhadhātuādīsu **yonisomanasikāro** nāma. Tattha **ārambhadhātū**ti paṭhamavīriyaṃ vuccati. **Nikkamadhātū**ti kosajjato nikkhantattā tato balavataraṃ. **Parakkamadhātū**ti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. **Pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā**ti pana pītiyā evetaṃ nāmaṃ, tassāpi uppādakamanasikāro **yonisomanasikāro** nāma.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatāti.

Ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – apāyādibhayapaccavekkhaṇatā, vīriyāyattalokiyalokuttaravisesādhigamānisaṃsadassitā, ''buddhapaccekabuddhamahaāsāvakehi gatamaggo mayā gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantu''nti evaṃ gamanavīthipaccavekkhaṇatā, dāyakānaṃ mahapphalatākaraṇena piṇḍāpacāyanatā, ''vīriyārambhassa vaṇṇavādī me satthā, so ca anatikkamanīyasāsano, amhākañca bahūpakāro, paṭipattiyā ca pūjiyamāno pūjito hoti, na itarathā''ti evaṃ satthu mahattapaccavekkhaṇatā, ''saddhammasaṅkhātaṃ me mahādāyajjaṃ gahetabbaṃ, tañca na sakkā kusītena gahetu''nti evaṃ dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā, ālokasaññāmanasikārairiyāpathaparivattanaabbhokāsasevanādīhi thinamiddhavinodanatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhavīriyapuggalasevanatā, sammappadhānapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – buddhānussati, dhammasaṅghasīlacāgadevatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti. Iti imehi ākārehi ete dhamme uppādento dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Evaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti.

Kathaṃ **yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti**? Yadāssa paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ cittaṃ hoti, tadā naṃ aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Buddhadhammasaṅghaguṇānussaraṇena cassa pasādaṃ janeti. Evaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti.

Kathaṃ **yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati**? Yadāssa evaṃ paṭipajjato alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthippaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadā tassa paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāpāraṃ āpajjati sārathi viya ca samappavattesu assesu. Evaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati.

Asamāhitapuggalaparivajjanā nāma nekkhammapaṭipadaṃ anāruḷhapubbānaṃ anekakiccappasutānaṃ vikkhittahadayānaṃ puggalānaṃ ārakā pariccāgo. **Samāhitapuggalasevanā** nāma nekkhammapaṭipadaṃ paṭipannānaṃ samādhilābhīnaṃ puggalānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanaṃ. **Tadadhimuttatā** nāma samādhimuttatā, samādhigarusamādhininnasamādhipoṇasamādhipabbhāratāti attho. Evametaṃ dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ. Tenāha – **''imāni dasa appanākosallāni avijahantenā''**ti. Tattha yena vidhinā appanāya kusalo hoti, so dasavidhopi vidhi appanākosallaṃ tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ, evametaṃ dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādentassa paṭiladdhanimittasmiṃ appanā uppajjati. Vuttañhetaṃ –

''Evañhi sampādayato, appanākosallaṃ imaṃ;
Paṭiladdhe nimittasmiṃ, appanā sampavattatī''ti. (visuddhi. 1.67);

Yogo karaṇīyoti appanākosallaṃ sampādentassapi yadi appanā na hoti, tena kammaṭṭhānānuyogaṃ avijahitvā reṇuādīsu madhukarādīnaṃ pavatti ākāraṃ sallakkhetvā līnuddhatabhāvehi mānasaṃ mocetvā vīriyasamataṃ yojentena punappunaṃ yogo kātabbo. Vuttañhetaṃ –

''Evañhi paṭipannassa, sace sā nappavattati;
Tathāpi na jahe yogaṃ, vāyametheva paṇḍito.

''Hitvā hi sammavāyāmaṃ, visesaṃ nāma māṇavo;
Adhigacche parittampi, ṭhānametaṃ na vijjati.

''Cittappavattiākāraṃ, tasmā sallakkhayaṃ budho;
Samataṃ vīriyasseva, yojayetha punappunaṃ.

''Īsakampi layaṃ yantaṃ, paggaṇhetheva mānasaṃ;
Accāraddhaṃ nisedhetvā, samameva pavattaye.

''Reṇumhi uppaladale, sutte nāvāya nāḷiyā;
Yathā madhukarādīnaṃ, pavatti sammavaṇṇitā.

''Līnauddhatabhāvehi, mocayitvāna sabbaso;
Evaṃ nimittābhimukhaṃ, mānasaṃ paṭipādaye''ti. (visuddhi. 1.67);

Yathā hi acheko madhukaro ''asukasmiṃ rukkhe pupphaṃ pupphita''nti ñatvā tikkhena vegena pakkhando taṃ atikkamitvā paṭinivattento khīṇe reṇumhi sampāpuṇāti, aparo acheko mandena javena pakkhando khīṇeyeva sampāpuṇāti, cheko pana samena javena pakkhando sukhena puppharāsiṃ sampatvā yāvadicchakaṃ reṇuṃ ādāya madhuṃ sampādetvā madhuṃ anubhavati, yathā ca sallakattaantevāsikesu udakathālagate uppalapatte satthakammaṃ sikkhantesu eko acheko vegena satthaṃ pātento uppalapattaṃ dvidhā vā chindati, udake vā paveseti, aparo acheko chijjanapavesanabhayā satthakena phusitumpi na visahati, cheko pana samena payogena tattha satthapadaṃ dassetvā pariyodātasippo hutvā tathārūpesu ṭhānesu kammaṃ katvā lābhaṃ labhati, yathā ca ''yo catubyāmappamāṇaṃ makkaṭakasuttaṃ āharati, so cattāri sahassāni labhatī''ti raññā vutte eko achekapuriso vegena makkaṭakasuttaṃ ākaḍḍhanto tahiṃ tahiṃ chindatiyeva, aparo acheko chedanabhayā hatthena phusitumpi na visahati, cheko pana koṭito paṭṭhāya samena payogena daṇḍake veṭhetvā āharitvā lābhaṃ labhati, yathā ca acheko niyāmako balavavāte laṅkāraṃ pūrento nāvaṃ videsaṃ pakkhandāpeti, aparo acheko mandavāte laṅkāraṃ oropento nāvaṃ tattheva ṭhapeti, cheko pana mandavāte pūretvā balavavāte aḍḍhalaṅkāraṃ katvā sotthinā icchitaṭṭhānaṃ pāpuṇāti, yathā ca ''yo telena achaḍḍento nāḷiṃ pūreti, so lābhaṃ labhatī''ti ācariyena antevāsikānaṃ vutte eko acheko lābhaluddho vegena pūrento telaṃ chaḍḍeti, aparo acheko telachaḍḍanabhayā āsiñcitumpi na visahati, cheko pana samena payogena pūretvā lābhaṃ labhati, evameva eko bhikkhu uppanne nimitte ''sīghameva appanaṃ pāpuṇissāmī''ti gāḷhaṃ vīriyaṃ karoti, tassa cittaṃ accāraddhavīriyattā uddhacce patati, so na sakkoti appanaṃ pāpuṇituṃ. Eko accāraddhavīriyatāya dosaṃ disvā ''kiṃ dāni me appanāyā''ti vīriyaṃ hāpeti, tassa cittaṃ atilīnavīriyattā kosajje patati, sopi na sakkoti appanaṃ pāpuṇituṃ. Yo pana īsakampi līnaṃ līnabhāvato, uddhataṃ uddhaccato mocetvā samena payogena nimittābhimukhaṃ pavatteti, so appanaṃ pāpuṇāti, tādisena bhavitabbaṃ.

Idāni evaṃ paṭipannassa appanāpavattiṃ dassento **''tassevaṃ anuyuttassā''**tiādimāha. Tattha **paṭhamaṃ parikamma**ntiādi aggahitaggahaṇena vuttaṃ, gahitaggahaṇena pana avisesena sabbesaṃ sabbā samaññā. Sabbānipi hi appanāya parikammattā paṭisaṅkhārakattā **''parikammānī''**tipi, yathā gāmādīnaṃ āsannappadeso ''gāmūpacāro gharūpacāro''ti vuccati, evaṃ appanāya āsannattā samīpacārittā vā **''upacārānī''**tipi, ito pubbe parikammānaṃ upari appanāya ca anulomanato **''anulomānī''**tipi vuccanti. Yañcettha sabbantimaṃ, taṃ parittagottābhibhavanato mahaggatagottabhāvanato ca **''gotrabhū''**tipi vuccati. Gaṃ tāyatīti hi gottaṃ, parittanti pavattamānaṃ abhidhānaṃ buddhiñca ekaṃsikavisayatāya rakkhatīti **parittagottaṃ**. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Taṃ pana mahaggatānuttaravidhuraṃ kāmataṇhāya gocarabhūtaṃ kāmāvacaradhammānaṃ āveṇikarūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahaggatagottepi iminā nayena attho veditabbo. Iti evarūpassa parittagottassa abhibhavanato mahaggatagottassa ca bhāvanato uppādanato antimaṃ ''gotrabhū''tipi vuccati. **Catutthameva hi pañcamaṃ vā**ti khippābhiññadandhābhiññānaṃ vasena vuttaṃ. Khippābhiññassa hi catutthaṃ appeti, dandhābhiññassa pañcamaṃ. Kasmā pana catutthaṃ pañcamaṃ vā appeti, na chaṭṭhaṃ vā sattamaṃ vāti āha **''āsannabhavaṅgapātattā''**ti. Yathā hi puriso chinnapapātābhimukho dhāvanto ṭhātukāmopi pariyante pādaṃ katvā ṭhātuṃ na sakkoti, papāte eva patati, evaṃ chaṭṭhaṃ vā sattamaṃ vā appetuṃ na sakkoti bhavaṅgassa āsannattā. Tasmā catutthapañcamesuyeva appanā hotīti veditabbā.

‘‘Purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.12) vuttattā **‘‘āsevanapaccayena kusalā dhammā balavanto hontī’’**ti āha. Yathā aladdhāsevanaṃ paṭhamaṃ javanaṃ dubbalattā gotrabhuṃ na uppādeti, laddhāsevanaṃ pana balavabhāvato dutiyaṃ vā tatiyaṃ vā gotrabhuṃ uppādeti, evaṃ laddhāsevanatāya balavabhāvato chaṭṭhampi sattamampi appetīti therassa adhippāyo. Tenāha – **‘‘tasmā chaṭṭhaṃ sattamaṃ vā appetī’’**ti. **Ta**nti therassa vacanaṃ. **Paṭikkhitta**nti suttasuttānulomaācariyavādehi anupatthambhitattā ‘‘attanomatimattaṃ therasseta’’nti vatvā paṭikkhittaṃ. ‘‘Purimā purimā kusalā dhammā’’ti pana suttapadamakāraṇaṃ āsevanapaccayalābhassa balavabhāve anekantikattā. Tathā hi aladdhāsevanāpi paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyā hoti, laddhāsevanā dutiyacetanā yāva chaṭṭhacetanā aparāpariyavedanīyā. Yadi chaṭṭhaṃ sattamañca parikkhīṇajavattā dubbalaṃ, na āsevanapaccayena balavaṃ, kathaṃ sattamajavanacetanā upapajjavedanīyā ānantariyā ca hotīti? Nāyaṃ viseso āsevanapaccayalābhena balavappattiyā kiñcarahi kiriyāvatthāvisesato. Kiriyāvatthā hi ādimajjhapariyosānavasena tividhā. Tattha pariyosānāvatthāya sanniṭṭhāpakacetanābhāvena upapajjavedanīyāditā hoti, na balavabhāvenāti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Paṭisandhiyā anantarapaccayabhāvino vipākasantānassa anantarapaccayabhāvena tathā abhisaṅkhatattā’’ti ca vadanti, tasmā chaṭṭhasattamānaṃ papātābhimukhatāya parikkhīṇajavatā na sakkā nivāretuṃ. **Pubbabhāgacittānī**ti tīṇi cattāri vā cittāni.

Etthāti etissaṃ kāyānupassanāyaṃ. **Pārisuddhiṃ pattukāmo**ti adhigantukāmo samāpajjitukāmo ca. Tattha sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena adhigantukāmo, sallakkhaṇavasena samāpajjitukāmoti yojetabbaṃ. **Āvajjanasamāpajjana…pe… vasippatta**nti ettha evaṃ tāva pañca vasiyo veditabbā – paṭhamajjhānato vuṭṭhāya paṭhamaṃ vitakkaṃ āvajjayato bhavaṅgaṃ upacchinditvā uppannāvajjanānantaraṃ vitakkārammaṇāneva cattāri pañca javanāni javanti, tato dve bhavaṅgāni, tato pana vicārārammaṇaṃ āvajjanaṃ vuttanayeneva javanānīti evaṃ pañcasu jhānaṅgesu yadā nirantaraṃ cittaṃ pesetuṃ sakkoti, athassa **āvajjanavasī** siddhā hoti. Ayaṃ pana bhavaṅgadvayantaritā matthakappattā vasī bhagavato yamakapāṭihāriye labbhati, aññesaṃ vā dhammasenāpatiādīnaṃ evarūpe uṭṭhāya samuṭṭhāya lahutaraṃ āvajjanavasīnibbattanakāle. Sā ca kho ittarā parittakālā, na satthu yamakapāṭihāriye viya ciratarappabandhavatī. Tathā hi taṃ sāvakehi asādhāraṇaṃ vuttaṃ. Ito paraṃ sīghatarā āvajjanavasī nāma natthi.

Āyasmato pana mahāmoggallānassa nandopanandanāgarājadamane viya sīghaṃ samāpajjanasamatthatā **samāpajjanavasī** nāma. Ettha ca samāpajjitukāmatānantaraṃ dvīsu bhavaṅgesu uppannesu bhavaṅgaṃ upacchinditvā uppannāvajjanānantaraṃ samāpajjanaṃ sīghaṃ samāpajjanasamatthatā. Ayañca matthakappattā samāpajjanavasī satthu dhammadesanāyaṃ labbhati, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘so kho ahaṃ, aggivessana, tassāyeva kathāya pariyosāne tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi samādahāmi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’ti (ma. ni. 1.387). Ito sīghatarā hi samāpajjanavasī nāma natthi.

Accharāmattaṃ vā dasaccharāmattaṃ vā khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapetuṃ samatthatā **adhiṭṭhānavasī** nāma. Tatheva accharāmattaṃ vā dasaccharāmattaṃ vā lahukaṃ khaṇaṃ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhātuṃ samatthatā **vuṭṭhānavasī** nāma. Bhavaṅgacittappavattiyeva hettha jhānato vuṭṭhānaṃ nāma. Ettha ca yathā ‘‘ettakameva khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapessāmī’’ti pubbaparikammavasena adhiṭṭhānasamatthatā adhiṭṭhānavasī, evaṃ ‘‘ettakameva khaṇaṃ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhahissāmī’’ti pubbaparikammavasena vuṭṭhānasamatthatā vuṭṭhānavasīti veditabbā, yā samāpattivuṭṭhānakusalatāti vuccati. **Paccavekkhaṇavasī** pana āvajjanavasiyā eva vuttā. Paccavekkhaṇajavanāneva hi tattha āvajjanānantarāni. Yadaggena hi āvajjanavasīsiddhi, tadaggena paccavekkhaṇavasīsiddhi veditabbā.

Arūpapubbaṅgamaṃ vā…pe… vipassanaṃ paṭṭhapetīti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **jhānaṅgāni pariggahetvā**ti vitakkādīni jhānaṅgāni taṃsampayutte ca dhamme salakkhaṇarasādivasena pariggahetvā. ‘‘Jhānaṅgānī’’ti hi idaṃ nidassanamattaṃ, jhānaṅgāni pana passanto taṃsampayutte ca dhamme passati. **Tesaṃ nissayaṃ hadayavatthu**nti yathā nāma puriso antogehe sappaṃ disvā anubandhamāno tassa āsayaṃ passati, evameva kho ayampi yogāvacaro te arūpadhamme upaparikkhanto ‘‘ime dhammā kiṃ nissāya pavattantī’’ti pariyesamāno tesaṃ nissayaṃ hadayavatthuṃ passati. **Jhānaṅgāni arūpa**nti ettha taṃsampayuttadhammānampi gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Arūpapubbaṅgamaṃ rūpapariggahaṃ dassetvā idāni rūpapubbaṅgamaṃ arūpapariggahaṃ dassento **‘‘atha vā’’**tiādimāha. **Kesādīsu koṭṭhāsesu…pe… taṃnissitarūpāni ca pariggahetvā**ti ettha pana kese tāva thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti pariggahetabbaṃ, tattheva ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti, paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti, vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti evaṃ sabbakoṭṭhāsesu ekekasmiṃ koṭṭhāse cattāri cattāri mahābhūtāni pariggahetabbāni. Athānena yāthāvato sarasalakkhaṇato āvibhūtāsu dhātūsu kammasamuṭṭhānamhi tāva kese vuttalakkhaṇā tā catasso ca dhātuyo taṃnissito ca vaṇṇo gandho raso ojā jīvitaṃ kāyapasādoti evaṃ kāyadasakavasena dasa rūpāni, tattheva bhāvassa atthitāya bhāvadasakavasena dasa rūpāni, āhārasamuṭṭhānaṃ ojaṭṭhamakaṃ, utusamuṭṭhānaṃ cittasamuṭṭhānanti aparānipi catuvīsatīti evaṃ catusamuṭṭhānesu catuvīsatikoṭṭhāsesu catucattālīsa rūpāni pariggahetabbāni. Sedo assu kheḷo siṅghāṇikāti ime pana catūsu utucittasamuṭṭhānesu dvinnaṃ ojaṭṭhamakānaṃ vasena soḷasa soḷasa rūpāni. Udariyaṃ karīsaṃ pubbaṃ muttanti imesu catūsu utusamuṭṭhānesu utusamuṭṭhānasseva ojaṭṭhamakassa vasena aṭṭha aṭṭha rūpāni pariggahetabbāni. Esa tāva dvattiṃsākāre nayo.

Ye pana imasmiṃ dvattiṃsākāre āvibhūte apare cattāro tejokoṭṭhāsā, cha vāyokoṭṭhāsāti dasa ākārā āvi bhavanti, tattha asitādiparipācake tāva kammajatejokoṭṭhāsamhi ojaṭṭhamakañceva jīvitañcāti nava rūpāni, tathā cittaje assāsapassāsakoṭṭhāse ojaṭṭhamakañceva saddo cāti nava, sesesu catusamuṭṭhānesu aṭṭhasu jīvitanavakañceva tīṇi ca ojaṭṭhamakānīti tettiṃsa tettiṃsa rūpāni pariggahetabbāni. Evaṃ vitthārato dvācattālīsākāravasena imesu bhūtupādāyarūpesu pākaṭesu jātesu vatthudvāravasena pañca cakkhudasakādayo hadayavatthudasakañcāti aparānipi saṭṭhi rūpāni pariggahetabbāni. Sace panassa tena tena mukhena rūpaṃ pariggahetvā arūpaṃ pariggaṇhato sukhumattā arūpaṃ na upaṭṭhāti, tena dhuranikkhepaṃ akatvā rūpameva punappunaṃ sammasitabbaṃ manasi kātabbaṃ pariggahetabbaṃ vavatthapetabbaṃ. Yathā yathā hissa rūpaṃ suvikkhālitaṃ hoti nijjaṭaṃ suparisuddhaṃ, tathā tathā tadārammaṇā arūpadhammā sayameva pākaṭā honti.

Yathā hi cakkhumato purisassa aparisuddhe ādāse mukhanimittaṃ olokentassa nimittaṃ na paññāyatīti na ādāsaṃ chaḍḍeti, atha kho naṃ punappunaṃ parimajjati, tassa parisuddhe ādāse nimittaṃ sayameva pākaṭaṃ hoti, evameva tena bhikkhunā dhuranikkhepaṃ akatvā rūpameva punappunaṃ sammasitabbaṃ manasi kātabbaṃ pariggahetabbaṃ vavatthapetabbaṃ. Yathā yathā hissa rūpaṃ suvikkhālitaṃ hoti nijjaṭaṃ suparisuddhaṃ, tathā tathā tadārammaṇā arūpadhammā sayameva pākaṭā honti. Evaṃ suvisuddharūpapariggahassa panassa arūpadhammā tīhākārehi upaṭṭhahanti phassavasena vā vedanāvasena vā viññāṇavasena vā.

Kathaṃ? Ekassa tāva ‘‘kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā…pe… assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’tiādinā nayena dhātuyo pariggaṇhantassa paṭhamābhinipāto phasso, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, saddhiṃ phassena cetanā saṅkhārakkhandho, cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ arūpadhammā phassavasena upaṭṭhahanti. Ekassa ‘‘kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā…pe… assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’ti tadārammaṇarasānubhavanakavedanā vedanākkhandho, taṃsampayuttā saññā saññākkhandho, taṃsampayutto phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandho, taṃsampayuttaṃ cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ vedanāvasena arūpadhammā upaṭṭhahanti. Aparassa ‘‘kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā…pe… assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’ti ārammaṇapaṭivijānanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ viññāṇavasena arūpadhammā upaṭṭhahanti. Etenevupāyena ‘‘kammasamuṭṭhāne kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā’’tiādinā nayena dvācattālīsāya dhātukoṭṭhāsesu catunnaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ vasena sesesupi vatthu cakkhādīsu dasakesu manodhātumanoviññāṇadhātūnaṃ nissayalakkhaṇaṃ hadayavatthu rūpābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇaṃ cakkhūtiādinā vatthudvāravasena pariggaṇhantassa paṭhamābhinipāto phasso, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandhotiādinā phassādivasena tīhi ākārehi arūpadhammā upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ **‘‘yathāpariggahitarūpārammaṇaṃ yathāpariggahitarūpavatthudvārārammaṇaṃ vā sasampayuttadhammaṃ viññāṇañca passatī’’**ti.

Idāni aññathāpi rūpapubbaṅgamaṃ arūpapariggahaṃ dassento **‘‘atha vā’’**tiādimāha. Tattha **yathā hī**tiādi kāyassa cittassa ca assāsapassāsānaṃ samudayabhāvadassanaṃ. **Kammāragaggarī**ti kammārānaṃ ukkāya aggidhamanabhastā. **Dhamamānāyā**ti dhūmāyantiyā, vātaṃ gāhāpentiyāti attho. **Tajja**nti tadanurūpaṃ. **Evameva**nti ettha kammāragaggarī viya karajakāyo, vāyāmo viya cittaṃ daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā, karajakāyaṃ pana vinā tesaṃ appavattanato **‘‘kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsā’’**ti vuttaṃ.

Tassāti nāmarūpassa. **Paccayaṃ pariyesatī**ti ‘‘avijjāsamudayā rūpasamudayo’’tiādinā avijjādikaṃ paccayaṃ pariyesati vīmaṃsati pariggaṇhāti. **Kaṅkhaṃ vitaratī**ti ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna’’ntiādinayappavattaṃ soḷasavatthukaṃ vicikicchaṃ atikkamati pajahati. ‘‘Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’ntiādinayappavattaṃ **kalāpasammasanaṃ**. **Pubbabhāge**ti paṭipadāñāṇadassanavisuddhipariyāpannāya udayabbayānupassanāya pubbabhāge uppanne. **Obhāsādayo**ti obhāso ñāṇaṃ pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkho paggaho upekkhā upaṭṭhānaṃ nikantīti ime obhāsādayo dasa.

Tattha (visuddhi. 2.733; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.6) **obhāso**ti vipassanobhāso, so ca vipassanācittasamuṭṭhitaṃ santatipatitaṃ utusamuṭṭhānañca pabhassararūpaṃ. Tattha vipassanācittasamuṭṭhitaṃ yogino sarīraṭṭhameva pabhassaraṃ hutvā tiṭṭhati cittajarūpānaṃ sarīraṃ muñcitvā bahi appavattanato, itaraṃ sarīraṃ muñcitvā ñāṇānubhāvānurūpaṃ samantato pattharati, taṃ tasseva paññāyati. Tena phuṭṭhokāse rūpagatampi passati, passanto ca cakkhuviññāṇena passati, udāhu manoviññāṇenāti vīmaṃsitabbanti vadanti. Dibbacakkhulābhino viya taṃ manoviññāṇaviññeyyamevāti vattuṃ yuttaṃ viya dissati. So kho panāyaṃ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattameva obhāsento uppajjati, kassaci antogabbhaṃ, kassaci bahigabbhampi, kassaci sakalavihāraṃ, gāvutaṃ, aḍḍhayojanaṃ, yojanaṃ, dviyojanaṃ, tiyojanaṃ, kassaci pathavītalato yāva akaniṭṭhabrahmalokā ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahassilokadhātuṃ obhāsento udapādi. Tasmiṃ pana uppanne yogāvacaro ‘‘na vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo, addhā maggappattosmi phalappattosmī’’ti amaggameva ‘‘maggo’’ti, aphalameva ca ‘‘phala’’nti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ ‘‘maggo’’ti aphalaṃ vā ‘‘phala’’nti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā nāma hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjetvā obhāsameva assādento nisīdati.

Ñāṇanti vipassanāñāṇaṃ. Tassa kira rūpārūpadhamme tulayantassa tīrayantassa vissaṭṭhaindavajiramiva avihatavegaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ ativisadaṃ ñāṇaṃ uppajjati.

Pītīti vipassanāpīti. Tassa kira tasmiṃ samaye khuddikā pīti khaṇikā pīti okkantikā pīti ubbegā pīti pharaṇā pītīti ayaṃ pañcavidhā pīti sakalasarīraṃ pūrayamānā uppajjati.

Passaddhīti vipassanāpassaddhi. Tassa kira tasmiṃ samaye rattiṭṭhāne vā divāṭṭhāne vā nisinnassa kāyacittānaṃ neva daratho, na gāravaṃ, na kakkhaḷatā, na akammaññatā, na gelaññaṃ, na vaṅkatā hoti, atha kho panassa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni suvisadāni ujukāniyeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahitakāyacitto tasmiṃ samaye amānusiṃ nāma ratiṃ anubhavati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
> Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato.
>
> ‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
> Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata’’nti. (dha. pa. 373-374);

Evamassa imaṃ amānusiṃ ratiṃ sādhayamānā lahutādisampayuttā passaddhi uppajjati.

Sukhanti vipassanāsukhaṃ. Tassa kira tasmiṃ samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ atipaṇītaṃ sukhamuppajjati.

Adhimokkhoti saddhā. Vipassanāsampayuttāyeva hissa cittacetasikānaṃ atisayappasādabhūtā balavatī saddhā uppajjati.

Paggahoti vīriyaṃ. Vipassanāsampayuttameva hissa asithilamanaccāraddhaṃ supaggahitaṃ vīriyaṃ uppajjati.

Upaṭṭhānanti sati. Vipassanāsampayuttāyeva hissa sūpaṭṭhitā suppatiṭṭhitā nikhātā acalā pabbatarājasadisā sati uppajjati. So yaṃ yaṃ ṭhānaṃ āvajjati samannāharati manasi karoti paccavekkhati, taṃ taṃ ṭhānamassa okkantitvā pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti.

Upekkhāti vipassanupekkhā ceva āvajjanupekkhā ca. Tasmiñhissa samaye sabbasaṅkhāresu majjhattabhūtā vipassanupekkhā balavatī uppajjati, manodvāre āvajjanupekkhāpi. Sā hissa taṃ taṃ ṭhānaṃ āvajjentassa vissaṭṭhaindavajiramiva pattapuṭe pakkhandatattanārāco viya ca sūrā tikhiṇā hutvā vahati.

Nikantīti vipassanānikanti. Evaṃ obhāsādipaṭimaṇḍitāya hissa vipassanāya ālayaṃ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati, yā ‘‘kileso’’ti pariggahetumpi na sakkā hoti.

Yathā ca obhāse, evaṃ etesupi aññatarasmiṃ uppanne yogāvacaro ‘‘na vata me ito pubbe evarūpaṃ ñāṇaṃ uppannapubbaṃ, evarūpā pīti, passaddhi, sukhaṃ, adhimokkho, paggaho, upaṭṭhānaṃ, upekkhā, nikanti uppannapubbā, addhā maggappattosmi phalappattosmī’’ti amaggameva ‘‘maggo’’ti aphalameva ca ‘‘phala’’nti gaṇhāti, tassa amaggaṃ ‘‘maggo’’ti aphalaṃ ‘‘phala’’nti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā nāma hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nikantimeva assādento nisīdati.

Ettha ca obhāsādayo upakkilesavatthutāya ‘‘upakkilesā’’ti vuttā, na akusalattā, nikanti pana upakkileso ceva upakkilesavatthu ca. Vatthuvaseneva cete dasa, gāhavasena pana samatiṃsa honti. Kathaṃ? ‘‘Mama obhāso uppanno’’ti gaṇhato hi diṭṭhiggāho hoti, ‘‘manāpo vata obhāso uppanno’’ti gaṇhato mānaggāho, obhāsaṃ assādayato taṇhāgāho. Iti obhāse diṭṭhimānataṇhāvasena tayo gāhā. Tathā sesesupīti evaṃ gāhavasena samatiṃsa upakkilesā honti. Tesaṃ vasena akusalo abyatto yogāvacaro obhāsādīsu kampati vikkhipati, obhāsādīsu ekekaṃ ‘‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti samanupassati. Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Obhāse ceva ñāṇe ca, pītiyā ca vikampati;
> Passaddhiyā sukhe ceva, yehi cittaṃ pavedhati.
>
> ‘‘Adhimokkhe ca paggāhe, upaṭṭhāne ca kampati;
> Upekkhāvajjanāya ceva, upekkhāya ca nikantiyā’’ti. (paṭi. ma. 2.7)

Kusalo paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu uppannesu ‘‘ayaṃ kho me obhāso uppanno, so kho panāyaṃ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo’’ti iti vā taṃ paññāya paricchindati upaparikkhati. Atha vā panassa evaṃ hoti – sace obhāso attā bhaveyya, attāti gahetuṃ vaṭṭeyya, anattāva panāyaṃ ‘‘attā’’ti gahito. Tasmā so avasavattanaṭṭhena anattā, hutvā abhāvaṭṭhena anicco, uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhoti upaparikkhati. Yathā ca obhāse, evaṃ sesesupi. So evaṃ upaparikkhitvā obhāsaṃ ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti samanupassati. Ñāṇaṃ…pe… nikantiṃ ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti samanupassati. Evaṃ samanupassanto obhāsādīsu na kampati na vedhati. Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Imāni dasa ṭhānāni, paññā yassa pariccitā;
> Dhammuddhaccakusalo hoti, na ca vikkhepa gacchatī’’ti. (paṭi. ma. 2.7);

So evaṃ vikkhepaṃ agacchanto taṃ samatiṃsavidhaṃ upakkilesajaṭaṃ vijaṭetvā ‘‘obhāsādayo dhammā na maggo, upakkilesavimuttaṃ pana vīthippaṭipannaṃ vipassanāñāṇaṃ maggo’’ti amaggaṃ maggañca vavatthapeti. Yaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **‘‘obhāsādayo dasa vipassanupakkilese pahāya upakkilesavimuttaṃ paṭipadāñāṇaṃ maggoti vavatthapetvā’’**ti. **Udayaṃ pahāyā**ti udayabbayānupassanāya gahitaṃ saṅkhārānaṃ udayaṃ vissajjetvā tesaṃ bhaṅgasseva anupassanato bhaṅgānupassanāñāṇaṃ **patvā** ādīnavānupassanāpubbaṅgamāya nibbidānupassanāya **nibbindanto** muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhānulomañāṇānaṃ ciṇṇapariyante uppannagotrabhuñāṇānantaraṃ uppannena maggañāṇena sabbasaṅkhāresu **virajjanto vimuccanto**. Maggakkhaṇe hi ariyo virajjati vimuccatīti ca vuccati. Tenāha – **‘‘yathākkamaṃ cattāro ariyamagge pāpuṇitvā’’**ti. Maggaphalanibbānapahīnāvasiṭṭhakilesasaṅkhātassa paccavekkhitabbassa pabhedena **ekūnavīsatibhedassa**. Arahato hi avasiṭṭhakilesābhāvena ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni. **Assā**ti ānāpānassatikammaṭṭhānikassa.

Visuṃ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthīti paṭhamacatukkavasena adhigatajjhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena desitattā vuttaṃ. **Tesa**nti tiṇṇaṃ catukkānaṃ. **Pītippaṭisaṃvedī**ti pītiyā paṭi paṭi sammadeva vedanasīlo, tassā vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, taṃ vā paṭi paṭi sammadeva vedayamāno. Tattha kāmaṃ **saṃvedana**ggahaṇeneva pītiyā sakkaccaṃ viditabhāvo bodhito hoti, yehi pana pakārehi tassā saṃvedanaṃ icchitaṃ, taṃ dassetuṃ **paṭi-**saddaggahaṇaṃ ‘‘paṭi paṭi saṃvedīti paṭisaṃvedī’’ti. Tenāha **‘‘dvīhākārehī’’**tiādi.

Tattha **kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hotī**ti pucchāvacanaṃ. **Sappītike dve jhāne samāpajjatī’’**ti pītisahagatāni dve paṭhamadutiyajjhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassā**ti tena. ‘‘Paṭisaṃviditā’’ti hi padaṃ apekkhitvā kattuatthe etaṃ sāmivacanaṃ. **Samāpattikkhaṇe**ti samāpannakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgibhāvena. **Ārammaṇato**ti ārammaṇamukhena, tadārammaṇajjhānapariyāpannā pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito eva hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattāti.

Kathaṃ asammohato pīti paṭisaṃviditā hotīti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Vipassanākkhaṇe**ti vipassanāpaññāya tikkhavisadappavattāya visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhenā**ti pītiyā salakkhaṇassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yañhi yassa visesato sāmaññato ca lakkhaṇaṃ, tasmiṃ vidite so yāthāvato vidito eva hoti. Tenāha – **‘‘asammohato pīti paṭisaṃviditā hotī’’**ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā eva vibhāvetuṃ **‘‘vuttañheta’’**ntiādimāha. Tattha **dīghaṃassāsavasenā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha pana satokāritādassanavasena pāḷi āgatā, idha pītippaṭisaṃviditāvasena. Pītippaṭisaṃviditā ca atthato vibhattā eva. Apica ayamettha saṅkhepattho – dīghaṃassāsavasenāti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena pajānato sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato**ti jhānapariyāpannaṃ avikkhepoti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṃassāsavasena jhānasampayuttā sati tassa ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti **paṭisaṃviditā hoti**. **Dīghaṃpassāsavasenā**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Evaṃ paṭhamacatukkavasena dassitaṃ pītippaṭisaṃvedanaṃ ārammaṇato asammohato ca vibhāgaso dassetuṃ **‘‘āvajjato’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **āvajjato**ti jhānaṃ āvajjentassa. **Sā pītī**ti sā jhānapariyāpannā pīti. **Jānato**ti samāpannakkhaṇe ārammaṇamukhena jānato. Tassa sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Passato**ti dassanabhūtena ñāṇena jhānato vuṭṭhāya passantassa. **Paccavekkhato**ti jhānaṃ paccavekkhantassa. **Cittaṃ adhiṭṭhahato**ti ‘‘ettakaṃ velaṃ jhānasamaṅgī bhavissāmī’’ti jhānacittaṃ adhiṭṭhahantassa. Evaṃ pañcannaṃ vasībhāvānaṃ vasena jhānassa pajānanamukhena ārammaṇato pītiyā paṭisaṃvedanā dassitā.

Idāni yehi dhammehi jhānaṃ vipassanā ca sijjhanti, tesaṃ jhānapariyāpannānaṃ vipassanāmaggapariyāpannānañca saddhādīnaṃ vasena pītippaṭisaṃvedanaṃ dassetuṃ **‘‘saddhāya adhimuccato’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **adhimuccato**ti saddahantassa, samathavipassanāvasenāti adhippāyo. **Vīriyaṃ paggaṇhato**tiādīsupi eseva nayo. **Abhiññeyya**nti abhivisiṭṭhāya paññāya jānitabbaṃ. **Abhijānato**ti vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya jānato. **Pariññeyya**nti dukkhasaccaṃ tīraṇapariññāya maggapaññāya ca parijānato. **Pahātabba**nti samudayasaccaṃ pahānapariññāya maggapaññāya ca **pajahato**. **Bhāvayato sacchikaroto bhāvetabbaṃ** maggasaccaṃ, **sacchikātabbaṃ** nirodhasaccaṃ. Keci panettha pītiyā eva vasena abhiññeyyādīni uddharanti, taṃ ayuttaṃ jhānādisamudāyaṃ uddharitvā tato pītiyā niddhāraṇassa adhippetattā.

Ettha ca ‘‘dīghaṃassāsavasenā’’tiādinā paṭhamacatukkavasena ārammaṇato pītippaṭisaṃvedanaṃ vuttaṃ, tathā ‘‘āvajjato’’tiādīhi pañcahi padehi. ‘‘Abhiññeyyaṃ abhijānato’’tiādīhi pana asammohato, ‘‘saddhāya adhimuccato’’tiādīhi ubhayathāpi saṅkhepato samathavasena ārammaṇato vipassanāvasena asammohato pītippaṭisaṃvedanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kasmā panettha vedanānupassanāyaṃ pītisīsena vedanā gahitā, na sarūpato evāti? Bhūmivibhāgādivasena vedanaṃ bhinditvā catudhā vedanānupassanaṃ dassetuṃ. Apica vedanākammaṭṭhānaṃ dassento bhagavā pītiyā oḷārikattā taṃsampayuttasukhaṃ sukhaggahaṇatthaṃ pītisīsena dasseti.

Eteneva nayena avasesapadānīti sukhappaṭisaṃvedī cittasaṅkhārappaṭisaṃvedīti padāni pītippaṭisaṃvedī-pade āgatanayeneva atthato veditabbāni. Sakkā hi ‘‘dvīhākārehi sukhappaṭisaṃviditā hoti, cittasaṅkhārappaṭisaṃviditā hoti ārammaṇato’’tiādinā pītiṭṭhāne sukhādipadāni pakkhipitvā ‘‘sukhasahagatāni tīṇi jhānāni cattāri vā jhānāni samāpajjatī’’tiādinā atthaṃ viññātuṃ. Tenāha **‘‘tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasenā’’**tiādi. **Vedanādayo**ti **ādi**-saddena saññā gahitā. Tenāha **‘‘dve khandhā’’**ti. **Vipassanābhūmidassanattha**nti pakiṇṇakasaṅkhārasammasanavasena vipassanāya bhūmidassanatthaṃ **‘‘sukhanti dve sukhānī’’**tiādi vuttaṃ samathe kāyikasukhābhāvato. **So**ti so passambhanapariyāyena vutto nirodho. ‘‘Imassa hi bhikkhuno apariggahitakāle’’tiādinā vitthārato kāyasaṅkhāre vutto, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbo. Tattha kāyasaṅkhāravasena āgato, idha cittasaṅkhāravasenāti ayameva viseso.

Evaṃ cittasaṅkhārassa passambhanaṃ atidesena dassetvā yadaññaṃ imasmiṃ catukke vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pītipade**ti ‘‘pītippaṭisaṃvedī’’tiādinā desitakoṭṭhāse. **Pītisīsena vedanā vuttā**ti pītiapadesena taṃsampayuttā vedanā vuttā, na pītīti adhippāyo. Tattha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. **Dvīsu cittasaṅkhārapadesū**ti ‘‘cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāra’’nti cittasaṅkhārapaṭisaṃyuttesu dvīsu padesu. ‘‘Viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti vacanato cittena paṭibaddhāti **cittapaṭibaddhā**. Tato eva kāmaṃ cittena saṅkharīyantīti **cittasaṅkhārā,** saññāvedanādayo, idha pana upalakkhaṇamattaṃ, saññāvedanāva adhippetāti āha **‘‘saññāsampayuttā vedanā’’**ti.

Cittappaṭisaṃvedīti ettha dvīhākārehi cittapaṭisaṃviditā hoti ārammaṇato asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato? Cattāri jhānāni samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhenātiādinā vuttanayānusārena sabbaṃ suviññeyyanti āha – **‘‘catunnaṃ jhānānaṃ vasena cittapaṭisaṃviditā veditabbā’’**ti. **Cittaṃ modento**ti jhānasampayuttaṃ cittaṃ sampayuttāya pītiyā modayamāno, taṃ vā pītiṃ ārammaṇaṃ katvā pavattaṃ vipassanācittaṃ tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyāmodayamāno. **Pamodento**tiādīni padāni tasseva vevacanāni pītipariyāyabhāvato.

Sampayuttāya pītiyā cittaṃ āmodetīti jhānacittasampayuttāya pītisambojjhaṅgabhūtāya odagyalakkhaṇāya jhānapītiyā tameva jhānacittaṃ sahajātādipaccayavasena ceva jhānapaccayavasena ca paribrūhento haṭṭhappahaṭṭhākāraṃ pāpento āmodeti pamodeti ca. **Ārammaṇaṃ katvā**ti uḷāraṃ jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ vipassanā**cittaṃ** tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyā yogāvacaro haṭṭhappahaṭṭhākāraṃ pāpento **‘‘āmodeti pamodetī’’**ti vuccati.

Samaṃ ṭhapentoti yathā īsakampi līnapakkhaṃ uddhaccapakkhañca anupaggamma anonataṃ anunnataṃ yathā indriyānaṃ samattapaṭipattiyā avisamaṃ, samādhissa vā ukkaṃsagamanena āneñjappattiyā sammadeva ṭhitaṃ hoti, evaṃ appanāvasena ṭhapento. **Lakkhaṇappaṭivedhenā**ti aniccādikassa lakkhaṇassa paṭi paṭi vijjhanena khaṇe khaṇe avabodhena. **Khaṇikacittekaggatā**ti khaṇamattaṭṭhitiko samādhi. Sopi hi ārammaṇe nirantaraṃ ekākārena pavattamāno paṭipakkhena anabhibhūto appito viya cittaṃ niccalaṃ ṭhapeti. Tena vuttaṃ **‘‘evaṃ uppannāyā’’**tiādi.

Mocentoti vikkhambhanavimuttivasena vivecento visuṃ karonto, nīvaraṇāni pajahantoti attho. **Vipassanākkhaṇe**ti bhaṅgānupassanākkhaṇe. Bhaṅgo hi nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā tāya bhaṅgānupassako yogāvacaro cittamukhena sabbaṃ saṅkhāragataṃ aniccato passati, no niccato, aniccassa dukkhattā dukkhassa ca anattattā tadeva dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na taṃ rañjitabbaṃ, tasmā bhaṅgadassanānusārena ‘‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’’ti saṅkhāragate diṭṭhe tasmiṃ nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, so evaṃ nibbindanto virajjanto lokiyeneva tāva ñāṇena rāgaṃ nirodheti no samudeti, nāssa samudayaṃ karotīti attho. Atha vā so evaṃ viratto yathā diṭṭhaṃ saṅkhāragataṃ, taṃ tathā diṭṭhaṃ attano ñāṇena nirodheti no samudeti, nirodhamevassa manasi karoti, no samudayanti attho, so evaṃ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyatīti vuttaṃ hoti. Ayañhi aniccādianupassanā saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato ca **pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā**ti vuccati. Tasmā tāya samannāgato yogāvacaro vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati. Tena vuttaṃ **‘‘so vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento vimocento…pe… paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento vimocento assasati ceva passasati cā’’**ti.

Tattha aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāya etaṃ nāmaṃ. **Niccasaññāto**ti saṅkhatadhamme ‘‘niccā sassatā’’ti pavattāya micchāsaññāya. Saññāsīsena cittadiṭṭhīnampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo **sukhasaññā**dīsupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbindanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandito**ti sappītikataṇhāto. **Virāgānupassanāyā**ti tathā virajjanākārena pavattāya anupassanāya. Tena vuttaṃ **‘‘rāgato mocento’’**ti. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. Yathā saṅkhārā nirujjhantiyeva āyatiṃ punabbhavavasena nuppajjanti, evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattā. Tenāha **‘‘samudayato mocento’’**ti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. **Ādānato**ti niccādivasena gahaṇato, paṭisandhiggahaṇato vāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Aniccanti anupassī, aniccassa vā anupassanasīlo **aniccānupassī**ti ettha kiṃ pana taṃ aniccaṃ, kathaṃ vā aniccaṃ, kā vā aniccānupassanā, kassa vā aniccānupassanāti catukkaṃ vibhāvetabbanti taṃ dassento **‘‘aniccaṃ veditabba’’**ntiādimāha. Tattha niccaṃ nāma dhuvaṃ sassataṃ yathā taṃ nibbānaṃ, na niccanti **aniccaṃ,** udayabbayavantaṃ, atthato saṅkhatā dhammāti āha **aniccanti pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā**ti, uppādavayaññathattasabbhāvāti attho. Tattha saṅkhatadhammānaṃ hetupaccayehi uppajjanaṃ ahutvā sambhavo attalābho **uppādo,** uppannānaṃ tesaṃ khaṇanirodho vināso **vayo,** jarāya aññathābhāvo **aññathattaṃ**. Yathā hi uppādāvatthāya bhinnāya bhaṅgāvatthāyaṃ vatthubhedo natthi, evaṃ ṭhitisaṅkhātāyaṃ bhaṅgābhimukhāvatthāyampi vatthubhedo natthi. Yattha jarāvohāro, tasmā ekassapi dhammassa jarā yujjati, yā khaṇikajarāti vuccati. Ekaṃsena ca uppādabhaṅgāvatthāsu vatthuno abhedo icchitabbo, aññathā ‘‘añño uppajjati, añño bhijjatī’’ti āpajjeyya. Tayidaṃ khaṇikajaraṃ sandhāyāha ‘‘aññathatta’’nti.

Yassa lakkhaṇattayassa bhāvā khandhesu aniccasamaññā, tasmiṃ lakkhaṇattaye aniccatā samaññāti ‘‘aniccatāti tesaṃyeva uppādavayaññathatta’’nti vatvā visesato dhammānaṃ khaṇikanirodhe aniccatāvohāroti dassento **‘‘hutvā abhāvo vā’’**tiādimāha. Tattha uppādapubbakattā abhāvassa **hutvā**-gahaṇaṃ. Tena pākaṭabhāvapubbakattaṃ vināsabhāvassa dasseti. **Tenevākārenā**ti nibbattanākārena. **Khaṇabhaṅgenā**ti khaṇikanirodhena. **Tassā aniccatāyā**ti khaṇikabhaṅgasaṅkhātāya aniccatāya. **Tāya anupassanāyā**ti yathāvuttāya aniccānupassanāya. **Samannāgato**ti samaṅgibhūto yogāvacaro.

Khayoti saṅkhārānaṃ vināso. Virajjanaṃ tesaṃyeva vilujjanaṃ **virāgo,** khayo eva virāgo **khayavirāgo,** khaṇikanirodho. Accantamettha etasmiṃ adhigate saṅkhārā virajjanti nirujjhantīti **accantavirāgo,** nibbānaṃ. Tenāha **‘‘khayavirāgoti saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo. Accantavirāgoti nibbāna’’**nti. **Tadubhayadassanavasena**

pavattāti khayavirāgānupassanāvasena vipassanāya, accantavirāgānupassanāvasena maggassa pavatti yojetabbā. Ārammaṇato vā vipassanāya khayavirāgānupassanāvasena pavatti, tanninnabhāvato accantavirāgānupassanāvasena, maggassa pana asammohato khayavirāgānupassanāvasena, ārammaṇato accantavirāgānupassanāvasena pavatti veditabbā. **Eseva nayo**ti iminā yasmā virāgānupassīpade vuttanayānusārena ‘‘dve nirodhā khayanirodho ca accantanirodho cā’’ti evamādiatthavaṇṇanaṃ atidissati, tasmā virāgaṭṭhāne nirodhapadaṃ pakkhipitvā ‘‘khayo saṅkhārānaṃ vināso’’tiādinā idha vuttanayena tassa atthavaṇṇanā veditabbā.

Paṭinissajjanaṃ pahātabbassa tadaṅgavasena vā samucchedavasena vā pariccajanaṃ **pariccāgapaṭinissaggo**. Tathā sabbupadhīnaṃ paṭinissaggabhūte visaṅkhāre attano nissajjanaṃ tanninnatāya vā tadārammaṇatāya vā tattha pakkhandanaṃ **pakkhandanapaṭinissaggo**. **Tadaṅgavasenā**ti ettha aniccānupassanā tāva tadaṅgappahānavasena niccasaññaṃ pariccajati, pariccajantī ca tassā tathā appavattiyaṃ ye ‘‘nicca’’nti gahaṇavasena kilesā tammūlakā ca abhisaṅkhārā tadubhayamūlakā ca vipākakkhandhā anāgate uppajjeyyuṃ, te sabbepi appavattikaraṇavasena pariccajati, tathā dukkhasaññādayo. Tenāha – **‘‘vipassanā hi tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajatī’’**ti. **Saṅkhatadosadassanenā**ti saṅkhate tebhūmakasaṅkhāragate aniccatādidosadassanena. Niccādibhāvena **tabbiparīte**. **Tanninnatāyā**ti tadadhimuttatāya. **Pakkhandatī**ti anupavisati anupavisantaṃ viya hoti. **Saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajatī**ti maggena kilesesu pariccattesu avipākadhammatāpādanena abhisaṅkhārā tammūlakā ca khandhā anuppattirahabhāvena pariccattā nāma hontīti sabbepi te maggo pariccajatīti vuttaṃ. **Ubhaya**nti vipassanāñāṇaṃ maggañāṇañca. Maggañāṇampi hi gotrabhuñāṇassa anu pacchā nibbānadassanato anupassanāti vuccati.

Idañca catutthacatukkaṃ suddhavipassanāvaseneva vuttaṃ, purimāni pana tīṇi samathavipassanāvasena. Evaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasavatthukāya ānāpānassatiyā bhāvanā veditabbā. Evaṃ soḷasavatthuvasena ca ayaṃ ānāpānassati bhāvitā mahapphalā hoti mahānisaṃsāti veditabbā. ‘‘Evaṃ bhāvito kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhī’’tiādinā pana santabhāvādivasena mahānisaṃsatā dassitā. Vitakkupacchedasamatthatāyapi cassa mahānisaṃsatā daṭṭhabbā. Ayañhi santapaṇītaasecanakasukhavihārattā samādhiantarāyakarānaṃ vitakkānaṃ vasena ito cito ca cittassa vidhāvanaṃ upacchinditvā ānāpānārammaṇābhimukhameva cittaṃ karoti. Teneva vuttaṃ – ‘‘ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā’’ti (a. ni. 9.1; udā. 31). Vijjāvimuttipāripūriyā mūlabhāvenapi cassā mahānisaṃsatā veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā cattāro satipaṭṭhāne paripūreti, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti (ma. ni. 3.147).

Apica carimakānaṃ assāsapassāsānaṃ viditabhāvakaraṇatopissā mahānisaṃsatā veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Evaṃ bhāvitāya, rāhula, ānāpānassatiyā evaṃ bahulīkatāya yepi te carimakā assāsapassāsā, tepi viditāva nirujjhanti, no aviditā’’ti (ma. ni. 2.121).

Tattha nirodhavasena tayo carimakā bhavacarimakā jhānacarimakā cuticarimakāti. Bhavesu hi kāmabhave assāsapassāsā pavattanti, rūpārūpabhavesu na pavattanti, tasmā te **bhavacarimakā**. Jhānesu purime jhānattaye pavattanti, catutthe nappavattanti, tasmā te **jhānacarimakā**. Ye pana cuticittassa purato soḷasamena cittena saddhiṃ uppajjitvā cuticittena saha nirujjhanti, ime **cuticarimakā** nāma. Ime idha carimakāti adhippetā.

Ime kira imaṃ kammaṭṭhānamanuyuttassa bhikkhuno pākaṭā honti ānāpānārammaṇassa suṭṭhu pariggahitattā. Cuticittassa hi purato soḷasamacittassa uppādakkhaṇe uppādaṃ āvajjayato uppādopi nesaṃ pākaṭo hoti, ṭhitiṃ āvajjayato ṭhitipi nesaṃ pākaṭā hoti, bhaṅgaṃ āvajjayato bhaṅgopi nesaṃ pākaṭo hoti. Ito aññaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā arahattappattassa bhikkhuno hi āyuantaraṃ paricchinnaṃ vā hoti aparicchinnaṃ vā, imaṃ pana soḷasavatthukaṃ ānāpānassatiṃ bhāvetvā arahattappattassa āyuantaraṃ paricchinnameva hoti. So ‘‘ettakaṃ dāni me āyusaṅkhārā pavattissanti, na ito para’’nti ñatvā attano dhammatāya eva sarīrapaṭijaggananivāsanapārupanādīni sabbakiccāni katvā akkhīni nimīleti koṭapabbatavihāravāsitissatthero viya, mahākarañjiyavihāravāsimahātissatthero viya, devaputtaraṭṭhe piṇḍapātikatthero viya, cittalapabbatavihāravāsino dvebhātikattherā viya ca.

Tatridaṃ ekavatthuparidīpanaṃ – dvebhātikattherānaṃ kireko puṇṇamuposathadivase pātimokkhaṃ osāretvā bhikkhusaṅghaparivuto attano vasanaṭṭhānaṃ gantvā caṅkame ṭhito juṇhapakkhe padosavelāyaṃ candālokena samantato āsiñcamānakhīradhāraṃ viya gaganatalaṃ rajatapaṭṭasadisaṃ vālikāsanthatañca bhūmibhāgaṃ disvā ‘‘ramaṇīyo vatāyaṃ kālo, deso ca mama ajjhāsayasadiso, kīva ciraṃ nu kho ayaṃ dukkhabhāro vahitabbo’’ti attano āyusaṅkhāre upadhāretvā bhikkhusaṅghaṃ āha – ‘‘tumhehi kathaṃ parinibbāyantā bhikkhū diṭṭhapubbā’’ti. Tatra keci āhaṃsu – ‘‘amhehi āsane nisinnakāva parinibbāyantā diṭṭhapubbā’’ti. Keci ‘‘amhehi ākāse pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnakā’’ti. Thero āha – ‘‘ahaṃ dāni vo caṅkamantameva parinibbāyamānaṃ dassayissāmī’’ti. Tato caṅkame tiriyaṃ lekhaṃ katvā ‘‘ahaṃ ito caṅkamakoṭito parakoṭiṃ gantvā nivattamāno imaṃ lekhaṃ patvā parinibbāyissāmī’’ti vatvā caṅkamaṃ oruyha parabhāgaṃ gantvā nivattamāno ekena pādena lekhaṃ akkantakkhaṇeyeva parinibbāyīti.

Ānāpānassatisamādhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamapaññattikathāvaṇṇanā

167. Yadipi ariyā neva attanāva attānaṃ jīvitā voropesuṃ, nāññamaññampi jīvitā voropesuṃ, nāpi migalaṇḍikaṃ samaṇakuttakaṃ upasaṅkamitvā samādapesuṃ, tathāpi yathāvuttehi tīhi pakārehi matānaṃ antare ariyānampi sabbhāvato **‘‘ariyapuggalamissakattā’’**ti vuttaṃ. Na hi ariyā pāṇātipātaṃ kariṃsu na samādapesuṃ, nāpi samanuññā ahesuṃ. Atha vā puthujjanakāle attanāva attānaṃ ghātetvā maraṇasamaye vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggaṃ paṭilabhitvā matānampi ariyānaṃ sabbhāvato imināva nayena attanāva attānaṃ jīvitā voropanassa ariyānampi sabbhāvato ariyapuggalamissakattā ‘‘moghapurisā’’ti na vuttaṃ. **‘‘Te bhikkhū’’ti vutta**nti ‘‘kathañhi nāma te, bhikkhave, bhikkhū attanāpi attānaṃ jīvitā voropessantī’’ti ettha ‘‘moghapurisā’’ti avatvā ‘‘te bhikkhū’’ti vuttaṃ.

Anupaññattikathāvaṇṇanā

168. Itthīsu paṭibaddhacittatā nāma chandarāgena sārattatā sāpekkhabhāvoti āha **‘‘sārattā apekkhavanto’’**ti. Maraṇassa guṇakittanaṃ jīvite ādīnavadassanapubbaṅgamanti āha **‘‘jīvite ādīnavaṃ dassetvā’’**ti. ‘‘Kiṃ tuyhiminā pāpakena dujjīvitenā’’ti idaṃ jīvite ādīnavadassanaṃ. ‘‘Mataṃ te jīvitā seyyo’’tiādi pana maraṇaguṇakittananti daṭṭhabbaṃ. Lobhādīnaṃ ativiya ussannattā anupaparikkhitvā kataṃ sāhasikakammaṃ kibbisanti vuccatīti āha – **‘‘kibbisaṃ sāhasikakammaṃ lobhādikilesussada’’**nti. **Kasmā idaṃ vuccatī**ti chabbaggiyānaṃyevedaṃ vacanaṃ. Mata-saddo ‘‘gata’’ntiādīsu viya bhāvavacanoti āha **‘‘tava maraṇa’’**nti. **Katakālo**ti katamaraṇakālo. Atha vā **kālo**ti maraṇassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā **katakālo**ti katamaraṇoti attho. Tenevāha **‘‘kālaṃ katvā, maritvā’’**ti. Divi bhavā **dibbā**ti āha **‘‘devaloke uppannehī’’**ti. **Samappito**ti yutto. **Samaṅgībhūto**ti sammadeva ekībhāvaṃ gato.

Padabhājanīyavaṇṇanā

172. **Ussukkavacana**nti pubbakālakiriyāvacanaṃ. Ayañhi samānakattukesu pubbāparakālakiriyāvacanesu pubbakālakiriyāvacanassa niruttivohāro. **Sañciccā**ti imassa padassa ‘‘jānitvā sañjānitvā cecca abhivitaritvā’’ti evaṃ pubbakālakiriyāvasena byañjanānurūpaṃ katvā padabhājane vattabbe tathā avatvā ‘‘jānanto sañjānanto’’ti puggalādhiṭṭhānaṃ katvā ‘‘cecca abhivitaritvā vītikkamo’’ti jīvitā voropanassa ca tadatthavasena niddiṭṭhattā vuttaṃ **‘‘byañjane ādaraṃ akatvā’’**ti. ‘‘Jānanto’’ti avisesena vuttepi ‘‘sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropeyyā’’ti vuttattā pāṇavisayamettha jānananti āha **‘‘pāṇoti jānanto’’**ti, satto ayanti jānantoti attho. **Pāṇo**ti hi vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ vuccati. ‘‘Manussaviggahoti jānanto’’ti avatvā ‘‘pāṇoti jānanto’’ti vacanaṃ ‘‘manusso aya’’nti ajānitvā kevalaṃ sattasaññāya ghātentassapi pārājikabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Teneva **eḷakacatukke** (pārā. aṭṭha. 2.174) eḷakasaññāya manussapāṇaṃ vadhantassa pārājikāpatti dassitā. Tasmā ‘‘manussaviggaho’’ti avatvā ‘‘pāṇoti jānanto’’ti avisesena vuttaṃ.

Sañjānantoti ettha saha-saddena samānattho **saṃ**-saddoti āha – **‘‘teneva pāṇajānanākārena saddhiṃ jānanto’’**ti, teneva pāṇajānanākārena saddhiṃ jīvitā voropemīti jānantoti attho. Yadipi ekasseva cittassa ubhayārammaṇabhāvāsambhavato pāṇoti jānanena saddhiṃ jīvitā voropemīti jānanaṃ ekakkhaṇe na sambhavati, pāṇotisaññaṃ pana avijahitvā māremīti jānanaṃ sandhāya ‘‘teneva…pe… saddhiṃ jānanto’’ti vuttaṃ. Tasmā **saddhi**nti avijahitvāti vuttaṃ hoti. Keci pana ‘‘ñātapariññāya diṭṭhasabhāvesu dhammesu tīraṇapariññāya tilakkhaṇaṃ āropetvā ‘rūpaṃ anicca’ntiādinā sabhāvena saddhiṃ ekakkhaṇe aniccādilakkhaṇajānanaṃ viya ‘imaṃ pāṇaṃ māremī’ti attano kiriyāya saddhiṃyeva jānātī’’ti vadanti. Apare pana ācariyā tatthāpi evaṃ na kathenti.

Vadhakacetanāvasena cetetvāti ‘‘imaṃ māremī’’ti vadhakacetanāya cintetvā. **Pakappetvā**ti ‘‘vadhāmi na’’nti evaṃ cittena paricchinditvā. **Abhivitaritvā**ti sanniṭṭhānaṃ katvā. Tenevāha **‘‘nirāsaṅkacittaṃ pesetvā’’**ti. **Upakkamavasenā**ti sāhatthikādiupakkamavasena. **Evaṃ pavattassā**ti evaṃ yathāvuttavidhinā pavattassa. Kiñcāpi ‘‘sañciccā’’ti imassa vippakatavacanattā ‘‘jīvitā voropeyyā’’ti imināva aparakālakiriyāvacanena sabbathā pariniṭṭhitavītikkamo vutto, tathāpi ‘‘sañciccā’’ti iminā vuccamānaṃ apariyositavītikkamampi avasānaṃ pāpetvā dassetuṃ **‘‘vītikkamo’’**ti padabhājanaṃ vuttaṃ. Tenevāha **‘‘ayaṃ sañciccasaddassa sikhāppatto atthoti vuttaṃ hotī’’**ti.

Ādito paṭṭhāyāti paṭisandhiviññāṇena saddhiṃ uppannakalalarūpato paṭṭhāya. Sayanti etthāti seyyā, mātukucchisaṅkhāto gabbho seyyā etesanti **gabbhaseyyakā,** aṇḍajā jalābujā ca. Tesaṃ gabbhaseyyakānaṃ vasena sabbasukhumattabhāvadassanatthaṃ **‘‘yaṃ mātukucchismi’’**ntiādi vuttaṃ, na pārājikavatthuniyamanatthaṃ. Opapātikasaṃsedajāpi hi manussā pārājikavatthumeva. Na cevimaṃ sabbapaṭhamaṃ manussaviggahaṃ jīvitā voropetuṃ sakkā. Paṭisandhicittena hi saddhiṃ tiṃsa kammajarūpāni nibbattanti, tesu pana ṭhitesuyeva soḷasa bhavaṅgacittāni uppajjitvā nirujjhanti. Etasmiṃ antare gahitapaṭisandhikassa dārakassa vā mātuyā vā panassa antarāyo natthi. Ayañhi maraṇassa anokāso nāma. Ekasmiñhi soḷasacittakkhaṇe kāle dārakassa maraṇaṃ natthi tadā cuticittassa asambhavato, mātuyāpi tattakaṃ kālaṃ anatikkamitvā tadanantareyeva cavanadhammāya gabbhaggahaṇasseva asambhavato. Cittaggahaṇeneva avinābhāvato sesaarūpadhammānampi gahitattā rūpakāyupatthambhitasseva ca nāmakāyassa pañcavokāre pavattisabbhāvato vuttaṃ **‘‘sakalāpi pañcavokārapaṭisandhi dassitā hotī’’**ti. Tattha **sakalāpi pañcavokārapaṭisandhī**ti paripuṇṇā anūnā rūpādipañcakkhandhānaṃ paṭisandhīti evamattho gahetabbo, na pana sakalāpi pañcavokārabhave paṭisandhīti. Tenevāha **‘‘tasmā tañca paṭhamaṃ cittaṃ…pe… kalalarūpanti ayaṃ sabbapaṭhamo manussaviggaho’’**ti. ‘‘Tadahujātassa eḷakassa lomaṃ jātiuṇṇā’’ti keci. ‘‘Himavantappadese jātimantaeḷakalomaṃ jātiuṇṇā’’ti apare. Sukhumajātilomā eva kira keci eḷakā himavante vijjanti. ‘‘Gabbhaṃ phāletvā gahitaeḷakalomaṃ jātiuṇṇā’’ti aññe.

Ekena aṃsunāti **khuddakabhāṇakānaṃ** matena vuttaṃ. Tathā hi ‘‘gabbhaseyyakasattānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā apacchā apure ekato pātubhavanti. Tasmiṃ khaṇe pātubhūtā kalalasaṅkhātā rūpasantati parittā hoti khuddakamakkhikāya ekavāyāmena pātabbamattā’’ti vatvā puna ‘‘atibahuṃ etaṃ, saṇhasūciyā tele pakkhipitvā ukkhittāya paggharitvā agge ṭhitabindumatta’’nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā ‘‘ekakese telato uddharitvā gahite tassa paggharitvā agge ṭhitabindumatta’’nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā ‘‘imasmiṃ janapade manussānaṃ kese aṭṭhadhā phālite tato ekakoṭṭhāsappamāṇo uttarakurukānaṃ keso, tassa pasannatilatelato uddhaṭassa agge ṭhitabindumatta’’nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā ‘‘jātiuṇṇā nāma sukhumā, tassā ekaaṃsuno pasannatilatele pakkhipitvā uddhaṭassa paggharitvā agge ṭhitabindumatta’’nti (vibha. aṭṭha. 26) **khuddakabhāṇakehi** vuttaṃ. **Saṃyuttabhāṇakā** pana ‘‘tīhi jātiuṇṇaṃsūhi katasuttagge saṇṭhitatelabinduppamāṇaṃ kalalaṃ hotī’’ti (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.235) vadanti. **‘‘Accha’’**nti vuttamatthaṃ pariyāyantarena vibhāveti **‘‘vippasanna’’**nti.

Sappimaṇḍoti pasannasappi. **Yathā**ti idaṃ ānetvā etthāpi sambandhitabbaṃ, sappimaṇḍopi vuttabinduppamāṇova idha adhippeto. **Evaṃvaṇṇappaṭibhāga**nti vuttappamāṇasaṇṭhānaparicchinnaṃ. Atha vā **evaṃvaṇṇappaṭibhāga**nti evaṃvaṇṇaṃ evaṃsaṇṭhānañca. Paṭibhajanaṃ vā **paṭibhāgo,** sadisatābhajanaṃ sadisatāpattīti attho. Evaṃvidho vaṇṇappaṭibhāgo rūpato saṇṭhānato ca sadisatāpatti etassāti **evaṃvaṇṇappaṭibhāgaṃ**. **Kalalanti pavuccatī**ti bhūtupādārūpasaṅkhāto santānavasena pavattamāno attabhāvo kalalaṃ nāmāti kathīyati. **Vīsavassasatāyukassā**ti nidassanamattaṃ tato ūnādhikāyukamanussānampi sabbhāvato.

Kalalakālepīti paṭhamasattāhabbhantare yaṃ santativasena pavattamānaṃ kalalasaṅkhātaṃ attabhāvaṃ jīvitā voropetuṃ sakkā, taṃ sandhāya vadati. **Tato vā uddha**nti dutiyasattāhādīsu abbudādibhāvappattaṃ sandhāya vuttaṃ. Nanu ca uppannānaṃ dhammānaṃ sarasanirodheneva nirujjhanato antarā upacchedo na sakkā kātuṃ, ‘‘tasmā… pe… jīvitindriyaṃ upacchindati uparodhetī’’ti kasmā vuttanti āha – **‘‘jīvitindriyassa paveṇīghaṭanaṃ…pe… uparodhetīti vuccatī’’**ti. Kathañcāyamattho viññāyatīti āha **‘‘svāyamattho’’**tiādi.

Etthāha (sārattha. ṭī. 1.5; itivu. aṭṭha. 74) – khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopanīyo. Atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa yathāvutto paharaṇappahārādiko atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṃ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakaālānavaṭṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate – vadhakacetanāsahito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hanti. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogākaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivinibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, napi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito. Khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādane niyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā ‘‘padīpo pakāseti, nisākaro candimā’’ti. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena pavattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammunā baddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsupi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

Voropetuṃ na sakkāti upakkamena voropetuṃ na sakkā. **Sattaṭṭhajavanavāramatta**nti **khuddakabhāṇakānaṃ** matena vuttaṃ. **Saṃyuttabhāṇakā** pana ‘‘rūpasantati arūpasantatī’’ti dve santatiyo vatvā ‘‘udakaṃ akkamitvā gatassa yāva tīre akkantaudakalekhā na vippasīdati, addhānato āgatassa yāva kāye usumabhāvo na vūpasammati, ātapā āgantvā gabbhaṃ paviṭṭhassa yāva andhakārabhāvo na vigacchati, antogabbhe kammaṭṭhānaṃ manasi karitvā divā vātapānaṃ vivaritvā olokentassa yāva akkhīnaṃ phandanabhāvo na vūpasammati, ayaṃ rūpasantati nāma. Dve tayo javanavārā arūpasantati nāmā’’ti vatvā ‘‘tadubhayampi santatipaccuppannaṃ nāmā’’ti vadanti. **Majjhimabhāṇakā** pana vadanti ‘‘ekadvesantativārapariyāpannaṃ santatipaccuppannaṃ. Tattha andhakāre nisīditvā ālokaṭṭhānaṃ gatassa na ca tāva ārammaṇaṃ pākaṭaṃ hoti. Yāva pana taṃ pākaṭaṃ hoti, etthantare pavattā rūpasantati arūpasantati vā ekadvesantativārā nāmāti veditabbā. Ālokaṭṭhāne caritvā ovarakaṃ paviṭṭhassapi na tāva sahasā rūpaṃ pākaṭaṃ hoti. Yāva pana taṃ pākaṭaṃ hoti, etthantare pavattā rūpasantati arūpasantati vā ekadvesantativārā veditabbā. Dūre ṭhatvā pana rajakānaṃ hatthavikāraṃ ghaṇṭibheriākoṭanavikārañca disvāpi na tāva saddaṃ suṇāti. Yāva pana taṃ suṇāti, etasmimpi antare ekadvesantativārā veditabbā’’ti. Ettha ca ālokaṭṭhānato ovarakaṃ paviṭṭhassa pageva tattha nisinnassa yāva rūpagataṃ pākaṭaṃ hoti, tattha upaḍḍhavelā avibhūtappāyā, upaḍḍhavelā vibhūtappāyā tadubhayaṃ gahetvā ‘‘dvesantativārā’’ti vuttaṃ, tayidaṃ na sabbasādhāraṇaṃ, ekaccassa sīghampi pākaṭaṃ hotīti ‘‘ekadvesantativārā’’ti ekaggahaṇampi kataṃ.

Sabhāgasantativasenāti kusalākusalasomanassupekkhādinā sabhāgasantativasena. Iminā arūpasantati dassitā. **Sattaṭṭhajavanavāramatta**nti ca kāmāvacarajavanavaseneva veditabbaṃ, na itarajavanavasena. Na hi te parimitakālā, antarā pavattabhavaṅgādayopi tadantogadhāti daṭṭhabbā. **Yāva vā uṇhato āgantvā**tiādinā pana rūpasantatiṃ dasseti. **Andhakāraṃ hotī**ti andhakāraṃ na vigacchati. Santatipaccuppannañcettha aṭṭhakathāsu āgataṃ, addhāpaccuppannaṃ sutte. Tathā hi **bhaddekarattasutte** addhāpaccuppannaṃ sandhāya ‘‘yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmiṃ ce paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīratī’’ti (ma. ni. 3.284) vuttaṃ. Ettha hi **mano**ti sasampayuttaṃ viññāṇamāha. **Dhammā**ti ārammaṇadhammā. **Mano**ti vā manāyatanaṃ. **Dhammā**ti vedanādayo arūpakkhandhā. **Ubhayametaṃ paccuppanna**nti addhāpaccuppannaṃ etaṃ ubhayaṃ hotīti attho. **Viññāṇa**nti nikantiviññāṇaṃ. Tañhi tasmiṃ paccuppanne chandarāgavasena paṭibaddhaṃ hoti. **Abhinandatī**ti taṇhādiṭṭhābhinandanāhi abhinandati. Tathābhūto ca vatthupariññāya abhāvato tesu paccuppannesu dhammesu **saṃhīrati,** taṇhādiṭṭhīhi ākaḍḍhīyatīti attho. Ettha ca ‘‘dvādasāyatanāni ekaṃ paccuppanna’’nti āgatattā tattha pavatto chandarāgo addhāpaccuppannārammaṇo, na khaṇapaccuppannārammaṇoti viññāyati.

Sattoti khandhasantāno. Tattha hi sattapaññatti. **Jīvitindriya**nti rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassatīti. **Taṃ vuttappakārame**vāti taṃ jīvitindriyātipātanavidhānaṃ heṭṭhā vuttappakārameva. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ atipāto, saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghapātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, pāṇassa atipāto **pāṇātipāto**. Yāya cetanāya pavattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetu taṃmahābhūtapaccayā uppajjanamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā vadhakacetanā pāṇātipāto. Tenāha **‘‘yāya cetanāyā’’**tiādi.

Paharaṇanti kāyaviññattisahitāya vadhakacetanāya adhippetatthasādhanaṃ. **Āṇāpana**nti vacīviññattisahitāya vadhakacetanāya adhippetatthasādhanaṃ. Teneva ‘‘sāvetukāmo na sāvetī’’tiādi vuttaṃ. **Upanikkhipana**nti asiādīnaṃ tassa upanikkhipanaṃ.

Aṭṭhakathāsu vuttamatthaṃ saṅkhipitvā dassento **‘‘saṅkhepato’’**tiādimāha. Tattha **vijjāparijappana**nti mantaparijappanaṃ. Idāni aṭṭhakathāsu vitthāritamatthaṃ dassento āha **‘‘aṭṭhakathāsu panā’’**tiādi. Tattha **āthabbaṇikā**ti āthabbaṇavedavedino. **Āthabbaṇaṃ payojentī**ti āthabbaṇavedavihitaṃ mantaṃ tattha vuttavidhinā payojenti. Āthabbaṇikā hi sattāhaṃ aloṇakaṃ bhuñjitvā dabbe attharitvā pathaviyaṃ sayamānā tapaṃ caritvā sattame divase susānabhūmiṃ sajjetvā sattame pade ṭhatvā hatthaṃ vaṭṭetvā vaṭṭetvā mukhena vijjaṃ parijappanti, atha nesaṃ kammaṃ samijjhati. **Paṭisenāyā**ti idaṃ heṭṭhā upari vā padadvayena sambandhamupagacchati. **Ītiṃ uppādentī**ti ḍaṃsitvā māraṇatthāya vicchikādīnaṃ vissajjanavasena pīḷaṃ uppādenti. Etīti **īti**. **Upaddava**nti tato adhikatarapīḷaṃ. **Pajjaraka**nti visamajjaraṃ. **Sūcika**nti aṅgapaccaṅgāni sūcīhi viya vijjhitvā pavattamānaṃ sūlaṃ. **Visūcika**nti sasūlaṃ āmātisāraṃ. **Pakkhandiya**nti rattātisāraṃ. **Vijjaṃ parivattetvā**ti gandhāravijjādikaṃ attano vijjaṃ katupacāraṃ parijappitvā mantapaṭhanakkamena paṭhitvā. **Tehī**ti tehi vatthūhi.

Payojananti pavattamānaṃ. **Disvā**tiādi diṭṭhavisādīnaṃ yathākkamena vuttaṃ. **Dvattibyāmasatappamāṇanāguddharaṇe**ti dvattibyāmasatappamāṇe mahākāye nimminitvā ṭhitānaṃ nāgānaṃ uddharaṇe. **Kumbhaṇḍāna**nti kumbhaṇḍadevānaṃ. Te kira devā mahodarā honti, rahassaṅgampi ca nesaṃ kumbho viya mahantaṃ hoti, tasmā ‘‘kumbhaṇḍā’’ti vuccanti. Vessavaṇassa yakkhādhipatibhāvepi nayanāvudhena kumbhaṇḍānaṃ maraṇassa idha vuttattā tesupi tassa āṇāpavatti veditabbā.

Kecīti mahāsaṅghikā. ‘‘Aho vata yaṃ taṃ kucchigataṃ gabbhaṃ na sotthinā abhinikkhameyyā’’ti pāṭho sundarataro. ‘‘Aho vatāyaṃ ta’’ntipi pāṭho. ‘‘Ayaṃ itthī taṃ kucchigataṃ gabbhaṃ na sotthinā abhinikkhāmeyyā’’ti vattabbaṃ. **Kulumbassā**ti gabbhassa kulasseva vā, kuṭumbassāti vuttaṃ hoti. **Bhāvanāmayiddhiyā**ti adhiṭṭhāniddhiṃ sandhāya vadanti. Ghaṭabhedanaṃ viya iddhivināso, agginibbāpanaṃ viya parūpaghātoti upamāsaṃsandanaṃ. **Taṃ tesaṃ icchāmattamevā**ti etthāyaṃ vicāraṇā – tumhe iddhiyā parūpaghātaṃ vadetha, iddhi nāma cesā adhiṭṭhāniddhi vikubbaniddhi manomayiddhi ñāṇavipphāriddhi samādhivipphāriddhi ariyiddhi kammavipākajiddhi puññavatoiddhi vijjāmayiddhi tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhīti dasavidhā. Tattha kataraṃ iddhiṃ vadethāti? Bhāvanāmayanti. Kiṃ pana bhāvanāmayiddhiyā parūpaghātakammaṃ hotīti? Āma ekavāraṃ hoti. Yathā hi ādittagharassa upari udakabharite ghaṭe khitte ghaṭopi bhijjati, aggipi nibbāyati, evameva bhāvanāmayiddhiyā ekavāraṃ parūpaghātakammaṃ hoti, tato paṭṭhāya pana sā nassatīti. Atha ne ‘‘bhāvanāmayiddhiyā neva ekavāraṃ, na dve vāre parūpaghātakammaṃ hotī’’ti vatvā saññattiṃ āgacchantā pucchitabbā ‘‘bhāvanāmayiddhi kiṃ kusalā, akusalā, abyākatā, sukhāya vedanāya sampayuttā, dukkhāya, adukkhamasukhāya, savitakkasavicārā, avitakkavicāramattā, avitakkaavicārā, kāmāvacarā, rūpāvacarā, arūpāvacarā’’ti.

Imaṃ pana pañhaṃ ye jānanti, te evaṃ vakkhanti ‘‘bhāvanāmayiddhi kusalā vā hoti abyākatā vā, adukkhamasukhavedanīyā eva, avitakkaavicārā eva, rūpāvacarā evā’’ti. Te vattabbā ‘‘pāṇātipātacetanā kusalākusalādīsu kataraṃ koṭṭhāsaṃ bhajatī’’ti. Jānantā vakkhanti ‘‘pāṇātipātacetanā akusalāva, dukkhavedanīyāva, savitakkasavicārāva, kāmāvacarā evā’’ti. Evaṃ sante ‘‘tumhākaṃ kathā neva kusalattikena sameti, na vedanāttikena, na vitakkattikena, na parittattikenā’’ti. Kiṃ pana evaṃ mahantaṃ suttaṃ niratthakanti? No niratthakaṃ, tumhe panassa atthaṃ na jānātha. **Iddhimā cetovasippatto**ti ettha hi na bhāvanāmayiddhi adhippetā, āthabbaṇiddhi pana adhippetā. Sā hi ettha labbhamānā labbhatīti.

Haritabbaṃ upanikkhipitabbanti hāraṃ, hārameva **hāraka**nti āha **‘‘atha vā’’**tiādi. Jīvitaharaṇakaṃ upanikkhipitabbaṃ vā satthaṃ **satthahāraka**nti vikappadvayenāha. ‘‘Hārakasattha’’nti ca vattabbe **satthahāraka**nti visesanassa paranipātaṃ katvā vuttaṃ. **Yathā labhati, tathā kareyyā**ti adhippāyatthamāha. **Upanikkhipeyyā**ti ‘‘pariyeseyyā’’ti imassa sikhāppattamatthaṃ dasseti. **Itarathā**ti ‘‘pariyeseyyā’’ti imassa upanikkhipeyyāti evamatthaṃ aggahetvā yadi pariyesanamattameva adhippetaṃ siyāti attho. **Pariyiṭṭhamattenā**ti pariyesitamattena. ‘‘Satthahārakaṃ vāssa pariyeseyyā’’ti iminā vuccamānassa atthassa byañjanānurūpato paripuṇṇaṃ katvā avuttattā āha **‘‘byañjanaṃ anādiyitvā’’**ti. Sasati hiṃsatīti **satthaṃ,** sasanti hiṃsanti tenāti vā **sattha**nti laguḷapāsāṇādīnampi satthasaṅgahitattā āha – **‘‘yaṃ ettha thāvarappayogasaṅgahitaṃ satthaṃ, tadeva dassetu’’**nti.

Vuttāvasesanti vuttaasiādīhi avasiṭṭhaṃ. **Laguḷa**nti muggarassetaṃ adhivacanaṃ. **Satthasaṅgaho**ti mātikāyaṃ ‘‘satthahāraka’’nti ettha vuttasatthasaṅgaho. **Yasmā… pe… tasmā dvidhā bhinditvā padabhājanaṃ vutta**nti īdisaṃ heṭṭhā vuttavibhaṅganayabhedadassananti veditabbaṃ. **Narake vā papatātiādī**ti ettha ādi-saddena ‘‘papāte vā papatā’’ti parato vuttaṃ avuttañca ‘‘rukkhato vā papatā’’tiādi sabbaṃ maraṇūpāyaṃ saṅgaṇhāti. Tenevāha **‘‘na hi sakkā sabbaṃ sarūpeneva vattu’’**nti. **Parato vuttanayattā**ti parato nigamanavasena vuttassa dutiyapadassa padabhājane vuttanayattā. **Atthato vuttamevā**ti maraṇūpāyassa bahuvidhatānidassanatthaṃ, tato ekadese dassite sabbaṃ vuttameva hotīti adhippāyo. **Na hi sakkā…pe… vattu**nti ‘‘rukkhato vā papatā’’tiādinā sarūpato sabbaṃ maraṇūpāyaṃ pariyosānaṃ pāpetvā na sakkā vattunti attho.

Mataṃ te jīvitā seyyoti ettha vuttamaraṇaṃ yasmā iti-saddo nidasseti, tasmā tattha vuttamaraṇaṃ iti-saddassa atthoti tampi gahetvā atthaṃ dassento āha – **‘‘maraṇacitto maraṇamanoti attho’’**ti. **Cittassa atthadīpanatthaṃ vutto**ti citta-saddassa vicittādianekatthavisayattā nāyaṃ citta-saddo idha aññasmiṃ atthe vattamāno daṭṭhabbo, api tu viññāṇasmiṃyeva vattamāno veditabboti tassa atthassa niyamanatthaṃ vutto. Iminā punaruttidosassapi idha anavakāsoti dasseti. **Na tāva attho vutto**ti ‘‘iti cittamano’’ti uddharitvāpi iti-saddanidassitassa maraṇassa aparāmaṭṭhabhāvato vuttaṃ. Tāva-saddena pana parato ‘‘cittasaṅkappo’’ti imassa padabhājane ‘‘maraṇasaññī’’tiādinā itisaddatthassa vakkhamānataṃ vibhāveti. Tattha hi iti-saddanidassitaṃ maraṇasaṅkhātamatthaṃ gahetvā ‘‘maraṇasaññī maraṇacetano maraṇādhippāyo’’ti vuttaṃ. Tenevāha – **‘‘cittasaṅkappoti imasmiṃ pade adhikāravasena itisaddo āharitabbo’’**ti. Kasmā āharitabboti āha **‘‘idañhī’’**tiādi. Kathaṃ panetaṃ viññāyatīti āha **‘‘tathā hissā’’**tiādi. **Assā**ti iti-saddassa. **Tameva attha**nti maraṇasaṅkhātamatthaṃ. ‘‘Maraṇasaññī’’tiādīsu hi maraṇaṃ iti-saddassa attho, ‘‘saññī’’tiādi saṅkappasaddassa. Cittasaddassa panettha vicittavacanatā saṅkappasaddassa saññācetanādhippāyavasena tidhā atthaṃ dassentena vibhāvitāti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha – **‘‘citto nānappakārako saṅkappo’’**tiādi. Adhippāyasaddena kimettha vuttanti āha – **‘‘adhippāyoti vitakko veditabbo’’**ti. **Na idaṃ vitakkassa nāma**nti idaṃ pana na kevalaṃ vitakkasseva nāmanti dassetuṃ vuttaṃ. Pākaṭattā oḷārikattā ca uccākāratā veditabbā, apākaṭattā anoḷārikattā ca avacākāratā.

174. Kāyekadesepi kāya-saddo vattatīti āha **‘‘hatthena vā’’**tiādi. **Paharaṇenā**ti satthena. Satthañhi paharanti etenāti paharaṇanti vuccati. **Kammunā bajjhatī**ti pāṇātipātakammunā bajjhati, pāṇātipātakammassa siddhanti vuttaṃ hoti. **Yo koci maratū**ti ettha yassa kassaci ekasseva jīvitindriyavisayā vadhakacetanā pavattati, na pahārapaccayā marantasseva jīvitindriyavisayā, nāpi samūhassāti veditabbā. **Ubhayathāpī**ti uddesānuddesānaṃ vasena. Vadhakacittaṃ paccuppannārammaṇampi jīvitindriyaṃ pabandhavicchedanavasena ārammaṇaṃ katvā pavattatīti āha **‘‘pacchā vā teneva rogenā’’**tiādi. Yena hi pabandho vicchijjati, tādisaṃ payogaṃ nibbattentaṃ tadā vadhakacittaṃ pavattantaṃ paharitamatteyeva kammunā bajjhati. Manussaarahantassa ca puthujjanakāleyeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā teneva marati, arahantaghātako hotiyeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnaṃ dānaṃ arahattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasseva taṃ dinnaṃ hoti.

Nanu ca yathā arahattaṃ patvā paribhuttampi puthujjanakāle dinnaṃ puthujjanadānameva hoti, evaṃ maraṇādhippāyena puthujjanakāle pahāre dinne arahattaṃ patvā teneva pahārena mate kasmā arahantaghātakoyeva hoti, na puthujjanaghātakoti? Visesasabbhāvato. Dānañhi deyyadhammassa pariccāgamattena hoti. Tathā hi dānacetanā cajitabbaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā cajanamattameva hoti, aññasantakakaraṇaṃva tassa cajanaṃ, tasmā yassa taṃ santakaṃ kataṃ, tasseva taṃ dinnaṃ hoti, na evaṃ vadho. So hi pāṇo pāṇasaññitā vadhakacetanā upakkamo tena maraṇanti imesaṃ pañcannaṃ aṅgānaṃ pāripūriyāva hoti, na apāripūriyā. Tasmā arahattaṃ pattasseva maraṇanti arahantaghātakoyeva hoti, na puthujjanaghātako. Yasmā pana ‘‘imaṃ māremī’’ti yaṃ santānaṃ ārabbha māraṇicchā, tassa puthujjanakhīṇāsavabhāvena payogamaraṇakkhaṇānaṃ vasena satipi santānabhede abhedoyeva, yadā ca atthasiddhi, tadā khīṇāsavabhāvo, tasmā arahantaghātakoyeva hotīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Aññacittenāti avadhādhippāyena amāretukāmatācittena. **Natthi pāṇātipāto**ti amāretukāmatācittena pahaṭattā. Kiñcāpi paṭhamappahāro na sayameva sakkoti māretuṃ, dutiyaṃ pana labhitvā sakkonto jīvitavināsanahetu hoti, tasmā ‘‘payogo tena ca maraṇa’’nti iminā saṃsandanato paṭhamappahāreneva kammabaddho yutto, na dutiyena tassa aññacittena dinnattā. Tena vuttaṃ **‘‘ubhayehi matepi paṭhamappahāreneva kammunā baddho’’**ti.

Kammāpattibyattibhāvatthanti ānantariyādikammavibhāgassa pārājikādiāpattivibhāgassa ca vibhāvanatthaṃ. ‘‘Eḷakaṃ māremī’’ti pavattacetanāya pubbabhāgattā ‘‘imaṃ māremī’’ti sanniṭṭhāpakacetanāya tadā sannihitattā yathāvatthukaṃ kammabaddho hotiyevāti āha **‘‘imaṃ vatthuṃ māremīti cetanāya atthibhāvato’’**tiādi. Sabbattha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ tena atthasiddhiyā abhāvato, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇañca jīvitindriyaṃ anantariyādibhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. **Ghātako ca hotī**ti pāṇaghātako hoti, pāṇātipātakammunāva baddho hotīti attho. **Pubbe vuttanayeneva veditabba**nti yathākkamaṃ pārājikathullaccayapācittiyāni veditabbāni. ‘‘Mātāpituarahantānaṃ aññataraṃ māremī’’ti guṇamahantesu pavattapubbabhāgacetanāya dāruṇabhāvato tathāvidhapubbabhāgacetanāparivārā sanniṭṭhāpakacetanā dāruṇāva hotīti āha – **‘‘idha pana cetanā dāruṇā hotī’’**ti. Iminā ca ‘‘eḷakaṃ māressāmī’’ti mātāpituādīnaṃ māraṇepi pubbabhāgacetanāya adāruṇattā aññathā pavattaānantariyakammato evaṃ pavattānantariyassa nātidāruṇatā vuttāva hotīti daṭṭhabbā.

Lohitakanti lohitamakkhitaṃ. **Kammaṃ karonte**ti yuddhakammaṃ karonte. **Yathādhippāyaṃ gate**ti yodhaṃ vijjhitvā pitari viddhe. Idañca yathādhippāyaṃ tena tathāviddhabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Ayathādhippāyaṃ pana ujukameva gantvā pitari viddhepi maraṇādhippāyena attanāva katappayogattā nevatthi visaṅketoti vadanti. **Ānantariyaṃ pana natthī**ti pitaraṃ uddissa katappayogābhāvato.

Adhiṭṭhāyāti mātikāvasena āṇattikapayogakathāvaṇṇanā

Evaṃ vijjhāti evaṃ dhanuṃ kaḍḍhetvā vijjha. **Evaṃ paharā**ti evaṃ daḷhaṃ asiṃ gahetvā pahara. **Evaṃ ghātehī**ti evaṃ kammakāraṇaṃ katvā mārehi. **Majjhe**ti hatthino piṭṭhimajjhe. **Etenā**ti ‘‘adhiṭṭhahitvā āṇāpetī’’tiādinā. **Tatthā**ti āṇattikappayoge.

Kiñcāpi kiriyaviseso aṭṭhakathāsu anāgato, pāḷiyaṃ pana ‘‘evaṃ vijjha, evaṃ pahara, evaṃ ghātehī’’ti kiriyāvisesassa parāmaṭṭhattā ācariyaparamparāya ābhataṃ kiriyāvisesaṃ pāḷiyā saṃsandanato gahetvā dassento **‘‘aparo nayo’’**tiādimāha. **Chedana**nti hatthādichedanaṃ. **Bhedana**nti kucchiādiphālanaṃ. Atha vā usunā **vijjhanaṃ,** asinā **chedanaṃ,** muggarādīhi sīsādi**bhedana**nti evamettha attho daṭṭhabbo. **Saṅkhamuṇḍaka**nti saṅkhamuṇḍakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā uttaroṭṭhaubhatokaṇṇacūḷikagalavāṭakaparicchedena cammaṃ chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhiṃ katvā daṇḍakena paliveṭhetvā uppāṭenti, saha kesehi cammaṃ uṭṭhahati, tato sīsakaṭāhaṃ thūlasakkharāhi ghaṃsitvā dhovantā saṅkhavaṇṇaṃ karonti. **Evamādī**ti **ādi**-saddena bilaṅgathālikaṃ rāhumukhaṃ jotimālikaṃ hatthapajjotikaṃ erakavattikaṃ cīrakavāsikaṃ eṇeyyakaṃ baḷisamaṃsikaṃ kahāpaṇikaṃ khārāpatacchikaṃ palighaparivattikaṃ palālapīṭhakanti evamādiṃ sabbaṃ kammakāraṇaṃ saṅgaṇhāti.

Tattha (a. ni. aṭṭha. 2.2.1) **bilaṅgathālika**nti kañjiyaukkhalikakammakāraṇaṃ. Taṃ kammaṃ karontā sīsakapālaṃ uppāṭetvā tattaṃ ayoguḷaṃ saṇḍāsena gahetvā tattha pakkhipanti, tena matthaluṅgaṃ pakkuthitvā upari uttarati. **Rāhumukha**nti rāhumukhakammakāraṇaṃ. Taṃ karonto saṅkunā mukhaṃ vivaritvā antomukhe dīpaṃ jālenti, kaṇṇacūḷikāhi vā paṭṭhāya mukhaṃ nikhādanena khaṇanti, lohitaṃ paggharitvā mukhaṃ pūreti. **Jotimālika**nti sakalasarīraṃ telapilotikāya veṭhetvā ālimpenti. **Hatthapajjotika**nti hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṃ viya pajjālenti. **Erakavattika**nti erakavattakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā heṭṭhāgīvato paṭṭhāya cammavaṭṭe kantitvā gopphake pātenti, atha naṃ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti, so attanova cammavaṭṭe akkamitvā patati. **Cīrakavāsika**nti cīrakavāsikakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā tatheva cammavaṭṭe kantitvā kaṭiyaṃ ṭhapenti, kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ṭhapenti, uparimehi heṭṭhimasarīraṃ cīrakanivāsananivatthaṃ viya hoti. **Eṇeyyaka**nti eṇeyyakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā ubhosu kapparesu ca jaṇṇukesu ca ayavalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti, so catūhi ayasūlehi bhūmiyaṃ patiṭṭhahati, atha naṃ parivāretvā aggiṃ karonti, taṃ kālena kālaṃ sandhito sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭīhiyeva ṭhapenti.

Baḷisamaṃsikanti ubhatomukhehi baḷisehi paharitvā cammamaṃsanahārūni uppāṭenti. **Kahāpaṇika**nti sakalasarīraṃ tikhiṇāhi vāsīhi koṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattaṃ kahāpaṇamattaṃ pātentā koṭṭenti. **Khārāpatacchika**nti sarīraṃ tattha tattha āvudhehi paharitvā kocchehi khāraṃ ghaṃsanti, cammamaṃsanahārūni paggharitvā aṭṭhikasaṅkhalikāva tiṭṭhati. **Palighaparivattika**nti ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇachidde ayasūlaṃ koṭṭetvā pathaviyā ekābaddhaṃ karonti, atha naṃ pāde gahetvā āviñchanti. **Palālapīṭhaka**nti cheko kāraṇiko chavicammaṃ acchinditvā nisadapotehi aṭṭhīni bhinditvā kesesu gahetvā ukkhipati, maṃsarāsiyeva hoti, atha naṃ keseheva pariyonandhitvā gaṇhantā palālavaṭṭiṃ viya katvā paliveṭhenti.

Vatthuṃ visaṃvādetvā tato aññaṃ māretīti sambandho. Purimapassādīnampi vatthusabhāgato vatthuggahaṇeneva gahaṇanti āha **‘‘purato paharitvā’’**tiādi. Cittena ‘‘purato vā’’ti niyamaṃ katvā vā akatvā vā ‘‘purato paharitvā mārehī’’ti vutte sace aññattha paharitvā māreti, lesaṃ oḍḍetvā avuttattā visaṅketova hoti. Cittena pana yattha katthaci paharitvā māraṇaṃ icchantopi sace ‘‘purato paharitvā mārehī’’ti vadati, tassa lesaṃ oḍḍetvā tathā vuttamatthaṃ ṭhapetvā teneva cittena samuṭṭhāpitaviññattikattā manussaviggahapārājikato pariyāyena amuccanato ‘‘aññattha paharitvā māritepi nevatthi visaṅketo’’ti vadanti, keci pana taṃ na icchanti. **Vatthuvisesenā**ti mātuādivatthuvisesena. **Kammaviseso**ti ānantariyādikammaviseso. **Āpattiviseso**ti pārājikādiāpattiviseso.

‘‘Etaṃ gāme ṭhita’’nti gāmo puggalaniyamanatthaṃ vutto, na okāsaniyamanatthaṃ, tasmā okāsaṃ aniyametvā puggalasseva niyamitattā natthi visaṅketo. **‘‘Gāmeye vā’’**tiādīsu pana okāsassa niyamitattā aññattha mārite visaṅketo vutto.

Tuṇḍenāti khaggakoṭiyā. **Tharunā**ti khaggamuṭṭhinā.

‘‘Etaṃ gacchanta’’nti gamanena puggalova niyamito, na iriyāpatho. Tenāha **‘‘natthi visaṅketo’’**ti. **‘‘Gacchantamevā’’**tiādinā iriyāpatho niyamito. Tenāha **‘‘visaṅketo hotī’’**ti.

‘‘Dīghaṃ mārehī’’ti vuttepi dīghasaṇṭhānānaṃ bahubhāvato itthannāmaṃ evarūpañca dīghanti aññesaṃ asādhāraṇalakkhaṇena aniddiṭṭhattā **‘‘aniyametvā āṇāpetī’’**ti vuttaṃ. Tenevāha **‘‘yaṃ kiñci tādisaṃ māretī’’**ti. Ettha ca ‘‘cittena bahūsu dīghasaṇṭhānesu ekaṃ niyametvā vuttepi vācāya aniyamitattā aññasmiṃ tādise mārite natthi visaṅketo’’ti vadanti. Parapāṇimhi pāṇasaññitālakkhaṇassa aṅgassa abhāvato nevatthi pāṇātipātoti āha **‘‘āṇāpako muccatī’’**ti. Yadi evaṃ okāsaniyame sati kathaṃ pāṇātipātoti? Okāsaṃ niyamentassa tasmiṃ okāse nisinnassa jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ hotīti gahetabbaṃ. Okāsañhi niyametvā niddisanto tasmiṃ okāse nisinnaṃ mārāpetukāmo hoti, sayaṃ pana tadā tattha natthi, tasmā okāsena saha attano jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ na hotīti vadanti.

Adhiṭṭhāyāti mātikāvasena āṇattikapayogakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dūtakathāvaṇṇanā

Evaṃ āṇāpentassa ācariyassa tāva dukkaṭanti sace sā āṇatti yathādhippāyaṃ na gacchati, ācariyassa āṇattikkhaṇe dukkaṭaṃ. Sace pana sā āṇatti yathādhippāyaṃ gacchati, yaṃ parato thullaccayaṃ vuttaṃ, āṇattikkhaṇe tadeva hoti. Atha so taṃ avassaṃ ghāteti, yaṃ parato ‘‘sabbesaṃ āpatti pārājikassā’’ti vuttaṃ, tato imassa taṅkhaṇeyeva pārājikaṃ hotīti evamettha attho gahetabbo. **Ācariyena** pana heṭṭhā adinnādānakathāyaṃ (pārā. 121) vuttanayeneva ayamattho sakkā viññātunti idha na vutto. Vuttañhi tattha ‘‘āpatti dukkaṭassāti evaṃ āṇāpentassa ācariyassa tāva dukkaṭaṃ. Sace pana sā āṇatti yathādhippāyaṃ gacchati, yaṃ parato thullaccayaṃ vuttaṃ, āṇattikkhaṇe tadeva hoti. Atha taṃ bhaṇḍaṃ avassaṃ hāriyaṃ hoti, yaṃ parato ‘sabbesaṃ āpatti pārājikassā’ti vuttaṃ, tato imassa taṅkhaṇeyeva pārājikaṃ hotīti ayaṃ yutti sabbattha veditabbā’’ti. **Tesampi dukkaṭa**nti ārocanapaccayā dukkaṭaṃ. **Paṭiggahitamatte**ti ettha avassaṃ ce paṭigganhāti, tato pubbeva ācariyassa thullaccayaṃ, na pana paṭiggahiteti daṭṭhabbaṃ. Kasmā panassa thullaccayanti āha **‘‘mahājano hi tena pāpe niyojito’’**ti.

Mūlaṭṭhasseva dukkaṭanti idaṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ āgatanayadassanamattaṃ, na pana taṃ ācariyassa adhippetaṃ. Tenāha **‘‘evaṃ sante’’**tiādi, evaṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttanayena atthe satīti attho. **Paṭiggahaṇe āpattiyeva na siyā**ti vadhakassa ‘‘sādhu suṭṭhū’’ti māraṇapaṭiggahaṇe dukkaṭāpatti na siyā, evaṃ anoḷārikavisayepi tāva dukkaṭaṃ hoti, kimaṅgaṃ pana māraṇapaṭiggahaṇeti dassanatthaṃ sañcarittapaṭiggahaṇādi nidassitaṃ. ‘‘Aho vata itthannāmo hato assā’’ti evaṃ maraṇābhinandanepi dukkaṭe sati pageva māraṇapaṭiggahaṇeti adhippāyo. **Paṭigganhantassevetaṃ dukkaṭa**nti avadhāraṇena visaṅketattā imassa paṭiggahaṇapaccayā mūlaṭṭhassa nattheva āpattīti dasseti. Keci pana ‘‘idha vuttadukkaṭaṃ paṭigganhantassevāti ettakameva avadhāraṇena dassitaṃ, na pana mūlaṭṭhassa mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttadukkaṭaṃ paṭikkhitta’’nti vadanti. **Purimanaye**ti samanantarātīte avisakkiyadūtaniddese. **Eta**nti dukkaṭaṃ. Yadi evaṃ kasmā pāḷiyaṃ na vuttanti āha **‘‘okāsābhāvenā’’**ti. Tattha mūlaṭṭhassa thullaccayavacanato paṭigganhantassa dukkaṭaṃ vattuṃ okāso natthīti okāsābhāvena na vuttaṃ, na pana abhāvatoti adhippāyo.

Āṇattikkhaṇe puthujjanoti ettha anāgate voropetabbajīvitindriyavasena atthasādhikacetanāya pavattattā arahantaghātako jātoti daṭṭhabbaṃ.

Dūtakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

175. Sayaṃ saṅghattherattā **‘‘upaṭṭhānakāle’’**ti vuttaṃ. **Vācāya vācāya dukkaṭa**nti ‘‘yo koci mama vacanaṃ sutvā imaṃ dhāretū’’ti iminā adhippāyena avatvā kevalaṃ maraṇābhinandanavaseneva vuttattā ‘‘corāpi nāma taṃ na hanantī’’tiādivācāsupi dukkaṭameva vuttaṃ. **Ayamattho etena vutto**ti yathā so jānātīti sambandho. **Vākyabheda**nti vacībhedaṃ. **Dvinnaṃ uddissā**ti dve uddissa, dvinnaṃ vā maraṇaṃ uddissa. Ubho uddissa maraṇaṃ saṃvaṇṇentassa cetanāya ekattepi ‘‘dve pāṇātipātā’’ti vattabbabhāvato balavabhāvaṃ āpajjitvā paṭisandhivipākasamanantaraṃ pavattiyaṃ anekāsupi jātīsu aparāpariyacetanāvasena dukkhuppādanato mahāvipākattā ‘‘akusalarāsī’’ti vuttaṃ. Bahū uddissa maraṇasaṃvaṇṇanepi eseva nayo.

Evanti ‘‘sīsaṃ vā chinditvā papāte vā papatitvā’’tiādinā. **Ārocitamatte**ti vuttamatte. Yathā ariyamaggakkhaṇe cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā ca kiccavasena ijjhanti, evaṃ cetanāya ekattepi kiccavasena anekā pāṇātipātā ijjhantīti āha **‘‘tattakā pāṇātipātā’’**ti. Yathā hi attānaṃ sataṃ katvā dassetukāmassa ‘‘sataṃ homi sataṃ homī’’ti kataparikammavasena laddhapaccuppannaparittārammaṇaṃ abhiññācittaṃ satantogadhānaṃ vaṇṇesu ekassa vaṇṇaṃ ārammaṇaṃ katvāpi sataṃ nipphādeti, yathā ca ekassa maraṇe pavattamānāpi vadhakacetanā sakalasarīre uppajjamānaṃ nirujjhamānañca sakalampi jīvitindriyaṃ ekappahāreneva ālambitumasakkuṇeyyattā ṭhānappattaṃ ekadesappavattaṃ jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā ārammaṇabhūtaṃ sakalampi jīvitindriyaṃ vināseti, evameva paccuppannaparittārammaṇāya vadhakacetanāya māretukāmatāya pariggahitasattesu ekasseva jīvitindriye ārammaṇe katepi kiccanipphattivasena sabbepi māritāva honti.

176. **Yesaṃ hatthato**ti yesaṃ ñātakapavāritānaṃ hatthato. **Tesaṃ mūlaṃ datvā muccatī**ti idaṃ tena katapayogassa puna pākatikabhāvāpādanaṃ avasānaṃ pāpetvā dassetuṃ vuttaṃ. ‘‘Mūlena kītaṃ pana potthakaṃ potthakasāmikānaṃ datvā muccatiyevā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Kenaci** pana ‘‘sace potthakaṃ sāmikānaṃ datvā mūlaṃ na gaṇhāti, na muccati attaniyabhāvato amocitattā’’ti vatvā bahudhā papañcitaṃ, na taṃ sārato paccetabbaṃ. Potthakasāmikānañhi potthake dinne aññena kataṃ paṭilabhitvā attanā katapayogassa nāsitattā kathaṃ so na mucceyya, na ca pariccattassa attaniyabhāvo diṭṭhoti. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘sace mūlena kīto hoti, potthakasāmikānaṃ potthakaṃ, yesaṃ hatthato mūlaṃ gahitaṃ, tesaṃ mūlaṃ datvā muccatīti kasmā vuttaṃ. Potthakanimittaṃ mūlassa gahitattā akappiyametaṃ. Yadi hi potthakasāmikassa potthakaṃ datvā sayameva mūlaṃ gaṇheyya, akappiyameva taṃ. Athāpi potthakasāmikassa santikā mūlaṃ aggahetvā sayameva taṃ potthakaṃ jhāpeyya, tathāpi aññā yena saddhādeyyavinipātane āpatti, tasmā evamāhā’’ti vuttaṃ, tampi na sārato paccetabbaṃ. Tasmā **gaṇṭhipadesu** vuttanayovettha sārato daṭṭhabbo. **‘‘Maraṇavaṇṇaṃ likhissāmā’’ti ekajjhāsayā hutvā**ti idaṃ tathā karonte sandhāya vuttaṃ, evaṃ pana asaṃvidahitvāpi maraṇādhippāyena tasmiṃ potthake vuttavidhiṃ karontassa pārājikameva.

Pamāṇeti attanā sallakkhite pamāṇe. **Tacchetvā**ti unnatappadesaṃ tacchetvā. **Paṃsupacchi**nti sabbantimaṃ paṃsupacchiṃ. ‘‘Ettakaṃ ala’’nti niṭṭhāpetukāmatāya sabbantimapayogasādhikā cetanā sanniṭṭhāpakacetanā. **Suttantikattherā**ti vinaye apakataññuno suttantabhāṇakā. Mahāaṭṭhakathācariyatthereyeva sandhāya ‘‘vinayaṃ te na jānantīti upahāsavasena suttantikattherāti vutta’’ntipi vadanti. Ettha ca **mahāaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘āvāṭe niṭṭhite patitvā marantu, aniṭṭhite mā marantū’’ti iminā adhippāyena karontaṃ sandhāya sabbantimā sanniṭṭhāpakacetanā vuttā, **mahāpaccarisaṅkhepaṭṭhakathāsu** pana paṭhamappahārato paṭṭhāya ‘‘imasmiṃ āvāṭe patitvā marantū’’ti iminā adhippāyena karontassa yasmiṃ yasmiṃ payoge kate tattha patitā maranti, taṃtaṃpayogasādhikaṃ sanniṭṭhāpakacetanaṃ sandhāya ‘‘ekasmimpi kudālappahāre dinne’’tiādi vuttanti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Tasmā tena tena pariyāyena aṭṭhakathāvādānaṃ aññamaññāvirodho yutto. Atha vā **mahāaṭṭhakathāyaṃ** ekasmiṃyeva divase avūpasanteneva payogena khaṇitvā niṭṭhāpentaṃ sandhāya sabbantimā sanniṭṭhāpakacetanā vuttā, itarāsu pana ‘‘imasmiṃ patitvā marantū’’ti adhippāyena ekasmiṃ divase kiñci khaṇitvā aparasmimpi divase tatheva kiñci kiñci khaṇitvā niṭṭhāpentaṃ sandhāya vuttanti. Evampi aṭṭhakathānaṃ aññamaññāvirodho yuttoti amhākaṃ khanti.

Attano dhammatāyāti ajānitvā pakkhalitvā vā. **Arahantāpi saṅgahaṃ gacchantī**ti aññehi pātiyamānānaṃ amaritukāmānampi arahantānaṃ maraṇaṃ sambhavatīti vuttaṃ. **Purimanaye**ti ‘‘maritukāmā idha marissantī’’ti vuttanaye. **Tattha patitaṃ bahi nīharitvā**ti ettha ‘‘imasmiṃ āvāṭeyeva marantūti niyamābhāvato bahi nīharitvā māritepi pārājikaṃ vuttaṃ. Āvāṭe patitvā thokaṃ cirāyitvā gacchantaṃ gahetvā mārite āvāṭasmiṃyeva aggahitattā pārājikaṃ na hotī’’ti vadanti, taṃ pana aṭṭhakathāyaṃ ‘‘patitappayogena gahitattā’’ti vuttahetussa idhāpi sambhavato vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Amaritukāmā vā**tipi adhippāyassa sambhavato opapātike uttarituṃ asakkuṇitvā matepi pārājikaṃ vuttaṃ. **Nibbattitvā**ti vuttattā patanaṃ na dissatīti ce? Opapātikassa tattha nibbattiyeva patananti natthi virodho. Yasmā mātuyā patitvā parivattitaliṅgāya matāya so mātughātako hoti, na kevalaṃ manussapurisaghātako, tasmā patitasseva vasena āpattīti adhippāyena **‘‘patanarūpaṃ pamāṇa’’**nti vuttaṃ. Idaṃ pana akāraṇaṃ. ‘‘Manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hotī’’ti ettakameva hi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Tattha ca liṅge parivattepi so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho jīvitindriyappabandho ca, na aññoti ‘‘api parivattaliṅga’’nti vuttaṃ. Yo hi liṅge aparivatte tasmiṃ attabhāve bhavaṅgajīvitindriyappabandho, so eva parivattepi liṅge taṃyeva ca upādāya ekajātisamaññā. Na cettha bhāvakalāpagatajīvitindriyassa vasena codanā kātabbā tadaññasseva adhippetattā. Tañhi tattha avicchedavuttiyā pabandhavohāraṃ labhati, itarampi vā bhāvānupālatāsāmaññenāti anokāsāva codanā. Tasmā parivattepi liṅge tasseva ekakammanibbattassa santānassa jīvitā voropanato vohārabhedato so itthighātako vā hotu purisaghātako vā, ānantariyakammato na muccatīti ettakameva tattha vattabbaṃ. Idha pana yaṃyaṃjātikā sattā honti, te maraṇasamaye attano attano jātirūpeneva maranti, nāññarūpena, jātivaseneva ca pācittiyathullaccayapārājikehi bhavitabbaṃ. Tasmā nāgo vā supaṇṇo vā yakkharūpena vā petarūpena vā patitvā attano tiracchānarūpena marati, tattha pācittiyameva yuttaṃ, na thullaccayaṃ tiracchānagatasseva matattā. Teneva dutiyattheravāde maraṇarūpaṃ pamāṇaṃ, tasmā pācittiyanti vuttaṃ. Ayameva ca vādo yuttataro, teneva so pacchā vutto.

Imināva nayena manussaviggahe nāgasupaṇṇasadise tiracchānagate patitvā attano rūpena mate pācittiyena bhavitabbaṃ. Evaṃ sante pāḷiyaṃ ‘‘yakkho vā peto vā tiracchānagatamanussaviggaho vā tasmiṃ patati, āpatti dukkaṭassa. Patite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti dukkaṭassa. Marati, āpatti thullaccayassā’’ti kasmā vuttanti ce? Tattha keci vadanti – yakkho vā peto vāti paṭhamaṃ sakarūpeneva ṭhite yakkhapete dassetvā puna aññarūpenapi ṭhite teyeva yakkhapete dassetuṃ ‘‘tiracchānagatamanussaviggaho vā’’ti vuttaṃ, na pana tādisaṃ tiracchānagataṃ visuṃ dassetuṃ. Tasmā tiracchānagataviggaho vā manussaviggaho vā yakkho vā peto vāti evamettha yojanā kātabbāti. **Gaṇṭhipadesu** pana tīsupi ‘‘pāḷiyaṃ manussaviggahena ṭhitatiracchānagatānaṃ āveṇikaṃ katvā thullaccayaṃ vuttaṃ viya dissatī’’ti kathitaṃ. **Yakkharūpapetarūpena matepi eseva nayo**ti iminā maraṇarūpasseva pamāṇattā thullaccayaṃ atidissati.

Mudhāti amūlena, kiñci mūlaṃ aggahetvāti vuttaṃ hoti. **So niddoso**ti tena tattha katapayogassa abhāvato. Yadi pana sopi tattha kiñci kiñci karoti, na muccatiyevāti dassento āha **‘‘evaṃ patitā’’**tiādi. Tattha **eva**nti evaṃ mayā kateti attho. **Na nassissantī**ti adassanaṃ na gamissanti, na palāyissantīti adhippāyo. **Vippaṭisāre uppanne**ti mūlaṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ. Yadi pana pacchimopi labhitvā tattha vuttappakāraṃ kiñci katvā puna vippaṭisāre uppanne evaṃ karoti, tassapi eseva nayo. **Paṃsumhi patitvā maratī**ti abhinavapūrite paṃsumhi pāde pavesetvā uddharituṃ asakkonto tattheva patitvā marati. **Jātapathavī jātā**ti idaṃ sabbathā matthakappattaṃ thirabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Paṃsunā pūrentena pana pādadaṇḍādīhi maddanatāḷanādinā suṭṭhutaraṃ thirabhāvaṃ āpādetvā pakatipathaviyā nibbisese kate jātapathavīlakkhaṇaṃ appattepi muccatiyeva. **Opātaṃ haratī**ti ettha pokkharaṇīsadisattā muccati.

Hatthā muttamatteti oḍḍetvā hatthato muttamatte. **Vatiṃ katvā**ti ettha yadi so pāse vuttappakāraṃ kañci visesaṃ na karoti, attanā katavatiyā viddhaṃsitāya muccati. **Thaddhataraṃ vā pāsayaṭṭhiṃ ṭhapetī**ti thirabhāvatthaṃ aparāya pāsayaṭṭhiyā saddhiṃ bandhitvā vā tameva vā sithilabhūtaṃ thaddhataraṃ bandhitvā ṭhapeti. **Daḷhataraṃ vā thirataraṃ vā**ti etthāpi eseva nayo. **Khāṇuka**nti pāsayaṭṭhibandhanakhāṇukaṃ. Sabbattheva māraṇatthāya katappayogattā na muccati. **Vippaṭisāre uppanne**ti mūlaṭṭhasseva vippaṭisāre uppanne.

Tena alātena…pe… na muccatīti ettha ‘‘pubbe katappayogaṃ vināsetvā pacchā kusalacittena payoge katepi na muccatīti idaṃ sandhāya gantabba’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā – āditoyeva māraṇatthāya katappayogattā katapariyositāya pāsayaṭṭhiyā tappaccayā ye ye sattā marissanti, tesaṃ tesaṃ vasena paṭhamataraṃyeva pāṇātipātakammasiddhito pacchā kusalacittena aññathā katepi na muccatīti. **Rajjuke**ti khuddakarajjuke. **Sayaṃ vaṭṭita**nti bahurajjuke ekato katvā attanā vaṭṭitaṃ. **Ubbaṭṭetvā**ti te rajjuke visuṃ visuṃ katvā. **Garukataraṃ karotī**ti atibhāriyaṃ karoti. **Pariyesitvā kata**nti araññaṃ gantvā rukkhaṃ chinditvā tacchetvā kataṃ.

177. **Ālambanarukkho vā**ti tatthajātakaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tadatthamevā**ti māraṇatthameva. **Visamaṇḍala**nti mañcapīṭhādīsu ālittaṃ visamaṇḍalaṃ. **Vatvā asiṃ upanikkhipatī**ti ettha mukhena avatvā vuttappakāraṃ manasā cintetvā upanikkhipanepi eseva nayo. **Purimanayenā**ti ‘‘yesaṃ hatthato mūlaṃ gahita’’ntiādinā. Sarīrassa virūpabhāvakaraṇato kuṭṭhādi **visabhāgarogo** nāma, jīvitappavattiyā vā asabhāgattā ananukūlattā gaṇḍapiḷakādi yo koci jīvitappavattipaccanīko **visabhāgarogo**.

178. **Paraṃ vā amanāparūpa**nti ettha amanāpaṃ rūpaṃ etassāti amanāparūpoti bāhiratthasamāso daṭṭhabbo. **Manāpiyepi eseva nayo**ti etena **manāpikaṃ rūpaṃ upasaṃharatī**ti ettha paraṃ vā manāparūpaṃ tassa samīpe ṭhapeti, attanā vā manāpiyena rūpena samannāgato tiṭṭhatītiādi yojetabbanti dasseti. Teneva aññatarasmiṃ **gaṇṭhipade** vuttaṃ –

‘‘Mamālābhena esitthī, maratūti samīpago;
Duṭṭhacitto sace yāti, hoti so itthimārako.

‘‘Bhikkhatthāya sace yāti, jānantopi na mārako;
Anatthiko hi so tassā, maraṇena upekkhako’’ti.

Aparampi tattheva vuttaṃ –

‘‘Viyogena ca me jāyā, jananī ca na jīvati;
Iti jānaṃ viyuñjanto, tadatthī hoti mārako.

‘‘Pabbajjādinimittañce, yāti jānaṃ na mārako;
Anatthiko hi so tesaṃ, maraṇena upekkhako’’ti.

Alaṅkaritvā upasaṃharatīti ‘‘alābhakena sussitvā maratū’’ti iminā adhippāyena upasaṃharati. Teneva **‘‘sace uttasitvā marati, visaṅketo’’**ti vuttaṃ. **Alābhakena sussitvā maratī**ti ettha ca pārājikanti pāṭhaseso daṭṭhabbo. **Kuṇapagandhā cā**ti ahiādikuṇapānaṃ gandhā. **Haṃsapuppha**nti haṃsādīnaṃ pakkhalomaṃ sandhāya vadati.

179. **Asañciccā**ti idaṃ maraṇasaṃvattanikaupakkamassa asallakkhaṇaṃ sandhāya vuttanti āha **‘‘iminā upakkamenā’’**tiādi. **Ajānantassā**ti idaṃ pana maraṇasaṃvattanikaupakkamakaraṇassa ajānanaṃ sandhāya vuttanti āha **‘‘iminā ayaṃ marissatī’’**tiādi. **Namaraṇādhippāyassā**ti idaṃ upakkamaṃ jānantassapi maraṇādhippāyassa abhāvaṃ sandhāya vuttanti āha **‘‘maraṇaṃ anicchantassā’’**tiādi.

Padabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Domanassacitteneva bhaṇatīti iminā sanniṭṭhāpakacetanā dukkhavedanāya sampayuttā evāti dasseti. Sukhabahulatāya hi rājāno hasamānāpi ‘‘ghātethā’’ti vadanti, hāso pana nesaṃ anatthavūpasamādiaññavisayoti sanniṭṭhāpakacetanā dukkhavedanāya sampayuttā eva. Sati pana domanasse kathaṃ taṃ nappakāsatīti āha **‘‘sukhavokiṇṇattā’’**tiādi, pubbāpariyavasena ubhosu passesu uppajjanakasukhehi ākiṇṇattā uppannassa ca domanassassa anuppabandhanena pavattiyā abhāvato tadā uppannampi domanassaṃ nappakāsatīti attho.

Vinītavatthuvaṇṇanā

180. **Maraṇatthikāva hutvā**ti imassa kāyassa bhedena saggapāpanādhippāyattā atthato maraṇatthikāva hutvā. **Maraṇatthikabhāvaṃ ajānantā**ti evaṃ adhippāyino maraṇatthikā nāma hontīti attano maraṇatthikabhāvaṃ ajānantā. Na hi te attano cittappavattiṃ na jānanti. **Vohāravasenā**ti pubbabhāgavohāravasena, maraṇādhippāyassa sanniṭṭhāpakacetanākkhaṇe karuṇāya abhāvato kāruññena pāse baddhasūkaramocanaṃ viya na hotīti adhippāyo. **Yathāyunā**ti vuttamevatthaṃ **yathānusandhinā**ti pariyāyantarena vuttaṃ, yathānusandhinā yathāyuparicchedenāti vuttaṃ hoti. Atha vā **yathānusandhinā**ti yathānuppabandhena, yāva tasmiṃ bhave santānassa anuppabandho avicchinnappavatti hoti, tāva ṭhatvāti vuttaṃ hoti.

Appaṭivekkhitvāti anupaparikkhitvā. **Uddhaṃ vā adho vā saṅkamantī**ti pacchā āgatānaṃ okāsadānatthaṃ nisinnapāḷiyā uddhaṃ vā adho vā gacchanti. **Paccavekkhaṇakiccaṃ natthī**ti pacchā āgatehi upaparikkhaṇakiccaṃ natthi. Heṭṭhā kismiñci vijjamāne sāṭakaṃ vali na gaṇhātīti āha **‘‘tasmiṃ vali na paññāyatī’’**ti. Paṭivekkhaṇañcedaṃ gihīnaṃ santakeyevāti daṭṭhabbaṃ.

Pāḷiyaṃ **musale ussite**ti aññamaññaṃ upatthambhetvā dvīsu musalesu ussitesūti attho. **Udukkhalabhaṇḍika**nti udukkhalatthāya ānītaṃ dārubhaṇḍaṃ. **Paṭibaddha**nti bhojanapaṭibaddhaṃ, bhojanantarāyanti vuttaṃ hoti.

181. **Aggakārika**nti ettha **kārikā**-saddassa bhāvavacanattā **‘‘aggakiriya’’**nti atthaṃ vatvāpi yasmā kiriyaṃ dātuṃ na sakkā, tasmā dānasaṅkhātāya aggakiriyāya yuttaṃ piṇḍapātameva idha upacāravuttiyā ‘‘aggakiriyā’’ti gahetabbanti āha **‘‘paṭhamaṃ laddhapiṇḍapāta’’**ntiādi.

182-183. **Daṇḍamuggara**nti nikhādanamuggaraṃ. **Vibhattibyattayenā**ti vibhattivipariṇāmena. **Visesādhigamo**ti samādhi vipassanā ca ativiya pākaṭattā **‘‘hatthappatto viya dissatī’’**ti vuttaṃ. **Upacchindatī**ti ‘‘visesādhigamassa vikkhepo mā hotū’’ti āhāraṃ upacchindati. **Visesādhigama**nti lokuttaradhammapaṭilābhaṃ. **Byākaritvā**ti ārocetvā. **Upacchindati, na vaṭṭatī**ti yasmā sabhāgānaṃ lajjibhikkhūnaṃyeva ariyā attanā adhigatavisesaṃ tādise kāraṇe sati ārocenti, te ca bhikkhū appatirūpāya anesanāya paccayaṃ na pariyesanti, tasmā tehi pariyesitapaccaye kukkuccaṃ uppādetvā āhāraṃ upacchindituṃ na vaṭṭatīti attho. Sabhāgānañhi byākatattā upacchindituṃ na labhati. Te hi kappiyakhettaṃ. Teneva ‘‘sabhāgānañhi lajjibhikkhūnaṃ kathetuṃ vaṭṭatī’’ti idaṃ ‘‘upacchindati, na vaṭṭatī’’ti imassa kāraṇaṃ dassentena vuttanti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Atha vā **visesādhigamaṃ byākaritvā**ti idaṃ visesassa adhigatabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Adhigamantarāyaṃ asaṅkanteneva ca āhārupacchedo kātabboti anuññātattā adhigatena na kātabboti dassetuṃ **‘‘visesādhigamaṃ byākaritvā āhāraṃ upacchindati, na vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Kiṃ pana ariyā attanā adhigatavisesaṃ aññesaṃ ārocentīti imissā codanāya **‘‘sabhāgānañhi lajjibhikkhūnaṃ kathetuṃ vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Ayamettha yuttataroti amhākaṃ khanti, **gaṇṭhipade**pi ayamattho dassitoyevāti. **Bhaṇḍakaṃ dhovantā**ti cīvaraṃ dhovantā. **Dhovanadaṇḍaka**nti bhaṇḍadhovanadaṇḍaṃ.

184. **Ahaṃ kukkuccako**ti ‘‘mama kiriyāya mareyya nu kho, no vā’’ti evaṃ jātakukkuccako. Sabbatthāpi panettha evarūpesu vatthūsu amate thullaccayassa vuttattā tena katappayogena dukkhavedanā uppajjatu vā mā vā, pārājikāya abhāvato bhagavato vacanena thullaccayamevāti vadanti.

185. Gabbho patati etenāti **gabbhapātanaṃ,** tādisaṃ bhesajjaṃ. Tenāha **‘‘yena paribhuttenā’’**tiādi. ‘‘Maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyyā’’ti vuttattā pariyāyato āpattimokkho na hotīti āha **‘‘pariyāyo nāma natthī’’**ti.

Gabbhaṃ na gaṇhātīti gabbhaṃ na dhāreti. Vātena pāṇakehi vā gabbho vinassanto kammaṃ vinā na nassatīti adhippāyena **‘‘dvīhākārehī’’**ti vuttaṃ. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.26) pana ‘‘gabbho hi vātena pāṇakehi kammunā cāti tīhi kāraṇehi vinassatī’’ti vatvā ‘‘kammunā vinassante pana buddhāpi paṭibāhituṃ na sakkontī’’ti vuttaṃ. Tattha vātena pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato, apica tappaccayā kammaṃ vipaccati, sayameva pana kammunā okāse kate na ekantena vāto pāṇakā vā apekkhitabbāti iminā adhippāyena kammassa visuṃ kāraṇabhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. Pāṇakā khāditvā antaradhāpentīti yojetabbaṃ. Avijāyanatthāya bhesajjaṃ dentassa kucchiyaṃ uppajjitvā vinassissantīti iminā adhippāyena dinne opātakkhaṇanādīsu viya kammabaddho, kucchiyaṃ na uppajjissantīti iminā pana adhippāyena dinne nevatthi kammabaddho.

Sahadhammikānanti ekassa satthuno sāsane sahasikkhamānadhammānaṃ. Pañcannampi vivaṭṭanissitasīlattā **‘‘samasīlasaddhāpaññāna’’**nti vuttaṃ. **Ñātakapavāritaṭṭhānato**ti attano tesaṃ vā ñātakapavāritaṭṭhānato. Gilānassatthāya appavāritaṭṭhānatopi viññattiyā anuññātattā katāpi akatā viyāti **akataviññatti,** ‘‘vada, bhante, paccayenā’’ti evaṃ akatapavāraṇaṭṭhāne ca viññatti **akataviññatti**.

Paṭiyādiyatīti sampādeti. **Akātuṃ na vaṭṭatī**ti ettha dukkaṭaṃ vadanti. **Sahadhammikesu vuttanayenevā**ti ‘‘imesampi pañcannaṃ akataviññattiyāpi bhesajjaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti **kurundaṭṭhakathāyaṃ** vuttattā kathitaṃ. **Yāva ñātakā passantī**ti yāva tassa ñātakā passanti. Pitu bhaginī **pitucchā**. Mātu bhātā **mātulo**. **Nappahontī**ti kātuṃ na sakkonti. **Sacepi na yācantī**ti ‘‘yācituṃ dukkha’’nti adhippāyena yadi na yācanti. **Ābhogaṃ katvā**ti idaṃ kattabbatādassanavasena vuttaṃ, ‘‘ābhogaṃ pana akatvāpi dātuṃ vaṭṭatī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** likhitaṃ. **Ete dasa ñātake ṭhapetvā**ti tesaṃ puttanattādayopi tappaṭibaddhattā ñātakā evāti tepi ettheva saṅgahitā. Tena **aññesa**nti iminā aññātakānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tenevāha **‘‘etesaṃ puttaparamparāyā’’**tiādi. **Kulaparivaṭṭo**ti kulānaṃ paṭipāṭi, kulaparamparāti vuttaṃ hoti. ‘‘Mayhaṃ dassanti karissantī’’ti paccāsāya karontassapi yācitvāpi gahetabbaṭṭhānatāya ñātakesu vejjakammaṃ vā kuladūsakāpatti vā na hotīti vadanti. **Sabbapadesupi vinicchayo veditabbo**ti **cūḷamātuyā**tiādīsu sabbapadesu ‘‘cūḷamātuyā sāmiko’’tiādinā yojetvā heṭṭhā vuttanayena vinicchayo veditabbo.

Vuttanayena pariyesitvāti iminā ‘‘ñātisāmaṇerehi vā’’tiādinā vuttamatthaṃ atidissati. **Apaccāsīsantenā**ti ‘‘mayhaṃ dassanti karissantī’’ti evaṃ attano atthāya apaccāsīsantena. Bhikkhusaṅghassa pana upakārakattaṃ paccāsīsantena kātuṃ vaṭṭati. ‘‘Bhesajjaṃ ācikkhathā’’ti vuttepi yathā **‘‘aññamaññaṃ pana kathā kātabbā’’**ti idaṃ pariyāyattā vaṭṭati, evaṃ heṭṭhā vuttanayena **‘‘idañcidañca gahetvā karontī’’**ti iminā pariyāyena kathentassapi nevatthi dosoti ācariyā.

Vinayalakkhaṇaṃ ajānantassa anācariyassa tadanurūpavohārāsambhavato īdisassa lābhassa uppatti nāma natthīti **‘‘ācariyabhāgo nāmāya’’**nti vuttaṃ, vinaye pakataññunā ācariyena labhitabbabhāgo ayanti vuttaṃ hoti. Pupphapūjanatthāya dinnepi akappiyavohārena vidhānassa ayuttattā **‘‘kappiyavasenā’’**ti vuttaṃ, ‘‘pupphaṃ āharathā’’tiādinā kappiyavohāravasenāti attho.

Yadi ‘‘parittaṃ karothā’’ti vutte karonti, gihiveyyāvaccakaraṇaṭṭhāne tiṭṭhatīti **‘‘parittaṃ karotha, bhanteti vutte na kātabba’’**nti vuttaṃ, **‘‘bhaṇathā’’**ti vutte pana dhammakathāya ajjhesanaṭṭhāne ṭhitattā **‘‘kātabba’’**nti vuttaṃ. Dhammañhi anajjhiṭṭhenapi kathetuṃ vaṭṭati, pageva ajjhiṭṭhena. **Cāletvā suttaṃ parimajjitvā**ti parittaṃ karontena kātabbavidhiṃ dasseti. **Vihārato…pe… dukkaṭa**nti aññātakānaṃyeva dadato dukkaṭaṃ. **No ce jānantī**ti yadi evaṃ vattuṃ na jānanti. **Udaka**nti dakkhiṇodakaṃ. Pādesu apanītesu avamaṅgalasaññino hontīti āha **‘‘na pādā apanetabbā’’**ti. **Gantuṃ vaṭṭatī**ti ‘‘parivāratthāya āgacchantū’’ti vuttepi evaṃ sallakkhetvā gantuṃ vaṭṭati.

Anāmaṭṭhapiṇḍapātoti apabbajitassa hatthato laddho attanā aññena vā pabbajitena aggahitaaggo piṇḍapāto. **Thālake**ti iminā pattopi gahitoyevāti daṭṭhabbaṃ. **Dāmarikacorassā**ti rajjaṃ patthayamānassa pākaṭacorassa. **Coranāgavatthū**ti ettha ‘‘coranāgassa kira āmaṭṭhaṃ dento kujjhissati, anāmaṭṭhaṃ na vaṭṭatīti thero pattaggahaṇahattheneva aggaṃ gahetvā patte bhattaṃ sabbamadāsi, so tena tussi. ‘Ettakaṃ mayha’nti bhattassa ekapasseyeva thokaṃ ṭhapetvāpi puna tena saddhiṃ sabbampi dātuṃ vaṭṭatī’’ti **cūḷagaṇṭhipade** vuttaṃ.

Āmisassa dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa chiddassa vivarassa bhedassa paṭisantharaṇaṃ pidahanaṃ gaṇhanaṃ **paṭisanthāro**. Ayañhi lokasannivāso alabbhamānena āmisena ca dhammena cāti dvīhi chiddo, tassa taṃ chiddaṃ yathā na paññāyati, evaṃ pīṭhassa viya paccattharaṇena āmisena ca dhammena ca paṭisantharaṇaṃ āmisapaṭisanthāro dhammapaṭisanthāro cāti vuccati. Tattha dhammapaṭisanthāro kassaci na kātabbo natthi. Yassa kassaci hi gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā dhammena saṅgaho kātabboyeva. **‘‘Paṭisanthāro pana kassa kātabbo, kassa na kātabbo’’**ti idaṃ pana āmisapaṭisanthāraṃ sandhāya vuttaṃ. **Ubbāsetvā**ti samantato tiyojanaṃ vilumpanto manusse palāpetvā aññesaṃ avāsaṃ katvā. **Saṅghassatthāya āhaṭā**ti pākavaṭṭato taṃdivasassatthāya āhaṭā. **Varapotthacittattharaṇa**nti anekappakārauttamarūpavicittattharaṇaṃ.

187. Sattarasavaggiyesu pubbe ekassa aṅgulipatodena māritattā sesasoḷasajanesu udaraṃ āruhitvā nisinnamekaṃ ṭhapetvā **‘‘sesāpi pannarasa janā’’**ti vuttaṃ. **Adūhalapāsāṇā viyā**ti adūhale āropitapāsāṇā viya. **Kammādhippāyā**ti tajjanīyādikammakaraṇādhippāyā. **Āvāhetvā**ti āvisāpetvā. **Vāḷavihāra**nti caṇḍasattehi adhiṭṭhitavihāraṃ.

189. **Yo rukkhena otthatopi na maratī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **bhūtagāmasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** sayameva vakkhati. Evañhi tattha vuttaṃ (pāci. aṭṭha. 92) –

> **‘‘Manussaviggahapārājikavaṇṇanāyaṃ** pana sabbaaṭṭhakathāsu ‘sace bhikkhu rukkhena vā ajjhotthato hoti opāte vā patito, sakkā ca hoti ekena passena rukkhaṃ chinditvā bhūmiṃ vā khaṇitvā nikkhamituṃ, jīvitahetupi attanā na kātabbaṃ, aññena pana bhikkhunā bhūmiṃ vā khaṇitvā rukkhaṃ vā chinditvā allarukkhato vā daṇḍakaṃ chinditvā taṃ rukkhaṃ pavaṭṭetvā nikkhamāpetuṃ vaṭṭati, anāpattī’ti vuttaṃ. Tattha kāraṇaṃ na dissati, ‘anujānāmi, bhikkhave, davaḍāhe ḍayhamāne paṭaggiṃ dātuṃ parittaṃ kātu’nti (cūḷava. 283) idaṃ pana ekameva suttaṃ dissati. Sace etassa anulomaṃ, attano na vaṭṭati, aññassa vaṭṭatīti idaṃ nānākaraṇaṃ na sakkā laddhuṃ. Attano atthāya karonto attasinehena akusalacitteneva karoti, paro pana kāruññena. Tasmā anāpattīti ce, etampi akāraṇaṃ. Kusalacittenapi hi imaṃ āpattiṃ āpajjati, sabbaṭṭhakathāsu pana vuttattā na sakkā paṭisedhetuṃ, gavesitabbā ettha yutti, aṭṭhakathācariyānaṃ vā saddhāya gantabba’’nti.

Tasmā yaṃ ettha ito aññathā kenaci papañcitaṃ, **gaṇṭhipadesu** ca kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ na sārato paccetabbaṃ.

190. **Alla…pe… pācittiya**nti sukkhaṭṭhānepi aggiṃ pātetvā iminā adhippāyena ālimpentassa pācittiyameva. **Dukkaṭa**nti sukkhaṭṭhāne vā sukkhaṃ ‘‘asukkha’’nti avavatthapetvā vā aggiṃ pātentassa dukkaṭaṃ. Kīḷādhippāyepi eseva nayo. Kīḷādhippāyo ca paṭapaṭāyamānasaddassādavaseneva veditabbo. Paṭipakkhabhūto aggi **paṭaggi**. **Parittakaraṇa**nti ārakkhakaraṇaṃ. **Sayaṃ vā uṭṭhita**nti vāteritānaṃ veḷuādīnaṃ aññamaññasaṅghaṭṭanena samuṭṭhitaṃ. **Nirupādāno**ti indhanarahito.

191-192. **Khettameva otiṇṇattā pārājika**nti ‘‘dvīhī’’ti vutte dvīhipi pahārehi maraṇassa paccāsīsanato ekena vinā dvinnaṃ abhāvato ca pārājikaṃ. ‘‘Dvīhiyevāti niyamite pana ekena pahārena mārite natthi pārājika’’nti vadanti. Paṭhamaṃ āhitabalavegassa pubbānuciṇṇavasena dhammānaṃ desantaruppattiyā gamanamattaṃ ṭhapetvā jīvitindriyassa tattha avijjamānattā **‘‘sīsacchedakassā’’**ti vuttaṃ. **Imassa vatthussā**ti āghātanavatthussa. **‘‘Pānaparibhogenā**ti vuttattā loṇasovīrakaṃ yāmakālika’’nti vadanti.

Vinītavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Tatiyapārājikavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthapārājikaṃ

Catusaccavidūti cattāri saccāni samāhaṭāni catusaccaṃ, taṃ avedi paṭivijjhīti catusaccavidū. Satipi sāvakānaṃ paccekabuddhānañca catusaccavidubhāve anaññapubbakattā bhagavato catusaccadassanassa tattha ca sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa pattito parasantānesu pasāritabhāvena pākaṭattā ca bhagavāva visesena ‘‘catusaccavidū’’ti thomanaṃ arahati.

Vaggumudātīriyabhikkhuvatthuvaṇṇanā

193. **Adhiṭṭhemā**ti saṃvidahāma. **Dūtakamma**nti gihīnaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ. **Iriyāpathaṃ saṇṭhapetvā**ti padhānānurūpaṃ katvā. **Pucchantānaṃ vā**ti ‘‘ayyā santairiyāpathā ativiya upasantā, kataraṃ visesamadhigacchiṃsū’’ti pucchantānaṃ. **Anāgatasambandhe pana asatī**ti ‘‘bhāsito bhavissatī’’ti pāṭhasesaṃ katvā anāgatasambandhe asati. ‘‘Bhāsito’’ti atītavacanaṃ kathaṃ anāgatavacanena sambandhamupagacchatīti āha **‘‘lakkhaṇaṃ pana saddasatthato pariyesitabba’’**nti. Īdise hi ṭhāne ‘‘dhātusambandhe paccayā’’ti iminā lakkhaṇena dhātvatthasambandhe sati ayathākālavihitāpi paccayā sādhavo bhavantīti saddasatthavidū vadanti.

194. **Vaṇṇavā**ti iminā sakalasarīrānugatavaṇṇassa manāpatā vuttā. **Pasannamukhavaṇṇā**ti iminā sakalasarīravaṇṇatopi adhikataraṃ mukhavaṇṇassa manāpatā vuttā. **Vippasannachavivaṇṇā**ti iminā pana vijjamānasseva sarīravaṇṇassa ativiya pasannatā vuttā. Yasmā indriyānaṃ ūnattaṃ vā pūraṇattaṃ vā natthi, tasmā **‘‘abhiniviṭṭhokāsassa paripuṇṇattā’’**ti vuttaṃ. Chaṭṭhassa abhiniviṭṭhokāso hadayavatthu, pañcapasādānaṃ abhiniviṭṭhokāsassa paripuṇṇatāvacaneneva hadayavatthuādisakalasarīrassa paripuṇṇatā dassitāyeva hotīti āha – **‘‘manacchaṭṭhānaṃ indriyāna’’**nti. **Yathā ta**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ. **Bhantamigappaṭibhāgā**ti kattabbākattabbassa ajānanato bhantamigasadisā. **Catucakka**nti catuiriyāpathaṃ. Iriyāpatho hi idha pavattanaṭṭhena ‘‘cakka’’nti adhippeto. **Navadvāra**nti navahi vaṇamukhehi navadvāraṃ. **Dukkha**nti sīsarogādidukkhaṃ. **Sabbakiccesū**ti pattapacanacīvararajanayogaṭṭhānādikiccesu. **Yāpetu**nti vahituṃ pavattetuṃ. Tenāha **‘‘gametu’’**nti.

195. **Santo**ti iminā tesaṃ vijjamānataṃ dasseti, **saṃvijjamānā**ti iminā pana tesaṃ upalabbhamānataṃ dasseti. Tenāha – **‘‘atthi ceva upalabbhanti cā’’**ti. **Upalabbhantī**ti dissanti, ñāyantīti attho. **Panthadūhanakamma**nti panthaghātanakammaṃ. **Hananto**ti mārento. **Ghātento**ti mārāpento. Atha vā **hananto**ti bandhanatāḷanādīhi hiṃsanto. **Ghātento**ti mārento. **Chindanto**ti paresaṃ hatthādīni chindanto. **Pacanto**ti daṇḍena uppīḷento. Pacanañhettha dahanaṃ vibādhanaṃ adhippetaṃ. **Pacanto**ti vā tajjento tāsento. Atha vā **pacanto**ti gāmesu aggipātanavasena gehādīni jhāpetvā tattha ajeḷakādīni pacanto.

Ye sikkhāpadesu bahulagāravā na honti āpattivītikkamabahulā, te sikkhāpadesu **atibbagāravā**. **Uddhate**ti akappiye kappiyasaññitāya kappiye akappiyasaññitāya avajje vajjasaññitāya vajje avajjasaññitāya ca uddhaccapakatike. **Unnaḷe**ti uggatanaḷe, uṭṭhitatucchamāneti vuttaṃ hoti. **Capale**ti pattacīvaramaṇḍanādinā cāpallena yutte. **Mukhare**ti mukhakhare, kharavacaneti vuttaṃ hoti. **Vikiṇṇavāce**ti asaṃyatavacane divasampi niratthakavacanappalāpine. Muṭṭhā naṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatī,** sativirahiteti vuttaṃ hoti. **Asampajāne**ti nippaññe. **Pākatindriye**ti saṃvarābhāvena gihikāle viya vivaṭaindriye. **Ācariyupajjhāyehi pariccattake**ti dhammena āmisena ca asaṅgahetvā ācariyupajjhāyehi pariccatte anāthe appatiṭṭhe. **Lābhagaruke**ti paccayagaruke.

Iriyāpathasaṇṭhapanādīnīti **ādi**-saddena paccayapaṭisevanasāmantajappānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Mahāniddese** (mahāni. 87) hi iriyāpathasaṇṭhapanapaccayapaṭisevanasāmantajappanavasena tividhaṃ kuhakavatthu āgataṃ. Tattha pāpicchasseva sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanaṃ **iriyāpathasaṇṭhapanasaṅkhātaṃ kuhakavatthu**. Tathā cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasseva sato pāpicchataṃ nissāya paṭikkhepanena te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddhe ñatvā puna tesaṃ ‘‘aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa, sace appamattakampi kiñci paṭiggaṇheyyā’’ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti asītisakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ **paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhakavatthū**ti veditabbaṃ. Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ **sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhakavatthū**ti veditabbaṃ. Cittalapabbatādivihāro **lokasammatasenāsanaṃ** nāma. Lokasammata …pe… upāyehi saṃvaṇṇiyamānaguṇoti sambandho. **Paripācetu**nti pariṇāmetuṃ. Suddhacittena attano ganthadhurādikammaṃ katvā vicarantānaṃ tammūlakapaccayaparibhoge dosābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘ye panā’’**tiādi vuttaṃ. **Bhikkhācāre asampajjamāne**ti gocaragāme bhikkhāya caritvā labhitabbapiṇḍapāte asampajjante. Te ca vattasīsena sabbampetaṃ karonti, na lābhanimittaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘tantipaveṇighaṭanakā sāsanajotakā’’**ti.

Kicchenāti na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānañhi cattāropi maggā sukhāpaṭipadāva honti, pāramīpūraṇakāle pana sarāgadosamohasseva sato āgatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatappaṭiyattaṃ sīsaṃ kantitvā galalohitaṃ nīharitvā suañjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsappatiṭṭhāpakaṃ puttaṃ manāpacāriniṃ bhariyanti evamādīni dentassa aññānipi khantivādīsadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Kasirenā**ti tasseva vevacanaṃ.

Ekasseva dātuṃ asakkuṇeyyatāya garubhāvato **‘‘garubhaṇḍānī’’**ti vuttaṃ, sabbesaṃ bhājetvāpi gahetuṃ asakkuṇeyyatāya **‘‘garuparikkhārānī’’**ti vuttaṃ. **Sādhāraṇaparikkhārabhāvenā**ti saṅghikattā sabbabhikkhusādhāraṇaparikkhārabhāvena. **Saṅgaṇhāti upalāpetī**ti idaṃ atheyyacittaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenevāha – **‘‘tathābhāvato thenetvā’’**ti, avissajjiyaavebhaṅgiyabhāvato thenetvāti attho. Garubhaṇḍañhi kulasaṅgahatthāya vissajjento vibhajanto ca tassa avissajjiyaavaebhaṅgiyabhāvaṃ theneti. **Kuladūsakadukkaṭaṃ āpajjatī**ti ettha ‘‘yo vissajjeyya, āpatti thullaccayassā’’ti vuttattā vissajjanapaccayā thullaccayenapi na muccati.

Asantanti avijjamānaṃ. **Abhūta**nti anuppannaṃ. Anuppannattā hi tassa taṃ asantanti. Purimassa pacchimaṃ kāraṇavacanaṃ. **Ullapatī**ti uggatāyuko lapati. Sīlañhi bhikkhuno āyu, taṃ tassa tathālapanasamakālameva vigacchati. **Asantasambhāvanāyā**ti attano avijjamānaguṇehi sambhāvanāya. **Evañhi gaṇhatā…pe… thenetvā gahitā hontī**ti ettha asantasambhāvanāya raṭṭhapiṇḍassa thenetvā gahitattā lokuttaradhammopi thenitoyeva hoti. **Kitavassevā**ti kitavassa sakuṇaggahaṇamiva. **Kerāṭikassā**ti saṭhassa. Gottaṃ vuccati sādhāraṇanāmaṃ, matta-saddo luttaniddiṭṭho, tasmā samaṇāti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno,** nāmamattasamaṇāti vuttaṃ hoti.

Vaggumudātīriyabhikkhuvatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhimānavatthuvaṇṇanā

196. Heṭṭhimamaggehi ñātamariyādāya eva jānanato aññā aggamaggapaññā, tassā phalabhāvato aggaphalapaññā taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca aññāti vuttāti āha **‘‘aññaṃ byākariṃsūti arahattaṃ byākariṃsū’’**ti. **Ariyasāvakassa tāva nuppajjatī**ti pahīnādhimānapaccayattā nuppajjati. **Sīlavatopi…pe… nuppajjati** akārakabhāvato. **Tilakkhaṇaṃ āropetvā**ti kalāpasammasanavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā. **Āraddhavipassakassā**ti udayabbayānupassanāya āraddhavipassakassa. Suddhasamathalābhī vipassanāya kammaṃ akatvāpi kilesasamudācāraṃ apassanto kevalaṃ aññāṇabalena ‘‘ariyohamasmī’’ti maññatīti āha **‘‘suddhasamathalābhiṃ vā’’**ti. **‘‘Arahā aha’’nti maññati** uccavālaṅkavāsī **mahānāgatthero** viya.

Talaṅgaravāsī **dhammadinnatthero** kira nāma eko pabhinnappaṭisambhido mahākhīṇāsavo mahato bhikkhusaṅghassa ovādadāyako ahosi. So ekadivasaṃ attano divāṭṭhāne nisīditvā ‘‘kinnu kho amhākaṃ ācariyassa uccavālaṅkavāsīmahānāgattherassa samaṇabhāvakiccaṃ matthakappattaṃ, no’’ti āvajjento puthujjanabhāvamevassa disvā ‘‘mayi agacchante puthujjanakālakiriyameva karissatī’’ti ca ñatvā iddhiyā vehāsaṃ uppatitvā divāṭṭhāne nisinnassa therassa samīpe orohitvā vanditvā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi. ‘‘Kiṃ, āvuso dhammadinna, akāle āgatosī’’ti ca vutto ‘‘pañhaṃ, bhante, pucchituṃ āgatomhī’’ti āha. Tato ‘‘pucchāvuso, jānamānā kathayissāmā’’ti vutto pañhasahassaṃ pucchi. Thero pucchitaṃ pucchitaṃ pañhaṃ asajjamānova kathesi. Tato ‘‘atitikkhaṃ vo, bhante, ñāṇaṃ, kadā tumhehi ayaṃ dhammo adhigato’’ti vutto ‘‘ito saṭṭhivassakāle, āvuso’’ti āha. Samādhimhi, bhante, vaḷañjethāti. Na idaṃ, āvuso, bhāriyanti. Tena hi, bhante, ekaṃ hatthiṃ māpethāti. Thero sabbasetaṃ hatthiṃ māpesi. Idāni, bhante, yathā ayaṃ hatthī añjitakaṇṇo pasāritanaṅguṭṭho soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā bheravaṃ koñcanādaṃ karonto tumhākaṃ abhimukhaṃ āgacchati, tathā naṃ karothāti. Thero tathā katvā vegena āgacchato hatthissa bheravaṃ ākāraṃ disvā uṭṭhāya palāyituṃ āraddho. Tamenaṃ khīṇāsavatthero hatthaṃ pasāretvā cīvarakaṇṇe gahetvā ‘‘bhante, khīṇāsavassa sārajjaṃ nāma hotī’’ti āha. So tasmiṃ kāle attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā ‘‘avassayo me, āvuso, dhammadinna hohī’’ti vatvā pādamūle ukkuṭikaṃ nisīdi. ‘‘Bhante, tumhākaṃ avassayo bhavissāmiccevāhaṃ āgato, mā cintayitthā’’ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Thero kammaṭṭhānaṃ gahetvā caṅkamaṃ oruyha tatiye padavāre aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi. Thero kira dosacarito ahosi.

Adhimānavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Savibhaṅgasikkhāpadavaṇṇanā

197-198. **Yasmā panā**tiādi ‘‘asantaṃ abhūtaṃ asaṃvijjamāna’’nti etesaṃ kāraṇavacanaṃ. Tattha **ya**nti yaṃ uttarimanussadhammaṃ. **Anabhijāna**nti attani atthibhāvaṃ ajānanto. **Samudācaratī**ti ‘‘atthi mayhaṃ esa dhammo’’ti katheti jānāpeti vā. ‘‘Asantaṃ abhūta’’nti imassa kāraṇavacanaṃ **santāne anuppanno**ti. **Ñāṇena ca asacchikato**ti idaṃ pana ‘‘asaṃvijjamāna’’nti etassa kāraṇavacanaṃ. Pakatimanussehi uttaritarānaṃ buddhādiuttamapurisānaṃ adhigamadhammo **uttarimanussadhammo**ti āha **‘‘uttarimanussāna’’**ntiādi. **Ta**nti uttarimanussadhammaṃ. Atha padabhājane bahuvacananiddeso kasmā katoti āha **‘‘padabhājane panā’’**tiādi. Kiñcāpi uttarimanussadhammo abyākatopi hoti, ārogyaṭṭhena pana **bāhitikasutte** viya **‘‘kusale dhamme’’**ti vuttaṃ. **Assā**ti uttarimanussadhammassa. Khaṇalayamuhutta-saddā aññattha bhinnatthāpi honti, idha pana khaṇapariyāyavaseneva ‘‘taṃ khaṇaṃ taṃ layaṃ taṃ muhutta’’nti **pāḷiyaṃ** vuttaṃ.

Adhigantabbato adhigamo, jhānādi, adhigamassa pucchā **adhigamapucchā**. Tenāha **‘‘jhānavimokkhādīsū’’**tiādi. **Upāyapucchā**ti adhigamupāyapucchā. **Kintī**ti kena pakārena, kena vidhināti attho. **Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī**ti idaṃ pana pubbe ‘‘kiṃ te adhigata’’nti aniddhāritabhedā jhānādivisesā pucchitāti idāni tesaṃ niddhāretvā pucchanākāradassanaṃ.

Tasmāti yasmā yathāvuttehi chahākārehi adhigamabyākaraṇaṃ sodhetabbaṃ, tasmā. **Ettāvatāvā**ti ettakena byākaraṇamatteneva na sakkātabbo. Byākaraṇañhi ekaccassa ayāthāvatopi hotīti. **Imesu pana chasu ṭhānesu sodhanatthaṃ vattabbo**ti yathā nāma jātarūpapatirūpakampi jātarūpaṃ viya khāyatīti jātarūpaṃ nighaṃsanatāpanacchedanehi sodhetabbaṃ, evameva imesu idāneva vuttesu chasu ṭhānesu pakkhipitvā sodhanatthaṃ vattabbo. **Vimokkhādīsū**ti **ādi**-saddena samādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādiṃ saṅgaṇhāti. **Pākaṭo hotī**ti adhigatavisesassa satisammosābhāvato. Sesapucchāsupi **pākaṭo hotī**ti pade eseva nayo.

Sabbesañhi attanā adhigatamaggena pahīnakilesā pākaṭā hontīti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Kassaci hi attanā adhigatamaggavajjhakilesesu sandeho uppajjatiyeva mahānāmassa sakkassa viya. So hi sakadāgāmī samānopi ‘‘tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti ‘ko su nāma me dhammo ajjhattaṃ appahīno, yena me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, dosadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, mohadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantī’’’ti (ma. ni. 1.175) bhagavantaṃ pucchi. Ayaṃ kira rājā sakadāgāmimaggena lobhadosamohā niravasesā pahīyantīti saññī ahosi. Kiṃ ariyasāvakassa evaṃ sandeho uppajjatīti? Āma uppajjati. Kasmā? Paṇṇattiyaṃ akovidattā. ‘‘Ayaṃ kileso asukamaggavajjho’’ti imissā paṇṇattiyā akovidassa hi ariyasāvakassa evaṃ hoti. Kiṃ tassa paccavekkhaṇā natthīti? Atthi, sā pana na sabbesaṃ paripuṇṇā hoti. Eko hi pahīnakilesameva paccavekkhati, eko avasiṭṭhakilesameva, eko maggameva, eko phalameva, eko nibbānameva. Imāsu pana pañcasu paccavekkhaṇāsu ekaṃ vā dve vā no laddhuṃ na vaṭṭati. Iti yassa paccavekkhaṇā na paripuṇṇā, tassa maggavajjhakilesapaṇṇattiyaṃ akovidattā evaṃ hoti. **Uggahaparipucchākusalā**ti sajjhāyamaggasaṃvaṇṇanāsu nipuṇā.

Yāya paṭipadāya yassa ariyamaggo āgacchati, sā pubbabhāgapaṭipatti **āgamanapaṭipadā**. **Sodhetabbā**ti suddhā udāhu na suddhāti vicāraṇavasena sodhetabbā. **Na sujjhatī**ti tattha tattha pamādapaṭipattisabbhāvato. **Apanetabbo**ti attano paṭiññāya apanetabbo. **‘‘Sujjhatī’’**ti vatvā sujjhanākāraṃ dassetuṃ **‘‘dīgharatta’’**ntiādi vuttaṃ. **Paññāyatī**ti etthāpi **‘‘yadī’’**ti padaṃ ānetvā yadi so bhikkhu tāya paṭipadāya paññāyatīti sambandho. Catūsu paccayesu alaggattā **‘‘ākāse pāṇisamena cetasā’’**ti vuttaṃ. **Vuttasadisa**nti tassa bhikkhuno byākaraṇaṃ imasmiṃ sutte vuttena sadisaṃ, samanti attho.

Khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hotīti dīgharattaṃ suvikkhambhitakilesattā. **Khīṇāsavassa nāma…pe… na hotī**ti pahīnavipallāsattā jīvitanikantiyā ca abhāvato na hoti. Puthujjanassa pana appahīnavipallāsattā jīvitanikantisabbhāvato ca appamattakenapi hoti.

Tatrimāni vatthūni – **dīghabhāṇakaabhayatthero** kira ekaṃ piṇḍapātikaṃ pariggahetuṃ asakkonto daharassa saññaṃ adāsi. So taṃ nahāyamānaṃ kalyāṇīnadīmukhadvāre nimujjitvā pāde aggahesi. Piṇḍapātiko ‘‘kumbhīlo’’ti saññāya mahāsaddaṃ akāsi, tadā naṃ ‘‘puthujjano’’ti jāniṃsu. **Candamukhatissarājakāle** pana mahāvihāre saṅghatthero khīṇāsavo dubbalacakkhuko vihāreyeva acchati. Taṃ rājā ‘‘theraṃ pariggaṇhissāmī’’ti bhikkhūsu bhikkhācāraṃ gatesu appasaddo upasaṅkamitvā sappo viya pāde aggahesi. Thero silāthambho viya niccalo hutvā ‘‘ko etthā’’ti āha. Ahaṃ, bhante, tissoti. Sugandhaṃ vāyasi no tissāti. Evaṃ khīṇāsavassa bhayaṃ nāma natthi. Ekacco pana puthujjanopi atisūro hoti nibbhayo, so rajanīyena ārammaṇena pariggaṇhitabbo. **Vasabharājāpi** hi ekaṃ theraṃ pariggaṇhamāno ghare nisīdāpetvā tassa santike badarasāḷavaṃ maddamāno nisīdi. Mahātherassa kheḷo calito, therassa puthujjanabhāvo āvibhūto. Khīṇāsavassa hi rasataṇhā nāma suppahīnā, dibbesupi rasesu nikanti nāma na hoti. Tasmā imehi upāyehi pariggahetvā sacassa bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā rasataṇhā vā uppajjati, ‘‘na tvaṃ arahā’’ti apanetabbo.

Asantaguṇasambhāvanalakkhaṇā pāpicchāti āha – **‘‘yā sā idhekacco…pe… ādinā nayenā’’**ti. **Ādi**-saddena ‘‘assaddho samāno ‘saddhoti maṃ jano jānātū’ti icchati, appassutova samāno ‘bahussutoti maṃ jano jānātū’ti icchati, saṅgaṇikārāmova samāno ‘pavivittoti maṃ jano jānātū’ti icchati, kusītova samāno ‘āraddhavīriyoti maṃ jano jānātū’ti icchati, muṭṭhassatīva samāno ‘upaṭṭhitassatīti maṃ jano jānātū’ti icchati, asamāhitova samāno ‘samāhitoti maṃ jano jānātū’ti icchati, duppaññova samāno ‘paññavāti maṃ jano jānātū’ti icchati, akhīṇāsavova samāno ‘khīṇāsavoti maṃ jano jānātū’ti icchati, yā evarūpā icchā icchāgatā pāpicchatā rāgo sārāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati pāpicchatā’’ti (vibha. 851) evaṃ vuttaṃ pāḷipadesaṃ saṅgaṇhāti. **Pāpikāyā**ti lāmikāya icchāya. **Apakato**ti pāpikāya icchāya sammāājīvato apeto katoti icchāya apakato. Tathābhūto ca micchājīvena abhibhūto parājito nāma hotīti āha **‘‘abhibhūto parājito’’**ti.

Sāmaññaṃ dupparāmaṭṭhaṃ nirayāyupakaḍḍhatīti yathā kuso yena duggahito, tassa hatthaṃ anukantati phāleti, evameva samaṇadhammasaṅkhātaṃ sāmaññampi khaṇḍasīlāditāya dupparāmaṭṭhaṃ nirayāya upakaḍḍhati, niraye nibbattāpetīti attho. **Sithilo**ti olīyitvā karaṇena sithilaggāhena kato. **Paribbājo**ti khaṇḍādibhāvappatto samaṇadhammo. **Bhiyyo ākirate raja**nti abbhantare vijjamānaṃ rāgarajādiṃ evarūpo samaṇadhammo apanetuṃ na sakkoti, atha kho tassa upari aparampi rāgarajādiṃ ākiratīti attho. **Bhikkhubhāvo**ti pārājikaṃ āpajjitvā ‘‘samaṇo aha’’nti paṭijānanato vohāramattasiddho bhikkhubhāvo. **Ajānamevā**ti pāṭhe **evā**ti avadhāraṇatthe nipāto. **Ajānameva**nti pāṭhe pana evaṃ jānāmi evaṃ passāmīti avacanti yojetabbaṃ.

Padabhājanīyavaṇṇanā

199. **Asubhajjhānādīnī**ti **ādi-**saddena kāyagatāsatijjhānañca kasiṇajjhānañca saṅgaṇhāti. Tena ‘‘kāyagatāsatijjhānaṃ pathavīkasiṇajjhānaṃ samāpajji’’ntiādiṃ vadantopi pārājikova hotīti veditabbaṃ. **Vimokkho**ti ettha **vi-**saddo visesattho vividhattho vāti dassento āha **‘‘suṭṭhu mutto’’**tiādi. **Vimokkho**ti cattāro ariyamaggā. Tassa saguṇato suññatādināmalābhaṃ dassento āha **‘‘so panāya’’** ntiādi. Maggo hi nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasena vā paccanīkena vā saguṇena vā ārammaṇena vā āgamanena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vuṭṭhāti, animittavimokkhena vimuccati, sace dukkhato sammasitvā vuṭṭhāti, appaṇihitavimokkhena vimuccati, sace anattato sammasitvā vuṭṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati, idaṃ **sarasato** nāmaṃ nāma. Yasmā panesa aniccānupassanāya saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimittadhuvanimittasassatanimittāni pajahanto āgato, tasmā animitto. Dukkhānupassanāya pana sukhasaññaṃ pahāya paṇidhiṃ patthanaṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito. Anattānupassanāya attasattapuggalasaññaṃ pahāya saṅkhārānaṃ suññato diṭṭhattā suññatoti idaṃ **paccanīkato** nāmaṃ nāma.

Rāgādīhi panesa suññatattā suññato. Rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaṃyeva vā abhāvena animitto. Rāgādipaṇidhiādīnaṃ abhāvato appaṇihitoti idamassa **saguṇato** nāmaṃ. Svāyaṃ suññataṃ animittaṃ appaṇihitañca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti suññato animitto appaṇihitoti vuccati, idamassa **ārammaṇato** nāmaṃ. Āgamanaṃ pana duvidhaṃ vipassanāgamanaṃ maggāgamanañca. Tattha magge vipassanāgamanaṃ labbhati, phale maggāgamanaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato. Aniccānupassanā animittā nāma, animittavipassanāya maggo animitto. Idaṃ pana nāmaṃ na abhidhammapariyāyena labbhati. Tathā hi taṃ saṅkhāranimittassa avijahanato na nippariyāyena animittaṃ, suttantapariyāyena pana labbhati. Tatra hi gotrabhuñāṇaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animittanāmakaṃ hutvā sayaṃ āgamaniyaṭṭhāne ṭhatvā maggassa nāmaṃ detīti vadanti, tena maggo animittoti vutto. Maggāgamanena pana phalaṃ animittanti yujjatiyeva. Dukkhānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma, appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitaṃ. Evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassāti idaṃ **āgamanato** nāmaṃ. **Suññattā**ti vivittattā. Na hi magge rāgādayo santi, uparūpari uppajjanakarāgādīnaṃ kāraṇattā rāgādayo nimittanti āha **‘‘rāgadosamohanimittehī’’**ti. Saviggahānaṃ viya upaṭṭhānampettha nimittanti vadanti. Rāgādayova pavattiṭṭhānaṭṭhena paṇidhīti āha **‘‘rāgadosamohapaṇidhīna’’**nti.

Vatthuvijjādiṃ sandhāya avacanato **‘‘vijjānaṃ lābhīmhī’’**ti vuttepi hoti. **Ekekakoṭṭhāsavasenā**ti satipaṭṭhānacatukkādiekekakoṭṭhāsavasena. Kiñcāpi mahāaṭṭhakathāyampi ekekakoṭṭhāsavaseneva dassitaṃ, tattha pana ‘‘lokuttarānaṃ satipaṭṭhānāna’’ntiādinā paccekaṃ lokuttara-saddaṃ yojetvā ekekakoṭṭhāsavaseneva vuttaṃ, idha lokuttara-saddena vināti ayamettha viseso. **Tatthā**ti tesu koṭṭhāsesu.

Nanu ca ‘‘kilesappahānamevā’’ti kasmā vuttaṃ. Na hi kilesānaṃ pahānamattaṃ uttarimanussadhammo hotīti yo vadeyya, taṃ sandhāya kilesappahānassa maggakiccattā kiccavasena maggo dīpitoti dassetuṃ **‘‘taṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Kāmarāgaṃ sandhāya **‘‘tatiyamaggena hi rāgadosānaṃ pahāna’’**nti vuttaṃ, na pana rūparāgaarūparāge sandhāya. Na hi te tena pahīyanti catutthamaggena pahātabbattā.

Rāgā cittaṃ vinīvaraṇatāti rāgā cittassa vinīvaraṇatāti vuttaṃ hoti. Rāgā vimuttassa cittassa tasseva rāganīvaraṇassa abhāvena vigatanīvaraṇattā vinīvaraṇatāti attho veditabbo. Esa nayo sesesupi.

Yā ca pañca vijjāti yojetabbaṃ. **Nibbaṭṭitalokuttarattā**ti visuṃyeva lokato apagatalokuttarattā. Yathā vinā lokuttara-saddena ‘‘satipaṭṭhānādīnaṃ lābhīmhī’’ti vuttepi pārājikaṃ hoti, evamidhāpi ‘‘atthapaṭisambhidāya lābhīmhīti vuttepi hotiyevā’’ti vattuṃ yujjati. Kiñcāpi yujjati, atha kho mahāaṭṭhakathāyaṃ vibhāgena vuttattā na sakkā evamidaṃ vattunti dassetuṃ **‘‘mahāaṭṭhakathāyaṃ pana…pe… na sakkā aññaṃ pamāṇaṃ kātu’’**nti vuttaṃ. Tampi tattheva paṭikkhittanti sambandho.

Suddhikavārakathāvaṇṇanā

200. **Ullapanākāra**nti samāpajjintiādiullapanākāraṃ. **Āpattibheda**nti ‘‘na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassā’’tiādiāpattibhedaṃ. **Puna ānetvā paṭhamajjhānādīhi na yojita**nti ettha ‘‘paṭhamajjhānenā’’ti pāṭhoti **gaṇṭhipade** vuttaṃ, tadeva yuttaṃ.

Kattusādhanopi **bhaṇita**-saddo hotīti āha **‘‘atha vā’’**tiādi. Yena cittena musā bhaṇati, teneva cittena na sakkā ‘‘musā bhaṇāmī’’ti jānituṃ, antarantarā pana aññena cittena ‘‘musā bhaṇāmī’’ti jānātīti vuttaṃ **‘‘bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmī’’**ti. **Ayamettha attho dassito**ti tīhi aṅgehi samannāgato musāvādoti ayamettha attho dassito. **Na sakkā na bhavitu**nti pubbabhāgato paṭṭhāya ābhogaṃ katvā bhaṇitattā na sakkā na bhavituṃ. **Āpattiyā na kāretabbo**ti pubbabhāgakkhaṇe ‘‘musā bhaṇissāmī’’ti ābhogaṃ vinā sahasā bhaṇantassa vacanakkhaṇe ‘‘musā eta’’nti upaṭṭhitepi nivattetumasakkuṇeyyatāya avisayabhāvato āpattiyā na kāretabbo. **Davā**ti sahasā. **Ravā**ti aññaṃ vattukāmassa khalitvā aññabhaṇanaṃ.

Taṃ jānātīti taṃñāṇaṃ, tassa bhāvo **taṃñāṇatā,** ñāṇassa atthasaṃvedananti attho. **Ñāṇasamodhāna**nti ñāṇassa bahubhāvo, ekacittuppāde anekañāṇatāti attho. **Na hi sakkā…pe… jānitu**nti ārammaṇakaraṇassa abhāvato vuttaṃ. Asammohāvabodho ca īdisassa ñāṇassa natthi, ‘‘bhaṇissāmī’’ti pavattacittaṃ ‘‘bhaṇāmī’’ti pavattacittassa paccayo hutvā nirujjhati, tañca ‘‘bhaṇita’’nti pavattacittassa paccayo hutvāti āha – **‘‘purimaṃ purimaṃ pana…pe… nirujjhatī’’**ti. Tasmiṃ pubbabhāge sati ‘‘sesadvayaṃ na hessatī’’ti etaṃ natthi, avassaṃ hotiyevāti vuttaṃ hoti, bhaṇissāmīti pubbabhāge sati ‘‘bhaṇāmi bhaṇita’’nti etaṃ dvayaṃ na na hoti, hotiyevāti adhippāyo. **Ekaṃ viya pakāsatī**ti anekakkhaṇe uppannampi cittaṃ ekakkhaṇe uppannasadisaṃ hutvā pakāsati. **Samāpajjintiādīnī**ti **ādi-**saddena samāpajjāmi, samāpannoti imāni dve saṅgaṇhāti. Tattha samāpajjiṃ, samāpannoti imesaṃ asatipi kālanānatte vacanavisesaṃ sandhāya visuṃ gahaṇaṃ.

207. **Sakabhāvapariccajanavasenā**ti attano santakabhāvassa pariccajanavasena. Magguppattito pubbe viya ‘‘sarāgo sadoso’’ti vattabbatābhāvato cattampi keci gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṃ **‘‘vanto’’**ti vuttaṃ. Na hi yaṃ yena vantaṃ, so puna taṃ ādiyati. Tenāha **‘‘anādiyanabhāvadassanavasenā’’**ti. Vantampi kiñci santatilaggaṃ siyā, nayidamevanti dassanatthaṃ **‘‘mutto’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘santatito vimocanavasenā’’**ti. Muttampi kiñci muttabandhanaṃ viya phalaṃ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṃ **‘‘pahīno’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘kvaci anavaṭṭhānadassanavasenā’’**ti. Yathā kiñci dunnissaṭṭhaṃ puna ādāya sammadeva nissaṭṭhaṃ paṭinissaṭṭhanti vuccati, evaṃ vipassanāya nissaṭṭhaṃ ādinnasadisaṃ maggena pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ nāma hotīti dassanatthaṃ **‘‘paṭinissaṭṭho’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘ādinnapubbassa paṭinissaggadassanavasenā’’**ti. **Ukkheṭito**ti uttāsito, uttāsetvā palāpitoti vuttaṃ hoti. Yo ca uttāsetvā palāpito, na puna so taṃ ṭhānaṃ āgacchatīti āha **‘‘puna anallīyanabhāvadassanavasenā’’**ti, puna āgantvā santāne anuppattibhāvadassanavasenāti attho. Khiṭa-saddaṃ saddasatthavidū uttāsatthe paṭhantīti āha – **‘‘svāyamattho saddasatthato pariyesitabbo’’**ti. Aṇuyeva **aṇusahagataṃ,** atikhuddakanti vuttaṃ hoti.

Suddhikavārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vattukāmavārakathāvaṇṇanā

215. **Kevalañhiya**nti kevalañhi ayaṃ. ‘‘Vāro’’ti ajjhāharitabbaṃ. **Taṅkhaṇaññeva jānātī**ti ‘‘paṭhamajjhānaṃ samāpajji’’ntiādimhi vutte tadatthassa pakatiyā vijānanalakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Evaṃ pana vacībhedaṃ akatvā pakkamanādīsu aññataro bhikkhu ‘‘maṃ arahāti jānātū’’ti tamhā āvāsā paṭhamaṃ pakkamatīti āgatavatthumhi viya tasmiṃ khaṇe aviditepi nikkhantamatte pārājikaṃ. **Jānanalakkhaṇa**nti ‘‘taṅkhaṇe jānanaṃ nāma īdisa’’nti vuttalakkhaṇaṃ. **Viññattipathe**ti kāyavacīviññattīnaṃ gahaṇayogge padese, pakaticakkhunā pakatisotena ca daṭṭhuṃ sotuñca arahaṭṭhāneti vuttaṃ hoti. Tena viññattipathaṃ atikkamitvā ṭhito ce koci dibbena cakkhunā dibbāya ca sotadhātuyā disvā sutvā ca jānāti, na pārājikanti dīpeti. Assutapubbassa ‘‘kimidaṃ vutta’’nti saṃsayuppattisabbhāvato **‘‘sutaṃ hotī’’**ti vuttaṃ. Paṭhamaṃ vacanamattaṃ assutapubbenapi ‘‘paṭhamajjhānaṃ samāpajji’’nti vutte ‘‘kimida’’nti sandehaṃ anuppādetvā ‘‘jhānaṃ nāma kiresa samāpajjī’’ti ettakamattepi ñāte pārājikaṃ hotiyeva.

Anāpattibhedakathāvaṇṇanā

222. **Anullapanādhippāyassā**ti atikkamitvā avattukāmassa, ‘‘uttarimanussadhammo aya’’nti asallakkhentassāti adhippāyo. Sarūpato pana ‘‘anāpatti bhikkhu anullapanādhippāyassā’’ti vinītavatthūsu tattha tattha āgatavatthuvasena veditabbo. ‘‘Uttarimanussadhammo aya’’nti asallakkhetvā vadantopi vohārato aññaṃ byākaronto nāma hotīti vuttaṃ **‘‘aññaṃ byākarontassā’’**ti.

Padabhājanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāyantopīti ‘‘imassa mayi natthibhāvaṃ aññepi jānantā atthi nu kho’’ti bhāyantopi.

Vinītavatthuvaṇṇanā

223. **Sekkhabhūmiya**nti iminā jhānabhūmimpi saṅgaṇhāti. **Tiṇṇaṃ vivekāna**nti kāyacittaupadhivivekānaṃ.

Piṇḍāya caraṇassa bhojanapariyosānattā vuttaṃ **''yāva bhojanapariyosāna''**nti. Bhutvā āgacchantassapi puna vuttanayeneva sambhāvanicchāya cīvarasaṇṭhapanādīni karontassa dukkaṭameva.

225. **Ārādhanīyo, āvuso, dhammo āraddhavīriyenā**ti vatthudvayaṃ ekasadisampi dvīhi bhikkhūhi visuṃ visuṃ ārocitattā bhagavatā vinicchinitaṃ sabbampi vinītavatthūsu āropetabbanti pāḷiyaṃ āropitaṃ.

226. **Pasādabhañña**nti kevalaṃ pasādamattena bhaṇanaṃ, na pana ''sabhāvato ete arahantoyevā''ti cintetvā. Tenevettha anāpatti vuttā. Yadi pana ''ete sabhāvato arahantoyevā''ti maññamāno ''āyantu bhonto arahanto''tiādīni vadati, na sampaṭicchitabbaṃ.

227. Padasā gamanaṃ sandhāya katikāya katattā **''yānena vā''**tiādimāha. Tattha vijjāmayiddhiṃ sandhāya ''iddhiyā''ti vuttaṃ. **Aññamaññaṃ rakkhantī**ti ''yo imamhā āvāsā paṭhamaṃ pakkamissati, taṃ mayaṃ 'arahā'ti jānissāmā''ti evaṃ katikāya katattā apubbācarimaṃ asuddhacittena gacchantāpi saha nikkhantabhāvato aññamaññaṃ rakkhanti. Keci pana ''hatthapāsaṃ avijahitvā aññamaññassa hatthaṃ gaṇhanto viya gacchantopi 'uṭṭhetha gacchāma, etha gacchāmā'ti evaṃ saṃvidahitvā gamane pubbāparaṃ gacchantopi nāpajjatī''ti vadanti. **Etaṃ pana adhammikaṃ katikavatta**nti ''idha arahantoyeva vasantūti yadi bhikkhū katikaṃ karonti, etaṃ adhammikaṃ katikavatta''nti **cūḷagaṇṭhipade** vuttaṃ. Heṭṭhā vuttaṃ pana sabbampi katikavattaṃ sandhāya etaṃ vuttanti amhākaṃ khanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Nānāverajjakā**ti nānājanapadavāsino. **Saṅghalābho**ti yathāvuḍḍhaṃ attano pāpuṇanakoṭṭhāso. Ayañca paṭikkhepo imināva nīhārena bahisīmaṭṭhānaṃ avisesena saṅghalābhassa sāmibhāvāpādanaṃ sandhāya kato. Visesato pana bahisīmaṭṭhānampi paricchinditvā ekekakoṭṭhāsato ''ettakaṃ dātuṃ, īdisaṃ vā dātuṃ, ettakānaṃ vā dātuṃ, īdisassa vā dātuṃ ruccati saṅghassā''ti apalokanakammaṃ katvā dātuṃ vaṭṭati.

228. **Āyasmā ca lakkhaṇo**tiādīsu ko panāyasmā lakkhaṇo, kasmā cassa lakkhaṇoti nāmaṃ ahosi, ko cāyasmā mahāmoggallāno, kasmā ca sitaṃ pātvākāsīti taṃ sabbaṃ pakāsetuṃ **''yvāya''**ntiādi āraddhaṃ. **Lakkhaṇasampannenā**ti purisalakkhaṇasampannena. **Brahmasamenā**ti brahmattabhāvasamena. Īsakaṃ hasitaṃ sitanti vuccatīti āha **''mandahasita''**nti. **Aṭṭhikasaṅkhalika**nti nayidaṃ aviññāṇakaṃ aṭṭhisaṅkhalikamattaṃ, atha kho eko petoti āha **''petaloke nibbattaṃ satta''**nti. **Ete attabhāvā**ti petattabhāvā. **Na āpāthaṃ āgacchantī**ti devattabhāvā viya pakatiyā āpāthaṃ na āgacchanti. Tesaṃ pana ruciyā āpāthaṃ āgaccheyyuṃ. Manussānaṃ dukkhābhibhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā karuṇāti āha **''kāruññe kattabbe''**ti. Attano ca sampattiṃ buddhañāṇassa ca sampattinti paccekaṃ sampatti-saddo yojetabbo. Tadubhayaṃ vibhāvetuṃ **''tañhī''**tiādi vuttaṃ. Tattha ''attano ca sampattiṃ anussaritvā sitaṃ pātvākāsī''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Dhammadhātū**ti sabbaññutaññāṇaṃ sandhāya vadati, **dhammadhātū**ti vā dhammānaṃ sabhāvo. **Upapattī**ti jāti. Upapattisīsena hi tathārūpaṃ attabhāvaṃ vadati. Dussaddhāpayā honti, tadassa tesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. **Dussaddhāpayā**ti idañca na lakkhaṇattheraṃ sandhāya vuttaṃ, ye pana suṇanti ''evaṃ kira vutta''nti, te sandhāya. Atha lakkhaṇatthero kasmā na addasa, kimassa dibbacakkhu natthīti? No natthi, mahāmoggallāno pana āvajjento addasa, itaro anāvajjanena na addasa.

Vituḍentīti vinivijjhitvā ḍenti, asidhārūpamehi tikhiṇehi lohatuṇḍakehi vijjhitvā vijjhitvā ito cito ca gacchantīti attho. Tenāha **''vinivijjhitvā gacchantī''**ti. ''Vitudantī''ti vā pāṭho. **Phāsuḷantarikāhī**ti bhummatthe nissakkavacanaṃ. **Lohatuṇḍakehī**ti lohasalākāsadisehi, kāḷalohamayeheva vā tuṇḍakehi. **Pasādussadā**ti iminā aṭṭhisaṅghātamattaṃ hutvā paññāyamānānampi kāyappasādassa balavabhāvaṃ dasseti. **Pakkagaṇḍasadisā**ti iminā pana ativiya mudusabhāvataṃ dasseti. **Acchariyaṃ vatā**ti garahanacchariyaṃ nāmetaṃ.

Cakkhubhūtāti sampattadibbacakkhukā, lokassa cakkhubhūtāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Yatrā**ti hetuatthe nipātoti āha **''yatrāti kāraṇavacana''**nti. Appamāṇe sattanikāye, te ca kho vibhāgena kāmabhavādibhede bhave, nirayādibhedā gatiyo, nānattakāyanānattasaññīādiviññāṇaṭṭhitiyo, tathārūpe sattāvāse ca sabbaññutaññāṇañca me upanetuṃ paccakkhaṃ karontena.

Goghātakoti gunnaṃ abhiṇhaṃ hananako. Tenāha **''vadhitvā vadhitvā''**ti. **Tassā**ti gunnaṃ hananakammassa. **Aparāpariyakammassā**ti aparāpariyavedanīyakammassa. Balavatā goghātakakammena vipāke dīyamāne aladdhokāsaṃ aparāpariyavedanīyaṃ, tasmiṃ vipakkavipāke idāni laddhokāsaṃ **''avasesakamma''**nti vuttaṃ. **Kammasabhāgatāyā**ti kammassa sabhāgabhāvena sadisabhāvena. **Ārammaṇasabhāgatāyā**ti ārammaṇassa sabhāgabhāvena sadisabhāvena. Yādise hi ārammaṇe pubbe taṃ kammaṃ tassa ca vipāko pavatto, tādiseyeva ārammaṇe idaṃ kammaṃ imassa vipāko ca pavattoti katvā vuttaṃ **''tasseva kammassa vipākāvasesenā''**ti. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā so eva tittiro, tāniyeva osadhānīti. Yasmā kammasarikkhakavisaye **''kammaṃ vā kammanimittaṃ vā''**ti dvayameva vuttaṃ, yasmā ca gatinimittaṃ viya kammaṃ kammanimittañca kammato bhinnaṃ visuṃ hutvā na tiṭṭhati, tasmā sarikkhakavipākadānassa kāraṇabhāvato yattha kammasarikkhakena vipākena bhavitabbaṃ, tattha kammaṃ vā kammanimittaṃ vā gahetvā paṭisandhi hotīti vadanti. Tenevāha – **''tassa kira…pe… nimittaṃ ahosī''**ti. Tattha **nimittaṃ ahosī**ti pubbe katūpacitassa petūpapattinibbattanavasena katokāsassa tassa kammassa nimittabhūtaṃ idāni tathā upaṭṭhahantaṃ tassa vipākassa nimittaṃ ārammaṇaṃ ahosi. **So**ti goghātako. **Aṭṭhikasaṅkhalikapeto jāto** kammasarikkhakavipākavasena.

229. **Pesiyo katvā**ti gāviṃ vadhitvā vadhitvā gomaṃsaṃ phāletvā pesiyo katvā. **Sukkhāpetvā**ti kālantaraṃ ṭhapanatthaṃ sukkhāpetvā. Sukkhāpitamaṃsapesīnañhi **vallūra**samaññāti. **Nippakkhacamme**ti vigatapakkhacamme. Urabbhe hantīti **orabbhiko**. **Eḷake**ti aje. **Nivāpapuṭṭhe**ti attanā dinnanivāpena posite asinā vadhitvā vadhitvā vikkiṇanto. **Ekaṃ miga**nti dīpakamigaṃ. **Kāraṇāhī**ti yātanāhi. **Ñatvā**ti kammaṭṭhānaṃ ñatvā. Pesuññupasaṃhāravasena ito sutaṃ amutra, amutra vā sutaṃ idha sūcetīti **sūcako**. Anayabyasanaṃ pāpesi manusseti sambandho.

Vinicchayāmaccoti raññā aḍḍakaraṇe ṭhapito vinicchayamahāmatto. So hi gāmajanakāyaṃ kūṭaṭṭhena vañcetīti **''gāmakūṭo''**ti vuccati. Keci ''tādisoyeva gāmajeṭṭhako gāmakūṭo''ti vadanti. Samena bhavitabbaṃ dhammaṭṭhoti vattabbato. Rahassaṅge nisīdanavasena **visamā nisajjā** ahosi. **Phusanto**ti theyyāya phusanto.

230. **Anissaro**ti mātugāmo sasāmiko attano phasse anissaro. **Dhaṃsitvā**ti bhassitvā apagantvā. Maṅganavasena ulatīti **maṅguli,** virūpabībhacchabhāvena pavattatīti attho. Tenāha **''virūpaṃ duddasikaṃ bībhaccha''**nti.

Uddhaṃ uddhaṃ agginā pakkasarīratāya **uppakkaṃ,** heṭṭhato paggharaṇavasena kilinnasarīratāya **okilinī,** ito cito ca aṅgārasamparikiṇṇatāya **okirinī**. Tenāha **''sā kirā''**tiādi. **Aṅgāracitake**ti aṅgārasañcaye. Sarīrato paggharanti asuciduggandhajegucchāni sedagatāni. **Tassa kira rañño**ti kāliṅgassa rañño. **Nāṭakinī**ti naccanakicce adhigatā itthī. **Seda**nti sedanaṃ, tāpananti attho.

Asīsakaṃ kabandhaṃ hutvā nibbatti kammāyūhanakāle tathā nimittaggahaṇaparicayato. **Lāmakabhikkhū**ti hīnācāratāya lāmako, bhikkhuvesatāya bhikkhāhārena jīvanato ca bhikkhu. **Cittakeḷi**nti cittaruciyaṃ taṃ taṃ kīḷanto. **Ayamevā**ti bhikkhuvatthusmiṃ vuttanayo eva.

231. **Nissevālapaṇakakaddamo**ti tilabījakādibhedena sevālena nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena udakapiṭṭhaṃ chādetvā nibbattapaṇakena kaddamena ca virahito. **Sundarehi titthehī**ti sukhāvagāhaṇaṭṭhānatāya kaddamādidosavirahato ca sundarehi titthehi. **Tato** udakadahato taṃhetu, taṃ upanissāyāti attho. Nāgabhavanagatopi hi so rahado tato uparimanussaloke jalāsayena sambandho hoti. Tena vuttaṃ **''tato ayaṃ tapodā sandatī''**ti. Atha vā **tato**ti nāgabhavane udakadahato ayaṃ tapodā sandati. Tañhi uparibhūmitalaṃ ārohati, uṇhabhāvena tapanato tapaṃ udakaṃ etissāti anvatthanāmavasena **tapodā**ti vuccati. **Petaloko**ti petānaṃ āvāsaṭṭhānaṃ. Keci pana ''petalokoti lohakumbhīnirayā idhādhippetā''ti vadanti, nagarassa pana parito pabbatapādavanantaresu bahū petāvāsāpi santeva. Svāyamattho petavatthupāḷiyā lakkhaṇasaṃyuttena imāya ca vinītavatthupāḷiyā dīpetabbo.

Katahatthāti thirataraṃ lakkhesu avirajjhanasarakkhepā. Īdisā pana tattha vasībhūtā katahatthā nāma honti, tasmā yo sippameva uggaṇhāti, so katahattho nāma na hoti, ime pana katahatthā, ciṇṇavasībhāvāti vuttaṃ hoti. Sippadassanavasena kataṃ rājakulāni upecca asanaṃ sarakkhepo etehīti **katupāsanā,** rājakulādīsu dassitasippāti vuttaṃ hoti. **Pabhaggo**ti parājito.

232. Dosadassana pubbaka rūpa virāga bhāvanā saṅkhāta paṭipakkha bhāvanāvasena paṭighasaññānaṃ suppahīnattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhāti, tathā pana na suppahīnattā sabbarūpāvacarasamāpattito vuṭṭhānaṃ siyāti idha āneñjasamādhīti catutthajjhānasamāpatti adhippetāti āha **''anejaṃ acalaṃ kāyavācāvipphandavirahitaṃ catutthajjhānasamādhi''**nti. Aññattha pana samādhipaccanīkānaṃ atidūratāya na iñjatīti āneñjoti arūpāvacarasamādhi vuccati. **Samādhiparipanthake dhamme**ti vitakkavicārādike sandhāya vadati. Vitakkādīsu ādīnavasallakkhaṇassa na suṭṭhukatabhāvaṃ sandhāyāha **''na suṭṭhu parisodhetvā''**ti.

Nanu cāyamāyasmā mahāmoggallāno bhagavato paṭhamavasseva abhinavappattaarahatto, idañca uttarimanussadhammapārājikaṃ vīsatimavassato upari paññattaṃ, kathaṃ imassa vatthuno imasmiṃ pārājike bhagavatā vinicchitabhāvo vuttoti? Nāyaṃ doso. Ayañhettha ācariyānaṃ kathāmaggo – apaññattepi sikkhāpade therassa vacanaṃ sutvā ‘‘attano appatirūpaṃ uttarimanussadhammaṃ esa vadatī’’ti maññamānā bhikkhū therassa dosaṃ āropentā ujjhāyiṃsu. Bhagavā ca therassa tathāvacane kāraṇaṃ dassetvā niddosabhāvaṃ karonto ‘‘anāpatti, bhikkhave, moggallānassā’’ti āha. Saṅgītikārakā pana uttarimanussadhammādhikārattā tampi vatthuṃ ānetvā idha āropesunti.

Sāvakānaṃ uppaṭipāṭiyā anussaraṇaṃ natthīti dassetuṃ **‘‘na uppaṭipāṭiyā’’**ti āha. **Asaññasamāpatti**nti saññāvirāgabhāvanāya vāyokasiṇanibbattitaṃ catutthajjhānasamāpattiṃ vadati. Pubbenivāsañāṇaṃ cutipaṭisandhiṃ gaṇhantampi anantarapaccayakkamavantānaṃ arūpadhammānaṃ vaseneva gaṇhātīti āha – **‘‘tatiye attabhāve cutimeva addasā’’**ti. **Nayato sallakkhesī**ti vaṭṭe saṃsaraṇakasattānaṃ khandhānaṃ abhāvakālo nāma natthi, asaññabhave pana acittakā hutvā pañca kappasatāni pavattanti, iminā nayena sallakkhesi. **Dukkaraṃ kata**nti khandhavikalassa pubbenivāsassa anussaraṇaṃ ṭhapetvā sammāsambuddhaṃ na sakkā aññehi kātunti nayato sallakkhentenapi dukkaraṃ katanti adhippāyo. **Paṭividdhā**ti paṭividdhasadisā. Yathā nāma koci dhanusippe katahattho ekaṃ kesasaṅkhātaṃ vālaṃ satakkhattuṃ vidāletvā tato ekaṃ aṃsuṃ gahetvā vātiṅgaṇaphalassa majjhaṭṭhāne bandhitvā aparaṃ aṃsuṃ kaṇḍassa aggakoṭiyaṃ yathā tassa aṃsussa ūkāmattaṃ vā likkhāmattaṃ vā kaṇḍassa aggakoṭito adhikaṃ hutvā tiṭṭhati, evaṃ bandhitvā usabhamatte ṭhāne ṭhito kaṇḍabaddhāya vālakoṭiyā vātiṅgaṇabaddhaṃ vālassa koṭiṃ paṭivijjheyya, evameva imināpi kataṃ dukkaranti vuttaṃ hoti. **Etadagga**nti eso aggo. **Yadida**nti yo ayaṃ. Liṅgavipallāsavasenetaṃ vuttaṃ.

Vinītavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanavaṇṇanā

233. **Idhā**ti imasmiṃ bhikkhuvibhaṅge. **Uddiṭṭhā**ti idha pātimokkhavasena anosāritattā cattāro pārājikāva uddiṭṭhā kathitāti attho gahetabbo. Yadi evaṃ heṭṭhā thullaccayadukkaṭānampi vuttattā pārājikāva uddiṭṭhāti kasmā vuttāti? Pārājikādhikārattā santesupi thullaccayadukkaṭesu idha pārājikāva vuttā. Yesaṃ…pe… asaṃvāsoti imamatthaṃ vā dīpetukāmo taṃsambandhena **‘‘uddiṭṭhā cattāro pārājikā’’**ti āha. **Tatthāyasmante**tiādikaṃ pana anuññātapātimokkhuddesakkamopi ayameva, nāññoti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Bhikkhunīnaṃ asādhāraṇāni cattārī**ti ubbhajāṇumaṇḍalikā vajjapaṭicchādikā ukkhittānuvattikā aṭṭhavatthukāti imāni cattāri bhikkhunīnaṃ bhikkhūhi asādhāraṇāni nāma. Etesu **ubbhajāṇumaṇḍalikā** nāma yā kāyasaṃsaggarāgena avassutā teneva rāgena avassutassa manussapurisassa akkhakānaṃ adho jāṇumaṇḍalānaṃ kapparānañca upari yena kenaci sarīrāvayavena āmasanādiṃ sādiyati, tassā adhivacanaṃ. Yā pana bhikkhunī aññissā bhikkhuniyā pārājikasaṅkhātaṃ vajjaṃ jānaṃ paṭicchādeti, sā **vajjapaṭicchādikā** nāma. Samaggena pana saṅghena ukkhittaṃ bhikkhuṃ yā bhikkhunī yaṃdiṭṭhiko so hoti, tassā diṭṭhiyā gahaṇavasena anuvattati, sā **ukkhittānuvattikā** nāma. Yā pana kāyasaṃsaggarāgena tintā tathāvidhasseva purisassa hatthaggahaṇaṃ vā saṅghāṭikaṇṇaggahaṇaṃ vā sādiyati, kāyasaṃsaggasaṅkhātassa asaddhammassa paṭisevanatthāya purisassa hatthapāse santiṭṭhati vā, tattha ṭhatvā sallapati vā, saṅketaṃ vā gacchati, purisassa āgamanaṃ vā sādiyati, kenaci vā paṭicchannokāsaṃ pavisati, hatthapāse vā ṭhatvā kāyaṃ upasaṃharati, ayaṃ **aṭṭhavatthukā** nāmāti veditabbaṃ.

Vatthuvipannāti pabbajjupasampadāya avatthubhāvato vatthuvipannā. Nesañhi ‘‘na, bhikkhave, paṇḍako pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā’’tiādinā pabbajjā upasampadā ca paṭikkhittā. Tasmā te bhikkhubhāvāya abhabbattā pārājikāpannasadisatāya ‘‘pārājikā’’ti vuttā. Tabbhāvabhāvitāya bhikkhubhāvo vasati etthāti vatthu, puggalānaṃ bhikkhubhāvārahatā. Sā pana pabbajjakkhandhakāgatasabbadosavirahitasampattiyuttatā. Taṃ vipannaṃ paṇḍakabhāvādiyogena yesaṃ te **vatthuvipannā**. **Ahetukapaṭisandhikā**ti iminā tesaṃ vipākāvaraṇena samannāgatabhāvaṃ dassento maggāvaraṇe kāraṇamāha. Pārājikāpannasadisattā **pārājikā**. Theyyasaṃvāsakādikammaṃ mātughātādikaṃ viya ānantariyaṃ na hotīti āha **‘‘imesaṃ tiṇṇaṃ saggo avārito’’**ti.

Dīghatāya lambamānaṃ aṅgajātametassāti **lambī**. So ettāvatā na pārājiko, atha kho yadā anabhiratiyā pīḷito attano aṅgajātaṃ mukhe vā vaccamagge vā paveseti, tadā pārājiko hoti. Mudu piṭṭhi etassāti **mudupiṭṭhiko,** kataparikammāya mudukāya piṭṭhiyā samannāgato. Sopi yadā anabhiratiyā pīḷito attano aṅgajātaṃ attano mukhavaccamaggesu aññataraṃ paveseti, tadā pārājiko hoti. **Parassa aṅgajātaṃ attano mukhena gaṇhātī**ti yo anabhiratiyā pīḷito parassa suttassa vā pamattassa vā aṅgajātaṃ attano mukhena gaṇhāti. **Parassa aṅgajāte abhinisīdatī**ti yo anabhiratiyā pīḷito parassa aṅgajātaṃ kammaniyaṃ disvā attano vaccamaggena tassūpari nisīdati, taṃ attano vaccamaggaṃ pavesetīti attho.

Etthāha – mātughātakapitughātakaarahantaghātakā tatiyapārājikaṃ āpannā, bhikkhunīdūsako lambīādayo cattāro paṭhamapārājikaṃ āpannā evāti kathaṃ catuvīsatīti? Vuccate – mātughātakādayo hi cattāro idha anupasampannā eva adhippetā, lambīādayo cattāro kiñcāpi paṭhamapārājikena saṅgahitā, yasmā pana etena pariyāyena methunaṃ dhammaṃ appaṭisevino honti, tasmā visuṃ vuttāti. **Etena pariyāyenā**ti ubhinnaṃ rāgapariyuṭṭhānasaṅkhātena pariyāyena. Dutiyavikappe **kaccitthā**ti ettha kacci atthāti padacchedo veditabbo.

Nigamanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya sāratthadīpaniyaṃ

Catutthapārājikavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ

1. Sukkavissaṭṭhisikkhāpadavaṇṇanā

Idāni pārājikasaṃvaṇṇanāsamanantarā yā terasakādisaṃvaṇṇanā samāraddhā, tassāpi –

Anākulā asandehā, paripuṇṇavinicchayā;
Atthabyañjanasampannā, hoti **sāratthadīpanī**.

Terasakassāti terasa sikkhāpadāni parimāṇāni assa kaṇḍassāti terasakaṃ, tassa terasakassa kaṇḍassāti attho.

234. **Anabhirato**ti aññattha gihibhāvaṃ patthayamāno vuccati, idha pana kāmarāgavasena ukkaṇṭhitatāya vikkhittacittatāya samannāgato adhippetoti āha **vikkhittacitto**tiādi.

236-237. **Sañcetanikā**ti ettha **saṃ**-saddo vijjamānatthatāya sātthakoti dassento āha **saṃvijjati cetanā assā**ti. Tattha **cetanā**ti vītikkamavasappavattā pubbabhāgacetanā. **Assā**ti sukkavissaṭṭhiyā. Imasmiṃ vikappe **ika**-saddassa visuṃ attho natthīti āha **sañcetanāva sañcetanikā**ti. Idāni **saṃ**-saddassa atthaṃ anapekkhitvā **ika**-saddova assatthiatthaṃ pakāsetīti dassento **sañcetanā vā assā atthīti sañcetanikā**ti dutiyavikappamāha. Saṃvijjati cetanā assāti padabhājane vattabbe byañjane ādaraṃ akatvā **jānanto**tiādi vuttaṃ. **Upakkamāmīti jānanto**ti mocanatthaṃ upakkamāmīti jānanto.

Āsayabhedatoti pittādiāsayabhedato. Buddhapaccekabuddhānampi hi raññopi cakkavattissa pittasemhapubbalohitāsayesu catūsu aññataro āsayo hotiyeva, mandapaññānaṃ pana cattāropi āsayā honti. **Dhātunānattato**ti pathavīdhātuādīnaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ, cakkhādīnaṃ vā aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ, rasasoṇitādīnaṃ vā dhātūnaṃ nānattato.

Vatthisīsanti vatthipuṭassa abbhantare matthakapassaṃ. **‘‘Rāga…pe… asakkonto’’**ti rāgapariyuṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Rājā pana ‘‘sambhavassa sakalakāyo ṭhāna’’nti sutapubbattā vīmaṃsanatthaṃ evamakāsīti vadanti. **Dakasota**nti muttamaggaṃ, aṅgajātappadesanti vuttaṃ hoti. Dakasotorohaṇato paṭṭhāya pana upādinnato vinimuttatāya sambhave utusamuṭṭhānameva rūpaṃ avasissati, sesaṃ tisamuṭṭhānaṃ natthīti veditabbaṃ. Āpodhātuyā santānavasena pavattamānāya avatthāviseso sambhavo, so catusamuṭṭhāniko aṭṭhakathāyaṃ catusamuṭṭhānikesu sambhavassa vuttattā. So pana soḷasavassakāle uppajjati, tassa rāgavasena ṭhānācāvanaṃ hotīti vadanti, tasmā yaṃ vuttaṃ **kathāvatthuaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘sukkavissaṭṭhi nāma rāgasamuṭṭhānā hotī’’ti, taṃ sambhavassa ṭhānācāvanaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ, na pana sambhavo cittasamuṭṭhānoyevāti dīpetuṃ, teneva tattha vissaṭṭhiggahaṇaṃ kataṃ. ‘‘Khīṇāsavānaṃ pana brahmānañca sambhavo natthī’’ti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ, tasmā yaṃ vuttaṃ **kathāvatthuaṭṭhakathāyaṃ** (kathā. aṭṭha. 307) ‘‘tāsaṃ devatānaṃ sukkavissaṭṭhi nāma natthī’’ti, tampi ṭhānācāvanaṃ sandhāya vuttanti gahetabbaṃ, na pana devatānaṃ sabbaso sambhavassa abhāvaṃ sandhāya. Channampi pana kāmāvacaradevatānaṃ kāmā pākatikāyeva. Manussā viya hi te dvayaṃdvayasamāpattivaseneva methunaṃ paṭisevanti, kevalaṃ pana nissandābhāvo tesaṃ vattabbo. Taṅkhaṇikapariḷāhavūpasamāvahaṃ samphassasukhameva hi tesaṃ kāmakiccaṃ. Keci pana ‘‘cātumahārājikatāvatiṃsānaṃyeva dvayaṃdvayasamāpattiyā kāmakiccaṃ ijjhati, yāmānaṃ aññamaññaṃ āliṅganamattena, tusitānaṃ hatthāmasanamattena, nimmānaratīnaṃ hasitamattena, paranimmitavasavattīnaṃ olokitamattena kāmakiccaṃ ijjhatī’’ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittaṃ tādisassa kāmesu virajjanassa tesu abhāvato kāmānañca uttaruttari paṇītatarapaṇītatamabhāvato.

Tathevāti ‘‘mocanassādena nimitte upakkamato’’tiādiṃ atidisati. ‘‘Vissaṭṭhīti ṭhānato cāvanā vuccatī’’ti vuttattā **dakasotaṃ otiṇṇamatte**ti kasmā vuttanti āha **dakasotorohaṇañcetthā**tiādi. **Etthā**ti tīsupi vādesu. **Adhivāsetvā**ti nimitte upakkamitvā puna vippaṭisāre uppanne adhivāsetvā. **Antarā nivāretu**nti ṭhānato cutaṃ dakasotaṃ otarituṃ adatvā antarā nivāretuṃ. Tenāha – **ṭhānā cutañhi avassaṃ dakasotaṃ otaratī**ti. **Ṭhānācāvanamattenevā**ti dakasotaṃ anotiṇṇepīti adhippāyo. Ettha ca ‘‘sakalo kāyo ṭhāna’’nti vāde ṭhānācāvanaṃ vadantena sakalasarīrato cutassapi dakasotorohaṇato pubbe appamattakassa antarāḷassa sambhavato vuttaṃ. Sakalasarīre vā tasmiṃ tasmiṃ padese ṭhitassa ṭhānā cutaṃ sandhāya ‘‘ṭhānācāvanamattenevā’’ti vuttaṃ. **Nimitte upakkamantassevā**ti mocanassādena upakkamantassa. Hatthaparikammādīsu satipi mocanassāde nimitte upakkamābhāvato natthi āpattīti āha **‘‘hattaparikamma…pe… anāpattī’’**ti. **Ayaṃ sabbācariyasādhāraṇavinicchayo**ti ‘‘dakasotorohaṇañcetthā’’tiādinā vutto tiṇṇampi ācariyānaṃ sādhāraṇo vinicchayo.

Khobhakaraṇapaccayo nāma visabhāgabhesajjasenāsanāhārādipaccayo. **Atthakāmatāya vā anatthakāmatāya vā**ti pasannā atthakāmatāya, kuddhā anatthakāmatāya. **Atthāya vā anatthāya vā**ti sabhāvato bhavitabbāya atthāya vā anatthāya vā. **Upasaṃharantī**ti attano devānubhāvena upanenti. **Bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimitta**nti tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhādivibhūtisampannaṃ nakkhattakīḷaṃ anubhavamānā bodhisattamātā sattame divase pātova uṭṭhāya gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirigabbhaṃ pavisitvā sirisayane nipannā niddaṃ okkamamānā imaṃ supinaṃ addasa – cattāro kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ ukkhipitvā anotattadahaṃ netvā nhāpetvā dibbavatthaṃ nivāsetvā dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhitvā tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmiṃ pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiruhitvā kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā kucchiṃ paviṭṭhasadiso ahosi. Imaṃ supinaṃ sandhāya etaṃ vuttaṃ ‘‘bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimitta’’nti.

Pañca mahāsupineti (a. ni. aṭṭha. 3.5.196) mahantehi purisehi passitabbato mahantānañca atthānaṃ nimittabhāvato mahāsupine. Te pana pañca mahāsupine neva lokiyamahājano passati, na mahārājāno, na cakkavattirājāno, na aggasāvakā, na paccekabuddhā, na sammāsambuddhā, eko sabbaññubodhisattoyeva passati. Tena vuttaṃ ‘‘bodhisatto viya pañca mahāsupine’’ti. Amhākañca pana bodhisatto kadā te supine passīti? ‘‘Sve buddho bhavissāmī’’ti cātuddasiyaṃ pakkhassa rattivibhāyanakāle passi. Kālavasena hi divā diṭṭho supino na sameti, tathā paṭhamayāme majjhimayāme ca. Pacchimayāme balavapaccūse pana asitapītasāyite sammāpariṇāmagate kāyasmiṃ ojāya patiṭṭhitāya aruṇe uggacchamāne diṭṭhasupino sameti. Iṭṭhanimittaṃ supinaṃ passanto iṭṭhaṃ paṭilabhati, aniṭṭhanimittaṃ passanto aniṭṭhaṃ, tasmā bodhisattopi supinaṃ passanto rattivibhāyanakāle passi.

Ke pana te pañca mahāsupināti? Tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato pañca mahāsupinā pāturahesuṃ (a. ni. 5.196) – ayaṃ mahāpathavī mahāsayanaṃ ahosi, himavā pabbatarājā bimbohanaṃ ahosi, puratthime samudde vāmahattho ohito ahosi, pacchime samudde dakkhiṇahattho ohito ahosi, dakkhiṇasamudde ubho pādā ohitā ahesuṃ, ayaṃ paṭhamo mahāsupino pāturahosi.

Puna caparaṃ dabbatiṇasaṅkhātā tiriyā nāma tiṇajāti naṅgalamattena rattadaṇḍena nābhito uggantvā tassa passantasseva vidatthimattaṃ ratanamattaṃ byāmamattaṃ yaṭṭhimattaṃ gāvutamattaṃ aḍḍhayojanamattaṃ yojanamattanti evaṃ uggantvā anekayojanasahassaṃ nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosi, ayaṃ dutiyo mahāsupino pāturahosi.

Puna caparaṃ setā kimī kaṇhasīsā pādehi ussakkitvā yāva jāṇumaṇḍalā paṭicchādesuṃ, ayaṃ tatiyo mahāsupino pāturahosi.

Puna caparaṃ cattāro sakuṇā nānāvaṇṇā catūhi disāhi āgantvā pādamūle nipatitvā sabbasetā sampajjiṃsu, ayaṃ catuttho mahāsupino pāturahosi.

Puna caparaṃ bodhisatto mahato mīḷhapabbatassa uparūpari caṅkamati alippamāno mīḷhena, ayaṃ pañcamo mahāsupino pāturahosi. Ime pañca mahāsupinā.

Tattha paṭhamo anuttarāya sammāsambodhiyā pubbanimittaṃ, dutiyo ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa devamanussesu suppakāsitabhāvassa pubbanimittaṃ, tatiyo bahūnaṃ odātavasanānaṃ gihīnaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā saraṇagamanassa pubbanimittaṃ, catuttho khattiyādīnaṃ catunnaṃ vaṇṇānaṃ tathāgatappavedite dhammavinaye agārasmā anagāriyaṃ pabbajitvā anuttaravimuttisacchikiriyāya pubbanimittaṃ, pañcamo catunnaṃ paccayānaṃ lābhitāya tesu ca anupalittabhāvassa pubbanimittaṃ.

Apica yaṃ so cakkavāḷamahāpathaviṃ sirisayanabhūtaṃ addasa, taṃ buddhabhāvassa pubbanimittaṃ. Yaṃ himavantaṃ pabbatarājānaṃ bimbohanaṃ addasa, taṃ sabbaññutaññāṇabimbohanassa pubbanimittaṃ. Yaṃ cattāro hatthapāde samuddassa uparūparibhāgena gantvā cakkavāḷamatthake ṭhite addasa, taṃ dhammacakkassa appaṭivattiyabhāve pubbanimittaṃ. Yaṃ attānaṃ uttānakaṃ nipannaṃ addasa, taṃ tīsu bhavesu avakujjānaṃ sattānaṃ uttānamukhabhāvassa pubbanimittaṃ. Yaṃ akkhīni ummīletvā passanto viya ahosi, taṃ dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Yaṃ yāva bhavaggā ekālokaṃ ahosi, taṃ anāvaraṇañāṇassa pubbanimittaṃ. Sesaṃ vuttanayameva. Iti taṃtaṃvisesādhigamanimittabhūte pañca mahāsupine passi. Tena vuttaṃ ‘‘bodhisatto viya pañca mahāsupine’’ti.

Kosalarājā viya soḷasa supineti –

‘‘Usabhā rukkhā gāviyo gavā ca,
Asso kaṃso siṅgālī ca kumbho;
Pokkharaṇī ca apākacandanaṃ,
Lābūni sīdanti silā plavanti.

‘‘Maṇḍūkiyo kaṇhasappe gilanti,
Kākaṃ suvaṇṇā parivārayanti;
Tasā vakā eḷakānaṃ bhayā hī’’ti. (jā. 1.1.77) –

Ime soḷasa supine passanto kosalarājā viya.

1. Ekadivasaṃ kira kosalarājā rattiṃ niddūpagato pacchimayāme soḷasa supine passi (jā. aṭṭha. 1.1.mahāsupinajātakavaṇṇanā). Tattha cattāro añjanavaṇṇā kāḷausabhā ‘‘yujjhissāmā’’ti catūhi disāhi rājaṅgaṇaṃ āgantvā ‘‘usabhayuddhaṃ passissāmā’’ti mahājane sannipatite yujjhanākāraṃ dassetvā naditvā gajjitvā ayujjhitvāva paṭikkantā. Imaṃ paṭhamaṃ supinaṃ addasa.

2. Khuddakā rukkhā ceva gacchā ca pathaviṃ bhinditvā vidatthimattampi ratanamattampi anuggantvāva pupphanti ceva phalanti ca. Imaṃ dutiyaṃ addasa.

3. Gāviyo tadahujātānaṃ vacchānaṃ khīraṃ pivantiyo addasa. Ayaṃ tatiyo supino.

4. Dhuravāhe ārohapariṇāhasampanne mahāgoṇe yugaparamparāya ayojetvā taruṇe godamme dhure yojente addasa, te dhuraṃ vahituṃ asakkontā chaḍḍetvā aṭṭhaṃsu, sakaṭāni nappavattiṃsu. Ayaṃ catuttho supino.

5. Ekaṃ ubhatomukhaṃ assaṃ addasa, tassa ubhosu passesu yavasīsaṃ denti, so dvīhipi mukhehi khādati. Ayaṃ pañcamo supino.

6. Mahājano satasahassagghanakaṃ suvaṇṇapātiṃ sammajjitvā ‘‘idha passāvaṃ karohī’’ti ekassa jarasiṅgālassa upanāmesi, taṃ tattha passāvaṃ karontaṃ addasa. Ayaṃ chaṭṭho supino.

7. Eko puriso rajjuṃ vaṭṭetvā pādamūle nikkhipati, tena nisinnapīṭhassa heṭṭhā sayitā chātasiṅgālī tassa ajānantasseva taṃ khādati. Imaṃ sattamaṃ supinaṃ addasa.

8. Rājadvāre bahūhi tucchakumbhehi parivāretvā ṭhapitaṃ ekaṃ mahantaṃ pūritakumbhaṃ addasa, cattāropi pana vaṇṇā catūhi disāhi catūhi anudisāhi ca ghaṭehi udakaṃ āharitvā pūritakumbhameva pūrenti, pūritapūritaṃ udakaṃ uttaritvā palāyati, tepi punappunaṃ tattheva udakaṃ āsiñcanti, tucchakumbhe olokentāpi natthi. Ayaṃ aṭṭhamo supino.

9. Ekaṃ pañcapadumasañchannaṃ gambhīraṃ sabbatotitthaṃ pokkharaṇiṃ addasa, samantato dvipadacatuppadā otaritvā tattha pānīyaṃ pivanti, tassā majjhe gambhīraṭṭhāne udakaṃ āvilaṃ, tīrappadese dvipadacatuppadānaṃ akkamanaṭṭhāne acchaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ. Ayaṃ navamo supino.

10. Ekissāyeva ca kumbhiyā paccamānaṃ odanaṃ apākaṃ addasa, ‘‘apāka’’nti vicāretvā vibhajitvā ṭhapitaṃ viya tīhākārehi paccamānaṃ ekasmiṃ passe atikilinno hoti, ekasmiṃ uttaṇḍulo, ekasmiṃ supakkoti. Ayaṃ dasamo supino.

11. Satasahassagghanakaṃ candanasāraṃ pūtitakkena vikkiṇante addasa. Ayaṃ ekādasamo supino.

12. Tucchalābūni udake sīdantāni addasa. Ayaṃ dvādasamo supino.

13. Mahantamahantā kūṭāgārappamāṇā ghanasilā nāvā viya udake plavamānā addasa. Ayaṃ terasamo supino.

14. Khuddakamadhukapupphappamāṇā maṇḍūkiyo mahante kaṇhasappe vegena anubandhitvā uppalanāḷe viya chinditvā maṃsaṃ khāditvā gilantiyo addasa. Ayaṃ cuddasamo supino.

15. Dasahi asaddhammehi samannāgataṃ gāmagocaraṃ kākaṃ kañcanavaṇṇavaṇṇatāya ‘‘suvaṇṇā’’ti laddhanāme suvaṇṇarājahaṃse parivārente addasa. Ayaṃ pannarasamo supino.

16. Pubbe dīpino eḷake khādanti, te pana eḷake dīpino anubandhitvā murāmurāti khādante addasa, athaññe tasā vakā eḷake dūratova disvā tasitā tāsappattā hutvā eḷakānaṃ bhayā palāyitvā gumbagahanāni pavisitvā nilīyiṃsu. Ayaṃ soḷasamo supino.

1. Tattha adhammikānaṃ rājūnaṃ adhammikānañca manussānaṃ kāle loke viparivattamāne kusale osanne akusale ussanne lokassa parihīnakāle devo na sammā vassissati, meghapādā chijjissanti, sassāni milāyissanti, dubbhikkhaṃ bhavissati, vassitukāmā viya catūhi disāhi meghā uṭṭhahitvā itthikāhi ātape patthaṭānaṃ vīhiādīnaṃ temanabhayena anto pavesitakāle purisesu kudālapiṭake ādāya āḷibandhanatthāya nikkhantesu vassanākāraṃ dassetvā gajjitvā vijjulatā nicchāretvā usabhā viya ayujjhitvā avassitvāva palāyissanti. Ayaṃ paṭhamassa vipāko.

2. Lokassa parihīnakāle manussānaṃ parittāyukakāle sattā tibbarāgā bhavissanti, asampattavayāva kumāriyo purisantaraṃ gantvā utuniyo ceva gabbhiniyo ca hutvā puttadhītāhi vaḍḍhissanti. Khuddakarukkhānaṃ pupphaṃ viya hi tāsaṃ utunibhāvo, phalaṃ viya ca puttadhītaro bhavissanti. Ayaṃ dutiyassa vipāko.

3. Manussānaṃ jeṭṭhāpacāyikakammassa naṭṭhakāle sattā mātāpitūsu vā sassusasuresu vā lajjaṃ anupaṭṭhapetvā sayameva kuṭumbaṃ saṃvidahantāva ghāsacchādanamattampi mahallakānaṃ dātukāmā dassanti, adātukāmā na dassanti, mahallakā anāthā hutvā asayaṃvasī dārake ārādhetvā jīvissanti tadahujātānaṃ vacchānaṃ khīraṃ pivantiyo mahāgāviyo viya. Ayaṃ tatiyassa vipāko.

4. Adhammikarājūnaṃ kāle adhammikarājāno paṇḍitānaṃ paveṇikusalānaṃ kammanittharaṇasamatthānaṃ mahāmattānaṃ yasaṃ na dassanti, dhammasabhāyaṃ vinicchayaṭṭhānepi paṇḍite vohārakusale mahallake amacce na ṭhapessanti. Tabbiparītānaṃ pana taruṇataruṇānaṃ yasaṃ dassanti, tathārūpe eva ca vinicchayaṭṭhāne ṭhapessanti, te rājakammāni ceva yuttāyuttañca ajānantā neva taṃ yasaṃ ukkhipituṃ sakkhissanti, na rājakammāni nittharituṃ, te asakkontā kammadhuraṃ chaḍḍessanti, mahallakāpi paṇḍitā amaccā yasaṃ alabhantā kiccāni nittharituṃ samatthāpi ‘‘kiṃ amhākaṃ etehi, mayaṃ bāhirakā jātā, abbhantarikā taruṇadārakā jānissantī’’ti uppannāni kammāni na karissanti, evaṃ sabbathāpi tesaṃ rājūnaṃ hāniyeva bhavissati, dhuraṃ vahituṃ asamatthānaṃ vacchadammānaṃ dhure yojitakālo viya, dhuravāhānañca mahāgoṇānaṃ yugaparamparāya ayojitakālo viya bhavissati. Ayaṃ catutthassa vipāko.

5. Adhammikarājakāleyeva adhammikabālarājāno adhammike lolamanusse vinicchaye ṭhapessanti, te pāpapuññesu anādarā bālā sabhāyaṃ nisīditvā vinicchayaṃ dentā ubhinnampi atthapaccatthikānaṃ hatthato lañjaṃ gahetvā khādissanti asso viya dvīhi mukhehi yavasīsaṃ. Ayaṃ pañcamassa vipāko.

6. Adhammikāyeva vijātirājāno jātisampannānaṃ kulaputtānaṃ āsaṅkāya yasaṃ na dassanti, akulīne vaḍḍhessanti, evaṃ mahākulāni duggatāni bhavissanti, lāmakakulāni issarāni. Te ca kulīnā purisā jīvituṃ asakkontā ‘‘ime nissāya jīvissāmā’’ti akulīnānaṃ dhītaro dassanti, iti tāsaṃ kuladhītānaṃ akulīnehi saddhiṃ saṃvāso jarasiṅgālassa suvaṇṇapātiyaṃ passāvakaraṇasadiso bhavissati. Ayaṃ chaṭṭhassa vipāko.

7. Gacchante gacchante kāle itthiyo purisalolā surālolā alaṅkāralolā visikhālolā āmisalolā bhavissanti dussīlā durācārā. Tā sāmikehi kasigorakkhādīni kammāni katvā kicchena kasirena sambhataṃ dhanaṃ jārehi saddhiṃ suraṃ pivantiyo mālāgandhavilepanaṃ dhārayamānā antogehe accāyikampi kiccaṃ anoloketvā gehaparikkhepassa uparibhāgenapi chiddaṭṭhānehipi jāre upadhārayamānā sve vapitabbayuttakaṃ bījampi koṭṭetvā yāgubhattakhajjakāni sajjetvā khādamānā vilumpissanti heṭṭhāpīṭhakanipannakachātakasiṅgālī viya vaṭṭetvā vaṭṭetvā pādamūle nikkhittarajjuṃ. Ayaṃ sattamassa vipāko.

8. Gacchante gacchante kāle loko parihāyissati, raṭṭhaṃ nirojaṃ bhavissati, rājāno duggatā kapaṇā bhavissanti. Yo issaro bhavissati, tassa bhaṇḍāgāre satasahassamattā kahāpaṇā bhavissanti, te evaṃ duggatā sabbe janapade attano kammaṃ kārayissanti, upaddutā manussā sake kammante chaḍḍetvā rājūnaṃyeva atthāya pubbaṇṇāparaṇṇāni vapantā rakkhantā lāyantā maddantā pavesentā ucchukhettāni karontā yantāni vāhentā phāṇitādīni pacantā pupphārāme phalārāme ca karontā tattha tattha nipphannāni pupphaphalādīni āharitvā rañño koṭṭhāgārameva pūressanti, attano gehesu tucchakoṭṭhe olokentāpi na bhavissanti, tucchatucchakumbhe anoloketvā pūritakumbhapūraṇasadisameva bhavissati. Ayaṃ aṭṭhamassa vipāko.

9. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, chandādivasena agatiṃ gacchantā rajjaṃ kāressanti, dhammena vinicchayaṃ nāma na dassanti, lañjavittakā bhavissanti dhanalolā, raṭṭhavāsikesu tesaṃ khantimettānuddayaṃ nāma na bhavissati, kakkhaḷā pharusā ucchuyante ucchugaṇṭhikā viya manusse pīḷentā nānappakāraṃ baliṃ uppādetvā dhanaṃ gaṇhissanti, manussā balipīḷitā kiñci dātuṃ asakkontā gāmanigamādayo chaḍḍetvā paccantaṃ gantvā vāsaṃ kappessanti, majjhimajanapado suñño bhavissati, paccanto ghanavāso seyyathāpi pokkharaṇiyā majjhe udakaṃ āvilaṃ pariyante vippasannaṃ. Ayaṃ navamassa vipāko.

10. Gacchante gacchante kāle rājāno adhammikā bhavissanti, tesu adhammikesu rājayuttāpi brāhmaṇagahapatikāpi negamajānapadāpīti samaṇabrāhmaṇe upādāya sabbe manussā adhammikā bhavissanti, tato tesaṃ ārakkhadevatā balipaṭiggāhikadevatā rukkhadevatā ākāsaṭṭhakadevatāti evaṃ devatāpi adhammikā bhavissanti, adhammikarājūnaṃ rajje vātā visamā kharā vāyissanti, te ākāsaṭṭhakavimānāni kampessanti, tesu kampitesu devatā kupitā devaṃ vassituṃ na dassanti, vassamānopi sakalaraṭṭhe ekappahāreneva na vassissati, vassamānopi sabbattha kasikammassa vā vappakammassa vā upakāro hutvā na vassissati. Yathā ca raṭṭhe, evaṃ janapadepi gāmepi ekataḷākassarepi ekappahāreneva na vassissati, taḷākassa uparibhāge vassanto heṭṭhābhāge na vassissati, heṭṭhā vassanto upari na vassissati, ekasmiṃ bhāge sassaṃ ativassena nassissati, ekasmiṃ avassanto milāyissati, ekasmiṃ sammā vassamāno sampādessati, evaṃ ekassa rañño rajje vuttā sassā tippakārā bhavissanti ekakumbhiyā odano viya. Ayaṃ dasamassa vipāko.

11. Gacchante gacchante kāle sāsane parihāyante paccayalolā alajjikā bahū bhikkhū bhavissanti, te bhagavatā paccayaloluppaṃ nimmathetvā kathitadhammadesanaṃ cīvarādicatupaccayahetu paresaṃ desessanti, paccayehi mucchitvā niratthakapakkhe ṭhitā nibbānābhimukhaṃ katvā desetuṃ na sakkhissanti, kevalaṃ ‘‘padabyañjanasampattiñceva madhurasaddañca sutvā mahagghāni cīvarāni dassanti’’iccevaṃ desessanti. Apare antaravīthicatukkarājadvārādīsu nisīditvā kahāpaṇaaḍḍhakahāpaṇapādamāsakarūpādīnipi nissāya desessanti. Iti bhagavatā nibbānagghanakaṃ katvā desitaṃ dhammaṃ catupaccayatthāya ceva kahāpaṇaaḍḍhakahāpaṇādiatthāya ca vikkiṇitvā desentā satasahassagghanakaṃ candanasāraṃ pūtitakkena vikkiṇantā viya bhavissanti. Ayaṃ ekādasamassa vipāko.

12. Adhammikarājakāle loke viparivattanteyeva rājāno jātisampannānaṃ kulaputtānaṃ yasaṃ na dassanti, akulīnānaññeva dassanti, te issarā bhavissanti, itare daliddā. Rājasammukhepi rājadvārepi amaccasammukhepi vinicchayaṭṭhānepi tucchalābusadisānaṃ akulīnānaṃyeva kathā osīditvā ṭhitā viya niccalā suppatiṭṭhitā bhavissati, saṅghasannipātepi saṅghakammagaṇakammaṭṭhānesu ceva pattacīvarapariveṇādivinicchayaṭṭhānesu ca dussīlānaṃ pāpapuggalānaṃyeva kathā niyyānikā bhavissati, na lajjibhikkhūnanti evaṃ sabbathāpi tucchalābūnaṃ sīdanakālo viya bhavissati. Ayaṃ dvādasamassa vipāko.

13. Tādiseyeva kāle adhammikarājāno akulīnānaṃ yasaṃ dassanti, te issarā bhavissanti, kulīnā duggatā. Tesu na keci gāravaṃ karissanti, itaresuyeva karissanti, rājasammukhe vā amaccasammukhe vā vinicchayaṭṭhāne vā vinicchayakusalānaṃ ghanasilāsadisānaṃ kulaputtānaṃ kathā na ogāhitvā patiṭṭhahissati. Tesu kathentesu ‘‘kiṃ ime kathentī’’ti itare parihāsameva karissanti, bhikkhusannipātepi vuttappakāresu ṭhānesu neva pesale bhikkhū garukātabbe maññissanti, nāpi nesaṃ kathā pariyogāhitvā patiṭṭhahissati, silānaṃ plavakālo viya bhavissati. Ayaṃ terasamassa vipāko.

14. Loke parihāyanteyeva manussā tibbarāgādijātikā kilesānuvattakā hutvā taruṇataruṇānaṃ attano bhariyānaṃ vase vattissanti, gehe dāsakammakarādayopi gomahiṃsādayopi hiraññasuvaṇṇampi sabbaṃ tāsaṃyeva āyattaṃ bhavissati, ‘‘asukahiraññasuvaṇṇaṃ vā paricchedādijātaṃ vā kaha’’nti vutte ‘‘yattha vā tattha vā hotu, kiṃ tuyhiminā byāpārena, tvaṃ mayhaṃ ghare santaṃ vā asantaṃ vā jānitukāmo jāto’’ti vatvā nānappakārehi akkositvā mukhasattīhi koṭṭetvā dāsaceṭakaṃ viya vase katvā attano issariyaṃ pavattessanti, evaṃ madhukapupphappamāṇamaṇḍūkapotikānaṃ āsīvise kaṇhasappe gilanakālo viya bhavissati. Ayaṃ cuddasamassa vipāko.

15. Dubbalarājakāle rājāno hatthisippādīsu akusalā yuddhesu avisāradā bhavissanti, te attano rājādhipaccaṃ āsaṅkamānā samānajātikānaṃ kulaputtānaṃ issariyaṃ adatvā attano pādamūlikanhāpakakappakādīnaṃ dassanti, jātigottasampannā kulaputtā rājakule patiṭṭhaṃ alabhamānā jīvikaṃ kappetuṃ asamatthā hutvā issariyaṭṭhāne jātigottahīne akulīne upaṭṭhahantā vicarissanti, suvaṇṇarājahaṃsehi kākassa parivāritakālo viya bhavissati. Ayaṃ pannarasamassa vipāko.

16. Adhammikarājakāleyeva ca akulīnāva rājavallabhā issarā bhavissanti, kulīnā appaññātā duggatā. Te rājavallabhā rājānaṃ attano kathaṃ gāhāpetvā vinicchayaṭṭhānādīsu balavanto hutvā dubbalānaṃ paveṇiāgatāni khettavatthuādīni ‘‘amhākaṃ santakāni etānī’’ti abhiyuñjitvā te ‘‘na tumhākaṃ, amhāka’’nti āgantvā vinicchayaṭṭhānādīsu vivadante vettalatādīhi pahārāpetvā gīvāyaṃ gahetvā apakaḍḍhāpetvā ‘‘attano pamāṇaṃ na jānātha, amhehi saddhiṃ vivadatha, idāni vo rañño kathetvā hatthapādacchedādīni kāressāmā’’ti santajjessanti, te tesaṃ bhayena attano santakāni khettavatthūni ‘‘tumhākaṃyeva tāni, gaṇhathā’’ti niyyātetvā attano gehāni pavisitvā bhītā nipajjissanti. Pāpabhikkhūpi pesale bhikkhū yathāruci viheṭhessanti, pesalā bhikkhū paṭisaraṇaṃ alabhamānā araññaṃ pavisitvā gahanaṭṭhānesu nilīyissanti, evaṃ hīnajaccehi ceva pāpabhikkhūhi ca upaddutānaṃ jātimantakulaputtānañceva pesalabhikkhūnañca eḷakānaṃ bhayena tasavakānaṃ palāyanakālo viya bhavissati. Ayaṃ soḷasamassa vipāko. Evaṃ tassa tassa atthassa pubbanimittabhūte soḷasa supine passi. Tena vuttaṃ – ‘‘kosalarājā viya soḷasa supine’’ti. Ettha ca pubbanimittato attano atthānatthanimittaṃ supinaṃ passanto attano kammānubhāvena passati, kosalarājā viya lokassa atthānatthanimittaṃ supinaṃ passanto pana sabbasattasādhāraṇakammānubhāvena passatīti veditabbaṃ.

Kuddhā hi devatāti nāgamahāvihāre mahātherassa kuddhā devatā viya. Rohaṇe kira nāgamahāvihāre mahāthero bhikkhusaṅghaṃ anapaloketvāva ekaṃ nāgarukkhaṃ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva naṃ saccasupinena palobhetvā pacchā ‘‘ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissatī’’ti supine ārocesi. Thero taṃ kathaṃ āharitvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviravaṃ viraviṃsu. Rājā ‘‘kiṃ eta’’nti pucchi. Tā ‘evaṃ therena vutta’’nti ārocayiṃsu. Rājā divase gaṇāpetvā sattāhe vītivatte therassa hatthapāde chindāpesi. **Ekantasaccameva hotī**ti phalassa saccabhāvato vuttaṃ, dassanaṃ pana vipallatthameva. Teneva pahīnavipallāsā pubbanimittabhūtampi supinaṃ na passanti, dvīhi tīhi vā kāraṇehi kadāci supinaṃ passantīti āha **‘‘saṃsaggabhedato’’**ti. ‘‘Asekkhā na passanti pahīnavipallāsattā’’ti vacanato catunnampi kāraṇānaṃ vipallāso eva mūlakāraṇanti daṭṭhabbaṃ.

Tanti supinakāle pavattaṃ bhavaṅgacittaṃ. **Rūpanimittādiārammaṇa**nti kammanimittagatinimittato aññaṃ rūpanimittādiārammaṇaṃ na hoti. **Īdisānī**ti paccakkhato anubhūtapubbaparikappitarūpādiārammaṇāni ceva rāgādisampayuttāni ca. **Sabbohārikacittenā**ti pakaticittena. **Dvīhi antehi mutto**ti kusalākusalasaṅkhātehi dvīhi antehi mutto. **Āvajjanatadārammaṇakkhaṇe**ti idaṃ yāva tadārammaṇuppatti, tāva pavattaṃ cittavāraṃ sandhāya vuttaṃ. ‘‘Supineneva diṭṭhaṃ viya me, sutaṃ viya meti kathanakāle pana abyākatoyeva āvajjanamattasseva uppajjanato’’ti vadanti. Evaṃ vadantehi pañcadvāre dutiyamoghavāre viya manodvārepi āvajjanaṃ dvattikkhattuṃ uppajjitvā javanaṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgaṃ otaratīti adhippetanti daṭṭhabbaṃ ekacittakkhaṇikassa āvajjanassa uppattiyaṃ ‘‘diṭṭhaṃ viya me, sutaṃ viya me’’ti kappanāya asambhavato.

Ettha ca ‘‘supinantepi tadārammaṇavacanato paccuppannavasena vā atītavasena vā sabhāvadhammāpi supinante ārammaṇaṃ hontī’’ti vadanti. ‘‘Yadipi supinante vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhite rūpādivatthumhi tadārammaṇaṃ vuttaṃ, tathāpi supinante upaṭṭhitanimittassa parikappavasena gahetabbatāya dubbalabhāvato dubbalavatthukattāti vutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘karajakāyassa nirussāhasantabhāvappattito tannissitaṃ hadayavatthu na suppasannaṃ hoti, tato tannissitāpi cittuppatti na suppasannā asuppasannavaṭṭinissitadīpappabhā viya, tasmā **dubbalavatthukattā**ti ettha dubbalahadayavatthukattā’’ti atthaṃ vadanti, vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ.

Supinantacetanāti manodvārikajavanavasena pavattā supinante cetanā. Supinañhi passanto manodvārikeneva javanena passati, na pañcadvārikena. Paṭibujjhanto ca manodvārikeneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Niddāyantassa hi mahāvaṭṭiṃ jāletvā dīpe cakkhusamīpaṃ upanīte paṭhamaṃ cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ na āvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti, atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, tato cakkhuviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārikaāvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati, tena cittena ‘‘kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne āloko’’ti jānāti. Tathā niddāyantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte piṭṭhiyaṃ pāṇinā pahāre dinne paṭhamaṃ sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti, atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ āvaṭṭenti, tato sotaghānajivhākāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārikaāvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati, tena cittena ñatvā ‘‘kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne saddo, saṅkhasaddo bherisaddo’’ti vā ‘‘kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne gandho, mūlagandho sāragandho’’ti vā ‘‘kiṃ idaṃ mayhaṃ mukhe pakkhittaṃ, sappi phāṇita’’nti vā ‘‘kenamhi piṭṭhiyaṃ pahaṭo, atithaddho me pahāro’’ti vā vattā hoti, evaṃ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikena.

Assāti assa āpattinikāyassa. Nanu ca ayuttoyaṃ niddeso ‘‘saṅgho ādimhi ceva sese ca icchitabbo assā’’ti. Na hi āpattinikāyassa ādimhi ceva sese ca saṅgho icchito, kiñcarahi vuṭṭhānassāti imaṃ codanaṃ manasi sannidhāya yathā na virujjhati, tathā adhippāyaṃ vivaranto **‘‘kiṃ vuttaṃ hotī’’**tiādimāha. Āpattito vuṭṭhānassa ādimhi ceva sese ca icchito saṅgho āpattiyāva icchito nāma hotīti ayamettha adhippāyo. **Āpattivuṭṭhāna**nti āpattito vuṭṭhānaṃ, anāpattikabhāvūpagamananti attho. **Vacanakāraṇa**nti ‘‘saṅghādiseso’’ti evaṃ vacane kāraṇaṃ. Samudāye niruḷho nikāya-saddo tadekadese pavattamānopi tāya eva ruḷhiyā pavattatīti āha **ruḷīsaddenā**ti. Atha vā kiñci nimittaṃ gahetvā satipi aññasmiṃ taṃnimittayutte kismiñcideva visaye sammutiyā cirakālatāvasena nimittavirahepi pavattaniruḷho ruḷhī nāma. Yathā mahiyaṃ setīti mahiṃso, gacchatīti goti, evaṃ nikāya-saddassapi ruḷhibhāvo veditabbo. Ekasmimpi visiṭṭhe satipi sāmaññā viya samudāye pavattavohāro avayavepi pavattatīti āha **avayave samūhavohārena vā**ti. **Navamassa adhippāyassā**ti vīmaṃsādhippāyassa.

238-239. Lomā etesaṃ santīti **lomasā,** bahulomāti vuttaṃ hoti. **Arogo bhavissāmī**ti rāgapariḷāhavūpasamato nirogo bhavissāmi. **Mocanenā**ti mocanatthāya upakkamakaraṇena. Upakkamakaraṇañhettha mocananti adhippetaṃ moceti etenāti katvā. **Bījaṃ bhavissatī**ti coḷaggahaṇādikammaṃ sandhāya vuttaṃ.

240. **Dve āpattisahassānī**ti khaṇḍacakkādibhedaṃ anāmasitvā vuttaṃ, icchantena pana khaṇḍacakkādibhedenapi āpattigaṇanā kātabbā. **Missakacakka**nti ubhatovaḍḍhanakaṃ sandhāya vuttaṃ. Ettha ca nīlañca pītakañcātiādinā ekakkhaṇe anekavaṇṇānaṃ mocanādhippāyavacanaṃ yathādhippāyena mocanaṃ bhavatu vā mā vā, imināpi adhippāyena upakkamitvā mocentassa āpatti hotīti dassanatthaṃ. Na hi ekasmiṃ khaṇe nīlādīnaṃ sabbesampi mutti sambhavati. **Aññaṃ vadatī**ti attano dosaṃ ujuṃ vattuṃ asakkonto puna puṭṭho aññaṃ bhaṇati.

Mocanassādoti mocanassa pubbabhāge pavattaassādo. Teneva ‘‘mocetuṃ assādo mocanassādo’’ti vuttaṃ. **Gehassitapema**nti ettha **geha**-saddena gehe ṭhitā mātubhaginīādayo ajjhattikañātakā gahitā. Tesu mātupemādivasena uppanno sineho gehassitapemaṃ, aññattha pana gehassitapemanti pañcakāmaguṇikarāgo vuccati. **Sampayuttaassādasīsenā**ti rāgasampayuttasukhavedanāmukhena. **Ekena padenā**ti gehassitapema-padena.

Tathevāti mocanassādacetanāya eva. Pubbabhāge mocanassādavasena katappayogaṃ avijahitvāva sayitattā **‘‘sace pana…pe… saṅghādiseso’’**ti vuttaṃ. Puna suddhacitte uppanne tassa payogassa paṭippassaddhattā **‘‘suddhacitto…pe… anāpattī’’**ti vuttaṃ. **Jagganatthāyā**ti dhovanatthāya. **Anokāsa**nti aṅgajātappadesaṃ.

263-264. **Gehassitakāmavitakka**nti pañcakāmaguṇasannissitaṃ kāmavitakkaṃ. **Vatthiṃ daḷhaṃ gahetvā**ti aṅgajātassa agge passāvaniggamanaṭṭhāne cammaṃ daḷhaṃ gahetvā. Nimitte upakkamābhāvato ‘‘mocanassādādhippāyassapi mutte anāpattī’’ti vuttaṃ.

265. ‘‘Ehi me tvaṃ, āvuso, sāmaṇerāti āṇattiyā aññena katopi payogo attanāva kato nāma hotīti katvā āpatti vuttā. Yadi pana anāṇatto sayameva karoti, aṅgapāripūriyā abhāvato anāpattī’’ti vadanti. **Suttasāmaṇeravatthusmiṃ** asucimhi muttepi aṅgajātassa gahaṇapaccayā dukkaṭaṃ vuttaṃ, na pana muttapaccayā.

266. **Kāyatthambhanavatthusmiṃ** calanavasena yathā aṅgajātepi upakkamo sambhavati, tathāpi vijambhitattā āpatti vuttā. ‘‘Pacchato vā’’ti vacanato ubhosu passesu kaṭiyaṃ ūruppadesopi gahitoyevāti daṭṭhabbaṃ, tasmā ubhosupi passesu ṭhatvā imasmiṃ okāse nimittanti upanijjhāyantassapi āpattiyeva. ‘‘Aṅgajāta’’nti vacanato **nimitta**nti passāvamaggova vutto. **Ummīlananimīlanavasena pana na kāretabbo**ti ummīlananimīlanappayogavasaena āpattibhedo na kāretabboti attho. Anekakkhattumpi ummīletvā nimīletvā upanijjhāyantassa ekameva dukkaṭanti vuttaṃ hoti. Akkhīni avipphandetvā abhimukhaṃ sampattassa mātugāmassa nimittolokanepi āpattiyevāti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Dārudhītalikalepacittānaṃ aṅgajātupanijjhānepi dukkaṭa’’nti vadanti.

267. **Pupphāvalī**ti kīḷāvisesassādhivacanaṃ. Taṃ kīḷantā nadīādīsu chinnataṭaṃ udakena cikkhallaṃ katvā tattha ubho pāde pasāretvā nisinnā papatanti. ‘‘Pupphāvaliya’’ntipi pāṭho. **Pavesentassā**ti dvikammakattā vālikaṃ aṅgajātanti ubhayatthāpi upayogavacanaṃ kataṃ. **Vālika**nti vālikāyāti attho. Cetanā, upakkamo, muccananti imānettha tīṇi aṅgāni veditabbāni.

Sukkavissaṭṭhisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kāyasaṃsaggasikkhāpadavaṇṇanā

269. Dutiye **yesu vivaṭesu andhakāro hoti, tāni vivaranto**ti brāhmaṇiyā saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjitukāmo evamakāsi. Tena katassapi vippakārassa attani katattā **‘‘attano vippakāra’’**nti vuttaṃ. **Uḷārattatā**ti uḷāracittatā, paṇītādhimuttatāti vuttaṃ hoti.

270. **Otiṇṇo**ti idaṃ kammasādhanaṃ kattusādhanaṃ vā hotīti tadubhayavasena atthaṃ dassento **‘‘yakkhādīhi viya sattā’’**tiādimāha. **Asamapekkhitvā**ti yathāsabhāvaṃ anupaparikkhitvā, yathā te ratijanakā rūpādayo visayā aniccadukkhāsubhānattākārena avatthitā, tathā apassitvāti vuttaṃ hoti.

271. **Saññamavela**nti sīlamariyādaṃ. **Ācāro**ti ācaraṇaṃ hatthagahaṇādikiriyā. **Assā**ti ‘‘kāyasaṃsaggaṃ samāpajjeyyā’’ti padassa.

273. **Etesaṃ padānaṃ vasenā**ti āmasanādipadānaṃ vasena. **Ito cito ca…pe… sañcopetī**ti attano hatthaṃ vā kāyaṃ vā tiriyaṃ ito cito ca sañcāreti. **‘‘Kāyato amocetvāvā**ti vacanato matthakato paṭṭhāya hatthaṃ otārentassa kāyato mocetvā nivatthasāṭakūpari omasantassa thullaccayaṃ, sāṭakato otāretvā jaṅghato paṭṭhāya kāyaṃ omasantassa puna saṅghādiseso’’ti vadanti.

Dvādasasupi āmasanādippayogesu ekekasmiṃ payoge kāyato amocite ekekāva āpatti hotīti āha **‘‘mūlaggahaṇameva pamāṇa’’**nti. Idañca ekena hatthena kāyaṃ gahetvā itarena hatthena kāyaparāmasanaṃ sandhāya vuttaṃ. Ekena pana hatthena kāyapaṭibaddhaṃ gahetvā itarena tattha tattha kāyaṃ parāmasato payogagaṇanāya āpatti. Ayaṃ pana saṅghādiseso na kevalaṃ vatthuvaseneva, apica saññāvasenapīti āha **‘‘itthiyā itthisaññissa saṅghādiseso’’**ti. Pāḷiyaṃ **tiracchānagato ca hotī**ti ettha tiracchānagatitthiyā tiracchānagatapurisassa ca gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Samasārāgoti kāyasaṃsaggarāgena ekasadisarāgo. **Purimanayenevā**ti rajjuvatthādīhi parikkhipitvā gahaṇe vuttanayena. Puna **purimanayenevā**ti samasārāgo vutto. **Anantaranayenevā**ti kāyapaṭibaddhaāmasananayena. Veṇiggahaṇena lomānampi saṅgahitattā lomānaṃ phusanepi saṅghādiseso vutto. Idāni vuttamevatthaṃ pakāsetukāmo **‘‘upādinnakena hī’’**tiādimāha.

Yathāniddiṭṭhaniddeseti yathāvuttakāyasaṃsagganiddese. **Tenā**ti tena yathāvuttakāraṇena. **Saññāya virāgitamhī**ti saññāya viraddhāya. Liṅgabyattayena ‘‘virāgitamhī’’ti vuttaṃ. **Imaṃ nāma vatthu**nti imasmiṃ sikkhāpade āgataṃ sandhāya vadati. Aññampi yaṃ kiñci vatthuṃ sandhāya vadatītipi keci. **Sāratta**nti kāyasaṃsaggarāgena sārattaṃ. **Viratta**nti kāyasaṃsaggarāgarahitaṃ mātubhaginīādiṃ sandhāya vadati. **‘‘Virattaṃ gaṇhissāmī’’ti virattaṃ gaṇhi, dukkaṭa**nti mātupemādivasena gahaṇe dukkaṭaṃ vuttaṃ.

Imāya pāḷiyā sametīti sambandho. Kathaṃ sametīti ce? Yadi hi ‘‘itthiyā kāyapaṭibaddhaṃ gaṇhissāmī’’ti citte uppanne itthisaññā virāgitā bhaveyya, kāyapaṭibaddhaggahaṇe thullaccayaṃ vadantena bhagavatā ‘‘itthī ca hoti itthisaññī cā’’ti na vattabbaṃ siyā, vuttañca, tasmā ‘‘itthiyā kāyapaṭibaddhaṃ gaṇhissāmī’’ti kāyaṃ gaṇhantassa itthisaññā virāgitā nāma na hotīti ‘‘kāyapaṭibaddhaṃ gaṇhissāmīti kāyaṃ gaṇhanto yathāvatthukameva āpajjatī’’ti **mahāsumattherena** vuttavādo imāya pāḷiyā sameti. Yo panettha ‘‘satipi itthisaññāya kāyapaṭibaddhaṃ gaṇhantassa gahaṇasamaye ‘kāyapaṭibaddhaṃ gaṇhissāmī’ti saññaṃ ṭhapetvā ‘itthiṃ gaṇhāmī’ti saññāya abhāvato vatthusaññānaṃ bhinnattā ayutta’’nti vadeyya, so pucchitabbo ‘‘kiṃ kāyapaṭibaddhaṃ vatthādiṃ gaṇhanto itthiyā rāgena gaṇhāti, udāhu vatthādīsu rāgenā’’ti. Yadi ‘‘vatthādīsu rāgena gaṇhātī’’ti vadeyya, itthiyā kāyapaṭibaddhaṃ ahutvā aññattha ṭhitaṃ vatthādiṃ gaṇhantassapi thullaccayaṃ siyā, tasmā itthī itthisaññā sārattabhāvo gahaṇañcāti aṅgapāripūrisabbhāvato **mahāsumattheravādova** yuttavādo. **Aṭṭhakathāvinicchayehi ca sametī**ti etthāpi ayamadhippāyo – yadi saññāvirāgena virāgitaṃ nāma siyā, ‘‘sambahulā itthiyo bāhāhi parikkhipitvā gaṇhāmī’’ti evaṃsaññissa ‘‘majjhagatitthiyo kāyapaṭibaddhena gaṇhāmī’’ti evarūpāya saññāya abhāvato majjhagatānaṃ vasena thullaccayaṃ na siyā, evaṃ santepi aṭṭhakathāya thullaccayassa vuttattā saññāvirāgena virāgitaṃ nāma na hotīti ayamattho siddhoyevāti. Nīlena duviññeyyasabhāvato kāḷitthī vuttā.

279. **Sevanādhippāyo**ti phassasukhasevanādhippāyo. Itthiyā kāyena bhikkhussa kāyapaṭibaddhāmasanavārepi **phassaṃ paṭivijānātī**ti idaṃ attano kāyapaṭibaddhāmasanepi kāyasambandhasabhāvato vuttaṃ. **Etthā**ti nissaggiyena nissaggiyavāre. **Mokkhādhippāyo**ti ettha paṭhamaṃ kāyasaṃsaggarāge satipi pacchā mokkhādhippāyassa anāpatti.

281. **Pāripanthikā**ti vilumpanikā, antarāyikāti vuttaṃ hoti. **Nadīsotena vuyhamānaṃ mātara**nti ukkaṭṭhaparicchedadassanatthaṃ vuttaṃ, aññāsupi pana itthīsu kāruññādhippāyena mātari vuttanayena paṭipajjantassa nevatthi dosoti vadanti. ‘‘Mātara’’nti vuttattā aññāsaṃ na vaṭṭatīti vadantāpi atthi. **Tiṇaṇḍupaka**nti hirīverādimūlehi katacumbaṭakaṃ. **Tālapaṇṇamuddika**nti tālapaṇṇehi kataaṅgulimuddikaṃ. **Parivattetvā**ti attano nivāsanapārupanabhāvato apanetvā, cīvaratthāya apanāmetvāti vuttaṃ hoti. **Cīvaratthāya pādamūle ṭhapeti, vaṭṭatī**ti idaṃ nidassanamattaṃ, paccattharaṇavitānādiatthampi vaṭṭatiyeva, pūjādiatthaṃ tāvakālikampi gahetuṃ vaṭṭati.

Itthisaṇṭhānena katanti ettha heṭṭhimaparicchedato pārājikavatthubhūtatiracchānagatitthīnampi anāmāsabhāvato tādisaṃ itthisaṇṭhānena kataṃ tiracchānagatarūpampi anāmāsanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Bhikkhunīhi paṭimārūpaṃ āmasituṃ vaṭṭatī’’ti vadanti ācariyā. Itthirūpāni dassetvā kataṃ vatthañca paccattharaṇañca bhittiñca itthirūpaṃ anāmasitvā gaṇhituṃ vaṭṭati. **Bhinditvā**ti ettha hatthena aggahetvāva kenacideva daṇḍādinā bhinditabbaṃ. Ettha ca ‘‘anāmāsampi hatthena aparāmasitvā daṇḍādinā kenaci bhindituṃ vaṭṭatī’’ti idha vuttattā ‘‘paṃsukūlaṃ gaṇhantena mātugāmasarīrepi satthādīhi vaṇaṃ katvā gahetabba’’nti vuttattā ca gahitamaṇḍūkasappiniṃ daṇḍādīhi nippīḷetvā maṇḍūkaṃ vissajjāpetuṃ vaṭṭati.

Maggaṃ adhiṭṭhāyāti magge gacchāmīti evaṃ maggasaññī hutvāti attho. **Kīḷantenā**ti idaṃ gihisantakaṃ sandhāya vuttaṃ, bhikkhusantakaṃ pana yena kenaci adhippāyena anāmasitabbameva durupaciṇṇabhāvato. **Tālapanasādīnī**ti cettha **ādi**-saddena nāḷikeralabujatipusaalābukumbhaṇḍapussaphalaeḷālukaphalānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. ‘‘Yathāvuttaphalānaṃyeva cettha kīḷādhippāyena āmasanaṃ na vaṭṭatī’’ti vuttattā pāsāṇasakkharādīni kīḷādhippāyenapi āmasituṃ vaṭṭati.

Muttāti hatthikumbhajādikā aṭṭhavidhā muttā. Tathā hi hatthikumbhaṃ, varāhadāṭhaṃ, bhujaṅgasīsaṃ, valāhakaṃ, veḷu, macchasiro, saṅkho, sippīti aṭṭha muttāyoniyo. Tattha **hatthikumbhajā** pītavaṇṇā pabhāvihīnā. **Varāhadāṭhajā** varāhadāṭhavaṇṇāva. **Bhujaṅgasīsajā** nīlādivaṇṇā suvisuddhā vaṭṭalā. **Valāhakajā** ābhāsūrā dubbibhāgarūpā rattibhāge andhakāraṃ viddhamantiyo tiṭṭhanti, devūpabhogā eva ca honti. **Veḷujā** karakaphalasamānavaṇṇā na ābhāsūrā, te ca veḷū amanussagocare eva padese jāyanti. **Macchasirajā** pāṭhīnapiṭṭhisamaānavaṇṇā vaṭṭalā laghavo ca honti pabhāvihīnā ca, te ca macchā samuddamajjheyeva jāyanti. **Saṅkhajā** saṅkhaudaracchavivaṇṇā kolaphalappamāṇāpi honti pabhāvihīnāva. **Sippijā** pabhāvisesayuttā honti nānāsaṇṭhānā. Evaṃ jātito aṭṭhavidhāsu muttāsu yā macchasaṅkhasippijā, tā sāmuddikā. Bhujaṅgajāpi kāci sāmuddikā honti, itarā asāmuddikā. Yasmā bahulaṃ sāmuddikāva muttā loke dissanti, tatthāpi sappijāva, itarā kadāci kāci, tasmā **sammohavinodaniyaṃ** ‘‘muttāti sāmuddikā muttā’’ti vuttaṃ.

Maṇīti ṭhapetvā veḷuriyādike seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriyo**ti vaṃsavaṇṇamaṇi. **Saṅkho**ti sāmuddikasaṅkho. **Silā**ti kāḷasilāpaṇḍusilāsetasilādibhedā sabbāpi silā. **Rajata**nti kahāpaṇādikaṃ vuttāvasesaṃ ratanasammataṃ. **Jātarūpa**nti suvaṇṇaṃ. **Lohitaṅko**ti rattamaṇi. **Masāragalla**nti kabaramaṇi. **Bhaṇḍamūlatthāyā**ti pattacīvarādibhaṇḍamūlatthāya. **Kuṭṭharogassā**ti nidassanamattaṃ, tāya vūpasametabbassa yassa kassaci rogassatthāyapi vaṭṭatiyeva. ‘‘Bhesajjatthañca adhiṭṭhāyeva muttā vaṭṭatī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Ākaramutto**ti ākarato muttamatto. ‘‘Bhaṇḍamūlatthāya sampaṭicchituṃ vaṭṭatī’’ti iminā ca āmasitumpi vaṭṭatīti dasseti. **Pacitvā kato**ti kācakārehi pacitvā kato.

Dhotaviddho ca ratanamissoti alaṅkāratthaṃ kañcanalatādiṃ dassetvā kato ratanakhacito dhotaviddho anāmāso. Dhotaviddho ca ratanamisso cāti visuṃ vā padaṃ sambandhitabbaṃ. **Pānīyasaṅkho**ti iminā ca saṅkhena katapānīyabhājanapidhānādisamaṇaparikkhāropi āmasituṃ vaṭṭatīti siddhaṃ. **Sesa**nti ratanamissaṃ ṭhapetvā avasesaṃ.

Muggavaṇṇaṃyeva ratanasammissaṃ karonti, na aññanti āha **''muggavaṇṇāvā''**ti, muggavaṇṇā ratanamissāva na vaṭṭatīti vuttaṃ hoti. **Sesā**ti ratanasammissaṃ ṭhapetvā avasesā muggavaṇṇā nīlasilā.

Bījato paṭṭhāyāti dhātupāsāṇato paṭṭhāya. **Suvaṇṇacetiya**nti dhātukaraṇḍakaṃ. **Paṭikkhipī**ti ''dhātuṭṭhapanatthāya gaṇhathā''ti avatvā ''tumhākaṃ gaṇhathā''ti pesitattā paṭikkhipi. **Suvaṇṇabubbuḷaka**nti suvaṇṇatārakaṃ. **''Keḷāpayitu**nti ito cito ca sañcārantehi āmasituṃ vaṭṭatī''ti **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Kacavarameva harituṃ vaṭṭatī**ti cetiyagopakā vā bhikkhū hontu aññe vā, hatthenapi puñchitvā kacavaraṃ apanetuṃ vaṭṭati, malampi pamajjituṃ vaṭṭatiyeva.

Ārakūṭalohanti kittimalohaṃ. Tīṇi hi kittimalohāni kaṃsalohaṃ, vaṭṭalohaṃ, ārakūṭanti. Tattha tiputambe missetvā kataṃ **kaṃsalohaṃ,** sīsatambe missetvā kataṃ **vaṭṭalohaṃ,** pakatirasatambe missetvā kataṃ **ārakūṭaṃ**. Teneva taṃkaraṇena nibbattattā ''kittimaloha''nti vuccati. ''Jātarūpagatikamevāti vuttattā ārakūṭaṃ suvaṇṇasadisameva āmasituṃ na vaṭṭati, aññaṃ pana vaṭṭatī''ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ''ārakūṭaṃ anāmasitabbato jātarūpagatikamevāti vuttaṃ, tasmā ubhayampi jātarūpaṃ viya āmasituṃ na vaṭṭatī''ti vadanti. Paṭhamaṃ vuttoyeva ca attho **gaṇṭhipadakārehi** adhippeto. **Paṭijaggituṃ vaṭṭatī**ti senāsanapaṭibaddhattā vuttaṃ.

Sāmikānaṃ pesetabbanti sāmikānaṃ sāsanaṃ pesetabbaṃ. **Bhinditvā**ti hatthena aggahetvā aññena yena kenaci bhinditvā. **Bherisaṅghāṭo**ti saṅghaṭitacammabherī. **Vīṇāsaṅghāṭo**ti saṅghaṭitacammavīṇā. Cammavinaddhānaṃ bherivīṇānametaṃ adhivacanaṃ. **Tucchapokkhara**nti avinaddhacammaṃ bheripokkharaṃ vīṇāpokkharañca. **Āropitacamma**nti bheriādīnaṃ vinaddhanatthāya mukhavaṭṭiyaṃ āropitacammaṃ tato uddharitvā visuṃ ṭhapitacammañca. **Onahituṃ vā**ti bheripokkharādīni cammaṃ āropetvā vinandhituṃ. **Onahāpetuṃ vā**ti tatheva aññehi vinandhāpetuṃ. **Pārājikappahonakakāle**ti akuthitakāle.

282. Saṅkamādi bhūmigatikattā na kāyapaṭibaddhaṭṭhāniyanti dukkaṭaṃ vuttaṃ. **Ekapadikasaṅkamo**ti khuddakasetu. **Sakaṭamaggasaṅkamo**ti sakaṭamaggabhūto mahāsetu. **Ṭhānā cāletu**nti rajjuṃ ṭhānā cāletuṃ. **Paṭicchādetabbā**ti apanetabbā. Manussitthī, itthisaññitā, kāyasaṃsaggarāgo, tena rāgena vāyāmo, hatthaggāhādisamāpajjananti imānettha pañca aṅgāni.

Kāyasaṃsaggasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Duṭṭhullavācāsikkhāpadavaṇṇanā

283. Tatiye uttarapadalopena chinnaottappā ''chinnikā''ti vuttāti āha **''chinnikāti chinnaotappā''**ti.

285. **Yathā yuvā yuvati**nti etena obhāsane nirāsaṅkabhāvaṃ dasseti. **Methunupasaṃhitāhī**ti idaṃ duṭṭhullavācāya sikhāppattalakkhaṇadassanaṃ. **Itthilakkhaṇenā**ti vuttamatthaṃ vivarituṃ **''subhalakkhaṇenā''**ti vuttaṃ. **Na tāva sīsaṃ etī**ti ''itthilakkhaṇena samannāgatāsī''tiādinā vaṇṇabhaṇanaṃ saṅghādisesāpattijanakaṃ hutvā matthakaṃ na pāpuṇāti. Vaṇṇabhaṇanañhi yenākārena bhaṇantassa saṅghādiseso hoti, tenākārena bhaṇantassa sikhāppattaṃ nāma hoti. ''Itthilakkhaṇena samannāgatāsītiādikaṃ pana duṭṭhullavācassādarāgavasena bhaṇantassa dukkaṭa''nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Ekādasahi padehi aghaṭite sīsaṃ na etīti ''animittāsī''tiādīhi ekādasahi padehi aghaṭite avaṇṇabhaṇanaṃ sīsaṃ na eti, avaṇṇabhaṇanaṃ nāma na hotīti vuttaṃ hoti. **Ghaṭitepī**ti ekādasahi padehi avaṇṇabhaṇane ghaṭitepi. **Imehi tīhi ghaṭiteyeva saṅghādiseso**ti ''sikharaṇī''tiādīhi tīhiyeva padehi avaṇṇabhaṇane ghaṭiteyeva saṅghādiseso passāvamaggassa niyatavacanattā accoḷārikattā ca. **Animittāsī**tiādīhi pana aṭṭhahi padehi ghaṭite kevalaṃ avaṇṇabhaṇanameva sampajjati, na saṅghādiseso, tasmā tāni thullaccayavatthūnīti keci. Akkosanamattattā dukkaṭavatthūnīti apare. Paribbājikāvatthusmiṃ viya thullaccayamevettha yuttataraṃ dissati. **Kuñcikapaṇālimatta**nti kuñcikāchiddamattaṃ.

286-287. **Garukāpatti**nti bhikkhuniyā kāyasaṃsagge pārājikāpattiṃ sandhāya vadati. **Hasanto hasanto**ti sabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Ahasantopi vācassādarāgena punappunaṃ vadati, āpattiyeva. **Kāyacittato**ti hatthamuddāya obhāsantassa kāyacittato samuṭṭhāti.

288. **Tasmā dukkaṭa**nti appaṭivijānanahetu dukkaṭaṃ, paṭivijānantiyā pana akhettapadattā thullaccayena bhavitabbaṃ. Teneva paribbājikāvatthusmiṃ paṭivijānantiyā thullaccayaṃ vakkhati.

289. **Asaddhammaṃ sandhāyāhā**ti ''vāpita''nti imassa bījanikkhepavacanattā vuttaṃ. **Saṃsīdatī**ti vahati pavattati. Atha vā **saṃsīdatī**ti saṃsīdissati. Manussitthī, itthisaññitā, duṭṭhullavācassādarāgo, tena rāgena obhāsanaṃ, taṅkhaṇavijānananti imānettha pañca aṅgāni.

Duṭṭhullavācāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Attakāmapāricariyasikkhāpadavaṇṇanā

290. Catutthe **cīvara**nti nivāsanādi yaṃ kiñci cīvaraṃ. **Piṇḍapāta**nti yo koci āhāro. So hi piṇḍolyena bhikkhuno patte patanato tattha tattha laddhabhikkhānaṃ piṇḍānaṃ pāto sannipātoti vā piṇḍapātoti vuccati. **Senāsana**nti sayanañca āsanañca. Yattha hi vihārādike seti nipajjati āsati nisīdati, taṃ senāsanaṃ. Pati eti etasmāti paccayoti āha **''patikaraṇaṭṭhena paccayo''**ti. Rogassa patiayanaṭṭhena vā paccayo, paccanīkagamanaṭṭhenāti attho, vūpasamanaṭṭhenāti vuttaṃ hoti. Dhātukkhobhalakkhaṇassa hi taṃhetukadukkhavedanālakkhaṇassa vā rogassa paṭipakkhabhāvo patiayanaṭṭho. **Yassa kassacī**ti sappiādīsu yassa kassaci. **Sappāyassā**ti hitassa vikāravūpasamenāti adhippāyo. Bhisakkassa kammaṃ tena vidhātabbato, tenāha **''anuññātattā''**ti. **Nagaraparikkhārehī**ti nagaraṃ parivāretvā rakkhaṇakehi. Āvāṭaparikkhepo parikhā uddāpo pākāro esikā paligho pākāramatthakamaṇḍalanti satta nagaraparikkhārāti vadanti. **Setaparikkhāro**ti suvisuddhasīlālaṅkāro. Ariyamaggo hi idha ''ratho''ti adhippeto. Tassa ca sammāvācādayo alaṅkāraṭṭhena ''parikkhāro''ti vuttā. **Cakkavīriyo**ti vīriyacakko. **Jīvitaparikkhārā**ti jīvitassa pavattikāraṇāni. **Samudānetabbā**ti sammā uddhaṃ uddhaṃ ānetabbā pariyesitabbā. Parivāropi hoti antarāyānaṃ parito vāraṇato, tenāha – **''jīvita…pe… rakkhaṇato''**ti. Tattha **antara**nti vivaraṃ, okāsoti attho. **Rakkhaṇato**ti verikānaṃ antaraṃ adatvā attano sāmīnaṃ parivāretvā ṭhitasevakā viya rakkhaṇato. **Assā**ti jīvitassa. **Kāraṇabhāvato**ti cirappavattiyā kāraṇabhāvato. Rasāyanabhūtañhi bhesajjaṃ sucirampi kālaṃ jīvitaṃ pavattetiyeva.

291. **Upacāre**ti yattha ṭhito viññāpetuṃ sakkoti, tādise. Kāmo ceva hetu ca pāricariyā ca attho. **Sesaṃ byañjana**ntiādīsu pāḷiyaṃ ''attakāma''nti padaṃ uddharitvā attano kāmaṃ, attano hetuṃ, attano adhippāyaṃ, attano pāricariyanti cattāro atthā padabhājane vuttā. Tesu paṭhame atthavikappe kāmo ca hetu ca pāricariyā ca attho, sesaṃ adhippāyapadamekaṃ byañjanaṃ paṭhamaviggahe tadatthassa asambhavabhāvato niratthakattā. Dutiye pana atthavikappe adhippāyo ca pāricariyā ca attho, kāmo ca hetu cāti sesaṃ padadvayaṃ byañjanaṃ tesaṃ tattha atthābhāvatoti evaṃ cattāri padāni dvinnaṃ viggahānaṃ vasena yojitānīti keci vadanti. **Gaṇṭhipade** ca ayamevattho vutto. **Cūḷamajjhimamahāgaṇṭhipadesu** pana ''paṭhamasmiṃ atthavikappe kāmo ca hetu ca pāricariyā ca adhippāyattho, sesaṃ methunadhammasaṅkhātena kāmenātiādi viggahavākyaṃ akkharavivaraṇamattato byañjanamattaṃ. Dutiye atthavikappe adhippāyo ca pāricariyā ca adhippāyattho, sesaṃ attanā kāmitā icchitātiādi viggahavākyaṃ akkharavivaraṇamattato byañjanamatta''nti evamattho vutto. ''Byañjane ādaraṃ akatvā''ti vacanato ayamevattho idha yuttataroti viññāyati. **Byañjane ādaraṃ akatvā**ti iminā hi aṭṭhakathāyaṃ vuttaviggahavasena byañjane ādaraṃ akatvāti ayamattho dīpito.

Idāni yathāvuttamevatthaṃ padabhājanena saṃsanditvā dassetuṃ **''attano kāmaṃ attano hetuṃ attano pāricariyanti hi vutte jānissanti paṇḍitā''**tiādi āraddhaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ''attano hetu''nti vutte attano atthāyāti ayamattho viññāyati. ''Attano kāmaṃ attano pāricariya''nti ca vutte kāmena pāricariyāti ayamattho viññāyati. Tasmā attano kāmaṃ attano hetuṃ attano pāricariyanti imehi tīhi padehi attano atthāya kāmena pāricariyā attakāmapāricariyāti ayamatthavikappo vuttoti viññū jānissanti. ''Attano adhippāya''nti vutte pana adhippāyasaddassa kāmitasaddena samānatthabhāvato attano pāricariyanti imassa ca ubhayaviggahasāmaññato attano icchitakāmitaṭṭhena attakāmapāricariyāti ayamatthavikappo dvīhi padehi dassitoti viññū jānissantīti.

Etadagganti esā aggā. Duṭṭhullavācāsikkhāpade kiñcāpi methunayācanaṃ āgataṃ, tathāpi taṃ duṭṭhullavācassādarāgavasena vuttaṃ, idha pana attano methunassādarāgavasenāti ayaṃ viseso. **Vinītavatthūsu** ''tena hi bhagini aggadānaṃ dehī''ti idaṃ attano atthāya vuttanti veditabbaṃ. Manussitthī, itthisaññitā, attakāmapāricariyāya rāgo, tena rāgena vaṇṇabhaṇanaṃ, taṅkhaṇavijānananti imānettha pañca aṅgāni.

Attakāmapāricariyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sañcarittasikkhāpadavaṇṇanā

296. Pañcame paṇḍitassa bhāvo **paṇḍiccaṃ,** ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ. **Gatimantā**ti ñāṇagatiyā samannāgatā. **Paṇḍitā**ti iminā sabhāvañāṇena samannāgatatā vuttā, **byattā**ti iminā itthikattabbesu visāradapaññāya. Tenāha **''upāyaññū visāradā''**ti. **Medhāvinī**ti ṭhānuppattipaññāsaṅkhātāya tasmiṃ tasmiṃ atthakicce upaṭṭhite ṭhānaso taṅkhaṇe eva uppajjanapaññāya samannāgatā. Tenāha **''diṭṭhaṃ diṭṭhaṃ karotī''**ti. **Chekā**ti yāgubhattasampādanādīsu nipuṇā. **Uṭṭhānavīriyasampannā**ti kāyikena vīriyena samannāgatā, yathā aññā kusītā nisinnaṭṭhāne nisinnāva honti, ṭhitaṭṭhāne ṭhitāva, evaṃ ahutvā vipphārikena cittena sabbakiccaṃ nipphādetīti vuttaṃ hoti. **Kumārikāyā**ti nimittatthe bhummaṃ, hetumhi vā karaṇavacanaṃ. Tenāha **''kumārikāya kāraṇā''**ti. Āvahanaṃ **āvāho,** pariggahabhāvena dārikāya gaṇhāpanaṃ, tathā dāpanaṃ **vivāho**. Tenāha **''dārakassā''**tiādi.

297-298. Bhattapācanaṃ sandhāya **randhāpanaṃ** vuttaṃ, yassa kassaci pācanaṃ sandhāya **pacāpanaṃ** vuttaṃ. Duṭṭhuṃ kulaṃ gatā duggatāti imamatthaṃ dassento **''yattha vā gatā''**tiādimāha. Āharaṇaṃ **āhāro**. **Na upāhaṭa**nti na dinnaṃ. **Kayo** gahaṇaṃ, **vikkayo** dānaṃ. Tadubhayaṃ saṅgaṇhitvā **''vohāro''**ti vuttaṃ. **Maṇḍitapasādhito**ti ettha bāhirupakaraṇena alaṅkaraṇaṃ **maṇḍanaṃ,** ajjhattikānaṃ kesādīnaṃyeva saṇṭhapanaṃ **pasādhanaṃ**.

300. ''Abbhutaṃ kātuṃ na vaṭṭatī''ti iminā dukkaṭaṃ hotīti dīpeti. **''Parājitena dātabba''**nti vuttattā adento dhuranikkhepena kāretabbo. Acirakāle adhikāro etassa atthīti **acirakālādhikārikaṃ,** sañcarittaṃ. ''Acirakālācārika''nti vā pāṭho, acirakāle ācāro ajjhācāro etassāti **acirakālācārikaṃ**.

Kiñcāpi ehibhikkhūpasampannā ceva saraṇagamanūpasampannā ca sañcarittādipaṇṇattivajjaṃ āpattiṃ āpajjanti, tesaṃ pana na sabbakālikattā te vajjetvā sabbakālānurūpaṃ tantiṃ ṭhapento bhagavā idhāpi ñatticatuttheneva kammena upasampannaṃ bhikkhuṃ dassetuṃ **''tatra yvāyaṃ bhikkhu…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhū''**ti padabhājanaṃ āha, na pana nesaṃ sañcarittādiāpajjane abhabbabhāvato. Khīṇāsavāpi hi appassutā kiñcāpi lokavajjaṃ nāpajjanti, paṇṇattiyaṃ pana akovidattā vihārakāraṃ kuṭikāraṃ sahāgāraṃ sahaseyyanti evarūpā kāyadvāre āpattiyo āpajjanti, sañcarittaṃ padasodhammaṃ uttarichappañcavācaṃ bhūtārocananti evarūpā vacīdvāre āpattiyo āpajjanti, upanikkhittasādiyanavasena manodvāre rūpiyapaṭiggahaṇāpattiṃ āpajjanti.

301. Sañcaraṇaṃ sañcaro, so etassa atthīti sañcarī, tassa bhāvo **sañcarittaṃ**. Tenāha **''sañcaraṇabhāva''**nti, itthipurisānaṃ antare sañcaraṇabhāvanti attho. **Jāyattane jārattane**ti ca nimittatthe bhummaṃ, jāyabhāvatthaṃ jārabhāvatthanti vuttaṃ hoti. **Jāyabhāve**ti bhariyabhāvāya. **Jārabhāve**ti sāmikabhāvāya. Kiñcāpi imassa padabhājane ''jārī bhavissasī''ti itthiliṅgavasena padabhājanaṃ vuttaṃ, jārattaneti pana niddesassa ubhayaliṅgasādhāraṇattā purisaliṅgavasenapi yojetvā atthaṃ dassento **''itthiyā matiṃ purisassa ārocento jārattane ārocetī''**tiādimāha. Ettha hi ''jāro bhavissasī''ti itthiyā matiṃ purisassa ārocento jārattane āroceti nāma. Pāḷiyaṃ pana itthiliṅgavaseneva yojanā katā, tadanusārena purisaliṅgavasenapi sakkā yojetunti.

Idāni pāḷiyaṃ vuttanayenapi atthaṃ dassento **''apicā''**tiādimāha. **Pati bhavissasī**ti vuttamevatthaṃ ''sāmiko bhavissasī''ti pariyāyavacanena visesetvā dasseti. Idañca jārattaneti niddesassa ubhayaliṅgasādhāraṇattā vuttaṃ. **Muhuttikā bhavissasī**ti asāmikaṃ sandhāya vuttaṃ, **jārī bhavissasī**ti sasāmikaṃ sandhāya. **Antamaso taṅkhaṇikāyapī**ti idaṃ nidassanamattanti āha **''etenevupāyenā''**tiādi.

303. **Serivihāra**nti sacchandacāraṃ. **Attano vasa**nti attano āṇaṃ. **Gotta**nti gotamagottādikaṃ gottaṃ. **Dhammo**ti paṇḍaraṅgaparibbājakādīnaṃ, tesaṃ tesaṃ vā kulānaṃ dhammo. Gottavantesu gottasaddo, dhammacārīsu ca dhammasaddo vattatīti āha **''sagottehī''**tiādi. Tattha **sagottehī**ti samānagottehi, ekavaṃsajātehīti attho. **Sahadhammikehī**ti ekassa satthusāsane sahacaritabbadhammehi, samānakuladhammehi vā. Tenevāha **''ekaṃ satthāra''**ntiādi. Tattha ''ekaṃ satthāraṃ uddissa pabbajitehī''ti iminā paṇḍaraṅgaparibbājakādayo vuttā, **ekagaṇapariyāpannehī**ti mālākārādiekagaṇapariyāpannehi.

Sasāmikā **sārakkhā**. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. **Pacchimānaṃ dvinna**nti sārakkhasaparidaṇḍānaṃ micchācāro hoti tāsaṃ sasāmikabhāvato. **Na itarāsa**nti itarāsaṃ māturakkhitādīnaṃ aṭṭhannaṃ purisantaragamane natthi micchācāro tāsaṃ asāmikabhāvato. Yā hi sāmikassa santakaṃ phassaṃ thenetvā paresaṃ abhiratiṃ uppādenti, tāsaṃ micchācāro, na ca mātādayo tāsaṃ phasse issarā. Mātādayo hi na attanā phassānubhavanatthaṃ tā rakkhanti, kevalaṃ anācāraṃ nisedhentā purisantaragamanaṃ tāsaṃ vārenti. Purisassa pana etāsu aṭṭhasupi hotiyeva micchācāro mātādīhi yathā purisena saddhiṃ saṃvāsaṃ na kappeti, tathā rakkhitattā paresaṃ rakkhitagopitaṃ phassaṃ thenetvā phuṭṭhabhāvato.

Dhanena kītāti bhariyabhāvatthaṃ dhanena kītā. Tenāha **''yasmā panā''**tiādi. **Bhogenā**ti bhogahetu. Bhogatthañhi vasantī ''bhogavāsinī''ti vuccati. **Labhitvā**ti yo naṃ vāseti, tassa hatthato labhitvā. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Tenāha **''ubhinna''**ntiādi. **Dhajena āhaṭā**ti ettha dhajayogato senāva dhajasaddena vuttā, ussitaddhajāya senāya āhaṭāti vuttaṃ hoti. Tenāha **''ussitaddhajāyā''**tiādi.

305. **Bahiddhā vimaṭṭhaṃ nāma hotī**ti aññattha ārocitaṃ nāma hoti. **Taṃ kiriyaṃ sampādessatī**ti tassā ārocetvā taṃ kiccaṃ sampādetu vā mā vā, taṃkiriyāsampādane yogyataṃ sandhāya vuttaṃ. Dārakaṃ dārikañca ajānāpetvā tesaṃ mātāpituādīhi mātāpituādīnaṃyeva santikaṃ sāsane pesitepi haraṇavīmaṃsanapaccāharaṇasaṅkhātāya tivaṅgasampattiyā saṅghādiseso hotiyevāti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ uddissa sāsanaṃ pesitaṃ, taṃyeva sandhāya tassā mātuādīnaṃ ārocite vatthuno ekattā mātuādayopi khettamevāti khettameva otiṇṇabhāvaṃ dassetuṃ **''buddhaṃ paccakkhāmī''**tiādi udāhaṭaṃ. **Iminā sametī**ti etthāyamadhippāyo – yathā sayaṃ anārocetvā aññena antevāsiādinā ārocāpentassa visaṅketo natthi, evaṃ tassā sayaṃ anārocetvā ārocanatthaṃ mātuādīnaṃ vadantassapi natthi visaṅketoti. Gharaṃ nayatīti **gharaṇī**. **Mūlaṭṭhānañca vasenā**ti ettha purisassa mātuādayo sāsanapesane mūlabhūtattā ''mūlaṭṭhā''ti vuccanti. **Māturakkhitāya mātā bhikkhuṃ pahiṇatī**ti ettha attano vā dhītu santikaṃ ''itthannāmassa bhariyā hotū''ti bhikkhuṃ pahiṇati, purisassa vā santikaṃ ''mama dhītā itthannāmassa bhariyā hotū''ti pahiṇatīti gahetabbaṃ. Esa nayo sesesupi. **Pubbe vuttanayattā**ti paṭhamasaṅghādisese vuttanayattā.

338. **Ettova pakkamatī**ti puna āgantvā āṇāpakassa anārocetvā tatoyeva pakkamati. **Aññena karaṇīyenā**ti gamanahetuvisuddhidassanatthaṃ vuttaṃ. Teneva pana karaṇīyena gantvāpi kiñci anārocento **na vīmaṃsati** nāma. **Anabhinanditvā**ti idaṃ tathā paṭipajjamānaṃ sandhāya vuttaṃ, satipi abhinandane sāsanaṃ anārocento pana **na vīmaṃsati** nāma. **Tatiyapade vuttanayenā**ti ''so tassā vacanaṃ anabhinanditvā''tiādinā vuttanayena. **Vatthugaṇanāyā**ti sambahulānaṃ itthipurisānaṃ samabhāve sati dvinnaṃ dvinnaṃ itthipurisavatthūnaṃ gaṇanāya. Sace pana ekato adhikā honti, adhikānaṃ gaṇanāya āpattibhedo veditabbo.

339-340. Pāḷiyaṃ catutthavāre asatipi ''gacchanto na sampādeti, āgacchanto visaṃvādeti, anāpattī''ti idaṃ atthato āpannamevāti katvā vuttaṃ **''catutthe anāpattī''**ti. **Kārukāna**nti vaḍḍhakīādīnaṃ. Tacchakaayokāratantavāyarajakanhāpitakā pañca kāravo ''kārukā''ti vuccanti. **Evarūpena…pe… anāpattī**ti tādisaṃ gihiveyyāvaccampi na hotīti katvā vuttaṃ.

Kāyato samuṭṭhātīti paṇṇattiṃ vā alaṃvacanīyabhāvaṃ vā ajānantassa kāyato samuṭṭhāti. **Vācato samuṭṭhātī**ti etthāpi eseva nayo. **Kāyavācato samuṭṭhātī**ti paṇṇattiṃ jānitvā alaṃvacanīyabhāvaṃ ajānantassapi kāyavācato samuṭṭhātīti veditabbaṃ. **Alaṃvacanīyā hontī**ti desacārittavasena paṇṇadānādinā pariccattā honti. **Paṇṇattiṃ pana jānitvā**ti ettha alaṃvacanīyabhāvaṃ vāti ca daṭṭhabbaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. sañcarittasikkhāpadavaṇṇanā) ''tadubhayaṃ pana jānitvā eteheva tīhi nayehi samāpajjantassa tāneva tīṇi tadubhayajānanacittena sacittakāni hontī''ti vuttaṃ. Tasmā **paṇṇattijānanacittenā**ti etthāpi tadubhayajānanaṃ vattabbaṃ. Bhikkhuṃ ajānāpetvā attano adhippāyaṃ paṇṇe likhitvā dinnaṃ harantassapi āpatti hoti, imassa sikkhāpadassa acittakattāti na gahetabbaṃ. Pāḷiyaṃ pana ''ārocetī''ti vuttattā aṭṭhakathāyañca tattha tattha ārocanasseva dassitattā kāyena vā vācāya vā ārocentasseva āpatti hotīti gahetabbaṃ.

341. **Duṭṭhullādīsupī**ti **ādi-**saddena sañcarittampi saṅgaṇhāti. Ettha pana kiñcāpi itthī nāma manussitthī, na yakkhī, na petī, na tiracchānagatā, puriso nāma manussapuriso, na yakkhotiādi na vuttaṃ, tathāpi manussajātikāva itthipurisā idha adhippetā. Tasmā yesu sañcarittaṃ samāpajjati, tesaṃ manussajātikatā, na nālaṃvacanīyatā, paṭiggaṇhanavīmaṃsanapaccāharaṇānīti imānettha pañcaṅgāni.

Sañcarittasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kuṭikārasikkhāpadavaṇṇanā

342. Chaṭṭhe **ettakenā**ti ettakena dāruādinā. **Aparicchinnappamāṇāyo**ti aparicchinnadāruādippamāṇāyo. **Mūlacchejjāya purisaṃ yācituṃ na vaṭṭatī**ti parasantakabhāvato mocetvā attanoyeva santakaṃ katvā yācituṃ na vaṭṭati. Evaṃ mūlacchejjāya aññātakaappavāritaṭṭhānato yācantassa aññātakaviññattiyā dukkaṭaṃ. Dāsaṃ attano atthāya sādiyantassapi dukkaṭameva ''dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hotī''ti (dī. ni. 1.10, 194) vacanato. Ñātakapavāritaṭṭhānato pana dāsaṃ mūlacchejjāya yācantassa sādiyanavasena dukkaṭaṃ. **Sakakammaṃ na yācitabbā**ti pāṇātipātasikkhāpadarakkhaṇatthaṃ vuttaṃ. **Aniyametvāpi na yācitabbā**ti manussānaṃ aññathā gāhassapi sambhavato vuttaṃ, suddhacittena pana hatthakammaṃ yācantassa āpatti nāma natthi.

Sabbakappiyabhāvadīpanatthanti sabbaso kappiyabhāvadīpanatthaṃ. **Mūlaṃ dethāti vattuṃ vaṭṭatī**ti yasmā mūlaṃ dassāmāti tehi paṭhamaṃ vuttattā viññatti na hoti, yasmā ca mūlanti bhaṇitaṃ sāmaññavacanato akappiyavacanaṃ na hoti, tasmā mūlaṃ dethāti vattuṃ vaṭṭati. **Anajjhāvutthaka**nti apariggahitaṃ. **Akappiyakahāpaṇādi na dātabba**nti kiñcāpi akappiyakahāpaṇādiṃ asādiyantena kappiyavohārato dātuṃ vaṭṭati, tathāpi sāruppaṃ na hoti. Manussā ca etassa santakaṃ kiñci atthīti viheṭhetabbaṃ maññantīti akappiyakahāpaṇādidānaṃ paṭikkhittaṃ. **Tatheva pācetvā**ti hatthakammavaseneva pācetvā. ‘‘Kiṃ, bhante’’ti ettakepi pucchite yadatthāya paviṭṭho, taṃ kathetuṃ vaṭṭati pucchitapañhattā.

Vattanti cārittaṃ, āpatti pana na hotīti adhippāyo. **Kappiyaṃ kārāpetvā paṭiggahetabbānī**ti sākhāya laggarajasmiṃ patte patitepi sākhaṃ chinditvā khāditukāmatāyapi sati sukhaparibhogatthaṃ vuttaṃ. **‘‘Nadiṃ vā…pe… āharā’’ti vatthuṃ vaṭṭatī**ti apariggahitattā vuttaṃ. **Gehato…pe… paribhuñjitabba**nti pariggahitaudakattā viññattiyā dukkaṭaṃ hotīti adhippāyo. **Alajjīhi…pe… na kāretabba**nti idaṃ uttaribhaṅgādhikārattā ajjhoharaṇīyaṃ sandhāya vuttaṃ. Bāhiraparibhogesu pana alajjīhipi hatthakammaṃ kāretuṃ vaṭṭatīti.

Goṇaṃ pana…pe… āharāpetuṃ na vaṭṭatīti attano atthāya mūlacchejjavasena āharāpetuṃ na vaṭṭati. **Āharāpentassa dukkaṭa**nti aññātakaviññattiyā dukkaṭaṃ. Attano atthāya sādiyanepi dukkaṭameva ‘‘hatthigavāssavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’ti (dī. ni. 1.10, 194) vuttattā. Tenevāha **‘‘ñātakapavāritaṭṭhānatopi mūlacchejjāya yācituṃ na vaṭṭatī’’**ti. **Rakkhitvā**ti yathā corā na haranti, evaṃ rakkhitvā. **Jaggitvā**ti tiṇadānādīhi jaggitvā. **Na sampaṭicchitabba**nti attano atthāya goṇe sādiyanassa paṭikkhittattā vuttaṃ.

Sakaṭaṃ dethāti…pe… vaṭṭatīti mūlacchejjavasena sakaṭaṃ dethāti vattuṃ na vaṭṭati. **Tāvakālikaṃ vaṭṭatī**ti tāvakālikaṃ katvā sabbattha yācituṃ vaṭṭati. Valliādīsu ca parapariggahitesu eseva nayoti yojetabbaṃ. **Garubhaṇḍappahonakesuyeva ca valliādīsū**ti ettha **ādi-**saddena veḷumuñjapabbajatiṇamattikānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yaṃ pana vatthuvasena appaṃ hutvā agghavasena mahantaṃ haritālahiṅgulakādi, taṃ garubhaṇḍaṃ appahontampi yācituṃ na vaṭṭatīti vadanti.

Sāti viññattiṃ parāmasati. Sā ca idha parikathādinā yena kenaci adhippāyaviññāpanaṃ viññattīti gahetabbā. Tenāha **‘‘sabbena sabba’’**nti, sabbappakārenāti attho. Tena ‘‘parikathādivasenapi viññāpanaṃ na vaṭṭatī’’ti dīpeti. Parikathobhāsanimittakammampi hi cīvarapiṇḍapātesu dvīsu paccayesu na vaṭṭati. Idāni senāsanapaccaye adhippetaṃ viññattiṃ parikathādīhi visesetvā dassento **‘‘āhara dehīti viññattimattameva na vaṭṭatī’’**ti āha. **Parikathobhāsanimittakammāni vaṭṭantī**ti ettha **parikathā** nāma pariyāyena kathanaṃ bhikkhusaṅghassa senāsanaṃ sambādhantiādivacanaṃ. **Obhāso** nāma ujukameva akathetvā yathā adhippāyo vibhūto hoti, evaṃ obhāsanaṃ, upāsakā, tumhe kuhiṃ vasathāti? Pāsāde, bhanteti. Bhikkhūnaṃ pana, upāsakā, pāsādo na vaṭṭatītiādivacanaṃ. **Nimittakammaṃ** nāma paccaye uddissa yathā adhippāyo viññāyati, evaṃ nimittakammaṃ, senāsanatthaṃ bhūmiparikammādīni karontassa ‘‘kiṃ, bhante, karosi, ko kārāpetī’’ti vutte ‘‘na kocī’’tiādivacanaṃ.

Idāni gilānapaccaye viññattiādikaṃ sabbampi vaṭṭatīti dassento āha **‘‘gilānapaccaye panā’’**tiādi. Tathā uppannaṃ pana bhesajjaṃ roge vūpasante paribhuñjituṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? Tattha vinayadharā ‘‘bhagavatā rogasīsena paribhogassa dvāraṃ dinnaṃ, tasmā arogakālepi paribhuñjituṃ vaṭṭati, āpatti na hotī’’ti vadanti. Suttantikā pana ‘‘kiñcāpi āpatti na hoti, ājīvaṃ pana kopeti, tasmā sallekhappaṭipattiyaṃ ṭhitassa na vaṭṭati, sallekhaṃ kopetī’’ti vadanti. **Ukkamantī**ti apagacchanti.

344. Maṇi kaṇṭhe assāti **maṇikaṇṭho,** maṇinā upalakkhito vā kaṇṭho assāti **maṇikaṇṭho**ti majjhapadalopīsamāso daṭṭhabbo. **Devavaṇṇa**nti devattabhāvaṃ. **Pasannākāra**nti pasannehi kātabbakiccaṃ, kāyaveyyāvaccasaṅkhātaṃ upaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Maṇiyācanāya tassa anāgamanena attano vaḍḍhi hotīti vuttaṃ ‘‘maṇinā me attho’’ti, mantapadanīhārena vā tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

345. **Vattamānasamīpe**ti vattamānassa samīpe atīte. **Evaṃ vattuṃ labbhatī**ti ‘‘āgatosī’’ti vattabbe vattamānasamīpattā ‘‘āgacchasī’’ti evaṃ vattamānavohārena vattuṃ labbhati. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthānusārato veditabbaṃ. **So eva nayo**ti ‘‘āgatomhī’’ti vattabbe ‘‘āgacchāmī’’ti ayampi vattamānasamīpe vattamānavohāroti dasseti.

348-349. Yasmā pana na sakkā kevalaṃ yācanāya kiñci kātuṃ, tasmā ‘‘sayaṃ yācitakehi upakaraṇehī’’ti adhippāyattho vutto. Uddhammukhaṃ littā **ullittā,** adhomukhaṃ littā **avalittā**. Yasmā pana uddhammukhaṃ limpantā yebhuyyena anto limpanti, adhomukhaṃ limpantā ca bahi, tasmā vuttaṃ **‘‘ullittāti antolittā, avalittāti bahilittā’’**ti. Tattha **ullittā** nāma ṭhapetvā tulāpiṭṭhasaṅghātavātapānadhūmachiddādibhedaṃ alepokāsaṃ avasese lepokāse kuṭṭehi saddhiṃ ghaṭetvā chadanassa anto sudhāya vā mattikāya vā littā. **Avalittā** nāma vuttanayeneva chadanassa bahi littā. **Ullittāvalittā** nāma tatheva chadanassa anto ca bahi ca littā.

Byañjanaṃ sametīti ‘‘kārayamānenā’’ti hetukattuvasena uddiṭṭhapadassa ‘‘kārāpentenā’’ti hetukattuvaseneva niddesassa katattā byañjanaṃ sameti. Yadi evaṃ ‘‘karonto vā kārāpento vā’’ti kasmā tassa padabhājanaṃ vuttanti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi. ‘‘Attanā vippakataṃ parehi pariyosāpetī’’tiādivacanato **‘‘karontenapi idha vuttanayeneva paṭipajjitabba’’**nti vuttaṃ. Tattha **idha vuttanayenevā**ti imasmiṃ sikkhāpade vuttanayeneva. **Ubhopete**ti kārakakārāpakā. **Kārayamānenāti imināva padena saṅgahitā**ti kathaṃ saṅgahitā. Na hi kārayamāno karonto nāma hoti, evaṃ panettha adhippāyo veditabbo – yasmā karontenapi kārayamānenapi idha vuttanayeneva paṭipajjitabbaṃ, tasmā kārayamānena evaṃ paṭipajjitabbanti vutte pageva karontenāti idaṃ atthato āgatamevāti ‘‘kārayamānenā’’ti bhagavatā vuttaṃ. Tato ‘‘kārayamānenā’’ti vutte sāmatthiyato labbhamānopi attho teneva saṅgahito nāma hotīti. **Byañjanaṃ vilomitaṃ bhaveyyā**ti yasmā ‘‘kārayamānenā’’ti imassa ‘‘karontenā’’ti idaṃ pariyāyavacanaṃ na hoti, tasmā karontena vā kārāpentena vāti padatthavasena niddese kate byañjanaṃ viruddhaṃ bhaveyyāti adhippāyo. **Atthamattamevā**ti padatthato sāmatthiyato ca labbhamānaṃ atthamattameva.

Uddesoti uddisitabbo. **Abbohārika**nti appamāṇaṃ. ‘‘Āyāmato ca vitthārato cā’’ti avatvā vikappatthassa **vā-**saddassa vuttattā ekatobhāgena vaḍḍhitepi āpattiyevāti dassento **‘‘yo panā’’**tiādimāha. **Tihatthā**ti vaḍḍhakīhatthena tihatthā. **Pamāṇayutto mañco**ti pakatividatthiyā navavidatthippamāṇo mañco. **Pamāṇikā kāretabbā**ti ukkaṭṭhappamāṇaṃ sandhāya vuttattā ukkaṭṭhappamāṇayuttāva kuṭi adesitavatthukā na vaṭṭati, pamāṇato pana ūnatarā adesitavatthukāpi vaṭṭatīti kassaci sandeho siyāti taṃnivattanatthaṃ **‘‘pamāṇato ūnatarampī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pamāṇato ūnatara**nti pāḷiyaṃ vuttappamāṇato ūnataraṃ. Pacchimena pamāṇena catuhatthato ūnatarā kuṭi nāma na hotīti catuhatthato paṭṭhāya kuṭilakkhaṇappattaṃ kuṭiṃ dassetuṃ **‘‘catuhatthaṃ pañcahatthampī’’**ti vuttaṃ. **Kalalalepo**ti kenaci silesena katalepo, tambamattikādikalalalepo vā. **Alepo evā**ti abbohārikāyevāti adhippāyo. **Piṭṭhasaṅghāṭo** dvārabāhā. **Oloketvāpī**ti apaloketvāpi, apalokanakammavasenapi kātuṃ vaṭṭatīti adhippāyo.

353. Yathā sīhādīnaṃ gocarāya pakkamantānaṃ nibaddhagamanamaggo na vaṭṭati, evaṃ hatthīnampi nibaddhagamanamaggo na vaṭṭati. **Etesa**nti sīhādīnaṃ. **Cāribhūmī**ti gocarabhūmi. **Na gahitā**ti na vāritāti adhippāyo. **Ārogyatthāyā**ti nirupaddavatthāya. **Sesānī**ti pubbaṇṇanissitādīni. **Pubbaṇṇanissita**nti ettha pubbaṇṇaviruhanaṭṭhānaṃ pubbaṇṇa-saddena gahitaṃ. Tenāha – **‘‘sattannaṃ dhaññānaṃ…pe… ṭhita’’**nti. Abhihananti etthāti **abbhāghātaṃ**. ‘‘Verighara’’nti vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘corānaṃ māraṇatthāya kata’’**nti vuttaṃ. **Dhammagandhikā**ti hatthapādādichindanagandhikā.

Āvijjituṃ na sakkā hotīti chindataṭādisambhavato na sakkā hoti āvijjituṃ. **Pācina**nti kuṭivatthusāmantā cinitabbaadhiṭṭhānaṃ. Kiñcāpi idha pubbapayogasahapayogānaṃ adinnādāne viya viseso natthi, tathāpi tesaṃ vibhāgena dassanaṃ chinditvā puna kātabbāti ettha kuṭiyā bhedanaparicchedadassanatthaṃ kataṃ. **Tadatthāyā**ti tacchanatthāya. **Evaṃ kata**nti adesitavatthuṃ pamāṇātikkantaṃ vā kataṃ. Dārunā kataṃ kuṭṭaṃ etthāti **dārukuṭṭikā,** kuṭi. **Silākuṭṭika**ntiādīsupi eseva nayo. **Paṇṇasāla**nti bahi paṇṇehi chādetabbaṃ ullittāvalittaṃ kuṭimeva vadati. Tenevāha **‘‘sabhitticchadanaṃ limpissāmī’’**ti.

Antolepeneva niṭṭhāpetukāmaṃ sandhāya **‘‘antolepe vā’’**tiādi vuttaṃ. **Bahilepe vā**ti etthāpi eseva nayo. Tasmiṃ dvārabaddhe vā vātapāne vā ṭhapiteti yojetabbaṃ. **Tassokāsa**nti tassa dvārabaddhassa vā vātapānassa vā okāsaṃ. **Puna vaḍḍhetvā vā**ti pubbeva ṭhapitokāsaṃ khuddakaṃ ce, bhedanena puna vaḍḍhetvā. **Lepo na ghaṭiyatī**ti pubbe dinnalepo dvārabaddhena vā vātapānena vā saddhiṃ na ghaṭiyati, ekābaddhaṃ hutvā na tiṭṭhatīti vuttaṃ hoti. **Ta**nti dvārabaddhaṃ vā vātapānaṃ vā. **Paṭhamameva saṅghādiseso**ti lepakiccassa niṭṭhitattā dvārabaddhaṃ vā vātapānaṃ vā ṭhapanato pubbeyeva saṅghādiseso. **Aṭṭhaṅgulamattena appattacchadanaṃ katvā**ti ettha evaṃ me āpatti na siyāti bhittiyaṃ vā chadane vā ekaṅgulamattampi okāsaṃ lepena aghaṭetvā ṭhapeti, vaṭṭatīti vadanti. Mattikākuṭṭameva mattikālepasaṅkhyaṃ gacchatīti āha – **‘‘sace mattikāya kuṭṭaṃ karoti, chadanalepena saddhiṃ ghaṭane āpattī’’**ti. **Ubhinnaṃ anāpattī**ti purimassa lepassa aghaṭitattā dutiyassa attuddesikatāsambhavato ubhinnaṃ anāpatti, tasmā vināpi vattasīsena tena anāṇatto tassa karomīti karoti, ubhinnaṃ anāpattiyeva. Sace tena āṇatto karoti, mūlaṭṭhasseva āpatti.

354. **Chattiṃsa catukkāni** nāma ‘‘bhikkhu kuṭiṃ karotī’’tiādimhi paṭhamavāre adesitavatthukacatukkaṃ desitavatthukacatukkaṃ pamāṇātikkantacatukkaṃ pamāṇikacatukkaṃ adesitavatthukappamāṇātikkantacatukkaṃ desitavatthukappamāṇikacatukkanti cha catukkāni, evaṃ samādisativārādīsupi pañcasūti chattiṃsa. **Āpattibhedadassanatthaṃ vuttānī**ti ‘‘sārambhe ce bhikkhu vatthusmiṃ aparikkamane’’ti avisesena mātikāya vuttattā sārambhaaparikkamanesupi saṅghādisesova siyāti micchāgāhanivattanatthaṃ sārambhe aparikkamane ca dukkaṭaṃ, adesitavatthukatāya pamāṇātikkantatāya ca saṅghādisesoti evaṃ āpattibhedadassanatthaṃ vuttāni.

355-361. ‘‘Dvīhi saṅghādisesehī’’ti vattabbe vibhattibyattayena ca vacanabyattayena ca **dvinnaṃ saṅghādisesenā**ti vuttanti āha **‘‘dvīhi saṅghādisesehi…pe… attho veditabbo’’**ti. ‘‘Aññassa vā dātabbā’’ti vuttattā vippakataṃ kuṭiṃ labhitvā attano atthāya karontassapi ādito paṭṭhāya akatattā anāpattiyevāti vadanti. **Apacinitabbā**ti viddhaṃsetabbā. **Bhūmisamaṃ katvā**ti kuṭivatthusamaṃ katvā.

364. **Na hettha lepo ghaṭiyatī**ti chadanalepassa abhāvato vuttaṃ, visuṃyeva anuññātattā pana sacepi leṇassa anto uparibhāge cittakammādikaraṇatthaṃ lepaṃ denti, vaṭṭatiyeva. Lepadānavasena akatā iṭṭhakādiguhā guhā nāmāti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Tiṇehi vā paṇṇehi vā chāditakuṭikāva vuttā**ti ‘‘kukkuṭacchikagehaṃ vaṭṭatī’’ti vatvā ‘‘chadanaṃ daṇḍakehī’’tiādinā puna taṃ dassentehi tiṇapaṇṇacchadanā kuṭikāva vuttā. **Chadanaṃ daṇḍakehi jālabandhaṃ katvā**ti chadanaṃ dīghato tiriyato ca ṭhapitadaṇḍakehi jālaṃ viya bandhitvā. **Ogumphetvā**ti tiṇādiṃ viddhaṃsetvā. **Bhittilepena saddhiṃ lepe ghaṭite**ti ettha ullittāvalittabhāvassa chadanaṃ sandhāya vuttattā sacepi bhittilepena anatthiko hoti, chadanalepe samantato bhittiyā appamattakenapi ghaṭite bhittilepena vināpi āpattiyevāti vadanti. Upacikāmocanatthameva heṭṭhā pāsāṇakuṭṭaṃ katvā taṃ alimpitvā upari limpati, lepo na ghaṭiyati nāma, **anāpattiyevā**ti iminā aṭṭhakathāvacanena taṃ na sameti. Tattha keci vadanti ‘‘bhittiṃ alimpitukāmatāya abhāvato chadanalepe pāsāṇakuṭṭena saddhiṃ ghaṭitepi tattha anāpatti vuttā’’ti, tampi na yuttaṃ. ‘‘Upacikāmocanatthamevā’’ti hi vuttattā pāsāṇakuṭṭe puna limpitukāmatāya abhāvoyeva viññāyati, teneva ‘‘taṃ alimpitvā’’ti vuttaṃ. Tasmā ‘‘ullittādibhāvo…pe… chadanameva sandhāya vutto’’ti idaṃ satipi bhittilepe chadanalepena vinā āpatti na hotīti chadanalepassa padhānabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ, na pana bhittilepena vināpi āpatti hotīti dassanatthanti vadanti, idameva cettha yuttataranti amhākaṃ khanti. **Etthā**ti tiṇakuṭikāya.

Ettha ca tiṇakuṭikāya eva sabbathā anāpattibhāvassa dassanaṃ **parivārapāḷiṃ** ānetvā tiṇakuṭikāya sārambhādipaccayāpi anāpattibhāvo sukhena sakkā sādhetunti kataṃ. Tiṇakuṭikāya ca sabbathā anāpattibhāve sādhite teneva nayena leṇaguhādīsupi sārambhādipaccayāpi anāpattibhāvo sakkā viññātunti. Teneva **‘‘yaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Tathā hi tiṇakuṭikāya sārambhādipaccayāpi anāpattibhāve sādhite teneva nayena aññassatthāya karontassapi sārambhādipaccayāpi anāpattibhāvo atthato dassitoyeva hoti. Evañca sati bhikkhu samādisitvā pakkamati ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti, samādisati ca desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cāti, tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. ‘‘Āpatti kārukānaṃ tiṇṇaṃ dukkaṭāna’’nti pāḷiyaṃ aññassatthāya karontassapi sārambhādipaccayāpi dukkaṭaṃ kasmā vuttanti imaṃ codanaṃ manasi nidhāya **‘‘yaṃ pana…pe… akaraṇapaccayā vutta’’**nti idaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – aññassatthāya karontassapi sārambhādipaccayāpi anāpattiyeva. ‘‘Āpatti kārukānaṃ tiṇṇaṃ dukkaṭāna’’nti idaṃ pana aññassatthāya karontassa na sārambhādipaccayā āpattidassanatthaṃ vuttaṃ, kiñcarahi yathāsamādiṭṭhāya akaraṇapaccayā āpattidassanatthanti. Yasmā bahūsu potthakesu satasodhitasammate ca purāṇapotthake ayameva pāṭhakkamo dissati, tasmā yathādiṭṭhapāṭhānukkamenevettha attho pakāsito. Katthaci potthake pana ‘‘kuṭilakkhaṇappattampi kuṭiṃ…pe… anāpattī’’ti imassānantaraṃ ‘‘yaṃ panā’’tiādipāṭhaṃ likhanti, evañca sati tattha adhippāyo pākaṭoyeva. **Anāpattīti vatvā**ti uposathāgārañca bhavissati, ahañca vasissāmītiādīsu vāsāgāratthāya eva aniyamitattā anāpattīti vatvā.

Pamāṇātikkantakuṭikaraṇalakkhaṇā kiriyāyeva, adesitavatthumūlikāyapi āpattiyā aṅgaṃ hoti pamāṇātikkantamūlikāyapi, tadubhayaṃ ekato katvā ‘‘kiriyākiriyato’’ti vuttaṃ. Vatthuṃ adesāpetvā pamāṇayuttaṃ kuṭiṃ karontassapi vatthuṃ desāpetvā akiriyāya kuṭikaraṇakiriyāya ca samuṭṭhānato kiriyākiriyatova samuṭṭhātīti veditabbaṃ. **Acittaka**nti paṇṇattiajānanacittena acittakaṃ. Ullittādīnaṃ aññataratā, heṭṭhimappamāṇasambhavo, adesitavatthutā, pamāṇātikkantatā, attuddesikatā, vāsāgāratā, lepaghaṭṭanāti imānettha cha vā satta vā aṅgāni.

Kuṭikārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vihārakārasikkhāpadavaṇṇanā

365. Sattame **evaṃnāmake nagare**ti kosambīnāmake. Tassa kira nagarassa ārāmapokkharaṇīādīsu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhāva ussannā ahesuṃ, tasmā kosambīti saṅkhyaṃ agamāsi. Kusumbassa nāma isino assamato avidūre māpitattāti eke. Idaṃ vuttaṃ hoti – kusumbassa isino nivāsabhūmi kosambī, tassa ca avidūre bhavattā nagaraṃ kosambīti saṅkhyaṃ gatanti. **Ghositanāmakena kira seṭṭhinā so kārito**ti ettha ko ghositaseṭṭhi, kathañcānena so ārāmo kāritoti? Pubbe kira addilaraṭṭhaṃ nāma ahosi. Tato kotūhalako nāma daliddo chātakabhayena saputtadāro subhikkhaṃ raṭṭhaṃ gacchanto puttaṃ vahituṃ asakkonto chaḍḍetvā agamāsi. Mātā nivattitvā taṃ gahetvā gatā. Te ekaṃ gopālakagāmaṃ pavisiṃsu. Gopālakānañca tadā bahupāyāso paṭiyatto hoti, tato pāyāsaṃ labhitvā bhuñjiṃsu. Atha so puriso bahutaraṃ pāyāsaṃ bhutto jīrāpetuṃ asakkonto rattibhāge kālaṃ katvā tattheva sunakhiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā kukkuro jāto, so gopālakassa piyo ahosi. Gopālako ca paccekabuddhaṃ upaṭṭhāti. Paccekabuddhopi bhattakiccakāle kukkurassa ekaṃ piṇḍaṃ deti. So paccekabuddhe sinehaṃ uppādetvā gopālakena saddhiṃ paṇṇasālampi gacchati, gopālake asannihite bhattavelāyaṃ sayameva gantvā kālārocanatthaṃ paṇṇasāladvāre bhussati, antarāmaggepi caṇḍamige disvā bhussitvā palāpeti. So paccekabuddhe mudukena cittena kālaṃ katvā devaloke nibbatti. Tatrāssa ‘‘ghosakadevaputto’’tveva nāmaṃ ahosi.

So devalokato cavitvā kosambiyaṃ ekasmiṃ kulaghare nibbatti. Taṃ aputtako kira seṭṭhi tassa mātāpitūnaṃ dhanaṃ datvā puttaṃ katvā aggahesi. Atha attano putte jāte sattakkhattuṃ ghātāpetuṃ upakkami. So puññavantatāya sattasupi ṭhānesu maraṇaṃ appatvā avasāne ekāya seṭṭhidhītāya veyyattiyena laddhajīviko aparabhāge pitu accayena seṭṭhiṭṭhānaṃ patvā ghositaseṭṭhi nāma jāto. Aññepi kosambiyaṃ kukkuṭaseṭṭhi, pāvāriyaseṭṭhīti dve seṭṭhino atthi, iminā saddhiṃ tayo ahesuṃ.

Tena ca samayena tesaṃ sahāyakānaṃ seṭṭhīnaṃ kulūpakā pañcasatā isayo pabbatapāde vasiṃsu. Te kālena kālaṃ loṇambilasevanatthaṃ manussapathaṃ āgacchanti. Athekasmiṃ vāre gimhasamaye manussapathaṃ āgacchantā nirudakaṃ mahākantāraṃ atikkamitvā kantārapariyosāne mahantaṃ nigrodharukkhaṃ disvā cintesuṃ ‘‘yādiso ayaṃ rukkho, addhā ettha mahesakkhāya devatāya bhavitabbaṃ, sādhu vatassa, sace no pānīyaṃ vā paribhojanīyaṃ vā dadeyyā’’ti. Devatā isīnaṃ ajjhāsayaṃ viditvā ‘‘imesaṃ saṅgahaṃ karissāmī’’ti attano ānubhāvena viṭapantarato naṅgalasīsamattaṃ udakadhāraṃ pavattesi. Isigaṇo rajatakkhandhasadisaṃ udakavaṭṭiṃ disvā attano bhājanehi udakaṃ gahetvā paribhogaṃ katvā cintesi ‘‘devatāya amhākaṃ paribhogudakaṃ dinnaṃ, idaṃ pana agāmakaṃ mahāraññaṃ, sādhu vatassa, sace no āhārampi dadeyyā’’ti. Devatā isīnaṃ upakappanavasena dibbāni yāgukhajjakādīni datvā santappesi.

Isayo cintayiṃsu ‘‘devatāya amhākaṃ paribhogudakampi bhojanampi sabbaṃ dinnaṃ, sādhu vatassa, sace no attānaṃ dasseyyā’’ti. Devatā tesaṃ ajjhāsayaṃ viditvā upaḍḍhakāyaṃ dassesi. Devate mahatī te sampatti, kiṃ kammaṃ katvā imaṃ sampattiṃ adhigatāsīti. Nātimahantaṃ parittakaṃ kammaṃ katvāti. Upaḍḍhuposathakammaṃ nissāya hi devatāya sampatti laddhā. Anāthapiṇḍikassa kira gehe ayaṃ devaputto kammakāro ahosi. Seṭṭhissa hi gehe uposathadivasesu antamaso dāsakammakāre upādāya sabbo jano uposathiko hoti. Ekadivasaṃ ayaṃ kammakāro ekakova pāto uṭṭhāya kammantaṃ gato. Mahāseṭṭhi nivāpaṃ labhamānamanusse sallakkhento etassevekassa araññaṃ gatabhāvaṃ ñatvā assa sāyamāsatthāya nivāpaṃ adāsi. Bhattakāradāsī ekasseva bhattaṃ pacitvā araññato āgatassa bhattaṃ vaḍḍhetvā adāsi. Kammakāro cintayi ‘‘aññesu divasesu imasmiṃ kāle gehaṃ ekasaddaṃ ahosi, ajja ativiya sannisinnaṃ, kiṃ nu kho eta’’nti. Tassa sā ācikkhi ‘‘ajja imasmiṃ gehe sabbe manussā uposathikā, mahāseṭṭhi tuyhevekassa nivāpaṃ adāsī’’ti. Evaṃ ammāti. Āma sāmīti. ‘‘Imasmiṃ kāle uposathaṃ samādinnassa uposathakammaṃ hoti, na hotī’’ti mahāseṭṭhiṃ puccha ammāti. Tāya gantvā pucchito mahāseṭṭhi āha – ‘‘sakalauposathakammaṃ na hoti, upaḍḍhakammaṃ pana hoti, uposathiko hotī’’ti. Kammakāro bhattaṃ abhuñjitvā mukhaṃ vikkhāletvā uposathiko hutvā vasanaṭṭhānaṃ gahetvā nipajji. Tassa āhāraparikkhīṇakāyassa rattiṃ vāto kuppi. So paccūsasamaye kālaṃ katvā upaḍḍhuposathakammanissandena mahāvattaniaṭavidvāre nigrodharukkhadevaputto hutvā nibbatti.

So taṃ pavattiṃ isīnaṃ ārocesi. Isayo pucchiṃsu ‘‘tumhehi mayaṃ ‘buddho dhammo saṅgho’ti assutapubbaṃ sāvitā, uppanno nu kho loke buddho’’ti. Āma, bhante, uppannoti. Idāni kuhiṃ vasatīti. Sāvatthiyaṃ nissāya jetavane, bhanteti. Isayo ‘‘tiṭṭhatha tumhe, mayaṃ satthāraṃ passissāmā’’ti haṭṭhatuṭṭhā nikkhamitvā anupubbena kosambīnagaraṃ sampāpuṇiṃsu. Mahāseṭṭhino ‘‘isayo āgatā’’ti paccuggamanaṃ katvā ‘‘sve amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhatha, bhante’’ti nimantetvā punadivase isigaṇassa mahādānaṃ adaṃsu. Isayo ‘‘bhutvāva gacchāmā’’ti āpucchiṃsu. Bhante, tumhe aññasmiṃ kāle ekampi māsaṃ dvepi tayopi cattāropi māse vasitvā gacchatha, imasmiṃ pana vāre hiyyo āgantvā ‘‘ajjeva gacchāmā’’ti vadatha, kiṃ idanti. Āma gahapatayo buddho loke uppanno, na kho pana sakkā jīvitantarāyo jānituṃ, tena mayaṃ turitā gacchāmāti. Tena hi, bhante, mayampi āgacchāma, amhehi saddhiṃyeva gacchathāti. ‘‘Tumhe agāriyā nāma mahājaṭā, tiṭṭhatha tumhe, mayaṃ puretaraṃ gamissāmā’’ti nikkhamitvā ekaṭṭhāne dve divasāni avasitvā turitagamanena sāvatthiṃ patvā jetavanavihāre satthu santikameva agamaṃsu. Tattha madhuradhammakathaṃ sutvā sabbeva pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

Tepi tayo seṭṭhino pañcahi pañcahi sakaṭasatehi sappimadhuphāṇitādīni ceva paṭṭuṇṇadukūlādīni ca ādāya kosambito nikkhamitvā anupubbena sāvatthiṃ patvā jetavanasāmante khandhāvāraṃ bandhitvā satthu santikaṃ gantvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Satthā tiṇṇampi sahāyānaṃ madhuradhammakathaṃ kathesi. Te balavasomanassajātā satthāraṃ nimantetvā punadivase mahādānaṃ adaṃsu, puna nimantetvā punadivaseti evaṃ aḍḍhamāsaṃ dānaṃ datvā ‘‘bhante, amhākaṃ janapadaṃ āgamanāya paṭiññaṃ dethā’’ti pādamūle nipajjiṃsu. Bhagavā ‘‘suññāgāre kho gahapatayo tathāgatā abhiramantī’’ti āha. ‘‘Ettāvatā paṭiññā dinnā nāma hotī’’ti gahapatayo sallakkhetvā ‘‘dinnā no bhagavatā paṭiññā’’ti pādamūle nipajjitvā dasabalaṃ vanditvā nikkhamitvā antarāmagge yojane yojane vihāraṃ kāretvā anupubbena kosambiṃ patvā ‘‘loke buddho uppanno’’ti kathayiṃsu. Tayo janā attano attano ārāme mahantaṃ dhanapariccāgaṃ katvā bhagavato vihāre kārāpesuṃ. Tattha kukkuṭaseṭṭhinā kārito **kukkuṭārāmo** nāma ahosi. Pāvārikaseṭṭhinā ambavane kārito **pāvārikambavanaṃ** nāma. Ghositena kārito **ghositārāmo** nāma ahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘ghositanāmakena kira seṭṭhinā so kārito’’ti.

Yo abhinikkhamanakāle saddhiṃ nikkhanto, yassa ca satthārā parinibbānakāle brahmadaṇḍo āṇatto, taṃ sandhāyāha **‘‘bodhisattakāle upaṭṭhākachannassā’’**ti. Iminā ca yo **majjhimanikāye channovādasutte** (ma. ni. 3.389 ādayo) gilāno hutvā dhammasenāpatinā ovadiyamānopi māraṇantikavedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto tiṇhena satthena kaṇṭhanāḷiṃ chinditvā maraṇabhaye uppanne gatinimitte ca upaṭṭhite attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā saṃviggo vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre pariggaṇhanto arahattaṃ patvā samasīsī hutvā parinibbāyi, ayaṃ so na hotīti dasseti. Pūjāvacanappayoge kattari sāmivacanassapi icchitattā āha **‘‘gāmassa vā pūjita’’**nti. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthānusārato veditabbaṃ. **Ekeko koṭṭhāso**ti ekeko bhāgo.

366. **Kiriyato samuṭṭhānabhāvo**ti kevalaṃ kiriyāmattato samuṭṭhānabhāvaṃ paṭikkhipati, vatthuno pana adesanāya kuṭikaraṇakiriyāya ca samuṭṭhānato kiriyākiriyato samuṭṭhātīti veditabbaṃ. Imasmiṃ sikkhāpade **bhikkhū vā anabhineyyā**ti ettha **vā**-saddo ‘‘ayaṃ vā so mahānāgo’’tiādīsu viya avadhāraṇatthoti daṭṭhabbo.

Vihārakārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamaduṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā

380. Aṭṭhame pākārena parikkhittanti sambandho. **Gopuraṭṭālakayutta**nti dvārapāsādena ca tattha tattha pākāramatthake patiṭṭhāpitaaṭṭālakehi ca yuttaṃ. Veḷūhi parikkhittattā abbhantare pupphūpagaphalūpagarukkhasañchannattā ca **nīlobhāsaṃ**. Chāyūdakasampattiyā bhūmibhāgasampattiyā ca **manoramaṃ**. **Kāḷakavesenā**ti kalandakarūpena. **Nivāpa**nti bhojanaṃ. **Ta**nti uyyānaṃ. **Dabboti tassa therassa nāma**nti dabbatthambhe patitattā dabboti tassa therassa nāmaṃ ahosi.

Kassapadasabalassa sāsanosakkanakāle kira satta bhikkhū ekacittā hutvā aññe sāsane agāravaṃ karonte disvā ‘‘idha kiṃ karoma, ekamante samaṇadhammaṃ katvā dukkhassantaṃ karissāmā’’ti nisseṇiṃ bandhitvā uccaṃ pabbatasikharaṃ abhiruhitvā attano cittabalaṃ jānantā ‘‘nisseṇiṃ pātentu, jīvite sālayā otarantu, mā pacchānutappino ahuvatthā’’ti vatvā sabbe ekacittā hutvā nisseṇiṃ pātetvā ‘‘appamattā hotha, āvuso’’ti aññamaññaṃ ovaditvā cittaruciyesu ṭhānesu nisīditvā samaṇadhammaṃ kātuṃ ārabhiṃsu.

Tatreko thero pañcame divase arahattaṃ patvā ‘‘mama kiccaṃ nipphannaṃ, ahaṃ imasmiṃ ṭhāne kiṃ karissāmī’’ti iddhiyā uttarakuruto piṇḍapātaṃ āharitvā āha – ‘‘āvuso, imaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjatha, bhikkhācārakiccaṃ mamāyattaṃ hotu, tumhe attano kammaṃ karothā’’ti. Kiṃ nu mayaṃ, āvuso, nisseṇiṃ pātentā evaṃ avacumha ‘‘yo paṭhamaṃ dhammaṃ sacchikaroti, so bhikkhaṃ āharatu, tenābhataṃ sesā paribhuñjitvā samaṇadhammaṃ karissantī’’ti. Natthi, āvusoti. Tumhe attano pubbahetunāva labhittha, mayampi sakkontā vaṭṭassantaṃ karissāma, gacchatha tumheti. Thero te saññāpetuṃ asakkonto phāsukaṭṭhāne piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā gato. Aparopi thero sattame divase anāgāmiphalaṃ patvā tato cuto suddhāvāsabrahmaloke nibbatto, itare therā ekaṃ buddhantaraṃ devamanussesu saṃsaritvā tesu tesu kulesu nibbattā. Eko gandhāraraṭṭhe takkasilanagare rājagehe nibbatto, eko paccantimaraṭṭhe paribbājikāya kucchimhi nibbatto, eko bāhiyaraṭṭhe kuṭumbiyagehe nibbatto, eko rājagahe kuṭumbiyagehe nibbatto.

Ayaṃ pana dabbatthero mallaraṭṭhe anupiyanagare ekassa mallarañño gehe paṭisandhiṃ gaṇhi. Tassa mātā upavijaññā kālamakāsi. Matasarīraṃ susānaṃ netvā dārucitakaṃ āropetvā aggiṃ adaṃsu. Aggivegasantattaṃ udarapaṭalaṃ dvedhā ahosi. Dārako attano puññabalena uppatitvā ekasmiṃ dabbatthambhe nipati, taṃ dārakaṃ gahetvā ayyikāya adaṃsu. Sā tassa nāmaṃ gaṇhantī dabbatthambhe patitvā laddhajīvikattā ‘‘dabbo’’ti tassa nāmaṃ akāsi. Tena vuttaṃ ‘‘dabboti tassa therassa nāma’’nti.

Tassa sattavassikakāle satthā bhikkhusaṅghaparivuto mallaraṭṭhe cārikaṃ caramāno anupiyanigamaṃ patvā anupiyambavane viharati. Dabbakumāro satthāraṃ disvā saha dassaneneva pasīditvā pabbajitukāmo hutvā ‘‘ahaṃ dasabalassa santike pabbajissāmī’’ti ayyikaṃ āpucchi. Sā ‘‘sādhu tātā’’ti dabbakumāraṃ ādāya satthu santikaṃ gantvā ‘‘bhante, imaṃ kumāraṃ pabbājethā’’ti āha. Satthā aññatarassa bhikkhuno saññaṃ adāsi ‘‘bhikkhu imaṃ dārakaṃ pabbājehī’’ti. So thero satthu vacanaṃ sutvā dabbakumāraṃ pabbājento tacapañcakakammaṭṭhānaṃ ācikkhi. Pubbahetusampanno katābhinīhāro paṭhamakesavaṭṭiyā voropanakkhaṇeyeva sotāpattiphale patiṭṭhāsi, dutiyāya kesavaṭṭiyā oropiyamānāya sakadāgāmiphale, tatiyāya anāgāmiphale, sabbakesānaṃ pana oropanañca arahattaphalasacchikiriyā ca apacchā apure ahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘thero kira sattavassikova saṃvegaṃ labhitvā pabbajito khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇīti veditabbo’’**ti.

Sāvakena pattabbanti yathupanissayaṃ tena tena sāvakena pattabbaṃ. **Tisso vijjā**tiādi yathāsambhavavasena vuttaṃ. **Guṇajāta**nti ‘‘yañca kiñci sāvakena pattabba’’nti napuṃsakaliṅgasambandhadassanatthaṃ vuttaṃ. **Catūsu saccesu catūhi maggehi soḷasavidhassa kiccassa katattā**ti dukkhasamudayanirodhamaggasaṅkhātesu catūsu saccesu dukkhapariññā samudayappahānaṃ nirodhasacchikiriyā maggabhāvanāti ekekassa maggassa catunnaṃ catunnaṃ kiccānaṃ vasena soḷasavidhassa kiccassa katattā. **Tato tato paṭikkamitvā**ti tato tato kiccato ārammaṇato ca paṭivattitvā. **Silāpaṭṭake**ti pāsāṇaphalake. **Terasāpī**ti bhattuddesakasenāsanaggāhāpakabhaṇḍāgārikacīvarapaṭiggāhakacīvarabhājanakayāgubhājanakaphalabhājanakakhajjabhājanakaappamattakavissajjakasāṭiyaggāhāpakapattagg vasena terasāpi sammutiyo dātuṃ vaṭṭanti.

382. **Apisū**ti ettha **sū**ti nipātamattaṃ, **api**-saddo aṭṭhānappayutto ‘‘vikāle’’ti imassa anantaraṃ daṭṭhabbo, vikālepi āgacchantīti attho. **Jānantā**ti dūrabhāvaṃ jānantā. **Evaṃ sabbapadesū**ti ettha katikasaṇṭhānādīnaṃ nānappakārattā tasmiṃ tasmiṃ vihāre katikavattādīni visuṃ visuṃ kathāpetīti veditabbaṃ. Sabbavihāresu ca gamanamagge samappamāṇe katvā adhiṭṭhātīti vadanti. **Ayañhi nimmitānaṃ dhammatā**ti aniyametvā nimmitānaṃ ayaṃ ‘‘ekasmiṃ bhāsamānasmi’’ntiādi dhammatā. Tathā hi ye vaṇṇavayasarīrāvayavaparikkhārakiriyāvisesādīhi niyamaṃ akatvā nimmitā honti, te aniyametvā nimmitattā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu bhāsitatuṇhībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tadeva karonti. Sace pana nānappakāre kātukāmo hoti, keci paṭhamavaye, keci majjhimavaye, keci pacchimavaye, tathā dīghakese, upaḍḍhamuṇḍe, missakakese, upaḍḍharattacīvare, paṇḍukacīvare, padabhāṇadhammakathāsarabhaññapañhapucchanapañhavissajjanacīvarasibbanadhovanādīni karonte, aparepi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya ‘‘ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū’’tiādinā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhite adhiṭṭhānacittena saddhiṃ icchiticchitappakārāyeva honti. **Avatthukavacanaṃ na hotī**ti nimmitānaṃ ‘‘ayaṃ mañco’’tiādivacanaṃ avatthukaṃ na hoti sabbattha mañcapīṭhānaṃ sambhavato.

383. **Ekacārikabhatta**nti atimanāpattā visuṃ ṭhitikāya pāpetabbaṃ bhattaṃ. **Taddhitavohārenā**ti cattāri parimāṇamassa catukkanti evaṃ taddhitavohārena. Odanassa pucchāya sādhakatamattā āha – **‘‘karaṇattheyeva karaṇavacana’’**nti, odanena karaṇabhūtena pucchantīti vuttaṃ hoti. Ye ca odanena karaṇabhūtena pucchanti, tesaṃ pucchanākāradassanatthaṃ **‘‘kiṃ, bhante, odanaṃ demāti pucchantī’’**ti vuttaṃ.

Bhavoti bhavitabbo. **Asamannāharitvā**ti ābhogaṃ akatvā. **Rattiṃ sammantayamānā**ti kañci kālaṃ supitvā vuṭṭhāya sammantayamānā. Rattiyañhi paṭhamayāmamajjhimayāmesu supitvā pabuddhānaṃ ajjatanakālepi anajjatanābhimāno hoti, tasmā te ‘‘hiyyo’’ti āhaṃsu. Ye pana rattiyaṃ kammappasutā jāgariyamanuyuttā honti, tesaṃ ajjatanābhimānoyeva, tasmā te ‘‘ajja’’icceva voharanti, na ‘‘hiyyo’’ti. **Padhūpāyantā**ti punappunaṃ uppajjanakakodhavasena padhūpāyantā.

384. **Dabba dabbā**ti dutiyo **dabba**-saddo paṇḍitādhivacanoti āha **‘‘dabbā paṇḍitā’’**ti. Evaṃ na nibbeṭhentīti sambandho. **Nibbeṭhentī**ti attānaṃ dosato mocenti. **Vuṭṭhānalakkhaṇaṃ maññamānā**ti vuṭṭhānalakkhaṇanti maññamānā. **Na ghaṭiyatī**ti therassa susīlapaṭiññāya tassā dussīlapaṭiññāvacanaṃ na ghaṭiyatīti adhippāyo. Ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati. **Nāsethā**ti setakaṃ datvā gihibhāvaṃ pāpethāti attho. Liṅganāsanā hettha adhippetā. Imameva ca dassetuṃ **‘‘tisso nāsanā’’**tiādi vuttaṃ. Ekakammādisaṃvāsassa akaraṇaṃ **saṃvāsanāsanā**. **Daṇḍakammanāsanā** nāma vālukādīni okiritvā yāva khamāpeti, tāva daṇḍakammavasena nikkaḍḍhanaṃ. **Cara pire vinassā**ti nikkaḍḍhanākāradassanaṃ. Tattha **carā**ti gaccha, apehīti vuttaṃ hoti. **Pire**ti para amāmaka, amhākaṃ anajjhattikabhūtāti attho. **Pire**ti hi para-saddena samānatthaṃ sambodhanavacanaṃ. Atha vā **pire**ti ‘‘parato’’ti iminā samānatthaṃ nipātapadaṃ, tasmā **cara pire**ti parato gaccha, mā idha tiṭṭhāti attho. **Vinassā**ti adassanaṃ gaccha.

Yasmā te bhikkhū attānaṃ appakāsetvā ṭhitā, tasmā **anuyuñjathā**ti imassa **gavesatha jānāthā**ti attho vutto. **Kārako hotī**ti ‘‘ayyenamhi dūsitā’’ti paṭiññātattā tāya paṭiññāya yadi nāsitā, thero kārako hoti, sadosoti attho. **Akārako hotī**ti tāya katapaṭiññaṃ anapekkhitvā yadi bhagavatā pakatidussīlabhāvaṃyeva sandhāya sā nāsitā, thero akārako hotīti adhippāyo. ‘‘Sakāya paṭiññāya nāsethā’’ti vutte ‘‘ayyenamhi dūsitā’’ti tāya katapaṭiññāya bhūtatā āpajjatīti āha – **‘‘bhante, tumhākaṃ vāde thero kārako hoti sadoso’’**ti. **Bhikkhuniṃ anuddhaṃseti, dukkaṭa**nti iminā mahāaṭṭhakathāvādo dassito. **Musāvāde pācittiyanti vutta**nti bhikkhuniṃ anuddhaṃsentassa musāvāde pācittiyanti vuttaṃ.

Tatrāti tesu dukkaṭapācittiyesu. Ito paṭṭhāya ‘‘tasmā pācittiyameva yujjatī’’ti vacanapariyantaṃ dvīsupi aṭṭhakathāsu adhippāyavibhāvanaṃ. Tattha **purimanaye**ti ‘‘bhikkhuniṃ anuddhaṃseti, dukkaṭa’’nti vuttaaṭṭhakathānaye. Dukkaṭameva yujjatīti kasmā vuttanti ce? Tattha kāraṇaṃ dassento **‘‘yathā’’**tiādimāha. **Bhikkhuno bhikkhusmiṃ saṅghādiseso**ti bhikkhuṃ amūlakena antimavatthunā anuddhaṃsentassa bhikkhuno saṅghādisesoti attho. Pacchimanayepi ‘‘bhikkhuniṃ anuddhaṃsentassa musāvāde pācittiya’’nti vuttaṃ. **Kurundī**nayepi **musāvādattā pācittiyameva yujjatī**ti visaṃvādapurekkhatāya pācittiyameva yujjatīti adhippāyo. Yadi evaṃ bhikkhuṃ amūlakena antimavatthunā anuddhaṃsentassa akkosantassa ca musāvādattā pācittiyeneva bhavitabbanti ce? Tattha satipi musāvāde vacanappamāṇato saṅghādisesaomasavādapācittiyeheva bhavitabbaṃ, na sampajānamusāvādapācittiyenāti dassetuṃ **‘‘vacanappamāṇato’’**tiādimāha. Tattha **vacanappamāṇato**ti bhagavatā vuttapāḷivacanappamāṇato. Idāni taṃ vacanaṃ dassetuṃ **‘‘anuddhaṃsanādhippāyenā’’**tiādi vuttaṃ. **Bhikkhussa pana bhikkhuniyā dukkaṭanti vacanaṃ natthī**ti bhikkhuniyā anuddhaṃsane bhikkhuno dukkaṭanti vacanaṃ natthi tathā pāḷiyaṃ anāgatattā. **Sampajānamusāvāde pācittiyanti vacanamatthī**ti sāmaññato vuttaṃ sampajānamusāvādasikkhāpadaṃ dasseti.

Idāni dvīsupi aṭṭhakathāvādesu adhippāyaṃ vibhāvetvā tesu pacchimavāde dosaṃ dassetvā purimavādaṃ patiṭṭhapetukāmo ācariyo **‘‘tatra panā’’**tiādimāha. **Tatrā**ti ‘‘pācittiyameva yujjatī’’ti vuttavāde. **Anuddhaṃsanādhippāye asati pācittiya**nti iminā sampajānamusāvāde pācittiyassa okāsaṃ dasseti. **Visuṃ pācittiyaṃ vutta**nti sampajānamusāvāde pācittiyato visuṃ aññameva pācittiyaṃ vuttaṃ. **Etehi nāsanā natthī**ti sāmaññato vuttaṃ, imissā pana dukkaṭena nāsanā natthīti adhippāyo. Yadi evaṃ kasmā naṃ bhagavā nāsetīti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi.

385-386. **Dūsito**ti duṭṭhasaddassa kammasādhanataṃ dasseti. Dūsayati paraṃ vināsetīti **dūsako**. Iminā ‘‘dūsayatīti doso’’ti dosasaddassa kattusādhanatā vuttā. **Pakatibhāvaṃ jahāpito**ti dusasaddassa vikatiyaṃ paṭhitattā vuttaṃ, pakatiyā sommabhāvaṃ jahāpitoti attho, vikāramāpāditoti vuttaṃ hoti. **Ākāranānattenā**ti dūsitākārassa dūsakākārassa ca nānattena. **Anabhiraddho**ti atuṭṭho. Yo pana atuṭṭho, so sukhito nāma na hotīti āha **‘‘na sukhito’’**ti. ‘‘Ārādhito rājā’’tiādīsu pasāditoti atthasambhavato **‘‘na vā pasādito’’**ti vuttaṃ. Khīlasaddo thaddhabhāvavacano kacavarapariyāyo ca hotīti āha – **‘‘cittathaddhabhāvacittakacavarasaṅkhātaṃ paṭighakhīla’’**nti. Khīlayati tena cittaṃ thaddhabhāvaṃ āpajjatīti khīlaṃ, cittassa thaddhabhāvo. So ca atthato paṭighoyeva. Cittassa thaddhabhāvalakkhaṇo hi paṭigho, tasmiñca uppanne cittaṃ uklāpajātaṭṭhānaṃ viya amanuññaṃ hoti, tasmā kacavarasadisattāpi paṭighova ‘‘khīla’’nti vutto. Tenāha **‘‘paṭighakhīla’’**nti. Cittassa thaddhabhāvattā kacavarasadisattā ca paṭighoyeva khīlaṃ **paṭighakhīlaṃ**. **Nappatīto**ti pītisukhādīhi na abhigato na anugato, na upetoti attho. Yo ca pītisukhādīhi anupagato, so tehi vajjito nāma hotīti āha **‘‘pītisukhādīhi vajjito’’**ti. Yo ca tehi vajjito, na so tena abhisaṭo nāma hotīti āha **‘‘na abhisaṭo’’**ti, pītisukhādīhi na patthaṭoti attho.

Yenāti yena kopena. **Duṭṭho**ti mātikāya āgatapadaṃ dasseti, **kupito**ti padabhājane āgatapadaṃ. Atthato ekattepi ubhinnaṃ padānaṃ vasena **‘‘ubhayampī’’**ti vuttaṃ. Evaṃ ‘‘tena ca kopena tena ca dosenā’’ti imesaṃ padānaṃ vasena **‘‘dvīhī’’**ti vuttaṃ, atthato pana dosoyeva. So ca saṅkhārakkhandhapariyāpannoti āha **‘‘imehi dvīhi saṅkhārakkhandhameva dassetī’’**ti. ‘‘Anattamanatā anabhiraddhī’’ti vacanehi domanassavedanāva vuttāti āha **‘‘imehi dvīhi vedanākkhandhaṃ dassetī’’**ti.

Yadā pana codakena adiṭṭhaṃ asutaṃ aparisaṅkitaṃ vā hoti, tadā amūlakaṃ nāma hotīti āha **‘‘taṃ panassa…pe… codakavasena adhippeta’’**nti. Yadi cuditakavasena adhippetaṃ siyā, amūlakaṃ nāma anajjhāpannanti padabhājanaṃ vadeyyāti adhippāyo. **Yaṃ pārājika**nti bhikkhuno anurūpesu ekūnavīsatiyā pārājikesu aññataraṃ. Padabhājane pana pāḷiyaṃ āgatāneva gahetvā ‘‘catunnaṃ aññatarenā’’ti vuttaṃ. **Eta**nti cuditakassa āpannānāpannattaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ sikkhāpade.

Tathevāti pasādasotena dibbasotena vāti imamatthaṃ atidisati. Sutvāva jānitabbato **‘‘sutaṭṭhāneyeva tiṭṭhatī’’**ti vuttaṃ. Parisaṅkanaṃ parisaṅkitaṃ, diṭṭhānugataṃ parisaṅkitaṃ **diṭṭhaparisaṅkitaṃ**. Evaṃ sesesupi. **Imesa**nti kattuatthe sāmivacanaṃ, imehīti attho. **Karissanti vā**ti ettha vibhattipariṇāmaṃ katvā imeti yojetabbaṃ. **Diṭṭhaṃ atthi samūlakaṃ, atthi amūlaka**nti idaṃ ajjhācārassa sabbhāvāsabbhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Atthi saññāsamūlakaṃ, atthi saññāamūlaka**nti idaṃ pana diṭṭhasaññāya sabbhāvāsabbhāvaṃ sandhāya.

Samīpe ṭhatvāti dvādasahatthabbhantare samīpe ṭhatvāti vadantīti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Parato pana ‘‘dūtaṃ vā paṇṇaṃ vā sāsanaṃ pesetvā codentassa sīsaṃ na etī’’ti parammukhācodanāya eva anāpattiyā vuttattā ‘‘samīpe ṭhatvā’’ti idaṃ sammukhabhāvamattadassanatthaṃ vuttanti amhākaṃ khanti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. duṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā) aṅgaṃ dassentena ‘‘cāvanādhippāyena sammukhācodanā’’ti vuttaṃ, na ca sammukhabhāvo dvādasahatthabbhantareyevāti niyamo sakkā vatthuṃ. Vinayavinicchayañca patvā garukeyeva ṭhātabbanti vuttaṃ, tasmā upaparikkhitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ. **Codāpakasseva vācāya vācāya saṅghādiseso**ti āṇattassa vācāya vācāya codāpakassa saṅghādiseso. **Mayāpi diṭṭhaṃ sutaṃ atthī**ti idaṃ āṇattassapi codakabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ, evaṃ pana avatvāpi ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosī’’ti idameva vacanaṃ parassa vacanaṃ viya akatvā anuddhaṃsanādhippāyena vadantassa saṅghādisesoyeva. Satipi pana anuddhaṃsanādhippāye ‘‘asukena evaṃ vutta’’nti dassetvā vadantassa natthi saṅghādisesoti vadanti.

Sambahulā sambahule sambahulehi vatthūhi codentīti ettha **sambahule**ti bahuttaniddese kāraṇaṃ na dissati. Vatthucodakānaṃyeva hi ekānekavasena idaṃ catukkamāgataṃ, na cuditakassapi ekānekavasena. Tathā hi ekasseva cuditakassa vasena ekavatthuekacodakaekavatthunānācodakanānāvatthuekacodakanānāvatthunānācodakappabhedaṃ idaṃ catukkamāgataṃ, teneva catutthacodanaṃ dassentenapi **‘‘imissā codanāya nānāvatthūni nānācodakā’’**ti vuttaṃ, na pana ‘‘nānācuditakā’’ti, tasmā ‘‘sambahule’’ti bahuttaniddese kāraṇaṃ na dissati. Atha vā paṭhamaṃ tīsupi codanāsu ekattena cuditakaṃ niddisitvāpi idha bahuttena niddeso ‘‘na kevalaṃ ekasmiṃyeva cuditake codanā sambhavati, atha kho sambahulesupī’’ti imamatthaṃ dassetuṃ kato.

Codetuṃ pana ko labhati, ko na labhatītiādi anuddhaṃsanādhippāyaṃ vināpi codanālakkhaṇaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Sīlasampanno**ti idaṃ dussīlassa vacanaṃ appamāṇanti adhippāyena vuttaṃ. Bhikkhunīnaṃ pana bhikkhuṃ codetuṃ anissarattā **‘‘bhikkhunimevā’’**ti vuttaṃ. Satipi bhikkhunīnaṃ bhikkhūsu anissarabhāve tāhi katacodanāpi codanāruhattā codanāyevāti adhippāyena **‘‘pañcapi sahadhammikā labhantī’’**ti vuttaṃ. **Bhikkhussa sutvā codetī**tiādinā codako yesaṃ sutvā codeti, tesampi vacanaṃ pamāṇamevāti sampaṭicchitattā tesaṃ codanāpi ruhatevāti dassetuṃ thero suttaṃ nidassesi.

Dūtaṃ vā paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā pesetvāti ‘‘tvaṃyeva gantvā codehī’’ti dūtaṃ vā pesetvā yo taṃ codetuṃ sakkoti, tassa mukhasāsanaṃ vā paṇṇaṃ vā pesetvā. **Sīsaṃ na etī**ti saṅghādiseso na hotīti adhippāyo. Kiñcāpi pāḷiyaṃ ‘‘codeti vā codāpeti vā’’ti sāmaññato vuttattā dūtasāsanādīhi codāpentassapi āpattiyevāti paññāyati, ‘‘sīsaṃ na etī’’ti idaṃ pana aṭṭhakathācariyappamāṇena gahetabbaṃ. **Samayenā**ti pakatiyā saddaṃ sutvā atthavijānanasamayena.

Garukānaṃ dvinnanti pārājikasaṅghādisesānaṃ. **Avasesānaṃ vasenā**ti pañcalahukāpattīnaṃ vasena. ‘‘Natthi dinna’’ntiādi dasavatthukā **micchādiṭṭhi**. ‘‘Antavā loko, anantavā loko’’tiādinayappavattā diṭṭhi sassatucchedasaṅkhātaṃ antaṃ gaṇhātīti **antaggāhikā**. **Ājīvahetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vasenā**ti ājīvahetu ājīvakāraṇā pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa, ājīvahetu ājīvakāraṇā sañcarittaṃ samāpajjati, āpatti saṅghādisesassa, ājīvahetu ājīvakāraṇā yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahāti bhaṇati, paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa, ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhu paṇītabhojanāni agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pācittiyassa, ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhunī paṇītabhojanāni agilānā attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa, ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhu sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti dukkaṭassa, ājīvavipattipaccayā imā cha āpattiyo āpajjatīti evaṃ **parivārapāḷiyaṃ** (pari. 287) dassitānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vasena. Diṭṭhivipattiājīvavipattīhi codentopi tammūlikāya āpattiyā eva codeti.

‘‘Kasmā maṃ na vandasī’’ti pucchite ‘‘assamaṇosi asakyaputtiyosī’’ti avandanakāraṇassa vuttattā antimavatthuṃ ajjhāpanno na vanditabboti vadanti. Codetukāmatāya eva avanditvā attanā vattabbassa vuttamatthaṃ ṭhapetvā avandiyabhāve taṃ kāraṇaṃ na hotīti **cūḷagaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṃ. Antimavatthuṃ ajjhāpannassa avandanīyesu avuttattā tena saddhiṃ sayantassa sahaseyyāpattiyā abhāvato tassa ca paṭiggahaṇassa ruhanato tadeva yuttataranti viññāyati. Kiñcāpi yāva so bhikkhubhāvaṃ paṭijānāti, tāva vanditabbo. Yadā pana ‘‘assamaṇomhī’’ti paṭijānāti, tadā na vanditabboti ayamettha viseso veditabbo. Antimavatthuṃ ajjhāpannassa hi bhikkhubhāvaṃ paṭijānantasseva bhikkhubhāvo, na tato paraṃ. Bhikkhubhāvaṃ appaṭijānanto hi anupasampannapakkhaṃ bhajati. Yasmā āmisaṃ dento attano icchitaṭṭhāneyeva deti, tasmā paṭipāṭiyā nisinnānaṃ yāgubhattādīni dentena ekassa codetukāmatāya adinnepi codanā nāma na hotīti āha **‘‘na tāvatā codanā hotī’’**ti.

Tiṃsānīti tiṃsa etesamatthīti tiṃsāni, tiṃsavantānīti attho, tiṃsādhikānīti vuttaṃ hoti. Guṇavacanattā taddhitalopaṃ katvā ‘‘tiṃsānī’’ti vuttaṃ. Atha vā tiṃsa codanā adhikā etesūti tiṃsāni. Tasmiṃ adhikamiti ḍakārapaccaye sati rūpamidaṃ daṭṭhabbaṃ. **Navutānī**ti etthāpi eseva nayo.

Ubbāhikāya taṃ adhikaraṇaṃ vinicchinitabbanti ubbāhikāya sammatehi taṃ adhikaraṇaṃ vinicchinitabbaṃ. Alajjussannāya hi parisāya dasahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo. ‘‘Sīlavā hoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno’’tiādinā **samathakkhandhake** (cūḷava. 231) vuttadasaṅgasampattiyā samannāgatā dve tayo bhikkhū uccinitvā tattheva vuttāya ñattidutiyakammavācāya sammannitabbā. Evaṃ sammatehi pana tehi bhikkhūhi visuṃ vā nisīditvā tassāyeva vā parisāya ‘‘aññehi na kiñci kathetabba’’nti sāvetvā taṃ adhikaraṇaṃ vinicchinitabbaṃ. **Tumhāka**nti cuditakacodake sandhāya vuttaṃ.

Kimhīti kismiṃ vatthusmiṃ. **Kimhi nampi na jānāsī**ti kimhi nanti vacanampi na jānāsi. **Nāssa anuyogo dātabbo**ti nāssa pucchā paṭipucchā dātabbā. ‘‘Dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyā’’tiādivacanato **‘‘alajjīniggahatthāya…pe… paññatta’’**nti vuttaṃ. **Ehitī**ti āgamissati. **Diṭṭhasantānenā**ti diṭṭhasambandhena, diṭṭhaniyāmenāti vuttaṃ hoti. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā **atthappaccatthikā. Saññaṃ datvā**ti tesaṃ kathaṃ pacchinditvā attano vacanaṃ sādhetuṃ saññaṃ katvā. Asuddhasaññāya uppannattā **‘‘ananucchaviko’’**ti āha. **Ekasambhogaparibhogā**ti idaṃ attano santikā tesaṃ mocanatthaṃ vuttaṃ, na pana tesaṃ aññamaññasambhoge yojanatthaṃ. **Vinicchayo na kātabbo**ti ‘‘amhākaṃ vacane aṭṭhātabbasabhāvā ete alajjino’’ti jānantena vinicchayo na kātabbo.

Viraddhaṃ hotīti attanā katadosappaṭicchādanatthaṃ kañci musāvādaṃ katvā viraddhaṃ hoti. **Paṭiññaṃ na detī**ti sace mayā katadosaṃ vakkhāmi, mayhaṃ anuvattakā bhijjissantīti ‘‘kataṃ mayā’’ti paṭiññaṃ na deti. **Suddho hotū**ti tesaṃ vacanena suddho nāma hotu, tesaṃ vacanena ekadvevāramassa vinicchayo dātabboti adhippāyo. **Ṭhāne na tiṭṭhatī**ti lajjiṭṭhāne na tiṭṭhati. **Vinicchayo na dātabbo**ti alajjibhāvamāpannattā na dātabbo.

Amūlakampi samūlakampi mūlaṃ gahetvā vadantīti āha **‘‘dve mūlānī’’**ti. **Kālena vakkhāmī**tiādīsu eko ekaṃ okāsaṃ kāretvā codento **kālena vadati** nāma. Saṅghamajjhe gaṇamajjhe salākaggayāguaggavitakkamāḷakabhikkhācāramaggaāsanasālādīsu upaṭṭhākehi parivāritakkhaṇe vā codento **akālena vadati** nāma. Tacchena vadanto **bhūtena vadati** nāma. ‘‘Ambho mahallaka-parisāvacara-paṃsukūlika-dhammakathika-patirūpaṃ tava ida’’nti vadanto **pharusena vadati** nāma. Kāraṇanissitaṃ pana katvā ‘‘bhante mahallakāttha, parisāvacarā paṃsukūlikā dhammakathikāttha, patirūpaṃ tumhākaṃ ida’’nti vadanto **saṇhena vadati** nāma. Kāraṇanissitaṃ katvā vadanto **atthasañhitena vadati** nāma. **Mettacitto vakkhāmi, no dosantaro**ti mettacittaṃ upaṭṭhāpetvā vakkhāmi, na duṭṭhacitto hutvā. **Pannarasasu dhammesū**ti parisuddhakāyasamācāratā, parisuddhavacīsamācāratā, sabrahmacārīsu mettacittatā, bahussutatā, ubhinnaṃ pātimokkhānaṃ vitthārena svāgatasuvibhattasuppavattasuvinicchitatā, ‘‘kālena vakkhāmī’’tiādinā vuttapañcadhammā, kāruññatā, hitesitā, anukampatā, āpattivuṭṭhānatā, vinayapurekkhāratāti imesu pannarasasu dhammesu. Tattha **kāruññatā**ti kāruṇikabhāvo. Iminā karuṇā ca karuṇāpubbabhāgo ca dassito. **Hitesitā**ti hitagavesanatā. **Anukampatā**ti tena hitena saṃyojanā. Dvīhipi mettā ca mettāpubbabhāgo ca dassito. **Āpattivuṭṭhānatā**ti āpattito vuṭṭhāpetvā suddhante patiṭṭhāpanā. Vatthuṃ codetvā sāretvā paṭiññaṃ āropetvā yathāpaṭiññāya kammakaraṇaṃ **vinayapurekkhāratā** nāma. **Sacce ca akuppe cā**ti vacīsacce ca akuppatāya ca. Cuditakena hi saccañca vattabbaṃ, kopo ca na kātabbo, neva attanā kujjhitabbo, na paro ghaṭṭetabboti attho.

Bhummappattiyāti bhummavacane sampatte, bhummatthe idaṃ upayogavacananti vuttaṃ hoti. Adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni**. Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ adhikarīyanti? Samanavasena. Adhikaraṇaṃ samenti vūpasamentīti hi **samathā**. Atha vā samanatthāya pavattamānehi samathehi adhikātabbānīti **adhikaraṇāni**. Yathā hi samanavasena samathānaṃ vivādādīsu adhikattubhāvo, evaṃ vivādādīnaṃ tehi adhikattabbatāpi. Tenāha **‘‘samathehi adhikaraṇīyatā’’**ti. Iminā adhikaraṇasaddassa kammasādhanatā vuttā. **Gāha**nti ‘‘asukaṃ codessāmī’’ti manasā codanāya gahaṇaṃ. **Cetana**nti ‘‘codessāmī’’ti uppannacetanaṃ. **Akkhanti**nti cuditake uppannaṃ akkhantiṃ. **Vohāra**nti codanāvasappattavacanaṃ. **Paṇṇatti**nti codanāvasappavattanāmapaṇṇattiṃ. **Attādānaṃ gahetvā**ti codanaṃ manasā gahetvā. **Taṃ adhikaraṇa**nti taṃ gāhalakkhaṇaṃ adhikaraṇaṃ.

Tasmā paṇṇatti adhikaraṇanti aṭṭhakathāsu katasanniṭṭhānaṃ dassetvā idāni tampi na yuttanti dassetuṃ **‘‘taṃ paneta’’**ntiādimāha. **Te**ti aṭṭhakathācariyā. **Pārājikadhammo**ti pārājikāpatti. **Accantaakusalattā**ti lokavajjabhāvato pārājikāpattiyā ekantaakusalattā. **Yāya paṇṇattiyā**ti nāmapaṇṇattiṃ sandhāya vadati. **Abhilāpenā**ti tasseva vevacanaṃ. **Paññatto**ti vohāravasena kathito. **Adhikaraṇe pavattattā ca adhikaraṇa**nti mañcaṭṭhesu mañcavohāro viya. Yasmā amūlakena codento cuditake puggale taṃ adhikaraṇaṃ natthīti sallakkheti, tasmā tassa vacanaṃ abhidheyyasuññanti āha **‘‘sabhāvato natthī’’**ti. **Tañca kho idhevā**ti tañca yathāvuttapariyāyena paṇṇattiyā adhikaraṇabhāvo idheva imasmiṃyeva sikkhāpade. ‘‘Mātāpi puttena vivadatī’’tiādinayappavattassa vivādassa adhikaraṇabhāvo na sambhavati samathehi anadhikaraṇīyattāti āha **‘‘idhekacco vivādo’’**ti.

Aṭṭhārasabhedakaravatthūnīti lakkhaṇavacanametaṃ yathā ‘‘yadi me byādhitā daheyyuṃ, dātabbamidamosadha’’nti, tasmā tesu aññataraññataraṃ nissāya uppanno vivādo ‘‘aṭṭhārasabhedakaravatthūni nissāya uppanno’’ti vuccati. **Anuvādo**ti upavadanā ceva codanā ca. Tattha upavadanā nāma akkoso. **Pañcapi āpattikkhandhā**ti mātikāya āgatā pañca āpattikkhandhā. **Sattā**ti teyeva pañca, vibhaṅge āgatā thullaccayadubbhāsitāpattiyo dveti satta. **Kiccayatā**ti kattabbatā. **Karaṇīyatā**ti tasseva vevacanaṃ. Ubhayenapi apalokanādisaṅghakammaṃyeva dasseti, tenāha **‘‘apalokanakamma’’**ntiādi.

Āpattādhikaraṇaṃ ṭhapetvā sesādhikaraṇehi codanāyeva natthīti āha **‘‘imasmiṃ panatthe…pe… āpattādhikaraṇameva adhippeta’’**nti. **Sapadānukkamaniddesassā**ti padānaṃ anukkamena niddeso padānukkamaniddeso, padabhājanassetaṃ adhivacanaṃ. Tena saha vattamānaṃ sapadānukkamaniddesaṃ, sikkhāpadaṃ, tassa padānukkamaniddesasahitassa sikkhāpadassāti attho, padabhājanasahitassāti vuttaṃ hoti.

Assāti kattuatthe sāmivacanaṃ, anenāti attho. Tenāha **‘‘etena codakenā’’**tiādi. **Idhāgatesū**ti imasmiṃ sikkhāpade āgatesu. **Aññatra āgatesū**ti ito aññatra omasavādādisikkhāpadapāḷiyaṃ āgatesu. **Dussīlo**ti nissīlo sīlavirahito. **Pāpadhammo**ti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvo. **Asucisaṅkassarasamācāro**ti aparisuddhakāyakammāditāya asuci hutvā saṅkāya saritabbasamācāro. Dussīlo hi kiñcideva asāruppaṃ disvā ‘‘idaṃ asukena kataṃ bhavissatī’’ti paresaṃ āsaṅkanīyo hoti, kenacideva vā karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā ‘‘kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantentī’’ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāro. **Paṭicchannakammanto**ti lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammanto. **Assamaṇo**ti na samaṇo. Salākaggahaṇādīsu ‘‘ahampi samaṇo’’ti micchāpaṭiññāya samaṇapaṭiñño. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacārī**. Uposathādīsu ‘‘ahampi brahmacārī’’ti micchāpaṭiññāya brahmacāripaṭiñño. Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūti**. Chadvārehi rāgādikilesānuvassanena tintattā **avassuto**. Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujāto**.

Idha pāḷiyanti imasmiṃ sikkhāpade pāḷiyaṃ. **Jeṭṭhabbatiko**ti kalidevīvataniyutto. Kalidevī kira sirīdeviyā jeṭṭhā, tasmā tassā vatadharo ‘‘jeṭṭhabbatiko’’ti vuccati. Taṃ pana vataṃ samādiyitvā pūrento sakalasarīre masiṃ makkhetvā kākapattāni muṭṭhiyaṃ katvā kalideviṃ phalake likhāpetvā taṃ kājakoṭiyaṃ bandhitvā thomento vicarati. **Yadaggenā**ti yattakena. **Tadaggenā**ti tattakena. **No kappetī**tiādi vematikabhāvadīpanatthameva vuttanti **mahāpadumattherassa** adhippāyo. Dutiyatthero pana ‘‘no kappeti, nassarati, pamuṭṭho’’ti etehi vematikabhāvāvatthāya adīpanato añño vematikabhāvo, aññāni no kappanādīnīti catunnampi vibhāgena atthaṃ dasseti, tasmā tassa vādo yuttataroti pacchā vutto. **Dassane vematiko hotī**ti puggale ñātepi tassa kiriyāya sammā adiṭṭhabhāvato cirakālātikkamato vā taṃ kiriyaṃ karonto ‘‘esa mayā diṭṭho vā, na vā’’ti dassane vematiko hoti. **Puggale vematiko hotī**ti tena katakamme ñātepi taṃ kammaṃ karontassa sammā adiṭṭhabhāvato kālantarabhāvato vā ‘‘tassa kammassa kārako ayaṃ vā, no’’ti puggale vematiko hoti.

389. ‘‘Tajjanīyakammādisattavidhampi kammaṃ karissāmā’’ti āpattiyā codentassa adhippāyo **kammādhippāyo**. ‘‘Āpattito vuṭṭhāpessāmī’’ti adhippāyo **vuṭṭhānādhippāyo**. **Anuddhaṃsentassā**ti iminā cāvanādhippāyaṃ dasseti. **Akkosādhippāyena vadantassa pācittiya**nti akkosādhippāyena sattahipi āpattikkhandhehi sammukhā vadantassa pācittiyaṃ. **Dukkaṭa**nti akkosādhippāyena vadantassa dukkaṭaṃ.

‘‘Evaṃ saṃvaddhā hi tassa bhagavato parisā yadidaṃ aññamaññavacanena aññamaññavuṭṭhāpanenā’’ti vacanato **kurundaṭṭhakathānayaṃ** patiṭṭhapento **‘‘kurundiyaṃ panā’’**tiādimāha. **Sabbatthevā**ti sabbaaṭṭhakathāsu. **Yya**-kāre sampatte **re**-kāro atikkanto nāma hotīti āha **‘‘re-kāre anatikkante’’**ti. Uposathassa ñattikammabhāvato ñattiyā samattāya uposatho kato nāma hotīti āha **‘‘yya-kāre sampatte na labbhatī’’**ti.

Idañcidañcāti ‘‘pāṇātipātaṃ adinnādāna’’ntiādiṃ. ‘‘Asuko ca asuko ca assamaṇo anupāsako’’ti akkosādhippāyena parammukhā vadantassa dukkaṭaṃ, sammukhā vadantassa pana pācittiyameva. Yathā ‘‘asūriyaṃ passati kaññā’’ti ettha ‘‘sūriyaṃ na passati kaññā’’ti ayamattho labbhati, evaṃ ‘‘anokāsaṃ kārāpetvā’’ti etthāpi ‘‘okāsaṃ akārāpetvā’’ti ayamattho labbhatīti āha **‘‘yaṃ panā’’**tiādi. Yaṃ codeti, tassa upasampannoti saṅkhyūpagamanaṃ, tasmiṃ suddhasaññitā, yena pārājikena codeti, tassa diṭṭhādivasena amūlakatā, cāvanādhippāyena sammukhā codanā, tassa taṅkhaṇavijānananti imānettha pañca aṅgāni.

Paṭhamaduṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyaduṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā

391. Navame **disvā**ti ajikāya vippaṭipajjantaṃ chagalakaṃ disvā. **Mettiyaṃ bhikkhuni**nti tassā bhikkhunikālaṃ gahetvā bhūtapubbavohārena voharanti. **Veḷuvaneyevā**ti therassa bhikkhācāravelaṃ aggahetvā tehi vuttabhattuddesavelaṃyeva sandhāya vuttaṃ. **Kacci no**ti kacci nu. **Etamatthaṃ ārocesu**nti aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kañcidesaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsitabhāvaṃ ārocesuṃ.

Aññabhāgassāti aññakoṭṭhāsassa, therassa manussajātibhikkhubhāvato aññassa tiracchānajātichagalakabhāvasaṅkhātassa koṭṭhāsassāti vuttaṃ hoti. **Ida**nti sāmaññato napuṃsakaniddesena chagalakaṃ niddisati, idaṃ chagalakajātanti attho, ayaṃ chagalakoti vuttaṃ hoti. Adhikaraṇasaddāpekkho vā napuṃsakaniddeso, idaṃ chagalakasaṅkhātaṃ adhikaraṇanti vuttaṃ hoti. **Aññabhāgo**ti yathāvuttatiracchānajātichagalakabhāvasaṅkhāto aññabhāgo, aññakoṭṭhāsoti attho. **Assā**ti chagalakassa. ‘‘Aññabhāgasambandhī aññabhāgiya’’nti paṭhamaviggahassa attho, ‘‘aññabhāgavantaṃ aññabhāgiya’’nti dutiyaviggahassa. Dvīhipi viggahehi aññabhāgiyanti chagalakova vutto. Tiracchānajātichagalakabhāvañca ṭhapetvā paramatthato visuṃ chagalake asatipi ‘‘paṭimāya sarīra’’ntiādīsu viya abhedepi bhedakappanāya pavattalokavohāravasena **‘‘aññabhāgassa idaṃ, aññabhāgo vā assa atthī’’**ti vuttaṃ.

Idāni dvīhipi viggahehi vuttamatthaṃ vitthāretvā dassento **‘‘yo hi so’’**tiādimāha. **So**ti so chagalako. Tassa ‘‘hotī’’ti iminā sambandho. **Tato**ti tato manussajātito bhikkhubhāvato ca. **So vā aññabhāgo**ti yathāvuttatiracchānajātichagalakabhāvasaṅkhāto aññabhāgo. **Assā**ti chagalakassa. So chagalako aññabhāgiyasaṅkhātaṃ labhatīti yojetabbaṃ. ‘‘Adhikaraṇanti ādhāro, vatthu adhiṭṭhāna’’nti heṭṭhā vuttamatthaṃ sarūpato dassetuṃ **‘‘yasmā cā’’**tiādimāha. **Tesa**nti mettiyabhūmajakānaṃ. **Ima**nti chagalakaṃ. **Nāmakaraṇasaññāyā**ti nāmakaraṇasaṅkhātāya saññāya so chagalako adhikaraṇanti veditabboti yojetabbaṃ. **Tañhi sandhāyā**ti ‘‘avassaṃ tumhehi leso oḍḍito, kiṃ vadatha, kiṃ passitthā’’ti anuyuttehi tehi bhikkhūhi ‘‘chagalakassa vippaṭipattiṃ disvā dabbassa nāmaṃ tassa karimhā’’ti vuttattā tassa nāmakaraṇasaññāya adhiṭṭhānabhūtaṃ taṃ chagalakaṃ sandhāya. **Te bhikkhū**ti te anuyuñjakā bhikkhū. Āpattilesampi puggalasmiṃyeva āropetvā vuttattā ‘‘puggalānaṃyeva lesā’’ti vuttaṃ.

Padabhājane pana…pe… veditabbanti iminā nāmakaraṇasaññāya ādhārabhūtassa chagalakasaṅkhātassa adhikaraṇassa avacane kāraṇaṃ vuttaṃ.

393. ‘‘Aññabhāgiyassa adhikaraṇassā’’ti ettha pāḷiāgataadhikaraṇasaddapatirūpakaṃ aññaṃ adhikaraṇasaddaṃ pāḷiāgatatadaññasādhāraṇatāya ubhayapadatthaṃ uddharitvā **‘‘adhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇānī’’**ti vuttaṃ. Atthuddhāravasena hi atthaṃ dassentena pāḷiyaṃ āgatasaddapatirūpako añño saddo ubhayapadattho uddharitabbo, na ca aññaṃ uddharitvā aññassa attho vattabbo, tasmā pāḷiāgataadhikaraṇasaddapatirūpako aññoyeva ubhayapadatthasādhāraṇo adhikaraṇasaddo uddhaṭoti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **‘‘adhikaraṇanti vacanasāmaññato atthuddhāravasena pavattāni cattāri adhikaraṇānī’’**ti. **Yā ca sā avasāne…pe… codanā vuttā**ti bhikkhu saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti, saṅghādisese saṅghādisesadiṭṭhī hoti, tañce pārājikena codetītiādicodanaṃ sandhāya vadati.

Methunavītikkamāpattiyo vatthuto sabhāgā, itarāsaṃ pana adinnādānādiāpattīnaṃ samānepi pārājikāpattibhāve vatthuto visabhāgāti āha **‘‘sabhāgavisabhāgavatthuto’’**ti. **Sabhāvasarikkhāsarikkhato**ti sabhāvena sadisāsadisabhāvato. Paṭhamapārājikañhi paṭhamapārājikāpattiyā methunarāgena sabhāvato sadisaṃ, dosasampayuttamanussaviggahena asadisaṃ. Nanu ca ‘‘āpattādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇassa siyā tabbhāgiyaṃ, siyā aññabhāgiya’’nti vuttattā uddesānukkamena tabbhāgiyataṃ aniddisitvā aññabhāgiyatā paṭhamaṃ kasmā niddiṭṭhāti āha **‘‘ādito paṭṭhāyā’’**tiādi. **Vuttanayenevā**ti ‘‘sabhāgavisabhāgavatthuto’’tiādinā vuttanayena.

‘‘Saṅghakammāni nissāya uppanna’’nti vuttattā saṅghakammato kiccādhikaraṇaṃ visuṃ viya dissatīti āha **‘‘kiṃ panā’’**tiādi. ‘‘Kiccameva kiccādhikaraṇa’’nti vuttattā **‘‘saṅghakammānamevetaṃ adhivacana’’**nti vuttaṃ. Yadi evaṃ ‘‘saṅghakammāni nissāya uppanna’’nti kasmā vuttanti āha **‘‘evaṃ santepī’’**tiādi. Tassa tassa saṅghakammassa bhagavatā vuttaṃ itikattabbatālakkhaṇaṃyeva tato saṅghakammassa nipphajjanato phalūpacārena saṅghakammanti vattabbataṃ arahatīti āha **‘‘yaṃ kammalakkhaṇaṃ manasi karoti, taṃ nissāya uppajjanato’’**ti. Parivāsādisaṅghakammaṃ nissāya mānattādīnaṃ uppajjanato ukkhepanīyakammasīmāsammutikammādīni issāya osāraṇasīmāsamūhananādikammānaṃ uppajjanato ca **‘‘purimaṃ purimaṃ saṅghakamma’’**ntiādi vuttaṃ.

395-400. **Savatthukaṃ katvā**ti puggalādhiṭṭhānaṃ katvā. **Dīghādino**ti dīgharassakāḷaodātādino. **Diṭṭhādino**ti diṭṭhasutādino. **Lohapattasadiso**ti ayopattasadiso. Aṅgāni paṭhamaduṭṭhadose vuttasadisāni, idha pana kañcidesaṃ lesamattaṃ upādiyanā adhikā.

Dutiyaduṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṭhamasaṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanā

410. Dasame ye dubbalā honti appathāmā, na sakkonti araññakādīni sevantā dukkhassantaṃ kātuṃ, te sandhāyāha **‘‘bahūnaṃ kulaputtānaṃ maggantarāyāya saṃvattantī’’**ti. **Adhivāsanakhantisampanno**ti ‘‘khamo hoti sītassā’’tiādinā vuttasītuṇhādisahanalakkhaṇāya khantiyā samannāgato. Byañjanapadameva paramaṃ assāti **padaparamo**. Yassa hi puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ ‘‘padaparamo’’ti vuccati. **Abhisambhuṇitvā**ti nipphādetvā. **Nābhisambhuṇātī**ti na sampādeti, araññavāsaṃ sampādetuṃ na sakkotīti vuttaṃ hoti. Dhammato apetaṃ **uddhammaṃ**. **Asabbaññū assā**ti tesaṃ anurūpassa ajānanato asabbaññū bhaveyya. ‘‘Na, bhikkhave, asenāsanikena vassaṃ upagantabba’’nti (mahāva. 204) vacanato **‘‘cattāro pana…pe… paṭikkhittamevā’’**ti vuttaṃ. Idameva vacanaṃ sandhāya pāḷiyampi ‘‘aṭṭha māse kho mayā devadatta rukkhamūlasenāsanaṃ anuññāta’’nti vuttaṃ.

Tīhi koṭīhīti tīhi ākārehi, tīhi kāraṇehīti attho. **Tadubhayavimuttaparisaṅkita**nti diṭṭhaṃ sutanti idaṃ ubhayaṃ anissāya ‘‘kiṃ nu kho idaṃ bhikkhuṃ uddissa vadhitvā sampādita’’nti kevalameva parisaṅkitaṃ. Macchabandhanaṃ **jālaṃ, vāgurā** migabandhanī. **Kappatī**ti yadi tesaṃ vacanena āsaṅkā upacchinnā hoti, vaṭṭati. **Pavattamaṃsa**nti vikkāyikamaṃsaṃ. **Maṅgalādīna**nti **ādi**-saddena āhunapāhunādike saṅgaṇhāti. **Bhikkhūnaṃyeva atthāyā**ti ettha aṭṭhānappayutto **eva**-saddo, bhikkhūnaṃ atthāya akatamevāti sambandhitabbaṃ. Tasmā ‘‘bhikkhūnañca dassāma, maṅgalādīnañca atthāya bhavissatī’’ti missetvā katampi na vaṭṭatīti veditabbaṃ. Keci pana ‘‘bhikkhūnaṃyevāti avadhāraṇena bhikkhūnañca aññesañca atthāya kataṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ na sundaraṃ. **Yattha ca nibbematiko hotī**ti bhikkhūnaṃ atthāya katepi sabbena sabbaṃ parisaṅkitābhāvamāha. Tamevatthaṃ āvikātuṃ **‘‘sace panā’’**tiādi vuttaṃ. **Itaresaṃ vaṭṭatī**ti ajānantānaṃ vaṭṭati, jānato evettha āpatti hotīti. **Teyevā**ti ye uddissa kataṃ, teyeva. Uddisakatamaṃsaparibhogato akappiyamaṃsaparibhogassa visesaṃ dassetuṃ **‘‘akappiyamaṃsaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Purimasmiṃ sacittakā āpatti, itarasmiṃ acittakā. Tenāha **‘‘akappiyamaṃsaṃ ajānitvā bhuñjantassapi āpattiyevā’’**ti. ‘‘Paribhogakāle pucchitvā paribhuñjissāmīti vā gahetvā pucchitvā paribhuñjitabba’’nti vacanato akappiyamaṃsaṃ ajānitvā gaṇhantassa paṭiggahaṇena anāpatti siyā. Ajānitvāpi bhuñjantasseva hi āpatti vuttā. **Vattanti vadantī**ti iminā āpatti natthīti dasseti.

Sallekhā vutti etesanti **sallekhavuttino**. **Bāhuliko**ti ekassa **la**-kārassa lopaṃ katvā vuttaṃ. **Kappa**nti āyukappaṃ. Saṅghabhedako hi ekaṃ kappaṃ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ niraye tiṭṭheyyāti āyukappaṃ sandhāya **‘‘kappaṃ nirayamhi paccatī’’**ti vuttaṃ. Kappaṭṭhakathāyaṃ (vibha. aṭṭha. 809) pana ‘‘saṇṭhahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedaṃ katvā kappavināseyeva muccati. Sacepi hi sve kappo vinassissatīti ajja saṅghabhedaṃ karoti, sveva muccati, ekadivasameva niraye paccatī’’ti vuttaṃ. Tatthāpi **kappavināseyevā**ti āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. **Saṇṭhahante**ti idampi ‘‘sve vinassissatī’’ti viya abhūtaparikappanavasena vuttaṃ. ‘‘Ekadivasameva niraye paccatī’’ti etthāpi tato paraṃ kappābhāve āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā. **Brahmaṃ puñña**nti seṭṭhaṃ puññaṃ. **Kappaṃ saggamhi modatī**ti etthāpi āyukappameva.

411. **Laddhinānāsaṃvāsakenā**ti bhāvappadhānoyaṃ niddeso, laddhinānāsaṃvāsakabhāvenāti attho. **Kammanānāsaṃvāsakenā**ti etthāpi eseva nayo. Aññathā nānāsaṃvāsakena sahitassa samānasaṃvāsakassapi saṅghassa asamānasaṃvāsakattaṃ āpajjeyya. Tattha **laddhinānāsaṃvāsako** nāma ukkhittānuvattako. So hi attano laddhiyā nānāsaṃvāsako jātoti ‘‘laddhinānāsaṃvāsako’’ti vuccati. **Kammanānāsaṃvāsako** nāma ukkhepanīyakammakato. So hi ukkhepanīyakammavasena nānāsaṃvāsako hotīti ‘‘kammanānāsaṃvāsako’’ti vuccati. **Virahito**ti vimutto. Kāyasāmaggīdānaṃ tesu tesu saṅghakammesu hatthapāsūpagamanavasena veditabbaṃ.

‘‘Bhedāya parakkameyyā’’ti visuṃ vuttattā bhedanasaṃvattanikassa adhikaraṇassa samādāya paggaṇhato pubbepi pakkhapariyesanādivasena saṅghabhedāya parakkamantassa samanubhāsanakammaṃ kātabbanti veditabbaṃ. **Imāni vatthūnī**ti aṭṭhārasa bhedakaravatthūni. **Kammenā**ti apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Vohārenā**ti tāhi tāhi upapattīhi ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādiaṭṭhārasabhedakaravatthudīpakena vohārena. **Anussāvanāyā**ti ‘‘nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ yuttaṃ, kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī’’tiādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesaṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattidhamme katvā ‘‘gaṇhatha imaṃ salāka’’nti salākaggāhena. **Pañcahi kāraṇehi saṅghabhedo hotī**ti ettha kammameva uddeso vā saṅghabhede padhānakāraṇanti veditabbaṃ. Vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasaena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gahitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gahetvā āveṇikakammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. **Abbhussita**nti abbhuggataṃ. **Accheyyā**ti vihareyya, pavatteyyāti attho.

‘‘Lajjī rakkhissatī’’ti vacanato āpattibhayena ārocanaṃ lajjīnaṃyeva bhāroti āha **‘‘lajjīhi bhikkhūhī’’**ti. Alajjissapi anārocentassa āpattiyeva ‘‘ye passanti, ye suṇantī’’ti vacanato. **Samāgacchatū**ti ekī bhavatu. Ekībhāvo ca samānaladdhivasena hotīti āha **‘‘ekaladdhiko hotū’’**ti. **Sampattiyā**ti sīlādisampattiyā. Paṭinissajjantassa anāpattibhāvato **‘‘sotthibhāvo tassa bhikkhuno’’**ti vuttaṃ. **Appaṭinissajjato dukkaṭa**nti visuṃ visuṃ vadantānaṃ gaṇanāya dukkaṭaṃ. **Pahontenā**ti gantuṃ samatthena agilānena. Saṅghabhedassa garukabhāvato avassaṃ kattabbatādassanatthaṃ **‘‘dūrepi bhāroyevā’’**ti vuttaṃ, āpatti pana addhayojanabbhantare gantuṃ samatthassa agilānasseva veditabbā.

416. **Asamanubhāsantassā**ti kammakārake kattuniddesoti āha **‘‘asamanubhāsiyamānassā’’**ti. Tatiyakammavācāya paṭinissajjanto ñattiyā dukkaṭaṃ dvīhi kammavācāhi thullaccaye ca āpajjatiyevāti āha **‘‘paṭinissajjantassa saṅghādisesena anāpattī’’**ti. **Assā**ti devadattassa. **Katena bhavitabba**nti samanubhāsanakammena katena bhavitabbaṃ. **Attano rucimattena vadeyyā**tiādikammikattā appaṭinissajjantassapi anāpattīti adhippāyena vadeyya. Apaññatte sikkhāpade samanubhāsanakammasseva abhāvato **‘‘na hi paññattaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamantassā’’**ti vuttaṃ. Sikkhāpadaṃ paññapenteneva hi samanubhāsanakammaṃ anuññātaṃ. **Uddissa anuññātato**ti ‘‘anujānāmi, bhikkhave, romanthakassa romanthana’’ntiādiṃ (cūḷava. 273) uddissa anuññātaṃ sandhāya vadanti. **Anāpattiya**nti anāpattivāre. **Āpattiṃ ropetabbo**ti anissajjanapaccayā āpannapācittiyāpattiṃ ukkhepanīyakammakaraṇatthaṃ āropetabboti attho.

Āpattiyeva na jātāti saṅghādisesāpatti na jātāyevāti attho. **Sā panesā**ti sā pana esā anāpatti. **Tivaṅgika**nti kāyavācācittavasena tivaṅgikaṃ, kāyavācācittato samuṭṭhātīti vuttaṃ hoti. ‘‘Nappaṭinissajjāmī’’ti saññāya abhāvena muccanato **saññāvimokkhaṃ**. **Sacittaka**nti ‘‘nappaṭinissajjāmī’’ti jānanacittena sacittakaṃ. Bhedāya parakkamanaṃ, dhammakammena samanubhāsanaṃ, kammavācāpariyosānaṃ, appaṭinissajjananti imānettha cattāri aṅgāni.

Paṭhamasaṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dutiyasaṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanā

417-418. Ekādasame yaṃ vacanaṃ samaggepi vagge avayavabhūte karoti bhindati, taṃ kalahakārakavacanaṃ idha vagganti vuccatīti āha **''vaggaṃ asāmaggipakkhiyavacanaṃ vadantī''**ti. Asāmaggipakkhe bhavā asāmaggipakkhiyā, kalahakā. Tesaṃ vacanaṃ **asāmaggipakkhiyavacanaṃ,** asāmaggipakkhe vā bhavaṃ vacanaṃ **asāmaggipakkhiyavacanaṃ**. Yasmā ubbāhikādikammaṃ bahūnampi kātuṃ vaṭṭati, tasmā **''na hi saṅgho saṅghassa kammaṃ karotī''**ti idaṃ niggahavasena kattabbakammaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Aṅgāni panettha bhedāya parakkamanaṃ pahāya anuvattanaṃ pakkhipitvā heṭṭhā vuttasadisāneva.

Dutiyasaṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dubbacasikkhāpadavaṇṇanā

424. Dvādasame **vambhanavacanan**ti garahavacanaṃ. **Apasādetukāmo**ti khipitukāmo, tajjetukāmo vā, ghaṭṭetukāmoti vuttaṃ hoti. **Saṭa**saddo patitasaddena samānattho. Visesanassa ca paranipātaṃ katvā tiṇakaṭṭhapaṇṇasaṭanti vuttanti āha **''tattha tattha patitaṃ tiṇakaṭṭhapaṇṇa''**nti. **Kenāpī**ti vātasadisena nadīsadisena ca kenāpi.

425-426. **Vattuṃ asakkuṇeyyo**ti kismiñci vuccamāne asahanato ovadituṃ asakkuṇeyyo. Dukkhaṃ vaco etasmiṃ vippaṭikūlaggāhe vipaccanīkavāde anādare puggaleti **dubbaco**. Tenāha **''dukkhena kicchena vaditabbo''**tiādi. **Dubbacabhāvakaraṇīyehī**ti dubbacabhāvakārakehi. Kattuatthe anīyasaddo daṭṭhabbo. Tenevāha **''ye dhammā dubbacaṃ puggalaṃ karontī''**tiādi. Pāpikā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo **pāpicchatā,** asantaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā pāpicchatāti veditabbā. Attukkaṃsakā ca te paravambhakā cāti attukkaṃsakaparavambhakā. Ye attānaṃ ukkaṃsanti ukkhipanti ucce ṭhāne ṭhapenti, parañca vambhenti garahanti nīce ṭhāne ṭhapenti, tesametaṃ adhivacanaṃ. Tesaṃ bhāvo **attukkaṃsakaparavambhakatā**. Kujjhanasīlo kodhano, tassa bhāvo **kodhanatā**. Kujjhanalakkhaṇassa kodhassetaṃ adhivacanaṃ.

Pubbakāle kodho, aparakāle upanāhoti āha **''kodhahetu upanāhitā''**ti. Tattha upanahanasīlo, upanāho vā etassa atthīti upanāhī, tassa bhāvo **upanāhitā**. Punappunaṃ cittapariyonaddhalakkhaṇassa kodhassevetaṃ adhivacanaṃ. Sakiñhi uppanno kodho kodhoyeva, tatuttari upanāho. **Abhisaṅgo**ti dummocanīyo balavaupanāho. So assa atthīti abhisaṅgī, tassa bhāvo **abhisaṅgitā**. Dummocanīyassa balavaupanāhassetaṃ adhivacanaṃ. **Codakaṃ paṭippharaṇatā**ti codakassa paṭiviruddhena paccanīkena hutvā avaṭṭhānaṃ. **Codakaṃ apasādanatā**ti ''kiṃ nu kho tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma bhaṇitabbaṃ maññissasī''ti evaṃ codakassa ghaṭṭanā. **Codakassa paccāropanatā**ti ''tvampi khosi itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno, taṃ tāva paṭikarohī''ti evaṃ codakassa upari paṭiāropanatā.

Aññena aññaṃ paṭicaraṇatāti aññena kāraṇena, vacanena vā aññassa kāraṇassa, vacanassa vā paṭicchādanavasena caraṇatā. Paṭicchādanattho eva vā **cara**saddo anekatthattā dhātūnanti paṭicchādanatāti attho. Tāya samannāgato hi puggalo yaṃ codakena dosavibhāvanakāraṇaṃ, vacanaṃ vā vuttaṃ, taṃ tato aññeneva codanāya amūlikabhāvadīpanena kāraṇena, tadatthabodhakena vacanena vā paṭicchādeti. ''Āpattiṃ āpannosī''ti vutte ''ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā''ti vā vatvā ''evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭha''nti vutte ''na suṇāmī''ti sotaṃ vā upanāmetvā vikkhepaṃ karontopi aññenaññaṃ paṭicchādeti. ''Itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosī''ti puṭṭhe ''pāṭaliputtaṃ gatomhī''ti vatvā puna ''na tava pāṭaliputtagamanaṃ pucchāma, āpattiṃ pucchāmā''ti vutte tato ''rājagahaṃ gatomhī''ti vatvā ''rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagahaṃ vā, āpattiṃ āpannosī''ti vutte ''tattha me sūkaramaṃsaṃ laddha''ntiādīni vatvā bahiddhā kathāvikkhipanampi atthato aññenaññaṃ paṭicaraṇamevāti visuṃ na gahitaṃ.

Apadānenāti attano cariyāya. Apadīyanti hi dosā etena dakkhīyanti, luyanti chijjantīti vā apadānaṃ, sattānaṃ sammā micchā vā vattappayogo. **Na sampāyanatā**ti ''āvuso, tvaṃ kuhiṃ vasasi, kaṃ nissāya vasasī''ti vā ''yaṃ tvaṃ vadesi 'mayā esa āpattiṃ āpajjanto diṭṭho'ti, tvaṃ tasmiṃ samaye kiṃ karosi, ayaṃ kiṃ karoti, kattha ca tvaṃ ahosi, kattha aya''nti vā ādinā nayena cariyaṃ puṭṭhena sampādetvā akathanaṃ.

Makkhipaḷāsitāti ettha paraguṇamakkhanalakkhaṇo makkho, so etassa atthīti makkhī. Tādiso puggalo agāriyo anagāriyo vā samāno paresaṃ sukatakaraṇaṃ vināseti. Agāriyopi hi kenaci anukampakena daliddo samāno uccaṭṭhāne ṭhapito, aparena samayena ''kiṃ tayā mayhaṃ kata''nti tassa sukatakaraṇaṃ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālato pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccayehi uddesaparipucchādīhi ca anuggahetvā dhammakathānayapakaraṇakosallādīni sikkhāpito, aparena samayena rājarājamahāmattādīhi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittīkato caramāno ''ayaṃ amhehi daharakāle eva anuggahito saṃvaddhito ca, atha ca panidāni nissineho jāto''ti vuccamāno ''kiṃ mayhaṃ tumhehi kata''nti tesaṃ sukatakaraṇaṃ vināseti.

''Bahussutepi puggale ajjhottharitvā īdisassa ceva bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso''tiādinā nayena uppajjamāno yugaggāhalakkhaṇo paḷāso. So paraguṇehi attano guṇānaṃ samakaraṇaraso. Tathā hesa paresaṃ guṇe ḍaṃsitvā viya attano guṇehi same karotīti paḷāsoti vuccati, so etassa atthīti paḷāsī. Makkhī ca paḷāsī ca makkhipaḷāsino, tesaṃ bhāvo **makkhipaḷāsitā**. Atthato pana makkho ceva paḷāso ca.

Issati parasampattiṃ na sahatīti **issukī**. Maccharāyati attano sampattiṃ nigūhati, paresaṃ sādhāraṇabhāvaṃ na sahati, maccheraṃ vā etassa atthīti **maccharī**. Saṭhayati na sammā bhāsatīti **saṭho,** attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇena sāṭheyyena samannāgato kerāṭikapuggalo. Kerāṭiko ca ānandamaccho viya hoti. **Ānandamaccho** nāma kira macchānaṃ naṅguṭṭhaṃ dasseti, sappānaṃ sīsaṃ ''tumhehi sadiso aha''nti jānāpetuṃ, evameva kerāṭiko puggalo yaṃ yaṃ suttantikaṃ vā ābhidhammikaṃ vā upasaṅkamati, taṃ taṃ evaṃ vadati ''ahaṃ tumhākaṃ antevāsī, tumhe mayhaṃ anukampakā, nāhaṃ tumhe muñcāmī''ti ''evamete 'sagāravo ayaṃ amhesu sappatisso'ti maññissantī''ti. Sāṭheyyena hi samannāgatassa puggalassa asantaguṇasambhāvanena cittānurūpakiriyāviharato ''evaṃcitto evaṃkiriyo''ti duviññeyyattā kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā. Yato so –

> ''Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo;
> Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo''ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.296; vibha. aṭṭha. 894; mahāni. aṭṭha. 166) –

Evaṃ vuttayakkhasūkarasadiso hoti. Katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā māyā, sā assa atthīti **māyāvī**.

Thambhasamaṅgitāya **thaddho**. Vātabharitabhastāsadisathaddhabhāvapaggahitasiraanivātavuttikārakaroti **thambho**. Yena samannāgato puggalo gilitanaṅgalasadiso viya ajagaro, vātabharitabhastā viya ca thaddho hutvā garuṭṭhāniye disvā onamitumpi na icchati, pariyanteneva carati. Abbhunnatilakkhaṇo atimāno, so etassa atthīti **atimānī**.

Saṃ attano diṭṭhiṃ parāmasati sabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasatīti **sandiṭṭhiparāmāsī**. Ādhānaṃ gaṇhātīti **ādhānaggāhī**. ''Ādhāna''nti daḷhaṃ vuccati, daḷhaggāhīti attho. Yuttaṃ kāraṇaṃ disvāva laddhiṃ paṭinissajjatīti paṭinissaggī, dukkhena kicchena kasirena bahumpi kāraṇaṃ dassetvā na sakkā paṭinissaggiṃ kātunti **duppaṭinissaggī,** yo attano diṭṭhiṃ ''idameva sacca''nti daḷhaṃ gaṇhitvā api buddhādīhi kāraṇaṃ dassetvā vuccamāno na paṭinissajjati, tassetaṃ adhivacanaṃ. Tādiso hi puggalo yaṃ yadeva dhammaṃ vā adhammaṃ vā suṇāti, taṃ sabbaṃ ''evaṃ amhākaṃ ācariyehi kathitaṃ, evaṃ amhehi suta''nti kummova aṅgāni sake kapāle antoyeva samodahati. Yathā hi kacchapo attano pādādike aṅge kenaci ghaṭṭite sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi ''na sundaro tava gāho, chaḍḍehi na''nti vutto taṃ na vissajjeti, antoyeva attano hadaye eva ṭhapetvā vicarati. Yathā kumbhīlā gahitaṃ na paṭinissajjanti, evaṃ kumbhīlaggāhaṃ gaṇhāti, na vissajjeti. Makkhipaḷāsitādiyugaḷattayena dassite makkhapaḷāsādayo cha dhamme visuṃ visuṃ gahetvā **''ekūnavīsati dhammā''**ti vuttaṃ. **Anumānasuttaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.181) pana makkhapaḷāsādayopi yugaḷavasena ekaṃ katvā ''soḷasa dhammā''ti vuttaṃ.

Pakārehi āvahanaṃ padakkhiṇaṃ, tato padakkhiṇato gahaṇasīlo padakkhiṇaggāhī, na padakkhiṇaggāhī **appadakkhiṇaggāhī**. Yo vuccamāno ''tumhe maṃ kasmā vadatha, ahaṃ attano kappiyākappiyaṃ sāvajjānavajjaṃ atthānatthaṃ jānāmī''ti vadati, ayaṃ anusāsaniṃ padakkhiṇato na gaṇhāti, vāmatova gaṇhāti, tasmā ''appadakkhiṇaggāhī''ti vuccati, tenāha **''yathānusiṭṭha''**ntiādi.

Uddeseti pātimokkhuddese. Atha sabbāneva sikkhāpadāni kathaṃ pātimokkhuddesapariyāpannānīti āha **''yassa siyā āpatti, so āvikareyyāti evaṃ saṅgahitattā''**ti. ''Yassa siyā āpattī''ti hi iminā sabbāpi āpattiyo nidānuddese saṅgahitāyeva honti. **Pañcahi sahadhammikehi sikkhitabbattā**ti labbhamānavasena vuttaṃ. Sahadhammikena sahakāraṇenātipi attho daṭṭhabbo. **''Vacanāyā''**ti nissakke sampadānavacananti āha **''tato mama vacanato''**ti. Aṅgāni cettha paṭhamasaṅghabhedasadisāni. Ayaṃ pana viseso – yathā tattha bhedāya parakkamanaṃ, evaṃ idha avacanīyakaraṇatā daṭṭhabbā.

Dubbacasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Kuladūsakasikkhāpadavaṇṇanā

431. Terasame **kīṭāgirī**ti tassa nigamassa nāmaṃ. Tañhi sandhāya parato ‘‘na assajipunabbasukehi bhikkhūhi kīṭāgirismiṃ vatthabba’’nti vuttaṃ. Tena pana yogato so janapadopi ‘‘kīṭāgiri’’icceva saṅkhyaṃ gatoti āha **‘‘evaṃnāmake janapade’’**ti. Āvāse niyuttā **āvāsikā,** nibaddhavāsino. Te akataṃ senāsanaṃ karonti, jiṇṇaṃ paṭisaṅkharonti, kate issarā honti. Tenāha **‘‘so yesaṃ āyatto…pe… te āvāsikā’’**ti. Nivāso nivāsamattaṃ etesaṃ atthīti **nevāsikā**ti āha **‘‘ye pana kevala’’**ntiādi. **Te**ti assajipunabbasukā. **Cha janā**ti paṇḍuko lohitako mettiyo bhūmajako assaji punabbasukoti ime cha janā. **Sammā**ti ālapanavacanametaṃ. **Āyamukhabhūtā**ti āyassa mukhabhūtā. **Dhuraṭṭhāne**ti sāvatthiyā avidūre ṭhāne. Vassāne hemante cāti dvīsu utūsu vassanato **‘‘dvīhi meghehī’’**ti vuttaṃ. Diyaḍḍhabhikkhusahassato gaṇācariyānaṃ channaṃ janānaṃ adhikattā **‘‘samadhika’’**nti vuttaṃ, sādhikanti attho. **Ma-**kāro padasandhivasena āgato. **Akatavatthu**nti akatapubbaṃ abhinavavatthuṃ.

Kaṇikārādayo **puppharukkhā,** jātisumanādayo **pupphagacchā**. **Koṭṭana**nti sayaṃ chindanaṃ. **Koṭṭāpana**nti ‘‘imaṃ chinda bhindā’’ti aññehi chedāpanaṃ. **Āḷiyā bandhana**nti yathā gacchamūle udakaṃ santiṭṭhati, tathā samantato bandhanaṃ. **Udakassā**ti akappiyaudakassa. **Kappiyaudakasiñcana**nti imināva siñcāpanampi saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Nanu ‘‘udakassa secanaṃ secāpana’’nti imināva sāmaññato kappiyākappiyaudakasiñcanādiṃ sakkā saṅgahetuṃ, tasmā kappiyaudakasiñcanādi kasmā visuṃ vuttanti? ‘‘Ārāmādiatthaṃ ropite akappiyavohāresupi kappiyaudakasiñcanādi vaṭṭatī’’ti vakkhamānattā idhāpi vibhāgaṃ katvā kappiyaudakasiñcanādi visuṃ dassitaṃ. **Hatthamukhapādadhovananhānodakasiñcana**nti imināpi pakārantarena kappiyaudakasiñcanameva dasseti. ‘‘Akappiyavohāro’’ti koṭṭanakhaṇanādivasena sayaṃ karaṇassapi kathaṃ saṅgahoti? Akappiyanti voharīyatīti akappiyavohāroti akappiyabhūtaṃ karaṇakārāpanādi sabbameva saṅgahitaṃ, na pana akappiyavacanamattanti daṭṭhabbaṃ. Kappiyavohārepi eseva nayo. **Sukkhamātikāya ujukaraṇa**nti iminā purāṇapaṇṇādiharaṇampi saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kudālādīni bhūmiyaṃ ṭhapetvā ṭhānato hatthena gahetvā ṭhānameva pākaṭataranti **‘‘obhāso’’**ti vuttaṃ.

Mahāpaccarivādamhi patiṭṭhapetukāmo pacchā vadati. **Vanatthāyā**ti idaṃ keci ‘‘vatatthāyā’’ti paṭhanti, tesaṃ vatiatthāyāti attho. Akappiyavohārepi ekaccaṃ vaṭṭatīti dassetuṃ **‘‘na kevalañca sesa’’**ntiādimāha. **Yaṃ kiñci mātika**nti sukkhamātikaṃ vā asukkhamātikaṃ vā. **‘‘Kappiyaudakaṃ siñcitu’’**nti iminā ‘‘kappiyaudakaṃ siñcathāti vattumpi vaṭṭatī’’ti dasseti. **Sayaṃ ropetumpi vaṭṭatī**ti iminā ‘‘ropehīti vattuṃ vaṭṭatī’’tipi siddhaṃ. **Aññatthāya vā karontassā**ti vatthupūjādiatthaṃ karontassa. **Kasmā na anāpattī**ti vatthupūjanatthāya ganthanādīsu kasmā na anāpatti. **Anāpattiyevā**ti paṭivacanaṃ datvā idāni tameva anāpattibhāvaṃ dassetuṃ **‘‘yathāhī’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti ārāmādiatthāya rukkharopane. **Tathā vatthupūjanatthāyapi anāpattiyevā**ti ratanattayapūjanatthāyapi kappiyavohārena pariyāyādīhi ca ganthāpane anāpattiyevāti attho.

‘‘Tathā vatthupūjanatthāyā’’ti hi sāmaññato vuttepi ‘‘yathā hi tattha kappiyavohārena pariyāyādīhi cā’’ti vuttattā kappiyavohārādīhi ganthāpane eva anāpatti viññāyati, na sayaṃ ganthane, teneva paro sayaṃ ganthanampi kasmā na vaṭṭatīti codento **‘‘nanu cā’’**tiādimāha. Yathā ārāmādiatthaṃ kappiyapathaviyaṃ sayaṃ ropetumpi vaṭṭati, tathā vatthupūjanatthāya sayaṃ ganthanepi kasmā na vaṭṭatīti codakassa adhippāyo. **Vutta**ntiādi ācariyassa parihāro. Atha **‘‘na pana mahāaṭṭhakathāya’’**nti kasmā vadati. **Mahāpaccariādīsu** vuttampi hi pamāṇamevāti nāyaṃ virodho, **mahāaṭṭhakathāyaṃ** avuttampi tattheva vuttena saṃsanditvā pamāṇamevāti patiṭṭhāpetuṃ vuttattā. **Taṃ katha**nti maññeyyāsīti sambandho. **Mahāaṭṭhakathāyañca** kappiyaudakasecanaṃ vuttaṃ, taṃ kathanti etthāyamadhippāyo. Kiñcāpi **mahāaṭṭhakathāyaṃ** ārāmādiatthāya kappiyapathaviyaṃ sayaṃ ropanaṃ na vuttaṃ, kappiyaudakassa pana sayaṃ siñcanaṃ vuttameva, tasmā yathā ārāmādiatthāya kappiyaudakaṃ sayaṃ siñcitumpi vaṭṭati, tathā vatthupūjanatthāya sayaṃ ganthanampi kasmā na vaṭṭatīti. **Tampi na virujjhatī**ti yadetaṃ ārāmādiatthāya sayaṃ ropanaṃ kappiyaudakasiñcanañca vuttaṃ, tampi na virujjhati. Kathaṃ taṃ na virujjhatīti āha **‘‘tatrahī’’**tiādi. **Etaṃ vutta**nti mālāvacchaṃ ropentipi ropāpentipi siñcantipi siñcāpentipīti etaṃ vuttaṃ. **Aññatra pana pariyāyo atthī**ti ‘‘mālāvacchaṃ ropentipi ropāpentipi siñcantipi siñcāpentipī’’ti kulasaṅgahatthāya ropanasiñcanaṃ sandhāya vuttattā tato aññatra ārāmādiatthāya mālāvaccharopane pariyāyo atthi. **Tattha pariyāyaṃ idha ca pariyāyābhāvaṃ ñatvā**ti tattha ‘‘mālāvacchaṃ ropentī’’tiādīsu ‘‘mālāvaccha’’nti visesavacanasabbhāvato pariyāyaṃ, idha ‘‘ganthentī’’tiādīsu tathāvidhavisesavacanābhāvato pariyāyābhāvañca ñatvā.

Nanu ca yathā ‘‘ganthentī’’ti sāmaññato vuttattā pariyāyo na labbhatīti yassa kassaci atthāya sayaṃ ganthanaṃ na vaṭṭati, evaṃ ‘‘ganthāpentī’’ti sāmaññato vuttattā pariyāyena ganthāpanampi na vaṭṭatīti āpajjati. Evañca sati parato ‘‘evaṃ jāna, evaṃ kate sobheyya, yathā etāni pupphāni na vikiriyanti, tathā karohītiādinā kappiyavacanena kāretuṃ vaṭṭatī’’ti idaṃ virujjhatīti? Na virujjhati, pariyāyena hi kārāpanaṃ ganthāpanameva na hoti, tasmā yathāvuttanayena pariyāyato kārāpanaṃ vaṭṭati. **Sabbaṃ vuttanayeneva veditabba**nti heṭṭhā vuttaṃ vinicchayameva saṅkhepato nigameti. **Haraṇādīsu kasmā anāpattī**ti vatthupūjanatthāya haraṇādīsu kasmā anāpatti. **Kulitthiādīnaṃ atthāya haraṇato**ti kulitthiādīnaṃ haraṇassa tattha vuttattāti adhippāyo. Tenevāha **‘‘haraṇādhikāre hī’’**tiādi. **Māla**nti pupphadāmaṃ. **Mañjarī viyā**ti kusumamañjarī viya. **Hārasadisa**nti muttāhārasadisaṃ.

Pācittiyañceva dukkaṭañcāti pathavīkhaṇanapaccayā pācittiyaṃ, kulasaṅgahapaccayā dukkaṭaṃ. **Akappiyavohārenā**ti ‘‘idaṃ khaṇa, idaṃ ropehī’’tiādiakappiyavohārena. **Dukkaṭamevā**ti kulasaṅgahapaccayā dukkaṭaṃ. **Ubhayatthā**ti kappiyākappiyapathaviyaṃ. **Sabbatthā**ti kulasaṅgahaparibhogaārāmādiatthāya ropite. **Dukkaṭampī**ti na kevalaṃ pācittiyameva. **Kappiyenā**ti kappiyena udakena. **Tesaṃyeva dvinna**nti kuladūsanaparibhogānaṃ. **Dukkaṭa**nti kulasaṅgahatthāya sayaṃ siñcane kappiyavohārena akappiyavohārena vā siñcāpane ca dukkaṭaṃ, paribhogatthāya pana sayaṃ siñcane akappiyavohārena siñcāpane ca dukkaṭaṃ. **Āpattibahulatā veditabbā**ti ettha sayaṃ siñcane dhārāpacchedagaṇanāya āpattigaṇanā veditabbā. Siñcāpane pana punappunaṃ āṇāpentassa vācāya vācāya āpatti, sakiṃ āṇattassa bahūnaṃ siñcanepi ekāva.

Dukkaṭapācittiyānīti kulasaṅgahapaccayā dukkaṭaṃ, bhūtagāmapātabyatāya pācittiyaṃ. **Aññatthā**ti vatthupūjādiatthāya ocinane. **Sakiṃ āṇatto**ti akappiyavohārena āṇatto. **Pācittiyamevā**ti akappiyavacanena āṇattattā pācittiyaṃ. Kappiyavacanena pana vatthupūjādiatthāya ocināpentassa anāpattiyeva.

Ganthanena nibbattaṃ **gantimaṃ**. Esa nayo sesesupi. **Na vaṭṭatī**ti kulasaṅgahatthāya vatthupūjādiatthāya vā vuttanayena karontassa ca kārāpentassa ca dukkaṭanti attho. **Purimanayenevā**ti ‘‘bhikkhussa vā’’tiādinā vuttanayena. Dhammāsanavitāne baddhakaṇṭakesu pupphāni vijjhitvā ṭhapentīti sambandho. Uparūpari vijjhitvā chattasadisaṃ katvā āvuṇanato **‘‘chattātichattaṃ viyā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Kadalikkhandhamhī’’tiādinā vuttaṃ sabbameva sandhāya **‘‘taṃ atioḷārikamevā’’**ti vuttaṃ, sayaṃ karontassa akappiyavacaneneva kārāpentassa ca dukkaṭamevāti attho. **Pupphavijjhanattha**nti vuttattā pupphāni vijjhituṃyeva kaṇṭakaṃ bandhituṃ na vaṭṭati, pupphadāmādibandhanatthaṃ pana vaṭṭati. **Kaṇṭakampi bandhituṃ na vaṭṭatī**ti ca idaṃ aṭṭhakathācariyappamāṇena gahetabbaṃ. **Pavesetuṃ na vaṭṭatī**ti vuttattā pupphacchidde apavesetvā uparūpari ṭhapetuṃ vaṭṭati. Jālamayaṃ vitānaṃ **jālavitānaṃ**. **Nāgadantaka**mpi sacchiddakaṃyeva gahetabbaṃ. **Pupphapaṭicchakaṃ** daṇḍādīhi katapupphādhāraṇaṃ, tampi sacchiddameva idha vuttaṃ. **Asokapiṇḍiyā**ti asokapupphamañjarikāya. **‘‘Dhammarajju** nāma cetiyaṃ vā bodhiṃ vā pupphapavesanatthaṃ āvijjhitvā baddharajjū’’ti **mahāgaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade ca** vuttaṃ, tasmā tathābaddhāya rajjuyā cetiyassa ca antare pupphāni pavesetuṃ vaṭṭatīti viññāyati. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘dhammarajjunti sithilaṃ vaṭṭikaṃ rajjuṃ katvā bodhiṃ vā cetiyaṃ vā parikkhipitvā dhammāsane vā lambitvā tattha pupphāni pavesentī’’ti vuttaṃ, tasmā sithilavaṭṭikāya rajjuyā antarepi pupphāni pavesetuṃ vaṭṭatīti viññāyati, vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ. Ubhayatthāpi panettha nevatthi virodhoti amhākaṃ khanti.

Matthakadāmanti dhammāsanādimatthake lambakadāmaṃ. **Pupphehi veṭhentī**ti pupphadāmena veṭhenti. **Tesaṃyevā**ti uppalādīnaṃyeva. **Vākena vā daṇḍakena vā**ti visuṃ acchinnena pupphasahiteneva vākena vā daṇḍakena vā. **Khandhe ṭhapitakāsāvassā**ti khandhe ṭhapitasaṅghāṭiṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi tathā bandhituṃ sakkā bhaveyya. Imināva aññampi tādisaṃ kāsāvaṃ vā vatthaṃ vā vuttanayena bandhitvā tattha pupphāni pakkhipituṃ vaṭṭatīti siddhaṃ. Aṃsabhaṇḍikaṃ pasibbake pakkhittasadisattā veṭhimaṃ nāma na jātaṃ, tasmā sithilabandhassa antarantarā pakkhipituṃ vaṭṭatīti vadanti.

Pupphapaṭe ca daṭṭhabbanti pupphapaṭaṃ karontassa dīghato pupphadāmassa haraṇapaccāharaṇavasena pūraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tiriyato haraṇaṃ pana vāyimaṃ nāma hoti, na pūrimaṃ. **Purimaṭṭhānaṃ atikkāmetī**ti ettha ‘‘aphusāpetvāpi atikkāmentassa āpattiyevā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. ‘‘Purimaṭṭhānaṃ atikkāmetī’’ti avisesena vuttattā taṃ yuttaṃ. Keci pana ‘‘aññamaññaṃ aphusāpetvā anekakkhattuṃ parikkhipituṃ vaṭṭatī’’ti vadantīti vuttaṃ, tattha kāraṇaṃ na dissati. **Bandhituṃ vaṭṭatī**ti puppharahitāya suttakoṭiyā vākakoṭiyā vā bandhituṃ vaṭṭati. **Ekavāraṃ haritvā vā parikkhipitvā vā**ti idaṃ pubbe vuttacetiyādiparikkhepaṃ pupphapaṭakaraṇañca sandhāya vuttaṃ, tasmā cetiyaṃ vā bodhiṃ vā parikkhipantena ekavāraṃ parikkhipitvā purimaṭṭhānaṃ sampatte aññassa dātabbaṃ, tenapi ekavāraṃ parikkhipitvā tatheva kātabbaṃ. Pupphapaṭaṃ karontena ca ekavāraṃ haritvā aññassa dātabbaṃ, tenapi tatheva kātabbaṃ. Sacepi dveyeva bhikkhū ubhosu passesu ṭhatvā pariyāyena haranti, vaṭṭatiyevāti vadanti.

Pūritanti dīghato pasāraṇavasena pūritaṃ. **Vāyituṃ na labhatī**ti dīghato pasārite tiriyato haraṇaṃ vāyanaṃ nāma hotīti ekavārampi pupphaguṇaṃ tiriyato harituṃ na vaṭṭati. **Pupphāni ṭhapentenā**ti aganthitāni pākatikapupphāni ṭhapentena. Pupphadāmaṃ pana pūjanatthāya bhūmiyaṃ ṭhapentena phusāpetvā vā aphusāpetvā vā diguṇaṃ katvā ṭhapetuṃ na vaṭṭatīti vadanti. **Ghaṭikadāmaolambako**ti ante ghaṭikākārayutto yamakadāmaolambako. Ekekaṃ pana dāmaṃ nikkhantasuttakoṭiyāva bandhitvā olambituṃ vaṭṭati, pupphadāmadvayaṃ saṅghaṭitukāmenapi nikkhantasuttakoṭiyāva suttakoṭiṃ saṅghaṭituṃ vaṭṭati. **Aḍḍhacandākārena mālāguṇaparikkhepo**ti aḍḍhacandākārena mālāguṇassa punappunaṃ haraṇapaccāharaṇavasena pūretvā parikkhipanaṃ. Teneva taṃ pūrime paviṭṭhaṃ, tasmā etampi aḍḍhacandākāraṃ punappunaṃ haraṇapaccāharaṇavasena pūritaṃ na vaṭṭati. Ekavāraṃ pana aḍḍhacandākārena mālāguṇaṃ harituṃ vaṭṭatīti vadanti. **Pupphadāmakaraṇa**nti ettha suttakoṭiyaṃ gahetvāpi ekato kātuṃ na vaṭṭatīti vadanti. Geṇḍukakharapattadāmānaṃ paṭikkhittattā celādīhi katadāmampi na vaṭṭati akappiyānulomattāti vadanti.

‘‘Lāsiyanāṭakaṃ nāṭentī’’ti vatvā tameva pariyāyantarena dassetuṃ **‘‘recakaṃ dentī’’**ti vuttaṃ, abhinayaṃ dassentīti attho, attano adhippāyaṃ pakāsetvā ‘‘evaṃ naccitabba’’nti paṭhamaṃ uṭṭhahitvā naccanākāraṃ dassentīti vuttaṃ hoti. Keci pana ‘‘mukhe aṅguliyo pakkhipitvā saddaṃ karontā cakkamiva attānaṃ bhamayamānā recakaṃ denti nāmā’’ti vadanti. Ekekāya pantiyā aṭṭha aṭṭha padāni assāti **aṭṭhapadaṃ**. ‘‘Aṭṭhāpada’’ntipi paṭhanti. Dasapadepi eseva nayo. **Padānī**ti ca sāriādīnaṃ patiṭṭhānaṭṭhānāni. **Dasapadaṃ** nāma dvīhi pantīhi vīsatiyā padehi kīḷanajūtaṃ. **Ākāseyeva kīḷantī**ti ‘‘ayaṃ sārī asukapadaṃ mayā nītā, ayaṃ asukapada’’nti kevalaṃ mukheneva vadantā ākāseyeva jūtaṃ kīḷanti. **Jūtaphalake**ti jūtamaṇḍale. **Pāsakakīḷāya kīḷantī**ti pāsakaṃ vuccati chasu passesu ekekaṃ yāva chakkaṃ dassetvā katakīḷanaṃ, taṃ vaḍḍhetvā yathāladdhaekakādivasena sāriyo apanentā upanentā ca kīḷanti. Ghaṭena kīḷā **ghaṭikā**ti eke.

Mañjaṭṭhiyā vāti mañjaṭṭhirukkhasāraṃ gahetvā pakkakasāvaṃ sandhāya vadati. **Salākahattha**nti tālahīrādīnaṃ kalāpassetaṃ adhivacanaṃ. Bahūsu salākāsu visesarahitaṃ ekaṃ salākaṃ gahetvā tāsu pakkhipitvā puna taṃyeva uddharantā salākahatthena kīḷantīti keci. Paṇṇena vaṃsākārena katā nāḷikā **paṇṇanāḷikā**. Tenevāha **‘‘taṃ dhamantā’’**ti. Pucchantassa mukhāgataṃ akkharaṃ gahetvā naṭṭhamuṭṭhilābhālābhādijānanakīḷā **akkharikā**tipi vadanti. **Hatthismi**nti nimittatthe bhummaṃ, hatthinimittasippeti attho. **Assasmi**ntiādīsupi eseva nayo. ‘‘Usseḷenti apphoṭentī’’ti dvinnaṃ padānaṃ attho pākaṭoyevāti na vutto. Tattha **usseḷentī**ti mukhena usseḷanasaddaṃ pamuñcanti, mahantaṃ katvā abyattasaddaṃ pavattentīti attho. ‘‘Ajānaṃ saññaṃ dentā ajapālakā viya mukhena vātaṃ nicchārentā sukhumaṃ abyattanādaṃ pavattentī’’tipi vadanti. **Apphoṭentī**ti bhujahatthasaṅghaṭṭanasaddaṃ pavattenti, vāmahatthaṃ ure ṭhapetvā dakkhiṇena pāṇinā tattha tāḷanena saddaṃ karontīti attho. **Mukhaḍiṇḍima**nti mukhabheriyā etaṃ adhivacanaṃ.

432. **Pasādāvahenā**ti pasādajananakena. Abhikkamanaṃ **abhikkanta**nti āha **‘‘gamanenā’’**ti. Paṭikkamanaṃ **paṭikkantaṃ**. **Nivattanenā**ti nivattimattaṃ dasseti. Nivattetvā pana gamanaṃ gamanameva. Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha **‘‘purato dassanenā’’**ti. **Ito cito ca dassanenā**ti anudisāpekkhanaṃ dasseti. Yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ **ālokitaṃ,** tadanugatadisālokanaṃ **‘‘vilokita’’**nti hi vuccati. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena **olokitaullokitāpalokitāni** nāma honti. Tāni pana na samaṇasāruppāni appasādāvahāni, tenevettha ālokitavilokitāneva gahitāni. **Tesa**nti samāse guṇībhūtānipi pabbāni parāmasati. ‘‘Pabbasaṅkocanenā’’ti hi vuttattā pabbāni tattha guṇībhūtāni saṅkocanassa padhānattā. **Satisampajaññehī**ti sātthakatādipariggāhikāya satiyā tathāpavattasampajaññena ca samantato pakārehi, pakaṭṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, tassa bhāvo **sampajaññaṃ**. Tathāpavattañāṇassetaṃ adhivacanaṃ. **Abhisaṅkhatattā**ti sammā pavattitattā. **Heṭṭhākhittacakkhū**ti khandhaṃ anāmetvāva adhokhittacakkhu. Khandhaṃ nāmetvā hi heṭṭhāvalokanaṃ na samaṇasāruppaṃ. ‘‘Okkhittacakkhū’’ti ca iminā yugamattadassitā vuttā.

Bondoti lolo mandadhātukoti attho. **Bhakuṭiṃ katvā**ti bhamukabhedaṃ katvā. **Sākhalyena yuttā**ti ‘‘tattha katamaṃ sākhalyaṃ? Yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā’’tiādinā (dha. sa. 1350) nayena vuttasākhalyena samannāgatā, muduvacanāti attho. **Nelā**ti elaṃ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcinā vijjhanaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. **Dānanibaddhānī**ti nibaddhadānāni.

‘‘Sāriputtamoggallāne āmantesī’’ti vatvā ‘‘gacchatha tumhe sāriputtā’’ti vacanato ‘‘sāriputtā’’ti idaṃ ekasesanayena vuttanti ayamattho pākaṭoyevāti na vutto. ‘‘Sāriputtā’’ti hi idaṃ ekasesanayena vuttaṃ virūpekasesassapi icchitattā, tenevettha bahuvacananiddeso katoti. **Saddhassa pasannassā**ti ratanattayassa saddhāya samannāgatassa tatoyeva ca pasannassa, kammaphalasaddhāya vā samannāgatattā saddhassa ratanattayappasādabahulatāya pasannassa.

433. **Āpattiṃ ropetabbā**ti kuladūsakakammena āpannāpattiṃ ropetabbā. **Tasmiṃ vihāre**ti bahigāme vihāraṃ sandhāya vuttaṃ. Antogāme vihāro pana **‘‘tasmiṃ gāme na vasitabba’’**nti imināva saṅgahito gāmaggahaṇeneva gahitattā. ‘‘Tasmiṃ vihāre’’ti vacanato tassa gāmassa sāmantā aññasmiṃ vihāre vasituṃ vaṭṭati. **Sāmantagāme piṇḍāya na caritabba**nti tasmiṃ vihāre vāsassa paṭikkhittattā yadi tattha vasati, tena sāmantagāmepi piṇḍāya na caritabbanti adhippāyo. **Tasmiṃ gāme piṇḍāya na caritabba**nti yasmiṃ gāme kuladūsakakammaṃ kataṃ, tasmiṃ gāme na caritabbaṃ. Yasmiñhi gāme vā nigame vā kuladūsakakammaṃ kataṃ, yasmiñca vihāre vasati, neva tasmiṃ gāme vā nigame vā carituṃ labbhati, na vihāre vasituṃ. Sāmantavihāre vasantena pana sāmantagāme carituṃ vaṭṭati tattha vāsassa appaṭikkhittattā.

435. **Aṭṭhārasa vattānī**ti ‘‘na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo, na bhikkhunovādakasammuti sāditabbā, sammatena bhikkhuniyo na ovaditabbā, yāya āpattiyā saṅghena pabbājanīyakammaṃ kataṃ hoti, na sā āpatti āpajjitabbā aññā vā tādisikā tato vā pāpiṭṭhatarā, kammaṃ na garahitabbaṃ, kammikā na garahitabbā, na pakatattassa bhikkhuno uposatho ṭhapetabbo, na pavāraṇā ṭhapetabbā, na savacanīyaṃ kātabbaṃ, na anuvādo ṭhapetabbo, na okāso kāretabbo, na codetabbo, na sāretabbo, na bhikkhūhi sampayojetabba’’nti evamāgatāni aṭṭhārasa vattāni.

Assajipunabbasukappadhānā **assajipunabbasukā**ti vuttā sahacaraṇañāyena. **Anulomapaṭipadaṃ appaṭipajjanatāyā**ti yathāpaññattasammāvattasaṅkhātaṃ anulomapaṭipadaṃ appaṭipajjanatāya, yena vattena ciṇṇena saṅgho anulomiko hoti, tasmiṃ avattanatoti vuttaṃ hoti. **Na pannalomā hontī**ti patitalomā na honti, anukūlavuttino na hontīti attho. **Nittharaṇamaggaṃ na paṭipajjantī**ti anulomavattasaṅkhātaṃ nittharaṇūpāyaṃ na paṭipajjanti, yena vattena ciṇṇena sāpattikabhāvato nittiṇṇā honti, tasmiṃ nittharaṇakavattasmiṃ na vattanti, āpattivuṭṭhānatthaṃ turitaturitā chandajātā na hontīti vuttaṃ hoti. **Dasahi akkosavatthūhī**ti jātināmagottakammasippaābādhaliṅgakilesaāpattihīnasaṅkhātehidasahi akkosakāraṇehi. **Chandagāmitā pāpentī**tiādīsu **ya**-kāro ‘‘sayaṃ abhiññā’’tiādīsu viya luttaniddiṭṭhoti āha **‘‘chandagāmitāyapi pāpentī’’**tiādi. **Tesa**nti assajipunabbasukānaṃ gaṇapāmokkhānaṃ.

436-437. Nigamassa apākaṭattā taṃ dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādimāha. **Parasantakaṃ deti, dukkaṭamevā**ti vissāsaggāhena parasantakaṃ gahetvā dentaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tañca kho vatthupūjanatthāyā**ti mātāpitūnampi dentena vatthupūjanatthāya eva dātabbanti dasseti. **‘‘Maṇḍanatthāya pana sivaliṅgādipūjanatthāyā**ti ettakameva vuttattā imaṃ vikkiṇitvā jīvikampi kappessantīti mātuādīnaṃ dātuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Kassacipī**ti ñātakassa aññātakassa vā kassacipi. **Ñātisāmaṇerehevā**ti anucchavikattā vuttaṃ. **Sampattānaṃ sāmaṇerānaṃ upaḍḍhabhāgaṃ dātuṃ vaṭṭatī**ti saṅghikassa lābhassa upacārasīmagatānaṃ sāmaṇerānampi santakattā tesampi upaḍḍhabhāgo labbhatevāti katvā vuttaṃ. **Cūḷaka**nti upaḍḍhabhāgatopi upaḍḍhaṃ. Catutthabhāgassetaṃ adhivacanaṃ.

‘‘Sāmaṇerā…pe… ṭhapentī’’ti idaṃ vassaggena abhājiyaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tattha tatthā**ti magge vā cetiyaṅgaṇe vā. **Dāpetuṃ na labhantī**ti sāmaṇerehi dāpetuṃ ananucchavikattā vuttaṃ. Na hi taṃ pupphadānaṃ nāma siyā. Yadi hi tathā āgatānaṃ tesaṃ dānaṃ pupphadānaṃ bhaveyya, sāmaṇerehipi dātuṃ na labbheyya. **Sayamevā**ti sāmaṇerā sayameva. **Yāgubhattādīni ādāyā**ti idaṃ bhikkhūnaṃ atthāya yāgubhattādisampādanaṃ sandhāya vuttattā ‘‘na vaṭṭatī’’ti avisesena vuttaṃ.

Vuttanayenevāti mātāpitūnaṃ tāva haritvāpi harāpetvāpi pakkositvāpi pakkosāpetvāpi dātuṃ vaṭṭati, sesañātakānaṃ pakkosāpetvāva. Mātāpitūnañca harāpentena ñātisāmaṇereheva harāpetabbaṃ, itare pana yadi sayameva icchanti, vaṭṭatīti imaṃ pupphe vuttanayaṃ phalepi atidisati, tasmā phalampi mātāpitūnaṃ haraṇaharāpanādinā dātuṃ vaṭṭati, sesañātīnaṃ pakkosāpetvāva. Idāni ‘‘yo haritvā vā harāpetvā vā…pe… issaravatāya dadato thullaccaya’’nti imaṃ pupphe vuttanayaṃ phalepi saṅkhipitvā dassento **‘‘kulasaṅgahatthāya panā’’**tiādimāha. **Khīṇaparibbayāna**nti āgantuke sandhāya vuttaṃ. **Phalaparicchedena vā**ti ‘‘ettakāni phalāni dātabbānī’’ti evaṃ phalaparicchedena vā. **Rukkhaparicchedena vā**ti ‘‘imehi rukkhehi dātabbānī’’ti evaṃ rukkhaparicchedena vā. Paricchinnesupi rukkhesu ‘‘idha phalāni sundarāni, ito gaṇhathā’’ti vadantena kulasaṅgaho kato nāma hotīti āha **‘‘evaṃ pana na vattabba’’**nti.

Rukkhacchallīti rukkhattaco. Tesaṃ tesaṃ gihīnaṃ gāmantaradesantarādīsu sāsanapaṭisāsanaharaṇaṃ **jaṅghapesanikaṃ**. Tenāha ‘‘gihīnaṃ dūteyyaṃ sāsanaharaṇakamma’’nti. Dūtassa kammaṃ **dūteyyaṃ**. **Paṭhamaṃ sāsanaṃ aggahetvāpi…pe… pade pade dukkaṭa**nti idaṃ tassa sāsanaṃ ārocessāmīti iminā adhippāyena gamanaṃ sandhāya vuttaṃ, tassa pana sāsanaṃ paṭikkhipitvā sayameva kāruññe ṭhito gantvā attano patirūpaṃ sāsanaṃ āroceti, anāpatti. **Pubbe vuttappakāra**nti ‘‘mama vacanena bhagavato pāde vandathā’’tiādinā vuttappakāraṃ sikkhāpade paṭhamaṃ vuttaṃ. **Pakkamatāyasmā**ti idaṃ pabbājanīyakammavasena vuttaṃ. Puna **pakkamatāyasmā**ti idaṃ pana pabbājanīyakammakatassa vattavasena vuttaṃ. **Paṭhamasaṅghabhedasadisānevā**ti ettha aṅgesupi yathā tattha parakkamanaṃ, evaṃ idha chandādīhi pāpanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ tādisamevāti.

Kuladūsakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanavaṇṇanā

442. Paṭhamaṃ āpatti āpajjanaṃ etesanti **paṭhamāpattikā**. **Tattakāni ahānī**ti paṭicchāditadivasato paṭṭhāya yāva ārocitadivaso, tāva divasapakkhamāsasaṃvaccharavasena yattako kālo atikkanto, tattakaṃ kālanti attho. **Akāmena avasenā**ti ettha appaṭikammakatāya āpattiyā saggamokkhāvaraṇabhāvato anicchantenapi parivasitabbanti adhippāyo. **Avhātabbo**ti abbhānakammavasena pakkositabbo. **Te ca bhikkhū gārayhā**ti ettha ye ūnabhāvaṃ ñatvā abbhenti, te bhikkhū ca garahitabbā sātisārā sadosā, dukkaṭaṃ āpajjantīti ayamattho pākaṭoyevāti na vutto. **Sāmīcī**ti vattaṃ.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Terasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aniyatakaṇḍaṃ

1. Paṭhamaaniyatasikkhāpadavaṇṇanā

443. Puttasaddena sāmaññaniddesato ekasesanayena vā puttīpi gahitāti āha **‘‘bahū dhītaro cā’’**ti. **Dānappadānesū**ti khuddakesu ceva mahantesu ca dānesu. Chaṇaṃ nāma attano gehe kattabbamaṅgalanti āha **‘‘āvāhavivāhamaṅgalādīsū’’**ti. Ettha **ādi**-saddena phaggunamāsādīsu uttaraphagguṇādiabhilakkhitadivasesu saparijanānaṃ manussānaṃ maṅgalakaraṇampi saṅgaṇhāti. **Antarussavesū**ti mahussavassa antarantarā pavattitaussavesu. **Āsāḷhīpavāraṇanakkhattādīsū**ti ettha nakkhattasaddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha **āsāḷhīnakkhatta**nti vassūpagamanapūjādivasaṃ sandhāya vuttaṃ, **pavāraṇanakkhatta**nti pavāraṇapūjādivasaṃ sandhāya. **Ādi**-saddena yasmiṃ nakkhatte gāmanigamavāsino tayo satta vā divase nakkhattaghosanaṃ katvā yathāvibhavaṃ alaṅkatapaṭiyattā bhoge paribhuñjantā nakkhattakīḷaṃ kīḷanti, tampi saṅgaṇhāti. **Imepi dārakā**ti attano dārake sandhāya vadanti. **Tadanantara**nti bhikkhūnaṃ bhojanānantaraṃ.

444-445. **Taṃ kamma**nti taṃ ajjhācārakammaṃ. **Bhikkhu nisinne**ti ettha **bhikkhū**ti bhummatthe paccattavacanaṃ, bhummavacanassa vā lopaṃ katvā niddesoti āha **‘‘bhikkhumhi nisinne’’**ti. Pāḷiyaṃ ‘‘sotassa raho’’ti idaṃ atthuddhāravasena vuttaṃ, ‘‘paṭicchanne āsane’’ti pana vacanato ‘‘sakkā hoti methunaṃ dhammaṃ paṭisevitu’’nti ca vuttattā cakkhussa raho idhādhippetoti dassetuṃ **‘‘kiñcāpī’’**tiādi vuttaṃ. **Paricchedo veditabbo**ti raho nisajjāpattiyā paricchedo vavatthānaṃ veditabbaṃ. Idāni cakkhussa raheneva āpattiṃ paricchinditvā dassento **‘‘sacepi hī’’**tiādimāha. **Pihitakavāṭassā**ti iminā paṭicchannabhāvato cakkhussa rahosabbhāvaṃ dasseti. **Apihitakavāṭassā**ti iminā appaṭicchannabhāvaṃ dasseti. Appaṭicchanne ca dutiyasikkhāpade āgatanayena sotassa rahavasenapi paricchedo veditabboti āha **‘‘antodvādasahatthepi okāse’’**ti. ‘‘Antodvādasahatthe’’ti hi idaṃ sotassa rahābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Yadi hi cakkhusseva rahābhāvaṃ sandhāya vadeyya, ‘‘antodvādasahatthe’’ti na vadeyya appaṭicchanne tato dūratare nisinnepi cakkhussa rahāsambhavato. Yasmā nisīditvā niddāyanto kapimiddhapareto kañci kālaṃ cakkhūni ummīleti, kañci kālaṃ nimīleti, na ca mahāniddaṃ okkamati, tasmā ‘‘niddāyantopi anāpattiṃ karotī’’ti vuttaṃ. Nipajjitvā niddāyanto pana tādiso na hotīti āha **‘‘nipajjitvā niddāyanto na karotī’’**ti, anāpattiṃ na karotīti attho.

Paṭiladdhasotāpattiphalāti antimaparicchedato ariyasāvikaṃ dasseti. **Paṭividdhacatusaccā**ti sotāpattimaggena paṭividdhacatusaccā. **Tiṇṇaṃ dhammānaṃ aññatarena kāretabbo**ti nisajjaṃ paṭijānamānassa tiṇṇaṃ dhammānaṃ aññatarasamāyogo hotiyevāti vuttaṃ. Pārājikena pana saṅghādisesena ca pācittiyena ca tenākārena nisajjaṃ paṭijānamānova kāretabbo. **Na appaṭijānamāno**ti alajjīpi appaṭijānamāno āpattiyā na kāretabboti avisesena vuttaṃ. So hi yāva na paṭijānāti, tāva neva suddho, na asuddhoti vā vattabbo, vattānusandhinā pana kāretabbo. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Paṭiññā lajjīsu katā, alajjīsu evaṃ na vijjati;
> Bahumpi alajjī bhāseyya, vattānusandhitena kāraye’’ti. (pari. 359);

Yena vā sā saddheyyavacasā upāsikā vadeyya, tena so bhikkhu kāretabboti ettha ‘‘paṭijānamāno’’ti avuttepi adhikārattā **‘‘paṭijānamānova tena so bhikkhu kāretabbo’’**ti vuttaṃ. Tathārūpāya upāsikāya vacanena aññathattābhāvato **diṭṭhaṃ nāma tathāpi hoti, aññathāpi hotī**ti dassanena aññathattasambhavaṃ dasseti. **Evaṃ mahiddhikā nāma…pe… vadāpethā**ti idaṃ ‘‘evaṃ mahiddhikāpi tumhe evarūpe āsaṅkanīye ṭhāne kasmā anupaparikkhitvā nisinnattha, tumhādisehi nāma antaraghare nisīdantehi upaparikkhitvā patirūpe ṭhāne nisīditabba’’nti theraṃ ovadanto āha, na pana asaddahanto. Thero attano anupaparikkhitvā anisinnabhāvaṃ dassento **‘‘antaragharasseveso āvuso doso’’**ti āha. **Evamakāsi**nti attano nigūhitabbampi guṇaṃ pakāsento evaṃ viya iddhipāṭihāriyaṃ akāsiṃ. **Rakkheyyāsi ma**nti ‘‘mā maṃ aññepi evaṃ jānantū’’ti attano guṇaṃ ajānāpetukāmo vadati.

446-451. **Mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto**ti ettha ‘‘magge’’ti pāṭhaseso daṭṭhabboti āha **‘‘mātugāmassa magge’’**ti. Raho nisajjassādassa asatipi methunarāgabhāve tappaṭibaddhakilesattā vuttaṃ **‘‘methunadhammasannissitakileso vuccatī’’**ti, teneva **sannissita**ggahaṇaṃ kataṃ. Taṃ sandhāya agatepi asuddhacittena gatattā **‘‘assāde uppanne pācittiya’’**nti vuttaṃ. **Rahassādo uppajjati anāpattī**ti suddhacittena gantvā nisinnattā cittuppādamattenettha āpatti na hotīti vuttaṃ. **Ayaṃ dhammo aniyato**ti ettha tiṇṇaṃ āpattīnaṃ yaṃ āpattiṃ vā vatthuṃ vā paṭijānāti, tassa vasena kāretabbatāya aniyatoti ayamattho pākaṭoyevāti na vutto. Yaṃ āpattiṃ paṭijānāti, tassā vasenettha aṅgabhedo veditabbo.

Paṭhamaaniyatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyaaniyatasikkhāpadavaṇṇanā

452. ‘‘Eko’’ti vuttattā ‘‘nisajjaṃ kappetuṃ paṭikkhitta’’nti iminā sambandho na ghaṭatīti āha **‘‘yaṃ eko…pe… sambandho veditabbo’’**ti. **Etaṃ paccattavacana**nti ‘‘eko’’ti idaṃ paccattavacanaṃ.

453. **Bahi parikkhitta**nti bahi pākārādinā parikkhittaṃ. **Pariveṇaṅgaṇa**nti pariveṇamāḷakaṃ sandhāya vuttaṃ. **Itthīpi purisopī**ti ettha paṭhame kasmā itthisatampi anāpattiṃ na karoti, idha ekāpi kasmā anāpattiṃ karotīti? Vuccate – paṭhamasikkhāpadaṃ ‘‘sakkā hoti methunaṃ dhammaṃ paṭisevitu’’nti vuttattā methunadhammavasena āgataṃ, na ca methunassa mātugāmo dutiyo hoti. Itthiyo hi aññamaññissā vajjaṃ paṭicchādenti, teneva vesāliyaṃ mahāvane dvāraṃ vivaritvā nipanne bhikkhumhi sambahulā itthiyo yāvadatthaṃ katvā pakkamiṃsu, tasmā tattha ‘‘itthisatampi anāpattiṃ na karotī’’ti vuttaṃ. Idaṃ pana sikkhāpadaṃ duṭṭhullavācāvasena āgataṃ ‘‘alañca kho hoti mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsitu’’nti vuttattā. Duṭṭhullavācañca sutvā mātugāmopi na paṭicchādeti. Teneva **duṭṭhullavācāsikkhāpade** yā tā itthiyo hirimanā, tā nikkhamitvā bhikkhū ujjhāpesuṃ, tasmā idha ‘‘itthīpi anāpattiṃ karotī’’ti vuttaṃ. Idha appaṭicchannattā itthīpi anāpattiṃ karoti, tattha paṭicchannattā itthisatampi anāpattiṃ na karotīti ca vadanti.

Kāyasaṃsaggavasena **anandho** vutto, duṭṭhullavācāvasena **abadhiro**. **Antodvādasahatthe okāse**ti sotassa rahābhāvo vutto, etena ‘‘sotassa raho dvādasahatthena paricchinditabbo’’ti dasseti. Tasmā dvādasahatthato bahi nisinno anāpattiṃ na karoti satipi cakkhussa rahābhāve sotassa rahasabbhāvato. Imasmiñhi sikkhāpade appaṭicchannattā sotassa rahoyeva adhippeto. Pāḷiyaṃ pana ‘‘cakkhussa raho’’ti atthuddhāravasena vuttaṃ. **Kenaci** pana ‘‘dvepi rahā idha adhippetā’’ti vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi appaṭicchanne okāse cakkhussa raho sambhavati dvādasahatthato bahi dassanavisaye dūratare nisinnassapi daṭṭhuṃ sakkuṇeyyabhāvato. **Niddāyantopī**ti iminā ‘‘nipajjitvā niddāyantopi gahitoyevā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. ‘‘Nipajjitvā niddāyantepi satipi cakkhussa rahe abadhirattā sotassa raho natthī’’ti **gaṇṭhipadakārānaṃ** adhippāyo. Yathā pana nipajjitvā niddāyanto andho viya kiñci na passatīti cakkhussa raho sambhavati, tathā badhiro viya kiñci saddaṃ na suṇātīti sotassa rahopi sambhavatīti sakkā vattuṃ. Aṭṭhakathāyañca **ṭhito vā nisinno vāti ettakameva vuttaṃ, paṭhamasikkhāpade** viya ‘‘nipajjitvā niddāyantopi anāpattiṃ na karotī’’ti idaṃ pana na vuttaṃ, tasmā vīmaṃsitvā yathā na virujjhati, tathā gahetabbaṃ.

Sotassa rahasseva idhādhippetattā **‘‘badhiro pana cakkhumāpī’’**ti vuttaṃ. Andhassa appaṭicchannampi paṭicchannapakkhaṃ bhajatīti paṭhamasikkhāpadassa visayattā vuttaṃ **‘‘andho vā abadhiropi na karotī’’**ti. Yatheva hi tattha apihitakavāṭassa gabbhassa anto samīpepi ṭhito andho anāpattiṃ na karoti, evamayampīti daṭṭhabbaṃ. **Ubhayatthāpī**ti dvīsupi aniyatesu. Yasmā dvīhi sikkhāpadehi udāyittheraṃ ārabbha visuṃ paññattā kāci āpatti nāma natthi, tasmā tassa tassa sikkhāpadassa ādikammike sandhāya ādikammikānaṃ anāpatti vuttā. Upanandattherādayo hi raho nisajjādīnaṃ ādikammikā. Bhagavatā pana paṭhamaṃ paññattasikkhāpadāniyeva gahetvā upanandavatthusmiṃ aniyatakkamo dassito. Yadi imehi sikkhāpadehi visuṃ paññattā āpatti nāma natthi, atha kasmā bhagavatā aniyatadvayaṃ paññattanti? Evarūpāyapi upāsikāya vuccamāno paṭijānamānoyeva āpattiyā kāretabbo, na appaṭijānamānoti dassentena bhagavatā yāya kāyaci āpattiyā yena kenaci codite paṭiññātakaraṇaṃyeva daḷhaṃ katvā vinayavinicchayalakkhaṇaṃ ṭhapitaṃ. Atha bhikkhunīnaṃ aniyataṃ kasmā na vuttanti? Idameva lakkhaṇaṃ sabbattha anugatanti na vuttaṃ.

Dutiyaaniyatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Aniyatavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissaggiyakaṇḍaṃ

1. Cīvaravaggo

1. Paṭhamakathinasikkhāpadavaṇṇanā

459. **Samitāvinā**ti samitapāpena. **Gotamake cetiye**ti gotamayakkhassa cetiyaṭṭhāne katavihāro vuccati. **Paribhuñjituṃ anuññātaṃ hotī**ti bhagavatā gahapaticīvare anuññāte bahūni cīvarāni labhitvā bhaṇḍikaṃ katvā sīsepi khandhepi kaṭiyāpi ṭhapetvā āgacchante bhikkhū disvā cīvare sīmaṃ bandhantena ticīvaraṃ paribhogatthāya anuññātaṃ, na pana adhiṭṭhānavasena. Nahāyanti etthāti **nahānaṃ,** nahānatitthaṃ.

460. Eko kira brāhmaṇo cintesi ‘‘buddharatanassa ca saṅgharatanassa ca pūjā paññāyati, kathaṃ nu kho dhammaratanaṃ pūjitaṃ nāma hotī’’ti. So bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ pucchi. Bhagavā āha ‘‘sacepi brāhmaṇa dhammaratanaṃ pūjetukāmo, ekaṃ bahussutaṃ pūjehī’’ti. Bahussutaṃ bhante ācikkhathāti. Bhikkhusaṅghaṃ pucchāti. So bhikkhū upasaṅkamitvā ‘‘bahussutaṃ bhante ācikkhathā’’ti āha. Ānandatthero brāhmaṇāti. Brāhmaṇo theraṃ sahassagghanakena cīvarena pūjesi. Tena vuttaṃ **‘‘paṭilābhavasena uppanna’’**nti. **Uppanna**-saddo nipphannapariyāyopi hotīti taṃ paṭikkhipanto āha **‘‘no nipphattivasenā’’**ti. Paṭhamameva hi taṃ tantavāyakammena nipphannaṃ.

Therassa santike upajjhaṃ gāhāpetvā sayaṃ anussāvanakammaṃ karotīti ettha sāriputtattheropi tatheva karotīti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ ekamekena attano pattacīvaraṃ datvā pabbājetvā upajjhaṃ gaṇhāpitāni pañca pañca bhikkhusatāni ahesuṃ. **Āyasmantaṃ ānandaṃ ativiya mamāyatī**ti ānandatthero tāva mamāyatu akhīṇāsavabhāvato, sāriputtatthero kathanti? Na idaṃ mamāyanaṃ gehassitapemavasena, atha kho guṇasambhāvanāvasenāti nāyaṃ doso. **Navamaṃ vā divasaṃ dasamaṃ vā**ti bhummatthe upayogavacanaṃ, navame vā dasame vā divaseti attho. **Sace bhaveyyā**ti sace kassaci evaṃ siyā. **Vuttasadisamevā**ti ettha ‘‘vuttadivasamevā’’tipi paṭhanti. **Dhāretu**nti ettha ‘‘āhā’’ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

462-463. **Niṭṭhitacīvarasmi**nti bhummavacanassa lopaṃ katvā niddesoti āha **‘‘niṭṭhite cīvarasmi’’**nti, cīvarassa karaṇapalibodhe upacchinneti vuttaṃ hoti. Pāsapaṭṭagaṇṭhikapaṭṭapariyosānaṃ yaṃ kiñci kātabbaṃ, taṃ katvāti yojetabbaṃ. **Sūciyā paṭisāmana**nti idaṃ sūcikammassa sammā pariniṭṭhitabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ, sūcikammaniṭṭhānamevettha pamāṇaṃ. **Etesampī**ti vinaṭṭhādiṃ parāmasati.

Kathine ca ubbhatasminti yaṃ saṅghassa kathinaṃ atthataṃ, tasmiṃ kathine ca ubbhateti attho. **Dutiyassa palibodhassa abhāvaṃ dassetī**ti āvāsapalibodhassa abhāvaṃ dasseti. Ettha ca ‘‘niṭṭhitacīvarasmiṃ ubbhatasmiṃ kathine’’ti imehi dvīhi padehi dvinnaṃ palibodhānaṃ abhāvadassanena atthatakathinassa pañcamāsabbhantare yāva cīvarapalibodho āvāsapalibodho ca na upacchijjati, tāva anadhiṭṭhitaṃ avikappitaṃ atirekacīvaraṃ dasāhato parampi ṭhapetuṃ vaṭṭatīti dīpeti. Atthatakathinassa hi yāva kathinassa ubbhārā anāmantacāro asamādānacāro yāvadatthacīvaraṃ gaṇabhojanaṃ yo ca tattha cīvaruppādoti ime pañcānisaṃsā labbhanti. Pakkamanaṃ anto assāti **pakkamanantikā**. Evaṃ sesāpi veditabbā. Vitthāro panettha āgataṭṭhāneyeva āvi bhavissati.

Khomanti khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭacīvaraṃ, tathā sesāni. **Sāṇa**nti sāṇavākasuttehi katacīvaraṃ. **Bhaṅga**nti khomasuttādīni sabbāni ekaccāni vā missetvā katacīvaraṃ. Bhaṅgampi vākamayamevāti keci. Dukūlaṃ paṭṭuṇṇaṃ somārapaṭaṃ cīnapaṭaṃ iddhijaṃ devadinnanti imāni pana cha cīvarāni etesaṃyeva anulomānīti visuṃ na vuttāni. **Dukūla**ñhi sāṇassa anulomaṃ vākamayattā. Paṭṭuṇṇadese sañjātavatthaṃ **paṭṭuṇṇaṃ**. ‘‘Paṭṭuṇṇakoseyyaviseso’’ti hi **abhidhānakose** vuttaṃ. Somāradese cīnadese ca jātavatthāni **somāracīnapaṭāni**. Paṭṭuṇṇādīni tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijaṃ** ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattacīvaraṃ, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesaṃ eva anulomaṃ. Devatāhi dinnaṃ cīvaraṃ **devadinnaṃ,** taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisaṃ, tampi khomādīnaṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato.

Majjhimassa purisassa vidatthiṃ sandhāya **‘‘dve vidatthiyo’’**tiādi vuttaṃ. Iminā dīghato vaḍḍhakīhatthappamāṇaṃ vitthārato tato upaḍḍhappamāṇaṃ vikappanupaganti dasseti. Tathā hi ‘‘sugatavidatthi nāma idāni majjhimassa purisassa tisso vidatthiyo, vaḍḍhakīhatthena diyaḍḍho hattho hotī’’ti **kuṭikārasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** (pārā. aṭṭha. 2.348-349) vuttaṃ, tasmā sugataṅgulena dvādasaṅgulaṃ vaḍḍhakīhatthena diyaḍḍho hatthoti siddhaṃ. Evañca katvā sugataṅgulena aṭṭhaṅgulaṃ vaḍḍhakīhatthappamāṇanti idaṃ āgatamevāti.

Taṃ atikkāmayatoti ettha **ta**nti cīvaraṃ kālaṃ vā parāmasati. **Tassa yo aruṇo**ti tassa cīvaruppādadivasassa yo atikkanto aruṇo. **Cīvaruppādadivasena saddhi**nti cīvaruppādadivasassa atikkantaaruṇena saddhinti attho. **Divasa**saddena hi taṃdivasanissito aruṇo vutto. **Bandhitvā**ti rajjuādīhi bandhitvā. **Veṭhetvā**ti vatthādīti veṭhetvā.

Vacanīyoti saṅghaṃ apekkhitvā vuttaṃ. **Aññathāpi vattabba**nti ettha ‘‘yāya kāyaci bhāsāya padapaṭipāṭiyā avatvāpi atthamatte vutte vaṭṭatī’’ti vadanti. **Tenā**ti āpattiṃ paṭigganhantena. Paṭiggāhakena **‘‘passasī’’**ti vutte desakena vattabbavacanaṃ dasseti **‘‘āma passāmī’’**ti. Puna paṭiggāhakena vattabbavacanamāha **‘‘āyatiṃ saṃvareyyāsī’’**ti. Evaṃ vutte puna desakena vattabbavacanaṃ **‘‘sādhu suṭṭhu saṃvarissāmī’’**ti. Iminā attano āyatiṃ saṃvare patiṭṭhitabhāvaṃ dasseti. **Dvīsu pana sambahulāsu vā**ti dvīsu sambahulāsu vā āpattīsu purimanayeneva vacanabhedo veditabbo. Ñattiyaṃ **āpattiṃ sarati vivaratī**ti ettha dve āpattiyoti vā sambahulā āpattiyoti vā vattabbanti adhippāyo. **Cīvaradānepī**ti nissaṭṭhacīvarassa dānepi. **Vatthuvasenā**ti cīvaragaṇanāya. **Gaṇassa vuttā pāḷiyevettha pāḷī**ti dvīsu imāhaṃ āyasmantānaṃ nissajjāmīti vacane visesābhāvato vuttaṃ. **Evaṃ…pe… vattuṃ vaṭṭatī**ti vatvā tattha kāraṇamāha **‘‘ito garukatarānī’’**tiādi. Tattha **ito**ti ito nissaṭṭhacīvaradānato. Ñattikammato ñattidutiyakammaṃ garukataranti āha **‘‘ito garukatarānī’’**ti. **Imāhaṃ cīvara**nti ettha ‘‘imaṃ cīvara’’ntipi paṭhanti.

468. **Na idha saññā rakkhatī**ti idaṃ vematikaṃ anatikkantasaññañca sandhāya vuttaṃ. **Yopi evaṃsaññī, tassapī**ti na kevalaṃ atikkante atikkantasaññissa, atha kho vematikassa anatikkantasaññissapīti attho. ‘‘Na idha saññā rakkhatī’’tiādinā vuttamatthaṃ sesattikepi atidisati. **Esa nayo sabbatthā**ti esa nayo avinaṭṭhādīsupīti aññesaṃ cīvaresu upacikādīhi khāyitesu ‘‘mayhampi cīvaraṃ khāyita’’nti evaṃsaññī hotītiādinā yojetabbanti dasseti. Anaṭṭhato aviluttassa visesamāha **‘‘pasayhāvahāravasenā’’**ti. Theyyāvahāravasena gahitañhi **naṭṭha**nti adhippetaṃ, pasayhāvahāravasena gahitaṃ **vilutta**nti. **Anāpatti aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjatī**ti idaṃ nisīdanasanthataṃ sandhāya vuttaṃ. Yaṃ yena hi purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthiṃ anādiyitvā aññaṃ navaṃ nisīdanasanthataṃ kataṃ, tassa taṃ nissaggiyaṃ hoti. Tasmā ‘‘anāpatti aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjatī’’ti idaṃ parassa nissaggiyaṃ aparassa paribhuñjituṃ vaṭṭatīti imamatthaṃ sādheti. **Paribhogaṃ sandhāya vutta**nti anatikkante atikkantasaññissa vematikassa ca paribhuñjantasseva dukkaṭaṃ, na pana aparibhuñjitvā ṭhapentassāti adhippāyo.

469. **Ticīvaraṃ adhiṭṭhātu**nti nāmaṃ vatvā adhiṭṭhātuṃ. **Na vikappetu**nti nāmaṃ vatvā na vikappetuṃ. Esa nayo sabbattha. Tasmā ticīvarādīni adhiṭṭhahantena ‘‘imaṃ saṅghāṭiṃ adhiṭṭhāmī’’tiādinā nāmaṃ vatvā adhiṭṭhātabbaṃ. Vikappentena pana ‘‘imaṃ saṅghāṭi’’ntiādinā tassa tassa cīvarassa nāmaṃ aggahetvāva ‘‘imaṃ cīvaraṃ tuyhaṃ vikappemī’’ti vikappetabbaṃ. Ticīvaraṃ vā hotu aññaṃ vā, yadi taṃ taṃ nāmaṃ gahetvā vikappeti, avikappitaṃ hoti, atirekacīvaraṭṭhāneyeva tiṭṭhati. **Tato paraṃ vikappetu**nti ‘‘catumāsato paraṃ vikappetvā paribhuñjituṃ anuññāta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘tato paraṃ vikappetvā yāva āgāmisaṃvacchare vassānaṃ cātumāsaṃ, tāva ṭhapetuṃ anuññāta’’ntipi vadanti. ‘‘Tato paraṃ vikappetuṃ anujānāmīti ettāvatā vassikasāṭikaṃ kaṇḍuppaṭicchādiñca taṃ taṃ nāmaṃ gahetvā vikappetuṃ anuññātanti evamattho na gahetabbo tato paraṃ vassikasāṭikādināmasseva abhāvato. Tasmā tato paraṃ vikappentenapi nāmaṃ gahetvā na vikappetabbaṃ. Ubhinnampi tato paraṃ vikappetvā paribhogassa anuññātattā tathā vikappitaṃ aññanāmena adhiṭṭhahitvā paribhuñjitabba’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Paccuddharāmīti ṭhapemi, pariccajāmīti vā attho. **Imaṃ saṅghāṭiṃ adhiṭṭhāmī**ti ettha ‘‘imaṃ cīvaraṃ saṅghāṭiṃ adhiṭṭhāmīti evampi vattuṃ vaṭṭatī’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ, tampi ‘‘imaṃ cīvaraṃ parikkhāracoḷaṃ adhiṭṭhāmī’’ti iminā sameti. **Kāyavikāraṃ karontenā**ti hatthena cīvaraṃ parāmasantena vā cālentena vā. **Duvidha**nti sammukhaparammukhabhedesu duvidhaṃ. **Hatthapāse**ti idaṃ dvādasahatthaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā dvādasahatthabbhantare ṭhitaṃ ‘‘ima’’nti vatvā adhiṭṭhātabbaṃ. Tato paraṃ ‘‘eta’’nti vatvā adhiṭṭhātabbanti keci vadanti. **Gaṇṭhipadesu** panettha na kiñci vuttaṃ. Pāḷiyaṃ aṭṭhakathāyañca sabbattha ‘‘hatthapāso’’ti aḍḍhateyyahattho vuccati, tasmā idha visesavikappanāya kāraṇaṃ gavesitabbaṃ. **Sāmantavihāro** nāma yattha tadaheva gantvā nivattituṃ sakkā. ‘‘Sāmantavihāre’’ti idaṃ desanāsīsamattaṃ, tasmā ṭhapitaṭṭhānaṃ sallakkhetvā dūre ṭhitampi adhiṭṭhātabbanti vadanti. **Ṭhapitaṭṭhānaṃ sallakkhetvā**ti ca idaṃ ṭhapitaṭṭhānasallakkhaṇaṃ anucchavikanti katvā vuttaṃ, cīvarasallakkhaṇamevettha pamāṇaṃ.

Adhiṭṭhahitvā ṭhapitavatthehīti parikkhāracoḷanāmena adhiṭṭhahitvā ṭhapitavatthehi. Adhiṭṭhānato pubbe saṅghāṭiādivohārassa abhāvato ‘‘imaṃ paccuddharāmī’’ti parikkhāracoḷassa visuṃ paccuddhāravidhiṃ dasseti. Parikkhāracoḷanāmena pana adhiṭṭhitattā ‘‘imaṃ parikkhāracoḷaṃ paccuddharāmī’’ti vuttepi nevatthi dosoti viññāyati. **Paccuddharitvā puna adhiṭṭhātabbānī**ti idañca saṅghāṭiādicīvaranāmena adhiṭṭhahitvā paribhuñjitukāmaṃ sandhāya vuttaṃ. Parikkhāracoḷanāmeneva adhiṭṭhahitvā paribhuñjantassa pana pubbekataadhiṭṭhānameva adhiṭṭhānaṃ. **Adhiṭṭhānakiccaṃ natthī**ti iminā kappabindudānakiccampi natthīti dasseti. Muṭṭhipañcakāditicīvarappamāṇayuttaṃ sandhāya **‘‘ticīvaraṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. **Parikkhāracoḷaṃ adhiṭṭhātu**nti parikkhāracoḷaṃ katvā adhiṭṭhātuṃ. Baddhasīmāyaṃ avippavāsasīmāsammutisabbhāvato cīvaravippavāsepi nevatthi dosoti na tattha duppariharatāti āha **‘‘abaddhasīmāyaṃ dupparihāra’’**nti.

Anatirittappamāṇāti sugatavidatthiyā dīghaso cha vidatthiyo tiriyaṃ aḍḍhateyyavidatthiñca anatikkantappamāṇāti attho. Nanu ca vassikasāṭikā vassānātikkamena, kaṇḍuppaṭicchādi ābādhavūpasamena adhiṭṭhānaṃ vijahati. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. kathinasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘vassikasāṭikā vassānamāsātikkamenapi, kaṇḍuppaṭicchādi ābādhavūpasamenapi adhiṭṭhānaṃ vijahatī’’ti vuttaṃ. Tasmā ‘‘tato paraṃ paccuddharitvā vikappetabbā’’ti kasmā vuttaṃ. Sati hi adhiṭṭhāne paccuddhāro yuttoti? Ettha tāva tīsupi **gaṇṭhipadesu** idaṃ vuttaṃ ‘‘paccuddharitvāti idaṃ paccuddharaṇaṃ sandhāya na vuttaṃ, paccuddharitvāti pana vassikasāṭikabhāvato apanetvāti evamattho gahetabbo. Tasmā hemantassa paṭhamadivasato paṭṭhāya antodasāhe vassikasāṭikabhāvato apanetvā vikappetabbāti imamatthaṃ dassetuṃ ‘tato paraṃ paccuddharitvā vikappetabbā’ti vutta’’nti.

Keci pana ‘‘yathā kathinamāsabbhantare uppannacīvaraṃ kathinamāsātikkame nissaggiyaṃ hoti, evamayaṃ vassikasāṭikāpi vassānamāsātikkame nissaggiyā hoti, tasmā kattikapuṇṇamadivase paccuddharitvā tato paraṃ hemantassa paṭhamadivase vikappetabbāti evamattho gahetabbo. Paccuddharitvā tato paraṃ vikappetabbāti padayojanā veditabbā’’ti ca vadanti, taṃ na yuttaṃ. Kathinamāse uppannañhi cīvaraṃ atirekacīvaraṭṭhāne ṭhitattā avasānadivase anadhiṭṭhitaṃ kathinamāsātikkame nissaggiyaṃ hoti. Ayaṃ pana vassikasāṭikā adhiṭṭhahitvā ṭhapitattā na tena sadisāti vassānātikkame kathaṃ nissaggiyā hoti. Anadhiṭṭhitaavikappitameva hi taṃtaṃkālātikkame nissaggiyaṃ hoti, tasmā hemantepi vassikasāṭikā dasāhaṃ parihāraṃ labhatiyeva. Evaṃ kaṇḍuppaṭicchādipi ābādhavūpasamena adhiṭṭhānaṃ vijahati, tasmā tato paraṃ dasāhaṃ parihāraṃ labhati, dasāhaṃ pana anatikkamitvā vikappetabbāti.

Keci pana ‘‘adhiṭṭhānabhedalakkhaṇe avuttattā vassikasāṭikā vassānamāsātikkamepi, kaṇḍuppaṭicchādi ābādhe vūpasantepi adhiṭṭhānaṃ na vijahati, tasmā ‘tato paraṃ paccuddharitvā vikappetabbā’ti idaṃ vutta’’nti vadanti, taṃ **mātikāṭṭhakathāya** na sameti, **samantapāsādikāya** pana sameti. Tathā hi ‘‘vassikasāṭikā vassānamāsātikkamenapi, kaṇḍuppaṭicchādi ābādhavūpasamenapi adhiṭṭhānaṃ vijahatī’’ti idaṃ **samantapāsādikāyaṃ** natthi, **parivāraṭṭhakathāyañca** ‘‘atthāpatti hemante āpajjati, no gimhe’’ti ettha idaṃ vuttaṃ ‘‘kattikapuṇṇamāsiyā pacchime pāṭipadadivase vikappetvā ṭhapitaṃ vassikasāṭikaṃ nivāsento hemante āpajjati. **Kurundiyaṃ** pana ‘kattikapuṇṇamadivase apaccuddharitvā hemante āpajjatī’ti vuttaṃ, tampi suvuttaṃ. Cātumāsaṃ adhiṭṭhātuṃ, tato paraṃ vikappetunti hi vutta’’nti (pari. aṭṭha. 323).

Tattha **mahāaṭṭhakathāyaṃ** nivāsanapaccayā dukkaṭaṃ vuttaṃ, **kurundaṭṭhakathāyaṃ** pana apaccuddhārapaccayā. Tasmā **kurundiyaṃ** vuttanayeneva vassikasāṭikā vassānamāsātikkamepi adhiṭṭhānaṃ na vijahatīti paññāyati. **Kurundiya**ñhi ‘‘vassānaṃ cātumāsaṃ adhiṭṭhātuṃ, tato paraṃ vikappetu’’nti vacanato yadi kattikapuṇṇamāyaṃ na paccuddhareyya, avijahitādhiṭṭhānā vassikasāṭikā hemantaṃ sampattā vikappanakkhette adhiṭṭhānasabbhāvato dukkaṭaṃ janeti, tasmā kattikapuṇṇamāyaṃ eva paccuddharitvā hemante vikappetabbāti iminā adhippāyena ‘‘kattikapuṇṇamadivase apaccuddharitvā hemante āpajjatī’’ti vuttaṃ, tasmā vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ.

Nahānatthāya anuññātattā **‘‘vaṇṇabhedamattarattāpi cesā vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. **Dve pana na vaṭṭantī**ti dvinnaṃ adhiṭṭhānābhāvato vuttaṃ. ‘‘Sace vassāne aparā vassikasāṭikā uppannā hoti, purimavassikasāṭikaṃ paccuddharitvā vikappetvā ca adhiṭṭhātabbā’’ti vadanti. **Pamāṇayutta**nti dīghaso sugatavidatthiyā dve vidatthiyo, vitthārato diyaḍḍhā, dasā vidatthīti iminā pamāṇena yuttaṃ. **Pamāṇikā**ti sugatavidatthiyā dīghaso catasso vidatthiyo, tiriyaṃ dve vidatthiyoti evaṃ vuttappamāṇayuttā. **Paccuddharitvā vikappetabbā**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. ‘‘Sakiṃ adhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhitameva hoti, puna na paccuddharīyati kālaparicchedābhāvato’’ti vadanti. Apare pana ‘‘ekavacanenapi vaṭṭatīti dassanatthaṃ ‘sakiṃ adhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhitamevā’ti vutta’’nti vadanti. Ubhayatthāpi assa vacanassa idha vacane apubbaṃ payojanaṃ na dissati, teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** imasmiṃ ṭhāne ‘‘sakiṃ adhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhitameva hotī’’ti idaṃ padaṃ na vuttaṃ.

‘‘Attano santakabhāvato mocetvā ṭhapitaṃ sandhāya mahāpaccariyaṃ anāpatti vuttā’’ti vadanti. Iminā bhesajjaṃ cetāpessāmi, idaṃ mātuyā dassāmīti ṭhapentena adhiṭṭhātabbaṃ, idaṃ bhesajjassa, idaṃ mātuyāti vissajjetvā sakasantakabhāvato mocite adhiṭṭhānakiccaṃ natthīti adhippāyo. **Senāsanaparikkhāratthāya dinnapaccattharaṇe**ti ettha ‘‘anivāsetvā apārupitvā ca kevalaṃ mañcapīṭhesuyeva attharitvā paribhuñjiyamānaṃ paccattharaṇaṃ attano santakampi anadhiṭṭhātuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. Heṭṭhā pana ‘‘paccattharaṇampi adhiṭṭhātabbamevā’’ti avisesena vuttattā attano santakaṃ adhiṭṭhātabbamevāti amhākaṃ khanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

‘‘Hīnāyāvattanenāti sikkhaṃ appaccakkhāya gihibhāvūpagamanenā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ, taṃ yuttaṃ aññassa dāne viya cīvare nirālayabhāveneva pariccattattā. Keci pana ‘‘hīnāyāvattanenāti bhikkhuniyā gihibhāvūpagamanenā’’ti evamatthaṃ gahetvā ‘‘bhikkhu pana vibbhamantopi yāva sikkhaṃ na paccakkhāti, tāva bhikkhuyevāti adhiṭṭhānaṃ na vijahatī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ ‘‘bhikkhuniyā hīnāyāvattanenā’’ti visesetvā avuttattā. Bhikkhuniyā hi gihibhāvūpagamane adhiṭṭhānavijahanaṃ visuṃ vattabbaṃ natthi tassā vibbhamaneneva assamaṇībhāvato. **Sikkhāpaccakkhānenā**ti pana idaṃ sace bhikkhuliṅge ṭhitova sikkhaṃ paccakkhāti, tassa kāyalaggampi cīvaraṃ adhiṭṭhānaṃ vijahatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Kaniṭṭhaṅgulinakhavasenā**ti heṭṭhimaparicchedaṃ dasseti. **Pamāṇacīvarassā**ti pacchimappamāṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Dve cīvarāni pārupantassā**ti antaragharappavesanatthāya **suppaṭicchannasikkhāpade** vuttanayena saṅghāṭiṃ uttarāsaṅgañca ekato katvā pārupantassa. **Saṅgharitaṭṭhāne**ti dvīsupi antesu saṅgharitaṭṭhāne. **Esa nayo**ti iminā pamāṇayuttesu yattha katthaci chiddaṃ adhiṭṭhānaṃ vijahati, mahantesu pana tato parena chiddaṃ adhiṭṭhānaṃ na vijahatīti ayamattho dassito. **Sabbesū**ti ticīvarādibhedesu sabbacīvaresu.

Aññaṃ pacchimappamāṇaṃ nāma natthīti sutte āgataṃ natthīti adhippāyo. Idāni tameva vibhāvetuṃ **‘‘yañhī’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Taṃ atikkamayato chedanakaṃ pācittiya’’nti vuttattā āha **‘‘tato uttari paṭisiddhattā’’**ti. **Taṃ na sametī**ti parikkhāracoḷassa vikappanupagapacchimaṃ pacchimappamāṇanti gahetvā itaresaṃ ticīvarādīnaṃ muṭṭhipañcakādibhedaṃ pacchimappamāṇaṃ sandhāya ‘‘esa nayo’’tiādivacanaṃ na sameti tādisassa pacchimappamāṇassa sutte abhāvatoti adhippāyo. **Andhakaṭṭhakathāyaṃ** vuttavacanaṃ na sametīti imināva paṭikkhepena vikappanupagapacchimassa anto yattha katthaci chiddaṃ adhiṭṭhānaṃ vijahatīti ayampi nayo paṭikkhittoyevāti daṭṭhabbaṃ. Ticīvarañhi ṭhapetvā sesacīvaresu chiddena adhiṭṭhānavijahanaṃ nāma natthi, tasmā adhiṭṭhahitvā ṭhapitesu sesacīvaresu vikappanupagapacchimaṃ appahontaṃ katvā khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinnesupi adhiṭṭhānavijahanaṃ natthi. Sace pana adhiṭṭhānato pubbeyeva tādisaṃ hoti, acīvarattā adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. **Khuddakaṃ cīvara**nti muṭṭhipañcakādibhedappamāṇato anūnameva khuddakacīvaraṃ. **Mahantaṃ vā khuddakaṃ karotī**ti ettha tiṇṇaṃ cīvarānaṃ catūsu passesu yasmiṃ padese chiddaṃ adhiṭṭhānaṃ na vijahati, tasmiṃ padese samantato chinditvā khuddakaṃ karontassa adhiṭṭhānaṃ na vijahatīti adhippāyo.

Sammukhāvikappanā parammukhāvikappanāti ettha sammukhena vikappanā parammukhena vikappanāti evamattho gahetabbo. **Sannihitāsannihitabhāva**nti āsannadūrabhāvaṃ. Āsannadūrabhāvo ca adhiṭṭhāne vuttanayeneva veditabbo. **Paribhogādayopi vaṭṭantī**ti ettha adhiṭṭhānassapi antogadhattā sace saṅghāṭiādināmena adhiṭṭhahitvā paribhuñjitukāmo hoti, adhiṭṭhānaṃ kātabbaṃ. No ce, na kātabbaṃ, vikappanameva pamāṇaṃ, tasmā atirekacīvaraṃ nāma na hoti. **Mitto**ti daḷhamitto. **Sandiṭṭho**ti diṭṭhamitto nātidaḷhamitto. **Vikappitavikappanā nāmesā vaṭṭatī**ti adhiṭṭhitaadhiṭṭhānaṃ viyāti adhippāyo **avisesena vuttavacana**nti ticīvarādiṃ adhiṭṭheti, vassikasāṭikaṃ kaṇḍuppaṭicchādiñca vikappetīti avatvā sabbacīvarānaṃ avisesena vikappetīti vuttavacanaṃ. **Ticīvarasaṅkhepenā**ti ticīvaranīhārena, saṅghāṭiādiadhiṭṭhānavasenāti vuttaṃ hoti.

Tuyhaṃ demītiādīsu ‘‘tasmiṃ kāle na gaṇhitukāmopi sace na paṭikkhipati, puna gaṇhitukāmatāya sati gahetuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Itthannāmassā**ti parammukhe ṭhitaṃ sandhāya vadati. **‘‘Tuyhaṃ gaṇhāhī’’ti vutte ‘‘mayhaṃ gaṇhāmī’’ti vadati, sudinnaṃ suggahitañcā**ti ettha ‘‘yathā parato ‘tava santakaṃ karohī’ti vutte duddinnampi ‘sādhu, bhante, mayhaṃ gaṇhāmī’ti vacanena ‘suggahitaṃ hotī’ti vuttaṃ, evamidhāpi ‘tuyhaṃ gaṇhāhī’ti vutte sudinnattā ‘mayhaṃ gaṇhāmī’ti avuttepi ‘sudinnamevā’’’ti vadanti. **‘‘Gaṇhāhī**ti ca āṇattiyā gahaṇassa tappaṭibaddhatākaraṇavasena pavattattā tadā gaṇhāmīti citte anuppādite pacchā gahetuṃ na labhatī’’ti vadanti.

Taṃ na yujjatīti vinayakammassa karaṇavasena gahetvā dinnattā vuttaṃ. Sace pana paro saccatoyeva vissāsaṃ gaṇhāti, puna kenaci kāraṇena tena dinnaṃ tassa na vaṭṭatīti natthi. Nissaggiyaṃ pana cīvaraṃ jānitvā vā ajānitvā vā gaṇhantaṃ ‘‘mā gaṇhāhī’’ti nivāraṇatthaṃ vuttaṃ. Kāyavācāhi kattabbaadhiṭṭhānavikappanānaṃ akatattā hotīti āha **‘‘kāyavācāto samuṭṭhātī’’**ti. Cīvarassa attano santakatā, jātippamāṇayuttatā, chinnapalibodhabhāvo, atirekacīvaratā, dasāhātikkamoti imānettha pañca aṅgāni.

Paṭhamakathinasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Udositasikkhāpadavaṇṇanā

471-473. Dutiye athānandatthero kathaṃ okāsaṃ paṭilabhati, kiṃ karonto ca āhiṇḍatīti āha **‘‘thero kirā’’**tiādi. **Avippavāse**ti nimittatthe bhummaṃ, avippavāsatthanti attho, vippavāsapaccayā yā āpatti, tadabhāvatthanti vuttaṃ hoti.

475-476. **Evaṃ chinnapalibodho**ti evaṃ imehi cīvaraniṭṭhānakathinubbhārehi chinnapalibodho. **Adhiṭṭhitesū**ti ticīvarādhiṭṭhānanayena adhiṭṭhitesu. **Ticīvarena vippavuttho hotī**ti ‘‘rukkho chinno, paṭo daḍḍho’’tiādīsu viya avayavepi samudāyavohāro labbhatīti vuttaṃ.

477-478. **Parikhāya vā parikkhitto**ti iminā ca samantā nadītaḷākādiudakena parikkhittopi parikkhittoyevāti dasseti. **Ettāvatā**ti ‘‘parikkhitto’’ti iminā vacanena. **Ākāse aruṇaṃ uṭṭhāpetī**ti gharassa upari ākāse aḍḍhateyyaratanappamāṇaṃ atikkamitvā aruṇaṃ uṭṭhāpeti. Gharaṃ nivesanudositādilakkhaṇameva, na pana pāṭiyekkaṃ gharaṃ nāma atthīti āha **‘‘ettha cā’’**tiādi.

479. Pāḷiyaṃ vuttanayena ‘‘sabhāye’’ti avatvā **‘‘sabhāya’’**nti paccattavacanaṃ **sabhāya**-saddassa napuṃsakaliṅgatāvibhāvanatthaṃ vuttaṃ. **Sabhā**-saddapariyāyopi hi

sabhāya-saddo napuṃsakaliṅgayutto idha vuttoti imamatthaṃ dassento **‘‘liṅgabyattayena sabhā vuttā’’**ti āha. **Cīvarahatthapāse vasitabbaṃ natthī**ti cīvarahatthapāseyeva vasitabbanti natthi. **Yaṃ tassā…pe… na vijahitabba**nti ettha tassā vīthiyā sammukhaṭṭhāne sabhāyadvārānaṃ gahaṇeneva tattha sabbānipi gehāni sā ca antaravīthi gahitāyeva hoti. **Atiharitvā ghare nikkhipatī**ti taṃ vīthiṃ muñcitvā ṭhite aññasmiṃ ghare nikkhipati. **Purato vā pacchato vā hatthapāse**ti gharassa hatthapāsaṃ sandhāya vadati.

Nivesanādīsu parikkhittatāya ekūpacāratā, aparikkhittatāya nānūpacāratā ca veditabbāti dassento **‘‘etenevupāyenā’’**tiādimāha. Nivesanādīni gāmato bahi sanniviṭṭhāni gahitānīti veditabbaṃ. Antogāme ṭhitānañhi gāmaggahaṇena gahitattā gāmaparihāroyevāti. **Sabbatthāpī**ti gāmādīsu ajjhokāsapariyantesu pannarasasu. **Parikkhepādivasenā**ti ettha **ādi**-saddena aparikkhepasseva gahaṇaṃ veditabbaṃ, na ekakulādīnampi.

480-487. **Ovarako** nāma gabbhassa abbhantare añño gabbhotipi vadanti. **Muṇḍacchadanapāsādo**ti candikaṅgaṇayutto pāsādo.

489. **Sattho**ti jaṅghasattho sakaṭasattho vā. **Pariyādiyitvā**ti vinivijjhitvā. Vuttamevatthaṃ vibhāveti **‘‘antopaviṭṭhena…pe… ṭhito hotī’’**ti. Tattha **antopaviṭṭhenā**ti gāmassa nadiyā vā antopaviṭṭhena. **Nadīparihāro ca labbhatī**ti ettha ‘‘visuṃ nadīparihārassa avuttattā gāmādīhi aññattha viya cīvarahatthapāsoyeva nadīparihāro’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Vihārasīma**nti avippavāsasīmaṃ sandhāyāha. **Vihāraṃ gantvā vasitabba**nti antosīmāya yattha katthaci vasitabbaṃ. **Satthasamīpeyevā**ti idaṃ yathāvuttaabbhantaraparicchedavasena vuttaṃ. Pāḷiyaṃ **nānākulassa sattho hoti, satthe cīvaraṃ nikkhipitvā hatthapāsā na vijahitabba**nti ettha **hatthapāso** nāma satthassa hatthapāsoti veditabbaṃ.

490. **Ekakulassa khette**ti aparikkhittaṃ sandhāya vadati. Yasmā ‘‘nānākulassa parikkhitte khette cīvaraṃ nikkhipitvā khettadvāramūle vā tassa hatthapāse vā vatthabba’’nti vuttaṃ, tasmā dvāramūlato aññattha antokhettepi vasantena cīvaraṃ hatthapāse katvāyeva vasitabbaṃ.

491-494. **‘‘Vihāro** nāma saparikkhitto vā aparikkhitto vā sakalo āvāso’’ti vadanti. **Yasmiṃ vihāre**ti ettha pana ekaṃ gehameva vuttaṃ. **Ekakulanānākulasantakatā** cettha kārāpakānaṃ vasena veditabbā. **Chāyāya phuṭṭhokāsassa anto evā**ti yadā mahāvīthiyaṃ ujukameva gacchantaṃ sūriyamaṇḍalaṃ majjhanhikaṃ pāpuṇāti, tadā yaṃ okāsaṃ chāyā pharati, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Agamanapathe**ti yaṃ tadaheva gantvā puna āgantuṃ sakkā na hoti, tādisaṃ sandhāya vuttaṃ.

495. **Nadiṃ otaratī**ti hatthapāsaṃ muñcitvā otarati. **Na āpajjatī**ti paribhogapaccayā dukkaṭaṃ nāpajjati. Tenāha **‘‘so hī’’**tiādi. **Aparibhogārahattā**ti imināva nissaggiyacīvaraṃ anissajjetvā paribhuñjantassa dukkaṭaṃ acittakanti siddhaṃ. **Ekaṃ pārupitvā ekaṃ aṃsakūṭe ṭhapetvā gantabba**nti idaṃ bahūnaṃ sañcāraṭṭhāne evaṃ akatvā gamanaṃ na sāruppanti katvā vuttaṃ. **Bahigāme ṭhapetvā…pe… vinayakammaṃ kātabba**nti vuttattā adhiṭṭhāne viya parammukhā ṭhitampi nissaggiyaṃ cīvaraṃ nissajjituṃ nissaṭṭhacīvarañca dātuṃ vaṭṭatīti veditabbaṃ.

Gamane saussāhattā **‘‘nissayo pana na paṭippassambhatī’’**ti vuttaṃ. **Muhuttaṃ sayitvā…pe… nissayo ca paṭippassambhatī**ti ettha ‘‘ussāhe apariccattepi gamanassa upacchinnattā puna uṭṭhāya saussāhaṃ gacchantānampi antarā aruṇe uṭṭhite nissayo paṭippassambhatiyevā’’ti vadanti. Parato **muhuttaṃ ṭhatvā**ti etthāpi eseva nayo. **Aññamaññassa vacanaṃ aggahetvā gatā**ti ettha sace evaṃ gacchantā ‘‘purāruṇā aññamaññaṃ passissāmā’’ti ussāhaṃ vināva gatā honti, aruṇuggamane nissayapaṭippassaddhi na vattabbā paṭhamataraṃyeva paṭippassambhanato. Atha ‘‘purāruṇā passissāmā’’ti saussāhāva gacchanti, nissayapaṭippassaddhiyeva na vattabbā. Evañca sati **‘‘saha aruṇuggamanā nissayo paṭippassambhatī’’**ti kasmā vuttaṃ? Vuccate – saussahattā paṭhamataraṃ paṭippassaddhi na vuttā. Satipi ca ussāhabhāve ekato gamanassa upacchinnattā ‘‘muhuttaṃ ṭhatvā’’ti ettha viya saha aruṇuggamanā paṭippassaddhiyeva vuttā.

Antosīmāyaṃ gāmanti avippavāsasīmāsammutiyā pacchā patiṭṭhāpitagāmaṃ sandhāya vadati gāmaṃ anto katvā avippavāsasīmāsammutiyā abhāvato. **Neva cīvarāni nissaggiyāni hontī**ti avippavāsasīmābhāvato vuttaṃ, **na nissayo paṭippassambhatī**ti saussāhabhāvato. **Antarāmaggeyeva ca nesaṃ aruṇaṃ uggacchatī**ti dhammaṃ sutvā āgacchantānaṃ aruṇaṃ uggacchati. **Assatiyā gacchatī**ti assatiyā attano cīvaraṃ apaccuddharitvā therassa cīvaraṃ apaccuddharāpetvā gacchati. Evaṃ gate tasmiṃ pacchā therena saritvā paṭipajjitabbavidhiṃ dasseti **‘‘attano cīvaraṃ paccuddharitvā daharassa cīvaraṃ vissāsena gahetvā ṭhapetabba’’**nti. **Gantvā vattabbo**ti āgatakiccaṃ niṭṭhapetvā vihāraṃ gatena paṭipajjitabbavidhiṃ dasseti. Anadhiṭṭhitacīvaratā, anatthatakathinatā, aladdhasammutitā, rattivippavāsoti imānettha cattāri aṅgāni.

Udositasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyakathinasikkhāpadavaṇṇanā

497-499. Tatiye pāḷiyaṃ **cīvarapaccāsā nikkhipitu**nti ettha cīvarapaccāsāya satiyā nikkhipituntі evamattho gahetabbo. Bhaṇḍikābaddhāni bhaṇḍikabaddhānītipi paṭhanti, bhaṇḍikaṃ katvā baddhānīti attho. **Niṭṭhitacīvarasmiṃ bhikkhunā**ti ettha purimasikkhāpade viya sāmivaseneva karaṇavacanassa attho veditabbo.

500. Anatthate kathine cīvaramāse bhikkhuno uppannacīvaraṃ anadhiṭṭhitaṃ avikappitaṃ tasmiṃ māse ṭhapetuṃ vaṭṭatīti āha **‘‘ekaṃ pacchimakattikamāsaṃ ṭhapetvā’’**ti. Keci pana ‘‘kālepi ādissa dinnaṃ, etaṃ akālacīvaranti vacanato anatthate kathine pacchimakattikamāsasaṅkhāte cīvaramāse uppannacīvarassapi paccāsācīvare asati dasāhaparihāroyeva, tato paraṃ ṭhapetuṃ na vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāya na sameti. Tathā hi **accekacīvarasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** (pārā. aṭṭha. 2.646-649 ādayo) ‘‘pavāraṇamāsassa juṇhapakkhapañcamiyaṃ uppannassa accekacīvarassa anatthate kathine ekādasadivasādhiko māso, atthate kathine ekādasadivasādhikā pañca māsā parihāro’’ti vuttaṃ. Tameva ca parihāraṃ sandhāya ‘‘chaṭṭhito paṭṭhāya pana uppannaṃ anaccekacīvarampi paccuddharitvā ṭhapitacīvarampi etaṃ parihāraṃ labhatiyevā’’ti (pārā. aṭṭha. 2.646-649) vuttaṃ. Tasmā cīvaramāse dasāhato parampi anadhiṭṭhitaṃ avikappitampi ṭhapetuṃ vaṭṭati.

Yadi evaṃ ‘‘kālepi ādissa dinnaṃ, etaṃ akālacīvara’’nti idaṃ kasmā vuttanti ce? Akālacīvarasāmaññato atthuddhāravasena vuttaṃ paṭhamāniyate sotassa raho viya. Ekādasamāse sattamāse ca uppannañhi cīvaraṃ vutthavassehi sesehi ca sammukhībhūtehi bhājetuṃ labbhatīti akālacīvaraṃ nāma jātaṃ. Kāle pana ‘‘saṅghassa idaṃ akālacīvaraṃ dammī’’ti anuddisitvā ‘‘saṅghassa dammī’’ti dinnaṃ vutthavassehiyeva bhājetabbaṃ, na aññehīti kālacīvaranti vuccati. Ādissa dinnaṃ pana sammukhībhūtehi sabbehiyeva bhājetabbanti akālacīvaraṃ, tasmā kālepi ādissa dinnassa vutthavassehi sesehi ca sampattehi bhājanīyattā akālacīvarasāmaññato ‘‘kālepi ādissa dinnaṃ, etaṃ akālacīvara’’nti atthuddhāravasena vuttaṃ. Yadi evaṃ ‘‘ekapuggalassa vā idaṃ tuyhaṃ dammīti dinna’’nti kasmā vuttaṃ. Na hi puggalassa ādissa dinnaṃ kenaci bhājanīyaṃ hotīti? Nāyaṃ virodho ādissa vacanasāmaññato labbhamānamatthaṃ dassetuṃ tathā vuttattā.

Evaṃ pana avatvāti ‘‘tato ce uttari’’nti imassa ‘‘māsaparamato uttari’’nti padabhājanaṃ avatvā. **Tāva uppannaṃ paccāsācīvara**nti paccattavacanaṃ **‘‘attano gatikaṃ karotī’’**ti karaṇakiriyāya kattubhāvato. Antarā uppannañhi paccāsācīvaraṃ māsaparamaṃ mūlacīvaraṃ ṭhapetuṃ adatvā attano dasāhaparamatāya eva paricchindatīti attano gatikaṃ karoti. **Tato uddhaṃ mūlacīvara**nti ettha pana **mūlacīvara**nti paccattavacanaṃ. Vīsatimadivasato uddhañhi uppannaṃ paccāsācīvaraṃ dasāhaparamaṃ gantuṃ adatvā mūlacīvaraṃ attanā saddhiṃ karaṇasambandhatāmattena sakakālavasena paricchindatīti attano gatikaṃ karoti. Paccāsācīvare pana labhitvā visuṃ ṭhapentassa dasāhaṃ anatikkante natthi tappaccayā āpatti. Pāḷiyaṃ **dasāhā kāretabba**nti ettha **dasāhā**ti karaṇatthe nissakkavacanaṃ, dasāhenāti attho. **Pañcāhuppanne**tiādiṃ rassaṃ katvāpi paṭhanti. **Ekavīse uppanne…pe… navāhā kāretabba**ntiādi paccāsācīvarassa uppannadivasaṃ ṭhapetvā vuttaṃ.

Aññaṃ paccāsācīvaraṃ…pe… kāretabbanti idaṃ satiyā eva paccāsāya vuttanti veditabbaṃ. Sace pana ‘‘ito paṭṭhāya cīvaraṃ na labhissāmī’’ti paccāsā upacchinnā, mūlacīvarampi dasāhaṃ ce sampattaṃ, tadaheva adhiṭṭhātabbaṃ. **Paccāsācīvarampi parikkhāracoḷaṃ adhiṭṭhātabba**nti paṭhamataraṃ uppannaṃ visabhāgapaccāsācīvaraṃ sandhāya vadati. **Aññamañña**nti aññaṃ aññaṃ, ayameva vā pāṭho. Aṅgaṃ panettha paṭhamakathine vuttasadisameva. Kevalañhi tattha dasāhātikkamo, idha māsātikkamoti ayaṃ viseso.

Tatiyakathinasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Purāṇacīvarasikkhāpadavaṇṇanā

503. Catutthe **bhattavissagga**nti pāḷipadassa bhattakiccanti attho veditabbo, ‘‘bhattasaṃvidhāna’’ntipi keci. **Tattha nāma tva**nti imassapi so nāma tvanti attho veditabbo, ‘‘tāya nāma tva’’nti keci.

505. Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesaṃyeva yugo pitāmahayugo, tasmā **yāva sattamā pitāmahayugā** pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti. ‘‘Yāva sattamā pitāmahayugā’’ti vacanato heṭṭhā ca uddhañca aṭṭhamayugo ñāti nāma na hoti. **Desanāmukhameva**

cetanti **pitāmahayugā**ti **pitāmaha**-ggahaṇaṃ desanāmukhaṃ pitāmahīmātāmahīādīnampi adhippetattā. Pitu mātā **pitāmahī**. Mātu pitā **mātāmaho**. Mātu mātā **mātāmahī**. Ettha kiñcāpi pañcasatasākiyānīnaṃ vasena bhikkhubhāve ṭhatvā parivattaliṅgāya bhikkhuniyā ca vasena ekatoupasampannā bhikkhunī labbhati, tathāpi pakatiniyāmeneva dassetuṃ ‘‘bhikkhunī nāma ubhatosaṅghe upasampannā’’ti vuttaṃ. **‘‘Kappaṃ katvā**ti vacanato dinnakappameva pācittiyaṃ janetī’’ti vadanti. ‘‘Purāṇacīvaraṃ nāma sakiṃ nivatthampi sakiṃ pārutampī’’ti idaṃ nidassanamattanti āha **‘‘antamaso paribhogasīsenā’’**tiādi. ‘‘Kāyena phusitvā paribhogoyeva paribhogo nāmā’’ti **kurundiyaṃ** adhippāyo.

506. **Kāyavikāraṃ katvā**ti idaṃ yāva ‘‘orato ṭhapetī’’ti padaṃ, tāva sabbapadesu sambandhitabbaṃ. Yathā sā ‘‘dhovāpetukāmo aya’’nti jānāti, evaṃ kāyavikāraṃ katvāti attho. ‘‘Kāyavikāraṃ katvā’’ti vacanato kāyavācāhi kañci vikāraṃ akatvā hatthena hatthe dentassapi anāpatti. **Antodvādasahatthe okāse**ti idaṃ visesanaṃ yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Tathā hi hatthena hatthe dentassa pādamūle ca ṭhapetvā dentassa ‘‘antodvādasahatthe okāse’’ti idaṃ vattabbanti natthi aññathā asambhavato. Sati hi sambhave byabhicāre ca visesanaṃ sātthakaṃ hoti. Upari ‘‘khipatī’’tiādīni pana sandhāya idaṃ visesanaṃ vuttaṃ, tasmā antodvādasahatthe okāse ṭhatvā upari khipantassa aññassa hatthe pesentassa ca āpatti. Upacāraṃ pana muñcitvā kāyavācāhi vikāraṃ katvā āṇāpentassapi anāpatti. **Upacāre**ti antodvādasahatthameva okāsaṃ vadati. **Upacāraṃ muñcitvā**ti dvādasahatthūpacāraṃ muñcitvā.

Ekena vatthunāti paṭhamaṃ katvā niṭṭhāpitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Rajane anāpattī**ti rajanaṃ paccāsīsantassapi ‘‘dhovitvā ānehī’’ti vuttattā anāpatti anāṇattiyā katattā. ‘‘Avuttā dhovatī’’ti iminā ‘‘avuttā rajati, avuttā ākoṭetī’’ti idampi vuttameva hotīti āha – **‘‘avuttā dhovatīti iminā lakkhaṇena anāpattī’’**ti. **Sambahulā āpattiyo āpajjatī**ti pācittiyena saddhiṃ dve dukkaṭāni āpajjati. **Yathāvatthukamevā**ti nissaggiyamevāti attho. Pañca satāni parimāṇametāsanti **pañcasatā**.

507. **Cīvaraṃ dhovāti…pe… āṇāpentassā**ti ettha tāya dhovanaṃ paccāsīsantassapi anāpatti. Purāṇacīvaratā, upacāre ṭhatvā aññātikāya bhikkhuniyā āṇāpanaṃ, tassā dhovanādīni cāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Purāṇacīvarasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cīvarapaṭiggahaṇasikkhāpadavaṇṇanā

508. Pañcame **apaññatte sikkhāpade**ti gaṇamhā ohīyanasikkhāpade apaññatte. **Vihāravāra**nti vihārapaṭijagganavāraṃ. **Koṭṭhāsasampattī**ti sakalā aṅgapaccaṅgasampatti. **Sabbapariyanta**nti chaṭṭhassa aññacīvarassa abhāvā pañcannaṃ cīvarānaṃ ekamekaṃ sabbesaṃ pariyantanti **sabbapariyantaṃ**. Antaravāsakādīsu hi pañcasu ekamekaṃ aññassa chaṭṭhassa abhāvā pañcannaṃ antameva hoti. Athavā pañcasu cīvaresu ekamekaṃ attano aññassa dutiyassa abhāvā antameva hotīti sabbameva pariyantanti **sabbapariyantaṃ,** sabbaso vā pariyantanti **sabbapariyantaṃ**. Tenāha – **‘‘aññaṃ…pe… natthī’’**ti. **Yathā tassa manoratho na pūratī**ti ‘‘sarīrapāripūriṃ passissāmī’’ti tassa uppanno manoratho yathā na pūrati. **Evaṃ hatthataleyeva dassetvā**ti sarīraṃ adassetvāva dātabbacīvaraṃ hatthatale ‘‘handā’’ti dassetvā.

510. **Vihatthatāyā**ti vihatahatthatāya, agaṇatāya appaccayatāya appaṭisaraṇatāyāti vuttaṃ hoti. **Samabhitunnattā**ti pīḷitattā. Parivattetabbaṃ parivattaṃ, parivattameva **pārivattakaṃ,** parivattetvā dīyamānanti attho.

512. **Upacāre**ti dvādasahatthūpacāraṃ sandhāya vadati. **Upacāraṃ vā muñcitvā khipantī**ti dvādasahatthaṃ muñcitvā orato ṭhapenti, na purimasikkhāpade viya dvādasahatthabbhantareyevāti adhippāyo. **Aññatra pārivattakā**ti yaṃ antamaso harītakakhaṇḍampi datvā vā dassāmīti ābhogaṃ katvā vā pārivattakaṃ gaṇhāti, taṃ ṭhapetvā. **Acittakabhāvena na sametī**ti yathā aññātikāya ñātikasaññissa vematikassa ca gaṇhato acittakattā āpatti, evamidhāpi ‘‘bhikkhuniyā santakaṃ ida’’nti ajānitvā gaṇhatopi āpattiyevāti adhippāyo. **Vassāvāsikaṃ detī**ti puggalikaṃ katvā deti. Paṃsukūlaṃ attano atthāya ṭhapitabhāvaṃ jānitvā gaṇhantenapi aññassa santakaṃ gahitaṃ nāma na hotīti āha – **‘‘sace pana saṅkārakūṭādīsū’’**tiādi. Asāmikañhi **paṃsukūla**nti vuccati. **Paṃsukūlaṃ adhiṭṭhahitvā**ti ‘‘asāmikaṃ ida’’nti saññaṃ uppādetvā. Evaṃ pana paṃsukūlasaññaṃ anuppādetvā gaṇhituṃ na vaṭṭati.

513. **Aññātikāya aññātikasaññīti tikapācittiya**nti ettha **iti**-saddo ādiattho. Tīṇi parimāṇamassāti tikaṃ, tikañca taṃ pācittiyañcāti **tikapācittiyaṃ,** tīṇi pācittiyānīti attho.

514. **Pattatthavikādiṃ yaṃkiñcī**ti anadhiṭṭhānupagaṃ sandhāya vadati. ‘‘Cīvaraṃ nāma channaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ vikappanupagaṃ pacchima’’nti hi vuttattā adhiṭṭhānupagaṃ yaṃkiñci na vaṭṭati. Tenevāha – **‘‘vikappanupagapacchimacīvarappamāṇa’’**ntiādi. Yasmā bhisicchavi mahantāpi senāsanasaṅgahitattā cīvarasaṅkhyaṃ na gacchatīti neva adhiṭṭhānupagā na vikappanupagā ca, tasmā anadhiṭṭhānupagasāmaññato vuttaṃ. Sacepi mañcappamāṇā bhisicchavi hoti, vaṭṭatiyevāti. **Ko pana vādo pattatthavikādīsū**ti mahatiyāpi tāva bhisicchaviyā anadhiṭṭhānupagattā anāpatti, tato khuddakataresu anadhiṭṭhānupagesu pattatthavikādīsu kimeva vattabbanti adhippāyo. Paṭiggahaṇaṃ **kiriyā,** aparivattanaṃ **akiriyā**. Vikappanupagacīvaratā, pārivattakābhāvo, aññātikāya hatthato gahaṇanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Cīvarapaṭiggahaṇasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aññātakaviññattisikkhāpadavaṇṇanā

515. Chaṭṭhe **patikiṭṭho**ti nihīno, lāmakoti attho. **Lolajātiko**ti lolasabhāvo. Paṭuyeva **paṭṭo**. Tenāha **‘‘cheko’’**tiādi. **Kismiṃ viyā**ti ettha ‘‘kismiṃ viyā’’ti nipātavasena samānatthaṃ ‘‘kiṃsu viyā’’ti nipātapadanti āha **‘‘kiṃsu viyā’’**ti, kiṃ viyāti attho, dukkhaṃ viyāti adhippāyo. Tenāha **‘‘kileso viyā’’**tiādi. Dhammavasena upacāravasena nimantanā **dhammanimantanā**ti pāḷipadassa attho veditabbo. Sace pana ‘‘vadeyyātha, bhante, yenattho’’ti idaṃ saccameva vuttaṃ siyā, pavāritoyeva hoti. Yasmā pana pavāretvāpi adātukāmo appavāritaṭṭhāneyeva tiṭṭhati, tasmā bhagavā pavāritāpavāritabhāvaṃ avicāretvā ‘‘ñātako te, upananda, aññātako’’ti ñātakaaññātakabhāvaṃyeva vicāresi. **Musiṃsū**ti vilumpiṃsu.

517. **Anupubbakathā**ti anupubbena vinicchayakathā. Sesaparikkhārānaṃ saddhivihārikehi gahitattā nivāsanapārupanamattameva avasiṭṭhanti āha **‘‘nivāsanapārupanamattaṃyeva haritvā’’**ti. Saddhivihārikānaṃ tāva āgamanassa vā anāgamanassa vā ajānanatāya vuttaṃ **‘‘therehi neva tāva…pe… bhañjitabba’’**nti. **Paresampi atthāya labhantī**ti attano cīvaraṃ dadamānā sayaṃ sākhābhaṅgena paṭicchādentīti tesaṃ atthāyapi bhañjituṃ labhanti. ‘‘Tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā āgantabba’’nti vacanato īdisesu bhūtagāmapātabyatāpi anuññātāyeva hotīti āha – **‘‘neva bhūtagāmapātabyatāya pācittiyaṃ hotī’’**ti. **Na tesaṃ dhāraṇe dukkaṭa**nti tesaṃ titthiyaddhajānaṃ dhāraṇepi dukkaṭaṃ natthi.

Yāni ca nesaṃ vatthāni dentīti sambandho. Therānaṃ sayameva dinnattā vuttaṃ **‘‘acchinnacīvaraṭṭhāne ṭhitattā’’**ti. Yadi laddhiṃ gaṇhāti, titthiyapakkantako nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘laddhiṃ aggahetvā’’**ti. ‘‘No ce hoti saṅghassa vihāracīvaraṃ vā…pe… āpatti dukkaṭassā’’ti iminā antarāmagge paviṭṭhavihārato nikkhamitvā aññattha attano abhirucitaṭṭhānaṃ gacchantassa dukkaṭaṃ vuttaṃ. Iminā ca ‘‘yaṃ āvāsaṃ paṭhamaṃ upagacchatī’’ti vuttaṃ antarāmagge ṭhitavihārampi sace naggo hutvā gacchati, dukkaṭamevāti veditabbaṃ. Yadi evaṃ tattha kasmā na vuttanti ce? Anokāsattā. Tattha hi ‘‘anujānāmi, bhikkhave, acchinnacīvarassa vā…pe… cīvaraṃ viññāpetu’’nti iminā sambandhena saṅghikampi cīvaraṃ nivāsetuṃ pārupituñca anujānanto ‘‘yaṃ āvāsaṃ paṭhamaṃ…pe… gahetvā pārupitu’’nti āha, tasmā tattha anokāsattā dukkaṭaṃ na vuttaṃ.

Vihāracīvaranti senāsanacīvaraṃ. **Cimilikāhī**ti paṭapilotikāhi. **Tassa uparī**ti bhūmattharaṇassa upari. **Videsagatenā**ti aññaṃ cīvaraṃ alabhitvā videsagatena. **Ekasmiṃ…pe… ṭhapetabba**nti ettha ‘‘lesena gahetvā agatattā ṭhapentena ca saṅghikaparibhogeneva ṭhapitattā aññasmiṃ senāsane niyamitampi aññattha ṭhapetuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Paribhogenevā**ti aññaṃ cīvaraṃ alabhitvā paribhuñjanena.

519-521. **Paribhogajiṇṇa**nti yathā tena cīvarena sarīraṃ paṭicchādetuṃ na sakkā, evaṃ jiṇṇaṃ. **Kappiyavohārenā**ti kayavikkayāpattito mocanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Viññāpentassā’’ti imasseva atthaṃ vibhāveti **‘‘cetāpentassa parivattāpentassā’’**ti. Attano dhanena hi viññāpanaṃ nāma parivattanamevāti adhippāyo. Saṅghavasena pavāritānaṃ viññāpane vattaṃ dasseti **‘‘pamāṇameva vaṭṭatī’’**ti. Saṅghavasena hi pavārite sabbesaṃ sādhāraṇattā adhikaṃ viññāpetuṃ na vaṭṭati. **Yaṃ yaṃ pavāretī**ti yaṃ yaṃ cīvarādiṃ dassāmīti pavāreti. **Viññāpanakiccaṃ natthī**ti vinā viññattiyā dīyamānattā viññāpetvā kiṃ karissatīti adhippāyo. **Aññassatthāyā**ti etthāpi ‘‘ñātakānaṃ pavāritāna’’nti idaṃ anuvattatiyevāti āha **‘‘attano ñātakapavārite’’**tiādi. Vikappanupagacīvaratā, samayābhāvo, aññātakaviññatti, tāya ca paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Aññātakaviññattisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatuttarisikkhāpadavaṇṇanā

522. Sattame pāḷiyaṃ **paggāhikasāla**nti dussavāṇijakānaṃ āpaṇaṃ. ‘‘Paggāhitasāla’’ntipi paṭhanti.

523-524. **Abhīti upasaggo**ti tassa visesatthābhāvaṃ dasseti. Tenāha **‘‘haritunti attho’’**ti. **Vara**-saddassa icchāyaṃ vattamānattā āha **‘‘icchāpeyyā’’**ti. **Daṭṭhu khemato**ti ettha gāthābandhavasena anunāsikalopo daṭṭhabbo. **Saantara**nti antaravāsakasahitaṃ. **Uttara**nti uttarāsaṅgaṃ. **Assa cīvarassā**ti sāditabbacīvarassa. **Acchinnasabbacīvarenā**ti acchinnāni sabbāni tīṇi cīvarāni assāti acchinnasabbacīvaro, tenāti attho. Yassa hi acchindanasamaye tīṇi cīvarāni sannihitāni honti, tāni sabbāni acchinnānīti so ‘‘acchinnasabbacīvaro’’ti vuccati. Teneva **‘‘acchinnasabbacīvarena ticīvarakenā’’**ti vuttaṃ. **Ticīvarakenā**ti hi acchindanasamaye ticīvarassa sannihitabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na pana vinayatecīvarikabhāvaṃ dhutaṅgatecīvarikabhāvaṃ vā sandhāya. **Evaṃ paṭipajjitabba**nti ‘‘santaruttaraparamaṃ tena bhikkhunā tato cīvaraṃ sāditabba’’nti vuttavidhinā paṭipajjitabbaṃ. **Aññenā**ti acchinnaasabbacīvarena. Yassa tīsu cīvaresu ekaṃ vā dve vā cīvarāni acchinnāni honti, tenāti attho. **Aññathāpī**ti ‘‘santaruttaraparama’’nti vuttavidhānato aññathāpi. Yassa hi tīsu dve cīvarāni acchinnāni honti, ekaṃ sāditabbaṃ. Ekasmiṃ acchinne na sāditabbanti na tassa santaruttaraparamasādiyanaṃ sambhavati, ayameva ca attho padabhājanena vibhāvito. Tenāha **‘‘taṃ vibhāgaṃ dassetu’’**nti.

Keci pana ‘‘ticīvarakenāti vuttattā ticīvaraṃ parikkhāracoḷavasena adhiṭṭhahitvā paribhuñjato tasmiṃ naṭṭhe bahūnipi gahetuṃ labhatī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Padabhājanassa hi adhippāyaṃ dassentena yasmā pana ‘‘acchinnasabbacīvarena…pe… taṃ vibhāgaṃ dassetu’’nti vuttaṃ, padabhājane ca na tādiso attho upalabbhati, tasmā taṃ na gahetabbameva. Yampi **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. tatuttarisikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘yassa adhiṭṭhitacīvarassa tīṇi naṭṭhānī’’ti, tatthāpi adhiṭṭhitaggahaṇaṃ sarūpakathanamattanti gahetabbaṃ, na pana ticīvarādhiṭṭhānena adhiṭṭhitacīvarassevāti evamattho gahetabbo pāḷiyaṃ aṭṭhakathāyañca tathā atthassa asambhavato. Na hi ticīvarādhiṭṭhānena adhiṭṭhitacīvarasseva idaṃ sikkhāpadaṃ paññattanti sakkā viññātuṃ. Purimasikkhāpadena hi acchinnacīvarassa aññātakaviññattiyā anuññātattā pamāṇaṃ ajānitvā viññāpanavatthusmiṃ pamāṇato sādiyanaṃ anujānantena bhagavatā idaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, tasmā ‘‘parikkhāracoḷikassa bahumpi sādituṃ vaṭṭatī’’ti ayamattho neva pāḷiyā sameti, na ca bhagavato adhippāyaṃ anulometi.

Yassa tīṇi naṭṭhāni, tena dve sāditabbānīti ettha yassa ticīvarato adhikampi cīvaraṃ aññattha ṭhitaṃ atthi, tadātassa cīvarassa alabbhanīyabhāvato tenapi sādituṃ vaṭṭatīti veditabbaṃ. **Pakatiyāva santaruttarena caratī**ti sāsaṅkasikkhāpadavasena vā avippavāsasammutivasena vā tatiyassa alābhena vā carati. ‘‘Dve naṭṭhānī’’ti adhikārattā vuttaṃ **‘‘dve sāditabbānī’’**ti. **Ekaṃ sādiyanteneva samo bhavissatī**ti tiṇṇaṃ cīvarānaṃ dvīsu naṭṭhesu ekaṃ sādiyantena samo bhavissati ubhinnampi santaruttaraparamatāya avaṭṭhānato. **Yassa ekaṃyeva hotī**ti aññena kenaci kāraṇena vinaṭṭhasesacīvaraṃ sandhāya vuttaṃ.

526. ‘‘Sesakaṃ tuyheva hotūti dentī’’ti vuttattā ‘‘pamāṇayuttaṃ gaṇhissāma, sesakaṃ āharissāmā’’ti vatvā gahetvā gamanasamayepi ‘‘sesakampi tumhākaññeva hotū’’ti vadanti, laddhakappiyameva. **Pavāritāna**nti acchinnakālato pubbeyeva pavāritānaṃ. **Pāḷiyā na sametī**ti santaruttaraparamato uttari sādiyane anāpattidassanatthaṃ ‘‘anāpatti ñātakānaṃ pavāritāna’’nti vuttattā na sameti. Santaruttaraparamaṃ sādiyantassa hi āpattippasaṅgoyeva natthi, sati ca sikkhāpadena āpattippasaṅge anāpatti yuttā dassetunti adhippāyo. Keci pana **‘‘pamāṇameva vaṭṭatī**ti idaṃ sallekhadassanatthaṃ vutta’’nti vadanti.

Yasmā panidaṃ…pe… na vuttanti etthāyamadhippāyo – ‘‘aññassatthāyā’’ti vuccamāne aññesaṃ atthāya pamāṇaṃ atikkamitvāpi gaṇhituṃ vaṭṭatīti āpajjati, tañca aññassatthāya viññāpanavatthusmiṃ paññattattā vatthunā saṃsandiyamānaṃ na sameti. Na hi yaṃ vatthuṃ nissāya sikkhāpadaṃ paññattaṃ, tasmiṃyeva anāpattivacanaṃ yuttanti. **Gaṇṭhipadesu** pana tīsupi ‘‘imassa sikkhāpadassa attano sādiyanapaṭibaddhatāvasena pavattattā ‘aññassatthāyā’ti vattuṃ okāsoyeva natthi, tasmā na vutta’’nti kathitaṃ. Idha ‘‘aññassatthāyā’’ti avuttattā aññesaṃ atthāya ñātakapavāritesu adhikaṃ viññāpentassa āpattīti ce? Na, tattha purimasikkhāpadeneva anāpattisiddhito. Tatuttaritā, acchinnādikāraṇatā, aññātakaviññatti, tāya ca paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Tatuttarisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamaupakkhaṭasikkhāpadavaṇṇanā

527. Aṭṭhame **api mayyā**ti pāṭhepi soyevattho. Ayyāti pana bahuvacanena āmantanaṃ kataṃ.

528-529. **Apadissā**ti ‘‘itthannāmassa bhikkhuno dassāmī’’ti evaṃ apadisitvā. **Paccayaṃ katvā**ti kāraṇaṃ katvā. **Uddissāti ettha yo kattā**ti ‘‘uddissā’’ti iminā vuttauddisanakiriyāya yo kattā. Cīvaraṃ cetāpenti parivattenti etenāti **cīvaracetāpannaṃ**. Na-kārāgamaṃ katvā cīvaracetāpannanti vuttaṃ, ‘‘cīvaracetāpana’’ntipi paṭhanti. **Pacuravohāravasenā**ti yebhuyyavohāravasena. Yebhuyyavasena hi gharasāmikaṃ daṭṭhukāmā tassa gharaṃ gacchantīti tatheva bahulaṃ vohāro. **Byañjanamattamevā**ti attho netabbo natthīti adhippāyo.

531. **Samakepi pana anāpattī**ti yadagghanakaṃ so dātukāmo hoti, tadagghanake anāpatti mūlaṃ vaḍḍhetvā adhikavidhānaṃ anāpannattā. Ettha ca ‘‘dātukāmomhī’’ti attano santike avuttepi dātukāmataṃ sutvā yadagghanakaṃ so dātukāmo hoti, tadagghanakaṃ āharāpetuṃ vaṭṭati. **Agghavaḍḍhanakañhi idaṃ sikkhāpada**nti ettha agghavaḍḍhanaṃ etassa atthīti **agghavaḍḍhanakaṃ,** agghavaḍḍhanaṃ sandhāya idaṃ sikkhāpadaṃ paññattanti adhippāyo. **Cīvaraṃ dehī**ti saṅghāṭiādīsu yaṃkiñci cīvaraṃ sandhāya vadati. Cīvare bhiyyokamyatā, aññātakaviññatti, tāya ca paṭilābhoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Paṭhamaupakkhaṭasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

532. Dutiyaupakkhaṭe vattabbaṃ natthi.

10. Rājasikkhāpadavaṇṇanā

537-539. Rājasikkhāpade pana ‘‘ajjaṇho’’ti pāṭhe ‘‘ajjuṇho’’tipi paṭhanti. **Bhogo**ti bhuñjitabbo. Yaṃ vuttaṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘iminā cīvaracetāpannena cīvaraṃ cetāpetvā itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarena acchādehīti idaṃ āgamanasuddhiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Sace hi ‘idaṃ itthannāmassa bhikkhuno dehī’ti peseyya, āgamanassa asuddhattā akappiyavatthuṃ ārabbha bhikkhunā kappiyakārakopi niddisitabbo na bhaveyyā’’ti, tattha āgamanassa suddhiyā vā asuddhiyā vā visesappayojanaṃ na dissati. Satipi hi āgamanassa asuddhabhāve dūto attano kusalatāya kappiyavohārena vadati, ‘‘kappiyakārako na niddisitabbo’’ti idaṃ natthi, na ca dūtena kappiyavohāravasena vutte dāyakena idaṃ kathaṃ pesitanti īdisī vicāraṇā upalabbhati, avicāretvā ca taṃ na sakkā jānituṃ, yadi pana āgamanassa asuddhattā kappiyakārako niddisitabbo na bhaveyya, cīvarānaṃ atthāya dūtassa hatthe akappiyavatthusmiṃ pesite sabbattha dāyakena kathaṃ pesitanti pucchitvāva kappiyakārako niddisitabbo bhaveyya. Tasmā asatipi āgamanasuddhiyaṃ sace so dūto attano kusalatāya kappiyavohāravasena vadati, dūtasseva vacanaṃ gahetabbaṃ. Yadi hi āgamanasuddhiyevettha pamāṇaṃ, mūlasāmikena kappiyavohāravasena pesitassa dūtassa akappiyavohāravasena vadatopi kappiyakārako niddisitabbo bhaveyya, tasmā sabbattha dūtavacanameva pamāṇanti gahetabbaṃ.

Iminā cīvaracetāpannenātiādinā pana imamatthaṃ dasseti – kappiya vasena āgatampi cīvaramūlaṃ īdisena dūtavacanena akappiyaṃ hoti, tasmā taṃ paṭikkhipitabbanti. Tenevāha – ‘‘tena bhikkhunā so dūto evamassa vacanīyo’’tiādi. Suvaṇṇaṃ, rajataṃ, kahāpaṇo, māsakoti imāni hi cattāri nissaggiyavatthūni, muttā, maṇi, veḷuriyo, saṅkho, silā, pavāḷaṃ, lohitaṅko, masāragallaṃ, satta dhaññāni, dāsidāsaṃ, khettaṃ, vatthu, pupphārāmaphalārāmādayoti imāni dukkaṭavatthūni ca attano vā cetiyasaṅghagaṇapuggalānaṃ vā atthāya sampaṭicchituṃ na vaṭṭanti, tasmā taṃ sādituṃ na vaṭṭatīti dassanatthaṃ ‘‘na kho mayaṃ, āvuso, cīvaracetāpannaṃ paṭiggaṇhāmā’’ti vuttaṃ, ‘‘cīvarañca kho mayaṃ paṭiggaṇhāmā’’ti idaṃ pana attānaṃ uddissa ābhatattā vattuṃ vaṭṭati, tasmā vuttaṃ. ‘‘Veyyāvaccakaro niddisitabbo’’ti idaṃ ‘‘atthi panāyasmato koci veyyāvaccakaro’’ti kappiyavacanena vuttattā anuññātaṃ. Sace pana dūto ‘‘ko imaṃ gaṇhātī’’ti vā ‘‘kassa demī’’ti vā vadati, na niddisitabbo. ‘‘Ārāmiko vā upāsako vā’’ti idaṃ sāruppatāya vuttaṃ, ṭhapetvā pana pañca sahadhammike yo koci kappiyakārako vaṭṭati. ‘‘Eso kho, āvuso, bhikkhūnaṃ veyyāvaccakaro’’ti idaṃ bhikkhussa kappiyavacanadassanatthaṃ vuttaṃ. Evameva hi vattabbaṃ, ‘‘etassa dehī’’tiādi na vattabbaṃ. **So vā cetāpessati vā**ti ettha eko **vā**-saddo padapūraṇo, ‘‘saññatto so mayā’’tiādi pana dūtena evaṃ ārociteyeva taṃ codetuṃ vaṭṭati, nevāssa hatthe datvā gatamattakāraṇenāti dassanatthaṃ vuttaṃ.

Etāni hi vacanāni…pe… na vattabboti ettha ‘‘evaṃ vadanto paṭikkhittassa katattā vattabhede dukkaṭaṃ āpajjati, codanā pana hotiyevā’’ti **mahāgaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṃ. **Uddiṭṭhacodanāparicchedaṃ dassetvā**ti ‘‘dutiyampi vattabbo’’tiādinā dassetvā. **Pucchiyamāno**ti ettha pucchiyamānenāti attho gahetabboti āha **‘‘karaṇatthe paccattavacana’’**nti. **Āgatakāraṇaṃ bhañjatī**ti āgatakāraṇaṃ vināseti.

Ettha keci vadanti ‘‘āgatakāraṇaṃ nāma cīvaraggahaṇaṃ, taṃ bhañjatīti vuttattā puna taṃ cīvaraṃ yena kenaci ākārena gahetuṃ na vaṭṭatī’’ti. Keci pana ‘‘āgatakāraṇaṃ nāma kāyavācāhi codanā, taṃ bhañjatīti vuttattā puna taṃ yena kenaci ākārena codetuṃ na labhati. Sace sayameva deti, mūlasāmiko vā dāpeti, gahetuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti.

Apare pana ‘‘āgatakāraṇaṃ nāma ṭhānaṃ, taṃ bhañjatīti vuttattā yathā ‘attho me, āvuso, cīvarenā’ti ekāya codanāya dve ṭhānāni bhañjati, evamidhāpi sace āsane nisīdati, ekāya nisajjāya dve ṭhānāni bhañjati. Āmisaṃ ce paṭiggaṇhāti, ekena paṭiggahaṇena dve ṭhānāni bhañjati. Dhammaṃ ce bhāsati, dhammadesanāsikkhāpade vuttaparicchedāya ekāya vācāya dve ṭhānāni bhañjatī’’ti vadanti. Imesaṃ pana sabbesampi vādaṃ ‘‘ayutta’’nti paṭikkhipitvā tīsupi **gaṇṭhipadesu** idaṃ vuttaṃ ‘‘āgatakāraṇaṃ nāma ṭhānameva, tasmā ‘na kattabba’nti vāritassa katattā nisajjādīsu katesu chasu ṭhānesu ekaṃ ṭhānaṃ bhañjatī’’ti.

Tatra tatra ṭhāne tiṭṭhatīti idaṃ codakassa ṭhitaṭṭhānato apakkamma tatra tatra uddissa ṭhānaṃyeva sandhāya vuttaṃ. ‘‘Sāmaṃ vā gantabbaṃ, dūto vā pāhetabbo’’ti idaṃ sabhāvato codetuṃ anicchantenapi kātabbamevāti vadanti. Mukhaṃ vivaritvā sayameva kappiyakārakattaṃ upagatoti **mukhavevaṭikakappiyakārako**. **Avicāretukāmatāyā**ti imasmiṃ pakkhe ‘‘natthamhākaṃ kappiyakārako’’ti idaṃ ‘‘tādisaṃ karonto kappiyakārako natthī’’ti iminā adhippāyena vuttaṃ.

‘‘Meṇḍakasikkhāpade vuttanayena paṭipajjitabba’’nti vatvā idāni taṃ meṇḍakasikkhāpadaṃ dassento **‘‘vuttañheta’’**ntiādimāha. Idameva hi ‘‘santi, bhikkhave, saddhā pasannā’’tiādivacanaṃ bhesajjakkhandhake meṇḍakavatthusmiṃ (mahāva. 299) vuttattā ‘‘meṇḍakasikkhāpada’’nti vuttaṃ. Tattha hi meṇḍakena nāma seṭṭhinā –

> ‘‘Santi, bhante, maggā kantārā appodakā appabhakkhā, na sukarā apātheyyena gantuṃ, sādhu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātheyyaṃ anujānātū’’ti –

Yācitena bhagavatā –

> ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pātheyyaṃ pariyesituṃ. Taṇḍulo taṇḍulatthikena, muggo muggatthikena, māso māsatthikena, loṇaṃ loṇatthikena, guḷo guḷatthikena, telaṃ telatthikena, sappi sappitthikenā’’ti –

Vatvā idaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Santi, bhikkhave, manussā saddhā pasannā, te kappiyakārakānaṃ hatthe hiraññaṃ upanikkhipanti ‘iminā ayyassa yaṃ kappiyaṃ, taṃ dethā’ti. Anujānāmi, bhikkhave, yaṃ tato kappiyaṃ, taṃ sādituṃ, na tvevāhaṃ bhikkhave kenaci pariyāyena jātarūparajataṃ sāditabbaṃ pariyesitabbanti vadāmī’’ti.

Hiraññaṃ upanikkhipantīti etthāpi bhikkhussa ārocanaṃ atthiyevāti gahetabbaṃ. Aññathā aniddiṭṭhakappiyakārakattaṃ bhajatīti na codetabbo siyā. Yadi mūlaṃ sandhāya codeti, taṃ sāditameva siyāti āha **‘‘mūlaṃ asādiyantenā’’**ti.

‘‘Aññātakaappavāritesu viya paṭipajjitabbanti idaṃ attanā codanāṭhānañca na kātabbanti dassanatthaṃ vuttaṃ. Aññaṃ pana kappiyakārakaṃ pesetvā lokacārittavasena anuyuñjitvāpi kappiyavatthuṃ āharāpetuṃ vaṭṭati attānaṃ uddissa nikkhittassa attano santakattā’’ti keci vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘aññātakaappavāritesu viya paṭipajjitabbaṃ. Sace sayameva cīvaraṃ ānetvā denti, gahetabbaṃ. No ce, kiñci na vattabbā’’ti daḷhaṃ katvā vuttattā na gahetabbanti amhākaṃ khanti. Na hi aññātakaappavāritaṃ sayaṃ aviññāpetvā aññena viññāpetuṃ vaṭṭati, na ca yattha aññaṃ pesetvā āharāpetuṃ vaṭṭati, tattha sayaṃ gantvā na āharāpetabbanti sakkā vatthuṃ. Yadi cettha aññena āharāpetuṃ vaṭṭati, ‘‘aññātakaappavāritesu viya paṭipajjitabba’’ntiādivacanameva niratthakaṃ siyā. ‘‘Dūtenā’’ti imassa byabhicāraṃ dasseti **‘‘sayaṃ āharitvāpī’’**ti. Dadantesūti iminā sambandho. **Piṇḍapātādīnaṃ atthāyā**ti iminā pana ‘‘cīvaracetāpanna’’nti imassa byabhicāraṃ dasseti. ‘‘Eseva nayo’’ti vuttattā piṇḍapātādīnaṃ atthāya dinnepi ṭhānacodanādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva kātabbaṃ.

Paṭiggahaṇepi paribhogepi āpattīti paṭiggahaṇe pācittiyaṃ, paribhoge dukkaṭaṃ. **Sveva sāpattiko**ti dukkaṭāpattiṃ sandhāya vadati. Idañca aṭṭhakathāpamāṇeneva gahetabbaṃ. ‘‘Parassa niddosabhāvadassanatthaṃ sveva sāpattiko sadosoti vuttaṃ hotī’’tipi vadanti. **‘‘Codetī**ti vuttattā pana āpattiyā codetīti katvā sveva sāpattikoti idaṃ dukkaṭaṃyeva sandhāya vattuṃ yutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Paṭiggahaṇepi paribhogepi āpattiyevā**ti dukkaṭameva sandhāya vuttaṃ. Taḷākassapi khettasaṅgahitattā tassa paṭiggahaṇepi āpatti vuttā. **Cattāro paccaye saṅgho paribhuñjatūti detī**ti ettha ‘‘bhikkhusaṅgho cattāro paccaye paribhuñcatu, taḷākaṃ dammī’’ti vā ‘‘catupaccayaparibhogatthaṃ taḷākaṃ dammī’’ti vā vadati, vaṭṭatiyeva. ‘‘Ito taḷākato uppanne cattāro paccaye dammī’’ti vutte pana vattabbameva natthi.

Amhākaṃ ekaṃ kappiyakārakaṃ ṭhapethāti vutteti idaṃ īdisaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Kappiyakkamena sampaṭicchitesu khettataḷākādīsu pana avuttepi kappiyakārakaṃ ṭhapetuṃ labbhatiyeva. Yasmā parasantakaṃ nāsetuṃ bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, tasmā **‘‘na sassakāle’’**ti vuttaṃ. **‘‘Janapadassa sāmiko**ti imināva yo taṃ janapadaṃ vicāreti, tenapi acchinditvā dinnaṃ vaṭṭatiyevā’’ti vadanti. **Udakavāhaka**nti udakamātikaṃ. **Kappiyavohārepī**ti ettha ‘‘vidhānaṃ vakkhāmā’’ti pāṭhaseso. **Udakavasenā**ti udakaparibhogatthaṃ. **Suddhacittāna**nti kevalaṃ udakaparibhogatthamevāti adhippāyo. Alajjinā kārāpite vattabbameva natthīti āha **‘‘lajjībhikkhunā’’**ti. **Pakatibhāgo** nāma imasmiṃ raṭṭhe catuambaṇamattaṃ. Akaṭṭhapubbaṃ **navasassaṃ** nāma. **Aparicchinnabhāge**ti ‘‘ettake bhūmibhāge ettako bhāgo dātabbo’’ti evaṃ aparicchinnabhāge.

Rajjuyā vā daṇḍena vāti ettha ‘‘pādehipi minituṃ na vaṭṭatī’’ti vadanti. **Khale vā ṭhatvā rakkhatī**ti ettha pana thenetvā gaṇhante disvā ‘‘mā gaṇhathā’’ti nivārento rakkhati nāma. Sace pana avicāretvā kevalaṃ tuṇhībhūtova rakkhaṇatthāya olokento tiṭṭhati, vaṭṭati. Sacepi tasmiṃ tuṇhībhūte corikāya haranti, ‘‘mayaṃ bhikkhusaṅghassa ārocessāmā’’ti evaṃ vattuṃ vaṭṭatīti vadanti. **Nīharāpeti paṭisāmetī**ti etthāpi ‘‘sace pariyāyena vadati, vaṭṭatī’’ti vadanti. Apubbassa anuppāditattā aññesaṃ vaṭṭatīti āha **‘‘tasseva taṃ akappiya’’**nti.

Nanu ca dubbicāritamattena tasseva taṃ akappiyaṃ, na sabbesaṃ rūpiyasaṃvohāre catutthapatto viya. Vuttañhi tattha (pārā. aṭṭha. 2.589) ‘‘yo pana rūpiyaṃ asampaṭicchitvā ‘therassa pattaṃ kiṇitvā dehī’ti pahitakappiyakārakena saddhiṃ kammārakulaṃ gantvā pattaṃ disvā ‘ime kahāpaṇe gahetvā imaṃ dehī’ti kahāpaṇe dāpetvā gahito, ayaṃ patto etasseva bhikkhuno na vaṭṭati dubbicāritattā, aññesaṃ pana vaṭṭati mūlassa asampaṭicchitattā’’ti. Tasmā **yaṃ te āharanti, sabbesaṃ akappiyaṃ**. **Kasmā? Kahāpaṇānaṃ vicāritattā**ti idaṃ kasmā vuttanti? Ettha keci vadanti ‘‘kahāpaṇe sādiyitvā vicāritaṃ sandhāya evaṃ vutta’’nti. Saṅghikattā ca nissajjituṃ na sakkā, tasmā sabbesaṃ na kappatīti tesaṃ adhippāyo. Keci pana ‘‘asādiyitvāpi kahāpaṇānaṃ vicāritattā rūpiyasaṃvohāro kato hoti, saṅghikattā ca nissajjituṃ na sakkā, tasmā sabbesaṃ na kappatī’’ti vadanti. **Gaṇṭhipadesu** pana tīsupi idaṃ vuttaṃ ‘‘catutthapatto gihisantakānaṃyeva kahāpaṇānaṃ vicāritattā aññesaṃ kappati, idha pana saṅghikānaṃ vicāritattā sabbesaṃ na kappatī’’ti. Sabbesampi vādo tena tena pariyāyena yujjatiyeva.

Catusāladvāreti bhojanasālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Pariyāyena kathitattā**ti ‘‘gaṇhā’’ti avatvā ‘‘sīmā gatā’’ti pariyāyena kathitattā. Pakatibhūmikaraṇatthaṃ **‘‘heṭṭhā gahitaṃ paṃsu’’**ntiādi vuttaṃ. **Dāsaṃ dammī**ti ettha ‘‘manussaṃ dammīti vutte vaṭṭatī’’ti vadanti. **Kukkuṭasūkarā…pe… vaṭṭatī**ti ettha kukkuṭasūkaresu dīyamānesu ‘‘imehi amhākaṃ attho natthi, sukhaṃ jīvantu, araññe vissajjethā’’ti vattuṃ vaṭṭati. ‘‘Khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’tiādivacanato (dī. ni. 1.10, 194) khettādīnaṃ paṭiggahaṇe ayaṃ sabbo vinicchayo vutto. Kappiyakārakassa bhikkhunā niddiṭṭhabhāvo, dūtena appitatā, tatuttari vāyāmo, tena vāyāmena paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Rājasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito cīvaravaggo paṭhamo.

2. Kosiyavaggo

1. Kosiyasikkhāpadavaṇṇanā

542. Pāḷiyaṃ **‘‘kosiyakārake’’**ti ettha kosaṃ karontīti kosakārakāti laddhavohārānaṃ pāṇakānaṃ kosato nibbattaṃ kosiyaṃ, taṃ karontīti kosiyakārakā, tantavāyā. Saṃhananaṃ **saṅghāto**, vināsoti attho. **Kosiyamissaka**nti kosiyatantunā missaṃ. ‘‘Avāyima’’nti vuttattā vāyitvā ce karonti, anāpatti. **Anāpatti vitānaṃ vā**tiādinā vitānādīnaṃ atthāya karaṇepi tenākārena paribhogepi anāpatti vuttā.

Evampi missetvā katameva hotīti iminā vātena āharitvā pātitepi acittakattā āpattiyevāti dasseti. Kosiyamissakatā, attano atthāya santhatassa karaṇaṃ kārāpanaṃ, paṭilābho cāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Kosiyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

547. Suddhakāḷakasikkhāpadaṃ uttānatthameva.

3. Dvebhāgasikkhāpadavaṇṇanā

552. Dvebhāgasikkhāpade pana **dve bhāgā**ti ukkaṭṭhaparicchedo kāḷakānaṃ adhikaggahaṇassa paṭikkhepavasena sikkhāpadassa paññattattā. **Tatiyaṃ odātānaṃ catutthaṃ gocariyāna**nti ayaṃ heṭṭhimaparicchedo tesaṃ adhikaggahaṇe paṭikkhepābhāvato, tasmā kāḷakānaṃ bhāgadvayato adhikaṃ na vaṭṭati, sesānaṃ pana vuttappamāṇato adhikampi vaṭṭati. ‘‘Kāḷakānaṃyeva ca adhikaggahaṇassa paṭikkhittattā kāḷakānaṃ upaḍḍhaṃ odātānaṃ vā gocariyānaṃ vā upaḍḍhaṃ gahetvāpi kātuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, ‘‘anāpatti bahutaraṃ odātānaṃ bahutaraṃ gocariyānaṃ ādiyitvā karoti, suddhaṃ odātānaṃ suddhaṃ gocariyānaṃ ādiyitvā karotī’’ti iminā taṃ sameti. ‘‘Kāḷake odāte ca ṭhapetvā sesā gocariyesuyeva saṅgahaṃ gacchantī’’ti vadanti. **Dve koṭṭhāsā kāḷakāna**nti ettha pana ‘‘ekassapi kāḷakalomassa atirekabhāve nissaggiyaṃ hotī’’ti **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. dvebhāgasikkhāpadavaṇṇanā) ttaṃ, taṃ ‘‘dhārayitvā dve tulā ādātabbā’’ti vacanato tulādhāraṇāya na sameti. Na hi lome gaṇetvā tulādhāraṇā karīyati, atha gaṇetvāva dhārayitabbaṃ siyā, kiṃ tulādhāraṇāya, tasmā evamettha adhippāyo yutto siyā – acittakattā sikkhāpadassa pubbe tulāya dhārayitvā ṭhapitesu ekampi lomaṃ tattha pateyya, nissaggiyanti. Aññathā dubbiññeyyabhāvato dve tulā nādātabbā, ūnakatarāva ādātabbā siyuṃ.

Dvebhāgasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Chabbassasikkhāpadavaṇṇanā

557. Chabbassasikkhāpade pana ‘‘yesaṃ no santhate dārakā uhadantipi ummihantipi, yesaṃ no santhatā undūrehipi khajjantī’’ti evaṃ pāḷipadānaṃ sambandho veditabbo. **Hada** karīsossagge, **miha** secaneti panimassatthaṃ sandhāyāha **‘‘vaccampi passāvampi karontī’’**ti. Pavāraṇāuposathapāṭipadadivasesu santhataṃ karitvā puna chaṭṭhe vasse paripuṇṇe pavāraṇāuposathapāṭipadadivasesu karonto **‘‘chabbassāni karotī’’**ti vuccati. Dutiyadivasato paṭṭhāya karonto pana **atirekachabbassāni karoti** nāma.

Chabbassasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nisīdanasanthatasikkhāpadavaṇṇanā

565-6. Nisīdanasanthatasikkhāpade pana **paññāyissatī**ti sace sā katikā manāpā bhavissati, manāpatāya bhikkhusaṅgho sandississati. Sace amanāpā, amanāpatāya sandississatīti adhippāyo, āraññakaṅgādīni tīṇi pāḷiyaṃ padhānaṅgavasena vuttāni, sesānipi te samādiyiṃsuyevāti veditabbaṃ. Tenevāha **‘‘santhate catutthacīvarasaññitāyā’’**ti. **Ujjhitvā**ti vissajjetvā.

567. Nisīdanasanthatattā nivāsanapārupanakiccaṃ natthīti āha **‘‘sakiṃ nisinnañceva nipannañcā’’**ti. **Vidatthimatta**nti sugatavidatthiṃ sandhāya vadati. Idañca heṭṭhimaparicchedadassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Vitānādīnaṃyeva atthāya karaṇe anāpattivacanato sace nipajjanatthāya karonti, āpattiyevā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Akappiyattā pana **‘‘paribhuñjituṃ na vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Idañca nisīdanasanthataṃ nāma nisīdanacīvarameva, nāññanti vadanti. Nisīdanasikkhāpadepi nisīdanaṃ nāma sadasaṃ vuccatīti ca aṭṭhakathāyañcassa ‘‘santhatasadisaṃ santharitvā ekasmiṃ ante sugatavidatthiyā vidatthimatte padese dvīsu ṭhānesu phāletvā tisso dasā karīyanti, tāhi dasāhi sadasaṃ nāma vuccatī’’ti (pāci. aṭṭha. 531) vacanato idhāpi ‘‘nisīdanaṃ nāma sadasaṃ vuccatī’’ti ca ‘‘santhate catutthacīvarasaññitāyā’’ti ca vacanato taṃ yuttaṃ viya dissati. Keci pana ‘‘nisīdanasanthataṃ eḷakalomāni santharitvā santhataṃ viya karonti, taṃ avāyimaṃ anadhiṭṭhānupagaṃ, nisīdanacīvaraṃ pana channaṃ cīvarānaṃ aññatarena karoti adhiṭṭhānupagaṃ, taṃ karontā ca nantakāni santharitvā santhatasadisaṃ karontī’’ti vadanti, vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ.

Nisīdanasanthatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Eḷakalomasikkhāpadavaṇṇanā

571. Eḷalomasikkhāpade pana **āsumbhī**ti ettha ‘‘asumbhī’’ti paṭhanti. **Kilantā**ti iminā kilantatāya te onamitvā pātetuṃ na sakkontīti dasseti. **Addhānamaggappaṭipannassā**ti idaṃ vatthumattadīpanavasena pāḷiyaṃ vuttaṃ. Yattha katthaci pana dhammena labhitvā gaṇhituṃ vaṭṭatiyeva. **Tiyojanaparama**nti ca gahitaṭṭhānato tiyojanappamāṇaṃ desanti evamattho gahetabbo.

572. **Sahatthā**ti karaṇatthe nissakkavacananti āha **‘‘sahatthenā’’**ti. **Asante hārake**ti **pāḷiyaṃ** bhikkhuno anurūpatādassanatthaṃ vuttaṃ, na pana hārake vijjamāne tiyojanabbhantare sahatthā harantassa āpattidassanatthaṃ. Tiyojanato bahi **bahitiyojana**nti āha **‘‘tiyojanato bahi pātetī’’**ti. **Tena haritepi āpattiyevā**ti saussāhattā anāṇattiyā haṭattā ca. Satipi hi saussāhabhāve āṇattiyā ce harati, anāpatti ‘‘aññaṃ harāpetī’’ti vacanato. Añño harissatīti adhippāyābhāvato **‘‘suddhacittena ṭhapita’’**nti vuttaṃ. **Saussāhattā**ti tiyojanātikkamane saussāhattā. Idañca ‘‘añño harissatī’’ti asuddhacittena ṭhapitaṃ sandhāya vuttaṃ, **acittakattā**ti idaṃ pana suddhacittena ṭhapitaṃ sandhāya. **Anāpatti pāḷiyā na sametī**ti ‘‘tiyojanaṃ haratī’’tiādipāḷiyā, visesato ‘‘aññaṃ harāpetī’’ti pāḷiyā ca na sameti.

Sace sāmikaṃ jānāpetvā ṭhapeti, āṇattiyā harāpeti nāmāti āha **‘‘sāmikassa ajānantassevā’’**ti. **Agacchantepī**ti gamanaṃ upacchinditvā ṭhitayānepi. **Heṭṭhā vā gacchanto**ti bhūmiyaṃ gacchanto. **Aññaṃ harāpetī**ti ettha **añña**-ggahaṇena sāmaññato tiracchānagatāpi saṅgahitāti āha – **‘‘aññaṃ harāpetīti vacanato anāpattī’’**ti. **Suṅkaghāte āpatti hotī**ti aññaṃ harāpentassa āpatti. **Tattha anāpattī**ti aññavihitassa theyyacittābhāvato anāpatti.

575. **‘‘Taṃ harantassā**ti puna tiyojanaṃ harantassā’’ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. Taṃ pana **mātikāṭṭhakathāyaṃ** aṅgesu ‘‘paṭhamappaṭilābho sati iminā vacanena na sameti. ‘‘Paṭhamappaṭilābho’’ti hi idaṃ dutiyappaṭilābho āpattiyā aṅgaṃ na hotīti dīpeti, tasmā pāḷiyaṃ aṭṭhakathāyañca visesābhāvato acchinnaṃ paṭilabhitvā harantassa puna tiyojanātikkamepi anāpatti vuttāti amhākaṃ khanti. Aññathā acchinnaṃ paṭilabhitvā puna tiyojanaṃ haratīti vadeyya. Vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ. **Anāpatti katabhaṇḍa**nti ettha ‘‘kambalakojavādikatabhaṇḍampi. Pakaticīvare laggalomāni āpattiṃ janentiyevā’’ti vadanti. Tanukapattatthavikantare aghaṭṭanatthaṃ pakkhipanti. **Pakkhitta**nti kaṇṇacchidde pakkhittaṃ. **Nidhānamukhaṃ nāmā**ti iminā katabhaṇḍasaṅkhyaṃ na gacchatīti dasseti. Eḷakalomānaṃ akatabhaṇḍatā, paṭhamappaṭilābho, attanā ādāya vā aññassa ajānantassa yāne pakkhipitvā vā tiyojanātikkamanaṃ, āharaṇapaccāharaṇaṃ, avāsādhippāyatāti imānettha pañca aṅgāni.

Eḷakalomasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

576. Eḷakalomadhovāpanasikkhāpadaṃ uttānatthameva.

8. Rūpiyasikkhāpadavaṇṇanā

583-584. Rūpiyasikkhāpade pana **satthuvaṇṇo**ti satthunā samānavaṇṇo. Satthuno vaṇṇo satthuvaṇṇo, satthuvaṇṇo viya vaṇṇo assāti satthuvaṇṇoti majjhapadalopīsamāso daṭṭhabbo. **Pākatiko** nāma etarahi pakatikahāpaṇo. **Rukkhaphalabījamayo**ti tintiṇikādirukkhānaṃ phalabījena kato. **Iccetaṃ sabbampī**ti yathāvuttabhedaṃ sabbampi catubbidhaṃ nissaggiyavatthu hotīti sambandho. **Jātarūpamāsako**ti suvaṇṇakahāpaṇo.

Gaṇheyyāti attano atthāya dīyamānaṃ vā katthaci ṭhitaṃ vā nippariggahaṃ disvā sayaṃ gaṇheyya. ‘‘Idaṃ ayyassa hotū’’ti evaṃ sammukhā vā ‘‘asukasmiṃ nāma ṭhāne mama hiraññasuvaṇṇaṃ atthi, taṃ tuyhaṃ hotū’’ti evaṃ parammukhā ṭhitaṃ vā kevalaṃ vācāya vā hatthamuddāya vā ‘‘tuyha’’nti vatvā pariccattassa kāyavācāhi appaṭikkhipitvā cittena sādiyanaṃ **upanikkhittasādiyanaṃ** nāma. ‘‘Sādiyatī’’ti vuttamevatthaṃ vibhāveti **‘‘gaṇhitukāmo hotī’’**ti. **‘‘Idaṃ guttaṭṭhāna’’nti ācikkhitabba**nti paccayaparibhogaṃyeva sandhāya ācikkhitabbaṃ. ‘‘Idha nikkhipāhī’’ti vutte ‘‘uggaṇhāpeyya vā’’ti vuttalakkhaṇena nissaggiyaṃ hotīti āha – **‘‘idha nikkhipāhīti na vattabba’’**nti. Parato **‘‘imaṃ gaṇhā’’ti na vattabba**nti etthāpi eseva nayo. **Kappiyañca akappiyañca nissāya ṭhitameva hotī**ti yasmā tato uppannapaccayaparibhogo kappati, tasmā kappiyaṃ nissāya ṭhitaṃ. Yasmā pana dubbicāraṇāya tato uppannapaccayaparibhogopi na kappati, tasmā akappiyaṃ nissāya ṭhitanti veditabbaṃ.

Na tena kiñci kappiyabhaṇḍaṃ cetāpitanti ettha cetāpitaṃ ce, natthi paribhogupāyo, tasmā evaṃ vuttaṃ. Akappiyañhi nissaggiyaṃ vatthuṃ uggaṇhitvā taṃ anissajjitvāva cetāpitaṃ kappiyabhaṇḍaṃ saṅghassa nissaṭṭhampi sabbesaṃ na kappati. Keci pana ‘‘yasmā nissaggiyaṃ vatthuṃ paṭiggahetvā cetāpitaṃ kappiyabhaṇḍaṃ saṅghassa nissajjāmīti nissaṭṭhaṃ vināva upāyaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati, tasmā ‘na tena kiñci kappiyabhaṇḍaṃ cetāpita’nti vutta’’nti vadanti. **‘‘Ārāmikānaṃ vā pattabhāga**nti idaṃ gihīnaṃ hatthagatopi soyeva bhāgoti katvā vuttaṃ. Sace pana tena aññaṃ parivattetvā ārāmikā denti, paribhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti **majjhimagaṇṭhipade cūḷagaṇṭhipade** ca vuttaṃ. **Tato haritvā**ti aññesaṃ pattabhāgato haritvā. **Kasiṇaparikamma**nti ālokakasiṇaparikammaṃ. **Mañcapīṭhādīni vā**ti ettha ‘‘tato gahitamañcapīṭhādīni parivattetvā aññaṃ ce gahitaṃ, vaṭṭatī’’ti vadanti. **Chāyāpī**ti bhojanasālādīnaṃ chāyāpi. **Paricchedātikkantā**ti gehaparicchedaṃ atikkantā, chāyāya gatagataṭṭhānaṃ gehaṃ nāma na hotīti adhippāyo. **Maggenapī**ti ettha ‘‘sace añño maggo natthi, maggaṃ adhiṭṭhahitvā gantuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Kītāyā**ti tena vatthunā kītāya. **Upanikkhepaṃ ṭhapetvā saṅgho paccaye paribhuñjatī**ti sace upāsako ‘‘atibahu etaṃ hiraññaṃ, idaṃ, bhante, ajjeva na vināsetabba’’nti vatvā sayaṃ upanikkhepaṃ ṭhapeti, aññena vā ṭhapāpeti, etaṃ upanikkhepaṃ ṭhapetvā tato udayaṃ paribhuñjanto saṅgho paccaye paribhuñjati, tena vatthunā gahitattā **‘‘akappiya’’**nti vuttaṃ.

585. **Patitokāsaṃ asamannāharantena pātetabba**nti idaṃ nirapekkhabhāvadassanaparanti veditabbaṃ, tasmā patitaṭṭhāne ñātepissa gūthaṃ chaḍḍentassa viya nirapekkhabhāvoyevettha pamāṇanti veditabbaṃ. **Asantasambhāvanāyā**ti attani avijjamānauttarimanussadhammārocanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Theyyaparibhogo** nāma anarahassa paribhogo. Bhagavatā hi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa. Dāyakānampi sīlavato eva pariccāgo, na dussīlassa attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā dāyakehi ca apariccattattā dussīlassa paribhogo theyyaparibhogo. Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo,** paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho. **Tasmā**ti ‘‘sīlavato’’tiādinā vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Cīvaraṃ paribhoge paribhoge**ti kāyato mocetvā mocetvā paribhoge. Purebhatta…pe… pacchimayāmesu paccavekkhitabbanti sambandho. Tathā asakkontena yathāvuttakālavisesavasena ekasmiṃ divase catukkhattuṃ tikkhattuṃ dvikkhattuṃ sakiṃyeva vā paccavekkhitabbaṃ.

Sacassa apaccavekkhatova aruṇo uggacchati, iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhatīti ettha ‘‘hiyyo yaṃ mayā cīvaraṃ paribhuttaṃ, taṃ yāvadeva sītassa paṭighātāya…pe… hirikopīnappaṭicchādanatthaṃ, hiyyo yo mayā piṇḍapāto paribhutto, so neva davāyātiādinā sace atītaparibhogapaccavekkhaṇaṃ na kareyya, iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhatī’’ti vadanti, vīmaṃsitabbaṃ. **Senāsanampi paribhoge paribhoge**ti pavese pavese. Evaṃ pana asakkontena purebhattādīsu paccavekkhitabbaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttanayeneva sakkā viññātunti idha visuṃ na vuttaṃ. **Satipaccayatā**ti satiyā paccayabhāvo, paṭiggahaṇassa paribhogassa ca paccavekkhaṇasatiyā paccayabhāvo yujjati, paccavekkhitvāva paṭiggahetabbaṃ paribhuñjitabbañcāti attho. Tenevāha **‘‘satiṃ katvā’’**tiādi. **Evaṃ santepī**ti yadipi dvīsupi ṭhānesu paccavekkhaṇā yuttā, evaṃ santepi. Apare panāhu ‘‘satipaccayatāti satibhesajjaparibhogassa paccayabhāve paccayeti attho. Evaṃ santepīti paccaye satipī’’ti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Tathā hi paccayasannissitasīlaṃ paccavekkhaṇāya visujjhati, na paccayasabbhāvamattena.

Nanu ca ‘‘paribhoge karontassa anāpattī’’ti iminā pātimokkhasaṃvarasīlaṃ vuttaṃ, tasmā paccayasannissitasīlassa pātimokkhasaṃvarasīlassa ca ko visesoti? Vuccate – purimesu tāva tīsu paccayesu viseso pākaṭoyeva, gilānapaccaye pana yathā vatiṃ katvā rukkhamūle gopite tassa phalānipi rakkhitāniyeva honti, evameva paccavekkhaṇāya paccayasannissitasīle rakkhite tappaṭibaddhaṃ pātimokkhasaṃvarasīlampi nipphannaṃ nāma hoti. Gilānapaccayaṃ apaccavekkhitvā paribhuñjantassa sīlaṃ bhijjamānaṃ pātimokkhasaṃvarasīlameva bhijjati, paccayasannissitasīlaṃ pana pacchābhattapurimayāmādīsu yāva aruṇuggamanā apaccavekkhantasseva bhijjati. Purebhattañhi apaccavekkhitvāpi gilānapaccayaṃ paribhuñjantassa anāpatti, idametesaṃ nānākaraṇaṃ.

Evaṃ paccayasannissitasīlassa visuddhiṃ dassetvā teneva pasaṅgena sabbāpi suddhiyo dassetuṃ **‘‘catubbidhā hi suddhī’’**tiādimāha. Tattha sujjhati etāyāti suddhi, yathādhammaṃ desanāva suddhi **desanāsuddhi**. Vuṭṭhānassapi cettha desanāya eva saṅgaho daṭṭhabbo. Chinnamūlāpattīnaṃ pana abhikkhutāpaṭiññāva desanā. Adhiṭṭhānavisiṭṭho saṃvarova suddhi **saṃvarasuddhi**. Dhammena samena paccayānaṃ pariyeṭṭhi eva suddhi **pariyeṭṭhisuddhi**. Catūsu paccayesu vuttavidhinā paccavekkhaṇāva suddhi **paccavekkhaṇasuddhi**. Esa tāva suddhīsu samāsanayo. Suddhimantesu sīlesu desanā suddhi etassāti **desanāsuddhi**. Sesesupi eseva nayo. **Na puna evaṃ karissāmī**ti ettha **evan**ti saṃvarabhedaṃ sandhāyāha. **Pahāyā**ti vajjetvā, akatvāti attho. Dātabbaṭṭhena dāyaṃ, taṃ ādiyantīti **dāyādā,** ananuññātesu sabbena sabbaṃ paribhogābhāvato anuññātesuyeva ca paribhogasabbhāvabhāvato bhikkhūhi paribhuñjitabbapaccayā bhagavato santakā. **Dhammadāyādasuttañcettha sādhaka**nti –

> ‘‘Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā, ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’’’ti (ma. ni. 1.29) –

Evaṃ pavattaṃ dhammadāyādasuttañca ettha etasmiṃ atthe sādhakaṃ.

Avītarāgānaṃ taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmibhāvo yathāruci paribhogasabbhāvato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena appaṭikūlampi paṭikūlākārena tadubhayampi vajjetvā ajjhupekkhanākārena paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṃ paripūrenti. Tenāha – **‘‘te hi taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmino hutvā paribhuñjantī’’**ti. Yo panāyaṃ sīlavato paccavekkhitaparibhogo, so iṇaparibhogassa paccanīkattā āṇaṇyaparibhogo nāma hoti. Yathā hi iṇāyiko attano ruciyā icchitadesaṃ gantuṃ na labhati, evaṃ iṇaparibhogayutto lokato nissarituṃ na labhatīti tappaṭipakkhattā sīlavato paccavekkhitaparibhogo āṇaṇyaparibhogoti vuccati, tasmā nippariyāyato catuparibhogavinimutto visuṃyevāyaṃ paribhogoti veditabbo. So idha visuṃ na vutto, dāyajjaparibhogeyeva vā saṅgahaṃ gacchatīti. Sīlavāpi hi imāya sikkhāya samannāgatattā sekkhotveva vuccati. **Sabbesa**nti ariyānaṃ puthujjanānañca.

Kathaṃ puthujjanānaṃ ime paribhogā sambhavantīti? Upacāravasena. Yo hi puthujjanassapi sallekhappaṭipattiyaṃ ṭhitassa paccayagedhaṃ pahāya tattha anupalittena cittena paribhogo, so sāmiparibhogo viya hoti. Sīlavato pana paccavekkhitaparibhogo dāyajjaparibhogo viya hoti dāyakānaṃ manorathassa avirādhanato. Teneva vuttaṃ ‘‘dāyajjaparibhogeyeva vā saṅgahaṃ gacchatī’’ti. Kalyāṇaputhujjanassa paribhoge vattabbameva natthi tassa sekkhasaṅgahato. Sekkhasuttañhetassa atthassa sādhakaṃ.

Lajjinā saddhiṃ paribhogo nāma lajjissa santakaṃ gahetvā paribhogo. **Alajjinā saddhi**nti etthāpi eseva nayo. **Ādito paṭṭhāya hi alajjī nāma natthī**ti iminā diṭṭhadiṭṭhesuyeva āsaṅkā na kātabbāti dasseti. **Attano bhārabhūtā** saddhivihārikādayo. **Sopi nivāretabbo**ti yo passati, tena nivāretabbo. Yasmā alajjīparibhogo nāma lajjino vuccati, tasmā āpatti nāma natthi ubhinnampi alajjībhāvato, ‘‘alajjīparibhogo’’ti idaṃ nāmamattameva na labbhatīti vuttaṃ hoti. ‘‘Āpatti pana atthiyevāti vadantī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Adhammiyoti anesanādīhi uppanno. **Dhammiyo**ti bhikkhācariyādīhi uppanno. **Saṅghasseva detī**ti bhattaṃ aggahetvā attanā laddhasalākaṃyeva deti. **Sace pana lajjī alajjiṃ paggaṇhāti…pe… antaradhāpetī**ti ettha kevalaṃ paggaṇhitukāmatāya evaṃ kātuṃ na vaṭṭati, dhammassa pana sāsanassa sotūnañca anuggahatthāya vaṭṭatīti veditabbaṃ. Purimanayena ‘‘so āpattiyā kāretabbo’’ti vuttattā imassa āpattiyevāti vadanti. Uddesaggahaṇādinā dhammassa paribhogo **dhammaparibhogo**. Dhammānuggahena gaṇhantassa āpattiyā abhāvepi thero tassa alajjibhāvaṃyeva sandhāya **‘‘pāpo kirāya’’**ntiādimāha. **Tassa pana santike**ti mahārakkhitattherassa santike.

586. **Rājorodhādayo**tiādi ‘‘idaṃ gaṇhissāmī’’ti cetanāmattasambhavato vuttaṃ. **Assatiyā dinna**nti ettha assatiyā dinnaṃ nāma apariccattaṃ hoti, tasmā dasante baddhakahāpaṇādi assatiyā dinnaṃ bhikkhunā vatthasaññāya paṭiggahitañca, tato neva rūpiyaṃ dinnaṃ, nāpi paṭiggahitañca hotīti ettha āpattidesanākiccaṃ natthi, taṃ pana dāyakānameva paṭidātabbaṃ. Tena akappiyavatthunā te ce dāyakā sappiādīni kiṇitvāna saṅghassa tassa ca bhikkhuno denti, sabbesaṃ kappati dāyakānaṃyeva santakattā. Aṭṭhakathāyaṃ pana puññakāmehi pariccajitvā dinnameva sandhāya ‘‘puññakāmā…pe… rūpiye arūpiyasaññī rūpiyaṃ paṭiggaṇhātīti veditabbo’’ti vuttaṃ, tasmā pariccajitvā dinnaṃ vatthasaññāya gaṇhatopi nissaggiyameva. Tena yadi te dāyakā no āgantvā gaṇhanti, dāyake pucchitvā attano atthāya ce pariccattaṃ, saṅghe nissajjitvā āpatti desetabbā. **Tava coḷakaṃ passāhī**hi iminā gihisantakepi ‘‘idaṃ gaṇhathā’’tiādiakappiyavohārena vidhānaṃ bhikkhuno na kappatīti dīpeti. **Ekaparicchedānī**ti kiriyākiriyabhāvato ekaparicchedāni. Jātarūparajatabhāvo, attuddesikatā, kahāpaṇādīsu aññatarabhāvoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Rūpiyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpiyasaṃvohārasikkhāpadavaṇṇanā

587. Rūpiyasaṃvohārasikkhāpade jātarūpādicatubbidhampi nissaggiyavatthu idha rūpiyaggahaṇeneva gahitanti āha **‘‘jātarūparajataparivattana’’**nti. **Paṭiggahitaparivattane**ti sāditarūpiyassa parivattane, asādiyitvā vā kappiyena gāhena paṭiggahitarūpiyaparivattane.

589. **Ga**-kārassa **ka**-kāraṃ katvā ‘‘sīsūpaka’’nti likhitaṃ, padabhājane **ghanakata**nti piṇḍaṃ kataṃ. **Satthuvaṇṇo**tiādīsu ‘‘satthuvaṇṇo ca kahāpaṇo ca…pe… ye ca vohāraṃ gacchantī’’ti evaṃ sabbattha samuccayo veditabbo. **Rūpiye rūpiyasaññī**ti sakasantakaṃ vadati. **Rūpiyaṃ cetāpetī**ti parasantakaṃ vadati. **‘‘Nissaggiyavatthunā dukkaṭavatthuṃ vā kappiyavatthuṃ vā cetāpentassapi eseva nayo’’**ti idaṃ kasmā vuttaṃ. Na hi ‘‘rūpiye rūpiyasaññī arūpiyaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiya’’ntiādittiko pāḷiyaṃ vuttoti āha **‘‘yo hī’’**tiādi. **Tassānulomattā**ti etthāyamadhippāyo – rūpiyasaṃvohāro nāma na kevalaṃ rūpiyena rūpiyaparivattanameva, atha kho ‘‘arūpiye rūpiyasaññī rūpiyaṃ cetāpetī’’ti vuttattā arūpiyena rūpiyacetāpanampi rūpiyasaṃvohāro nāma hotīti etasmiṃ pakkhepi rūpiye sati rūpiyasaṃvohāroyeva hotīti ayamattho avuttopi viññāyatīti. **Arūpiyaṃ** nāma dukkaṭavatthukappiyavatthūni. **Ekantena rūpiyapakkhe**ti ekena antena rūpiyapakkheti ayaṃ attho gahetabbo. ‘‘Ekato rūpiyapakkhe’’ti vā pāṭho veditabbo. ‘‘Ekarūpiyapakkhe’’tipi paṭhanti, tatthāpi ekato rūpiyapakkheti ayamevattho gahetabbo.

Kappiyavatthunā kappiyavatthuno kayavikkayepi tāva nissaggiyaṃ hoti, dukkaṭavatthunā dukkaṭavatthuno kayavikkaye kasmā na hotīti **andhakaṭṭhakathāya** adhippāyo. Idaṃ sikkhāpadaṃ…pe… arūpiyena ca rūpiyacetāpanaṃ sandhāya vuttanti sambandho. **Idhā**ti imasmiṃ rūpiyasaṃvohārasikkhāpade. **Tatthā**ti kayavikkayasikkhāpade. **Tenevā**ti kappiyavatthunāyeva.

Puna kappiyabhāvaṃ netuṃ asakkuṇeyyattā **‘‘mahāakappiyo nāmā’’**ti vuttaṃ. **‘‘Na sakkā kenaci upāyena kappiyo kātu**nti idaṃ pañcannaṃyeva sahadhammikānaṃ antare parivattanaṃ sandhāya vuttaṃ, gihīhi pana gahetvā attano santakaṃ katvā dinnaṃ sabbesaṃ kappatī’’ti vadanti. ‘‘Na sakkā kenaci upāyena kappiyo kātu’’nti pana imināva paṭiggahitarūpiyaṃ anissajjitvāva tena cetāpitaṃ kappiyabhaṇḍampi saṅghassa nissaṭṭhaṃ paribhuñjituṃ na vaṭṭatīti siddhaṃ.

Ye pana ‘‘paṭiggahitarūpiyaṃ anissajjitvāpi tena parivattitaṃ kappiyabhaṇḍaṃ saṅghassa nissaṭṭhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, tesaṃ ‘‘na sakkā kenaci upāyena kappiyo kātu’’nti idaṃ na yujjati. Te panettha evaṃ vadanti ‘‘yasmā nissajjitabbavatthuṃ anissajjitvāva uparūpari aññaṃ aññaṃyeva kataṃ, tasmā paricchedābhāvato idha nissajjituṃ avatvā ‘na sakkā kenaci upāyena kappiyo kātu’nti vuttaṃ, paricchedābhāvatoyeva ‘mūle mūlasāmikānaṃ, patte ca pattasāmikānaṃ dinne kappiyo hotī’ti ca na vutta’’nti. Yadi paṭiggahitarūpiyaṃ anissajjitvā cetāpitaṃ kappiyabhaṇḍampi saṅghassa nissaṭṭhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭati, evaṃ sante idhāpi avasānavatthuṃ gahetvā saṅghassa nissaṭṭhaṃ kasmā na vaṭṭati, ‘‘yo pana rūpiyaṃ uggaṇhitvā…pe… patte ca pattasāmikānaṃ dinne kappiyo hotī’’ti imināpi paṭiggahitarūpiyaṃ anissajjitvā cetāpitaṃ kappiyabhaṇḍampi saṅghassa nissaṭṭhaṃ paribhuñjituṃ na vaṭṭatīti siddhaṃ. Yadi taṃ nissaṭṭhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭeyya, ‘‘mūle mūlasāmikānaṃ, patte ca pattasāmikānaṃ dinne kappiyo hotī’’ti na vadeyya. Apare panettha evaṃ vadanti ‘‘yadi saṅghassa nissaṭṭhaṃ hoti, rūpiyapaṭiggāhakassa na vaṭṭati, tasmā tassapi yathā vaṭṭati, tathā dassanatthaṃ ‘mūle mūlasāmikāna’ntiādi vutta’’nti.

Dutiyapattasadisoyevāti iminā pañcannampi sahadhammikānaṃ na kappatīti dasseti. Tattha kāraṇamāha **‘‘mūlassa sampaṭicchitattā’’**ti. Atha mūlassa sampaṭicchitattā rūpiyapaṭiggāhakassa tāva akappiyo hotu, sesānaṃ pana kasmā na kappatīti maññamāno pucchati **‘‘kasmā sesānaṃ na kappatī’’**ti. Kāraṇamāha **‘‘mūlassa anissaṭṭhattā’’**ti. Pattassa kappiyabhāvepi sampaṭicchitamūlassa nissajjitabbassa anissaṭṭhattā tena gahitapatto sesānampi na kappati. Yadi hi tena sampaṭicchitamūlaṃ saṅghamajjhe nissaṭṭhaṃ siyā, tena kappiyena kammena ārāmikādīhi gahetvā dinnapatto rūpiyapaṭiggāhakaṃ ṭhapetvā sesānaṃ vaṭṭati. Apare pana ‘‘mūlaṃ sampaṭicchitvā gahitapattopi yadi saṅghassa nissaṭṭho, sesānaṃ kappatī’’ti vadanti. Evaṃ sante ‘‘mūlassa anissaṭṭhattā’’ti na vattabbaṃ, ‘‘saṅghassa anissaṭṭhattā’’ti evameva vattabbaṃ.

Dubbicāritattāti iminā rūpiyasaṃvohāro anena katoti dasseti. **Aññesaṃ pana vaṭṭatī**ti yasmānena rūpiyasaṃvohāramattameva kataṃ, na mūlaṃ sampaṭicchitaṃ, tasmā vinayakammavasena saṅghassa nissaṭṭhakālato paṭṭhāya aññesaṃ vaṭṭati. Imasmiṃyeva ca atthe pamāṇaṃ dassento **‘‘mahāsumattherassa kirā’’**tiādimāha. Apare pana ‘‘dubbicāritattāti iminā kevalaṃ gihisantakabhāvena ṭhite dubbicāritamattaṃ vuttaṃ, na rūpiyasaṃvohārāpajjanaṃ, tasmā rūpiyasaṃvohārābhāvato so patto nissajjituṃ na sakkāti tassa na kappati, anissaṭṭhopi aññesaṃ kappati. Anissaṭṭhasseva ca aññesaṃ kappiyabhāvadassanatthaṃ ‘mahāsumattherassa kirā’tiādivatthūni udāhaṭāni. **Saṅghassa nissajjī**ti idañca aññesaṃ kappiyattā kevalaṃ saṅghassa pariccattabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na pana vinayakammavasena saṅghassa nissaṭṭhabhāvaṃ. Imassa ca atthassa **sappissa pūretvā**ti idaṃ vacanaṃ sādhaka’’nti vadanti.

591. Rūpiyapaṭiggahaṇarūpiyasaṃvohāresu yena ekekameva kataṃ, tena tattha tattha vuttanayeneva nissajjitabbaṃ. Yena pana paṭiggahitarūpiyeneva saṃvohāro kato, tena kathaṃ nissajjitabbanti? Nayidaṃ dukkaraṃ, ‘‘ahaṃ, bhante, nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajji’’nti evameva nissajjitabbaṃ. ‘‘Imasmiṃ sikkhāpadepi ‘arūpiye rūpiyasaññī, āpatti dukkaṭassā’tiādittikassa avasānapade anāpattiyā vuttattā kappiyavatthuvaseneva idaṃ tikaṃ vutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘arūpiyaggahaṇena kappiyavatthudukkaṭavatthūnaṃ saṅgahoti purimapadadvayaṃ kappiyavatthudukkaṭavatthūnaṃ vasena vuttaṃ, avasānapadameva kappiyavatthuvasena vutta’’nti vadanti, taṃ na yujjati anāpattimissite avasānattike saññānānattaṃ ṭhapetvā vatthunānattassa abhāvato. Dukkaṭavatthunā pana dukkaṭavatthuno cetāpanaṃ neva idha, na tattha pāḷiyaṃ vuttanti vacanamettha sādhakaṃ. Yaṃ attano dhanena parivattati, tassa vā dhanassa vā rūpiyabhāvo ceva, parivattanañcāti imānettha dve aṅgāni.

Rūpiyasaṃvohārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kayavikkayasikkhāpadavaṇṇanā

593. Kayavikkayasikkhāpade pāḷiyaṃ **jānāhī**ti ettha upadhārehīti attho, suṭṭhu upadhāretvā gaṇha, idaṃ na manāpanti puna dātuṃ na sakkhissasīti adhippāyo.

594-595. **Kaya**nti parabhaṇḍassa gahaṇaṃ. **Vikkaya**nti attano bhaṇḍassa dānaṃ. Tenāha **‘‘iminā imaṃ dehī’’**tiādi. Yasmā kayitaṃ nāma parassa hatthato gahitaṃ vuccati, vikkītañca parassa hatthe dinnaṃ, tasmā **‘‘kayitañca hoti parabhaṇḍaṃ attano hatthagataṃ karontena, vikkītañca attano bhaṇḍaṃ parahatthagataṃ karontenā’’**ti vuttaṃ. Yadi evaṃ pāḷiyaṃ parato ‘‘kayitañca hoti vikkayitañcā’’ti vatvā ‘‘attano bhaṇḍaṃ parahatthagataṃ parabhaṇḍaṃ attano hatthagata’’nti kasmā vuttanti āha **‘‘iminā imantiādivacanānurūpato panā’’**tiādi. **Iminā**ti hi sakasantakaṃ vuttaṃ. Tadanurūpato pāḷiyaṃ paṭhamaṃ attano bhaṇḍaṃ dassitaṃ, na kayavikkayapadānurūpato. Tañhi viparītato parasantakaggahaṇaṃ purakkhatvā ṭhitaṃ.

Kāmaṃ sesañātakepi ‘‘imaṃ dehī’’ti vadato viññatti na hoti, saddhādeyyavinipātanassapi pana abhāvaṃ dassetukāmo **‘‘mātaraṃ pana pitaraṃ vā’’**ti āha. **Viññatti na hotī**ti idaṃ visuṃ viññāpanaṃ sandhāya vuttaṃ. Aññaṃ kiñci avatvā evaṃ vadanto aññātakaṃ viññāpeti nāmāti āha – **‘‘aññātakaṃ ‘imaṃ dehī’ti vadato viññattī’’**ti. Aññaṃ kiñci avatvā ‘‘imaṃ gaṇhāhī’’ti dinnaṃ aññātakassa dinnaṃ nāma hotīti vuttaṃ **‘‘saddhādeyyavinipātana’’**nti. **Tisso āpattiyo**ti aññātakaviññattisaddhādeyyavinipātanakayavikkayāpattisaṅkhātā tisso āpattiyo.

Imaṃ nāma karohīti vadati, vaṭṭatīti ettha bhuttosi, idāni kasmā na karosīti vatthumpi vaṭṭati. ‘‘Nissaggiyaṃ pācittiya’’nti kiñcāpi satiyeva nissaggiyavatthumhi pācittiyaṃ vuttaṃ, asatipi pana tasmiṃ pācittiyanti idaṃ aṭṭhakathāpamāṇena gahetabbanti dassetuṃ **‘‘kiñcāpī’’**tiādi vuttaṃ. **Paribhutte**ti sappiādiṃ sandhāya vuttaṃ. Yaṃ attano dhanena parivatteti, yena ca parivatteti, tesaṃ kappiyavatthutā, asahadhammikatā, kayavikkayāpajjanañcāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Kayavikkayasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito kosiyavaggo dutiyo.

3. Pattavaggo

1. Pattasikkhāpadavaṇṇanā

598-602. Pattavaggassa paṭhame **bhaṇḍa**nti vikketabbabhaṇḍaṃ. Yasmā **vaṇṇa**saddo saṇṭhānajātirūpāyatanakāraṇapamāṇaguṇapasaṃsādīsu dissati. ‘‘Mahantaṃ sapparājavaṇṇaṃ abhinimminitvā’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.142) hi saṇṭhānaṃ vuccati. ‘‘Brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo’’tiādīsu (ma. ni. 2.402) jāti. ‘‘Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato’’tiādīsu (dī. ni. 1.303) rūpāyatanaṃ.

> ‘‘Na harāmi na bhañjāmi, ārā siṅghāmi vārijaṃ;
> Atha kena nu vaṇṇena, gandhatthenoti vuccatī’’ti. (saṃ. ni. 1.234; jā. 1.6.116) –

Ādīsu kāraṇaṃ. ‘‘Tayo pattassa vaṇṇā’’tiādīsu (pārā. 602) pamāṇaṃ. ‘‘Kadā saññuḷhā pana te gahapati ime samaṇassa gotamassa vaṇṇā’’tiādīsu (ma. ni. 2.77) guṇo. ‘‘Vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsatī’’tiādīsu (a. ni. 4.3) pasaṃsā. Tasmā vuttaṃ **‘‘tayo pattassa vaṇṇāti tīṇi pattassa pamāṇānī’’**ti.

Aḍḍhaterasapalā hotīti ettha ‘‘māsānaṃ aḍḍhaterasapalāni gaṇhātī’’ti vadanti. ‘‘Magadhanāḷi nāma chapasatā nāḷī’’ti keci. ‘‘Aṭṭhapasatā’’ti apare. Tattha purimānaṃ matena tipasatāya nāḷiyā dve nāḷiyo ekā magadhanāḷi hoti, pacchimānaṃ catupasatāya nāḷiyā dve nāḷiyo ekā magadhanāḷi. **Ācariyadhammapālattherena** pana ‘‘pakatiyā catumuṭṭhikaṃ kuḍuvaṃ, catukuḍuvaṃ nāḷikaṃ, tāya nāḷiyā soḷasa nāḷiyo doṇaṃ, taṃ pana magadhanāḷiyā dvādasa nāḷiyo hontī’’ti vuttaṃ, tasmā tena nayena ‘‘magadhanāḷi nāma pañca kuḍuvāni ekañca muṭṭhiṃ ekāya muṭṭhiyā tatiyañca bhāgaṃ gaṇhātī’’ti veditabbaṃ.

Sabbasambhārasaṅkhatoti jīrakādisabbasambhārehi saṅkhato. **Ālopassa ālopassa anurūpa**nti ettha ‘‘byañjanassa mattā nāma odanacatuttho bhāgo’’ti **brahmāyusuttassa aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.387) vuttattā ālopassa catutthabhāgappamāṇaṃ byañjanaṃ ālopassa anurūpanti gahetabbaṃ. Idha pana sūpasseva odanacatutthabhāgappamāṇataṃ dassetvā etassa lakkhaṇe dassite itarassapi dassitameva hotīti byañjanassa tathā visesetvā pamāṇaṃ na dassitaṃ.

Magadhanāḷiyā upaḍḍhappamāṇo idha patthoti āha **‘‘patthodananti magadhanāḷiyā upaḍḍhanāḷikodana’’**nti. Iminā ca ‘‘patthadvayaṃ magadhanāḷī’’ti dassitaṃ hoti.

Pattho ca ‘‘catupalo kuḍuvo, catukuḍuvo pattho’’ti iminā lokiyavohārena veditabbo. **Bhājanaparibhogenā**ti udakāharaṇādinā bhājanaparibhogena.

607. **Dhote**ti paribhogāvasānadassanatthaṃ vuttaṃ, na pana dhoteyeva dukkaṭaṃ āpajjati tato puretaraṃ paribhogakāleyeva āpajjanato.

608. **Pañcahi dvīhī**ti idaṃ ‘‘ettāvatā kāḷavaṇṇatā sampajjatī’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Yadi pana ekenapi pākena kāḷavaṇṇo hoti, adhiṭṭhānupagoyevā’’ti vadanti. Hatthānāgatassapi adhiṭṭhātabbabhāvadassanatthaṃ **‘‘yadihī’’**tiādi vuttaṃ. Iminā ca dūre ṭhitampi adhiṭṭhātuṃ vikappetuñca labhati, ṭhapitaṭṭhānasallakkhaṇañca na pamāṇanti veditabbaṃ. **Sutvā vā**ti pattakārakena pesitabhikkhunā anāṇatto kevalaṃ tassa kathentassa vacanamattaṃ sutvā. **Na pamāṇa**nti tena apesitattā. **Sāmantavihāre**ti idaṃ upacāramattaṃ, tato dūre ṭhitampi adhiṭṭhātuṃ vaṭṭatiyeva. **Ṭhapitaṭṭhānaṃ sallakkhetvā**ti idampi upacāramattaṃ, pattasallakkhaṇamevettha pamāṇaṃ. **Patte vā chiddaṃ hotī**ti mukhavaṭṭito heṭṭhā dvaṅgulamattokāsato paṭṭhāya yattha katthaci chiddaṃ hoti. Sesamettha paṭhamakathine vuttanayameva.

Pattasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ūnapañcabandhanasikkhāpadavaṇṇanā

610. Dutiyasikkhāpade **hatthesu piṇḍāya caratī**ti pāḷipadassa hatthesu labhitabbapiṇḍatthāya caratīti attho veditabbo.

612-613. **‘‘Tassa so apatto**ti vacanato so patto adhiṭṭhānampi vijahati apattattā. Apattabhāvatoyeva hi ‘pañcabandhanaṃ pattaṃ cetāpetī’ti pāḷiyaṃ na vutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘apattoti idaṃ ‘aññaṃ pattaṃ viññāpetuṃ vaṭṭatī’ti dassanatthaṃ vuttaṃ, so pana patto adhiṭṭhānaṃ na vijahatī’’ti vadanti, taṃ yuttaṃ viya dissati ‘‘yassa pañca ekāyeva vā dasaṅgulā, so baddhopi abaddhopi apattoyevā’’ti vakkhamānattā. Na hi mukhavaṭṭiyā pañcasu ṭhānesu dvaṅgulamattāhi rājīhi adhiṭṭhānaṃ vijahatīti sakkā vattuṃ, ekāya pana rājiyā dasaṅgulāya sace tattha vuttappamāṇo chiddo paññāyati, chiddeneva adhiṭṭhānavijahanaṃ siyāti yuttaṃ vattuṃ. Bandhanokāse sati asati vā bandhanavirahito patto **abandhano**ti vutto, bandhanokāsavirahitoyeva pana **abandhanokāso**ti vutto.

Tipusuttakena vā bandhitvāti ettha ‘‘bandhitabbo’’ti pāṭho gahetabbo. Purāṇapotthakepi hi ayameva pāṭho dissati. **Suddhehi…pe… na vaṭṭatī**ti idaṃ uṇhabhojane pakkhitte vilīyamānattā vuttaṃ. **Phāṇitaṃ jhāpetvā pāsāṇacuṇṇena bandhituṃ vaṭṭatī**ti pāsāṇacuṇṇena saddhiṃ phāṇitaṃ pacitvā tathāpakkena pāsāṇacuṇṇena bandhituṃ vaṭṭati.

615. **Anukampāya na gaṇhantassa dukkaṭa**nti vuttattā yassa so patto na ruccati, tassapi agaṇhantassa anāpatti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. ūnapañcabandhanasīkkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘sace therassa patto na ruccati, appicchatāya vā na gaṇhāti, vaṭṭatī’’ti. **Pattapariyanto**ti pariyantapatto, avasānapattoti attho. ‘‘Saṅghamajjhe pattaṃ gāhāpentena alajjiṃ agāhāpetuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. ‘‘Anujānāmi bhikkhave ādhārakanti vuttattā pīṭhādīsu yattha katthaci ādhāraṃ ṭhapetvā tattha pattaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati ādhāraṭhapanokāsassa aniyamitattā’’ti vadanti. **Aparibhogenā**ti ayuttaparibhogena.

616. Pāḷiyaṃ ‘‘abandhanena pattena abandhanaṃ pattaṃ. Ekabandhanaṃ pattaṃ… dvibandhanaṃ pattaṃ… tibandhanaṃ… catubandhanaṃ… abandhanokāsaṃ… eka… dvi… ti… catubandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpetī’’ti evaṃ ekekena pattena dasadhā dasavidhaṃ pattaṃ cetāpanavasena ekanissaggiyapācittiyasataṃ vuttaṃ. Imasmiṃ sikkhāpade pamāṇayuttaṃ aggahitakāḷavaṇṇampi pattaṃ viññāpentassa āpattiyevāti daṭṭhabbaṃ. Adhiṭṭhānupagapattassa ūnapañcabandhanatā, attuddesikatā, akataviññatti, tāya ca paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Ūnapañcabandhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhesajjasikkhāpadavaṇṇanā

622. Tatiyasikkhāpade **yesaṃ maṃsaṃ kappatī**ti idaṃ nissaggiyavatthudassanatthaṃ vuttaṃ, na pana yesaṃ maṃsaṃ na kappati, tesaṃ sappiādīni na kappantīti dassanatthaṃ. Manussakhīrādīnipi hi no na kappanti, kuto sasassa sappīti āha **‘‘yesañhi khīraṃ atthi, sappipi tesaṃ atthiyevā’’**ti. ‘‘Idañca yebhuyyena vutta’’nti vadanti. **Uggahitakaṃ katvā nikkhitta**nti appaṭiggahitaṃ sayameva gahetvā nikkhittaṃ. **Sayaṃkataṃ nirāmisameva vaṭṭatī**ti tadahupurebhattameva sandhāya vuttaṃ. Atha sayaṃkataṃ nirāmisaṃ bhuñjantassa kasmā sāmaṃpāko na hotīti āha – **‘‘navanītaṃ tāpentassa hi sāmaṃpāko na hotī’’**ti. Savatthukapaṭiggahitassa vatthugatikattā āha – **‘‘savatthukassa paṭiggahitattā’’**ti. **Pacchābhattaṃ paṭiggahitehī**ti pacchābhattaṃ paṭiggahitakhīradadhīhi. Purebhattampi ca uggahitakehi kataṃ abbhañjanādīsu upanetabbanti sambandho. **Ubhayesampī**ti pacchābhattaṃ paṭiggahitakhīradadhīhi ca purebhattaṃ uggahitakehi ca katānaṃ. **Eseva nayo**ti nissaggiyaṃ hotīti attho. **Akappiyamaṃsasappimhī**ti akappiyamaṃsasattānaṃ sappimhi. **Kāraṇapatirūpakaṃ vatvā**ti sajātiyānaṃ sappibhāvatoti kāraṇapatirūpakaṃ vatvā.

Sappinayeneva veditabbanti nirāmisameva sattāhaṃ vaṭṭatīti attho. **Etthā**ti navanīte. **Dhotaṃ vaṭṭatī**ti adhotaṃ ce, savatthukapaṭiggahitaṃ hoti, tasmā dhotaṃ paṭiggahetvā sattāhaṃ nikkhipituṃ vaṭṭatīti therānaṃ adhippāyo. **Takkato uddhaṭamattameva khādiṃsū**ti ettha takkato uddhaṭamattaṃ adhotampi paṭiggahetvā paribhuñjantā dhovitvā pacitvā vā paribhuñjiṃsūti evamattho gahetabbo. Therassa hi dadhiguḷikādisahitampi paṭiggahitaṃ pacchā dhovitvā pacitvā vā paribhuñjantassa savatthukapaṭiggahaṇe doso natthīti adhippāyo, teneva therassa adhippāyaṃ dassentena **‘‘tasmā navanītaṃ paribhuñjantena…pe… ayamettha adhippāyo’’**ti vuttaṃ. Keci pana ‘‘takkato uddhaṭamattameva khādiṃsū’’ti vacanassa adhippāyaṃ ajānantā ‘‘takkato uddhaṭamattaṃ adhotampi dadhiguḷikādisahitaṃ vikālepi paribhuñjituṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi dadhiguḷikādiāmisena saṃsaṭṭharasaṃ navanītaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭatīti sakkā vattuṃ. **Navanītaṃ paribhuñjantenā**ti adhovitvā paṭiggahitanavanītaṃ paribhuñjantena. Dadhi eva **dadhigataṃ** yathā ‘‘gūthagataṃ muttagata’’nti (ma. ni. 2.119). **Khayaṃ gamissatī**ti vacanato khīraṃ pakkhipitvā pakkasappiādipi vikāle kappatīti veditabbaṃ. **Kukkuccāyanti kukkuccakā**ti iminā attanāpi tattha kukkuccasabbhāvaṃ dīpeti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. bhesajjasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘nibbaṭṭitasappi vā navanītaṃ vā pacituṃ vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. **Tāni paṭiggahetvā**ti tāni khīradadhīni paṭiggahetvā.

Paṭiggahetvā ṭhapitabhesajjehīti paṭiggahetvā ṭhapitayāvajīvikabhesajjehi. Vuttanayena yathā taṇḍulādīni na paccanti, tathā lajjīyeva sampādetvā detīti lajjīsāmaṇeraggahaṇaṃ, apica alajjinā ajjhoharitabbaṃ yaṃ kiñci abhisaṅkharāpetuṃ na vaṭṭati, tasmāpi evamāha. **Tile paṭiggahetvā katatela**nti attanā bhajjanādīni akatvā gahitatelaṃ. Teneva **‘‘sāmisampi vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. **Nibbaṭṭitattā**ti yāvakālikavatthuto vivecitattā. **Ubhayampī**ti attanā ca parena ca kataṃ. **Yāva aruṇassa uggamanā tiṭṭhati, nissaggiya**nti sattamadivase katatelaṃ sace yāva aruṇuggamanā tiṭṭhati, nissaggiyaṃ.

623. **Acchavasa**nti dukkaṭavatthuno vasāya anuññātattā taṃsadisānaṃ dukkaṭavatthūnaṃyeva akappiyamaṃsasattānaṃ vasā anuññātā, na thullaccayavatthūnaṃ manussānaṃ vasāti āha **‘‘ṭhapetvā manussavasa’’**nti. **Saṃsaṭṭha**nti parissāvitaṃ. ‘‘Kāle paṭiggahitaṃ vikāle anupasampannenapi nippakkaṃ saṃsaṭṭhañca paribhuñjantassa dvepi dukkaṭāni hontiyevā’’ti vadanti. Yasmā khīradadhiādīni pakkhipitvā telaṃ pacanti, tasmā kasaṭaṃ na vaṭṭati, telameva vaṭṭati. Tena vuttaṃ **‘‘pakkatelakasaṭe viya kukkuccāyatī’’**ti. ‘‘Sace vasāya saddhiṃ pakkattā na vaṭṭati, idaṃ kasmā vaṭṭatī’’ti pucchantā **‘‘bhante’’**tiādimāhaṃsu. **Etaṃ vaṭṭatī**ti nanu etaṃ dadhiguḷikādīhi pakkaṃ navanītaṃ vaṭṭatīti attho.

‘‘Madhukarīhi nāma madhumakkhikāhīti ayaṃ khuddakamakkhikānaṃ bhamaramakkhikānañca sāmaññaniddeso’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘daṇḍakesu madhukarā madhukarī makkhikā nāmā’’ti vatvā ‘‘tāhi madhukarīādīhi tīhi makkhikāhi kataṃ madhu nāmā’’ti vadanti. **Bhamaramakkhikāhī**ti mahābhamaramakkhikāhi. **Silesasadisa**nti ghanapakkaṃ vuttaṃ. **Itara**nti tanukamadhu. **Madhupaṭala**nti madhurahitaṃ kevalaṃ madhupaṭalaṃ. ‘‘Sace madhusahitaṃ paṭalaṃ paṭiggahetvā nikkhipanti, paṭalassa bhājanaṭṭhāniyattā madhuno vasena sattāhātikkame nissaggiyaṃ hotī’’ti vadanti, ‘‘madhumakkhitaṃ pana madhugatikamevā’’ti iminā taṃ na sameti.

‘‘Phāṇitaṃ nāma ucchumhā nibbatta’’nti pāḷiyaṃ avisesena vuttattā aṭṭhakathāyañca ‘‘ucchurasaṃ upādāya…pe… avatthukā ucchuvikati ‘phāṇita’nti veditabbā’’ti vacanato ucchurasopi nikkasaṭo sattāhakālikoti veditabbo. **Kenaci** pana ‘‘madhumhi cattāro kālikā yathāsambhavaṃ yojetabbā, ucchumhi cā’’ti vatvā ‘‘samakkhikaṇḍaseḷakaṃ yāvakālikaṃ, aneḷakaṃ udakasambhinnaṃ yāmakālikaṃ, asambhinnaṃ sattāhakālikaṃ, madhusitthaṃ parisuddhaṃ yāvajīvikaṃ, tathā ucchu vā raso vā sakasaṭo yāvakāliko, nikkasaṭo udakasambhinno yāmakāliko, asambhinno sattāhakāliko, suddhakasaṭaṃ yāvajīvika’’nti ca vatvā uttaripi bahudhā papañcitaṃ. Tattha ‘‘udakasambhinnaṃ madhu vā ucchuraso vā udakasambhinno yāmakāliko’’ti idaṃ neva pāḷiyaṃ, na aṭṭhakathāyaṃ dissati. ‘‘Yāvakālikaṃ samānaṃ garutarampi muddikājātirasaṃ attanā saṃsaṭṭhaṃ lahukaṃ yāmakālikabhāvaṃ upanentaṃ udakaṃ lahutaraṃ sattāhakālikaṃ attanā saṃsaṭṭhaṃ garutaraṃ yāmakālikabhāvaṃ upanetī’’ti ettha kāraṇaṃ soyeva pucchitabbo, sabbattha pāḷiyaṃ aṭṭhakathāyañca udakasambhedena garutarassapi lahubhāvopagamanaṃyeva dassitaṃ. Pāḷiyampi hi ‘‘anujānāmi, bhikkhave, gilānassa guḷaṃ, agilānassa guḷodaka’’nti (mahāva. 284) vadantena agilānena paribhuñjituṃ ayuttopi guḷo udakasambhinno agilānassapi vaṭṭatīti anuññāto.

Yampi ca ‘‘ucchu ce yāvakāliko, ucchuraso ce yāmakāliko, phāṇitaṃ ce sattāhakālikaṃ, taco ce yāvajīviko’’ti aṭṭhakathāvacanaṃ dassetvā ‘‘ucchuraso udakasambhinno yāmakāliko’’ti aññena **kenaci** vuttaṃ, tampi tathāvidhassa aṭṭhakathāvacanassa imissā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya abhāvato na sārato paccetabbaṃ. Tatoyeva ca ‘‘ucchuraso udakena sambhinnopi asambhinnopi sattāhakālikoyevā’’ti keci ācariyā vadanti. **Bhesajjakkhandhake** ca ‘‘anujānāmi, bhikkhave, ucchurasa’’nti (mahāva. 300) ettha tīsupi **gaṇṭhipadesu** avisesena vuttaṃ ‘‘ucchuraso sattāhakāliko’’ti.

Sayaṃkataṃ nirāmisameva vaṭṭatīti ettha aparissāvitaṃ paṭiggahitampi karaṇasamaye parissāvetvā kasaṭaṃ apanetvāva attanā katanti gahetabbaṃ. **Jhāmaucchuphāṇita**nti agginā daḍḍhe ucchukhette jhāmaucchunā kataphāṇitaṃ. **Koṭṭitaucchuphāṇita**nti khuddānukhuddakaṃ chinditvā koṭṭetvā nippīḷetvā pakkaṃ yebhuyyena ca sakasaṭaṃ phāṇitaṃ. Tādisassa ca kasaṭassa abbohārikattā **‘‘taṃ yutta’’**nti vuttaṃ. **Sītudakena kata**nti madhukapupphāni sītodake pakkhipitvā madditvā puppharase udakagate sati taṃ udakaṃ gahetvā pacitvā kataphāṇitaṃ. **Khīraṃ pakkhipitvā kataṃ madhukaphāṇitaṃ yāvakālika**nti ettha khīraṃ pakkhipitvā pakkatelaṃ kasmā vikāle vaṭṭatīti ce? Tele pakkhittakhīraṃ telameva hoti, aññaṃ pana khīraṃ pakkhipitvā kataṃ khīrabhāvaṃ gaṇhātīti idamettha kāraṇaṃ. Yadi evaṃ khaṇḍasakkharampi khīraṃ pakkhipitvā karonti, taṃ kasmā vaṭṭatīti āha **‘‘khaṇḍasakkharaṃ panā’’**tiādi. Tattha **khīrajallika**nti khīrapheṇaṃ.

Bhesajjodissaṃ dassentena **‘‘sattavidhañhi odissaṃ nāmā’’**tiādinā itarānipi atthuddhāravasena vuttāni. **Vikaṭānī**ti apakatibhesajjattā vikaṭāni, virūpānīti attho. Dukkaṭavatthūnampi akappiyamaṃsānaṃ vasāya anuññātattā **‘‘vasodissa’’**nti vuttaṃ. Oḷārikānampi āhāratthaṃ pharituṃ samatthānaṃ sappiādīnaṃ bhesajjanāmena anuññātattā **‘‘bhesajjodissa’’**nti vuttaṃ. **‘‘Pacchābhattato paṭṭhāya sati paccaye**ti vuttattā paṭiggahitabhesajjāni dutiyadivasato paṭṭhāya purebhattampi sati paccaye paribhuñjitabbāni, na āhāratthaṃ bhesajjatthāya paṭiggahitattā’’ti vadanti.

624. **Dvāravātapānakavāṭesū**ti mahādvārassa vātapānānañca kavāṭaphalakesu. Kasāve pakkhittāni tāni attano sabhāvaṃ pariccajanti, tasmā **‘‘makkhetabbānī’’**ti vuttaṃ, ghuṇapāṇakādiparihāratthaṃ makkhetabbānīti attho. **Adhiṭṭhetī**ti ‘‘idāni mayhaṃ ajjhoharaṇīyaṃ na bhavissati, bāhiraparibhogatthāya gamissatī’’ti cittaṃ uppādetīti attho. Tenevāha – **‘‘sappiñca telañca vasañca muddhani telaṃ vā abbhañjanaṃ vā’’**tiādi. ‘‘Evaṃ adhiṭṭhitañca paṭiggahaṇaṃ vijahatī’’ti vadanti.

625. **Sace dvinnaṃ santakaṃ ekena paṭiggahitaṃ avibhattaṃ hoti, paribhuñjituṃ pana na vaṭṭatī**ti ettha majjhe pāṭho parihīno, evaṃ panettha pāṭho veditabbo ‘‘sace dvinnaṃ santakaṃ ekena paṭiggahitaṃ avibhattaṃ hoti, sattāhātikkame dvinnampi anāpatti, paribhuñjituṃ pana na vaṭṭatī’’ti. Aññathā pana saddappayogopi na saṅgacchati. **Gaṇṭhipadepi** ca ayameva pāṭho dassito. Tattha **dvinnampi anāpattī**ti yathā aññassa santakaṃ ekena paṭiggahitaṃ sattāhātikkamena nissaggiyaṃ na hoti parasantakabhāvato, evamidampi avibhattattā ubhayasādhāraṇampi avinibbhogabhāvato nissaggiyaṃ na hotīti adhippāyo. **Paribhuñjituṃ pana na vaṭṭatī**ti bhikkhunā paṭiggahitattā sattāhātikkame yassa kassaci bhikkhuno paribhuñjituṃ na vaṭṭati paṭiggahitasappiādīnaṃ paribhogassa sattāheneva paricchinnattā. ‘‘Tāni paṭiggahetvā sattāhaparamaṃ sannidhikārakaṃ paribhuñjitabbānī’’ti hi vuttaṃ. **Gaṇṭhipadesu** pana tīsupi idha pāṭhassa parihīnabhāvaṃ asallakkhetvā ‘‘paribhuñjituṃ pana na vaṭṭatīti idaṃ antosattāhe paribhogaṃ sandhāya vuttanti saññāya vissāsaggāhābhāvato paribhuñjituṃ na vaṭṭatī’’ti evamattho vutto, so na gahetabbo.

Āvuso, imaṃ telaṃ sattāhamattaṃ paribhuñja tvanti iminā yena paṭiggahitaṃ, tena antosattāheyeva parassa vissajjitabhāvaṃ dasseti. **Kassa āpattī**ti paṭhamaṃ tāva ubhinnaṃ sādhāraṇattā anāpatti vuttā. Idāni pana ekena itarassa vissaṭṭhabhāvato ubhayasādhāraṇatā natthīti vibhattasadisaṃ hutvā ṭhitaṃ, tasmā ettha paṭiggahitassa sattāhātikkame ekassa āpattiyā bhavitabbanti maññamāno ‘‘kiṃ paṭiggahaṇapaccayā paṭiggāhakassa āpatti, udāhu yassa santakaṃ jātaṃ, tassā’’ti pucchati. Nissaṭṭhabhāvatoyeva ca idha ‘‘avibhattabhāvato’’ti kāraṇaṃ avatvā **‘‘yena paṭiggahitaṃ, tena vissajjitattā’’**ti vuttaṃ. Idañca vissaṭṭhabhāvato ubhayasādhāraṇataṃ pahāya ekassa santakaṃ hontampi yena paṭiggahitaṃ, tato aññassa santakaṃ jātaṃ, tasmā parasantakapaṭiggahaṇe viya paṭiggāhakassa paṭiggahaṇapaccayā natthi āpattīti dassanatthaṃ vuttaṃ, na pana ‘‘yena paṭiggahitaṃ, tena vissajjitattā’’ti vacanato avissajjite sati avibhattepi sattāhātikkame āpattīti dassanatthaṃ avissajjite avibhattabhāvatoyeva anāpattiyā siddhattā. Sace pana itaro yena paṭiggahitaṃ, tasseva antosattāhe attano bhāgampi vissajjeti, sattāhātikkame siyā āpatti yena paṭiggahitaṃ, tasseva santakabhāvamāpannattā itarassa appaṭiggahitattā. Iminā tassa santakabhāvepi aññena paṭiggahitasakasantake viya tena appaṭiggahitabhāvato anāpattīti dīpeti. Idaṃ pana adhippāyaṃ ajānitvā ito aññathā **gaṇṭhipadakārādīhi** papañcitaṃ, na taṃ sārato paccetabbaṃ.

Aparibhogaṃ hotīti kassaci amanuññassa patitattā paribhogārahaṃ na hoti. **Yena cittenā**ti yena pariccajitukāmatācittena. ‘‘Antosattāhe’’ti adhikārattā ‘‘antosattāhe anapekkho datvā paṭilabhitvā paribhuñjatī’’ti imaṃ sambandhaṃ sandhāya mahāsumattherena **‘‘evaṃ antosattāhe datvā’’**tiādi vuttaṃ. **Mahāpadumatthero** pana yadi evaṃ ‘‘vissajjetī’’ti imināva taṃ siddhaṃ, sattāhātikkantaṃ pana nissaṭṭhaṃ paṭilabhitvā paribhuñjituṃ na vaṭṭati, tasmā tassa paribhogamukhadassanamidanti āha – **‘‘nayidaṃ yācitabba’’**ntiādi. **Aññena bhikkhunā**ti ettha suddhacittena dinnattā sayampi āharāpetvā paribhuñjituṃ vaṭṭatiyeva. Sappiādīnaṃ paṭiggahitabhāvo, attano santakatā, sattāhātikkamoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Bhesajjasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā

627. Catutthe **sibbanarajanakappapariyosānena niṭṭhāpetvā**ti sūcikammaniṭṭhānena sakimpi vaṇṇabhedamattarajanena kappabindukaraṇena ca niṭṭhāpetvā. **Samaye**ti vassānasamaye.

628. **Kucchisamayo**ti antosamayo. ‘‘Ayameko aḍḍhamāso pariyesanakkhettañceva karaṇakkhettañca. Etasmiñhi antare vassikasāṭikaṃ aladdhaṃ pariyesituṃ laddhaṃ kātuñca vaṭṭati, nivāsetuṃ adhiṭṭhātuñca na vaṭṭatī’’ti potthakesu pāṭho dissati, so apāṭho. Evaṃ panettha pāṭhena bhavitabbaṃ ‘‘ayameko aḍḍhamāso pariyesanakkhettaṃ. Etasmiñhi antare vassikasāṭikaṃ aladdhaṃ pariyesituṃ vaṭṭati, laddhaṃ kātuṃ nivāsetuṃ adhiṭṭhātuñca na vaṭṭatī’’ti. Na hi gimhānaṃ pacchimamāsassa paṭhamo aḍḍhamāso karaṇakkhettaṃ hoti. ‘‘Aḍḍhamāso seso gimhānanti katvā nivāsetabba’’nti vacanato pana gimhānaṃ pacchimamāsassa pacchimo aḍḍhamāso karaṇakkhettañceva nivāsanakkhettañca hoti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. vahisakasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘gimhānaṃ pacchimo māso pariyesanakkhettaṃ, pacchimo aḍḍhamāso karaṇanivāsanakkhettampī’’ti vuttaṃ. Tasmā pāḷiyā mātikāṭṭhakathāya ca avirodhaṃ icchantena vuttanayeneva pāṭho gahetabbo.

‘‘Viññattiṃ katvā nipphādentassa aññātakaviññattisikkhāpadena anāpattī’’ti vadantena ‘‘piṭṭhisamayattā iminā sikkhāpadena āpattī’’ti dīpitā hoti. Na hi ñātakapavāritaṭṭhānato piṭṭhisamaye satuppādakaraṇamattenapi sambhavantī āpatti tato garukatarāya viññattiyā na hotīti sakkā vattuṃ. Teneva **bhadantabuddhadattācariyena** vuttaṃ –

> ‘‘Katvā pana satuppādaṃ, vassikasāṭicīvaraṃ;
> Nipphādentassa bhikkhussa, samaye piṭṭhisammate.
>
> ‘‘Hoti nissaggiyāpatti, ñātakāññātakādino;
> Tesuyeva ca viññattiṃ, katvā nipphādane tathā’’ti.

Kenassa hoti āpattīti assa mātaraṃ cīvaraṃ yācantassa kena sikkhāpadena āpattīti pucchati. ‘‘Pariṇataṃ viññāpentassa pariṇāmanasikkhāpadena āpattī’’ti codanābhāvaṃ dasseti **no ca saṅghe pariṇata**nti. Atha aññātakaviññattisikkhāpadenāti ce, etampi natthīti āha **‘‘anāpatti ca ñātake’’**ti. ‘‘Ñātake viññāpentassā’’ti pāṭhaseso. **Imamatthaṃ sandhāyā**ti piṭṭhisamaye vassikasāṭikatthaṃ ñātakapavāritaṭṭhāne satuppādakaraṇena āpattiṃ, aññātakaviññattisikkhāpadena anāpattiñca sandhāya.

Aññātakaappavāritaṭṭhānato…pe… dukkaṭanti idaṃ vassikasāṭikaṃ adinnapubbe sandhāya vuttaṃ. Tenevettha vattabhede dukkaṭaṃ vuttaṃ, dinnapubbesu pana vattabhedo natthi. Tenevāha – **‘‘ye manussā…pe… vattabhedo natthī’’**ti. **Ida**nti yathāvuttanissaggiyapācittiyaṃ. **Viññattiṃ katvā nipphādentassā**ti aññātakaappavāritaṭṭhānato viññattiṃ katvā nipphādentassa. **Pakatiyā vassikasāṭikadāyakā** nāma saṅghavasena vā puggalavasena vā apavāretvā anusaṃvaccharaṃ vassikasāṭikānaṃ dāyakā. **Aññātakaviññattisikkhāpadena anāpattī**ti ettha imināpi sikkhāpadena anāpattīti veditabbaṃ. Kucchisamaye hi attano ñātakapavāritaṭṭhānato ‘‘detha me vassikasāṭika’’ntiādinā viññāpentassapi anāpatti. Tenevāha – **‘‘na vattabbā detha meti idañhi pariyesanakāle aññātakaappavārite eva sandhāya vutta’’**nti. **Mātikāṭṭhakathāyañhi** (kaṅkhā. aṭṭha. vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘attano ñātakapavāritaṭṭhānato pana ‘detha me vassikasāṭikacīvara’ntiādikāya viññattiyāpi pariyesitabba’’nti.

629. **‘‘Ākāsato patitaudakenevā**ti vacanato chadanakoṭiyā patitaudakena nahāyantassa anāpattī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

630. **Cha māse parihāraṃ labhatī**ti etena antovassepi yāva vassānassa pacchimadivasā akatā parihāraṃ labhatīti dīpitaṃ hoti. Yasmā mūlacīvaraṃ karontena hemantassa pacchimuposathadivaseyeva kātabbaṃ, tasmā gimhānato ekūnatiṃsadivase parihāraṃ labhati, evaṃ santepi appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti katvā **‘‘tato parampi…pe… ekamāsa’’**nti vuttaṃ. **Ekāhadvīhādivasena…pe… laddhā ceva niṭṭhitā cā**ti iminā ekāhānāgatāya vassūpanāyikāya laddhā ceva niṭṭhitā ca, dvīhānāgatāya…pe… dasāhānāgatāya vassūpanāyikāya laddhā ceva niṭṭhitā ca, antovasse vā laddhā ceva niṭṭhitā cāti ayamattho dassito. Tattha āsāḷhimāsassa juṇhapakkhapuṇṇamiyaṃ laddhā ceva niṭṭhitā ca vassikasāṭikā ‘‘ekāhānāgatāya vassūpanāyikāya laddhā ceva niṭṭhitā cā’’ti vuccati. Eteneva nayena juṇhapakkhassa chaṭṭhiyaṃ laddhā ceva niṭṭhitā ca ‘‘dasāhānāgatāya vassūpanāyikāya laddhā ceva niṭṭhitā cā’’ti vuccati. Yāva paṭhamakattikatemāsapuṇṇamī, tāva antotemāse laddhā ceva niṭṭhitā ca ‘‘antovasse laddhā ceva niṭṭhitā cā’’ti vuccati. Paṭhamakattikatemāsapuṇṇamito parañhi laddhā ceva niṭṭhitā ca yāva cīvarakālo nātikkamati, tāva anadhiṭṭhahitvā ṭhapetuṃ vaṭṭatīti na tatrāyaṃ vicāraṇā sambhavati.

Tasmiṃyeva antodasāhe adhiṭṭhātabbāti avisesena vuttepi vassānato pubbe ekāhadvīhādivasena anāgatāya vassūpanāyikāya laddhā tehi divasehi saddhiṃ dasāhaṃ anatikkamantena vassūpanāyikadivasato paṭṭhāya adhiṭṭhānakkhettaṃ sampattāyeva adhiṭṭhātabbā, na tato pubbe adhiṭṭhānassa akhettattā. Antovasse pana laddhā tasmiṃyeva antovasse laddhadivasato paṭṭhāya dasāhaṃ anatikkāmetvā adhiṭṭhātabbā.

Nanu ca vassānato pubbe anadhiṭṭhahitvā dasāhaṃ atikkāmetuṃ vaṭṭatiyeva, tasmā adhiṭṭhānassa akhettabhūtepi divase gahetvā ‘‘antodasāhe adhiṭṭhātabba’’nti kasmā vuttaṃ? Yathā ‘‘antovasse laddhāpi yāva na niṭṭhāti, tāva anadhiṭṭhahitvā dasāhaṃ atikkāmetuṃ vaṭṭatī’’ti akatāya anadhiṭṭhānakkhettasadisāpi atikkantadivasā dasāhaṃ atikkāmetvā niṭṭhitāya gaṇanūpagā hontīti niṭṭhitadivaseyeva adhiṭṭhātabbā, evamidhāpi vassānato pubbe anadhiṭṭhānakkhettabhūtāpi divasā laddhadivasato paṭṭhāya gaṇanūpagā hontīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Yadi evaṃ ‘‘tasmiṃyeva antodasāhe’’ti avisesena vuttattā dasāhānāgatāya vassūpanāyikāya chaṭṭhiyaṃ laddhā puṇṇamiyaṃ adhiṭṭhātabbāti āpajjatīti? Nāpajjati ‘‘cātumāsaṃ adhiṭṭhātu’’nti vacaneneva paṭikkhittattā. Evaṃ sante ‘‘dasāhānāgatāyā’’ti iminā kiṃ payojananti ce? Vassānato pubbeyeva dasāhe atikkante vassūpanāyikadivase niṭṭhitā tadaheva adhiṭṭhātabbāti dassanatthaṃ vuttanti idamettha payojanaṃ. Tenevāha – **‘‘dasāhātikkame niṭṭhitā tadaheva adhiṭṭhātabbā’’**ti.

Dasāhe appahonte cīvarakālaṃ nātikkametabbāti temāsabbhantare dasāhe appahonte laddhā ceva niṭṭhitā ca cīvarakālaṃ nātikkametabbāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘paṭhamakattikatemāsapuṇṇamito pubbe sattamito paṭṭhāya laddhā ceva niṭṭhitā ca vassikasāṭikā dasāhe anatikkanteyeva cīvarakālaṃ otiṇṇattā tattha anadhiṭṭhahitvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭatī’’ti. Iminā ca imaṃ dīpeti – akatā ce vassikasāṭikā, vassānaṃ cātumāsaṃ akatattāyeva parihāraṃ labhati, katāya pana dasāhaparamasikkhāpadaṃ avikopetvā parihāro vattabboti.

Yadā vā tadā vā adhiṭṭhātuṃ vaṭṭatīti cātumāsabbhantare dasāhe atikkantepi natthi dosoti adhippāyo. ‘‘Kadā adhiṭṭhātabbā…pe… yadi nappahoti, yāva kattikapuṇṇamā parihāraṃ labhatī’’ti imināpi **kurundivacanena** akatāya vassikasāṭikāya cātumāsaṃ parihāro, katāya dasāhameva parihāroti ayamattho dīpitoyevāti āha **‘‘apicā’’**tiādi.

Pāḷiyaṃ **acchinnacīvarassa naṭṭhacīvarassā**tiādinā nissaggiyena anāpatti vuttā, udāhu naggassa nahāyato dukkaṭena anāpatti vuttāti? Kimettha pucchitabbaṃ. Sabbasikkhāpadesu hi yattha yattha mūlasikkhāpadena āpattippasaṅgo, tattha tattha anāpattidassanatthaṃ anāpattivāro ārabhīyatīti idhāpi nissaggiyena anāpattidassanatthanti yuttaṃ vattuṃ. Na hi mūlāpattiyā anāpattiṃ adassetvā antarā vuttāya eva āpattiyā anāpattidassanatthaṃ anāpattivāro ārabhīyatīti. Teneva tīsupi **gaṇṭhipadesu** idaṃ vuttaṃ ‘‘acchinnacīvarassa naṭṭhacīvarassa cāti ettha acchinnasesacīvarassa naṭṭhasesacīvarassa ca asamaye nivāsentassa pariyesantassa ca anāpatti. Āpadāsūti ettha anivatthaṃ corā harantīti asamaye nivāsentassa anāpattī’’ti. **Mātikāṭṭhakathāyam**pi (kaṅkhā. aṭṭha. vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘acchinnacīvarassa vā naṭṭhacīvarassa vā anivatthaṃ corā harantīti evaṃ āpadāsu vā nivāsayato ummattakādīnañca anāpattī’’ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana naggassa nahāyato dukkaṭeneva anāpattiṃ sandhāya ‘‘acchinnacīvarassāti etaṃ vassikasāṭikameva sandhāya vuttaṃ. Tesañhi naggānaṃ kāyovassāpane anāpatti. Ettha ca mahagghavassikasāṭikaṃ nivāsetvā nahāyantassa corupaddavo āpadā nāmā’’ti yaṃ vuttaṃ, tattha kāraṇaṃ pariyesitabbaṃ.

Atha ubhayenapi anāpattidassanatthaṃ ‘‘acchinnacīvarassā’’tiādi āraddhanti evamadhippāyo siyā, evampi ‘‘acchinnacīvarassāti etaṃ vassikasāṭikameva sandhāya vutta’’ntiādinā visesetvā na vattabbaṃ. Evañhi vattabbaṃ siyā ‘‘acchinnasesacīvarassa naṭṭhasesacīvarassa vā asamaye nivāsentassa pariyesantassa ca nissaggiyena anāpatti, acchinnavassikasāṭikassa naṭṭhavassikasāṭikassa vā naggassa nahāyato dukkaṭena anāpatti, āpadāsu anivatthaṃ corā harantīti asamaye nivāsayato nissaggiyena anāpatti, mahagghavassikasāṭikaṃ nivāsetvā nahāyantassa corā haranti, naggassa nahāyato dukkaṭena anāpattī’’ti. Sesamettha uttānameva.

Aṅgesu pana vassikasāṭikāya attuddesikatā, asamaye pariyesanatā, tāya ca paṭilābhoti imāni tāva pariyesanāpattiyā tīṇi aṅgāni. Sacīvaratā, āpadābhāvo, vassikasāṭikāya sakabhāvo, asamaye nivāsananti imāni nivāsanāpattiyā cattāri aṅgāni.

Vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cīvaraacchindanasikkhāpadavaṇṇanā

631. Pañcame **yampi tyāha**nti ettha **ya**nti kāraṇavacanaṃ, tasmā evamettha sambandho veditabbo – mayā saddhiṃ janapadacārikaṃ pakkamissatīti yaṃ kāraṇaṃ nissāya ahaṃ te, āvuso, cīvaraṃ adāsiṃ, taṃ na karosīti kupito anattamano acchindīti. **Ya**nti vā cīvaraṃ parāmasati, tattha ‘‘mayā saddhiṃ janapadacārikaṃ pakkamissatīti yampi te ahaṃ cīvaraṃ adāsiṃ, taṃ cīvaraṃ gaṇhissāmīti kupito anattamano acchindī’’ti sambandhitabbaṃ.

633. **Āṇatto bahūni gaṇhāti, ekaṃ pācittiya**nti ‘‘cīvaraṃ gaṇhā’’ti āṇattiyā ekacīvaravisayattā ekameva pācittiyaṃ. **Vācāya vācāya dukkaṭa**nti ettha acchinnesu vatthugaṇanāya pācittiyāni. **Ekavācāya sambahulā āpattiyo**ti idaṃ acchinnesu vatthugaṇanāya āpajjitabbaṃ pācittiyāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. Āṇattiyā āpajjitabbaṃ pana dukkaṭaṃ ekameva.

634. **Eva**nti iminā ‘‘vatthugaṇanāya dukkaṭānī’’ti idaṃ parāmasati. **Eseva nayo**ti sithilaṃ gāḷhañca pakkhittāsu āpattiyā bahuttaṃ ekattañca atidissati.

635. **Āvuso, maya**ntiādīsu gaṇhitukāmatāya evaṃ vuttepi teneva dinnattā anāpatti. **Amhākaṃ santike upajjhaṃ gaṇhissatī**ti idaṃ sāmaṇerassapi dānaṃ dīpeti. Tasmā kiñcāpi pāḷiyaṃ ‘‘bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā’’ti vuttaṃ, tathāpi anupasampannakāle datvāpi upasampannakāle acchindantassa pācittiyamevāti veditabbaṃ. Acchindanasamaye upasampannabhāvoyeva hettha pamāṇaṃ. **Detī**ti tuṭṭho vā kupito vā deti. **Rundhathā**ti nivāretha. **Evaṃ pana dātuṃ na vaṭṭatī**ti ettha evaṃ dinnaṃ na tāva tassa santakanti anadhiṭṭhahitvāva paribhuñjitabbanti veditabbaṃ. **Āharāpetuṃ pana vaṭṭatī**ti evaṃ dinnaṃ bhatisadisattā āharāpetuṃ vaṭṭati. **Cajitvā dinna**nti vuttanayena adatvā anapekkhena hutvā tasseva dinnaṃ. **Bhaṇḍagghena kāretabbo**ti sakasaññāya vinā gaṇhanto bhaṇḍaṃ agghāpetvā āpattiyā kāretabbo. Vikappanupagapacchimacīvaratā, sāmaṃ dinnatā, sakasaññitā, upasampannatā, kodhavasena acchindanaṃ acchindāpanaṃ vāti imānettha pañca aṅgāni.

Cīvaraacchindanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Suttaviññattisikkhāpadavaṇṇanā

636. Chaṭṭhe pāḷiyaṃ **cīvarakārasamaye**ti iminā vassaṃvutthabhikkhūnaṃ cīvarakammasamayattā cīvaramāso vutto, athaññopi pana cīvarakammakālo cīvarakārasamayoti vattuṃ vaṭṭati.

638. **Pañcahipi missetvā**ti khomādīhi pañcahi missetvā. Vītavītaṭṭhānaṃ yattha saṃharitvā ṭhapenti, tassa **turī**ti adhivacanaṃ. Suttaṃ pavesetvā yena ākoṭentā ghanabhāvaṃ sampādenti, taṃ **vema**nti vuccati. **Yaṃ ya**nti yaṃ yaṃ payogaṃ. Tantūnaṃ attano santakattā vītavītaṭṭhānaṃ paṭiladdhameva hotīti āha **‘‘dīghato…pe… vīte nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti. Pāḷiyampi hi imināva adhippāyena ‘‘paṭilābhena nissaggiya’’nti vuttaṃ, tasmā yāva cīvaraṃ vaḍḍhati, tāva iminā pamāṇena āpattiyo vaḍḍhanti.

Seso kappiyoti ettha hatthakammayācanavasena. **Pubbe vuttanayena nissaggiya**nti dīghaso vidatthimatte tiriyaṃ hatthamatte ca vīte nissaggiyaṃ. **Tenevā**ti akappiyatantavāyena. **Tatheva dukkaṭa**nti paricchede paricchede dukkaṭaṃ. **Kedārabaddhādīhī**ti **ādi**-saddena acchimaṇḍalabaddhādi gahitaṃ. **Tante ṭhitaṃyeva adhiṭṭhātabba**nti ettha ‘‘pacchā vītaṭṭhānaṃ adhiṭṭhitagatikameva hoti, puna adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Sace pana paricchedaṃ dassetvā antarantarā avītaṃ hoti, puna adhiṭṭhātabba’’nti vadanti. **Eseva nayo**ti vikappanupagappamāṇamatte vīte tante ṭhitaṃyeva adhiṭṭhātabbanti attho. Cīvaratthāya viññāpitasuttaṃ, attuddesikatā, akappiyatantavāyena vāyāpananti imānettha tīṇi aṅgāni.

Mātikāṭṭhakathāyaṃ (kaṅkhā. aṭṭha. suttaviññattisikkhāpadavaṇṇanā) pana vāyāpeyyāti ettha ‘‘cīvaraṃ me, āvuso, vāyathāti akappiyaviññattiyā vāyāpeyyā’’ti atthaṃ vatvā aṅgesupi ‘‘akappiyatantavāyena akappiyaviññattiyā vāyāpana’’nti visesetvā vuttaṃ, tathāvidhaṃ pana visesavacanaṃ neva pāḷiyaṃ, na aṭṭhakathāyaṃ upalabbhati. Pāḷiyampi ‘‘ñātakānaṃ pavāritāna’’nti ettakameva anāpattivāre vuttaṃ, aṭṭhakathāyañca suttatantavāyānameva kappiyākappiyabhāvena bahudhā nayo dassito, na kappiyākappiyaviññattivasenāti. ‘‘Akappiyaviññattiyā vāyāpeyyā’’ti ca visesetvā vadantena ayaṃ nāma kappiyaviññattīti visuṃ na dassitaṃ, tasmā vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Suttaviññattisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāpesakārasikkhāpadavaṇṇanā

642. Sattame **kiñcimattaṃ anupadajjeyyā**ti idaṃ tassa kattabbākāramattadassanaṃ, dānaṃ panettha aṅgaṃ na hoti suttavaḍḍhanavaseneva āpajjitabbattā. Teneva padabhājanepi ‘‘tassa vacanena āyataṃ vā vitthataṃ vā appitaṃ vā karoti, payoge dukkaṭaṃ, paṭilābhena nissaggiya’’nti suttavaḍḍhanākārameva dassetvā āpatti vuttā. **Mātikāṭṭhakathāya**mpi (kaṅkhā. aṭṭha. mahāpesakārasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘na bhikkhuno piṇḍapātadānamattena taṃ nissaggiyaṃ hoti. Sace pana te tassa vacanena cīvarasāmikānaṃ hatthato suttaṃ gahetvā īsakampi āyataṃ vā vitthataṃ vā appitaṃ vā karonti, atha tesaṃ payoge bhikkhuno dukkaṭaṃ, paṭilābhena nissaggiyaṃ hotī’’ti. Āyatādīsu sattasu ākāresu ādimhi tayo ākāre suttavaḍḍhanena vinā na sakkā kātunti āha **‘‘suttavaḍḍhanaākārameva dassetī’’**ti. Suvītādayo hi ākāre vināpi suttavaḍḍhanena sakkā kātuṃ. Sesamettha uttānameva. Aññātakaappavāritānaṃ tantavāye upasaṅkamitvā vikappamāpajjanatā, cīvarassa attuddesikatā, tassa vacanena suttavaḍḍhanaṃ, cīvarassa paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Mahāpesakārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Accekacīvarasikkhāpadavaṇṇanā

646. Aṭṭhame **asammohattha**nti dasāhānāgatapade asammohatthaṃ. **Paṭhamapadassā**ti dasāhānāgatapadassa. **Tāni divasānī**ti tesu divasesu. **Uppajjeyyā**ti saṅghato vā gaṇato vā ujukaṃ attanoyeva vā uppajjeyya. **Pañcamito**ti ettha vassaṃ vasantassa saṅghassa pañcamito pubbe uppannaṃ accekacīvaraṃ pañcamiyaṃ vibhajitvā gahitaṃ accekacīvaraparihārameva labhati. Ujukaṃ attanoyeva uppannaṃ ce, pañcamiyaṃ uppannameva accekacīvaraparihāraṃ labhati, na tato pubbeti daṭṭhabbaṃ.

Saddhāmattakanti dhammassavanādīhi taṅkhaṇuppannaṃ saddhāmattakaṃ. **Ārocitaṃ cīvara**nti ārocetvā dinnacīvaraṃ. Chaṭṭhiyaṃ uppannacīvarassa ekādasamo aruṇo cīvarakāle uṭṭhātīti āha **‘‘chaṭṭhito paṭṭhāyā’’**tiādi. **Ṭhapitacīvarampī**ti padhānacīvaradassanamukhena sabbampi atirekacīvaraṃ vuttaṃ. Atha ‘‘cīvaramāsepi atirekacīvaraṃ nikkhipituṃ vaṭṭatī’’ti idaṃ kuto laddhanti ce? ‘‘Visuṃ ananuññātepi imasmiṃ sikkhāpade ‘cīvarakālasamayo nāma anatthate kathine vassānassa pacchimo māso, atthate kathine pañca māsā’ti vadantena tatiyakathinasikkhāpade ‘akālacīvaraṃ nāma anatthate kathine ekādasamāse uppannaṃ, atthate kathine sattamāse uppanna’nti vadantena ca anuññātameva hotī’’ti vadanti. ‘‘Aṭṭhakathāvacanappamāṇena gahetabba’’nti ca keci.

650. Idāni paṭhamakathinādisikkhāpadehi tassa tassa cīvarassa labbhamānaṃ parihāraṃ idheva upasaṃharitvā dassento **‘‘iti atirekacīvarassa dasāhaṃ parihāro’’**tiādimāha. ‘‘Anatthate kathine ekādasadivasādhiko māso, atthate kathine ekādasadivasādhikā pañca māsā’’ti ayameva pāṭho gahetabbo. Keci panettha ‘‘kāmañcesa ‘dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ dhāretabba’nti imināva siddho, aṭṭhuppattivasena pana apubbaṃ viya atthaṃ dassetvā sikkhāpadaṃ ṭhapita’’nti pāṭhaṃ vatvā ‘‘dasadivasādhiko māso, dasadivasādhikā pañca māsāti pāṭhena bhavitabba’’nti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ tassa pamādapāṭhattā. Na hi dasāhena asampattāya kattikatemāsikapuṇṇamāya cīvarakālato pubbe dasa divasā adhikā honti. Evañhi sati ‘‘navāhānāgataṃ kattikatemāsikapuṇṇama’’nti vattabbaṃ.

Mātikāṭṭhakathāyampi (kaṅkhā. aṭṭha. accekacīvarasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘pavāraṇamāsassa juṇhapakkhapañcamito paṭṭhāya uppannassa cīvarassa nidhānakālo dassito hotī’’ti vatvā ‘‘kāmañcesa ‘dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ dhāretabba’nti imināva siddho, aṭṭhuppattivasena pana apubbaṃ viya atthaṃ dassetvā sikkhāpadaṃ ṭhapita’’nti pāṭho dassito, sopi pamādapāṭhoyeva. ‘‘Juṇhapakkhapañcamito paṭṭhāyā’’ti ca vuttattā tattheva pubbāparavirodhopi siyā, chaṭṭhito paṭṭhāyāti vattabbaṃ. Evañhi sati ‘‘dasāhaparamasikkhāpadeneva siddha’’nti sakkā vattuṃ. Imameva ca pamādapāṭhaṃ gahetvā **bhadantabuddhadattācariyena** ca –

> ‘‘Tassāccāyikavatthassa, kathine tu anatthate;
> Parihārekamāsova, dasāhaparamo mato.
>
> ‘‘Atthate kathine tassa, pañca māsā pakāsitā;
> Parihāro munindena, dasāhaparamā panā’’ti. –

Vuttaṃ.

Accekacīvarakāle uppannattā **‘‘accekacīvarasadise’’**ti vuttaṃ. ‘‘Pañcamiyaṃ uppannaṃ anaccekacīvaraṃ dasāhaṃ atikkāmayato cīvarakālato pubbeyeva āpatti hoti, na cīvarakālātikkame, tasmā cīvarakālātikkame puna āpajjitabbāya āpattiyā abhāvaṃ sandhāya ‘anaccekacīvare anaccekacīvarasaññī anāpattī’ti vutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Vikappanupagapacchimappamāṇassa accekacīvarassa attano santakatā, dasāhānāgatāya kattikatemāsikapuṇṇamāya uppannabhāvo, anadhiṭṭhitaavikappitatā, cīvarakālātikkamoti imānettha cattāri aṅgāni.

Accekacīvarasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sāsaṅkasikkhāpadavaṇṇanā

652. Navame **antaraghare**ti antare gharāni ettha, etassāti vā antaragharanti laddhavohāre gocaragāme. Tenāha **‘‘antogāme’’**ti. Pāḷiyaṃ **vippavasantī**ti idaṃ yasmiṃ vihāre vasantā antaraghare cīvaraṃ nikkhipiṃsu, tato aññattha vasante sandhāya vuttaṃ. Tasmiñhi vihāre antaraghare cīvaraṃ nikkhipitvā vasituṃ anuññātattā tattha vāso vippavāso nāma na hoti. Dubbalacoḷā **duccoḷā** virūpacoḷā vā, duccoḷattā eva **lūkhacīvarā**.

653. ‘‘Paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti imassa **vibhaṅge** ‘‘upasampajjā’’ti uddharitabbe ‘‘upasampajja’’nti uddharitvā ‘‘yo paṭhamassa jhānassa lābho paṭilābho’’tiādi vuttaṃ, taṃ sandhāyāha **‘‘upasampajjantiādīsu viyā’’**ti. **Ādi**-saddena ‘‘anāpucchaṃ vā pakkameyyā’’tiādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Upagantvā**ti **upa**-saddassa atthamāha. **Vasitvā**ti akhaṇḍaṃ vasitvā. ‘‘Yena yassa hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa ta’’nti vacanato **‘‘imassa…pe… iminā sambandho’’**ti vuttaṃ. Tattha **imassā**ti ‘‘upavassa’’nti padassa. **Nikkhipeyyā**ti ṭhapeyya.

Ettāvatā ca purimikāya upagantvā akhaṇḍaṃ katvā vutthavassena āraññakesu senāsanesu viharantena sakalaṃ kattikamāsaṃ ticīvarena vippavasituṃ anuññātaṃ hoti. Anatthatakathinassa hi cīvaramāse vippavāso na vaṭṭati atthatakathinānaṃyeva asamādānacārassa anuññātattā. Keci pana ‘‘anatthatakathinānaṃ cīvaramāsepi asamādānacāro labbhatī’’ti vatvā bahudhā papañcenti, taṃ na gahetabbaṃ. **Byañjanavicāraṇa**nti ‘‘upavassa upavassitvā’’tiādivicāraṇaṃ. **Tassapī**ti ‘‘vutthavassāna’’nti vibhaṅgapadassa. **Vutthavassāna**nti ca niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Tenāha – **‘‘evarūpānaṃ bhikkhūnaṃ abbhantare’’**ti. **Senāsanesū**ti ettha tathārūpesūti sambandhitabbaṃ.

Parikkhepārahaṭṭhānatoti ettha ‘‘parikkhepārahaṭṭhānaṃ nāma dve leḍḍupātā’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Aparikkhittassa pana gāmassa pariyante ṭhitagharūpacārato paṭṭhāya eko leḍḍupāto parikkhepārahaṭṭhānanti idamettha sanniṭṭhānaṃ. Teneva **visuddhimagge**pi (visuddhi. 1.31) vuttaṃ ‘‘aparikkhittassa paṭhamaleḍḍupātato paṭṭhāyā’’ti. **Sabbapaṭhama**nti gāmābhimukhadisābhāgato sabbapaṭhamaṃ. **Taṃ paricchedaṃ katvā**ti taṃ paṭhamasenāsanādiṃ paricchedaṃ katvā. Idañca **vinayadharānaṃ** matena vuttaṃ, **majjhimabhāṇakānaṃ** matena pana ‘‘senāsanādīnaṃ upacāre ṭhitassa ekaleḍḍupātaṃ muñcitvā minitabba’’nti **majjhimabhāṇakā** vadanti. Teneva **majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘vihārassapi gāmasseva upacāraṃ nīharitvā ubhinnaṃ leḍḍupātānaṃ antarā minitabba’’nti vuttaṃ. **Pañcadhanusatika**nti āropitena ācariyadhanunā pañcadhanusatappamāṇaṃ. **Tato tato maggaṃ pidahatī**ti tattha tattha khuddakamaggaṃ pidahati. **Dhutaṅgacoro**ti iminā imassapi sikkhāpadassa aṅgasampattiyā abhāvaṃ dīpeti.

‘‘Sāsaṅkānī’’ti sammatānīti corānaṃ niviṭṭhokāsādidassanena ‘‘sāsaṅkānī’’ti sammatāni. **Sannihitabalavabhayānī**ti corehi manussānaṃ hataviluttākoṭitabhāvadassanato sannihitabalavabhayānīti attho. **Sace pacchimikāyā**tiādinā vuttamevatthaṃ byatirekamukhena vibhāveti. **Yatra hi piṇḍāyā**tiādinā vuttappamāṇameva visesetvā dasseti. **Sāsaṅkasappaṭibhayamevā**ti ettha sāsaṅkaṃ vā sappaṭibhayaṃ vā hotu, vaṭṭatiyeva.

Pāḷiyaṃ ‘‘siyā ca tassa bhikkhuno kocideva paccayo tena cīvarena vippavāsāya, chārattaparamaṃ tena bhikkhunā tena cīvarena vippavasitabba’’nti iminā antaraghare cīvaraṃ nikkhipitvā tasmiṃ vihāre vasantassa aññattha gamanakicce sati vihārato bahi chārattaṃ vippavāso anuññāto. Vasanaṭṭhānato hi aññattha chārattaṃ vippavāso vutto, na tasmiṃ vihāre vasantassa. Tena ca **‘‘puna gāmasīmaṃ okkamitvāti ettha sace gocaragāmato puratthimāya disāya senāsanaṃ, ayañca pacchimadisaṃ gato hotī’’**tiādi vuttaṃ. Tatoyeva ca **mātikāṭṭhakathāya**mpi (kaṅkhā. aṭṭha. sāsaṅkasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘tato ce uttari vippavaseyyā’’ti ettha ‘‘chārattato uttari tasmiṃ senāsane sattamaṃ aruṇaṃ uṭṭhāpeyyā’’ti attho vutto. **Bhadantabuddhadattācariyena** pana pākaṭataraṃ katvā ayamevattho vutto. Vuttañhi tena –

‘‘Yaṃ gāmaṃ gocaraṃ katvā, bhikkhu āraññake vase;
Tasmiṃ gāme ṭhapetuṃ taṃ, māsamekantu vaṭṭati.

‘‘Aññattheva vasantassa, chārattaparamaṃ mataṃ;
Ayamassa adhippāyo, paṭicchanno pakāsito’’ti.

‘‘Kosambiyaṃ aññataro bhikkhu gilāno hotī’’ti āgatattā **‘‘kosambakasammuti anuññātā’’**ti vuttaṃ. Kosambakassa bhikkhuno sammuti **kosambakasammuti**. **Senāsanaṃ āgantvā**ti vusitavihārasseva sandhāya vuttattā tasmiṃ gāmūpacārepi aññasmiṃ vihāre aruṇaṃ uṭṭhāpetuṃ na vaṭṭati. **Vasitvā**ti aruṇaṃ uṭṭhāpetvā. Gataṭṭhānassa atidūrattā **‘‘evaṃ asakkontenā’’**ti vuttaṃ. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva gataṭṭhāne.

Sāsaṅkasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pariṇatasikkhāpadavaṇṇanā

657-659. Dasame **uddissa ṭhapitabhāge**ti attano gharepi uddisitvā visuṃ ṭhapitakoṭṭhāse. ‘‘Ekaṃ mayhaṃ, ekaṃ imassa dehī’’ti evaṃ ekavācāya āpajjitabbattā **‘‘āpajjeyya ekato’’**ti vuttaṃ. **Tumhākaṃ sappiādīni ābhatānī**ti tumhākaṃ atthāya ābhatāni sappiādīni. Pariṇatabhāvaṃ jānitvāpi vuttavidhinā viññāpentena tesaṃ santakameva viññāpitaṃ nāma hotīti āha – **‘‘mayhampi dethāti vadati, vaṭṭatī’’**ti.

660. **Pupphampi āropetuṃ na vaṭṭatī**ti idaṃ pariṇataṃ sandhāya vuttaṃ. Sace pana ekasmiṃ cetiye pūjitaṃ pupphaṃ gahetvā aññasmiṃ cetiye pūjeti, vaṭṭati. **Ṭhitaṃ disvā**ti sesakaṃ gahetvā ṭhitaṃ disvā. **Imassa sunakhassa mā dehi, etassa dehī**ti idaṃ pariṇateyeva. Tiracchānagatassa pariccajitvā dinne pana taṃ palāpetvā aññaṃ bhuñjāpetuṃ vaṭṭati. **‘‘Kattha demā**tiādinā ekenākārena pāḷiyaṃ anāpatti dassitā, evaṃ pana apucchitepi apariṇataṃ idanti jānantena attano ruciyā yattha icchati, tattha dāpetuṃ vaṭṭatī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Yattha icchatha, tattha dethā**ti etthāpi ‘‘tumhākaṃ ruciyā’’ti vuttattā yattha icchati, tattha dāpetuṃ labhati. **Pāḷiyaṃ āgatanayenevā**ti ‘‘yattha tumhākaṃ deyyadhammo’’tiādinā nayena. Saṅghapariṇatabhāvo, taṃ ñatvā attano pariṇāmanaṃ, paṭilābhoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Pariṇatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito pattavaggo tatiyo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Nissaggiyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo bhāgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Moggallāna pañcikā ṭīkā

Sāratthavilāsinīnāma

Pañcikāṭīkā

Paṇāmādikathā

Vijjādhanassa samanussaraṇampi yassa,
Paññāvisuddharatanānayanekahetu;
Taṃ dhammarājamamalujjalakittimālaṃ,
Sāmodamādaramaye hadaye nidhāya.

Laddhammahodaya mahādaya (sampasādā) [japaso (potthake)],
Sakkā(di) sakkataguṇaṃ ratana (dvayañca) [ttayatā (potthake)];
(Yāpañcikā) guruvarappa(bhavātyagāhā) [hapā tya gāyā (potthake)],
Taṃ sādhu sissajana majjavagāha yāma.

Jayatīha mahāpañño, so moggallāyano muni;
Yassa sādhuguṇubbhūta,kitti sabbattha patthaṭā.

Icceva manavasesa mattano bhayādyūpaddavopaghābhakarasāmatthiya yogena sakalajjhattikabāhiyantarāya nivāraṇa madhippetasiddhi visesa mabhikaṅkhiya ratanattaya visayabhūtaṃ taṃsādhane kantanidāna bhūtassa ālokiyayātisayaguṇavisesayuttassa mahato pyatimahanīyassa ratanattayassa sappasādānurūpaṃ pūjāvisayaṃ tadanussa(raṇaṃ katvā) gurusanniyogamanuṭṭhātuṃ–

Kintehi pādasussūsā, yesaṃ natthi gurūniha;
Ye tappādarajokiṇṇā, teva sādhū vivekinoti.

Vacanato attano gurupūjā purassaraṃ pañcikāvivaraṇaṃ pathi’yā pañcikā’tiādinā katapaṭiññattā sampati mahādayotiādino ganthassa sādhujanavaṇṇanaṃ vaṇṇanamārabhissāma.

Nanu ca vuttiganthassa vaṇṇanāyaṃ katābhiniveso-yamācariyoti kathamihānadhikate mahādayotiādike paṭipannoti ratanattappaṇāmaganthakattuganthanissayaganthārambhaphalaabhidheyyasaṅkhāta-payojanasotujanasamussāhanānaṃ sandassanatthaṃ. Tattha ratanattayappaṇāma karaṇaṃ antarāyakarāpuññavighātakarapuññavisesuppādanena kattu micchitassa ganthassa anantarāyenaṃ parisamāpanatthaṃ. Vacīpaṇāmo panettha sotūnampi yathāvuttatthanipphādanako ācariyenāpyaya mattho dassitoyeva’tattha ratanattayappaṇāmasandassana’ntiādinā, vācasikasatthādhikāratopi vacīpaṇāmoti kāyappaṇāmo manopaṇāmo ca. Na kato, ganthakattusandassanaṃ ganthassa pamāṇa bhāvavibhāvanatthaṃ, ganthanissayasandassanaṃ attaniyabhāvasandhassanena tabbisuddhidassanatthaṃ, ganthārambhaphaladassanaṃ tappaṭikkhepakajananisedhāya, abhidheyyasaṅkhātayayojanasandassanaṃ vīmaṃsāpubbakārīnaṃ payojano pālambhapubbikā satthe pavattatīti sotujanasamussāhanaṃ (katvā) ādarena ganthe pavattanatthaṃ, yadāhu –

Sabbasseva hi satthassa, kammassāpi ca kassaci;
Kenetaṃ gayhate tāva, yāva-vuttampayojanaṃti.

Nanu satthappayojanānaṃ sambandhopi vattabbo idamassa payojananti yato–

Siddhappayojanaṃ siddha,sambandhaṃ sotumicchati;
Sotādo tena vattabbo, sambandho sappayojanoti.

Tatredamuttaraṃ–

Sattaṃ payojanañceva, ubho sambandhanissayā;
Taṃ vuttantogadhattā na, bhinno vutto payojanāti.

Payojanappayojanampana sāmatthiyaladdhabbaṃ sayamācariyena ‘‘ko pana saddalakkhaṇassa ajānane doso’’tiādinā vuttanayena viññātabbaṃ.

Tattha‘mahādayo’tyādinā gāthādvayena ratanattayapaṇāmo dassito, ‘yo iddhimantesū’tiādinā ganthakattā, ‘saddasattha’ntiādinā ganthanissayo, ‘saṅkhepanayenā’tica ‘sārabhūtaṃ vipulatthagā hiṃ anākula’nti ca imehi ganthārambhaphalaṃ sotujanasamussāhanañca, abhidheyyasaṅkhātappayojanampana‘saṃvaṇṇana’nti iminā dassitaṃ anvattha byapadesena saṃvaṇṇīyati vivaritvā vitthāretvā kathīyati attho etāyāti saṃvaṇṇanābhi katvā, tampana vivaritvā kathanaṃ saddānusāsanasatthasannissayattā abhidheyyo nāma samuditena satthena vacanīyattho taṃ [vacanīyatthoti (potthake)] vuttasaddānusiṭṭhisaṅkhātapayojanamevāti ayamettha samudāyattho.

Ayampanettha avayavattho-yoti aniyamavacanaṃ dhammarājasaddā pekkhāya cettha pulliṅgatā, tenettha vuccamānaguṇavisesā dhārapuggalavisesanidassanaṃ, dayati dukkhaṃ apanetvā paresaṃ sukhaṃ dadāti, dayīyati vā sappurisehi gamiya(ti sa) santāne pavattīyati, dayati vā paradukkhaṃ hiṃsati, dayati vā paradukkhaṃ gaṇhāti taṃvasena attano hadayakhedaṃ karotīti dayā, ‘‘daya=dānagati hiṃsādānesu’’ iccasmā ‘‘itthiyamaṇattikayakyāce’’ti (5-49) appaccayo, visayamahantatāya mahatī pasatthā vā dayā assāti mahādayo, visesana samāse ‘‘saddhāditva’’ (4-84) vakkhamānapāramitāsambharaṇadukkhānubhava nānamidaṃ hetuvacanaṃ, kammakilesehi janitāti janā sattaloko, iminā khīṇāsavāpi saṅgayhanti tesampi diṭṭhadhammikasukhavihārasaṅkhāta hitassa dānato, janānaṃ samūho janatā tassā hitāya abhivaḍḍhiyā sakalavaṭṭa dukkhanissaṭanibbānasukhabhāgiyakaraṇāyāti vuttaṃ hoti, assaca’sampūraya’nti iminā’dukkhamanubhavī’ti iminā ca sambandho, sambodhīti ettha saṃsaddo sāmanti imamatthaṃ dīpeti, tasmā saṃsayameva anaññabodhito hutvā cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhati etāyāti sambodhi, saṃpubbā budhadhātuto ‘‘i’’iti ṇvādi (ko) ippaccayo, savāsanasakalasaṃkilesappahāyakaṃ bhagavato arahattamaggaññāṇaṃ sabbaññutaññāṇantipi vadanti, sampāpayatīti sampāpakaṃ, sambodhiyā sampāpakanti chaṭṭhīsamāso, kinti dhammajātaṃ dhammasaddenettha pāramidhammā pañcamahāpariccāgādayo ca adhippetā, tepi hi attānaṃ dhārentaṃ dhārenti sambodhi sampāpanasāmatthiyayogena parepi dhārenti nāmāti dhammāti vuccanti, ‘dhara=dhāraṇe’iccasmā khīsu, viyādisuttena ṇvādi(ko) mappaccayo, dhammānaṃjātaṃ, dhammāevavā jātaṃ, sambodhisampāpakañca taṃ dhammajātaṃ ceti visesanasamāso, ‘sampūraya’nti massetaṃ kammaṃ, sampūrayanti payogasampattiyogā dīpaṅkara (pāda)mūle hatthopagatampi nibbānampahāya yathāvuttakaruṇāguṇayogasītalībhūtahadayatāya ‘‘kathannāmete accanta dussahavaṭṭadukkhopagate satte taṃmahādukkhā mocessāmī’’ti vaṭṭadukkhanissaraṇekahetutāya sammā pūrento vaḍḍhento vuḍḍhiṃ virūḷhaṃ vepullaṃ gamentoti vuttaṃ hoti, hetuyevedamapi dukkhānubhavanassa, mahādayatā panassa paramparahetu, duṭṭhu khanati kāyikaṃ assādanti’dupubbā khanismā’ ‘‘kvī’’ti (5-4) kvi, dukkhaṃ kāyikadukkha vedanā, kīdisanti āha-’anantarūpa’nti, sabhāvavacano yaṃ rūpasaddo ‘‘piyarūpa’’ntiādīsuviya, te ca dukkhasabhāvā (anantā) anantakāraṇānaṃ vasena, tasmā anantaṃ rūpaṃ sabhāvo assāti anantarūpaṃ, taṃ dukkhaṃ anubhavī vindī, kimivāti āha-‘sukhaṃ vā’ti, suṭṭhu khanati kāyikaṃ ābādhanti sukhaṃ, ivasaddo sadhammattasaṅkhātopamājotako, sadhammattañhi upamā, vuttañhi ‘‘upamānopameyyānaṃ, sadhammattaṃ siyo pamā’’ti, kiṃ vuttaṃ hoti ‘‘aniṭṭhānubhavanasabhāvāyāpi dukkhavedanāya anubhavanasabhāvasāmaññena ajjhāsayasampattivisesayogā mahākāruṇikassa sukhena sadisatāpattihotīti dukkhampi samānaṃ taṃ sukhamiva vindī’’ti. Kathamaññathā vaṭṭadukkhato sakalalokassa samuddharaṇaṃ siyāti, athavā sukhamiva sukhaṃ vindanto viya anaññavindiyamapi tādisaṃ dukkhaṃ sakalalokahitāva hitamanatāya vindīti attho, tenāha ‘akhinnarūpo’ti, akhinnaṃ parissamamappattaṃ rūpaṃ sabhāvo assāti viggaho.

Taṃ dhammarājanti yoti aniyamaniddiṭṭhassa vuttaguṇavisesādhāra puggalassaniyamanavacanaṃ, dhammena rājati no adhammenāti vā, attanā paṭividdhassa sāmibhāvena dhammassa rājā sāmīti vā, attanā paṭivijjhiyamāne dhamme paṭivijjhantova tattha rājati dippatīti vā, parūpakāravasena tadatthāyeva paṭipannattā paresaṃ dhammaṃ rājeti pakāsetīti vā dhammarājā, taṃ dhammarājaṃ namitvāti sambandho, namassitvāti attho, kīdisanti āha- ‘jitamāravīraṃ sudhanta sovaṇṇanibha’nti. Tattha māro ca so vīrocāti māravīro jito vidtedhastabalo māravīro nāti jitamāravīro, taṃ, kiñcāpi devaputtakilesābhisaṅkhāramaccukkhandha mārā-nena jitā eva, tathāpi vīrasaddasannidhānena devaputtamāre gahite taṃvijayā aññepi jitā eva nāma hontīti viññeyyaṃ, suṭṭhu dhantaṃ dhamitaṃ uddharitaṃ sudhantaṃ, suvaṇṇameva sovaṇṇaṃ, sudhanta ca taṃ sovaṇṇañca, tasseva nibhā sobhā asseti samāso, athavā sudhantañca taṃ suvaṇṇaṃ ceti samāse tassidanti ‘‘ṇo’’ti (4-34) ṇappaccaye ‘‘majjhe’’ti (4-126) majjhavuddhiyaṃ sudhantasovaṇṇaṃ paṭimārūpaṃ, tena nibho sadiso, taṃ.

Ettāvatā ca –

Hetu phalaṃ parattho ca, sabbopi thutisaṅgaho;
Hetu sambodhito, pubbeva, yamaññaṃ tatoparīti.

Vuttahetuphalasattopakāravasena buddharatanassa thutipubbakampaṇāmaṃ dassetvā idāni dhammarājena tenāpi pūjanīyassa dhammaratanassa nipaccakāraṃ dassetuṃ‘dhammañca mohandhatamappadhaṃsi’nti āha, tattha ca saddo ‘dhammañca namitvā’ti [namassitvā (potthake)] namassanakriyāya dhammaṃ sampiṇḍeti, kimbhūtanti āha, ‘mohandhatamappadhaṃsi’nti, muyhatīti moho=aññāṇaṃ, andhayati samatthacakkhuviññāṇaparihānenāti andhaṃ, andhañca taṃ tamañceti andhatamaṃ=bāḷhatimiraṃ, mohoyeva taṃsadisatāya andhatamanti mo handhatamaṃ, taṃ padhaṃseti pakārena nāseti sīlenāti mohandhatamappadhaṃsī, pasaddassapakāsanatthaṃ hitvā pakāratthasseva gahaṇato pariyattiyā saha–

Sotāpattādayo maggā,cattāro tapphalānica;
Cattāri atha nibbānaṃ, dhammā lokuttarā navāti.

Vuttanavalokuttarammo gahitāti viññātabbaṃ, aññathā arahattamaggova gayheyya, kasmā panettha mohasseva pahānaṃ vuttaṃ, netaresanti tammūlakattā sabbakilesānaṃ, tappahānasmiñhi vuccamāne tammukhenetaresampi pahānaṃ vuttameva hotīti.

Evaṃ dhammaratanassa namakkāraṃ dassetvā idāni tadādhārabhūtasaṅgharatanaṃ namassituṃ ‘saṅghaṃ tathā saṅghaṭitaṃ guṇehī’ti vuttaṃ, tattha tathāsaddo samuccaye vā, vacoyuttiyaṃ vā, vacoyuttipakkhe ca saddo ānetvā sambandhitabbo, kilesādayo saṃhanati hiṃsatīti saṅgho, saṃpubbato hanatismā kvimhi ‘‘kvimhi ghoparipaccasamo hī’’ti (5.100) hanassa gho, kilesahiṃsanañcettha tadaṅgādivasena gahitaṃ, guṇehīti sāmaññaniddesato sammutisaṅghena saddhiṃ

Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phaleṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhitoti.

Vuttaaṭṭhaariyapuggalā gayhanti, guṇehīti lokiyalokuttarehi sīlādiguṇehi, saṅghaṭitanti saṃhataṃ.

Evamanantarāyena ganthaparisamāpanatthamananta guṇavisiṭṭhalokattayaggasīkhāmaṇibhūtassa ratanattayassa paṇāmaṃ dassetvā idāni gantha kattādiyathāvuttatthopadassana pubbaṅgamamattanā samārabhitabbaṃ gantha karaṇaṃ paṭiññātukāmo’yo iddhimantesū’tiādimāha, tattha ‘yo’ti imassa ‘tannāmadheyyenā’ti iminā sambandho, etāya sattā ijjhanti iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi=iddhividhādayo lokiyā lokuttarā ca sā etesamatthīti iddhimanto, tesu iddhimantesu, iddhimantānaṃ mahāsāvakānaṃ majjheti attho, mahattappattoti mahattaṃ mahantabhāvaṃ gato, tannāmadheyyenāti tasseva nāmadheyyamassāti tannāmadheyyo, tena, tapodhanenāti muninā, kiṃ vuttaṃ hoti- ‘‘etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ moggallāno''ti bhagavatā iddhimantesu etadagge ṭhapito mahāmoggallānatthero nāma yo dutiyo aggasāvako… (tena samānanāmadheyyenāti) tamapadisanto-yamācariyo anuddhatabhāvena ujunākkamena nāmādikamavatvā vaṅkavuttiyā attano moggallānoti nāmaṃ mahāsāmiṭṭhānantarappattiṃ kālocitapaññā veyyattiyaṃ buddhasāsanopakāritādiñca vibhāveti. 'Yaṃ racita'nti sambandho, racitanti kataṃ, kinti āha saddasattha'nti, saddasatthaṃ nāma sutta, saddalakkhaṇabyākaraṇādyaparanāmadheyyaṃ, suttaṃ(hi) 'saddā (lakkhīyanti) sāsīyanti anusāsīyanti pakatippaccayādivibhāgakappanāya etenā'ti saddalakkhaṇanti ca 'byākarīyanti saddanipphādanavasena kathīyanti etenā'ti byākaraṇanti ca vuccati, aparampana vutyādi tadupakaraṇabhāvena saddasatthaṃ saddalakkhaṇaṃ byākaraṇanti ca vuccatīti daṭṭhabbaṃ, anunanti tabbisesanaṃ, asesalakkhiyopasaṅgāhakabhāvena vattabbassāparassābhāvā sampuṇṇanti attho, athāti anantaratthe nipāto, saddasattharacanānantaranti attho, tasseti saddasatthassa, vutti ca samāsā katāti sambandho, suttaṃ vivarīyati etāyāti vutti, samassate saṅkhipīyatīti samāsā.

Tassāpīti vuttiyāpi, saṅgahetvā saddavasena saṅkucitaṃ viya katvā khipanaṃ saṅkhepo, tassa nayo kamo saṅkhepanayo, tena, bhovāti yo saddasatthassa vuttiyā ca kattā so eva, idāni suttavuttiracanānantaramavasarappatte imasmiṃ kāle, samārabheyya sammā ārambhaṃ kareyya bahunnaṃ kriyākkhaṇānamādibhūtaṃ kriyākkhaṇamanutiṭṭheyya, kinti saṃvaṇṇanaṃ, saṃvaṇṇīyati attho etāyāti saṃvaṇṇanā, pañcīyati vipañcīyati byattī karīyati vutti attho etāyāti vā, taṃ pañcayatīti vā laddhanāmapañcikā, taṃ.

Evamattanā karaṇīyasatthampaṭijānitvā tadanantaraṃ ''dve me bhikkhave paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya (katame dve) parato ca ghoso (ajjhattañca) yoniso manasikāro''ti vacanato sammāsavanapaṭibaddhā sabbāpi sāsana (ppaṭi) sampattīti sāsanappaṭipattiyā byākaraṇassa mūlakāraṇattā taṃ savane sādhujane niyojento 'taṃ sārabhūta'ntiādimāha, tattha tanti yasaddavirahepi adhikatattā saṃvaṇṇanaṃ parāmasati, taṃ suṇantū'ti sambandho, sādhūti savanakriyāvisesanaṃ, atthānurūpaṃ byañjanaṃ, byañjanānurūpañca atthaṃsallakkhetvā anaññamanā hutvā sakkaccaṃ suṇantūti attho suvaṇṇabhājane nikkhittasīhavasāviya avinassamānaṃ katvā hadaye ṭhapanavasena, sakkaccasavanameva hi sotūnamatthāvahaṃ hotīti, santoti savanakriyāya kattāro dasseti, tathā sātisayabyākaraṇaṃ… tathāvidhā eva sappurisā sādhukaṃ sotukāmā hontīti, kimbhūtanti āha 'sārabhūta'ntiādi, bhūtasaddo ettha ''bhūtasmiṃ pācittiya'ntiādīsu viya vijjamānattho, pheggettābhāvena apariccajanīyatāya sāro thiraṃ so attho byañjanañca assā atthīti sārā ca sā bhūtāca, atha vā lokiyalokuttaraguṇātisayasādhanekasādhanabhāvato seṭṭhaṭṭhena sārañca sā bhūtācāti sārabhūtā, taṃ gantho yevettha saṅkhepito, attho pana nayaggāhitatāyapi sabbathā dassitoyevāti vipulaṃ atthaṃ gaṇhātīti vipulatthagāhī, taṃ, vidhīyamānavaṇṇanākkamavisesena byākulassa vaṇṇanākkamassa nirasanato natthi ākulaṃ kiñci assāti anākulaṃ, taṃ, iminā ca kaccāyanavuttivaṇṇanāsu na tathābhāvaṃ dasseti.

Tadevamadhikatattāyevāyamācariyo ganthārambhe'mahādayo yo'tiādike paṭipajjitvā dāni attanā vaṇṇanīyassa ganthassādi bhūtaṃ vākyamanadhikataparihāramukhenevopanyasya byākhyātumāha- 'idhā'tiādi, tattha idhāti imasmiṃ māgadhikasaddalakkhaṇaviracanādhikāre, māgadhānaṃ saddānaṃ idanti māgadhikaṃ, māgadhikaṃ saddalakkhaṇanti visesana samāso, viracayitukāmoti kattukāmo, ratiṃjanetīti ratanaṃ, ramayatī [ra tayatī (potthake)] ti (vā) ratanaṃ anappaccayena, athavā yaṃ loke cittīkatādikaṃ ratananti vuccati, idampi taṃ sadisatāya ratananti vuccati, tathācāhu–

Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatīti.

Buddhādīnametamadhivacanaṃ, tayo avayavā assāti tayaṃ, samudāyo, ratanānaṃ tayaṃ ratanattayaṃ, avayavavinimmuttassa pana samudāyassa abhāvato tīṇi eva ratanāni vuccanti, paṇamanaṃ paṇāmo, ratanattayaguṇaninnatā, paṇamanti etāyāti vā paṇāmo, paṇāmakriyānipphādikā kusalacetanā, ratanattayassa paṇāmoti chaṭṭhīsamāso, abhidhīyati paṭipādīyatītyabhidheyyo samuditena satthena vacanīyattho, yena ca yo paṭipādīyati so tassa attho hotīti, so ca pakatippaccayādivibhāgakappanāya saddānaṃ saṅkharaṇaṃ, saddasatthena hi saddasaṅkharaṇameva paṭipādīyati, (ratanattayappaṇāmo ca abhidheyyo ca) ratanattayappaṇāmābhidheyyanti catthasamāso, tassa sandassanaṃ attho yassāti aññapadattho, kintaṃ vākyaṃ, tā vāti vākyālaṅkāre, nanucevamadhikatattepi abhidheyyamattamevadassetabbaṃ siyā kiṃ vācāpaṇāmena, kāyamanomayenāpi puññāti sayappattiyā abhisamīhitatthasiddhi hotevāti codanaṃ manasi nidhāya vacīpaṇāmassa paratthasannissayatañca tasseva vibhāgena payojanañca dassetumāha- ‘tattha’iccādi, guṇasaddo ettha ‘‘sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhā’’tiādīsu viya ānisaṃsaṭṭho, guṇānamānisaṃsānaṃ anukūlaṃ anuguṇaṃ, hetumantavisesanametaṃ, padhānabhāvaṃ nītaṃ paṇītaṃ atiuttamanti attho, atīsayena paṇītaṃ paṇītataraṃ, cittassasantānaṃ pabandho cittasantānaṃ, paṇītatarañca taṃ cittasantānañca, anuguṇañca taṃ paṇītataracittasantānañcāti visesanasamāso, tappaṇāmakaraṇena anuguṇa…pe… santānaṃ yesanti aññapadattho, tesaṃ, yathā te sotāro ratanattayassa paṇāmakaraṇena puññātisayappaṭilābhā anekānisaṃsātisayappaṭilābhānukūla cittasantānatāya padhānataracittasantānā honti, tathā pavattānanti adhippāyo, idampi adhigatā…pe… ntarādhānantīmesaṃ hetubhāvena tiṭṭhati, adhigatā pattā aneke bahū ānisaṃsavisesā āyu vaṇṇasukhabalapaṭibhānādayo yesanti viggaho, visositā sukkhāpitā antarāyā bhayādayo ajjhattikā bāhiyā vā yesaṃ tathāvidhānaṃ sotūnaṃ, etepi abhi,pe,ddhatthanti iccassa hetū, abhisamīhitassa anuṭṭhitassa kataniṭṭhitassa ganthassa avabodhoyeva phalaṃ, tassa sijjhanatthaṃ, kintaṃ ratanattayappaṇāmasandassanaṃ.

Saccaṃ punapi saccanti, bhujamukkhippa vuccate;
Sakattho natthī nattheva,parassatthamakubbatoti.

Vacanato paratthova sappurisehi kattabbo, paratthe sampādite pana sakattho sampannova nāma siyāti manasi katvā āha- ‘etadevā’tiādi. Kāyamanosamācaraṇena sampajjamānañca vacīsamācaraṇena sampajjatevāti aneneva vākyena viññāyatīti avagantabbaṃ, buddhi pubbā yasmiṃ karaṇe taṃ buddhi pubbaṃ, taṃ sīlena karontā buddhipubbakārino, abhidheyyassa adhigamo jānanaṃ pubbo yassa so abhidheyyādhigamapubbako, avatāro pavatti, ekadesadassane ‘‘samuddo diṭṭho’’ti viya ekadesepi samudāyavohāradassanato pacchima pādenāti vuttaṃ, pacchimapādassekadesabhūtena ‘saddalakkhaṇa’miccanenāti attho, sādhiyaṃ saddānaṃ saṅkharaṇaṃ, sādhanaṃ byākaraṇaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ sabhāvo assāti sādhiyasādhanalakkhaṇo, sādhiyassedaṃ sādhanaṃ, sādhanassa cedaṃ sādhiyanti evamassedambhāvahetusabhāvo sambandhoti vuttaṃ hoti, payojanaṃ abhidheyyasaddopadassitaṃ saddasaṅkharaṇaṃ, tattha sambandhassantogadhattaṃ… sādhiyopadassanamukhena sādhanassāpi dassitattā nissayopadassanato, ussukkaṃ sammāvāyāmaṃ, buddhattaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, pūretvāti–

Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatīti.

Vuttaaṭṭhadhammasamannāgatena abhinīhārena samannāgatā hutvā yathāvutte pāramitādayo dhamme pūretvāti attho, āgatāti sattattiṃsabodhipakkhiyadhammānubrūhanena āgatā, idhāti imasmiṃ loke, āgatāti pattā uppannā, tathāgatoti yathā sampati jātā te bhagavanto sattapadavītihārena gatā, tathā ayampi uttarābhimukhaṃ gatoti attho, muhuttajātovāti sampatijāto eva, jātasamanantaramevāti vuttaṃ hoti, vikkamīti agamāsi, satta padāni gantvāna disā vilokesīti idaṃ ‘‘dhammatā esā bhikkhave sampati jāto bodhisattā samehi pādehi patiṭṭhahitvā’’ti eva mādikāya pāḷiyā sattapadavītihārūpariṭhitassa sabbadisānuvilokanassa vuttattā vuttaṃ, disā vilokesi samantatoti idampana ‘samehi pādehi phusī vasundhara’nti etassa anantaraṃ daṭṭhabbaṃ… pādehi vasundharāphusanānantarameva dasadisāvalokitattā, aṭṭhaṅgāni nāma–

Visaṭṭhaṃ mañju viññeyyaṃ, savanīyā-visārino;
Bindu gambhīraninnādi,ccevamaṭṭhaṅgiko saroti.

Vuttāni aṭṭhaṅgāni, tathāgatoti imasseva visuṃ atthapariyāyaṃ dassetuṃ ‘athavā’tiādimāha, ariyena setunāti samathavipassanāsaṅkhātena uttamena maggena, evamādinātiādisaddena tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇaṃ tathaṃ āgato yathāvato adhigato’yegatyatthā te buddhyatthā, ye buddhyā te gatyatthā’titathāgatoti evamādiṃ saṅgaṇhāti, tatthatatthāti tesu tesu dīghāgamādīsu, tathāgatabhāvoti tathāgatoti bhavanaṃ nipphatti namassanakiriyābhisambandhāti’namassitvā’ti ettha namassanakiriyāya abhisambandhā iminā tathāgatādīnaṃ kammattaṃ vibhāveti, namassanakiriyāvisesanattāti ‘namassitvā’ti namassanaṃ katvāti vuttaṃ nāma siyāti namassananti vuttanamassanakiriyāya visesanattā, bodhiyāti bodhivuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ, taṃ bhagavā ettha pattoti (bodhi, tassā) bodhirukkhassāti attho, mūleti mūlasamīpe ‘‘yāva majjhanhike kāle chāyā pharati nivāte paṇṇāni patanti etāvatā rukkhamūlaṃ’’tiādīsu viya, nanu aññepi khīṇāsavā ‘aggamaggene’ccādinā vakkhamāna nayena nipphannā evāti anuyogaṃ manasikatvā vuttaṃ ‘saheva vāsanāyā’ti, na hi bhagavantaṃ ṭhapetvā aññe saha vāsanāya kilese pahātuṃ sakkonti, etena aññehi asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dasseti, teneva iddhasaddassa atthaṃ dassento’tepi hi’ccādikaṃ vakkhati, kāpanāyaṃ vāsanā nāma pahīnakilesassāpi appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanihito sāmatthiyaviseso’āyasmato pilindavacchassa vasalasamudācāranimittaṃ viya’, aggamaggenāti arahattamaggena, sabbakilese rāgādike, arahattaṃ aggaphalaṃ, sammuti upapattidevabhāvato aññena visuddhi devabhāvenātinipphannattā āha-‘visuddhidevabhāvenā’ti, sakalakilesakālussiyāpagamena visuddhippattiyā sabbaññuguṇā laṅkārena visuddhidevabhāvenāti attho.

‘Idha=saṃsiddhiyaṃ’ iddhavanto iddhāttappaccayena, ‘guṇa=āmantaṇe’ bhūvādiseso, guṇīyanti paricīyanti seyyattikehīti guṇā kappaccayena, tepīti sāvakapaccekabuddhāpi, hi saddo hetumhi, yasmā aggaṃ…pe… anūnaguṇā, tasmāti attho, sabbaññutādīnantiādikaṃ tesaṃ sabbaññubuddhehi ūnaguṇatāya hetuvacanaṃ, keci ‘siddho middhaguṇo assāti siddhamiddhaguṇanti duṭṭhamatthaṃ parikappetvā vākyamidaṃ dūsenti, te pana ‘middho nāma koci guṇo natthī’ti ca, ‘tathāgato nāma middha guṇo na hotī’ti ca, ‘tādiso ce siyā na ñāṇanissitapūjā pakatopayoginī bhavatī’ti ca ajānitvā vadatha tumhehi vatvā uyyojetabbā, maṅgalatthañcetthādo siddhasaddopādānaṃ, maṅgalādīni hi satthānyabyāhatappasarāni hontyāyasmantabyākhyātusotukāni ca, dhammasaṅghānampīti iminā avayavena viggahepi samudāyassa samāsatthattā aññapadatthasamāsoyaṃ tagguṇasaṃviññāṇoti dīpeti, tenāha- ‘aññapadatthe’ccādi, guṇībhūtānampīti appadhānabhūtānampi visesanabhūtānampi aññapadatthassa padhānattā, kiriyātisambandho vagamyate dhammasaṅghānaṃ guṇībhūtānampi tadavinābhāvittena namassanātisambandhā, tadeva samattheti ‘tathāha’ccādinā, puttena saha vattamānoti tagguṇasaṃviññāṇaaññapadatthasamāsattā tulyamubhinnampi āgamananti puttopi āgatoti patīyate, tatthāti niddhāraṇe sattadhī, attānanti dhammaṃ dasseti, dhārenteti attani ṭhapente pavattente uppādente, cattāropi apāyā sāmaññavasena’apāye’ti vuttā, kilesavaṭṭa kammavaṭṭa vipākavaṭṭavasena tayo vaṭṭā, tesu dukkhaṃ, tasmiṃ, dhāretīti vuttadhāraṇaṃ nāma atthato apāyādinibbattakakilesaviddhaṃsanaṃ, tañca yathārūpaṃ kilesasamucchindanatappaṭippassaddhi ālambanabhāvena hotīti āha- ‘so…pe… vasenā’ti, navannampi, te samadhigamahetutāya dhammoyeva nāmāti ‘dasā’tiādi vuttaṃ, tattha kāraṇamāha- ‘tammūlakattā’tiādi, tammūlakattāti taṃ kāraṇattā, sīladiṭṭhisāmaññenāti ariyena sīlena ariyāya ca diṭṭhiyā samānabhāvena, ariyānañhi sīladiṭṭhiyo maggenāgatattā sabbathā samānāva, tena te yatthakatthaci ṭhitāpi sahagatāvāti saṃhatoti imasmiṃ atthe saṅghoti padasiddhi daṭṭhabbā, adhippetavasena panetaṃ vuttaṃ, lokiyasīladiṭṭhiyā sāmaññena saṃhatattā sammutisaṅghopi paṇāmārahoyevāti daṭṭhabbaṃ.

Atha kete saddā, yesamidaṃ lakkhaṇaṃ bhāsissanti paṭiññātanti āha-‘saddā ghaṭapaṭādayo’ti, ādisaddena rukkhādayo, nanu santi meghasaddasamuddasaddādayopīti na niratthakānamidhānupayogittā, ye lokasaṅketānurodhenātthappakāsakā tesaṃ sātthakāname vidaṃ lakkhaṇanti, apica ‘saddā ghaṭapaṭādayo’ti vadanto vedikānaṃ viya unti [ñatthi (potthake)] ādīnaṃ anupubbīniyamāvatthānamasambhavā tadanukkamena nipphādiyamānanampi saddānaṃ lokiyattānabhivattanañca bodhetīti daṭṭhabbaṃ, nu tattha pakāsakatthaṃ saddassa samudāyavasena vā siyā paccekavaṇṇavasena vā, tattha yadi paccekavaṇṇā pakāsayeyyuṃ, ghaṭasadde ghakāroyeva ghaṭatthaṃ, pakāsayeyya, tathā caññesamakārādīnamanattha katā siyā, atha samuditā pakāsayeyyuṃ, tadā vaṇṇānamuccāraṇānantaravināsittā samudāyoyeva na siyā, tathā sati katha matthaṃ saddo pakāsayatīti ce kamena sotacittādigahitakkhara pāḷiyā ca yo saddoti viññeyyo sātthako cittagocaro, cittagocarassāpi saddassa pana bālajanappabodhāya kappanāmattena pakatyādivibhāgato, na sabhāvenānvākhyānaṃ, tenāha-‘pakatyā’di ādi, nanu goiccādisādhusaddaniyame sati gotādayo asādhu saddāti viññāyanti gantabbamagganiyame agantabbamaggo viya, gotādi asādhusaddaniyame vā goiccādayo saddā sādhavoti agantabbamagganiyame gantabbamaggo viya, kiṃ saddānamanvākhyānenā tidamāsaṅkiya payojanamāha- ‘lakkhaṇābhidhānaṃce’ccādi, saddānampaṭipattiyaṃ paṭipadapāṭhassānūpāyattaṃ dassetumāha- ‘aññathe’ccādi, aññathāti asati lakkhaṇābhidhāne, sakkatādītiādisaddena pākatādiṃ saṅgaṇhāti, bahuvidhattaṃ sakkatapākatapesācikaapabbhaṃsavasena, magadhesu viditāti imasmiṃ atthe ‘‘aññasmi’’nti (4-121) māgadhānaṃ idanti atthe ‘‘ṇo’’ti (4-34) ṇappaccaye māgadhā māgadhanti ca padanipphatti veditabbāti dassetumāha- ‘magadhesmi’ccādi, magadhesu viditātiādino adhippāyaṃ vivaritumāha- ‘idaṃ vuttaṃ hotī’tiādi, tattha idanti idāni vakkhamānaṃ māgadhaṃ…pe… hotīti etaṃ vuttaṃ hotīti magadhesu…pe… lakkhaṇaṃ māgadhanti vadatā pakāsitaṃ hotīti attho, hisaddo’magadhesvi’ccādinā vuttaṃ samatthayati, lakkhaṇaṃ visesayatāti saddalakkhaṇa saddassa uttarapadatthappadhānattā māgadhanti iminā lakkhaṇaṃ visesayatā byavacchedayatā vuttikārena, atthatoti sāmatthiyato, sadde ca visesito hotīti saddalakkhaṇasaddo māgadhe eva [saddeeva (potthake)] byavacchedito hoti, ayametthādhippāyo ‘magadhesu viditā māgadhāti sadde gahetvā tesamidaṃ māgadhanti māgadhasaddena yasmā saddalakkhaṇasadde lakkhaṇaṃ visesitaṃ, tasmā saddalakkhaṇasadde saddo yadi amāgadho kathaṃ lakkhaṇaṃ māgadhaṃ siyāti sāmatthiyā saddopi visesito hotī’ti, nanu māgadhanti lakkhaṇassa māgadha saddasambandhittajhāpanato saddalakkhaṇanti ettha saddasaddassa niratthaka tāpatti hotīti, na hoti gammamānatthassa saddassa payogampati kāmacārattā saddalakkhaṇasaddassa vā samāsatthe niruḷhattā ‘‘tatridaṃ sugatassa sugatacīvarappamāṇa’’ntiādīsu viya, kopanātiādisaddalakkhaṇanti iminā abhidheyyasaṅkhātapayojanassa dassitattā tappayojanapucchanaparā codanā, vuccateccādi parihāro, yathā sabbathāttaparahitakāmena.

Piyo ca garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā,nocā ṭhāne niyojakoti.

Vuttehi tato parehi ca pasatthatarehi guṇavisesehi samupetaṃ guruṃ.

Tasmā akkharakosallaṃ, sampādeyya hitatthiko;
Upaṭṭhahaṃ guruṃ sammā, uṭṭhānādīhi pañcahīti.

Vacanato uṭṭhāna-upaṭṭhāna-paricariyā-sussūsā sakkaccasippapaṭiggahaṇehi sammā upaṭṭhahantena savana,uggahana-dhāraṇa-paripucchā-bhāvanā hi kaṅkhāvicchedaṃ katvā viññātabbaṃ saddalakkhaṇaṃ, tathā aviññātaṃ saddalakkhaṇamanenāti aviññātasaddalakkhaṇo puggalo, hisaddo avadhāraṇe, so ‘dhammavinayesu kusalo na hotī’ti ettha daṭṭhabbo, kusalo dakkho na hoti, tattha dhammavinayesu suttantātābhidhammasaṅkhātesu dhammesu ceva vinaye ca, kasmā–

Yo niruttiṃ na sikkheyya, sikkhanto piṭakattayaṃ;
Padepade vikaṅkheyya, vane andhagajo yathāti.

Vacanato, ayametthādhippāyo ‘‘yathā vuttanayena sambhūtapada byāmohavasena padatthepi byāmohasambhavato suttantopadassitāya diṭṭhiviniveṭṭhanāya ca abhidhammāgate nāmarūpaparicchede ca vinaya niddiṭṭhe saṃvarāsaṃvare ca akosallaṃ siyā’’ti, yathādhammanti dhammavinaya saddassa yo-ttho vinayasuttābhidhammasaṅkhāto, tassa so-ttho, tadanatikkamena, paṭipajjitumasakkontoti tatthatattheva vuttāsu adhisīla adhicitta adhipaññāsikkhāsu pavattituṃ asamattho, kusalo pana samattho paññāvisesālokapaṭilābhato, vuttaṃ hi–

Yāva tiṭṭhanti suttantā, vinayo yāva dippati;
Tāva dakkhanti ālokaṃ, sūriye abbhuggate yathāti.

Paṭipattinti paṭipajjīyatīti paṭipattīti yathāvuttaṃ tividhampi paṭipattiṃ, virādhetvāti nāsetvā, nassati hi paṭipatti tesuyevā ko sallatamagatattā, tathā cāhu–

Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca;
Tamo bhavissati loke, sūriye atthaṅgate yathāti.

Saṃsāradukkhasseva bhāgī hoti… yathāvuttā-nukkamapariccāgena anurūpapaṭipattiyā paṭilabhitabbattā adhigamavisayassa [visathattā (potthake)] yo gakkhemassa, vuttañhi tassānulomapaṭipattimūlakattaṃ–

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā;
Paṭipattiyaṃ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhaṃsatīti.

Etāvatā aviññātasaddalakkhaṇassa sakatthaparihāniṃ dassetvā idāni sakatthasampattimūlikā paratthasampattīti tadabhāvā tādiso puggalo paresampi paccayo bhavituṃ na sakkotīti dassetuṃ ‘nacā’tiādi vuttaṃ, patiṭṭhāti dhāraṇaṃ, tañcettha tesaṃ tesaṃ kula puttānaṃ dhammavinayasikkhāpanaṃ taṃtaṃ kammato nittharaṇādi ca, tadubhaya mevā-nhasaṅgikaṃ patiṭṭhaṃ, mukhyabhūtampana tammūlake suparisuddhasīle patiṭṭhāpanameva, tadupakaraṇattho sikkhāpanādi, idha pana taṃ sādhanabhūto puggalo upacārato patiṭṭhāti gahetabbo, hisaddo yathāvutta samatthanatthe nipāto, saddalakkhaṇaññūyevāti avadhāraṇampana tesu tabbidūyeva samatthoti dassanatthaṃ pakaraṇavasena vuttaṃ, attano pana suguttasīlakkhandhavirahena kadāci koci yathāvuttānaṃ patiṭṭhābhavituṃ na sakkoti… tammūlakattā saddhammaṭṭhitiyā saparapatiṭṭhā bhāvassa ca, teneva vinayadhare ānisaṃsaṃ dassentena bhagavatā tappadhānaṃ tappamukhaṃva katvā ‘‘pañcime bhikkhave ānisaṃsā vinayadhara puggale, katame pañca attano sīlakkhandho sugutto hoti su rakkhito, kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti, visārado saṅgha majjhe viharati, paccattthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhāti, saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno ca hotī’’ti vuttaṃ, atthānurūpanti attano vacanīyassatthassa vācakattena yogyaṃ, byañjanānurūpanti attano vācakassa vacanīyattena yogyaṃ, parivāsādīsūtiādisaddena abbhānādiṃ saṅgaṇhāti, taṃtaṃkammanti parivāsādikaṃ taṃtaṃkammaṃ, aññoti asaddalakkhaṇaññū, na kevalamanena sakatthaparatthāva nāsitā, atha khoti vidho saddhammopi nāsitoyevāti vatthumāha ‘ajānanto panā’tiādi, ayathāpaṭipajjamānoti saddalakkhaṇaññunā yathā yena pakārena atthānurūpaṃ byañjane byañjanānurūpañca atthe paṭipajjitabbaṃ, tathā appaṭipajjamāno, tathā ca vakkhati– tathā hi so saddalakkhaṇa majānanto’tiādi. Tividhampi saddhammanti pariyattipaṭipattiadhigamavasenati vidhameva saddhammaṃ, tattha tipiṭakabuddhavacanaṃ pariyattisaddhammo nāma, terasa dhutaguṇā cuddasa khandhakavattāni dve asīti mahāvattānīti ayaṃ paṭipattisaddhammo nāma, cattāro maggā cattāri ca phalāni ayaṃ adhigamasaddhammo nāma, tathāhiccādinā vuttamatthaṃ samattheti, tampi pāḷiyā thirīkātuṃ ‘vuttaṃ heta’ntiādimāha, tattha dhammāti hetū, saddhammassāti yathāvuttassa tividhassa saddhammassa, padabyañjananti padañca byañjanañca taṃ, tattha padaṃ nāma syādyantaṃ tyādyantañca, byañjīyati attho etenāti byañjanaṃ-vākyaṃ athavā pajjate gamyate attho etenāti padaṃ-syādyantādi, vākyaṃva byañjanaṃ, sithiladhanitādipadamevavā vuttanayena byañjananti padabyañjanaṃ, taṃ, dunnikkhittaṃ duṭṭhu nikkhittaṃ ṭhapitaṃ virādhetvā kathitaṃ, attho ca dunnītoti dunnikkhittattāyeva padabyañjanassa tabbacanīyopi duṭṭhuviññāto hoti, vuttapaṭipakkhatoti ‘aviññātasaddalakkhaṇohi’ccādinā vuttassa viññātasaddalakkhaṇattādinā paṭipakkhabhāvato, bhāvappadhāno hi ayaṃ niddeso,ttappaccayalopo vā, na hi attāva attanā veditabboti yuttanti.

Tadevantiādinā yathāvuttaṃ nigametvā saññāvidhāne payojanaṃ dasseti, tanti hetvatthe nipāto, yasmā saddalakkhaṇassa jānanaṃsāni saṃsaṃ tasmāti attho, evanti nidassanatthe nipāto, evaṃ sappayojananti sambandho, tadevanti vā nipātasamudāyo yaṃ, vuttena pakārenetyasmiṃ atthe vattate. Nanuca saññīnaṃ saññānaṃ vattabbatte ‘‘aādayo titālīsavaṇṇā’’tiādīnaṃ vākyānaṃ visuṃvisuṃ mahantattā kuto lāghavaṃ satthassāti maññamāno ‘tathāhi’ccādinā saññāvidhāne lāghavasabbhāvaṃ samattheti, hotevāti avadhāraṇena katthaci parasatthe viya no na hotīti dasseti, paṭipattilāghavampi cettha hoteva, tathāhi ‘‘vaṇṇaparena savaṇṇopi’’ccādo (1-24) vaṇṇādisaññāsamuddharitā nāttānamattāvagametumalanti pare pucchitvā jānitabbā assa, tato saññāvaseyā, tatossa saññāti saññāsaññīvivecanaṃ tadanuṭṭhānanti paramparāpekkhāya bhavitabbaṃ paṭipatti gāravābhāvā. Idāni saṅkhepato satthakkamaṃ dassetumāha-evaṃ tāvi’ccādi, tāvāti paṭhamaṃ, upayujjamānattāti byāpāriyamānattā, visayo gocaro yatthete syādayo vidhī yante, saha visayenāti savisayā, paṭhamaṃ karīyatīti pakati yato syādayo vidhīyante, saha pakatiyāti sappakatikā, liṅgādikanti ādisaddena‘salabhacchāya’miccādo ekattādi, liṅgebhavā liṅgikā-itthividhayo, ekatthībhāvo samāso, tena, sāmaññato samānattā, samānattantuṇādivuttiyā ‘‘rājādivisiṭṭhe purisā doviya’vasiṭṭhādivisiṭṭhe apaccādimhi atthe pavattanato.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Ratanattayapaṇāmādikathā samattā.

1. Paṭhamakaṇḍavaṇṇanā

Saññādhikāra

1. A ādayo

Sabbavacanānaṃ sātthakaniratthakattabyabhicārittā 'ida'ntiādinā sadiṭṭhantena saṃsayamupadassiya sātthakattamassa dassetuñca 'na tāva…pe… sātthakattā'ti vuttaṃ, ummattakādivākyamiti 'dasa dāḷimā, cha apūpā, kuṇḍamajājinaṃ, palālapiṇḍo'iccādikaṃ, avayavatthāna maññamaññanāti sambandhā samudāyatthābhāvato anatthakattaṃ, ādivākyanti ''manoseṭṭhā manomayā''tiādivākyaṃ, sātthakattaṃ panassa padatthāna maññamaññābhisambandhassa patītito.

Atha aādyādisaddānaṃ sādhuttānvākhyānāya idaṃ vacanamiccādivikappantarasambhave kathaṃ niyamo vuttiyaṃ vuttenatthena sātthakattamiccāsaṅkiya tesamihānupayogittaṃ kamena paṭipādayitumāha 'vakkhamānatthamevida'miccādi,' ākārādayo niggahītantā'iccādinā vuttiyaṃ vakkhamāno attho yassa taṃ tathā vuttaṃ, sādhūnaṃ sādhusaddānaṃ anusāsanaṃ ākhyānaṃ attho payojanaṃ yassa tanti viggaho.

Sādhusaddānusāsanasaṅkāpettha ''katthettha kutrātrakvehidhā''ti (4-100) ādinā katthādisaddānaṃ sādhuttānusāsanassa dassanato, lakkhaṇantarena sādhubhāvassa anvākhyātattāti āpubbādāiccasmā ''dādhātvī''ti (5-45) ippaccaye ākāralope ca ādīti aādiyesanti aññapadatthasamāse yomhi ''yosu jhissa pume''ti (2-93) 'ṭe aādayo'ti, tayo ca cattālīsā cāti cattha samāse ''tadaminādīni''ti cata lopeca rasse ca titālīsāti, 'vaṇṇa-vaṇṇane'iccasmā ''bhāvakārakesva ghaṇa ghakā''ti (5-44) appaccayeyomhi ṭādese vaṇṇāiti ca sijjhanato, payoganiyamatthanti titālīsavaṇṇasaddesu paresu eva aādisaddo payujjīyatīti evaṃ payoganiyamatthaṃ, ayampi vikappantara sambhāvanā ''abhūtatabbhāve karāsabhūyoge vikārā cī''ti (4-119) payoganiyamassā jhāyamānassa diṭṭhattā, ṭhānyādesatthanti aādisaddassa ṭhāne titālīsavaṇṇasaddā ādesā honti tesaṃ vā so iti, tadanurūpāyāti ṭhānyādesānurūpāya chaṭṭhī vibhattiyā, atoyevāti agamāgamianurūpāya chaṭṭhiyā abhāvato yeva, agamāgami bhāvatthanti aādisaddassa titālīsa vaṇṇasaddā āgamā honti tesaṃ vā so iti, etesupi saṅkā, ''yavāsare'' (1-30) ''suña sassa''iti (2-53) ādesāgamānaṃ dassanena, āgama liṅgābhāvatoti ukāra kakāra makārānaṃ abhāvato, visesanavisessa bhāvatthanti titālīsavaṇṇasaddānaṃ aādisaddo visesanaṃ, te vā tasse-ti, etthāpi saṅkā 'nīluppala'miccādīnamaññattha visesanavisessa bhāvadassanā, saddalakkhaṇā nupayogatoti saddalakkhaṇena saddasaṅkharaṇassa pakatattā vuttaṃ, tattha kāraṇamāha- 'rūpavisesūpa lakkhaṇābhāvā'ti, rūpavisesassa upalakkhaṇa nimittaṃ tassaabhāvāti attho, na hi visesana visessabhāve paṭipādite aādyādisaddānaṃ rūpavisesassa saṅkharaṇaṃ kataṃ siyāti, yadi esova saddasaṅkharaṇanti gayheyya, tathā sati 'nīluppala'miccādīnampi vattabbatā āpajjeyyāti nāssa tadattha tāpi sambhāvīyate, loke sīhaguṇassa mānavake dassanato upacārena 'sīho-yaṃ mānavako'ti tagguṇajjhāropopi dissati, tadatthampetaṃ na hotīti dassanatthaṃ 'tagguṇajjhāropanatthampetaṃ na hotī'ti vuttaṃ, tassa aādisaddassa, tesaṃ titālīsavaṇṇasaddānaṃ vā guṇo aādittādi, tassa ajjhāropanaṃ-titālīsavaṇṇasaddesu vā aādisaddeyeva vā āropanaṃ, tadatthampetaṃ suttaṃ na hotīti attho, tattha kāraṇamāha- 'atoyevā'tiādi, atoyeva rūpavisesūpalakkhaṇā bhāvatoyo, pakataṃ saddasaṅkharaṇaṃ, yathāvutta vikappantarābhāve ubhayatthamidaṃ siyā, tattha paribhāsatthaṃ na hoti… tallakkhaṇattābhāvā uparivakkhamānattā cāti pārisesamālambiyāha 'saññāsaññi'ccādi.

Mariyādāyampakāreca, samīpe vayave tathā;
Catubbidhappakāroyaṃ, ādisaddassa dissateti.

Mariyādattho ettha ādisaddoti āha-'ādimariyādā bhūto'ti, upalakkhaṇattāti upalakkhiyamānānamākārādīnaṃ gahaṇe kāraṇabhāvena appadhānattā, tenāha- ‘upalakkhaṇassupasajjanīyabhūtassā’ti, kāriyenāti vaṇṇasaññābhavanādinā, na gunnampi ānayanaṃ bhavati..gunnamupasajjanīya bhūtattā aññapadatthasseva padhānattā, saññāyā bhāveti akārassa vaṇṇasaññāya abhāve, rūpantiti tālīsārūpaṃ, titālīsā+vaṇṇātipadacchedo, titālīsa+vaṇṇātivā, suttāvayavassāpi suttasambandhittā ‘‘byañjane dīgharassā’’ti (1-33) pana vuttaṃ, rassattantu ‘‘dīgharassā’’ti yogavibhāgena, itarathā byañjanaparasseva rassatte dassite titālīsaiti abyañjane padaṃ na sampajjeyyāti viññāyati, itarītarayogacatthe bahuvacanena bhavitabbanti āha- ‘ekavacanampanā’tiādi, vippaṭipatti aññathābhāvo, rassa e okārehi tecattālīsakkharānanti sambandho, e okāre hīti sahatthe tatiyā, sakkatānusārenāti sakkate ‘‘sandhi yakkharānaṃ rassā na santī’’ti vuttassa anusārena, kocīti sā sanappasādakacoḷiyabuddhappiyācariyaṃ dasseti, na hiccādiṃ vadato-yamadhippāyo ‘rassāivāti ivasaddo sādhammopamājotako vā siyā vedhammopamājotako vā, yadi tāva vedhammopamājotako, rassadhammassa e okāresva sambhavā tesaṃ dīghakālappavattito te dīghāyeva siyuṃ, yadi pana sādhammopamājotako, tesu rassadhammassasambhavā rassakālappavattito rassāeva te siyunti ‘etthātiādīsu e okārānaṃ uccāraṇakālakataṃ rassattameva hotī’ti, rassakālavantoyevāti evasaddo sogate vaṇṇavinimmuttassa kālassevābhāvā vaṇṇānañca paccakkha siddhattā pamāṇasiddhaṃ pāramatthika me okārānaṃ rassakālavantataṃ dīpeti, atthāti vadato panāyamadhippāyo ‘etthātiādīsu yadi ekārādayo dīghāeva saṃyogapubbattā rassāva siyuṃtathā sati atthāti etthāpi dīghova ākāro saṃyogapubbattārasso iva uccatīti āpajjeyya, tasmā uccāraṇakālakatova rassadīghabhāvo gahetabbo’ti, kaccāyanavuttivaṇṇanā ñāso, taññāpaneti bahiddhā aññesamakkharānaṃ ñāpane, payojanābhāvāti tena sādhetabbassa kassaci iṭṭhassa abhāvamāha, kimettha samudāye vākyaparisamatti, udāhu avayaveti āha- ‘pacceka’nti, aññathā ‘rukkhā vana’ntiādīsu viya samudāye vākyaparisamattiyaṃ ‘‘iyuvaṇṇā jhalā namassante’’ (1-9) iccādikaṃ na sijjhatīti, paccekaṃ vaṇṇā nāmahontīti akāro vaṇṇo nāma hoti ākāro vaṇṇo nāma hotītiādinā, avayaveccādinā vuttiyaṃ avuttepi ‘pacceka’nti vacane sadiṭṭhantaṃ kāraṇamāha, diṭṭhantopanīto tyattho sukhena paṭipattuṃ sakkāti, ettha hi paccekanti avuttepi devadatto bhojīyatūtiādinā paccekaṃ bhuñjikiriyā parisamāpīyate, tenāha-‘na coccate’ iccādi, athavā samudāyepi vākyaparisamā pattiyaṃ sati samudāye pavattā saddā avayavesupi vattantīti ‘samuddekadesadassanepi samuddo diṭṭho, khandhekadesa bhūtāyapi paññāya paññākkhandhotiādīsu viya na doso, teneva vuttiyaṃ ‘pacceka’nti na vuttaṃ, vaṇṇasaddassa guṇādyanekatthattepi pakaraṇato akārādayovettha vuccantīti āha-‘vaṇṇīyati’ccādi, pakaraṇatopi attho vibhajjate, vuttaṃ hi–

Atthā pakaraṇā liṅgā, ocityā desakālato;
Saddatthā vibhajīyante, na saddāyeva kevalāti.

Nanu jhalādisaññā viya lahusaññaṃ akatvā kasmā gurusaññā katāti codanaṃ manasi nidhāya ruḷhi anvatthavasena dvippakārāsu saññāsu jhālāti ruḷhi saññātthābhāvena vohārasukhamattapayojanā, anvatthasaññā pana tappayojanāpi hoti tadaññappayojanā pīti dassetumāha- ‘eva’miccādi, vaṇṇīyatī attho etehīti vuttamatthaṃ anugatā anugatatthā vaṇṇasaññā taṃ, saddādhigamanīyassāti saddena viññātabbassa, vaṇṇaṃ mūlamassāti vaṇṇamūlako-attho, tassa bhāvo vaṇṇamūlakatā, atthassa vaṇṇamūlakataṃ sādheti ‘sāpi’ccādinā, vaṇṇaṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti vaṇṇarūpāni-padāni, samudāyo pādānaṃ rūpamassāti samudāyarūpaṃ vākyaṃ, vibhatyantamatthajotakaṃ padaṃ, padasamudāyo vākyaṃ, sabbañcetamupacārena vaṇṇasaddavacanīyattaṃ gacchati vaṇṇamayattāti sabbopi sammutiparamatthabhedabhinno attho vākyādhigamanīyo vaṇṇeneva viññāyati nāma tasmā yathā vuttamattha visesadassanaṃlahusaññāya na sakkāti tadatthamakārādīnaṃ gurubhūtā vaṇṇasaññā katāti adhippāyo, sammuti saṅketavasena pavatto vohāro, paramattho sanibbāno pañcakkhandho. Ubhohi panetehi bhinno tatiyo koṭṭhāso nāma natthi, tathāca vuttaṃ–

Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo,
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nupalabbhatīti.

Nanu ca–

Appakkharamasandiddhaṃ, sasāraṃ gūḷhaniṇṇayaṃ;

Pasannatthañca suttanti, āhu tallakkhaṇaññunoti.

‘‘Ādayo titālīsa vaṇṇā’’ ‘‘titālīsādayo vaṇṇā’’ti vā vattabbanti na tathā sati sandiddhaṃ suttaṃ siyāti, nanu satthādo maṅgalavacanena bhavitabbaṃ, akāro paṭisedhatthopi hotīti (na) satthādo siddhasaddassopahitattā, atha hotva pubbā jhālādi saññā, saddasādhanamattappayojanattā pana sabbavidhānassa pubbācariya saññāvālametthāti kiṃ punāpi vaṇṇādisaññāvidhānena ganthagārava karaṇenāti saccametaṃ, pubbācariyesu pana gāravaṃ tadanugamanañca dīpetuṃ kāci saññāyopyanvākhyāyante, yajjevaṃ saṃyogasabbanāmalopādayopi saññā pubbācariyehi vuttā vattabbāti nanu bho vuttamevāmhehi’kāci saññāyo ākhyāyante’ti, kintadākhyānadvārena bhavatā tāpi viññātuṃ na sakkāti, kesañci sātthakattopi pativaṇṇamatthānupaladdhito vaṇṇānamadiṭṭhānamakārādīnamanukatiyo ihopadiṭṭhāityanukāriyenātthenātthavantatāya hotevākārādito vibhatti, lopena niddiṭṭhattā panassā assavanaṃ sannikaṃsavacanicchābhāvā saṃhitāyāniddeso, anukkamoti ādonissayā sarāvuttā, tato nissitā byañjanā, saresupi ekaṭṭhāniyā akārādayo bahuttā paṭhamaṃ vuttā ṭhānānukkamena, tato dvijā ṭhānānukkamena, tesupi rassāva lahuttā paṭhamaṃ vuttā, tato dīghā, byañjanesupi vaggā bahuttā ṭhānappaṭipāṭiyā paṭhamaṃ vuttā, tato yakārādayo, vaggesu ca aghosā paṭhamaṃ vuttā, tato ghosā, tesu ca sithilā paṭhamaṃ vuttā, tato dhanitā, tatthāpi appakattā dvijā pañcamā vuttā, tato yaralavā ghosabhūtā ṭhānānukkamena, tato dhanitā sakāraha kārā, tesupihakāro kesañci orasopi hotīti dvijattā pacchā vutto, kehici ‘‘laḷānamaviseso’’ti dvinnamavisese vuccamānepi lipibhedena ṭhānabhedena ca bhinnattā ḷakāro visuṃ akkharabhāvena gahito, sopi ghosabhāvena ṭhānānukkamenaca hakārato paraṃ vutto niggahītaṃ pana sarattādisabbavinimmuttattā sabbapacchā vuttanti akārādīnamayamanukkamo, imassevānukkamassa manasi vipassa vattamānattā titālīsāti gaṇanāparicchedassa dassitattā ca ‘niggahītantā’ti vuttiyaṃ vuttaṃ, pakataṃ sādhusaddānvākhyānaṃ, na vaṇṇīyate, ti saddasaṅkharaṇa saṅkhāta mukhyappayojanābhāvā, kiñcāpi na vaṇṇīyate, amhehi pana kathamakārādīnamayamanukkamo uppannoti sissānaṃ kaṅkhā vicchedappayojanampati anukkamasaddassa atthakathanabyājena vaṇṇito yevāti, karīyante uccārīyante etenāti karaṇaṃ, tattha jivhāmajjhaṃ tālujānaṃ, jivhopaggaṃ muddhajānaṃ, jivhaggaṃ, dantajānaṃ sesānaṃ sakaṭṭhānaṃ karaṇaṃ, payatti payatanaṃ, tampana vaṇṇuccāraṇato abbhantaro bāhiyo ca ussāho, tattha abbhantarapayatanaṃ-saṃvutattamakārassa, vivaṭattaṃ sarānaṃ sakārahakārānañca phuṭṭhattaṃ vaggānaṃ, īsaṃphuṭṭhattaṃ yaralavānaṃ, bāhiyapayatanantu saṃvutakaṇṭhatādi, ṭhānato paccāsattiyā vidhīyamānakāriyasambhavena payojanasambhavā āha-‘ṭhānampanā’tiādi, tiṭṭhanti ettha uppattivasena vaṇṇāti ṭhānaṃ, ‘‘e onama vaṇṇe’’ti (1-37) sutte vaṇṇeti kathanameva vaṇṇasaññākaraṇe payojanaṃ, yathāvuttamatthamaññatra byāpadisati’ eva’miccādinā, tasmā ‘‘dasādo sarā’’iccādo ‘tenā’tiādīsu ‘tena saraiccanena kvattho kasmiṃ sutte payojanaṃ taṃ dasseti ‘‘sarolopo sare’’ccādī’ti evamādinā attho daṭṭhabbo, ñāpeti vaṇṇalopanti ñāpakaṃ, kasmā pana’so cemināva ñāpakena siddho’ti vuccati nanu ‘tadaminādīni’’ti (1-47) suttaṃ dissatīti, (saccaṃ) tathāpi pakārantaroyampi vaṇṇalope dassitoti viññātabbaṃ, evasaddo pana ‘yadi ñāpakena vaṇṇalopo siyā so imināva ñāpakena siddho, nāññenā’ti avadhāreti.

2. Dasā

Nanu aādayoti paṭhamantenuvattante kathamettha’tatthā’ti sattamīniddiṭṭhatāti āha-‘tañcā’tiādi, atthavasāvibhattivipariṇāmenāti aādayoti paṭhamantassa‘ādo dasā’tyanena sambandhā sambajjhamāne cādhāratthena bhavitabbanti ādhāratthavasena sattamī vibhattiyā parivattanenāti attho, atthavasā sattamiyā vipariṇāmasambhavāyevasutte avijjamānepi‘tatthā’ti vuttiyaṃ vuttaṃ, ādodasannamanaññatthapavattisambhavato tesaṃ aādayo visayabhāvenapi sakkā parikappetunti vuttaṃ-‘tesu visayabhūtesū’ti, niddhāraṇatthopi yujjateva… vaṇṇasamudāyato tadekadesabhūtāna mādo vaṇṇānaṃ dasasaṅkhyāguṇena niddhāriyamānattā, ādimhi dasa vaṇṇāti vutte avuttānampi avassaṃ vattabbānaṃ ūnapūraṇatthamajjhāhāro hotīti vuttaṃ- avaṭṭhitā niddiṭṭhā vā’ti, ekādīna maṭṭhārasantānaṃ saṅkhyānaṃ saṅkhyeyye vattanato āha-‘dasasaṅkhyāya paricchinnattā’ti, gayhupagānaṃ rassae ovaṇṇānampi kaccāyane viya apariccāgā anūnā, agayhupagānaṃ tadaññesaṃ kesañci sarānaṃ pariccagā anadhikā, dasasaddassa saṅkhyeyya vuttittā dasannampi adhikatavaṇṇānaññattā vuttaṃ-‘dasannampī’tiādi, sayaṃ pubbā’rāja=cittiyaṃ’tīsmā kvimhi antalope samāse ca tadaminādittā niruttinayena vā sarasaddo nipphajjatīti, ‘sara-gatihiṃ sācintāsu’ iccasmā appaccayena vā nippajjatīti dassetumāha=‘sayaṃ rājantī’tiādi.

3. Dvedve

Teti’ādo’ti sattamyantattā apare dve parāmasati, heṭṭhā viyāti heṭṭhā vuttaṃ atthavasā vibhattivipariṇāmaṃ upameti, atova viññāyamānatthavasena tesu’ti vuttaṃ, tesuti pana niddhāraṇattavivacchāyaṃ tampi sambhavatīti tesaṃ vaṇṇānaṃ majjhe dvedveti dvisaṅkhyāya niddhāraṇatthopi veditabbo, vicchāyaṃ vutti yassa so vicchāvutti-dvisaddo, vicchāvuttitā cāssa savaṇṇattaguṇena dvinnaṃ (‘byāpitu) miṭṭhattā, kamenāvaṭṭhiteti iminā akārādivaṇṇappabandhassa anādikālasiddhaṃ kamasiddhattamāha. Nanu samānā vaṇṇā savaṇṇātyanvatthe savaṇṇasadde sati kataṃ rassadīghānaṃ savaṇṇasaññā siyā… asamānattā etesanti, netadatthivaṇṇappabandhassa kamasiddhattā vacanabalenevāsamānānampi hotevāti, nevampi vattuṃ yuttaṃ‘‘dvedve savaṇṇā’’ti suttassa tādisasāmatthiyasabbhāve [sabbhāvena (potthake)] visesakāraṇābhāvāti āha‘samānattampanā’tiādi. Tiṭṭhanti ettha vaṇṇā cittajattepi abhibyatti vasenāti ṭhānaṃ kaṇṭhādi, tena katanti samāso, kaṇṭhatātu iti catte pāṇyaṅgattā napuṃsakattaṃ. Pañcamehi vaggapañcamehi. Antaṭṭhākīti vaggānamante tiṭṭhantīti antaṭṭhā, tāhi, yuttassāti brahmacariyā, guyha’ntiādīsu yuttassa. Kecīti aniyamena vuttaṃ, te pana–

‘‘Hakāro pañcameheva, antaṭṭhāhi ca saṃyuto;
Oraso iti viññeyyo, kaṇṭhajo tadasaṃyuto’’ti vadanti.

4. Pubbo

Vattateti atthavasā vibhattivipariṇāmena vattate, nanu cetyādicodanā, nesadosoccādi parihāro, dosābhāve kāraṇa māha-‘yoyo…pe… patīyate’ti, vuttaṃ samatteti-‘nahi’ccādinā, nanu ca pubbasaddo yamekattā ekaṃ pubbamācikkhati na sakalanti kathaṃ ‘‘pubbo’ti vutte yoyoti ñāyati ‘yoyo pubbo’ti ca vutte ‘tesu dvīsu’ti ettha’dvīsu dvīsu’ti idaṃ kathaṃ sukheneva patīyate tadidamasiddhenāsiddhasādhananti āsaṅkiya tadabhāvamubbhāvīya pubba saddassa vicchāgamakattamavagamayitumāha-‘naceda’miccādi. Taṃyogāti upacāravasenāha, tabbantatāyavāti atthiyatthe appaccayavasena, evamuparipi.

5. Paro

Sesamiccādinā‘tesu dvīsūti savaṇṇasaññakesu dvīsu’ iccādi kamatidissati. Lahusaññā rassassa, saṃyogapubbassa rassassa dīghassa ca gurusaññā na vattabbā… uccāraṇavasenevānvatthasaññāti viññāyati, pubbācariyavasena vā ihāvuttāvasesasaññāviya.

6. Kādayo

Kevala byañjanānamatthappakāsattābhāvā sarānamatthappakāsane accantopakārā byañjanāti ‘etehī’ti karaṇattena vuttaṃ, tenāha ‘sarāna’miccādi. Vipubbā ‘añja-byattiyaṃ’tīmasmā karaṇe anappaccaye rūpaṃ, napuṃsakattampissāvagamayituṃ ‘upakārakānī’ti vuttaṃ, byañjanattaṃ diṭṭhantena phuṭayati ‘yathā’iccādinā, yathā odanassupakārakāni sūpādīni byañjanāni, tathā sarānamupakārakānīti adhippāyo, byañjanampana addhamattikaṃ, vuttaṃ hi–

Ekamatto bhave rasso, dīgho mattadvayāyuto;
Pluto timatto viññeyyo, byañjanaṃ tvaddhamattikaṃti.

Anvatthāti anvatthato, ‘anvatthā byañjanā’ti sambandho.

7. Pañca

Sajātyapekkhāya samudāyavācittepi kādayotī anuvattanato vaggasaddena kakhagaghañādayova gayhanti, pañca parimāṇamassa pañcakovaggo, ‘‘tamassa parimāṇaṃ ṇiko cā’’ti (4-41) ko, sutte ādibhūto pañcasaddo pañcasaṅkhyāparicchedaṃ kurumāno māvasānānaṃ vaggānaṃ bahuttaṃ gametīti ‘pañcakā’ti vuttaṃ, vaggāti bahuvacanato paccekanti viññāyati, vajjenti yakārādayobhi vaggā, paṭhamakkharavasena pana kavaggādivohāro.

8. Bindu

Anekatthattā dhātūna muccāraṇatthopettha gaṇhātīti nipubbā tato kammanti ttappaccaye ññimhi pādisamāse dīgheca rūpaṃ dassento ‘rassā’tiādīmāha, pīḷanatthato niggahanaṃ niggaho, ‘i-ajjhena gatīsu’iccasmā kattari [kammani-iti vattabbaṃ, itaṃ uccāritanti attho] ttappaccaye itaṃ, niggahena itanti amādisa māse rūpaṃ dassento ‘karaṇaṃ niggahena vā’tiādimāha, pacchimapakkhaṃ sādhetumāha-‘vuttaṃ hī’ti.

9. Iyu

Catthasamāsoti itarītarayogadvandasamāso. Atteti muni saddādivacanīye atthe, namatītīmassetaṃ kammaṃ,

Yaṃ sabbavacanaṃ sabba, liṅgaṃ sabbavibhattikaṃ;
Taṃ sabbatthe namanato, viduṃ nāmanti tabbidū.

Idha nāmasaññāyābhāvepi anvatthabalāyeva nāmasaññā siddhāti (āha) ‘anvatthabyapadesenā’ti, syādyantapakatirūpanti paccayā paṭhamaṃ karīyatīti pakati, sā eva rūpanti pakatirūpaṃ, syādyantassa pakati rūpaṃ munisaddādi syādyantapakatirūpaṃ, atthavantamadhātukamappaccayampāṭipadikaṃ, padaṃ padaṃ pati paṭipade, paṭipadaṃ niyuttaṃ pāṭipadikaṃ. Visesanenāti sutte ‘namassante’ti vuttena ivaṇṇuvaṇṇānaṃ visesanena. Ākhyātassāti pacatiādino. Ādimajjhavattinoti inda udakasaddādīnaṃ ādo, pakhumādīnaṃ majjheca vattino. Padesesūti ‘‘jhalā sassa no’’ti (2-83) ādikesu suttappadesesu, aniṭṭhapasaṅga (saṅkaṃ) nivattetīti sambandho, aniṭṭhappasaṅgonāma [nāmāti (potthake)] pacati-inda (udaka pakhuma) saddādīna manta ādimajjhabhūtaivaṇṇādīnaṃ jhalasaññā vidhāya tato parāsaṃ sādi vibhattīnaṃ ‘‘jhalā sassa no’’ti (2-81) ādīhi ‘no’ ādesādimhi kate ‘pacatino, indano, udakano, pakhumano’tiādi rūpappasaṅgo, nanucādiādi codanā. Vattabbanti sutte vattabbaṃ. Byāsaniddesenāti asamāsaniddesena. Tadayuttantiādi parihāro, tanti taṃ codyaṃ, satihītiādinā ayuttattaṃ samattheti, dvīsuttaresu yogesūti uparimesu ‘‘pitthiyaṃ’’ ‘‘ghā’’ti dvīsu suttesu. Itthiyanti idanti ‘‘pitthiya’’nti sutte itthiyanti idaṃ padaṃ. Vaṇṇavisesanaṃ siyāti ‘‘pitthiya’’nti sutte ‘iyuvaṇṇā’ti anuvattanato ‘itthiyaṃ ivaṇṇuvaṇṇā’ti evaṃ ivaṇṇu vaṇṇā **‘‘gho’’**ti sutte ‘itthiyaṃ ā’tievaṃ avaṇṇassa ca visesanaṃ bhaveyya. Vaṇṇavisesane virodhamāha ‘evañce’ccādi, nāmassanteti asamāsaniddese tvavirodhamāha- ‘byāse’ccādi. Sakkānāmavisesanaṃ kātunti dvīsu suttesu itthiyantiādinā vakkhamānakkamena. Nāmassa anto nāmantoti samāsassa uttarapadatthappadhānattā samāse guṇībhūtassa nāmassa itthiyanti idaṃ visesanaṃ kātuṃ na sakkāti adhippāyo, vacanamantarenāti pāṇiniyānamiva ‘‘yathāsaṅkhyamanudeso samānaṃ’’ti (1-3-10) suttaṃ vinā, samāsaṅkhya etesanti samasaṅkhyakā, itisaddo ādyattho, tena–

‘‘Ālāpahāsalīlāhi, muninda vijayā tava;
Kokilā kumudānī vo, pasevante vanaṃ jalaṃ’’ (260).

Iccādiṃ saṅgaṇhāti.

10. Pitthi

Itthiyaṃ nāmassāti ca, ante ivaṇṇuvaṇṇāti ca vutte tesamā dhārādheyyasambandho ādheyyassādhāre pavattiṃ vinā na sambhavatīti ajjhāhāravasena ‘vattamānā’ti vuttiyaṃ vuttaṃ. Ivaṇṇu vaṇṇāti apekkhiya‘visesīyantī’ti bahuvacanametaṃ sambandhassa purisādhīnatāya nāmantīminā sambandhe sati‘visesīyatī’tekattena pariṇamati.

11. Ghā

Itthiyaṃ nāmassanteti ca vattate. Heṭṭhā sabbattha saññino niddisiya saññāya niddiṭṭhattā tattha viya visuṃ saññino paṭhamamaniddese asanto viyāti dosalesamālambiya codayati nanhace'tyādinā. Tattha setoti vijjamānassa saññino. Kāriyenāti saññākāriyena. Pariharati 'nāyaṃ doso'tiādinā. Pacchāvuttamattenāti ''ghā''ti sutte kāriyino ākārassa pacchā vuttamattena. Nacāti ettha casaddo vattabbantarasamuccaye, aparampi kiñci vattabbamaniyamarūpamatthīti attho. Aniyamarūpamācariyappavattito sādhetumāha 'ubhayathāpi'ccādi.

12. Gosyā

Āsaddo ābhimukhye, anabhimukhamabhimukhaṃ katvā lapanaṃ kathanamāla panaṃ, tasmiṃ ālapane, ālapanatthe vihito sīti attho.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Saññādhikāro samatto.

Paribhāsādhikāra

13. Vidhi

Vacanārambhayojanamāha–'yaṃ visesanabhāvene'ccādi, yanti aniyamena ''ato yonaṃ ṭāṭe''ti (2-43) ādīsu atotiādikaṃ visesanabhāvena vattumicchitaṃ parāmasati, tenāti vise sanattenupādiyamānena yaṃ saddaniddiṭṭhena atotiādikena karaṇabhūtena, yathākathañcitabbatoti ādo majjhente vā sabbhāvato yenakenaci ākārena abhedopacārena akārādivisesanavato nāmādino, tadantatthanti taṃ atotyādi visesanamante, nādo na majjhe yassa taṃ tadantaṃ, taṃ attho payojanaṃ yassāti aññapadattho, vattāyattāti vattuno āyattā… attāvāttano vacane padhānanti, tassāti vattuno, sāti vacanicchā, payogānusā renāti jinavacanānusārena, itīti kāraṇatthe nipāto, iminā kāraṇenāti attho, na sabbatthappasaṅgoti saṃhitādividhimhi sabbattha tadanta vidhippasaṅgo na hoti, tathāhi ''saro lopo sare''ti (1-26) ettha saroti visesanabhāvena vacanicchāya sabbhāve saroti tatrā'dīnaṃ visesananti yathākathañcisarādisaramajjhasarantānaṃ tatrādīnaṃ lopappasaṅge ''vidhibbisesanantassā''ti (1-13) sarantassapasaṅgo siyā, na ''chaṭṭhiyantassā''ti (1-13) antassa… chaṭṭhīniddesābhāvā, tathā sati 'tatrime'tiādimhi 'ime'tiādinā vattabbatā āpajjeyyāti payogaṃ nānusaṭā nāmasiyunti na sabbattha tadanta vidhippasaṅgo, tathā ''gatibodhā'' (2-4) disuttādimhipi 'gamayati māṇavakaṃgāmaṃ tyādippasaṅgotiādi ca yathāyogamavagantabbaṃ, vuttiyaṃ ''ato yonaṃ ṭāṭe''ti suttodāharaṇaṃ dassitaṃ, ''narā nare''ti lakkhiyodāharaṇaṃ.

14. Sattadhī

Vacanaphalamupadasseti'yatthe'ccādinā, yattha yasmiṃ ''saro lopo sare''tyādike sutte, sattamiyāti 'sare'tiādinā sattamiyā, yassāti sarotiādinā niddiṭṭhassa, kāriyaṃ lopādi, sambandhā visesāti saretyādo opasilesikamadhikaraṇaṃ, tañcopasilese bhavamadhikaraṇaṃ pubbassa vā paraṃ siyā parassa vā pubbanti pubbaparopasi lesassāvisiṭṭhattā pubbaparānaṃ sambandhassa avisesā, parassāpīti na kevalaṃ pubbasseva, satītyasmiṃ atthe jotanīye sattamī saṃsattamī santasaddassa samādesena, sattañcetyādivacanamevaṃ sati ghaṭate, santi vā santasaddatthe pādi, sutte avuttepi vuttiyaṃ 'niddese'ti vacane kāraṇamāha-sattañcā'tiādi, niddesamantarena sattaṃ na sambhavatīti sambandho, sattamiyā niddese satiyeva taṃ sambandhāya sattāya sambhavo, aññathā kimaññantassā patiṭṭhāti adhippāyo, pubbasaddassa sambandhisaddattā kinnissāya pubbattamiccāha-'sattami'ccādi, tanti ''saro lopo sare''ti suttaṃ, ukārassāti 'veḷu'iccatra ukārassa, pubbassa…pe… karitvā taṃmanasikatañcodanaṃ dassetumāha-'tamaha'nti ccāditi evamettha sājjhāhāro sambandho veditabbo. Pubbassāti sattamī niddiṭṭhato pubbassa, anantarassāti abyavahitassa, vuttaṃ kiñci natthīti sambandho, ayamadhippāyo ''tasminti niddiṭṭhe pubbassā''ti (1-1-66) pāṇiniyavacane ''disirayamuccāraṇakriyo nisaddopyaya miha nerantariyaṃ joteti, tattha'nirantaraṃ diṭṭho'ti pādisamāse kate phuṭamevānantaramuccāritetyamattho-vagamyateti ''pubbasaddassa byavahitepi payogadassane byavahitepi kāriyaṃ pappotī''ti bhassakārādayo vaṇṇenti, iha tādisavacanābhāvena vaṇṇādi byavadhānepi siyā''ti, sareccādiparihāravacane-dhippāya mubbhāvayati 'yadipi'ccādinā, mathurāya pāṭaliputtakassa cāntarāḷe gāmādīnaṃ sabbhāvā byavadhānepi pubbasaddassa pavattiyā diṭṭhantamāha-‘mathurā’ iccādi, yasmā sareti opasilesikādhāre sattamyantaṃ padaṃ, tasmā byavadhāne saralopo na hotīti evaṃ saṅkhepabyākhyānena vuttiya mattho veditabbo, na kevalaṃ sareti etthevāti āha- ‘kāriye’ccādi, opasilesikeyevādhāre bhavatīti seso, kāraṇamāha-‘vatticchānhavidhānato saddassā’ti, vattuno yā icchā vacanicchā tassā anutūlena vidhānato atthassa kathanatoti attho,yena hi yamatthaṃ vattātidhātumicchati satīpyabhidhānasā matthiye na tato-ññamatthaṃ saddobhidadhātītyadhippāyo, vatticchā vasāye kāraṇamāha’vatticchāpi’ccādi, vattuno suttakārassa icchā vatticchā, kathamupadesato vatticchā-vasīyate’ kathañca sāmatthiyatoti āsaṅkiya tamupadassetumāha-‘atocetyādi, ato vakkhamānakāraṇā upadesato vasīyateti sambandho, kintaṃ kāraṇa miccāha-‘yasmā’iccādi, anvayasaddenettha gurupārampariyo-padeso vivacchito, yasmā kāraṇā anvayo gurupārampariyo padeso gurukulamupagamma pañhakaraṇādinā anvicchīyate gavesīyati, ato kāraṇā guruparamparā gataupadesato vasīyatoti attho, sāmatthiyato-vasāyappaṭipādayitumāha- ‘sāmatthiyampi’ccādi, sāmatthiyampi vuccatetiseso, laghunopāyena saddānamupalakkhaṇe pavattīti byavahitanivattiyā vacanantaraka-raṇamanupannaṃ, upapannaṃ vacanantarakaraṇaṃ, tassa ca opasilesikādhāra mantarena aññathānupapattiyā ādhāravisesappaṭippattīti idamettha sāmatthiyaṃ, ādhārantareccādinā yathāvuttaṃ sāmatthiyaṃ vibhāveti, ādhārantarepīti sabbattha pāṭho dissati, pasaṅgābhāvato atthanta-renāpi ādhārantarepi opasilesikādhārepi vacanantarappasaṅgo siyāti sambandhasambhavā opasilesikādhāranissayanepi ānisaṃso na dissatīti samuccayatthenāpi natthi payojananti vajjetabbo yampi saddoti, nanu kimevaṃ vaṇṇīyate pubbasseveti vacana mevopasilesikamadhikaraṇaṃ viññāpayati… tattheva pubbaparatta sambhavāti yomaññate, tassesā kappanā na saṅgatāti dassetumāha-‘pubbassāti’ccādi, ayuttatte kāraṇamāha-‘sāmīpikepi tassa sambhavā’ti, ‘gaṅgāyaṃ ghoso’ti vutte ghoso gaṅgāyaṃ pubbo vā paro veti gammamānattā sāmīpikepyadhikaraṇe pubbaparattassa sambhavāti attho, etāvavuccateti pubbasseva hoti na parassāti ettakameva vuccate, tathāca vakkhati-‘kinta’ntiādi, adhikaṃ byavahitanivutyādi na vuccateti sambandho, ādisaddenettha chaṭṭhīpakappanā gahitā, chaṭṭhīpakappanāpi sāmattiyā katāti sambandho, pakappanaṃ pakappanāvidhānaṃ, evaṃ maññate ‘pāṇiniyā ‘‘chaṭṭhīṭṭhāneyogā’’tyato (1-1-49) ‘‘tasminti niddiṭṭhe pubbassa’’ (1-1-66) ‘‘tasmā tyuttarassa’’ iti (1-1-67) paribhāsāsuttadvaye chaṭṭhīgahaṇamanuvattiya ‘tasminti niddiṭṭhe pubbassa chaṭṭhī’ ‘tasmātyuttarassa chaṭṭhī [niddiṭṭhe pubbassa chaṭṭhīti pubbassa kāriyittapaṭipādanayoggo chaṭṭhī tabbodhakapade bhavatityattho, eva dhuttarassetu vi. ujjotaṭīkā] ti chaṭṭhīpakappanaṃ paṭipādenti ‘yasmiṃ sutte chaṭṭhīniddeso natthi, tattha chaṭṭhīpakappanāyathā siyā’ti, idha pana vacanantarābhāvepi yattha chaṭṭhīniddeso natthi, tattha sāmatthiyeneva chaṭṭhīpakappanā siddhā’ti, sāmatthiyamupadasseti ‘sattamīniddese’ccādinā, aññavibhattiniddiṭṭhopi paṭipajjateti sambandho, kāriyayo ganti kāriyasambandhaṃ, yathā ‘‘vagge vagganto’’ti etthānuvattamānaṃ niggahīta’ntidaṃ chaṭṭhīyantaṃ viññāyate, kathaṃ vaggetesā sattamyakatatthā ‘‘niggahīta’’nti (1-38) pubbasutte katatthatāya paṭhamā vibhattiyā chaṭṭhīvibhattimpakappeti sattamiyaṃ pubbasse’ti tathetyavagantabbaṃ. Etāva vuccateti vutte idanti na viññāyateti āha ‘kinta’ntiādi, yadāhiccādinā pariyāyapasaṅgakkamaṃ dasseti. Kimidamuccate pariyāyappasaṅge niyamatthaṃ vacananti nanu pubbaparānaṃ yugapaduppattiya mācariyavacanappamāṇenāppaṭipattiyaṃ vijjhanatthaṃ vacananti kasmā nocca teccāha- ‘yugapadupasiliṭṭhāna’ntyādi, yugapadupasiliṭṭhānamasambhavoti sambandho, kutoccāha-‘aparassūpasilesikassābhāvato’ti, atoti yugapadubhinnampattiyā abhāvato, vacanaṃ ‘‘saro lopāsare’’ccādikaṃ (1-26) suttaṃ.

15. Pañca

Avadhibhāvenāti ‘ato’ccādinā avadhittena, yassāti yo ādino, kāriyanti ‘ṭāṭe’ādikaṃ, pubbaparāpekkhattenāvisesāti yathā- ‘gāmā devadatto’ti vutte so tato pubbo parogeti viññāyatītyavadhibhāvassa pubbaparāpekkhattenāviseso, tathehāpi ‘‘ato yonaṃ ṭāṭe’’ti (2-41) vuccamāne ato pubbesaṃ yonaṃ athavā paresanti pubbaparāpekkhattenāvadhibhāvassāvisesāti maññate, pure viyātyanena sattamiyanti ettha vuttaṃ niddesavacane kāraṇamatidisati, vuttiyaṃ ‘narānamere’ti ettha apavādavippaṭisedhe satiparattā ṭāṭeādesānaṃ pavattiṃ ‘‘ādissā’’ti ettha vaṇṇayissāma, atha kimiminā vacanena nanu yato yattha pañcamī niddeso tattha sabbattha ‘‘mānubandho sarānamantā paro’’ (1-21) tyato ‘paro’tyanuvattetuṃ sakkāti tassānuvattitassa yonamiccanena sāmānādhikaraṇyā‘paresaṃ yonaṃ’tyayamattho viññāyate, tato pubbesaṃ pasaṅgoyeva natthīti, netadatthi, paroti tyanuvattamānaṃ ‘ato’ti pañcamyantena sambajjhamānaṃ na koci vāretā atthīti parato-kārato pubbesampi yonaṃ ṭāṭeādesā pappontīti vacaneneminā bhavitabbamevāti dassetumāha-‘vacane’ccādi, evañcarahi tadevodāharitabbaṃ, kiṃ ‘narānare’ tyudāhaṭanti ce, nesadoso, aññadatthaṃ kārīyamānamihā-pyatthavantaṃ hotīti, pubbako parihāroti byava hitanivattiyā pubbasutte vutto ‘‘saretopasilesikādhāro’’ti parihāro, na sambhavatīti iha sattamiyā abhāvā na sambhavati, vacanānantaranti pāṇiniyānaṃ niddiṭṭhaggahaṇamiva byavahitanivattiyā suttantaraṃ, te hi ‘‘tasmātyuttarassā’’tyettha (1-1-67) niddiṭṭhaggahaṇamanuvattiya tena pubbe viya byavahitanivattimpaṭipādenti. Anantaretivacanā paccāsattiyā nissayanaṃ viññāyate, katatthatāyāti vacanā jātiyātyāha- ‘paccāsatyā jātiṃ sannissāyā’ti jātiṃ sannissāya paccāsatyā karaṇabhūtāya nivattimāheti sambandho, iminā paccāsatti ñāyabyāpanañāyajātipadatthabyattipadatthesu paccāsattiñāyo jātipadatthoceha nissīyateti dasseti, na hi kevalaṃ jātiṃ nissāya byavahitanivatti vattuṃ sakkā, tathāhi yadettha paccāsattiñāyo na nissito, tadā byāpanañāyena byavahite cābyavahite cāsajjatīti jātiyā nissayane satyapi byavahitepi byāpyamānā jāti kena nivārīyate nāpi kevalaṃ paccāsattinnissāya byavahitanivatti vattuṃ sakkā, tathāhyasati jātisannissayena byattinissīyate, byattiyañca padatthe paṭilakkhiyaṃ lakkhaṇaṃ pavattatīti paccāsatti ñāyanissayanepyabyavahitampati yaṃ lakkhaṇaṃ bhinnaṃ tadabyavahite pavattaṃ, yampana byavahitampati bhinnaṃ lakkhaṇaṃ, tañca vacanappamāṇato mābhavatvassa byatthatāti byavahitepi pavattate, tasmā ubhopi nissāya nīyāti. Visayadassanappasaṅge visayidassanamatthabyattikāraṇanti vākyantogadhapadānamatthampaṭhamaṃ dassetvā pacchā samāsādikaṃ dassetuṃ ‘kato’tyādikamāraddhaṃ, jātilakkhaṇoti abyavahitattajātisabhāvo, ‘osadhyo’ti ettha sakāre akārā parassa dhakārena byavahitassa yossa viyāvasesānampi sabbhāvato vuttaṃ-‘yoppabhutīna’nti, jāti sāmaññaṃ, yāvati visayeti gavādike yattake visaye, kāmacārato visaya parisamattiyā diṭṭhantamāha-‘taṃ yathe’ti, bhojayetīti ettha bhojayeitīti padacchedo, katohi jātyattho kasiṇoti yasmā sakalo brāhmaṇa jātisaṅkhāto attho parisamatto, tasmāti attho, idaṃ vuttaṃ hoti- ‘yāva diṭṭhambhojaye’ti vutte [vuttena (potthake)] santāya sāmaññavutti brāhmaṇasaddappayogasāmatthiyā paccekambhojanakiriyā katā nāma hoti, yato kasiṇopi jātyattho parisamatto nāmāti. ‘‘Byañjane dīgharassā’’ti (1-33) sutte byañjaneti sattamī pubbassa dīghādividhimhi caritattā ‘‘saramhā dve’’ti (1-34) ettha saramhāti pañcamyaka tatthā, tato pañcamīniddesassa balīyattaṃ, tato ‘‘sattamiyaṃ pubbassa’’ ‘‘pañcamiyaṃ parassā’’ti dvinnaṃ parassa samuṭṭhāpane ‘byañjane’ti sattamī parassa kāriya yogitāya atthato vibhattivipariṇāmena chaṭṭhībhāvena pariṇamatī… dvinnaṃ suttānaṃ vippaṭisedhe parassa balī yattāvāti etādisasāmatthiyasabbhāvato vuttaṃ-‘chaṭṭhīpakappanāpi pureviya sāmatthiyā’ti.

16. Ādissa

Kiñci antassa sampattanti yaṃ ṭānubandhamanekavaṇṇaṃ na hoti, taṃ ‘‘chaṭṭhiyantasse’’ (1-17) tyantassa pattaṃ, kiñci sabbasseti ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbasseti’’ (1-19) ṭānubandhamanekavaṇṇañca kāriyaṃ sabbassa pattaṃ. Yadantabhāvikāriyaṃtyādinā vacanaphalamupadassento ‘chaṭṭhīyantasse’tīmassāpavādo yaṃ yogoti dasseti, tassāyama pavādo hotu ṭānubandhādikāriyaṃ kathanti āha-‘ṭānubandhe’ccādi, vippaṭisedhāti apavādavippaṭisedhā, ‘‘chaṭṭhiyantasse’ti hi ussaggo, tassāpavādā ‘‘ādissa’’ ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbasse’’tyete, ‘‘ādissā’’tīmassāvakāso ‘terasā’ti, ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbassā’’tīmassāvakāso ‘esu, anenā’ti, ihobhayampappoti ‘‘ato yonaṃ ṭāṭe’’ (2-41) ‘‘narānare’’ ‘‘atena’’ (2-108) ‘‘janenā’’ti (tattha) ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbasse’’tīdampavattatīti tesamapavādānaṃ vippaṭisedhā sabbādeso bhavati. ‘‘Chaṭṭhiyantassā’’ti dasasadde-ntassa pattopi tadapavādattā ‘‘ādissā’’tiādibhūtassa dakārassa hotīti āha ‘dakārassaro’ti.

17. Chaṭṭhī

Kotthonta saddasseccāha-‘antovasāna’miccādi, ‘‘vaṇṇassantassa’’ti (1-1-52) sutte vaṇṇaggahaṇamantavisesanāyopadiṭṭhaṃ pāṇininā-antassa padassa vākyassa vā mābhavī’ti, iha tvanatthakaṃ vaṇṇaggahaṇaṃ byavacchejjābhāvāti dassetumāha-‘so ce’ tyādi, nanu brahmassāti visesanatthena vattumicchito mahābrahmasaddo chaṭṭhīniddiṭṭho nāmāti ‘‘brahmassu vā’’ti (2-194) uādeso ‘‘chaṭṭhiyantassā’’ti antabrahmasaddassa pappoti, tathā sati ‘na hi chaṭṭhī niddiṭṭhassa antaṃ padaṃ vākyaṃ vā sambhavatī’ti kasmā vuttanti, vuccate- na visesanatthenākkhepamattena mahābrahmasaddo chaṭṭhī niddiṭṭho nāma bhavatīti na brahmasaddassa sabbassādesappasaṅgo, mahābrahmasadde vā brahmasaddo atthīti tassāntassa uttaṃ vidhīyate.

18. Vānu

‘‘Chaṭṭhiyantasse’’tyanenevāvisesena vānubandhakāriyepyantassa siddhe kimatthoyamārambhotyāsaṅkiya ṭānubandhātyādinā vacanaphalamupadassento ‘bādhakabādhanattho-yamārambho’ti-vadati, tathāhi ‘‘chaṭṭhiyantasse’’tyassa bādhako ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbasse’’ti, tassa ca ‘‘vānubandho’’tyayaṃ yogo bādhakoti bādhakabādhanattho sampajjate, apaiccayamupasaggo vajjane nīvāraṇe, panayane vā vattateti apodyante ussaggalakkhaṇāni vajjīyante nīvārīyante apanīyante nenetyapavādo, suttekadesena suttamevopalakkhitanti antassa‘chaṭṭhiyantassā’ti suttassa apavādo antāpavādo, ussajjate nivattīyatyapavādenetyussaggo, ussaggāpavādakkamo panettha evaṃ veditabbo ‘‘chaṭṭhiyantasse’’tyussaggo, tadapavādā ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbassa’’ ‘‘ukānubandhādyantā’’ ‘‘mānubandho sarā namantā paro’’ti, ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbasse’’tyussaggo, tada pavādā ‘‘vānubandho’’ ‘‘mānubandho sarānamantā paro’’ti.

19. Ṭānu

Chaṭṭhīniddiṭṭhasseccādinā vacanārambhappayojanākhyānenāntādesāpavādo yaṃ yogoti bravīti, paccekamabhisambandhoti so ṭakārānubandho cādesotiādinā, kassa sabbassa bhavaticcāha-‘chaṭṭhī niddiṭṭhasse’ccādi, nanu ca ṭeādesopyanekavaṇṇoeva dvivaṇṇasamudāyattātyāsaṅkiyāha-‘upalakkhiye’ccādi, anubadhyate payoge asuyyamānepi payojanavasenānusarīyatītyanubandho, upadese yevopalakkhiya nivattatetyanenetaṃ dasseti ‘uccāritavināsinonubandhā’ti, upadese paṭhamuccāraṇe.

20. Ñakā

Ādyantāti vutte kathamavayavātyayamattho labbhatī tyāha-‘ādyantasaddānami’ccādi, ādyantasaddānaṃ niyatavayavavācittā avayavassa cāvayavināmantarenā sambhavato sāmatthiyāvayavī lakkhīyati, chaṭṭhiyātyanuvuttito vāvayavāvayavisambandhesā chaṭṭhī, tāya niddiṭṭhassātyayamattho viññāyateti vuttiyaṃ-‘chaṭṭhīniddiṭṭhassā’ti (vuttaṃ), teneva paccayavidhimhi kūppaccayādayo na dosā bhavantīti, atoyevāti tadavayavācittatoyeva, taggahaṇeneti avayavaggahaṇena, katākatappasaṅgittāti otte katepi akatepi vukāgamassa pasaṅgato, bhūyattattā hi ottassa bhūggahaṇe sati katepi otte vukāgamena bhavitabbamakatepi tatova ‘‘katākatappa saṅgī yo vidhi sanicco’’ti niccattā ottaṃ bādhitvā vukāgamo hoti, atha vukāgame pacchā tena na bhavitabbanti āha-‘antāvayave’ccādi.

21. Mānubandho

Yadiniddhāraṇe chaṭṭhī antassāvisesitattā avisesena yato kutoci antato bānubandho paro siyā, na hi dutiyaṃ saraggahaṇamatthi, yenānto visesīyateccāha-‘niddhāraṇa’miccādi, kāraṇamāha-‘sutattā’ti, ‘sarāna’nti sutattāti attho, tena ‘‘sutānumitesusutasambandhobalavā’’ti rundhatītetthadhakārassā numitassa maṃ na hotīti dīpeti, samāna jātiyasseva loke niddhāraṇappatīti hoticcāha-‘tathā hi’ccādi, yathā’kaṇhā gāvīnaṃ sampannakhīratamā’ti vutte avisesitattepi kaṇhāya kaṇhāgāvīyeva patīyate, tathehāpi sarānaṃ majjhe antātyantattena niddhāriyamāno samānajātiyo saroyeva patīyate, tena sarānaṃ yevāntāparo bhavissatīti bhāvo, visesanattoti ‘‘ñilatasse’’ti (5-163) sutte assāti vutte ayameveti niyamābhāvā yassakassaci akārassa ñippatti, tenāniṭṭhappattīti lānusaṅgisseva assāti lassa yaṃ visesanattaṃ taṃ attho payojanamassa ‘‘kattarilo’’ti (5-18) lakārassāti visesanattho lakāro, idhevāti imasmiṃ ‘‘mānubandho’’tiādisutteyeva.

22. Vippaṭi

Paroti vattate, so cāññādhikyaiṭṭhādyanekatthopi idha iṭṭha vācī daṭṭhabbo, kammabyatihāreghaṇiti kammabyatihāro kiriyāparivattanaṃ bhāvaviseso tasmiṃ ‘bhāvakārakesvaghaṇghakā’’ti (5-44) sāmaññena vihitattā vippaṭisedhananti atthe ghaṇi vippaṭī sedho, tenāha-‘sāmaññe’ccādi, vippaṭisedhasaddassa atthamāha-‘aññamaññapaṭisedho’ti, saṃsiddhiyaṃ vattamānopi sidhi upasaggasambandhe nātthantarepi hotīti aññamaññavirodhotyattho, vippaṭisedhasaddassa loke virodhavācittena pasiddhattamāha ‘tathā hi’ccādinā, kathampana pamāṇabhūtassācariyassa vacanesu aññamaññavirodho sambhavatīccāsaṅkiya ubhinnaṃ sāvakāsatte sati sambhavati nāññathāti ‘dvinna’miccādi vuttigantho pavattoti vattuṃ ‘socā’tiādimāha aññamaññānajjhāsiteti aññamaññenānakkante apariggahiteti vuttaṃ hoti, anubhayatāginīti yo visayekadeso ubhayanna bhajate tasmiṃ anubhayabhāgini visayekadese, sāmaññavisayo dvinnaṃ vidhīnaṃ sādhāraṇo visayo, tattha pavattippasaṅge sati soca vippaṭisedho jāyatīti sambandho, iminā vippaṭisedhassa visayo pavattippasaṅgo visayavisayīnamabhedena sutte ‘vippaṭisedho’tivuttoti ‘dvinna’miccādinā vuttigantho racitoti dīpeti, paro hotī tividhidassitoti iminā yadi niyamobbhūpagato siyā, tadā ‘parovahotī’ti vadeyyāti dasseti, pāṇiniyā hi jātiyaṃ padatthe sakimeva lakkhaṇaṃ pavattatīti caritatthattā visayantare dvinnampi lakkhaṇānamappavattiyaṃ paraṃ pacchimaṃ kāriyanti vidhyatthamidaṃ vacanaṃ, byattiyantu padatthe latvādīnamiva pariyāyappasaṅge niyamatthanti paṭipannā, idha pana jātiyaṃ byattiyañca dvinnampi suttānamappavattiyameva vidhyatthamevidaṃ vacanaṃ, na niyamatthampīti paṭipādetumāha-‘tathāhi’ccādi, kāmacārato parisamāpīyateti sambandho, kāmato parisamāpanañcetissā sabbasmiṃ attano gocare avicchedabyāpanena pavattisabbhāvato. Kathampanekassāpi pavatti na bhaveyyātyāsaṅkiya kāraṇamāha‘ubhayampi’ccādi, hisaddo yasmātthe, yasmā ubhayampidamācariyavacanaṃ, tatoyeva pamāṇaṃ, abhimatakāriyavidhāne liṅgabhāvena saddikānumatattā(tesaṃ) vidhīnaṃ vidhāyakañca tasmāti attho. Pamāṇattā dvinnampi appattiyaṃ kāraṇamāha-‘anubhayabhāgimhi’ccādi, yato laddhāvakāsā tato samānabalāti, itisaddo hetumhi, viruddhācāti ettha itisaddaṃ datvā ‘anubhayabhāgimhi…pe… viruddhācāti dvinnaṃ vacanānaṃ pamāṇattā ubhinnampi appavattīti sambandho veditabbo. Samānabalānaṃ dvinnaṃ lokepi virodhittaṃ ekakkhaṇeyeva ubhinnampi kāriye appavatti ca dissatīti diṭṭhantamāha ‘lokece’tyādi, ettha ca pessassa (a)virodhatthino kāriye appavattiriva [appavattiyeva (potthake)] samānabalāna mubhinnaṃ vacanānaṃ kāriye appavattīti sukheno pamāsaṃsandanaṃ viññātabbaṃ.

Jātipakkheyeva bhassakārena dvinnaṃ yugapadippattiyaṃ ‘latvādīnamiva’ pariyāyappasaṅgo vaṇṇito, tassāyuttattamupadassento āha ‘nacāpi’ccādi, bhinnavisayattāti dvinnaṃ vidhīnaṃ bhinnavisayattā. Abhinnavisayatte hi pariyāyakappanā yuttimatī, atoca latvādīnamabhinnavisayattampaṭipādayitumāha- ‘latvādayo hi’ccādi, anavayaveneti dhātu mattato vidhānenāvayavabyatirekasabbhāvato sabbadhātupariggahena, yattha yasmiṃ dhātvatthekadese pavattā samānā pavattā santo laddhāvakāsā siyuṃ tassekadesassa parihārenāpi pariccāgenāpi na vidhīyanteti sambandho, latvādīna mekakkhaṇe asambhavā ekasmiṃ kate satītaravacanāna mānatthakyappasaṅgāca pariyāyena bhavantīti yantaṃ yuttanti sambandho. Ihāti imasmiṃ yugapadippattiyaṃ, iha tathābhāvassa kāraṇamāha-‘sāvakā…pe… vacana’nti, tatthāti yugapadippattiyaṃ. Jātiyampadatthe ‘‘punappasaṅgavijānanā siddhaṃ, vippaṭisedhe yaṃ bādhitaṃ tambādhitamevā’’tīmāsamubhinnaṃ paribhāsanampavattiṃ paṭipādento āha- ‘parasmiṃ ce’tyādi, parasminti iṭṭhe, paribhāsanampana ayamattho ‘punappasaṅgavijānanāti dvinnaṃ suttānamekatthappa saṅgasaṅkhāte vippaṭisedhe satiparamiṭṭhaṃ paṭhamaṃ hoti, hontena tena yadītarassa nimittopaghāto na kato tadā tassāpi punappasaṅgo tassa vijānanā siddhanti, vippaṭisedhe yathāvutte sati paṭhamaṃ hontena yaṃ suttaṃ bādhitaṃ tassa punappavattiyā yadi nimittaṃ natthi taṃ bādhitameve’ti. Byattiyampi vidhyatthamevidaṃ vacanaṃ, na niyamatthanti dassetumāha-‘byattiya’miccādi, evaṃ maññate ‘byattiyaṃ paṭilakkhiyaṃlakkhaṇappavattiyaṃ dvinnaṃ sādhāraṇaṃ ṭhānampati yāni vacanāni bhinnāni tesampi niravakāsattena tulyabalattā dvinnampaṭipattiyevasiyā, natu pariyāyappasaṅgo’ti. Byattiyampi yathāvuttānaṃ paribhāsānaṃ pavatti vuttavidhinevāti dassento ‘paribhāsānampi’ccādimāha.

Jātiyampadatthe ‘‘vattamāneti anti, si tha, mi ma, te ante, se vhe, e mhe’’ccādīnaṃ lakkhaṇānamekamekatthepi vattamāneti anti, vattamāne si tha iccādīnaṃ vākyekadesānaṃ gacchaticcādo gaccha siccādo ca lakkhiye sakimpavattiyā sabbasmiṃ sake visaye paṭhama majjhimapurisekavacanajāti parisamattāti caritatthattā tumhe gacchathāti ettha dvīhi dvinnaṃ purisāna mekakkhaṇe pavattiyaṃ na kassaci, byattiyampi paṭilakkhiyaṃ lakkhaṇāni bhijjantīti sādhāraṇaṃ ṭhānaṃ patibhinnehi lakkhaṇehi dvinnampekatthe-kakkhaṇe pavattiyaṃ na kassaci, tathā vuttanayeneva tiṇṇaṃ purisānamekakkhaṇe pavattiyanti sabbathā appavattiyaṃ sampattāyaṃ vacanamidaṃ, paro hotīti majjhimuttamaṃ bhavatīti adhippāyena ‘yathe’ccādinā vuttaṃ vuttiganthampañhamukhenā haritvā dassetuṃ ‘kvapanā’tiādimāha, nedamudāharaṇamamhaṃ manaṃ bhoseti-yato vippaṭisedhavisayamevedaṃ na hoti, kuto yato ‘‘vattamāneti anti’’ccādippabhutīnaṃ vattamāneti anticcādīhi vākyekadesehi niddiṭṭhānameva pubbaparacchakkānaṃ purisavacanavisesavidhāyakena ‘‘pubbaparacchakkāna mekānekesu tumhāmha sesesu dvedve majjhimuttamapaṭhamā’’ (6-14) tīminā vākyāvayavena tumhāmhasesesu payujjamānesu appayujjamānesu vā yathākkamaṃ pubbacchakkānaṃ paracchakkānañca majjhimuttamapaṭhamānaṃ paccekaṃ dvedve vacanāni yathākkamaṃ bhavantīti ‘gacchatha gacchāmā’ti ettha ekakkhaṇe pavattiyeva natthi, dvinnampana sāvakāsāna mekakkhaṇe pavattiyeva hi vippaṭisedhoti, tathāpi vuttanayena vippaṭisedhappakappanāpi sakkā kātuntīdamudāhaṭaṃ siyāti daṭṭhabbaṃ, imissā pana paribhāsāya nirākulappavatti ‘‘ādissā’’ tīmissā vuttanayena veditabbā, katākatappasaṅgī yo vidhi, so nicco, yotvakateyevāyamaniccoti vuttaniccāniccesu antaraṅgabahiraṅgesu cātulyabalattā nāssa yogassa byāpāro, tathāhi niccāniccesu niccameva balavanti niccāniccānamatulyabalatā, antaraṅgabahiraṅgappakāra(mpana) upari ‘‘lopo’’ti (1-39) sutte pakāsissāma.

23. Saṅketo

Vacanārambhassa phalamāha-‘anubandhoti yaṃ vuttaṃ’tyādi, vuttiyaṃ ‘‘yonavayavabhūto saṅketo’’ti sāmaññena vuttepi ‘‘bhāsissaṃ māgadhaṃ saddalakkhaṇa’’nti saddalakkhaṇā bhidhānappakaraṇato saddassānavayavabhūtoti viññāyateti dassetumāha-‘kassa’tyādiltuppaccaye lakāro udāharaṇaṃ, pakatiyādi samudāyassātiādivākyassa sāppāyamatthaṃ vivarituṃ ‘evamaññate’ccādi vuttaṃ, keci saddasatthakārāti pāṇiniṃ sandhāyāha, vacananti ‘‘tassa lopo’’ti (1-3-9) vacanaṃ, payogāsamavāyitāti kattāiccādippayoge asamavāyitā appayogitāti adhippāyo, evampissa lopo vaseyo… anupubbo bandhivināsatthoti āhu uccāritapadhaṃsittā anubandhyate vinassatetyanubandhoti imāya sadda byuppattiyāvasena.

24. Vaṇṇa

‘Atenā’ti (2-108) ettha atoti rassabyattiniddeso vā siyā rassajātiniddeso vā sakalanissayabyāpī atthajāti niddesovā, tattha rassabyattiniddese sati buddhasiddhādīsu yatthakatthaci akāro gayhateti neṭṭhappasiddhi… kesañci asijjhanato, rassa jātiniddese pana buddhasiddhādisabbākārantānaṃ lakkhaṇikagavādyakā rantānañcākāro gayhatīti sabbathā iṭṭhappasiddhi, nāñño dīgho byattantarattāti nāniṭṭhappatti ākārato nāssenābhāvā, tasmā atoti rassajātiniddese nissite sabbamidamiṭṭhaṃ nipphajjatīti nātthajāti nissīyate, na rassabyattica, ‘‘yuvaṇṇāname oluttā’’ti (1-29) ādīsu pana rassabyattiyā rassajātiyā vā niddese ‘tassedaṃ nopeti’ccādīsu eoādikamiṭṭhaṃ katthaci bhaveyya, na sabbattha, sabbattha vā bhaveyya ‘vāteritaṃ samonā’tiādīsu byattanta rattā, tasmā sabbathā iṭṭhappasiddhiyā ittajātyādi nissīyate, athavā vaṇṇuccāraṇampati kesañci vaṇṇuppattiṭṭhānānaṃ uccanīcatadubhaya saṃhāravasena vaṇṇavisesuppatti dassanato tesaṃ vasena rassa byattiniddese rassajātiniddese vā vuttanayena iṭṭhāniṭṭhappattiyaṃ sabbathā sabbathā iṭṭhappasiddhiyā ittajātyādi nissīyate, tattha vaṇṇa parena savaṇṇaggahaṇaṃ niyamituṃ vacanamidamāraddhanti ‘sabbatthevā’tiādinā vacanārambhaphalamāha, sabbatthevāti sabbasmiṃyeva suttappadese. Nanu sayañcāti vuttepi pariyattaṃ, na hyaññaṃ rūpā sayamatthi, aññaṃ vā (saya)to rūpanti siddhepyevaṃ sati atthettha paro koci visesoti ñāpetuṃ sañca rūpa’nti vuttikāro āhāti sambandho, rūpassa visesitabbattā ‘sañca rūpa’nti vuttiyaṃ niddisīyamānattā ca rūpanti viññāyatīti ‘sañca gayhatī’ti vuttaṃ, saṃrūpaggahaṇāyāpisaddaṃ karoto-dhippāyo-yanti vattumāha-‘aññathe’ccādi, aññathāti aññenappakārena saṃrūpaggahaṇāya apisaddābhāveti adhippāyo, aññapadattheti aññapadattha samāsavisaye, guṇībhūtassāti appadhānabhūtassākāre kārādino, samāsena vuttattā padhānatū tattepi guṇo bhavati aññapadattho-kārekārādi vidhāya kattā, vidhīyamāno savaṇṇova padhānaṃ… idamatthitāya tappavattiyāti. Nanu vuttiyamapisaddassātthaṃ vadatā sayañceti vattabbaṃ, ‘‘tathā sayamattanī’’ti nighaṇḍuto sayañca-ttākārekārādiñca gayhatītyamattho sambhāvīyatīti codanampanasi nidhāya ‘sañca rūpa’nti vadanto sādhippāyāruḷhaṃ kiñci atthavisesaṃ pakāsetuṃ tathevāhāti dassetuṃ vuttaṃ-‘sayañce’tyādi, ‘‘dhanaññātīsu saṃsaddo, tathāttattaniyesupī’’ti nighaṇḍuvacanato ‘sa’nti attāpi gayhati, ko so saddarūpaṃ sādhāraṇaṃ, ‘sa’nti attaniyampi, kintaṃ saddāna masādhāraṇaṃ saddarūpaṃ, tathā sati attaniyaṃ rūpaṃ nāmāttasaṅkhātasaddasambandhīti āha-‘saṃrūpaṃ saddānamasādhāraṇaṃ rūpa’nti, etañca idantīminā sambandhitabbaṃ, asādhāraṇanti asādhāraṇaṃ saddarūpaṃ, sati sambhave byabhicāre ca visesanassa sātthakatāya asādhāraṇanti rūpaṃ visesatā sādhāraṇassāpi sambhavo vuttoyeva nāmāti āha-‘duvidhaṃ hi’ccādi, kintaṃ sādhāraṇamasādhāraṇañcarūpanti sāmaññena rūpaṃ niddisitumāha-‘tatthā’tiādi, tatthāti niddhāraṇe sattamī, saddānanti sātthakaniratthakānaṃ yesaṃkesañci saddānaṃ, taṃtaṃ saddattādīhi tesaṃtesaṃ buddha aiādīnaṃ saddānaṃ saddattādi, ubhayattha ādisaddena attho saṅgahito, tena sādhāraṇaṃ saddarūpamattharūpaṃ tathā-sādhāraṇanti catubbidhaṃ saṃrūpanti dasseti, catūsupi cetesvasādhāraṇassa saddarūpassevopānaṃ dassetumāha-‘tatthā’tiādi, sādhāraṇarūpabyudāsenāti sādhāraṇarūpassa pariccāgena, upādiyanto rūpameva saddassasaṃ, nātthoti ca dassetīti sambandho, ca saddo panettha ‘idaṃ dassetī’ti heṭṭhā vuttaṃ samuccinoti, asādhāraṇassevopādiyane kāraṇamāha-‘tanta’miccādi, itaranti ye saṃkesañci saddānaṃ saddattādi, parassāpīti aññassa yassakassaci saddassāpi, iti idaṃ, patitaṃ pasiddhaṃ, ettha pana itisaddo hetumhi, yasmā idaṃ yathāvuttaṃ pasiddhaṃ tasmā pubbācariyaparamparāyāgato padesato upādiyantoti pakataṃ, saṃsaddavisesanasāmatthiyena asādhāraṇarūpopādiyanepi asādhāraṇaṃ saddarūpamevopādīyati nāsādhāraṇamattharūpaṃ… iminā vakkhamānakāraṇatā [tāya (potthake)] vasenāti āha-‘saddasse’ccādi, āsannaṃ…saddato saddabhāvasā naññattā, vipariyayatoti vipariyāsena anāsanna bhāvenāti attho, cakkhuvisayopi hi attho kathaṃ sotavisayasaddassa na āsanno saṃrūpambhavitumarahatīti, kāraṇantaramāha-‘aheyyattācā’tiādi, aheyyattāti apariccajanīyattā, idampi niccasambandhitte kāraṇavacanaṃ, taṃ saddarūpaṃ, niccasambandhīti nirantarasaṃyogī, vipariyayatoti heyyattā, tathāhiccādinā atthassa heyyattaṃ bodheti, aparaṃ kāraṇamāha-‘asādhāraṇañca rūpaṃ’tyādinā, sādhāraṇo pariyāya saddānaṃ, paccetabbattāti viññātabbattā, idāni kāraṇattayaṃ samodhānetvā imehi kāraṇehi rūpameva saddassa saṃnāma, nātthoti niyametvā dassetuṃ ‘tadeva’ntiādi āraddhaṃ, tadevanti yasmā evaṃ, taṃ tasmāti attho, sarūpappadhāneti ‘‘gossā vaṅa’’ (1-32) tyādo gossātyādike sarūpappadhāne.

25. Ntu

Ntusutiyā jantvādīnampi ‘‘ntantūnaṃnto yomhi paṭhame’’ (2-215) tyādinā gahaṇappasaṅge jātiyamabhippasaṅgabādhanatthaṃ byattiyaṃ vantvādi sambandhīnamupādānattamidamāraddhaṃ ‘‘vantvavaṇṇā’’ (4-79) ‘‘tametthassattīti mantu’’ (4-78) ‘‘kattari bhūte ktavantu ktāvī’’ (5-55) ti vihitā vantvādayo nāma.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Paribhāsādhikāro samatto.

Saralopādi vaṇṇanā

26. Saro

Ādhāravisesāpassayananti opasilesikādhāravisesassa nissayanaṃ, opasilesikādhāraṃ vinā ādhārantare gahite sati vacanantaraṃ suttantaraṃ vinā byavahitanivatti kātuṃ na ca sakkāti sambandho, kecīti buddhappiyācariyādayo dasseti, te hi yadi vaṇṇena kālena vā byavadhānepi sandhi bhaveyya tadā sareti nimittasso pādānaṃ niratthakaṃ bhaveyyāti sareti nimittopādānasāmatthiyenānena vaṇṇādibyavadhāne no sandhīti maññamānā ‘nimitto’ccādikaṃ vākyamāhu, tadayuttanti tehi’nimitto’ccādinā yaṃ vuttaṃ, taṃ ayuttanti attho, ayuttatte kāraṇaṃ byabhicārasabbhāvena sāmatthiyābhāvoyevāti byabhicārandassetvā sāmatthiyābhāvandassetumāha-‘avasāne,ccādi, kāriyābhāvepīti ettha na kevalaṃ ‘idameva saccaṃ, sumanā bhavantu athopi’tyādo vaṇṇakālabyavadhāneyeva, atha kho ‘ete na saccena suvatthi hotū’tyādo avasāne ‘pamādo maccuno padaṃ’ tyādo anta bindu saṅkhātanimittantare vā kāriyābhāvepi nimitto pādānassa sātthakatoti apisaddassattho, sātthakatoti bhāvappaccayalopena bhāvappadhānavasena vā vuttaṃ, sātthakattatoti vuttaṃ hoti, aññathā nimittopādānameva sātthakaṃ nāmāti ‘nimitto pādānassa sātthakato’ti na yujjati, ayametthādhippāyo ‘avasāne nimintare vā kāriyābhāvena byabhicārasabbhāvā aññathānupapattilakkhaṇaṃ sāmatthiyaṃ natthi, nimittantubyavadhānepi catthi, yathā’dārunimittaṃ vanopasaṅkamana’nti tasmā vaṇṇakālabyavadhānepi sareti nimitte sati lopakāriyaṃ pappote vā’ti.

Luppatīti 'tatrime'ccādinā kathanakāle na dissatīti attho, adassanamattameva hi lopo, aññathā 'tatrā'disaddarūpābhāvappattiyā atthappatīti kārittamesaṃ na siyāti, paṭhamāya niddiṭṭho… vuttattā kammassa, sarassāti vadeyya… bhāve khādippaccayena avuttakammattā, ihāti iminā satthantare bhāvasādhanavasena gahaṇaṃ vibhāveti, gantha lāghavo… sarassa lopoti vā lopaṃ pappotīti vā avattabbattā, saroti paṭhamāya niddiṭṭhattā saro lopo nāma hotīti saṅkāpi siyāti āha-'na ce'ccādi, ihāti imasmiṃ sutte, honticcādopi pubbasaralope hanticcādikampi siyātyāsaṅkiyāha-'soce'ccādi, ussaggato āgato sambhūto tassa vā ayaṃti ossaggiko pubbalopo, tassa bhāvo ossaggikattaṃ, ossaggikattā pubbalopassa kāriyantarehi paralopādīhi apavādavidhīhi ābādhito eva, so ca pubbalopo hotīti sambandho, ''paro kvacī''ti (91-27) kvaciggahaṇena pubbaparalopānaṃ tulyabalattābhāvā yathā gamappattito paralopassāpavādarūpattaṃ, ajjhāsiteti paviṭṭhe, na hoti… paralopāpavādena bādhitattā, tehīti paralopādīhi, sabbathā muttavisayo saddhindriyanti, vikappena muttavisayo late vāti.

27. Paro

Itisaddo idamatthe, kvaci lopanīyo hotīti idaṃ vacanaṃ dīpetīti sambandho, kinti āha-'payogānusārita'nti, kassāti āha-'kāriyassa paralopassā'ti, kena hetunāti āha 'kvaciggahaṇenā'ti, katthāti āha-'iha imasmiṃ sutte'ti, tenāti tena payogānusāritādīpanena, yathāpayoganti āgamapayogānatikkamena, niccaṃ pakkhevā paralopo siyāti honticcādo niccaṃ, latāvātiādīsu pakkhe vā paralopo bhaveyya, evaṃ maññate ''kasminti atthe kvāti nipphannenāniyamavuttinā aniyamatthasseva visesakato vacane sabbatthevāniyatatthavuttittā kvacisaddo-yaṃ yathāgamaṃ niccamaniccamasantañca vidhiṃ dīpeti, tattha honticcādiko nicca pakkho paralopasseva visayo, latāvātiādiko aniccapakkho ubhayasādhāraṇattā pubbalopassāpi visayoti iminā niccaṃ pakkhe vā paralopo hoti, asantapakkho pana saddhindriyantiādiko pubbalopasseva visayo sabbathānena pariccattattā''ti, tīsupi cetesu pana pakkhesu niccāniccapakkhesu yevassāpavādarūpatā… pubbalopassa sabbathā honticcādo nivārakattā vā vidhāyakattā vā paralopassa, na tvasantapakkhe… pubbalopasseva sabbathānena dinnā vasarattā, lokaggotiādi tu kvacisaddassa payogānusāritā dīpakattā nicce asantevāpi vidhimhi dīpite paralopena vā nipphajjatīti neṭṭhabyāghāto, evaṃ tāva kvaciggahaṇe sabbathāniṭṭhaparihārena iṭṭhappasiddhi siyā, tadabhāvekathanti tadabhāve virodhamāha-'aññate'ccādi, pariyāyena bhavantīti kvaciggahaṇābhāve 'paro'ti suttaṃ siyā tathā sati suttadvayamekavisayaṃ tulyabalañca siyā, tattha vippaṭisedhābhāvā pamāṇabhūtānamācariya (vacanā)naṃ niratthakatā mā bhavīti vārena bhavantīti attho, itīti iminā pariyāyabhavanakāraṇena, pakkheyeva siyāti latāvātiādīsu pubbalope pariyāyappavatte pariyāyena paralopassāppavattito latāvāti pakkheyeva paralopo bhaveyya, honticcādo niccaṃ na siyāti sambandho, tañcāti taṃ pariyāyabhavanañca, kho vākyālaṅkāre, paṭipadanti padampa dampati hoti, nekadesaparihārenāpi, tenāha 'na katthacī'ti, iminā idaṃ dīpeti ''sabbattha vikappappasattiyā hanti, saddhandriyaṃtyādikaṃ ''na dvevā''ti (1-28) suttepi hanticcādikañcāniṭṭharūpampi sampajjatī''ti. Nacevamiṭṭhanti evamidaṃ yathāvuttaṃ vikappavidhānaṃ saddalakkhaṇaññūhi nevābhimatanti attho, tameva sādheti 'paralopo hi'ccādinā, athā niccapakkhe vā paralope kate-nena pariccattaṭṭhāne ussaggappavattiyā latāva latevāti rūpadvayaṃ sampajjati tasmā payogānusāritādīpakena kvacisaddeneva honti saddhindriyaṃ latāva latevāti payoga sambhavopi, tathāpi aniccapakkhe latāivāti tatiyarūpappasiddhiyā pariyāyena bhavitabbanti parikappeti 'nanu cetyādinā, atha ''paro kvacī'ti kvaciggahaṇe sati apa(vādarūpa)ttā kathampariyāyappavattīti manasi nidhāyāniccapakkhe pariyāyappavattidīpanatthaṃ ''na dvevā''ti suttitanti apavāde rūpattayepi pariyāyappavattiyaṃ dosābhāvamāha-'nāyaṃ doso'ccādi, tathāhiccādinā ''na dvevā''ti sutteneva pariyāyassāpi dīpitattaṃ sādheti, sā ca ekatthappavatti pariyāyaṃ vinā na sambhavati… ekakkhaṇe pavatyasabbhāvāti adhippāyo, nanu ca kvacābhāve pariyāyappavattiyaṃ yathāvutta dosassevāppasaṅgato mā hotu pariyāyo, bhinnavisaye pana pubbaparalopappavattiyā ''na dvevā'ti nisedhe lateva latāva latāivāti rūpattayaṃ nipphajjatīti codanaṃ manasi nidhāyāha-'nace'ccādi, tattha dosamāha-'tathā ca sati'ccādinā, katthaci demiccādo niccaṃ pubbalopasseva, katthaci honticcādo niccaṃ paralopasseva, vikappena vā katthaci yathodakaṃ yathāudakaṃ tyādo pubbalopasseva katthaci itipi iccapiccādo paralopasseva katthaci lateva latāva latāivāccādo pariyāyenubhayalopasseva dassanatoti sambandho, etthaca itipīti vavatthitavibhāsatta dīpanena kvacisaddena paralope kate-ññatra pubba lope sampatte ''na dvevā''ti etthānuvattamāna kvacānubhāvena niccaṃ nisedhe iccapicceva bhavati. Sambajjhati tesu tesu suttesu. Paricchedoti kammatthavasena ādhāravasena vāti āha-'paricchijjati'ccādi.

28. Nadve

Tatthacāti casaddena bhavitabbaṃ, tathā ca sati aññoññānajjhāsi taṃ yathodakaṃ yathāudakaṃtyādi itipi iccapiccādica saṅgahitaṃ bhavatīti, pubbalope paralope ca pariyāyena sampatte dvinnampi pakkhe abhāve sati kathamidaṃ yujjatīti codeti‘yajjeva’miccādinā, yajjevanti hi ayaṃ nipātasamudāyo aniṭṭhāpādanārambha vattate, evañce gayhatīti attho, tadeti atthato viññāyati, niccaṃ sandhikāriyābhāve kāraṇamāha-‘upasilesā bhāvato’ti, tadeva samattheti īdisesu hi’ccādinā, vattumiṭṭhattāti iminā sannikaṃso vaṇṇāna maddhamattakālabyavadhānā paccāsatti, sannikaṃsassetassa vacanicchāyaṃ satiyeva sandhikāriyaṃ hotīti dīpeti, upasilesābhāvo vāti upasilesābhāvo eva bhavati, nāññathāti adhippāyo, tadabhāvecāti tassa upasilesassa abhāve ca, sandhikāriyābhāve kāraṇamāha-‘kālantarena byavadhānā’ti, kālantarenāti ubhayattha ṭhitavaṇṇāna muccāraṇakālato aññena majjhappatitakālena, sandhi hoteva… sannikaṃsavacanicchāvasena upasilesabhāvato, buddha vīra atthurājaputtaṃ ajarāmaroti chedo, yadipi sabbampetaṃ yajjevaṃtyādinā vuttaṃ kvaci saddappabhāveneva sijjhati, tathāpi pakāro-yampi satthe yojetabbo vāti dassetuṃ vutto.

29. Yuva

Nanu sutte ‘luttā’ti pañcamī niddesā ‘paresa’nti hotu, ‘yathākkamaṃ’ti tu vacanābhāve kathaṃ yathākkamantīdaṃ vuttanti āha-‘same’ccāti, samā saṅkhyā gaṇanā yesu te samasaṅkhyā-uddesino anudesino ca, uddisanaṃ paṭhamaṃ niddisanaṃ uddeso, anudisanaṃ pacchā kathanaṃ anudeso, uddeso anudeso esamatthīti uddesino anudesino, tesaṃ samasaṅkhyānamuddesīnaṃ anudesīnañca, ivaṇṇuvaṇṇāhi uddesino dve, e okārā anudesino ca dveti uddesīnamanudesīnañca ṭhānyādesānaṃ samasaṅkhyā siyā, satiyañca tassaṃ yathākkama mādasā vidhīyante, lokato siddhimupadasseti ‘tathāhi’ccādinā. Ava…pe… e oti paresaṃ mataṃ, vippaṭipattīti viruddhā paṭipatti paṭijānanaṃ, pare ‘‘satipi heṭṭhā vāggahaṇe‘kvacāsavaṇṇaṃ lutte’ti sutte kvaciggahaṇakaraṇato avaṇṇe eva lutte asavaṇṇo vidhi hoti, tato idha na hoti diṭṭhupādāna’’nti vadanti, kvacīti adhikāro idha na hoti mahussavo mātūpaṭṭhānanti, patisaddo ādhārattho, tena samānādhikaraṇo urasaddopīti urasminti nicca samāsattā asakapadena viggahe kate ‘‘asaṅkhyaṃ vibhatti’’ccādinā (3-2) suttena asaṅkhyasamāsoti dassetumāha-‘vibhatyatthesaṅkhyasamāso’ti, ettha pana yuvaṇṇānanti saṃsāmi samīpasamūha vikārāvayavādīsu ṭhānyādesasambandhe chaṭṭhī, tasmā ivaṇṇuvaṇṇānaṃ ṭhāne e oādesā hontīti attho, ṭhānampana tidhā apakaṃso nivatti pasaṅgo ceti, tattha gunnaṃ ṭhāne assā sambandhīyantu [bajjhantu (jinindabuddhi)] ti apakaṃso ṭhānasaddassattho, ‘‘semhassa ṭhāne kaṭukamosadhaṃ dātabba’’nti nivatti ‘‘dabbhānaṃ ṭhāne sarehi attharitabba’’nti pasaṅgo, tesu idha paṭhamadutiyā na yujjanti… niccattā saddatthasambandhassa apanayanavināsā na yujjantīti, tatiyo tu (yujjati)… sutte atthābhidhānāya ivaṇṇuvaṇṇānaṃ pavattippasaṅge tadatthābhidhānāyeva eoādesā bhavantīti.

30. Yavā

‘‘Sattamiyaṃ pubbasse’’ti (1-14) pubbassa kāriyavidhānato sattamī niddiṭṭhassa paratā viññāyatīti vuttiyaṃ ‘pare’ti vuttaṃ, evamuparipi, parehi iccassa ajjhiṇamutto’ti sādhetuṃ ‘‘sabbocanti’’ ‘‘ajjho adhī’’ti ca suttitaṃ, tesamidha paccakkhātabhāvadassanatthamāha-‘ida’miccādi, abbhakkhānanti [abbhuggabho] imināva siddhanti ‘‘abbho abhī’’ti ca na vattabbaṃ, iti+assa iti ṭhite paralopoti dassanatthaṃ ‘iti assa paralopo’ti āha, anvagamātiādīsu niccaṃ.

31. Eo

Puttā me+atthi, asanto+etthāti padacchedo.

32. Gossa

Antādesatthoti ‘‘chaṭṭhiyantassā’’ti (1-17) bādhakassa ‘‘ṭānubandhānekavaṇṇā sabbassā’’ti (1-19) bādhakena ‘‘vānubandho’’ti (1-18) suttena antādesattho, teneva vuttaṃ-‘bādhakabādhanatthoyamārambho’ti, avavādese pubbasaralope dīgheca gavāssaṃ, gavacchanti niccaṃ. Idaṃ kathaṃ sijjhatīti sambandho, idanti yathariveccādikaṃ, kiṃ vinā sijjhatīti āha-‘evādissā’tiādi, evassa ādiekāro evādi, tassa, riādesamantarenāti sambandho, casaddo aṭṭhānappayutto, rassavidhānañcāti yojanīyo, katepi tasminti tasmiṃ sutte vihite ca, na sijjhatīti evādissa riādeso na katoti katvā vuttaṃ, bhusaṃ+evāti (pana) ṭhite mahāvuttinā evādissa iādese rūpasiddhi hoteva, idha pana pakārantarena ‘bhusāmive’ti sādhetumāha ‘tampi’ccādi.

33. Byañja

Rassadīghānanti sutte avutte kathaṃ rassadīghānanti labhati uddesinoti āha-‘dīghassā’tiādi, dīghassāti rassassāti ca ṭhānasambandhe chaṭṭhī, paccāsatyāti ṭhānaso paccāsatyā, idañca nissaya vasena vuttaṃ, nissayakaraṇameko satthāgato ñāyoti, idha niccaṃ-vītināmeti thullaccayaṃ, idha na hoti-jano sāyaṃ.

34. Sara

Ṭhānasambandheti ṭhiti ṭhānaṃ pasaṅgo, sambandhanaṃ-sambandho, ṭhānyādesabhāvalakkhaṇo ṭhāneyoganimittabhūto sambandho ṭhānasambandho tasmiṃ, dve rūpāni hontīti iminā na sarūpappadhānoti dassitaṃ hotīti sambandho, hetumāha-‘bahuvacananiddesā’ti, dve rūpānihontītyādi vacanamidaṃ [padamidaṃ (potthake)] dasseti ‘‘sarūpappadhānepi dvisadde dvisaddasāmaññena saṅkhyādvisaddānusiṭṭhaṃ nappayujjate, tassa (pana) saṅkhyeyyavacanasaṅkhyābhāvā ekavacanameva ( ) [(pana) (potthake)] hotī’’ti, iminā ca-tthappadhāno-yaṃ niddeso na sarūpappadhānoti dasseti, adhipatipaccayo adhipatippaccayoti aniccaṃ, idha na hoti idha modatīti, taṃ khaṇanti ettha ekaṅgavikalaṃ paccudāharaṇanti saramhā parattābhāvā na dvittaṃ.

35. Catu

Tabbagge tatiyapaṭhamāti kasmā vuttaṃ catuttha (dutiya) saddehi vaggakkharesveva gayhamānesu tathā niddeso yutto, na hi catunnampūraṇo catuttho dvinnampūraṇo dutiyoti akkharāyeva vuccantīti āsaṅkiya ‘vināpī’tiādimāha, akkhare akkharavisaye catutthādi vohāro karīyamāno vaggaggahaṇaṃ vināpi vaggakkhareyeva ruḷho pasiddhoti sambandho, hetumhi itisaddo, yato evaṃ, tasmā kāraṇā ‘tabbagge tatiyapaṭhamā’ti vuttanti adhippāyo, tabbaggeti catutthadutiyā yasmiṃ, tasmiṃyeva vaggeti attho, paccāsattīti pati āpubbā ‘sada-visaraṇagatyavasādanesu’iccasmā itthiyaṃ bhāvettimhi nipphajjatīti dassetumāha-‘paccāsīdana’miccādi, yathāyogganti catutthakkhare catutthassa tatiyo dutiyakkhare dutiyassa paṭhamoti evaṃ yoggamanatikkamma, dhassa dabhāvoti imināva pubbassa dhassa dattamupalakkheti, tathā yasattheroti. Theroti ettha ekāro vaggakkharo na hotīti tasmiṃ tavaggadutiyakkharassa tassa to paṭhamo na hoti. Panthoti ettha tavagga dutiyakkharena thakārena tabbaggabhūte nakāre satīpi na so tabbaggadutiyakkharoti na tassa paṭhamo to, ettha nigghoso nighosotiādi aniccaṃ, daḍḍho niṭṭhānanti niccaṃ.

36. Vitissa

Itisaddo-nukaraṇaṃ. Nipātassa pakativiyā-nukaraṇaṃ bhavati, anukaraṇañca dvidhā asādhusaddarūpaṃ sādhusaddarūpanti, tesu bhāravāhako koci tena pīḷito ‘aho bhāro’ti vattabbe sattivekallā ‘aho bāla’ iccāha, taṃsamīpavattī ‘kimayamāhe’ti kenaci puṭṭho samāno ‘aho bāla iccayamāhe’ti vadati, idhamasādhusaddarūpaṃ, itīti pana sādhusaddarūpaṃ, tasmā tato-nukāriyenātthena sātthakattā ṭhānasambandhe chaṭṭhī.

37. Eo

Nanu ‘‘vitisseve vā’’ti (1-36) votyanuvattiya avaṇṇe eonaṃ vo hotīti ca sakkā viññātuṃ, tathā sati ‘avaṇṇe kvaci vo hotī’’ti vattabbaṃ ‘ahoti vā’ti kasmā vuttanti codanamāsaṅkiyāha-‘okārassapi’ccādi, ṭhānibhāvena niddiṭṭhattāti ‘‘eona’’nti (1-31) vakārādesassa vijjamānattā vakārādesampati puna okāro ṭhānibhāvena niddisitabbo na siyāti adhippāyenāha, na nimittanti eonaṃ vakārādesatthaṃ avaṇṇo kāraṇaṃ na hotīti attho, aññathāti avaṇṇassa nimittatte, okāraṃ na paṭheyyāti sambandho, makārāgame’yāca kamāgate aggamakkhāyatī’ti, sve bhavanti viggayha tanappaccaye taddhitavuttiyaṃ vibhattiyā ‘‘ekatthatāyaṃ’’ti (2-119) lope akārādese dīgheca syādimhi svātanaṃ dvitte hiyyattanaṃ. Svātanantiādīsu niccaṃ, idha nahoti pareca na vijānantīti.

38. Nigga

Katha‘māgamo hotī’ti vuttaṃ yadi niggahītamāgamo siyā sutte āgamaggahaṇena vā bhavitabbaṃ ña-ma-kādya nubandhavisesena vā tyāsaṅkiyāha-‘asati pi’ccādi, āgamāvasāye kāraṇamāha-‘ādesattāyogā’ti, ādesattāyogo kathaṃ viññāyati ccāha-‘ṭhāniniddesābhāvato’ti, tathā sati āgaminiddesābhāvā āgamattampi na siyāti codeti ‘yajjeva’miccādinā, na-iti codanaṃ paṭikkhipitvā tassa āgamattameva sādhetumāha-‘tassā’tiādi, tassāti niggahītassa, rassānuppavattito rassasarameva anugantvā pavattito, ayamevattho vuttiyampi dassitoyevāti vattumāha-‘etadeve’ccādi, purimā jātīti visesanasamāsekate rasse ca bindvāgamo, paranimittassāniddiṭṭhattā bahusadde-ntassa bindvāgame bahuṃ, satipi payogānusārittadīpakassa kvacisaddassāpi vavatthitavibhāsatte vāsaddassāpi tādisattasseva paṭipādakatta sabhāvaṃ dassetuṃ ‘vavatthitavibhāsattā vādhikārassā’ti vuttiyaṃ vuttaṃ, vavatthitassa lakkhiyassa anurodhena lakkhaṇappavattikā vibhāsā vavatthitavibhāsā, abhedena tu vādhikāro vavatthita vibhāsā, tassā bhāvo vavatthitavibhāsattaṃ, tasmā, idha na hoti idha modati, imasmiṃ ṭhāne āgamattappakāsako ṭhāninidde sābhāvā ādesattāyogasaṅkhāto kāraṇaviseso samattho, tassa bhāvo sāmatthiyaṃ-atthabala-maññathānupapattilakkhaṇaṃ, sacāti so āgamo ca.

39. Lopo

Lopasaddassa bhāvasādhanamattameva sādhetumāha-‘tene’ccādi, lopoti yadi kammasādhano siyā tadā tena samānādhikaraṇaṃ katvā upari ‘‘parasaro’’ti suttamārabhīyeyyāti byatirekamāha ‘na parasaro’ti, idha na hoti saṅgaro.

40. Para

Tvaṃsi tvamasīti vikappo, idha na hoti tāsāhaṃ.

41. Vagge

Nanu vaggevaggantoti ettakeyeva vutte yasmiṃ (kismi)ñci vaggakkhare pare binduno yokoci vagganto aniyamena bhaveyya tathā sati aniṭṭhampi siyātyāsaṅkiya paccāsattiṃ sannissāyāniṭṭha nivattindassetumāha-‘vagge vagganto’ticcādi, sovāti vaggantova, tasminti vaggakkhare.

42. Yeva

Nanu saddattā byabhicārittā evassa tāva saddo hotu, saṃyato, saṃhitoti saddekadesabhūtānampi sambhavā tepi gahe tabbā siyunti ‘yaevahi saddesu’ti yahīnampi kathaṃ saddavohāro katoti āha ‘evā’tiādi, etthāyamadhippāyo ‘abyabhicārinā byabhicārī niyamyate’ti.

43. Yesaṃ

Yasadde pubbasutteneva saṃssapyādese siddhe so ( ) [(tassa) (potthake)] ya kāramatteyeva pare saṃsseva (yathā) siyāti suttamidamāraddhaṃ.

44. Vana

Ṭhāninamāsilissa gacchati pavattatīti āgamo nāma, ko-yamettha ṭhānīti āha-‘sarassāti, sutte anuvattassa ca avijjamānattā ‘sarassā’ti kuto labbhatīti codeti ‘nanu ce’tyādinā. Āgamasutiyā vanādīnaṃ ṭhānisutiyā abhāvepi sāmatthiyā byañjanassa vā āgamo siyā sarassa vā, yadi byañjanassa vā siyā (na) ‘‘padādīnaṃ kvacī’’ti (5-92) suttita mācariyena, tasmā tadeva ñāpeti ‘saro yevettha ṭhānī bhavitumarahatī’ti. Vuccateccādinā parihāramāha, nipubbā padismā anappaccaye ‘‘padādīnaṃ kvacī’’ti yukaantāvayavo ‘‘tavaggavaranā’’dinā (1-48) ye dassa jo ‘‘vaggala sehite’’ti (1-49) (yassa jo) nipajjanaṃ, mānantatyādīsūti adhikārāti ‘‘kyo bhāvakammesvaparokkhesu mānantatyādīsū’’ti (5-17) ito mānantatyādīsuti adhikārā, paccayantareti mānantatyādīto aññasmiṃ paccaye, kaccāyanena ‘atippagokhotāvā’ti sādhanatthaṃ ‘‘kvaci o byañjane’’ti okārāgamo gakārāgamo ca suttantarena vihito, taṃ pakārantarena sādhetuṃ vuttiyaṃ-‘atippago kho tāvā’ti yaṃ vuttaṃ taṃ dassetuṃ ‘atippā’tiādi vuttaṃ.

46. Cha

Dvādayo aṭṭhārasantā bahuvacanantāti ‘chakī’ti vattabbe ‘chā’ti ekavacanaṃ na yujjatīti codeti ‘nanucā’tiādinā, pariharati naccādinā, neti ‘chaḷo’ti ayutto-yaṃ niddeso na hotīti attho, chasaddassa anukaraṇattā chasaddānukaraṇattā, heṭṭhā vuttasādhusaddarūpā sādhusaddarūpamanukaraṇaṃ vibhajati ‘anukaraṇañca duvidha’miccādinā, pariccatto jahito attho vidhinisedharūpo yassa taṃ pariccattattaṃ, ettha pana chasaddena chasaṅkhyāviseso pariccatto, abhidhāyato hotīti iminā chasaddassa anukāriyenātthenātthavantatthamāha, ekavacanantassa niddeso kato… chasaddavacanīyassa chassa ekattā, anukāriyassāti ekādino saṅkhyā saddassa tadaññassa vā yadanukāriyamekādikaṃ tadaññaṃ vā saddarūpaṃ tassa. Saṅkhyādivisesanti ekattādisaṅkhyāvisesaṃ tadaññaṃ vā, ‘‘yomhi dvinnaṃ duve dve’’ti (2-219) sutte dvisaddonukāriyaṃ dvisaddarūpaṃ tabbacanīyañca dvisaṅkhyāvisesamparāmasatīti tabbācakaṃ dvinnanti bahuvacanaṃ, atha ‘ḷañi’ti kasmā na vuttaṃ evañhi sati ñānabandhattāḷakāro ādyavayavo bhavitumarahatīti codanammanasi nidhāya ‘chasaddā’tiādimāha, antāpavādena vidhīyamāno ḷakāro cha saddā parassādissa āgamattā…pe… hotīti sambandho, antāpavādenāti iminā ‘sarassā’ti chaṭṭhīniddesato ‘‘chaḷīyantassā’’tī-massa visayabhāvaṃ dīpeti, parassāti iminā ‘chā’ti pañcamīniddesato ‘‘pañcamiyaṃ parassā’’tīmassa visayabhāvaṃ, ādissāti iminā ḷassekavaṇṇattā antāpavādena ‘‘ādissā’’ti sutte na ādyanto viyekopi saroti sarassādissa pattiṃ dasseti, ayametthādhippāyo ‘chā’ti pañcamīniddesā ‘‘pañcamiyaṃ parassā’’ti (1-15) parassa sampattaṃ kāriyaṃ ekavaṇṇattā ‘‘chaṭṭhiyantassā’’ti (1-17) antassa sampattaṃ ‘‘ādissā’’ti (1-16) ādivaṇṇassa pappotī’’ti. Ādibhūtova hotīti asatipi ñakāre āgamaggahaṇānuvattiyā āgaminaṃ saraṃ avināsento tassa ādyavayavabhūtova hotīti attho, lakāraṃ karonti ‘‘yavamadanataralācāgamā’’ti suttena, tanti lakārakaraṇaṃ ubhinnamavisesavacanañca ayuttataṃ dasseti ‘tesampi’ccādinā, tesampīti kaccāyanānampi, akkharasaññāyanti ‘‘akkharāpādayo ekacattālīsa’’nti vidhīyamānaakkhara saññāyaṃ. Avisese laḷānaṃ nānattābhāve, pākaṭo vāti iminā sutilipibhedassa paccakkhasiddhatandasseti, tattha hi sotaviññāṇavīthiyā laḷānaṃ visuṃvisuṃ gahaṇaṃ suti, taṃtaṃ desavāsīnaṃ lekhā va vatthānaṃ lipi, tesaṃ bhedo sotacakkhuviññāṇagayhattā paccakkhasiddho, chaḷabhiññāti vikappena ḷakārāgamapakkhe rūpaṃ.

47. Tada

Issa attaṃ nipātanā, dakāro pana ‘‘mayadā sare’’ti (1-44), padantarenātiādīti iminā aññena padena, sādhūni bhavantīti vutti pāṭhassa atthaṃ vattuṃ ‘sādhūni bhavantīti nipātanato’ti āha, tattha kāraṇamāha-‘ya’miccādi, appattassa pāpanampattassa paṭisedho ca nipātanaṃ, tesaṃ idha pāṭhāti tesaṃ tathā icchantānaṃ idhāti nipātassa imasmiṃ tadaminādisutte pāṭhā, uddhassa udūti uddhaṃ khamassāti aññapadatthasamāse uddhaṃkha iti ṭhite uddhaṃsaddassa uduādeso, asa-bhojane iccasmā ‘‘kvacaṇa’ iti (5-41) suttena aṇpaccaye asasaddo nipphajjatīti āha-‘pisitamasanā’ti ‘‘kvacaṇa’’ iti mahiyaṃ ravatīti ṭhite imināva gaṇanipātanena samāse kate mayūrasaddo nipphajjatīti dassetumāha ‘mahisaddasse’ccādi, assa tadaminādigaṇassa āgatigaṇattā evamaññepīti sambandho, vuttanti pāṭhaseso. Dīghanikāyādīsu pañcasu nikāyesūti–

> ‘‘Dīghamajjhimasaṃyutta, aṅguttarikakhuddakā;
> Nikāyā (pañca) gambhīrā, dhammato atthatocime’’ti.

Vuttesu dīghāgamādīsu pañcasu nikāyesu, ñātabbāti vaṇṇā gamādidvārena jānitabbā, pañcavidhaṃ pañcappakāraṃ niruttamuccateti sambandho, nibbacanaṃ niruttaṃ, napuṃsake bhāve tto, atthakathanavākya pubbakamuccāraṇamiccattho, tadabhidhāyi satthamapyabhidhāne-bhidheyyo pacārā tadatthatāya vā niruttamuccate, vuttanirutti lakkhaṇena…pe… veditabbāti iminā niruttasatthe ye saddā paṭipadaṃ nipphādiyanti tesamidaṃ sāmaññena nipphādananti dīpeti, dvāre niyutto dovārikoti ettha ṇike dakāravakārānaṃ majjhe okārāgamo, hiṃsismāti 'hiṃsa-hiṃsāya' miccasmā, appaccayeti ''sāvakārakesva ghaṅghakā''ti (5-44) appaccaye, nijakoti ettha jakārassa yakāre niyako. Atha vaṇṇavikāroti vuttattā javaṇṇassa yādese niyakādayo tāva sijjhantu, susānādayo kathaṃ chavapadādivikārattā susānādīnanti āha 'padavikāropi'ccādi. Aññathā vaṇṇasamudāyādesassa visuṃgahaṇe chabbitopattiyā 'pañcavidhaṃ nirutta'nti saṅkhyāniyamo na yujjeyyāti bhāvo. Yogo sambandho, tathāhiccādinā dhātussa atthātisayena yogampākaṭīkaroti, ravanakiriyāti sambandhoti kekāyitānyasaddanakiriyābhisambandho. Mayūroti ettha ravati mayūrarāve eva vattate, na sāmaññena ravanakiriyāmatteti bhāvo.

48. Tava

Vaṇṇamattasse vāti vaṇṇasāmaññasseva, mattasaddo ettha sāmañña vacano. Yakārassaca cādesoti sambandho, dayakārānaṃ jattantissa iminā, yassa ''vaggalasehi te''ti (1-49) jattaṃ, attānamadhikicca pavattanti atthe asaṅkhyasamāso.

49. Vagga

Yantaṃ saddānaṃ niccasambandhittepi pakkantavisayattā taṃsaddo yaṃsaddaṃ nāpekkhatetyāha-'teti anantara'iccādi, taṃ saddo hi pakkanta visayo tathā pasiddhavisayo anubhūtavisayo ca yaṃsaddaṃ nāpekkhate, yathā ceso yaṃsaddannā pekkhate, taṃ sabbaṃ mahāsāminādhikāyaṃ subodhālaṅkāraṭīkāyaṃ–

> Munindacandasañjāta, hāsacandanalimpitā;
> Pallavādhavalātasse, veko nādharapallavoti (122).

Etissā gāthāya amhehi vitthāritanayena gahetabbaṃ, yathā rahanti sakammākammadhātūnamanurūpaṃ.

50. Vevā

Kiñcāpīdaṃ [idaṃkiñcāpi (potthake)] vikappanatthaṃ katanti heṭṭhimena ni(nnāna)ttaṃ viññāyati, tathāpi iminā vākārena vikappova, heṭṭhime pana kvacādhikārā hakārantadhātuto dhyaṇpaccaye mehyaṃ, dohyaṃ sinehyaṃ, lehyantipi bhavatveva.

53. Saṃyo

Vattuno-ttappadhānattamattavacasīti niyatāvayavavācino upādānāti vuttamanekatthattepyādisaddassa, ādiyatītyādīti kammasā dhanocāyamādisaddo, soyamattho sumaṅgalappasādaniyā khuddasikkhā ṭīkāya'ādito upasampannā'ti ettha amhehi vuttanayena veditabbo, saṃyujjatīti saṃyogo-ekatrāvaṭṭhitabyañjanā.

54. Vicchā

Yaṃvattateti vuttivacanaṃ nikkhipitvā tassa atthaṃ vattumārabhate 'sambhavāpekkhāye'ccādi, yaṃvattateti ca sutte avijjamānepi gammamānatthassa saddassa payogampati kāmacāroti vuttiyaṃ vuttaṃ, yasaddassāniyamatthavuttittepi padavākyato nāññaṃ sambhavati vicchāyamābhikkhaññe ca vattamānanti āha 'sambhavāpekkhāyapadaṃ vākyaṃvā'ti, sambhavatīti sambhavo-padaṃ vākyaṃ vā, tasmiṃ apekkhāya padaṃ vākyaṃ vā vattateti sambandho, vattateti vicchāyamābhiññe cātthe vattate, nanu padassa vākyassa vā visuṃyeva dabbādayo atthā, taṃ kathamida metasmiṃ vattudhamme kiriyādhamme ca vicchābhikkhaññatthe vattateti anuyogaṃ sandhāyāha-'visayabhāvenā'tiādi, vicchāya vattudhammassa kiriyādhammassa cābhikkhaññassa visayo padaṃ vākyaṃ vā… anaññatthavuttivasena tatthappavattiyā, taṃ vasenaca, abhidhāyakattena ceti gocarattena pakāsakattena cāti attho, yaṃvattateti ajjhāhaṭassa yanti paṭhamantassa vibhattivipariṇāmaṃ dasseti (tassāti) ādinā, iminā idaṃ dīpeti ‘‘yajjapi ‘vicchābhikkhaññesvi’ tyatra chaṭṭhīnoccārīyate, tathāpi chaṭṭhīpasiddhi hoteva, kathaṃ dve iccādesaniddesā ādeso ca sambandhīnamapekkhate, ‘vicchābhikkhaññesū’ti cātthaniddeso, na cātthassādesena sambandho upapajjate, tasmā vicchābhikkhaññesu yaṃ padaṃ vākyaṃ vā vattate tassa dve bhavanticcevaṃ chaṭṭhīyattho sakkā vattu’’nti, dve rūpāni hontīti dassitaṃ hotīti sambandho, saddarūpe saṅkhyayyeti dutiyā bahuvacanantaṃ paṭipādayamānoti ettha paṭipādanakiriyāya sambandhenopadiṭṭhaṃ, ‘‘vākyantaraṭṭhopi saddo tadaññasmimpi sambandhamupayātī’’ti dvisaddoti idaṃ upari vākyadvayepyupayujjati ‘dvisaddo vutto, dvisaddo na sarūpappadhāno’ti, atha sarūpappadhāno kasmā na vuttoti āha-‘bahuvacanena niddesā’ti, atha dveti sāmaññena vuttattā padavākyānaṃ ṭhāne dvibbacanaṃ vā siyā, tānevā vattantīti dvippayogo vā, tathā sati ‘yaṃvattate tassā’ti kasmā paṭhamameva nissāya vuttiyaṃ vivaraṇaṃ katanti āha-‘evañcā’tiādi, idāni dvippayogapakkhassa sadosattā agahitabhāvaṃ dassetumāha-‘yadātvi’ tyādi, tusaddo pubbasmā pakkhā visesassa padassako [visesanattho (potthake)], tattha hi dve [dverūpa (potthake)] saddarūpānyādisīyante, iha tu sova saddo dvirāvattate, āvuttī saṅkhyeyyāti evaṃ maññate ‘‘dvisaddo-yaṃ ‘‘ādasahi saṅkhyā saṅkhyeyye vattante’’ti vacanato saṅkhyeyyavacano, tasmeha saṅkhyeyyaṃ saddarūpaṃ vā siyā āvutti vā, iccapi niddeso tadubhayamapekkhiya napuṃsakaliṅgena vā siyā itthiliṅgena vā, tattha yadā napuṃsakaliṅgena niddeso, tadā saddarūpāni saṅkhyeyyāni bhavanti, yadā tu itthiliṅgena, tadā saddassāvuttī uccāraṇalakkhaṇā kiriyā saṅkhyeyā bhavanti, tato cettha āvuttīapi saṅkhyeyā hontī’’ti, tadā dvippayogo dvibbavacananti esa pakkhoti ayamettha bhāvo’’ yadā dve āvuttiyo vidhīyante tadā dvippayogo dvibbacanante sopekkho, (atra ṭhānyādesabhāvo natthi) [natuṭṭhāne dvibbacanapakkho (potthake)] āvutti hi kiriyā, tassā ceha saddo sādhanaṃ, na ca kiriyāya sādhanassa ca ṭhānyādesabhāvo upapajjate, tasmā yadāvuttī vidhīyante, tadā dippayogo dvibbacanante-so pakkho bhavatī’’ti, ayampi pakkho pāṇinīyehi pariggahīto, tadayuttaṃ dosaduṭṭhattāti sandassayamāha-‘so pane’tyādi, te hi dutiyampi pakkhamabbhupagamma upacāramattato bhedo, vatthutotvabhedo vāti ponopuññena taṃ sādhenti. Kathampana sadosattaṃ yenāyaṃ na gahitotyāha- ‘tathāhi’ccādi, ṇyo nasiyāti ‘‘tassa bhāvakammesu tta tā ttana ṇya ṇeyya ṇiya ṇiyā’’ti (4-59) bhāve vidhīyamāno ṇyo dvippayogapakkhe saddabhedasabbhāvā puna puneti samudāyasabhāvato punapuna bhāvoti atthe punapuna samudāyato na bhaveyyāti attho, na kevalaṃ ṇyova, atha kho ekapadantogadhānaṃ sarānaṃ sarānamādibhūtassukārassa bhavanto okāropi ‘‘sarānamādissā yuvaṇṇassā eo ṇānubandhe’’ti (4-124) na siyā, ‘‘manādyāpādīnamomaye ca ‘‘iti (3-59) okāro pana pakkhadvayepi hoteva… uttarapadassa nimittabhāvena gahitattā, pubbapakkhepi hi dve saddarūpānyevādisīyanteti hoteva pada bhedo, vakkhati hi ‘satīpi attagate bhede’ti. Nanu āvuttidhammabheda saddassupacarito bhedo, sarūpato tvabhedova, aññathā āvuttiyeva na siyā, ekassa hi vatthuno āvutti hoticcāha‘nāntarene’ccādi, aññatheti upacarito bhedo na sabhāvatoti ce, kāriyambhavatīti evi na sakkā vattunti sambandho, sabhāvato tvabhedo vāti upacārābhāvena vatthuto vijjamānabhedamavadhārayati, aññathāti yadi bhedo siyā, āvuttiyeva na siyāti etthāyamadhippāyo ‘‘yadi sabhāvatova bhedo bhinnassa pana kathamāvutti siyā’’ti, ṭhānisadisattāti ‘‘ṭhānīviyādeso’’ti paribhāsamupalakkheti.

Kiriyāyātiādīsu sahatthe tatiyā… kiriyādīhi dabbādyatthānaṃ vattu [kattu] byāpanicchāpavattito, desādīti ( ) [(hi) (potthake)] ādisaddena kālāvatthādiṃ saṅgaṇhāti, nānākārayuttameva bhinnaṃ nāma hotīti āha-‘anekappakārayutte’ti, bahuvacananiddesato vuttaṃ hotīti sambandho, tenāti yena bahuvacananiddesena sakiṃ byāpanicchā jotīyati tena karaṇabhūtena hetubhūtena vā, kamena byāpitumicchāyaṃ jātiādīnañca byāpitumicchāyanti sambandho, tattha ayañca gāmo ramaṇīyo ayañca gāmo ramaṇīyoti kamena byāpitumicchā, ettha kiñcāpi ramaṇīyaguṇena gāmadabbayogo atthi, tathāpi gāmānaṃ guṇena yogo, sabbo gāmo ramaṇīyoti bāhullena, natthi sākallena [kamena (potthake)] byāpitumiṭṭhattanti sakalabyāpanicchāyābhāvoti na dvibbacanaṃ, evamupari yojetvā attho daṭṭhabbo, sampanno yavoti sampannaguṇena yavajātiyā byāpitumicchā, ekatthā jāti, anekattha nissayā vicchā [ekatthājāti, ekamatthaṃ ñāpayissāmīti jātisaddo payujjate ane katthanissayāca vicchā, anekatthaṃ saññāpayissāmīti vicchāpayujjate-ti mahābhasse], sobhanaṃ dhavakhadiranti sobhanaguṇena dhavādidabbānaṃ byāpitumicchā, atthasaddenettha dabbādayo vattumiṭṭhāti āha-‘dabbaguṇakiriyālakkhaṇe’ti, visaddo panettha byāpanatthoti āha-‘byāpituṃ sambandhitu’nti, sāti vicchā, vattudhammoti ‘rukkhaṃrukkha’miccādikaṃ yo vadati, tassa vattuno dhammo… icchālakkhaṇassa dhammassa tappaṭibaddhattā, saddoti rukkhamiccādiko, tassa saddassa yaṃ rūpaṃ atta bhāvo, tameva paccāsatyā ‘‘sutānumitesu sutasambandhova balavā’’ti vicchā bhikkhaññesu vattamānassa sutasseva tassa rūpassa paccāsannabhāvato dvisaṅkhyā yuttaṃ dvisaṅkhātāya saṅkhyāya ‘rukkhaṃ rukkha’miccevaṃ yuttaṃ atidisīyate sutte dveiccanena, dvibbacanasseva [dvibbacanameva (potthake)] hi dvisaṅkhyāyuttatā, atha katamekavacanantassa dvibbacanaṃ, tathāhi sabbeyevetettha vicchāyaṃ dvittehyabhidhayanteti bahattā bahuvacanaṃ pappoti, ekavacanantu na sijjhati ‘rukkhaṃ rukkhaṃ siñcatī’ti ekatthābhidhānabhinnasabbarukkhappatītīti kathamekavacanantassa dvibbavacanantī āsaṅkiyāha-‘tatthe’ccādi, atthasāmatthiyāti ‘bahuvacanantappayogehi’ccādinā vakkhamānanayena bahuvacanantappayogeneva vicchātthajotanato na tattha dvībbacanaṃ siyā, bhavitabbañca dvibbacane (na, e) kavacanattamantarena na cātthi dvibbacanāvakā soti patīti balāvagato yo-ttho, tassa atthassa aññathānupapattilakkhaṇaṃ sāmatthiyaṃ atthasāmatthiyaṃ, atthasāmatthiyā ekavacanantassa dvībbacananti sambandhā, kiriyādiyoganti kiriyāguṇādi sambandho, mantvāti byāpitumicchāyantīmassa pubbakiriyāvacanaṃ, abhisaṃharitvāti ekatokatvā. Saddassa tādisatthapaccāyakatte sāmatthiyaṃ saddasatti [saddassa]. Yugapadādhikaraṇatāyaṃ sahavacanicchāyaṃ bahuvacanappavattiyeva, na tattha dvibbacananti dassetumāha-‘atoyeve’ccādi, ato yevāti bahuvacanantassa saddasattiyā vicchājotanato dvibbacanābhāvāyeva, evamaññate- ‘idha pana yogapajjaṃ duvidhaṃ saddayogapajjaṃ atthayogapajjañca, tattha kiñci sātthakānaṃ saddayogapajjamatthayoga pajjaṃ na sambhavatīti, yugapadi adhikaraṇaṃ dhavādi attho yassa sodhavakhadirapalāsasaddo yugapadādhikaraṇo, tassa bhāvo tathā, tassañca sati, saddayogapajjamantarena bhinnatthānamekasaddavacanīyāna mekato papatti atthayogapajjaṃ, taṃ sahavacanicchāyanti iminā dassitanti tassaṃ sahavacanicchāyañca sati, sobhanā dhavakhadirapalāsā sobhanā rukkhāti sobhanaguṇayogepi bahuvacaneneva vicchājotanato dvibbacanābhāvoti, sobhanaṃ dhavakhadiranti pana satīpi saddayogapajje samāhārattā natthatthayogapajja [nātvayāgapajja (potthake)] nti ekavacanantattā dvittappasaṅgepi sobhanaṃ dhavakhadiranti saddānaṃ sakiṃ byāpanicchāyābhāvā na dvibbacananti heṭṭhā vuttaṃ.

Vāttikakārena ‘‘ānupubbiye dve bhavantīti vattabba’’nti (8-1-1-vā) vuttaṃ, tadāha- ‘ānupubbiyepi’ccādinā, atthevānupubbiyepi vicchā tatova dvittanti paṭipādaya ‘mānupubbiya’miccādinā ‘atthiyeveccādino vuttivākyassa vivaraṇamāha. Gāmajātiyā tulyajātiyānaṃ disā desādibhedena bhinnānamiva gāmānaṃ, na ettha vicchā, mūlamaggaṃ vā hi mukhya mekameva… heṭṭhuddhabhāgantarābhāvenekattā, yenupariyadho bhāgāpekkhāya katamūlaggabyapadesena bhinnajātiyā mūlaggabhāgā, te bhinnajātiyā, na ca bhinnajātiyānaṃ vicchā hoti, na hi gogoti vutte (vāhīka)gatā vicchāvagamyateti ācariyajinindabuddhinā ānupubbiye vicchāyābhāvaṃ paṭipāditaṃ, taṃ vighaṭayituṃ ‘yadi hi’ccādinā yaṃ vuttiyaṃ vuttaṃ, taṃ vipañcitumāha- ‘yathe’ccādi, nasanniviṭṭhoti na patiṭṭhito, natthīti vuttaṃ hoti, yassūparibhāgo atthi tampi mūlanti mūla byapadesassāpekkhā katattamāha, ubhayanti mūlamaggañca, tathā aññepi mūlaggabhāgāti iminā mūlaggabhedānaṃ heṭṭhā viya gahaṇe sati bahuttamāha, pubbakathitenāti ‘rukkhādīnaṃ bāhullenā’tiādinā pubbe vuttanayena, idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘mūlādīnaṃ bāhullena thūlādi guṇayogammantvā sattamīvibhattiyuttena mūlādisaddasahitena sabba saddena mūlādikamatthamabhisaṃharitvā sabbasmiṃ mūle thūlā sabbasmiṃ agge sukhumāti evaṃ (vattuno) byāpitumicchāyamekavacanantassa vicchāyantveva dvibbacana’’nti.

Jeṭṭhānaṃ vicchāsambhave sabbakaniṭṭhassa jeṭṭhattābhāvānuppaveso na siyāti ānupubbiyamattavacanicchāyaṃ teneva dvittamabhihitaṃ ‘jeṭṭhaṃ jeṭṭhamanuppavesayā’ti tenevācariyena, tadadhunā vighaṭīyati ‘jeṭṭha’ miccādinā, kaniṭṭhopi pavesīyatīti kaniṭṭhassapi vicchāsambhavamāha, tattha kāraṇamāha-‘yatheva hi’ccādi, parassāti majjhimassāti ettha visesanaṃ, kaniṭṭhassāpi jeṭṭhabyapadesoti sambandho, yathāvuttameva samattheti ‘vatticchānibandhane hi’ccādinā, vatticchādibandhaneti vattuno icchā nibandhanaṃ kāraṇamassāti samāso, vatthusabhāve vatthu tatthe, abhiniveso pavatti, nābhisambhuṇāti na pappoti.

‘‘Sakatthe vadhāriyamāne nekasmiṃ dve bhavantīti vattabba’’nti (8-1-12-vā) vāttikakārena vuttaṃ, tadāha ‘sakatthe’iccādi, atthappakāraṇādyanapekkhassa padassa atthe sakatthe avadhāriyamāne ettakameveti gammamāne anekasmiṃ diyyamāne dvibbacanamiṭṭhaṃ mataṃ pāṇiniyānanti attho, ayampanesamadhippāyo ‘māsakaṃ māsakaṃ imamhā kahāpaṇā bhavantānaṃ dvinnaṃ dehī tyatra dve eva māsā dātumicchitā, kahāpaṇaṃ nāma–

> Cattāro vihayo guñjā, dveguñjā māsako bhave;
> Dve akkhāva māsakāpañca,kkhānaṃ dharaṇamaṭṭhakaṃti.

Vuttavidhinānekamāsakasamudāyo, tattha na sabbe kahāpaṇa sambandhino māsā dānakiriyāya byāpitā, dveyevāti netthattha vicchāti yathāvuttavattabbena dvibbacana''nti, taṃ dassetvāti taṃ dvibbacanodāharaṇaṃ dassetvā, paṭipādayituṃ vicchāyameva dvittaṃ dassetuṃ… māsakaṃ māsakamiccādotvayamadhippāyo-''dehīti dānakiriyāya māssa byāpitumiṭṭhāti vicchāyamevettha dvibbacanaṃ, tathāhyato dviruttā vicchāva gamyate''ti, saddantaratoccādikaṃ kimāsaṅkiya vuttanti āha'dehī'tiādi, avadhāraṇe patīyamāneti kahāpaṇasambandhini bahumhi māsakasamudāye māsakadvayanicchaye viññāyamāne sati, avisesena sāmaññena māsānaṃ dehīti dānakiriyāya byāpanā bhāvāti sambandho, saddantaratoccādino sādhippāyamatthamabhidhātumārabhate 'padene'ccādi, ettha padenāti māsakamiccanena padena, imamhā kahāpaṇāti idamettha saddantaraṃ, katābhisaṅkharaṇassāti māsakaṃ māsakamiccevaṃ nipphāditassa, saddantaratoti iminā padantarayogo gahitoti āha-'padantarena yogato'ti ayametthādhippāyo ''dvittakaraṇakāle saddantaravacanīyassatthassānapekkhitattā māsakaṃmāsakanti avisesena māsakavicchāyaṃ dvittaṃ, tadanu pana imamhā kahāpaṇātisaddantarasambandhe sati yadi kahāpaṇasambandhya na vasesamāsakavicchā pariggayhati tadā imassa kahāpaṇassāti chaṭṭhiyā bhavitabbaṃ, imamhā kahāpaṇāti pana avadhipañcamīniddesato kahāpaṇato dvayameva gahetvā bhavantānaṃ dvinnaṃ dehīti imamhā kahāpaṇāti saddantaratovadhāraṇaṃ gamyate''ti.

''Pubbapaṭhamānamatthātisayavacanicchāyaṃ dve bhavantīti vattabba''nti (8-1-12-vā) vuttaṃ, tadāha-'pubbapaṭhamānaṃ miccādi, pubbapaṭhamānaṃ pubbapaṭhama saddānaṃ atthātisayo yo atthassa pakaṃso, tassa vacanicchāyaṃ, sabbapaṭhamabhāvasaṅkhāta atthātisayamattāva vacanicchāti na ettha vicchāti tesamadhippāyo, vikasanakiriyāya pākakiriyāyāti vuttepi vikāsakaraṇakiriyāya pākakaraṇakiriyāyāti atthasambhavato 'pubbaṃ pubbaṃ puppha'nti tyādo, pubbaṃ pubbaṃ vikasanaṃ karonti, paṭhamaṃ paṭhamaṃ vacanaṃ karontīti kiriyāvisesanavasena attho daṭṭhabbo, pubbāti matā paṭhamābhimatāti iminā pubbapaṭhamabhāvenābhimatānaṃ bahutta byāpanena vicchāsabbhāve kāraṇamāha.

''Ḍatara ḍatamānaṃ samasampadhāraṇāyamitthīnigade bhāve dve bhavantīti vattabba''nti (8-1-12-vā) vuttaṃ, ettha itthiliṅgasaddo itthiliṅgayogā itthīti vutto, nigadyateneneti nigado, itthī nigado yassa so itthinigadobhāvo, tasmiṃ itthīnigade bhāve, tadāha-ratararata mantāna'miccādi, itthiliṅgeti itthiliṅgaṃ yassa so itthiliṅgobhāvo, tasmiṃ itthiliṅge bhāve vattamānānaṃ ratararatamantānaṃ dvibbacanamabhimatanti sambandho, kasmiṃ visayeti āha-'samasampadhāraṇa visaye'ti, samena aḍḍhatādinā guṇena ime ubho aḍḍhā itvevaṃ rūpā sampadhāraṇā nirūpanā avabodho samasampadhāraṇā, sāeva visayo, tasmiṃ sati, aḍḍhatāya bahuvidhattābhāvā kiriyādiyo gābhāvā ca natthettha vicchāti tesamadhippāyo, pucchiyamānāti iminā ime ubho' iccādīnaṃ pucchāvākyataṃ dasseti.

Parabyavahārenāha-'ākhyātādīnaṃ visayatta'nti, iminā ākhyātādīnameva kiriyājotakapadabhāvena ponopuññasaṅkhātakiriyā dhammassa dhanasameva visayattaṃ dīpeti, atisayavisiṭṭhanti iminā papacatisaddepakāro pakaṃsattha jotako upasaggoti dasseti, hividhimhīti'lū-cchedane'iccasmā vidhimhi hippaccayo ''pañhapattanāvidhīsu''ti (6-9) iminā suttenāti attho, ossāti ''yuvaṇṇānameopaccaye''ti (5-82) okārassa, 'pubbeka-kattukāna'' (5-62) miccevāti evakārena paresamivāyamapyābhikkhaññe paccayo ce vidhīyate, tadā papacatiiccatra viya ābhikkhaññe vidhīyamānena paccayeneva ābhikkhaññatthassa pakāsitattā na dvibbacanena bhavitabbanti dasseti, yadā tu bhusaṃ punappunaṃ pacatīti vacanicchā tadāpi papacatīti bhavatyeva.

Iha imasmiṃ udāharaṇe, ābhikkhaññe iccevāti iminā anukaraṇamattamevetaṃ natthetthābhikkhaññanti pāṇiniyā suttantarena dvittampaṭipādenti, natthettha tādisena vacanena payojanaṃ, ābhikkhaññeyeva dvibbacananti dasseti, evamaññate ''paṭaiccetamanukaraṇaṃ bhavana kiriyampati vattatīti [bhavanakiriyāmatī vuttīti (potthake)] kiriyādhammaṃ ponopuññamettha atthevā''ti, teneva vakkhati-'paṭapaṭā bhavatīti ābhikkhaññe dvibbacana'nti, anitisminti itisadde avijjamāne, rāppaccayoti paṭhamaṃ dvitte kate pacchā rāppaccayo, rāppaccayamakatvāpi pakārantarena sādhetumāha- 'athavā' iccādi, dīgho niccanti paṭhamaṃ dvitte paṭapaṭakarotīti ṭhite niccaṃ dīgho, paṭapaṭā karotīti ettha nipphattiṃ dassetvā idāni paṭapaṭāyatīti ettha dassetuṃ paṭapaṭāyatītiādi āraddhaṃ.

55. Syādi

Ekassa ekassa iti ṭhite pubbavibhattiyā lutte saṃhitāyañca katāyaṃ ekekassa, evaṃ matthakena matthakenāti ṭhite matthaka matthakenāti.

56. Sabbā

Aññaṃ aññanti ṭhite iminā vibhattiyā lope akārassa ‘‘tadaminā’’ (1-47) dinā okāre aññoññantipi hoti.

57. Yāva

Yāvabodhanti ‘‘yāvāvadhāraṇe’’ti (3-4) asaṅkhyasamāso.

58. Bahula

Kvaci pavatyappavatti, kvacaññaṃ kvaci vā kvaci;
Siyā bahulasaddena, vidhi sabbo yathāgamaṃti.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Paṭhamakaṇḍavaṇṇanā samattā.

2. Dutiyakaṇḍa vaṇṇanā

1. Dvedve

Avayavasambandheti syādyavayavīsamudāyena dvedveti vuttānamavayavānaṃ sambandhe, atettha vutyanukūlāya pañcikāya vā bhavitabbaṃ, pañcikānu kūlāya vuttiyā vā, na cettha dvinnamaññoññānukūlatā dissati, tathāhi vuttiyaṃ-‘ekānekatthesu vattamānato nāmasmā’ti ettakameva pakativisesanavasena vuttaṃ, pañcikāyantu tabbisesana vasena ca paccayatthavisesanavasena ca attho dassito, tadeva mubhinnannāññamaññānukūlatā dissati, tato ettha yathā dvinnamaññoññānukūlatā sampajjati, tathā byācikkhissāma ‘‘yadi panettha vutyānukūlā pañcikā bhaveyya paccayatthapakkho jahitabbo siyāti ‘te…pe… ekānekatthesu’ti ca, tena…pe… yojaniya’nti ca etesaṃ jahitabbatāya bahupāṭhavilopo āpajjati, yadi pana pañcikānukūlā vutti bhaveyya vuttiyaṃ kiñcimattaṃ pakkhipitabba mattameva siyāti bahuvilopāpatti (na) hotīti etesaṃ dvedve honti ekāne katthesu vattamānato nāmasmā’ti vuttiyā bhavitabba’’nti, evañhi sati satthantarenāpi saha ghaṭate, sutte ‘dvedvekānekesu nāmasmā’ti vuttattā ‘ekānekesū’ti idaṃ paccayavisesanaṃ vā yujjati

Pakativisesanavasena vā yadetaṃ paccayavisesanaṃ, tadā sāmatthiyā ekānekesūti pakativisesanampi labbhati, tattha sāmatthiyamattha balaṃ, tathāhyekādīsu bhavantā pakativāccānamevekattādiabyati rittaatthamattādīrūpānaṃ jotakā syādayo kathamekattādīsu vattamānato nāmasmā aññato siyunti yathāvuttanāmavisesākkhepo, tathā itthiṇādippaccayādīnampi pana pakativisesānupādānepi yato dhātvādi vāccottho natthi, sāmatthiyā tato, dhātutyādyantehi [tyādyanta vāccehi (potthake)] na honte vittipaccayā, tathā ṇādipaccayāpi… vibhatyantā vidhānato, yadetampakativisesanaṃ tadāpi sāmatthiyeneva ekattādīsu vattamānato nāmasmā tajjotanāya bhavantā syādayo kathamaññattha honti asambhavāti ekānekesu dvedveti labbhati, athavā sarūpena avuttampi sāmatthiyenekānekatthesūti gammamānaṃ vuttameva hotīti katvā‘tecā’tiādikaṃ vuttanti gahetabbaṃ, ekānekesu vattamānato nāmasmāti kimatthaṃ asatvabhūtāya kiriyāyekattādisambandhābhāvā kriyatthāca tyādīhi yevekattādīnaṃ vuttattā tyādyantehi ca na bhaveyyunti payojanantaramāha-‘yampanā’tiādi, pañcakanāmatthassādhippetabhāvo cettha pakkhassetasseva yuttattā. Tathāhi saṅkhyākammādayo nāma vāccassa dabbassa dhammo sakatthopasajjano ca saddo dabbeyeva vattate… dabbeyevānyanayādivohārā, tattha dabbavācinā saddena dabbadhammānamabbhantarīkaraṇanti nāyuttametaṃ nāmena pañcannamabhidhānaṃ, vibhattiyo pana jotikā, itthipaccayā ca itthiliṅgassa, tathā cāmhehi vuttaṃ sambandhacintāyaṃ–

Saddo sakatthaṃ vatvāna, padatthaṃ dabbasaññitaṃ;
Samavetaṃ vade liṅgaṃ, saṅkhyaṃ kammādikammi ceti.

Ekānekesu syādīnaṃ yathākkamaṃ dassetuṃ ‘tenā’tiādi vuttaṃ, tenāti yena pañcako nāmattho adhippeto ekādīsu ca atthesu jo-tanīyesu syādayo vidhiyissanti tena, sabbatthāti ‘aṃyo’ādīsu sabbattha, sabhāvatotyādikassāyamadhippāyo ‘‘yadyapi syādayo ekānekesu honti tathāpi ekādayo saṅkhyāya paricchinne atthe vattanti na saṅkhyāmatte, saṅkhyāya sambhavābhāvā saṅkhyeye bhavatīti na saṅkhyāpi syādīnamattho’’ti (na) kevalaṃ sakattha dabbādiyeva syādīnamattho na bhavati, api tu saṅkhyāpītyapisaddattho, anena saṅkhyā vibhatyattho catukko nāmatthotyayampakkho nirākato pañcako nāmatthoti dassane saṅkhyākammādīnaṃ vibhattiyo jotikā honti, tiko nāmatthoti dassane tu saṅkhyākammādayo vibhattivāccā honti, idāni adhippetapañcakanāmatthe sakatthādikaṃ sarūpato dassetuṃ ‘tatthā’tiādimāha, tattha sakattho visesananti sarūpādi yaṃ kiñci visesanattena vattumicchitaṃ taṃ sakattho nāmati attho, taṃ dasseti ‘sarūpajātiguṇadabbāni’ti.

Balena yassā bhinnesu, pavattante gagādīsu;
Sā jātyabhinnadhīsaddā, suttaṃ pupphesvivānvītaṃ.

Dabbādhāro tato bhinno, nimittaṃ tappatītiyā;
Bhāvābhāvasabhāvo yo, so guṇo nigguṇo mato.

Sarūpaṃ saddarūpaṃva, jātiyā yaṃ visesanaṃ;
Visesīyati yaṃkiñci, dabbaṃ taṃ samudīritaṃ.

Idāni sarūpādino visesanassa sakatthabhāvaṃ jātyādivisesassa dabbabhāvañca dassetuṃ ‘tatthā’tiādimāha, sarūpe vattate saddoti viyabhedopacārenāha-‘saddassa sarūpenā’ti, ettha pana goti jātimattavācini gosadde payutte gosaddo jātimattamāheti so jātiṃ viseseti nāma. Yaṭṭhiādisaddehi yaṭṭhiādisahacaritā upacārato gahitāti yaṭṭhiādidabbehi yaṭṭhiādisahacaritā purisā visesīyantīti āha-‘dabbampi dabbantarassa visesanabhūtambhavatī’ti, yaṭṭhiyopavesayāti yaṭṭhisaddavacanīya yaṭṭhidabbavisiṭṭhe purise pavesayāti attho, kuntepavesayāti etthāpi esevanayo, yathāvuttacatubbidhasakatthato paropi atthi sakatthoti āha-‘katthacī’tiādi, sambandhanimittoti sambandho nimittaṃ kāraṇaṃ paccayappavattiyā assa paccayassa soti samāso, ettha hi daṇḍo assa atthīti assāti sāmino purisassa saṃsaṅkhātadaṇḍādidabbena sahayo sassāmisambandho, sopi paccayassa nimittaṃ, tathā ca vakkhati-‘daṇḍapurisasambandhā daṇḍīti paccayo’ti, (kiri)yā padatthassāpi visesanattena sakatthabhāvo jātipadatthādīnaṃ vutta ṭhāneyeva vattabboti pācakoti ettha kiriyākārakasambandhasaṅkhātaṃ parābhimataṃ sakatthampi paropadesenopadisitukāmo idha sambandhasakatthassa vuttaṭṭhāneyeva kiriyāsakatthaṃ dassetuṃ ‘katthaci kiriyāpī’tiādimāha. Nāmasabhāvena viññāyamānaṃ pañcamaṃ nāmasaṅkhātamatthaṃ dabbapadatthena saṅgahetvā jātiguṇakiriyādabbānīti hi catubbidho nāmattho, nāmampi anvattharuḷhivasena duvidhaṃ pumitthinapuṃsaka liṅgavasena tividhampi catubbidhaṃ hoti… yathāvutte catubbidhe atthe namati, te vā attani nāmetīti iminā kāraṇena. sāmaññaguṇa kiriyāyadicchāvasenāññathāpi catubbidhattaṃ nāmassa vadanti, tatthāpi yadicchānāmassa dabbanāmeneva saṅgaho veditabbo, itthattaṃ esāti pasiddhimā attho, yampanātiādinā vuttamevatthaṃ sādheti ‘tatthe’ccādinā, abhidhāyakattena jotakattena, ikārantatoti munisaddato, aññathāti ikārantato na bhavati ce, atoti ādesa bhavanato phalaṃ dassitaṃ na siyāti sambandho, vuttiyaṃ ‘evaṃ kumārī kumāriyo’tiādīsu evanti yathā pulliṅge ikārantato syādīnamudāharaṇamanādesatthaṃ vuttaṃ evamitthiyampi anākārantatoti dasseti, upalakkhaṇaṃ cetaminī-nī-ū-ti-paccayantādīnaṃ, asati…pe… vacaneti iminā pāṇiniyānaṃ vibhattisaññāvidhāyakassa suttantarassa atthibhāvaṃ dasseti, ‘‘vibhattica’’ (1-4-104) iti hi tesaṃ suttaṃ, tassattho ‘syādīnaṃ tyādīnañca vibhattisaññā hotī’ti, bhavantīti anvatthavasena vibhattisaddavacanīyāni bhavanti, so (yevattho) vibhatticcanena vibhajīyatīti vibhatti, kamme ktippaccayantoyaṃ vibhatti saddoti dasseti, kathampanetesu syādīsu vibhajīyaticcassa vākyatthāssānugamo yenevaṃ vuccaticcāsaṅkiya yena yathā ca vibhajīyati tamupadassento āha- ‘tathā hi’ccādi.

2. Kamme

Vuttiyaṃ kattukiriyāyāti kattusādyatāya taṃ sambandhiniyā kattukammaṭṭhāyapi duvidhāya kiriyāya, anekatthattā dhātūnaṃ karoti ettha sambandhanatthoti āha-‘karīyati abhisambandhīyatī’ti, yaṃkiñci padattharūpaṃ sambajjhatīti attho, iminā cānvatthavasenevāyaṃ kammavohāro siddhoti dasseti, sabbakārakānampi pana kiriyāsambandha sabbhāvepi kiriyābhisambandhīyamānatteneva yaṃ vattumicchitaṃ tadeva kammaṃ viññeyyaṃ, kattādi kattu kiriyāyābhisambandhīyamānattepi kattādittavacanicchāyeva kammaṃ na hoti… yasmā vacanicchāyeva kārakāni bhavanti, evaṃ sabbakārakānampi kārakantarappattiyaṃ tadabhāvo yathāyogaṃ vattabbo, vākyekadesenetyanena ‘‘dvedvekā’’dino vākyassa ‘‘kamme dutiyā’’iccādino ca ekavākyattaṃ sūceti, pakaraṇassa mahāvākyarūpattā vippakaṭṭhānipi vākyāni ākaṅkhādisabhāve aññamaññasambandhānubhavanenekavākyabhāvampaṭīpajjante, vuttī hi–

‘‘Ākaṅkhāyoggatā sattā, bījaṃ sannidhino yato;
Vippakaṭṭhāni vākyāni, mahāvākyaṃ karontyatoti.

Sāmaññenāti kammādyavisesena, pubbācariyasamaññāvasenāha ‘dutiyādikā’ti, tena yadyapi tyādinopi dvinnaṃ pūraṇiyā dutiyāti sakkā voharituṃ, tathāpi syādīnaṃ dukeyeva dutiyātatiyā ruḷhīti natyādīnaṃ dukāni dutiyādisaddena gayhanti, visiṭṭhesūti kammādinā visesitesu, tividhaṃ kammanti sakasamayappasiddhiyā kammassa tividhattamāha, aññe tu sattavidhamicchanti, kathaṃ–

Nibbattivikatippatti, bhedena tividhaṃ mataṃ,
Tatthecchitatamaṃ kammaṃ, kammaṃtvaññaṃ catubbidhaṃ;
Icchitañcānicchitañca, nevicchitamanicchitaṃ,
Tathāññapubbaṃ nāññapubbanti, evamaññaṃ catubbidhanti.

Tattha icchitādīni upariyevāpi bhavissanti, tatreccādinā tividhaṃ kammaṃ sarūpato dasseti, tattha nibbattikammameke-nekadhā parikappenti, tadiha pakāsayissāma–

Satī-satī vā pakati, na yattha pariṇāminī,
Nissīyate taṃ nibbatti, kammamaññesamaññathā;
Asantaṃ jāyate yaṃ vā, yaṃ santamappakāsati,
Uppatyā-bhibyattiyā vā, tannibbattīti vuccatīti.

Ayamettha attho ‘‘kaṭavikārassa kāsasaṅkhātā vijjamānā pakati pariṇāminī kaṭavikārampati pariṇamantī yatthappayoge na nissīyate… kaṭaṃ karotītettha kevalamatthāvagamamattassa vattumicchitattā kāseti asuyyamānattā ca, pakatiyā tu suyya mānatte vikāriyaṃ siyā, teneva kāse kaṭaṃ karoti, taṇḍule odanaṃ pacatīti dvayattho karoti pacati ca, tasmā kāse karoti taṇḍule pacatīti vikārīyati, kaṭaṃ karoti odanampacatīti nibbattī yatīti attho, asatī vā pakati avijjamānattāyeva yattha na nissīyate… [(yathā) (potthake)] ( ) saṃyogaṃ janayati vibhāgamuppādayatīti saṃyogavibhāgānaṃ kassāpi pakatiyā avikārattā saṃyogavibhāgavante hyavikateheva tesaṃ jananato, tamevambhūtamanissitapakatikaṃ avijjamāna (pakati) kaṃ vā kāriyaṃ nibbattikammaṃ nāmāti eko, aññesamaññathāti vatvā tandasseti ‘asanta’miccādinā, yaṃ asantamavijjamānaṃ jāyate, tannibbattikammaṃ, yathā sukhaṃ janayati buddhimuppādayatīti, santaṃ vijjamānameva vā kevalamappakāsitapubbaṃ yaṃ uppattiyā abhibyattiyā vā pakāsati, tampi nibbattikammaṃ, yathā puttaṃ vijāyatisāmaññamabhibyañjayatī’’ti, tadevaṃ kesañci matena anissitapakatikaṃ avijjamānapakatikanti duvidhaṃ nibbattikammampi aññesammatena asantaṃ jāyamānaṃ santamappakāsamānanti duvidhaṃ nibbattikammampītisabbampi aṭṭhitapubbameva jāyatītyasato jānanā na byatiriccaticcāha-‘asato jananaṃ karīyatī’ti, avatthantaranti odanādino kledanādilakkhaṇamaññamavatthaṃ.

Pakatyucchedasambhūtaṃ, vikāriyaṃ kiñci kiñci tu;
Guṇantarasamuppatyā, evaṃ sā vikati dvidhā.

Kiñci vikāriyaṃ kammaṃ pakatiyā kāraṇassa ucchedena sambhūtaṃ, yathā kaṭṭhaṃ bhasmaṃ karotīti kaṭṭhassāccantaparāvatti [parāvattiyā (potthake)], kiñci pana guṇantarānamuppattiyā, yathā suvaṇṇaṃ kaṭakaṃ keyuraṃ vā karotīti evaṃ dvīdhā sā vikati hotīti attho, na vibhāvīyanteti na gamyante, sā patti‘pāpīyati visayīkarīyatī’ti katvā.

Yatra kriyākato koci, viseso nāvagamyate;
Dassanā vānumānā vā, sā pattīti pakittitā.

Yattha kiriyākato kiriyāsampādito viseso atisayo koci nāvagamyate nappatīyate dassanā vā paccakkhappamāṇena anumānappamāṇena vā yathā nibbattivikatīnamatisayo paccakkhānumānā vagamanīyo, tatra hi nibbattiyaṃ visesasiddhiratipasiddhā… atthalābhākhyassa visesassāvijjamānassa kiriyākattā, vikāriye ( ) [(eva) (potthake)] tu kvaci paccakkhavisayo… kaṭṭhaṃ ḍahatīti kaṇhattādibhāvassa paccakkhenevopalabbhanato, kvacidanumānagammo… devadattaṃ roseti pasādayati veti visiṭṭhamukhavaṇṇādikāriyānumeyyattā rosādino, evaṃ yattha na visesasiddhi api tu pattimattaṃ, sā pattīti pakittitā kathitā, ādiccampassati dhammamajjhetīti ayamettha attho, kathañcarahi asantassa [santassa (potthake)] pattikammassa kiñci (akaronta)ssa kārakattaṃ, na hi kiñci akarontaṃ kārakambhavitumarahatīti uccate-

Dassanakkhamatābhāso, pagamabyattiādayo;
Visesā pattikammassa, kriyāsiddhiyamicchitā.

Atra daṭṭhuṃ sakkā iti dassane khamatā ābhāsopagamo visayattopagamo visayattopagamanaṃ byatti ceti evamādayo visesā yathāyogaṃ pattikammassa kiriyānipphattiyaṃ icchitā, tato tassa kārakattanti attho, ādiccaṃ passatīti ettha hi ādicco daṭṭhuṃ sakkā, tatova so dissati abhibyattiñcopayātīti dassanakiriyānipphādakatthenāssa kārakattamupapajjate, tathā ññatrāpyādisaddagahitavisesavasena kiriyāsiddhito kārakattaṃ veditabbaṃ, nanu vikāriyampi nibbattikammameva… tena rūpenāsatoyeva jananato, pattikammampi kiriyāsambandharūpenāsantameva pacchā tathā bhavatīti nibbattiyevāti saccaṃ-

Atthesā vatthuṭṭhiti, sukhumabuddhigocarapatītyanurodhena,
Tatra yampetaṃ ghaṭate, yathā patīti saddatthāvattānato.

Visesānupādānatoti ‘‘kamme dutiyā’’ti sāmaññena vuttattā vuttaṃ. Karīyati kaṭo, kato kaṭo ccevamādīsu tyādippabhutīhi atihitakammādinissayesupi ekattādīsu dutiyādayo papponti niyamābhāvā, tathāhi pañcake nāmatthe kaṭādivacanīyassa sambandhī kammādyattho, tyādippabhutīti anabhi hitassa saṅkhyākhyassāparassa vibhatyatthassābhidhānāya abhihitesupi kaṭādīsu kammādīsu dutiyādayo siyunti pāṇiniyā ‘‘kamme dutiyā’’ccādīsu (2-3-2) ‘‘anabhihite’’ti (2-3-1) vacanamadhikaronti, veyyattiyāyeva dutiyādīnappasaṅgepi tannissayabhūte-kattādyatthe jotanāyābhihitesu dutiyādayo siyuṃ, tike pana saṅkhyākammādayo vibhatti vacanīyā, tattha yajjapi kammādino paccayenābhidhānaṃ, tathāpyekattādayo nābhihitāti tassa saṅkhyākhyassāparassa vibhatyatthassāti dhānāya abhihitesupi kammādīsu dutiyādayo siyunti pāṇiniyā ‘‘kamme dutiyā’’ti ‘‘anabhihite’’ti vacanamadhikaronti, tamupadassento āha-‘tatridaṃ siyā’tiādi, tatra tasmiṃ dutiyādi vibhattividhāne idaṃ codyaṃ siyā, kinti āha-‘pañcake’iccādi, anabhihitakammādinissayesuti anabhihitā kammādayo nissayā yesamekattādīnaṃ, tesūtyattho, dutiyādayo vibhattiyo yathā siyunti jotanāyābhidhānāya cāti yujjamānavasena attho veditabbo, abhihitakammādinissayesupīti apisaddena anabhihitakammādinissayamekattādiṃ samuccinoti, āsaṅkiyāti pubbakiriyāya vuttanti aparakiriyā veditabbā, pañcake tike cā bhihitakammādinissaye sekattādīsu dutiyādippattimāsaṅkāvasena dassetvā catukkavādīnampi pakkhamubbhāviya pariharituṃ ‘yadiccā’dimāha, ayantesamadhippāyo ‘‘yadesā saṅkhyā pāṭipadikattho tappaṭipajjane kammādayo vibhattivacanīyā, tadā ‘anabhihite kamme’tiādinā anabhihitaggahaṇaṃ kammādivisesānamanubhavantamanatthakaṃ… abhihite vibhattivāccābhāvato, yadā panāyaṃ pakkho ‘saṅkhyā vibhattivacanīyā’ti tadā ‘‘kamme dutiyā’’ tyevamādayo niddesā visayasandassanamattāyeva veditabbā’’ti, sabbathāti pañcakatikavādīnaṃ catukkavādīnañca matavasena sabbappakārena, saddatthābyatirittatthamattoyevāti byatireko byatirittaṃ, napuṃsake bhāve kto, na vijjate byatirittaṃ byatireko bhedo yassa taṃ abyatirittaṃ, abyatibhinnanti attho, saddatthato sakatthato abyatirittaṃ atthamattaṃ atthasāmaññaṃ yassa odanādisaddassa so tathā vutto.

Kiñcāpi vuttiyaṃ tabbādiṇādisamāsehi abhihitamavuttaṃ, tathāpi tehi abhihitepyevameva daṭṭhabbanti nidassento āha-‘eva’miccādi, kara-karaṇe karīyitthāti kato‘kto bhāvakammesu’ti (5-56) kamme kto, satikoti ettha kītoti kammatthe ‘‘dissantaññepi paccayā’’ti (4-120) iko, kammatāgamyate kitappaccayādīnaṃ kamme vihitattā, evañca dhuhi kimekamudāharaṇaṃ dattamācariyene tyato āha-‘udāharaṇa’iccādi, anabhihiteti vacanaṃ vināpīti vacanaṃ vinā evāti avadhāraṇe-apisaddo, sambhāvanevā, yadyabhihitehi vacanaṃ vināpi dutiyādīnamappavatti bhaveyya, vacanasabbhāve tu kathāyeva natthīti attho, evañca panettha dutiyādīnamabhihite pasaṅgābhāvo jānitabbo ‘‘paccate odano, kato kaṭoccādopi yadi dutiyādayo siyuṃ paṭhamāvidhānassāvakāso na bhaveyya tato sāmatthiyānabhihiteyeva kammādo dutiyādayo sakiriyā (yaṃ tada)bhibyattiyā bhavissanti, paṭhamevatvabhihite’’ti, na nuca paṭhamāyākārakamavakāso rukkho pilakkhoti [rukkho pilakkhoti kriyāpadaṃ na sūyateti vibhatyantarassappatti maññatebhassāpadīpa] kimidamuccate akārakanti yadya kārakaṃ nedampayogamarahati tato yattha visesakiriyāna massavanaṃ tattha padatthasahacaritāya sattāya patītiyā ‘rukkho atthi pilakkho atthī’ti apekkhīyatīti kārakattaṃ rukkhādīna mattheveti [attheveti ññataṃ vatthuṃ paraṃ patipādayituṃ saddo payujjate ññaṇañca satoiti yatra kriyāpadantarassa appayogo tatra ussaggato sattā patītitutthīti kriyāpadānusaṅgara kattari tatiyappasaṅgaranavakāsā paṭhamā tyattho-bhassapadīpa], na ca uccaṃ nīcaṃtyadhikaraṇavācitte [vācikā] nipātassa atthītyanena natthi sambandhoti uccamatthītyādheyyasseva kattuttaṃ nādhārassātya kārakattamādhārassātyavakāso-tthi paṭhamāyāti ‘‘paṭhamāvidhā nassāvakāso na bhaveyyā’’ti yathāvutto-yaṃ hetu asiddhoti ca sakkā vattuṃ, asaṅkhyato paṭhamātyavatvā ‘‘paṭhamāttha matte’’ti (2.39) sāmaññavidhānato siddhoyeva, yaṃ hetuttānabhihitavacanamanatthakamicceva ṭhitaṃ.

Yañcāti casaddo vattabbantarasamuccaye aparampi kiñci vattabbamatthīti attho, yañca phalaṃ maññateti sambandho, yadetthāna bhihitādhikāro natthi tadā yathā ‘kato kaṭo’ccatrattena kammassābhihitattā dutiyā na hoti tathā ‘kaṭaṃ karoti vipulaṃ dassanīya’nti kaṭasaddato uppannāya dutiyāya (vipulādigatassa) kammassā bhihitattā vipulādīhi visesanehi dutiyā na siyā, tato tyādi tabbādiṇādisamāsehi kammassāna bhihitattamattevāti vipulādīhipi dutiyāvidhānasaṅkhātaṃ anabhihite’’ti (2-3-1) anabhihita vacanassa adhikāre yañca phalaṃ cintayatīti attho, yuttassātimassa attho sambandhassāti, paccekaṃ karotyabhisambandhatāyāti ‘kaṭaṃ karoti vipulaṃ karoti dassanīyaṃ karoti’ccevaṃ paccekaṃ paccekaṃ karotissābhisambandhatāyāti attho, kammatā atthīti seso, evaṃ maññate-‘‘kaṭaṃ karomīti pavatto vipulaṃ karomī dassaniyaṃ karomīti ca pavattovāti vipulādīnampi paccekaṃ kammatā attheva, tatthekassābhidhāne parekassa sukhamavalokayantīti tadabhidhānāyapi dutiyā bhavissatī’’ti, pakārantarāvatāro nācariye noparodhitoti tampi panettha dassayissāma-‘‘kaṭasaddā uppajjamānā dutiyā kaṭajāti kammamabhihitavatī, na vipulādiguṇakammaṃ, tato tadabhidhānāya ca dutiyāyeva bhavati, athavā kaṭova kammaṃ, taṃ sāmānādhikaraṇyena vipulādīhipi dutiyā bhavissati, kaṭaṃ karoti vipulo dassanīyoti hi vuccamāne vipulādayo kattusamānādhikaraṇatāyeva patīyeyyuṃ tasmā kaṭasaddasāmānādhikaraṇyampaṭipādayatā vassamettha dutiyā karaṇīyā’’ti. Nanvemiccādicodyaṃ, evanti evaṃ guṇayuttassa kammatāya sati, pappotīti kaṭa kamme-bhidhāniye (kato) ti ktappaccayassa katattā udārādito karotyabhisambandhā dutiyā pappotīti attho, evaṃ maññateccādi parihāro, avayavena kammaṃ na vadatīti sambandho, avayavenāti visuṃvisuṃ, kiñcarahīti āha-‘sabhāvato sabbaṃ kammaṃ vadatī’ti. Hotu kāmaṃ udārāditopi vuttena vidhinā paṭhamā, katasaddato kā pavattatīti āha-‘katasaddato pi’ccādi, antobhūto antogadho nāmassa saddassa attho yasmiṃ kammalakkhaṇattheso attho kammalakkhaṇo abhihito kathito sampanno sampajjatīti attho, nanu ‘kato kaṭo’ccādo sabhāvato sabbakammavuttiyā antobhūtanāmatthavuttiyā cātthamatte hoti sabbattha paṭhamāti ‘kaṭaṃ karoti uḷāraṃ sobhanaṃ dassanīya’nti kaṭāditopi uppannāya dutiyāya kammassābhihitattā uḷārādīhi paṭhamāppasaṅgo siyāti abhihitābhidhānappasaṅgopagataṃ codanaṃ manasi nidhāyāha-‘kaṭādisaddo tvi’ccādi, sāmaññenāti visuṃ visuṃ kaṭādisāmaññena.

‘‘Katturicchitatama’’ntyanena (1-4-49) kattuno kiriyāya sambandhi tumiṭṭhatamaṃ tasmiṃ icchitatame kammasaññaṃ vidhāya nibbatyādikesutīsu kammesu dutiyā vidhīyate pāṇinīyehi, icchitatamattañca tadatthattā kiriyāya, odanaṃ pacati gāvumpayo dohatityādo(hi) odanādyatthā pacanādikiriyārabbhateti odanapayādīnamicchitatamattaṃ, tadupadassento āha-‘yaṃ kattu’ccādi, vibhattiṃ vidhāya dutiyābhimatāti sambandho, puna payādinipphattinimittaṃ yaṃkiñci dohanādikiriyā yuttaṃ karaṇādirūpena akathitaṃ gavādikamicchitaṃ kārakaṃ, tatthāpi ‘‘akathitañcā’’ti (1-4-51) kammasaññaṃ vidhāya teneva dutiyā vidhīyate, tadupadassetumāha-‘upayujjamāne’ccādi, atra cevamakathitaniyamo kato vāttikakārena-

Pucchicibhikkhīnaṃ duhi,yācīnaṃ nimittamupayoge;
Pubbavidhimhi-kathitaṃ, brūsāsīnañca guṇāsattanti.

Upayujjate iṭṭhatthasiddhiyaṃ byāpārīyatītyupayogo-payoppabhuti, tasmiṃ, nimittaṃ gavādi, apubbavidhimhi apādānādhikaraṇādi pubbasaññā vidhānābhāve, vidhāne hi māṇavakā maggaṃ pucchati, rukkhā phalānyavacinātyādi yathārahaṃ bhavati, guṇāsattanti guṇena sattaṃ sambandhī, guṇasaddenettha padhānasādhanaṃ dhammādikaṃ vattumicchitaṃ padhānasādhanañhi kiriyāyopakārakamupakāriyaṃ padhānabhūtaṃ kiriyamapekkhiya guṇo bhavati, co-nuttasamuccaye, padhānantu dhammādino pavattiyā tadatthattā, upayujjamānañca taṃ payopabhuticeti visesanasamāsaṃ katvā upayujjamānapayoppabhutino nimittanti chaṭṭhīsamāso, pabhuti saddena gavādino gahaṇaṃ, ādisaddena gomantādino, dutiyenādi saddena adhikaraṇādino, catutthena vinayādino, vidhānanti dutiyā vidhānaṃ, dutiyāvidhānamabhimatanti yojanīyaṃ. Pāṇiniyehi ‘‘tathā yuttañcānicchitaṃ’’ (1-4-50) iccanena kammasaññaṃ vidhāya ‘‘kamme dutiyā’’ (2-3-2) tyaneneva dutiyā vidhīyate, tandassetumāha-‘yene’ccādi, ‘‘tathā yuttañcānicchita’’ntīmassa attho yeneveccādipañcikāpāṭhānusārena veditabbo, yujjateti kiriyābhisambajjhate, yuttanti kiriyābhisambandhaṃ, atra tu–

Yadyabuddhyāhilaṅghādi, tadāhyādimanicchitaṃ;
Yadā lajjābhayādīhi, tadecchi tatamaṃ mataṃ.

‘‘Tathā yuttañcānicchita’’nti suttenassa pariyudāsavuttito icchitā aññamanicchitamanabhimatamitarañca, tatoyeva‘gāmaṃ gacchanto rukkhamūlamupasappatī’tyatra nevicchitanānicchitassapi rukkhamūlassa kamma saññā siddhāti tattha ‘‘kamme dutiyā’’ti dutiyā vidhīyate, tandasseti’nevicchitanānicchitasmā’iccādi, rukkhamūlaṃ nevicchitaṃ pubbamanabhimatattā, nāpyanicchitaṃ appaṭikūlattā, gāmagamena hyassa tapparatā, rukkhamūlopasappanantu pasaṅgāgatanti rukkhamūlānampi kiriyābhisambandho attheva, atrāpi-

Nevicchitānicchitantu, mabuddhiyupasappane;
Mūlaṃ vissamanatthantu, tamicchitatamaṃ siyā.

Brūsāsinañcāti casaddopasaṅgahite dassetumāha-‘eva’miccādi, ettha gāmadevadattagaggānamakathitasaññā, ajādayo tvicchitatamā, ādisaddena ‘pattheti gāvuṃ purisaṃ dvijo’tyādayo saṅgahitā, nayatinī=pāpuṇane, vahati vaha=pāpuṇane, harati hara=haraṇe, jayatiji=jaye, sabbatthaleca ette ayādese ca rūpaṃ, daṇḍa=daṇḍane curādittā ṇimhi rūpaṃ, atha ‘‘adhisīṭṭhāsānaṃ kammaṃ’’tyādinā (1-4-46) tena tena kammasaññaṃ vidhāya ‘paṭhaviṃ adhisessatī’ti ādo (tattha) tattha ‘‘kamme dutiyā’’ti (2-3-2) dutiyā vidhīyate tehi tehi sattha kārehi, sabbatthevettha lokassa kammavacanicchāti kamenetaṃññasaññāpubbakaṃ kammamupadassento āha-‘adhipubba’iccādi, yāya vatticchāya dutiyā siyā tāya vatticchāya kammatā kathaṃhināmāti sambandho, neva upalabbhantīti kadācikassaci siyāti sambandho, payatitabbanti suttantaramārabbhanīyaṃ, tatthevaṃ kiṃ bhavato manasi dosadhijambhanenāti attho, dhammeti etthāpi evaṃ saddaṃ yojetvā attho veditabbo, yathā ādhāre kammavacanicchā, tathehāpi ādhāravacanicchāti attho, tenevāha-‘dhammeti ādhāravacanicchā’ti, dhamme abhinivisateti sambandho, evaṃsaddasamānatthattā tathā saddassa tadatthānusāreneva viññāyatīti tathāsaddassa attho visuṃ na vutto, pānañca ācāroca pānācāraṃ, taṃpānācāramassa ādhārassa tasmiṃ tappānācāre, pānatthācāratthadhātusambandhī yo nadyādi ko ādhāro so pānācāravāyevāti āha-‘pānatthācāratthānaṃ dhātūnamādhāre’ti, kesañcīti aniyamena kesañci saddasatthakārānaṃ, etthāti etasmiṃ ādhāravacanicchāpakkhe, patiparīhi bhāgecetyavasiddhāti iminā patisaddassa dhātunā ayuttataṃ dasseti… yadi yujjeyya chaṭṭhiyābhāvā, tenāha-‘yadātvi’ccādi, vuttiyaṃ tenāti tasaddena, apisaddopasaṅgahitaṃ tatiyampi gahetvā vācāti bahuvacananiddeso.

3. Kāla

Yadā kāladdhānamiccādinā‘māsamāsate kosaṃ sayati’ccādo akammakehipi yoge kālabhāvaddhadesānaṃ parehi kammattamanuññātanti ca, yadātviccādinā tu kiriyāva sabbenasabbaṃ na sūyati, tathā sati kuto ca kammattanti teheva vuttantī ca dasseti, gamma mānakiriyāyogopi na nissito… māsamāsateccādīsu āsanādi [āsanādīsu (potthake)] kiriyānaṃ māsādiyogo viya kalyāṇittaguṇādiyogo ca lokassa patītipathamupayātīti, na sijjhatīti kiriyā na honti guṇadabbānīti kiriyāsambandhābhāvā kammattābhāvoti na sijjhati, guḷena missā dhānā bhajjitayavā guḷadhānā. Ajjhayanakiriyāya pabbatena ca māsakosānaṃ sākallena sambandhābhāvā accantasaṃyogābhāvoti māsassātiādīsu na dutiyā. Pubbaṇhe samayanti iminā pubbaṇhe samayoti sattamīāmādisamāsaṃ dasseti, accanta mevāti iminā samayassa sākallena viharaṇakiriyāya sambandhamāha, yaṃsamayaṃ karuṇāvihārena vihāsi, taṃ ekaṃsamayanti sambandho, upasaṅkamanakiriyāyaccantameva yuttoti iminā nivāsanaviharaṇa kiriyāhipi pubbaṇhasamayādīnamaccantameva yuttataṃ upalakkheti, pakārantarenāpi siddhiyamāsaṅkamubbhāvayati ‘yadā tvi’ccādinā, vibhattiyā vipallāso yathāpakatamatikkamma aññathā bhavanaṃ, idha pana sattami yampattāyaṃ sattamyatthe bāhulakena ‘‘kamme dutiyā’’cceva dutiyāppatti.

Tatiyābhimatāti ‘‘apavagge tatiyā’’ti (2-3-6) vacanena pāṇiniyānaṃpapañcattamabhimatā, kathampana kāladdhānaṃ karaṇattamiccāsaṅkiya karaṇattamesampaṭipādento āha-‘tathāpi’ccādi, tathāpīti vuttakkamena karaṇattasambhavā tatiyāya vijjamānāyapi, siyāti tatiyā siyā, tañcāti taṃ karaṇañca. Kārakamajjheti ettha chaṭṭhī samāso kārakasaddena ca sattikārakaṃ gahitanti (āha) ‘dvinnaṃ kattusattīnaṃ majjhe’ti, abhinnassāpi hi ekassa devadattādikattuno bhinnānaṃ taṃsamavetānaṃ kattusattīnaṃ majjhe kāladdhānāni, sattibhedameva byañjayamāha-‘tathāhi’ccādi, ekatthāti ekasmiṃ devadatte, dvīhetīte (bhuñjikriyā) sādhananti sambandho, dvinnaṃ ahānaṃ samāhāro dvīhaṃ tasmiṃ. Isumasatīti vā, isumhi āso asseti vā nipphannena issāsasaddena gammamānaṃ kiriyaṃ dasseti ‘isvasane’ti, nanviccādi codyaṃ, dhanupañcasataṃ koso, evamaññateccādi parihāro, chaṭṭhiyāsampattāyanti kosassekadeseti evaṃ chaṭṭhiyā sampattāyaṃ, muttasaṃsayenedaṃ samānanti mutto saṃsayo yasmiṃ avadhyādo tenetaṃ tulyanti attho. Vuttiyaṃ abhimatāti ‘‘sattamī pañcamiyo kārakamajjhe’’ti (2-3-7) vacanena sattamīpañcamiyo papañcattamabhimatā, dvīhe bhuñjissatīti dvīsu divasesu gatesu bhuñjissatīti attho, ‘‘yabbhāvo bhāvalakkhaṇa’’nti (2-36) sattamī, sakasakakārakavacanicchāyevāti hi idaṃ bāhullaṃ nissāya vuttaṃ, dvīhā bhuñjissati kosā vijjhatīti dvīhā nikkhamma bhuñjissati, kosā nikkhamma ṭhitaṃ lakkhaṃ vijjhati upāttavisayo-yamavadhi, kose vijjhatīti kose ṭhitaṃ lakkhaṃ vijjhatīti attho.

4. Gati

Katacatthasamāsāti kato catthasamāso yesu te tathā vuttā, aññapadatthavuttayoti aññapadatthe vutti yesanti byadhikaraṇaññapadatthasamāso, cattasamāse gatyādīnaṃ visuṃvisuṃ padhānattā tehi paraṃ payujjamāno atthasaddo gatyādīhi paccekamabhisambajjhatīti maññate, atha sutte ‘payojje’iccetāvatyuccamāne payojjo sayaṃ kattāti kathaṃ viññāyati yena ‘payojje kattarī’ti vivaraṇaṃ katamiccāsaṅkiyāha-‘gatyādyattha’miccādi, ādisaddena bodhā dīnaṃ gahaṇaṃ, takkiriyāsamatthovāti tassā gatyādikāya kiriyāya samattho eva niyujjateti sambandho, kiriyākaraṇe samattho nāma kattāvāti āha-‘soca kattā’ti. Dutiyāya siddhāyāti vakkhamānanayena payojjassa kattuno kammattasiddhiyā ‘‘kamme dutiyā’’ti sutteneva kamme dutiyāya siddhāya. Kiṃ lakkhaṇo-yaṃ niyamo yadatthami damārabhīyaticcāha-‘gatyādyatthāna’miccādi, paccudāharīyissate ‘etesameve’ccādinā, tathācābbhupagame, payojjo kattā na kammaṃ tyabbhupagamma payojje kattarī’ti vivaritanti attho, sāmatthiyampanaiccādinā sāmatthiyasarūpamāha, gati ādyatthānanti padacchedo, niyujjamāno payojakabyāpārasaṅkhātāya kiriyāya sambandhīyamānattā kammabhūtova bhavatīti attho, ayametthādhippāyo ‘‘gamanādikiriyāya sādhanattā yadipi payojjo kattā, tathāpi so payojakena gamanādīsu byāpāriyamāno payojakassa byāpāralakkhaṇāya kiriyāya sambandhīyamāno yadi kammaṃ na hoti aññathā kiṃ hotīti aññathānupapattilakkhaṇena sāmatthiyena kammabhūtova hotī''ti [(attho) (potthake)] ( ), patīyateti iminā patītivasenevāssa kammatā, sabhāvato tu payojjo kattāvātipi ñāpeti, payojakoti sabbattha devadattādiko viññeyyo, atthagahaṇassāti ‘‘saddākammakabhajjādīna''nti avatvā ‘‘saddatthākammakabhajjādīna''nti atthaggahaṇassa, bodhatthassa udāharaṇanti seso, nanu vacanappayojanaṃ dassayatā vacanamevopadassiya pañho kātabbo, atha ‘etesamevā'tyavijjamāneneva kathaṃ tyāsaṅkiyāha ‘etesameve'ccādi, heṭṭhā vuttakkamena niyamatthattā vacanassa evakāro labbhati, sambandhivacanattā etasaddassa tena yathāpaṭhitā gatyādayova visessabhūtā saṅkhepena parāmasīyantīti ete samevāti katanti maññate [evosañcāti maññate (potthake)], (gacchati devadattoti…pe… nahotīti) iminā imamatthañca joteti ‘‘yadipi kiriyābhisambandhā payojjassa viya kattunopi kammattampasajjati, tathāpi payojjeti vuttattā kattari devadatte dutiyā nappasajjatī''ti, abhimatāti ‘‘gatibuddhyā''di (1-4-52) suttena payojjassa kattuno kammasaññaṃ vidhāya tasmiṃ payojjedutiyābhimatā, carahisaddo pucchāyaṃ, payojetīti asmiṃ uddese tadā kathaṃ bhavitabbanti sesoti yadācarahiccādivākyassāvasāne payojetīti asmiṃ uddese vacanasamīpe'tadā kathambhavitabba'nti pāṭhaseso hotīti attho veditabbo, yāvatāti tatiyantapaṭīrūpako nipāto, yasmā dattho vattate, yasmā dutiyā pappoti tasmā ‘yaññadattene'ti bhavitabbanti sambandho.

5. Harā

Niyameneccādinā vacanārambhassa payojanamāha, sāpi tatiyāpi [dutiyāpiti vattabba] yadātviccādinā harati nāhāratthe [naharatyatthe (potthake)] tipi viññāpeti, ubhayatthāti dutiyāya pattāya appattāya ca, vibhāsā vikappoti attho, kāretikara-karaṇe, lettāyādesātilatta ettaayādessa, vada-vacane, abhivadanamabhivādo taṃ karotīti ‘‘dhātvatthenāmasmī''ti (5-12) imhi nāmadhātu ‘abhivādi'tisutte niddiṭṭhoti āha-‘abhivādismā'iccādi.

6. Nakhā

Khādayati ādayati khāda, ada=bhakkhaṇe, avhāpayati vhe=avhāne āpubbo, ‘‘payojakabyāpāre ṇāpice''ti (5-16) ṇāpimhi pubbasaralopo, kandayati kanda=avhānarodanesu.

‘‘Vahissāniyantuke''ti gaṇasutte ayamettho ‘‘vahissadhātussa payojje kattari niyanturahite dutiyā na bhavatī''ti, niyantā sārathi kiriyāsiddhiṃ niyāmakoti vatvā tameva pakāsetumāha-‘kiriyaṅga'miccādi, kiriyaṅga kiriyopakaraṇabhūtaṃ balī baddādiṃ kiriyākāraṇaṃ, niyametvāti ekasmiṃ karaṇīye kiriyā visaye patiṭṭhapetvā, vāhayati bhāraṃ devadattenetyatra hi devadatto paññavā puriso niyantāramantareneva bhāraṃ vahatītyaniyantuko kattā, vāhayati bhāraṃ balībadde iccatra tu balībaddā niyantā ramantarena na vahantīti saniyantukā.

‘‘Bhikkhissāhiṃsāya''nti gaṇasuttassāyamattho ‘‘bhakkhissāhiṃsatthassa payojje kattari dutiyā na bhavatī''ti, atha kathamettha hiṃsatthatā bhakkhissa hiṃsā hi cetanāvati sambhavati, na cetthasassaṃ cetanāvantanti āha-‘sabbe'iccādi, sabbeti rukkhādayo, bhāvā padatthā, idāni sabbadassanānukūlahiṃsatthatamupadassetumāha-‘yadive'ccādi, nanu buddhavacana nissitamidaṃ byākaraṇaṃ, tathā sati sammatameve-ttho-padassetvā gantabbaṃ kinnāmāññadassanopagātādhirenāti tuṇhī hoti nikkāraṇissā [nikkammissā (potthake)] bhavato-pāyoti viññāyati, paratthānubaddhakicchaṃ pana mahāpuññapaññā na kiñci viya maññanti, hoti (hi) etena parattho ‘‘matantarepi siddhi sissānaṃ, taṃtaṃ mataññuno vā kadāci karahaci yadidamavalokeyyuṃ te cetthāvatāraṃ [cetthakāraṃ (potthake)] labheyyuṃ etādiso ca paññavā paṭiladdhabuddhavacanappasādo'ti tadavatārena ca buddhe bhagavati kamena daḷhaṃ pasādaṃ paṭilabheyyu''nti, evamevaṃ tattha tattha taṃtaṃbyākaraṇodāharaṇappasaṅgepi tadanusāreneva tantaṃpayojanaṃ veditabbaṃ, na niratthakakathāpasuto-yamācariyoti.

Duhādīnaṃ tyevamādo amhākamparamagurunā ratanamatipañcikālaṅkārādikārena nānākārasāratthavedaveditu [vedāvedita (potthake)] mahāpaññāpāṭavānaṃ paññavantānaṃ sāminā mahāsāminā sambuddhasāsanaratanavaropakārakena ‘idamettha vicāraṇīyaṃ'tyabhidhāya nānāmatantaramākaḍḍhiya bahuṃ sampaveditamatthi, mayampanettha ācariyenādhippetamattamevālamba atthampa kāsayissāma. Satyapyanekadassanabhede siṭṭhappayogānusārena yattha padhānekammanityādippabhutayodissanti, yatra tvappadhānetyādī, yatrobhayatrapi, taṃsabbamiha bhassakārādyanumatakkamena paṭipādayamāha-duhādīna’miccādi, etthādisaddo pakāravācī, tena yācippabhutayo gayhanti, kammadvayayuttānanti niddhāraṇe chaṭṭhī, tena kammadvayayuttānaṃ majjhe duhādīnamappadhānepi gavādo kamme tyādippabhutayoti yojanā. Iccāditiādisaddena ‘avarundhati vajaṃ gāvaṃ avarundhīyate vajaṃ go’iccādīnaṃ pariggaho, gamanādyatthāna mityādisaddena bodhatthādīnaṃ gahaṇaṃ. Gamīyate gāmo devadattanti ettha kathaṃ payojjattasambhavoti āha-‘purise’ccādi, yajjapi gāmo tuṇhī hoti nibyāpārattā purisova tu gamanakiriyaṃ nipphādeti, tathāpi purisassa gamanakiriyāya yaṃphalappattilakkhaṇaṃ, tamubhinnampi gāmapurisānaṃ samānanti purisa kiriyātulyaphalattā gāmopi gamanakiriyāya kattubyapadese kāraṇaṃ bhavatīti adhippāyo, tathāhi gāmaṃ gacchanto koci gāme āsanne sati vadati ‘āgato gāmo patto gāmo’ti, atoññesanti ye kammadvayayuttā duhādayo gamanādyatthācodāhaṭā, etehi aññesaṃ, padhāne kammebhi ajādimhi padhāne kamme, padhānattampana ajādīnaṃ kiriyāya payojanattā, ajādyatthā hyānayanakiriyārabhyate. Ayampanettha saṅgaho-

‘‘Duhi yāci rudhi pucchi, bhikkhi ci bruvi sāsi ca;
Ji daṇḍi patthi manthī ca, dhātū honti duhādayo.

Gatyādisuttapaṭṭhitā, gatyādyatthā bhavanti te;
Nīvahaharakasāca, nīvahādī bhavanti te.

Dvikammakesu cetesu, appadhāne duhādinaṃ;
Tyādippabhutayo honti, padhāne nīvahādinaṃ;
Ubhayattha payogānu, sārā gatyatthaādinaṃ’’ti.

Payogo pana sambandhacintāyamiha ca vuttānusārena sabbathā viññeyyā.

7. Dhyādi

Pubbe kiriyānissayena [kārakanissayena (potthake)] dutiyāya vihitattā āha ‘idāni’ccādi, dhisaddassa atthappadhāna niddesena vā ādisaddena vā ‘hā devadatta’ntipi hoti, hā devadattadukkhanti tu dukkhena yogā devadattena na yutto hotīti paṭhamāvāmantaṇe. Nanuca antarāsaddena yoge yathārājagahanālandāhi dutiyā [(tathā)] antarā ca rājagahaṃ antarā ca nā landa (nti tathā) antarāmaggeti ettha maggatopi [antarāmaggatopi] kasmā na dutiyāti tenāyogā, yesañhi taṃmajjhaṃ te tena yujjantīti tehiyeva dutiyā, athavābbhupagatepi taṃyoge taṃsambandhīyeva maggoti mukhyattā tato [sabbassa (potthake)] na dutiyā, atrāpi chaṭṭhīyeva pappoti antarā tañca mañca kamaṇḍaluiti, tava mama majjhe kamaṇḍalutyattho, atha kamaṇḍalusaddato dutiyā kasmā na bhavati satīpyantarena yoge tassa padhānattā, tathāhi kamaṇḍaluno sakatthā pavatti, tumhamhānantu paratthā-kamaṇḍaluvisesanattena tesaṃ pavattattā, tatra kamaṇḍaluno sakatthe vattamānattā padhānattenāvatattā pāṭipadikato accutattā parattā paṭhameva bhavatīti jīnindabuddhinyāsa. Nindādi lakkhaṇassa sambandhassa sabbhāvā sabbattha sambandhachaṭṭhiyā sampattāyaṃ vacanaṃ, ākatigaṇo-yaṃ.

8. Lakkhaṇi

Lakkhaṇādīsvatthesuti nāmassā [kassā (potthake)] yamatthaniddesoti āha ‘abhināyo yutto’ccādi, tenāti abhinā yuttassātthaniddesa kāraṇena, lakkhaṇasaddena hetu vattumicchitoti āha-‘tatthe’ccādi, duvidho hetu, vuttañhi subodhālaṅkāre ‘‘janako ñāpako ceti, duvidhā hetavo siyu’’nti (252), samupalakkhayatīti samupalakkhaṇaṃ, saṅketamattaṃ ñāpakaṃ, na tu janakaṃ, saṅketopi lakkhaṇamuccate lakkhīyate kāriyamānenāti katvā, janakassāpyatra lakkhaṇattena gahaṇe payojanaṃ ‘‘anunā’’ (2-10) iccatra daṭṭhabbaṃ. Kañcipakāranti iminā itthaṃsaddassa atthaṃ vadati. Pattoti iminā bhūtasaddassa, ettha hi bhūdhātu pattiyaṃ vattate, rukkholakkhaṇanti rukkho ñāpakahetūti attho… rukkhena vijjuyā ñāpīyamānattā, ācariyajinindabuddhi pana aññathā vaṇṇayati, tassedaṃ mataṃ-

Kriyāya jotako nāyaṃ, sambandhassa na vācako;

Nāpi kriyantarāpekkhī, sambandhassa tu bhedakoti.

Ayamettha attho ‘‘ayamabhi abhinandatityādīsu viya kiriyāya jotako na hoti, chaṭṭhī viya sambandhassa vācako na hoti, nikkosambītyatra gamanakiriyāpekkhī nisaddo viya nāpi kiriyantarā pekkhī, kiñcarahi sambandhassa tu bhedako visesako bhavatī’’ti tamupadassetumāha-‘aññe tvi’ccādi, ettha itisaddo nidassane, rukkhampatvā vijjotate itievaṃ pattikiriyāya patvātivuttarukkhapāpanakiriyāya janitoti attho, tathāhi rukkhassa vijjuyā pāpanābhāve vijjuyā lakkhiyāya tallaṇassa ca rukkhassa yo lakkhiyalakkhaṇabhāvo sambandho, so kena sampādito bhaveyya, nanu sambandhe abhinā jotīyamāne rukkhassa lakkhaṇavuttitā kathaṃ jotīyatīti āha-‘lakkhaṇatthoca visayabhāvenā’ti, tathācetyādinā tasmiṃ pakkhe sambhāvitaṃ dosamubbhāvayati, tatrāya miccādinā yathāvuttadosaparihārāya parehevābhidhīyamānamparihāramāha, parihāropadassanenāssāpi pakkhassāduṭṭhatākhyāpanenesopi pakkho-bbhupagatotyavaseyo, atoyevupari yathāvutta pakkhanissayeneva byākhyāyate, devadattassa sādhuttasaṅkhātaitthampakārappattiyā visayabhāvenāvaṭṭhitā mātā tattha vattati nāmāti āha-‘mātuyā’tiādi, mātā ca itthambhūte pavattā visaya bhāvena devadatto ca tattha visayībhāvena, tesañca visayavisayībhāvalakkhaṇo sambandho itthampattilakkhaṇāya kiriyāya jāto, so mātusambandho hoti kāraṇavasena, socātinā jotīyatīti mātu tenābhinā yogoti āha-‘yvāya’ccādi, mātusambandhoiti yojanā, itthampattiyāti itthampattilakkhaṇāya kiriyāya karaṇabhūtāya, evaṃ maññate ‘‘kiñcāpi so sambandho devadattenāpyavinābhāvīti tassa sobhinā jotīyate, tathāpi mātusambandhobhinā jotīyatīti ‘mātu tena yogo’ti ca (vuccati)… saddasattiyā taggatāyeva dutiyāya ubhayagatassāpi sambandhassa jotanato’’ti rukkho rukkho tiṭṭhatīti sambandho, ṭhitimpaṭiccāti ṭhitinnissāya esaṃ rukkhānaṃ yo ca sambandhoti yojanā, rukkhānanti iminā rukkhā kiriyāya pare sambandhinoti ñāpeti, ṭhitimpaṭiccāti iminā pana tiṭṭhatisaddavacanīyā sādhyarūpā ṭhitikiriyā rukkhato pare sambandhīti, acetanānaṃ rukkhānamapekkhāvirahepi lokampatītivasena ‘pipatīsā’dīnaṃ viññāyamānattā viññāyamānaṭhānāpekkhaṇakiriyāyasādhyasādhanalakkhaṇo sambandho jātoti viññeyyaṃ, so ca rukkhasambandho-bhinā jotīyatīti āha-‘so’tiādi, dvibbacaneneva jotanīyāti vicchātthe vuttimatte satīpi vibhattiyā [vicchatthe vutkimattetyādivacanaṃ vicāreretabbaṃvitattiyā abisaddassaca vicchatthe vuttiyā abhāvā, lakkhaṇitthambhūti hi pakativisesanaṃ] jotetumasamatthattā vicchāya jotanāya dvibbacanaṃ kattabbamevāti adhippāyo.

9. Pati

Upādiyamānoti abbhupagammamāno, yadi pana upādiyamāno bhāgo, anupādiyamāno kathanti āha-‘yo panā’tiādi, tagarakuṭṭhā gandhabbavisesā, mamābhajatīti mamaṃ ābhajati, mama koṭṭhāso hotīti adhippāyo.

10. Anu

Natulakkhaṇanti saccakiriyā vuṭṭhiyā hetu hoti, na tu saṅketoti attho, hetuttā lakkhaṇattābhāve saccakiriyāya kathaṃ lakkhaṇe dutiyāti hetuttepi lakkhaṇattamassa sādhento sādhammapayogenānvayamāha-‘yaṃ sakimpi’ccādi, ettha hi lakkhaṇaṃ sacca kiriyāti paṭiññā, [pakkho (potthake)] sakimpi nimittatāya kappanattāti hetu, yaṃ sakimpi nimittatāya kappate tampi lakkhaṇaṃ bhavati, yathā’api bhavaṃ kamaṇḍalupāṇiṃ sissamaddakkhī’ti sādhammapayogenānvayo daṭṭhabbo, kappateti samatthoti attho, kamaṇḍalu pāṇimhi asseti kamaṇḍalupāṇī, apīti pañhe, kadāci kenaci kamaṇḍalupāṇīsisso diṭṭho so tameva dassanaṃ lakkhaṇaṃ katvā pucchati ‘api’tyādinā, atha yathā vuttena hetunopi lakkhaṇattamattu tathāpi paravippaṭisedhena hetumhi tatiyā kasmā na siyāti codayamāha ‘na nvevampi’ccādi, pubbavippaṭisedhenāti apavādapubbavippaṭisedhena, tathāhi chaṭṭhiyā pavādo hoti hetumhi tatiyāvidhi… sambandhachaṭṭhiyā pattāya hetutatiyāvidhānato upapadavibhattividhipi chaṭṭhiyāpavādo… sambandhavisesābhibyattihetunopapadena yoge tasmiṃyeva sambandhe vidhānato, tattha hetutatiyāvakāso ‘dhanena kula’nti, upapadavibhattiyāvakāso ‘rukkhamanuvijjotate’ti, saccakiriyamanu pāvassīti tu hetumhi lakkhaṇe-pavādavippaṭisedhe sati pubbavippaṭisedhena dutiyā bhavati.

11. Saha

Sahatthe-nuno vattane pabbatena yogo kathanti āha‘pabbatene’ccādi.

12. Hīne

Visayabhāvenātiādinā hīnattheti visayasattamittamāha, vijānanappakāramāha-‘hīne’ccādi, tenāti anunā, kathaṃ tena yuttattaṃ ukkaṭṭhassāti hīnukkaṭṭhasambandhamukhena vibhāvento’tatthā’tiādimāha, tatthāti hīneccādinā vutte tasmiṃ, yatoti ukkaṭṭhasāriputtādiko, hīnoti paññavattādi(to nikkaṭṭho, so sāriputtādiko ukkaṭṭho) hīnatthavisayo jāyate… tabbisaye tassa ukkaṭṭhatā pattito, hīnukkaṭṭhasambandho pana atisāyanādikāya kāyaci kiriyāya katoti daṭṭhabbaṃ.

14. Satta

Kintaṃ ādhikyamiccāha- ‘adhikādhikīsambandho’ti, adhiko assa atthīti adhikī=khārī, athādhikīvinimutte adhikādhikisambandho kathamavasīyate nahyatrādhikī koci sūyaticcāha-‘navine’ccādi, iti saddo hetumhi yathāvuttasambandhasādhano, tadopasaddenayogoti tadā upasaddenādhikinoyogoti attho. Dviṭṭhattā sambandhassa adhikassāpyupasaddena yogā tatopi kasmā na sattamītyāha-‘adhikamhātvi’ccādi, yathā ekāyeva vibhattiyā ubhayagatassāpi sambandhassa jotitattā vijjusaṅkhātalakkhiyā sattamyabhāvo, evamidhā pīti pubbe vuttasamādhimatidisanto āha-‘lakkhitā viya sattamya bhāvo’ti, ‘‘māṇikā caturodoṇā, khāritthī catumāṇikā’’.

15. Sāmi

Kintaṃ sāmittamiccāha-‘sassāmisambandho’ti, kāya kiriyāya janitoti āha-‘paripālanādikiriyāya janito’ti, tañcāti sāmittāpekkho napuṃsakaniddeso, sambandhassānekavidhattā āha‘sabbattha sambandhe’ti, ākhyāyatetīmassa attho vidhīyate ñāpīyateti, diṭṭhanto-panītottho sukhena paṭipattuṃ sakkāti pasiddhamanuvadiyamānamappasiddhañca vidhīyamānaṃ diṭṭhantamāha-‘yathā yo kuṇḍalī so devadatto’ti, kuṇḍalittampasiddhaṃ, devadattattamappasiddhamiccāha-‘kuṇḍalittānuvādene’ccādi. Yathevobhayādhiṭṭhānattepyupasajjanatova chaṭṭhī ‘rañño puriso’ti, na visessato ‘purisassa rājā’ti, tathā sambandhābhibyañjanakenādhinā yogepi visesanatova bhavati, nāññatoti āha-‘tatthā’tiādi. Byatirekamāpādīyatīti kārakachakkato byatirittattā sambandho byatireko taṃ āpādīyati pāpīyatīti attho, ubhayatoti saṃto sāmito ca, adhibrahmadatte pañcālāti brahmadattassa pañcālā santakā [sāmino (potthake)] ti attho, santakā [sāmino (potthake)] hi pañcālā, na sāmi [nasaṃ (potthake)], adhipañcālesu brahmadattoti pañcālānaṃ brahmadatto sāmītyattho.

16. Kattu

Kiṃ lakkhaṇo-yaṃ kattāiccāha-‘kattari’ccādi, gacchati devadattoccādo kattari patiṭṭhitaṃ, pacatyodanaṃ devadattoccādo kamme patiṭṭhitaṃ kiriyaṃ karotīti sambandho, karotīti ca iminā anvattha byapadesova siddho-yaṃ kattu vohāroti ñāpeti, kenaci payujjamānopi sake kamme sayameva padhānattamanubhavatīti‘payutto vā padhānabhāvenā’ti vuttaṃ hoti cettha-

> Padhānatāya yo kattu, kammaṭṭhaṃ kurute kriyaṃ;
> Sā kattā nāmappayutto, payutto vātyayaṃ dvidhāti.

Tattha purisena katanti appayutto, purisena karoti devadattoti payutto, nanu kiriyā-yamabyavadhānena karaṇādhikaraṇe heva sādhyate kattārā tu dūraṭṭhena, tathāsati kathamanekasādhanasādhanīyaṃ kiriyaṃ kattāva karoti mukhyabhāvenāparetvamukhyabhāvenāti vuccate-

> Kattutoññesamubbhūtyā, vivittālocanādinā [vavivekeca dassanāti vākyapadīye, pavivekeca kārakantharāmabhāvedissabhe kattarikriyā atthi bhavati vijjaticcādo titaṭīkā, tatiyapāthānaṃpāta 100, naṃpāta 243];
> Dūrādapyupakāritte, kattu vāttappadhānatā.

Ayamettha attho ‘‘kattuno sakāsā aññesaṃ karaṇādīnaṃ ubbhūtyā sambhavenaca, tathāhi pasiddhakaraṇasabhāvopi pharasu kattāyattavuttitāyādhikaraṇambha vati‘pharasumhi ṭhapetvā chindatī’ti, vivittassa karaṇādīhi puthabbhūtassa, kattuno kiriyāya ālocanena dassanena ca ‘devadatto atthi bhavati vijjatī’ti [vuthabbhūtassānena ālocanena dassanenaca kattunodevadattenadevadattaṃ bhavati vijjatīti (potthake)], ādisaddena karaṇādino (tadadhīna) pavattiādīnaṃ gahaṇaṃ, iminā kāraṇena dūrato upakārittepi kattuyeva sappadhānatā siyā’’ti, punapi-

Thālyādīnantu kattuttaṃ, hotevācetanānapi;
Yato saddassa vutyatthe, micchātyāsena-nādinā.

Ayamettha attho ‘‘acetanānampi thālīasiādīnaṃ kattuttambhavati yathāvaṇṇitasappadhānattanimittābhāvepi, kasmāti ce yato kāraṇā atthe attano abhidheyyesaddassa vutti paṭipatti anādinā micchābhyāsenabhavati tasmā thālyādīnantiādi pakataṃ, kiṃ vuttaṃ hoti ‘‘aññathā saddattho, aññathā sabhāvattho, na hi saddo bāhye vatthumhi byāpāramāpajjati, tathāhi–

Aññathe vāggi saṃsaggā, dāhaṃ daḍḍhoti maññati;
Aññathā dāhasaddena, dāhattho sampatīyate.

Bāhyapadatthassa sabhāvo viya hutvā micchābhyāsena anādinā pana pavattena bāhye vatthūni avijjamānena karaṇabhūtena thālyādīnaṃ kattuttaṃ hotī’’ti. Atha ca pana–

Vatticchādo pavattehi, sappadhānatta hetuhi;
Kattudhammehi vuttehi, kattā saddāva ñāyate.
Ekassāmukhyavatthāhi, bhedena parikappane;
Kammattaṃ karaṇattañca, kattuttaṃ copajāyate.

Vuttehīti ‘kattutoññesamubbhūtyā’ccādinā, saddāvāti sadde tedhammā hontu vā mā vā kattusambandhiyathāvuttadhammavacanicchāya saddatova kattā patīyate, niyamena na vatthutoti attho, amukhyā vatthāhīti buddhiyā tadākāratāya pariṇāmāvatthāhi, hantyatta nāvattānanti ekassevāttano kammattādi jāyate, atoyevāccantamasantopi aṅkuro jananakiriyāya kattā bhavati ‘aṅkuro jāyate’ti, vuttaṃ hi–

Purāsañjanito [purāsañjātito] bhāvā, buddhayavatthāni bandhano;
Avasiṭṭho satāññena, kattā bhavati jātiyāiti.

Satā aññena devadattādinā.

Kintaṃ karaṇaṃ nāmāti āha-‘yo panā’tiādi, yoti yo padattho, iminā idaṃ dīpeti ‘‘karaṇabyapadesāya suttantarābhāvepi karotyaneneti karaṇantyanvatthato pasiddho-yaṃ karaṇavohāro’’ti, atredaṃ paṭibhānaṃ–

Yaṃ vattumicchitaṃ kattu, kriyāyaccantasādhanaṃ;
Karaṇantaṃ dvidhā hoti, bāhyabbhantarabhedatoti.

Tattha yaṃvattumicchitaṃtyādinā idaṃ dasseti-‘‘na vatthuto kiñci karaṇaṃ nāma atthi, vacanicchāvasena pana pasiddhakaraṇānampi pharasuādīnaṃ ‘pharasu chindati, pharasumhi chindatī’ti kattuadhikaraṇattassapi, pasiddhādhikaraṇānampi tadanuttādivisesasambhave thālyā pacatī’ti karaṇattassapi dassanato vacanicchātoyeva karaṇaṃ kārakaṃ viññeyya’’nti, tañca duvidhanti āha-‘dvidhā hotī’tiādi, tattha asinā chindatīti bāhyaṃ, cakkhunā passatītyabbhantaraṃ. Kiriyānimittattā kārakanti iminā kārakasaddassa nimittapariyāyattamāha. Pakati yābhirūpoccādo kiriyāyāvijjamānattā sambandhamattaṃ viññāyatīti sambandhalakkhaṇā chaṭṭhī siyā, samena dhāvatītyādo tu kiriyāya vijjamānattepi kammattaṃ vattumicchitanti dutiyā siyā, samaṃ dhāvati visamaṃ dhāvatītyattho, tathā dvidoṇenāti dvedoṇe kiṇātītyattho, pañcakenāti pañca parimāṇassa pañcako pañcakaṃ vaggaṃ katvā pasavo kiṇāti pañcapañca katvā kiṇātītyatthoti vāttikakārena ‘tatiyā vidhānāyopasaṅkhyānaṃ’kataṃ, taṃ dassetumāha- ‘pakatiādīhī’tiādi, yatthesaṃkaraṇabhāvoti yassaṃ kiriyāyame sampakatyādīnaṃ karaṇattaṃ, taṃ kiriyaṃ kathayatīti sambandho, sabbasseva padatthassa sattābyabhicārato āha-‘bhū’iccādi, pakatiyābhirūpoti sabhāvenāyamabhirūpo bhavati, na tu vatthālaṅkārādinetyattho, karotissa gammamānatte pana pakatiyābhirūpo katotiādi, tadā kattariyeva tatiyā, yaṃ yasmā aññagotto gotamo na hoti atoca gotamo bhavatīti sambandho, nanuca dvidoṇa pañcakā kayampaṭicca kammabhūtā honti dvidoṇādinā keyattā tato kimuccate‘kayampaṭicca dvidoṇapañcakā karaṇāni bhavantī’tyā saṅkīyāha-‘tathāhi’ccādi, idaṃ vuttaṃ hoti-‘‘dvidoṇādisaddena hi na gayhupagaṃ vatthumuccati, tehi pana dvidoṇādyatthaṃ mūlaṃ tādatthiyā bhihitanti na vuttadosāvasaro’’ti.

17. Saha

Yathākkamamāgamanakiriyāya thūlattaguṇena gomantadabbena ca sambandhaṃ dassetuṃ ‘taṃ yathe’ccādimāha, udāharaṇamattaṃ dassentopi iminā adhippāyenāpi dassetīti vuttaṃ ‘sabbattheva vā’tiādi, puttena sahāgatotiādīsu āgamanādikiriyampaṭicca dve kattāro padhānāppadhānavasena, tesu padhāne kāriyasampaccayañāyena vā bahulaṃvacanena vā padhāne kattari paccayo, itare’kattari tatiyā’tyeva tatiyā siddhā, tato-yaṃ vacanārambho-natthakoti maññamānoco deti ‘nanvi’ccādinā, ttenābhidhīyate piteti padhānakattā, tulyopi kiriyāsambandhe pitāputtānaṃ pitātra padhānaṃ saddacoditattā, putto-ppadhānamasaddacoditattā, saddabyāpārāpekkhāya hi padhānāppadhānāya vavatthānaṃ, piturevātrāgatādisaddasāmānādhikaraṇyā āgamanakiriyā sambandho saddenoccate, netarassa saddasattisabhāvato, tathā vidhā hi saddassa satti yato piturevātra kiriyā sambandhaṃ sakkoti paṭipādetuṃ, na puttassa, evañcāgatoccādo ekavacanamupajjate, aññathā hi bahuvacanaṃ siyā, ‘pitā puttā āgatā’ti. (Yadi) vuttanayena tatiyā siddhā ‘siddhe satyārambho niyamāya vā vikappāya vā’ na cettha niyamo, nāpi vikappo, tato kimanena yogenā tyāsayenāha-‘appadhāneyeva’ccādi. Nayidamevamiccādi parihāro. Sahabhāvamattaṃ vattumiṭṭhaṃ vāti yojanā, sāmatthiyāti bhedādhiṭṭhānattā sahatthayogassa puttassāpi kiriyābhisambandho viññāyati kathamaññathā sahatthayogo siyāti iminā attha balena. Atthaggahaṇanti sutte ‘‘sahatthene’’ti atthaggahaṇaṃ. Pariyāyatthanti parito ayanti avagacchanti atthamaneneti pariyāyo attho payojanaṃ yassāti viggaho, ettha ca pariyāyatthamevāti nāvadhāraṇaṃ, atoyeva vināpi sahasaddappayogaṃ tappariyāyappayogaṃ vā sahatthena yoge vidhānato asatyapi sahādisaddappayoge yattha tadattho gamyate tatthāpi bhavatyeva tatiyā… gamyamānena sahatthena yogā, yathā‘‘syādi syāne’’ti. (3-1) Saha pariyāyenāti sahasaddassa pariyāyato. Visesānupādānatoti ‘‘sahayutte-ppadhāne’’ti (2-3-19) pāṇinīya sutte viya appadhāneti visesassānupādānato.

18. Lakkhaṇe

Lakkhīyatyanenāti lakkhaṇaṃ saṅketo, kintaṃ kamaṇḍaluppabhuti, atthe kāriyassāsambhavā taṃvācīhi vibhattīti maññamānena yaṃvivaraṇaṃ kataṃ ‘lakkhaṇe vattamānato’ti, tamullaṅgiyātthaṃ vadati ‘yo attho’iccādi, vattamānatoti viññāyati… nāmasmā paccayavidhānappa saṅgato, upāttoti gahito. Kañcippaṇaramāpannassa lakkhaṇe tatiyā yathā siyā ‘rukkhampati vijjotana’miccatra lakkhaṇamatte mā bhavīti pāṇinīyehi ‘‘itthambhūtalakkhaṇe’’ti (2-3-21) itthambhūtaggahaṇaṃ kataṃ, tammanasi nidhāya codayamāha–‘nanvi’ccādi, itthambhūtassa lakkhaṇanti chaṭṭhīsamāso, āpannassāti bhūtassa, sāmaññassa bhedako viseso pakāro vuccate, tathāhi ‘tidaṇḍakena paribbājakamaddakkhī’ti manussattasāmaññassa paribbājakattampakāro, tamparibbājako patto, tassa tidaṇḍakaṃ lakkhaṇaṃ. Upalakkhaṇatteti iminā itthambhūtassa lakkhaṇattābhāvamāha, upalakkhaṇanti saṅketo. Nayidamatthiccādi parihāro, rukkhampati vijjotananti ettha kassaci itthambhūtassābhāvā itthambhūtaggahaṇe payojanaṃ na dissati tannivattanato, rukkhampati vijjotateti etthatu itthambhūtassa vijjusaṅkhātassa atthassa sabbhāvā tatiyāppattiyaṃ taṃnivattiyā yathāvuttaṃ ñāyamantarena nāññaṃ kiñci paṭisaraṇamatthīti saññāpayamāha-‘avassa’miccādi, aññathāti evamanabbhupagamma ‘itthambhūtalakkhaṇe’ti vacane karīyamāne sati, itthambhūtavādino uttaramāsaṅkiyāha-‘nacā’tiādi, vattunti vacanaseso, co-vadhāraṇe, neva sakkāti vuttaṃ hoti, dutiyāvidhānasāmatthiyāti ‘‘patiparīhi bhāge cā’’ti (2-9) kasmā na sakkāti āha-‘atthi’ccādi, asati hi payojane sāmatthiyanti bhāvo. Atha kamaṇḍalu pāṇimhi assāti ādo tatiyā kasmā na siyā tyāha-‘kamaṇḍalu’iccādi, kamaṇḍalussa setassa ca upalakkhaṇa bhāvenānupādānatoti sambandho, iminā upādātuno savacasi satantatamāha, visiṭṭhāvayavādheyyenāti pāṇi kamaṇḍalunā visiṭṭhovayavo, tassādheyyo kamaṇḍalu tenāti attho.

Yenāṅgena vikatena aṅgino vikāro lakkhīyate tato tatiyā yathāsiyāti parehi ‘‘yenāṅgavikāro’’ti (2-3-20) āraddhaṃ, tadāha-‘yene’ccādi, tattha yasaddena vikatāvayavo hetuttena niddiṭṭho aṅgasaddo ca samudāyavacano upātto tenāha-‘yeneccādi, nanuca kāṇādīnaṃ niyataguṇīnamabhidhāyittā akkhisaddassa payogo na yutto byāvattiyābhāvāti, nesa doso, lokiyo-yaṃ saddassa vohāro, lokassa ca saddappayoge gurulaghumpatyadayo natthi, tathāhi lokena ‘sīsapāti’pi vuccate, rukkho sīsapātipi, yassa tu tatthādaro, so-kkhisaddaṃ payujjateva, athavā sāmaññupakkame viseso payogamarahati, akkhi(nāti) hi vutte sandeho siyā ‘kimassa vattumicchita’nti tato kāṇoti vuccate, nākkhinā nirūpayati sobhanoti, kiñcarahi kāṇoti, akkhikāṇamassetyādo kasmā na siyāti āsaṅkiya‘kamaṇḍalu pāṇimhi assā’tyatra yo vutto parihāro, ta metthopadisanto āha-‘heṭṭhā viya appasaṅgo’ti.

19. Hetu

Kismiñci phale diṭṭhasāmatthiyetthe hetu niruḷho. Ekatra hi diṭṭhasāmatthiyottho taṃyoggatāya kāriya (ma)karontopi hetu vuccate sati saha kārinyasati ca vidhurappaccayo papā(ta) to, tena kāriyassa byabhicāro, tenevāha- ‘anipphādayantopī’ti, kāraṇe tatiyāyābhāve kāraṇamāha-‘takkiriyāyoggatāmatte’ccādi.

21. Guṇe

Upādhi visesanaṃ, parāṅgabhūteti parassa bandhattā(dino) vidhānā yāṅgabhūte jaḷattādihetumhīti attho, iminā guṇasaddo yamappadhānavacanoti vadati, yañcāppadhānaṃ tamparāṅgabhūtanti guṇetīmassa ‘parāṅgabhūte’ti atthamāha, yañhi paratthamupādīyate tadappadhānamanu vādarūpenopādīyamānattā, yathā ‘jaḷattā baddho, rukkho yaṃ sīsa pattā, aggi ettha dhumatte’ccādi, tenevāha-‘parattharūpāpanna’nti, vāvidhānanti ‘‘vibhāsā guṇe-thiyaṃ’’nti (2-3-25) evaṃ vidhānaṃ, itthiyantiādinā pañcamīrūpassapi abhimatabhāvaṃ dasseti, tenevāha-‘ubhayatthā’tiādi, nanu ‘to pañcamyā’’ti (4-95) suttena taddhitapaccayantassa kathaṃ pañcamyantatā tyāsaṅkiyāha-‘pañcaminiddese’ iccādi, iminā suttena pañcamiyā vināti yojanā, vā pañcamiyā vidhānato tatiyārūpenapi bhavitabbanti codanamanasi nidhāya pañcamyu dāharaṇeyeva kāraṇaṃ tatiyodāharaṇassa ca paṭhamodāharaṇānusārenānu mantabbatañcadassento āha ‘pañcamyāyevi’ccādi, abhāvena saṅkhāranirodhenāti tatiyantarūpāni.

22. Chaṭṭhī

Sambandhavacanicchāyevettha chaṭṭhī siddhāti āsaṅkiyāha-‘hetumhi’ccādi, hetumāha-‘taṃ yoggatā’ iccādi, saddasattisāmatthiyāti saddasattisaṅkhātāya sāmatthiyā, tameva phuṭayati ‘yattha’iccādinā, hetvatthavācakehi antarenāti sambandho, samānādhikaraṇehīti hetvatthasamānādhikaraṇehi udarādīhi, tajjotanāyāti hetvatthajotanāyālanti sambandho, byatirekena tu hetvatthato tappavattimāha-‘yattha pani’ccādi, hetvatthehipiccādinā sāmatthiyamupadassitaṃ ‘vase dhammassa hetuno’ti tatthodāharaṇaṃ.

23. Sabbā

Nāmabhūtehīti sabbādīsu keci kesañci yadi nāmāni siyuṃ tehi, appadhānabhūtehīti piyasabbādīhi, kimpayojanantiādo payojanasaddo ‘‘payojanaṃ kāriyahetūsu’’ti nighaṇḍuto hetuvacano.

24. Catu

Yassa sacetanāyācetanāya vā kassaci, pūjānuggahakāmatta mantarena sammāpadānaṃ na sambhavatīti āha-‘pūjā’ iccādi, tenāti yathāvuttenatthena, cāgaṅganti dadātino dānakiriyāya kammena sambajjhamānañcāgakāraṇaṃ, idāni sampadānalakkhaṇaṃ sappabhedamāvikātukāmo āha-‘tadida’miccādi, nanirākarotītya nirākaraṇaṃ, ārādhayatītyārādhanaṃ, abbhanujānātītyabbhanuññaṃ, tesaṃ vasena, idha sampadānantidhā vuttaṃ kathitaṃ, keteti āha-‘rukkhayācakabhikkhavo’ti, rukkhādikaṃ taṃ sampadānaṃ vibhāgena dassetumāha-‘tattha hi’ccādi, ajjhesanenārādhanena sampadānaṃ bhavatīti sambandho, anumatiyā abbhanujānena, vijjamānepyanirākaraṇe bhikkhuno-dhikamanumatantyadhippāyenāha-‘so’ iccādi.

25. Tāda

Payojanapariyāye atthasadde sati idanti payojanaṃ parāmaṭṭhuṃ sakkāti ‘tasseda’ntiādi vuttaṃ, tasaddenettha vikatiyātisambandho, atthasaddena tu pakatiyā, attha kathanametanti iminā vacanicchāya metissaṃ natthi samāsoti dīpeti, viggahe vāsmimimasmāyeva nipātanā samāso daṭṭhabbo,so vikatisaṅkhāto attho, pakatitvaññapadatthenākkhipīyate, tato tadatthasaddato, koyaṃ tadattha bhāvo ccāha-‘tadatthabhāvo nāmā’tiādi, nimittaṃ yūpādivikati, nimittīdāruādipakati tasaddenātthasaddena ca gahitā, tesaṃ sambandho tadatthasaddassa pavattinimittaṃ tadatthabhāvo nāmāti attho, hetu hetumantabhāvalakkhaṇo sambandho nāmāti vuttaṃ hoti, padhānāvacchedaguṇasmāti vidhīyamānattena padhānassa purisassa ācchedakā visesakā guṇā, yañhi vidhīyate ñāpīyate tampadhāna, mitaramappadhānamanuvajjamānattā, yadā upādīyateti vatvā upādīyamānappakāraṃ diṭṭhantena phuṭayitumāha-‘yathā’iccādi, yūpo nimittaṃ yassa dāruno taṃ tathā vuttaṃ nāññanimittanti yadā nimityavacchedakattenupādīyate tadā nimittasaddatova catutthī sambandho, tato aññanimittato, nimittanimittīnaṃ sambandhassa abhimukhabhāvena tattheva nimitte pavattīti sambandho, nimittasaddato hetutatiyāpi nāsaṅkanīyāti sambandho, kāraṇamāha-‘nimitta’ [hetu] iccādi. Ubhayatthāti yūpāya pākāyāti ubhayattha.

Piṇiyamānā kiṃ saddādivacanīyā paro sāduādiko yo-ttho so añño kattā yassa so aññakattuko-bhilāso, abhilāso rucīti iminā dityādyanekatthantopi rucisaddo-bhilāse ruḷhova gayhatīti vadati, sā ruci attho-bhidheyyo yesaṃ bhe tadatthā, tesaṃ sambandhino piṇiyamānassa, iminā ca kiñcāpi rucirayaṃ yassuppajjateyo vā tassā janako, tesamubhinnampi atthi, tathāpi yassuppajjate sova tassādhikaraṇaṃ, ajanakopi so tāya saṃsattoti tasseva piṇiyamānassa sampadānasaññā, natujanakassa tāyāsaṃsattassāti dīpeti, idhāti iminā sakkate udāharaṇānamasamānarūpakaṃ dasseti, iminā ca udāharaṇānamasamāna rūpattameva catutthīvidhāne kāraṇaṃ, aññathā chaṭṭhīyeva tehipi vidhīyeyya kāraṇāsambhavā [kāraṇasabbhāvā] hi dīpeti, īdisassa paccudāharaṇa(ssa) bhāve kāraṇamāha-‘anaññakattu kattā-bhilāsassā’ti, paresamidampaccudāharaṇambhavatu idha kathanti āha-‘ihatvi’ccādi, tvanti attamatte paṭhamāyeva, sambhave kāraṇantaramāha-‘athavā’tiādi, natthi añño kattā yassā sā anaññakattukā ruci, bhāya ruciyā sambandhino piṇiyamānassa sampadānasaññaṃ ye pana icchantīti sambandho, ye pana āhu cātisambandho, uppajjanamuppatti, kassa uppatti, ruciyā, uppattiyā ādhāro uppatyādhāro‘devadattāya rocate’ccādo devadattādiṃ upalakkhetīti uppatyādhāropalakkhaṇaṃ vacanaṃ, ettha ruciyā uppatyādhāropalakkhaṇameva vacananti sāvadhāraṇa mattho daṭṭhabbo… sabbesaṃ vākyānamavadhāraṇaphalattā, tena piṇiya mānavacanamabhilāsassa aññakattukatāsandassanaparaṃ na hotīti byavacchinnambhavati, tesaṃ kaccāyanassa cehāpi pasajjatīti sambandho, ihāpīti tvamiti etthāpi, aññathāsiddhattāti atthamatte paṭhamāya eva siddhattā, vacanassāti ubhinnampi catutthīvidhānavacanassa, atippasaṅgocāti ‘‘kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesī’’tiādo tavāti anabhimataṭṭhānappattica.

Dhārippayogeti dhāridhātuno payoge, uttamīṇo adhamīṇoti dhanikagahetūnaṃ ruḷhītyāha-‘uttamīṇo dhanasāmī’ti, uttamīṇamassāti uttamīṇo, dhārayatītimassatthamāha-‘vahatī’ti, dhāritoti dhāraṃdhātuto. Suttantarena (taṃ taṃ) niyamena niyamitānaṃ tesaṃtesaṃ sampadānasaññaṃ vidhāya catutthī vihitā parehi, tadāha ‘silāgha hanuṭṭhāsapāna’miccādi, sabbattha yogasambandhe chaṭṭhī, ñāpetunti silāghādike bodhetuṃ, icchitoti atimato. Tadatthavācīnañca dhātūnaṃ saṅgahaṇatthaṃ ‘kudhaduhissosūyatthāna’nti vuttaṃ, yampati kopoti iminā kopassa visayamāha, yassāti iminā yaṃkārakanti vuttameva parāmasati, yassāti rājādino, pucchatīti pucchiyate, teneva vakkhati-‘yassa sambandhiṃ subhāsubhaṃ pucchati nemittiko’ti, yocānukūlattambha jatīti iminā idaṃ dasseti ‘‘patipubbako āpubbakoca suṇoti abbhupagame paṭijānaneca vattate, yadāyamabbhupagamo patthanā pubbato bhavati tadā patthanāya kattu patthayituno catutthī rūpambhavati, yadātvapatthatampi kevalamānukūlyena vattamānaṃdisvā deyyamabbhupagacchanti idamidaṃ vodassāmāti [kopissasāmāti (potthake)] tadānukūlyena pavattanasaṅkhātāya kiriyāya kattuno catutthīrūpambhavatī’’ti, iminā ca pāṇiniyavuttikārassa jayādiccassamate byabhicāramāha, so hi ‘‘abbhupagamo nāma parena patthitassa bhavati tattha patthayituyeva catutthīrūpambhavatī’’ti vadati, pubbassākiriyāya yo kattāti vedavākyena vihitathutikakaraṇa saṅkhātāya ussāhānujānanato pubbabhūtāya kiriyāya yo kattā hotā potā ca, sabbatthāpi‘tassā’ti idaṃ ‘catutthīyāyadabhimataṃ rūpa’ntiiminā sambandhitabbaṃ, chaṭṭhiyā sabbabyāpibhāvamālamba evanti atidesoti āha ‘evantī’tiādi, rūpasāmyato pana tādatthiyatthasabbhāvāca yathāyogaṃ tādatthha catutthīpi na virujjhati, vakkhati hi‘tādatthha vacanicchāyantu ‘iccādinā, icchito rājā, kamma vacanicchāti iminā vacanicchāya padhānattamāha… vacanicchābhimukhattā sabbesaṃ kārakānaṃ, appacurappayogattāti abahuppayogattā, hanute apanayati, upatiṭṭhate upaṭṭhānaṃ upagamanaṃ karoti, pihayanti patthenti, kujjha amarisaṃ karoti, duhanādayo kopappabhavā nānantarena te sambhavantīti dūbhādayopyudāhaṭā ‘‘byañjane dīgharassā’’ti (1-33) rasse aparajjhāmi, issayanti nasahanti, ārajjhati pucchito nemittiko upaparikkhati, bhādatthhaṃ vibhāveti ‘yasse’ccādinā, pariyā loceti upaparikkhati, kiṃ lakkhaṇo-yamaniyamoccāha-‘nāvassa’miccādi, yācitusmāyeva [yācituyeva (potthake)] chaṭṭhīti nāvassamayanniyamoti attho, kutoccāha-‘sambandhe’ccādi, aññasmāpīti ayācitutoapi, thutikaraṇassa kattubhūtā hotāpotāro ussāhanānujānanānaṃ kammaṃ hotīti āha-‘paccanupubbassa giṇātissa kamme’ti. Hotupotusaddehiccādinā potusaddassapi chaṭṭhirūpaṃ dassitaṃ, vuttiyantu ‘hotu patigiṇāti’cceva pāṭho dissati, hotvevampityamhākamatropekkhā, ussāhayatītyatthe giṇāti antogataṇyattho. Anāvādoti nāvāannādivajjite. Ettha pana tathā paṭisedhābhāvepi bahulādhikārato ‘na taṃ nāvammaññe nataṃ annammaññe’ccādi bhavati, attheva hi bahulādhikāratovā tippasaṅgābhāvo, paṭhamantaṃ rūpanti maññamānoti paṭhamantaṃ rūpaṃ, etthaca yadā tiṇāditopi khikaṃsīyate tadā nindāvagamo, tattha ca niyogatova nañpayogo ñāthānupa pattiyāti sappaṭisedhamudāhaṭaṃ ‘na maññamāno’ti, avadhimhiyeva pañcamītiṇāti, nañpayogeva niyogato nindāvagamā tiṇanti kammeyeva dutiyā, athavā satīpi nindāvagame vacanicchāto savisayeyeva dutiyā, sammutippayogeti sammutisaddassa payoge, catutthiṃ icchantīti mattāyāti ettha catutthiṃ icchanti, puna ruttatte kāraṇamāha-‘atha sotivijjamānattā’ti, caṇḍassa kukkurassātiādisutte ‘‘atha so’’ti pāṭhassa vijjamānattā ‘bhiyyoso mattāyā’ti ettha sokāro punaruttoti adhippāyo, caggahaṇenāti ‘‘silāghahanu…pe… sattamyatthesucā’’ti sutte caggahaṇena, catutthībhimatāti ‘‘namo yogādisvapicā’’ti suttena.

26. Pañca

Avadhīyate visilissate etasmātyavadhi, avapubbāya dhādhātuto avadhimhi‘‘dādhātvī’’ti (5-45) i.

Yato-vadhīyate kiñci, kriyāpubbaṃ kutocipi;
Calañcācalamaññañca, taṃ vadantya vadhimbudhā.

Etthāyamattho ‘‘yatokutocipi attho kiñci vatthuavadhīyate saṃyogassa vā kiriyānimittaṃ gamanadānādikiriyāpubbaṃ visilissate sayaṃ vā apeti aññena vā visuṃ karīyate, tamevaṃvidhaṃ calañcā calañca visilesaparicchedabhūtaṃ padatthamavadhiṃ vadanti budhā tabbiduno’’ti, taṃ yathā dhāvatāssā puriso patati, purisaṃ pāteti vā, rukkhā paṇṇaṃ patati, paṇṇaṃ pāteti vāti, soca tidhāpyuccate visayabhedena, yathā–

Niddiṭṭhavisayo koci, upāttavisayo tathā;
Anumeyyavisayo cāti, tidhāvadhi samīritoti.

Tattha niddiṭṭhā vacanopanītā kiriyā visayo yattha so niddiṭṭha visayo vadhi, yathā-‘gāmasmā āgato’ti, upāttājjhāhaṭā kiriyā visayo yattha so upāttavisayo, yathā-‘valāhakā vijjotate’ti, valāhakā nikkhamma vijjobhateti attho, anumeyyā kiriyā visayo yattha so anumeyyavisayo, yathā‘māthurā pāṭaliputtakehi abhirūpatarā’ti, ettha abhirūpaguṇena ukkaṃsanamanumeyyaṃ, atoyevetthāyameva saññā paripphuṭā viññāyatīti na kācidiha saññā paribhāsīyate byāmohakāriṇī, athāvadhismāti vuccamāne ‘padatthāvadhismā’ti kuto-vasīyate yenevaṃ vivaraṇaṃ katantyāsaṅkiyāha-padāna’miccādi. Yathā gāmasmātiādinā idaṃ dīpeti ‘‘na kevalaṃ kāyasaṃsaggapubbakova visileso, kiñcarahi buddhisaṃsaggapubbakopi, atthi ceha buddhisaṃsagga pubbako, tathāhi corehi bhāyatityādo yo (bhaya)pekkhaṇa sīlo bhavati, so yadi maṃ corā passeyyuṃ, dhuvaṃ me maraṇanti vicārento te buddhiyā pappoti pappuyya ca tato nivattate, tathā corehi tāyatityādo yo ekassa mitto bhavati so yadyetaṃ corā passeyyuṃ dhuvamassa maraṇanti passanto te buddhiyā patvā tato nivattayatītyavadhittā avadhismāva sabbattha pañcamī’’ti, parehi pana etādisesu sabbattha paṭipattuvisesānuggahāya sutteheva papañco kato, idha pana sāmaññavacaneneva siddhattā tadanuggahāya udāharaṇeheva papañcitaṃ, bhītibhāyanatthānanti bhīti tāyanānaṃ attho yesaṃ te bhītitāyanatthā tesanti attho, nanu bhītyatthānaṃ payoge bhayahetu sambhavati natu tāyanatthānanti, nesa doso, tāyanañhi rakkhanamuccate [sāyanāhi rakkhanamuppajjabhe (potthake)] tañca bhayahetuto vetyāha-'yo bhayahetu'tiādi, iminā ca ''bhītyatthānaṃ bhayahetu''ti (1-4-25) pāṇiniyānamapādānasaññā suttampaṭikkhipati, tatoti bhayahetuto, tesanti bhayatāyanānaṃ, bhayamaniṭṭhapātasaṅkā, uttāsotyattho, tāyana maniṭṭhapātato parirakkhanaṃ, yathā dassanaṃ hontevātīminā vacanicchāyeva padhānattamāha, ko hi lokiyaṃ vacanicchamativattituṃ sakkoti, tathāhi sabbeva dabbādayo sabbakārakasattiyuttāva, tatthāyaṃ kārakavibhāgo vacanicchāvaseneva, taṃ yathā 'valāhako vijjotate, valāhakena vijjotate, valāhake vijjotate'ti. Parāpubbassātiādinā ''parājissāsayho''ti (1-4-26) saññāsuttaṃ paccakkhāti, asayho atthoti sahituṃ abhibhavitumasamattho attho, ajjhenasakāsāiccādinā udāharaṇatthamācikkhati, nanucevamatthaṃ vadatā yaññadattassāsayhattaṃ vuttaṃ, taṃ kathaṃ ajjhayanassāsayhattaṃ, yenāsayhattassāvadhittaṃ paṭipādayati tyāsaṅkiyāha-'yaññadattānabhibhavo'ccādi, asayhotīmassa paccudāharaṇaṃ paṭipādayati 'yo pani'ccādi. ''Vāraṇatthānamicchito''ti (1-4-27) suttitaṃ, tadāha 'vāraṇatthāna'miccādi, vāraṇamattho yesaṃ te vāraṇatthā, avadhimattavacanicchāyanti visesato vidhānamantarenā vadhimatta vacanicchāyaṃ, visesavidhāneti icchitoti visesavidhāne, cittassāvadhivacanicchāyampana cittato pāpaṃ nivārayeti bhavati. ''Rakkhanatthānamicchita''nti (2-6-3) suttitaṃ, tadāha-'rakkhanatthāna'miccādi, kesañcīti kaccāyanādike dasseti. ''Antaradhāne yenādassanamicchatī''ti (1-4-28) saññāsuttamāraddhaṃ, tadāha-'antaradhāne'ccādi, ayamupajjhāyo yadi maṃ passatīti sambandho, dassane dosaṃ takketi 'nuna'miccādinā, pesanamasakkārapubbako niyogo, ajjhesanaṃ sakkārapubbako, maññamāno sissā ahaṃ kathannāma byavahito bhavāmīti antaradhāne byavadhāna nimittaṃ, yena attano adassanamicchatīti sambandho, antaradhāneti nimittasattamīcāyaṃ, ato āha-'byavadhānanimitta'nti, byavahitoti antarahito, māmaṃ upajjhāyotyādinā udāharaṇatthamāha, byavadhānatthaṃ byavahitatthaṃ, ''antaradhāneti kiṃ core na didikkhatī''ti paccudāhaṭaṃ parehi, tampaṭipādayamāha-'yatthādassana'miccādi, core na didikkhatī (tya), tra hi yo core na didikkhati tehi attano adassanamicchatīti na antaradhānanimittaṃ, kintupaghātanivatyatthaṃ, kintupaghātanivattiyāti evaṃ maññate ''nātrāntaradhāname (vāvaseyaṃ), kintu tannimitto paghātanivattipi, 'upajjhāyā antaradhāyatī'tyatra vināpyupaghātasambhavamantaradhānasampādanameva sambhavatī''ti. Icchatiggahaṇaṃ kimatthaṃ adassanicchāyaṃ sati satyapi dassane yathāsiyā''ti vuttaṃ, (taṃ) paṭipādayamāha-'adassanicchāyampani'ccādi, satīpi dassaneti upajjhāyena dassane satīpi, tatoti upajjhāyato, avadhirūpatā evāti upajjhāyassāvadhirūpatā eva. ''Ākhyāto payoge''ti (1-4-29) paravacanaṃ, tadāha 'upayoge'ccādi, niyamapubbakaṃ vijjāgahaṇamupayogo trādhippeto, upayogavacanasāmatthiyā vijjāgahaṇatthaṃ sissavattaṃ niyamo, tatoti ākhyātuto. ''Janikattuno pakatī''ti (1-4-30) saññāsuttaṃ kataṃ, tadāha-'janyatthassā'tiādi, janino attho janyattho, kintaṃ jananaṃ, tatoti janikattuhetuto, pakatisaddena kāraṇamattaṃ gahitaṃparehi 'puttā pamodā jāyate'ccādo puttāditopi yathā siyā'ti, duvidhaṃ (hi) kāraṇaṃ upādānakāraṇaṃ sahakārikāraṇañca, tattha kāriyenābhinnadeso ghaṭassa mattikāpiṇḍo upādānakāraṇaṃ, tasseva pana daṇḍacakkādi (kāriyena bhinnadeso) sahakārikāraṇaṃ, tesūpādānakāraṇasseha gahaṇe'siṅgā saro jāyate'ccatreva siyā, na tu 'puttā pamodā jāyate'ccādo, kārakantaravacanicchāyanti ettha kārakantarādivacanicchāyanti pāṭhena bhavitabbaṃ… etthantare sambandha vacanicchāyapi sambhavato, tatra tiṭṭhantīti tatraṭṭhā, tesaṃ, loko-naññathāvādī vohārikajano, tattha bhavā lokiyā, navattu paṭibaddhāti lokavacanicchamullaṅgiya ahameva vadāmīti sakajjhāsayena vadanto vattā, tappaṭibaddhā na hotīti attho. ''Pabhavo bhavatissā''ti (1-4-31) suttitaṃ, tadāha-'bhavatissā'tiādi, paṭhamato upalabbhatīti atthakathanena janyattho-tra na sambhavatīti vadati, nahi himavā gaṅgāya kāraṇaṃ, sā hi aññehi evakāraṇehi uppannā, himavati tu kevalaṃ paṭhamato upalabbhati. ''Jigucchāvirāmapamādatthānumupasaṅkhyānaṃ''ti (1-4-24vā) vuttaṃ, tadāha-'viramaṇatthe'tyādi, jigucchāpamādatthadhātuyoge pana kammādhikaraṇavacanicchā dissatīti vuttaṃ, avadhivacanicchāpi pana dissake 'jigucchati nāhiriko pāpā'ti, dhammā pamajjatītipi hoteva paṭisedhābhāvā. ''Aññārāditararite disāsaddāñcuttarapadācāhi yutte''ti (2-3-29) suttitaṃ, tadāha-'aññasaddayoge'ccādi, yatoti devadattādito, ''aññaityatthaggahaṇaṃ, tena pariyāyappayogepi bhavatī''ti aññehi byākhyātattā āha-'bhinno devadattā'ti, ārāsaddassa dūratthattā āsavakkhayato ārā dūro bhavatī(tyattho u) pādīyatetyāha'ārāsaddo dūrattho'ti, niddissamānapaṭiyogīti 'devadatto sūro'ti niddissamānassa kassaci yo so dutiyo, so paṭiyogī. Disādesakālavuttīnaṃ disāsaddattena pariggahato āha'disā desakālavācīnaṃ yoge'ti, pubbeva sambodhātiādīni kālavācīyoge udāharaṇāni, añcuttarapadaācaāhipaccayayo getviha nodāhaṭaṃ. ''Pañcamīvidhāne lyaplope kammanyupasaṅkhyānaṃ ‘‘adhikaraṇe copasaṅkhyāna’’miti (2-3-28-vā) vāttikaṃ, tadāha‘yattha’ccādi, lyappaccayassa yatrāppayogo, tassattho ce gamyate, so lyaplopo, tvālopo lyapalopotyaviseso, pāsāda māruyha pekkhati āsane upavisitvā pekkhatīti idaṃ visayo padassanaṃ pubbaṃ yassāti kiriyāvisesane samāso, vakkhamānasabbadassanesupi pāsādatopakkamanalesasabbhāvā pāsādo (yevā) vadhirūpena vattumiṭṭhoti dassetumāha-‘tathāhi’ccādi, apakkamati tato taṃ dassananti tato pāsādato tassa daṭṭhuno dassanaṃ cakkhundriyaṃ apakkamatyapayātītyattho, avadhibhāvo pāsādassāti viññāyati, yesanti vesesikānaṃ, te hyevamācikkhanti ‘‘indriyesu cakkhundriyaṃ cakkhugoḷakato-ccantasukhumabhāvena nikkhamma visālībhavantaṃ visayadesamupagamma sakalamattanā diṭṭhaṃ passati raṃsirūpena, yathā kāhalā mūle kisā aggemahatī, tathā ñāṇindriyānī’’ti, adhiṭṭhānadesanti indriyādhiṭṭhānabhūtaṃ cakkhugoḷakadesaṃ, visayappavattīti gocare pavatti, santatiyāti indriyapabandhassa, adhiṭṭhāna manindriyaṃ nāpajjateti sambandho, tatoti pāsādato, apakkantyāti apagamanena, yajjapi cakkhundriyaṃ cakkhugoḷakato bahi niggacchati, tathāpipāsādaṭṭhassacakkhugoḷakā niggacchatīti pāsādassāpyavadhibhāvo, yesantūti khaṇikavādīnantu, indriyādhiṭṭhānampatte visaye viññāṇalakkhaṇaṃ kāriyaṃ karonti sīlenāti pattakārīni, anindriyādhiṭṭhānadoso neti sambandho, tatoti pāsādato, yesampanāti khaṇikavādinova dasseti, atra hi cattāro pakkhā pattakārīnindriyāni, appattakārīni, cakkhusotāni appattakārīni sesāni vuttaviparitāni, cakkhuyeva pattakārī sesamaññatheti, catusveva tesu paṭhamapakkhadvayamupanyasya paṭipāditaṃ… tappaṭipādanenetaresampi paṭipāditattā, sabbasāmayikasādhāraṇattāsaddasatthassāti idaṃ ayuttamiva dissati… saddasatthassimassa buddhavacanopayogittena sogatasamayānuguṇappavattito, khaṇikavādino pana nissāyedaṃ sundarameva, manasikārādītiādisaddena cakkhuto [cakkhunā (potthake)] abhedo rūpāpāthagamo ca dassito, yoggadeseti dassanayogge padese. ‘‘Pucchanākhyānesu ca pañcamī vattabbā’’ti (2-3-28vā) vuttaṃ, tadāha-‘pucchanasaddato’ccādi, pucchanākhyānesu sāmaññena pañcamīvidhāne-tippasaṅgaṃ dassetumāha-‘avassa’miccādi, kassāti pañho, devadattassetyākhyānaṃ, koso yañña dattoti pañho vidhirūpovāyaṃ, yoṅgadītyādyanuvādarūpamākhyānaṃ, aṅgadīkeyūrī. ‘‘Yatocāddhakālanimmānaṃ tato pañcamī vattabbā’’ti (2-3-28vā) vuttaṃ, tadāha-‘addha’ccādi, nimīyate paricchijjate yena taṃ nimānaṃ, tadeva nimmānaṃ. ‘‘Addhassa paṭhamā sattamī ca vattabbā’’ti (2-3-28) vuttaṃ, tatthāyamattho ‘‘taṃ yuttāti vattate, taṃ yuttā pañcamiyutthā parassāddhassa paṭhamā ca sattamī ca vattabbā’’ti, pāṭaliputtasmāti pañcami yuttaṃ, etāpi na vattabbāti dassetumāha-‘sattayojanānī’tiādi, atra hi yadā rājagahassa yojanañcābhedo vattumicchīyate, tadā pāṭaliputtasmā rājagahaṃ sattayojanānīti, bhedavacanicchāyantu ‘‘sabbhāvo’’tyādinā (2-34) sattamī siddhā‘sattasu yojanesu’ti. Tathāhi pāṭaliputtasmā sattasu yojanesu sati rājagahaṃbhavatītyayamattho patīyate, sattayojanasambandhibhavanaṃ rājagaha (bhavana)ssa lakkhaṇambhavati. Sambandhe chaṭṭhīti iminā ‘‘taṃ yuttā kāle sattamī vattabbā’’ti (2-3-28vā) vacanampaṭikkhipati. ‘‘Karaṇeca thokappakicchakatipayassā sattavacanasse’’ti (2-3-33) suttitaṃ, tadāha-‘yadā iccādi, kicchādayotiādisaddena thokaappakatipaye saṅgaṇhāti, asattarūpanti addabbarūpaṃ, guṇe hetumhīti guṇapadatthe hetubhūte ‘‘guṇe’’ti (2-21) pañcamīti attho, yathāvuttavidhāneneti ‘‘guṇe’’ti sutte vuttavidhānena, ‘‘guṇe’’ti sutte vuttavidhānena, yadātviccādinā paresaṃ viya karaṇe visuṃ vidhāne payojanaṃ natthīti dasseti. Kattabbarūpassa calanassāti sambandho, samānādhikaraṇattena visesananti yojanā, samānādhikaraṇattenāti ca ‘rañño puriso’tyādo asamānādhikaraṇassāpi visesanattadassanato vuttaṃ, samānādhikaraṇattena visesanabhāvo cāssa thokaguṇānvite calane vattamāno thokasaddo asattavacanova visesananti, tenevākhyāyate ‘thokassa kammattā kamme dutiyā’ti. Pañcamītyanuvattamāne ‘‘dūrantikatthehi chaṭṭhī vā’’ti (2-3-34) vuttaṃ, tadāha‘dūranti katthehi’ccādi, avadhisambandhalakkhaṇāti avadhisambandhāva lakkhaṇaṃ nimittamāsaṃ pañcamīchaṭṭhīnaṃ tā tathā vuttā, vattumiṭṭhoti iminā vacanicchāyeva padhānattamāha, evaṃ carahi taṃtaṃ kārakavacanicchāyamaññāpi vibhattiyo kasmā nappayujjeyyunti āha-‘lokiyā cetthā’tiādi, ettha vibhattīnaṃ niyame lokiyā eva vacanicchā nibandhanaṃ kāraṇanti attho, pañcamīcātyanuvattamāne ‘‘dūranti katthehi dutiyā ce’’ti (2-3-35) vuttaṃ, ‘‘pañcamyadhikaraṇeca’’ (2-3-36) iccatra ca kārena dūranti katthehi sattamī ca vuttā pāṭi padikatthe sārasaṅgahakārādīhi, tadakkhippa aññāpadesena paṭikkhipituṃ kecityādi yaṃ vuttaṃ vuttiyaṃ, taṃ dassetumāha’kecīti sārasaṅgahādayo’tiādi. Dūrāpādāvasecananti ayaṃ tesampaṭikkhepana yoti sambandho, itisaddo panettha parihīno, nahitantiādīsu tasaddenāsattarūpaṃ dūrādi vattumicchitantyavaseyaṃ, na hi taṃ gamyate, na hi tato gamyate, na hi tena gamyate, na hi tasmiṃ ṭhīyate’ti visuṃ sambandho vaseyo. Patīyantecāti co vattabbantarasamuccaye, atoceti vakkhamānahetuparāmāso, yanti yasmā atthe nipāto, vākyakāro vararuci, taṃsāmānādhikaraṇyatoti dūrādisā mānādhikaraṇyato, taṃyuttatopīti dūrādiyuttā gāmādisaddatopi, paccakkhantoti vākyakāravacanaṃ paccācikkhanto, tathāhyatrāyaṃ mahābhāssa pāṭho ‘‘dūrantikatthehi pañcamīvidhāne taṃyuttā pañcamīpaṭisedho vattabbo dūrā gāmassa, tatrāpi dassanā anatthako-yampaṭisedho, tatrāpi hi pañcamī dissati–

Dūrasmāvasathā muttaṃ, dūrāpādāvasecanaṃ;
Guruto kupitā dūrā,bhābyaṃ dūrā ca dassuhiti.

Atra dūrantiketyādi vattabbaṃ vākyakāravacanaṃ, dūrā gāmassāti tassodāharaṇaṃ, tatrāpiccādi paccakkhānabhāssaṃ, dūrasmāvasathāti āvasathassa dūreti atthohi bhāssapadīpe keyyaṭo, paṭhamo puriso yassa so paṭhamapuriso bhavati ‘‘dūrantikā’’di (2-6-5) kaccāyanasutte suddhādiyogopi saṅgahito, tenāha–‘suddhappa mocanavivittappamāṇayoge’ti, ‘‘dhātunāmānamupasaggayogādīsvapica’’ iti (2-6-2) sutte caggahaṇato pabhutiyogo ca gahito, tenāha–‘pabhuti yogecā’ti, pabhutiyogecāti iminā pabhutyatthayogopi saṅgahito, teneva ‘yatosarāmi attāna’nti udāhaṭaṃ.

27. Apa

Nanu phuṭova tesaṃ sālādīnaṃ yogoti kimettha pañhena kassa panetehi yogo’tyāsaṅkiyāha-‘vajjanaṃ hiccādi, vajjanānanti kattari ano, vajjane sambandhe vattamānehīti vajjanasaṅkhāte sambandhe vatta mānehi apaparīhi, yuttasmāti yuttatova ekasmā, nāññato, kimettha vattabbanti iminā apaparīhi yuttasmāva pañcamībhavane pasiddhattamāha, pasiddhampetamāharitvā pakāsetumāha-‘kattuno’ccādi, yadatthoti yosālādi attho payojanaṃ yassa vajjanakiriyā rambhassa so yadattho. ‘‘Pañcamyapāparīhī’’ti (2-3-10) āyuttepi pañcamī vidhīyate parehi, tadāha-‘mariyādāya’miccādi, avadhimā ettha vassanaṃ.

28. Paṭi

Diṭṭhasambandhassāti pasiddhavasena diṭṭhakāriyakāraṇassa mukhyassa, tassa kāriyatthanti tassa mukhyassa yaṃ kāriyaṃ, tadatthaṃ mukhyakāriya karaṇatthanti vuttaṃ hoti, tasmiṃ paṭinidhimhi vattamānena pabhineti sambandho, vinimayeti parivattana nimittaṃ paṭidānecāti ca saddassāṭṭhānappayutti daṭṭhabbā, patinā tassa yogoti sambandho.

29. Rite

Yadi vajjanakiriyāya sambajjhamānassa kammattā kamme dutiyā, kimatthaṃ carahi puna dutiyāvacananti āha-‘paṭipadavidhāne’ccādi, paṭipadaṃ ujukamevoccāritaṃ vidhānaṃ yassā sā paṭipadavidhānā, visesavidhāna vatītyattho, yajjatra dutiyāvacanaṃ na siyā tadā ritesaddena yoge ujukaṃ vidhīyamānāya pañcamiyā dutiyā bādhīyethāti maññate. Yadyatra pañcamiyā dutiyāya bādhābhāvo eva payojanaṃ, evañcarahi ‘rite vā’ti suttayitabbaṃ evaṃ sati pakkhe dutiyā ca bhavissati, lahu ca suttampaṇītambhavatī tyāsaṅkiya payojanantaramāha-‘uttaratthañce’ti, atoyevāti uttaratthattāyeva, puna payojanantaraṃdutiyā gahaṇassa dassayamāha-‘vibhatyantare’ccādi, āhacca kaṇṭhādiṭṭhāne vāyunāāhanitvā āharitvā vā vacanaṃ āhaccavacanaṃ, ujukavacananti vuttaṃ hoti, vibhatyantaraṃ chaṭṭhīvibhatti, tassa byudāsatthaṃ, nirāsatthantuttho, aññāpīti dutiyāya aññā chaṭṭhīpi, pakatāya pañcamiyā sambandhanattho pakatasambandhanattho.

31. Putha

Na dutiyāpi yogavibhāgatoti evaṃ maññate ‘‘tatiyā ceti vattamāne tattha yadi cakārena ‘dutiyā ce’ti sambandhīyeyya, tatrāpi ca kārena pañcamītyevaṃ na kassāpyapakaṃsoti‘vināññatraputhanānāhi tatiyā ce’tyekayogamakatvā yogavibhāgasāmatthiyā ‘tatiyā ce’ti ca kārena jātu pañcamī’’ti, asahāyatthatte sati ‘vinātthe hī’tyevamavatvā kiṃ visuṃ suttaracanāyetyāha-‘bhedo pādānantvi’ccādi.

32. Satta

Yantaṃ saddānaṃ niccattā sambandhassa yatthāti parāmaṭṭhaṃ soti, yoti parāmaṭṭhaṃ tassāti ca niddisati, yo yatthetyādikañca ‘kiriyādhārabhūte’ccādivuttigantha vivaraṇanti yoti kiriyādheyyabhūtādhippetā, etanevāha‘kiriyā cā’tiādi, tenāyamādhārīyati kattukamma samavetā kiriyāsmintyadhikaraṇe vā taṃ ādhārayatīti kattari vā ghaṇantena daṭṭhabbo, kattāraṃ kammañca kiriyānissayabhūtamādhāra yatītyādhāroti vā kattari ghaṇa, vuttaṃ hi–

> Ādhārayati yo kattu, kammaṃ kiriyanissayaṃ;
> Ādhāraṃ kārakañcāhu, taṃ catubbidhameva ceti.

Nanu ca kiriyādhāraṇenādhārotyuccate, taṃ kimevamuccateti ce, nesadoso yadeva hi kiriyādhāraṇamassa, tantannissayabhūta kattukammadhāraṇaṃ, nahyaññatā taddhāraṇaṃ sambhavati tato kiriyā kāraṇenādhāraṇenādhārotya yamevattho, na kattukammapariccāgenādhārena ujukaṃ kiriyā gayhate, teneva vakkhati-‘kiriyāyayo ādhāro’ccādi, nanu yadyapyujukameva kiriyaṃ dhārayati kattā kattusamavāyiniṃ, kammasamavetañca viktedanādiṃ kiriyaṃ kammaṃ… tathā sati tānevādhāroti, na… loke satthe ca tesamādhāratthe nāppatītito, kattukammatāyeva hi tesampatītīti dassetumāha-‘kiriyā ce’tyādi, tathā ca vuttaṃ–

> Kattukamma byavahitaṃ, dhārentamanuju kriyaṃ;
> Kriyāsiddhupakāri ca, satthe-dhikaraṇaṃ matanti.

Kattukammabyavahitanti kattukammehi taṃsamavetabhāvena byavahitaṃ, anuju pārampariyena, kriyāsiddhupakāriti kattukammasamavetāya kiriyāya pasiddhiyaṃ upakārī upakubbantaṃ, nanu ca na kiriyā dhāraṇenevāyamādhāro, kattukammānaṃ dhāraṇenāpyādhāroti sakkā vavatthapetunti codanammanasi nidhāyāha-‘na ce’tyādi, kiriyā nimittassevāti kattukammasamavāyiniyā kiriyāya nimittasseva, tadevaṃvidhamādhāraṃ catubbidhammatanti dassetumāha-‘ādhāro cāya’miccādi, cattāro vidhāpakārā assāti catubbidho, ādheyyena sahopasileso saṃyogalakkhaṇo-ssa atthīti opasilesiko ādhāro-‘kaṭenisīdati thāliyaṃ pacati’tyādo kaṭādi, tathāhi devadattasamavetaṃ nisīdanakiriyaṃ kaṭo devadattaṃ dhārayaṃ dhārayati devadattabyavahitaṃ, evaṃ thālīpi taṇḍulasamavetaṃ vikledanādikiriyaṃ taṇḍule dhārayaṃ dhārayatītyopasilesikādhārattaṃ kaṭādino. Yato-ññatrādheyyaṃ na vattate sabbathā bhiyyo vā, so vesayiko, visayohyādheyyassānaññatrabhāvo, yathā cakkhādippavattīnamaññatrābhāvā cakkhādīnaṃ rūpādayo visayāti vuccante, evamākāse sakunayotyādo sakunyādīnamākāsādito-ññatrābhāvāte tesaṃ visayātyuccante, visayo eva vesayiko. Yo ādhārādheyyānamabhibyāpetyādheyyamityabhibyāpako, tathā hi‘tilesu telaṃ, dadhimhi sappi,tyatra tilādikaṃ telādikamādheyyaṃ byāpetvā tiṭṭhatīti tilādi byāpakādhāro. Samīpe bhavo, samīpo eva vā sāmīpiko, yassa samīpadese ādheyyaṃ vattate so evamuccate, atrodāharaṇaṃ ‘gurūsu vasati gaṅgāyaṃ ghoso’ti. Nanu cātrāpyādhāre sattamī vidhīyate ādhāro ca nissayo vuccate, nissayo ca saṃyogasamavāyehi hoti, na ca sissādīnaṃ guruppabhutīti devadattasakunyādīnamiva kaṭākāsādīhi saṃyogo, telādīnamiva ca tilādīhi samavāyo vā atthi, tenāyuttaṃ te samādhārattanti, netadatthi, yadāyattā hi yassa ṭhiti so vināpi saṃyogasamavāyehi tassa nissayo bhavati, tathāhi purisassa na raññā saha saṃyogosamavāyo vātthi, atha pana tadadhīnaṭṭhitittā rājanissayo purisoti byapadissīyate, sissādīnañca guruppabhutina māyattā ṭhitīti tesamayaṃ [tenassāyaṃ (potthake) yuttho te pati gurupabhutīnaṃ nissayabhāvo (jinindabuddhi)] yutto guruppabhutinaṃ nissayabhāvoti, ettha pana yajjapi vesayikābhibyapakānamādhārādheyyopasileso atthi, tathāpi pakārantarasseva paripphuṭattā tatheva vacanicchā, nāññathā opasilesikena vā [opasilesikeva] visayābhibyāpakānamaggahaṇato upasilesasse vā [upasilesasseva] paribyattattā tatheva vohāroti na saṅkaro saṅkanīyoti.

33. Nimitta

Nimittabhāvamattetīminā kammasaṃyogābhāvepi sattamiyā pavatti māha, na paresaṃ viya kammasaṃyoge eva, teneva vakkhati-‘evamaññate’ccādi, bāhirānaṃ hi-‘nimittā kammena’’ (caṃ, 2-1-89) iti suttaṃ, tattha kammena yoge payojanā sattamībhavatītyattho, ajinamhi haññate dīpītidīpinohananassa payojanaṃ cammaṃ, tassa dīpinaṃhantīti kammena yo go, sutte kammenātyavacane payojanaṃ vattumārabhate ‘na pane’ccādi.

34. Yabbhā

Yassa kiriyāti yassa gavādyatthassa sambandhinī dohanādikiriyā, kiriyantarassāti gamanādikiriyantarassa, etenāti lakkhaṇanti etena, tato-ccassa vivaraṇaṃ kiriyāvatāti, ‘‘kālabhāvesu ce’’ti (2-6-43) kaccāyanehi suttitaṃ, tadāha-‘kālatthehi cā’tiādi.

35. Chaṭṭhī

Sāmissarādiyoge chaṭṭhīsattamiyo yathā siyunti ‘‘sāmissarādhipatidāyādasakkhipatibhūpasutehi ca ‘‘iti (2-3-39) āraddhaṃ parehi, tadāha-‘sāmi’ccādi, atra ca jinindabuddhinā ‘‘sāmyādīnaṃ bhedeno pādānaṃ pariyāyantaranivatyatthamiha mā hotu gāmassa rājā’’ti vuttaṃ vākyamupanyasya hassāpya yuttattamupadassayamāha-‘sāmissare’ccādi, kena nivārīyate, na kenāpītyattho, visayavacanicchāyaṃ ‘gāme rājā’tyapi bhavitabbamityanenāha, ‘‘āyuttakusalehyāsevāya’’mīti (2-3-40) āraddhaṃ, tadāha-‘āyutte’ccādi, āsavā tapparatā, byāvaṭo niyutto, tatthedaṃ siyā ‘‘āsevāyanti vakkhāmī tyavassaṃ vacanamidamārabbhanīyamaññathā īsaṃyuttepi ‘āyutto go sakaṭassā’ti pasajjatī’’tyāsaṅkiya natthevetampi payojananti dassetumāha-‘vināpi’ccādi, ‘‘sāmissarā’’tyadikaṃ kaccāyanasuttaṃ, tenevāti kaccāyanasutte pasūtasaddānantaraṃ kusalasaddaniddeseneva, idhāti moggallānavuttiyaṃ. Kaccāyanena ‘‘kammakaraṇa nimittatthesu sattamī’’ (2-6-40) ‘‘pañcamyatthe ca’’ (2-6-41) iti ca suttitaṃ, tenāha-‘kamme’ccādi, gahaṇassa bāhā visayoti sambandho, kaccāyanānaṃ‘bhikkhūsū’tiādīni kammatthe udāharaṇāni, hatthesūtiādīni karaṇatthe, kadalīsūti pañcamyatthe. ‘‘Maṇḍitussukkesu tatiyā ce’’ti (2-6-45) kaccāyanasuttaṃ, tadāha ‘pasannatthe’ccādi, pasannattheti maṇḍitatthe, ussukkattheti ussāhatthe.

36. Yato

Visuṃ karaṇaṃ niddhāraṇaṃ, jinindabuddhācariyena ‘‘kimatthampunaridaṃ vacanaṃ yāvatā niddhāriyamāno-vayavo samudāyabbhantaro, tattha yadā samudāyassā-dhikaraṇattaṃ vattumicchīyate, tadā sattamī siddhāva, yathā rukkhe sākhāti, yadā tvavayavasambandho tadā chaṭṭhī, yathā rukkhassa sākhāti saccametaṃ papañcatthantu vacana’’nti vuttaṃ, tañceta mayuttantidassento āha-‘na sālayo’ccādisūkayuttānidhaññāni sūkadhaññāni, āhitā avaṭṭhitā, ādheyya bhūtāti vuttaṃ hoti. Yatoti āhitattakāraṇā, tatoti yato jinindabuddhivacanamevamayuttaṃ, tasmā kāraṇā. ‘Pañcamī vibhatte’’ti (2-3-42) pāṇinīya suttaṃ, tadāha-‘samudāyato’ccādi, sutato sakāsā sīlaṃ atisayena seyyoti sambandho, ‘‘niddhāraṇe chaṭṭhī sattamīsu pattesu tadapavādo, yaṃ yogo’’ti parehākhyāyate, tattha tāva niddhāraṇamevettha natthi kuto chaṭṭhīsattamīnaṃ tatthappavatti, yato tāsaṃ bādhanatthamidamārabbhateti dassayamāha-‘nātra jātyādīhi’ccādi, nahiccādinā jātyādīhi niddhāraṇābhāvaṃ dasseti, jaccādīnanti niddhāraṇe chaṭṭhī, kuto na bhavaticcāha-‘jaccādisambandhene’ccādi, ataṃ byapadesatoti sīlattādibyapadesābhāvato, puna niddhāraṇābhāve hetvantaramāha-‘tulyānañce’’ccādi. Sādhunipuṇehi yoge pūjāyaṃ gammamānāyaṃ sattamī, tathā asādhuyoge, tathā pasitaussukkehi yoge tatiyāsattamiyo, tathā lopantanakkhattasaddā ca tena tena vacanantarena pāṇiniyehi vihitā, taṃ sabbaṃ taṃtaṃkārakavacanicchāyameva sādhetuṃ ‘mātari sādhu’ iccādayo udāhaṭā kesesu pasito pasatto, avabaddhoti attho, kesehi karaṇabhūtehi pasito bhavati, kattubhūtehi vā pasito katoti attho, phusseninduyuttena lakkhito kālo soyamityabhedena sambandhā phusse, tena karaṇabhūtena.

37. Paṭhamā

Paṭhamātthamatteti ettake vuttepi vākyattho padattho vā na viññāyate nāmaggahaṇānuvattitoti dassetumāha-‘dvedvekānekādi suttato’tiādi, nāmenāttho paṭipādiyamāno nāmasaṅkhāte-ttani abhidheyyattenājjhāropya paṭipādayatyanapekkhita vibhattivisesanti āha-‘abhidhīyati’ccādi, pakatirūpenāti nāmena, tassa abhidheyyassa, mattasaddassātiādinā sāmaññantīdaṃ mattasaddassatthavacananti dasseti, idaṃ vuttaṃ hotīti nāmassābhidheyyamatteti iminā idaṃ vakkhamānaṃ vuttaṃ hoti. ‘‘Pātipadikatthaliṅgaparimāṇavacanamatte paṭhamā’’ti (2-3-46) liṅgādīsu bhedena paṭhamāvidhānampaṭipannā, tadāha-‘liṅgaparimāṇe’ccādi, liṅgaṃ itthipunnapuṃsakāni, parimāṇaṃ paricchedo, saṅkhyā ekattabahuttāni, tabbantopi saddatthoevāti liṅgādivantopi sarūpā byatiritto saddattho eva, uccattanīcattasāmaññampurodhāya pavattiyā uccanīcasaddehi paṭhamā hoteva, taṃyuttassāpi saddatthabhāvato 'uccaṃ gharāni'tyādīnipi uccattaṃ guṇaṃ nimittaṃ katvā soyamityabhedasambandha gharesu vattantīti. Palambate ajjhāgacchatityādo ''asaṅkhyehi sabbāsaṃ''ti (2-119) lopavidhānasāmatthiyā pādīhyanatthakehipi paṭhamā siddhāyeva.

38. Āmanta

Abhimukhaṃ katvātiādinā yogārambhassa phalaṃ dasseti, nāmattheti saddatthe, padatoti āmantaṇādhikaatthamattappakāsakapadato, honti cettha…

Siddhassābhimukhīkāra [bhimukhībhāva (potthake)], mattamāmantaṇaṃ siyā;
Attho katābhimukho hi, kriyāyaṃ viniyujjate;
Āmantaṇaṃ na vākyattho, padatova patītito;
Natthevāmantaṇaṃ loke, vidhātabbena vatthunā;
Taṃ yathā bhava rājeti, nippannattho bhaveti ca.

Siddhassāti devadattattādinā siddhassa, atthoti devadattādi, kataṃ ābhimukhyaṃ samādhānaṃ yenāti viggaho, kriyāyaṃ viniyujjate gaccha bhuñjāti, āmantaṇaṃ natthi… idāni vidhīyamānattenāladdhasattikassābhimukhayitumasakkarūpattā, vidhātabbenāti nipphādetabbena.

39. Chaṭṭhī

Kiriyākārakeccādivuttiganthassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kattumārabhate 'ekāyaṃ sambandho nāme'ccādi, kiriyāya kārakehi ca nipphāditoti iminā sambandhassa kiriyākārakasambandha pubbakattamāha, tatoyevāyaṃ nākasmīkoti na yesaṃkesañci dvinnaṃ bhavati, visiṭṭhānaṃyeva tu dvinnaṃ bhavatītyatippasaṅgābhāvo, kiriyākārakasambandhapubbako hi kārakehi añño sassāmibhāvādiko sambandho, tathā ca vuttaṃ–

''Sambandho kārakehañño, kriyākārakapubbako;
Sutāyamassutāyaṃvā, kriyāyaṃ so-bhidhīyateti.

Tattha assutāyaṃ kiriyāyaṃ 'rañño puriso'ccādo kiriyā kārakasambandhapubbako-ñño eva sassāmibhāvādiko sambandho patīyateti, 'sarati rajjassa'tyādo tu suyyamāne kiriyāsadde, ettha pana santamapi kammaṃ vattumanicchitaṃ, visesanabhāvoyeva saraṇampati rajjassa paṭipādīyate'rajjasambandhisaraṇa'nti, kiriyākāraka sambandho hi sabbattha vatthuṭṭhitivasenevatthi, tannimitto ca sassāmi bhāvādi, tattha sassāmibhāvavivacchāyaṃ vijjamānopi kiriyākāraka sambandho na vattumicchito, yathā 'anudarā kaññā'ti, so cāyaṃ sambandho sassāmibhāvajaññajanakabhāvā-vayavāvayavavibhāvādilakkhaṇo bahuvidhoti veditabbo, tattha sassāmisambandhe rañño puriso, jaññajanakasambandhe nigrodhassa bījaṃ, avayavāvayavisambandhe rukkhassa sākhā, idāni sambandhassetassa kiriyākārakasambandhasañjātattaṃ yathāyogamaññatrāpyavagamayituṃ kiñci udāharaṇamāha-'tathā hi'ccādi, paripālanakiriyākato nesaṃ sambandhoti iminā paripālyaparipālanalakkhaṇo-yaṃ sambandhoti dasseti, sā ayampari pālanalakkhaṇā kiriyā sambandhamassedambhāvahetuṃ janayitvā nivattati, atthappakaraṇādinā tvimāya kiriyāyāyaṃ sambandhoti viseso vasīyate, na chaṭṭhiyā visesāvagamane sāmatthiyaṃ… tassā sabbatthekarūpattā, suyyamāne eva vā kiriyāsadde kārakabhāvassa hetuno vacanicchāyābhāve assedambhābhāvasaṅkhātasseva phalassa vattumicchitattā tatheva sambandho jāto chaṭṭhiyābhidhīyate 'rajjassa saratī'ti, vuttaṃ hi–

Janayitvāna sambandhaṃ, kriyā kāci nivattati;
Suyyamāne kriyāsadde, sambandho jāyate kvacīti.

Paripālayatīti purisamparipālayati, tato pālanādikā upakāra sabhāvā kiriyādvinnampi tesaṃ sambandhinī bhavati, raññā hi kāriyamānā taṃsambandhinīpurisavisayattāvapurisayoginītyubhinnampikiriyāsambhavati, tatoyevatassā ubhayasambandhiniyā kiriyāya sambhaveassedanti buddhiyā hetubhūtassa aññamaññāpekkhasabhāvassa sambandhassa bhāvato kiriyājanitattamassa, aññamaññāpekkhālakkhaṇo… sabbathā nirapekkhatte sambandhābhāvā, sambandhi buddhisabbhavassāti sambandhīsu rājapurisādīsu assedanti evampavattāya buddhiyā sabbhavassa. Paresaṃ viya ‘‘guṇe chaṭṭhī’’ti vacanantarābhāve ubhayatthapi (cettha) [(yeva) (potthake)] chaṭṭhippa- saṅgoti bodhetumāha-‘nanu ce’ccādi, saccanti yathā vuttaṃ codanamabbhupagamma codakampati yathāvuttaṃ sambandharūpaṃ tato-ññatrāpyupasaṃ haritvā tattha chaṭṭhippasaṅgaṃ codetumāha-‘devadatto’ccādi, atheva miccādināsatīpiaññamaññāpekkhālakkhaṇe sambandhe vacanicchāyevettha kāraṇanti codakādhippāyamatropanetvā tadeva visesato chaṭṭhiyā abhāve samupanetuṃ‘yajjevamihāpi’ccādikamāha, tattha athāti codakādhippāyappakāsanārambhe nipāto, evaṃ vattabbanti evaṃ yadipiccādinā vakkhamānanayena vattabbaṃ, paṭipādetabbatāyātyādinā idandīpeti ‘‘visessaṃ vidheyatāya na parādhīnanti appadhānabhāvato byatiriccate tato-ttaniṭṭhameva, na rūpantarambhajati‘purisasse’ti, visesanantu rājādikaṃ tadaṅgatāyānuvadiyamānamappadhānattā kārakarūpato byatiriccate, tato rūpantaraṃ bhajati ‘rañño’ti, tato byatireka lakkhaṇo sambandho hoti, ekassa sambandhittāsambhavā vatthuto dviṭṭho visesanagatattena patīyate tato chaṭṭhī visesanamevānudhāvati patītivisaye saddappavattī’’ti, yo hi vikappanaṃ visayo so saddānanti, atoyeva sambandho niyamena visesanabhedamanuvidadhāti… vatthuto dviṭṭhassāpi taggatattena patītiyā yathā bhātūnaṃ dhananti, nāvassambhātūnaṃ dhananticceva bhavati, tathā satyapi visessa bhede visesanagatameva bhedamanu(vidadhā)ti ‘devadattassa assā’ti, tadetaṃ sabbaṃ visesanagatattena sambandhapatītito-vakappīyate, visessagatattenāpi tappatītiyaṃ niyamena taggatabhedānuvidhānaṃ siyā visesanagatabhedānuvidhānamiva, dviṭṭhattantu vatthuto [cattuno] na virujjhate, vattupaṭibaddhameva ca dviṭṭhattaṃ manasikatvā taṃvādīhi dviṭṭho sambandhobhidhīyate, atoyevāyaṃ byatirekavibhatti (yāgamyate)… byatiriccamānavisesanabhūtasambandhigatabyatirekalakkhaṇasambandhābhi- dhānappavattitoti, nīlādivisesanantu paratthattenāppadhānampi na kārakabhāvato byatiriccati… nīlādisaddenuppalādidabbābhidhānato, yathā ‘nīlamuppalampassa, nīlenuppalena ṭhitaṃ, nīlassuppalassa gandho’ti, yadā tu na visessapavatti tadā byatiriccateva ‘nīlassa guṇassa uppalannissayo’ti kārakabhāvalakkhaṇā padhānabhāvā byatiriccate eva nīlādi, tato visesanamevānekappakāratāyāva tiṭṭhate, tato vise- sanaṃ kiñcideva kārakarūpato padhānabhāvā byatiriccateti visesana mattenāpi sesaṃ sabbaṃ tathā siyāti nāsaṅkanīyanti.

Dvepīti rājapurisā dvepi, tatiye gehasaṅkhāte sambandhinī. Sahayuttampaṭicca evanti iminā purisassa appadhānattameva dīpeti, abhimatāti pāṇiniyānaṃ suttantarena abhimatā, yato chaṭṭhīya- mattano mate sambandhanissayā, tenāha- ‘sambandhamevi’ccādi, sambandho cettha mātu saraṇānamavaṭṭhānādikiriyānimittoti keci, aññe tu saraṇassa kiriyārūpattā kiriyantaramantareneva dabbena sambandhopapattimāhuyathā dvinnaṃ jatukato saṃsileso, jatuno tu kaṭṭhenāttanāyeva, na jatvantarakato saṃsilesoti. Paresaṃ tatiyatthe dutiyatthe ca kitakappayoge ññatrāpi (pañcamyatthe) sattamyatthe ca (‘‘chaṭṭhī cā’’) ti (2-6-20) dutiyā pañcamīnañcā’’ti (2-6-29) ca suttantarehi chaṭṭhītimatā, tassāpi vatticchātova sādhitabhāvaṃ dassetumāha-yathācetthātiādi, etthāpyādo udāharaṇadvaye suttantaramantarena sampadānattābhāvā sambandhavacanicchāyameva paresampi chaṭṭhī, tenāha-‘etthā’tiādi, bahulantīmassa atthaṃ dasseti ‘yathā dassana’nti, avisaṃvādakālokassatyādikaṃ kamme udāharaṇaṃ, pañcamyatthe pana vatticchātova sabbe tasanti daṇḍassātyādīni udāharaṇāni veditabbāni.

40. Tulya

Anabhimatāti ‘tulyatthehyatulopamāhi tatiyāññatarissa’nti (2-3-72) suttena tulopamāhi aññehi tulyatthehi yoge tatiyāya vidhīyamānattā pāṇiniyānaṃ anabhimatā, yasmā sadisā bhāvā tesaṃ nopamāti ‘ajjunassa tulā natthī’tyādikamuccate, tasmā evaṃ yathāvuttanayenāti tadevantīmassa attho veditabbo, tadevanti vā nipātasamudāyo yathāvuttanidassanattho, tulyesūti sadisesu, tathāvuttāti ajjunassatulānatthītyādinā tena pakārena vuttā.

41. Ato

Sutte ‘ato’ti vuttaṃ ‘akārantato’ti kathaṃ vuttīti āha ‘ato’tiādi, ādesā hontīti seso, yakārānaṃyeva siyuṃ… āeādesānamekavaṇṇattā, lope kateti okārassa lope kate, tanneti yathāvuttaṃ dhacādyappaṭikkhipati, paṭikkhepe kāraṇamāha-‘paralopassā’tiādi, kāraṇantaraṃ vattumārabhate ‘kiñcā’tiādi, niccamparalopova siyā, na pubbalopopi āgamappayogānukūlyenātipi sakkā vattunti āha-‘nacā’tiādi, niccamparalopoyevāti na ca sakkā mantunti sambandho, evaṃ santetyādinā tattha virodhamāha, atosambhavāti ādesākārato sambhavā, jhissākāravidhānaṃ ‘‘yosu jhissa pume’’ti (2-93) etadevapayojanantiādinā vuttappayojanābhāve kāraṇamāha-‘aniṭṭhattā’ti, anabhimatattāti attho, payojanābhāvānabhimatattameva dassesumāha-‘etadatthamevā’tiādi, imassāti ‘‘ato yonaṃ ṭāṭe’’tī massa suttassa, jhismātvevāti ‘jhismā’ iti etādisaṃ suttameva, jhismā yonaṃ ṭāṭetivāti ‘‘jhismā yonaṃ ṭāṭe’’ti suttaṃ vā, atoti ‘ato’ iti suttaṃ, tādisassapayogassāti aggā, agge iti payogassa.

42. Nīnaṃ

Yasmā ekameva rūpamudāhaṭaṃ, tasmā rūpārūpāni rūperūpānīti bhedo veditabbo, tena hi bahuvacane [bahuvacanena (potthake)] paṭhamādutiyāsu ‘aṭṭhīnī’ti ekameva rūpamudāhaṭanti dasseti.

44. Sassāya

Suñiti ñakāro kimatthoti āha-‘ñakāro’tiādi, asati hi ñakāre‘ñānubandho’ti ñakārena visesanena sukāro na visesī yeyya satiyeva tasmiṃ tena so visesīyeyya, tasmā ‘‘ñakānubandhādyantā’’ti sutte ‘ñakānubandhā’ti visesanaṃ visesanabhāvo attho payojanaṃ yassa so visesanattho, bahulaṃ vacanenānabhimatamanavasesaṃ vavatthāpīyatīti vuttiyaṃ ‘‘bhiyyo’’tyādikamupadiṭṭhanti dassetumupakkamate ‘sāmaññenā’tiādinā, chaṭṭhī bhavatīti (se)so, nanuca atthasaddenāññapadatthasamāse kathaṃ catutthyattho-vasīyatīti vuccate, catutthīekavacane attattha’nti ettha saddhammasavanādikamattanimittanti yo-ttho, so cattho-ñña padatthepi, tassāññapadatthabhūtassāpi attā attho payojanambhavati nimittabhāvenāti nātthabhedoti ta eta imavajjitānaṃ sabbādīnanti ta etaimasaddehi eva vajjitānamaññesaṃ sabbādīnaṃ, paṭisiddhesupi kassaci ādeso dissatīti dassetumāha‘tasaddassa cā’ti.

45. Ghapa

Itthiyā vadhuyāti pasaññānamī ūnamudāharaṇāni.

46. Ssāvā

Ghapasaññehīti idaṃ tetimāmūhi tīmassa aññapadatthasamāsena vā visesanaṃ daṭṭhabbaṃ, vuttiyaṃ katanti ādikaṃ kattādippakāsanatthaṃ kataṃ, tāyāti sabbattha vikappodāharaṇaṃ.

47. Namhi

‘‘Āgamā tagguṇībhūtā taggahaṇena gayhantī’’ti paribhāsā vacanametaṃ tattha tagguṇībhūtāti tasmiṃ āgamimhi guṇībhūtā, avayavavasena pacchā bhavanto amukhyabhūtā, taggahaṇenāti āgamiggahaṇena taggahaṇena gahaṇatoti āgamibhūtassa naṃ iccassa gahaṇena gahaṇato, ‘namhi vibhattimhi’ti tu vattabbaṃ, vipallāso vā ettha daṭṭhabbo.

(49) Ikārassevavātiādinā vuttameva vivarati tissa iccādinā, tassa tissa, niddiṭṭhattāti tissa niddiṭṭhattā, ‘‘namhi ticatunnamitthiyaṃ tissa catassā’’ti (2-20) tissādeso ‘‘namhi nuka dvādīnaṃ sattarasanna’’nti (2-47) nuka, tissannaṃ.

51. Suña

Vibhattisutteti ‘‘dvedvekānekesvi’’(2-1) ccādisutte, ssananti bahuvacanena sahitamekavacanamāha, suttamidanti ‘‘suñsassā’’ti idaṃ suttaṃ, sutte pana satīti ‘‘suña sassā’’ti sutte sati.

55. Ratyā

Ratti ca ādi ca ratyādayo, tehi.

56. Suhi

Anukaraṇavasenāti anusadisaṃ karaṇaṃ vacanamanukaraṇaṃ.

57. Ltu

Tenāti yato ltuiti visesanattena vattumicchitassa paccayassa gahaṇaṃ, tenāti attho, paccayassa gahaṇā tadādigahaṇaṃ labbhate… ‘‘paccayaggahaṇe yato so vihito, tadādino gahaṇa’’nti ñāyā, visesanattena vattumicchitattā tadantaggahaṇaṃ… ‘‘vidhibbisesanantassā’’ti (1-13) vacanatoti manasi nidhāyāha- ‘yato’iccādi, so kriyattho ādi yassa so tadādi, so paccayo-nto yassa samudāyassa so tadanto, tādisassa tadā ditadantasamudāyavisesa(ssa) gahaṇaṃ, na tu tadantamattassetyattho, nanu ca ‘ltvī’ti visesanattena vattumicchite bhavatu ‘‘vidhibbisesanantassā’’ti tadantassa gahaṇaṃ, paccayaggahaṇena pana tadādino gahaṇaṃ kathaṃ siyā vacanābhāvātyāha-‘tadavinābhāvittā’ti, yato vihito, tena vinā na bhavati sīlenāti tadavinābhāvī, tassa bhāvo tasmā. ‘‘Paccayaggahaṇe yato so vihito tadādino gahaṇa’’nti ñāyassa yattha paccayaggahaṇaṃ tattha sādhāraṇattā ‘tadādino’ti vuttaṃ, tadādisamudāyassa gahaṇe panettha viseso na dissati… adhikattāti [adhigatantāvāti (potthake)] ādīsu visesadassanāsambhavā, ‘tuṃsmā lopo cicchāyaṃ te’’ tyatra (5-4) tu dissati viseso, vakkhatihi tattha ‘‘tuṃtāyetave bhāve bhavissati kriyāyaṃ tadatthāya’’nti (5-61) tuṃpaccayaṃ vakkhati’’ccādi.

58. Ge

Aityevavattabbanti ‘gea’ityeva vattabbanti vuttaṃ hoti, pakkhe dīghavidhānenevāti iminā akārādese kate pakkhe dīghavidhāneneva, aññatthacaritatthatāyāti ltvantādito aññattha bhopurisā bhopurisaiccādo jātipadatthanissayanena katatthatāya, parisa mattatthatāyāti vuttaṃ hoti, avassaṃ dīghabhāve kāraṇamāha ‘yadicākāro’iccādi, yadica ākāroti padacchedo.

60. Ghabrahmā

Ghaitisaññā ghasaññā tāsaṃ, kaññāsaññātiādīsu ghasaññānaṃ bahuttā bahuvacanena niddeso, gharūpassāti ghassāti ghasaddarūpassa, tathā bho brahmāti ettha tathāti iminā brahmātirūpassa niruttiyaṃ niddiṭṭhattāva ettha saṅgahitabhāvaṃ dasseti. Evaṃ vivarantīti tasmā sa sakhato gassa akāraākārā’’tiādinā evaṃ vivaranti, te hi aca āca ica īca ecāti dvande pubbasarānaṃ lopaṃ katvā ettupasilesaniddesaṃ vaṇṇenti, sāmaññavidhānanti ‘brahmakattuisi sakhato’ccevamavisesetvā sāmaññena kathanaṃ, kimatthanti kiṃ attho payojanaṃ yassa taṃ kimatthaṃ. Sāmaññavidhānaṃ kimatthampanevaṃ payojanāsaṅkāyaṃ payojanāsaṅkāvicāraṇaṃ manasi nidhāya ‘āgati gaṇoya’nti vuttattā āha– ‘atthato’ccādi, atthatoti sā matthiyato, anenāti‘āgatigaṇoya’nti iminā vacanena, idaṃ vuttaṃ hoti ‘āgatigaṇoyanti iminā tadākārasaṅkhātajātippadhānagaṇattappakāsanena yadi sambodhane ekārantākārantalābhīnaṃ kattu isi sakha muni bhadantādīnaṃ gahaṇaṃ payojanaṃ na siyā, aññathā anupapajjanaṃ siyāti evamaññathānupapattilakkhaṇasāmatthiyato sāmaññavidhāne payojanamāhe’’ti, soyanti iminā vuttiyaṃ ‘āgati gaṇoya’nti vuttaṃ vacanaṃ nidasseti.

63. Ghossaṃ

Ssañca ssāca ssāyoca añca tiñcāti itarītarayoge cattha samāso,ssaṃ ssā ssāyaṃ tiṃsu.

64. Eka

Ghoca oca gho ghāntaokārantā, natthi gho yesante agho, tesaṃ, sāmaññavidhānatoti kassaci liṅgassa aparāmāsā sāmaññena vidhānato, nādekavacanesūti nādīsu ekavacanesūti attho, hi hetumhi, yasmā kassaci evaṃ duṭṭhādhippāyo siyā, tasmā dutiyamudāharaṇanti attho, dutiyopi hetumhi, yasmā sabbesaṃ saṅgahaṇatthaṃ, tasmā na ca tathādhippetanti attho, sabbesamekavacanānaṃ saṅgahaṇābhāve suttānaṃ viracanappakāramāha-‘aññathā’tiādi, uparicātyādīsvayamadhippāyo ‘‘suttassa ‘aṃyosvaghona’nti viracitattā sāmaññene-kavacanesvaghassa narassattappatīti tappaṭisedhābhāvā’daṇḍi kula’nti rassattaṃ ‘sismiṃ napuṃsake’ti vidhisuttaṃ vadeyyā’’ti, okārantappaṭisedhanti ‘aghona’nti okārantappaṭisedhaṃ, ādesantaraṃ ‘‘gossā gasihinaṃ sugāvagavā’’tyādinā (2-67) karīyamānaṃ gāvādesādikaṃ, ettha pana napuṃsake ekavacanantaṃ daṇḍi kulanti vakkhamānattā nodāhaṭaṃ, yosu pana ‘‘yolopanisudīgho’’ti (2-88) adīghassāpi dīghavidhānasāmatthiyā paṭhamameva dīghassa rassābhāvekāva kathāti nodāhaṭaṃ, daṇḍīdaṇḍīni icceva tu bhavati, nossavāti pāṭho dissati, ettha vijjamāne ge pare okārantassa vā rassāpajjanadosampasaṅgato nossā’ti pāṭhena bhavitabbaṃ.

67. Gossā

Gāvena gavenāti karaṇepi samānaṃ, gāvassa gavassāti chaṭṭhiyāpi.

69. Gavaṃ

Senāti sutattā seiti vuttiyaṃ nimittaṃ parikappitaṃ.

72. Gāvu

Saddantarattena koci dosoti sambandho, ādisitabbā ādesā kātabbā.

73. Yaṃ

Pena pasaññāya yuttā īpī, paca so īcāti vāpī abhedaggahaṇena, aññassāti ikāra ukāraūkārassa.

77. Smi

Loke devadatto dattoti ekadesena samudāyavohāra dassanato sminotīmassa smiṃ vacanassātyayamattho dassitotyāha-‘smiti iminā’tiādi.

81. Jhalā

Brahmādīsu ‘ito kvaci sassa ṭānubandho’ti pāṭhāti sambandho, brahmādīsūti ‘‘ghabrahmādite’’ti (2-60) sutte vuttabrahmādīsu, pāṭhāti ‘ito’tyādino gaṇasuttassa pāṭhā, ṭānubandhoti iminā (eṭādesaṃ) niddisati.

85. Kū

So [bhasmā] anto yassa so tadanto samudāyo, tassa, ‘‘cānukaḍḍhitaṃ nottaratrānuvattatī’’ti viññūvacanaṃ, viduno vidūti kūpaccayantassa udāharaṇaṃ, viññuno viññūti ‘‘vito ñāto’’ti (5-39) sabbaññuno sabbaññūti ‘‘kammā’’ti (5-40).

86. Lo

Lopotveva siddhattāti vomuttapakkhe lopotīmināva siddhattā.

87. Nano

Amuyāti itthiyaṃ yādeso, nanotīmassidaṃ paccudāharaṇaṃ.

88. Yolo

Paṭhamādutiyāyonamekato udāharaṇāni aṭṭhī aṭṭhīniti, tānica yolopanilātisseva dassitāni, tathāyevāññānipi ñāyantīti.

92. Ntassa

Ṭamuttapakkhoti asantaṃ kubbantassāti ṭādesena muttapakkho,ntussacevanti pasiddhattāva ṭādesamuttapakkhaṃ upameti, ‘‘sañjātaṃ tārakāditvito’’ti (5-45) ito andhitā.

93. Yosu

Ṭādeso-tippasajjatīti kasmā vuttaṃ nanu tadantassa samudāyassa patte ‘‘chaṭṭhiyantassā’’ti (1-17) antasseva hoti, tathāsati nevātippasaṅgo, tasmā kasmātippasajjatīti vuttanti, saccaṃ, tathāpi ‘jhissā’ti vattuṃ sakkuṇeyyatte issāti vuttatta [vuttanthi] sāmatthiyato tadantassa ṭādeso-tippasajjatīti tathā vuttanti, nanu ‘jhissā’ti vuttepi sovātippasaṅgo tadavatthoyevāti saccaṃ, tathāpi yadi samudāyassa ṭādeso-bhimato siyā ‘tathā sati kiṃ jhaggahaṇena issatveva vadeyyāti nātippasajjatīti, jhaggahaṇe nāmante ikārasseva jhasaññattāti idaṃ pana visesanattena vattu manicchite yujjati.

94. Vevo

Sahacaritañāyassāti ‘‘taṃsahacaritā taggahaṇena gayhantī’’ti ñāyassa.

95. Yomhi

Hetukurusaddehi yosu iminā ṭādese ‘‘lopo’’tīminā yolope vā sampatte ‘‘paccayanissitaṃ bahiraṅga’’nti yolopato ‘‘pakatinissitamantaraṅga’’nti ‘‘antaraṅgabahiraṅgasu antaraṅgavidhi balavā’’ti paṭhamaṃ ṭādese nimittābhāvāva lopā bhāvoti dassetumāha-‘hetukurusaddehi’ccādi.

99. Sabbā

Nanu katarādayova sabbādisaddavacanīyā honti samāsenābhihitattā, na tu sabbasaddo [saddasse (potthake)] tyāha-‘avayavene’tyādi,yadipi ‘sabba saddo ādi yesa’nti avayavena viggaho, tathāpi samudāyovāssattho bhavati… yesantyanena samudāyassa parāmāsāti bhāvo, itīti hetumhi, ko bhavantānaṃ dvinnaṃ bahunnaṃ vā eko deva datto kaṭhādīhi vā atthe dvīhi bahūhi vā ekassa niddhāraṇe sati kimhā niddhāraṇe ratara ratamesu ṇādivuttiyaṃ ‘‘ekatthatāya’’nti (2-119) vibhattilope ‘‘rānubandhentasarādissā’’ti (4-132) antasarādilope kiṃsaddassa rūpasiddhīti dassetumāha katamā’tiādi, ubho aṃsā assāti atthe ‘‘ayubhadvitīhaṃse’’ti (4-49) aye‘‘saro lopo sare’’ti (1-26) saralope rūpasiddhīti āha-‘ubho aṃsā’iccādi, kāyaṃ vavatthā nāme tyāha-‘sābhidheyyā’tyādi, avadhiccādinā tassevātthaṃ vibhāveti, adhaṃso abhaṭṭhatā avadhibhāveyevāvaṭṭhānaṃ, sābhidheyyā pekkhāti ettha so sako abhidheyyo attho disādi sābhidheyyoti gahitoti āha-‘pubbādīna’ntiādi, sābhidheyyanti kammato parā apapubbā ‘ikkha=dassane’tīmasmā ‘‘kvacaṇa’’iti (5-41) aṇpaccaye sābhidheyyāpekkho, so vāvadhiniyamoti dassetumāha-‘tamapekkhati’ccādi, tatthādhippāyaṃ vivarati ‘tathāhi’ccādinā, ettha ca parādisaddābhidheyyo-ttho disādesādi pubbādisaddābhidheyyassātthassa disāya desādino vāvadhibhāvena niyamavasena pavattati, yo cāvadhibhāvo niyamavasena pavattati, socāvadhibhāvo niyamavasena pavatto pubbādisaddavacanīyaṃ disādesādi mapekkhatīti sābhidheyyāpekkhovadhiniyamoyeva vavatthāti vuccatītyayamadhippāyo, na tu abhidheyyāyanti asambhavā, asambhavameva dassento āha-‘yo hi’ccādi, kosallena nimittenāti kusala saddassa pavattinimittena kosallena, uttarākuravo uttarakurudīpa vāsino, deso vā, ‘nāññañca nāmappadhānā’’ti (2-136) aneneva saññāyaṃ sabbādikāriyassa nisiddhatte kimasaññāyaṃbhyanenetyāha ‘nāññañce’tyādi, kiñci pubbattādikamuddissa kesañci pubboparotyādikā atthānugatā saññā anvatthasaññā.

104.Ti

‘‘Vānekaññatthe’’ti (3-17) vikappānuvattanato ayuttattābhāvaṃ dasseti‘nayidamayutta’nti, yuttatā cāssa pāṭhe byabhicāra dassanatoti vattumāha-‘napuṃsake’ccādi, pāṭhānugatā hi suttaracanā, vikappānuvattiyā anapuṃsakamidameva vacanaṃ tassa kvaci byabhicāratte ñāpakanti vattumāha-‘tassa cā’tiādi, avassamevamettha attho gahetabbo, aññathā yathāvaṭṭhitapāṭhānukkamenātthaggahaṇe sati suttassa [suttassā (potthake)] mukhyattappatītito kathantamaññassa ñāpakaṃ bhaveyya, mukhyabhāve hi ñāpakatthaṃ na yujjeyya.

108. Ate

Nanu ca ‘‘lakkhaṇapaṭipadavuttesu paṭipadavuttasseva gahaṇa’’ntīmāya paribhāsāya lakkhaṇikassākārassa gahaṇaṃ na pappotītyāsaṅkiya paṭipādayamāha-‘rassākāre’ccādi, paribhāsāya cassāyamattho ‘‘lakkhīyateneneti lakkhaṇaṃ, sādhvasādhujānana hesuttā sutta [sattha] muccate, paṭigatampadaṃ paṭipadaṃ, uccāritamañjasetyattho, lakkhaṇañca paṭipadañca lakkhaṇapaṭipadāni, tehi vuttāni rūpāni lakkhaṇapaṭipadavuttāni, tesu, vuttasaddo paccekamparisamāpīyate ‘lakkhaṇavuttesu paṭipadavuttesū’ti, tatrāñcasā yamaniddiṭṭhaṃ, kevalaṃ lakkhaṇadassanenāsmiṃ lakkhaṇe satyavassamanena rūpena bhavitabbanti lakkhaṇena paṭipāditaṃ, taṃ lakkhaṇavuttamityuccate, yantvañjasā saddeneva paṭipāditaṃ, taṃ paṭipadavuttanti vuccate, tasmiṃ lakkhaṇavutte paṭipadavutte ca rūpe sati paṭipadavuttasseva gahaṇaṃ, netarasse’’ti, paṭipadavuttassevetyavadhāraṇena niyamarūpabhāssā paribhāsāyāvagamyate, so ca niyamo aniyamapubbake sandehe satyavatiṭṭhate, tasmā yatra lakkhaṇavuttameva kevalaṃ, na paṭipadavuttaṃ, tatra nāyaṃ paribhāsā vatiṭṭhate, yatrāpi paṭipadavuttameva kevalaṃ, na lakkhaṇavuttaṃ, sopyetissā avisayo, yatra dve rūpāni sambhavanti tatrevā yamparibhāsā sandehāpākaraṇamukhena pavattāti ñāyappattoyevā mattho imāya paribhāsāyānuvādyate, tathāhi sandehaṭhānesu yadyapyekarūpamevamabhinnamubhinnaṃ, tathāpi lakkhaṇavuttaṃ rūpaṃ lakkhaṇe nonnīyamānaṃ dhūmaggi viya jalabalākā viya cānu mānikaṃ, yantu paṭipada vuttaṃ rūpaṃ, taṃ paccakkhasiddhaṃ, paccakkhānumānesu ca paccakkhambalavantaraṃ pamāṇanti ato paṭipadavuttameva gayhatīti.

110. Kvace

Napuṃsakaliṅge ekārena na bhavitabbanti sambandho.

114. Lopo

Akārassantaraṅgatte kāraṇamāha-‘pakatinissitattā’ti, pakatiyā idaṃ pākataṃ ‘‘ṇo’’ti (4-34) ṇo, lopassa bahiraṅgatte kāraṇamāha-‘paccayanissitattā’ti, antaraṅgeccādinā ‘‘antaraṅgabahiraṅgesvantaraṅgavidhi balavā’’ti paribhāsamupalakkheti, aṅgasaddo-vayavavācī, ante saddo sattamyatthe, aṅge bhavamantaraṅgaṃ vibhatthyatthe-saṅkhyasamāso ‘‘eonama vaṇṇe’’ti (1-37) attaṃ rāgamo, aṅgato bahi bahiraṅgaṃ ‘‘payyapābahitiro purepacchā vā pañcamyā’’ti (3-5) asaṅkhyasamāso, atra cāntaraṅgaṃ bahiraṅganti nāṅgebhavamantaraṅgaṃ, apitvantaraṅganissitaṃ kāriyamantaraṅgaṃ, nāpyaṅgato bahibhūto samudāyo bahiraṅgaṃ, kintu bahiraṅganissitaṃ kāriyambahiraṅgaṃ yathā mañcanissitesu saddāyantesu ‘mañcā saddāyantī’tyuccate taṃ viyeti atoyevā saṅkhyasamāsepi liṅgavibhattivacanantarayogo ‘antaraṅgo antaraṅgā’ti, saṅketiko hyayamasaṅkhyasamāso, na pubbapadatthappadhāno, yathā-paccakkhassākkhanissitattāvabodhatthaṃ ‘akkhamakkhampati vattate’ti vicchāya-masaṅkhyasamāsepi kate paccakkha ñāṇassākkhanissitattañāpanatthaṃ saṅketavasena kato-yamasaṅkhya samāso, na pubbapadatthappadhānoti‘paccakkho paccakkhā’ti liṅgavibhatti vacanantarayogo, tathevāya-mantaraṅganissito-yaṃ samudāyanissitoti ñāpanatthaṃ saṅketavasena kato-yamasaṅkhyasamāsoti liṅgavibhattivacanantarayogo na virujjhate, athavā antaramaṅgamassa kāriyassātthīti ‘‘saddhāditva’’ (4-84) tathā bahiraṅganti, antaraṅgañca bahiraṅgañca antaraṅgabahiraṅgāni, tesvantaraṅgo balavāti. Antaraṅga kāriyassa balavattaṃ sādhetuṃ ‘sabbapaṭhamaṃ vidheyyattā’tiādi vuttaṃ, idampana antaraṅgakāriyassa balavabhāvasādhane kāraṇaṃ na hoti, antaraṅgattā balavabhāvoyeva hi sabbapaṭhamaṃ vidheyyatta kāraṇaṃ, tathā cāha-

‘yo lopato akārassa paṭhamameva bhavane kāraṇamāha antaraṅgattā akārassā’ti, tasmā nāyaṃ pāṭho ghaṭate, antaraṅgabalavabhāvasādhanassa pana lokato icchitattā ayamevatthe pāṭho ghaṭate’’antaraṅgameva kāriyambalavaṃ loke tathādiṭṭhattā, tathā hi loko pātovā’’tyādi, loke tathādiṭṭhattāti antaraṅgabalavabhāvassa loke evaṃ vakkhamānanayena diṭṭhattā, athavā kenaci vidhurappaccayopanipātena kāraṇave kallena vā kadāci kattumasakkuṇeyyattepi antaraṅgassa avassaṃ vidheyyattaṃ dassetumāha sabbapaṭhamaṃ vidheyyattā’ti, satisambhaveti nimittassānupahatattā kāriyassa sambhave sati.

116. Ye

Ivaṇṇassāti vuttattāti ‘ye passivaṇṇassā’’ti ettha ivaṇṇassāti vuttattā.

118. Asaṃ

Liṅgavacanabhedepi byayarahitattā abyayavantaupasaṅganipātānaṃ pubbācariyasaññā, asatī saṅkhyā yesantyānyasaṅkhyānītyāha- ‘ekatte’ccādi, ekānekesūti vuttattā saṅkhyāvisese vidhīyamānāsyādayo kathamasaṅkhyehi uppajjitumussahante iccāsayenāha- ‘kathamasaṅkhyehi syādīnaṃ sambhavo’ti. Atha nissaṅkhyehi hotusyādīnamasambhavo uccaṃ rukkhassiccādotu saṅkhyāsambhave bhavitabbameva syādīhiccāha-‘saṅkhyāsambhaveve’ccādi. Vuttiganthassādhippāyaṃ vivarati ‘aññathe’ tyādinā, kimesamuppattiyampayojanaṃ yenāsaṅkhyehi taduppatti no-numīyate ccāsaṅkiyāha-‘tassañca satiya’ntyādi, asati hi syādīnamuppattiyamuccamādīnamasaṅkhyānampadattaṃ natthīti yo ādīsu padasmā paresaṃ tumhāmhasaddānaṃ savibhattīnaṃ vonoādikaṃ padanimittaṃ kāriyaṃ na siyāti ‘uccaṃ vo, uccaṃ no’tiādayo payogā na sijjhanti, sati tu syāduppattiyaṃ luttesupi tesu padattanipphattiyāyeva taduppattito padatte siddhe padalakkhaṇaṃ kāriyaṃ sijjhatevāti bhāvo. Parehi ettha ‘tassaṃ sālāya’nti vacanicchāyaṃ ‘tatra sālāya’nti yathā siyāti ‘‘abyayatvā syādino’’ti (pā, 2-4-82) abyayato parassitthiyamāppaccayassāpi lopo vihito, tenāha- ‘asaṅkhyehi’ccādi, tadayuttanti āppaccayassa lopavidhāna mayuttaṃtyattho. Atha kenātra āppaccayo vidhīyate yenāssāpi lopo-nusāsīyate ‘‘itthiyamatvā’’ti (3-26) ce netadatthi, itthiyamāppaccayassa vidhānato-saṅkhyānañcāliṅgattā, tasmā asaṅkhyehi āppaccayassa sambhavoyeva natthītyanatthakamāppaccayassa lopavacananti nānatthakaṃ itthiyanti (3-26) hi guṇippadhāno niddeso itthattavati āppaccayādayo vidhīyante ‘tassaṃ sālāya (micce tasmiṃ padatthe) tatre’ti asaṅkhyamidamitthattavati vattate, tasmā siyāye vetasmā āppaccayotyavassamāppaccayassa lopo vidheyyoti yo maññate, tampati āha-‘yadīpi’ccādi, visesābhidhānātyupagame vatta mānoyamasaṅkhyasamudāyo‘niddeso vattate’ti cobhayamikkhate, itthiyanti niddesassa guṇippadhānattaṃ sādhetuṃ ‘itthattavati hi āppaccayādayo’tiāha, tatretīmassāsaṅkhyassa sālāyaṃ vattanato āha- ‘itthattavati cā’ti, ayampasiddhirūpena na vattateti sambandho, yadi ayampasiddhirūpena vattate, kuto carahi itthattāvasāyotyāha- ‘itthattāvasāyo’ccādi. Idāni jinindabuddhivacanamānīya tassā yuttattamubbhāvayitumāha- ‘yopyāhi’ccādi, yadīpiccādi jinindabuddhivacanaṃ, tassāti itthattassa, padattho ca itthattaṃ siyāti yopyāheti sambandho, gammamānatthattā itisaddāppayogo, tassāyuttanti tassevaṃ vādino jinindabuddhino vacanamayuttaṃtyattho, kutoccāha- ‘evaṃ hi’ccādi, yadi itthattassa vākyatthatā itthippaccayanivattikatā, evaṃ sati sālāyamiccādisaddantarāpekkhā itthattappatīti tatretyādīsu siyāti attho, neva tathā patīyatīti bhāvo, vuttamevatthaṃ phuṭayitumāha- ‘tathāhi’ccādi, aviddasuayanti diṭṭhanto paññāso, aviddasu ayanti ubhayatrāpyatrekavacanasissa nivattiyā kataṃ yamekattaṃ, taṃ saddantarādyanapekkhameva patīyatetyattho, itthatta vuttinā sālādisaddena sāmānādhikaraṇyaṃ tatretyetassāti etāvatā āppaccayo uppajjatīti ca na sakkā vattunti dassento āha- ‘samānādhikaraṇattampi’ccādi, samānādhikaraṇattampīti (itthi) vuttinā sālādisaddena sāmānādhikaraṇyampi, āppaccayādīnaṃ nāṅganti sambandho.

119. Eka

Evāti anuvattateeva, ekottho yassa pakatyādisamudāyassa so ekattho ‘assa cekatthasaddassa pavattinimittaṃ īyādi vidhānantyāha- ‘ekatthatā īyādividhāna’nti, īyādivuttiyanti vattanaṃ vutti īyādīnaṃ vutti, īyādividhāne satityattho, samāsatoti samāsitā, tenevāti ‘‘dissantaññepi paccayā’’ti (4-120) sutteneva.

120. Pubba

Yadā cātrādhisaddappayogo tadā teneva vibhatyatthassa vuttattā na sattamī payujjate, yadā sattamī, na tadādhisaddo, tenā sakapadeneva viggaho evaṃ dassanīyoti āha- ‘itthīsu kathā pavattā’ti, itthisaddato sattamībhavane kāraṇamāha- ‘taṃsamānādhikaraṇattā’ti, tena adhisaddena samānatthattāti attho.

121. Nāto

So ca amādeso, ādesassevāti aṃādesasseva, apañcamiyāti pañcamiṃ vajjetvā. Aññatra vidhīyamāno-yamamādeso pañcamiyampaṭisiddhattā pañcamiyā paṭisedhena sayampi paṭisiddho nāma hotītyāha ‘ādesassevāyaṃ paṭisedho’ti, lopapaṭisedhassa ‘nāto’ti pubbavākyena vuttassa ayampaṭisedho neti sambandho, atha kathamidamapañcamyātyamādesenevātisambandhati na lopa paṭisedhenāti paribhāsamāha-‘anantarassa vidhi vā hoti paṭisedho vā’ti, ettha antarasaddassānekatthattepīhāntarāḷavācīti na vijjate antarammajjhamassetyanantaro, antarāḷamattapaṭisedhe payojanaṃ natthītyantarāḷagatassa vidhino paṭisedhassa cābhāvānantarotyupa carīyate anantarā gāmātyādi viya, diṭṭhatte pana majjhassa na vijjate-ntara mesanti viggahe suttepyanantarassa vidhānantarassāpi diṭṭhattā dvinnamekopyanantarotyuccate, tenevānantarassāti paribhāsāyameka vacanaṃ, itisaddo idamatthe, iti imāya paribhāsāyādesenābhisambandhatītyattho, tenāti yathāvuttaparibhāsāya vasena, yena kāraṇenādesenābhisambandhati tenātyattho, alopoti lopa paṭisedho, sāmatthiyāladdhanti dvinnamatthānaṃ vidhānāya dve vākyāni bhavanti, tatra ‘nāto’tīdaṃ paṭisedhavidhāyakamekaṃ vākyaṃ, ‘amapañcamiyā’ti dutiyamamādesassa, tatrāpañcamiyātyādesenevāti sambandhati, vuttavidhānā na lopapaṭisedhena, tathāsatyamapañcamiyātidaṃ vākyaṃ yadi na visesatthamālambate tamantarenānupapattito-ññathā kintyanenātthabalena laddhanti attho, alopoti jotetīti sambandho, vākyabhedena vivaraṇaṃ kataṃ, na ekavākyattenāti byatireko ekavākyatāyañhi kāriya dvayassapi pañcamiyampaṭisedho siyā ‘pañcamiṃ vajjetvā taṃ kāriyadvayaṃ veditabba’nti, yadipi siddhāti sambandho, yena nāppattiyātyanena ‘‘yena nāppatte vidhirārabbhate, tassa bādhanambhavatī’’ti mamparibhāsamupalakkheti, kimatthamihāyaṃ paribhāsā paṭhyate iha satthe-pavādā ussagge bādhanteti niyamo, tatra cussaggā duvidhā niyatappattayo aniyatappattayo ceti, ye sabbatthāpavādavisayampavisanti, te niyatappattayo vuccante, ye kvacidevāpavādavisayamavagāhante, te aniyatappattayo vuccante, evaṃ duvidhesussaggesu ye-niyatappattayo, tesameva bādhanamicchīyate, na niyatikānaṃ, tena tappadassanatthamayamparibhāsā paṭhyateti, yenetyussaggassa niddeso, neti paṭisedhavācī nipāto, appatte asamphuṭṭhe visaye ityajjhāhāriyaṃ, yena ussaggena nāppatte patteeva samphuṭṭheeva visayetyattho… ‘dve paṭisedhā pākatamatthaṃ gamentī’ti katvā, vidhīyatīti, paṭisedho vidhānañca, ārabbhate vidhī

Yate paṭhyatetyattho, anenāpavādavidhindasseti, tasseti ādoyeneti niddiṭṭhassaussaggassabādhanambhavatyapavādena, yena tvappatte visaye ārabbhate tassa bādhanaṃ na bhavatītyattho, kutoti ce anavakāsattā, tathāhi yadi ussaggena sabbo visayo gahito siyā, ko-pavādassaañño visayo siyā, tasmā anavakāsattā (na) apa (vāde) pana tassa bādhanambhavatītyavaseyaṃ, yena tussaggena koci devāpavādavisayo-nuppattosiyā, nasabbo, tampati sāvakā sattā tambādhateti vuttaṃ hoti, ‘pañcapūlimānaye’tyatra pañcannaṃ pūlānaṃ samāhāroti visesanasamāso ‘‘nadāditovī’’ (3-27) samāharaṇaṃ samāhāroti samāhārassapi bhāvarūpattā āha ‘bhāvappadhānattepī’ti, guṇabhūtadabbāni pūlāni.

125. Ima

Sutte anitthiyanti kimatthiya (manena) paṭisedhavacanena, yato imassetvevānitthiliṅgena niddesoti manasikatvā āha-nāmaggahaṇe’iccādi, ‘‘nāmaggahaṇe liṅgavisiṭṭhassāpi gahaṇa’’nti paribhāsāyaṃ, tattha liṅgena sutte niddiṭṭhato aññena kenaci visiṭṭhaṃ nāmaṃ liṅgavisiṭṭhaṃ, tassa, yattha saddasāmaññasannissayanaṃ, tattha nāmaggahaṇe satiliṅgavisiṭṭhassāpi gahaṇaṃ hoti… sāmaññe sabbavisesānuppave satotyadhippāyo, idamevāti anitthiyanti vacanameva, ñāpakanti patti pubbako paṭisedho, so itthiyampattiyaṃ sati anitthiyanti kato siyāti anitthiyanti paṭisedhavacanamevemaṃ paribhāsaṃ ñāpetīti attho, iminā imissā paribhāsāya sāmatthiyaladdhataṃ dasseti.

127. Simha

Anapuṃsakassāti pariyudāsoti anapuṃsakassāti ettha nañsaddassa pariyudāso-tthotyattho.

129. Massā

Tannetiādinā katthaci paribhāsāvatiraniccāti sūceti.

130. Kevā

Hotu sito-ññatrake sati sādeso, simhi tu kappaccayā paṭhamameva kato massa sādesoti tappaccaye sati ‘kevā’ti kiṃ sāmaññena sādesavidhānene tyāsaṅkiya suttassa sāmañña vidhāne phalaṃ dassetuṃ ‘kenekatthatāyaṃ’tyādimāha, kenekatthatāyanti kappaccayena saha ṇādivuttiyaṃ, pubbabhāgassāti asubhāgassa padattābhāvāti ‘‘ekatthatāyā’’ti (2-119) vibhattiyā padattasādhikāyāpagamena padattābhāvā, padasaṅkhāranibandhanoti pada siddhi hetuko, ‘‘nimittābhāve nemittikassāpyabhāvo’’ti ñāyassāyamattho ‘‘nimittaṃ kāraṇaṃ hetūtyanatthantaraṃ, nimittassa abhāvo nimittābhāvo, tasmiṃ nimittābhāve hetuvināsetyattho, nimittā āgato nemittiko, phalabhūto dhammo, nimitte bhāvo vā nemittiko, nimittassābhāve taṃ hetuto pavattassa nemittikassa phalassāpyabhāvo bhavatī’’ti, tathāhi chattanimittachāyā chattāpāyena bhavati, padīpanimittadassanaṃ padīpāpāye na bhāti, tathehāpi nimittato pavattānaṃ nimittābhāve abhāvoyeva yutti māti maññate, aññatracāti sito aññatra ca.

131. Tata

Tyaetānaṃ takārassa pariccāgāya ‘tatassā’ti vuttaṃ.

132. Ṭasa

Imissāyātyādīsu ‘‘ssaṃ ssā ssāye’’tyādinā (2-52) i, ‘‘tadādesā te viya hontī’’ti paribhāsato sādyādesīnaṃ gahaṇāssāyādesādīnaṃ gahaṇasambhavepi kiṃ ssāyādiggahaṇe na suttagurukaraṇene tyāsaṅkiya‘ssāyādiggahaṇa’miccādi, vutti gantho vuttoti dassetumāha-‘nanu ce’tyādi, ṭasasmādikaṃ ‘ṭasasmāsminnannāsvimassa cā’ti vattabbaṃ, namādīnampi vidhiggahaṇāya [nādīnampaviggahāya (potthake)], tassā

Desino ādeso tadādeso, tassa, tassa ādesino gahaṇaṃ taggahaṇaṃ, tena.

134. Duti

Aññathāti guruniddesamakatvā aññena lahuppakārena niddisane sati, ekavibhattiniddiṭṭhattāti‘dutiyāyossā’ti ekavibhattiyā niddiṭṭhattā, aññathātiādinā nekadesotivacanapariyantenetena ‘na tvekavibhattiyuttāna’nti paribhāsekadesassa adhippāyo pakāsitoti ñātabbaṃ, etadevānuvattatītyanena tu ‘‘ekayoga niddiṭṭhānampekadeso-nuvattate’’tīmassa, ekavibhattiyuttānaṃ ekadeso nānuvattateti yojanā paribhāsāyaṃ, ñāpetīti pubbe viya sāmatthiyena ñāpeti.

139. Nāññaṃ

Appadhānappaṭisedhato sabbādīnaṃ tadantavidhinā bhavitabbaṃ, aññathā hi sabbādiggahaṇe ko pasaṅgo piyasabbādīnaṃ, yato appadhānappaṭisedho, karīyate tena paramasabbeiccādi hotīti dassetumāha-‘appadhānappaṭisedho’iccādi.

140. Tati

Yatthāti yasmiṃ kattari karaṇe vā, kattari tatiyāsiddhimāha-‘karoti’ccādi, karotimhi karadhātumhi gammamāne, māsena katāti pāṭhena bhavitabbaṃ… māsena katānaṃ pubbānanti vattabbattā, pubbabhāveti pubbabhavane māsassa karaṇattaṃ, ettha tu māsena karaṇabhūtena pubbabhūtānanti attho, tenevetthāpi bhavantīti pāṭhena bhavitabbaṃ.

141. Cattha

Cassa attho cattho, soyevāti ettha samāsassa parāmāso, cattho ettha sambhavati kintu sabbādi na catthasamāsavisayoti pāṭhena bhavitabbaṃ.

144. Manā

Kiṃ bahulaṃvidhānā ‘vuddhyabhāvo’ [otthābhāvo (pañcikāyaṃ)] ti pāṭhena payojanaṃ yene tadatthameva ‘‘sumedhādīnamavuddhi ce’’ti gaṇapāṭho kato, hemasaddena hemamayāni gahitānyabhedenatyāha- ‘hemamayānī’ti, kappana saddena sīsālaṅkārajālāni gayhanti, tāniyeva vāsasāni paṭā taṃsarikkhatāya, sakatthepi yathāgamambhavantīti sambandho, bāṇādīsu abhidheyyesu manādīsu na paṭṭhīyantīti yojanā, bāṇādīsuti bāṇa saddakkhayādīsu, ahasaddassa manādikāriyāsambhavā ahasaddo manādīsu na daṭṭhabbo, rahasīti nipātattā ikārassa ca asabbhavā rahasaddo ca manādīsu na daṭṭhabboti sajjhāhāro sambandho veditabbo, ikārassa kaccāyane smino karīyamānassa ikārādesassa ca, rahatisaddassa nipātattaṃ sabhāvato pakāsetuṃ ‘rahasītyādi’māha, rahosaddeti ettha rahasaddoti pātho-vagantabbo, tenāti yena ahasaddassa manādikāriyāsambhavo rahasītica nipāto, tena, ihamanādīsu.

146. Bhava

Geti gasaññe pare, kuto-nuiccādo bho’iti bahuvacananto nipāto, tathāsati ‘tayojanā’ti yujjati, tañca nipātattaṃ samatthetīti [nipātamatteti] dassetumāha- ‘bahutte’ccādi.

148. Ntassaṃ

Sattamyantaṃ bhavatīti seso, nanucantassāti vutte ntantuppaccayovāvasīyati, na tadantavidhīti [ntantuppaccayova nāvasīyati, tadantavidhipīti pāṭhena bhavitabbaṃ] āha- ‘ntappaccaya sseve’ccādi, sutattāti sotaviññāṇena gahitattā paccakkhattāti vuttaṃ hoti, anumitassa ‘‘vidhibbisesanantassā’’ti (1-26) liṅgato tadantasaṅkhāta atthadassanasaṅkhātaanumānaññāṇena viññātassāti attho.

154. Rāja

Daḷho dhammo dhanu assa daḷhadhammā. Rājādīsvimappaccaye paṭhite

Tadanto paccayaggahaṇa paribhāsāya gayhatī tyāha- ‘iminā iccādi.

162. Ltu

Paccayaiccādinā ‘‘paccayaggahaṇe yasmā so vihito tadādino tadantassa ca gahaṇa’’nti ñāyaṃ dasseti, tattha yato vihito taṃ vinā na bhavati paccayotyanena ñāyena pattoyevāttho ākhyāyate ‘paccayaggahaṇe yasmā so vihito, tadādino gahaṇa’nti, ‘‘vidhibbisesanantasse’’ti tadantaggahaṇaṃtyākhyāyate ‘tadantassa ca gahaṇa’nti, so pakativiseso ādi yassa samudāyassa so tadādi, so paccayo-nte yassa samudāyassa so tadanto, tādisassa tadāditadantasamudāyavisesassa gahaṇaṃ, na tu tadantamattassetyattho, iha tu tadantaggahaṇamevānurūpanti’ dassetumāha-‘‘kattari ltuṇakā’’ti iminā tyādi, tadāditadanta samudāyassa tu gahaṇe phalaṃ ‘byajigisī’tiādīsu daṭṭhabbaṃ, tañca ‘‘tuṃsmā lopocicchāyaṃ te’’ti (5-4) sutte sayameva vakkhati.

165. Salo

Kaccāyane ‘‘sakamandhātādīnañce’’ti (2-3-44) suttitaṃ, sopi ltvantoyevātyabhimatasiddhīti dassetuṃ vuttiyamudāhaṭaṃtyāha- ‘sakamandhātu’iccādi, ltvanto mandhātusaddo atthīti ‘sakamandhātu’ saddopi ltvantoti sajjhāhāro padasambandho daṭṭhabbo, tatopīti na kevalaṃ kattutova, mandhātusaddassa ltvantataṃ sādhetvā sakamandhātusaddampaṭipādetuṃ ‘sabbesa’ntiādimāha.

169. Ṭapa

Saṅkhyāsaddo yadīpi saṅkhyāne vattate, tathāpi saṅkhyānadvārenidhasaṅkhyeyye vattatītyāha- ‘cuddasahi saṅkhyāhī’ti pāṭhena bhavitabbaṃ, cuddasasaddavacanīyāva pañcādisaṅkhyā, yato saṅkhyāsaddo neha pariggahitoti.

175. Divā

Divasato smino ṭimhi pubbasaralope divi.

181. Yonaṃ

Dutiyāggahaṇenāti ‘dutiyāyossa ne vā’tyevaṃ sutta racanāyaṃ dutiyāggahaṇena.

185. Nāmhi

Enādesassāsambhavāti nāssa smādesattā.

187. Gassaṃ

Ubhayavikappoti samāsāsamāsapakkhadvayavidhānaṃ, kaccāyanavutti kārassa vippaṭipattimāvīkattumāha-‘kaccāyane’ccādi, itthipumannapuṃsaka samūhoti etthāyantesaṃ sādhanakkamo ‘dvandachaṭṭhīhi samāse itthipumanapuṃsakasamūho’ti ṭhite ‘‘samāse ca vibhāsā’’ti (2-2-35) pumantassa amādese ‘‘vaggantaṃ vā vagge’’ti (1-42) niggahītassa vagganto.

192. Puma

Kammādittā enassāpi abhāvapakkheti ‘‘nā sse no’’ti (2-80) kammādito nāssa enādesakaraṇato vuttaṃ.

197. Ime

Ādeso kathanaṃ, anvādeso-nukathanamiccāha-‘anvādeso kathitānukathana’mīti, kathitassānukathanaṃ kathitānukathanaṃ, anena ca neha pacchā uccāraṇamattamanvādeso, kiñcarahi ekassābhidheyyassa pubbasaddena paṭipāditassa dutiyampatipādanamanvādesoti vadati, teneha na bhavati ‘devadattaṃ bhojaya, imañca yaññadatta’nti, kenaci visesantarayogena kathitassānukathanaṃ anvādesoti sambandho. Kathampana visesantarayogo gamyateccāha- ‘sāmatthiyā’ti, kenaci visesenāyoge vuttasseva punabbacanānupapajjanaṃ sāmatthiyaṃ, tenevāha- ‘aññathe’ccādi.

198. Kissa

Navirujjhatīti iminā ‘‘itthiyamatvā’’ti (3-26) sāmaññena vidhānato syādyantamajjhepi itthiyampaccayo navirujjhatīti vadati.

204. Namhi

Nanu yathākkamaṃ naṃvibhattikkamenāpi sambhavati, tathāsati ‘dvinnaṃ saddānaṃ dveādesā kamene’cceva kasmā vuttaṃ tyāsaṅkiyāha ‘na naṃvibhattikkamenāpī’ti. Kāraṇamāha- ‘tassānapekkhitattā’ti, iminā nissayakaraṇamekā satthiyā yuttīti dasseti, apekkhite kathaṃ bhaveyyā tyāha- ‘yadi hi’ccādi, apekkhiti yathākkamaṃ, evamaññate ‘‘kiñcāpi jātiniddesena dvepi naṃ rūpāni gayhanti, tathāpi ‘ticatunna’nti viya byattiniddesova yathākkamopakārīyamānāna, manudesassa tathā viññayamānattāti naṃsuicceva vadeyya, na tathā vuttaṃ, tato-vasīyate ‘na yathākkamametthāpekkhita’nti.

205. Nta

Nanu ntantūnanti tadantā gayhanti paccayaggahaṇaparibhāsāya, tathā sati kāriyittena tadantāva gayhanti kathaṃ ntantūyevā tyāsaṅkiyāha- teyeve’ccādi, paccakkhatāyāti [sutathāya-pañcikā] sutattā, balavattā teyeva kāriyittena gayhantīti sambandho, na tadantā, dubbalāti byatirekaṃ vatvā dubbalatte kāraṇamāha- ‘anumitattā’ti, anumitattaṃ sādhetumāha- ‘anumitāhi’ccādi, bhavibhattīnanti pāṭho yutta taro, tassa antādese akāreti sambandho.

219. Yomhi

Yomhīti sattamyantajātiniddesā labbhamānatthavasena ‘pacceka’nti vuttiyaṃ vuttaṃ, tenevāha pañcikāyaṃ- ‘kathamidamavasīyate yomhīti niddesā’ti, tassadāni atthampakāsetuṃ ‘paccekanti ekekasmi’ntiādi vuttaṃ. Ekekasmiṃ yomhi dvinnaṃ ādesānaṃ sambhavā ādesīnampi bahuttasambhavoti sutte ‘dvinna’nti bahuvacananiddeso, vuttiyampana paccekaṃ yomhi paccekaṃ dvisaddasambhavā ‘dvissā’ti vuttaṃ, dutiyāyampi duve dve.

228. Nāsmā

Pakatavasenāti tumhāmhānamādesānamadhikatavasena, kamamanatikkamma na bhavantīti sambandho.

230. Caṃvā

Kaccāyanācariyo tumhāmhehi parāya catutthī chaṭṭhī savibhattiyā ‘‘sassaṃ’’ti (2-3-3) suttena amādesaṃ vidhāya ‘tumhaṃ amha’nti bahuvacanarūpāni sādheti… ekasmimpi attani guruādike ca gārava vasena bahuvacanarūpadassanatoti dassetumāha-tumhaṃ amha’ntiādi, tassāyuttattā ‘tamayutta’nti vatvā ayuttataṃ sādheti ‘evaṃ hi’ccādinā, imasmimpana satthe ekasmimpi sabbathā bahuvacana rūpasādhanakkamaṃ dassetuṃ ‘idha panā’tiādimāraddhaṃ.

232. Apā

Nenāti nakārena, padasaññāvidhāya kavacanābhāvepīti pāṇini yānamiva syādityādyantānaṃ padasaññāvidhāyakassa suttassa abhāvepi, anvatthavasena padanti gayhamāne atippasaṅgopi siyāti āha-‘ruḷhiyāvātippasaṅgā bhāvo’ti, ākhyātaṃ sābyayakāraka visesanaṃ vākyanti keci, ekākhyātikaṃ vākyantyapare, taṃ sabbaṃ ekato saṅgahetvā ‘padasamūho vākya’nti vuttikārena vuttanti dassetumāha- ‘sābyaye’ccādi, ākhyātaṃ tyādyantamāhu, abyayamasaṅkhyaṃ, ākhyātaṃ sābyayaṃ sakārakaṃ savisesanañca vākyesaññaṃ bhavatītyattho, visesananti kārakavisesanassa kiriyā visesanassa ca sāmaññena gahaṇaṃ, sābyayaṃ-saddhiṃ vacati, sakārakaṃ odanaṃ pacati devadatto pacati, sakārakavisesanaṃ-muduṃ visadamodanampacati, dassanīyo devadatto pacati, sakiriyāvisesanaṃ- muduṃ pacati, mandaṃ pacati, padasamūho vākyanti vutte ayampi adhippāyavisesovasīyatīti vattumāha-vattu’miccādi, yatheccādinā anekākhyāti kampi guṇappadhānabhāve nopakārato vākyamekambhavati… pada samūho vākyanti vuttattāti vadati, yathā vākyanānattanti sambandho. Ihāpīti vattumicchitatthetyādopi.

233. Yonaṃ

Higgahaṇe pañcamīhissāpi gahaṇambhaveyyāti sutte ‘apañcamyā’ti vuttaṃ, tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakanti gāthāpāde tumhehitiādisū tattā na voādeso, tumhe tiṭṭhatha nagareti pubbavākyato vākyantarattā ekavākyatā natthi, tumhe viya diya dissanti amhe viya dissantīti viggayha 'disa-pekkhaṇe' iccasmā ''samānaññabhavantayādi tūpamānā disā kamme rīrikkhakā''ti (5-43) kappaccaye ''nate kānubandhanāgamesū''ti (5-85) ettābhāve ''syādisyādinekattha''nti (3-1) samāse ca 'ekatthatāyaṃ''ti (2-119) vibhattilope ca ''sabbādīnamā''ti (3-86) ā 'tumhādisāna'miccādi.

235. Anvā

Pacchā ādeso anvādesoti gahite kathitānukathananti kathaṃ ñāyatīti āha- 'pacchā kathanañca kathitāpekkhanti katvā'ti.

236. Sapu

Saha vijjamāno pubbo yassa so sapubbo.

237. Naca

Aparamparayogappatipatyatthanti 'gāmanagarānaṃ cenā'tiādinā vuttassa paramparayogassa aggahaṇatthaṃ.

240. Nasā

Jaṭā assa atthīti jaṭilo, sova jaṭilako, jaṭilakāti ekatthe nidassitavisesavacanaṃ, māṇavakāti viya na sāmaññavacanaṃ, asatte sampatteti idaṃ ''āmantaṇaṃ pubbamasantaṃ vā''ti (2-239) suttassa sāmaññatā vuttaṃ, sāmaññavacanassa paṭisedhoti iminā visesavacane jaṭilakaiccatra 'āmantaṇaṃ pubbamasantaṃ vā''tīmassa pattindasseti, devadattādisāmaññavacaneti devadatto devadattasaddo ādi yassa, tañca taṃ sāmaññavacanañca, tasmiṃ devadattādisāmaññavacane māṇavake māṇavakasadde parabhūte sati, ubhinnampi asatteti iminā idaṃ dīpeti ''devadattāti visesavacanattā paṭisedhābhāvā pubbaparānamubhinnampi ''āmantaṇaṃ pubbamasantaṃ vā''tīdaṃ pappotī''ti.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Dutiyakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyakaṇḍavaṇṇanā

1. Syādi

Yassātikamāvaṭṭhitassayoādiakkharasamudāyassa, kintanti āha- 'ida'miccādi, idanti yathāvuttaṃ syādisamudāyarūpaṃ, avayavena viggaho samudāyo samāsattho, samudāye pavattā saddā avayavesupi vattantīti syādisaddo siādike avayavepi vattate, vidhiggahaṇañāyenāti ''paccayaggahaṇe yasmā sa vihito tadādino tadantassa ca gahaṇa''nti ñāyena. Syādi ante yassa taṃ syādyantaṃ. Nanu ca ''syādisyādinekattha''nti sāmaññena vuccamāne yaṃkiñci syādyantaṃ yenakenaci syādyantena sahekatthībhāvamarahati, tathāhi yathā gāmagatotiādo, tathā passa devadatte gāmaṃ, gato yaññadatto gurukulanti ādopi samāso tyāsaṅkiyāha-'sāmaññena vuttepi'ccādi, yassa syādyantassayena syādyantena sambandho, tena syādyantena sahataṃ syādyantamekatthambhavatīti sambandhato viññāyati avasīyatīti yassātyādisvattho, tathā ca gāmagatotyatratthīmesa-maññamaññāpekkhālakkhaṇo sambandhotyekatthībhāvo, tatoyevetthāhu-

> Niyataṃ sādhanaṃ sādhye, kriyā niyatasādhanā;
> Sannidhānena metesaṃ [cethissā (potthake)], niyamo-yampakāsatīti.

Ayamettha attho ''yato gāmamiccetaṃ sādhanaṃ sādhyaṃ kiriyaṃ taṃbyapadesajānanayogyamapekkhate gatoti, ato sādhanaṃ kāra kaṃ sādhye kiriyāya niyataṃ, yato ca kiriyā sayaṃ sādhanamapekkhate kiṃ gatoti, ato kiriyāpi niyataṃ sādhanametissāti niyatasādhanā hoti ayaṃ yathāvutto niyamo aññamaññāpekkhāvasena vattamāno etesaṃ sādhyasādhanānaṃ sannidhāna mattena aññamaññato pakāsatī''ti. Passa devadatta gāmaṃ, gato yaññadatto gurukulaṃtyatra tu gāmanti sādhanaṃ passeti sādhyamapekkhate, gatoti gamanakiriyā tu gurukulamapekkhate, tato ca gāmagatānaṃ vākyantarāvayavānaṃ natthevāpekkhāti na bhavati samāso, sabbatthevamūhanīyaṃ, sambandho hi aññamaññāpekkhālakkhaṇo sambandhyantaratonavaṭṭhitaṃ nivattetvā visese niveseti, tathāca vuttaṃ–

Tassa tvākaṅkhato bhede, yā pariplavamānatā;
Visese taṃ nivesento, sambandhovāvachindatīti.

Bhede visese gāmantetaṃ sāmaññaṃ visesāpekkhaṃ 'gāmamāsīsati, jahāti, gato'ti, tathā 'gato gāmaṃ, vanaṃ, gurukula'nti vevamākaṅkhato-bhilasato tassa tu padhānapadassupasajjanapadassa ca yā pariplavamānatā anavaṭṭhitatā taṃ visese visiṭṭhe sambandhini nivesento patiṭṭhapento sambandhovānekappakāro kvaci sādhyasādhanabhāvalakkhaṇo kvaci pakativikārabhāvasabhāvo kvaci sassāmi sambandharūpo avachindati sambandhyantarato nivattetīti attho, yato-yamapekkhā vākyakāleyeva nirūpyate, tato yatthātthi padānamapekkhā, tattha samāsāvagamo, yatra tu natthi, tatra na bhavatītyanupadiṭṭho visayavibhāgo ñāyateti bhāvo, bāle abudhetu nissāya vicitto samāsavidhānalopādinānekappakāro paṭipattiyā sādhusaddaparijānanatthamupāyo sambhavati, paramatthato tu saddantarattā accantaṃ [aññattaṃ] vākyasamāsānaṃ bhedo, na hi vākye diṭṭhapadāni samāse santi, tathā ca vuttaṃ–

Bāle nissāyupāyo-yaṃ, vicitto paṭipattiyā;
Bhedo vākyasamāsānaṃ, ccantaṃ [ññattaṃ (potthake)] saddantaraṃ yatoti.

Atoyevāti yato sāmaññena vuttepiyassayena sambandhotena saha tadekatthambhavatīti sambandhato viññāyatīti nāniṭṭhaṃ kiñcipīha hoti, atoyeva hetutoti attho. Byapekkhā sāmatthiyapariggahāyeti padānamaññoññākaṅkhā byapekkhā, sāva sā matthiyaṃ, tassa pariggahāya. Samatthavacanaṃ na katanti pāṇiniyehi viya ''samattho padavidhī''ti (pā, 2-1-1) samatthavacanaṃ na kataṃ. Samattho pada vidhīti paribhāsāyamayamattho ''vidhīyate [vidhīyatīti (potthake)] vidhi, padānaṃ vidhi padavidhisamāsādi, yokocīha satthe padavidhi,so samattho viggaha vākyatthābhidhāne (satti) veditabbo''ti, tādisaparibhāsāya byāpārato tesaṃ 'passa devadatta gāmaṃ, gato yaññadatto gurukulaṃ' tyādo nāniṭṭhappatti, sāmatthiyañcettha dvidhātyupagamyate vākye byapekkhāvuttiyamekatthībhāvo ceti [vuttiyamekatthībhāvo vākye byapekkhāceti (potthake)]. Tattha paṭhamassa pariggahaṃ vacanamantarena paṭipādiya dutiyassa pariggahamidāni vacanena paṭipādayamāha- 'ekatthī bhāvo'ccādi, ekatthībhāvo bhinnatthānaṃ sādhāraṇatthatāvasena pavattiviseso, vākye hi sādhāraṇatthatā natthi bhinnatthattā, atoyevettha bhedanibandhanā chaṭṭhyupajāyate 'rañño puriso'ti, vuttiyantūbhayapadabyavacchinnatthābhidhānato sādhāraṇatthatā bhavati, idaṃ vuttaṃ hoti ''samāse visesanaṃ visessamanupavīsati ekībhavati visesanaṃ, vākye tu visesanaṃ visessato visuṃyevā vatiṭṭhate''ti. Dvandasamāsassa tu padānaṃ visesanavisessābhāvepi sakalapadatthappadhānattā 'rañño go ca asso ca puriso cā'ti vākyato 'rañño gavāssa purisā'ti samāsassa viseso ekatthī bhāvalakkhaṇo bhavatyeva, tathāhi tattha vākye bhinnatthanibandhana samuccayapaṭipādanāya casaddo payujjate, samāse tu nappayujjate, ekattha vacanenevāti ''syādisyādinekattha'' tyekatthavacaneneva, ekattībhāvoyeva bhavatīti seso, evakāro na vākye tathāhi dīpeti. Vākye kathanti āha- vākye'tiādi.

Vākyeti viggahavākye, visesena gayhati ñāyatyaneneti vigga- ho, so ca taṃ vākyaṃ ceti viggahavākyaṃ, visesena vā gahaṇaṃ viggaho, tadatthaṃ vākyaṃ viggahavākyaṃ, tasmiṃ, kāyaṃ byāpekkhāti āha-'bhedādilakkhaṇā'ti, ādisaddena saṃsagga bheda saṃsaggānañca gahaṇaṃ.

Tattha sāntarehi sāmyantarehi ca byāvutti chedo, saṃvisesa sāmivisesānaṃ sambandho saṃsaggo, tadāha- 'tathāhi'ccādinā, bhedako byāvattako, atthagahitoti kāraṇavasena bhedavādinā gahito, yadeccādinā saṃsaggavādino-dhippāyamāha yadā tūbhayampiccādinā ubhayavādino, abhimatoti ''pākkaḍārāsamāso''ccanena (2-1-3) pāṇininā icchito. Pākkaḍārāti ''kaḍārā kammadhāraye’’ccanena (2-2-38) kaḍārāsaṃsaddanā pagevāti attho.

‘Putha bhinno attho yesaṃ padānaṃ tāni puthagatthāni, vākye hi rañño puriso tettha rājasaddo rājatthameva vadati, purisasaddo purisatthameva, vuttiyantu rājapurisotettha rājasaddopi purisatthameva vadatīti dvinnamekatthībhāvo bhavati, aññoyevāvayavatthānvito samudāyattho pātubhavatīti tadapekkhāya cekatthībhāvo vuccate, jahamānasakatthavuttimabhyupagamma vuttaṃ- ‘visesanassa sakattha pariccāgene’ccādi, atoyeva paro codessati ‘nanu ce’ccādinā. Ekatthībhavanaṃ samasananti iminā ekatthanti samāsoti nātthantaranti dīpeti.

Jahamānāni padāni sakatthaṃ yassaṃ (sā) tathā vuttā, nāccantāya jayātīti evammaññate ‘‘pariccāgamattamabhisandhāya jahamānasakatthaṃtyuccate, na tu sabbathā pariccāgoparopakārāya tassopādānato, sabbathā ca sakatthapariccāge paropakārāsampādanato-nupādānameva payojanābhāvā tassa siyā’’ti, thapati vaḍḍhatī. Atthanti rājasaddavāccaṃ. Accantapariccāgepi na doso… vākye diṭṭhassupasajjanassa vuttiyaṃ soyevāyantyanvayāvasāyato tadatthāva gatiyāti dassento āha- ‘atha ve’ccādi.

Soyevāyantyajjhavasāyo-nvayo, soyevāyaṃ rājasaddo yo vākyatāle diṭṭhoti vohārīnamekattāvasāyenāsatyapi (rājasaddassa)tthe purisassa visesanambhavissatīti bhāvo, ettheva diṭṭhantamāha- ‘yathe’ccādi.

2. Asaṃ

Abyayanti yadaññesaṃ pasiddhanti liṅgavacanabhedepi byayarahitattā upasagganipātānaṃ parehi abyayasaññākaraṇato abyayanti paresaṃ pasiddhaṃ, tesantvayaṃ samāso abyayatthapubbaṅgamattā anabyayaṃ abyayambhavatīti abyayībhāvo pasiddho, asaṅkhyassa sutattā tasseva vibhatyatthādayo visayabhāvena visesanānīti viññāyantītyāha- ‘asaṅkhye’ccādi, iminā nemesamāsatthāti dīpeti.

Tāvasaddassa kamavuttiyaṃ yo-ttho sampajjate tamāha- ‘vibhatya’ccādi, vibhatyatthe udāharitvāti vibhatyatthavisaye vattamānassāsaṅkhyassa itthisaddena samāsamadhitthīti uvāharitvā, niccayamāsāna maviggaho, asakapadaviggaho vā yutto, aññathā aniccatāpattītyāha- ‘niccasamāsattā’iccādi.

Asakapadena anattaniyapadena aññapadena viggaho asakapadaviggaho, tena, ettha hi yathā kumbhassa samīpaṃtyaññapadavākye samīpa saddenupasaddavacanīyassa vuttattā upasaddo nappayujjate, yathā itthī sūti etthādhisaddavacanīyassā (dhā)ratthassa sattamiyā vuttattā nādhisaddoti ‘itthīsū’ti aññapadavākyaṃ vuttaṃ, kathāpavattāti tvādheyyo padassanaṃ, evaṃ sabbatthonneyaṃ, asakapadaviggahenātthova vutto,

Adhisaddassa pana puratovaṭṭhitassādhāre vattamānassa taṃsamānādhikaraṇena sattamyantenitthisaddena saha samāsoti dassetumāha-‘adhisaddo’ccādi.

Syādilopoti adhisaddato itthisaddato ca paresaṃ sattamī bahuvacanānaṃ lopoti attho. Atta (bhāva) sampattīti sarīrasampatti adhippetāti brahmasaddassa sarīraṃ atthoti āha- ‘brahmaṃ sarīranti, katthacī uttarapadatthappadhānattāvāsaṅkhyasamāsassa ‘sampannaṃ brahma’nti viggaho vutto.

Samāsavibhattiyāti samāsato uppannavibhattiyā, sakalo padesasakalo, pariggahāpekkhāti abhyupagamāpekkhāyāti attho, abhyupagamepi hi pariggahasaddo–

Sapathe parivāre ca, mūlābhyupagamesu ca;
Ravimhi rāhugahite, dāresu ca pariggaho’’ti nighaṇṭu.

Sakalassa bhāvo sākalyaṃ-sakalasaddappavattinimittaṃ, tampana nissesa [matanissesa (potthake)] ggahaṇā puthu bhavatītyāha- ‘asesaggahaṇa’nti, tiṇānaṃ sākalyanti viggaho, tiṇasaddena hi tiṇasahitāni gahitāni, teneva vakkhati byatirekanaye- ‘taṃ sabbaṃ tiṇasahitamajjhoharatī’ti, satiṇamajjhoharatītetthādhippāyattha māha-‘yāvā’tiādi.

Tiṇasaddo upalakkhaṇaṃ sesā-najjhohāriyānaṃ, tenāha ‘tiṇādikampī’ti. Pariggahāpekkhāyantabhūtassa gahaṇatthaṃ ‘‘abyayaṃ vibhattisamīpā’’disutte ‘sāgyadhīte’ti nipphādanatthamantavacana mudāhatampāṇininā, tampi sākalyeyevāharituṃ [sākallenodāharituṃ] sāgyadhītetyūdāhaṭanti dassetuṃ ‘tato’tyādi vuttaṃ.

Tatoti yato sakalasakale na vattati, pariggahāpekkhāya samattiyā antato sakāsā sākalyaṃ na bhijjateti sambandho, samatthiyampi ante udāharaṇanti seso.

Aggipariyantanti aggiattho gantho tādatthiyā aggi, sopariyanto-ssa ajjheyassāti aggipariyantaṃ, yattakassājjheyassa pariggaho, tassa aggi pariyanto, agginā pariyantabhūtena sahito sakaloti viggaho, aggino sākalyanti vā.

Saddikānanti byākaraṇaññūnaṃ. Atthābhāveityatthaggahaṇaṃ itaretarābhāve dhammābhāve ca mā siyāti, atoyeva coccate ‘athetaretarābhāve’iccādi, itarasmiṃ itarassa abhāvo itaretarābhāvo, go asso na bhavatīti hi atthantarattaṃ nisedhīyate, na vatthubhāvo, brāhmaṇo na bhavatītyatrapibrāhmaṇattadhammo nisedhīyate, na vatthubhāvo, parattātiādinā vippaṭisedha visayamāha.

Atikkamābhāvetī ettha atikkamāti pañcamiyā asamāsaniddesoti āha- ‘atikkamā’ti, na panuppannassa pacchāti iminā atikkamābhāvo nāma uppannassa pacchā abhāvoti dasseti.

Nittiṇanti uttarapadatthappadhāno-saṅkhyasamāso. Sampatisaddassa sāmaññavacanattepi idhādhippetaṃ kālaṃ dassetumāha- ‘upabhogasse’’ccādi, upabhogo kammasādhano lahupāvuraṇassa nāyamupabhogakāloti viggaho, (ati) lahupāvuraṇanti rūpasiddhīti dassetuṃ lahupāvuraṇassātiādi vuttiyaṃ vuttaṃ.

Yoggaṃ rūpanti viggahe anurūpaṃ, nanu cātra niccasamāsattāsapadaviggahena bhavitabbaṃtyāsaṅkiyāha-‘vicchāya’miccādi, anusaddena hi yoge vicchāyaṃ ‘‘anunā’’ti (2-10) dutiyā vidhīyate, vākyeyevāssa ca payogo nāññatreti vākyampi bhavatīti maññate. Sakikhīti etthāpi ‘‘akāle sakatthe’’ti (3-81) sahassa so.

Sadiso kikhiyāti ettha kikhiyā pasiddhabhūtāya sādhiyassa sādhanabhāvena gahitāya sadhammattena koci sādhiyo sadisoti vuttoti kimidha sadiso appadhānaṃ [padhānamevāti attho] tathā sati puppapadatthappadhānenāsaṅkhyasamāsena sakikhīti ettha na bhavitabbanti āha- ‘nanuce’tyādi, kikhiyāti sambandhe chaṭṭhī, ettha pana sadisattassa kikhīyāppaṭibaddhattāppadhānattaṃ. Netadatthītiādinā yathāvuttaṃ codanaṃ pariharati.

Yathā devadattoti ettha yadi samāso bhaveyya, devadattena sadiso yathādevadattanti bhaveyya, paṭisiddhattā pana (na) samāsoti, kikhīti makkaṭassābhidhānaṃ. Jeṭṭhānukkamenāti vuttattā anujeṭṭhanti tatiyantatā gamyate. Cakkena yugapadi sacakkaṃ.

4. Yāvāvadhāraṇe

Amattānaṃ yattako paricchedo yāvāmattaṃ.

5. Payyapābahitiro purepacchāvāpañcamyā

Pañcamyāti kasmā vuttaṃ nanu avuttepi tasmiṃ vakkhamānanayena pañcamyantattā pañcamyanteheva samāso viññāyatītyāsaṅkiyāha‘yadipi’ccādi. Tathāpiccādinā pariharati, hotu kāmaṃ ‘paripabbataṃ vijjotate’ti dutiyānisedhāya, aññatra kathanti āha ‘iha ce’tyādi.

Ācattāro vāti āsaddo vākye, saraṇe vā, **gāmo** bahi tiṭṭhatītyattho, purato gāmampassāti vadanto puretyatthappaghānoyanniddeso, nasarūpappadhānoti dasseti, abhimukhe gāmampassātyattho. Avuttānametānyupalakkhaṇāni, tasmā 'tiro gāmampassā'tipi vuttaṃ hoti, tiriyato gāmampassa, pacchato gāmampassāti attho.

Apasaddayoge niccapañcantassa vikappena samāsavidhānāvābhavanenodāharaṇaṃ dinnaṃ (ettha) pañcamyāti payojanābhāvepi aññadatthaṃ kariyamānamihāpyatthavantaṃ hoti.

6. Samī

''Anu yaṃ samayā''ti (2-1-15) ca ''yassa cāyāmo''ti (2-1-16) ca pāṇinino vacanadvayaṃ, ayametesamattho ''yassa samayā samīpavācī anusaddo, tena saha samassateti ca, anu yassāyāmavācī, tena syādyantena saha samassate''ti ca. Vatthuto tu sāmīpyāyāmavantānamaniddesepi sāmatthiyā tadākkhepoti dassento āha-'samīpāyāmāna'miccādi.

Sambandhittāti sambandhisaddā sakatthamiva niyatapaṭiyoginamākkhapanti… tena vinā tesaṃ sakatthābhāvā. Āyāmo dīghatā, ''yassa samīpāyāmesvanu''ti yathāvuttasuttadvayamākkhepenupadisati, vanassa sāmipyamanuvanaṃ, ''asaṅkhyaṃ vibhattisampattisamīpa'' icceva (3-2) siddhepuna samīpaggahaṇaṃ vikappatthaṃ, tena vanassānuti vākyenāpi bhavitabbaṃ.

Gaṅgāya āyāmo anugaṅgaṃ, bhāgavuttikāro ''lakkhaṇene''ti vattate. Yassāyāmavācī anu, tena lakkhaṇena samassate anugaṅgaṃ bārāṇasī, gaṅgāya lakkhaṇabhūtāya pasiddhāyāmaguṇāya bārāṇasī lakkhīyate yāvāyatāyāmā gaṅgā tāvāyampīti sabhāvato tūpamānopameyyabhāvo samāse patīyate gaṅgā viya dīghā''ti lakkhiyalakkhaṇabhāvaṃ vaṇṇeti. Evaṃ sati bārāṇasīti paṭhamā nopapajjateti maññamāno āha-'gaṅgāyā mena yuttā ''tyādi. Anugaṅgaṃ bārāṇasiyāti bārāṇasiyā gaṅgāyāmo lakkhaṇanti attho.

7. Tiṭṭha

Akatasamāsācāti anena iminā katasamāsataṃ dīpeti, tiṭṭhantīti idaṃntappaccayantassātthapadanti dassetumāha-''ntokattari vattamāne''ticcādi, (5-64) āyatītīmassāttapadaṃ āyantīti, pumbhāvābhāvo nīpātanā, akāro ca nipātanā ''gotva catthe cā lope''tyatra (3-46) 'nāññāsaṅkhyatthesū'tyanuvattanato.

Lūnayavādīnamettha nipātanā kālepi napuṃsakaliṅgattaṃ, saṃhaṭāyavā yasmiṃ kāle saṃhaṭayavaṃ, ummattagaṅganti saññāyamaññapadatthe vādhikārepi niccasamāso, na hi vākyaṃ saññāti, ādisaddena'samassa sobhanattaṃ susama'miccādīnañca saṅgaho, pabhāvanaṃ pakāsanaṃ.

8. Ore

Oraṃ gaṅgāya, pāraṃ yamunāyāti samāse kate nipātanā ekāro, teneva vuttiyaṃ vuttaṃ 'ekārantattaṃ nipātanato'ti, vuttivikappanatthatoti vuttiyā vikappo attho yassāti viggaho.

10. Amā

Socekatthībhāvo visiṭṭho-bhimatoti sambandho, muhuttanti accantasaṃyoge dutiyā, pādisamāsaṃ katvāti āsaddassa harasaddena vuttisaddena [vuttipadena (pañcikā)] kiriyākhyāpyateti asatyupasecanādikiriyāyaṃ saṅkhārakaṃ saṅkhāriyaṃ vā na bhavati, atthiceha tadubhayaṃ, tato tesaṃ sambhavāyeva samāsantobhūtakiriyā gamyateti maññate, tathāhi dadhibhojanaṃtyādo vutte adhyādino saṅkhārakattaṃ bhojanādino ca saṅkhāriyattaṃ patīyate, na copasekādimantarena saṅkhāriyasaṅkhārakabhāvo-tthīti sāmatthiyāyevupasekādippatīti.

Tadapekkhāyāti gammamānopasecanādikiriyāpekkhāya. Pāṇiniyehi atthena 'etassida'nti atthe niccasamāso-bhimato sabbaliṅgatā ca, tathā vacanābhāvamiha manasikatvā ‘katha’miccādinā vutti yaṃvuttaṃcodakavacanamāharitvā tatthādhippāyaṃvivarati ‘evamaññate’ccādinā, vidhānaṃ katanti evamaññateti sambandho, tattheccādinā añña padatthe bhavissatītyetthādhippāyaṃ vivaranto niccasamāsataṃ sabbaliṅgatañca paṭipādayati, vākyanivattisiddhāyevāti.

Atthasaddenāvagatatthatāya etassāti vattumayuttanti ‘etassa attho’ti vākyanivatti siddhāyeva, kathañcipi catutthyantā bhinnatthassa samāse katepi tattha virodhamāha- ‘catutthyantasse’tyādi.

Vacanampīti ‘‘atthena niccasamāso sabbaliṅgatāca’’iti (3-1-36) vākyakārena patiṭṭhitavacanampi, pāṇinīyānaṃ ‘etassa ida’nti atthe samāse kate yo-ttho sampajjati, aññatthasamāsepi soyevatthoti dasseti ‘yo’ iccādinā, anupādāparinibbānanimittaṃ vāyāmoccādinā yojetabbaṃ… taṃnimittattā vāyāmādīnaṃ, tesaṃ kathādīnanti ettha tesaṃ vāyāmādīnanti vattabbaṃ… vāyāmotyādinā vuttattā so ca tannimittaṃ hoteva, ayametthādhippāyo ‘‘etassa idanti vākye atthena samāse sabbaliṅgatā ca ‘etadattho etadatthā etadattha’nti vāyāmādayo ca samāsatthā honti, etaṃ anupādāparinibbānamattho payojanametassa etissā etassāti aññapadatthepi esaṃ padānaṃ soyevatthoti nātthabhedo’’ti.

Idañca ‘‘avippaṭisāratthāni kho ānandaṃ kusalāni, avippaṭisāro pāmojjatthāya…pe… vimuttiñāṇadassanaṃ anupādāparinibbānatthāya etadattho vāyāmo etadatthā kathā etadatthā mantanā etadatthaṃ sotāvadhāna’’ntiādi (tikaṅguttara, ānandavagga) pāḷiṃ nissāya vuttaṃ.

Pāṇiniyehi ‘‘kattukaraṇe kitantena bahula’’nti (2-1-32) kitantena tatiyāsamāsavidhānā tattheva bahulaggahaṇena ‘gāmaniggatā’dīsu samāso vutto, tenetthāntodāharaṇānaṃ dvinnamadhikattaṃ, samāsābhāvo-bhimatoti pāṇinīyehi ‘‘pūraṇaguṇasuhitatthasadabyayatabbasamānādhikaraṇene’’ti (2-2-11) sutte guṇa itivacanenābhimato, saditi saññā tesaṃ ntamānānaṃ.

So kathanti iha ‘bhāvatittatthehī’ti bhāvappaccayanteneva samāsapaṭisedhavidhānā ‘brāhmaṇassa sukkā’ iccādo so samā sappaṭisedho kathaṃ sijjhatīti attho.

Guṇattaniyevāti guṇasabhāve eva, abhimatoti vāttikakārassābhimato ‘‘tadavaṭṭhehi ca guṇehī’’ti, tasaddenāssa guṇassa parāmāso tasmiṃyeva guṇe avatiṭṭhantīti tadavaṭṭhā, guṇeyeva guṇātiṭṭhanti na kadācipi soyamityabhedā dabbavuttayo sukkādayo viya te tadavaṭṭhā guṇā gandhādayo, tadavaṭṭhitehi guṇehi chaṭṭhī samassateti vattabbanti attho.

Ābhimatoti ‘‘pūraṇā’’disutte abyayaggahaṇena, devadattassāti chaṭṭhiyā gurumhi sāpekkhattepi gurusaddassa sambandhisaddattā sakatthe [vākye] viya vuttiyaṃ byapekkhā-yāhānito vuttisabbhāvaṃ vacanantarena sādhetumāha- ‘tathācāhū’ti.

Sātthevāti sakatthe viya, assāti sambandhisaddassa, sāmatthiyaṃ gamakattañcatthīti padānamaññoññāpekkhālakkhaṇaṃ sāmatthiyaṃ sāmatthiyābhāvepi viggahavākyatthassa gamakattaṃ vā atthīti attho, guruno kulaṃ dāsassa bhariyāti viggaho, athātra brāhmaṇassa ucce’iccādo sāmatthiyaṃ gamakattaṃ vā natthīti kuto-vasitaṃ, yena tadābhāvātra samāsābhāvo vaṇṇīyateccāha-‘sāmatthyādinotvi’ccādi.

Samāsābhāvo-bhimatoti ‘‘pūraṇā’’disutte samānādhikarassāpi upādānato. Sehīti attaniyehi, nābhimatoti ‘‘cayuttehi sehi asamāsitehi chaṭṭhīsamāsappaṭisedhovattabbo’’ (vā) tyanena, puthagatthatāya [bhinnatthatāyaṃ-vutti] miccassavivaraṇaṃ gavādīnamasamāseti, evamassādīnaṃ samāsenālanti sambandho.

Yogīnanti itarītarayogīnaṃ, anenetaretarayogacatthasamāsaṃ vadati. Vuttihotītyassa vivaraṇaṃ chaṭṭhīsamāso bhavatīti, ekatthībhāveiccassa vivaraṇaṃ gavādīnañca catthasamāse satīti.

Ruḷhittāti samāsasseva kīḷāvācakattena jīvikāya ca paccāya kattena pasiddhattā, na vākyassāti ‘uddālapupphabhañjikā’tyādo ruḷhīvasena niccasamāso bhavissatīti tatra kiṃ vacaneneti maññate, sarasi ruḷhanti viggaho.

Ayampana amādisamāso kammadhārayadigusamāsāti sabbepi paresaṃ tappurisasadisattā tappurisā, yathā hi tassa puriso tappurisoti uttarapadatthappadhāno, tathā te siyuṃ, saṅkhyāpubbatta napuṃsakattasaṅkhātehi dvīhi lakkhaṇehi gacchati pavattatītidigu.

11. Vise

Kintaṃ visesana micchāha-‘yami’ccādi, yaṃ avatthāpayati taṃ vuccatīti sambandho, kintaṃ visessamiccāha-‘yadaneke’ccādi, yaṃ avatthā pīyate tamabhidhīyateti sambandho, nanvekatthenetyuccamāne visesseneti kathamavagamyate, yato evaṃ vivaritavā tyāsaṅkiyāha-‘yadipi’ccādi.

Sambandhisaddattāti evaṃ maññate ‘‘sambandhisaddā sakatthamiva niyatampaṭiyoginamākkhipanti… tena vinā tesaṃ sakatthassāsambhavāti, vivaritavāti vivarittha, ekatthenetīmassa samānādhikaraṇena saha samāso hotīti evaṃ sājjhāhāro attho veditabbo, atthasaddassānekatthattā viseseti ‘attho abhidheyyo’ti. Kathaṃ tenattho vuccatītyāha-‘adhikarīyati’ccādi.

Visessassa samānādhikaraṇattañca visesanāpekkhanti sambandho. Visessasaddassa visesanena saha samānādhikaraṇattaṃ visesana saddāpekkhanti evamettha attho daṭṭhabbo, tattha kāraṇamāha-‘sambandhā’ti, adhikaraṇassa samānattaṃ nāma bhinnānaṃ sambandhīnaṃ bhavati, sambandhino ca sambandhamantarena na hontī [hoti (potthake)] ti visesanavisessānaṃ sambandho viññāyate, evaṃ viññātā tasmā sambandhāti attho.

Saddabyatirekena hettha atthānaṃ visesanavisessabhāvo na sambhavati, tathā hi ‘nīlamuppala’nti pañca vatthūni sannihitāni nīlanti nīlattaṃ guṇasāmaññaṃ, nīlo guṇo, tadādhāro dabbanti tīṇi, uppalanti uppalattaṃ uppalajāti, dabbañca tannissayoti dve.

Tattha uppalajāti guṇajātīnaṃ [nīlajātiuppalajābhadhanaṃ (kātantaṭīkā)] tāva na sambhavati visesanavisessabhāvo jātiyā nigguṇattā, nīlattassa ca nīlaguṇe samavāyino, uppalattassa ca uppaladabbe samavāyino samānādhikaraṇattampi natthi, uppalajātiyā nīlassa ca guṇassa atthi samānādhikaraṇattaṃ… nīla muppalanti pavattinimittānaṃ uppalajātinīlaguṇānamekamadhi karaṇaṃnissayoti, visesana visessabhāvo tu natthi jātiyā anīlattā, guṇadabbānantu sambhavativisesanavisessattaṃ dabbassānekaguṇattā, samānantu tesamparamadhikaraṇaṃ tatiyaṃ natthi, yena samānādhikaraṇattaṃ siyā, evaṃ nīladabba uppaladabbānampi aññamaññaparihārena vattumicchitānaṃ na visesana visessabhāvo, nāpi samānādhikaraṇattaṃ, kasmā aññamaññāsambandhato apekkhābhāvato, vuttapaṭipakkhato pana vakkhamānanayena saddānameva sāmānādhikaraṇyaṃ visesanavisessattañca veditabbaṃ, tenevāha-‘atoyeve’ccādi.

Atoyevāti yato visessassa samānādhikaraṇattaṃ visesanāpekkhaṃ, atoyeva hetutoti attho, bhinnanimittappa yuttānamevāti sāmaññena nīlaguṇādhāre dabbe guṇeyeva vā nīlasaddassa, uppalasaddassa ca sāmaññena guṇavati dabbe vattamānattā aññamaññesu bhinnesu saddappavattiyā kāraṇesu payuttānaṃ saddānameva [niṭṭhānameva (potthake)].

Samānādhikaraṇattanti nīluppalasaddānaṃ visuṃvisuṃ yoge visiṭṭhadabba vācittassāsambhavā, nīlañca taṃ uppalaṃ ceti sāmānādhikaraṇye sannipatite sati sambhavā evaṃ tattha visiṭṭhe vatthumhi pavattānaṃ tesaṃ samānatthatā, evakārena byavacchinnamatthaṃ dassetumāha-‘natvabhinne’ccādi.

Nanucetyādi codyaṃ, sīsampātīti sīsapā rukkhaviseso, nayida mevamiccādi parihāro.

Atha tuccateiccādinā parassa vacanāvakāsamāsaṅkate, visesavuttīti phalassa rukkhassa ca sāmaññasaddattā bhāvena visese vutti, imesanti sīsapādīnaṃ na samodhāritāti na nicchitā, sāmaññavuttiyeva samodhāritāti adhippāyo, avasitā nicchitā vutti yesaṃ sīsapādīnaṃ te avasitavuttayo, payatanaṃ vinā tadā pappoti cāti sambandho, payatananti ‘sāmatthiyaladdhepivisesse’tivacanaṃ. Tañcanatthiccādi parihāro, sarūpamattakathanāyāti vuttatthānampi sarūpamattakathanāya ‘pūpe bahū ānaye’ti yathā, evaṃ jātīyakanti sarūpakathanappakārayuttaṃ. Upasaṃharamāha-‘tadeva’miccādi, nipātasamudāyovāyaṃ vuttena pakārenetyassa atthe vattate.

Aññatarasambhavepi tannivattiyā vacanasabbhāvaṃ dassetumāha- ‘athapi’ccādi, aññatarasambhavepīti visesanassa visessassa vā sambhavepi, yatrapyubhinnamatthi visesanavisessabhāvasambhavo tatthapitāva bahulaṃvacanatova nivatti hoti, kimpanāññatarasambhaveti dassetumāha-‘yathā puṇṇo’iccādi, ettha pana aññepi puṇṇanāmakā santīti byabhicārasambhavā ubhinnampi visesanavisessabhāvasambhave bahulaṃvacanameva samāsaṃ nivatteti, evaṃ vidhepīti aññatarasambhavepi, na kevalaṃ visesanavisessabhāvasambhave, atha kho evaṃ vidhepyañña tarasambhavepityavisaddassa attho.

Yajjevamiccādi paccekaṃ visesanavisessabhāve sati aniṭṭhā pādanacodanā, paccekaṃ visesanaṃ siyā ubhinnampi visesanattā, tattha dosamāha-‘visessassaca pubbanipāto’ti, co-vadhāraṇe, vattabbantarasamuccaye vā, kutoccāha- ‘nāggahite’ccādi, iti kāraṇe, ato kimaniṭṭhamāyāta miccāha- ‘uppalanīlantipi siyā’ti, itthañcarahi kintyāha- ‘nīluppalanti ce’ccādi. Parihāramāha-‘nesadoso’ccādi, upapattyantaramāha- ‘atha ce’ccādi.

Aññamaññānupakārittāti aññamaññassa visesanavisessatte nānupakārittā sappadhānattāti attho, atha dvinnampi appadhānattaṃ kasmā na siyā tyāha- ‘appadhānattepi’ccādi, sakasakappadhānāpekkhāvantānanti sakesake padhāne attani apekkhāvantānaṃ. Atha kuto dabbasseva padhānattamasitaṃ, na tu guṇassetyāsaṅkiya ñāyamupanissayati ‘atha ce’tyādinā. Chāgotyajo vuccate, taṃ setavaṇṇamālabhetha māreyya, phusanaṃ vā kareyyāti attho, āpubbo labhi hi māraṇe phusane ca vattate, desanāyanti [codanāyanti codanāvākya (potthake)] vedavākyeti attho, kuto chāgato-ñño nālabbhateccāha- ‘na hi’ccādi.

Chāgābhāveti setaguṇayuttassa chāgassābhāve, piṭṭhapiṇḍimālabbhāti setaguṇayogena viṭṭhapiṇḍiṃ ālambha, na ca nālambhate tasmā guṇo appadhānanti ajjhāharitabbaṃ.

Puna codento āha- ‘nanu ce’ccādi, athetyadhippāyamāsaṅkate, aniṭṭhamāpādayati nīlasaddepi pasaṅgo’ti, kutoccāha- ‘sopihi’ccādi, idaṃ vuttaṃ hoti- ‘‘uppalasaddo jātivācī, na tu dabbavācī, jāti visiṭṭhadabbavācittā yadi dabbavācīti vuccate, tadā nīlasaddopi guṇavisiṭṭha dabbavācittā dabbavacanamāpajjatīti imesaṃ na koci viseso’’ti, pariharanto āha ‘nedamatthi’ccādi, apāyino apagantāro dabbāti gamyate, kutoccāha- ‘satīpi’ccādi, iti kāraṇe.

Visesanamekattheneti siddhepi papañcatthaṃ paripphuṭatthañca udāharaṇabahuttaṃ dassetuṃ pāṇiniyehi bahuṃ suttitaṃ, sabbassetassa paccakkhātabhāvaṃ dassetuṃ vuttiyamudāharaṇamattaṃ dassitaṃ, tadidāni byākhyātukāmo āha- ‘pubbakāle’ccādi, chinnoca visesanantī sambandho ‘‘pubbakāleka sabbadhurapurāṇanavakevalāni samānādhikaraṇene’’ti (2-1-49) te samettha suttaṃ, tatthekādīnaṃ vuttiyamudāharaṇāni na dassitānyupalakkhaṇatova viññāyantīti dassetumāha- ‘eke’ccādi, eko ca so purisocātyādinā viggaho upalakkhaṇattāyeva ca ‘satta ca te isayo ca sattisayo’ccādikañca daṭṭhabbaṃ.

Upamīyate paricchijjate-nenetyupamānaṃ, upamīyatītyupameyyaṃ, tesaṃ upamānopameyyānaṃ sādhāraṇo yo dhammo sāmatātena visiṭṭhaṃ yadupameyyaṃ, taṃ vacanenetyattho upamānopameyyaccādi kassa, samāso bhavatīti seso, kāraṇamāha- ‘visese’ccādi, visesāpariggahāti visesanantyeva sāmaññena pariggahā, evambhū tassāpīti upamānarūpassāpi. Nanu satthīsaddassasatthiyaṃ vutti sāmāsaddassa tu devadattāya, ato byadhikaraṇattā kathamettha samāsoccāsaṅkīyāha- ‘yade’ccādi, samāno dhammo sāmattādi yassa so sadhammo, tassa bhāvo sādhammiyaṃ sāmattaṃ, tasmā devadattātthe vattate upacāravasena, sāmāsaddopi guṇavacanopi sāmattaṃ vatvā saddhādittavasenābhedopacārena vā devadattāyaṃ vattate, nanu ca sāmāsaddassa devadattābhidhāne caritatthatāya satthī guṇena niddiṭṭhātyaniyataguṇappatītippasaṅgo nekaguṇādhārattā satthiyātyāsaṅkiyāha- ‘yadipi’ccādi.

Ihāti niddhāraṇe, etesaṃ guṇānaṃ majjheti attho, iha vā satthiyaṃ, sāmaguṇavantatāya sāmāyāti gamyate, pasiddhivasenāti satthisāmātyatropamānaṃ satthī, upameyyā devadattā, pasiddhantupamānaṃ bhavati nāppasiddhaṃ… pasiddhasādhammiyā sādhyu sādhanamupamānanti katvā satthiyeva sāmaṅguṇena pasiddhā na devadattā, tasmā sāmaguṇappasiddhiyāti attho. Sādhyute upamīyateneneti sādhanamupamānaṃ, sādhyate upadhīyateti sādhyamupameyyaṃ, pasiddhassa sādhammiyaṃ tena, sādhyassāppasiddhassa kassaci sādhanaṃ sādhyasādhanaṃ. Yatratviccādinā bahulaṃvacanasāmatthiyā sāmaññavacaneneva samāsasabbhāvaṃ vatvā aññenāsabbhāvamudāharaṇena phuṭayituṃ 'phālā iva taṇḍulā'tyādi āraddhaṃ.

Taṇḍulasaddoti upameyyabhūtataṇḍulasaddo, taṇḍulattampi vatvā dabbe pavatto sāmaññavacano natu bhavatīti sambandho, dabbeti taṇḍuladabbe phāladabbe ca.

Upamānopameyyasādhāraṇasūrattādidhammavacanāppayogeti upamānopameyyānaṃ sādhāraṇo yo visāradattādidhammo tabbacanassa 'muni ayaṃ sīho viya visārado'tyādo visāradādisaddassāppayogeti attho, kesañciti kesañci saddānaṃ majjhe, visessattameva phuṭayati. 'Tathā ce'tyādinā, visesanavisessānaṃ yathiṭṭhattā niccaṃ sīhādīnaṃ visessatāyeva vacanicchāti pubbanipātattāppasaṅgoti bhāvo, upapatyantaramāha-'visesanasseve'ccādi, yadipi sīho visesanameva na visessaṃ, tathāpi bahulādhikārā visesanassāpi paranipātoti bhāvo.

Athātrāpi visesananteva samāsappaṭipādane'muni ayaṃ sīhova visārado'ccādo sāmatthiyatova samāsāppasaṅgepi upamāno pameyyānaṃ sādhāraṇavisāradattādidhammavacanāppayoge sati tappasaṅgābhāvatthaṃ vacanamārabbhanīyanti codeti 'nanuce'tyādinā, sāmatthiyatoti sāmaññavacanappayoge sāpekkhattā samāsāppasaṅgoti sāmatthiyaṃ tasmāti attho. Sāmaññappayogatthanti samāsavākye sāmaññavacanassa sūrattādi(no), appayogatthaṃ, tathā hiccādinā sāmaññasaddappayoge sāmatthiyato samāsāsabbhāvā suttantarassānārabbhanīyabhāvaṃ sādheti.

Visesānantabbhāvāti sāmaññassa samāse antobhāvepi tikhīṇattādito visiṭṭhassa sūrassādivacanīyassa visesassa samāse anantogadhattā appasaṅgo sāpekkhamasamatthanti. Atheti 'saccameta'ntiādiṃ paravacanamāsaṅkiya vadati, evamādisijjhanatthaṃ samāsoti (ñāpanatthaṃ) ārabbhanīyambhavatīti sambandho.

Padhānassāti 'raññopuriso-bhirūpo'tettha abhirūpasāpekkhassa purisassa visesanattenevā [visesanaṃ tenevā (potthake)] ppadhānaṃ, samāsāvayavabhūtaṃ rājānaṃ pati visessabhāvenāviphalitasakatthatāya padhānabhūtassa purisassa. Ādisaddena 'rājapurisassa dassanīyassa geha'nti saṅgaṇhāti.

Ettha hi gehampati visesanabhāvenāppadhānattepi rājānampati padhānabhūtassa purisassa sāpekkhassāpi samāso hoteva. Idañcañāpanatthaṃ vacanārambhappayojanañca, kāraṇamāha-'gamakattā'iccādi.

Gamakattāti viggahavākyatthassa vuttiyampatīyamānattā gamakattaṃ tasmā, naceha gamakattamatthīti 'muni sīhova sūro'tyatra tu vākyato yottho patīyate, nāyaṃ 'muni sīho sūro'tyato gamyateti gamakattaṃ natthī-ti attho, tathāhi munisīhasaddenevo pamānopameyyabhāvanimittassa visāradattassa sabhāvenevopādānato visāradasaddassa tena sambandhābhāvo.

Apavaggo nibbānaṃ, vākyameveti evakārena byavacchinnamatthampadassayamāha-'vuttinivattetī'ti bahulādhikārato viññāyati, nanu cātra visessabhāvāsambhavāppasaṅgoyeva vuttiyāti codeti. 'Nanuce'tyādinā.

Puṇṇatābyabhicārāti puṇṇatāsaṅkhātassa bālādiavatthāvisesassa avināppavattito byabhicārī hi visessambhavati yathā nīlatāyuppalaṃ, pariharati 'nedamatti'ccādinā, mantāṇiputtānaṃ anekattāti kevalaṃ mantāṇiyā putto puṇṇoyevāti abhāvā tesaṃ bahubhāvato, attano attano gahassa patayoti gahapatīnaṃ bahuttaṃ pākaṭameva.

Vuttiyeveti evakārena byavacchinnamatthamāha-'vākyaṃ nivattetī'ti. Visiṭṭhajātivacanāti vuttaṃ kaṇhasappajātiyā lohitasālijātiyā ca visiṭṭhattā.

Tacchako sappoti byākhyeyamupanikkhippacodayamāha- ‘nanu ce’ccādi. Tacchakabhāvānapetoti bālayuvattādisaṅkhātatacchakabhāvato abyāvutto, atthināmadheyyoti tacchako nāma koci tannāmo atthi, kiriyāsaddoti tacchatīti tacchakoti evaṃ kiriyāya pavattinimittattenopādinno vaḍḍhakīvācī tacchakasaddo, evaṃ maññate ‘‘yathāvuttanayena visesanavisessasabbhāvā samāsena bhavitabbaṃ, tathā sati kimidaṃ paccudāharaṇaṃ kata’’nti. Atra kenaci na nāmadheyyassetyādi nopajāyatevātyetadavasānaṃ vuccamānamanudyataṃ nirākattukāmo āha-‘yopā he’ccādi.

Imassāyamadhippāyo ‘‘vuttanayena tacchakasaddassa kiriyā saddassātthavisayāpekkhāyābhāvato visessattābhāvā paccudāharaṇamidaṃ kata’’nti.

Kasmā ayuttamiccāha-‘yato’ccādi, nāmadheyyassa kiriyāvācino ca atthābhidhānasāmatthiyaṃ tulyaṃ vā na vā, avayavappasiddhiyā samudāyappasiddhi balavati vā navetyetaṃ vicāretuṃ yato nādhikatantyattho, kiñcarahi adhikatantyāha- ‘apitvi’ccādi, tacchakasaddonekatthavutti nānekatthoti vicāretumadhikatanti yojanā.

Evaṃ maññate- ‘‘visesanavisessabhāvacintāyaṃ saddānamatthābhidhānasāmatthiyacintā na yujjate ‘sati sambhave byabhicāre ca visesanaṃ sātthakaṃ hotī’ti visesanaṃ maggīyate, nāsambhave nābyabhicāre yathā sītaṃ (himaṃ) uṇhoggīti, tasmā sambhavabyabhicāracintā visesanavisessabhāvacintāyamupayujjatīti tacchakasaddo-nekatthavuttivā na vetyetadeva vicāretumadhikatanti katthacipi visesanavisessa sabbhāve samāso hotevā’’ti, yadipi nāmadheyyakiriyāvācīnamatulyamatthābhidhānaṃ samudāyappasiddhiyā ca balavatittaṃ, tathāpi vakkhamānanayena samāsasabbhāvā na kāci hānīti dassetumāha- ‘ettha cā’tiādi.

Etthacāti keci pakkhe ca, kañci pīḷamāvahatīti sambandho, kutoccāha ‘tathāhi’ccādi. Evaṃ maññate- ‘‘yadīpi samudāyappasiddhiyā sati kiriyāsaddatthavisayāpekkhā nopajāyate, tathāpi nāmadheyyasseva tacchakasaddassāpyanekatthavuttittamattheva… sappavisese manusse ca tannāmake nāmadheyyassa tacchakasaddassa pavattisabbhāvā(ti) visesanavisessasabbhāvato samāsappasaṅgo tadavattho yevā’’ti, na kevalaṃ sappavisesasseva tacchakasaddo nāmadheyyamapitu manussānampīti pisaddattho. Tacchakasaddassānekatthavuttittepi na samudāyappasiddhiyā avayavappasiddhībādhāti dassetumāha- ‘nacā’tiādi. Co-vadhāraṇe, kutoccāha ‘kiriye’ccādi. Kamenatthappasiddhīti yaṃ, etampana sakkā viññātunti yojanā.

Yanti yaṃ pasijjhanaṃ, kamenāti bādhābhāvato anukkamena. Evañceti iminā nacetyādinā vuttaṃ paccāmasati… kimpaṭivihitaṃ siyā parihaṭaṃ siyāti attho, iti iminā kāraṇena ‘tacchako sappo’ti paccudāharaṇaṃ na yuttaṃ… tacchakasappoti samāsasabbhāvatoti adhippāyo, nedamevamiccādinā pariharati, yadā carati yathā vuttena visesanavisessabhāvasambhavo, tadā kathaṃtyāha- ‘yadā visesane’ccādi. Tadāpi kathaṃ vākyena bhavitabbamiccāha- ‘idañce’ccādi. Bahulaṃvacanatoyevāti adhippāyo.

Aññassāti kammani sambandhavacanicchāyaṃ chaṭṭhī. Avacchedakattāti ettha kattunā bhavitabbanti kāḷassāti kattari bhāvayoge chaṭṭhiyā ajjhāharitabbaṃ. Pattāpannehi dutiyantassa jīvikampatto jīvikā pannoti samāso ‘kārakaṃ bahula’’nteva (caṃ-2-2-19) vihito dutiyantena tu tesaṃ samāsatthaṃ suttantaraṃ kataṃ parehi, atthañca tesamitthiliṅgānampi samāseneva, kāranivattiyā, tathā māso jātassāti viggahe parimāṇivācinā chaṭṭhiyantena parimāṇavacanānaṃ kālasaddānaṃ, tadāha- ‘pattāpannāna’miccādi, parimāṇaṃ māsādi paricchedo tamassatthīti parimāṇī jātādi.

Ettha hi māso parimāṇaṃ paricchedakattā, jāto parimāṇī paricchejjattā, pattā jīvikānenāti [patto jīvikanti pāṭhena bhavitabbaṃ] vacanicchāyaṃ yo-ttho so- ñāpadatthasamāsepyatinno vacanicchābhedamantarenātidassetuṃ ‘aññapadatthe bhavissatī’ti yaṃ vuttiyaṃ vuttaṃ, taṃ byākhyātukāmo āha- ‘vānekaññatthe iccevā’tiādi. Aññattha samāse kate sabbattha ‘‘itthiyaṃ bhāsite’’ccādinā (3-67) pumbhāvo. Māso jātassāti vacanicchāyaṃ yo-ttho, so-ññatthasamāsepyabhinno vacanicchābheda mantarenāti dassetumāha- ‘yassa jātādino’ccādi.

Jātasaddassatthamāha sampannoti, sampuṇṇotyattho, iminā ca māso jāto-ssāti viggahassa attho dassito, aññathāti yadi māso tassa aññapadatthassa jātādino sampuṇṇo na bhātīti attho. Ttattavantūnaṃ niṭṭhāsaññaṃ vidhāya tadantassaññatthasamāse ‘‘niṭṭhā’’ti (2-2-36) suttena pubbanipāto vutto, tadāha- ‘nace’ccādi, pubbanipātappasaṅgo naca siyātisambandho, kutoccāha- ‘jāti’ccādi. Kesañciti vākyakāramāha, naca yuttanti sambandho, kāraṇamāha- ‘visesana’meccādi, tathāhiccādinā visesanassa sātthakatte samāsabbhāvamabhāve cābhāvaṃ sādheti… chaṭṭhīsamāse ‘sati sambhave byabhicāre ca visesanassa sātthakambhavatīti visesanassa sātthakattā.

Avacanepīti niyamavacane (a)satīpi, chaṭṭhīsamāsappasaṅgo carahi vuttanayena byavacchejja byavacchedakattābhāvena visesanānatthakyā na bhaveyya ce vākyenāpi na bhavitabbanti āha- ‘vākyaṃ tvi’ccādi. Ayampana visesanasamāso parehi kammadhārayoti ñāyati… yathā kammaṃ kiriyaṃ payojanañca dhāreti evamayaṃ samāso kammamiva dvayaṃ dhārayatīti.

12. Naña

Etthevāti ‘‘ṭa naññssa’’iti (3-74) sutteeva. Pāmanaputtotipāmā kuṭṭhaviseso assa atthīti pāmasaddā ‘‘dissantaññepi paccayā’’ti (4-120) nappaccayo, pāmanassa putto, yadi hettha ñakāro visesanattho na karīyetha, tadā ‘‘ṭa nassā’’ti suttaṃ karīyetha, tathā ca satyuttarapade parato pāmanasadde nakārassāpi ṭo

Siyāti bhāvo, nanu ciha samāsavidhimhi ña kāroccāraṇā ña lopa rahitassa samāso na bhavatīti vattumucitaṃ, na tu ‘‘ṭa naññssā’’ti visesanatthoti [ññakāro etthova visesanattho, ti bhavitabba] saccaṃ, kintviha samāsavidhimhi ña kārassa byavacchajjaṃ na dissate.

Pariyudāsavuttīti pari tulitamuggayha nisedhanīyassa asanaṃ khepanaṃ vajjanaṃ pariyudāso, tena pariyudāsena visiṭṭhe-tthe vutti asseti pariyudāsavutti, pasajjappaṭisedhavuttīti paṭisedhanīyameva pasajja patvā taṃsadisamanapekkhiya nisedho, tena vutti asseti pasajjappaṭisedha vutti.

Yattha brāhmaṇā aññova bhavatītyevaṃ vākyenātthantaravidhānā vidhino padhānattaṃ, atthantaravidhānasāmatthiyeneva brāhmaṇassa paṭisedho patīyate, brāhmaṇassa [brāhmaṇassā (potthake)] nivattane tadapekkhāyāññassa vidhānayogato sakapadena naññkhyena vidhibhāgī na vuccate, kiñcarahi aññasaddena… pariyudāsanissayinoññasaddasseva vākye payogato’ añño brāhmaṇā abrāhmaṇo’ti, naññssaca syādyantena sāmatthiyaṃ, na tyādyantenetyekavākyatā… añño brāhmaṇā abrāhmaṇoti tattha tattha pariyudāsavuttittā.

Pasajjappaṭisedhetu paṭisedhassa padhānattā brāhmaṇo na bhavatīti vākyena brāhmaṇassa paṭisedho vidhi atthagammo vākyabhedo, sakapadena ca naññkhyena paṭisedhabhāgivācī sambajjhate. Ko so brāhmaṇā aññoti āha- ‘brāhmaṇattānajjhāsito’ccādi.

Itarasminti pasajjappaṭisepekkhe, kenaci saṃsayanimittenāti upavītadassanādinā kenaci saṃsayakāraṇena, sabbampi padaṃ sakatthe payogampati ñāṇamapekkhate, tañca ñāṇaṃ dvidhā sammāñāṇaṃ micchā ñāṇañca. Ubhayampetabrāhmaṇasaddaṃ pavattayati. Tattha sammāñāṇa pubbake abrāhmaṇasaddappayoge natthi naññssa byāpāro, na hi tattha tena kiñci karīyati. Micchāñāṇapubbake tu vijjate tassa byāpā ro tattha hi tena micchāñāṇappabhavatā parassākhyāyate, micchāñāṇaṃ cendriyahetukaṃ, vinā sadisattaṃ na bhavatīti paṭisedhe sati uttarapadatthasadiso samāsattho jāyateccāha- ‘tattha sadisattaṃ vine’ccādi. Rajjuyaṃ hi sappabuddhi sadisattā.

Payogasāmatthiyāceti abrāhmaṇamānayeccādipayogasāmatthiyā ca. Evammaññate- ‘‘yadyatra brāhmaṇamattassānayanaṃ siyā pubbapadassuccāraṇamanatthakaṃ siyā, atha na kassaci ānayanaṃ evampi sabbassevā brāhmaṇasaddassānatthakattaṃ, tasmā payogasāmatthiyāpi sadisappaṭipattī’’ti.

Taggatāti sadisatthagatā. Yathāvuttassevā-tthassupabrūhanāya viññūvacanamupaññassati ‘atoyeva vuccate’ccādi. Ayañcettha attho ‘‘naññvacanena ivasaddena ca yaṃ yuttaṃ tadaññasmiṃ tappadatthasadise-tthe paṭipattiṃ janeti, tathāhyatthasampaccayo loke dissati ‘abrāhmaṇamānayā’ti brāhmaṇasadiso khattiyādi ānīyatīti, adhikarīyati niyujjate saddo-smintyadhikaraṇaṃ. Yathāvuttena ca byākhyānena kimiṭṭhaṃ siddhantyāha- ‘tadeva’miccādi. Keci pana uttarapadatthappadhānattamiha vaṇṇenti.

Samatthavādīnanti ‘‘samattho padavidhi’’ (pā 2-1-1) tvevaṃ vādīnaṃ. Samattha vādīnaṃ samāso vidheyyoti sambandho, vidheyyoti vacanantarena vidheyyo, tathāhi apunageyyāti gāyanena naññssa sambandho, na tu punasaddatthena. Anokāsaṃ kāretvāti karaṇena sambandho na okāsena. Amūlāmūlaṃ gantvāti gamanena, na mūlenāti asāmatthiyaṃ. Gamakattavādinoti asāmatthiyepi yatra gamakattaṃ tattha samāso hoteva, tato gamakattañca samāsassa nibandhananti yo vadati tassetyattho. Etthāpīti apunageyyātyādopi, nanvayamapyācariyo gamakattavādī, tathāsati gamakattāiccanabhidhāya bahulādhikārāti kasmāvuttanti āha-‘so ce’ccādi.

Kehicīti vuttigganthena byavacchinnamatthaṃ dassento āha- ‘kehiciyeva na sabbehī’ti, apunageyyāti ‘‘ṭa naññssā’’ti (3-74) nassaṭo, atippasaṅgābhāvatoti suttantarena samāse avihitepi anabhimatatthānampatītiyā abhāvato.

13. Kupā

Syādividhinoti kārakavibhattividhānato visuṃ itthambhūtādīsuvidhānā syādividhītisaṅkhaṃ gatassa syādividhino, asyādividhimhīti pariyudāso-natthakoti codento āha ‘nanvi’ccādi, anatthakaṃ bhaveyya… lakkhaṇādyatthānaṃ samāse guṇībhūtattā samāsato kiriyāsambandhānurūpavibhattiyatthassa padhānabhāvato, pariharati ‘nayidameva’miccādinā. ‘‘Anunā’’ti (2-10) vicchāyamanunā yoge dutiyā vidhānasāmatthiyā vākyampi hoti, aññathā niccasamāse dutiyā vidhānamanatthakanti bhāvo, nigamayati tasmāiccādinā, ‘‘ku pāpatthe’’ti paresaṃ gaṇapāṭho, evamuparipi ‘‘dunindāyaṃ’’tyādi veditabbaṃ.

14. Cīkri

Cīsaddoti ettha cīti iminā cīppaccayantaṃ parāmasati, cīppaccayanta saddoti attho.

15. Bhūsa

Pītisambhamoti pītiyā sambhamo pītipubbikā paccuṭṭhānāsana dānādivisayā turitatā, alaṃbhutvā pariyattaṃ sampuṇṇaṃ bhutvā.

16. Aññe

Purobhūya aggatobhūya. Tirobhūya antaradhānībhūya. Anaccādhāneti imassa attho ‘upariyādhānato aññatrā’ti, ādhānaṃ patiṭṭhāpanaṃ, icchantīti pāṇiniyādayo icchanti, urasi katvā pāṇinti pāṇiṃ urasi katvā.

17. Vāne

Anekaggahaṇassa payojanaṃ vattumupasakkati ‘idhe’ccādi, vivacchitekasaṅkhyāsāmaññanti vivacchitaṃ ekasaṅkhyāya sāmaññaṃ, evaṃ maññate ‘‘yadi‘syādi syādine’ti vattumicchitekasaṅkhyāsāmaññassa pariggaho na siyā tadā ihānatthaka (maneka)ggahaṇaṃ siyā tenehāne kaggahaṇasāmatthiyāyeva ‘syādisyādine’ti vattumicchitekasaṅkhyā sāmaññampariggahitanti viññāyate’’ti teneccādinā idaṃ dasseti ‘‘tena yathāvuttena pubbe vutto sabbopi samāso pubbaparānaṃ dvinnaṃyeva syādyantānaṃ hotī’’ti.

Yajjevaṃ kathaṃ ‘tadahujāto’ti bahulādhikārena visesana samāsagabbhakārakasamāsena vā sijjhati, ayaṃ aññapadatthasamāso. Catthe bahunnamiṭṭhattā tadatthañcānekaggahaṇaṃ, tena ‘hotu potu pitā puttā’ti hoti uttarapade (yoni) sambandhe parato pubbapadassa ‘‘putte’’ti (3-65) suttenāttena, aññathā dvinnaṃdvinnaṃ samāse sabbattha uttarapadasambhavena ‘‘vijjāyonisambandhānamā tatra catthe’’ti (3-64) ‘‘putte’’ti ca suttadvayenāttena‘hotā potā pitā puttā’ti āpajjeyya. Anekanti paṭhamantattā syādītīdamevānuvattate, tenevānekaṃ syādyantamicceva vuttaṃ. Athāññattheti vutte-ññassa vākyassattheti avatvā padassecceva kasmā vuttantyāsaṅkiyā ha- ‘syādyantasse’ccādi, tassevāti sāmatthiyaladdhassa syādyanta padasseva samāso viññāyatīti sambandho.

Tassa guṇā tagguṇā tasseccanenāññapadattho niddisīyate, tassa aññapadatthassa ye guṇā yāni visesanāni, tesaṃ saṃviññāṇaṃ gahaṇaṃ tagguṇasaṃviññāṇaṃ, athavā so guṇo yassa so tagguṇo, tagguṇassa tagguṇayuttassāññapadatthassasaṃviññāṇaṃ, na guṇavirahitassā(ti) tagguṇasaṃviññāṇaṃ, ettha pana ‘aññapadatthe tagguṇasaṃviññāṇaṃ pyatthī’ti paribhāsīyati, tatthāyamattho ‘‘aññapadatthe samāse-ññapadattho visesanena saha viññāyati navisesanarahito’’ti, kvaci atagguṇasaṃviññāṇassāpi dassane nāpisaddo, yatrāvayavena viggaho samudāyo samāsattho tattheva tagguṇasaṃviññāṇaṃ bhavati, tagguṇasaṃviññāṇato aññaṃ atagguṇasaṃviññāṇaṃ, tasmiṃ, yatrāvayavoyeva samāsattho tatrātagguṇasaṃviññāṇaṃ.

Ettha pana bahudhanasaddo purisassa upalakkhaṇabhāvena katattā. Abhimatoti pāṇinīyānaṃ abhimato dasannaṃ samīpe āsannā dasannamiccādivākye.

Parimāṇamevasaṅkhyeyanti parimāṇalakkhaṇameva saṅkhyeyaṃ, tañca parimāṇalakkhaṇaṃ saṅkhyeyañca.

Saṅkhyānarūpanti saṅkhyānasabhāvaṃ.

Parimāṇenāti pañcasaṅkhyāya paricchijjamānena saṅkhyeyasaṅkhātena parimāṇena.

Saṅkhyānavuttīti tena anativattiyamānatapparicchedaka saṅkhyānarūpa saṅkhāte saṅkhyāne vutti yassā sā saṅkhyānavutti-pañcasaṅkhyā.

Diṭṭhanteniminā imaṃ dīpeti ‘‘yathā pañca parimāṇamesanti pañcakāti ettha parimāṇarūpo-vayavabhedasamudāyasabhāvo pakatiyattho samudāyino sakunā paccayattho, tathā tidasāti etthāpi’’ti, kappaccayo pakatippaccayatthabhedasambhavena.

Keci panāti iminā pāṇinīye dasseti.

Pakatippaccayatthabhedasambhavāti iminā paresaṃ pakatippaccayatthānaṃ bhedābhāvassa icchitattā saññāyaṃ sakatthe kappaccayassa vidhānaṃ dasseti.

Syādyantassāti iminā vāsaddassa padattaṃ dasseti.

Tadatthepīti tassa vāiti aññapadassa atthepi, tadattho cettha vikappattho vā siyā tadā pana dvinnaṃ gahaṇe na tiṇṇaṃ, tesantu gahaṇe na dvinnaṃ, saṃsayo vā, tadā tu saṃsayassobhayā lambanarūpattā dvevāti vutte tayo, tayovāti vutte dve apekkhīyantīti buddhivisayā pañca atthā samāsābhidheyyo honti.

Nāmattenāti ruḷhināmattena, abhimato pāṇiniyānaṃ, vikappitaṃ suttantarena vibhāsā sabbanāmasaññāvidhānena.

Avayavadhammenāti avayavasaṅkhātena sabhāvena.

Nanu ca samānādhikaraṇānaṃ bahubbīhi vutto pāṇiniyehi ‘pañcahi bhuttamasseti byadhikaraṇānaṃ na siyā’ti, tathā paṭhamatthaṃ vajjetvā sabbavibhatyatthesu iṭṭho ‘vuṭṭhe devegatoccatra vuṭṭhadevoti na siyā’ti tasmā kathamatra byadhikaraṇānaṃ paṭhamatthe samāso vaṇṇīyateccāsaṅkiyāha-‘byadhikaraṇānampi’ccādi, byadhikaraṇānampi yathābhidhānaṃsamāsasabbhāvato pañcahi bhuttamassetyādo bahulādhikārā anabhidhānato vā na bhavissati, tatoyeva ca pañca bhutta vanto-sseti samānādhikaraṇānampi kvaci na bhavissati, tathā paṭhamatthepi kvaci na bhavissati vuṭṭhe deve gato'ti. Tulyayoge gamyamāneti attho.

Aññatracāti tulyayogato-ññatra salomakotyādīsu ca, vijjamānāni lomānyassa, vijjamānā pakkhā assāti viggaho. Upasaṅkhyāto ''syādyadhikāre-tthikhīrādīnamupasaṅkhyāna''nti (2-2-24-vā) sabhāvato eva nivatto na suttantarato, gatatthassāpi hi payoge anavaṭṭhānaṃ siyā piṭṭhapesane viya, kathañcarahi brāhmaṇe bahū ānaya, ahaṃ pacāmīti nāvassamevaṃ payogo, katthaci pana vacanasiliṭṭhatādippayojane sati hoteva.

Kaṇṭhe sambhavoti kāḷassa kaṇṭhe sambhavo. Ṭṭhasaddatthoti kaṇṭhaṭṭhasadde ṭṭhasaddattho. Oṭṭhasaddova mukhavuttītyanena gammamānatthattā dutiyassa mukhasaddassāppayogamāha, tasmā oṭṭhova mukhamassāti viggayha oṭṭhamukhoti samāso, na ca pāṇi pāṇyantarassa mukhaṃ, mukheneva ca pāṇimukhassa sadisattaṃ pasiddhanti sāmatthiyā oṭṭhamukhamiva mukhamassetyattheva tiṭṭhate, upanyasyantetyupanyāsā, visayadassanatthāti iminā'kaṇṭhe kāḷo yassā'tyādīkameva vākyanti dasseti. Samudāye vikārecāti samudāyasambandhe vikārasambandhe ca. Taṃsamāsassāti tassā chaṭṭhiyā samāsassa, tadabhidhāyinanti saṅghāta vikārābhidhāyīnaṃ, kesānaṃ saṅghāto iccādi paresaṃ vākyaṃ. Dhātuto jātaṃ dhātujaṃ, uttarapadaṃ patitasaddādi, tassa payogoti patitasaddassa payogo.

''Nañsmātthyatthāna''nti (2-2-24) vāttikaṃ, etanāha-'ña kārānu bandhā'iccādi. Pāṇiniyā tu avijjamānasaddo nañsamāso, padantare nāssa bahubbīhi vottarapadalopo, avijjamānā puttāssa aputtovijjamānaputtoti sādhenti, icchate pāṇinīyehi… dakkhiṇapubbā saddānaṃ nānatthattā byadhikaraṇattā, vacanepīti sutte vijjamānepi, aya maññapadatthasamāso parehi bahubbīhīti vuccati tathāhi bahavo vihayo yassa so bahubbīhi, yathā bahubbīhīti aññapadatthappadhāno tathā ayampi.

19. Catthe

Samuccīti piṇḍīkaraṇaṃ, ko soti āha- 'sādhanameka'miccādi. Ekaṃ sādhanaṃ ekaṃ kiriyaṃ vā paṭicca cīyamānatāti sambandho, kesanti āha- 'kiriyāsādhanāna'nti, kenāti āha- 'attarūpabhedenā''ti. Tattha devadatto bhuñjati tiṭṭhati pacaticāti sādhanampaṭicca kiriyānaṃ attarūpabhedena cīyamānatā veditabbā, dhave ca khadire ca palāse ca chindāti kiriyampaṭicca attarūpabhedena sādhanānaṃ cīyamānatā veditabbā.

Soti samuccayo bhavatīti seso, kesanti āha- 'tulya balāna'miccādi.

Tulyabalānanti iminā visuṃ padhānabhāvena kiriyābhisambandhā aññamaññānapekkhattamāha.

Aniyatakkamayogapajjānanti kamo ca yogapajjañca, aniyataṃ kamayogapajjaṃ yesaṃ saddānaṃ tesaṃ, yathetyādinā tatthodāharaṇaṃ dasseti, etthāyamadhippāyo ''ettha gavādīnaṃ visuṃ padhānabhāvenānayanakiriyābhisambandhā tulyabalatā gavādīnaṃ vuttakkameneva nayanābhāvā aniyatakkamatā gavādīnaṃ yugapadi nayanābhāvā aniyata yogapajjatā ca hoti, tathā aññaṃ tādisampī''ti. Anu pacchā padhānānurodhena (cayanaṃ) anvācayo, taṃ byañjayati 'yatthe'ccādi, tadanurodhenāti tadanuguṇena, udāharati 'yathe'ccādi, bhikkhāgamanamettha padhānamantaraṅgattā, netaraṃ bahiraṅgattā, taṃ karaṇe yadi gāvopi passati tāpyānayati, ettha tu gossānayanaṃ bhikkhāṭanamapekkhate, netaramitarassa… vināpi tena tadanuṭṭhānato. Itarassa itarena yo go itaretarayogo, so ca etādisoti āha- 'aññamaññe'ccādi.

Avayavappadhāno cāti sābhāvikābhidhānasāmatthiyenāputhubhūto ca, vuttivayena sāriputtasaddo moggallānattho hoti moggallānasaddo sāriputtatthopīti aññamaññatthe padhānato yugapadyadhikaraṇavacane sati cattha samāsoti so-yamadhikaraṇa samudāyo ubhayapadānugataubhayatthavasena catubbidhopi yugapadi buddhiyā gayhamāno kadāci ubbhūtāvayavabhedo teneva sābhāvikābhidhānasāmatthiyeneccevamavayavappadhāno ca, nanu ca jananamaraṇānīti viruddhānaṃ kathamekenābhidhānanti vuccate- sabbopi saddo payujjamāno (itarī) tarenāvadhāraṇaṃ vattate, tena ekeko saddo ekekassatthassa vācako, tathāpi yathā sāriputtamoggallānāti ettha bahuvacanassaññathānupapattiyā yugapadyadhikaraṇavacanatā hotī, tathātrāpi bahuvacanassaññathānupapattilakkhaṇena sāmatthiyena ekenāpyabhidhānaṃ hoti. Iti hetumhi, yato evamavayavappadhāno tatoti attho.

Bahuttāti kiñcāpi vākye nesaṃ [vākyenevesaṃ (potthake)] visuṃ bahvatthatā, na hi sāriputtamānayāti vutte moggallānassāpi sampaccayo bhavati, tathāpi yato vuttivisaye sahabhūtānamevesaṃ visuṃ bahvatthatā, tato tattha vacanīyassa atthassa saṅkhyātedena bahuttaṃ. Samāharaṇaṃ piṇḍīkaraṇavasena saṃharaṇaṃ samāhāro, so cevaṃ veditabboti dassetumāha 'aññamaññe'ccādi.

Ettha ca kiñcāpi itarītarayogassa samāhārassa ca bhāvarūpattā adabbarūpatā, tathāpītarītarayoge tu yathā guṇavaca nānaṃ sukkaṃ vatthaṃ sukko kambalo sukkā gāvīti nissayabhedato liṅgavacanasiddhi, tathā taddhammānamabhidhānato nissayato liṅgavacana siddhi veditabbā, saṃhatippadhānattācekavacananti yadā bahunnaṃ samudāyo tirohitāvayavabhedo saṃghāto pakkamīyate, tadā samāhārocceva saṃhatippadhānattā ekavacanaṃ hotīti attho. Tadanuṭṭhānatoti tassa karaṇato. Byatikaro missatā, byatikaraṃ dasseti pāṇiccādinā, paccekaṃ parisamattiyaṃ vākyabahuttaṃ dasseti 'tattha hiccādi.

Cakkhuñca sotañca, mukhañca nāsikā ca, hanu ca gīvā ca, chavi ca maṃsañca lohitañca, nāmañca rūpañca, jarā ca maraṇañcāti viggayha samāso, ''samāhāre napuṃsaka''nti (3-20) sabbattha napuṃsakaliṅgaṃ, syādimhi mukha nāsikantiādīsu ''syādīsu rasso''ti (3-23) rasso. Alabhatā gomukhaṃ ḍiṇḍimo bherivisesā, āḷambaraṃ paṇavo, murajo mudaṅgo, maddavo mudaṅgo. Maddavavādanaṃ paṇavavādanañca sippamassa maddaviko pāṇaviko, sammaṃ kaṃsatāḷaṃ, tāḷaṃ hatthatāḷaṃ, alasatā ca āḷambaro ca, murajo ca, gomukho ca, saṅkho ca ḍiṇḍimo ca, maddaviko ca, pāṇaviko ca, gītañca vāditañca, sammañca tāḷañcāti viggaho. Yugassa hitā yoggā goṇā, tesamidaṃ yoggaṃ kasikammaṃ, tassa aṅgaṃ. Tenāha- 'kasibhaṇḍāna'nti, phālokasako, pācanaṃ patodo, yugo ca naṅgalañcāti viggaho. Piṇḍamāyudhaviseso, asi ca satti ca tomarañca piṇḍañcāti viggaho. Cammaṃ saravāraṇaphalakaṃ, kalāpo tūṇīraṃ, paharaṇañca āvaraṇañcāti viggaho. Ahi ca nakulo ca, bīḷāro ca mūsiko ca, kāko ca ulūko ca, nāgo ca supaṇṇocāti viggaho. Saṅkhyā ca parimāṇañca saṅkhyāparimāṇaṃ, tattha parimāṇasaññānaṃ yathādīgho ca majjhimo ca dīghamajjhimaṃ. Ekakañca dukañcāti viggaho, dukatikādīsupi esevanayo.

Khuddajantu siyā- naṭṭhi, athavā khuddakova yo;
Sataṃ vā pasate yesaṃ, keci ānakulā api.

Kīṭo ca pataṅgo ca, kuntho ca kipilliko ca, ḍaṃso ca makaso ca, makkhikā ca kipillikācāti viggaho. Pacanacaṇḍālāti o rabbhikādīnaṃ ruḷhīsaññā. Urabbhe hantvā jīvatīti orabbhiko, evaṃ sesesu. Sānaṃ sunakhaṃ pacatīti sapāko, venā tacchakā, rathakārā cammakārā. Sādhāraṇā samānā, caraṇasaddo- yaṃ idha gayhatīti sambandho, yathā sakamajjhayanāya carīyanti vatānyetesūti caraṇāni, kaṭhādivājhānyajjhayanāni sākhāsaññakāni. Yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā caraṇāni sīlādayo paṇṇarasa dhammā. Tenāha- 'kaṭhādīhī'tiādi, kaṭhādīhīti pasiddhivasena kamātikkamenāpi vuttaṃ, tato ādisaddena atisādayo gayhanti. Atisena bhāradvājena kaṭhena vuttaṃ vidantyadhīyanti vāti ''aññasmi''ti (4-121) ṇo, ''lopo''ti (4-123) lopo atisā bhāradvājā kaṭhā. Kalāpinā vuttaṃ vidantyadhīyanti vāti, teneva ṇo, kalāpā, kaṭhā ādi yesaṃ te kaṭhādayo, tehi ajjhenavisese ca purise ca upacārāti sambandho.

Sīlādayotiādisaddena indriyasaṃvarādayo gayhanti. Sīlañca paññāṇañca, samatho ca vipassanā ca vijjā ca caraṇañcāti viggaho. Ekato ajjhayanametesūti ekajjhayanāni, pakaṭhāni vacanāni pāvacanāni saddhammo, ekajjhayanāni ca tāni pāvacanāni ca tesaṃ, dīgho ca dīghāgamo ca majjhimo ca majjhimāgamo ca, ekuttaro ca aṅguttarāgamo ca saṃyuttāgamo ca, khandhako ca vibhaṅgocāti viggaho.

Tesanti iminā liṅgavisesānanti chaṭṭhiyantataṃ dīpeti, itthī ca pumā ca, dāsī ca dāso ca, cīvarañca piṇḍapāto ca senāsanañca gilānapaccayo bhesajjaparikkhāro ca, tiṇañca kaṭṭho ca sākhā ca palāso cāti viggaho. Cheko dakkho, pubbā ca parācātiādinā viggaho.

Pubbadakkhiṇantiādīsu ''byañjane dīgharassā''ti (1-33) rasso. Kāso ca kuso ca usiro ca bīraṇañca, muñjañca babbajañcāti viggaho. Khadiro ca palāsocātiādinā ca, gajo ca gavajo cātiādinā ca, hatthī ca goca asso ca vaḷavācāti ca, haṃso ca balāvā cātiādinā ca, bako ca balākācāti ca. Hiraññañca suvaṇṇo ca, maṇi ca saṅkho ca muttā ca veḷuriyo ca jātarūpañca rajatañcāti ca, sāli ca yavakocātiādinā ca, sākañca suvañcātiādināca, kāsiyo ca kosalācātiādinā ca viggaho, janapadavācinā ca bahuvacanantā.

Ekavīsaticcādino ekañca taṃ vīsaticāti visesanasamāso vā siyā, ekañca vīsati ca ekavīsatīti catthasamāso vā, samāhāre napuṃsakattantu na pappoti, ‘‘nānusāsanīyaṃ liṅgaṃ sokanissayattā liṅgasse’’ti loke napuṃsakaliṅgassehānabhidhānato napuṃsakaliṅgaṃ na bhavissatītyadhippāyo, sabhāparisāyāti ñāpakato vā samāhāre napuṃsakaliṅgamatra byabhicaratīti daṭṭhabbaṃ.

Pubbappayogo-bhimatoti upasajjanasaññakassa syādīti paṭhamāya niddiṭṭhassa samāse pubbanipāto ‘‘upasajjanaṃ pubba’’miccanena (2-2-31) iṭṭho kamassa padhānabhāvena vattumiṭṭhattāti ‘‘syādisyādinekattha’’nti (3-1) ettha syādīti paṭhamāniddiṭṭhassāsaṅkhyādino pubbamavaṭṭhānato syādineti tatiyāniddiṭṭhassa pacchāvaṭṭhānato ‘‘syādisyādinā’’ti sutte paṭipāṭiyā padhānabhāvena vattumiṭṭhattā.

Parappayogo-bhimatoti heṭṭhā vuttasuttena pubbanipāte patte ‘‘rājadantādīsu para’’ntīminā (2-2-30) paranipāto-bhimato, vacanenāti- ‘‘bahula’’nti vacanena, pubbakā layuttassa parappayogo-bhimatoti rājadantādipāṭhato evā-bhimato.

Kamampaccanādarāti iminā padhānabhāvenā-kkamassa vattumiṭṭhattamāha. Saro ādi yassa taṃ sarādi, saṅkho ca dundubhi ca vīṇā ca, udukkhalañca musalo ca, dhanapati ca rāmo ca kesavocāti viggaho. Jaṃdaṃsaddā jāyāsaddasamānatthā asaṅkhyā-jañca pati ca, dañca paticāti viggaho, avantayo ca assakāca, aggi ca indocāti viggaho, taṃnivāsimhi gahite avanti ca assakocāti ekattenapi viggaho vattati. Dvandasamāso- yaṃ dvandasadisattā dvando, dve ca dve ca padāni dvandānīti hi ubhayatthappadhāno- yaṃ dvandasaddo.

21. Saṅkhyā

Atha ‘‘samāhāre napuṃsaka’’nti (3-20) vijjamāne kiṃ ‘‘saṅkhyādī’’ ti iminā satthagāravakarenāti āsaṅkiya codeti ‘nanuce’ccādi. Tathāhiccādinā ‘‘samāhāre napuṃsaka’’nteva sijjhanaṃ samattheti. Yathāvuttacodanācālane parādhippāyaṃ parikappento’catthe’tiādimāha.

Neti iminā catthetiādinā kataparikappanā na sijjhatīti dasseti, tattha hetumāha- ‘sambandhassa purisādhīnattā’ti, saticeccādinā ‘samāhāre napuṃsaka’ntettha visesanaggahaṇe payojanaṃ vatvā ‘saṅkhyādī’ti imassa niratthakattameva thirīkaroti.

Payojaneti lāghavappayojane;
Sambandhīyatīti visesanaggahaṇaṃ sambandhīyati;
Etthāti etasmiṃ ‘saṅkhyādī’sutte;
Tanneti iminā yathāvuttaṃ codanaṃ nivatteti.

‘Saṅkhyādī’ti suttassa sātthakattamāha- ‘catthasamāsānantara’miccādinā. Ekattabyapadeso kātabboti ‘‘saṅkhyāpubbo digū’’ti (2-1-52) saṅkhyāpubbassa samāsassa digusaññaṃ vidhāya tadatthassa ‘‘digurekavacana’’ntīminā (2-4-1) ekattabyapadeso parehi viya kātabbo.

Samāharaṇaṃ samāhāroti iminā bhāvasādhano-yaṃ samāhārasaddo. Yadi samāharīyatīti samāhāroti kammasādhano siyā, tadā pañca kumāriyo samāhaṭāti vākyassātthe vutti siyā pañcakumārītyettha sakapadatthappadhānattā bahuvacanaṃ siyā ‘‘ghāpassāntassāppadhānassā’’ti (3-24) appadhānarassattañca na siyā… samāhaṭānameva kumārīnaṃ padhānattā, tasmā pañca gāvo sa māhaṭātyetasmiṃ vākye samāsova natthi kammasādhanassānupagamato. Pañcannaṃ gunnaṃ samāhāro, catunnaṃ pathānaṃ samāhāroti vākye pana atthi, samāhārassekattā tu sataṃ yūthaṃ vananti ettha viya sābhāvikamekavacanaṃ siddhameveti viññāpeti.

22. Kvace

Kvacisaddassa payoganiyamanattho ‘‘paro kvicī’’ti (1-27) ettha vuttanayena veditabbo. Avisesena udāharaṇepīti paresaṃ viya ‘‘chāyā’’ti (2-2-73) suttayitvā vikappena ‘(kuḍḍacchāya) kuḍḍacchāyāti ca ‘‘bāhulle’’ti (caṃ, 2-2-74) suttayitvā niccaṃ ‘ucchucchāyaṃ salabhacchāya’nti ca nodāharitvā sāmaññena ‘salabhacchāyaṃ sakuntacchāya’nti udāharaṇe dassitepi. Aññatthāti bahulabhāvato aññattha. Viggahasamattassāti viggahasāmaññassa, yathāsambhavanti pāsādassa chāyāiccādinā sambhavānatikkamena, saddāti saddato parāya.

23. Syādi

Nanuceccādinā vuttaṃ codanaṃ nisedheti ‘tanne’ti. Tattha kāraṇamāha- ‘ghasaññattā’tyādi. Aghonanti ghaokāravajjitānaṃ, nanu itthi yamākāro gho, tathāsati napuṃsake so (na siyāti) parikappeti ‘napuṃsakattā ghattameva natthīti cedi’ti. Tampi neti yathā vuttampaṭikkhipitvā attheva napuṃsake ghattanti [napuṃsakattanti (potthake)] dassetumāha-chaṭṭhīsamāsasse’ccādi. Napuṃsake ghattassa [napuṃsakattassa (potthake)] sabbhāvameva samattheti napuṃsakattaṃ hi’ccādinā, pāribhāsikanti ettha suttamevādhippetaṃ, paribhāsāya nibbattaṃ pāribhāsikaṃ suttikanti attho. Ārabhitabbamevidaṃ suttaṃ (napuṃsakassāpi) rassattavidhānāyāti adhippāyo. Ghanissitampi kāriyanti ‘‘ghabrahmādīte’’tyādinā (2-60) vidhiyamānamekārādikāriyampi. Etaṃ ghanissitaṃ kāriyaṃ naca yuttanti sambandho. Ayuttattepi doso-yamāpatatevākyāsaṅkiyāha-‘nāyampidoso’ccādi, na rassassa ettheva laddhāvasarattā paṭhamaṃ tena paviṭṭhe… (ghani)ssitaṃ kāriyanti nāyampi doso paribhāsāva senāti mantabbaṃ. Salabhacchāye iti padacchedo.

24. Ghama

Atoevacātiādi heṭṭhā vuttanayāvalambena vuttaṃ.

25. Gossu

Sakatthapariccāgena kule pavattattāti iminā chaṭṭhīsamāsassa uttarapadatthappadhānattamāha.

26. Itthi

Itthividhīsu ‘‘puthussa pathavaputhavā’’ti (3-39) suttapariyantesu. Itthiyanti idaṃ nāmavisesanaṃ vā siyā paccayatthavisesanaṃ vā, tattha nāmavisesanamevidaṃ na paccayatthavisesananti dassetumāha- ‘nāme’ccādi. Akārantato nāmasmāti ekattādimahantatthavācito akārantato nāmasmā. Itthattanti ettha itthīti itthiliṅgaṃ vuccati. Itthiyeva hi esāti liṅgīyati saṅketīyatīti liṅgaṃ. Itthiyā esāti pasiddhimato atthassa bhāvo sāmaññaṃ bālayuvattādi lakkhaṇaṃ itthattaṃ. Kimettha liṅgaṃ nāma–

Eseso etamiti ca,
Pasiddhi atthesu yesu lokassa;
Thīpuṃ napuṃsakānīti,
Vuccante tāni nāmāni.

Atthesu yesu esā eso etanti pasiddhi lokassa hoti etāni yathākkamaṃ itthipurisanapuṃsakaliṅgānīti lokena vuccantīti attho. Evañcakatvā vuccate ‘‘liṅgaṃ nānusāsanīyaṃ lokanissa yattā liṅgassā’’ti. Tattha goiccādīsvesā esoti pasiddhiyā itthiliṅgattaṃ, acciādīsvesā etanti pasiddhiyā itthinapuṃsakattaṃ, taṭobhaṭī taṭamiccādīsveso esāetanti pasiddhiyā pumitthinapuṃsakattaṃ, mālāiccādīsvesāti pasiddhiyā itthattaṃ, rukkhoccādīsvesoti pasiddhiyā pulliṅgattaṃ, kulamiccādo etanti pasiddhiyā napuṃsakattaṃ. Samāsassāpyevaṃ daṭṭhabbaṃ, jotakāti dassetīti sambandho. Jotakā itthattasseti pakaraṇato viññāyati. Tato veccādinā paccayatthabhāvino ye dosā tesametthanāvakāsoti dasseti. Samānādhikaraṇattaṃ bahuvacanampi hotītisambandho. Iminā idaṃ dīpeti ‘‘itthattassa paccayatthatte sati padhānattāssa byatirekalakkhaṇāya chaṭṭhiyā ‘kumārittaṃ (devadattāyā’tibhavitabbaṃ, tato ca na siyā kumārī) devadattā’ti samānādhikaraṇattaṃ, tathā kumāriyoti bahuvacanampi itthattassekattā. Pakatiyattha visesanapakkhe tu pakatiyā itthattavisiṭṭhaṃ dabbamevoccate, āādayo tu jotakatāti tattha byatirekābhāvā chaṭṭhiyā appasaṅgo ca bahuvacanampi anekattāva dabbassa yuttanti yathāvuttadosāvasarābhāvā iṭṭhatthasiddhī’’ti. Aññeti jayādicca jinindabuddhyācariyādayo dasseti.

Itthiyamabhidheyyāyanti itthiliṅgasaṅkhāte itthatte atthabhūte, yathevahītiādinā upamāvasena yathāvuttamevatthaṃ vibhāveti. Tattha itthattamiccādinā paropavaṇṇitapakkhassāyuttattannicchindeti, no papajjate [nopapajjeyya (pañcikā)] devadattāsaddavacanīyassāpi itthattato abyatirittattā ‘itthattaṃ devadattāyā’ti bhinnādhikaraṇatā na yujjate, anupapattimeva samattheti ‘devadattāyāti’ccādinā. Samānādhikaraṇattameva siyā itthisaddavacanīyato anaññattā devadattā saddavacanīyassa itthī devadattāti.

Atoevāti itthatte āvidhānatoyeva. Tabbatotthassāti idaṃ jayādiccādimatānugāminā [nugāmī pana (potthake)] vuttaṃ, tathā hi te evaṃ liṅgalakkhaṇa māhu (pā, 4-1-3 kāsikāyaṃ) ‘‘sāmaññavisesā itthattādayo gottādayo viya bahuppakārabyattiyoti [sāmaññāni ca tulyajātiyapadatthasādhāraṇattā tāni visesā ca añña maññehi vijātiyeti ca visissante byāvattanteti sāmaññavisesā. byañjīyantiā etehīti byattiyo sāmaññavisesānaṃ nissayā, bahuppakārā byatti yo yesaṃ sāmaññavisesānaṃ te tathāvuttāti– (kāsikāvivaraṇa pañjikā.)] te hyevaṃ maññante ‘‘yathā gottādayo samānajātiyesu sabbesvanuvattante, vijātiyehi pana nivattante, tathā itthattādayopi. Vicittattā pana sāmaññavisesanissayānaṃ byañjakānaṃ kociyeva sāmaññaviseso kenacideva nissayena byañjate, na sabbo sabbena (pati) niyatavisayattā bhāvasattīnaṃ, tattha yenatthena itthattameva byañjate na pumattaṃ nāpi napuṃsakattaṃ, sā itthiyeva bhavati na pumā nāpi napuṃsakaṃ. Yena pumattameva byañjate, so pumāyeva. Yena tu napuṃsakattaṃ taṃ napuṃsakameva. Yo tu dvinnaṃ tiṇṇaṃ (vā) byañjako, so dviliṅgo tiliṅgo ve’’ti (pā, 4-1-3 kāsikāvivaraṇapañjikā) tasmā pabbato yathā vuttaitthattavato atthassa abhidheyyassāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Atheccādinā yathāvuttadosaparihārāya jinindabuddhinā yadupavaṇṇi taṃ taṃ parikappeti. So eva carahiccādinā upahāsapubbakamuttara mācikkhate. Masimakkhitakukkuṭoviyāti yadā koci aññakukkuṭo aññasmā bhīto siyā, tadā vijayino kukkuṭassa mukhaṃ masiyā makkhetvā upanenti so paṭhamaṃ tato bhītopi puna aññoti mantvā yujjhitumussahate. Yathātra sova kukkuṭo byāje nopadassito, tathā trāmītyattho.

29. Ārā

Puṃyogena bhariyāyaṃ vattamānatova niyamena ‘‘mātulāditvānī bhariyāyaṃ’’ (3-33) tyānī, iminā tvaniyamena bhariyāyamabhariyāyañca inītyaniyamena vattumāha- ‘ārāmikassa bhariyā’iccādi.

31. Kti

Ttimhāti ettake vuttepi ttippaccayantatoti vacane kāraṇamāha-kevalassa aññapadatthe payogābhāvā’ti. Iminā paccayaggahaṇaparibhāsamantarenāpi sāmatthiyenevāyamatthaviseso labbhatīti dīpeti.

32. Ghara

Taṃsanniyogāti tena nīppaccayena sanniyogā ekībhāvā, ayametthādhippāyo ‘yattha nīppaccayo tattheva yalopo’ti.

33. Mātu

Bhariyāyanti pakativisesanattā māha- ‘bhariyāya’ntiādi. Punnāmadheyyāti purisassa samaññābhūtā, puṃyogenāti purisena saha sambandhena hetunā. Itthiyaṃ vattantīti soyamityabhedavacanicchāyaṃ yadā bhariyāsaṅkhātāyamitthiyaṃ vattante, nadādipāṭhāti vutte viññāyati 'ākatigaṇattā nadādipāṭho honto evaṃ hotī'ti dasseti, punnāmasmāyogāapālakantāti nadādipāṭhatoti atthoti seso. Idañca nadādīsu gaṇasuttanti veditabbaṃ, tassa atthaṃ vadati- 'pumuno'iccādi, apālakantāti kiṃpasupālikā khettapālikā.

39. Puthu

Puthusaddato saññāyaṃ vīppaccayaṃ samattheti'puthubhūtā pathavīti hi mahī vuccatī''ti, puthubhūtāti hi iminā pathavīsaddassa puthusaddabhūtattaṃ viññāpeti, mahī vuccatīti iminā nadādipāṭhā saññāyaṃ vīppaccayattaṃ, puthubhūtā patthaṭāti attho.

40. Samā

Parādhikārato paccayassa paravidhināva sāmīpyassa siddhattā sādhīpyavacanassantasaddassa gahaṇamanatthakaṃ siyāti mantvāvayavavacano yamantasaddo gayhatīti dassento āha- 'tassa anto'iccādi. Avasānavati+avayavoti padacchedo, samāsaggahaṇena gahaṇe kāraṇamāha- 'avayavattā'ti. Yathāvuttacodanāya niddosattamupamāvasena dassetumāha-'nāyaṃ doso'ccādi. Pallavitassa rukkhassa pallavānamavayavattaṃ viya samāsato uttarakālaṃ vidhīya mānassa akārassa samāsāvayavattaṃ na virujjhatīti attho.

44. Asaṃ

Atikkantamaṅguliyoti viggaho. Dve aṅguliyo samāhaṭāti paraviggahenātthamāha, dve aṅguliyo pamāṇamassāti viggahenevaṃ samāso tato mattappaccaye tagghappaccaye vā tassa ''lopo''ti (4-123) iminā lope kate visesanasamāsā akāroti dassetuṃ 'katha'miccādinā yaṃ vuttaṃ taṃ dassetuṃ 'aññapadatthe'ccādi vuttaṃ. Samāsavidhānaṃ atopīti mattādippaccayalopaṃ katvā ''visesanamekatthene''ti (3-11) samāsavidhānā, atha nāyamaṅgulisaddenevaṃ samāso, māne paccayalopavasena vināva appaccayena niṭṭhappattīti mantvā 'aṅgulasaddo vā'ccādinā yaṃ vuttiyaṃ vuttaṃ tattha āsaṅkaṃ viracayati 'athe'ccādi. Dvaṅgulasaddassa pamāṇinivattanato kathañcipi aññapadatthatā siyāti 'yathā tathā aññapadatthe vattatū'tivuttaṃ. Nanu niraṅgulantyādi sabbamaṅgulasaddena sādhetuṃ sakkā, tathā sati kimaṅguli saddā appaccayavidhānenetyāsaṅkiya payojanantaraṃ apadisitumāha- 'sabbatthe'ccādi. Aṅgulisaddato appaccaye avihite niraṅguliccādipi siyā tannivattanamettha payojananti dasseti 'aṅgulisaddanivattanattha'nti.

45. Dīghā

Dīgharattantyādo nānusiṭṭhattā liṅgavisesassa kathaṃ napuṃsakattameviccāsaṅkiya codeti 'nanuce'ccādi. Nāyaṃdosoccādinā pariharati. ''Liṅgaṃ nānusāsanīyaṃ lokanissayattā liṅgassā''tīdamālamba vadati 'loke'tiādi. Athavāti pakkhantaropadassanatthe nipāto, vibhajjāti vibhajitvā. Kvacīti yogavibhāgenāti adhippāyo.

Ahorattanti samāhāre (cattha) samāsā napuṃsakattaṃ. Atirattoti pulliṅge pādisamāso, samudāyasaddassāpyavayave vutti sabbhāvato ekadesavacano pubbarattādo rattisaddoccāha-'pubbā ca sā ratti cā'tiādi. Evamekarattanti pāṭhena na bhavitabbaṃ… tassa samāhārena samāsattābhāvā. Napuṃsakaliṅgampana lokasannissa yattā viññeyyaṃ.

Asamāsantapakkheti samāsantaappaccayassābhāvapakkhe. Pubbā atikkantā ratti pubbarattī(ti ratti saddo) nekadesavacanoti samāsantābhāvo.

46. Gotva

Nanuceccādinā yathāpāditadosaṃ nāyaṃ dosoti pariharati. Syādilopassiccādinā sulabhasyādi lopato pyasulabhataddhita lopova alopetīminā parāmaṭṭhuṃ yuttoti dasseti.

47. Ratti

Rattindivaṃ bhuñjatīti payoge ādheyye bhojanasaṅkhāte apekkhite ratyādayo ādeyyasāpekkhā, tesampi iminā nipāta nenevātimatā samāsassa siddhīti dassento āha- ‘rattandiva’ntiādi, ratti ca divācāti viggaho, catthasamāse tu ra(ttindi) vā.

50. Dāru

Samāsattho (ettha) dāru, nāssa mukhyāhi aṅgulīhi sambandho yujjati, nanu dve aṅgulī pamāṇamassa dārunoccādiṃ mukhyo aṅgulisaddogahitoti sambandho sambhavati kimevaṃ vuccateccāsaṅkiyāha-‘yadipi’ccādi, pamāṇavacanenāti mattādipaccayatthabhūtapamāṇavācakena, aṅguli saddassa dāruno pamāṇavācakattā vuttaṃ- ‘dāruno sambandho atthī’ti. Visesanasamāsato paraṃ tadatthavisaye tasmiṃpamāṇatthavisaye ‘‘mānematto’’tiādinā (4-46) mattādippaccayenabhavitabbantiattho, lopenabhavitabbanti sambandho, ‘‘asaṅkhyehi caṅgulyā naññāsaṅkhyatthesu’’iccatra (3-44) yadākhyātaṃ, tadihāpyatidisamāha-‘pubbe viyasiddha’nti, anakārantānanti bhūmiādīnaṃ, tabbidhāne tassa appaccayassa vidhāne payojanaṃsissokārotisambandho. Iminā kaccāyanānaṃ pakaraṇe payojanaṃ dassitaṃ. Athaca panettha ‘‘kvaci samāsantagatānamakāranto’’ti (ka, 2-7-22) iminā akārantassa samāsante kate sāmatthiyā ‘syāca’iti (ka, 2-3-29) sissākārādesābhāvā niccamokārantarūpaṃ sampajjatīti parikappiyatassāyuttabhāvaṃ dassetuṃ yaṃ vuttaṃvuttikārena, taṃ dassetumāha‘akārantassapi’ccādi, yaṃ-vuttaṃ sissākārā desanivattane akārakaraṇe sāmatthiyaṃ, tadabhāvā sissākārādeso na nivārīyatīti dassetumāha-‘nace’ccādi. Caritatthatāya niṭṭhitappayojanatāya, teneva kaccāyanavuttikāreneva appaccayanta mudāhaṭaṃ sakkataganthānusārena, abyañjanantattāti iminā tiṇṇamesaṃ saddānaṃ sakkate byañjanantattameva bodheti, niratthakanti pubbeva akārantattā niratthakaṃ, ākāravidhānenevāti (ka, 2-7-25) ‘‘dhanumhāca’’ ityākāravidhāneneva.

51. Civī

Aññamaññakiriyeti kiriyāparivattanamāha, iminā sutte kiriya saddābhāvepi vītiharaṇasaddeneva kiriyābyatihāreti labbhatīti dasseti.

52. Latvī

Paṭimukkakambū āmukkavalayā.

53. Vāñña

Kāpekkhehīti kappaccayamapekkhitehi.

54. Utta

Āparicchedāvasānā na pare [parena (potthake)] tato paraṃ ṇādikāriyavidhānā.

57. Ṭanta

Ṭādese pubbasaralopo, atisayena mahantīti viggahe ‘‘taratamissikiyiṭṭhātisaye’’ti (4-64) tarappaccayo ṇādivuttiyaṃ vibhattilopo. Mahattarasaddā ‘nadāditovī’’ (3-27) mahato bhāvoti vākye‘‘tassa bhāvakammesuttatā ttana ṇya ṇeyya ṇiya ṇiyā’’ti (4-56) tto, vibhattilopo, chaṭṭhīsamāso, tenāha ‘rattaññūna’miccādi.

58. A

Nto neti sambandho.

60. Para

Parāsaddo ettha adhikatthoti āha-‘adhikā’ti.

63. Klu

Apavādavisayepīti ‘‘vijjāyonisambandhānamā tatra catthe’’ti (3-64) imassa apavādasuttassa visayepi.

64. Vijjā

Atha vijjāyonisambandhānamityuccamāne vijjāsambandhīnaṃ yonisambandhīnanti kathaṃ vivaraṇamiccāha-‘vijjāyoni’ccādi, vijjā ca yoni ca vijjā yonī tāsaṃ sambandho, so yesaṃ atthi te hotādayo mātādayo ca abhedopacāreneha vijjāyonisambandhisaddena gayhantīti adhippāyo, tasaddenāti tatretyatra. Te ca ltupitādayoti tasaddena parāmaṭṭhā ltupitādayo ca, atthe kāriyā sambhavā taṃvācako saddo gayhati.

65. Putte

Ltupitādī (ti pubba) sutte tatreti gahitaltupitādi.

66. Cismiṃ

Paccayaggahaṇaparibhāsāya cippaccayanteti vuttaṃ.

67. Itthi

Itthisaddena itthiliṅgaṃ gahitaṃ na itthī, taggahaṇe sati ‘itthiyaṃ vattamāne’ti vuttiganthassa itthisaṅkhāte atthe vattamāneti attho gayheyya, evaṃ sati ‘kalyāṇippadhānā’ti etthāpi pumbhāvo pasajjeyya… padhānasaddassa kalyāṇiyaṃ vattamānattāti āha- ‘itthiyanti itthiliṅge’ti. Atha itthiyanti ettake vutte kathaṃ taggahaṇaṃ siyāti āha-‘visesane’ccādi, ekattheti vuttepi itthiyaṃ vattamāneti ayamattho viññāyatīti itthiyanti vacanamanatthaṃ siyāti samatthamaññathānupapattiyanti itthiyanti visesanamitthiliṅgasseva gahaṇeti āha- ‘visesane’ccādi, itthiyanti itthiliṅgasseva gahaṇanti sambandho. Byavacchejjābhāvā visesanamanatthakaṃ siyāti ekattheiccaneneva itthiyaṃ vuttiyā (gamma) bhāvatoti bhāvo. Pume pulliṅge vattamāno saddo pumāsaddo, sakaloti padesasakalo hi gayhati… kassaci suttatthassa puthabhūtattā, tenevacāha- ‘itthiyantu na vattatte’ti.

69. Sabbā

Vattanaṃ ekasmiṃ atthe adhitthiccādo itthivisiṭṭhe sattamiyatthādo, vāsiṭṭhoccādo vasiṭṭhādivisiṭṭhe apaccādo, puttīyaticcādo puttādivisiṭṭhe icchādyatthe pavatti, tenāha- ‘ekatthībhāvo’ti. Sāmañña gahaṇatthanti iminā mattasaddassa kasiṇatthe pavattimāha.

70. Jāyā

Evanti iminā itarītarayoge catthasamāsaṃ vibhāveti. Jānijāyā, saddantarenāti jānisaddena tathāsaddopadiṭṭhena daṃ jaṃ saddantarena ca, kesañciti kharīgatantiādīsu ‘kharī’tiādīnaṃ kesañci, kharīti kharatthe vattamāno-yaṃ saddo niyatavisayo… gatasaddaṃ vinā aññattha adiṭṭhattā, nāyampayogoti tudampatippayogaṃ nivattetvā hetumāha- ‘āgame’ccādi, aññehi cāti iminā rūpasiddhiṃ gaṇhāti.

75. Ana

Nanu sutte‘sare’ti ettakaṃ vuttaṃ‘sarādo’ti kathaṃ laddhanti āha-‘sare’tiādi, vaṇṇe yantantadādoti siṭṭhavacanaṃ, vaṇṇe parabhūte yaṃ kāriyaṃ vidhīyate taṃ so vaṇṇo ādi yassa taṃ tadādi, tasmiṃ tadādo uttarapade sampajjatīti attho, khādhātuto ktappaccaye vihite rassenākārenevāyampayogo, na visuṃ akārenāti dassetuṃ na ākkhātaṃ anakkhāta ‘‘byañjane dīgharassā’’ti uttarapadādi sarassa rassatta’nti vuttaṃ.

76. Nakhā

Saññāsaddesucātiādinā avayavatthanirapekkhānampi yathākathañci nipphattiṃ dassento sabbesameva saddānaṃ nipphannavācitañcāttano dīpeti, yathākathañci nipphatti, ruḷhiyā atthanicchayo, tena saññeccādo-dhippāyaṃ vivarati ‘yaṃkiñci’tyādinā, itthī ca pumā ca itthipumaṃ, na itthi pumanti samāse nipātanenisminā napuṃsakādeso [napuṃsakaniddeso (potthake)] ti dasseti ‘na itthi’ccādinā. Khī-khaye, khara-vināse cāti hi etehi ‘na khīyati na kharatī’ti atthe ‘‘bhāvakārakesva ghaṇa ghakā’’ti (5-44) appaccaye’ na khaya na khara’iti ṭhite khattādesoti āha- na khīyati’ccādi.

77. Nago

Evanti iminā gacchatīti vākye kvippaccayādiṃ dasseti, viseso panettha naññssa(ṭo) vasalo caṇḍālo, sītena karaṇabhūtena.

78. Saha

Tattha tasmiṃ parabhūte, yassa ca jhattanti sambandho.

80. Apa

Appaccakkhaṃ paccakkhañāṇenānupalabbhanīyaṃ tampanātthato-numeyyameva. Tasmiṃ gammamāne yamādesoti kenaci liṅgenādhigatenānumānañāṇenānumeyuttamagyādinoti dassetumāha- ‘kapote’ccādi. Kapotādibhāveti katthaci gharādo kapotavātamaṇḍalikādīnaṃ dassanavasena sabbhāve sati. Agyādidassanatoti aggipisācādidassanato, aññatrāpīti gharādito aññatra, kapotavātamaṇḍalikādino liṅgassa, agyādiyoganti aggiādīhi anumeyyehi sambandhaṃ. Mantvāti anumānañāṇena jānitvāpayogoti sāggisapisācāti payogo.

81. Akā

Sakatthe vattamānassa sahasaddassāti vattabbe vattamāno tappadhānoyevāti āha- ‘sakatthappadhānassa sahasaddassā’ti, vutti bhavatīti sambandho, yugapadi dhurā sadhuraṃ. Aparaṇhena sahitaṃ sahā paraṇhaṃ.

82. Gantha

‘‘Aṭṭhādasa nimesā tu, kaṭṭhā tiṃsantu tākalā’’ti vacanato āha- ‘kalā kālaviseso’ti. Kalādisaṅkhātaganthassānte sahasaddo vattatītisamāsavākyaṃ niddisati ‘kalanta’miccādi. Ganthanteccādinā āsaṅkatoyamadhippāyo ‘‘kālatthapariccāgena ganthante vattamānattā akālattho’’ti. Ganthavuttipi kalādi kālasaddatthaṃ nātikkamatīti adhippāyenāha- ‘ganthavuttipi’ccādi. Adhiko māsako assāti samāsako, vikappena siddheti ‘‘sahassa so-ññatthe’’ti (3-78).

83. Samā

Samāno pati yassā sapattinī sapattī iti nipphannānamekadeso ‘pattinī pattī’ti dassitoti vattumāha- ‘yakkhādi tvini’ccādi. Vayasaddassa ‘‘saravayāyavāsacetā jalāsayākkhayalohapaṭamanesū’’ti gaṇapāṭhato akkhaye vattamānasso manādittā okārantattanti dassetumāha- ‘vayo’tiādi. Yappaccayantoti iminā nipātanena takayappaccayanto.

84. Uda

‘‘Aññasmi’’nti (4-121) iyappaccayavidhāyakaṃ suttaṃ.

88. Tumhā

Tumhe viya dissantīti tumhādī amhādīccādiṃ ‘‘sabbādīnamā’’ti (3-86) ā.

90. Vidhā

Gabbhenāti iminā kucchigatena gabbhena saha dvihadayattamassāti dasseti, pubbapadeti dusadde.

92. Digu

Guṇā paṭalā [dve padāni assa iti bhavitabbaṃ] dve pādā esaṃ dve satāni assa, dve sahassāni assa, dvinnaṃ satānaṃ dvinnaṃ sahassānaṃ vā samāhāroti viggaho.

93. Tīsva

Dvattipattāti paṭhamantā‘pūra-pūraṇe’iccasmā karaṇatthe ‘‘bhāva kārakesva ghaṇa ghakā’’ti (5-44) appaccaye syādisamāsoti dassetu māha- ‘dvattipatta’iccādi.

94. Āsaṃ

Dve ca tiṃsā ca, dvīhi vā adhikā tiṃsāti viggaho.

96. Cattā

Sampattavibhāsāyanti ayaṃyogo (sampattavibhāsāti) dasseti, sampatte vibhāsā vikappoti attho, tayo ca cattālīsā ca, tīhi vā adhikā cattālīsāccādinā viggaho, tisso cattālīsā assa ticattālīsaṃ gaṇo.

97. Dvissā

Sampattavibhāsattāti ‘‘āsaṅkhyāye’’ccādinā (3-94) ākāre sampatte vibhāsattā.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Tatiyakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthakaṇḍa

1. Ṇo vāpacce

Nanu ca ‘ṇo vāpacce’ti vacanato kathaṃ pakativisayāvagamo siyā. Yathākathañci pakativisayāvagamepi sāmaññavacanato pana dhammenāpaccantyādo yato kutoci dhammeniccāditopi siyā ṇā dipaccayotyāsaṅkiyāha ‘apaccavatā’ccādi. Apaccassāti apaccatthassa, apaccavatāti ‘‘ṇo vāpacce’’ti vasiṭṭhādyatthasseva pariggahaṇāya sāmaññavacanato yo apaccavā tato, atthato pana asambhavā dabbācakasaddāva sāmatthiyena chaṭṭhiyantā sabbaliṅgavacanā jāyateti viññātabbaṃ. Dhammasmāpaccaṃtyādīsu ṇādippaccayo (na jāyate) ti sambandho.

Dhammenāti dhammena karaṇabhūtena. Dhammāyāti dhammatthaṃ, dhammasmāti dhammahetunā, tato asambhave kāraṇamāha ‘sāpekkhattā’ti. Sāpekkhattameva samattheti ‘apaccavāhi’ccādinā, dhammenāpaccaṃ kassāti pucchitvā devadattassāti apekkhiyamānaṃ vadati. Devadattassāti apaccavā devadattādi apekkhīyateti sambandho, hisaddo hetumhi. Na hettha ṇādivutti aññattha [nahetakāmantattha (potthake)] sāpekkhattā kambalo vasiṭṭhassāpaccaṃ devadattassāti ettha pana vasiṭṭho-paccavāti tato chaṭṭhiyantā hoticcāsaṅkiyāha- ‘na ce’ccādi. Na ca hotīti sambandho.

Kāraṇamāha- ‘asambandhā’ti. Na hettha sambandho vasiṭṭhassa kambalāpekkhattena apaccassa ca devadattāpekkhattenātthantarāpekkhāya vasiṭṭhassāpaccena sambandhābhāvāyeva vasiṭṭhassa apaccaṃ vāsiṭṭhoti ṇādivuttiyā bhāve sāmatthiyaṃ natthi, samatthañhi vasiṭṭhaṃ rājapurisādi samāsavuttiyamekatthattamiva vāsiṭṭhādiṇādivuttiyaṃ ṇādippaccayamupajanayati, nāsamatthaṃ, tato sabbamevetammanasi nidhāya vuttaṃ- ‘asambandhā’ti.

Yadi panettha ṇādippaccayo sabbathā sambandhamapekkhate, tadā visesato yassāpaccena sambandho tatova janakato so siyāti dassetumāha- ‘yajjeva’miccādi.

Yo janakoti yoyo yassa yassa apaccassa janako. Tatoyevāti tasmātasmā janakatoyeva. Siyāti tasmiṃ tasmiṃ apaccatthe ṇādippaccayo siyā. Tattha hetumāha- ‘tassevāpaccena yogā’ti. Yogāti apaccasambandhato, na mūlappakatitoti paramappakatito na hotīti vuttaṃ hoti. Hetumāha- ‘ayogā,ti, vacanābhāvampettha dassetuṃ ce’tyādi vuttaṃ.

Vacananti suttaṃ, sambandhābhāvā (tādisavacanābhāvā) ca mūlappakatito ṇādippaccayassābhāvaṃ dassetvā idāni mūlappakatitovāssābhimatabhāvaṃ dassetuṃ ‘mūlappakatito’ccādi vuttaṃ.

Kathampanidaṃ viññāyaticcādinā janakassevābyāhitassāpaccena mukhya sambandhamānīya idamayuttantyādinā byavahitajanitassāpyapaccayassa paramappakatiyābhisambandhasabbhāvaṃ vatvā taṃ sādhayitumārabhate ‘katha’miccādi, evaṃ hiccādi kathaṃpanidamiccādinā yathāvuttassa samattha navākyaṃ, hiyasmā taṃ disvā tathā pucchito devadattassavātiādinā uppādetārameva niddisati, nāttānaṃ pitāmaho, tasmā uppādetāyevāpaccena sambajjhati na pitāmahoti yojetvā adhippāyo veditabbo. Idaṃ yathāvuttamuppādetuniddisanaṃ, tena apaccena saddhiṃ uppādetuyeva janakasseva yogo sambandho paṭipādetuṃ na sakkāti sambandho.

Tantitaṃ [tattha-iti (pañcikāyaṃ)] pucchānimittaṃ, tenāti apaccena. Apatananti narake apatanaṃ bhavati, soti yoso yassātyaniyamaniddiṭṭho so ñātuṃ na icchitoti sambandho. Iminā idaṃ dīpeti- ‘‘napatatyanena naraketyapaccanti vuccati apaccenānena yassakassaci avisesenāpatanambhavati narake soso tāya pucchāya ñātuṃ na icchito’’ti. So vāti kassāyaṃ puttoti pucchāyānurodhane so uppādetāyeva ñātumicchitoti sambandho. Tusaddo cetthāpaccena narakāpātasabba janajānanicchāvisesajotako, yadi siyāti sambandho, attānampi niddiseyya na kevalamuppādetāraṃ, atthiccādi pitāmahassa attanopi niddese kāraṇavacanaṃ, taṃ apaccaṃ nimittaṃ kāraṇaṃ, yassa taṃ taṃnimittaṃ tasmā [katvā (potthake)] evaṃ diṭṭhiko hiccādinā yathāvuttaṃ samattheti.

Byavahitajanitenāpīti byavahitena kattunā janitenāpi, karaṇe cāyaṃ tatiyā, hetumhi vā. Kasmā evaṃ diṭṭhikoti āha ‘yaṃ nimittaṃ hi’ccādi. Hisaddo yasmādatthe. Yassāti pubbajassa, tena apaccena apatanaṃ tadapatanaṃ tato, idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘tena byavahitajanitenāpi pumunā pubbajopi narakaṃ na patati so pubbajassāpya paccaṃ bhavati yathāvuttena nibbacanenā’’ti. Tasmāccassa pubbe vuttayasmātyanenābhisambandho veditabbo. Upapatyantaramāha-‘upacāratove’ccādi. Pubba pubbabhāve satīti pubbassa pubbassa vijjamānatte sati. Byavahitena janite apaccepi nimittaṃ apāyāpatakāraṇabhāvo atthiye vāti sambandho. Kesanti āha-‘pubbesanti pubbajānanti attho, ke nāti āha- ‘pārampariyenā’ti. Abhedopacārenāti pubbapubbabhāve saticcādinā vuttanayena janakassa viya pārampariyenapubbesampinimittatā vato janakasadisattā janakāva nāma te siyunti evamabhedena upacaraṇato cintanatoti attho. Ubhayathāti ñāyena upacārenacāti ubhayena pakārena, evamubhayathāpi mūlappakatiyā paccenābhisambandhā kathamanantara [manantarādi (potthake) (tattha) potthake] janitenāpaccenādipurisasambandhoyena tato ṇādippaccayo siyāti nāsaṅknīyaṃ.

Tato cāti mūlappakatito ca, apaccasāmaññavacanicchāyanti itthi punnapuṃsakattavisesopaggāhi apaccasāmaññassa vacanicchāyaṃ.

Evammūlakatito- paccasāmaññena ṇādippaccayaṃ vavatthapetvā idāni apaccāditopi hoteva ṇādi sāmaññavidhānā. So ca bahulādhikārato gurujanāyattattā tanniyogācaraṇena pasatthe yevāpacce byavahitajanitepi itthivajjite siyāti dassetumāha 'nattādīhi'ccādi. Satiyeva gurujane sappadhānabhāvena kucchite-paccetu nattādīvuttīhi vasiṭṭhādīhi ṇādippaccayo hoti vāsiṭṭhotiādi, itthiyañca na hoti vāsiṭṭhītiādi.

Atthatoti sāmatthiyato. Apacce vidhīyamāno paccayo apaccavatā jāyamāno tassāpaccanti atthe jāyati. Socāya matthaviseso cha(ṭṭhiyanta) tābhāve kathaṃ siyāti idamettha sāmatthiyaṃ. Anantare vāpacce putte-bhidheyya nattādo vāpacce-bhidheyyāti sasambandho. Kutoci apaccavatā nattādo eva. Idañca sabbambahulavacaneva sampajjatīti āha- 'bahulādhikārā'ti. Apacceti ekavacanena niddese pumunā napuṃsakena kariyati, tene kasmiṃ yevāpacce siyā, na bahūsu vasiṭṭhassāpaccāni vāsiṭṭhāni, na citthi vāsiṭṭhāni, na citthiyaṃ vāsiṭṭhītyāsaṅkiyāha-'idañce'ccādi. Idañca apaccavacanañca. Iminā cettha tathā nissayakaraṇaṃ dasseti. Tassa vacanicchābhāvatoti tassa liṅgavacanassa sutte vattumicchāyābhāvatoti attho.

Kiṃ pana kāraṇaṃ sutte liṅgavacanāvacanicchāyaṃ tassāppadhānattā yenakenaci liṅgādinā niddeso-vassaṃ kattabboti nānantariyakattā tassehopādānaṃ, yathādhaññatthinopalālādinopyappadhānassopādānanti. Tatoyevāha-'upalakkhīyassettha padhānattā'ccādi. Itthipumattayuttajaññaviseso upalakkhīyo, apaccetīdamupalakkhaṇaṃ, sayanti yathāvuttamupalakkhaṇaṃ sayaṃ. Kāriyappaṭipattiyāti pume napuṃsakepacce-bhidheyye vidhi hoticcevaṃ kāriyappaṭipattiyā vattuṃ na iṭṭhaṃ.

Vacanantarepi aññasmiṃ vacane. Āṇīti ṇippaccayasuttaṃ vadati. Agottāditoti yogottassādibhūto na hoti, tato, teneva ''āṇī''ti sutte (4-5) vakkhati-'akārantamattatovāyaṃṇina gottādibhūtato'ti. Vākyasamāsāpīti yathāsaṅkhyenāha. Tasmiṃ attheti tasmiṃ vākyopadassite atthe, tanti vākyaṃ. Samāsavuttiñca nivatteyyunti sambandho.

Satipanāti vākāre sati tu aniccattā ṇappaccayassa. Sopīti samāsopi, samāsotiādinā pakkhantaramāha. Tena vākyasijjhanena. Pakkhe vākyasamāsāpi siyunti pakkhe samāsavuttiyā eva bādhitattā pakkhantare ṇādivutti na bādhīyatīti vākyavuttiyopi siyunti attho.

2. Vacchā

Vacchakaccādinā kaccādigaṇaṃ dassetvā tassa vibhāgena nipphattiṃ dassetuṃ 'vacchādīhī'tiādimāha. ''Kaṇho brāhmaṇe''ti gaṇasuttaṃ. Tattha kaṇhasaddo brāhmaṇe vattamāno ṇānaṇāya nappaccaye uppādayatīti attho. Evamādīhiccādinā ākatigaṇattamassa dasseti. ''Katāṇiyove''ti gaṇasuttaṃ, diccādīsūti yatoṇyo dissati ''ṇya diccādīhī''ti (4-4), te diccādayo, tesu pāṭhāti taṃsuttappadese ''katā ṇiyove''ti pāṭhābhāvepi diccā dīnamākatigaṇattā paṭhitameva nāma tanti vuttaṃ.

Ṇyeti ṇyappaccaye kate. Gottādisaddāti gotte vaṃse ādibhūtā saddā. Vaṃsoti anvayo. Soyeva gāvaṃ sajāti sādhāraṇaṃ vijātivinivattanaṃ sakaṭādivacanaṃ tāyatīti gottanti vuttaṃ, tenāha-'gottaṃ vaṃso'ti. Tassāti gottassa, tassādayo gottādayoti seso. Kete gottādayoccāha- 'saññākārino'ccādi. Vacchādayo nattādino apaccassa apaccaṃ tadapaccādi cāti dassetumāha-'nattādino'ccādi.

3. Katti

Ghapasaññantāvettha bhīyyo kattikādayoti gayhanti. Yadi panettha aññepi gayhanti, atthi paṇhiādayo keciyeva kattikādīsu antogadhā hontīti vattumāha- 'etthā'tiādi. Vinatā supaṇṇamātā, tehīti vidhavādīhi. Vidhavādigaṇaṃ dasseti 'bandhaka'ccādi. Vigato dhavo pati assāti vidhavā, bandhakī abhisāriṇī.

4. Ṇyadi

Yassa ca cavaggoti sambandho, kevalaṃ gaggyoti ettakamevā dassetvā parasatthāgatagaggādigaṇekadesabhūtakuṇḍanīsaddatopi koṇḍaññoti mudāharanto so gaggādigaṇopyatrābhyupagatoti viññāpeti. Tasmā tasmiṃ gaggādikepi parasatthapaṭhite yoyo payogo āgame dissati vaccho aggivessoccādi. Sopīha veditabboti dassetumāha-'gaggādi'ccādi. Gaggādīti gaggādi ayaṃ. Gottassa gaggavaṃsassa ādibhūtena gaggena upalakkhito gaṇo gottādigaṇo, tena gaggo nāma koci, tassatvapaccaṃ gaggīti bhavati. Paputtādovāti avadhāraṇaṃ gaggassāpaccaṃ gaggicceva yathāsiyāti.

5. Āṇi

Pakatassāti ''māgadhaṃ saddalakkhaṇa''nti vā ''nāmasmā''ti vā pakatassa. Āti nāmavisesanesati ''vidhibbisesanantassā''ti tadanta vidhinā akāranto gayhatīti āha-'visesanena cā'tiādi. Anantaramapaccanti sambandho.

6. Rāja

Paccayantenāti rājaññoti paccayantena. Rājaññotīmassattho khattiyajātīti, rājaññajātīti attho. Rañño apaccaṃ rājāpaccaṃ.

8. Manu

Samudāyenāti paccayantasamudāyena, jātiyanti manussajātiyaṃ. Jātisaddāeteti idaṃ manusso mānusoti ettha apaccatthābhāve hetuvacanaṃ. Apaccattho ettha natthevāti ca idaṃ visuṃ manussamānusa saṅkhātassa paccatthassābhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Ṇovāti manuno apaccanti atthe''ṇo vāpacce''ti (4-1) ṇappaccayova. Na jātīti byatirekamāha.

9. Jana

Rājasambandheti raññeti vuttarājasambandhe. Pañcālānaṃ khattiyānaṃ apaccaṃ, pañcālānaṃ janapadānaṃ rājāti vā evamettha vi(bhāgo) veditabbo okkākānaṃ apaccaṃ rājā vā okkāko.

11. Ṇarā

Sāmaññena rattasaddassātthamāha- 'kuṅkumādinā'ti. Aññathā 'rāgo kusumbhādī'ti vuttattā kusumbhādināti (vuttaṃ) siyā, rañji aya matthi abhisaṅge'bhojane ratto'ti. Atthi vaṇṇavisese 'rattogo'ti, lohitotyattho, atthi sukkasaja vaṇṇantarāpādane'ratto paṭo'ti. Iha tu tatiye-tthe vattamāno gayhatīti vuttaṃ- 'vaṇṇantaramāpādita'nti. Rāgāti.

Atthaggahaṇanti atthappadhānattā niddesassa vuttaṃ. Tañcācariyāna mupadesato avicchinnā (cariya) pāramapariyāvagamyate, rāgāti kasāva saṅkhātaatthaniddeso. Tenāti paṭassa rattabhāve rāgassa karaṇaniddeso, rattanti paccayatthaniddeso, paccayo cāyaṃ kasā vatthato bhavatyasambhavā, tena sutte rāgāti vuttepi tabbācakā kasāvasaddāti viññāyati, rāgāti pana tenāti rāgasseva niddiṭṭhepi tabbhāvenā [tabbāvakabhāvenā-ti bhavitabbaṃ] ttho niddiṭṭho, tabbācakā ca honto'tena ratta'nti atthe hotīti kasāvena rattanti viññāyatīti rāgavācino tatiyantattaṃ sampajjati, tena 'ṇa rāgā tena ratta'nti vuttepi labbhamānatthavasena vuttaṃ- 'rāgavācitatiyantato'ti. Sutte pana rāgena rattantetasmiṃ atthe rāgā rāgavācīsaddā tatiyantā ṇappaccayo hotīti attho. Abhidhānatoti upacāravasena kathanato. Vināpi tenāti taṃpaccayaṃ vināpi.

12. Nakkha

Tatiyantato vijjhatthaṃ tenāti anuvattateti sambandho. Sutte ayamattho ''induyuttena nakkhattena lakkhito ce kālo, tadā tena lakkhite kāletyasmiṃ atthe tatiyantato nakkhattā ṇo hotī''ti.

Suttavivaraṇe tu tañcetyādikamadhippāyavasena vuttaṃ. Tenātyanuvuttiyā tatiyantatoti labbhati nakkhattenāti sutattāti, kāleti pana atthaniddesato ṇappaccayādheyyassa kālo ādhāroti viññāyatīti ‘lakkhite kāle’ti vuttaṃ, visessagatavibhattiyā vicāritāya visesana gatā ca (vicāritā) nāmāti āha- ‘nakkhattene’ticcādi, iha keci khandhapañcakasaṅkhātaṃ kiriyāsabhāvamicchanti aniccaṃ, apare tu dabbasabhāvaṃ niccaṃ. Tasso bhayassapi kālassa candayuttena phussādinā lakkhiyabhāvā lakkhaṇe tatiyā yuttanti vattumāha- ‘kiriyā rūpo kālo’ccādi.

Visesāvasāyoti kālassa visesāvadhāraṇatthameva hi ‘phussī ratti’ccādi. Loke payujjate. Gurunāti ettha guru jīvo, na nakkhattaṃ, candayuttatā panettha atthi… candayuttena gurunā rattiyā lakkhitattā. Kattikāya lakkhito muhuttoti ettha candaṃ vinā kattikāya tu kevalāya muhutto kālo lakkhito ‘kattikā muhutto’ti. Phussena lakkhitā atthasiddhīti ettha phusseninduyuttena atthasiddhi lakkhitā na kālo phussoti. Nakkhattayuttassa kālassa ratyādivisesāparāmāsena nakkhattavācito uppannassa paccayassa suttantarena lopaṃ vidhāya puna aññena suttena yuttāti desavidhānena sakaliṅgasaṅkhyāyuttehi-ṭṭhamabhidhānaṃ parehi, tadāha- ‘aho ratto’ccādi.

Ratyādivisesāparāmāsenāti phussī ratti phusso ahoti evaṃ ratyādivisesassa aparāmāsena asammassena aggahaṇena. Sakaliṅgasaṅkhyāyuttenāti phussakattikādīnaṃ yaṃyaṃ liṅgaṃ yāyā saṅkhyā, attaniyehi tehi tehi liṅgehi tāhitāhi ca saṅkhyāhi yuttena nakkhattasaddena. Na tadupalakkhito kāloti kattikā saddobahuvacananto bahutārakattā kattikāya, tāyakattikāya lakkhitokāloparehiviya na kathīyatīti attho. Atha tadupalakkhitassakālassevakattikāsaddenābhidhāne ko doso ye nevamuccateccāha- ‘ajjeti’ccādi. Iminā ca paramate doso ubbhāvito, tadatthatte satīti tadupalakkhitakālatthatte sati.

Sattamī siyāti nakkhattasaddā taddhitalopantā phussena pāyasaṃ bhuñjeyya, phusse pāyasaṃ bhuñjeyyā’tyādo ādheyyantarāpekkhā siyā sattamī, yā suttantarena vidhīyati pāṇinīyehi, tato ‘ajjakattikā’tetthāpyādheyyantarāpekkhā sattamī siyā lopantattā ‘ajjakattikāsū’ti, na paṭhamā. Paṭhamāyeva panāyaṃ payogo ‘ajjakattikā,ti. Ajjetyadhikaraṇappadhāno ahorattakālavācī saddo, kattikāsaddopi taddhitalopena takkālābhidhāyako, tato yevaubhinnampisāmānādhikaraṇyā kattikāyopyadhikaraṇaṃ sampajjante, tañca na vinādheyyena hotītyādheyyantarāpekkhāyaṃ tesu sattamīyeva siyā, na paṭhamā (upa) pajjeyyātyadhippāyo. Attanodāni dassane sattamiyā appasaṅgaṃ paṭhamāyevopapattiṃ dassetumāha- ‘cande panūpacārene’ccādi, nādheyyantarāpekkhāccanena sattamiyā appasaṅgamāha. Evañcarahi vacanamantarena paresaṃ viya sattamīvidhāyakaṃ kathaṃ kattikāya jātoccāsaṅkiya tampaṭipādetumāha- ‘kattikāya jāto’ccādi. Bahuvacanantattepi kattikāya jātiyameka vacanantaṃ. Pakārantaramāha- ‘lopoti’ccādi. Lopenāti kattikāhi induyuttāhi lakkhito kāloti viggayha kataṇappaccayassa lopena.

13. Sāssa

Seti paṭhamantāti sāti nidditṭhapaṭhamantā, yaṃ paṭhamantanti sāceti dassitaṃ paṭhamantamāha. Paṭhamantassa devatāpuṇṇamāsittabhāvato tadatthamabhedenāha- ‘sā’ti. Kā sā devatāccāha- ‘lokappasiddhāyeva devatā’ti. Yāgasampadānampi loke devatāti pasiddhanti yāgassa yajitabbassa puroḍāsādino sampadānampi paṭiggāhako pindādi loke deyyassa puroḍāsādino devatā sāmīti pasiddhantyattho, indo devatā assa indaṃ, ādicco devatā assa ādiccaṃ, havi puroḍāsādi yāgadabbaṃ.

Mantathomanīyampi devatāti pasiddhanti yena manthena yo thūyate so tassa mantassa devatā sāmīti loke pasiddhantyattho mahindo yamo varuṇo devatā assāti viggaho. Vuttanaya mevāti ‘‘nakkhatteninduyuttena kāle’’ti sutte vuttanayameva. Jātyekavacanaṃ maghāyāti, tārakarūpānampana bahuttā maghāsaddo bahuvacananto. Pāṇinīyā ‘‘sāsmiṃ puṇṇamāsīti saññāya’’nti (4-2-21) suttayitvā phussī puṇṇamāsī asmiṃ phusso māso phusso addhamāso phusso saṃvaccharoti saññāyaṃ paṭipādenti, tena tesaṃ phussī puṇṇamāsī asmiṃ pañcadasaratteti ettha ca bhatakamāse ca taddhito na bhavati. Idha pana ‘saññāya’nti vacanābhāve bhatakamāsepi chaṭṭhyatthe bhavatītyāsaṅka viracayati ‘bhatakamāsepi’ccādi. Puṇṇo mā iccatra māsaddo candapariyāyoti āha- ‘māsaddene’ccādi. Puṇṇo mā assanti nibbacanāti ettha puṇṇamāsīsaddassa puṇṇo mā assanti nīharitvā vacanāti attho. Vuttiyā atthassa phuṭīkaraṇāya vuttaṃ- ‘so puṇṇo tiādi. Tassanti puṇṇamāsiyaṃ. Sāpuṇṇamāsī, bhatakassa bhatiyā kammakārakassa yo tiṃsati ratto māso paribbayaniyamito, tassa sambandhinī neti sambandho.

Yassañcatithīyanti aniyamena paṭipadādimāha. Atoeva ca nipātanāti imasmāva nipātanā, tenevāha- 'sutte vacanameva nipātana'nti. Māsasutiyāccādo sādhippāyamatthaṃ vivarati 'yadipi'ccādinā. Assāti sāmaññavacanepi 'sāssa devatā puṇṇamāsī'ti sutte assāti avisesavacanepi soyeva puṇṇamāsīsadde sūyamāno māsoyeva chaṭṭhyattho viññāyatīti sambandho.

Pañcadasarattādoti paresaṃ saññāgahaṇena nivattitapañcadasarattādo. Atha addhamāsasaṃvaccharānampi udāharaṇatte nopaññāso kasmā na katoccāha- 'addhamāsasaṃvaccharāna'miccādi. Evammaññate ''addhamāsasaṃvaccharānaṃ na paccayenojukamabhidhānamapi tu saṃvaccharepi phussādimāsasambhavāsmiṃ saṃvacchare phussena māsena sambandhā phussotyupacārīyate, yathā ca phussādimāsassa sambandhī addhamāso phusso addhamāsotyupacārīyate, na panojukanti tesamudāharaṇatte nānupādāna''nti.

14. Tama

Nākaḍḍhanatthoti ṇassākaḍḍhanattho na hoti. Yadyākaḍḍhanattho assa, tadā cānukaḍḍhitaṃ nottaratrānukaḍḍheyyāti maññate, kociyeva hotīti hontīti ito bhinditvā ānetabbaṃ. Tadā desassāti iminā ''tadādesā taggahaṇena gayhantī''ti paribhāsamupalakkheti. Katayādesassāpīti kato yādeso yassa tassa katayādesassāpīti. Ikārassāti yādesato pubbe ikārassa, iminā cādesādesīnamabhedo dassito. Tasadde nekenāpi paccekābhisambandhe siddheti evamaññate- ''yathā'tena kataṃkīta' (4-29) ntyādisutte ekova tasaddo bahūhi paccayattehi sambajjhate, tathihāpi ekameva tasaddaggahaṇaṃ 'tamadhīte taṃjānātī'ti paccekamabhisambajjhate, tasmā kimetadatthena dvitaggahaṇene''ti. Dvitaggahaṇe payojanattayaṃ vuttaṃ, tattha paṭhamaṃ dassento jānaniccādinādhippāyamāvīkatvā dvitaggahaṇamiccādinā padatthamāha.

Tattha-'yo yamadhīte jānāti cā'ti iminā dvitaggahaṇābhāve paccayatthāvayavassa samuccayappasaṅgamāha. Samuccaye sati(yo) yamadhīte jānāti ca, tattheva siyā, yo panādhīte kevalaṃ, na (jānāti) tattha na siyāti bodhayituṃ byabhicāramāha'na paccekāti sambandhene'ti. Yathā ''tena kathaṃ kīta''miccādo ''tena jitaṃ jayati''ccādi paccekasambandhena bhavati evammāviññāyīti yatheccādi kassāttho. 'Tena kataṃ kīta''miccādīhi avatvā ''tena jitaṃ jayati''ccādisuttekadesavacanamatthabyatti tathā vutte hotīti vuttaṃ, tena jitamiccādo jayanādikā kiriyāne kadabbasamavāyittena pasiddhāti yutto tattha paccekābhisambandho, nevamajjhena vedanā pyekadabbasamavāyittābhiyyotyadhippāyo.

Idāni dutiyaṃ dasseti 'jānana'miccādi, nimitta miṭṭhāniṭṭhabodhakāraṇaṃ muhutto kattikādi, uppāto iṭṭhāniṭṭhasūcakaṃ pathavisamuddādīnaṃ sabhāvapariccāgenāññatattagamanaṃ. Jānanasāmaññeti nimittādīnaṃ jānana sāmaññe. 'Yathāvuttajānanassa ajjhena visayatte hetumāha- 'taṃ jānātīti tasaddena adhīyamānaparāmasato'ti. Tatiyaṃ dasseti 'yato ce'ccādinā. Yato ca uppannena vidhinā ajjhena ñātu abhidhānampasiddhanti sambandho, potthakesu pana ajjhetuñātūsuti pāṭho dissati, etthāyamadhippāyo ''katthaci pasiddhivisayo hoti tasaddo, tathā ca vuttaṃ subodhālaṅkāraṭīkāyaṃ pakkantavisayo tathā pasiddhavisayo anubhūtavisayo ca taṃsaddo yaṃ saddaṃ nā pekkhate'ti, tasmā pasiddhivisayena tasaddena puthageva pasiddhiyā upasaṅgahatthaṃ dvitaggahaṇaṃ kattabba''nti. Atthattaye vattamānassa tu tasaddassa savisayo viseso tatovātthikehi veditabbo.

15. Tassa

Visayasaddo gāmasamudāyepi vattate, gāmasamudāyo ca nāma desoyeva, tenāha visayopi gāmasamudāyattā desoyevā'ti, iminā visayadesasaddānaṃ samānādhikaraṇattamāha. Vasāti desavāsino vasātayo, anuvāko ganthaviseso.

16. Nivā

Tannāmeccādinā na kevalaṃ nivāseyeva, athakho vakkhamānesu pīti dasseti. Paccayantaṃ sebbādi. Desanāmambhavati catūsu atthesūti viññāyati, tenāha-‘nivāsādo vidhī’ti. Nivāsādoti nivāsa adūrabhavanibbattaatthiatthesu. Saṃhitanāmaṃ nāma lokiyasaddavo hārāppasaṅgamaññasaddavohārenupāttanāmaṃ.

17. Adū

Nagarampi desoyevāti āha- ‘adūrabhava’nti.

18. Tena

Yathāyogatthoti vuttiyaṃ vuttayathāyogasaddassa attho.

19. Tami

Paccayantanāmeti paccayantanāmaṃ yassa sattamyatthabhūtassa desassa hasminti attho, nāññasseti bhūmādivisiṭṭhatthayuttato aññassa paccayantanāmaṃ na hotīti attho. Badarā babbajā asmiṃ dese santīti viggaho.

21. Ajjā

Hīyyattanoti ‘‘saramhā dve’’ti (134) dvittaṃ.

23. Amā

Amāsaha bhavo amacco.

24. Majjhā

Majjhe bhavo majjhimo, ante bhavo antimo iccādi.

25. Kaṇa

Magadhesu araññe gaṅgāyaṃ pabbate vane kule bārāṇasiyaṃ campāyaṃ mithilāyaṃ sambhavoti viggaho. ‘‘Dissantaññepi paccayā’’ti (4-120) eyyakoti seso. Paccayantaradassane sati imināva suttena ito aññatrāpi paccayantarāni hontīti seso, gāme bhavo udare bhavo pañcālesu bhavo bodhipakkhe bhavoti viggaho.

26. Ṇiko

Sarade bhavo, bhavā vāti viggaho.

27. Tamassa

Sippasaddatthamāha-‘losalla’nti. Tameva byañjayati ‘kiriye’ccādinā, karaṇaṃ kiriyā vādanādikassa abhyāso, so pubbo yassāti samāso, vīṇādisaddehi kimuccateccāha- ‘vīṇādi’ccādi, dabbaṃ taṃtaṃsamudāyarūpaṃ. Sippañcāti vatvā tadatthaṃ vibhāveti ‘kiriyā viseso’ti. Vādanādikiriyāya visiṭṭho jānanakiriyāvisesoti attho, iminā vīṇādisaddā dabbatthavuttino vādanādikiriyaṃ kiriyā visesañca sippamupacārena vadantīti dīpeti. Itisaddo hetumhi. Sāyeveti abhyāsitabbā jānanakiriyāvisesassa pubbabhūtā vādanakiriyā, visesetuṃ yuttā vīṇādisaddenāti adhippāyo.

Yuttatā cettha… vīṇādivādanavasena sippassa gahetabbabhāvato, kathaṃ vīṇādisaddehi dabbavuttīti vādanā vuccatīti āha- ‘vīṇādi visayattā’ti, vādanavuttivīṇādisaddānaṃ sippavuttittaṃ yathāvuttasso pamāvasena vattumāha- ‘yathe’ccādi. Vīṇādivādananti yatheti sambandho. Vuttameva phuṭayanto vuttiganthassa mukhaṃ vivarīyati ‘kiriye’ccādinā. Kiriyātyāsapubbakaṃ ñāṇakkhamaṃ kosallaṃ vādanakiriyā visayattā vīṇāvādanamiccanena kiriyāsaddena vuccatītyattho. Mudaṅgaṃ mudaṅgavādanaṃ sippamassa, vaṃso sippamassāti viggaho. Sīlamaddabbaṃ kathaṃ paṃsukūlādi(no) sīlatthasamānādhikaraṇattenābhidhānantyāha- ‘paṃsukūlādidhāraṇa’miccādi. Tañca sīlanti sambandho.

Appicchatāyāti paccayappicchatāya. Santuṭṭhitāyāti catūsu paccayesu dvādasavidhasantuṭṭhiyā. Anuvidhīyamānaṃ karīyamānaṃ. Phalanirapekkhanti iminā idha loke cīvarādihetu paṇidhāya paṃsukūla dhāraṇādiṃ paṭikkhipati, sīlaṃ tapparabhāvena sevanā. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘paṃsukūlādidhāraṇaṃ paṃsukūlādivisayanti paṃsukūlādisaddenopacārenābhidhīyate, sīlaṃ paṃsukūladhāraṇavisayanti paṃsukūlādi saddenopacārenoccatī’’ti. Ticīvaraṃ sīlamassāti viggaho tesaṃ guḷo paṇyamassāti viggaho tomaraṃ, muggaro paharaṇamassāti viggaho, upadhīyatyupariādhīyatīti rathaṅgaṃ vuccati. Kāmakkhandhakilesābhisaṅkhārā vā upadhi upadadhāti sukhaṃ dukkhaṃvāti katvā.

28. Taṃhanti

Bahumhi bhūtānagatesupi paccayabhāve kāraṇamāha-‘saṅkhyākālānamavivacchitattā’ti, sutte vuttāya ekasaṅkhyāya vuttamānakā lasseva ca vattumanicchitattāti attho.

Tadupādānantūti tesamekavacanādīnamupādānantu. Taṃ nānantarīya kattāti upalakkhaṇavasena tesaṃ vacanakālantarānamavinābhāvittāti adhippāyo. Hanticcādityādyantassa kiriyāppadhānatte kathaṃ ṇādīnaṃ tadatthe jāyamānānaṃ sādhanappadhānatta miccatra hetumāha ‘sabhāvato’ti. Mīne hantīti meniko. Ajivhā animisā ca macchā, diṭṭhova sandiṭṭhanti iminā saṃsaddassa visuṃ atthabhāvaṃ dasseti. Lokuttaradhammoti navavidho lokuttaradhammo, phaladhammopi heṭṭhimo sakadāgāmivipassanādīnaṃ paccayabhāvena uparimaggādhigamassa upanissayabhāvato pariyāyato dissamānova vaṭṭabhayaṃ nivatteti, bhāvanābhisamayavasena maggadhammo sacchikiriyābhisamayavasena nibbānadhammo.

Vaṭṭabhayanti kammakilesavipākasaṅkhātaṃ tividhavaṭṭabhayaṃ. Vidhāna vacananti appatte-tthe niyogasaṅkhātavidhino pakāsataṃ ehipassa vacanaṃ. Parisuddhattāti kilesamalavirahena sabbathā visuddhattā. Amanuññampi kadāci sappayojanaṃ yathāsabhāvappakāsanena dassetabbaṃ bhaveyyāti tadabhāvaṃ dasseti. Tenāha ‘vijjamānampi ce’ccādi. Nanu ca ehipassāti tyādyantā, tasmā neteti paccayo pappoti, tathāhi pāṭipadikato paccayavidhānampaṭipāditaṃ, na tyādyantato nāpi vākyato, tasmā kathamehipassikoti hotīti āha-‘ehipassasaddocāya’miccādi. Padasamudāyassānukaraṇoti padasamūhassa anukaraṇabhūto eko ehipassasaddo. Athavā ehi āgaccha imaṃ dhammaṃ passāti yo appatte-tthe niyogasaṅkhāto vidhi, tabbācako yannipāto ehipassāti, ehipassavidhiṃ arahatīti ehipassiko, athavā ehicceva nipāto, dassanaṃ ñāpanaṃ passo, ehīti passo ñāpanaṃ ehipasso, ehipassaṃ arahatīti ehipassiko.

29. Tena

Ekībhāvoti muggehi saṃsaṭṭhānaṃ māsānamiva missībhāvo. Esoti saṃsaggo, ukkaṃsenāti ukkaṃsādhānena [utkaṃsasādhanena (potthake)] ca bhavitabbanti sambandho. Saṃsaggaukkaṃsānaṃ sahabhāvassa anekanti katte kāraṇamāha- ‘asucidabbe’ccādinā. Byatirekamāha- ‘nukkaṃso’ti yattha saṃsaggarahitaṃ kevalamabhisaṅkhattamatthi, tattha paccayamudāharaṇena dassetvā vijjāya saha saṃsaggassāvijjamānatte kāraṇaṃ vadati ‘rūpī dhammattā’tiādi. Rūpaṃ bhūtopādāyabhedamassa atthīti rūpī, ghatādi saṃsaṭṭhaṃ bhattādi. Tassa dhammo sabhāvo saṃsaggo, tassa bhāvo tattaṃ, tasmā, tassāti saṃsaggassa, vijjātvarūpī… yathāvutta rūpasabhāvābhāvā, tenāha- ‘vijjāya ca arūpittā’ti caraiccandhātuyeva carati.

Vācasikaṃ mānasikanti ‘‘manādīnaṃ saka, yaṃkiñcīti satādikaṃ yaṃkiñci. Bāhulakenevetthāvadhāraṇaṃ labbhatīti vuttaṃ- ‘tato vā’ti, devadattena kītoti so attho tadattho, tassa appatīti abhidhānasattivekallena vuttiyamanavagamo, devadattikoti hi vutte devadattena kītotyayamattho nappatīyate… tādisa saddasattivekallena tadatthassānamidhīyamānattā, avagamo ca nāma sati sāmatthiye siyāti imamatthaṃ saṅkhepato dassetumāha- ‘tadatthāppatītiyā’tiādi.

Abhidhānalakkhaṇattanti abhidhānaṃ sati sāmatthiye vākye vacanīyassātthassa vuttiyā kathanaṃ lakkhaṇaṃ sabhāvo yesante abhidhānalakkhaṇā, tesaṃ bhāvo tattaṃ, tabbādisamāpyevameva daṭṭhabbā. Maricena abhisaṅkhataṃ saṃsaṭṭhaṃ vāti, salākāya jitanti viggaho.

30. Tassa

Yo ‘‘dissantaññepi paccayā’’ti (4-120)

34. Ṇo

Pavuttepīti kaccāyanena pavuttanti atthe ‘‘aññasmiṃ’’tismiṃṇo hotevāti adhippāyo.

35. Gavā

Duno rukkhassa.

38. Mātā

Mātāpitunnaṃ mātāpitaroti mātuyā mātāpitaro pitussa mātāpitaro, na ekamekato dvīsūti ekato ekato vuttanayena dvīsudvīsu atthesu na bhavatīti attho.

39. Hite

Mātu hito, pitu hitoti viggaho.

40. Ninda

Sena rūpena ñātepi visesarūpena aññāto aññātaviseso. Kaṭṭhādimayā yā paṭimā tampaṭicchandakaṃ. Sambandho sassāmīlakkhaṇo assa atthīti sambandhi kassāti kiṃ saddaniddiṭṭho, sova viseso, sambandhiviseso visayo assa aññāṇassāti samāso. Payogāsambhavāti ayamassoti vutta assappakatiyāpi payogā sambhavā. Tathāhi yadi yassāccantamajānanaṃ siyā tathā sati sabbathā vatthujānanābhāve pakatiyeva na siyā, na hi sabbathā aviññātattho saddo payogamaharati, tasmā sarūpena ñātassa yassa viseso aviññāto, soyevidha aññāto-timatoti viññāyate, aññāto-ssokassa [aññāto sesaññassa (potthake)] vā kutotivā kiṃ sabhāvo veti hi assakoti. Kappaccayanto hatthikaiccayannāmadheyyaṃ nāmaṃ yassa hatthiviyāti dassitapaṭibhāgassa so kappaccayantanāmadheyyo. Abhinivesena vā sijjhanti yathā ajjunādivesadhārini ajjunādisaddenāti adhippāyo.

Paṭimāyāti ettha pūjanatthā eva paṭimā gahitā, morasamāna nāmattā moroviyāti yojanā, cañcā tiṇapuriso, idha pana taṃ sadiso puriso manusso cañcā. Akasmā eva ākasmikaṃ ‘‘sakatthe’’ti (4-122) ṇiko. Yaṃkiñci abuddhipubbakaṃ, tamākasmikaṃ, tasmiṃ ākasmikebhidheyyo sati ivasaddatthe vattamānato īyo hotīti attho. Kāko ca tālañca phalaṃ kākatālāni, tesamiva milanaṃ. Ajākhaggānamiva milanaṃ yadākasmikaṃ, kiñci tama jākhaggīyaṃ, ṇo ivatthe. Sakkaranti ‘‘saṃyoge kvacī’’ti (4-125) vuddhyabhāvo. Munīva, bālova, kulisamiva, ekasālāivāti viggaho, lohitova lohitiko phaṭikamaṇi.

41. Tamassa

Doṇādītyādisaddena khārasatādayopi parimāṇavisesā gayhanti. Saṅkhyā asītipañcādayo, aññaṃ vā yaṃkiñcīti upaḍḍhakāyādi, soḷasa doṇā ekā khārī. Nanu pañcakaṃ ganthajātanti vatvā aññaṃ vā saṅghādikanti vuttaṃ taṃ kathaṃ pāṇiniyehi viya ‘‘saṅkhyāya saññāsaṅghasuttājjhayanesū’’ti (5-1-58) suttitattābhāvāti manasi nidhāya ‘saṅkhyāvācīhi’ccādi vuttaṃ. ‘‘Ādasahi saṅkhyeye vattantī’’ti pañcasaddassa saṅkhyeye vuttattā āha- ‘pañcāvayavā’ti. Parimāṇasaddasannidhāne saṅkhyānepi pañcasaddoti maññamāno āha- ‘pañcasaṅkhyānañce’ti. Pañcā vuttayoti pañcavārā, rūpānīti ca pariyāyantarena āvuttisaddasse vātthaṃ byattaṃ karoti.

44. Kimhā

Nanu sutte saṅkhyāyanti na vuttaṃ katyādayo ca payogā saṅkhyā parimāṇeyeva dissanti kathaṃ nāmetthāyaṃ vidhīti āha- ‘bahule’ccādi. Saṅkhyāparimāṇeyevāyaṃ vidhīti kiṃ sadde saṅkhyāparimāṇa visayeyeva vattamāne ayaṃ ratyādiko vidhīti attho, nanu cettha kiṃ saddo pañhe vattamāno kathaṃ saṅkhyāparimāṇe vattateti vuccate, yajjapi saṅkhyāparimāṇe na vattate, tathāpi saṅkhyāparimāṇassa pucchiyamānattā saṅkhyāparimāṇavisaye vattate vāti. Bahulādhikāra payogasāmatthiyahetunidassane phalamāha- ‘yatratvi’ccādi, paricchedakattena parimāṇakattena. Ayametthādhippāyo ‘‘yadākimidaṃ saṅkhyā parimāṇamesaṃ dasannaṃ na kiñci appakamevetanti saṅkhyāparimāṇameva kiṃ saddena nindīyate, tadāpi saṅkhyā parimāṇassa nindīyamānattā saṅkhyāparimāṇavisayattameveti khepe vattamānāpi kiṃ saddā raticcādi siyā, bahulādhikārāditova panettha na siyā’’ti. Rakārānubandhā isaddalopatthāti yojanā.

45. Sañjātaṃ

Bubhukkhāpipāsappakatīhi khasantāhi akammavacanicchāyaṃ ‘‘gamanatthā kammakādhāre cā’’ti (5-59) kattari kte ñimhi ca bubhukkhito pipāsitoti siddhepi vattamāne payogatthaṃ bubhukkhāpipāsāti pāṭho.

46. Māne

Sabbamparicchedarūpanti ummānaparimāṇādikaṃ sabbaṃ paricchedarūpaṃ. Tatra ca uccattena mānamummānaṃ, sabbato mānaṃ parimāṇaṃ.

47. Taggho

‘‘Pamāṇaparimāṇehi saṅkhyāyacāpi saṃsaye mattovattabbo’’ti (5-2-37) pāṇiniyavattabbakāravacanaṃ, tattha pamāṇa māyāmo. Saṅkhyāyāti pañcamī. Etehi saṃsaye matto vattabboti attho. Vidatthimattaṃ ratanamattaṃ vātiādīni kamena tatthodāharaṇāni.

Na vattabbanti yathāvuttavattabbavacanaṃ paṭikkhipati. Paṭikkhitte tasmiṃ vidatthimattaṃ ratanamattaṃ vātiādi(nā) yaṃkiñci daṇḍapubbaṇṇādikaṃ [paṇṇādikaṃ (potthake)] saṃsayitaṃ, tena mānasaṅkhātassa paricchedassābhāvā kathamete payogā siyunti āsaṅkiya tattha kāraṇamāha- ‘tathābhyūhanato siddhattā’ti. Tathābhyūhanatoti vidatthimānampamāṇamassa ratanammāna massātyādinā tenappakārena abhyūhanato abhyupagamatoti attho. Saṃsayo ca nāma ubhayapakkhaparāmasane sati siyāti yathāvuttamabbhūhanaṃ sādhetumāha-nāntarene’ccādi. Pakkhadvayehīti vidatthi mānamassa ratanammānamassāti evamādikehi pakkhadvayehi. Abhyūhanaṃ saṃsayassāti gamyate. Jaṇṇu mānamassa jaṇṇutagghaṃ.

48. Ṇoca

Puriso pamāṇamassāti viggaho.

49. Ayū

Upādhyantaropādānāti ‘aṃse’ti nimittantaropādānā nivattatīti yojanā.

50. Saṅkhyā

Saccutīsāsadasantāya saṅkhyāya paṭhamantāya asmiṃ satasahasse adhikā saṅkhyāti atthe ḍo bhavatīti suttattho. Saccutīsā sadasantāti paṭhamāvacanaṃ paṭhamantato vidhiñāpanatthaṃ. Nanu ca sutte ‘satasahassa satasahasse ḍo’ti na vuttaṃ, tathā sati vuttiyaṃ kathaṃ ‘sataṃ sahassaṃ satasahassaṃ vā’ti vuttantyāsaṅkiyāha-ubhayathāvagamā’tiādi. Ubhayathāvagamāti sataṃ sahassanti ca satasahassanti ca ubhayappakārenāvagamā, ubhayathāvagamo payoga dassanañcettha evaṃ vivaraṇe kāraṇanti adhippāyo. Paccayatthena samānajātiye pakatyatthe satīti yenakenaci suvaṇṇakahāpaṇādinā paccayatthena samānajātiye. Suvaṇṇamāsakadīna [suvaṇṇakahāpaṇādīnaṃ (potthake)] masamāna jātiyānaṃ. Akevalaṃ codāharaṇaṃ dassetuṃ ‘ekavīsa’nti vuttaṃ. Anipphannattā saddānamidha paccayaggahaṇaparibhāsāvatāro natthi.

51. Tassa

Nanu ca saṅkhyāsaddo saṅkhyāne saṅkhyeyye ca vattate, kathamettha saṅkhyānevasitā vutti yenevaṃ vivaraṇaṃ katamiccāha- ‘yadipi’ccādi, paccāsannaṃ saṅkhyāsaddassāti adhippāyo. Iminā ca karaṇasādhano-yaṃ pūraṇasaddoti viññāpeti. Yatoti vuttayaṃ saddasambandhinā taṃsaddena seti ulliṅgitassa saṅkhyātiatthamupadassiya sāyeva pūrīyatetīmassa kammabhāvena tiṭṭhatīti dassetuṃ tena pūraṇena pūrīyate’ti āha.

Sampajjateti pūrīyatetyassatthamācikkhati. Anenetaṃ dasseti ‘‘(na) ghaṭikādīnamiva dabbānaṃ dabbantare nātirittīkaraṇaṃ saṅkhyāya pūraṇaṃ kiñcarahi tassa samappattiyevā’’ti. Atha kāyaṃ vacoyutti ‘sāsaṅkhyā pūrīyate yene’ti, yāvatā sāti yasmā paccayo vihito tassa saṅkhyāsaddassa parāmāso tassa ca pūraṇena abhedoccāsaṅkiyāha- ‘abhedenoccate saṅkhyā pūrīyate yenetī’ti abhidhānābhidheyyānamabhedopacārena vuccatītyattho, saṅkhyeyyapūraṇe ḍo na hotīti vatvā tadatthaṃ vibhāvetumāha- ‘dvādasanna’miccādi. So ghaṭo tāsaṃ ghaṭikānaṃ pūraṇo dabbānaṃ dabbantare nāti rittīkaraṇavasena. Vīsatiyā pūraṇotiādinā viggaho.

54. Chā

Kaccāyanena ‘‘dvitīhi tiyo’’ti (2-8-42) suttena dvitisaddehi tiyappaccayaṃ vidhāya ‘‘tiye dutāpi cā’’ti (2-8-43) dvitīnaṃ dutādesena dutiyaṃ tatiyanti ca ‘‘catuchehi thaṭhā’’ti (2-8-41) suttena catuto thappaccayaṃ vidhāya dvittena catutthanti ca nipphāditaṃ. Idha tathā bhāvena kathaṃ te sijjhantīti āsaṅkiya vuttiyaṃ ‘katha’miccādi vuttanti dassetumāha ‘saṅkhye’ccādi. Vuttiyaṃ ‘dutiyassā’tiādinā suttekadesā dassitāti tāni sampuṇṇaṃ katvā dassetuṃ ‘dutiyassā’tiādinā ‘catutthatatiyāna’miccādinā ca vuttāni.

55. Ekā

Saṅkhyāvacanassa gahaṇe ko dosoccāha-‘saṅkhyāvāci’ccādi. Bahuttavisaye payogo na siyāti saṅkhyāvacanassa ekatthe niyatattā vuttaṃ. Ekākīhiccassa atthamācikkhati padhānabhūteheva’ccādinā. Upapajjake bahuttavisaye payogotyapekkhate.

56. Vacchā

Taro hotīti vuttepi tehi taro hotīti viññāyati, vacchādīhīti sutattā pana vacchādīnanti ca viññāyatīti vacchādīnantiādinā vuttiganthopadassanaṃ. Nanu tanutte vavacchādīhi paccayo vidhīyate, ye ca sarīrena kisāvacchādayo, tatrāpyavisesena payogo pasajjati [payopasajjane (potthake)] visesānupādānato, tasmā kathamatra sabhāvasseva tanuttaṃ viññāyate yenevaṃ vivaṭamiccāha- ‘vacchādisaddāna’ micca-di, vacchādīhi pakatīti paccaye vidhīyamāne tāsaṃ pavattinimittaṃ vayovisesādi, yasmiṃ sati vacchādayo saddā dabbe-bhinivisante, taṃ paccayāsannaṃ, na ca kisattassa bhāvā dabbe vacchādisaddā pavattante. Ato tasseva saddappavattinimittassa tanutte yuttaṃ paccayena bhavituṃ, (na) tanuttamatteti maññate. Pavattinimittaṃ sambandhi āsannanti samānādhikaraṇāni.

Vaccho paṭhamavayo, tassa tanuttaṃ dutiyavayappatti. Dutiyañhi vayaṃ pappontassa vacchassa paṭhamo vayo vacchasaddassa pavattinimittaṃ kiñcimattāvasesaṃ bhavati amumevāha- ‘susuttasse’ccādinā. Ukkhotaruṇodutiyavayappatto vuccate, tassa tanuttaṃ tatiyavayappatti. Tatiyañhi vayappattakāle dutiyassa vayassa ukkhasaddappavatti nimittassa kiñcimattā vasesato [vasissate (potthake)] jātisaṅkarattā gaddabhajātiyā vaḷavājātiyā ca missattā. Bhāravāhakattampati yo samattho, so usabhotyuccate, yadātu tassa bhāravāhakatte sāmatthiyaṃ mandaṃ bhavati parikkhīṇaṃ, tadā tanuttambhavatītyāha- ‘sāmatthiyassa tanuttaṃ appabalatā’ti.

57. Kimhā

Samudāyo nāma dvyavayavo vā siyā bahukāvayavo vā, tattha dvyavayavasamudāyā niddhāraṇe sāmatthiyā ekasseva niddhāraṇaṃ viññāyati tamevānusarati. Bahukāvayavasamudāyāpye ‘kassa niddhāraṇe’ti sutte ekassāti vacanābhāvepi ekasseva niddhāraṇaṃ viññātabbaṃ teneva kataro bhavataṃ devadatto’tyādikamudāharaṇamadāsi. Kataro bhavataṃ devadatto kataro bhavataṃ kaṭhotyādyudāharaṇabahuttena niddhāraṇavācīnamabahutthepi niddhāriyamānavācīhī’ti bahuttena vuttaṃ. Apaccaparaṃparāya pavattaṃ gottaṃ vaṃso, tadabhi dhāyino apaccappaccayantāpi abhedopacārena gottaṃ, tevāpaccā paccavantasambandhadvārenāpacce pavattāti sambandhisaddā bhavanti, caraṇasaddā ca kaṭhā yo kiriyāsaddā bhavanti kaṭhādīhi vuttajjhayanatthaṃ yathā sakaṃvatacaraṇakiriyānimittattenājjhetūsu pavattāti tesaṃ sambandhisaddānaṃ kesañci atthassa kiriyāsaddānaṃ cātthassa asatyapi jātitte jātinibandhanaṃ loke kāriyamiṭṭhaṃ taduttaṃ ‘‘gottañca cara- ṇehi sahā’’ti. Tatthāpi jātittamparibhāsitaṃ, tenāha- ‘kaṭhassa caraṇattā jātittaṃ gotattā jātitta’nti ca.

58. Tena

Lokiyāti parasaddasatthakāre sandhāyāha. Iha tu avisesena vuttanti sambandho. Niruttiyaṃ sāmaññena vuttattāti yojanā. Sāmaññena vuttākāraṃ dassetuṃ ‘katha’ntiādi vuttaṃ. Devehi datto brahmunā dattotiādīni kattari karaṇe vā viggahavākyāni. Devadatto devadattiko deviyo devalotiādīni vuttipadāni.

Tattha niruttipiṭakāgatānaṃ ‘devadattā devadattiko’tiādīnaṃ vuttipadānamaññathā nipphattimupadassiya devalo deviyotiādīnampana vacanantareneva nipphattiṃ dassetuṃ ‘devehi datto’tiādi vuttaṃ. Parasaddasatthakārānampi devalo deviyoti vacanantareneva sādhanaṃ sādhanākārañca tesaṃ dassetuṃ ‘kecīhī’tiādi vuttaṃ. Ekadesatoyeva paccayamicchanti tena tesaṃ devalo deviyo datti loccādi bhavati. Kappanāgāravoti dattasaddalopanāmekadesavasena kappanāgāravo.

59. Tassa

Na ca sabbetiādinā bahulādhikāre phalaṃ vuttaṃ. Bhāvasaddo katthaci kiriyāyaṃ vattate ‘bhāve ayaṃ vidhī’ti. Katthaci adhippāye ‘ayametesaṃ bhāvo [bhāvodhippāyo]’ti. Katthaci padatthe ‘ime bhāvā’ti. Katthaci sattāmatte‘tiṇānaṃ bhāvo’ti. Tenāha-‘bhāvasaddasse’ccādi. Rūpasādhana dvārenāti bhāvasaddassa rūpasādhanadvārena, sappanti pakāsenti attha manenāti saddo. Sova abhidhānaṃ abhidhīyate-nenatthoti katvā. Bujjhati atthasarūpanti buddhi, sāva patīyate-nenāttho pacceti attha miti vā paccayoti vuccati.

Nanu ca ‘bhavanti etasmā buddhisaddā’ti vuttaṃ tasmā pavattinimittamubhinnampi bhavati, tathāsati ‘saddappavattinimitta’nti saddasseva pavattinimittatā kasmā vuttāti vuccate. Pākaṭabhāvena abhidhānābhidheyyasambandhassa saddasseva pavattinimittataṃ vatvā visuṃ buddhiyā nimittassa rūpānugatattaṃ visesetvā pavattinimittatamassā dīpetuṃ ‘nimittavasāhi’ccādimāha. Dabbeguṇoti dabbe vuttiyaṃ guṇo nimittanti sambandho. Guṇasaddasseva jātisaddattenodāharaṇadvayaṃ dattaṃ… guṇassa jātiyā visuṃ jātinimittassābhāvato [nidhittassa bhāvato]. Kiriyādītiādisaddena dabbādīnaṃ gahaṇaṃ, keci pana kiriyāsaddānaṃ kiriyā pavattinimittantyāhu. Tesaṃ devadattādīnaṃ avatthāvisesena avatthābhedena sāmaññaṃ tadavatthā visesasāmaññaṃ. Tenāha- ‘devadattassā’tiādi. Vijjamāno padattho visayo yesaṃ devadattādīnaṃ saññāsaddānaṃ tesaṃ pavattinimittaṃ jātilakkhaṇamācikkhitampaṭipāditanti attho.

Anena ca devadattādayo saññāsaddāpi samānā jātisaddāti vuttaṃ hoti. Yadi carahi saññāsaddāpi jātivacanā siyuṃ, pañcavidhattamesaṃ parihāyatīti. Nedamevaṃ viññeyyaṃ… pasiddhatarajātyābhidhāna kaṭhagovīhiyavādisaddā jātisaddattena visuṃ pariggayhanti.

Sambandhibhedatoti ghaṭādisambandhīnaṃ bhedato. Abhāvassabhedatoti ghaṭapaṭādīnaṃ sambandhīnaṃ bhedena abhāvassa bhedato abhedepi bhedā upacaritā santīti yojanā. Yassa sāmaññassa vasā, tesu upacaritabhedesvākāsādīsu. Niravayavāvijjamānavisayānantiye ākāso viya niravayavā abhāvo viya asantā ca, te visayo yesaṃ saddānaṃ tesanti attho. Sāmaññaṃ bhāvoti puthujjanādisāmaññaṃ bhāvoti attho. Alasassa bhāvo kiriyāsambandhittaṃ, brahmaññaṃ jāti cāpalyaṃ nepuññaṃ guṇo vā. Vuttiyaṃ sakatthekantāti ‘‘sakatthe’’ti (4-122) iminā sakatthe katakappaccayantāti attho. Na daṭṭhabbanti sambandho. Pattakālova pattakallaṃ. Karuṇā eva kāruññaṃ.

62. Aṇvā

‘‘Ekayoganiddiṭṭhānaṃ sahavāpavatti sahavā nivattī’’ti ‘bhāva kammesū’ti anuvattate. Tathāpi bhāvetīmināvettha sappayojanattaṃ dassetumāha- ‘bhāvakammesu’ccādi.

64. Tara

Yajjapi sīdhātussa kevalassa supane pavatti, tathāpyatipubbassa ukkaṃse pavattīti āha- ‘atisayo ukkaṃso’ti. So ca atisayo kassa sambhavaticcāha- ‘so ca kiriyāguṇāna’nti. Kathaṃ tesamatisayoccāha- ‘ādhārabhūtadabbavasā’ti. Kutoccāha- ‘anapekkhite’ccādi. Anapekkhito kiriyāguṇānaṃ nissayo dabbasaṅkhāto yesanti viggaho, dabbassa nissayabhūtassā-tisayattaṃ hontampi nissitānaṃ kiriyā guṇānaṃ vaseneva siyā nāññathāti vattumāha-‘paccadhikaraṇa’ntiādi.

Nanu ca yadi kiriyāguṇānamevātisayo, tadā na sijjhati ‘gotaro’ti nesa doso, no cettha jātiyātisayo, kassa carahi guṇassa go ayaṃ yo sakaṭaṃ vahati, gotaro-yaṃ yo sakaṭaṃ vahati sirañcāti, jātiyā hi niccāyekarūpāya nokkaṃsāpakaṃsayogo sambhavatīti dabbassāpi nātisayasambhavo. Tathāhi tulyappamāṇassa guṇakatova mūlato ukkaṃso dissati samānepi hi āyāme vitthāre ca paṭassa kāsikassāññovāggho bhavati māthurassāñño vāti. Dabbassāpi sātisayehi yuttatāmattena sātisayattassupaṭṭhāpitattā vuttaṃ- ‘tenevāhā’tiādi. Yadaggena kiriyāguṇānaṃ nissitānamatisayavasena nissayabhūtampi dabbaṃ kathañcidapyatisaye vattati nāma, tadagge tabbācikāpi pakati attano vacanīyatthavasena tattha vattatiyeva nāmāti ‘atiyaye vattamānato’ti pakativisesanavasena vuttaṃ, tenevāha- ‘iminā pakati visesanattañcāhā’ti. Sakatthikānaṃ pakatiattho jotanīyo hotīti sambandho.

Sakatthikānanti kattari chaṭṭhī sambandhavacanicchāya, sakatthikehīti attho. Hetumāha- ‘pakativisesananti’ti. Itisaddo hetumhi, yasmā ‘atisaye vattamānato’ti, pakativisesanaṃ, tato pakatyatthabhūte-tisaye jātattā sakatthikehi yathāvuttanayena pakatyatthabhūtetisayo jotanīyo hotīti attho. Tattha nābhidheyyoti byatirekamāha, tathā ca vakkhati- ‘atisayajotakātarādayo’ti.

Atha pakativisesanatte kasmā nābhidheyyo jotanīyoccāha ‘pakatiyāyeva’ccādi. Ukkaṃso samānaguṇavisayeyeva loke diṭṭho [paviṭṭho (potthake)] tena sāmaññavacanepi tādithavisayeyeva [soyeva] kāraṇa vasena hotīti dassetumāha- ‘atisayene’ccādi. Dvinnamekassā-tisayeccādinā ‘dvibahūsukkaṃse taratamā’’ti (caṃ 4-3-45) sakkatasuttatthassādhippāyaṃ vivarati. Taraiyāti sakavohārena vuttaṃ, tesantu īyappaccayo. Evamihāvidhānaṃ sukhasānettanti sambandho.

Ayametthādhippāyo ‘yathāvuttasuttatthavasena dvinnamekassa ukkaṃsābhāvā ‘māthurā pāṭaliputtakehi sukumāratarā’ccādo tarappaccayo na hotīti eko māthuro dutiyo pāṭaliputtako imesaṃ sukumārānaṃ dvinnameko māthuro-tisayena sukumāro sukumārataro, ekamaññesaṃ dvinnamukkaṃsetathāññesaṃ dvinnamekassāti evaṃ dvinnaṃdvinnamekekassa ukkaṃse tarappaccayo bhavati, ubhayatra tvavayavāpekkhambahuvacanaṃ, tathāhi sukumārattenukkaṃsiyamānānaṃ samudāyānamavayavā māthurā bahavo pāṭaliputtakāpi nikkaṃsiyamānā tathevāvayavā bahavo honti, evaṃ māthurā pāṭali puttakehi sukumāratarā'ti tarappaccayena sijjhati. Imasmiṃ gāme aḍḍhatarā vāṇijjāccādopi kathitena ñāyena dvinnaṃdvinnamekekassa ukkaṃse tarappaccayo bhavati, bahuvacanantu katthaci avayavāpekkhanti sabbaṃ sakkate kicchena sādhenti. Iha tu tathāvidhassa suttassā vidhānā ''taratamissikiyiṭṭhātisaye''ti tarādīnamatisaye sāmaññena vidhānā sabbattha tarappaccayena sukhasādhanaṃ hotī''ti.

Avatthābhedenāti paṭutarāvatthāvato paṭuavatthāya bhinnattā vuttaṃ, tathāhi tamevāvatthantarayuttaṃ vattāro bhavanti aññe 'bhavaṃsūavattho'ti. Pakārantarenapi sādhane hetumāha- 'atisayamatte vā vidhānato'ti. Anavaṭṭhitattamāha- ('atisayavāpi'ccādi). Pañcasvetesūti etesaṃ yathāvuttānaṃ tarādīnaṃ pañcannaṃ majjhe, rūpāni guṇavacanassa vuttiyamudāharitāni. Kiriyāvacanassa tu 'atisayena pācakataro pācakatamo'ti. Issika iyaiṭṭhā sarādī tato (aññato) na honti bahulādhikārā.

66. Tassa

Tassāti sāmaññena vuttepi vikārasambandhīyeva chaṭṭhiyanto gayhati, chaṭṭhiyantasambandhīyeva ca vikāro gayhati sambandhavasāti dassetumāha 'yassā'ccādi. Kosakārakapāṇavisesehi kato koso. Pāṇayo sattā, osadhyophalapākantā, rukkhā pupphaphalūpagāti rukkhosadhīnaṃ lakkhaṇaṃ vadanti tallakkhaṇenettha rukkho sadhayo na gayhanti, kiñcarahi osadhisaddena latādipi gayhati, rukkhasaddena (vanappa)tayopi, vanappatayo hi phalavantā na pupphavantā. Kathaṃ gāvassa vikāre purise mayoccāha- 'aññasmi'ntiādi. Gāvassa idaṃ gomayaṃ.

67. Jatu

Upapatyantaranti paccayalopato yutyantaraṃ.

68. Samū

Tīsuttaresu ca vattateti sambandho. Rājaññamanussānampi jātiyamapacce ññassappaccayānaṃ vidhānā vuttaṃ 'gottappaccayantā'ti āha- 'rājaññānaṃ samūho'ccādi. Ukkho usabho. Oṭṭho kharato, urabbho meso, evamiccādinā 'ukkhānaṃ samūho'ccādi. Vākyamapadisati. Kākānaṃ samūhoti viggaho, ṇikaacittāti iminā ṇiko acittavāca keheva dissatīti ñāpeti. Apūpo piṭṭhapūpo, saṃkulanti (guḷa) missakakhajjakaviseso.

69. Janā

''Tadassaṭṭhānamīyo cā''ti (2-8-13) kaccāyanasuttassāya mattho ''tadassaṭṭhānamiccetasmiṃ atthe chaṭṭhiyantato īyappaccayo hotī''ti. Tena madanassa ṭhānaṃ madanīyaṃ bandhanassa ṭhānaṃ bandhanīyaṃtyādikaṃ sādhenti. Idha pana tathāvidhassābhāvā kathaṃ taṃ sijjhatītyāsaṅkiya 'madanīya'ntiādikaṃ vuttaṃ, taṃ dassetumāha- 'madanīyādippasiddhiyā'ccādi. Sādhanakkamaṃ dassetumāha- 'evamaññate'ccādi.

Ṭhānanti kāraṇaṃ. ''Upamatthāyitatta''nti (2-8-14) kaccāyanasuttassāyamattho ''upamatthe āyitattappaccayo hotī''ti tena dhūmo viya dissatīti dhūmāyitattaṃ timiramiva dissatīti timirāyitattaṃtyādikaṃ sādhentīti vuttanayameva. Tampihaccādikaṃ dvīsu sādhanakkamadassanaṃ, dhūmo viya dissatīti dassito yo kammattho sopi dhūmāyīti kattuvasena sakkā parikappetunti kattusādhanato dhūmāyitasaddā sakatthettappaccayepi dhūmo viya dissatīti atthe āyitatthappaccayepi nātthabhedo-ññatravacanicchābhedāti daṭṭhabbaṃ, bhāvattho pana tesaṃ bhāvappadhānavasena labbhati, dhūmasseva dassananti viggahe āyitattena vā.

70. Iyo

Aññasminti aññasmimpi atthe iyoti yojanā.

74. Kathā

Pavāse dūragamane sādhu pavāsiko, upavāse ratyabhojane sādhu upavāsiko.

75. Pathā

Pathe sādhu upākārakaṃ pātheyyaṃ, maggopakaraṇaṃ, sapatimhi dhana patimhi sādhu upakaraṇaṃ sāpateyyaṃ dhanaṃ.

77. Rāyo

Tumantakiriyāyāti ghātetuṃ (tyādītu) mantakiriyāya. Vā saddo samuccayo, ghātetuṃ vātiādinā yojetabbo.

78. Tame

Itisaddena byavacchinnamatthamupadassayamaññanāpekkhaṃ sappadhānaṃ mantvādi vidhimhidamatthadvayaṃ byāpārīyaticcāha-‘ettha assa atthī’ti. Nanu ca yaṃ yassa hoti taṃ tasmimpi hoti (yaṃ yasmiṃ hoti) tassāpi taṃ hoti teneva vuccate- ‘chaṭṭhīsattamīnamaviseso’ti, tatrañña taraniddeseneva siddhe kimatthamiha chaṭṭhīsattamīnaṃ bhedenopādānaṃ karīyatīti vuccate-yatrāvayavāvayavibhāvo, tattheva chaṭṭhīsattamīnamatthassa aviseso [vatthuto (potthake)] yathā ‘rukkhesākhā rukkhassa sākhā’ti. Sassāmibhāvajaññajanakabhāvādo tu nāvassamādhārādheyyabhāvoti dvinnamevatthānamupādānanti.

Nanu ca sambhave byabhicāre ca sati visesanaṃ sātthakaṃ bhavati yathā ‘nīlamuppala’nti, nevātthitassātthi byabhicāro, tathā ca vuttaṃ- ‘na sattaṃ padattho byabhicaratī’ti, tasmā byavecchejjābhāvā niratthakamatthītivisesanantyāha- ‘padatthasse’ccādi. Sattāyaṃ abyabhicāre pīti sambandho. Kālantarā byabhicāratthamatthītivisesananti dassetumāha- ‘kāle’ccādi.

Nanu ca suttesu kālo padhānaṃ na hoti, ‘‘tena kataṃ kītaṃ’’tyādinā hi paccayattho dassito, tathā hi kāyikaṃvācasikaṃ tyādo na kālasampaccayo, evamihāpi sattāmatte bhavitabbaṃ, atthīti tu vattamānasattāya eva pariggaho kathamavasīyate yena kālavisesanaṃ siyāti. Saccaṃ, kintu padatthassa sattābyabhicārābhāvepi atthītivisesanopādānasāmatthiyātra visiṭṭho sattā atthīti visesanattenopāttā, na sattāmattanti patīyate, sā pana visiṭṭhā sattā sampatisattā, atthi ca tassā byabhicāro sāmaññasattāyāti yujjateva visesanavisessabhāvoti maññate. Upādhīti visesanaṃ.

Na bhuñjaticcādiviyāti yathā na bhuñjatīti naññssa paṭisedhattā viruddhatthapadassa sannidhāne-tthantarassa paṭisedharūpassatthassāvagati padanibandhanassa vidhino abādhikā bhavati, tamivākyattho. Adhippāyattha māha- ‘atthivacanicchāya yo visayo tassa niyamo’ti. Kati payasambhave na pana gomā rukkhavāti yojanā, tehīti pasaṃsāpahūtehi. Kakude āvatto kakudāvatto, nindito kakudāvatto assa atthīti kakudāvattī. Kathaṃ ninditattamassiccāha-‘kakudā vatto’ccādi. Saṃsatto daṇḍo assa atthiccanena gehaṭṭhitena vijjamānenapi daṇḍena daṇḍīti nābhidhīyatīti vadati. Dabbebhidheyyeti jātisannissayagopiṇḍaassapiṇḍādisaṅkhāte dabbe-bhidheyye, bhavaṃ bhaveyyāti yadākadāci bhavanto yadi bhaveyya.

79. Vantva

Paññavā ‘‘byañjane dīgharassā’’ti (1-33) rasso.

80. Daṇḍā

Dve hontīti iko īceti dve honti, ekamekaṃvāti ubhinnaṃ. Vāsaddo dve hontīti etthāpi daṭṭhabbo. Uttamīṇeva dhanā ikoti gaṇasuttaṃ vivarati ‘uttamīṇevā’tiādi. Kenettha samāsoti āha- ‘syādisyādinekatthanti samāso’ti. Uttamīṇo dhanasāmī. Asannihite atthāti gaṇasuttaṃ, asannihitetīmassa atthaṃ vivarati ‘appatte’ti. Asampatteti attho. Asannihiteti ca attho iccassa visesanaṃ. Atthanaṃ asannihite atthe āsisanaṃ attho, so assa atthīti atthiko atthī. Tadantācāti gaṇasuttaṃ, asannihitetyanuvattate, asannihitopādhikā atthantā ca ika īppaccayo bhavatītyattho. Vaṇṇantāīyevāti gaṇasuttaṃ, brahmānaṃ devānaṃ vaṇṇoti vā samāso. Hatthadantehi jātiyanti gaṇasuttaṃ.

Jātiyanti paccayavisesanaṃ. Vaṇṇato brahmacārimhīti gaṇasuttaṃ. Brahmasaddena niyamaviseso vuccaticcāha-‘vijje’ccādi. Tasmiñcaniyamavisesacaraṇe tiṇṇaṃ brāhmaṇādīnamevādhikāro, nasuddassāti dassento āha- ‘tañce’ccādi. Tevaṇṇiko vaṇṇīti vuccatīti sambandho. Tīsu vaṇṇesu bhavo tadantogadhattā tevaṇṇikoti bhavatthe ṇiko. Vaṇṇasaddo brāhmaṇādivaṇṇavacano. Tatra brahmacārimhityanena suddo byavacchijjate.

Athavā brahmanti nibbānaṃ tadattho ganthopi, taṃ brahmaṃ nibbānaṃ dhammaṃ vā tepiṭakaṃ caratīti brahmacārī, yati. Yatayopi hi vaṇṇīti brahmacārinoti vuccanti. Vaṇṇīliṅgīti hi vutte tiliṅgavāti attho. Vaṇṇa saddo panettha yathāvutta brahmapariyāyo. Pokkharādito deseti gaṇasuttaṃ. Deso cettha yattha(tthi pokkharādīni so). Padumagaccha pokkharaṇīnaṃ vācakassāti iminā padumāni assaṃ santīti paduminīti pokkharaṇīpi vuccatīti dasseti. Nāvā atthīti nāviko, yāgame nāvāyiko. Sukhadukkhā ī, balā bāhūrupubbā ceti ca gaṇasuttāni.

82. Mukhā

Ihāpi pasajjeyya madhu asmiṃ ghaṭe atthīti etthāpi payoge madhuranti rappaccayo pāpuṇeyya madhumhi abhidheyyati adhippāyo. Na gacchantīti nagā. Yajjapi ūsavāccādo pahūtādivisayāyātthitāya sambhavo, tathāpi ñusādivato paccaya(ttha)ttena vacanicchābhāvā ñusavā ghaṭoccādi na sijjhati tasmā pahūtādivisayātthitāsambhavepi taṃvato-tthassa paccaya(ttha)ttena ñusaro desoti vattu micchāyaṃ paccayo yathā siyā aññatramābhaviccevamattho veditabboti āha- ‘iti’ccādi. Kuñjavātiettha kuñjasaddo tiṇalatādyacchāditapabbatekadese vattate.

87. Picchā

Parehi vācāsaddā ālo vihito nindāyaṃ, neha tatheti codanamubbhāvayati ‘nindāya’miccādinā.

88. Sīlā

Sīlamassa atthi, kesā assa santīti viggaho. Aṇṇā niccanti niccavidhyutthaṃ gaṇasuttaṃ. Gāṇḍīrājīhi saññāyanti saññāvisayaniyamanatthaṃ gaṇasuttaṃ. Gaṇḍassa gaṇḍamigasiṅgassa ayaṃ gāṇḍī, sā assa atthīti gāṇḍīvo.

90. Sissa

Samassa atthīti suvāmī,saṃ sakiyaṃ.

91. Lakkhyā

Akārādeso ca ṇasanniyogenāti iminā yattha ṇakāro tatthevāyamakārādesoti dasseti. Upādānatoti iminā nissayakaraṇameko satthiyo ñāyoti dasseti. Antassa avidhānasāmatthiyācāti iminā satipi pubbalopena payoga nipphattiyaṃ akāraṃ vidhāya tassa lopo niratthakoti dasseti. Lakkhī sirī assa atthīti lakkhaṇo.

94. Imiyā

Kappo yogyatā assa atthīti kappiyo, jaṭā hānabhāgo, senā assa atthīti viggaho.

95. Topa

‘Ohāka cāge’ iti sakakārassa hādhātuno payoge toppaccayaṃ nisedhetvā‘satthā hīyate satthā hīno’ti udāharaṇaṃ dassitaṃ. Tenāha- ‘sakkateccādi. Dassetuṃ tatiyampanudāharaṇanti sambandho. Cīppaccayāvasānānanti ‘‘abhūtatabbhāve karāsabhūyoge vikārācī’’ti (4-119) vutto cīppaccayo avasāne ye santi viggaho. Jātiyavajjitānanti ‘‘tabbati jātiyo’’ti (4-113) suttena jātiyappaccayena vajjitānaṃ. Kaccāyane tu toādīnaṃ vibhatti saññattā na tato puna vibhattuppatti.

96. Ito

Vuttiyaṃ ‘etassa ṭa eta’ iti atoiccatra etassa ṭādeso etto iccatra etaādesoti attho.

97. Abhyā

Nanu ca kiṃ iminā suttena, pañcamyantā ‘‘to pañcamyā’’ti (4-95) bhavissati, apañcamyantātu ‘‘ādyādīhī’’ti (4-98) netadevaṃ daṭṭhabbaṃ. ‘‘To pañcamyā’’ti (4-95) pakativisesānamaparāmāsato kutoci pañcamyantā hotu, apañcamyantā pana ‘‘ādyādīhī’’ti sutte sasaṅkhyassādisaddassa gahaṇena taṃsadisā sasaṅkhyāevopalakkhīyantītipi viññāyeyya tato apañcamyantehi abhyādīhi to na siyāti abhitoccādi na sijjhatīti ‘‘abhyādīhī’’ti suttanti daṭṭhabbaṃ.

98. Ādyā

Nanu ca toicceva sāmaññena suttite yatokutoci pañcamyantā vā apañcamyantā vā bahulaṃ vā tomhi iṭṭhappasiddhīti kiṃ ādyādīhīti suttenāti saccaṃ, tathāpi vibhāgena dassite vibhāgaso visesāvasāyo siyāti na dosoti. Yanti paṭhamantā tomhi yato.

100. Katthe

Pubbenevāti ‘‘sabbādito’’ (4-99) ccādināva. Etassāti etasaddassa, imassāti imasaddassa.

101. Dhi

Vāvidhānāti vikappena dhippaccayassa vidhānā.

102. Yā

Yatrāti vutte yatthāti uppalakkhitameva siyāti na vuttaṃ. Evamuparipi.

104. Kuhiṃ

Hiñcanaṃ vidhīyate ‘‘hiṃ haṃ hiñcana’’nti (2-5-9) suttena. Hiñciādīnanti hiñcidācirahaciādīnaṃ.

105. Sabbe

Etasmiṃ kāle ekadāiccādi daṭṭhabbaṃ.

106. Kadā

Kudāsaddo canaṃsaddayogeva dissati kudācananti.

107. Ajja

Nimittanimittīnanti kāraṇakāriyānaṃ, samāneti sādhāraṇe. Samānameva bodheti ‘taṃyathe’ccādinā. Ettha pana mammatāḷanaṃ nimittaṃ pāṇa haraṇaṃ nimittī, tassāti anajjatanassa. Upari tyādikaṇḍe karahasaddo tu cisaddasaṃyuttova dissati karahacīti.

110. Dhāsaṃ

Saṅkhyāvācino saddā saṅkhyāsaddena gahitāti āha- ‘atthe’ccādi. Pakāro dabbaguṇadhisayopi atthi, tattha yadi sopi gayheyya dabba guṇānaṃ liṅgasaṅkhyāhi yogā dhāppaccayanta(mpi tabbisayoyeveti) [cettha (potthake] (pakāravācakaliṅgasaṅkhyāhi yogā) aliṅgamasaṅkhyañca [dhāppaccayantamaliṅgamasaṅkhyañca-iti kāsikāvuttipañjakāyaṃ] na siyā, evañca satyabyayattamabhimatantassa na siyā, tañciṭṭhaṃ, kiriyāvisaye tu tasmiṃ gayhamāne ekadhābhuñjati dvidhābhuñjati dvidhāgacchaticcādo bhojana gamanādikiriyāya sabbathā liṅgasaṅkhyāhi yogābhāvā yathāvutta doso na siyāti pāṇinīyavuttikārena jayādiccena kiriyā visayoyevettha pakāro gahito. Tampati āha- ‘dabbe’ccādi. Kasmā panevamāhāti āha- ‘navadhādabba’miccādi. ‘‘Navadhā dabbaṃ, bahudhā guṇo’’ti vesesikānaṃ saṅketo.

Tattha puthabyāpotejovāyvākāsakāladisāttamanānīti nava dabbāni. Rūpa rasa gandha phassa saṅkhyāparimāṇa puthuttasaṃyogavibhāga parattāparattabuddhisukhadukkhecchādosapayatanā ca guṇā, casaddena gurutta davattasinehasaṅkhāradhammādhammasaddā ceti catubbīsati bahudhā guṇo. Atrāpi yathāvuttakāsikāvuttiyā pañcikākārena jinindabuddhinā navadhā dabbaṃ bahudhā guṇotyatrāpi ‘‘kiriyājjhāharitabbā navadhā dabbaṃ bahudhā guṇo upadisīyati viññāyati byākhyāyate vijjatevā’’ti kiriyāvisayoyeva pakāro paṭipādito, payogadassanato byavacchejjabhāvā sabbattha kiriyeveti visesanopādānamayuttanti sambandho.

Navadhā dabbaṃ bahudhā guṇoti payogadassanato dabbaguṇavisayānampakārānaṃ gayhupagattā byavacchedayitabbānaṃ dabbaguṇavisayānampakārānaṃ bhāvā sabbasmiṃ dabbaguṇavisaye jinindabuddhinā vuttanayena kiriyā atthevāti kiriyāvisayova pakāro gayhatīti vuttikāra pañjikākārānaṃ visesanopādānamayuttanti attho.

Tatoyevāti yato visesanopādānamayuttaṃ tatoyeva dvīhiccādikamāheti attho. Ayametthādhippāyo ‘‘dvidhā karotīti kiriyāpayogepi pakāro dabbaguṇavisayo… dabbavisayassa guṇavisayassa vā dvidhābhāvassa karīyamānattā, natu kiriyāvisayo… dvidhābhāvassa karaṇakiriyāvisayassettha vattumanicchitattā. Tatoyeva kiriyāpakāropādāne [pakārotisayane (potthake)] atra dhāppaccayantappayogo na siyāti viññāpetuṃ ‘dvīhi’ccādikamāhe’’ti tenāha‘atre’ccādi.

Dabbaguṇavisaye pakāre gayhamāne yoyaṃ doso sambhāvito parehi, taṃ dāni nirākattumāha ‘satipice’ccādi. Sabhāvato aliṅgamasaṅkhyañcāti sambandho, saṅkhyantarāpādane gamyamāne dhāppaccayo vihito pāṇiniyehi, tadāha- ‘dabbasse’ccādi saṅkhyāntarāpādanepīti pubbaṃ yā vavatthitā saṅkhyā, tato- ññaṃ saṅkhyāntaraṃ tassāpādanaṃ karaṇaṃ saṅkhyantarāpādanaṃ, tasmimpīti attho.

113. Tabba

So pakāro assāti tabbā, tasaddena pakārassa parāmaṭṭhattā tabbatītettha pakāravatīti attho vuttoti āha- ‘tasaddene’ccādi. Pakāravatīti pakāravati atthe. Muduppakāravā mudujātiyo.

115. Kati

Kiṃ saṅkhyānamparimāṇamesanti atthe ‘‘kimhā rati rīvarīvataka rittakā’’ti (4-44) suttena ratippaccayaṃ vidhāya katīti siddhattā vuttaṃ- ‘saṅkhyāparimāṇavisaye sādhitattā’ti, kati ca so saṅkhyā parimāṇavisayattā saṅkhyā ceti katisaṅkhyā, tāya.

116. Bahu

Paccāsattīti sambandhimhi ekamhi dassite dviṭṭhattā sambandhassa paro sambandhī viññāyamāno parova viññāyati yuttitoti ‘sambandhatovā’ti vuttaṃ.

117. Sakiṃ

Nipātanassāti sakinti nipātanassa.

118. So

Khaṇḍaṃ khaṇḍaṃ khaṇḍaso, puthu pakāro puthuso.

119. Abhū

Nanu ca abhavanannāma sabbathā anuppattiyā vā avatthantarena vā, tathā satyabhūtasaddonuppannamattavacanopīti kathamabhūtasaddo-vatthantare nābhūte vuttoccāha- ‘abhūtassi’ccādi. Kathamavatthāva tasaddena parāmasīyatīti ce abhūtasaddo yadyanuppannavācī siyā, tadā tasaddappa yogoyeva na siyā… tasaddenābhūtasseva gahaṇato, abhūtabhāveccādinā suttitaṃ siyā, tena tasaddappayogasāmatthiyā avatthāva tasaddena parāmasīyati, tapparāmaṭṭhañcāvatthantaramabhūta saddo apekkhate, tenāha- ‘tabbhāvetivacanā’iccādi. Bhavanaṃ bhāvo tāya avatthantare bhāvo tabbhāvo tasmiṃ. Tenāha ‘abhūtasse’ccādi. Bhāveti visayasattamī, saṃsattamī vāti āha- ‘visaye gammamāne vā’ti. Kuṇḍalattenāti kuṇḍalasabhāvena.

120. Dissa

Dissantīti vutte payoge dissantīti ayamattho viññāyatīti āha ‘disi’ccādi, idaṃ suttaṃ vijjhaṅga paribhāsā bhavatīti seso. ‘‘Ṇovā-pacce’’tiādinā (4-1) suttena vuttesvanekavidhesu atthesu pari samantato bhāsatīti paribhāsā, vidhino paccayassa aṅgabhūtā paribhāsā vijjhaṅgaparibhāsā. Vidhiyevāti suttamidanti sambandho. Vakkhamānasuttadvayanti ‘‘aññasmiṃ sakatthe’’ti suttadvayaṃ.

125. Saṃyo

Antarasaddo-nekatthopīhāntarāḷavācī majjhavācī gayhati, na vijjatentaramesanti antarāḷamattapaṭisedhepayojanaṃ natthīti katvāntarā ḷaṭṭhassābhāvāntarāḷaṃ natthītyupacarīyati, evañhi loke payujjate ‘anantarā ime gāmā anantarā ime pāsādā’ti antarāḷagatassa ññassa gāmassaññassa pāsādassa vābhāvā tathā byapadisīyate, tathevamihāpyantarāḷagatassaññassa byañjanassābhāvā anantarā ityuccante, athavāntarasaddo byavadhānavācī byavadhānābhāvatonantarā iti vuccante. Antaraṃ karotīti vā khādiippaccayaṃ [ṇippaccayaṃ (potthake)] vidhāya antarāyati byavadhānaṃ karotīti kattari appaccayaṃ vidhāya antaro byavadhāyako natthetesanti anantarā. Yathā ‘rukkhā vanante’ttha rukkhā samuditāvekavanabyapadesaṃ labhante, tathātrāpi byañjanā samuditāvete saṃyogabyapadesagocarattaṃ paṭipajjante.

Saṃyogoti hi samudāyappadhāno niddeso byañjanātyavayavappadhāno, tasmā byañjanāti bahuvacanena saṃyogoti ekavacananiddeso ghaṭate, nanu ca vaṇṇānamuccāritappadhaṃsittā yogapajjamaṭṭhitamānānaṃ na sambhavati samudāyattanti samudāyattamayuttanti nāyuttaṃ, tathāhi uttaruttaraggāhini buddhi pubbaparībhūte byañjanāvayave samudāyarūpena saṅkappentī samudāyavohārampavattayīti.

Ṇānubandheti ditisaddassa saṃyogāvisayattā deccoti ‘sarānamādissā’ti visayo, uḷumpasaddassa saṃyogavisayattā oḷumpikoti etassa visayoti tattha rāghavo venateyyo meniko decco dosaggānti rūpāni. Idha tu oḷumpiko koṇḍaññoti yujjanti. Teneva ca tattha pañcikā ettha, ettha ca pañcikā tattha upanetabbāti.

127. Kosa

Kosajjanti ettha tassa jattañca nipātanā, ajjavanti etthha ‘‘uvaṇṇassā vava sare’’ti (4-129).

135. Jovu

Yakārassa dvitte jeyyo.

137. Kaṇa

Atisayena appo, atisayena yuvāti viggaho.

139. Ḍesa

Satissāti vutte satisaddo viññāyati satyantepi visesanattena vattumicchitesatyanto kathaṃ viññāyaticcāsaṅkiya ‘‘saṅkhyāya saccutīsāse’’ccādinā (4-50) satyantādīhi ḍo vihito, tasmiñca ḍetinimittenopādinne tadupādānasāmatthiyāsatyantova viññāyatīti dassetumāha- ‘ḍeti nimittopādānā’tiādi.

142. Adhā

Dhātuto añño saddo adhātu tassa. Pañcikāyampana pakatipi saddoyevāti dhātutoiccādinā adhātusaddassa atthamattaṃ vuttaṃ.

Tassāti adhātuppakatiyā, adhātusaddassāti vuttaṃ hoti. Tenacāti kakārena ca, tasmāti tena kāraṇena. Pubbaggahaṇamantarenātipāṇininā ikārādesavidhāyake imasmiṃyeva suttekakārato pubbassa ikārādesavidhānatthaṃ pubbaggahaṇaṃ kataṃ, taṃ pubbassātivacanaṃ vināti attho. Sacetiādinā kathayatīti sambandho. ‘‘Byañjane dīgharassā’’ti (1-33) rasso vutto, assāti jātiniddese tu ākārassacikāro bhavatyeva, siyā etanti bahuparibbājakāti etaṃ rūpaṃ hoti. Syādyatra byavahito… kakārato pubbe syādi, na syādi kakārā paroti.

Nanu ca asyāditoti ettha pasajjappaṭisedho naña kasmā gahito, na pariyudosoti āsaṅkiya pariyudāsesmiṃ gahite sati dosaṃ vattumārabhate ‘pariyudāse’iccādinā. Syāditoti syādyantato paribbājakasaddato. Paribbājakasaddohi syādyanto vākye syādyantattā, teneva vakkhati- ‘paribbājakasaddato ettha syādyuppattī’ti. Asyādismā paroti katvā bahuparibbājakasaddato na syādyuppattīti sambandho.

Tatocāti bahuparibbājakasaddato ca. Pasajjappaṭisedhena naññasaddena aññapadatthasamāsepi siyāva dosoti dassento āha- ‘avijjamānosyādi’ccādi.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Catutthakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamakaṇḍa

1. Tija

Khamāvīmaṃsāsūti pakativisesanameva kathamicchitanti āha- ‘sambandhassi’ccādi, padānamaññamaññasambandhassa purisādhīnattāti attho, pakati visesananti tijamāha saddānaṃ visesanaṃ, kimpana pakativisesane phala miccāha- ‘pakativisesanopādāna’miccādi. Yajjatra ‘khamāvīmaṃsāsū’ti pakativisesanaṃ, kasmiṃ atthe carati khasā vidhīyanticcāha- ‘atthantarassā niddesā’iccādi. Atthantarassāti nisānādiatthantarassa. ‘‘Sutānumitesu sutasambandhova balavā’’ti paribhāsamupalakkheti ‘sutānumitāna’miccādinā. Tenevāti kiriyārūpāsu khamāvīmaṃsu khasānaṃ vīdhāneneva, sakatthe vidhāneneti vuttaṃ hoti. Titikkhakiriyattāti iminā paresaṃ viya khādyantānaṃ dhātusaññāvidhāna manatthakanti dasseti.

Titikkhā khamā, titikkhati khamati, vīmaṃsā upaparikkhā, vīmaṃsati upaparikkhatīti attho. Sutte tijaiti niddesā bhūvādikassa gahaṇaṃ. Niccaṇyantassa curādikassa hi tādise payojane sati bahulaṃ vidhīyamānepi niccattamattano nātivattati. Athavā curādimānenābyabhicārinā sāhacariyā tijopi curādikova, taṃ yathā 'gāvassa dutiyenāttho'ti. Vuttegoyevopādīyate, nāsso, na gadrabho. Kadāci pana assādinopi dutiyassa gahaṇaṃ siyā atthappakaraṇā dippabhāvato.

Nanu ca vīmaṃsāyaṃ sappaccayavidhāna manupapannamitaretaranissayadosa duṭṭhattā, tathāhi siddhe vīmaṃsāsadde sappaccayo uppajjate, sati ca tasmiṃ vīmaṃsāti rūpaṃ sampajjatīti itaretaranissayo, itaretara nissayāni ca kāriyānī nopakappantīti tenāha- 'anuvādarūpāna'miccādi. Anādikālasaṃsiddhasaddānuvāto natthi itaretaranissayo dosoti bhāvo. Payojakabyāpāraṇippaccayābhāve tejateti rūpaṃ.

2. Kitā

Pubbeviya pakativisesanādītyanena ''sambandhassa purisāyattattā 'tikicchāsaṃsayesū'ti pakativisesananti āha- 'tikicchāya'miccādi'tyādikaṃ sabbaṃ yathāyogametthāpi vattabbantyatidisati. Vissatthoti visaddassa attho. Atha kimitthaṃ chappaccayantasseva dvidhodāharaṇantyāsaṅkiyāha- 'atthabhedā dvidhodāharaṇa'nti. Niketo nivāso, saṅketo lakkhaṇaṃ.

3. Nindā

Ninda=garahāyaṃ tato ''itthiyamaṇattikayakyā ce''ti (5-49) appaccaye tato ''itthiyamatvā''ti (3-26) āppaccaye rūpaṃ. Bandhatīti badhako.

4. Tuṃsmā

Tuṃsmātīha paccayaggahaṇamācikkhati 'tuṃtāye'ccādinā. Tato ceti yato tuṃsmāti paccayasseva gahaṇaṃ yato ca visesana niddeso, tatoti attho. Paccayaggahaṇe tadādiggahaṇaṃ viññāyate… ''paccayaggahaṇe yasmā so vihito tadādino gahaṇa''nti ñāyato. Visesanattena vattumicchitattā tadantaggahaṇaṃ… ''vidhibbisesanantassā''ti (1-13) vacanābhi manasi nidhāyāha- 'yato kiriyatthā'iccādi. So kiriyattho ādi yassa samudāyassa so tadādi so paccayonte tassa (so tadanto). Tadāditadantasamudāyavisesassa gahaṇaṃ, (natu) tadantamattasse tyattho. Nanu ca tuṃsmāiti visesanattena vattumicchite bhavatu ''vidhibbisesanantasse''ti tadantaggahaṇaṃ paccayaggahaṇe tu kathaṃ tadādino gahaṇaṃ vacanābhāvatoccāha- 'tadavinābhāvittā'ti. Yato vihito tena vinā na bhavati sīleneti tadavinābhāvī tassa bhāvo tasmā. Imāya yuttiyā viññāyate-ttho, yamākhyāyate 'paccayaggahaṇe yasmā so vihito tadādino gahaṇa'nti. Bhavatvevaṃ tadādino tadantassa ca gahaṇaṃ, tato kipphalaṃtyāha- 'tene'ccādi.

Sapāditoti pādisahitato. Kha cha suppattābhāvāti kha cha sānaṃ uppattiyā abhāvā. Vuttappakārasseva tuṃppaccayantassa pakatibhāvena gahaṇā sapādito kha cha sānamanuppattīti adhippāyo. Vipubbā 'ji-jaye'iccasmā tuṃpaccayantā 'vijetumicchatī'ti atthe ''tuṃsmā''iccādinā(so), tuṃssaca lopo, nemittike ekāre nivatte 'jisa jisa iti dvitte anādibyañjanalopo ''jiharānaṃ gī''ti (5-102) gī. Jigīsappakatito ''bhūte īūṃ''iccādinā (6-4) ī. Tasmiṃ aña. ''Ā ī ū mhā ssā ssamhānaṃ vā''ti (6-33) īssa rasse byajigīsi. Yadi tu sapādito sassa uppatti siyā, tadā byajigīsīti ettha dvibbacanaṃ karīyamānaṃ sappaccayantassa paṭhamassekassarassa dvibbacanaṃ bhavatīti ''kha cha sāna''miccādinā (5-69) vijiya iti samudāye ādibhūtassa visaddassa siyā īmhi ca vihite sapādino pakatibhāvoti visadda pubbe añāgamo siyā, tato ca avivijisīti aniṭṭhampasajjeyya.

Tuṃsmā icchāyanti ca pakatippaccayatthānamupadiṭṭhattā tena sabhāva liṅgena kha cha sappaccayā tadanto ca anumito na pana tuṃ, tumiha sutoti āha- 'na tadanto, nāpi cha chasā'ti. Jighacchāiccatra dvitte pubbassa ghassa ''catuttha dutiyānaṃ tatiyapaṭhamā''ti (5-78) go. Tassa ''kavaggahānaṃ cavaggajā''ti (5-79) jo. Pāṇinināpīha sappaccaya vidhāyake sutte vākyampi yathā siyāti vāvacanaṃ kataṃ, tadayuttanti nirākattumāha- 'vākyampi'ccādi. Pakatyādityatra ādi saddena atthaviseso gahetabbo, pakati viseso tumanto, icchattho-tthaviseso. Idaṃ lakkhaṇanti ''tuṃsmā lopo cicchāyaṃ te''iti idaṃ lakkhaṇaṃ. Niyogatoti niyamena. Āsaṅkāyamupasaṅkhyāna''nti (3-1-7) vākyakārena vuttaṃ nirākattumāha- ‘āsaṅkāya’miccādi.

Acetanattā kūlassa icchāyāsambhavoti ‘kūlappatitumicchatī’ti vākyamevecchāpakāsanamasiddhaṃ, tenāsiddhena vākyenāsiddhānaṃ kha cha sānaṃ sādhanaṃ asiddhenāsiddhasādhanaṃ. Icchāvacanicchāti icchāya vattumicchā. Icchāyapavattito upaladdhīti icchāya upaladdhi upālambo parijānanaṃ pavattitoti attho. Cetanāvaticāti vuttaṃ tasmā cetanāvati pavattito upaladdhiṃ dassetvā tadapadese nācetanepi dassetuṃ ‘yopesā’tiādimāha. Devadatte rajju khīlādipāṇinā uyyogo, kūle mattikāvikīraṇādi. Rajju guṇo. Khīlo [kīla (pañcikā)] saṃkvādi.

Pulo tiṇādīnaṃ saṅghāto. Sā sunakho mimarisatīti mara=pāṇacāge’icchāyaṃ tumantā so. ‘‘Ñi byañjanasse’’ti (5-170) ñi. Dvitte pubbato-ññassa lopo ‘‘kha cha sesvī’’ti (5-76) dvitte pubbassāssa imimarisati. Tathā pipatisatīti ‘patapatha=gamena’ iccassa. Sā mimarisatīti satipi sacetanatte visattajīvitassa sunakhassa maraṇicchā sambhavatīti paṭipāditaṃ. ‘‘Icchāsantā paṭisedho vattabbo’’ti (3-1-7) pāṇinīyavāttikakārena vuttaṃ, tannirākattumāha- ‘bubhukkhitu’miccādi. Jātipadatthanissayena nivuttimpaṭipādayamāha- ‘jātipadatthe’ccādi. Itaro icchattho.

5. Īyo

Karīyati sambandhīyatīti kammaṃ. Tañca nāma jāti guṇakiriyādabba sambandhato pañcadhā bhavati. Tattha nāmakammaṃ’ ḍittho ḍavitthoti nāmena piṇḍassa sambandhā. Jātikammaṃ goassoti gottādijātiyā piṇḍassa sambandhā. Guṇakammaṃ sukkonīloti sukkādinā guṇena dabbassa sambandhā. Kiriyākammaṃ pācako pāyakoti pācakādikiriyāya dabbassa sambandhā. Dabbakammaṃ daṇḍīvisāṇīti daṇḍādinā dabbena piṇḍassa sambandhā. Evaṃ kammassa pañcappakārasambhavepicchāyamatthe īyassa vidhānato icchāsambandhiyeva kammaṃ gayhatīti kiriyākammamevātra gayhate amukamevatthamupadassento āha- ‘yadipi’ccādi. Ayañca nipāta samudāyo visesābhidhānanimittāsyupagame vattate.

Tathāpītilokavuttirayaṃvisesābhidhānārambhe. Taṃsambandhiyevāti icchāsambandhieva. Attanoputtamicchatītyādivacanicchāyamattasambandhiniputtādo attanotyanuvattiyasuttantarenapaccayovidhīyatepāṇininā, ettha tva(tta)ggahaṇamantarenātta sambandhinyeva puttādo kathaṃ viññāyate visesavacanābhāve hi parasambandhinyapi pappotītīmaṃcodyamubbhāvaya māha- ‘attasambandhini’ccādi. Īyassa parasambandhinyapi pasaṅgoti sambandho. Kutocāha-īyassāitidhānā’ti. Atthaggahaṇassāvacane īyassānabhidhānāti bhāvo.

Appattiyāti karaṇe hetumhi vā tatiyā. Etthāti attano puttamicchatītetthāpi. Na iṭṭhoti īyappaccayo nābhimato. Nevettha bhavitabbanti vadato-dhippāyāmāha ‘sāpekkhatta yeveti bhāvo’ti. Yadi attano puttamicchatīti vattumicchāyaṃ sāpekkhettepi siyā, tadāyamaniṭṭhappasaṅgoti dassetumāha- ‘yadicettha’iccādi.

Aniṭṭhappasaṅgassa sarūpamāha- ‘attano puttīyatīti siyā’ti. Uppajjamānena īyeneva attatthassābhihitattā attasaddassāppayogoti cetampi na saṅgatanti paṭipādayamāha ‘na ca sakkā’tiādi. Kasmādevaṃ vattuṃ na sakkāti āha- ‘pakati’ccādi. Apūpādikāya pakatiyā samānatthasseva visesanassa vuttipade antobhāva dassanāti attho. Kvapanevaṃ diṭṭhantyāha- ‘taṃyathe’ccādi. ‘‘Tamassa sippaṃ sīlaṃ paṇyaṃ paharaṇaṃ payojanaṃ’’ti (4-27) ṇike āpūpiko. Natu bhinnatthassāti byatirekaṃ dassetvā taṃ diṭṭhantena sādhetumāha- ‘devadattassi’ccādi. Kāraṇamāha- ‘sāmyantare’ccādi. Devadattassa dhuruno kulanti sāmyantarabyavacchedāya devadattasaddasso pādānato gurukulanti vuttipadena devadattatthassānto bhāvoti attho. Tametthopi samānantūpadassento āha- ‘tathehāpi’ccādi. Athāttano puttamicchatītyetasmiṃ vākye padassānvākhyānato attasaddassāpphayogo kinna siyāti dassetumāha- ‘nacāpi’ccādi.

Padassāti puttīyādino padassa. Nacāpi appayogoti sambandho. Kāraṇamāha- ‘īyantassā’tiādi. Īyanto puttīyādi, niyogato na pappotīti sambandho. Tabbācīsaddappayoganti aññavācīsaddayogaṃ. Sutaggahaṇanti asutattāti vuttasutaggahaṇaṃ. Atthappakaraṇādyupalakkhaṇantyanena atthato pakaraṇāditopi puttassatta niyatā gamyate, sutasaddassa tu gahaṇamupalakkhaṇatthanti vadati.

Nanu ca sutte kammāti vuttattā kammasamudāyatopīyo siyā tyāsaṅkiyeva (mabhā)vaṃ sādhayamāha- ‘kammā’tiādi. Vattuṃ iṭṭhā ekasakhyā yassa kammasāmaññassa taṃ tathāvuttaṃ. Vattumiṭṭheka saṅkhyassa gahaṇamāha- ‘kammasamudāyato’ti. Kimpanāvayavato na siyā’ mahantamputtamicchatī’ccatra puttamiccatoccāsaṅkiyāha ‘avayavatopi sāpekkhattāyevā’ti. Na bhatīti sambandho. Evañcarahi idampi na sijjhatīti codento āha ‘carahi’ccādi. Mahā cāyaṃ puttoceti mahāputtamicchatīti yadevaṃ karīyati tadāyampayogoti dassento āha- ‘bhavitabbameve’ccādi.

6. Upamā

Upamīyate paricchijjati sādhīyatītyattho. Kīdisantamupamānamiccāha- ‘pasiddhasādhamyā’iccādi. Pasiddho gavādi, tassa sādhamyā samāna rūpatāya yampasiddhassa gavayādino sādhiyassa sādhanaṃ tamupamānantyattho. Samāno dhammo-sseti sadhammo, gavādiyeva. Tassa bhāvo sādhamyaṃ. Sādhyate upamīyate-neneti sādhanamupamānaṃ gavādi. Sādhute upamīyateti sādhiyo, gavayādi. Tassa sādhanaṃ sādhiyasādhanaṃ.

Puttamivācaratīti ettha ‘āvasathamāvasati’ccādo viya ādhāratthassa viññāyamānattā putte viya māṇavake madhurannapānadānādikamācaraṇaṃ karoticcevamatthasambhavena dvinnampi upamānopameyyabhāvotyavagamayitumāha- ‘putte’iccādi. Pasiddhena sādhanabhāvenupamānabhūte putte ācaraṇampi pasiddhanti āha- ‘tampasiddha’nti. Tadācaraṇena tena ācaraṇena puttamāṇavakavisayamācaraṇaṃ vā puttamāṇavaka saddenupacārato gahetvā visayīvasena visayabhāvavohārotipi yujjati. Vākyattho panetasmiṃ pakkhe ‘puttamiva puttavisaya māṇavakamiva ācarati māṇavakavisayamācaraṇaṃ karotī’ti, vuttiyantu yathāvuttamatthadvayaṃ yathāyogaṃ yojetvā veditabbaṃ.

Nanu ca yajjatropamānopameyyabhāvo vuttiyaṃ īyeneva jotitoti ivasaddo nivattate, tadopamānopameyyabhāvo putta saddeva vattate, taṃ kathamupameyyavacanassa māṇavakasaddassa vuttatthassa payogo yuttoccāsaṅkiyāha- ‘upamānavacanato’ccādi.

Tabbisiṭṭhācaraṇeti tenopamānena visiṭṭhe ācaraṇe. Upamānopameyyabhāvassānivattattāti etthāyamadhippāyo ‘upamāna visiṭṭhācaraṇe upamānavacanato īyassa vidhāne nopameyyavacanamantarenopamānavacanassa pavattīti upamānopameyyabhāvassānivattī’’ti. Aññathāti yadyupamānopameyyabhāvassa īyeneva jotitattā tadantassupameyye vutti siyātyattho. Pabbatāyatīti ‘‘kattutāyo’’ti (5-8) āyo. Upameyyassānivattattā upameyya kattusāmaññe tippaccayo.

7. Ādhā

Yathānantarasutte upamāne upameyyassa māṇavakassa payogo upapanno, tathātrāpi ‘pāsāde kuṭiya’nti copameyyassapayogoti atidisanto āha- ‘heṭṭhāviye’ccādi. Upamāne upameyyassānantobhāvāti attho. Nanu kimatthamidamuccate yavatāyo pāsāde ivācarati so pāsādamivācaratītipi vattuṃ sakkāti nātthabhedo-ññatra vacanicchābhedāti pubbenevetthāpi īyo siddho, tato nāttho-nena vacanene ccāsaṅkiyāha- ‘yadipi’ccādi.

8. Kattu

Ettha kattutoiti vacanā kammāti nivattate, āyaggahaṇā īyo. Kadā pana kattuviseso-vasīyaticcāha-‘yatthyādisaddasamānādhikaraṇatte’tiādi. Pabbatāyati hatthiccevamādinā hatthyādi saddena samānādhikaraṇatte satīti attho.

9. Jhatthe

Koyaṃ cyatthoccāsaṅkiya ‘‘abhūtatabbhāve karāsabhūyoge vikārācī’’ti (4-119) cīssa abhūtatabbhāve karādiyogesati vidhānā ‘abhūtatabbhāvo karādivisiṭṭho’ti āha. Abhūta tabbhāvassa karādivisiṭṭhattā karotyatthanivattiyāvassaṃ pāṇiniyā viya bhuviggahaṇaṃ kattabbamaññathā karotyatthepi siyātyāsaṅkiya nivattihetumāha- ‘tenevā’tiādi. Yeneva karotyādivisiṭṭho abhūtatabbhāvocyattho teneva hetunāti attho. Bhavatyatthe-nena kāraṇena laddhe karotyatthopyaniṭṭho labbhaticcāsaṅkiya tannivattimpaṭipādayamāha- ‘karotyatthe’ccādi. Adhavalaṃ dhavalaṃ karoti dhavalīkaroticceva cīppaccaye kattabbe kammeneva karotissābhisambandhassa diṭṭhattāti attho. Kāraṇantaramāha- ‘iha ce’ccādi. Itisaddo hetumhi yasmā iha kattutoti vattate tatoceti attho.

Asatyatthassa pana bhavatyattheyevāntobhāvā na tannivatti paṭipāditā. Tappakaraṇeti dhātuppaccayappakaraṇe. Dvibbacananti paṭaiccassa dvibbacanaṃ tato ‘‘dissantaññepi paccayā’’ti (4-120) rāppaccayo. ‘‘Rānubandhentasarādissā’’ti (4-132) antasarādissa lopo. Cyantā paccayābhāvatthaṃ- ‘acīto’ti paccayavidhānasutte paṭisedho na kato, tenāha-‘acītoti paṭisedhābhāvā’ti. Cīti bhusoiti

Paṭhamantācī. Ṇādivuttittā ‘‘ekatthatāya’’nti (2-119) vibhattilopo. Iheceti ‘cyatthe’’ itīmasmiṃyeva. Na ca vuccateti sambandho.

10. Saddā

Nanu ca asati sutte dutiyāggahaṇe dutiyantehiccāyaṃ viseso kuto labbhate yena ‘saddādīhi dutiyantehī’ti vivaraṇaṃ katanti saccaṃ, tathāpi paccayavidhimhi yuttepi pañcamiyā niddese ‘saddādīnī’ti dutiyāyopādānasāmatthiyā tathā vivaraṇaṃ kataṃ.

Sabbatthāti ‘‘tamadhīte taṃ jānāti kaṇikācā’’do (4-14) sabbattha. Kiriyāvātyavadhāraṇena yaṃ byavacchinnaṃ, tamupadassento āha- ‘na kāle’ccādi. Yadīpi adhīteccādīsu vattamānakālena kattunā ekavacanena ca niddeso, tathāpi tesamappadhānattā aññasmimpi bhūtādike kāle kammādo sādhane bahuvacanena ca paccayo siyā eveti bhāvo.

Nanu ca ‘‘dhātvatthenāmasmī’’ti (5-12) ippaccaye patte-yamārabbhate assapi dhātvattheyeva vidhānaṃ, tato ca saddādīhi dhātvatthe ippaccayena na bhavitabbaṃ, dissate ca ippaccayapayogoccāsaṅkiya ‘nāyamippaccayassa bādhako’ti paṭipādetumāha- ‘dhūvaṃ karoti’ccādi. Nānābhinnaṃ vākyaṃ nānāvākyaṃ, tassa bhāvena, tena bhinnavākyabhāvenāyassa ippaccayassa ca samuccayatoti attho. ‘‘Dhātvatthenāmasmī’’tyekaṃ vākyaṃ, ‘‘saddādīni karotya’’paraṃ. Etāni dve bhinnavākyāni- ‘dhātvatthe nāmasmā ippaccayo bhavati, saddādīni karoticcasmiṃ atthe āyo bhavatī’ti paccekamākhyātāpekkhāya vākyaparisamattiyā bhinnatā, abhinne hi kiriyāpadekavākyatā, bhinnetu nānāvākyatā, nānāvākye ca sati samuccayo. Na hi sāmaññavisesabhāvena vidhānameva bādhāhetu, kiñcarahi ekavākyatāpi, taṃ yathā-‘brāhmaṇānaṃ dadhi diyyataṃ, takkaṃ koṇḍaññāye’ti. Nānāvākye tu samuccayo, taṃ yathā- ‘brāhmaṇā bhojīyantu, māḍharāya vatthayugalaṃ dīyatū’ti māḍharo brāhmaṇabhāvena bhojīyate vatthayugalañca labhate, tenojukaṃ vuttena vatthayugaladānena sāmaññavuttaṃ bhojanaṃ na bādhīyate, tathehāpi ujukaṃ vihitenāyena sāmaññavihito ippaccayo na bādhīyate lakkhiyānurodhena satthakārassa vākya bhedābhedoti nānavaṭṭhitidosoti maññate. Timhi le ca siddhanti sambandho.

Yappaccayo na vihito pāṇinīādīhi viyāti adhippāyo. ‘Jala dala- dittiyaṃ’. ‘‘Māno’’ti (5-65) māno, ‘‘kattari lo’’ti ‘‘parokkhāyaṃ ce’’ti (5-70) caggahaṇena ‘dala dala’itidvittaṃ ‘‘loponādibyañjanassa’’ (5-75) ‘‘saramhā dve’’ti (1-34) dassalassa ca dvibhāve daddallamānā. Jalamānāti aṭṭhakathāvacanatoti iminā kiriyāsamabhihāre yappaccayābhāvaṃ dasseti. Iminā ca sakkate viya bhusābhikkhaññepi kiriyāsamabhihāro kiriyāparivattanaṃ, tañca yadā kiriyamaññena kattabbamañño karoti, tena kattabbañcetaro, tadā bhavatīti viññeyyaṃ. ‘‘Sāmaññavihitā vidhayo payogamanusarantī’’ti iminā lakkhaṇena ‘dala-dittiya’nti imasmā ‘‘māno’’ti sāmaññena vihito mānappaccayo bhusatthe ābhikkhaññe ca bhavissati. Daddalla mānāti ettha bhusaṃ jalamānā, punappuna jalamānāti ca attho veditabbo.

11. Namo

Namo karoti namosaddamuccāreti, saddaṃ karoti saddamuccāretīticcevamattho (na) gahetabbe anissayanato anabhidhānato vā.

12. Dhātvā

Aparinipphannoti anipphanno asiddhāvatthoti attho. Kārakasādhiyoti yathālābhaṃ kārakehi sādhiyo. Asatvabhūtoti adabbabhūto. Ayantu kiriyārūpo padattho pacatyādīnaṃ vikledanādipadhānakiriyārūpo ca tadavayavarūpā pubbaparībhūtauddhanāro panādikādayo tādatthiyā ca pacatyādivacanīyā. Tasmā yathā vuttalakkhaṇe dhātvatthe dhātuto vidhīyamāno tyādippaccayo tathābhūtameva vadatīti bhedābhāvā abhedasaṅkhyāyekavacanenoccate, 'na bahuvacanena, tenettha 'ṭhīyate devadattena, ṭhīyate devadattehī'ti bhavati. Na yatokutocītiādinā yato yattha na dissati, tato tattha na hotīti dīpeti. Yato yattha vidhi, sa tassa sambandhī bhavatīti nāmehi vacanīyatthato-tthantarabhūto yoyaṃ dhātvattho kamādīnamatthabhūto, so sakatthoti sakattheyevāyamippaccayo curādiṇiviyāti veditabbo.

Tassacāti ekārassa ca. Atha atihatthayaticcādo pādivisiṭṭhe eva dhātvatthe ippaccayassa vidhānā tadatthavihiteneva ippaccayena pādivisiṭṭho dhātvattho vutto, tena kimattho ippaccayantassa pādiyogoccāsaṅkiya payojanamākhyātumāha- 'atihatthayati'ccādi. Na sāmatthiyanti samatthatā natthīti attho.

13. Saccā

Atthamācikkhati, vedamācikkhatīti viggaho. Sukhāpeticcādo sukhaṃ vedayaticcādinā viggaho. Vāpāṭhāti vikappena pāṭhato.

15. Curā

Asati sutte sakattheti kathaṃ labbhatīti āha- 'atthānati desā'ti. Atthā-natidesāti atthavisesassa kassaci sutte aniddesāti attho. Atthavisesassā-natidesamattena sakatthoyeva ṇinā vāccoti kathaṃ viññāyateccāha- 'sakatthassa ca sutattā'ti. Cura=theyye iccādīsu theyyādikassa sakatthassa sutattāti attho. Yogavibhāgatoti 'ṇī'tiyogavibhāgato, rajjaṃ kāretīti ettha sāmyamaccādikaṃ sattaṅgaṃ rajjaṃ pavattetīti vā attho, payojakabyāpāre ṇi.

16. Payo

Payojako codako byāpārakoti attho nanu ca vuttiyaṃ 'kattāraṃ payojayatī'ti vuttaṃ kathaṃ payujjamānassa kattuttaṃti āha- 'payujjamāno'ccādi. Nāvassaṃ kiriyāpavattakatteneva yoggatāmattenapi kattuttaṃ siyāti dassento āha- 'kiriyāya yoggo'tiādi. Pāsāṇambalenuṭṭhāpeti'ccādīsu hi yogyatāyapi kattuttāvasāyosiyā, kopanāyaṃ payojakabyapāroti āha- 'pesane'ccādi. Dāsādino hīnassa katthaci atthe niyojanaṃ pesanaṃ. Guruādino sakkārapubbaṃ byāpāraṇamajjhesanaṃ. Taṃ pesanajjhesanādikaṃ lakkhaṇaṃ sabhāvo yassa so tathā vutto.

Ādisaddena ānukūlyabhāgino byāpārassa gahaṇaṃ, tathā ca 'bhikkhā vāsayati kārīso-jjhāpesī'ti sijjhati. Bhikkhā hi pacurabyañjanavatī labbhamānā vāsānukūlaṃ tittivisesamupajanayati. Kārīsopi nivāte padese suṭṭhu pajjalitojjhayanavirodhi sītakatamupaddavamapanayanto-jjhayanānukūlasāmatthiyamādadhāti tato tesampi yuttampayojakattanti.

Payojakabyāpāretīdaṃ paccayavisesanaṃ vā siyā pakativisesanaṃ vā. Tattha yadi pakativisesanaṃ siyā, tadā payojakabyāpāre vattamānā ṇīṇāpī vidhīyantīti (gamanaṃ) pati yo niyogo tadattho gami, na gatyattho, tassa cāyaṃ payojjoti 'gamayati māṇavakaṃ gāma'nti gatyatthassa payojje ''gatibodhāhāre''ccādinā (2-4) vihitā dutiyā na pappoti, tato pakatyatthavisesanapakkho duṭṭhoti paccayavisesanapakkhaṃ dassetumāha- 'paccayavisesanaṃ vedaṃ na pakativisesana'nti.

Payojakamattaggahaṇeti mattasaddo sāmaññavācī, yathā 'kaññā mattaṃ vārayatī'ti. Kattāraṃ yo payujjati yo ca karaṇādīnaṃ payojako tesaṃ sāmaññena gahaṇe satīti attho. Byāpāretvevāti payojakaggahaṇamantarena byāpāreicceva vacanaṃ kattabbaṃ siyāti bhāvo, tanti payojakaggahaṇaṃ, visiṭṭho visayo yassa payojakaggahaṇassataṃtathāvuttaṃ. Kopanāyaṃvisiṭṭho visayoccāha- ‘yo loke’iccādi. Itovāti vakkhamānassa hetuno parāmāso. Tanti curādīhi ṇividhānaṃ. Evaṃsaddo vakkhamānāpekkho. Taṃ visuṃ curādīhi ṇividhānameva vakkhamānappakārena saphalaṃ siyā nāññathāti attho. Tameva pakāraṃ dasseti‘yadiminā’ccādi.

17. Kyotā

Kattari vihitesupi mānantatyādīsu parabhūtesu kyo bhavatīti viññāyeyyāti ‘bhāvakammesū’ti na kyassa visesananti āha- ‘mānantatyādīna’miccādi.

Yadi hi kattari vihitesu siyā, tathā sati tesamubhinnaṃ padhānattenābhidhīyamānānamaññamaññānapekkhattā asambandho siyā, na ce vambhūtānamabhidhānamatthi, na hi ‘ṭhīyate’ccasmā bhāvo kattā ca patīyate, nāpi ‘gamyate’ccasmā kammaṃ kattāca. Api tu bhāvakammāneva gamyante, tenāha- ‘tasmā’iccādi.

Tesamevāti mānantatyādīnameva. Parasamaññābhi paresaṃ kaccāyanā naṃ parokkhāicceva nāmaṃ. Tabbajjitesūti parokkhāsaññipaccayavajjitesu. Aparokkhesūti ettha parasamaññāvasena parokkhāiccanena saha samāsaṃ dassetvā idāni aññathāpi paṭipādetuṃ ‘athavā’tiādimāha. Parokkheti indriyāvisaye kāle. Parokkhevihitā paccayāti iminā upacārena taddhitappaccayavasena vā parokkhāti saddanipphattimāha. Te pana‘a u’ iccādayo. Tatoti parokkhappaccayato.

Nanu pubbapakkhe ‘aparokkhesū’ti ettha ‘parokkhāvajjitesū’ti attha vacanaṃ yujjati, dutiyapakkhe pana ‘parokkhavajjitesū’ti, tathā sati kathamettha ‘parokkhāvajjitesū’ti atthavacanaṃ yujjatīti āha- ‘tepanā’tiādi. Idhāti aparokkhesūti imasmiṃ. Nanu ca ‘‘parokkhe a u’’iccādisutte (6-6) ‘parokkhe’ti pakativisesananti paccayānaṃ parokkhe vihitatā kathanti manasi nidhāyāha ‘parokkhe’iccādi. Bhavanaṃ bhāvo kiriyādhātvattho.

Sādhīyamānāvatthoti iminā siddhāvatthā nirassate. Pubbaparībhūto padhānakiriyāvayavabhūto kiriyārūpo attho lakkhaṇaṃ sabhāvo yassa dhātvatthassa so tathā vutto. Satvabhūtoti ettha patīyatīti seso. Bahuvacanampi hoti pākāpāketi adhippāyo, karīyatīti kammaṃ, tañca yadipi nāmādikammamatthi, tathāpi kriyatthāiccādhikārato mānādīnamaññatthālabbhanato ca kiriyā sambandhova gayhate, su-savane sūyamānaṃ.

Pāṇiniyehettha ‘‘bhindati kusūlaṃ’tyādo yā bhedanādikiriyā kammani dissate, sā yadā sukarattamattena sappadhānattavacanicchāyaṃ kattuttepyupalabbhati ‘bhijjate kusulo sayameve’ccādinā, tadāssa kattuno suttantarena kammasarikkhabhāvo vidhīyate ‘kammanissayaṃ kāriyaṃ yathā siyā’ti. Tannissāyāha- ‘yadā kammameve’ccādi. Yadā kammameva kattubhāvena vivacchīyateti sambandho. Kathaṃ katvā tathā vivacchīyateccāha- ‘attasamavetāya’iccādi. Attasaddena kammamatra vivacchitaṃ, attani samavetā ekadesībhūtā attasamavetā, tassā kiriyāya kammaṭṭhakiriyāyāti vuttaṃ hoti.

Subhedattādineti hetumhi karaṇe vā tatiyā. Atthatoti ‘kammeyeva kyo’ti (na sakkhi) [tasmā] vuttanti adhippāyo. Tathāhi ‘bhijjateti savanā kammatāvagamyate’ti iminā atthato kammeyevakyotipaṭipāditameva. Vuttameva phuṭīkaramāha- ‘bhijjate iccasmiṃ pade’iccādi. Aññathāti yadi kammeyeva tepaccayo na siyā. Atoti bhijjate iccasmā. Upasaṃharamāha- ‘tasmā’iccādi. Kiṃ vacanenāti pāṇinīyānamiva kiṃ suttattarenāti attho.

Vacanābhāvepi kammakattari padasaṅkhārakkamopadassanamukhena vutti ganthaṃ vivaritumāha- ‘vākyato’iccādi. Vākyato uddharitvā padesaṅkhariyamāneti ‘bhijjate kusūlo sayameve’ti vākyato visuṃ katvā bhijjate’ti pade saṅkhariyamāne nipphādīyamāneti attho. Tadevāti padatthasāmaññameva. Tannipphādaneti tassa saṅkharimānassa padassa saṅkharaṇe. Sayantīmassātra attanāti attho. Na kevala manenetadeva vuttaṃ- ‘kammeyeva paccayo’ti, kiñcarahi aññampatthīti dassetumāha- ‘anena ce’ccādi. Co vattabbantarasamuccaye. Anenabhijjateti savanāiccādinā idañcāhāti attho. Kintadiccāha ‘kamma kattuno’ccādi, na padamudāharaṇanti kammakattuno vākyamevodāharaṇaṃ… vākyeneva tassa patītiyā maññate. Padamevodāharaṇaṃ kasmā na siyāti āha- ‘padehi’ccādi. Dutiyamudāharaṇaṃ dassetumāha- ‘kattunissayo pi’ccādi.

Asmiṃ pakkheti asmiṃ kattuttena vivacchite pakkhe. Tabbisayattanti kammavācīsayaṃ saddavisayattaṃ. Bhāvakammesūtīmassa kattariccassa ca paccayavisesanatthe sati sāmatthiyaladdhampayojanaṃ dassetumāha- 'bhāvakammesū'tiādi. Iminā anena ca visesisattāti sambandho. Kintaṃ visesitanti āha- 'mānanta tyādīsū'ti. Kintampayojananti payojanaṃ dassetumāha- 'tyādīna'miccādi. Yadi bhāvakammesu kattari ca tena tena [dhānena] suttena mānādayo na siyuṃ, kathantaṃ visesitesu mānādīsu paresu kyādayo siyuntīminā sāmatthiyena ( ) [(sati)] bhāvakammesu kattari ( ) [(ti)] ca ''vattamāneti anti''ccādippabhutikehi (6-1) suttehi yathālābhaṃ bhāvādīsu paccayā hontīti viññāyatīti bhāvo.

Natadatthaṃ vacanamāraddhanti bhāvakammesu kattari mānantatyādividhānatthaṃ pāṇiniyehi viya suttantaraṃ nāraddhanti attho. Atha bhāvakammesu kattari ca mānādividhānatthaṃ vacanaṃ nāraddhaṃ dhātuniyamanaṃ [dhātuniyamatthaṃ] tvassa vattabbanti tañca sāmatthiyāva (labbhateti) dassetumāha- 'kiriyatthaniyamopi'ccādi. Akammakā dhātuto bhāve kattari ca sakammakā kamme kattari ceti kiriyatthaniyamo yathāvuttena sāmatthiyā labbhateti sambandho. Akammakānaṃ kammavirahā, sakammakānañca satopi bhāvassāppadhānattā akammakā kattari bhāve ca bhavanti na kamme, sakammakā kammasabbhāvā kattari kamme ca bhavanti na bhāvetīdaṃ sāmatthiyaṃ.

Kammamapekkhateti pacādito kattari paṭhamapurisekavacane kate pacaticcādīsu pacādino pacanādikiriyā odanādikaṃ kammamapekkhate. Kattuttamapekkhateti bhavaticcādīsu bhūādīnaṃ bhavanādikiriyā kattumattamapekkhate.

20. Ṇiṇā

Yadatthanti yaṃpayojanaṃ.

23. Jyā

Jinantoti ''byañjane dīgharassā''ti (1-33) rasso. Sabbattheva yattha kattari paccayo tattha vikaraṇāpi kattariyeva, yattha bhāvakammesu tattha vikaraṇāpi bhāvakammesuyeva,… ekāya pakatiyā kārakabhede(na) paccayassāsambhavato. Tasmā sahābhidhānānaṃ mānādivikaraṇānaṃ kathannāma sahāsambhavaṃ gaccheyyunti vidhīyante.

27. Bhāva

Vivacchābhedenāti sakammakākammakavacanicchābhedena. Ubhayatthāti bhāvakammesu. Karīyatīti kattabbo karaṇīyo. ''Apavāda visaye ussaggo nābhinivisatī''ti eso ussaggadhammo. Tabbādīnantu kesañcussaggānampi apavādavisaye pavatti hoti bahulādhikārā. Yathā ''bhāvakammesu tabbānīyā''ti ussaggo, ''vadādīhiyo''ti (5-30) apavādo taṃvisayepi tabbānīyā honti 'gantabbo gamanīyo'ti veditabboti.

28. Dhyaṇa

Kāriyaṃ ''ñi byañjanassā''ti (5-170) ñi.

30. Vadā

Annatotīminā 'bhoggamañña'ntettha aññaṃ nāma annavatā aññanti atthamāha.

31. Kīcca

Kammakaro bharitabbatāyeccādinā kiriyāsaddattaṃ bhaccasaddassa dassento saññābhāvamapākaroti. ''Saññāyaṃ bharā''ti ca gaṇasuttanti daṭṭhabbaṃ, tenāha- 'saññāyaṃ bharā'tiādi.

Abharitabbāpiccādinā idaṃ dīpeti duvidhā saññāsaddā keci daccanta vigatāvayavatthā yathā ḍitthādayo, kecidavayavatthānugatāyathā sattapaṇṇādayo, tattha bhariyāsaddassa kammampavattinimittaṃ ‘bharitabbā bhariyā’ti, yathā satta paṇṇāni assāti sambandho pavattinimittaṃ sattapaṇṇasaddassa, etañca pavattinimittaṃ saddanipphattikiriyāyamevopadisīyate, kvacideva tvatthavisese satyasati vā tasmiṃ nimitte saddo vattatī’’ti. Okārassāti ‘‘yuvaṇṇāname oppaccaye’’ti (5-82) kataokārassa.

32. Guhā

Saddikānanti pāṇiniyakaccāyanādiveyyākaraṇānaṃ. Pesanaṃ sakkārapubbakaṃ vā niyojanaṃ. Kāmacārānuññāti kattumicchato yathiccha manujānanaṃ atisaggonāmāti attho. Nimittabhūtassāti ‘‘bhotā kaṭo kattabbo’ccādīsu kaṭakaraṇādino kāraṇabhūtassa.

Nanu ca sāmaññena vihitā e(te), tathā ca sati vijjhatthavihi tehi eyyādīhi te bādhīyanticcāha- ‘nace’ccādi. Vidhivisesatte pīti vidhānaṃ vidhi niyojanaṃ kiriyāsu byāpāraṇā, tassa vidhino pesādīnaṃ visesattepi, nāvassantiādi jayādiccabyākhyānaṃ nissāya vuttaṃ, vuttañhi tena ‘‘kimatthaṃ pesādīsu kiccasaññino tabbaanīyaṇyatyappaccayā vidhīyante, na sāmaññena bhāvakammesu vihitā, evamete [vihitāeva, vo-kāsikāvutti] pesvādīññasvatra ca bhavissantīti visesavihitena vidhyādīsu paccayena bādhīyante, vāsarūpavidhinā bhavissanti evañcarahi etaṃ ñāpeti ‘itthīadhikārato parena vāsarūpavidhi nāvassambhavatī’ti [kimatthamiccādi codya, vicasasavihiteccādi parihāro, kiccā hi sāmaññena vihitā, pañcamī tu pesādinātthavisesena, ato tena visesavihitena kiccā pesādivisaye bādhīyeranti punabbiyate, vāsarūpeccādinā parihāraṃ vighaṭayati. evaṃ carahiccādinā pesādīsu kiccavidhānassa ñāpakattaṃ dassayati. (jinindabuddhinu 21 sa)]. Asarūpavidhi asarūpāpavādappaccayo vā vikappena bādhako hoti ussaggassāti etaṃ avassaṃ na hotīti ñāpanatthampi na vidhīyateti yojanā. ‘‘Vā-sarūpo-nitthiyaṃ’’ti (pā, 3-1-94) parasuttaṃ. Dhātvadhikārevihito asarūpo apavādappaccayo ussaggassa bādhako bhavati itthi adhikāre vihitappaccayaṃ vajjayitvāti attho. Heṭṭhā vuttānusārenedaṃ viññātabbaṃ.

Bhotā khalu kaṭo kātabboccādi pesane. Tvayā kaṭo kātabboti anuññāyaṃ. Pattakāle paramudāharaṇaṃ. Ettha pana kaṭakaraṇe kālārocanamattameva viññāyati, na pesādi. ‘‘Sattyarahesveyyādī’’ti (6-11) suttaṃ visesavihitaṃ, tenāha- ‘sāmañña vidhānato’ccādi. Sattivisiṭṭheccādinā vuttamatthaṃ vivarati ‘sattī’tiādinā. Kathaṃ sattivisiṭṭhatā kattunoti āha- ‘taṃyogā’ti. Tāya sattiyā yogo taṃyogo. Avassakādhamīṇatāvisiṭṭhe tu kattari kiccānaṃ tadaññesañca bhāvāya visuṃ- suttitaṃ, tena, vuttaṃ ‘āvassakādhamīṇatā visiṭṭheva kattarī’ti. Sabbatthevettha ‘uddhaṃ muhuttato’tiādinā ekekamudāharaṇaṃ kamena dassitaṃ. Bhotā rajjaṃ kātabbanti arahe, bhavatā rajjaṃ kātabbanti attho. Bhavaṃ arahoti pana arahakattuttappakāsanatthaṃ vuttaṃ. Evamuparipi. Sabbametaṃ bahulaggahaṇānubhāveneti viññeyyaṃ.

33. Katta

Galecopakoti alopasamāso. Abhimato parehi. Arahādīsu vihitappaccayehīti ‘‘sattyarahesveyyādī’’ (6-11) ca ‘‘sīlābhikkhaññāvassakesu ṇī’’ti (5-53) ca arahādīsu vihitappaccayehi. Upādānasīlo sikkhāpanasīlo. Muṇḍanaṃ dhammo sabhāvo yesaṃ te muṇḍanadhammā. Vadhuṃ katapariggahaṃ sāviṭṭhāyanā muṇḍayanti etesaṃ kuladhammo.

35. Āsiṃ

Kāpanāyamāsiṃsā nāmeccāha- ‘appattasse’ccādi. Kiriyā visesakattuvisayāti kiriyāvisesassa yo kattā so visayo yassā sā tathā vuttā. Kiriyāvisesakattuvisayattameva phuṭī kattumāha- ‘assā’iccādi. Assā jīvanakiriyāya nandana kiriyāya bhavanakiriyāya vā kattā taṃkiriyaṃ sampādento bhaveyya bhavatūti attho. Jīvatu nandatu bhavatūti āsiṃsāyaṃ payogena jīvaka nandaka bhavakasaddānaṃ taṃsamānatthatā dassitā.

Akenevāsiṃ sanatthassa gamitattāti āsiṃsanā eva attho, tassa akappaccayeneva gamitattā avabodhitattā. Nāsiṃ sanatthassa payogoti āsiṃsanā attho yassa jīvatu nandatu bhavatviccādino saddantarassa, tassa nappayogoti attho.

36. Karā

Karoti attano phalanti kāraṇaṃ.

37. Hāto

Jahanti udakanti vīhīsu hāyanasaddassa pavattinimittaṃ dasseti. Jahāti bhāve padattheti imināpi saṃvacchare. Bhāveiccassatthamāha ‘padatthe’ti. Nipphattimattaṃ kiriyopādānanti keci.

39. Vito

Nanu ca vitoti pañcamīniddiṭṭhattā ‘vito parasmā ñāiccasmā’ti vattabbaṃ kathaṃ vipubbāti vuttanti āha- ‘vito paro’iccādi. Vipubbo yassaso vipubbo. Visaddato dhātumhi parabhūte sati visaddo pubbo nāma hotīti attho.

40. Kasmā

Sabbaṃ jānāti, kālaṃ jānātīti viggaho.

41. Kvaca

Nāmajātiguṇakiriyā dabbasambandhato pañcavidhattepi kammassa kriyatthassāvadhirayamupādinnoti kriyatthasambandhā kiriyākammasseha gahaṇaṃ. Tañca nibbattivikatipattibhedena tividhaṃ, tividhassāpyetassa visesānupānato gahaṇanti kamenudāharanto āha- ‘karakaraṇe’iccādi.

Lokavidūtiādidassanato kvaciggahaṇe payojanaṃ vattumāha- ‘kammato’ccādi. Nanu ca kvaciggahaṇeneva ‘ādiccaṃ passati’ccādopi (nivatti) vattuṃ sakkā kasmā ‘bahulādhikārā’ti vuttanti āha ‘tene’ccādi. Tenāti yena kvaciggahaṇaṃ kutociyevāti dassanatthaṃ kataṃ tenāti attho. Tenāti vā kvaciggahaṇena. Atha ādiccaṃ passaticcādo viya kammakarādīsupi nivattimadassetvā ‘kvacīti kiṃ kammakaro’ti kasmā vuttanti āha- ‘yajjeva’miccādi.

Tassāti bahulavacanassa, mahādhikārattāti mahāvisayattā. Kutociyevāti kutoci dhātutoyeva. Atheha kasmā na hoti devadatto sayati dāttena lunāti sunakhānaṃ dadāti nagarā apeti thāliyaṃ pacati mātu saratī’’ti, sabbamevedaṃ kiriyā (yā) bhisambandhīyatīti yadipevaṃ, tathāpi kammatteneva yaṃ vattu micchitaṃ na kārakantarattena nāpi sambandhabhāvena, tasseva kammasaddena gahaṇaṃ kammavacanasāmatthiyā, aññathā syāditocceva vadeyya kiṃ kammāti vacanenāti.

42. Gamā

Vedanti ettha atthamāha vittinti, tuṭṭhinti attho.

43. Samā

Tañceti upamānassa parāmāso. Bhedena vivaraṇanti samānādīhīti avatvā bhedena vivaraṇaṃ. Tulyatāyupalabbhamānassa sadisādisaddavacanīyattā avayavatthānugamenāttano-bhidheyye sadisādisaddānampavatti veditabbā.

44. Bhāva

Kārakaṃ sādhakaṃ nibbattakanti anatthantaraṃ. Karoti kiriyaṃ nibbatteti nimittabhāvenāti kārakaṃ. Kattādīnaṃ kiriyānimittattantu sayameva ‘tattha kattā’tiādinā bhedena pakāsayissati.

Kiriyānimittaṃ… nibbattakesu kattādīsu chasupi ruḷhattā tenettha kattāvāttappadhāno, karaṇādayopyappadhānā kārakabyapadeso labbhante… aññathā kārakasaddena tesaṃ gahaṇaṃ na siyāti. Kimidaṃ kārakantyāha- 'sattikāraka'nti. Evaṃ carahi dabbādīnaṃ kathaṃ kārakattamiccāha- 'tadadhikaraṇā'tiādi. Tassā sattiyā ādhārā nissayāti attho, puṃ napuṃsake adhikaraṇasaddo. Tesu dabbā dīsu tiṭṭhatīti tatraṭṭhā, satti. Tassā bhāvo tatraṭṭhatā, tāya. Atha dabbādīnaṃ mukhyato kārakatte sati kimāyātantyāha 'yadi'ccādi.

Tesanti kattādikārakānaṃ. Aññamaññabyāvuttarūpattāti aññamaññato byāvuttaṃ nivattaṃ rūpaṃ karaṇādisabhāvo yesaṃ kattādi kārakānaṃ te tathā vuttā, tesaṃ bhāvo tattaṃ tasmā. Karaṇa rūpanti karaṇaṃ rūpaṃ sabhāvo yassa adhikaraṇassa taṃ tathā vuttaṃ. Evañcasatiko dosoccāha 'tathā ce'ccādi. Kenaci sukarattena sappadhānattavacanicchāyaṃ 'thālī pacatī'ti bhavati. Tatrevukkaṃsavaca nicchāyaṃ 'thāliyā pacatī'ti.

Evañcakatvāti nipātasamudāyo-yaṃ hetvattho. Tasmāti attho. Kattā nimittanti sambandho. Kattuṭṭhakiriyānimittassa kattuno udāharaṇaṃ 'hasati naccatī'ti. Tadattheti tāya kammasamavāyiniyā pacanādikiriyāya atthe adhissayanādayo pavattento kiriyāya nimittanti sambandho. Evamuparipi.

Odanaṃ pacati devadattoti kammaṭṭhakiriyāya nimittabhūtassa kattuno udāharaṇaṃ. Bhājanasaṅkharaṇamadhissayanaṃ. Ādisaddena taṇḍulavapanaindhanāpaharaṇādayo gayhanti. Dvidhāpattiyanti rukkhādīnaṃ dvidhā pavattiyaṃ.

Byāpaneti sambandhe. Giradhātuto appaccaye- ''eonama vaṇṇe''ti (137) sutte 'avaṇṇeti yogavibhāgato gakāre ikārassa attaṃ hotīti dassetumāha- 'avaṇṇeti yogavibhāgā attaṃ issā'ti. Aññathāpi paṭipādetumāha- 'essa vā'tiādi. Essāti ''lahussupanthassā''ti (5-87) kataessa. Sakalenāti 'eonama vaṇṇe''ti sakalena suttena. Purīti nipāto.

Īsakkaroti bindulopo, dvittaṃ, sāmaññena vidhānatoti paresaṃ visesavidhānasabbhāvamāha. Gaṇikālayaṃ gaṇikānaṃ gehaṃ. Nepathyamākappo. Dattoladdhoti paccayassa kammasādhanattaṃ dīpetuṃvuttaṃ. Vināliṅgavacanehi pāṭipadikatthaṃ niddisituṃ na sakkāti bhāveti sabbaliṅgasaṅkhyāsambandhayoggapāṭipadikatthasāmaññe paccayanimittattena gahitepi sāmaññe caritatthattā liṅgavacanaṃ nappadhānanti iṭṭhiāvudhantī itthi napuṃsakebhāve, pākāti bahuvacanepi bhāve bhavati eva.

45. Dādhā

Sapādīhi apādīhicāti pādisahitehi pādirahitehi ca dādhāhi.

46. Vamā

Sāpānadoṇiyanti sārameyānaṃ bhuñjanakaambaṇe. Ṭhitasupāna vamathuviyāti pavattasunakhacchaddanaṃ viya.

47. Kvi

Yathādassananti ācikkhatīti yojanā. Tena kutoci dhātutoti. Gaṇhantīti gaha=upādāneccassa. Salākāsaddassa salākanti. Sabhāsaiccassa antabyañjanalope sabhāpakatito ''itthi yamatvā''ti (3-26) āppaccayo. Pabhātīti ā=dittiyamiccassa.

48. Ano

Calanādīnaṃ sīlādīsu nipphādanatthaṃ visuṃ suttitaṃ parehi, idha pana bahulaṃ vacanenevāti dassetumāha- 'calanādīsū'tiādi.

49. Itthi

Klikayakiccatra kakārabahuttā kakārāti bahuvacanaṃ. Titikkhā iccādo titikkhanamiccādinā viggaho ‘‘itthiyamatvā’’ (3-26). Apari paṭhitoti dhātupāṭhe aparipaṭhito. Pāṇivisesoti sattaviseso. Iminā ca ‘‘yathākathañci nipphatti, ruḷhiyā atthanicchayo’’ti dasseti.

Āsiṃ sāyaṃ gammamānāyaṃ saññāvisaye dhātūhi tippaccayo kiccappaccayo ca yathā siyāti ‘‘tikiccāsiṭṭhe’’ti (7-2-3) suttitaṃ kaccāyanena. Tamiha sāmaññena vidhānāva siddhanti nirūpayitumāha- ‘kaccāyanena pane’ccādi. Tabba anīyaṇya teyya riccappaccayānaṃ ‘‘te kiccā’’ti (7-1-22) kiccasaññaṃ vidhāya sesānaṃ ‘‘aññekitī’’ti (7-1-23) kitsaññā katā kaccāyanena. Tenāha- ‘kita sañño’ti.

Tabbādippaccayo ca vihitoti sakiyavohārenāha. Sakiya satthe avuttadosaṃ [suttadosaṃ] pariharitvā vakkhamānanayena yutyabhāvā tathā vidhāne ayuttataṃ dassento ‘nacāsiṃ sāya’miccādimāha. Guhanaṃ, rujanaṃ, modananti viggaho. Sayanaṃ vā seyyā. Vajadhātuno vassa bakārena bhavitabbaṃ, so kathaṃ yakāre parabhūte asatīti āha- ‘cavaggabayañātiyogavibhāgā vassa bo’ti.

51. Karā

Ririyappaccaye ādirakārassa anubandhattā āha- ‘antasarādi lopo’ti.

52. Iki

Atha sarūpeccetāvati vutte- ‘kiriyatthassa sarūpe’ti kathaṃ viññāyaticcāha- ‘kiriyatthā’ticcādi. Nanu ca lo-yaṃ kattari vidhīya mānokathamettha siyātyāha- ‘akattaripi’ccādi. Abhimato kaccāyanassa. Paṭipādayitumāha- ‘tatthā’tiādi. Karaṇaṃ uccāraṇaṃ, assa karoti samāsavākyaṃ. Na hi eva dīhi kāro vihitoti akkhare heva kārassa vihitattā akkharasamudāyato na pappotīti bhāvo. Atha ceti matappadāne. Evādisaddavācakā evakārādayo sādhavoti atha matanti attho.

Tatthāti tathā abhimate tasmiṃ. Niyamahetuno abhāvāti akkhareheva kārappaccayo vidheyyo na pana evādīhiccassa niyamassa yo hetu tassa hetuno abhāvā.

53. Sīla

Kimidasīlamiccāha- ‘sīlampakatisabhāvo’ti. Tañca sīlamanumānena viññāyaticcāha- ‘tañce’ccādi. Kiriyāvisayarucivisesānumitanti uṇhabhojanasaṅkhātā kiriyā visayo yassa so (kiriyā) visayo ruciviseso, tena anumitanti attho. Kimidamābhikkhaññanti āha- ‘ābhikkhañña’miccādi. Punappunabhāvo ponopuññaṃ. Āse vā tapparatāti tamevābhikkhaññaṃ pariyāyehi phuṭīkaroti.

Yajjevanti yadi ābhikkhaññaṃ tappato vuccate. Tassīlyamidaṃ hotīti iminā- ‘sīlābhikkhaññādi’’sutte sīlasaddenevābhikkhaññassa gahitattaṃ dīpeti. Aññathāpi sīlato aññamevābhikkhaññanti dassetumāha- ‘yasmiṃ dese’tiādi.

Gammamāneti patīyamāne. Patīti ca atthappakaraṇasaddantarādīhi. Abhimatoti pāṇiniyehi abhimato. Āvassakaggahaṇāyeva siddhoti vuttaṃ kathametthāvassambhāvo patīyati ccāha- ‘tañcā’tiādi.

Yogavibhāgāti ‘ṇī’ti yoga vibhāgā. Sādhuṃ karoti, brahmaṃ vadati, asaddhaṃ bhuñjati, paṇḍitamattānaṃ maññatīti viggaho. Sādhunti kiriyāvisesanaṃ. Assaddhabhojīti vate. Vatañca bhojane atthitāyaṃ saddhaassaddhabhojanavisayāyaṃ pavattiyaṃ yadi bhuñjati assaddhameva bhuñjati na saddhanti satthe vuttaniyamo, assaddhaṃ bhuñjati evāti nottarapadāvadhāraṇaṃ… evañhi viññāyamāne yadevāssaddhaṃ na bhuñjati tadeva vatalopo siyāti [atthitāya (bhojanākaṅkhitattā) yathecchaṃ sāmaññena bhojane pavattiyaṃ mattāyaṃ asaddhabhojanaṃ satthavihitamupalabhamānassa saddhato nivattitvā visese hi saddhe pavattiniyamo vatamuccate, niyamocātraduvidho sambhavati-asaddhaṃ bhūñjati eva, athaddhamo bhuñjatīti vā, tatrādime niyame yadevā saddhaṃ na bhuñjati tadevavata loposiyā (ra-3-228) kātantapañjikā]. Aññathāpi paṭipādayitumāha- ‘ghaṇantādīhi’ccādi.

54. Thāva

Sayameva attanāeva. Kammakattarīti ubhayatthāpi kammakattari paccayo bahulādhikārāti adhippāyo. Ettha pana ekopi padattho kammañca hoti kattāca kārakasattibhedato. Yathā ‘pīyamānaṃ madhu madayatī’ti ekassāpi sattibhedā kammattaṃ kattuttaṃ, tathā trāpīti viññeyyaṃ. Yo paraṃ bhañjati tatthapi siyā sāmaññavidhānatoti āha- ‘nipātanassi’ccādi. Dosandhakāraṃ bhindatīti dosandhakārabhiduro.

55. Katta

Bhūtasaddenetthādhippetatthamupadassetumāha- ‘bhūtamatīta’miccādi. Aññathāti yadyatikkantavacano na siyāti attho.

Nanucātretaretaranissayadoso pasajjate, satī hi bhūtādhikāretto vidhīyate, sati ca tte bhūtasaddassa nipphattīti phuṭo yevitaretaranissayadosoti. Nesadoso, saṅketāti byatto saddatthasambandho cirakālappavatto, nāssa kiñci asādhuttaṃ, atikkante cāssa vutti saddasattisabhāvato veditabbā. Ktavantā dayopi carahi saddasattisabhāvato bhūteeva bhavissantīti na vattabbaṃ. Bhūtasaddo-yamatikkantatthe pasiddho ktavantādayotvappasiddhā, ato tena pasiddhatthenāppasiddhānamanvākhyānaṃ karīyatīti. Bhūteti cāyaṃ pakativisesanaṃ vā siyā ‘bhūtatthe vattamānā’ti, paccayattha visesanaṃ vā’bhūte kattarī’ti, tatra kassidaṃ visesananti āhabhūteti pakativisesana’nti. Kutoccāha- ‘sambandhassa ce’tyādi. Atha paccayatthavisesane ko dosoccāha- ‘paccayatthavisesane hi’ccādi. Paccayatthassa kattuno anabhikkantattā ayanti payogo nopapajjateti bhāvo. Abhidheyyeti iminā payojanādiṃ byavacchindati.

56. Kto

Kamme guṇībhūtattāti kamme sati bhāvassāppadhānattā. ‘‘Guṇamukhyesu mukhyeyeva kāriyasampaccayo’’ti mukhye kammeyeva paccayo, na tu bhāve tassetthāppadhānattā.

57. Katta

Nanucārambheti vuttaṃ- ‘kiriyārambhe’ti kathanti āha- ‘soce’ccādi. So ca ārambho. Kiriyāyeva ārambhokiriyārambho tasmiṃ. Kiriyārambheti sāmaññena vuttattā kiriyatthavisesanaṃ vā etaṃsiyā paccayatthavisesanaṃ vā ubhayathāpi na dosoti dassetumāha- ‘kiriyatthavisesanaṃ ceta’ntiādi. Paccayatthavisesanapakkhepi sāmatthiyā ārambhe kiriyatthassāpi pavattī hotīti dassetumāha- ‘kiriyatthassāpi’ccādi. Sāmatthiyaṃ dasseti ‘sāmatthiyampanā’tiādinā. Anantarasuttena yo vihito kto, sopi sāmaññena vacanato bhāvakammesu ārambhepi hotīti yojanā. Sāmaññena vacanatoti ‘‘kto bhāvakammesū’’ti (5-56) sāmaññena vacanato. Bhāvakammesuceti evaṃ na vuttanti ‘yathāpattañce’ti vadatā vuttikārenevaṃ na vuttanti attho.

Kasmā evaṃ na vuttanti āha- ‘pubbasmiṃ viyā’ti ādi. Aniyamuppatti saññāya sati ñāpananti tannisedhetumāha- ‘punabbacanato’tiādi. Māsaṅkīti kammani, tenevuppattīti paṭhamā. Evaṃ maññate ‘‘bhāvakamma gahaṇaṃ cākārenānukaḍḍhiya ‘bhāvakammesu cā’tyanena ktevidhīya māne idamāsaṅkīyate ‘pubbeneva sāmaññena siddhe punabbacanā [punabbacanaṃ] kiriyatthāniyamena ttassuppattī’ti, yathāpattañceti hyuccamāne cakārena yathāpattampi kāriyamanuññāyateti pubbeneva vacanena bhāvakammesvārambhepi yathāpatto kto bhavatīti viññāyate’’ti. Evañcarahi bhāvakammesvārambhepi pubbeneva siddhattā ‘‘kattariārambhe’’icceva vucceyya kiṃ cakārene ccāsaṅkiyāha- ‘padānamavadhāraṇa phalattā’ccādi.

Nanucādibhūto kiriyākkhaṇo ārambho nāma, bahūhi kiriyākkhaṇehi kaṭe parisamatteyeva bhūto kālo ca bhavatīti kiriyāphalassāparinipphannattā vattamānova kāloti tatrakto na pappoticcāsaṅkiyāha- ‘kiriyāphalassi’ccādi. Kaṭekadesassāpi kaṭattā tassa ca nibbattattā bhūtavacanicchāti bhāvo. Nanucādisūte kiriyākkhaṇakāle kaṭo nābhinibbatto, kaṭakāraṇabhūtā bīraṇāva hi tadā santi, na ca tadavatthā te eva kaṭoti kathaṃ ‘pakato kaṭo’ti bhūtakālena pakatasaddena kaṭasaddasamānādhikaraṇattamiccāha- ‘ādibhūtene’ccādi. Tattha tasmiṃ visese. Pakattuṃ ārabhi, pakattuṃ ārabhīyittha, pasottuṃ ārabhi, pasottuṃ ārabhananti atthe tto.

58. Ṭhāsa

Anārambhatthaṃvacananti ārambhe pubbeneva siddhattā. Apādinopisilisassa sakammakattā- ‘yebhuyyenā’ti vuttaṃ. Sakammakatthanti vatvā sakammattamesaṃ pādiyoge sati hotīti dassetumāha- ‘pādisahitā’ccādi. Khaṭopikā mañco.

59. Gama

Avivacchitakammo cehākammakoti kathayamāha- ‘avijjamāne’ccādi. Yātavanto yātā, yānaṃ yātaṃ. Ayoyitthāti yā to. Kto na vidhātabbo pāṇiniyehi viya. Kāraṇasāmaggiyaṃ bhūtāyanti sassādihetubhūtasamiddhiyaṃ bhūtāyaṃ. Sā ca bhūtā yevātīminā kāraṇasāmaggiyā atītakālikattamāha.

60. Āhā

Ādhāreceti anuvuttiyā ettha cakārato ‘yathāpattañce’ti sambandhā vuttanti seso. Evaṃ na kutoci apakassanaṃ siyāti evamādhārādike anuvattamāne sati kutoci ādhārādito apakassanaṃ visuṃ karaṇaṃ na siyāti attho. Tathā sati heṭṭhā suttenekayogameva kareyyāti adhippāyo. Bhāvakammesūti sambajjhateti yojanā.

Bahulassa bhāvo kammaṃvāti bahvatthādānamevātra bahulasaddassa pavattinimittaṃ bhāvo kammaṃceti tattha paccayo. Kecīti pāṇiniye yeva sandhāyāha. Tassāpi bhūteyeva pavattimupadisati ‘sopi’ccādi

Nā. Bhijjamānanti paccamānaṃ. Pararūpena passinnoti yojanā. Keciti teyeva. ‘‘Matibuddhipūjatthehi ce’’ti (3-2-188) tesaṃ sutte casaddākaḍḍhite dasseti ‘yathā’tiādinā. Akkocchi tanti kamme viggahamāha, tanti kammapadaṃ, evamuparipi curādiṇilope ‘‘nimittābhāve nemittikassāpyabhāvo’’tyākāranivatti. Kasirayaṃ gatyādyane kattho, kaṭṭhaṃtyatra kimatthoti āha- ‘ettha hiṃsattho’ti.

Hetunoti dukkhaphalassa hetuno agyādino. Kaṭṭhasaddassa phalahetubhūte agyādike vattamāne evaṃ hotu phalevattamāne kathanti āha- ‘yadāpanā’tiādi. Kodhātiko idha.

61. Tuṃtā

Nanu ca bhāveiti bhavatināyaṃ ghaṇantena niddeso karīyatīti bhavativisayova paccayatthaniddeso kato bhavati, tato ca bhavatino yo bhāvo tasmiṃyeva vācce paccayo siyā, so ca bhavatito yevuppajjamānena paccayena sakkābhidhātuṃ tato tasmāva paccayena bhavitabbaṃ, tasmā kathaṃ pacituṃ pāko cāgo rāgotipacādīhibhavati ccāha- ‘bhavanaṃbhāvo kiriyādhātvattho’ti.

Kiriyāsāmaññañhi sabbadhātvatthānugataṃ bhavatissattho, tena kiriyāsāmaññavācinātthaniddeso karīyamāno sabbadhātuvisaye kato bhavati tasmā pacādīhipi bhavatītyadhippāyo.

Nanu cātra tumādayo bhāve bhavantīti vutte na viññāyate kiṃvisesite bhāve tumādayo bhavanticcāha- ‘yato’ccādi. Tassāti dhātuno. Yo vattabbo bhāvoti yo vācco bhāvo. Kutoccāha- ‘sambandhā’ti. Tumādīnaṃ yā pakati tāya vācceneva bhāvena saha sambandhāti attho. Ṭhātabbanti bhāve tabbo. Atha kriyāyaṃtyanena tabbādyabhihitassa dabbarūpāpannassa bhāvassa kathaṃ gahaṇaṃtyāha- ‘yadipi’ccādi. Sakanissayakiriyābyapadesoti dabba rūpassa attano nissayabhūtāya kiriyāya byapadeso daṭṭhuṃ cakkhuccādo bhavanakiriyāya patīyamānattā tumādayo bhavanteva.

Nanu ca tumādīnaṃ bhāve vihitattā kiriyāyeva padhānattanti kamma kārakaṃ nappatīyateti kathaṃ ‘kaṭaṃ kātuṃ gacchatī’ti siyāccā saṅkiya paṭipādetumāha- ‘yadipi’ccādi. Dhātvatthakato kiriyāsaṅkhātena dhātvatthena kato. Atthīti iminā yattha ‘supyate deva dattene’ccādo natthi, tattha na kammampatīyateti dasseti.

‘‘Icchatthesu samānakattukesu tavetuṃ vā’’ti (4-2-12) kaccānena atadatthāyampikiriyāyaṃ tumādayo yathāsiyunti visuṃ suttitaṃ, tenāha- ‘icchatthesmi’ccādi. Yathā ‘bhottuṃ pacatī’tyādo bhojanakiriyā payojanā pacanakiriyā hoti, nevamettha tappa yojanā icchā… pacanakiriyāyaviyatappayojanattābhāvatoti ayamassādhippāyo. Puneccādinā vuttāniṭṭhapātassāsaṅkaṃ viracayamāha- ‘atadatthāyampi’ccādi.

Icchatthassa dhātuno payogāti iminā ‘icchanto karotī’ti ettha icchantoti icchatthassa dhātuno payogatthameva, na icchāya payojanaṃ karaṇanti dīpeti. Devadattaṃ bhuñjamānamicchatītettha bhottunti na hoti samānakattukesūti vacanato, bhojanassa devadatto kattā, icchatissa aññoyevātipi suttassa visuṃ payojanaṃ na vattabbanti dassento āha- ‘devadatta’miccādi.

Icchatissāti’devadattaṃ bhuñjamānamicchatī’ti ettha icchatīti vuttaisissa. Sādhanaṃ ‘devadattaṃ bhuñjamāna’nti vuttakammasaṅkhātaṃ attho payojanaṃ yassa so sādhanattho-icchati. Tassa bhāvo tattaṃ, tasmā. Kammamevicchāya payojanabhāve ṭhitanti bhāvo. Niratthakanti etadatthameva samānakattukaggahaṇaṃ kataṃ tañca yathāvuttena pasaṅgābhāvā niratthakanti adhippāyo.

Sakādyatthesu dhātū sūpapadesu dhātu mattā tumādayo suttantarena vihitā pāṇiniyehi, tenāha- ‘sakādidhātuppayoge’tiādi. Siddhāti tumādayo siddhā. Bhujikiriyatthāti bhujikiriyā attho yassā sattiyā sā bhujikiriyatthā patīyate. Patīya mānatte kāraṇamāha- ‘asatopi hi’ccādi. Parehettha akiriyatthopapadattho punārabbhoti vaṇṇitaṃ. Tadetaṃ vighaṭayitumāha- ‘tene’ccādi. Paresamayamadhippāyo ‘‘sakkoti bhottuṃtyādo kosalyaṃ gamyate. Gilāyati bhottuṃti tadasatti. Ghaṭate bhottuṃtyādo yogyatā. Ārabhate bhottuṃtyādobhujisse vādyavatthākiriyantaraṃ. Labhate bhottuṃti appaccakkhānaṃ. Atthi bhottuntiādīsu sambhavamattaṃ. Vaṭṭati bhottuṃtyādo dosā bhāvo gamyate. Sakkoticcādino upapadassa bhojanādikiriyatthatā na gamyate tasmā akiriyatthesupi sakādīsūpapadesu tumādayo bhavantī’’ti.

Patīyamānesvapyetesvatthantaresu tādatthiyamatthiyevāti pubbena vihitassa tumādinotra na bādheti dassetumāha- ‘yadipi’ccādi. Tādatthiyamatthiyevāti bhojanakiriyatthatā sakkotiādīnaṃ atthi yevāti attho siddhāyeva ‘‘tuṃtāye’’ccādinā. Alamatthavisiṭṭhesu pariyattivacanesūpapadesu dhātuto tumādayo vihitā parehi, tatthāha ‘alamatthavisiṭṭhe’iccādi. Pahusaddampi antogadhaṃ katvā ‘samatthādī’ti vuttaṃ, bhavatissa sambhavo ‘‘pubbekakattukāna’’nti (5-63) ettha byākhyāyissate. Abhimatāti kaccāyanena ‘‘arahasakkādīsu ce’’ti (4-2-13) casaddena abhimatā imassāti ‘kālo bhottuṃ’tiādino. Yathā bhottumanotiādinā paresampi ayameva nipphattikkamoti dīpeti. Abyabhicāratoti avinābhāvato, bhavati bhojanaṃ bhāvoti bhojanaṃ bhuñjanaṃ bhāvo bhavatīti attho. Natugamissakiriyātadatthāti gamanakiriyā bhojanatthā na hotīti attho. Atthasaddohyayaṃ payojanavacano yañca yamuddissa pavattati, taṃ tassa payojanaṃ bhavati. Nacāyaṃ bhojanamuddissa gamissati, kiñcarahi kāriyantaraṃ, kevalaṃ tena nimittena sambhāvīyate. Yadā tu bhojanatthamevārabbhate gamanakiriyā, tadā bhavatyeva’gamissati bhottu’nti.

Tuṃvisaye ṇakopi vihito pāṇiniyehi, tatrāha- ‘kārako vajati’ccādi. Parihāramāha- ‘pubbe’ccādinā. ‘Kattariltu’ccādinā yoyaṃ ṇako tīsupi kālesu sāmaññena vihito, kriyatthā yaṃ kriyāyaṃ upapade kattuno-bhidhānaṃ siddhaṃ, na cāssa visesavihitena tuṃpaccayena bādhā bhinnattā, tuṃpaccayassa hi bhāve vidhānaṃ ṇakassa tu kattarīti. Pubbaṇakeneva siddhepi ltvādinivattiyā so vidheyyova, no ce ltvādayopi siyunti codakappasaṅgamāsaṅkiyāha- ‘naceva’miccādi. Avagamābhāvameva phuṭayitumāha- ‘nahiṃ’ccādi. Hi yasmātyatthe yo eso vajati so kattā, yo eso vajati so vikkhipotyayamattho-tra gamyate, na pana tehi tādatthiyaṃ gamyateti attho. Codako ltvādīhi sāmyamāpādayituṃ sāmarisaṃ vuttavidhinevāppattiṃ ṇakassāpyāha- ‘ṇakopi’ccādi. Agatthaṃ [apakatatthaṃ (potthake)] yadipi ṇakena tādatthiyaṃ na gamyate pakaraṇato gamyateti ṇako bhavissatītyāsaṅkiya codako āha- ‘athe’ccādi. Pubbeccādinā vutto-yaṃ ‘ṇako na vidheyyo’ccassa na parihāro… sottarattā yathāvuttena, kintu‘tasmā nevi’ccādinā iminā vuccamānovaparihārotiviññātabbaṃ. Tadevaṃltvādīnampipattitoṇakaltvādīhi tādatthiyānavagame vinicchite tādatthiyavisesena tesaṃ sambhavoti anatthakaṃ ‘‘ṇakassa kiriyatthopapadassavidhānaṃ ltvādipaṭisedhanattha’’nti vākyakāravacananti satthakāro nigamayamāha- ‘tasmā’’ccādi. Bhavatu pakaraṇatova [cāpaccayabhova] tādatthiyāvagamo, tathāpiṇako paro vidheyyotyadhippāyenāha- ‘athāpi’ccādi. Gatattaṃ. Bhavissati kāle kriyatthāyaṃ kriyāyamupapade bhāve ca ṇappaccayādayo vihitā, tatrāha- ‘pākāya vajati’ccādi. Avihitesupi tādatthiyā siddhameveti adhippāyo.

62. Paṭi

Sotunādīsu ‘savanaṃ kātuna’iccādinā viggaho. Suteneti savananti viggaho.

63. Pubbe

Veti nātisambajjhate vidhino niccattā. Ekasaddassānekatthattā viseseti ‘sakhyāvacanoyamekasaddo’ti. Kutoccāha-‘saddāna’miccādi. Ekasaddassa saṅkhyāvacanatte yottho sampajjate, tamāha ‘ekasaṅkhyāvacchinno’ti, tadatthāti kriyatthassatthā. Yadipi ‘pubbaṃ byāpāra’nti samudāye ekadesabhūto byāpāro niddhāriyamānoti vuttaṃ, tathāpi pubbasaddena byāpāravācako kriyattho vuccate upacārā, teneva ‘tesu yo pubbo tadatthato kriyatthā’ti vuttiyaṃvuttaṃ. Nanu ca satti kārakaṃ, aññā ca pubbakālakiriyāya satti, aññā uttara kālakiriyāya, tasmā kuto ekakattukattamiccāsaṅkiya paṭipādento āha- ‘yadipi’ccādi. Sattimato dabbassāti devadattādino sattimato dabbassa. Tadajjhāropāti ekattassa ajjhāropā. Eka kattukānaṃ byāpārānaṃ kamābhidhānāya tunādayo vidhīyamānā bhāveyevuppannā sakkonti kamamabhidhātunti bhāvetyatrābhisambajjhate.

Ekakattukānanti bahuvacanattā ‘bhutvā pitvā vajatī’tipi bhavati. Bhuttasmintettha anekakattukattā bhuñjitvāpi bhavati. Pāṇini yānamiva visuṃ vacanamantarena tunādividhippaṭipādayamāha- ‘mukhaṃ byādāya supati’ccādi. Byādāyāti dādhātussa viāpubbassa tvāppaccaye ‘‘pyo vā tvāssa samāse’’ti (5-064) tvāssa pyādese rūpaṃ, mukhavivaraṇaṃ katvātyattho, byavadhāyakakālassāti byādāna supanānamantareyo kālo tassa, bhedānupalakkhaṇanti bhedassādassanaṃ. Bhedassīnaṃ kesañcivijjamānattā’kehicī’ti vuttaṃ. Sahabhāvepīti byādānasupanānaṃ sahabhāvepi. Vaḍḍhitako bhattarāsi.

Abhimatā pāṇiniyānaṃ, parāya nadiyā pabbato-varo visesī yateti appatvā nadimpabbato’ti vutte nadiyā orabhāge pabbatoti attho. Bhavati, tato ca pārebhūtanadīvisiṭṭho pabbato patīyate. Avarena pabbatena parā nadī visesīyateti atikkamma pabbataṃ nadīti vutte pāre nadiyā ore pabbatoti attho patīyate, tato ca orabhāge pabbatavisiṭṭhā nadī viññāyate. Bhavatino sabbattha sambhave sati ekakattukatā pubbakālatā yathā gamya te tathā dasseti ‘paṭhamaṃ na pappoti’ccādi. Nigamayati ‘tadeva’miccādinā.

Bhutvā bhutvā gacchatīti pare-ññathā nipphattimākaṅkhanti pāṇiniyādayo, tatrāha- ‘ekakattukāna’miccādi. Ābhikkhaññāvagame kāraṇaṃ pucchati ‘yajjeva’miccādi. Vuttameva phuṭayati ‘yehi’ccādinā. Yehīti veyyākaraṇehi. Jivaggāhaṃ agāhayiccādo pareññathā paṭipannātadāha- ‘kamma’miccādi. Sakaṅgeti pāṇipādādike-ttaniyevayave. Ṇaṃ paccayo abhimatoti sambandho. Kiṃ ṇampaccayenāti idaṃ vuttaṃ hotīti sambandho. Aññathā siddhippakāramāha- ‘jīvassi’ccādi. Kiṃ visiṭṭhanti pucchitvā jīvaggāhena visiṭṭhanti dassetuṃ jīvaggāha’nti āha. Jīvaggāhasaṅkhātaṃ gahaṇamakāsīti attho.

Ākhyātanti agāhayīti ākhyātaṃ kattabbarūpanti imānā gahaṇa kiriyāya kammattaṃ bodheti. Tabbisesanampīti kattabbarūpāya gahaṇa kiriyāya visesanampi. Tathābhūtamevāti kattabbarūpameva. Tathā ceti kiriyāvisesane dutiyāya ṇamante jāte sati. Ṇamanta rūpanti ṇamantassa rūpaṃ yassāti viggaho. Ṇampaccayeniha kiñcineti sambandho. Iheti imasmiṃ byākaraṇe. Kiñci payojanaṃ. Pacāditotiādisaddena tehi avihitaṇampaccayā gahitā.

64. Nto

Yo sādhayitumāraddho naca niṭṭhamupagatoti yo kaṭādisādhayituṃ nibbattayituṃ āraddho niṭṭhaṃ parisamattiṃ na copagato nappatto. Pavatto-nuparatovāti yo pabbatādi niccappavato-avirato teneva niṭṭhaṃ nopagatosovattamānoti vuccateti yojanā. Tabbi sayakiriyādvārenāti yathāvuttakaṭādivisaya kiriyāmukhena, idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘yathāvuttakaṭādīnaṃ vattamānattā tabbisayā kiriyāpi vattamānā evāti taṃdvārena kriyatthavisesana’’nti.

Bhuñjati devadattoti ettha yajjapi bhuñjamāno hasati khajjati [vadati] pāniyaṃ pivati, tathāpi yuttā vattamānatā kattumicchitassārambho na parisamattoti vuttaṃ- ‘sādhayitumāraddho na ca niṭṭhamupagato’ti. Tiṭṭhanti pabbatātiādīsu niccesu pabbatādīsu bhūtānāgatānamasambhavā tannisedhino vattamānassāpyasambhavā yadīpi kālavibhāgo na viññāyate, tathāpi āraddhassa ṭhānassāparisamattiyā vattamānā evāti vuttaṃ- ‘pavatto-nuparato vā’ti. Kattuvisesane sati ko dosoccāha- ‘kattu visesane’ccādi. Ihāpi siyā kattuno vattamānattā, vattamānatta mevāssa pakāsetumayanti vuttaṃ. ‘‘Apaṭhamā samānādhikaraṇe’’tyādīhi (3-2-124) anekehi suttehintappaccayo pāṇiniyehi vihito.

Idha pana sāmaññena vihitattā āha- ‘sāmaññenā’tiādi. Santo ‘asa-bhuvi’ntappaccayo. ‘‘Kattari lo’’ (5-18) ‘‘ntamānānti yiyuṃsvādilopo’’ti (5-130) akārassa lopo. Tapanto ‘tapa-santāpe’. Jappanto ‘jappa=vacane’. Paṭhanto ‘paṭha=uccāraṇe’ pacanto ‘paca=pāke’dhārayanto ‘dhara=dhāraṇe’. Payojakabyāpāre ṇi, dharituṃ payuñjamāno dhārayanto. Dissanto disa dusa=appitiyaṃ’’ divādīhi yaka’’ (5-12) yajanto ‘yaja-devapūjāyaṃ’. Arahanto ‘araha-pūjāyaṃ. Yathācātiādinā apaṭhamāsamānādhikaraṇādīsu ‘saṃvijjamāno virocamānaṃ jappamāno’ccādīsu māno nto viya daṭṭhabboti vadati.

65. Māno

Kālakato avatthāviseso vayo. Mānovāti iminántappaccayābhāvamāha. Yujjhamānā’yudha=sampahāre’ ‘‘divādīhi yaka’’ (5-12) ‘‘tavaggavaraṇāna’’miccādinā (1-48) dhassa jho’’vaggalasehi te’’ti (1-49) yassa ca. ‘‘Catutthadutiyesvesa’’ntiādinā (1-35) jhassa jo. Naccamānā ‘nacca=naccane’.

67. Tessa

Savisayeti kattari bhāve kammeca.

68. Ṇvāda

Ṇvādayoti ‘ṇvādayo’ccanena suttena. Katipayadhātvādipariggahenāti dhātavo pakatibhūtā ādī yeyaṃ kālādīnaṃ te dhā tvādayo tesaṃ pariggahenāti attho. Kālo vattamānādi, kārakaṃ kattādi pakaṃsena niyamena paccayo karīyate etasmāti pakati. Kākriyaṃ āyukādi.

Kāriyavisesanti ādesādikāriyavisesaṃ. Kāru sippijāti viseso. Tacchakādayo (tacchakakamma) kāratantavāyarajakanahāpitā pañca kāravo cārudāruti vattamāne kālaniyamenāññatrāpi bhavissati. Evaṃ kāruādīsupi.

69. Khacha

Khachasānanti vutte tadantaggahaṇaṃ kathamiccāha- ‘paccayaggahaṇe’ccādi. Byākhyātatthaṃ, nanu sutte ekassaroti pulliṅgena niddeso, ādīti ca tabbisesanaṃ, evaṃ sati napuṃsakena vivaraṇaṃ kathaṃ yujjatīti āha- ‘sadde’ccādi, atha jāgareccādo puthagavayavekassarassa jāgarasaddassa ca paccekaṃ kasmā na dvibhāvoccāha- ‘teneve’ccādi.

Tenevātiādīti ekassaroccassa visesanattahetunāva. Avayavekassarassāti visesanasamāso ‘avayavo ca so ekassaro ce’ti. Athādīhi ekassaravisesanattepyavayavekassarassa kasmā na dvibhāvoccāha- ‘ekassevādittā’ti.

Itarassāti paṭhamekassarato-ñāssāvayavekassasarassa. Dosaduṭṭhattā nettha visesanasamāsoti vattumāha- ‘ekassaroti’ccādi. Tathā sati ko dosoti āha- ‘eko ce’ccādi. Sarodīti ca vutte ‘īha-ghaṭane’ccādīnameva siyā.

Nanu ca pacatimhi yenevākārena pacasaddo ekassaro teneva tadavayavāpi acsaddo pasaddo ca ekassaro, tatovāvayavānampi paccekaṃ dvibbacanaṃ pappoti… dvibbacanakāriyino ādissa ekassarassa sāmaññena niddesā, evañca samudāyassa tadavayavānañcekassarānaṃ visuṃ dvibbacane kate aniṭṭhampappotītīdamapākattumāha- ‘sakiṃsatthappavattiyā sāvayavassa samudāyassa gahaṇa’nti. Sakiṃ satthappavattiyā ekavāraṃ dvibbacanasuttassa pavattiyā dvibbacanakaraṇenāti vuttaṃ hoti.

Sāvayavassāti yathāvuttāvayavehi saha vattamānassa na vinā tehi. Evaṃ maññate ‘‘yassa dvibbacane karīyamāne sabbesamavayavānaṃ gahaṇaṃ bhavati, tasseva samudāyassa dvibbacanaṃ yuttaṃ nāvayavānaṃ, tesañhi dvibbacane ekāya dvibbacanassuppattiyā na sabbesaṃ gahaṇaṃ kataṃ hoti nāvayavantassa samudāyassa ca katanti puna tesaṃ dvibbacanāya satthappavattiyā bhavitabba’’nti. Upapattantaramāha- ‘athave’ccādi. Iha ṭhāne dvibbacanaṃ dvippayogo dvibbacananti dve pakkhā. Tatra ṭhāne dvibbacanapakkhe dosadassanato dvippayogo dvibbacanantyayameva pakkhobbhupagatoti dassento paṭhamantāva ṭhāne dvibbacanapakkhe bhāvinaṃ dosamāha- ‘paṭhamassekassarassi’ccādi. Dvisaddo saṅkhyeyye vattate.

Saṅkhyeyyañcettha saddarūpamuccāraṇaṃ vā, tattha uccāraṇe saṅkhyeyye ṭhāne dvibbacanaṃ na sambhavati… uccāraṇassa saddā(nugata) dhammattā. Saddarūpe saṅkhyeyye ṭhāne dvibbacanaṃ, tattha [tañca (potthake)] doso. Tathā cāha- ‘rūpadvaye vidhīyamāne’ti. Tathā sati nivuttidhamme ṭhānī bhavatīti ṭhānino nivuttiyā bhavitabbaṃ, nivuttiyā ca dhātuttā nivutti, tenāha- ‘pakatippaccayavibhāgābhāvato’ti. Tena ppaccaye pare pakatiyā vidhīyamānaṃ kāriyaṃ na siyā, tena vuttaṃ- ‘assa ittaṃ na siyā’ti. Pipāsati ‘pā=pāne’. Icchāyaṃ pātuntitumantā ‘‘tuṃsmā’’ccādinā (5-61) so. ‘Pāsa pāsa’ iti dvitte pubbato-ññassa lopo, ‘‘rasso pubbassa’’ (5-74) ‘kha cha sesvassi. Dvippayoge tu dvibbacane nāyaṃ doso samāvisatīti āha- ‘āvuttiyaṃ ti’ccādi. Dvidhā bhūtassā tidhinā dhātusseva dvidhābhūtattaṃ dīpeti.

70. Paro

Yogavibhāgā ‘a ña’ādīsu gamyate. Yadi hyatrāpi chaṭṭhī abhimatā siyā tadā ‘‘kha cha sa parokkhānamekassarodidve’’ti ekameva yogaṃ kareyya. Parokkhe vihitā añaādayo dhātutova, nāññatoti parokkhāvacanasannidhānā casaddena dhātuvihitappaccayāva gayhantīti āha- ‘aññasmimpi dhātuvihitappaccaye’ti. Yadi pana bhusattho ābhikkhaññattho vā vattumiṭṭho siyā, tadā bhūsatthādīsu ca daddallaticcādikaṃ hotīti veditabbaṃ. Caṅkamati momūhacittānīti bhusatthassa yujjamānattā tyādayo bhusatthe bhavanti bahulādhikārāti vattuṃ sakkāti.

71. Ādi

Paṭhamo dutiyoti ca dve ekassarā. Tattha ‘‘khachasānamekassarodi dve’’ (5-69) ‘‘parokkhāyaṃ ce’’ti (5-70) paṭhamassekassa rassa dvibbacanaṃ ‘ādismā sarā’’ti tu dutiyassa, tasmā kathamaññassuccamāneaññassabādhakaṃsiyā tasmā katepidutiya dvibbacanepaṭhamadvibbacanaṃ sambhavatvevātinapaṭhamadvibbacanāpavādo-yaṃ yogoccāsaṅkiyāha- ‘paṭhame’ccādi. Kriyatthādhikārā kriyatthānanti chaṭṭhiyā dutiyenekassa renaca sambandhā paṭhamadvibbacanassavidhāya kamaññavākyamaññaṃ dutiyassāti na vākyabhedoti āha- ‘eke’ccādi. Assāti ‘ādismā sarā’’ti assa yogassa, pubbayogeti pubbehi dvihi suttehi. ‘‘Ādismā sarā’’ti saramadvittenupādāya sāmaññena saddarūpassa dvibbacanavidhānato pubbe viya byañjanayuttasseva vidhānaṃ tathevitthatthattāti paṭhamadvibbacana sambandhino byañjanassa dvibbacanabādhātyavagantabbaṃ.

72. Napu

Paṭinimittanti nimittaṃ nimittaṃ pati paṭinimittaṃ, nimitte satīti attho.

73. Yathi

Paṭhamekassarassa paṭhamadvibbacanaṃ visayo, dutiyekassarassa dutiyadvibbacanaṃ, tenāha- ‘yathā visaya’nti. Paṭhama dutiya tatiya dvibbacananti ettha puiti paṭhamaṃ saddarūpaṃ, ttiiti dutiyaṃ, yisiti tatiyaṃ.

76. Kha cha

Khappaccayādi karīyatīti seso.

82. Yuva

Catthaparattāti catthasamāsā parabhūtattā. Tena paccekāti sambandhena. Samānādhikaraṇattena visesananti sambandho. Ācariyena yovibhattilopeneva niddiṭṭhattā āha- ‘luttayovibhattiko vā niddeso’ti.

83. Lahu

Dhūpāyatīti dhūpitā, paccayassāti tippaccayassa. Kānubandhakaraṇamanatthakaṃ siyāti ghakvikaraṇassa paccayattābhāve (taṃ) nibandhanassa kāriyassābhāvā ‘na te kānubandhanāgamesū’’ti (5-85) paṭisedhā bhāvoti kakārānubandhamanatthakaṃ siyā.

85. Nate

Pucchīyitthāti viggayha tto, tassa ‘‘pucchādito’’ti (5-143) ṭho. Sesaṃ vuttanayameva. E onampaṭisedhamukhenāti eonampaṭisedhassa pakatattā vuttaṃ. Cinitabbantiādīsu cīyittha cīyati vātiādinā viggaho. Cinituntiādīsu cinanā yāti(ādinā). Nanu ca (ñiāga)mo, na paccayoti kathampaccaye ‘‘lahussupantassā’’ti (5-83) eo papponti kathañce sampaṭisedhoccāsaṅkiyāha- ‘ñisse’ccādi. Nanucādimhi na yuvaṇṇābhi kathametthappasaṅgoti āha- ‘sakāpānaṃ kukkūṇeti’ccādi.

Pattokārassāti dhusadde ukārassa pattokārassa. Yuvaṇṇeccādināpattassāti (tabba) tuṃ paccayesu ca ṇino pattassa. Vā vidhānā na ñi. Dhunāpetabbantiādipāṭhe ñimhi akate ‘‘aññatrāpī’’ti (5-87) paṭisedhābhāvo. Dhunāpetīti pāṭhetimhi le ca ‘‘kvaci vikaraṇāna’’nti (5-161) vikaraṇalope ca ekāro. Asati nāgame ‘‘yuvaṇṇe’’ccādinā ettaṃ siyā tampināgame upantattā netyadhippāyenāha- ‘tathāpi’ccādi. Pakkhantaramāha- ‘nāgame’ccādi.

87. Añña

Sama dama-upasame. Sametīti samako, dametīti damako, jana-janane, janetīti janako badha=bandhane, badhatīti badhako.

92. Padā

Nipajjati nipajjanaṃ. Pamajjate pamajjitabbaṃ. Pamajjanāya pamajjituṃ. Pamajjati pamajjanaṃ.

93. Maṃvā

Rundhituntiādīsu rodhanāyāti viggaho.

94. Kvimhi

Nanu kimatthamantaggahaṇaṃ yato ‘‘kvimhi lopo-ntabyañjanassā’’ti vuttaṃ, ‘‘chaṭṭhiyantassā’’ti (1-17) antasseva lopo siyāti codanaṃ manasi nidhāya taggahaṇe payojanaṃ dassento āha- ‘antaggahaṇa’miccādi. Lopavidhīsūti (vīādilopavidhīsu, chaṭṭhī niddiṭṭhanti) ‘‘vīmantu vantū’’nti (4-138) chaṭṭhīniddiṭṭhaṃ. Bhadantavidhicaritattabyāpāraṃ [tadantavidhicirabhedanāccanabyāpāraṃ (potthake)] nissāyāha- ‘chaṭṭhiyantassā’’tī byāpārā’ti. Antassāti vīādīnamīkārādino. Aññathāti sabbāpahārilopaññāpanābhāve. Anatthakaṃ siyā ‘‘chaṭṭhiyantassā’’timassa byāpārasambhāvā. Idāni chaṭṭhīniddiṭṭhānaṃ visesena vattumicchittaṃ antasseva lopapattidosaṃ dassetumāha- ‘tadante’ccādi.

101. Para

Atha dvitteti kathamavasīyate sadde abhāvetiāha- ‘para’iccādi. Anantarasutte ‘‘paripaccasamo hī’’ti vuttattā tato parassāti kinnāvasīyatīti codana mubbhāviya tadayuttataṃ dassetumāha- ‘nanuce’ccādi.

103. Dhāssa

Apacurappayogattāti abahuppayogattā.

104. Kimhi

Kto dūsidhātuto dūsayatīti atthe.

106. Muha

‘‘Vaṇṇe yantaṃ tadādo’’ti paribhāsāya ayamattho ‘‘vaṇṇe pare yaṃ kāriyaṃ taṃ tadādo tasmiṃ vaṇṇe ādibhūte hotī’’ti teti takāre pare.

107. Vaha

Tetvevāti vatvā paccudāharaṇaṃ dasseti ‘vuyhatī’ti. Vuttivacanaṃ mulliṅgiya atthaṃ vadati ‘ussā’tiādi.

108.

Nidhīyitthāti viggaho.

109. Gamā

Rānanti vutte ‘rā-ādāne’iccassa gahaṇampi viññāyeyyāti āha- ‘rāna’ntiādi.

110. Vacā

Sutte ‘vassā’ti sassarova gayhatīti dassetumāha- ‘vassāti hī’tiādi.

112. Vaddha

Vatta=vattanetīmasmā ttippaccaye vā ukāro na vihitoti āsayena ‘katha’miccādi vuttanti dassento āha- ‘vattavattaneti’ccādi. Vuttimatteti nipātanāti ‘‘sabbādayo vuttimatte’’ tettha (3-69) ‘vuttimatte’ti nipātanā. Ṭhā=gatinivattiyanti ettha ‘gatinivattiya’nti nipātanā pakkhe ukāro na hoti, tenāha-

‘vattī’tiādi. Vattanaṃ vutti vatti.

113. Yaja

Kassa sabbassāti āha- ‘ya akārāna’nti.

115. Gāpā

Byattiniddesenāti iminā jātiniddesassānissitattaṃ dasseti. Īsseccādinā vuttiganthassādhippāyaṃ vivarati.

117. Sāsa

Satthaṃ ‘‘byañjane dīgharassā’’ti (1-33) rasso.

120. Ñā

‘‘Nto kattari vattamāne’’ti (5-64) ntoti sambandho.

121. Sakā

Kukppaccaye antakakāro kuppaccaye ādikakāro antāvayavattho.

122. Nīto

Nāññatracayādīsūti nicchayato-ññesu [aññasmiṃ] cayādīsvatthesu cho na bhavatīti attho.

123. Jara

Īmhi jasadde akārassa lopo, le tu jīrāpayati. Tassātikyassa.

124. Disassa

Diṭṭhi dassanaṃ, dassanāya daṭṭhuṃ. ‘‘Saramhā dve’’ti (1-34) dvitte duddaso. ‘‘Ā ī’’ccādinā (6-33) īssa rasso (addakkhi). Dakkhissati ‘‘bhavissati ssati’’ccādinā, (6-2) ssati.

125. Samā

Vādassareti vikappena dakārassa rādese.

127. Ana

Dassātyananuvattamānepi dasseva pappoti vacanabalenāti dassetuṃ pakkhantaramāha- ‘ādissā’tiādi. Anaghaṇsu paresu āparīhi dassāniyamena ḷoccāsaṅkiya nevaṃ, yathākkamameva nissitoti dassetumāha- ‘anaghaṇsu’ccādi. Āparassāti ākārato parassa dassa.

128. Atyā

Vuttiyaṃ etasmiṃ visayeti ettha etasminti tyādintavajjitapaccaya visayeti attho. Viññāyamānattā ñāpito hotīti gamyate. Na ñāpakatoti iminā idaṃ dasseti ‘‘kiñci vacanānusārato viññāyamānatāmattena ñāpīyate kiñci ñāpakena, asmimpakkhe vuttānusārato katthaci kassaci dhātuno appayogo viññāpīyatī’’ti. Pakkhantaramāha- ‘ñāpakattāyeva vā’tiādi. Samattheti tathāhiccādinā. Asassāppayogoti asadhātussa kismiñci tabbādike paccaye pare bhavitabbantiādīnamappayogoti attho.

Vināpi suttanti ‘‘atyādī’’tiādikaṃ suttaṃ vināpi. Evaṃ maññate ‘‘asassa bhūādesena sādhīyamānaṃ sabbamiṭṭhaṃ bahulādhikārato bhūdhātunāva sijjhati vināpi bhūādesasuttantaranti katthaci kassaci appayogassa ñāpakattampissa yujjati aññattha karīyamānamihāpi atthavantaṃ siyā’’ti.

Yeti dhātuppayogā yasminti visaye, pātissāti ‘pā-rakkhaṇe’tīmassa, nappayogo pāyayati pāyayitabbantiādippayogo na hotīti. Evamuparipi yathāyogaṃ ñeyyaṃ. Brūssāti ‘brū=vacane’iccassa. Adissāti ‘ada-bhakkhaṇe’iccassa. Īādīti bhūte īādi. Etissa ca īādīsūti sambandho.

Avabodhe etissa ṇisesu ca īādīsu ca, ajjhene etissa parokkhāsu ca ṇisesu ca īādīsucāti yojetabbaṃ. Sabbattha nappayogoti yojetvā attho veditabbo. Bahulaṃvidhānato ñātabbāti yojanā. Yakvikaraṇena niddesā ‘asa-kkhepanetī massā’ti vuttaṃ, tadāha- ‘asassā’tiādi.

129. Aā

Ssāti jātiniddesoti āha- ‘ssaiti’ccādi.

130. Nta

Pubbasaralope rūpassa samānattā antinā antu ca gahitoti ‘santi santū’ti udāharaṇadvayaṃ dassitaṃ.

131. Pādi

Te ca pādayo jotentīti sambandho. Anvayabyatirekehi kiriyā yadipi dhātunāva vuccatīti sambandho. Kiṃ visiṭṭhā kiriye ccāha- ‘sāmaññabhūtā visiṭṭhā vā’ti. So visesoti yena visesena visiṭṭhā kiriyā dhātunāva vuccati so viseso. Vācaka bhedatoti sāmaññāya ca kiriyāya visiṭṭhāya ca vācakānaṃ dhātūnaṃ bhedato tenāpīti kaccānenāpi. Saṇṭhānaṃ saṇṭhiti.

141. Kasa

Kiṭṭhamadatīti kiṭṭhādo, kiṭṭhasaddenupacārato kasitaṭṭhāne uṭṭhita sassaṃ vuccati.

142. Dhasto

Ṭhassābhāvattaṃ nippaccanteti ajjhāhāro.

144. Sāsa

Anusāsīyitthāti anusiṭṭho kamme kto ‘‘sā sassa sisvā’’ (5-117) sāsanāya sāsituṃ.

147. Baha

Atha bahassāti ḍhādesasambandhe chaṭṭhī kasmā na viññāyateti āha- ‘bahassā’tiādi. Ḍhayogapajjenāti ḍhakārena saha yogapajjena ekībhāvenāti attho.

148. Ruhā

Ḷocāti vuttattāti evaṃ maññate ‘‘yadāyaṃ paccayādeso siyā tadā ete samāsene-kato niddiseyyā’’ti, tenāha- ‘haḷāti vadeyyā’ti.

149. Muhā

Muddhoti ‘‘dho hetehī’’ti (5-145) tassa dho.

150. Bhidā

Imassāti ‘pī-tappane’tīmassa, ihāti imasmiṃ ṭhāne. Pinayīti thūlo ahosīti attho sūyīti itisaddo ādyattho, tena adīyi aḍīyi alīyi alūyītime saṅgayhanti. Yāva ktiggahaṇāti ‘‘lopo vaḍḍhāktissā’’ti (5-158) ktivacanāvadhi.

151. Dātvī

Adīyitthāti dinno, adadīti dinnavā.

152. Kirā

Akirī, akirīyitthāti vā kiṇṇo, akirīti kiṇṇavā. Apurī purīyitthāti puṇṇo, apurīti puṇṇavā. Akhiyīti khīṇo khīṇavā.

153. Tarā

Atarī, ajīrīti kamena viggaho. Cīyitthāti ciṇṇo, cinīti ciṇṇavā.

157. Mucā

Asakkhīti satto sattavā. ‘Saja=saṅge’tī massāpi satto sattavāti hoti.

158. Lopo

Vaḍḍhanaṃ vaḍḍhi.

159. Kvi

Abhibhavatīti abhibhū.

162. Māna

Massa lopoti sambandho.

163. Ññila

Gahetvā ‘gaha-upādāne’gahaṇaṃ katvā gahetvā.

164. Pyo

Ossaṭṭhānubandhassāti pariccattānubandhassa. Yakāramattassa nivattanatthoti visesanatthotīmassa adhippāyatthamāha. Tathāhi visesanaṃ kevalayakārato visuṃ karaṇaṃ attho yassāti añña padatthe sati kevalayakārassa nivattanaṃ viññāyate. Yakāramatte gahite ko dosoti āha-‘yo vā tvāssa samāsetihī’tiādi. Patvāti ‘pata patha=gamane, pada=gamane’iccassa vā.

165. Tuṃ

Tayopīti tuṃyāna raccā.

169. Disā

Nāppakketi na appatte patteyevāti attho. Ñāpakālopoti ‘‘titālīsā’’ti (1-1) ñāpakatoyeva ktvāppaccayassa yo vakāro tassa lopoti attho.

171. Rā na

Nanu nassāti vutte paccayanakārassāti kathaṃ viññāyatīti āha- ‘nassā’tiādi,ntamānatyādīnaṃ paccayānaṃ nassa ‘‘nantamānatyādīna’’nti (5-172) ṇattapaṭisedhā viññāyati pakaraṇatoti [pakāroti (potthake)] āha- ‘paccayanakārovā’ti.

173. Gama

Icchīyateti icchitabbaṃ. Esanaṃ icchā. Icchīyitthāti icchitaṃ, āsanamāsitabbaṃ. Āsanāya acchituṃ. ‘‘Byañjane dīgharassā’’ti (1-33) rasso.

177. Kara

Amānaparacchakkatte kuruādesena nodāhaṭaṃ. Karānoti ‘‘mānassamassā’’ti (5-16) malopo. Kasmā ntapubbachakkesu kuru ādesena nodāhaṭanti āha- ‘vavatthite’ccādi.

179. Ṇo

Niggahītassāti ‘‘mañcarudhādīna’’nti (5-19) kataniggahītassa. Gahaṇīyaṃ gaṇhitabbaṃ.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Pañcamakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhakaṇḍa

1. Vatta

Tadatthassevāti tassa kriyatthassa. Yo kiriyāsaṅkhāto atto tasseva. Etena ādhārametaṃ kriyatthassāti ñāpeti. Nahiccādinā tadatthasseva visesane kāraṇamāha. Suttaṃvinātiparesaṃviya suttaṃ vinā. Tāpi vattamāneyeva bhavissantīti iminā vattumiṭṭhattāti ettha sesavacanamavabodheti. Evakārenā (ti vattamānassevāti ettha evasaddena.) Tabbivacchāti vattamānavacanicchā.

Taṃsamīpassāti ettha tasaddena mahākassapassa subhaddavacanānussaraṇasaṅkhāto maraṇappattihetu dukkhānubhavasaṅkhāto ca kiriyāviseso pariggahito, te vā vattamānakiriyāvisesāti tesamubhinnamāsannāni kamena adhammadīpanamaraṇāni, tenāha-dīpana maraṇānamāsannattā’ti. Evaṃ maññate ‘‘takkālavattamānakiriyāvisesassa dīpanamaraṇasaṅkhātaṃ taṃsamīpatāvipi kiriyantaraṃ vattamānaggahaṇena taṃsāmīpyaṃ gayhati, yathā (gaṅgāsamīpo) deso gaṅgāti vuccati tato ‘gaṅgāyaṃ gāvo’ti siyā’’ti. Pure iccādinā pakkhantaraṃ viracitaṃ vuttikārena, tadupadassetuṃ mukhayati ‘sabhāvato’ iccādi.

Kiriyākāloti vattamānakiriyākālo. Avasissatīti purepurāsaddehi dīpitaanāgatakālato avasissati. Kiriyā kāleti dīpanamaraṇakiriyākāle. Tassāti dīpanamaraṇassa. Vattamānattāti ettha vattamāneyeva bhavissantīti seso. Anenāti pureccādivuttivacanena. Purepurāsaddehi anāgatakālāvagame sati dippati maratīti ettha dīpanamaraṇakiriyākālo mukhye tadā vattatītiāha- ‘mukhyaṃ vattamānattamāhe’ti. Puna pakkhantaramupanītaṃ kāleccādinā vuttikārena, tamupadassetuṃ mukhamāvattayati ‘anāgate’ccādi.

Vuttiyaṃ kālabyattayoti kālātivattanaṃ, vattamānakālātikkamena anāgatakālepi bāhulakātyādayo hontīti adhippāyo. Tadeva samattheti ‘bhavanteva’iccādinā. Tyādayotīminā sabbesaṃ ākhyātikānaṃ gahaṇaṃ. Lassa dīghoti sambandho. Gacchatīti sakkassa sahabhāvaṃ gamissatīti attho.

3. Nāme

Paṭijānissantīti vattamāne anāgatavacanaṃ, paṭijānantīti attho. Itarampana bhūte bhavissatīti āsi, karissatīti akari, cete ssasīti cetitā asi, bhuñjissasīti bhuñjitā asi. Anokappanā assaddhā. Amarisanaṃ akkhamā. Imināvāti atthivacane upapade kodhā saddhāsu gammamānesva-satīpi vacanantare imināva sāmaññavacanena siddhanti attho. Garahāvamāti tassa hetuvacanaṃ. Tathāhiccādinā garahāvagamameva samattheti. Atthināma īdisanti [atthināmāti (potthake)] ābhidosikassa kummāsassa paribhuñjanaṃ vijjate nāmāti attho. Vijjamānampi taṃ asaddahanto amarisanto evaṃ vadati. Natthīti maññeti adhippāyo, tenāha- ‘paccakkhamapī’ti [īdisampīti] ādi. Yopīti saddassa sopīti tasaddena sambandho veditabbo. Atthīti vijjamānattheti vuttavijjamānattho vakkhamānapakkhattayepi daṭṭhabbo.

Nanu atthināma tātāti ettake vutte paṭhamo atthinukhoccādiko nisīditvāti saddapariyanto ca, dutiyo atthinukhoccādiko nisīditvāti saddapariyanto ca tatiyo atthimaññeccādiko jigucchaneyyanti saddapariyanto ca vacanappabandho kathaṃ labbhatīti manasi nidhāyāha- ‘sopanā’tiādi. Imināti ‘atthiyevihāpi nindāvagamo’ti vacanena. Ṭhānabhojane garahatīti sambandho. Vuttaṃ sakkatānusārena. Nissāyanissāyāti yattha bhagavā nisinno taṃ ṭhānaṃ nissāya nissāya.

4. Bhūte

Kiriyārūpeti kiriyāsabhāve, evamaññatrāpīti agami agamitthātīmehi aññatra agamuṃ iccādike agamoccādike ca. Anudarā alomikāti santamapyudarādikaṃ mahattābhāvapaṭipādanāya bahuttā bhāvapaṭipādanāya ca na vattumicchīyate.

5. Ana

Aññapadatthavuttiyāti vuttamaññapadatthaṃ dasseti ‘vakkhamānalakkhaṇo’ccādinā. Vakkhamānalakkhaṇotivuttikārena ‘‘āñāyyā’’ccādinā vakkhamānalakkhaṇo. Antokatvāti iminā āsaddassābhividhimhi pavattimāha. Aharubhayataḍḍharattaṃ vāti ettha vāsaddo pakkhantare. Aḍḍharattasaddena rattiyā catuttho bhāgo-tra vattumiṭṭho, aho ca tassa aḍḍharattañcāti attho. Imassādhippāyatthamāha- ‘atīteccādi. Ubhayattha adhippāyaṃ vivarati‘aya’miccādinā. Pañcayāmoti atītāya rattiyā pacchimapañcacattālīsavināḍikādhikaghaṭikāttayaṃ anāgatāya purimapañcacattālīsavināḍikādhikaghaṭikatthayañceti aḍḍhādhikasattaghaṭikāparimāṇo eko yāmo ahassa cattāroti pañca yāmā pahārā assāti pañcayāmo.

Gatāyapacchimo yāmo, pacchimaddhamimassa vā;
Pahāro-nāgatāyādī, tadaddhamapi vā tathā.

Vuttakālāvadhi majjho, kālo so-jjatano mato;
Tannisedhena yotvañño, so-najjatano mato.

Agamatthātiādīsu aīssaādīnaṃ sambandhibyañjanassābhāvā na iña. Byāmissepīti ajjatanamissepi bhūte. Nañsamāsanissaye byāmisse yathā pappotīti dassento āha- ‘pariyudāsetāve’ccādi.

Ajjatananissayoti byāmisse ajjatanabhāgīnissayo. Atthuti pañhe tu tadaññanissayoti byāmisseyeva tato ajjatanato itarānajjatana nissayo aññatrāti byāmissato aññatra bhūtakāle. Pasaṅgoti ā ñuādīnaṃ pasaṅgo. Ajjahiyyovāti byāmissatādassanatthaṃ vuttaṃ.

6. Paro

Samāsoti chaṭṭhīsamāso kārakasamāso vā. Nipātanatā cāssa visesatoti. Etañcāti parokkheti etañca. Kriyatthassa upādhi visesanaṃ kriyatthopādhi, tassa kriyatthopādhino bhūtā najjatanassa sādhanadvārena visesanaṃ, na tūjukaṃtyattho. Kasmā nojukaṃ visesanaṃ tyāha ‘byavacchejjābhāvā’ti. Tameva phuṭayitumāha- ‘tathāhi’ccādi.

Sādhiyamānāti iminā dhātvatthassāparinipphannataṃ bodheti. Te santi indriyānaṃ. Santo vijjamāno visayo yesaṃ indriyānaṃ te sambhāvo tattaṃ, tasmā. Neti paṭisedhe, sādhanadvārena visesanatte byavacchejjasabbhāvā yathāvuttadoso na bhavatīti attho. Dosā bhāvameva dassetumāha- ‘yassi’ccādi. Yassāti dhātvatthassa. Tatthāti tasmiṃ appaccakkhe dhātvatthe. Kārakānaṃ sattisabhāvattā sāpi apaccakkhā vāti codeti nanuceccādinā. Asattoti asamattho.

Attānāma attano paccakkhoti tabbisaye amhakārakassa vidhānamayuttanti manasi nidhāya yaṃ vuttaṃ vuttikārena, tamupadassetumāha- ‘nanuce’ccādi. Attabodhanīyāpi hi kiriyā yadā cittavikkhepato nopalakkhīyate, tadāyaṃ parokkhā bhavati, tenuttamavisayepi parokkhabhāvo tassā bhavatveva. Jāgaratopi yadā madā manobyātaṅgato anupaladdhi, tadāpi bhavatyeveti dassetuṃ vuttaṃ byāsattavacanaṃ. Abhinibbattikāleti kiriyā nibbattikāle, ‘sutto-haṃ kiṃ vilalāpa, matto-haṃ kiṃvilalāpe’ti idamatrodāharaṇaṃ. Citta cikkhepavisayappadassanāyettha suttavacanaṃ.

7. Eyyā

Eyyādotīminā eyyādyattho gahitoti bodhetuṃ yeneccādikaṃ vuttaṃ. Nimittasaddāpekkhāya tanti vattabbe visayasaddāpekkhāyasoti vuttaṃ. Tesanti eyyādīnaṃ. Visayaṃ dasseti ‘hetuphalesviccādiko’ti. Ādisaddena pañhapatthanādayo gahitā. Athātra kriyaggahaṇābhāve kriyātipattiyanti kathaṃ labbhaticcāha- ‘kriyāti pattiya’nti ādi. Kriyātipattiyanti vivaraṇaṃ katanti sambandho.

Abhidheyyadvārenāti kiriyāsaṅkhātaatthamukhena, pakatakriyattha visesanattāti kriyatthādhikārato adhikatassa dhātussa visesanattā. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘atipattiyanti adhikatakriyatthavisesanaṃ, visesanañca hontaṃ nojukaṃ bhavitumarahati kiñcarahi abhidheyyadvārena, tathāhi atipatanaṃ nāma kriyāya hoti, na kriyatthassa ayujjanato, tasmā atipattiyantivuttekriyātipatti yanti idaṃ kriyatthavisesanaṃ hontaṃ abhidheyyadvārena hotīti kriyātipattiyanti vivaraṇaṃ kata’’nti. Vidhurappaccayopanipātatoti viruddhappaccayasamavāyāti attho.

Kāraṇavekallatovāti hetumato phalassa yo hetu tassa vikalattena. Tatretīmassa attho vattamānavisayeti. Kriyātipattiyanti bhūtādi kriyātipattiyaṃ. Liṅgatoti nimittena. Gamakena liṅgena gammāyātipattiyā bujjhanakālaṃ vattamāno kālo na tiṭṭhati atikkamatīti āha- ‘vattamānatāya byatikkamā’ti. Tadeva phuṭayati ‘samakāla’ntiādinā. Samakālanti ekakkhaṇe. Vattamānassa kriyātipatyasambhavā tadavasiṭṭhātītānāgatesveyyādīnambhāvo (aññathā) nupapattiyāti vuttaṃ vuttiyaṃ ‘sāmatthiyātiādi.

Liṅgenāti ettha pubbe dakkhiṇena gamane sati sakaṭissāpariyā bhavanadassanaṃ dakkhiṇena gamanassa sakaṭāpariyābhavanahetutte liṅgaṃ, dakkhiṇena gamanassātipattiyā aññato gamanādi liṅgaṃ. Sakaṭā kiriyābhavanātipattiyā sakaṭe garubhārāropanādi liṅgaṃ. Paṭhamavaye arahattabhavanaṃ taṃhetubhūtañca pabbajjaṃ paresaṃ paṭhamavaye pabbajjānimittārahattappattiliṅgena viññāya pabbajjāyātipatti gharakammabyāvaṭatādiliṅgena, arahattassātipatti ca pabbajjānimittābhāvena [bhāvavirahena (potthake)] liṅgenāvasīyateti liṅgena bhūta kriyātipatti pana veditabbā, yadi panevamabhiññālābhī payuñjati tadā paccakkhañāṇeneva sabbaṃ viññāya payuñjatīti veditabbaṃ. Liṅgatovasīyamānāyanti pana bāhullena vuttaṃ.

8. Hetu

Niccabhavanaṃ hetu (tyādinā) hetuphalabhāvoyevettha, nāti pattīti dīpeti. Sabbappaccayodāharaṇavasenāti sabbesaṃ eyyādīnampaccayānaṃ udāharaṇavasena. Hetuphalānaṃ sabbhāvatoti vuttattā hetuphalāni dasseti hananamiccādinā. Evaṃ hetuphalasabbhāvato sabbakāle ca vidhānato ettha vattamānepi pappotīti bhāvo. So ca hetuhetumantabhāvo ca.

9. Pañhe

Pacchimaṃ pacchimaṃ padantiādīsu pañhoti purimaṃ padaṃ, sampucchanāti pacchimaṃ padantiādinā daṭṭhabbaṃ. Samecca aññamaññaṃ pucchanā sampucchanā, yācanaṃ dehī tyādinā yācanamatthaṃ, iṭṭhassāsampattassātthanamiṭṭhāsiṃsanaṃ. Pattakālavasena ca visayabhedena bhinnāya pīti yojetvā attho daṭṭhabbo. Pattakālaṃ dasseti nimittabhūtassātiādinā. Nimittabhūtassāti taṃtaṃkiccasampajjane kāraṇabhūtassa. Vidhi nāma diṭṭhadhammikasamparāyika nimantaṇāmantaṇājjhesanapesanāni. Ettha ca anuññāpattakālesu ca pañcamī vihitā parehi, diṭṭhadhammikādīsu pañcasu sattamī. Idha pana te dvepi vidhivisesāyevāti vidhimhi antokaritvā eyyādiṃ vidhātuṃ yaṃ vuttaṃ vuttikārena, tadidāni vattukāmo āha- 'anuññāpattakālesupi'ccādi. Vidhippatītimeva pakāseti 'evaṃ kareyyāsī''ticcādinā. Anujānantopi dīpentopi kiriyāsu byāpāretiyevāti byāpāraṇampatītitoti yojetvā attho veditabbo.

Pesanepi kesañci byākaraṇaññūnaṃ sattamīvidhicchitotivuttikārena yaṃ vuttaṃ, taṃ dāni vattumāha- 'pesane pi'ccādi. Samūlatanti kesañci saddikānaṃ sattamīvidhividhānamūlena samūlataṃ. ''Anumatiparikappatthesu sattamī''ti (3-1-11) kaccānasuttaṃ. Kattumicchato parassa anujānanaṃ anumati, parikappanaṃ sallakkhaṇaṃ nirūpanaṃ parikappo hetuphalakiriyā sambhavo ca, tasmiṃ anumatyatthe ca parikappatthe ca sattamīvibhatti hotīti attho. Atthaggahaṇena vidhinimantaṇāmantaṇājjhesana patthanāpattakālesu ca.

10. Tu antu

Udāhaṭāti gacchatu gacchantuādinā udāhaṭā. Dadātūti yācane.

11. Satya

Arahatthe cāyameva payogo, tena bhavaṃ khalu rajjaṃ kareyya bhavaṃ arahoti yojetvā daṭṭhabbo.

12. Sambhā

Yoggatājjhavasānantīmassātthapadaṃ, sattisaddahananti sāmatthiyassa saddahananti attho. Payogānusāritaṃ dīpetī sambandho. Gammamāneti sambhāvemiccādinā bhvādidhātūhi avuccamānepi gamyamāne. Udāhaṭaṃ 'apipabbataṃ sirasā bhindeyyā'ti. Mahābalatāya hatthihanane alamatthavisaye sambhāvane satyapi alaṃ saddo-trālamattho yuttoti na bhavantetyādayo hanissati. Dhātunāti ettha dhātuggahaṇena bhvādayo gayhante tattha dhātusaddassa ruḷhattā pubbācariyasaññāya vā. Udāhaṭanti bhuñjeyya bhavaṃ tyādinā.

13. Māyo

Sūti māsūti ettha susaddo. Ettha imasmiṃ udāharaṇe. Nivatteti māsaddoti seso. Āraddhanti iminā vattamānaṃ vanagamanaṃ dasseti. Antobhūtaṇyatthāti ṇippaccayābhāvepi attani antobhūtaṇyattha dhātuto. Īādīnaṃ āādīnañca sakakālonāma bhūto kālo. Dhātusambandho visesanavisessabhāvo, tenāha- 'dhātvattha sambandhe visesana visessabhāvalakkhaṇe'ti. Sabbatthākhyāta vāccottho visesso syādyantavācco visesanaṃ.

Iṭṭhoti paresamiṭṭho. Jānanatthavasena gamanatthattāti ''gamanatthā kammakā''ti (5-59) sutte gamanatthasaddena 'ye gatyatthā te buddhyatthā'ti jānanatthopi gahitoti evaṃ gahitajānanatthavasena gamanatthattāti attho. Abhimatāni pāṇiniyānaṃ. Tathā saddassatthamāha- 'anantarena gatattha'(nti ana)ntare vuttena karaṇabhūtenāti attho. Abhimatoti pāṇiniyānameva idhādhippetasamuccayaṃ vattumāha- 'samuccayo'iccādi. Athātra kathamanekāsaṃ kiriyānaṃ cīya mānatā yāvatā ekāvāṭanakiriyājjhayanakiriyā cetyāsaṅkiyāha- 'sādhanabhedane'ccādi. Maṭhādisādhanānambhedenāṭana kiriyāyapi bhedoti attho. Takkiriyāppadhānassāti sā lavanakiriyā padhānamassa kattuno. Yo- yamaññepi niyojento viya kiriyaṃ karoti so nā-ññakiriyāpadhāne yutto, takkiriyāppadhāneyeveti.

14. Pubba

Mahāvākyarūpattā pakaraṇassa tadapekkhāya vākyekadesattaṃ ‘‘vattamāne tianti, bhavissati’’ccādīnaṃ vākyānanti āha ‘vākyekadesehī’ti. Atoyevamāha-vākyāvayavoparo-dhunā karīyate’ti. Vidhivākyattamassa dassetvā niyamavākyattaṃ dāni dassetuṃ ‘athavā niyamatthamidantyādīna’ntyāha. Niyamasuttattameva phuṭayati ‘tehi’ccādinā. Tehi tehi suttehīti ‘‘vattamāne ti anti’’ccādīhi tehi tehi suttehi. Imināti ‘‘pubbaparā’’dinā iminā suttena. Nanu tumhāmhasesesūti ettake vuccamāne ‘tumhāmhasaddavacanīyesu tadaññasaddavacanīyesu ca kārakesū’ti ayaṃ viseso kuto gamyate yenevaṃ vivaṭaṃtyāha- ‘kattukamme’ccādi. Kattādīsu vidhānañca vakkhati.

Kattukammānamevāti iminā bhāvaṃ byavacchindati. Tathā ca vakkhati- ‘tumhāmhasaddavacanīyattābhāvā’ti. Asatvabhūtāyeccādikamekavacana sambhave kāraṇaṃ, tumhāmheccādikantu paṭhamapurisasambhave. Tumhāmhasesesu hontā majjhimuttamapaṭhamā kathaṃ bhāvādīsu viññāyanti kathañca tumhāmhādisaddavacanīyassa kārakatthassākhyātena tattha vihitena saññāvibhattā tumhāmhādisaddappayogābhāvoccāsaṅkiya yaṃ vuttaṃ vuttiyaṃ taṃdāni vivarantena ‘yadi bhāvādīsu mānādayo na vidhīyante tadāmānādīsu paresu bhāvādīsu kyalādīnaṃ vidhānameva nopapajjatī’ti iminā sāmatthiyena tumhādīsu kārakesu majjhimādīnaṃ bhāvo viññāyati teneva tumhādikārakatthassa tattha vihitenākhyātena saññāpitattā tumhādisaddappayogo nāma na hotīti dassetuṃ ‘tumhādisvi’ccādikamāraddhaṃ. Yajjevaṃ tumhādisaddappayogoyeva na siyā ccāha- ‘yajjeva miccādi. Parihāramāha- ‘sasaddenā’ti. Tumhādisaddena. Brāhmaṇāiccanenābhihitameva bahuttaṃ bahavoti vacanenānujjate. Vacanābhāve kathaṃ tulyādhikaraṇattaṃtyāha- ‘anujjamānassi’ccādi. Anujjamānassātianuvaditabbassa gacchaticcādinā niddiṭṭhassa kattuno.

Anuvādenāti (tumhādi) anuvādena. ‘‘Nāmamhi payujjamānepi tulyādhikaraṇe paṭhamo’’ti (3-1-5) kaccānavacanaṃ, tenāha- ‘tenevi’ccādi. Asamānādhikaraṇattā hi ‘tayāpaccate’ccādo na bhavati. Tathāhi tayeccetaṃ kattuvācī paccateccetaṃ kammavācī kamme ākhyātappaccaya vidhānato.

‘Ehi maññe rathena gamissasī’ti pāṇiniyātimatanipphādanakkamo (nirassa) te ‘parihāse’ccādinā. Maññatissa payogeti upapadavasena manadhātussa payoge. Dhātumhāti gamiādito. Uttama purisekavacane patteti gamissāmīti patte. Majjhimobhimatoti gamissasītyabhimato. Majjhime patteti maññaseti patte, uttamekavacana miṭṭhanti maññetiṭṭhaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘maññase tvaṃ rathena gamissāmīti vattabbe maññe tvaṃ rathena gamissasīti bhavatīti (vutta’’nti). Ehi maññeccādi na kiñci vuttaṃ vuttiyaṃ. Yathāsavisayevamajjhimuttamā sampajjanti, tathāsambandhamupadassayamāha- ‘evametthābhisambandho’ccādi. Parābhimataṃ sambandhaṃ kurumāno āha- ‘natveva’miccādi. Athoccateccādinā parādhippāyamāha- ‘yade’ccādi.

Yadevamabhisambandhoti ‘maññase tvaṃ rathena gacchāmī’ti yadā evamabhisambandho karīyatītyattho. So cevamanugatoti ‘maññe ahaṃ tvaṃ rathena gacchasi’ccevaṃ so ca payogo anugatotyattho. Pakārantarakappanāyāti ‘maññase tvaṃ rathena gacchāmī’ti antarakappanāya.

15. Āī

Tenacāti samāsitattena ca,ssatyādīnamaggahaṇanti yadi tesaṃ gahaṇaṃ siyā āīssādīsūti na samāsena vadeyya.

17. Bhūssa

Katākatappasaṅgīyo vidhi so nicco-niccā balavāti paṭhamaṃ vuka bhavatīti dassetumāha- ‘katākatappasaṅgittā’ccādi.

18. Pubba

Aādyapekkheti aādīsūti anuvattaaādyapekkhe.

23. Kara

Nanu ca ‘sossā’ti kasmā vuttaṃ ‘‘kvaci vikaraṇāna ‘‘micceva (5-161) lopo siyāti ‘karassa ku’nti vattabbanti codanamanasi nidhāyāha- ‘kvaci vikaraṇānaṃ tyādi. Aññatrapayogānusaraṇā payogānusaraṇaṃ vinā olopo viññātuṃ na sakkāti sambandho.

25. Hāssa

Kāriyaṃ āhaṅsaṅkhātamassa atthīti kāriyī, tena aparo kāriyī haññati hiṃsīyatīti attho.

Sahossehīti karassa okārena ssena ca saha hāssa ssena sahāti attho. Atha kathaṃ ossehi saheva vuttā desotiviññāyatīccāsaṅkiyāha- ‘sahavacanasāmatthiyā’ti. Saha saddassa sahattha(ssa ca) sossa ssenāti kathanasāmatthiyāti attho. Adhippāyaṃ vivarati ‘evaṃ maññate’ccādinā. Evaṃ maññate-ossāna manādesitte iccādinā pāṭhena bhavitabbamiva lakkhīyate… teneva pāṭhenasahavacanasāmatthiyassa patītisabbhāvato. Na tu ‘evaṃmaññateossānamantādesatte hāssacāti vacanamanatthakaṃ siyā hā to cetveva vadetya ossānamanādesitte’ccādinā pāṭhena… ossānamantādesappasaṅgassevābhāvato. Nahetthādesādesi sambandhachaṭṭhī atthi… sossāti visesanachaṭṭhiyāppadhānāya ssenāti sahatthe tatiyāya ca niddiṭṭhattā. Ubhayatthāti ssatyādīsussādīsu ca.

28. Āī

Pubbasaralopoti vikaraṇalopo ākārādese ca dvīsu vāresu pubbasaralopo.

29. Gami

Agāti īmhi lalopo, ākārādese ca pubbasaralopo.

30. Ḍaṃsa

Agañchā agacchīti niggahītāgamena.

32. Ṇānā

Ujjhitānubandhānanti pariccattānubandhānaṃ.

33. Āī ū

Sutte āti iminā ubhayattha paṭhamapurisekavacanaṃ gahitanti āha- ‘ā’tiādi.

34. Kusa

Abhirūhīti ‘‘byañjane dīgharassā’’ti (1-33) dīgho.

35. Ā ī ssa

Parokkhāparanāmadheyyānanti parokkhātiaññanāmānaṃ.

38. Eyyā

Tehevāti heṭṭhā vuttasuttadvayeheva, sahacaritañāyenāti ‘‘bhūte ī uṃ’’iccādo (6-4) paracchakke paṭhama purisekavacanaākārena ‘‘anajjatane āñu’’iccādo (6-5) pubbacchakke paṭhamapurisekavacana ākārena ca sahacaritākārānameva paccāsattiyā sahacaritā pattivasena pavattañāyena gahaṇanti attho. Gahitattā tvādi sambandhī gayhateti sambandho. Nissayakaraṇaṃ nāma byattivaseneva, na sāmaññavasenāti āha ‘etenā’tiādi.

40. Eo

Antasarādilopo ‘‘rānubandhentasarādissā’’ti (4-132).

42. Ossa

Ādesānanti aādīnamādesānaṃ.

46. Iṃssa

Pubbasminti akāsinti ettha.

52. Tassa

Kriyatthavihitānampi dhātuvihitānampi aññesaṃ tabbādīnaṃ paccayānaṃ na gahaṇanti sambandho.

54. Mimā

Amhītiādīni vattamāne tvādīsu vā mimānamudāharaṇāni.

57. Himi

Muyhāmi muha=vecitte ‘‘divādīhi yaka’’ (5-21).

61. Ñāssa

Jānāti ‘‘ñāssa ne jā’’ (5-120)

67. Hanā

Cha ca khā ca cha khā.

70. Kayi

Iminā katā kayirāti ajjhāharitabbaṃ.

71. Ṭā

Eyyumādīnaṃ eyyassāti vuttattā upādivajjitassāti viññāyati.

74. Guru

Okāro guruti saṃyogapubbattā vuttaṃ.

76. Ovi

Vikaraṇasaddassa aññathāpi byavacchedakattasambhave idhādhippetaṃ byavacchedakattampaṭipādetumāha- ‘yadipi’ccādi.

78. Eyyā

Aññatrāpīti bhaveyyāmubhaveyyāmaiccatrāpi.

Iti moggallānapañcikāṭīkāyaṃ sāratthavilāsiniyaṃ

Chaṭṭhakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca sabbathā sāratthavilāsinī ṭīketi.

Nigama

1. Sabbadā subhadāyittā, sattānantanisevite;
Pasatthe-nvatthasaññāya, paññāte subhasaññite.

2. Cāgavikkamapaññānuddayādiguṇasālinā;
Subhasenādhināthena, kārite vasatā satā.

3. Paṭisallānasāruppe, vihāre sādhugocare;
Manonukūle yogīnaṃ, vare vikkamasundare.

4. Therena racitā sāyaṃ, sāsanujjotanatthinā;
Ṭīkā gurupadambhoja, rajomatthakasevinā.

5. Bahussutānaṃ viññūnaṃ, paramatthāvagāhinaṃ.

Pavattatu ciraṃ ceto, rañjayantī nirantaraṃ.

6. Yesaṃ na sañcitā paññā, nekasattantarocitā;
Sammohabbhahatāvete, nāvabujjhanti kiñcipi.

7. Kintehi pādasussūsā, yesaṃ natthi gurūniha;
Ye tappādarajokiṇṇā, teva sādhūvivekino.

8. Puññena sattharacanājanitena tena,
Sambuddhasāsanavarodayakāraṇena;
Lokāmisesupi kilesamalā alaggo,
Sambuddhasāsanavarodayamācareyyaṃ.

9. Ye-nantatantaratanākaramanthanena,
Manthāca lollasitañāṇavarena laddhā;
Sārāmathāti sukhitā sukhayanti caññe,
Teme jayanti guravā guravo guṇehi.

10. Ṭīkāyo vinasādinaṃ viracayī yo kaṇṭhabhūsāparo,
Viññūnaṃ jinasāsanāmalamatīso-kāsi cānākulaṃ;
Santosakkamanomanomakamano sabbhāvanīyo mahā,
Sāmī me gurupuṅgavo vijayate sārīsuto-yaṃ bhuvi.

11. Rājā vikkamabāhu bāhitaripū tātvassa [bhātāssa] lokissaro,
Sammittānihano tisīhaḷapatī yoyaṃ mahāvikkamo;
Nibbhīto [tisūro] vijayādibāhu vijayī so āsi laṅkissaro,

Taṃ nissāya phalaṃ cirāya phalatañcetaṃ sataṃ santataṃ.

Siddhi ratthu

1. Aggammotivaṃsena, abhayārāmasāminā;
Pañcikāvaṇṇanābhūtā, sā săratthavilāsinī.

2. Mrammakkharamāropetvā, visodhetvā yathābalaṃ;
Sakiyabyavahārena, tithīvasu karindunā.

3. Yutte vasse laṅkādīpā, saraṭṭhamāhatā puna;
Bhāssappadīpakātanta, kāsikāpañcikādihi.

4. Saṃsanditvā vicāretvā, vācetvāca punappunaṃ;
Ūnādhikādi dosāni, apanetvā sinesine.

5. Suddhaṭṭhake ca vassesā, pāpitā pakatiṭṭhitiṃ;
Suddhāsuddhaṃva dassentī, sodhetu pāṭhasuddhiyā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Petavatthu-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **nāthaṃ,** ñeyyasāgarapāraguṃ;
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato;
Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ,** sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
Vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Petehi ca kataṃ kammaṃ, yaṃ yaṃ purimajātisu;
Petabhāvāvahaṃ taṃ taṃ, tesañhi phalabhedato.

Pakāsayantī buddhānaṃ, desanā yā visesato;
Saṃvegajananī kamma-phalapaccakkhakārinī.

Petavatthūti nāmena, supariññātavatthukā;
Yaṃ khuddakanikāyasmiṃ, saṅgāyiṃsu mahesayo.

Tassa sammāvalambitvā, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Tattha tattha nidānāni, vibhāvento visesato.

Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Yathābalaṃ karissāmi, atthasaṃvaṇṇanaṃ subhaṃ;
Sakkaccaṃ bhāsato taṃ me, nisāmayatha sādhavoti.

Tattha **petavatthū**ti seṭṭhiputtādikassa tassa tassa sattassa petabhāvahetubhūtaṃ kammaṃ, tassa pana pakāsanavasena pavatto ‘‘khettūpamā arahanto’’tiādikā pariyattidhammo idha ‘‘petavatthū’’ti adhippeto.

Tayidaṃ petavatthu kena bhāsitaṃ, kattha bhāsitaṃ, kadā bhāsitaṃ, kasmā ca bhāsitanti? Vuccate – idañhi petavatthu duvidhena pavattaṃ aṭṭhuppattivasena, pucchāvissajjanavasena ca. Tattha yaṃ aṭṭhuppattivasena pavattaṃ, taṃ bhagavatā bhāsitaṃ, itaraṃ nāradattherādīhi pucchitaṃ tehi tehi petehi bhāsitaṃ. Satthā pana yasmā nāradattherādīhi tasmiṃ tasmiṃ pucchāvissajjane ārocite taṃ taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi, tasmā sabbampetaṃ petavatthu satthārā bhāsitameva nāma jātaṃ. Pavattitavaradhammacakke hi satthari tattha tattha rājagahādīsu viharante yebhuyyena tāya tāya aṭṭhuppattiyā pucchāvissajjanavasena sattānaṃ kammaphalapaccakkhakaraṇāya taṃ taṃ petavatthu desanāruḷhanti ayaṃ tāvettha ‘‘kena bhāsita’’ntiādīnaṃ padānaṃ sādhāraṇato vissajjanā. Asādhāraṇato pana tassa tassa vatthussa atthavaṇṇanāyameva āgamissati.

Taṃ panetaṃ petavatthu vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannaṃ, suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallanti navasu sāsanaṅgesu gāthāsaṅgahaṃ.

> ‘‘Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhuto;
> Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino’’ti. (theragā. 1027) –

Evaṃ dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakkhandhasahassesu katipayadhammakkhandhasaṅgahaṃ, bhāṇavārato catubhāṇavāramattaṃ, vaggato – uragavaggo ubbarivaggo cūḷavaggo mahāvaggoti catuvaggasaṅgahaṃ. Tesu paṭhamavagge dvādasa vatthūni, dutiyavagge terasa vatthūni, tatiyavagge dasa vatthūni, catutthavagge soḷasa vatthūnīti vatthuto ekapaññāsavatthupaṭimaṇḍitaṃ. Tassa vaggesu uragavaggo ādi, vatthūsu khettūpamapetavatthu ādi, tassāpi ‘‘khettūpamā arahanto’’ti ayaṃ gāthā ādi.

1. Uragavaggo

1. Khettūpamapetavatthuvaṇṇanā

Taṃ panetaṃ vatthuṃ bhagavā rājagahe viharanto veḷuvane kalandakanivāpe aññataraṃ seṭṭhiputtapetaṃ ārabbha kathesi. Rājagahe kira aññataro aḍḍho mahaddhano mahābhogo pahūtavittūpakaraṇo anekakoṭidhanasannicayo seṭṭhi ahosi. Tassa mahādhanasampannatāya ‘‘mahādhanaseṭṭhi’’tveva samaññā ahosi. Ekova putto ahosi, piyo manāpo. Tasmiṃ viññutaṃ patte mātāpitaro evaṃ cintesuṃ – ‘‘amhākaṃ puttassa divase divase sahassaṃ sahassaṃ paribbayaṃ karontassa vassasatenāpi ayaṃ dhanasannicayo parikkhayaṃ na gamissati, kiṃ imassa sippuggahaṇaparissamena, akilantakāyacitto yathāsukhaṃ bhoge paribhuñjatū’’ti sippaṃ na sikkhāpesuṃ. Vayappatte pana kularūpayobbanavilāsasampannaṃ kāmābhimukhaṃ dhammasaññāvimukhaṃ kaññaṃ ānesuṃ. So tāya saddhiṃ abhiramanto dhamme cittamattampi anuppādetvā, samaṇabrāhmaṇagurujanesu anādaro hutvā, dhuttajanaparivuto rajjamāno pañcakāmaguṇe rato giddho mohena andho hutvā kālaṃ vītināmetvā, mātāpitūsu kālakatesu naṭanāṭakagāyakādīnaṃ yathicchitaṃ dento dhanaṃ vināsetvā nacirasseva pārijuññappatto hutvā, iṇaṃ gahetvā jīvikaṃ kappento puna iṇampi alabhitvā iṇāyikehi codiyamāno tesaṃ attano khettavatthugharādīni datvā, kapālahattho bhikkhaṃ caritvā bhuñjanto tasmiṃyeva nagare anāthasālāyaṃ vasati.

Atha naṃ ekadivasaṃ corā samāgatā evamāhaṃsu – ‘‘ambho purisa, kiṃ tuyhaṃ iminā dujjīvitena, taruṇo tvamasi thāmajavabalasampanno, kasmā hatthapādavikalo viya acchasi? Ehi amhehi saha corikāya paresaṃ santakaṃ gahetvā sukhena jīvikaṃ kappehī’’ti. So ‘‘nāhaṃ corikaṃ kātuṃ jānāmī’’ti āha. Corā ‘‘mayaṃ taṃ sikkhāpema, kevalaṃ tvaṃ amhākaṃ vacanaṃ karohī’’ti āhaṃsu. So ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā tehi saddhiṃ agamāsi. Atha te corā tassa hatthe mahantaṃ muggaraṃ datvā sandhiṃ chinditvā gharaṃ pavisanto taṃ sandhimukhe ṭhapetvā āhaṃsu – ‘‘sace idha añño koci āgacchati, taṃ iminā muggarena paharitvā ekappahāreneva mārehī’’ti. So andhabālo hitāhitaṃ ajānanto paresaṃ āgamanameva olokento tattha aṭṭhāsi. Corā pana gharaṃ pavisitvā gayhūpagaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā gharamanussehi ñātamattāva ito cito ca palāyiṃsu. Gharamanussā uṭṭhahitvā sīghaṃ sīghaṃ dhāvantā ito cito ca olokentā taṃ purisaṃ sandhidvāre ṭhitaṃ disvā ‘‘hare duṭṭhacorā’’ti gahetvā hatthapāde muggarādīhi pothetvā rañño dassesuṃ – ‘‘ayaṃ, deva, coro sandhisukhe gahito’’ti. Rājā ‘‘imassa sīsaṃ chindāpehī’’ti nagaraguttikaṃ āṇāpesi. ‘‘Sādhu, devā’’ti nagaraguttiko taṃ gāhāpetvā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhāpetvā rattavaṇṇaviraḷamālābandhakaṇṭhaṃ iṭṭhakacuṇṇamakkhitasīsaṃ vajjhapahaṭabheridesitamaggaṃ rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ vicarāpetvā kasāhi tāḷento āghātanābhimukhaṃ neti. ‘‘Ayaṃ imasmiṃ nagare vilumpamānakacoro gahito’’ti kolāhalaṃ ahosi.

Tena ca samayena tasmiṃ nagare sulasā nāma nagarasobhinī pāsāde ṭhitā vātapānantarena olokentī taṃ tathā nīyamānaṃ disvā pubbe tena kataparicayā ‘‘ayaṃ puriso imasmiṃyeva nagare mahatiṃ sampattiṃ anubhavitvā idāni evarūpaṃ anatthaṃ anayabyasanaṃ patto’’ti tassa kāruññaṃ uppādetvā cattāro modake pānīyañca pesesi. Nagaraguttikassa ca ārocāpesi – ‘‘tāva ayyo āgametu, yāvāyaṃ puriso ime modake khāditvā pānīyaṃ pivissatī’’ti.

Athetasmiṃ antare āyasmā mahāmoggallāno dibbena cakkhunā olokento tassa byasanappattiṃ disvā karuṇāya sañcoditamānaso – ‘‘ayaṃ puriso akatapuñño katapāpo, tenāyaṃ niraye nibbattissati, mayi pana gate modake ca pānīyañca datvā bhummadevesu uppajjissati, yaṃnūnāhaṃ imassa avassayo bhaveyya’’nti cintetvā pānīyamodakesu upanīyamānesu tassa purisassa purato pāturahosi. So theraṃ disvā pasannamānaso ‘‘kiṃ me idāneva imehi māriyamānassa modakehi khāditehi, idaṃ pana paralokaṃ gacchantassa pātheyyaṃ bhavissatī’’ti cintetvā modake ca pānīyañca therassa dāpesi. Thero tassa pasādasaṃvaḍḍhanatthaṃ tassa passantasseva tathārūpe ṭhāne nisīditvā modake paribhuñjitvā pānīyañca pivitvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. So pana puriso coraghātakehi āghātanaṃ netvā sīsacchedaṃ pāpito anuttare puññakkhette mahāmoggallānatthere katena puññena uḷāre devaloke nibbattanārahopi yasmā ‘‘sulasaṃ āgamma mayā ayaṃ deyyadhammo laddho’’ti sulasāya gatena sinehena maraṇakāle cittaṃ upakkiliṭṭhaṃ ahosi. Tasmā hīnakāyaṃ upapajjanto pabbatagahanasambhūte sandacchāye mahānigrodharukkhe rukkhadevatā hutvā nibbatti.

So kira sace paṭhamavaye kulavaṃsaṭṭhapane ussukkaṃ akarissa, tasmiṃyeva nagare seṭṭhīnaṃ aggo abhavissa, majjhimavaye majjhimo, pacchimavaye pacchimo. Sace pana paṭhamavaye pabbajito abhavissa, arahā abhavissa, majjhimavaye sakadāgāmī anāgāmī vā abhavissa, pacchimavaye sotāpanno abhavissa. Pāpamittasaṃsaggena pana itthidhutto surādhutto duccaritanirato anādariko hutvā anukkamena sabbasampattito parihāyitvā mahābyasanaṃ pattoti vadanti.

Atha so aparena samayena sulasaṃ uyyānagataṃ disvā sañjātakāmarāgo andhakāraṃ māpetvā taṃ attano bhavanaṃ netvā sattāhaṃ tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi, attānañcassā ārocesi. Tassā mātā taṃ apassantī rodamānā ito cito ca paribbhamati. Taṃ disvā mahājano ‘‘ayyo mahāmoggallāno mahiddhiko mahānubhāvo tassā gatiṃ jāneyya, taṃ upasaṅkamitvā puccheyyāsī’’ti āha. Sā ‘‘sādhu ayyo’’ti theraṃ upasaṅkamitvā tamatthaṃ pucchi. Thero ‘‘ito sattame divase veḷuvanamahāvihāre bhagavati dhammaṃ desente parisapariyante passissasī’’ti āha. Atha sulasā taṃ devaputtaṃ avoca – ‘‘ayuttaṃ mayhaṃ tava bhavane vasantiyā, ajja sattamo divaso, mama mātā maṃ apassantī paridevasokasamāpannā bhavissati, sādhu maṃ, deva, tattheva nehī’’ti. So taṃ netvā veḷuvane bhagavati dhammaṃ desente parisapariyante ṭhapentvā adissamānarūpo aṭṭhāsi.

Tato mahājano sulasaṃ disvā evamāha – ‘‘amma sulase, tvaṃ ettakaṃ divasaṃ kuhiṃ gatā? Tava mātā tvaṃ apassantī paridevasokasamāpannā ummādappattā viya jātā’’ti. Sā taṃ pavattiṃ mahājanassa ācikkhi. Mahājanena ca ‘‘kathaṃ so puriso tathāpāpapasuto akatakusalo devūpapattiṃ paṭilabhatī’’ti vutte sulasā ‘‘mayā dāpite modake pānīyañca ayyassa mahāmoggallānattherassa datvā tena puññena devūpapattiṃ paṭilabhatī’’ti āha. Taṃ sutvā mahājano acchariyabbhutacittajāto ahosi – ‘‘arahanto nāma anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa, yesu appakopi kato kāro sattānaṃ devūpapattiṃ āvahatī’’ti uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedesi. Bhikkhū tamatthaṃ bhagavato ārocesuṃ. Tato bhagavā imissā aṭṭhuppattiyā –

1. ‘‘Khettūpamā arahanto, dāyakā kassakūpamā;
Bījūpamaṃ deyyadhammaṃ, etto nibbattate phalaṃ.

2. ‘‘Etaṃ bījaṃ kasī khettaṃ, petānaṃ dāyakassa ca;

Taṃ petā paribhuñjanti, dātā puññena vaḍḍhati.

3. ‘‘Idheva kusalaṃ katvā, pete ca paṭipūjiya;
Saggañca kamatiṭṭhānaṃ, kammaṃ katvāna bhaddaka’’nti. – imā gāthā abhāsi;

1. Tattha **khettūpamā**ti khittaṃ vuttaṃ bījaṃ tāyati mahapphalabhāvakaraṇena rakkhatīti khettaṃ, sālibījādīnaṃ viruhanaṭṭhānaṃ. Taṃ upamā etesanti khettūpamā, kedārasadisāti attho. **Arahanto**ti khīṇāsavā. Te hi kilesārīnaṃ saṃsāracakkassa arānañca hatattā, tato eva ārakattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā ca ‘‘arahanto’’ti vuccanti. Tattha yathā khetañhi tiṇādidosarahitaṃ svābhisaṅkhatabījamhi vutte utusalilādipaccayantarūpetaṃ kassakassa mahapphalaṃ hoti, evaṃ khīṇāsavasantāno lobhādidosarahito svābhisaṅkhate deyyadhammabīje vutte kālādipaccayantarasahito dāyakassa mahapphalo hoti. Tenāha bhagavā ‘‘khettūpamā arahanto’’ti. Ukkaṭṭhaniddeso ayaṃ tassa sekhādīnampi khettabhāvāpaṭikkhepato.

Dāyakāti cīvarādīnaṃ paccayānaṃ dātāro pariccajanakā, tesaṃ pariccāgena attano santāne lobhādīnaṃ pariccajanakā chedanakā, tato vā attano santānassa sodhakā, rakkhakā cāti attho. **Kassakūpamā**ti kassakasadisā. Yathā kassako sālikhettādīni kasitvā yathākālañca vuttudakadānanīharaṇanidhānarakkhaṇādīhi appamajjanto uḷāraṃ vipulañca sassaphalaṃ paṭilabhati, evaṃ dāyakopi arahantesu deyyadhammapariccāgena pāricariyāya ca appamajjanto uḷāraṃ vipulañca dānaphalaṃ paṭilabhati. Tena vuttaṃ ‘‘dāyakā kassakūpamā’’ti.

Bījūpamaṃ deyyadhammanti liṅgavipallāsena vuttaṃ, bījasadiso deyyadhammoti attho. Annapānādikassa hi dasavidhassa dātabbavatthuno etaṃ nāmaṃ. **Etto nibbattate phala**nti etasmā dāyakapaṭiggāhakadeyyadhammapariccāgato dānaphalaṃ nibbattati ceva uppajjati ca, ciratarapabandhavasena pavattati cāti attho. Ettha ca yasmā pariccāgacetanābhisaṅkhatassa annapānādivatthuno bhāvo, na itarassa, tasmā ‘‘bījūpamaṃ deyyadhamma’’nti deyyadhammaggahaṇaṃ kataṃ. Tena deyyadhammāpadesena deyyadhammavatthuvisayāya pariccāgacetanāyayeva bījabhāvo daṭṭhabbo. Sā hi paṭisandhiādippabhedassa tassa nissayārammaṇappabhedassa ca phalassa nipphādikā, na deyyadhammoti.

2. **Etaṃ bījaṃ kasī khetta**nti yathāvuttaṃ bījaṃ, yathāvuttañca khettaṃ, tassa bījassa tasmiṃ khette vapanapayogasaṅkhātā kasi cāti attho. Etaṃ tayaṃ kesaṃ icchitabbanti āha ‘‘petānaṃ dāyakassa cā’’ti. Yadi dāyako pete uddissa dānaṃ deti, petānañca dāyakassa ca, yadi na pete uddissa dānaṃ deti, dāyakasseva etaṃ bījaṃ esā kasi etaṃ khettaṃ upakārāya hotīti adhippāyo. Idāni taṃ upakāraṃ dassetuṃ **‘‘taṃ petā paribhuñjanti, dātā puññena vaḍḍhatī’’**ti vuttaṃ. Tattha **taṃ petā paribhuñjantī**ti dāyakena pete uddissa dāne dinne yathāvuttakhettakasibījasampattiyā anumodanāya ca yaṃ petānaṃ upakappati, taṃ dānaphalaṃ petā paribhuñjanti. **Dātā puññena vaḍḍhatī**ti dātā pana attano dānamayapuññanimittaṃ devamanussesu bhogasampattiādinā puññaphalena abhivaḍḍhati. Puññaphalampi hi ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’tiādīsu (dī. ni. 3.80) puññanti vuccati.

3. **Idheva kusalaṃ katvā**ti anavajjasukhavipākaṭṭhena kusalaṃ petānaṃ uddisanavasena dānamayaṃ puññaṃ upacinitvā idheva imasmiṃyeva attabhāve. **Pete ca paṭipūjiyā**ti pete uddissa dānena sammānetvā anubhuyyamānadukkhato te mocetvā. Pete hi uddissa diyyamānaṃ dānaṃ tesaṃ pūjā nāma hoti. Tenāha – ‘‘amhākañca katā pūjā’’ti (pe. va. 18), ‘‘petānaṃ pūjā ca katā uḷārā’’ti (pe. va. 25) ca. ‘‘Pete cā’’ti ca-saddena ‘‘piyo ca hoti manāpo, abhigamanīyo ca hoti vissāsanīyo, bhāvanīyo ca hoti garukātabbo, pāsaṃso ca hoti kittanīyo viññūna’’nti evamādike diṭṭhadhammike dānānisaṃse saṅgaṇhāti. **Saggañca kamati ṭhānaṃ, kammaṃ katvāna bhaddaka**nti kalyāṇaṃ kusalakammaṃ katvā dibbehi āyuādīhi dasahi ṭhānehi suṭṭhu aggattā ‘‘sagga’’nti laddhanāmaṃ katapuññānaṃ nibbattanaṭṭhānaṃ devalokaṃ kamati upapajjanavasena upagacchati.

Ettha ca ‘‘kusalaṃ katvā’’ti vatvā puna ‘‘kammaṃ katvāna bhaddaka’’nti vacanaṃ ‘‘deyyadhammapariccāgo viya pattidānavasena dānadhammapariccāgopi dānamayakusalakammamevā’’ti dassanatthanti daṭṭhabbaṃ. Keci panettha ‘‘petāti arahanto adhippetā’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ ‘‘petā’’ti khīṇāsavānaṃ āgataṭṭhānasseva abhāvato, bījādibhāvassa ca dāyakassa viya tesaṃ ayujjamānattā, petayonikānaṃ yujjamānattā ca. Desanāpariyosāne devaputtaṃ sulasañca ādiṃ katvā caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosīti.

Khettūpamapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sūkaramukhapetavatthuvaṇṇanā

Kāyo te sabbasovaṇṇoti idaṃ satthari rājagahaṃ upanissāya veḷuvane kalandakanivāpe viharante aññātaraṃ sūkaramukhapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Atīte kira kassapassa bhagavato sāsane eko bhikkhu kāyena saññato ahosi, vācāya asaññato, bhikkhū akkosati paribhāsati. So kālaṃ katvā niraye nibbatto, ekaṃ buddhantaraṃ tattha paccitvā tato cavitvā imasmiṃ buddhuppāde rājagahasamīpe gijjhakūṭapabbatapāde tasseva kammassa vipākāvasesena khuppipāsābhibhūto peto hutvā nibbatti. Tassa kāyo suvaṇṇavaṇṇo ahosi, mukhaṃ sūkaramukhasadisaṃ. Athāyasmā nārado gijjhakūṭe pabbate vasanto pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya gacchanto antarāmagge taṃ petaṃ disvā tena katakammaṃ pucchanto –

4. ‘‘Kāyo te sabbasovaṇṇo, sabbā obhāsate disā;
Mukhaṃ te sūkarasseva, kiṃ kammamakarī pure’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **kāyo te sabbasovaṇṇo**ti tava kāyo deho sabbo suvaṇṇavaṇṇo uttattakanakasannibho. **Sabbā obhāsate disā**ti tassa pabhāya sabbāpi disā samantanto obhāsati vijjotati. **Obhāsate**ti vā antogadhahotuatthamidaṃ padanti ‘‘te kāyo sabbasovaṇṇo sabbā disā obhāseti vijjotetī’’ti attho daṭṭhabbo. **Mukhaṃ te sūkarassevā**ti mukhaṃ pana te sūkarassa viya, sūkaramukhasadisaṃ tava mukhanti attho. **Kiṃ kammamakarī pure**ti ‘‘tvaṃ pubbe atītajātiyaṃ kīdisaṃ kammaṃ akāsī’’ti pucchati.

Evaṃ therena so peto katakammaṃ puṭṭho gāthāya vissajjento –

5. ‘‘Kāyena saññato āsiṃ, vācāyāsimasaññato;
Tena metādiso vaṇṇo, yathā passasi nāradā’’ti. –

Āha. Tattha **kāyena saññato āsi**nti kāyikena saṃyamena saṃyato kāyadvārikena saṃvarena saṃvuto ahosiṃ. **Vācāyāsimasaññato**ti vācāya asaññato vācasikena asaṃvarena samannāgato ahosiṃ. **Tenā**ti tena ubhayena saṃyamena asaṃyamena ca. **Me**ti mayhaṃ. **Etādiso vaṇṇo**ti ediso. Yathā tvaṃ, nārada, paccakkhato passasi, evarūpo, kāyena manussasaṇṭhāno suvaṇṇavaṇṇo, mukhena sūkarasadiso āsinti yojanā. **Vaṇṇa**saddo hi idha chaviyaṃ saṇṭhāne ca daṭṭhabbo.

Evaṃ peto therena pucchito tamatthaṃ vissajjetvā tameva kāraṇaṃ katvā therassa ovādaṃ dento –

6. ‘‘Taṃ tyāhaṃ nārada brūmi, sāmaṃ diṭṭhamidaṃ tayā;
Mākāsi mukhasā pāpaṃ, mā kho sūkaramukho ahū’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **ta**nti tasmā. **Tyāha**nti te ahaṃ. **Nāradā**ti theraṃ ālapati. **Brūmī**ti kathemi. **Sāma**nti sayameva. **Ida**nti attano sarīraṃ sandhāya vadati. Ayañhettha attho – yasmā, bhante nārada, idaṃ mama sarīraṃ galato paṭṭhāya heṭṭhā manussasaṇṭhānaṃ, upari sūkarasaṇṭhānaṃ, tayā paccakkhatova diṭṭhaṃ, tasmā te ahaṃ ovādavasena vadāmīti. Kinti ceti āha **‘‘mākāsi mukhasā pāpaṃ, mā kho sūkaramukho ahū’’**ti. Tattha **mā**ti paṭisedhe nipāto. **Mukhasā**ti mukhena. **Kho**ti avadhāraṇe, vācāya pāpakammaṃ mākāsi mā karohi. **Mā kho sūkaramukho ahū**ti ahaṃ viya sūkaramukho mā ahosiyeva. Sace pana tvaṃ mukharo hutvā vācāya pāpaṃ kareyyāsi, ekaṃsena sūkaramukho bhaveyyāsi, tasmā mākāsi mukhasā pāpanti phalapaṭisedhanamukhenapi hetumeva paṭisedheti.

Athāyasmā nārado rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto catuparisamajjhe nisinnassa satthuno tamatthaṃ ārocesi. Satthā, ‘‘nārada, pubbeva mayā so sattho diṭṭho’’ti vatvā anekākāravokāraṃ vacīduccaritasannissitaṃ ādīnavaṃ, vacīsucaritapaṭisaṃyuttañca ānisaṃsaṃ pakāsento dhammaṃ desesi. Sā desanā sampattaparisāya sātthikā ahosīti.

Sūkaramukhapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pūtimukhapetavatthuvaṇṇanā

Dibbaṃ subhaṃ dhāresi vaṇṇadhātunti idaṃ satthari veḷuvane viharante kalandakanivāpe aññataraṃ pūtimukhapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Atīte kira kassapassa bhagavato kāle dve kulaputtā tassa sāsane pabbajitvā sīlācārasampannā sallekhavuttino aññatarasmiṃ gāmakāvāse samaggavāsaṃ vasiṃsu. Atha aññataro pāpajjhāsayo pesuññābhirato bhikkhu tesaṃ vasanaṭṭhānaṃ upagañchi. Therā tena saddhiṃ paṭisanthāraṃ katvā vasanaṭṭhānaṃ datvā dutiyadivase taṃ gahetvā gāmaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Manussā te disvā tesu theresu ativiya paramanipaccakāraṃ katvā yāgubhattādīhi paṭimānesuṃ. So vihāraṃ pavisitvā cintesi – ‘‘sundaro vatāyaṃ gocaragāmo, manussā ca saddhā pasannā, paṇītapaṇītaṃ piṇḍapātaṃ denti, ayañca vihāro chāyūdakasampanno, sakkā me idha sukhena vasituṃ. Imesu pana bhikkhūsu idha vasantesu mayhaṃ phāsuvihāro na bhavissati, antevāsikavāso viya bhavissati. Handāhaṃ ime aññamaññaṃ bhinditvā yathā na puna idha vasissanti, tathā karissāmī’’ti.

Athekadivasaṃ mahāthere dvinnampi ovādaṃ datvā attano vasanaṭṭhānaṃ paviṭṭhe pesuṇiko bhikkhu thokaṃ kālaṃ vītināmetvā mahātheraṃ upasaṅkamitvā vanditvā therena ‘‘kiṃ, āvuso, vikāle āgatosī’’ti ca vutte, ‘‘āma, bhante kiñci vattabbaṃ atthī’’ti vatvā ‘‘kathehi, āvuso’’ti therena anuññāto āha – ‘‘eso, bhante, tumhākaṃ sahāyakatthero sammukhā mitto viya attānaṃ dassetvā parammukhā sapatto viya upavadatī’’ti. ‘‘Kiṃ kathetī’’ti pucchito ‘‘suṇātha, bhante, ‘eso mahāthero saṭho māyāvī kuhako micchājīvena jīvikaṃ kappetī’ti tumhākaṃ aguṇaṃ kathetī’’ti āha. ‘‘Mā, āvuso, evaṃ bhaṇi, na so bhikkhu evaṃ maṃ upavadissati, gihikālato paṭṭhāya mama sabhāvaṃ jānāti ‘pesalo kalyāṇasīlo’’’ti. ‘‘Sace, bhante, tumhe attano visuddhacittatāya evaṃ cintetha, taṃ tumhākaṃyeva anucchavikaṃ, mayhaṃ pana tena saddhiṃ veraṃ natthi, kasmā ahaṃ tena avuttaṃ ‘vutta’nti vadāmi. Hotu, kālantarena sayameva jānissathā’’ti āha. Theropi puthujjanabhāvadosena dveḷhakacitto ‘‘evampi siyā’’ti sāsaṅkahadayo hutvā thokaṃ sithilavissāso ahosi. So bālo paṭhamaṃ mahātheraṃ paribhinditvā itarampi thenaṃ vuttanayeneva paribhindi. Atha te ubhopi therā dutiyadivase aññamaññaṃ anālapitvā pattacīvaramādāya gāme piṇḍāya caritvā piṇḍapātamādāya attano vasanaṭṭhāneyeva paribhuñjitvā sāmīcimattampi akatvā taṃ divasaṃ tattheva vasitvā vibhātāya ca rattiyā aññamaññaṃ anārocetvāva yathāphāsukaṭṭhānaṃ agamaṃsu.

Pesuṇikaṃ pana bhikkhuṃ paripuṇṇamanorathaṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhaṃ manussā disvā āhaṃsu – ‘‘bhante, therā kuhiṃ gatā’’ti? So āha – ‘‘sabbarattiṃ aññamaññaṃ kalahaṃ katvā mayā ‘mā kalahaṃ karotha, samaggā hotha, kalaho nāma anatthāvaho āyatidukkhuppādako akusalasaṃvattaniko, purimakāpi kalahena mahatā hitā paribhaṭṭhā’tiādīni vuccamānāpi mama vacanaṃ anādiyitvā pakkantā’’ti. Tato manussā ‘‘therā tāva gacchantu, tumhe pana amhākaṃ anukampāya idheva anukkaṇṭhitvā vasathā’’ti yāciṃsu. So ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā tattheva vasanto katipāhena cintesi – ‘‘mayā sīlavanto kalyāṇadhammā bhikkhū āvāsalobhena paribhinnā, bahuṃ vata mayā pāpakammaṃ pasuta’’nti balavavippaṭisārābhibhūto sokavegena gilāno hutvā nacireneva kālaṃ katvā avīcimhi nibbatti.

Itare dve sahāyakattherā janapadacārikaṃ carantā aññatarasmiṃ āvāse samāgantvā aññamaññaṃ sammoditvā tena bhikkhunā vuttaṃ bhedavacanaṃ aññamaññassa ārocetvā tassa abhūtabhāvaṃ ñatvā samaggā hutvā anukkamena tameva āvāsaṃ paccāgamiṃsu. Manussā dve there disvā haṭṭhatuṭṭhā sañjātasomanassā hutvā catūhi paccayehi upaṭṭhahiṃsu. Therā ca tattheva vasantā sappāyaāhāralābhena samāhitacittā vipassanaṃ vaḍḍhetvā nacireneva arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

Pesuṇiko bhikkhu ekaṃ buddhantaraṃ niraye paccitvā imasmiṃ buddhuppāde rājagahassa avidūre pūtimukhapeto hutvā nibbatti. Tassa kāyo suvaṇṇavaṇṇo ahosi, mukhato pana puḷavakā nikkhamitvā ito cito ca mukhaṃ khādanti, tassa dūrampi okāsaṃ pharitvā duggandhaṃ vāyati. Athāyasmā nārado gijjhakūṭapabbatā orohanto taṃ disvā –

7. ‘‘Dibbaṃ subhaṃ dhāresi vaṇṇadhātuṃ, vehāyasaṃ tiṭṭhasi antalikkhe;
Mukhañca te kimayo pūtigandhaṃ, khādanti kiṃ kammamakāsi pubbe’’ti. –

Imāya gāthāya katakammaṃ pucchi. Tattha **dibba**nti divi bhavaṃ devattabhāvapariyāpannaṃ. Idha pana dibbaṃ viyāti dibbaṃ. **Subha**nti sobhanaṃ, sundarabhāvaṃ vā. **Vaṇṇadhātu**nti chavivaṇṇaṃ. **Dhāresī**ti vahasi. **Vehāyasaṃ tiṭṭhasi antalikkhe**ti vehāyasasaññite antalikkhe tiṭṭhasi. Keci pana ‘‘vihāyasaṃ tiṭṭhasi antalikkhe’’ti pāṭhaṃ vatvā vihāyasaṃ obhāsento antalikkhe tiṭṭhasīti vacanasesena atthaṃ vadanti. **Pūtigandha**nti kuṇapagandhaṃ, duggandhanti attho. **Kiṃ kammamakāsi pubbe**ti paramaduggandhaṃ te mukhaṃ kimayo khādanti, kāyo ca suvaṇṇavaṇṇo, kīdisaṃ nāma kammaṃ evarūpassa attabhāvassa kāraṇabhūtaṃ pubbe tvaṃ akāsīti pucchi.

Evaṃ therena so peto attanā katakammaṃ puṭṭho tamatthaṃ vissajjento –

8. ‘‘Samaṇo ahaṃ pāpotiduṭṭhavāco, tapassirūpo mukhasā asaññato;
Laddhā ca me tamasā vaṇṇadhātu, mukhañca me pesuṇiyena pūtī’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **samaṇo ahaṃ pāpo**ti ahaṃ lāmako samaṇo pāpabhikkhu ahosiṃ. **Atiduṭṭhavāco**ti atiduṭṭhavacano, pare atikkamitvā laṅghitvā vattā, paresaṃ guṇaparidhaṃsakavacanoti attho. ‘‘Atidukkhavāco’’ti vā pāṭho, ativiya pharusavacano musāvādapesuññādivacīduccaritanirato. **Tapassirūpo**ti samaṇapatirūpako. **Mukhasā**ti mukhena. **Laddhā**ti paṭiladdhā. Ca-kāro sampiṇḍanattho. **Me**ti mayā. **Tapasā**ti brahmacariyena. **Pesuṇiyenā**ti pisuṇavācāya. **Putī**ti pūtigandhaṃ.

Evaṃ so peto attanā katakammaṃ ācikkhitvā idāni therassa ovādaṃ dento –

9. ‘‘Tayidaṃ tayā nārada sāmaṃ diṭṭhaṃ,
Anukampakā ye kusalā vadeyyuṃ;
Mā pesuṇaṃ mā ca musā abhāṇi,
Yakkho tuvaṃ hohisi kāmakāmī’’ti. –

Osānagāthamāha. Tattha **tayida**nti taṃ idaṃ mama rūpaṃ. **Anukampakā ye kusalā vadeyyu**nti ye anukampanasīlā kāruṇikā parahitapaṭipattiyaṃ kusalā nipuṇā buddhādayo yaṃ vadeyyuṃ, tadeva vadāmīti adhippāyo. Idāni taṃ ovādaṃ dassento **‘‘mā pesuṇaṃ mā ca musā abhāṇi, yakkho tuvaṃ hohisi kāmakāmī’’**ti āha. Tassattho – **pesuṇaṃ** pisuṇavacanaṃ musā ca **mā abhāṇi** mā kathehi. Yadi hi tvaṃ musāvādaṃ pisuṇavācañca pahāya vācāya saññato bhaveyyāsi, yakkho vā devo vā devaññataro vā tvaṃ bhavissasi, kāmaṃ kāmitabbaṃ uḷāraṃ dibbasampattiṃ paṭilabhitvā tattha kāmanasīlo yathāsukhaṃ indriyānaṃ paricaraṇena abhiramaṇasīloti.

Taṃ sutvā thero tato rājagahaṃ gantvā piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto satthu tamatthaṃ ārocesi. Satthā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā dhammaṃ desesi. Sā desanā sampattaparisāya sātthikā ahosīti.

Pūtimukhapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Piṭṭhadhītalikapetavatthuvaṇṇanā

Yaṃ kiñcārammaṇaṃ katvāti idaṃ satthā sāvatthiyaṃ jetavane viharanto anāthapiṇḍikassa gahapatino dānaṃ ārabbha kathesi. Anāthapiṇḍikassa kira gahapatino dhītu dhītāya dārikāya dhāti piṭṭhadhītalikaṃ adāsi ‘‘ayaṃ te dhītā, imaṃ gahetvā kīḷassū’’ti. Sā tattha dhītusaññaṃ uppādesi. Athassā ekadivasaṃ taṃ gahetvā kīḷantiyā pamādena patitvā bhijji. Tato dārikā ‘‘mama dhītā matā’’ti parodi. Taṃ rodantiṃ kocipi gehajano saññāpetuṃ nāsakkhi. Tasmiñca samaye satthā anāthapiṇḍikassa gahapatino gehe paññatte āsane nisinno hoti, mahāseṭṭhi ca bhagavato samīpe nisinno ahosi. Dhāti taṃ dārikaṃ gahetvā seṭṭhissa santikaṃ agamāsi. Seṭṭhi taṃ disvā ‘‘kissāyaṃ dārikā rodatī’’ti āha. Dhāti taṃ pavattiṃ seṭṭhissa ārocesi. Seṭṭhi taṃ dārikaṃ aṅke nisīdāpetvā ‘‘tava dhītudānaṃ dassāmī’’ti saññāpetvā satthu ārocesi – ‘‘bhante, mama nattudhītaraṃ piṭṭhadhītalikaṃ uddissa dānaṃ dātukāmo, taṃ me pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ svātanāya adhivāsethā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha bhagavā dutiyadivase pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ seṭṭhissa gharaṃ gantvā bhattakiccaṃ katvā anumodanaṃ karonto –

10. ‘‘Yaṃ kiñcārammaṇaṃ katvā, dajjā dānaṃ amaccharī;
Pubbapete ca ārabbha, atha vā vatthudevatā.

11. ‘‘Cattāro ca mahārāje, lokapāle yasassine;
Kuveraṃ dhataraṭṭhañca, virūpakkhaṃ virūḷhakaṃ;
Te ceva pūjitā honti, dāyakā ca anipphalā.

12. ‘‘Na hi ruṇṇaṃ vā soko vā, yā caññā paridevanā;
Na taṃ petassa atthāya, evaṃ tiṭṭhanti ñātayo.

13. ‘‘Ayañca kho dakkhiṇā dinnā, saṅghamhi suppatiṭṭhitā;
Dīgharattaṃ hitāyassa, ṭhānaso upakappatī’’ti. – imā gāthā abhāsi;

10. Tattha **yaṃ kiñcārammaṇaṃ katvā**ti maṅgalādīsu aññataraṃ yaṃ kiñci ārabbha uddissa. **Dajjā**ti dadeyya. **Amaccharī**ti attano sampattiyā parehi sādhāraṇabhāvāsahanalakkhaṇassa maccherassa abhāvato amaccharī, pariccāgasīlo macchariyalobhādicittamalaṃ dūrato katvā dānaṃ dadeyyāti adhippāyo. **Pubbapete ca ārabbhā**ti pubbakepi pete uddissa. **Vatthudevatā**ti gharavatthuādīsu adhivatthā devatā ārabbhāti yojanā. **Atha vā**ti iminā aññepi devamanussādike ye keci ārabbha dānaṃ dadeyyāti dasseti.

11. Tattha devesu tāva ekacce pākaṭe deve dassento **‘‘cattāro ca mahārāje’’**ti vatvā puna te nāmato gaṇhanto ‘‘kuvera’’ntiādimāha. Tattha **kuvera**nti vessavaṇaṃ. **Dhataraṭṭha**ntiādīni sesānaṃ tiṇṇaṃ lokapālānaṃ nāmāni. **Te ceva pūjitā hontī**ti te ca mahārājāno pubbapetavatthudevatāyo ca uddisanakiriyāya paṭimānikā honti. **Dāyakā ca anipphalā**ti ye dānaṃ denti, te dāyakā ca paresaṃ uddisanamattena na nipphalā, attano dānaphalassa bhāgino eva honti.

12. Idāni ‘‘ye attano ñātīnaṃ maraṇena rodanti paridevanti socanti, tesaṃ taṃ niratthakaṃ, attaparitāpanamattamevā’’ti dassetuṃ **‘‘na hi ruṇṇaṃ vā’’**ti gāthamāha. Tattha **ruṇṇa**nti ruditaṃ assumocanaṃ na hi kātabbanti vacanaseso. **Soko**ti socanaṃ cittasantāpo, antonijjhānanti attho. **Yā caññā paridevanā**ti yā ca ruṇṇasokato aññā paridevanā, ‘‘kahaṃ ekaputtakā’’tiādivācāvippalāpo, sopi na kātabboti attho. Sabbattha vā-saddo vikappanattho. **Na taṃ petassa atthāyā**ti yasmā ruṇṇaṃ vā soko vā paridevanā vāti sabbampi taṃ petassa kālakatassa atthāya upakārāya na hoti, tasmā na hi taṃ kātabbaṃ, tathāpi evaṃ tiṭṭhanti ñātayo aviddasunoti adhippāyo.

13. Evaṃ ruṇṇādīnaṃ niratthakabhāvaṃ dassetvā idāni yā pubbapetādike ārabbha dāyakena saṅghassa dakkhiṇā dinnā, tassā sātthakabhāvaṃ dassento **‘‘ayañca kho dakkhiṇā’’**ti gāthamāha. Tattha **aya**nti dāyakena taṃ dinnaṃ dānaṃ paccakkhato dassento vadati. Ca-saddo byatirekattho, tena yathā ruṇṇādi petassa na kassaci atthāya hoti, na evamayaṃ, ayaṃ pana dakkhiṇā dīgharattaṃ hitāyassa hotīti vakkhamānameva visesaṃ joteti. **Kho**ti avadhāraṇe. **Dakkhiṇā**ti dānaṃ. **Saṅghamhi suppatiṭṭhitā**ti anuttare puññakkhette saṅghe suṭṭhu patiṭṭhitā. **Dīgharattaṃ hitāyassā**ti assa petassa cirakālaṃ hitāya atthāya. **Ṭhānaso upakappatī**ti taṅkhaṇaññeva nipphajjati, na kālantareti attho. Ayañhi tattha dhammatā – yaṃ pete uddissa dāne dinne petā ce anumodanti, tāvadeva tassa phalena petā parimuccantīti.

Evaṃ bhagavā dhammaṃ desetvā mahājanaṃ pete uddissa dānābhiratamānasaṃ katvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Punadivase seṭṭhibhariyā avasesā ca ñātakā seṭṭhiṃ anuvattantā evaṃ temāsamattaṃ mahādānaṃ pavattesuṃ. Atha rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘kasmā, bhante, bhikkhū māsamattaṃ mama gharaṃ nāgamiṃsū’’ti pucchi. Satthārā tasmiṃ kāraṇe kathite rājāpi seṭṭhiṃ anuvattanto buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ pavattesi, taṃ disvā nāgarā rājānaṃ anuvattantā māsamattaṃ mahādānaṃ pavattesuṃ. Evaṃ māsadvayaṃ piṭṭhadhītalikamūlakaṃ mahādānaṃ pavattesunti.

Piṭṭhadhītalikapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tirokuṭṭapetavatthuvaṇṇanā

Tirokuṭṭesu tiṭṭhantīti idaṃ satthā rājagahe viharanto sambahule pete ārabbha kathesi.

Tatrāyaṃ vitthārakathā – ito dvānavutikappe kāsi nāma nagaraṃ ahosi. Tattha jayaseno nāma rājā rajjaṃ kāresi. Tassa sirimā nāma devī. Tassā kucchiyaṃ phusso nāma bodhisatto nibbattitvā anupubbena sammāsambodhiṃ abhisambujjhi. Jayaseno rājā ‘‘mama putto mahābhinikkhamanaṃ nikkhamitvā buddho jāto, mayhameva buddho, mayhaṃ dhammo, mayhaṃ saṅgho’’ti mamattaṃ uppādetvā sabbakālaṃ sayameva upaṭṭhahati, na aññesaṃ okāsaṃ deti.

Bhagavato kaniṭṭhabhātaro vemātikā tayo bhātaro cintesuṃ – ‘‘buddhā nāma sabbaloka hitatthāya uppajjanti, na ekasseva atthāya. Amhākañca pitā aññesaṃ okāsaṃ na deti. Kathaṃ nu kho mayaṃ labheyyāma bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ bhikkhusaṅghañcā’’ti? Tesaṃ etadahosi – ‘‘handa mayaṃ kiñci upāyaṃ karomā’’ti. Te paccantaṃ kupitaṃ viya kārāpesuṃ. Tato rājā ‘‘paccanto kupito’’ti sutvā tayopi putte paccantaṃ vūpasametuṃ pesesi. Te gantvā vūpasametvā āgatā. Rājā tuṭṭho varaṃ adāsi ‘‘yaṃ icchatha, taṃ gaṇhathā’’ti. Te ‘‘mayaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ icchāmā’’ti āhaṃsu. Rājā ‘‘etaṃ ṭhapetvā aññaṃ gaṇhathā’’ti āha. Te ‘‘mayaṃ aññena anatthikā’’ti āhaṃsu. Tena hi paricchedaṃ katvā gaṇhathāti. Te satta vassāni yāciṃsu. Rājā na adāsi. Evaṃ ‘‘cha, pañca, cattāri, tīṇi, dve, ekaṃ, satta māse, cha, pañca, cattāro’’ti vatvā yāva temāsaṃ yāciṃsu. Tadā rājā ‘‘gaṇhathā’’ti adāsi.

Te bhagavantaṃ upasaṅkamitvā āhaṃsu – ‘‘icchāma mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ temāsaṃ upaṭṭhātuṃ, adhivāsetu no, bhante, bhagavā imaṃ temāsaṃ vassāvāsa’’nti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Te tayo attano janapade niyuttakapurisassa lekhaṃ pesesuṃ ‘‘imaṃ temāsaṃ amhehi bhagavā upaṭṭhātabbo, vihāraṃ ādiṃ katvā sabbaṃ bhagavato upaṭṭhānasambhāraṃ sampādehī’’ti. So sabbaṃ sampādetvā paṭipesesi. Te kāsāyavatthanivatthā hutvā purisasahassehi veyyāvaccakarehi bhagavantaṃ bhikkhusaṅghañca sakkaccaṃ upaṭṭhahamānā janapadaṃ netvā vihāraṃ niyyātetvā vassaṃ vasāpesuṃ.

Tesaṃ bhaṇḍāgāriko eko gahapatiputto sapajāpatiko saddho ahosi pasanno. So buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānavattaṃ sakkaccaṃ adāsi. Janapade niyuttakapuriso taṃ gahetvā jānapadehi ekādasamattehi purisasahassehi saddhiṃ sakkaccameva dānaṃ pavattāpesi. Tattha keci jānapadā paṭihatacittā ahesuṃ. Te dānassa antarāyaṃ katvā deyyadhammaṃ attanā khādiṃsu, bhattasālañca agginā dahiṃsu. Pavāritā rājaputtā bhagavato sakkāraṃ katvā bhagavantaṃ purakkhatvā pitu santikameva paccāgamiṃsu. Tattha gantvā bhagavā parinibbāyi. Rājaputtā ca janapade niyuttakapuriso ca bhaṇḍāgāriko ca anupubbena kālaṃ katvā saddhiṃ parisāya sagge uppajjiṃsu, paṭihatacittā janā niraye uppajjiṃsu. Evaṃ tesaṃ ubhayesaṃ janānaṃ saggato saggaṃ nirayato nirayaṃ upapajjantānaṃ dvānavutikappā vītivattā.

Atha imasmiṃ bhaddakappe kassapassa bhagavato kāle te paṭihatacittā janā petesu uppannā. Tadā manussā attano attano ñātakānaṃ petānaṃ atthāya dānaṃ datvā uddisanti ‘‘idaṃ no ñātīnaṃ hotū’’ti, te sampattiṃ labhanti. Atha imepi petā taṃ disvā kassapaṃ sammāsambuddhaṃ upasaṅkamitvā pucchiṃsu – ‘‘kiṃ nu kho, bhante, mayampi evarūpaṃ sampattiṃ labheyyāmā’’ti? Bhagavā āha – ‘‘idāni na labhatha, anāgate pana gotamo nāma sammāsambuddho bhavissati, tassa bhagavato kāle bimbisāro nāma rājā bhavissati, so tumhākaṃ ito dvānavutikappe ñāti ahosi, so buddhassa dānaṃ datvā tumhākaṃ uddisissati, tadā labhissathā’’ti. Evaṃ vutte kira tesaṃ petānaṃ taṃ vacanaṃ ‘‘sve labhissathā’’ti vuttaṃ viya ahosi.

Tato ekasmiṃ buddhantare vītivatte amhākaṃ bhagavā uppajji. Tepi tayo rājaputtā purisasahassena saddhiṃ devalokato cavitvā magadharaṭṭhe brāhmaṇakule uppajjitvā anupubbena tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā gayāsīse tayo jaṭilā ahesuṃ, janapade niyuttakapuriso rājā bimbisāro ahosi, bhaṇḍāgāriko gahapatiputto visākho nāma seṭṭhi ahosi, tassa pajāpati dhammadinnā nāma seṭṭhidhītā ahosi, avasesā pana parisā rañño eva parivārā hutvā nibbattiṃsu.

Amhākampi bhagavā loke uppajjitvā sattasattāhaṃ atikkamitvā anupubbena bārāṇasiṃ āgamma dhammacakkaṃ pavattetvā pañcavaggiye ādiṃ katvā yāva sahassaparivāre tayo jaṭile vinetvā rājagahaṃ agamāsi. Tattha ca tadahupasaṅkamantaṃyeva rājānaṃ bimbisāraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpesi saddhiṃ ekādasanahutehi aṅgamagadhavāsīhi brāhmaṇagahapatikehi. Atha raññā svātanāya bhattena nimantito adhivāsetvā dutiyadivase māṇavakavaṇṇena sakkena devānamindena purato gacchantena –

‘‘Danto dantehi saha purāṇajaṭilehi, vippamutto vippamuttehi;
Siṅgīnikkhasavaṇṇo, rājagahaṃ pāvisi bhagavā’’ti. (mahāva. 58) –

Evamādīhi gāthāhi abhitthaviyamāno rājagahaṃ pavisitvā rañño nivesane mahādānaṃ sampaṭicchi. Te pana petā ‘‘idāni rājā dānaṃ amhākaṃ uddisissati, idāni uddisissatī’’ti āsāya samparivāretvā aṭṭhaṃsu.

Rājā dānaṃ datvā ‘‘kattha nu kho bhagavā vihareyyā’’ti bhagavato vihāraṭṭhānameva cintesi, na taṃ dānaṃ kassaci uddisi. Tathā taṃ dānaṃ alabhantā petā chinnāsā hutvā rattiyaṃ rañño nivesane ativiya bhiṃsanakaṃ vissaramakaṃsu. Rājā bhayasantāsasaṃvegaṃ āpajjitvā vibhātāya rattiyā bhagavato ārocehi – ‘‘evarūpaṃ saddaṃ assosiṃ, kiṃ nu kho me, bhante, bhavissatī’’ti? Bhagavā ‘‘mā bhāyi, mahārāja, na te kiñci pāpakaṃ bhavissati, apica kho santi te purāṇañātakā petesu uppannā. Te ekaṃ buddhantaraṃ tameva paccāsīsantā ‘buddhassa dānaṃ datvā amhākaṃ uddisissatī’ti vicarantā tayā hiyyo dānaṃ datvā na uddisitattā chinnāsā hutvā tathārūpaṃ vissaramakaṃsū’’ti āha. ‘‘Kiṃ idānipi, bhante, dinne te labheyyu’’nti? ‘‘Āma, mahārājā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante, adhivāsetu me bhagavā ajjatanāya dānaṃ, tesaṃ uddisissāmī’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Rājā nivesanaṃ gantvā mahādānaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi. Bhagavā rājantepuraṃ gantvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Te petā ‘‘api nāma ajja labheyyāmā’’ti gantvā tirokuṭṭādīsu aṭṭhaṃsu. Bhagavā tathā akāsi, yathā te sabbeva rañño āpāthaṃ gatā ahesuṃ. Rājā dakkhiṇodakaṃ dento ‘‘idaṃ me ñātīnaṃ hotū’’ti uddisi. Tāvadeva petānaṃ kamalakuvalayasañchannā pokkharaṇiyo nibbattiṃsu. Te tattha nhatvā ca pivitvā ca paṭippassaddhadarathakilamathapipāsā suvaṇṇavaṇṇā ahesuṃ. Rājā yāgukhajjabhojjāni datvā uddisi. Tesaṃ taṅkhaṇaññeva dibbayāgukhajjabhojjāni nibbattiṃsu. Te tāni paribhuñjitvā pīṇindriyā ahesuṃ.

Atha vatthasenāsanāni datvā uddisi. Tesaṃ dibbavatthapāsādapaccattharaṇaseyyādialaṅkāravidhayo nibbattiṃsu. Sā ca tesaṃ sampatti sabbāpi yathā rañño pākaṭā hoti, tathā bhagavā adhiṭṭhāsi. Rājā taṃ disvā ativiya attamano ahosi. Tato bhagavā bhuttāvī pavārito rañño bimbisārassa anumodanatthaṃ tirokuṭṭapetavatthuṃ abhāsi –

14. ‘‘Tirokuṭṭesu tiṭṭhanti, sandhisiṅghāṭakesu ca;
Dvārabāhāsu tiṭṭhanti, āgantvāna sakaṃ gharaṃ.

15. ‘‘Pahūte annapānamhi, khajjabhojje upaṭṭhite;
Na tesaṃ koci sarati, sattānaṃ kammapaccayā.

16. ‘‘Evaṃ dadanti ñātīnaṃ, ye honti anukampakā;
Suciṃ paṇītaṃ kālena, kappiyaṃ pānabhojanaṃ.

17. ‘‘Idaṃ vo ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo;
Te ca tattha samāgantvā, ñātipetā samāgatā;
Pahūte annapānamhi, sakkaccaṃ anumodare.

18. ‘‘Ciraṃ jīvantu no ñātī, yesaṃ hetu labhāmase;
Amhākañca katā pūjā, dāyakā ca anipphalā.

19. ‘‘Na hi tattha kasi atthi, gorakkhettha na vijjati;
Vaṇijjā tādisī natthi, hiraññena kayākayaṃ;
Ito dinnena yāpenti, petā kālagatā tahiṃ.

20. ‘‘Unname udakaṃ vuṭṭhaṃ, yathā ninnaṃ pavattati;
Evameva ito dinnaṃ, petānaṃ upakappati.

21. ‘‘Yathā vārivahā pūrā, paripūrenti sāgaraṃ;
Evameva ito dinnaṃ, petānaṃ upakappati.

22. ‘‘Adāsi me akāsi me, ñātimittā sakhā ca me;
Petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā, pubbe katamanussaraṃ.

23. ‘‘Na hi ruṇṇaṃ vā soko vā, yā caññā paridevanā;
Na taṃ petānamatthāya, evaṃ tiṭṭhanti ñātayo.

24. ‘‘Ayañca kho dakkhiṇā dinnā, saṅghamhi suppatiṭṭhitā;
Dīgharattaṃ hitāyassa, ṭhānaso upakappati.

25. ‘‘So ñātidhammo ca ayaṃ nidassito, petāna pūjā ca katā uḷārā;
Balañca bhikkhūnamanuppadinnaṃ, tumhehi puññaṃ pahutaṃ anappaka’’nti.

14. Tattha **tirokuṭṭesū**ti kuṭṭānaṃ parabhāgesu. **Tiṭṭhantī**ti nisajjādipaṭikkhepato ṭhānakappanavacanametaṃ, gehapākārakuṭṭānaṃ dvārato bahi eva tiṭṭhantīti attho. **Sandhisiṅghāṭakesu cā**ti sandhīsu ca siṅghāṭakesu ca. **Sandhī**ti catukkoṇaracchā, gharasandhibhittisandhiālokasandhiyopi vuccanti. **Siṅghāṭakā**ti tikoṇaracchā. **Dvārabāhāsu tiṭṭhantī**ti nagaradvāragharadvārānaṃ bāhā nissāya tiṭṭhanti. **Āgantvāna sakaṃ ghara**nti sakagharaṃ nāma pubbañātigharampi attanā sāmibhāvena ajjhāvutthagharampi, tadubhayampi te yasmā sakagharasaññāya āgacchanti, tasmā ‘‘āgantvāna sakaṃ ghara’’nti āha.

15. Evaṃ bhagavā pubbe anajjhāvutthapubbampi pubbañātigharattā bimbisāranivesanaṃ sakagharasaññāya āgantvā tirokuṭṭādīsu ṭhite issāmacchariyaphalaṃ anubhavante ativiya duddasikavirūpabhayānakadassane bahū pete rañño dassento ‘‘tirokuṭṭesu tiṭṭhantī’’ti gāthaṃ vatvā puna tehi katassa kammassa dāruṇabhāvaṃ dassento **‘‘pahūte annapānamhī’’**ti dutiyagāthamāha.

Tattha **pahūte**ti anappake bahumhi, yāvadattheti attho. Ba-kārassa hi pa-kāro labbhati ‘‘pahu santo na bharatī’’tiādīsu (su. ni. 98) viya. Keci pana ‘‘bahuke’’ti paṭhanti, so pana pamādapāṭho. **Annapānamhī**ti anne ca pāne ca. **Khajjabhojje**ti khajje ca bhojje ca. Etena asitapītakhāyitasāyitavasena catubbidhampi āhāraṃ dasseti. **Upaṭṭhite**ti upagamma ṭhite sajjite, paṭiyatteti attho. **Na tesaṃ koci sarati sattāna**nti tesaṃ pettivisaye uppannānaṃ sattānaṃ koci mātā vā pitā vā putto vā nattā vā na sarati. Kiṃ kāraṇā? **Kammapaccayā**ti, attanā katassa adānadānapaṭisedhanādibhedassa kadariyakammassa kāraṇabhāvato. Tañhi kammaṃ tesaṃ ñātīnaṃ sarituṃ na deti.

16. Evaṃ bhagavā anappakepi annapānādimhi vijjamāne ñātīnaṃ paccāsīsantānaṃ petānaṃ kammaphalena ñātakānaṃ anussaraṇamattassāpi abhāvaṃ dassetvā idāni pettivisayupapanne ñātake uddissa raññā dinnadānaṃ pasaṃsanto **‘‘evaṃ dadanti ñātīna’’**nti tatiyagāthamāha.

Tattha **eva**nti upamāvacanaṃ. Tassa dvidhā sambandho – tesaṃ sattānaṃ kammapaccayā asarantesupi kesuci keci dadanti ñātīnaṃ, ye evaṃ anukampakā hontīti ca, mahārāja, yathā tayā dinnaṃ, evaṃ suciṃ paṇītaṃ kālena kappiyaṃ pānabhojanaṃ dadanti ñātīnaṃ, ye honti anukampakāti ca. Tattha **dadantī**ti denti uddisanti niyyātenti. **Ñātīna**nti mātito ca pitito ca sambandhānaṃ. **Ye**ti ye keci puttādayo. **Hontī**ti bhavanti. **Anukampakā**ti atthakāmā hitesino. **Suci**nti suddhaṃ manoharaṃ dhammikañca. **Paṇīta**nti uḷāraṃ. **Kālenā**ti dakkhiṇeyyānaṃ paribhogayoggakālena, ñātipetānaṃ vā tirokuṭṭādīsu āgantvā ṭhitakālena. **Kappiya**nti anucchavikaṃ patirūpaṃ ariyānaṃ paribhogārahaṃ. **Pānabhojana**nti pānañca bhojanañca, tadupadesena cettha sabbaṃ deyyadhammaṃ vadati.

17. Idāni yena pakārena tesaṃ petānaṃ dinnaṃ nāma hoti, taṃ dassento **‘‘idaṃ vo ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’’**ti catutthagāthāya pubbaḍḍhaṃ āha. Taṃ tatiyagāthāya pubbaḍḍhena sambandhitabbaṃ –

‘‘Evaṃ dadanti ñātīnaṃ, ye honti anukampakā;
Idaṃ vo ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’’ti.

Tena ‘‘idaṃ vo ñātīnaṃ hotūti evaṃ pakārena dadanti, no aññathā’’ti ākāratthena evaṃsaddena dātabbākāranidassanaṃ kataṃ hoti.

Tattha **ida**nti deyyadhammanidassanaṃ. **Vo**ti nipātamattaṃ ‘‘yehi vo ariyā’’tiādīsu (ma. ni. 1.36) viya. **Ñātīnaṃ hotū**ti pettivisaye uppannānaṃ ñātakānaṃ hotu. ‘‘No ñātīna’’nti ca paṭhanti, amhākaṃ ñātīnanti attho. **Sukhitā hontu ñātayo**ti te pettivisayūpapannā ñātayo idaṃ phalaṃ paccanubhavantā sukhitā sukhappattā hontu.

Yasmā ‘‘idaṃ vo ñātīnaṃ hotū’’ti vuttepi aññena katakammaṃ na aññassa phaladaṃ hoti, kevalaṃ pana tathā uddissa dīyamānaṃ taṃ vatthu ñātipetānaṃ kusalakammassa paccayo hoti, tasmā yathā tesaṃ tasmiṃ vatthusmiṃ tasmiṃyeva khaṇe phalanibbattakaṃ kusalakammaṃ hoti, taṃ dassento **‘‘te ca tattho’’**tiādimāha.

Tattha **te**ti ñātipetā. **Tatthā**ti yattha dānaṃ dīyati, tattha. **Samāgantvā**ti ‘‘ime no ñātayo amhākaṃ atthāya dānaṃ uddisantī’’ti anumodanatthaṃ tattha samāgatā hutvā. **Pahūte annapānamhī**ti attano uddissa dīyamāne tasmiṃ vatthusmiṃ. **Sakkaccaṃ anumodare**ti kammaphalaṃ abhisaddahantā cittīkāraṃ avijahantā avikkhittacittā hutvā ‘‘idaṃ no dānaṃ hitāya sukhāya hotū’’ti modanti anumodanti pītisomanassajātā honti.

18. **Ciraṃ jīvantū**ti ciraṃ jīvino dīghāyukā hontu. **No ñātī**ti amhākaṃ ñātakā. **Yesaṃ hetū**ti yesaṃ kāraṇā ye nissāya. **Labhāmase**ti īdisaṃ sampattiṃ paṭilabhāma. Idañhi uddisanena laddhasampattiṃ anubhavantānaṃ petānaṃ attano ñātīnaṃ thomanākāradassanaṃ. Petānañhi attano anumodanena, dāyakānaṃ uddisanena, ukkhiṇeyyasampattiyā cāti tīhi aṅgehi dakkhiṇā taṅkhaṇaññeva phalanibbattikā hoti. Tattha dāyakā visesahetu. Tenāha ''yesaṃ hetu labhāmase''ti. **Amhākañca katā pūjā**ti ''idaṃ vo ñātīnaṃ hotū''ti evaṃ uddisantehi dāyakehi amhākañca pūjā katā, te **dāyakā ca anipphalā** yasmiṃ santāne pariccāgamayaṃ kammaṃ nibbattaṃ tassa tattheva phaladānato.

Etthāha – ''kiṃ pana pettivisayūpapannā eva ñātī hetusampattiyo labhanti, udāhu aññepī''ti? Na cettha amhehi vattabbaṃ, atthi bhagavatā evaṃ byākatattā. Vuttañhetaṃ –-

> ''Mayamassu, bho gotama, brāhmaṇā nāma dānāni dema, puññāni karoma 'idaṃ dānaṃ petānaṃ ñātisālohitānaṃ upakappatu, idaṃ dānaṃ petā ñātisālohitā paribhuñjantū'ti. Kacci taṃ, bho gotama, dānaṃ petānaṃ ñātisālohitānaṃ upakappati, kacci te petā ñātisālohitā taṃ dānaṃ paribhuñjantīti? Ṭhāne kho, brāhmaṇa, upakappati, no aṭṭhāneti.
>
> ''Katamaṃ pana, bho gotama, ṭhānaṃ, katamaṃ aṭṭhānanti? Idha, brāhmaṇa, ekacco pāṇātipātī hoti…pe… micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā nirayaṃ upapajjati. Yo nerayikānaṃ sattānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idaṃ kho, brāhmaṇa, aṭṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ na upakappati.
>
> ''Idha pana, brāhmaṇa, ekacco pāṇātipātī hoti…pe… micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tiracchānayoniṃ upapajjati. Yo tiracchānayonikānaṃ sattānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idampi kho, brāhmaṇa, aṭṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ na upakappati.
>
> ''Idha pana, brāhmaṇa, ekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manussānaṃ sahabyataṃ upapajjati…pe… devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Yo devānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idampi kho, brāhmaṇa, aṭṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ na upakappati.
>
> ''Idha pana, brāhmaṇa, ekacco pāṇātipātī hoti…pe… micchādiṭṭhiko hoti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapajjati. Yo pettivisayikānaṃ sattānaṃ āhāro, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Yaṃ vā panassa ito anupavecchenti mittāmaccā vā ñātisālohitā vā, tena so tattha yāpeti, tena so tattha tiṭṭhati. Idaṃ kho, brāhmaṇa, ṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ upakappatī''ti.
>
> ''Sace pana, bho gotama, so peto ñātisālohito taṃ ṭhānaṃ anupapanno hoti, ko taṃ dānaṃ paribhuñjatī''ti? ''Aññepissa, brāhmaṇa, petā ñātisālohitā taṃ ṭhānaṃ upapannā honti, te taṃ dānaṃ paribhuñjantī''ti.
>
> ''Sace pana, bho gotama, so ceva peto ñātisālohito taṃ ṭhānaṃ anupapanno hoti, aññepissa petā ñātisālohitā taṃ ṭhānaṃ anupapannā honti, ko taṃ dānaṃ paribhuñjatī''ti? ''Aṭṭhānaṃ kho etaṃ, brāhmaṇa, anavakāso, yaṃ taṃ ṭhānaṃ vivittaṃ assa iminā dīghena addhunā yadidaṃ petehi ñātisālohitehi, apica, brāhmaṇa, dāyakopi anipphalo''ti (a. ni. 10.177).

19. Idāni pettivisayūpapannānaṃ tattha aññassa kasigorakkhādino sampattipaṭilābhakāraṇassa abhāvaṃ ito dinnena yāpanañca dassetuṃ **''na hī''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **na hi tattha kasi atthī**ti tasmiṃ pettivisaye kasi na hi atthi, yaṃ nissāya petā sukhena jīveyyuṃ. **Gorakkhettha na vijjatī**ti ettha pettivisaye na kevalaṃ kasiyeva natthi, atha kho gorakkhāpi na vijjati, yaṃ nissāya te sukhena jīveyyuṃ. **Vaṇijjā tādisī natthī**ti vaṇijjāpi tādisī natthi, yā tesaṃ sampattipaṭilābhahetu bhaveyya. **Hiraññena kayākaya**nti hiraññena kayavikkayampi tattha tādisaṃ natthi, yaṃ tesaṃ sampattipaṭilābhahetu bhaveyya. **Ite dinnena yāpenti, petā kālagatā tahi**nti kevalaṃ pana ito ñātīhi vā mittāmaccehi vā dinnena yāpenti, attabhāvaṃ pavattenti. **Petā**ti pettivisayūpapannā sattā. **Kālagatā**ti attano maraṇakālena gatā. ‘‘Kālakatā’’ti vā pāṭho, katakālā katamaraṇā maraṇaṃ sampattā. **Tahi**nti tasmiṃ pettivisaye.

20-21. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāhi pakāsetuṃ **‘‘unname udakaṃ vuṭṭha’’**nti gāthādvayamāha. Tassattho – yathā unname thale unnatappadese meghehi abhivuṭṭhaṃ udakaṃ yathā ninnaṃ pavattati, yo bhūmibhāgo ninno oṇato, taṃ upagacchati; evameva ito dinnaṃ dānaṃ petānaṃ upakappati, phaluppattiyā viniyujjati. Ninnamiva hi udakappavattiyā ṭhānaṃ petaloko dānūpakappanāya. Yathāha – ‘‘idaṃ kho, brāhmaṇa, ṭhānaṃ, yattha ṭhitassa taṃ dānaṃ upakappatī’’ti (a. ni. 10.177). Yathā ca kandarapadarasākhapasākhakusobbhamahāsobbhe hi ogalitena udakena vārivahā mahānajjo pūrā hutvā sāgaraṃ paripūrenti, evaṃ ito dinnadānaṃ pubbe vuttanayena petānaṃ upakappatīti.

22. Yasmā petā ‘‘ito kiñci labhāmā’’ti āsābhibhūtā ñātigharaṃ āgantvāpi ‘‘idaṃ nāma no dethā’’ti yācituṃ na sakkonti, tasmā tesaṃ imāni anussaraṇavatthūni anussaranto kulaputto dakkhiṇaṃ dajjāti dassento **‘‘adāsi me’’**ti gāthamāha.

Tassattho – idaṃ nāma me dhanaṃ vā dhaññaṃ vā adāsi, idaṃ nāma me kiccaṃ attanāyeva yogaṃ āpajjanto akāsi, ‘‘asuko me mātito vā pitito vā sambandhattā **ñāti,** sinehavasena tāṇasamatthatāya **mitto,** asuko me sahapaṃsukīḷakasahāyo **sakhā’’**ti ca etaṃ sabbamanussaranto petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā dānaṃ niyyāteyya. ‘‘Dakkhiṇā dajjā’’ti vā pāṭho, petānaṃ dakkhiṇā dātabbā, tena ‘‘adāsi me’’tiādinā nayena pubbe katamanussaraṃ anussaratāti vuttaṃ hoti. Karaṇatthe hi idaṃ paccattavacanaṃ.

23-24. Ye pana sattā ñātimaraṇena ruṇṇasokādiparā eva hutvā tiṭṭhanti, na tesaṃ atthāya kiñci denti, tesaṃ taṃ ruṇṇasokādi kevalaṃ attaparitāpanamattameva hoti, taṃ na petānaṃ kañci atthaṃ sādhetīti dassento **‘‘na hi ruṇṇaṃ vā’’**ti gāthaṃ vatvā puna magadharājena dinnadakkhiṇāya sātthakabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘ayañca kho’’**ti gāthamāha. Tesaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.

25. Idāni yasmā imaṃ dakkhiṇaṃ dentena raññā ñātīnaṃ ñātīhi kattabbakiccakaraṇena ñātidhammo nidassito, bahujanassa pākaṭo kato, nidassanaṃ pākaṭaṃ kataṃ ‘‘tumhehipi evameva ñātīsu ñātidhammo paripūretabbo’’ti. Te ca pete dibbasampattiṃ adhigamentena petānaṃ pūjā katā uḷārā, buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ annapānādīhi santappentena bhikkhūnaṃ balaṃ anuppadinnaṃ, anukampādiguṇaparivārañca cāgacetanaṃ nibbattentena anappakaṃ puññaṃ pasutaṃ, tasmā bhagavā imehi yathābhuccaguṇehi rājānaṃ sampahaṃsento **‘‘so ñātidhammo’’**ti osānagāthamāha.

Tattha **ñātidhammo**ti ñātīhi ñātīnaṃ kattabbakaraṇaṃ. **Uḷārā**ti phītā samiddhā. **Bala**nti kāyabalaṃ. **Pasuta**nti upacitaṃ. Ettha ca **‘‘so ñātidhammo ca ayaṃ nidassito’’**ti etena bhagavā rājānaṃ dhammiyā kathāya sandassesi. Ñātidhammadassanañhettha sandassanaṃ. **‘‘Petāna pūjā ca katā uḷārā’’**ti iminā samādapesi. ‘‘Uḷārā’’ti pasaṃsanañhettha punappunaṃ pūjākaraṇe samādapanaṃ. **‘‘Balañca bhikkhūnamanuppadinna’’**nti iminā samuttejesi. Bhikkhūnaṃ balānuppadānañhettha evaṃvidhānaṃ balānuppadāne ussāhavaḍḍhanena samuttejanaṃ. **‘‘Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka’’**nti iminā sampahaṃsesi. Puññapasavanakittanañhettha tassa yathābhuccaguṇasaṃvaṇṇanabhāvena sampahaṃsananti evamettha yojanā veditabbā.

Desanāpariyosāne ca pettivisayūpapattiādīnavasaṃvaṇṇanena saṃviggahadayānaṃ yoniso padahataṃ caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Dutiyadivasepi devamanussānaṃ idameva tirokuṭṭadesanaṃ desesi. Evaṃ yāva satta divasā tādisova dhammābhisamayo ahosīti.

Tirokuṭṭapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pañcaputtakhādakapetivatthuvaṇṇanā

Naggā dubbaṇṇarūpāsīti idaṃ satthari sāvatthiyaṃ viharante pañcaputtakhādakapetiṃ ārabbha vuttaṃ. Sāvatthiyā kira avidūre gāmake aññatarassa kuṭumbikassa bhariyā vañjhā ahosi. Tassa ñātakā etadavocuṃ – ‘‘tava pajāpati vañjhā, aññaṃ te kaññaṃ ānemā’’ti. So tasso bhariyāya sinehena na icchi. Athassa bhariyā taṃ pavattiṃ sutvā sāmikaṃ evamāha – ‘‘sāmi, ahaṃ vañjhā, aññā kaññā ānetabbā, mā te kulavaṃso upacchijjī’’ti. So tāya nippīḷiyamāno aññaṃ kaññaṃ ānesi. Sā aparena samayena gabbhinī ahosi. Vañjhitthī – ‘‘ayaṃ puttaṃ labhitvā imassa gehassa issarā bhavissatī’’ti issāpakatā tassā gabbhapātanūpāyaṃ pariyesantī aññataraṃ paribbājikaṃ annapānādīhi saṅgaṇhitvā tāya tassā gabbhapātanaṃ dāpesi. Sā gabbhe patite attano mātuyā ārocesi, mātā attano ñātake samodhānetvā tamatthaṃ nivedesi. Te vañjhitthiṃ etadavocuṃ – ‘‘tayā imissā gabbho pātito’’ti? ‘‘Nāhaṃ pātemī’’ti. ‘‘Sace tayā gabbho na pātito, sapathaṃ karohī’’ti. ‘‘Sace mayā gabbho pātito, duggatiparāyaṇā khuppipāsābhibhūtā sāyaṃ pātaṃ pañca pañca putte vijāyitvā khāditvā tittiṃ na gaccheyyaṃ, niccaṃ duggandhā makkhikāparikiṇṇā ca bhaveyya’’nti musā vatvā sapathaṃ akāsi. Sā nacirasseva kālaṃ katvā tasseva gāmassa avidūre dubbaṇṇarūpā petī hutvā nibbatti.

Tadā janapade vutthavassā aṭṭha therā satthu dassanatthaṃ sāvatthiṃ āgacchantā tassa gāmassa avidūre chāyūdakasampanne araññaṭṭhāne vāsaṃ upagacchiṃsu. Atha sā petī therānaṃ attānaṃ dassesi. Tesu saṅghatthero taṃ petiṃ –

26. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, duggandhā pūti vāyasi;
Makkhikāhi parikiṇṇā, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti. –

Gāthāya paṭipucchi. Tattha **naggā**ti niccoḷā. **Dubbaṇṇarūpāsī**ti ṇavirūpā ativiya bībhaccharūpena samannāgatā asi. **Duggandhā**ti aniṭṭhagandhā. **Pūti vāyasī**ti sarīrato kuṇapagandhaṃ vāyasi. **Makkhikāhi parikiṇṇā**ti nīlamakkhikāhi samantato ākiṇṇā. **Kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī**ti kā nāma evarūpā imasmiṃ ṭhāne tiṭṭhasi, ito cito ca vicarasīti attho.

Atha sā petī mahātherena evaṃ puṭṭhā attānaṃ pakāsentī sattānaṃ saṃvegaṃ janentī –

27. ‘‘Ahaṃ bhadante petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

28. ‘‘Kālena pañca puttāni, sāyaṃ pañca punāpare;
Vijāyitvāna khādāmi, tepi nā honti me alaṃ.

29. ‘‘Pariḍayhati dhūmāyati, khudāya hadayaṃ mama;
Pānīyaṃ na labhe pātuṃ, passa maṃ byasanaṃ gata’’nti. –

Imā tisso gāthā abhāsi.

27. Tattha **bhadante**ti theraṃ gāravena ālapati. **Duggatā**ti duggatiṃ gatā. **Yamalokikā**ti ‘‘yamaloko’’ti laddhanāme petaloke tattha pariyāpannabhāvena viditā. **Ito gatā**ti ito manussalokato petalokaṃ upapajjanavasena gatā, upapannāti attho.

28. **Kālenā**ti rattiyā vibhātakāle. Bhummatthe hi etaṃ karaṇavacanaṃ. **Pañca puttānī**ti pañca putte. Liṅgavipallāsena hetaṃ vuttaṃ. **Sāyaṃ pañca punāpare**ti sāyanhakāle puna apare pañca putte khādāmīti yojanā. **Vijāyitvānā**ti divase divase dasa dasa putte vijāyitvā. **Tepi nā honti me ala**nti tepi dasaputtā ekadivasaṃ mayhaṃ khudāya paṭighātāya ahaṃ pariyattā na honti. Gāthāsukhatthañhettha nā-iti dīghaṃ katvā vuttaṃ.

29. **Pariḍayhati dhūmāyati khudāya hadayaṃ mamā**ti khudāya jighacchāya bādhiyamānāya mama hadayapadeso udaragginā parisamantato jhāyati dhūmāyati santappati. **Pānīyaṃ na labhe pātu**nti pipāsābhibhūtā tattha tattha vicarantī pānīyampi pātuṃ na labhāmi. **Passa maṃ byasanaṃ gata**nti petūpapattiyā sādhāraṇaṃ asādhāraṇañca imaṃ īdisaṃ byasanaṃ upagataṃ maṃ passa, bhanteti attanā anubhaviyamānaṃ dukkhaṃ therassa pavedesi.

Taṃ sutvā thero tāya katakammaṃ pucchanto –

30. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, puttamaṃsāni khādasī’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **dukkaṭa**nti duccaritaṃ. **Kissa kammavipākenā**ti kīdisassa kammassa vipākena, kiṃ pāṇātipātassa, udāhu adinnādānādīsu aññatarassāti attho. ‘‘Kena kammavipākenā’’ti keci paṭhanti.

Atha sā petī attanā katakammaṃ therassa kathentī –

31. ‘‘Sapatī me gabbhinī āsi, tassā pāpaṃ acetayiṃ;
Sāhaṃ paduṭṭhamanasā, akariṃ gabbhapātanaṃ.

32. ‘‘Tassa dvemāsiko gabbho, lohitaññeva pagghari;
Tadassā mātā kupitā, mayhaṃ ñātī samānayi;
Sapathañca maṃ akāresi, paribhāsāpayī ca maṃ.

33. ‘‘Sāhaṃ ghorañca sapathaṃ, musāvādaṃ abhāsisaṃ;
‘Puttamaṃsāni khādāmi, sace taṃ pakataṃ mayā’.

34. ‘‘Tassa kammassa vipākena, musāvādassa cūbhayaṃ;
Puttamaṃsāni khādāmi, pubbalohitamakkhitā’’ti. – gāthāyo abhāsi;

31-32. Tattha **sapatī**ti samānapatikā itthī vuccati. **Tassā pāpaṃ acetayi**nti tassa sapatiyā pāpaṃ luddakaṃ kammaṃ acetayiṃ. **Paduṭṭhamanasā**ti paduṭṭhacittā, paduṭṭhena vā manasā. **Dvemāsiko**ti dvemāsajāto patiṭṭhito hutvā dvemāsikā. **Lohitaññeva pagghari**ti vipajjamāno ruhiraññeva hutvā vissandi. **Tadassā mātā kupitā, mayhaṃ ñātī samānayī**ti tadā assā sapatiyā mātā mayhaṃ kupitā attano ñātake samodhānesi. ‘‘Tatassā’’ti vā pāṭho, tato assāti padavibhāgo.

33-34. **Sapatha**nti sapanaṃ. **Paribhāsāpayī**ti bhayena tajjāpesi. **Sapathaṃ musāvādaṃ abhāsisa**nti ‘‘sace taṃ mayā kataṃ, īdisī bhaveyya’’nti katameva pāpaṃ akataṃ katvā dassentī musāvādaṃ abhūtaṃ sapathaṃ abhāsiṃ. **Muttamaṃsāni khādāmi, sacetaṃ pakataṃ mayā**ti idaṃ tadā sapathassa katākāradassanaṃ. Yadi etaṃ gabbhapātanapāpaṃ mayā kataṃ, āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyaṃ mayhaṃ puttamaṃsāniyeva khādeyyanti attho. **Tassa kammassā**ti tassa gabbhapātanavasena pakatassa pāṇātipātakammassa. **Musāvādassa cā**ti musāvādakammassa ca. **Ubhaya**nti ubhayassapi kammassa ubhayena vipākena. Karaṇatthe hi idaṃ paccattavacanaṃ. **Pubbalohitamakkhitā**ti pasavanavasena paribhijjanavasena ca pubbena ca lohitena ca makkhitā hutvā puttamaṃsāni khādāmīti yojanā.

Evaṃ sā petī attano kammavipākaṃ pavedetvā puna there evamāha – ‘‘ahaṃ, bhante, imasmiṃyeva gāme asukassa kuṭumbikassa bhariyā issāpakatā hutvā pāpakammaṃ katvā evaṃ petayoniyaṃ nibbattā. Sādhu, bhante, tassa kuṭumbikassa gehaṃ gacchatha, so tumhākaṃ dānaṃ dassati, taṃ dakkhiṇaṃ mayhaṃ uddisāpeyyātha, evaṃ me ito petalokato mutti bhavissatī''ti. Therā taṃ sutvā taṃ anukampamānā ullumpanasabhāvasaṇṭhitā tassa kuṭumbikassa gehaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Kuṭambiko there disvā sañjātappasādo paccuggantvā pattāni gahetvā there āsanesu nisīdāpetvā paṇītena āhārena bhojetuṃ ārabhi. Therā taṃ pavattiṃ kuṭumbikassa ārocetvā taṃ dānaṃ tassā petiyā uddisāpesuṃ. Taṅkhaṇaññeva ca sā petī tato dukkhato apetā uḷārasampattiṃ paṭilabhitvā rattiyaṃ kuṭumbikassa attānaṃ dassesi. Atha therā anukkamena sāvatthiṃ gantvā bhagavato tamatthaṃ ārocesuṃ. Bhagavā ca tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Desanāvasāne mahājano paṭiladdhasaṃvego issāmaccherato paṭivirami. Evaṃ sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Pañcaputtakhādakapetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattaputtakhādakapetivatthuvaṇṇanā

Naggā dubbaṇṇarūpāsīti idaṃ satthari sāvatthiyaṃ viharante sattaputtakhādakapetiṃ ārabbha vuttaṃ. Sāvatthiyā kira avidūre aññatarasmiṃ gāmake aññatarassa upāsakassa dve puttā ahesuṃ – paṭhamavaye ṭhitā rūpasampannā sīlācārena samannāgatā. Tesaṃ mātā ''puttavatī aha''nti puttabalena bhattāraṃ atimaññati. So bhariyāya avamānito nibbinnamānaso aññaṃ kaññaṃ ānesi. Sā nacirasseva gabbhinī ahosi. Athassa jeṭṭhabhariyā issāpakatā aññataraṃ vejjaṃ āmisena upalāpetvā tena tassā temāsikaṃ gabbhaṃ pātesi. Atha sā ñātīhi ca bhattārā ca ''tayā imissā gabbho pātito''ti puṭṭhā ''nāhaṃ pātemī''ti musā vatvā tehi asaddahantehi ''sapathaṃ karohī''ti vuttā ''sāyaṃ pātaṃ satta satta putte vijāyitvā puttamaṃsāni khādāmi, niccaṃ duggandhā ca makkhikāparikiṇṇā ca bhaveyya''nti sapathaṃ akāsi.

Sā aparena samayena kālaṃ katvā tassa gabbhapātanassa musāvādassa ca phaleneva petayoniyaṃ nibbattitvā puttanayena puttamaṃsāni khādantī tasseva gāmassa avidūre vicarati. Tena ca samayena sambahulā therā gāmakāvāse vutthavassā bhagavantaṃ dassanāya sāvatthiṃ āgacchantā tassa gāmassa avidūre ekasmiṃ padese rattiyaṃ vāsaṃ kappesuṃ. Atha sā petī tesaṃ therānaṃ attānaṃ dassesi. Taṃ mahāthero gāthāya pucchi –

35. ''Naggā dubbaṇṇarūpāsi, duggandhā pūti vāyasi;
Makkhikāhi parikiṇṇā, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī''ti.

Sā therena puṭṭhā tīhi gāthāhi paṭivacanaṃ adāsi –

36. ''Ahaṃ bhadante petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

37. ''Kālena satta puttāni, sāyaṃ satta punāpare;
Vijāyitvāna khādāmi, tepi nā honti me alaṃ.

38. ''Pariḍayhati dhūmāyati, khudāya hadayaṃ mama;
Nibbutiṃ nādhigacchāmi, aggidaḍḍhāva ātape''ti.

38. Tattha **nibbuti**nti khuppipāsādukkhassa vūpasamaṃ. **Nādhigacchāmī**ti na labhāmi. **Aggidaḍḍhāva ātape**ti atiuṇhaātape agginā ḍayhamānā viya nibbutiṃ nādhigacchāmīti yojanā.

Taṃ sutvā mahāthero tāya katakammaṃ pucchanto –

39. ''Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, puttamaṃsāni khādasī''ti. – gāthamāha;

Atha sā petī attano petalokūpapattiñca puttamaṃsakhādanakāraṇañca kathentī –

40. ‘‘Ahū mayhaṃ duve puttā, ubho sampattayobbanā;
Sāhaṃ puttabalūpetā, sāmikaṃ atimaññisaṃ.

41. ‘‘Tato me sāmiko kuddho, sapatiṃ mayhamānayi;
Sā ca gabbhaṃ alabhittha, tassā pāpaṃ acetayiṃ.

42. ‘‘Sāhaṃ paduṭṭhamanasā, akariṃ gabbhapātanaṃ;
Tassa temāsiko gabbho, pūtilohitako pati.

43. ‘‘Tadassā mātā kupitā, mayhaṃ ñātī samānayi;
Sapathañca maṃ kāresi, paribhāsāpayī ca maṃ.

44. ‘‘Sāhaṃ ghorañca sapathaṃ, musāvādaṃ abhāsisaṃ;
‘Puttamaṃsāni khādāmi, sace taṃ pakataṃ mayā’.

45. ‘‘Tassa kammassa vipākena, musāvādassa cūbhayaṃ;
Puttamaṃsāni khādāmi, pubbalohitamakkhitā’’ti. – imā gāthā abhāsi;

40-45. Tattha **puttabalūpetā**ti puttabalena upetā, puttānaṃ vasena laddhabalā. **Atimaññisa**nti atikkamitvā maññiṃ avamaññiṃ. **Pūtilohitako patī**ti kuṇapalohitaṃ hutvā gabbho paripati. Sesaṃ sabbaṃ anantarasadisameva. Tattha aṭṭha therā, idha sambahulā. Tattha pañca puttā, idha sattāti ayameva visesoti.

Sattaputtakhādakapetivatthuvaṇṇānā niṭṭhitā.

8. Goṇapetavatthuvaṇṇanā

Kiṃ nu ummattarūpo vāti idaṃ satthā jetavane viharanto aññataraṃ matapitikaṃ kuṭumbikaṃ ārabbha kathesi. Sāvatthiyaṃ kira aññatarassa kuṭumbikassa pitā kālamakāsi. So pitu maraṇena sokasantattahadayo rodamāno ummattako piya vicaranto yaṃ yaṃ passati, taṃ taṃ pucchati – ‘‘api me pitaraṃ passitthā’’ti? Na koci tassa sokaṃ vinodetuṃ asakkhi. Tassa pana hadaye ghaṭe padīpo viya sotāpattiphalassa upanissayo pajjalati.

Satthā paccūsasamaye lokaṃ olokento tassa sotāpattiphalassa upanissayaṃ disvā ‘‘imassa atītakāraṇaṃ āharitvā sokaṃ vūpasametvā sotāpattiphalaṃ dātuṃ vaṭṭatī’’ti cintetvā punadivase pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto pacchāsamaṇaṃ anādāya tassa gharadvāraṃ agamāsi. So ‘‘satthā āgato’’ti sutvā paccuggantvā satthāraṃ gehaṃ pavesetvā satthari paññatte āsane nisinne sayaṃ bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisinno ‘‘kiṃ, bhante, mayhaṃ pitu gataṭṭhānaṃ jānāthā’’ti āha. Atha naṃ satthā, ‘‘upāsaka, kiṃ imasmiṃ attabhāve pitaraṃ pucchasi, udāhu atīte’’ti āha. So taṃ vacanaṃ sutvā ‘‘bahū kira mayhaṃ pitaro’’ti tanubhūtasoko thokaṃ majjhattataṃ paṭilabhi. Athassa satthā sokavinodanaṃ dhammakathaṃ katvā apagatasokaṃ kallacittaṃ viditvā sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā vihāraṃ agamāsi.

Atha bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ – ‘‘passatha, āvuso, buddhānubhāvaṃ, tathā sokaparidevasamāpanno upāsako khaṇeneva bhagavatā sotāpattiphale vinīto’’ti. Satthā tattha gantvā paññattavarabuddhāsane nisinno ‘‘kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā’’ti pucchi. Bhikkhū tamatthaṃ bhagavato ārocesuṃ. Satthā ‘‘na, bhikkhave, idāneva mayā imassa soko apanīto, pubbepi apanītoyevā’’ti vatvā tehi yācito atītaṃ āhari.

Atīte bārāṇasiyaṃ aññatarassa gahapatikassa pitā kālamakāsi. So pitu maraṇena sokaparidevasamāpanno assumukho rattakkho kandanto citakaṃ padakkhiṇaṃ karoti. Tassa putto sujāto nāma kumāro paṇḍito byatto buddhisampanno pitusokavinayanūpāyaṃ cintento ekadivasaṃ bahinagare ekaṃ matagoṇaṃ disvā tiṇañca pānīyañca āharitvā tassa purato ṭhapetvā ‘‘khāda, khāda, piva, pivā’’ti vadanto aṭṭhāsi. Āgatāgatā taṃ disvā ‘‘samma sujāta, kiṃ ummattakosi, yo tvaṃ matassa goṇassa tiṇodakaṃ upanesī’’ti vadanti? So na kiñci paṭivadati. Manussā tassa pitu santikaṃ gantvā ‘‘putto te ummattako jāto, matagoṇassa tiṇodakaṃ detī’’ti āhaṃsu. Taṃ sutvā ca kuṭumbikassa pitaraṃ ārabbha ṭhito soko apagato. So ‘‘mayhaṃ kira putto ummattako jāto’’ti saṃvegappatto vegena gantvā ‘‘nanu tvaṃ, tāta sujāta, paṇḍito byatto buddhisampanno, kasmā matagoṇassa tiṇodakaṃ desī’’ti codento –

46. ‘‘Kiṃ nu ummattarūpova, lāyitvā haritaṃ tiṇaṃ;
Khāda khādāti lapasi, gatasattaṃ jaraggavaṃ.

47. ‘‘Na hi annena pānena, mato goṇo samuṭṭhahe;
Tvaṃsi bālo ca dummedho, yathā taññova dummatī’’ti. –

Gāthādvayamāha. Tattha **kiṃ nū**ti pucchāvacanaṃ. **Ummattarūpovā**ti ummattakasabhāvo viya cittakkhepaṃ patto viya. **Lāyitvā**ti lavitvā. **Haritaṃ tiṇa**nti allatiṇaṃ. **Lapasi** vilapasi. **Gatasatta**nti vigatajīvitaṃ. **Jaraggava**nti balibaddaṃ jiṇṇagoṇaṃ. **Annena pānenā**ti tayā dinnena haritatiṇena vā pānīyena vā. **Mato goṇo samuṭṭhahe**ti kālakato goṇo laddhajīvito hutvā na hi samuṭṭhaheyya. **Tvaṃsi bālo ca dummedho**ti tvaṃ bālyayogato bālo, medhāsaṅkhātāya paññāya abhāvato dummedho asi. **Yathā taññova dummatī**ti yathā taṃ aññopi nippañño vippalapeyya, evaṃ tvaṃ niratthakaṃ vippalapasīti attho. Yathā tanti nipātamattaṃ.

Taṃ sutvā sujāto pitaraṃ saññāpetuṃ attano adhippāyaṃ pakāsento –

48. ‘‘Ime pādā idaṃ sīsaṃ, ayaṃ kāyo savāladhi;
Nettā tatheva tiṭṭhanti, ayaṃ goṇo samuṭṭhahe.

49. ‘‘Nāyyakassa hatthapādā, kāyo sīsañca dissati;
Rudaṃ mattikathūpasmiṃ, nanu tvaññeva dummatī’’ti. –

Gāthādvayaṃ abhāsi. Tassattho – imassa goṇassa **ime** cattāro **pādā, idaṃ sīsaṃ,** saha vāladhinā vattatīti **savāladhi ayaṃ kāyo. Imāni ca nettā** nayanāni yathā maraṇato pubbe, **tatheva** abhinnasaṇṭhānāni **tiṭṭhanti. Ayaṃ goṇo samuṭṭhahe**ti imasmā kāraṇā ayaṃ goṇo samuṭṭhaheyya samuttiṭṭheyyāti mama cittaṃ bhaveyya. ‘‘Maññe goṇo samuṭṭhahe’’ti keci paṭhanti, tena kāraṇena ayaṃ goṇo sahasāpi kāyaṃ samuṭṭhaheyyāti ahaṃ maññeyyaṃ, evaṃ me maññanā sambhaveyyāti adhippāyo. **Ayyakassa** pana mayhaṃ pitāmahassa **na hatthapādā kāyo sīsaṃ dissati,** kevalaṃ pana tassa aṭṭhikāni pakkhipitvā kate mattikāmaye thūpe rudanto sataguṇena sahassaguṇena, tāta, **tvaññeva dummati** nippañño, bhijjanadhammā saṅkhārā bhijjanti, tattha vijānataṃ kā paridevanāti pitu dhammaṃ kathesi.

Taṃ sutvā bodhisattassa pitā ‘‘mama mutto paṇḍito maṃ saññāpetuṃ imaṃ kammaṃ akāsī’’ti cintetvā ‘‘tāta sujāta, ‘sabbepi sattā maraṇadhammā’ti aññātametaṃ, ito paṭṭhāya na socissāmi, sokaharaṇasamatthena nāma medhāvinā tādiseneva bhavitabba’’nti puttaṃ pasaṃsanto –

50. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

51. ‘‘Abbahī vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;
Yo me sokaparetassa, pitusokaṃ apānudi.

52. ‘‘Svāhaṃ abbūḷhasallosmi, sītibhūtosmi nibbuto;
Na socāmi na rodāmi, tava sutvāna māṇava.

53. ‘‘Evaṃ karonti sappaññā, ye honti anukampakā;
Vinivattayanti sokamhā, sujāto pitaraṃ yathā’’ti. –

Catasso gāthā abhāsi. Tattha **āditta**nti sokagginā ādittaṃ jalitaṃ. **Santa**nti samānaṃ. **Pāvaka**nti aggi. **Vārinā viya osiñca**nti udakena avasiñcanto viya. **Sabbaṃ nibbāpaye dara**nti sabbaṃ me cittadarathaṃ nibbāpesi. **Abbahī vatā**ti nīhari vata. **Salla**nti sokasallaṃ. **Hadayanissita**nti cittasannissitasallabhūtaṃ. **Sokaparetassā**ti sokena abhibhūtassa. **Pitusoka**nti pitaraṃ ārabbha uppannaṃ sokaṃ. **Apānudī**ti apanesi. **Tava sutvāna māṇavā**ti, kumāra, tava vacanaṃ sutvā idāni pana na socāmi na rodāmi. **Sujāto pitaraṃ yathā**ti yathā ayaṃ sujāto attano pitaraṃ sokato vinivattesi, evaṃ aññepi ye anukampakā anuggaṇhasīlā honti, te sappaññā evaṃ karonti pitūnaṃ aññesañca upakāraṃ karontīti attho.

Māṇavassa vacanaṃ sutvā pitā apagatasoko hutvā sīsaṃ nahāyitvā bhuñjitvā kammante pavattetvā kālaṃ katvā saggaparāyaṇo ahosi. Satthā imaṃ dhammadesanaṃ āharitvā tesaṃ bhikkhūnaṃ saccāni pakāsesi, saccapariyosāne bahū sotāpattiphalādīsu patiṭṭhahiṃsu. Tadā sujāto lokanātho ahosīti.

Goṇapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāpesakārapetivatthuvaṇṇanā

Gūthañca muttaṃ ruhirañca pubbanti idaṃ satthari sāvatthiyaṃ viharante aññataraṃ pesakārapetiṃ ārabbha vuttaṃ. Dvādasamattā kira bhikkhū satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā vasanayoggaṭṭhānaṃ vīmaṃsantā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya aññataraṃ chāyūdakasampannaṃ ramaṇīyaṃ araññāyatanaṃ tassa ca nātidūre nāccāsanne gocaragāmaṃ disvā tattha ekarattiṃ vasitvā dutiyadivase gāmaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Tattha ekādasa pesakārā paṭivasanti, te te bhikkhū disvā sañjātasomanassā hutvā attano attano gehaṃ netvā paṇītena āhārena parivisitvā āhaṃsu ‘‘kuhiṃ, bhante, gacchathā’’ti? ‘‘Yattha amhākaṃ phāsukaṃ, tattha gamissāmā’’ti. ‘‘Yadi evaṃ, bhante, idheva vasitabba’’nti vassūpagamanaṃ yāciṃsu. Bhikkhū sampaṭicchiṃsu. Upāsakā tesaṃ tattha araññakuṭikāyo kāretvā adaṃsu. Bhikkhū tattha vassaṃ upagacchiṃsu.

Tattha jeṭṭhakapesakāro dve bhikkhū catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahi, itare ekekaṃ bhikkhuṃ upaṭṭhahiṃsu. Jeṭṭhakapesakārassa bhariyā assaddhā appasannā micchādiṭṭhikā maccharinī bhikkhū na sakkaccaṃ upaṭṭhāti. So taṃ disvā tassāyeva kaniṭṭhabhaginiṃ ānetvā attano gehe issariyaṃ niyyādesi. Sā saddhā pasannā hutvā sakkaccaṃ bhikkhū paṭijaggi. Te sabbe pesakāro vassaṃ vutthānaṃ bhikkhūnaṃ ekekassa ekekaṃ sāṭakamadaṃsu. Tattha maccharinī jeṭṭhapesakārassa bhariyā paduṭṭhacittā attano sāmikaṃ paribhāsi – ‘‘yaṃ tayā samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ dānaṃ dinnaṃ annapānaṃ, taṃ te paraloke gūthamuttaṃ pubbalohitañca hutvā nibbattatu, sāṭakā ca jalitā ayomayapaṭṭā hontū’’ti.

Tattha jeṭṭhapesakāro aparena samayena kālaṃ katvā viñjhāṭaviyaṃ ānubhāvasampannā rukkhadevatā hutvā nibbatti. Tassa pana kadariyā bhariyā kālaṃ katvā tasseva vasanaṭṭhānassa avidūre petī hutvā nibbatti. Sā naggā dubbaṇṇarūpā jighacchāpipāsābhibhūtā tassa bhūmadevassa santikaṃ gantvā āha – ‘‘ahaṃ, sāmi, niccoḷā ativiya jighacchāpipāsābhibhūtā vicarāmi, dehi me vatthaṃ annapānañcā’’ti. So tassā dibbaṃ uḷāraṃ annapānaṃ upanesi. Taṃ tāya gahitamattameva gūthamuttaṃ pubbalohitañca sampajjati, sāṭakañca dinnaṃ tāya paridahitaṃ pajjalitaṃ ayomayapaṭṭaṃ hoti. Sā mahādukkhaṃ anubhavantī taṃ chaḍḍetvā kandantī vicarati.

Tena ca samayena aññataro bhikkhu vutthavasso satthāraṃ vandituṃ gacchanto mahatā satthena saddhiṃ viñjhāṭaviṃ paṭipajji. Satthikā rattiṃ maggaṃ gantvā divā vane sandacchāyūdakasampannaṃ padesaṃ disvā yānāni muñcitvā muhuttaṃ vissamiṃsu. Bhikkhu pana vivekakāmatāya thokaṃ apakkamitvā aññatarassa sandacchāyassa vanagahanapaṭicchannassa rukkhassa mūle saṅghāṭiṃ paññapetvā nipanno rattiyaṃ maggagamanaparissamena kilantakāyo niddaṃ upagañchi. Satthikā vissamitvā maggaṃ paṭipajjiṃsu, so bhikkhu na paṭibujjhi. Atha sāyanhasamaye uṭṭhahitvā te apassanto aññataraṃ kummaggaṃ paṭipajjitvā anukkamena tassā devatāya vasanaṭṭhānaṃ sampāpuṇi. Atha naṃ so devaputto disvā manussarūpena upagantvā paṭisanthāraṃ katvā attano vimānaṃ pavesetvā pādabbhañjanādīni datvā payirupāsanto nisīdi. Tasmiñca samaye sā petī āgantvā ‘‘dehi me, sāmi, annapānaṃ sāṭakañcā’’ti āha. So tassā tāni adāsi. Tāni ca tāya gahitamattāni gūthamuttapubbalohitapajjalitaayopaṭṭāyeva ahesuṃ. So bhikkhu taṃ disvā sañjātasaṃvego taṃ devaputtaṃ –

54. ‘‘Gūthañca muttaṃ ruhirañca pubbaṃ, paribhuñjati kissa ayaṃ vipāko;
Ayaṃ nu kiṃ kammamakāsi nārī, yā sabbadā lohitapubbabhakkhā.

55. ‘‘Navāni vatthāni subhāni ceva, mudūni suddhāni ca lomasāni;
Dinnāni missā kitakā bhavanti, ayaṃ nu kiṃ kammamakāsi nārī’’ti. –

Dvīhi gāthāhi paṭipucchi. Tattha **kissa ayaṃ vipāko**ti kīdisassa kammassa ayaṃ vipāko, yaṃ esā idāni paccanubhavatīti. **Ayaṃ nu kiṃ kammamakāsi nārī**ti ayaṃ itthī kiṃ nu kho kammaṃ pubbe akāsi. **Yā sabbadā lohitapubbabhakkhā**ti yā sabbakālaṃ ruhirapubbameva bhakkhati paribhuñjati. **Navānī**ti paccagghāni tāvadeva pātubhūtāni. **Subhānī**ti sundarāni dassanīyāni. **Mudūnī**ti sukhasamphassāni. **Suddhānī**ti parisuddhavaṇṇāni. **Lomasānī**ti salomakāni sukhasamphassāni, sundarānīti attho. **Dinnāni missā kitakā bhavantī**ti kitakakaṇṭakasadisāni lohapaṭṭasadisāni bhavanti. ‘‘Kīṭakā bhavantī’’ti vā pāṭho, khādakapāṇakavaṇṇāni bhavantīti attho.

Evaṃ so devaputto tena bhikkhunā puṭṭho tāya purimajātiyā katakammaṃ pakāsento –

56. ‘‘Bhariyā mamesā ahu bhadante, adāyikā maccharinī kadariyā;
Sā maṃ dadantaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ, akkosati ca paribhāsati ca.

57. ‘‘Gūthañca muttaṃ ruhirañca pubbaṃ, paribhuñja tvaṃ asuciṃ sabbakālaṃ;
Etaṃ te paralokasmiṃ hotu, vatthā ca te kitakasamā bhavantu;
Etādisaṃ duccaritaṃ caritvā, idhāgatā cirarattāya khādatī’’ti. –

Dve gāthā abhāsi. Tattha **adāyikā**ti kassaci kiñcipi adānasīlā. **Maccharinī kadariyā**ti paṭhamaṃ maccheramalassa sabhāvena maccharinī, tāya ca punappunaṃ āsevanatāya thaddhamaccharinī, tāya kadariyā ahūti yojanā. Idāni tassā tameva kadariyataṃ dassento **‘‘sā maṃ dadanta’’**ntiādimāha. Tattha **etādisa**nti evarūpaṃ yathāvuttavacīduccaritādiṃ caritvā. **Idhāgatā**ti imaṃ petalokaṃ āgatā, petattabhāvaṃ upagatā. **Cirarattāya khādatī**ti cirakālaṃ gūthādimeva khādati. Tassā hi yenākārena akkuṭṭhaṃ, tenevākārena pavattamānampi phalaṃ. Yaṃ uddissa akkuṭṭhaṃ, tato aññattha pathaviyaṃ kamantakasaṅkhāte matthake asanipāto viya attano upari patati.

Evaṃ so devaputto tāya pubbe katakammaṃ kathetvā puna taṃ bhikkhuṃ āha – ‘‘atthi pana, bhante, koci upāyo imaṃ petalokato mocetu’’nti? ‘‘Atthī’’ti ca vutte ‘‘kathetha, bhante’’ti. Yadi bhagavato ariyasaṅghassa ca ekasseva vā bhikkhuno dānaṃ datvā imissā uddisiyati, ayañca taṃ anumodati, evametissā ito dukkhato mutti bhavissatīti. Taṃ sutvā devaputto tassa bhikkhuno paṇītaṃ annapānaṃ datvā taṃ dakkhiṇaṃ tassā petiyā ādisi. Tāvadeva sā petī suhitā pīṇindriyā dibbāhārassa tittā ahosi. Puna tasseva bhikkhuno hatthe dibbasāṭakayugaṃ bhagavantaṃ uddissa datvā tañca dakkhiṇaṃ petiyā ādisi. Tāvadeva ca sā dibbavatthanivatthā dibbālaṅkāravibhūsitā sabbakāmasamiddhā devaccharāpaṭibhāgā ahosi. So ca bhikkhu tassa devaputtassa iddhiyā tadaheva sāvatthiṃ patvā jetavanaṃ pavisitvā bhagavato santikaṃ upagantvā vanditvā taṃ sāṭakayugaṃ datvā taṃ pavattiṃ ārocesi. Bhagavāpi tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Mahāpesakārapetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khallāṭiyapetivatthuvaṇṇanā

Kā nu antovimānasminti idaṃ satthari sāvatthiyaṃ viharante aññataraṃ khallāṭiyapetiṃ ārabbha vuttaṃ. Atīte kira bārāṇasiyaṃ aññatarā rūpūpajīvinī itthī abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā atimanoharakesakalāpī ahosi. Tassā hi kesā nīlā dīghā tanū mudū siniddhā vellitaggā dvihatthagayhā visaṭṭhā yāva mekhalā kalāpā olambanti. Taṃ tassā kesasobhaṃ disvā taruṇajano yebhuyyena tassaṃ paṭibaddhacitto ahosi. Athassā taṃ kesasobhaṃ asahamānā issāpakatā katipayā itthiyo mantetvā tassā eva paricārikadāsiṃ āmisena upalāpetvā tāya tassā kesūpapātanaṃ bhesajjaṃ dāpesuṃ. Sā kira dāsī taṃ bhesajjaṃ nhāniyacuṇṇena saddhiṃ payojetvā gaṅgāya nadiyā nhānakāle tassā adāsi. Sā tena kesamūlesu temetvā udake nimujji, nimujjanamatteyeva kesā samūlā paripatiṃsu, sīsaṃ cassā tittakalābusadisaṃ ahosi. Atha sā sabbaso vilūnakesā luñcitamatthakā kapotī viya virūpā hutvā lajjāya antonagaraṃ pavisituṃ asakkontī vatthena sīsaṃ veṭhetvā bahinagare aññatarasmiṃ padese vāsaṃ kappentī katipāhaccayena apagatalajjā tato nivattetvā tilāni pīḷetvā telavaṇijjaṃ surāvaṇijjañca karontī jīvikaṃ kappesi. Sā ekadivasaṃ dvīsu tīsu manussesu surāmattesu mahāniddaṃ okkamantesu sithilabhūtāni tesaṃ nivatthavatthāni avahari.

Athekadivasaṃ sā ekaṃ khīṇāsavattheraṃ piṇḍāya carantaṃ disvā pasannacittā attano gharaṃ netvā paññatte āsane nisīdāpetvā telasaṃsaṭṭhaṃ doṇinimmajjaniṃ piññākamadāsi. So tassā anukampāya taṃ paṭiggahetvā paribhuñji. Sā pasannamānasā upari chattaṃ dhārayamānā aṭṭhāsi. So ca thero tassā cittaṃ pahaṃsento anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sā ca itthī anumodanakāleyeva ‘‘mayhaṃ kesā dīghā tanū siniddhā mudū vellitaggā hontū’’ti patthanamakāsi.

Sā aparena samayena kālaṃ katvā missakakammassa phalena samuddamajjhe kanakavimāne ekikā hutvā nibbatti. Tassā kesā patthitākārāyeva sampajjiṃsu. Manussānaṃ sāṭakāvaharaṇena pana naggā ahosi. Sā tasmiṃ kanakavimāne punappunaṃ uppajjitvā ekaṃ buddhantaraṃ naggāva hutvā vītināmesi. Atha amhākaṃ bhagavati loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakke anupubbena sāvatthiyaṃ viharante sāvatthivāsino sattasatā vāṇijā suvaṇṇabhūmiṃ uddissa nāvāya mahāsamuddaṃ otariṃsu. Tehi āruḷhā nāvā visamavātavegukkhittā ito cito ca paribbhamantī taṃ padesaṃ agamāsi. Atha sā vimānapetī saha vimānena tesaṃ attānaṃ dassesi. Taṃ disvā jeṭṭhavāṇijo pucchanto –

58. ‘‘Kā nu antovimānasmiṃ, tiṭṭhantī nūpanikkhami;
Upanikkhamassu bhadde, passāma taṃ bahiṭṭhita’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **kā nu antovimānasmiṃ tiṭṭhantī**ti vimānassa anto abbhantare tiṭṭhantī kā nu tvaṃ, kiṃ manussitthī, udāhu amanussitthīti pucchati. **Nūpanikkhamī**ti vimānato na nikkhami. **Upanikkhamassu, bhadde, passāma taṃ bahiṭṭhita**nti, bhadde, taṃ mayaṃ bahi ṭhitaṃ passāma daṭṭhukāmamhā, tasmā vimānato nikkhamassu. ‘‘Upanikkhamassu bhaddante’’ti vā pāṭho, bhaddaṃ te atthūti attho.

Athassa sā attano bahi nikkhamisuṃ asakkuṇeyyataṃ pakāsentī –

59. ‘‘Aṭṭīyāmi harāyāmi, naggā nikkhamituṃ bahi;
Kesehamhi paṭicchannā, puññaṃ me appakaṃ kata’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **aṭṭīyāmī**ti naggā hutvā bahi nikkhamituṃ aṭṭikā dukkhitā amhi. **Harāyāmī**ti lajjāmi. **Kesehamhi paṭicchannā**ti kesehi amhi ahaṃ paṭicchāditā pārutasarīrā. **Puññaṃ me appakaṃ kata**nti appakaṃ parittaṃ mayā kusalakammaṃ kataṃ, piññākadānamattanti adhippāyo.

Athassā vāṇijo attano uttarisāṭakaṃ dātukāmo –

60. ‘‘Handuttarīyaṃ dadāmi te, idaṃ dussaṃ nivāsaya;
Idaṃ dussaṃ nivāsetvā, ehi nikkhama sobhane;
Upanikkhamassu bhadde, passāma taṃ bahiṭṭhita’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **handā**ti gaṇha. **Uttarīya**nti upasaṃbyānaṃ uttarisāṭakanti attho. **Dadāmi te**ti tuyhaṃ dadāmi. **Idaṃ dussaṃ nivāsayā**ti idaṃ mama uttarisāṭakaṃ tvaṃ nivāsehi. **Sobhane**ti sundararūpe.

Evañca pana vatvā attano uttarisāṭakaṃ tassā upanesi, sā tathā diyyamānassa attano anupakappanīyatañca, yathā diyyamānaṃ upakappati, tañca dassentī –

61. ‘‘Hatthena hatthe te dinnaṃ, na mayhaṃ upakappati;
Esetthupāsako saddho, sammāsambuddhasāvako.

62. ‘‘Etaṃ acchādayitvāna, mama dakkhiṇamādisa;
Tathāhaṃ sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī’’ti. –

Gāthādvayamāha. Tattha **hatthena hatthe te dinnaṃ, na mayhaṃ upakappatī**ti, mārisa, tava hatthena mama hatthe tayā dinnaṃ na mayhaṃ upakappati na viniyujjati, upabhogayoggaṃ na hotīti attho. **Esetthupāsako saddho**ti eso ratanattayaṃ uddissa saraṇagamanena upāsako kammaphalasaddhāya ca samannāgatattā saddho ettha etasmiṃ janasamūhe atthi. **Etaṃ acchādayitvāna, mama dakkhiṇamādisā**ti etaṃ upāsakaṃ mama diyyamānaṃ sāṭakaṃ paridahāpetvā taṃ dakkhiṇaṃ mayhaṃ ādisa pattidānaṃ dehi. **Tathāhaṃ sukhitā hessa**nti tathā kate ahaṃ sukhitā dibbavatthanivatthā sukhappattā bhavissāmīti.

Taṃ sutvā vāṇijā taṃ upāsakaṃ nhāpetvā vilimpetvā vatthayugena acchādesuṃ. Tamatthaṃ pakāsentā saṅgītikārā –

63. ‘‘Tañca te nhāpayitvāna, vilimpetvāna vāṇijā;
Vatthehacchādayitvāna, tassā dakkhiṇamādisuṃ.

64. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanacchādanapānīyaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

65. ‘‘Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Hasantī vimānā nikkhami, dakkhiṇāya idaṃ phala’’nti. –

Tisso gāthāyo avocuṃ.

63. Tattha **ta**nti taṃ upāsakaṃ. Ca-saddo nipātamattaṃ. **Te**ti te vāṇijāti yojanā. **Vilimpetvānā**ti uttamena gandhena vilimpetvā. **Vatthehacchādayitvānā**ti vaṇṇagandharasasampannaṃ sabyañjanaṃ bhojanaṃ bhojetvā nivāsanaṃ uttarīyanti dvīhi vatthehi acchādesuṃ, dve vatthāni adaṃsūti attho. **Tassā dakkhiṇamādisu**nti tassā petiyā taṃ dakkhiṇaṃ ādisiṃsu.

64. **Samanantarānuddiṭṭhe**ti **anū**-ti nipātamattaṃ, tassā dakkhiṇāya uddiṭṭhasamanantarameva. **Vipāko udapajjathā**ti tassā petiyā vipāko dakkhiṇāya phalaṃ uppajji. Kīdisoti petī āha **bhojanacchādanapānīya**nti. Nānappakāraṃ dibbabhojanasadisaṃ bhojanañca nānāvirāgavaṇṇasamujjalaṃ dibbavatthasadisaṃ vatthañca anekavidhaṃ pānakañca **dakkhiṇāya idaṃ** īdisaṃ **phalaṃ udapajjathā**ti yojanā.

65. **Tato**ti yathāvuttabhojanādipaṭilābhato pacchā. **Suddhā**ti nhānena suddhasarīrā. **Sucivasanā**ti suvisuddhavatthanivatthā. **Kāsikuttamadhārinī**ti kāsikavatthatopi uttamavatthadhārinī. **Hasantī**ti ''passatha tāva tumhākaṃ dakkhiṇāya idaṃ phalavisesa''nti pakāsanavasena hasamānā vimānato nikkhami.

Atha te vāṇijā evaṃ paccakkhato puññaphalaṃ disvā acchariyabbhutacittajātā tasmiṃ upāsake sañjātagāravabahumānā katañjalī taṃ payirupāsiṃsu. Sopi te dhammakathāya bhiyyosomattāya pasādetvā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpesi. Te tāya vimānapetiyā katakammaṃ –

66. ''Sucittarūpaṃ ruciraṃ, vimānaṃ te pabhāsati;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala''nti. –

Imāya gāthāya pucchiṃsu. Tattha **sucittarūpa**nti hatthiassaitthipurisādivasena ceva mālākammalatākammādivasena ca suṭṭhu vihitacittarūpaṃ. **Rucira**nti ramaṇīyaṃ dassanīyaṃ. **Kissa kammassidaṃ phala**nti kīdisassa kammassa, kiṃ dānamayassa udāhu sīlamayassa idaṃ phalanti attho.

Sā tehi evaṃ puṭṭhā ''mayā katassa parittakassa kusalakammassa tāva idaṃ phalaṃ, akusalakammassa pana āyatiṃ niraye edisaṃ bhavissatī''ti tadubhayaṃ ācikkhantī –

67. ''Bhikkhuno caramānassa, doṇinimmajjaniṃ ahaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtassa, vippasannena cetasā.

68. ''Tassa kammassa kusalassa, vipākaṃ dīghamantaraṃ;
Anubhomi vimānasmiṃ, tañca dāni parittakaṃ.

69. ''Uddhaṃ catūhi māsehi, kālaṃkiriyā bhavissati;
Ekantakaṭukaṃ ghoraṃ, nirayaṃ papatissahaṃ.

70. ''Catukkaṇṇaṃ catudvāraṃ, vibhattaṃ bhāgaso mitaṃ;
Ayopākārapariyantaṃ, ayasā paṭikujjitaṃ.

71. ''Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā.

72. ''Tatthāhaṃ dīghamaddhānaṃ, dukkhaṃ vedissa vedanaṃ;
Phalañca pāpakammassa, tasmā socāmahaṃ bhusa''nti. – gāthāyo abhāsi;

67. Tattha **bhikkhuno caramānassā**ti aññatarassa bhinnakilesassa bhikkhuno bhikkhāya carantassa. **Doṇinimmajjani**nti vissandamānatelaṃ piññākaṃ. **Ujubhūtassā**ti cittajimhavaṅkakuṭilabhāvakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena ujubhāvappattassa. **Vippasannena cetasā**ti kammaphalasaddhāya suṭṭhu pasannena cittena.

68-69. **Dīghamantara**nti ma-kāro padasandhikaro, dīghaantaraṃ dīghakālanti attho. **Tañca dāni parittaka**nti tañca puññaphalaṃ vipakkavipākattā kammassa idāni parittakaṃ appāvasesaṃ, na cireneva ito cavissāmīti attho. Tenāha **''uddhaṃ catūhi māsehi, kālaṃkiriyā bhavissatī''**ti catūhi māsehi uddhaṃ catunnaṃ māsānaṃ upari pañcame māse mama kālaṃkiriyā bhavissatīti dasseti. **Ekantakaṭuka**nti ekanteneva aniṭṭhachaphassāyatanikabhāvato ekantadukkhanti attho. **Ghora**nti dāruṇaṃ. **Niraya**nti natthi ettha ayo sukhanti katvā ''niraya''nti laddhanāmaṃ narakaṃ. **Papatissaha**nti papahissāmi ahaṃ.

70. ‘‘Niraya’’nti cettha avīcimahānirayassa adhippetattā taṃ sarūpato dassetuṃ **‘‘catukkaṇṇa’’**ntiādimāha. Tattha **catukkaṇṇa**nti catukkoṇaṃ. **Catudvāra**nti catūsu disāsu catūhi dvārehi yuttaṃ. **Vibhatta**nti suṭṭhu vibhattaṃ.

Bhāgasoti bhāgato. **Mita**nti tulitaṃ. **Ayopākārapariyanta**nti ayomayena pākārena parikkhittaṃ. **Ayasā paṭikujjita**nti ayopaṭaleneva upari pihitaṃ.

71-72. **Tejasā yutā**ti samantato samuṭṭhitajālena mahatā agginā nirantaraṃ samāyutajālā. **Samantā yojanasata**nti evaṃ pana samantā bahi sabbadisāsu yojanasataṃ yojanānaṃ sataṃ. **Sabbadā**ti sabbakālaṃ. **Pharitvā tiṭṭhatī**ti byāpetvā tiṭṭhati. **Tatthā**ti tasmiṃ mahāniraye. **Vedissa**nti vedissāmi anubhavissāmi. **Phalañca pāpakammassā**ti idaṃ īdisaṃ dukkhānubhavanaṃ mahā evaṃ katassa pāpassa kammassa phalanti attho.

Evaṃ tāya attanā katakammaphale āyatiṃ nerayikabhaye ca pakāsite so upāsako karuṇāsañcoditamānaso ‘‘handassāhaṃ patiṭṭhā bhaveyya’’nti cintetvā āha – ‘‘devate, tvaṃ mayhaṃ ekassa dānavasena sabbakāmasamiddhā uṭṭhārasampattiyuttā jātā, idāni pana imesaṃ upāsakānaṃ dānaṃ datvā satthu ca guṇe anussaritvā nirayūpapattito muccissasī’’ti. Sā petī haṭṭhatuṭṭhā ‘‘sādhū’’ti vatvā te dibbena annapānena santappetvā dibbāni vatthāni nānāvidhāni ratanāni ca adāsi, bhagavantañca uddissa dibbaṃ dussayugaṃ tesaṃ hatthe datvā ‘‘aññatarā, bhante, vimānapetī bhagavato pāde sirasā vandatīti sāvatthiṃ gantvā satthāraṃ mama vacanena vandathā’’ti vandanañca pesesi, tañca nāvaṃ attano iddhānubhāvena tehi icchitapaṭṭanaṃ taṃ divasameva upanesi.

Atha te vāṇijā tato paṭṭanato anukkamena sāvatthiṃ patvā jetavanaṃ pavisitvā satthu taṃ dussayugaṃ datvā vandanañca nivedetvā ādito paṭṭhāya taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesuṃ. Satthā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya vitthārena dhammaṃ desesi, sā desanā mahājanassa sātthikā jātā. Te pana upāsakā dutiyadivase buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā tassā dakkhiṇamādisiṃsu. Sā ca tato petalokato cavitvā vividharatanavijjotite tāvatiṃsabhavane kanakavimāne accharāsahassaparivārā nibbattīti.

Khallāṭiyapetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nāgapetavatthuvaṇṇanā

Puratova setena paleti hatthināti idaṃ satthari jetavane viharante dve brāhmaṇapete ārambha vuttaṃ. Āyasmā kira saṃkicco sattavassiko khuraggeyeva arahattaṃ patvā sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito tiṃsamattehi bhikkhūhi saddhiṃ araññāyatane vasanto tesaṃ bhikkhūnaṃ pañcannaṃ corasatānaṃ hatthato āgataṃ maraṇampi bāhitvā te ca core dametvā pabbājetvā satthu santikaṃ agamāsi. Satthā tesaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ desesi, desanāvasāne te bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Athāyasmā saṃkicco paripuṇṇavasso laddhūpasampado tehi pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ bārāṇasiṃ gantvā isipatane vihāsi. Manussā therassa santikaṃ gantvā dhammaṃ sutvā pasannamānasā vīthipaṭipāṭiyā vaggavaggā hutvā āgantukadānaṃ adaṃsu. Tattha aññataro upāsako manusse niccabhatte samādapesi, te yathābalaṃ niccabhattaṃ paṭṭhapesuṃ.

Tena ca samayena bārāṇasiyaṃ aññatarassa micchādiṭṭhikassa brāhmaṇassa dve puttā ekā ca dhītā ahesuṃ. Tesu jeṭṭhaputto tassa upāsakassa mitto ahosi. So taṃ gahetvā āyasmato saṃkiccassa santikaṃ agamāsi. Āyasmā saṃkicco tassa dhammaṃ desesi. So muducitto ahosi. Atha naṃ so upāsako āha – ‘‘tvaṃ ekassa bhikkhuno niccabhattaṃ dehī’’ti. ‘‘Anāciṇṇaṃ amhākaṃ brāhmaṇānaṃ samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ niccabhattadānaṃ, tasmā nāhaṃ dassāmī’’ti. ‘‘Kiṃ mayhampi bhattaṃ na dassasī’’ti? ‘‘Kathaṃ na dassāmī’’ti āha. ‘‘Yadi evaṃ yaṃ mayhaṃ desi, taṃ ekassa bhikkhussa dehī’’ti. So ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā dutiyadivase pātova vihāraṃ gantvā ekaṃ bhikkhuṃ ānetvā bhojesi.

Evaṃ gacchante kāle bhikkhūnaṃ paṭipattiṃ disvā dhammañca suṇitvā tassa kaniṭṭhabhātā ca bhaginī ca sāsane abhippasannā puññakammaratā ca ahesuṃ. Evaṃ te tayo janā yathāvibhavaṃ dānāni dentā samaṇabrāhmaṇe sakkariṃsu garuṃ kariṃsu mānesuṃ pūjesuṃ. Mātāpitaro pana nesaṃ assaddhā appasannā samaṇabrāhmaṇesu agāravā puññakiriyāya anādarā acchandikā ahesuṃ. Tesaṃ dhītaraṃ dārikaṃ mātulaputtassatthāya ñātakā vāresuṃ. So ca āyasmato saṃkiccassa santike dhammaṃ sutvā saṃvegajāto pabbajitvā niccaṃ attano mātu-gehaṃ bhuñjituṃ gacchati. Taṃ mātā attano bhātu-dhītāya dārikāya palobheti. Tena so ukkaṇṭhito hutvā upajjhāyaṃ upasaṅgamitvā āha – ‘‘uppabbajissāmahaṃ, bhante, anujānātha ma’’nti. Upajjhāyo tassa upanissayasampattiṃ disvā āha – ‘‘sāmaṇera, māsamattaṃ āgamehī’’ti. So ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā māse atikkante tatheva ārocesi. Upajjhāyo puna ‘‘aḍḍhamāsaṃ āgamehī’’ti āha. Aḍḍhamāse atikkante tatheva vutte puna ‘‘sattāhaṃ āgamehī’’ti āha. So ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇi. Atha tasmiṃ antosattāhe sāmaṇerassa mātulāniyā gehaṃ vinaṭṭhacchadanaṃ jiṇṇaṃ dubbalakuṭṭaṃ vātavassābhihataṃ paripati. Tattha brāhmaṇo brāhmaṇī dve puttā ghītā ca gehena ajjhotthaṭā kālamakaṃsu. Tesu brāhmaṇo brāhmaṇī ca petayoniyaṃ nibbattiṃsu, dve puttā dhītā ca bhummadevesu. Tesu jeṭṭhaputtassa hatthiyānaṃ nibbatti, kaniṭṭhassa assatarīratho, dhītāya suvaṇṇasivikā. Brāhmaṇo ca brāhmaṇī ca mahante mahante ayomuggare gahetvā aññamaññaṃ ākoṭenti, abhihataṭṭhānesu mahantā mahantā ghaṭappamāṇā gaṇḍā uṭṭhahitvā muhutteneva pacitvā paribhedappattā honti. Te aññamaññassa gaṇḍe phāletvā kodhābhibhūtā nikkaruṇā pharusavacanehi tajjentā pubbalohitaṃ pivanti, na ca tittiṃ paṭilabhanti.

Atha sāmaṇero ukkaṇṭhābhibhūto upajjhāyaṃ upasaṅkamitvā āha – ‘‘bhante, mayā paṭiññātadivasā vītivattā, gehaṃ gamissāmi, anujānātha ma’’nti. Atha naṃ upajjhāyo ‘‘atthaṅgate sūriye kālapakkhacātuddasiyā pavattamānāya ehī’’ti vatvā isipatanavihārassa piṭṭhipassena thokaṃ gantvā aṭṭhāsi. Tena ca samayena te dve devaputtā saddhiṃ bhaginiyā teneva maggena yakkhasamāgamaṃ sambhāvetuṃ gacchanti, tesaṃ pana mātāpitaro muggarahatthā pharusavācā kāḷarūpā ākulākulalūkhapatitakesabhārā aggidaḍḍhatālakkhandhasadisā vigalitapubbalohitā valitagattā ativiya jegucchabībhacchadassanā te anubandhanti.

Athāyasmā saṃkicco yathā so sāmaṇero te sabbe gacchante passati, tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā sāmaṇeraṃ āha – ‘‘passasi tvaṃ, sāmaṇera, ime gacchante’’ti? ‘‘Āma, bhante, passāmī’’ti. ‘‘Tena hi imehi katakammaṃ paṭipucchā’’ti. So hatthiyānādīhi gacchante anukkamena paṭipucchi. Te āhaṃsu – ‘‘ye pacchato petā āgacchanti, te paṭipucchā’’ti. Sāmaṇero te pete gāthāhi ajjhabhāsi –

73. ‘‘Puratova setena paleti hatthinā, majjhe pana assatarīrathena;
Pacchā ca kaññā sivikāya nīyati, obhāsayantī dasa sabbaso disā.

74. ‘‘Tumhe pana muggarahatthapāṇino, rudaṃmukhā chinnapabhinnagattā;
Manussabhūtā kimakattha pāpaṃ, yenaññamaññassa pivātha lohita’’nti.

Tattha **purato**ti sabbapaṭhamaṃ. **Setenā**ti paṇḍarena. **Paletī**ti gacchati. **Majjhe panā**ti hatthiṃ āruḷhassa sivikaṃ āruḷhāya ca antare. **Assatarīrathenā**ti assatarīyuttena rathena paletīti yojanā. **Nīyatī**ti vahīyati. **Obhāsayantī dasa sabbaso disā**ti sabbato samantato sabbā dasa disā attano sarīrappabhāhi vatthābharaṇādippabhāhi ca vijjotayamānā. **Muggarahatthapāṇino**ti muggarā hatthasaṅkhātesu pāṇīsu yesaṃ te muggarahatthapāṇino, bhūmisaṇhakaraṇīyādīsu pāṇivohārassa labbhamānattā hatthasaddena pāṇi eva visesito. **Chinnapabhinnagattā**ti muggarappahārena tattha tattha chinnapabhinnasarīrā. **Pivāthā**ti pivatha.

Evaṃ sāmaṇerena puṭṭhā te petā sabbaṃ taṃ

Pavattiṃ catūhi gāthāhi paccabhāsiṃsu –

75. ‘‘Puratova yo gacchati kuñjarena, setena nāgena catukkamena;
Amhāka putto ahu jeṭṭhako so, dānāni datvāna sukhī pamodati.

76. ‘‘Yo yo majjhe assatarīrathena, catubbhi yuttena suvaggitena;
Amhāka putto ahu majjhimo so, amaccharī dānapatī virocati.

77. ‘‘Yā sā ca pacchā sivikāya nīyati, nārī sapaññā migamandalocanā;
Amhāka dhītā ahu sā kaniṭṭhikā, bhāgaḍḍhabhāgena sukhī pamodati.

78. ‘‘Ete ca dānāni adaṃsu pubbe, pasannacittā samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Mayaṃ pana maccharīno ahumha, paribhāsakā samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Ete ca datvā paricārayanti, mayañca sussāma naḷova chinno’’ti.

75. Tattha **puratova yo gacchatī**ti imesaṃ gacchantānaṃ yo purato gacchati. ‘‘Yoso purato gacchatī’’ti vā pāṭho, tassa yo eso purato gacchatīti attho. **Kuñjarenā**ti kuṃ pathaviṃ jīrayati, kuñjesu vā ramati caratīti ‘‘kuñjaro’’ti laddhanāmena hatthinā. **Nāgenā**ti, nāssa agamanīyaṃ anabhibhavanīyaṃ atthīti nāgā, tena nāgena. **Catukkamenā**ti catuppadena. **Jeṭṭhako**ti pubbajo.

76-77. **Catubbhī**ti catūhi assatarīhi. **Suvaggitenā**ti sundaragamanena cāturagamanena. **Migamandalocanā**ti migī viya mandakkhikā. **Bhāgaḍḍhabhāgenā**ti bhāgassa aḍḍhabhāgena, attanā laddhakoṭṭhāsato aḍḍhabhāgadānena hetubhūtena. **Sukhī**ti sukhinī. Liṅgavipallāsena hetaṃ vuttaṃ.

78. **Paribhāsakā**ti akkosakā. **Paricārayantī**ti dibbesu kāmaguṇesu attano indriyāni ito cito ca yathāsukhaṃ cārenti, parijanehi vā attano puññānubhāvanissandena paricariyaṃ kārenti. **Mayañca sussāma naḷova chinno**ti mayaṃ pana chinno ātape khitto naḷo viya sussāma, khuppipāsāhi aññamaññaṃ daṇḍābhighātehi ca sukkhā visukkhā bhavāmāti.

Evaṃ attano pāpaṃ sampavedetvā ‘‘mayaṃ tuyhaṃ mātulamātulāniyo’’ti ācikkhiṃsu. Taṃ sutvā sāmaṇero sañjātasaṃvego ‘‘evarūpānaṃ kibbisakārīnaṃ kathaṃ nu kho bhojanāni sijjhantī’’ti pucchanto –

79. ‘‘Kiṃ tumhākaṃ bhojanaṃ kiṃ sayānaṃ, kathañca yāpetha supāpadhammino;
Pahūtabhogesu anappakesu, sukhaṃ virādhāya dukkhajja pattā’’ti. –

Imaṃ gāthamāha. Tattha **kiṃ tumhākaṃ bhojana**nti kīdisaṃ tumhākaṃ bhojanaṃ? **Kiṃ sayāna**nti kīdisaṃ sayanaṃ? ‘‘Kiṃ sayānā’’ti keci paṭhanti, kīdisā sayanā, kīdise sayane sayathāti attho. **Kathañca yāpethā**ti kena pakārena yāpetha, ‘‘kathaṃ vo yāpethā’’tipi pāṭho, kathaṃ tumhe yāpethāti attho. **Supāpadhammino**ti suṭṭhu ativiya pāpadhammā. **Pahūtabhogesū**ti apariyantesu uḷāresu bhogesu santesu. **Anappakesū**ti na appakesu bahūsu. **Sukhaṃ virādhāyā**ti sukhahetuno puññassa akaraṇena sukhaṃ virajjhitvā virādhetvā. ‘‘Sukhassa virādhenā’’ti keci paṭhanti. **Dukkhajja pattā**ti ajja idāni idaṃ petayonipariyāpannaṃ dukkhaṃ anuppattāti.

Evaṃ sāmaṇerena puṭṭhā petā tena pucchitamatthaṃ vissajjentā –

80. ‘‘Aññamaññaṃ vadhitvāna, pivāma pubbalohitaṃ;
Bahuṃ vitvā na dhātā homa, nacchādimhase mayaṃ.

81. ‘‘Icceva maccā paridevayanti, adāyakā pecca yamassa ṭhāyino;
Ye te vidicca adhigamma bhoge, na bhuñjare nāpi karonti puññaṃ.

82. ‘‘Te khuppipāsūpagatā parattha, pacchā ciraṃ jhāyare ḍayhamānā;
Kammāni katvāna dukhudrāni, anubhonti dukkhaṃ kaṭukapphalāni.

83. ‘‘Ittarañhi dhanaṃ dhaññaṃ, ittaraṃ idha jīvitaṃ;
Ittaraṃ ittarato ñatvā, dīpaṃ kayirātha paṇḍito.

84. ‘‘Ye te evaṃ pajānanti, narā dhammassa kovidā;
Te dāne nappamajjanti, sutvā arahataṃ vaco’’ti. –

Pañca gāthā abhāsiṃsu.

80-81. Tattha **na dhātā homā**ti dhātā suhitā tittā na homa. **Nacchādimhase**ti na ruccāma, na ruciṃ uppādema, na taṃ mayaṃ attano ruciyā pivissāmāti attho. **Iccevā**ti evameva. **Maccā paridevayantī**ti mayaṃ viya aññepi manussā katakibbisā paridevanti kandanti. **Adāyakā**ti adānasīlā maccharino. **Yamassa ṭhāyino**ti yamalokasaññite yamassa ṭhāne pettivisaye ṭhānasīlā. **Ye te vidicca adhigammabhoge**ti ye te sampati āyatiñca sukhavisesavidhāyake bhoge vinditvā paṭilabhitvā. **Na bhuñjare nāpi karonti puñña**nti amhe viya sayampi na bhuñjanti, paresaṃ dentā dānamayaṃ puññampi na karonti.

82. **Te khuppipāsūpagatā paratthā**ti te sattā parattha paraloke pettivisaye jighacchāpipāsābhibhūtā hutvā. **Ciraṃ jhāyare ḍayhamānā**ti khudādihetukena dukkhagginā ‘‘akataṃ vata amhehi kusalaṃ, kataṃ pāpa’’ntiādinā vattamānena vippaṭisāragginā pariḍayhamānā jhāyanti, anutthunantīti attho. **Dukhudrānī**ti dukkhavipākāni. **Anubhonti dukkhaṃ kaṭukapphalānī**ti aniṭṭhaphalāni pāpakammāni katvā cirakālaṃ dukkhaṃ āpāyikadukkhaṃ anubhavanti.

83-84. **Ittara**nti na cirakālaṭṭhāyī, aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ. **Ittaraṃ idha jīvita**nti idha manussaloke sattānaṃ jīvitampi ittaraṃ parittaṃ appakaṃ. Tenāha bhagavā – ‘‘yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo’’ti (dī. ni. 2.91; saṃ. ni. 1.145; a. ni. 7.74). **Ittaraṃ ittarato ñatvā**ti dhanadhaññādiupakaraṇaṃ manussānaṃ jīvitañca ittaraṃ parittaṃ khaṇikaṃ na cirassanti paññāya upaparikkhitvā. **Dīpaṃ kayirātha paṇḍito**ti sapañño puriso dīpaṃ attano patiṭṭhaṃ paraloke hitasukhādhiṭṭhānaṃ kareyya. **Ye te evaṃ pajānantī**ti ye te manussā manussānaṃ bhogānaṃ jīvitassa ca ittarabhāvaṃ yāthāvato jānanti, te dāne sabbakālaṃ nappamajjanti. **Sutvā arahataṃ vaco**ti arahataṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ vacanaṃ sutvā, sutattāti attho. Sesaṃ pākaṭameva.

Evaṃ te petā sāmaṇerena puṭṭhā tamatthaṃ ācikkhitvā ‘‘mayaṃ tuyhaṃ mātulamātulāniyo’’ti pavedesuṃ. Taṃ sutvā sāmaṇero sañjātasaṃvego ukkaṇṭhaṃ paṭivinodetvā upajjhāyassa pādesu sirasā nipatitvā evamāha – ‘‘yaṃ, bhante, anukampakena karaṇīyaṃ anukampaṃ upādāya, taṃ me tumhehi kataṃ, mahatā vatamhi anatthapātato rakkhito, na dāni me gharāvāsena attho, abhiramissāmi brahmacariyavāse’’ti. Athāyasmā saṃkicco tassa ajjhāsayānurūpaṃ kammaṭṭhānaṃ ācikkhi. So kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto nacirasseva arahattaṃ pāpuṇi. Āyasmā pana saṃkicco taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Satthā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya vitthārena dhammaṃ desesi, sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Nāgapetavatthuvaṇaṇanā niṭṭhitā.

12. Uragapetavatthuvaṇṇanā

Uragova tacaṃ jiṇṇanti idaṃ satthā jetavane viharanto aññataraṃ upāsakaṃ ārabbha kathesi. Sāvatthiyaṃ kira aññatarassa upāsakassa putto kālamakāsi. So puttamaraṇahetu paridevasokasamāpanno bahi nikkhamitvā kiñci kammaṃ kātuṃ asakkonto geheyeva aṭṭhāsi. Atha satthā paccūsavelāyaṃ mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya buddhacakkhunā lokaṃ volokento taṃ upāsakaṃ disvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya tassa gehaṃ gantvā dvāre aṭṭhāsi. Upāsako ca satthu āgatabhāvaṃ sutvā sīghaṃ uṭṭhāya gantvā paccuggamanaṃ katvā hatthato pattaṃ gahetvā gehaṃ pavesetvā āsanaṃ paññapetvā adāsi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Upāsakopi bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Taṃ bhagavā ''kiṃ, upāsaka, sokapareto viya dissatī''ti āha. ''Āma, bhagavā, piyo me putto kālakato, tenāhaṃ socāmī''ti. Athassa bhagavā sokavinodanaṃ karonto uragajātakaṃ (jā. 1.5.19 ādayo) kathesi.

Atīte kira kāsiraṭṭhe bārāṇasiyaṃ dhammapālaṃ nāma brāhmaṇakulaṃ ahosi. Tattha brāhmaṇo brāhmaṇī putto dhītā suṇisā dāsīti ime sabbepi maraṇānussatibhāvanābhiratā ahesuṃ. Tesu yo gehato nikkhamati, so sesajane ovaditvā nirapekkhova nikkhamati. Athekadivasaṃ brāhmaṇo puttena saddhiṃ gharato nikkhamitvā khettaṃ gantvā kasati. Putto sukkhatiṇapaṇṇakaṭṭhāni ālimpeti. Tattheko kaṇhasappo ḍāhabhayena rukkhasusirato nikkhamitvā imaṃ brāhmaṇassa puttaṃ ḍaṃsi. So visavegena mucchito tattheva paripatitvā kālakato, sakko devarājā hutvā nibbatti. Brāhmaṇo puttaṃ mataṃ disvā kammantasamīpena gacchantaṃ ekaṃ purisaṃ evamāha – ''samma, mama gharaṃ gantvā brāhmaṇiṃ evaṃ vadehi 'nhāyitvā suddhavatthanivatthā ekassa bhattaṃ mālāgandhādīni ca gahetvā turitaṃ āgacchatū'ti''. So tattha gantvā tathā ārocesi, gehajanopi tathā akāsi. Brāhmaṇo nhatvā bhuñjitvā vilimpitvā parijanaparivuto puttassa sarīraṃ citakaṃ āropetvā aggiṃ datvā dārukkhandhaṃ ḍahanto viya nissoko nissantāpo aniccasaññaṃ manasi karonto aṭṭhāsi.

Atha brāhmaṇassa putto sakko hutvā nibbatti, so ca amhākaṃ bodhisatto ahosi. So attano purimajātiṃ katapuññañca paccavekkhitvā pitaraṃ ñātake ca anukampamāno brāhmaṇavesena tattha āgantvā ñātake asocante disvā ''ambho, migaṃ jhāpetha, amhākaṃ maṃsaṃ detha, chātomhī''ti āha. ''Na migo, manusso brāhmaṇā''ti āha. ''Kiṃ tumhākaṃ paccatthiko eso''ti? ''Na paccatthiko, ure jāto oraso mahāguṇavanto taruṇaputto''ti āha. ''Kimatthaṃ tumhe tathārūpe guṇavati taruṇaputte mate na socathā''ti? Taṃ sutvā brāhmaṇo asocanakāraṇaṃ kathento –

85. ''Uragova tacaṃ jiṇṇaṃ, hitvā gacchati saṃ tanuṃ;
Evaṃ sarīre nibbhoge, pete kālakate sati.

86. ''Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gatī''ti. –

Dve gāthā abhāsi.

85-86. Tattha **urago**ti urena gacchatīti urago. Sappassetaṃ adhivacanaṃ. **Tacaṃ jiṇṇa**nti jajjarabhāvena jiṇṇaṃ purāṇaṃ attano tacaṃ nimmokaṃ. **Hitvā gacchati saṃ tanu**nti yathā urago attano jiṇṇatacaṃ rukkhantare vā kaṭṭhantare vā mūlantare vā pāsāṇantare vā kañcukaṃ omuñcanto viya sarīrato omuñcitvā pahāya chaḍḍetvā yathākāmaṃ gacchati, evameva saṃsāre paribbhamanto satto porāṇassa kammassa parikkhīṇattā jajjarībhūtaṃ saṃ tanuṃ attano sarīraṃ hitvā gacchati, yathākammaṃ gacchati, punabbhavavasena upapajjatīti attho. **Eva**nti ḍayhamānaṃ puttassa sarīraṃ dassento āha. **Sarīre nibbhoge**ti assa viya aññesampi kāye evaṃ bhogavirahite niratthake jāte. **Pete**ti āyuusmāviññāṇato apagate. **Kālakate satī**ti mate jāte. **Tasmā**ti yasmā ḍayhamāno kāyo apetaviññāṇattā ḍāhadukkhaṃ viya ñātīnaṃ ruditaṃ paridevitampi na jānāti, tasmā etaṃ mama puttaṃ nimittaṃ katvā na rodāmi. **Gato so tassa yā gatī**ti yadi matasattā na ucchijjanti, matassa pana katokāsassa kammassa vasena yā gati pāṭikaṅkhā, taṃ cutianantarameva gato, so na purimañātīnaṃ ruditaṃ paridevitaṃ vā paccāsīsati, nāpi yebhuyyena purimañātīnaṃ ruditena kāci atthasiddhīti adhippāyo.

Evaṃ brāhmaṇena attano asocanakāraṇe kathite pariyāyamanasikārakosalle pakāsite brāhmaṇarūpo sakko brāhmaṇiṃ āha – ''amma, tuyhaṃ so mato kiṃ hotī''ti? ''Dasa māse kucchinā pariharitvā thaññaṃ pāyetvā hatthapāde saṇṭhapetvā saṃvaḍḍhito putto me, sāmī''ti. ''Yadi evaṃ pitā tāva purisabhāvena mā rodatu, mātu nāma hadayaṃ mudukaṃ, tvaṃ kasmā na rodasī''ti? Taṃ sutvā sā arodanakāraṇaṃ kathentī –

87. ‘‘Anabbhito tato āgā, nānuññāto ito gato;
Yathāgato tathā gato, tattha kā paridevanā.

88. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gatī’’ti. –

Gāthādvayamāha. Tattha **anabbhito**ti anavhāto, ‘‘ehi mayhaṃ puttabhāvaṃ upagacchā’’ti evaṃ apakkosito. **Tato**ti yattha pubbe ṭhito, tato paralokato. **Āgā**ti āgañchi. **Nānuññāto**ti ananumato, ‘‘gaccha, tāta, paraloka’’nti evaṃ amhehi avissaṭṭho. **Ito**ti idhalokato. **Gato**ti apagato. **Yathāgato**ti yenākārena āgato, amhehi anabbhito eva āgatoti attho. **Tathā gato**ti tenevākārena gato. Yathā sakeneva kammunā āgato, tathā sakeneva kammunā gatoti. Etena kammassakataṃ dasseti. **Tattha kā paridevanā**ti evaṃ avasavattike saṃsārapavatte maraṇaṃ paṭicca kā nāma paridevanā, ayuttā sā paññavatā akaraṇīyāti dasseti.

Evaṃ brāhmaṇiyā vacanaṃ sutvā tassa bhaginiṃ pucchi – ‘‘amma, tuyhaṃ so kiṃ hotī’’ti? ‘‘Bhātā me, sāmī’’ti. ‘‘Amma, bhaginiyo nāma bhātūsu sinehā, tvaṃ kasmā na rodasī’’ti? Sāpi arodanakāraṇaṃ kathentī –

89. ‘‘Sace rode kissa assaṃ, tattha me kiṃ phalaṃ siyā;
Ñātimittasuhajjānaṃ, bhiyyo no aratī siyā.

90. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gatī’’ti. –

Gāthādvayamāha. Tattha **sace rode kisā assa**nti yadi ahaṃ rodeyyaṃ, kisā parisukkhasarīrā bhaveyyaṃ. **Tattha me kiṃ phalaṃ siyā**ti tasmiṃ mayhaṃ bhātu maraṇanimitte rodane kiṃ nāma phalaṃ, ko ānisaṃso bhaveyya? Na tena mayhaṃ bhātiko āgaccheyya, nāpi so tena sugatiṃ gaccheyyāti adhippāyo. **Ñātimittasuhajjānaṃ, bhiyyo no aratī siyā**ti amhākaṃ ñātīnaṃ mittānaṃ suhadayānañca mama socanena bhātumaraṇadukkhato bhiyyopi arati dukkhameva siyāti.

Evaṃ bhaginiyā vacanaṃ sutvā tassa bhariyaṃ pucchi – ‘‘tuyhaṃ so kiṃ hotī’’ti? ‘‘Bhattā me, sāmī’’ti. ‘‘Bhadde, itthiyo nāma bhattari sinehā honti, tasmiñca mate vidhavā anāthā honti, kasmā tvaṃ na rodasī’’ti? Sāpi attano arodanakāraṇaṃ kathentī –

91. ‘‘Yathāpi dārako candaṃ, gacchantamanurodati;
Evaṃsampadamevetaṃ, yo petamanusocati.

92. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gatī’’ti. – gāthādvayamāha;

Tattha **dārako**ti bāladārako. **Canda**nti candamaṇḍalaṃ. **Gacchanta**nti nabhaṃ abbhussukkamānaṃ. **Anurodatī**ti ‘‘mayhaṃ rathacakkaṃ gahetvā dehī’’ti anurodati. **Evaṃsampadameveta**nti yo petaṃ mataṃ anusocati, tassetaṃ anusocanaṃ evaṃsampadaṃ evarūpaṃ, ākāsena gacchantassa candassa gahetukāmatāsadisaṃ alabbhaneyyavatthusmiṃ icchābhāvatoti adhippāyo.

Evaṃ tassa bhariyāya vacanaṃ sutvā dāsiṃ pucchi – ‘‘amma, tuyhaṃ so kiṃ hotī’’ti? ‘‘Ayyo me, sāmī’’ti. ‘‘Yadi evaṃ tena tvaṃ pothetvā veyyāvaccaṃ kāritā bhavissasi, tasmā maññe ‘sumuttāhaṃ tenā’ti na rodasī’’ti? ‘‘Sāmi, mā maṃ evaṃ avaca, na cetaṃ anucchavikaṃ, ativiya khantimettānuddayāsampanno yuttavādī mayhaṃ ayyaputto ure saṃvaḍḍhaputto viya ahosī’’ti. Atha ‘‘kasmā na rodasī’’ti? Sāpi attano arodanakāraṇaṃ kathentī –

93. ‘‘Yathāpi brahme udakumbho, bhinno appaṭisandhiyo;
Evaṃsampadamevetaṃ, yo petamanusocati.

94. ‘‘Ḍayhamāno na jānāti, ñātīnaṃ paridevitaṃ;
Tasmā etaṃ na rodāmi, gato so tassa yā gatī’’ti. –

Gāthādvayamāha. Tattha **yathāpi brahme udakubbho, bhinno appaṭisandhiyo**ti brāhmaṇa seyyathāpi udakaghaṭo muggarappahārādinā bhinno appaṭisandhiyo puna pākatiko na hoti. Sesamettha vuttanayattā uttānatthameva.

Sakko tesaṃ kathaṃ sutvā pasannamānaso ‘‘sammadeva tumhehi maraṇassati bhāvitā, ito paṭṭhāya na tumhehi kasiādikaraṇakiccaṃ atthī’’ti tesaṃ gehaṃ sattaratanabharitaṃ katvā ‘‘appamattā dānaṃ detha, sīlaṃ rakkhatha, uposathakammaṃ karothā’’ti ovaditvā attānañca tesaṃ nivedetvā sakaṭṭhānameva gato. Tepi brāhmaṇādayo dānādīni puññāni karontā yāvatāyukaṃ ṭhatvā devaloke uppajjiṃsu.

Satthā imaṃ jātakaṃ āharitvā tassa upāsakassa sokasallaṃ samuddharitvā upari saccāni pakāsesi, saccapariyosāne upāsako sotāpattiphale patiṭṭhahīti.

Uragapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti khuddaka-aṭṭhakathāya petavatthusmiṃ

Dvādasavatthupaṭimaṇḍitassa

Paṭhamassa uragavaggassa atthasaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ubbarivaggo

1. Saṃsāramocakapetivatthuvaṇṇanā

Naggā dubbaṇṇarūpāsīti idaṃ satthari veḷuvane viharante magadharaṭṭhe iṭṭhakavatīnāmake gāme aññataraṃ petiṃ ārabbha vuttaṃ. Magadharaṭṭhe kira iṭṭhakavatī ca dīgharāji cāti dve gāmakā ahesuṃ, tattha bahū saṃsāramocakā micchādiṭṭhikā paṭivasanti. Atīte ca kāle pañcannaṃ vassasatānaṃ matthake aññatarā itthī tattheva iṭṭhakavatiyaṃ aññatarasmiṃ saṃsāramocakakule nibbattitvā micchādiṭṭhivasena bahū kīṭapaṭaṅge jīvitā voropetvā petesu nibbatti.

Sā pañca vassasatāni khuppipāsādidukkhaṃ anubhavitvā amhākaṃ bhagavati loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakke anukkamena rājagahaṃ upanissāya veḷuvane viharante punapi iṭṭhakavatiyaṃyeva aññatarasmiṃ saṃsāramocakakuleyeva nibbattitvā yadā sattaṭṭhavassuddesikakāle aññāhi dārikāhi saddhiṃ rathikāya kīḷanasamatthā ahosi, tadā āyasmā sāriputtatthero tameva gāmaṃ upanissāya aruṇavatīvihāre viharanto ekadivasaṃ dvādasahi bhikkhūhi saddhiṃ tassa gāmassa dvārasamīpena maggena atikkamati. Tasmiṃ khaṇe bahū gāmadārikā gāmato nikkhamitvā dvārasamīpe kīḷantiyo pasannamānasā mātāpitūnaṃ paṭipattidassanena vegenāgantvā theraṃ aññe ca bhikkhū pañcapatiṭṭhitena vandiṃsu. Sā panesā assaddhakulassa dhītā cirakālaṃ aparicitakusalatāya sādhujanācāravirahitā anādarā alakkhikā viya aṭṭhāsi. Thero tassā pubbacaritaṃ idāni ca saṃsāramocakakule nibbattanaṃ āyatiñca niraye nibbattanārahataṃ disvā ‘‘sacāyaṃ maṃ vandissati, niraye na uppajjissati, petesu nibbattitvāpi mamaṃyeva nissāya sampattiṃ paṭilabhissatī’’ti ñatvā karuṇāsañcoditamānaso tā dārikāyo āha – ‘‘tumhe bhikkhū vandatha, ayaṃ pana dārikā alakkhikā viya ṭhitā’’ti. Atha naṃ tā dārikā hatthesu pariggahetvā ākaḍḍhitvā balakkārena therassa pāde vandāpesuṃ.

Sā aparena samayena vayappattā dīgharājiyaṃ saṃsāramocakakule aññatarassa kumārassa dinnā paripuṇṇagabbhā hutvā kālakatā petesu uppajjitvā naggā dubbaṇṇarūpā khuppipāsābhibhūtā ativiya bībhacchadassanā vicarantī rattiyaṃ āyasmato sāriputtattherassa attānaṃ dassetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Taṃ disvā thero –

95. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulike kisike, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti. –

Gāthāya pucchi. Tattha **dhamanisanthatā**ti nimmaṃsalohitatāya sirājālehi patthatagattā. **Upphāsulike**ti uggataphāsulike. **Kisike**ti kisasarīre. Pubbepi ‘‘kisā’’ti vatvā puna ‘‘kisike’’ti vacanaṃ aṭṭhicammanhārumattasarīratāya ativiya kisabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Taṃ sutvā petī attānaṃ pavedentī –

96. ‘‘Ahaṃ bhadante petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti. – gāthaṃ vatvā puna therena –

97. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Katakammaṃ puṭṭhā ‘‘adānasīlā maccharinī hutvā petayoniyaṃ nibbattitvā evaṃ mahādukkhaṃ anubhavāmī’’ti dassentī tisso gāthā abhāsi –

98. ‘‘Anukampakā mayhaṃ nāhesuṃ bhante, pitā ca mātā athavāpi ñātakā;
Ye maṃ niyojeyyuṃ dadāhi dānaṃ, pasannacittā samaṇabrāhmaṇānaṃ.

99. ‘‘Ito ahaṃ vassasatāni pañca, yaṃ evarūpā vicarāmi naggā;
Khudāya taṇhāya ca khajjamānā, pāpassa kammassa phalaṃ mamedaṃ.

100. ‘‘Vandāmi taṃ ayya pasannacittā, anukampa maṃ vīra mahānubhāva;
Datvā ca me ādisa yañhi kiñci, mocehi maṃ duggatiyā bhadante’’ti.

98. Tattha **anukampakā**ti samparāyikena atthena anuggaṇhakā. **Bhante**ti theraṃ ālapati. **Ye maṃ niyojeyyu**nti mātā vā pitā vā atha vā ñātakā edisā pasannacittā hutvā ‘‘samaṇabrāhmaṇānaṃ dadāhi dāna’’nti ye maṃ niyojeyyuṃ, tādisā anukampakā mayhaṃ nāhesunti yojanā.

99. **Ito ahaṃ vassasatāni pañca, yaṃ evarūpā vicarāmi naggā**ti idaṃ sā petī ito tatiyāya jātiyā attano petattabhāvaṃ anussaritvā idānipi tathā pañcavassasatāni vicarāmīti adhippāyenāha. Tattha **ya**nti yasmā, dānādīnaṃ puññānaṃ akatattā evarūpā naggā petī hutvā ito paṭṭhāya vassasatāni pañca vicarāmīti yojanā. **Taṇhāyā**ti pipāsāya. **Khajjamānā**ti khādiyamānā, bādhiyamānāti attho.

100. **Vandāmi taṃ ayya pasannacittā**ti ayya, tamahaṃ pasannacittā hutvā vandāmi, ettakameva puññaṃ idāni mayā kātuṃ sakkāti dasseti. **Anukampa ma**nti anuggaṇha mamaṃ uddissa anuddayaṃ karohi. **Datvā ca me ādisa yañhi kiñcī**ti kiñcideva deyyadhammaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ datvā taṃ dakkhiṇaṃ mayhaṃ ādisa, tena me ito petayonito mokkho bhavissatīti adhippāyena vadati. Tenevāha **‘‘mocehi maṃ duggatiyā bhadante’’**ti.

Evaṃ petiyā vutte yathā so thero paṭipajji, taṃ dassetuṃ saṅgītikārehi tisso gāthā vuttā –

101. ‘‘Sādhūti so paṭissutvā, sāriputtonukampako;
Bhikkhūnaṃ ālopaṃ datvā, pāṇimattañca coḷakaṃ;
Thālakassa ca pānīyaṃ, tassā dakkhiṇamādisi.

102. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanacchādanapānīyaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

103. ‘‘Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Vicittavatthābharaṇā, sāriputtaṃ upasaṅkamī’’ti.

101-103. Tattha **bhikkhūna**nti bhikkhuno, vacanavipallāsena hetaṃ vuttaṃ. ‘‘Ālopaṃ bhikkhuno datvā’’ti keci paṭhanti. **Ālopa**nti kabaḷaṃ, ekālopamattaṃ bhojananti attho. **Pāṇimattañca coḷaka**nti ekahatthappamāṇaṃ coḷakhaṇḍanti attho. **Thālakassa ca pānīya**nti ekathālakapūraṇamattaṃ udakaṃ. Sesaṃ khallāṭiyapetavatthusmiṃ vuttanayameva.

Athāyasmā sāriputto taṃ petiṃ pīṇindriyaṃ parisuddhachavivaṇṇaṃ dibbavatthābharaṇālaṅkāraṃ samantato attano pabhāya obhāsentiṃ attano santikaṃ upagantvā ṭhitaṃ disvā paccakkhato kammaphalaṃ tāya vibhāvetukāmo hutvā tisso gāthā abhāsi –

104. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

105. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

106. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

104. Tattha **abhikkantenā**ti atimanāpena, abhirūpenāti attho. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena. **Obhāsentī disā sabbā**ti sabbāpi dasa disā jotentī ekālokaṃ karontī. Yathā kinti āha **‘‘osadhī viya tārakā’’**ti. Ussannā pabhā etāya dhīyati, osadhānaṃ vā anubalappadāyikāti katvā ‘‘osadhī’’ti laddhanāmā tārakā yathā samantato ālokaṃ kurumānā tiṭṭhati, evameva tvaṃ sabbadisā obhāsentīti attho.

105. **Kenā**ti kiṃ-saddo pucchāyaṃ. Hetuatthe cetaṃ karaṇavacanaṃ, kena hetunāti attho. **Te**ti tava. **Etādiso**ti ediso, etarahi yathādissamānoti vuttaṃ hoti. **Kena te idha mijjhatī**ti kena puññavisesena idha imasmiṃ ṭhāne idāni tayā labbhamānaṃ sucaritaphalaṃ ijjhati nipphajjati. **Uppajjantī**ti nibbattanti. **Bhogā**ti paribhuñjitabbaṭṭhena ‘‘bhogā’’ti laddhanāmā vatthābharaṇādivittūpakaraṇavisesā. **Ye kecī**ti bhoge anavasesato byāpetvā saṅgaṇhāti. Anavasesabyāpako hi ayaṃ niddeso yathā ‘‘ye keci saṅkhārā’’ti. **Manaso piyā**ti manasā piyāyitabbā, manāpiyāti attho.

106. **Pucchāmī**ti pucchaṃ karomi, ñātuṃ icchāmīti attho. **Ta**nti tvaṃ. **Devī**ti dibbānabhāvasamaṅgitāya, devi. Tenāha ‘‘mahānubhāve’’ti. **Manussabhūtā**ti manussesu jātā manussabhāvaṃ pattā. Idaṃ yebhuyyena sattā manussattabhāve ṭhitā puññāni karontīti katvā vuttaṃ. Ayametāyaṃ gāthānaṃ saṅkhepato attho, vitthārato pana paramatthadīpaniyaṃ vimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbo.

Evaṃ puna therena puṭṭhā petī tassā sampattiyā laddhakāraṇaṃ pakāsentī sesagāthā abhāsi –

107. ‘‘Uppaṇḍukiṃ kisaṃ chātaṃ, naggaṃ sampatitacchaviṃ;
Muni kāruṇiko loke, taṃ maṃ addakkhi duggataṃ.

108. ‘‘Bhikkhūnaṃ ālopaṃ datvā, pāṇimattañca coḷakaṃ;
Thālakassa ca pānīyaṃ, mama dakkhiṇamādisi.

109. ‘‘Ālopassa phalaṃ passa, bhattaṃ vassasataṃ dasa;
Bhuñjāmi kāmakāminī, anekarasabyañjanaṃ.

110. ‘‘Pāṇimattassa coḷassa, vipākaṃ passa yādisaṃ;
Yāvatā nandarājassa, vijitasmiṃ paṭicchadā.

111. ‘‘Tato bahutarā bhante, vatthānacchādanāni me;
Koseyyakambalīyāni, khomakappāsikāni ca.

112. ‘‘Vipulā ca mahagghā ca, tepākāsevalambare;
Sāhaṃ taṃ paridahāmi, yaṃ yañhi manaso piyaṃ.

113. ‘‘Thālakassa ca pānīyaṃ, vipākaṃ passa yādisaṃ;
Gambhīrā caturassā ca, pokkharañño sunimmitā.

114. ‘‘Setodakā suppatitthā, sītā appaṭigandhiyā;
Padumuppalasañchannā, vārikiñjakkhapūritā.

115. ‘‘Sāhaṃ ramāmi kīḷāmi, modāmi akutobhayā;
Muniṃ kāruṇikaṃ loke, bhante vanditumāgatā’’ti.

107. Tattha **uppaṇḍuki**nti uppaṇḍukajātaṃ. **Chāta**nti bubhukkhitaṃ khudāya abhibhūtaṃ. **Sampatitacchavi**nti chinnabhinnasarīracchaviṃ. **Loke**ti idaṃ ‘‘kāruṇiko’’ti ettha vuttakaruṇāya visayadassanaṃ. **Taṃ ma**nti tādisaṃ mamaṃ, vuttanayena ekantato karuṇaṭṭhāniyaṃ maṃ. **Duggata**nti duggatiṃ gataṃ.

108-109. **Bhikkhūnaṃ ālopaṃ datvā**tiādi therena attano karuṇāya katākāradassanaṃ. Tattha **bhatta**nti odanaṃ, dibbabhojananti attho. **Vassasataṃ dasā**ti dasa vassasatāni, vassasahassanti vuttaṃ hoti. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. **Bhuñjāmi kāmakāminī, anekarasabyañjana**nti aññehipi kāmetabbakāmehi samannāgatā anekarasabyañjanaṃ bhattaṃ bhuñjāmīti yojanā.

110. **Coḷassā**ti deyyadhammasīsena tabbisayaṃ dānamayaṃ puññameva dasseti. **Vipākaṃ passa yādisa**nti tassa coḷadānassa vipākasaṅkhātaṃ phalaṃ passa, bhante. Taṃ pana yādisaṃ yathārūpaṃ, kinti ceti āha **‘‘yāvatā nandarājassā’’**tiādi.

Tattha koyaṃ **nandarājā** nāma? Atīte kira dasavassasahassāyukesu manussesu bārāṇasivāsī eko kuṭumbiko araññe jaṅghāvihāraṃ vicaranto araññaṭṭhāne aññataraṃ paccekabuddhaṃ addasa. So paccekabuddho tattha cīvarakammaṃ karonto anuvāte appahonte saṃharitvāva ṭhapetuṃ āraddho. So kuṭumbiko taṃ disvā, ‘‘bhante, kiṃ karothā’’ti vatvā tena appicchatāya kiñci avuttepi ‘‘cīvaradussaṃ nappahotī’’ti ñatvā attano uttarāsaṅgaṃ paccekabuddhassa pādamūle ṭhapetvā agamāsi. Paccekabuddho taṃ gahetvā anuvātaṃ āropento cīvaraṃ katvā pārupi. So kuṭumbikā jīvitapariyosāne kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā tato cavitvā bārāṇasito yojanamatte ṭhāne aññatarasmiṃ gāme amaccakule nibbatti.

Tassa vayappattakāle tasmiṃ gāme nakkhattaṃ saṅghuṭṭhaṃ ahosi. So mātaraṃ āha – ‘‘amma, sāṭakaṃ me dehi, nakkhattaṃ kīḷissāmī’’ti. Sā sudhotavatthaṃ nīharitvā adāsi. ‘‘Amma, thūlaṃ ida’’nti. Aññaṃ nīharitvā adāsi, tampi paṭikkhipi. Atha naṃ mātā āha – ‘‘tāta, yādise gehe mayaṃ jātā, natthi no ito sukhumatarassa vatthassa paṭilābhāya puñña’’nti. ‘‘Labhanaṭṭhānaṃ gacchāmi, ammā’’ti. ‘‘Gaccha, putta, ahaṃ ajjeva tuyhaṃ bārāṇasinagare rajjapaṭilābhaṃ icchāmī''ti. So ''sādhu, ammā''ti mātaraṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā āha – ''gacchāmi, ammā''ti. ''Gaccha, tātā''ti. Evaṃ kirassā cittaṃ ahosi – ''kahaṃ gamissati, idha vā ettha vā gehe nisīdissatī''ti. So pana puññaniyāmena codiyamāno gāmato nikkhamitvā bārāṇasiṃ gantvā maṅgalasilāpaṭṭe sasīsaṃ pārupitvā nipajji. So ca bārāṇasirañño kālakatassa sattamo divaso hoti.

Amaccā ca purohito ca rañño sarīrakiccaṃ katvā rājaṅgaṇe nisīditvā mantayiṃsu – ''rañño ekā dhītā atthi, putto natthi, arājakaṃ rajjaṃ na tiṭṭhati, phussarathaṃ vissajjemā''ti. Te kumudavaṇṇe cattāro sindhave yojetvā setacchattappamukhaṃ pañcavidhaṃ rājakakudhabhaṇḍaṃ rathasmiṃyeva ṭhapetvā rathaṃ vissajjetvā pacchato tūriyāni paggaṇhāpesuṃ. Ratho pācīnadvārena nikkhamitvā uyyānābhimukkho ahosi. ''Paricayena uyyānābhimukho gacchati, nivattemā''ti keci āhaṃsu. Purohito ''mā nivattayitthā''ti āha. Ratho kumāraṃ padakkhiṇaṃ katvā ārohanasajjo hutvā aṭṭhāsi, purohito pārupanakaṇṇaṃ apanetvā pādatalāni olokento ''tiṭṭhatu ayaṃ dīpo, dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu ekarajjaṃ kāretuṃ yutto''ti vatvā ''tūriyāni paggaṇhatha, punapi paggaṇhathā''ti tikkhattuṃ tūriyāni paggaṇhāpesi.

Atha kumāro mukhaṃ vivaritvā oloketvā ''kena kammena āgatattha, tātā''ti āha. ''Deva, tumhākaṃ rajjaṃ pāpuṇātī''ti. ''Tumhākaṃ rājā kaha''nti? ''Divaṅgato, sāmī''ti. ''Kati divasā atikkantā''ti? ''Ajja sattamo divaso''ti. ''Putto vā dhītā vā natthī''ti? ''Dhītā atthi, deva, putto natthī''ti. ''Tena hi karissāmi rajja''nti. Te tāvadeva abhisekamaṇḍapaṃ katvā rājadhītaraṃ sabbālaṅkārehi alaṅkaritvā uyyānaṃ ānetvā kumārassa abhisekaṃ akaṃsu.

Athassa katābhisekassa satasahassagghanikaṃ vatthaṃ upanesuṃ. So ''kimidaṃ, tātā''ti āha. ''Nivāsanavatthaṃ, devā''ti. ''Nanu, tātā, thūla''nti? ''Manussānaṃ paribhogavatthesu ito sukhumataraṃ natthi, devā''ti. ''Tumhākaṃ rājā evarūpaṃ nivāsesī''ti? ''Āma, devā''ti. ''Na maññe puññavā tumhākaṃ rājā (a. ni. aṭṭha. 1.1.191) suvaṇṇabhiṅkāraṃ āharatha, labhissāmi vattha''nti. Suvaṇṇabhiṅkāraṃ āhariṃsu. So uṭṭhāya hatthe dhovitvā mukhaṃ vikkhāletvā hatthena udakaṃ ādāya puratthimadisāyaṃ abbhukkiri. Tadā ghanapathaviṃ bhinditvā aṭṭha kapparukkhā uṭṭhahiṃsu. Puna udakaṃ gahetvā dakkhiṇāya pacchimāya uttarāyāti evaṃ catūsu disāsu abbhukkiri. Sabbadisāsu aṭṭha aṭṭha katvā dvattiṃsa kapparukkhā uṭṭhahiṃsu. Ekekāya disāya soḷasa soḷasa katvā catusaṭṭhi kammarukkhāti keci vadanti. So ekaṃ dibbadussaṃ nivāsetvā ekaṃ pārupitvā ''nandarañño vijite suttakantikā itthiyo mā suttaṃ kantiṃsūti bheriṃ carāpethā''ti vatvā chattaṃ ussāpetvā alaṅkatapaṭiyatto hatthikkhandhavaragato nagaraṃ pavisitvā pāsādaṃ āruyha mahāsampattiṃ anubhavi.

Evaṃ gacchante kāle ekadivasaṃ devī rañño sampattiṃ disvā ''aho tapassī''ti kāruññākāraṃ dassesi. ''Kimidaṃ, devī''ti ca puṭṭhā ''atimahatī te, deva, sampatti. Atīte addhani kalyāṇaṃ akattha, idāni anāgatassa atthāya kusalaṃ na karothā''ti āha. ''Kassa dema? Sīlavanto natthī''ti. ''Asuñño, deva, jambudīpo arahantehi, tumhe dānameva sajjetha, ahaṃ arahante lacchāmī''ti āha. Punadivase rājā mahārahaṃ dānaṃ sajjāpesi. Devī ''sace imissāya disāya arahanto atthi, idhāgantvā amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhantū''ti adhiṭṭhahitvā uttaradisābhimukhā urena nipajji. Nipannamattāya eva deviyā himavante vasantānaṃ padumavatiyā puttānaṃ pañcasatānaṃ paccekabuddhānaṃ jeṭṭhako mahāpadumapaccekabuddho bhātike āmantesi – ''mārisā nandarājā tumhe nimanteti, adhivāsetha tassā''ti. Te adhivāsetvā tāvadeva ākāsenāgantvā uttaradvāre otariṃsu. Manussā ''pañcasatā, deva, paccekabuddhā āgatā''ti rañño ārocesuṃ. Rājā saddhiṃ deviyā āgantvā vanditvā pattaṃ gahetvā paccekabuddhe pāsādaṃ āropetvā tattha tesaṃ dānaṃ datvā bhattakiccāvasāne rājā saṅghattherassa, devī saṅghanavakassa pādamūle nipajjitvā ''ayyā, paccayehi na kilamissanti, mayaṃ puññena na hāyissāma, amhākaṃ idha nivāsāya paṭiññaṃ dethā''ti paṭiññaṃ kāretvā uyyāne nivāsaṭṭhānāni kāretvā yāvajīvaṃ paccekabuddhe upaṭṭhahitvā tesu parinibbutesu sādhukīḷitaṃ kāretvā gandhadāruādīhi sarīrakiccaṃ kāretvā dhātuyo gahetvā cetiyaṃ patiṭṭhāpetvā ''evarūpānampi nāma mahānubhāvānaṃ mahesīnaṃ maraṇaṃ bhavissati, kimaṅgaṃ pana mādisāna''nti saṃvegajāto jeṭṭhaputtaṃ rajje patiṭṭhāpetvā sayaṃ tāpasapabbajjaṃ pabbaji. Devīpi ''raññe pabbajite ahaṃ kiṃ karissāmī''ti pabbaji. Dvepi uyyāne vasantā jhānāni nibbattetvā jhānasukhena vītināmetvā āyupariyosāne brahmaloke nibbattiṃsu. So kira nandarājā amhākaṃ satthu mahāsāvako mahākassapatthero ahosī, tassa aggamahesī bhaddā kāpilānī nāma.

Ayaṃ pana nandarājā dasa vassasahassāni sayaṃ dibbavatthāni paridahanto sabbameva attano vijitaṃ uttarakurusadisaṃ karonto āgatāgatānaṃ manussānaṃ dibbadussāni adāsi. Tayidaṃ dibbavatthasamiddhiṃ sandhāya sā petī āha **‘‘yāvatā nandarājassa, vijitasmiṃ paṭicchadā’’**ti. Tattha **vijitasmi**nti raṭṭhe. **Paṭicchadā**ti vatthāni. Tāni hi paṭicchādenti etehīti ‘‘paṭicchadā’’ti vuccanti.

111. Idāni sā petī ‘‘nandarājasamiddhitopi etarahi mayhaṃ samiddhi vipulatarā’’ti dassentī **‘‘tato bahutarā, bhante, vatthānacchādanāni me’’**tiādimāha. Tattha **tato**ti nandarājassa pariggahabhūtavatthatopi bahutarāni mayhaṃ vatthacchādanānīti attho. **Vatthānacchādanānī**ti nivāsanavatthāni ceva pārupanavatthāni ca. **Koseyyakambalīyānī**ti koseyyāni ceva kambalāni ca. **Khomakappāsikānī**ti khomavatthāni ceva kappāsamayavatthāni ca.

112. **Vipulā**ti āyāmato ca vitthārato ca vipulā. **Mahagghā**ti mahagghavasena mahantā mahārahā. **Ākāsevalambare**ti ākāseyeva olambamānā tiṭṭhanti. **Yaṃ yañhi manaso piya**nti yaṃ yaṃ mayhaṃ manaso piyaṃ, taṃ taṃ gahetvā paridahāmi pārupāmi cāti yojanā.

113. **Thālakassa ca pānīyaṃ, vipākaṃ passa yādisa**nti thālakapūraṇamattaṃ pānīyaṃ dinnaṃ anumoditaṃ, tassa pana vipākaṃ yādisaṃ yāva mahantaṃ passāti dassentī **‘‘gambhīrā caturassā cā’’**tiādimāha. Tattha **gambhīrā**ti agādhā. **Caturassā**ti caturassasaṇṭhānā. **Pokkharañño**ti pokkharaṇiyo. **Sunimmitā**ti kammānubhāveneva suṭṭhu nimmitā.

114. **Setodakā**ti setaudakā setavālukasamparikiṇṇā. **Suppatitthā**ti sundaratitthā. **Sītā**ti sītalodakā. **Appaṭigandhiyā**ti paṭikūlagandharahitā surabhigandhā. **Vārikiñjakkhapūritā**ti kamalakuvalayādīnaṃ kesarasañchannena vārinā paripuṇṇā.

115. **Sāha**nti sā ahaṃ. **Ramāmī**ti ratiṃ vindāmi. **Kīḷāmī**ti indriyāni paricāremi. **Modāmī**ti bhogasampattiyā pamuditā homi. **Akutobhayā**ti kutocipi asañjātabhayā, serī sukhavihārinī homi. **Bhante, vanditumāgatā**ti, bhante, imissā dibbasampattiyā paṭilābhassa kāraṇabhūtaṃ tvaṃ vandituṃ āgatā upagatāti attho. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ tattha tattha vuttameva.

Evaṃ tāya petiyā vutte āyasmā sāriputto iṭṭhakavatiyaṃ dīgharājiyanti gāmadvayavāsikesu attano santikaṃ upagatesu manussesu imamatthaṃ vitthārato kathento saṃvejetvā saṃsāramocanapāpakammato mocetvā upāsakabhāve patiṭṭhāpesi. Sā pavatti bhikkhūsu pākaṭā jātā. Taṃ bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi, sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Saṃsāramocakapetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāriputtattheramātupetivatthuvaṇṇanā

Naggā dubbaṇṇarūpāsīti idaṃ satthari veḷuvane viharante āyasmato sāriputtattherassa ito pañcamāya jātiyā mātubhūtaṃ petiṃ ārabbha vuttaṃ. Ekadivasaṃ āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno āyasmā ca anuruddho āyasmā ca kappino rājagahassa avidūre aññatarasmiṃ araññāyatane viharanti. Tena ca samayena bārāṇasiyaṃ aññataro brāhmaṇo aḍḍho mahaddhano mahābhogo samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavanibbakayācakānaṃ opānabhūto annapānavatthasayanādīni deti. Dento ca āgatāgatānaṃ yathākālaṃ yathārahañca pādodakapādabbhañjanādidānānupubbakaṃ sabbābhideyyaṃ paṭipanno hoti, purebhattaṃ bhikkhū annapānādinā sakkaccaṃ parivisati. So desantaraṃ gacchanto bhariyaṃ āha – ‘‘bhoti, yathāpaññattaṃ imaṃ dānavidhiṃ aparihāpentī sakkaccaṃ anupatiṭṭhāhī’’ti. Sā ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā tasmiṃ pakkante eva tāva bhikkhūnaṃ paññattaṃ dānavidhiṃ pacchindi, addhikānaṃ pana nivāsatthāya upagatānaṃ gehapiṭṭhito chaḍḍitaṃ jarasālaṃ dassesi ‘‘ettha vasathā’’ti. Annapānādīnaṃ atthāya tattha addhikesu āgatesu ‘‘gūthaṃ khādatha, muttaṃ pivatha, lohitaṃ pivatha, tumhākaṃ mātu matthaluṅgaṃ khādathā’’ti yaṃ yaṃ asuci jegucchaṃ, tassa tassa nāmaṃ gahetvā niṭṭhuraṃ vadati.

Sā aparena samayena kālaṃ katvā kammānubhāvukkhittā petayoniyaṃ nibbattitvā attano vacīduccaritānurūpaṃ dukkhaṃ anubhavantī purimajātisambandhaṃ anussaritvā āyasmato sāriputtassa santikaṃ upasaṅkamitukāmā tassa vihāradvāraṃ sampāpuṇi, tassa vihāradvāradevatāyo vihārappavesanaṃ nivāresuṃ. Sā kira ito pañcamāya jātiyā therassa mātubhūtapubbā, tasmā evamāha – ‘‘ahaṃ ayyassa sāriputtattherassa ito pañcamāya jātīyā mātā, detha me dvārappavesanaṃ theraṃ daṭṭhu’’nti. Taṃ sutvā devatā tassā pavesanaṃ anujāniṃsu. Sā pavisitvā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhatvā therassa attānaṃ dassesi. Thero taṃ disvā karuṇāya sañcoditamānaso hutvā –

116. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulike kisike, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti. –

Gāthāya pucchi. Sā therena puṭṭhā paṭivacanaṃ dentī –

117. ‘‘Ahaṃ te sakiyā mātā, pubbe aññāsu jātīsu;
Upapannā pettivisayaṃ, khuppipāsasamappitā.

118. ‘‘Chaḍḍitaṃ khipitaṃ kheḷaṃ, siṅghāṇikaṃ silesumaṃ;
Vasañca ḍayhamānānaṃ, vijātānañca lohitaṃ.

119. ‘‘Vaṇikānañca yaṃ ghāna-sīsacchinnāna lohitaṃ;
Khudāparetā bhuñjāmi, icchipurisanissitaṃ.

120. ‘‘Pubbalohitaṃ bhakkhāmi, pasūnaṃ mānusāna ca;
Aleṇā anagārā ca, nīlamañcaparāyaṇā.

121. ‘‘Dehi puttaka me dānaṃ, datvā anvādisāhi me;
Appeva nāma mucceyyaṃ, pubbalohitabhojanā’’ti. – pañcagāthā abhāsi;

117. Tattha **ahaṃ te sakiyā mātā**ti ahaṃ tuyhaṃ jananibhāvato sakiyā mātā. **Pubbe aññāsu jātīsū**ti mātā hontīpi na imissaṃ jātiyaṃ, atha kho pubbe aññāsu jātīsu, ito pañcamiyanti daṭṭhabbaṃ. **Upapannā pettivisaya**nti paṭisandhivasena petalokaṃ upagatā. **Khuppipāsasamappitā**ti khudāya ca pipāsāya ca abhibhūtā, nirantaraṃ jighacchāpipāsāhi abhibhuyyamānāti attho.

118-119. **Chaḍḍita**nti ucchiṭṭhakaṃ, vantanti attho. **Khipita**nti khipitena saddhiṃ mukhato nikkhantamalaṃ. **Kheḷa**nti niṭṭhubhaṃ. **Siṅghāṇika**nti matthaluṅgato vissanditvā nāsikāya nikkhantamalaṃ. **Silesuma**nti semhaṃ. **Vasañca ḍayhamānāna**nti citakasmiṃ ḍayhamānānaṃ kaḷevarānaṃ vasātelañca. **Vijātānañca lohita**nti pasūtānaṃ itthīnaṃ lohitaṃ, gabbhamalaṃ ca-saddena saṅgaṇhāti. **Vaṇikāna**nti sañjātavaṇānaṃ. **Ya**nti yaṃ lohitanti sambandho. **Ghānasīsacchinnāna**nti ghānacchinnānaṃ sīsacchinnānañca yaṃ lohitaṃ, taṃ bhuñjāmīti yojanā. Desanāsīsametaṃ ‘‘ghānasīsacchinnāna’’nti, yasmā hatthapādādicchinnānampi lohitaṃ bhuñjāmiyeva. Tathā ‘‘vaṇikāna’’nti iminā tesampi lohitaṃ saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Khudāparetā**ti jighacchābhibhūtā hutvā. **Itthipurisanissita**nti itthipurisasarīranissitaṃ yathāvuttaṃ aññañca cammamaṃsanhārupubbādikaṃ paribhuñjāmīti dasseti.

120-121. **Pasūna**nti ajagomahiṃsādīnaṃ. **Aleṇā**ti asaraṇā. **Anagārā**ti anāvāsā.

Nīlamañcaparāyaṇāti susāne chaḍḍitamalamañcasayanā. Atha vā **nīlā**ti chārikaṅgārabahulā susānabhūmi adhippetā, taṃyeva mañcaṃ viya adhisayanāti attho. **Anvādisāhi me**ti yathā dinnaṃ dakkhiṇaṃ mayhaṃ upakappati, tathā uddisa pattidānaṃ dehi. **Appeva nāma mucceyyaṃ, pubbalohitabhojanā**ti tava uddisanena etasmā pubbalohitabhojanā petajīvikā api nāma mucceyyaṃ.

Taṃ sutvā āyasmā sāriputtatthero dutiyadivase mahāmoggallānattherādike tayo there āmantetvā tehi saddhiṃ rājagahe piṇḍāya caranto rañño bimbisārassa nivesanaṃ agamāsi. Rājā there disvā vanditvā ‘‘kiṃ, bhante, āgatatthā’’ti āgamanakāraṇaṃ pucchi. Āyasmā mahāmoggallāno taṃ pavattiṃ rañño ārocesi. Rājā ‘‘aññātaṃ, bhante’’ti vatvā there vissajjetvā sabbakammikaṃ amaccaṃ pakkosāpetvā āṇāpesi ‘‘nagarassa avidūre vivitte chāyūdakasampanne ṭhāne catasso kuṭiyo kārehī’’ti. Antepure ca pahonakavisesavasena tidhā vibhajitvā catasso kuṭiyo paṭicchāpesi, sayañca tattha gantvā kātabbayuttakaṃ akāsi. Niṭṭhitāsu kuṭikāsu sabbaṃ balikaraṇaṃ sajjāpetvā annapānavatthādīni buddhappamukhassa cātuddisassa bhikkhusaṅghassa anucchavike sabbaparikkhāre ca upaṭṭhāpetvā āyasmato sāriputtattherassa taṃ sabbaṃ niyyādesi. Atha thero taṃ petiṃ uddissa taṃ sabbaṃ buddhappamukhassa cātuddisassa bhikkhusaṅghassa adāsi. Sā petī taṃ anumoditvā devaloke nibbattitvā sabbakāmasamiddhā ca hutvā aparadivase āyasmato mahāmoggallānattherassa santikaṃ upagantvā vanditvā aṭṭhāsi. Taṃ thero paṭipucchi, sā attano petūpapattiṃ puna devūpapattiñca vitthārato kathesi. Tena vuttaṃ –

122. ‘‘Mātuyā vacanaṃ sutvā, upatissonukampako;
Āmantayi moggallānaṃ, anuruddhañca kappinaṃ.

123. ‘‘Catasso kuṭiyo katvā, saṅghe cātuddise adā;
Kuṭiyo annapānañca, mātu dakkhiṇamādisī.

124. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanaṃ pānīyaṃ vatthaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

125. ‘‘Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Vicittavatthābharaṇā, kolikaṃ upasaṅkamī’’ti.

123. Tattha **saṅghe cātuddise adā**ti cātuddisassa saṅghassa adāsi, niyyādesīti attho. Sesaṃ vuttatthameva.

Athāyasmā mahāmoggallāno taṃ petiṃ –

126. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

127. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, tena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

128. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – pucchi;

129-133. Atha sā **‘‘sāriputtassāhaṃ mātā’’**tiādinā vissajjesi. Sesaṃ vuttatthameva. Athāyasmā mahāmoggallāno taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi, sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Sāriputtattheramātupetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mattāpetivatthuvaṇṇanā

Naggā dubbaṇṇarūpāsīti idaṃ satthari jetavane viharante mattaṃ nāma petiṃ ārabbha vuttaṃ. Sāvatthiyaṃ kira aññataro kuṭumbiko saddho pasanno ahosi. Tassa bhariyā assaddhā appasannā kodhanā vañjhā ca ahosi nāmena mattā nāma. Atha so kuṭumbiko kulavaṃsūpacchedanabhayena sadisakulato tissaṃ nāma aññaṃ kaññaṃ ānesi. Sā ahosi saddhā pasannā sāmino ca piyā manāpā, sā nacirasseva gabbhinī hutvā dasamāsaccayena puttaṃ vijāyi, ‘‘bhūto’’tissa nāmaṃ ahosi. Sā gehassāminī hutvā cattāro bhikkhū sakkaccaṃ upaṭṭhahi, vañjhā pana taṃ usūyati.

Tā ubhopi ekasmiṃ divase sīsaṃ nhatvā allakesā aṭṭhaṃsu, kuṭumbiko guṇavasena tissāya ābaddhasineho manuññena hadayena tāya saddhiṃ bahuṃ sallapanto aṭṭhāsi. Taṃ asahamānā mattā issāpakatā gehe sammajjitvā ṭhapitaṃ saṅkāraṃ tissāya matthake okiri. Sā aparena samayena kālaṃ katvā petayoniyaṃ nibbattitvā attano kammabalena pañcavidhaṃ dukkhaṃ anubhavati. Taṃ pana dukkhaṃ pāḷito eva viññāyati. Athekadivasaṃ sā petī sañjhāya vītivattāya gehassa piṭṭhipasse nhāyantiyā tissāya attānaṃ dassesi. Taṃ disvā tissā –

134. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulike kisike, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti. –

Gāthāya paṭipucchi. Itarā –

135. ‘‘Ahaṃ mattā tuvaṃ tissā, sapattī te pure ahuṃ;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Gāthāya paṭivacanaṃ adāsi. Tattha **ahaṃ mattā tuvaṃ tissā**ti ahaṃ mattā nāma, tuvaṃ tissā nāma. **Pure**ti purimattabhāve. **Te**ti tuyhaṃ sapattī ahuṃ, ahosinti attho. Puna tissā –

136. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Gāthāya katakammaṃ pucchi. Puna itarā –

137. ‘‘Caṇḍī ca pharusā cāsiṃ, issukī maccharī saṭhā;
Tāhaṃ duruttaṃ vatvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Gāthāya attanā katakammaṃ ācikkhi. Tattha **caṇḍī**ti kodhanā. **Pharusā**ti pharusavacanā. **Āsi**nti ahosiṃ. **Tāha**nti taṃ ahaṃ. **Durutta**nti dubbhāsitaṃ niratthakavacanaṃ. Ito parampi tāsaṃ vacanapaṭivacanavaseneva gāthā pavattā –

138. ‘‘Sabbaṃ ahampi jānāmi, yathā tvaṃ caṇḍikā ahu;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kenāsi paṃsukunthitā.

139. ‘‘Sīsaṃnhātā tuvaṃ āsi, sucivatthā alaṅkatā;
Ahañca kho adhimattaṃ, samalaṅkatatarā tayā.

140. ‘‘Tassā me pekkhamānāya, sāmikena samantayi;
Tato me issā vipulā, kodho me samajāyatha.

141. ‘‘Tato paṃsuṃ gahetvāna, paṃsunā tañhi okiriṃ;
Tassakammavipākena, tenamhi paṃsukunthitā.

142. ‘‘Sabbaṃ ahampi jānāmi, paṃsunā maṃ tvamokiri;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kena khajjasi kacchuyā.

143. ‘‘Bhesajjahārī ubhayo, vanantaṃ agamimhase;
Tvañca bhesajjamāhari, ahañca kapikacchuno.

144. ‘‘Tassā tyājānamānāya, seyyaṃ tyāhaṃ samokiriṃ;
Tassakammavipākena, tena khajjāmi kacchuyā.

145. ‘‘Sabbaṃ ahampi jānāmi, seyyaṃ me tvaṃ samokiri;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kenāsi naggiyā tuvaṃ.

146. ‘‘Sahāyānaṃ samayo āsi, ñātīnaṃ samitī ahu;
Tvañca āmantitā āsi, sasāminī no ca khohaṃ.

147. ‘‘Tassā tyājānamānāya, dussaṃ tyāhaṃ apānudiṃ;
Tassakammavipākena, tenamhi naggiyā ahaṃ.

148. ‘‘Sabbaṃ ahampi jānāmi, dussaṃ me tvaṃ apānudi;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kenāsi gūthagandhinī.

149. ‘‘Tava gandhañca mālañca, paccagghañca vilepanaṃ;
Gūthakūpe atāresiṃ, taṃ pāpaṃ pakataṃ mayā;
Tassakammavipākena, tenamhi gūthagandhinī.

150. ‘‘Sabbaṃ ahampi jānāmi, taṃ pāpaṃ pakataṃ tayā;
Aññañca kho taṃ pucchāmi, kenāsi duggatā tuvaṃ.

151. ‘‘Ubhinnaṃ samakaṃ āsi, yaṃ gehe vijjate dhanaṃ;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākāsimattano;
Tassakammavipākena, tenamhi duggatā ahaṃ.

152. ‘‘Tadeva maṃ tvaṃ avaca, pāpakammaṃ nisevasi;
Na hi pāpehi kammehi, sulabhā hoti suggati.

153. ‘‘Vāmato maṃ tvaṃ paccesi, athopi maṃ usūyasi;
Passa pāpānaṃ kammānaṃ, vipāko hoti yādiso.

154. ‘‘Te gharā tā ca dāsiyo, tānevābharaṇānime;
Te aññe paricārenti, na bhogā honti sassatā.

155. ‘‘Idāni bhūtassa pitā, āpaṇā gehamehiti;
Appeva te dade kiñci, mā su tāva ito agā.

156. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāmhi, kisā dhamanisanthatā;
Kopīnametaṃ itthīnaṃ, mā maṃ bhūtapitāddasa.

157. ‘‘Handa kiṃ vā tyāhaṃ dammi, kiṃ vā teca karomahaṃ;
Yena tvaṃ sukhitā assa, sabbakāmasamiddhinī.

158. ‘‘Cattāro bhikkhū saṅghato, cattāro pana puggale;
Aṭṭha bhikkhū bhojayitvā, mama dakkhiṇamādisa;

Tadāhaṃ sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī.

159. ‘‘Sādhūti sā paṭissutvā, bhojayitvāṭṭha bhikkhavo;
Vatthehacchādayitvāna, tassā dakkhiṇamādisī.

160. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanacchādanapānīyaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

161. ‘‘Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Vicittavatthābharaṇā, sapattiṃ upasaṅkami.

162. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

163. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

164. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsī puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatīti.

165. ‘‘Ahaṃ mattā tuvaṃ tissā, sapattī te pure ahuṃ;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

166. ‘‘Tava dinnena dānena, modāmi akutobhayā;
Ciraṃ jīvāhi bhagini, saha sabbehi ñātibhi;
Asokaṃ virajaṃ ṭhānaṃ, āvāsaṃ vasavattinaṃ.

167. ‘‘Idha dhammaṃ caritvāna, dānaṃ datvāna sobhane;
Vineyya maccheramalaṃ samūlaṃ, aninditā saggamupehi ṭhāna’’nti.

138. Tattha **sabbaṃ ahampi jānāmi, yathā tvaṃ caṇḍikā ahū**ti ‘‘caṇḍī ca pharusā cāsi’’nti yaṃ tayā vuttaṃ, taṃ sabbaṃ ahampi jānāmi, yathā tvaṃ caṇḍikā kodhanā pharusavacanā issukī maccharī saṭhā ca ahosi. **Aññañca kho taṃ pucchāmī**ti aññaṃ puna taṃ idāni pucchāmi. **Kenāsi paṃsukunthitā**ti kena kammena saṅkārapaṃsūti oguṇṭhitā sabbaso okiṇṇasarīrā ahūti attho.

139-40. **Sīsaṃnhātā**ti sasīsaṃ nhātā. **Adhimatta**nti adhikataraṃ. **Samalaṅkatatarā**ti sammā atisayena alaṅkatā. ‘‘Adhimattā’’ti vā pāṭho, ativiya mattā mānamadamattā, mānanissitāti attho. **Tayā**ti bhotiyā. **Sāmikena samantayī**ti sāmikena saddhiṃ allopasallāpavasena kathesi.

142-144. **Khajjasi kacchuyā**ti kacchurogena khādīyasi, bādhīyasīti attho. **Bhesajjahārī**ti bhesajjahāriniyo osadhahārikāyo. **Ubhayo**ti duve, tvañca ahañcāti attho. **Vananta**nti vanaṃ. **Tvañca bhesajjamāharī**ti tvaṃ vejjehi vuttaṃ attano upakārāvahaṃ bhesajjaṃ āhari. **Ahañca kapikacchuno**ti ahaṃ pana kapikacchuphalāni duphassaphalāni āhariṃ. **Kapikacchū**ti vā sayaṃbhūtā vuccati, tasmā sayaṃbhūtāya pattaphalāni āharinti attho. **Seyyaṃ tyāhaṃ samokiri**nti tava seyyaṃ ahaṃ kapikacchuphalapattehi samantato avakiriṃ.

146-147. **Sahāyāna**nti mittānaṃ. **Samayo**ti samāgamo. **Ñātīna**nti bandhūnaṃ. **Samitī**ti sannipāto. **Āmantitā**ti maṅgalakiriyāvasena nimantitā. **Sasāminī**ti sabhattikā, saha bhattunāti attho. **No ca khoha**nti no ca kho ahaṃ āmantitā āsinti yojanā. **Dussaṃ tyāha**nti dussaṃ te ahaṃ. **Apānudi**nti corikāya avahariṃ aggahosiṃ.

149. **Paccagghan**ti abhinavaṃ, mahagghaṃ vā. **Atāresin**ti khipiṃ. **Gūthagandhinī**ti gūthagandhagandhinī karīsavāyinī.

151. **Yaṃ gehe vijjate dhanan**ti yaṃ gehe dhanaṃ upalabbhati, taṃ tuyhaṃ mayhañcāti amhākaṃ ubhinna samakaṃ tulyameva āsi. **Santesū**ti vijjamānesu. **Dīpa**nti patiṭṭhaṃ, puññakammaṃ sandhāya vadati.

152. Evaṃ sā petī tissāya pucchitamatthaṃ katthetvā puna pubbe tassā vacanaṃ akatvā attanā kataṃ aparādhaṃ pakāsentī **‘‘tadeva maṃ tva’’**ntiādimāha. Tattha **tadevā**ti tadā eva, mayhaṃ manussattabhāve ṭhitakāleyeva. Tathevāti vā pāṭho, yathā etarahi jātaṃ, taṃ tathā evāti attho. **Ma**nti attānaṃ niddisati, **tva**nti tissaṃ. **Avacā**ti abhaṇi. Yathā pana avaca, taṃ dassetuṃ **‘‘pāpakamma’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Pāpakammānī’’ti pāḷi. ‘‘Tvaṃ pāpakammāniyeva karosi, pāpehi pana kammehi sugati sulabhā na hoti, atha kho duggati eva sulabhā’’ti yathā maṃ tvaṃ pubbe avaca ovadi, taṃ tathevāti vadati.

153. Taṃ sutvā tissā **‘‘vāmato maṃ tvaṃ paccesī’’**tiādinā tisso gāthā āha. Tattha **vāmato maṃ tvaṃ paccesī**ti vilomato maṃ tvaṃ adhigacchasi, tuyhaṃ hitesimpi vipaccanīkakāriniṃ katvā maṃ gaṇhāsi. **Maṃ usūyasī**ti mayhaṃ usūyasi, mayi issaṃ karosi. **Passa pāpānaṃ kammānaṃ, vipāko hoti yādiso**ti pāpakānaṃ nāma kammānaṃ vipāko yādiso yathā ghorataro, taṃ paccakkhato passāti vadati.

154. **Te aññe paricārentī**ti te ghare dāsiyo ābharaṇāni ca imāni tayā pubbe pariggahitāni idāni aññe paricārenti paribhuñjanti. ‘‘Ime’’ti hi liṅgavipallāsena vuttaṃ. **Na bhogā honti sassatā**ti bhogā nāmete na sassatā anavaṭṭhitā tāvakālikā mahāyagamanīyā, tasmā tadatthaṃ issāmacchariyādīni na kattabbānīti adhippāyo.

155. **Idāni bhūtassa pitā**ti idāneva bhūtassa mayhaṃ puttassa pitā kuṭumbiko. **Āpaṇā**ti āpaṇato imaṃ **gehaṃ ehiti** āgamissati. **Appeva te dade kiñcī**ti gehaṃ āgato kuṭumbiko tuyhaṃ dātabbayuttakaṃ kiñci deyyadhammaṃ api nāma dadeyya. **Mā su tāva ito agā**ti ito gehassa pacchā vatthuto mā tāva agamāsīti taṃ anukampamānā āha.

156. Taṃ sutvā petī attano ajjhāsayaṃ pakāsentī **‘‘naggā dubbaṇṇarūpāmhī’’**ti gāthamāha. Tattha **kopīnametaṃ itthīna**nti etaṃ naggadubbaṇṇatādikaṃ paṭicchādetabbatāya itthīnaṃ kopīnaṃ rundhanīyaṃ. **Mā maṃ bhūtapitāddasā**ti tasmā bhūtassa pitā kuṭumbiko maṃ mā addakkhīti lajjamānā vadati.

157. Taṃ sutvā tissā sañjātanuddayā **‘‘handa kiṃ vā tyāhaṃ dammī’’**ti gāthamāha. Tattha **handā**ti codanatthe nipāto. **Kiṃ vā tyāhaṃ dammī**ti kiṃ te ahaṃ dammi, kiṃ vatthaṃ dassāmi, udāhu bhattanti. **Kiṃ vā tedha karomaha**nti kiṃ vā aññaṃ te idha imasmiṃ kāle upakāraṃ karissāmi.

158. Taṃ sutvā petī **‘‘cattāro bhikkhū saṅghato’’**ti gāthamāha. Tattha **cattāro bhikkhū saṅghato, cattāro pana puggale**ti bhikkhusaṅghato saṅghavasena cattāro bhikkhū, puggalavasena cattāro bhikkhūti evaṃ aṭṭha bhikkhū yathāruciṃ bhojetvā taṃ dakkhiṇaṃ mama ādisa, mayhaṃ pattidānaṃ dehi. **Tadāhaṃ sukhitā hessa**nti yadā tvaṃ dakkhiṇaṃ mama uddisissasi, tadā ahaṃ sukhitā sukhappattā sabbakāmasamiddhinī bhavissāmīti attho.

159-161. Taṃ sutvā tissā tamatthaṃ attano sāmikassa ārocetvā dutiyadivase aṭṭha bhikkhū bhojetvā tassā dakkhiṇamādisi, sā tāvadeva paṭiladdhadibbasampattikā puna tissāya santikaṃ upasaṅkami. Tamatthaṃ dassetuṃ saṅgītikārehi **‘‘sādhūti sā paṭissutvā’’**tiādikā tisso gāthā ṭhapitā.

162-167. Upasaṅkamitvā ṭhitaṃ pana naṃ tissā **‘‘abhikkantena vaṇṇenā’’**tiādīhi tīhi gāthāhi paṭipucchi. Itarā **‘‘ahaṃ mattā’’**ti gāthāya attānaṃ ācikkhitvā **‘‘ciraṃ jīvāhī’’**ti gāthāya tassā anumodanaṃ datvā **‘‘idha dhammaṃ caritvānā’’**ti gāthāya ovādaṃ adāsi. Tattha **tava dinnenā**ti tayā dinnena. **Asokaṃ virajaṃ ṭhāna**nti sokābhāvena asokaṃ, sedajallikānaṃ pana abhāvena virajaṃ dibbaṭṭhānaṃ, sabbametaṃ devalokaṃ sandhāya vadati. **Āvāsa**nti ṭhānaṃ. **Vasavattina**nti dibbena ādhipateyyena attano vasaṃ vattentānaṃ. **Samūla**nti salobhadosaṃ. Lobhadosā hi macchariyassa mūlaṃ nāma. **Aninditā**ti agarahitā pāsaṃsā, **saggamupehi ṭhāna**nti rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggattā ‘‘sagga’’nti laddhanāmaṃ dibbaṭṭhānaṃ upehi, sugatiparāyaṇā hohīti attho. Sesaṃ uttānameva.

Atha tissā taṃ pavattiṃ kuṭumbikassa ārocesi, kuṭumbiko bhikkhūnaṃ ārocesi, bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi, taṃ sutvā mahājano paṭiladdhasaṃvego vineyya maccherādimalaṃ dānasīlādirato sugatiparāyaṇo ahosīti.

Mattāpetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandāpetivatthuvaṇṇanā

Kāḷī dubbaṇṇarūpāsīti idaṃ satthari jetavane viharante nandaṃ nāma petiṃ ārabbha vuttaṃ. Sāvatthiyā kira avidūre aññatarasmiṃ gāmake nandiseno nāma upāsako ahosi saddho pasanno. Bhariyā panassa nandā nāma assaddhā appasannā maccharinī caṇḍī pharusavacanā sāmike agāravā aggatissā sassuṃ corivādena akkosati paribhāsati. Sā aparena samayena kālaṃ katvā petayoniyaṃ nibbattitvā tasseva gāmassa avidūre vicarantī ekadivasaṃ nandisenassa upāsakassa gāmato nikkhamantassa avidūre attānaṃ dassesi. So taṃ disvā –

168. ‘‘Kāḷī dubbaṇṇarūpāsi, pharusā bhīrudassanā;
Piṅgalāsi kaḷārāsi, na taṃ maññāmi mānusi’’nti. –

Gāthāya ajjhabhāsi. Tattha **kāḷī**ti kāḷavaṇṇā, jhāmaṅgārasadiso hissā vaṇṇo ahosi. **Pharusā**ti kharagattā. **Bhīrudassanā**ti bhayānakadassanā sappaṭibhayākārā. ‘‘Bhārudassanā’’ti vā pāṭho, bhāriyadassanā, dubbaṇṇatādinā duddasikāti attho. **Piṅgalā**ti piṅgalalocanā. **Kaḷārā**ti kaḷāradantā. **Na taṃ maññāmi mānusi**nti ahaṃ taṃ mānusinti na maññāmi, petimeva ca taṃ maññāmīti adhippāyo. Taṃ sutvā petī attānaṃ pakāsentī –

169. ‘‘Ahaṃ nandā nandisena, bhariyā te pure ahuṃ;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **ahaṃ nandā nandisenā**ti sāmi nandisena ahaṃ nandā nāma. **Bhariyā te pure ahu**nti purimajātiyaṃ tuyhaṃ bhariyā ahosiṃ. Ito paraṃ –

170. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Tassa upāsakassa pucchā. Athassa sā –

171. ‘‘Caṇḍī ca pharusā cāsiṃ, tayi cāpi agāravā;
Tāhaṃ duruttaṃ vatvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Vissajjesi. Puna so –

172. ‘‘Handuttarīyaṃ dadāmi te, imaṃ dussaṃ nivāsaya;
Imaṃ dussaṃ nivāsetvā, ehi nessāmi taṃ gharaṃ.

173. ‘‘Vatthañca annapānañca, lacchasi tvaṃ gharaṃ gatā;
Putte ca te passissasi, suṇisāyo ca dakkhasī’’ti. – athassa sā –

174. ‘‘Hatthena hatthe te dinnaṃ, na mayhaṃ upakappati;
Bhikkhū ca sīlasampanne, vītarāge bahussute.

175. ‘‘Tappehi annapānena, mama dakkhiṇamādisa;
Tadāhaṃ sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī’’ti. –

Dve gāthā abhāsi. Tato –

176. ‘‘Sādhūti so paṭissutvā, dānaṃ vipulamākiri;
Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca;
Chattaṃ gandhañca mālañca, vividhā ca upāhanā.

177. ‘‘Bhikkhū ca sīlasampanne, vītarāge bahussute;
Tappetvā annapānena, tassā dakkhiṇamādisī.

178. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhojanacchādanapānīyaṃ, dakkhiṇāya idaṃ phalaṃ.

179. ‘‘Tato suddhā sucivasanā, kāsikuttamadhārinī;
Vicittavatthābharaṇā, sāmikaṃ upasaṅkamī’’ti. –

Catasso gāthā saṅgītikārehi vuttā. Tato paraṃ –

180. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

181. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

182. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

183. ‘‘Ahaṃ nandā nandisena, bhariyā te pure ahuṃ;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

184. ‘‘Tava dinnena dānena, modāmi akutobhayā;
Ciraṃ jīva gahapati, saha sabbehi ñātibhi;

Asokaṃ virajaṃ khemaṃ, āvāsaṃ vasavattinaṃ.

185. ‘‘Idha dhammaṃ caritvāna, dānaṃ datvā gahapati;
Vineyya maccheramalaṃ samūlaṃ, anindito saggamupehi ṭhāna’’nti. –

Upāsakassa ca petiyā ca vacanapaṭivacanagāthā.

176. Tattha **dānaṃ vipulamākirī**ti ukkhiṇeyyakhette deyyadhammabījaṃ vippakiranto viya mahādānaṃ pavattesi. Sesaṃ anantaravatthusadisameva.

Evaṃ sā attano dibbasampattiṃ tassā ca kāraṇaṃ nandisenassa vibhāvetvā attano vasanaṭṭhānameva gatā. Upāsako taṃ pavattiṃ bhikkhūnaṃ ārocesi, bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Nandāpetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Maṭṭhakuṇḍalīpetavatthuvaṇṇanā

Alaṅkato maṭṭhakuṇḍalīti idaṃ satthari jetavane viharante maṭṭhakuṇḍalidevaputtaṃ ārabbha vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ vimānavatthuvaṇṇanāyaṃ maṭṭhakuṇḍalīvimānavatthuvaṇṇanāya (vi. va. aṭṭha. 1206 maṭṭhakuṇḍalīvimānavaṇṇanā) vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Ettha ca maṭṭhakuṇḍalīdevaputtassa vimānadevatābhāvato tassa vatthu yadipi vimānavatthupāḷiyaṃ saṅgahaṃ āropitaṃ, yasmā pana so devaputto adinnapubbakabrāhmaṇassa puttasokena susānaṃ gantvā āḷāhanaṃ anupariyāyitvā rodantassa sokaharaṇatthaṃ attano devarūpaṃ paṭisaṃharitvā haricandanussado bāhā paggayha kandanto dukkhābhibhūtākārena peto viya attānaṃ dassesi. Manussattabhāvato apetattā petapariyāyopi labbhati evāti tassa vatthu petavatthupāḷiyampi saṅgahaṃ āropitanti daṭṭhabbaṃ.

Maṭṭhakuṇḍalīpetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kaṇhapetavatthuvaṇṇanā

Uṭṭhehi kaṇha kiṃ sesīti idaṃ satthā jetavane viharanto aññataraṃ mataputtaṃ upāsakaṃ ārabbha kathesi. Sāvatthiyaṃ kira aññatarassa upāsakassa putto kālamakāsi. So tena sokasallasamappito na nhāyati, na bhuñjati, na kammante vicāreti, na buddhupaṭṭhānaṃ gacchati, kevalaṃ, ‘‘tāta piyaputtaka, maṃ ohāya kahaṃ paṭhamataraṃ gatosī’’tiādīni vadanto vippalapati. Satthā paccūsasamaye lokaṃ olokento tassa sotāpattiphalūpanissayaṃ disvā punadivase bhikkhusaṅghaparivuto sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā katabhattakicco bhikkhū uyyojetvā ānandattherena pacchāsamaṇena tassa gharadvāraṃ agamāsi. Satthu āgatabhāvaṃ upāsakassa ārocesuṃ. Athassa gehajano gehadvāre āsanaṃ paññāpetvā satthāraṃ nisīdāpetvā upāsakaṃ pariggahetvā satthu santikaṃ upanesi. Ekamantaṃ nisinnaṃ taṃ disvā ‘‘kiṃ, upāsaka, socasī’’ti vatvā ‘‘āma, bhante’’ti vutte, ‘‘upāsaka, porāṇakapaṇḍitā paṇḍitānaṃ kathaṃ sutvā mataputtaṃ nānusociṃsū’’ti vatvā tena yācito atītaṃ āhari.

Atīte dvāravatīnagare dasa bhātikarājāno ahesuṃ – vāsudevo baladevo candadevā sūriyadevo aggidevo varuṇadevo ajjuno pajjuno ghaṭapaṇḍito aṅkuro cāti. Tesu vāsudevamahārājassa piyaputto kālamakāsi. Tena rājā sokapareto sabbakiccāni pahāya mañcassa aṭaniṃ pariggahetvā vippalapanto nipajji. Tasmiṃ kāle ghaṭapaṇḍito cintesi – ‘‘ṭhapetvā maṃ añño koci mama bhātu sokaṃ pariharituṃ samattho nāma natthi, upāyenassa sokaṃ harissāmī’’ti. So ummattakavesaṃ gahetvā ‘‘sasaṃ me detha, sasaṃ me dethā’’ti ākāsaṃ olokento sakalanagaraṃ vicari. ‘‘Ghaṭapaṇḍito ummattako jāto’’ti sakalanagaraṃ saṅkhubhi.

Tasmiṃ kāle rohiṇeyyo nāma amacco vāsudevarañño santikaṃ gantvā tena saddhiṃ kathaṃ samuṭṭhāpento –

207. ‘‘Uṭṭhehi kaṇha kiṃ sesi, ko attho supanena te;
Yo ca tuyhaṃ sako bhātā, hadayaṃ cakkhu ca dakkhiṇaṃ;
Tassa vātā balīyanti, sasaṃ jappati kesavā’’ti. – imaṃ gāthamāha;

207. Tattha **kaṇhā**ti vāsudevaṃ gottenālapati. **Ko attho supanena te**ti supanena tuyhaṃ kā nāma vaḍḍhi. **Sako bhātā**ti sodariyo bhātā. **Hadayaṃ cakkhu ca dakkhiṇa**nti hadayena ceva dakkhiṇacakkhunā ca sadisoti attho. **Tassa vātā balīyantī**ti tassa aparāparaṃ uppajjamānā ummādavātā balavanto honti vaḍḍhanti abhibhavanti. **Sasaṃ jappatī**ti ''sasaṃ me dethā''ti vippalapati. **Kesavā**ti so kira kesānaṃ sobhanānaṃ atthitāya ''kesavo''ti voharīyati. Tena naṃ nāmena ālapati.

Tassa vacanaṃ sutvā sayanato uṭṭhitabhāvaṃ dīpento satthā abhisambuddho hutvā –

208. ''Tassa taṃ vacanaṃ sutvā, rohiṇeyyassa kesavo;
Taramānarūpo vuṭṭhāsi, bhātu sokena aṭṭito''ti. – imaṃ gāthamāha;

Rājā uṭṭhāya sīghaṃ pāsādā otaritvā ghaṭapaṇḍitassa santikaṃ gantvā ubhosu hatthesu naṃ daḷhaṃ gahetvā tena saddhiṃ sallapanto –

209. ''Kiṃ nu ummattarūpova, kevalaṃ dvārakaṃ imaṃ;
Saso sasoti lapasi, kīdisaṃ sasamicchasi.

210. ''Sovaṇṇamayaṃ maṇimayaṃ, lohamayaṃ atha rūpiyamayaṃ;
Saṅkhasilāpavāḷamayaṃ, kārayissāmi te sasaṃ.

211. ''Santi aññepi sasakā, araññavanagocarā;
Tepi te ānayissāmi, kīdisaṃ sasamicchasī''ti. –

Tisso gāthāyo abhāsi.

209-211. **Tattha ummattarūpovā**ti ummattako viya. **Kevala**nti sakalaṃ. **Dvāraka**nti dvāravatīnagaraṃ vicaranto. **Saso sasoti lapasī**ti saso sasoti vilapasi. **Sovaṇṇamaya**nti suvaṇṇamayaṃ. **Lohamaya**nti tambalohamayaṃ. **Rūpiyamaya**nti rajatamayaṃ. Yaṃ icchasi taṃ vadehi, atha kena socasi. Aññepi araññe vanagocarā sasakā atthi, te te ānayissāmi, vada, bhadramukha, kīdisaṃ sasamicchasīti ghaṭapaṇḍitaṃ ''sasena atthiko''ti adhippāyena sasena nimantesi. Taṃ sutvā ghaṭapaṇḍito –

212. ''Nāhamete sase icche, ye sasā pathavissitā;
Candato sasamicchāmi, taṃ me ohara kesavā''ti. –

Gāthamāha. Tattha **oharā**ti ohārehi. Taṃ sutvā rājā ''nissaṃsayaṃ me bhātā ummattako jāto''ti domanassappatto –

213. ''So nūna madhuraṃ ñāti, jīvitaṃ vijahissasi;
Apatthiyaṃ patthayasi, candato sasamicchasī''ti. –

Gāthamāha. Tattha **ñātī**ti kaniṭṭhaṃ ālapati. Ayamettha attho – mayhaṃ piya**ñāti** yaṃ ati**madhuraṃ** attano **jīvitaṃ,** taṃ **vijahissasi** maññe, yo apatthayitabbaṃ patthesīti.

Ghaṭapaṇḍito rañño vacanaṃ sutvā niccalova ṭhatvā ''bhātika, tvaṃ candato sasaṃ patthentassa taṃ alabhitvā jīvitakkhayo bhavissatīti jānanto kasmā mataṃ puttaṃ alabhitvā anusocasī''ti imamatthaṃ dīpento –

214. ''Evaṃ ce kaṇha jānāsi, yathaññamanusāsasi;
Kasmā pure mataṃ puttaṃ, ajjāpi manusocasī''ti. –

Gāthamāha. Tattha **evaṃ ce, kaṇha, jānāsī**ti, bhātika, kaṇhanāmaka mahārāja, ‘‘alabbhaneyyavatthu nāma na patthetabba’’nti yadi evaṃ jānāsi. **Yathañña**nti evaṃ jānantova yathā aññaṃ anusāsasi, tathā akatvā. **Kasmā pure mataṃ putta**nti atha kasmā ito catumāsamatthake mataṃ puttaṃ ajjāpi anusocasīti.

Evaṃ so antaravīthiyaṃ ṭhitakova ‘‘ahaṃ tāva evaṃ paññāyamānaṃ patthemi, tvaṃ pana apaññāyamānassatthāya socasī’’ti vatvā tassa dhammaṃ desento –

215. ‘‘Na yaṃ labbhā manussena, amanussena vā pana;
Jāto me mā mari putto, kuto labbhā alabbhiyaṃ.

216. ‘‘Na mantā mūlabhesajjā, osadhehi dhanena vā;
Sakkā ānayituṃ kaṇha, yaṃ petamanusocasī’’ti. – gāthādvayamāha;

215. Tattha **ya**nti, bhātika, yaṃ ‘‘evaṃ **jāto me putto mā marī’’**ti **manussena** vā devena **vā pana na labbhā** na sakkā laddhuṃ, taṃ tvaṃ patthesi, taṃ panetaṃ **kuto labbhā,** kena kāraṇena laddhuṃ sakkā. Yasmā **alabbhiyaṃ** alabbhaneyyavatthu nāmetanti attho.

216. **Mantā**ti mantappayogena. **Mūlabhesajjā**ti mūlabhesajjena. **Osadhehī**ti nānāvidhehi osadhehi. **Dhanena vā**ti koṭisatasaṅkhena dhanena vāpi. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ petamanusocasi, taṃ etehi mantappayogādīhipi ānetuṃ na sakkāti.

Puna ghaṭapaṇḍito ‘‘bhātika, idaṃ maraṇaṃ nāma dhanena vā jātiyā vā vijjāya vā sīlena vā bhāvanāya vā na sakkā paṭibāhitu’’nti dassento –

217. ‘‘Mahaddhanā mahābhogā, raṭṭhavantopi khattiyā;
Pahūtadhanadhaññāse, tepi no ajarāmarā.

218. ‘‘Khattiyā brāhmaṇā vessā, suddā caṇḍālapukkussā;
Ete caññe ca jātiyā, tepi no ajarāmarā.

219. ‘‘Ye mantaṃ parivattenti, chaḷaṅgaṃ brahmacintitaṃ;
Ete caññe ca vijjāya, tepi no ajarāmarā.

220. ‘‘Isayo vāpi ye santā, saññatattā tapassino;
Sarīraṃ tepi kālena, vijahanti tapassino.

221. ‘‘Bhāvitattā arahanto, katakiccā anāsavā;
Nikkhipanti imaṃ dehaṃ, puññapāpaparikkhayā’’ti. –

Pañcahi gāthāhi rañño dhammaṃ desesi.

217. Tattha **mahaddhanā**ti nidhānagatasseva mahato dhanassa atthitāya bahudhanā. **Mahābhogā**ti devabhogasadisāya mahatiyā bhogasampattiyā samannāgatā. **Raṭṭhavanto**ti sakalaraṭṭhavanto. **Pahūtadhanadhaññāse**ti tiṇṇaṃ catunnaṃ vā saṃvaccharānaṃ atthāya nidahitvā ṭhapetabbassa niccaparibbayabhūtassa dhanadhaññassa vasena apariyantadhanadhaññā. **Tepi no ajarāmarā**ti tepi evaṃ mahāvibhavā mandhātumahāsudassanādayo khattiyā ajarāmarā nāhesuṃ, aññadatthu maraṇamukhameva anupaviṭṭhāti attho.

218. **Ete**ti yathāvuttakhattiyādayo. **Aññe**ti aññatarā evaṃbhūtā ambaṭṭhādayo. **Jātiyā**ti attano jātinimittaṃ ajarāmarā nāhesunti attho.

219. **Manta**nti vedaṃ. **Parivattentī**ti sajjhāyanti vācenti ca. Atha vā **parivattentī**ti vedaṃ anuparivattentā homaṃ karontā japanti. **Chaḷaṅga**nti sikkhākappaniruttibyākaraṇajotisatthachandovicitisaṅkhātehi chahi aṅgehi yuttaṃ. **Brahmacintita**nti brāhmaṇānamatthāya brahmanā cintitaṃ kathitaṃ. **Vijjāyā**ti brahmasadisavijjāya samannāgatā, tepi no ajarāmarāti attho.

220-221. **Isayo**ti yamaniyamādīnaṃ paṭikūlasaññādīnañca esanaṭṭhena isayo. **Santā**ti kāyavācāhi santasabhāvā. **Saññatattā**ti rāgādīnaṃ saṃyamena saṃyatacittā. Kāyatapanasaṅkhāto tapo etesaṃ atthīti **tapassino**. Puna **tapassino**ti saṃvarakā. Tena evaṃ tapanissitakā hutvā sarīrena ca vimokkhaṃ pattukāmāpi saṃvarakā sarīraṃ vijahanti evāti dasseti. Atha vā **isayo**ti adhisīlasikkhādīnaṃ esanaṭṭhena isayo, tadatthaṃ tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ vūpasamena santā, ekārammaṇe cittassa saṃyamena saññatattā, sammappadhānayogato vīriyatāpena tapassino, sappayogā rāgādīnaṃ santapanena tapassinoti yojetabbaṃ. **Bhāvitattā**ti catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya bhāvitacittā.

Evaṃ ghaṭapaṇḍitena dhamme kathite taṃ sutvā rājā apagatasokasallo pasannamānaso ghaṭapaṇḍitaṃ pasaṃsanto –

222. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghaṭasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

223. ‘‘Abbahī vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;
Yo me sokaparetassa, puttasokaṃ apānudi.

224. ‘‘Svāhaṃ abbūḷhasallosmi, sītibhūtosmi nibbuto;
Na socāmi na rodāmi, tava sutvāna bhātika.

225. ‘‘Evaṃ karonti sappaññā, ye honti anukampakā;
Nivattayanti sokamhā, ghaṭo jeṭṭhaṃva bhātaraṃ.

226. ‘‘Yassa etādisā honti, amaccā paricārakā;
Subhāsitena anventi, ghaṭo jeṭṭhaṃva bhātara’’nti. – sesagāthā abhāsi;

225. Tattha **ghaṭo jeṭṭhaṃva bhātara**nti yathā ghaṭapaṇḍito attano jeṭṭhabhātaraṃ mataputtasokābhibhūtaṃ attano upāyakosallena ceva dhammakathāya ca tato puttasokato vinivattayi, evaṃ aññepi sappaññā ye honti anukampakā, te ñātīnaṃ upakāraṃ karontīti attho.

226. **Yassa etādisā hontī**ti ayaṃ abhisambuddhagāthā. Tassattho – yathā yena kāraṇena puttasokaparetaṃ rājānaṃ vāsudevaṃ ghaṭapaṇḍito sokaharaṇatthāya subhāsitena anvesi anuesi, **yassa** aññassāpi **etādisā** paṇḍitā **amaccā** paṭiladdhā assu, tassa kuto sokoti! Sesagāthā heṭṭhā vuttatthā evāti.

Satthā imaṃ dhammadesanaṃ āharitvā ‘‘evaṃ, upāsaka, porāṇakapaṇḍitā paṇḍitānaṃ kathaṃ sutvā puttasokaṃ hariṃsū’’ti vatvā saccāni pakāsetvā jātakaṃ samodhānesi. Saccapariyosāne upāsako sotāpattiphale patiṭṭhahīti.

Kaṇhapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhanapālaseṭṭhipetavatthuvaṇṇanā

Naggo dubbaṇṇarūposīti idaṃ satthari jetavane viharante dhanapālapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Anuppanne kira buddhe paṇṇaraṭṭhe erakacchanagare dhanapālako nāma seṭṭhi ahosi assaddho appasanno kadariyo natthikadiṭṭhiko. Tassa kiriyā pāḷito eva viññāyati. So kālaṃ katvā marukantāre peto hutvā nibbatti. Tassa tālakkhandhappamāṇo kāyo ahosi, samuṭṭhitacchavi pharuso, virūpakeso, bhayānako, dubbaṇṇo ativiya virūpo bībhacchadassano. So pañcapaṇṇāsa vassāni bhattasitthaṃ vā udakabinduṃ vā alabhanto visukkhakaṇṭhoṭṭhajivho jighacchāpipāsābhibhūto ito cito ca paribbhamati.

Atha amhākaṃ bhagavati loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakke anukkamena sāvatthiyaṃ viharante sāvatthivāsino vāṇijā pañcamattāni sakaṭasatāni bhaṇḍassa pūretvā uttarāpathaṃ gantvā bhaṇḍaṃ vikkiṇitvā paṭiladdhabhaṇḍaṃ sakaṭesu āropetvā paṭinivattamānā sāyanhasamaye aññataraṃ sukkhanadiṃ pāpuṇitvā tattha yānaṃ muñcitvā rattiyaṃ vāsaṃ kappesuṃ. Atha so peto pipāsābhibhūto pānīyassatthāya āgantvā tattha bindumattampi pānīyaṃ alabhitvā vigatāso chinnamūlo viya tālo chinnapādo pati. Taṃ disvā vāṇijā –

227. ‘‘Naggo dubbaṇṇarūposi, kiso dhamanisanthato;
Upphāsuliko kisiko, ko nu tvamasi mārisā’’ti. –

Imāya gāthāya pucchiṃsu. Tato peto –

228. ‘‘Ahaṃ bhadante petomhi, duggato yamalokiko;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gato’’ti. –

Attānaṃ āvikatvā puna tehi –

229. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, petalokaṃ ito gato’’ti. –

Katakammaṃ pucchito pubbe nibbattaṭṭhānato paṭṭhāya atītaṃ paccuppannaṃ anāgatañca attano pavattiṃ dassento tesañca ovādaṃ dento –

230. ‘‘Nagaraṃ atthi paṇṇānaṃ, erakacchanti vissutaṃ;
Tattha seṭṭhi pure āsiṃ, dhanapāloti maṃ vidū.

231. ‘‘Asīti sakaṭavāhānaṃ, hiraññassa ahosi me;
Pahūtaṃ me jātarūpaṃ, muttā veḷuriyā bahū.

232. ‘‘Tāva mahaddhanassāpi, na me dātuṃ piyaṃ ahu;
Pidahitvā dvāraṃ bhuñjiṃ, mā maṃ yācanakāddasuṃ.

233. ‘‘Assaddho maccharī cāsiṃ, kadariyo paribhāsako;
Dadantānaṃ karontānaṃ, vārayissaṃ bahū jane.

234. ‘‘Vipāko natthi dānassa, saṃyamassa kuto phalaṃ;
Pokkharaññodapānāni, ārāmāni ca ropite;
Papāyo ca vināsesiṃ, dugge saṅkamanāni ca.

235. ‘‘Svāhaṃ akatakalyāṇo, katapāpo tato cuto;
Upapanno pettivisayaṃ, khuppipāsasamappito.

236. ‘‘Pañcapaṇṇāsa vassāni, yato kālaṅkato ahaṃ;
Nābhijānāmi bhuttaṃ vā, pītaṃ vā pana pāniyaṃ.

237. ‘‘Yo saṃyamo so vināso, yo vināso so saṃyamo;
Petā hi kira jānanti, yo saṃyamo so vināso.

238. ‘‘Ahaṃ pure saṃyamissaṃ, nādāsiṃ bahuke dhane;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākāsimattano;
Svāhaṃ pacchānutappāmi, attakammaphalūpago.

239. ‘‘Uddhaṃ catūhi māsehi, kālakiriyā bhavissati;
Ekantakaṭukaṃ ghoraṃ, nirayaṃ papatissahaṃ.

240. ‘‘Catukkaṇṇaṃ catudvāraṃ, vibhattaṃ bhāgaso mitaṃ;
Ayopākārapariyantaṃ, ayasā paṭikujjitaṃ.

241. ‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā.

242. ‘‘Tatthāhaṃ dīghamaddhānaṃ, dukkhaṃ vedissa vedanaṃ;
Phalaṃ pāpassa kammassa, tasmā socāmahaṃ bhusaṃ.

243. ‘‘Taṃ vā vadāmi bhaddaṃ vo, yāvantettha samāgatā;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho.

244. ‘‘Sace taṃ pāpakaṃ kammaṃ, karissatha karotha vā;
Na vo dukkhā pamutyatthi, uppaccāpi palāyataṃ.

245. ‘‘Matteyyā hotha petteyyā, kule jeṭṭhāpacāyikā;
Sāmaññā hotha brahmaññā, evaṃ saggaṃ gamissathā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

230-231. Tattha **paṇṇāna**nti paṇṇānāmaraṭṭhassa evaṃnāmakānaṃ rājūnaṃ. **Erakaccha**nti tassa nagarassa nāmaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ nagare. **Pure**ti pubbe atītattabhāve. **Dhanapāloti maṃ vidū**ti ‘‘dhanapālaseṭṭhī’’ti maṃ jānanti. Tayidaṃ nāmaṃ tadā mayhaṃ atthānugatamevāti dassento **‘‘asītī’’**ti gāthamāha. Tattha **asīti sakaṭavāhāna**nti vīsatikhāriko vāho, yo sakaṭanti vuccati. Tesaṃ sakaṭavāhānaṃ asīti hiraññassa tathā kahāpaṇassa ca me ahosīti yojanā. **Pahūtaṃ me jātarūpa**nti suvaṇṇampi pahūtaṃ anekabhāraparimāṇaṃ ahosīti sambandho.

232-233. **Na me dātuṃ piyaṃ ahū**ti dānaṃ dātuṃ mayhaṃ piyaṃ nāhosi. **Mā maṃ yācanakāddasu**nti ‘‘yācakā mā maṃ passiṃsū’’ti pidahitvā gehadvāraṃ bhuñjāmi. **Kadariyo**ti thaddhamaccharī. **Paribhāsako**ti dānaṃ dente disvā bhayena santajjako. **Dadantānaṃ karontāna**nti upayogatthe sāmivacanaṃ, dānāni dadante puññāni karonte. **Bahū jane**ti bahū satte. Dadantānaṃ vā karontānaṃ vā samudāyabhūtaṃ bahuṃ janaṃ puññakammato **vārayissaṃ** nivāresiṃ.

234-236. **Vipāko natthi dānassā**tiādi dānādīnaṃ nivāraṇe kāraṇadassanaṃ. Tattha **vipāko natthi dānassā**ti dānakammassa phalaṃ nāma natthi, kevalaṃ puññaṃ puññanti dhanavināso evāti dīpeti. **Saṃyamassā**ti sīlasaṃyamassa. **Kuto phala**nti kuto nāma phalaṃ labbhati, niratthakameva sīlarakkhaṇanti adhippāyo. **Ārāmānī**ti ārāmūpavanānīti attho. **Papāyo**ti pānīyasālā. **Dugge**ti udakacikkhallānaṃ vasena duggamaṭṭhānāni. **Saṅkamanānī**ti setuyo. **Tato cuto**ti tato manussalokato cuto. **Pañcapaṇṇāsā**ti pañcapaññāsa. **Yato kālaṅkato aha**nti yadā kālakatā ahaṃ, tato paṭṭhāya. **Nābhijānāmī**ti ettakaṃ kālaṃ bhuttaṃ vā pītaṃ vā kiñci na jānāmi.

237-38. **Yo saṃyamo so vināso**ti lobhādivasena yaṃ saṃyamanaṃ kassaci adānaṃ, so imesaṃ sattānaṃ vināso nāma petayoniyaṃ nibbattapetānaṃ mahābyasanassa hetubhāvato. ‘‘Yo vināso so saṃyamo’’ti iminā yathāvuttassa atthassa ekantikabhāvaṃ vadati. **Petā hi kira jānantī**ti ettha hi-saddo avadhāraṇe, kira-saddo arucisūcane. ‘‘Saṃyamo deyyadhammassa apariccāgo vināsahetū’’ti imamatthaṃ petā eva kira jānanti paccakkhato anubhuyyamānattā, na manussāti. Nayidaṃ yuttaṃ manussānampi petānaṃ viya khuppipāsādīhi abhibhuyyamānānaṃ dissamānattā. Petā pana purimattabhāve katakammassa pākaṭabhāvato tamatthaṃ suṭṭhutaraṃ jānanti. Tenāha – **‘‘ahaṃ pure saṃyamissa’’**ntiādi. Tattha **saṃyamissa**nti sayampi dānādipuññakiriyato saṃyamanaṃ saṅkocaṃ akāsiṃ. **Bahuke dhane**ti mahante dhane vijjamāne.

243. **Ta**nti tasmā. **Vo**ti tumhe. **Bhaddaṃ vo**ti bhaddaṃ kalyāṇaṃ sundaraṃ tumhākaṃ hotūti vacanaseso. **Yāvantettha samāgatā**ti yāvanto yāvatakā ettha samāgatā, te sabbe mama vacanaṃ suṇāthāti adhippāyo. **Āvī**ti pakāsanaṃ paresaṃ pākaṭavasena. **Raho**ti paṭicchannaṃ apākaṭavasena. **Āvi vā** pāṇātipātādimusāvādādikāyavacīpayogavasena, **yadi vā raho** abhijjhādivasena **pāpakaṃ** lāmakaṃ akusala**kammaṃ mākattha** mā karittha.

244. **Sace taṃ pāpakaṃ kamma**nti atha pana taṃ pāpakammaṃ āyatiṃ **karissatha,** etarahi **vā karotha,** nirayādīsu catūsu apāyesu manussesu ca appāyukatādivasena tassa phalabhūtā dukkhato **pamutti** pamokkho nāma **natthi. Uppaccāpi palāyata**nti uppatitvā ākāsena gacchantānampi mokkho natthiyevāti attho. **‘‘Upeccā’’**tipi pāḷi, ito vā etto vā palāyante tumhe anubandhissatīti adhippāyena upecca sañcicca palāyantānampi tumhākaṃ tato mokkho natthi, gatikālādipaccayantarasamavāye pana sati vipaccatiyevāti attho. Ayañca attho –

> ‘‘Na antalikkhe na samuddamajjhe, na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa;
> Na vijjatī so jagatippadeso, yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammā’’ti. (dha. pa. 127; mi. pa. 4.2.4) –

Imāya gāthāya dīpetabbo.

245. **Matteyyā**ti mātuhitā. **Hothā**ti tesaṃ upaṭṭhānādīni karotha. Tathā **petteyyā**ti veditabbā. **Kule jeṭṭhāpacāyikā**ti kule jeṭṭhakānaṃ apacāyanakarā. **Sāmaññā**ti samaṇapūjakā. Tathā **brahmaññā**ti bāhitapāpapūjakāti attho. **Evaṃ saggaṃ gamissathā**ti iminā mayā vuttanayena puññāni katvā devalokaṃ upapajjissathāti attho. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ heṭṭhā khallāṭiyapetavatthuādīsu vuttanayeneva veditabbaṃ.

Te vāṇijā tassa vacanaṃ sutvā saṃvegajātā taṃ anukampamānā bhājanehi pānīyaṃ gahetvā taṃ sayāpetvā mukhe āsiñciṃsu. Tato mahājanena bahuvelaṃ āsittaṃ udakaṃ tassa petassa pāpabalena adhogaḷaṃ na otiṇṇaṃ, kuto pipāsaṃ paṭivinessati. Te taṃ pucchiṃsu – ‘‘api te kāci assāsamattā laddhā’’ti. So āha – ‘‘yadi me ettakehi janehi ettakaṃ velaṃ āsiñcamānaṃ udakaṃ ekabindumattampi paragaḷaṃ paviṭṭhaṃ, ito petayonito mokkho mā hotū’’ti. Atha te vāṇijā taṃ sutvā ativiya saṃvegajātā ‘‘atthi pana koci upāyo pipāsāvūpasamāyā’’ti āhaṃsu. So āha – ‘‘imasmiṃ pāpakamme khīṇe tathāgatassa vā tathāgatasāvakānaṃ vā dāne dinne mama dānamuddisissati, ahaṃ ito petattato muccissāmī’’ti. Taṃ sutvā vāṇijā sāvatthiṃ gantvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā taṃ pavattiṃ ārocetvā saraṇāni sīlāni ca gahetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sattāhaṃ dānaṃ datvā tassa petassa dakkhiṇaṃ ādisiṃsu. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā catunnaṃ parisānaṃ dhammaṃ desesi. Mahājano ca lobhādimaccheramalaṃ pahāya dānādipuññābhirato ahosīti.

Dhanapālaseṭṭhipetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cūḷaseṭṭhipetavatthuvaṇṇanā

Naggo kiso pabbajitosi, bhanteti idaṃ satthari veḷuvane viharante cūḷaseṭṭhipetaṃ ārabbha vuttaṃ. Bārāṇasiyaṃ kira eko gahapati assaddho appasanno maccharī kadariyo puññakiriyāya anādaro cūḷaseṭṭhi nāma ahosi. So kālaṃ katvā petesu nibbatti, tassa kāyo apagatamaṃsalohito aṭṭhinhārucammamatto muṇḍo apetavattho ahosi. Dhītā panassa anulā andhakavinde sāmikassa gehe vasantī pitaraṃ uddissa brāhmaṇe bhojetukāmā taṇḍulādīni dānūpakaraṇāni sajjesi. Taṃ ñatvā peto āsāya ākāsena tattha gacchanto rājagahaṃ sampāpuṇi. Tena ca samayena rājā ajātasattu devadattena uyyojito pitaraṃ jīvitā voropetvā tena vippaṭisārena dussupinena ca niddaṃ anupagacchanto uparipāsādavaragato caṅkamanto taṃ petaṃ ākāsena gacchantaṃ disvā imāya gāthāya pucchi –

246. ‘‘Naggo kiso pabbajitosi bhante, rattiṃ kuhiṃ gacchasi kissahetu;
Ācikkha me taṃ api sakkuṇemu, sabbena vittaṃ paṭipādaye tuva’’nti.

Tattha **pabbajito**ti samaṇo. Rājā kira taṃ naggattā muṇḍattā ca ‘‘naggo samaṇo aya’’nti saññāya ‘‘naggo kiso pabbajitosī’’tiādimāha. **Kissahetū**ti kinnimittaṃ. **Sabbena vittaṃ paṭipādaye tuva**nti vittiyā upakaraṇabhūtaṃ vittaṃ sabbena bhogena tuyhaṃ ajjhāsayānurūpaṃ, sabbena vā ussāhena paṭipādeyyaṃ sampādeyyaṃ. Tathā kātuṃ mayaṃ appeva nāma sakkuṇeyyāma, tasmā **ācikkha me taṃ,** etaṃ tava āgamanakāraṇaṃ mayhaṃ kathehīti attho.

Evaṃ raññā puṭṭho peto attano pavattiṃ kathento tisso gāthā abhāsi –

247. ‘‘Bārāṇasī nagaraṃ dūraghuṭṭhaṃ, tatthāhaṃ gahapati aḍḍhako ahu dīno;
Adātā gedhitamano āmisasmiṃ, dussīlyena yamavisayamhi patto.

248. ‘‘So sūcikāya kilamito tehi,
Teneva ñātīsu yāmi āmisakiñcikkhahetu;
Adānasīlā na ca saddahanti,
‘Dānaphalaṃ hoti paramhi loke’.

249. ‘‘Dhītā ca mayhaṃ lapate abhikkhaṇaṃ, dassāmi dānaṃ pitūnaṃ pitāmahānaṃ;
Tamupakkhaṭaṃ parivisayanti brāhmaṇā, yāmi ahaṃ andhakavindaṃ bhuttu’’nti.

247. Tattha **dūraghuṭṭha**nti dūrato eva guṇakittanavasena ghositaṃ, sabbattha vissutaṃ pākaṭanti attho. **Aḍḍhako**ti aḍḍho mahāvibhavo. **Dīno**ti nihīnacitto adānajjhāsayo. Tenāha **‘‘adātā’’**ti. **Gedhitamano āmisasmi**nti kāmāmise laggacitto gedhaṃ āpanno. **Dussīlyena yamavisayamhi patto**ti attanā katena dussīlakammunā yamavisayaṃ petalokaṃ patto amhi.

248. **So sūcikāya kilamito**ti so ahaṃ vijjhanaṭṭhena sūcisadisatāya ‘‘sūcikā’’ti laddhanāmāya jighacchāya kilamito nirantaraṃ vijjhamāno. ‘‘Kilamatho’’ti icceva vā pāṭho. **Tehī**ti ‘‘dīno’’tiādinā vuttehi pāpakammehi kāraṇabhūtehi. Tassa hi petassa tāni pāpakammāni anussarantassa ativiya domanassaṃ uppajji, tasmā evamāha. **Tenevā**ti teneva jighacchādukkhena. **Ñātīsu yāmī**ti ñātīnaṃ samīpaṃ yāmi gacchāmi. **Āmisakiñcikkhahetū**ti āmisassa kiñcikkhanimittaṃ, kiñci āmisaṃ patthentoti attho. **Adānasīlā na ca saddahanti, ‘dānaphalaṃ hoti paramhi loke’**ti yathā ahaṃ, tathā evaṃ aññepi manussā adānasīlā ‘‘dānassa phalaṃ ekaṃsena paraloke hotī’’ti na ca saddahanti. Yato ahaṃ viya tepi petā hutvā mahādukkhaṃ paccanubhavantīti adhippāyo.

249. **Lapate**ti katheti. **Abhikkhaṇa**nti abhiṇhaṃ bahuso. Kinti lapatīti āha **‘‘dassāmi dānaṃ pitūnaṃ pitāmahāna’’**nti. Tattha **pitūna**nti mātāpitūnaṃ, cūḷapitumahāpitūnaṃ vā. **Pitāmahāna**nti ayyakapayyakānaṃ. **Upakkhaṭa**nti sajjitaṃ. **Parivisayantī**ti bhojayanti. **Andhakavinda**nti evaṃnāmakaṃ nagaraṃ. **Bhuttu**nti bhuñjituṃ. Tato parā saṅgītikārakehi vuttā –

250. ‘‘Tamavoca rājā ‘anubhaviyāna tampi,
Eyyāsi khippaṃ ahamapi kassaṃ pūjaṃ;
Ācikkha me taṃ yadi atthi hetu,
Saddhāyitaṃ hetuvaco suṇoma’.

251. ‘‘Tathāti vatvā agamāsi tattha, bhuñjiṃsu bhattaṃ na ca dakkhiṇārahā;
Paccāgami rājagahaṃ punāparaṃ, pāturahosi purato janādhipassa.

252. ‘‘Disvāna petaṃ punadeva āgataṃ, rājā avoca ‘ahamapi kiṃ dadāmi;
Ācikkha me taṃ yadi atthi hetu, yena tuvaṃ cirataraṃ pīṇito siyā’.

253. ‘‘Buddhañca saṅghaṃ parivisiyāna rāja, annena pānena ca cīvarena;
Taṃ dakkhiṇaṃ ādisa me hitāya, evaṃ ahaṃ cirataraṃ pīṇito siyā.

254. ‘‘Tato ca rājā nipatitvā tāvade, dānaṃ sahatthā atulaṃ daditvā saṅghe;
Ārocesi pakataṃ tathāgatassa, tassa ca petassa dakkhiṇaṃ ādisittha.

255. ‘‘So pūjito ativiya sobhamāno, pāturahosi purato janādhipassa;
Yakkhohamasmi paramiddhipatto, na mayhamatthi samā sadisā mānusā.

256. ‘‘Passānubhāvaṃ aparimitaṃ mamayidaṃ, tayānudiṭṭhaṃ atulaṃ datvā saṅghe;
Santappito satataṃ sadā bahūhi, yāmi ahaṃ sukhito manussadevā’’ti.

250. Tattha **tamavoca rājā**ti taṃ petaṃ tathā vatvā ṭhitaṃ rājā ajātasattu avoca. **Anubhaviyāna tampī**ti taṃ tava dhītuyā upakkhaṭaṃ dānampi anubhavitvā. **Eyyāsī**ti āgaccheyyāsi. **Kassa**nti karissāmi. **Ācikkha me taṃ yadi atthi hetū**ti sace kiñci kāraṇaṃ atthi, taṃ kāraṇaṃ mayhaṃ ācikkha kathehi. **Saddhāyita**nti saddhāyitabbaṃ. **Hetuvaco**ti hetuyuttavacanaṃ, ‘‘amukasmiṃ ṭhāne asukena pakārena dāne kate mayhaṃ upakappatī’’ti sakāraṇaṃ vacanaṃ vadāti attho.

251. **Tathāti vatvā**ti sādhūti vatvā. **Tatthā**ti tasmiṃ andhakavinde parivesanaṭṭhāne. **Bhuñjiṃsu bhattaṃ na ca dakkhiṇārahā**ti bhattaṃ bhuñjiṃsu dussīlabrāhmaṇā, na ca pana dakkhiṇārahā sīlavanto bhuñjiṃsūti attho. **Punāpara**nti puna aparaṃ vāraṃ rājagahaṃ paccāgami.

252. **Kiṃ dadāmī**ti ‘‘kīdisaṃ te dānaṃ dassāmī’’ti rājā petaṃ pucchi. **Yena tuva**nti yena kāraṇena tvaṃ. **Ciratara**nti cirakālaṃ. **Pīṇito**ti titto siyā, taṃ kathehīti attho.

253. **Parivisiyānā**ti bhojetvā. **Rājā**ti ajātasattuṃ ālapati. **Me hitāyā**ti mayhaṃ hitatthāya petattabhāvato parimuttiyā.

254. **Tato**ti tasmā tena vacanena, tato vā pāsādato. **Nipatitvā**ti nikkhamitvā. **Tāvade**ti tadā eva aruṇuggamanavelāya. Yamhi peto paccāgantvā rañño attānaṃ dassesi, tasmiṃ purebhatte eva dānaṃ adāsi. **Sahatthā**ti sahatthena. **Atula**nti appamāṇaṃ uḷāraṃ paṇītaṃ. **Datvā saṅghe**ti saṅghassa datvā. **Ārocesi pakataṃ tathāgatassā**ti ‘‘idaṃ, bhante, dānaṃ aññataraṃ petaṃ sandhāya pakata’’nti taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Ārocetvā ca yathā taṃ dānaṃ tassa upakappati, evaṃ tassa ca petassa dakkhiṇaṃ ādisittha ādisi.

255. **So**ti so peto. **Pūjito**ti dakkhiṇāya diyyamānāya pūjito. **Ativiya sobhamāno**ti dibbānubhāvena ativiya virocamāno. **Pāturahosī**ti pātubhavi, rañño purato attānaṃ dassesi. **Yakkhohamasmī**ti petattabhāvato mutto yakkho ahaṃ jāto devabhāvaṃ pattosmi. **Na mayhamatthi samā sadisā mānusā**ti mayhaṃ ānubhāvasampattiyā samā vā bhogasampattiyā sadisā vā manussā na santi.

256. **Passānubhāvaṃ aparimitaṃ mamayida**nti ‘‘mama idaṃ aparimāṇaṃ dibbānubhāvaṃ passā’’ti attano sampattiṃ paccakkhato rañño dassento vadati. **Tayānudiṭṭhaṃ atulaṃ datvā saṅghe**ti ariyasaṅghassa atulaṃ uḷāraṃ dānaṃ datvā mayhaṃ anukampāya tayā anudiṭṭhaṃ. **Santappito satataṃ sadā bahūhī**ti annapānavatthādīhi bahūhi deyyadhammehi ariyasaṅghaṃ santappentena tayā sadā sabbakālaṃ yāvajīvaṃ tatthāpi satataṃ nirantaraṃ ahaṃ santappito pīṇito. **Yāmi ahaṃ sukhito**

manussadevāti ‘‘tasmā ahaṃ idāni sukhito manussadeva mahārāja yathicchitaṭṭhānaṃ yāmī’’ti rājānaṃ āpucchi.

Evaṃ pete āpucchitvā gate rājā ajātasattu tamatthaṃ bhikkhūnaṃ ārocesi, bhikkhū bhagavato santikaṃ upasaṅkamitvā ārocesuṃ. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Taṃ sutvā mahājano maccheramalaṃ pahāya dānādipuññābhirato ahosīti.

Cūḷāseṭṭhipetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aṅkurapetavatthuvaṇṇanā

Yassa atthāya gacchāmāti idaṃ satthā sāvatthiyaṃ viharanto aṅkurapetaṃ ārabbha kathesi. Kāmañcettha aṅkuro peto na hoti, tassa pana caritaṃ yasmā petasambandhaṃ, tasmā taṃ ‘‘aṅkurapetavatthū’’ti vuttaṃ.

Tatrāyaṃ saṅkhepakathā – ye te uttaramadhurādhipatino rañño mahāsāgarassa puttaṃ upasāgaraṃ paṭicca uttarāpathe kaṃsabhoge asitañjananagare mahākaṃsassa dhītuyā devagabbhāya kucchiyaṃ uppannā añjanadevī vāsudevo baladevo candadevo sūriyadevo aggidevo varuṇadevo ajjuno pajjuno ghaṭapaṇḍito aṅkuro cāti vāsudevādayo dasa bhātikāti ekādasa khattiyā ahesuṃ, tesu vāsudevādayo bhātaro asitañjananagaraṃ ādiṃ katvā dvāravatīpariyosānesu sakalajambudīpe tesaṭṭhiyā nagarasahassesu sabbe rājāno cakkena jīvitakkhayaṃ pāpetvā dvāravatiyaṃ vasamānā rajjaṃ dasa koṭṭhāse katvā vibhajiṃsu. Bhaginiṃ pana añjanadeviṃ na sariṃsu. Puna saritvā ‘‘ekādasa koṭṭhāse karomā’’ti vutte tesaṃ sabbakaniṭṭho aṅkuro ‘‘mama koṭṭhāsaṃ tassā detha, ahaṃ vohāraṃ katvā jīvissāmi, tumhe attano attano janapadesu suṅkaṃ mayhaṃ vissajjethā’’ti āha. Te ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā tassa koṭṭhāyaṃ bhaginiyā datvā nava rājāno dvāravatiyaṃ vasiṃsu.

Aṅkuro pana vaṇijjaṃ karonto niccakālaṃ mahādānaṃ deti. Tassa paneko dāso bhaṇḍāgāriko atthakāmo ahosi. Aṅkuro pasannamānaso tassa ekaṃ kuladhītaraṃ gahetvā adāsi. So putte gabbhagateyeva kālamakāsi. Aṅkuro tasmiṃ jāte tassa pituno dinnaṃ bhattavetanaṃ tassa adāsi. Atha tasmiṃ dārake vayappatte ‘‘dāso na dāso’’ti rājakule vinicchayo uppajji. Taṃ sutvā añjanadevī dhenūpamaṃ vatvā ‘‘mātu bhujissāya puttopi bhujisso evā’’ti dāsabyato mocesi.

Dārako pana lajjāya tattha vasituṃ avisahanto roruvanagaraṃ gantvā tattha aññatarassa tunnavāyassa dhītaraṃ gahetvā tunnavāyasippena jīvikaṃ kappesi. Tena samayena roruvanagare asayhamahāseṭṭhi nāma ahosi. So samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavanibbakayācakānaṃ mahādānaṃ deti. So tunnavāyo seṭṭhino gharaṃ ajānantānaṃ pītisomanassajāto hutvā asayhaseṭṭhino nivesanaṃ dakkhiṇabāhuṃ pasāretvā dassesi ‘‘ettha gantvā laddhabbaṃ labhantū’’ti. Tassa kammaṃ pāḷiyaṃyeva āgataṃ.

So aparena samayena kālaṃ katvā marubhūmiyaṃ aññatarasmiṃ nigrodharukkhe bhummadevatā hutvā nibbatti, tassa dakkhiṇahattho sabbakāmadado ahosi. Tasmiṃyeva ca roruve aññataro puriso asayhaseṭṭhino dāne byāvaṭo assaddho appasanno micchādiṭṭhiko puññakiriyāya anādaro kālaṃ katvā tassa devaputtassa vasanaṭṭhānassa avidūre peto hutvā nibbatti. Tena ca katakammaṃ pāḷiyaṃyeva āgataṃ. Asayhamahāseṭṭhi pana kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane sakkassa devarañño sahabyataṃ upagato.

Atha aparena samayena aṅkuro pañcahi sakaṭasatehi, aññataro ca brāhmaṇo pañcahi sakaṭasatehīti dvepi janā sakaṭasahassena bhaṇḍaṃ ādāya marukantāramaggaṃ paṭipannā maggamūḷhā hutvā bahuṃ divasaṃ tattheva vicarantā parikkhīṇatiṇodakāhārā ahesuṃ. Aṅkuro assadūtehi catūsu disāsu pāniyaṃ maggāpesi. Atha so kāmadadahattho yakkho taṃ tesaṃ byasanappattiṃ disvā aṅkurena pubbe attano kataṃ upakāraṃ cintetvā ‘‘handa dāni imassa mayā avassayena bhavitabba’’nti attano vasanavaṭarukkhaṃ dassesi. So kira vaṭarukkho sākhāviṭapasampanno ghanapalāso sandacchāyo anekasahassapāroho āyāmena vitthārena ubbedhena ca yojanaparimāṇo ahosi. Taṃ disvā aṅkuro haṭṭhatuṭṭho tassa heṭṭhā khandhāvāraṃ bandhāpesi. Yakkho attano dakkhiṇahatthaṃ pasāretvā paṭhamaṃ tāva pānīyena sabbaṃ janaṃ santappesi. Tato yo yo yaṃ yaṃ icchati, tassa tassa taṃ taṃ adāsi.

Evaṃ tasmiṃ mahājane nānāvidhena annapānādinā yathākāmaṃ santappite pacchā vūpasante maggaparissame so brāhmaṇavāṇijo ayoniso manasikaronto evaṃ cintesi – ‘‘dhanalābhāya ito kambojaṃ gantvā mayaṃ kiṃ karissāma, imameva pana yakkhaṃ yena kenaci upāyena gahetvā yānaṃ āropetvā amhākaṃ nagarameva gamissāmā’’ti. Evaṃ cintetvā tamatthaṃ aṅkurassa kathento –

257. ‘‘Yassa atthāya gacchāma, kambojaṃ dhanahārakā;
Ayaṃ kāmadado yakkho, imaṃ yakkhaṃ nayāmase.

258. ‘‘Imaṃ yakkhaṃ gahetvāna, sādhukena pasayha vā;
Yānaṃ āropayitvāna, khippaṃ gacchāma dvāraka’’nti. –

Gāthādvayamāha. Tattha **yassa atthāyā**ti yassa kāraṇā. **Kamboja**nti kambojaraṭṭhaṃ. **Dhanahārakā**ti bhaṇḍavikkayena laddhadhanahārino. **Kāmadado**ti icchiticchitadāyako. **Yakkho**ti devaputto. **Nayāmase**ti nayissāma. **Sādhukenā**ti yācanena. **Pasayhā**ti abhibhavitvā balakkārena, **yāna**nti sukhayānaṃ. **Dvāraka**nti dvāravatīnagaraṃ. Ayaṃ hetthādhippāyo – yadatthaṃ mayaṃ ito kambojaṃ gantukāmā, tena gamanena sādhetabbo attho idheva sijjhati. Ayañhi yakkho kāmadado, tasmā imaṃ yakkhaṃ yācitvā tassa anumatiyā vā, sace saññattiṃ na gacchati, balakkārena vā yānaṃ āropetvā yāne pacchābāhaṃ bandhitvā taṃ gahetvā itoyeva khippaṃ dvāravatīnagaraṃ gacchāmāti.

Evaṃ pana brāhmaṇena vutto aṅkuro sappurisadhamme ṭhatvā tassa vacanaṃ paṭikkhipanto –

259. ‘‘Yassa rukkhassa chāyāya, nisīdeyya sayeyya vā;
Na tassa sākhaṃ bhañjeyya, mittadubbho hi pāpako’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **na bhañjeyyā**ti na chindeyya. **Mittadubbho**ti mittesu dubbhanaṃ tesaṃ anatthuppādanaṃ. **Pāpako**ti abhaddako mittadubbho. Yo hi sītacchāyo rukkho ghammābhitattassa purisassa parissamavinodako, tassāpi nāma pāpakaṃ na cintetabbaṃ, kimaṅkaṃ pana sattabhūtesu. Ayaṃ devaputto sappuriso pubbakārī amhākaṃ dukkhapanūdako bahūpakāro, na tassa kiñci anatthaṃ cintetabbaṃ, aññadatthu so pūjetabbo evāti dasseti.

Taṃ sutvā brāhmaṇā ‘‘atthassa mūlaṃ nikativinayo’’ti nītimaggaṃ nissāya aṅkurassa paṭilomapakkhe ṭhatvā –

260. ‘‘Yassa rukkhassa chāyāya, nisīdeyya sayeyya vā;
Khandhampi tassa chindeyya, attho ce tādiso siyā’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **attho ce tādiso siyā**ti tādisena dabbasambhārena sace attho bhaveyya, tassa rukkhassa khandhampi chindeyya, kimaṅgaṃ pana sākhādayoti adhippāyo.

Evaṃ brāhmaṇena vutte aṅkuro sappurisadhammaṃyeva paggaṇhanto –

261. ‘‘Yassa rukkhassa chāyāya, nisīdeyya sayeyya vā;
Na tassa pattaṃ bhindeyya, mittadubbho hi pāpako’’ti. –

Imaṃ gāthamāha. Tattha **na tassa pattaṃ bhindeyyā**ti tassa rukkhassa ekapaṇṇamattampi na pāteyya, pageva sākhādiketi adhippāyo.

Punapi brāhmaṇo attano vādaṃ paggaṇhanto –

262. ‘‘Yassa rukkhassa chāyāya, nisīdeyya sayeyya vā;
Samūlampi taṃ abbuhe, attho ce tādiso siyā’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **samūlampi taṃ abbuhe**ti taṃ tattha samūlampi saha mūlenapi abbuheyya, uddhareyyāti attho.

Evaṃ brāhmaṇena vutte puna aṅkuro taṃ nītiṃ niratthakaṃ kātukāmo –

263. ‘‘Yassekarattimpi ghare vaseyya, yatthannapānaṃ puriso labhetha;
Na tassa pāpaṃ manasāpi cintaye, kataññutā sappurisehi vaṇṇitā.

264. ‘‘Yassekarattimpi ghare vaseyya, annena pānena upaṭṭhito siyā;
Na tassa pāpaṃ manasāpi cintaye, adubbhapāṇī dahate mittadubbhiṃ.

265. ‘‘Yo pubbe katakalyāṇo, pacchā pāpena hiṃsati;
Allapāṇihato poso, na so bhadrāni passatī’’ti. –

Imā tisso gāthā abhāsi.

263. Tattha **yassā**ti yassa puggalassa. **Ekarattimpī**ti ekarattimattampi kevalaṃ gehe vaseyya. **Yatthannapānaṃ puriso labhethā**ti yassa santike koci puriso annapānaṃ vā yaṃkiñci bhojanaṃ vā labheyya. **Na tassa pāpaṃ manasāpi cintaye**ti tassa puggalassa abhaddakaṃ anatthaṃ manasāpi na cinteyya na piheyya, pageva kāyavācāhi. Kasmāti ce? **Kataññutā sappurisehi vaṇṇitā**ti kataññutā nāma buddhādīhi uttamapurisehi pasaṃsitā.

264. **Upaṭṭhito**ti payirupāsito ‘‘idaṃ gaṇha idaṃ bhuñjā’’ti annapānādinā upaṭṭhito. **Adubbhapāṇī**ti ahiṃsakahattho hatthasaṃyato. **Dahate mittadubbhi**nti taṃ mittadubbhiṃ puggalaṃ dahati vināseti, appaduṭṭhe hitajjhāsayasampanne puggale parena kato aparādho avisesena tasseva anatthāvaho, appaduṭṭho puggalo atthato taṃ dahati nāma. Tenāha bhagavā –

‘‘Yo appaduṭṭhassa narassa dussati, suddhassa posassa anaṅgaṇassa;
Tameva bālaṃ pacceti pāpaṃ, sukhumo rajo paṭivātaṃva khitto’’ti. (dha. pa. 125; jā. 1.5.94; saṃ. ni. 1.22);

265. **Yo pubbe katakalyāṇo**ti yo puggalo kenaci sādhunā katabhaddako katūpakāro. **Pacchā pāpena hiṃsatī**ti taṃ pubbakārinaṃ aparabhāge pāpena abhaddakena anatthakena bādhati. **Allapāṇihato poso**ti allapāṇinā upakārakiriyāya allapāṇinā dhotahatthena pubbakārinā heṭṭhā vuttanayena hato bādhito, tassa vā pubbakārino bādhanena hato allapāṇihato nāma, akataññupuggalo. **Na so bhadrāni passatī**ti so yathāvuttapuggalo idhaloke ca paraloke ca iṭṭhāni na passati, na vindati, na labhatīti attho.

Evaṃ sappurisadhammaṃ paggaṇhantena aṅkurena abhibhavitvā vutto so brāhmaṇo niruttaro tuṇhī ahosi. Yakkho pana tesaṃ dvinnaṃ vacanapaṭivacanāni sutvā brāhmaṇassa kujjhitvāpi ‘‘hotu imassa duṭṭhabrāhmaṇassa kattabbaṃ pacchā jānissāmī’’ti attano kenaci anabhibhavanīyatameva tāva dassento –

266. ‘‘Nāhaṃ devena vā manussena vā, issariyena vā haṃ suppasayho;

Yakkhohamasmi paramiddhipatto, dūraṅgamo vaṇṇabalūpapanno’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **devena vā**ti yena kenaci devena vā. **Manussena vā**ti etthāpi eseva nayo. **Issariyena vā**ti devissariyena vā manussissariyena vā. Tattha devissariyaṃ nāma catumahārājikasakkasuyāmādīnaṃ deviddhi, manussissariyaṃ nāma cakkavattiādīnaṃ puññiddhi. Tasmā issariyaggahaṇena mahānubhāve devamanusse saṅgaṇhāti. Mahānubhāvāpi hi devā attano puññaphalūpatthambhite manussepi asati payogavipattiyaṃ abhibhavituṃ na sakkonti, pageva itare. **Ha**nti asahane nipāto. **Na suppasayho**ti appadhaṃsiyo. **Yakkhohamasmi paramiddhipatto**ti attano puññaphalena ahaṃ yakkhattaṃ upagato asmi, yakkhova samāno na yo vā so vā, atha kho paramiddhipatto paramāya uttamāya yakkhiddhiyā samannāgato. **Dūraṅgamo**ti khaṇeneva dūrampi ṭhānaṃ gantuṃ samattho. **Vaṇṇabalūpapanno**ti rūpasampattiyā sarīrabalena ca upapanno samannāgatoti tīhipi padehi mantappayogādīhi attano anabhibhavanīyataṃyeva dasseti. Rūpasampanno hi paresaṃ bahumānito hoti, rūpasampadaṃ nissāya visabhāgavatthunāpi anākaḍḍhaniyovāti vaṇṇasampadā anabhibhavanīyakāraṇanti vuttā.

Ito paraṃ aṅkurassa ca devaputtassa ca vacanapaṭivacanakathā hoti –

267. ‘‘Pāṇi te sabbasovaṇṇo, pañcadhāro madhussavo;
Nānārasā paggharanti, maññehaṃ taṃ purindadaṃ.

268. ‘‘Nāmhi devo na gandhabbo, nāpi sakko purindado;
Petaṃ maṃ aṅkura jānāhi, roruvamhā idhāgataṃ.

269. ‘‘Kiṃsīlo kiṃsamācāro, roruvasmiṃ pure tuvaṃ;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

270. ‘‘Tunnavāyo pure āsiṃ, roruvasmiṃ tadā ahaṃ;
Sukicchavutti kapaṇo, na me vijjati dātave.

271. ‘‘Nivesanañca me āsi, asayhassa upantike;
Saddhassa dānapatino, katapuññassa lajjino.

272. ‘‘Tattha yācanakāyanti, nānāgottā vanibbakā;
Te ca maṃ tattha pucchanti, asayhassa nivesanaṃ.

273. ‘‘Kattha gacchāma bhaddaṃ vo, kattha dānaṃ padīyati;
Tesāhaṃ puṭṭho akkhāmi, asayhassa nivesanaṃ.

274. ‘‘Paggayha dakkhiṇaṃ bāhuṃ, ettha gacchatha bhaddaṃ vo;
Ettha dānaṃ padīyati, asayhassa nivesane.

275. ‘‘Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo;
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

276. ‘‘Na kira tvaṃ adā dānaṃ, sakapāṇīhi kassaci;
Parassa dānaṃ anumodamāno, pāṇiṃ paggayha pāvadi.

277. ‘‘Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo;
Tena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

278. ‘‘Yo so dānamadā bhante, pasanno sakapāṇibhi;

So hitvā mānusaṃ dehaṃ, kiṃ nu so disataṃ gato.

279. ‘‘Nāhaṃ pajānāmi asayhasāhino, aṅgīrasassa gatiṃ āgatiṃ vā;
Sutañca me vessavaṇassa santike, sakkassa sahabyataṃ gato asayho.

280. ‘‘Alameva kātuṃ kalyāṇaṃ, dānaṃ dātuṃ yathārahaṃ;
Pāṇiṃ kāmadadaṃ disvā, ko puññaṃ na karissati.

281. ‘‘So hi nūna ito gantvā, anuppatvāna dvārakaṃ;
Dānaṃ paṭṭhapayissāmi, yaṃ mamassa sukhāvahaṃ.

282. ‘‘Dassāmannañca pānañca, vatthasenāsanāni ca;
Papañca udapānañca, dugge saṅkamanāni cā’’ti. –

Pannarasa vacanapaṭivacanagāthā honti.

267. Tattha **pāṇi te**ti tava dakkhiṇahattho. **Sabbasovaṇṇo**ti sabbaso suvaṇṇavaṇṇo. **Pañcadhāro**ti pañcahi aṅgulīhi parehi kāmitavatthūnaṃ dhārā etassa santīti pañcadhāro. **Madhussavo**ti madhurarasavissandako. Tenāha **‘‘nānārasā paggharantī’’**ti, madhurakaṭukakasāvādibhedā nānāvidhā rasā vissandantīti attho. Yakkhassa hi kāmadade madhurādirasasampannāni vividhāni khādanīyabhojanīyāni hatthe vissajjante madhurādirasā paggharantīti vuttaṃ. **Maññehaṃ taṃ purindada**nti maññe ahaṃ taṃ purindadaṃ sakkaṃ, ‘‘evaṃmahānubhāvo sakko devarājā’’ti taṃ ahaṃ maññāmīti attho.

268. **Nāmhi devo**ti vessavaṇādiko pākaṭadevo na homi. **Na gandhabbo**ti gandhabbakāyikadevopi na homi. **Nāpi sakko purindado**ti purimattabhāve pure dānassa paṭṭhapitattā ‘‘purindado’’ti laddhanāmo sakko devarājāpi na homi. Kataro pana ahosīti āha **‘‘petaṃ maṃ aṅkura jānāhī’’**tiādi. Aṅkurapetūpapattikaṃ maṃ jānāhi, ‘‘aññataro petamahiddhiko’’ti maṃ upadhārehi. **Roruvamhā idhāgata**nti roruvanagarato cavitvā marukantāre idha imasmiṃ nigrodharukkhe upapajjanavasena āgataṃ, ettha nibbattanti attho.

269. **Kiṃsīlo kiṃsamācāro, roruvasmiṃ pure tuva**nti pubbe purimattabhāve roruvanagare vasanto tvaṃ kiṃsīlo kiṃsamācāro ahosi, pāpato nivattanalakkhaṇaṃ kīdisaṃ sīlaṃ samādāya saṃvattitapuññakiriyālakkhaṇena samācārena kiṃsamācāro, dānādīsu kusalasamācāresu kīdiso samācāro ahosīti attho. **Kena te brahmacariyena**, **puññaṃ pāṇimhi ijjhatī**ti kīdisena seṭṭhacariyena idaṃ evarūpaṃ tava hatthesu puññaphalaṃ idāni samijjhati nipphajjati, taṃ kathehīti attho. Puññaphalañhi idha uttarapadalopena ‘‘puñña’’nti adhippetaṃ. Tatthā hi taṃ ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’tiādīsu (dī. ni. 3.80) puññanti vuttaṃ.

270. **Tunnavāyo**ti tunnakāro. **Sukicchavuttī**ti suṭṭhu kicchaputtiko ativiya dukkhajīviko. **Kapaṇo**ti varāko, dīnoti attho. **Na me vijjati dātave**ti addhikānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ dātuṃ kiñci dātabbayuttakaṃ mayhaṃ natthi, cittaṃ pana me dānaṃ dinnanti adhippāyo.

271. **Nivesana**nti gharaṃ, kammakaraṇasālā vā. **Asayhassa upantike**ti asayhassa mahāseṭṭhino gehassa samīpe. **Saddhassā**ti kammaphalasaddhāya samannāgatassa. **Dānapatino**ti dāne nirantarappavattāya pariccāgasampattiyā lobhassa ca abhibhavena patibhūtassa. **Katapuññassā**ti pubbe katasucaritakammassa. **Lajjino**ti pāpajigucchanasabhāvassa.

272. **Tatthā**ti tasmiṃ mama nivesane. **Yācanakāyantī**ti yācanakā janā asayhaseṭṭhiṃ kiñci yācitukāmā āgacchanti. **Nānāgottā**ti nānāvidhagottāpadesā. **Vanibbakā**ti vaṇṇadīpakā, ye dāyakassa puññaphalādiñca guṇakittanādimukhena attano atthikabhāvaṃ pavedentā vicaranti. **Te ca maṃ tattha**

pucchantīti **tatthā**ti nipātamattaṃ, te yācakādayo maṃ asayhaseṭṭhino nivesanaṃ pucchanti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu kammadvayaṃ icchanti.

273. **Kattha gacchāma bhaddaṃ vo, kattha dānaṃ padīyatī**ti tesaṃ pucchanākāradassanaṃ. Ayaṃ pettha attho – bhaddaṃ tumhākaṃ hotu, mayaṃ ‘‘asayhamahāseṭṭhinā dānaṃ padīyatī’’ti sutvā āgatā, kattha dānaṃ padīyati, kattha vā mayaṃ gacchāma, kattha gatena dānaṃ sakkā laddhunti. **Tesāhaṃ puṭṭho akkhāmī**ti evaṃ tehi addhikajanehi labhanaṭṭhānaṃ puṭṭho ‘‘ahaṃ pubbe akatapuññatāya idāni īdisānaṃ kiñci dātuṃ asamattho jāto, dānaggaṃ pana imesaṃ dassento lābhassa upāyācikkhaṇena pītiṃ uppādento ettakenapi bahuṃ puññaṃ pasavāmī’’ti gāravaṃ uppādetvā dakkhiṇaṃ bāhuṃ pasāretvā tesaṃ asayhaseṭṭhissa nivesanaṃ akkhāmi. Tenāha **‘‘paggayha dakkhiṇaṃ bāhu’’**ntiādi.

274. **Tena pāṇi kāmadado**ti tena paradānapakāsanena parena katassa dānassa sakkaccaṃ anumodanamattena hetunā idāni mayhaṃ hattho kapparukkho viya santānakalatā viya ca kāmaduho icchiticchitadāyī kāmadado hoti. Kāmadado ca honto **tena pāṇi madhussavo** iṭṭhavatthuvissajjanako jāto.

276. **Na kira tvaṃ adā dāna**nti **kirā**ti anussavanatthe nipāto, tvaṃ kira attano santakaṃ na pariccaji, **sakapāṇīhi** sahatthehi yassa kassaci samaṇassa vā brāhmaṇassa vā kiñci dānaṃ na adāsi. **Parassa dānaṃ anumodamāno**ti kevalaṃ pana parena kataṃ parassa dānaṃ ‘‘aho dānaṃ pavattesī’’ti anumodamānoyeva vihāsi.

277. **Tena pāṇi kāmadado**ti tena tuyhaṃ pāṇi evaṃ kāmadado, aho acchariyā vata puññānaṃ gatīti adhippāyo.

278. **Yo so dānamadā, bhante, pasanno sakapāṇibhī**ti devaputtaṃ gāravena ālapati. Bhante, parena katassa dānānumodakassa tāva tuyhaṃ īdisaṃ phalaṃ evarūpo ānubhāvo, yo pana so asayhamahāseṭṭhi mahādānaṃ adāsi, pasannacitto hutvā sahatthehi tadā mahādānaṃ pavattesi. **So hitvā mānusaṃ deha**nti so idha manussattabhāvaṃ pahāya. **Ki**nti kataraṃ. **Nu so**ti **nū**ti nipātamattaṃ. **Disataṃ gato**ti disaṃ ṭhānaṃ gato, kīdisī tassa gato nipphattīti asayhaseṭṭhino abhisamparāyaṃ pucchi.

279. **Asayhasāhino**ti aññehi maccharīhi lobhābhibhūtehi sahituṃ vahituṃ asakkuṇeyyassa pariccāgādivibhāgassa sappurisadhurassa sahanato asayhasāhino. **Aṅgīrasassā**ti aṅgato nikkhamanakajutissa. Rasoti hi jutiyā adhivacanaṃ. Tassa kira yācake āgacchante disvā uḷāraṃ pītisomanassaṃ uppajjati, mukhavaṇṇo vippasīdati, taṃ attano paccakkhaṃ katvā evamāha. **Gatiṃ āgatiṃ vā**ti tassa ‘‘asukaṃ nāma gatiṃ, ito gato’’ti gatiṃ vā ‘‘tato vā pana asukasmiṃ kāle idhāgamissatī’’ti āgatiṃ vā nāhaṃ jānāmi, avisayo esa mayhaṃ. **Sutañca me vessavaṇassa santike**ti apica kho upaṭṭhānaṃ gatena vessavaṇassa mahārājassa santike sutametaṃ mayā. **Sakkassa sahabyataṃ gato asayho**ti asayhaseṭṭhi sakkassa devānamindassa sahabyataṃ gato ahosi, tāvatiṃsabhavane nibbattoti attho.

280. **Alameva kātuṃ kalyāṇa**nti yaṃkiñci kalyāṇaṃ kusalaṃ puññaṃ kātuṃ yuttameva patirūpameva. Tattha pana yaṃ sabbasādhāraṇaṃ sukatataraṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘dānaṃ dātuṃ yathāraha’’**nti vuttaṃ, attano vibhavabalānurūpaṃ dānaṃ dātuṃ alameva. Tattha kāraṇamāha **‘‘pāṇiṃ kāmadadaṃ disvā’’**ti. Yatra hi nāma parakatapuññānumodanapubbakena dānapatinivesanamaggācikkhaṇamattena ayaṃ hattho kāmadado diṭṭho, imaṃ disvā. **Ko puññaṃ na karissatī**ti mādiso ko nāma attano patiṭṭhānabhūtaṃ puññaṃ na karissatīti.

281. Evaṃ aniyamavasena puññakiriyāya ādaraṃ dassetvā idāni attani taṃ niyametvā dassento **‘‘so hi nūnā’’**tiādigāthādvayamāha. Tattha **so**ti so ahaṃ. **Hī**ti avadhāraṇe nipāto, **nūnā**ti parivitakke. **Ito gantvā**ti ito marubhūmito apagantvā. **Anuppatvāna dvāraka**nti dvāravatīnagaraṃ anupāpuṇitvā.

Paṭṭhapayissāmīti pavattayissāmi.

Evaṃ aṅkurena ‘‘dānaṃ dassāmī’’ti paṭiññāya katāya yakkho tuṭṭhamānaso ‘‘mārisa, tvaṃ vissattho dānaṃ dehi, ahaṃ pana te sahāyakiccaṃ karissāmi, yena te deyyadhammo na parikkhayaṃ gamissati, tena pakārena karissāmī’’ti taṃ dānakiriyāya samuttejetvā ‘‘brāhmaṇa vāṇija, tvaṃ kira mādise balakkārena netukāmo attano pamāṇaṃ na jānāsī’’ti tassa bhaṇḍamantaradhāpetvā taṃ yakkhavibhiṃsakāya bhiṃsāpento santajjesi. Atha naṃ aṅkuro nānappakāraṃ yācitvā brāhmaṇena khamāpento pasādetvā sabbabhaṇḍaṃ pākatikaṃ kārāpetvā rattiyā upagatāya yakkhaṃ vissajjetvā gacchanto tassa avidūre aññataraṃ ativiya bībhacchadassanaṃ petaṃ disvā tena katakammaṃ pucchanto –

283. ‘‘Kena te aṅgulī kuṇā, mukhañca kuṇalīkataṃ;
Akkhīni ca paggharanti, kiṃ pāpaṃ pakataṃ tayā’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **kuṇā**ti kuṇikā paṭikuṇikā anujubhūtā. **Kuṇalīkata**nti mukhavikārena vikuṇitaṃ saṃkuṇitaṃ. **Paggharantī**ti asuciṃ vissandanti.

Athassa peto –

284. ‘‘Aṅgīrasassa gahapatino, saddhassa gharamesino;
Tassāhaṃ dānavissagge, dāne adhikato ahuṃ.

285. ‘‘Tattha yācanake disvā, āgate bhojanatthike;
Ekamantaṃ apakkamma, akāsiṃ kuṇaliṃ mukhaṃ.

286. ‘‘Tena me aṅgulī kuṇā, mukhañca kuṇalīkataṃ;
Akkhīni me paggharanti, taṃ pāpaṃ pakataṃ mayā’’ti. –

Tisso gāthā abhāsi.

284. Tattha **‘‘aṅgīrasassā’’**tiādinā asayhaseṭṭhiṃ kitteti. **Gharamesino**ti gharamāvasantassa gahaṭṭhassa. **Dānavissagge**ti dānagge pariccāgaṭṭhāne. **Dāne adhikato ahu**nti deyyadhammassa pariccajane dānādhikāre adhikato ṭhapito ahosiṃ.

285. **Ekamantaṃ apakkammā**ti yācanake bhojanatthike āgate disvā dānabyāvaṭena dānaggato anapakkamma yathāṭhāneyeva ṭhatvā sañjātapītisomanassena vippasannamukhavaṇṇena sahatthena dānaṃ dātabbaṃ, parehi vā patirūpehi dāpetabbaṃ, ahaṃ pana tathā akatvā yācanake āgacchante dūratova disvā attānaṃ adassento ekamantaṃ apakkamma apakkamitvā. **Akāsiṃ kuṇaliṃ mukha**nti vikuṇitaṃ saṅkucitaṃ mukhaṃ akāsiṃ.

286. **Tenā**ti yasmā tadāhaṃ sāminā dānādhikāre niyutto samāno dānakāle upaṭṭhite macchariyāpakato dānaggato apakkamanto pādehi saṅkocaṃ āpajjiṃ, sahatthehi dātabbe tathā akatvā hatthasaṅkocaṃ āpajjiṃ, pasannamukhena bhavitabbe mukhasaṅkocaṃ āpajjiṃ, piyacakkhūhi oloketabbe cakkhukālusiyaṃ uppādesiṃ, tasmā hatthaṅguliyo ca pādaṅguliyo ca kuṇitā jātā, mukhañca kuṇalīkataṃ virūparūpaṃ saṅkucitaṃ, akkhīni asucīduggandhajegucchāni assūni paggharantīti attho. Tena vuttaṃ –

‘‘Tena me aṅgulī kuṇā, mukhañca kuṇalīkataṃ;
Akkhīni me paggharanti, taṃ pāpaṃ pakataṃ mayā’’ti.

Taṃ sutvā aṅkuro petaṃ garahanto –

287. ‘‘Dhammena te kāpurisa, mukhañca kuṇalīkataṃ;
Akkhīni ca paggharanti, yaṃ taṃ parassa dānassa;
Akāsi kuṇaliṃ mukha’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **dhammenā**ti yutteneva kāraṇena. **Te**ti tava. **Kāpurisā**ti lāmakapurisa. **Ya**nti yasmā. **Parassa dānassā**ti parassa dānasmiṃ. Ayameva vā pāṭho.

Puna aṅkuro taṃ dānapatiṃ seṭṭhiṃ garahanto –

288. ‘‘Kathañhi dānaṃ dadamāno, kareyya parapattiyaṃ;
Annapānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni cā’’ti. –

Gāthamāha. Tassattho – **dānaṃ** dadanto puriso **kathañhi** nāma taṃ **parapattiyaṃ** parena pāpetabbaṃ sādhetabbaṃ **kareyya,** attapaccakkhameva katvā sahattheneva dadeyya, sayaṃ vā tattha byāvaṭo bhaveyya, aññathā attano deyyadhammo aṭṭhāne viddhaṃsiyetha, dakkhiṇeyyā ca dānena parihāyeyyunti.

Evaṃ taṃ garahitvā idāni attanā paṭipajjitabbavidhiṃ dassento –

289. ‘‘So hi nūna ito gantvā, anuppatvāna dvārakaṃ;
Dānaṃ paṭṭhapayissāmi, yaṃ mamassa sukhāvahaṃ.

290. ‘‘Dassāmannañca pānañca, vatthasenāsanāni ca;
Papañca udapānañca, dugge saṅkamanāni cā’’ti. –

Gāthādvayamāha, taṃ vuttatthameva.

291. ‘‘Tato hi so nivattitvā, anuppatvāna dvārakaṃ;
Dānaṃ paṭṭhapayi aṅkuro, yaṃtumassa sukhāvahaṃ.

292. ‘‘Adā annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca;
Papañca udapānañca, vippasannena cetasā.

293. ‘‘Ko chāto ko ca tasito, ko vatthaṃ paridahissati;
Kassa santāni yoggāni, ito yojentu vāhanaṃ.

294. ‘‘Ko chatticchati gandhañca, ko mālaṃ ko upāhanaṃ;
Itissu tattha ghosenti, kappakā sūdamāgadhā;
Sadā sāyañca pāto ca, aṅgurassa nivesane’’ti. –

Catasso gāthā aṅgurassa paṭipattiṃ dassetuṃ saṅgītikārehi ṭhapitā.

291. Tattha **tato**ti marukantārato. **Nivattitvā**ti paṭinivattitvā. **Anuppatvāna dvāraka**nti dvāravatīnagaraṃ anupāpuṇitvā. **Dānaṃ paṭṭhapayi aṅguro**ti yakkhena paripūritasakalakoṭṭhāgāro sabbapātheyyakaṃ mahādānaṃ so aṅguro paṭṭhapesi. **Yaṃtumassa sukhāvaha**nti yaṃ attano sampati āyatiñca sukhanibbattakaṃ.

293. **Ko chāto**ti ko jighacchito, so āgantvā yathāruci bhuñjatūti adhippāyo. Eseva nayo sesesupi. **Tasito**ti pipāsito. **Paridahissatī**ti nivāsessati pārupissati cāti attho. **Santānī**ti parissamappattāni. **Yoggānī**ti rathavāhanāni. **Ito yojentu vāhana**nti ito yoggasamūhato yathārucitaṃ gahetvā vāhanaṃ yojentu.

294. **Ko chatticchatī**ti ko kilañjachattādibhedaṃ chattaṃ icchati, so gaṇhātūti adhippāyo. Sesesupi eseva nayo. **Gandha**nti catujjātiyagandhādikaṃ gandhaṃ. **Māla**nti ganthitāganthitabhedaṃ pupphaṃ. **Upāhana**nti khallabaddhādibhedaṃ upāhanaṃ. **Itissū**ti ettha **sū**ti nipātamattaṃ, iti evaṃ ‘‘ko chāto, ko tasito’’tiādināti attho. **Kappakā**ti nhāpitakā. **Sūdā**ti bhattakārakā. **Māgadhā**ti gandhino. **Sadā**ti sabbakālaṃ divase divase sāyañca pāto ca tattha aṅgurassa nivesane ghosenti ugghosentīti yojanā.

Evaṃ mahādānaṃ pavattentassa gacchante kāle tittibhāvato atthikajanehi pavivittaṃ viraḷaṃ dānaggaṃ ahosi. Taṃ disvā aṅkuro dāne uḷārajjhāsayatāya atuṭṭhamānaso hutvā attano dāne niyuttaṃ sindhakaṃ nāma māṇavaṃ āmantetvā –

295. ‘‘Sukhaṃ supati aṅkuro, iti jānāti maṃ jano;
Dukkhaṃ supāmi sindhaka, yaṃ na passāmi yācake.

296. ‘‘Sukhaṃ supati aṅkuro, iti jānāti maṃ jano;
Dukkhaṃ supāmi sindhaka, appake su vanibbake’’ti. –

Gāthādvayamāha. Tattha **sukhaṃ supati aṅkuro, iti jānāti maṃ jano**ti ‘‘aṅkuro rājā yasabhogasamappito dānapati attano bhogasampattiyā dānasampattiyā ca sukhaṃ supati, sukheneva niddaṃ upagacchati, sukhaṃ paṭibujjhatī’’ti evaṃ maṃ jano sambhāveti. **Dukkhaṃ supāmi sindhakā**ti ahaṃ pana sindhaka dukkhameva supāmi. Kasmā? **Yaṃ na passāmi yācake**ti, yasmā mama ajjhāsayānurūpaṃ deyyadhammapaṭiggāhake bahū yācake na passāmi, tasmāti attho. **Appake su vanibbake**ti vanibbakajane appake katipaye jāte dukkhaṃ supāmīti yojanā. **Sū**ti ca nipātamattaṃ, appake vanibbakajane satīti attho.

Taṃ sutvā sindhako tassa uḷāraṃ dānādhimuttiṃ pākaṭataraṃ kātukāmo –

297. ‘‘Sakko ce te varaṃ dajjā, tāvatiṃsānamissaro;
Kissa sabbassa lokassa, varamāno varaṃ vare’’ti. –

Gāthamāha. Tassattho – **tāvatiṃsānaṃ** devānaṃ **sabbassa** ca **lokassa issaro sakko** ‘‘varaṃ varassu, aṅkura, yaṃkiñci manasicchita’’nti tuyhaṃ varaṃ **dajjā** dadeyya **ce, varamāno** patthayamāno **kissa** kīdisaṃ **varaṃ** vareyyāsīti attho.

Atha aṅkuro attano ajjhāsayaṃ yāthāvato pavedento –

298. ‘‘Sakko ce me varaṃ dajjā, tāvatiṃsānamissaro;
Kāluṭṭhitassa me sato, sūriyuggamanaṃ pati;
Dibbā bhakkhā pātubhaveyyuṃ, sīlavanto ca yācakā.

299. ‘‘Dadato me na khīyetha, datvā nānutapeyyahaṃ;
Dadaṃ cittaṃ pasādeyyaṃ, etaṃ sakkaṃ varaṃ vare’’ti. – dve gāthā abhāsi;

298. Tattha **kāluṭṭhitassa me sato**ti kāle pāto vuṭṭhitassa atthikānaṃ dakkhiṇeyyānaṃ apacāyanapāricariyādivasena uṭṭhānavīriyasampannassa me samānassa. **Sūriyuggamanaṃ patī**ti sūriyuggamanavelāyaṃ. **Dibbā bhakkhā pātubhaveyyu**nti devalokapariyāpannā āhārā uppajjeyyuṃ. **Sīlavanto ca yācakā**ti yācakā ca sīlavanto kalyāṇadhammā bhaveyyuṃ.

299. **Dadato me na khīyethā**ti āgatāgatānaṃ dānaṃ dadato ca me deyyadhammo na khīyetha, na parikkhayaṃ gaccheyya. **Datvā nānutapeyyaha**nti tañca dānaṃ datvā kiñcideva appasādakaṃ disvā tena ahaṃ pacchā nānutapeyyaṃ. **Dadaṃ cittaṃ pasādeyya**nti dadamāno cittaṃ pasādeyyaṃ, pasannacittoyeva hutvā dadeyyaṃ. **Etaṃ sakkaṃ varaṃ vare**ti sakkaṃ devānamindaṃ ārogyasampadā, deyyadhammasampadā, dakkhiṇeyyasampadā, deyyadhammassa aparimitasampadā, dāyakasampadāti etaṃ pañcavidhaṃ varaṃ vareyyaṃ. Ettha ca ‘‘kāluṭṭhitassa me sato’’ti etena ārogyasampadā, ‘‘dibbā bhakkhā pātubhaveyyu’’nti etena deyyadhammasampadā, ‘‘sīlavanto ca yācakā’’ti etena dakkhiṇeyyasampadā, ‘‘dadato me na khīyethā’’ti etena deyyadhammassa aparimitasampadā, ‘‘datvā nānutapeyyahaṃ, dadaṃ cittaṃ pasādeyya’’nti etehi dāyakasampadāti ime pañca atthā varabhāvena icchitā. Te ca kho dānamayapuññassa yāvadeva uḷārabhāvāyāti veditabbā.

Evaṃ aṅkurena attano ajjhāsaye pavedite tattha nisinno nītisatthe kataparicayo sonako nāma eko puriso taṃ atidānato vicchinditukāmo –

300. ‘‘Na sabbavittāni pare pavecche, dadeyya dānañca dhanañca rakkhe;
Tasmā hi dānā dhanameva seyyo, atippadānena kulā na honti.

301. ‘‘Adānamatidānañca nappasaṃsanti paṇḍitā,
Tasmā hi dānā dhanameva seyyo,
Samena vatteyya sa dhīradhammo’’ti. –

Dve gāthā abhāsi. Sindhako evaṃ punapi vīmaṃsitukāmo **‘‘na sabbavittānī’’**tiādimāhāti apare.

300. Tattha **sabbavittānī**ti saviññāṇakaaviññāṇakappabhedāni sabbāni vittūpakaraṇāni, dhanānīti attho. **Pare**ti paramhi, parassāti attho. **Na pavecche**ti na dadeyya, ‘‘dakkhiṇeyyā laddhā’’ti katvā kiñci asesetvā sabbasāpateyyapariccāgo na kātabboti attho. **Dadeyya dānañcā**ti sabbena sabbaṃ dānadhammo na kātabbo, atha kho attano āyañca vayañca jānitvā vibhavānurūpaṃ dānañca dadeyya. **Dhanañca rakkhe**ti aladdhalābhaladdhaparirakkhaṇarakkhitasambandhavasena dhanaṃ paripāleyya.

‘‘Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;
Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī’’ti. (dī. ni. 3.265) –

Vuttavidhinā vā dhanaṃ rakkheyya tammūlakattā dānassa. Tayopi maggā aññamaññavisodhanena paṭisevitabbāti hi nīticintakā. **Tasmā hī**ti yasmā dhanañca rakkhanto dānañca karonto ubhayalokahitāya paṭipanno hoti dhanamūlakañca dānaṃ, tasmā dānato dhanameva seyyo sundarataroti atidānaṃ na kātabbanti adhippāyo. Tenāha **‘‘atippadānena kulā na hontī’’**ti, dhanassa pamāṇaṃ ajānitvā dānassa taṃ nissāya atippadānapasaṅgena kulāni na honti nappavattanti, ucchijjantīti attho.

301. Idāni viññūnaṃ pasaṃsitamevatthaṃ patiṭṭhapento **‘‘adānamatidānañcā’’**ti gāthamāha. Tattha **adānamatidānañcā**ti sabbena sabbaṃ kaṭacchubhikkhāyapi taṇḍulamuṭṭhiyāpi adānaṃ, pamāṇaṃ atikkamitvā pariccāgasaṅkhātaṃ atidānañca **paṇḍitā** buddhimanto sapaññajātikā **nappasaṃsanti** na vaṇṇayanti. Sabbena sabbaṃ adānena hi samparāyikato atthato paribāhiro hoti. Atidānena diṭṭhadhammikapaveṇī na pavattati. **Samena vatteyyā**ti avisamena lokiyasarikkhakena samāhitena majjhimena ñāyena pavatteyya. **Sa dhīradhammo**ti yā yathāvuttā dānādānappavatti, so dhīrānaṃ dhitisampannānaṃ nītinayakusalānaṃ dhammo, tehi gatamaggoti dīpeti.

Taṃ sutvā aṅkuro tassa adhippāyaṃ parivattento –

302. ‘‘Aho vata re ahameva dajjaṃ, santo ca maṃ sappurisā bhajeyyuṃ;
Meghova ninnāni paripūrayanto, santappaye sabbavanibbakānaṃ.

303. ‘‘Yassa yācanake disvā, mukhavaṇṇo pasīdati;
Datvā attamano hoti, taṃ gharaṃ vasato sukhaṃ.

304. ‘‘Yassa yācanake disvā, mukhavaṇṇo pasīdati;

Datvā attamano hoti, esā yaññassa sampadā.

305. ‘‘Pubbeva dānā sumano, dadaṃ cittaṃ pasādaye;
Datvā attamano hoti, esā yaññassa sampadā’’ti. –

Catūhi gāthāhi attanā paṭipajjitabbavidhiṃ pakāsesi.

302. Tattha **aho vatā**ti sādhu vata. **Re**ti ālapanaṃ. **Ahameva dajja**nti ahaṃ dajjameva. Ayañhettha saṅkhepattho – māṇava, ‘‘dānā dhanameva seyyo’’ti yadi ayaṃ nītikusalānaṃ vādo tava hotu, kāmaṃ ahaṃ dajjameva. **Santo ca maṃ sappurisā bhajeyyu**nti tasmiñca dāne santo upasantakāyavacīmanosamācārā sappurisā sādhavo maṃ bhajeyyuṃ upagaccheyyuṃ. **Meghova ninnāni paripūrayanto**ti ahaṃ abhippavassanto mahāmegho viya ninnāni ninnaṭṭhānāni sabbesaṃ vanibbakānaṃ adhippāye paripūrayanto aho vata te santappeyyanti.

303. **Yassa yācanake disvā**ti yassa puggalassa gharamesino yācanake disvā ‘‘paṭhamaṃ tāva upaṭṭhitaṃ vata me puññakkhetta’’nti saddhājātassa **mukhavaṇṇo pasīdati,** yathāvibhavaṃ pana tesaṃ dānaṃ datvā **attamano** pītisomanassehi gahitacitto hoti. **Ta**nti yadettha yācakānaṃ dassanaṃ, tena ca disvā cittassa pasādanaṃ, yathārahaṃ dānaṃ datvā ca attamanatā.

304. **Esā yaññassa sampadā**ti esā yaññassa sampatti pāripūri, nipphattīti attho.

305. **Pubbeva dānā sumano**ti ‘‘sampattīnaṃ nidānaṃ anugāmikaṃ nidhānaṃ nidhessāmī’’ti muñcanacetanāya pubbe eva dānūpakaraṇassa sampādanato paṭṭhāya sumano somanassajāto bhaveyya. **Dadaṃ cittaṃ pasādaye**ti dadanto deyyadhammaṃ dakkhiṇeyyahatthe patiṭṭhāpento ‘‘asārato dhanato sārādānaṃ karomī’’ti attano cittaṃ pasādeyya. **Datvā attamano hotī**ti dakkhiṇeyyānaṃ deyyadhammaṃ pariccajitvā ‘‘paṇḍitapaññattaṃ nāma mayā anuṭṭhitaṃ, aho sādhu suṭṭhū’’ti attamano pamuditamano pītisomanassajāto hoti. **Esā yaññassa sampadā**ti yā ayaṃ pubbacetanā muñjacetanā aparacetanāti imesaṃ kammaphalasaddhānugatānaṃ somanassapariggahitānaṃ tissannaṃ cetanānaṃ pāripūri, esā yaññassa sampadā dānassa sampatti, na ito aññathāti adhippāyo.

Evaṃ aṅkuro attano paṭipajjanavidhiṃ pakāsetvā bhiyyosomattāya abhivaḍḍhamānadānajjhāsayo divase divase mahādānaṃ pavattesi. Tena tadā sabbarajjāni unnaṅgalāni katvā mahādāne diyyamāne paṭiladdhasabbūpakaraṇā manussā attano attano kammante pahāya yathāsukhaṃ vicariṃsu, tena rājūnaṃ koṭṭhāgārāni parikkhayaṃ agamaṃsu. Tato rājāno aṅkurassa dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘bhoto dānaṃ nissāya amhākaṃ āyassa vināso ahosi, koṭṭhāgārāni parikkhayaṃ gatāni, tattha yuttamattaṃ ñātabba’’nti.

Taṃ sutvā aṅkuro dakkhiṇāpathaṃ gantvā damiḷavisaye samuddassa avidūraṭṭhāne mahatiyo anekadānasālāyo kārāpetvā mahādānāni pavattento yāvatāyukaṃ ṭhatvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tāvatiṃsabhavane nibbatti. Tassa dānavibhūtiñca saggūpapattiñca dassento saṅgītikārā –

306. ‘‘Saṭṭhi vāhasahassāni, aṅkurassa nivesane;
Bhojanaṃ dīyate niccaṃ, puññapekkhassa jantuno.

307. ‘‘Tisahassāni sūdā hi, āmuttamaṇikuṇḍalā;
Aṅkuraṃ upajīvanti, dāne yaññassa vāvaṭā.

308. ‘‘Saṭṭhi purisasahassāni, āmuttamaṇikuṇḍalā;
Aṅkurassa mahādāne, kaṭṭhaṃ phālenti māṇavā.

309. ‘‘Soḷasitthisahassāni, sabbālaṅkārabhūsitā;

Aṅkurassa mahādāne, vidhā piṇḍenti nāriyo.

310. ‘‘Soḷasitthisahassāni, sabbālaṅkārabhūsitā;
Aṅkurassa mahādāne, dabbigāhā upaṭṭhitā.

311. ‘‘Bahuṃ bahūnaṃ pādāsi, ciraṃ pādāsi khattiyo;
Sakkaccañca sahatthā ca, cittīkatvā punappunaṃ.

312. ‘‘Bahū māse ca pakkhe ca, utusaṃvaccharāni ca;
Mahādānaṃ pavattesi, aṅkuro dīghamantaraṃ.

313. ‘‘Evaṃ datvā yajitvā ca, aṅkuro dīghamantaraṃ;
So hitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahū’’ti. – gāthā āhaṃsu;

306. Tatha **saṭṭhi vāhasahassānī**ti vāhānaṃ saṭṭhisahassāni gandhasālitaṇḍulādipūritavāhānaṃ saṭṭhisahassāni. **Puññapekkhassa** dānajjhāsayassa dānādhimuttassa **aṅkurassa nivesane niccaṃ** divase divase **jantuno** sattakāyassa **bhojanaṃ dīyate**ti yojanā.

307-8. **Tisahassāni sūdā hī**ti tisahassamattā sūdā bhattakārakā. Te ca kho pana padhānabhūtā adhippetā, tesu ekamekassa pana vacanakarā anekāti veditabbā. ‘‘Tisahassāni sūdāna’’nti ca paṭhanti. **Āmuttamaṇikuṇḍalā**ti nānāmaṇivicittakuṇḍaladharā. Nidassanamattañcetaṃ, āmuttakaṭakakaṭisuttādiābharaṇāpi te ahesuṃ. **Aṅkuraṃ upajīvantī**ti taṃ upanissāya jīvanti, tappaṭibaddhajīvikā hontīti attho. **Dāne yaññassa vāvaṭā**ti mahāyāgasaññitassa yaññassa dāne yajane vāvaṭā ussukkaṃ āpannā. **Kaṭṭhaṃ phālenti māṇavā**ti nānappakārānaṃ khajjabhojjādiāhāravisesānaṃ pacanāya alaṅkatapaṭiyattā taruṇamanussā kaṭṭhāni phālenti vidālenti.

309. **Vidhā**ti vidhātabbāni bhojanayoggāni kaṭukabhaṇḍāni. **Piṇḍentī**ti pisanavasena payojenti.

310. **Dabbigāhā**ti kaṭacchugāhikā. **Upaṭṭhitā**ti parivesanaṭṭhānaṃ upagantvā ṭhitā honti.

311. **Bahu**nti mahantaṃ pahūtikaṃ. **Bahūna**nti anekesaṃ. **Pādāsī**ti pakārehi adāsi. **Cīra**nti cirakālaṃ. Vīsativassasahassāyukesu hi manussesu so uppanno. Bahuṃ bahūnaṃ cirakālañca dento yathā adāsi, taṃ dassetuṃ **‘‘sakkaccañcā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sakkacca**nti sādaraṃ, anapaviddhaṃ anavaññātaṃ katvā. **Sahatthā**ti sahatthena, na āṇāpanamattena. **Cittīkatvā**ti gāravabahumānayogena cittena karitvā pūjetvā. **Punappuna**nti bahuso na ekavāraṃ, katipayavāre vā akatvā anekavāraṃ pādāsīti yojanā.

312. Idāni tameva punappunaṃ karaṇaṃ vibhāvetuṃ **‘‘bahū māse cā’’**ti gāthamāhaṃsu. Tattha **bahū māse**ti cittamāsādike bahū aneke māse. **Pakkhe**ti kaṇhasukkabhede bahū pakkhe. **Utusaṃvaccharāni cā**ti vasantagimhādike bahū utū ca saṃvaccharāni ca, sabbattha accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Dīghamantara**nti dīghakālamantaraṃ. Ettha ca ‘‘ciraṃ pādāsī’’ti cirakālaṃ dānassa pavattitabhāvaṃ vatvā puna tassa nirantarameva pavattitabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘bahū māse’’tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

313. **Eva**nti vuttappakārena. **Datvā yajitvā cā**ti atthato ekameva, kesañci dakkhiṇeyyānaṃ ekaccassa deyyadhammassa pariccajanavasena datvā, puna ‘‘bahuṃ bahūnaṃ pādāsī’’ti vuttanayena atthikānaṃ sabbesaṃ yathākāmaṃ dento mahāyāgavasena yajitvā. **So hitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahū**ti so aṅkuro āyupariyosāne manussatthabhāvaṃ pahāya paṭisandhiggahaṇavasena tāvatiṃsadevanikāyūpago ahosi.

Evaṃ tasmiṃ tāvatiṃsesu nibbattitvā dibbasampattiṃ anubhavante amhākaṃ bhagavato kāle indako nāma māṇavo āyasmato anuruddhattherassa piṇḍāya carantassa pasannamānaso kaṭacchubhikkhaṃ dāpesi. So aparena samayena kālaṃ katvā khettagatassa puññassa ānubhāvena tāvatiṃsesu mahiddhiko mahānubhāvo devaputto hutvā nibbatto dibbehi rūpādīhi dasahi ṭhānehi aṅkuraṃ devaputtaṃ abhibhavitvā virocati. Tena vuttaṃ –

314. ‘‘Kaṭacchubhikkhaṃ datvāna, anuruddhassa indako;
So hitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahu.

315. ‘‘Dasahi ṭhānehi aṅkuraṃ, indako atirocati;
Rūpe sadde rase gandhe, phoṭṭhabbe ca manorame.

316. ‘‘Āyunā yasasā ceva, vaṇṇena ca sukhena ca;
Ādhipaccena aṅkuraṃ, indako atirocatī’’ti.

314-5. Tattha **rūpe**ti rūpahetu, attano rūpasampattinimittanti attho. **Sadde**tiādīsupi eseva nayo. **Āyunā**ti jīvitena. Nanu ca devānaṃ jīvitaṃ paricchinnappamāṇaṃ vuttaṃ. Saccaṃ vuttaṃ, taṃ pana yebhuyyavasena. Tathā hi ekaccānaṃ devānaṃ yogavipattiādinā antarāmaraṇaṃ hotiyeva. Indako pana tisso vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasahassāni paripūretiyeva. Tena vuttaṃ ‘‘āyunā atirocatī’’ti. **Yasasā**ti mahatiyā parivārasampattiyā. **Vaṇṇenā**ti saṇṭhānasampattiyā. Vaṇṇadhātusampadā pana ‘‘rūpe’’ti iminā vuttāyeva. **Ādhipaccenā**ti issariyena.

Evaṃ aṅkure ca indake ca tāvatiṃsesu nibbattitvā dibbasampattiṃ anubhavantesu amhākaṃ bhagavā abhisambodhito sattame saṃvacchare āsāḷhipuṇṇamāyaṃ sāvatthinagaradvāre kaṇḍambarukkhamūle yamakapāṭihāriyaṃ katvā anukkamena tipadavikkamena tāvatiṃsabhavanaṃ gantvā pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ yugandharapabbate bālasūriyo viya virocamāno dasahi lokadhātūhi sannipatitāya devabrahmaparisāya jutiṃ attano sarīrappabhāya abhibhavanto abhidhammaṃ desetuṃ nisinno avidūre nisinnaṃ indakaṃ, dvādasayojanantare nisinnaṃ aṅkurañca disvā dakkhiṇeyyasampattivibhāvanatthaṃ –

‘‘Mahādānaṃ tayā dinnaṃ, aṅkura dīghamantaraṃ;
Atidūre nisinnosi, āgaccha mama santike’’ti. –

Gāthamāha. Taṃ sutvā aṅkuro ‘‘bhagavā mayā cirakālaṃ bahuṃ deyyadhammaṃ pariccajitvā pavattitampi mahādānaṃ dakkhiṇeyyasampattivirahena akhette vuttabījaṃ viya na uḷāraphalaṃ ahosi, indakassa pana kaṭacchubhikkhādānampi dakkhiṇeyyasampattiyā sukhette vuttabījaṃ viya ativiya uḷāraphalaṃ jāta’’nti āha. Tamatthaṃ dassente saṅgītikārā –

317. ‘‘Tāvatiṃse yadā buddho, silāyaṃ paṇḍukambale;
Pāricchattayamūlamhi, vihāsi purisuttamo.

318. ‘‘Dasasu lokadhātūsu, sannipatitvāna devatā;
Payirupāsanti sambuddhaṃ, vasantaṃ nagamuddhani.

319. ‘‘Na koci devo vaṇṇena, sambuddhaṃ atirocati;
Sabbe deve atikkamma, sambuddhova virocati.

320. ‘‘Yojanāni dasa dve ca, aṅkuroyaṃ tadā ahu;
Avidūreva buddhassa, indako atirocati.

321. ‘‘Oloketvāna sambuddho, aṅkurañcāpi indakaṃ;
Dakkhiṇeyyaṃ sambhāvento, idaṃ vacanamabravi.

322. ‘‘Mahādānaṃ tayā dinnaṃ, aṅkuraṃ dīghamantaraṃ;
Atidūre nisinnosi, āgaccha mama santike.

323. ‘‘Codito bhāvitattena, aṅkuro idamabravi;
Kiṃ mayhaṃ tena dānena, dakkhiṇeyyena suññataṃ.

324. ‘‘Ayaṃ so indako yakkho, dajjā dānaṃ parittakaṃ;
Atirocati amhehi, cando tāragaṇe yathā.

325. ‘‘Ujjaṅgale yathā khette, bījaṃ bahumpi ropitaṃ;
Na vipulaṃ phalaṃ hoti, napi toseti kassakaṃ.

326. ‘‘Tatheva dānaṃ bahukaṃ, dussīlesu patiṭṭhitaṃ;
Na vipulaṃ phalaṃ hoti, napi toseti dāyakaṃ.

327. ‘‘Yathāpi bhaddake khette, bījaṃ appampi ropitaṃ;
Sammā dhāraṃ pavecchante, phalaṃ tosesi kassakaṃ.

328. ‘‘Tatheva sīlavantesu, guṇavantesu tādisu;
Appakampi kataṃ kāraṃ, puññaṃ hoti mahapphala’’nti. – gāthāyo avocuṃ;

317. Tattha **tāvatiṃse**ti tāvatiṃsabhavane. **Silāyaṃ paṇḍukambale**ti paṇḍukambalanāmake silāsane purisuttamo buddho yadā vihāsīti yojanā.

318. **Dasasu lokadhātūsu, sannipatitvāna devatā**ti jātikhettasaññitesu dasasu cakkavāḷasahassesu kāmāvacaradevatā brahmadevatā ca buddhassa bhagavato payirupāsanāya dhammassavanatthañca ekato sannipatitvā. Tenāha **‘‘payirupāsanti sambuddhaṃ, vasantaṃ nagamuddhanī’’**ti, sinerumuddhanīti attho.

320. **Yojanāni dasa dve ca, aṅkuroyaṃ tadā ahū**ti ayaṃ yathāvuttacarito aṅkuro tadā satthu sammukhakāle dasa dve yojanāni antaraṃ katvā ahu. Satthu nisinnaṭṭhānato dvādasayojanantare ṭhāne nisinno ahosīti attho.

323. **Codito bhāvitattenā**ti pāramiparibhāvitāya ariyamaggabhāvanāya bhāvitattena sammāsambuddhena codito. **Kiṃ mayhaṃ tenā**tiādikā satthu paṭivacanavasena aṅkurena vuttagāthā. **Dakkhiṇeyyena suññata**nti yaṃ dakkhiṇeyyena suññataṃ rittakaṃ virahitaṃ tadā mama dānaṃ, tasmā ‘‘kiṃ mayhaṃ tenā’’ti attano dānapuññaṃ hīḷento vadati.

324. **Yakkho**ti devaputto. **Dajjā**ti datvā. **Atirocati amhehī**ti attanā mādisehi ativiya virocati. **Hī**ti vā nipātamattaṃ, amhe atikkamitvā abhibhavitvā virocatīti attho. Yathā kinti āha **‘‘cando tāragaṇe yathā’’**ti.

325-6. **Ujjaṅgale**ti ativiya thaddhabhūmibhāge. ‘‘Ūsare’’ti keci vadanti. **Ropita**nti vuttaṃ, vapitvā vā uddharitvā vā puna ropitaṃ. **Napi tosetī**ti na nandayati, appaphalatāya vā tuṭṭhiṃ na janeti. **Tathevā**ti yathā ujjaṅgale khette bahumpi bījaṃ ropitaṃ vipulaphalaṃ uḷāraphalaṃ na hoti, tato eva kassakaṃ na toseti, tathā dussīlesu sīlavirahitesu bahukampi dānaṃ patiṭṭhāpitaṃ vipulaphalaṃ mahapphalaṃ na hoti, tato eva dāyakaṃ na tosetīti attho.

327-8. **Yathāpi bhaddake**ti gāthādvayassa vattavipariyāyena atthayojanā veditabbā. Tattha **sammā dhāraṃ pavecchante**ti vuṭṭhidhāraṃ sammadeva pavattente, anvaḍḍhamāsaṃ anudasāhaṃ anupañcāhaṃ deve vassanteti attho. **Guṇavantesū**ti jhānādiguṇayuttesu. **Tādisū**ti iṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattesu. **Kāra**nti liṅgavipallāsena vuttaṃ, upakāroti attho. Kīdiso upakāroti āha **‘‘puñña’’**nti.

329. ‘‘Viceyya dānaṃ dātabbaṃ, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ;
Viceyya dānaṃ datvāna, saggaṃ gacchanti dāyakā.

330. ‘‘Viceyya dānaṃ sugatappasaṭṭhaṃ, ye dakkhiṇeyyā idha jīvaloke;
Etesu dinnāni mahapphalāni, bījāni vuttāni yathā sukhette’’ti. –

Ayaṃ saṅgītikārehi ṭhapitā gāthā.

329. Tattha **viceyyā**ti vicinitvā, puññakkhettaṃ paññāya upaparikkhitvā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Tayidaṃ aṅkurapetavatthu satthārā tāvatiṃsabhavane dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ purato dakkhiṇeyyasampattivibhāvanatthaṃ ‘‘mahādānaṃ tayā dinna’’ntiādinā attanā samuṭṭhāpitaṃ, tattha tayo māse abhidhammaṃ desetvā mahāpavāraṇāya devagaṇaparivuto devadevo devalokato saṅkassanagaraṃ otaritvā anukkamena sāvatthiṃ patvā jetavane viharanto catuparisamajjhe dakkhiṇeyyasampattivibhāvanatthameva ‘‘yassa atthāya gacchāmā’’tiādinā vitthārato desetvā catusaccakathāya desanāya kūṭaṃ gaṇhi. Desanāvasāne tesaṃ anekakoṭipāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosīti.

Aṅkurapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uttaramātupetivatthuvaṇṇanā

Divāvihāragataṃ bhikkhunti idaṃ uttaramātupetivatthu. Tatrāyaṃ atthavibhāvanā – satthari parinibbute paṭhamamahāsaṅgītiyā pavattitāya āyasmā mahākaccāyano dvādasahi bhikkhūhi saddhiṃ kosambiyā avidūre aññatarasmiṃ araññāyatane vihāsi. Tena ca samayena rañño udenassa aññataro amacco kālamakāsi, tena ca pubbe nagare kammantā adhiṭṭhitā ahesuṃ. Atha rājā tassa puttaṃ uttaraṃ nāma māṇavaṃ pakkosāpetvā ‘‘tvañca pitarā adhiṭṭhite kammante samanusāsā’’ti tena ṭhitaṭṭhāne ṭhapesi.

So ca sādhūti sampaṭicchitvā ekadivasaṃ nagarapaṭisaṅkharaṇiyānaṃ dārūnaṃ atthāya vaḍḍhakiyo gahetvā araññaṃ gato. Tattha āyasmato mahākaccāyanattherassa vasanaṭṭhānaṃ upagantvā theraṃ tattha paṃsukūlacīvaradharaṃ vivittaṃ nisinnaṃ disvā iriyāpatheyeva pasīditvā katapaṭisanthāro vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Thero tassa dhammaṃ kathesi. So dhammaṃ sutvā ratanattaye sañjātappasādo saraṇesu patiṭṭhāya theraṃ nimantesi – ‘‘adhivāsetha me, bhante, svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhūhi anukampaṃ upādāyā’’ti. Adhivāsesi thero tuṇhībhāvena. So tato nikkhamitvā nagaraṃ gantvā aññesaṃ upāsakānaṃ ācikkhi – ‘‘thero mayā svātanāya nimantito, tumhehipi mama dānaggaṃ āgantabba’’nti.

So dutiyadivase kālasseva paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā kālaṃ ārocāpetvā saddhiṃ bhikkhūhi āgacchantassa therassa paccuggamanaṃ katvā vanditvā purakkhatvā gehaṃ pavesesi. Atha mahārahakappiyapaccattharaṇaatthatesu āsanesu there ca bhikkhūsu ca nisinnesu gandhapupphadhūpehi pūjaṃ katvā paṇītena annapānena te santappetvā sañjātappasādo katañjalī anumodanaṃ suṇitvā katabhattānumodane there gacchante pattaṃ gahetvā anugacchanto nagarato nikkhamitvā paṭinivattanto ‘‘bhante, tumhehi niccaṃ mama gehaṃ pavisitabba’’nti yācitvā therassa adhivāsanaṃ ñatvā nivatti. Evaṃ so theraṃ upaṭṭhahanto tassa ovāde patiṭṭhāya sotāpattiphalaṃ pāpuṇi, vihārañca kāresi, sabbe ca attano ñātake sāsane abhippasanne akāsi.

Mātā panassa maccheramalapariyuṭṭhitacittā hutvā evaṃ paribhāsi – ‘‘yaṃ tvaṃ mama anicchantiyā eva samaṇānaṃ annapānaṃ desi, taṃ te paraloke lohitaṃ sampajjatū''ti. Ekaṃ pana morapiñchakalāpaṃ vihāramahadivase diyyamānaṃ anujāni. Sā kālaṃ katvā petayoniyaṃ uppajji, morapiñchakalāpadānānumodanena panassā kesā nīlā siniddhā vellitaggā sukhumā dīghā ca ahesuṃ. Sā yadā gaṅgānadiṃ ''pānīyaṃ pivissāmī''ti otarati, tadā nadī lohitapūrā hoti. Sā pañcapaṇṇāsa vassāni khuppipāsābhibhūtā vicaritvā ekadivasaṃ kaṅkhārevatattheraṃ gaṅgāya tīre divāvihāraṃ nisinnaṃ disvā attānaṃ attano kesehi paṭicchādetvā upasaṅkamitvā pānīyaṃ yāci. Taṃ sandhāya vuttaṃ –

331. ''Divāvihāragataṃ bhikkhuṃ, gaṅgātīre nisinnakaṃ;
Taṃ petī upasaṅkamma, dubbaṇṇā bhīrudassanā.

332. ''Kesā cassā atidīghā, yāvabhūmāvalambare;
Kesehi sā paṭicchannā, samaṇaṃ etadabravī''ti. –

Imā dve gāthā saṅgītikārakehi idha ādito ṭhapitā.

Tattha **bhīrudassanā**ti bhayānakadassanā. ''Ruddadassanā''ti vā pāṭho, bībhacchabhāriyadassanāti attho. **Yāvabhūmāvalambare**ti yāva bhūmi, tāva olambanti. Pubbe ''bhikkhu''nti ca pacchā ''samaṇa''nti ca kaṅkhārevatattherameva sandhāya vuttaṃ.

Sā pana petī theraṃ upasaṅkamitvā pānīyaṃ yācantī –

333. ''Pañcapaṇṇāsa vassāni, yato kālakatā ahaṃ;
Nābhijānāmi bhuttaṃ vā, pītaṃ vā pana pāniyaṃ;
Dehi tvaṃ pāniyaṃ bhante, tasitā pāniyāya me''ti. – imaṃ gāthamāha;

333. Tattha **nābhijānāmi bhuttaṃ vā**ti evaṃ dīghamantare kāle bhojanaṃ bhuttaṃ vā pānīyaṃ pītaṃ vā nābhijānāmi, na bhuttaṃ na pītanti attho. **Tasitā**ti pipāsitā. **Pāniyāyā**ti pānīyatthāya āhiṇḍantiyā me pānīyaṃ dehi, bhanteti yojanā.

Ito paraṃ –

334. ''Ayaṃ sītodikā gaṅgā, himavantato sandati;
Piva etto gahetvāna, kiṃ maṃ yācasi pāniyaṃ.

335. ''Sacāhaṃ bhante gaṅgāya, sayaṃ gaṇhāmi pāniyaṃ;
Lohitaṃ me parivattati, tasmā yācāmi pāniyaṃ.

336. ''Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, gaṅgā te hoti lohitaṃ.

337. ''Putto me uttaro nāma, saddho āsi upāsako;
So ca mayhaṃ akāmāya, samaṇānaṃ pavecchati.

338. ''Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Tamahaṃ paribhāsāmi, maccherena upaddutā.

339. ''Yaṃ tvaṃ mayhaṃ akāmāya, samaṇānaṃ pavecchasi;
Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ.

340. ''Etaṃ te paralokasmiṃ, lohitaṃ hotu uttara;
Tassakammavipākena, gaṅgā me hoti lohita''nti. –

Imā therassa ca petiyā ca vacanapaṭivacanagāthā.

334. Tattha **himavantato**ti mahato himassa atthitāya ‘‘himavā’’ti laddhanāmato pabbatarājato. **Sandatī**ti pavattati. **Etto**ti ito mahāgaṅgāto. **Ki**nti kasmā maṃ yācasi pānīyaṃ, gaṅgānadiṃ otaritvā yathāruci pivāti dasseti.

335. **Lohitaṃ me parivattatī**ti udakaṃ sandamānaṃ mayhaṃ pāpakammaphalena lohitaṃ hutvā parivattati pariṇamati, tāya gahitamattaṃ udakaṃ lohitaṃ jāyati.

337-40. **Mayhaṃ akāmāyā**ti mama anicchantiyā. **Pavecchatī**ti deti. **Paccaya**nti gilānapaccayaṃ. **Eta**nti yaṃ etaṃ cīvarādikaṃ paccayajātaṃ samaṇānaṃ pavecchasi desi, etaṃ te paralokasmiṃ lohitaṃ hotu uttarāti abhisapanavasena kataṃ pāpakammaṃ, tassa vipākenāti yojanā.

Athāyasmā revato taṃ petiṃ uddissa bhikkhusaṅghassa pānīyaṃ adāsi, piṇḍāya caritvā bhattaṃ gahetvā bhikkhūnamadāsi, saṅkārakūṭādito paṃsukūlaṃ gahetvā dhovitvā bhisiñca cimilikañca katvā bhikkhūnaṃ adāsi, tena cassā petiyā dibbasampattiyo ahesuṃ. Sā therassa santikaṃ gantvā attanā laddhadibbasampattiṃ therassa dassesi. Thero taṃ pavattiṃ attano santikaṃ upagatānaṃ catunnaṃ parisānaṃ pakāsetvā dhammakathaṃ kathesi. Tena mahājano sañjātasaṃvego vigatamalamacchero hutvā dānasīlādikusaladhammābhirato ahosīti. Idaṃ pana petavatthu dutiyasaṅgītiyaṃ saṅgahaṃ āruḷhanti daṭṭhabbaṃ.

Uttaramātupetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Suttapetavatthuvaṇṇanā

Ahaṃ pure pabbajitassa bhikkhunoti idaṃ suttapetavatthu. Tassa kā uppatti? Sāvatthiyā kira avidūre aññatarasmiṃ gāmake amhākaṃ satthari anuppanneyeva sattannaṃ vassasatānaṃ upari aññataro dārako ekaṃ paccekabuddhaṃ upaṭṭhahi. Tassa mātā tasmiṃ vayappatte tassatthāya samānakulato aññataraṃ kuladhītaraṃ ānesi. Vivāhadivaseyeva ca so kumāro sahāyehi saddhiṃ nhāyituṃ gato ahinā daṭṭho kālamakāsi, ‘‘yakkhagāhenā’’tipi vadanti. So paccekabuddhassa upaṭṭhānena bahuṃ kusalakammaṃ katvā ṭhitopi tassā dārikāya paṭibaddhacittatāya vimānapeto hutvā nibbatti, mahiddhiko pana ahosi mahānubhāvo.

Atha so taṃ dārikaṃ attano vimānaṃ netukāmo ‘‘kena nu kho upāyena esā diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ katvā mayā saddhiṃ idha abhirameyyā’’ti tassā dibbabhogasampattiyā anubhavanahetuṃ vīmaṃsanto paccekabuddhaṃ cīvarakammaṃ karontaṃ disvā manussarūpena gantvā vanditvā ‘‘kiṃ, bhante, suttakena attho atthī’’ti āha. ‘‘Cīvarakammaṃ karomi, upāsakā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante, asukasmiṃ ṭhāne suttabhikkhaṃ carathā’’ti tassā dārikāya gehaṃ dassesi. Paccekabuddho tattha gantvā gharadvāre aṭṭhāsi. Atha sā paccekabuddhaṃ tattha ṭhitaṃ disvā pasannamānasā ‘‘suttakena me ayyo atthiko’’ti ñatvā ekaṃ suttaguḷaṃ adāsi. Atha so amanusso manussarūpena tassa dārikāya gharaṃ gantvā tassā mātaraṃ yācitvā tāya saddhiṃ katipāhaṃ vasitvā tassā mātuyā anuggahatthaṃ tasmiṃ gehe sabbabhājanāni hiraññasuvaṇṇassa pūretvā sabbattha upari nāmaṃ likhi ‘‘idaṃ devadattiyaṃ dhanaṃ na kenaci gahetabba’’nti, tañca dārikaṃ gahetvā attano vimānaṃ agamāsi. Tassā mātā pahūtaṃ dhanaṃ labhitvā attano ñātakānaṃ kapaṇaddhikādinañca datvā attanā ca paribhuñjitvā kālaṃ karontī ‘‘mama dhītā āgacchati ce, idaṃ dhanaṃ dassethā’’ti ñātakānaṃ kathetvā kālamakāsi.

Tato sattannaṃ vassasatānaṃ accayena amhākaṃ bhagavati loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakke anukkamena sāvatthiyaṃ viharante tassā itthiyā tena amanussena saddhiṃ vasantiyā ukkaṇṭhā uppajji. Sā taṃ ‘‘sādhu, ayyaputta, maṃ sakaññeva gehaṃ paṭinehī’’ti vadantī –

341. ‘‘Ahaṃ pure pabbajitassa bhikkhuno,

Suttaṃ adāsiṃ upasaṅkamma yācitā;
Tassa vipāko vipulaphalūpalabbhati,
Bahukā ca me uppajjare vatthakoṭiyo.

342. ‘‘Pupphābhikiṇṇaṃ ramitaṃ vimānaṃ, anekacittaṃ naranārisevitaṃ;
Sāhaṃ bhuñjāmi ca pārupāmi ca, pahūtavittā na ca tāva khīyati.

343. ‘‘Tasseva kammassa vipākamanvayā, sukhañca sātañca idhūpalabbhati;
Sāhaṃ gantvā punadeva mānusaṃ, kāhāmi puññāni nayayyaputta ma’’nti. –

Imā gāthā abhāsi.

341. Tattha **‘‘pabbajitassa bhikkhuno’’**ti idaṃ paccekabuddhaṃ saddhāya vuttaṃ. So hi kāmādimalānaṃ attano santānato anavasesato pabbājitattā pahīnattā paramatthato ‘‘pabbajito’’ti, bhinnakilesattā ‘‘bhikkhū’’ti ca vattabbataṃ arahati. **Sutta**nti kappāsiyasuttaṃ. **Upasaṅkammā**ti mayhaṃ gehaṃ upasaṅkamitvā. **Yācitā**ti ‘‘uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā’’ti (jā. 1.7.59) evaṃ vuttāya kāyaviññattipayogasaṅkhātāya bhikkhācariyāya yācitā. **Tassā**ti tassa suttadānassa. **Vipāko vipulaphalūpalabbhatī**ti vipulaphalo uḷāraudayo mahāudayo vipāko etarahi upalabbhati paccanubhavīyati. **Bahukā**ti anekā. **Vatthakoṭiyo**ti vatthānaṃ koṭiyo, anekasatasahassapabhedāni vatthānīti attho.

342. **Anekacitta**nti nānāvidhacittakammaṃ, anekehi vā muttāmaṇiādīhi ratanehi vicittarūpaṃ. **Naranārisevita**nti paricārakabhūtehi narehi nārīhi ca upasevitaṃ. **Sāhaṃ bhuñjāmī**ti sā ahaṃ taṃ vimānaṃ paribhuñjāmi. **Pārupāmī**ti anekāsu vatthakoṭīsu icchiticchitaṃ nivāsemi ceva paridahāmi ca. **Pahūtavittā**ti pahūtavittūpakaraṇā mahaddhanā mahābhogā. **Na ca tāva khīyatī**ti tañca vittaṃ na khīyati, na parikkhayaṃ pariyādānaṃ gacchati.

343. **Tasseva kammassa vipākamanvayā**ti tasseva suttadānamayapuññakammassa anvayā paccayā hetubhāvena vipākabhūtaṃ **sukhaṃ,** iṭṭhamadhurasaṅkhātaṃ **sātañca idha** imasmiṃ vimāne **upalabbhati. Gantvā punadeva mānusa**nti puna eva manussalokaṃ upagantvā. **Kāhāmi puññānī**ti mayhaṃ sukhavisesanipphādakāni puññāni karissāmi, yesaṃ vā mayā ayaṃ sampatti laddhāti adhippāyo. **Nayayyaputta ma**nti, ayyaputta, maṃ manussalokaṃ naya, nehīti attho.

Taṃ sutvā so amanusso tassā paṭibaddhacittatāya anukampāya gamanaṃ anicchanto –

344. ‘‘Satta tuvaṃ vassasatā idhāgatā,
Jiṇṇā ca vuḍḍhā ca tahiṃ bhavissasi;
Sabbeva te kālakatā ca ñātakā,
Kiṃ tattha gantvāna ito karissasī’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **sattā**ti vibhattilopena niddeso, nissakke vā etaṃ paccattavacanaṃ. **Vassasatā**ti vassasatato, sattahi vassasatehi uddhaṃ tuvaṃ idhāgatā imaṃ vimānaṃ āgatā, idhāgatāya tuyhaṃ satta vassasatāni hontīti attho. **Jiṇṇā ca vuḍḍhā ca tahiṃ bhavissasī**ti idha dibbehi utuāhārehi upathambhitattabhāvā kammānubhāvena ettakaṃ kālaṃ daharākāreneva ṭhitā. Ito pana gatā kammassa ca parikkhīṇattā manussānañca utuāhāravasena jarājiṇṇā vayovuḍḍhā ca tahiṃ manussaloke bhavissasi. Kinti? **Sabbeva te kālakatā ca ñātakā**ti dīghassa addhuno gatattā tava ñātayopi sabbe eva matā, tasmā ito devalokato tattha manussalokaṃ gantvā kiṃ karissasi, avasesampi āyuñca idheva khepehi, idha vasāhīti adhippāyo.

Evaṃ tena vuttā sā tassa vacanaṃ asaddahantī punadeva –

345. ‘‘Satteva vassāni idhāgatāya me, dibbañca sukhañca samappitāya;
Sāhaṃ gantvā punadeva mānusaṃ, kāhāmi puññāni nayayyaputta ma’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **satteva vassāni idhāgatāya me**ti, ayyaputta, mayhaṃ idhāgatāya satteva vassāni maññe vītivattāni. Satta vassasatāni dibbasukhasamappitāya bahumpi kālaṃ gataṃ asallakkhentī evamāha.

Evaṃ pana tāya vutto so vimānapeto nānappakāraṃ taṃ anusāsitvā ‘‘tvaṃ idāni sattāhato uttari tattha na jīvissasi, mātuyā te nikkhittaṃ mayā dinnaṃ dhanaṃ atthi, taṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ datvā idheva uppattiṃ patthehī’’ti vatvā taṃ bāhāyaṃ gahetvā gāmamajjhe ṭhapetvā ‘‘idhāgate aññepi jane ‘yathābalaṃ puññāni karothā’ti ovadeyyāsī’’ti vatvā gato. Tena vuttaṃ –

346. ‘‘So taṃ gahetvāna pasayha bāhāyaṃ, paccānayitvāna theriṃ sudubbalaṃ;
Vajjesi ‘aññampi janaṃ idhāgataṃ, karotha puññāni sukhūpalabbhatī’’’ti.

Tattha **so**ti so vimānapeto. **Ta**nti taṃ itthiṃ. **Gahetvāna pasayha bāhāya**nti pasayha netā viya bāhāyaṃ taṃ gahetvā. **Paccānayitvānā**ti tassā jātasaṃvuḍḍhagāmaṃ punadeva ānayitvā. **Therī**nti thāvariṃ, jiṇṇaṃ vuḍḍhanti attho. **Sudubbala**nti jarājiṇṇatāya eva suṭṭhu dubbalaṃ. Sā kira tato vimānato apagamanasamanantarameva jiṇṇā vuḍḍhā mahallikā addhagatā vayoanuppattā ahosi. **Vajjesī**ti vadeyyāsi. Vattabbavacanākārañca dassetuṃ **‘‘aññampi jana’’**ntiādi vuttaṃ. Tassattho – bhadde, tvampi puññaṃ kareyyāsi, aññampi janaṃ idha tava dassanatthāya āgataṃ ‘‘bhadramukhā, ādittaṃ sīsaṃ vā celaṃ vā ajjhupekkhitvāpi dānasīlādīni puññāni karothāti, kate ca puññe ekaṃseneva tassa phalabhūtaṃ sukhaṃ upalabbhati, na ettha saṃsayo kātabbo’’ti vadeyyāsi ovadeyyāsīti.

Evañca vatvā tasmiṃ gate sā itthī attano ñātakānaṃ vasanaṭṭhānaṃ gantvā tesaṃ attānaṃ jānāpetvā tehi niyyāditadhanaṃ gahetvā samaṇabrāhmaṇānaṃ dānaṃ dentī attano santikaṃ āgatāgatānaṃ –

347. ‘‘Diṭṭhā mayā akatena sādhunā, petā vihaññanti tatheva manussā;
Kammañca katvā sukhavedanīyaṃ, devā manussā ca sukhe ṭhitā pajā’’ti. –

Gāthāya ovādamadāsi.

Tattha **akatenā**ti anibbattitena attanā anupacitena. **Sādhunā**ti kusalakammena, itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Vihaññantī**ti vighātaṃ āpajjanti. **Sukhavedanīya**nti sukhavipākaṃ puññakammaṃ. **Sukhe ṭhitā**ti sukhe patiṭṭhitā. ‘‘Sukhedhitā’’ti vā pāṭho, sukhena abhivuḍḍhā phītāti attho. Ayañhettha adhippāyo – yathā petā tatheva manussā akatena kusalena, katena ca akusalena vihaññamānā khuppipāsādinā vighātaṃ āpajjantā mahādukkhaṃ anubhavantā diṭṭhā mayā. Sukhavedanīyaṃ pana kammaṃ katvā tena katena kusalakammena, akatena ca akusalakammena devamanussapariyāpannā pajā sukhe ṭhitā diṭṭhā mayā, attapaccakkhametaṃ, tasmā pāpaṃ dūratova parivajjentā puññakiriyāya yuttapayuttā hothāti.

Evaṃ pana ovādaṃ dentī samaṇabrāhmaṇādīnaṃ sattāhaṃ mahādānaṃ pavattetvā sattame divase kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti. Bhikkhū taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi, visesato ca paccekabuddhesu pavattitadānassa mahapphalataṃ mahānisaṃsatañca pakāsesi. Taṃ sutvā mahājano vigatamalamacchero dānādipuññābhirato ahosīti.

Suttapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Kaṇṇamuṇḍapetivatthuvaṇṇanā

Soṇṇasopānaphalakāti idaṃ satthari sāvatthiyaṃ viharante kaṇṇamuṇḍapetiṃ ārabbha vuttaṃ. Atīte kira kassapabuddhakāle kimilanagare aññataro upāsako sotāpanno pañcahi upāsakasatehi saddhiṃ samānacchando hutvā ārāmaropanasetubandhanacaṅkamanakaraṇādīsu puññakammesu pasuto hutvā viharanto saṅghassa vihāraṃ kāretvā tehi saddhiṃ kālena kālaṃ vihāraṃ gacchati. Tesaṃ bhariyāyopi upāsikā hutvā aññamaññaṃ samaggā mālāgandhavilepanādihatthā kālena kālaṃ vihāraṃ gacchantiyo antarāmagge ārāmasabhādīsu vissamitvā gacchanti.

Athekadivasaṃ katipayā dhuttā ekissā sabhāya sannisinnā tāsu tattha vissamitvā gatāsu tāsaṃ rūpasampattiṃ disvā paṭibaddhacittā hutvā tāsaṃ sīlācāraguṇasampannataṃ ñatvā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ ‘‘ko etāsu ekissāpi sīlabhedaṃ kātuṃ samattho’’ti. Tattha aññataro ‘‘ahaṃ samattho’’ti āha. Te tena ‘‘sahassena abbhutaṃ karomā’’ti abbhutaṃ akaṃsu. So anekehi upāyehi vāyamamāno tāsu sabhaṃ āgatāsu sumuñcitaṃ sattatantiṃ madhurassaraṃ vīṇaṃ vādento madhureneva sarena kāmapaṭisaṃyuttagītāni gāyanto gītasaddena tāsu aññataraṃ itthiṃ sīlabhedaṃ pāpento aticāriniṃ katvā te dhutte sahassaṃ parājesi. Te sahassaparājitā tassā sāmikassa ārocesuṃ. Sāmiko taṃ pucchi – ‘‘kiṃ tvaṃ evarūpā, yathā te purisā avocu’’nti. Sā ‘‘nāhaṃ īdisaṃ jānāmī’’ti paṭikkhipitvā tasmiṃ asaddahante samīpe ṭhitaṃ sunakhaṃ dassetvā sapathaṃ akāsi ‘‘sace mayā tādisaṃ pāpakammaṃ kataṃ, ayaṃ chinnakaṇṇo kāḷasunakho tattha tattha bhave jātaṃ maṃ khādatū’’ti. Itarāpi pañcasatā itthiyo taṃ itthiṃ aticāriniṃ jānantī kiṃ ayaṃ tathārūpaṃ pāpaṃ akāsi, udāhu nākāsī’’ti coditā ‘‘na mayaṃ evarūpaṃ jānāmā’’ti musā vatvā ‘‘sace mayaṃ jānāma, bhave bhave etissāyeva dāsiyo bhaveyyāmā’’ti sapathaṃ akaṃsu.

Atha sā aticārinī itthī teneva vippaṭisārena ḍayhamānahadayā sussitvā na cireneva kālaṃ katvā himavati pabbatarāje sattannaṃ mahāsarānaṃ aññatarassa kaṇṇamuṇḍadahassa tīre vimānapetī hutvā nibbatti. Vimānasāmantā cassā kammavipākānubhavanayoggā ekā pokkharaṇī nibbatti. Sesā ca pañcasatā itthiyo kālaṃ katvā sapathakammavasena tassāyeva dāsiyo hutvā nibbattiṃsu. Sā tattha pubbe katassa puññakammassa phalena divasabhāgaṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā aḍḍharatte pāpakammabalasañcoditā sayanato uṭṭhahitvā pokkharaṇitīraṃ gacchati. Tattha gataṃ gajapotakappamāṇo eko kāḷasunakho bheravarūpo chinnakaṇṇo tikhiṇāyatakathinadāṭho suvipphulitakhadiraṅgārapuñjasadisanayano nirantarappavattavijjulatāsaṅghātasadisajivho kathinatikhiṇanakho kharāyatadubbaṇṇalomo tato āgantvā taṃ bhūmiyaṃ nipātetvā atisayajighacchābhibhūto viya pasayha khādanto aṭṭhisaṅkhalikamattaṃ katvā dantehi gahetvā pokkharaṇiyaṃ khipitvā antaradhāyati. Sā ca tattha pakkhittasamanantarameva pakatirūpadhārinī hutvā vimānaṃ abhiruyha sayane nipajjati. Itarā pana tassā dāsabyameva dukkhaṃ anubhavanti. Evaṃ tāsaṃ tattha vasantīnaṃ paññāsādhikāni pañca vassasatāni vītivattāni.

Atha tāsaṃ purisehi vinā dibbasampattiṃ anubhavantīnaṃ ukkaṇṭhā ahesuṃ. Tattha ca kaṇṇamuṇḍadahato niggatā pabbatavivarena āgantvā gaṅgaṃ nadiṃ anupaviṭṭhā ekā nadī atthi. Tāsañca vasanaṭṭhānasamīpe eko dibbaphalehi ambarukkhehi panasalabujādīhi ca upasobhito ārāmasadiso araññappadeso atthi. Tā evaṃ samacintesuṃ – ‘‘handa, mayaṃ imāni ambaphalāni imissā nadiyā pakkhipissāma, appeva nāma imaṃ phalaṃ disvā phalalobhena kocideva puriso idhāgaccheyya, tena saddhiṃ ramissāmāti. Tā tathā akaṃsu. Tāhi pana pakkhittāni ambaphalāni kānici tāpasā gaṇhiṃsu, kānici vanacarakā, kānici kākā vilujjiṃsu, kānici tīre laggiṃsu. Ekaṃ pana gaṅgāya sotaṃ patvā anukkamena bārāṇasiṃ sampāpuṇi.

Tena ca samayena bārāṇasirājā lohajālaparikkhitte gaṅgājale nhāyati. Atha taṃ phalaṃ nadisotena vuyhamānaṃ anukkamena āgantvā lohajāle laggi. Taṃ vaṇṇagandharasasampannaṃ mahantaṃ dibbaṃ ambaphalaṃ disvā rājapurisā rañño upanesuṃ. Rājā tassa ekadesaṃ gahetvā vīmaṃsanatthāya ekassa bandhanāgāre ṭhapitassa vajjhacorassa khādituṃ adāsi. So taṃ khāditvā ‘‘deva, mayā evarūpaṃ na khāditapubbaṃ, dibbamidaṃ maññe ambaphala’’nti āha. Rājā punapi tassa ekaṃ khaṇḍaṃ adāsi. So taṃ khāditvā vigatavalitapalito ativiya manohararūpo yobbane ṭhito viya ahosi. Taṃ disvā rājā acchariyabbhutajāto taṃ ambaphalaṃ paribhuñjitvā sarīre visesaṃ labhitvā manusse pucchi – ‘‘kattha evarūpāni dibbaambaphalāni saṃvijjantī''ti? Manussā evamāhaṃsu – ''himavante kira, deva, pabbatarāje''ti. ''Sakkā pana tāni ānetu''nti? ''Vanacarakā, deva, jānantī''ti.

Rājā vanacarake pakkosāpetvā tesaṃ tamatthaṃ ācikkhitvā tehi sammantetvā dinnassa ekassa vanacarakassa sahassaṃ datvā taṃ vissajjesi – ''gaccha, sīghaṃ taṃ me ambaphalaṃ ānehī''ti. So taṃ kahāpaṇasahassaṃ puttadārassa datvā pātheyyaṃ gahetvā paṭigaṅgaṃ kaṇṇamuṇḍadahābhimukho gantvā manussapathaṃ atikkamitvā kaṇṇamuṇḍadahato oraṃ saṭṭhiyojanappamāṇe padese ekaṃ tāpasaṃ disvā tena ācikkhitamaggena gacchanto puna tiṃsayojanappamāṇe padese ekaṃ tāpasaṃ disvā, tena ācikkhitamaggena gacchanto puna pannarasayojanappamāṇe ṭhāne aññaṃ tāpasaṃ disvā, tassa attano āgamanakāraṇaṃ kathesi. Tāpaso taṃ anusāsi – ''ito paṭṭhāya imaṃ mahāgaṅgaṃ pahāya imaṃ khuddakanadiṃ nissāya paṭisotaṃ gacchanto yadā pabbatavivaraṃ passasi, tadā rattiyaṃ ukkaṃ gahetvā paviseyyāsi. Ayañca nadī rattiyaṃ nappavattati, tena te gamanayoggā hoti, katipayayojanātikkamena te ambe passissasī''ti. So tathā katvā udayante sūriye vividharatanaraṃsijālapajjotitabhūmibhāgaṃ phalabhārāvanatasākhāvitānataruganopasobhitaṃ nānāvidhavihaṅgagaṇūpakūjitaṃ ativiya manoharaṃ ambavanaṃ sampāpuṇi.

Atha naṃ tā amanussitthiyo dūratova āgacchantaṃ disvā ''esa mama pariggaho, esa mama pariggaho''ti upadhāviṃsu. So pana tāhi saddhiṃ tattha dibbasampattiṃ anubhavituṃ yoggassa puññakammassa akatattā tā disvāva bhīto viravanto palāyitvā anukkamena bārāṇasiṃ patvā taṃ pavattiṃ rañño ārocesi. Rājā taṃ sutvā tā itthiyo daṭṭhuṃ ambaphalāni ca paribhuñjituṃ sañjātābhilāso rajjabhāraṃ amaccesu āropetvā migavāpadesena sannaddhadhanukalāpo khaggaṃ bandhitvā katipayamanussaparivāro teneva vanacarakena dassitamaggena gantvā katipayayojanantare ṭhāne manussepi ṭhapetvā vanacarakameva gahetvā anukkamena gantvā tampi tato nivattāpetvā udayante divākare ambavanaṃ pāvisi. Atha naṃ tā itthiyo abhinavauppannamiva devaputtaṃ disvā paccuggantvā ''rājā''ti ñatvā sañjātasinehabahumānā sakkaccaṃ nhāpetvā dibbehi vatthālaṅkāramālāgandhavilepanehi sumaṇḍitapasādhitaṃ katvā vimānaṃ āropetvā nānaggarasaṃ dibbabhojanaṃ bhojetvā tassa icchānurūpaṃ payirupāsiṃsu.

Atha diyaḍḍhavassasate atikkante rājā aḍḍharattisamaye uṭṭhahitvā nisinno taṃ aticāriniṃ petiṃ pokkharaṇitīraṃ gacchantiṃ disvā ''kiṃ nu kho esā imāya velāya gacchatī''ti vīmaṃsitukāmo anubandhi. Atha naṃ tattha gataṃ sunakhena khajjamānaṃ disvā ''kiṃ nu kho ida''nti ajānanto tayo ca divase vīmaṃsitvā ''eso etissā paccāmitto bhavissatī''ti nisitena usunā vijjhitvā jīvitā voropetvā tañca itthiṃ pothetvā pokkharaṇiṃ otāretvā paṭiladdhapurimarūpaṃ disvā –

348. ''Soṇṇasopānaphalakā, soṇṇavālukasanthatā;
Tattha sogandhiyā vaggū, sucigandhā manoramā.

349. ''Nānārukkhehi sañchannā, nānāgandhasameritā;
Nānāpadumasañchannā, puṇḍarīkasamotatā.

350. ''Surabhiṃ sampavāyanti, manuññā māluteritā;
Haṃsakoñcābhirudā ca, cakkavakkābhikūjitā.

351. ''Nānādijagaṇākiṇṇā, nānāsaragaṇāyutā;
Nānāphaladharā rukkhā, nānāpupphadharā vanā.

352. ''Na manussesu īdisaṃ, nagaraṃ yādisaṃ idaṃ;
Pāsādā bahukā tuyhaṃ, sovaṇṇarūpiyāmayā;
Daddallamānā ābhenti, samantā caturo disā.

353. ''Pañca dāsisatā tuyhaṃ, yā temā paricārikā;

Tā kambukāyūradharā, kañcanāveḷabhūsitā.

354. ‘‘Pallaṅkā bahukā tuyhaṃ, sovaṇṇarūpiyāmayā;
Kadalimigasañchannā, sajjā gonakasanthatā.

355. ‘‘Yattha tuvaṃ vāsūpagatā, sabbakāmasamiddhinī;
Sampattāyaḍḍharattāya, tato uṭṭhāya gacchasi.

356. ‘‘Uyyānabhūmiṃ gantvāna, pokkharaññā samantato;
Tassā tīre tuvaṃ ṭhāsi, harite saddale subhe.

357. ‘‘Tato te kaṇṇamuṇḍo sunakho, aṅgamaṅgāni khādati;
Yadā ca khāyitā āsi, aṭṭhisaṅkhalikā katā;
Ogāhasi pokkharaṇiṃ, hoti kāyo yathā pure.

358. ‘‘Tato tvaṃ aṅgapaccaṅgī, sucāru piyadassanā;
Vatthena pārupitvāna, āyāsi mama santikaṃ.

359. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, kaṇṇamuṇḍo sunakho tava;
Aṅgamaṅgāni khādatī’’ti. –

Dvādasahi gāthāhi taṃ tassa pavattiṃ paṭipucchi.

348. Tattha **soṇṇasopānaphalakā**ti suvaṇṇamayasopānaphalakā. **Soṇṇavālukasanthatā**ti samantato suvaṇṇamayāhi vālukāhi santhatā. **Tatthā**ti pokkharaṇiyaṃ. **Sogandhiyā**ti sogandhikā. **Vaggū**ti sundarā rucirā. **Sucigandhā**ti manuññagandhā.

349. **Nānāgandhasameritā**ti nānāvidhasurabhigandhavasena gandhavāyunā samantato eritā. **Nānāpadumasañchannā**ti nānāvidharattapadumasañchāditasalilatalā. **Puṇḍarīkasamotatā**ti setapadumehi ca samokiṇṇā.

350. **Surabhiṃ sampavāyantī**ti sammadeva sugandhaṃ vāyati pokkharaṇīti adhippāyo. **Haṃsakoñcābhirudā**ti haṃsehi ca koñcehi ca abhināditā.

351. **Nānādijagaṇākiṇṇā**ti nānādijagaṇākiṇṇā. **Nānāsaragaṇāyutā**ti nānāvidhavihaṅgamābhirudasamūhayuttā. **Nānāphaladharā**ti nānāvidhaphaladhārino sabbakālaṃ vividhaphalabhāranamitasākhattā. **Nānāpupphadharā vanā**ti nānāvidhasurabhikusumadāyikāni vanānīti attho. Liṅgavipallāsena hi ‘‘vanā’’ti vuttaṃ.

352. **Na manussesu īdisaṃ nagara**nti yādisaṃ tava idaṃ nagaraṃ, īdisaṃ manussesu natthi, manussaloke na upalabbhatīti attho. **Rūpiyamayā**ti rajatamayā. **Daddallamānā**ti ativiya virocamānā. **Ābhentī**ti sobhayanti. **Samantā caturo disā**ti samantato catassopi disāyo.

353. **Yā temā**ti yā te imā. **Paricārikā**ti veyyāvaccakāriniyo. **Tā**ti tā paricārikāyo. **Kambukāyūradharā**ti saṅkhavalayakāyūravibhūsitā. **Kañcanāveḷabhūsitā**ti suvaṇṇavaṭaṃsakasamalaṅkatakesahatthā.

354. **Kadalimigasañchannā**ti kadalimigacammapaccattharaṇatthatā. **Sajjā**ti sajjitā sayituṃ yuttarūpā. **Gonakasanthatā**ti dīghalomakena kojavena santhatā.

355. **Yatthā**ti yasmiṃ pallaṅke. **Vāsūpagatā**ti vāsaṃ upagatā, sayitāti attho. **Sampattāyaḍḍharattāyā**ti aḍḍharattiyā upagatāya. **Tato**ti pallaṅkato.

356. **Pokkharaññā**ti pokkharaṇiyā. **Harite**ti nīle. **Saddale**ti taruṇatiṇasañchanne. **Subhe**ti suddhe. Subheti vā tassā ālapanaṃ. Bhadde, samantato harite saddale tassā pokkharaṇiyā tīre tvaṃ gantvāna ṭhāsi tiṭṭhasīti yojanā.

357. **Kaṇṇamuṇḍo**ti khaṇḍitakaṇṇo chinnakaṇṇo. **Khāyitā āsī**ti khāditā ahosi. **Aṭṭhisaṅkhalikā katā**ti aṭṭhisaṅkhalikamattā katā. **Yathā pure**ti sunakhena khādanato pubbe viya.

358. **Tato**ti pokkharaṇiṃ ogāhanato pacchā. **Aṅgapaccaṅgī**ti paripuṇṇasabbaṅgapaccaṅgavatī. **Sucārū**ti suṭṭhu manoramā. **Piyadassanā**ti dassanīyā. **Āyāsī**ti āgacchasi.

Evaṃ tena raññā pucchitā sā petī ādito paṭṭhāya attano pavattiṃ tassa kathentī –

360. ‘‘Kimilāyaṃ gahapati, saddho āsi upāsako;
Tassāhaṃ bhariyā āsiṃ, dussīlā aticārinī.

361. ‘‘So maṃ aticaramānāya, sāmiko etadabravi;
‘Netaṃ taṃ channaṃ patirūpaṃ, yaṃ tvaṃ aticarāsi maṃ’.

362. ‘‘Sāhaṃ ghorañca sapathaṃ, musāvādañca bhāsisaṃ;
‘Nāhaṃ taṃ aticarāmi, kāyena uda cetasā.

363. ‘‘‘Sacāhaṃ taṃ aticarāmi, kāyena uda cetasā;
Kaṇṇamuṇḍoyaṃ sunakho, aṅgamaṅgāni khādatu’.

364. ‘‘Tassa kammassa vipākaṃ, musāvādassa cūbhayaṃ;
Satteva vassasatāni, anubhūtaṃ yato hi me;
Kaṇṇamuṇḍo ca sunakho, aṅgamaṅgāni khādatī’’ti. – pañca gāthā āha;

360-1. Tattha **kimilāya**nti evaṃnāmake nagare. **Aticārinī**ti bhariyā hi patiṃ atikkamma caraṇato ‘‘aticārinī’’ti vuccati. Aticaramānāya mayi so sāmiko maṃ etadabravīti yojanā. **Netaṃ channa**ntiādi vuttākāradassanaṃ. Tattha **netaṃ channa**nti na etaṃ yuttaṃ. **Na patirūpa**nti tasseva vevacanaṃ. **Ya**nti kiriyāparāmasanaṃ. **Aticarāsī**ti aticarasi, ayameva vā pāṭho. Yaṃ maṃ tvaṃ aticarasi, tattha yaṃ aticaraṇaṃ, netaṃ channaṃ netaṃ patirūpanti attho.

362-4. **Ghora**nti dāruṇaṃ. **Sapatha**nti sapanaṃ. **Bhāsisa**nti abhāsiṃ. **Sacāha**nti sace ahaṃ. **Ta**nti tvaṃ. **Tassa kammassā**ti tassa pāpakammassa dussīlyakammassa. **Musāvādassa cā**ti ‘‘nāhaṃ taṃ aticarāmī’’ti vuttamusāvādassa ca. **Ubhaya**nti ubhayassa vipākaṃ. **Anubhūta**nti anubhūyamānaṃ mayāti attho. **Yato**ti yato pāpakammato.

Evañca pana vatvā tena attano kataṃ upakāraṃ kittentī –

365. ‘‘Tvañca deva bahukāro, atthāya me idhāgato;
Sumuttāhaṃ kaṇṇamuṇḍassa, asokā akutobhayā.

366. ‘‘Tāhaṃ deva namassāmi, yācāmi pañjalīkatā;
Bhuñja amānuse kāme, rama deva mayā sahā’’ti. –

Dve gāthā āha. Tattha **devā**ti rājānaṃ ālapati. **Kaṇṇamuṇḍassā**ti kaṇṇamuṇḍato. Nissakke hi idaṃ sāmivacanaṃ. Atha rājā tattha vāsena nibbinnamānaso gamanajjhāsayaṃ pakāsesi. Taṃ sutvā petī rañño paṭibaddhacittā tatthevassa vāsaṃ yācantī **‘‘tāhaṃ, deva, namassāmī’’**ti gāthamāha.

Puna rājā ekaṃsena nagaraṃ gantukāmova hutvā attano ajjhāsayaṃ pavedento –

367. ‘‘Bhuttā amānusā kāmā, ramitomhi tayā saha;
Tāhaṃ subhage yācāmi, khippaṃ paṭinayāhi ma’’nti. –

Osānagāthamāha. Tattha **tāha**nti taṃ ahaṃ. **Subhage**ti subhagayutte. **Paṭinayāhi ma**nti mayhaṃ nagarameva maṃ paṭinehi. Sesaṃ sabbattha pākaṭameva.

Atha sā vimānapetī rañño vacanaṃ sutvā viyogaṃ asahamānā sokāturatāya byākulahadayā vedhamānasarīrā nānāvidhehi upāyehi āyācitvāpi taṃ tattha vāsetuṃ asakkontī bahūhi mahārahehi ratanehi saddhiṃ rājānaṃ nagaraṃ netvā pāsādaṃ āropetvā kanditvā paridevitvā attano vasanaṭṭhānameva gatā. Rājā pana taṃ disvā sañjātasaṃvego dānādīni puññakammāni katvā saggaparāyaṇo ahosi. Atha amhākaṃ bhagavati loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakke anukkamena sāvatthiyaṃ viharante ekadivasaṃ āyasmā mahāmoggallāno pabbatacārikaṃ caramāno taṃ itthiṃ saparivāraṃ disvā tāya katakammaṃ pucchi. Sā ādito paṭṭhāya sabbaṃ therassa kathesi. Thero tāsaṃ dhammaṃ desesi. Taṃ pavattiṃ thero bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Mahājano paṭiladdhasaṃvego pāpato oramitvā dānādīni puññakammāni katvā saggaparāyaṇo ahosīti.

Kaṇṇamuṇḍapetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Ḍhubbaripetavatthuvaṇṇanā

Ahu rājā brahmadattoti idaṃ ubbaripetavatthuṃ satthā jetavane viharanto aññataraṃ upāsikaṃ ārabbha kathesi. Sāvatthiyaṃ kira aññatarāya upāsikāya sāmiko kālamakāsi. Sā pativiyogadukkhāturā socantī āḷāhanaṃ gantvā rodati. Bhagavā tassā sotāpattiphalassa upanissayasampattiṃ disvā karuṇāya sañcoditamānaso hutvā tassā gehaṃ gantvā paññatte āsane nisīdi. Upāsikā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Atha naṃ satthā ‘‘kiṃ, upāsike, socasī’’ti vatvā ‘‘āma, bhagavā, piyavippayogena socāmī’’ti vutte tassā sokaṃ apanetukāmo atītaṃ āhari.

Atīte pañcālaraṭṭhe kapilanagare cūḷanībrahmadatto nāma rājā ahosi. So agatigamanaṃ pahāya attano vijite pajāya hitakaraṇanirato dasa rājadhamme akopetvā rajjaṃ anusāsamāno kadāci ‘‘attano rajje kiṃ vadantī’’ti sotukāmo tunnavāyavesaṃ gahetvā eko adutiyo nagarato nikkhamitvā gāmato gāmaṃ janapadato janapadaṃ vicaritvā sabbarajjaṃ akaṇṭakaṃ anupapīḷaṃ manusse sammodamāne apārutaghare maññe viharante disvā somanassajāto nivattitvā nagarābhimukho āgacchanto aññatarasmiṃ gāme ekissā vidhavāya duggatitthiyā gehaṃ pāvisi. Sā taṃ disvā āha – ‘‘ko nu tvaṃ, ayyo, kuto vā āgatosī’’ti? ‘‘Ahaṃ tunnavāyo, bhadde, bhatiyā tunnavāyakammaṃ karonto vicarāmi. Yadi tumhākaṃ tunnavāyakammaṃ atthi, bhattañca vetanañca detha, tumhākampi kammaṃ karomī’’ti. ‘‘Natthamhākaṃ kammaṃ bhattavetanaṃ vā, aññesaṃ karohi, ayyā’’ti. So tattha katipāhaṃ vasanto dhaññapuññalakkhaṇasampannaṃ tassā dhītaraṃ disvā mātaraṃ āha – ‘‘ayaṃ dārikā kiṃ kenaci katapariggahā, udāhu akatapariggahā. Sace pana kenaci akatapariggahā, imaṃ mayhaṃ detha, ahaṃ tumhākaṃ sukhena jīvanūpāyaṃ kātuṃ samattho’’ti. ‘‘Sādhu, ayyā’’ti sā tassa taṃ adāsi.

So tāya saddhiṃ katipāhaṃ vasitvā tassā kahāpaṇasahassaṃ datvā ‘‘ahaṃ katipāheneva nivattissāmi. Bhadde, tvaṃ mā ukkaṇṭhasī’’ti vatvā attano nagaraṃ gantvā, nagarassa ca tassa gāmassa ca antare maggaṃ samaṃ kārāpetvā alaṅkārāpetvā mahatā rājānubhāvena tattha gantvā taṃ dārikaṃ kahāpaṇarāsimhi ṭhapetvā suvaṇṇarajatakalasehi nhāpetvā ‘‘ubbarī’’ti nāmaṃ kārāpetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapetvā tañca gāmaṃ tassā ñātīnaṃ datvā mahatā rājānubhāvena taṃ nagaraṃ ānetvā tāya saddhiṃ abhiramamāno yāvajīvaṃ rajjasukhaṃ anubhavitvā āyupariyosāne kālamakāsi. Kālakate ca tasmiṃ, kate ca sarīrakicce ubbarī pativiyogena sokasallasamappitahadayā āḷāhanaṃ gantvā bahū divase gandhapupphādīhi pūjetvā rañño guṇe kittetvā ummādappattā viya kandantī paridevantī āḷāhanaṃ padakkhiṇaṃ karoti.

Tena ca samayena amhākaṃ bhagavā bodhisattabhūto isipabbajjaṃ pabbajitvā adhigatajjhānābhiñño himavantassa sāmantā aññatarasmiṃ araññāyatane viharanto sokasallasamappitaṃ ubbariṃ dibbena cakkhunā disvā ākāsena āgantvā dissamānarūpo ākāse ṭhatvā tattha ṭhite manusse pucchi – ‘‘kassidaṃ āḷāhanaṃ, kassatthāya cāyaṃ itthī ‘brahmadatta, brahmadattā’ti kandantī paridevatī’’ti. Taṃ sutvā manussā ‘‘brahmadatto nāma pañcālānaṃ rājā, so āyupariyosāne kālamakāsi, tassidaṃ āḷāhanaṃ, tassa ayaṃ aggamahesī ubbarī nāma ‘brahmadatta, brahmadattā’ti tassa nāmaṃ gahetvā kandantī paridevatī’’ti āhaṃsu. Tamatthaṃ dīpentā saṅgītikārā –

368. ‘‘Ahu rājā brahmadatto, pañcālānaṃ rathesabho;
Ahorattānamaccayā, rājā kālamakrubbatha.

369. ‘‘Tassa āḷāhanaṃ gantvā, bhariyā kandati ubbari;
Brahmadattaṃ apassantī, brahmadattāti kandati.

370. ‘‘Isi ca tattha āgacchi, sampannacaraṇo muni;
So ca tattha apucchittha, ye tattha su samāgatā.

371. ‘‘‘Kassa idaṃ āḷāhanaṃ, nānāgandhasameritaṃ;
Kassāyaṃ kandati bhariyā, ito dūragataṃ patiṃ;
Brahmadattaṃ apassantī, brahmadattāti kandati’.

372. ‘‘Te ca tattha viyākaṃsu, ye tattha su samāgatā;
Brahmadattassa bhaddante, brahmadattassa mārisa.

373. ‘‘Tassa idaṃ āḷāhanaṃ, nānāgandhasameritaṃ;
Tassāyaṃ kandati bhariyā, ito dūragataṃ patiṃ;
Brahmadattaṃ apassantī, brahmadattāti kandatī’’ti. – cha gāthā ṭhapesuṃ;

368-9. Tattha **ahū**ti ahosi. **Pañcālāna**nti pañcālaraṭṭhavāsīnaṃ, pañcālaraṭṭhasseva vā. Ekopi hi janapado janapadikānaṃ rājakumārānaṃ vasena ruḷhiyā ‘‘pañcālāna’’nti bahuvacanena niddisīyati. **Rathesabho**ti rathesu usabhasadiso, mahārathoti attho. **Tassa āḷāhana**nti tassa rañño sarīrassa daḍḍhaṭṭhānaṃ.

370. **Isī**ti jhānādīnaṃ guṇānaṃ esanaṭṭhena isi. **Tatthā**ti tasmiṃ ubbariyā ṭhitaṭṭhāne, susāneti attho. **Āgacchī**ti agamāsi. **Sampannacaraṇo**ti sīlasampadā, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, saddhādayo satta saddhammā, cattāri rūpāvacarajhānānīti imehi pannarasahi caraṇasaṅkhātehi guṇehi sampanno samannāgato, caraṇasampannoti attho. **Munī**ti attahitañca parahitañca munāti jānātīti muni. **So ca tattha apucchitthā**ti so tasmiṃ ṭhāne ṭhite jane paṭipucchi. **Ye tattha su samāgatā**ti ye manussā tattha susāne samāgatā. **Sū**ti nipātamattaṃ. ‘‘Ye tatthāsuṃ samāgatā’’ti vā pāṭho. **Āsu**nti ahesunti attho.

371. **Nānāgandhasameritaṃ**nti nānāvidhehi gandhehi samantato eritaṃ upavāsitaṃ. **Ito**ti manussalokato. **Dūragata**nti paralokaṃ gatattā vadati. **Brahmadattāti kandatī**ti brahmadattāti evaṃ nāmasaṃkittanaṃ katvā paridevanavasena avhāyati.

372-3. **Brahmadattassa bhaddante, brahmadattassa mārisā**ti mārisa, nirāmayakāyacitta mahāmuni brahmadattassa rañño idaṃ āḷāhanaṃ, tasseva brahmadattassa rañño ayaṃ bhariyā, bhaddaṃ te tassa ca brahmadattassa bhaddaṃ hotu, tādisānaṃ mahesīnaṃ hitānucintanena paraloke ṭhitānampi hitasukhaṃ hotiyevāti adhippāyo.

Atha so tāpaso tesaṃ vacanaṃ sutvā anukampaṃ upādāya ubbariyā santikaṃ gantvā tassā sokavinodanatthaṃ –

374. ‘‘Chaḷāsītisahassāni, brahmadattassanāmakā;
Imasmiṃ āḷāhane daḍḍhā, tesaṃ kamanusocasī’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **chaḷāsītisahassānī**ti chasahassādhikaasītisahassasaṅkhā. **Brahmadattassanāmakā**ti brahmadattoti evaṃnāmakā. **Tesaṃ kamanusocasī**ti tesaṃ chaḷāsītisahassasaṅkhātānaṃ brahmadattānaṃ katamaṃ brahmadattaṃ tvaṃ anusocasi, katamaṃ paṭicca te soko uppannoti pucchi.

Evaṃ pana tena isinā pucchitā ubbarī attanā adhippetaṃ brahmadattaṃ ācikkhantī –

375. ‘‘Yo rājā cūḷanīputto, pañcālānaṃ rathesabho;
Taṃ bhante anusocāmi, bhattāraṃ sabbakāmada’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **cūḷanīputto**ti evaṃnāmassa rañño putto. **Sabbakāmada**nti mayhaṃ sabbassa icchiticchitassa dātāraṃ, sabbesaṃ vā sattānaṃ icchitadāyakaṃ.

Evaṃ ubbariyā vutte puna tāpaso –

376. ‘‘Sabbevāhesuṃ rājāno, brahmadattassanāmakā;
Sabbeva cūḷanīputtā, pañcālānaṃ rathesabhā.

377. ‘‘Sabbesaṃ anupubbena, mahesittamakārayi;
Kasmā purimake hitvā, pacchimaṃ anusocasī’’ti. – gāthādvayamāha;

376. Tattha **sabbevāhesu**nti sabbeva te chaḷāsītisahassasaṅkhā rājāno brahmadattassa nāmakā cūḷanīputtā pañcālānaṃ rathesabhāva ahesuṃ. Ime rājabhāvādayo visesā tesu ekassāpi nāhesuṃ.

377. **Mahesittamakārayī**ti tvañca tesaṃ sabbesampi anupubbena aggamahesibhāvaṃ akāsi, anuppattāti attho. **Kasmā**ti guṇato ca sāmikabhāvato ca avisiṭṭhesu ettakesu janesu purimake rājāno pahāya pacchimaṃ ekaṃmeva kasmā kena kāraṇena anusocasīti pucchi.

Taṃ sutvā ubbarī saṃvegajātā puna tāpasaṃ –

378. ‘‘Ātume itthibhūtāya, dīgharattāya mārisa;
Yassā me itthibhūtāya, saṃsāre bahubhāsasī’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **ātume**ti attani. **Itthibhūtāyā**ti itthibhāvaṃ upagatāya. **Dīgharattāyā**ti dīgharattaṃ. Ayañhettha adhippāyo – itthibhūtāya attani sabbakālaṃ itthīyeva hoti, udāhu purisabhāvampi upagacchatīti. **Yassā me itthibhūtāyā**ti yassā mayhaṃ itthibhūtāya evaṃ tāva bahusaṃsāre mahesibhāvaṃ mahāmuni tvaṃ bhāsasi kathesīti attho. ‘‘Āhu me itthibhūtāyā’’ti vā pāṭho. Tattha **ā**ti anussaraṇatthe nipāto. **Āhu me**ti sayaṃ anussaritaṃ aññātamidaṃ mayā, itthibhūtāya itthibhāvaṃ upagatāya evaṃ mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ aparāparuppatti ahosi. Kasmā? Yasmā yassā me itthibhūtāya sabbesaṃ anupubbena mahesittamakārayi, kiṃ tvaṃ, mahāmuni, saṃsāre bahuṃ bhāsasīti yojanā.

Taṃ sutvā tāpaso ayaṃ niyamo saṃsāre natthi ‘‘itthī itthīyeva hoti, puriso puriso evā’’ti dassento –

379. ‘‘Ahu itthī ahu puriso, pasuyonimpi āgamā;
Evametaṃ atītānaṃ, pariyanto na dissatī’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **ahu itthī ahu puriso**ti tvaṃ kadāci itthīpi ahosi, kadāci purisopi ahosi. Na kevalaṃ itthipurisabhāvameva, atha kho pasu yonimpi agamāsi, kadāci pasubhāvampi agamāsi, tiracchānayonimpi upagatā ahosi. **Evametaṃ atītānaṃ, pariyanto na dissatī**ti evaṃ yathāvuttaṃ etaṃ itthibhāvaṃ purisabhāvaṃ tiracchānādibhāvañca upagatānaṃ atītānaṃ attabhāvānaṃ pariyanto ñāṇacakkhunā mahatā ussāhena passantānampi na dissati. Na kevalaṃ taveva, atha kho sabbesampi saṃsāre paribbhamantānaṃ sattānaṃ attabhāvassa pariyanto na dissateva na paññāyateva. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata’’nti (saṃ. ni. 2.124).

Evaṃ tena tāpasena saṃsārassa apariyantataṃ kammassakatañca vibhāventena desitaṃ dhammaṃ sutvā saṃsāre saṃviggahadayā dhamme ca pasannamānasā vigatasokasallā hutvā attano pasādaṃ sokavigamanañca pakāsentī –

380. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

381. ‘‘Abbahī vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;
Yo me sokaparetāya, patisokaṃ apānudi.

382. ‘‘Sāhaṃ abbūḷhasallāsmi, sītibhūtāsmi nibbutā;
Na socāmi na rodāmi, tava sutvā mahāmunī’’ti. –

Tisso gāthā abhāsi. Tāsaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Idāni saṃviggahadayāya ubbariyā paṭipattiṃ dassento satthā –

383. ‘‘Tassa taṃ vacanaṃ sutvā, samaṇassa subhāsitaṃ;
Pattacīvaramādāya, pabbaji anagāriyaṃ.

384. ‘‘Sā ca pabbajitā santā, agārasmā anagāriyaṃ;
Mettacittaṃ ābhāvesi, brahmalokūpapattiyā.

385. ‘‘Gāmā gāmaṃ vicarantī, nigame rājadhāniyo;
Uruveḷā nāma so gāmo, yattha kālamakrubbatha.

386. ‘‘Mettacittaṃ ābhāvetvā, brahmalokūpapattiyā;
Itthicittaṃ virājetvā, brahmalokūpagā ahū’’ti. – catasso gāthā abhāsi;

383-4. Tattha **tassā**ti tassa tāpasassa. **Subhāsita**nti suṭṭhu bhāsitaṃ, dhammanti attho. **Pabbajitā santā**ti pabbajjaṃ upagatā samānā, pabbajitvā vā hutvā santakāyavācā. **Mettacitta**nti mettāsahagataṃ cittaṃ. Cittasīsena mettajjhānaṃ vadati. **Brahmalokūpapattiyā**ti tañca sā mettacittaṃ bhāventī brahmalokūpapattiyā abhāvesi, na vipassanāpādakādiatthaṃ. Anuppanne hi buddhe brahmavihārādike bhāventā tāpasaparibbājakā yāvadeva bhavasampattiatthameva bhāvesuṃ.

385-6. **Gāmā gāma**nti gāmato aññaṃ gāmaṃ. **Ābhāvetvā**ti vaḍḍhetvā brūhetvā. **‘‘Abhāvetvā’’**ti keci paṭhanti, tesaṃ a-kāro nipātamattaṃ. **Itthicittaṃ virājetvā**ti itthibhāve cittaṃ ajjhāsayaṃ abhiruciṃ virājetvā itthibhāve virattacittā hutvā. **Brahmalokūpagā**ti paṭisandhiggahaṇavasena brahmalokaṃ upagamanakā ahosi. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

Satthā imaṃ dhammadesanaṃ āharitvā tassā upāsikāya sokaṃ vinodetvā upari catusaccadesanaṃ akāsi. Saccapariyosāne sā upāsikā sotāpattiphale patiṭṭhahi. Sampattaparisāya ca desanā sātthikā ahosīti.

Ubbaripetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti khuddaka-aṭṭhakathāya petavatthusmiṃ

Terasavatthupaṭimaṇḍitassa

Dutiyassa ubbarivaggassa atthasaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cūḷavaggo

1. Abhijjamānapetavatthuvaṇṇanā

Abhijjamāne vārimhīti idaṃ satthari veḷuvane viharante aññataraṃ luddapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Bārāṇasiyaṃ kira aparadisābhāge pāragaṅgāya vāsabhagāmaṃ atikkamitvā cundaṭṭhilanāmake gāme eko luddako ahosi. So araññe mige vadhitvā varamaṃsaṃ aṅgāre pacitvā khāditvā avasesaṃ paṇṇapuṭe bandhitvā kājena gahetvā gāmaṃ āgacchati. Taṃ bāladārakā gāmadvāre disvā ‘‘maṃsaṃ me dehi, maṃsaṃ me dehī’’ti hatthe pasāretvā upadhāvanti. So tesaṃ thokaṃ thokaṃ maṃsaṃ deti. Athekadivasaṃ maṃsaṃ alabhitvā uddālakapupphaṃ piḷandhitvā bahuñca hatthena gahetvā gāmaṃ gacchantaṃ taṃ dārakā gāmadvāre disvā ‘‘maṃsaṃ me dehi, maṃsaṃ me dehī’’ti hatthe pasāretvā upadhāviṃsu. So tesaṃ ekekaṃ pupphamañjariṃ adāsi.

Atha aparena samayena kālaṃ katvā petesu nibbatto naggo virūparūpo bhayānakadassano supinepi annapānaṃ ajānanto sīse ābandhitauddālakakusumamālākalāpo ‘‘cundaṭṭhilāyaṃ ñātakānaṃ santike kiñci labhissāmī’’ti gaṅgāya udake abhijjamāne paṭisotaṃ padasā gacchati. Tena ca samayena koliyo nāma rañño bimbisārassa mahāmatto kupitaṃ paccantaṃ vūpasametvā paṭinivattento hatthiassādiparivārabalaṃ thalapathena pesetvā sayaṃ gaṅgāya nadiyā anusotaṃ nāvāya āgacchanto taṃ petaṃ tathā gacchantaṃ disvā pucchanto –

387. ‘‘Abhijjamāne vārimhi, gaṅgāya idha gacchasi;
Naggo pubbaddhapetova, māladhārī alaṅkato;
Kuhiṃ gamissasi peta, kattha vāso bhavissatī’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **abhijjamāne**ti padanikkhepena abhijjamāne saṅghāte, **vārimhi gaṅgāyā**ti gaṅgāya nadiyā udake. **Idhā**ti imasmiṃ ṭhāne. **Pubbaddhapetovā**ti kāyassa purimaddhena apeto viya apetayoniko devaputto viya. Kathaṃ? **Māladhārī alaṅkato**ti, mālāhi piḷandhitvā alaṅkatasīsaggoti attho. **Kattha vāso bhavissatī**ti katarasmiṃ gāme dese vā tuyhaṃ nivāso bhavissati, taṃ kathehīti attho.

Idāni yaṃ tadā tena petena koliyena ca vuttaṃ, taṃ dassetuṃ saṅgītikārā –

388. ‘‘Cundaṭṭhilaṃ gamissāmi, peto so iti bhāsati;
Antare vāsabhagāmaṃ, bārāṇasiñca santike.

389. ‘‘Tañca disvā mahāmatto, koliyo iti vissuto;
Sattuṃ bhattañca petassa, pītakañca yugaṃ adā.

390. ‘‘Nāvāya tiṭṭhamānāya, kappakassa adāpayi;
Kappakassa padinnamhi, ṭhāne petassa dissatha.

391. ‘‘Tato suvatthavasano, māladhārī alaṅkato;
Ṭhāne ṭhitassa petassa, dakkhiṇā upakappatha;
Tasmā dajjetha petānaṃ, anukampāya punappuna’’nti. – gāthāyo avocuṃ;

388. Tattha **cundaṭṭhila**nti evaṃnāmakaṃ gāmaṃ. **Antare vāsabhagāmaṃ, bārāṇasiñca santike**ti vāsabhagāmassa ca bārāṇasiyā ca vemajjhe. Antarā-saddayogena hetaṃ sāmyatthe upayogavacanaṃ. Bārāṇasiyā santike hi so gāmoti. Ayañhettha attho – antare vāsabhagāmassa ca bārāṇasiyā ca yo cundaṭṭhilanāmako gāmo bārāṇasiyā avidūre, taṃ gāmaṃ gamissāmīti.

389. **Koliyo iti vissuto**ti koliyoti evaṃpakāsitanāmo. **Sattuṃ bhattañcā**ti sattuñceva bhattañca. **Pītakañca yugaṃ adā**ti pītakaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ ekaṃ vatthayugañca adāsi.

390. Kadā adāsīti ce āha **nāvāya tiṭṭhamānāya. Kappakassa adāpayī**ti gacchantiṃ nāvaṃ ṭhapetvā tattha ekassa nhāpitassa upāsakassa dāpesi, dinnamhi vatthayugeti yojanā. **Ṭhāne**ti ṭhānaso taṅkhaṇaññeva. **Petassa dissathā**ti petassa sarīre paññāyittha, tassa nivāsanapārupanavatthaṃ sampajji. Tenāha **‘‘tato suvatthavasano, māladhārī alaṅkato’’**ti, suvatthavasano mālābharaṇehi sumaṇḍitapasādhito. **Ṭhāne ṭhitassa petassa, dakkhiṇā upakappathā**ti dakkhiṇeyyaṭṭhāne ṭhitā panesā dakkhiṇā tassa petassa yasmā upakappati, viniyogaṃ agamāsi. **Tasmā dajjetha petānaṃ, anukampāya punappuna**nti petānaṃ anukampāya pete uddissa punappunaṃ dakkhiṇaṃ dadeyyāti attho.

Atha so koliyamahāmatto taṃ petaṃ anukampamāno dānavidhiṃ sampādetvā anusotaṃ āgantvā sūriye uggacchante bārāṇasiṃ sampāpuṇi. Bhagavā ca tesaṃ anuggahatthaṃ ākāsena āgantvā gaṅgātīre aṭṭhāsi. Koliyamahāmattopi nāvāto otaritvā haṭṭhapahaṭṭho bhagavantaṃ nimantesi – ‘‘adhivāsetha me, bhante, bhagavā ajjatanāya bhattaṃ anukampaṃ upādāyā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. So bhagavato adhivāsanaṃ viditvā tāvadeva ramaṇīye bhūmibhāge mahantaṃ sākhāmaṇḍapaṃ upari catūsu ca passesu nānāvirāgavaṇṇavicittavividhavasanasamalaṅkataṃ kāretvā tattha bhagavato āsanaṃ paññāpetvā adāsi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane.

Atha so mahāmatto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā gandhapupphādīhi pūjetvā vanditvā ekamantaṃ nisinno heṭṭhā attano vuttavacanaṃ petassa ca paṭivacanaṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā ‘‘bhikkhusaṅgho āgacchatū’’ti cintesi. Cintitasamanantarameva buddhānubhāvasañcodito suvaṇṇahaṃsagaṇo viya dhataraṭṭhahaṃsarājaṃ bhikkhusaṅgho dhammarājaṃ samparivāresi. Tāvadeva mahājano sannipati ‘‘uḷārā dhammadesanā bhavissatī’’ti. Taṃ disvā pasannamānaso mahāmatto buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena santappesi. Bhagavā katabhattakicco mahājanassa anukampāya ‘‘bārāṇasisamīpagāmavāsino sannipatantū’’ti adhiṭṭhāsi. Sabbe ca te iddhibalena mahājanā sannipatiṃsu, uḷāre cassa pete pākaṭe akāsi. Tesu keci chinnabhinnapilotikakhaṇḍadharā, keci attano keseheva paṭicchāditakopinā, keci naggā yathājātarūpā khuppipāsābhibhūtā tacapariyonaddhā aṭṭhimattasarīrā ito cito ca paribbhamantā mahājanassa paccakkhato paññāyiṃsu.

Atha bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi, yathā te ekajjhaṃ sannipatitvā attanā kataṃ pāpakammaṃ mahājanassa pavedesuṃ. Tamatthaṃ dīpentā saṅgītikārā –

392. ‘‘Sātunnavasanā eke, aññe kesanivāsanā;
Petā bhattāya gacchanti, pakkamanti disodisaṃ.

393. ‘‘Dūre eke padhāvitvā, aladdhāva nivattare;
Chātā pamucchitā bhantā, bhūmiyaṃ paṭisumbhitā.

394. ‘‘Keci tattha papatitvā, bhūmiyaṃ paṭisumbhitā;
Pubbe akatakalyāṇā, aggidaḍḍhāva ātape.

395. ‘‘Mayaṃ pubbe pāpadhammā, gharaṇī kulamātaro;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano.

396. ‘‘Pahūtaṃ annapānampi, apissu avakirīyati;
Sammaggate pabbajite, na ca kiñci adamhase.

397. ‘‘Akammakāmā alasā, sādukāmā mahagghasā;
Ālopapiṇḍadātāro, paṭiggahe paribhāsimhase.

398. ‘‘Te gharā tā ca dāsiyo, tānevābharaṇāni no;
Te aññe paricārenti, mayaṃ dukkhassa bhāgino.

399. ‘‘Veṇī vā avaññā honti, rathakārī ca dubbhikā;
Caṇḍālī kapaṇā honti, kappakā ca punappunaṃ.

400. ‘‘Yāni yāni nihīnāni, kulāni kapaṇāni ca;
Tesu tesveva jāyanti, esā maccharino gati.

401. ‘‘Pubbe ca katakalyāṇā, dāyakā vītamaccharā;
Saggaṃ te paripūrenti, obhāsenti ca nandanaṃ.

402. ‘‘Vejayante ca pāsāde, ramitvā kāmakāmino;
Uccākulesu jāyanti, sabhogesu tato cutā.

403. ‘‘Kūṭāgāre ca pāsāde, pallaṅke ponakatthate;
Bījitaṅgā morahatthehi, kule jātā yasassino.

404. ‘‘Aṅkato aṅkaṃ gacchanti, māladhārī alaṅkatā;
Dhātiyo upatiṭṭhanti, sāyaṃ pātaṃ sukhesino.

405. ‘‘Nayidaṃ akatapuññānaṃ, katapuññānamevidaṃ;
Asokaṃ nandanaṃ rammaṃ, tidasānaṃ mahāvanaṃ.

406. ‘‘Sukhaṃ akatapuññānaṃ, idha natthi parattha ca;
Sukhañca katapuññānaṃ, idha ceva parattha ca.

407. ‘‘Tesaṃ sahabyakāmānaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ;
Katapuññā hi modanti, sagge bhogasamaṅgino’’ti. – gāthāyo avocuṃ;

392. Tattha **sātunnavasanā**ti chinnabhinnapilotikakhaṇḍanivāsanā. **Eke**ti ekacce. **Kesanivāsanā**ti keseheva paṭicchāditakopinā. **Bhattāya gacchantī**ti ‘‘appeva nāma ito gatā yattha vā tattha vā kiñci ucchiṭṭhabhattaṃ vā vamitabhattaṃ vā gabbhamalādikaṃ vā labheyyāmā’’ti katthacideva aṭṭhatvā ghāsatthāya gacchanti. **Pakkamanti disodisa**nti disato disaṃ anekayojanantarikaṃ ṭhānaṃ pakkamanti.

393. **Dūre**ti dūreva ṭhāne. **Eke**ti ekacce petā. **Padhāvitvā**ti ghāsatthāya upadhāvitvā. **Aladdhāva nivattare**ti kiñci ghāsaṃ vā pānīyaṃ vā alabhitvā eva nivattanti. **Pamucchitā**ti khuppipāsādidukkhena sañjātamucchā. **Bhantā**ti paribbhamantā. **Bhūmiyaṃ paṭisumbhitā**ti tāya eva mucchāya uppattiyā ṭhatvā avakkhittamattikāpiṇḍā viya vissussitvā pathaviyaṃ patitā.

394. **Tatthā**ti gataṭṭhāne. **Bhūmiyaṃ paṭisumbhitā**ti papāte patitā viya jighacchādidukkhena ṭhātuṃ asamatthabhāvena bhūmiyaṃ patitā, tattha vā gataṭṭhāne ghāsādīnaṃ alābhena chinnāsā hutvā kenaci paṭimukhaṃ sumbhitā pothitā viya bhūmiyaṃ patitā hontīti attho. **Pubbe akatakalyāṇā**ti purimabhave akatakusalā. **Aggidaḍḍhāva ātape**ti nidāghakāle ātapaṭṭhāne agginā daḍḍhā viya, khuppipāsagginā ḍayhamānā mahādukkhaṃ anubhavantīti attho.

395. **Pubbe**ti atītabhave. **Pāpadhammā**ti issukīmaccharīādibhāvena lāmakasabhāvā. **Gharaṇī**ti gharasāminiyo. **Kulamātaro**ti kuladārakānaṃ mātaro, kulapurisānaṃ vā mātaro. **Dīpa**nti patiṭṭhaṃ, puññanti attho. Tañhi sattānaṃ sugatīsu patiṭṭhābhāvato ‘‘patiṭṭhā’’ti vuccati. **Nākamhā**ti na karimha.

396. **Pahūta**nti bahuṃ. **Annapānampī**ti annañca pānañca. **Apissu avakirīyatī**ti **sū**ti nipātamattaṃ, api avakirīyati chaṭṭīyati. **Sammaggate**ti sammā gate sammā paṭipanne sammā paṭipannāya. **Pabbajite**ti pabbajitāya. Sampadāne hi idaṃ bhummavacanaṃ. Sammaggate vā pabbajite sati labbhamāneti attho. **Na ca kiñci adamhase**ti ‘‘kiñcimattampi deyyadhammaṃ nādamhā’’ti vippaṭisārābhibhūtā vadanti.

397. **Akammakāmā**ti sādhūti akattabbaṃ kammaṃ akusalaṃ kāmentīti akammakāmā, sādhūhi vā kattabbaṃ kusalaṃ kāmentīti kammakāmā, na kammakāmāti akammakāmā, kusaladhammesu acchandikāti attho. **Alasā**ti kusītā kusalakammakaraṇe nibbīriyā. **Sādukāmā**ti sātamadhuravatthupiyā. **Mahagghasā**ti mahābhojanā, ubhayenāpi sundarañca madhurañca bhojanaṃ labhitvā atthikānaṃ kiñci adatvā sayameva bhuñjitāroti dasseti. **Ālopapiṇḍadātāro**ti ālopamattassapi bhojanapiṇḍassa dāyakā. **Paṭiggahe**ti tassa paṭiggaṇhanake. **Paribhāsimhase**ti paribhavaṃ karontā bhāsimha, avamaññimha uppaṇḍimhā cāti attho.

398. **Te gharā**ti yattha mayaṃ pubbe ‘‘amhākaṃ ghara’’nti mamattaṃ akarimhā, tāni gharāni yathāṭhitāni, idāni no na kiñci upakappatīti adhippāyo. **Tā ca dāsiyo tānevābharaṇāni no**ti etthāpi eseva nayo. Tattha **no**ti amhākaṃ. **Te**ti te gharādike. **Aññe paricārenti**, paribhogādivasena viniyogaṃ karontīti attho. **Mayaṃ dukkhassa bhāgino**ti mayaṃ pana pubbe kevalaṃ kīḷanappasutā hutvā sāpateyyaṃ pahāya gamanīyaṃ anugāmikaṃ kātuṃ ajānantā idāni khuppipāsādidukkhassa bhāgino bhavāmāti attānaṃ garahantā vadanti.

399. Idāni yasmā petayonito cavitvā manussesu uppajjantāpi sattā yebhuyyena tasseva kammassa vipākāvasesena hīnajātikā kapaṇavuttinova honti, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘veṇivā’’**tiādinā dve gāthā vuttā. Tattha **veṇivā**ti venajātikā, vilīvakārā naḷakārā hontīti attho. **Vā**-saddo aniyamattho. **Avaññā**ti avaññeyyā, avajānitabbāti vuttaṃ hoti. ‘‘Vambhanā’’ti vā pāṭho, parehi bādhanīyāti attho. **Rathakārī**ti cammakārino. **Dubbhikā**ti mittadubbhikā mittānaṃ bādhikā. **Caṇḍālī**ti caṇḍālajātikā. **Kapaṇā**ti vanibbakā ativiya kāruññappattā. **Kappakā**ti kappakajātikā, sabbattha ‘‘honti punappuna’’nti yojanā, aparāparampi imesu nihīnakulesu uppajjantīti vuttaṃ hoti.

400. **Tesu tesveva jāyantī**ti yāni yāni aññānipi nesādapukkusakulādīni kapaṇāni ativiya vambhaniyāni paramaduggatāni ca, tesu tesu eva nihīnakulesu macchariyamalena petesu nibbattitvā tato cutā nibbattanti. Tenāha **‘‘esā maccharino gatī’’**ti.

401. Evaṃ akatapuññānaṃ sattānaṃ gatiṃ dassetvā idāni katapuññānaṃ gatiṃ dassetuṃ **‘‘pubbe ca katakalyāṇā’’**ti satta gāthā vuttā. Tattha **saggaṃ te paripūrentī**ti ye pubbe purimajātiyaṃ katakalyāṇā dāyakā dānapuññābhiratā vigatamalamaccherā, te attano rūpasampattiyā ceva parivārasampattiyā ca saggaṃ devalokaṃ paripūrenti paripuṇṇaṃ karonti. **Obhāsenti ca nandana**nti na kevalaṃ paripūrentiyeva, atha kho kapparukkhādīnaṃ pabhāhi sabhāveneva obhāsamānampi nandanavanaṃ attano vatthābharaṇajutīhi sarīrappabhāya ca abhibhavitvā ceva obhāsetvā ca jotenti.

402. **Kāmakāmino**ti yathicchitesu kāmaguṇesu yathākāmaṃ paribhogavanto. **Uccākulesū**ti uccesu khattiyakulādīsu kulesu. **Sabhogesū**ti mahāvibhavesu. **Tato cutā**ti tato devalokato cutā.

403. **Kūṭāgāre ca pāsāde**ti kūṭāgāre ca pāsāde ca. **Bījitaṅgā**ti bījiyamānadehā. **Morahatthehī**ti morapiñchapaṭimaṇḍitabījanīhatthehi. **Yasassino**ti parivāravanto ramantīti adhippāyo.

404. **Aṅkato aṅkaṃ gacchantī**ti dārakakālepi ñātīnaṃ dhātīnañca aṅkaṭṭhānato aṅkaṭṭhānameva gacchanti, na bhūmitalanti adhippāyo. **Upatiṭṭhantī**ti upaṭṭhānaṃ karonti. **Sukhesino**ti sukhamicchantā, ‘‘mā sītaṃ vā uṇhaṃ vā’’ti appakampi dukkhaṃ pariharantā upatiṭṭhantīti adhippāyo.

405. **Nayidaṃ akatapuññāna**nti idaṃ sokavatthuabhāvato asokaṃ rammaṃ ramaṇīyaṃ tidasānaṃ tāvatiṃsadevānaṃ **mahāvanaṃ** mahāupavanabhūtaṃ **nandanaṃ** nandanavanaṃ akatapuññānaṃ na hoti, tehi laddhuṃ na sakkāti attho.

406. **Idhā**ti imasmiṃ manussaloke visesato puññaṃ karīyati, taṃ sandhāyāha. **Idhā**ti vā diṭṭhadhamme. **Paratthā**ti samparāye.

407. **Tesa**nti tehi yathāvuttehi devehi. **Sahabyakāmāna**nti sahabhāvaṃ icchantehi. **Bhogasamaṅgino**ti bhogehi samannāgatā, dibbehi pañcakāmaguṇehi samappitā modantīti attho. Sesaṃ uttānatthameva.

Evaṃ tehi petehi sādhāraṇato attanā katakammassa ca gatiyā puññakammassa ca gatiyā paveditāya saṃviggamanassa koḷiyāmaccapamukhassa tattha sannipatitassa mahājanassa ajjhāsayānurūpaṃ bhagavā vitthārena dhammaṃ desesi. Desanāpariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosīti.

Abhijjamānapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāṇavāsittherapetavatthuvaṇṇanā

Kuṇḍināgariyo theroti idaṃ satthari veḷuvane viharante āyasmato sāṇavāsittherassa ñātipete ārabbha vuttaṃ. Atīte kira bārāṇasiyaṃ kitavassa nāma rañño putto uyyānakīḷaṃ kīḷitvā nivattanto sunettaṃ nāma paccekabuddhaṃ piṇḍāya caritvā nagarato nikkhamantaṃ disvā issariyamadamatto hutvā ‘‘kathañhi nāma mayhaṃ añjaliṃ akatvā ayaṃ muṇḍako gacchatī’’ti paduṭṭhacitto hatthikkhandhato otaritvā ‘‘kacci te piṇḍapāto laddho’’ti ālapanto hatthato pattaṃ gahetvā pathaviyaṃ pātetvā bhindi. Atha naṃ sabbattha tādibhāvappattiyā nibbikāraṃ karuṇāvipphārasomanassanipātapasannacittameva olokentaṃ aṭṭhānāghātena dūsitacitto ‘‘kiṃ maṃ kitavassa rañño puttaṃ na jānāsi, tvaṃ olokayanto mayhaṃ kiṃ karissasī’’ti vatvā avahasanto pakkāmi. Pakkantamattasseva cassa narakaggidāhapaṭibhāgo balavasarīradāho uppajji. So tena mahāsantāpenābhibhūtakāyo atibāḷhaṃ dukkhavedanābhitunno kālaṃ katvā avīcīmahāniraye nibbatti.

So tattha dakkhiṇapassena vāmapassena uttāno avakujjoti bahūhi pakārehi parivattitvā caturāsīti vassasahassāni paccitvā tato cuto petesu apirimitakālaṃ khuppipāsādidukkhaṃ anubhavitvā tato cuto imasmiṃ buddhuppāde kuṇḍinagarassa samīpe kevaṭṭagāme nibbatti. Tassa jātissarañāṇaṃ uppajji, tena so pubbe attanā anubhūtapubbaṃ dukkhaṃ anussaranto vayappattopi pāpabhayena ñātakehipi saddhiṃ macchabandhanatthaṃ na gacchati. Tesu gacchantesu macche ghātetuṃ anicchanto nilīyati, gato ca jālaṃ bhindati, jīvante vā macche gahetvā udake vissajjeti, tassa taṃ kiriyaṃ arocantā ñātakā gehato taṃ nīhariṃsu. Eko panassa bhātā sinehabaddhahadayo ahosi.

Tena ca samayena āyasmā ānando kuṇḍinagaraṃ upanissāya sāṇapabbate viharati. Atha so kevaṭṭaputto ñātakehi pariccatto hutvā ito cito ca paribbhamanto taṃ padesaṃ patto bhojanavelāya therassa santikaṃ upasaṅkami. Thero taṃ pucchitvā bhojanena atthikabhāvaṃ ñatvā tassa bhattaṃ datvā katabhattakicco sabbaṃ taṃ pavattiṃ ñatvā dhammakathāya pasannamānasaṃ ñatvā ‘‘pabbajissasi, āvuso’’ti? ‘‘Āma, bhante, pabbajissāmī’’ti. Thero taṃ pabbājetvā tena saddhiṃ bhagavato santikaṃ agamāsi. Atha naṃ satthā āha – ‘‘ānanda, imaṃ sāmaṇeraṃ anukampeyyāsī’’ti. So ca akatakusalattā appalābho ahosi. Atha naṃ satthā anuggaṇhanto bhikkhūnaṃ paribhogatthāya pānīyaghaṭānaṃ paripūraṇe niyojesi. Taṃ disvā upāsakā tassa bahūni niccabhattāni paṭṭhapesuṃ.

So aparena samayena laddhūpasampado arahattaṃ patvā thero hutvā dvādasahi bhikkhūhi saddhiṃ sāṇapabbate vasi. Tassa pana ñātakā pañcasatamattā anupacitakusalakammā upacitamaccherādipāpadhammā kālaṃ katvā petesu nibbattiṃsu. Tassa pana mātāpitaro ‘‘esa amhehi pubbe gehato nikkaḍḍhito’’ti sārajjamānā taṃ anupasaṅkamitvā tasmiṃ baddhasinehaṃ bhātikaṃ pesesuṃ. So therassa gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhasamaye dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ patiṭṭhāpetvā katañjalī attānaṃ dassetvā **‘‘mātā pitā ca te, bhante’’**tiādigāthā avoca. **Kuṇḍināgariyo thero**tiādayo pana ādito pañca gāthā tāsaṃ sambandhadassanatthaṃ dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā.

408. ‘‘Kuṇḍināgariyo thero, sāṇavāsinivāsiko;
Poṭṭhapādoti nāmena, samaṇo bhāvitindriyo.

409. ‘‘Tassa mātā pitā bhātā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

410. ‘‘Te duggatā sūcikaṭṭā, kilantā naggino kisā;
Uttasantā mahattāsā, na dassenti kurūrino.

411. ‘‘Tassa bhātā vitaritvā, naggo ekapathekako;
Catukuṇḍiko bhavitvāna, therassa dassayītumaṃ.

412. ‘‘Thero cāmanasikatvā, tuṇhībhūto atikkami;
So ca viññāpayī theraṃ, ‘bhātā petagato ahaṃ’.

413. ‘‘Mātā pitā ca te bhante, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

414. ‘‘Tena duggatā sūcikaṭṭā, kilantā naggino kisā;
Uttasantā mahattāsā, na dassenti kurūrino.

415. ‘‘Anukampassu kāruṇiko, datvā anvādisāhi no;
Tava dinnena dānena, yāpessanti kurūrino’’ti.

408-9. Tattha **kuṇḍināgariyo thero**ti evaṃnāmake nagare jātasaṃvaḍḍhatthero, ‘‘kuṇḍikanagaro thero’’tipi pāṭho, so evattho. **Sāṇavāsinivāsiko**ti sāṇapabbatavāsī. **Poṭṭhapādoti nāmenā**ti nāmena poṭṭhapādo nāma. **Samaṇo**ti samitapāpo. **Bhāvitindriyo**ti ariyamaggabhāvanāya bhāvitasaddhādiindriyo, arahāti attho. **Tassā**ti tassa sāṇavāsittherassa. **Duggatā**ti duggatigatā.

410. **Sūcikaṭṭā**ti pūtinā lūkhagattā aṭṭakā, sūcikāti laddhanāmāya khuppipāsāya aṭṭā pīḷitā. ‘‘Sūcikaṇṭhā’’ti keci paṭhanti, sūcichiddasadisamukhadvārāti attho. **Kilantā**ti kilantakāyacittā. **Naggino**ti naggarūpā niccoḷā. **Kisā**ti aṭṭhittacamattasarīratāya kisadehā. **Uttasantā**ti ‘‘ayaṃ samaṇo amhākaṃ putto’’ti ottappena utrāsaṃ āpajjantā. **Mahattāsā**ti attanā pubbe katakammaṃ paṭicca sañjātamahābhayā. **Na dassentī**ti attānaṃ na dassenti, sammukhībhāvaṃ na gacchanti. **Kurūrino**ti dāruṇakammantā.

411. **Tassa bhātā**ti sāṇavāsittherassa bhātā. **Vitaritvā**ti vitiṇṇo hutvā, ottappasantāsabhayāti attho. Vituritvāti vā pāṭho, turito hutvā, taramānarūpo hutvāti vuttaṃ hoti. **Ekapathe**ti ekapadikamagge. **Ekako**ti ekiko adutiyo. **Catukuṇḍiko bhavitvānā**ti catūhi aṅgehi kuṇḍeti attabhāvaṃ pavattetīti catukuṇḍiko, dvīhi jāṇūhi dvīhi hatthehi gacchanto tiṭṭhanto ca, evaṃbhūto hutvāti attho. So hi evaṃ purato kopīnapaṭicchādanā hotīti tathā akāsi. **Therassa dassayītuma**nti therassa attānaṃ uddisayi dassesi.

412. **Amanasikatvā**ti ‘‘ayaṃ nāma eso’’ti evaṃ manasi akaritvā anāvajjetvā. **So cā**ti so peto. **Bhātā petagato aha**nti ‘‘ahaṃ atītattabhāve bhātā, idāni petabhūto idhāgato’’ti vatvā viññāpayi theranti yojanā.

413-5. Yathā pana viññāpayi, taṃ dassetuṃ **‘‘mātā pitā cā’’**tiādinā tisso gāthā vuttā. Tattha **mātā pitā ca te**ti tava mātā ca pitā ca. **Anukampassū**ti anuggaṇha anudayaṃ karohi. **Anvādisāhī**ti ādisa. **No**ti amhākaṃ. **Tava dinnenā**ti tayā dinnena.

Taṃ sutvā thero yathā paṭipajji, taṃ dassetuṃ –

416. ‘‘Thero caritvā piṇḍāya, bhikkhū aññe ca dvādasa;
Ekajjhaṃ sannipatiṃsu, bhattavissaggakāraṇā.

417. ‘‘Thero sabbeva te āha, yathāladdhaṃ dadātha me;
Saṅghabhattaṃ karissāmi, anukampāya ñātinaṃ.

418. ‘‘Niyyādayiṃsu therassa, thero saṅghaṃ nimantayi;
Datvā anvādisi thero, mātu pitu ca bhātuno;
‘Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’.

419. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, bhojanaṃ udapajjatha;
Suciṃ paṇītaṃ sampannaṃ, anekarasabyañjanaṃ.

420. ‘‘Tato uddassayī bhātā, vaṇṇavā balavā sukhī;
Pahūtaṃ bhojanaṃ bhante, passa naggāmhase mayaṃ;
Tathā bhante parakkama, yathā vatthaṃ labhāmase.

421. ‘‘Thero saṅkārakūṭamhā, uccinitvāna nantake;
Pilotikaṃ paṭaṃ katvā, saṅghe cātuddise adā.

422. ‘‘Datvā anvādisī thero, mātu pitu ca bhātuno;
‘Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’.

423. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, vatthāni udapajjisuṃ;
Tato suvatthavasano, therassa dassayītumaṃ.

424. ‘‘Yāvatā nandarājassa, vijitasmiṃ paṭicchadā;
Tato bahutarā bhante, vatthānacchādanāni no.

425. ‘‘Koseyyakambalīyāni, khomakappāsikāni ca;
Vipulā ca mahagghā ca, tepākāsevalambare.

426. ‘‘Te mayaṃ paridahāma, yaṃ yañhi manaso piyaṃ;
Tathā bhante parakkama, yathā gehaṃ labhāmase.

427. ‘‘Thero paṇṇakuṭiṃ katvā, saṅghe cātuddise adā;
Datvā ca anvādisī thero, mātu pitu ca bhātuno;

‘Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’.

428. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, gharāni udapajjisuṃ;
Kūṭāgāranivesanā, vibhattā bhāgaso mitā.

429. ‘‘Na manussesu īdisā, yādisā no gharā idha;
Api dibbesu yādisā, tādisā no gharā idha.

430. ‘‘Daddallamānā ābhenti, samantā caturo disā;
Tathā bhante parakkama, yathā pānīyaṃ labhāmase.

431. ‘‘Thero karaṇaṃ pūretvā, saṅghe cātuddise adā;
Datvā anvādisī thero, mātu pitu ca bhātuno;
‘Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’.

432. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, pānīyaṃ udapajjatha;
Gambhīrā caturassā ca, pokkharañño sunimmitā.

433. ‘‘Sītodikā suppatitthā, sītā appaṭigandhiyā;
Padumuppalasañchannā, vārikiñjakkhapūritā.

434. ‘‘Tattha nhatvā pivitvā ca, therassa paṭidassayuṃ;
Pahūtaṃ pānīyaṃ bhante, pādā dukkhā phalanti no.

435. ‘‘Āhiṇḍamānā khañjāma, sakkhare kusakaṇṭake;
Tathā bhante parakkama, yathā yānaṃ labhāmase.

436. ‘‘Thero sipāṭikaṃ laddhā, saṅghe cātuddise adā;
Datvā anvādisī thero, mātu pitu ca bhātuno;
‘Idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’.

437. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, petā rathena māgamuṃ;
Anukampitamha bhadante, bhattenacchādanena ca.

438. ‘‘Gharena pānīyadānena, yānadānena cūbhayaṃ;
Muniṃ kāruṇikaṃ loke, bhante vanditumāgatā’’ti. – gāthāyo āhaṃsu;

416-7. Tattha **thero caritvā piṇḍāyā**ti thero piṇḍāpātacārikāya caritvā. **Bhikkhū aññe ca dvādasā**ti therena saha vasantā aññe ca dvādasa bhikkhū **ekajjhaṃ** ekato **sannipatiṃsu**. Kasmāti ce? **Bhattavissaggakāraṇā**ti bhattakiccakāraṇā bhuñjananimittaṃ. **Te**ti te bhikkhū. **Yathāladdha**nti yaṃ yaṃ laddhaṃ. **Dadāthā**ti detha.

418. **Niyyādayiṃsū**ti adaṃsu. **Saṅghaṃ nimantayī**ti te eva dvādasa bhikkhū saṅghuddesavasena taṃ bhattaṃ dātuṃ nimantesi. **Anvādisī**ti ādisi. Tattha yesaṃ anvādisi, te dassetuṃ **‘‘mātu pitu ca bhātuno, idaṃ me ñātīnaṃ hotu, sukhitā hontu ñātayo’’**ti vuttaṃ.

419. **Samanantarānuddiṭṭhe**ti uddiṭṭhasamanantarameva. **Bhojanaṃ udapajjathā**ti tesaṃ petānaṃ bhojanaṃ uppajji. Kīdisanti āha **‘‘suci’’**ntiādi. Tattha **anekarasabyañjana**nti nānārasehi byañjanehi yuttaṃ, atha vā anekarasaṃ anekabyañjanañca. **Tato**ti bhojanalābhato pacchā.

420. **Uddassayī bhātā**ti bhātikabhūto peto therassa attānaṃ dassesi. **Vaṇṇavā balavā sukhī**ti tena bhojanalābhena tāvadeva rūpasampanno balasampanno sukhitova hutvā. **Pahūtaṃ bhojanaṃ, bhante**ti, bhante, tava dānānubhāvena pahūtaṃ anappakaṃ bhojanaṃ amhehi laddhaṃ. **Passa naggāmhase**ti olokehi, naggikā pana amha, tasmā tathā, bhante, **parakkama** payogaṃ karohi. **Yathā vatthaṃ labhāmase**ti yena pakārena yādisena payogena sabbeva mayaṃ vatthāni labheyyāma, tathā vāyamathāti attho.

421. **Saṅkārakūṭamhā**ti tattha tattha saṅkāraṭṭhānato. **Uccinitvānā**ti gavesanavasena gahetvā. **Nantake**ti chinnapariyante chaḍḍitadussakhaṇḍe. Te pana yasmā khaṇḍabhūtā pilotikā nāma honti, tāhi ca thero cīvaraṃ katvā saṅghassa adāsi, tasmā āha **''pilotikaṃ paṭaṃ katvā, saṅghe cātuddise adā''**ti. Tattha **saṅghe cātuddise adā**ti catūhipi disāhi āgatabhikkhusaṅghassa adāsi. Sampadānatthe hi idaṃ bhummavacanaṃ.

423-4. **Suvatthavasano**ti sundaravatthavasano. **Therassa dassayītuma**nti therassa attānaṃ dassayi dassesi, pākaṭo ahosi. Paṭicchādayati etthāti **paṭicchadā**.

428-9. **Kūṭāgāranivesanā**ti kūṭāgārabhūtā tadaññanivesanasaṅkhātā ca gharā. Liṅgavipallāsavasena hetaṃ vuttaṃ. **Vibhattā**ti samacaturassaāyatavaṭṭasaṇṭhānādivasena vibhattā. **Bhāgaso mitā**ti bhāgena paricchinnā. **No**ti amhākaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ petaloke. **Api dibbesū**ti **apī**ti nipātamattaṃ, devalokesūti attho.

431. **Karaṇa**nti dhamakaraṇaṃ. **Pūretvā**ti udakassa pūretvā. **Vārikiñjakkhapūritā**ti tattha tattha vārimatthake padumuppalādīnaṃ kesarabhārehi sañchāditavasena pūritā. **Phalantī**ti pupphanti, paṇhikapariyantādīsu vidālentīti attho.

435-6. **Āhiṇḍamānā**ti vicaramānā. **Khañjāmā**ti khañjanavasena gacchāma. **Sakkhare kusakaṇṭake**ti sakkharavati kusakaṇṭakavati ca bhūmibhāge, sakkhare kusakaṇṭake ca akkamantāti attho. **Yāna**nti rathavayhādikaṃ yaṃkiñci yānaṃ. **Sipāṭika**nti ekapaṭalaupāhanaṃ.

437-8. **Rathena māgamu**nti makāro padasandhikaro, rathena āgamaṃsu. **Ubhaya**nti ubhayena dānena, yānadānena ceva bhattādicatupaccayadānena ca. Pānīyadānena hettha bhesajjadānampi saṅgahitaṃ. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti.

Thero taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā ''yathā ime etarahi, evaṃ tvampi ito anantarātīte attabhāve peto hutvā mahādukkhaṃ anubhavī''ti vatvā therena yācito suttapetavatthuṃ kathetvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Taṃ sutvā mahājano sañjātasaṃvego dānasīlādipuññakammanirato ahosīti.

Sāṇavāsittherapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Rathakārapetivatthuvaṇṇanā

Veḷuriyathambhaṃ ruciraṃ pabhassaranti idaṃ satthari sāvatthiyaṃ viharante aññataraṃ petiṃ ārabbha vuttaṃ. Atīte kira kassapassa bhagavato kāle aññatarā itthī sīlācārasampannā kalyāṇamittasannissayena sāsane abhippasannā suvibhattavicitrabhittithambhasopānabhūmitalaṃ ativiya dassanīyaṃ ekaṃ āvāsaṃ katvā tattha bhikkhū nisīdāpetvā paṇītena āhārena parivisitvā bhikkhusaṅghassa niyyādesi. Sā aparena samayena kālaṃ katvā aññassa pāpakammassa vasena himavati pabbatarāje rathakāradahaṃ nissāya vimānapetī hutvā nibbatti. Tassā saṅghassa āvāsadānapuññānubhāvena sabbaratanamayaṃ uḷāraṃ ativiya samantato pāsādikaṃ manoharaṃ ramaṇīyaṃ pokkharaṇiyaṃ nandanavanasadisaṃ upasobhitaṃ vimānaṃ nibbatti, sayañca suvaṇṇavaṇṇā abhirūpā dassanīyā pāsādikā ahosi.

Sā tattha purisehi vināva dibbasampattiṃ anubhavantī viharati. Tassā tattha dīgharattaṃ nippurisāya vasantiyā anabhirati uppannā. Sā ukkaṇṭhitā hutvā ‘‘attheso upāyo’’ti cintetvā dibbāni ambapakkāni nadiyaṃ pakkhipati. Sabbaṃ kaṇṇamuṇḍapetivatthusmiṃ āgatanayeneva veditabbaṃ. Idha pana bārāṇasivāsī eko māṇavo gaṅgāya tesu ekaṃ ambaphalaṃ disvā tassa pabhavaṃ gavesanto anukkamena taṃ ṭhānaṃ gantvā nadiṃ disvā tadanusārena tassā vasanaṭṭhānaṃ gato. Sā taṃ disvā attano vasanaṭṭhānaṃ netvā paṭisanthāraṃ karontī nisīdi. So tassā vasanaṭṭhānasampattiṃ disvā pucchanto –

439. ‘‘Veḷuriyathambhaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, vimānamāruyha anekacittaṃ;
Tatthacchasi devi mahānubhāve, pathaddhani pannaraseva cando.

440. ‘‘Vaṇṇo ca te kanakassa sannibho, uttattarūpo bhusa dassaneyyo;
Pallaṅkaseṭṭhe atule nisinnā, ekā tuvaṃ natthi ca tuyha sāmiko.

441. ‘‘Imā ca te pokkharaṇī samantā, pahūtamalyā bahupuṇḍarīkā;
Suvaṇṇacuṇṇehi samantamotthatā, na tattha paṅko paṇako ca vijjati.

442. ‘‘Haṃsā cime dassanīyā manoramā, udakasmimanupariyanti sabbadā;
Samayya vaggūpanadanti sabbe, bindussarā dundubhīnaṃva ghoso.

443. ‘‘Daddallamānā yasasā yasassinī, nāvāya ca tvaṃ avalamba tiṭṭhasi;
Āḷārapamhe hasite piyaṃvade, sabbaṅgakalyāṇi bhusaṃ virocasi.

444. ‘‘Idaṃ vimānaṃ virajaṃ same ṭhitaṃ, uyyānavantaṃ ratinandivaḍḍhanaṃ;
Icchāmahaṃ nāri anomadassane, tayā saha nandane idha moditu’’nti. –

Imā gāthā abhāsi.

439. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ vimāne. **Acchasī**ti icchiticchitakāle nisīdasi. **Devī**ti taṃ ālapati. **Mahānubhāve**ti mahatā dibbānubhāvena samannāgate. **Pathaddhanī**ti attano pathabhūte addhani, gaganatalamaggeti attho. **Pannaraseva cando**ti puṇṇamāsiyaṃ paripuṇṇamaṇḍalo cando viya vijjotamānāti attho.

440. **Vaṇṇo ca te kanakassa sannibho**ti tava vaṇṇo ca uttattasiṅgīsuvaṇṇena sadiso ativiya manoharo. Tenāha **‘‘uttattarūpo bhusa dassaneyyo’’**ti. **Atule**ti mahārahe. **Atule**ti vā devatāya ālapanaṃ, asadisarūpeti attho. **Natthi ca tuyha sāmiko**ti tuyhaṃ sāmiko ca natthi.

441. **Pahūtamalyā**ti kamalakuvalayādibahuvidhakusumavatiyo. **Suvaṇṇacuṇṇehī**ti suvaṇṇavālukāhi. **Samantamotthatā**ti samantato okiṇṇā. **Tatthā**ti tāsu pokkharaṇīsu. **Paṅko paṇako cā**ti kaddamo vā udakapicchillo vā na vijjati.

442. **Haṃsā cime dassanīyā manoramā**ti ime haṃsā ca dassanasukhā manoramā ca. **Anupariyantī**ti anuvicaranti. **Sabbadā**ti sabbesu utūsu. **Samayyā**ti saṅgamma. **Vaggū**ti madhuraṃ. **Upanadantī**ti vikūjanti. **Bindussarā**ti avisaṭassarā sampiṇḍitassarā. **Dundubhīnaṃva ghoso**ti vaggubindussarabhāvena dundubhīnaṃ viya tava pokkharaṇiyaṃ haṃsānaṃ ghosoti attho.

443. **Daddallamānā**ti ativiya abhijalantī. **Yasasā**ti deviddhiyā. **Nāvāyā**ti doṇiyaṃ. Pokkharaṇiyañhi paduminiyaṃ suvaṇṇanāvāya mahārahe pallaṅke nisīditvā udakakīḷaṃ kīḷantiṃ petiṃ disvā evamāha. **Avalambā**ti avalambitvā apassenaṃ apassāya. **Tiṭṭhasī**ti idaṃ ṭhānasaddassa gatinivatti atthattā gatiyā paṭikkhepavacanaṃ. ‘‘Nisajjasī’’ti vā pāṭho, nisīdasiccevassa attho daṭṭhabbo. **Āḷārapamhe**ti vellitadīghanīlapakhume. **Hasite**ti hasitamahāhasitamukhe. **Piyaṃvade**ti piyabhāṇinī.

Sabbaṅgakalyāṇīti sabbehi aṅgehi sundare, sobhanasabbaṅgapaccaṅgīti attho. **Virocasī**ti virājesi.

444. **Viraja**nti vigatarajaṃ niddosaṃ. **Same ṭhita**nti same bhūmibhāge ṭhitaṃ, caturassasobhitatāya vā samabhāge ṭhitaṃ, samantabhaddakanti attho. **Uyyānavanta**nti nandanavanasahitaṃ. **Ratinandivaḍḍhana**nti ratiñca nandiñca vaḍḍhetīti ratinandivaḍḍhanaṃ, sukhassa ca pītiyā ca saṃvaḍḍhananti attho. **Nārī**ti tassā ālapanaṃ. **Anomadassane**ti paripuṇṇaaṅgapaccaṅgatāya aninditadassane. **Nandane**ti nandanakare. **Idhā**ti nandanavane, vimāne vā. **Moditu**nti abhiramituṃ icchāmīti yojanā.

Evaṃ tena māṇavena vutte sā vimānapetidevatā tassa paṭivacanaṃ dentī –

445. ‘‘Karohi kammaṃ idha vedanīyaṃ, cittañca te idha nihitaṃ bhavatu;
Katvāna kammaṃ idha vedanīyaṃ, evaṃ mamaṃ lacchasi kāmakāmini’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **karohi kammaṃ idha vedanīya**nti idha imasmiṃ dibbaṭṭhāne vipaccanakaṃ vipākadāyakaṃ kusalakammaṃ karohi pasaveyyāsi. **Idha nihita**nti idhūpanītaṃ, ‘‘idha ninna’’nti vā pāṭho, imasmiṃ ṭhāne ninnaṃ poṇaṃ pabbhāraṃ tava cittaṃ bhavatu hotu. **Mama**nti maṃ. **Lacchasī**ti labhissasi.

So māṇavo tassā vimānapetiyā vacanaṃ sutvā tato manussapathaṃ gato tattha cittaṃ paṇidhāya tajjaṃ puññakammaṃ katvā nacirasseva kālaṃ katvā tattha nibbatti tassā petiyā sahabyataṃ. Tamatthaṃ pakāsentā saṅgītikārā –

446. ‘‘Sādhūti so tassā paṭissuṇitvā,
Akāsi kammaṃ tahiṃ vedanīyaṃ;
Katvāna kammaṃ tahiṃ vedanīyaṃ,
Upapajji so māṇavo tassā sahabyata’’nti. –

Osānagāthamāhaṃsu. Tattha **sādhū**ti sampaṭicchane nipāto. **Tassā**ti tassā vimānapetiyā. **Paṭissuṇitvā**ti tassā vacanaṃ sampaṭicchitvā. **Tahiṃ vedanīya**nti tasmiṃ vimāne tāya saddhiṃ veditabbasukhavipākaṃ kusalakammaṃ. **Sahabyata**nti sahabhāvaṃ. So māṇavo tassā sahabyataṃ upapajjīti yojanā. Sesaṃ uttānameva.

Evaṃ tesu tattha cirakālaṃ dibbasampattiṃ anubhavantesu puriso kammassa parikkhayena kālamakāsi, itthī pana attano puññakammassa khettaṅgatabhāvena ekaṃ buddhantaraṃ tattha paripuṇṇaṃ katvā vasi. Atha amhākaṃ bhagavati loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakke anukkamena jetavane viharante āyasmā mahāmoggallāno ekadivasaṃ pabbatacārikaṃ caramāno taṃ vimānañca vimānapetiñca disvā ‘‘veḷuriyathambhaṃ ruciraṃ pabhassara’’ntiādikāhi gāthāhi pucchi. Sā cassa ādito paṭṭhāya sabbaṃ attano pavattiṃ ārocesi. Taṃ sutvā thero sāvatthiṃ āgantvā bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Taṃ sutvā mahājano dānādipuññadhammanirato ahosīti.

Rathakārapetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bhusapetavatthuvaṇṇanā

Bhusāni eko sāliṃ punāparoti idaṃ satthari sāvatthiyaṃ viharante cattāro pete ārabbha vuttaṃ. Sāvatthiyā kira avidūre aññatarasmiṃ gāmake eko kūṭavāṇijo kūṭamānādīhi jīvikaṃ kappesi. So sālipalāpe gahetvā tambamattikāya paribhāvetvā garutare katvā rattasālihi saddhiṃ missetvā vikkiṇi. Tassa putto ‘‘gharaṃ āgatānaṃ mama mittasuhajjānaṃ sammānaṃ na karotī’’ti kupito yugacammaṃ gahetvā mātusīse pahāramadāsi. Tassa suṇisā sabbesaṃ atthāya ṭhapitamaṃsaṃ corikāya khāditvā puna tehi anuyuñjiyamānā ‘‘sace mayā taṃ maṃsaṃ khāditaṃ, bhave bhave attano piṭṭhimaṃsaṃ kantitvā khādeyya’’nti sapathamakāsi. Bhariyā panassa kiñcideva upakaraṇaṃ yācantānaṃ ‘‘natthī’’ti vatvā tehi nippīḷiyamānā ‘‘sace santaṃ natthīti vadāmi, jātajātaṭṭhāne gūthabhakkhā bhaveyya’’nti musāvādena sapathamakāsi.

Te cattāropi janā aparena samayena kālaṃ katvā viñjhāṭaviyaṃ petā hutvā nibbattiṃsu. Tattha kūṭavāṇijo kammaphalena pajjalantaṃ bhusaṃ ubhohi hatthehi gahetvā attano matthake ākiritvā mahādukkhaṃ anubhavati, tassa putto ayomayehi muggarehi sayameva attano sīsaṃ bhinditvā anappakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Tassa suṇisā kammaphalena sunisitehi ativiya vipulāyatehi nakhehi attano piṭṭhimaṃsāni kantitvā khādantī aparimitaṃ dukkhaṃ anubhavati, tassa bhariyāya sugandhaṃ suvisuddhaṃ apagatakāḷakaṃ sālibhattaṃ upanītamattameva nānāvidhakimikulākulaṃ paramaduggandhajegucchaṃ gūthaṃ sampajjati, taṃ sā ubhohi hatthehi pariggahetvā bhuñjantī mahādukkhaṃ paṭisaṃvedeti.

Evaṃ tesu catūsu janesu petesu nibbattitvā mahādukkhaṃ anubhavantesu āyasmā mahāmoggalāno pabbatacārikaṃ caranto ekadivasaṃ taṃ ṭhānaṃ gato. Te pete disvā –

447. ‘‘Bhusāni eko sāliṃ punāparo, ayañca nārī sakamaṃsalohitaṃ;
Tuvañca gūthaṃ asuciṃ akantaṃ, paribhuñjasi kissa ayaṃ vipāko’’ti. –

Imāya gāthāya tehi katakammaṃ pucchi. Tattha **bhusānī**ti palāpāni. **Eko**ti ekako. **Sāli**nti sālino. Sāmiatthe hetaṃ upayogavacanaṃ, sālino palāpāni pajjalantāni attano sīse avakiratīti adhippāyo. **Punāparo**ti puna aparo. Yo hi so mātusīsaṃ pahari, so ayomuggarehi attano sīsaṃ paharitvā sīsabhedaṃ pāpuṇāti, taṃ sandhāya vadati. **Sakamaṃsalohita**nti attano piṭṭhimaṃsaṃ lohitañca paribhuñjatīti yojanā. **Akanta**nti amanāpaṃ jegucchaṃ. **Kissa ayaṃ vipāko**ti katamassa pāpakammassa idaṃ phalaṃ, yaṃ idāni tumhehi paccanubhavīyatīti attho.

Evaṃ therena tehi katakamme pucchite kūṭavāṇijassa bhariyā sabbehi tehi katakammaṃ ācikkhantī –

448. ‘‘Ayaṃ pure mātaraṃ hiṃsati, ayaṃ pana kūṭavāṇijo;
Ayaṃ maṃsāni khāditvā, musāvādena vañceti.

449. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, agārinī sabbakulassa issarā;
Santesu pariguhāmi, mā ca kiñci ito adaṃ.

450. ‘‘Musāvādena chādemi, natthi etaṃ mama gehe;
Sace santaṃ niguhāmi, gūtho me hotu bhojanaṃ.

451. ‘‘Tassa kammassa vipākena, musāvādassa cūbhayaṃ;
Sugandhaṃ sālino bhattaṃ, gūthaṃ me parivattati.

452. ‘‘Avañjhāni ca kammāni, na hi kammaṃ vinassati;
Duggandhaṃ kiminaṃ mīḷhaṃ, bhuñjāmi ca pivāmi cā’’ti. – gāthā abhāsi;

448. Tattha **aya**nti puttaṃ dassenti vadati. **Hiṃsatī**ti thāmena paribādheti, muggarena paharatīti attho. **Kūṭavāṇijo**ti khalavāṇijo, vañcanāya vaṇijjakārakoti attho. **Maṃsāni khāditvā**ti parehi sādhāraṇamaṃsaṃ khāditvā ‘‘na khādāmī’’ti musāvādena te vañceti.

449-50. **Agārinī**ti gehasāminī. **Santesū**ti vijjamānesveva parehi yācitaupakaraṇesu. **Pariguhāmī**ti paṭicchādesiṃ. Kālavipallāsena hetaṃ vuttaṃ. **Mā ca kiñci ito ada**nti ito mama santakato kiñcimattampi atthikassa parassa na adāsiṃ. **Chādemi**ti ‘‘natthi etaṃ mama gehe’’ti musāvādena chādesiṃ.

451-2. **Gūthaṃ me parivattatī**ti sugandhaṃ sālibhattaṃ mayhaṃ kammavasena gūthabhāvena parivattati pariṇamati. **Avañjhānī**ti amoghāni anipphalāni. **Na hi kammaṃ vinassatī**ti yathūpacitaṃ kammaṃ phalaṃ adatvā na hi vinassati. **Kimina**nti kimivantaṃ sañjātakimikulaṃ. **Mīḷha**nti gūthaṃ. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

Evaṃ thero tassā petiyā vacanaṃ sutvā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Bhusapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kumārapetavatthuvaṇṇanā

Accherarūpaṃ sugatassa ñāṇanti idaṃ kumārapetavatthu. Tassa kā uppatti? Sāvatthiyaṃ kira bahū upāsakā dhammagaṇā hutvā nagare mahantaṃ maṇḍapaṃ kāretvā taṃ nānāvaṇṇehi vatthehi alaṅkaritvā kālasseva satthāraṃ bhikkhusaṅghañca nimantetvā mahārahavarapaccattharaṇatthatesu āsanesu buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā gandhapupphādīhi pūjetvā mahādānaṃ pavattenti. Taṃ disvā aññataro maccheramalapariyuṭṭhitacitto puriso taṃ sakkāraṃ asahamāno evamāha – ‘‘varametaṃ sabbaṃ saṅkārakūṭe chaḍḍitaṃ, na tveva imesaṃ muṇḍakānaṃ dinna’’nti. Taṃ sutvā upāsakā saṃviggamānasā ‘‘bhāriyaṃ vata iminā purisena pāpaṃ pasutaṃ, yena evaṃ buddhappamukhe bhikkhusaṅghe aparaddha’’nti tamatthaṃ tassa mātuyā ārocetvā ‘‘gaccha, tvaṃ sasāvakasaṅghaṃ bhagavantaṃ khamāpehī’’ti āhaṃsu. Sā ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā puttaṃ santajjentī saññāpetvā bhagavantaṃ bhikkhusaṅghañca upasaṅkamitvā puttena kataaccayaṃ desentī khamāpetvā bhagavato bhikkhusaṅghassa ca sattāhaṃ yāgudānena pūjaṃ akāsi. Tassā putto nacirasseva kālaṃ katvā kiliṭṭhakammūpajīviniyā gaṇikāya kucchiyaṃ nibbatti. Sā ca naṃ jātamattaṃyeva ‘‘dārako’’ti ñatvā susāne chaḍḍāpesi. So tattha attano puññabaleneva gahitārakkho kenaci anupadduto mātu-aṅke viya sukhaṃ supi. Devatā tassa ārakkhaṃ gaṇhiṃsūti ca vadanti.

Atha bhagavā paccūsasamaye mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya buddhacakkhunā lokaṃ volokento taṃ dārakaṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ disvā sūriyuggamanavelāya sivathikaṃ agamāsi. ‘‘Satthā idhāgato, kāraṇenettha bhavitabba’’nti mahājano sannipati. Bhagavā sannipatitaparisāya ‘‘nāyaṃ dārako oññātabbo, yadipi idāni susāne chaḍḍito anātho ṭhito, āyatiṃ pana diṭṭheva dhamme abhisamparāyañca uḷārasampattiṃ paṭilabhissatī’’ti vatvā tehi manussehi ‘‘kiṃ nu kho, bhante, iminā purimajātiyaṃ kataṃ kamma’’nti puṭṭho –

> ‘‘Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa, pūjaṃ akāsi janatā uḷāraṃ;
> Tatrassa cittassahu aññathattaṃ, vācaṃ abhāsi pharusaṃ asabbha’’nti. –

Ādinā nayena dārakena katakammaṃ āyatiṃ pattabbaṃ sampattiñca pakāsetvā sannipatitāya parisāya ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ kathetvā upari sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanaṃ akāsi. Saccapariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi, tañca dārakaṃ asītikoṭivibhavo eko kuṭumbiko bhagavato sammukhāva ‘‘mayhaṃ putto’’ti aggahesi. Bhagavā ‘‘ettakena ayaṃ dārako rakkhito, mahājanassa ca anuggaho kato’’ti vihāraṃ agamāsi.

So aparena samayena tasmiṃ kuṭumbike kālakate tena niyyāditaṃ dhanaṃ paṭipajjitvā kuṭumbaṃ saṇṭhapento tasmiṃ nagareyeva mahāvibhavo gahapati hutvā dānādinirato ahosi. Athekadivasaṃ bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ – ‘‘aho nūna satthā sattesu anukampako, sopi nāma dārako tadā anātho ṭhito etarahi mahatiṃ sampattiṃ paccanubhavati, uḷārāni ca puññāni karotī’’ti. Taṃ sutvā satthā ‘‘na, bhikkhave, tassa ettakāva sampatti, atha kho āyupariyosāne tāvatiṃsabhavane sakkassa devarañño putto hutvā nibbattissati, mahatiṃ dibbasampattiñca paṭilabhissatī''ti byākāsi. Taṃ sutvā bhikkhū ca mahājano ca ''idaṃ kira kāraṇaṃ disvā dīghadassī bhagavā jātamattassevassa āmakasusāne chaḍḍitassa tattha gantvā saṅgahaṃ akāsī''ti satthu ñāṇavisesaṃ thometvā tasmiṃ attabhāve tassa pavattiṃ kathesuṃ. Tamatthaṃ dīpentā saṅgītikārā –

453. ''Accherarūpaṃ sugatassa ñāṇaṃ, satthā yathā puggalaṃ byākāsi;
Ussannapuññāpi bhavanti heke, parittapuññāpi bhavanti heke.

454. ''Ayaṃ kumāro sīvathikāya chaḍḍito, aṅguṭṭhasnehena yāpeti rattiṃ;
Na yakkhabhūtā na sarīsapā vā, viheṭhayeyyuṃ katapuññaṃ kumāraṃ.

455. ''Sunakhāpimassa palihiṃsu pāde, dhaṅkā siṅgālā parivattayanti;
Gabbhāsayaṃ pakkhigaṇā haranti, kākā pana akkhimalaṃ haranti.

456. ''Nayimassa rakkhaṃ vidahiṃsu keci, na osadhaṃ sāsapadhūpanaṃ vā;
Nakkhattayogampi na aggahesuṃ, na sabbadhaññānipi ākiriṃsu.

457. ''Etādisaṃ uttamakicchapattaṃ, rattābhataṃ sīvathikāya chaḍḍitaṃ;
Nonītapiṇḍaṃva pavedhamānaṃ, sasaṃsayaṃ jīvitasāvasesaṃ.

458. ''Tamaddasā devamanussapūjito, disvā ca taṃ byākari bhūripañño;
'Ayaṃ kumāro nagarassimassa, aggakuliko bhavissati bhogato ca'.

459. ''Kissa vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ, kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Etādisaṃ byasanaṃ pāpuṇitvā, taṃ tādisaṃ paccanubhossatiddhi''nti. –

Cha gāthā avocuṃ.

453. Tattha **accherarūpa**nti acchariyasabhāvaṃ. **Sugatassa ñāṇa**nti aññehi asādhāraṇaṃ sammāsambuddhassa ñāṇaṃ, āsayānusayañāṇādisabbaññutaññāṇameva sandhāya vuttaṃ. Tayidaṃ aññesaṃ avisayabhūtaṃ kathaṃ ñāṇanti āha **''satthā yathā puggalaṃ byākāsī''**ti. Tena satthu desanāya eva ñāṇassa acchariyabhāvo viññāyatīti dasseti.

Idāni byākaraṇaṃ dassento **''ussannapuññāpi bhavanti heke, parittapuññāpi bhavanti heke''**ti āha. Tassattho – ussannakusaladhammāpi idhekacce puggalā laddhapaccayassa apuññassa vasena jātiādinā nihīnā bhavanti, parittapuññāpi appatarapuññadhammāpi eke sattā khettasampattiādinā tassa puññassa mahājutikatāya uḷārā bhavantīti.

454. **Sīvathikāyā**ti susāne. **Aṅguṭṭhasnehenā**ti aṅguṭṭhato pavattasnehena, devatāya aṅguṭṭhato paggharitakhīrenāti attho. **Na yakkhabhūtā na sarīsapā vā**ti pisācabhūtā vā yakkhabhūtā vā sarīsapā vā ye keci sarantā gacchantā vā **na viheṭhayeyyuṃ** na bādheyyuṃ.

455. **Palihiṃsu pāde**ti attano jivhāya pāde lihisuṃ. **Dhaṅkā**ti kākā. **Parivattayantī**ti ''mā naṃ kumāraṃ keci viheṭheyyu''nti rakkhantā nirogabhāvajānanatthaṃ aparāparaṃ parivattanti. **Gabbhāsaya**nti gabbhamalaṃ. **Pakkhigaṇā**ti gijjhakulalādayo sakuṇagaṇā. **Harantī**ti apanenti. **Akkhimala**nti akkhigūthaṃ.

456. **Kecī**ti keci manussā, amanussā pana rakkhaṃ saṃvidahiṃsu. **Osadha**nti tadā āyatiñca ārogyāvahaṃ agadaṃ. **Sāsapadhūpanaṃ vā**ti yaṃ jātassa dārakassa rakkhaṇatthaṃ sāsapena dhūpanaṃ karonti, tampi tassa karontā nāhesunti dīpenti. **Nakkhattayogampi na aggahesu**nti nakkhattayuttampi na gaṇhiṃsu. ''Asukamhi nakkhatte tithimhi muhutte ayaṃ jāto''ti evaṃ jātakammampissa na keci akaṃsūti attho. **Na sabbadhaññānipi ākiriṃsū**ti maṅgalaṃ karontā agadavasena yaṃ sāsapatelamissitaṃ sāliādidhaññaṃ ākiranti, tampissa nākaṃsūti attho.

457. **Etādisa**nti evarūpaṃ. **Uttamakicchapatta**nti paramakicchaṃ āpannaṃ ativiya dukkhappattaṃ. **Rattābhata**nti rattiyaṃ ābhataṃ. **Nonītapiṇḍaṃ viyā**ti navanītapiṇḍasadisaṃ, maṃsapesimattatā evaṃ vuttaṃ. **Pavedhamāna**nti dubbalabhāvena pakampamānaṃ. **Sasaṃsaya**nti ‘‘jīvati nu kho na nu kho jīvatī’’ti saṃsayitatāya saṃsayavantaṃ. **Jīvitasāvasesa**nti jīvitaṭṭhitiyā hetubhūtānaṃ sādhanānaṃ abhāvena kevalaṃ jīvitamattāvasesakaṃ.

458. **Aggakuliko bhavissati bhogato cā**ti bhoganimittaṃ bhogassa vasena aggakuliko seṭṭhakuliko bhavissatīti attho.

459. ‘‘Kissa vata’’nti ayaṃ gāthā satthu santike ṭhitehi upāsakehi tena katakammassa pucchāvasena vuttā. Sā ca kho sivathikāya sannipatitehīti veditabbā. Tattha **kissā**ti kiṃ assa. **Vata**nti vatasamādānaṃ. Puna **kissā**ti kīdisassa suciṇṇassa vatassa brahmacariyassa cāti vibhattiṃ vipariṇāmetvā yojanā. **Etādisa**nti gaṇikāya kucchiyā nibbattanaṃ, susāne chaḍḍananti evarūpaṃ. **Byasana**nti anatthaṃ. **Tādisa**nti tathārūpaṃ, ‘‘aṅguṭṭhasnehena yāpeti ratti’’ntiādinā, ‘‘ayaṃ kumāro nagarassimassa aggakuliko bhavissatī’’tiādinā ca vuttappakāranti attho. **Iddhi**nti deviddhiṃ, dibbasampattinti vuttaṃ hoti.

Idāni tehi upāsakehi puṭṭho bhagavā yathā tadā byākāsi, taṃ dassentā saṅgītikārā –

460. ‘‘Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa, pūjaṃ akāsi janatā uḷāraṃ;
Tatrassa cittassahu aññathattaṃ, vācaṃ abhāsi pharusaṃ asabbhaṃ.

461. ‘‘So taṃ vitakkaṃ pavinodayitvā, pītiṃ pasādaṃ paṭiladdhā pacchā;
Tathāgataṃ jetavane vasantaṃ, yāguyā upaṭṭhāsi sattarattaṃ.

462. ‘‘Tassa vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ, tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Etādisaṃ byasanaṃ pāpuṇitvā, taṃ tādisaṃ paccanubhossatiddhiṃ.

463. ‘‘Ṭhatvāna so vassasataṃ idheva, sabbehi kāmehi samaṅgibhūto;
Kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, sahabyataṃ gacchati vāsavassā’’ti. –

Catasso gāthā avocuṃ.

460. Tattha **janatā**ti janasamūho, upāsakagaṇoti adhippāyo. **Tatrā**ti tassaṃ pūjāyaṃ. **Assā**ti tassa dārakassa. **Cittassahu aññathatta**nti purimabhavasmiṃ cittassa aññathābhāvo anādaro agāravo apaccayo ahosi. **Asabbha**nti sādhusabhāya sāvetuṃ ayuttaṃ pharusaṃ vācaṃ abhāsi.

461. **So**ti so ayaṃ. **Taṃ vitakka**nti taṃ pāpakaṃ vitakkaṃ. **Pavinodayitvā**ti mātarā katāya saññattiyā vūpasametvā. **Pītiṃ pasādaṃ paṭiladdhā**ti pītiṃ pasādañca paṭilabhitvā uppādetvā. **Yāguyā upaṭṭhāsī**ti yāgudānena upaṭṭhahi. **Sattaratta**nti sattadivasaṃ.

462. **Tassa vataṃ taṃ pana brahmacariya**nti taṃ mayā heṭṭhā vuttappakāraṃ attano cittassa pasādanaṃ dānañca imassa puggalassa vataṃ taṃ brahmacariyañca, aññaṃ kiñci natthīti attho.

463. **Ṭhatvānā**ti yāva āyupariyosānā idheva manussaloke ṭhatvā. **Abhisamparāya**nti punabbhave. **Sahabyataṃ gacchati vāsavassā**ti sakkassa devānamindassa puttabhāvena sahabhāvaṃ gamissati. Anāgatatthe hi idaṃ paccuppannakālavacanaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Kumārapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Seriṇīpetivatthuvaṇṇanā

Naggā dubbaṇṇarūpāsīti idaṃ satthari jetavane viharante seriṇīpetiṃ ārabbha vuttaṃ. Kururaṭṭhe kira hatthinipure seriṇī nāma ekā rūpūpajīvinī ahosi. Tattha ca uposathakaraṇatthāya tato tato bhikkhū sannipatiṃsu. Puna mahābhikkhusannipāto ahosi. Taṃ disvā manussā tilataṇḍulādiṃ sappinavanītamadhuādiñca bahuṃ dānūpakaraṇaṃ sajjetvā mahādānaṃ pavattesuṃ. Tena ca samayena sā gaṇikā assaddhā appasannā maccheramalapariyuṭṭhitacittā tehi manussehi ‘‘ehi tāva idaṃ dānaṃ anumodāhī’’ti ussāhitāpi ‘‘kiṃ tena muṇḍakānaṃ samaṇānaṃ dinnenā’’ti appasādameva nesaṃ sampavedesi, kuto appamattakassa pariccāgo.

Sā aparena samayena kālaṃ katvā aññatarassa paccantanagarassa parikhāpiṭṭhe petī hutvā nibbatti. Atha hatthinipuravāsī aññataro upāsako vaṇijjāya taṃ nagaraṃ gantvā rattiyā paccūsasamaye parikhāpiṭṭhaṃ gato tādisena payojanena. Sā tattha taṃ disvā sañjānitvā naggā aṭṭhittacamattāvasesasarīrā ativiya bībhacchadassanā avidūre ṭhatvā attānaṃ dassesi. So taṃ disvā –

464. ‘‘Naggā dubbaṇṇarūpāsi, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulike kisike, kā nu tvaṃ idha tiṭṭhasī’’ti. –

Gāthāya pucchi. Sāpissa –

465. ‘‘Ahaṃ bhadante petīmhi, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Gāthāya attānaṃ pakāsesi. Puna tena –

466. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Gāthāya katakammaṃ pucchitā –

467. ‘‘Anāvaṭesu titthesu, viciniṃ aḍḍhamāsakaṃ;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākāsimattano.

468. ‘‘Nadiṃ upemi tasitā, rittakā parivattati;
Chāyaṃ upemi uṇhesu, ātapo parivattati.

469. ‘‘Aggivaṇṇo ca me vāto, ḍahanto upavāyati;
Etañca bhante arahāmi, aññañca pāpakaṃ tato.

470. ‘‘Gantvāna hatthiniṃ puraṃ, vajjesi mayha mātaraṃ;
‘Dhītā ca te mayā diṭṭhā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’.

471. ‘‘Atthi me ettha nikkhittaṃ, anakkhātañca taṃ mayā;
Cattāri satasahassāni, pallaṅkassa ca heṭṭhato.

472. ‘‘Tato me dānaṃ dadatu, tassā ca hotu jīvikā;
Dānaṃ datvā ca me mātā, dakkhiṇaṃ anudicchatu;
Tadāhaṃ sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī’’ti. –

Imāhi chahi gāthāhi attanā katakammañceva puna tena attano kātabbaṃ atthañca ācikkhi.

467. Tattha **anāvaṭesu titthesū**ti kenaci anivāritesu nadītaḷākādīnaṃ titthapadesesu, yattha manussā nhāyanti, udakakiccaṃ karonti, tādisesu ṭhānesu. **Viciniṃ aḍḍhamāsaka**nti ''manussehi ṭhapetvā vissaritaṃ apināmettha kiñci labheyya''nti lobhābhibhūtā aḍḍhamāsakamattampi viciniṃ gavesiṃ. Atha vā **anāvaṭesu titthesū**ti upasaṅkamanena kenaci anivāritesu sattānaṃ payogāsayasuddhiyā kāraṇabhāvena titthabhūtesu samaṇabrāhmaṇesu vijjamānesu. **Viciniṃ aḍḍhamāsaka**nti maccheramalapariyuṭṭhitacittā kassaci kiñci adentī aḍḍhamāsakampi visesena ciniṃ, na sañciniṃ puññaṃ. Tenāha **''santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākāsimattano''**ti.

468. **Tasitā**ti pipāsitā. **Rittakā**ti kākapeyyā sandamānāpi nadī mama pāpakammena udakena rittā tucchā vālikamattā hutvā parivattati. **Uṇhesū**ti uṇhasamayesu. **Ātapo parivattatī**ti chāyāṭṭhānaṃ mayi upagatāya ātapo sampajjati.

469-70. **Aggivaṇṇo**ti samphassena aggisadiso. Tena vuttaṃ **''ḍahanto upavāyatī''**ti. **Etañca, bhante, arahāmī**ti, **bhante**ti taṃ upāsakaṃ garukārena vadati. Bhante, etañca yathāvuttaṃ pipāsādidukkhaṃ, aññañca tato pāpakaṃ dāruṇaṃ dukkhaṃ anubhavituṃ arahāmi tajjassa pāpassa katattāti adhippāyo. **Vajjesī**ti vadeyyāsi.

471-72. **Ettha nikkhittaṃ, anakkhāta**nti ''ettakaṃ ettha nikkhitta''nti anācikkhitaṃ. Idāni tassa parimāṇaṃ ṭhapitaṭṭhānañca dassentī **''cattāri satasahassāni, pallaṅkassa ca heṭṭhato''**ti āha. Tattha **pallaṅkassā**ti pubbe attano sayanapallaṅkassa. **Tato**ti nihitadhanato ekadesaṃ gahetvā mamaṃ uddissa dānaṃ detu. **Tassā**ti mayhaṃ mātuyā.

Evaṃ tāya petiyā vutte so upāsako tassā vacanaṃ sampaṭicchitvā tattha attano karaṇīyaṃ tīretvā hatthinipuraṃ gantvā tassā mātuyā tamatthaṃ ārocesi. Tamatthaṃ dassetuṃ –

473. Sādhūti so paṭissutvā, gantvāna hatthiniṃ puraṃ;
Avoca tassā mātaraṃ –

''Dhītā ca te mayā diṭṭhā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

474. ''Sā maṃ tattha samādapesi, vajjesi mayha mātaraṃ;
'Dhītā ca te mayā diṭṭhā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā.

475. '''Atthi ca me ettha nikkhittaṃ, anakkhātañca taṃ mayā;
Cattāri satasahassāni, pallaṅkassa ca heṭṭhato.

476. '''Tato me dānaṃ dadatu, tassā ca hotu jīvikā;
Dānaṃ datvā ca me mātā, dakkhiṇaṃ anudicchatu;
Tadāhaṃ sukhitā hessaṃ, sabbakāmasamiddhinī'.

477. ''Tato hi sā dānamadā, tassā dakkhiṇamādisī;
Petī ca sukhitā āsi, tassā cāsi sujīvikā''ti. –

Saṅgītikārā āhaṃsu. Tā suviññeyyāva.

Taṃ sutvā tassā mātā bhikkhusaṅghassa dānaṃ datvā tassā ādisi. Tena sā paṭiladdhūpakaraṇasampattiyaṃ ṭhitā mātu attānaṃ dassetvā taṃ kāraṇaṃ ācikkhi, mātā bhikkhūnaṃ ārocesi, bhikkhū taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Seriṇīpetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Migaluddakapetavatthuvaṇṇanā

Naranāripurakkhato yuvāti idaṃ bhagavati veḷuvane viharante migaluddakapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Rājagahe kira aññataro luddako rattindivaṃ mige vadhitvā jīvikaṃ kappesi. Tasseko upāsako mitto ahosi, so taṃ sabbakālaṃ pāpato nivattetuṃ asakkonto ‘‘ehi, samma, rattiyaṃ pāṇātipātā viramāhī’’ti rattiyaṃ puññe samādapesi. So rattiyaṃ viramitvā divā eva pāṇātipātaṃ karoti.

So aparena samayena kālaṃ katvā rājagahasamīpe vemānikapeto hutvā nibbatto, divasabhāgaṃ mahādukkhaṃ anubhavitvā rattiyaṃ pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūto paricāresi. Taṃ disvā āyasmā nārado –

478. ‘‘Naranāripurakkhato yuvā, rajanīyehi kāmaguṇehi sobhasi;
Divasaṃ anubhosi kāraṇaṃ, kimakāsi purimāya jātiyā’’ti. –

Imāya gāthāya paṭipucchi. Tattha **naranāripurakkhato**ti paricārakabhūtehi devaputtehi devadhītāhi ca purakkhato payirupāsito. **Yuvā**ti taruṇo. **Rajanīyehī**ti kamanīyehi rāguppattihetubhūtehi. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi. **Sobhasī**ti samaṅgibhāvena virocasi rattiyanti adhippāyo. Tenāha **‘‘divasaṃ anubhosi kāraṇa’’**nti, divasabhāge pana nānappakāraṃ kāraṇaṃ ghātanaṃ paccanubhavasi. **Rajanī**ti vā rattīsu. **Yehī**ti nipātamattaṃ. **Kimakāsi purimāya jātiyā**ti evaṃ sukhadukkhasaṃvattaniyaṃ kiṃ nāma kammaṃ ito purimāya jātiyā tvaṃ akattha, taṃ kathehīti attho.

Taṃ sutvā peto therassa attanā katakammaṃ ācikkhanto –

479. ‘‘Ahaṃ rājagahe ramme, ramaṇīye giribbaje;
Migaluddo pure āsiṃ, lohitapāṇi dāruṇo.

480. ‘‘Avirodhakaresu pāṇisu, puthusattesu paduṭṭhamānaso;
Vicariṃ atidāruṇo sadā, parahiṃsāya rato asaññato.

481. ‘‘Tassa me sahāyo suhadayo, saddho āsi upāsako;
Sopi maṃ anukampanto, nivāresi punappunaṃ.

482. ‘‘‘Mākāsi pāpakaṃ kammaṃ, mā tāta duggatiṃ agā;
Sace icchasi pecca sukhaṃ, virama pāṇavadhā asaṃyamā.

483. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, sukhakāmassa hitānukampino;
Nākāsiṃ sakalānusāsaniṃ, cirapāpābhirato abuddhimā.

484. ‘‘So maṃ puna bhūrisumedhaso, anukampāya saṃyame nivesayi;
Sace divā hanasi pāṇino, atha te rattiṃ bhavatu saṃyamo.

485. ‘‘Svāhaṃ divā hanitvā pāṇino, virato rattimahosi saññato;
Rattāhaṃ paricāremi, divā khajjāmi duggato.

486. ‘‘Tassa kammassa kusalassa, anubhomi rattiṃ amānusiṃ;
Divā paṭihatāva kukkurā, upadhāvanti samantā khādituṃ.

487. ‘‘Ye ca te satatānuyogino, dhuvaṃ payuttā sugatassa sāsane;
Maññāmi te amatameva kevalaṃ, adhigacchanti padaṃ asaṅkhata’’nti. –

Imā gāthā abhāsi.

479-80. Tattha **luddo**ti dāruṇo. **Lohitapāṇī**ti abhiṇhaṃ pāṇaghātena lohitamakkhitapāṇī. **Dāruṇo**ti kharo, sattānaṃ hiṃsanakoti attho. **Avirodhakaresū**ti kenaci virodhaṃ akarontesu migasakuṇādīsu.

482-83. **Asaṃyamā**ti asaṃvarā dussīlyā. **Sakalānusāsani**nti sabbaṃ anusāsaniṃ, sabbakālaṃ pāṇātipātato paṭiviratinti attho. **Cirapāpābhirato**ti cirakālaṃ pāpe abhirato.

484. **Saṃyame**ti sucarite. **Nivesayī**hi nivesesi. **Sace divā hanasi pāṇino, atha te rattiṃ bhavatu saṃyamo**ti nivesitākāradassanaṃ. So kira sallapāsasajjanādinā rattiyampi pāṇavadhaṃ anuyutto ahosi.

485. **Divā khajjāmi duggato**ti idāni duggatiṃ gato mahādukkhappatto divasabhāge khādiyāmi. Tassa kira divā sunakhehi migānaṃ khādāpitattā kammasarikkhakaṃ phalaṃ hoti, divasabhāge mahantā sunakhā upadhāvitvā aṭṭhisaṅghātamattāvasesaṃ sarīraṃ karonti. Rattiyā pana upagatāya taṃ pākatikameva hoti, dibbasampattiṃ anubhavati. Tena vuttaṃ –

486. ‘‘Tassa kammassa kusalassa, anubhomi rattiṃ amānusiṃ;
Divā paṭihatāva kukkurā, upadhāvanti samantā khāditu’’nti.

Tattha **paṭihatā**ti paṭihatacittā baddhāghātā viya hutvā. **Samantā khāditu**nti mama sarīraṃ samantato khādituṃ upadhāvanti. Idañca nesaṃ ativiya attano bhayāvahaṃ upagamanakālaṃ gahetvā vuttaṃ. Te pana upadhāvitvā aṭṭhimattāvasesaṃ sarīraṃ katvā gacchanti.

487. **Ye ca te satatānuyogino**ti osānagāthāya ayaṃ saṅkhepattho – ahampi nāma rattiyaṃ pāṇavadhamattato virato evarūpaṃ sampattiṃ anubhavāmi. **Ye** pana **te** purisā **sugatassa** buddhassa bhagavato **sāsane** adhisīlādike **dhuvaṃ payuttā** daḷhaṃ payuttā **satataṃ** sabbakālaṃ anuyogavantā, **te** puññavanto **kevalaṃ** lokiyasukhena asammissaṃ **‘‘asaṅkhataṃ pada’’**nti laddhanāmaṃ **amatameva adhigacchanti** maññe, natthi tesaṃ tadadhigame koci vibandhoti.

Evaṃ tena petena vutte thero taṃ pavattiṃ satthu ārocesi. Satthā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sabbampi vuttanayameva.

Migaluddakapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyamigaluddakapetavatthuvaṇṇanā

Kūṭāgāre ca pāsādeti idaṃ bhagavati veḷuvane viharante aparaṃ migaluddakapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Rājagahe kira aññataro māgaviko māṇavo vibhavasampannopi samāno bhogasukhaṃ pahāya rattindivaṃ mige hananto vicarati. Tassa sahāyabhūto eko upāsako anuddayaṃ paṭicca – ‘‘sādhu, samma, pāṇātipātato viramāhi, mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti ovādaṃ adāsi. So taṃ anādiyi. Atha so upāsako aññataraṃ attano manobhāvanīyaṃ khīṇāsavattheraṃ yāci – ‘‘sādhu, bhante, asukapurisassa tathā dhammaṃ desetha, yathā so pāṇātipātato virameyyā’’ti.

Athekadivasaṃ so thero rājagahe piṇḍāya caranto tassa gehadvāre aṭṭhāsi. Taṃ disvā so māgaviko sañjātabahumāno paccuggantvā gehaṃ pavesetvā āsanaṃ paññāpetvā adāsi. Nisīdi thero paññatte āsane, sopi theraṃ upasaṅkamitvā nisīdi. Tassa thero pāṇātipāte ādīnavaṃ, tato viratiyā ānisaṃsañca pakāsesi. So taṃ sutvāpi tato viramituṃ na icchi. Atha naṃ thero āha – ‘‘sace, tvaṃ āvuso, sabbena sabbaṃ viramituṃ na sakkosi, rattimpi tāva viramassū’’ti, so ‘‘sādhu, bhante, viramāmi ratti’’nti tato virami.

Sesaṃ anantaravatthusadisaṃ. Gāthāsu pana –

488. ‘‘Kūṭāgāre ca pāsāde, pallaṅke gonakatthate;
Pañcaṅgikena turiyena, ramasi suppavādite.

489. ‘‘Tato ratyā vivasāne, sūriyuggamanaṃ pati;
Apaviddho susānasmiṃ, bahudukkhaṃ nigacchasi.

490. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasī’’ti. –

Tīhi gāthāhi nāradatthero naṃ paṭipucchi. Athassa peto –

491. ‘‘Ahaṃ rājagahe ramme, ramaṇīye giribbaje;
Migaluddo pure āsiṃ, luddo cāsimasaññato.

492. ‘‘Tassa me sahāyo suhadayo, saddho āsi upāsako;
Tassa kulūpako bhikkhu, āsi gotamasāvako;
Sopi maṃ anukampanto, nivāresi punappunaṃ.

493. ‘‘‘Mākāsi pāpakaṃ kammaṃ, mā tāta duggatiṃ agā;
Sace icchasi pecca sukhaṃ, virama pāṇavadhā asaṃyamā’.

494. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, sukhakāmassa hitānukampino;
Nākāsiṃ sakalānusāsaniṃ, cirapāpābhirato abuddhimā.

495. ‘‘So maṃ puna bhūrisumedhaso, anukampāya saṃyame nivesayi;
‘Sace divā hanasi pāṇino, atha te rattiṃ bhavatu saṃyamo’.

496. ‘‘Svāhaṃ divā hanitvā pāṇino, virato rattimahosi saññato;
Rattāhaṃ paricāremi, divā khajjāmi duggato.

497. ‘‘Tassa kammassa kusalassa, anubhomi rattiṃ amānusiṃ;
Divā paṭihatāva kukkurā, upadhāvanti samantā khādituṃ.

498. ‘‘Ye ca te satatānuyogino, dhuvaṃ payuttā sugatassa sāsane;
Maññāmi te amatameva kevalaṃ, adhigacchanti padaṃ asaṅkhata’’nti. –

Tamatthaṃ ācikkhi. Tāsaṃ attho heṭṭhā vuttanayova.

Dutiyamigaluddakapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kūṭavinicchayikapetavatthuvaṇṇanā

Mālī kiriṭī kāyūrīti idaṃ satthari veḷuvane viharante kūṭavinicchayikapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Tadā bimbisāro rājā māsassa chasu divasesu uposathaṃ upavasati, taṃ anuvattantā bahū manussā uposathaṃ upavasanti. Rājā attano santikaṃ āgatāgate manusse pucchati – ‘‘kiṃ tumhehi uposatho upavuttho, udāhu na upavuttho’’ti? Tatreko adhikaraṇe niyuttakapuriso pisuṇavāco nekatiko lañjagāhako ‘‘na upavutthomhī’’ti vattuṃ asahanto ‘‘upavutthomhi, devā’’ti āha. Atha naṃ rājasamīpato nikkhantaṃ sahāyo āha – ‘‘kiṃ, samma, ajja tayā upavuttho’’ti? ‘‘Bhayenāhaṃ, samma, rañño sammukhā evaṃ avocaṃ, nāhaṃ uposathiko’’ti.

Atha naṃ sahāyo āha – ‘‘yadi evaṃ upaḍḍhuposathopi tāva te ajja hotu, uposathaṅgāni samādiyāhī’’ti. So tassa vacanaṃ ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā gehaṃ gantvā abhutvāva mukhaṃ vikkhāletvā uposathaṃ adhiṭṭhāya rattiyaṃ vāsūpagato rittāsayasambhūtena balavavātahetukena sūlena upacchinnāyusaṅkhāro cutianantaraṃ pabbatakucchiyaṃ vemānikapeto hutvā nibbatti. So hi ekarattiṃ uposatharakkhaṇamattena vimānaṃ paṭilabhi dasakaññāsahassaparivāraṃ mahatiñca dibbasampattiṃ. Kūṭavinicchayikatāya pana pesuṇikatāya ca attano piṭṭhimaṃsāni sayameva okkantitvā khādati. Taṃ āyasmā nārado gijjakūṭato otaranto disvā –

499. ‘‘Mālī kiriṭī kāyūrī, gattā te candanussadā;
Pasannamukhavaṇṇosi, sūriyavaṇṇova sobhasi.

500. ‘‘Amānusā pārisajjā, ye teme paricārakā;
Dasa kaññāsahassāni, yā temā paricārikā;
Tā kambukāyūradharā, kañcanāveḷabhūsitā.

501. ‘‘Mahānubhāvosi tuvaṃ, lomahaṃsanarūpavā;
Piṭṭhimaṃsāni attano, sāmaṃ ukkacca khādasi.

502. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, piṭṭhimaṃsāni attano;
Sāmaṃ ukkacca khādasīti.

503. ‘‘Attanohaṃ anatthāya, jīvaloke acārisaṃ;
Pesuññamusāvādena, nikativañcanāya ca.

504. ‘‘Tatthāhaṃ parisaṃ gantvā, saccakāle upaṭṭhite;
Atthaṃ dhammaṃ nirākatvā, adhammamanuvattisaṃ.

505. ‘‘Evaṃ so khādatattānaṃ, yo hoti piṭṭhimaṃsiko;
Yathāhaṃ ajja khādāmi, piṭṭhimaṃsāni attano.

506. ‘‘Tayidaṃ tayā nārada sāmaṃ diṭṭhaṃ, anukampakā ye kusalā vadeyyuṃ;
Mā pesuṇaṃ mā ca musā abhāṇi, mā khosi piṭṭhimaṃsiko tuva’’nti. –

Thero catūhi gāthāhi pucchi, sopi tassa catūhi gāthāhi etamatthaṃ vissajjesi.

499. Tattha **mālī**ti māladhārī, dibbapupphehi paṭimaṇḍitoti adhippāyo. **Kiriṭī**ti veṭhitasīso. **Kāyūrī**ti keyūravā, bāhālaṅkārapaṭimaṇḍitoti attho. **Gattā**ti sarīrāvayavā. **Candanussadā**ti candanasārānulittā. **Sūriyavaṇṇova sobhasī**ti bālasūriyasadisavaṇṇo eva hutvā virocasi. ‘‘Araṇavaṇṇī pabhāsasī’’tipi pāḷi, araṇanti araṇiyehi devehi sadisavaṇṇo ariyāvakāsoti attho.

500. **Pārisajjā**ti parisapariyāpannā, upaṭṭhākāti attho. **Tuva**nti tvaṃ. **Lomahaṃsanarūpavā**ti passantānaṃ lomahaṃsajananarūpayutto. Mahānubhāvatāsamaṅgitāya hetaṃ vuttaṃ. **Ukkaccā**ti ukkantitvā, chinditvāti attho.

503. **Acārisa**nti acariṃ paṭipajjiṃ. **Pesuññamusāvādenā**ti pesuññena ceva musāvādena ca. **Nikativañcanāya cā**ti nikatiyā vañcanāya ca patirūpadassanena paresaṃ vikārena vañcanāya ca.

504. **Saccakāle**ti saccaṃ vattuṃ yuttakāle. **Attha**nti diṭṭhadhammikādibhedaṃ hitaṃ. **Dhamma**nti kāraṇaṃ ñāyaṃ. **Nirākatvā**ti chaḍḍetvā pahāya. **So**ti yo pesuññādiṃ ācarati, so satto. Sesaṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Kūṭavinicchayikapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dhātuvivaṇṇapetavatthuvaṇṇanā

Antalikkhasmiṃ tiṭṭhantoti idaṃ dhātuvivaṇṇapetavatthu. Bhagavati kusinārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavane yamakasālānamantare parinibbute dhātuvibhāge ca kate rājā ajātasattu attanā laddhadhātubhāgaṃ gahetvā satta vassāni satta ca māse satta ca divase buddhaguṇe anussaranto uḷārapūjaṃ pavattesi. Tattha asaṅkheyyā appameyyā manussā cittāni pasādetvā saggūpagā ahesuṃ, chaḷāsītimattāni pana purisasahassāni cirakālabhāvitena assaddhiyena micchādassanena ca vipallatthacittā pasādanīyepi ṭhāne attano cittāni padosetvā petesu uppajjiṃsu. Tasmiṃyeva rājagahe aññatarassa vibhavasampannassa kuṭumbikassa bhariyā dhītā suṇisā ca pasannacittā ‘‘dhātupūjaṃ karissāmā’’ti gandhapupphādīni gahetvā dhātuṭṭhānaṃ gantuṃ āraddhā. So kuṭumbiko ‘‘kiṃ aṭṭhikānaṃ pūjanenā’’ti tā paribhāsetvā dhātupūjaṃ vivaṇṇesi. Tāpi tassa vacanaṃ anādiyitvā tattha gantvā dhātupūjaṃ katvā gehaṃ āgatā tādisena rogena abhibhūtā nacirasseva kālaṃ katvā devaloke nibbattiṃsu. So pana kodhena abhibhūto nacirasseva kālaṃ katvā tena pāpakammena petesu nibbatti.

Athekadivasaṃ āyasmā mahākassapo sattesu anukampāya tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi, yathā manussā te pete tā ca devatāyo passanti. Tathā pana katvā cetiyaṅgaṇe ṭhito taṃ dhātuvivaṇṇakaṃ petaṃ tīhi gāthāhi pucchi. Tassa so peto byākāsi –

507. ‘‘Antalikkhasmiṃ tiṭṭhanto, duggandho pūti vāyasi;
Mukhañca te kimayo pūtigandhaṃ, khādanti kiṃ kammamakāsi pubbe.

508. ‘‘Tato satthaṃ gahetvāna, okkantanti punappunaṃ;
Khārena paripphositvā, okkantanti punappunaṃ.

509. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasī’’ti.

510. ‘‘Ahaṃ rājagahe ramme, ramaṇīye giribbaje;
Issaro dhanadhaññassa, supahūtassa mārisa.

511. ‘‘Tassāyaṃ me bhariyā ca, dhītā ca suṇisā ca me;
Tā mālaṃ uppalañcāpi, paccagghañca vilepanaṃ;
Thūpaṃ harantiyo vāresiṃ, taṃ pāpaṃ pakataṃ mayā.

512. ‘‘Chaḷāsītisahassāni, mayaṃ paccattavedanā;
Thūpapūjaṃ vivaṇṇetvā, paccāma niraye bhusaṃ.

513. ‘‘Ye ca kho thūpapūjāya, vattante arahato mahe;
Ādīnavaṃ pakāsenti, vivecayetha ne tato.

514. ‘‘Imā ca passa ayantiyo, māladhārī alaṅkatā;
Mālāvipākaṃnubhontiyo, samiddhā ca tā yasassiniyo.

515. ‘‘Tañca disvāna accheraṃ, abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ;
Namo karonti sappaññā, vandanti taṃ mahāmuniṃ.

516. ‘‘Sohaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Thūpapūjaṃ karissāmi, appamatto punappuna’’nti.

507-8. Tattha **duggandho**ti aniṭṭhagandho, kuṇapagandhagandhīti attho. Tenāha **‘‘pūti vāyasī’’**ti. **Tato**ti duggandhavāyanato kimīhi khāyitabbato ca upari. **Sattaṃ gahetvāna, okkantanti punappuna**nti kammasañcoditā sattā nisitadhāraṃ satthaṃ gahetvā punappunaṃ taṃ vaṇamukhaṃ avakantanti. **Khārena paripphositvā, okkantanti punappuna**nti avakantitaṭṭhāne khārodakena āsiñcitvā punappunampi avakantanti.

510. **Issaro dhanadhaññassa, supahūtassā**ti ativiya pahūtassa dhanassa dhaññassa ca issaro sāmī, aḍḍho mahaddhanoti attho.

511. **Tassāyaṃ me bhariyā ca, dhītā ca suṇisā cā**ti tassa mayhaṃ ayaṃ purimattabhāve bhariyā, ayaṃ dhītā, ayaṃ suṇisā. Tā devabhūtā ākāse ṭhitāti dassento vadati. **Paccaggha**nti abhinavaṃ. **Thūpaṃ harantiyo vāresi**nti thūpaṃ pūjetuṃ upanentiyo dhātuṃ vivaṇṇento paṭikkhipiṃ. **Taṃ pāpaṃ pakataṃ mayā**ti taṃ dhātuvivaṇṇanapāpaṃ kataṃ samācaritaṃ mayāti vippaṭisārappatto vadati.

512. **Chaḷāsītisahassānī**ti chasahassādhikā asītisahassamattā. **Maya**nti te pete attanā saddhiṃ saṅgahetvā vadati. **Paccattavedanā**ti visuṃ visuṃ anubhuyyamānadukkhavedanā. **Niraye**ti baladukkhatāya pettivisayaṃ nirayasadisaṃ katvā āha.

513. **Ye ca kho thūpapūjāya, vattante arahato mahe**ti arahato sammāsambuddhassa thūpaṃ uddissa pūjāmahe pavattamāne ahaṃ viya ye thūpapūjāya ādīnavaṃ dosaṃ pakāsenti. Te puggale tato puññato vivecayetha vivecāpayetha, paribāhire janayethāti aññāpadesena attano mahājāniyataṃ vibhāveti.

514. **Āyantiyo**ti ākāsena āgacchantiyo. **Mālāvipāka**nti thūpe katamālāpūjāya vipākaṃ phalaṃ. **Samiddhā**ti dibbasampattiyā samiddhā. **Tā yasassiniyo**ti tā parivāravantiyo.

515. **Tañca disvānā**ti tassa atiparittassa pūjāpuññassa acchariyaṃ abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ atiuḷāraṃ vipākavisesaṃ disvā. **Namo karonti sappaññā, vandanti taṃ mahāmuni**nti, bhante kassapa, imā itthiyo taṃ uttamapuññakkhettabhūtaṃ vandanti abhivādenti, namo karonti namakkārañca karontīti attho.

516. Atha so peto saṃviggamānaso saṃvegānurūpaṃ āyatiṃ attanā kātabbaṃ dassento **‘‘sohaṃ nūnā’’**ti gāthamāha. Taṃ uttānatthameva.

Evaṃ petena vutto mahākassapo taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi.

Dhātuvivaṇṇapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti khuddaka-aṭṭhakathāya petavatthusmiṃ

Dasavatthupaṭimaṇḍitassa

Tatiyassa cūḷavaggassa atthasaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāvaggo

1. Ambasakkarapetavatthuvaṇṇanā

Vesālī nāma nagaratthi vajjīnanti idaṃ ambasakkarapetavatthu. Tassa kā uppatti? Bhagavati jetavane viharante ambasakkaro nāma licchavirājā micchādiṭṭhiko natthikavādo vesāliyaṃ rajjaṃ kāresi. Tena ca samayena vesālinagare aññatarassa vāṇijassa āpaṇasamīpe cikkhallaṃ hoti, tattha bahū janā uppatitvā atikkamantā kilamanti, keci kaddamena limpanti. Taṃ disvā so vāṇijo ‘‘mā ime manussā kalalaṃ akkamiṃsū’’ti apagataduggandhaṃ saṅkhavaṇṇapaṭibhāgaṃ gosīsaṭṭhiṃ āharāpetvā nikkhipāpesi. Pakatiyā ca sīlavā ahosi akkodhano saṇhavāco, paresañca yathābhūtaṃ guṇaṃ kitteti.

So ekasmiṃ divase attano sahāyassa nhāyantassa pamādena anolokentassa nivāsanavatthaṃ kīḷādhippāyena apanidhāya taṃ dukkhāpetvā adāsi. Bhāgineyyo panassa corikāya paragehato bhaṇḍaṃ āharitvā tasseva āpaṇe nikkhipi. Bhaṇḍasāmikā vīmaṃsantā bhaṇḍena saddhiṃ tassa bhāgineyyaṃ tañca rañño dassesuṃ. Rājā ‘‘imassa sīsaṃ chindatha, bhāgineyyaṃ panassa sūle āropethā’’ti āṇāpesi. Rājapurisā tathā akaṃsu. So kālaṃ katvā bhummadevesu uppajji. So gosīsena setuno katattā setavaṇṇaṃ dibbaṃ manojavaṃ assājānīyaṃ paṭilabhi, guṇavantānaṃ vaṇṇakathanena tassa gattato dibbagandho vāyati, sāṭakassa pana apanihitattā naggo ahosi. So attanā pubbe katakammaṃ olokento tadanusārena attano bhāgineyyaṃ sūle āropitaṃ disvā karuṇāya codiyamāno manojavaṃ assaṃ abhiruhitvā aḍḍharattisamaye tassa sūlā ropitaṭṭhānaṃ gantvā avidūre ṭhito ‘‘jīva, bho, jīvitameva seyyo’’ti divase divase vadati.

Tena ca samayena ambasakkaro rājā hatthikkhandhavaragato nagaraṃ padakkhiṇaṃ karonto aññatarasmiṃ gehe vātapānaṃ vivaritvā rājavibhūtiṃ passantiṃ ekaṃ itthiṃ disvā paṭibaddhacitto hutvā pacchāsane nisinnassa purisassa ‘‘imaṃ gharaṃ imañca itthiṃ upadhārehī’’ti saññaṃ datvā anukkamena attano rājagehaṃ paviṭṭho taṃ purisaṃ pesesi – ‘‘gaccha, bhaṇe, tassā itthiyā sasāmikabhāvaṃ vā asāmikabhāvaṃ vā jānāhī’’ti. So gantvā tassā sasāmikabhāvaṃ ñatvā rañño ārocesi. Rājā tassā itthiyā pariggahaṇūpāyaṃ cintento tassā sāmikaṃ pakkosāpetvā ‘‘ehi, bhaṇe, maṃ upaṭṭhāhī’’ti āha. So anicchantopi ‘‘rājā attano vacanaṃ akaronte mayi rājadaṇḍaṃ kareyyā’’ti bhayena rājupaṭṭhānaṃ sampaṭicchitvā divase divase rājupaṭṭhānaṃ gacchati. Rājāpi tassa bhattavetanaṃ dāpetvā katipayadivasātikkamena pātova upaṭṭhānaṃ āgataṃ evamāha – ‘‘gaccha, bhaṇe, amumhi ṭhāne ekā pokkharaṇī atthi, tato aruṇavaṇṇamattikaṃ rattuppalāni ca ānehi, sace ajjeva nāgaccheyyāsi, jīvitaṃ te natthī’’ti. Tasmiñca gate dvārapālaṃ āha – ‘‘ajja anatthaṅgate eva sūriye sabbadvārāni thaketabbānī’’ti.

Sā ca pokkharaṇī vesāliyā tiyojanamatthake hoti, tathāpi so puriso maraṇabhayatajjito vātavegena pubbaṇheyeva taṃ pokkharaṇiṃ sampāpuṇi. ‘‘Sā ca pokkharaṇī amanussapariggahitā’’ti pageva sutattā bhayena so ‘‘atthi nu kho ettha koci parissayo’’ti samantato anupariyāyati. Taṃ disvā pokkharaṇipālako amanusso karuṇāyamānarūpo manussarūpena upasaṅkamitvā ‘‘kimatthaṃ, bho purisa, idhāgatosī’’ti āha. So tassa taṃ pavattiṃ kathesi. So ‘‘yadi evaṃ yāvadatthaṃ gaṇhāhī’’ti attano dibbarūpaṃ dassetvā antaradhāyi.

So tattha aruṇavaṇṇamattikaṃ rattuppalāni ca gahetvā anatthaṅgateyeva sūriye nagaradvāraṃ sampāpuṇi. Taṃ disvā dvārapālo tassa viravantasseva dvāraṃ thakesi. So thakite dvāre pavesanaṃ alabhanto dvārasamīpe sūle āropitaṃ purisaṃ disvā ‘‘ete mayi anatthaṅgate eva sūriye āgate viravante evaṃ dvāraṃ thakesuṃ. ‘Ahaṃ kāleyeva āgato, mama dāso natthī’ti tayāpi ñātaṃ hotū’’ti sakkhimakāsi. Taṃ sutvā so āha ‘‘ahaṃ sūle āvuto vajjho maraṇābhimukho, kathaṃ tava sakkhi homi. Eko panettha peto mahiddhiko mama samīpaṃ āgamissati, taṃ sakkhiṃ karohī’’ti. ‘‘Kathaṃ pana so mayā daṭṭhabbo’’ti? Idheva tvaṃ tiṭṭha, ‘‘sayameva dakkhissasī’’ti. So tattha ṭhito majjhimayāme taṃ petaṃ āgataṃ disvā sakkhiṃ akāsi. Vibhātāya ca rattiyā raññā ‘‘mama āṇā tayā atikkantā, tasmā rājadaṇḍaṃ te karissāmī’’ti vutte, deva, mayā tava āṇā nātikkantā, anatthaṅgate eva sūriye ahaṃ idhāgatoti. Tattha ko te sakkhīti? So tassa sūlāvutassa purisassa santike āgacchantaṃ naggapetaṃ ‘‘sakkhī’’ti niddisitvā ‘‘kathametaṃ amhehi saddhātabba’’nti raññā vutte ‘‘ajja rattiyaṃ tumhehi saddhātabbaṃ purisaṃ mayā saddhiṃ pesethā’’ti āha. Taṃ sutvā rājā sayameva tena saddhiṃ tattha gantvā ṭhito petena ca tatthāgantvā ‘‘jīva, bho, jīvitameva seyyo’’ti vutte taṃ **‘‘seyyā nisajjā nayimassa atthī’’**tiādinā pañcahi gāthāhi paṭipucchi. Idāni ādito pana **‘‘vesāli nāma nagaratthi vajjīna’’**nti gāthā tāsaṃ sambandhadassanatthaṃ saṅgītikārehi ṭhapitā –

517. ‘‘Vesālī nāma nagaratthi vajjīnaṃ, tattha ahu licchavi ambasakkaro;
Disvāna petaṃ nagarassa bāhiraṃ, tattheva pucchittha taṃ kāraṇatthiko.

518. ‘‘Seyyā nisajjā nayimassa atthi, abhikkamo natthi paṭikkamo ca;
Asitapītakhāyitavatthabhogā, paricāraṇā sāpi imassa natthi.

519. ‘‘Ye ñātakā diṭṭhasutā suhajjā, anukampakā yassa ahesuṃ pubbe;
Daṭṭhumpi te dāni na taṃ labhanti, virājitato hi janena tena.

520. ‘‘Na oggatattassa bhavanti mittā, jahanti mittā vikalaṃ viditvā;
Atthañca disvā parivārayanti, bahū mittā uggatattassa honti.

521. ‘‘Nihīnatto sabbabhogehi kiccho, sammakkhito samparibhinnagatto;
Ussāvabindūva palimpamānā, ajja suve jīvitassūparodho.

522. ‘‘Etādisaṃ uttamakicchappattaṃ,
Uttāsitaṃ pucimandassa sūle;
Atha tvaṃ kena vaṇṇena vadesi yakkha,
‘Jīva bho jīvitameva seyyo’’’ti.

517. Tattha **tatthā**ti tassaṃ vesāliyaṃ. **Nagarassa bāhira**nti nagarassa bahi bhavaṃ, vesālinagarassa bahi eva jātaṃ pavattaṃ sambandhaṃ. **Tatthevā**ti yattha taṃ passi, tattheva ṭhāne. **Ta**nti taṃ petaṃ. **Kāraṇatthiko**ti ‘‘jīva, bho, jīvitameva seyyo’’ti vuttaatthassa kāraṇena atthiko hutvā.

518. **Seyyā nisajjā nayimassa atthī**ti piṭṭhipasāraṇalakkhaṇā seyyā, pallaṅkābhujanalakkhaṇā nisajjā ca imassa sūle āropitapuggalassa natthi. **Abhikkamo natthi paṭikkamo cā**ti abhikkamādilakkhaṇaṃ appamattakampi gamanaṃ imassa natthi. **Paricārikā sāpī**ti yā asitapītakhāyitavatthaparibhogādilakkhaṇā indriyānaṃ paricāraṇā, sāpi imassa natthi. ‘‘Pariharaṇā sāpī’’ti vā pāṭho, asitādiparibhogavasena indriyānaṃ pariharaṇā, sāpi imassa natthi vigatajīvitattāti attho. ‘‘Paricāraṇā sāpī’’ti keci paṭhanti.

519. **Diṭṭhasutā suhajjā, anukampakā yassa ahesuṃ pubbe**ti sandiṭṭhasahāyā ceva adiṭṭhasahāyā ca yassa mittā anuddayāvanto ye assa imassa pubbe ahesuṃ. **Daṭṭhumpī**ti passitumpi na labhanti, kuto saha vasitunti attho. **Virājitatto**ti pariccattasabhāvo. **Janena tenā**ti tena ñātiādijanena.

520. **Na oggatattassa bhavanti mittā**ti apagataviññāṇassa matassa mittā nāma na honti tassa mittehi kātabbakiccassa atikkantattā. **Jahanti mittā vikalaṃ viditvā**ti mato tāva tiṭṭhatu, jīvantampi bhogavikalaṃ purisaṃ viditvā ‘‘na ito kiñci gayhūpaga’’nti mittā pajahanti. **Atthañca disvā parivārayantī**ti tassa pana santakaṃ atthaṃ dhanaṃ disvā piyavādino mukhullokikā hutvā taṃ parivārenti. **Bahū mittā uggatattassa hontī**ti vibhavasampattiyā uggatasabhāvassa samiddhassa bahū anekā mittā honti, ayaṃ lokiyasabhāvoti attho.

521. **Nihīnatto sabbabhogehī**ti sabbehi upabhogaparibhogavatthūhi parihīnatto. **Kiccho**ti dukkhito. **Sammakkhito**ti ruhirehi sammakkhitasarīro. **Samparibhinnagatto**ti sūlena abbhantare vidālitagatto. **Ussāvabindūva palimpamāno**ti tiṇagge limpamānaussāvabindusadiso. **Ajja suve**ti ajja vā suve vā imassa nāma purisassa jīvitassa uparodho nirodho, tato uddhaṃ nappavattatīti attho.

522. **Uttāsita**nti āvutaṃ āropitaṃ. **Pucimandassa sūle**ti nimbarukkhassa daṇḍena katasūle. **Kena vaṇṇenā**ti kena kāraṇena. **Jīva, bho, jīvitameva seyyo**ti, bho purisa, jīva. Kasmā? Sūlaṃ āropitassāpi hi te idha jīvitameva ito cutassa jīvitato satabhāgena sahassabhāgena seyyo sundarataroti.

Evaṃ tena raññā pucchito so peto attano adhippāyaṃ pakāsento –

523. ‘‘Sālohito esa ahosi mayhaṃ, ahaṃ sarāmi purimāya jātiyā;
Disvā ca me kāruññamahosi rāja, mā pāpadhammo nirayaṃ patāyaṃ.

524. ‘‘Ito cuto licchavi esa poso, satthussadaṃ nirayaṃ ghorarūpaṃ;
Upapajjati dukkaṭakammakārī, mahābhitāpaṃ kaṭukaṃ bhayānakaṃ.

525. ‘‘Anekabhāgena guṇena seyyo, ayameva sūlo nirayena tena;
Ekantadukkhaṃ kaṭukaṃ bhayānakaṃ, ekantatibbaṃ nirayaṃ patāyaṃ.

526. ‘‘Idañca sutvā vacanaṃ mameso, dukkhūpanīto vijaheyya pāṇaṃ;
Tasmā ahaṃ santike na bhaṇāmi, mā mekato jīvitassūparodho’’ti. –

Catasso gāthā abhāsi.

523. Tattha **sālohito** samānalohito yonisambandhena sambandho, ñātakoti attho. **Purimāya jātiyā**ti purimattabhāve. **Mā pāpadhammo nirayaṃ patāya**nti ayaṃ pāpadhammo puriso nirayaṃ mā pati, mā nirayaṃ upapajjīti imaṃ disvā me kāruññaṃ ahosīti yojanā.

524. **Sattussada**nti pāpakārīhi sattehi ussannaṃ, atha vā pañcavidhabandhanaṃ, mukhe tattalohasecanaṃ, aṅgārapabbatāropanaṃ, lohakumbhipakkhepanaṃ, asipattavanappavesanaṃ, vettaraṇiyaṃ samotaraṇaṃ, mahāniraye pakkhepoti. Imehi sattahi pañcavidhabandhanādīhi dāruṇakāraṇehi ussannaṃ, uparūpari nicitanti attho. **Mahābhitāpa**nti mahādukkhaṃ, mahāaggisantāpaṃ vā. **Kaṭuka**nti aniṭṭhaṃ. **Bhayānaka**nti bhayajanakaṃ.

525. **Anekabhāgena guṇenā**ti anekakoṭṭhāsena ānisaṃsena. **Ayameva sūlo nirayena tenā**ti tato imassa uppattiṭṭhānabhūtato nirayato ayameva sūlo seyyoti. Nissakke hi idaṃ karaṇavacanaṃ. **Ekanta tibba**nti ekanteneva tikhiṇadukkhaṃ, niyatamahādukkhanti attho.

526. **Idañca sutvā vacanaṃ mameso**ti ‘‘ito cuto’’tiādinā vuttaṃ mama vacanaṃ sutvā eso puriso dukkhūpanīto mama vacanena nirayadukkhaṃ upanīto viya hutvā. **Vijaheyya pāṇa**nti attano jīvitaṃ pariccajeyya. **Tasmā**ti tena kāraṇena. **Mā mekato**ti ‘‘mayā ekato imassa purisassa jīvitassa uparodho mā hotū’’ti imassa santike idaṃ vacanaṃ ahaṃ na bhaṇāmi, atha kho ‘‘jīva, bho, jīvitameva seyyo’’ti idameva bhaṇāmīti adhippāyo.

Evaṃ petena attano adhippāye pakāsite puna rājā petassa pavattiṃ pucchituṃ okāsaṃ karonto imaṃ gāthamāha –

527. ‘‘Aññāto eso purisassa attho, aññampi icchāmase pucchituṃ tuvaṃ;
Okāsakammaṃ sace no karosi, pucchāma taṃ no na ca kujjhitabba’’nti.

528. ‘‘Addhā paṭiññā me tadā ahu, nācikkhaṇā appasannassa hoti;
Akāmā saddheyyavacoti katvā, pucchassu maṃ kāmaṃ yathā visayha’’nti. –

Imā rañño petassa ca vacanapaṭivacanagāthā.

527. Tattha **aññāto**ti avagato. **Icchāmase**ti icchāma. **No**ti amhākaṃ. **Na ca kujjhitabba**nti ‘‘ime manussā yaṃkiñci pucchantī’’ti kodho na kātabbo.

528. **Addhā**ti ekaṃsena. **Paṭiññā me**ti ñāṇavasena mayhaṃ ‘‘pucchassū’’ti paṭiññā, okāsadānanti attho. **Tadā ahū**ti tasmiṃ kāle paṭhamadassane ahosi. **Nācikkhaṇā appasannassa hotī**ti akathanā appasannassa hoti. Pasanno eva hi pasannassa kiñci katheti. Tvaṃ pana tadā mayi appasanno, ahañca tayi, tena paṭijānitvā kathetukāmo nāhosi. Idāni panāhaṃ tuyhaṃ **akāmā saddheyyavaco** akāmo eva saddhātabbavacano **iti katvā** iminā kāraṇena. **Pucchassu maṃ kāmaṃ yathā visayha**nti tvaṃ yathā icchasi, tamatthaṃ maṃ pucchassu. Ahaṃ pana yathā visayhaṃ yathā mayhaṃ sahituṃ sakkā, tathā attano ñāṇabalānurūpaṃ kathessāmīti adhippāyo.

Evaṃ petena pucchanāya okāse kate rājā –

529. ‘‘Yaṃ kiñcahaṃ cakkhunā passisāmi,
Sabbampi tāhaṃ abhisaddaheyyaṃ;
Disvāva taṃ nopi ce saddaheyyaṃ,
Kareyyāsi me yakkha niyassakamma’’nti. –

Gāthamāha. Tassattho – ahaṃ yaṃ kiñcideva cakkhunā passissāmi, taṃ sabbampi tatheva ahaṃ abhisaddaheyyaṃ, taṃ pana disvāva taṃ vacanaṃ nopi ce saddaheyyaṃ. Yakkha, mayhaṃ niyassakammaṃ niggahakammaṃ kareyyāsīti. Atha vā **yaṃ kiñcahaṃ cakkhunā passissāmī**ti ahaṃ yaṃ kiñcideva cakkhunā passissāmi acakkhugocarassa adassanato. **Sabbampi tāhaṃ abhisaddaheyya**nti sabbampi te ahaṃ diṭṭhaṃ sutaṃ aññaṃ vā abhisaddaheyyaṃ. Tādiso hi mayhaṃ tayi abhippasādoti adhippāyo. Pacchimapadassa pana yathāvuttova attho.

Taṃ sutvā peto –

530. ‘‘Saccappaṭiññā tava mesā hotu, sutvāna dhammaṃ labha suppasādaṃ;
Aññatthiko no ca paduṭṭhacitto, yaṃ te sutaṃ asutañcāpi dhammaṃ;
Sabbampi akkhissaṃ yathā pajāna’’nti. – gāthamāha; Ito paraṃ –

531. ‘‘Setena assena alaṅkatena, upayāsi sūlāvutakassa santike;
Yānaṃ idaṃ abbhutaṃ dassaneyyaṃ, kissetaṃ kammassa ayaṃ vipākoti.

532. ‘‘Vesāliyā nagarassa majjhe, cikkhallamagge narakaṃ ahosi;
Gosīsamekāhaṃ pasannacitto, setaṃ gahetvā narakasmiṃ nikkhipiṃ.

533. ‘‘Etasmiṃ pādāni patiṭṭhapetvā, mayañca aññe ca atikkamimhā;
Yānaṃ idaṃ abbhutaṃ dassaneyyaṃ, tasseva kammassa ayaṃ vipākoti.

534. ‘‘Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsati, gandho ca te sabbadisā pavāyati;
Yakkhiddhipattosi mahānubhāvo, naggo cāsi kissa ayaṃ vipākoti.

535. ‘‘Akkodhano niccapasannacitto, saṇhāhi vācāhi janaṃ upemi;
Tasseva kammassa ayaṃ vipāko, dibbo me vaṇṇo satataṃ pabhāsati.

536. ‘‘Yasañca kittiñca dhamme ṭhitānaṃ, disvāna mantemi pasannacitto;
Tasseva kammassa ayaṃ vipāko, dibbo me gandho satataṃ pavāyati.

537. ‘‘Sahāyānaṃ titthasmiṃ nhāyantānaṃ, thale gahetvā nidahissa dussaṃ;
Khiḍḍatthiko no ca paduṭṭhacitto, tenamhi naggo kasirā ca vuttīti.

538. ‘‘Yo kīḷamāno pakaroti pāpaṃ, tassedisaṃ kammavipākamāhu;
Akīḷamāno pana yo karoti, kiṃ tassa kammassa vipākamāhūti.

539. ‘‘Ye duṭṭhasaṅkappamanā manussā, kāyena vācāya ca saṃkiliṭṭhā;
Kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, asaṃsayaṃ te nirayaṃ upenti.

540. ‘‘Apare pana sugatimāsamānā, dāne ratā saṅgahitattabhāvā;
Kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, asaṃsayaṃ te sugatiṃ upentī’’ti. –

Tesaṃ ubhinnaṃ vacanapaṭivacanagāthā honti.

530. Tattha **saccappaṭiññā tava mesā hotū**ti ‘‘sabbampi tāhaṃ abhisaddaheyya’’nti tava esā paṭiññā mayhaṃ saccaṃ hotu. **Sutvāna dhammaṃ labha suppasāda**nti mayā vuccamānaṃ dhammaṃ sutvā sundaraṃ pasādaṃ labhassu. **Aññatthiko**ti ājānanatthiko. **Yathā pajāna**nti yathā aññopi pajānanto, ‘‘yathāpi ñāta’’nti vā mayā yathā ñātanti attho.

531. **Kissetaṃ kammassa ayaṃ vipāko**ti kissetaṃ kissa nāma etaṃ, kissa kammassa ayaṃ vipāko. **Eta**nti vā nipātamattaṃ, kissa kammassāti yojanā. ‘‘Kissa te’’ti ca keci paṭhanti.

532-33. **Cikkhallamagge**ti cikkhallavati pathamhi. **Naraka**nti āvāṭaṃ. **Ekāha**nti ekaṃ ahaṃ. **Narakasmiṃ nikkhipi**nti yathā kaddamo na akkamīyati, evaṃ tasmiṃ cikkhallāvāṭe ṭhapesiṃ. **Tassā**ti tassa gosīsena setukaraṇassa.

536-7. **Dhamme ṭhitāna**nti dhammacārīnaṃ samacārīnaṃ. **Mantemī**ti kathemi kittayāmi. **Khiḍḍatthiko**ti hasādhippāyo. **No ca paduṭṭhacitto**ti dussasāmike na dūsitacitto, na avaharaṇādhippāyo nāpi vināsādhippāyoti attho.

538. **Akīḷamāno**ti akhiḍḍādhippāyo, lobhādīhi dūsitacitto. **Kiṃ tassa kammassa vipākamāhū**ti tassa tathā katassa pāpakammassa kīva kaṭukaṃ dukkhavipākaṃ paṇḍitā āhu.

539-40. **Duṭṭhasaṅkappamanā**ti kāmasaṅkappādivasena dūsitamanovitakkā, etena manoduccaritamāha. **Kāyena vācāya ca saṃkiliṭṭhā**ti pāṇātipātādivasena kāyavācāhi malinā. **Āsamānā**ti āsīsamānā patthayamānā.

Evaṃ petena saṅkhepeneva kammaphalesu vibhajitvā dassitesu taṃ asaddahanto rājā –

541. ‘‘Taṃ kinti jāneyyamahaṃ avecca, kalyāṇapāpassa ayaṃ vipāko;
Kiṃ vāhaṃ disvā abhisaddaheyyaṃ, ko vāpi maṃ saddahāpeyya eta’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **taṃ kinti jāneyyamahaṃ aveccā**ti yoyaṃ tayā ‘‘ye duṭṭhasaṅkappamanā manussā, kāyena vācāya ca saṃkiliṭṭhā’’tiādinā. ‘‘Apare pana sugatimāsamānā’’tiādinā ca kalyāṇassa pāpassa ca kammassa vipāko vibhajitvā vutto, taṃ kinti kena kāraṇena ahaṃ avecca aparapaccayabhāvena saddaheyyaṃ. **Kiṃ vāhaṃ disvā abhisaddaheyya**nti kīdisaṃ vā panāhaṃ paccakkhabhūtaṃ nidassanaṃ disvā paṭisaddaheyyaṃ. **Ko vāpi maṃ saddahāpeyya eta**nti ko vā viññū puriso paṇḍito etamatthaṃ maṃ saddahāpeyya, taṃ kathehīti attho.

Taṃ sutvā peto kāraṇena tamatthaṃ tassa pakāsento –

542. ‘‘Disvā ca sutvā abhisaddahassu, kalyāṇapāpassa ayaṃ vipāko;
Kalyāṇapāpe ubhaye asante, siyā nu sattā sugatā duggatā vā.

543. ‘‘No cettha kammāni kareyyuṃ maccā, kalyāṇapāpāni manussaloke;
Nāhesuṃ sattā sugatā duggatā vā, hīnā paṇītā ca manussaloke.

544. ‘‘Yasmā ca kammāni karonti maccā, kalyāṇapāpāni manussaloke;
Tasmā hi sattā sugatā duggatā vā, hīnā paṇītā ca manussaloke.

545. ‘‘Dvayajja kammānaṃ vipākamāhu, sukhassa dukkhassa ca vedanīyaṃ;
Tā devatāyo paricārayanti, paccenti bālā dvayataṃ apassino’’ti. –

Gāthā abhāsi.

542. Tattha **disvā cā**ti paccakkhato disvāpi. **Sutvā**ti dhammaṃ sutvā tadanusārena nayaṃ nento anuminanto. **Kalyāṇapāpassā**ti kusalassa akusalassa ca kammassa ayaṃ sukho ayaṃ dukkho ca vipākoti abhisaddahassu. **Ubhaye asante**ti kalyāṇe pāpe cāti duvidhe kamme avijjamāne. **Siyā nu sattā sugatā duggatā vā**ti ‘‘ime sattā sugatiṃ gatā duggatiṃ gatā vā, sugatiyaṃ vā aḍḍhā duggatiyaṃ daliddā vā’’ti ayamattho kiṃ nu siyā kathaṃ sambhaveyyāti attho.

543-4. Idāni yathāvuttamatthaṃ **‘‘no cettha kammānī’’**ti ca **‘‘yasmā ca kammānī’’**ti ca gāthādvayena byatirekato anvayato ca vibhāveti. Tattha **hīnā paṇītā**ti kularūpārogyaparivārādīhi hīnā uḷārā ca.

545. **Dvayajja kammānaṃ vipākamāhū**ti dvayaṃ duvidhaṃ ajja idāni kammānaṃ sucaritaduccaritānaṃ vipākaṃ vadanti kathenti. Kiṃ tanti āha **‘‘sukhassa dukkhassa ca vedanīya’’**nti, iṭṭhassa ca aniṭṭhassa ca anubhavanayoggaṃ. **Tā devatāyo paricārayantī**ti ye ukkaṃsavasena sukhavedanīyaṃ vipākaṃ paṭilabhanti, te devaloke tā devatā hutvā dibbasukhasamappitā indriyāni paricārenti. **Paccenti bālā dvayataṃ apassino**ti ye bālā kammañca kammaphalañcāti dvayaṃ apassantā asaddahantā, te pāpappasutā dukkhavedanīyaṃ vipākaṃ anubhavantā nirayādīsu kammunā paccenti dukkhaṃ pāpuṇanti.

Evaṃ kammaphalaṃ saddahanto pana tvaṃ kasmā evarūpaṃ dukkhaṃ paccanubhavasīti anuyogaṃ sandhāya –

546. ‘‘Na matthi kammāni sayaṃkatāni, datvāpi me natthi yo ādiseyya;
Acchādanaṃ sayanamathannapānaṃ, tenamhi naggo kasirā ca vuttī’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **na matthi kammāni sayaṃkatānī**ti yasmā sayaṃ attanā pubbe katāni puññakammāni mama natthi na vijjanti, yehi idāni acchādanādīni labheyyaṃ. **Datvāpi me natthi yo ādiseyyā**ti yo samaṇabrāhmaṇānaṃ dānaṃ datvā ‘‘asukassa petassa hotū’’ti me ādiseyya uddiseyya, so natthi. **Tenamhi naggo kasirā ca vuttī**ti tena duvidhenāpi kāraṇena idāni naggo niccoḷo amhi, kasirā dukkhā ca vutti jīvikā hotīti.

Taṃ sutvā rājā tassa acchādanādilābhaṃ ākaṅkhanto –

547. ‘‘Siyā nu kho kāraṇaṃ kiñci yakkha, acchādanaṃ yena tuvaṃ labhetha;
Ācikkha me tvaṃ yadatthi hetu, saddhāyikaṃ hetuvaco suṇomā’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **yenā**ti yena kāraṇena tvaṃ **acchādanaṃ labhetha** labheyyāsi, **kiñci** taṃ **kāraṇaṃ siyā nu kho** bhaveyya nu khoti attho. **Yadatthī**ti yadi atthi.

Athassa peto taṃ kāraṇaṃ ācikkhanto –

548. ‘‘Kappitako nāma idhatthi bhikkhu, jhāyī susīlo arahā vimutto;
Guttindriyo saṃvutapātimokkho, sītibhūto uttamadiṭṭhipatto.

549. ‘‘Sakhilo vadaññū suvaco sumukho, svāgamo suppaṭimuttako ca;
Puññassa khettaṃ araṇavihārī, devamanussānañca dakkhiṇeyyo.

550. ‘‘Santo vidhūmo anīgho nirāso, mutto visallo amamo avaṅko;
Nirūpadhī sabbapapañcakhīṇo, tisso vijjā anuppatto jutimā.

551. ‘‘Appaññāto disvāpi na ca sujāno, munīti naṃ vajjisu voharanti;
Jānanti taṃ yakkhabhūtā anejaṃ, kalyāṇadhammaṃ vicarantaṃ loke.

552. ‘‘Tassa tuvaṃ ekayugaṃ duve vā, mamuddisitvāna sace dadetha;
Paṭiggahītāni ca tāni assu, mamañca passetha sannaddhadussa’’nti. –

Gāthā abhāsi.

548. Tattha **kappitato nāmā**ti jaṭilasahassassa abbhantare āyasmato upālittherassa upajjhāyaṃ sandhāya vadati. **Idhā**ti imissā vesāliyā samīpe. **Jhāyī**ti aggaphalajhānena jhāyī. **Sītibhūto**ti sabbakilesadarathapariḷāhavūpasamena sītibhāvappatto. **Uttamadiṭṭhipatto**ti uttamaṃ aggaphalaṃ sammādiṭṭhiṃ patto.

549. **Sakhilo**ti mudu. **Suvaco**ti subbaco. **Svāgamo**ti suṭṭhu āgatāgamo. **Suppaṭimuttako**ti suṭṭhu paṭimuttakavāco, muttabhāṇīti attho. **Araṇavihārī**ti mettāvihārī.

550. **Santo**ti upasantakileso. **Vidhūmo**ti vigatamicchāvitakkadhūmo. **Anīgho**ti niddukkho. **Nirāso**ti nittaṇho. **Mutto**ti sabbabhavehi vimutto. **Visallo**ti vītarāgādisallo. **Amamo**ti mamaṃkāravirahito. **Avaṅko**ti kāyavaṅkādivaṅkavirahito. **Nirūpadhī**ti kilesābhisaṅkhārādiupadhippahāyī. **Sabbapapañcakhīṇo**ti parikkhīṇataṇhādipapañco. **Jutimā**ti anuttarāya ñāṇajutiyā jutimā. **Appaññāto**ti paramappicchatāya paṭicchannaguṇatāya ca na pākaṭo.

551. **Disvāpi na ca sujāno**ti gambhīrabhāvena disvāpi ‘‘evaṃsīlo, evaṃdhammo, evaṃpañño’’ti na suviññeyyo. **Jānanti taṃ yakkhabhūtā aneja**nti yakkhabhūtā ca anejaṃ nittaṇhaṃ ‘‘arahā’’ti taṃ jānanti. **Kalyāṇadhamma**nti sundarasīlādiguṇaṃ.

552. **Tassā**ti tassa kappitakamahātherassa. **Ekayuga**nti ekaṃ vatthayugaṃ. **Duve vā**ti dve vā vatthayugāni. **Mamuddisitvānā**ti mamaṃ uddisitvā. **Paṭiggahītāni ca tāni assū**ti tāni vatthayugāni tena paṭiggahitāni ca assu bhaveyyuṃ. **Sannaddhadussa**nti dussena katasannāhaṃ, laddhavatthaṃ nivatthapārutadussanti attho.

Tato rājā –

553. ‘‘Kasmiṃ padese samaṇaṃ vasantaṃ, gantvāna passemu mayaṃ idāni;
Yo majja kaṅkhaṃ vicikicchitañca, diṭṭhīvisūkāni vinodayeyyā’’ti. –

Therassa vasanaṭṭhānaṃ pucchi. Tattha **kasmiṃ padese**ti katarasmiṃ padese. **Yo majjā**ti yo ajja, makāro padasandhikaro.

Tato peto –

554. ‘‘Eso nisinno kapinaccanāyaṃ, parivārito devatāhi bahūhi;
Dhammiṃ kathaṃ bhāsati saccanāmo, sakasmimācerake appamatto’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **kapinaccanāya**nti kapīnaṃ vānarānaṃ naccanena ‘‘kapinaccanā’’ti laddhavohāre padese. **Saccanāmo**ti jhāyī susīlo arahā vimuttotiādīhi guṇanāmehi yāthāvanāmo aviparītanāmo.

Evaṃ petena vutte rājā tāvadeva therassa santikaṃ gantukāmo –

555. ‘‘Tathāhaṃ kassāmi gantvā idāni, acchādayissaṃ samaṇaṃ yugena;
Paṭiggahītāni ca tāni assu, tuvañca passemu sannaddhadussa’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **kassāmī**ti karissāmi.

Atha peto ‘‘devatānaṃ thero dhammaṃ deseti, tasmā nāyaṃ upasaṅkamanakālo’’ti dassento –

556. ‘‘Mā akkhaṇe pabbajitaṃ upāgami, sādhu vo licchavi nesa dhammo;
Tato ca kāle upasaṅkamitvā, tattheva passāhi raho nisinna’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **sādhū**ti āyācane nipāto. **Vo licchavi nesa dhammo**ti, licchavirāja, tumhākaṃ rājūnaṃ esa dhammo na hoti, yaṃ akāle upasaṅkamanaṃ. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva ṭhāne.

Evaṃ petena vutte rājā ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā attano nivesanameva gantvā puna yuttapattakāle aṭṭha vatthuyugāni gāhāpetvā theraṃ upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisinno paṭisanthāraṃ katvā ‘‘imāni, bhante, aṭṭha vatthayugāni paṭiggaṇhā’’ti āha. Taṃ sutvā thero kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ ‘‘mahārāja, pubbe tvaṃ adānasīlo samaṇabrāhmaṇānaṃ viheṭhanajātikova kathaṃ paṇītāni vatthāni dātukāmo jāto’’ti āha. Taṃ sutvā rājā tassa kāraṇaṃ ācikkhanto petena samāgamaṃ, tena ca attanā ca kathitaṃ sabbaṃ therassa ārocetvā vatthāni datvā petassa uddisi. Tena peto dibbavatthadharo alaṅkatapaṭiyatto assāruḷho therassa ca rañño ca purato pātubhavi. Taṃ disvā rājā attamano pamudito pītisomanassajāto ‘‘paccakkhato vata mayā kammaphalaṃ diṭṭhaṃ, na dānāhaṃ pāpaṃ karissāmi, puññameva karissāmī’’ti vatvā tena petena sakkhiṃ akāsi. So ca peto ‘‘sace, tvaṃ licchavirāja, ito paṭṭhāya adhammaṃ pahāya dhammaṃ carasi, evāhaṃ tava sakkhiṃ karissāmi, santikañca te āgamissāmi, sūlāvutañca purisaṃ sīghaṃ sūlato mocehi, evaṃ so jīvitaṃ labhitvā dhammaṃ caranto dukkhato muccissati, therañca kālena kālaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇanto puññāni karohī’’ti vatvā gato.

Atha rājā theraṃ vanditvā nagaraṃ pavisitvā sīghaṃ sīghaṃ licchaviparisaṃ sannipātetvā te anujānāpetvā taṃ purisaṃ sūlato mocetvā ‘‘imaṃ arogaṃ karothā’’ti tikicchake āṇāpesi. Therañca upasaṅkamitvā pucchi – ‘‘siyā nu kho, bhante, nirayagāmikammaṃ katvā ṭhitassa nirayato muttī’’ti. Siyā, mahārāja, sace uḷāraṃ puññaṃ karoti, muccatīti vatvā thero rājānaṃ saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpesi. So tattha patiṭṭhito therassa ovāde ṭhatvā sotāpanno ahosi, sūlāvuto pana puriso arogo hutvā saṃvegajāto bhikkhūsu pabbajitvā nacirasseva arahattaṃ pāpuṇi. Tamatthaṃ dassentā saṅgītikārā –

557. ‘‘Tathāti vatvā agamāsi tattha, parivārito dāsagaṇena licchavi;
So taṃ nagaraṃ upasaṅkamitvā, vāsūpagacchittha sake nivesane.

558. ‘‘Tato ca kāle gihikiccāni katvā,
Nhatvā pivitvā ca khaṇaṃ labhitvā;
Viceyya peḷāto ca yugāni aṭṭha,
Gāhāpayī dāsagaṇena licchavi.

559. ‘‘So taṃ padesaṃ upasaṅkamitvā, taṃ addasa samaṇaṃ santacittaṃ;
Paṭikkantaṃ gocarato nivattaṃ, sītibhūtaṃ rukkhamūle nisinnaṃ.

560. ‘‘Tamenamavoca upasaṅkamitvā, appābādhaṃ phāsuvihārañca pucchi;
Vesāliyaṃ licchavihaṃ bhadante, jānanti maṃ licchavi ambasakkaro.

561. ‘‘Imāni me aṭṭha yugā subhāni, paṭiggaṇha bhante padadāmi tuyhaṃ;
Teneva atthena idhāgatosmi, yathā ahaṃ attamano bhaveyyanti.

562. ‘‘Dūratova samaṇā brāhmaṇā ca, nivesanaṃ te parivajjayanti;
Pattāni bhijjanti ca te nivesane, saṅghāṭiyo cāpi vidālayanti.

563. ‘‘Athāpare pādakuṭhārikāhi, avaṃsirā samaṇā pātayanti;
Etādisaṃ pabbajitā vihesaṃ, tayā kataṃ samaṇā pāpuṇanti.

564. ‘‘Tiṇena telampi na tvaṃ adāsi, mūḷhassa maggampi na pāvadāsi;
Andhassa daṇḍaṃ sayamādiyāsi, etādiso kadariyo asaṃvuto tuvaṃ;
Atha tvaṃ kena vaṇṇena kimeva disvā, amhehi saha saṃvibhāgaṃ karosīti.

565. ‘‘Paccemi bhante yaṃ tvaṃ vadesi, vihesayiṃ samaṇe brāhmaṇe ca;
Khiḍḍatthiko no ca paduṭṭhacitto, etampi me dukkaṭameva bhante.

566. Khiḍḍāya yakkho pasavitvā pāpaṃ, vedeti dukkhaṃ asamattabhogī;
Daharo yuvā nagganiyassa bhāgī, kiṃ su tato dukkhatarassa hoti.

567. ‘‘Taṃ disvā saṃvegamalatthaṃ bhante, tappaccayā vāpi dadāmi dānaṃ;
Paṭiggaṇha bhante vatthayugāni aṭṭha, yakkhassimā gacchantu dakkhiṇāyoti.

568. ‘‘Addhā hi dānaṃ bahudhā pasatthaṃ, dadato ca te akkhayadhammamatthu;
Paṭigaṇhāmi te vatthayugāni aṭṭha, yakkhassimā gacchantu dakkhiṇāyoti.

569. ‘‘Tato hi so ācamayitvā licchavi, therassa datvāna yugāni aṭṭha;
Paṭiggahītāni ca tāni assu, yakkhañca passetha sannaddhadussaṃ.

570. ‘‘Tamaddasā candanasāralittaṃ, ājaññamārūḷhamuḷāravaṇṇaṃ;
Alaṅkataṃ sādhunivatthadussaṃ, parivāritaṃ yakkhamahiddhipattaṃ.

571. ‘‘So taṃ disvā attamano udaggo, pahaṭṭhacitto ca subhaggarūpo;
Kammañca disvāna mahāvipākaṃ, sandiṭṭhikaṃ cakkhunā sacchikatvā.

572. ‘‘Tamenamavoca upasaṅkamitvā, dassāmi dānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Na cāpi me kiñci adeyyamatthi, tuvañca me yakkha bahūpakāroti.

573. ‘‘Tuvañca me licchavi ekadesaṃ, adāsi dānāni amoghametaṃ;
Svāhaṃ karissāmi tayāva sakkhiṃ, amānuso mānusakena saddhinti.

574. ‘‘Gatī ca bandhū ca parāyaṇañca, mitto mamāsi atha devatā me;
Yācāmi taṃ pañjaliko bhavitvā, icchāmi taṃ yakkha punapi daṭṭhunti.

575. ‘‘Sace tuvaṃ assaddho bhavissasi, kadariyarūpo vippaṭipannacitto;
Tvaṃ neva maṃ lacchasi dassanāya, disvā ca taṃ nopi ca ālapissaṃ.

576. ‘‘Sace pana tvaṃ bhavissasi dhammagāravo, dāne rato saṅgahitattabhāvo;
Opānabhūto samaṇabrāhmaṇānaṃ, evaṃ mamaṃ lacchasi dassanāya.

577. ‘‘Disvā ca taṃ ālapissaṃ bhadante, imañca sūlato lahuṃ pamuñca;
Yatonidānaṃ akarimha sakkhiṃ, maññāmi sūlāvutakassa kāraṇā.

578. ‘‘Te aññamaññaṃ akarimha sakkhiṃ, ayañca sūlato lahuṃ pamutto;
Sakkacca dhammāni samācaranto, mucceyya so nirayā ca tamhā;
Kammaṃ siyā aññatra vedanīyaṃ.

579. ‘‘Kappitakañca upasaṅkamitvā, teneva saha saṃvibhajitvā kāle;
Sayaṃ mukhenūpanisajja puccha, so te akkhissati etamatthaṃ.

580. ‘‘Tameva bhikkhuṃ upasaṅkamitvā, pucchassu aññatthiko no ca paduṭṭhacitto;
So te sutaṃ asutañcāpi dhammaṃ, sabbampi akkhissati yathā pajānanti.

581. ‘‘So tattha rahassaṃ samullapitvā, sakkhiṃ karitvāna amānusena;
Pakkāmi so licchavinaṃ sakāsaṃ, atha bravi parisaṃ sannisinnaṃ.

582. ‘‘‘Suṇantu bhonto mama ekavākyaṃ, varaṃ varissaṃ labhissāmi atthaṃ;
Sūlāvuto puriso luddakammo, paṇihitadaṇḍo anusattarūpo.

583. ‘‘‘Ettāvatā vīsatirattimattā, yato āvuto neva jīvati na mato;
Tāhaṃ mocayissāmi dāni, yathāmatiṃ anujānātu saṅgho’ti.

584. ‘‘‘Etañca aññañca lahuṃ pamuñca, ko taṃ vadetha tathā karontaṃ;
Yathā pajānāsi tathā karohi, yathāmatiṃ anujānāti saṅgho’ti.

585. ‘‘So taṃ padesaṃ upasaṅkamitvā, sūlāvutaṃ mocayi khippameva;
Mā bhāyi sammāti ca taṃ avoca, tikicchakānañca upaṭṭhapesi.

586. ‘‘Kappitakañca upasaṅkamitvā, teneva saha saṃvibhajitvā kāle;
Sayaṃ mukhenūpanisajja licchavi, tatheva pucchittha naṃ kāraṇatthiko.

587. ‘‘Sūlāvuto puriso luddakammo, paṇītadaṇḍo anusattarūpo;
Ettāvatā vīsatirattimattā, yato āvuto neva jīvati na mato.

588. ‘‘So mocito gantvā mayā idāni, etassa yakkhassa vaco hi bhante;
Siyā nu kho kāraṇaṃ kiñcideva, yena so nirayaṃ no vajeyya.

589. ‘‘Ācikkha bhante yadi atthi hetu, saddhāyikaṃ hetuvaco suṇoma;
Na tesaṃ kammānaṃ vināsamatthi, avedayitvā idha byantibhāvoti.

590. ‘‘Sace sa dhammāni samācareyya, sakkacca rattindivamappamatto;
Mucceyya so nirayā ca tamhā, kammaṃ siyā aññatra vedanīyanti.

591. ‘‘Aññāto eso purisassa attho, mamampi dāni anukampa bhante;
Anusāsa maṃ ovada bhūripañña, yathā ahaṃ no nirayaṃ vajeyyanti.

592. ‘‘Ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ upehi, dhammañca saṅghañca pasannacitto;
Tatheva sikkhāya padāni pañca, akhaṇḍaphullāni samādiyassu.

593. ‘‘Pāṇātipātā viramassu khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayassu;
Amajjapo mā ca musā abhāṇī, sakena dārena ca hoti tuṭṭho;
Imañca ariyaṃ aṭṭhaṅgavarenupetaṃ, samādiyāhi kusalaṃ sukhudrayaṃ.

594. ‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca;

Dadāhi ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

595. ‘‘Bhikkhūpi sīlasampanne, vītarāge bahussute;
Tappehi annapānena, sadā puññaṃ pavaḍḍhati.

596. ‘‘Evañca dhammāni samācaranto, sakkacca rattindivamappamatto;
Muñca tuvaṃ nirayā ca tamhā, kammaṃ siyā aññatra vedanīyanti.

597. ‘‘Ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ upemi, dhammañca saṅghañca pasannacitto;
Tatheva sikkhāya padāni pañca, akhaṇḍaphullāni samādiyāmi.

598. ‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi, sakena dārena ca homi tuṭṭho;
Imañca ariyaṃ aṭṭhaṅgavarenupetaṃ, samādiyāmi kusalaṃ sukhudrayaṃ.

599. ‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca.

600. ‘‘Bhikkhū ca sīlasampanne, vītarāge bahussute;
Dadāmi na vikampāmi, buddhānaṃ sāsane ratoti.

601. ‘‘Etādiso licchavi ambasakkaro, vesāliyaṃ aññataro upāsako;
Saddho mudū kārakaro ca bhikkhu, saṅghañca sakkacca tadā upaṭṭhahi.

602. ‘‘Sūlāvuto ca arogo hutvā, serī sukhī pabbajjaṃ upāgami;
Bhikkhuñca āgamma kappitakuttamaṃ, ubhopi sāmaññaphalāni ajjhaguṃ.

603. ‘‘Etādisā sappurisāna sevanā, mahapphalā hoti sataṃ vijānataṃ;
Sūlāvuto aggaphalaṃ aphassayi, phalaṃ kaniṭṭhaṃ pana ambasakkaro’’ti. –

Gāthāyo avocuṃ.

557-560. Tattha **vāsūpagacchitthā**ti vāsaṃ upagacchi. **Gihikiccānī**ti gehaṃ āvasantena kātabbakuṭumbakiccāni. **Viceyyā**ti sundaravatthagahaṇatthaṃ vicinitvā. **Paṭikkanta**nti piṇḍapātato paṭikkantaṃ. Tenāha **‘‘gocarato nivatta’’**nti. **Avocā**ti ‘‘vesāliyaṃ licchavihaṃ, bhadante’’tiādikaṃ avoca.

562-3. **Vidālayantī**ti viphālayanti. **Pādakuṭhārikāhī**ti pādasaṅkhātāhi kuṭhārīhi. **Pātayantī**ti paripātayanti.

564. **Tiṇenā**ti tiṇaggenāpi. **Mūḷhassa maggampi na pāvadāsī**ti maggamūḷhassa maggampi tvaṃ na kathayasi ‘‘evāyaṃ purisā ito cito ca paribbhamatū’’ti. Keḷīsīlo hi ayaṃ rājā. **Sayamādiyāsī**ti andhassa hatthato yaṭṭhiṃ sayameva acchinditvā gaṇhasi. **Saṃvibhāgaṃ karosī**ti attanā paribhuñjitabbavatthuto ekaccāni datvā saṃvibhajasi.

565. **Paccemi, bhante, yaṃ tvaṃ vadesī**ti ‘‘bhante, tvaṃ pattāni bhijjantī’’tiādinā yaṃ vadesi, taṃ paṭijānāmi, sabbamevetaṃ mayā kataṃ kārāpitañcāti dasseti. **Etampī**ti etaṃ khiḍḍādhippāyena katampi.

566-7. **Khiḍḍā**ti khiḍḍāya. **Pasavitvā**ti upacinitvā. **Vedetī**ti anubhavati. **Asamattabhogī**ti aparipuṇṇabhogo. Tameva aparipuṇṇabhogataṃ dassetuṃ **‘‘daharo yuvā’’**tiādi vuttaṃ. **Nagganiyassā**ti naggabhāvassa. **Kiṃ su tato dukkhatarassa hotī**ti kiṃ su nāma tato naggabhāvato dukkhataraṃ assa petassa hoti. **Yakkhassimā gacchantu dakkhiṇāyo**ti imā mayā diyyamānavatthadakkhiṇāyo petassa upakappantu.

568-72. **Bahudhā pasattha**nti bahūhi pakārehi buddhādīhi vaṇṇitaṃ. **Akkhayadhammamatthū**ti aparikkhayadhammaṃ hotu. **Ācamayitvā**ti hatthapādadhovanapubbakaṃ mukhaṃ vikkhāletvā. **Candanasāralitta**nti sārabhūtacandanalittaṃ. **Uḷāravaṇṇa**nti seṭṭharūpaṃ. **Parivārita**nti anukulavuttinā parijanena parivāritaṃ. **Yakkhamahiddhipatta**nti mahatiṃ yakkhiddhiṃ, deviddhiṃ patvā ṭhitaṃ. **Tamenamavocā**ti tamenaṃ avoca.

573. **Ekadesaṃ adāsī**ti catūsu paccayesu ekadesabhūtaṃ vatthadānaṃ sandhāya vadati. **Sakkhi**nti sakkhibhāvaṃ.

574. **Mamāsī**ti me āsi. **Devatā me**ti mayhaṃ devatā āsīti yojanā.

575-7. **Vippaṭipannacitto**ti micchādiṭṭhiṃ paṭipannamānaso, dhammiyaṃ paṭipadaṃ pahāya adhammiyaṃ paṭipadaṃ paṭipannoti attho. **Yatonidāna**nti yannimittaṃ yassa santikaṃ āgamanahetu.

579. **Saṃvibhajitvā**ti dānasaṃvibhāgaṃ katvā. **Sayaṃ mukhenūpanisajja pucchā**ti aññe purise apesetvā upinisīditvā sammukheneva puccha.

581-3. **Sannisinna**nti sannipatitavasena nisinnaṃ. **Labhissāmi attha**nti mayā icchitampi atthaṃ labhissāmi. **Paṇihitadaṇḍo**ti ṭhapitasarīradaṇḍo. **Anusattarūpo**ti rājini anusattasabhāvo. **Vīsatirattimattā**ti vīsatimattā rattiyo ativattāti attho. **Tāha**nti taṃ ahaṃ. **Yathāmati**nti mayhaṃ yathāruci.

584. **Etañca aññañcā**ti etaṃ sūle āvutaṃ purisaṃ aññañca yassa rājāṇā paṇihitā, tañca. **Lahuṃ pamuñcā**ti sīghaṃ mocehi. **Ko taṃ vadetha tathā karonta**nti tathā dhammiyakammaṃ karontaṃ taṃ imasmiṃ vajjiraṭṭhe ko nāma ‘‘na pamocehī’’ti vadeyya, evaṃ vattuṃ kocipi na labhatīti attho.

585. **Tikicchakānañcā**ti tikicchake ca.

588. **Yakkhassa vaco**ti petassa vacanaṃ, tassa, bhante, petassa vacanena evamakāsinti dasseti.

590. **Dhammānī**ti pubbe kataṃ pāpakammaṃ abhibhavituṃ samatthe puññadhamme. **Kammaṃ siyā aññatra vedanīya**nti yaṃ tasmiṃ pāpakamme upapajjavedanīyaṃ, taṃ ahosikammaṃ nāma hoti. Yaṃ pana aparapariyāyavedanīyaṃ, taṃ aññatra aparapariyāye vedayitabbaphalaṃ hoti sati saṃsārappavattiyanti attho.

593. **Imañcā**ti attanā vuccamānaṃ tāya āsannaṃ paccakkhaṃ vāti katvā vuttaṃ. **Ariyaṃ aṭṭhaṅgavarenupeta**nti parisuddhaṭṭhena ariyaṃ, pāṇātipātāveramaṇiādīhi aṭṭhahi aṅgehi upetaṃ yuttaṃ uttamaṃ uposathasīlaṃ. **Kusala**nti anavajjaṃ. **Sukhudraya**nti sukhavipākaṃ.

595. **Sadā puññaṃ pavaḍḍhatī**ti sakideva puññaṃ katvā ‘‘alamettāvatā’’ti aparituṭṭho hutvā aparāparaṃ sucaritaṃ pūrentassa sabbakālaṃ puññaṃ abhivaḍḍhati, aparāparaṃ vā sucaritaṃ pūrentassa puññasaṅkhātaṃ puññaphalaṃ uparūpari vaḍḍhati paripūretīti attho.

597. Evaṃ therena vutte rājā apāyadukkhato utrastacitto ratanattaye puññadhamme ca abhivaḍḍhamānapasādo tato paṭṭhāya saraṇāni sīlāni ca samādiyanto **‘‘ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ upemī’’**tiādimāha.

601. Tattha **etādiso**ti ediso yathāvuttarūpo. **Vesāliyaṃ aññataro upāsako**ti vesāliyaṃ anekasahassesu upāsakesu aññataro upāsako hutvā. **Saddho**tiādi kalyāṇamittasannissayena tassa purimabhāvato aññādisataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Pubbe hi so assaddho kakkhaḷo bhikkhūnaṃ akkosakārako saṅghassa ca anupaṭṭhāko ahosi. Idāni pana saddho muduko hutvā bhikkhusaṅghañca sakkaccaṃ tadā upaṭṭhahīti. Tatta **kārakaro**ti upakārakārī.

602. **Ubhopī**ti dvepi sūlāvuto rājā ca. **Sāmaññaphalāni ajjhagu**nti yathārahaṃ sāmaññaphalāni adhigacchiṃsu. Tayidaṃ yathārahaṃ dassetuṃ **''sūlāvuto aggaphalaṃ aphassayi, phalaṃ kaniṭṭhaṃ pana ambasakkaro''**ti vuttaṃ. Tattha **phalaṃ kaniṭṭha**nti sotāpattiphalaṃ sandhāyāha. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Evaṃ raññā petena attanā ca vuttamatthaṃ āyasmā kappitako satthāraṃ vandituṃ sāvatthiṃ gato bhagavato ārocesi. Satthā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Ambasakkarapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Serīsakapetavatthuvaṇṇanā

604-57. **Suṇotha yakkhassa vāṇijānañcā**ti idaṃ serīsakapetavatthu. Taṃ yasmā serīsakavimānavatthunā nibbisesaṃ, tasmā tattha aṭṭhuppattiyaṃ gāthāsu ca yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ vimānavatthuvaṇṇanāyaṃ (vi. va. aṭṭha. 1227 serīsakavimānavaṇṇanā) vuttameva, tasmā tattha vuttanayena veditabbanti.

Serīsakapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nandakapetavatthuvaṇṇanā

Rājā piṅgalako nāmāti idaṃ nandakapetavatthu. Tassa kā uppatti? Satthu parinibbānato vassasatadvayassa accayena suraṭṭhavisaye piṅgalo nāma rājā ahosi. Tassa senāpati nandako nāma micchādiṭṭhī viparītadassano ''natthi dinna''ntiādinā micchāgāhaṃ paggayha vicari. Tassa dhītā uttarā nāma upāsikā patirūpe kule dinnā ahosi. Nandako pana kālaṃ katvā viñjhāṭaviyaṃ mahati nigrodharukkhe vemānikapeto hutvā nibbatti. Tasmiṃ kālakate uttarā sucisītalagandhodakapūritaṃ pānīyaghaṭaṃ kummāsābhisaṅkhatehi vaṇṇagandharasasampannehi pūvehi paripuṇṇasarāvakañca aññatarassa khīṇāsavattherassa datvā ''ayaṃ dakkhiṇā mayhaṃ pitu upakappatū''ti uddisi, tassa tena dānena dibbapānīyaṃ aparimitā ca pūvā pātubhaviṃsu. Taṃ disvā so evaṃ cintesi – ''pāpakaṃ vata mayā kataṃ, yaṃ mahājano 'natthi dinna'ntiādinā micchāgāhaṃ gāhito. Idāni pana piṅgalo rājā dhammāsokassa rañño ovādaṃ dātuṃ gato, so taṃ tassa datvā āgamissati, handāhaṃ natthikadiṭṭhiṃ vinodessāmī''ti. Na cireneva ca piṅgalo rājā dhammāsokassa rañño ovādaṃ datvā paṭinivattanto maggaṃ paṭipajji.

Atha so peto attano vasanaṭṭhānābhimukhaṃ taṃ maggaṃ nimmini. Rājā ṭhitamajjhanhike samaye tena maggena gacchati. Tassa gachantassa purato maggo dissati, piṭṭhito panassa antaradhāyati. Sabbapacchato gacchanto puriso maggaṃ antarahitaṃ disvā bhīto vissaraṃ viravanto dhāvitvā rañño ārocesi, taṃ sutvā rājā bhīto saṃviggamānaso hatthikkhandhe ṭhatvā catasso disā olokento petassa vasananigrodharukkhaṃ disvā tadabhimukho agamāsi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Athānukkamena raññe taṃ ṭhānaṃ patte peto sabbābharaṇavibhūsito rājānaṃ upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ katvā pūve ca pānīyañca dāpesi. Rājā saparijano nhatvā pūve khāditvā pānīyaṃ pivitvā paṭippassaddhamaggakilamatho **''devatā nusi gandhabbo''**tiādinā petaṃ pucchi. Peto ādito paṭṭhāya attano pavattiṃ ācikkhitvā rājānaṃ micchādassanato vimocetvā saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāpesi. Tamatthaṃ dassetuṃ saṅgītikārā –

658. ‘‘Rājā piṅgalako nāma, suraṭṭhānaṃ adhipati ahu;
Moriyānaṃ upaṭṭhānaṃ gantvā, suraṭṭhaṃ punarāgamā.

659. ‘‘Uṇhe majjhanhike kāle, rājā paṅkaṃ upāgami;
Addasa maggaṃ ramaṇīyaṃ, petānaṃ taṃ vaṇṇupathaṃ.

660. Sārathiṃ āmantayī rājā –

‘‘‘Ayaṃ maggo ramaṇīyo, khemo sovatthiko sivo;
Iminā sārathi yāma, suraṭṭhānaṃ santike ito’.

661. ‘‘Tena pāyāsi soraṭṭho, senāya caturaṅginiyā;
Ubbiggarūpo puriso, soraṭṭhaṃ etadabravi.

662. ‘‘‘Kummaggaṃ paṭipannamhā, bhiṃsanaṃ lomahaṃsanaṃ;
Purato dissati maggo, pacchato ca na dissati.

663. ‘‘‘Kummaggaṃ paṭipannamhā, yamapurisāna santike;
Amānuso vāyati gandho, ghoso suyyati dāruṇo’.

664. ‘‘Saṃviggo rājā soraṭṭho, sārathiṃ etadabravi;
‘Kummaggaṃ paṭipannamhā, bhiṃsanaṃ lomahaṃsanaṃ;
Purato dissati maggo, pacchato ca na dissati.

665. ‘‘‘Kummaggaṃ paṭipannamhā, yamapurisāna santike;
Amānuso vāyati gandho, ghoso suyyati dāruṇo’.

666. ‘‘Hatthikkhandhaṃ samāruyha, olokento catuddisā;
Addasa nigrodhaṃ ramaṇīyaṃ, pādapaṃ chāyāsampannaṃ;
Nīlabbhavaṇṇasadisaṃ, meghavaṇṇasirīnibhaṃ.

667. ‘‘Sārathiṃ āmantayī rājā, ‘kiṃ eso dissati brahā;
Nīlabbhavaṇṇasadiso, meghavaṇṇasirīnibho’.

668. ‘‘Nigrodho so mahārāja, pādapo chāyāsampanno;
Nīlabbhavaṇṇasadiso, meghavaṇṇasirīnibho.

669. ‘‘Tena pāyāsi soraṭṭho, yena so dissate brahā;
Nīlabbhavaṇṇasadiso, meghavaṇṇasirīnibho.

670. ‘‘Hatthikkhandhato oruyha, rājā rukkhaṃ upāgami;
Nisīdi rukkhamūlasmiṃ, sāmacco saparijjano;
Pūraṃ pānīyasarakaṃ, pūve vitte ca addasa.

671. ‘‘Puriso ca devavaṇṇī, sabbābharaṇabhūsito;
Upasaṅkamitvā rājānaṃ, soraṭṭhaṃ etadabravi.

672. ‘‘‘Svāgataṃ te mahārāja, atho te adurāgataṃ;
Pivatu devo pānīyaṃ, pūve khāda arindama’.

673. ‘‘Pivitvā rājā pānīyaṃ, sāmacco saparijjano;
Pūve khāditvā pitvā ca, soraṭṭho etadabravi.

674. ‘‘Devatā nusi gandhabbo, adu sakko purindado;
Ajānantā taṃ pucchāma, kathaṃ jānemu taṃ mayanti.

675. ‘‘Nāmhi devo na gandhabbo, nāpi sakko purindado;
Peto ahaṃ mahārāja, suraṭṭhā idha māgatoti.

676. ‘‘Kiṃsīlo kiṃsamācāro, suraṭṭhasmiṃ pure tuvaṃ;
Kena te brahmacariyena, ānubhāvo ayaṃ tavāti.

677. ‘‘Taṃ suṇohi mahārāja, arindama raṭṭhavaḍḍhana;
Amaccā pārisajjā ca, brāhmaṇo ca purohito.

678. ‘‘Suraṭṭhasmiṃ ahaṃ deva, puriso pāpacetaso;
Micchādiṭṭhi ca dussīlo, kadariyo paribhāsako.

679. ‘‘Dadantānaṃ karontānaṃ, vārayissaṃ bahujjanaṃ;
Aññesaṃ dadamānānaṃ, antarāyakaro ahaṃ.

680. ‘‘Vipāko natthi dānassa, saṃyamassa kuto phalaṃ;
Natthi ācariyo nāma, adantaṃ ko damessati.

681. ‘‘Samatulyāni bhūtāni, kuto jeṭṭhāpacāyiko;
Natthi balaṃ vīriyaṃ vā, kuto uṭṭhānaporisaṃ.

682. ‘‘Natthi dānaphalaṃ nāma, na visodheti verinaṃ;
Laddheyyaṃ labhate macco, niyatipariṇāmajaṃ.

683. ‘‘Natthi mātā pitā bhātā, loko natthi ito paraṃ;
Natthi dinnaṃ natthi hutaṃ, sunihitaṃ na vijjati.

684. ‘‘Yopi haneyya purisaṃ, parassa chindate siraṃ;
Na koci kañci hanati, sattannaṃ vivaramantare.

685. ‘‘Acchejjābhejjo hi jīvo, aṭṭhaṃso guḷaparimaṇḍalo;
Yojanānaṃ sataṃ pañca, ko jīvaṃ chettumarahati.

686. ‘‘Yathā suttaguḷe khitte, nibbeṭhentaṃ palāyati;
Evameva ca so jīvo, nibbeṭhento palāyati.

687. ‘‘Yathā gāmato nikkhamma, aññaṃ gāmaṃ pavisati;
Evameva ca so jīvo, aññaṃ bondiṃ pavisati.

688. ‘‘Yathā gehato nikkhamma, aññaṃ gehaṃ pavisati;
Evameva ca so jīvo, aññaṃ bondiṃ pavisati.

689. ‘‘Cullāsīti mahākappino, satasahassāni hi;
Ye bālā ye ca paṇḍitā, saṃsāraṃ khepayitvāna;
Dukkhassantaṃ karissare.

690. ‘‘Mitāni sukhadukkhāni, doṇehi piṭakehi ca;
Jino sabbaṃ pajānāti, sammūḷhā itarā pajā.

691. ‘‘Evaṃdiṭṭhi pure āsiṃ, sammūḷho mohapāruto;
Micchādiṭṭhi ca dussīlo, kadariyo paribhāsako.

692. ‘‘Oraṃ me chahi māsehi, kālakiriyā bhavissati;
Ekantakaṭukaṃ ghoraṃ, nirayaṃ papatissahaṃ.

693. ‘‘Catukkaṇṇaṃ catudvāraṃ, vibhattaṃ bhāgaso mitaṃ;
Ayopākārapariyantaṃ, ayasā paṭikujjitaṃ.

694. ‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā.

695. ‘‘Vassāni satasahassāni, ghoso suyyati tāvade;
Lakkho eso mahārāja, satabhāgavassakoṭiyo.

696. ‘‘Koṭisatasahassāni, niraye paccare janā;
Micchādiṭṭhī ca dussīlā, ye ca ariyūpavādino.

697. ‘‘Tatthāhaṃ dīghamaddhānaṃ, dukkhaṃ vedissa vedanaṃ;
Phalaṃ pāpassa kammassa, tasmā socāmahaṃ bhusaṃ.

698. ‘‘Taṃ suṇohi mahārāja, arindama raṭṭhavaḍḍhana;
Dhītā mayhaṃ mahārāja, uttarā bhaddamatthu te.

699. ‘‘Karoti bhaddakaṃ kammaṃ, sīlesuposathe ratā;
Saññatā saṃvibhāgī ca, vadaññū vītamaccharā.

700. ‘‘Akhaṇḍakārī sikkhāya, suṇhā parakulesu ca;
Upāsikā sakyamunino, sambuddhassa sirīmato.

701. ‘‘Bhikkhu ca sīlasampanno, gāmaṃ piṇḍāya pāvisi;
Okkhittacakkhu satimā, guttadvāro susaṃvuto.

702. ‘‘Sapadānaṃ caramāno, agamā taṃ nivesanaṃ;
Tamaddasa mahārāja, uttarā bhaddamatthu te.

703. ‘‘Pūraṃ pānīyasarakaṃ, pūve vitte ca sā adā;
Pitā me kālakato bhante, tassetaṃ upakappatu.

704. ‘‘Samanantarānuddiṭṭhe, vipāko udapajjatha;
Bhuñjāmi kāmakāmīhaṃ, rājā vessavaṇo yathā.

705. ‘‘Taṃ suṇohi mahārāja, arindama raṭṭhavaḍḍhana;
Sadevakassa lokassa, buddho aggo pavuccati;
Taṃ buddhaṃ saraṇaṃ gaccha, saputtadāro arindama.

706. ‘‘Aṭṭhaṅgikena maggena, phusanti amataṃ padaṃ;
Taṃ dhammaṃ saraṇaṃ gaccha, saputtadāro arindama.

707. ‘‘Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito;
Taṃ saṅghaṃ saraṇaṃ gaccha, saputtadāro arindama.

708. ‘‘Pāṇātipātā viramassu khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayassu;
Amajjapo mā ca musā abhāṇi, sakena dārena ca hohi tuṭṭhoti.

709. ‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmosi devate;
Karomi tuyhaṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mama.

710. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammañcāpi anuttaraṃ;
Saṅghañca naradevassa, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

711. ‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi, sakena dārena ca homi tuṭṭho.

712. ‘‘Ophuṇāmi mahāvāte, nadiyā sīghagāmiyā;
Vamāmi pāpikaṃ diṭṭhiṃ, buddhānaṃ sāsane rato.

713. ‘‘Idaṃ vatvāna soraṭṭho, viramitvā pāpadassanā;
Namo bhagavato katvā, pāmokkho rathamāruhī’’ti. – gāthāyo avocuṃ;

658-9. Tattha **rājā piṅgalako nāma, suraṭṭhānaṃ adhipati ahū**ti piṅgalacakkhutāya ‘‘piṅgalo’’ti pākaṭanāmo suraṭṭhadesassa issaro rājā ahosi. **Moriyāna**nti moriyarājūnaṃ, dhammāsokaṃ sandhāya vadati. **Suraṭṭhaṃ punarāgamā**ti suraṭṭhassa visayaṃ uddissa suraṭṭhagāmimaggaṃ paccāgañchi. **Paṅka**nti mudubhūmiṃ. **Vaṇṇupatha**nti petena nimmitaṃ marūbhūmimaggaṃ.

660. **Khemo**ti nibbhayo. **Sovatthiko**ti sotthibhāvāvaho. **Sivo**ti anupaddavo. **Suraṭṭhānaṃ santike ito**ti iminā maggena gacchantā mayaṃ suraṭṭhavisayassa samīpeyeva.

661-2. **Soraṭṭho**ti suraṭṭhādhipati. **Ubbiggarūpo**ti utrastasabhāvo. **Bhiṃsana**nti bhayajananaṃ. **Lomahaṃsana**nti bhiṃsanakabhāvena lomānaṃ haṃsāpanaṃ.

663. **Yamapurisāna santike**ti petānaṃ samīpe vattāma. **Amānuso vāyati gandho**ti petānaṃ sarīragandho vāyati. **Ghoso suyyati dāruṇo**ti paccekanirayesu kāraṇaṃ kāriyamānānaṃ sattānaṃ ghorataro saddo suyyati.

666. **Pādapa**nti pādasadisehi mūlāvayavehi udakassa pivanato ‘‘pādapo’’ti laddhanāmaṃ taruṃ. **Chāyāsampanna**nti sampannacchāyaṃ. **Nīlabbhavaṇṇasadisa**nti vaṇṇena nīlameghasadisaṃ. **Meghavaṇṇasirīnibha**nti meghavaṇṇasaṇṭhānaṃ hutvā khāyamānaṃ.

670. **Pūraṃ pānīyasaraka**nti pānīyena puṇṇaṃ pānīyabhājanaṃ. **Pūve**ti khajjake. **Vitte**ti vittijanane madhure manuññe tahiṃ tahiṃ sarāve pūretvā ṭhapitapūve addasa.

672. **Atho te adurāgata**nti ettha **atho**ti nipātamattaṃ, avadhāraṇatthe vā, mahārāja, te āgataṃ durāgataṃ na hoti, atha kho svāgatamevāti mayaṃ sampaṭicchāmāti attho. **Arindamā**ti arīnaṃ damanasīla.

677. **Amaccā pārisajjā**ti amaccā pārisajjā ca vacanaṃ suṇantu, brāhmaṇo ca tuyhaṃ purohito taṃ suṇātūti yojanā.

678. **Suraṭṭhasmiṃ aha**nti suraṭṭhadese ahaṃ. **Devā**ti rājānaṃ ālapati. **Micchādiṭṭhī**ti natthikadiṭṭhiyā viparītadassano. **Dussīlo**ti nissīlo. **Kadariyo**ti thaddhamaccharī. **Paribhāsako**ti samaṇabrāhmaṇānaṃ akkosako.

679. **Vārayissa**nti vāresiṃ. **Antarāyakaro aha**nti dānaṃ dadantānaṃ upakāraṃ karontānaṃ antarāyakaro hutvā aññesañca paresaṃ dānaṃ dadamānānaṃ dānamayapuññato ahaṃ bahujanaṃ vārayissaṃ vāresinti yojanā.

680. **Vipāko natthi dānassā**tiādi vāritākāradassanaṃ. Tattha **vipāko natthi dānassā**ti dānaṃ dadato tassa vipāko āyatiṃ pattabbaphalaṃ natthīti vipākaṃ paṭibāhati. **Saṃyamassa kuto phala**nti sīlassa pana kuto nāma phalaṃ, sabbena sabbaṃ taṃ natthīti adhippāyo. **Natthi ācariyo nāmā**ti ācārasamācārasikkhāpako ācariyo nāma koci natthi. Sabhāvato eva hi sattā dantā vā adantā vā hontīti adhippāyo. Tenāha **''adantaṃ ko damessatī''**ti.

681. **Samatulyāni bhūtānī**ti ime sattā sabbepi aññamaññaṃ samasamā, tasmā jeṭṭho eva natthi, kuto jeṭṭhāpacāyiko, jeṭṭhāpacāyanapuññaṃ nāma natthīti attho. **Natthi bala**nti yamhi attano bale patiṭṭhitā sattā vīriyaṃ katvā manussasobhagyataṃ ādiṃ katvā yāvaarahattaṃ sampattiyo pāpuṇanti, taṃ vīriyabalaṃ paṭikkhipati. **Vīriyaṃ vā natthi kuto uṭṭhānaporisa**nti idaṃ no purisavīriyena purisakārena pavattanti evaṃ pavattavādapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

682. **Natthi dānaphalaṃ nāmā**ti dānassa phalaṃ nāma kiñci natthi, deyyadhammapariccāgo bhasmanihitaṃ viya nipphalo evāti attho. **Na visodheti verina**nti ettha **verina**nti veravantaṃ verānaṃ vasena pāṇātipātādīnaṃ vasena ca katapāpaṃ puggalaṃ dānasīlādivatato na visodheti, kadācipi suddhaṃ na karoti. Pubbe ''vipāko natthi dānassā''tiādi dānādito attano paresaṃ nivāritākāradassanaṃ, ''natthi dānaphalaṃ nāmā''tiādi pana atthano micchābhinivesadassananti daṭṭhabbaṃ. **Laddheyya**nti laddhabbaṃ. Kathaṃ pana laddhabbanti āha **''niyatipariṇāmaja''**nti. Ayaṃ satto sukhaṃ vā dukkhaṃ vā labhanto niyativipariṇāmavaseneva labhati, na kammassa katattā, na issarādinā cāti adhippāyo.

683. **Natthi mātā pitā bhātā**ti mātādīsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalābhāvaṃ sandhāya vadati. **Loko natthi ito para**nti ito idhalokato paraloko nāma koci natthi, tattha tattheva sattā ucchijjantīti adhippāyo. **Dinna**nti mahādānaṃ. **Huta**nti pahenakasakkāro, tadubhayampi phalābhāvaṃ sandhāya ''natthī''ti paṭikkhipati. **Sunihita**nti suṭṭhu nihitaṃ. **Na vijjatī**ti yaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ dānaṃ nāma ''anugāmikanidhī''ti vadanti, taṃ na vijjati. Tesaṃ taṃ vācāvatthumattamevāti adhippāyo.

684. **Na koci kañci hanatī**ti yo puriso paraṃ purisaṃ haneyya, parassa purisassa sīsaṃ chindeyya, tattha paramatthato na koci kañci hanati, sattannaṃ kāyānaṃ chiddabhāvato hananto viya hoti. Kathaṃ satthapahāroti āha **''sattannaṃ vivaramantare''**ti. Pathavīādīnaṃ sattannaṃ kāyānaṃ vivarabhūte antare chidde satthaṃ pavisati, tena sattā asiādīhi pahatā viya honti, jīvo viya pana sesakāyāpi niccasabhāvattā na chijjantīti adhippāyo.

685. **Acchejjābhejjo hi jīvo**ti ayaṃ sattānaṃ jīvo satthādīhi na chinditabbo na bhinditabbo niccasabhāvattā. **Aṭṭhaṃso guḷaparimaṇḍalo**ti so pana jīvo kadāci aṭṭhaṃso hoti kadāci guḷaparimaṇḍalo. **Yojanānaṃ sataṃ pañcā**ti kevalībhāvaṃ patto pañcayojanasatubbedho hoti. **Ko jīvaṃ chettumarahatī**ti niccaṃ nibbikāraṃ jīvaṃ ko nāma satthādīhi chindituṃ arahati, na so kenaci vikopaneyyoti vadati.

686. **Suttaguḷe**ti veṭhetvā katasuttaguḷe. **Khitte**ti nibbeṭhanavasena khitte. **Nibbeṭhentaṃ palāyatī**ti pabbate vā rukkhagge vā ṭhatvā nibbeṭhiyamānaṃ khittaṃ suttaguḷaṃ nibbeṭhentameva gacchati, sutte khīṇe na gacchati. **Evameva**nti yathā taṃ suttaguḷaṃ nibbeṭhiyamānaṃ gacchati, sutte khīṇe na gacchati, evameva so jīvo ''cullāsīti mahākappino satasahassānī''ti vuttakālameva attabhāvaguḷaṃ nibbeṭhento palāyati pavattati, tato uddhaṃ na pavattati.

687. **Evameva ca so jīvo**ti yathā koci puriso attano nivāsagāmato nikkhamitvā tato aññaṃ gāmaṃ pavisati kenacideva karaṇīyena, evameva so jīvo ito sarīrato nikkhamitvā aññaṃ aparaṃ sarīraṃ niyatavasena pavisatīti adhippāyo. **Bondi**nti kāyaṃ.

689. **Cullāsītī**ti caturāsīti. **Mahākappino**ti mahākappānaṃ. Tattha ‘‘ekamhā mahāsarā anotattādito vassasate vassasate kusaggena ekekaṃ udakabinduṃ nīharante iminā upakkamena sattakkhattuṃ tamhi sare nirudake jāte eko mahākappo nāma hotī’’ti vatvā ‘‘evarūpānaṃ mahākappānaṃ caturāsītisatasahassāni saṃsārassa parimāṇa’’nti vadanti. **Ye bālā ye ca paṇḍitā**ti ye andhabālā, ye ca sappaññā, sabbepi te. **Saṃsāraṃ khepayitvānā**ti yathāvuttakālaparicchedaṃ saṃsāraṃ aparāparuppattivasena khepetvā. **Dukkhassantaṃ karissare**ti vaṭṭadukkhassa pariyantaṃ pariyosānaṃ karissanti. Paṇḍitāpi antarā sujjhituṃ na sakkonti, bālāpi tato uddhaṃ nappavattantīti tassa laddhi.

690. **Mitāni sukhadukkhāni, doṇehi piṭakehi cā**ti sattānaṃ sukhadukkhāni nāma doṇehi piṭakehi mānabhājanehi mitāni viya yathāvuttakālaparicchedeneva parimitattā paccekañca tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tāni niyatipariṇāmajāni parimitāni. Tayidaṃ **jino sabbaṃ pajānāti** jinabhūmiyaṃ ṭhito kevalaṃ pajānāti saṃsārassa samatikkantattā. Saṃsāre pana paribbhamati sammūḷhāyaṃ **itarā pajā**.

691. **Evaṃdiṭṭhi pure āsi**nti yathāvuttanatthikadiṭṭhiko pubbeva ahaṃ ahosiṃ. **Sammūḷho mohapāruto**ti yathāvuttāya diṭṭhiyā hetubhūtena sammohena sammūḷho, taṃsahajātena pana mohena pāruto, paṭicchāditakusalabījoti adhippāyo.

692. Evaṃ pubbe yā attano uppannā pāpadiṭṭhi, tassā vasena kataṃ pāpakammaṃ dassetvā idāni attanā āyatiṃ anubhavitabbaṃ tassa phalaṃ dassento **‘‘oraṃ me chahi māsehī’’**tiādimāha.

695-7. Tattha **vassāni satasahassānī**ti vassānaṃ satasahassāni, atikkamitvāti vacanaseso. Bhummatthe vā etaṃ paccattavacanaṃ, vassesu satasahassesu vītivattesūti attho. **Ghoso suyyati tāvade**ti yadā ettako kālo atikkanto hoti, tāvadeva tasmiṃ kāle ‘‘idha paccantānaṃ vo mārisā vassasatasahassaparimāṇo kālo atīto’’ti evaṃ tasmiṃ niraye saddo suyyati. **Lakkho eso, mahārāja, satabhāgavassakoṭiyo**ti satabhāgā satakoṭṭhāsā vassakoṭiyo, mahārāja, niraye paccantānaṃ sattānaṃ āyuno eso lakkho eso paricchedoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – dasadasakaṃ sataṃ nāma, dasa satāni sahassaṃ nāma, dasadasasahassāni satasahassaṃ nāma, satasatasahassāni koṭi nāma, tāsaṃ koṭīnaṃ vasena satasahassavassakoṭiyo satabhāgā vassakoṭiyo. Sā ca kho nerayikānaṃyeva vassagaṇanāvasena veditabbā, na manussānaṃ, devānaṃ vā. Īdisāni anekāni vassakoṭisatasahassāni nerayikānaṃ āyu. Tenāha **‘‘koṭisatasahassāni, niraye paccare janā’’**ti. Yādisena pana pāpena sattā evaṃ nirayesu paccanti, taṃ nigamanavasena dassetuṃ **‘‘micchādiṭṭhī ca dussīlā, ye ca ariyūpavādino’’**ti vuttaṃ. **Vedissa**nti anubhavissaṃ.

698-706. Evaṃ āyatiṃ attanā anubhavitabbaṃ pāpaphalaṃ dassetvā idāni ‘‘kena te brahmacariyena, ānubhāvo ayaṃ tavā’’ti raññā pucchitamatthaṃ ācikkhitvā taṃ saraṇesu ceva sīlesu ca patiṭṭhāpetukāmo **‘‘taṃ suṇohi mahārājā’’**tiādimāha. Tattha **sīlesuposathe ratā**ti niccasīlesu ca uposathasīlesu ca abhiratā. **Adā**ti adāsi. **Taṃ dhamma**nti taṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ amatapadañca.

709-12. Evaṃ petena saraṇesu sīlesu ca samādapito rājā pasannamānaso tena attano kataṃ upakāraṃ tāva kittetvā saraṇādīsu patiṭṭhahanto **‘‘atthakāmo’’**tiādikā tisso gāthā vatvā pubbe attanā gahitāya pāpikāya diṭṭhiyā paṭinissaṭṭhabhāvaṃ pakāsento **‘‘ophuṇāmī’’**ti gāthamāha.

Tattha **ophuṇāmi mahāvāte**ti mahante vāte vāyante bhusaṃ viya taṃ pāpakaṃ diṭṭhiṃ, yakkha, tava dhammadesanāvāte ophuṇāmi niddhunāmi. **Nadiyā vā sīghagāmiyā**ti sīghasotāya mahānadiyā vā tiṇakaṭṭhapaṇṇakasaṭaṃ viya pāpikaṃ diṭṭhiṃ pavāhemīti adhippāyo. **Vamāmi pāpikaṃ diṭṭhi**nti mama manomukhagataṃ pāpikaṃ diṭṭhiṃ ucchaḍḍayāmi. Tattha kāraṇamāha **‘‘buddhānaṃ sāsane rato’’ti.** Yasmā ekaṃsena amatāvahe buddhānaṃ bhagavantānaṃ sāsane rato abhirato, tasmā taṃ diṭṭhisaṅkhātaṃ visaṃ vamāmīti yojanā.

713. Ti osānagāthā saṅgītikārehi ṭhapitā. Tattha **pāmokkho**tipācīnadisābhimukho hutvā. **Rathamāruhī**ti rājā gamanasajjaṃ attano rājarathaṃ abhiruhi, āruyha yakkhānubhāvena taṃ divasameva attano nagaraṃ patvā rājabhavanaṃ pāvisi. So aparena samayena imaṃ pavattiṃ bhikkhūnaṃ ārocesi, bhikkhū taṃ therānaṃ ārocesuṃ, therā tatiyasaṅgītiyaṃ saṅgahaṃ āropesuṃ.

Nandakapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Revatīpetavatthuvaṇṇanā

714-36. **Uṭṭhehi**, **revate, supāpadhamme**ti idaṃ revatīpetavatthu. Taṃ yasmā revatīvimānavatthunā nibbisesaṃ, tasmā yadettha aṭṭhuppattiyaṃ gāthāsu ca vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ vimānavatthuvaṇṇanāyaṃ (vi. va. aṭṭha. 860 revatīvimānavaṇṇanā) vuttanayeneva veditabbaṃ. Idañhi nandiyassa devaputtassa vasena vimānavatthupāḷiyaṃ saṅgahaṃ āropitampi revatīpaṭibaddhāya gāthāya vasena ‘‘revatīpetavatthu’’nti petavatthupāḷiyampi saṅgahaṃ āropitanti daṭṭhabbaṃ.

Revatīpetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ucchupetavatthuvaṇṇanā

Idaṃ mama ucchuvanaṃ mahantanti idaṃ ucchupetavatthu. Tassa kā uppatti? Bhagavati veḷuvane viharante aññataro puriso ucchukalāpaṃ khandhe katvā ekaṃ ucchuṃ khādanto gacchati. Atha aññataro upāsako sīlavā kalyāṇadhammo bāladārakena saddhiṃ tassa piṭṭhito piṭṭhito gacchati. Dārako ucchuṃ passitvā ‘‘dehī’’ti parodati. Upāsako dārakaṃ parodantaṃ disvā taṃ purisaṃ saṅgaṇhanto tena saddhiṃ sallāpamakāsi. So pana puriso tena saddhiṃ na kiñci ālapi, dārakassa ucchukhaṇḍampi nādāsi. Upāsako taṃ dārakaṃ dassetvā ‘‘ayaṃ dārako ativiya rodati, imassa ekaṃ ucchukhaṇḍaṃ dehī’’ti āha. Taṃ sutvā so puriso asahanto paṭihatacittaṃ upaṭṭhapetvā anādaravasena ekaṃ ucchulaṭṭhiṃ piṭṭhito khipi.

So aparena samayena kālaṃ katvā ciraṃ paribhāvitassa lobhassa vasena petesu nibbatti, tassa phalaṃ nāma sakakammasarikkhakaṃ hotīti aṭṭhakarīsamattaṃ ṭhānaṃ avattharantaṃ añjanavaṇṇaṃ musaladaṇḍaparimāṇehi ucchūhi ghanasañchannaṃ mahantaṃ ucchuvanaṃ nibbatti. Tasmiṃ khāditukāmatāya ‘‘ucchuṃ gahessāmī’’ti upagatamatte taṃ ucchū abhihananti, so tena pucchito patati.

Athekadivasaṃ āyasmā mahāmoggallāno rājagahaṃ piṇḍāya gacchanto antarāmagge taṃ petaṃ addasa. So theraṃ disvā attanā katakammaṃ pucchi –

737. ‘‘Idaṃ mama ucchuvanaṃ mahantaṃ, nibbattati puññaphalaṃ anappakaṃ;
Taṃ dāni me na paribhogameti, ācikkha bhante kissa ayaṃ vipāko.

738. ‘‘Haññāmi khajjāmi ca vāyamāmi, parisakkāmi paribhuñjituṃ kiñci;
Svāhaṃ chinnathāmo kapaṇo lālapāmi, kissa kammassa ayaṃ vipāko.

739. ‘‘Vighāto cāhaṃ paripatāmi chamāyaṃ,
Parivattāmi vāricarova ghamme;
Rudato ca me assukā niggalanti,
Ācikkha bhante kissa ayaṃ vipāko.

740. ‘‘Chāto kilanto ca pipāsito ca, santassito sātasukhaṃ na vinde;
Pucchāmi taṃ etamatthaṃ bhadante, kathaṃ nu ucchuparibhogaṃ labheyya’’nti.

741. ‘‘Pure tuvaṃ kammamakāsi attanā, manussabhūto purimāya jātiyā;
Ahañca taṃ etamatthaṃ vadāmi, sutvāna tvaṃ etamatthaṃ vijāna.

742. ‘‘Ucchuṃ tuvaṃ khādamāno payāto, puriso ca te piṭṭhito anvagacchi;
So ca taṃ paccāsanto kathesi, tassa tuvaṃ na kiñci ālapittha.

743. ‘‘So ca taṃ abhaṇantaṃ ayāci, dehayya ucchunti ca taṃ avoca;
Tassa tuvaṃ piṭṭhito ucchuṃ adāsi, tassetaṃ kammassa ayaṃ vipāko.

744. ‘‘Iṅgha tvaṃ gantvāna piṭṭhito gaṇheyyāsi, gahetvāna taṃ khādassu yāvadatthaṃ;
Teneva tvaṃ attamano bhavissasi, haṭṭho cudaggo ca pamodito cāti.

745. ‘‘Gantvāna so piṭṭhito aggahesi, gahetvāna taṃ khādi yāvadatthaṃ;
Teneva so attamano ahosi, haṭṭho cudaggo ca pamodito cā’’ti. –

Vacanapaṭivacanagāthā petena therena ca vuttā.

737-8. Tattha **kissā**ti kīdisassa, kammassāti adhippāyo. **Haññāmī**ti vihaññāmi vighātaṃ āpajjāmi. **Vihaññāmī**ti vā vibādhiyāmi, visesato pīḷiyāmīti attho. **Khajjāmī**ti khādiyāmi, asipattasadisehi nisitehi khādantehi viya ucchupattehi kantiyāmīti attho. **Vāyamāmī**ti ucchuṃ khādituṃ vāyāmaṃ karomi. **Parisakkāmī**ti payogaṃ karomi. **Paribhuñjitu**nti ucchurasaṃ paribhuñjituṃ, ucchuṃ khāditunti attho. **Chinnathāmo**ti chinnasaho upacchinnathāmo, parikkhīṇabaloti attho. **Kapaṇo**ti dīno. **Lālapāmī**ti dukkhena aṭṭito ativiya vilapāmi.

739. **Vighāto**ti vighātavā, vihatabalo vā. **Paripatāmi chamāya**nti ṭhātuṃ asakkonto bhūmiyaṃ papatāmi. **Parivattāmī**ti paribbhamāmi. **Vāricarovā**ti maccho viya. **Ghamme**ti ghammasantatte thale.

740-4. **Santassito**ti oṭṭhakaṇṭhatālūnaṃ sosappattiyā suṭṭhu tasito. **Sātasukha**nti sātabhūtaṃ sukhaṃ. **Na vinde**ti na labhāmi. **Ta**nti tuvaṃ. **Vijānā**ti vijānāhi. **Payāto**ti gantuṃ āraddho. **Anvagacchī**ti anubandhi. **Paccāsanto**ti paccāsīsamāno. **Tassetaṃ kammassā**ti ettha **eta**nti nipātamattaṃ, tassa kammassāti attho. **Piṭṭhito gaṇheyyāsī**ti attano piṭṭhipasseneva ucchuṃ gaṇheyyāsi. **Pamodito**ti pamudito.

745. **Gahetvāna taṃ khādi yāvadattha**nti therena āṇattiniyāmena ucchuṃ gahetvā yathāruci khāditvā mahantaṃ ucchukalāpaṃ gahetvā therassa upanesi, thero taṃ anuggaṇhanto teneva taṃ ucchukalāpaṃ gāhāpetvā veḷuvanaṃ gantvā bhagavato adāsi, bhagavā bhikkhusaṅghena saddhiṃ taṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ akāsi, peto pasannacitto vanditvā gato, tato paṭṭhāya yathāsukhaṃ ucchuṃ paribhuñji.

So aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppajji. Sā panesā petassa pavatti manussaloke pākaṭā ahosi. Atha manussā satthāraṃ upasaṅkamitvā taṃ pavattiṃ pucchiṃsu. Satthā tesaṃ tamatthaṃ vitthārato kathetvā dhammaṃ desesi, taṃ sutvā manussā maccheramalato paṭiviratā ahesunti.

Ucchupetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kumārapetavatthuvaṇṇanā

Sāvatthi nāma nagaranti idaṃ satthā jetavane viharanto dve pete ārabbha kathesi. Sāvatthiyaṃ kira kosalarañño dve puttā pāsādikā paṭhamavaye ṭhitā yobbanamadamattā paradārakammaṃ katvā kālaṃ katvā parikhāpiṭṭhe petā hutvā nibbattiṃsu. Te rattiyaṃ bheravena saddena parideviṃsu. Manussā taṃ sutvā bhītatasitā ‘‘evaṃ kate idaṃ avamaṅgalaṃ vūpasammatī’’ti buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā ‘‘upāsakā tassa saddassa savanena tumhākaṃ na koci antarāyo’’ti vatvā tassa kāraṇaṃ ācikkhitvā tesaṃ dhammaṃ desetuṃ –

746. ‘‘Sāvatthi nāma nagaraṃ, himavantassa passato;
Tattha āsuṃ dve kumārā, rājaputtāti me sutaṃ.

747. ‘‘Sammattā rajanīyesu, kāmassādābhinandino;
Paccuppannasukhe giddhā, na te passiṃsunāgataṃ.

748. ‘‘Te cutā ca manussattā, paralokaṃ ito gatā;
Tedha ghosentyadissantā, pubbe dukkaṭamattano.

749. ‘‘Bahūsu vata santesu, deyyadhamme upaṭṭhite;
Nāsakkhimhā ca attānaṃ, parittaṃ kātuṃ sukhāvahaṃ.

750. ‘‘Kiṃ tato pāpakaṃ assa, yaṃ no rājakulā cutā;
Upapannā pettivisayaṃ, khuppipāsasamappitā.

751. ‘‘Sāmino idha hutvāna, honti asāmino tahiṃ;
Bhamanti khuppipāsāya, manussā unnatonatā.

752. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, issaramadasambhavaṃ;
Pahāya issaramadaṃ, bhave saggagato naro;
Kāyassa bhedā sappañño, saggaṃ so upapajjatī’’ti – gāthā abhāsi;

746. Tattha **iti me suta**nti na kevalaṃ attano ñāṇena diṭṭhameva, atha kho loke pākaṭabhāvena evaṃ mayā sutanti attho.

747. **Kāmassādābhinandino**ti kāmaguṇesu assādavasena abhinandanasīlā. **Paccuppannasukhe giddhā**ti vattamānasukhamatte giddhā gathitā hutvā. **Na te passiṃsunāgata**nti duccaritaṃ pahāya sucaritaṃ caritvā anāgataṃ āyatiṃ devamanussesu laddhabbaṃ sukhaṃ te na cintesuṃ.

748. **Tedha ghosentyadissantā**ti te pubbe rājaputtabhūtā petā idha sāvatthiyā samīpe adissamānarūpā ghosenti kandanti. Kiṃ kandantīti āha **‘‘pubbe dukkaṭamattano’’**ti.

749. Idāni tesaṃ kandanassa kāraṇaṃ hetuto ca phalato ca vibhajitvā dassetuṃ **‘‘bahūsu vata santesū’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **bahūsu vata santesū**ti anekesu dakkhiṇeyyesu vijjamānesu. **Deyyadhamme upaṭṭhite**ti attano santake dātabbadeyyadhammepi samīpe ṭhite, labbhamāneti attho. **Parittaṃ sukhāvaha**nti appamattakampi āyatiṃ sukhāvahaṃ puññaṃ katvā attānaṃ sotthiṃ nirupaddavaṃ kātuṃ nāsakkhimhā vatāti yojanā.

750. **Kiṃ tato pāpakaṃ assā**ti tato pāpakaṃ lāmakaṃ nāma kiṃ aññaṃ assa siyā. **Yaṃ no rājakulā cutā**ti yena pāpakammena mayaṃ rājakulato cutā idha pettivisayaṃ upapannā petesu nibbattā khuppipāsasamappitā vicarāmāti attho.

751. **Sāmino idha hutvānā**ti idha imasmiṃ loke yasmiṃyeva ṭhāne pubbe sāmino hutvā vicaranti, tahiṃ tasmiṃyeva ṭhāne honti assāmino. **Manussā unnatonatā**ti manussakāle sāmino hutvā kālakatā kammavasena onatā bhamanti khuppipāsāya, passa saṃsārapakatinti dasseti.

752. **Etamādīnavaṃ ñatvā, issaramadasambhava**nti etaṃ issariyamadavasena sambhūtaṃ apāyūpapattisaṅkhātaṃ ādīnavaṃ dosaṃ ñatvā pahāya issariyamadaṃ puññappasuto hutvā. **Bhave saggagato naro**ti saggaṃ devalokaṃ gatoyeva bhaveyya.

Iti satthā tesaṃ petānaṃ pavattiṃ kathetvā tehi manussehi kataṃ dānaṃ tesaṃ petānaṃ uddisāpetvā sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Kumārapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rājaputtapetavatthuvaṇṇanā

Pubbe katānaṃ kammānanti idaṃ satthā jetavane viharanto rājaputtapetaṃ ārabbha kathesi. Tattha yo so atīte kitavassa nāma rañño putto atīte paccekabuddhe aparajjhitvā bahūni vassasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena petesu uppanno. So idha ‘‘rājaputtapeto’’ti adhippeto. Tassa vatthu heṭṭhā sāṇavāsipetavatthumhi vitthārato āgatameva, tasmā tattha vuttanayeneva gahetabbaṃ. Satthā hi tadā therena attano ñātipetānaṃ pavattiyā kathitāya ‘‘na kevalaṃ tava ñātakāyeva, atha kho tvampi ito anantarātīte attabhāve peto hutvā mahādukkhaṃ anubhavī’’ti vatvā tena yācito –

753. ‘‘Pubbe katānaṃ kammānaṃ, vipāko mathaye manaṃ;
Rūpe sadde rase gandhe, phoṭṭhabbe ca manorame.

754. ‘‘Iccaṃ gītaṃ ratiṃ khiḍḍaṃ, anubhutvā anappakaṃ;
Uyyāne paricaritvā, pavisanto giribbajaṃ.

755. ‘‘Isiṃ sunettamaddakkhi, attadantaṃ samāhitaṃ;
Appicchaṃ hirisampannaṃ, uñche pattagate rataṃ.

756. ‘‘Hatthikkhandhato oruyha, laddhā bhanteti cābravi;
Tassa pattaṃ gahetvāna, uccaṃ paggayha khattiyo.

757. ‘‘Thaṇḍile pattaṃ bhinditvā, hasamāno apakkami;
Rañño kitavassāhaṃ putto, kiṃ maṃ bhikkhu karissasi.

758. ‘‘Tassa kammassa pharusassa, vipāko kaṭuko ahu;
Yaṃ rājaputto vedesi, nirayamhi samappito.

759. ‘‘Chaḷeva caturāsīti, vassāni nahutāni ca;
Bhusaṃ dukkhaṃ nigacchittho, niraye katakibbiso.

760. ‘‘Uttānopi ca paccittha, nikujjo vāmadakkhiṇo;
Uddhaṃpādo ṭhito ceva, ciraṃ bālo apaccatha.

761. ‘‘Bahūni vassasahassāni, pūgāni nahutāni ca;
Bhusaṃ dukkhaṃ nigacchittho, niraye katakibbiso.

762. ‘‘Etādisaṃ kho kaṭukaṃ, appaduṭṭhappadosinaṃ;
Paccanti pāpakammantā, isimāsajja subbataṃ.

763. ‘‘So tattha bahuvassāni, vedayitvā bahuṃ dukhaṃ;
Khuppipāsahato nāma, peto āsi tato cuto.

764. ‘‘Etamādīnavaṃ ñatvā, issaramadasambhavaṃ;
Pahāya issaramadaṃ, nivātamanuvattaye.

765. ‘‘Diṭṭheva dhamme pāsaṃso, yo buddhesu sagāravo;
Kāyassa bhedā sappañño, saggaṃ so upapajjatī’’ti. –

Idaṃ petavatthuṃ kathesi.

753. Tattha **pubbe katānaṃ kammānaṃ, vipāko mathaye mana**nti purimāsu jātīsu katānaṃ akusalakammānaṃ phalaṃ uḷāraṃ hutvā uppajjamānaṃ andhabālānaṃ cittaṃ mathayeyya abhibhaveyya, paresaṃ anatthakaraṇamukhena attano atthaṃ uppādeyyāti adhippāyo.

Idāni taṃ cittamathanaṃ visayena saddhiṃ dassetuṃ **‘‘rūpe sadde’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **rūpe**ti rūpahetu, yathicchitassa manāpiyassa rūpārammaṇassa paṭilābhanimittanti attho. **Sadde**tiādīsupi eseva nayo.

754. Evaṃ sādhāraṇato vuttamatthaṃ asādhāraṇato niyametvā dassento **‘‘naccaṃ gīta’’**ntiādimāha. Tattha **rati**nti kāmaratiṃ. **Khiḍḍa**nti sahāyakādīhi keḷiṃ. **Giribbaja**nti rājagahaṃ.

755. **Isi**nti asekkhānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ esanaṭṭhena isiṃ. **Sunetta**nti evaṃnāmakaṃ paccekabuddhaṃ. **Attadanta**nti uttamena damathena damitacittaṃ. **Samāhita**nti arahattaphalasamādhinā samāhitaṃ. **Uñche pattagate rata**nti uñchena bhikkhācārena laddhe pattagate pattapariyāpanne āhāre rataṃ santuṭṭhaṃ.

756. **Laddhā, bhanteti cābravī**ti ‘‘api, bhante, bhikkhā laddhā’’ti vissāsajananatthaṃ kathesi. **Uccaṃ paggayhā**ti uccataraṃ katvā pattaṃ ukkhipitvā.

757. **Thaṇḍile pattaṃ bhinditvā**ti kharakaṭhine bhūmippadese khipanto pattaṃ bhinditvā. **Apakkamī**ti thokaṃ apasakki. Apasakkanto ca ‘‘akāraṇeneva andhabālo mahantaṃ anatthaṃ attano akāsī’’ti karuṇāyanavasena olokentaṃ paccekabuddhaṃ rājaputto āha **‘‘rañño kitavassāhaṃ putto, kiṃ maṃ bhikkhu karissasī’’**ti.

758. **Pharusassā**ti dāruṇassa. **Kaṭuko**ti aniṭṭho. **Ya**nti yaṃ vipākaṃ. **Samappito**ti allīno.

759. **Chaḷeva caturāsīti, vassāni nahutāni cā**ti uttāno nipanno caturāsītivassasahassāni, nikujjo, vāmapassena, dakkhiṇapassena, uddhaṃpādo, olambiko, yathāṭhito cāti evaṃ cha caturāsītisahassāni vassāni honti. Tenāha –

760. ‘‘Uttānopi ca paccittha, nikujjo vāmadakkhiṇo;
Uddhaṃpādo ṭhito ceva, ciraṃ bālo apaccathā’’ti.

Tāni pana vassāni yasmā anekāni nahutāni honti, tasmā vuttaṃ **‘‘nahutānī’’**ti. **Bhusaṃ dukkhaṃ nigacchittho**ti ativiya dukkhaṃ pāpuṇi.

761. **Pūgānī**ti vassasamūhe, idha purimagāthāya ca accantasaṃyoge upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

762. **Etādisa**nti evarūpaṃ. **Kaṭuka**nti atidukkhaṃ, bhāvanapaṃsakaniddesoyaṃ ‘‘ekamantaṃ nisīdī’’tiādīsu viya. Appaduṭṭhappadosinaṃ isiṃ subbataṃ āsajja āsādetvā pāpakammantā puggalā evarūpaṃ kaṭukaṃ ativiya dukkhaṃ paccantīti yojanā.

763. **So**ti so rājaputtapeto. **Tatthā**ti niraye. **Vedayitvā**ti anubhavitvā. **Nāmā**ti byattapākaṭabhāvena. **Tato cuto**ti nirayato cuto. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ bhagavā rājaputtapetakathāya tattha sannipatitaṃ mahājanaṃ saṃvejetvā upari saccāni pakāsesi. Saccapariyosāne bahū sotāpattiphalādīni sampāpuṇiṃsūti.

Rājaputtapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gūthakhādakapetavatthuvaṇṇanā

Gūthakūpato uggantvāti idaṃ satthari jetavane viharante ekaṃ gūthakhādakapetaṃ ārambha vuttaṃ. Sāvatthiyā kira avidūre aññatarasmiṃ gāmake eko kuṭumbiko attano kulūpakaṃ bhikkhuṃ uddissa vihāraṃ kāresi. Tattha nānājanapadato bhikkhū āgantvā paṭivasiṃsu. Te disvā manussā pasannacittā paṇītena paccayena upaṭṭhahiṃsu. Kulūpako bhikkhu taṃ asahamāno issāpakato hutvā tesaṃ bhikkhūnaṃ dosaṃ vadanto kuṭumbikaṃ ujjhāpesi. Kuṭumbiko te bhikkhū kulūpakañca paribhavanto paribhāsi. Atha kulūpako kālaṃ katvā tasmiṃyeva vihāre vaccakuṭiyaṃ peto hutvā nibbatti, kuṭumbiko pana kālaṃ katvā tasseva upari peto hutvā nibbatti. Athāyasmā mahāmoggallāno taṃ disvā pucchanto –

766. ‘‘Gūthakūpato uggantvā, ko na dīno patiṭṭhasi;
Nissaṃsayaṃ pāpakammanto, kiṃ nu saddahase tuva’’nti. –

Gāthamāha. Taṃ sutvā peto –

767. ‘‘Ahaṃ bhadante petomhi, duggato yamalokiko;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gato’’ti. –

Gāthāya attānaṃ ācikkhi. Atha naṃ thero –

768. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasī’’ti. –

Gāthāya tena katakammaṃ pucchi. So peto –

769. ‘‘Ahu āvāsiko mayhaṃ, issukī kulamaccharī;
Ajjhāsito mayhaṃ ghare, kadariyo paribhāsako.

770. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, bhikkhavo paribhāsisaṃ;
Tassakammavipākena, petalokaṃ ito gato’’ti. –

Dvīhi gāthāhi attanā katakammaṃ kathesi.

769. Tattha **ahu āvāsiko mayha**nti mayhaṃ āvāse mayā katavihāre eko bhikkhu āvāsiko nibaddhavasanako ahosi. **Ajjhāsito mayhaṃ ghare**ti kulūpakabhāvena mama gehe taṇhābhinivesavasena abhiniviṭṭho.

770. **Tassā**ti tassa kulūpakabhikkhussa. **Bhikkhavo**ti bhikkhū. **Paribhāsisa**nti akkosiṃ. **Petalokaṃ ito gato**ti iminā ākārena petayoniṃ upagato petabhūto.

Taṃ sutvā thero itarassa gatiṃ pucchanto –

771. ‘‘Amitto mittavaṇṇena, yo te āsi kulūpako;
Kāyassa bhedā duppañño, kiṃ nu pecca gatiṃ gato’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **mittavaṇṇenā**ti mittapaṭirūpena mittapaṭirūpatāya.

Puna peto therassa tamatthaṃ ācikkhanto –

772. ‘‘Tassevāhaṃ pāpakammassa, sīse tiṭṭhāmi matthake;
So ca paravisayaṃ patto, mameva paricārako.

773. ‘‘Yaṃ bhadante hadantaññe, etaṃ me hoti bhojanaṃ;
Ahañca kho yaṃ hadāmi, etaṃ so upajīvatī’’ti. – gāthādvayamāha;

772. Tattha **tassevā**ti tasseva mayhaṃ pubbe kulūpakabhikkhubhūtassa petassa. **Pāpakammassā**ti pāpasamācārassa. **Sīse tiṭṭhāmi matthake**ti sīse tiṭṭhāmi, tiṭṭhanto ca matthake eva tiṭṭhāmi, na sīsappamāṇe ākāseti attho. **Paravisayaṃ patto**ti manussalokaṃ upādāya paravisayabhūtaṃ pettivisayaṃ patto. **Mamevā**ti mayhaṃ eva paricārako ahosīti vacanaseso.

773. **Yaṃ bhadante hadantaññe**ti bhadante, ayya mahāmoggalāna, tassaṃ vaccakuṭiyaṃ yaṃ aññe uhadanti vaccaṃ ossajanti. **Etaṃ me hoti bhojana**nti etaṃ vaccaṃ mayhaṃ divase divase bhojanaṃ hoti. **Yaṃ hadāmī**ti taṃ pana vaccaṃ khāditvā yampahaṃ vaccaṃ karomi. **Etaṃ so upajīvatī**ti etaṃ mama vaccaṃ so kulūpakapeto divase divase khādanavasena upajīvati, attabhāvaṃ yāpetīti attho.

Tesu kuṭumbiko pesale bhikkhū ‘‘evaṃ āhāraparibhogato varaṃ tumhākaṃ gūthakhādana’’nti akkosi. Kulūpako pana kuṭumbikampi tathāvacane samādapetvā sayaṃ tathā akkosi, tenassa tatopi paṭikuṭṭhatarā jīvikā ahosi. Āyasmā mahāmoggallāno taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā upavāde ādīnavaṃ dassetvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Gūthakhādakapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gūthakhādakapetivatthuvaṇṇanā

774-81. **Gūthakūpato uggantvā**ti idaṃ satthari jetavane viharante aññataraṃ gūthakhādakapetiṃ ārabbha vuttaṃ. Tassā vatthu anantaravatthusadisaṃ. Tattha upāsakena vihāro kāritoti upāsakassa vasena āgataṃ, idha pana upāsikāyāti ayameva viseso. Sesaṃ vatthusmiṃ gāthāsu ca apubbaṃ natthi.

Gūthakhādakapetivatthuvaṇṇānā niṭṭhitā.

10. Gaṇapetavatthuvaṇṇanā

Naggā dubbaṇṇarūpātthati idaṃ satthari jetavane viharante sambahule pete ārabbha vuttaṃ. Sāvatthiyaṃ kira sambahulā manussā gaṇabhūtā assaddhā appasannā maccheramalapariyuṭṭhitacittā dānādisucaritavimukhā hutvā ciraṃ jīvitvā kāyassa bhedā nagarassa samīpe petayoniyaṃ nibbattiṃsu. Athekadivasaṃ āyasmā mahāmoggallāno sāvatthiyaṃ piṇḍāya gacchanto antarāmagge pete disvā –

782. ‘‘Naggā dubbaṇarūpāttha, kisā dhamanisanthatā;
Upphāsulikā kisikā, ke nu tumhettha mārisā’’ti. –

Gāthāya pucchi. Tattha **dubbaṇṇarūpāttha**ti dubbaṇṇasarīrā hotha. **Ke nu tumhetthā**ti tumhe ke nu nāma bhavatha. **Mārisā**ti te attano sāruppavasena ālapati.

Taṃ sutvā petā –

783. ‘‘Mayaṃ bhadante petamhā, duggatā yamalokikā;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Gāthāya attano petabhāvaṃ pakāsetvā puna therena –

784. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissakammavipākena, petalokaṃ ito gatā’’ti. –

Gāthāya katakammaṃ pucchitā –

785. ‘‘Anāvaṭesu titthesu, vicinimhaddhamāsakaṃ;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano.

786. ‘‘Nadiṃ upema tasitā, rittakā parivattati;
Chāyaṃ upema uṇhesu, ātapo parivattati.

787. ‘‘Aggivaṇṇo ca no vāto, ḍahanto upavāyati;
Etañca bhante arahāma, aññañca pāpakaṃ tato.

788. ‘‘Api yojanāni gacchāma, chātā āhāragedhino;
Aladdhāva nivattāma, aho no appapuññatā.

789. ‘‘Chātā pamucchitā bhantā, bhūmiyaṃ paṭisumbhitā;
Uttānā paṭikirāma, avakujjā patāmase.

790. ‘‘Te ca tattheva patitā, bhūmiyaṃ paṭisumbhitā;
Uraṃ sīsañca ghaṭṭema, aho no appapuññatā.

791. ‘‘Etañca bhante arahāma, aññañca pāpakaṃ tato;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano.

792. ‘‘Te hi nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Vadaññū sīlasampannā, kāhāma kusalaṃ bahu’’nti. –

Attanā katakammaṃ kathesuṃ.

788. Tattha **api yojanāni gacchāmā**ti anekānipi yojanāni gacchāma. Kathaṃ? **Chātā āhāragedhino**ti, cirakālaṃ jighacchāya jighacchitā āhāre giddhā abhigijjhantā hutvā, evaṃ gantvāpi kiñci āhāraṃ aladdhāyeva nivattāma. **Appapuññatā**ti apuññatā akatakalyāṇatā.

789. **Uttānā paṭikirāmā**ti kadāci uttānā hutvā vikiriyamānaṅgapaccaṅgā viya vattāma. **Avakujjā patāmase**ti kadāci avakujjā hutvā patāma.

790. **Te cā**ti te mayaṃ. **Uraṃ sīsañca ghaṭṭemā**ti avakujjā hutvā patitā uṭṭhātuṃ asakkontā vedhantā vedanāppattā attano attano uraṃ sīsañca paṭighaṃsāma. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Thero taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Taṃ sutvā mahājano maccheramalaṃ pahāya dānādisucaritanirato ahosīti.

Gaṇapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pāṭaliputtapetavatthuvaṇṇanā

Diṭṭhā tayā nirayā tiracchānayonīti idaṃ satthari jetavane viharante aññataraṃ vimānapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Sāvatthivāsino kira pāṭaliputtavāsino ca bahū vāṇijā nāvāya suvaṇṇabhūmiṃ agamiṃsu. Tattheko upāsako ābādhiko mātugāme paṭibaddhacitto kālamakāsi. So katakusalopi devalokaṃ anupapajjitvā itthiyā paṭibaddhacittatāya samuddamajjhe vimānapeto hutvā nibbatti. Yassaṃ pana so paṭibaddhacitto, sā itthī suvaṇṇabhūmigāminiṃ nāvaṃ abhiruyha gacchati. Atha kho so peto taṃ itthiṃ gahetukāmo nāvāya gamanaṃ uparundhi. Atha vāṇijā ‘‘kena nu kho kāraṇena ayaṃ nāvā na gacchatī’’ti vīmaṃsantā kāḷakaṇṇisalākaṃ vicāresuṃ. Amanussiddhiyā yāvatatiyaṃ tassā eva itthiyā pāpuṇi, yassaṃ so paṭibaddhacitto. Taṃ disvā vāṇijā veḷukalāpaṃ samudde otāretvā tassa upari taṃ itthiṃ otāresuṃ. Itthiyā otāritamattāya nāvā vegena suvaṇṇabhūmiṃ abhimukhā pāyāsi. Amanusso taṃ itthiṃ attano vimānaṃ āropetvā tāya saddhiṃ abhirami.

Sā ekaṃ saṃvaccharaṃ atikkamitvā nibbinnarūpā taṃ petaṃ yācantī āha – ‘‘ahaṃ idha vasantī mayhaṃ samparāyikaṃ atthaṃ kātuṃ na labhāmi, sādhu, mārisa, maṃ pāṭaliputtameva nehī’’ti. So tāya yācito –

793. ‘‘Diṭṭhā tayā nirayā tiracchānayoni, petā asurā athavāpi mānusā devā;
Sayamaddasa kammavipākamattano, nessāmi taṃ pāṭaliputtamakkhataṃ;
Tattha gantvā kusalaṃ karohi kamma’’nti. –

Gāthamāha. Tattha **diṭṭhā tayā nirayā**ti ekacce paccekanirayāpi tayā diṭṭhā. **Tiracchānayonī**ti mahānubhāvā nāgasupaṇṇāditiracchānāpi diṭṭhā tayāti yojanā. **Petā**ti khuppipāsādibhedā petā. **Asurā**ti kālakañcikādibhedā asurā. **Devā**ti ekacce cātumahārājikā devā. So kira attano ānubhāvena antarantarā taṃ gahetvā paccekanirayādike dassento vicarati, tena evamāha. **Sayamaddasa kammavipākamattano**ti nirayādike visesato gantvā passantī sayameva attanā katakammānaṃ vipākaṃ paccakkhato addasa adakkhi. **Nessāmi taṃ pāṭaliputtamakkhata**nti idānāhaṃ taṃ akkhataṃ kenaci aparikkhataṃ manussarūpeneva pāṭaliputtaṃ nayissāmi. Tvaṃ pana **tattha gantvā kusalaṃ karohi kammaṃ,** kammavipākassa paccakkhato diṭṭhattā yuttapayuttā puññaniratā hohīti attho.

Atha sā itthī tassa vacanaṃ sutvā attamanā –

794. ‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmosi devate;
Karomi tuyhaṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mama.

795. ‘‘Diṭṭhā mayā nirayā tiracchānayoni, petā asurā athavāpi mānusā devā;
Sayamaddasaṃ kammavipākamattano, kāhāmi puññāni anappakānī’’ti. –

Gāthamāha.

Atha so peto taṃ itthiṃ gahetvā ākāsena gantvā pāṭaliputtanagarassa majjhe ṭhapetvā pakkāmi. Athassā ñātimittādayo taṃ disvā ‘‘mayaṃ pubbe samudde pakkhittā matāti assumha. Sā ayaṃ diṭṭhā vata, bho, sotthinā āgatā’’ti abhinandamānā samāgantvā tassā pavattiṃ pucchiṃsu. Sā tesaṃ ādito paṭṭhāya attanā diṭṭhaṃ anubhūtañca sabbaṃ kathesi. Sāvatthivāsinopi kho te vāṇijā anukkamena sāvatthiṃ upagatakāle satthu santikaṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisinnā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā catunnaṃ parisānaṃ dhammaṃ desesi. Taṃ sutvā mahājano saṃvegajāto dānādikusaladhammanirato ahosīti.

Pāṭaliputtapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Ambavanapetavatthuvaṇṇanā

Ayañca te pokkharaṇī surammāti idaṃ satthari sāvatthiyaṃ viharante ambapetaṃ ārabbha vuttaṃ. Sāvatthiyaṃ kira aññataro gahapati parikkhīṇabhogo ahosi. Tassa bhariyā kālamakāsi, ekā dhītāyeva hoti. So taṃ attano mittassa gehe ṭhapetvā iṇavasena gahitena kahāpaṇasatena bhaṇḍaṃ gahetvā satthena saddhiṃ vaṇijjāya gato, na cireneva mūlena saha udayabhūtāni pañca kahāpaṇasatāni labhitvā satthena saha paṭinivatti. Antarāmagge corā pariyuṭṭhāya satthaṃ pāpuṇiṃsu, satthikā ito cito ca palāyiṃsu. So pana gahapati aññatarasmiṃ gacche kahāpaṇe nikkhipitvā avidūre nilīyi. Corā taṃ gahetvā jīvitā voropesuṃ. So dhanalobhena tattheva peto hutvā nibbatti.

Vāṇijā sāvatthiṃ gantvā tassa dhītuyā taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Sā pitu maraṇena ājīvikābhayena ca ativiya sañjātadomanassā bāḷhaṃ paridevi. Atha naṃ so pitu sahāyo kuṭumbiko ‘‘yathā nāma kulālabhājanaṃ sabbaṃ bhedanapariyantaṃ, evameva sattānaṃ jīvitaṃ bhedanapariyantaṃ. Maraṇaṃ nāma sabbasādhāraṇaṃ appaṭikārañca, tasmā mā tvaṃ pitari atibāḷhaṃ soci, mā paridevi, ahaṃ te pitā, tvaṃ mayhaṃ dhītā, ahaṃ tava pitu kiccaṃ karomi, tvaṃ pituno gehe viya imasmiṃ gehe avimanā abhiramassū’’ti vatvā samassāsesi. Sā tassa vacanena paṭippassaddhasokā pitari viya tasmiṃ sañjātagāravabahumānā attano kapaṇabhāvena tassa veyyāvaccakārinī hutvā vattamānā pitaraṃ uddissa matakiccaṃ kātukāmā yāguṃ pacitvā manosilāvaṇṇāni suparipakkāni madhurāni ambaphalāni kaṃsapātiyaṃ ṭhapetvā yāguṃ ambaphalāni ca dāsiyā gāhāpetvā vihāraṃ gantvā satthāraṃ vanditvā evamāha – ‘‘bhagavā mayhaṃ dakkhiṇāya paṭiggahaṇena anuggahaṃ karothā’’ti. Satthā mahākaruṇāya sañcoditamānaso tassā manorathaṃ pūrento nisajjākāraṃ dassesi. Sā haṭṭhatuṭṭhā paññattavarabuddhāsane attanā upanītaṃ suvisuddhavatthaṃ attharitvā adāsi, nisīdi bhagavā paññatte āsane.

Atha sā bhagavato yāguṃ upanāmesi, paṭiggahesi bhagavā yāguṃ. Atha saṅghaṃ uddissa bhikkhūnampi yāguṃ datvā puna dhotahatthā ambaphalāni bhagavato upanāmesi, bhagavā tāni paribhuñji. Sā bhagavantaṃ vanditvā evamāha – ‘‘yā me, bhante, paccattharaṇayāguambaphaladānavasena pavattā dakkhiṇā, sā me pitaraṃ pāpuṇātū’’ti. Bhagavā ‘‘evaṃ hotū’’ti vatvā anumodanaṃ akāsi. Sā bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Tāya dakkhiṇāya samuddiṭṭhamattāya so peto ambavanauyyānavimānakapparukkhapokkharaṇiyo mahatiñca dibbasampattiṃ paṭilabhi.

Atha te vāṇijā aparena samayena vaṇijjāya gacchantā tameva maggaṃ paṭipannā pubbe vasitaṭṭhāne ekarattiṃ vāsaṃ kappesuṃ. Te disvā so vimānapeto uyyānavimānādīhi saddhiṃ tesaṃ attānaṃ dassesi. Te vāṇijā taṃ disvā tena laddhasampattiṃ pucchantā –

796. ‘‘Ayañca te pokkharaṇī surammā, samā sutitthā ca mahodakā ca;
Supupphitā bhamaragaṇānukiṇṇā, kathaṃ tayā laddhā ayaṃ manuññā.

797. ‘‘Idañca te ambavanaṃ surammaṃ, sabbotukaṃ dhārayate phalāni;
Supupphitaṃ bhamaragaṇānukiṇṇaṃ, kathaṃ tayā laddhamidaṃ vimāna’’nti. –

Imā dve gāthā avocuṃ.

796. Tattha **surammā**ti suṭṭhu ramaṇīyā. **Samā**ti samatalā. **Sutitthā**ti ratanamayasopānatāya sundaratitthā. **Mahodakā**ti bahujalā.

797. **Sabbotuka**nti pupphūpagaphalūpagarukkhādīhi sabbesu utūsu sukhāvahaṃ. Tenāha **‘‘dhārayate phalānī’’**ti. **Supupphita**nti niccaṃ supupphitaṃ.

Taṃ sutvā peto pokkharaṇiādīnaṃ paṭilābhakāraṇaṃ ācikkhanto –

798. ‘‘Ambapakkaṃ dakaṃ yāgu, sītacchāyā manoramā;

Dhītāya dinnadānena, tena me idha labbhatī''ti. –

Gāthamāha. Tattha **tena me idha labbhatī**ti yaṃ taṃ bhagavato bhikkhūnañca ambapakkaṃ udakaṃ yāguñca mamaṃ uddissa dentiyā mayhaṃ dhītāya dinnaṃ dānaṃ, tena me dhītāya dinnadānena idha imasmiṃ dibbe ambavane sabbotukaṃ ambapakkaṃ, imissā dibbāya manuññāya pokkharaṇiyā dibbaṃ udakaṃ, yāguyā attharaṇassa ca dānena uyyānavimānakapparukkhādīsu sītacchāyā manoramā idha labbhati, samijjhatīti attho.

Evañca pana vatvā so peto te vāṇije netvā tāni pañca kahāpaṇasatāni dassetvā ''ito upaḍḍhaṃ tumhe gaṇhatha, upaḍḍhaṃ mayā gahitaṃ iṇaṃ sodhetvā sukhena jīvatūti mayhaṃ dhītāya dethā''ti āha. Vāṇijā anukkamena sāvatthiṃ patvā tassa dhītāya kathetvā tena attano dinnabhāgampi tassā eva adaṃsu. Sā kahāpaṇasataṃ dhanikānaṃ datvā itaraṃ attano pitu sahāyassa tassa kuṭumbikassa datvā sayaṃ veyyāvaccaṃ karonti nivasati. So ''idaṃ sabbaṃ tuyhaṃyeva hotū''ti tassāyeva paṭidatvā taṃ attano jeṭṭhaputtassa gharasāminiṃ akāsi.

Sā gacchante kāle ekaṃ puttaṃ labhitvā taṃ upalālentī –

799. ''Sandiṭṭhikaṃ kammaṃ evaṃ passatha, dānassa damassa saṃyamassa vipākaṃ;
Dāsī ahaṃ ayyakulesu hutvā, suṇisā homi agārassa issarā''ti. –

Imaṃ gāthaṃ vadati.

Athekadivasaṃ satthā tassā ñāṇaparipākaṃ oloketvā obhāsaṃ pharitvā sammukhe ṭhito viya attānaṃ dassetvā –

''Asātaṃ sātarūpena, piyarūpena appiyaṃ;
Dukkhaṃ sukhassa rūpena, pamattaṃ ativattatī''ti. (udā. 18; jā. 1.1.100) –

Imaṃ gāthamāha. Sā gāthāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhitā. Sā dutiyadivase buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ datvā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Ambavanapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Akkharukkhapetavatthuvaṇṇanā

Yaṃ dadāti na taṃ hotīti idaṃ akkhadāyakapetavatthu. Tassa kā uppatti? Bhagavati sāvatthiyaṃ viharante aññataro sāvatthivāsī upāsako sakaṭehi bhaṇḍassa pūretvā vaṇijjāya videsaṃ gantvā tattha attano bhaṇḍaṃ vikkiṇitvā paṭibhaṇḍaṃ sakaṭesu āropetvā sāvatthiṃ uddissa maggaṃ paṭipajji. Tassa maggaṃ gacchantassa aṭaviyaṃ ekassa sakaṭassa akkho bhijji. Atha aññataro puriso rukkhagahaṇatthaṃ kuṭhāripharasuṃ gāhāpetvā attano gāmato nikkhamitvā araññe vicaranto taṃ ṭhānaṃ patvā taṃ upāsakaṃ akkhabhañjanena domanassappattaṃ disvā ''ayaṃ vāṇijo akkhabhañjanena aṭaviyaṃ kilamatī''ti anukampaṃ upādāya rukkhadaṇḍaṃ chinditvā daḷhaṃ akkhaṃ katvā sakaṭe yojetvā adāsi.

So aparena samayena kālaṃ katvā tasmiṃyeva aṭavipadese bhummadevatā hutvā nibbatto. Attano kammaṃ paccavekkhitvā rattiyaṃ tassa upāsakassa gehaṃ gantvā gehadvāre ṭhatvā –

800. ''Yaṃ dadāti na taṃ hoti, detheva dānaṃ datvā ubhayaṃ tarati;
Ubhayaṃ tena dānena gacchati, jāgaratha mā pamajjathā''ti. –

Gāthamāha. Tattha **yaṃ dadāti na taṃ hotī**ti yaṃ deyyadhammaṃ dāyako deti, na tadeva paraloke tassa dānassa phalabhāvena hoti, atha kho aññaṃ bahuṃ iṭṭhaṃ kantaṃ phalaṃ hotiyeva. Tasmā **detheva dāna**nti yathā tathā dānaṃ detha eva. Tattha kāraṇamāha **''datvā ubhayaṃ taratī''**ti, dānaṃ datvā diṭṭhadhammikampi samparāyikampi dukkhaṃ anatthañca atikkamati. **Ubhayaṃ tena dānena gacchatī**ti diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañcāti ubhayampi sukhaṃ tena dānena upagacchati pāpuṇāti, attano paresañca hitasukhavasenāpi ayamattho yojetabbo. **Jāgaratha mā pamajjathā**ti evaṃ ubhayānatthanivāraṇaṃ ubhayahitasādhanaṃ dānaṃ sampādetuṃ jāgaratha, dānūpakaraṇāni sajjetvā tattha ca appamattā hothāti attho. Ādaradassanatthaṃ cettha āmeḍitavasena vuttaṃ.

Vāṇijo attano kiccaṃ tīretvā paṭinivattitvā anukkamena sāvatthiṃ patvā dutiyadivase satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisinno taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Satthā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Akkharukkhapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Bhogasaṃharaṇapetivatthuvaṇṇanā

Mayaṃ bhoge saṃharimhāti idaṃ bhogasaṃharaṇapetivatthu. Tassa kā uppatti? Bhagavati veḷuvane viharante rājagahe kira catasso itthiyo mānakūṭādivasena sappimadhuteladhaññādīhi vohāraṃ katvā ayoniso bhoge saṃharitvā jīvanti. Tā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā bahinagare parikhāpiṭṭhe petiyo hutvā nibbattiṃsu. Tā rattiyaṃ dukkhābhibhūtā –

801. ''Mayaṃ bhoge saṃharimhā, samena visamena ca;
Te aññe paribhuñjanti, mayaṃ dukkhassa bhāginī''ti. –

Vippalapantiyo bheravena mahāsaddena viraviṃsu. Manussā taṃ sutvā bhītatasitā vibhātāya rattiyā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ sajjetvā satthāraṃ bhikkhusaṅghañca nimantetvā paṇītena khādanīyena bhojanīyena parivisitvā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ upanisīditvā taṃ pavattiṃ nivedesuṃ. Bhagavā ''upāsakā tena vo saddena koci antarāyo natthi, catasso pana petiyo dukkhābhibhūtā attanā dukkaṭaṃ kammaṃ kathetvā paridevanavasena vissarena viravantiyo –

''Mayaṃ bhoge saṃharimhā, samena visamena ca;
Te aññe paribhuñjanti, mayaṃ dukkhassa bhāginī''ti. –

Imaṃ gāthamāhaṃsūti avoca.

Tattha **bhoge**ti paribhuñjitabbaṭṭhena ''bhogā''ti laddhanāme vatthābharaṇādike vittūpakaraṇavisese. **Saṃharimhā**ti maccheramalena pariyādinnacittā kassaci kiñci adatvā sañcinimha. **Samena visamena cā**ti ñāyena ca aññāyena ca, ñāyapatirūpakena vā aññāyena te bhoge amhehi saṃharite idāni aññe paribhuñjanti. **Mayaṃ dukkhassa bhāginī**ti mayaṃ pana kassacipi sucaritassa akatattā duccaritassa ca katattā etarahi petayonipariyāpannassa mahato dukkhassa bhāginiyo bhavāma, mahādukkhaṃ anubhavāmāti attho.

Evaṃ bhagavā tāhi petīhi vuttaṃ gāthaṃ vatvā tāsaṃ pavattiṃ kathetvā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desetvā upari saccāni pakāsesi, saccapariyosāne bahū sotāpattiphalādīni pāpuṇiṃsūti.

Bhogasaṃharaṇapetivatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Seṭṭhiputtapetavatthuvaṇṇanā

Saṭṭhivassasahassānīti idaṃ seṭṭhiputtapetavatthu. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena kho pana samayena rājā pasenadi kosalo alaṅkatappaṭiyatto hatthikkhandhavaragato mahatiyā rājiddhiyā mahantena rājānubhāvena nagaraṃ anusañcaranto aññatarasmiṃ gehe uparipāsāde vātapānaṃ vivaritvā taṃ rājavibhūtiṃ olokentiṃ rūpasampattiyā devaccharāpaṭibhāgaṃ ekaṃ itthiṃ disvā adiṭṭhapubbe ārammaṇe sahasā samuppannena kilesasamudācārena pariyuṭṭhitacitto satipi kularūpācārādiguṇavisesasampanne antepurajane sabhāvalahukassa pana duddamassa cittassa vasena tassaṃ itthiyaṃ paṭibaddhamānaso hutvā pacchāsane nisinnassa purisassa ‘‘imaṃ pāsādaṃ imañca itthiṃ upadhārehī’’ti saññaṃ datvā rājagehaṃ paviṭṭho. Aññaṃ sabbaṃ ambasakkarapetavatthumhi āgatanayeneva veditabbaṃ.

Ayaṃ pana viseso – idha puriso sūriye anatthaṅgateyeva āgantvā nagaradvāre thakite attanā ānītaṃ aruṇavaṇṇamattikaṃ uppalāni ca nagaradvārakavāṭe laggetvā nipajjituṃ jetavanaṃ agamāsi. Rājā pana sirisayane vāsūpagato majjhimayāme sa-iti na-iti du-iti so-iti ca imāni cattāri akkharāni mahatā kaṇṭhena uccāritāni viya vissaravasena assosi. Tāni kira atīte kāle sāvatthivāsīhi catūhi seṭṭhiputtehi bhogamadamattehi yobbanakāle pāradārikakammavasena bahuṃ apuññaṃ pasavetvā aparabhāge kālaṃ katvā tasseva nagarassa samīpe lohakumbhiyaṃ nibbattitvā paccamānehi lohakumbhiyā mukhavaṭṭiṃ patvā ekekaṃ gāthaṃ vatthukāmehi uccāritānaṃ tāsaṃ gāthānaṃ ādiakkharāni, te paṭhamakkharameva vatvā vedanāppattā hutvā lohakumbhiṃ otariṃsu.

Rājā pana taṃ saddaṃ sutvā bhītatasito saṃviggo lomahaṭṭhajāto taṃ rattāvasesaṃ dukkhena vītināmetvā vibhātāya rattiyā purohitaṃ pakkosāpetvā taṃ pavattiṃ kathesi. Purohito rājānaṃ bhītatasitaṃ ñatvā lābhagiddho ‘‘uppanno kho ayaṃ mayhaṃ brāhmaṇānañca lābhuppādanupāyo’’ti cintetvā ‘‘mahārāja, mahā vatāyaṃ upaddavo uppanno, sabbacatukkaṃ yaññaṃ yajāhī’’ti āha. Rājā tassa vacanaṃ sutvā amacce āṇāpesi ‘‘sabbacatukkayaññassa upakaraṇāni sajjethā’’ti. Taṃ sutvā mallikā devī rājānaṃ evamāha – ‘‘kasmā, mahārāja, brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā anekapāṇavadhahiṃsanakakiccaṃ kātukāmosi, nanu sabbattha appaṭihatañāṇacāro bhagavā pucchitabbo? Yathā ca te bhagavā byākarissati, tathā paṭipajjitabba’’nti. Rājā tassā vacanaṃ sutvā satthu santikaṃ gantvā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā ‘‘na, mahārāja, tatonidānaṃ tuyhaṃ koci antarāyo’’ti vatvā ādito paṭṭhāya tesaṃ lohakumbhiniraye nibbattasattānaṃ pavattiṃ kathetvā tehi paccekaṃ uccāretuṃ āraddhagāthāyo –

802. ‘‘Saṭṭhivassasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Niraye paccamānānaṃ, kadā anto bhavissati.

803. ‘‘Natthi anto kuto anto, na anto paṭidissati;
Tathā hi pakataṃ pāpaṃ, tuyhaṃ mayhañca mārisā.

804. ‘‘Dujjīvitamajīvimha, ye sante na dadamhase;
Santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano.

805. ‘‘Sohaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Vadaññū sīlasampanno, kāhāmi kusalaṃ bahu’’nti. –

Paripuṇṇaṃ katvā kathesi.

802. Tattha **saṭṭhivassasahassānī**ti vassānaṃ saṭṭhisahassāni. Tasmiṃ kira lohakumbhiniraye nibbattasatto adho ogacchanto tiṃsāya vassasahassehi heṭṭhimatalaṃ pāpuṇāti, tato uddhaṃ uggacchantopi tiṃsāya eva vassasahassehi mukhavaṭṭipadesaṃ pāpuṇāti, tāya saññāya so ‘‘saṭṭhivassasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso’’ti gāthaṃ vattukāmo sa-iti vatvā adhimattavedanāppatto hutvā adhomukho pati. Bhagavā pana taṃ rañño paripuṇṇaṃ katvā kathesi. Esa nayo sesagāthāsupi. Tattha **kadā anto bhavissatī**ti lohakumbhiniraye paccamānānaṃ amhākaṃ kadā nu kho imassa dukkhassa anto pariyosānaṃ bhavissati.

803. **Tathā hī**ti yathā tuyhaṃ mayhañca imassa dukkhassa natthi anto, na anto paṭidissati, tathā tena pakārena pāpakaṃ kammaṃ pakataṃ tayā mayā cāti vibhattiṃ vipariṇāmetvā vattabbaṃ.

804. **Dujjīvita**nti viññūhi garahitabbaṃ jīvitaṃ. **Ye sante**ti ye mayaṃ sante vijjamāne deyyadhamme. **Na dadamhase**ti na adamha. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''santesu deyyadhammesu, dīpaṃ nākamha attano''**ti vuttaṃ.

805. **Soha**nti so ahaṃ. **Nūnā**ti parivitakke nipāto. **Ito**ti imasmā lohakumbhinirayā. **Gantvā**ti apagantvā. **Yoniṃ laddhāna mānusi**nti manussayoniṃ manussattabhāvaṃ labhitvā. **Vadaññū**ti pariccāgasīlo, yācakānaṃ vā vacanaññū. **Sīlasampanno**ti sīlācārasampanno. **Kāhāmi kusalaṃ bahu**nti pubbe viya pamādaṃ anāpajjitvā bahuṃ pahūtaṃ kusalaṃ puññakammaṃ karissāmi, upacinissāmīti attho.

Satthā imā gāthāyo vatvā vitthārena dhammaṃ desesi, desanāpariyosāne mattikārattuppalahārako puriso sotāpattiphale patiṭṭhahi. Rājā sañjātasaṃvego parapariggahe abhijjhaṃ pahāya sadārasantuṭṭho ahosīti.

Seṭṭhiputtapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Saṭṭhikūṭapetavatthuvaṇṇanā

Kiṃ nu ummattarūpovāti idaṃ satthari veḷuvane viharante aññataraṃ petaṃ ārabbha vuttaṃ. Atīte kira bārāṇasinagare aññataro pīṭhasappī sālittakapayoge kusalo, tahiṃ sakkharakhipanasippe nipphattiṃ gato nagaradvāre nigrodharukkhamūle nisīditvā sakkharapahārehi hatthiassamanussarathakūṭāgāradhajapuṇṇaghaṭādirūpāni nigrodhapattesu dasseti. Nagaradārakā attano kīḷanatthāya māyakaḍḍhamāsakādīni datvā yathāruci tāni sippāni kārāpenti.

Athekadivasaṃ bārāṇasirājā nagarato nikkhamitvā taṃ nigrodhamūlaṃ upagato nigrodhapattesu hatthirūpādivasena nānāvidharūpavibhattiyo appitā disvā manusse pucchi – ''kena nu kho imesu nigrodhapattesu evaṃ nānāvidharūpavibhattiyo katā''ti? Manussā taṃ pīṭhasappiṃ dassesuṃ ''deva, iminā katā''ti. Rājā taṃ pakkosāpetvā evamāha – ''sakkā nu kho, bhaṇe, mayā dassitassa ekassa purisassa kathentassa ajānantasseva kucchiyaṃ ajalaṇḍikāhi pūretu''nti? ''Sakkā, devā''ti. Rājā taṃ attano rājabhavanaṃ netvā bahubhāṇike purohite nibbinnarūpo purohitaṃ pakkosāpetvā tena saha vivitte okāse sāṇipākāraparikkhitte nisīditvā mantayamāno pīṭhasappiṃ pakkosāpesi. Pīṭhasappī nāḷimattā ajalaṇḍikā ādāyāgantvā rañño ākāraṃ ñatvā purohitābhimukho nisinno tena mukhe vivaṭe sāṇipākāravivarena ekekaṃ ajalaṇḍikaṃ tassa galamūle patiṭṭhāpesi. So lajjāya uggilituṃ asakkonto sabbā ajjhohari. Atha naṃ rājā ajalaṇḍikāhi pūritodaraṃ vissajji – ''gaccha, brāhmaṇa, laddhaṃ tayā bahubhāṇitāya phalaṃ, maddanaphalapiyaṅgutacādīhi abhisaṅkhataṃ pānakaṃ pivitvā ucchaḍḍehi, evaṃ te sotthi bhavissatī''ti. Tassa ca pīṭhasappissa tena kammena attamano hutvā cuddasa gāme adāsi. So gāme labhitvā attānaṃ sukhento pīṇento parijanampi sukhento pīṇento samaṇabrāhmaṇādīnaṃ yathārahaṃ kiñci dento diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca atthaṃ ahāpento sukheneva jīvati, attano santikaṃ upagatānaṃ sippaṃ sikkhantānaṃ bhattavetanaṃ deti.

Atheko puriso tassa santikaṃ upagantvā evamāha – ''sādhu, ācariya, mampi etaṃ sippaṃ sikkhāpehi, mayhaṃ pana alaṃ bhattavetanenā''ti. So taṃ purisaṃ taṃ sippaṃ sikkhāpesi. So sikkhitasippo sippaṃ vīmaṃsitukāmo gantvā gaṅgātīre nisinnassa sunettassa nāma paccekabuddhassa sakkharābhighātena sīsaṃ bhindi. Paccekabuddho tattheva gaṅgātīre parinibbāyi. Manussā taṃ pavattiṃ sutvā taṃ purisaṃ tattheva leḍḍudaṇḍādīhi paharitvā jīvitā voropesuṃ. So kālakato avīcimahāniraye nibbattitvā bahūni vassasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena imasmiṃ buddhuppāde rājagahanagarassa avidūre peto hutvā nibbatti. Tassa kammassa sarikkhakena vipākena bhavitabbanti kammavegukkhittāni pubbaṇhasamayaṃ majjhanhikasamayaṃ sāyanhasamayañca saṭṭhi ayokūṭasahassāni matthake nipatanti. So chinnabhinnasīso adhimattavedanāppatto bhūmiyaṃ nipatati, ayokūṭesu pana apagatamattesu paṭipākatikasiro tiṭṭhati.

Athekadivasaṃ āyasmā mahāmoggallāno gijjhakūṭapabbatā otaranto taṃ disvā –

806. ‘‘Kiṃ nu ummattarūpova, migo bhantova dhāvasi;
Nissaṃsayaṃ pāpakammanto, kiṃ nu saddāyase tuva’’nti. –

Imāya gāthāya paṭipucchi. Tattha **ummattarūpovā**ti ummattakasabhāvo viya ummādappatto viya. **Migo bhantova dhāvasī**ti bhantamigo viya ito cito ca dhāvasi. So hi tesu ayokūṭesu nipatantesu parittāṇaṃ apassanto ‘‘na siyā nu kho evaṃ pahāro’’ti itopi ettopi palāyati. Te pana kammavegukkhittā yattha katthaci ṭhitassa matthakeyeva nipatanti. **Kiṃ nu saddāyase tuva**nti kiṃ nu kho tuvaṃ saddaṃ karosi, ativiya vissaraṃ karonto vicarasi.

Taṃ sutvā peto –

807. ‘‘Ahaṃ bhadante petomhi, duggato yamalokiko;
Pāpakammaṃ karitvāna, petalokaṃ ito gato.

808. ‘‘Saṭṭhi kūṭasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Sīse mayhaṃ nipatanti, te bhindanti ca matthaka’’nti. –

Dvīhi gāthāhi paṭivacanaṃ adāsi. Tattha **saṭṭhi kūṭasahassānī**ti saṭṭhimattāni ayokūṭasahassāni. **Paripuṇṇānī**ti anūnāni. **Sabbaso**ti sabbabhāgato. Tassa kira saṭṭhiyā ayokūṭasahassānaṃ patanappahonakaṃ mahantaṃ pabbatakūṭappamāṇaṃ sīsaṃ nibbatti. Taṃ tassa vālaggakoṭinitudanamattampi ṭhānaṃ asesetvā tāni kūṭāni patantāni matthakaṃ bhindanti, tena so aṭṭassaraṃ karoti. Tena vuttaṃ **‘‘sabbaso sīse mayhaṃ nipatanti, te bhindanti ca matthaka’’**nti.

Atha naṃ thero katakammaṃ pucchanto –

809. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kissa kammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchasi.

810. ‘‘Saṭṭhi kūṭasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Sīse tuyhaṃ nipatanti, te bhindanti ca matthaka’’nti. –

Dve gāthā abhāsi.

Tassa peto attanā katakammaṃ ācikkhanto –

811. ‘‘Athaddasāsiṃ sambuddhaṃ, sunettaṃ bhāvitindriyaṃ;
Nisinnaṃ rukkhamūlasmiṃ, jhāyantaṃ akutobhayaṃ.

812. ‘‘Sālittakappahārena, bhindissaṃ tassa matthakaṃ;
Tassakammavipākena, idaṃ dukkhaṃ nigacchisaṃ.

813. ‘‘Saṭṭhi kūṭasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Sīse mayhaṃ nipatanti, te bhindanti ca matthaka’’nti. –

Tisso gāthāyo abhāsi.

811. Tattha **sambuddha**nti paccekasambuddhaṃ. **Sunetta**nti evaṃnāmakaṃ. **Bhāvitindriya**nti ariyamaggabhāvanāya bhāvitasaddhādiindriyaṃ.

812-13. **Sālittakappahārenā**ti sālittakaṃ vuccati dhanukena, aṅgulīhi eva vā sakkharakhipanapayogo. Tathā hi sakkharāya pahārenāti vā pāṭho. **Bhindissa**nti bhindiṃ.

Taṃ sutvā thero ‘‘attano katakammānurūpameva idāni purāṇakammassa idaṃ phalaṃ paṭilabhatī’’ti dassento –

814. ‘‘Dhammena te kāpurisa;
Saṭṭhi kūṭasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Sīse tuyhaṃ nipatanti, te bhindanti ca matthaka’’nti. –

Osānagāthamāha. Tattha **dhammenā**ti anurūpakāraṇena. **Te**ti tava, tasmiṃ paccekabuddhe aparajjhantena tayā katassa pāpakammassa anucchavikamevetaṃ phalaṃ tuyhaṃ upanītaṃ. Tasmā kenaci devena vā mārena vā brahmunā vā api sammāsambuddhenapi appaṭibāhanīyametanti dasseti.

Evañca pana vatvā tato nagare piṇḍāya caritvā katabhattakicco sāyanhasamaye satthāraṃ upasaṅkamitvā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desento paccekabuddhānaṃ guṇānubhāvaṃ kammānañca avañjhataṃ pakāsesi, mahājano saṃvegajāto hutvā pāpaṃ pahāya dānādipuññanirato ahosīti.

Saṭṭhikūṭapetavatthuvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti khuddaka-aṭṭhakathāya petavatthusmiṃ

Soḷasavatthupaṭimaṇḍitassa

Catutthassa mahāvaggassa atthasaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Ye te petesu nibbattā, sattā dukkaṭakārino;
Yehi kammehi tesaṃ taṃ, pāpakaṃ kaṭukapphalaṃ.

Paccakkhato vibhāventī, pucchāvissajjanehi ca;
Yā desanāniyāmena, sataṃ saṃvegavaḍḍhanī.

Yaṃ kathāvatthukusalā, supariññātavatthukā;
Petavatthūti nāmena, saṅgāyiṃsu mahesayo.

Tassa atthaṃ pakāsetuṃ, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Nissāya yā samāraddhā, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Yā tattha paramatthānaṃ, tattha tattha yathārahaṃ;
Pakāsanā **paramattha-dīpanī** nāma nāmato.

Sampattā pariniṭṭhānaṃ, anākulavinicchayā;

Sā pannarasamattāya, pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;
Puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.

Ogāhetvā visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā;
Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati;
Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsatūti.

Iti **badaratitthavihāravāsinā** munivarayatinā

Bhadantena **ācariyadhammapālena** katā petavatthuatthasaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Petavatthu-aṭṭhakathā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Nettippakaraṇa-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **nāthaṃ,** ñeyyasāgarapāraguṃ;
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato;
Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ,** sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
Vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Ṭhitiṃ ākaṅkhamānena, ciraṃ saddhammanettiyā;
Dhammarakkhitanāmena, therena abhiyācito.

Padumuttaranāthassa, pādamūle pavattitaṃ;
Passatā abhinīhāraṃ, sampattaṃ yassa matthakaṃ.

Saṃkhittaṃ vibhajantānaṃ, eso aggoti tādinā;
Ṭhapito etadaggasmiṃ, yo mahāsāvakuttamo.

Chaḷabhiñño vasippatto, pabhinnapaṭisambhido;
Mahākaccāyano thero, sambuddhena pasaṃsito.

Tena yā bhāsitā netti, satthārā anumoditā;
Sāsanassa sadāyattā, navaṅgassatthavaṇṇanā.

Tassā gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato;
Kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Saha saṃvaṇṇanaṃ yasmā, dharate satthusāsanaṃ;
Pubbācariyasīhānaṃ, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā tamupanissāya, ogāhetvāna pañcapi;
Nikāye peṭakenāpi, saṃsanditvā yathābalaṃ.

Suvisuddhamasaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Pamādalekhaṃ vajjetvā, pāḷiṃ sammā niyojayaṃ;
Upadesaṃ vibhāvento, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

Iti atthaṃ asaṅkiṇṇaṃ, **nettippakaraṇassa** me;
Vibhajantassa sakkaccaṃ, nisāmayatha sādhavoti.

Tattha kenaṭṭhena netti? Saddhammanayanaṭṭhena **netti**. Yathā hi taṇhā satte kāmādibhavaṃ nayatīti ‘‘bhavanettī’’ti vuccati, evamayampi veneyyasatte ariyadhammaṃ nayatīti saddhammanayanaṭṭhena ‘‘nettī’’ti vuccati. Atha vā nayanti tāyāti **netti**. Nettippakaraṇena hi karaṇabhūtena dhammakathikā veneyyasatte dassanamaggaṃ nayanti sampāpentīti, nīyanti vā ettha etasmiṃ pakaraṇe adhiṭṭhānabhūte patiṭṭhāpetvā veneyyā nibbānaṃ sampāpiyantīti **netti**. Na hi nettiupadesasannissayena vinā aviparītasuttatthāvabodho sambhavati. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘tasmā nibbāyitukāmenā’’tiādi. Sabbāpi hi suttassa atthasaṃvaṇṇanā nettiupadesāyattā, netti ca suttappabhavā, suttaṃ sammāsambuddhappabhavanti.

Sā panāyaṃ netti pakaraṇaparicchedato tippabhedā hāranayapaṭṭhānānaṃ vasena. Paṭhamañhi hāravicāro, tato nayavicāro, pacchā paṭṭhānavicāroti. Pāḷivavatthānato pana saṅgahavāravibhāgavāravasena duvidhā. Sabbāpi hi netti saṅgahavāro vibhāgavāroti vāradvayameva hoti.

Tattha **saṅgahavāro** ādito pañcahi gāthāhi paricchinno. Sabbo hi pakaraṇattho ‘‘yaṃ loko pūjayate’’tiādīhi pañcahi gāthāhi apariggahito nāma natthi. Nanu cettha paṭṭhānaṃ asaṅgahitanti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ, mūlapadaggahaṇena paṭṭhānassa saṅgahitattā. Tathā hi vakkhati – ‘‘aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā sāsanapaṭṭhāne’’ti. Mūlapadapaṭṭhānāni hi atthanayasaṅkhārattikā viya aññamaññaṃ saṅgahitāni.

Vibhāgavāro pana uddesaniddesapaṭiniddesavasena tividho. Tesu ‘‘tattha katame soḷasa hārā’’ti ārabhitvā yāva ‘‘bhavanti aṭṭhārasa padānī’’ti ayaṃ uddesavāro. ‘‘Assādādīnavatā’’ti ārabhitvā yāva ‘‘tettiṃsā ettikā nettī’’ti ayaṃ niddesavāro. Paṭiniddesavāro pana hāravibhaṅgavāro hārasampātavāro nayasamuṭṭhānavāro sāsanapaṭṭhānavāroti catubbidho. Tesu ‘‘tattha katamo desanāhāro’’ti ārabhitvā yāva ‘‘ayaṃ pahānena samāropanā’’ti ayaṃ hāravibhaṅgavāro. Tattha ‘‘katamo desanāhārasampāto’’ti ārabhitvā yāva ‘‘anupādisesā ca nibbānadhātū’’ti ayaṃ hārasampātavāro. Etthāha – hāravibhaṅgahārasampātavārānaṃ kiṃ nānākaraṇanti? Vuccate – yattha anekehipi udāharaṇasuttehi eko hāro niddisīyati, ayaṃ hāravibhaṅgavāro. Yattha pana ekasmiṃ sutte aneke hārā sampatanti, ayaṃ hārasampātavāro. Vuttañhetaṃ **peṭake** –

‘‘Yattha ca sabbe hārā, sampatamānā nayanti suttatthaṃ;
Byañjanavidhiputhuttā, sā bhūmī hārasampāto’’ti.

Nayasamuṭṭhānasāsanapaṭṭhānavāravibhāgo pākaṭo eva. Sāsanapaṭṭhānavāro pana saṅgahavāre viya uddesaniddesavāresupi na sarūpato uddhaṭoti. Etthāha – ‘‘idaṃ nettippakaraṇaṃ mahāsāvakabhāsitaṃ, bhagavatā anumodita’’nti ca kathametaṃ viññāyatīti? Pāḷito eva. Na hi pāḷito aññaṃ pamāṇataraṃ atthi. Yā hi catūhi mahāpadesehi aviruddhā pāḷi, sā pamāṇaṃ. Tathā hi agarahitāya ācariyaparamparāya peṭakopadeso viya idaṃ nettippakaraṇaṃ ābhataṃ. Yadi evaṃ kasmāssa nidānaṃ na vuttaṃ. Sāvakabhāsitānampi hi **subhasutta-** (dī. ni. 1.444 ādayo) **anaṅgaṇasutta-** (ma. ni. 1.57 ādayo) **kaccāyanasaṃyuttā**dīnaṃ nidānaṃ bhāsitanti? Nayidaṃ ekantikaṃ. Sāvakabhāsitānaṃ buddhabhāsitānampi hi ekaccānaṃ paṭisambhidāmagganiddesādīnaṃ dhammapadabuddhavaṃsādīnañca nidānaṃ na bhāsitaṃ, na ca tāvatā tāni appamāṇaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ.

Nidānañca nāma suttavinayānaṃ dhammabhaṇḍāgārikaupālittherādīhi mahāsāvakeheva bhāsitaṃ, idañca mahāsāvakabhāsitaṃ, theraṃ muñcitvā anaññavisayattā imissā vicāraṇāyāti kimetena nidānagavesanena, atthoyevettha gavesitabbo, yo pāḷiyā aviruddhoti. Atha vā pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanābhāvato na imassa pakaraṇassa visuṃ nidānavacanakiccaṃ atthi, paṭisambhidāmagganiddesādīnaṃ viyāti daṭṭhabbaṃ.

Idāni etasmiṃ pakaraṇe nānappakārakosallatthaṃ ayaṃ vibhāgo veditabbo – sabbameva cetaṃ pakaraṇaṃ sāsanapariyeṭṭhibhāvato ekavidhaṃ, tathā ariyamaggasampādanato vimuttirasato ca. Byañjanatthavicārabhāvato duvidhaṃ, tathā saṅgahavibhāgabhāvato dhammavinayatthasaṃvaṇṇanato lokiyalokuttaratthasaṅgahaṇato rūpārūpadhammapariggāhakato lakkhaṇalakkhiyabhāvato pavattinivattivacanato sabhāgavisabhāganiddesato sādhāraṇāsādhāraṇadhammavibhāgato ca.

Tividhaṃ puggalattayaniddesato tividhakalyāṇavibhāgato pariññattayakathanato pahānattayūpadesato sikkhattayasaṅgahaṇato tividhasaṃkilesavisodhanato mūlagītianugītisaṅgītibhedato piṭakattayatthasaṃvaṇṇanato hāranayapaṭṭhānappabhedato ca.

Catubbidhaṃ catuppaṭisambhidāvisayato catunayadesanato dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīrabhāvato ca. Pañcavidhaṃ abhiññeyyādidhammavibhāgato pañcakkhandhaniddesato pañcagatiparicchedato pañcanikāyatthavivaraṇato ca. Chabbidhaṃ chaḷārammaṇavibhāgato chaajjhattikabāhirāyatanavibhāgato ca. Sattavidhaṃ sattaviññāṇaṭṭhitiparicchedato. Navavidhaṃ suttādinavaṅganiddesato. Cuddasavidhaṃ suttādhiṭṭhānavibhāgato. Soḷasavidhaṃ aṭṭhavīsatividhañca sāsanapaṭṭhānappabhedato. Caturāsītisahassavidhaṃ caturāsītisahassadhammakkhandhavicārabhāvatotiādinā nayena pakaraṇavibhāgo veditabbo.

Tattha **sāsanapariyeṭṭhibhāvato**ti sakalaṃ nettippakaraṇaṃ sikkhattayasaṅgahassa navaṅgassa satthusāsanassa atthasaṃvaṇṇanābhāvato. **Ariyamaggasampādanato**ti dassanabhūmibhāvanābhūmisampādanato. **Vimuttirasato**ti sāsanassa amatapariyosānattā vuttaṃ. **Byañjanatthavicārabhāvato**ti hārabyañjanapadakammanayānaṃ byañjanavicārattā atthapadaatthanayānaṃ atthavicārattā vuttaṃ. **Saṅgahavibhāgabhāvo** parato āvi bhavissati. **Dhammavinayatthasaṃvaṇṇanato**ti sakalassāpi pariyattisāsanassa dhammavinayabhāvato vuttaṃ. **Lakkhaṇalakkhiyabhāvato**ti nettivacanassa lakkhaṇattā udāharaṇasuttānañca lakkhiyattā vuttaṃ. **Sabhāgavisabhāganiddesato**ti samānajātiyā dhammā sabhāgā, paṭipakkhā visabhāgā, taṃvicārabhāvatoti attho. **Sādhāraṇāsādhāraṇadhammavibhāgato**ti pahānekaṭṭhasahajekaṭṭhatādisāmaññena ye dhammā yesaṃ dhammānaṃ nāmavatthādinā sādhāraṇā tabbidhuratāya asādhāraṇā ca, taṃvibhāgato duvidhanti attho.

Puggalattayaniddesatoti ugghaṭitaññuādi puggalattayaniddesato. **Tividhakalyāṇavibhāgato**ti ādikalyāṇādivibhāgato. **Mūlagītianugītisaṅgītibhedato**ti paṭhamaṃ vacanaṃ mūlagīti, vuttasseva atthassa saṅgahagāthā anugīti, taṃtaṃsuttatthayojanavasena vippakiṇṇassa pakaraṇassa saṅgāyanaṃ saṅgīti, sā therassa parato pavattitāti veditabbā, etāsaṃ tissannaṃ bhedato tividhanti attho. **Pañcakkhandhaniddesato**ti rūpādipañcakkhandhasīlādipañcadhammakkhandhaniddesato pañcavidhanti attho. **Suttādhiṭṭhānavibhāgato**ti lobhadosamohānaṃ alobhādosāmohānaṃ kāyavacīmanokammānaṃ saddhādipañcindriyānañca vasena cuddasavidhassa suttādhiṭṭhānassa vibhāgavacanato cuddasavidhanti attho. Sesaṃ suviññeyyanti na papañcitaṃ.

1. Saṅgahavāravaṇṇanā

Evaṃ anekabhedavibhatte nettippakaraṇe yadidaṃ vuttaṃ ‘‘saṅgahavibhāgavāravasena duvidha’’nti, tattha saṅgahavāro ādi. Tassāpi **‘‘yaṃ loko pūjayate’’**ti ayaṃ gāthā ādi. Tattha **ya**nti aniyamato upayoganiddeso, tassa ‘‘tassā’’ti iminā niyamanaṃ veditabbaṃ. **Loko**ti kattuniddeso. **Pūjayate**ti kiriyāniddeso. **Salokapālo**ti kattuvisesanaṃ. **Sadā**ti kālaniddeso. **Namassati cā**ti upacayena kiriyāniddeso. **Tassā**ti sāminiddeso. **Eta**nti paccattaniddeso. **Sāsanavara**nti paccattaniddesena niddiṭṭhadhammanidassanaṃ. **Vidūhī**ti karaṇavacanena kattuniddeso. **Ñeyya**nti kammavācakakiriyāniddeso. **Naravarassā**ti ‘‘tassā’’ti niyametvā dassitassa sarūpato dassanaṃ.

Tattha lokiyanti ettha puññāpuññāni tabbipāko cāti **loko,** pajā, sattanikāyoti attho. Loka-saddo hi jātisaddatāya sāmaññavasena niravasesato satte saṅgaṇhāti. Kiñcāpi hi lokasaddo saṅkhārabhājanesupi diṭṭhappayogo, pūjanakiriyāyogyabhūtatāvasena pana sattalokavacano eva idha gahitoti daṭṭhabbaṃ. **Pūjayate**ti mānayati, apacāyatīti attho.

Lokaṃ pālentīti lokapālā, cattāro mahārājāno. Lokiyā pana indayamavaruṇakuverā lokapālāti vadanti. Saha lokapālehīti **salokapālo,** ''loko''ti iminā tulyādhikaraṇaṃ. Atha vā issariyādhipaccena taṃtaṃsattalokassa pālanato rakkhaṇato khattiyacatumahārājasakkasuyāmasantusitasunimmitaparanimmitavasavattimahābrahmādayo lokapālā. Tehi saha taṃtaṃsattanikāyo salokapālo lokoti vutto. Atha vā ''dveme, bhikkhave, sukkā dhammā lokaṃ pālentī''ti (a. ni. 2.9; itivu. 42) vacanato hirottappadhammā lokapālā. Tehi samannāgato loko **salokapālo**. Hirottappasampannā hi pāpagarahino sappurisā dhammacchandavantatāya bhagavati pūjānamakkāraparā hontīti.

Sadāti sabbakālaṃ rattiñceva divā ca, **sadā**ti vā bhagavato dharamānakāle tato parañca. Atha vā **sadā**ti abhinīhārato paṭṭhāya yāva sāsanantaradhānā, tato parampi vā. Mahābhinīhārato paṭṭhāya hi mahābodhisattā bodhiyā niyatatāya buddhaṅkurabhūtā sadevakassa lokassa pūjanīyā ceva vandanīyā ca honti. Yathāha bhagavā sumedhabhūto –

''Dīpaṅkaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Mama kammaṃ pakittetvā, dakkhiṇaṃ pādamuddhari.

''Ye tatthāsuṃ jinaputtā, padakkhiṇamakaṃsu maṃ;
Devā manussā asurā ca, abhivādetvāna pakkamu''nti. (bu. vaṃ. 2.75-76);

Namassati cāti keci kesañci pūjāsakkārādīni karontāpi tesaṃ apākaṭaguṇatāya namakkāraṃ na karonti, na evaṃ bhagavato, yathābhūtaabbhuggatakittisaddatāya pana bhagavantaṃ sadevako loko pūjayati ceva namassati cāti attho. ''Sadā naramanusso''ti keci paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. **Tassā**ti yaṃ sadevako loko pūjayati ceva namassati ca, tassa. **Eta**nti idāni vattabbaṃ buddhiyaṃ viparivattamānaṃ sāmaññena dasseti. **Sāsanavara**nti taṃ sarūpato dasseti. Tattha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte sāsati vineti etenāti sāsanaṃ, tadeva ekantaniyyānaṭṭhena anaññasādhāraṇaguṇatāya ca uttamaṭṭhena taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato vā varaṃ, sāsanameva varanti **sāsanavaraṃ. Vidūhī**ti yathāsabhāvato kammakammaphalāni kusalādibhede ca dhamme vidantīti vidū, paṇḍitamanussā, tehi. Ñātabbaṃ, ñāṇamarahatīti vā **ñeyyaṃ. Naravarassā**ti purisavarassa, aggapuggalassāti attho.

Idaṃ vuttaṃ hoti – yo anaññasādhāraṇamahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiguṇavisesayogena sadevakena lokena pūjanīyo namassanīyo ca bhagavā arahaṃ sammāsambuddho, tassa loke uttamapuggalassa etaṃ idāni amhehi vibhajitabbahāranayapaṭṭhānavicāraṇavisayabhūtaṃ sāsanaṃ ādikalyāṇatādiguṇasampattiyā varaṃ aggaṃ uttamaṃ nipuṇañāṇagocaratāya paṇḍitavedanīyamevāti. Bhagavato hi vacanaṃ ekagāthāmattampi saccapaṭiccasamuppādakhandhāyatanadhātindriyasatipaṭṭhānādisabhāvadhammaniddhāraṇakkhamatāya soḷasahārapañcanayasoḷasaaṭṭhavīsatividhapaṭṭhānavicārayogyabhāvena ca paramagambhīraṃ atthato agādhapāraṃ saṇhasukhumañāṇavisayamevāti. Tenevāha – ''paññavantassāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo duppaññassā''ti (dī. ni. 3.358; a. ni. 8.30). Atha vā bhagavato sāsanaṃ pariññākkamena lakkhaṇāvabodhappaṭipattiyā suññatamukhādīhi ogāhitabbattā aviññūnaṃ supinantenapi na visayo hotīti āha – **''vidūhi ñeyya''**nti. Tathā ca vuttaṃ – ''etu viññū puriso''tiādi.

Apare pana ''taṃ tassa sāsanavara''nti paṭhanti, tesaṃ matena yaṃ-saddo sāsana-saddena samānādhikaraṇoti daṭṭhabbo. Idaṃ vuttaṃ hoti yaṃ sāsanavaraṃ salokapālo loko pūjayati namassati ca, taṃ sāsanavaraṃ vidūhi ñātabbanti. Imasmiñca naye lokapāla-saddena bhagavāpi vuccati. Bhagavā hi lokaggatāyakattā nippariyāyena lokapālo, tasmā ''tassā''ti lokapālassa satthunoti attho. Salokapāloti cettha lokapāla-saddo guṇībhūtopi satthuvisayattā sāsana-saddāpekkhatāya sāmibhāvena sambandhīvisesabhūto padhānabhūto viya paṭiniddesaṃ arahatīti.

Kathaṃ pana sayaṃ dhammassāmī bhagavā dhammaṃ pūjayatīti? Nāyaṃ virodho. Dhammagaruno hi buddhā bhagavanto, te sabbakālaṃ dhammaṃ apacāyamānāva viharantīti. Vuttañhetaṃ – ‘‘yaṃnūnāhaṃ yvāyaṃ dhammo mayā abhisambuddho, tameva dhammaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyya’’nti (saṃ. ni. 1.173; a. ni. 4.21).

Api ca bhagavato dhammapūjanā sattasattāhappaṭipattiādīhi dīpetabbā. Dhammassāmīti ca dhammena sadevakassa lokassa sāmīti attho, na dhammassa sāmīti. Evampi namassatīti vacanaṃ na yujjati. Na hi bhagavā kañci namassatīti, esopi niddoso. Na hi namassatīti padassa namakkāraṃ karotīti ayameva attho, atha kho garukaraṇena tanninno tappoṇo tappabbhāroti ayampi attho labbhati. Bhagavā ca dhammagarutāya sabbakālaṃ dhammaninnapoṇapabbhārabhāvena viharatīti. Ayañca attho ‘‘yena sudaṃ svāhaṃ niccakappaṃ viharāmī’’ti (ma. ni. 1.387) evamādīhi suttapadehi dīpetabbo. ‘‘Vidūhi neyya’’ntipi pāṭho, tassa paṇḍitehi saparasantānesu netabbaṃ pāpetabbanti attho. Tattha attasantāne pāpanaṃ bujjhanaṃ, parasantāne bodhananti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ bhagavato sadevakassa lokassa pūjanīyavandanīyabhāvo aggapuggalabhāvo ca vuccamāno guṇavisiṭṭhataṃ dīpeti, sā ca guṇavisiṭṭhatā mahābodhiyā veditabbā. Āsavakkhayañāṇapadaṭṭhānañhi sabbaññutaññāṇaṃ sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañca āsavakkhayañāṇaṃ ‘‘mahābodhī’’ti vuccati. Sā aviparītadhammadesanato tathāgate suppatiṭṭhitāti viññāyati. Na hi savāsananiravasesakilesappahānaṃ anāvaraṇañāṇañca vinā tādisī dhammadesanā sambhavati. Iccassa catuvesārajjayogo. Tena dasabalachaasādhāraṇañāṇaaṭṭhārasāveṇikabuddhadhammādisakalasabbaññuguṇapāripūrī pakāsitā hoti. Etādisī ca guṇavibhūti mahākaruṇāpubbaṅgamaṃ abhinīhārasampattiṃ purassaraṃ katvā sampāditaṃ samattiṃsapāramisaṅkhātaṃ puññañāṇasambhāramantarena na upalabbhatīti hetusampadāpi atthato vibhāvitā hotīti evaṃ bhagavato tīsupi avatthāsu sabbasattānaṃ ekantahitappaṭilābhahetubhūtā ādimajjhapariyosānakalyāṇā niravasesā buddhaguṇā imāya gāthāya pakāsitāti veditabbaṃ.

Dutiyanaye pana yasmā sikkhattayasaṅgahaṃ saphalaṃ ariyamaggasāsanaṃ tassa ārammaṇabhūtañca amatadhātuṃ tadadhigamūpāyañca pubbabhāgapaṭipattisāsanaṃ tadatthaparidīpanañca pariyattisāsanaṃ yathārahaṃ saccābhisamayavasena abhisamento svākkhātatādiguṇavisesayuttataṃ manasikaronto sakkaccaṃ savanadhāraṇaparipucchādīhi paricayaṃ karonto ca sadevako loko pūjayati nāma. Lokanātho ca sammāsambodhippattiyā veneyyānaṃ sakkaccaṃ dhammadesanena ‘‘ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi’’ (ma. ni. 3.136; saṃ. ni. 5.28; peṭako. 24), ‘‘maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho’’ (dha. pa. 273; kathā. 872; netti. 125; peṭako. 30), ‘‘yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyati’’ (itivu. 90; a. ni. 4.34), ‘‘khayaṃ virāgaṃ amataṃ paṇītaṃ’’ (khu. pā. 6.4; su. ni. 227), ‘‘ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā’’ (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106; saṃ. ni. 5.367), ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇa’’ntiādīhi (ma. ni. 3.420; netti. 5) vacanehi thomanena ca pūjayati nāma. Tasmā sāsanavarassa pūjanīyabhāvo idha vuccamāno anavasesato dhammaguṇe dīpetīti ye ariyabhāvādayo niyyānādayo khayavirāgādayo madanimmadanādayo asaṅkhatādayo svākkhātatādayo ādikalyāṇatādayo ca anekehi suttapadehi paveditā aneke dhammaguṇā, te niravasesato imāya gāthāya pakāsitāti veditabbā.

Yasmā pana ariyasaccappaṭivedhena samugghāṭitasammohāyeva paramatthato paṇḍitā bālyādisamatikkamanato, tasmā bhāvitalokuttaramaggā sacchikatasāmaññaphalā ca ariyapuggalā visesato vidūti vuccanti. Te hi yathāvuttasāsanavaraṃ aviparītato ñātuṃ netuñca saparasantāne sakkuṇantīti aṭṭhaariyapuggalasamūhassa paramatthasaṅghassāpi idha gahitattā ye suppaṭipannatādayo anekehi suttapadehi saṃvaṇṇitā ariyasaṅghaguṇā, tepi niravasesato idha pakāsitāti veditabbā.

Evaṃ paṭhamagāthāya sātisayaṃ ratanattayaguṇaparidīpanaṃ katvā idāni –

‘‘Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;

> Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana''nti. (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50, 116, 124) –

Vacanato saṅkhepato sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ, taṃ pana sikkhattayaṃ ñāṇavisesavisayabhāvabhedato avatthābhedato ca tividhaṃ hoti. Kathaṃ? Sutamayañāṇagocaro ca yo ''pariyattisaddhammo''ti vuccati. Cintāmayañāṇagocaro ca yo ākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantīhi gahetabbākāro vimuttāyatanaviseso ''paṭipattisaddhammo''ti vuccati. Vipassanāñāṇādisahagato bhāvanāmayañāṇagocaro ca yo ''paṭivedhasaddhammo''ti vuccati. Evaṃ tividhampi sāsanaṃ sāsanavaranti padena saṅgaṇhitvā tattha yaṃ paṭhamaṃ, taṃ itaresaṃ adhigamūpāyoti sabbasāsanamūlabhūtaṃ attano pakaraṇassa ca visayabhūtaṃ pariyattisāsanameva tāva saṅkhepato vibhajanto **''dvādasa padānī''**ti gāthamāha.

Tattha **dvādasā**ti gaṇanaparicchedo. **Padānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tesu byañjanapadāni pajjati attho etehīti padāni. Atthapadāni pana pajjanti ñāyantīti padāni. Ubhayampi vā ubhayathā yojetabbaṃ byañjanapadānampi aviparītaṃ paṭipajjitabbattā, atthapadānaṃ uttarivisesādhigamassa kāraṇabhāvato, tāni padāni parato pāḷiyaññeva āvi bhavissantīti tattheva vaṇṇayissāma. Atthasūcanādiatthato **suttaṃ**. Vuttañhetaṃ saṅgahesu –

> ''Atthānaṃ sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato;
> Suttāṇā suttasabhāgato ca, 'sutta'nti akkhāta''nti. (pārā. aṭṭha. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathā; dī. ni. aṭṭha. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathā; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā);

Tadetaṃ tattha suttapiṭakavasena āgataṃ, idha pana piṭakattayavasena yojetabbaṃ. ''Dvādasa padāni sutta''nti vuttaṃ, yaṃ pariyattisāsananti attho. **Taṃ sabba**nti taṃ ''sutta''nti vuttaṃ sakalaṃ buddhavacanaṃ. **Byañjanañca attho cā**ti byañjanañceva tadattho ca. Yato ''dvādasa padāni sutta''nti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – atthasūcanādito suttaṃ pariyattidhammo, tañca sabbaṃ atthato dvādasa padāni cha byañjanapadāni ceva cha atthapadāni cāti. Atha vā yadetaṃ ''sāsanavara''nti vuttaṃ, taṃ sabbaṃ suttaṃ, pariyattisāsanassa adhippetattā. Atthato pana dvādasa padāni, byañjanatthapadasamudāyabhāvato. Yathāha – ''byañjanañca attho cā''ti. **Taṃ viññeyyaṃ ubhaya**nti yasmiṃ byañjane atthe ca vacanavacanīyabhāvena sambandhe suttavohāro, tadubhayaṃ sarūpato viññātabbaṃ tattha katamaṃ byañjanaṃ katamo atthoti? Tenevāha – **''ko attho byañjanaṃ katama''**nti.

Evaṃ ''sāsanavara''nti vuttassa suttassa pariyattibhāvaṃ tassa ca atthabyañjanapadabhāvena veditabbataṃ dassetvā idāni tassa pavicayupāyaṃ nettippakaraṇaṃ padatthavibhāgena dassetuṃ **''soḷasahārā''**ti gāthamāha.

Tattha soḷasa hārā etissāti **soḷasahārā. Pañcanayā aṭṭhārasamūlapadā**ti etthāpi eseva nayo. Atha vā soḷasa hārā soḷasahārā. Evaṃ itaratthāpi. Hāranayamūlapadāni eva hi saṅkhepato vitthārato ca bhāsitāni nettīti. **Sāsanassa pariyeṭṭhī**ti sāsanassa atthapariyesanā, pariyattisāsanassa atthasaṃvaṇṇanāti attho, sakalasseva vā sāsanassa atthavicāraṇāti attho. Paṭipattipaṭivedhepi hi nettinayānusārena adhigacchantīti. **Mahakaccānenā**ti kaccoti purātano isi, tassa vaṃsālaṅkārabhūtoyaṃ mahāthero ''kaccāno''ti vuccati. Mahakaccānoti pana pūjāvacanaṃ, yathā mahāmoggallānoti, ''kaccāyanagottaniddiṭṭhā''tipi pāṭho. Ayañca gāthā nettiṃ saṅgāyantehi pakaraṇatthasaṅgaṇhanavasena ṭhapitāti daṭṭhabbā. Yathā cāyaṃ, evaṃ **hāravibhaṅgavāre** taṃtaṃhāraniddesanigamane ''tenāha āyasmā''tiādivacanaṃ, hārādisamudāyabhūtāyaṃ nettiyaṃ byañjanatthasamudāye ca sutte kiṃ kena viciyatīti vicāraṇāyaṃ āha – **''hārā byañjanavicayo''**tiādi.

Tattha soḷasapi hārā mūlapadaniddhāraṇamantarena byañjanamukheneva suttassa saṃvaṇṇanā honti, na nayā viya mūlapadasaṅkhātasabhāvadhammaniddhāraṇamukhenāti te ''byañjanavicayo suttassā''ti vuttā. Atthanayā pana yathāvuttaatthamukheneva suttassa atthasampaṭipattiyā hontīti āha – **''nayā tayo**

ca suttattho''ti. Ayañca vicāraṇā paratopi āgamissati. Keci ''nayo cā''ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. **Ubhayaṃ pariggahīta**nti hārā nayā cāti etaṃ ubhayaṃ suttassa atthaniddhāraṇavasena parisamantato gahitaṃ sabbathā sutte yojitaṃ. **Vuccati suttaṃ** vadati saṃvaṇṇeti. Kathaṃ? **Yathāsuttaṃ** suttānurūpaṃ, yaṃ suttaṃ yathā saṃvaṇṇetabbaṃ, tathā saṃvaṇṇetīti attho. Yaṃ yaṃ suttanti vā **yathāsuttaṃ,** sabbaṃ suttanti attho. Nettinayena hi saṃvaṇṇetuṃ asakkuṇeyyaṃ nāma suttaṃ natthīti.

Idāni yaṃ vuttaṃ – ''sāsanavaraṃ vidūhi ñeyya''nti, tattha nettisaṃvaṇṇanāya visayabhūtaṃ pariyattidhammameva pakārantarena niyametvā dassetuṃ **''yā cevā''**tiādi vuttaṃ.

Tattha atthesu kataparicchedo byañjanappabandho desanā, yo pāṭhoti vuccati. Tadattho desitaṃ tāya desanāya pabodhitattā. Tadubhayañca vimuttāyatanasīsena paricayaṃ karontānaṃ anupādāparinibbānapariyosānānaṃ sampattīnaṃ hetubhāvato ekantena viññeyyaṃ, tadubhayavinimuttassa vā ñeyyassa abhāvato tadeva dvayaṃ viññeyyanti imamatthaṃ dasseti **yā ceva… pe… viññeyya**nti. **Tatrā**ti tasmiṃ vijānane sādhetabbe, nipphādetabbe cetaṃ bhummaṃ. **Ayamānupubbī**ti ayaṃ vakkhamānā anupubbi hāranayānaṃ anukkamo, anukkamena vakkhamānā hāranayāti attho. **Navavidhasuttantapariyeṭṭhī**ti suttādivasena navaṅgassa sāsanassa pariyesanā, atthavicāraṇāti attho. Sāmiatthe vā etaṃ paccattaṃ navavidhasuttantapariyeṭṭhiyā anupubbīti. Atha vā **anupubbī**ti karaṇatthe paccattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathāvuttavijānane sādhetabbe vakkhamānāya hāranayānupubbiyā ayaṃ navavidhasuttantassa atthapariyesanāti.

Etthāha – kathaṃ panettha geyyaṅgādīnaṃ suttabhāvo, suttabhāve ca tesaṃ kathaṃ sāsanassa navaṅgabhāvo. Yañca saṅgahesu vuccati ''sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇa''nti, tathā ca sati suttaṅgameva na siyā. Athāpi visuṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnaṃ (khu. pā. 5.1 ādayo; su. ni. 261 ādayo) suttaṅgasaṅgaho na siyā, gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā, sagāthakattā sagāthāvaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti. Vuccate –

> Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare;
> Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato.

Sabbassāpi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmaññavidhi**. Tathā hi ''ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ (pāci. 1242), sāvatthiyā suttavibhaṅge, sakavāde pañca suttasatānī''tiādivacanato vinayābhidhammapariyattivisesepi suttavohāro dissati. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ cuṇṇiyaganthaṃ geyya''nti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchitvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa. Pucchāvissajjanañhi ''byākaraṇa''nti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇanti. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pañhāvissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati, geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato ''gāthāvirahe satī''ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu ''vuttañheta''ntiādivacanasambandhesu abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthāudānaitivuttakaabbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā. Satipi pañhāvissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyaṅgādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo.

Yaṃ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṃ suttaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā, sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yañca vuttaṃ – ''gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho na siyā''ti, tampi na, niruḷhattā. Niruḷho hi maṅgalasuttādīsu suttabhāvo, na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttabhāveneva. Teneva hi **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘suttanāmaka’’nti nāmaggahaṇaṃ kataṃ.

Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho vā siyā’’ti, tadapi natthi, yasmā sahatāññena. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo ca nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi. Yo saha gāthāhīti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ – ‘‘ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā’’ti, tadapi na aññato. Aññā eva hi tā gāthā, jātakādipariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo. Yasmā pana sabbampi buddhavacanaṃ yathāvuttanayena atthānaṃ sūcanādiatthena suttantveva vuccati, tasmā vuttaṃ – ‘‘navavidhasuttantapariyeṭṭhī’’ti.

Saṅgahavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddesavāravaṇṇanā

1. Evaṃ saṅgahavārena saṅkhepato dassite hārādayo idāni vibhāgena dassetuṃ **‘‘tattha katame soḷasa hārā’’**tiādidesanā āraddhā. Tattha **tatthā**ti yaṃ vuttaṃ – ‘‘soḷasahārā nettī’’ti, tasmiṃ vacane, tissaṃ vā gāthāyaṃ, yāni hāranayamūlapadāni uddhaṭāni, tesūti attho. **Katame**ti pucchāvacanaṃ. Pucchā ca nāmesā pañcavidhā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatipucchā kathetukamyatāpucchāti. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchā. **Soḷasā**ti gaṇanavasena paricchedo. Tena nesaṃ na tato uddhaṃ adho cāti etaparamataṃ dasseti. Sā cetaparamatā parato āvi bhavissati. **Hārā**ti gaṇanavasena paricchinnānaṃ sāmaññato dassanaṃ. **Desanā vicayo**tiādi sarūpadassanaṃ.

Tattha kenaṭṭhena hārā? Harīyanti etehi, ettha vā suttageyyādivisayā aññāṇasaṃsayavipallāsāti **hārā,** haranti vā sayaṃ tāni, haraṇamattameva vāti **hārā** phalūpacārena. Atha vā harīyanti voharīyanti dhammasaṃvaṇṇakadhammapaṭiggāhakehi dhammassa dānaggahaṇavasenāti **hārā**. Atha vā hārā viyāti **hārā**. Yathā hi anekaratanāvalisamūho hārasaṅkhāto attano avayavabhūtaratanasamphassehi samuppajjanīyamānahilādasukho hutvā tadupabhogījanasarīrasantāpaṃ nidāghapariḷāhupajanitaṃ vūpasameti, evametepi nānāvidhaparamattharatanappabandhā saṃvaṇṇanāvisesā attano avayavabhūtaparamattharatanādhigamena samuppādiyamānanibbutisukhā dhammapaṭiggāhakajanahadayaparitāpaṃ kāmarāgādikilesahetukaṃ vūpasamentīti. Atha vā hārayanti aññāṇādīnaṃ hāraṃ apagamaṃ karonti ācikkhantīti vā **hārā**. Atha vā sotujanacittassa haraṇato ramaṇato ca **hārā** niruttinayena, yathā – ‘‘bhavesu vantagamano bhagavā’’ti (visuddhi. 1.144; pārā. aṭṭha. 1.1 verañjakaṇḍavaṇṇanā). Ayaṃ tāva hārānaṃ sādhāraṇato attho.

Asādhāraṇato pana desīyati saṃvaṇṇīyati etāya suttatthoti **desanā,** desanāsahacaraṇato vā **desanā**. Nanu ca aññepi hārā desanāsaṅkhātassa suttassa atthasaṃvaṇṇanato desanāsahacārinovāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana hāro yebhuyyena yathārutavaseneva viññāyamāno desanāya saha caratīti vattabbataṃ arahati, na tathā pare. Na hi assādādīnavanissaraṇādisandassanarahitā suttadesanā atthi. Assādādisandassanavibhāvanalakkhaṇo cāyaṃ hāroti.

Viciyanti etena, ettha vā padapañhādayo, viciti eva vā tesanti **vicayo**. Pāḷiyaṃ pana vicinatīti vicayoti ayamattho dassito.

Yuttīti upapattisādhanayutti, idha pana yuttivicāraṇā yutti uttarapadalopena ‘‘rūpabhavo rūpa’’nti yathā, yuttisahacaraṇato vā. Idhāpi desanāhāre vuttanayena attho vitthāretabbo.

Padaṭṭhānanti āsannakāraṇaṃ, idhāpi padaṭṭhānavicāraṇātiādi vuttanayeneva veditabbaṃ.

Lakkhīyanti etena, ettha vā ekalakkhaṇā dhammā avuttāpi ekavacanenāti **lakkhaṇaṃ**.

Viyūhīyanti vibhāgena piṇḍīyanti etena, ettha vāti byūho. Nibbacanādīnaṃ sutte dassiyamānānaṃ catunnaṃ byūhoti **catubyūho,** catunnaṃ vā byūho etthāti **catubyūho**.

Āvaṭṭīyanti etena, ettha vā sabhāgā visabhāgā ca dhammā, tesaṃ vā āvaṭṭananti **āvaṭṭo**.

Vibhajīyanti etena, ettha vā sādhāraṇāsādhāraṇānaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ bhūmiyoti **vibhatti,** vibhajanaṃ vā etesaṃ bhūmiyāti **vibhatti**.

Paṭipakkhavasena parivattīyanti iminā, ettha vā sutte vuttadhammā, parivattanaṃ vā tesanti **parivattano**.

Vividhaṃ vacanaṃ ekassevatthassa vācakametthāti vivacanaṃ, vivacanameva **vevacanaṃ,** vividhaṃ vuccati etena atthoti vā vivacanaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Pakārehi pabhedato vā ñāpīyanti iminā, ettha vā atthāti **paññatti**.

Otārīyanti anuppavesīyanti etena, ettha vā suttāgatā dhammā paṭiccasamuppādādīsūti **otaraṇo**.

Sodhīyanti samādhīyanti etena, ettha vā sutte padapadatthapañhārambhāti **sodhano**.

Adhiṭṭhīyanti anupavattīyanti etena, ettha vā sāmaññavisesabhūtā dhammā vinā vikappenāti **adhiṭṭhāno**.

Parikaroti abhisaṅkharoti phalanti parikkhāro, hetu paccayo ca, parikkhāraṃ ācikkhatīti **parikkhāro,** hāro, parikkhāravisayattā parikkhārasahacaraṇato vā **parikkhāro**.

Samāropīyanti etena, ettha vā padaṭṭhānādimukhena dhammāti **samāropano**. Sabbattha ca bhāvasādhanavasenāpi attho sambhavatīti tassāpi vasena yojetabbaṃ.

Tassāti yathāvuttassa hāruddesassa. **Anugītī**ti vuttassevatthassa sukhaggahaṇatthaṃ anupacchā gāyanagāthā, tāsu osānagāthāya **atthato asaṃkiṇṇā**ti padatthena saṅkararahitā, tena yadipi keci hārā aññamaññaṃ avisiṭṭhā viya dissanti, tathāpi tesaṃ atthato saṅkaro natthīti dasseti. So ca nesaṃ asaṅkaro lakkhaṇaniddese supākaṭo hoti. **Etesañcevā**ti etesaṃ soḷasannaṃ hārānaṃ. Yathā asaṅkaro, tathā ceva bhavati. Kiṃ bhavati? **Vitthāratayā** vitthārena. **Nayavibhatti** nayena upāyena ñāyena vibhāgo. Etena taṃ eva asaṅkiṇṇataṃ vibhāveti. Keci ‘‘vitthāranayā’’ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ, ayañca gāthā kesuci potthakesu natthi.

2. Evaṃ hāre uddisitvā idāni naye uddisituṃ **‘‘tattha katame’’**tiādi vuttaṃ. Tattha nayanti saṃkilese vodānāni ca vibhāgato ñāpentīti **nayā,** nīyanti vā tāni etehi, ettha vāti **nayā,** nayanamattameva vāti **nayā,** nīyanti vā sayaṃ dhammakathikehi upanīyanti suttassa atthapavicayatthanti **nayā**. Atha vā nayā viyāti **nayā**. Yathā hi ekattādayo nayā sammā paṭivijjhiyamānā paccayapaccayuppannadhammānaṃ yathākkamaṃ sambandhavibhāgabyāpāravirahānurūpaphalabhāvadassanena asaṅkarato sammutisaccaparamatthasaccānaṃ sabhāvaṃ pavedayantā paramatthasaccappaṭivedhāya saṃvattanti, evametepi kaṇhasukkasappaṭibhāgadhammavibhāgadassanena aviparītasuttatthāvabodhāya abhisambhuṇantā veneyyānaṃ catusaccappaṭivedhāya saṃvattanti. Atha vā pariyattiatthassa nayanato saṃkilesato yamanato ca **nayā** niruttinayena.

Nandiyāvaṭṭotiādīsu nandiyāvaṭṭassa viya āvaṭṭo etassāti **nandiyāvaṭṭo,** yathā hi nandiyāvaṭṭo antoṭhitena padhānāvayavena bahiddhā āvaṭṭati, evamayampi nayoti attho. Atha vā nandiyā taṇhāya pamodassa vā āvaṭṭo etthāti **nandiyāvaṭṭo**. Tīhi avayavehi lobhādīhi saṃkilesapakkhe alobhādīhi ca vodānapakkhe pukkhalo sobhanoti **tipukkhalo**. Asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīho bhagavā, tassa vikkīḷitaṃ desanāvacīkammabhūto vihāroti katvā vipallāsatappaṭipakkhaparidīpanato sīhassa vikkīḷitaṃ etthāti **sīhavikkīḷito,** nayo. Balavisesayogadīpanato vā sīhavikkīḷitasadisattā nayo **sīhavikkīḷito**. Balaviseso cettha saddhādibalaṃ, dasabalāni eva vā. Atthanayattayadisābhāvena kusalādidhammānaṃ ālocanaṃ **disālocanaṃ**. Tathā ālocitānaṃ tesaṃ dhammānaṃ atthanayattayayojane samānayanato aṅkuso viya **aṅkuso**. Gāthāsu lañjeti pakāseti suttatthanti lañjako, nayo ca so lañjako cāti **nayalañjako. Gatā**ti ñātā, matāti attho. So eva vā pāṭho. Sesaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

3. Evaṃ nayepi uddisitvā idāni mūlapadāni uddisituṃ **''tattha katamānī''**tiādi āraddhaṃ. Tattha mūlāni ca tāni nayānaṃ paṭṭhānabhāgānañca patiṭṭhābhāvato padāni ca adhigamūpāyabhāvato koṭṭhāsabhāvato cāti **mūlapadāni**. Kosallasambhūtaṭṭhena, kucchitānaṃ vā pāpadhammānaṃ salanato viddhaṃsanato, kusānaṃ vā rāgādīnaṃ lavanato, kusā viya vā lavanato, kusena vā ñāṇena lātabbato pavattetabbato **kusalāni,** tappaṭipakkhato **akusalānī**ti padattho veditabbo.

Evaṃ gaṇanaparicchedato jātibhedato ca mūlapadāni dassetvā idāni sarūpato dassento saṃkilesapakkhaṃyeva paṭhamaṃ uddisati **''taṇhā''**tiādinā. Tattha tasati paritasatīti **taṇhā**. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**, vijjāpaṭipakkhāti vā **avijjā**. Lubbhanti tena, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā soti **lobho. Dosamohesu**pi eseva nayo. Asubhe ''subha''nti pavattā saññā **subhasaññā. Sukhasaññā**dīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Saṅgaha**nti gaṇanaṃ. **Samosaraṇa**nti samoropanaṃ.

Paccanīkadhamme sametīti **samatho**. Aniccādīhi vividhehi ākārehi passatīti **vipassanā. Alobhā**dayo lobhādipaṭipakkhato veditabbā. Asubhe ''asubha''nti pavattā saññā **asubhasaññā,** kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Saññāsīsena hi desanā. **Dukkhasaññā**dīsupi eseva nayo.

Idaṃ uddānanti idaṃ vuttasseva atthassa vippakiṇṇabhāvena nassituṃ adatvā uddhaṃ dānaṃ rakkhaṇaṃ uddānaṃ, saṅgahavacananti attho. ''Cattāro vipallāsā''tipi pāṭho. **Kilesabhūmī**ti saṃkilesabhūmi sabbesaṃ akusaladhammānaṃ samosaraṇaṭṭhānattā. Kusalānaṃ yāni tīṇi mūlāni. ''Kusalānī''tipi paṭhanti. **Satipaṭṭhānā**ti asubhasaññādayo sandhāyāha. **Indriyabhūmī**ti saddhādīnaṃ vimuttiparipācanindriyānaṃ samosaraṇaṭṭhānattā vuttaṃ. **Yujjantī**ti yojīyanti. **Kho**ti padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tena ete evāti dasseti. Aṭṭhārasevāti vā. **Mūlapadā**ti mūlapadāni, liṅgavipallāso vā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Niddesavāravaṇṇanā

4. Evaṃ uddiṭṭhe hārādayo niddisituṃ **''tattha saṅkhepato''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ uddesapāṭhe. **Saṅkhepato netti kittitā**ti samāsato nettippakaraṇaṃ kathitaṃ. Hāranayamūlapadānañhi sarūpadassanaṃ uddesapāṭhena katanti. Ettha ca hāranayānaṃ –

Sāmaññato visesena, padattho lakkhaṇaṃ kamo;
Ettāvatā ca hetvādī, veditabbā hi viññunā.

Tesu avisesato visesato ca hāranayānaṃ attho dassito. Lakkhaṇādīsu pana avisesato sabbepi hārā nayā ca yathākkamaṃ byañjanatthamukhena navaṅgassa sāsanassa atthasaṃvaṇṇanalakkhaṇā. Visesato pana tassa tassa hārassa nayassa ca lakkhaṇaṃ niddese eva kathayissāma. Kamādīni ca yasmā nesaṃ lakkhaṇesu ñātesu viññeyyāni honti, tasmā tānipi niddesato parato pakāsayissāma.

Hārasaṅkhepo

1. Yā pana **assādādīnavatā**tiādikā niddesagāthā, tāsu **assādādīnavatā**ti assādo ādīnavatāti padavibhāgo. Ādīnavatāti ca ādīnavo eva. Keci ‘‘assādādīnavato’’ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. Tattha assādīyatīti assādo, sukhaṃ somanassañca. Vuttañhetaṃ – ‘‘yaṃ, bhikkhave, pañcupādānakkhandhe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu assādo’’ti (ma. ni. 1.166; saṃ. ni. 3.26). Yathā cetaṃ sukhaṃ somanassaṃ, evaṃ iṭṭhārammaṇampi. Vuttampi cetaṃ – ‘‘so tadassādeti taṃ nikāmetī’’ti ‘‘rūpaṃ assādeti abhinandati, taṃ ārabbha rāgo uppajjatī’’ti (paṭṭhā. 1.1.424), ‘‘saṃyojanīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino’’ti (saṃ. ni. 2.53) ca. Assādeti etāyāti vā assādo, taṇhā. Taṇhāya hi kāraṇabhūtāya puggalo sukhampi sukhārammaṇampi assādeti. Yathā ca taṇhā, evaṃ vipallāsāpi. Vipallāsavasena hi sattā aniṭṭhampi ārammaṇaṃ iṭṭhākārena assādenti, evaṃ vedanāya sabbesaṃ tebhūmakasaṅkhārānaṃ taṇhāya vipallāsānañca assādavicāro veditabbo.

Kathaṃ pana dukkhādukkhamasukhavedanānaṃ assādanīyatāti? Vipallāsato sukhapariyāyasabbhāvato ca. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘sukhā kho, āvuso visākha, vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā. Dukkhā vedanā ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā’’ti (ma. ni. 1.465). Tattha vedanāya aṭṭhasatapariyāyavasena, tebhūmakasaṅkhārānaṃ nikkhepakaṇḍarūpakaṇḍavasena, taṇhāya saṃkilesavatthuvibhaṅge **nikkhepakaṇḍe** ca taṇhāniddesavasena, vipallāsānaṃ sukhasaññādivasena dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena ca vibhāgo veditabbo.

Ādīnavo dukkhā vedanā tissopi vā dukkhatā. Atha vā sabbepi tebhūmakā saṅkhārā ādīnavo. Ādīnaṃ ativiya kapaṇaṃ vāti pavattatīti hi ādīnavo, kapaṇamanusso, evaṃsabhāvā ca tebhūmakā dhammā aniccatādiyogena. Yato tattha ādīnavānupassanā āraddhavipassakānaṃ yathābhūtanayoti vuccati. Tathā ca vuttaṃ – ‘‘yaṃ, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu ādīnavo’’ti. Tasmā ādīnavo dukkhasaccaniddesabhūtānaṃ jātiyādīnaṃ aniccatādīnaṃ dvācattālīsāya ākārānañca vasena vibhajitvā niddisitabbo.

Nissarati etenāti **nissaraṇaṃ,** ariyamaggo. Nissaratīti vā **nissaraṇaṃ** nibbānaṃ. Ubhayampi sāmaññaniddesena ekasesena vā ‘‘nissaraṇa’’nti vuttaṃ. **Pi-**saddo purimānaṃ pacchimānañca sampiṇḍanattho. Tattha ariyamaggapakkhe satipaṭṭhānādīnaṃ sattattiṃsabodhipakkhiyadhammānaṃ kāyānupassanādīnañca tadantogadhabhedānaṃ vasena nissaraṇaṃ vibhajitvā niddisitabbaṃ.

Nibbānapakkhe pana kiñcāpi asaṅkhatāya dhātuyā nippariyāyena vibhāgo natthi. Pariyāyena pana sopādisesanirupādisesabhedena. Yato vā taṃ nissaṭaṃ, tesaṃ **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.3) dassitappabhedānaṃ cakkhādīnaṃ channaṃ dvārānaṃ rūpādīnaṃ channaṃ ārammaṇānaṃ taṃtaṃdvārappavattānaṃ channaṃ channaṃ viññāṇaphassavedanāsaññācetanātaṇhāvitakkavicārānaṃ pathavīdhātuādīnaṃ channaṃ dhātūnaṃ dasannaṃ kasiṇāyatanānaṃ asubhānaṃ kesādīnaṃ dvattiṃsāya ākārānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ lokiyānaṃ indriyānaṃ kāmadhātuādīnaṃ tissannaṃ dhātūnaṃ kāmabhavādīnaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ appamaññānaṃ āruppānaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānañcāti evamādīnaṃ saṅkhatadhammānaṃ nissaraṇabhāvena ca vibhajitvā niddisitabbaṃ.

Phalanti desanāphalaṃ. Kiṃ pana tanti? Yaṃ desanāya nipphādīyati. Nanu ca nibbānādhigamo bhagavato desanāya nipphādīyati. Nibbānañca ‘‘nissaraṇa’’nti iminā vuttamevāti? Saccametaṃ, tañca kho paramparāya. Idha pana paccakkhato desanāphalaṃ adhippetaṃ. Taṃ pana sutamayañāṇaṃ. Atthadhammavedādiariyamaggassa pubbabhāgappaṭipattibhūtā chabbisuddhiyo. Yañca tasmiṃ khaṇe maggaṃ anabhisambhuṇantassa kālantare tadadhigamakāraṇabhūtaṃ sampattibhavahetu ca siyā. Tathā hi vakkhati – ‘‘attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyāti (su. ni. 1125; kathā. 226; cūḷani. mogharājamāṇavapucchā 144, mogharājamāṇavapucchāniddesa 88; netti. 5; peṭako. 22) idaṃ phala’’nti, ‘‘dhammo have rakkhati dhammacārinti idaṃ phala’’nti (jā. 1.10.102-103; 1.15.385) ca. Etena nayena devesu ca mānusesu ca āyuvaṇṇabalasukhayasaparivāraādhipateyyasampattiyo upadhisampattiyo cakkavattisirī devarajjasirī cattāri sampatticakkāni sīlasampadā samādhisampadā tisso vijjā cha abhiññā catasso paṭisambhidā sāvakabodhi paccekabodhi sammāsambodhīti sabbāpi sampattiyo puññasambhārahetukā bhagavato desanāya sādhetabbatāya phalanti veditabbā.

Upāyoti ariyamaggapadaṭṭhānabhūtā pubbabhāgappaṭipadā. Sā hi purimā purimā pacchimāya pacchimāya adhigamūpāyabhāvato paramparāya magganibbānādhigamassa ca hetubhāvato upāyo. Yā ca pubbe vuttaphalādhigamassa upāyapaṭipatti. Keci pana ‘‘saha vipassanāya maggo upāyo’’ti vadanti, tesaṃ matena nissaraṇanti nibbānameva vuttaṃ siyā. Phalaṃ viya upāyopi pubbabhāgoti vuttaṃ siyā, yaṃ pana vakkhati ‘‘sabbe dhammā…pe… visuddhiyāti (dha. pa. 279; theragā. 678) ayaṃ upāyo’’ti. Etthāpi pubbabhāgappaṭipadā eva udāhaṭāti sakkā viññātuṃ. Yasmā pana ‘‘te pahāya tare oghanti idaṃ nissaraṇa’’nti ariyamaggassa nissaraṇabhāvaṃ vakkhati. Ariyamaggo hi oghataraṇanti.

Āṇattīti āṇārahassa bhagavato veneyyajanassa hitasiddhiyā ‘‘evaṃ paṭipajjāhī’’ti vidhānaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘suññato lokaṃ avekkhassu, mogharājāti (su. ni. 1125; kathā. 226; netti. 5; peṭako. 22; cūḷani. mogharājamāṇavapucchā 144, mogharājamāṇavapucchāniddesa 88) āṇattī’’ti.

Yogīnanti catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttānaṃ veneyyānaṃ, atthāyāti vacanaseso. **Desanāhāro**ti etesaṃ yathāvuttānaṃ assādādīnaṃ vibhajanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso desanāhāro nāmāti attho. Etthāha – kiṃ panetesaṃ assādādīnaṃ anavasesānaṃ vacanaṃ desanāhāro, udāhu ekaccānanti? Niravasesānaṃyeva. Yasmiñhi sutte assādādīnavanissaraṇāni sarūpato āgatāni, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana ekadesena āgatāni, na vā sarūpena. Tattha anāgataṃ atthavasena niddhāretvā hāro yojetabbo. Ayañca attho desanāhāravibhaṅge āgamissatīti idha na papañcito.

2. **Yaṃ pucchita**nti yā pucchā, viciyamānāti vacanaseso. **Vissajjitaṃ anugītī**ti etthāpi eseva nayo. Tattha **vissajjita**nti vissajjanā, sā ekaṃsabyākaraṇādivasena catubbidhaṃ byākaraṇaṃ. **Ca**-saddo sampiṇḍanattho, tena gāthāyaṃ avuttaṃ padādiṃ saṅgaṇhāti. Tā pana pucchāvissajjanā kassāti āha **‘‘suttassā’’**ti. Etena sutte āgataṃ pucchāvissajjanaṃ vicetabbanti dasseti. **Yā ca anugīti**ti vuttasseva atthassa yā anu pacchā gīti anugīti, saṅgahagāthā, pucchāya vā anurūpā gīti. Etena pubbāparaṃ gahitaṃ. Byākaraṇassa hi pucchānurūpatā idha pubbāparaṃ adhippetaṃ. Yā ‘‘pucchānusandhī’’ti vuccati. Purimaṃ ‘‘suttassā’’ti padaṃ pubbāpekkhanti puna **‘‘suttassā’’**ti vuttaṃ. Tena suttassa nissayabhūte assādādike pariggaṇhāti. Ettāvatā vicayahārassa visayo niravasesena dassito hoti. Tathā ca vakkhati vicayahāravibhaṅge ‘‘padaṃ vicinati…pe… anugītiṃ vicinatī’’ti.

Tattha sutte sabbesaṃ padānaṃ anupubbena atthaso byañjanaso ca vicayo **padavicayo**. ‘‘Ayaṃ pucchā adiṭṭhajotanā diṭṭhasaṃsandanā vimaticchedanā anumatipucchā kathetukamyatāpucchā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ekādhiṭṭhānā anekādhiṭṭhānā sammutivisayā paramatthavisayā atītavisayā anāgatavisayā paccuppannavisayā’’tiādinā **pucchāvicayo** veditabbo. ‘‘Idaṃ vissajjanaṃ ekaṃsabyākaraṇaṃ vibhajjabyākaraṇaṃ paṭipucchābyākaraṇaṃ ṭhapanaṃ sāvasesaṃ niravasesaṃ sauttaraṃ anuttaraṃ lokiyaṃ lokuttara’’ntiādinā **vissajjanavicayo**.

‘‘Ayaṃ pucchā iminā sameti, etena na sametī’’ti pucchitatthaṃ ānetvā vicayo pubbenāparaṃ saṃsanditvā ca vicayo **pubbāparavicayo**. ‘‘Ayaṃ anugīti vuttatthasaṅgahā avuttatthasaṅgahā tadubhayatthasaṅgahā kusalatthasaṅgahā akusalatthasaṅgahā’’tiādinā **anugītivicayo**. Assādādīsu sukhavedanāya ‘‘iṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇā’’tiādinā, taṇhāya ‘‘ārammaṇaggahaṇalakkhaṇā’’tiādinā, vipallāsānaṃ ‘‘viparītaggahaṇalakkhaṇā’’tiādinā, avasiṭṭhānaṃ tebhūmakadhammānaṃ ‘‘yathāsakalakkhaṇā’’tiādinā sabbesañca dvāvīsatiyā tikesu dvācattālīsādhike ca dukasate labbhamānapadavasena taṃtaṃassādatthavisesaniddhāraṇaṃ **assādavicayo**.

Dukkhavedanāya ‘‘aniṭṭhānubhavanalakkhaṇā’’tiādinā, dukkhasaccānaṃ ‘‘paṭisandhilakkhaṇā’’tiādinā, aniccatādīnaṃ ādiantavantatāya aniccantikatāya ca ‘‘aniccā’’tiādinā sabbesañca lokiyadhammānaṃ saṃkilesabhāgiyahānabhāgiyatādivasena ādīnavavuttiyā okāraniddhāraṇena **ādīnavavicayo**. Nissaraṇapade ariyamaggassa āgamanato kāyānupassanādipubbabhāgappaṭipadāvibhāgavisesaniddhāraṇavasena nibbānassa yathāvuttapariyāyavibhāgavisesaniddhāraṇavasenāti evaṃ **nissaraṇavicayo. Phalā**dīnaṃ taṃtaṃsuttadesanāya sādhetabbaphalassa tadupāyassa tattha tattha suttavidhivacanassa ca vibhāganiddhāraṇavasena **vicayo** veditabbo. Evaṃ padapucchāvissajjanapubbāparānugītīnaṃ assādādīnañca visesaniddhāraṇavaseneva vicayalakkhaṇo ‘‘vicayo hāro’’ti veditabbo.

3. **Sabbesa**nti soḷasannaṃ. **Bhūmī**ti byañjanaṃ sandhāyāha. Byañjanañhi mūlapadāni viya nayānaṃ hārānaṃ bhūmi pavattiṭṭhānaṃ, tesaṃ byañjanavicārabhāvato. Vuttañhi – ‘‘hārā byañjanavicayo’’ti, peṭakepi hi vuttaṃ – ‘‘yattha ca sabbe hārā, sampatamānā nayanti suttatthaṃ. Byañjanavidhiputhuttā’’ti. **Gocaro**ti suttattho. Suttassa hi padatthuddhāraṇamukhena hārayojanā. Tesaṃ byañjanatthānaṃ. **Yuttāyuttaparikkhā**ti yuttassa ca ayuttassa ca upaparikkhā. ‘‘Yuttāyuttiparikkhā’’tipi pāṭho, yuttiayuttīnaṃ vicāraṇāti attho. Kathaṃ pana tesaṃ yuttāyuttajānanā? Catūhi mahāpadesehi avirujjhanena. Tattha byañjanassa tāva sabhāvaniruttibhāvo adhippetatthavācakabhāvo ca yuttabhāvo. Atthassa pana suttavinayadhammatāhi avilomanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana parato āvi bhavissati. **Hāro yuttīti niddiṭṭho**ti evaṃ sutte byañjanatthānaṃ yuttāyuttabhāvavibhāvanalakkhaṇo yuttihāroti veditabbo.

4. **Dhamma**nti yaṃ kiñci suttāgataṃ kusalādidhammamāha. **Tassa dhammassā**ti tassa yathāvuttassa kusalādidhammassa. **Yaṃ padaṭṭhāna**nti yaṃ kāraṇaṃ, yonisomanasikārādi sutte āgataṃ vā anāgataṃ vā sambhavato niddhāretvā kathetabbanti adhippāyo. **Itī**ti evaṃ, vuttanayenāti attho. **Yāva sabbadhammā**ti yattakā tasmiṃ sutte āgatā dhammā, tesaṃ sabbesampi yathānurūpaṃ padaṭṭhānaṃ niddhāretvā kathetabbanti adhippāyo. Atha vā **yāva sabbadhammā**ti suttāgatassa dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ, tassapi yaṃ padaṭṭhānanti sambhavato yāva sabbadhammā padaṭṭhānavicāraṇā kātabbāti attho. **Eso hāro padaṭṭhāno**ti evaṃ sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānabhūtā dhammā tesañca padaṭṭhānabhūtāti sambhavato padaṭṭhānabhūtadhammaniddhāraṇalakkhaṇo padaṭṭhāno nāma hāroti attho.

5. **Vuttamhi ekadhamme**ti kusalādīsu khandhādīsu vā yasmiṃ kismiñci ekadhamme, sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. **Ye dhammā ekalakkhaṇā kecī**ti ye keci dhammā kusalādibhāvena rūpakkhandhādibhāvena vā tena dhammena samānalakkhaṇā. **Vuttā bhavanti sabbe**ti te sabbepi kusalādisabhāvā, khandhādisabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā bhavanti ānetvā saṃvaṇṇanāvasenāti adhippāyo. Ettha ca **ekalakkhaṇā**ti samānalakkhaṇā vuttā. Tena sahacāritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā samānārammaṇatāti evamādīhi avuttānampi vuttānaṃ viya niddhāraṇaṃ veditabbaṃ. **So hāro lakkhaṇo nāmā**ti evaṃ sutte anāgatepi dhamme vuttappakārena āgate viya niddhāretvā yā saṃvaṇṇanā, so lakkhaṇo nāma hāroti attho.

6. **Nerutta**nti niruttaṃ, padanibbacananti attho. **Adhippāyo**ti buddhānaṃ sāvakānaṃ vā tassa suttassa desakānaṃ adhippāyo. **Byañjana**nti byañjanena, karaṇe hi etaṃ paccattaṃ. Kāmañca sabbe hārā byañjanavicayā, ayaṃ pana visesato byañjanadvāreneva atthapariyesanāti katvā ‘‘byañjana’’nti vuttaṃ. Tathā hi vakkhati – ‘‘byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparānusandhi ca gavesitabbā’’ti. **Athā**ti padapūraṇamattaṃ. **Desanānidāna**nti nidadāti phalanti nidānaṃ, kāraṇaṃ, yena kāraṇena desanā pavattā, taṃ desanāya pavattinimittanti attho. **Pubbāparānusandhī**ti pubbena ca aparena ca anusandhi. ‘‘Pubbāparena sandhī’’tipi pāṭho, suttassa pubbabhāgena aparabhāgaṃ saṃsanditvā kathananti attho. Saṅgītivasena vā pubbāparabhūtehi suttantarehi saṃvaṇṇiyamānassa suttassa saṃsandanaṃ pubbāparānusandhi. Yañca pubbapadena parapadassa sambandhanaṃ, ayampi pubbāparānusandhi. **Eso hāro catubyūho**ti evaṃ nibbacanādhippāyādīnaṃ catunnaṃ vibhāvanalakkhaṇo catubyūho hāro nāmāti attho.

7. **Ekamhi padaṭṭhāne**ti ekasmiṃ ārambhadhātuādike parakkamadhātuādīnaṃ padaṭṭhānabhūte dhamme desanāruḷhe sati. **Pariyesati sesakaṃ padaṭṭhāna**nti tassa visabhāgatāya aggahaṇena vā sesakaṃ pamādādīnaṃ āsannakāraṇattā padaṭṭhānabhūtaṃ kosajjādikaṃ dhammantaraṃ pariyesati paññāya gavesati, pariyesitvā ca saṃvaṇṇanāya yojento desanaṃ **āvaṭṭati paṭipakkhe**ti vīriyārambhādimukhena āraddhasuttaṃ vuttanayena pamādādivasena niddisanto desanaṃ paṭipakkhato āvaṭṭeti nāma. **Āvaṭṭo nāma so hāro**ti desanāya gahitadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammavasena

āvaṭṭanalakkhaṇo āvaṭṭo hāro nāmāti attho.

8. **Dhamma**nti sabhāvadhammaṃ, taṃ kusalādivasena anekavidhaṃ. **Padaṭṭhāna**nti yasmiṃ patiṭṭhite uttari guṇavisese adhigacchati, taṃ visesādhigamanakāraṇaṃ. **Bhūmi**nti puthujjanabhūmi dassanabhūmīti evamādikaṃ bhūmiṃ. **Vibhajjate**ti vibhāgena katheti. **Sādhāraṇe**ti dassanapahātabbādināmavasena vā puthujjanasotāpannādivatthuvasena vā sādhāraṇe avisiṭṭhe samāneti attho. Vuttavipariyāyena **asādhāraṇā** veditabbā. **Neyyo vibhattī**ti yathāvuttadhammādīnaṃ vibhajano ayaṃ hāro vibhattīti ñātabboti attho. Tasmā saṃkilesadhamme vodānadhamme ca sādhāraṇāsādhāraṇato padaṭṭhānato bhūmito ca vibhajanalakkhaṇo ‘‘vibhattihāro’’ti daṭṭhabbaṃ.

9. **Niddiṭṭhe**ti kathite sutte āgate, saṃvaṇṇite vā. **Bhāvite**ti yathā uppannasadisā uppannāti vuccanti, evaṃ bhāvitasadise bhāvetabbeti attho. **Pahīne**ti etthāpi eseva nayo. **Parivattati paṭipakkhe**ti vuttānaṃ dhammānaṃ ye paṭipakkhā, tesaṃ vasena parivattetīti attho. Evaṃ niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo ‘‘parivattano hāro’’ti veditabbo.

10. Vividhāni ekasmiṃyeva atthe vacanāni vivacanāni, vivacanāni eva **vevacanāni,** pariyāyasaddāti attho. Tāni vevacanāni. **Bahūnī**ti anekāni. **Tu-**saddo avadhāraṇe. Tena bahū eva pariyāyasaddā vevacanahārayojanāyaṃ kathetabbā, na katipayāti dasseti. **Sutte vuttānī**ti navavidhasuttantasaṅkhāte tepiṭake buddhavacane bhāsitāni. Etthāpi tu-saddassa attho ānetvā yojetabbo, tena pāḷiyaṃ āgatāniyeva vevacanāni gahetabbānīti vuttaṃ hoti. **Ekadhammassā**ti ekassa padatthassa. **Yo jānāti suttavidū**ti yathā ‘‘sappissa jānāhī’’ti vutte ‘‘sappinā vicārehi, sappiṃ dehi, dethā’’ti vā āṇāpetīti attho, evaṃ yo suttakovido dhammakathiko ekassa atthassa bahūpi pariyāyasadde vicāreti vibhāveti yojetīti attho. **Vevacano nāma so hāro**ti tassa atthassa vuttappakārapariyāyasaddayojanālakkhaṇo vevacanahāro nāma. Tasmā ekasmiṃ atthe anekapariyāyasaddayojanālakkhaṇo ‘‘vevacanahāro’’ti veditabbaṃ.

11. **Dhamma**nti khandhādidhammaṃ. **Paññattīhī**ti paññāpanehi pakārehi ñāpanehi, asaṅkarato vā ṭhapanehi. **Vividhāhī**ti nikkhepappabhavādivasena anekavidhāhi. **So ākāro**ti yo ekassevatthassa nikkhepappabhavapaññattiādivasena anekāhi paññattīhi paññāpanākāro. **Ñeyyo paññatti nāma hāro**ti paññattihāro nāmāti ñātabbo. Tasmā ekekassa dhammassa anekāhi paññattīhi paññāpetabbākāravibhāvanalakkhaṇo ‘‘paññattihāro’’ti veditabbaṃ.

12. **Paṭiccuppādo**ti paṭiccasamuppādo. **Indriyakhandhā**ti indriyāni ca khandhā ca. **Dhātuāyatanā**ti dhātuyo ca āyatanāni ca. **Etehī**ti yo dvādasapadiko paccayākāro yāni ca dvāvīsatindriyāni ye ca pañcakkhandhā yā ca aṭṭhārasa dhātuyo yāni ca dvādasāyatanāni, etehi sutte āgatapadatthamukhena niddhāriyamānehi. **Otarati yo**ti yo saṃvaṇṇanānayo ogāhati, paṭiccasamuppādādike anupavisatīti attho. **Otaraṇo nāma so hāro**ti yo yathāvutto saṃvaṇṇanāviseso, so otaraṇahāro nāma. **Ca-**saddena cettha suññatamukhādīnaṃ gāthāyaṃ avuttānampi saṅgaho daṭṭhabbo. Evaṃ paṭiccasamuppādādimukhehi suttatthassa otaraṇalakkhaṇo otaraṇo hāro nāmāti veditabbaṃ.

13. **Vissajjitamhī**ti buddhādīhi byākate. **Pañhe**ti ñātuṃ icchite atthe. **Gāthāya**nti gāthāruḷhe. **Idañca pucchantā yebhuyyena gāthābandhavasena pucchantīti katvā vuttaṃ. Yamārabbhā**ti sā pana gāthā yaṃ atthaṃ ārabbha adhikicca pucchitā, tassa atthassa. **Suddhāsuddhaparikkhā**ti padaṃ sodhitaṃ, ārambho na sodhito, padañca sodhitaṃ ārambho ca sodhitoti evaṃ padādīnaṃ sodhitāsodhitabhāvavicāro. **Hāro so sodhano nāmā**ti yathāvuttavicāro sodhano hāro nāma. Evaṃ sutte padapadatthapañhārambhānaṃ sodhanalakkhaṇo ‘‘sodhano hāro’’ti veditabbaṃ.

14. **Ekattatāyā**ti ekassa bhāvo ekattaṃ, ekattameva ekattatā, tāya ekattatāya. **Eka-**saddo cettha samānasaddapariyāyo, tasmā sāmaññenāti attho. Visiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva vemattaṃ, tassa bhāvo vemattatā, tāya **vemattatāya,** visesenāti attho. **Te na vikappayitabbā**ti ye dhammā ‘‘dukkhaṃ samudayo’’tiādinā sāmaññena, ‘‘jāti jarā kāmataṇhā bhavataṇhā’’tiādinā visesena ca sutte desitā, te ‘‘kimettha sāmaññaṃ, ko vā viseso’’ti evaṃ sāmaññavisesavikappanavasena na vikappayitabbā. Kasmā?

Sāmaññavisesakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato kāladisāvisesādīnaṃ viya apekkhāsiddhito ca. Yathā hi ‘‘ajja hiyyo sve’’ti vuccamānā kālavisesā anavaṭṭhitasabhāvā ‘‘purimā disā pacchimā disā’’ti vuccamānā disāvisesā ca, evaṃ sāmaññavisesāpi. Tathā hi ‘‘idaṃ dukkha’’nti vuccamānaṃ jātiādiapekkhāya sāmaññampi samānaṃ saccāpekkhāya viseso hoti. Esa nayo samudayādīsupi. **Eso hāro adhiṭṭhāno**ti evaṃ suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanavasena sāmaññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo adhiṭṭhāno hāro nāmāti attho.

15. **Ye dhammā**ti ye avijjādikā paccayadhammā. **Yaṃ dhamma**nti yaṃ saṅkhārādikaṃ paccayuppannadhammaṃ. **Janayantī**ti nibbattenti. **Paccayā**ti sahajātapaccayabhāvena. **Paramparato**ti paramparapaccayabhāvena, anurūpasantānaghaṭanavasena paccayo hutvāti attho. Upanissayakoṭi hi idhādhippetā. Purimasmiṃ avasiṭṭho paccayabhāvo. **Hetumavakaḍḍhayitvā**ti taṃ yathāvuttapaccayasaṅkhātaṃ janakādibhedabhinnaṃ hetuṃ ākaḍḍhitvā suttato niddhāretvā yo saṃvaṇṇanāsaṅkhāto, **eso hāro parikkhāro**ti evaṃ sutte āgatadhammānaṃ parikkhārasaṅkhāte hetupaccaye niddhāretvā saṃvaṇṇanalakkhaṇo parikkhāro hāroti attho.

16. **Ye dhammā**ti ye sīlādidhammā. **Yaṃmūlā**ti yesaṃ samādhiādīnaṃ mūlabhūtā, te tesaṃ samādhiādīnaṃ padaṭṭhānabhāvena samāropayitabbāti sambandho. **Ye cekatthā pakāsitā muninā**ti ye ca rāgavirāgācetovimuttisekkhaphalakāmadhātusamatikkamanādisaddā anāgāmiphalatthatāya ekatthā buddhamuninā paridīpitā, te aññamaññavevacanabhāvena samāropayitabbāti sambandho. Samāropanañcettha sutte yathārutavasena niddhāraṇavasena vā gayhamānassa sikkhattayasaṅkhātassa sīlādikkhandhattayassa pariyāyantaravibhāvanamukhena bhāvanāpāripūrikathanaṃ, bhāvanāpāripūrī ca pahātabbassa pahānenāti pahānasamāropanāpi atthato dassitā eva hoti. **Esa samāropano hāro**ti esa sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānavevacanabhāvanāpahānasamāropanavicāraṇalakkhaṇo samāropano nāma hāroti attho.

Nayasaṅkhepo

17. Evaṃ gāthābandhavasena soḷasapi hāre niddisitvā idāni naye niddisituṃ **‘‘taṇhañcā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **taṇhañca avijjampi cā**ti sutte āgataṃ atthato niddhāraṇavasena vā gahitaṃ taṇhaṃ avijjañca yo netīti sambandho. Yo saṃvaṇṇanāviseso taṃ neti saṃkilesapakkhaṃ pāpeti saṃkilesavasena suttatthaṃ yojetīti adhippāyo. **Samathenā**ti samādhinā. **Vipassanāyā**ti paññāya, yo neti vodānapakkhaṃ pāpeti, tathā suttatthaṃ yojetīti adhippāyo. **Saccehi yojayitvā**ti nayanto ca taṇhā ca avijjā ca bhavamūlakattā samudayasaccaṃ, avasesā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, samathavipassanā maggasaccaṃ, tena pattabbā asaṅkhatadhātu nirodhasaccanti evaṃ imehi catūhi saccehi yojetvā. **Ayaṃ nayo nandiyāvaṭṭo**ti yo taṇhāvijjāhi saṃkilesapakkhassa suttatthassa samathavipassanāhi vodānapakkhassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ nandiyāvaṭṭo nayo nāmāti attho. Ettha ca nayassa bhūmi gāthāyaṃ ‘‘nayo’’ti vuttā, tasmā saṃvaṇṇanāvisesoti vuttaṃ. Na hi atthanayo saṃvaṇṇanā, catusaccapaṭivedhassa anurūpo pubbabhāge anugāhaṇanayo atthanayo. Tassa pana yā ugghaṭitaññuādīnaṃ vasena taṇhādimukhena nayabhūmiracanā, tattha nayavohāro.

18. **Akusale**ti dvādasacittuppādasaṅgahite sabbepi akusale dhamme. **Samūlehī**ti attano mūlehi, lobhadosamohehīti attho. **Kusale**ti sabbepi catubhūmake kusale dhamme. **Kusalamūlehī**ti kusalehi alobhādimūlehi **yo neti**. Nayanto ca kusalākusalaṃ māyāmarīciādayo viya abhūtaṃ na hotīti **bhūtaṃ**. Paṭaghaṭādayo viya na sammutisaccamattanti **tathaṃ**. Akusalassa iṭṭhavipākatābhāvato kusalassa ca aniṭṭhavipākatābhāvato vipāke sati avisaṃvādakattā **avitathaṃ** neti. Evametesaṃ tiṇṇampi padānaṃ kusalākusalavisesanatā daṭṭhabbā. Atha vā akusalamūlehi akusalāni kusalamūlehi ca kusalāni nayanto ayaṃ nayo **bhūtaṃ tathaṃ avitathaṃ** neti, cattāri saccāni niddhāretvā yojetīti attho. Dukkhādīni hi bādhakādibhāvato aññathābhāvābhāvena bhūtāni, saccasabhāvattā tathāni, avisaṃvādanato avitathāni. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathānī’’ti (saṃ. ni. 5.1090). **Tipukkhalaṃ taṃ nayaṃ āhū**ti yo akusalamūlehi saṃkilesapakkhassa kusalamūlehi vodānapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, taṃ tipukkhalaṃ nayanti vadantīti attho.

19. **Vipallāsehī**ti asubhe subhantiādinayappavattehi catūhi vipallāsehi. **Kilese**ti kilissanti vibādhiyantīti kilesā, saṃkiliṭṭhadhammā, saṃkilesapakkhanti attho. Keci ‘‘saṃkilese’’tipi paṭhanti, kilesasahiteti attho. **Indriyehī**ti saddhādīhi indriyehi. **Saddhamme**ti paṭipattipaṭivedhasaddhamme, vodānapakkhanti attho. **Etaṃ naya**nti yo subhasaññādīhi vipallāsehi sakalassa saṃkilesapakkhassa saddhindriyādīhi vodānapakkhassa catusaccayojanavasena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, etaṃ nayaṃ **nayavidū** saddhammanayakovidā, atthanayakusalā eva vā sīhavikkīḷitaṃ nayanti vadantīti attho.

20. **Veyyākaraṇesū**ti tassa tassa atthanayassa yojanatthaṃ katesu suttassa atthavissajjanesūti attho. Tenevāha ‘‘tahiṃ tahi’’nti. **Kusalākusalā**ti vodāniyā saṃkilesikā ca tassa tassa nayassa disābhūtadhammā. **Vuttā**ti suttato niddhāretvā kathitā. **Manasā volokayate**ti te yathāvuttadhamme citteneva ‘‘ayaṃ paṭhamā disā ayaṃ dutiyā disā’’tiādinā tassa tassa nayassa disābhāvena upaparikkhati, vicāretīti attho. ‘‘Olokayate te abahī’’tipi pāṭho. Tattha **te**ti te yathāvuttadhamme. **Abahī**ti abbhantaraṃ, citte evāti attho. **Taṃ khu disālocanaṃ āhū**ti olokayateti ettha yadetaṃ olokanaṃ, taṃ disālocanaṃ nāma nayaṃ vadanti. **Khu**-ti ca nipāto avadhāraṇe. Tena olokanameva ayaṃ nayo, na koci atthavisesoti dasseti.

21. **Oloketvā**ti paṭhamādidisābhāvena upaparikkhitvā. **Disālocanenā**ti disālocananayena karaṇabhūtena. Yena hi vidhinā tassa tassa atthanayassa yojanāya disā olokīyanti, so vidhi disālocananti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Ukkhipiyā**ti uddharitvā, disābhūtadhamme suttato niddhāretvāti attho. ‘‘Ukkhipiya yo samānetī’’tipi paṭhanti, tassattho – ‘‘yo tesaṃ disābhūtadhammānaṃ samānayanaṃ karotī’’ti. **Ya**nti vā kiriyāparāmasanaṃ. **Samānetī**ti samaṃ, sammā vā āneti tassa tassa nayassa yojanāvasena. Ke pana āneti? Sabbe kusalākusale taṃtaṃnayadisābhūte. **Ayaṃ nayo**ti samānetīti ettha yadetaṃ taṃtaṃnayadisābhūtadhammānaṃ samānayanaṃ, ayaṃ **aṅkuso** nāma nayoti attho. Etañca dvayaṃ ‘‘vohāranayo, kammanayo’’ti ca vuccati.

22. Evaṃ hāre naye ca niddisitvā idāni nesaṃ yojanakkamaṃ dassento **‘‘soḷasa hārā paṭhama’’**ntiādimāha. Tattha paṭhamaṃ soḷasa hārā ‘‘yojetabbā’’ti vacanaseso. Hārasaṃvaṇṇanā paṭhamaṃ kātabbā byañjanapariyeṭṭhibhāvatoti adhippāyo. **Disalocanato**ti disālocanena, ayameva vā pāṭho. **Aṅkusena hī**ti **hi**-saddo nipātamattaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Dvādasapadaṃ

23. Idāni yesaṃ byañjanapadānaṃ atthapadānañca vasena dvādasa padāni suttanti vuttaṃ, tāni padāni niddisituṃ **‘‘akkharaṃ pada’’**ntiādimāha. Tattha apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṃ** pariyāyavasena akkharaṇato asañcaraṇato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati, atha vaṇṇoti kenaṭṭhena vaṇṇo? Atthasaṃvaṇṇanaṭṭhena. Vaṇṇo eva hi ittarakhaṇatāya aparāparabhāvena pavatto padādibhāvena gayhamāno yathāsambandhaṃ taṃ taṃ atthaṃ vadati. Ekakkharaṃ vā padaṃ **akkharaṃ,** keci pana ‘‘manasā desanāvācāya akkharaṇato akkhara’’nti vadanti.

Padanti pajjati attho etenāti padaṃ, taṃ nāmapadaṃ ākhyātapadaṃ upasaggapadaṃ nipātapadanti catubbidhaṃ. Tattha ‘‘phasso vedanā citta’’nti evamādikaṃ satvappadhānaṃ nāmapadaṃ. ‘‘Phusati vedayati vijānātī’’ti evamādikaṃ kiriyāpadhānaṃ ākhyātapadaṃ. Kiriyāvisesaggahaṇanimittaṃ ‘‘pa’’ iti evamādikaṃ upasaggapadaṃ. Kiriyāya satvassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtaṃ ‘‘eva’’nti evamādikaṃ nipātapadaṃ.

Byañjananti saṅkhepato vuttaṃ padābhihitaṃ atthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, vākyaṃ. Taṃ pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbaṃ. Padamattasavanepi hi adhikārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānaṃ katvāva atthasampaṭipatti hotīti vākyameva atthaṃ byañjayati. **Niruttī**ti ākārābhihitaṃ nibbacanaṃ nirutti.

Niddesoti nibbacanavitthāro niravasesadesanattā niddeso. Padehi vākyassa vibhāgo ākāro. Yadi evaṃ padato ākārassa ko visesoti? Apariyosite vākye avibhajjamāne vā tadavayavo padaṃ. Uccāraṇavasena pariyosite vākye vibhajjamāne vā tadavayavo ākāroti ayametesaṃ viseso. Chaṭṭhaṃ vacanaṃ chaṭṭhavacanaṃ. Ākāro chaṭṭhavacanaṃ etassāti **ākārachaṭṭhavacanaṃ,** byañjanapadaṃ. Ettha ca byañjananti imassa padassa anantaraṃ vattabbaṃ ākārapadaṃ niddesapadānantaraṃ vadantena ‘‘ākārachaṭṭhavacana’’nti vuttaṃ, padānupubbikaṃ pana icchantehi taṃ byañjanapadānantarameva kātabbaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘aparimāṇā byañjanā aparimāṇā ākārāti, byañjanehi vivarati ākārehi vibhajatī’’ti ca. Keci pana ‘‘ākārapadabyañjananiruttiyo ca niddeso’’ti paṭhanti. **Ettāva byañjanaṃ sabba**nti yānimāni akkharādīni niddiṭṭhāni, ettakameva sabbaṃ byañjanaṃ, etehi asaṅgahitaṃ byañjanaṃ nāma natthīti attho.

24. **Saṅkāsanā**ti saṃkhittena kāsanā. **Pakāsanā**ti paṭhamaṃ kāsanā, kāsīyati dīpīyatīti attho. Iminā hi atthapadadvayena akkharapadehi vibhāviyamāno atthākāro gahito. Yasmā akkharehi suyyamānehi suṇantānaṃ visesavidhānassa katattā padapariyosāne padatthasampaṭipatti hoti. Tathā hi vakkhati ‘‘tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti padehi pakāsetīti, akkharehi padehi ca ugghāṭetī’’ti ca.

Vivaraṇāti vitthāraṇā. Vibhajanā ca uttānīkammañca paññatti ca **vibhajanuttānīkammapaññatti**. Tattha **vibhajanā**ti vibhāgakaraṇaṃ, ubhayenāpi niddisanamāha. Idha purimanayeneva byañjanākārehi niddisiyamāno atthākāro dassitoti daṭṭhabbaṃ. **Uttānīkammaṃ** pākaṭakaraṇaṃ. Pakārehi ñāpanaṃ **paññatti**. Dvayenāpi paṭiniddisanaṃ katheti. Etthāpi niruttiniddesasaṅkhātehi byañjanapadehi niddisiyamāno atthākāro vutto, yo paṭiniddisīyatīti vuccati. **Etehī**ti etehi eva saṅkāsanādivinimuttassa desanātthassa abhāvato. **Attho**ti suttattho. **Kamma**nti ugghaṭanādikammaṃ. Suttatthena hi desanāya pavattiyamānena ugghaṭitaññuādiveneyyānaṃ cittasantānassa pabodhanakiriyānibbatti. So ca suttattho saṅkāsanādiākāroti. Tena vuttaṃ – ‘‘attho kammañca niddiṭṭha’’nti.

25. **Tīṇī**ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, tayoti vuttaṃ hoti. **Navahi padehī**ti navahi koṭṭhāsehi. **Attho samāyutto**ti attho sammā yutto na vinā vattati. Sabbassa hi buddhavacanassa catusaccappakāsanato atthanayānañca catusaccayojanavasena pavattanato sabbo pāḷiattho atthanayattayasaṅgahito saṅkāsanādiākāravisesavutti cāti.

26. Idāni yathāniddiṭṭhe desanāhārādike nettippakaraṇassa padatthe sukhaggahaṇatthaṃ gaṇanavasena paricchinditvā dassento **‘‘atthassā’’**tiādimāha. Tattha **catubbīsā**ti soḷasa hārā cha byañjanapadāni dve kammanayāti evaṃ catubbīsa. **Ubhaya**nti cha atthapadāni tayo atthanayāti idaṃ navavidhaṃ yathāvuttaṃ catubbīsavidhañcāti etaṃ ubhayaṃ. **Saṅkalayitvā**ti sampiṇḍetvā. ‘‘Saṅkhepayato’’tipi pāṭho, ekato karontassāti attho. **Ettikā**ti etappamāṇā, ito vinimutto koci nettipadatthā natthīti attho.

Evaṃ tettiṃsapadatthāya nettiyā suttassa atthapariyesanāya yo ‘‘soḷasa hārā paṭhama’’nti nayehi paṭhamaṃ hārā saṃvaṇṇetabbāti hāranayānaṃ saṃvaṇṇanākkamo dassito, svāyaṃ hāranayānaṃ desanākkameneva siddho. Evaṃ siddhe sati ayaṃ ārambho imamatthaṃ dīpeti – sabbepime hārā nayā ca iminā dassitakkameneva suttesu saṃvaṇṇanāvasena yojetabbā, na uppaṭipāṭiyāti.

Kiṃ panettha kāraṇaṃ, yadete hārā nayā ca imināva kamena desitāti? Yadipi nāyamanuyogo katthaci anukkame nivisati, api ca dhammadesanāya nissayaphalatadupāyasarīrabhūtānaṃ assādādīnaṃ vibhāvanasabhāvattā pakatiyā sabbasuttānurūpāti suviññeyyabhāvato paresañca saṃvaṇṇanāvisesānaṃ vicayahārādīnaṃ patiṭṭhābhāvato paṭhamaṃ desanāhāro dassito.

Padapucchāvissajjanapubbāparānugītīhi saddhiṃ desanāhārapadatthānaṃ pavicayasabhāvatāya tassa anantaraṃ vicayo. Tathā hi vakkhati ‘‘padaṃ vicinati…pe… āṇattiṃ vicinati anugītiṃ vicinatī’’ti.

Vicayena hārena pavicitānaṃ atthānaṃ yuttāyuttivicāraṇā yuttāti yuttivicāraṇabhāvato vicayānantaraṃ yuttihāro vutto. Tathā hi vakkhati – ‘‘vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabba’’nti.

Yuttāyuttānaṃyeva atthānaṃ upapattianurūpaṃ kāraṇaparamparāya niddhāraṇalakkhaṇaṃ padaṭṭhānacintanaṃ kattabbanti yuttihārānantaraṃ padaṭṭhānahāro dassito. Tathā hi vakkhati – ‘‘yo koci upanissayo yo koci paccayo ca, sabbo so padaṭṭhāna’’nti.

Yuttāyuttānaṃ kāraṇaparamparāya pariggahitasabhāvānaṃyeva ca dhammānaṃ avuttānampi ekalakkhaṇatāya gahaṇaṃ kātabbanti dassanatthaṃ padaṭṭhānānantaraṃ lakkhaṇo hāro vutto. Tathā hi lakkhaṇahāravibhaṅge ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā paṭiccasamuppādaṃ dassetvā ‘‘evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā’’tiādi vuttaṃ.

Atthato niddhāritānampi dhammānaṃ nibbacanādīni vattabbāni, na sutte sarūpato āgatānamevāti dassanatthaṃ lakkhaṇānantaraṃ catubyūho vutto. Evañhi niravasesato atthāvabodho hoti, evañca katvā ‘‘yadā hi bhikkhu atthassa ca nāmaṃ jānāti dhammassa ca nāmaṃ jānāti tathā tathā naṃ abhiniropetī’’ti anavasesapariyādānaṃ vakkhati. Tathā ‘‘punappunaṃ gabbhamupetī’’ti ettha ‘‘ye jarāmaraṇena aṭṭiyitukāmā bhavissanti, te bhavissanti bhojane mattaññuno indriyesu guttadvārā’’tiādinā sammāpaṭipattiṃ adhippāyabhāvena vakkhati.

Nibbacanādhippāyanidānavacanehi saddhiṃ sutte padatthānaṃ suttantarasaṃsandanasaṅkhāte pubbāparavicāre dassite tesaṃ sabhāgavisabhāgadhammantarāvaṭṭanaṃ sukhena sakkā dassetunti catubyūhānantaraṃ āvaṭṭo vutto. Teneva hi ‘‘ārambhatha nikkamathā’’ti gāthāyaṃ ārambhanikkamanabuddhasāsanayogadhunanehi vīriyasamādhipaññindriyāni niddhāretvā tadanuyogassa mūlaṃ ‘‘pamādo’’ti suttantare dassito pamādo āvaṭṭito.

Sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭane niyojite sādhāraṇāsādhāraṇavasena saṃkilesavodānadhammānaṃ padaṭṭhānato bhūmito ca vibhāgo sakkā sukhena yojitunti āvaṭṭānantaraṃ vibhattihāro vutto. Yato vibhattihāravibhaṅge ‘‘katame dhammā sādhāraṇā? Dve dhammā sādhāraṇā, nāmasādhāraṇā vatthusādhāraṇā cā’’ti ārabhitvā ‘‘micchattaniyatānaṃ sattānaṃ aniyatānañca sattānaṃ dassanappahātabbā kilesā sādhāraṇā, puthujjanassa sotāpannassa ca kāmarāgabyāpādā sādhāraṇā’’tiādinā sabhāgavisabhāgapariyāyavanteyeva dhamme vibhajissati.

Sāvajjānavajjadhammānaṃ sappaṭibhāgābhāvato tesaṃ vibhāge kate suttāgate dhamme akasirena paṭipakkhato parivattetuṃ sakkāti vibhattianantaraṃ parivattanahāro vutto. Tathā hi ‘‘sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatī’’ti paṭivibhattasabhāve eva dhamme parivattanahāravibhaṅge udāharissati.

Paṭipakkhato parivattitāpi dhammā pariyāyavacanehi bodhetabbā, na sutte āgatāyevāti dassanatthaṃ parivattanānantaraṃ vevacanahāro vutto.

Evaṃ te dhammā pariyāyasaddatopi vibhāvitā hontīti pariyāyato pakāsitānaṃ dhammānaṃ pabhedato paññattivasena vibhajanaṃ sukhena sakkā ñātunti vevacanahārānantaraṃ paññattihāro vutto. Tathā hi sutte āgatadhammānaṃ pariyāyapaññattivibhāgaṃ subodhanañca paññattihāravibhaṅge vakkhati.

Pabhāvapariññādipaññattivibhāgamukhena paṭiccasamuppādasaccādidhammavibhāge kate sutte āgatadhammānaṃ paṭiccasamuppādādimukhena avadhāraṇaṃ sakkā dassetunti paññattianantaraṃ otaraṇo hāro vutto. Tathā hi ‘‘uddhaṃ adho’’ti gāthaṃ uddisitvā ‘‘vippamutto’’ti padena asekkhaṃ vijjaṃ niddhāretvā ‘‘vijjuppādā avijjānirodho’’tiādinā paṭiccasamuppādaṃ udāharissati.

Dhātāyatanādīsu otāritānaṃ sutte padatthānaṃ pucchārambhavisodhanaṃ sakkā sukhena sampādetunti otaraṇānantaraṃ sodhano hāro vutto. Tathā hi vakkhati – ‘‘yattha evaṃ suddho ārambho, so pañho vissajjito bhavatī’’tiādi.

Visodhitesu sutte padapadatthesu tattha labbhamānasāmaññavisesabhāvo sukaro hotīti dassetuṃ sodhanānantaraṃ adhiṭṭhāno hāro dassito. Sodhano hi adhiṭṭhānassa bahūpakāro, tato eva hi ‘‘yathā yathā vā pana pucchitaṃ, tathā tathā vissajjayitabba’’nti vakkhati.

Sāmaññavisesabhūtesu sādhāraṇāsādhāraṇesu dhammesu paveditesu parikkhārasaṅkhātassa sādhāraṇāsādhāraṇarūpassa paccayaheturāsissa pabhedo suviññeyyoti adhiṭṭhānānantaraṃ parikkhāro vutto. Tathā hi vakkhati ‘‘asādhāraṇalakkhaṇo hetu, sādhāraṇalakkhaṇo paccayo. Yathā kiṃ bhave, yathā aṅkurassa nibbattiyā bījaṃ asādhāraṇaṃ, pathavī āpo ca sādhāraṇā’’tiādi.

Asādhāraṇe sādhāraṇe ca kāraṇe dassite tassa attano phalesu kāraṇākāro tesaṃ hetuphalānaṃ pabhedato desanākāro bhāvetabbapahātabbadhammānaṃ bhāvanāpahānāni ca niddhāretvā vuccamānāni sammā suttassa atthaṃ tathattāvabodhāya saṃvattantīti parikkhārānantaraṃ samāropano hāro dassitoti. Idaṃ hārānaṃ anukkamakāraṇaṃ.

Nayānaṃ pana veneyyattayappayojitattā atthanayattayūpadesassa tadanukkameneva nandiyāvaṭṭādīnaṃ tiṇṇaṃ atthanayānaṃ kamo veditabbo. Ugghaṭitaññuādayo hi tayo veneyyā nandiyāvaṭṭādayo payojenti. Tasmā te uddesaniddesapaṭiniddesā viya yathākkamaṃ tesaṃ upakārāya savaṃttantīti. Tathā hi nesaṃ cattāro cha aṭṭha ca mūlapadā niddiṭṭhā. Itarassa pana nayadvayassa atthanayattayassa bhūmiyā ālocanaṃ tassa tattha samānayanañcāti iminā kāraṇena uddesakkamo veditabbo. Na hi sakkā anoloketvā samānetunti.

Etaparamatā ca hārānaṃ ettakehi pakāravisesehi atthanayattayasahitehi suttassa attho niddhāriyamāno veneyyānaṃ alamanuttarāya paṭhamāya bhūmiyā samadhigamāyāti veditabbo. Dassanabhūmisamanuppattiatthā hi nettippakaraṇadesanāti. Atha vā etadantogadhattā sabbesaṃ suttassa saṃvaṇṇanāvisesānaṃ ettāvatā hārānaṃ daṭṭhabbā. Yattakā hi suttassa saṃvaṇṇanāvisesā, sabbe te nettiupadesāyattāti vuttovāyamattho.

Tathā hi ye keci suttassa saṃvaṇṇanāpakārā niddisīyanti. Seyyathidaṃ – suttassa samuṭṭhānaṃ vattabbaṃ, adhippāyo vibhāvetabbo, anekadhā padattho saṃvaṇṇetabbo, vidhi anuvādo ca veditabbo, virodho samādhātabbo, anusandhiyā anurūpaṃ nigametabbanti. Tathā suttassa payojanaṃ piṇḍattho padattho anusandhi codanā parihāro ca atthaṃ vadantena vattabbāti. Tathā upogghāṭapadaviggahapadatthacālanāpaccupaṭṭhānāni vattabbānīti.

Tathā tisso kathā ekanāḷikā caturassā nisinnavattikā. Tattha pāḷiṃ vatvā ekekapadassa atthakathanaṃ **ekanāḷikā** nāma.

Paṭipakkhaṃ dassetvā paṭipakkhassa upamaṃ dassetvā sapakkhaṃ dassetvā sapakkhassa upamaṃ dassetvā kathanaṃ **caturassā** nāma.

Visabhāgadhammavaseneva pariyosānaṃ gantvā puna sabhāgadhammavaseneva pariyosānagamanaṃ **nisinnavattikā** nāma.

Bhedakathāya tatvakathāya pariyāyavacanehi ca suttaṃ saṃvaṇṇetabbanti ca evamādayo. Tesampi ettheva avarodho, yasmā te idha katipayahārasaṅgahitāti.

Nayānaṃ pana yasmā ugghaṭitaññuādayo tayo eva veneyyā saccābhisamayabhāgino tadatthāya ca atthanayadesanā, tasmā satipi saṃkilesavodānadhammānaṃ yathāvuttamūlapadabhedato vaḍḍhetvā vibhajitabbappakāre tathā mūlapadāni avaḍḍhetvā veneyyattayavaseneva etaparamatā vuttā. Navasu

navasu eva hi mūlapadesu sabbesaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ antogadhabhāvato na tāni vaḍḍhetabbāni veneyyattayādhikārato na hāpetabbānīti nayānaṃ etaparamatā daṭṭhabbā.

Kammanayānaṃ pana ālocanasamānayanato aññassa pakārantarassa asambhavato etaparamatā. **Hetvādī**ti ettha ādisaddena phalabhūmiupanisāsabhāgavisabhāgalakkhaṇanayādayo pariggahitā. Tesu **hetū**ti kāraṇaṃ, yo dhammotipi vuccati, so pana paccayabhāvena ekavidho. Kārako sampāpakoti duvidho. Puna kārako ñāpako sampāpakoti tividho. Hetuhetu paccayahetu uttamahetu sādhāraṇahetūti catubbidho. Paccayadhammo kusalo akusalo saddo ariyamaggoti pañcavidho. Tathā sabhāgahetu asabhāgahetu ajjhattikahetu bāhirahetu janakahetu pariggāhakahetu sādhāraṇahetu asādhāraṇahetu samanantarahetu paramparahetu sahajātahetu asahajātahetu sāsavahetu anāsavahetūtiādinā anekavidho cāti veditabbo.

Phalampi paccayuppannabhāvena ekavidhaṃ. Adhigantabbatopi sampāpakahetuvasena phalapariyāyo labbhatīti nibbattetabbaadhigantabbabhāvato duvidhaṃ. Ñāpetabbanibbattetabbapattabbato tividhaṃ. Paccayuppannavipākakiriyāvacanatthanibbānavasena pañcavidhaṃ. Sabhāgahetunibbattaṃ asabhāgahetunibbattanti evamādivasena anekavidhañcāti veditabbaṃ. Tathā lokiyaṃ lokuttaranti. Tattha lokuttaraṃ cattāri sāmaññaphalāni. Lokiyaphalaṃ duvidhaṃ kāyikaṃ mānasañca. Tattha kāyikaṃ pañcadvārikaṃ, avasiṭṭhaṃ mānasaṃ. Yañca tāya tāya suttadesanāya sādhetabbaṃ, tadapi phalanti.

Bhūmīti sāsavabhūmi anāsavabhūmi saṅkhatabhūmi asaṅkhatabhūmi dassanabhūmi bhāvanābhūmi puthujjanabhūmi sekkhabhūmi asekkhabhūmi sāvakabhūmi paccekabuddhabhūmi sammāsambuddhabhūmi jhānabhūmi asamāhitabhūmi paṭipajjamānabhūmi paṭipannabhūmi paṭhamābhūmi yāva catutthībhūmi kāmāvacarabhūmi yāva lokuttarabhūmīti bahuvidhā. Tattha sāsavabhūmi parittamahaggatā dhammā. Anāsavabhūmi appamāṇā dhammā. Saṅkhatabhūmi nibbānavajjā sabbe sabhāvadhammā. Asaṅkhatabhūmi appaccayā dhammā. Dassanabhūmi paṭhamamaggaphaladhammā. Bhāvanābhūmi avasiṭṭhamaggaphaladhammā. Puthujjanabhūmi hīnamajjhimā dhammā. Sekkhabhūmi cattāro ariyamaggadhammā heṭṭhimā ca tayo phaladhammā. Asekkhabhūmi aggaphaladhammā. Sāvakapaccekabuddhabuddhadhammā sāvakādibhūmiyo. Jhānabhūmi jhānadhammā. Asamāhitabhūmi jhānavajjitā dhammā. Paṭipajjamānabhūmi maggadhammā. Paṭipannabhūmi phaladhammā. Paṭhamādibhūmiyo saha phalena cattāro maggā apariyāpannā dhammā ‘‘paṭhamāya bhūmiyā pattiyā’’tiādivacanato. Kāmāvacarādibhūmiyo kāmāvacarādidhammā. Ye ca dhammā tesaṃ tesaṃ hāranayānaṃ patiṭṭhānabhāvena suttesu niddhārīyanti, tepi bhūmiyoti viññātabbā.

Upanisāti balavakāraṇaṃ, yo upanissayapaccayoti vuccati. Yañca sandhāya sutte ‘‘dukkhūpanisā saddhā saddhūpanisaṃ ‘sīla’nti yāva vimuttūpanisaṃ vimuttiñāṇadassana’’nti vuttaṃ. Api ca upanisāti tasmiṃ tasmiṃ samaye siddhante hadayabhūtaṃ abbhantaraṃ vuccati. Idhāpi nettihadayaṃ, yaṃ sammā pariggaṇhantā dhammakathikā tasmiṃ tasmiṃ sutte āgatadhammamukhena sabbahāranayayojanāya samatthā honti. Kiṃ panetaṃ nettihadayaṃ? Yadidaṃ etasseva tettiṃsavidhassa pakaraṇapadatthasoḷasassa aṭṭhavīsatividhapaṭṭhānavibhaṅgasahitassa visayo saha nimittavibhāgena asaṅkarato vavatthito.

Seyyathidaṃ – desanāhārassa assādādayo visayo, tassa assādādivibhāvanalakkhaṇattā. Tassa assādo sukhaṃ somanassanti evamādivibhāgo, tassa nimittaṃ iṭṭhārammaṇādi, ayañca attho desanāhāravicayahāraniddesavaṇṇanāyaṃ vitthārato pakāsito eva. Sutte āgatadhammassa sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavisayo āvaṭṭahāro, tadubhayaāvaṭṭanalakkhaṇattā. Sutte āgatadhammānaṃ paccanīkadhammavisayo parivattanahāro, paṭipakkhadhammaparivattanalakkhaṇattā. Padaṭṭhānaparikkhāresu āsannakāraṇaṃ upanissayakāraṇañca padaṭṭhānaṃ, hetu parikkhāroti ayametesaṃ viseso.

Sabhāgavisabhāgadhammā ca tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ anukūlapaṭikūladhammā yathākkamaṃ veditabbā. Yathā – sammādiṭṭhiyā sammāsaṅkappo sabhāgo, micchāsaṅkappo visabhāgoti iminā nayena sabbaṃ sabhāgavisabhāgato veditabbaṃ.

Lakkhaṇanti sabhāvo. So hāranayānaṃ niddese vibhāvito eva.

Yaṃ panetaṃ hetuādivisesavinimuttaṃ hāranayānaṃ yojanānibandhanaṃ, so nayo. Yathāha – **lakkhaṇahāre** ‘‘evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā kiccato ca lakkhaṇato ca sāmaññato cā’’tiādi. Tathā vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabbāti. Tathā sodhanahārādīsu suddho ārambho hoti, so pañho vissajjito bhavatīti evamādi. Ekattādayopi nayā idha nayoti gahetabbā.

Evaṃ hetuphalādīni upadhāretvā nesaṃ vasena tattha tattha sutte labbhamānapadatthaniddhāraṇamukhena yathālakkhaṇaṃ ete hārā nayā ca yojetabbā. Visesato pana padaṭṭhānaparikkhārā hetuvasena. Desanāvicayacatubyūhasamāropanā hetuphalavasena. Tathā vevacanapaññattiotaraṇasodhanā phalavasenevāti keci. Vibhatti hetubhūmivasena. Parivatto visabhāgavasena. Āvaṭṭo sabhāgavisabhāgavasena. Lakkhaṇayuttiadhiṭṭhānā nayavasena yojetabbāti. Ettāvatā ca yaṃ vuttaṃ –

‘‘Sāmaññato visesena, padattho lakkhaṇaṃ kamo;
Ettāvatā ca hetvādī, veditabbā hi viññunā’’ti.

Ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭiniddesavāravaṇṇanā

1. Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā

5. Evaṃ hārādayo sukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena sarūpato niddisitvā idāni tesu hāre tāva paṭiniddesavasena vibhajituṃ **‘‘tattha katamo desanāhāro’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **katamo**ti kathetukamyatāpucchā. **Desanāhāro**ti pucchitabbadhammanidassanaṃ. Kiñcāpi desanāhāro niddesavāre sarūpato dassito, paṭiniddesassa pana visayaṃ dassento **‘‘assādādīnavatā’’**ti gāthaṃ ekadesena paccāmasati. Ayaṃ desanāhāro pubbāparāpekkho. Tattha pubbāpekkhatte ‘‘katamo desanāhāro’’ti pucchitvā ‘‘assādādīnavatā’’ti sarūpato dassitassa nigamanaṃ hoti. Parāpekkhatte pana ‘‘ayaṃ desanāhāro kiṃ desayatī’’ti desanākiriyāya kattuniddeso hoti. Tena desanāhārassa anvatthasaññataṃ dasseti. **Desayatī**ti saṃvaṇṇeti, vitthāretīti attho.

Idāni anena desetabbadhamme sarūpato dassento **‘‘assāda’’**ntiādimāha, taṃ pubbe vuttanayattā uttānameva. Tasmā ito parampi avuttameva vaṇṇayissāma. ‘‘Kattha pana āgate assādādike ayaṃ hāro saṃvaṇṇetī’’ti anuyogaṃ manasikatvā desanāhārena saṃvaṇṇetabbadhammaṃ dassento **‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī’’**tiādikaṃ sabbapariyattidhammasaṅgāhakaṃ bhagavato chachakkadesanaṃ ekadesena dasseti.

Tattha **dhamma**nti ayaṃ **dhamma**-saddo pariyattisaccasamādhipaññāpakatipuññāpattiñeyyādīsu bahūsu atthesu diṭṭhappayogo. Tathā hi ‘‘idha, bhikkhu, dhammaṃ pariyāpuṇātī’’tiādīsu (a. ni. 5.73) pariyattidhamme dissati. ‘‘Diṭṭhadhammo pattadhammo’’tiādīsu (dī. ni. 1.299; mahāva. 18) sacce. ‘‘Evaṃdhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.13, 145) samādhimhi. ‘‘Saccaṃ dhammo dhiti cāgo’’ti evamādīsu (jā. 1.1.57; 1.2.147-148) paññāyaṃ. ‘‘Jātidhammānaṃ, bhikkhave, sattāna’’nti evamādīsu (dī. ni. 2.398; ma. ni. 1.131) pakatiyaṃ. ‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāri’’ntiādīsu (jā. 1.10.102; 1.15.385) puññe. ‘‘Cattāro pārājikā dhammā’’ti evamādīsu (pārā. 233) āpattiyaṃ. ‘‘Kusalā dhammā akusalādhammā’’tiādīsu (dha. sa. tikamātikā 1) ñeyye. Idha pana pariyattiyaṃ daṭṭhabboti (ma. ni. aṭṭha. 1.mūlapariyāyasuttavaṇṇanā; dha. sa. aṭṭha. cittuppādakaṇḍa 1; bu. vaṃ. aṭṭha. 1.1).

Voti pana ayaṃ **vo**-saddo ‘‘handa dāni, bhikkhave, pavāremi vo’’ti (saṃ. ni. 1.215) ettha upayogatthe āgato. ‘‘Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīya’’ntiādīsu (ma. ni. 1.273) karaṇatthe. ‘‘Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā’’tiādīsu padapūraṇe. ‘‘Ārocayāmi vo, bhikkhave’’tiādīsu (a. ni. 7.72) sampadānatthe. Idhāpi sampadānatthe evāti daṭṭhabbo.

Bhikkhanasīlatādiguṇayogena bhikkhū, bhinnakilesatādiguṇayogena vā. Atha vā saṃsāre bhayaṃ ikkhantīti bhikkhū. **Bhikkhave**ti tesaṃ ālapanaṃ. Tena te dhammassavane niyojento attano mukhābhimukhaṃ karoti. **Desessāmī**ti kathessāmi. Tena nāhaṃ dhammissaratāya tumhe aññaṃ kiñci kāreyyāmi, anāvaraṇañāṇena sabbaṃ ñeyyadhammaṃ paccakkhakāritāya pana dhammaṃ desessāmīti idāni pavattiyamānaṃ dhammadesanaṃ paṭijānāti. **Ādikalyāṇa**ntiādīsu ādimhi kalyāṇaṃ **ādikalyāṇaṃ,** ādikalyāṇametassāti vā **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha sīlena ādikalyāṇaṃ. Samādhinā majjhekalyāṇaṃ. Paññāya pariyosānakalyāṇaṃ. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇaṃ. Dhammasudhammatāya majjhekalyāṇaṃ. Saṅghasuppaṭipattiyā pariyosānakalyāṇaṃ. Atha vā ugghaṭitaññuvinayanena ādikalyāṇaṃ. Vipañcitaññuvinayanena majjhekalyāṇaṃ neyyapuggalavinayanena pariyosānakalyāṇaṃ. Ayamevattho idhādhippeto.

Atthasampattiyā **sātthaṃ**. Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Saṅkāsanādichaatthapadasamāyogato vā **sātthaṃ**. Akkharādichabyañjanapadasamāyogato **sabyañjanaṃ**. Ayamevattho idhādhippeto. Upanetabbābhāvato ekantena paripuṇṇanti **kevalaparipuṇṇaṃ**. Apanetabbābhāvato **parisuddhaṃ**. Sīlādipañcadhammakkhandhapāripūriyā vā **paripuṇṇaṃ**. Caturoghanittharaṇāya pavattiyā lokāmisanirapekkhatāya ca **parisuddhaṃ**. Brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ brahmūnaṃ vā seṭṭhānaṃ ariyānaṃ cariyaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ **brahmacariyaṃ pakāsayissāmi** paridīpayissāmīti attho.

Evaṃ bhagavatā desito pakāsito ca sāsanadhammo yesaṃ assādādīnaṃ dassanavasena pavatto, te assādādayo desanāhārassa visayabhūtā yattha yattha pāṭhe savisesaṃ vuttā, tato tato niddhāretvā udāharaṇavasena idhānetvā dassetuṃ **‘‘tattha katamo assādo’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kāma**nti manāpiyarūpādiṃ tebhūmakadhammasaṅkhātaṃ vatthukāmaṃ. **Kāmayamānassā**ti icchantassa. **Tassa cetaṃ samijjhatī**ti tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasaṅkhātaṃ vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttaṃ hoti. **Addhā pītimano hotī**ti ekaṃsena tuṭṭhacitto hoti. **Laddhā**ti labhitvā. **Macco**ti satto. **Yadicchatī**ti yaṃ icchati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **niddese** (mahāni. 1) vuttanayena veditabbo. **Ayaṃ assādo**ti yāyaṃ adhippāyasamijjhanā icchitalābhe pītimanatā somanassaṃ, ayaṃ assādetabbato assādo.

Tassa ce kāmayānassāti tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmena vā yāyamānassa. **Chandajātassā**ti jātataṇhassa. **Jantuno**ti sattassa. **Te kāmā parihāyantī**ti te vatthukāmā kenaci antarāyena vinassanti ce. **Sallaviddhova ruppatī**ti atha ayomayādinā sallena viddho viya pīḷiyatīti attho. **Ayaṃ ādīnavo**ti yāyaṃ kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā kāmayānassa sattassa ruppanā domanassuppatti, ayaṃ ādīnavo.

Yo kāme parivajjetīti yo bhikkhu yathāvutte kāme tattha chandarāgassa vikkhambhanena vā samucchindanena vā sabbabhāgena vajjeti. Yathā kiṃ? **Sappasseva padā siro**ti, yathā koci puriso jīvitukāmo kaṇhasappaṃ paṭipathe passitvā attano pādena tassa siraṃ parivajjeti, **somaṃ…pe… samativattatī**ti so bhikkhu sabbaṃ lokaṃ visaritvā ṭhitattā loke visattikāsaṅkhātaṃ imaṃ taṇhaṃ satimā hutvā samatikkamatīti. **Idaṃ nissaraṇa**nti yadidaṃ visattikāsaṅkhātāya taṇhāya nibbānārammaṇena ariyamaggena samativattanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ.

Khettanti kedārādikhettaṃ. **Vatthu**nti gharavatthuādivatthuṃ. **Hiraññaṃ vā**ti kahāpaṇasaṅkhātaṃ suvaṇṇasaṅkhātañca hiraññaṃ. **Vā**-saddo vikappanattho, so sabbapadesu yojetabbo. **Gavāssa**nti gāvo ca asse cāti gavāssaṃ. **Dāsaporisa**nti dāse ca porise cāti dāsaporisaṃ. **Thiyo**ti itthiyo. **Bandhū**ti ñātibandhavo. **Puthū kāme**ti aññepi vā manāpiyarūpādike bahū kāmaguṇe. **Yo naro anugijjhatī**ti yo satto anu anu abhikaṅkhati patthetīti attho. **Ayaṃ assādo**ti yadidaṃ khettādīnaṃ anugijjhanaṃ, ayaṃ assādeti vatthukāme etenāti assādo.

Abalā naṃ balīyantīti khettādibhede kāme anugijjhantaṃ taṃ puggalaṃ kusalehi pahātabbattā abalasaṅkhātā kilesā balīyanti abhibhavanti, saddhābalādivirahena vā abalaṃ taṃ puggalaṃ abalā kilesā balīyanti, abalattā abhibhavantīti attho. **Maddantenaṃ parissayā**ti enaṃ kāmagiddhaṃ kāme pariyesantaṃ rakkhantañca sīhādayo ca pākaṭaparissayā kāyaduccaritādayo ca apākaṭaparissayā maddanti. **Tato naṃ…pe… daka**nti tato tehi pākaṭāpākaṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ jātiādidukkhaṃ samudde bhinnanāvaṃ udakaṃ viya anveti anugacchatīti attho. **Ayaṃ ādīnavo**ti yvāyaṃ taṇhāduccaritasaṃkilesahetuko jātiādidukkhānubandho, ayaṃ ādīnavo.

Tasmāti yasmā kāmagiddhassa vuttanayena dukkhānubandho vijjati, tasmā. **Jantū**ti satto. **Sadā sato**ti pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogena sato hutvā. **Kāmāni parivajjaye**ti vikkhambhanavasena samucchedavasena ca rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakāraṃ kilesakāmaṃ anuppādento kāmāni parivajjaye pajaheyya. **Te pahāya tare ogha**nti evaṃ te kāme pahāya tappahānakaraariyamaggeneva catubbidhampi oghaṃ tareyya, tarituṃ sakkuṇeyyāti attho. **Nāvaṃ sitvāva pāragū**ti yathā puriso udakaggahaṇena garubhāraṃ nāvaṃ udakaṃ bahi siñcitvā lahukāya nāvāya appakasireneva pāragū bhaveyya, pāraṃ gaccheyya, evameva attabhāvanāvaṃ kilesūdakagarukaṃ siñcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhaveyya, pāraṃ nibbānaṃ arahattappattiyā gaccheyya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānenāti attho. **Idaṃ nissaraṇa**nti yaṃ kāmappahānamukhena caturoghaṃ taritvā anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbānaṃ, idaṃ sabbasaṅkhatanissaraṇato nissaraṇanti.

Dhammoti dānādipuññadhammo. **Have**ti nipātamattaṃ. **Rakkhati dhammacāri**nti yo taṃ dhammaṃ appamatto carati, taṃ dhammacāriṃ diṭṭhadhammikasamparāyikabhedena duvidhatopi anatthato rakkhati pāleti. **Chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle**ti vassakāle deve vassante yathā mahantaṃ chattaṃ kusalena purisena dhāritaṃ taṃ vassatemanato rakkhati. Tattha yathā taṃ chattaṃ appamatto hutvā attānaṃ rakkhantaṃ chādentañca vassādito rakkhati, evaṃ dhammopi attasammāpaṇidhānena appamatto hutvā dhammacariyāya attānaṃ rakkhantaṃyeva rakkhatīti adhippāyo. **Esā…pe… cārī**ti etena vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti, taṃ suviññeyyameva. **Idaṃ phala**nti diṭṭhadhammikehi samparāyikehi ca anatthehi yadidaṃ dhammassa rakkhaṇaṃ vuttaṃ rakkhāvasānassa ca abbhudayassa nipphādanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ anāmasitvā desanāya nibbattetabbatāya phalanti.

Sabbe dhammāti sabbe saṅkhatā dhammā. **Anattā**ti natthi etesaṃ attā kārakavedakasabhāvo, sayaṃ vā na attāti anattāti. **Itī**ti evaṃ. **Yadā paññāya passatī**ti yasmiṃ kāle vipassanaṃ ussukkāpento anattānupassanāsaṅkhātāya paññāya passati. **Atha nibbindati dukkhe**ti atha anattānupassanāya pubbe eva aniccatādukkhatānaṃ suparidiṭṭhattā nibbidānupassanāvasena vipassanāgocarabhūte pañcakkhandhadukkhe nibbindati nibbedaṃ āpajjati. **Esa maggo visuddhiyā**ti yā vuttalakkhaṇā nibbidānupassanā sabbakilesavisujjhanato visuddhisaṅkhātassa ariyamaggassa accantavisuddhiyā vā amatadhātuyā maggo upāyo. **Ayaṃ upāyo**ti yadidaṃ anattānupassanāmukhena sabbasmiṃ vaṭṭasmiṃ nibbindanaṃ vuttaṃ, taṃ visuddhiyā adhigamahetubhāvato upāyo.

‘‘Cakkhumā…pe… parivajjaye’’ti imissā gāthāya ayaṃ saṅkhepattho – yathā cakkhumā puriso sarīre vahante visamāni bhūmippadesāni caṇḍatāya vā visame hatthiādayo parivajjeti, evaṃ loke sappañño puriso sappaññatāya hitāhitaṃ jānanto pāpāni lāmakāni duccaritāni parivajjeyyāti. **Ayaṃ āṇattī**ti yā ayaṃ ‘‘pāpāni parivajjetabbānī’’ti dhammarājassa bhagavato āṇā, ayaṃ āṇattīti.

Evaṃ visuṃ visuṃ suttesu āgatā phalūpāyāṇattiyo udāharaṇabhāvena dassetvā idāni tā ekato āgatā dassetuṃ **‘‘suññato’’**ti gāthamāha.

Tattha **suññato lokaṃ avekkhassu, mogharājāti āṇattī**ti ‘‘mogharāja, sabbampi saṅkhāralokaṃ avasavattitāsallakkhaṇavasena vā tucchabhāvasamanupassanavasena vā suññoti passā’’ti idaṃ dhammarājassa vacanaṃ vidhānabhāvato āṇatti. Sabbadā satikiriyāya taṃsuññatādassanaṃ sampajjatīti

‘‘sadā satoti upāyo’’ti vuttaṃ. **Attānudiṭṭhiṃ ūhaccā**ti vīsativatthukaṃ sakkāyadassanaṃ uddharitvā samucchinditvā. **Evaṃ maccutaro siyāti. Idaṃ phala**nti yaṃ evaṃ vuttena vidhinā maccutaraṇaṃ maccuno visayātikkamanaṃ tassa yaṃ pubbabhāgapaṭipadāpaṭipajjanaṃ, idaṃ desanāya phalanti attho. Yathā pana assādādayo sutte katthaci sarūpato katthaci niddhāretabbatāya katthaci visuṃ visuṃ katthaci ekato dassitā, na evaṃ phalādayo. Phalādayo pana sabbattha sutte gāthāsu vā ekato dassetabbāti imassa nayassa dassanatthaṃ visuṃ visuṃ udāharitvāpi puna ‘‘suññato loka’’ntiādinā ekato udāharaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

6. Evaṃ assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassetvā idāni tattha puggalavibhāgena desanāvibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘tattha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha ugghaṭitaṃ ghaṭitamattaṃ uddiṭṭhamattaṃ yassa niddesapaṭiniddesā na katā, taṃ jānātīti ugghaṭitaññū. Uddesamattena sappabhedaṃ savitthāramatthaṃ paṭivijjhatīti attho, ugghaṭitaṃ vā uccalitaṃ uṭṭhapitanti attho, taṃ jānātīti ugghaṭitaññū. Dhammo hi desiyamāno desakato desanābhājanaṃ saṅkamanto viya hoti, tamesa uccalitameva jānātīti attho, calitameva vā ugghaṭitaṃ. Sassatādiākārassa hi veneyyānaṃ āsayassa buddhāveṇikā dhammadesanā taṅkhaṇapatitā eva calanāya hoti, tato paramparānuvattiyā, tatthāyaṃ ugghaṭite calitamatteyeva āsaye dhammaṃ jānāti avabujjhatīti ugghaṭitaññū, tassa **ugghaṭitaññussa nissaraṇaṃ desayati,** tattakeneva tassa atthasiddhito. Vipañcitaṃ vitthāritaṃ niddiṭṭhaṃ jānātīti vipañcitaññū, vipañcitaṃ vā mandaṃ saṇikaṃ dhammaṃ jānātīti vipañcitaññū, tassa **vipañcitaññussa ādīnavañca nissaraṇañca desayati,** nātisaṅkhepavitthārāya desanāya tassa atthasiddhito. Netabbo dhammassa paṭiniddisena atthaṃ pāpetabboti neyyo, mudindriyatāya vā paṭilomaggahaṇato netabbo anunetabboti neyyo, tassa **neyyassa assādaṃ ādīnavaṃ nissaraṇañca desayati,** anavasesetvāva desanena tassa atthasiddhito. Tatthāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Katamo ca puggalo ugghaṭitaññū? Yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo ugghaṭitaññū.
>
> ‘‘Katamo ca puggalo vipañcitaññū? Yassa puggalassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo vipañcitaññū.
>
> ‘‘Katamo ca puggalo neyyo? Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato evaṃ anupubbena dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo neyyo’’ti (pu. pa. 148-150).

Padaparamo panettha nettiyaṃ paṭivedhassa abhājananti na gahitoti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca assādo, ādīnavo, nissaraṇaṃ, assādo ca ādīnavo ca, assādo ca nissaraṇañca, ādīnavo ca nissaraṇañca, assādo ca ādīnavo ca nissaraṇañcāti ete satta paṭṭhānanayā.

Tesu tatiyachaṭṭhasattamā veneyyattayavinayane samatthatāya gahitā, itare cattāro na gahitā. Na hi kevalena assādena ādīnavena tadubhayena vā kathitena veneyyavinayanaṃ sambhavati, kilesānaṃ pahānāvacanato. Pañcamopi ādīnavāvacanato nissaraṇassa anupāyo eva. Na hi vimuttirasā bhagavato desanā vimuttiṃ tadupāyañca anāmasantī pavattati. Tasmā ete cattāro nayā anuddhaṭā. Sace pana padaparamassa puggalassa vasena pavattaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ tadubhayabhāge ṭhitaṃ desanaṃ suttekadesaṃ gāthaṃ vā tādisaṃ etesaṃ nayānaṃ udāharaṇabhāvena uddharati, evaṃ sati sattannampi nayānaṃ gahaṇaṃ bhaveyya. Veneyyavinayanaṃ pana tesaṃ santāne ariyamaggassa uppādanaṃ. Taṃ yathāvuttehi eva nayeti, nāvasesehīti itare idha na vuttā. Yasmā pana **peṭake** (peṭako. 23) –

‘‘Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca?

Yāni karoti puriso, tāni attani passati;

Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka''nti.

Tattha yaṃ kalyāṇakārī kalyāṇaṃ paccanubhoti, ayaṃ assādo. Yaṃ pāpakārī pāpaṃ paccanubhoti, ayaṃ ādīnavo.

Aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā. Katame aṭṭha? Lābhotiādi (a. ni. 8.6). Tattha lābho yaso sukhaṃ pasaṃsā, ayaṃ assādo. Alābho ayaso dukkhaṃ nindā, ayaṃ ādīnavo.

Tattha katamo assādo ca nissaraṇañca?

''Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo ca ijjhati;
Khippañca paramaṃ santiṃ, nibbānamadhigacchatī''ti. (peṭako. 23);

Ayaṃ assādo ca nissaraṇañca.

Dvattiṃsimāni, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā…pe… vivaṭacchadoti sabbaṃ **lakkhaṇasuttaṃ,** (dī. ni. 3.199) ayaṃ assādo ca nissaraṇañca.

Tattha katamo ādīnavo ca nissaraṇañca?

''Bhārā have pañcakkhandhā, bhārahāro ca puggalo;
Bhārādānaṃ dukhaṃ loke, bhāranikkhepanaṃ sukhaṃ.

''Nikkhipitvā garuṃ bhāraṃ, aññaṃ bhāraṃ anādiya;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, nicchāto parinibbuto''ti. (saṃ. ni. 3.22);

Ayaṃ ādīnavo ca nissaraṇañca.

Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca nissaraṇañca?

''Kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti cittaṃ;
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rāja, apaṇṇakaṃ sāmaññameva seyyoti. (ma. ni. 2.307; theragā. 787-788; peṭako. 23);

Ayaṃ assādo ca ādīnavo ca nissaraṇañcā''ti vuttaṃ. Tasmā tepi nayā idha niddhāretvā veditabbā. Phalādīsupi ayaṃ nayo labbhati eva. Yasmā **peṭake** (peṭako. 22) ''tattha katamaṃ phalañca upāyo ca? Sīle patiṭṭhāya naro sapañño''ti gāthā (saṃ. ni. 1.23), idaṃ phalañca upāyo ca.

Tattha katamaṃ phalañca āṇatti ca?

''Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā rahoti. (udā. 44);

Idaṃ phalañca āṇatti ca.

Tattha katamo upāyo ca āṇatti ca?

''Kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ viditvā, nagarūpamaṃ cittamidaṃ ṭhapetvā;
Yodhetha māraṃ paññāvudhena, jitañca rakkhe anivesano siyā''ti. (dha. pa. 40);

Ayaṃ upāyo ca āṇatti ca. Evaṃ phalādīnaṃ dukavasenapi udāharaṇaṃ veditabbaṃ. Ettha ca yo nissaraṇadesanāya vinetabbo, so ugghaṭitaññūtiādinā yathā desanāvibhāgena puggalavibhāgasiddhi hoti, evaṃ ugghaṭitaññussa bhagavā nissaraṇaṃ desetītiādinā puggalavibhāgena desanāvibhāgo sambhavatīti so tathā dassito.

Evaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena desanāvibhāgo dassito, te puggale paṭipadāvibhāgena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘catasso paṭipadā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha paṭipadābhiññākato vibhāgo paṭipadākato hotīti āha – ‘‘catasso paṭipadā’’ti. Tā panetā ca samathavipassanāpaṭipattivasena duvidhā honti. Kathaṃ? Samathapakkhe tāva paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā samathabhāvanā ‘‘paṭipadā’’ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paññā ‘‘abhiññā’’ti vuccati.

Sā panāyaṃ paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti nīvaraṇādipaccanīkadhammasamudācāragahaṇatāya kicchā asukhasevanāti attho, ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti mandā asīghappavatti, ekaccassa khippā amandā sīghappavatti. Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakileso appanāparivāsaṃ vasanto cirena aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippaṃ aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti, tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Vipassanāpakkhe pana yo rūpārūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti arūpaṃ pariggaṇhāti, rūpārūpaṃ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggahetuṃ sakkoti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa pana vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Yopi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthapeti, vavatthapite ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti. Tassāpi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpampi vavatthapetvā paccaye pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggaṇhāti, paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti.

Aparo paccayepi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhati, paṭividdhalakkhaṇo ca vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti.

Aparo lakkhaṇānipi paṭivijjhitvā vipassanāñāṇe tikkhe sūre suppasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati, nikantiñca pariyādiyitvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti. Imināvupāyena itarāpi tisso paṭipadā veditabbā. Vipassanāpakkhikā eva panettha catasso paṭipadā daṭṭhabbā.

Cattāro puggalāti yathāvuttapaṭipadāvibhāgena cattāro paṭipannakapuggalā. Taṃ pana paṭipadāvibhāgaṃ saddhiṃ hetupāyaphalehi dassetuṃ **‘‘taṇhācarito’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **carita**nti cariyā, vuttīti attho. Taṇhāya nibbattitaṃ caritaṃ etassāti **taṇhācarito,** taṇhāya vā pavattito carito **taṇhācarito,** lobhajjhāsayoti attho. **Diṭṭhicarito**ti etthāpi eseva nayo. **Mando**ti mandiyaṃ vuccati avijjā, tāya samannāgato mando, mohādhikoti attho.

Satindriyenāti satiyā ādhipaccaṃ kurumānāya. Satindriyameva hissa visadaṃ hoti. Yasmā taṇhācaritatāya pubbabhāge kosajjābhibhavena na vīriyaṃ balavaṃ hoti, mohādhikatāya na paññā balavatī. Tadubhayenāpi na samādhi balavā hoti, tasmā ‘‘satindriyameva hissa visadaṃ hotī’’ti vuttaṃ. Tenevāha – ‘‘satipaṭṭhānehi nissayehī’’ti. Taṇhācaritatāya cassa kilesavikkhambhanaṃ na sukaranti dukkhā paṭipadā, avisadañāṇatāya dandhābhiññāti pubbe vuttanayaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Niyyātī**ti ariyamaggena vaṭṭadukkhato niggacchati.

Udatthoti udaattho, uḷārapaññoti attho. Paññāsahāyapaṭilābhena cassa samādhi tikkho hoti sampayuttesu ādhipaccaṃ pavatteti. Tenevāha – ‘‘samādhindriyenā’’ti. Visadañāṇattā **‘‘khippābhiññāyā’’**ti vuttaṃ. Samādhipadhānattā jhānānaṃ jhānehi nissayehīti ayaṃ viseso. Sesaṃ purimasadisameva. Diṭṭhicarito aniyyānikamaggampi niyyānikanti maññamāno tattha ussāhabahulattā vīriyādhiko hoti. Vīriyādhikatāyeva cassa kilesavikkhambhanaṃ sukaranti sukhā paṭipadā, avisadañāṇatāya pana dandhābhiññāti imamatthaṃ dasseti **‘‘diṭṭhicarito mando’’**tiādinā. Sesaṃ vuttanayameva.

Saccehīti ariyasaccehi. Ariyasaccāni hi lokiyāni pubbabhāgañāṇassa sammasanaṭṭhānatāya lokuttarāni adhimuccanatāya maggañāṇassa abhisamayaṭṭhānatāya ca nissayāni hontīti. Sesaṃ vuttanayameva. Ettha ca diṭṭhicarito udattho ugghaṭitaññū. Taṇhācarito mando neyyo. Itare dvepi vipañcitaññūti evaṃ yena veneyyattayena pubbe desanāvibhāgo dassito, tadeva veneyyattayaṃ iminā paṭipadāvibhāgena dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Idāni taṃ veneyyupuggalavibhāgaṃ atthanayayojanāya visayaṃ katvā dassetuṃ **‘‘ubho taṇhācaritā’’**tiādi vuttaṃ. Taṇhāya samādhipaṭipakkhattā taṇhācarito visujjhamāno samādhimukhena visujjhatīti āha – **‘‘samathapubbaṅgamāyā’’**ti. ‘‘Samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti (a. ni. 4.170; paṭi. ma. 2.1, 3) vacanato pana sammādiṭṭhisahiteneva sammāsamādhinā niyyānaṃ, na sammāsamādhinā evāti āha – ‘‘samathapubbaṅgamāya vipassanāyā’’ti. ‘‘Rāgavirāgā cetovimuttīti arahattaphalasamādhī’’ti saṅgahesu vuttaṃ. Idha pana anāgāmiphalasamādhīti vakkhati. So hi samādhismiṃ paripūrakārīti. Tattha rañjanaṭṭhena rāgo. So virajjati etāyāti rāgavirāgā, tāya **rāgavirāgāya,** rāgappahāyikāyāti attho.

Cetovimuttiyāti **ceto**ti cittaṃ, tadapadesena cettha samādhi vuccati ‘‘yathā cittaṃ paññañca bhāvaya’’nti (saṃ. ni. 1.23). Paṭippassaddhivasena paṭipakkhato vimuccatīti vimutti, tena vā vimutto, tato vimuccananti vā vimutti, samādhiyeva. Yathā hi lokiyakathāyaṃ saññā cittañca desanāsīsaṃ. Yathāha – ‘‘nānattakāyā nānattasaññino’’ti (dī. ni. 3.332, 341, 357; a. ni. 7.44; 9.24) ‘‘kiṃ citto tvaṃ, bhikkhū’’ti (pārā. 135) ca, evaṃ lokuttarakathāyaṃ paññā samādhi ca. Yathāha – ‘‘pañcañāṇiko sammāsamādhī’’ti (vibha. 804) ca ‘‘samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti ca. Tesu idha rāgassa ujuvipaccanīkato samathapubbaṅgamatāvacanato ca cetoggahaṇena samādhi vutto. Tathā vimuttivacanena. Tena vuttaṃ ‘‘samādhiyevā’’ti. Ceto ca taṃ vimutti cāti cetovimutti. Atha vā vuttappakārasseva cetaso paṭipakkhato vimutti vimokkhoti cetovimutti, cetasi vā phalaviññāṇe vuttappakārāva vimuttīti cetovimutti, cetaso vā phalaviññāṇassa paṭipakkhato vimutti vimokkho etasminti cetovimutti, samādhiyeva. **Paññāvimuttiyā**ti etthāpi ayaṃ nayo yathāsambhavaṃ yojetabbo.

Diṭṭhiyā savisaye paññāsadisī pavattīti diṭṭhicarito visujjhamāno paññāmukhena visujjhatīti āha – **‘‘ubho diṭṭhicaritā vipassanā’’**tiādi. **Avijjāvirāgā paññāvimuttī**ti arahattaphalapaññā. Samathaggahaṇena tappaṭipakkhato taṇhaṃ vipassanāggahaṇena avijjañca niddhāretvā paṭhamanayassa bhūmiṃ sakkā sukhena dassetunti āha – **‘‘ye samatha…pe… hātabbā’’**ti.

Tattha **samathapubbaṅgamā paṭipadā**ti purimā dve paṭipadā, itarā **vipassanāpubbaṅgamā**ti daṭṭhabbā. **Hātabbā**ti gametabbā, netabbāti attho. Vipassanāya aniccadukkhaanattasaññābhāvato dukkhasaññāparivārattā ca asubhasaññāya imā catasso saññā dassitā honti. Tappaṭipakkhena ca cattāro vipallāsāti sakalassa sīhavikkīḷitanayassa bhūmiṃ sukhena sakkā dassetunti āha – **‘‘ye vipassanā…pe… hātabbā’’**ti.

7. Evaṃ paṭipadāvibhāgena veneyyapuggalavibhāgaṃ dassetvā idāni taṃ ñāṇavibhāgena dassento yasmā bhagavato desanā yāvadeva veneyyavinayanatthā, vinayanañca nesaṃ sutamayādīnaṃ tissannaṃ paññānaṃ anukkamena nibbattanaṃ, yathā bhagavato desanāya pavattibhāvavibhāvanañca hāranayabyāpāro, tasmā imassa hārassa samuṭṭhitappakāraṃ tāva pucchitvā yena puggalavibhāgadassanena desanābhājanaṃ vibhajitvā tattha desanāyaṃ desanāhāraṃ niyojetukāmo taṃ dassetuṃ **‘‘svāyaṃ hāro kattha sambhavatī’’**tiādimāha.

Tattha **yassā**ti yo so aṭṭhahi akkhaṇehi vimutto sotāvadhānapariyosānāhi ca sampattīti samannāgato yassa. **Satthā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsanato satthā. **Dhamma**nti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo, taṃ dhammaṃ. **Desayatī**ti saṅkhepavitthāranayehi bhāsati katheti. **Aññataro**ti bhagavato sāvakesu aññataro. **Garuṭṭhānīyo**ti sīlasutādiguṇavisesayogena garukaraṇīyo. **Sabrahmacārī**ti brahmaṃ vuccati seṭṭhaṭṭhena sakalaṃ satthusāsanaṃ. Samaṃ saha vā brahmaṃ carati paṭipajjatīti sabrahmacārī. **Saddhaṃ paṭilabhatī**ti ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā yo evarūpassa dhammassa desetā’’ti tathāgate, ‘‘svākkhāto vatāyaṃ dhammo yo evaṃ ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho’’tiādinā dhamme ca saddhaṃ labhati uppādetīti attho.

Tatthāti tasmiṃ yathāsute yathāpariyatte dhamme. **Vīmaṃsā**ti pāḷiyā pāḷiatthassa ca vīmaṃsanapaññā. Sesaṃ tassā eva vevacanaṃ. Sā hi yathāvuttavīmaṃsane saṅkocaṃ anāpajjitvā ussahanavasena **ussāhanā,** tulanavasena **tulanā,** upaparikkhaṇavasena **upaparikkhā**ti ca vuttā. Atha vā vīmaṃsatīti **vīmaṃsā,** sā padapadatthavicāraṇā paññā. **Ussāhanā**ti vīriyena upatthambhitā dhammassa dhāraṇaparicayasādhikā paññā. **Tulanā**ti padena padantaraṃ, desanāya vā desanantaraṃ tulayitvā saṃsanditvā gahaṇapaññā. **Upaparikkhā**ti mahāpadese otāretvā pāḷiyā pāḷiatthassa ca upaparikkhaṇapaññā. Attahitaṃ parahitañca ākaṅkhantehi suyyatīti sutaṃ, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Kiṃ pana tanti? Adhikārato sāmatthiyato vā pariyattidhammoti viññāyati. Atha vā savanaṃ sutaṃ, sotadvārānusārena pariyattidhammassa upadhāraṇanti attho. Sutena hetunā nibbattā **sutamayī**. Pakārena jānātīti **paññā**. Yā vīmaṃsā, ayaṃ sutamayī paññāti paccekampi yojetabbaṃ. **Tathā**ti yathā sutamayī paññā vīmaṃsādipariyāyavatī vīmaṃsādivibhāgavatī ca, tathā **cintāmayī** cāti attho. Yathā vā sutamayī oramattikā anavaṭṭhitā ca, evaṃ cintāmayī cāti dasseti.

Sutena nissayenāti sutena pariyattidhammena pariyattidhammassavanena vā upanissayena itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, yathāvuttaṃ sutaṃ upanissāyāti attho. **Vīmaṃsā**tiādīsu ‘‘idaṃ sīlaṃ, ayaṃ samādhi, ime rūpārūpadhammā, ime pañcakkhandhā’’ti tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ sabhāvavīmaṃsanabhūtā paññā **vīmaṃsā**. Tesaṃyeva dhammānaṃ vacanatthaṃ muñcitvā sabhāvasarasalakkhaṇassa tulayitvā viya gahaṇapaññā **tulanā**. Tesaṃyeva dhammānaṃ salakkhaṇaṃ avijahitvā aniccatādiruppanasappaccayādiākāre ca takketvā vitakketvā ca upaparikkhaṇapaññā **upaparikkhā,** tathā upaparikkhite dhamme saviggahe viya upaṭṭhahante evametehi nijjhānakkhame katvā cittena anu anu pekkhaṇā **manasānupekkhaṇā**. Ettha ca yathā sutamayī paññā yathāsutassa dhammassa dhāraṇaparicayavasena pavattanato ussāhajātā ‘‘ussāhanā’’ti vattabbataṃ arahati, na evaṃ cintāmayīti idha ‘‘ussāhanā’’ti padaṃ na vuttaṃ. Cintanaṃ cintā, nijjhānanti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Imāhi dvīhi paññāhīti yathāvuttāhi dvīhi paññāhi kāraṇabhūtāhi. Sutacintāmayañāṇesu hi patiṭṭhito vipassanaṃ ārabhatīti. ‘‘Imāsu dvīsu paññāsū’’tipi paṭhanti. ‘‘Tehi jātāsu uppannāsū’’ti vā vacanaseso yojetabbo. **Manasikārasampayuttassā**ti rūpārūpapariggahādimanasikāre yuttappayuttassa. **Yaṃ ñāṇaṃ uppajjatī**ti vuttanayena manasikārappayogena diṭṭhivisuddhikaṅkhāvitaraṇavisuddhimaggāmaggañāṇadassanavisuddhipaṭipadāñāṇadassanavisuddhīnaṃ sampa ādanena vipassanaṃ ussukkantassa yaṃ ñāṇadassanavisuddhisaṅkhātaṃ ariyamaggañāṇaṃ uppajjati, ayaṃ **bhāvanāmayī paññā**ti sambandho. Taṃ pana dassanaṃ bhāvanāti duvidhanti āha – **‘‘dassanabhūmiyaṃ vā bhāvanābhūmiyaṃ vā’’**ti. Yadi dassananti vuccati, kathaṃ tattha paññā bhāvanāmayīti? Bhāvanāmayameva hi taṃ ñāṇaṃ, paṭhamaṃ nibbānadassanato pana ‘‘dassana’’nti vuttanti saphalo paṭhamamaggo dassanabhūmi. Sesā sekkhāsekkhadhammā bhāvanābhūmi.

8. Idāni imā tisso paññā pariyāyantarena dassetuṃ **‘‘paratoghosā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **parato**ti na attato, aññato satthuto sāvakato vāti attho. **Ghosā**ti tesaṃ desanāghosato, desanāpaccayāti attho. Atha vā parato ghoso etissāti **paratoghosā,** yā paññā, sā sutamayīti yojetabbaṃ. **Paccattasamuṭṭhitā**ti paccattaṃ tassa tassa attani sambhūtā. **Yonisomanasikārā**ti tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ sabhāvapariggaṇhanādinā yathāvuttena upāyena pavattamanasikārā. **Parato ca ghosenā**ti paratoghosena hetubhūtena. Sesaṃ vuttanayameva.

Idāni yadatthaṃ imā paññā uddhaṭā, tameva veneyyapuggalavibhāgaṃ yojetvā dassetuṃ **‘‘yassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **imā dve**ti gaṇanavasena vatvā puna tā **sutamayī cintāmayī cā**ti sarūpato dasseti. **Ayaṃ ugghaṭitaññū**ti ayaṃ sutamayacintāmayañāṇehi āsayapayogapabodhassa nipphāditattā uddesamatteneva jānanato ‘‘ugghaṭitaññū’’ti vuccati. **Ayaṃ vipañcitaññū**ti cintāmayañāṇena āsayassa aparikkhatattā uddesaniddesehi jānanato vipañcitaññū. **Ayaṃ neyyo**ti sutamayañāṇassāpi abhāvato niravasesaṃ vitthāradesanāya netabbato neyyo.

9. Evaṃ desanāpaṭipadāñāṇavibhāgehi desanābhājanaṃ veneyyattayaṃ vibhajitvā idāni tattha pavattitāya bhagavato dhammadesanāya desanāhāraṃ niddhāretvā yojetuṃ **‘‘sāyaṃ dhammadesanā’’**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **sāya**nti sā ayaṃ. Yā pubbe ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī’’tiādinā (netti. 5) paṭiniddesavārassa ādito desanāhārassa visayabhāvena nikkhittā pāḷi, tamevettha desanāhāraṃ niyojetuṃ ‘‘sāyaṃ dhammadesanā’’ti paccāmasati. **Kiṃ desayatī**ti kathetukamyatāvasena desanāya piṇḍatthaṃ pucchitvā taṃ gaṇanāya paricchinditvā sāmaññato dasseti **‘‘cattāri saccānī’’**ti. Saccavinimuttā hi bhagavato desanā natthīti. Tassā ca cattāri saccāni piṇḍattho. Pavattipavattakanivattitadupāyavimuttassa neyyassa abhāvato cattāri aviparītabhāvena saccānīti daṭṭhabbaṃ. Tāni **‘‘dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ magga’’**nti sarūpato dasseti.

Tattha anekupaddavādhiṭṭhānabhāvena kucchitattā bālajanaparikappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahena tucchattā ca **dukkhaṃ**. Avasesapaccayasamavāye dukkhassa uppattikāraṇattā **samudayo**. Sabbagatisuññattā natthi ettha saṃsāracārakasaṅkhāto dukkharodho, etasmiṃ vā adhigate saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvotipi **nirodho,** anuppādanirodhapaccayattā vā. Mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyatīti vā **maggo**. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ. Evaṃ yasmiṃ sutte cattāri saccāni sarūpato āgatāni, tattha yathārutavasena. Yattha pana sutte cattāri saccāni sarūpato na āgatāni, tattha atthato cattāri saccāni uddharitvā tesaṃ vasena assādādayo niddhāretabbā. Yattha ca assādādayo sarūpato āgatā, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana na āgatā, tattha atthato uddharitvā tesaṃ vasena cattāri saccāni niddhāretabbāni. Idha pana assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassitāti tehi saccāni niddhāretuṃ **‘‘ādīnavo cā’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti (dī. ni. 2.387; ma. ni. 1.120; 3.373; vibha. 202) vacanato taṇhāvajjā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, te ca aniccādisabhāvattā ādīnavo, phalañca desanāya sādhetabbaṃ. Tattha yaṃ lokiyaṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘phalañca dukkha’’**nti. Assādoti taṇhāvipallāsānampi icchitattā te sandhāya **‘‘assādo samudayo’’**ti vuttaṃ. Saha vipassanāya ariyamaggo desanā ca desanāphalādhigamassa upāyoti katvā **‘‘upāyo āṇatti ca maggo’’**ti vuttaṃ. Nissaraṇapade cāpi ariyamaggo niddhāretabbo, na cāyaṃ saccavibhāgo ākuloti daṭṭhabbo. Yathā hi **saccavibhaṅge** (vibha. 208) ‘‘taṇhā avasiṭṭhā kilesā avasiṭṭhā akusalā dhammā sāsavāni kusalamūlāni sāsavā ca kusalā dhammā samudayasaccabhāvena vibhattā’’ti tasmiṃ tasmiṃ naye taṃtaṃavasiṭṭhā tebhūmakadhammā dukkhasaccabhāvena vibhattā, evamidhāpi daṭṭhabbanti. **Imāni cattāri saccānī**ti nigamanaṃ. **Idaṃ dhammacakka**nti yāyaṃ bhagavato catusaccavasena sāmukkaṃsikā dhammadesanā, idaṃ dhammacakkaṃ.

Idāni tassā dhammadesanāya dhammacakkabhāvaṃ **saccavibhaṅgasuttavasena** (ma. ni. 3.371

ādayo) dassetuṃ **‘‘yathāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **idaṃ dukkha**nti idaṃ jātiādivibhāgaṃ saṅkhepato pañcupādānakkhandhasaṅgahaṃ taṇhāvajjaṃ tebhūmakadhammajātaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvena dukkhadukkhādibhāvena ca dukkhaṃ ariyasaccanti attho. **Me**ti bhagavā attānaṃ niddisati. **Bārāṇasiya**nti bārāṇasīnāmakassa nagarassa avidūre. Paccekabuddhaisīnaṃ ākāsato otaraṇaṭṭhānatāya **isipatanaṃ**. Migānaṃ tattha abhayassa dinnattā **migadāya**nti ca laddhanāme assame. Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṃ, natthi etassa uttaranti **anuttaraṃ**. Anatisayaṃ appaṭibhāgaṃ vā. Kiñcāpi bhagavato dhammadesanā anekāsu devamanussaparisāsu anekasatakkhattuṃ tesaṃ ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattitā, tathāpi sabbapaṭhamaṃ aññāsikoṇḍaññappamukhāya aṭṭhārasaparimāṇāya brahmakoṭiyā catusaccappaṭivedhavibhāvanīyā dhammadesanā, tassā sātisayā dhammacakkasamaññāti **‘‘dhammacakkaṃ pavattita’’**nti vuttaṃ.

Tattha satipaṭṭhānādidhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ,** cakkanti vā āṇā. Dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha – ‘‘dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakka’’ntiādi (paṭi. ma. 2.41-42). **Appaṭivattiya**nti dhammissarassa bhagavato sammāsambuddhabhāvato dhammacakkassa ca anuttarabhāvato appaṭisedhanīyaṃ. Kena pana appaṭivattiyanti āha **‘‘samaṇena vā’’**tiādi. Tattha **samaṇenā**ti pabbajjaṃ upagatena. **Brāhmaṇenā**ti jātibrāhmaṇena. Paramatthasamaṇabrāhmaṇānañhi paṭilomanacittaṃyeva natthi. **Devenā**ti kāmāvacaradevena. **Kenacī**ti yena kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvatā aṭṭhannampi parisānaṃ anavasesapariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Lokasmi**nti sattaloke.

Tatthāti tissaṃ catusaccadhammadesanāyaṃ. **Aparimāṇā padā, aparimāṇā akkharā**ti uppaṭipāṭivacanaṃ yebhuyyena padasaṅgahitāni akkharānīti dassanatthaṃ. Padā akkharā byañjanāti liṅgavipallāso katoti daṭṭhabbaṃ. **Atthassā**ti catusaccasaṅkhātassa atthassa. **Saṅkāsanā**ti saṅkāsitabbākāro. Esa nayo sesesupi. Atthassāti ca sambandhe sāmivacanaṃ. **Itipida**nti **itī**ti pakārattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, imināpi imināpi pakārena idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ veditabbanti attho. Tena jātiādibhedena yathāvuttassa dukkhasaccassa anekabhedataṃ taṃdīpakānaṃ akkharapadādīnaṃ vuttappakāraṃ aparimāṇatañca samattheti.

Ayaṃ dukkhasamudayoti ayaṃ kāmataṇhādibhedā taṇhāvaṭṭassa mūlabhūtā yathāvuttassa dukkhassa nibbattihetubhāvato dukkhasamudayo. **Ayaṃ dukkhanirodho**ti ayaṃ sabbasaṅkhatanissaṭā asaṅkhatadhātu yathāvuttassa dukkhassa anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodho. **Ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**ti ayaṃ sammādiṭṭhiādiaṭṭhaṅgasamūho dukkhanirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyāti dukkhanirodhagāminī paṭipadā. **Itipida**nti padassa pana samudayasacce aṭṭhasatataṇhāvicaritehi, nirodhasacce madanimmadanādipariyāyehi, maggasacce sattattiṃsabodhipakkhiyadhammehi attho vibhajitvā veditabbo. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ ‘‘dvādasa padāni sutta’’nti gāthāya sakalassa sāsanassa channaṃ atthapadānaṃ channañca byañjanapadānaṃ vasena yā dvādasapadatā vuttā, tameva ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī’’tiādinā desanāhārassa visayadassanavasena **chachakkapariyāyaṃ** (ma. ni. 3.420 ādayo) ekadesena uddisitvā **dhammacakkappavattanasuttena** (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) tadatthassa saṅgahitabhāvadassanamukhena sabbassāpi bhagavato vacanassa catusaccadesanābhāvaṃ tadatthassa ca catusaccabhāvaṃ vibhāvento ‘‘idaṃ dukkhanti me, bhikkhave, bārāṇasiya’’ntiādinā **saccavibhaṅgasuttaṃ** (ma. ni. 3.371 ādayo) uddesato dassetvā ‘‘tattha aparimāṇā padā’’tiādinā byañjanatthapadāni vibhajanto dvādasapadabhāvaṃ dīpetvā idāni tesaṃ aññamaññavisayivisayabhāvena sambandhabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘tattha bhagavā akkharehi saṅkāsetī’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahite ca pade padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hoti. Tattha ca padāvayavaggahaṇena viya padaggahaṇassa, padatthāvayavaggahaṇenāpi padatthaggahaṇassa visesādhānaṃ jāyatīti āha – **‘‘akkharehi saṅkāsetī’’**ti.

Yasmā pana akkharehi saṃkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padeneva pakāsito dīpito hoti, tasmā **‘‘padehi pakāsetī’’**ti vuttaṃ. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti vuttaṃ **‘‘byañjanehi vivaratī’’**ti. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā **‘‘ākārehi vibhajatī’’**ti vuttaṃ. Tathā vākyāvayavānaṃ paccekaṃ nibbacanavibhāge kate so attho pākaṭo hotīti vuttaṃ **‘‘niruttīhi uttānīkarotī’’**ti. Katanibbacanehi vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinisānañca kataṃ hotīti āha – **‘‘niddesehi paññapetī’’**ti. Ettha ca akkharehi eva saṅkāsetīti avadhāraṇaṃ akatvā akkharehi saṅkāsetiyevāti evaṃ avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evañhi sati atthapadānaṃ nānāvākyavisayatāpi siddhā hoti. Tena ekānusandhike sutte chaḷeva atthapadāni, nānānusandhike pana anusandhimhi anusandhimhi cha cha atthapadāni niddhāretabbāni.

‘‘Akkharehi ca padehi ca ugghaṭetī’’tiādinā byañjanapadānaṃ kiccasādhanaṃ dasseti. Veneyyattayavinayameva hi tesaṃ byāpāro. Aṭṭhānabhāvato pana saccappaṭivedhassa padaparamo na idha vutto. Neyyaggahaṇeneva vā tassāpi idha gahaṇaṃ sekkhaggahaṇena viya kalyāṇaputhujjanassāti daṭṭhabbaṃ. Akkharehītiādīsu karaṇasādhane karaṇavacanaṃ, na hetumhi. Akkharādīni hi ugghaṭanādiatthāni, na ugghaṭanādiakkharādiatthaṃ. Yadatthā ca kiriyā so hetu, yathā ‘‘annenavasatī’’ti. Ugghaṭetīti sotāvadhānaṃ katvā samāhitacittānaṃ veneyyānaṃ saṅkāsanavasena akkharehi visesaṃ ādahanto yathā padapariyosāne āsayappaṭibodho hoti, tathā yathādhippetaṃ atthaṃ saṅkhepena katheti uddisatīti attho. **Vipañcayatī**ti yathāuddiṭṭhaṃ atthaṃ niddisati. **Vitthāretī**ti vitthāraṃ karoti, vitthāraṃ katvā ācikkhati vā, paṭiniddisatīti attho. Yasmā cettha ugghaṭetīti uddisanaṃ adhippetaṃ. Uddeso ca desanāya ādi, tasmā vuttaṃ – **‘‘ugghaṭanā ādī’’**ti. Tathā vipañcanaṃ niddisanaṃ, vittharaṇaṃ paṭiniddisanaṃ, niddesapaṭiniddesā ca desanāya majjhapariyosānāti. Tena vuttaṃ – **‘‘vipañcanā majjhe, vitthāraṇā pariyosāna’’**nti.

Evaṃ ‘‘akkharehi saṅkāsetī’’tiādinā channaṃ byañjanapadānaṃ byāpāraṃ dassetvā idāni atthapadānaṃ byāpāraṃ dassetuṃ **‘‘soyaṃ dhammavinayo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha sīlādidhammo eva pariyattiatthabhūto veneyyavinayanato **dhammavinayo**. **Ugghaṭīyanto**ti uddisiyamāno. **Tenā**ti ugghaṭitaññūvinayanena. **Vipañcīyanto**ti niddisiyamāno. **Vitthārīyanto**ti paṭiniddisiyamāno.

10. Ettāvatā ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī’’ti uddiṭṭhāya pāḷiyā tividhakalyāṇataṃ dassetvā idāni atthabyañjanasampattiṃ dassetuṃ **‘‘cha padāni attho’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyaṃ. **‘‘Tenāha bhagavā’’**tiādinā desanāhārassa visayabhāvena uddiṭṭhaṃ pāḷiṃ nigamanavasena dasseti. **Lokuttara**ntiādi ‘‘kevalaparipuṇṇaṃ parisuddha’’nti padānaṃ atthavivaraṇaṃ. Tattha **upaṭṭhitaṃ sabbavisesāna**nti sabbesaṃ uttarimanussadhammasaṅkhātānaṃ visesānaṃ adhisīlasikkhādivisesānaṃ vā upatiṭṭhanaṭṭhānaṃ. ‘‘Idaṃ nesaṃ padakkanta’’ntiādīnaṃ viya etassa saddasiddhi veditabbā. **‘‘Idaṃ vuccati tathāgatapadaṃ itipī’’**tiādīsu idaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanabrahmacariyaṃ tathāgatagandhahatthino paṭipattidesanāgamanehi kilesagahanaṃ ottharitvā gatamaggotipi. Tena gocarabhāvanāsevanāhi **nisevitaṃ** bhajitantipi. Tassa mahāvajirañāṇasabbaññutaññāṇadantehi **ārañjitaṃ** tebhūmakadhammānaṃ ārañjanaṭṭhānantipi vuccatīti attho. **Ato ceta**nti yato tathāgatapadādibhāvena vuccati, ato aneneva kāraṇena brahmuno sabbasattuttamassa bhagavato, brahmaṃ vā sabbaseṭṭhaṃ cariyanti **paññāyati** yāvadeva manussehi suppakāsitattā yathāvuttappakārehi ñāyati. **Tenāha bhagavā**ti yathāvuttatthaṃ pāḷiṃ nigamanavasena dasseti.

Anupādāparinibbānatthatāya bhagavato desanāya yāvadeva ariyamaggasampāpanattho desanāhāroti dassetuṃ **‘‘kesaṃ ayaṃ dhammadesanā’’**ti pucchitvā **‘‘yogīna’’**nti āha. Catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttāti yogino. Te hi imaṃ desanāhāraṃ payojentīti. Idaṃ vacanaṃ desanāhāravibhaṅgassa yathānusandhinā sammā ṭhapitabhāvaṃ dassetuṃ pakaraṇaṃ saṅgāyantehi ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ **‘‘tenāha āyasmā mahākaccāyano’’**ti. **Niyutto**ti pāḷito assādādipadatthe niddhāretvā yojitoti attho.

Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā

11. **Tattha katamo vicayo hāro**tiādi vicayahāravibhaṅgo. Tatthāyaṃ apubbapadavaṇṇanā – **kiṃ vicinatī**ti ettha ''vicinatī''ti etena vicayasaddassa kattuniddesataṃ dasseti. **Ki**nti panatthassa hārassa visayo pucchitoti taṃ tassa visayaṃ dassetuṃ **''padaṃ vicinatī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **padaṃ vicinatī**ti ādito paṭṭhāya yāva nigamanā suttassa sabbaṃ padaṃ vicinati. Ayañca vicayo duvidho saddato atthato ca. Tesu ''idaṃ nāmapadaṃ, idaṃ ākhyātapadaṃ, idaṃ upasaggapadaṃ, idaṃ nipātapadaṃ, idaṃ itthiliṅgaṃ, idaṃ purisaliṅgaṃ, idaṃ napuṃsakaliṅgaṃ, idaṃ atītakālaṃ, idaṃ anāgatakālaṃ, idaṃ vattamānakālaṃ, idaṃ kattusādhanaṃ, idaṃ karaṇasādhanaṃ, idaṃ kammasādhanaṃ, idaṃ adhikaraṇasādhanaṃ, idaṃ paccattavacanaṃ, idaṃ upayogavacanaṃ, yāva idaṃ bhummavacanaṃ, idaṃ ekavacanaṃ, idaṃ anekavacana''nti evamādivibhāgavacanaṃ, ayaṃ saddato padavicayo. So panāyaṃ padavicayo aviparītasabhāvaniruttisallakkhaṇeneva sampajjatīti daṭṭhabbaṃ. Atthato pana vicayo tena tena padena vattabbaatthasaṃvaṇṇanā. Sace pana padaṃ pucchādivasena pavattaṃ, tassa tadatthassa ca pucchādibhāvo vicetabboti imamatthaṃ dassento **''pañhaṃ vicinatī''**tiādimāha.

Yasmā ca sabbo desanāhāro vicayahārassa visayo suttassa vicayoti katvā, tasmā vuttaṃ – **''assādaṃ vicinatī''**tiādi. Yasmā pana **anugītī**ti ettha anurūpā gīti anugītīti ayampi attho icchito, tasmā viciyamānassa suttapadassa anurūpato suttantarapadānipi atthuddhāravasena vā paduddhāravasena vā ānetvā vicetabbānīti dassento **''sabbe nava suttante vicinatī''**ti āha. **Nava suttante**ti suttageyyādike nava sutte, yathāsambhavatoti adhippāyo. Ayaṃ vicayahārassa padatthaniddeso.

Evaṃ niddesavāre vicayahāro saṅkhepato niddiṭṭhoti taṃ vibhāgena niddisitvā paṭiniddesavasena vibhajanto yasmā padavicayo suttassa anupadaṃ pavattetabbatāya atibhāriko na sukaro cāti taṃ anāmasitvā pañhavissajjanavicaye tāva dassento **''yathā kiṃ bhave''**tiādimāha. Tattha **yathā kiṃ bhave**ti yena pakārena so vicayo pavattetabbo, taṃ pakārajātaṃ kiṃ bhave, kīdisaṃ bhaveyyāti attho. ''Yathā kiṃ bhaveyyā''tipi pāṭho. Puna **yathā**ti nipātamattaṃ. **Āyasmā**ti piyavacanaṃ **ajito**ti bāvarībrāhmaṇassa paricārakabhūtānaṃ soḷasannaṃ aññataro. **Pārāyane**ti pāraṃ vuccati nibbānaṃ, tassa adhigamūpāyadesanattā kiñcāpi sabbaṃ bhagavato vacanaṃ ''pārāyana''nti vattabbataṃ arahati, saṅgītikārehi pana vatthugāthānugītigāthādīhi saddhiṃ **ajitasuttādīnaṃ** (su. ni. 1038 ādayo; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 57 ādayo, ajitamāṇavapucchāniddesa 1 ādayo) soḷasannaṃ suttānaṃ idaṃ nāmaṃ katanti tesaññeva pārāyanasamaññāti āha ''pārāyane''ti. Keci ''pārāyaniko''ti paṭhanti. Te kira tāpasapabbajjūpagamanato pubbe pārāyanaṃ adhīyantā vicariṃsu. Tasmā ayampi pārāyanaṃ vattetīti pārāyanikoti vutto. **Pucchatī**ti kasmā vuttaṃ, nanu pucchānibbattattā atītāti? Saccametaṃ, pucchanākāraṃ pana buddhiyaṃ viparivattamānaṃ katvā evamāha.

Pucchā ca nāmesā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanā vimaticchedanā anumatipucchā kathetukamyatāpucchā ekaṃsabyākaraṇīyā vibhajjabyākaraṇīyā paṭipucchābyākaraṇīyā ṭhapanīyā dhammādhiṭṭhānā sattādhiṭṭhānāti anekavidhā. Tasmā ''kimayaṃ pucchā adiṭṭhajotanā''tiādinā yathāsambhavaṃ pucchā vicetabbā. Yathā cettha pucchāvibhāgo, evaṃ vissajjanavibhāgopi vissajjanavicaye yathāsambhavaṃ vattabbo. Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idha pana vimaticchedanaṃ sattādhiṭṭhānaṃ pucchaṃ udāharitvā tattha vicayanākāraṃ dassetuṃ **''kenassu nivuto loko''**tiādimāha.

Tattha **kenā**ti kattari karaṇavacanaṃ. **Sū**ti nipātamattaṃ, **sū**ti vā saṃsaye nipāto, tenassa pañhassa vimaticchedanapucchābhāvaṃ dasseti. **Nivuto**ti paṭicchādito. **Loko**ti sattaloko. **Iccāyasmā ajito**ti saṅgītikārakavacanaṃ. **Nappakāsatī**ti na paññāyati. **Kissābhilepanaṃ brūsī**ti kiṃ assa lokassa abhilepanaṃ vadasi. ''Kiṃ svābhilepana''ntipi pāṭho, tassa kiṃ su abhilepananti padavibhāgo.

Padānīti pajjati etehi atthoti padāni, vākyāni. **Pucchitānī**ti pucchābhāvena vuttānīti attho. **Eko pañho**ti yadipi cattāri padāni pucchanavasena vuttāni, ñātuṃ icchito pana attho eko evāti ''eko pañho''ti vuttaṃ. Tattha kāraṇamāha **''ekavatthupariggahā''**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – kiñcāpi nivāraṇaappakāsanaabhilepanamahābhayasaṅkhātā pucchāya gahitā cattāro ete atthā, te panekaṃ lokaṃ patiguṇabhūtā, loko padhānabhāvena gahitoti tabbasena ekovāyaṃ pañhoti. Tenevāha **‘‘lokādhiṭṭhāna’’**ntiādi. Ko pana so lokoti? Āha **‘‘loko tividho’’**tiādi.

Tattha rāgādikilesabahulatāya kāmāvacarasattā **kilesaloko**. Jhānābhiññāparibuddhiyā rūpāvacarasattā **bhavaloko**. Āneñjasamādhibahulatāya visadindriyattā arūpāvacarasattā **indriyaloko**. Atha vā kilissanaṃ kileso, vipākadukkhanti attho. Tasmā dukkhabahulatāya apāyesu sattā **kilesaloko**. Tadaññe sattā sampattibhavabhāvato **bhavaloko**. Tattha ye vimuttiparipācakehi indriyehi samannāgatā sattā, so **indriyaloko**ti veditabbaṃ. Pariyāpannadhammavasena lokasamaññāti ariyapuggalā idha na saṅgayhanti.

Avijjāya nivuto lokoti caturaṅgasamannāgatena andhakārena viya rathaghaṭādidhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇāya avijjāya nivuto paṭicchādito loko. **Vivicchā**ti vicikicchāhetu. ‘‘Vivicchā macchariya’’nti saṅgahe vuttaṃ. **Pamādā**ti pamādahetu. **Jappābhilepana**nti jappā taṇhā assa lokassa makkaṭālepo viya makkaṭassa abhilepanaṃ silesoti brūmi. **Dukkha**nti jātiādikaṃ vaṭṭadukkhanti ayaṃ padattho. Sesaṃ pāḷiyā eva viññāyati. **Imāni cattāri padāni** pucchāgāthāyaṃ vuttāni **‘‘imehī’’**ti vissajjanagāthāyaṃ vuttehi imehi catūhi padehi vissajjitāni. Kathanti āha **‘‘paṭhama’’**ntiādiṃ. Tena yathākkamaṃ pucchāvissajjanāni veditabbānīti dasseti.

Idāni taṃ yathākkamaṃ pucchaṃ vissajjanañca sarūpato dassetuṃ gāthāya ca atthaṃ vivarituṃ **‘‘kenassū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘nīvaraṇehī’’ti padena vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **‘‘avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā’’**tiādi vuttaṃ. Ettha ca **‘‘yathāhā’’**tiādinā suttantaradassanena imasmiṃ pañhavissajjanavicaye anugītivicayaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tattha **pariyāyato**ti kāraṇato. Nīvaraṇasaṅkhātānaṃ kāmacchandādīnampi kāraṇabhāvato paṭicchādanabhāvato ca ekaṃyeva nīvaraṇaṃ vadāmi, na pana aññesaṃ nīvaraṇasabhāvānaṃ abhāvāti attho. Yathā ca avijjāya sati nīvaraṇānaṃ bhāvo, evaṃ avijjāya asati na santi nīvaraṇānīti dassetuṃ **‘‘sabbaso’’**tiādi vuttaṃ.

Tenāti ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti padena. **Paṭhamassa padassā**ti ‘‘kenassu nivuto loko’’ti padassa. **Yuttā**ti yojitā, anurūpāti vā attho. Etena pucchānurūpatā vissajjanassa dassitāti pubbāparavicayo vuttoti veditabbaṃ. ‘‘Yo puggalo nīvaraṇehi nivuto’’tiādinā vivicchāpamādānaṃ avijjāya paccayabhāvaṃ dasseti. Nivuto eva hi nappakāsati. **Vivicchā**ti vicikicchā. Tenevāha – **‘‘vivicchā nāma vuccati vicikicchā’’**ti. Tatrāyaṃ padasiddhi – yathā micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo ‘‘niccaṃ anicca’’ntiādinā ekaṃsaggāhabhāvena pavattanti, na evamayaṃ. Ayaṃ pana anekaṃsaggāhabhāvato ‘‘niccaṃ nu kho aniccaṃ nu kho’’tiādinā vividhaṃ viruddhaṃ vā icchati esatīti vivicchāti. **‘‘So vicikicchanto’’**tiādinā appakāsanassa vivicchāpamādānaṃ kāraṇabhāvaṃ vivarati. **Sukke dhamme na uppādiyatī**ti na samādāya vattati. **Nappakāsantī**ti te attano santāne anuppādiyamānā kusalā dhammā taṃ puggalaṃ pakāsaṃ loke abhiññātaṃ na karontīti attho. **Abhilimpatī**ti makkaṭālepo viya makkaṭaṃ dārusilādīsu purisaṃ rūpādivisaye allīyāpetīti attho. **Āsattibahulassā**ti āsaṅgabahulassa. **Evaṃ abhijappāti karitvā**ti evaṃ pariyuṭṭhānaṭṭhāyinīti iminā kāraṇena. **Tatthā**ti tāya taṇhāya. **Loko abhilitto** silesena makkhito viya hotīti attho.

Bhāyati etasmāti bhayaṃ. Mahantaṃ bhayaṃ **mahabbhayaṃ**. Tenevāha – **‘‘dukkhamassa mahabbhaya’’**nti. Dukkhaṃ domanassanti dukkhameva vibhattanti sabbaṃ dukkhaṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘tisso dukkhatā’’**tiādi vuttaṃ. **Odhaso**ti kadāci attūpakkamamūlāya kadāci parūpakkamamūlāyātiādinā vibhāgena dukkhadukkhatāya muccanakā visesena rūpāvacarā. **Tathā**ti odhaso kadāci karahacīti evaṃ ākaḍḍhati. **Vipariṇāmadukkhatāya** muccanakā upekkhāsamāpattibahulā visesena arūpāvacarasattā. **Appābādhā**ti padaṃ dukkhadukkhatāya muccanassa kāraṇavacanaṃ. **Dīghāyukā**ti vipariṇāmadukkhatāya. Arūpadevā hi loke visesato dīghāyukāti. Idañca muccanamaccantikaṃ. Yasmā ca dukkhā vedanāpi saṅkhatattā aniccatādisaṅkhāradukkhasabhāvā eva, tasmā yato muccanamaccantikaṃ, taṃ anavasesapariyādānavasena saṅgaṇhitvā dassetuṃ **‘‘saṅkhāradukkhatāya panā’’**tiādimāha.

Tattha upādiyatīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Upādissa sesaṃ upādisesaṃ, taṃ natthi etissāti anupādisesā, nibbānadhātu, tāya **anupādisesāya nibbānadhātuyā,** itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Nibbānadhātūti ca nibbāyanamattaṃ. **Tasmā**ti yasmā sakalalokabyāpinī sabbasaṅgāhinī ca saṅkhāradukkhatā, tasmā. **Lokassā**ti sambandhe sāmivacanaṃ. Tena ''dukkhamassā''ti padassa atthaṃ dasseti. Evamettha lokassa nīvaraṇādīni ajānantena, samayantaraparicayena vā tattha saṃsayapakkhandena ekaṃseneva byākātabbattā sattādhiṭṭhānā pucchā katā, sā ca ajānanassa, saṃsayassa vā nīvaraṇādivisayatāya catubbidhā. Pāḷiyaṃ pana nīvaraṇādīnaṃ loko ādhārabhāvena gāthāyaṃ vuttoti eko pañhoti dassitanti. Ayamettha pucchāvicayo. Vissajjanavicayopi adiṭṭhajotinī vissajjanā vimaticchedinī cātiādinā pucchāvicaye vuttanayānusārena veditabbo.

Evaṃ ekādhāraṃ pucchaṃ dassetvā idāni anekādhāraṃ dassetuṃ **''savanti sabbadhī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **savantī**ti sandanti. **Sabbadhī**ti sabbesu rūpādīsu āyatanesu. **Sotā**ti taṇhādisotā. **Kiṃ nivāraṇa**nti tesaṃ kiṃ āvaraṇaṃ kā rakkhā. **Saṃvaraṃ brūhī**ti taṃ nesaṃ nīvaraṇasaṅkhātaṃ saṃvaraṃ kathehi. **Kena sotā pidhīyare**ti kena dhammena taṇhādisotā pidhiyyanti pacchijjantīti ayamettha padattho. Sesaṃ pāḷivaseneva āvi bhavissati.

Te dve pañhāti yadipi imissā gāthāya pucchāvasena pavattāya cattāri padāni cattāri vākyāni. Ñātuṃ icchitassa pana atthassa duvidhattā te dve pañhā. Kasmāti ce? **''Imehi bahvādhivacanena pucchitā''**ti āha. Tatthāyaṃ saṅkhepattho – ime etāya gāthāya gahitā atthā yasmā bahūni adhikicca pavattavacanena pucchitā, tasmā te dve pañhāti. Ekato upari bahūti hi sāsanavohāro, tameva pucchāya duvidhatthavisayataṃ vivarituṃ **''eva''**ntiādi vuttaṃ. Tassattho – yāhi ñātibyasanādisaṅkhātāhi pāṇavadhādīhi eva vā duggatihetubhūtāhi āpadāhi **samaṃ** saha, sabbathā vā ayaṃ loko āpanno ajjhotthaṭo. Taṃnimittehi dasahi kilesavatthūhi saṃkiliṭṭho ca, tassa taṃ āpannākāraṃ saṃkiliṭṭhākārañca buddhiyaṃ katvā āha – **''evaṃ samāpannassa evaṃ saṃkiliṭṭhassā''**ti. Vodāyati sujjhati etenāti **vodānaṃ,** samathavipassanā. Vuṭṭhāti etena nimittato pavattato cāti **vuṭṭhānaṃ,** ariyamaggo.

Asamāhitassāti nānārammaṇesu vikkhittacittassa. **Savantī**ti pavattanti. **Abhijjhā**tiādi asamādhānahetudassanaṃ. Tenevāha – **''evaṃ asamāhitassā''**ti. **''Yathāha bhagavā''**tiādinā idhāpi anugītivicayaṃ dasseti. Sotānaṃ savanaṃ yebhuyyena anurodhavasenevāti āha – **''savati manāpikesu rūpesū''**ti. Ettha ca cakkhādayo sotānaṃ dvārabhāvena pavattamānā upacāravasena sayaṃ savantā viya vuttā. **Itī**ti evaṃ. **Sabbā**ti sabbasmā. **Sabbathā**ti sabbappakārena. **Idaṃ vodāna**nti idaṃ ''pariyuṭṭhānavighāta''nti vuttaṃ pariyuṭṭhānappahānaṃ vodānaṃ.

Vissajjanagāthāya **sati tesaṃ nivāraṇa**nti vipassanāsampayuttā sati kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā tesaṃ sotānaṃ nivāraṇanti. **Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī**ti tameva satiṃ sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi. **Paññāyete pidhīyare**ti rūpādīsu aniccatādipaṭivedhasādhikāya maggapaññāya ete sotā sabbaso pidhiyyanti, uppajjituṃ appadānavasena samucchijjantīti attho.

Nāviñchatīti abhijjhādippavattidvārabhāvena cittasantānaṃ, puggalaṃ vā nākaḍḍhati. Anusayappahānaṃ idha pidhānaṃ adhippetanti āha – **''paññāya anusayā pahīyantī''**ti. Yasmā anusayanimittaṃ pariyuṭṭhānaṃ anusayābhāve na hotīti āha **''anusayesū''**tiādi. Idāni tamevatthaṃ upamāya vibhāvento **''taṃ yathā khandhavantassā''**tiādimāha. Etthāpi sotānaṃ nivāraṇasaṅkhātaṃ saṃvaraṃ pidhānañca ajānantena tattha vā saṃsayitena ekaṃsikattā dhammādhiṭṭhānā pucchā katāti idha pucchāvicayo vuttanayeneva vissajjanavicayo ca veditabbo.

Ettha ca yena adhippāyena ''kenassu nivuto loko''ti gāthāya (su. ni. 1038; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 57, ajitamāṇavapucchāniddesa 1; netti. 45) satipi nivāraṇādīnaṃ catunnaṃ pucchitabbabhāve eko pañhoti vuttaṃ. Tena tāva sotānaṃyeva saṃvaro pidhānañca pucchitanti sote ekatthavasena gahetvā pucchāya ekādhiṭṭhānabhāvato eko pañhoti vattabbaṃ siyā. Sotānaṃ vā bahubhāvato bahūti yattakā sotā, tattakā pañhāti. Yena pana adhippāyena ''savanti sabbadhi sotā''ti gāthāyaṃ (su. ni. 1040; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 59, ajitamāṇavapucchāniddesa 3; netti. 45) sote anāmasitvā saṃvarapidhānānaṃ vasena ‘‘dve pañhā’’ti vuttaṃ. Tena paṭhamagāthāyaṃ satipi nivāraṇādīnaṃ lokādhārabhāve lokaṃ anāmasitvā nivāraṇādīnaṃ vibhāgena cattāro pañhātipi vattabbanti ayaṃ nayo dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Idāni yasmā pucchanto na kevalaṃ pubbe attanā racitaniyāmeneva pucchati, atha kho desanākāle vuttadhammassa anusandhiṃ gahetvāpi pucchati, tasmā tassa anusandhiṃ pucchāya vicetabbākāraṃ dassento ‘‘yāni sotānī’’ti gāthāya anantaraṃ **‘‘paññā ceva sati cā’’**ti gāthamāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho – yāyaṃ bhagavatā vuttā paññā, yā ca sati yañca tadavasesaṃ nāmarūpaṃ, etaṃ sabbampi kattha nirujjhati, etaṃ me puṭṭho pabrūhīti.

Vissajjanagāthāyaṃ panassa yasmā paññāsatiyo nāmeneva saṅgahaṃ gacchanti, tasmā tā visuṃ na vuttā. Ayañcettha saṅkhepattho – yaṃ maṃ tvaṃ, ajita, etaṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘katthetaṃ uparujjhatī’’ti anantaragāthāyaṃ (su. ni. 1042; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 61, ajitamāṇavapucchāniddesa 5; netti. 11, 45), yattha taṃ asesaṃ uparujjhati, taṃ te vadāmi. Tassa tassa hi viññāṇassa nirodhena saheva apubbaṃ acarimaṃ etthetaṃ uparujjhati, ettheva viññāṇassa nirodhena nirujjhati, etaṃ viññāṇanirodhaṃ tassa nirodho nātivattatīti vuttaṃ hotīti. **Ayaṃ pañhe anusandhiṃ pucchatī**ti anantaragāthāyaṃ sotānaṃ pariyuṭṭhānānusayappahānakiccena saddhiṃ sati paññā ca vuttā, taṃ sutvā tappahāne paññāsatīsu tiṭṭhantīsu tāsaṃ sannissayena nāmarūpena bhavitabbaṃ, tathā ca sati vaṭṭati eva. Kattha nu kho imāsaṃ sanissayānaṃ paññāsatīnaṃ asesanirodhoti iminā adhippāyena ayaṃ pucchā katāti āha – **‘‘ayaṃ pañhe…pe… dhātu’’**nti. Tattha anusandhīyati desanā etāyāti anusandhi.

Yāya paṭipadāya anupādisesaṃ nibbānadhātuṃ adhigacchanti, taṃ catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhātaṃ paṭipadaṃ saha visayena dassetuṃ **‘‘tīṇi ca saccānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **saṅkhatānī**ti samecca sambhūya paccayehi katānīti saṅkhatāni. **Nirodhadhammānī**ti nirujjhanasabhāvāni. **Dukkhaṃ samudayo maggo**ti tesaṃ sarūpadassanaṃ. Nirodho pana kathanti āha **‘‘nirodho asaṅkhato’’**ti. So hi kenaci paccayena na saṅkhatoti **asaṅkhato**. Saha visayena pahātabbapahāyakasabhāvesu ariyasaccesu pahāyakavibhāgamukhena pahātabbavibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘tattha samudayo’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **avijjāvasesā**ti dassanamaggena pahīnāvasesā avijjāti attho. Ayañca sesa-saddo kāmacchando byāpādo māno uddhaccanti etthāpi yojetabbo. Yathā hi avijjā, evaṃ etepi dhammā apāyagamanīyasabhāvā paṭhamamaggena pahīyanti evāti. ‘‘Avijjāniravasesā’’tipi pāṭho, etthāpi yathāvuttesu kāmacchandādipadesupi niravasesa-saddo yojetabbo. Sāvasesañhi purimamaggadvayena kāmacchandādayo pahīyanti, itarehi pana niravasesanti. **Tedhātuke imāni dasa saṃyojanānī**ti ettha **tedhātuke**ti saṃyojanānaṃ visayadassanaṃ. Tattha hi tāni saṃyojanavasena pavattanti.

12. **Anaññātaññassāmītindriyaṃ adhiṭṭhāyā**ti taṃ pahāyakaṃ patvā. **Yaṃ panā**ti ettha **ya**nti hetuatthe nipāto. **Idaṃ khaye ñāṇa**nti yena ñāṇena hetubhūtena ‘‘khīṇā me jātī’’ti attano jātiyā khīṇabhāvaṃ jānāti, idaṃ evaṃ paccavekkhaṇassa nimittabhūtaṃ arahattaphalañāṇaṃ khaye ñāṇaṃ nāma. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānātī**ti etthāpi **ya**nti ānetabbaṃ ‘‘yaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti. **Idaṃ anuppāde ñāṇa**nti idhāpi pubbe vuttanayeneva arahattaphalañāṇavasena attho yojetabbo. **Aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. cittuppādakkaṇḍa 135-142) pana ‘‘khaye ñāṇaṃ kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇanti vuttaṃ. Anuppāde ñāṇaṃ paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale ñāṇa’’nti vuttaṃ. Idha pana ubhayampi arahattaphalañāṇavaseneva vibhattaṃ. Tenevāha – **‘‘imāni dve ñāṇāni aññātāvindriya’’**nti, **‘‘ārammaṇasaṅketena dve nāmāni labbhantī’’**ti ca.

Aññindriyaṃ heṭṭhimesu tīsu phalesu, uparimesu ca tīsu maggesu uppattiyā punappunaṃ uppajjamānampi anaññātaññassāmītindriyaṃ viya paṭhamaphaluppattiyā aggaphaluppattiyā anuppādanirodhena nirujjhatīti āha – **‘‘yañca anaññātaññassāmītindriya’’**ntiādi. Etena pahātabbadhammā viya dassanabhāvanāhi aggaphaluppattiyā tadavasesaphaladhammāpi anuppādanirodhena nirujjhanti. Ko pana vādo tebhūmakadhammānanti dasseti, ekā paññā aññātāvindriyattā. Yadi ekā, kathaṃ dvidhā vuttāti āha **‘‘api cā’’**tiādi. **Ārammaṇasaṅketenā**ti khaye anuppādeti imāya ārammaṇasamaññāya. **Sā pajānanaṭṭhena paññā**ti yā pubbe sotānaṃ pidhānakiccā vuttā paññā, sā pajānanasabhāvena paññā. Itarā pana **yathādiṭṭhaṃ** yathāgahitaṃ ārammaṇaṃ **apilāpanaṭṭhena** ogāhanaṭṭhena **satī**ti.

13. Evaṃ ‘‘paññā ceva sati cā’’ti padassa atthaṃ vivaritvā idāni ‘‘nāmarūpa’’nti padassa atthaṃ vivaranto **‘‘tattha ye pañcupādānakkhandhā, idaṃ nāmarūpa’’**nti āha. Nāmarūpañca vibhāgena dassento sukhaggahaṇatthaṃ pākaṭanāmarūpameva vibhāvetuṃ **‘‘tattha ye’’**tiādimāha. Taggahaṇeneva hi sahacaraṇādinā tadaññe cittacetasikā rūpadhammā ca gahitā hontīti. Nāmaggahaṇena cettha khandhattayameva gahitanti **‘‘nāmarūpaṃ viññāṇasampayutta’’**nti vuttaṃ. Taṃ pana rūpaṃ sampayuttanti? Nayidaṃ sampayuttapaccayavasena vuttaṃ. Pacurajanassa pana avibhāgena gahaṇīyasabhāvaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Gāthāya anupādisesā nibbānadhātu pucchitāti taṃ caturiddhipādamukhena ariyamaggādhigamena pattabbanti dassento iddhipādabhāvanāmūlabhūtāni indriyāni satipaññāhi niddhāretuṃ **‘‘tattha sati ca paññā ca cattāri indriyānī’’**ti āha. Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā sati sijjhantī ekantena samādhiṃ nipphādeti. Satiggahaṇena cettha pariyuṭṭhānappahānaṃ idhādhippetanti āha – **‘‘sati dve indriyāni, satindriyañca samādhindriyañcā’’**ti. Tathā anusayasamugghātavidhāyinī paññā sijjhamānā na vinā catubbidhasammappadhānavīriyaṃ sijjhatīti vuttaṃ – **‘‘paññā dve indriyāni paññindriyañca vīriyindriyañcā’’**ti.

Yā imesu catūsu indriyesūti imesu satiādīsu catūsu indriyesu nissayapaccayatāya adhiṭṭhānabhūtesu taṃsahajātā eva yā saddahanā. ‘‘Imehi catūhi indriyehī’’tipi pāḷi, tassā imehi catūhi indriyehi sampayuttāti vacanaseso, ārammaṇe abhippasādalakkhaṇā saddhā kattukāmatāsabhāvassa chandassa visesapaccayo hotīti āha – **‘‘yā saddhādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ chandasamādhī’’ti. Samāhite citte**ti vipassanāsamādhinā samāhite citte. **Idaṃ pahāna**nti vikkhambhanappahānasādhako samādhi pahānanti vutto pajahati etenāti katvā. ‘‘Padhāna’’ntipi pāṭho, aggoti attho. Tathā hi ‘‘samādhi ekodī’’ti vuccati.

‘‘Assāsapassāsā’’tiādinā kāyavacīcittasaṅkhārasīsena taṃsamuṭṭhāpakā vīriyasaṅkhārāva gahitā. Te hi yāva bhāvanānipphatti tāva ekarasena saraṇato saṅkappetabbato ca **sarasaṅkappā’’**ti vuttā ‘‘evaṃ me bhāvanā hotū’’ti yathā icchitā, tathā pavattiyā hetubhāvato. **Tadubhaya**nti chandasamādhisaṅkhātañca padhānasaṅkhārasaṅkhātañca vīriyanti taṃ ubhayaṃ. Ubhayameva hi upacāravasena aññaṃ viya katvā **‘‘chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipāda’’**nti vuttaṃ. Abhinnampi hi upacāravasena bhinnaṃ viya katvā voharanti, yathā ‘‘silāputtakassa sarīra’’nti.

Tattha ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, pajjati etenāti pādo, paṭhamena atthena iddhi eva pādo **iddhipādo,** iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamūpāyoti **iddhipādo**. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. **Vivekanissita**nti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitañca iddhipādaṃ bhāvetīti attho. Tathā hi ayaṃ iddhipādabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ. Maggakkhaṇe pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ iddhipādaṃ bhāvetīti. Esa nayo **virāganissita**ntiādīsu.

Vivekattā eva hi virāgādayo, kevalañcettha vossaggo duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha pariccāgavossaggo vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahānaṃ. Pakkhandanavossaggo vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇavasena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthasaṃvaṇṇanānaye yujjati. Tathā hi ayaṃ paṭhamiddhipādo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati nibbānañca pakkhandati. **Vossaggapariṇāmi**nti iminā pana vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca paripaccantaṃ paripakkañcāti attho. Ayañhi iddhipādabhāvanānuyutto yogī yathā paṭhamo iddhipādo kilesapariccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandanavossaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Sesiddhipādesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – yathā chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhi **chandasamādhi**. Evaṃ vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhi **vīmaṃsāsamādhī**ti.

14. Na kevalaṃ catutthaiddhipādo eva samādhiñāṇamūlako, atha kho sabbopīti dassetuṃ **''sabbo samādhi ñāṇamūlako ñāṇapubbaṅgamo ñāṇānuparivattī''**ti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā so eva vīmaṃsāsamādhīti vuttoti? Vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattitattāti vuttovāyamattho. Tattha pubbabhāgapaññāya **ñāṇamūlako**. Adhigamapaññāya **ñāṇapubbaṅgamo**. Paccavekkhaṇapaññāya **ñāṇānuparivatti**. Atha vā pubbabhāgapaññāya **ñāṇamūlako**. Upacārapaññāya **ñāṇapubbaṅgamo**. Appanāpaññāya **ñāṇānuparivatti**. Upacārapaññāya vā **ñāṇamūlako**. Appanāpaññāya **ñāṇapubbaṅgamo**. Abhiññāpaññāya **ñāṇānuparivattī**ti veditabbaṃ.

Yathā pureti yathā samādhissa pubbenivāsānussatiñāṇānuparivattibhāvena pure pubbe atītāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresañca khandhaṃ khandhūpanibaddhañca duppaṭivijjhaṃ nāma natthi, tathā pacchā samādhissa anāgataṃsañāṇānuparivattibhāvena anāgatāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresañca khandhaṃ khandhūpanibaddhañca duppaṭivijjhaṃ nāma natthīti attho.

Yathā pacchāti yathā samādhissa cetopariyañāṇānuparivattibhāvena anāgatesu sattasu divasesu parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi, tathā pure atītesu sattasu divasesu parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthīti attho. **Yathā divā**ti yathā divasabhāge sūriyālokena andhakārassa vidhamitattā cakkhumantānaṃ sattānaṃ āpāthagataṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ suviññeyyaṃ. **Tathā ratti**nti tathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepi andhakāre vattamāne samādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattitāya duppaṭivijjhaṃ rūpāyatanaṃ natthi.

Yathā rattiṃ tathā divāti yathā ca rattiyaṃ tathā divāpi atisukhumaṃ kenaci tirohitaṃ yañca atidūre, taṃ sabbarūpaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi. Yathā ca rūpāyatane vuttaṃ, tathā samādhissa dibbasotañāṇānuparivattitāya saddāyatane ca netabbaṃ. Tenevāha **''iti vivaṭena cetasā''**tiādi. Tattha **apariyonaddhenā**ti abhiññāñāṇassa pāribandhakakilesehi anajjhotthaṭena, apariyonaddhattā eva sappabhāsaṃ cittaṃ. Eteneva samādhissa iddhividhañāṇānuparivattitāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Pañcindriyānī**ti iddhipādasampayuttāni sekkhassa pañcindriyāni adhippetānīti āha **''kusalānī''**ti. **Cittasahabhūnī**tiādi tesaṃ viññāṇanirodhena nirodhadassanatthaṃ āraddhaṃ. Tathā **''nāmarūpañcā''**tiādi. Tenetaṃ dasseti ''na kevalaṃ pañcindriyāni eva, atha kho nāmarūpañca viññāṇahetukaṃ viññāṇassa nirodhā nirujjhatī''ti.

Tassāti viññāṇassa. **Hetū**ti taṇhāavijjādiko. **Anāhāra**nti padassa atthavivaraṇaṃ. **Anabhinandita**nti abhinandanabhūtāya taṇhāya pahīnattā eva apatthitaṃ. Tato eva **appaṭisandhikaṃ** viññāṇaṃ taṃ nirujjhati. Yathā ca viññāṇaṃ, evaṃ nāmarūpampi viññāṇasaṅkhātassa hetuno paccayassa ca abhāvā tappaccayānaṃ saṅkhārādīnaṃ abhāvā **ahetu appaccayaṃ**. Sesaṃ pākaṭameva. Pucchāvissajjanavicayopi vuttanayānusārena veditabbo.

Evaṃ anusandhipucchampi dassetvā heṭṭhā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ca pucchā visuṃ visuṃ dassitāti idāni tā saha dassetuṃ **''ye ca saṅkhātadhammāse''**tiādi āraddhaṃ. Tatthāyaṃ padattho – **saṅkhātadhammā**ti aniccādivasena parivīmaṃsitadhammā, arahataṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Sekkhā**ti sīlādīni sikkhamānā avasesā ariyapuggalā. **Puthū**ti bahū sattajanā. **Tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhī**ti tesaṃ sekhāsekhānaṃ nipako paṇḍito tvaṃ bhagavā paṭipattiṃ puṭṭho me brūhīti. Sesaṃ pāḷivaseneva viññāyati.

15. **Kissā**ti kissa hetu, kena kāraṇenāti attho. **Sekhāsekhavipassanā pubbaṅgamappahānayogenā**ti sekhe asekhe vipassanāpubbaṅgamappahāne ca pucchanayogena, pucchāvidhināti attho.

Vissajjanagāthāyaṃ **kāmesu nābhigijjheyyā**ti vatthukāmesu kilesakāmena na abhigijjheyya. **Manasānāvilo siyā**ti byāpādavitakkādayo kāyaduccaritādayo ca manaso āvilabhāvakare dhamme pajahanto cittena anāvilo bhaveyya. Yasmā pana asekkho aniccatādivasena sabbadhammānaṃ paritulitattā kusalo sabbadhammesu kāyānupassanāsatiādīhi ca sato sabbakilesānaṃ bhinnattā uttamabhikkhubhāvaṃ patto ca hutvā sabbairiyāpathesu pavattati, tasmā **''kusalo…pe… paribbaje''**ti āhāti ayaṃ saṅkhepattho.

Tattha yaṃ pucchāgāthāyaṃ ''nipako''ti padaṃ vuttaṃ, taṃ bhagavantaṃ sandhāya vuttaṃ, bhagavato ca nepakkaṃ ukkaṃsapāramippattaṃ anāvaraṇañāṇadassanena dīpetabbanti anāvaraṇañāṇaṃ tāva kammadvārabhedehi vibhajitvā sekhāsekhapaṭipadaṃ dassetuṃ **''bhagavato sabbaṃ kāyakamma''**ntiādi vuttaṃ. Tena sabbattha appaṭihatañāṇadassanena tathāgatassa sekhāsekhapaṭipattidesanākosallameva vibhāveti. Tattha **ko cā**ti kva ca, kasmiṃ visayeti attho. Taṃ visayaṃ dasseti **''yaṃ anicce dukkhe anattani cā''**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ñāṇadassanaṃ nāma uppajjamānaṃ ''sabbaṃ saṅkhataṃ aniccaṃ dukkhaṃ sabbe dhammā anattā''ti uppajjati, tassa pana tasmiṃ visaye yena appavatti, so paṭighātoti, etena lakkhaṇattayappaṭivedhassa durabhisambhavataṃ anaññasādhāraṇatañca dasseti. Lakkhaṇattayavibhāvanena hi bhagavato catusaccappaṭivedhaṃ sammāsambodhiñca paṇḍitā paṭijānanti.

Aññāṇaṃ adassananti taṃ paṭighātaṃ sarūpato dasseti. Chaḷārammaṇasabhāvappaṭicchādako hi sammoho ñāṇadassanassa paṭighātoti. Yasmiṃ visaye ñāṇadassanaṃ uppattirahaṃ, tattheva tassa paṭighātena bhavitabbanti āha – ''yaṃ anicce dukkhe anattani cā''ti. **Yathā idha puriso**tiādi upamādassanaṃ. Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – puriso viya sabbo loko, tārakarūpāni viya cha ārammaṇāni, tassa purisassa tārakarūpānaṃ dassanaṃ viya lokassa cakkhuviññāṇādīhi yathārahaṃ chaḷārammaṇajānanaṃ, tassa purisassa tārakarūpāni passantassāpi ''ettakāni satāni, ettakāni sahassānī''tiādinā gaṇanasaṅketena ajānanaṃ viya lokassa rūpādiārammaṇaṃ kathañci jānantassāpi aniccādilakkhaṇattayānavabodhoti. Sesaṃ pākaṭameva.

Idāni yehi padehi bhagavatā āyasmato ajitassa sekhāsekhapaṭipadā vuttā, tesaṃ padānaṃ atthaṃ vibhajituṃ **''tattha sekhenā''**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti nipātamattaṃ, tasmiṃ vā vissajjane. **Sekhenā**ti sikkhā etassa sīlanti sekho, tena sekhena. **Dvīsu dhammesū**ti duvidhesu dhammesūti adhippāyo. **Pariyuṭṭhānīyesū**ti dosena pariyuṭṭhitena yattha parivattitabbaṃ, tesu āghātavatthūsūti attho. ''Paṭighaṭṭhānīyesū''tipi pāṭho, soyevattho.

Ettha ca gedhapaṭisedhacodanāyaṃ gedhanimitto doso gedhe sati hotīti tatopi cittassa rakkhitabbatā niddhāretvā vuttā. Yasmā pana bhagavatā ''kāmesu nābhigijjheyyā''ti (su. ni. 1045; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 64, ajitamāṇavapucchāniddesa 8; netti. 15-17) vuttaṃ, tasmā ''tattha yā icchā''tiādinā gedhavasena niddeso kato. Atha vā dosato cittassa rakkhitabbatā gāthāya dutiyapādena vuttāyevāti daṭṭhabbā. Dutiyapādena hi sesakilesavodānadhammā dassitā. Tathā hi uppannānuppannabhedato sammāvāyāmassa visayabhāvena sabbe saṃkilesavodānadhamme catudhā vibhajitvā sammappadhānamukhena sekhapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ **''sekho abhigijjhanto''**tiādi vuttaṃ. Tattha **anāvilasaṅkappo**ti āvilānaṃ kāmasaṅkappādīnaṃ abhāvena anāvilasaṅkappo. Tato eva ca **anabhigijjhanto vāyamati,** vīriyaṃ pavatteti. Kathaṃ vāyamatīti āha – **''so anuppannāna''**ntiādi.

Tattha **so**ti uttarivisesatthāya paṭipajjamāno sekkho. **Anuppannāna**nti anibbattānaṃ. **Pāpakāna**nti lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammāna**nti akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyā**ti na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetī**ti kattukamyatāsaṅkhātaṃ kusalacchandaṃ uppādeti. **Vāyamatī**ti payogaparakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti kāyikacetasikavīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti teneva sahajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti padhānavīriyaṃ karoti. Vāyamatītiādīni pana cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni. **Uppannānaṃ pāpakāna**nti anuppannāti avattabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. **Pahānāyā**ti pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalāna**nti anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyā**ti uppādanatthāya. **Uppannāna**nti nibbattānaṃ. **Ṭhitiyā**ti ṭhitatthaṃ. **Asammosāyā**ti anassanatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Bhāvanāyā**ti vaḍḍhiyā. **Pāripūriyā**ti paripūraṇatthāyāti ayaṃ tāva padattho.

16. ‘‘**Katame anuppannā**’’tiādi akusaladhammā kusaladhammā ca yādisā anuppannā yādisā ca uppannā, te dassetuṃ āraddhaṃ. Tattha **ime anuppannā**ti ime kāmavitakkādayo asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannā nāma. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma akusalā dhammā natthi. Vitakkattayaggahaṇañcettha nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. **Akusalamūlānī**ti anusayā eva sabbesaṃ akusalānaṃ mūlabhāvato evaṃ vuttā, na lobhādayo eva. Ime uppannā anusayā bhūmiladdhuppannā asamugghāṭituppannātiādiuppannapariyāyasabbhāvato nāmavasena uppannā nāma, na vattamānabhāvenāti attho. **Ime anuppannā kusalā dhammā**ti ime sotāpannassa saddhādayo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa anuppannā kusalā dhammā nāma, ko pana vādo puthujjanānanti dasseti. **Kusala**saddo cettha **bāhitikasutte** (ma. ni. 2.358 ādayo) viya anavajjapariyāyo daṭṭhabbo. **Ime uppannā kusalā dhammā**ti ime paṭhamamagge saddhādayo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa uppannā kusalā dhammā nāma.

Satipaṭṭhānabhāvanāya suniggahito kāmavitakkoti āha – ‘‘**yena kāmavitakkaṃ vāreti, idaṃ satindriya**’’nti. Anavajjasukhapadaṭṭhānena avikkhepena cetodukkhasannissayo vikkhepapaccayo byāpādavitakko suniggahitoti vuttaṃ – ‘‘**yena byāpādavitakkaṃ vāreti, idaṃ samādhindriya**’’nti. Kusalesu dhammesu āraddhavīriyo parāparādhaṃ sukhena sahatīti vīriyena vihiṃsāvitakko suniggahitoti āha – ‘‘**yena vihiṃsāvitakkaṃ vāreti, idaṃ vīriyindriya**’’nti. Samādhiādīnampi yathāsakaṃpaṭipakkhappahānaṃ paññavantasseva ijjhatīti imamatthaṃ dassento āha – ‘‘**yena uppannuppanne**’’tiādi.

Etesaṃ yathāniddhāritānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ savisaye jeṭṭhakabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘**saddhindriyaṃ kattha daṭṭhabba**’’ntiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Imesañca saddhādīnaṃ sekhānaṃ indriyānaṃ nibbattiyā sabbepi sekhā dhammā matthakappattā hontīti dassento ‘‘**evaṃ sekho**’’tiādinā sekhapaṭipadaṃ nigameti.

17. Evaṃ sekhapaṭipadaṃ vibhajitvā idāni asekhapaṭipadaṃ vibhajituṃ ‘‘**kusalo sabbadhammāna**’’ntiādimāha. Tattha **sabbadhammāna**nti iminā padena vuttadhamme tāva vibhajitvā tattha asekkhassa kosallaṃ dassetuṃ ‘‘**loko nāmā**’’tiādi vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. **Kilesalokena bhavaloko samudāgacchatī**ti kāmāvacaradhammaṃ nissāya rūpārūpāvacaradhamme samudāgametīti attho. **So**ti so mahaggatadhammesu, parittamahaggatadhammesu vā ṭhito. **Indriyāni nibbattetī**ti sīlasamādhayo nibbedhabhāgiye katvā vimuttiparipācanīyāni saddhādīni indriyāni uppādeti. **Indriyesu bhāviyamānesū**ti yathāvuttaindriyesu vaḍḍhiyamānesu rūpārūpapariggahādivasena neyyassa pariññā bhavati.

Dassanapariññāti ñātapariññā. **Bhāvanāpariññā**ti tīraṇapariññā pahānapariññā ca. ‘‘**Sā duvidhenā**’’tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ ‘‘**yadā hi sekho**’’tiādinā vivarati. Tattha ‘‘**nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehī**’’ti iminā balavavipassanaṃ dasseti. Yadā hi sekhoti cettha sikkhanasīlatāya kalyāṇaputhujjanopi sekhapadena saṅgahitoti katvā ‘‘**dve dhammā kosallaṃ gacchanti dassanakosallañcā**’’tiādi vuttaṃ. Ayamettha adhippāyo – yadā kalyāṇaputhujjano pubbabhāgasikkhaṃ sikkhanto nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehi ñeyyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādhammā dassanakosallaṃ paṭhamamaggañāṇaṃ gacchanti sampāpuṇanti tena saddhiṃ ghaṭenti. Yadā pana sotāpannādisekho vuttanayena neyyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādhammā bhāvanākosallaṃ gacchantīti.

Taṃ ñāṇanti yā pubbe neyyassa pariññā vuttā, taṃ neyyaparijānanañāṇaṃ. **Pañcavidhena veditabba**nti visayabhedena tassa bhedaṃ dasseti. **Dhammānaṃ salakkhaṇe ñāṇa**nti rūpārūpadhammānaṃ kakkhaḷaphusanādisalakkhaṇe ñāṇaṃ. Taṃ pana yasmā sabbaṃ neyyaṃ hetuhetuphalabhedato duvidhameva hoti, tasmā **''dhammapaṭisambhidā ca atthapaṭisambhidā cā''**ti niddiṭṭhaṃ.

Pariññāti tīraṇapariññā adhippetā. Yasmā panassa rūpārūpadhamme salakkhaṇato paccayato ca abhijānitvā kusalādivibhāgehi te pariggahetvā aniccādivasena jānanā hoti, tasmā **''evaṃ abhijānitvā yā parijānanā, idaṃ kusala''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **evaṃgahitā**ti evaṃ aniccādito kalāpasammasanādivasena gahitā sammasitā. **Idaṃ phalaṃ nibbattentī**ti idaṃ udayabbayañāṇādikaṃ phalaṃ paṭipāṭiyā uppādenti, nimittassa kattubhāvena upacaraṇato yathā ariyabhāvakarāni saccāni ariyasaccānīti. **Tesa**nti udayabbayañāṇādīnaṃ. **Evaṃgahitāna**nti evaṃpavattitānaṃ. **Ayaṃ attho**ti ayaṃ saccānaṃ anubodhapaṭivedho attho. Yathā hi pariññāpaññā sammasitabbadhamme sammasanadhamme tattha sammasanākāraṃ parijānāti, evaṃ sammasanaphalampi parijānātīti katvā ayaṃ nayo dassito.

Ye akusalāti samudayasaccamāha. Sabbe hi akusalā samudayapakkhiyāti. **Ye kusalā**ti maggadhammā sammādiṭṭhiādayo. Yadipi phaladhammāpi sacchikātabbā, catusaccappaṭivedhassa pana adhippetattā **''katame dhammā sacchikātabbā, yaṃ asaṅkhata''**nti vuttaṃ. **Atthakusalo**ti paccayuppannesu atthesu kusalo. **Dhammakusalo**ti paccayadhammesu kusalo. Pāḷiatthapāḷidhammā vā atthadhammā. **Kalyāṇatākusalo**ti yuttatākusalo, catunayakovidoti attho, desanāyuttikusalo vā. **Phalatākusalo**ti khīṇāsavaphalakusalo. **''Āyakusalo''**tiādīsu **āyo**ti vaḍḍhi. Sā anatthahānito aṭṭhuppattito ca duvidhā. **Apāyā**ti avaḍḍhi. Sāpi atthahānito anaṭṭhuppattito ca duvidhā. **Upāyo**ti sattānaṃ accāyike kicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanasamatthaṃ ṭhānuppattikāraṇaṃ, tattha kusaloti attho. **Khīṇāsavo hi sabbaso avijjāya pahīnattā paññāvepullappatto etesu āyādīsu kusaloti. Evaṃ asekhassa kosallaṃ ekadesena vibhāvetvā puna anavasesato dassento ''mahatā kosallena samannāgato''**ti āha.

Pariniṭṭhitasikkhassa asekhassa satokāritāya aññaṃ payojanaṃ natthīti vuttaṃ **''diṭṭhadhammasukhavihārattha''**nti. Idāni yathāniddiṭṭhaṃ sekhāsekhapaṭipadaṃ nigamento **''imā dve cariyā''**tiādimāha. Tattha **bojjha**nti bujjhitabbaṃ. **Taṃ catubbidha**nti taṃ bojjhaṃ catubbidhaṃ, catusaccabhāvato. **Evaṃ jānātī**ti evaṃ pariññābhisamayādivasena yo jānāti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ asekho sativepullappatto nippariyāyena **''sato abhikkamatī''**tiādinā vuccatīti. Sesaṃ uttānatthameva. Idhāpi pucchāvissajjanavicayā pubbe vuttanayānusārena veditabbā.

Ettāvatā ca mahāthero vicayahāraṃ vibhajanto **ajitasuttavasena** (su. ni. 103 ādayo; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 57 ādayo, ajitamāṇavapucchāniddesa 1 ādayo) pucchāvicayaṃ vissajjanavicayañca dassetvā idāni suttantaresupi pucchāvissajjanavicayānaṃ nayaṃ dassento **''evaṃ pucchitabbaṃ, evaṃ vissajjitabba''**nti āha. Tattha **eva**nti iminā nayena. **Pucchitabba**nti pucchā kātabbā, ācikkhitabbā vā, vivecetabbāti attho. **Evaṃ vissajjita**nti etthāpi eseva nayo. **Suttassa cā**tiādi anugītivicayanidassanaṃ. **Anugīti atthato ca byañjanato ca samānetabbā**ti suttantaradesanāsaṅkhātā anugīti atthato byañjanato ca saṃvaṇṇiyamānena suttena samānā sadisī kātabbā, tasmiṃ vā sutte sammā ānetabbā. **Atthāpagata**nti atthato apetaṃ, asambandhatthaṃ vā dasadāḷimādivacanaṃ viya. Tenevāha **''samphappalāpaṃ bhavatī''**ti. Etena atthassa samānetabbatāya kāraṇamāha. **Dunnikkhittassā**ti asammāvuttassa. **Dunnayo**ti dukkhena netabbo, netuṃ vā asakkuṇeyyo. **Byañjanupeta**nti sabhāvaniruttisamupetaṃ.

Evaṃ anugītivicayaṃ dassetvā niddesavāre ''suttassa yo pavicayo''ti saṃkhittena vuttamatthaṃ vibhajituṃ **''suttañca pavicinitabba''**nti vatvā tassa vicinanākāraṃ dassento **''kiṃ idaṃ suttaṃ āhaccavacana''**ntiādimāha. Tattha **āhaccavacana**nti bhagavato ṭhānakaraṇāni āhacca abhihantvā pavattavacanaṃ, sammāsambuddhena sāmaṃ desitasuttanti attho. **Anusandhivacana**nti sāvakabhāsitaṃ. Tañhi bhagavato vacanaṃ anusandhetvā pavattanato ''anusandhivacana''nti vuttanti. **Nītattha**nti yathārutavasena ñātabbatthaṃ. **Neyyattha**nti niddhāretvā gahetabbatthaṃ. **Saṃkilesabhāgiya**ntiādīnaṃ padānaṃ attho paṭṭhānavāravaṇṇanāyaṃ āvi bhavissati. Yasmā pana bhagavato desanā soḷasavidhe sāsanapaṭṭhāne ekaṃ bhāgaṃ abhajantī nāma natthi, tasmā sopi nayo vicetabbabhāvena idha nikkhitto.

Kuhiṃ imassa suttassāti imassa suttassa kasmiṃ padese ādimajjhapariyosānesu. **Sabbāni saccāni passitabbānī**ti dukkhasaccaṃ suttassa ‘‘kuhiṃ kasmiṃ padese kasmiṃ vā pade passitabbaṃ niddhāretvā vicetuṃ, samudayasaccaṃ nirodhasaccaṃ maggasaccaṃ kuhiṃ passitabbaṃ daṭṭhabbaṃ niddhāretvā vicetu’’nti evaṃ sabbāni saccāni uddharitvā vicetabbānīti adhippāyo. **Ādimajjhapariyosāne**ti evaṃ suttaṃ pavicetabbanti ādito majjhato pariyosānato ca evaṃ iminā pucchāvicayādinayena suttaṃ pavicitabbanti attho. Ettha ca pucchāvissajjanapubbāparānugītivicayā pāḷiyaṃ sarūpeneva dassitā. Assādādivicayo pana saccaniddhāraṇamukhena nayato dassito, so niddesavāre vuttanayeneva veditabbo. Tabbicayeneva ca padavicayo siddhoti.

Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā

18. **Tattha katamo yuttihāro**tiādi yuttihāravibhaṅgo. Tattha **kiṃ yojayatī**ti yuttihārassa visayaṃ pucchati. Ko panetassa visayo? Atathākārena gayhamānā suttatthā visayo, te hi tena sātisayaṃ yāthāvato yuttiniddhāraṇena yojetabbā. Itaresupi ayaṃ hāro icchito eva. Taṃ pana bhūtakathanamattaṃ hoti. Yasmā panāyaṃ yuttigavesanā nāma na mahāpadesena vinā, tasmā yuttihāraṃ vibhajanto tassa lakkhaṇaṃ tāva upadisituṃ **‘‘cattāro mahāpadesā’’**tiādimāha.

Tattha **mahāpadesā**ti mahāapadesā, buddhādayo mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho. Atha vā **mahāpadesā**ti mahāokāsā, mahantāni dhammassa patiṭṭhānānīti vuttaṃ hoti. Tatrāyaṃ vacanattho – apadissatīti apadeso, buddho apadeso etassāti **buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. ‘‘Sammukhā metaṃ bhagavato suta’’ntiādinā kenaci ābhatassa ganthassa dhammoti vā adhammoti vā vinicchayane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa tathā ābhatassa suttotaraṇādi eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāroti? Apadisitappabhedato. Dhammassa hi dve sampadāyo bhagavā sāvakā ca. Tesu sāvakā saṅghagaṇapuggalavasena tividhā. ‘‘Evamamumhā mayāyaṃ dhammo paṭiggahito’’ti apadisitabbānaṃ bhedena cattāro. Tenāha – ‘‘buddhāpadeso…pe… ekattherāpadeso’’ti. **Tāni padabyañjanānī**ti kenaci ābhatasuttassa padāni byañjanāni ca, atthapadāni ceva byañjanapadāni cāti attho. Saṃvaṇṇakena vā saṃvaṇṇanāvasena āhariyamānāni padabyañjanāni. **Sutte otārayitabbānī**ti sutte anuppavesitabbāni. **Sandassayitabbānī**ti saṃsandetabbāni. **Upanikkhipitabbānī**ti pakkhipitabbāni.

Suttādīni dassetuṃ **‘‘katamasmi’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha yasmā bhagavato vacanaṃ ekagāthāmattampi saccavinimuttaṃ natthi, tasmā sutteti padassa atthaṃ dassetuṃ **‘‘catūsu ariyasaccesū’’**ti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana tīṇi piṭakāni suttanti vuttaṃ, taṃ iminā nettivacanena aññadatthu saṃsandati ceva sameti cāti daṭṭhabbaṃ. Yāvadeva anupādāparinibbānatthā bhagavato desanā, sā ekantena rāgādikilesavūpasamaṃ vadatīti **vinaye**tipadassa atthaṃ dassento **‘‘rāgavinaye’’**tiādimāha. Vinayoti hi kāraṇaṃ rāgādivūpasamanimittaṃ idhādhippetaṃ. Yathāha –

> ‘‘Ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāya, ekaṃsena gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsana’nti. Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṃvattanti no saññogāya, apacayāya saṃvattanti no ācayāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā pavivekāya saṃvattanti no saṅgaṇikāya, vīriyārambhāya saṃvattanti no kosajjāya, subharatāya saṃvattanti no dubbharatāya, ekaṃsena gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’’’nti (cūḷava. 406).

Dhammatāyantipadassa atthaṃ dassetuṃ **‘‘paṭiccasamuppāde’’**ti vuttaṃ. Paṭiccasamuppādo hi ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatāti (a. ni. 3.137) vutto. ‘‘Dhammatāyaṃ upanikkhipitabbānī’’ti idaṃ **pāḷiyaṃ** natthi, atthadassanavasena pana idha vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca pavattiṃ nivattiṃ tadupāyañca bādhakādibhāve niyataṃ paridīpento sutte otarati nāma. Ekantena rāgādikilesavinayaṃ vadanto vinaye sandissati nāma. Tathā sassataṃ ucchedañca vajjetvā ekattanayādiparidīpanena sabhāvadhammānaṃ paccayapaccayuppannabhāvaṃ vibhāvento dhammataṃ na vilometi nāma.

Evaṃvidho ca kāmāsavādikaṃ āsavaṃ na uppādetīti imamatthaṃ dassento **‘‘yadi catūsu ariyasaccesū’’**tiādimāha. Nanu ca anulomato paṭiccasamuppādo pavatti, paṭilomato nivattīti so cattāri ariyasaccāni anupaviṭṭho kasmā idha visuṃ gahitoti? Saccametaṃ. Idha pana visuṃ gahaṇaṃ dhammānaṃ paccayāyattavuttidassanena aniccapaccayalakkhaṇaṃ asamatthapaccayalakkhaṇaṃ nirīhapaccayalakkhaṇañca vibhāvetvā tesaṃ udayavantatā tato eva vayavantatā tadubhayena aniccatā udayabbayapaṭipīḷanena dukkhatā anattatāti tilakkhaṇasamāyogaparidīpanī sabbadiṭṭhigatakumatividdhaṃsanī anaññasādhāraṇā sāsanasampatti pakāsitā hotīti dassanatthaṃ.

Ettha ca suttaṃ suttānulomaṃ ācariyavādo attanomatīti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ – tattha **suttaṃ** nāma tisso saṅgītiyo āruḷhāni tīṇi piṭakāni. **Suttānulomaṃ** nāma mahāpadesā, yaṃ ‘‘anulomakappiya’’nti vuccati. **Ācariyavādo** nāma aṭṭhakathā. **Attanomati** nāma nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ. Tattha suttaṃ appaṭibāhiyaṃ, taṃ paṭibāhantena satthāva paṭibāhito hoti. Anulomakappiyaṃ pana suttena samentameva gahetabbaṃ, na itaraṃ. Ācariyavādopi suttena samento eva gahetabbo, na itaro. Tathā attanomati, sā pana sabbadubbalāti.

Idāni yadatthaṃ idha cattāro mahāpadesā ābhatā, taṃ dassetuṃ **‘‘catūhi mahāpadesehī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yaṃ yan**ti yaṃ yaṃ atthajātañca dhammajātañca. **Yujjatī**ti yathāvuttehi catūhi mahāpadesehi yujjati. **Yena yenā**ti yena yena kāraṇena. **Yathā yathā**ti yena yena pakārena. **Taṃ taṃ gahetabba**nti saṃvaṇṇiyamāne sutte ābhatena kāraṇena pasaṅgena pakārena ca suttato uddharitvā saṃvaṇṇanāvasena gahetabbanti attho. Tena catumahāpadesāviruddhāya yuttiyā suttato atthe niddhāretvā yuttihārayojanā kātabbāti dasseti.

19. Idāni taṃ yuttiniddhāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘pañhaṃ pucchitenā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kati padānī**ti kittakāni padāni. **Pariyogāhitabba**nti padassa atthaṃ dassetuṃ **‘‘vicetabba’’**nti vuttaṃ. Yattakāni padāni yathādhippetaṃ atthaṃ abhivadanti, tattakāni padāni tadatthassekassa ñātuṃ icchitattā ‘‘eko pañho’’ti vuccati, tāni pana ekagāthāyaṃ yadi vā sabbāni padāni yāva yadi vā ekaṃ padaṃ ekaṃ atthaṃ abhivadati, ekoyeva so pañhoti imamatthaṃ dasseti **‘‘yadi sabbānī’’**tiādinā. **Ta**nti taṃ pañhaṃ. **Aññātabba**nti ājānitabbaṃ. **Kiṃ ime dhammā**tiādi ājānanākāradassanaṃ. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Nānatthā**ti nānā atthā.

Pucchāgāthāyaṃ ayaṃ padattho – **kenassubbhāhato loko**ti ayaṃ sattaloko coro viya coraghātakena kena abhihato vadhīyatīti attho. **Kenassu parivārito**ti māluvalatāya viya nissitarukkho kena loko ajjhotthaṭo. **Kena sallena otiṇṇo**ti kena visapītakhurappena viya sarīrabbhantaranimuggena sallena anupaviṭṭho. **Kissa dhūpāyito**ti kissa kena kāraṇena dhūpāyito santāpito loko. **Sadā**ti padaṃ sabbattha yojetabbaṃ. **Te**ti cattāri padāni. Pañhasaddāpekkhāya pulliṅganiddeso. ‘‘Vissajjetī’’ti etena vissajjanato tayo pañhāti ñāyatīti dasseti.

20. **Tatthā**ti vissajjanagāthāyaṃ dutiyapāde vuttā **jarā ca** paṭhamapāde vuttaṃ **maraṇañcā**ti **imāni dve saṅkhatassa** pañcakkhandhassa ‘‘saṅkhato’’ti lakkhīyati etehīti **saṅkhatalakkhaṇāni**. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘tīṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatī’’ti (a. ni. 3.47; kathā. 214). Tena vuttaṃ – **‘‘jarāyaṃ ṭhitassa aññathattaṃ, maraṇaṃ vayo’’**ti. Ettha ca ‘‘ṭhitassa aññathatta’’nti etena khandhappabandhassa pubbāparaviseso idha jarā, na khaṇaṭṭhitīti dasseti. ‘‘Maraṇaṃ vayo’’ti iminā ca ‘‘tisso mato, phusso mato’’ti evaṃ loke vuttaṃ sammutimaraṇaṃ dasseti, na khaṇikamaraṇaṃ, samucchedamaraṇaṃ vā.

Idāni ‘‘te tayo pañhā’’ti vuttamatthaṃ yuttivasena dassetuṃ **‘‘jarāya cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yebhuyyena jiṇṇassa maraṇadassanato jarāmaraṇānaṃ nānattaṃ asampaṭicchamānaṃ pati tesaṃ nānattadassanatthaṃ **‘‘gabbhagatāpi hi mīyantī’’**ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathādhippetajarāvirahitassa maraṇassa dassanato aññā jarā aññaṃ maraṇanti. Tenevāha – **‘‘na ca te jiṇṇā bhavantī’’**ti. Kiñca bhiyyo? Kevalassa maraṇassa diṭṭhattā aññāva jarā aññaṃ maraṇaṃ, yathā taṃ devānanti imamatthaṃ dasseti ‘‘atthi ca devāna’’ntiādinā. Anuttarimanussadhammena ca tikicchanena sakkā jarāya paṭikāraṃ kātuṃ, na tathā maraṇassāti evampi jarāmaraṇānaṃ atthato nānattaṃ sampaṭicchitabbanti dassetuṃ **‘‘sakkatevā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sakkate**ti sakyate, sakkāti attho. **Paṭikamma**nti paṭikaraṇaṃ. Nanu ca maraṇassāpi paṭikāraṃ kātuṃ sakkā iddhipādabhāvanāya vasibhāve satīti codanaṃ manasi katvā āha – **‘‘aññatreva iddhimantānaṃ iddhivisayā’’**ti. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’ti (dī. ni. 2.166, 182; saṃ. ni. 5.822; kathā. 623; udā. 51).

Ko panettha kappo, ko vā kappāvasesoti? Kappoti āyukappo, yasmiṃ tasmiñhi kāle yaṃ manussānaṃ āyuppamāṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto kappaṃ tiṭṭhati nāma. ‘‘Appaṃ vā bhiyyo’’ti (dī. ni. 2.7; a. ni. 7.74) vuttaṃ pana vassasatādito atirekaṃ tiṭṭhanto kappāvasesaṃ tiṭṭhati nāma. Yadi evaṃ kasmā iddhimanto cetovasippattā khīṇāsavā lokahitatthaṃ tathā na tiṭṭhantīti? Khandhasaṅkhātassa dukkhabhārassa pariññātattā anussukkatāya ca. Paṭippassaddhasabbussukkā hi te uttamapurisāti. Vuttañhetaṃ dhammasenāpatinā –

‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, vetanaṃ bhatako yathā’’ti. (theragā. 654; mi. pa. 2.2.4);

Yathā jarāmaraṇānaṃ aññamaññaṃ atthato nānattaṃ, evaṃ tehi taṇhāya ca nānatte dassite ‘‘tayo pañhā’’ti idaṃ sijjhatīti taṃ dassetuṃ **‘‘yaṃ panā’’**tiādimāha.

Tattha yasmā taṇhāya abhāvepi sati jarāmaraṇaṃ labbhati khīṇāsavasantāne, tasmā aññaṃ jarāmaraṇaṃ aññā taṇhāti imamatthamāha **‘‘dissanti vītarāgā jīrantāpi mīyantāpī’’**ti. Nanu ca taṇhāpi jīraṇabhijjanasabhāvāti? Saccaṃ, na idaṃ jarāmaraṇaṃ idhādhippetanti vuttovāyamattho. ‘‘Yadi cā’’tiādinā jarāmaraṇato taṇhāya anaññatte dosaṃ dasseti. Yobbanaṭṭhāpi vigatataṇhā siyuṃ, na idaṃ yuttanti adhippāyo. Jarāmaraṇampi siyā dukkhassa samudayo taṇhāya anaññatte satīti adhippāyo. Na ca siyā taṇhā dukkhassa samudayo jarāmaraṇato anaññatte satīti bhāvo. Na hi jarāmaraṇaṃ dukkhassa samudayo, taṇhā dukkhassa samudayo, tasmā veditabbaṃ etesamatthato nānattanti adhippāyo. Yathā ca taṇhā maggavajjhā, evaṃ jarāmaraṇampi siyā maggavajjhaṃ taṇhāya anaññatte sati. Yathā ca jarāmaraṇaṃ na maggavajjhaṃ, tathā taṇhāpi siyāti ayampi nayo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. **Imāya yuttiyā**ti imāya yathāvuttāya upapattiyā. **Aññamaññehī**ti aññāhi aññāhi kāraṇūpapattīhi atthato ce aññattaṃ, tadaññampi byañjanato gavesitabbanti attho.

Imesaṃ dhammānaṃ atthato ekattanti imamevatthaṃ **‘‘na hi yujjatī’’**tiādinā vivarati. **Taṇhāya adhippāye aparipūramāne**ti icchitālābhamāha. Tena icchātaṇhānaṃ atthato ekattaṃ vuttaṃ hotīti. Etena na hi yujjati icchāya ca taṇhāya ca atthato aññattanti. Yathā idaṃ vacanaṃ samatthanaṃ hoti, evaṃ icchāvipariyāye āghātavatthūsu kodho ca upanāho ca uppajjatīti idampi samatthanaṃ hoti, na tathā jarāmaraṇavipariyāyeti jarāmaraṇataṇhānaṃ atthato aññattampi samatthitaṃ hotīti etamatthaṃ dasseti ‘‘imāya yuttiyā’’tiādinā.

Yadi icchātaṇhānaṃ atthato anaññattaṃ, atha kasmā bhagavatā imissā gāthāya dvidhā vuttāti? Tattha parihāramāha **‘‘yaṃ panida’’**ntiādinā. Tattha **ya**nti kiriyāparāmasanaṃ. **Abhilapita**nti vuttaṃ yaṃ idaṃ abhilapanaṃ, idaṃ bāhirānaṃ rūpādīnaṃ vatthūnaṃ ārammaṇavasena, ārammaṇakaraṇavasena vā yojetabbaṃ. **Dvīhi dhammehī**ti dvīhi pakatīhi. Kā pana tā pakatiyoti? Appattassa visayassa esanavasena icchā, pattassa appattassa vā pātukāmatāvasena taṇhā, ayametāsaṃ viseso. Yadipi evaṃ, tathāpi sabbā taṇhā rūpādivisayaṃ gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇena ekasabhāvā evāti dassento **‘‘sabbā hi taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā’’**ti āha. Idāni tamatthaṃ upamāya pakāsento **‘‘sabbo aggī’’**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Ayaṃ pana na kevalaṃ taṇhā ārammaṇe pavattivisesena dvīhi eva nāmehi vuttā, atha kho anekehipi pariyāyehīti dassanatthaṃ **‘‘icchāitipī’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha icchanti tāya ārammaṇānīti **icchā**. Taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā**. Pīḷājananato duruddhāraṇato ca visapītaṃ sallaṃ viyāti **sallaṃ**. Santāpanaṭṭhena **dhūpāyanā**. Ākaḍḍhanaṭṭhena sīghasotā saritā viyāti **saritā,** allaṭṭhena vā **saritā,** ‘‘saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno’’ti (dha. pa. 341) hi vuttaṃ. Allāni ceva siniddhāni cāti ayamettha attho. **Visattikā**ti visatāti visattikā. Visaṭāti visattikā. Visamāti visattikā. Visālāti visattikā. Visakkatīti visattikā. Visaṃvādikāti visattikā. Visaṃharatīti visattikā. Visamūlāti visattikā. Visaphalāti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visatā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattikā.

Sinehanavasena **sineho**. Nānāgatīsu kilamathuppādanena **kilamatho**. Paliveṭhanaṭṭhena latā viyāti **latā**. ‘‘Latā uppajja tiṭṭhatī’’ti (dha. pa. 340) hi vuttaṃ. Mamanti maññanavasena **maññanā**. Dūragatampi ākaḍḍhitvā bandhanaṭṭhena **bandho**. Āsīsanaṭṭhena **āsā**. Ārammaṇarasaṃ pātukāmatāvasena **pipāsā**. Abhinandanaṭṭhena **abhinandanā. Itī**ti evaṃ ārammaṇe pavattivisesena anekehi nāmehi gayhamānāpi sabbā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇāti yathāvuttamatthaṃ nigameti.

Puna taṇhāya anekehi nāmehi gahitabhāvameva **‘‘yathā cā’’**tiādinā upacayena dasseti. Tattha **vevacane**ti vevacanahāravibhaṅge. ‘‘Āsā ca pihā’’ti gāthāya (netti. 37; peṭako. 11) atthaṃ tattheva vaṇṇayissāma. **Avigatarāgassā**tiādīsu rañjanaṭṭhena **rāgo,** chandanaṭṭhena **chando,** piyāyanaṭṭhena **pemaṃ,** paridahanaṭṭhena **paridāho**ti taṇhāva vuttā. Tenevāha – **‘‘taṇhāyetaṃ vevacana’’**nti. **Evaṃ yujjatī**ti evaṃ icchātaṇhānaṃ atthato anaññattā ‘‘tayo pañhā’’ti yaṃ vuttaṃ, taṃ yujjati yuttiyā saṅgacchatīti attho.

21. Evaṃ ‘‘kenassubbhāhato loko’’ti (saṃ. ni. 1.66) gāthāya ‘‘tayo pañhā’’ti pañhattayabhāve yuttiṃ dassetvā idāni aññehi pakārehi yuttigavesanaṃ dassento **‘‘sabbo dukkhūpacāro’’**tiādimāha. Tattha **dukkhūpacāro**ti dukkhappavatti. **Kāmataṇhāsaṅkhāramūlako**ti kāmataṇhāpaccayasaṅkhārahetukoti yujjatīti adhippāyo. **Nibbidūpacāro**ti nibbidāpavatti kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā uppajjamānā anabhirati ñāṇanibbidā ca. **Kāmataṇhāparikkhāramūlako**ti kāmataṇhāya parikkhārabhūtavatthukāmahetuko. Tattha anabhiratisaṅkhātā nibbidā kāmataṇhāparikkhāramūlikā, na ñāṇanibbidāti sabbo nibbidūpacāro kāmataṇhāparikkhāramūlakoti na pana yujjatīti vuttaṃ. **Imāya yuttiyā**ti nayaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā pañhattayabhāve yutti vuttā, yathā ca dukkhūpacāranibbidūpacāresu, evaṃ imāya yuttiyā iminā yogena nayena aññamaññehi kāraṇehi taṃtaṃpāḷippadese anurūpehi aññathā aññehi hetūhi yutti gavesitabbāti.

Idāni taṃ nayadassanaṃ saṃkhittanti vitthārato vibhajitvā dassetuṃ **‘‘yathā hi bhagavā’’**tiādi āraddhaṃ. Tatthāyaṃ saṅkhepattho – rāgadosamohacaritānaṃ yathākkamaṃ asubhamettāpaccayākārakathā rāgādivinayanato sappāyāti ayaṃ sāsanayutti. Evamavaṭṭhite yadi rāgacaritassa mettācetovimuttiṃ deseyya, sā desanā na yujjati asappāyabhāvato. Tathā sukhāpaṭipadādayoti. Nanu ca sukhāpaṭipadādayo paṭipattiyā sambhavanti, na desanāyāti? Saccametaṃ, idha pana rāgacaritoti tibbakileso rāgacaritoti adhippeto. Tassa dukkhāya paṭipadāya bhāvanā samijjhati. Yassa ca dukkhāya paṭipadāya bhāvanā samijjhati, tassa garutarā asubhadesanā sappāyā, yassa garutarā asubhadesanā sappāyā, na tassa mandakilesassa viya lahukatarāti imamatthaṃ dassento āha – **‘‘sukhaṃ vā paṭipadaṃ…pe… deseyya na yujjati desanā’’**ti. Iminā nayena sesapadesupi yathāsambhavaṃ attho vattabbo. Ettha ca ayuttaparihārena yuttisamadhigamoti yuttivicāraṇāya ayuttipi gavesitabbāti vuttaṃ – **‘‘yadi hi…pe… na yujjati desanā’’**ti. Sesesupi eseva nayo. **Evaṃ yaṃ kiñcī**tiādi yuttihārayojanāya nayadassanameva.

Tattha **evan**ti iminā nayena. **Yaṃ kiñcī**ti aññampi yaṃ kiñci. **Anulomappahānan**ti pahānassa anurūpaṃ, pahānasamatthanti attho. Sutte anavasesānaṃ padatthānaṃ anupadavicāraṇā vicayo hāro, vicayahārasaṃvaṇṇanāya niddhāritesu atthesu yuttigavesanaṃ sukaranti āha – **‘‘sabbaṃ taṃ vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabba’’**nti. **Yāvatikā ñāṇassa bhūmī**ti saṃvaṇṇentassa ācariyassa yaṃ ñāṇaṃ yaṃ paṭibhānaṃ, tassa yattako visayo, tattako yuttihāravicāroti attho. Taṃ kissa hetu? Anantanayo samantabhaddako vimaddakkhamo vicittadesano ca saddhammoti.

Evaṃ nayadassanavaseneva yuttihārayojanā dassitāti taṃ brahmavihāraphalasamāpattinavānupubbasamāpattivasibhāvehi vibhajitvā dassetuṃ **‘‘mettāvihārissa sato’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **mettāvihārissā**ti mettāvihāralābhino. **Sato**ti samānassa, tathābhūtassāti attho. **Byāpādo**ti padoso. **Cittaṃ pariyādāya ṭhassatī**ti cittaṃ abhibhavissati. Yasmā pana kusalākusalānaṃ dhammānaṃ apubbaṃ acarimaṃ pavatti nāma natthi, tasmā samāpattito vuṭṭhānassa aparabhāgeti dassanatthaṃ **‘‘ṭhassatī’’**ti vuttaṃ. **Na yujjati desanā**ti byāpādapaṭipakkhattā mettāya tādisī kathā na yuttāti attho. **Byāpādo pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti yujjati desanā**ti yathāvuttakāraṇato eva ayaṃ kathā yuttāti. Sesavāresupi imināva nayena attho veditabbo. Anuttānaṃ eva vaṇṇayissāma.

Animittavihārissāti aniccānupassanāmukhena paṭiladdhaphalasamāpattivihārassa. **Nimittānusārī**ti saṅkhāranimittānusārī. **Tena tenevā**ti niccādīsu yaṃ yaṃ pahīnaṃ, tena teneva nimittena. **Asmīti vigatan**ti pañcasu upādānakkhandhesu diṭṭhimānavasena yaṃ asmīti maññitaṃ, taṃ vigataṃ. Tamevatthaṃ vivarati **‘‘ayamahamasmīti na samanupassāmī’’**ti. **Vicikicchākathaṃkathāsallan**ti vinayakukkuccassāpi kathaṃ kathanti pavattisabbhāvato vicikicchāpadena visesitaṃ. **Na yujjati desanā**ti vicikicchāya pahānekaṭṭhabhāvato na yuttāyaṃ kathā.

Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassāti paṭhamajjhānasamaṅgino. **Kāmarāgabyāpādā visesāya saṃvattantīti na yujjatī**ti yasmā nīvaraṇesu appahīnesu paṭhamajjhānassa upacārampi na sampajjati, pageva jhānaṃ, tasmā kāmarāgabyāpādā visesāya dutiyajjhānāya saṃvattantīti na yuttāyaṃ kathā. Yathāladdhassa pana paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā pariyuṭṭhānappattā hānāya saṃvattantīti yujjati desanā yuttā kathāti, evaṃ sabbattha yojetabbaṃ. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā nāma saha upacārena dutiyajjhānadhammā, ārammaṇakaraṇattho hettha sahagata-saddo. **Hānāyā**ti paṭhamajjhānato parihānāya. **Visesāyā**ti dutiyajjhānāya. Iminā nayena tattha tattha hānanti, visesoti ca vuttadhammā veditabbā. **Vitakkavicārasahagatā**ti paṭhamajjhānadhammā, kāmāvacaradhammā eva vā. **Upekkhāsukhasahagatā**ti upacārena saddhiṃ dutiyajjhānadhammā, tatramajjhattupekkhā hi idha upekkhāti adhippetā. **Pītisukhasahagatā**ti saha upacārena tatiyajjhānadhammā. **Upekkhāsatipārisuddhisahagatā**ti catutthajjhānadhammā.

Saññūpacārāti paṭusaññākiccaṃ karontā eva ye keci cittuppādā, ‘‘ākiñcaññāyatanadhammā’’tipi vadanti. **Saññāvedayitanirodhasahagatā**ti ‘‘saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharissāmī’’ti tassa parikammavasena pavattadhammā. Te pana yasmā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyaṃ ṭhiteneva sakkā saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharituṃ, na tato parihīnena, tasmā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā hānāya saṃvattantīti na yuttā kathā. Visesāya saṃvattantīti pana yuttā kathāti āha – **‘‘hānāya…pe… desanā’’**ti. **Kallatāparicitan**ti samatthabhāvena paricitaṃ, yathāvuttasamāpattīsu vasibhāvena paricitanti attho. Tenevāha – **‘‘abhinīhāraṃ khamatī’’**ti. Sesaṃ sabbaṃ uttānameva.

Api cettha appaṭikkūlasaññāmukhena kāmacchando vañcetīti yujjati. Paṭikkūlasaññāpatirūpatāya byāpādo vañcetīti yujjati. Samādhimukhena thinamiddhaṃ vañcetīti yujjati. Vīriyārambhamukhena uddhaccaṃ vañcetīti yujjati. Sikkhākāmatāmukhena kukkuccaṃ vañcetīti yujjati. Ubhayapakkhasantīraṇamukhena vicikicchā vañcetīti yujjati. Iṭṭhāniṭṭhasamupekkhanamukhena sammoho vañcetīti yujjati. Attaññutāmukhena attani aparibhavane māno vañcetīti yujjati. Vīmaṃsāmukhena hetupatirūpakapariggahena micchādiṭṭhi vañcetīti yujjati. Virattatāpatirūpakena sattesu adayāpannatā vañcetīti yujjati. Anuññātapaṭisevanapatirūpatāya kāmasukhallikānuyogo vañcetīti yujjati. Ājīvapārisuddhipatirūpatāya asaṃvibhāgasīlatā vañcetīti yujjati. Saṃvibhāgasīlatāpatirūpatāya micchājīvo vañcetīti yujjati. Asaṃsaggavihāritāpatirūpatāya asaṅgahasīlatā vañcetīti yujjati. Saṅgahasīlatāpatirūpatāya ananulomikasaṃsaggo vañcetīti yujjati. Saccavāditāpatirūpatāya pisuṇavācā vañcetīti yujjati. Apisuṇavāditāpatirūpatāya anatthakāmatā vañcetīti yujjati. Piyavāditāpatirūpatāya cāṭukamyatā vañcetīti yujjati. Mitabhāṇitāpatirūpatāya asammodanasīlatā vañcetīti yujjati. Sammodanasīlatāpatirūpatāya māyā sāṭheyyañca vañcetīti yujjati. Niggayhavāditāpatirūpatāya pharusavācatā vañcetīti yujjati. Pāpagarahitāpatirūpatāya paravajjānupassitā vañcetīti yujjati. Kulānuddhayatāpatirūpatāya kulamacchariyaṃ vañcetīti yujjati. Āvāsaciraṭṭhitikāmatāmukhena āvāsamacchariyaṃ vañcetīti yujjati. Dhammaparibandhapariharaṇamukhena dhammamacchariyaṃ vañcetīti yujjati. Dhammadesanābhiratimukhena bhassārāmatā vañcetīti yujjati. Apharusavācatāgaṇānuggahakaraṇamukhena saṅgaṇikārāmatā vañcetīti yujjati. Puññakāmatāpatirūpatāya kammārāmatā vañcetīti yujjati. Saṃvegapatirūpena cittasantāpo vañcetīti yujjati. Saddhālutāpatirūpatāya aparikkhatā vañcetīti yujjati. Vīmaṃsanāpatirūpena assaddhiyaṃ vañcetīti yujjati. Attādhipateyyapatirūpena garūnaṃ anusāsaniyā appadakkhiṇaggāhitā vañcetīti yujjati. Dhammādhipateyyapatirūpena sabrahmacārīsu agāravaṃ vañcetīti yujjati. Lokādhipateyyapatirūpena attani dhamme ca paribhavo vañcetīti yujjati. Mettāyanāmukhena rāgo vañcetīti yujjati. Karuṇāyanāpatirūpena soko vañcetīti yujjati. Muditāvihārapatirūpena pahāso vañcetīti yujjati. Upekkhāvihārapatirūpena kusalesu dhammesu nikkhittachandatā vañcetīti yujjati. Evaṃ āgamapatirūpakaadhigamapatirūpakādīnampi tathā tathā vañcanasabhāvo yuttito veditabbo. Evaṃ āgamānusārena yuttigavesanā kātabbāti.

Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

22. **Tattha katamo padaṭṭhāno hāro**tiādi padaṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha yasmā ‘‘idaṃ imassa padaṭṭhānaṃ, idaṃ imassa padaṭṭhāna’’nti tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānabhūtadhammavibhāvanalakkhaṇo padaṭṭhāno hāro, tasmā pavattiyā mūlabhūtaṃ avijjaṃ ādiṃ katvā sabhāvadhammānaṃ padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ niddhārento avijjāya sabhāvaṃ niddisati **‘‘sabbadhammayāthāvaasampaṭivedhalakkhaṇā avijjā’’**ti. Tassattho – sabbesaṃ dhammānaṃ aviparītasabhāvo na sampaṭivijjhīyati etenāti sabbadhammayāthāvaasampaṭivedho. So lakkhaṇaṃ etissāti sā tathā vuttā. Etena dhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇā avijjāti vuttaṃ hoti. Atha vā sammā paṭivedho sampaṭivedho. Tassa paṭipakkho asampaṭivedho. Kattha pana so sampaṭivedhassa paṭipakkhoti āha – ‘‘sabba…pe… lakkhaṇā’’ti. Yasmā pana asubhe subhantiādivipallāse sati tattha sammoho uparūpari jāyatiyeva na hāyati, tasmā **‘‘tassā vipallāsā padaṭṭhāna’’**nti vuttaṃ.

Piyarūpaṃ sātarūpanti piyāyitabbajātiyaṃ iṭṭhajātiyañca padaṭṭhānaṃ. ‘‘Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjatī’’ti (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203) hi vuttaṃ. **Adinnādāna**nti adinnādānacetanā. Sā hi ekavāraṃ uppannāpi anādīnavadassitāya lobhassa uppattikāraṇaṃ hotīti tassa padaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Dosassa pāṇātipāto padaṭṭhānaṃ, mohassa micchāpaṭipadā padaṭṭhānanti etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Vaṇṇasaṇṭhānabyañjanaggahaṇalakkhaṇā**ti nimittānubyañjanaggahaṇalakkhaṇā. Sukhasaññāya phassassa upagamanalakkhaṇatā phassapaccayatāva vuttā. ‘‘Phuṭṭho sañjānātī’’ti (saṃ. ni. 4.93) hi vuttaṃ. **Assādo**ti taṇhā. Saṅkhatalakkhaṇāni uppādavayaññathattāni. Yebhuyyena niccaggahaṇaṃ viññāṇādhīnanti niccasaññāya viññāṇapadaṭṭhānatā vuttā. Tathā hi so bhikkhu taṃyeva viññāṇaṃ sandhāvati saṃsaratīti viññāṇavisayameva attano niccaggāhaṃ pavedesi. Pañcannaṃ khandhānaṃ yadi aniccatā dukkhatā ca sudiṭṭhā, attasaññā sukhasaññā anavakāsāti āha – **‘‘aniccasaññādukkhasaññāasamanupassanalakkhaṇā attasaññā’’**ti. ‘‘Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā’’ti (saṃ. ni. 3.15) hi vuttaṃ.

Yebhuyyena attābhiniveso arūpadhammesūti āha – **‘‘tassā nāmakāyo padaṭṭhāna’’**nti. **Sabbaṃ neyya**nti cattāri saccāni catusaccavinimuttassa ñeyyassa abhāvato. **Cittavikkhepapaṭisaṃharaṇaṃ** uddhaccavikkhambhanaṃ. **Asubhā**ti asubhānupassanā, paṭibhāganimittabhūtā asubhā eva vā, taṇhāpaṭipakkhattā samathassa asubhā padaṭṭhānanti vuttaṃ. Abhijjhāya tanukaraṇato adinnādānāveramaṇī alobhassa padaṭṭhānanti vuttā. Tathā byāpādassa tanukaraṇato pāṇātipātāveramaṇī adosassa padaṭṭhānanti vuttā. **Vatthuavippaṭipatti** visayasabhāvapaṭivedho, **sammāpaṭipatti** sīlasamādhisampadānaṃ nibbidāñāṇena anabhiratiñāṇameva vā tathā pavattaṃ. Sabbāpi vedanā dukkhadukkhatādibhāvato dukkhanti katvā vuttaṃ – ‘‘dukkhasaññāya vedanā padaṭṭhāna’’nti. **Dhammasaññā**ti dhammamattanti saññā.

Sattānaṃ kāye avītarāgatā pañcannaṃ ajjhattikāyatanānaṃ vasena hotīti āha – **‘‘pañcindriyāni rūpīni rūparāgassa padaṭṭhāna’’**nti. Kāyo hi idha rūpanti adhippeto. Visesato jhānanissayabhūte manāyatane ca nikanti hotīti āha – **‘‘chaṭṭhāyatanaṃ bhavarāgassa padaṭṭhāna’’**nti. Edisaṃ mā rūpaṃ nibbattatu, mā edisī vedanāti evaṃ pavattā rūpādiabhinandanā **nibbattabhavānupassitā. Ñāṇadassanassā**ti kammassakataññāṇadassanassa. Yonisomanasikāravato hi pubbenivāsānussati kammassakataññāṇassa kāraṇaṃ hoti, na ayoniso ummujjantassa. Imassa ca atthassa vibhāvanatthaṃ **mahānāradakassapajātakaṃ** (jā. 2.22.1153 ādayo), **brahmajāle** (dī. ni. 1.38 ādayo) ekaccasassatavādo ca udāharitabbo. **‘‘Okappanalakkhaṇā’’**tiādinā saddhāpasādānaṃ visesaṃ dasseti. So pana saddhāyayeva avatthāviseso daṭṭhabbo. Tattha **okappanaṃ** saddahanavasena ārammaṇassa ogāhaṇaṃ nicchayo. **Anāvilatā** assaddhiyāpagamena cittassa akālussiyatā. **Abhipatthiyanā** saddahanameva. **Aveccapasādo** paññāsahito āyatanagato abhippasādo. **Apilāpanaṃ** asammoso nimujjitvā viya ārammaṇassa ogāhaṇaṃ vā, ettha ca saddhādīnaṃ pasādasaddhāsammappadhānasatipaṭṭhānajhānaṅgāni yathākkamaṃ padaṭṭhānanti vadantena avatthāvisesavasena padaṭṭhānabhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. Satisamādhīnaṃ vā kāyādayo satipaṭṭhānāti. Vitakkādayo ca jhānānīti padaṭṭhānabhāvena vuttā.

Assādamanasikāro saṃyojanīyesu dhammesu assādānupassitā. **Punabbhavavirohaṇā**ti punabbhavāya virohaṇā, punabbhavanibbattanārahatā vipākadhammatāti attho. **Opapaccayikanibbattilakkhaṇa**nti upapattibhavabhāvena nibbattanasabhāvaṃ. **Nāmakāyarūpakāyasaṅghātalakkhaṇa**nti arūparūpakāyānaṃ samūhiyabhāvaṃ. **Indriyavavatthāna**nti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ vavatthitabhāvo. **Opapaccayika**nti upapattikkhandhanibbattakaṃ. **Upadhī**ti attabhāvo. Attano piyassa maraṇaṃ cintentassa bālassa yebhuyyena soko uppajjatīti maraṇaṃ sokassa padaṭṭhānanti vuttaṃ. **Ussukkaṃ** cetaso santāpo. **Odahana**nti avadahanaṃ. Attano nissayassa santapanameva bhavassāti vuttaṃ bhavaṃ dassetuṃ **‘‘imānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha bhavassa aṅgāni bhavasaṅkhātāni ca aṅgāni bhavaṅgāni. Tesu kilesā bhavassa aṅgāni. Kammavipākavaṭṭaṃ bhavasaṅkhātāni aṅgāni. **Samaggānī**ti sabbāni. Khandhāyatanādīnaṃ aparāparuppattisaṃsaraṇaṃ saṃsāro. Tassa purimapurimajātinipphannaṃ kilesādivaṭṭaṃ kāraṇanti āha – **‘‘bhavo saṃsārassa padaṭṭhāna’’**nti. Sampāpakahetubhāvaṃ sandhāya ‘‘maggo nirodhassa padaṭṭhāna’’nti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānogāhakassa otaraṇaṭṭhānatāya bahussuto titthaṃ nāma, tassa sammāpayirupāsanā **titthaññutā**. Dhammūpasañhitaṃ pāmojjaṃ pītaṃ nāma, sappāyadhammassavanena taṃ uppādetvā kammaṭṭhānassa brūhanā **pītaññutā,** bhāvanāya thokampi layāpattiyā uddhaṃpattiyā ca jānanā **pattaññutā**. Attano pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatassa jānanā **attaññutā,** tesu purimānaṃ purimānaṃ pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānabhāvo suviññeyyo eva. Katapuññasseva patirūpadesavāso sambhavati, na itarassāti **‘‘pubbekatapuññatā patirūpadesavāsassa padaṭṭhāna’’**nti vuttaṃ. **Yathābhūtañāṇadassanaṃ** saha adhiṭṭhānena taruṇavipassanā. **Nibbidā**ti balavavipassanā. **Virāgo**ti maggo. **Vimuttī**ti phalaṃ. **Evan**ti yadidaṃ ‘‘tassā vipallāsā padaṭṭhāna’’ntiādinā avijjādīnaṃ padaṭṭhānaṃ dassitaṃ, iminā nayena athāpi yo koci upanissayo balavapaccayoti yo koci avasesapaccayo, **sabbo so padaṭṭhānaṃ** kāraṇanti veditabbaṃ. ‘‘Evaṃ yā kāci upanisā yogato ca paccayato cā’’tipi paṭhanti. Tattha **upanisā**ti kāraṇaṃ, **yogato**ti yuttito, **paccayato**ti paccayabhāvamattatoti attho veditabbo. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

23. **Tattha katamo lakkhaṇo hāro**tiādi lakkhaṇahāravibhaṅgo. Tattha **kiṃ lakkhayatī**ti lakkhaṇahārassa visayaṃ pucchati. **‘‘Ye dhammā’’**tiādinā lakkhaṇahāraṃ saṅkhepato dassetvā taṃ udāharaṇehi vibhajituṃ **‘‘cakkhu’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **‘‘vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇānī’’**ti iminā anavaṭṭhitabhāvādināpi ekalakkhaṇatā vuttā evāti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ āyatanavasena ekalakkhaṇataṃ dassetvā idāni khandhādivasena dassetuṃ **‘‘atīte, rādha, rūpe anapekkho hotī’’**tiādi suttaṃ ābhataṃ. **Yamakovādasutte** (saṃ. ni. 3.85) **vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇā vuttā**ti tasmiṃ sutte ‘‘vadhakaṃ rūpaṃ vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānātī’’tiādinā āgatattā vuttaṃ. **Itī**ti evaṃ, imissaṃ gāthāyaṃ kāyagatāya satiyā vuttāya sati vedanāgatā sati cittagatā sati dhammagatā ca sati vuttā bhavati satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo. **Diṭṭha**ntiādīnaṃ atthaṃ parato vaṇṇayissāma.

Kāye kāyānupassī viharāhīti ettha **kāye**ti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca samūhaṭṭhena kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi **kāyo, āyo**ti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho – āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo, iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. ‘‘Kāye’’ti ca vatvā puna ‘‘kāyānupassī’’ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādidassanatthaṃ. Tena na kāye vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassī evāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī.

Yopi cettha kesalomādiko bhūtupādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtupādāyavinimuttaekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujjako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtupādāyasamūhānupassī evāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatte eva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
> Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccatī’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.36; mahāni. aṭṭha. 3);

Ghanavinibbhogādidassanatthanti ādisaddena ayamattho veditabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī.

Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānattaasubhabhūte eva imasmiṃ kāye niccasukhaattasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhaanattaasubhākārasamūhānupassīti attho. Atha vā yvāyaṃ **mahāsatipaṭṭhāne** (dī. ni. 2.374 ādayo) assāsapassāsādicuṇṇikajātaaṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca ‘‘idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ…pe… aṭṭhimiñjakāya’’nti **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 3.34 ādayo) kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhāte kāyānupassīti attho daṭṭhabbo. Api ca ‘‘imasmiṃ kāye aniccato anupassati no niccato’’tiādinā anukkamena **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 3.34 ādayo) āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādikassa ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanato kāye kāyānupassīti attho.

Viharāhīti vattāhi. **Ātāpī**ti tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, so assa atthīti ātāpī. **Sampajāno**ti sampajaññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimā**ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitā anupassanā atthi, tenevāha – ‘‘satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti (saṃ. ni. 5.234). Anātāpino ca anto saṅkoco antarāyakaro hoti, kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, taṃ dassanatthaṃ ‘‘ātāpī’’tiādi vuttaṃ.

Tattha **vineyyā**ti tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loke**ti tasmiṃyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Abhijjhāggahaṇena cettha kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo gahitoti nīvaraṇesu balavadhammadvayappahānadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttanti kāyānupassanāsatipaṭṭhānassa pahānaṅgaṃ dassitaṃ. ‘‘Ātāpī’’tiādinā pana sampayogaṅgaṃ dassitanti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘ātāpī’’tiādi vuttaṃ. Tattha abhijjhādomanassānaṃ samatho ujupaṭipakkhoti abhijjhādomanassavinayo vuccamāno samādhindriyaṃ dīpetīti āha – **‘‘vineyya loke abhijjhādomanassanti samādhindriya’’**nti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.367). **Ekalakkhaṇattā catunnaṃ indriyāna**nti yathā vīriyapaññāsamādhindriyehi kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ ijjhati, evaṃ vedanācittadhammānupassanāsatipaṭṭhānānipi tehi ijjhantīti catusatipaṭṭhānasādhane imesaṃ indriyānaṃ sabhāvabhedābhāvato samānalakkhaṇattā itarāni satipaṭṭhānānipi vuttāni eva hontīti attho.

24. Idāni satipaṭṭhānesu gahitesu sabbesaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ gahitabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘catūsu satipaṭṭhānesū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **bodhaṅgamā**ti bodhaṃ ariyamaggañāṇaṃ gacchantīti bodhaṅgamā. Yathāvuttassa bodhassa pakkhe bhavāti **bodhipakkhiyā. Neyyānikalakkhaṇenā**ti ettha nimittato pavattato ca vuṭṭhānaṃ niyyānaṃ, niyyāne niyuttāti neyyānikā, yathā dovārikoti. Niyyānasaṅkhātaṃ vā phalaṃ arahantīti neyyānikā. Niyyānaṃ payojanaṃ etesanti vā neyyānikā. ‘‘Niyyānikā’’tipi pāṭho, tattha niyyānaṃ etesaṃ atthīti niyyānikāti attho. ‘‘Niyyāniyā’’tipi pāṭho, tassa niyyantīti niyyāniyāti attho daṭṭhabbo. Niyyānikalakkhaṇenāti niyyānikasabhāvena.

Evaṃ akusalāpi dhammāti yathā kusalā dhammā ekalakkhaṇabhāvena niddhāritā, evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇaṭṭhena niddhāretabbā. Kathaṃ? Pahānekaṭṭhatāvasenāti dassento **‘‘pahānaṃ abbhatthaṃ gacchantī’’**ti āha. Idāni taṃ pahānaṃ dassetuṃ **‘‘catūsu satipaṭṭhānesū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha kāyānupassanādīsu catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu asubhe subhantiādayo cattāro vipallāsā pahīyanti, kabaḷīkārāhārādayo cattāro āhārā cassa pariññaṃ gacchanti, tesaṃ parijānanassa paribandhino kāmarāgādayo byantīkatā hontīti attho, kasmā? Tehi pahātabbabhāvena ekalakkhaṇattāti. Evaṃ sabbattha attho yojetabbo. Tenevāha – ‘‘evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbhatthaṃ gacchantī’’ti.

Idāni aññenapi pariyāyena lakkhaṇahārassa udāharaṇāni dassetuṃ **‘‘yattha vā panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yatthā**ti yassaṃ desanāyaṃ. **Vā**-saddo vikappattho. **Panā**ti padapūraṇo. **Rūpindriya**nti ruppanasabhāvaṃ aṭṭhavidhaṃ indriyaṃ. **Tatthā**ti tassaṃ desanāyaṃ. **Rūpadhātū**ti ruppanasabhāvā dasa dhātuyo. **Rūpāyatana**nti ruppanasabhāvaṃ dasāyatanaṃ, rūpīni dasāyatanānīti attho. Ruppanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā imāni desitānīti adhippāyo. Desitaṃ tattha sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ sukhavedanābhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo.

Dukkhasamudayo ca ariyasaccanti idaṃ akusalassa somanassassa vasena vuttaṃ, sāsavakusalassāpi vasena yujjati eva. Sabbo ca paṭiccasamuppādo desitoti sambandho. Avijjānusayitattā adukkhamasukhāya vedanāya. Vuttañhetaṃ – ‘‘adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anusetī’’ti (ma. ni. 1.465). Tathā ca vuttaṃ **‘‘adukkhamasukhāya hi vedanāya avijjā anusetī’’**ti. Etena adukkhamasukhāvedanāggahaṇena avijjā gahitāti dasseti. Sati ca avijjāggahaṇe sabbo paṭiccasamuppādo desitoti dassetuṃ **‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’**tiādi vuttaṃ. **So cā**ti ettha **ca**-saddo byatirekattho, tena so paṭiccasamuppādo anulomapaṭilomavasena duvidhoti imaṃ vakkhamānavisesaṃ joteti. Tesu anulomato paṭiccasamuppādo yathādassito sarāgasadosasamohasaṃkilesapakkhena hātabboti vutto, paṭilomato pana paṭiccasamuppādo yo ‘‘avijjāyatveva asesavirāganirodhā’’tiādinā **pāḷiyaṃ** (ma. ni. 3.126; mahāva. 1) vutto, taṃ sandhāya **‘‘vītarāgavītadosavītamohaariyadhammehi hātabbo’’**ti vuttaṃ.

Idāni ekalakkhaṇatāvibhāvanena lakkhaṇahārayojanāya nayaṃ dassetuṃ **‘‘evaṃ ye dhammā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kiccato**ti pathavīādīnaṃ phassādīnañca rūpārūpadhammānaṃ sandhāraṇasaṅghaṭṭanādikiccato, tesaṃ tesaṃ vā paccayadhammānaṃ taṃtaṃpaccayuppannadhammassa paccayabhāvasaṅkhātakiccato. **Lakkhaṇato**ti kakkhaḷaphusanādisabhāvato. **Sāmaññato**ti ruppananamanādito aniccatādito khandhāyatanādito ca. **Cutūpapātato**ti saṅkhatadhammānaṃ bhaṅgato uppādato ca, samānanirodhato samānuppādato cāti attho. Ettha ca sahacaraṇaṃ samānahetutā samānaphalatā samānabhūmitā samānavisayatā samānārammaṇatāti evamādayopi **ca**-saddena saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ uttānatthameva.

Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā

25. **Tattha katamo catubyūho hāro**ti catubyūhahāravibhaṅgo. Tattha **byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparasandhi ca gavesitabbo**ti saṅkhepena tāva catubyūhaṃ dasseti. **‘‘Byañjanenā’’**ti iminā hārānaṃ suttassa byañjanavicayabhāvato byañjanamukheneva ete catubyūhahārapadatthā niddhāretabbāti dasseti. **Nerutta**nti niruttaṃ nibbacananti attho. Niruttameva neruttaṃ. Tenevāha – **‘‘yā niruttipadasaṃhitā’’**ti. Tassattho – yā nirutti, idaṃ neruttaṃ. Kā pana sā nirutti? Padasaṃhitāti padesu saṃhitā yuttā, liṅgavacanakālasādhanapurisādivisesayogena yo yo attho yathā yathā vattabbo, tathā tathā pavattasabhāvaniruttīti attho. Tathā hi vuttaṃ **‘‘yaṃ dhammānaṃ nāmaso ñāṇa’’**nti.

Tattha **ya**nti hetuatthe nipāto, yāya kāraṇabhūtāyāti attho. **Dhammāna**nti ñeyyadhammānaṃ. **Nāmaso**ti pathavī phasso khandhā dhātu tisso phussoti evamādināmavisesena ñāṇaṃ pavattati, ayaṃ sabhāvanirutti nāma. Pathavīti hi evamādikaṃ saddaṃ gahetvā tato paraṃ saṅketadvārena tadatthapaṭipatti taṃtaṃaniyatanāmapaññattiggahaṇavaseneva hotīti. Atha vā padasaṃhitāti padena saṃhitā. Padato hi padatthāvabodho. So panassa atthe pavattinimittabhūtāya paññattiyā gahitāya eva hotīti sā pana paññatti niruttisaṅkhātapadena saṃhitā padatthaṃ bodhetīti padasaṃhitāti vuttā. **‘‘Yadā hi bhikkhū’’**tiādinā ‘‘dhammānaṃ nāmaso ñāṇa’’nti padassa atthaṃ vivarati.

Tattha **atthassā**ti saddābhidheyyassa atthassa. **Nāmaṃ jānātī**ti nāmapaññattivasena ayaṃ nāmāti nāmaṃ jānāti. **Dhammassā**ti sabhāvadhammassa. **Tathā tathā naṃ abhiniropetī**ti yo yo attho dhammo ca yathā yathā ca voharitabbo, tathā tathā naṃ nāmaṃ vohāraṃ abhiniropeti desetīti attho. Ettāvatā ca ayaṃ bhikkhu atthakusalo yāva anekādhivacanakusaloti vuccatīti sambandhitabbaṃ.

Tattha **atthakusalo**ti pāḷiatthe kusalo. **Dhammakusalo**ti pāḷiyaṃ kusalo. **Byañjanakusalo**ti akkharesu ca vākyesu ca kusalo. **Niruttikusalo**ti nibbacane kusalo. **Pubbāparakusalo**ti desanāya pubbāparakusalo. **Desanākusalo**ti dhammassa desanāya kusalo. **Atītādhivacanakusalo**ti atītapaññattikusalo. Esa nayo sesesupi. **Evaṃ sabbāni kātabbāni, janapadaniruttānī**ti yattakāni sattavohārapadāni, tāni sabbāni yathāsambhavaṃ sutte nibbacanavasena kātabbāni vattabbānīti attho. **Sabbā ca janapadaniruttiyo**ti sabbā ca lokasamaññāyo yathārahaṃ kātabbā. ‘‘Samaññaṃ nātidhāveyyā’’ti hi vuttaṃ. Tathā hi sammutisaccamukheneva paramatthasaccādhigamo hotīti.

26. Adhippāyakaṇḍe anuttānaṃ nāma natthi.

27. Nidānakaṇḍe **iminā vatthunā**ti iminā puttagavādikittanasaṅkhātena kāraṇena. Kāraṇañhettha vatthu nidānanti ca vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha nidānaniddhāraṇaṃ veditabbaṃ.

Kāmandhāti kilesakāmena andhā. **Jālasañchannā**ti taṇhājālapaliguṇṭhitā. **Taṇhāchadanachāditā**ti taṇhāsaṅkhātena andhakārena pihitā. **Bandhanābaddhā**ti kāmaguṇasaṅkhātena bandhanena baddhā. ‘‘Pamattabandhanā’’tipi pāṭho, pamādenāti attho. **Pubbāparenā**ti pubbena vā aparena vā desanantarenāti adhippāyo. **Yujjatī**ti yogaṃ upeti, sametīti attho. **Imehi padehi pariyuṭṭhānehī**ti imehi yathāvuttehi gāthāpadehi taṇhāpariyuṭṭhānadīpakehi. **Sāyeva taṇhā**ti yā purimagāthāya vuttā, sāyeva taṇhā. **‘‘Yañcāhā’’**tiādinā dvinnampi gāthānaṃ atthasaṃsandanena pubbāparaṃ vibhāveti. **Payogenā**ti samudācārena. **Tasmā**ti yattha sayaṃ uppannā, taṃ santānaṃ nissarituṃ adentī nānārammaṇehi palobhayamānā kilesehi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Tasmā kilesavasena ca pariyuṭṭhānavasena ca taṇhābandhanaṃ vuttā.

Papañcenti saṃsāre ciraṃ ṭhapentīti **papañcā**. Tiṭṭhanti etāhīti **ṭhitī**. Bandhanaṭṭhena sandānaṃ viyāti **sandānaṃ**. Nibbānanagarappavesassa paṭisedhanato palighaṃ viyāti **palighaṃ**. Anavasesataṇhāpahānena **nittaṇho**. Attahitaparahitānaṃ idhalokaparalokānañca munanato **munī**ti evaṃ gāthāya padattho veditabbo. Papañcādiatthā pana **pāḷiyaṃ** vibhattā evāti. Tattha yassete papañcādayo abbhatthaṃ gatā, tassa taṇhāya lesopi na bhavati. Tena vuttaṃ – **‘‘yo etaṃ sabbaṃ samatikkanto, ayaṃ vuccati nittaṇho’’**ti.

28. **Pariyuṭṭhāna**nti ‘‘taṇhāya pariyuṭṭhāna’’nti vuttāni taṇhāvicaritāni. **Saṅkhārā**ti ‘‘tadabhisaṅkhatā saṅkhārā’’ti vuttā taṇhādiṭṭhimānahetukā saṅkhārā. Te pana yasmā sattasu javanacetanāsu paṭhamacetanā sati paccayasamavāye imasmiṃyeva attabhāve phalaṃ deti. Pacchimacetanā anantare attabhāve. Ubhinnaṃ vemajjhacetanā yattha katthaci phalaṃ deti, tasmā vipaccanokāsavasena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘diṭṭhadhammavedanīyā vā’’**tiādi vuttaṃ. Yasmā pana taṃtaṃcetanāsampayuttā taṇhāpi cetanā viya diṭṭhadhammavedanīyādivasena tidhā hoti, tasmā vuttaṃ – **‘‘evaṃ taṇhā tividhaṃ phalaṃ detī’’**ti. **Pubbāparena yujjatī**ti yaṃ pubbaṃ purimaṃ saṅkhārānaṃ diṭṭhadhammavedanīyatādivacanaṃ vuttaṃ, taṃ iminā aparena kammassa diṭṭhadhammavedanīyatādivacanena yujjati gaṅgodakaṃ viya yamunodakena saṃsandati sametīti attho.

Saṅkhārā dassanabalenāti catūsu diṭṭhigatasampayuttesu vicikicchāsampayutte cāti pañcasu cittuppādesu saṅkhārā paṭhamamaggapaññābalena. **Chattiṃsa taṇhāvicaritāni bhāvanābalenā**ti paṭhamamaggena pahīnāvasesavasena vuttaṃ, na sabbesaṃ vasena.

Anubandhoti taṇhādīnaṃ anuppabandhena pavatti. **Yo cāpi papañco**tiādinā ‘‘papañcetī’’tiādinā vuttaṃ **rādhasuttañca**saṃsandati. Tenevāha – **‘‘idaṃ ekattha’’**nti. Yadipi atthato ekaṃ, desanāya pana viseso vijjatīti dassetuṃ **‘‘api cā’’**tiādi vuttaṃ. **Eva**nti iminā vuttappakārena. **Suttenā**ti saṃvaṇṇiyamānena suttena. **Sutta**nti suttantaraṃ. **Saṃsandayitvā**ti vimissitvā atthato abhinnaṃ katvā. **Pubbāparena saddhiṃ yojayitvā**ti pubbena vā aparena vā suttena saddhiṃ atthato sambandhaṃ yojetvā. Vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti tena suttassa attho niddiṭṭho hoti vitthārito suttantaradassanena.

Na kevalaṃ suttantarasaṃsandanameva pubbāparasandhi, atha kho aññopi atthīti dassetuṃ **‘‘so cāya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **atthasandhī**ti kiriyākārakādivasena atthassa sambandho. So pana yasmā saṅkāsanādīnaṃ channaṃ atthapadānaṃyeva hoti, sabbassāpi padatthassa tadavarodhato.

Sambandho ca nāma na koci attho. Tasmā **‘‘atthasandhi chappadānī’’**tiādi vuttaṃ. **Byañjanasandhī**ti padassa padantarena sambandho. Yasmā pana sabbampi nāmādipadaṃ chahi byañjanapadehi asaṅgahitaṃ nāma natthi, tasmā **‘‘byañjanasandhi chappadānī’’**tiādi vuttaṃ.

Desanāsandhīti yathāvuttadesanantarena desanāya saṃsandanaṃ. **Na ca pathaviṃ nissāyā**ti pathaviṃ visayasaṅkhātaṃ nissayaṃ katvā, pathaviṃ ālambitvāti attho. **Jhāyī**ti phalasamāpattijhānena jhāyī. So hi sabbasaṅkhāranissaṭaṃ nibbānaṃ ālambitvā samāpajjanavasena jhāyati, na pathaviṃ nissāya jhāyatīti vutto. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca catūhi mahābhūtehi rūpappaṭibaddhavuttitāya sabbo kāmabhavo rūpabhavo ca gahitā. Arūpabhavo pana sarūpeneva gahitoti sabbaṃ lokaṃ pariyādiyitvā puna aññenapi pariyāyena taṃ dassetuṃ **‘‘na ca imaṃ loka’’**ntiādimāha. Sabbo hi loko idhaloko paraloko cāti dveva koṭṭhāsā honti. Yasmā pana **‘‘idhaloko’’**ti visesato diṭṭhadhammabhūto sattasantāno vuccati. ‘‘Paraloko’’ti bhavantarasaṅkhepagato sattasantāno tadubhayavinimutto anindriyabaddho rūpasantāno. Tasmā taṃ sandhāya **‘‘yamidaṃ ubhayamantarenā’’**tiādi vuttaṃ.

Ye pana ‘‘ubhayamantarenā’’ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesaṃ taṃ micchā. Antarābhavo hi abhidhamme paṭikkhittoti. **Diṭṭha**nti rūpāyatanaṃ. **Suta**nti saddāyatanaṃ. **Muta**nti patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanañca. **Viññāta**nti avasiṭṭhaṃ dhammārammaṇapariyāpannarūpaṃ. **Patta**nti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṃ. **Pariyesita**nti pattaṃ vā appattaṃ vā pariyesitaṃ. **Vitakkitaṃ vicārita**nti vitakkanavasena anumajjanavasena ca ālambitaṃ. **Manasānucintita**nti cittena anu anu cintitaṃ. **Ayaṃ sadevake…pe… anissitena cittena na ñāyati jhāyanto**ti ayaṃ khīṇāsavo phalasamāpattijhānena jhāyanto pubbeva taṇhādiṭṭhinissayānaṃ suṭṭhu pahīnattā sadevake loke…pe… manussāya yattha katthacipi anissitena cittena jhāyati nāma. Tato eva loke kenacipi na ñāyati ‘‘ayaṃ idaṃ nāma nissāya jhāyatī’’ti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
> Yassa te nābhijānāma, kiṃ tvaṃ nissāya jhāyasī’’ti. (netti. 104);

Idāni khīṇāsavacittassa katthacipi anissitabhāvaṃ **godhikasuttena** (saṃ. ni. 1.159) **vakkalisuttena** (saṃ. ni. 3.87) ca vibhāvetuṃ **‘‘yathā māro’’**tiādi vuttaṃ. **Viññāṇaṃ samanvesanto**ti parinibbānato uddhaṃ viññāṇaṃ pariyesanto. **‘‘Papañcātīto’’**tiādinā adassanassa kāraṇamāha. **Anissitacittā na ñāyanti jhāyamānā**ti na kevalaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā khīṇāsavassa cittagatiṃ mārādayo na jānanti, api ca kho saupādisesāyapi nibbānadhātuyā tassa taṃ na jānantīti attho. **Ayaṃ desanāsandhī**ti **godhikasuttavakkalisuttānaṃ** viya suttantānaṃ aññamaññaatthasaṃsandanā desanāsandhi nāma.

Niddesasandhīti niddesassa sandhi niddesasandhi, niddesena vā sandhi niddesasandhi. Purimena suttassa niddesena tasseva pacchimassa niddesassa, pacchimena vā purimassa sambandhananti attho. Taṃ dassetuṃ yasmā bhagavā yebhuyyena paṭhamaṃ vaṭṭaṃ dassetvā pacchā vivaṭṭaṃ dasseti, tasmā **‘‘nissitacittā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha nissitaṃ cittaṃ etesanti **nissitacittā,** puggalā, niddisitabbā puggalādhiṭṭhānāya desanāyāti adhippāyo. Dhammādhiṭṭhānāya pana nissitaṃ cittaṃ etthāti **nissitacittā,** nissitacittavanto taṇhādiṭṭhinissayavasena pavattā suttapadesā. Sesamettha sabbaṃ pākaṭameva.

Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā

29. **Tattha katamo āvaṭṭo hāro**ti āvaṭṭahāravibhaṅgo. Tattha **ārambhathā**ti ārambhadhātusaṅkhātaṃ vīriyaṃ karotha. **Nikkamathā**ti kosajjapakkhato nikkhantattā nikkamadhātusaṅkhātaṃ taduttarivīriyaṃ karotha. **Yuñjatha buddhasāsane**ti yasmā sīlasaṃvaro indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā satisampajaññanti imesu dhammesu patiṭṭhitānaṃ jāgariyānuyogavasena ārambhanikkamadhātuyo sampajjanti, tasmā tathābhūtasamathavipassanāsaṅkhāte bhagavato sāsane yuttappayuttā hotha. **Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro**ti evaṃ paṭipajjantā ca tedhātuissarassa maccurājassa vasaṃ satte netīti tassa senāsaṅkhātaṃ abalaṃ dubbalaṃ yathā nāma balūpapanno kuñjaro naḷehi kataṃ agāraṃ khaṇeneva viddhaṃseti, evameva kilesagaṇaṃ dhunātha vidhamatha viddhaṃsethāti attho (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.185).

Idāni yadatthaṃ ayaṃ gāthā nikkhittā, taṃ yojetvā dassetuṃ **''ārambhatha nikkamathāti vīriyassa padaṭṭhāna''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **ārambhatha nikkamathā**ti idaṃ vacanaṃ **vīriyassa padaṭṭhānaṃ** vīriyapayogassa kāraṇaṃ vīriyārambhe niyojanato, ''yogā ve jāyatī bhūrī''ti (dha. pa. 282) vacanato yogo bhāvanā. Tattha vipassanābhāvanāya vakkhamānattā samādhibhāvanā idhādhippetāti vuttaṃ – **''yuñjatha buddhasāsaneti samādhissa padaṭṭhāna''**nti. ''Maccuno sena''nti vuttāya kilesasenāya sammā dhunanaṃ ñāṇeneva hotīti āha – **''dhunātha...pe... padaṭṭhāna''**nti. Puna yathāvuttavīriyasamādhipaññāsampayuttesu ādhipaccakiccatāya papañcappahānasamatthā vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpenti cāti dassanatthaṃ **''ārambhatha nikkamathāti vīriyindriyassa padaṭṭhāna''**ntiādi vuttaṃ. **Imāni padaṭṭhānāni desanā**ti ''yānimāni vīriyassa padaṭṭhāna''ntiādinā vīriyādīnaṃ padaṭṭhānāni vuttāni, sā ārambhatha nikkamathāti ādidesanā, na vīriyārambhavatthuādīnīti attho. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Evaṃ yathānikkhittāya desanāya padaṭṭhānavasena atthaṃ niddhāretvā idāni taṃ sabhāgavisabhāgadhammavasena āvaṭṭetukāmo tassa bhūmiṃ dassetuṃ **''ayuñjantānaṃ vā sattānaṃ yoge yuñjantānaṃ vā ārambho''**tiādimāha. Tassattho – yoge bhāvanāyaṃ taṃ ayuñjantānaṃ vā sattānaṃ aparipakkañāṇānaṃ vāsanābhāgena āyatiṃ vijānanatthaṃ ayaṃ desanārambho yuñjantānaṃ vā paripakkañāṇānanti.

So pamādo duvidhoti yena pamādena bhāvanaṃ nānuyuñjanti, so pamādo attano kāraṇabhedena duvidho. **Aññāṇenā**ti pañcannaṃ khandhānaṃ salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapaṭicchādakena sammohena. **Nivuto**ti chādito. **Ñeyyaṭṭhāna**nti ñeyyañca taṃ ''iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo''tiādinā ñāṇassa pavattanaṭṭhānañcāti ñeyyaṭṭhānaṃ. Anekabhedattā pāpadhammānaṃ tabbasena anekabhedopi pamādo mūlabhūtāya avijjāya vasena eko evāti āha – **''ekavidho avijjāyā''**ti. Lābhavinicchayapariggahamacchariyāni pariyesanāārakkhāparibhogesu antogadhāni. Chandarāgajjhosānā taṇhā evāti taṇhāmūlakepi dhamme ettheva pakkhipitvā **''tividho taṇhāyā''**ti vuttaṃ.

Rūpīsu bhavesūti rūpadhammesu. **Ajjhosāna**nti taṇhābhiniveso. Etena **''taṇhāya rūpakāyo padaṭṭhāna''**nti padassa atthaṃ vivarati. Anādimati hi saṃsāre itthipurisā aññamaññarūpābhirāmā, ayañcattho **cittapariyādānasuttena** (a. ni. 1.1-10) dīpetabbo. **Arūpīsu sammoho**ti phassādīnaṃ atisukhumasabhāvattā santatisamūhakiccārammaṇaghanavinibbhogassa dukkarattā ca arūpadhammesu sammoho, sattānaṃ patiṭṭhitoti vacanaseso. Evaṃ niddhārite rūpakāyanāmakāyasaṅkhāte upādānakkhandhapañcake ārammaṇakaraṇavasena pavattaṃ taṇhañca avijjañca avisesena vuttaṃ catupādānānaṃ vasena vibhajitvā tesaṃ khandhānaṃ upādānānañca dukkhasamudayabhāvena sahapariññeyyapahātabbabhāvaṃ dasseti **''tattha rūpakāyo''**tiādinā.

30. Evaṃ pamādamukhena purimasaccadvayaṃ niddhāretvā pamādamukheneva aparampi saccadvayaṃ niddhāretuṃ **''tattha yo''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tassā**ti tassa pamādassa. **Sampaṭivedhenā**ti sammā parijānanena assādādīnaṃ jānanena. **Rakkhaṇā paṭisaṃharaṇā**ti attano cittassa rakkhaṇasaṅkhātā pamādassa paṭisaṃharaṇā, tappaṭipakkhena saṅkocanā appamādānuyogena yā khepanā. **Ayaṃ samatho**ti kiccena samādhiṃ dasseti. Ayaṃ vodānapakkhavisabhāgadhammavasena āvaṭṭanā. **''Yadā jānāti kāmānaṃ...pe... ānisaṃsa''**nti iminā samathādhigamassa upāyaṃ dasseti.

Tattha **kāmāna**nti vatthukāmānañca kilesakāmānañca. **Assādañca assādato**ti kāme paṭicca uppajjamānaṃ sukhasomanassasaṅkhātaṃ assādaṃ assādatāya assādamattato. **Ādīnava**nti ''appassādā kāmā bahudukkhā''tiādinā (ma. ni. 1.236) vuttaṃ ādīnavaṃ dosaṃ. **Nissaraṇa**nti paṭhamajjhānaṃ.

Vuttañhetaṃ – ‘‘kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamma’’nti (itivu. 72). **Okāra**nti lāmakabhāvaṃ. **Saṃkilesa**nti saṃkilissanaṃ. Kāmahetu hi sattā saṃkilissanti. **Vodāna**nti visujjhanaṃ. **Nekkhamme ca ānisaṃsa**nti nīvaraṇappahānādiguṇavisesayogaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ yathāvutte samathe sati. **Yā vīmaṃsā**ti yā paññā. ‘‘Samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī’’ti (saṃ. ni. 5.1071) hi vuttaṃ. Yathā taṇhāsahitāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, evaṃ avijjāsahitāva taṇhā upādānānaṃ paccayo. Tāsu niruddhāsu upādānādīnaṃ abhāvo evāti taṇhāavijjāpahānena sakalavaṭṭadukkhanirodhaṃ dassento **‘‘imesu dvīsu dhammesu pahīnesū’’**tiādimāha. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Evaṃ vodānapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetvā idāni saṃkilesapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetuṃ **‘‘yathāpi mūle’’**ti gāthamāha. Tassattho – yathā nāma patiṭṭhāhetubhāvena mūlanti laddhavohāre bhūmigate rukkhassa avayave pharasuchedādiantarāyābhāvena anupaddave tato eva daḷhe thire sati khandhe chinnepi assatthādirukkho ruhati, evameva taṇhānusayasaṅkhāte attabhāvarukkhassa mūle maggañāṇapharasunā anupacchinne tayidaṃ dukkhaṃ punappunaṃ aparāparabhāvena nibbattati na nirujjhatīti. Kāmataṇhādinivattanatthaṃ **‘‘bhavataṇhāyā’’**ti vuttaṃ. **Etassa dhammassa paccayo**ti etassa bhavataṇhāsaṅkhātassa dhammassa bhavesu ādīnavappaṭicchādanādivasena assādaggahaṇassa paccayo. Vuttañhetaṃ – ‘‘saṃyojanīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 2.57). Tenevāha – **‘‘avijjāpaccayā hi bhavataṇhā’’**ti. Idha samatho vipassanā ca maggasamādhi maggapaññā ca adhippetāti āha – **‘‘yena taṇhānusayaṃ samūhanatī’’**tiādi. **Imāni cattāri saccānī**ti visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti. Sesaṃ vuttanayameva.

Idāni na kevalaṃ niddhāriteheva visabhāgasabhāgadhammehi āvaṭṭanaṃ, atha kho pāḷiāgatehipi tehi āvaṭṭanaṃ āvaṭṭahāroti dassanatthaṃ **‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’**nti gāthamāha. Tattha **sabbapāpassā**ti sabbākusalassa. **Akaraṇa**nti anuppādanaṃ. **Kusalassā**ti catubhūmakakusalassa. **Upasampadā**ti paṭilābho. **Sacittapariyodāpana**nti attano cittavodānaṃ, taṃ pana arahattena hoti. Iti sīlasaṃvarena sabbapāpaṃ pahāya samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodapetabbanti **etaṃ buddhāna sāsanaṃ** ovādo anusiṭṭhīti ayaṃ saṅkhepattho, vitthārato pana attho pāḷito eva viññāyati.

Tattha **‘‘sabbapāpaṃ nāmā’’**tiādīsu **dosasamuṭṭhāna**nti doso samuṭṭhānameva etassāti dosasamuṭṭhānaṃ, na doso eva samuṭṭhānanti. Lobhasamuṭṭhānāyapi pisuṇavācāya sambhavato. Kāyaduccaritanti padaṃ apekkhitvā ‘‘dosasamuṭṭhāna’’nti napuṃsakaniddeso. **Lobhasamuṭṭhānaṃ mohasamuṭṭhāna**nti etthāpi eseva nayo. Samphappalāpo uddhaccacittena pavattayatīti adhippāyena tassa mohasamuṭṭhānatā vuttā.

Evaṃ duccaritaakusalakammapathakammavibhāgena ‘‘sabbapāpa’’nti ettha vuttapāpaṃ vibhajitvā idānissa akusalamūlavasena agatigamanavibhāgampi dassetuṃ **‘‘akusalamūla’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **akusalamūlaṃ payogaṃ gacchanta**nti lobhādiakusalāni kāyavacīpayogaṃ gacchantāni, kāyavacīpayogaṃ samuṭṭhāpentānīti attho. **Chandā**ti chandahetu. **Yaṃ chandā agatiṃ gacchati, idaṃ lobhasamuṭṭhāna**nti chandā agatiṃ gacchatīti yadetaṃ agatigamanaṃ, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti. Evaṃ sesesupi attho daṭṭhabbo. Ettāvatā ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’nti ettha pāpaṃ dassetvā idāni tassa akaraṇaṃ dassento **‘‘lobho...pe... paññāyā’’**ti tīhi kusalamūlehi tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ pahānavasena sabbapāpassa akaraṇaṃ anuppādanamāha. Tathā **lobho upekkhāyā**tiādinā brahmavihārehi. Tattha aratiṃ vūpasamentī muditā tassā mūlabhūtaṃ mohaṃ pajahatīti katvā vuttaṃ – **‘‘moho muditāya pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatī’’**ti.

31. Idāni aññenapi pariyāyena pāpaṃ tassa akaraṇañca dassetvā sesapadānañca atthavibhāvanamukhena sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanaṃ dassetuṃ **‘‘sabbapāpaṃ nāma aṭṭha micchattānī’’**tiādi vuttaṃ. **Akiriyā akaraṇaṃ anajjhācāro**ti tīhipi padehi micchattānaṃ anuppādanameva vadati. Tathā **kiriyā karaṇaṃ ajjhācāro**ti tīhipi padehi uppādanameva vadati. **Ajjhācāro**ti adhiṭṭhahitvā ācaraṇaṃ. **Atītassā**ti cirakālappavattivasena purāṇassa. **Maggassā**ti ariyamaggassa. Vuttañhetaṃ – ‘‘purāṇamaggaṃ purāṇaṃ añjasanti kho ariyassetaṃ aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacana’’nti (saṃ. ni. 2.65 atthato samānaṃ). Atītena vā vipassinā bhagavatā yathādhigataṃ desitabhāvaṃ sandhāya ‘‘atītassa maggassā’’ti vuttaṃ. Vipassino hi ayaṃ bhagavato sammāsambuddhassa pātimokkhuddesagāthāti.

Yaṃ paṭivedhenāti yassa pariññābhisamayena. **Yaṃ pariyodāpitaṃ, ayaṃ nirodho**ti yadipi asaṅkhatā dhātu kenaci saṃkilesena na saṃkilissati, adhigacchantassa pana puggalassa vasena evaṃ vuttaṃ. Tassa hi yāva saṃkilesā na vigacchanti, tāva asaṅkhatā dhātu apariyodapitāti vuccati. Yathā nibbānādhigamena ye khandhā vūpasametabbā, tesaṃ sesabhāvena asesabhāvena ca ‘‘saupādisesā’’ti ca, ‘‘anupādisesā’’ti ca vuccati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Imāni pāḷiāgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritāni cattāri saccāni punapi pāḷiāgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanena āvaṭṭahāraṃ dassetuṃ **‘‘dhammo have rakkhatī’’**ti gāthamāha. Tassā padattho pubbe vutto eva. **Dhammo**ti puññadhammo idhādhippeto. Taṃ vibhajitvā dassento **‘‘dhammo nāma duvidho indriyasaṃvaro maggo cā’’**ti āha. Indriyasaṃvarasīsena cettha sabbampi sīlaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Sabbā upapattiyo **duggati** dukkhadukkhatādiyogena dukkhā gatiyoti katvā. Yathāvutte duvidhe dhamme paṭhamo dhammo yathā suciṇṇo hoti, yato ca so rakkhati, yattha ca patiṭṭhāpeti, taṃ sabbaṃ dassetuṃ **‘‘tattha yā saṃvarasīle akhaṇḍakāritā’’**tiādi vuttaṃ. Idāni tassa dhammassa apāyato rakkhaṇe ekantikabhāvaṃ vibhāvetuṃ gāmaṇisaṃyutte (saṃ. ni. 4.358) **asibandhakaputtasuttaṃ** ābhataṃ.

Tattha **eva**nti pakārena. **Ca**-saddo sampiṇḍane, imināpi pakārena ayamattho veditabboti adhippāyo. **Asibandhakaputto**ti asibandhakassa nāma putto. Gāme jeṭṭhakatāya **gāmaṇī. Pacchābhūmakā**ti pacchābhūmivāsino. **Kāmaṇḍalukā**ti sakamaṇḍaluno. **Sevālamālikā**ti pātova udakato sevālañceva uppalādīni ca gahetvā udakasuddhibhāvajānanatthaṃ mālaṃ katvā piḷandhanakā. **Udakorohakā**ti sāyaṃ pātaṃ udakaṃ orohaṇakā. **Uyyāpentī**ti upariyāpenti. **Saññāpentī**ti sammā yāpenti. **Saggaṃ nāma okkāmentī**ti parivāretvā ṭhitāva ‘‘gaccha, bho, brahmalokaṃ, gaccha, bho, brahmaloka’’nti vadantā saggaṃ pavesenti.

Anuparisakkeyyāti anuparigaccheyya. **Ummujjā**ti uṭṭhaha. **Uplavā**ti jalassa upariplava. **Thalamuplavā**ti thalaṃ abhiruha. **Tatra yāssā**ti tatra yaṃ assa, yaṃ bhaveyya. **Sakkharakaṭhala**nti sakkharā vā kaṭhalā vā. **Sā adhogāmī assā**ti sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmī bhaveyya. **Adho gaccheyyā**ti heṭṭhā gaccheyya. **Maggassā**ti ariyamaggassa. **Tikkhatā**ti tikhiṇatā. Sā ca kho na satthakassa viya nisitakaraṇatā, atha kho indriyānaṃ paṭubhāvoti dassetuṃ **‘‘adhimattatā’’**ti āha. Nanu ca ariyamaggo attanā pahātabbakilese anavasesaṃ samucchindatīti atikhiṇo nāma natthīti? Saccametaṃ, tathāpi no ca kho ‘‘yathā diṭṭhippattassā’’ti vacanato saddhāvimuttadiṭṭhippattānaṃ kilesappahānaṃ pati atthi kāci visesamattāti sakkā vattuṃ. Ayaṃ pana viseso na idhādhippeto, sabbupapattisamatikkamanassa adhippetattā. Yasmā pana ariyamaggena odhiso kilesā pahīyanti, tañca nesaṃ tathāpahānaṃ maggadhammesu indriyānaṃ apāṭavapāṭavatarapāṭavatamabhāvena hotīti yo vajirūpamadhammesu matthakappattānaṃ aggamaggadhammānaṃ paṭutamabhāvo. Ayaṃ idha maggassa tikkhatāti adhippetā. Tenevāha – **‘‘ayaṃ dhammo suciṇṇo sabbāhi upapattīhi rakkhatī’’**ti. **‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’**tiādinā **suttantarena** (udā. 32) sugatisaññitānampi upapattīnaṃ duggatibhāvaṃ sādheti.

32. Idāni yathāvuttassa dhammassa visabhāgadhammānaṃ taṇhāvijjādīnaṃ sabhāgadhammānañca samathavipassanādīnaṃ niddhāraṇavasena āvaṭṭahāraṃ yojetvā dassetuṃ **‘‘tattha duggatīnaṃ hetu taṇhā ca avijjā cā’’**tiādimāha. Taṃ pubbe vuttanayattā suviññeyyameva. **Idaṃ vuccati brahmacariya**nti idaṃ ariyaṃ samathavipassanāsaṅkhātaṃ maggabrahmacariyanti vuccati. **Yaṃ rakkhatī**ti sabbāhi duggatīhi rakkhantassa ariyamaggassa ārammaṇabhūto nirodho rakkhanto viya vutto, nimittassa kattubhāvena upacaritattā. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā

33. **Tattha katamo vibhattihāro**ti vibhattihāravibhaṅgo. Tattha dhammavibhattibhūmivibhattipadaṭṭhānavibhattīti tividhā vibhatti. Tāsu yasmā dhammesu vibhāgato niddiṭṭhesu tattha labbhamāno bhūmivibhāgo padaṭṭhānavibhāgo ca niddisiyamāno suviññeyyo hoti, tasmā dhammavibhattiṃ tāva niddisanto soḷasavidhe paṭṭhāne yesaṃ suttānaṃ vasena visesato vibhajitabbā, tāni suttāni dassetuṃ **‘‘dve suttāni vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañcā’’**ti vuttaṃ. Tattha vāsanā puññabhāvanā, tassā bhāgo koṭṭhāso vāsanābhāgo, tassa hitanti **vāsanābhāgiyaṃ,** suttaṃ. Nibbijjhanaṃ lobhakkhandhādīnaṃ padālanaṃ nibbedho, tassa bhāgoti sesaṃ purimasadisameva. Yasmiṃ sutte tīṇi puññakiriyavatthūni desitāni, taṃ suttaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Yasmiṃ pana sekkhāsekkhā desitā, taṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Ayañca attho **pāḷiyaṃ**yeva āgamissati.

Puññabhāgiyāti puññabhāge bhavā. Tathā **phalabhāgiyā** veditabbā. **Phala**nti pana sāmaññaphalaṃ. **Saṃvarasīla**nti pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañca saṃvarā saṃvarasīlaṃ. **Pahānasīla**nti tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcappahānāni. Tesu nissaraṇappahānavajjānaṃ pahānānaṃ vasena pahānasīlaṃ veditabbaṃ. **So**ti yo vāsanābhāgiyasuttasampaṭiggāhako, so. **Tena brahmacariyenā**ti tena saṃvarasīlasaṅkhātena seṭṭhacariyena kāraṇabhūtena brahmacārī bhavati. Ettha ca aṭṭhasamāpattibrahmacariyassa na paṭikkhepo, keci pana ‘‘teneva brahmacariyenā’’ti paṭhanti, tesaṃ matena siyā tassa paṭikkhepo.

Pahānasīle ṭhitoti samucchedapaṭippassaddhippahānānaṃ vasena pahānasīle ṭhito. **Tena brahmacariyenā**ti tena pahānasīlena visesabhūtena maggabrahmacariyena. Ye pana ‘‘teneva brahmacariyenā’’ti paṭhanti, tesaṃ ayaṃ pāṭho ‘‘vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā, sīlakathā, saggakathā, puññavipākakathā’’ti. Ye pana ‘‘tena brahmacariyenā’’ti paṭhanti, tesaṃ ayaṃ pāṭho – ‘‘vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā, sīlakathā, saggakathā kāmānaṃ ādīnavo nekkhamme ānisaṃso’’ti. Tattha katamo pāṭho yuttataroti? Pacchimo pāṭhoti niṭṭhaṃ gantabbaṃ. Yasmā ‘‘nibbedhabhāgiyaṃ nāma suttaṃ yā catusaccappakāsanā’’ti vakkhati, na hi mahāthero sāvasesaṃ katvā dhammaṃ desesīti.

‘‘Natthi pajānanā’’tiādinā ubhinnaṃ suttānaṃ sātisayaṃ asaṅkarakāraṇaṃ dasseti. Tattha **pajānanā**ti ariyamaggassa padaṭṭhānabhūtā vuṭṭhānagāminī vipassanāpaññā. **Imāni cattāri suttānī**ti imesaṃ suttānaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyānaṃ vakkhamānānañca saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyānaṃ vasena cattāri suttāni. **Desanāyā**ti desanānayena. **Sabbato vicayena hārena vicinitvā**ti sabbatobhāgena ekādasasu ṭhānesu pakkhipitvā vicayena hārena vicinitvā. **‘‘Yuttihārena yojetabbānī’’**ti etena vicayahārayuttihārā vibhattihārassa parikammaṭṭhānanti dasseti. **‘‘Yāvatikā ñāṇassa bhūmī’’**ti iminā vibhattihārassa mahāvisayataṃ dasseti.

34. Evaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi dhamme ekadesena vibhajitvā idāni tesaṃ kilesabhāgiyaasekkhabhāgiyabhāvehi sādhāraṇāsādhāraṇabhāvehi vibhajituṃ **‘‘tattha katame dhammā sādhāraṇā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **katame dhammā**ti katame sabhāvadhammā. **Sādhāraṇā**ti avisiṭṭhā, samānāti attho. **Dve dhammā**ti duve pakatiyo. Pakatiattho hi ayaṃ dhamma-saddo ‘‘jātidhammānaṃ sattāna’’ntiādīsu (paṭi. ma. 1.33) viya. **Nāmasādhāraṇā**ti nāmena sādhāraṇā, kusalākusalāti samānanāmāti attho. **Vatthusādhāraṇā**ti vatthunā nissayena sādhāraṇā, ekasantatipatitatāya samānavatthukāti attho. Visesato saṃkilesapakkhe pahānekaṭṭhā nāmasādhāraṇā, sahajekaṭṭhā vatthusādhāraṇā. **Aññampi evaṃ jātiya**nti kiccapaccayapaṭipakkhādīhi samānaṃ saṅgaṇhāti. **Micchattaniyatānaṃ aniyatāna**nti idaṃ puthujjanānaṃ upalakkhaṇaṃ. Tasmā sassatavādā ucchedavādāti ādiko sabbo puthujjanabhedo āharitvā vattabbo. Dasanappahātabbā kilesā sādhāraṇā micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃ eva ca sambhavato sammattaniyatānaṃ asambhavato ca. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Ariyasāvakoti sekkhaṃ sandhāya vadati. **Sabbā sā avītarāgehi sādhāraṇā**ti lokiyasamāpatti rūpāvacarā arūpāvacarā dibbavihāro brahmavihāro paṭhamajjhānasamāpattīti evamādīhi pariyāyehi sādhāraṇā. Kusalasamāpatti pana iminā pariyāyena siyā asādhāraṇā, imaṃ pana dosaṃ passantā keci ‘‘yaṃ kiñci…pe… sabbā sā avītarāgehi sādhāraṇā’’ti paṭhanti. Kathaṃ te odhiso gahitā, atha odhiso gahetabbā, kathaṃ sādhāraṇāti? Anuyogaṃ manasikatvā taṃ visodhento āha – **‘‘sādhāraṇā hi dhammā evaṃ aññamañña’’**ntiādi. Tassattho – yathā micchattaniyatānaṃ aniyatānañca sādhāraṇāti vuttaṃ, evaṃ sādhāraṇā dhammā na sabbasattānaṃ sādhāraṇatāya sādhāraṇā, kasmā? Yasmā **aññamaññaṃ paraṃ paraṃ sakaṃ sakaṃ visayaṃ nātivattanti**. Paṭiniyatañhi tesaṃ pavattiṭṭhānaṃ, itarathā tathā vohāro eva na siyāti adhippāyo. Yasmā ca ete eva dhammā evaṃ niyatā visayā, tasmā **‘‘yopi imehi dhammehi samannāgato na so taṃ dhammaṃ upātivattatī’’**ti āha. Na hi micchattaniyatānaṃ aniyatānañca dassanena pahātabbā kilesā na santi, aññesaṃ vā santīti evaṃ sesepi vattabbaṃ.

Asādhāraṇo nāma dhammo tassa tassa puggalassa paccattaniyato ariyesu sekkhāsekkhadhammavasena anariyesu sabbābhabbapahātabbavasena gavesitabbo, itarassa tathā niddisitabbabhāvābhāvato. So ca kho sādhāraṇāvidhuratāya taṃ taṃ upādāya tathāvuttadesanānusārenāti imamatthaṃ dasseti **‘‘katame dhammā asādhāraṇā yāva desanaṃ upādāya gavesitabbā sekkhāsekkhā bhabbābhabbā’’**ti iminā. **Aṭṭhamakassā**ti sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa. **Dhammatā**ti dhammasabhāvo paṭhamassa maggaṭṭhatā dutiyassa phalaṭṭhatā. Paṭhamassa vā pahīyamānakilesatā. Dutiyassa pahīnakilesatā. Puna **aṭṭhamakassā**ti anāgāmimaggaṭṭhassa. **Nāma**nti sekkhāti nāmaṃ. **Dhammatā**ti taṃtaṃmaggaṭṭhatā heṭṭhimaphalaṭṭhatā ca. **Paṭipannakāna**nti maggasamaṅgīnaṃ. **Nāma**nti paṭipannakāti nāmaṃ. Evaṃ ‘‘aṭṭhamakassā’’tiādinā ariyapuggalesu asādhāraṇadhammaṃ dassetvā itaresu nayadassanatthaṃ **‘‘evaṃ visesānupassinā’’**tiādi vuttaṃ. Lokiyadhammesu eva hi hīnādibhāvo. Tattha **visesānupassinā**ti asādhāraṇadhammānupassinā. Micchattaniyatānaṃ aniyatā dhammā sādhāraṇā micchattaniyatā dhammā asādhāraṇā. Micchattaniyatesupi niyatamicchādiṭṭhikānaṃ aniyatā dhammā sādhāraṇā. Niyatamicchādiṭṭhi asādhāraṇāti iminā nayena visesānupassinā veditabbā.

Evaṃ nānānayehi dhammavibhattiṃ dassetvā idāni bhūmivibhattiṃ padaṭṭhānavibhattiñca vibhajitvā dassetuṃ **‘‘dassanabhūmī’’**tiādimāha. Tattha **dassanabhūmī**ti paṭhamamaggo. Yasmā pana paṭhamamaggakkhaṇe ariyasāvako sammattaniyāmaṃ okkamanto nāma hoti, tato paraṃ okkanto, tasmā ‘‘dassanabhūmi niyāmāvakkantiyā padaṭṭhāna’’nti vuttaṃ. Kiñcāpi heṭṭhimo heṭṭhimo maggo upariuparimaggādhigamassa kāraṇaṃ hoti, sakkāyadiṭṭhiādīni appahāya kāmarāgabyāpādādippahānassa asakkuṇeyyattā. Tathāpi ariyamaggo attano phalassa visesakāraṇaṃ āsannakāraṇañcāti dassetuṃ **‘‘bhāvanābhūmi uttarikānaṃ phalānaṃ pattiyā padaṭṭhāna’’**nti vuttaṃ. Sukhā paṭipadā khippābhiññā ñāṇuttarassa tathāvidhapaccayasamāyoge ca hotīti sā vipassanāya padaṭṭhānanti vuttā. Itarā pana tissopi paṭipadā samathaṃ āvahanti eva. Tāsu sabbamudutāya dassitāya sesāpi dassitā evāti āha – **‘‘dukkhā paṭipadā dandhābhiññā samathassa padaṭṭhāna’’**nti.

Dānamayaṃ puññakiriyavatthūti dānameva dānamayaṃ, pujjaphalanibbattanaṭṭhena puññaṃ, tadeva kattabbato kiriyā, payogasampattiyādīnaṃ adhiṭṭhānabhāvato vatthu cāti dānamayapuññakiriyavatthu. **Paratoghosassā**ti dhammassavanassa. **Sādhāraṇa**nti na bījaṃ viya aṅkurassa, dassanabhūmiādayo viya vā niyāmāvakkantiādīnaṃ āveṇikaṃ, atha kho sādhāraṇaṃ, tadaññakāraṇehipi paratoghosassa pavattanatoti adhippāyo. Tattha keci dāyakassa dānānumodanaṃ āciṇṇanti dānaṃ paratoghosassa kāraṇanti vadanti. Dāyako pana dakkhiṇāvisuddhiṃ ākaṅkhanto dānasīlādiguṇavisesānaṃ savane yuttappayutto hotīti dānaṃ dhammassavanassa kāraṇaṃ vuttaṃ.

Sīlasampanno vippaṭisārābhāvena samāhito dhammacintāsamattho hotīti sīlaṃ cintāmayañāṇassa kāraṇanti āha **''sīlamaya''**ntiādi. **Bhāvanāmayan**ti samathasaṅkhātaṃ bhāvanāmayaṃ. **Bhāvanāmayiyā**ti uparijhānasaṅkhātāya vipassanāsaṅkhātāya ca bhāvanāmayiyā. Purimaṃ purimañhi pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānaṃ. Idāni yasmā dānaṃ sīlaṃ lokiyabhāvanā ca na kevalaṃ yathāvuttaparatoghosādīnaṃyeva, atha kho yathākkamaṃ pariyattibāhusaccakammaṭṭhānānuyogamaggasammādiṭṭhīnampi paccayā honti, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ puna **''dānamaya''**ntiādinā desanaṃ vaḍḍhesi. Tathā patirūpadesavāsādayo kāyavivekacittavivekādīnaṃ kāraṇaṃ hotīti imaṃ nayaṃ dassetuṃ **''patirūpadesavāso''**tiādimāha. Tattha **kusalavīmaṃsāyā**ti paṭisaṅkhānupassanāya. **Akusalapariccāgo**ti iminā pahānapariññā vuttāti. **Samādhindriyassā**ti maggasamādhindriyassa. Sesaṃ suviññeyyameva.

Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanahāravibhaṅgavaṇṇanā

35. **Tattha katamo parivattano hāro**ti parivattanahāravibhaṅgo. Tattha yasmā saṃvaṇṇiyamāne sutte yathāniddiṭṭhānaṃ kusalākusaladhammānaṃ paṭipakkhabhūte akusalakusaladhamme pahātabbabhāvādivasena niddhāraṇaṃ paṭipakkhato parivattanaṃ, tasmā **''sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatī''**tiādi āraddhaṃ. Tattha sammā pasatthā, sundarā diṭṭhi etassāti sammādiṭṭhi, tassa. Sā panassa sammādiṭṭhitā pubbabhāgasammādiṭṭhiyā vā lokuttarasammādiṭṭhiyā vā veditabbā. **Micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatī**ti purimanaye vipassanāsammādiṭṭhiyā pahīnā hoti, vikkhambhitāti attho. Pacchimanaye paṭhamamaggasammādiṭṭhiyā pahīnā samucchinnāti attho.

Ye cassa micchādiṭṭhipaccayāti micchābhinivesahetu ye ariyānaṃ adassanakāmatādayo lobhādayo pāṇātipātādayo ca **aneke** lāmakaṭṭhena **pāpakā** akosallasambhūtaṭṭhena **akusalā** dhammā uppajjeyyuṃ. Imassa āraddhavipassakassa ariyassa ca. **Dhammā**ti samathavipassanādhammā, sattattiṃsabodhipakkhiyadhammā vā anuppannā vā sambhavanti uppannā, bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. **Sammāsaṅkappassā**tiādīnampi imināva nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – sammāvimuttiādīnaṃ micchāvimutti avimuttāva samānā ''vimuttā maya''nti evaṃsaññino avimuttiyaṃ vā vimuttisaññino. Tatrāyaṃ vacanattho – micchā pāpikā vimutti vimokkho etassāti **micchāvimutti**. Aṭṭhaṅgā ca micchāvimutti yathāvuttenākārena micchābhinivesavasena ca pavattā antadvayalakkhaṇā. **Sammāvimutti** pana phaladhammā, micchādiṭṭhike samāsevato micchāvimokkho vā micchāvimutti. **Micchāvimuttiñāṇadassanaṃ** pana micchāvimokkhe micchādiṭṭhiyā ca sāranti gahaṇavasena pavatto akusalacittuppādo antamaso pāpaṃ katvā ''sukataṃ mayā''ti paccavekkhato uppannamoho ca. **Sammāvimuttiñāṇadassanassā**ti ettha sekkhānaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ sammāvimuttiñāṇadassananti adhippetaṃ. Tañhi uttaribhāvanāpāripūriyā saṃvattati.

36. Evaṃ sammādiṭṭhiādimukhena micchādiṭṭhiādiṃ dassetvā puna pāṇātipātaadinnādānakāmesumicchācārādito veramaṇiyādīhi pāṇātipātādīnaṃ parivattanaṃ dassetuṃ **''yassā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kālavādissā**ti lakkhaṇavacanaṃ. Kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasañhitanti so samphappalāpassa pahānāya paṭipanno hotīti vuttaṃ.

Puna **''ye ca kho kecī''**tiādinā sammādiṭṭhiādimukheneva micchādiṭṭhiādīhi eva parivattanaṃ pakārantarena dasseti. Tattha **sandiṭṭhikā**ti paccakkhā. **Sahadhammikā**ti sakāraṇā. **Gārayhā**ti garahitabbayuttā. **Vādānuvādā**ti vādā ceva anuvādā ca. ''Vādānupātā''tipi pāṭho, vādānupavattiyoti attho. **Pujjā**ti pūjanīyā. **Pāsaṃsā**ti pasaṃsitabbā.

Puna **''ye ca kho kecī''**tiādinā majjhimāya paṭipattiyā antadvayaparivattanaṃ dasseti. Tattha **bhuñjitabbā**tiādīni cattāri padāni vatthukāmavasena yojetabbāni. **Bhāvayitabbā bahulīkātabbā**ti padadvayaṃ kilesakāmavasena. **Tesaṃ adhammo**ti bhāvetabbo nāma dhammo siyā, kāmā ca tesaṃ bhāvetabbā icchitā, kāmehi ca veramaṇī kāmānaṃ paṭipakkho, iti sā tesaṃ adhammo āpajjatīti adhippāyo.

Niyyāniko dhammoti saha vipassanāya ariyamaggo. **Dukkho**ti pāpaṃ nijjarāpessāmāti pavattitaṃ sarīratāpanaṃ vadati. **Sukho**ti anavajjapaccayaparibhogasukhaṃ. Etesupi vāresu vuttanayeneva adhammabhāvāpatti vattabbā. Idāni asubhasaññādimukhena subhasaññādiparivattanaṃ dassetuṃ **''yathā vā panā''**tiādi vuttaṃ. Āraddhavipassakassa kilesāsucipaggharaṇavasena tebhūmakasaṅkhārā asubhato upaṭṭhahantīti katvā vuttaṃ **''sabbasaṅkhāresu asubhānupassino viharato''**ti. **''Yaṃ yaṃ vā panā''**tiādinā paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāveti. Tattha **ajjhāpanno**ti adhiāpanno, abhiupagato pariññātoti attho.

Parivattanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā

37. **Tattha katamo vevacano hāro**ti vevacanahāravibhaṅgo. Tattha yathā vevacananiddeso hoti, taṃ dassetuṃ **''ekaṃ bhagavā dhammaṃ aññamaññehi vevacanehi niddisatī''**ti vuttaṃ. **Vevacanehī**ti pariyāyasaddehīti attho. Padattho pubbe vutto eva. Kasmā pana bhagavā ekaṃ dhammaṃ anekapariyāyehi niddisatīti? Vuccate – desanākāle āyatiñca kassaci kathañci tadatthapaṭibodho siyāti pariyāyavacanaṃ, tasmiṃ khaṇe vikkhittacittānaṃ aññavihitānaṃ aññena pariyāyena tadatthāvabodhanatthaṃ pariyāyavacanaṃ. Teneva padena puna vacane tadaññesaṃ tattha adhigatatā siyāti mandabuddhīnaṃ punappunaṃ tadatthasallakkhaṇe asammosanatthaṃ pariyāyavacanaṃ. Anekepi atthā samānabyañjanā hontīti yā atthantaraparikappanā siyā, tassā parivajjanatthampi pariyāyavacanaṃ anaññassa vacane anekāhi tāhi tāhi saññāhi tesaṃ tesaṃ atthānaṃ ñāpanatthampi pariyāyavacanaṃ seyyathāpi nighaṇṭusatthe. Dhammakathikānaṃ tantiatthupanibandhanaparāvabodhanānaṃ sukhasiddhiyāpi pariyāyavacanaṃ. Attano dhammaniruttipaṭisambhidāppattiyā vibhāvanatthaṃ, veneyyānaṃ tattha bījāvāpanatthaṃ vā pariyāyavacanaṃ bhagavā niddisati.

Kiṃ bahunā yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā sammāsambuddhā yathā sabbasmiṃ atthe appaṭihatañāṇācārā, tathā sabbasmiṃ saddavohāreti ekampi atthaṃ anekehi pariyāyehi bodheti, na tattha dandhāyitattaṃ vitthāyitattaṃ atthassa. Nāpi dhammadesanāhāni, āveṇikovāyaṃ buddhadhammoti pariyāyadesanaṃ dassento **''āsā''**tiādimāha. Tattha atthaṃ dassento **''āsā nāma vuccati yā bhavissassa atthassā''**tiādimāha. Tattha **bhavissassa atthassā**ti anāgatassa icchitabbassa atthassa. **''Avassaṃ āgamissatī''**tiādinā tassā pavattiyākāraṃ dasseti. Anāgatatthavisayā taṇhā **āsā**. Anāgatapaccuppannatthavisayā taṇhā **pihā**ti ayametāsaṃ viseso.

Atthanipphattipaṭipālanāti yāya icchitassa atthassa nipphattiṃ paṭipāleti āgameti, yāya vā nipphannaṃ atthaṃ paṭipāleti rakkhati. Ayaṃ **abhinandanā** nāma, yathāladdhassa atthassa kelāyanā nāmāti attho. Taṃ atthanipphattiṃ sattasaṅkhāravasena vibhajitvā dassento **''piyaṃ vā ñāti''**ntiādimāha. Tattha **dhamma**nti rūpādiārammaṇadhammaṃ, atiiṭṭhārammaṇaṃ abhinandati, aniṭṭhārammaṇehipi taṃ dassetuṃ **''appaṭikkūlato vā abhinandatī''**ti vuttaṃ. Paṭikkūlepi hi vipallāsavasena sattaṃ, saṅkhāraṃ vā appaṭikkūlato abhinandati.

Yāsu anekadhātūsu pavattiyā taṇhā ''anekadhātūsu sarā''ti vuttā, tā dhātuyo vibhāgena dassetuṃ **''cakkhudhātū''**tiādi vuttaṃ. Kiñcāpi **dhātuvibhaṅgā**dīsu (vibha. 172 ādayo) kāmadhātuādayo aññāpi anekadhātuyo āgatā, tāsampi ettheva samavarodhoti dassanatthaṃ aṭṭhārasevettha dassitā. **Keci rūpādhimuttā**tiādi tāsu dhātūsu taṇhāya pavattidassanaṃ. Tattha yasmā pañca ajjhattikā dhātuyo satta ca viññāṇadhātuyo dhammadhātu ca dhammārammaṇeneva saṅgahitā, tasmā aṭṭhārasa dhātuyo uddisitvā chaḷeva taṇhāya pavattiṭṭhānāni vibhattānīti daṭṭhabbaṃ. Taṇhāpakkhā nekkhammassitāpi domanassupavicārā tassa anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati ''pihapaccayā domanassa''nti vacanato, ko pana vādo gehassitesu domanassupavicāresūti imāni catuvīsati padāni

‘‘taṇhāpakkho’’ti vuttaṃ. Gehassitā pana upekkhā aññāṇupekkhatāya yathābhinivesassa paccayo hotīti **‘‘yā cha upekkhā gehassitā, ayaṃ diṭṭhipakkho’’**ti vuttaṃ.

38. Idāni tesaṃ upavicārānaṃ taṇhāpariyāyaṃ dassento **‘‘sāyeva patthanākārena dhammanandī’’**tiādimāha. Puna cittaṃ paññā bhagavā dhammo saṅgho sīlaṃ cāgoti imesaṃ pariyāyavacananiddhāraṇena vevacanahāraṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘cittaṃ mano viññāṇa’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **‘‘aññampi evaṃ jātiya’’**nti iminā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrī medhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsatthaṃ paññāpāsādo paññāāloko paññāobhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amohoti (mahāni. 149) evamādīnampi paññāya pariyāyasaddānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Pañcindriyāni lokuttarānīti khaye ñāṇantiādīni pañcindriyāni lokuttarāni, lokuttarapaññāya vevacanānīti attho. **Sabbā paññā**ti itarehi vevacanehi vuttā sabbā paññā lokiyalokuttaramissikāti attho. **‘‘Api cā’’**tiādinā imināpi pariyāyena vevacanaṃ vattabbanti dasseti. **Ādhipateyyaṭṭhenā**ti adhimokkhalakkhaṇe ādhipateyyaṭṭhena. **Yathā ca buddhānussatiyaṃ vutta**nti yathā **buddhānussatiniddese** (visuddhi. 1.123) ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā pāḷiyā so bhagavā itipi arahaṃ… pe… itipi bhagavāti anekehi vevacanehi bhagavā anussaritabboti vuttaṃ. Imināva nayena balanipphattigato vesārajjappatto yāva dhammobhāsapajjotakaroti, etehi pariyāyehi buddhassa bhagavato vevacanaṃ buddhānussatiyaṃ vattabbanti padaṃ āharitvā sambandho veditabbo. Etānipi katipayāni eva bhagavato vevacanāni. Asaṅkhyeyyā hi buddhaguṇā guṇanemittakāni ca bhagavato nāmāni. Vuttañhetaṃ dhammasenāpatinā –

> ‘‘Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
> Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāma sahassato’’ti. (udā. aṭṭha. 53);

Dhammānussatiyaṃ **‘‘asaṅkhata’’**ntiādīsu na kenaci paccayena saṅkhatanti **asaṅkhataṃ**. Natthi etassa anto vināsoti **anantaṃ**. Āsavānaṃ anārammaṇato **anāsavaṃ**. Aviparītasabhāvattā **saccaṃ**. Saṃsārassa paratīrabhāvato **pāraṃ**. Nipuṇañāṇavisayattā **sukhumasabhāvattā ca nipuṇa.** Anupacitañāṇasambhārehi daṭṭhuṃ na sakkāti **sududdasaṃ**. Uppādajarāhi anabbhāhatattā **ajajjaraṃ**. Thirabhāvena **dhuvaṃ**. Jarāmaraṇehi apalujjanato **apalokitaṃ**. Maṃsacakkhunā dibbacakkhunā ca apassitabbattā **anidassanaṃ**. Rāgādipapañcābhāvena **nippapañcaṃ**. Kilesābhisaṅkhārānaṃ vūpasamahetutāya **santaṃ**.

Amatahetutāya bhaṅgābhāvato ca **amataṃ**. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca **paṇītaṃ**. Asivānaṃ kammakilesavipākavaṭṭānaṃ abhāvena **sivaṃ**. Catūhi yogehi anupaddavabhāvena **khemaṃ**. Taṇhā khīyati etthāti **taṇhakkhayo**. Katapuññehipi kadācideva passitabbattā **acchariyaṃ**. Abhūtapubbattā **abbhutaṃ**. Anantarāyattā **anītikaṃ**. Anantarāyabhāvahetuto **anītikadhammaṃ** (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.377-409).

Anibbattisabhāvattā **ajātaṃ**. Tato eva **abhūtaṃ**. Ubhayenāpi uppādarahitanti vuttaṃ hoti. Kenaci anupaddutattā **anupaddavaṃ**. Na kenaci paccayena katanti **akataṃ**. Natthi ettha sokoti **asokaṃ**. Sokahetuvigamena **visokaṃ**. Kenaci anupasajjitabbattā **anupasaggaṃ**. Anupasaggabhāvahetuto **anupasaggadhammaṃ**.

Gambhīrañāṇagocarato **gambhīraṃ**. Sammāpaṭipattiṃ vinā passituṃ pattuṃ asakkuṇeyyattā **duppassaṃ**. Sabbalokaṃ uttaritvā ṭhitanti **uttaraṃ**. Natthi etassa uttaranti **anuttaraṃ**. Samassa sadisassa abhāvena **asamaṃ**. Paṭibhāgābhāvena **appaṭisamaṃ**. Uttamaṭṭhena **jeṭṭhaṃ,** pāsaṃsatamattā vā **jeṭṭhaṃ**. Saṃsāradukkhaṭṭitehi letabbato **leṇaṃ**. Tato rakkhaṇato **tāṇaṃ**. Raṇābhāvena **araṇaṃ**. Aṅgaṇābhāvena **anaṅgaṇaṃ**. Niddosatāya **akācaṃ**. Rāgādimalāpagamena **vimalaṃ**. Catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato **dīpo**. Saṃsāravūpasamasukhatāya **sukhaṃ**. Pamāṇakaradhammābhāvato

appamāṇaṃ, gaṇetuṃ etassa na sakkāti ca **appamāṇaṃ**. Saṃsārasamudde anosīdanaṭṭhānatāya **patiṭṭhā**. Rāgādikiñcanābhāvena pariggahābhāvena ca **akiñcana**nti evamattho daṭṭhabbo.

Saṅghānussatiyaṃ **sattānaṃ sāro**ti sīlasārādisāraguṇayogato sattesu sārabhūto. **Sattānaṃ maṇḍo**ti gorasesu sappimaṇḍo viya sattesu maṇḍabhūto. Sāraguṇavaseneva sattesu uddharitabbato **sattānaṃ uddhāro**. Niccalaguṇatāya **sattānaṃ esikā**. Guṇasobhāsurabhibhāvena **sattānaṃ pasūnaṃ surabhi** kusumanti attho.

Guṇesu uttamaṅgaṃ paññā tassā upasobhāhetutāya sīlaṃ **uttamaṅgopasobhanaṃ** vuttaṃ. Sīlesu paripūrakārino anijjhantā nāma guṇā natthīti **''nidhānañca sīlaṃ sabbadobhaggasamatikkamanaṭṭhenā''**ti vuttaṃ. Ayañca attho **ākaṅkheyyasuttena** (ma. ni. 1.64 ādayo) dīpetabbo. Aparampi vuttaṃ – ''ijjhati, bhikkhave, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā''ti (dī. ni. 3.337; saṃ. ni. 4.352; a. ni. 8.35). **Sippa**nti dhanusippaṃ. **Dhañña**nti dhanāyitabbaṃ. **Dhammavolokanatāyā**ti samathavipassanādidhammassa volokanabhāvena. **Volokanaṭṭhenā**ti sattabhūmakādipāsāde viya sīle ṭhatvā abhiññācakkhunā lokassa voloketuṃ sakkāti vuttaṃ. **Sabbabhūmānuparivatti** ca sīlaṃ catubhūmakakusalassāpi tadanuvattanato. Sesaṃ uttānamevāti.

Vevacanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā

39. **Tattha katamo paññattihāro**ti paññattihāravibhaṅgo. Tattha kā panāyaṃ paññattīti? Āha **''yā pakatikathāya desanā''**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā desanāhārādayo viya assādādipadatthavisesaniddhāraṇaṃ akatvā bhagavato sābhāvikadhammakathāya desanā. Yā tassā paññāpanā, ayaṃ paññattihāro. Yasmā pana sā bhagavato tathā tathā veneyyasantāne yathādhippetamatthaṃ nikkhipatīti nikkhepo. Tassa cāyaṃ hāro dukkhādisaṅkhāte bhāge pakārehi ñāpeti, asaṅkarato vā ṭhapeti, tasmā **''nikkhepapaññattī''**ti vutto. Iti pakatikathāya desanāti saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārena vibhajituṃ **''kā ca pakatikathāya desanā''**ti pucchitvā **''cattāri saccānī''**tiādimāha.

Tattha **idaṃ dukkhanti ayaṃ paññattī**ti kakkhaḷaphusanādisabhāve rūpārūpadhamme atītādivasena anekabhedabhinne abhinditvā pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhatāsāmaññena yā kucchitabhāvādimukhena ekajjhaṃ gahaṇassa kāraṇabhūtā paññatti, kā pana sāti? Nāmapaññattinibandhanā tajjāpaññatti. ''Viññattivikārasahito saddo evā''ti apare. Iminā nayena tattha tattha paññattiattho veditabbo. **''Pañcannaṃ khandhāna''**ntiādinā tassā paññattiyā upādānaṃ dasseti. **Dasannaṃ indriyāna**nti aṭṭha rūpindriyāni manindriyaṃ vedanindriyanti evaṃ dasannaṃ. Anubhavanasāmaññena hi vedanā ekamindriyaṃ katā, tathā saddhādayo ca maggapakkhiyāti.

Kabaḷaṃ karīyatīti **kabaḷīkāro**ti vatthuvasena ayaṃ niddeso. Yāya ojāya sattā yāpenti, tassāyetaṃ adhivacanaṃ. Sā hi ojaṭṭhamakassa rūpassa āharaṇato **āhāro. Atthī**ti maggena asamucchinnatāya vijjati. **Rāgo**ti rañjanaṭṭhena rāgo. Nandanaṭṭhena **nandī**. Taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā**. Sabbānetāni lobhasseva nāmāni. **Patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷha**nti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāya patiṭṭhitañceva viññāṇaṃ viruḷhañca. **Yatthā**ti tebhūmakavaṭṭe bhummaṃ, sabbattha vā purimapurimapade etaṃ bhummaṃ. **Atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhī**ti ye imasmiṃ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyatiṃ vaḍḍhanahetukā saṅkhārā, te sandhāya vuttaṃ – **''yattha atthi āyatiṃ punabbhavābhinibbattī''**ti yasmiṃ ṭhāne āyatiṃ punabbhavābhinibbatti atthi. **Atthi tattha āyatiṃ jātijarāmaraṇa**nti yattha paṭisandhiggahaṇaṃ, tattha khandhānaṃ abhinibbattilakkhaṇā jāti, paripākalakkhaṇā jarā, bhedanalakkhaṇaṃ maraṇañca atthi. **Ayaṃ pabhāvapaññatti dukkhassa ca samudayassa cā**ti ayaṃ yathāvuttā desanā dukkhasaccassa samudayasaccassa ca samuṭṭhānapaññatti, vipākavaṭṭassa saṅkhārānañca taṇhāpaccayaniddesatoti adhippāyo.

Natthi rāgoti aggamaggabhāvanāya samucchinnattā natthi ce rāgo. **Appatiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ aviruḷha**nti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāyābhāvena appatiṭṭhitañceva aviruḷhañcāti vuttapaṭipakkhanayena attho veditabbo.

''Ayaṃ pariññāpaññattī''tiādinā ekābhisamayavaseneva maggasammādiṭṭhi catūsu ariyasaccesu pavattatīti dasseti. **Ayaṃ bhāvanāpaññattī**ti ayaṃ dvārārammaṇehi chadvārappavattanadhammānaṃ aniccānupassanā maggassa bhāvanāpaññatti. **Nirodhapaññatti nirodhassā**ti rodhasaṅkhātāya taṇhāya maggena anavasesanirodhapaññatti. **Uppādapaññattī**ti uppannassa paññāpanā. **Okāsapaññattī**ti ṭhānassa paññāpanā. **Āhaṭanāpaññattī**ti nīharaṇapaññatti. **Āsāṭikāna**nti gunnaṃ vaṇesu nīlamakkhikāhi ṭhapitaaṇḍakā āsāṭikā nāma. Ettha yassa uppannā, tassa sattassa anayabyasanahetutāya āsāṭikā viyāti āsāṭikā, kilesā, tesaṃ āsāṭikānaṃ. **Abhinighātapaññattī**ti samugghātapaññatti.

41. Evaṃ vaṭṭavivaṭṭamukhena sammasanaupādānakkhandhamukheneva saccesu paññattivibhāgaṃ dassetvā idāni teparivaṭṭavasena dassetuṃ **''idaṃ 'dukkha'nti me, bhikkhave''**tiādi āraddhaṃ. Tattha dassanaṭṭhena **cakkhu**. Yathāsabhāvato jānanaṭṭhena **ñāṇaṃ**. Paṭivijjhanaṭṭhena **paññā**. Viditakaraṇaṭṭhena **vijjā**. Obhāsanaṭṭhena **āloko**. Sabbaṃ paññāvevacanameva. Ayaṃ vevacanapaññatti. **Sacchikiriyāpaññattī**ti paccakkhakaraṇapaññatti.

Tulamatulañcāti gāthāya pacurajanānaṃ paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulaṃ,** kāmāvacaraṃ. Na tulanti **atulaṃ,** tulaṃ vā sadisamassa aññaṃ lokiyakammaṃ natthīti **atulaṃ,** mahaggatakammaṃ. Kāmāvacararūpāvacarakammaṃ vā **tulaṃ,** arūpāvacaraṃ **atulaṃ,** appavipākaṃ vā **tulaṃ**. Bahuvipākaṃ **atulaṃ**. Sambhavati etenāti **sambhavaṃ,** sambhavahetubhūtaṃ. **Bhavasaṅkhāraṃ** punabbhavasaṅkharaṇakaṃ. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti buddhamuni. **Ajjhattarato**ti niyakajjhattarato. **Samāhito**ti upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṃ viya bhindi. **Attasambhava**nti attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – savipākaṭṭhena sambhavaṃ bhavābhisaṅkharaṇaṭṭhena bhavasaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasaṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesañca ajjhattarato samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā **tula**nti tulayanto tīrento. **Atulañca sambhava**nti nibbānañceva sambhavañca. **Bhavasaṅkhāra**nti bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munī**ti ''pañcakkhandhā aniccā, tesaṃ nirodho nibbānaṃ nicca''ntiādinā (paṭi. ma. 3.38 atthato samānaṃ) nayena tulayanto buddhamuni bhave ādīnavaṃ nibbāne ānisaṃsañca disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavasaṅkhāraṃ kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhattarato. So hi vipassanāvasena **ajjhattarato** samathavasena **samāhito kavacamiva** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhavattā **''attasambhava''**nti laddhanāmaṃ sabbaṃ kilesajātaṃ **abhindi,** kilesābhāve kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hoti, kilesābhāvena kammaṃ jahītī attho (dī. ni. aṭṭha. 2.169; udā. aṭṭha. 51).

Saṅkhatāsaṅkhatadhātuvinimuttassa abhiññeyyassa abhāvato vuttaṃ **''tula…pe… dhammāna''**nti. Tena dhammapaṭisambhidā vuttā hotīti āha – **''nikkhepapaññatti dhammapaṭisambhidāyā''**ti. Bhavasaṅkhāre samudayapakkhiyaṃ sandhāyāha **''pariccāgapaññattī''**ti. Dukkhasaccapakkhiyavasena **''pariññāpaññattī''**ti. Samādhānavisiṭṭhassa ajjhattaratabhāvassa vasena **''bhāvanāpaññatti kāyagatāya satiyā''**ti vuttaṃ. Ajjhattaratatāvisiṭṭhassa pana samādhānassa vasena **''ṭhitipaññatti cittekaggatāyā''**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Abhinibbidāpaññatti cittassā**ti āyusaṅkhārossajjanavasena cittassa abhinīharaṇapaññatti. **Upādānapaññattī**ti gahaṇapaññatti. **Sabbaññutāyā**ti sammāsambuddhabhāvassa. Etena asammāsambuddhassa āyusaṅkhārossajjanaṃ natthīti dasseti. Kilesābhāvena bhagavā kammaṃ jahatīti dassento **''padālanāpaññatti avijjaṇḍakosāna''**nti āha.

Yo dukkhamaddakkhi yatonidānanti yo āraddhavipassako sabbaṃ tebhūmakaṃ dukkhaṃ adakkhi passi, tañca **yatonidānaṃ** yaṃ hetukaṃ, tampissa kāraṇabhāvena taṇhaṃ passi. **Kāmesu so jantu kathaṃ nameyyā**ti so evaṃ paṭipanno puriso savatthukāmesu kilesakāmesu yena pakārena nameyya abhinameyya, so pakāro natthi. Kasmā? **Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā**. Yasmā imasmiṃ loke kāmasadisaṃ bandhanaṃ natthi. Vuttañcetaṃ bhagavatā ‘‘na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā’’tiādi (dha. pa. 345; saṃ. ni. 1.121; netti. 106; peṭako 15), tasmā saṅkhāre āsajjanaṭṭhena saṅgoti viditvā. **Tesaṃ satīmā vinayāya sikkhe**ti kāyagatāsatiyogena satimā tesaṃ kāmānaṃ vūpasamāya tīsupi sikkhāsu appamatto sikkheyyāti attho.

Vevacanapaññattīti khandhādīnaṃ vevacanapaññatti. Adakkhīti pana padena sambandhattā vuttaṃ – **‘‘dukkhassa pariññāpaññatti cā’’**ti. **Paccatthikato dassanapaññattī**ti anatthajananato paccatthikato dassanapaññatti. **Pāvakakappā**ti jalitaaggikkhandhasadisā. **Papātauragopamā**ti papātūpamāuragopamā ca.

Mohasambandhano lokoti ayaṃ loko avijjāhetukehi saṃyojanehi bandho. **Bhabbarūpova dissatī**ti vipannajjhāsayopi māyāya sāṭheyyena ca paṭicchāditasabhāvo bhabbajātikaṃ viya attānaṃ dasseti. **Upadhibandhano bālo, tamasā parivārito**ti tassa pana bālassa tathā dassane sammohatamasā parivāritattā kāmaguṇesu anādīnavadassitāya kilesābhisaṅkhārehi bandhattā. Tathā bhūto cāyaṃ bālo paṇḍitānaṃ **assirī viya khāyati** alakkhiko eva hutvā upaṭṭhāti. Tayidaṃ sabbaṃ bālassa sato rāgādikiñcanato. Paṇḍitassa pana paññācakkhunā passato natthi kiñcananti ayaṃ saṅkhepattho. Mohasīsena vipallāsā gahitāti āha – **‘‘desanāpaññatti vipallāsāna’’**nti. **Viparītapaññattī**ti viparītākārena upaṭṭhahamānassa paññāpanā.

Atthi nibbānanti samaṇabrāhmaṇānaṃ vācāvatthumattameva. Natthi nibbānanti paramatthato alabbhamānasabhāvattāti vippaṭipannānaṃ micchāvādaṃ bhañjituṃ bhagavatā vuttaṃ – **‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’**nti. Tattha hetuṃ dassetuṃ **‘‘no cetaṃ, bhikkhave’’**tiādi vuttaṃ. Tassattho – bhikkhave, yadi asaṅkhatā dhātu na abhavissa, na idha sabbassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ siyā. Nibbānañhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhiādayo maggadhammā anavasesakilese samucchindanti, tato tividhassapi vaṭṭassa appavattīti.

Tatthāyamadhippāyo – yathā pariññeyyatāya sauttarānaṃ kāmānaṃ rūpānañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ saṅkhabhadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhuratāsabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ, yañca taṃ nissaraṇaṃ. Sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiyyo? Saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ. Api ca anulomañāṇaṃ kilese na samucchedavasena pajahituṃ sakkoti. Sammutisaccārammaṇampi paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṃ vikkhambhanamattameva karoti, kilesānaṃ na samucchedaṃ, samucchedappahānakarañca ariyamaggañāṇaṃ, tassa saṅkhatadhammasammutisaccaviparītena ārammaṇena bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā nibbāna-saddo katthaci visaye aviparītattho veditabbo, upacāravuttisabbhāvato, yathā taṃ ‘‘sīhasaddo’’ti.

Atha vā ‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’nti (udā. 73) vacanaṃ aviparītatthaṃ, bhagavatā bhāsitattā. Yañhi bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītatthaṃ. Yathā taṃ ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā’’ti (ma. ni. 1.353, 356; kathā. 753; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 4; paṭi. ma. 1.31; netti. 5; dha. pa. 277-279), evampi yuttivasena asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato sabbhāvo veditabbo. Kiṃ vā etāya yutticintāya? Yasmā bhagavatā ‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti (udā. 73), appaccayā dhammā asaṅkhatā dhammāti (dha. sa. dukamātikā 7-8) ca, asaṅkhatañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipada’’ntiādinā (saṃ. ni. 4.366-367, 377) ca anekehi **suttapadehi** nibbānadhātuyā paramatthato sabbhāvo desitoti. Tattha **upanayanapaññattī**ti paṭipakkhato hetuupanayanassa paññāpanā. **Jotanāpaññattī**ti paṭiññātassa atthassa siddhiyā pakāsanāpaññatti. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

42. **Tattha katamo otaraṇo hāro**ti otaraṇahāravibhaṅgo. Tattha **asekkhā vimuttī**ti ayaṃ tedhātuke vītarāgatā asekkhā phalavimutti. **Tāniyevā**ti tāni asekkhāyaṃ vimuttiyaṃ saddhādīni. **Ayaṃ indriyehi otaraṇā**ti asekkhāya vimuttiyā niddhāritehi saddhādīhi indriyehi saṃvaṇṇanāya otaraṇā.

Pañcindriyāni vijjāti sammāsaṅkappo viya sammādiṭṭhiyā upakārakattā paññākkhandhe saddhādīni cattāri indriyāni vijjāya upakārakattā saṅgaṇhanavasena vuttāni. **Saṅkhārapariyāpannānī**ti pañcasu khandhesu saṅkhārakkhandhe antogadhāni. **Ye saṅkhārā anāsavā**ti taṃ saṅkhārakkhandhaṃ viseseti, aggaphalassa adhippetattā. Tato eva ca **no bhavaṅgā. Dhammadhātusaṅgahitā**ti aṭṭhārasadhātūsu dhammadhātusaṅgahitā. Yadipi pubbe vītarāgatā asekkhā vimutti dassitā, tassā pana paṭipattidassanatthaṃ ‘‘ayaṃ ahamasmīti anānupassī’’ti dassanamaggo idha vuttoti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘ayaṃ ahamasmīti anānupassī’’**tiādi vuttaṃ. Sabbaṃ vuttanayameva.

43. **Nissitassa calita**nti taṇhādiṭṭhivasena kammaṃ anavaṭṭhānaṃ. **Cutūpapāto**ti aparāparaṃ cavanaṃ upapatanañca. Nissitapade labbhamānaṃ nissayanaṃ uddharanto āha – **‘‘nissayo nāmā’’**ti. **Taṇhānissayo**ti taṇhābhiniveso. So hi taṇhācaritassa patiṭṭhābhāvena tathā vutto. Evaṃ **diṭṭhinissayo**pi daṭṭhabbo. **Rattassa cetanā**ti cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāsīsena taṇhaṃ eva vadati. Tenevāha – **‘‘ayaṃ taṇhānissayo’’**ti. Yasmā pana viparītābhiniveso mohassa balavabhāve eva hoti, tasmā **‘‘yā mūḷhassa cetanā, ayaṃ diṭṭhinissayo’’**ti vuttaṃ.

Evaṃ cetanāsīsena taṇhādiṭṭhiyo vatvā idāni tattha nippariyāyena cetanaṃyeva gaṇhanto **‘‘cetanā pana saṅkhārā’’**ti āha. **Yā rattassa vedanā, ayaṃ sukhā vedanā**ti sukhāya vedanāya rāgo anusetīti katvā vuttaṃ. Tathā adukkhamasukhāya vedanāya avijjā anusetīti āha – **‘‘yā sammūḷhassa vedanā, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā’’**ti. Idha vedanāsīsena cetanā vuttā. **Taṇhāyā**ti taṇhaṃ. **Diṭṭhiyā**ti diṭṭhiṃ. Yathā vā sesadhammānaṃ taṇhāya nissayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccati. Evaṃ taṇhāya sesadhammānaṃ paccayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccatīti āha – **‘‘taṇhāya anissito’’**ti.

Passaddhīti darathapaṭippassambhanā. **Kāyikā**ti karajakāyasannissitā. **Cetasikā**ti cittasannissitā. Yasmā pana sā darathapaṭippassaddhi kāyacittānaṃ sukhe sati pākaṭā hoti, tasmā **‘‘yaṃ kāyikaṃ sukha’’**ntiādinā phalūpacārena vuttāya passaddhiyā natiabhāvassa kāraṇabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘passaddhakāyo’’**tiādi vuttaṃ. **So**ti evaṃ vimuttacitto khīṇāsavo. **Rūpasaṅkhaye vimutto**ti rūpānaṃ saṅkhayasaṅkhāte nibbāne vimutto. **Atthītipi na upetī**ti sassato attā ca loko cātipi taṇhādiṭṭhiupayena na upeti na gaṇhāti. **Natthī**ti asassatoti. **Atthi natthī**ti ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassatanti. **Nevatthi no natthī**ti amarāvikkhepavasena. **Gambhīro**ti uttānabhāvahetūnaṃ kilesānaṃ abhāvena gambhīro. **Nibbuto**ti atthītiādinā upagamanakilesānaṃ vūpasamena parinibbuto sītibhūto.

Idhāgatīti paralokato idha āgati. **Gatī**ti idhalokato paralokagamanaṃ. Taṃ pana punabbhavoti āha **‘‘peccabhavo’’**ti. Idha **hura**nti dvārārammaṇadhammā dassitāti **‘‘ubhayamantarenā’’**ti padena dvārappavattadhamme dassento **‘‘phassasamuditesu dhammesū’’**ti āha. Tassattho – phassena saddhiṃ phassena kāraṇabhūtena ca samuditesu sambhūtesu viññāṇavedanāsaññācetanāvitakkavicārādidhammesu. **Attānaṃ na passatī**ti tesaṃ dhammānaṃ anattabhāveneva tattha attānaṃ na passati. Virajjati virāgā vimuccatīti padehi lokuttaradhammānaṃ paṭiccasamuppādabhāvaṃ dassento tadatthatāya sīlādīnampi pariyāyena tabbhāvamāha **‘‘lokuttaro’’**tiādinā.

44. **Nāmasampayutto**ti nāmena missito. **Saupādisesā nibbānadhātū**ti arahattaphalaṃ adhippetaṃ. Tañca paññāpadhānanti āha – **‘‘saupādisesā nibbānadhātu vijjā**ti. Sesaṃ sabbaṃ uttānameva.

Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā

45. **Tattha katamo sodhano hāro**ti sodhanahāravibhaṅgo. Tattha **bhagavā padaṃ sodhetī**ti ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti (su. ni. 1039; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 58, ajitamāṇavapucchāniddesa 2) vadanto bhagavā – ‘‘kenassu nivuto loko’’ti (su. ni. 1038; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 57, ajitamāṇavapucchāniddesa 1) āyasmatā ajitena pucchāvasena vuttaṃ padaṃ sodheti nāma, tadatthassa vissajjanato. **No ca ārambha**nti na tāva ārambhaṃ sodheti, ñātuṃ icchitassa atthassa apariyositattā. **Suddho ārambho**ti ñātuṃ icchitassa atthassa pabodhitattā sodhito ārambhoti attho. Aññāṇapakkhandānaṃ dveḷhakajātānaṃ vā pucchanakāle pucchitānaṃ pucchāvisayo avijaṭaṃ mahāgahanaṃ viya mahāduggaṃ viya ca andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Yadā ca bhagavatā paṇḍitehi vā bhagavato sāvakehi apade padaṃ dassentehi nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā pañhe vissajjite mahatā gandhahatthinā abhibhavitvā obhaggapadālito gahanappadeso viya vigatandhakāro vibhūto upaṭṭhahamāno visodhito nāma hoti.

Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

46. **Tattha katamo adhiṭṭhāno hāro**ti adhiṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha **tathā dhārayitabbā**ti ekattavemattatāsaṅkhātasāmaññavisesamattato dhārayitabbā, na pana tattha kiñci vikappetabbāti adhippāyo. Avikappetabbatāya kāraṇaṃ **niddesavāravaṇṇanāyaṃ** vuttameva. Taṃ taṃ phalaṃ maggati gavesatīti **maggo,** tadatthikehi maggīyati gavesīyatīti vā **maggo**. Niratiyaṭṭhena nirassādaṭṭhena ca **nirayo**. Uddhaṃ anugantvā tiriyaṃ añcitāti tiracchānā. Tiracchānāva **tiracchānayoni**. Petatāya petti, ito pecca gatabhāvoti attho. Petti eva **pettivisayo**. Na suranti na bhāsanti na dibbantīti asurā. Asurā eva **asurayoni**. Dibbehi rūpādīhi suṭṭhu aggāti **saggā**. Manassa ussannatāya **manussā**. Vānaṃ vuccati taṇhā, taṃ tattha natthīti **nibbānaṃ**. Nirayaṃ gacchatīti **nirayagāmī**. Sesapadesupi eseva nayo. **Asurayoniyo**ti asurayoniyā hito, asurajātinibbattanakoti attho. Saggaṃ gametīti **saggagāmiyo. Manussagāmī**ti manussalokagāmī. **Paṭisaṅkhānirodho**ti paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhāvanāya nirodho, paṭipakkhe vā tathā appavatte uppajjanārahassa paṭipakkhavuttiyā anuppādo. **Appaṭisaṅkhānirodho**ti saṅkhatadhammānaṃ sarasanirodho, khaṇikanirodhoti attho.

47. Rūpanti ekattatā. Bhūtānaṃ upādāyāti vemattatā. Upādārūpanti ekattatā. Cakkhāyatanaṃ…pe… kabaḷīkāro āhāroti vemattatā. Tathā bhūtarūpanti ekattatā. Pathavīdhātu …pe… vāyodhātūti vemattatā. Pathavīdhātūti ekattatā. Vīsati ākārā vemattatā. Āpodhātūti ekattatā. Dvādasa ākārā vemattatā. Tejodhātūti ekattatā. Cattāro ākārā vemattatā. Vāyodhātūti ekattatā. Cha ākārā vemattatāti imamatthaṃ dassento **‘‘dvīhi ākārehi dhātuyo pariggaṇhātī’’**tiādimāha.

Tattha **kesā**ti kesā nāma upādinnakasarīraṭṭhakā kakkhaḷalakkhaṇā imasmiṃ sarīre pāṭiyekko pathavīdhātukoṭṭhāso. **Lomā** nāma…pe… **matthaluṅgaṃ** nāma sarīraṭṭhakaṃ kakkhaḷalakkhaṇaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāsoti ayaṃ vemattatā. **Āpodhātū**tiādikoṭṭhāsesu pittādīsu eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – **yena cā**ti yena tejodhātunā kupitena. **Santappatī**ti ayaṃ kāyo santappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatī**ti yena ayaṃ kāyo jarīyati. Indriyavekallataṃ balakkhayaṃ valittacapalitādiñca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kupitena ayaṃ kāyo ḍayhati, so ca puggalo ‘‘ḍayhāmi ḍayhāmī’’ti kandanto satadhotasappigosītacandanādilepanaṃ tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī**ti asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū catusamuṭṭhānā. Pacchimo kammasamuṭṭhānova.

Uddhaṅgamā vātāti uggārahikkārādipavattakā uddhaṃ ārohanavātā. **Adhogamā vātā**ti uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātā**ti antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsayā vātā**ti antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātā**ti dhamanijālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Assāso**ti antopavisananāsikavāto. **Passāso**ti bahinikkhamananāsikavāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā eva.

Evaṃ vemattatādassanavasena vibhāgena udāhaṭā catasso dhātuyo paṭikkūlamanasikāravasena upasaṃharanto **‘‘imehi dvācattālīsāya ākārehī’’**tiādimāha. Tattha **na gayhūpaga**nti na gahaṇayoggaṃ. **Sabhāvabhāvato**ti sabhāvalakkhaṇato.

Evaṃ paṭikkūlamanasikāraṃ dassetvā puna tattha sammasanacāraṃ pāḷivaseneva dassetuṃ **‘‘tenāha bhagavā yā ceva kho panā’’**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ.

48. Evaṃ saccamaggarūpadhammavasena adhiṭṭhānahāraṃ dassetvā idāni avijjāvijjādīnampi vasena taṃ dassetuṃ **‘‘avijjāti ekattatā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘dukkhe aññāṇa’’**ntiādīsu yasmā avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘dukkhe aññāṇa’’nti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa dukkhanirodhassa dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā **‘‘dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇa’’**nti vuccati. **Pubbanto** atītaddhabhūtā khandhāyatanadhātuyo. **Aparanto** anāgataddhabhūtā. **Pubbantāparanto** tadubhayaṃ. **Idappaccayatā** saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni. **Paṭiccasamuppannā dhammā** avijjādīhi nibbattā saṅkhārādidhammā.

Tatthāyaṃ avijjā yasmā atītānaṃ khandhādīnaṃ yāva paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘pubbante aññāṇaṃ yāva paṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇa’’nti vuccati, evāyaṃ avijjā kiccato jātitopi kathitā. Ayañhi imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu uppajjatīti jātito kathitā. Evaṃ kiccato jātito ca kathitāpi lakkhaṇato kathite eva sukathitā hotīti lakkhaṇato dassetuṃ **‘‘aññāṇa’’**ntiādi vuttaṃ.

Tattha ñāṇaṃ atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjitvā taṃ viditaṃ pākaṭaṃ kātuṃ na detīti ñāṇapaccanīkato aññāṇaṃ. Dassanantipi paññā, sā hi taṃ ākāraṃ passati. Avijjā pana uppajjitvā passituṃ na detīti **adassanaṃ**. Abhisamayotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ abhisametuṃ na detīti **anabhisamayo**. Anubodho sambodho paṭivedhotipi paññā, sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ na detīti **ananubodho asambodho appaṭivedho**. Tathā sallakkhaṇaṃ upalakkhaṇaṃ paccupalakkhaṇaṃ samapekkhaṇantipi paññā, sā taṃ ākāraṃ sallakkhati upalakkhati paccupalakkhati samaṃ sammā ca apekkhati. Avijjā pana uppajjitvā tassa tathā kātuṃ na detīti **asallakkhaṇaṃ anupalakkhaṇaṃ apaccupalakkhaṇaṃ asamapekkhaṇa**nti ca vuccati.

Nāssa kiñci paccakkhakammaṃ atthi, sayañca appaccavekkhitvā katakammanti **appaccakkhakammaṃ**. Dummedhānaṃ bhāvo **dummejjhaṃ**. Bālānaṃ bhāvo **bālyaṃ**. Sampajaññanti paññā, sā atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sampajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ kāraṇaṃ pajānituṃ na detīti **asampajaññaṃ**. Mohanavasena **moho**. Pamohanavasena **pamoho**. Sammohanavasena **sammoho**. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**. Vaṭṭasmiṃ ohanati otaratīti **avijjogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **avijjāyogo**. Appahīnaṭṭhena ceva punappunaṃ uppajjanato ca **avijjānusayo**. Magge pariyuṭṭhitacorā viya addhike kusalacittaṃ pariyuṭṭhāti viluppatīti **avijjāpariyuṭṭhānaṃ**. Yathā nagaradvāre palighasaṅkhātāya laṅgiyā patitāya manussānaṃ nagarappaveso pacchijjati, evameva yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā, tassa nibbānasampāpakaṃ ñāṇagamanaṃ pacchijjatīti **avijjālaṅgī** nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā mūlanti akusalamūlaṃ. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti **moho akusalamūla**nti ayaṃ ekapadiko avijjāya atthuddhāro. **Ayaṃ vemattatā**ti ayaṃ avijjāya vemattatā.

Vijjāti vindiyaṃ vindatīti vijjā, vijjhanaṭṭhena vijjā, viditakaraṇaṭṭhena vijjā. **‘‘Dukkhe ñāṇa’’**ntiādīsu dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānāti passati paṭivijjhatīti dukkhe ariyasacce visayabhūte ñāṇaṃ ‘‘dukkhe ñāṇa’’nti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Paññā**ti tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā aniccādinā pakārena dhamme jānātīti paññā. Pajānanākāro **pajānanā**. Aniccādīni vicinatīti **vicayo**. Pakārehi vicinatīti **pavicayo**. Catusaccadhamme vicinatīti **dhammavicayo**. Aniccādīnaṃ sallakkhaṇavasena **sallakkhaṇā**. Tesaṃyeva pati pati upalakkhaṇavasena **paccupalakkhaṇā**. Paṇḍitabhāvo **paṇḍiccaṃ**. Kusalabhāvo **kosallaṃ**. Nipuṇabhāvo **nepuññaṃ**. Aniccādīnaṃ vibhāvanavasena **vebhabyā**. Tesaṃyeva cintanavasena **cintā**. Aniccādīni upaparikkhatīti **upaparikkhā. Bhūrī**ti pathaviyā nāmaṃ, ayampi saṇhaṭṭhena vitthataṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Tena vuttaṃ – ''bhūrī vuccati pathavī, tāya pathavisamāya vitthatāya paññāya samannāgatoti bhūripañño''ti (mahāni. 27). Api ca bhūrīti paññāyevetaṃ adhivacanaṃ. Bhūte atthe ramatīti **bhūrī**.

Kilese medhati hiṃsatīti **medhā,** khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā **medhā**. Yassuppajjati, taṃ sattaṃ hitapaṭipattiyaṃ sampayuttaṃ vā yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe pariṇetīti **pariṇāyikā**. Aniccādivasena dhamme vipassatīti **vipassanā**. Sammā pakārehi aniccādīni jānātīti **sampajaññaṃ**. Uppathapaṭipanne sindhave vīthiāropanatthaṃ patodo viya uppathe dhāvanakūṭacittaṃ vīthiāropanatthaṃ vijjhatīti patodo viyāti **patodo**. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, paññāsaṅkhātaṃ indriyaṃ **paññindriyaṃ**. Avijjāya na kampatīti **paññābalaṃ**. Kilesacchedanaṭṭhena paññāva satthaṃ **paññāsatthaṃ**. Accuggataṭṭhena paññāva pāsādo **paññāpāsādo**. Ālokanaṭṭhena paññāva āloko **paññāāloko**.

Obhāsanaṭṭhena paññāva obhāso **paññāobhāso**. Pajjotanaṭṭhena paññāva pajjoto **paññāpajjoto**. Ratikaraṇaṭṭhena ratidāyakaṭṭhena ratijanakaṭṭhena cittīkataṭṭhena dullabhapātubhāvaṭṭhena atulaṭṭhena anomasattaparibhogaṭṭhena ca paññāva ratanaṃ **paññāratanaṃ**. Na tena sattā muyhanti, sayaṃ vā ārammaṇe na muyhatīti **amoho**. Dhammavicayapadaṃ vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna vuttanti? Amohassa mohapaṭipakkhabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti – yvāyaṃ amoho, so na kevalaṃ mohato añño dhammo, mohassa paṭipakkho dhammavicayasaṅkhāto amohova idhādhippetoti. **Sammādiṭṭhī**ti yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhi. Dhammavicayasaṅkhāto pasattho sundaro vā bojjhaṅgoti **dhammavicayasambojjhaṅgo. Maggaṅga**nti ariyamaggassa aṅgaṃ kāraṇanti maggaṅgaṃ. Ariyamaggassa antogadhattā **maggapariyāpanna**nti.

Asaññāsamāpattīti saññāvirāgabhāvanāvasena pavattitā asaññabhavūpapattinibbattanasamāpatti. Anuppanne hi buddhe ekacce titthāyatane pabbajitvā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā jhānā vuṭṭhāya saññāya dosaṃ passanti, saññāya sati hatthacchedādidukkhañceva sabbabhayāni ca honti, ''alaṃ imāya saññāya, saññābhāvo santo''ti evaṃ saññāya dosaṃ passitvā saññāvirāgavasena catutthajjhānaṃ nibbattetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā asaññīsu nibbattanti. Cittaṃ nesaṃ cuticittanirodheneva idha nivattati, rūpakkhandhamattameva tattha nibbattati.

Te yathā nāma jiyāvegukkhitto saro yattako jiyāvego, tattakameva ākāse gacchati, evamevaṃ jhānavegukkhittā upapajjitvā yattako jhānavego, tattakameva kālaṃ tiṭṭhanti. Jhānavege pana parikkhīṇe tattha rūpakkhandho antaradhāyati, idha paṭisandhisaññā uppajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ – ''asaññabhavūpapattinibbattanasamāpattī''ti. **Vibhūtasaññāsamāpattī**ti viññāṇañcāyatanasamāpatti. Sā hi paṭhamāruppaviññāṇassa paṭhamāruppasaññāyapi vibhāvanato ''vibhūtasaññā''ti vuccati. Keci ''vibhūtarūpasaññā''ti paṭhanti, tesaṃ matena vibhūtarūpasamāpatti nāma sesāruppasamāpattiyo. Sesā samāpattiyo suviññeyyāva.

Nevasekkhanāsekkho jhāyīti jhānalābhī puthujjano. **Ājāniyo jhāyī**ti arahā, sabbepi vā ariyapuggalā. **Assakhaluṅko jhāyī**ti khaluṅkassasadiso jhāyī. Tathā hi khaluṅko asso damathaṃ na upeti ito cito ca yathāruci dhāvati, evamevaṃ yo puthujjano abhiññālābhī, so abhiññā assādetvā ''alamettāvatā, katamettāvatā''ti uttaridamathāya aparisakkanto abhiññācittavasena ito cito ca dhāvati pavattati, so ''assakhaluṅko jhāyī''ti vutto. **Diṭṭhuttaro jhāyī**ti jhānalābhī diṭṭhigatiko. **Paññuttaro jhāyī**ti lakkhaṇūpanijjhānena jhāyī, sabbo eva vā paññādhiko jhāyī.

Saraṇo samādhīti akusalacittekaggatā, sabbopi vā sāsavo samādhi. **Araṇo samādhī**ti sabbo kusalābyākato samādhi, lokuttaro eva vā. **Savero samādhī**ti paṭighacittesu ekaggatā. **Avero samādhī**ti mettācetovimutti. Anantaradukepi eseva nayo. **Sāmiso samādhī**ti lokiyasamādhi. So hi anatikkantavaṭṭāmisalokāmisatāya sāmiso. **Nirāmiso samādhī**ti lokuttaro samādhi. **Sasaṅkhāro samādhī**ti dukkhāpaṭipado dandhābhiñño sukhāpaṭipado ca dandhābhiñño. So hi sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme kicchena kasirena niggahetvā adhigantabbo. Itaro **asaṅkhāro samādhi. Ekaṃsabhāvito samādhī**ti sukkhavipassakassa samādhi. **Ubhayaṃsabhāvito samādhī**ti samathayānikassa samādhi. **Ubhayato bhāvitabhāvano samādhī**ti kāyasakkhino ubhatobhāgavimuttassa ca samādhi. So hi ubhayato bhāgehi ubhayato bhāvitabhāvano.

Āgāḷhapaṭipadāti kāmānaṃ orohanapaṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. **Nijjhāmapaṭipadā**ti kāmassa nijjhāpanavasena khedanavasena pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. **Akkhamā paṭipadā**tiādīsu padhānakaraṇakāle sītādīni asahantassa paṭipadā, tāni nakkhamatīti akkhamā. Sahantassa pana tāni khamatīti **khamā**. ‘‘Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’tiādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) nayena micchāvitakke sametīti **samā**. Manacchaṭṭhāni indriyāni dametīti **damā paṭipadā**.

Evanti iminā vuttanayena. **Yo dhammo**ti yo koci jātiādidhammo. **Yassa dhammassā**ti tato aññassa jarādidhammassa. **Samānabhāvo**ti dukkhādibhāvena samānabhāvo. **Ekattatāyā**ti samānatāya dukkhādibhāvānaṃ ekībhāvena. **Ekī bhavatī**ti anekopi ‘‘dukkha’’ntiādinā ekasaddābhidheyyatāya ekī bhavati. Etena ekattatāya lakkhaṇamāha. **Yena yena vā pana vilakkhaṇo**ti yo dhammo yassa dhammassa yena yena bhāvena visadiso. **Tena tena vemattaṃ gacchatī**ti tena tena bhāvena so dhammo tassa dhammassa vemattataṃ visadisattaṃ gacchati, dukkhabhāvena samānopi jātiādiko abhinibbattiādibhāvena jarādikassa visiṭṭhataṃ gacchatīti attho. Iminā vemattatāya lakkhaṇamāha.

Idāni tāva ekattavemattatāvisaye niyojetvā dassetuṃ **‘‘sutte vā veyyākaraṇe vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pucchita**nti pucchāvasena desitasuttavasena vuttaṃ, na pana adhiṭṭhānahārassa pucchāvisayatāya. Sesaṃ uttānameva.

Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā

49. **Tattha katamo parikkhāro hāro**ti parikkhārahāravibhaṅgo. Tattha **yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāro**ti saṅkhepato parikkhāralakkhaṇaṃ vatvā taṃ vibhāgena dassetuṃ **‘‘kiṃlakkhaṇo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha hinoti attano phalaṃ paṭikāraṇabhāvaṃ gacchatīti **hetu**. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo**. Kiñcāpi hetupaccayasaddehi kāraṇameva vuccati, tathāpi tattha visesaṃ vibhāgena dassetuṃ **‘‘asādhāraṇalakkhaṇo’’**tiādi vuttaṃ. **Sabhāvo hetū**ti samānabhāvo bījaṃ hetu. Nanu ca bījaṃ aṅkurādisadisaṃ na hotīti? No na hoti, aññato hi tādisassa anuppajjanato.

‘‘Yathā vā panā’’tiādināpi udāharaṇantaradassanena hetupaccayānaṃ visesameva vibhāveti. Tattha **duddha**nti khīraṃ. **Dadhi bhavatī**ti ekattanayena abhedopacārena vā vuttaṃ, na aññathā. Na hi khīraṃ dadhi hoti. Tenevāha – **‘‘na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa cā’’**ti. Atha vā ghaṭe duddhaṃ pakkhittaṃ dadhi bhavati, dadhi tattha kālantare jāyati paccayantarasamāyogena, tasmā na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa ca rasakhīravipākādīhi bhinnasabhāvattā. **Evameva**nti yathā hetubhūtassa khīrassa phalabhūtena dadhinā na ekakālasamavadhānaṃ, evamaññassāpi hetussa phalena na ekakālasamavadhānaṃ, na tathā paccayassa, na hi paccayo ekantena phalena bhinnakālo evāti. Evampi hetupaccayānaṃ viseso veditabboti adhippāyo.

Evaṃ bāhiraṃ hetupaccayavibhāgaṃ dassetvā idāni ajjhattikaṃ dassetuṃ **‘‘ayañhi saṃsāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘avijjā avijjāya hetū’’ti vutte kiṃ ekasmiṃ cittuppāde anekā avijjā vijjantīti? Āha **‘‘purimikā avijjā pacchimikāya avijjāya hetū’’**ti. Tena ekasmiṃ kāle hetuphalānaṃ samavadhānaṃ natthīti etamevatthaṃ samattheti. Tattha **‘‘purimikā avijjā’’**tiādinā hetuphalabhūtānaṃ avijjānaṃ vibhāgaṃ dasseti. **‘‘Bījaṅkuro viyā’’**tiādinā imamatthaṃ dasseti – yathā bījaṃ aṅkurassa hetu hontaṃ samanantarahetutāya hetu hoti. Yaṃ pana bījato phalaṃ nibbattati, tassa bījaṃ paramparahetutāya hetu hoti. Evaṃ avijjāyapi hetubhāve daṭṭhabbanti.

Puna **‘‘yathā vā panā’’**tiādināpi hetupaccayavibhāgameva dasseti. Tattha **thālaka**nti dīpakapallikā. **Anaggika**nti aggiṃ vinā. **Dīpetu**nti jāletuṃ. **Iti sabhāvo hetū**ti evaṃ padīpujjālanādīsu aggiādipadīpasadisaṃ kāraṇaṃ sabhāvo hetu. **Parabhāvo paccayo**ti tattheva kapallikāvaṭṭitelādisadiso aggito añño sabhāvo paccayo. **Ajjhattiko**ti niyakajjhattiko niyakajjhatte bhavo. **Bāhiro**ti tato bahibhūto. **Janako**ti nibbattako. **Pariggāhako**ti upatthambhako. **Asādhāraṇo**ti āveṇiko. **Sādhāraṇo**ti aññesampi paccayuppannānaṃ samāno.

Idāni yasmā kāraṇaṃ ‘‘parikkhāro’’ti vuttaṃ, kāraṇabhāvo ca phalāpekkhāya, tasmā kāraṇassa yo kāraṇabhāvo yathā ca so hoti, yañca phalaṃ yo ca tassa viseso, yo ca kāraṇaphalānaṃ sambandho, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ **‘‘avupacchedattho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha kāraṇaphalabhāvena sambandhatā **santati**. Ko ca tattha sambandho, ko kāraṇaphalabhāvo ca? So eva avupacchedattho. Yo phalabhūto aññassa akāraṇaṃ hutvā nirujjhati, so vupacchinno nāma hoti, yathā taṃ arahato cuticittaṃ. Yo pana attano anurūpassa phalassa hetu hutvā nirujjhati, so anupacchinno eva nāma hoti, hetuphalasambandhassa vijjamānattāti āha – ‘‘avupacchedattho santatiattho’’ti.

Yasmā ca kāraṇato nibbattaṃ phalaṃ nāma, na anibbattaṃ, tasmā **‘‘nibbattiattho phalattho’’**ti vuttaṃ. Yasmā pana purimabhavena anantarabhavapaṭisandhānavasena pavattā upapattikkhandhā punabbhavo, tasmā vuttaṃ – **‘‘paṭisandhiattho punabbhavattho’’**ti. Tathā yassa puggalassa kilesā uppajjanti, taṃ palibundhenti sammā paṭipajjituṃ na denti. Yāva ca maggena asamugghātitā, tāva anusenti nāma, tena vuttaṃ – **‘‘palibodhattho pariyuṭṭhānattho, asamugghātattho anusayattho’’**ti. Pariññābhisamayavasena pariññāte na kadāci taṃ nāmarūpaṅkurassa kāraṇaṃ hessatīti āha – **‘‘apariññātattho viññāṇassa bījattho’’**ti. **Yattha avupacchedo tattha santatī**ti yattha rūpārūpappavattiyaṃ yathāvutto avupacchedo, tattha santativohāro. **Yattha santati tattha nibbattī**tiādi paccayaparamparadassanaṃ hetuphalasambandhavibhāvanameva.

‘‘Yathā vā pana cakkhuñca paṭiccā’’tiādinā ‘‘sabhāvo hetū’’ti vuttamevatthaṃ vibhāgena dasseti. Tattha **sannissayatāyā**ti upanissayapaccayatāya. **Manasikāro**ti kiriyāmanodhātu. Sā hi cakkhuviññāṇassa viññāṇabhāvena samānajātitāya sabhāvo hetu. **Saṅkhārā viññāṇassa paccayo sabhāvo hetū**ti puññādiabhisaṅkhārā paṭisandhiviññāṇassa paccayo, tattha yo sabhāvo, so hetūti. **Saṅkhārā**ti cettha sabbo lokiyo kusalākusalacittuppādo adhippeto. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Evaṃ yo koci upanissayo sabbo so parikkhāro**ti yathāvuttappabhedo yo koci paccayo, so sabbo attano phalassa parikkharaṇato abhisaṅkharaṇato parikkhāro. Tassa niddhāretvā kathanaṃ parikkhāro hāroti.

Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā

50. **Tattha katamo samāropano hāro**ti samāropanahāravibhaṅgo. Tattha **ekasmiṃ padaṭṭhāne**ti yasmiṃ kismiñci ekasmiṃ kāraṇabhūte dhamme suttena gahite. **Yattakāni padaṭṭhānāni otarantī**ti yattakāni aññesaṃ kāraṇabhūtāni tasmiṃ dhamme samosaranti. **Sabbāni tāni samāropayitabbānī**ti sabbāni tāni padaṭṭhānāni padaṭṭhānabhūtā dhammā sammā niddhāraṇavasena ānetvā desanāya āropetabbā, desanāruḷhe viya katvā kathetabbāti attho. Yathā āvaṭṭe hāre ‘‘ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhāna’’nti (netti. 4 niddesavāra) vacanato anekesaṃ padaṭṭhānānaṃ pariyesanā vuttā, evamidhāpi bahūnaṃ padaṭṭhānānaṃ samāropanā kātabbāti dassento **‘‘yathā āvaṭṭe hāre’’**ti āha. Na kevalaṃ padaṭṭhānavaseneva samāropanā, atha kho vevacanabhāvanāpahānavasenapi samāropanā kātabbāti dassento **‘‘tattha samāropanā catubbidhā’’**tiādimāha.

Kasmā panettha padaṭṭhānavevacanāni gahitāni, nanu padaṭṭhānavevacanahāre eva ayamattho vibhāvitoti? Saccametaṃ, idha pana padaṭṭhānavevacanaggahaṇaṃ bhāvanāpahānānaṃ adhiṭṭhānavisayadassanatthañceva tesaṃ adhivacanavibhāgadassanatthañca. Evañhi bhāvanāpahānāni suviññeyyāni honti sukarāni ca paññāpetuṃ. **Idaṃ padaṭṭhāna**nti idaṃ tividhaṃ sucaritaṃ buddhānaṃ sāsanassa ovādassa visayādhiṭṭhānabhāvato padaṭṭhānaṃ. Tattha **''kāyika''**ntiādinā tīhi sucaritehi sīlādayo tayo khandhe samathavipassanā tatiyacatutthaphalāni ca niddhāretvā dasseti, taṃ suviññeyyameva. Vanīyatīti **vanaṃ,** vanati, vanute iti vā **vanaṃ**. Tattha yasmā pañca kāmaguṇā kāmataṇhāya, nimittaggāho anubyañjanaggāhassa, ajjhattikabāhirāni āyatanāni tappaṭibandhachandarāgādīnaṃ, anusayā ca pariyuṭṭhānānaṃ kāraṇāni honti, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **''pañca kāmaguṇā''**tiādi vuttaṃ.

51. **Ayaṃ vevacanena samāropanā**ti yo ''rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphalaṃ, anāgāmiphalaṃ, kāmadhātusamatikkamana''nti etehi pariyāyavacanehi tatiyaphalassa niddeso, tathā yo ''avijjāvirāgā paññāvimutti asekkhaphalaṃ, aggaphalaṃ arahattaṃ, tedhātukasamatikkamana''nti etehi pariyāyavacanehi catutthaphalassa niddeso, yo ca ''paññindriya''ntiādīhi pariyāyavacanehi paññāya niddeso, ayaṃ vevacanehi ca samāropanā.

Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, kāye kāyānupassī viharāhītiādi lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Kevalaṃ tattha ekalakkhaṇattā avuttānampi vuttabhāvadassanavaseneva āgataṃ, idha bhāvanāsamāropanavasenāti ayameva viseso. Kāyānupassanā visesato asubhānupassanā eva kāmarāgatadekaṭṭhakilesānaṃ ekantapaṭipakkhāti asubhasaññā kabaḷīkārāhārapariññāya paribandhakilesā kāmupādānaṃ kāmayogo abhijjhākāyagantho kāmāsavo kāmogho rāgasallaṃ rūpadhammapariññāya paṭipakkhakilesā rūpadhammesu rāgo chandāgatigamananti etesaṃ pāpadhammānaṃ pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti **''kāye kāyānupassī viharanto''**tiādinā.

Tathā vedanānupassanā visesato dukkhānupassanāti, sā –

> ''Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
> Adukkhamasukhaṃ santaṃ, adakkhi naṃ aniccato''ti. (saṃ. ni. 4.253; itivu. 53) –

Ādivacanato sabbaṃ vedanaṃ ''dukkha''nti passantī sukhasaññāya vedanāhetupariññāya paribandhakilesānaṃ gosīlādīhi bhavasuddhi hotīti vedanāssādena pavattassa bhavupādānasaṅkhātassa sīlabbatupādānassa vedanāvasena ''anatthaṃ me acarī''tiādinayappavattassa (dī. ni. 3.340; a. ni. 9.29; 10.79; dha. sa. 1237; vibha. 909, 960) byāpādakāyaganthassa dosasallassa vedanāssādavaseneva pavattassa bhavayogabhavābhavabhavoghasaṅkhātassa bhavarāgassa bhavapariññāya paribandhakakilesānaṃ vedanāvisayassa rāgassa dosāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti etamatthaṃ dasseti **''vedanāsu vedanānupassī''**tiādinā.

Tathā cittānupassanā visesato aniccānupassanāti, sā cittaṃ ''anicca''nti passantī tattha yebhuyyena sattā niccasaññinoti niccasaññāya viññāṇāhārapariññāya paribandhakilesānaṃ niccābhinivesapaṭipakkhato eva diṭṭhupādānaṃ diṭṭhiyogasīlabbataparāmāsakāyaganthadiṭṭhāsavadiṭṭhoghasaṅkhātāya diṭṭhiyā niccasaññānimittassa ''seyyohamasmī''tiādinayappavattassa (dha. sa. 1239; vibha. 832, 866, 962) mānasallassa saññāpariññāya paṭipakkhakilesānaṃ saññāya rāgassa diṭṭhābhinivesassa appahīnattā uppajjanakassa bhayāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti **''citte cittānupassī''**tiādinā.

Tathā dhammānupassanā visesato anattasaññāti, sā saṅkhāresu attasaññāya manosañcetanāhārapariññāya paṭipakkhakilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā ''idameva sacca''nti (ma. ni. 2.187, 202-203; 3.27) pavattassa micchābhinivesassa micchābhinivesahetukāya avijjāyogaavijjāsavaavijjoghamohasallasaṅkhātāya avijjāya saṅkhārapariññāya paribandhakilesānaṃ saṅkhāresu rāgassa mohāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti **''dhammesu**

dhammānupassī viharanto''tiādinā. Sesaṃ uttānameva.

Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca hāravibhaṅgavaṇṇanā.

1. Desanāhārasampātavaṇṇanā

Evaṃ suparikammakatāya bhūmiyā nānāvaṇṇāni muttapupphāni pakiranto viya susikkhitasippācariyavicāritesu surattasuvaṇṇālaṅkāresu nānāvidharaṃsijālasamujjalāni vividhāni maṇiratanāni bandhanto viya mahāpathaviṃ parivattetvā pappaṭakojaṃ khādāpento viya yojanikamadhugaṇḍaṃ pīḷetvā sumadhurasaṃ pāyento viya ca āyasmā mahākaccāno nānāsuttapadese udāharanto soḷasa hāre vibhajitvā idāni te ekasmiṃyeva sutte yojetvā dassento hārasampātavāraṃ ārabhi. Ārabhanto ca yāyaṃ niddesavāre –

52. ''Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disalocanato disā viloketvā;
Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise sutta''nti. –

Gāthā vuttā. Yasmā taṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti, vippakiṇṇavisayattā, nayavicārassa ca antaritattā. Anekehi suttapadesehi hārānaṃ vibhāgadassanameva hi hāravibhaṅgavāro. Hārasampātavāro pana taṃ payojeti, ekasmiṃyeva suttapadese soḷasa hāre yojetvāva tadanantaraṃ nayasamuṭṭhānassa kathitattā. Tasmā ''soḷasa hārā paṭhama''nti gāthaṃ paccāmasitvā **''tassā niddeso kuhiṃ daṭṭhabbo, hārasampāte''**ti āha. Tassattho – ''tassā gāthāya niddeso kattha daṭṭhabbo''ti. Etena suttesu hārānaṃ yojanānayadassanaṃ hārasampātavāroti dasseti. Hārasampātapadassa attho vutto eva.

Arakkhitena cittenāti cakkhudvārādīsu satiārakkhābhāvena aguttena cittena. **Micchādiṭṭhihatenā**ti sassatādimicchābhinivesadūsitena. **Thinamiddhābhibhūtenā**ti cittassa kāyassa ca akalyatālakkhaṇehi thinamiddhehi ajjhotthaṭena. **Vasaṃ mārassa gacchatī**ti kilesamārādīnaṃ yathākāmaṃ karaṇīyo hotīti ayaṃ tāva gāthāya padattho.

Pamādanti ''arakkhitena cittenā''ti idaṃ padaṃ chasu dvāresu sativosaggalakkhaṇaṃ pamādaṃ katheti. **Taṃ maccuno pada**nti taṃ pamajjanaṃ guṇamāraṇato maccusaṅkhātassa mārassa vasavattanaṭṭhānaṃ, tena ''arakkhitena cittena, vasaṃ mārassa gacchatī''ti paṭhamapādaṃ catutthapādena sambandhitvā dasseti. **So vipallāso**ti yaṃ aniccassa khandhapañcakassa ''nicca''nti dassanaṃ, so vipallāso vipariyesaggāho. Tenevāha – **''viparītaggāhalakkhaṇo vipallāso''**ti. Sabbaṃ vipallāsasāmaññena gahetvā tassa adhiṭṭhānaṃ pucchati **''kiṃ vipallāsayatī''**ti. Sāmaññassa ca viseso adhiṭṭhānabhāvena voharīyatīti āha – **''saññaṃ cittaṃ diṭṭhimitī''**ti. Taṃ ''vipallāsayatī''ti padena sambandhitabbaṃ. Tesu saññāvipallāso sabbamuduko, aniccādikassa visayassa micchāvasena upaṭṭhitākāraggahaṇamattaṃ migapotakānaṃ tiṇapurisakesu purisoti uppannasaññā viya. Cittavipallāso tato balavataro, amaṇiādike visaye maṇiādiākārena upaṭṭhahante tathā sanniṭṭhānaṃ viya niccādito sanniṭṭhānamattaṃ. Diṭṭhivipallāso pana sabbabalavataro yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ yathā yathā upaṭṭhāti, tathā tathā naṃ sassatādivasena ''idameva saccaṃ moghamañña''nti abhinivisanto pavattati. Tattha saññāvipallāso cittavipallāsassa kāraṇaṃ, cittavipallāso diṭṭhivipallāsassa kāraṇaṃ hoti.

Idāni vipallāsānaṃ pavattiṭṭhānaṃ visayaṃ dassetuṃ **''so kuhiṃ vipallāsayati, catūsu attabhāvavatthūsū''**ti āha. Tattha **attabhāvavatthūsū**ti pañcasu upādānakkhandhesu. Te hi āhito ahaṃ māno etthāti attā, ''attā''ti bhavati ettha buddhi vohāro cāti attabhāvo, so eva subhādīnaṃ vipallāsassa ca adhiṭṭhānabhāvato vatthu cāti ''attabhāvavatthū''ti vuccati. **''Rūpaṃ attato samanupassatī''**tiādinā tesaṃ sabbavipallāsamūlabhūtāya sakkāyadiṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhāvena attabhāvavatthutaṃ dassetvā puna vipallāsānaṃ pavattiākārena saddhiṃ visayaṃ vibhajitvā dassetuṃ **''rūpaṃ paṭhamaṃ vipallāsavatthu asubhe subha''**nti vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ. Puna mūlakāraṇavasena vipallāse vibhajitvā dassetuṃ **‘‘dve dhammā cittassa saṃkilesā’’**tiādimāha. Tattha kiñcāpi avijjārahitā taṇhā natthi, avijjā ca subhasukhasaññānampi paccayo eva, tathāpi taṇhā etāsaṃ sātisayaṃ paccayoti dassetuṃ **‘‘taṇhānivutaṃ…pe… dukkhe sukha’’**nti vuttaṃ. **Diṭṭhinivuta**nti diṭṭhisīsena avijjā vuttāti avijjānivutanti attho. Kāmañcettha taṇhārahitā diṭṭhi natthi, taṇhāpi diṭṭhiyā paccayo eva. Taṇhāpi ‘‘niccaṃ attā’’ti ayoniso ummujjantānaṃ tathāpavattamicchābhinivesassa moho visesapaccayoti dassetuṃ **‘‘diṭṭhinivutaṃ…pe… attā’’**ti vuttaṃ.

Yo diṭṭhivipallāsoti ‘‘anicce niccaṃ, anattani attā’’ti pavattampi vipallāsadvayaṃ sandhāyāha – **‘‘so atītaṃ rūpaṃ…pe… atītaṃ viññāṇaṃ attato samanupassatī’’**ti. Etena aṭṭhārasavidhopi pubbantānukappikavādo pacchimānaṃ dvinnaṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. **Taṇhāvipallāso**ti taṇhāmūlako vipallāso. ‘‘Asubhe subhaṃ, dukkhe sukha’’nti etaṃ vipallāsadvayaṃ sandhāya vadati. **Anāgataṃ rūpaṃ abhinandatī**ti anāgataṃ rūpaṃ diṭṭhābhinandanavasena abhinandati. **Anāgataṃ vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ abhinandatī**ti etthāpi eseva nayo. Etena catucattālīsavidhopi aparantānukappikavādo yebhuyyena purimānaṃ dvinnaṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. **Dve dhammā cittassa upakkilesā**ti evaṃ paramasāvajjassa vipallāsassa mūlakāraṇanti visesato dve dhammā cittassa upakkilesā **taṇhā ca avijjā cā**ti te sarūpato dasseti. Tāhi visujjhantaṃ cittaṃ visujjhatīti paṭipakkhavasenapi tāsaṃ upakkilesabhāvaṃyeva vibhāveti, na hi taṇhāavijjāsu pahīnāsu koci saṃkilesadhammo na pahīyatīti. Yathā ca vipallāsānaṃ mūlakāraṇaṃ taṇhāvijjā, evaṃ sakalassāpi vaṭṭassa mūlakāraṇanti yathānusandhināva gāthaṃ niṭṭhapetuṃ **‘‘tesa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tesa**nti yesaṃ arakkhitaṃ cittaṃ micchādiṭṭhihatañca, tesaṃ. **‘‘Avijjānīvaraṇāna’’**ntiādinā mārassa vasagamanena anādimatisaṃsāre saṃsaraṇanti dasseti.

Thinamiddhābhibhūtenāti ettha **‘‘thinaṃ nāmā’’**tiādinā thinamiddhānaṃ sarūpaṃ dasseti. Tehi cittassa abhibhūtatā suviññeyyāvāti taṃ anāmasitvā kilesamāraggahaṇeneva taṃnimittā abhisaṅkhāramārakhandhamāramaccumārā gahitā evāti **‘‘kilesamārassa ca sattamārassa cā’’**ti **ca**-saddena vā tesampi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. **So hi nivuto saṃsārābhimukho**ti so māravasaṃ gato, tato eva nivuto kilesehi yāva na mārabandhanaṃ chijjati, tāva saṃsārābhimukhova hoti, na visaṅkhārābhimukhoti adhippāyo. Imāni bhagavatā dve saccāni desitāni. Kathaṃ desitāni?

Tattha duvidhā kathā abhidhammanissitā ca suttantanissitā ca. Tāsu abhidhammanissitā nāma **arakkhitena cittenā**ti rattampi cittaṃ arakkhitaṃ, duṭṭhampi cittaṃ arakkhitaṃ, mūḷhampi cittaṃ arakkhitaṃ. Tattha rattaṃ cittaṃ aṭṭhannaṃ lobhasahagatacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, duṭṭhaṃ cittaṃ dvinnaṃ paṭighacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, mūḷhaṃ cittaṃ dvinnaṃ momūhacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ. Yāva imesaṃ cittuppādānaṃ vasena indriyānaṃ agutti agopāyanā apālanā anārakkhā sativosaggo pamādo cittassa asaṃvaro, evaṃ arakkhitaṃ cittaṃ hoti. Micchādiṭṭhihataṃ nāma cittaṃ catunnaṃ diṭṭhisampayuttacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, thinamiddhābhibhūtaṃ nāma cittaṃ pañcannaṃ sasaṅkhārikākusalacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ. Evaṃ sabbepi aggahitaggahaṇena dvādasa akusalacittuppādā honti. Te ‘‘katame dhammā akusalā? Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī’’tiādinā **cittuppādakaṇḍe** (dha. sa. 365) akusalacittuppādadesanāvasena vitthārato vattabbā. **Mārassā**ti ettha pañca mārā. Tesu kilesamārassa catunnaṃ āsavānaṃ catunnaṃ oghānaṃ catunnaṃ yogānaṃ catunnaṃ ganthānaṃ catunnaṃ upādānānaṃ aṭṭhannaṃ nīvaraṇānaṃ dasannaṃ kilesavatthūnaṃ vasena **āsavagocchakādīsu** (dha. sa. dukamātikā 14-19, 1102) vuttanayena, tathā ‘‘jātimado gottamado ārogyamado’’tiādinā **khuddakavatthuvibhaṅge** (vibha. 832) āgatānaṃ sattannaṃ kilesānañca vasena vibhāgo vattabbo. Ayaṃ tāvettha abhidhammanissitā kathā.

Suttantanissitā (ma. ni. 1.347; a. ni. 11.17) pana **arakkhitena cittenā**ti cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati. Sotena …pe… ghānena… jivhāya… kāyena… manasā…pe… manindriyena saṃvaraṃ āpajjati (ma. ni. 1.347, 411, 421; 2.419; 3.15, 75). Evaṃ arakkhitaṃ cittaṃ hoti. **Micchādiṭṭhihatena cā**ti micchādiṭṭhihataṃ nāma cittaṃ pubbantakappanavasena vā aparantakappanavasena vā pubbantāparantakappanavasena vā micchābhinivisantassa ayoniso ummujjantassa ‘‘sassato lokoti vā…pe… neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti (vibha. 937; paṭi. ma. 1.140) vā yā diṭṭhi, tāya hataṃ upahataṃ. Yā ca kho ‘‘imā cattāro sassatavādā…pe… pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādā’’ti brahmajāle (dī. ni. 1.30 ādayo) pañcattaye (ma. ni. 3.21 ādayo) ca āgatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, tāsaṃ vasena cittassa micchādiṭṭhihatabhāvo kathetabbo.

Thinamiddhābhibhūtenāti **thinaṃ** nāma cittassa akammaññatā. **Middhaṃ** nāma vedanādikkhandhattayassa akammaññatā. Tathā **thinaṃ** anussāhasaṃhananaṃ. **Middhaṃ** asattivighāto. Iti thinena middhena ca cittaṃ abhibhūtaṃ ajjhotthaṭaṃ upaddutaṃ saṅkocanappattaṃ layāpannaṃ. **Vasaṃ mārassa gacchatī**ti **vaso** nāma icchā lobho adhippāyo ruci ākaṅkhā āṇā āṇatti. **Māro**ti pañca mārā – khandhamāro abhisaṅkhāramāro maccumāro devaputtamāro kilesamāroti. **Gacchatī**ti tesaṃ vasaṃ icchaṃ…pe… āṇattiṃ gacchati upagacchati upeti vattati anuvattati nātikkamatīti. Tena vuccati – ‘‘vasaṃ mārassa gacchatī’’ti.

Tattha yathāvuttā akusalā dhammā, taṇhāvijjā eva vā samudayasaccaṃ. Yo so ‘‘vasaṃ mārassa gacchatī’’ti vutto, so ye pañcupādānakkhandhe upādāya paññatto, te pañcakkhandhā dukkhasaccaṃ. Evaṃ bhagavatā idha dve saccāni desitāni. Tenevāha – **‘‘dukkhaṃ samudayo cā’’**ti. Tesaṃ bhagavā pariññāya ca pahānāya ca dhammaṃ desetīti vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāyā’’**ti vuttaṃ. Kathaṃ desetīti ce –

‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro;
Sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā, ñatvāna udayabbayaṃ;
Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe’’ti. (udā. 32) –

Gāthāya. Tassattho – yasmā arakkhitena cittena vasaṃ mārassa gacchati, tasmā satisaṃvarena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ rakkhaṇena rakkhitacitto assa. **Sammāsaṅkappagocaro**ti yasmā kāmasaṅkappādimicchāsaṅkappagocaro tathā tathā ayoniso vikappetvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhāti. Tato eva ca micchādiṭṭhihatena cittena vasaṃ mārassa gacchati, tasmā yonisomanasikārena kammaṃ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocaro assa. **Sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā**ti sammāsaṅkappagocaratāya vidhutamicchādassano kammassakatālakkhaṇaṃ yathābhūtañāṇalakkhaṇañca sammādiṭṭhiṃ pubbaṅgamaṃ katvā sīlasamādhīsu yuttappayutto. Tato eva ca **ñatvāna udayabbayaṃ** pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādaṃ nirodhañca ñatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā anukkamena ariyamagge gaṇhanto aggamaggena **thinamiddhābhibhū bhikkhu sabbā duggatiyo jahe**ti evaṃ sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu khīṇāsavo yathāsambhavaṃ tividhadukkhatāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo jaheyya, tāsaṃ parabhāge nibbāne tiṭṭheyyāti attho.

Yaṃ taṇhāya avijjāya ca pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti pahānassa nirodhassa paccayabhāvato asaṅkhatadhātu pahānaṃ nirodhoti ca vuttā. **Imāni cattāri saccānī**ti purimagāthāya purimāni dve, pacchimagāthāya pacchimāni dveti dvīhi gāthāhi bhāsitāni imāni cattāri ariyasaccāni. Tesu samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ, sabbagatijahanaṃ phalaṃ, rakkhitacittatādiko upāyo, arakkhitacittatādinisedhanamukhena rakkhitacittatādīsu niyojanaṃ bhagavato āṇattīti. Evaṃ desanāhārapadatthā assādādayo niddhāretabbā. Tenevāha – **‘‘niyutto desanāhārasampāto’’**ti.

Desanāhārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahārasampātavaṇṇanā

53. Evaṃ desanāhārasampātaṃ dassetvā idāni vicayahārasampātaṃ dassento yasmā desanāhārapadatthavicayo vicayahāro, tasmā desanāhāre vipallāsahetubhāvena niddhāritāya taṇhāya kusalādivibhāgapavicayamukhena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ **‘‘tattha taṇhā duvidhā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kusalā**ti kusaladhammārammaṇā. **Kusala**-saddo cettha **bāhitikasutte** (ma. ni. 2.358 ādayo) viya anavajjatthe daṭṭhabbo. Kasmā panettha taṇhā kusalapariyāyena uddhaṭā? Heṭṭhā desanāhāre vipallāsahetubhāvena taṇhaṃ uddharitvā tassā vasena saṃkilesapakkho dassito. Vicittapaṭibhānatāya pana idhāpi taṇhāmukheneva vodānapakkhaṃ dassetuṃ kusalapariyāyena taṇhā uddhaṭā. Tattha saṃsāraṃ gametīti **saṃsāragāminī,** saṃsāranāyikāti attho. Apacayaṃ nibbānaṃ gametīti **apacayagāminī**. Kathaṃ pana taṇhā apacayagāminīti? Āha **‘‘pahānataṇhā’’**ti. Tadaṅgādippahānassa hetubhūtā taṇhā. Kathaṃ pana ekantasāvajjāya taṇhāya kusalabhāvoti? Sevitabbabhāvato. Yathā taṇhā, evaṃ **mānopi duvidho kusalopi akusalopi,** na taṇhā evāti taṇhāya nidassanabhāvena māno vutto.

Tattha mānassa yathādhippetaṃ kusalādibhāvaṃ dassetuṃ **‘‘yaṃ mānaṃ nissāyā’’**tiādimāha. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘mānamahaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī’’tiādi. **Yaṃ nekkhammassitaṃ domanassa**ntiādi ‘‘kusalā’’ti vuttataṇhāya sarūpadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma –

> ‘‘Tattha katamāni cha nekkhammassitāni domanassāni? Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbete rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihā, pihāpaccayā domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammassitaṃ domanassa’’nti (ma. ni. 3.307) –

Evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhātaariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhāpetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa ‘‘imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ, imampi saṃvaccharaṃ, vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ sampāpuṇituṃ nāsakkhi’’nti anusocato uppannaṃ domanassaṃ nekkhammavasena vipassanāvasena anussativasena paṭhamajjhānādivasena paṭipattiyā hetubhāvena uppajjanato nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma. **Ayaṃ taṇhā kusalā**ti ayaṃ ‘‘pihā’’ti vuttā taṇhā kusalā. Kathaṃ? **Rāgavirāgā cetovimutti, tadārammaṇā kusalā**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – rāgavirāgā cetovimutti, na sabhāvena kusalā, anavajjaṭṭhena kusalā. Taṃ uddissa pavattiyā tadārammaṇā pana taṇhā kusalārammaṇatāya kusalāti. **Avijjāvirāgā paññāvimutti** anavajjaṭṭhena kusalā. **Tassā**ti paññāvimuttiyā. Yāya vasena ‘‘tasmā rakkhitacittassā’’ti gāthāyaṃ ‘‘sabbā duggatiyo jahe’’ti vuttaṃ.

Iti cirataraṃ vipassanāparivāsaṃ parivasitvā dukkhāpaṭipadādandhābhiññāya adhigatāya paññāvimuttiyā vasena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ **‘‘tassā ko pavicayo’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha yasmā paññāvimutti ariyamaggamūlikā, tasmā catutthajjhānapādake ariyamaggadhamme uddisitvā tesaṃ āgamanapaṭipadaṃ dassetuṃ **‘‘kattha daṭṭhabbo, catutthe jhāne’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pāramitāyā**ti ukkaṃsagatāya catutthajjhānabhāvanāya. Yehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ vuttaṃ, tāni aṅgāni dassetuṃ **‘‘parisuddha’’**ntiādi vuttaṃ.

Tattha upekkhāsatipārisuddhibhāvena **parisuddhaṃ**. Parisuddhattā eva **pariyodātaṃ,** pabhassaranti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayaghātena vītarāgādiaṅgaṇattā **anaṅgaṇaṃ**. Anaṅgaṇattā eva **vigatūpakkilesaṃ,** aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissati, subhāvitattā mudubhūtaṃ vasibhāvappattanti attho. Vase vattamānañhi cittaṃ **‘‘mudū’’**ti vuccati. Muduttā eva ca **kammaniyaṃ,** kammakkhamaṃ kammayogganti attho. Muduñhi cittaṃ kammaniyaṃ hoti, evaṃ bhāvitaṃ muduñca hoti kammaniyañca, yathayidaṃ, bhikkhave, citta’’nti (a. ni. 1.22). Etesu parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā ṭhitaṃ. Ṭhitattāyeva āneñjappattaṃ, acalaṃ niriñjananti attho. Mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā ṭhitaṃ. Saddhādīhi pariggahitattā āneñjappattaṃ. Saddhāpariggahitañhi cittaṃ assaddhiyena na iñjati, vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena na iñjati, samādhipariggahitaṃ uddhaccena na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti. Abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya.

Aparo nayo – catutthajjhānasamādhinā samāhitaṃ cittaṃ nīvaraṇadūrībhāvena **parisuddhaṃ**. Vitakkādisamatikkamena **pariyodātaṃ**. Jhānapaṭilābhapaccanīkānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena **anaṅgaṇaṃ. Icchāvacarāna**nti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopaapaccayānanti attho. Abhijjhādīnaṃ cittupakkilesānaṃ vigamena **vigatūpakkilesaṃ**. Ubhayampi cetaṃ **anaṅgaṇasuttavatthasuttānaṃ** (ma. ni. 1.57 ādayo; 70 ādayo) vasena veditabbaṃ. Vasippattiyā **mudu**bhūtaṃ. Iddhipādabhāvūpagamena **kammaniyaṃ**. Bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamena **ṭhitaṃ āneñjappattaṃ**. Yathā āneñjabhāvappattaṃ āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhitanti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti. Abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ. Tenevāha – **‘‘so tattha aṭṭhavidhaṃ adhigacchati cha abhiññā dve ca visese’’**ti.

Tattha **so**ti adhigatacatutthajjhāno yogī. **Tatthā**ti tasmiṃ catutthajjhāne adhiṭṭhānabhūte. **Aṭṭhavidhaṃ adhigacchatī**ti aṭṭhavidhaṃ guṇaṃ adhigacchati. Ko pana so aṭṭhavidho guṇoti? Āha **‘‘cha abhiññā dve ca visese’’**ti. Manomayiddhi vipassanāñāṇañca. **Taṃ citta**nti catutthajjhānacittaṃ. **‘‘Yato parisuddhaṃ, tato pariyodāta’’**ntiādinā purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇavacananti dasseti. **Tadubhaya**nti yesaṃ rāgādiaṅgaṇānaṃ abhijjhādiupakkilesānañca abhāvena ‘‘anaṅgaṇaṃ vigatūpakkilesa’’nti ca vuttaṃ. Tāni aṅgaṇāni upakkilesā cāti taṃ ubhayaṃ. Tadubhayaṃ taṇhāsabhāvattā taṇhāya anulomanato ca **taṇhāpakkho. Yā ca iñjanā**ti yā ca cittassa asamādānena phandanā. **Aṭṭhitī**ti anavaṭṭhānaṃ. **Ayaṃ diṭṭhipakkho**ti yā iñjanā aṭṭhiti ca, ayaṃ micchābhinivesahetutāya diṭṭhipakkho.

‘‘Cattāri indriyānī’’tiādinā vedanātopi catutthajjhānaṃ vibhāveti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ upari abhiññādhigamāya abhinīhārakkhamaṃ hoti. Sā ca abhinīhārakkhamatā cuddasahi ākārehi ciṇṇavasibhāvasseva hoti. So ca vasibhāvo aṭṭhasamāpattilābhino, na rūpāvacarajjhānamattalābhinoti āruppasamāpattiyā manasikāravidhiṃ dassento **‘‘so uparimaṃ samāpattiṃ santato manasikarotī’’**tiādimāha. Tattha **uparimaṃ samāpatti**nti ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ. **Santato manasikarotī**ti aṅgasantatāyapi ārammaṇasantatāyapi ‘‘santā’’ti manasikaroti. Yato yato hi āruppasamāpattiṃ santato manasikaroti, tato tato rūpāvacarajjhānaṃ avūpasantaṃ hutvā upaṭṭhāti. Tenevāha – **‘‘tassa uparimaṃ…pe… saṇṭhahatī’’**ti. **Ukkaṇṭhā ca paṭighasaññā**ti paṭighasaññāsaṅkhātāsu pañcaviññāṇasaññāsu anabhirati saṇṭhahati. **‘‘So sabbaso’’**tiādinā ekadesena āruppasamāpattiṃ dasseti. **Abhiññābhinīhāro rūpasaññā**ti rūpāvacarasaññā nāmetā yāvadeva abhiññatthābhinīhāramattaṃ, na pana arūpāvacarasamāpattiyo viya santāti adhippāyo. **Vokāro nānattasaññā**ti nānattasaññā nāmetā nānārammaṇesu vokāro, tattha cittassa ākulappavattīti attho. **Samatikkamatī**ti evaṃ tattha ādīnavadassī hutvā tā samatikkamati. **Paṭighasaññā cassa abbhatthaṃ gacchatī**ti assa ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ adhigacchantassa yogino dasapi paṭighasaññā vigacchanti. Iminā paṭhamāruppasamāpattimāha.

Evaṃ samāhitassāti evaṃ iminā vuttanayena rūpāvacarajjhāne cittekaggatāyapi samatikkamena samāhitassa. **Samāhitassā**ti āruppasamādhinā santavuttinā samāhitassa. **Obhāso**ti yo pure rūpāvacarajjhānobhāso. **Antaradhāyatī**ti so rūpāvacarajjhānobhāso arūpāvacarajjhānasamāpajjanakāle vigacchati. **Dassanañcā**ti rūpāvacarajjhānacakkhunā dassanañca antaradhāyati. **So samādhī**ti so yathāvutto rūpārūpasamādhi. **Chaḷaṅgasamannāgato**ti upakārakaparikkhārasabhāvabhūtehi chahi aṅgehi samannāgato. **Paccavekkhitabbo**ti pati avekkhitabbo, punappunaṃ cintetabboti attho. Paccavekkhaṇākāraṃ saha visayena dassetuṃ **‘‘anabhijjhāsahagata’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **sabbaloke**ti sabbasmiṃ piyarūpe sātarūpe sattaloke saṅkhāraloke ca. Tena kāmacchandassa pahānamāha. Tathā **‘‘abyāpanna’’**ntiādinā byāpādakosajjasārambhasāṭheyyavikkhepasammosānaṃ pahānaṃ. Puna tāni cha aṅgāni samathavipassanāvasena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘yañca anabhijjhāsahagata’’**ntiādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ.

54. Ettāvatā ‘‘paññāvimuttī’’ti vuttassa arahattaphalassa samādhimukhena pubbabhāgapaṭipadaṃ dassetvā idāni arahattaphalasamādhiṃ dassetuṃ **‘‘so samādhī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **so samādhī**ti yo so sammāsamādhi. Pubbe vuttassa ariyamaggasamādhissa phalabhūto samādhi **pañcavidhena veditabbo** idāni vuccamānehi pañcahi paccavekkhaṇañāṇehi attano paccavekkhitabbākārasaṅkhātena pañcavidhena veditabbo. **‘‘Ayaṃ samādhi paccuppannasukho’’**tiādīsu arahattaphalasamādhi appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho**. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatiṃ sukhavipāko**. Kilesehi ārakattā **ariyo**. Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmiso**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅgasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo**. Atittikaraṭṭhena **paṇīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesapaṭippassaddhibhāvena vā laddhattā **paṭippassaddhiladdho**. Passaddhaṃ passaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhikilesena vā arahatā laddhattāpi **paṭippassaddhiladdho**. Ekodibhāvena adhigatattā, ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaguṇasāsavasamādhi viya sasaṅkhārena sappayogena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **nasasaṅkhāraniggayhavāritagato**ti.

Yato yato bhāgato tañca samādhiṃ samāpajjanto, tato vā vuṭṭhahanto sativepullappatto satova samāpajjati satova vuṭṭhahati, yathāparicchinnakālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati. Tasmā yadettha ‘‘ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko’’ti evaṃ paccavekkhantassa paccattameva aparappaccayañāṇaṃ uppajjati, ayameko ākāro. Esa nayo sesesupi. Evametesaṃ pañcannaṃ paccavekkhitabbākārānaṃ vasena samādhi pañcavidhena veditabbo.

Puna **‘‘yo ca samādhī’’**tiādinā arahattaphale samathavipassanāvibhāgaṃ dasseti. Tattha samādhisukhassa ‘‘sukha’’nti adhippetattā **‘‘yo ca samādhi paccuppannasukho, yo ca samādhi āyatiṃ sukhavipāko, ayaṃ samatho’’**ti vuttaṃ. Ariyanirāmisādibhāvo pana paññānubhāvena nipphajjatīti āha – **‘‘yo ca samādhi ariyo…pe… ayaṃ vipassanā’’**ti.

Evaṃ arahattaphalasamādhiṃ vibhāgena dassetvā idāni tassa pubbabhāgapaṭipadaṃ samādhivibhāgena dassetuṃ **‘‘so samādhī’’**ti vuttaṃ. Tattha **so samādhī**ti yo so arahattaphalasamādhissa pubbabhāgapaṭipadāyaṃ vutto rūpāvacaracatutthajjhānasamādhi, so samādhi. **Pañcavidhenā**ti vakkhamānena pañcappakārena veditabbo. **‘‘Pītipharaṇatā’’**tiādīsu pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā **pītipharaṇatā** nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā **sukhapharaṇatā** nāma. Paresaṃ ceto pharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** nāma. Ālokapharaṇe uppajjatīti dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā** nāma. Paccavekkhaṇañāṇaṃ **paccavekkhaṇānimittaṃ** nāma. Vuttampi cetaṃ ‘‘dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā, tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā, paracitte ñāṇaṃ cetopharaṇatā, dibbacakkhu ālokapharaṇatā, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇañāṇaṃ paccavekkhaṇanimitta’’nti (vibha. 804).

Idha samathavipassanāvibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘yo ca pītipharaṇo’’**tiādi vuttaṃ. Ettha ca paññāsīsena desanā katāti paññāvasena saṃvaṇṇanā katā. Paññā pītipharaṇatātiādīsu samādhisahagatā evāti tattha samādhivasena samatho uddhaṭo. Tasmā pītisukhacetopharaṇatā visesato samādhivipphāravasena ijjhantīti tā **‘‘samatho’’**ti vuttā. Itarāni ñāṇavipphāravasenāti tāni **‘‘vipassanā’’**ti vuttāni.

55. Idāni taṃ samādhiṃ ārammaṇavasena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘dasa kasiṇāyatanānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha kasiṇajjhānasaṅkhātāni kasiṇāni ca tāni yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca āyatanāni cāti **kasiṇāyatanāni. Pathavīkasiṇa**nti kataparikammaṃ pathavīmaṇḍalampi, tattha pavattaṃ uggahapaṭibhāganimittampi, tasmiṃ nimitte uppannajjhānampi vuccati. Tesu jhānaṃ idhādhippetaṃ. **Ākāsakasiṇa**nti kasiṇugghāṭimākāse pavattapaṭhamāruppajjhānaṃ. **Viññāṇakasiṇa**nti paṭhamāruppaviññāṇārammaṇaṃ dutiyāruppajjhānaṃ. Pathavīkasiṇādike suddhasamathabhāvanāvasena pavattite sandhāya **‘‘imāni aṭṭha kasiṇāni samatho’’**ti vuttaṃ. Sesakasiṇadvayaṃ vipassanādhiṭṭhānabhāvena pavattaṃ **‘‘vipassanā’’**ti vuttaṃ.

Evanti iminā nayena. **Sabbo ariyamaggo**ti sammādiṭṭhiādibhāvena abhinnopi ariyamaggo satipaṭṭhānādipubbabhāgapaṭipadābhedena anekabhedabhinno niravaseso ariyamaggo. **Yena yena ākārenā**ti anabhijjhādīsu, paccuppannasukhatādīsu ca ākāresu yena yena ākārena vutto. **Tena tenā**ti tesu tesu ākāresu ye ye samathavasena, ye ca ye ca vipassanāvasena yojetuṃ sambhavanti, tena tena ākārena samathavipassanāhi ariyamaggo vicinitvā yojetabbo. **Te**ti samathādhiṭṭhānavipassanādhammā. **Tīhi dhammehi saṅgahitā**ti tīhi anupassanādhammehi saṅgahitā, gaṇanaṃ gatāti attho. Katamehi tīhīti? Āha **‘‘aniccatāya dukkhatāya anattatāyā’’**ti. Aniccatāya sahacaraṇato vipassanā ‘‘aniccatā’’ti vuttā. Esa nayo sesesupi.

So samathavipassanaṃ bhāvayamāno tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayatīti so ariyamaggādhigamāya yuttappayutto yogī kālena samathaṃ samāpajjanavasena kālena vipassanaṃ sammasanavasena vaḍḍhayamāno animittavimokkhamukhādisaṅkhātā tisso anupassanā brūheti. **Tayo khandhe bhāvayatī**ti tisso anupassanā uparūparivisesaṃ pāpento sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandhoti ete tayo khandhe vaḍḍheti. Yasmā pana tīhi khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito, tasmā **‘‘tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayatī’’**ti vuttaṃ.

Idāni yesaṃ puggalānaṃ yattha sikkhantānaṃ visesato niyyānamukhāni yesañca kilesānaṃ paṭipakkhabhūtāni tīṇi vimokkhamukhāni, tehi saddhiṃ tāni dassetuṃ **‘‘rāgacarito’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **animittena vimokkhamukhenā**ti aniccānupassanāya. Sā hi niccanimittādisamugghāṭanena animitto, rāgādīnaṃ samucchedavimuttiyā vimokkhoti laddhanāmassa ariyamaggassa mukhabhāvato dvārabhāvato ‘‘animittavimokkhamukha’’nti vuccati. **Adhicittasikkhāyā**ti samādhismiṃ. **Sukhavedanīyaṃ phassaṃ anupagacchanto**ti sukhavedanāya hitaṃ sukhavedanākāraṇato phassaṃ taṇhāya anupagacchanto. **Sukhaṃ vedanaṃ parijānanto**ti ‘‘ayaṃ sukhā vedanā vipariṇāmādinā dukkhā’’ti parijānanto, savisayaṃ rāgaṃ samatikkanto. **‘‘Rāgamalaṃ pavāhento’’**tiādinā tehi pariyāyehi rāgasseva pahānamāha. **‘‘Dosacarito puggalo’’**tiādīsupi vuttanayānusārena attho veditabbo.

Paññādhikassa santatisamūhakiccārammaṇādighanavinibbhogena saṅkhāresu attasuññatā pākaṭā hotīti visesato anattānupassanā paññāpadhānāti āha – **‘‘suññatavimokkhamukhaṃ paññākkhandho’’**ti. Tathā saṅkhārānaṃ sarasapabhaṅgutāya ittarakhaṇattā uppannānaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ sammā samāhitasseva pākaṭaṃ hotīti visesato aniccānupassanā samādhippadhānāti āha – **‘‘animittavimokkhamukhaṃ samādhikkhandho’’**ti. Tathā sīlesu paripūrakārino khantibahulassa uppannaṃ dukkhaṃ aratiñca abhibhuyya viharato saṅkhārānaṃ dukkhatā vibhūtā hotīti dukkhānupassanā sīlappadhānāti āha – **‘‘appaṇihitavimokkhamukhaṃ sīlakkhandho’’**ti. Iti tīhi vimokkhamukhehi tiṇṇaṃ khandhānaṃ saṅgahitattā vuttaṃ – **‘‘so tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayo khandhe bhāvayatī’’**ti. Yasmā ca tīhi ca khandhehi ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa saṅgahitattā tayo khandhe bhāvayanto **‘‘ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayatī’’**ti vuttaṃ. Tasmā tehi tassa saṅgahaṃ dassento **‘‘yā ca sammāvācā’’**tiādimāha.

Puna tiṇṇaṃ khandhānaṃ samathavipassanābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘sīlakkhandho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha sīlakkhandhassa khantipadhānattā, samādhissa bahūpakārattā ca samathapakkhabhajanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Bhavaṅgānī**ti upapattibhavassa aṅgāni. **Dve padānī**ti dve pādā. Yebhuyyena hi pañcadasa caraṇadhammā sīlasamādhisaṅgahitāti. **Bhāvitakāyo**ti ābhisamācārikasīlassa pāripūriyā bhāvitakāyo. Ādibrahmacariyakasīlassa pāripūriyā **bhāvitasīlo**. Atha vā **bhāvitakāyo**ti indriyasaṃvarena bhāvitapañcadvārakāyo. **Bhāvitasīlo**ti avasiṭṭhasīlavasena bhāvitasīlo. Sammā kāyabhāvanāya sati accantaṃ kāyaduccaritappahānaṃ anavajjañca uṭṭhānaṃ sampajjati. Tathā anuttare sīle sijjhamāne anavasesato micchāvācāya micchājīvassa ca pahānaṃ sampajjati. Cittapaññāsu ca bhāvitāsu sammāsatisammāsamādhisammādiṭṭhisammāsaṅkappā bhāvanāpāripūriṃ gatā eva honti taṃsabhāvattā tadubhayakāraṇattā cāti imamatthaṃ dasseti **‘‘kāye bhāviyamāne’’**tiādinā.

Pañcavidhaṃ adhigamaṃ gacchatīti ariyamaggādhigamameva avatthāvisesavasena pañcadhā vibhajitvā dasseti. Ariyamaggo hi khippaṃ sakiṃ ekacittakkhaṇeneva catūsu saccesu attanā adhigantabbaṃ adhigacchatīti na tassa lokiyasamāpattiyā viya vasibhāvanākiccaṃ atthīti

khippādhigamo ca hoti. Pajahitabbānaṃ accantavimuttivasena pajahanato **vimuttādhigamo ca**. Lokiyehi mahantānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ adhigamanabhāvato **mahādhigamo ca**. Tesaṃyeva vipulaphalānaṃ adhigamanato **vipulādhigamo ca**. Attanā kattabbassa kassaci anavasesato **anavasesādhigamo ca hotī**ti. Ke panete adhigamā? Keci samathānubhāvena, keci vipassanānubhāvenāti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **''tattha samathenā''**tiādi vuttaṃ.

56. Iti mahāthero ''tasmā rakkhitacittassā''ti gāthāya vasena arahattaphalavimuttimukhena vicayahārasampātaṃ niddisanto desanākusalatāya anekehi suttappadesehi tassā pubbabhāgapaṭipadāya bhāvanāvisesānaṃ bhāvanānisaṃsānañca vibhajanavasena nānappakārato vicayahāraṃ dassetvā idāni dasannaṃ tathāgatabalānampi vasena taṃ dassetuṃ **''tattha yo desayatī''**tiādimāha. **Ovādena sāvake na visaṃvādayatī**ti attano anusiṭṭhiyā dhammassa savanato ''sāvakā''ti laddhanāme veneyye na vippalambheti na vañceti, visaṃvādanahetūnaṃ pāpadhammānaṃ ariyamaggena bodhimūle eva suppahīnattā. **Tividha**nti tippakāraṃ, tīhi ākārehīti attho. **Idaṃ karothā**ti imaṃ saraṇagamanaṃ sīlādiñca upasampajja viharatha. **Iminā upāyena karothā**ti anenapi vidhinā saraṇāni sodhentā sīlādīni paripūrentā sampādetha. **Idaṃ vo kurumānāna**nti idaṃ saraṇagamanaṃ sīlādiñca tumhākaṃ anutiṭṭhantānaṃ diṭṭhadhammasamparāyanibbānānaṃ vasena hitāya sukhāya ca bhavissati, tāni sampādethāti attho.

Evaṃ ovadanākāraṃ dassetvā yaṃ vuttaṃ – ''ovādena sāvake na visaṃvādayatī''ti, taṃ tathāgatabalehi vibhajitvā dassetuṃ **''so tathā ovadito''**tiādimāha. Tattha **tathā**ti tena pakārena ''idaṃ karotha, iminā upāyena karothā''tiādinā vuttappakārena. **Ovadito**ti dhammadesanāya sāsito. **Anusiṭṭho**ti tasseva vevacanaṃ. **Tathā karonto**ti yathānusiṭṭhaṃ tathā karonto. **Taṃ bhūmi**nti yassā bhūmiyā adhigamatthāya ovadito, taṃ dassanabhūmiñca bhāvanābhūmiñca. **Netaṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Kāraṇañhi tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ''ṭhāna''nti vuccati. Dutiyavāre **bhūmi**nti sīlakkhandhena pattabbaṃ sampattibhavasaṅkhātaṃ bhūmiṃ.

Idāni yasmā bhagavato catuvesārajjānipi aviparītasabhāvatāya paṭhamaphalañāṇassa visayaviseso hoti, tasmā tānipi tassa visayabhāvena dassetuṃ **''sammāsambuddhassa te sato''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sammāsambuddhassa te sato**ti ahaṃ sammāsambuddho, mayā sabbe dhammā abhisambuddhāti paṭijānanena sammāsambuddhassa te sato. **Ime dhammā anabhisambuddhāti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti ''ime nāma tayā dhammā anabhisambuddhā''ti koci sahadhammena sahetunā sakāraṇena vacanena, **sunakkhatto** (dī. ni. 3.1 ādayo; ma. ni. 1.146 ādayo) viya vippalapantā pana appamāṇaṃ. Tasmā sahadhammena paṭicodessatīti etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Esa nayo sesapadesupi. **Yassa te atthāya dhammo desito**ti rāgādīsu yassa yassa pahānatthāya asubhabhāvanādidhammo kathito. **Takkarassā**ti tathā paṭipannassa. **Visesādhigama**nti abhiññāpaṭisambhidādivisesādhigamaṃ.

Antarāyikāti antarāyakaraṇaṃ antarāyo, so sīlaṃ etesanti antarāyikā. Antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyappayojanāti vā antarāyikā. Te pana kammakilesādibhedena pañcavidhā. **Aniyyānikā**ti ariyamaggavajjā sabbe dhammā.

Diṭṭhisampannoti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Suhata**nti ativadhitaṃ. Idampi ekadesakathanameva. Matakapetādidānampi so na karoti eva. **Puthujjano**ti puthūnaṃ kilesābhisaṅkhārādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi puthujjano. Vuttañhetaṃ –

''Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano;
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano itī''ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.2; a. ni. aṭṭha. 1.1.51; dha. sa. aṭṭha. 1007; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130);

''Mātara''ntiādīsu janikā **mātā**. Janako ca **pitā**. Manussabhūto khīṇāsavo **arahā**ti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññe jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya ''idaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī’’ti, neva so naṃ jīvitā voropeyya. Athāpi evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘sace imaṃ na ghātessasi, sīsaṃ te chindissāmā’’ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ ariyabhāvassa ca baladīpanatthaṃ evaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – sāvajjo vata puthujjanabhāvo. Yatra hi nāma mātughākādīnipi ānantariyāni karissati, mahābalova ca ariyabhāvo, yo etāni kammāni na karotīti.

Saṅghaṃ bhindeyyāti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi saṅghaṃ bhindeyya. Vuttañhetaṃ – ‘‘pañcahupāli, ākārehi saṅgho bhijjati kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā’’ti (pari. 458).

Tattha **kammenā**ti apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarakammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharanto**ti kathayanto, tāhi tāhi upapattīhi ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādīni aṭṭhārasabhedakaravatthūni dīpayanto. **Anussāvanenā**ti ‘‘nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccakulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ gāheyyāti kiṃ tumhākaṃ cittampi uppādetuṃ yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī’’tiādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesaṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattidhammaṃ katvā ‘‘gaṇhatha imaṃ salāka’’nti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhāpanaṃ pana pubbabhāgo. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinno eva hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyya saṅgharājiṃ vā janeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti.

Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyā**ti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. Ettāvatā hi mātughātādīni pañcānantariyakammāni dassitāni honti. Yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako. **Duṭṭhacitto**ti vināsacittena paduṭṭhacitto. **Thūpa**nti cetiyaṃ. **Bhindeyyā**ti nāseyya.

Aññaṃ satthāranti ‘‘ayaṃ me satthā satthu kiccaṃ kātuṃ samattho’’ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ. **Apadiseyyā**ti ‘‘ayaṃ me satthā’’ti evaṃ gaṇheyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. **Ito bahiddhā aññaṃ dakkhiṇeyyaṃ pariyeseyyā**ti sāsanato bahiddhā aññaṃ bāhirakaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā ‘‘ayaṃ dakkhiṇāraho, imasmiṃ katā kārā mahapphalā bhavissantī’’ti adhippāyena tasmiṃ paṭipajjeyyāti attho. **Kutūhalamaṅgalena suddhiṃ pacceyyā**ti ‘‘iminā idaṃ bhavissatī’’ti evaṃ pavattattā kutūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena attano suddhiṃ vodānaṃ saddaheyya.

57. **Itthī rājā cakkavattī siyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūranti, itthiratanābhāvena ca sattaratanasamaṅgitā na sampajjati. Sabbamanussānampi ca na adhiko attabhāvo hoti, tasmā ‘‘itthī…pe… vijjatī’’ti vuttaṃ. Yasmā sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgañca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhānīti. Nanu ca yathā itthiliṅgaṃ, evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke natthi, tasmā puriso mahābrahmā siyāti na vattabbanti? No na vattabbaṃ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Itthiyo hi idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ sahabyataṃ upapajjanti, na mahābrahmānaṃ. Puriso pana katthaci na uppajjatīti na vattabbo. Samānepi tattha ubhayaliṅgābhāve purisasaṇṭhānāva tattha brahmāno, na itthisaṇṭhānā, tasmā suvuttametaṃ. **Itthī tathāgato**ti ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuguṇe nibbattetvā lokānaṃ tāraṇasamattho buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

‘‘Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī’’ti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānamattampi sampādetuṃ asamatthāya itthiyā kuto buddhabhāvoti **‘‘itthī tathāgato arahaṃ sammāsambuddho siyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’**ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova arahaṃ hoti sammāsambuddho.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā, yā **jātikhetta**nti vuccati. Sā hi tathāgatassa gabbhokkantikālādīsu kampati. **Āṇākhettaṃ** pana koṭisatasahassacakkavāḷaṃ. Yā ekato saṃvaṭṭati ca vivaṭṭati ca, yattha ca **āṭānāṭiyaparittā**dīnaṃ (dī. ni. 3.277 ādayo) āṇā pavattati. **Visayakhettassa** parimāṇaṃ natthi. Buddhānañhi ‘‘yāvatakaṃ ñāṇaṃ tāvatakaṃ neyyaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyya’’nti (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5) vacanato avisayo nāma natthi. Iti imesu tīsu khettesu tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane ‘‘ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantī’’ti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha gabbhokkantito pubbe pureti veditabbaṃ. Tato paṭṭhāya hi dasasahassicakkavāḷakampanena khettapariggaho kato nāma hoti, aññassa buddhassa uppatti natthi. Dhātuparinibbānato paraṃ pana pacchā, tato heṭṭhāpi aññassa buddhassa uppatti natthi, uddhaṃ na vāritā.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti? Anacchariyattā. Acchariyamanussā hi buddhā bhagavanto. Yathāha – ‘‘ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso’’tiādi (a. ni. 1.171). Yadi ca aneke buddhā ekato uppajjeyyuṃ, anacchariyā bhaveyyuṃ. Desanāya ca visesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññenapi so eva desetabbo siyā, vivādabhāvato ca. Bahūsu hi buddhesu ekato uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya ‘‘amhākaṃ buddho pāsādiko’’tiādinā tesaṃ sāvakā vivadeyyuṃ. Kiṃ vā etena kāraṇagavesanena, dhammatāvesā yaṃ ekissā lokadhātuyā dve tathāgatā ekato na uppajjantīti (mi. pa. 5.1.1).

Yathā nimbabījakosātakibījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva phalaṃ nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti amadhurameva nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālibījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti na asātaṃ kaṭukaṃ. Evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti na amadhuraṃ. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ;
> Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka’’nti. (saṃ. ni. 1.256; netti. 122);

Tasmā **‘‘tiṇṇaṃ duccaritāna’’**ntiādi vuttaṃ.

Aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vāti yo koci pabbajjāmattena samaṇo vā jātimattena brāhmaṇo vā. Pāpiccho sambhāvanādhippāyena vimhāpanato **kuhako**. Paccayasannissitāya payuttavācāya vasena **lapako**. Paccayanibbattakanimittāvacarato **nemittako. Kuhanalapananemittakattaṃ pubbaṅgamaṃ katvā**ti kuhanādibhāvameva purakkhatvā santindriyo santamānaso viya caranto. **Pañca nīvaraṇe**ti kāmacchandādike pañca nīvaraṇe. **Appahāya** asamucchinditvā, **cetaso upakkilese**ti nīvaraṇe. Nīvaraṇā hi cittaṃ upakkilesenti kiliṭṭhaṃ karonti vibādhenti upatāpenti ca. Tasmā ‘‘cetaso upakkilesā’’ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇe**ti nīvaraṇe. Nīvaraṇā hi uppajjamānā anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti. Tasmā ‘‘paññāya dubbalīkaraṇā’’ti vuccanti. **Anupaṭṭhitassatī**ti catūsu satipaṭṭhānesu na upaṭṭhitassati. **Abhāvayitvā**ti avaḍḍhayitvā. **Anuttaraṃ sammāsambodhi**nti arahattapadaṭṭhānaṃ sabbaññutaññāṇaṃ.

Pacchimavāre **aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vā**ti sabbaññubodhisattaṃ sandhāya vadati. Tattha **sabbadosāpagato**ti sabbehi pāramitāpaṭipakkhabhūtehi dosehi apagato. Etena paripūritapāramibhāvaṃ dasseti. Satipaṭṭhānāni vipassanā, bojjhaṅgo maggo, anuttarā sammāsambodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāni vā vipassanā, bojjhaṅgā missakā, sammāsambodhi arahattameva. Sesaṃ anantaravāre vuttapaṭipakkhato veditabbaṃ. **Yaṃ ettha ñāṇa**nti yaṃ etasmiṃ yathāvutte ṭhāne ca ṭhānaṃ, aṭṭhāne ca aṭṭhānanti pavattaṃ ñāṇaṃ. **Hetuso**ti tassa ṭhānassa aṭṭhānassa ca hetuto. **Ṭhānaso**ti taṅkhaṇe eva āvajjanasamanantaraṃ. **Anodhiso**ti odhiabhāvena, kiñci anavasesetvāti attho.

Iti ṭhānāṭṭhānagatātiādīsu evaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvaṃ gatā. **Sabbe**ti khayavayavirajjananirujjhanasabhāvā saṅkhatadhammā, te eva ca sattapaññattiyā upādānabhūtā **keci saggūpagā** ye dhammacārino, **keci apāyūpagā** ye adhammacārino, **keci nibbānūpagā** ye kammakkhayakaraṃ ariyamaggaṃ paṭipannā.

58. Idāni yathāvuttamatthaṃ vivaranto **''sabbe sattā marissantī''**ti gāthādvayamāha. Tassa atthaṃ **''sabbe sattāti ariyā ca anariyā cā''**tiādinā sayameva niddisati. Tattha **jīvitapariyanto maraṇapariyanto**ti jīvitassa pariyanto nāma maraṇasaṅkhāto anto. **Yathākammaṃ gamissantī**ti ettha yadetaṃ sattānaṃ yathākammaṃ gamanaṃ, ayaṃ kammassakatāti attho. **Kammānaṃ phaladassāvitā ca avippavāso cā**ti ''puññapāpaphalūpagā''ti iminā vacanena kammānaṃ phalassa paccakkhakāritā, katūpacitānaṃ kammānaṃ attano phalassa appadānābhāvo ca dassitoti attho.

Kammameva kammantaṃ, pāpaṃ kammantaṃ etesanti **pāpakammantā,** tassa atthaṃ dassetuṃ **''apuññasaṅkhārā''**ti vuttaṃ. Apuñño saṅkhāro etesanti **apuññasaṅkhārā. Pāpakammantā**ti vā nissakkavacanaṃ, pāpakammantahetūti attho. Tathā **puññasaṅkhārā**tiādīsupi. Puna **''nirayaṃ pāpakammantā''**tiādinā antadvayena saddhiṃ majjhimapaṭipadaṃ dasseti. Tathā **''ayaṃ saṃkileso''**tiādinā vaṭṭavivaṭṭavasena ādīnavassādanissaraṇavasena hetuphalavasena ca gāthāyaṃ tayo atthavikappā dassitā. Puna **''nirayaṃ pāpakammantāti ayaṃ saṃkileso''**tiādinā vodānavasena gāthāya atthaṃ dasseti.

59. **Tena tenā**ti tena tena ajjhositavatthunā rūpabhavaarūpabhavādinā. **Chattiṃsā**ti kāmataṇhā tāva rūpādivisayabhedena cha, tathā bhavataṇhā vibhavataṇhā cāti aṭṭhārasa. Tā eva ajjhattikesu rūpādīsu aṭṭhārasa, bāhiresu rūpādīsu aṭṭhārasāti evaṃ chattiṃsa. **Yena yenā**ti ''subhaṃ sukha''ntiādinā.

Vodānaṃ tividhaṃ khandhattayavasenāti taṃ dassetuṃ **''taṇhāsaṃkileso''**tiādi vuttaṃ. Puna **''sabbe sattā marissantī''**tiādi paṭipadāvibhāgena gāthānamatthaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Tattha tattha gāminī**ti tattha tattheva nibbāne gāminī, nibbānassa gamanasīlāti attho.

Puna tatthatatthagāminīsabbatthagāminīnaṃ paṭipadānaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **''tayo rāsī''**tiādi vuttaṃ. **Ya**nti yaṃ nirayādi. Taṃ taṃ ṭhānaṃ yathārahaṃ gametīti **sabbatthagāminī**. Paṭipadāsaṅkhāte apuññakamme puññakamme ca kammakkhayakaraṇakamme ca vibhāgaso bhagavato pavattanañāṇaṃ. Idaṃ sabbatthagāminī paṭipadāñāṇaṃ nāma tathāgatabalaṃ. Iminā hi ñāṇena bhagavā sabbampi paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti.

Kathaṃ? Sakalagāmavāsikesupi ekaṃ sūkaraṃ vā migaṃ vā mārentesu sabbesaṃ cetanā parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesaṃ āyūhanakkhaṇeyeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena karoti, eko ''tvampi karohī''ti parehi nippīḷito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyaṃ, eko pettivisaye, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva ''iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyaṃ, esa pettivisaye''ti jānāti. Niraye nibbattanakampi ''esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa soḷasasu ussadesū''ti jānāti. Tiracchānayoniyaṃ nibbattanakampi ''esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādako, esa bahuppādako''ti jānāti. Pettivisaye nibbattanakampi ''esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī''ti jānāti.

''Tesu ca kammesu idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhissati, idaṃ nākaḍḍhissati dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissatī''ti jānāti. Tathā sakalagāmavāsikesu ekato dānaṃ dadamānesu sabbesampi cetanā deyyadhammārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesaṃ āyūhanakkhaṇe eva nānaṃ hoti. Tesu hi keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva ‘‘iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke’’ti jānāti. Tatthapi ‘‘esa paranimmitavasavattīsu nibbattissati, esa bhummadevesu nibbattissati, esa jeṭṭhakadevarājā hutvā, esa tassa dutiyaṃ tatiyaṃ vā ṭhānantaraṃ karonto paricārako hutvā nibbattissatī’’ti jānāti.

‘‘Tesu ca kammesu idaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ sakkhissati, idaṃ na sakkhissati dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissatī’’ti jānāti. Tathā ‘‘vipassanaṃ paṭṭhapentesu ca esa iminā nīhārena vipassanāya āraddhattā arahā bhavissati, esa anāgāmī, esa sakadāgāmī, esa sotāpanno, ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamo, esa maggaṃ pattuṃ na sakkhissati lakkhaṇārammaṇikavipassanāyameva ṭhassati, esa paccayapariggahe, esa nāmarūpapariggahe, arūpapariggahe ca ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissatī’’ti jānāti. ‘‘Kasiṇaparikammaṃ karontesupi esa parikammamatte eva ṭhassati, esa nimittaṃ uppādetuṃ sakkhissati, na appanaṃ. Esa appanampi uppādessati, esa jhānaṃ adhigamissati, na uparivisesaṃ. Esa uparivisesampi adhigamissatī’’ti jānāti.

Anekadhātūti anekā cakkhādayo pathavādayo ca dhātuyo etassāti anekadhātu, bahudhātūti attho. **Loko**ti khandhāyatanādiloko. **Cakkhudhātū**tiādi yāhi dhātūhi ‘‘anekadhātū’’ti loko vutto, tāsaṃ sarūpato dassanaṃ. Tattha sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena ca dhātu. Cakkhu eva dhātu **cakkhudhātu**. Sesapadesupi eseva nayo. **Kāmadhātū**ti ettha dve kāmā kilesakāmo ca vatthukāmo ca. Kilesakāmapakkhe kāmapaṭisaṃyutto dhātu kāmadhātu, kāmavitakkassetaṃ nāmaṃ. Vatthukāmapakkhe pana kāmāvacaradhammā kāmo uttarapadalopena, kāmo ca so dhātu cāti kāmadhātu. Byāpādapaṭisaṃyutto dhātu **byāpādadhātu,** byāpādavitakkassetaṃ nāmaṃ. Byāpādova dhātu byāpādadhātu, dasaāghātavatthuvisayassa paṭighassetaṃ nāmaṃ. Vihiṃsāpaṭisaṃyutto dhātu **vihiṃsādhātu,** vihiṃsāvitakko. Vihiṃsā eva vā dhātu vihiṃsādhātu, parasattavihesanassetaṃ nāmaṃ. **Nekkhammaabyāpādaavihiṃsādhātuyo** nekkhammavitakkādayo sabbakusaladhammā mettākaruṇā cāti veditabbaṃ. **Rūpadhātū**ti rūpabhavo, sabbe vā rūpadhammā. **Arūpadhātū**ti arūpabhavo, arūpadhammā vā. **Nirodhadhātū**ti nirodhataṇhā. **Saṅkhāradhātū**ti sabbe saṅkhatadhammā. Sesaṃ suviññeyyaṃ.

Aññamaññavilakkhaṇattā nānappakārā dhātuyo etasminti **nānādhātu,** loko. Tenevāha – **‘‘aññā cakkhudhātu** yāva **aññā nibbānadhātū’’**ti, yathā ca idaṃ ñāṇaṃ cakkhudhātuādibhedena upādinnakasaṅkhāralokassa vasena anekadhātunānādhātulokaṃ pajānāti, evaṃ anupādinnakasaṅkhāralokassapi vasena taṃ pajānāti. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvakā upādinnakasaṅkhāralokasseva nānattaṃ jānanti, tampi ekadeseneva, na nippadesato. Anupādinnakasaṅkhāralokassa pana nānattaṃ na jānanti. Bhagavā pana ‘‘imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa pharuso, imassa bahalo, imassa tanuttaco. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ nāma hoti, imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa pupphaṃ nīlaṃ hoti pītakaṃ lohitakaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ dussaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ tittaṃ madhuraṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ hoti, imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṇṭako tikhiṇo hoti, atikhiṇo ujuko kuṭilo kaṇho nīlo odāto hotī’’ti evaṃ anupādinnasaṅkhāralokassāpi vasena anekadhātunānādhātubhāvaṃ jānāti. Sabbaññubuddhānaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

60. **Yaṃ yadeva dhātu**nti yaṃ kiñci hīnādisabhāvaṃ. Yasmā adhimutti nāma ajjhāsayadhātu, tasmā adhimuccanaṃ ajjhāsayassa hīnādisabhāvena pavattanaṃ. Taṃ pana tassa taṃ taṃ adhiṭṭhahanaṃ abhinivisanañca hotīti āha – **‘‘adhimuccanti, taṃ tadeva adhiṭṭhahanti abhinivisantī’’**ti. Adhimuccanassa visayaṃ vibhāgena dassetuṃ **‘‘keci rūpādhimuttā’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. **Nānādhimuttikatāñāṇa**nti hīnādivasena nānādhimuttikatāya ñāṇaṃ.

Te yathādhimuttā ca bhavantīti te hīnādhimuttikā paṇītādhimuttikā sattā yathā yathā adhimuttā honti. **Taṃ taṃ kammasamādānaṃ samādiyantī**ti adhimuttianurūpaṃ taṃ taṃ attanā samādiyitabbaṃ kattabbaṃ kammaṃ karonti, tāni kammasamādānāni samuṭṭhānavasena vibhajanto **''te chabbidhaṃ kamma''**ntiādimāha. Tattha keci lobhavasena kammaṃ samādiyantīti sambandhitabbaṃ. Esa nayo sesesupi. **Taṃ vibhajjamāna**nti taṃ samuṭṭhānavasena chabbidhaṃ puna pavattinivattivasena vibhajjamānaṃ duvidhaṃ.

Yaṃ lobhavasena dosavasena mohavasena ca kammaṃ karotīti dasaakusalakammapathakammaṃ sandhāya vadati. Tañhi saṃkiliṭṭhatāya kāḷakanti **kaṇhaṃ**. Apāyesu nibbattāpanato kāḷakavipākanti **kaṇhavipākaṃ. Yaṃ saddhāvasena kammaṃ karotī**ti dasakusalakammapathakammaṃ. Tañhi asaṃkiliṭṭhattā paṇḍaranti **sukkaṃ**. Sagge nibbattāpanato paṇḍaravipākattā **sukkavipākaṃ. Yaṃ lobhavasena dosavasena mohavasena saddhāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kaṇhasukka**nti vomissakakammaṃ. **Kaṇhasukkavipāka**nti sukhadukkhavipākaṃ. Missakakammañhi katvā akusalavalena tiracchānayoniyaṃ maṅgalahatthibhāvaṃ upapanno kusalena pavatte sukhaṃ anubhavati, kusalena rājakule nibbattopi akusalena dukkhaṃ vedayati. **Yaṃ vīriyavasena paññāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipāka**nti kammakkhayakarā catumaggacetanā. Tañhi yadi kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Yadi sukkaṃ bhaveyya, sukkaupapattipariyāpannaṃ vipākaṃ dadeyya. Ubhayavipākassa pana appadānato akaṇhaasukkavipākanti ayamettha attho.

Kammasamādāne paṭhamaṃ acelakapaṭipadā kāmesu pātabyatā, dutiyaṃ tibbakilesassa assumukhassāpi rudato parisuddhabrahmacariyacaraṇaṃ, tatiyaṃ kāmesu apātabyatā acelakapaṭipadā, catutthaṃ paccaye alabhamānassāpi jhānavipassanāsukhasamaṅgino sāsanabrahmacariyacaraṇaṃ. **Yaṃ evaṃ jātiyaṃ kammasamādāna**nti yaṃ aññampi evaṃpakāraṃ kammaṃ. **Iminā puggalenā**tiādi tasmiṃ kammavipāke bhagavato ñāṇassa pavattanākāradassanaṃ. Tattha **upacita**nti yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. **Avipakka**nti na vipakkavipākaṃ. **Vipākāya paccupaṭṭhita**nti vipākadānāya katokāsaṃ. **Na ca bhabbo abhinibbidhā gantu**nti kilesābhisaṅkhārānaṃ abhinibbijjhanato abhinibbidhāsaṅkhātaṃ ariyamaggaṃ adhigantuṃ na ca bhabbo. **Taṃ bhagavā na ovadatī**ti taṃ vipākāvaraṇena nivutaṃ puggalaṃ bhagavā saccapaṭivedhaṃ purakkhatvā na ovadati, vāsanatthaṃ pana tādisānampi dhammaṃ deseti eva, ajātasattuādīnaṃ viya.

Upacitanti kātuṃ āraddhaṃ. Tenevāha – **''na ca tāva pāripūriṃ gata''**nti. Tena micchattaniyāmassa asamatthataṃ dasseti. **Purā pāripūriṃ gacchatī**ti pāripūriṃ phalanipphādanasamatthataṃ gacchati purā adhigaccheyya. Micchattaniyatatāya sajjukaṃ phaladhammassa abhājanabhāvaṃ nibbattayati purā. Tenevāha – **''purā veneyyattaṃ samatikkamatī''**ti. ''Purā aniyataṃ samatikkamatī''tipi pāṭho, so evattho. **Asamatte**ti kamme asampuṇṇe, te asampuṇṇe vā.

61. Evaṃ kilesantarāyamissakaṃ kammantarāyaṃ dassetvā idāni amissakaṃ kammantarāyaṃ dassetuṃ **''imassa ca puggalassā''**tiādi vuttaṃ. Taṃ vuttanayameva.

Sabbesanti imasmiṃ balaniddese vuttānaṃ sabbesaṃ kammānaṃ. **Mudumajjhādhimattatā**ti mudumajjhatibbabhāvo. Kammānañhi muduādibhāvena taṃvipākānaṃ mudumajjhatikkhabhāvo viññāyatīti adhippāyo. **Diṭṭhadhammavedanīya**ntiādīsu diṭṭhadhamme imasmiṃ attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Upapajje anantare attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **upapajjavedanīyaṃ**. Aparasmiṃ attabhāve ito aññasmiṃ yasmiṃ kasmiñci attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **aparāpariyavedanīyaṃ**. Ekajavanavārasmiñhi sattasu cetanāsu paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyaṃ nāma. Pariyosānacetanā upapajjavedanīyaṃ nāma. Majjhe pañca cetanā aparāpariyavedanīyaṃ nāma. **Vipākavemattatāñāṇa**nti vipākavemattatāya vipākavisese ñāṇaṃ. Imassa pana kammavipākassa gatisampatti gativipatti, upadhisampatti upadhivipatti, kālasampatti kālavipatti, payogasampatti payogavipattiyo kāraṇaṃ. So ca nesaṃ kāraṇabhāvo ''atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni gatisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantī''tiādipāḷivasena (vibha. 810) veditabbo.

62. Anantarabalaniddese vuttakammasamādānapadeneva jhānādīni saṅgahetvā dassetuṃ **''tathā samādinnānaṃ kammāna''**ntiādi vuttaṃ. Sekkhaputhujjanasantānesu pavattāni jhānādīni kammaṃ honti. Tattha **tathā samādinnāna**nti ''sukkaṃ sukkavipākaṃ paccuppannasukhaṃ, āyatiṃ sukhavipāka''nti evamādippakārehi samādinnesu kammesu. **Saṃkileso**ti paṭipakkhadhammavasena kiliṭṭhabhāvo. **Vodānaṃ** paṭipakkhadhammehi visujjhanaṃ. **Vuṭṭhānaṃ** paguṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānañca. **Evaṃ saṃkilissatī**tiādīsu ayamevattho – iminā ākārena jhānādi saṃkilissati vodāyati vuṭṭhahatīti jānanañāṇaṃ bhagavato anāvaraṇañāṇaṃ, na tassa āvaraṇaṃ atthīti.

Kati jhānānītiādi jhānādayo vibhāgena dassetuṃ āraddhaṃ. **Cattāri jhānānī**ti catukkanayavasena rūpāvacarajjhānāni sandhāyāha. **Ekādasā**ti ''rūpī rūpāni passatī''tiādinā (dī. ni. 2.129, 174; 3.339, 358; ma. ni. 2.248; 3.312) aṭṭhannaṃ tiṇṇañca suññatavimokkhādīnaṃ vasena vuttaṃ. **Aṭṭhā**ti tesu ṭhapetvā lokuttare vimokkhe aṭṭha. **Sattā**ti tesu eva nirodhasamāpattiṃ ṭhapetvā satta. **Tayo**ti suttantapariyāyena suññatavimokkhādayo tayo. **Dve**ti abhidhammapariyāyena animittavimokkhassāsambhavato avasesā dve. Ettha ca paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe vikkhambhanavasena paccanīkadhammehi vimuccanato, ārammaṇe adhimuccanato ca vimokkhā. Nirodhasamāpatti pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Lokuttarā ca taṃtaṃmaggavajjhakilesehi samucchedavasena vimuttattā vimokkhoti ayaṃ viseso veditabbo.

Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhi **savitakko savicāro samādhi** nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi **avitakko vicāramatto samādhi** nāma. Catukkanaye pañcakanayepi sesajhānesu samādhi **avitakko avicāro samādhi** nāma.

Samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ ''samādhī''tipi nāmaṃ ''samāpattī''tipi. Kasmā? Cittekaggatāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na ''samādhī''ti nāmaṃ. **Saññāsamāpatti**ādi heṭṭhā vuttameva.

Hānabhāgiyo samādhīti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādianupakkhandanaṃ paṭhamajjhānādisamādhissa hānabhāgiyatā. ''Paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā saṃkileso''ti vuttattā dutiyajjhānādivasena yojetabbaṃ. Kukkuṭaṃ vuccati ajaññājigucchanamukhena tapparamatā. **Kukkuṭajhāyī**ti puggalādhiṭṭhānena jhānāni vuttāni, dve paṭhamadutiyajjhānānīti vuttaṃ hoti. Yo paṭhamaṃ dutiyaṃ vā jhānaṃ nibbattetvā ''alamettāvatā''ti saṅkocaṃ āpajjati, uttari na vāyamati, tassa tāni jhānāni cattāripi ''kukkuṭajhānānī''ti vuccanti, taṃsamaṅgino ca kukkuṭajhāyī. Tesu purimāni dve āsannabalavapaccatthikattā visesabhāgiyatābhāvato ca saṃkilesabhāvena vuttāni. Itarāni pana visesabhāgiyatābhāvepi mandapaccatthikattā vodānabhāvena vuttānīti daṭṭhabbaṃ.

Visesabhāgiyo samādhīti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādipakkhandanaṃ, paguṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānañca ''vuṭṭhāna''nti vuttaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā vodānampi ''vuṭṭhāna''nti vuttaṃ. Bhavaṅgavasena sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hotīti bhavaṅgañca vodānaṃ vuṭṭhānaṃ. Yasmā pana vuṭṭhānavasibhāvena yathāparicchinnakālaṃ samāpattito vuṭṭhānaṃ hoti, tasmā samāpattivuṭṭhānakosallaṃ idha ''vuṭṭhāna''nti vuttaṃ.

63. **Tasseva samādhissā**ti tassa anantarabalaniddese jhānādipariyāyehi vuttasamādhissa. **Parivārā**ti parikkhārā. **Indriyānī**ti saddhāsatipaññindriyāni. **Balānī**ti hirottappehi saddhiṃ tāniyeva. Vīriyassa visuṃ gahaṇaṃ balānaṃ bahūpakāradassanatthaṃ. Vīriyupatthambhena hi saddhādayo paṭipakkhena akampanīyā honti. Tenevāha – **''vīriyavasena balāni bhavantī''**ti. **Tesa**nti indriyānaṃ. **Mudumajjhādhimattatā**ti avisadaṃ **mudu**. Nātivisadaṃ **majjhaṃ**. Ativisadaṃ **adhimattaṃ** balavaṃ **''tikkha''**nti vuccati.

Veneyyānaṃ indriyānurūpaṃ bhagavato desanāpavattīti dassetuṃ **''tattha bhagavā''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **saṃkhittavitthārenā**ti saṃkhittassa vitthārena. Atha vā **saṃkhittenā**ti uddiṭṭhamattena. **Saṃkhittavitthārenā**ti uddesena niddesena ca. **Vitthārenā**ti uddesaniddesapaṭiniddesehi. **Mudukа**nti lahukaṃ apāyabhayavaṭṭabhayādīhi santajjanavasena bhāriyaṃ akatvā. **Mudutikkha**nti nātitikkhaṃ. Saṃvegavatthūhi saṃvegajananādivasena bhāriyaṃ katvā. **Samathaṃ upadisatī**ti samathaṃ adhikaṃ katvā upadisati, na tathā vipassananti adhippāyo. Na hi kevalena samathena saccappaṭivedho sambhavati. **Samathavipassana**nti samadhuraṃ samathavipassanaṃ. **Vipassana**nti sātisayaṃ vipassanaṃ upadisati. Yasmā cettha tikkhindriyādayo ugghaṭitaññuādayova, tasmā **‘‘tikkhindriyassa nissaraṇaṃ upadisatī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **adhipaññāsikkhāyā**ti adhipaññāsikkhaṃ.

Yaṃ ettha ñāṇanti ettha indriyānaṃ mudumajjhādhimattatāya yaṃ ñāṇaṃ, idaṃ vuccati parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti sambandhitabbaṃ. Tassa ñāṇassa pavattanākāraṃ dassetuṃ **‘‘ayaṃ imaṃ bhūmi’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **ayaṃ imaṃ bhūmiṃ bhāvanañca gato**ti ayaṃ puggalo evamimaṃ saṃkilesavāsanaṃ vodānaṃ bhavaṅgañca gato gacchati gamissati ca, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Imāya velāya imasmiṃ samaye imāya mudumajjhatikkhabhedāya anusāsaniyā. **Evaṃdhātuko**ti hīnādivasena evaṃajjhāsayo evaṃadhimuttiko. **Ayañcassa āsayo**ti imassa puggalassa ayaṃ sassatucchedappakāro, yathābhūtañāṇānulomakhantippakāro vā āsayo. Idañhi catubbidhaṃ āsayanti ettha sattā vasantīti āsayoti vuccati. Imaṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayaṃ jānanto tesaṃ diṭṭhigatānaṃ vipassanāñāṇakammassakataññāṇānañca appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetaṃ – ‘‘kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti… byāpādaṃ… abyāpādaṃ… thinamiddhaṃ… ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’’’ti (paṭi. ma. 1.113).

Ayaṃ anusayoti ayaṃ imassa puggalassa kāmarāgādiko appahīnoyeva anusayitakileso. Appahīnoyeva hi thāmagato kileso anusayo. **Parasattāna**nti padhānasattānaṃ. **Parapuggalāna**nti tato paresaṃ sattānaṃ, hīnasattānanti attho. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena dvidhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyattavemattatāñāṇa**nti parabhāvo ca aparabhāvo ca paropariyattaṃ a-kārassa okāraṃ katvā, tassa vemattatā paropariyattavemattatā. Saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattavemattatāya ñāṇaṃ indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti padavibhāgo veditabbo.

Tattha **ya**nti yaṃ anekavihitassa pubbenivāsassa anussaraṇavasena bhagavato ñāṇaṃ, idaṃ aṭṭhamaṃ tathāgatabalanti sambandho. **Anekavihita**nti anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ. **Pubbenivāsa**nti anussarituṃ icchitaṃ attano paresañca samanantarātītaṃ bhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratī**ti ‘‘ekampi jātiṃ dvepi jātiyo’’ti evaṃ jātipaṭipāṭiyā anugantvā sarati, anudeva vā sarati, citte abhininnāmitamatte eva saratīti attho. Bhagavato hi parikammakiccaṃ natthi, āvajjanamatteneva sarati. **Seyyathida**nti āraddhappakāranidassanatthe nipāto. **Ekampi jāti**nti ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyo**tiādīsupi.

Anekepi saṃvaṭṭakappetiādīsu pana parihāyamāno kappo **saṃvaṭṭakappo,** vaḍḍhamāno **vivaṭṭakappo**ti veditabbo. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭaṭṭhāyī gahito taṃmūlattā, vivaṭṭena ca vivaṭṭaṭṭhāyī. Evañhi sati yāni ‘‘cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyī’’ti (a. ni. 4.156) vuttāni, tāni sabbāni pariggahitāni honti. **Amutrāsi**ntiādi saraṇākāradassanaṃ. Tattha **amutrāsi**nti amumhi saṃvaṭṭakappe, amumhi bhave vā yoniyaṃ vā gatiyaṃ vā viññāṇaṭṭhitiyaṃ vā sattāvāse vā sattanikāye vā. **Evaṃnāmo**ti tisso vā phusso vā. **Evaṃgotto**ti bhaggavo vā gotamo vā. **Evaṃvaṇṇo**ti odāto vā sāmo vā. **Evamāhāro**ti sālimaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī**ti anekappakārena kāyikacetasikānaṃ sāmisanirāmisappabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyanto**ti evaṃ vassasataparamāyupariyanto vā caturāsītikappasahassaparamāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādi**nti so tato bhavato, sattanikāyato vā cuto puna amukasmiṃ nāma sattanikāye udapādiṃ. Atha vā tatrāpi bhave vā sattanikāye vā ahosiṃ. **Evaṃnāmo**tiādi vuttatthameva.

64. **Dibbenā**tiādīsu dibbasadisattā **dibbaṃ**. Devatānañhi sucaritakammanibbattampi pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttattā dūrepi ārammaṇaggahaṇasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idampi vīriyabhāvanābalanibbattaṃ ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṃ, dibbavihāravasena vā paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṃ, ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṃ, tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena **cakkhu**. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu. Cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā **visuddhaṃ**. Yo hi cutimattameva passati, na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātamattameva passati na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati. Tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Tadubhayañca bhagavā passati. Tena vuttaṃ – ‘‘cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddha’’nti.

Ekādasaupakkilesavirahato vā visuddhaṃ. Yathāha –

> ‘‘So kho ahaṃ anuruddhā ‘vicikicchā cittassa upakkileso’ti iti viditvā vicikicchaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ. ‘Amanasikāro cittassa upakkileso… thinamiddhaṃ… chambhitattaṃ… uppilaṃ… duṭṭhullaṃ… accāraddhavīriyaṃ… atilīnavīriyaṃ… abhijappā… nānattasaññā… atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkileso’ti iti viditvā atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahi’’nti (ma. ni. 3.242) evamādi.

Tadevaṃ ekādasaupakkilesavirahato vā visuddhaṃ. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakaṃ,** maṃsacakkhuṃ atikkantattā vā atikkantamānusakaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena.

Satte passatīti manusso manussaṃ maṃsacakkhunā viya satte passati oloketi. **Cavamāne upapajjamāne**ti ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunāpi daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, ye ca gahitapaṭisandhikā sampati nibbattā, te ‘‘cavamānā upapajjamānā’’ti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne. **Hīne**ti mohanissandayuttattā hīnajātikulabhogādivasena hīḷite paribhūte. **Paṇīte**ti amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇe**ti adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇe**ti dosanissandayuttattā aniṭṭhākantāmanāpavaṇṇayutte abhirūpe virūpe vāti attho. **Sugate**ti sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggate**ti duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapānabhojane. **Yathākammūpage**ti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi ‘‘cavamāne’’tiādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ. Iminā pana padena yathākammūpagañāṇakiccaṃ. Yathākammūpagañāṇaanāgataṃsañāṇāni ca dibbacakkhupādakāneva dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Kāyaduccaritenātiādīsu duṭṭhu caritaṃ, duṭṭhaṃ vā caritaṃ kilesapūtikattā duccaritaṃ. Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā pavattaṃ duccaritaṃ **kāyaduccaritaṃ**. Evaṃ **vacīmanoduccaritāni**pi daṭṭhabbāni. **Samannāgatā**ti samaṅgībhūtā. **Ariyānaṃ upavādakā**ti buddhādīnaṃ ariyānaṃ, antamaso gihisotāpannānampi antimavatthunā vā guṇaparidhaṃsanena vā upavādakā akkosakā garahakā. **Micchādiṭṭhikā**ti viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhihetubhūtasamādinnanānāvidhakammā. Ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Tattha vacīmanoduccaritaggahaṇena ariyūpavādamicchādiṭṭhīsu gahitāsupi tesaṃ puna vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Yathāha –

> ‘‘Seyyathāpi, sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampadamidaṃ, sāriputta, vadāmi taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye’’ti (ma. ni. 1.149).

Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjataraṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha –

> ‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi evaṃ mahāsāvajjataraṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjānī’’ti (a. ni. 1.310).

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Apāya**ntiādi sabbaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasammatā ayā apetattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gati duggati. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti **vinipāto**. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoniṃ dīpeti, tiracchānayoni hi apāyo, sugatito apetattā. Na duggati, mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayaṃ dīpeti, so hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā, dukkhassa ca gatibhūtattā. Na tu vinipāto asurasadisaṃ avinipatitattā. Petamahiddhikānañhi vimānānipi nibbattanti. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ dīpeti, so hi yathāvuttenatthena apāyo ceva duggati ca sukhasamussayehi vinipātattā vinipātoti vuccati. Nirayaggahaṇena avīciādianekappakāraṃ nirayameva dīpeti. **Upapannā**ti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso – ettha sugatiggahaṇena manussagatimpi saṅgaṇhāti. Saggaggahaṇena devagatiṃ eva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**ti ayaṃ vacanattho. **Amukāya kappakoṭiyaṃ upacitaṃ** tenāyaṃ etarahi, anāgate vā saggūpago apāyūpago cāti aṭṭhamanavamabalañāṇakiccaṃ ekajjhaṃ katvā dassitaṃ. Tathā **kappasatasahassevā**tiādīsupi. Tenevāha – **‘‘imāni bhagavato dve ñāṇānī’’**ti.

Nihato māro bodhimūleti nihato samucchinno kilesamāro bodhirukkhamūle. **Idaṃ bhagavato dasamaṃ bala**nti idaṃ kilesamārassa hananaṃ samucchindanaṃ bhagavato dasamaṃ balaṃ. Tenevāha – **‘‘sabbāsavaparikkhayaṃ ñāṇa’’**nti. Yasmā pana yadā arahattamaggena savāsanā sabbe āsavā khepitā, tadā bhagavatā sabbaññutaññāṇaṃ adhigataṃ nāma, tasmā **‘‘yaṃ sabbaññutā pattā’’**tiādi vuttaṃ.

Ayaṃ tāvettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Paravādī panāha – ‘‘dasabalañāṇaṃ nāma pāṭiekkaṃ natthi, yasmā ‘sabbaññutā pattā viditā sabbadhammā’ti vuttaṃ, tasmā sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedo’’ti, taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalañāṇañhi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṃ tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyaṃ kammaparicchedameva, tatiyaṃ dhātunānattakāraṇameva, catutthaṃ ajjhāsayādhimuttimeva, pañcamaṃ kammavipākantarameva, chaṭṭhaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesaṃ saṃkilesādimeva, sattamaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutūpapātameva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ sabbaṃ na karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo ‘‘dasabalañāṇaṃ nāmetaṃ savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakkaavicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttara’’nti. Jānanto ‘‘paṭipāṭiyā satta savitakkasavicārānī’’ti vakkhati, tato parāni dve avitakkaavicārānīti, āsavakkhayañāṇaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkaavicāranti. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttaranti vakkhati. Sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Vicayahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihārasampātavaṇṇanā

65. Evaṃ nānānayehi vicayahārasampātaṃ vitthāretvā idāni yuttihārasampātādīni dassetuṃ **‘‘tattha katamo yuttihārasampāto’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha ‘‘tasmā rakkhitacittassā’’ti gāthāya padattho vitthāritoyeva. **Rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaro bhavissatīti yujjatī**ti manacchaṭṭhāni dvārāni satikavāṭena pidahitvā viharantassa kāmavitakkādīnaṃ micchāsaṅkappānaṃ avasaro eva natthīti nekkhammavitakkādiko sammāsaṅkappo eva tassa gocaro pavattiṭṭhānaṃ bhavissatīti ayamattho yujjati. Yuttiyā ghaṭeti saṃsandati sametīti attho. **Sammāsaṅkappagocaro sammādiṭṭhi bhavissatī**ti vuttanayena sammāsaṅkappagocaro puggalo aviparītameva vitakkato sammādiṭṭhi bhavissati. Sammādiṭṭhisaṅkhātaṃ vipassanāñāṇaṃ purakkhatvā viharanto maggañāṇena pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ asammohato paṭivijjhissati. Tathā paṭivijjhanto ca dukkhasabhāvattā duggatisaṅkhātā sabbā bhavagatiyo jahissati, tato eva sabbaṃ vinipātabhayaṃ saṃsārabhayañca samatikkamissatīti sabbopi cāyamattho yutto evāti.

Yuttihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

66. Sakasampattiyā viya susaṃvihitasaṅkappo bhavati. Indriyesu guttadvāratā sucaritapāripūriyā āsannakāraṇanti āha – **‘‘rakkhitacittassāti tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhāna’’**nti. Tassattho – ‘‘rakkhitacittassā’’ti idaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānavacananti. Nekkhammasaṅkappādibahulassa kāmacchandādinīvaraṇappahānaṃ sukaranti nekkhammasaṅkappādayo samathassa āsannakāraṇanti āha – **‘‘sammāsaṅkappagocaroti samathassa padaṭṭhāna’’**nti. Kammassakatāsammādiṭṭhiyaṃ sappaccayanāmarūpadassanasammādiṭṭhiyañca ṭhito attādhīnaṃ saṃsāradukkhaṃ passanto tadatikkamanupāyaṃ vipassanaṃ ārabhatīti sammādiṭṭhivipassanāya visesakāraṇanti āha – **‘‘sammādiṭṭhipurekkhāroti vipassanāya padaṭṭhāna’’**nti. Udayabbayadassanaṃ ussukkāpento sammattaniyāmaṃ okkamatīti taṃ paṭhamamaggādhigamassa kāraṇanti āha – **‘‘ñatvāna udayabbayanti dassanabhūmiyā padaṭṭhāna’’**nti. Ālokasaññāmanasikārādīhi thinamiddhassa abhibhavanaṃ vīriyassa āsannakāraṇanti āha – **‘‘thinamiddhābhibhū bhikkhūti vīriyassa padaṭṭhāna’’**nti. Yadipi ariyamaggakkhaṇe pahānabhāvanā samānakālā ekābhisamayassa icchitattā, tathāpi pahātabbassa pahānābhāve bhāvanāpāripūrī natthīti pahānanimittā viya katvā bhāvanā vuttā **‘‘sabbā duggatiyo jaheti bhāvanāya padaṭṭhāna’’**nti. Atha vā ‘‘sabbā duggatiyo jahe’’ti idaṃ bhagavato vacanaṃ yogīnaṃ ussāhajananatthaṃ ānisaṃsakittanaṃ hotīti bhāvanāya visesakāraṇanti vuttaṃ ‘‘sabbā…pe… padaṭṭhāna’’nti.

Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā

67. Indriyesu guttadvāratā satisaṃvaro, satibalena ca nekkhammavitakkādibahulo hotīti vuttaṃ – **‘‘tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaroti idaṃ satindriya’’**nti. Tassattho – ‘‘tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaro’’ti ettha rakkhitacittatāya ca sammāsaṅkappagocaratā kāraṇūpacārena idaṃ satindriyaṃ, **gahitāni bhavanti pañcindriyāni** indriyalakkhaṇena vimuttiparipācanabhāvena vā ekalakkhaṇattāti adhippāyo. **Gahito bhavatī**ti ettha maggalakkhaṇena gahaṇaṃ suviññeyyanti taṃ ṭhapetvā kāraṇato gahaṇaṃ dassetuṃ **‘‘sammādiṭṭhito hi sammāsaṅkappo pabhavatī’’**tiādi vuttaṃ. Tato eva gahito bhavati ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti vatvā vimuttivimuttiñāṇadassanānipi vuttāni.

Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahārasampātavaṇṇanā

68. Rakkhīyatīti **rakkhitaṃ**. Idaṃ padavasena nibbacanaṃ. Yasmā pana atthavasena nibbacane vutte padavasena nibbacanaṃ vuttameva hoti, tasmā **‘‘rakkhitaṃ paripālīyatīti esā niruttī’’**ti vuttaṃ. Tattha **iti**-saddo ādyattho, pakāre vā. Tena evamādikā evaṃpakārā vā esā niruttīti vuttaṃ hoti. Tasmā cintetīti **cittaṃ**. Attano santānaṃ cinotīti cittaṃ, paccayehi citanti cittaṃ, cittavicittaṭṭhena cittaṃ, cittakaraṇaṭṭhena cittaṃ. Sammā saṅkappetīti **sammāsaṅkappo**tiādinā nirutti veditabbā.

Ayaṃ ettha bhagavato adhippāyoti ‘‘rakkhitacitto assā’’tiādinā indriyasaṃvarādayo duggatipahānañca vadato bhagavato ettha gāthāyaṃ adhippāyo. **Kokāliko hī**tiādi nidānaniddeso. Tattha **hi**-saddo kāraṇe. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā **kokāliko** (saṃ. ni. 1.181; a. ni. 10.89; su. ni. kokālikasutta) arakkhitacittatāya aggasāvakesu cittaṃ padosetvā padumanirayaṃ upapanno, tasmā duggatiyo jahitukāmo rakkhitacitto assāti bhagavā satiārakkhena cetasā samannāgato sabbā duggatiyo jahatīti attho. **Suttamhi vuttaṃ ‘‘satiyā cittaṃ rakkhitabba’’**nti desanānusandhidassanaṃ.

Catubyūhahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā

69. Nekkhammasaṅkappabahulo kasiṇavasena mettādivasena vā laddhāya cittekaggatāsaṅkhātāya cittamañjūsāya cittaṃ ṭhapetvā samādhiṃyeva vā yathāladdhaṃ saṃkilesato rakkhitacitto nāma hotīti vuttaṃ – **‘‘tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaroti ayaṃ samatho’’**ti. Paññāpadhānā vipassanāti āha – **‘‘sammādiṭṭhipurekkhāroti ayaṃ vipassanā’’**ti. Ariyamaggena dukkhasacce pariññāte udayabbayadassanaṃ matthakappattaṃ nāma hotīti vuttaṃ – **‘‘ñatvāna udayabbayanti dukkhapariññā’’**ti. ‘‘Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti hi maggañāṇassa pavattidassanāti. **Imāni cattāri saccānī**ti catusaccadhammavasena āvaṭṭanaṃ niṭṭhapeti. Tattha purimena saccadvayaṭṭhapanena visabhāgadhammavasena, pacchimena sabhāgadhammavasena āvaṭṭananti daṭṭhabbaṃ.

Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihārasampātavaṇṇanā

70. **Kusalapakkho kusalapakkhena niddisitabbo**ti **rakkhitacittassā**ti satisaṃvaro, so chabbidho dvāravasena cakkhudvārasaṃvaro yāva manodvārasaṃvaroti. Sammāsaṅkappo tividho – nekkhammasaṅkappo, abyāpādasaṅkappo, avihiṃsāsaṅkappoti. Sammādiṭṭhi aṭṭhavidhā dukkhe ñāṇaṃ… pe… idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu ñāṇanti. Udayabbayañāṇaṃ paññāsavidhaṃ avijjāsamudayā rūpasamudayo…pe… vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi viññāṇakkhandhassa vayaṃ passati. Thinamiddhābhibhavanaṃ catubbidhaṃ catumaggavasena. Tattha satisaṃvaro lokiyalokuttaravasena duvidho. Tesu lokiyo kāmāvacarova, lokuttaro dassanabhāvanābhedato duvidho. Ekameko cettha catusatipaṭṭhānabhedato catubbidho. Esa nayo sammāsaṅkappādīsupi.

Ayaṃ pana viseso – sammāsaṅkappo paṭhamajjhānavasena rūpāvacarotipi nīharitabbo. Padaṭṭhānavibhāgo padaṭṭhānahārasampāte vuttanayena vattabbo. Akusalapakkhe asaṃvaro cakkhuasaṃvaro…pe… kāyaasaṃvaro, copanakāyaasaṃvaro, vācāasaṃvaro, manoasaṃvaroti aṭṭhavidho. Micchāsaṅkappo kāmavitakkādivasena tividho. Aññāṇaṃ ‘‘dukkhe aññāṇa’’ntiādinā aṭṭhavidhā vibhattaṃ. Sammādiṭṭhipaṭipakkhato micchādiṭṭhi dvāsaṭṭhividhena veditabbā. Thinamiddhaṃ uppattibhūmito pañcavidhanti evaṃ akusalapakkhe vibhatti veditabbā.

Vibhattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanahārasampātavaṇṇanā

71. Parivattanahāre āvaṭṭahāre vuttanayena samathavipassanāniddhāraṇaṃ akatvā **‘‘samathavipassanāya bhāvitāyā’’**ti āha. Lokiyā cettha samathavipassanā daṭṭhabbā. **Paṭipakkhenā**ti ‘‘arakkhitena cittenā’’ti gāthāya paṭipakkhenāti adhippāyo. Atha vā vibhattihāre niddiṭṭhassa akusalapakkhassa paṭipakkhenāti attho.

Parivattanahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanahārasampātavaṇṇanā

72. ‘‘Mānasaṃ hadayaṃ paṇḍaraṃ viññāṇaṃ viññāṇakkhandho manoviññāṇadhātū’’ti (dha. sa. 6) ca cittassa vevacanaṃ. ‘‘Takko vitakko saṅkappo appanā byappanā cetaso abhiniropanā’’ti ca sammāsaṅkappassa. ‘‘Paññā pajānanā vicayo pavicayo’’tiādinā (dha. sa. 16) sammādiṭṭhiyā. ‘‘Thinaṃ thiyanā thiyitattaṃ cittassa akallatā akammaññatā onāho parināho antosaṅkoco’’ti thinassa. ‘‘Akallatā akammaññatā kāyālasiyaṃ supyaṃ supyanā supitatta’’nti (dha. sa. 1163) middhassa. ‘‘Bhikkhako bhikkhū’’tiādinā (pārā. 45) bhikkhupadassa. ‘‘Duggati apāyo vinipāto vaṭṭadukkhaṃ saṃsāro’’tiādinā duggatiyā vevacanaṃ veditabbaṃ.

Vevacanahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihārasampātavaṇṇanā

73. Adhiṭṭhahitvā rakkhantiyā satiyā rakkhiyamānaṃ cittaṃ tassā adhiṭṭhānaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ – **‘‘rakkhitacittassāti padaṭṭhānapaññatti satiyā’’**ti. Sesaṃ imasmiṃ paññattihārasampāte ito paresu otaraṇasodhanahārasampātesupi apubbaṃ natthi. Heṭṭhā vuttanayameva.

Paññattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

76. Adhiṭṭhānahārasampāte **sammādiṭṭhi nāma yaṃ dukkhe ñāṇa**ntiādinā catusaccahetuhetusamuppannapaccayapaccayuppannasaṅkhātassa visayassa vasena vemattataṃ dassetvā puna **yaṃ tattha tattha yathābhūtaṃ ñāṇadassana**nti pāḷipāḷiatthānaṃ avasiṭṭhavisayavaseneva vemattataṃ dīpeti. Tattha **yaṃ saccāgamana**nti yaṃ saccato aviparītato visayassa āgamanaṃ, adhigamoti attho. ‘‘Yaṃ paccāgamana’’ntipi pāṭho, tassa yaṃ paṭipāṭivisayassa āgamanaṃ, taṃtaṃvisayādhigamoti attho. Sesamettha parikkhārasamāropanahārasampātesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ pubbe vuttanayattā uttānameva.

Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Missakahārasampātavaṇṇanā

Api cettha hārasampātaniddeso imināpi nayena veditabbo –

‘‘Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā;
Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyinī’’ti. (dha. pa. 2);

Tattha katamo **desanāhārasampāto? Manopubbaṅgamā dhammā**ti **mano**ti khandhavavatthānena viññāṇakkhandhaṃ deseti. Āyatanavavatthānena manāyatanaṃ, dhātuvavatthānena viññāṇadhātuṃ, indriyavavatthānena manindriyaṃ. Katame dhammā pubbaṅgamā? Cha dhammā pubbaṅgamā, kusalānaṃ kusalamūlāni, akusalānaṃ akusalamūlāni, sādhipatikānaṃ adhipati, sabbacittuppādānaṃ indriyāni. Api ca imasmiṃ sutte mano adhippeto. Yathā balaggassa rājā pubbaṅgamo, evamevaṃ dhammānaṃ mano pubbaṅgamo. Tattha tividhena mano pubbaṅgamo nekkhammachandena abyāpādachandena avihiṃsāchandena. Tattha alobhassa nekkhammachandena manopubbaṅgamaṃ, adosassa abyāpādachandena manopubbaṅgamaṃ, amohassa avihiṃsāchandena manopubbaṅgamaṃ.

Manoseṭṭhāti mano tesaṃ dhammānaṃ seṭṭhaṃ visiṭṭhaṃ uttamaṃ pavaraṃ mūlaṃ pamukhaṃ pāmokkhaṃ, tena vuccati ‘‘manoseṭṭhā’’ti. **Manomayā**ti manena katā, manena nimmitā, manena nibbattā, mano tesaṃ paccayo, tena vuccati ‘‘manomayā’’ti. Te pana dhammā chandasamudānitā anāvilasaṅkappasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho. **Manasā ce pasannenā**ti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo. Iti iminā pasādena upeto samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato, tena vuccati ‘‘pasannenā’’ti idaṃ manokammaṃ. **Bhāsati vā**ti vacīkammaṃ. **Karoti vā**ti kāyakammaṃ. Iti dasakusalakammapathā dassitā.

Tatoti dasavidhassa kusalakammassa katattā upacitattā. **Na**nti yo so katapuñño katakusalo katabhīruttāṇo, taṃ puggalaṃ. **Sukha**nti duvidhaṃ sukhaṃ kāyikaṃ cetasikañca. **Anvetī**ti anugacchati.

Idhassu puriso appahīnānusayo saṃyojaniyesu dhammesu assādaṃ anupassati, so saṃyojaniyesu dhammesu assādaṃ anupassanto yathādiṭṭhaṃ yathāsutaṃ sampattibhavaṃ pattheti. Iccassa avijjā ca bhavataṇhā ca anubaddhā honti, so yathādiṭṭhaṃ yathāsutaṃ sampattibhavaṃ patthento pasādanīyavatthusmiṃ cittaṃ pasādeti saddahati okappeti. So pasannacitto tividhaṃ puññakiriyavatthuṃ anutiṭṭhati dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayaṃ kāyena vācāya manasā. So tassa vipākaṃ paccanubhoti diṭṭheva dhamme upapajje vā aparāpare vā pariyāye. Iti kho panassa avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā sukhavedanīyo phasso, phassapaccayā vedanāti evaṃ santaṃ taṃ sukhamanveti. Tassevaṃ vedanāya aparāparaṃ parivattamānāya uppajjati taṇhā. Taṇhāpaccayā upādānaṃ…pe… samudayo hotīti.

Tattha yaṃ mano, ye ca manopubbaṅgamā dhammā, yañca sukhaṃ, ime vuccanti pañcakkhandhā, te **dukkhasaccaṃ**. Tesaṃ purimakāraṇabhūtā avijjā bhavataṇhā ca **samudayasaccaṃ**. Tesaṃ pariññāya pahānāya bhagavā dhammaṃ deseti, dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāya. Yena parijānāti, yena pajahati, ayaṃ **maggo**. Yattha ca maggo pavattati, ayaṃ **nirodho**. Imāni cattāri saccāni evaṃ āyatanadhātuindriyamukhenāpi niddhāretabbāni. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ, sukhassa anvayo phalaṃ, manasā pasannena kāyavacīsamīhā upāyo, manopubbaṅgamattā dhammānaṃ attano sukhakāmena pasannena manasā vacīkammaṃ kāyakammañca pavattetabbanti ayaṃ bhagavato āṇatti. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Tattha katamo **vicayahārasampāto**? Mananato ārammaṇavijānanato **mano**. Mananalakkhaṇe sampayuttesu ādhipaccakaraṇato pubbaṅgamo īhābhāvato nissattanijjīvaṭṭhena **dhammā**. Gāmesu gāmaṇi viya padhānaṭṭhena mano seṭṭho etesanti **manoseṭṭhā**. Sahajātādipaccayabhūtena manasā nibbattāti **manomayā**. Akālussiyato, ārammaṇassa okappanato ca pasannena vacīviññattivipphārato tathā sādiyanato ca **bhāsati**. Copanakāyavipphārato tathā sādiyanato ca **karoti**. Tathā pasutattā anaññattā ca ‘‘tato’’ti vuttaṃ. Sukhanato sātabhāvato iṭṭhabhāvato ca ‘‘sukha’’nti vuttaṃ. Katūpacitattā avipakkavipākattā ca ‘‘anvetī’’ti vuttaṃ. Kāraṇāyattavuttito asaṅkantito ca ‘‘chāyāva anapāyinī’’ti vuttaṃ. Ayaṃ anupadavicayato vicayahārasampāto.

Tattha katamo **yuttihārasampāto**? Manassa dhammānaṃ ādhipaccayogato pubbaṅgamatā yujjati. Tato eva tesaṃ manassa anuvattanato dhammānaṃ manoseṭṭhatā yujjati. Sahajātādipaccayavasena manasā nibbattattā dhammānaṃ manomayatā yujjati. Manasā pasannena samuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ kusalabhāvo yujjati. Yena kusalakammaṃ upacitaṃ, taṃ chāyā viya sukhaṃ anvetīti yujjati. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Tattha katamo **padaṭṭhāno hārasampāto**? Mano manopavicārānaṃ padaṭṭhānaṃ. Manopubbaṅgamā dhammā sabbassa kusalapakkhassa padaṭṭhānaṃ. **‘‘Bhāsatī’’**ti sammāvācā, ‘‘karotī’’ti sammākammanto, te sammāājīvassa padaṭṭhānaṃ. Sammāājīvo sammāvāyāmassa padaṭṭhānaṃ. Sammāvāyāmo sammāsatiyā padaṭṭhānaṃ. Sammāsati sammāsamādhissa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Manasā pasannenā’’ti ettha pasādo saddhindriyaṃ, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Sīlaṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Samādhi paññāyāti yāva vimuttiñāṇadassanā yojetabbaṃ. Ayaṃ padaṭṭhānahārasampāto.

Tattha katamo **lakkhaṇo hārasampāto**? ‘‘Manopubbaṅgamā dhammā’’ti manopubbaṅgamatāvacanena dhammānaṃ chandapubbaṅgamatāpi vīriyapubbaṅgamatāpi vīmaṃsāpubbaṅgamatāpi vuttā hoti ādhipateyyalakkhaṇena chandādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. Tathā nesaṃ saddhādipubbaṅgamatāpi vuttā hoti indriyalakkhaṇena saddhādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. ‘‘Manasā ce pasannenā’’ti yathā manassa pasādasamannāgamo taṃsamuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ anavajjabhāvalakkhaṇaṃ. Evaṃ cittassa satiādisamannāgamopi nesaṃ anavajjabhāvalakkhaṇaṃ yonisomanasikārasamuṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattā. ‘‘Sukhamanvetī’’ti sukhānugamanavacanena sukhassa paccayabhūtānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ anugamo vutto hoti tesampi kammapaccayatāya ekalakkhaṇattāti. Ayaṃ lakkhaṇahārasampāto.

Tattha katamo **catubyūho hārasampāto**? ‘‘Manopubbaṅgamā’’tiādīsu ‘‘mano’’tiādīnaṃ padānaṃ nibbacanaṃ niruttaṃ, taṃ padatthaniddesavasena veditabbaṃ. Padattho ca vuttanayena suviññeyyova. Ye sukhena atthikā, tehi pasannena manasā kāyavacīmanokammāni pavattetabbānīti ayamettha bhagavato adhippāyo. Puññakiriyāya aññesampi pubbaṅgamā hutvā tattha tesaṃ sammā upanetāro imissā desanāya nidānaṃ. ‘‘Chadvārādhipatī rājā (dha. pa. aṭṭha. 2.181 erakapattanāgarājavatthu), cittānuparivattino dhammā (dha. sa. dukamātikā 62; 1205-1206), cittassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū’’ti (saṃ. ni. 1.62) evamādisamānayanena imissā desanāya saṃsandanā desanānusandhi. Padānusandhiyo pana suviññeyyāvāti. Ayaṃ catubyūho hārasampāto.

Tattha katamo **āvaṭṭo hārasampāto**? ‘‘Manopubbaṅgamā dhammā’’ti tattha yāni tīṇi kusalamūlāni, tāni aṭṭhannaṃ sammattānaṃ hetu. Ye sammattā, ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo. Yaṃ manosahajanāmarūpaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Asamucchinnā purimanipphannā avijjā bhavataṇhā, ayaṃ samudayo. Yattha tesaṃ pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti imāni cattāri saccāni. Ayaṃ āvaṭṭo hārasampāto.

Tattha katamo **vibhattihārasampāto**? ‘‘Manopubbaṅgamā dhammā, manasā ce pasannena, tato naṃ sukhamanvetī’’ti nayidaṃ yathārutavasena gahetabbaṃ. Yo hi samaṇo vā brāhmaṇo vā pāṇātipātimhi micchādiṭṭhike micchāpaṭipanne sakaṃ cittaṃ pasādeti, pasannena ca cittena abhūtaguṇābhitthavanavasena bhāsati vā nipaccakāraṃ vāssa yaṃ karoti, na tato naṃ sukhamanveti. Dukkhameva pana taṃ tato cakkaṃva vahato padamanveti. Iti hi idaṃ vibhajjabyākaraṇīyaṃ. Yaṃ manasā ce pasannena bhāsati vā karoti vā, tañce vacīkammaṃ kāyakammañca sukhavedanīyanti. Taṃ kissa hetu? Sammattagatehi sukhavedanīyaṃ micchāgatehi dukkhavedanīyanti. Kathaṃ panāyaṃ pasādo daṭṭhabbo? Nāyaṃ pasādo, pasādapatirūpako pana micchādhimokkhoti vadāmi. Ayaṃ vibhattihārasampāto.

Tattha katamo **parivattano hārasampāto**? Manopubbaṅgamātiādi. Yaṃ manasā paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā dukkhassānugāmī. Idañhi suttaṃ etassa ujupaṭipakkho. Ayaṃ parivattano hārasampāto.

Tattha katamo **vevacano hārasampāto**? ‘‘Manopubbaṅgamā’’ti mano cittaṃ manāyatanaṃ manindriyaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇadhātūti pariyāyavacanaṃ. Pubbaṅgamā purecārino puregāminoti pariyāyavacanaṃ. Dhammā attā sabhāvāti pariyāyavacanaṃ. Seṭṭhaṃ padhānaṃ pavaranti pariyāyavacanaṃ. Manomayā manonibbattā manosambhūtāti pariyāyavacanaṃ. Pasannena saddahantena okappentenāti pariyāyavacanaṃ. Sukhaṃ sātaṃ vedayitanti pariyāyavacanaṃ. Anveti anugacchati anubandhatīti pariyāyavacanaṃ. Ayaṃ vevacano hārasampāto.

Tattha katamo **paññattihārasampāto**? Manopubbaṅgamāti ayaṃ manaso kiccapaññatti. Dhammāti sabhāvapaññatti, kusalakammapathapaññatti. Manoseṭṭhāti padhānapaññatti. Manomayāti sahajātapaññatti. Pasannenāti saddhindriyena samannāgatapaññatti, assaddhiyassa paṭikkhepapaññatti. Bhāsati vā karoti vāti sammāvācāsammākammantānaṃ nikkhepapaññatti. Tato naṃ sukhamanvetīti kammassa phalānubandhapaññatti, kammassa avināsapaññattīti. Ayaṃ paññattihārasampāto.

Tattha katamo **otaraṇo hārasampāto**? Manoti viññāṇakkhandho. Dhammāti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā. Bhāsati vā karoti vāti kāyavacīviññattiyo. Tāsaṃ nissayā cattāro mahābhūtāti rūpakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaraṇo. Manoti abhisaṅkhāraviññāṇanti manoggahaṇena avijjāpaccayā saṅkhārā gahitāti. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… samudayo hotīti ayaṃ paṭiccasamuppādena otaraṇoti. Ayaṃ otaraṇo hārasampāto.

Tattha katamo **sodhano hārasampāto**? Manoti ārambho neva padasuddhi, na ārambhasuddhi. Manopubbaṅgamāti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Tathā dhammāti yāva sukhanti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Sukhamanvetīti pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano hārasampāto.

Tattha katamo **adhiṭṭhāno hārasampāto**? Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayāti ekattatā. Manasā ce pasannenāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. Bhāsati vā karoti vāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. So pasādo duvidho ajjhattañca byāpādavikkhambhanato, bahiddhā ca okappanato. Tathā sampattibhavahetubhūtopi vaḍḍhihetubhūtovāti ayaṃ vemattatā. Tayidaṃ suttaṃ dvīhi ākārehi adhiṭṭhātabbaṃ hetunā ca yo pasannamānaso, vipākena ca yo sukhavedanīyoti. Ayaṃ adhiṭṭhāno hārasampāto.

Tattha katamo **parikkhāro hārasampāto**? Manopubbaṅgamāti ettha manoti kusalaviññāṇaṃ. Tassa ca ñāṇasampayuttassa alobho adoso amohoti tayo sampayuttā hetū, ñāṇavippayuttassa alobho adosoti dve sampayuttā hetū. Sabbesaṃ avisesena yonisomanasikāro hetu, cattāri sampatticakkāni paccayo. Tathā saddhammassavanaṃ, tassa ca dānādivasena pavattamānassa deyyadhammādayo paccayo. Dhammāti cettha vedanādīnaṃ iṭṭhārammaṇādayo. Tathā tayo viññāṇassa, vedanādayo pasādassa, saddheyyavatthukusalābhisaṅkhāro vipākasukhassa paccayoti. Ayaṃ parikkhāro hārasampāto.

Tattha katamo **samāropano hārasampāto**? Manopubbaṅgamā dhammāti manoti puññacittaṃ, taṃ tividhaṃ – dānamayaṃ, sīlamayaṃ, bhāvanāmayanti. Tattha dānamayassa alobho padaṭṭhānaṃ, sīlamayassa adoso padaṭṭhānaṃ, bhāvanāmayassa amoho padaṭṭhānaṃ. Sabbesaṃ abhippasādo padaṭṭhānaṃ, ‘‘saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsatī’’ti (ma. ni. 2.183) **suttaṃ** vitthāretabbaṃ. Kusalacittaṃ sukhassa iṭṭhavipākassa padaṭṭhānaṃ. Yonisomanasikāro kusalacittassa padaṭṭhānaṃ. Yoniso hi manasi karonto kusalacittaṃ adhiṭṭhāti kusalacittaṃ bhāveti, so anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ…pe… padahati. Tassevaṃ catūsu sammappadhānesu bhāviyamānesu cattāro satipaṭṭhānā yāva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatīti ayaṃ bhāvanāya samāropanā. Sati ca bhāvanāya pahānañca siddhamevāti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Tathā –

> ‘‘Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyati;
> Kusalo ca jahāti pāpakaṃ, rāgadosamohakkhayā sa nibbuto’’ti. (dī. ni. 2.197; udā. 75; peṭako. 16);

Tattha **dadato puññaṃ pavaḍḍhatī**ti dānamayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Saṃyamato veraṃ na cīyatī**ti sīlamayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Kusalo ca jahāti pāpakan**ti lobhassa ca dosassa ca mohassa ca pahānamāha. Tena bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto**ti anupādāparinibbānamāha.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti alobho kusalamūlaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti adoso kusalamūlaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti amoho kusalamūlaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tesaṃ nissaraṇaṃ vuttaṃ.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññākkhandhassa vimuttikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Dānena oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ, sīlena majjhimānaṃ, paññāya sukhumānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti katāvībhūmiṃ dasseti.

Dadato puññaṃ…pe… jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti aggaphalaṃ vuttaṃ.

Tathā dadato puññaṃ…pe… na cīyatīti lokiyakusalamūlaṃ vuttaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti lokuttarakusalamūlaṃ vuttaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti lokuttarassa kusalamūlassa phalaṃ vuttaṃ.

Dadato…pe… na cīyatīti puthujjanabhūmi dassitā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhabhūmi dassitā.

Dadato …pe… na cīyatīti saggagāminī paṭipadā vuttā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhavimutti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhavimutti vuttā.

Dadato…pe… na cīyatīti dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ lokiyānaṃ dhammānaṃ desanamāha. Kusalo ca jahāti pāpakanti loke ādīnavānupassanāya saddhiṃ sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanamāha. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tassā desanāya phalamāha.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dhammadānaṃ āmisadānañca vadati. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti pāṇātipātā veramaṇiyā sattānaṃ abhayadānaṃ vadati. Evaṃ sabbānipi sikkhāpadāni vitthāretabbāni. Tena ca sīlasaṃyamena sīle patiṭṭhito cittaṃ saṃyameti, tassa samatho pāripūriṃ gacchati. Evaṃ so samathe ṭhito vipassanākosallayogato kusalo ca jahāti pāpakaṃ rāgaṃ jahāti, dosaṃ jahāti, mohaṃ jahāti, ariyamaggena sabbepi pāpake akusale dhamme jahāti. Evaṃ paṭipanno ca rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rāgādīnaṃ parikkhayā dvepi vimuttiyo adhigacchatīti ayaṃ suttaniddeso.

Tattha katamo **desanāhārasampāto**? Imasmiṃ sutte kiṃ desitaṃ? Dve sugatiyo devā ca manussā ca, dibbā ca pañca kāmaguṇā, mānusakā ca pañca kāmaguṇā, dibbā ca pañcupādānakkhandhā, mānusakā ca pañcupādānakkhandhā. Idaṃ vuccati dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Tassa kāraṇabhāvena purimapurimanipphannā taṇhā samudayo ariyasaccaṃ. Tayidaṃ vuccati assādo ca ādīnavo ca. Sabbassa purimehi dvīhi padehi niddeso ‘‘dadato…pe… na cīyatī’’ti. Kusalo ca jahāti pāpakanti maggo vutto. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti dve nibbānadhātuyo saupādisesā ca anupādisesā ca. Idaṃ nissaraṇaṃ. Phalādīni pana yathārahaṃ veditabbānīti. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Vicayoti ‘‘dadato puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti iminā paṭhamena padena tividhampi dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. Dasavidhassapi deyyadhammassa pariccāgo vutto. Tathā chabbidhassapi rūpādiārammaṇassa. ‘‘Saṃyamato veraṃ na cīyatī’’ti dutiyena padena averā asapattā abyāpādā ca paṭipadā vuttā. ‘‘Kusalo ca jahāti pāpaka’’nti tatiyena padena ñāṇuppādo aññāṇanirodho sabbopi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sabbepi bodhipakkhiyā dhammā vuttā. ‘‘Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto’’ti rāgakkhayena rāgavirāgā cetovimutti, mohakkhayena avijjāvirāgā paññāvimutti vuttāti. Ayaṃ vicayo hārasampāto.

Yuttīti dāne ṭhito ubhayaṃ paripūreti macchariyappahānañca puññābhisandañcāti atthesā yutti. Sīlasaṃyame ṭhito ubhayaṃ paripūreti upacārasamādhiṃ appanāsamādhiñcāti atthesā yutti. Pāpake dhamme pajahanto dukkhaṃ parijānāti, nirodhaṃ sacchikaroti, maggaṃ bhāvetīti atthesā yutti. Rāgadosamohesu sabbaso parikkhīṇesu anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatīti atthesā yuttīti. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Padaṭṭhānanti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti cāgādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saccādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti upasamādhiṭṭhānassa padaṭṭhānanti. Ayaṃ padaṭṭhāno hārasampāto.

Lakkhaṇoti ‘‘dadato’’ti etena peyyavajjaṃ atthacariyaṃ samānattatā ca dassitāti veditabbā saṅgahavatthubhāvena ekalakkhaṇattā. ‘‘Saṃyamato’’ti etena khantimettāavihiṃsāanuddayādayo dassitāti veditabbā verānuppādanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. ‘‘Veraṃ na cīyatī’’ti etena hirīottappaappicchatāsantuṭṭhitādayo dassitā verāvaḍḍhanena ekalakkhaṇattā. Tathā ahirīkānottappādayo acetabbabhāvena ekalakkhaṇattā. ‘‘Kusalo’’ti etena kosalladīpanena sammāsaṅkappādayo dassitā maggaṅgādibhāvena ekalakkhaṇattā. ‘‘Jahāti pāpaka’’nti etena pariññābhisamayādayopi dassitā abhisamayalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. ‘‘Rāgadosamohakkhayā’’ti etena avasiṭṭhakilesādīnampi khayā dassitā khepetabbabhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ lakkhaṇo.

Catubyūhoti dadatoti gāthāyaṃ bhagavato ko adhippāyo? Ye mahābhogataṃ patthayissanti, te dānaṃ dassanti dāliddiyappahānāya. Ye averataṃ icchanti, te pañca verāni pajahissanti. Ye kusaladhammehi chandakāmā, te aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessanti. Ye nibbāyitukāmā, te rāgadosamohaṃ pajahissantīti ayamettha bhagavato adhippāyo. Evaṃ nibbacananidānasandhayo vattabbāti. Ayaṃ catubyūho.

Āvaṭṭoti yañca adadato macchariyaṃ, yañca asaṃyamato veraṃ, yañca akusalassa pāpassa appahānaṃ, ayaṃ paṭipakkhaniddesena samudayo. Tassa alobhena ca adosena ca amohena ca dānādīhi pahānaṃ, imāni tīṇi kusalamūlāni. Tesaṃ paccayo aṭṭha sammattāni, ayaṃ maggo. Yo rāgadosamohānaṃ khayo, ayaṃ nirodhoti. Ayaṃ āvaṭṭo.

Vibhattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti ekaṃsena yo bhayahetu deti, rāgahetu deti, āmisakiñcikkhahetu deti, na tassa puññaṃ vaḍḍhati. Yañca daṇḍadānaṃ satthadānaṃ paraviheṭhanatthaṃ apuññaṃ assa pavaḍḍhati. Yaṃ pana kusalena cittena anukampanto vā apacāyamāno vā annaṃ deti, pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathaṃ padīpeyyaṃ deti, sabbasattānaṃ vā abhayadānaṃ deti, mettacitto hitajjhāsayo nissaraṇasaññī dhammaṃ deseti. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti ekaṃsena abhayūparatassa cīyati, kiṃkāraṇaṃ? Yaṃ asamattho, bhayūparato diṭṭhadhammikassa bhāyati ‘‘mā maṃ rājāno gahetvā hatthaṃ vā chindeyyuṃ…pe… jīvantampi sūle uttāseyyu’’nti, tena saṃyamena averaṃ cīyati. Yo pana evaṃ samāno veraṃ na cīyati. Yo pana evaṃ samādiyati, pāṇātipātassa pāpako vipāko diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye ca, evaṃ sabbassa akusalassa, so tato āramati, iminā saṃyamena veraṃ na cīyati. Saṃyamo nāma sīlaṃ. Taṃ catubbidhaṃ cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlanti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpapahāyakā sattattiṃsa bodhipakkhiyā dhammā vattabbāti. Ayaṃ vibhatti.

Parivattanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhati, adadatopi puññaṃ pavaḍḍhati, na dānamayikaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyati asaṃyamatopi veraṃ na cīyati, yaṃ dānena paṭisaṅkhānabalena bhāvanābalena. Kusalo ca jahāti pāpakaṃ, akusalo pana na jahāti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto, tesaṃ aparikkhayā natthi nibbutīti. Ayaṃ parivattano.

Vevacanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhati. Pariccāgato kusalaṃ upacīyati. Anumodatopi puññaṃ pavaḍḍhati cittappasādatopi veyyāvaccakiriyāyapi. Saṃyamatoti sīlasaṃvarato soraccato. Veraṃ na cīyatīti pāpaṃ na vaḍḍhati, akusalaṃ na vaḍḍhati. Kusaloti paṇḍito nipuṇo medhāvī parikkhako. Jahātīti samucchindati samugghāṭeti. Ayaṃ vevacano.

Paññattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti lobhassa paṭinissaggapaññatti, alobhassa nikkhepapaññatti. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti dosassa vikkhambhanapaññatti, adosassa nikkhepapaññatti. Kusalo ca jahāti pāpakanti mohassa samugghātapaññatti, amohassa bhāvanāpaññatti. Rāgadosamohassa pahānapaññatti, alobhādosāmohassa bhāvanāpaññatti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti kilesānaṃ paṭippassaddhipaññatti, nibbānassa sacchikiriyapaññattīti. Ayaṃ paññatti.

Otaraṇoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānaṃ nāma saddhādīhi indriyehi hotīti ayaṃ indriyehi otaraṇo. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saṃyamo nāma sīlakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaraṇo. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpappahānaṃ nāma tīhi vimokkhehi hoti. Tesaṃ upāyabhūtāni tīṇi vimokkhamukhānīti ayaṃ vimokkhamukhehi otaraṇo. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti vimuttikkhandho. So ca dhammadhātu dhammāyatanañcāti ayaṃ dhātūhi ca āyatanehi ca otaraṇoti. Ayaṃ otaraṇo.

Sodhanoti dadatotiādikā padasuddhi, no ārambhasuddhi. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ padasuddhi ca ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano.

Adhiṭṭhānoti dadatoti ayaṃ ekattatā, cāgo pariccāgo dhammadānaṃ āmisadānaṃ abhayadānaṃ, aṭṭha dānāni vitthāretabbāni. Ayaṃ vemattatā. Saṃyamoti ayaṃ ekattatā. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaroti ayaṃ vemattatā. Kusalo ca jahāti pāpakanti ayaṃ ekattatā. Sakkāyadiṭṭhiṃ pajahati vicikicchaṃ pajahatītiādikā ayaṃ vemattatā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ ekattatā. Saupādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti ayaṃ vemattatāti. Ayaṃ adhiṭṭhāno.

Parikkhāroti dānassa pāmojjaṃ paccayo. Alobho hetu, saṃyamassa hirottappādayo paccayo. Yonisomanasikāro adoso ca hetu, pāpappahānassa samādhi yathābhūtañāṇadassanañca paccayo. Tisso anupassanā hetu, nibbutiyā maggasammādiṭṭhi hetu, sammāsaṅkappādayo paccayoti. Ayaṃ parikkhāro.

Samāropano hārasampātoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānamayaṃ puññakiriyavatthu, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, taṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Sīlena hi jhānenapi rāgādikilesā na cīyanti. Yepissa tappaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, tepissa na honti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pahānapariññā, taṃ bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rāgassapi khayā dosassapi khayā mohassapi khayā. Tattha rāgoti yo rāgo sārāgo cetaso sārajjanā lobho lubbhanā lubbhitattaṃ abhijjhā lobho akusalamūlaṃ. Dosoti yo doso dussanā dussitattaṃ byāpādo cetaso byāpajjanā doso akusalamūlaṃ. Mohoti yaṃ aññāṇaṃ adassanaṃ anabhisamayo asambodho appaṭivedho dummejjhaṃ bālyaṃ asampajaññaṃ moho akusalamūlaṃ. Iti imesaṃ rāgādīnaṃ khayo nirodho paṭinissaggo nibbuti nibbāyanā parinibbānaṃ saupādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Missakahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nayasamuṭṭhānavāravaṇṇanā

79. Evaṃ nānāsuttavasena ekasuttavasena ca hāravicāraṃ dassetvā idāni nayavicāraṃ dassetuṃ **‘‘tattha katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’**ntiādi āraddhaṃ. Kasmā panettha yathā ‘‘tattha katamo desanāhāro, assādādīnavatāti gāthā. Ayaṃ desanāhāro kiṃ desayatī’’tiādinā hāraniddeso āraddho, evaṃ ‘‘tattha katamo nandiyāvaṭṭo, taṇhañca avijjampi cāti gāthā, ayaṃ nandiyāvaṭṭo kiṃ nayatī’’tiādinā anārabhitvā samuṭṭhānamukhena āraddhanti? Vuccate – hāranayānaṃ visayabhedato. Yathā hi hārā byañjanamukhena suttassa atthasaṃvaṇṇanā, na evaṃ nayā. Nayā pana nānāsuttato niddhāritehi taṇhāvijjādīhi mūlapadehi catusaccayojanāya nayato anubujjhiyamāno dukkhādiattho. So hi maggañāṇaṃ nayati sampāpetīti **nayo**. Paṭivijjhantānaṃ pana ugghaṭitaññuādīnaṃ tiṇṇaṃ veneyyānaṃ vasena mūlapadavibhāgato tidhā vibhattā. Ekameko cettha yato neti, yañca neti, tesaṃ saṃkilesavodānānaṃ vibhāgato dvisaṅgaho catuchaaṭṭhadiso cāti bhinno hāranayānaṃ visayo. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘hārā byañjanavicayo, suttassa nayā tayo ca suttattho’’ti (netti. saṅgahavāra). Evaṃ visiṭṭhavisayattā hāranayānaṃ hārehi aññathā naye niddisanto ‘‘tattha katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’ntiādimāha.

Tatthāyaṃ vacanattho – samuṭṭhahanti etenāti **samuṭṭhānaṃ**. Ke samuṭṭhahanti? Nayā. Nayānaṃ samuṭṭhānaṃ **nayasamuṭṭhānaṃ**. Kiṃ pana taṃ? Taṃtaṃmūlapadehi catusaccayojanā. Sā hi nandiyāvaṭṭādīnaṃ nayānaṃ uppattiṭṭhānatāya samuṭṭhānaṃ bhūmīti ca vuccati. Tathā ca vakkhati – ‘‘ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmī’’ti (netti. 81). **Pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cā**tiādi nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmidassanaṃ. Tattha **pubbā koṭi na paññāyatī**ti asukassa nāma buddhassa bhagavato, asukassa vā cakkavattino kāle avijjā bhavataṇhā ca uppannā. Tato pubbe nāhosīti evaṃ avijjābhavataṇhānaṃ na kāci purimā mariyādā upalabbhati. Kasmā? Anamataggattā saṃsārassa. Vuttañhetaṃ – ‘‘anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyatī’’ti (saṃ. ni. 2.124; kathā. 75) vitthāro. **Tatthā**ti avijjābhavataṇhāsu. Yadipi avijjāya saṃyojanabhāvo, taṇhāya ca nīvaraṇabhāvo **pāḷiyaṃ** vutto, tathāpi avijjāya paṭicchāditādīnavehi bhavehi taṇhā saṃyojetīti imassa atthassa dassanatthaṃ **‘‘avijjānīvaraṇaṃ taṇhāsaṃyojana’’**nti vuttaṃ.

Avijjāsaṃyuttāti avijjāya missitā, avijjāya vā abhinivesavatthūsu baddhā. **Avijjāpakkhena vicarantī**ti avijjāpakkhena avijjāsahāyena dvādasavidhena vipallāsena abhinivesavatthubhūte ārammaṇe pavattanti. **Te vuccanti diṭṭhicaritā**ti te avijjābhibhūtā rūpādīni niccādito abhinivisantā diṭṭhicaritāti vuccanti, diṭṭhicaritā nāmāti attho. **Taṇhāpakkhenā**ti aṭṭhasatataṇhāvicaritena. Diṭṭhivicarite taṇhāvicarite ca paṭipattiyā vibhajitvā dassetuṃ ‘‘diṭṭhicaritā’’tiādi vuttaṃ. Tattha **attakilamathānuyoga**nti attano kāyassa kilissanapayogaṃ attaparitāpanapaṭipattiṃ. **Kāmasukhallikānuyoga**nti kāmasukhassa allīyanapayogaṃ kāmesu pātabyataṃ.

Yadipi bāhirakā ‘‘dukkhaṃ taṇhā’’ti ca jānanti ‘‘idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkha’’nti, ‘‘ayaṃ taṇhā, ayaṃ tassā virāgo’’ti pariññeyyapahātabbabhāvena pana na jānanti, iti pavattipavattihetumattampi na jānanti. Kā pana kathā nivattinivattihetūsūti āha – **‘‘ito bahiddhā natthi saccavavatthāna’’**ntiādi. Tattha **saccappakāsanā**ti saccadesanā. **Samathavipassanākosalla**nti samathavipassanāsu bhāvanākosallaṃ, tāsu uggahaparipucchāsavanamanasikārakosallaṃ vā. Vipassanādhiṭṭhānañcettha samathaṃ adhippetaṃ. **Upasamasukhappattī**ti kilesānaṃ vūpasamasukhādhigamo. **Viparītacetā**ti micchābhiniviṭṭhacetā. **Natthi sukhena sukha**nti yaṃ anavajjapaccayaparibhogasukhena kāyaṃ cittañca paṭippassaddhadarathaṃ katvā ariyehi pattabbaṃ upasamasukhaṃ, taṃ paṭikkhipati. **Dukkhenā**ti kāyakhedanadukkhena.

So lokaṃ vaḍḍhayatīti so kāme paṭisevento attabhāvasaṅkhātaṃ lokaṃ vaḍḍheti pīneti. Puttanattuparamparāya vā saṃsārassa anupacchedanato sattalokaṃ vaḍḍheti. **Bahuṃ puññaṃ pasavatī**ti attano pañcahi kāmaguṇehi santappanena puttamukhadassanena ca bahuṃ puññaṃ uppādeti. Abhinivesassa nātidaḷhatāya **evaṃsaññī**. Daḷhatāya **evaṃdiṭṭhī dukkhena sukhaṃ patthayamānā attakilamathānuyogamanuyuttā kāmesu puññasaññī kāmasukhallikānuyogamanuyuttā ca viharantī**ti yojetabbaṃ.

Tadabhiññā santāti tathāsaññino samānā. **Rogameva vaḍḍhayantī**ti attabhāvarogameva kilesarogameva vā aparāparaṃ vaḍḍhenti. **Gaṇḍasallesu**pi eseva nayo. **Rogābhitunnā**ti yathāvuttarogabyādhitā. **Gaṇḍapaṭipīḷitā**ti yathāvuttagaṇḍabādhitā. **Sallānuviddhā**ti yathāvuttasallena anupaviṭṭhā. **Ummujjanimujjānī**ti upapajjanacavanāni. **Ugghātanigghāta**nti uccāvacabhāvaṃ. **Rogagaṇḍasallabhesajja**nti yathāvuttarogāditikicchanaṃ, samathavipassanaṃ sandhāya vadati. Tenevāha – **‘‘samathavipassanā roganigghātakabhesajja’’**nti. Tattha **roganigghātaka**nti rogavūpasamanaṃ. **‘‘Saṃkileso dukkha’’**ntiādinā saccāni tesaṃ pariññeyyādibhāvena katheti.

Tattha saṃkileso dukkhanti attakilamathānuyogakāmasukhallikānuyogasaṃkilesavanto, tehi vā saṃkilissamāno rūpārūpakāyo dukkhaṃ ariyasaccaṃ. **Tadabhisaṅgo taṇhā**ti tattha abhisaṅgo āsaṅgoti laddhanāmā taṇhā.

80. Idāni diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ sakkāyadiṭṭhidassane pavattibhedaṃ dassetuṃ **‘‘diṭṭhicaritā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha diṭṭhicaritā rūpaṃ attato upagacchantīti **diṭṭhicaritā** diṭṭhābhinivesassa balavabhāvato rūpaṃ ‘‘attā’’ti gaṇhanti. Tesañhi attābhiniveso balavā, na tathā attaniyābhiniveso. Esa nayo **vedanan**tiādīsupi. **Taṇhācaritā rūpavantaṃ attānan**ti taṇhācaritā taṇhābhinivesassa balavabhāvato rūpaṃ attano kiñcanapalibodhabhāve ṭhapetvā avasesaṃ vedanādiṃ ‘‘attā’’ti gaṇhanti. **Attani vā rūpan**ti attādhāraṃ vā rūpaṃ. **Rūpasmiṃ vā attānan**ti rūpādhāraṃ vā attānaṃ. **Vedanāvantan**tiādīsupi eseva nayo. Etesañhi attaniyābhiniveso balavā, na tathā attābhiniveso. Tasmā yathāladdhaṃ attaniyanti kappetvā tadaññaṃ ‘‘attā’’ti gaṇhanti. **Ayaṃ vuccati vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhī**ti ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu ekekasmiṃ catunnaṃ catunnaṃ gāhānaṃ vasena vīsativatthukā sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, satī vā vijjamānā tattha diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi.

Lokuttarā sammādiṭṭhīti paṭhamamaggasammādiṭṭhi. **Anvāyikā**ti sammādiṭṭhiyā anugāmino. Yadā sammādiṭṭhi sakkāyadiṭṭhiyā pajahanavasena pavattā, tadā tassā anuguṇabhāvena pavattamānakāti attho. Ke pana teti? Āha **‘‘sammāsaṅkappo’’**tiādi. **‘‘Te tayo khandhā’’**tiādinā ariyamaggato khandhamukhena samathavipassanā niddhāreti. **‘‘Tattha sakkāyo’’**tiādi catusaccaniddhāraṇaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Puna **‘‘tattha ye rūpaṃ attato upagacchantī’’**tiādinā sakkāyadassanamukhena ucchedādiantadvayaṃ, majjhimañca paṭipadaṃ niddhāreti. Tattha **ime vuccanti ucchedavādino**ti ime rūpādike pañcakkhandhe attato upagacchantā rūpādīnaṃ aniccabhāvato ucchijjati attā vinassati na hoti paraṃ maraṇāti evaṃ abhinivisanato ‘‘ucchedavādino’’ti vuccanti. **Ime vuccanti sassatavādino**ti ime ‘‘rūpavantaṃ vā attāna’’ntiādinā rūpādivinimutto añño koci attāti upagacchantā ‘‘so nicco dhuvo sassato’’ti abhinivisanato ‘‘sassatavādino’’ti vuccanti. **‘‘Ucchedasassatavādā ubho antā, ayaṃ saṃsārapavattī’’**tiādi saccaniddhāraṇaṃ, taṃ suviññeyyaṃ.

Ucchedasassataṃ samāsato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti attā ucchijjati attā niccoti ca ādippavattanato ucchedasassatadassanaṃ saṅkhepato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi eva hoti. Sabbopi hi attavādo sakkāyadiṭṭhiantogadho evāti. **Vitthārato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānī**ti ucchedasassatadassanaṃ vitthārena **brahmajāle** (dī. ni. 1.28 ādayo) āgatāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni. **Tesan**ti evaṃ saṅkhepavitthāravantānaṃ ucchedasassatadassanānaṃ. **Paṭipakkho**ti pahāyakapaṭipakkho. **Tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā**ti aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā pahānasaññā virāgasaññā nirodhasaññā cattāro satipaṭṭhānā…pe… ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti ete tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā.

Evaṃ vipassanāvasena paṭipakkhaṃ dassetvā puna samathavasena dassetuṃ **‘‘aṭṭha vimokkhā dasa ca kasiṇāyatanānī’’**ti vuttaṃ. **Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajālan**ti dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajālahetukattā mohajālañca. **Anādianidhanappavattan**ti purimāya koṭiyā abhāvato anādi. Asati paṭipakkhādhigame santānavasena anupacchedena pavattanato anidhanappavattaṃ. Yasmā pana mohajālahetukāni diṭṭhigatāni mohajāle padālite padālitāni honti, tasmā vuttaṃ – **‘‘tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā ñāṇavajiraṃ mohajālappadālana’’**nti.

Tattha **ñāṇavajiran**ti vajirūpamañāṇaṃ. Aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā tejetvā tikkhasabhāvaṃ āpāditaṃ vipassanāñāṇaṃ maggañāṇañca ñāṇavajiraṃ. Idameva hi ñāṇaṃ bhagavato pavattaṃ ‘‘mahāvajirañāṇa’’nti vuccati. Taṃ pana sasambhāraṃ katvā dassento ‘‘tecattālīsaṃ bodhipakkhiyā dhammā’’ti āha. **Mohajālappadālanan**ti pubbabhāge vikkhambhanavasena maggakkhaṇe samucchedavasena avijjābhavataṇhānaṃ padālanaṃ. Atītādibhedabhinnesu rūpādīsu sakaattabhāvādīsu ca saṃsibbanavasena pavattanato jālaṃ bhavataṇhā. Tassā hi taṇhā jālinī sibbinī jālanti ca adhivacananti. Evaṃ attakilamathānuyogakāmasukhallikānuyogadiṭṭhitaṇhābhinivesasassatucchedānaṃ niddhāraṇavasena mohajālapariyāyavisesato avijjātaṇhā vibhajitvā yathānusandhinā saṃkilesapakkhaṃ nigamento **‘‘tena vuccati pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cā’’**ti āha.

81. **‘‘Tattha diṭṭhicarito’’**tiādinā vodānapakkhaṃ dasseti. Tattha **sallekhānusantatavuttī**ti anupaddutasallekhavutti. Kasmā? Yasmā **sallekhe tibbagāravo**. Diṭṭhicarito hi tapojigucchādinā anupāyenapi yebhuyyena kilesānaṃ sallekhanādhippāyena carati, tasmā so sāsane pabbajito dhutadhammavasena sallekhapaṭipadaṃ pūreti. **Sikkhānusantatavuttī**ti acchiddacatupārisuddhisīlavutti. Diṭṭhiyā savisaye paññāsadisī pavattīti so visujjhamāno paññādhiko hotīti āha – **‘‘diṭṭhicarito sammattaniyāmaṃ okkamanto dhammānusārī bhavatī’’**ti. Taṇhāvasena micchāvimokkho hotīti taṇhācarito visujjhamāno saddhādhikova hoti, tasmā vuttaṃ – **‘‘taṇhācarito sammattaniyāmaṃ okkamanto saddhānusārī bhavatī’’**ti. **Diṭṭhicarito sukhāya paṭipadāyā**tiādi paṭipadāniddeso heṭṭhā **desanāhāravibhaṅge** (netti. 5 ādayo) āgato eva, atthopi tattha sabbappakārato vutto eva.

Apubbapadesu pana **viveciyamāno**ti vimociyamāno. **Paṭinissaratī**ti niyyāti vimuccatīti attho. **Dandhañca dhammaṃ ājānātī**ti taṇhācaritassa mandapaññassa vasena vuttaṃ. Tikkhapañño pana khippaṃ dhammaṃ ājānātīti. **‘‘Sattāpi duvidhā’’**tiādinā indriyavibhāgena puna paṭipadāvibhāgaṃ dasseti, taṃ suviññeyyaṃ.

‘‘Ye hi kecī’’tiādinā tāsaṃ paṭipadānaṃ niyyāne tīsupi kālesu ekantikabhāvaṃ dasseti. Tattha **imāhi eva catūhi paṭipadāhī**ti imāhi eva catūhi paṭipadāhi, tabbinimuttāya aññāya paṭipadāya abhāvato. **Catukkamagga**nti paṭipadācatukkaṃ, paṭipadā hi maggoti. Atha vā **catukkamagga**nti nandiyāvaṭṭassa catuddisāsaṅkhātaṃ maggaṃ. Tā pana catasso disā disālocananaye āgamissanti. Kimatthaṃ pana catukkamaggaṃ paññapentīti āha **‘‘abudhajanasevitāyā’’**tiādi. Tattha **abudhajanasevitāyā**ti apaṇḍitajanasevitāya. **Bālakantāyā**ti bālajanakāmitāya. **Rattavāsiniyā**ti rattesu rāgābhibhūtesu vasatīti rattavāsinī, tassā. **Nandiyā**ti tatra tatrābhinandanaṭṭhena nandīsaṅkhātāya. **Avaṭṭanattha**nti samucchindanatthaṃ. **Ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmī**ti ayaṃ taṇhāvijjānaṃ vasena saṃkilesapakkhe dve disā samathavipassanānaṃ vasena vodānapakkhepi dve disā catusaccayojanā nandiyāvaṭṭassa nayassa samuṭṭhānatāya bhūmīti.

82. Evaṃ nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmiṃ niddisitvā idāni tassa disābhūtadhamme niddisantena yasmā cassa disābhūtadhammesu vuttesu disālocananayo vuttoyeva hoti, tasmā **‘‘veyyākaraṇesu hi ye kusalākusalā’’**ti disālocanalakkhaṇaṃ ekadesena paccāmasitvā **‘‘te duvidhā upaparikkhitabbā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **te**ti disābhūtadhammā. **Duvidhā**ti ‘‘ime saṃkilesadhammā, ime vodānadhammā’’ti evaṃ duvidhena. **Upaparikkhitabbā**ti upapattito parito ikkhitabbā, dhammayuttito taṃtaṃdisābhāvena pekkhitabbā ālocitabbāti attho.

Yaṃ pakāraṃ sandhāya ‘‘duvidhā upaparikkhitabbā’’ti vuttaṃ, taṃ dasseti **‘‘lokavaṭṭānusārī ca lokavivaṭṭānusārī cā’’**ti. Tassattho – loko eva vaṭṭaṃ lokavaṭṭaṃ. Lokavaṭṭabhāvena anusarati pavattatīti lokavaṭṭānusārī, saṃkilesadhammoti attho. Lokassa, lokato vā vivaṭṭaṃ lokavivaṭṭaṃ, nibbānaṃ. Taṃ anusarati anulomanavasena gacchatīti lokavivaṭṭānusārī, vodānadhammoti attho. Tenevāha – **‘‘vaṭṭaṃ nāma saṃsāro, vivaṭṭaṃ nibbāna’’**nti.

Taṃ kathaṃ daṭṭhabbanti taṃ kathaṃ kena pakārena daṭṭhabbanti ce? **Upacayena**. Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitanti vuccati. Evaṃ upacitabhāve kammaṃ nāma hoti, vipākavaṭṭassa kāraṇaṃ hotīti attho. Sabbepi kilesā catūhi vipallāsehi niddisitabbā, dasannampi kilesānaṃ vipallāsahetubhāvato. **Te kattha daṭṭhabbā**ti te pana vipallāsā kattha passitabbāti āha – **‘‘dasa vatthuke kilesapuñje’’**ti. Dasavidhakāraṇe kilesasamūheti attho. Tattha kilesāpi kilesavatthu, kilesānaṃ paccayadhammāpi kilesavatthu. Tesu kāraṇabhāvena purimasiddhā kilesā parato paresaṃ kilesānaṃ paccayabhāvato kilesāpi kilesavatthu. Ayonisomanasikāro, ayonisomanasikāraparikkhatā ca dhammā kilesuppattihetubhāvato kilesappaccayāpi kilesavatthūti daṭṭhabbaṃ.

Cattāro āhārāti ettha āhārasīsena tabbisayā kilesāpi adhippetā. **Catasso viññāṇaṭṭhitiyo**ti etthāpi eseva nayo. **‘‘Paṭhame āhāre’’**tiādinā dasavatthuke kilesapuñje purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇanti dasseti. Tattha **paṭhame āhāre**ti visayabhūte paṭhame āhāre paṭhamo vipallāso pavattatīti attho. Sesāhāresupi eseva nayo. **Paṭhame vipallāse**ti paṭhame vipallāse appahīne sati **paṭhamaṃ upādānaṃ** pavattatīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ niddeseyeva kathayissāma.

83. Idāni dasavatthukaṃ kilesapuñjaṃ taṇhāvijjāvasena dve koṭṭhāse karonto **''yo ca kabaḷīkāro āhāro''**tiādimāha. Tattha kabaḷīkārāhāraṃ phassāhārañca aparijānantassa taṇhācaritassa yathākkamaṃ kāyavedanāsu tibbo chandarāgo hoti, iti upakkilesassa chandarāgassa hetubhāvato yo ca kabaḷīkāro āhāro, yo ca phasso āhāro, **ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā**ti vuttā. Tathā manosañcetanāhāraṃ viññāṇāhārañca aparijānanto diṭṭhicarito tesu attasaññī niccasaññī ca hotīti vuttanayeneva te diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesāti vuttā. Tathā purimakā dve vipallāsā purimakāni eva ca dve dveupādānayogaganthāsavaoghasallaviññāṇaṭṭhitiagatigamanāni taṇhāpadhānattā taṇhāsabhāvattā taṇhāvisayattā ca taṇhācaritassa upakkilesāti vuttā. Pacchimakāni pana tāni diṭṭhipadhānattā diṭṭhisabhāvattā diṭṭhivisayattā ca diṭṭhicaritassa upakkilesāti vuttāti daṭṭhabbā.

84. **Kabaḷīkāre āhāre ''asubhe subha''nti vipallāso**ti catūsu āhāresu kabaḷīkāre āhāre catūsu ca vipallāsesu ''asubhe subha''nti vipallāso daṭṭhabbo kabaḷīkārāhārassa asubhasabhāvattā asubhasamuṭṭhānattā ca. Tathā phassāhārassa dukkhasabhāvattā dukkhapaccayattā ca visesato tattha ''dukkhe sukha''nti vipallāso. Tathā yebhuyyena sattā viññāṇe niccasaññino, saṅkhāresu ca attasaññino, cetanāpadhānā ca saṅkhārāti vuttaṃ – **''viññāṇe āhāre…pe… attāti vipallāso''**ti. **Paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyatī**ti ''asubhe subha''nti vipariyesaggāhī kilesakāmena vatthukāme daḷhaṃ gaṇhāti. **Idaṃ vuccati kāmupādāna**nti yaṃ tathā kāmānaṃ gahaṇaṃ, idaṃ vuccati kāmupādānaṃ. ''Dukkhe sukha''nti vipariyesaggāhī ''sīlabbatehi anāgate bhavavisuddhīti taṃ nibbutisukha''nti daḷhaṃ gaṇhāti. ''Anicce nicca''nti vipariyesaggāhī ''sabbe bhavā niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā''ti saṃsārābhinandiniṃ bhavadiṭṭhiṃ daḷhaṃ gaṇhāti. ''Anattani attā''ti vipariyesaggāhī ''asati attani kassidaṃ kammaphalaṃ, tasmā so karoti, so paṭisaṃvedetī''ti attadiṭṭhiṃ daḷhaṃ gaṇhātīti imamatthaṃ dasseti **''dutiye vipallāse ṭhito''**tiādinā.

Ayaṃ vuccati kāmayogoti yena kāmarāgasaṅkhātena kāmupādānena vatthukāmehi saha satto saṃyojīyati, ayaṃ kāmarāgo ''kāmayogo''ti vuccati. **Ayaṃ vuccati bhavayogo**ti yato sīlabbatupādānasaṅkhātena bhavupādānena bhavena saha satto saṃyojīyati, ayaṃ bhavarāgo ''bhavayogo''ti vuccati. **Ayaṃ vuccati diṭṭhiyogo**ti yāya ahetukadiṭṭhiādisaṅkhātāya pāpikāya diṭṭhiyā, sakkāyadiṭṭhiādiavasiṭṭhadiṭṭhiyā ca satto dukkhena saha saṃyojīyati, ayaṃ pāpikā diṭṭhi ''diṭṭhiyogo''ti vuccati. **Ayaṃ vuccati avijjāyogo**ti yāya attavādupādānena sakalavaṭṭadukkhena ca saha satto saṃyojīyati, ayaṃ avijjā ''avijjāyogo''ti vuccati.

Yasmā pana kāmayogādayo abhijjhākāyaganthādīnaṃ paccayā honti, tasmā **''paṭhame yoge ṭhito abhijjhāya kāyaṃ ganthatī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **abhijjhāya kāyaṃ ganthatī**ti parābhijjhāyanalakkhaṇāya abhijjhāya nāmakāyaṃ ganthati ghaṭṭetīti attho. Tathā bhavapatthanāya appahīnattā bhavadiṭṭhibhavarāgavasena āghātavatthūsu sattā cittāni padūsentīti āha – **''dutiye yoge ṭhito byāpādena kāyaṃ ganthatī''**ti. Tathā diṭṭhivasena avijjāvasena ca sīlabbatehi sujjhati, idameva saccaṃ moghamaññanti ca abhinivisatīti āha – **''tatiye…pe… idaṃsaccābhinivesena kāyaṃ ganthatī''**ti.

Tassāti tassa abhijjhādīhi samannāgatassa puggalassa. **Evaṃ ganthitā**ti evaṃ abhijjhāyanādivasena nāmakāyaṃ ganthitvā ṭhitā. **Āsavantī**ti āsavabhāvena pavattanti. **Kuto ca vuccati āsavantī**ti kuto pana hetuto te kilesā āsavantīti āsavahetuṃ pucchati. Yasmā pana kilesā kusalappavattiṃ nivāretvā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantā, maggena asamucchinnā eva vā āsavānaṃ uppattihetu honti, tasmā **''anusayato vā pariyuṭṭhānato vā''**ti vuttaṃ. **Abhijjhākāyaganthena kāmāsavo**ti abhijjhākāyaganthena siddhena kāmarāgasabhāvattā kāmāsavo siddho hoti. Katthacideva visaye domanassito tappaṭipakkhe visaye tabbisayabahule ca bhave patthetīti āha – **''byāpādakāyaganthena bhavāsavo''**ti. **Parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavo**ti sīlabbataparāmāsakāyaganthena siddhena taṃsabhāvattā aparāparaṃ vā diṭṭhiyo ganthentassa diṭṭhāsavo siddho hoti. **Idaṃsaccābhinivesakāyaganthena**

avijjāsavoti ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti abhinivisantassa ayonisomanasikārato anekehi akusalehi dhammehi saddhiṃ avijjāsavo uppajjati, sabbesaṃ vā akusaladhammānaṃ avijjāpubbaṅgamattā idaṃsaccābhinivesakāyaganthena siddhena tassa hetubhūto avijjāsavo siddho hoti.

Yasmā pana āsavā eva paribuddhā vaṭṭasmiṃ ohananti osādentīti ‘‘oghā’’ti vuccanti, tasmā vuttaṃ – **‘‘tassa ime cattāro āsavā’’**tiādi.

Anusayasahagatāti anusayabhāvaṃ appaṭikkhipitvā gatā pavattā, anusayabhūtā vā. **Ajjhāsaya**nti cittaṃ. **Anupaviṭṭhā**ti ogāḷhā. **Hadayaṃ āhacca tiṭṭhantī**ti cittassa abbhantarasaṅkhātaṃ hadayaṃ āhantvā tiṭṭhanti. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 5) ‘‘abbhantaraṭṭhena hadaya’’nti. **Tena vuccanti sallā**ti yasmā ajjhāsayaṃ anupaviṭṭhā hadayaṃ āhacca tiṭṭhanti, tena vuccanti ‘‘sallā’’ti. Pīḷājananaṃ duruddharaṇatā ca sallaṭṭho. ‘‘Eso me attā’’ti gahaṇamukhena ‘‘esohamasmī’’ti gahaṇaṃ hotīti diṭṭhiṃ nissāyapi mānaṃ jappentīti āha **‘‘diṭṭhoghena mānasallo’’**ti.

Pariyādinnanti aññassa okāsaṃ adatvā samantato gahitaṃ. **Catūsu dhammesu saṇṭhahatī**ti ārammaṇapaccayatāya ārammaṇabhūtesu catūsu dhammesu patiṭṭhahati. Tāni sarūpato dasseti **‘‘rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresū’’**ti. **Nandūpasecanenā**ti lobhasahagatassa sampayuttā nandī sahajātakoṭiyā, itarassa upanissayakoṭiyā upasecananti nandūpasecanaṃ, tena nandūpasecanena. Kena pana taṃ nandūpasecananti āha – **‘‘rāgasallena nandūpasecanena viññāṇenā’’**ti.

Tattha **rāgasallenā**ti rāgasallena hetubhūtena nandūpasecanena viññāṇenāti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Rūpūpagā viññāṇaṭṭhitī**ti rūpameva ārammaṇakaraṇavasena upagantabbato, viññāṇassa patiṭṭhābhāvato ca rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti. Tiṭṭhati etthāti ṭhiti. Pañcavokārabhavasmiñhi abhisaṅkhāraviññāṇaṃ rūpakkhandhaṃ nissāya tiṭṭhati. **Dosasallenā**ti sahajātena dosasallena. Yadā vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti vuccati, tadā upanissayakoṭiyāva nandiyā upasittaṃ viññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanāpi domanassavedanāva. Yadā ca upanissayapaccayabhūtena dosasallena vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti vuccati, tadā sahajātakoṭiyā, upanissayakoṭiyā vā nandiyā upasittaṃ viññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanā pana tissopi tissannaṃ vedanānaṃ ārammaṇūpanissayabhāvato. Tattha paṭhamanayo domanassārammaṇassa abhisaṅkhāraviññāṇassa vasena vutto. Dutiyo sabbavedanārammaṇassa vasenāpi daṭṭhabbaṃ.

Mānasallenāti mānasallena sahajātena, upanissayabhūtena vā. **Mohasallenā**ti etthāpi eseva nayo. Ettha ca anādimatisaṃsāre itthipurisā rūpābhirāmāti rāgasallavasena paṭhamā viññāṇaṭṭhiti yojitā. Sabbāyapi vedanāya dukkhapariyāyasabbhāvato dukkhāya ca doso anusetīti dosasallavasena dutiyā, saññāvasena ‘‘seyyohamasmī’’ti maññanā hotīti mānasallavasena tatiyā, saṅkhāresu samūhaghanaṃ dubbinibbhoganti mohasallavasena catutthī viññāṇaṭṭhiti yojitāti daṭṭhabbā.

Upatthaddhanti olubbhārammaṇabhūtāhi viññāṇaṭṭhitīhi upatthambhitaṃ. **Tañca kamma**nti yaṃ ‘‘cetanā cetasika’’nti pubbe (netti. 82) vuttaṃ. **Ime ca kilesā**ti ime ca dasavatthukā kilesā. Sesaṃ suviññeyyameva.

85. Idāni āhārādayo nayānaṃ saṃkilesapakkhe disābhāvena vavatthapetuṃ **‘‘imā catasso disā’’**tiādi āraddhaṃ, taṃ uttānameva. Puna **kabaḷīkāro āhāro**tiādi āhārādīsuyeva yassa puggalassa upakkilesā, taṃ vibhajitvā dassetuṃ āraddhaṃ. Tattha **dasannaṃ suttāna**nti ekadesesu samudāyavohārena vuttaṃ. Samudāyesu hi pavattā samaññā avayavesupi dissati, ‘‘yathā paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭho’’ti ca. **Eko attho**ti ekassa atthassa nipphādanato vuttaṃ. **Byañjanameva nāna**nti ettha byañjanaggahaṇena byañjanatthopi gahitoti daṭṭhabbaṃ. Dasahipi suttapadehi savatthukā taṇhā vuttā. Taṇhā ca rāgacaritaṃ puggalaṃ khippaṃ dūsetīti āha – **‘‘ime rāgacaritassa puggalassa upakkilesā’’**ti. Yathā ca paṭhamadisābhāvena vuttadhammā rāgacaritassa upakkilesā, evaṃ dutiyadisābhāvena vuttadhammā dosacaritassa. Tatiyacatutthadisābhāvena vuttadhammā yathākkamaṃ diṭṭhicaritassa mandassa tikkhassa ca upakkilesā vuttā. Tesaṃ upakkilesabhāvo vuttanayānusārena veditabbo.

Āhāravipallāsādayo yadipi sabbehi tīhi vimokkhamukhehi pubbabhāge yathārahaṃ pariññeyyā pahātabbā ca. Yassa pana dukkhānupassanā purime āhāradvaye dukkhākārena bahulaṃ pavattati, tassa vasena yo ca kabaḷīkāro āhāro, yo ca phasso āhāro, ime appaṇihitena vimokkhamukhena pariññaṃ gacchantīti vuttaṃ. Esa nayo sesesu. Evañcetaṃ, na aññathā. Na hi ariyamaggānaṃ viya pahātabbesu vimokkhamukhānaṃ pariññeyyapahātabbesu koci niyamo sambhavati. **Iti sabbe lokavaṭṭānusārino dhammā niyyanti, te lokā tīhi vimokkhamukhehī**ti nigamanaṃ. Tassattho – iti evaṃ vuttappakārā sabbe āhārādayo lokasaṅkhātavaṭṭānusārino dhammā te lokabhūtā vaṭṭato niyyanti aniccānupassanādīhi tīhi vimokkhamukhehīti.

86. Evaṃ saṃkilesapakkhe disābhūtadhamme niddisitvā idāni vodānapakkhe disābhūtadhamme dassetuṃ **''catasso paṭipadā''**tiādi vuttaṃ. Tattha dibbabrahmaariyaāneñjavihāroti **cattāro vihārā**. Mānappahānaālayasamugghātaavijjāpahānabhavūpasamā **cattāro acchariyā abbhutā dhammā**. Saccādhiṭṭhānādīni **cattāri adhiṭṭhānāni**. Chandasamādhibhāvanādayo **catasso samādhibhāvanā**. Indriyasaṃvaro tapasaṅkhāto puññadhammo bojjhaṅgabhāvanā sabbūpadhipaṭinissaggasaṅkhātaṃ nibbānañcāti **cattāro sukhabhāgiyā dhammā** veditabbāti.

Paṭhamā paṭipadātiādi paṭipadāsatipaṭṭhānādīnaṃ abhedasandassanaṃ. Yadi evaṃ kasmā visuṃ gahaṇaṃ katanti? Dasavatthukassa kilesapuñjassa paṭipakkhabhāvadassanatthaṃ paṭipadādidasakaniddeso. Tathā hi vakkhati – ''cattāro āhārā tesaṃ paṭipakkho catasso paṭipadā''tiādi (netti. 87). Kiñcāpi catūsu satipaṭṭhānesu ''idaṃ nāma satipaṭṭhānaṃ imāya eva paṭipadāya ijjhatī''ti niyamo natthi, tathāpi paṭhamāya paṭipadāya paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ sambhavatīti sambhavavasena evaṃ vuttaṃ – **''paṭhamā paṭipadā, paṭhamaṃ satipaṭṭhāna''**nti. Yasmā pana āhāravipallāsādīnaṃ viya paṭipadāsatipaṭṭhānādīnaṃ atthato nānattaṃ natthi. Satipaṭṭhānāniyeva hi tathā tathā paṭipajjamānāni dukkhāpaṭipadādandhābhiññādināmakāni honti, tasmā yathā saṃkilesapakkhe ''paṭhame āhāre paṭhamo vipallāso''tiādinā adhikaraṇabhedena vuttaṃ, evaṃ adhikaraṇabhedaṃ akatvā ''paṭhamā paṭipadā, paṭhamaṃ satipaṭṭhāna''ntiādi vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Andhassa pabbatārohanaṃ viya kadācideva uppajjanakaṃ **acchariyaṃ,** accharāyoggaṃ acchariyanti porāṇā. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutaṃ**. Ubhayampetaṃ vimhayāvahassa adhivacanaṃ. Na hi mānappahānādito aññaṃ durabhisambhavataraṃ vimhanīyañca upalabbhatīti adhitiṭṭhati etena, ettha vā adhiṭṭhānamattameva vā tanti **adhiṭṭhānaṃ**. Saccañca taṃ adhiṭṭhānañca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccaṃ adhiṭṭhānaṃ etassāti vā **saccādhiṭṭhānaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Samādhi eva bhāvetabbatāya **samādhibhāvanā**. Sukhaṃ bhajatīti **sukhabhāgiyo,** sukhabhāgassa vā sukhakoṭṭhāsassa hitoti sukhabhāgiyo. Ekassapi sattassa asubhabhāvanādayo viya ekadese avattitvā anavasesapariyādānato natthi etissā pamāṇanti **appamaññā**.

Paṭhamā paṭipadā bhāvitā bahulīkatā paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ paripūretīti paṭhamāya paṭipadāya bhāvanābahulīkāro paṭhamassa satipaṭṭhānassa bhāvanāpāripūrīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yathā hi ariyamagge bhāvite satipaṭṭhānādayo bodhipakkhiyadhammā sabbepi bhāvitā eva honti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kāyānupassanāya kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhāvato **''paṭhamo satipaṭṭhāno bhāvito bahulīkato kāmapaṭipakkhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ paripūretī''**ti vuttaṃ. Tathā pītipaṭisaṃvedanādivasena pavattamānaṃ dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ, sappītikassa dutiyajjhānassa cittassa abhippamodanavasena pavattamānaṃ tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ ukkaṃsagatasukhassa tatiyajjhānassa aniccavirāgādivasena pavattiyā saṅkhāresu upekkhakaṃ catutthaṃ satipaṭṭhānaṃ upekkhāsatipārisuddhibhāvato catutthajjhānassa pāripūriyā saṃvattati.

Yasmā pana rūpāvacarapaṭhamajjhānaṃ rūpāvacarasamāpattīnaṃ, dutiyajjhānaṃ byāpādavitakkādidūrībhāvena brahmavihārānaṃ, tatiyajjhānaṃ pītivirāgena sukhena vipassanāya adhiṭṭhānabhūtaṃ ariyavihārānaṃ, catutthajjhānaṃ upekkhāsatipārisuddhiāneñjappattaṃ āneñjavihārānaṃ visesato paccayo hoti, tasmā **‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ paṭhamaṃ vihāraṃ paripūretī’’**tiādi vuttaṃ. Iti yo yassa visesapaccayo, so taṃ paripūretīti vuttoti daṭṭhabbaṃ.

87. Idāni paṭipadādayo vodānapakkhe disābhāvena vavatthapetuṃ **‘‘tattha imā catasso disā’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Puna **‘‘paṭhamā paṭipadā’’**tiādi paṭipadācatukkādīsu yena yassa puggalassa vodānaṃ, taṃ vibhajitvā dassetuṃ āraddhaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yadipi tīsu vimokkhamukhesu ‘‘idaṃ nāma vimokkhamukhaṃ imāya eva paṭipadāya ijjhatī’’ti niyamo natthi. Yesaṃ pana puggalānaṃ purimāhi dvīhi paṭipadāhi appaṇihitena vimokkhamukhena ariyamaggādhigamo. Tathā yassa tatiyāya paṭipadāya suññatavimokkhamukhena, yassa ca catutthāya paṭipadāya animittavimokkhamukhena ariyamaggādhigamo, tesaṃ puggalānaṃ vasena ayaṃ paṭipadāvimokkhamukhasaṃsandanā. Satipaṭṭhānādīhi vimokkhamukhasaṃsandanāyapi eseva nayo.

Tesaṃ vikkīḷitanti tesaṃ asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīhānaṃ buddhānaṃ paccekabuddhānaṃ buddhasāvakānañca vikkīḷitaṃ viharaṇaṃ. Yadidaṃ āhārādikilesavatthusamatikkamanamukhena saparasantāne paṭipadādisampādanā. Idāni āhārādīnaṃ paṭipadādīhi yena samatikkamanaṃ, taṃ nesaṃ paṭipakkhabhāvaṃ dassento **‘‘cattāro āhārā tesaṃ paṭipakkho catasso paṭipadā’’**tiādimāha. Tattha tesaṃ paṭipakkhabhāvo pahātabbabhāvo pahāyakabhāvo ca āhāraviññāṇaṭṭhitīnañcettha pahātabbabhāvo tappaṭibandhachandarāgavasena daṭṭhabbo. Tattha **‘‘vikkīḷitaṃ bhāvanā sacchikiriyā cā’’**tiādi tassāyaṃ saṅkhepattho – **tesaṃ vikkīḷita**nti ettha yadetaṃ vikkīḷitaṃ nāma bhāvetabbānaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ bhāvanā, sacchikātabbānaṃ phalanibbānānaṃ sacchikiriyā ca. Tathā pahātabbassa dasavatthukassa kilesapuñjassa tadaṅgādivasena pahānaṃ byantīkiriyā anavasesananti. Idāni taṃ saṅkhepena dassento **‘‘indriyādhiṭṭhānaṃ vikkīḷitaṃ vipariyāsānadhiṭṭhāna’’**nti āha.

Indriyādhiṭṭhānanti indriyānaṃ pavattanaṃ bhāvanā sacchikiriyā ca. **Vipariyāsānadhiṭṭhāna**nti vipallāsānaṃ apavattanaṃ pahānaṃ anuppādanaṃ. **Indriyāni saddhammagocaro**ti indriyāni cettha saddhammassa gocarabhūtāni pavattihetūti adhippetāni saddhindriyādīnīti attho. **Vipariyāsā kilesagocaro**ti vipallāsā saṃkilesapakkhassa pavattiṭṭhānaṃ pavattihetūti. **Ayaṃ vuccati sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmī**ti yāyaṃ ‘‘cattāro āhārā’’tiādinā saṃkilesapakkhe dasannaṃ catukkānaṃ, ‘‘catasso paṭipadā’’tiādinā vodānapakkhepi dasannaṃ catukkānaṃ taṇhācaritādīnaṃ upakkilesavodānavibhāvanāmukhena niddhāraṇā, ayaṃ sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi nāma.

88. Idāni ugghaṭitaññuādipuggalattayavasena tipukkhalanayassa bhūmiṃ vibhāvetukāmo yasmā pana nayānaṃ aññamaññānuppavesassa icchitattā sīhavikkīḷitanayato tipukkhalanayo niggacchati, tasmā paṭipadāvibhāgato cattāro puggale sīhavikkīḷitanayassa bhūmiṃ niddisitvā tato eva ugghaṭitaññuādipuggalattaye niddhāretuṃ **‘‘tattha ye dukkhāya paṭipadāyā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **ime dve puggalā**ti ime purimānaṃ dvinnaṃ paṭipadānaṃ vasena dve puggalā. Esa nayo itaratthāpi. Puna **‘‘tattha ye dukkhāya paṭipadāyā’’**tiādi yathāvuttapuggalacatukkato ugghaṭitaññuādipuggalattayaṃ niddhāretuṃ vuttaṃ. Tattha **yo sādhāraṇāyā**ti dukkhāpaṭipadāya khippābhiññāya, sukhāpaṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyātīti sambandho. Kathaṃ pana paṭipadādvayaṃ ekassa sambhavatīti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekassa puggalassa ekasmiṃ dve paṭipadā sambhavantīti. Yathāvuttāsu pana dvīsu paṭipadāsu yo yāya kāyaci niyyāti, ayaṃ vipañcitaññūti ayamettha adhippāyo. Yasmā pana **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 350) paṭipadā calati na calatīti vicāraṇāyaṃ ‘‘calatī’’ti vuttaṃ, tasmā ekassapi puggalassa jhānantaramaggantaresu paṭipadābhedo icchitovāti.

‘‘Tattha bhagavā’’tiādinā desanāvibhāgehipi tameva puggalavibhāgaṃ vibhāveti. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tattha **adhicitta**nti adhicittasikkhañcāti **ca**-saddo luttaniddiṭṭho. Tena adhicittasikkhañca adhipaññāsikkhañca vipañcitaññussa paññapetīti attho. **Adhisīla**nti etthāpi eseva nayo. Adhisīlasikkhaṃ adhicittasikkhaṃ adhipaññāsikkhañcāti yojetabbaṃ.

Cattāri hutvā tīṇi bhavantīti liṅgavipallāsena vuttaṃ, cattāro puggalā hutvā tayo puggalā hontīti attho.

Ayaṃ saṃkilesoti ayaṃ akusalamūlādidvādasattikasaṅgaho saṃkilissati etenāti saṃkilesoti katvā. **Idaṃ vodāna**nti etthāpi eseva nayo.

Tīṇi hutvā dve bhavantīti nandiyāvaṭṭanayassa disābhūtadhammadassanatthaṃ vuttaṃ. Tenevāha – **''taṇhā ca avijjā cā''**tiādi, taṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Kasmā panettha nayānaṃ uddesānukkamena niddeso na katoti? Nayānaṃ nayehi sambhavadassanatthaṃ. Paṭhamanayato hi puggalādhiṭṭhānavasena tatiyanayassa, tatiyanayato ca dutiyanayassa sambhavoti imassa visesassa dassanatthaṃ paṭhamanayānantaraṃ tatiyanayo, tatiyanayānantarañca dutiyanayo niddiṭṭho. Dhammādhiṭṭhānavasena pana tatiyanayato dutiyanayo, dutiyanayato paṭhamanayopi sambhavatīti imassa visesassa dassanatthaṃ ante ''taṇhā ca avijjā cā''tiādinā paṭhamanayassa bhūmi dassitā. Teneva hi ''cattāri hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā dve bhavantī''ti vuttaṃ. Yadi evaṃ ''dve hutvā cattāri bhavanti, dve hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā cattāri bhavantī''ti ayampi nayo vattabbo siyāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana nayo atthato dassito evāti katvā na vutto. Yasmā tiṇṇaṃ atthanayānaṃ aññamaññaṃ anuppaveso icchito, sati ca anuppavese tato viniggamopi sambhavati evāti. Ayañca attho **peṭakopadesena** vibhāvetabbo.

Tatthāyaṃ ādito paṭṭhāya vibhāvanā – cattāro puggalā taṇhācarito duvidho mudindriyo tikkhindriyo ca. Tathā diṭṭhicaritoti. Tattha taṇhācarito mudindriyo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, tikkhindriyo dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, diṭṭhicarito pana mudindriyo sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, tikkhindriyo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti. Iti imāsu paṭipadāsu yathārahaṃ ṭhitehi taṇhācaritadiṭṭhicaritehi cattāro āhārā tappaṭibandhachandarāgappahānena pahātabbā. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā cattāro vipallāsā daṭṭhabbāti sabbo yathāvuttanayo anugantabbo.

Tatthāyaṃ pāḷi – tattha ye diṭṭhicaritā sattā, te kāmesu dosadiṭṭhī, na ca ye kāmesu anusayā samūhatā, te attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti. Tesaṃ satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī ''kāmehi natthi attho''ti, te ca pubbeyeva kāmehi anatthikā, iti kāme appakasirena paṭinissajjanti, te cetasikena dukkhena anajjhositā. Tena vuccati ''sukhā paṭipadā''ti. Ye pana taṇhācaritā sattā, te kāmesu ajjhositā, tesaṃ satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā bhikkhu ''kāmehi natthi attho''ti, te piyarūpaṃ dukkhena paṭinissajjanti. Tena vuccati ''dukkhā paṭipadā''ti. Iti ime sabbe sattā dvīsu paṭipadāsu samosaraṇaṃ gacchanti dukkhāyañca sukhāyañca.

Tattha ye diṭṭhicaritā sattā, te dvidhā tikkhindriyā ca mudindriyā ca. Tattha ye diṭṭhicaritā sattā tikkhindriyā, te sukhena paṭinissajjanti, khippañca abhisamenti. Tena vuccati – ''sukhā paṭipadā khippābhiññā''ti. Tattha ye diṭṭhicaritā sattā mudindriyā paṭhamaṃ tikkhindriyaṃ upādāya dandhataraṃ abhisamenti, te sukhena paṭinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati – ''sukhā paṭipadā dandhābhiññā''ti. Tattha taṇhācaritā sattā duvidhā tikkhindriyā ca mudindriyā ca. Tattha ye taṇhācaritā sattā tikkhindriyā, te dukkhena paṭinissajjanti, khippañca abhisamenti. Tena vuccati – ''dukkhā paṭipadā khippābhiññā''ti. Tattha ye taṇhācaritā sattā mudindriyā paṭhamaṃ tikkhindriyaṃ upādāya dandhataraṃ abhisamenti, te dukkhena paṭinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati – ''dukkhā paṭipadā dandhābhiññā''ti. Imā catasso paṭipadāyo apañcamā achaṭṭhā. Ye hi keci nibbutā nibbāyanti nibbāyissanti vā imāhi catūhi paṭipadāhi anaññāhi, ayaṃ paṭipadā catukkamaggena kilese niddisati. Yā catukkamaggena ariyadhammesu niddisitabbā, ayaṃ vuccati sīhavikkīḷito nāma nayo.

Tatrime cattāro āhārā, cattāro vipallāsā upādānā yogā ganthā āsavā oghā sallā viññāṇaṭṭhitiyo agatigamanānīti evaṃ imāni sabbāni dasa padāni. Ayaṃ suttassa saṃsandanā.

Cattāro āhārā, tattha yo ca kabaḷīkāro āhāro, yo ca phasso āhāro, ime taṇhācaritena pahātabbā. Tattha yo ca manosañcetanāhāro, yo ca viññāṇāhāro, ime diṭṭhicaritena pahātabbā.

Tattha paṭhamo āhāro paṭhamo vipallāso, dutiyo āhāro dutiyo vipallāso, tatiyo āhāro tatiyo vipallāso, catuttho āhāro catuttho vipallāso, ime cattāro vipallāsā apañcamā achaṭṭhā. Idañca pamāṇā cattāro āhārā.

Tattha paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyati, idaṃ kāmupādānaṃ. Dutiye vipallāse ṭhito anāgataṃ bhavaṃ upādiyati, idaṃ sīlabbatupādānaṃ. Tatiye vipallāse ṭhito viparītadiṭṭhiṃ upādiyati, idaṃ diṭṭhupādānaṃ. Catutthe vipallāse ṭhito khandhe attato upādiyati, idaṃ attavādupādānaṃ.

Tattha kāmupādāne ṭhito kāme abhijjhāya ganthati, ayaṃ abhijjhākāyagantho. Sīlabbatupādāne ṭhito byāpādaṃ ganthati, ayaṃ byāpādakāyagantho. Diṭṭhupādāne ṭhito parāmāsaṃ ganthati, ayaṃ parāmāsakāyagantho. Attavādupādāne ṭhito papañcento ganthati, ayaṃ idaṃsaccābhinivesakāyagantho.

Tassa ganthaganthitā kilesā āsavanti. Kiṃ pana vuccati āsavantīti? Vippaṭisārā. Ye vippaṭisārā, te anusayā. Tattha abhijjhākāyaganthena kāmāsavo, byāpādakāyaganthena bhavāsavo, parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavo, idaṃsaccābhinivesakāyaganthena avijjāsavo.

Te cattāro āsavā vepullaṃ gatā oghā honti, tena vuccanti ‘‘oghā’’ti. Tattha kāmāsavo kāmogho, bhavāsavo bhavogho, avijjāsavo avijjogho, diṭṭhāsavo diṭṭhogho.

Te cattāro oghā āsayamanupaviṭṭhā anusayasahagatā vuccanti sallāti hadayamāhacca tiṭṭhanti. Tattha kāmogho rāgasallaṃ, bhavogho dosasallaṃ, avijjogho mohasallaṃ, diṭṭhogho diṭṭhisallaṃ.

Imehi catūhi sallehi pariyādinnaṃ viññāṇaṃ catūsu dhammesu tiṭṭhati rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresu. Imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo. Tattha rāgasallena nandūpasecanaṃ rūpūpagaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhati. Dosasallena vedanūpagaṃ. Mohasallena saññūpagaṃ. Diṭṭhisallena nandūpasecanaṃ saṅkhārūpagaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhati.

Catūhi viññāṇaṭṭhitīhi catubbidhaṃ agatiṃ gacchanti chandā dosā bhayā mohā. Rāgena chandā agatiṃ gacchati, dosena dosā agatiṃ gacchati, mohena mohā agatiṃ gacchati, diṭṭhiyā bhayā agatiṃ gacchati, iti imāni ca kammāni ime ca kilesā ayaṃ saṃsārahetu.

Tatthimā catasso disā kabaḷīkāro āhāro ‘‘asubhe subha’’nti vipallāso kāmupādānaṃ kāmayogo abhijjhākāyagantho kāmāsavo kāmogho rāgasallaṃ rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti chandā agatigamanaṃ, ayaṃ paṭhamā disā.

Phasso āhāro ‘‘dukkhe sukha’’nti vipallāso sīlabbatupādānaṃ bhavayogo byāpādakāyagantho bhavāsavo bhavogho dosasallaṃ vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti dosā agatigamanaṃ, ayaṃ dutiyā disā.

Manosañcetanāhāro ‘‘anattani attā’’ti vipallāso diṭṭhupādānaṃ diṭṭhiyogo parāmāsakāyagantho diṭṭhāsavo diṭṭhogho diṭṭhisallaṃ saññūpagā viññāṇaṭṭhiti bhayā agatigamanaṃ, ayaṃ tatiyā disā.

Viññāṇāhāro ‘‘anicce nicca’’nti vipallāso attavādupādānaṃ avijjāyogo idaṃsaccābhinivesokāyagantho avijjāsavo avijjogho mohasallaṃ saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti mohā agatigamanaṃ, ayaṃ catutthī disā. Iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ paṭhamena padena paṭhamāya disāya ālokanaṃ, dutiyena padena dutiyāya disāya, tatiyena padena tatiyāya disāya, catutthena padena catutthiyā disāya ālokanaṃ, ayaṃ vuccati disā ālokanā. Iminā nayena sabbe kilesā catūsu padesu pakkhipitabbā. Ayaṃ akusalapakkho.

Catasso paṭipadā, cattāri jhānāni, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro vihārā dibbo brahmā ariyo āneñjo, cattāro sammappadhānā, cattāro acchariyā abbhutā dhammā, cattāro adhiṭṭhānā, cattāro samādhayo chandasamādhi vīriyasamādhi cittasamādhi vīmaṃsāsamādhi, cattāro dhammā sukhabhāgiyā nāññatra bojjhaṅgā nāññatra tapasā nāññatra indriyasaṃvarā nāññatra sabbanissaggā, cattāri appamāṇāni.

Tattha dukkhā paṭipadā dandhābhiññā bhāviyamānā bahulīkariyamānā paṭhamaṃ jhānaṃ paripūreti, paṭhamaṃ jhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamaṃ vihāraṃ paripūreti, paṭhamo vihāro paripuṇṇo paṭhamaṃ sammappadhānaṃ paripūreti, paṭhamaṃ sammappadhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamaṃ acchariyaṃ abbhutaṃ dhammaṃ paripūreti, paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo paripuṇṇo paṭhamaṃ adhiṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamaṃ adhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ chandasamādhiṃ paripūreti, chandasamādhi paripuṇṇo indriyasaṃvaraṃ paripūreti, indriyasaṃvaro paripuṇṇo paṭhamaṃ appamāṇaṃ paripūreti. Evaṃ yāva sabbanissaggā catutthaṃ appamāṇaṃ paripūreti.

Tattha paṭhamā ca paṭipadā paṭhamañca jhānaṃ paṭhamañca satipaṭṭhānaṃ dibbo ca vihāro paṭhamañca sammappadhānaṃ paṭhamo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhiṭṭhānañca chandasamādhi ca indriyasaṃvaro ca mettā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ paṭhamā disā.

Dutiyā ca paṭipadā khippābhiññā dutiyañca jhānaṃ dutiyañca satipaṭṭhānaṃ brahmā ca vihāro dutiyañca sammappadhānaṃ dutiyo ca acchariyo abbhuto dhammo cāgādhiṭṭhānañca cittasamādhi ca tapo ca karuṇā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ dutiyā disā.

Tatiyā ca paṭipadā dandhābhiññā tatiyañca jhānaṃ tatiyañca satipaṭṭhānaṃ ariyo ca vihāro tatiyañca sammappadhānaṃ tatiyo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhiṭṭhānañca vīriyasamādhi ca bojjhaṅgā ca muditā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ tatiyā disā.

Catutthī ca paṭipadā khippābhiññā catutthañca jhānaṃ catutthañca satipaṭṭhānaṃ āneñjo ca vihāro catutthañca sammappadhānaṃ catuttho ca acchariyo abbhuto dhammo upasamādhiṭṭhānañca vīmaṃsāsamādhi ca sabbanissaggo ca upekkhā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ catutthī disā. Imāsaṃ catunnaṃ disānaṃ yā ālokanā, ayaṃ vuccati disālocano nāma nayo.

Tatthāyaṃ yojanā – cattāro ca āhārā, catasso ca paṭipadā, cattāro ca vipallāsā, cattāro ca satipaṭṭhānā, cattāri ca upādānāni, cattāri ca jhānāni, cattāro ca yogā, cattāro ca vihārā, cattāro ca ganthā, cattāro ca sammappadhānā, cattāro ca āsavā, cattāro ca acchariyā abbhutā dhammā, cattāro ca oghā, cattāri ca adhiṭṭhānāni, cattāri ca sallāni, cattāro ca samādhayo, catasso ca viññāṇaṭṭhitiyo, cattāro ca sukhabhāgiyā dhammā, cattāri ca agatigamanāni cattāri ca appamāṇāni. Iti kusalākusalānaṃ pakkhapaṭipakkhavasena yojanā. Ayaṃ sīhavikkīḷite disālocano nayo.

Tassa cattāri sāmaññaphalāni pariyosānaṃ, tattha paṭhamāya disāya sotāpattiphalaṃ pariyosānaṃ, dutiyāya sakadāgāmiphalaṃ, tatiyāya anāgāmiphalaṃ, catutthiyā arahattaphalaṃ pariyosānanti.

Tattha katamo **tipukkhalanayo**? Paṭipadāvibhāgena catūsu puggalesu yo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ **ugghaṭitaññū**. Yo sukhāya vā paṭipadāya, dandhābhiññāya, dukkhāya vā paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ **vipañcitaññū**. Yo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, ayaṃ **neyyo**. Iti cattāro hutvā tayo honti. Tattha ugghaṭitaññussa samathapubbaṅgamā vipassanā sappāyā. Neyyassa vipassanāpubbaṅgamo samatho, vipañcitaññussa samathavipassanā yuganaddhā. Ugghaṭitaññussa mudukā desanā, neyyassa tikkhā desanā, vipañcitaññussa tikkhamudukā desanā.

Ugghaṭitaññussa adhipaññāsikkhā, vipañcitaññussa adhicittasikkhā ca adhipaññāsikkhā ca, neyyassa adhisīlasikkhā ca adhicittasikkhā ca adhipaññāsikkhā ca. Iti imesaṃ puggalānaṃ catūhi paṭipadāhi niyyānaṃ.

Tatthāyaṃ saṃkilesapakkho, tīṇi akusalamūlāni, tayo phassā, tisso vedanā, tayo upavicārā, tayo kilesā, tayo vitakkā, tayo pariḷāhā, tīṇi saṅkhatalakkhaṇāni, tisso dukkhatā.

Tīṇi akusalamūlānīti lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ. **Tayo phassā**ti sukhavedanīyo phasso, dukkhavedanīyo phasso, adukkhamasukhavedanīyo phasso. **Tisso vedanā**ti sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. **Tayo upavicārā**ti somanassūpavicāro, domanassūpavicāro, upekkhūpavicāro. **Tayo kilesā**ti lobho, doso, moho. **Tayo vitakkā**ti kāmavitakko, byāpādavitakko, vihiṃsāvitakko. **Tayo pariḷāhā**ti rāgajo, dosajo, mohajo. **Tīṇi saṅkhatalakkhaṇānī**ti uppādo, ṭhiti, vayo. **Tisso dukkhatā**ti dukkhadukkhatā, vipariṇāmadukkhatā, saṅkhāradukkhatā.

Tattha lobho akusalamūlaṃ manāpikena ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva manāpikārammaṇaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanīyo phasso, sukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā, sukhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati somanassūpavicāro, somanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjati rāgo, rāgaṃ paṭicca uppajjati kāmavitakko, kāmavitakkaṃ paṭicca uppajjati rāgajo pariḷāho, rāgajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati uppādo saṅkhatalakkhaṇaṃ, uppādaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati vipariṇāmadukkhatā.

Doso akusalamūlaṃ amanāpikena ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva amanāpikārammaṇaṃ paṭicca uppajjati dukkhavedanīyo phasso, dukkhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā, dukkhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati domanassūpavicāro, domanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjati doso, dosaṃ paṭicca uppajjati byāpādavitakko, byāpādavitakkaṃ paṭicca uppajjati dosajo pariḷāho, dosajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati ṭhitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ, ṭhitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati dukkhadukkhatā.

Moho akusalamūlaṃ upekkhāṭhāniyaṃ ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva upekkhāṭhāniyaṃ ārammaṇaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhavedanīyo phasso, adukkhamasukhavedanīyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā, adukkhamasukhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati upekkhūpavicāro, upekkhūpavicāraṃ paṭicca uppajjati moho, mohaṃ paṭicca uppajjati vihiṃsāvitakko, vihiṃsāvitakkaṃ paṭicca uppajjati mohajo pariḷāho, mohajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati vayo saṅkhatalakkhaṇaṃ, vayaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati saṅkhāradukkhatā. Iti ayaṃ tīhi ākārehi kilesānaṃ niddeso. Yo koci akusalapakkho, sabbo so tīsu akusalamūlesu samosaratīti.

Tattha katamo kusalapakkho? **Tīṇi kusalamūlāni** alobho, adoso, amoho. **Tisso paññā** sutamayī, cintāmayī, bhāvanāmayī. **Tayo samādhī** savitakkasavicāro, avitakkavicāramatto, avitakkaavicāro. **Tisso sikkhā** adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhā. **Tīṇi nimittāni** samathanimittaṃ, paggahanimittaṃ, upekkhānimittaṃ. **Tayo vitakkā** nekkhammavitakko, abyāpādavitakko, avihiṃsāvitakko. **Tīṇi indriyāni** anaññātaññassāmītindriyaṃ, aññindriyaṃ, aññātāvindriyaṃ. **Tayo upavicārā** nekkhammūpavicāro, abyāpādūpavicāro, avihiṃsūpavicāro **tisso esanā** kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā. **Tayo khandhā** sīlakkhandho, samādhikkhandho, paññākkhandho.

Tattha alobho kusalamūlaṃ sutamayipaññaṃ paripūreti. Sutamayi paññā paripuṇṇā savitakkasavicāraṃ samādhiṃ paripūreti, savitakkasavicāro samādhi paripuṇṇo adhisīlasikkhaṃ paripūreti, adhisīlasikkhā paripuṇṇā samathanimittaṃ paripūreti, samathanimittaṃ paripuṇṇaṃ nekkhammavitakkaṃ paripūreti, nekkhammavitakko paripuṇṇo anaññātaññassāmītindriyaṃ paripūreti, anaññātaññassāmītindriyaṃ paripuṇṇaṃ nekkhammasitūpavicāraṃ paripūreti, nekkhammūpavicāraṃ paripuṇṇo kāmesanaṃ pajahati. Kāmesanappahānaṃ sīlakkhandhaṃ paripūreti.

Adoso kusalamūlaṃ cintāmayipaññaṃ paripūreti, cintāmayipaññā paripuṇṇā avitakkavicāramattaṃ samādhiṃ paripūreti, avitakkavicāramatto samādhi paripuṇṇo adhicittasikkhaṃ paripūreti, adhicittasikkhā paripuṇṇā upekkhānimittaṃ paripūreti, upekkhānimittaṃ paripuṇṇaṃ abyāpādavitakkaṃ paripūreti, abyāpādavitakko paripuṇṇo aññindriyaṃ paripūreti, aññindriyaṃ paripuṇṇaṃ abyāpādūpavicāraṃ paripūreti, abyāpādūpavicāro paripuṇṇo bhavesanaṃ pajahati, bhavesanappahānaṃ samādhikkhandhaṃ paripūreti.

Amoho kusalamūlaṃ bhāvanāmayipaññaṃ paripūreti, bhāvanāmayipaññā paripuṇṇā avitakkaavicāraṃ samādhiṃ paripūreti, avitakkaavicāro samādhi paripuṇṇo adhipaññāsikkhaṃ paripūreti, adhipaññāsikkhā paripuṇṇā paggahanimittaṃ paripūreti, paggahanimittaṃ paripuṇṇaṃ avihiṃsāvitakkaṃ paripūreti, avihiṃsāvitakko paripuṇṇo aññātāvindriyaṃ paripūreti, aññātāvindriyaṃ paripuṇṇaṃ avihiṃsūpavicāraṃ paripūreti, avihiṃsūpavicāro paripuṇṇo brahmacariyesanaṃ paripūreti, brahmacariyesanā paripuṇṇā paññākkhandhaṃ paripūreti.

Iti ime tayo dhammā akusalapakkhikā kusalapakkhikā ca tikaniddesehi niddiṭṭhā tipukkhalanayassa disā nāma. Tassa pariyosānaṃ **tayo vimokkhā** appaṇihito suññato animitto, ayaṃ tipukkhalo nāma dutiyo nayo.

Tattha ye ime tayo puggalā ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyoti imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ dve puggalā sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya, sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyanti, dveyeva puggalā dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya, dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyanti, ime cattāro. Te visesena dve honti diṭṭhicarito ca taṇhācarito ca. Ime cattāro hutvā tayo honti, tayo hutvā dve honti. Imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso – avijjā ca taṇhā ca ahirīkañca anottappañca asati ca asampajaññañca nīvaraṇāni ca saṃyojanāni ca ajjhosānañca abhiniveso ca ahaṃkāro ca mamaṃkāro ca assaddhiyañca dovacassatā ca kosajjañca ayonisomanasikāro ca vicikicchā ca avijjā ca asaddhammassavanañca asamāpatti ca.

Tattha avijjā ca ahirīkañca asati ca nīvaraṇāni ca ajjhosānañca ahaṃkāro ca assaddhiyañca kosajjañca vicikicchā ca asaddhammassavanañca, ayaṃ ekā disā.

Taṇhā ca anottappañca asampajaññañca saṃyojanāni ca abhiniveso ca mamaṃkāro ca dovacassatā ca ayonisomanasikāro ca avijjā ca asamāpatti ca, ayaṃ dutiyā disā. Dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni paṭhamā disāti kātabbāni. Saṃkhittena atthaṃ ñāpenti paṭipakkhe kaṇhapakkhassa dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni dutiyakāni, ayaṃ dutiyā disā.

Tattha katamo kusalapakkho? Samatho ca vipassanā ca vijjā ca caraṇañca sati ca sampajaññañca hirī ca ottappañca ahaṃkārappahānañca mamaṃkārappahānañca sammāvāyāmo ca yonisomanasikāro ca sammāsati ca sammāsamādhi ca paññā ca nibbidā ca samāpatti ca saddhammassavanañca somanassañca dhammānudhammapaṭipatti ca.

Dasannaṃ dukānaṃ samathādīni somanassapariyosānāni paṭhamāni dasa padāni paṭhamā disā, vipassanādīni dhammānudhammapaṭipattipariyosānāni dutiyāni dasa padāni dutiyā disā. Iti akusalapakkhe kusalapakkhe ca nandiyāvaṭṭassa nayassa catasso disā.

Tāsu kusalapakkhe samathādīhi akusalapakkhe taṇhādayo pahānaṃ gacchanti, tesaṃ pahānā rāgavirāgā cetovimutti, kusalapakkhe vipassanādīhi akusalapakkhe avijjādayo pahānaṃ gacchanti, tesaṃ pahānā avijjāvirāgā paññāvimutti. Iti imā dve vimuttiyo nandiyāvaṭṭanaye pariyosānaṃ.

Tattha taṇhā avijjā samatho vipassanāti cattāri padāni, tesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti. Kathaṃ? Samatho ca alobho ca adoso ca asubhasaññā ca dukkhasaññā cāti imāni pañca padāni samathaṃ bhajanti, vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā cāti imāni cattāri padāni vipassanaṃ bhajanti. Evaṃ nava padāni kusalāni dvīsu padesu samosaranti. Taṇhā ca lobho ca doso ca subhasaññā ca sukhasaññā cāti imāni pañca padāni taṇhaṃ bhajanti, avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā cāti imāni cattāri padāni avijjaṃ bhajanti. Evaṃ nava padāni akusalāni dvīsu padesu samosaranti. Iti tipukkhalo ca sīhavikkīḷito ca nandiyāvaṭṭanayaṃ anuppavisanti.

Kathaṃ tipukkhale naye itare dve nayā anuppavisanti? Vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā cāti imāni cattāri padāni amoho, samatho ca alobho ca asubhasaññā ca dukkhasaññā cāti imāni cattāri padāni alobho, adoso adoso eva. Evaṃ nava padāni kusalāni tīsu padesu samosaranti. Taṇhā ca lobho ca subhasaññā ca sukhasaññā cāti imāni cattāri padāni lobho, avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā cāti imāni cattāri padāni moho, doso doso eva. Evaṃ nava padāni akusalāni tīsu padesu samosaranti. Iti tipukkhale naye itare dve nayā anuppavisanti.

Kathaṃ catūsu padesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti? Taṇhā ca subhasaññā ca, ayaṃ paṭhamo vipallāso. Lobho ca sukhasaññā ca, ayaṃ dutiyo vipallāso. Avijjā ca niccasaññā ca, ayaṃ tatiyo vipallāso. Moho ca attasaññā ca, ayaṃ catuttho vipallāso. Iti nava padāni akusalāni catūsu padesu samosaranti. Samatho ca asubhasaññā ca paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ, alobho ca dukkhasaññā ca dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ, vipassanā ca aniccasaññā ca tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ, amoho ca anattasaññā ca catutthaṃ satipaṭṭhānaṃ. Iti nava padāni kusalāni catūsu padesu samosaranti. Evaṃ sīhavikkīḷitanaye itare dve nayā anuppavisanti. Tiṇṇañhi nayānaṃ yā bhūmiyo gocaro, so ekekaṃ nayaṃ anuppavisati. Tasmā ekekassa nayassa akusale vā dhamme viññāte kusale vā paṭipakkho anvesitabbo. Paṭipakkhaṃ anvesitvā so nayo niddisitabbo. Tamhi naye niddiṭṭhe yathā ekamhi naye itaresaṃ nayānaṃ mūlapadāni anuppaviṭṭhāni, tato tato nīharitvā niddisitabbāni. Ekekasmiñhi naye aṭṭhārasa mūlapadāni anuppaviṭṭhāni.

Tattha ekekasmiṃ dhamme viññāte sabbe dhammā viññātā honti. Imesaṃ tiṇṇaṃ nayānaṃ sīhavikkīḷitassa nayassa cattāri phalāni pariyosānaṃ paṭhamāya disāya paṭhamaṃ phalaṃ, dutiyāya disāya dutiyaṃ phalaṃ, tatiyāya disāya tatiyaṃ phalaṃ, catutthāya disāya catutthaṃ phalaṃ pariyosānaṃ.

Tipukkhalassa nayassa tayo vimokkhā pariyosānaṃ paṭhamāya disāya appaṇihito, dutiyāya suññato, tatiyāya animitto vimokkho pariyosānaṃ.

Nandiyāvaṭṭassa nayassa dve vimuttiyo pariyosānaṃ paṭhamāya disāya taṇhāvirāgā cetovimutti, dutiyāya disāya avijjāvirāgā paññāvimutti pariyosānaṃ. Imesu tīsu nayesu yā aṭṭhārasannaṃ padānaṃ ālocanā, ayaṃ disālocano nayo. Yā āloketvā kusalapakkhe akusalapakkhe ca ‘‘ayaṃ dhammo imaṃ dhammaṃ bhajatī’’ti jānantena sammā yojanā, ayaṃ **aṅkuso nayo**ti ime pañca nayā.

Nayasamuṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavāravaṇṇanā

89. Evaṃ sabbathā nayasamuṭṭhānaṃ vibhajitvā idāni sāsanapaṭṭhānaṃ vibhajanto yasmā saṅgahavārādīsu mūlapadeheva paṭṭhānaṃ saṅgahetvā sarūpato na dassitaṃ, tasmā yathā mūlapadehi paṭṭhānaṃ niddhāretabbaṃ, evaṃ paṭṭhānatopi mūlapadāni niddhāretabbānīti dassanatthaṃ **‘‘aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā? Sāsanapaṭṭhāne’’**ti āha. Mūlapadasāsanapaṭṭhānānañhi aññamaññasaṅgaho pubbe dassito evāti. Atha **sāsanapaṭṭhāna**nti ko vacanattho? Sāsanassa paṭṭhānanti sāsanapaṭṭhānaṃ, sāsanaṃ desanā, tassā veneyyajjhāsayānurūpaṃ tesaṃ hitasukhanipphādanatthaṃ pakārehi ṭhānaṃ pavatti sāsanapaṭṭhānaṃ. Idha pana tassa tathābhāvadīpanaṃ ‘‘sāsanapaṭṭhāna’’nti veditabbaṃ. Atha vā sāsanaṃ adhisīlasikkhādayo. Tesaṃ pavattanupāyabhāvato patiṭṭhahanti etehīti paṭṭhānāni, saṃkilesādidhammā. Tesaṃ pavedanato tadupacārena suttāni paṭṭhānāni. Tesaṃ pana samūhabhāvato ayaṃ pakaraṇappadeso paṭṭhānaṃ nāma.

Aparo nayo – kenaṭṭhena paṭṭhānaṃ? Paṭṭhitaṭṭhena gamanaṭṭhenāti attho. ‘‘Ye te goṭṭhā paṭṭhitagāvo’’ti (ma. ni. 1.156) āgataṭṭhānasmiñhi yena paṭṭhānena te ‘‘goṭṭhā paṭṭhitagāvo’’ti vuttā, taṃ atthato gamanaṃ hoti. Iti nātivitthāritanayesu hāranayesu anissaṅgagamanassa desanāñāṇassa saṃkilesabhāgiyādilokiyādibhedesu tadubhayavomissakabhedesu ca vitthāritanayalābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā te saṃkilesabhāgiyādayo lokiyādayo ca visuṃ visuṃ vomissā ca adhikaraṇavasena paṭṭhānaṃ nāma. Tesaṃ pakāsanato ayaṃ pakaraṇappadeso paṭṭhānanti veditabbaṃ.

‘‘Saṃkilesabhāgiya’’ntiādīsu saṃkilissati etenāti saṃkileso. Saṃkilesabhāge saṃkilesakoṭṭhāse pavattaṃ **saṃkilesabhāgiyaṃ**. Vāsanā puññabhāvanā, vāsanābhāge pavattaṃ **vāsanābhāgiyaṃ,** vāsanaṃ bhajāpetīti vā vāsanābhāgiyaṃ. Nibbijjhanaṃ lobhakkhandhādīnaṃ padālanaṃ nibbedho. Nibbedhabhāge pavattaṃ, nibbedhaṃ bhajāpetīti vā **nibbedhabhāgiyaṃ**. Pariniṭṭhitasikkhādhammā asekkhā, asekkhabhāve pavattaṃ, asekkhe bhajāpetīti vā **asekkhabhāgiyaṃ**. Tesu yattha taṇhādisaṃkileso vibhatto, idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ. Yattha dānādipuññakiriyavatthu vibhattaṃ, idaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Yattha sekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Yattha pana asekkhā sīlakkhandhādayo vibhattā, idaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Itarāni tesaṃ vomissakanayavasena vuttāni.

Tāni pana cha dukā cattāro tikā ekaṃ catukkaṃ aparampi ekaṃ catukkanti dvādasa honti. Tesu cattāro dukā dve ca tikā uddhaṭā, itare na uddhaṭā, anuddharaṇe kāraṇaṃ natthi. Iminā nayena tepi gahetuṃ sakkāti pāḷiyaṃ saṃkhittāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vakkhati – ‘‘imāni cattāri suttāni, sādhāraṇāni katāni aṭṭha bhavantī’’tiādi. Tattha yasmā katthaci sutte taṇhāsaṃkilesova niddisīyati, katthaci diṭṭhisaṃkilesova, katthaci duccaritasaṃkilesova niddisīyati, tasmā saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ tidhā vibhajitvā uddiṭṭhaṃ **‘‘taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ sutta’’**ntiādinā. Tathā vodānaṃ nāma saṃkilese sati hotīti vodānabhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesavibhāgena tidhāva uddiṭṭhaṃ **‘‘taṇhāvodānabhāgiyaṃ sutta’’**ntiādinā. Taṃ pana atthato vāsanābhāgiyādi eva hoti. Ayañca nayo kesuci potthakesu natthi.

‘‘Tattha saṃkileso tividho’’tiādi saṃkilesapaṭipakkhato samathādiniddhāraṇavasena vāsanābhāgiyādisuttānaṃ visayadassanatthaṃ āraddhaṃ. Tattha **yadi āsatti uppajjati bhavesū**ti bhavesu chandarāgaṃ pajahituṃ asakkontassa yadi bhavapatthanā uppajjati. **Evaṃ sāya**nti evamassa puggalassa ayaṃ samathavipassanābhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu bhavati pujjabhavaphalanibbattanato. **Tatrūpapattiyā saṃvattatī**ti tatra tatra bhave upapattiyā saṃvattati. **Imāni cattāri suttānī**ti imāni saṃkilesabhāgiyādīni cattāri suttāni. **Sādhāraṇāni katānī**ti saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañcāti evaṃ padantarasaṃyojanavasena missitāni katāni. **Aṭṭha bhavantī**ti purimāni cattāri imāni cattārīti evaṃ aṭṭha bhavanti.

Tāniyeva aṭṭha suttāni sādhāraṇāni katāni soḷasa bhavantīti tāniyeva yathāvuttāni aṭṭha suttāni vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, asekkhabhāgiyañca saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, nibbedhabhāgiyañca saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, asekkhabhāgiyañca saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, asekkhabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, asekkhabhāgiyañca saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca nevasaṃkilesabhāgiyañca, navāsanābhāgiyañca nanibbedhabhāgiyañca na asekkhabhāgiyañcāti evaṃ sādhāraṇāni katāni purimāni aṭṭha imāni aṭṭhāti soḷasa bhavanti. Tesu cattāro ekakā, cha dukā, cattāro tikā, eko catukko, aparopi eko catukkoti ayampi vibhāgo veditabbo. Tatthāpi dve dukā, dve tikā, dve catukkā ca pāḷiyaṃ anāgatāti veditabbā.

Idāni imassa paṭṭhānassa sakalasāsanasaṅgahitabhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘imehi soḷasahi suttehi bhinnehi navavidhaṃ suttaṃ bhinnaṃ bhavatī’’**ti vuttaṃ. Tassattho – imehi saṃkilesabhāgiyādīhi soḷasahi suttehi paṭṭhānanayena vibhattehi suttageyyādinavavidhaṃ pariyattisāsanasaṅkhātaṃ suttaṃ bhinnaṃ soḷasadhā vibhattaṃ hoti. Iminā soḷasavidhena paṭṭhānena asaṅgahito pariyattisāsanassa padeso natthīti adhippāyo. Kathaṃ pana saṃkilesabhāgiyādibhāvo gahetabboti? Āha **‘‘gāthāya gāthā anuminitabbā’’**tiādi. Tattha **gāthāya gāthā anuminitabbā**ti ayaṃ gāthā viya gāthā saṃkilesabhāgiyāti vā vāsanābhāgiyāti vā nibbedhabhāgiyāti vā asekkhabhāgiyāti vā anuminitabbā, anu anu minitvā takketvā jānitabbāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca gāthāveyyākaraṇavinimuttā sabbā pariyatti ‘‘suttenā’’tipadena saṅgahitāti daṭṭhabbā.

90. Idāni saṃkilesabhāgiyādīni suttāni yathāniddiṭṭhāni udāharaṇavasena vibhāvetuṃ **‘‘tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ sutta’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **‘‘kāmandhā jālasañchannā’’**ti gāthāya attho heṭṭhā vuttoyeva. Yathā imassa, evaṃ ito parānampi heṭṭhā vuttatthānaṃ uttānapadānañca atthaṃ na vaṇṇayissāma.

Agatigamanānīti kāyādīhi ayuttagamanāni, akattabbakaraṇānīti attho. **Chandā**ti chandahetu icchāpaccayā. **Agatiṃ gacchatī**ti agantabbaṃ gatiṃ gacchati, akattabbaṃ karotīti attho. **Dhamma**nti sādhūnaṃ ariyānaṃ dhammaṃ. **Ativattatī**ti atimadditvā vītikkamati. **Nihīyatī**ti hāyati. **Yaso**ti kitti ca parivāro ca.

‘‘Manopubbaṅgamā dhammā’’ti gāthāyaṃ **mano**ti yadipi kāmāvacarakusalādibhedaṃ sabbampi catubhūmakacittaṃ mano, imasmiṃ pana ṭhāne **cakkhupālattherassa** (dha. pa. 1-2; theragā. 95) purimajātiyaṃ vejjabhūtassa uppannavasena niyamiyamānaṃ paṭighasampayuttacittameva labbhati. So mano pubbaṅgamo etesanti **manopubbaṅgamā,** manasā paṭhamagāminā samannāgatāti attho. **Dhammā**ti nissattanijjīvaṭṭhena dhammā, te pana vedanādayo tayo arūpino khandhā. Ete hi manopubbaṅgamā. Kathaṃ panetehi saddhiṃ ekasmiṃ vatthusmiṃ ekasmiñca ārammaṇe ekakkhaṇe uppajjamāno mano pubbaṅgamo nāma hotīti? Uppādapaccayaṭṭhena. Yathā hi bahūsu ekato gāmaghātādikammāni karontesu ‘‘ko etesaṃ pubbaṅgamo’’ti vutte yo tesaṃ paccayo hoti, yaṃ yaṃ nissāya te taṃ kammaṃ karonti, so datto vā mitto vā tesaṃ pubbaṅgamoti vuccati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Iti uppādapaccayaṭṭhena mano pubbaṅgamo etesanti manopubbaṅgamā. Na hi te mane anuppajjante uppajjituṃ sakkuṇanti, mano pana ekaccesu cetasikesu anuppajjantesupi uppajjati eva.

Adhipativasena mano seṭṭho etesanti **manoseṭṭhā**. Yathā hi corādīnaṃ corajeṭṭhakādayo adhipatino seṭṭhā, tathā tesampi mano seṭṭho. Yathā pana dāruādīhi nipphannāni bhaṇḍāni dārumayādīni nāma honti, tathā etepi manato nipphannattā **manomayā** nāma. **Paduṭṭhenā**ti abhijjhādīhi dosehi paduṭṭhena dūsitena bhāsati vā karoti vā. So hi bhāsanto catubbidhaṃ vacīduccaritameva bhāsati, karontopi tividhaṃ kāyaduccaritameva karoti, abhāsanto akaronto tehi abhijjhādīhi paduṭṭhamanatāya tividhaṃ manoduccaritaṃ pūreti. Evamassa dasa akusalakammapathā pāripūriṃ gacchanti. **Tato naṃ dukkhamanvetī**ti tato tividhaduccaritato taṃ puggalaṃ dukkhaṃ anveti duccaritānubhāvena catūsu apāyesu dukkhaṃ anugacchati. Yathā kiṃ? **Cakkaṃva vahato pada**nti, yathā nāma sakaṭaṃ vahato balībaddassa padaṃ paharantaṃ cakkaṃ anugacchati, evaṃ naṃ puggalaṃ dukkhamanugacchatīti.

‘‘Middhī yadā hotī’’ti gāthāyaṃ **middhī**ti thinamiddhābhibhūto. **Mahagghaso**ti mahābhojano āharahatthakaalaṃsāṭakatatravaṭṭakakākamāsakabhuttavamitakānaṃ aññataro viya. **Niddāyitā**ti supanasīlo. **Samparivattasāyī**ti seyyasukhapassasukhānaṃ anuyuñjanavasena samparivattakasayanasīlo. **Nivāpapuṭṭho**ti kuṇḍakādinā sūkarabhattena puṭṭho. Gharasūkaro hi bālakālato paṭṭhāya posiyamāno thūlasarīrakāle gehato bahi nikkhamituṃ alabhanto heṭṭhāmañcādīsu samparivattitvā samparivattitvā assasanto passasanto sayateva. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadā puriso middhī ca hoti mahagghaso ca, nivāpapuṭṭho mahāvarāho viya aññena iriyāpathena yāpetuṃ asakkonto niddāsīlo saṃparivattasāyī, tadā so ‘‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’’ti tīṇi lakkhaṇāni manasi kātuṃ na sakkoti. Tesaṃ amanasikārā mandapañño punappunaṃ gabbhaṃ upeti, gabbhavāsato na parimuccatīti.

‘‘Ayasāva mala’’nti gāthāyaṃ **ayasā**ti ayato. **Samuṭṭhita**nti jātaṃ. **Tatuṭṭhāyā**ti tato uṭṭhahitvā. **Atidhonacārina**nti dhonā vuccati cattāro paccaye idamatthitāya alametenāti paccavekkhitvā paribhuñjanapaññā, taṃ atikkamitvā caranto atidhonacārī nāma. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā ayato malaṃ samuṭṭhāya yato taṃ samuṭṭhitaṃ, tameva khādati vināseti, evamevaṃ cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhuñjantaṃ atidhonacārinaṃ sāni kammāni attano santāne uṭṭhitattā attano santakāneva tāni kammāni duggatiṃ nayantīti.

‘‘Coro yathā’’ti gāthāyaṃ **coro yathā sandhimukhe gahīto**ti yathā coro gharasandhiṃ chinditvā gehaṃ pavisanto gharasandhimukhe eva rājapurisehi gahito. **Sakammunā haññati bajjhate cā**ti tena attanā katakammena kasābhitāḷanādinā haññati ceva addubandhanādinā bajjhati ca. **Evaṃ ayaṃ pecca pajā paratthā**ti evampi ayaṃ pāpakārinī pajā ito cavitvā paraloke. **Sakammunā haññati bajjhate cā**ti attanāva katena pāpakammena nirayādīsu nānappakārehi kammakāraṇādīhi haññati ceva paribajjhati cāti.

‘‘Sukhakāmānī’’ti gāthāyaṃ **yo daṇḍena vihiṃsatī**ti yo puggalo daṇḍena vā leḍḍuādīhi vā vibādhati. **Pecca so na labhe sukha**nti so puggalo paraloke manussasukhaṃ vā dibbasukhaṃ vā na labhati, nibbānasukhe pana vattabbameva natthi.

Gunnaṃ ce taramānānanti gāvīsu mahoghaṃ tarantīsu. **Jimhaṃ gacchati puṅgavo**ti yadi yūthapati usabho kuṭilaṃ gacchati. **Sabbā tā jimhaṃ gacchantī**ti sabbāpi tā gāviyo kuṭilameva gacchanti. Kasmā? **Nette jimhaṃ gate satī**ti nettari kuṭilaṃ gate sati, nettassa kuṭilaṃ gatattāti attho. So hi tāsaṃ paccayiko upaddavaharo ca.

‘‘Evameva’’nti gāthāyaṃ yathā cetaṃ, evamevaṃ yo manussesu padhānasammato, yadi so adhammacārī siyā. Ye tassa anujīvino, sabbepi adhammikāva honti. Sāmisampadā hi pakatisampadaṃ sampādeti. Yasmā ca etadeva, tasmā **sabbaṃ raṭṭhaṃ dukkhaṃ seti, rājā ce hoti adhammiko. Sukiccharūpā vatā**ti suṭṭhu kicchāpannarūpā vata. **Upadhīsū**ti kāmaguṇūpadhīsu. **Rattā**ti rāgābhibhūtā. **Kaṭuka**nti dukkhaṃ.

Kukkuccajanakeneva pattavaṭṭippabhavassa upacchinnattā phaluppatti kadaliyā parābhavāya hotīti āha – **‘‘phalaṃ ve kadaliṃ hantī’’**ti. Tathā phalapariyosānattā osadhīnaṃ ‘‘phalaṃ veḷuṃ phalaṃ naḷa’’nti vuttaṃ. Vaḷavāya kucchismiṃ gadrabhassa jātā assatarī nāma, sā gabbhaṃ gaṇhitvā kāle sampatte vijāyituṃ na sakkoti. Pādehi bhūmiṃ paharantī tiṭṭhati, athassa cattāro pāde catūsu khāṇukesu bandhitvā kucchiṃ phāletvā potakaṃ nīharanti, sā tattheva marati. Tena vuttaṃ – **‘‘gabbho assatariṃ yathā’’**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā attano phalaṃ kadaliveḷunaḷepi vināseti, gabbho ca assatariṃ, evaṃ attano kammaphalabhūto sakkāro asappurisaṃ vināsetīti.

Kodhamakkhagarūti kujjhanalakkhaṇaṃ kodhaṃ, paraguṇamakkhanalakkhaṇaṃ makkhañca garuṃ katvā uddhaṃ katvā ukkhipitvā caranto. **Sukhette**ti sukhettepi. **Pūtibījaṃvā**ti pūtibhāvaṃ gataṃ bījaṃ viya. Chakaṇarasādiparibhāvanasukkhāpanasukhasayādīni akaraṇena bījadosaduṭṭhanti attho.

91. **Cetasā**ti attano cittena. **Ceto**ti tassa puggalassa cittaṃ. **Pariccā**ti paricchinditvā. **Iriyatī**ti pavattati. **Yathābhata**nti yathā kiñci āharitvā ṭhapitaṃ.

Mākatthāti mā akattha. **Na pamutyatthī**ti pamokkho natthi. **Upeccāpī**ti sañciccāpi, buddhipubbenāpīti attho.

‘‘Adhammenā’’ti vatvāpi **‘‘musāvādenā’’**ti vacanaṃ musāvādassa mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ. Tenevāha – ‘‘ekaṃ dhammaṃ atītassā’’tiādi (dha. pa. 176), tathā ‘‘evaṃ parittaṃ kho, rāhula, tesaṃ sāmaññaṃ, yesaṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā’’tiādi (ma. ni. 2.108). **Taṃ kathaṃ nu bhavissatī**ti taṃ dhanaṃ kena nu pakārena tesaṃ bhavissati. Adhammena tesaṃ sambhatattā tesu naciraṭṭhitikaṃ hotīti attho. **Antarāyā su bhavissantī**ti adhammiyavohārādito rājantarāyādayo bhavissanti. **Sū**ti nipātamattaṃ. **Sambhatassa vinassatī**ti imassa sambhataṃ sajjitaṃ vinassati. **Sagga**nti sugatiṃ. Sā hi rūpādīhi sobhanehi aggoti saggoti adhippetā. **Ettāvatā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikānaṃ atthānaṃ hāniyā. **Hatā**ti vinaṭṭhā.

Vivaṭṭateti nivaṭṭati. **Lobhā khaṇati attāna**nti lobhahetu apuññāni karonto kāyavisamādiyogena attānaṃ khaṇati nāma. **Mittehi jīratī**ti mittabhāvehi hāyati.

Carantīti catūhi iriyāpathehi akusalameva karontā vicaranti. **Bālā**ti idhalokatthaṃ paralokatthañca ajānantā idha bālā nāma. **Dummedhā**ti nippaññā. Na hi paññāya duṭṭhattaṃ nāma atthi. **Amittenevā**ti amittabhūtena viya verinā viya hutvā. **Kaṭukapphala**nti tikhiṇaphalaṃ, dukkhaphalanti attho. **Na taṃ kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā anutappatī**ti yaṃ kammaṃ nirayādīsu nibbattanasamatthaṃ dukkhudayaṃ katvā anussaritānussaritakkhaṇe anutappati anusocati, taṃ kataṃ na sādhu na sundaraṃ na bhaddakaṃ. **Yassa assumukho**ti yassa assūhi tintamukho rodanto vipākaṃ paṭisevati anubhoti.

Dukkaranti vattapaṭivattapūraṇādivasena ābhisamācārikasīlassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya dukkaraṃ. Samādānato paṭṭhāya khaṇḍaṃ akatvā visesato ādibrahmacariyakassa carimakacittaṃ pāpetabbatāya **duttitikkhaṃ,** sīlasaṃvarādayo vā aparikkhate katvā sampādetuṃ asakkuṇeyyatāya dukkaraṃ. Adhivāsetabbānaṃ pana dussahanato khantisaṃvaraṃvasena duttitikkhaṃ. **Abyattenā**ti mandapaññena. **Sāmañña**nti samaṇabhāvo. **Tatthā**ti tassa sāmaññassa. **Sambādhā**ti dunnivatthaduppārutamātugāmādisammaddā. **Yatthā**ti sīlasaṃvarādīnaṃ paribandhabhūtesu sambādhasaṅkhātesu visabhāgārammaṇādīsu. Atha vā dukkarantipadassa atthaṃ dassetuṃ duttitikkhanti vuttaṃ. **Duttitikkha**nti dukkhamaṃ duradhivāsiyaṃ. **Abyattenā**ti bālena. **Sāmañña**nti samaṇadhammo. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ paṇḍitā kulaputtā dasapi vassāni vīsatipi…pe… saṭṭhipi vassāni dantebhi dantamādhāya jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhitvā ekāsanaṃ ekabhattaṃ paṭisevamānā āpāṇakoṭikaṃ brahmacariyaṃ carantā sāmaññaṃ karonti, taṃ bālā abyattā kātuṃ na sakkontīti. **Bahūhi tattha sambādhā**ti tasmiṃ sāmaññasaṅkhāte ariyamagge bahū sambādhā, maggādhigamāya paṭipannassa bahū parissayāti attho.

Appameyyaṃ paminantoti appameyyaṃ khīṇāsavapuggalaṃ ‘‘ettakasīlo ayaṃ ettakasamādhi ettakapañño’’ti evaṃ minanto. **Kodha vidvā vikappaye**ti ko idha vidvā medhāvī vikappeyya, khīṇāsavova khīṇāsavaṃ minanto vikappeyyāti dīpeti. **Nivutaṃ maññe**ti yo pana puthujjano minetuṃ ārabhati, taṃ nivutaṃ avakujjapaññaṃ maññāmi. **Akissava**nti kissavā vuccati paññā, nippaññanti attho.

Kuṭhārīti attacchedakaṭṭhena kuṭhārisadisī pharusavācā. **Chindatī**ti kusalamūlasaṅkhāte mūleyeva nikantati. **Visaṃ halāhalaṃ ivā**ti halāhalasaṅkhātaṃ visaṃ iva. **Evaṃ viraddhaṃ pātetī**ti viraddhaṃ aparaddhaṃ khalitapuggalaṃ evaṃ apāyesu vinipāteti. **Vācā dubbhāsitā yathā**ti yathā vācā ariyūpavādanavasena dubbhāsitā.

92. **Nindiya**nti nindanīyaṃ. **Taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo**ti yo guṇavisiṭṭhatāya pasaṃsāraho puggalo, taṃ vā so pāpicchatādīni āropetvā garahati. **Vicinātī**ti upacināti. **Kali**nti aparādhaṃ. **Ayaṃ kalī**ti ayaṃ aparādho. **Akkhesū**ti jūtakīḷanakkhesu. **Sabbassāpi sahāpi attanā**ti sabbena attano dhanenāpi attanāpi saddhiṃ. **Sugatesū**ti sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā ca gadattā sugatasaṅkhātesu buddhādīsu. **Manaṃ padosaye**ti yo manaṃ padoseyya, tassa ayaṃ manopadoso eva mahattaro kalīti vuttaṃ hoti. Kasmā? Yasmā **sataṃ sahassānaṃ…pe… pāpaka**nti. Tattha **sataṃ sahassāna**nti nirabbudagaṇanāya satasahassaṃ. **Chattiṃsatī**ti aparāni chattiṃsati nirabbudāni. **Pañca cā**ti abbudagaṇanāya pañca ca abbudāni. Tasmā vassagaṇanāya ettako so kālo, yaṃ kālaṃ ariyagarahivācaṃ manañca paṇidhāya pāpakaṃ nirayaṃ upeti, tattha paccatīti vuttaṃ hoti. Idañca saṅkhepena padumaniraye āyuppamāṇaṃ, vitthārena pana parato āgamissati.

Lobhaguṇeti ‘‘guṇo’’ti bālehi diṭṭhattā, anekakkhattuṃ pavattitattā ca lobhoyeva lobhaguṇo, tasmiṃ lobhaguṇe, taṇhāyāti attho. **Anuyutto**ti anu anu yutto. **Avadaññū**ti avacanaññū, buddhānampi ovādassa aggahaṇato. **Maccharī**ti pañcavidhamacchariyena maccharī. **Pesuṇiyaṃ anuyutto**ti pesuṇiyasmiṃ anuyutto aggasāvakānaṃ bhedanena. Kokālikañhi mīyamānaṃ ovadantena āyasmatā mahāmoggallānena bhāsitā imā gāthāti. **Mukhaduggā**ti mukhavisama. **Vibhūtā**ti vigatabhūta alikavādi. **Anariyā**ti asappurisa. **Bhūnahū**ti bhūtihanaka attano buddhivināsaka. **Purisantā**ti purisādhama. **Kalī**ti alakkhipurisa. **Avajātakaputtā**ti buddhassa bhagavato avajātaputta. **Mā bahubhāṇidha nerayikosī**ti idāni bahubhāṇī mā hohi, nerayiko asi jāto. **Rajamākirasī**ti kilesarajaṃ attani pakkhipasi. **Sante**ti samitakilese khīṇāsave. **Kibbisakārī**ti pāpakāri. **Papata**nti narakaṃ.

Idaṃ saṃkilesabhāgiyanti idaṃ taṇhādīnaṃ sabhāvabhedato avatthābhedato ca anekabhedakaṃ dassetuṃ anekehi suttapadehi udāharaṇavasena dassitaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttanti veditabbaṃ.

Pasannenāti kammakammaphalādīni saddahantena.

93. **Iddha**nti hatthūpagasīsūpagādialaṅkārehi maṇikanakādīhi ca samiddhaṃ. **Phīta**nti telamadhuphāṇitādīhi ca dhanadhaññādīhi ca vipulaṃ. **Ākiṇṇamanussa**nti nirantaramanussaṃ. **Sambādhabyūha**nti byūhā vuccanti anibbiddharacchāyo. Yesu paviṭṭhamaggeneva niggacchanti, te sambādhā byūhakā etthāti sambādhabyūhaṃ. Imināpi tassa nagarassa ghanavāsameva dīpeti. **Bhantenā**ti damathaṃ anupagatena, ito cito ca paribbhamantena vā. **Apāpaka**nti alāmakaṃ. **Aveccappasādenā**ti acalappasādena, saccappaṭivedhato āgatena pasādena.

Pecca so labhateti yo bhūte daṇḍena na hiṃsati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukhaṃ devabhūto dibbasukhaṃ ubhayaṃ atikkanto nibbānasukhaṃ labhatīti attho.

94. **Cārikaṃ pakkamissatī**ti janapadacārikaṃ gamissati. Kasmā pana bhagavā janapadacārikaṃ caratīti? Sattahi kāraṇehi buddhā bhagavanto janapadacārikaṃ caranti – desantaragatānaṃ veneyyānaṃ vinayanattaṃ, tatra ṭhitānaṃ ussukkasamuppādanaṃ, bhāvakānaṃ ekasmiṃ ṭhāne nibaddhavāsapariharaṇaṃ attano ca tattha anāsaṅgadassanaṃ, sambuddhavasitaṭṭhānatāya desānaṃ cetiyabhāvasampādanaṃ, bahūnaṃ sattānaṃ dassanūpasaṅkamanādīhi puññoghappasavanaṃ, avuṭṭhiādiupaddavūpasamanañcāti imehi sattahi kāraṇehi buddhā bhagavanto janapadacārikaṃ carantīti veditabbaṃ.

Isidattapurāṇāti isidatto ca purāṇo ca, tesu isidatto sakadāgāmī. **Purāṇo sotāpanno. Sākete**ti ‘‘sāketo’’ti laddhanāme attano bhogagāmake. **Magge purisaṃ ṭhapesu**nti tesaṃ kira gāmadvārena bhagavato gamanamaggo, tasmā ‘‘sace bhagavā amhākaṃ suttānaṃ vā pamattānaṃ vā gaccheyya, atha passituṃ na labheyyāmā’’ti maggamajjhe purisaṃ ṭhapesuṃ. **Anubandhiṃsū**ti na dūratova, piṭṭhito piṭṭhito anubandhiṃsu. Bhagavā hi sakaṭamaggassa majjhe jaṅghamaggena agamāsi, itare ubhosu passesu anugacchantā agamaṃsu. **Maggā okkammā**ti buddhā hi kenaci saddhiṃ gacchantāva paṭisanthāraṃ karonti kenaci saddhiṃ ṭhitā kenaci saddhiṃ divasabhāgampi nisinnā, tasmā bhagavā cintesi – ‘‘ime mayhaṃ sāsane vallabhā āgataphalā, imehi saddhiṃ nisīditvā divasabhāgaṃ paṭisanthāraṃ karissāmī’’ti. Maggato okkamitvā yenaññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami. **Paññatte āsane nisīdī**ti te kira chattupāhanakattaradaṇḍapādabbhañjanatelāni ceva aṭṭhavidhañca pānakaṃ sarabhapādapallaṅkañca gāhāpetvā āgamaṃsu. Atha naṃ pallaṅkaṃ paññapetvā adaṃsu. Satthā tattha nisīdi. **Ekamantaṃ nisīdiṃsū**ti ‘‘chattupāhanādīni bhikkhusaṅghassa dethā’’ti vatvā bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Sāvatthiyā kosalesu cārikaṃ pakkamissatītiādi sabbaṃ majjhimadesavaseneva vuttaṃ. Kasmā? Niyatāciṇṇattā. Bhagavato hi cārikacaraṇaṃ majjhimadeseyeva. Sacepi paccantadese gacchati, majjhimadeseyeva aruṇaṃ uṭṭhāpetīti niyatāciṇṇaṃ, tasmā majjhimadesavaseneva vuttaṃ. **Kāsīsū**ti kāsiraṭṭhato. Tathā **magadhesū**ti magadharaṭṭhato. **Āsanne no bhagavā bhavissatī**ti ettha na kevalaṃ āsannattā eva tesaṃ somanassaṃ hoti, atha kho ‘‘idāni dānaṃ dātuṃ gandhamālādipūjaṃ kātuṃ dhammaṃ sotuṃ pañhaṃ pucchituṃ labhissāmā’’ti nesaṃ somanassaṃ hoti.

Tasmātiha thapatayo sambādho gharāvāsoti thapatayo yasmā tumhākaṃ mayi dūrībhūte anappakaṃ domanassaṃ āsanne anappakaṃ somanassaṃ hoti, tasmāpi veditabbametaṃ ‘‘sambādho gharāvāso’’ti. Gharāvāsassa hi dosena tumhākaṃ evaṃ hoti. Sace pana gharāvāsaṃ pahāya pabbajitā assatha, evaṃ vo mayā saddhiṃyeva gacchantānañca āgacchantānañca taṃ na bhaveyyāti imamatthaṃ dīpento evamāha. Tattha sakiñcanasapalibodhaṭṭhena sambādhatā veditabbā. Mahāghare vasantassāpi hi sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhova. **Rajopatho**ti rāgādirajānaṃ āgamanapatho, āgamanaṭṭhānanti attho. **Abbhokāso pabbajjā**ti pabbajjā pana akiñcanaapalibodhaṭṭhena abbhokāso.

Caturatanikepi hi gabbhe dvinnaṃ bhikkhūnaṃ pallaṅkena pallaṅkaṃ ghaṭṭetvā nisinnānampi akiñcanāpalibodhaṭṭhena pabbajjā abbhokāso nāma hoti. **Alañca pana vo thapatayo appamādāyā**ti evaṃ sambādhagharāvāse vasantānaṃ tumhākaṃ appamādameva kātuṃ yuttanti attho.

Nāgāti hatthino. **Opavayhā**ti rañño ārohanayoggā. **Ekaṃ purato ekaṃ pacchato nisīdāpemā**ti te kira dvepi janā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā dvīsu nāgesu tā itthiyo evaṃ nisīdāpetvā rañño nāgaṃ majjhe katvā ubhosu passesu gacchanti, tasmā evamāhaṃsu. **Nāgopi rakkhitabbo**ti yathā kiñci visesitaṃ na karoti, evaṃ rakkhitabbo hoti. **Tāpi bhaginiyo**ti yathā pamādaṃ nāpajjanti, evaṃ rakkhitabbā honti. **Attāpī**ti sitakathitavikkhepitādīni akarontehi attāpi rakkhitabbo hoti. Evaṃ karonto hi ‘‘sāmidubbhako eso’’ti niggahetabbo hoti.

Tasmātiha thapatayoti yasmā tumhe rājā niccaṃ rājabhaṇḍaṃ paṭicchāpeti, tasmāpi sambādho gharāvāso rajopatho. Yasmā pana paṃsukūlikaṃ bhikkhuṃ evaṃ paṭicchāpento natthi, tasmā abbhokāso pabbajjā, evaṃ sabbatthāpi. Alañca kho thapatayo appamādāya, appamādameva karothāti dasseti.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti āgatāgatānaṃ dānatthāya dhotahattho. **Vosaggarato**ti vosaggasaṅkhāte cāge rato. **Yācayogo**ti yācitabbayutto. ‘‘Yājayogo’’tipi pāṭho, dānayuttoti attho. **Dānasaṃvibhāgarato**ti etena appamattakampi kiñci labhitvā tatopi saṃvibhāge rato. **Appaṭivibhatta**nti ‘‘idaṃ amhākaṃ bhavissati, idaṃ ayyāna’’nti evaṃ akatavibhāgaṃ, sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhitanti attho. **Imehi kho thapatayo catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hotī**ti sotāpanno imehi dhammehi samannāgato hotīti attho. Etena sotāpannena imesaṃ catunnaṃ dhammānaṃ ekantato labbhamānataṃ dasseti.

Evaṃ tesaṃ thapatīnaṃ imehi catūhi dhammehi samannāgataṃ pariyāyena dassetvā idāni nippariyāyena taṃ dassetuṃ **‘‘tumhe kho thapatayo’’**tiādi vuttaṃ.

95. **Sahassaṃ kappakoṭiyo**ti sahassaṃ attabhāvā ahesunti attho. ‘‘Asīti kappakoṭiyo’’tipi pāṭho, asītiāyukappakoṭiyo ahesunti attho. Kattha pana te ahesunti? Āha **‘‘deve ceva manusse cā’’**ti, devesu ceva manussesu cāti attho. **Saṃviruḷhamhī**ti samantato pallavaggahaṇena viruḷhe. **Alabhiṃha**nti alabhiṃ ahaṃ. **Ajja tiṃsaṃ tato kappā**ti tato kappato ajja sampati ayaṃ kappo tiṃsatimo. **Tassā saññāya vāsanā**ti tassa buddhagatāya saññāya vāsanato.

Taṇhānighātakoti taṇhāya samucchedako. **Vaṭaṃsako**ti pupphamayakaṇṇiko. **Sabbapupphehilaṅkato**ti nānāpupphehi alaṅkato. **Lapanantarā**ti uttarādharoṭṭhānaṃ antarato. **Okkā**ti pabhā. **Muddhanantaradhāyathā**ti muddhani antaradhāyatha. **Kaṅkhaṃ vitarā**ti vimatiṃ vinodehi. **Yassa taṃ sabbadhammesu**, **sadā ñāṇaṃ pavattatī**ti **ta**nti nipātamattaṃ. Yassa sabbadhammesu ākaṅkhappaṭibaddhattā sadā ñāṇaṃ pavattati. So sabbaññū bhagavā **theraṃ ānandaṃ etadabravī**ti sambandho. **Rājā raṭṭhe bhavissatī**ti sabbasmiṃ raṭṭhe rājā bhavissati. **Carima**nti carimabhavaṃ. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. **Dhammata**nti catusaccadhammaṃ, paccekabodhiṃ vā.

96. **Suvaṇṇacchadanaṃ nāva**nti ubhosu passesu suvaṇṇālaṅkārehi paṭimaṇḍitavasena chāditaṃ suvaṇṇanāvaṃ. **Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, sakkassa iti me suta**nti yathā sā devatā pañhaṃ puṭṭhā sakkassa byākāsi, evaṃ mayāpi sutanti āyasmā mahāmoggallāno attanā yathāsutaṃ taṃ bhagavato vadati.

Paṃsuthūpesūti sarīradhātuṃ abbhantare ṭhapetvā paṃsūhi katathūpesu. Evañhi te bhagavantaṃ uddissakatā nāma honti, tenevāha – **‘‘uddissakatesu dasabaladharāna’’**nti.

97. **Devaputtasarīravaṇṇā**ti devaputtasarīrasadisavaṇṇā. **Subhagasaṇṭhitī**ti sobhaggayuttasaṇṭhānā. **Uḷāraṃ vata taṃ āsī**ti taṃ mayā kataṃ puññaṃ uḷāraṃ vata ahosi. **Yāha**nti yā ahaṃ. **Satasahassaṃ kappe, mudito thūpaṃ apūjesī**ti thūpaṃ pūjetvā satasahassaṃ āyukappe ahaṃ

muditoti attho. **Anāgantuna vinipāta**nti apāyupapattiṃ anupagantvā. **Yaṃ cakkhu**nti yaṃ paññācakkhuṃ. **Paṇihita**nti ṭhapitaṃ. **Vimuttacittamhī**ti vimuttacitto amhi. **Vidhūtalato**ti vidhūtataṇhālato, samucchinnataṇhoti attho.

98. **Sāmākapatthodanamatta**nti sāmākatiṇānaṃ nāḷikodanamattaṃ. **Akhile**ti pañcannaṃ cetokhilānaṃ abhāvena akhile. **Tasmiñca okappayi dhammamuttama**nti tasmiṃ paccekabuddhe uttamadhammaṃ paccekabodhiṃ ''uttamadhammena nāma imasmiṃ bhavitabba''nti saddahiṃ. **''Tasmiñca dhamme paṇidhesiṃ mānasa''**nti iminā paṭiladdhadhammaṃ ahampi sacchikareyyanti cittaṃ paṇidahiṃ. **Bhave kudāsupi ca mā apekkhavā**ti katthaci bhave apekkhavā mā bhaveyyanti ca paṇidhesiṃ mānasanti sambandho.

Kurūsūti uttarakurūsu. **Dīghāyukesū**ti tesaṃ vassasahassāyukatāya vuttaṃ. **Amamesū**ti apariggahesu. **Pāṇīsū**ti sattesu. **Ahīnagāmīsū**ti yathāladdhasampattīhi yāvatāyukaṃ aparihīnasabhāvesu. **Tidasopapajjathā**ti tāvatiṃso hutvā upapajjiṃ, tidase vā tāvatiṃsabhavane upapajjiṃ. **Visiṭṭhakāyūpagato**ti visiṭṭhakāyesu nānāvaṇṇakāyesu upagato. **Yasassisū**ti parivāravantesu. **Hitāhitāsihī**ti kusalākusale vītivattīhi. **Paccakkhaṃ khvima**nti paccakkhaṃ kho imaṃ vacananti adhippāyo.

Sakāsīti so akāsi. **Balimābhihārī**ti pūjābaliṃ abhihari. **Patitassa eka**nti tassa hatthato ekapupphaṃ patitaṃ.

Upariṭṭhanti upari vehāse ṭhitaṃ. **Ariṭṭha**nti ariṭṭhaṃ nāma paccekasambuddhaṃ. **Ajjhattañca bahiddhā cā**ti ajjhattavisayā ca bahiddhavisayā ca. **Ye me vijjiṃsū**ti ye me pubbe vijjamānā ahesuṃ. **Jātimaraṇasaṃsāro, natthi dāni punabbhavo**ti punappunaṃ jāyanamīyanabhūto saṃsāro punabbhavoti ca vuccati, so ca dāni natthīti attho.

Idaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttanti idaṃ vāsanābhāgapuññavibhāvanānaṃ nānāsuttapadānaṃ udāharaṇavasena dassitaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttanti veditabbaṃ.

99. **''Uddhaṃ adho…pe… apunabbhavāyā''**ti idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttanti vuttaṃ oghataraṇassa ariyamaggakiccattā. **Na cetanā karaṇīyā**ti na cittaṃ uppādetabbaṃ. **Dhammatā**ti dhammasabhāvo.

100. **Yadā have**ti yasmiṃ have kāle. **Pātubhavantī**ti uppajjanti. **Dhammā**ti anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. **Pātubhavantī**ti vā pakāsenti, abhisamayavasena pākaṭā honti. **Dhammā**ti catuariyasaccadhammā. Ātāpo vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyaṃ. **Ātāpino**ti sammappadhānavīriyavato. **Jhāyato**ti ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇena lakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇena ca jhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassā**ti bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā**ti athassa evaṃ pātubhūtadhammassa yā tā ''ko nu kho, bhante, phusatīti? No kallo pañhoti bhagavā avocā''tiādinā (saṃ. ni. 2.12) nayena ''katamaṃ nu kho, bhante, jarāmaraṇaṃ, kassa panidaṃ jarāmaraṇanti? No kallo pañhoti bhagavā avocā''tiādinā (saṃ. ni. 2.35) ca nayena paccayākārakaṅkhā vuttā. Yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā ''ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna''ntiādikā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasakaṅkhā ''buddhe kaṅkhati dhamme kaṅkhatī''tiādikā (dha. sa. 1008) aṭṭha ca kaṅkhā āgatā, tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti, kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṃ,** yasmā avijjādikena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādiṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāsi paṭivijjhati.

Yato khayaṃ paccayānaṃ avedīhi yasmā paccayānaṃ khayasaṅkhātaṃ nibbānaṃ avedi aññāsi paṭivijjhi, tasmā yadāssa ātāpino jhāyato brāhmaṇassa vuttappakārā dhammā pātubhavanti. Athassa yā nibbānassa aviditattā kaṅkhā uppajjeyyuṃ, sabbāpi tā kaṅkhā vapayantīti.

Āraññanti āraññakaṃ. **Aññātuñchena yāpentanti** kulesu aññāto niccanavoyeva hutvā uñchena piṇḍacariyāya yāpentaṃ. Atha vā abhilakkhitesu issarajanagehesu kaṭukabhaṇḍasambhāraṃ sugandhabhojanaṃ pariyesantassa uñchanaṃ ñātuñchanaṃ nāma, gharapaṭipāṭiyā pana dvāre ṭhitena laddhamissakabhojanaṃ aññātuñchanaṃ nāma. Idaṃ idha adhippetaṃ. Tena yāpentaṃ. **Kāmesu anapekkhinanti** vatthukāmakilesakāmesu nirapekkhaṃ.

Chetvāti vadhitvā. **Sukhaṃ setīti** kodhapariḷāhena aparidayhamānattā sukhaṃ sayati. **Na socatīti** kodhavināsena vinaṭṭhadomanassattā na socati. **Visamūlassāti** dukkhavipākassa. **Madhuraggassāti** yaṃ akkuṭṭhassa paccakkositvā pahaṭassa paṭippaharitvā sukhaṃ uppajjati, taṃ sandhāya so ‘‘madhuraggo’’ti vutto. Imasmiñhi ṭhāne pariyosānaṃ ‘‘agga’’nti vuttaṃ. **Ariyāti** buddhādayo.

Haneti haneyya. **Uppatitanti** asamugghāṭitaṃ avikkhambhituppannavasena samudācāruppannavasena samudācarantaṃ. **Vinodayeti** attano santānato nīhareyya.

101. **Sattiyāti** desanāsīsametaṃ, ekatodhārādinā satthenāti attho. **Omaṭṭhoti** pahaṭo. Cattāro hi pahārā omaṭṭho ummaṭṭho maṭṭho vimaṭṭhoti. Tattha upari ṭhatvā adhomukhaṃ dinnappahāro **omaṭṭho** nāma, adho ṭhatvā uddhaṃ mukhaṃ dinnappahāro **ummaṭṭho** nāma, aggaḷasūci viya vinivijjhitvā kato **maṭṭho** nāma, seso sabbopi **vimaṭṭho** nāma. Imasmiṃ pana ṭhāne omaṭṭho gahito. So hi sabbadāruṇo duruddharaṇasallo duttikiccho antodoso antopubbalohito ca hoti. Pubbalohitaṃ anikkhamitvā vaṇamukhaṃ pariyonandhitvā tiṭṭhati. Pubbalohitaṃ nīharitukāmehi mañcena saddhiṃ bandhitvā adhosiro kātabbo hoti, maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ pāpuṇāti. **Paribbajeti** vihareyya.

Imāya gāthāya kiṃ kathitaṃ? Yathā sattiyā omaṭṭhapuriso sallubbāhanavaṇatikicchanānaṃ atthāya vīriyaṃ ārabhati payogaṃ karoti parakkamati. Yathā ca dayhamāne matthake ādittasiro tassa nibbāpanatthāya vīriyaṃ ārabhati payogaṃ karoti parakkamati, evamevaṃ bhikkhu kāmarāgappahānāya sato appamatto hutvā vihareyya bhagavāti kathesi.

Evaṃ devatāya kathite atha bhagavā cintesi – ‘‘imāya devatāya upamā daḷhaṃ katvā ānītā, atthaṃ pana parittakaṃ gahetvā ṭhitā. Punappunaṃ kathentīpi hi esā kāmarāgassa vikkhambhanappahānameva katheyya, yāva ca kāmarāgo maggena na samugghāṭiyyati, tāva anubandhova hotī’’ti tameva upamaṃ gahetvā paṭhamamaggavasena devatāya vinivaṭṭetvā dassento **‘‘sattiyā viya omaṭṭho’’**ti dutiyagāthamāha. Tassattho purimanayānusārena veditabbo.

Lokāmisanti kāmaguṇo. **Santipekkhoti** sabbasaṅkhārūpasamaṃ nibbānaṃ apekkhamāno. **Paññavāti** paññavanto. **Pahitattoti** nibbānaṃ patipesitacitto. **Virato kāmasaññāyāti** yāya kāyaci sabbato kāmasaññāya catutthamaggasampayuttāya samucchedaviratiyā virato. ‘‘Viratto’’tipi pāṭho. Kāmasaññāyāti pana bhummavacanaṃ hoti. **Sagāthāvagge** (saṃ. ni. 1.96) ‘‘kāmasaññāsū’’ti pāṭho. Catūhi maggehi dasannampi saṃyojanānaṃ atītattā **sabbasaṃyojanātīto**. Catutthamaggeneva vā uddhambhāgiyasaṃyojanātīto tatra tatrābhinandanato nandisaṅkhātāya taṇhāya tiṇṇañca bhavānaṃ parikkhīṇattā **nandibhavaparikkhīṇo**. So tādiso khīṇāsavo bhikkhu **gambhīre** saṃsāraṇṇave **na sīdati**.

Saddahānoti yena pubbabhāge kāyasucaritādibhedena, aparabhāge ca sattattiṃsabodhipakkhiyabhedena dhammena arahanto buddhapaccekabuddhabuddhasāvakā nibbānaṃ pattā. Taṃ saddahāno arahataṃ dhammaṃ nibbānappattiyā lokiyalokuttarapaññaṃ labhati, tañca kho na saddhāmattakeneva. Yasmā pana saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, odahitasoto dhammaṃ suṇāti, tasmā upasaṅkamanato paṭṭhāya yāva dhammassavanena **sussūsaṃ labhate paññaṃ**.

Kiṃ vuttaṃ hoti? Taṃ dhammaṃ saddahitvāpi ācariyupajjhāye kālena kālaṃ upasaṅkamitvāpi vattakaraṇena payirupāsitvā yadā payirupāsanāya ārādhitacittā kiñci vattukāmā honti. Atha adhigatāya sotukāmatāya sotaṃ odahitvā suṇanto labhatīti evaṃ sussūsampi ca satiavippavāsena appamatto subhāsitadubbhāsitaññutāya vicakkhaṇo eva labhati, na itaro. Tenāha – **‘‘appamatto vicakkhaṇo’’**ti.

Patirūpakārīti desakālādīni ahāpetvā lokiyassa lokuttarassa dhammassa patirūpaṃ adhigamūpāyaṃ karotīti patirūpakārī. **Dhuravā**ti cetasikavīriyavasena anikkhittadhuro. **Uṭṭhātā**ti kāyikavīriyavasena uṭṭhānasampanno asithilaparakkamo. **Vindate dhana**nti lokiyalokuttaradhanaṃ adhigacchati. **Saccenā**ti vacīsaccena paramatthasaccena ca. Buddhapaccekabuddhaariyasāvakā nibbutiṃ pāpuṇantā kittimpi pāpuṇantiyeva. **Dada**nti paresaṃ yaṃ kiñci icchitaṃ patthitaṃ dento **mittāni ganthati** sampādeti karotīti attho. Duddadaṃ vā dadanto ganthati, dānamukhena cattāripi saṅgahavatthūni gahitānīti veditabbāni. Tehi mittāni karonti. **Asmā lokā paraṃ lokaṃ, sa ve pecca na socatī**ti yassa puggalassa ime saddhādayo dhammā vijjanti, so imasmā lokā paraṃ lokaṃ gantvā na socati, sokakāraṇaṃ tassa natthīti attho.

> ‘‘Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino;
> Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī’’ti. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 190) –

Gāthaṃ avasesaṃ katvā udāhaṭaṃ. **Āḷavakasutte** hi imā gāthā āḷavakena ‘‘kathaṃ su labhate pañña’’ntiādinā (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 187) puṭṭhena bhagavatā bhāsitāti.

Yena kenaci vaṇṇenāti yena kenaci kāraṇena, pakārena vā. **Saṃvāso**ti ekasmiṃ ṭhāne sahavāso samāgamo. **Ta**nti tathā samāgataṃ anukampitabbaṃ purisaṃ. **Manasā ce pasannenā**ti karuṇāsamussāhitena pasādena pasannena manasā. **Na tena hoti saṃyutto**ti tena yathāvuttena anusāsanena kāmacchandādīnaṃ saṃyojanavasena saṃyutto nāma na hoti. **Yānukampā anuddayā**ti yā ariyamaggasampāpanavasena karuṇāyanā, mettāyanā cāti attho.

102. **Rāgo ca doso cā**ti rāgadosā heṭṭhā vuttanayāva. **Kutonidānā**ti kiṃnidānā kiṃhetukā. Paccattavacanassa hi ayaṃ to-ādeso, samāse cassa lopābhāvo veditabbo. **Aratī ratī lomahaṃso kutojā**ti yāyaṃ pantesu senāsanesu, adhikusalesu ca dhammesu arati ukkaṇṭhitā, yā ca pañcasu kāmaguṇesu rati abhirati āsatti kīḷanādi, yo ca lomahaṃsasamuṭṭhānato lomahaṃsasaṅkhāto cittutrāso, ime tayo dhammā kuto jātā kuto nibbattāti pucchā. **Kuto samuṭṭhāyā**ti kuto uppajjitvā. **Mano**ti kusalacittaṃ. **Vitakkā**ti kāmavitakkādayo. **Kumārakā dhaṅkamivosajantī**ti yathā kumārakā kīḷantā kākaṃ suttena pāde bandhitvā osajanti khipanti, evaṃ kusalamanaṃ akusalavitakkā kuto samuṭṭhāya osajantīti pucchā.

Rāgo cāti dutiyagāthā tassā vissajjanaṃ. Tattha **ito**ti attabhāvaṃ sandhāyāha. Attabhāvanidānā hi rāgadosā, arati rati lomahaṃsā ca attabhāvato jātā. Kāmavitakkādayo attabhāvato eva samuṭṭhāya kusalamanaṃ osajanti. Tena tadaññaṃ pakatiādikāraṇaṃ paṭikkhipanto āha – **‘‘itonidānā ito samuṭṭhāyā’’**ti. Purimagāthāya vuttanayenettha saddasiddhi veditabbā.

Idāni yvāyaṃ ‘‘itonidānā’’tiādīsu attabhāvanidānā attabhāvato jātā attabhāvato samuṭṭhāyāti attho vutto, taṃ sādhento āha – **‘‘snehajā attasambhūtā’’**ti. Ete hi rāgādayo vitakkapariyosānā taṇhāsnehena jātā. Tathā jāyantā ca pañcupādānakkhandhabhede attabhāvasaṅkhāte attani sambhūtā. Tenāha – ‘‘snehajā attasambhūtā’’ti. Idāni tadatthajotikaṃ upamaṃ dasseti **‘‘nigrodhasseva khandhajā’’**ti. Tattha **khandhajā**ti khandhesu jātā pārohā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā nigrodhassa khandhajasaṅkhātā pārohā āporasasaṅkhāte snehe sati jāyanti, jāyantā ca tasmiṃyeva nigrodhe tesu tesu sākhappadesesu sambhavanti, evaṃ ete rāgādayo ajjhattaṃ taṇhāsnehe sati jāyanti, jāyantā ca tasmiṃyeva attabhāve tesu tesu cakkhādippadesesu iṭṭhārammaṇesu sambhavanti. Tena vuttaṃ – ‘‘snehajā attasambhūtā’’ti. **Puthu visattā kāmesū**ti yasmā rāgopi pañcakāmaguṇikādivasena, dosopi āghātavatthuādivasena aratiādayopi tassa tassa bhedassa vasenāti sabbathā sabbepime kilesā puthu anekappakārā hutvā vatthudvārārammaṇādivasena tesu tesu kāmesu tathā tathā visattā laggā saṃsibbitvā ṭhitā. Kimiva? **Māluvāva vitatā vane** yathā vane vitatā māluvā tesu tesu rukkhasākhappasākhādibhedesu visattā hoti laggā saṃsibbitvā ṭhitā, evaṃ ete kilesā dhammā, tasmā ettha puthupabhedesu vatthukāmesu visattaṃ kilesagahanaṃ.

Ye naṃ pajānanti yatonidānaṃ, te naṃ vinodenti suṇohi yakkha. Tassattho – ye sattā naṃ kilesagahanaṃ ‘‘itonidānaṃ esa uppajjatī’’ti jānanti, te naṃ taṇhāsinehasinehite attabhāve uppajjatīti ñatvā taṃ taṇhāsinehaṃ ādīnavānupassanādibhāvanāñāṇagginā visosentā vinodenti pajahanti, evaṃ amhākaṃ bhāsitaṃ suṇohi yakkhāti. **Te duttaraṃ oghamimaṃ taranti, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyā**ti ye hi saṃkilesagahanaṃ vinodenti, te ekantena maggaṃ bhāventi. Na hi maggabhāvanaṃ vinā kilesavinodanaṃ atthi. Evaṃ maggaṃ bhāventā te pakatiñāṇena duttaraṃ kāmoghādiṃ catubbidhaṃ oghaṃ iminā dīghena addhunā supinantenapi atiṇṇapubbaṃ anatikkantapubbaṃ apunabbhavāya nibbānāya taranti.

Dukkaraṃ bhagavāti eko kira devaputto pubbayogāvacaro bahalakilesatāya sappayogena kilese vikkhambhento samaṇadhammaṃ katvā pubbahetumandatāya ariyabhūmiṃ appatvāva kālaṃ katvā devaloke nibbatto, so tathāgataṃ upasaṅkamitvā dukkarabhāvaṃ ārocento evamāha. Tattha **dukkara**nti dasapi vassāni…pe… saṭṭhipi vassāni ekantaparisuddhassa samaṇadhammassa karaṇaṃ nāmetaṃ dukkaraṃ. **Sekkhā**ti satta sekkhā. **Sīlasamāhitā**ti sīlena samāhitā samupetā. **Ṭhitattā**ti patiṭṭhitasabhāvā. Evaṃ pucchitapañhaṃ vissajjitvā uparipañhaṃ samuṭṭhāpanatthaṃ **‘‘anagāriyupetassā’’**tiādimāha. Tattha **anagāriyupetassā**ti anagāriyaṃ niggehabhāvaṃ upagatassa, pabbajitassāti attho. **Tuṭṭhī**ti catupaccayasantoso.

Bhāvanāyāti cittavūpasamabhāvanāya. **Te chetvā maccuno jāla**nti ye rattindivaṃ indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye samāhitacittā, te catupaccayasantosaṃ pūrentā na kilamanti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle patiṭṭhitā satta sekkhā, te ariyā maccuno jālasaṅkhātaṃ kilesajālaṃ chinditvā gacchanti.

Duggamoti saccametaṃ, bhante, ye indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye samāhitacittā, te catupaccayasantosaṃ pūrentā na kilamanti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle paramaggāhino satta sekkhā, te **ariyā** maccuno jālasaṅkhātaṃ kilesajālaṃ chinditvā **gacchanti**. Kiṃ na gamissanti, ayaṃ pana duggamo **‘‘bhagavā visamo maggo’’**ti āha. Tattha kiñcāpi ariyamaggo neva duggamo na visamo, pubbabhāgapaṭipadāya panassa bahū parissayā honti, tasmā evaṃ vutto. **Avaṃsirā**ti ñāṇasirena adhosirā hutvā **papatanti**. Ariyamaggaṃ ārohituṃ asamatthatāya eva te **magge** papatantīti vuccanti. **Ariyānaṃ samo maggo**ti sveva maggo ariyānaṃ samo hoti. **Visame samā**ti visamepi sattakāye samā eva.

103. **Idañhi taṃ jetavana**nti anāthapiṇḍiko devaputto jetavanassa ceva buddhādīnañca vaṇṇabhaṇanatthaṃ āgantvā evamāha. **Isisaṅghanisevita**nti bhikkhusaṅghanivesitaṃ. Evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa vaṇṇaṃ kathento **‘‘kammaṃ vijjā’’**tiādimāha. Tattha **kamma**nti maggacetanā. **Vijjā**ti maggapaññā. **Dhammo**ti samādhi, samādhipakkhikā vā dhammā. **Sīlaṃ jīvitamuttama**nti sīle patiṭṭhitassa jīvitañca uttamanti dasseti. Atha vā **vijjā**ti diṭṭhisaṅkappā. **Dhammo**ti vāyāmasatisamādhayo. **Sīla**nti vācākammantājīvā. **Jīvitamuttama**nti etasmiṃ sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamanti. **‘‘Etena maccā sujjhantī’’**ti etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanehi, tasmā. **Yoniso vicine dhamma**nti upāyena bodhipakkhiyadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatī**ti evaṃ tasmiṃ ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhamma**nti upāyena ariyasaccadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatī**ti evaṃ tesu catūsu ariyasaccesu visujjhati. Idāni sāriputtattherassa vaṇṇaṃ kathento **‘‘sāriputtovā’’**tiādimāha. Tattha **sāriputtovā**ti avadhāraṇavacanaṃ, etehi paññādīhi sāriputtova seyyoti vadati. **Upasamenā**ti kilesavūpasamena. **Pāraṅgato**ti nibbānaṃ gato, yo koci nibbānapatto bhikkhu, na tādiso. **Etāvaparamo siyā,** na therā uttaritaro nāma sāvako atthīti vadati.

Atītanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyā**ti taṇhādiṭṭhīhi nānugaccheyya. **Nappaṭikaṅkhe**ti taṇhādiṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatīta**nti idamettha kāraṇavacanaṃ. Yasmā yaṃ atītaṃ, **taṃ pahīnaṃ** niruddhaṃ atthaṅgataṃ, tasmā taṃ nānugaccheyya. Yasmā ca yaṃ tattha **anāgataṃ,** taṃ **appattaṃ** ajātaṃ anibbattaṃ, tasmā tampi na pattheyya. **Tattha tatthā**ti paccuppannampi dhammaṃ yattha yattheva so uppanno, tattha tattheva naṃ aniccānupassanādīhi sattahi anupassanāhi **vipassati,** araññādīsu vā tattha tattha vipassati. **Asaṃhīraṃ asaṃkuppa**nti idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanatthaṃ vuttaṃ. Vipassanā hi rāgādīhi na saṃhirati na kuppatīti asaṃhīrā asaṃkuppā, taṃ **anubrūhaye** vaḍḍheyya paṭivipasseyyāti vuttaṃ hoti. Atha vā nibbānaṃ rāgādīhi na saṃhirati na kuppatīti **asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ,** taṃ **vidvā** paṇḍito bhikkhu **anubrūhaye,** punappunaṃ tadārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appento vaḍḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhanassa atthāya **ajjeva kiccamātappa**nti kilesānaṃ ātāpanaparitāpanena ‘‘ātappa’’nti laddhanāmaṃ vīriyaṃ ajjeva kātabbaṃ. **Ko jaññā maraṇaṃ suve**ti sve jīvitaṃ vā maraṇaṃ vā ko jānāti. Ajjeva dānaṃ dassāmi, sīlaṃ vā rakkhissāmi, aññataraṃ vā pana kusalaṃ karissāmi, ‘‘ajja tāva papañco atthi, sve vā punadivase vā jānissāmī’’ti cittaṃ anuppādetvā ‘‘ajjeva karissāmī’’ti evaṃ vīriyaṃ kātabbanti dasseti. **Mahāsenenā**ti ahivicchikavisasatthādīni hi anekāni maraṇakāraṇāni tassa senāti tāya mahatiyā senāya vasena mahāsenena evarūpena maccunā saddhiṃ ‘‘katipāhaṃ tāva āgamehi, yāvāhaṃ buddhapūjādiṃ attano avassayaṃ kammaṃ karomī’’ti evaṃ mittasanthavākārasaṅkhāto vā ‘‘idaṃ sataṃ vā sahassaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehī’’ti evaṃ lañjānuppadānasaṅkhāto vā ‘‘iminā balarāsinā paṭibāhissāmī’’ti evaṃ balarāsisaṅkhāto vā **saṅgaro** natthi. Saṅgaroti hi mittakaraṇalañjadānabalarāsisaṅkaḍḍhanānaṃ nāmaṃ, tasmā ayamattho vutto. **Atandita**nti analasaṃ uṭṭhāhakaṃ. Evaṃ paṭipannattā bhaddo ekaratto assāti **bhaddekaratto. Itī**ti evaṃ paṭipannaṃ puggalaṃ ‘‘bhaddekaratto aya’’nti rāgādisantatāya **santo buddhamuni ācikkhati**.

Cakkhunā paññāya cāti cakkhunā ca paññāya ca. Cakkhubhūtāya vā paññāya. **Satiyā paññāya cā**ti satiyā ca paññāya ca, sativisiṭṭhāya vā paññāya. **Kāyenā**ti nāmakāyena.

Dibbacakkhu suvisuddhanti dibbaṃ cakkhu suvisuddhaṃ, yaṃ sacchikarotīti adhippāyo. **Pubbenivāsā**ti purimāsu jātīsu nivutthakkhandhā. **Iddhividhā**ti iddhikoṭṭhāsā. **Nirodho**ti nibbānaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

104. **Yassa selūpamaṃ citta**nti ekaghanaṃ selaṃ viya pakativātehi lokadhammavātehi akampanīyato yassa cittaṃ selūpamaṃ. Tenāha – **‘‘ṭhitaṃ nānupakampatī’’**ti. **Rajanīyesū**ti lābhādīsu. **Kopaneyye**ti alābhādike. **Kuto naṃ dukkhamessatī**ti taṃ evaṃ bhāvitacittaṃ vītikkantalokadhammaṃ uttamapurisaṃ lokadhammahetukaṃ dukkhaṃ nānugamissati.

Yo brāhmaṇoti bāhitapāpadhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṃhuṅkārakasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattena brāhmaṇoti paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammattā huṃhuṅkārappahānena **nihuṃhuṅko**. Rāgādikasāvābhāvena **nikkabhāvo**. Sīlasaṃvarena saṃyatacittatāya **yatatto**. Catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṃ nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantagū**. Maggabrahmacariyassa vusitattā **vūsitabrahmacariyo. Dhammena so brahmavādaṃ vadeyyā**ti so ‘‘brāhmaṇo aha’’nti etaṃ vādaṃ vadeyya. **Yassa** sakalalokasannivāse **kuhiñci** ekārammaṇepi rāgussado dosussado mohussado mānussado diṭṭhussadoti ime **ussadā natthī**ti attho.

Na gādhatīti na patiṭṭhahati. **Sukkā**ti sukkasaṅkhātā gahā. Yadi candimasūriyādīnaṃ pabhā tattha natthi, tamo eva ca siyāti āsaṅkamāne sandhāyāha **‘‘tamo tattha na vijjatī’’**ti. **Yadā ca attanāvedī**tiādīsu evaṃvidhaṃ nibbānaṃ attapaccakkhena ñāṇena yadā vindati, **atha** rūpārūpadhammato sukhadukkhato ca vippamutto hotīti.

Sakesu dhammesūti sakaattabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Yebhuyyena hi ajjhattaṃ vipassanābhiniveso hotīti. **Etaṃ pisāca**nti ajakalāpaka, etaṃ tayā vuttaṃ pisācaṃ kilesapisācañca. **Pakkula**nti tayā kataṃ akkulaṃ pakkulakaraṇañca. **Ativattatī**ti atikkamati.

Nābhinandati āyantinti purāṇadutiyikaṃ āgacchantiṃ aññaṃ vā na abhinandati cittena na sampaṭicchati. Tameva **pakkamantiṃ na socati. Saṅgā saṅgāmajiṃ mutta**nti pañcavidhāpi saṅgato muttaṃ saṅgāmajiṃ bhikkhuṃ.

Bahvetthāti bahu ettha **nhāyati jano,** na tena so suddho nāma hotīti adhippāyo.

Jātibalaṃ nisedhanti jātibalassa nisedhakaṃ. **Sahāyā vatā**ti samathavipassanābhāvanāya saha ayanavasena sahāyā vata. Kālena kālaṃ sappāyadhammassa savanavasena cirarattaṃ sameti samāgamo etesanti **cirarattasametikā. Sithilamārabbhā**ti sithilaṃ vīriyaṃ katvā.

105. **Tatra kho, bhikkhave, ko viseso**ti satthu sāvakassa ca pañcasveva upādānakkhandhesu nibbidādayoti pubbabhāgapaṭipattiyaṃ anupādāvimuttiyañca heṭṭhā upari ca visesābhāvaṃ dasseti. Vuttañhetaṃ – ‘‘natthi vimuttiyā nānatta’’nti (a. ni. 5.31; kathā. 355 atthato samānaṃ). Tattha visesābhāvaṃ paccāmasati ‘‘tatra ko viseso’’ti. **Adhippayāso**ti adhikapayogo. **Nānākaraṇa**nti ca visesoyeva vutto.

Ayaṃ kho, bhikkhave, visesoti bhikkhave, yadipi sāvakassa satthu ca vimuttiyaṃ viseso natthi, sayambhuñāṇena pana savāsanasabbakilese khepetvā sammāsambodhiṃ abhisambujjhitvā anuppannassa ariyamaggassa parasantāne uppādanādisakalasabbaññuguṇasamāyogo. Ayaṃ sammāsambuddhassa paññāvimuttato visesoti. Tattha **anuppannassā**ti avattamānassa. Ariyamaggañhi kassapasammāsambuddho uppādesi. Antarā añño satthā uppādetā nāma nāhosi, tasmā ayaṃ bhagavā anuppannassa **maggassa uppādetā** nāma. **Asañjātassā**ti tasseva vevacanaṃ. **Anakkhātassā**ti akathitassa. Maggaṃ jānātīti **maggaññū**. Maggaṃ viditaṃ pākaṭaṃ akāsīti **maggavidū**. Magge ca amagge ca kovidoti **maggakovido. Maggānugā**ti maggaṃ anugacchantā. **Pacchāsamannāgatā**ti ahaṃ paṭhamaṃ samannāgato, sāvakā pacchā samannāgatā.

106. ‘‘Nīce kule paccājāto’’tiādinā (a. ni. 4.85; pu. pa. 168) tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamupagamanato **tamaparāyaṇo**. Iti ubhayenapi khandhatamova kathito hoti. ‘‘Aḍḍhe kule paccājāto’’tiādinā (a. ni. 4.85; pu. pa. 168) jotinā yuttoti **joti,** ālokabhūtoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi puna saggūpapattibhavūpagamanato **jotiparāyaṇo**. Iminā nayena itarepi dve veditabbā.

Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrāti ettha **dhīrā**ti buddhādayo paṇḍitapurisā. Yaṃ saṅkhalikasaṅkhātaṃ ayena nibbattaṃ **āyasaṃ** addubandhanasaṅkhātaṃ dārumayañca pabbajatiṇehi rajjuṃ katvā katarajjubandhanañca, taṃ asiādīhi chindituṃ sakkuṇeyyatāya ‘‘thira’’nti na vadantīti attho. **Sārattarattā**ti rattā hutvā rattā. Balavarāgarattāti attho. **Maṇikuṇḍalesū**ti maṇīsu ca kuṇḍalesu ca, maṇicittesu vā kuṇḍalesu. **Etaṃ daḷha**nti ye maṇikuṇḍalesu sārattarattā, tesu yo rāgo, yā ca puttadāresu apekkhā taṇhā, etaṃ kilesamayaṃ bandhanaṃ paṇḍitapurisā ‘‘daḷha’’nti vadanti.

Ohārinanti ākaḍḍhitvā catūsu apāyesu pātanato avaharati heṭṭhā haratīti ohārinaṃ. **Sithila**nti bandhanaṭṭhāne chaviādīni akopetvā bandhanabhāvampi ajānāpetvā jalapathathalapathādīsu kammaṃ kātuṃ detīti sithilaṃ. **Duppamuñca**nti lobhavasena hi ekavārampi uppannaṃ kilesabandhanaṃ daṭṭhaṭṭhānato kacchapo viya dummocayaṃ hotīti duppamuñcaṃ. **Etampi chetvānā**ti etaṃ daḷhampi kilesabandhanaṃ ñāṇakhaggena chinditvā **anapekkhino** hutvā **kāmasukhaṃ pahāya paribbajanti** pakkamanti pabbajanti cāti attho.

107. **Cetetī**ti akusalacetanāvasena ceteti. **Pakappetī**ti tameva akusalacetanaṃ kāyavacīkammabhāvaṃ pāpanavasena kappeti. **Anusetī**ti rāgādianusayova santāne appahīnabhāvena anuseti. **Ārammaṇametaṃ hoti viññāṇassa ṭhitiyā**ti yadetaṃ cetanaṃ pakappanaṃ anusayanañca, etaṃ abhisaṅkhāraviññāṇassa ṭhitiyā pavattiyā paccayo hotīti attho. **Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hotī**ti yathāvuttapaccaye sati abhisaṅkhāraviññāṇassa kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāsampādanato patiṭṭhā hoti. **Āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hotī**ti āyatiṃ punabbhavasaṅkhātā viññāṇādīnaṃ abhinibbatti hoti.

''No ce, bhikkhave, cetetī''tiādinā akusalakammameva paṭikkhipati. Ayañhettha saṅkhepattho, yadipi kadāci yonisomanasikārā akusalacetanā nappavattati, anusayā pana appahīnāti, te kusalassa abhisaṅkhāraviññāṇassa patiṭṭhā honti yevāti. Sati ca abhisaṅkhāraviññāṇe āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hotīti vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tatiyavāro vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

108. **''Neso, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddo''**tiādi yadi duppūraṇaṭṭhena saṃsīdanaṭṭhena duratikkamanaṭṭhena sāgaro ''samuddo''ti vucceyya, tato satabhāgenapi sahassabhāgenapi cakkhuādīsveva ayaṃ nayo labbhatīti dassetuṃ vuttaṃ. Tenāha – **''cakkhu, bhikkhave, purisassa samuddo, tassa rūpamayo vego''**ti, rūpesu sattānaṃ āviñchanato rūpāyatanameva vego cakkhussa vegoti attho.

Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ sahatīti yo bhikkhu saha visayena cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato sammasanto tattha ca nibbindanto virajjanto tappaṭibaddhato kilesajālato vimuccanto abhibhavati. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, atari cakkhusamudda**nti ayaṃ bhikkhu cakkhusaṅkhātaṃ samuddaṃ tiṇṇoti vuccati.

Aparo nayo – cakkhu, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddoti yadipi duppūraṇaṭṭhena yadi vā samudanaṭṭhena samuddo, cakkhumeva samuddo. Tassa hi pathavito yāva akaniṭṭhabrahmalokā nīlādiārammaṇaṃ samosarantaṃ paripuṇṇabhāvaṃ kātuṃ na sakkoti. Evaṃ duppūraṇaṭṭhenapi samuddo. Cakkhu ca tesu tesu nīlādiārammaṇesu samudeti asaṃvutaṃ hutvā osaramānaṃ kilesuppattiyā kāraṇabhāvena sadosabhāvena gacchatīti samudanaṭṭhenapi samuddo. Tathā cakkhuṃ taṇhāsotādīnaṃ uppattidvāratāya tehi santānassa samudanaṭṭhena temanaṭṭhena samuddo. **Tassa rūpamayo vego**ti samuddassa appamāṇo ūmimayo vego viya tassāpi cakkhusamuddassa samosarantassa nīlādibhedassa ārammaṇassa vasena appameyyo rūpamayo vego veditabbo. **Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ sahatī**ti yo taṃ cakkhusamudde samosarantaṃ rūpamayaṃ vegaṃ manāpe rūpe rāgaṃ, amanāpe dosaṃ, asamapekkhane mohanti evaṃ rāgādikilese anuppādento upekkhakabhāvena sahati.

Saūmintiādīsu kilesaūmīhi saūmiṃ. Kilesavaṭṭehi **sāvaṭṭaṃ**. Kilesagahehi **sagahaṃ**. Kilesarakkhasehi **sarakkhasaṃ**. Kodhupāyāsassa vā vasena **saūmiṃ**. Kāmaguṇavasena **sāvaṭṭaṃ**. Mātugāmavasena **sagahaṃ sarakkhasaṃ**. Vuttañhetaṃ – ''ūmibhayanti kho, bhikkhave, kodhupāyāsassetaṃ adhivacanaṃ (itivu. 109; ma. ni. 2.162; a. ni. 4.122). Tathā āvaṭṭanti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ (itivu. 109; ma. ni. 2.164; a. ni. 4.122). Gaharakkhasoti kho, bhikkhave, mātugāmassetaṃ adhivacana''nti (itivu. 109). Sesadvāresupi eseva nayo.

Saūmibhayaṃ duttaraṃ accatarīti aniccatādiūmibhayena sabhayaṃ duratikkamaṃ atikkami. **Lokantagū**ti saṃsāralokassa antaṃ gato. **Pāragatoti vuccatī**ti nibbānaṃ gatoti kathīyati.

Baḷisāti sattānaṃ anatthahetutāya baḷisā viya baḷisā. **Anayāyā**ti anatthāya. **Byābādhāyā**ti dukkhāya. **Iṭṭhā**ti pariyiṭṭhā vā apariyiṭṭhā vā sukhārammaṇatāya iṭṭhā. Kāmanīyaṭṭhena **kantā**. Manassa vaḍḍhanaṭṭhena **manāpā**. Piyasabhāvatāya **piyarūpā**. Kilesakāmasahitattā **kāmūpasaṃhitā**. Rāgajananaṭṭhena cittassa rañjanato **rajanīyā. Tañce**ti taṃ rūpārammaṇaṃ, nīlādivasena anekabhedabhinnampi hi rūpāyatanaṃ rūpārammaṇabhāvena cakkhuviññeyyabhāvena ca ekavidhataṃ nātivattatīti taṃsabhāvasāmaññaṃ gahetvā ''tañce''ti vuttaṃ. **Abhinandatī**ti abhinandanabhūtāya sappītikataṇhāya abhimukho nandati. **Abhivadatī**ti ''aho sukhaṃ, aho sukha''nti vadāpentiyā taṇhāyanavasena abhivadati. **Ajjhosāya tiṭṭhatī**ti gilitvā pariniṭṭhapetvā tiṭṭhati. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu gilitabaḷiso mārassā**ti ayaṃ, bhikkhu, kilesamārassa baḷisabhūtaṃ rūpataṇhaṃ gilitvā ṭhitoti vuccati. Sesavāresupi iminā nayena attho veditabbo. **Abhedī**ti bhindi. **Paribhedī**ti sabbabhāgena bhindi. Sesaṃ uttānameva.

109. **Ayaṃ loko santāpajāto**ti ayaṃ sattaloko jātasantāpo ñātibyasanādivasena uppannasokasantāpo ca rāgādivasena uppannapariḷāhasantāpo cāti attho. **Phassapareto**ti anekehi dukkhaphassehi abhibhūto. **Rodaṃ vadati attato**ti taṃ taṃ attanā phuṭṭhaṃ dukkhaṃ abhāvitakāyatāya adhivāsetuṃ asakkonto ‘‘aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ sattunopi mā hotū’’tiādinā vilapanto vadati. Kasmā? **Yena yena hi maññanti, tato taṃ hoti aññathā,** yasmā ete sattā yena yena pakārena attano dukkhassa paṭikāraṃ maññanti āsīsanti, taṃ dukkhaṃ tato aññena pakārena tikicchitabbaṃ hoti. Yena vā pakārena attano vaḍḍhiṃ maññanti, tato aññathā avaḍḍhi eva pana hoti. Evaṃ aññathābhāvitaṃ icchāvighātaṃ eva pāpuṇāti. Ayaṃ **bhavasatto** kāmādibhavesu satto satta**loko,** tathāpi **bhavamevābhinandati,** na tattha nibbindati. **Yadabhinandati taṃ bhaya**nti yaṃ kāmādibhavaṃ abhinandati, taṃ jarāmaraṇādianekabyasanānubandhattā ativiya bhayānakaṭṭhena **bhayaṃ. Yassa bhāyatī**ti yato jarāmaraṇādito bhāyati, **taṃ** dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato dukkhadukkhatāya ca **dukkha**nti.

Bhavavippahānāyāti bhavassa pajahanatthāya. **Kho**ti avadhāraṇatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti – ekanteneva kāmādibhavassa samudayappahānena pahānatthaṃ idaṃ mayā adhigataṃ magga**brahmacariyaṃ vussatī**ti.

Evaṃ ariyassa maggassa ekaṃseneva niyyānikabhāvaṃ dassetvā idāni aññamaggassa niyyānikabhāvaṃ paṭikkhipanto **‘‘ye hi kecī’’**tiādimāha. Tattha **bhavenā**ti rūpabhavena vā arūpabhavena vā. **Bhavassā**ti saṃsārassa. **Vippamokkha**nti bhavato vimuttiṃ, saṃsārasuddhinti attho. Kiñcāpi te samaṇabrāhmaṇā tattha nibbānasaññino, bhavagāmikammena pana rūpārūpajjhānena, taṃnibbattena ca upapattibhavena bhavavisuddhiṃ vadantā bhavena bhavavippamokkhaṃ vadanti nāma. Tenāha – **‘‘sabbe te avippamuttā bhavasmāti vadāmī’’**ti. Atha vā **bhavenā**ti bhavadiṭṭhiyā, bhavati tiṭṭhati sassatanti hi pavattanato sassatadiṭṭhi ‘‘bhavadiṭṭhī’’ti vuccati. Bhavadiṭṭhi eva uttarapadalopena ‘‘bhavo’’ti vuttā bhavataṇhātiādīsu viya. Bhavadiṭṭhivasena hi idhekacce bhavavisesaṃyeva bhavavippamokkhaṃ maññanti. Yathā taṃ **bako brahmā** āha – ‘‘idaṃ niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ avipariṇāmadhamma’’nti (ma. ni. 1.501; saṃ. ni. 1.175). **Vibhavenā**ti ucchedadiṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjatīti hi pavattanato ucchedadiṭṭhi vuttanayena ‘‘vibhavo’’ti vuccati. **Bhavassa nissaraṇamāhaṃsū**ti saṃsārasuddhiṃ vadiṃsu. Ucchedadiṭṭhivasena hi idhekacce saṃsārasuddhiṃ vadanti. Tathā hi vuttaṃ –

> ‘‘Yato kho, bho, ayaṃ attā rūpī cātumahābhūtiko…pe… nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ettāvatā kho, bho, ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’’ti (dī. ni. 1.91).

Anissaṭāti anikkhantā. Tattha kāraṇamāha – **‘‘upadhiñhi paṭicca dukkhamidaṃ sambhotī’’**ti. Tattha **upadhi**nti khandhādiupadhiṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yattha ime diṭṭhigatikā nibbānasaññino, tattha khandhūpadhikilesūpadhiabhisaṅkhārūpadhayo adhigatā ñātā. Kuto tassa dukkhanissaraṇatāti. Yaṃ pana paramatthato dukkhanissaraṇaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘sabbupādānakkhayā natthi dukkhassa sambhavo’’**ti vuttaṃ.

Lokamimaṃ passāti bhagavā attano cittaṃ ālapati. **Puthū**ti visuṃ visuṃ. **Avijjāya pareta**nti mohena abhibhūtaṃ. **Bhūta**nti khandhapañcakaṃ. **Bhūtarata**nti itthī purise, puriso itthiyāti evaṃ aññamaññaṃ sattesu rataṃ, tato eva **bhavā aparimuttā. Ye hi keci bhavā**ti ittarakhaṇā vā dīghāyukā vā sātavanto vā asātavanto vā bhavā. **Sabbadhī**ti uddhaṃ adho tiriyanti sabbattha. **Sabbatthatāyā**ti sabbabhāvena. **Sabbe te bhavā**tiādīsu ‘‘sabbepi bhavā aniccā’’tiādinā vipassanāsahitāya maggapaññāya aviparītaṃ **passato bhavataṇhāpi pahīyati** nirujjhati, **vibhavaṃ** ucchedampi **nābhinandati** na pattheti, tassa sabba **taṇhānaṃ** anavasesato maggena nirujjhanato **nibbānaṃ** nibbuti hoti. **Tassa** evaṃ **nibbutassa bhikkhuno anupādā** kilesābhisaṅkhārānaṃ anupādānato aggahaṇato **punabbhavo na hoti**.

Evaṃbhūtena ca **abhibhūto** pañcavidhopi **māro** vijito assa anena mārena saṅgāmo, sabbepi bhave samatikkanto iṭṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattoti.

Anusotagāmī andhaputhujjano **paṭisotagāmī** kalyāṇaputhujjano. **Ṭhitatto** sekkho. Itaro asekkho.

110. **Abhijātiko**ti jātiyo. **Kaṇhābhijātiko**ti kaṇhe nīce kule jāto. **Kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatī**ti kāḷakaṃ dasavidhaṃ dussīladhammaṃ pasavati karoti, so taṃ abhijāyitvā niraye nibbattati. **Sukkaṃ dhamma**nti ''ahaṃ pubbepi puññānaṃ akatattā nīce kule nibbatto, idāni puññaṃ karissāmī''ti puññasaṅkhātaṃ sukkaṃ paṇḍaraṃ dhammaṃ abhijāyati, so tena sagge nibbattati. **Akaṇhaṃ asukkaṃ nibbāna**nti nibbānañhi sace kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Sukkaṃ, sukkavipākaṃ dadeyya. Dvinnampi appadānato pana ''akaṇhaṃ asukka''nti vuttaṃ. **Nibbāna**nti cettha arahattaṃ adhippetaṃ. Tañhi kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ nāma. Taṃ esa abhijāyati pasavati karoti. **Sukkābhijātiko**ti sukke ucce kule jāto. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **''Kaṇhaṃ kaṇhavipāka''**ntiādikassa kammacatukkassa attho heṭṭhā hārasampātavāre vibhatto eva.

111. **Mānusatta**nti manussabhāvaṃ, manussayoninti attho. **Dve**ti kiccaṃ akiccameva cāti dve. Kiccāni tveva kattabbāni, na cākiccaṃ kiñci kattabbanti dasseti. **Sukicca**ntiādi ''kicca''nti vuttānaṃ tesaṃ sarūpadassanaṃ.

Padhānānīti uttamāni visiṭṭhāni. Purimasmiṃ **pabbajitesū**ti visaye bhummaṃ. Dutiye adhikaraṇe. Tattha **nibbāna**nti arahattaṃ adhippetaṃ. Kasmā panettha āmisapariccāgo arahattena samadhuro niddiṭṭhoti? Dakkhiṇeyyesu dakkhiṇāya mahapphalabhāvadassanatthaṃ. **Yena yena vā pana vatthunā**ti ucchedādivatthunā. **Ajjhositā**ti bhavataṇhādivasena ajjhositā. Dutiye **yena yena vā pana vatthunā**ti amarāvikkhepavatthuādinā.

Iminā asubhena kammavipākenāti asubhassa kāyaduccaritādikammassa vipākattā asubhena asivena kammavipākena. **Idaṃ bālalakkhaṇaṃ nibbattatī**ti purimasmiṃ bhave duccaritasamaṅgitāya bālo ayaṃ bhavatīti upalakkhaṇaṃ jāyati. **Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ sutta**nti idaṃ evaṃ pavattaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ nāma suttaṃ.

Iminā subhenāti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Tattha **mahāpurisalakkhaṇa**nti paṇḍitalakkhaṇaṃ. **Kilesabhūmīhī**ti kilesaṭṭhānehi kilesāvatthāhi vā. **Sānusayassa pariyuṭṭhānaṃ jāyatī**ti appahīnānusayassa paccayasamāyoge rāgādayo pariyuṭṭhānavasena pavattanti. **Pariyuṭṭhito saṃyujjatī**ti yo rāgādīhi pariyuṭṭhitacitto, so kāmarāgādīhi saṃyujjati nāma. **Saṃyujjanto upādiyatī**ti yo kāmarāgasaṃyojanādīhi saṃyutto, so kāmupādānādīni akusalakammāni ca upādiyati. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

112. Evaṃ soḷasavidhena sāsanapaṭṭhānaṃ nānāsuttehi udāharaṇavasena vibhajitvā idāni aṭṭhavīsatividhena sāsanapaṭṭhānaṃ dassentena yasmā ayampi paṭṭhānavibhāgo mūlapadehi saṅgahito, na imassāpi tehi asaṅgahito padeso atthi, tasmā mūlapadaṃ vibhajitabbatañca dassetuṃ **''tattha katame aṭṭhārasa mūlapadā''**ti pucchāya vasena mūlapadāni uddharitvā **''lokiyaṃ lokuttara''**ntiādinā navatikā, thavo cāti aṭṭhavīsatividhaṃ sāsanapaṭṭhānaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha **lokiya**nti loke niyutto, loke vā vidito lokiyo. Idha pana lokiyo attho yasmiṃ sutte vutto, taṃ suttaṃ lokiyaṃ. Tathā **lokuttaraṃ**. Yasmiṃ pana sutte padesena lokiyo, padesena lokuttaro vutto, taṃ **lokiyañca lokuttarañca**. Yañca satte adhiṭṭhāya sattapaññattimukhena desitaṃ, taṃ **sattādhiṭṭhānaṃ**. Dhammavaseneva desitaṃ **dhammādhiṭṭhānaṃ**. Ubhayavasena desitaṃ **sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca**. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Buddhādīnaṃ pana guṇābhitthavanavasena pavattaṃ suttaṃ **thavo** nāma.

Tattha **sajjukhīra**nti taṅkhaṇaṃyeva dhenuyā thanehi nikkhantaṃ abbhuṇhakhīraṃ. **Muccatī**ti pariṇamati. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā dhenuyā thanato nikkhantaṃ khīraṃ taṅkhaṇaṃyeva **na muccati** na pariṇamati na dadhibhāvaṃ gacchati, takkādiambilasamāyogato pana parato kālantarena pakatiṃ jahati dadhibhāvaṃ pāpuṇāti, evamevaṃ pāpakammampi kiriyakkhaṇeyeva na vipaccati. Yadi vipacceyya, nānāgatīnaṃ sabhāvaṭṭhānaṃ siyā, na koci pāpakammaṃ kātuṃ visaheyya. Yāva pana kusalābhinibbattakkhandhā caranti, tāva taṃ te rakkhanti, tesaṃ bhedā apāyesu nibbattāpanavasena vipaccati. Vipaccamānañca **ḍahantaṃ bālamanveti,** kiṃ viya? **Bhasmacchannova pāvako**. Yathā hi chārikāya paṭicchanno vītaccitaṅgāro akkantopi chārikāya paṭicchannattā na tāva ḍahati, chārikaṃ pana tāpetvā cammādīni ḍahanavasena yāva matthaluṅgā ḍahanto gacchati, evamevaṃ pāpakammampi yena kataṃ, taṃ bālaṃ dutiye vā tatiye vā attabhāve nirayādīsu nibbattaṃ ḍahantaṃ anugacchatīti.

Yassindriyānīti tatthāyaṃ saṅkhepattho – yassa bhikkhuno chekena sārathinā sudantā assā viya cha **indriyāni samathaṃ** dantabhāvaṃ nibbisevanabhāvaṃ **gatāni,** tassa navavidhaṃ mānaṃ pahāya ṭhitattā **pahīnamānassa** catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavassa** tādibhāve ṭhitassa tathārūpassa **devāpi pihayanti,** manussāpi dassanañca āgamanañca patthentiyevāti. **Āhāre satī**ti āhārapaṭibaddhe chandarāge appahīne sati.

113. **Sabbā disā anuparigamma cetasā**ti parito dasapi disā cittena anugantvā. **Nevajjhagā**ti neva adhigaccheyya. **Piyatara**nti atisayena piyaṃ. **Attanā**ti attato. **Evaṃ piyo puthu attā paresa**nti evaṃ kassacipi attanā piyatarassa anupalabbhanavasena visuṃ visuṃ paresaṃ sattānaṃ attā piyo. Yasmā ca etadeva, tasmā **na hiṃse paraṃ attakāmo** attano sukhakāmoti.

Bhūtāti jātā nibbattā. **Bhavissantī**ti nibbattissanti. **Bhūtā**ti vā khīṇāsavā. Te hi pahīnabhavattā bhūtā eva. **Gamissantī**ti paralokaṃ gamissanti. Khīṇāsavā pana anupādisesaṃ nibbānaṃ.

Piyo ca hotīti suparisuddhāya sīlasampattiyā, suparisuddhāya ca diṭṭhisampattiyā samannāgato piyo piyāyitabbo hoti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Sīladassanasampannaṃ, dhammaṭṭhaṃ saccavādinaṃ;
> Attano kammakubbānaṃ, taṃ jano kurute piya’’nti. (dha. pa. 217);

Pāsāṇacchattaṃ viya garukātabbatāya **garu**. Uttarimanussadhammavasena sambhāvetabbatāya **bhāvanīyo**. Sīlaguṇena vā piyagaruādibhāvā veditabbā. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu ‘sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī’’ti (ma. ni. 1.65).

Vattāti ‘‘kālena vakkhāmī’’tiādipañcadhamme attani upaṭṭhāpetvā sabrahmacārīnaṃ ullumpanabhāve ṭhatvā vattā. **Vacanakkhamo**ti sabrahmacārīhi yena kenaci vuccamāno subbaco hutvā padakkhiṇaggāhitāya tesaṃ vacanaṃ khamatīti vacanakkhamo. **Vattā**ti vā dhammakathāvasena vacanasīlo. **Vacanakkhamo**ti dhammaṃ saṃvaṇṇento parehi asaṃhīro hutvā tesaṃ pucchāvacanakkhamatāya vacanakkhamo. **Gambhīrañca kathaṃ kattā**ti saccapaṭiccasamuppādādiṃ, aññaṃ vā gambhīrakathaṃ kattā. **Na caṭṭhāne niyojako**ti dhammavinayādiṃ adhammāvinayādivasena avatvā dhammavinayādivaseneva dīpanato na ca aṭṭhāne niyojako.

Mātaraṃ pitaraṃ hantvāti ettha ‘‘taṇhā janeti purisa’’nti (saṃ. ni. 1.55-57) vacanato tīsu bhavesu sattānaṃ jananato taṇhā **mātā** nāma. ‘‘Ahaṃ asukassa nāma rañño, rājamahāmattassa vā putto’’ti pitaraṃ nissāya asmimānassa uppajjanato asmimāno **pitā** nāma. Loko viya rājānaṃ yasmā sabbadiṭṭhigatāni dve sassatucchedadiṭṭhiyo bhajanti, tasmā sassatucchedadiṭṭhiyo dve khattiyā **rājāno** nāma. Dvādasāyatanāni vitthataṭṭhena raṭṭhasadisattā **raṭṭhaṃ** nāma. Āyasādhako āyuttakapuriso viya taṃnissito nandirāgo **anucaro** nāma.

Anīghoti niddukkho. **Brāhmaṇo**ti khīṇāsavo. Etena hi taṇhādayo arahattamaggañāṇāsinā hatā bāhitā. **Yātī**ti so brāhmaṇo niddukkho hutvā yātīti.

Kāyeti karajakāye. **Citta**nti pādakajjhānacittaṃ. **Samodahatī**ti pakkhipati. Yadā dissamānena kāyena gantukāmo hoti, tadā kāyagatikaṃ pādakajjhānacittaṃ adhiṭṭhahatīti attho. **Cittepi kāyaṃ samodahatī**ti yadā sīghaṃ gantukāmo hoti, tadā pādakajjhānacitte kāyaṃ pakkhipati, cittagatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahatīti attho. **Kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā**ti ''seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyyā''ti vuttanayena (mahāva. 8, 137; dī. ni. 2.66; ma. ni. 1.282; 2.338; saṃ. ni. 1.172) iddhimā kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā paresaṃ dissamānena kāyena ārāmarāmaṇeyyakādīni pekkhamāno cittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānaṃ gacchati.

114. **Yaṃ taṃ lokuttaraṃ ñāṇa**nti sabbaṃ lokaṃ uttaritvā abhibhavitvā ṭhitattā vuttaṃ, na pana lokuttarabhūmikattā. **Sabbakāle pavattatī**ti āvajjanapaṭibaddhavuttittā vuttaṃ, na satataṃ samitaṃ pavattatīti. Na hi sabbaññutaññāṇaṃ bhagavato sabbasmiṃyeva kāle uppajjatīti sakkā vattunti.

Kittayissāmi te santinti sabbakilesavūpasamahetutāya santiṃ nibbānaṃ dassessāmi. **Diṭṭhe dhamme**ti diṭṭhe dukkhādidhamme, imasmiṃ eva vā attabhāve. **Anītiha**nti itihāsāti evaṃ na itikirāya pavattaṃ, attapaccakkhanti attho. **Yaṃ viditvā sato cara**nti ''sabbe saṅkhārā aniccā''tiādinā (dha. pa. 277; theragā. 676; netti. 5) nayena sato hutvā caranto ariyamaggena yaṃ santiṃ viditvā. **Tare loke visattika**nti saṅkhāraloke visappanato visattikasaṅkhātaṃ taṇhaṃ tare tareyya samatikkameyyāti attho.

Tañcāhaṃ abhinandāmīti taṃ vuttappakāraṃ santijotakaṃ tumhākaṃ vacanaṃ ahaṃ patthayāmi, taṃ eva vā **santiṃ uttamaṃ** abhinandāmīti dhotako vadati. **Uddhaṃ adho tiriyañcāpi majjhe**ti ettha **uddha**nti anāgataṃ upari ca. **Adho**ti atītaṃ heṭṭhā ca. **Tiriyañcāpi majjhe**ti paccuppannaṃ parito ca. **Etaṃ viditvā saṅgotī**ti etaṃ anāgatādiṃ saṅgajananaṭṭhānanti ñatvā. **Bhavābhavāyā**ti khuddakānañceva mahantānañca bhavānaṃ atthāya, sassatucchedāya vā.

Ariyasaccānanti ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ. **Ananubodhā**ti abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhā**ti appaṭivijjhanena. **Sandhāvita**nti bhavato bhavassa gamanena sandhāvitaṃ. **Saṃsarita**nti punappunaṃ gamanavasena saṃsaritaṃ. **Mamañceva tumhākañcā**ti mayā ceva tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitaṃ saṃsarita**nti sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ mamañceva tumhākañca ahosīti attho. **Bhavanettī**ti bhavābhavaṃ nayanasamatthā taṇhārajju. **Saṃsita**nti saṃsaritaṃ. **Samūhatā**ti suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

Sabbe saṅkhārā aniccāti paccayehi saṅkharīyantīti ''saṅkhārā''ti laddhanāmā pañcakkhandhā. Ādiantavantato aniccantikato tāvakālikato khaṇaparittato ca na niccāti **aniccā. Yadā paññāya passatī**ti yadā vipassanāpaññāya passati. **Atha** imasmiṃ vaṭṭa**dukkhe nibbindati,** nibbindanto dukkhaparijānanādivasena saccāni paṭivijjhati. **Esa maggo visuddhiyā**ti yvāyaṃ vuttanayena saccappaṭivedho, esa visuddhatthāya maggo. **Sabbe saṅkhārā dukkhā**ti sabbe saṅkhārā abhiṇhasampaṭipīḷanaṭṭhena khayaṭṭhena ca dukkhāti. Sesaṃ vuttanayameva. **Sabbe dhammā anattā**ti sabbepi tebhūmakadhammā parato tucchato suññato asārato avasavattanato ca anattāti. Sesaṃ purimasadisameva.

Seyyoti visiṭṭho uttamo. **Sadiso**ti samāno. **Hīno**ti lāmako. Omānopi hi attano avaṅkaraṇamukhenapi saṃpaggaṇhanavaseneva pavattati. Tena vuttaṃ **''hīnohamasmī''**ti. **Kimaññatra yathābhūtassa adassanā**ti sarasapabhaṅgutāya ekanteneva anavaṭṭhitasabhāvehi rūpadhammehi seyyādivasena attano ukkhipanassa tesaṃ yathābhūtaṃ adassanaṃ aññāṇaṃ vinā kiṃ aññaṃ kāraṇaṃ siyā, aññaṃ kiñci kāraṇaṃ tassa natthīti attho. **Vedanādī**supi eseva nayo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

115. **Ye ariyasaccāni vibhāvayantī**ti dukkhādīni ariyasaccāni paññāobhāsena saccappaṭicchādakakilesandhakāraṃ vidhametvā attano pakāsāni pākaṭāni karonti. **Gambhīrapaññenā**ti appameyyapaññatāya sadevakassapi lokassa ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭhapaññena sabbaññunāti vuttaṃ hoti. **Sudesitānī**ti saṅkhepavitthārādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni. **Kiñcāpi te honti bhusaṃ**

pamattāti te vibhāvitaariyasaccā puggalā kāmaṃ devarajjacakkavattirajjādipamādaṭṭhānaṃ āgamma bhusaṃ pamattā honti, tathāpi sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena ṭhapetvā satta bhave anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca, tesaṃ niruddhattā **na aṭṭhamaṃ bhavaṃ ādiyanti,** sattamabhaveyeva pana vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇantīti attho.

Yathindakhīloti ettha **yathā**ti upamāvacanaṃ. **Indakhīlo**ti nagaradvārathirakaraṇatthaṃ ummārabbhantare aṭṭha vā dasa vā hatthe pathaviṃ khaṇitvā ākoṭitassa sāradārumayassa thambhassetaṃ adhivacanaṃ. **Pathavissito siyā**ti gambhīranemitāya anto pavisitvā bhūminissito siyā bhaveyya. **Catubbhi vātehī**ti catūhi disāhi āgatavātehi. **Asampakampiyo**ti kampetuṃ vā cāletuṃ vā asakkuṇeyyo. **Tathūpamaṃ…pe… passatī**ti yo cattāri ariyasaccāni paññāya ajjhogāhetvā passati, taṃ sappurisaṃ uttamapurisaṃ tathā dassanato sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyatāya tathūpamaṃ yathāvuttaindakhīlūpamaṃ vadāmīti attho.

Sotāpattiyaṅgehīti ariyasotāpajjanassa aṅgabhūtehi. **Ariyasāvako**ti ariyassa buddhassa bhagavato saddhammassavanante jātattā ariyasāvako. **Khīṇanirayomhī**ti khīṇanirayo amhi. **Khīṇāpāyaduggativinipāto**ti idaṃ nirayādīnaṃyeva vevacanavasena vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisaṅkhātato ayato apetattā apāyā. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggatiyo**. Dukkaṭakārino vivasā ettha nipatantīti **vinipātā**. Sotaṃ ariyamaggaṃ ādito patto adhigatoti **sotāpanno**. Akuppadhammatāya maggaphalānaṃ puthujjanabhāvasaṅkhāte virūpe na nipatanasabhāvoti **avinipātadhammo**. Tato eva dhammaniyāmena niyatatāya **niyato**. Uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi avassaṃ pattabbatāya assa paraṃ ayanaṃ gati paṭisaraṇanti **sambodhiparāyaṇo**.

Niviṭṭhātiādīni padāni aññamaññavevacanāneva. **Sahadhammiyā**ti sabrahmacārino. **Ariyakantehī**ti ariyānaṃ kantehi piyehi manāpehi. Pañca sīlāni hi ariyasāvakānaṃ kantāni honti, bhavantarepi avijahanato. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sabbopi panettha saṃvaro labbhatiyeva. **Sotāpannohamasmī**ti idaṃ desanāsīsameva. Sakadāgāmiādayopi ‘‘sakadāgāmīhamasmī’’tiādinā nayena byākarontiyeva. Yato sabbesampi sikkhāpadāvirodhena yuttaṭṭhāne byākaraṇaṃ anuññātamevāti.

Yassindriyānīti yassa ariyapuggalassa saddhādīni indriyāni. **Subhāvitānī**ti ariyamaggabhāvanāvasena suṭṭhu bhāvitāni. **Ajjhattaṃ bahiddhā cā**ti orambhāgiyānaṃ uddhambhāgiyānañca saṃyojanānaṃ pajahanavasena. Tenāha **‘‘sabbaloke’’**ti. **Nibbijjhā**ti nibbijjhitvā paṭivijjhitvā.

Dhammapadānīti dhammakoṭṭhāsāni. **Anabhijjhā dhammapadaṃ** nāma alobho vā alobhasīsena adhigatajhānavipassanāmaggaphalanibbānāni vā dasaasubhavasena vā adhigatajhānādīni **anabhijjhā dhammapadaṃ**. Catubrahmavihāravasena adhigatāni **abyāpādo dhammapadaṃ**. Dasānussatiāhārepaṭikkūlasaññāvasena adhigatāni **sammāsati dhammapadaṃ**. Dasakasiṇaānāpānavasena adhigatāni **sammāsamādhi dhammapadaṃ.**

Pañca chindeti heṭṭhā apāyupapattisaṃvattanikāni pañca orambhāgiyasaṃyojanāni pāde baddharajjuṃ viya puriso satthena heṭṭhā maggattayena chindeyya. **Pañca jahe**ti uparidevalokasampāpakāni pañca uddhambhāgiyasaṃyojanāni puriso gīvāya baddharajjuṃ viya arahattamaggena jaheyya chindeyyevāti attho. **Pañca cuttari bhāvaye**ti uddhambhāgiyasaṃyojanānaṃ pahānatthāya saddhādīni pañcindriyāni uttari bhāveyya. Pañca saṅgātigoti evaṃ sante pañcannaṃ rāgadosamohamānadiṭṭhisaṅgānaṃ atikkamanena pañcasaṅgātigo hutvā **bhikkhu ‘‘oghatiṇṇo’’ti vuccati,** nittiṇṇacaturoghoti vuccatīti attho.

Anaññātaṃ appaṭividdhaṃ catusaccadhammaṃ, amatapadaṃyeva vā ñassāmi jānissāmīti paṭipannassa paṭhamamaggaṭṭhassa indriyanti **anaññātaññassāmītindriyaṃ**. Paṭhamamaggañāṇañhi taṃpubbabhāgavasena evaṃ vuttaṃ. Ājānāti paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānātīti añño, tassa indriyanti **aññindriyaṃ,** heṭṭhā tīsu phalesu, upari tīsu maggesu ca ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ.

Aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitakiccassa arahato indriyanti **aññātāvindriyaṃ,** aggaphalañāṇassetaṃ adhivacanaṃ. **Anabhisametassā**ti appaṭividdhassa. **Abhisamayāyā**ti paṭivedhāya.

116. **Bālalakkhaṇānī**ti bālassa upalakkhaṇakāraṇāni. **Bālanimittānī**ti ‘‘bālo aya’’nti gahetuṃ nimittāni kāraṇāni. **Bālāpadānānī**ti bālassa porāṇāni viruḷhāni kammāni. **‘‘Duccintitacintī’’**tiādīsu duccintitaṃ abhijjhaṃ byāpādaṃ micchādassanañca cintetīti **duccintitacintī**. Dubbhāsitaṃ musāvādādiṃ bhāsatīti **dubbhāsitabhāsī**. Dukkaṭaṃ pāṇātipātādikammaṃ karotīti **dukkaṭakammakārī**. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Bhiyyoti uparūpari. **Pakujjheyyu**nti virujjheyyuṃ. ‘‘Pakuppeyyu’’ntipi pāṭho. **Bhusenā**ti daḷhena. **Daṇḍenā**ti daṇḍadānena. **Dhīro**ti paṇḍito sappaññajātiko. **Nisedhaye**ti paṭibāheyya. Puna kiñci kātuṃ vattuṃ vā asamatthaṃ kareyyāti attho.

Paranti paccatthikaṃ. **Yo sato upasammatī**ti yo satimā hutvā upasammati, tassa upasamaṃyevāhaṃ bālassa paṭisedhanaṃ maññāmīti attho.

Vajjanti dosaṃ. **Yadā naṃ maññatī**ti yasmā naṃ maññati. **Ajjhāruhatī**ti ajjhottharati. **Gova bhiyyo palāyina**nti yathā goyūthe tāvadeva dve gāvo yujjhante gogaṇo olokento tiṭṭhati yāva na eko palāyati, yadā pana palāyati, atha taṃ palāyīnaṃ sabbo gogaṇo bhiyyo ajjhottharati, evaṃ **dummedho** khamantaṃ bhiyyo ajjhottharatīti attho.

Sadatthaparamāti sakatthaparamā. **Khantyā bhiyyo na vijjatī**ti tesu sakatthaparamesu atthesu khantito uttaritaro añño attho na vijjati. **Tamāhu paramaṃ khanti**nti yo balavā titikkhati, tassa taṃ khantiṃ paramaṃ āhu. **Bālabalaṃ** nāma aññāṇabalaṃ. **Taṃ yassa balaṃ, abalameva** taṃ, na taṃ balanti **āhu** kathenti dīpenti. **Dhammaguttassā**ti dhammena rakkhitassa dhammaṃ vā rakkhantassa. **Paṭivattā**ti paṭippharitvā vattā, paṭipparitvā vā yaṃ vā taṃ vā vadeyyāsi. Dhammaṭṭhaṃ pana cāletuṃ samattho nāma natthi. **Tasseva tena pāpiyo**ti tena kodhena tasseva puggalassa pāpaṃ hoti. Katarassāti? **Yo kuddhaṃ paṭikujjhati,** tassa. Tattha **kuddha**nti sampadāne upayogavacanaṃ, kuddhassāti attho. **Tikicchantāna**nti ekavacane bahuvacanaṃ, tikicchantanti attho. **Janā maññantī**ti evarūpaṃ **attano ca parassa cā**ti **ubhinnaṃ** atthaṃ tikicchantaṃ nipphādentaṃ puggalaṃ **‘‘bālo** aya’’nti andhabālaputhujjanā evaṃ maññanti. **Ye dhammassa akovidā**ti ye catusaccadhamme akovidā acchekā, te evaṃ maññantīti attho.

117. **Patta**nti adhigataṃ etarahi anubhuyyamānaṃ kāmūpakaraṇaṃ **pattabba**nti tadeva anāgate adhigantabbaṃ anubhavitabbaṃ, **ubhayametaṃ rajānukiṇṇa**nti tadubhayampi rāgarajādīhi avakiṇṇaṃ. **Āturassā**ti rāgādikilesāturassa. **Anusikkhato**ti kilesabahulapuggale anusikkhato. **Ye ca sikkhāsārā**ti ye yathāsamādinnaṃ sīlavatādisaṅkhātaṃ sikkhaṃ sārato gahetvā ṭhitā. Tenāha – **‘‘sīlaṃ vataṃ jīvitaṃ brahmacariya’’**nti. Tattha yaṃ ‘‘na karomī’’ti oramati, taṃ **sīlaṃ**. Yaṃ vesabhojanakiccacaraṇādi, taṃ **vataṃ. Jīvita**nti ājīvo. **Brahmacariya**nti methunavirati. **Upaṭṭhānasārā**ti etesaṃ sīlādīnaṃ anuṭṭhānasārā. Etehi eva saṃsārasuddhīti tāni sārato gahetvā ṭhitāti attho.

Iccete ubho antāti iti sīlabbataparāmāsamukhena attakilamathānuyogo, kāmesu anavajjasaññitāmukhena kāmasukhallikānuyogo cāti ete ubho antā. Te ca kho yathākkamaṃ āyatiṃ pattabbe, etarahi patte ca rāgarajādiokiṇṇe kāmaguṇe allīnehi kilesāturānaṃ anusikkhantehi, sayañca kilesātureheva paṭipajjitabbā, tato eva ca te **kaṭasivaḍḍhanā** aparāparaṃ jarāmaraṇehi sivathikāya vaḍḍhanasīlā ekanteneva kaṭasiṃ vaḍḍhenti, sayaṃ vaḍḍhantā pare ca antadvaye samādapentā vaḍḍhāpenti cāti attho.

Ubho ante anabhiññāyāti yathāvutte ubho ante ajānitvā. **Olīyanti eke**ti ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti olīyanataṇhābhinivesavasena avalīyanti ekacce. **Atidhāvanti eke**ti ekacce – ‘‘ucchijjati vinassati attā ca loko cā’’ti atidhāvanābhinivesavasena atikkamanti.

Na amaññiṃsu tesañca taṇhādimaññanānaṃ pahīnattā. Tato eva anupādāparinibbānato tividhampi **vaṭṭaṃ tesaṃ paññāpanāya natthī**ti.

Jaññāti jāneyya. **Saṃyuje**ti saṃyojeyya. **Mānusa**nti manussānaṃ idanti mānusaṃ, manussabhavapariyāpannaṃ. **Kiñhi tassa sakaṃ hotī**ti tassa maccumukhaṃ pavisantassa sattassa kiṃ aññaṃ sakaṃ nāma aññatra kalyāṇakammato. Kammassakā hi sattā. Tenāha – **''tasmā kareyya kalyāṇa''**ntiādi. Tattha **samparāyika**nti samparāyaphalanibbattakaṃ.

118. **Ime dhammā**ti ime kusalā vā akusalā vā dhammā. **Evaṃgahitā**ti evaṃ samādinnā uppāditā. **Idaṃ phala**nti idaṃ iṭṭhavipākaṃ aniṭṭhavipākañca phalaṃ. **Ayamattho**ti ayaṃ vuḍḍhi, ayaṃ hānīti attho. **Aññampi evaṃjātiya**nti ekaṃsabyākaraṇīyaṃ vadati.

Ākaṅkhato na jāneyyunti tattha yena hetunā bhagavato yā ākaṅkhā, sā aññesaṃ avisayoti āha – **''kintaṃ bhagavā ākaṅkhatīti. Idaṃ avisajjanīya''**nti.

Ettakoti etaparimāṇo. **Sīlakkhandhe**ti sīlakkhandhahetu. ''Sīlakkhandhenā''tipi pāṭho. Sesapadesupi eseva nayo. **Iriyāya**nti kāyavacīsamācāre. **Pabhāve**ti ānubhāve. **Hitesitāya**nti mettāya. **Iddhiya**nti iddhividhāya. Ettakā buddhaguṇā, te ca paccekaṃ evaṃpabhāvā. Tathā maggaphalanibbānāni evamānubhāvāni. Ariyasaṅgho evaṃvidhaguṇehi yuttoti.

Tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahānubhāvatā na sabbathā aññesaṃ visayo, bhagavato eva visayoti āha – **''buddhavisayo avisajjanīyo''**ti. Tena yo aññopi attho buddhavisayo, so avisajjanīyoti dasseti. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ''buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā''ti (a. ni. 4.77). **Katamā pubbā koṭīti avisajjanīya**nti ''katamā pubbā koṭī''ti kenaci kataṃ pucchanaṃ avisajjanīyaṃ. Kasmā? Saṃsārassa purimāya koṭiyā abhāvato. Tenevāha – ''purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyatī''ti (a. ni. 10.61). Tattha **na paññāyatī**ti na dissati, na upalabbhatīti attho. Na paññāyatīti aññassa ñāṇavisayo na hotīti pana atthaṃ sandhāya **''na paññāyatīti sāvakānaṃ ñāṇavekallenā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **attūpanāyikā**ti attā upanetabbo etissāti attūpanāyikā. **Natthi buddhānaṃ bhagavantānaṃ avijānanā**ti etena purimāya koṭiyā abhāvato eva na paññāyati, na tattha ñāṇassa paṭighātoti dasseti.

Yaṃ pana atthi, taṃ aññesaṃ appameyyampi bhagavato na appameyyanti bhagavato sabbattha appaṭihataññāṇataṃ dassetuṃ **''yathā bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ ārabbhā''**tiādimāha. Tattha **aññataraṃ bhikkhu**nti nāmagottena apākaṭaṃ. ''Kīva dīghaṃ nu kho, bhante, padume niraye āyuppamāṇa''nti pañhaṃ pucchitvā nisinnaṃ ekaṃ bhikkhuṃ evamāhāti. Etthāyaṃ pāṭhaseso – dīghaṃ kho, bhikkhu, padume niraye āyuppamāṇaṃ, taṃ na sukaraṃ saṅkhātuṃ ''ettakāni vassānī''ti vā ''ettakāni vassasatānī''ti vā ''ettakāni vassasahassānī''ti vā ''ettakāni vassasatasahassānī''ti vāti. Sakkā pana, bhante, upamā kātunti. ''Sakkā bhikkhū''ti bhagavā avoca. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsatikhāriko kosalako tilavāho. Tato puriso vassasatassa vassasatassa accayena ekamekaṃ tilaṃ uddhareyya. Khippataraṃ kho so, bhikkhu, vīsatikhāriko kosalako tilavāho iminā upakkamena parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, na tveva eko abbudo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati abbudā nirayā, evameko nirabbudo nirayotiādi (saṃ. ni. 1.181; a. ni. 10.89; su. ni. kokālikasutta).

Tattha **vīsatikhāriko**ti māgadhakena patthena cattāro patthā kosalaraṭṭhe eko pattho hoti. Tena patthena cattāro patthā āḷhakaṃ, cattāri āḷhakāni doṇaṃ, catudoṇā mānikā, catumānikā khārī. Tāya khāriyā vīsatikhāriko tilavāho. **Tilavāho**ti tilasakaṭaṃ. **Abbudo nirayo**ti abbudo nāma eko paccekanirayo natthi, avīcimhi eva pana abbudagaṇanāya paccanokāso ''abbudo nirayo''ti vutto. Esa nayo **nirabbudā**dīsupi.

Tattha vassagaṇanāpi evaṃ veditabbā – yathā hi sataṃsatasahassāni **koṭi** hoti. Evaṃ sataṃsatasahassakoṭiyo **pakoṭi** nāma. Sataṃsatasahassapakoṭiyo **koṭipakoṭi** nāma.

Sataṃsatasahassakoṭipakoṭiyo **nahutaṃ**. Sataṃsatasahassanahutāni **ninnahutaṃ**. Sataṃsatasahassāni ninnahutāni eko **abbudo**. Tato vīsatiguṇo **nirabbudo**. Esa nayo sabbattha. Ayañca gaṇanā aparicitānaṃ dukkarāti vuttaṃ – ‘‘taṃ na sukaraṃ saṅkhātu’’nti. Keci pana ‘‘tattha tattha paridevanānattena kammakāraṇanānattenapi imāni nāmāni laddhānī’’ti vadanti. Apare ‘‘sītanarakā ete’’ti. **Cittaṃ āghātetvā**ti cittaṃ padūsetvā.

119. **Kathaṃ jino**ti pakārapucchā. **Kena jino**ti kāraṇapucchā. Kena kāraṇena kena hetunā kāya paṭipattiyā jinoti pucchati. **Katha**nti pana kena pakārena kiṃ atītānaṃ, udāhu anāgatānaṃ paccuppannānaṃ kilesānaṃ pahānena jinoti pucchati, tasmā taṃ **‘‘visajjanīya’’**nti vuttaṃ. **Katamo jino**ti kiṃ rūpaṃ jino, udāhu vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ jino. Rūpādivinimutto vā añño jino, yo ‘‘attā’’ti vuccatīti imamatthaṃ sandhāyāha **‘‘avisajjanīya’’**nti. **Kittako**ti pamāṇato kiṃparimāṇo.

Atthi tathāgatoti atthi satto. Yvāyamāyasmā ‘‘evaṃnāmo evaṃgotto’’ti pañcakkhandhe upādāya paññapīyati, tassa puggalassa adhippetattā vuttaṃ **‘‘visajjanīya’’**nti. **Rūpaṃ tathāgato**ti rūpaṃ attāti sakkāyadiṭṭhivasena pucchatīti katvā vuttaṃ **‘‘avisajjanīya’’**nti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

120. **Bālaṃ pīṭhasamāruḷha**ntiādīni sāmiatthe upayogavacanāni. **Kāyena duccaritānī**ti kāyena duṭṭhu katāni. **Olabbhantī**ti avalambanti avatthariyanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Olambanādiākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Mahata**nti mahantānaṃ. **Pathaviyaṃ olambantī**ti pathavitale pattharanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Pattharaṇākāroyeva hesa. **Tatra, bhikkhave, bālassā**ti tasmiṃ upaṭṭhahanākāre bālassa evaṃ hoti.

Lābhā vo, bhikkhaveti bhikkhave, ye ime tumhehi paṭiladdhā manussattasaddhāpaṭilābhādayo, lābhā vo tumhākaṃ lābhā eva. **Suladdha**nti yampidaṃ pabbajitvā catupārisuddhisīlādisampādanaṃ laddhaṃ, tampi suladdhaṃ. **Khaṇo vo paṭiladdho**ti aṭṭhaakkhaṇavajjito navamoyaṃ khaṇo paṭiladdho magga**brahmacariyavāsāya. ‘‘Diṭṭhā mayā’’**tiādinā ekadesanidassanena aṭṭha akkhaṇe vibhāveti.

121. **Yahiṃ yahi**nti yaṃ yaṃ duggatiṃ **yo gacchati. So naṃ adhammo**ti yo adhammo tena **carito,** so naṃ adhammacāriṃ puggalaṃ. **Hanātī**ti bādhati.

Appesakkhatāti appānubhāvatā. **Dubbaṇṇatā**ti virūpatā bībhacchatā. **Duppaññatā**ti nippaññatā ahetukapaṭisandhivasena eḷamūgatā.

122. **Vācānurakkhī**ti catunnaṃ vacīduccaritānaṃ parivajjanena vācānurakkhī. Abhijjhādīnaṃ anuppādanena manasā suṭṭhu **saṃvuto**. Pāṇātipātādayo pajahanto **kāyena ca akusalaṃ na kayirā, ete tayo kammapathe visodhaye**. Evaṃ visodhento hi sīlakkhandhādīnaṃ esakehi buddhādīhi isīhi **paveditaṃ** ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ **maggaṃ** ārādheyyāti. **Dukkaṭa**nti **kāyena vācāya manasā** ca dukkaṭaṃ sāvajjaṃ dukkhudrayaṃ duggatisaṃvattaniyaṃ kammaṃ **yassa natthi. Saṃvutaṃ tīhi ṭhānehī**ti etehi tīhi kāraṇehi kāyaduccaritādīnaṃ pavesanivāraṇato pihitaṃ, **taṃ ahaṃ ‘‘brāhmaṇa’’**nti vadāmīti.

Accantadussīlyanti ekantadussīlabhāvo. Gihī vāpi jātito paṭṭhāya dasa akusalakammapathe karonto, pabbajito vāpi upasampannadivasato paṭṭhāya garukāpattiṃ āpajjamāno accantadussīlo nāma. Idha pana yo dvīsu tīsu attabhāvesu dussīlo, tassa gatiyā āgataṃ dussīlabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dussīlabhāvoti cettha dussīlassa cha dvārāni nissāya uppannā taṇhā veditabbā. **Māluvā sālamivotthata**nti yassa puggalassa taṃ taṇhāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ. Yathā nāma māluvā sālaṃ otthataṃ deve vassante pattehi udakaṃ paṭicchitvā saṃbhañjanavasena sabbatthakameva pariyonandhati, evaṃ attabhāvaṃ otthataṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ **so** māluvāya saṃbhañjitvā bhūmiyaṃ pātiyamāno rukkho viya tāya dussīlyasaṅkhātāya taṇhāya saṃbhañjitvā apāyesu pātiyamāno, **yathā naṃ** anatthakāmo **diso icchati, tathā attānaṃ karoti** nāmāti attho.

‘‘Attanā hi kata’’nti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho – yathā pāsāṇamayaṃ pāsāṇasambhavaṃ **vajiraṃ** tameva **asmamayaṃ maṇiṃ** attano uṭṭhānaṭṭhānasaṅkhātaṃ pāsāṇamaṇiṃ khāyitvā chiddāchiddaṃ khaṇḍākhaṇḍaṃ katvā aparibhogaṃ karoti, evamevaṃ **attanā kataṃ** attani jātaṃ **attasambhavaṃ pāpaṃ dummedhaṃ** nippaññaṃ puggalaṃ catūsu apāyesu **abhimatthati** kantati viddhaṃsetīti.

Niseviyāti katvā. **Garahā**ti gārayhā. **Bālamatī**ti mandabuddhino. **Khayā ca kammassā**ti kammakkhayakarañāṇena kammassa khepanato. **Vimuttacetaso**ti samucchedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimuttacitto. **Nibbanti te jotirivindhanakkhayā**ti yathā nāma anupādāno jātavedo nibbāyati, evamevaṃ abhisaṅkhārassa viññāṇassa anavasesakkhayā nibbāyati.

123. **‘‘Yathāpi bhamaro’’**ti gāthāyaṃ **bhamaro**ti yā kāci madhukarajāti. **Puppha**nti pupphārāme caranto pupphañca tassa **vaṇṇañca gandhañca aheṭhayaṃ** aheṭhayanto avināsento caratīti attho. Evaṃ caritvā ca **paleti rasamādāyā**ti yāvadatthaṃ rasaṃ pivitvā aparampi madhukaraṇatthāya rasaṃ gahetvā ḍeti. So ekaṃ vanagahanaṃ ajjhogāhetvā rukkhasusirādīsu taṃ rajamissakaṃ rasaṃ ṭhapetvā anupubbena madhurarasaṃ madhuṃ karoti, na tassa pupphārāme caritapaccayā pupphaṃ vā tassa vaṇṇo vā gandho vā vinassati, atha kho pupphaṃ pākatikameva hoti. **Evaṃ gāme munī care**ti evaṃ sekkho asekkho vā anagāriyamuni kulapaṭipāṭiyā gāme bhikkhaṃ gaṇhanto careyyāti attho. Na hi tassa gāme caraṇapaccayā saddhāhāni vā bhogahāni vā hoti, saddhāpi bhogāpi pākatikāva honti. Evaṃ caritvā ca pana gāmato nikkhamitvā bahigāme udakaphāsukaṭṭhāne saṅghāṭiṃ paññapetvā nisinno akkhabhañjana- (mi. pa. 6.1.2) vaṇalepanaputtamaṃsūpamavasena (mi. pa. 6.1.2; saṃ. ni. 2.63) paccavekkhanto piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathārūpaṃ vanasaṇḍaṃ anupavisitvā ajjhattikakammaṭṭhānaṃ sammasanto maggaphalāni hatthagatāneva karoti. Asekkhamuni pana diṭṭhadhammasukhavihāramanuyuñjati. Ayamassa bhamarena madhukarena sarikkhatā. Khīṇāsavo panettha adhippetoti.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatīti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkho. So eva kāyikavācasikassa vītikkamassa saṃvaraṇato pidahanato saṃvaro. Tena pātimokkhasaṃvarena saṃvuto samannāgato hutvā sabbiriyāpathesu carati. **Ācāragocarasampanno**ti ācārena ca gocarena ca sampanno. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayaṃ dassī. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti sikkhāpadesu yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādiyitvā sikkhati.

Kāyakammavacīkammena samannāgato, kusalena parisuddhājīvoti ettha ācāragocaraggahaṇeneva kusale kāyakamme vacīkamme ca gahitepi yasmā idaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ na ākāsādīsu uppajjati, kāyavacīdvāresu eva pana uppajjati, tasmā tassa uppattidvāradassanatthaṃ ‘‘kāyavacīkammena samannāgato, kusalenā’’ti vuttaṃ. Yasmā pana tena samannāgato, tasmā parisuddhājīvo, ājīvapārisuddhipi sīlamevāti dassanatthaṃ etaṃ vuttaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘katame ca thapati kusalā sīlā? Kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkammaṃ, parisuddhaṃ ājīvampi kho ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmī’’ti (ma. ni. 2.265). **Āraddhavīriyo**ti yassa kāyikaṃ cetasikañca vīriyaṃ āraddhaṃ hoti, so ‘‘āraddhavīriyo’’ti vuccati. Tattha yo gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭhaārambhavatthuvasena ekako hoti, tassa kāyikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Yo cittasaṅgaṇikaṃ vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekako hoti, gamanādīsu uppannakilesaṃ uppannaṭṭhāneyeva niggaṇhitvā jhānaṃ nibbatteti, tassa cetasikaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Evaṃ āraddhavīriyo. **Thāmavā**ti ṭhitimā. **Daḷhaparakkamo**ti thiraparakkamo. **Anikkhittadhuro…pe… sacchikiriyāyā**ti saṃkilesadhammānaṃ pahānatthaṃ vodānadhammānaṃ sampādanatthaṃ, paccakkhakaraṇatthañca dhuraṃ anikkhipitvā vīriyaṃ ussukkāpento viharati. **Paññavā**ti pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapariggāhikāya paññāya samannāgato. Tenāha **‘‘udayatthagāminiyā’’**ti.

Natthi puttasamaṃ pemanti mātāpitaro virūpepi attano puttake suvaṇṇabimbakaṃ viya maññanti mālāguḷe viya sīsādīsu katvā pariharamānā. Tehi uhaditāpi omuttitāpi gandhavilepanaṃ paṭicchantā viya somanassaṃ āpajjanti. Tenāha – ‘‘natthi puttasamaṃ pema’’nti. Puttapemena samaṃ pemaṃ nāma natthīti vuttaṃ hoti. **Gosamita**nti gohi samaṃ godhanasadisaṃ aññaṃ **dhanaṃ** nāma **natthi.**

Sūriyasamā ābhāti sūriyābhāya samā aññā **ābhā** nāma **natthi. Samuddaparamā**ti ye keci aññe sarā nāma, sabbe te samuddaparamā. Samuddo tesaṃ uttamo, samuddasadisaṃ aññaṃ udakaṃ nidānaṃ nāma natthi bhagavāti vadati.

Yasmā pana attapemena samaṃ pemaṃ natthi. Mātāpitaro hi chaḍḍetvāpi puttadhītaro aposetvā attānameva posenti. Dhaññena ca **samaṃ dhanaṃ** nāma **natthi**. Tathārūpe hi kāle hiraññasuvaṇṇādīnipi gomahiṃsādīnipi dhaññaggahaṇatthaṃ dhaññasāmikānameva santikaṃ gahetvā gacchanti. Paññāya ca **samā ābhā** nāma **natthi**. Sūriyādayo hi ekadesaṃyeva obhāsenti, paccuppannameva ca tamaṃ vinodenti, paññā pana dasasahassimpi lokadhātuṃ ekapajjotaṃ kātuṃ sakkoti, atītaṃsādipaṭicchādakañca tamaṃ vidhamati. Meghavuṭṭhiyā ca samo saro nāma natthi. Nadī vā hi hotu taḷākādīni vā, vuṭṭhisamo saro nāma natthi. Meghavuṭṭhiyā hi pacchinnāya mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na hoti, vuṭṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanāpi ekodakaṃ hoti. Tasmā bhagavā devatāvacanaṃ paṭikkhipanavasena paṭigāthaṃ vadanto **''natthi attasamaṃ pema''**ntiādimāha.

124. **Kiṃsūdha bhītā**ti kiṃ nu bhītā. **Maggo canekāyatano pavutto**ti aṭṭhatiṃsārammaṇavasena anekehi kāraṇehi maggo kathito, evaṃ sante kissa bhītā hutvā ayaṃ janatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo aggahesīti vadati. **Bhūripaññā**ti bahupañña ussannapañña. **Paralokaṃ na bhāye**ti imasmā lokā paralokaṃ gacchanto na bhāyeyya.

Paṇidhāyāti ṭhapetvā. **Gharamāvasanto**ti anāthapiṇḍikādayo viya bahvannapāne ghare vasanto. **Saṃvibhāgī**ti accharāya gahitampi nakhena phāletvā parassa datvāva bhuñjanasīlo. **Vadaññū**ti yācakānaṃ yācanavasena vuttavacanaññū, vacanīyo vā. Ettha ca **vāca**nti cattāri vacīsucaritāni gahitāni. **Mana**nti tīṇi manosucaritāni. **Kāyenā**ti tīṇi kāyasucaritāni. Ime dasa kusalakammapathā pubbasuddhiaṅgaṃ nāma. **''Bahvannapānaṃ gharamāvasanto''**ti iminā yaññaupakkharo gahito. **Saddho**ti ekaṃ aṅgaṃ, **mudū**ti ekaṃ, **saṃvibhāgī**ti ekaṃ, **vadaññū**ti ekanti imāni cattāri aṅgāni sandhāya **''etesu dhammesu ṭhito catūsū''**ti āha.

Aparo nayo – ''vāca''ntiādīni tīṇi aṅgāni, ''bahvannapāna''nti iminā yaññaupakkharova gahito, ''saddho mudu saṃvibhāgī vadaññū''ti ekaṃ aṅgaṃ.

Aparo dukanayo nāma hoti – ''vācaṃ manañcā''ti ekaṃ aṅgaṃ, ''kāyena pāpāni akubbamāno bahvannapānaṃ gharamāvasanto''ti ekaṃ, ''saddho mudū''ti ekaṃ, ''saṃvibhāgī vadaññū''ti ekanti etesu catūsu dhammesu ṭhito dhamme ṭhito nāma hoti. So ito **paralokaṃ gacchanto**na bhāyati.

Kāyasamācārampītiādi pātimokkhasaṃvaradassanaṃ. Tattha **duvidhenā**ti dvividhena, dvīhi koṭṭhāsehīti attho. **Jaññā**ti jāneyya. Sīlakathā ca nāmesā kammapathavasena vā paṇṇattivasena vā kathetabbā. Tattha kammapathavasena tāva kathentena asevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādinnādānamicchācārehi kathetabbo. Paṇṇattivasena kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamavasena. Sevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādiveramaṇīhi ceva kāyadvāre paññattasikkhāpadaavītikkamena ca kathetabbo.

Asevitabbavacīsamācāro musāvādādivacīduccaritena ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamena ca kathetabbo. Sevitabbavacīsamācāro musāvādādiveramaṇīhi ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadaavītikkamena ca kathetabbo.

Pariyesanā pana kāyavācāhi pariyesanā eva, sā kāyavacīsamācāraggahaṇena gahitāpi yasmā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ nāma etasmiṃyeva dvāradvaye uppajjati, na ākāse, tasmā ājīvaṭṭhamakasīladassanatthaṃ visuṃ vuttā. Tattha nasevitabbapariyesanā anariyapariyesanāya kathetabbā, sevitabbapariyesanā ariyapariyesanāya. Vuttañhetaṃ – ''katamā ca, bhikkhave, anariyapariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesatī''tiādi (ma. ni. 1.274). Tathā ''katamā ca, bhikkhave, ariyapariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavaṃ viditvā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesatī''tiādi (ma. ni. 1.275).

170. **Maggānaṭṭhaṅgiko**ti jaṅghamaggādayo vā hontu dvāsaṭṭhidiṭṭhigatamaggā vā, sabbesampi maggānaṃ sammādiṭṭhiādīhi aṭṭhahi aṅgehi micchādiṭṭhiādīnaṃ aṭṭhannaṃ pāpadhammānaṃ pahānakaro nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsupi saccesu dukkhaparijānanādikiccaṃ sādhayamāno aṭṭhaṅgiko maggo **seṭṭho** uttamo. **Saccānaṃ caturo padā**ti ''saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā''ti (dha. pa. 224) āgataṃ vacīsaccaṃ vā hotu, ''sacco brāhmaṇo, sacco khattiyo''tiādibhedaṃ sammutisaccaṃ vā, ''idameva saccaṃ moghamañña''nti (ma. ni. 3.331; udā. 54; mahāni. 20) diṭṭhisaccaṃ vā, ''ekañhi saccaṃ na dutiyamatthī''ti (su. ni. 890; mahāni. 119) vuttaṃ paramatthasaccaṃ vā hotu. Sabbesampi imesaṃ saccānaṃ parijānitabbaṭṭhena pahātabbaṭṭhena sacchikātabbaṭṭhena bhāvetabbaṭṭhena ekapaṭivedhaṭṭhena tathapaṭivedhaṭṭhena ca ''dukkhaṃ ariyasacca''ntiādayo (mahāva. 14; dī. ni. 2.387; ma. ni. 1.120) caturo padā seṭṭhā nāma. **Virāgo seṭṭho dhammāna**nti ''yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyatī''ti (a. ni. 4.34; 5.32; itivu. 90) vacanato nibbānasaṅkhāto virāgo sabbadhammānaṃ seṭṭho. **Dvipadānañca cakkhumā**ti sabbesampi devamanussādibhedānaṃ dvipadānaṃ pañcahi cakkhūhi cakkhumā bhagavāva seṭṭhoti.

Aggānīti uttamāni. **Yāvatā**ti yattakā. **Apadā**ti nippadā ahimacchādayo. **Dvipadā**ti manussapakkhijātādayo. **Catuppadā**ti hatthiassādayo. **Bahuppadā**ti satapadiādayo. **Rūpino**ti kāmāvacararūpāvacarasattā. **Asaññino**ti asaññībhave nibbattasattā. **Nevasaññīnāsaññino**ti bhavagge nibbattasattā. **Aggamakkhāyatī**ti guṇehi aggo uttamo seṭṭho akkhāyati.

Asaṅkhatānanti nibbānameva vuttaṃ. **Virāgo**tiādīni ca nibbānasseva nāmāni. Tañhi āgamma sabbe kilesā virajjanti, sabbe rāgamadādayo madā nimmadā honti abhāvaṃ gacchanti, sabbā pipāsā vinayaṃ upenti, sabbe ālayā samugghātaṃ gacchanti, vaṭṭāni upacchijjanti, taṇhā khīyati, sabbapariḷāhā vūpasammanti, vaṭṭadukkhaṃ nirujjhati nibbāyati. Tasmā taṃ etāni nāmāni labhatīti.

Dhammo ca kusalakkhatoti tassa satthuno dhammo ca kusalo anavajjo, anavajjattā eva paṭipakkhehi rāgādīhi kilesehi sabbatitthiyavādehi ca aparikkhato. **Tāni tīṇi visissare**ti etāni tīṇi ratanāni loke sabbaratanehi visissanti guṇavasena sabbalokaṃ atisentīti attho.

Samaṇapadumasañcayo gaṇoti padumasadisānaṃ ariyasamaṇānaṃ samūhasaṅkhāto gaṇo. Padumanti hi paripuṇṇasatapattassa saroruhassa nāmaṃ. Ariyapuggalā ca sabbathāpi paripuṇṇaguṇāti padumasadisā vuttā. **Vidūnaṃ sakkato**ti vidūhi paṇḍitehi sakkato. **Naravaradamako**ti naravaro ca purisānaṃ damako nāyako cāti attho. **Lokassa uttarī**ti lokassa upari ṭhitāni, sabbaloke uttamānīti attho.

Nirupadāhoti rāgapariḷāhādīhi anupadāho. **Saccanāmo**ti avitathanāmo yathābhuccaguṇehi āgatanāmo. **Sabbābhibhū**ti sabbalokaṃ attano guṇehi abhibhavitvā ṭhito. **Saccadhammo**ti vaṭṭato ekantanissaraṇabhāvena avitatho saha pariyattiyā navavidhopi lokuttaradhammo, tato eva **natthañño tassa uttarī**ti tassa uttari adhikaguṇo añño ca dhammo natthīti attho. **Ariyasaṅghova niccaṃ** sabbakālaṃ vidūhi sabbapaṇḍitehi **pūjito**.

''Ekāyana''nti gāthāya **ekāyana**nti ekaṃ maggaṃ. Maggassa hi –

''Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;
Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅgamo''ti. (cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddesa 101) –

Bahūni nāmāni, svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā ekāyananti ekamaggaṃ, na dvedhāpathabhūtanti attho. Atha vā ekena ayitabbanti **ekāyanaṃ**. Gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivekaṭṭhena pavivittena paṭipajjitabbanti attho. Ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekassa vā sabbasattaseṭṭhassa bhagavato ayanoti ekāyano. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, tathāpi bhagavatova so ayano, tena uppāditattā. Yathāha – ‘‘so hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā’’tiādi (ma. ni. 3.79). Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ imasmiṃyeva dhammavinaye ayano, na aññatthāti ekāyano. Yathāha – ‘‘imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī’’ti (dī. ni. 2.214). Api ca pubbabhāge nānāmukhabhāvanāya pavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva ayati gacchatīti ekāyano, taṃ ekāyanaṃ.

Jātikhayantadassīti jātiyā khayasaṅkhāto anto jātikhayanto. Jātiyā accantakhayanto nibbānaṃ, taṃ passīti jātikhayantadassī. ‘‘Maggaṃ pajānāti hitānukampī’’tipi pāṭho. Tassattho – vuttappakāraṃ ekāyanasaṅkhātaṃ maggaṃ sayambhuñāṇena bhagavā pajānāti, jānanto ca tena tena hitena satte anukampatīti. Idāni tassa maggassa ekāyanabhāvaṃ, tīsupi kālesu ekantaniyyānatañca vibhāvetuṃ **‘‘etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca taranti ogha’’**nti āha. Tassattho – ye atītamaddhānaṃ kāmoghādicatubbidhaṃ oghaṃ tariṃsu, ye taṃ anāgatamaddhānaṃ tarissanti, etarahi ca taranti, te sabbe eteneva maggena, na aññenāti. **Visuddhipekkhā**ti caturoghanittharaṇena accantavisuddhiṃ nibbānaṃ apekkhantā, parinibbāyitukāmāti attho.

Evaṃ duvidhampi sāsanapaṭṭhānaṃ nānāsuttapadāni udāharantena vibhajitvā idāni saṃkilesabhāgiyādīhi saṃsanditvā dassetuṃ puna **‘‘lokiyaṃ sutta’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **dassanabhāgiyena ca bhāvanābhāgiyena cā**ti nibbedhabhāgiyena. Nibbedhabhāgiyameva hi dassanabhāgiyaṃ bhāvanābhāgiyanti dvidhā bhinditvā dassitaṃ. **Lokiyañca lokuttarañcā**ti lokiyaṃ lokuttarañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyādīhi dassanabhāgiyādīhi cāti ubhayehi niddisitabbanti adhippāyo. **Yasmiṃ sutte**tiādi niddisanākāradassanaṃ. Tattha **saṃkilesabhāgiya**nti saṃkilesakoṭṭhāsasahitaṃ, saṃkilesatthadīpananti attho. Esa nayo sesesupi.

Evaṃ lokiyattikassa saṃkilesabhāgiyādīhi catūhi padehi saṃsandanaṃ dassetvā iminā nayena sesatikānaṃ sesapadānañca saṃsandanaṃ suviññeyyanti taṃ anuddharitvā saṃkilesabhāgiyādīnaṃ samatikkamanaṃ dassetuṃ **‘‘vāsanābhāgiyaṃ sutta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha yadipi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, vāsanābhāgiyañca suttaṃ lokiyameva. Tathāpi lokuttarasuttāni viya lokiyasuttānaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa samatikkamāya hotīti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa suttassa nigghātāyā’’**ti vuttaṃ. Tattha **nigghātāyā**ti pahānāya. Suttasīsena cettha suttattho gahitoti daṭṭhabbaṃ. Yasmā ca vodānadhammā viya saṃkilesadhammānaṃ dassanabhūmisamatikkamaneneva bhāvanābhūmi adhigantabbā, tasmā **‘‘bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ dassanabhāgiyassa suttassa paṭinissaggāyā’’**ti vuttaṃ. Yasmā pana asekkhadhammesu uppannesu maggabhāvanākiccaṃ nāma natthi. Jhānabhāvanāpi diṭṭhadhammasukhavihāratthā eva hoti, tasmā **‘‘asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ bhāvanābhāgiyassa suttassa paṭinissaggāya, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ diṭṭhadhammasukhavihārattha’’**nti ca vuttaṃ.

Idāni tikapadeheva saṃsanditvā dassetuṃ **‘‘lokuttara’’**ntiādi vuttaṃ. **Ekabījinā**tiādīsu yo sotāpanno hutvā ekameva attabhāvaṃ janetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **ekabījī** nāma. Yathāha –

> ‘‘Katamo ca puggalo ekabījī? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. So ekaṃyeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo ekabījī’’ti (pu. pa. 33).

Yo pana dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **kolaṃkolo** nāma. Yathāha –

> ‘‘Katamo ca puggalo kolaṃkolo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ…pe… parāyaṇo. So dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo kolaṃkolo’’ti (pu. pa. 32).

Tattha **kulānī**ti bhave. **Dve vā tīṇi vā**ti idamettha desanāmattameva. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi kolaṃkolo hoti eva.

Yo pana satta bhave saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **sattakkhattuparamo** nāma. Yathāha –

> ‘‘Katamo ca puggalo sattakkhattuparamo? Idhekacco…pe… parāyaṇo. So sattakkhattuṃ deve ceva mānuse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo sattakkhattuparamo’’ti (pu. pa. 31).

Ko pana tesaṃ etaṃ pabhedaṃ niyametīti? Keci tāva ‘‘pubbahetu niyametī’’ti vadanti. Keci ‘‘paṭhamamaggo’’, keci ‘‘upari tayo maggā’’. Keci ‘‘tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā’’ti. Tattha pubbahetu niyametīti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti. Upari tayo maggā nirupanissayā uppannāti āpajjati. Paṭhamamaggo niyametīti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. Upari tayo maggā niyamentīti vāde ‘‘paṭhamamagge anuppanne eva upari tayo maggā uppannā’’ti āpajjati. Vipassanā niyametīti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti. Tato mandatarā kolaṃkolo. Tato mandatarā sattakkhattuparamoti. Ettha ca yo manussesu eva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yo ca devesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, ime na idhādhippetā. Yo pana kālena devesu, kālena manussesūti vomissakanayena saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, so idhādhippeto. Tasmā ‘‘sattakkhattuparamo’’ti idaṃ idhaṭṭhakavokiṇṇavaṭṭajjhāsayassa vasena veditabbaṃ. Vaṭṭajjhāsayo hi ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissati.

Tattha yo saddhaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe **saddhānusārī** nāma hoti. Phalakkhaṇe pana saddhāvimutto nāma hutvā vuttanayena ekabījiādibhedo hoti. Yo pana paññaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe **dhammānusārī** nāma. Phalakkhaṇe pana diṭṭhippatto nāma hutvā ekabījiādibhedo hoti. Idañca aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ alābhino vasena vuttaṃ. Lābhī pana phalakkhaṇe kāyasakkhī nāma hoti. Tattha ye saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhināmakā tayo sotāpannā, te ekabījiādīhi tīheva saṅgahetvā vuttaṃ – **‘‘pañcahi puggalehi niddisitabbaṃ ekabījinā…pe… dhammānusārinā’’**ti, evaṃ pañcahi.

Dvādasahi puggalehīti sakadāgāmimaggaṭṭho, sakadāgāmī, anāgāmimaggaṭṭho, abhedena anāgāmī, antarāparinibbāyiādayo pañca, saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhino tayoti bhedena aṭṭhāti, evaṃ dvādasahi. Tattha hi yo avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ appatvā parinibbāyati, ayaṃ **antarāparinibbāyī**. Yo pana āyuvemajjhaṃ atikkamitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **upahaccaparinibbāyī**. Tathā yo avihādīsu upapanno asaṅkhārena appayogena arahattaṃ adhigacchati, ayaṃ **asaṅkhāraparinibbāyī**. Yo pana sasaṅkhārena sappayogena arahattaṃ adhigacchati, ayaṃ **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Uddhaṃ uparūpari brahmaloke upapattisoto etassāti **uddhaṃsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhe gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Tattha atthi uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī atthi uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī atthi na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmīti. Tattha yo idha anāgāmiphalaṃ patvā avihādīsu nibbatto tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo pana avihādīsu nibbatto tattheva aparinibbāyitvā akaniṭṭhampi appatvā uparūpari brahmaloke parinibbāyati, ayaṃ **uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo ito cavitvā akaniṭṭheyeva nibbattati, ayaṃ **na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo pana avihādīsu catūsu aññatarasmiṃ nibbattitvā tattheva parinibbāyati, ayaṃ **na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Saddhāvimuttādayo vuttavibhāgāyeva.

Navahi puggalehīti ettha aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ alābhī arahā **paññāvimutto** nāma. Tesaṃ pana lābhī vikkhambhanasamucchedavimokkhavasena ubhohi bhāgehi rūpakāyanāmakāyasaṅkhātato ubhato bhāgato vimuttattā **ubhatobhāgavimutto** nāma. **Samasīsinā**ti ettha tividho samasīsī – iriyāpathasamasīsī, rogasamasīsī, jīvitasamasīsīti.

Tatra yo ṭhānādīsu iriyāpathesu yeneva iriyāpathena samannāgato hutvā vipassanaṃ ārabhati, teneva iriyāpathena arahattaṃ patvā parinibbāyati, ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antoroge eva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāyati, ayaṃ **rogasamasīsī** nāma. Palibodhasīsaṃ taṇhā, bandhanasīsaṃ māno, parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepasīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā, adhimokkhasīsaṃ saddhā, paggahasīsaṃ vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati, avikkhepasīsaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ, gocarasīsaṃ vimokkho, saṅkhārasīsaṃ nirodhoti terasasu sīsesu kilesasīsaṃ avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati. Tattha avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Jīvitindriyapariyādāyakaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Aññaṃ avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ, aññaṃ jīvitindriyapariyādāyakaṃ. Yassa cetaṃ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathaṃ panidaṃ samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatime paccavekkhaṇañāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyato imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānampi samaṃ hoti nāma. Tenāyaṃ puggalo ‘‘jīvitasamasīsī’’ti vuccati, ayameva idhādhippeto. Evaṃ suññatavimuttādayo tayo saddhāvimutto paññāvimutto ubhatobhāgavimutto samasīsīti satta sāvakā arahanto, paccekabuddho, sammāsambuddhoti imehi navahi puggalehi asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ niddisitabbaṃ.

Rāgacaritoti rāgasahitaṃ caritaṃ etassāti rāgacarito. Rāgena vā carito pavattito rāgacarito, rāgajjhāsayo rāgādhikoti attho. Esa nayo sesesupi. **Rāgamukhe ṭhito**ti rāgapariyuṭṭhāne ṭhito, pariyuṭṭhitarāgoti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Vāsanābhāgiyaṃ suttanti lokiyaṃ sattādhiṭṭhānaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ. Lokiyaṃ sattādhiṭṭhānaṃ saṃkilesabhāgiyañhi suttaṃ rāgacaritehi puggalehi niddiṭṭhaṃ. Tattha ‘‘lokiyaṃ, sattādhiṭṭhāna’’nti padadvayaṃ anuvattamānaṃ katvā vuttaṃ **‘‘vāsanābhāgiya’’**nti. **Sīlavantehī**ti sīlavantādīhi puggalehi. **Pakatisīla**ntiādi yehi samannāgatā, te puggalā. Tesaṃ dassanena puggalānaṃ upalakkhaṇaṃ. Atha vā dhammādhiṭṭhānaṃ pakatisīlādivasena, sattādhiṭṭhānaṃ pakatisīlavantādivasena veditabbanti imassa nayassa dassanatthaṃ ‘‘sīlavantehi niddisitabba’’nti vatvā ‘‘pakatisīla’’ntiādi vuttaṃ. Taṃ pakatisīlādīnaṃ pañcannaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ, pattidānaabbhanumodanadhammassavanadesanādiṭṭhijukammādīnampi cettha sambhavato. Tesampi vā ettheva saṅgahetvā dassanatthaṃ **‘‘pañcā’’**ti vuttaṃ.

Tattha **pakatisīla**nti sampattaviratisīlaṃ. **Cittappasādo**ti kammaphalasaddhā ratanattayasaddhā ca. **Ñāṇaṃ paññāya niddisitabba**nti yasmiṃ sutte paññā āgatā, taṃ suttaṃ ñāṇanti niddisitabbaṃ. Na kevalaṃ paññāpariyāyeneva, atha kho paññindriyādipariyāyenapi yattha paññā āgatā, taṃ suttaṃ ñāṇanti niddisitabbanti dassetuṃ **‘‘paññindriyenā’’**tiādi vuttaṃ. Tassattho – heṭṭhā vutto eva. **Yaṃ vā panā**tiādīsu yaṃ vā aññaṃ kiñci paññāya adhivacanaṃ. Sabbaṃ taṃ yattha katthaci sutte āgataṃ, taṃ suttaṃ ñāṇanti niddisitabbanti attho.

Ajjhattikabāhirehīti yasmiṃ sutte ajjhattikāni āyatanāni, bāhirāni ca āyatanāni āgatāni, taṃ suttaṃ tehi āyatanehi ñāṇaṃ **ñeyya**nti **niddisitabbaṃ. Paññāpi ārammaṇabhūtā ñeyya**nti ñeyyato visuṃ katvā paññā vuttā. Tathā hi paññā ñāṇantarassa ārammaṇanti katthaci sutte ñeyyabhāvenapi vuccati. **Yaṃ kiñci ārammaṇabhūta**nti yaṃ kiñci ñāṇassa visayabhūtaṃ rūpādi. **Ajjhattikaṃ vā bāhiraṃ vā**ti **vā**-saddena oḷārikādiṃ saṅgaṇhāti. **Sabbaṃ taṃ saṅkhatena asaṅkhatena cā**ti sabbaṃ taṃ yathāsambhavaṃ saṅkhatabhāvena asaṅkhatabhāvena ca ñeyyanti niddisitabbaṃ. Ñeyyadhammavasena hi ñeyyasuttaṃ ñeyyanti vuccatīti.

Yaṃ vā pana kiñci bhagavā aññataravacanaṃ bhāsatīti lokiyalokuttarādisuttesu ekasmiṃ sutte dve. Tesu yaṃ vā pana kiñci aññataravacanaṃ ekasseva kathanaṃ bhāsati niddisati. **Sabbaṃ taṃ**

yathāniddiṭṭhaṃ dhārayitabbanti taṃ yathā sabbaṃ suttaṃ lokiyādīsu yadi aññataravasena, atha ubhayavasena yathā yathā niddiṭṭhaṃ, tathā tathā gahetabbaṃ, taṃ taṃ padhānabhāvena niddisitabbanti attho.

Kilesasahitaññeva kammaṃ vipākassa hetu, na itaranti vuttaṃ **''duvidho hetu yañca kammaṃ ye ca kilesā''**ti. **Samudayo kilesā**ti ettha ''samudayo''ti etena samudayapakkhiyā vuttā. ''Kilesā''ti ca kilesavanto, saṃkiliṭṭhāti attho. **Yaṃ dissatī**ti yaṃ yaṃ dissati. **Tāsu tāsu bhūmīsū**ti puthujjanabhūmiādīsu. **Kappiyānulomenā**ti kappiyena ca kappiyānulomena ca. Tattha kappiyaṃ pāḷiyaṃ sarūpato vuttaṃ, kappiyānulomaṃ mahāpadesavasena nayato dassitaṃ. **Paṭikkhittakāraṇenā**ti yena kāraṇena bhagavatā yaṃ paṭikkhittaṃ, tena kāraṇena taṃ niddisitabbaṃ. Ekantena sarāgādisaṃvattanameva hi bhagavatā paṭikkhittaṃ, taṃ sarāgāya saṃvattanādikāraṇena niddisitabbaṃ. **Dhammassā**ti asaṅkhatadhammassa. **Ariyadhammāna**nti maggaphaladhammānaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ettha ca yathā saṃkilesabhāgiyādīnaṃ aññamaññaṃ saṃsaggato anekavidho paṭṭhānabhedo icchito, evaṃ lokiyasattādhiṭṭhānādisaṃsaggatopi anekavidho paṭṭhānabhedo sambhavati. Pāḷiyaṃ pana ubhayatthāpi ekadesadassanavasena āgatattā nayadassananti veditabbaṃ. Sakkā hi iminā nayena viññunā te niddhāretunti. Yathā ca saṃkilesabhāgiyādīnaṃ lokiyādīnañca visuṃ visuṃ saṃsaggabhedavasena ayaṃ paṭṭhānabhedo anekavidho labbhati, evaṃ ubhayesampi saṃsaggavasena ayaṃ nayo yathārahaṃ labbhateva. Labbhati hi lokiyaṃ suttaṃ kiñci saṃkilesabhāgiyaṃ, kiñci vāsanābhāgiyaṃ. Tathā lokuttaraṃ suttaṃ kiñci nibbedhabhāgiyaṃ, kiñci asekkhabhāgiyanti. Sesesupi eseva nayo.

Evaṃ soḷasavidhe paṭṭhāne aṭṭhavīsatividhaṃ paṭṭhānaṃ pakkhipitvā, aṭṭhavīsatividhe ca paṭṭhāne soḷasavidhaṃ pakkhipitvā yathārahaṃ dukatikādibhedena sambhavato paṭṭhānavibhāgo veditabbo, so ca kho tīsu piṭakesu labbhamānassa suttapadassa vasena. Yasmā pana tāni tāni suttapadāni udāharaṇavasena niddhāretvā imasmiṃ atthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, atibhāriyā ca nettisaṃvaṇṇanā, sakkā ca iminā nayena viññunā ayamattho viññātuṃ, tasmā na taṃ vitthārayimha. Teneva hi pāḷiyaṃ aññamaññasaṃsaggavasena paṭṭhānavibhāgo ekadeseneva dassito, na nippadesatoti.

Sāsanapaṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Hāre naye ca paṭṭhāne, suvisuddhavinicchayaṃ;
Vibhajanto navaṅgassa, sāsanassatthavaṇṇanaṃ.

Nettippakaraṇaṃ dhīro, gambhīraṃ nipuṇañca yaṃ;
Adesayi mahāthero, **mahākaccāyano** vasī.

Saddhammāvataraṭṭhāne, paṭṭane nāgasavhaye;
Dhammāsokamahārāja-vihāre vasatā mayā.

Ciraṭṭhitatthaṃ yā tassa, āraddhā **atthavaṇṇanā**;
Udāharaṇasuttānaṃ, lakkhaṇānañca sabbaso.

Atthaṃ pakāsayantī sā, anākulavinicchayā;
Samattā sattavīsāya, pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;

Puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.

Ogāhetvā visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā;
Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati;
Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsatūti.

Iti badaratitthavihāravāsinā ācariyadhammapālena katā

Nettippakaraṇassa atthasaṃvaṇṇanā samattāti.

Nettippakaraṇa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathā

Dhātukathā-aṭṭhakathā

Aṭṭhārasahi bhedehi, vibhaṅgaṃ mārabhañjano;
Desayitvā mahāvīro, yaṃ tasseva anantaraṃ.

Adesayi dhātukathaṃ, dhātubhedappakāsano;
Tassatthaṃ dīpayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. **Saṅgaho asaṅgaho**tiādīnañhi vasena idaṃ pakaraṇaṃ cuddasavidhena vibhattanti vuttaṃ. Taṃ sabbampi uddesaniddesato dvidhā ṭhitaṃ. Tattha mātikā **uddeso**. Sā pañcavidhā – nayamātikā, abbhantaramātikā, nayamukhamātikā, lakkhaṇamātikā, bāhiramātikāti. Tattha **saṅgaho asaṅgaho…pe… vippayuttena saṅgahitaṃ asaṅgahita**nti – ayaṃ cuddasahi padehi nikkhittā **nayamātikā** nāma. Ayañhi iminā saṅgahādikena nayena dhātukathā dhammā vibhattāti dassetuṃ ṭhapitattā nayamātikāti vuccati. Etesaṃ padānaṃ mūlabhūtattā **mūlamātikā**tipi vattuṃ vaṭṭati.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. **Pañcakkhandhā …pe… manasikāro**ti ayaṃ pañcavīsādhikena padasatena nikkhittā **abbhantaramātikā** nāma. Ayañhi ‘‘sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā’’ti evaṃ avatvā saṅgahādinā nayena vibhajitabbe khandhādidhamme sarūpato dassetvā dhātukathāya abbhantareyeva ṭhapitattā abbhantaramātikāti vuccati. Khandhādipadānaṃ dhammasaṅgaṇīmātikāya asaṅgahitattā **pakiṇṇakamātikā**tipi vattuṃ vaṭṭati.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. **Tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho; catūhi sampayogo, catūhi vippayogo**ti ayaṃ catūhi padehi nikkhittā **nayamukhamātikā** nāma. Ayañhi sabbesupi pañcakkhandhādīsu ceva kusalattikādīsu ca mātikādhammesu, tīhi khandhāyatanadhātupadeheva saṅgaho ca asaṅgaho ca yojetabbo. Tathā catūhi arūpakkhandhehi sampayogo ca vippayogo ca. Etāni imesaṃ saṅgahāsaṅgahādīnaṃ nayānaṃ mukhānīti dassetuṃ ṭhapitattā nayamukhamātikāti vuccati.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. **Sabhāgo**, **visabhāgo**ti ayaṃ dvīhi padehi nikkhittā **lakkhaṇamātikā** nāma. Ayañhi sabhāgalakkhaṇehi dhammehi saṅgahanayo, visabhāgalakkhaṇehi asaṅgahanayo, tathā sampayogavippayoganayo yojetabboti sabhāgavisabhāgalakkhaṇavasena saṅgahādilakkhaṇaṃ dassetuṃ ṭhapitattā lakkhaṇamātikāti vuccati.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā**ti ayaṃ chasaṭṭhi tikapadāni, dve ca dukapadasatāni saṅkhipitvā nikkhittā **bāhiramātikā** nāma. Ayañhi ‘‘pañcakkhandhā…pe… manasikāro’’ti evaṃ dhātukathāya abbhantare avatvā ‘‘sabbāpi dhammasaṅgaṇī’’ti evaṃ dhātukathāya mātikato bahi ṭhapitattā bāhiramātikāti vuccati.

Evaṃ mātikāya pañcadhā ṭhitabhāvaṃ viditvā idāni ‘saṅgaho asaṅgaho’tiādīsu saṅgaho tāva jātisañjātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha – ‘‘sabbe khattiyā āgacchantu, sabbe brāhmaṇā, sabbe vessā, sabbe suddā āgacchantu’’, ‘‘yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā’’ti ayaṃ **jātisaṅgaho** nāma. ‘‘Ekajātikā āgacchantū’’ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbepi jātiyā ekasaṅgahaṃ gatā. ‘‘Sabbe kosalakā āgacchantu, sabbe māgadhakā, sabbe bhārukacchakā āgacchantu’’, ‘‘yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo; yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā’’ti (ma. ni. 1.462) ayaṃ **sañjātisaṅgaho** nāma. ‘‘Ekaṭṭhāne jātā saṃvaḍḍhā āgacchantū’’ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbepi sañjātiṭṭhānena nivutthokāsena ekasaṅgahaṃ gatā. ‘‘Sabbe hatthārohā āgacchantu, sabbe assārohā, sabbe rathikā āgacchantu’’, ‘‘yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā’’ti (ma. ni. 1.462) ayaṃ **kiriyāsaṅgaho** nāma. Sabbeva hete attano kiriyākaraṇena ekasaṅgahaṃ gatā. ‘‘Cakkhāyatanaṃ katamakkhandhagaṇanaṃ gacchatīti? Rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchatī’’ti. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe – ‘cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahita’’nti (kathā. 471), ayaṃ **gaṇanasaṅgaho** nāma. Ayamidha adhippeto. Tappaṭipakkhena asaṅgaho veditabbo. Tesaṃ vikappato saṅgahitena asaṅgahitādīni. Ekuppādekanirodhaekavatthukaekārammaṇatāvasena sampayogo, tappaṭipakkhato vippayogo. Tesaṃ vikappato sampayuttena vippayuttādīni. Tadubhayasaṃsaggavikappato saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttantiādīni. Pañcakkhandhātiādīni pana khandhavibhaṅgādīsu vuttanayeneva veditabbāni. **Phassā**dayo panettha sanniṭṭhānavasena vuttasabbacittuppādasādhāraṇato vuttāti.

Mātikāvaṇṇanā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanayo saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. Idāni pañcakkhandhādivasena nikkhittamātikaṃ ‘saṅgaho asaṅgaho’tiādīhi nayamātikāpadehi saddhiṃ yojetvā dassetuṃ **rūpakkhandho katihi khandhehī**tiādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha yasmā ‘‘saṅgaho asaṅgahotiādikāya nayamātikāya ‘‘tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho’’ti nayamukhamātikā ṭhapitā, tasmā rūpakkhandhādīnaṃ saṅgahaṃ dassetuṃ **katihi khandhehi katihāyatanehi katihi dhātūhī**ti tīṇi khandhāyatanadhātupadāneva uddhaṭāni. ‘Cattāri saccānī’tiādīsu ekampi na paramatthaṃ. Yasmā ca ‘‘sabhāgo visabhāgo’’ti evaṃ lakkhaṇamātikā ṭhapitā, tasmā imassa pañhassa vissajjane **rūpakkhandho ekena khandhenā**tiādi vuttaṃ. Sabhāgā hi tassa ete khandhādayoti. Tattha **ekena khandhenā**ti rūpakkhandheneva. Yañhi kiñci rūpaṃ rūpakkhandhasabhāgattā rūpakkhandhotveva saṅgahaṃ gacchatīti rūpakkhandheneva gaṇitaṃ, taṃ rūpakkhandheneva paricchinnaṃ. **Ekādasahāyatanehī**ti manāyatanavajjehi. Sabbopi hi rūpakkhandho dasāyatanāni dhammāyatanekadeso ca hoti, tasmā ekādasahāyatanehi gaṇito, paricchinno. **Ekādasahi dhātūhī**ti sattaviññāṇadhātuvajjāhi ekādasahi etāsu hi apariyāpannaṃ rūpaṃ nāma natthi.

Asaṅgahanayaniddese **katihi asaṅgahito**ti saṅkhepeneva pucchā katā. Vissajjane panassa yasmā rūpakkhandhassa visabhāgā cattāro arūpakkhandhā, ekaṃ manāyatanaṃ, satta viññāṇadhātuyo; tasmā **catūhi khandhehī**tiādi vuttaṃ. Iminā nayena sabbapadesu saṅgahāsaṅgaho veditabbo. Imasmiṃ pana khandhaniddese – ‘‘rūpakkhandho katihi khandhehī’’tiādimhi tāva ekamūlake saṅgahanaye sarūpeneva dassitā pañca pucchā, pañca vissajjanāni. Asaṅgahanaye saṅkhepena dassitā pañca pucchā, pañca vissajjanāni. Iminā upāyena dukamūlakādīsupi pucchāvissajjanāni veditabbāni. Rūpakkhandhamūlakāyeva cettha dukatikacatukkā dassitā. Pañcake pana ‘‘rūpakkhandho ca…pe… viññāṇakkhandho cā’’ti evaṃ bhedato ca, ‘‘pañcakkhandhā katihi khandhehī’’ti evaṃ abhedato cāti dvidhā pucchāvissajjanāni katāni. Evaṃ pāḷinayo veditabboti.

2. Āyatanapadādivaṇṇanā

22. Āyatanapadaniddesādīsu āyatanapadaniddese tāva **cakkhāyatanaṃ ekena khandhenā**ti ekena rūpakkhandheneva, ekena cakkhāyataneneva ekāya cakkhudhātuyāva saṅgahitanti veditabbaṃ. **Sotāyatanā**dīsupi imināva nayena saṅgahāsaṅgaho veditabbo. **Asaṅkhataṃ khandhato ṭhapetvā**ti ettha pana yasmā asaṅkhataṃ dhammāyatanaṃ nāma nibbānaṃ, tañca khandhasaṅgahaṃ na gacchati; tasmā 'khandhato ṭhapetvā'ti vuttaṃ. **Catūhi khandhehī**ti rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhehi. Nibbānavajjañhi dhammāyatanaṃ etehi saṅgahitaṃ. Viññāṇakkhandhena pana ṭhapetvā dhammāyatanadhammadhātuyo sesāyatanadhātūhi ca taṃ na saṅgayhati. Tena vuttaṃ – ''ekena khandhena, ekādasahāyatanehi, sattarasahi dhātūhi asaṅgahita''nti. Yathā ca te heṭṭhā rūpakkhandhamūlakā, evamidhāpi cakkhāyatanamūlakāva nayā veditabbā. Dukamattameva pana pāḷiyaṃ dassetvā ''dvādasāyatanānī''ti abhedatova pucchāvissajjanaṃ kataṃ. Dhātuniddesepi eseva nayo.

40. Saccaniddese – sabbepi dukatikacatukkā pāḷiyaṃ dassitā. Yasmā ca dukatikesu samudayasaccasadisameva maggasaccepi vissajjanaṃ, tasmā taṃ samudayānantaraṃ vuttaṃ.

50. Indriyaniddese – **jīvitindriyaṃ dvīhi khandhehī**ti rūpajīvitindriyaṃ rūpakkhandhena, arūpajīvitindriyaṃ saṅkhārakkhandhena saṅgahitaṃ. Sesaṃ vuttanayānusāreneva veditabbaṃ. Pāḷivavatthānaṃ panettha āyatanadhātuniddesasadisameva.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. Paṭiccasamuppādaniddese – ''avijjā katihi khandhehī''ti pucchaṃ anārabhitvā **avijjā ekena khandhenā**ti evaṃ vissajjanameva dassitaṃ. Tattha **saṅkhārapaccayā viññāṇa**nti paṭisandhiyaṃ pavatte ca sabbampi vipākaviññāṇaṃ. Tenevāha – ''sattahi dhātūhi saṅgahita''nti. Nāmarūpampi paṭisandhipavattivaseneva veditabbaṃ. Tenevettha saddāyatanampi saṅgahetvā ekādasahāyatanehi saṅgaho dassito. **Phassā**dīsu khandhabhedo veditabbo. Aññeneva hi ekena khandhena phasso saṅgahito, aññena vedanā, taṇhāupādānakammabhavā pana saṅkhārakkhandheneva saṅgahitā. Bhavapadañcettha kammabhavādīnaṃ vasena ekādasadhā vibhattaṃ. Tattha kammabhavo phassādīhi sadisavisajjanattā tehi saddhiṃ ekato dassito. Upapattibhavakāmabhavasaññābhavapañcavokārabhavā aññamaññasadisavissajjanattā ekato dassitā. Yasmā cete upādinnakadhammāva tasmā ''ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhī''ti vuttaṃ. Saddāyatanañhi anupādinnaṃ, taṃ ettha na gahitaṃ.

68. Rūpabhavaniddese – **pañcahāyatanehī**ti cakkhusotamanarūpadhammāyatanehi. **Aṭṭhahi dhātūhī**ti cakkhusotacakkhuviññāṇasotaviññāṇarūpadhammamanodhātumanoviññāṇadhātūhi. Arūpabhavādayopi tayo sadisavissajjanattāva ekato dassitā. Tathā asaññābhavaekavokārabhavā. Tattha **dvīhāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanehi. Dhātūsupi eseva nayo. Ekatalavāsikānañhi sesabrahmānaṃ cakkhusabbhāvato tassārammaṇattā tattha rūpāyatanaṃ uddhaṭaṃ.

71. **Jāti dvīhi khandhehī**ti rūpajāti rūpakkhandhena, arūpajāti saṅkhārakkhandhena. Jarāmaraṇesupi eseva nayo. Sokādīsupi **ekena khandhenā**ti sokadukkhadomanassāni vedanākkhandhena, paridevo rūpakkhandhena, upāyāsādayo saṅkhārakkhandhenāti evaṃ khandhaviseso veditabbo.

73. **Iddhipādo dvīhī**ti saṅkhāraviññāṇakkhandhehi, manāyatanadhammāyatanehi, dhammadhātumanoviññāṇadhātūhi ca. **Jhānaṃ dvīhī**ti vedanākkhandhasaṅkhārakkhandhehi. Appamaññādayo sadisavissajjanattā ekato niddiṭṭhā. Cittaṃ pana cetanānantaraṃ nikkhittampi asadisavissajjanattā pacchā gahitaṃ. Tattha appamaññādīsu **ekena khandhenā**ti vedanā vedanākkhandhena, saññā saññākkhandhena, sesā saṅkhārakkhandhena saṅgahitāti evaṃ khandhaviseso veditabbo.

7. Tikapadavaṇṇanā

77. Evaṃ abbhantaramātikāya saṅgahaṃ dassetvā idāni bāhiramātikāya saṅgahaṃ dassetuṃ **kusalā dhammā**tiādi āraddhaṃ. Tattha vedanāttike **tīhi dhātūhī**ti kāyaviññāṇamanoviññāṇadhammadhātūhi. **Sattahi dhātūhī**ti cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātūhi ceva manodhātudhammadhātumanoviññāṇadhātūhi ca. Vipākattike **aṭṭhahi dhātūhī**ti kāyaviññāṇadhātuyā saddhiṃ tāhiyeva. Vipākadhammadhammā pana saṃkiliṭṭhasaṃkilesikehi saddhiṃ sadisavissajjanattā ekato gahitā. Yathā cete, evaṃ sabbatikadukapadesu yaṃ yaṃ padaṃ yena yena padena saddhiṃ sadisavissajjanaṃ hoti, taṃ taṃ uppaṭipāṭiyāpi tena tena saddhiṃ gahetvā vissajjitaṃ. Tattha vuttānusāreneva saṅgahāsaṅgahanayo veditabboti.

Saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā.

2. Dutiyanayo saṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

171. Idāni saṅgahitena asaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **cakkhāyatanenā**tiādi āraddhaṃ. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ – imasmiñhi vāre yaṃ khandhapadena saṅgahitaṃ hutvā āyatanadhātupadehi asaṅgahitaṃ, khandhāyatanapadehi vā saṅgahitaṃ hutvā dhātupadena asaṅgahitaṃ, tassa khandhādīhi asaṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkhandhādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito. So ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthi. Vedanākkhandhena ca vedanākkhandhova saṅgahito. Sopi dhammāyatanadhammadhātūhi asaṅgahito nāma natthi. Evaṃ asaṅgahitatāya abhāvato etāni aññāni ca evarūpāni manāyatanadhammāyatanādīni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni rūpekadesaṃ arūpena asammissaṃ, viññāṇekadesañca aññena asammissaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Pariyosāne ca –

''Dasāyatanā sattarasa dhātuyo,
Sattindriyā asaññābhavo ekavokārabhavo;
Paridevo sanidassanasappaṭighaṃ,
Anidassanaṃ punadeva sappaṭighaṃ upādā''ti.

Evaṃ **uddānagāthāya** dassitāneva. Tasmā tesaṃ vaseneva saṅgahāsaṅgaho veditabbo. Pañhavasena hi imasmiṃ vāre āyatanadhātuvaseneva sadisavissajjane vīsati dhamme samodhānetvā eko pañho kato, satta viññāṇadhātuyo samodhānetvā eko, sattindriyāni samodhānetvā eko, dve bhave samodhānetvā eko, paridevena ca sanidassanasappaṭighehi ca eko, anidassanasappaṭighehi eko, sanidassanehi eko, sappaṭighehi ca upādādhammehi ca ekoti aṭṭha pañhā katā. Tesu khandhādivibhāgo evaṃ veditabbo seyyathidaṃ – paṭhamapañhe tāva **catūhi khandhehī**ti arūpakkhandhehi, **dvīhāyatanehī**ti cakkhāyatanādīsu ekekena saddhiṃ manāyatanena, **aṭṭhahi dhātūhī**ti cakkhudhātuādīsu ekekāya saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

Tatrāyaṃ nayo – cakkhāyatanena hi khandhasaṅgahena rūpakkhandho saṅgahito. Tasmiṃ saṅgahite rūpakkhandhe āyatanasaṅgahena cakkhāyatanamevekaṃ saṅgahitaṃ. Sesāni dasa āyatanāni asaṅgahitāni. Dhātusaṅgahenapi tena cakkhudhātuyevekā saṅgahitā. Sesā dasa dhātuyo asaṅgahitā. Iti yāni tena asaṅgahitāni dasāyatanāni, tāni cakkhāyatanamanāyatanehi dvīhi asaṅgahitāni. Yāpi tena asaṅgahitā dasa dhātuyo, tā cakkhudhātuyā ceva sattahi ca viññāṇadhātūhi asaṅgahitāti. Rūpāyatanādīsupi eseva nayo.

172. Dutiyapañhe – yasmā yāya kāyaci viññāṇadhātuyā saṅgahito viññāṇakkhandho manāyatanena asaṅgahito nāma natthi, tasmā **āyatanasaṅgahena saṅgahitā**ti vuttaṃ. Ettha pana **catūhi khandhehī**ti rūpādīhi catūhi. **Ekādasahāyatanehī**ti manāyatanavajjehi. **Dvādasahi dhātūhī**ti yathānurūpā cha viññāṇadhātuyo apanetvā sesāhi dvādasahi. Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhuviññāṇadhātuyeva saṅgahitā, itarā asaṅgahitā. Sotaviññāṇadhātuādīsupi eseva nayo.

173. Tatiyapañhe – cakkhundriyādīnaṃ vissajjanaṃ cakkhāyatanādisadisameva. Itthindriyapurisindriyesu pana dhammāyatanena saddhiṃ dve āyatanāni, dhammadhātuyā ca saddhiṃ aṭṭha dhātuyo veditabbā.

174. Catutthapañhe – **tīhāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanamanāyatanehi. Tesu hi bhavesu rūpāyatanadhammāyatanavasena dveva āyatanāni tehi saṅgahitāni. Sesāni nava rūpāyatanāni teheva ca dvīhi, manāyatanena cāti tīhi asaṅgahitāni nāma honti. **Navahi dhātūhī**ti rūpadhātudhammadhātūhi saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

175. Pañcamapañhe – **dvīhāyatanehī**ti paṭhamapadaṃ sandhāya saddāyatanamanāyatanehi. Dutiyapadaṃ sandhāya rūpāyatanamanāyatanehi. Dhātuyopi tesaṃyeva ekekena saddhiṃ satta viññāṇadhātuyo veditabbā.

176. Chaṭṭhapañhe – **dasahāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanavajjehi. **Soḷasahi dhātūhī**ti rūpadhātudhammadhātuvajjeheva. Kathaṃ? Anidassanasappaṭighā hi dhammā nāma nava oḷārikāyatanāni. Tehi khandhasaṅgahena saṅgahite rūpakkhandhe, āyatanasaṅgahena tāneva navāyatanāni saṅgahitāni. Rūpāyatanadhammāyatanāni asaṅgahitāni. Dhātusaṅgahenapi tā eva nava dhātuyo saṅgahitā. Rūpadhātudhammadhātuyo asaṅgahitā. Iti yāni tehi asaṅgahitāni dve āyatanāni, tāni rūpāyatanavajjehi navahi oḷārikāyatanehi, manāyatanena cāti dasahi asaṅgahitāni. Yāpi tehi asaṅgahitā dve dhātuyo, tā rūpadhātuvajjāhi navahi oḷārikadhātūhi, sattahi ca viññāṇadhātūhīti soḷasahi asaṅgahitāti veditabbā.

177. Sattamapañhe – **dvīhāyatanehī**ti rūpāyatanamanāyatanehi. **Aṭṭhahi dhātūhī**ti rūpadhātuyā saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

178. Aṭṭhamapañhe – **ekādasahāyatanehī**ti sappaṭighadhamme sandhāya dhammāyatanavajjehi, upādādhamme sandhāya phoṭṭhabbāyatanavajjehi. Dhātūsupi eseva nayo. Atthayojanā panettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Saṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā.

3. Tatiyanayo asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. Idāni asaṅgahitenasaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ – imasmiñhi vāre yaṃ khandhapadena asaṅgahitaṃ hutvā āyatanadhātupadehi saṅgahitaṃ, tassa khandhādīhi saṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkhandhaviññāṇakkhandhacakkhāyatanādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi cattāro khandhā khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Tesu tena ekadhammopi āyatanadhātusaṅgahena saṅgahito nāma natthi. Nanu ca vedanādayo dhammāyatanena saṅgahitāti? Saṅgahitā. Na pana rūpakkhandhova dhammāyatanaṃ, rūpakkhandhato hi sukhumarūpamattaṃ dhammāyatanaṃ bhajati. Tasmā ye dhammāyatanena saṅgahitā, na te rūpakkhandhena saṅgahitā nāma. Viññāṇakkhandhenapi itare cattāro khandhā asaṅgahitā. Tesu tena ekopi āyatanadhātusaṅgahena saṅgahito nāma natthi. Evaṃ saṅgahitatāya abhāvato etāni aññāni ca evarūpāni cakkhāyatanādīni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni viññāṇena vā oḷārikarūpena vā asammissaṃ dhammāyatanekadesaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Tayo khandhā tathā saccā, indriyāni ca soḷasa;
Padāni paccayākāre, cuddasūpari cuddasa.

‘‘Samatiṃsa padā honti, gocchakesu dasasvatha;
Duve cūḷantaradukā, aṭṭha honti mahantarā’’ti.

Etesu pana padesu sadisavissajjanāni padāni ekato katvā sabbepi dvādasa pañhā vuttā. Tesu evaṃ khandhavibhāgo veditabbo. Āyatanadhātūsu pana bhedo natthi. Tattha paṭhamapañhe tāva – **tīhi khandhehī**ti rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi. Āyatanadhātuyo pana dhammāyatanadhammadhātuvasena veditabbā.

Tatrāyaṃ nayo – vedanākkhandhena hi nibbānañca sukhumarūpasaññāsaṅkhārā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tesu nibbānaṃ khandhasaṅgahaṃ na gacchati, sesā rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi saṅgahaṃ gacchanti. Āyatanadhātusaṅgahaṃ pana nibbānampi gacchateva. Tena vuttaṃ – ‘‘asaṅkhataṃ khandhato ṭhapetvā tīhi khandhehi, ekenāyatanena, ekāya dhātuyā saṅgahitā’’ti. Saññākkhandhapakkhe panettha saññaṃ apanetvā vedanāya saddhiṃ tayo khandhā saṅkhārādīsu saṅkhārakkhandhaṃ apanetvā rūpavedanāsaññāvasena tayo khandhā veditabbā.

180. Dutiye – **catūhi khandhehī**ti viññāṇavajjehi. Te hi nirodhena khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā.

181. Tatiye – **dvīhī**ti vedanāsaññākkhandhehi. Rūpārūpajīvitindriyena hi vedanāsaññāviññāṇakkhandhā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Tesu pana vedanāsaññāva āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tena vuttaṃ – ‘‘vedanāsaññākkhandhehī’’ti. Iminā upāyena sabbattha khandhabhedo veditabbo. Ito parañhi khandhānaṃ nāmamattameva vakkhāma.

182. Catutthe – **tīhi khandhehī**ti itthindriyapurisindriyesu vedanāsaññāsaṅkhārehi, vedanāpañcake rūpasaññāsaṅkhārehi; saddhindriyādīsu phassapariyosānesu rūpavedanāsaññākkhandhehi. Vedanāya vedanākkhandhasadisova taṇhupādānakammabhavesu saṅkhārakkhandhasadisova vinicchayo.

183. Pañcame – jātijarāmaraṇesu jīvitindriyasadisova. Jhānena pana nibbānaṃ sukhumarūpaṃ saññā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tasmā taṃ sandhāya rūpakkhandhasaññākkhandhānaṃ vasena dve khandhā veditabbā.

184. Chaṭṭhe – sokādittaye vedanāya sadiso. Upāyāsādīsu saṅkhārasadiso. Puna vedanāya vedanākkhandhasadiso, saññāya saññākkhandhasadiso, cetanādīsu saṅkhārakkhandhasadiso vinicchayo. Iminā upāyena sattamapañhādīsupi saṅgahāsaṅgaho veditabboti.

Asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā.

4. Catutthanayo saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. Idāni saṅgahitenasaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **samudayasaccenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ khandhādīhi saṅgahitena khandhādivasena saṅgahitaṃ, puna tasseva khandhādīhi saṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ khandhāyatanadhātūsu ekampi sakalakoṭṭhāsaṃ gahetvā ṭhitapadesu na yujjati. Sakalena hi khandhādipadena aññaṃ khandhādivasena saṅgahitaṃ nāma natthi, yaṃ attano saṅgāhakaṃ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṃ gaccheyya. Tasmā tathārūpāni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni saṅkhārekadesaṃ vā aññena asammissaṃ dīpenti – vedanekadesaṃ vā sukhumarūpaṃ vā saddekadesaṃ vā, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Dve saccā pannarasindriyā, ekādasa paṭiccapadā;
Uddhaṃ puna ekādasa, gocchakapadamettha tiṃsavidha’’nti.

Pañhā panettha dveyeva honti. Tattha yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadeva yehi dhammehi khandhādivasena saṅgahitaṃ, te dhamme sandhāya sabbattha **ekena khandhenā**tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ nayo – samudayasaccena hi taṇhāvajjā sesā saṅkhārā khandhādisaṅgahena saṅgahitā. Puna tehi taṇhāva saṅgahitā. Sā taṇhā puna saṅkhāreheva khandhādisaṅgahena saṅgahitāti. Eseva nayo sabbattha. Arūpadhammapucchāsu panettha saṅkhārakkhandho vā vedanākkhandho vā eko khandho nāma. Rūpadhammapucchāsu rūpakkhandho. Paridevapucchāya saddāyatanaṃ ekaṃ āyatanaṃ nāma. Saddadhātu ekā dhātu nāma, sesaṭṭhānesu dhammāyatanadhammadhātuvaseneva attho veditabboti.

Saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā.

5. Pañcamanayo asaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

193. Idāni asaṅgahitena asaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ khandhādīhi asaṅgahitena khandhādivasena asaṅgahitaṃ, puna tasseva khandhādīhi asaṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pañcakkhandhaggāhakesu dukkhasaccādīsu viññāṇena saddhiṃ sukhumarūpaggāhakesu anidassanaappaṭighādīsu ca padesu na yujjati. Tādisena hi padena nibbānaṃ khandhasaṅgahamattaṃ na gaccheyya. Sesā khandhādīhi asaṅgahitadhammā nāma natthi. Tasmā tathārūpāni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana pañcakkhandhe viññāṇañca sukhumarūpena saddhiṃ ekato na dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Sabbe khandhā tathāyatanadhātuyo saccato tayo;
Indriyānipi sabbāni, tevīsati paṭiccato.

‘‘Parato soḷasa padā, tecattālīsakaṃ tike;

Gocchake sattati dve ca, satta cūḷantare padā.

‘‘Mahantare padā vuttā, aṭṭhārasa tato paraṃ;
Aṭṭhāraseva ñātabbā, sesā idha na bhāsitā’’ti.

Pañhā panettha sadisavissajjanānaṃ vasena samodhānetvā katihi saddhiṃ sabbepi catuttiṃsa honti. Tattha yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadeva yehi khandhādīhi asaṅgahitaṃ, te dhamme sandhāya **ekena khandhena**tiādi vuttaṃ.

Tatrāyaṃ nayo – rūpakkhandhena hi cattāro khandhā nibbānañca khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Āyatanadhātusaṅgahena pana ṭhapetvā viññāṇaṃ avasesā saṅgahitāti viññāṇameva tīhipi khandhasaṅgahādīhi asaṅgahitaṃ nāma. Puna tena viññāṇena saddhiṃ nibbānena cattāro khandhā khandhādisaṅgahena asaṅgahitā. Te sabbepi puna viññāṇeneva khandhādisaṅgahena asaṅgahitāti ekena khandhena, ekenāyatanena, sattahi dhātūhi asaṅgahitā nāma honti. Atha vā – yadetaṃ rūpakkhandhena viññāṇameva tīhi khandhādisaṅgahehi asaṅgahitaṃ, tehipi viññāṇadhammehi te rūpadhammāva tīhi saṅgahehi asaṅgahitā. Puna te rūpadhammā viññāṇeneva tīhi saṅgahehi asaṅgahitā. Viññāṇañca khandhato eko viññāṇakkhandho hoti, āyatanato ekaṃ manāyatanaṃ, dhātuto satta viññāṇadhātuyo. Tasmā ‘‘ekena khandhenā’’tiādi vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadeva yehi dhammehi khandhādivasena asaṅgahitaṃ, tesaṃ dhammānaṃ vasena khandhādayo veditabbā. Tattha dutiyapañhe tāva – rūpaviññāṇānaṃ vasena veditabbā. Vedanādayo hi rūpaviññāṇeheva khandhādisaṅgahena asaṅgahitā. Te ca dve khandhā ekādasāyatanāni sattarasa dhātuyo honti.

195. Tatiyapañhe – viññāṇaṃ rūpādīhi catūhi asaṅgahitanti tesaṃ vasena khandhādayo veditabbā.

196. Catutthapañhe – cakkhāyatanaṃ vedanādīhi catūhīti iminā nayena sabbattha khandhādayo veditabbā. Pariyosāne – rūpañca dhammāyatananti uddānagāthāya dassitadhammāyeva aññenākārena saṅkhipitvā dassitāti.

Asaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā.

6. Chaṭṭhanayo sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. Idāni sampayogavippayogapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandho**tiādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ labbhati yañca na labbhati taṃ sabbaṃ pucchāya gahitaṃ. Vissajjane pana yaṃ na labbhati, taṃ natthīti paṭikkhittaṃ. Catūhi sampayogo, catūhi vippayogo; sabhāgo visabhāgoti hi vacanato catūhi arūpakkhandheheva sabhāgānaṃ ekasantānasmiṃ ekakkhaṇe uppannānaṃ arūpakkhandhānaṃyeva aññamaññaṃ sampayogo labbhati. Rūpadhammānaṃ pana rūpena nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhiṃ sampayogo nāma natthi. Tathā rūpanibbānānaṃ arūpakkhandhehi, visabhāgā hi te tesaṃ. Yathā ca arūpakkhandhānaṃ rūpanibbānehi, evaṃ bhinnasantānehi nānākkhaṇikehi arūpadhammehipi saddhiṃ natthiyeva. Tepi hi tesaṃ santānakkhaṇavisabhāgatāya visabhāgāyeva. Ayaṃ pana visabhāgatā saṅgahaṭṭhena virujjhanato saṅgahanaye natthi. Gaṇanūpagamattañhi saṅgahaṭṭho. Sampayoganaye pana atthi, ekuppādatādilakkhaṇañhi sampayogaṭṭhoti. Evamettha yassa ekadhammenapi sampayogalakkhaṇaṃ na yujjhati, tassa pucchāya saṅgahaṃ katvāpi **natthī**ti paṭikkhepo kato. Yassa vippayogalakkhaṇaṃ yujjati, tassa vippayogo dassito. Yāni pana padāni sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutte rūpena nibbānena vā missakadhamme dīpenti, tāni sabbathāpi idha na yujjantīti na gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Dhammāyatanaṃ dhammadhātu, dukkhasaccañca jīvitaṃ;
Saḷāyatanaṃ nāmarūpaṃ, cattāro ca mahābhavā.

‘‘Jātijarā ca maraṇaṃ, tikesvekūnavīsati;
Gocchakesu ca paññāsa, aṭṭha cūḷantare padā.

‘‘Mahantare pannarasa, aṭṭhārasa tato pare;
Tevīsa padasataṃ etaṃ, sampayoge na labbhatī’’ti.

Dhammāyatanañhi rūpanibbānamissakattā tasmiṃ apariyāpannena viññāṇenapi na sakkā sampayuttanti vattuṃ. Yasmā panettha vedanādayo viññāṇena sampayuttā, tasmā vippayuttantipi na sakkā vattuṃ. Sesesupi eseva nayo. Evaṃ sabbatthāpi etāni na yujjantīti idha na gahitāni. Sesāni khandhādīni yujjantīti tāni gahetvā ekekavasena ca samodhānena ca pañhavissajjanaṃ kataṃ. Tesu pañhesu, paṭhame – **ekenāyatanenā**ti manāyatanena. **Kehicī**ti dhammāyatanadhammadhātupariyāpannehi vedanāsaññāsaṅkhārehi.

229. Dutiye – **tīhī**ti pucchitaṃ pucchitaṃ ṭhapetvā sesehi. **Kehici sampayutto**ti vedanākkhandho saññāsaṅkhārehi. Itarepi attānaṃ ṭhapetvā itarehi. **Kehici vippayutto**ti rūpanibbānehi. Evaṃ sabbattha rūpassa vippayoge dhammāyatanadhammadhātūsu arūpaṃ, arūpassa vippayoge rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Tatiyapañho uttānatthova.

231. Catutthe – ‘katihi khandhehī’tiādiṃ avatvā **sampayuttanti natthī**ti vuttaṃ. Taṃ pana khandhādīnaṃyeva vasena veditabbaṃ. Paratopi evarūpesu pañhesu eseva nayo. Ādipañhasmiñhi sarūpato dassetvā parato pāḷi saṃkhittā. Iminā nayena sabbattha atthayojanā veditabbā. Yattha pana nātipākaṭā bhavissati, tattha naṃ pākaṭaṃ katvāva gamissāma.

234. **Soḷasahi dhātūhī**ti cakkhuviññāṇadhātu tāva attānaṃ ṭhapetvā chahi viññāṇadhātūhi, dasahi ca rūpadhātūhi. Sesāsupi eseva nayo.

235. **Tīhi khandhehī**ti saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā sesehi. **Ekāya dhātuyā**ti **manoviññāṇadhātuyā.** Samudayamaggānañhi aññāya dhātuyā sampayogo natthi. **Ekena khandhenā**ti saṅkhārakkhandhena. **Ekenāyatanenā**ti dhammāyatanena. **Ekāya dhātuyā**ti dhammadhātuyā. Etesu hi taṃ saccadvayaṃ kehici sampayuttaṃ.

238. Sukhindriyādipañhe – **tīhī**ti saññāsaṅkhāraviññāṇehi. **Ekāya dhātuyā**ti kāyaviññāṇadhātuyā, manoviññāṇadhātuyā ca. **Chahi dhātūhī**ti kāyaviññāṇadhātuvajjāhi.

245. Rūpabhavapañhe – sabbesampi arūpakkhandhānaṃ arūpāyatanānañca atthitāya **na kehicī**ti vuttaṃ. Ghānajivhākāyaviññāṇadhātūnaṃ pana natthitāya **tīhi dhātūhi vippayutto**ti vuttaṃ.

256. Adhimokkhapañhe – **dvīhi dhātūhī**ti manodhātumanoviññāṇadhātūhi. **Pannarasahī**ti sesāhi dasahi rūpadhātūhi, pañcahi ca cakkhuviññāṇādīhi.

257. Kusalapañhe – kusalehi catunnampi khandhānaṃ gahitattā sampayogo paṭikkhitto.

258. Vedanāttikapañhe – **ekena khandhenā**ti vedanākkhandheneva. **Pannarasahī**ti cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātumanodhātūhi ceva rūpadhātūhi ca. **Ekādasahī**ti kāyaviññāṇadhātuyā saddhiṃ rūpadhātūhi.

262. Nevavipākanavipākadhammadhammapañhe – **pañcahī**ti cakkhuviññāṇādīhi. Anupādinnaanupādāniyapañhe – **chahī**ti manoviññāṇadhātuvajjāhi. Savitakkasavicārapañhe – **pannarasahī**ti pañcahi viññāṇehi saddhiṃ rūpadhātūhi. Avitakkavicāramattapañhe – **ekena khandhenā**tiādi saṅkhārakkhandhavaseneva veditabbaṃ. Dutiyajjhānavicārañhi ṭhapetvā sesā **avitakkavicāramattā** nāma. Pītiṃ ṭhapetvā sesā **pītisahagatā**. Tattha vicāro vicārena, pīti ca pītiyā na sampayuttāti saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūsu kehici sampayuttā nāma. **Soḷasahī**ti dhammadhātumanoviññāṇadhātuvajjāheva. Avitakkaavicārapañhe – **ekāya dhātuyā**ti manodhātuyā. **Sukhasahagatā upekkhāsahagatā** ca vedanāttike vuttāva. **Dassanenapahātabbā**dayo kusalasadisāva.

271. **Parittārammaṇaṃ** vipākadhammasadisaṃ. **Ekāya dhātuyā**ti dhammadhātuyā. **Kehicī**ti ye tattha parittārammaṇā na honti, tehi. Dhammadhātu pana parittārammaṇānaṃ channaṃ cittuppādānaṃ vasena catūhi khandhehi saṅgahitattā paṭhamapaṭikkhepameva bhajati. **Mahaggatārammaṇā**dayo kusalasadisāva.

273. Anuppannesu – **pañcahi dhātūhī**ti cakkhuviññāṇādīhi. Tāni hi ekantena uppādidhammabhūtāneva, uppannakoṭṭhāsampi pana bhajanti. **Paccuppannārammaṇā**dayo parittārammaṇasadisāva. **Hetu**ādayo samudayasadisāva. **Sahetukā ceva na ca hetū**pi pītisahagatasadisāva. Tathā **parāmāsasampayuttā. Anupādinnā** anuppannasadisāva. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sampayogavippayogapadavaṇṇanā.

7. Sattamanayo sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. Idāni sampayuttenavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ – imasmiñhi vāre pucchāya uddhaṭapadena ye dhammā sampayuttā, tehi ye dhammā vippayuttā, tesaṃ khandhādīhi vippayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkhandhādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi sampayuttā nāma natthi. Tasmā tañca aññāni ca evarūpāni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme viññāṇañca aññena asammissaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Cattāro khandhāyatanañca ekaṃ,
Dve indriyā dhātupadāni satta;
Tayo paṭiccā atha phassasattakaṃ,
Tike tayo satta mahantare ca.

‘‘Ekaṃ savitakkaṃ, savicāramekaṃ;
Yuttaṃ upekkhāya ca ekamevā’’ti.

Pariyosāne – khandhā caturotiādināpi ayamevattho saṅgahito. Tattha yāni padāni sadisavissajjanāni, tāni uppaṭipāṭiyāpi samodhānetvā tattha vedanākkhandhādikā pañhā katā. Tesu evaṃ khandhādivibhāgo veditabbo. Vedanākkhandhādipañhe tāva – **ekenā**ti manāyatanena. **Sattahī**ti viññāṇadhātūhi. **Kehicī**ti dhammāyatane vedanādīhi. Viññāṇadhātupañhe – **te dhammā na kehicī**ti te pucchāya uddhaṭapadaṃ viññāṇadhātuṃ ṭhapetvā sesā cha viññāṇadhātudhammā, rūpaṃ, nibbānañca. Tehi sabbesaṃ khandhāyatanānaṃ saṅgahitattā na kehici khandhehi āyatanehi vā vippayuttā. **Ekāya dhātuyā**ti yā yā pucchāya uddhaṭā hoti tāya tāya.

309. Upekkhindriyapañhe – **pañcahī**ti upekkhāsampayuttāhi cakkhuviññāṇadhātuādīhi. Iminā nayena sabbattha pucchāya uddhaṭapadeneva saddhiṃ vippayuttānaṃ vasena attho veditabboti.

Sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā.

8. Aṭṭhamanayo vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Idāni vippayuttenasampayuttapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha sabbāpi pucchā moghapucchāva. Rūpakkhandhena hi vippayuttā nāma cattāro khandhā, tesaṃ aññehi sampayogo natthi. Vedanākkhandhena vippayuttaṃ rūpaṃ nibbānañca, tassa ca kenaci sampayogo natthi. Evaṃ sabbapadesu. Vippayuttānaṃ pana sampayogābhāvo veditabbo. Iti pucchāya moghattā sabbavissajjanesu **natthi natthi**icceva vuttanti.

Vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā.

9. Navamanayo sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. Idāni sampayuttenasampayuttapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ khandhādivasena sampayuttaṃ, puna tasseva khandhādīhi sampayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ rūpena vā rūpamissakehi vā sabbarūpakkhandhasaṅgāhakehi vā padehi saddhiṃ na yujjati. Rūpena hi rūpamissakena vā aññesaṃ sampayogo natthi. Sabbarūpakkhandhasaṅgāhakehi sabbesaṃ sampayogārahānaṃ khandhādīnaṃ gahitattā aññaṃyeva natthi, yaṃ tena saha sampayogaṃ gaccheyya. Tasmā tathārūpāni padāni idha na gahitāni. Yāni pana padāni rūpena asammissaṃ arūpekadesaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Arūpakkhandhā cattāro, manāyatanameva ca;
Viññāṇadhātuyo satta, dve saccā cuddasindriyā.

‘‘Paccaye dvādasa padā, tato upari soḷasa;
Tikesu aṭṭha gocchake, tecattālīsameva ca.

‘‘Mahantaraduke satta, padā piṭṭhidukesu cha;
Navamassa padassete, niddese saṅgahaṃ gatā’’ti.

Sabbapañhesu pana ye dhammā pucchāya uddhaṭā, te yehi sampayuttā honti, tesaṃ vasena khandhādibhedo veditabbo. Vedanākkhandhena hi itare tayo khandhā sampayuttā, puna tehi vedanākkhandho sampayutto. So tehi saññādīhi tīhi khandhehi, ekena manāyatanena, sattahi viññāṇadhātūhi, ekasmiṃ dhammāyatane, dhammadhātuyā ca, kehici saññāsaṅkhāreheva sampayutto. Eseva nayo sabbatthāti.

Sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā.

10. Dasamanayo vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Idāni vippayuttenavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye sampayogavippayogapadaniddese rūpakkhandhādayo dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Sadisavissajjanānaṃ pana ekato gahitattā padāni aññāya paṭipāṭiyā āgatāni. Tattha yaṃ padaṃ pucchāya uddhaṭaṃ, taṃ yehi dhammehi vippayuttaṃ, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo. Rūpakkhandhena hi vedanādayo vippayuttā, tehi ca rūpakkhandho vippayutto. Nibbānaṃ pana sukhumarūpagatikameva. So rūpakkhandho catūhi khandhehi, ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi, dhammāyatanadhammadhātūsu, kehici vedanādīhi dhammeheva vippayutto. Eseva nayo sabbatthāti.

Vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā.

11. Ekādasamanayo saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Idāni saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **samudayasaccenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye saṅgahitenasaṅgahitapadaniddese samudayasaccādayova dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Sadisavissajjanānaṃ pana ekato gahitattā padāni aññāya paṭipāṭiyā āgatāni. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭapadena khandhādisaṅgahena saṅgahitā, tesaṃ yehi sampayogo vā vippayogo vā hoti, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo – samudayasaccena tāva saṅkhārakkhandhapariyāpannā dhammā khandhādisaṅgahena saṅgahitā. Te ca sesehi tīhi khandhehi, ekena manāyatanena, sattahi viññāṇadhātūhi, saṅkhārakkhandhe dhammāyatanadhammadhātūsu ca ṭhapetvā taṇhaṃ sesehi sampayuttattā kehici sampayuttā nāma. Ekena pana rūpakkhandhena, dasahi rūpāyatanehi, rūpadhātūhi ca vippayuttā, ekasmiṃ dhammāyatane dhammadhātuyā ca, rūpanibbānehi vippayuttattā kehici vippayuttā nāma. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā.

12. Dvādasamanayo sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Idāni sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye sampayuttenasampayuttapadaniddese vedanākkhandhādayo dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭapadena sampayuttā, tesaṃ yehi saṅgaho vā asaṅgaho vā hoti, tesaṃ vasena khandhādibhedo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo – vedanākkhandho hi saññādīhi sampayutto. Te saññādayo tīhi saññādikkhandhehi, dvīhi dhammāyatanamanāyatanehi, dhammadhātuyā ceva, sattahi ca viññāṇadhātūhīti aṭṭhahi dhātūhi saṅgahitā, sesāhi khandhāyatanadhātūhi asaṅgahitā. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā.

13. Terasamanayo asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. Idāni asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye pañcame asaṅgahitenaasaṅgahitapadaniddese rūpakkhandhena sadisapañhā dhammā, ye ca arūpabhavena sadisā, teyeva uddhaṭā. Sesā pana na ruhantīti na uddhaṭā. Vedanākkhandhena hi khandhādivasena pana rūpārūpadhammā asaṅgahitā honti. Tesañca sampayogo nāma natthi. Tasmā yāni padāni ruhanti, tāneva sadisavissajjanehi saddhiṃ samodhānetvā uddhaṭāni. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭadhammehi khandhādivasena asaṅgahitā, te yehi sampayuttā ca vippayuttā ca, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo – rūpakkhandhena tāva viññāṇameva tīhi saṅgahehi asaṅgahitaṃ. Taṃ vedanādīhi tīhi khandhehi, dhammāyatanadhammadhātūsu ca vedanādīheva sampayuttaṃ. Ekena rūpakkhandhena, dasahi rūpāyatanarūpadhātūhi, dhammāyatanadhammadhātūsu ca rūpanibbānadhammehi vippayuttaṃ. Taṃ sandhāya **te dhammā tīhi khandhehī**tiādi vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha attho veditabboti.

Asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā.

14. Cuddasamanayo vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. Idāni vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yesaṃ padānaṃ vippayogo na ruhati, tāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Kāni pana tānīti? Dhammāyatanādīni. Dhammāyatanassa hi khandhādīsu ekenāpi vippayogo na ruhati. Dhammadhātuādīsupi eseva nayo. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Dhammāyatanaṃ dhammadhātu, jīvitindriyameva ca;
Nāmarūpapadañceva, saḷāyatanameva ca.

‘‘Jātiādittayaṃ ekaṃ, padaṃ vīsatime tike;
Tikāvasānikaṃ ekaṃ, satta cūḷantare padā.

‘‘Daseva gocchake honti, mahantaramhi cuddasa;
Cha padāni tato uddhaṃ sabbānipi samāsato;
Padāni ca na labbhanti, cattālīsañca satta cā’’ti.

Pariyosāne ca – dhammāyatanaṃ dhammadhātūti gāthāpi imamevatthaṃ dīpetuṃ vuttā. Imāni pana ṭhapetvā sesāni sabbānipi labbhanti. Tesu khandhādivibhāgo vuttanayānusāreneva veditabboti.

Vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Dhātuppabhedakusalo, yaṃ dhātukathaṃ tathāgato āha;
Tassā nayamukhabheda-ppakāsanaṃ niṭṭhitaṃ hoti.

Iminā nayamukhabheda-ppakāsanena hi vibhāvinā sakkā;
Ñātuṃ sabbepi nayā, saṅkhepakathāva iti vuttā.

Ekekassa pana sace, padassa vitthārameva bhāseyyaṃ;
Vacanañca ativiya bahuṃ, bhaveyya attho ca aviseso.

Iti ūnabhāṇavāradvayāya, yaṃ tantiyā mayā etaṃ;
Kurunā pattaṃ puññaṃ, sukhāya taṃ hotu lokassāti.

Dhātukathā-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā

Nipuṇatthaṃ pakaraṇaṃ, dhātubhedappakāsano;
Satthā dhātukathaṃ nāma, desayitvā surālaye.

Anantaraṃ tassa jino, paññattibhedadīpanaṃ;
Āha puggalapaññattiṃ, yaṃ loke aggapuggalo.

Tassā saṃvaṇṇanokāso, yasmā dāni upāgato;
Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. **Cha paññattiyo – khandhapaññatti…pe… puggalapaññatti**ti ayaṃ tāva puggalapaññattiyā uddeso. Tattha **chā**ti gaṇanaparicchedo. Tena ye dhamme idha paññapetukāmo tesaṃ gaṇanavasena saṃkhepato paññattiparicchedaṃ dasseti. **Paññattiyo**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tattha ‘‘ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapetī’’ti (saṃ. ni. 2.20) āgataṭṭhāne paññāpanā dassanā pakāsanā paññatti nāma. ‘‘Supaññattaṃ mañcapīṭha’’nti (pārā. 269) āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā paññatti nāma. Idha ubhayampi vaṭṭati. Cha paññattiyoti hi cha paññāpanā, cha dassanā pakāsanātipi; cha ṭhapanā nikkhipanātipi idha adhippetameva. Nāmapaññatti hi te te dhamme dassetipi, tena tena koṭṭhāsena ṭhapetipi.

Khandhapaññattītiādi pana saṃkhepato tāsaṃ paññattīnaṃ sarūpadassanaṃ. Tattha khandhānaṃ ‘khandhā’ti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā

khandhapaññatti nāma. Āyatanānaṃ āyatanānīti, dhātūnaṃ dhātuyoti, saccānaṃ saccānīti, indriyānaṃ indriyānīti, puggalānaṃ puggalāti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā **puggalapaññatti** nāma.

Pāḷimuttakena pana aṭṭhakathānayena aparāpi cha paññattiyo – vijjamānapaññatti, avijjamānapaññatti, vijjamānena avijjamānapaññatti, avijjamānena vijjamānapaññatti, vijjamānena vijjamānapaññatti, avijjamānena avijjamānapaññattīti. Tattha kusalākusalasseva saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjamānassa sato sambhūtassa dhammassa paññāpanā **vijjamānapaññatti** nāma. Tathā avijjamānassa lokaniruttimattasiddhassa itthipurisādikassa paññāpanā **avijjamānapaññatti** nāma. Sabbākārenapi anupalabbhaneyyassa vācāvatthumattasseva pañcamasaccādikassa titthiyānaṃ aṇupakatipurisādikassa vā paññāpanāpi avijjamānapaññattiyeva. Sā pana sāsanāvacarā na hotīti idha na gahitā. Iti imesaṃ vijjamānāvijjamānānaṃ vikappanavasena sesā veditabbā. ‘Tevijjo’, ‘chaḷabhiñño’tiādīsu hi tisso vijjā cha abhiññā ca vijjamānā, puggalo avijjamāno. Tasmā tisso vijjā assāti tevijjo, cha abhiññā assāti chaḷabhiññoti evaṃ vijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā **vijjamānena avijjamānapaññatti** nāma. ‘Itthirūpaṃ’, ‘purisarūpa’ntiādīsu pana itthipurisā avijjamānā, rūpaṃ vijjamānaṃ. Tasmā itthiyā rūpaṃ itthirūpaṃ, purisassa rūpaṃ purisarūpanti evaṃ avijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā **avijjamānena vijjamānapaññatti** nāma. Cakkhusamphasso, sotasamphassotiādīsu cakkhusotādayopi phassopi vijjamānoyeva. Tasmā cakkhumhi samphasso, cakkhuto jāto samphasso, cakkhussa vā phalabhūto samphasso cakkhusamphassoti evaṃ vijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā **vijjamānena vijjamānapaññatti** nāma. Khattiyaputto, brāhmaṇaputto, seṭṭhiputtotiādīsu khattiyādayopi avijjamānā, puttopi. Tasmā khattiyassa putto khattiyaputtoti evaṃ avijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā **avijjamānena avijjamānapaññatti** nāma. Tāsu imasmiṃ pakaraṇe purimā tissova paññattiyo labbhanti. ‘‘Khandhapaññatti…pe… indriyapaññattī’’ti imasmiñhi ṭhāne vijjamānasseva paññāpitattā vijjamānapaññatti labbhati. ‘‘Puggalapaññattī’’ti pade avijjamānapaññatti. Parato pana ‘tevijjo’, ‘chaḷabhiñño’tiādīsu vijjamānena avijjamānapaññatti labbhatīti.

Aṭṭhakathāmuttakena pana ācariyanayena aparāpi cha paññattiyo – upādāpaññatti, upanidhāpaññatti, samodhānapaññatti, upanikkhittapaññatti, tajjāpaññatti, santatipaññattīti. Tattha yo rūpavedanādīhi ekattena vā aññattena vā rūpavedanādayo viya saccikaṭṭhaparamatthena anupalabbhasabhāvopi rūpavedanādibhede khandhe upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā sammato satto. Tāni tāni aṅgāni upādāya ratho gehaṃ muṭṭhi uddhananti ca; te teyeva rūpādayo upādāya ghaṭo paṭo; candasūriyaparivattādayo upādāya kālo, disā; taṃ taṃ bhūtanimittañceva bhāvanānisaṃsañca upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā sammataṃ tena tenākārena upaṭṭhitaṃ uggahanimittaṃ paṭibhāganimittanti ayaṃ evarūpā **upādāpaññatti** nāma. Paññapetabbaṭṭhena cesā paññatti nāma, na paññāpanaṭṭhena. Yā pana tassatthassa paññāpanā, ayaṃ avijjamānapaññattiyeva.

Yā paṭhamadutiyādīni upanidhāya dutiyaṃ tatiyantiādikā, aññamaññañca upanidhāya dīghaṃ rassaṃ, dūraṃ, santikantiādikā paññāpanā; ayaṃ **upanidhāpaññatti** nāma. Apicesā upanidhāpaññatti – tadaññāpekkhūpanidhā, hatthagatūpanidhā, sampayuttūpanidhā, samāropitūpanidhā, avidūragatūpanidhā, paṭibhāgūpanidhā, tabbahulūpanidhā, tabbisiṭṭhūpanidhātiādinā bhedena anekappakārā.

Tattha dutiyaṃ tatiyantiādikāva tadaññaṃ apekkhitvā vuttatāya **tadaññāpekkhūpanidhā** nāma. Chattapāṇi, satthapāṇītiādikā hatthagataṃ upanidhāya vuttatāya **hatthagatūpanidhā** nāma. Kuṇḍalī, sikharī, kiriṭītiādikā sampayuttaṃ upanidhāya vuttatāya **sampayuttūpanidhā** nāma. Dhaññasakaṭaṃ, sappikumbhotiādikā samāropitaṃ upanidhāya vuttatāya **samāropitūpanidhā** nāma. Indasālaguhā, piyaṅguguhā, serīsakantiādikā avidūragataṃ upanidhāya vuttatāya **avidūragatūpanidhā** nāma. Suvaṇṇavaṇṇo, usabhagāmītiādikā paṭibhāgaṃ upanidhāya vuttatāya **paṭibhāgūpanidhā** nāma. Padumassaro, brāhmaṇagāmotiādikā tabbahulaṃ upanidhāya vuttatāya **tabbahulūpanidhā** nāma. Maṇikaṭakaṃ, vajirakaṭakantiādikā tabbisiṭṭhaṃ upanidhāya vuttatāya **tabbisiṭṭhūpanidhā** nāma.

Yā pana tesaṃ tesaṃ samodhānamapekkhitvā tidaṇḍaṃ, aṭṭhapadaṃ, dhaññarāsi, puppharāsītiādikā paññāpanā, ayaṃ **samodhānapaññatti** nāma. Yā purimassa purimassa upanikkhipitvā dve, tīṇi, cattārītiādikā paññāpanā, ayaṃ **upanikkhittapaññatti** nāma. Yā taṃ taṃ dhammasabhāvaṃ apekkhitvā pathavī, tejo, kakkhaḷatā, uṇhatātiādikā paññāpanā, ayaṃ **tajjāpaññatti** nāma. Yā pana santativicchedābhāvaṃ apekkhitvā āsītiko, nāvutikotiādikā paññāpanā, ayaṃ **santatipaññatti** nāma. Etāsu pana tajjāpaññatti vijjamānapaññattiyeva. Sesā avijjamānapakkhañceva, avijjamānena avijjamānapakkhañca bhajanti.

Aṭṭhakathāmuttakena ācariyanayeneva aparāpi cha paññattiyo – kiccapaññatti, saṇṭhānapaññatti, liṅgapaññatti, bhūmipaññatti, paccattapaññatti, asaṅkhatapaññattīti. Tattha bhāṇako, dhammakathikotiādikā kiccavasena paññāpanā **kiccapaññatti** nāma. Kiso, thūlo, parimaṇḍalo, caturassotiādikā saṇṭhānavasena paññāpanā **saṇṭhānapaññatti** nāma. Itthī, purisotiādikā liṅgavasena paññāpanā **liṅgapaññati** nāma. Kāmāvacarā, rūpāvacarā, arūpāvacarā, kosalakā, mādhurātiādikā bhūmivasena paññāpanā **bhūmipaññatti** nāma. Tisso, nāgo, sumanotiādikā paccattanāmakaraṇamattavasena paññāpanā **paccattapaññatti** nāma. Nirodho, nibbānantiādikā asaṅkhatadhammassa paññāpanā **asaṅkhatapaññatti** nāma. Tattha ekaccā bhūmipaññatti asaṅkhatapaññatti ca vijjamānapaññattiyeva, kiccapaññatti vijjamānena avijjamānapakkhaṃ bhajati. Sesā avijjamānapaññattiyo nāma.

2. Idāni yāsaṃ paññattīnaṃ uddesavāre saṅkhepato sarūpadassanaṃ kataṃ, saṅkhepatoyeva tāva tāsaṃ vatthuṃ vibhajitvā dassanavasena tā dassetuṃ **kittāvatā**tiādimāha. Tattha pucchāya tāva evamattho veditabbo – yā ayaṃ khandhānaṃ ‘khandhā’ti paññāpanā, dassanā, ṭhapanā, sā kittakena hotīti kathetukamyatāpucchā. Parato **kittāvatā āyatanāna**ntiādīsupi eseva nayo. Vissajjanepi evamattho veditabbo – yattakena paññāpanena saṅkhepato pañcakkhandhāti vā pabhedato ‘‘rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandho’’ti vā; tatrāpi rūpakkhandho kāmāvacaro, sesā catubhūmikāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena khandhānaṃ ‘khandhā’ti paññatti hoti.

3. Tathā yattakena paññāpanena saṅkhepato dvādasāyatanānīti vā, pabhedato ‘‘cakkhāyatanaṃ…pe… dhammāyatana’’nti vā; tatrāpi dasāyatanā kāmāvacarā, dvāyatanā catubhūmikāti vā, evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena āyatanānaṃ āyatanānīti paññatti hoti.

4. Yattakena paññāpanena saṅkhepato aṭṭhārasa dhātuyoti vā, pabhedato ‘‘cakkhudhātu…pe… manoviññāṇadhātū’’ti vā; tatrāpi soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena dhātūnaṃ dhātūti paññatti hoti.

5. Yattakena paññāpanena saṅkhepato cattāri saccānīti vā, pabhedato ‘‘dukkhasaccaṃ…pe… nirodhasacca’’nti vā; tatrāpi dve saccā lokiyā, dve saccā lokuttarāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena saccānaṃ ‘saccānī’ti paññatti hoti.

6. Yattakena paññāpanena saṅkhepato bāvīsatindriyānīti vā, pabhedato ‘‘cakkhundriyaṃ…pe… aññātāvindriya’’nti vā; tatrāpi dasindriyāni kāmāvacarāni, navindriyāni missakāni, tīṇi indriyāni lokuttarānīti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena indriyānaṃ indriyānīti paññatti hoti. Ettāvatā saṅkhepato vatthuṃ vibhajitvā dassanavasena pañca paññattiyo dassitā honti.

7. Idāni vitthārato vatthuṃ vibhajitvā dassanavasena puggalapaññattiṃ dassetuṃ **samayavimutto asamayavimutto**tiādimāha. Sammāsambuddhena hi tile visārayamānena viya, vāke hīrayamānena viya ca, heṭṭhā vibhaṅgappakaraṇe imāsaṃ pañcannaṃ paññattīnaṃ vatthubhūtā khandhādayo nippadesena kathitāti tena te idha ekadeseneva kathesi. Chaṭṭhā puggalapaññatti heṭṭhā akathitāva. Idhāpi uddesavāre ekadeseneva kathitā; tasmā taṃ vitthārato kathetukāmo samayavimutto asamayavimuttoti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā mātikaṃ ṭhapesīti.

Mātikāvaṇṇanā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Idāni yathāṭhapitaṃ mātikaṃ ādito paṭṭhāya vibhajitvā dassetuṃ – **katamo ca puggalo samayavimutto**tiādimāha. Tattha **idhā**ti imasmiṃ sattaloke. **Ekacco puggalo**ti eko puggalo. **Kālena kāla**nti ettha bhummavasena attho veditabbo. Ekekasmiṃ kāleti vuttaṃ hoti. **Samayena samaya**nti idaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Aṭṭha vimokkhe**ti rūpāvacarārūpāvacaraaṭṭhasamāpattiyo. Tāsañhi paccanīkadhammehi vimuccanato vimokkhoti nāmaṃ. **Kāyenā**ti vimokkhasahajātena nāmakāyena. **Phusitvā viharatī**ti paṭilabhitvā iriyati. Katamasmiṃ panesa kāle vimokkhe phusitvā viharatīti? Samāpattiṃ samāpajjitukāmassa hi kālo nāma atthi, akālo nāma atthi. Tattha pātova sarīrapaṭijagganakālo, vattakaraṇakālo ca samāpajjanassa akālo nāma. Sarīraṃ pana paṭijaggitvā vattaṃ katvā vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinnassa yāva piṇḍāya gamanakālo nāgacchati, etasmiṃ antare samāpajjanassa kālo nāma.

Piṇḍāya gamanakālaṃ pana sallakkhetvā nikkhantassa cetiyavandanakālo, bhikkhusaṅghaparivutassa vitakkamāḷake ṭhānakālo piṇḍāya gamanakālo gāme caraṇakālo; āsanasālāya yāgupānakālo vattakaraṇakāloti ayampi samāpajjanassa akālo nāma. Āsanasālāya pana vivitte okāse sati yāva bhattakālo nāgacchati, etasmimpi antare samāpajjanassa kālo nāma. Bhattaṃ pana bhuñjanakālo, vihāragamanakālo, pattacīvarapaṭisāmanakālo, divāvattakaraṇakālo, paripucchādānakāloti ayampi samāpajjanassa akālo nāma. Yo akālo, sveva asamayo. Taṃ sabbampi ṭhapetvā avasese kāle kāle, samaye samaye vuttappakāre aṭṭha vimokkhe sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharanto, ‘‘idhekacco puggalo…pe… viharatī’’ti vuccati.

Apicesa saphassakehi sahajātanāmadhammehi sahajātadhamme phusatiyeva nāma, upacārena appanaṃ phusatiyeva nāma. Purimāya appanāya aparaṃ appanaṃ phusatiyeva. Yena hi saddhiṃ ye dhammā sahajātā, tena te paṭiladdhā nāma honti. Phassenāpi phuṭṭhāyeva nāma honti. Upacārampi appanāya paṭilābhakāraṇameva, tathā purimā appanā aparaappanāya. Tatrāssa evaṃ sahajātehi sahajātānaṃ phusanā veditabbā – paṭhamajjhānañhi vitakkādīhi pañcaṅgikaṃ. Tasmiṃ ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāmakāyena paṭhamajjhānasamāpattivimokkhaṃ phusitvā paṭilabhitvā viharati. Dutiyaṃ jhānaṃ pītisukhacittekaggatāhi tivaṅgikaṃ, tatiyaṃ sukhacittekaggatāhi duvaṅgikaṃ, catutthaṃ upekkhācittekaggatāhi duvaṅgikaṃ, tathā ākāsānañcāyatanaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanañca. Tattha ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāmakāyena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattivimokkhaṃ phusitvā paṭilabhitvā viharati.

Paññāya cassa disvāti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya catusaccadhamme passitvā. **Ekacce āsavā parikkhīṇā hontī**ti upaḍḍhupaḍḍhā paṭhamamaggādivajjhā āsavā parikkhīṇā honti. **Ayaṃ vuccati puggalo samayavimutto**ti ettha aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano tena nāmakāyena phusitvā viharatīti vattuṃ vaṭṭati. Pāḷiyaṃ pana ‘‘ekacce āsavā parikkhīṇā’’ti vuttaṃ. Puthujjanassa ca khīṇā āsavā nāma natthi, tasmā so na gahito. Aṭṭhasamāpattilābhī khīṇāsavopi tena nāmakāyena phusitvā viharatīti vattuṃ vaṭṭati. Tassa pana aparikkhīṇāsavā nāma natthi, tasmā sopi na gahito. **Samayavimutto**ti pana tiṇṇaṃ sotāpannasakadāgāmianāgāmīnaṃyevetaṃ nāmanti veditabbaṃ.

2. Asamayavimuttaniddese – purimasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Asamayavimutto**ti panettha sukkhavipassakakhīṇāsavassetaṃ nāmaṃ. Sukkhavipassakā pana sotāpannasakadāgāmianāgāmino aṭṭhasamāpattilābhino ca khīṇāsavā puthujjanā ca imasmiṃ duke na labbhanti, dukamuttakapuggalā nāma honti. Tasmā satthā attano buddhasubuddhatāya heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakehi tantiṃ āropento **sabbepi ariyapuggalā**tiādimāha. Tattha **ariye vimokkhe**ti kilesehi ārakattā ariyeti saṅkhaṃ gate lokuttaravimokkhe. Idaṃ vuttaṃ hoti – bāhirānañhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ samāpajjantassa samayopi atthi asamayopi. Maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa nipajjantassa khādantassa bhuñjantassa maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti natthi. Iti maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthīti heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā imaṃ piṭṭhivaṭṭakaṃ tantiṃ āropesi dhammarājā. Samāpattilābhī puthujjano imāyapi tantiyā aggahitova. Bhajāpiyamāno pana samāpattivikkhambhitānaṃ kilesānaṃ vasena samayavimuttabhāvaṃ bhajeyya.

3. Kuppadhammākuppadhammaniddesesu – yassa adhigato samāpattidhammo kuppati nassati, so **kuppadhammo. Rūpasahagatāna**nti rūpanimittasaṅkhātena rūpena sahagatānaṃ. Tena saddhiṃ pavattānaṃ na vinā rūpārammaṇānaṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānanti attho. **Arūpasahagatāna**nti rūpato aññaṃ, na rūpanti arūpaṃ. Arūpena sahagatānaṃ tena saddhiṃ pavattānaṃ na vinā arūpārammaṇānaṃ catunnaṃ arūpāvacarajjhānānanti attho. **Na nikāmalābhī**ti pañcahākārehi aciṇṇavasitāya icchitākārena aladdhattā na nikāmalābhī. Appaguṇasamāpattikoti attho. **Na akicchalābhī**ti kicchalābhī dukkhalābhī. Yo āgamanamhi kilese vikkhambhento upacāraṃ pāpento appanaṃ pāpento cittamañjūsaṃ labhanto dukkhena kicchena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto taṃ sampadaṃ pāpuṇituṃ sakkoti, so na akicchalābhī nāma. **Na akasiralābhī**ti avipulalābhī. Samāpattiṃ appetvā addhānaṃ pharituṃ na sakkoti. Ekaṃ dve cittavāre vattetvā sahasāva vuṭṭhātīti attho.

Yatthicchakanti yasmiṃ okāse samāpattiṃ appetvā nisīdituṃ icchati. **Yadicchaka**nti kasiṇajjhānaṃ vā ānāpānajjhānaṃ vā brahmavihārajjhānaṃ vā asubhajjhānaṃ vāti yaṃ yaṃ samāpattiṃ appetvā nisīdituṃ icchati. **Yāvaticchaka**nti addhānaparicchedena yattakaṃ kālaṃ icchati. Idaṃ vuttaṃ hoti – yattha yattha yaṃ yaṃ samāpattiṃ yattakaṃ addhānaṃ samāpajjitumpi vuṭṭhātumpi icchati, tattha tattha taṃ taṃ samāpattiṃ tattakaṃ addhānaṃ samāpajjitumpi vuṭṭhātumpi na sakkoti. Candaṃ vā sūriyaṃ vā ulloketvā ‘imasmiṃ cande vā sūriye vā ettakaṃ ṭhānaṃ gate vuṭṭhahissāmī’ti paricchinditvā jhānaṃ samāpanno yathāparicchedena vuṭṭhātuṃ na sakkoti, antarāva vuṭṭhāti; samāpattiyā appaguṇatāyāti.

Pamādamāgammāti pamādaṃ paṭicca. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃvidho puggalo kuppadhammoti vuccati. Idaṃ pana aṭṭhasamāpattilābhino puthujjanassa sotāpannassa sakadāgāminoti tiṇṇaṃ puggalānaṃ nāmaṃ. Etesañhi samādhipāribandhakā vipassanāpāribandhakā ca dhammā na suvikkhambhitā, na suvikkhālitā, tena tesaṃ samāpatti nassati parihāyati. Sā ca kho neva sīlabhedena, nāpattivītikkamena. Na garukamokkhadhammo panesa appamattakenapi kiccakaraṇīyena vā vattabhedamattakena vā nassati.

Tatridaṃ vatthu – eko kira thero samāpattiṃ vaḷañjeti. Tasmiṃ piṇḍāya gāmaṃ paviṭṭhe dārakā pariveṇe kīḷitvā pakkamiṃsu. Thero āgantvā ‘pariveṇaṃ sammajjitabba’nti cintetvā asammajjitvā vihāraṃ pavisitvā ‘samāpattiṃ appessāmī’ti nisīdi. So appetuṃ asakkonto, ‘kiṃ nu kho āvaraṇa’nti sīlaṃ āvajjanto appamattakampi vītikkamaṃ adisvā ‘vattabhedo nu kho atthī’ti olokento pariveṇassa asammaṭṭhabhāvaṃ ñatvā sammajjitvā pavisitvā nisīdanto samāpattiṃ appentova nisīdi.

4. Akuppadhammaniddeso vuttapaṭipakkhavaseneva veditabbo. **Akuppadhammo**ti idaṃ pana aṭṭhasamāpattilābhino anāgāmissa ceva khīṇāsavassa cāti dvinnaṃ puggalānaṃ nāmaṃ. Tesañhi samādhipāribandhakā vipassanāpāribandhakā ca dhammā suvikkhambhitā suvikkhālitā; tena tesaṃ bhassasaṅgaṇikārāmādikiccena vā aññena vā yena kenaci attano anurūpena pamādena vītināmentānampi samāpatti na kuppati, na nassati. Sukkhavipassakā pana sotāpannasakadāgāmianāgāmikhīṇāsavā imasmiṃ duke na labbhanti; dukamuttakapuggalā nāma honti. Tasmā satthā attano buddhasubuddhatāya heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā imasmimpi duke saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakehi tantiṃ āropento **sabbepi ariyapuggalā**tiādimāha. Aṭṭhannañhi samāpattīnaṃ kuppanaṃ nassanaṃ bhaveyya, lokuttaradhammassa pana sakiṃ paṭividdhassa kuppanaṃ nassanaṃ nāma natthi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

5. Parihānadhammāparihānadhammaniddesāpi kuppadhammākuppadhammaniddesavaseneva veditabbā. Kevalañhi idha puggalassa pamādaṃ paṭicca dhammānaṃ parihānampi aparihānampi gahitanti idaṃ pariyāyadesanāmattameva nānaṃ. Sesaṃ sabbattha tādisameva.

7. Cetanābhabbaniddese – **cetanābhabbo**ti cetanāya aparihāniṃ āpajjituṃ bhabbo. **Sace anusañcetetī**ti, sace samāpajjati. Samāpattiñhi samāpajjanto anusañceteti nāma. So na parihāyati, itaro parihāyati.

8. Anurakkhaṇābhabbaniddese – **anurakkhaṇābhabbo**ti anurakkhaṇāya aparihāniṃ āpajjituṃ bhabbo. **Sace anurakkhatī**ti sace anupakāradhamme pahāya upakāradhamme sevanto samāpajjati. Evañhi paṭipajjanto anurakkhati nāma. So na parihāyati, itaro parihāyati.

Ime dvepi samāpattiṃ ṭhapetuṃ thāvaraṃ kātuṃ paṭibalā. Cetanābhabbato pana anurakkhaṇābhabbova balavataro. Cetanābhabbo hi upakārānupakāre dhamme na jānāti. Ajānanto upakāradhamme nudati nīharati, anupakāradhamme sevati. So te sevanto samāpattito parihāyati. Anurakkhaṇābhabbo upakārānupakāre dhamme jānāti. Jānanto anupakāradhamme nudati nīharati, upakāradhamme sevati. So te sevanto samāpattito na parihāyati.

Yathā hi dve khettapālā eko paṇḍurogena sarogo akkhamo sītādīnaṃ, eko arogo sītādīnaṃ saho. Sarogo heṭṭhākuṭiṃ na otarati, rattārakkhaṃ divārakkhaṃ vijahati. Tassa divā sukamorādayo khettaṃ otaritvā sālisīsaṃ khādanti, rattiṃ migasūkarādayo pavisitvā khalaṃ tacchi taṃ viya chetvā gacchanti. So attano pamattakāraṇā puna bījamattampi na labhati. Itaro rattārakkhaṃ divārakkhaṃ na vijahati. So attano appamattakāraṇā ekakarīsato cattāripi aṭṭhapi sakaṭāni labhati.

Tattha sarogakhettapālo viya cetanābhabbo, arogo viya anurakkhaṇābhabbo daṭṭhabbo. Sarogassa attano pamādena puna bījamattassapi alabhanaṃ viya cetanābhabbassa upakārānupakāre dhamme ajānitvā upakāre pahāya anupakāre sevantassa samāpattiyā parihānaṃ. Itarassa attano appamādena ekakarīsamattato catuaṭṭhasakaṭauddharaṇaṃ viya anurakkhaṇābhabbassa upakārānupakāre dhamme jānitvā anupakāre pahāya upakāre sevantassa samāpattiyā aparihānaṃ veditabbaṃ. Evaṃ cetanābhabbato anurakkhaṇābhabbova samāpattiṃ thāvaraṃ kātuṃ balavataroti veditabbo.

9. Puthujjananiddese – **tīṇi saṃyojanānī**ti diṭṭhisaṃyojanasīlabbataparāmāsasaṃyojanavicikicchāsaṃyojanāni. Etāni hi phalakkhaṇe pahīnāni nāma honti. Ayaṃ pana phalakkhaṇepi na hotīti dasseti. **Tesaṃ dhammāna**nti tesaṃ saṃyojanadhammānaṃ. Maggakkhaṇasmiñhi tesaṃ pahānāya paṭipanno nāma hoti. Ayaṃ pana maggakkhaṇepi na hoti. Ettāvatā vissaṭṭhakammaṭṭhāno thūlabālaputhujjanova idha kathitoti veditabbo.

10. Gotrabhuniddese – **yesaṃ dhammāna**nti yesaṃ gotrabhuñāṇena saddhiṃ uppannānaṃ paropaṇṇāsakusaladhammānaṃ. **Ariyadhammassā**ti lokuttaramaggassa. **Avakkanti hotī**ti okkanti nibbatti pātubhāvo hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ nibbānārammaṇena ñāṇena sabbaṃ puthujjanasaṅkhaṃ puthujjanagottaṃ puthujjanamaṇḍalaṃ puthujjanapaññattiṃ atikkamitvā ariyasaṅkhaṃ ariyagottaṃ ariyamaṇḍalaṃ ariyapaññattiṃ okkamanato gotrabhūpuggalo nāma vuccati.

11. Bhayūparataniddese – bhayena uparatoti **bhayūparato**. Sattapi sekkhā puthujjanā ca bhāyitvā pāpato oramanti pāpaṃ na karonti. Tattha puthujjanā duggatibhayaṃ, vaṭṭabhayaṃ, kilesabhayaṃ, upavādabhayanti cattāri bhayāni bhāyanti. Tesu bhāyitabbaṭṭhena duggatiyeva bhayaṃ **duggatibhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Tattha puthujjano ‘sace tvaṃ pāpaṃ karissasi, cattāro apāyā mukhaṃ vivaritvā ṭhitacchātaajagarasadisā, tesu dukkhaṃ anubhavanto kathaṃ bhavissasī’ti duggatibhayaṃ bhāyitvā pāpaṃ na karoti. Anamataggasaṃsāravaṭṭaṃyeva pana **vaṭṭabhayaṃ** nāma. Sabbampi akusalaṃ **kilesabhayaṃ** nāma. Garahā pana **upavādabhayaṃ** nāma. Tānipi bhāyitvā puthujjano pāpaṃ na karoti. Sotāpannasakadāgāmianāgāmino pana tayo sekkhā duggatiṃ atītattā sesāni tīṇi bhayāni bhāyitvā pāpaṃ na karonti. Maggaṭṭhakasekkhā āgamanavasena vā asamucchinnabhayattā vā **bhayūparatā** nāma honti. Khīṇāsavo imesu catūsu bhayesu ekampi na bhāyati. So hi sabbaso samucchinnabhayo; tasmā **abhayūparato**ti vuccati. Kiṃ pana so upavādampi na bhāyatīti? Na bhāyati. Upavādaṃ pana rakkhatīti vattuṃ vaṭṭati. Doṇuppalavāpigāme khīṇāsavatthero viya.

12. Abhabbāgamananiddese – sammattaniyāmāgamanassa abhabboti **abhabbāgamano. Kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukaduhetukapaṭisandhiyā. **Assaddhā**ti buddhadhammasaṅghesu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Te ṭhapetvā jambudīpaṃ itaradīpattayavāsino veditabbā. Tesu hi manussā acchandikabhāvaṃ paviṭṭhā nāma. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññārahitā. **Abhabbā**ti appaṭiladdhamaggaphalūpanissayā. **Niyāma**nti magganiyāmaṃ, sammattaniyāmaṃ. **Okkamitu**nti etaṃ kusalesu dhammesu sammattasaṅkhātaṃ niyāmaṃ okkamituṃ pavisituṃ tattha patiṭṭhātuṃ abhabbā.

13. Bhabbāgamananiddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Evamimasmiṃ duke ye ca puggalā pañcānantariyakā, ye ca niyatamicchādiṭṭhikā, yehi ca ahetukaduhetukapaṭisandhi gahitā, ye ca buddhādīnaṃ na saddahanti, yesañca kattukamyatāchando natthi, ye ca aparipuṇṇabhavaṅgapaññā, yesañca maggaphalānaṃ upanissayo natthi, te sabbepi sammattaniyāmaṃ okkamituṃ abhabbā, viparītā bhabbāti vuttā.

14. Niyatāniyataniddese – **ānantarikā**ti āntarikakammasamaṅgino. **Micchādiṭṭhikā**ti niyatamicchādiṭṭhisamaṅgino. Sabbepi hete nirayassa atthāya niyatattā **niyatā** nāma. Aṭṭha pana ariyapuggalā sammābhāvāya uparūparimaggaphalatthāya ceva anupādāparinibbānatthāya ca niyatattā **niyatā** nāma. Avasesapuggalā pana anibaddhagatikā. Yathā ākāse khittadaṇḍo pathaviyaṃ patanto ‘aggena vā majjhena vā mūlena vā patissatī’ti na ñāyati; evameva ‘asukagatiyā nāma nibbattissantī’ti niyamābhāvā **aniyatā** nāmāti veditabbā. Yā pana uttarakurukānaṃ niyatagatikatā vuttā, na sā niyatadhammavasena. Micchattasammattaniyatadhammāyeva hi niyatā nāma. Tesañca vasenāyaṃ puggalaniyamo kathitoti.

15. Paṭipannakaniddese – **maggasamaṅgino**ti maggaṭṭhakapuggalā. Te hi phalatthāya paṭipannattā **paṭipannakā** nāma. **Phalasamaṅgino**ti phalapaṭilābhasamaṅgitāya phalasamaṅgino. Phalapaṭilābhato paṭṭhāya hi te phalasamāpattiṃ asamāpannāpi phale ṭhitāyeva nāma.

16. Samasīsīniddese – **apubbaṃ acarima**nti apure apacchā, ekappahārenevāti attho. **Pariyādāna**nti parikkhayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ puggalo **samasīsī** nāma vuccati. So panesa tividho hoti – iriyāpathasamasīsī, rogasamasīsī, jīvitasamasīsīti. Tattha yo caṅkamantova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā caṅkamantova parinibbāti **padumatthero** viya; ṭhitakova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā ṭhitakova parinibbāti **koṭapabbatavihāravāsītissatthero** viya; nisinnova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā nisinnova parinibbāti, nipannova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā nipannova parinibbāti – ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma.

Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antorogeyeva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāti – ayaṃ **rogasamasīsī** nāma.

Kataro jīvitasamasīsī nāma? ‘‘Sīsanti terasa sīsāni – palibodhasīsañca taṇhā, vinibandhanasīsañca māno, parāmāsasīsañca diṭṭhi, vikkhepasīsañca uddhaccaṃ, saṃkilesasīsañca avijjā, adhimokkhasīsañca saddhā, paggahasīsañca vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsañca sati, avikkhepasīsañca samādhi, dassanasīsañca paññā, pavattasīsañca jīvitindriyaṃ, gocarasīsañca vimokkho, saṅkhārasīsañca nirodho’’ti (paṭi. ma. 1.87). Tattha kilesasīsaṃ avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati. Pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati. Avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ, jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ. Yassa cetaṃ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathamidaṃ samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti – sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇañāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyati. Imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānaṃ samaṃ hoti nāma. Tenāyaṃ puggalo jīvitasamasīsīti vuccati. Ayameva ca idha adhippeto.

17. Ṭhitakappīniddese – ṭhito kappoti ṭhitakappo, ṭhitakappo assa atthīti **ṭhitakappī**. Kappaṃ ṭhapetuṃ samatthoti attho. **Uḍḍayhanavelā assā**ti jhāyanakālo bhaveyya. **Neva tāvā**ti yāva esa maggasamaṅgī puggalo sotāpattiphalaṃ na sacchikaroti, neva tāva kappo jhāyeyya. Jhāyamānopi ajjhāyitvāva tiṭṭheyya. Kappavināso hi nāma mahāvikāro mahāpayogo koṭisatasahassacakkavāḷassa jhāyanavasena mahālokavināso. Ayampi evaṃ mahāvināso tiṭṭheyya vāti vadati. Sāsane pana dharamāne ayaṃ kappavināso nāma natthi. Kappavināse sāsanaṃ natthi. Gatakoṭike hi kāle kappavināso nāma hoti. Evaṃ santepi satthā antarāyābhāvaṃ dīpetuṃ idaṃ kāraṇaṃ āhari – ‘‘idampi bhaveyya, maggasamaṅgino pana phalassa antarāyo na sakkā kātu’’nti. Ayaṃ pana puggalo kappaṃ ṭhapento kittakaṃ kālaṃ ṭhapeyyāti? Yasmiṃ vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, atha bhavaṅgaṃ āvaṭṭentaṃ manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tato tīṇi anulomāni, ekaṃ gotrabhucittaṃ, ekaṃ maggacittaṃ, dve phalacittāni, pañca paccavekkhaṇañāṇānīti ettakaṃ kālaṃ ṭhapeyya. Imaṃ panatthaṃ bāhirāya āgantukūpamāyapi evaṃ dīpayiṃsu. Sace hi sotāpattimaggasamaṅgissa matthakūpari yojanikaṃ ekagghanaselaṃ tivaṭṭāya rajjuyā bandhitvā olambeyya, ekasmiṃ vaṭṭe chinne dvīhi olambeyya, dvīsu chinnesu ekena olambeyyeva, tasmimpi chinne abbhakūṭaṃ viya ākāse tiṭṭheyya, na tveva tassa puggalassa maggānantaraphalassa antarāyaṃ kareyyāti. Ayaṃ pana dīpanā parittā, purimāva mahantā. Na kevalaṃ pana sotāpattimaggaṭṭhova kappaṃ ṭhapeti, itare maggasamaṅginopi ṭhapentiyeva. Tena bhagavā heṭṭhā gahitañca aggahitañca sabbaṃ saṅkaḍḍhitvā saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakapuggalehi imaṃ tantiṃ āropesi – ‘‘sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino’’ti.

18. Ariyaniddese – kilesehi ārakattā **ariyā**. Sadevakena lokena araṇīyattā ariyā. Ariyaṭṭho nāma parisuddhaṭṭhoti parisuddhattāpi ariyā. Sesā aparisuddhatāya **anariyā**.

19. Sekkhaniddese – maggasamaṅgino maggakkhaṇe, phalasamaṅgino ca phalakkhaṇe, adhisīlasikkhādikā tissopi sikkhā sikkhantiyevāti **sekkhā**. Arahatā pana arahattaphalakkhaṇe tisso sikkhā sikkhitā. Puna tassa sikkhanakiccaṃ natthīti **asekkhā**. Iti satta ariyā sikkhantīti sekkhā. Khīṇāsavā aññassa santike sīlādīnaṃ sikkhitattā sikkhitaasekkhā nāma. Buddhapaccekabuddhā sayambhūtatāya asikkhitaasekkhā nāma. Sesapuggalā neva sikkhanti na sikkhitāti **nevasekkhānāsekkhā**.

20. Tevijjaniddese – paṭhamaṃ pubbenivāsadibbacakkhuñāṇāni nibbattetvā pacchā arahattaṃ pattopi, paṭhamaṃ arahattaṃ patvā pacchā pubbenivāsadibbacakkhuñāṇanibbattakopi **tevijjo**yeva nāma. Suttantakathā pana pariyāyadesanā abhidhammakathā nippariyāyadesanāti imasmiṃ ṭhāne āgamanīyameva dhuraṃ. Tasmā paṭhamaṃ dve vijjā nibbattetvā pacchā arahattaṃ pattova idha adhippeto. **Chaḷabhiññe**pi eseva nayo.

22. Sammāsambuddhaniddese – **pubbe ananussutesū**ti pacchimabhave saccappaṭivedhato pubbe aññassa kassaci santike assutapubbesu. Tato purimapurimesu pana bhavesu sabbaññubodhisattā buddhasāsane pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā gatapaccāgatavattaṃ āruyha kammaṭṭhānaṃ anulomaṃ gotrabhuṃ āhacca ṭhapenti. Tasmā pacchimabhavasmiṃyeva anācariyakabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tadā hi tathāgato pūritapāramittā aññassa santike sāmaṃ ananussutesu saṅkhatāsaṅkhatadhammesu ‘‘idaṃ dukkhaṃ…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti attapaccakkhena ñāṇena cattāri saccāni abhisambujjhati.

Tattha cāti tasmiñca catusaccasambodhisaṅkhāte arahattamagge. **Sabbaññutaṃ pāpuṇāti balesu ca vasībhāva**nti sabbaññutaññāṇañceva balesu ca ciṇṇavasībhāvaṃ pāpuṇāti. Buddhānañhi sabbaññutaññāṇassa ceva dasabalañāṇassa ca adhigamanato paṭṭhāya aññaṃ kātabbaṃ nāma natthi. Yathā pana ubhatosujātassa khattiyakumārassa abhisekappattito paṭṭhāya ‘idaṃ nāma issariyaṃ anāgata’nti na vattabbaṃ, sabbaṃ āgatameva hoti. Evameva buddhānaṃ arahattamaggassa āgamanato paṭṭhāya ‘ayaṃ nāma guṇo na āgato, na paṭividdho, na paccakkho’ti na vattabbo, sabbepi sabbaññuguṇā āgatā paṭividdhā paccakkhakatāva honti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃ pāramīpūraṇasiddhānubhāvena ariyamaggena paṭividdhasabbaññuguṇo puggalo **sammāsambuddho**ti vuccati.

23. Paccekabuddhaniddesepi – **pubbe ananussutesū**ti pade pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Paccekabuddhopi hi pacchimabhave anācariyako attukkaṃsikañāṇeneva paṭividdhasacco sabbaññutaññāṇañceva balesu ca ciṇṇavasībhāvaṃ na pāpuṇāti.

24. Ubhatobhāgavimuttaniddese – **aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī**ti aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā khīṇā honti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **ubhatobhāgavimutto** nāmāti vuccati. Ayañhi dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Tatrāyaṃ theravādo – **tipiṭakacūḷanāgatthero** tāva āha – ‘‘samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttoti ubhatobhāgehi dve vāre vimutto’’ti. **Tipiṭakamahādhammarakkhitatthero** ‘‘nāmanissitako eso’’ti vatvā –

‘‘Accī yathā vātavegena khittā, (upasīvāti bhagavā;)
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;
Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkha’’nti. (su. ni. 1080);

Vatvā suttaṃ āharitvā ‘‘nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto’’ti āha. **Tipiṭakacūḷābhayatthero** panāha – ‘‘samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimutto maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttoti ubhatobhāgavimutto’’ti. Ime pana tayopi therā paṇḍitā, ‘tiṇṇampi vāde kāraṇaṃ dissatī’ti tiṇṇampi vādaṃ tantiṃ katvā ṭhapayiṃsu.

Saṅkhepato pana arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimuttoti ubhohi bhāgehi vimuttattā ubhatobhāgavimutto. So catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ pattassa anāgāmino ca vasena pañcavidho hoti. Tattha purimā cattāro samāpattisīsaṃ nirodhaṃ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma. Nanu ca arūpāvacarajjhānampi upekkhācittekaggatāhi duvaṅgikaṃ rūpāvacaracatutthajjhānampi, tasmā tampi padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ pattena ubhatobhāgavimuttena bhavitabbanti? Na bhavitabbaṃ. Kasmā? Rūpakāyato avimuttattā. Tañhi kilesakāyatova vimuttaṃ, na rūpakāyato; tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti. Arūpāvacaraṃ pana nāmakāyato ca vimuttaṃ rūpakāyato cāti tadeva pādakaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto hotīti veditabbo.

25. Paññāvimuttaniddese – paññāya vimuttoti **paññāvimutto**. So sukkhavipassako catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṃ pattā cattāro cāti pañcavidho hoti. Etesu hi ekopi aṭṭhavimokkhalābhī na hoti. Teneva **na heva kho aṭṭha vimokkhe**tiādimāha. Arūpāvacarajjhānesu pana ekasmiṃ sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hotīti.

26. Kāyasakkhiniddese – **ekacce āsavā**ti heṭṭhimamaggattayavajjhā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **kāyasakkhī**ti vuccati. So hi phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti kāyasakkhī. Jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotītipi kāyasakkhī. So sotāpattiphalaṭṭhaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā chabbidho hoti.

27. Diṭṭhippattaniddese – **idaṃ dukkha**nti idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhaṃ. **Dukkhasamudayā**dīsupi eseva nayo. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe ‘dukkhasacca’nti yāthāvasarasato pajānāti. Taṇhā pana dukkhaṃ janeti nibbatteti, pabhāveti, tato taṃ dukkhaṃ samudeti; tasmā naṃ ayaṃ ‘dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Yasmā pana idaṃ dukkhañca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhanti vūpasammanti appavattiṃ gacchanti; tasmā naṃ ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo, taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati; tena taṃ ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ettāvatā nānākkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni ekakkhaṇe dassetuṃ **tathāgatappaveditā**tiādimāha. Tattha **tathāgatappaveditā**ti mahābodhimaṇḍe nisīdatvā tathāgatena paṭividdhā viditā pākaṭīkatā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontī**ti sudiṭṭhā honti. **Vocaritā**ti sucaritā. Tesu anena paññā suṭṭhu carāpitā hotīti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhippattoti vuccati. Ayañhi diṭṭhantaṃ patto. ‘‘Dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho’’ti ñāṇaṃ hoti. Diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ passitaṃ paññāyāti **diṭṭhappatto**. Ayampi kāyasakkhī viya chabbidhova hoti.

28. Saddhāvimuttaniddese – **no ca kho yathā diṭṭhippattassā**ti yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṃ saddhāvimuttassāti attho. Kiṃ pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippato hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti. Saddhāvimutto pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Apica nesaṃ paññāyapi nānattaṃ atthiyeva. Diṭṭhippattassa hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāñāṇaṃ tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati. Saddhāvimuttassa vipassanāñāṇaṃ no tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, tasmāpi so diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti.

Yathā hi dvīsu taruṇesu sippaṃ dassentesu ekassa hatthe tikhiṇo asi, ekassa kuṇṭho. Tikhiṇena asinā kadalī chijjamānā saddaṃ na karoti. Kuṇṭhena asinā chijjamānā ‘kaṭakaṭā’ti saddaṃ karoti. Tattha tikhiṇena asinā saddaṃ akarontiyā eva kadaliyā chedanaṃ viya diṭṭhippattassa tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāñāṇassa tikhiṇasūravippasannabhāvo. Kuṇṭhena asinā saddaṃ karontiyāpi kadaliyā chedanaṃ viya saddhāvimuttassa tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāñāṇassa atikhiṇaasūraappasannabhāvo veditabbo. Imaṃ pana nayaṃ ‘no’ti paṭikkhipitvā, āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṃ kataṃ.

Āgamaṭṭhakathāsu pana vuttaṃ – ‘‘etesu hi saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggakkhaṇe saddahantassa viya okappentassa viya adhimuccantassa viya ca kilesakkhayo hoti. Diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Tasmā yathā nāma atikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi na sīghaṃ vahati, saddo suyyati, balavataro vāyāmo kātabbo hoti; evarūpā saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā. Yathā pana sunisiteneva asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti; evarūpā diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggabhāvanā veditabbā’’ti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **saddhāvimutto**ti vuccati. Ayañhi saddahanto vimuttoti saddhāvimutto. Ayampi kāyasakkhī viya chabbidhova hoti.

29. Dhammānusārīniddese – **paṭipannassā**ti iminā sotāpattimaggaṭṭho dassito. **Adhimatta**nti balavaṃ. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī**. Paññā imaṃ puggalaṃ vahatīti paññāvāhītipi vuttaṃ hoti. **Paññāpubbaṅgama**nti paññaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **dhammānusārī**ti vuccati. So hi paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti dhammānusārī. Sotāpattimaggaṭṭhassevetaṃ nāmaṃ. Phale pana patte diṭṭhippatto nāma hoti.

30. Saddhānusārīniddesepi – saddhaṃ vāhetīti **saddhāvāhī**. Saddhā imaṃ puggalaṃ vahatīti saddhāvāhītipi vuttameva. **Saddhāpubbaṅgama**nti saddhaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **saddhānusārī**ti vuccati. So hi saddhāya sarati. Anussaratīti saddhānusārī. Sotāpattimaggaṭṭhassevetaṃ nāmaṃ. Phale pana patte saddhāvimutto nāma hoti. Lokuttaradhammañhi nibbattentānaṃ dve dhurāni nāma, dve abhinivesā nāma, dve sīsāni nāma. Tattha saddhādhuraṃ paññādhuranti – dve dhurāni nāma. Eko pana bhikkhu samathābhinivesena abhinivisati, eko vipassanābhinivesenāti – ime dve abhinivesā nāma. Eko ca matthakaṃ pāpuṇanto ubhatobhāgavimutto hoti, eko paññāvimuttoti – imāni dve sīsāni nāma. Ye keci hi lokuttaradhammaṃ nibbattenti, sabbe te ime dve dhamme dhuraṃ katvā imesu dvīsu ṭhānesu abhinivisitvā imehi dvīhi ṭhānehi vimuccanti. Tesu yo bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhī paññaṃ dhuraṃ katvā samathavasena abhiniviṭṭho aññataraṃ arūpasamāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti, so sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī nāma. Parato pana chasu ṭhānesu kāyasakkhī nāma. Arahattaphale patte ubhatobhāgavimutto nāma.

Aparo paññameva dhuraṃ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṃ sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi sotāpattimaggakkhaṇeyeva dhammānusārī nāma. Parato pana chasu ṭhānesu diṭṭhippatto nāma. Arahatte patte paññāvimutto nāma. Idha dve nāmāni apubbāni, tāni purimehi saddhiṃ pañca honti. Aparo aṭṭhasamāpattilābhī saddhaṃ dhuraṃ katvā samādhivasena abhiniviṭṭho aññataraṃ arūpasamāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti – ayaṃ sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma. Parato chasu ṭhānesu kāyasakkhīyeva nāma. Arahatte patte ubhatobhāgavimuttoyeva nāma. Idha ekameva nāmaṃ apubbaṃ. Tena saddhiṃ purimāni pañca cha honti. Aparo saddhameva dhuraṃ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṃ sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Ayampi sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma. Parato chasu ṭhānesu saddhāvimutto nāma. Arahatte patte paññāvimutto nāma. Idhāpi ekameva nāmaṃ apubbaṃ. Tena saddhiṃ purimāni cha satta honti. Ime satta puggalā loke aggadakkhiṇeyyā nāmāti.

31. Sattakkhattuparamaniddese – **sattakkhattu**nti sattavāre. Sattakkhattuparamā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṃ assa, tato paraṃ aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyatīti **sattakkhattuparamo. Sotāpanno hotī**ti ettha **soto**ti ariyamaggo, tena samannāgato **sotāpanno** nāma. Yathāha –

> ‘‘Soto sototi hidaṃ, sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, sāriputta, sototi? Ayameva hi, bhante, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo soto, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhīti. Sotāpanno sotāpannoti, hidaṃ, sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, sāriputta, sotāpannoti? Yo hi, bhante, iminā ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato ayaṃ vuccati sotāpanno, svāyaṃ āyasmā evaṃnāmo evaṃgotto iti vā’’ti (saṃ. ni. 5.1001).

Evaṃ maggakkhaṇepi sotāpanno nāma hoti. Idha pana maggena phalassa nāmaṃ dinnanti phalakkhaṇe sotāpanno adhippeto.

Avinipātadhammoti vinipātasaṅkhātaṃ apāyaṃ upapattivasena anāgamanasabhāvo. **Niyato**ti magganiyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti bujjhanakabhāvaparāyaṇo. So hi paṭiladdhamaggena bujjhatīti sambodhiparāyaṇo. Upari tīhi maggehi avassaṃ bujjhissatīti sambodhiparāyaṇo. **Deve ca manusse cā**ti devalokañca manussalokañca. **Sandhāvitvā saṃsaritvā**ti paṭisandhivasena aparāparaṃ gantvā. **Dukkhassantaṃ karotī**ti vaṭṭadukkhassa pariyantaṃ parivaṭumaṃ karoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo sattakkhattuparamo nāma vuccati. Ayaṃ pana kālena devalokassa kālena manussalokassa vasena missakabhavena kathitoti veditabbo.

32. Kolaṃkolaniddese – kulato kulaṃ gacchatīti **kolaṃkolo**. Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho. **Dve vā tīṇi vā kulānī**ti devamanussavasena dve vā tayo vā bhave. Iti ayampi missakabhaveneva kathito. Desanāmattameva cetaṃ – ‘dve vā tīṇi vā’ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi pana kolaṃkolova hoti.

33. Ekabījiniddese – khandhabījaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃyeva khandhabījaṃ atthi, ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so **ekabījī** nāma. **Mānusakaṃ bhava**nti idaṃ panettha desanāmattameva. Devabhavaṃ nibbattetītipi pana vattuṃ vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmavaseneva cetāni etesaṃ nāmāni. Ettakaṃ ṭhānaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana ayaṃ sattakkhattuparamo, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ ekabījīti natthi.

Ko pana tesaṃ etaṃ pabhedaṃ niyametīti? Keci tāva therā ‘pubbahetu niyametī’ti vadanti, keci ‘paṭhamamaggo’, keci ‘upari tayo maggā’, keci ‘tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā’ti. Tattha ‘pubbahetu niyametī’ti vāde ‘paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, upari tayo maggā nirupanissayā uppannā’ti vacanaṃ āpajjati. ‘Paṭhamamaggo niyametī’ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. ‘Upari tayo maggā niyamentī’ti vāde ‘aṭṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppannā’ti āpajjati. ‘Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī’ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti; tato mandatarāya kolaṃkolo; tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti, vaṭṭābhirato, punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva vicarati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūḷarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsayā vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalañcime; yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatto devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā. Missakabhavavaseneva panettha sattakkhattuparamakolaṃkolā mānusakabhavanibbattakoyeva ca ekabījī gahitoti veditabbo. Tattha ekeko dukkhāpaṭipadādivasena catubbidhabhāvaṃ āpajjati. Saddhādhureneva cattāro sattakkhattuparamā, cattāro kolaṃkolā, cattāro ekabījinoti dvādasa honti. Sace paññāya sakkā nibbattetuṃ, ‘ahaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattessāmī’ti evaṃ paññaṃ dhuraṃ katvā sattakkhattuparamādibhāvaṃ pattāpi paṭipadāvasena dvādasevāti ime catuvīsati sotāpannā ihaṭṭhakanijjhānikavaseneva imasmiṃ ṭhāne kathitāti veditabbā.

34. Sakadāgāminiddese – paṭisandhivasena sakiṃ āgacchatīti **sakadāgāmī. Sakidevā**ti ekavāraṃyeva. **Imaṃ lokaṃ āgantvā**ti iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati – ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati – ayaṃ ekova idha gahitoti veditabbo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā taṃ sabbaṃ heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ lokuttarakusalaniddese vuttameva. Imassa pana sakadāgāmino ekabījinā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekāva paṭisandhi, sakadāgāmissa dve paṭisandhiyo – idaṃ nesaṃ nānākaraṇanti.

35. Anāgāminiddese – **orambhāgiyānaṃ saṃyojanāna**nti oraṃ vuccati kāmadhātu. Yassa imāni pañca bandhanāni appahīnāni honti, so bhavagge nibbattopi gilitabaḷiso maccho viya dīghasuttakena pāde baddhakāko viya tehi bandhanehi ākaḍḍhiyamāno kāmadhātuyaṃyeva pavattatīti pañca bandhanāni **orambhāgiyānī**ti vuccanti. Heṭṭhābhāgiyāni heṭṭhākoṭṭhāsikānīti attho. **Parikkhayā**ti tesaṃ bandhanānaṃ parikkhayena. **Opapātiko**ti upapātayoniko. Imināssa gabbhaseyyā paṭikkhittā. **Tattha parinibbāyī**ti tattha suddhāvāsaloke parinibbāyitā. **Anāvattidhammo tasmā lokā**ti paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha anāvattanasabhāvo. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṃ panatthāyassa āgamanaṃ anivāritaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃvidho puggalo paṭisandhivasena puna anāgamanato **anāgāmī** nāma vuccati.

36. Antarāparinibbāyiniddese – **upapannaṃ vā samanantarā**ti upapannasamanantarā vā hutvā. **Appattaṃ vā vemajjhaṃ āyuppamāṇa**nti āyuppamāṇaṃ vemajjhaṃ appattaṃ vā hutvā ariyamaggaṃ sañjanetīti attho. Vāsaddavikappato pana vemajjhaṃ pattantipi attho veditabbo. Evaṃ tayo antarāparinibbāyino siddhā honti. **Upariṭṭhimānaṃ saṃyojanāna**nti upari pañcannaṃ uddhambhāgiyasaṃyojanānaṃ aṭṭhannaṃ vā kilesānaṃ. **Pahānāyā**ti etesaṃ pajahanatthāya maggaṃ sañjaneti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo āyuvemajjhassa antarāyeva parinibbāyanato **antarāparinibbāyī**ti vuccati.

37. Upahaccaparinibbāyiniddese – **atikkamitvā vemajjhaṃ āyuppamāṇa**nti āyuppamāṇaṃ vemajjhaṃ atikkamitvā. **Upahacca vā kālakiriya**nti upagantvā kālakiriyaṃ. Āyukkhayassa āsanne ṭhatvāti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo avihesu tāva kappasahassappamāṇassa āyuno pañcakappasatasaṅkhātaṃ vemajjhaṃ atikkamitvā chaṭṭhe vā kappasate sattamaṭṭhamanavamānaṃ vā aññatarasmiṃ dasameyeva vā kappasate ṭhatvā arahattaṃ patvā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **upahaccaparinibbāyī**ti vuccati.

38. Asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyiniddesesu – asaṅkhārena appadukkhena adhimattapayogaṃ akatvāva kilesaparinibbānena parinibbānadhammoti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattapayogaṃ katvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammoti **sasaṅkhāraparinibbāyī**.

40. Uddhaṃsotaniddese – uddhaṃ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhaṃsoto**. Uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhaṃsoto. Akaniṭṭhaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī. Avihā cuto atappaṃ gacchatī**tiādīsu avihe kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati. Tatrāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati. Tatrāpi cattāri kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati. Tatrāpi aṭṭha kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati. Tattha vasanto ariyamaggaṃ sañjanetīti attho.

Imesaṃ pana anāgāmīnaṃ pabhedajānanatthaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīcatukkaṃ veditabbaṃ. Tattha yo avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati ayaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā tayo devaloke sodhetvā sudassīdevaloke ṭhatvā parinibbāyati – ayaṃ uddhaṃsoto, na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana ito akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto, akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto, na akaniṭṭhagāmī nāmāti. Evamete aṭṭhacattālīsa anāgāmino honti.

Kathaṃ? Avihe tāva tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsoto te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti. Tathā atappāsudassāsudassīsūti cattāro dasakā cattālīsaṃ. Akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthi. Tayo pana antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī. Te asaṅkhāraparinibbāyino cattāro, sasaṅkhāraparinibbāyino cattāroti aṭṭha. Evaṃ aṭṭhacattālīsaṃ honti.

Te sabbepi papaṭikopamāya dīpitā – divasaṃ santattānampi hi ārakaṇṭakavipphalikanakhacchedanānaṃ ayomukhe haññamāne papaṭikā uppajjitvāva nibbāyati – evarūpo paṭhamo antarāparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Uppannasamanantarāva kilesaparinibbānena parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā nibbāyati – evarūpo dutiyo antarāparinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṃ appatvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā nivattamānā pathaviyaṃ anupahaccatalā hutvā parinibbāyati – evarūpo tatiyo antarāparinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṃ patvā anupahacca parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā pathaviyaṃ patitvā upahaccatalā hutvā nibbāyati – evarūpo upahaccaparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Kālakiriyaṃ upagantvā āyugatiṃ khepetvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā paritte tiṇakaṭṭhe patitvā taṃ parittaṃ tiṇakaṭṭhaṃ jhāpetvā nibbāyati – evarūpo asaṅkhāraparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Appayogena lahusāya gatiyā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā vipule tiṇakaṭṭhapuñje patitvā taṃ vipulaṃ tiṇakaṭṭhapuñjaṃ jhāpetvā nibbāyati – evarūpo sasaṅkhāraparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Sappayogena alahusāya gatiyā parinibbāyanato. Aparā mahantesu tiṇakaṭṭhapuñjesu patati, tattha mahantesu tiṇakaṭṭhapuñjesu jhāyamānesu vītaccitaṅgāro vā jālā vā uppatitvā kammārasālaṃ jhāpetvā gāmanigamanagararaṭṭhaṃ jhāpetvā samuddantaṃ patvā nibbāyati – evarūpo uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī daṭṭhabbo. Kasmā? Anekabhavabījavipphāraṃ phussa phussa byantīkatvā parinibbāyanato. Yasmā pana ārakaṇṭakādibhedaṃ khuddakampi mahantampi ayokapālameva, tasmā sutte sabbavāresu ayokapālantveva vuttaṃ (a. ni. 7.55). Yathāha –

> ‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – ‘no cassa, no ca me siyā, na bhavissati, na me bhavissati, yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahāmī’’’ti upekkhaṃ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṃ santaṃ sammappaññāya passati. Tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbaṃ sacchikataṃ hoti. Tassa na sabbena sabbaṃ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti.
>
> ‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā anupahacca talaṃ nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… upahaccaparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā upahacca talaṃ nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… upahaccaparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā paritte tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya, dhūmampi janeyya, aggimpi janetvā dhūmampi janetvā tameva parittaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā vipule tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya…pe… tameva vipulaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… parikkhayā uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā mahante tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya…pe… tameva mahantaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā gacchampi daheyya, dāyampi daheyya, gacchampi dahitvā dāyampi dahitvā haritantaṃ vā pathantaṃ vā selantaṃ vā udakantaṃ vā ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāgaṃ āgamma anāhārā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… parikkhayā uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī’’ti (a. ni. 7.55).

41-44. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannādiniddesā uttānatthāva. **Ayaṃ vuccati puggalo arahā**ti ettha pana dvādasa arahanto veditabbā. Kathaṃ? Tayo hi vimokkhā – suññato, animitto, appaṇihitoti. Tattha suññatavimokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti; tathā animittaappaṇihitavimokkhehīti – evaṃ dvādasa arahanto veditabbā. Iti ime dvādasa arahanto viya dvādaseva sakadāgāmino, catuvīsati sotāpannā, aṭṭhacattālīsa anāgāminoti ettakā puggalā ito muccitvā bahiddhā nuppajjanti, imasmiññeva sabbaññubuddhasāsane uppajjantīti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

45. Dukaniddese **kodhano**ti kujjhanasīlo mahākodho. Evaṃ puggalaṃ pucchitvāpi dhammena puggalaṃ dassetuṃ **tattha katamo kodho**tiādimāha. **Upanāhī**niddesādīsupi eseva nayo. **Kodho kujjhanā**tiādīni heṭṭhā vuttatthāneva. Tathā upanāhīniddesādīsu **pubbakālaṃ kodho**tiādīni. **Ayaṃ kodho appahīno**ti ayaṃ ettako kodho vikkhambhanappahānena vā tadaṅgappahānena vā samucchedappahānena vā appahīno. Parato **upanāhā**dīsupi eseva nayo.

53. Ahirikaniddesādīsu – **iminā ahirikenā**ti iminā evaṃpakārena ahirikadhammena samannāgato. **Iminā anottappenā**tiādīsupi eseva nayo.

63. **Ajjhattasaṃyojano**ti ajjhattabandhano. **Bahiddhāsaṃyojano**ti bahiddhābandhano. Te ubhopi vacchakasālūpamāya dīpetabbā. Vacchakasālāya hi anto baddho antoyeva sayitavacchako viya idhaṭṭhakasotāpannasakadāgāmino. Tesañhi bandhanampi idheva, sayampi idheva. Anto baddho pana bahi sayitavacchako viya rūpārūpabhave sotāpannasakadāgāmino. Tesañhi bandhanameva idha, sayaṃ pana brahmaloke ṭhitā. Bahi baddho bahi sayitavacchako viya rūpārūpabhave anāgāmī. Tassa hi bandhanampi bahiddhā, sayampi bahiddhāva. Bahi baddho pana antosayitavacchako viya idhaṭṭhakaanāgāmī. Tassa hi bandhanaṃ rūpārūpabhavesu, sayaṃ pana idha ṭhito.

65. Akkodhananiddesādīsu – **pahīno**ti vikkhambhanappahānena vā, tadaṅgappahānena vā, samucchedappahānena vā pahīno.

83. Dullabhaniddese – **dullabhā**ti na sulabhā. **Pubbakārī**ti paṭhamameva kārako. **Katavedī**ti kataṃ vedeti, viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā. Agāriyesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma. Puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesaṃ kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma. Antevāsikasaddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni tesaṃ kurumānā katavedino nāma. Tesaṃ āvibhāvatthāya upajjhāyaposakasoṇattherādīnaṃ vatthūni kathetabbāni.

Aparo nayo – parena akateyeva upakāre attani kataṃ upakāraṃ anapekkhitvā kārako pubbakārī, seyyathāpi mātāpitaro ceva ācariyupajjhāyā ca. So dullabho; sattānaṃ taṇhābhibhūtattā. Parena katassa upakārassa anurūpappavattiṃ attani kataṃ upakāraṃ upakārato jānanto, vediyanto, kataññukatavedī. Seyyathāpi mātāpituācariyupajjhāyesu sammā paṭipanno. Sopi dullabho; sattānaṃ avijjābhibhūtattā.

Apica – akāraṇavacchalo pubbakārī, sakāraṇavacchalo kataññukatavedī. ‘Karissati me’ti evamādikāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī. ‘Karissati me’ti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī. Tamojotiparāyaṇo pubbakārī, jotijotiparāyaṇo kataññukatavedī. Desetā pubbakārī, paṭipajjitā kataññukatavedī. Sadevake loke arahaṃ sammāsambuddho pubbakārī, ariyasāvako kataññukatavedīti. Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ (a. ni. aṭṭha. 2.2.120) pana – ‘‘‘pubbakārī’ti paṭhamaṃ upakārassa kārako, ‘kataññukatavedī’ti tena kataṃ ñatvā pacchā kārako. Tesu pubbakārī iṇaṃ demīti saññaṃ karoti, pacchākārako ‘iṇaṃ jīrāpemī’ti saññaṃ karotī’’ti ettakameva vuttaṃ.

84. Duttappayaniddese – **duttappayā**ti atappayā, na sakkā kenaci tappetuṃ. Yo hi upaṭṭhākakulaṃ vā ñātikulaṃ vā nissāya vasamāno cīvare jiṇṇe tehi dinnaṃ cīvaraṃ nikkhipati, na paribhuñjati. Punappunaṃ dinnampi gahetvā nikkhipateva. Yo ca teneva nayena laddhaṃ laddhaṃ vissajjeti parassa deti. Punappunaṃ laddhampi tatheva karoti. Ime dve puggalā sakaṭehipi paccaye upanentena tappetuṃ na sakkāti duttappayā nāma.

85. Sutappayaniddese – **na vissajjetī**ti attano akatvā parassa na deti. Atireke pana sati na nikkhipati parassa deti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo pana bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ñātikulā vā jiṇṇacīvaro sāṭakaṃ labhitvā cīvaraṃ katvā paribhuñjati, na nikkhipati; aggaḷaṃ datvā pārupantopi puna diyyamāne sahasā na paṭiggaṇhāti. Yo ca laddhaṃ laddhaṃ attanā paribhuñjati, paresaṃ na deti. Ime dvepi sukhena sakkā tappetunti sutappayā nāmāti.

86. **Āsavā**ti kilesā. **Na kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyatī**ti na kukkuccāyitabbayuttakaṃ kukkuccāyati. Sūkaramaṃsaṃ labhitvā acchamaṃsanti kukkuccāyati, migamaṃsaṃ, labhitvā dīpimaṃsanti kukkuccāyati. Kāle santeyeva ‘kālo natthī’ti, appavāretvāva ‘pavāritosmī’ti, patte rajasmiṃ apatiteyeva ‘patita’nti, attānaṃ uddissa macchamaṃse akateyeva ‘maṃ uddissa kata’nti kukkuccāyati. **Kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyatī**ti kukkuccāyitabbayuttakaṃ na kukkuccāyati. Acchamaṃsaṃ labhitvā sūkaramaṃsanti na kukkuccāyati…pe… attānaṃ uddissa macchamaṃse kate ‘maṃ uddissa kata’nti na kukkuccāyati. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana – ‘‘‘na kukkuccāyitabba’nti saṅghabhogassa apaṭṭhapanaṃ avicāraṇaṃ na kukkuccāyitabbaṃ nāma, taṃ kukkuccāyati. ‘Kukkuccāyitabba’nti tasseva paṭṭhapanaṃ vicāraṇaṃ, taṃ na kukkuccāyatī’’ti ettakameva vuttaṃ. **Imesa**nti imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ subhūmiyaṃ tiṇalatādīni viya rattimpi divāpi āsavā vaḍḍhantiyeva. Sukkapakkhe kappiyamaṃsaṃ labhitvā kappiyamaṃsantveva gaṇhanto na kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyati nāmāti iminā nayena attho veditabbo.

88. **Hīnādhimutto**ti hīnajjhāsayo. **Dussīlo**ti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo.

89. **Paṇītādhimutto**ti paṇītajjhāsayo. **Kalyāṇadhammo**ti bhaddakadhammo, sucidhammo, sundaradhammo.

90. **Titto**ti suhito pariyosito. **Tappetā**ti aññesampi tittikaro. **Paccekasambuddhā ye ca tathāgatasāvakā**ti ettha paccekabuddhā navahi lokuttaradhammehi sayaṃ tittā paripuṇṇā. Aññe pana tappetuṃ na sakkonti. Tesañhi dhammakathāya abhisamayo na hoti. Sāvakānaṃ pana dhammakathāya aparimāṇānampi devamanussānaṃ abhisamayo hoti. Evaṃ santepi yasmā pana te dhammaṃ desentā na attano vacanaṃ katvā kathenti, buddhānaṃ vacanaṃ katvā kathenti. Sotuṃ nisinnaparisāpi ‘ayaṃ bhikkhu na attanā paṭividdhadhammaṃ katheti, buddhehi paṭividdhadhammaṃ kathetī’ti cittīkāraṃ karoti. Iti so cittīkāro buddhānaṃyeva hoti. Evaṃ tattha sammāsambuddhova **tappetā** nāma. Yathā hi ‘asukassa nāma idañcidañca dethā’ti raññā āṇattā kiñcāpi ānetvā denti, atha kho rājāva tattha dāyako. Yehipi laddhaṃ hoti, te ‘raññā amhākaṃ ṭhānantaraṃ dinnaṃ, issariyavibhavo dinno’tveva gaṇhanti, na rājapurisehīti. Evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. Tikaniddese – **dussīlo**ti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo. Sīlavipattiyā vā dussīlo, diṭṭhivipattiyā pāpadhammo. Kāyavacīsaṃvarabhedena dussīlo, sesasaṃvarabhedena pāpadhammo. Asuddhapayogatāya dussīlo, asuddhāsayatāya pāpadhammo. Kusalasīlavirahena dussīlo; akusalasīlasamannāgamena pāpadhammo. **Asucī**ti asucīhi kāyakammādīhi samannāgato. **Saṅkassarasamācāro**ti saṅkāya parehi saritabbasamācāro. Kiñcideva asāruppaṃ disvā 'idaṃ iminā kataṃ bhavissatī'ti evaṃ parehi āsaṅkanīyasamācāro, attanoyeva vā saṅkāya saritabbasamācāro – sāsaṅkasamācāroti attho. Tassa hi divāṭṭhānādīsu sannipatitvā kiñcideva mantayante bhikkhū disvā 'ime ekato hutvā mantenti, kacci nu kho mayā katakammaṃ jānitvā mantentī'ti evaṃ sāsaṅkasamācāro hoti.

Paṭicchannakammantoti paṭicchādetabbayuttakena pāpakammena samannāgato. **Assamaṇo samaṇapaṭiñño**ti assamaṇo hutvāva samaṇapatirūpakatāya 'samaṇo aha'nti evaṃ paṭiñño. **Abrahmacārī brahmacāripaṭiñño**ti aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare gāmanigamajanapadarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṃ kappente disvā sayampi tādisena ākārena tathā paṭipajjanato 'ahaṃ brahmacārī'ti paṭiññaṃ dento viya hoti. 'Ahaṃ bhikkhū'ti vatvā uposathaggādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva, tathā saṅghikaṃ lābhaṃ gaṇhanto. **Antopūtī**ti pūtinā kammena anto anupaviṭṭho, nigguṇatāya vā guṇasāravirahitattā antopūti. **Avassuto**ti rāgādīhi tinto. **Kasambujāto**ti sañjātarāgādikacavaro. Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapagataṃ kasaṭaudakaṃ. Imasmiñca sāsane dussīlo nāma jigucchanīyattā tintakuṇapakasaṭaudakasadiso. Tasmā kasambu viya jātoti kasambujāto.

Tassa na evaṃ hotīti kasmā na hoti? Yattha patiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṃ laddhuṃ, tassā patiṭṭhāya bhinnattā. Yathā hi caṇḍālakumārakassa 'asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto'ti sutvāpi, yasmiṃ kule paccājātā abhisekaṃ pāpuṇanti, tasmiṃ kule apaccājātattā na evaṃ hoti – 'kudāssu nāmāhampi so khattiyakumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyya'nti; evameva dussīlassa 'asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto'ti sutvāpi, yasmiṃ sīle patiṭṭhitena arahattaṃ pattabbaṃ, tassa abhāvato 'kudāssu nāmāhampi so sīlavā viya arahattaṃ pāpuṇeya'nti na evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo arahattāsāya abhāvā **nirāso**ti vuccati.

92. **Tassa evaṃ hotī**ti kasmā hoti? Yasmiṃ patiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṃ pāpuṇituṃ, tassā patiṭṭhāya thirattā. Yathā hi sujātassa khattiyakumārassa 'asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto'ti sutvāva yasmiṃ kule paccājātā abhisekaṃ pāpuṇanti, tasmiṃ paccājātassa evaṃ hoti – 'kudāssu nāmāhampi, so kumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyya'nti evameva sīlavato 'asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto'ti sutvāva yasmiṃ sīle patiṭṭhitena arahattaṃ pattabbaṃ, tassā patiṭṭhāya thirattā – 'kudāssu nāmāhampi so bhikkhu viya arahattaṃ pāpuṇeyya'nti evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **āsaṃso** nāma vuccati. So hi arahattaṃ āsaṃsati patthetīti āsaṃso.

93. **Yā hissa pubbe avimuttassā**ti yā tassa khīṇāsavassa pubbe arahattavimuttiyā avimuttassa vimuttāsā ahosi, sā paṭippassaddhā, tasmā na evaṃ hoti. Yathā hi abhisittassa khattiyassa 'asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto'ti sutvā ekassa rañño dvinnaṃ rajjābhisekānaṃ dvinnaṃ setacchattānaṃ abhāvā na evaṃ hoti – ''kudāssu nāmāhampi so kumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyya''nti; evameva khīṇāsavassa 'asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto'ti sutvā, dvinnaṃ arahattānaṃ abhāvā – 'kudāssu nāmāhampi so bhikkhu viya arahattaṃ pāpuṇeyya'nti na evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo arahattāsāya vigatattā **vigatāso**ti vuccati.

94. Gilānūpamaniddese – yāya upamāya te gilānūpamāti vuccanti, taṃ tāva upamaṃ dassetuṃ **tayo gilānā**tiādi vuttaṃ. **Tattha sappāyānī**ti hitāni vuddhikarāni. **Patirūpa**nti anucchavikaṃ. **Neva vuṭṭhāti tamhā ābādhā**ti iminā atekicchena vātāpamārādinā rogena samannāgato niṭṭhappatto gilāno kathito. **Vuṭṭhāti tamhā ābādhā**ti iminā khipitakacchutiṇapupphakajarādippabhedo appamattakābādho kathito.

Labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhantoti iminā pana yesaṃ paṭijagganena phāsukaṃ hoti, sabbepi te ābādhā kathitā. Ettha ca patirūpo upaṭṭhāko nāma gilānupaṭṭhākaaṅgehi samannāgato paṇḍito dakkho analaso veditabbo.

Gilānupaṭṭhāko anuññātoti 'bhikkhusaṅghena dātabbo'ti anuññāto. Tasmiñhi gilāne attano dhammatāya yāpetuṃ asakkonte bhikkhusaṅghena tassa bhikkhuno 'eko bhikkhu ca sāmaṇero ca imaṃ paṭijaggathā'ti apaloketvā dātabbā. Yāva pana te taṃ paṭijagganti, tāva gilānassa ca tesañca dvinnaṃ yenattho sabbaṃ bhikkhusaṅghasseva bhāro. **Aññepi gilānā upaṭṭhātabbā**ti itarepi dve gilānā upaṭṭhātabbā. Kiṃ kāraṇā? Yopi hi niṭṭhappattagilāno, so anupaṭṭhiyamāno 'sace maṃ paṭijaggeyyuṃ, phāsukaṃ me bhaveyya, na kho pana maṃ paṭijaggantī'ti manopadosaṃ katvā apāye nibbatteyya. Paṭijaggiyamānassa pana evaṃ hoti – 'bhikkhusaṅghena yaṃ kattabbaṃ taṃ sabbaṃ kataṃ, mayhaṃ pana kammavipāko īdiso'ti so bhikkhusaṅghe mettaṃ paccupaṭṭhapetvā sagge nibbattati. Yo pana appamattakena byādhinā samannāgato labhantopi alabhantopi vuṭṭhātiyeva, tassa vināpi bhesajjena vūpasamanakabyādhi bhesajje kate khippataraṃ vūpasammati. Tato so buddhavacanaṃ vā uggaṇhituṃ samaṇadhammaṃ vā kātuṃ sakkhissati. Iminā kāraṇena aññepi gilānā upaṭṭhātabbāti vuttaṃ.

Neva okkamatīti neva pavisati. **Niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu magganiyāmasaṅkhātaṃ sammattaṃ. Iminā padaparamo puggalo kathito. Dutiyavārena ugghaṭitaññū gahito sāsane nāḷakattherasadiso. Buddhantare ekavāraṃ paccekabuddhānaṃ santike ovādaṃ labhitvā paṭividdhapaccekabodhiñāṇo ca. Tatiyavārena vipañcitaññū puggalo kathito. Neyyo pana tannissitova hoti.

Dhammadesanā anuññātāti māsassa aṭṭha vāre dhammakathā anuññātā. **Aññesampi dhammo desetabbo**ti itaresampi dhammo kathetabbo. Kiṃ kāraṇā? Padaparamassa hi imasmiṃ attabhāve dhammaṃ paṭivijjhituṃ asakkontassāpi anāgate paccayo bhavissati. Yo pana tathāgatassa rūpadassanaṃ labhantopi alabhantopi dhammavinayañca savanāya labhantopi alabhantopi dhammaṃ abhisameti; so alabhanto na tāva abhisameti, labhanto pana khippameva abhisamessatīti iminā kāraṇena tesaṃ dhammo desetabbo. Tatiyassa pana punappunaṃ desetabbova. Kāyasakkhidiṭṭhappattasaddhāvimuttā heṭṭhā kathitāyeva.

98. Gūthabhāṇīādīsu – **sabhaggato**ti sabhāyaṃ ṭhito. **Parisaggato**ti gāmaparisāya ṭhito. **Ñātimajjhagato**ti dāyādānaṃ majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagato**ti seṇīnaṃ majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagato**ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito. **Abhinīto**ti pucchanatthāya nīto. **Sakkhipuṭṭhoti** sakkhiṃ katvā pucchito. **Ehambho purisā**ti ālapanametaṃ. **Attahetu vā parahetu** vāti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkhahetu vā**ti ettha **āmisa**nti lābho adhippeto. **Kiñcikkha**nti yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ. Antamaso tittiravaṭṭakasappipiṇḍanavanītapiṇḍādiappamattakassāpi lañjassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsitā hotī**ti jānantoyeva musāvādaṃ kattā hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo gūthasadisavacanattā **gūthabhāṇī**ti vuccati. Yathā hi gūthaṃ nāma mahājanassa aniṭṭhaṃ hoti akantaṃ; evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ aniṭṭhaṃ hoti akantaṃ.

99. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo pupphasadisavacanattā **pupphabhāṇī**ti vuccati. Yathā hi phullāni vassikāni vā adhimuttakāni vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni honti; evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ iṭṭhaṃ hoti kantaṃ.

100. **Nelā**ti elaṃ vuccati doso. Nāssā elanti nelā. Niddosāti attho, ''nelaṅgo setapacchādo''ti (udā. 65) ettha vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā. Sūcivijjhanaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemanīyā**. Hadayaṃ gacchati appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**. Pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātipi porī. Purassa esātipi porī. Nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti. Pitimattaṃ pitāti, mātimattaṃ mātāti, bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Bahujanassa kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā. Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **madhubhāṇī**ti vuccati. Mudubhāṇītipi pāṭho. Ubhayatthāpi madhuravacanoti attho. Yathā hi catumadhuraṃ nāma madhuraṃ paṇītaṃ; evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ madhuraṃ hoti.

101. Arukūpamacittādīsu – **abhisajjatī**ti laggati. **Kuppatī**ti kopavasena kuppati. **Byāpajjatī**ti pakatibhāvaṃ pajahati, pūtiko hoti. **Patitthīyatī**ti thinabhāvaṃ thaddhabhāvañca āpajjati. **Kopa**nti dubbalakodhaṃ. **Dosa**nti dussanavasena tato balavataraṃ. **Appaccaya**nti atuṭṭhākāraṃ domanassaṃ. **Duṭṭhāruko**ti purāṇavaṇo. **Kaṭṭhenā**ti daṇḍakakoṭiyā. **Kaṭhalāyā**ti kapālena. **Āsavaṃ detī**ti aparāparaṃ savati. Purāṇavaṇo hi attano dhammatāya eva pubbaṃ lohitaṃ yūsanti imāni tīṇi savati, ghaṭṭito pana tāni adhikataraṃ savati. **Evamevaṃ kho**ti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ, duṭṭhāruko viya hi kodhano puggalo. Tassa attano dhammatāya savanaṃ viya kodhanassapi attano dhammatāya uddhumātakassa viya caṇḍikatassa caraṇaṃ. Kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭanaṃ viya appamattakampi vacanaṃ bhiyyoso mattāya savanaṃ viya 'mādisaṃ nāma esa evaṃ vadatī'ti bhiyyoso mattāya uddhumāyanabhāvo daṭṭhabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **arukūpamacitto**ti vuccati. Purāṇavaṇasadisacittoti attho.

102. **Rattandhakāratimisāyā**ti rattiṃ cakkhuviññāṇuppattinivāraṇena andhabhāvakaraṇe bahalatame. **Vijjantarikāyā**ti vijjuppattikkhaṇe. Idhāpi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – cakkhumā puriso viya hi yogāvacaro daṭṭhabbo. Andhakāraṃ viya sotāpattimaggavajjhā kilesā. Vijjusañcaraṇaṃ viya sotāpattimaggañāṇassa uppattikālo. Vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṃ viya sotāpattimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ. Puna andhakārāvattharaṇaṃ viya sakadāgāmimaggavajjhā kilesā. Puna vijjusañcaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggañāṇassa uppādo. Vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṃ viya sakadāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ. Puna andhakārāvattharaṇaṃ viya anāgāmimaggavajjhā kilesā. Puna vijjusañcaraṇaṃ viya anāgāmimaggañāṇassa uppādo. Vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṃ viya anāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ veditabbaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **vijjūpamacitto**ti vuccati. Ittarakālobhāsena vijjusadisacittoti attho.

103. Vajirūpamacittatāyapi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – vajiraṃ viya hi arahattamaggañāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Maṇigaṇṭhipāsāṇagaṇṭhi viya arahattamaggavajjhā kilesā. Vajirassa maṇigaṇṭhiṃ vā pāsāṇagaṇṭhiṃ vā vinivijjhitvā agamanabhāvassa natthibhāvo viya arahattamaggañāṇena acchejjānaṃ kilesānaṃ natthibhāvo. Vajirena nibbiddhavedhassa puna apaṭipūraṇaṃ viya arahattamaggena chinnānaṃ kilesānaṃ puna anuppādo daṭṭhabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **vajirūpamacitto**ti vuccati. Kilesānaṃ mūlaghātakaraṇasamatthatāya vajirena sadisacittoti attho.

104. Andhādīsu **tathārūpaṃ cakkhu na hotī**ti tathājātikaṃ tathāsabhāvaṃ paññācakkhu na hoti. **Phātiṃ kareyyā**ti phītaṃ vaḍḍhitaṃ kareyya. **Sāvajjānavajje**ti sadosaniddose. **Hīnappaṇīte**ti adhamuttame. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge**ti kaṇhasukkāyeva aññamaññapaṭibāhanato paṭipakkhavasena sappaṭibhāgāti vuccanti. Ayaṃ panettha saṅkhepo – kusale dhamme 'kusalā dhammā'ti yena paññācakkhunā jāneyya, akusale dhamme 'akusalā dhammā'ti, sāvajjādīsupi eseva nayo. Kaṇhasukkasappaṭibhāgesu pana kaṇhadhamme 'sukkasuppaṭibhāgā'ti, sukkadhamme 'kaṇhasappaṭibhāgā'ti yena paññācakkhunā jāneyya. **Tathārūpampissa cakkhu na hotī**ti iminā nayena sesaṭṭhānesupi attho veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhadhammikabhogasaṃharaṇapaññācakkhuno ca samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno ca abhāvā **andho**ti vuccati. Dutiyo diṭṭhadhammikabhogasaṃharaṇapaññācakkhuno bhāvā, samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno pana abhāvā **ekacakkhū**ti vuccati. Tatiyo dvinnampi bhāvā **dvicakkhū**ti vuccati.

107. Avakujjapaññādīsu **dhammaṃ desentī**ti upāsako dhammassavanatthāya āgatoti attano kammaṃ pahāya dhammaṃ desenti. **Ādikalyāṇa**nti ādimhi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjaṃ niddosaṃ katvā desenti. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha pana **ādī**ti pubbapaṭṭhapanā. **Majjha**nti kathāvemajjhaṃ. **Pariyosāna**nti sanniṭṭhānaṃ. Itissa dhammaṃ kathentā pubbapaṭṭhapanepi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā kathenti, vemajjhepi, pariyosānepi. Ettha ca atthi desanāya ādimajjhapariyosānāni, atthi sāsanassa. Tattha desanāya tāva – catuppadikagāthāya paṭhamapadaṃ ādi, dve padāni majjhaṃ, avasānapadaṃ pariyosānaṃ. Ekānusandhikasuttassa – nidānaṃ ādi, anusandhi majjhaṃ, idamavocāti appanā pariyosānaṃ. Anekānusandhikassa – paṭhamo anusandhi ādi, tato paraṃ eko vā anekā vā majjhaṃ, pacchimo pariyosānaṃ. Ayaṃ tāva desanāya nayo.

Sāsanassa pana sīlaṃ ādi, samādhi majjhaṃ, vipassanā pariyosānaṃ. Samādhi vā ādi, vipassanā majjhaṃ, maggo pariyosānaṃ. Vipassanā vā ādi, maggo majjhaṃ, phalaṃ pariyosānaṃ. Maggo vā ādi, phalaṃ majjhaṃ, nibbānaṃ pariyosānaṃ. Dve dve vā kariyamāne sīlasamādhayo ādi, vipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. **Sāttha**nti sātthakaṃ katvā desenti. **Sabyañjana**nti akkharapāripūriṃ katvā desenti. **Kevalaparipuṇṇa**nti sakalaparipuṇṇaṃ anūnaṃ katvā desenti. **Parisuddha**nti parisuddhaṃ nijjaṭaṃ niggaṇṭhiṃ katvā desenti. **Brahmacariyaṃ pakāsentī**ti evaṃ desentā ca seṭṭhacariyabhūtaṃ sikkhattayasaṅgahitaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ pakāsenti. **Neva ādiṃ manasi karotī**ti neva pubbapaṭṭhapanaṃ manasi karoti. **Kumbho**ti ghaṭo. **Nikkujjo**ti adhomukho ṭhapito. **Evameva**nti ettha kumbho nikkujjo viya avakujjapañño puggalo daṭṭhabbo. Udakāsiñcanakālo viya dhammadesanāya laddhakālo. Udakassa vivaṭṭanakālo viya tasmiṃ āsane nisinnassa uggahetuṃ asamatthakālo. Udakassa asaṇṭhānakālo viya uṭṭhahitvā asallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **avakujjapañño**ti vuccati. Adhomukhapaññoti attho.

108. **Ākiṇṇānī**ti pakkhittāni. **Satisammosā pakireyyā**ti muṭṭhassatitāya vikireyya. **Evameva**nti ettha ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo. Nānākhajjakāni viya nānappakāraṃ buddhavacanaṃ. Ucchaṅge nānākhajjakāni khādantassa nisinnakālo viya tasmiṃ āsane nisinnassa uggahaṇakālo. Vuṭṭhahantassa satisammosā vikiraṇakālo viya tasmā āsanā vuṭṭhāya gacchantassa asallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **ucchaṅgapañño**ti vuccati. Ucchaṅgasadisapaññoti attho.

109. **Ukkujjo**ti uparimukho ṭhapito. **Saṇṭhātī**ti patiṭṭhahati. **Evameva kho**ti ettha uparimukho ṭhapito kumbho viya puthupañño puggalo daṭṭhabbo. Udakassa āsittakālo viya desanāya laddhakālo. Udakassa saṇṭhānakālo viya tattha nisinnassa uggahaṇakālo. No vivaṭṭanakālo viya uṭṭhāya gacchantassa sallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **puthupañño**ti vuccati. Vitthārikapaññoti attho.

110. Avītarāgādīsu – yathā sotāpannasakadāgāmino, evaṃ puthujjanopi pañcasu kāmaguṇesu, tīsu ca bhavesu **avītarāgo**. Adabbatāya pana na gahito. Yathā hi cheko vaḍḍhakī dabbasambhāratthaṃ vanaṃ paviṭṭho na ādito paṭṭhāya sampattasampattarukkhe chindati, ye panassa dabbasambhārūpagā honti, teyeva chindati; evamidhāpi bhagavatā dabbajātikā ariyāva gahitā, puthujjanā pana adabbatāya na gahitāti veditabbā. **Kāmesu vītarāgo**ti pañcasu kāmaguṇesu vītarāgo. **Bhavesu avītarāgo**ti rūpārūpabhavesu avītarāgo.

113. Pāsāṇalekhūpamādīsu – **anusetī**ti appahīnatāya anuseti. **Na khippaṃ lujjatī**ti na antarā nassati, kappuṭṭhāneneva nassati. **Evameva**nti evaṃ tassāpi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā nibbāti, addhaniyo pana hoti. Maraṇeneva nibbātīti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo pāsāṇalekhā viya kujjhanabhāvena ciraṭṭhitikato **pāsāṇalekhūpamo**ti vuccati.

114. **So ca khvassa kodho**ti so appamattakepi kāraṇe sahasā kuddhassa kodho. **Na cira**nti aciraṃ appahīnatāya nānuseti. Yathā pana pathaviyaṃ ākaḍḍhitvā katalekhā vātādīhi khippaṃ nassati, evamassa sahasā uppannopi kodho khippameva nibbātīti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo pathaviyaṃ lekhā viya kujjhanabhāvena aciraṭṭhitikato **pathavīlekhūpamo**ti vuccati.

115. **Āgāḷhenā**ti atigāḷhena mammacchedakena thaddhavacanena. **Pharusenā**ti na sotasukhena. **Amanāpenā**ti na cittasukhena. **Saṃsandatī**ti ekībhavati. **Sandhiyatī**ti ghaṭayati. **Sammodatī**ti nirantaro hoti. Atha vā – **saṃsandatī**ti cittakiriyādīsu cittena samodhānaṃ gacchati. Khīrodakaṃ viya ekībhāvaṃ upetīti attho. **Sandhiyatī**ti ṭhānagamanādīsu kāyakiriyādīsu kāyena samodhānaṃ gacchati. Tilataṇḍulā viya missībhāvaṃ upetīti attho. **Sammodatī**ti uddesaparipucchādīsu vacīkiriyāsu vācāya samodhānaṃ gacchati. Vippavāsagatopi piyasahāyako viya piyatarabhāvaṃ upetīti attho. Apica – kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṃ āditova ekakiriyabhāvaṃ upagacchanto saṃsandati. Yāva majjhā pavattanto sandhiyati, yāva pariyosānā anivattanto sammodatītipi veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo udakalekhā viya khippaṃ saṃsandanato **udakalekhūpamo**ti vuccati.

116. Potthakūpamesu – yāya upamāya te **potthakūpamā**ti vuccanti, taṃ tāva upamaṃ dassetuṃ **tayo potthakā**tiādi vuttaṃ. Tattha **navo**ti navavāyimo. **Potthako**ti sāṇavākasāṭako. **Dubbaṇṇo**ti vivaṇṇo. **Dukkhasamphasso**ti kharasamphasso. **Appaggho**ti atibahuṃ agghanto kahāpaṇagghanako hoti. **Majjhimo**ti paribhogamajjhimo. So hi navabhāvaṃ atikkamitvā jiṇṇabhāvaṃ appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva ca hoti. Atibahuṃ agghanto aḍḍhaṃ agghati. Jiṇṇakāle pana aḍḍhamāsakaṃ vā kākaṇikaṃ vā agghati. **Ukkhaliparimajjana**nti kāḷukkhaliparipuñchanaṃ.

Navoti upasampadāya pañcavassakālato heṭṭhā jātiyā saṭṭhivassopi navoyeva. **Dubbaṇṇatāyā**ti sarīravaṇṇenapi guṇavaṇṇenapi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nisinnassa nittejatāya sarīravaṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇe vattabbameva natthi. **Ye kho panassā**ti ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātimittādayo vā etaṃ puggalaṃ sevanti. **Tesaṃ ta**nti tesaṃ puggalānaṃ cha satthāre sevantānaṃ micchādiṭṭhikānaṃ viya, devadattaṃ sevantānaṃ kokālikādīnaṃ viya ca taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Majjhimo**ti pañcavassakālato paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimo nāma. **Thero**ti dasavassakālato paṭṭhāya thero nāma. **Evamāhaṃsū**ti evaṃ vadanti. **Kiṃ nu kho tuyha**nti tuyhaṃ bālassa bhaṇitena ko atthoti vuttaṃ hoti. **Tathārūpa**nti tathājātikaṃ tathāsabhāvaṃ ukkhepanīyakammassa kāraṇabhūtaṃ.

117. Kāsikavatthūpamesu – **kāsikavatthaṃ** nāma tayo kappāsaṃsū gahetvā kantitasuttena vāyitaṃ sukhumavatthaṃ. Taṃ navavāyimaṃ anagghaṃ hoti. Paribhogamajjhimaṃ vīsampi tiṃsampi sahassāni agghati. Jiṇṇakāle pana aṭṭhapi dasapi sahassāni agghati.

Tesaṃ taṃ hotīti tesaṃ sammāsambuddhādayo sevantānaṃ viya taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhañhi ekaṃ nissāya yāvajjakālā muccanakasattānaṃ pamāṇaṃ natthi. Tathā sāriputtattheramahāmoggallānatthere avasese ca asītimahāsāvake nissāya saggaṃ gatasattānaṃ pamāṇaṃ natthi. Yāvajjakālā tesaṃ diṭṭhānugatiṃ paṭipannasattānampi pamāṇaṃ natthiyeva. **Ādheyyaṃ gacchatī**ti tassa mahātherassa taṃ atthanissitaṃ vacanaṃ yathā gandhakaraṇḍake kāsikavatthaṃ ādhātabbataṃ ṭhapetabbataṃ gacchati, evaṃ uttamaṅge sirasmiṃ hadaye ca ādhātabbataṃ ṭhapetabbatampi gacchati. Sesamettha heṭṭhā vuttānusāreneva veditabbaṃ.

118. Suppameyyādīsu – sukhena pametabboti **suppameyyo. Idhā**ti imasmiṃ sattaloke. **Uddhato**ti uddhaccena samannāgato. **Unnaḷo**ti uggatanaḷo; tucchamānaṃ ukkhipitvā ṭhitoti attho. **Capalo**ti pattamaṇḍanādinā cāpallena samannāgato. **Mukharo**ti mukhakharo. **Vikiṇṇavāco**ti asaṃyatavacano. **Asamāhito**ti cittekaggatārahito. **Vibbhantacitto**ti bhantacitto, bhantagāvībhantamigīsappaṭibhāgo. **Pākaṭindriyo**ti vivaṭindriyo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo 'suppameyyo'ti vuccati. Yathā hi parittassa udakassa sukhena pamāṇaṃ gayhati; evameva imehi aguṇaṅgehi samannāgatassa sukhena pamāṇaṃ gayhati. Tenesa 'suppameyyo'ti vutto.

119. Dukkhena pametabboti **duppameyyo. Anuddhatā**dīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo ‘duppameyyo’ti vuccati. Yathā hi mahāsamuddassa dukkhena pamāṇaṃ gayhati; evameva imehi guṇaṅgehi samannāgatassa dukkhena pamāṇaṃ gayhati. Tādiso ‘anāgāmī nu kho, khīṇāsavo nu kho’ti vattabbataṃ gacchati, tenesa ‘duppameyyo’ti vutto.

120. Na sakkā pametunti **appameyyo**. Yathā hi ākāsassa na sakkā pamāṇaṃ gahetuṃ, evaṃ khīṇāsavassa. Tenesa ‘appameyyo’ti vutto.

121. Na sevitabbādīsu – **na sevitabbo**ti na upasaṅkamitabbo. **Na bhajitabbo**ti na allīyitabbo. **Na payirupāsitabbo**ti na santike nisīdanavasena punappunaṃ upāsitabbo. **Hīno hoti sīlenā**tiādīsu upādāyupādāya hīnatā veditabbā. Yo hi pañca sīlāni rakkhati, so dasa sīlāni rakkhantena na sevitabbo. Yo pana dasa sīlāni rakkhati, so catupārisuddhisīlaṃ rakkhantena na sevitabbo. **Aññatra anuddayā aññatra anukampā**ti ṭhapetvā anuddayañca anukampañca. Attano atthāya eva hi evarūpo puggalo na sevitabbo. Anuddayānukampāvasena pana taṃ upasaṅkamituṃ vaṭṭati.

122. **Sadiso hotī**ti samāno hoti. **Sīlasāmaññagatānaṃ sata**nti sīlena samānabhāvaṃ gatānaṃ santānaṃ. **Sīlakathā ca no bhavissatī**ti evaṃ samānasīlānaṃ amhākaṃ sīlameva ārabbha kathā bhavissati. **Sā ca no phāsu bhavissatī**ti sā ca sīlakathā amhākaṃ phāsuvihāro sukhavihāro bhavissati. **Sā ca no pavattinī bhavissatī**ti sā ca amhākaṃ kathā divasampi kathentānaṃ pavattinī bhavissati, na paṭihaññissati. Dvīsu hi sīlavantesu ekena sīlassa vaṇṇe kathite itaro anumodati; tena tesaṃ kathā phāsu ceva hoti, pavattinī ca. Ekasmiṃ pana dussīle sati dussīlassa sīlakathā dukkathāti neva sīlakathā hoti, na phāsu hoti, na pavattinī. **Samādhipaññākathāsu**pi eseva nayo. Dve hi samādhilābhino samādhikathaṃ, sappaññā ca paññākathaṃ kathentā, rattiṃ vā divasaṃ vā atikkantampi na jānanti.

123. **Sakkatvā garuṃ katvā**ti sakkārañceva garukārañca karitvā. **Adhiko hotī**ti atireko hoti. **Sīlakkhandha**nti sīlarāsiṃ. **Paripūressāmī**ti taṃ atirekasīlaṃ puggalaṃ nissāya attano aparipūraṃ sīlarāsiṃ paripūraṃ karissāmi. **Tattha tattha paññāya anuggahessāmī**ti ettha sīlassa asappāye anupakāradhamme vajjetvā sappāye upakāradhamme sevanto tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne sīlakkhandhaṃ paññāya anuggaṇhāti nāma. **Samādhipaññākkhandhesu**pi eseva nayo.

124. Jigucchitabbādīsu – **jigucchitabbo**ti gūthaṃ viya jigucchitabbo. **Atha kho na**nti atha kho assa. **Kittisaddo**ti kathāsaddo. **Evameva**nti ettha gūthakūpo viya dussīlyaṃ daṭṭhabbaṃ. Gūthakūpe patitvā ṭhito dhamanīahi viya dussīlapuggalo. Guthakūpato uddhariyamānena tena ahinā purisassa sarīraṃ āruḷhenāpi adaṭṭhabhāvo viya dussīlaṃ sevamānassāpi tassa kiriyāya kāraṇabhāvo sarīraṃ gūthena makkhetvā ahino gatakālo viya dussīlaṃ sevamānassa pāpakittisaddassa abbhuggamanakālo veditabbo.

125. **Tindukālāta**nti tindukarukkhaalātaṃ. **Bhiyyoso mattāya cicciṭāyatī**ti tañhi jhāyamānaṃ pakatiyāpi papaṭikāyo muñcantaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāti saddaṃ karoti. Ghaṭṭitaṃ pana adhimattaṃ karotīti attho. **Evameva**nti evamevaṃ kodhano attano dhammatāyapi uddhato caṇḍikato hutvā carati. Appamattakaṃ pana vacanaṃ vuttakāle ‘mādisaṃ nāma evaṃ vadatī’ti atirekataraṃ uddhato caṇḍikato hutvā carati. **Gūthakūpo**ti gūthapuṇṇakūpo, gūtharāsiyeva vā. Opammasaṃsandanaṃ panettha purimanayeneva veditabbaṃ. **Tasmā evarūpo puggalo ajjhupekkhitabbo, na sevitabbo**ti yasmā kodhano atiseviyamānopi atiupasaṅkamiyamānopi kujjhatiyeva, ‘kiṃ iminā’ti paṭikkamantopi kujjhatiyeva, tasmā palālaggi viya ajjhupekkhitabbo, na sevitabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo hi palālaggiṃ atiupasaṅkamitvā tappati, tassa sarīraṃ jhāyati. Yo atipaṭikkamitvā tappati, tassa sītaṃ na vūpasammati. Anupasaṅkamitvā apaṭikkamitvā pana majjhattabhāvena tappentassa sītaṃ vūpasammati, kāyopi na ḍayhati. Tasmā palālaggi viya kodhano puggalo majjhattabhāvena ajjhupekkhitabbo, na sevitabbo, na bhajitabbo, na payirupāsitabbo.

126. **Kalyāṇamitto**ti sucimitto. **Kalyāṇasahāyo**ti sucisahāyo. **Sahāyo**ti sahagāmī saddhiṃcaro. **Kalyāṇasampavaṅko**ti kalyāṇesu sucipuggalesu sampavaṅko, tanninnatapoṇatappabbhāramānasoti attho.

127. Sīlesu paripūrakārītiādīsu – **sīlesu paripūrakārino**ti ete ariyasāvakā yāni tāni maggabrahmacariyassa ādibhūtāni, ādibrahmacariyakāni, pārājikasaṅkhātāni cattāri mahāsīlasikkhāpadāni, tesaṃ avītikkamanato yāni khuddānukhuddakāni āpajjanti, tehi ca vuṭṭhānato sīlesu yaṃ kattabbaṃ, taṃ paripūraṃ samattaṃ karontīti ‘sīlesu paripūrakārino’ti vuccanti. Samādhipāribandhakānaṃ pana kāmarāgabyāpādānaṃ, paññāpāribandhakassa ca saccapaṭicchādakassa mohassa asamūhatattā, samādhiṃ paññañca bhāventāpi samādhipaññāsu yaṃ kattabbaṃ taṃ mattaso pamāṇena padesamattameva karontīti **samādhismiṃ paññāya ca mattaso kārino**ti vuccanti. Iminā upāyena itaresupi dvīsu nayesu attho veditabbo.

Tatrāyaṃ aparopi suttantanayo –

> ‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi, vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni, tattha dhuvasīlo ca hoti, ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti, avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu…pe… so tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā, rāgadosamohānaṃ tanuttā, sakadāgāmī hoti; sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni…pe… sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ…pe… anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni…pe… sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā…pe… upasampajja viharatī’’ti (a. ni. 3.87).

130. Satthāraniddese – **pariññaṃ paññapetī**ti pahānaṃ samatikkamaṃ paññapeti. **Tatrā**ti tesu tīsu janesu. **Tena daṭṭhabbo**ti tena paññāpanena so satthā **rūpāvacarasamāpattiyā lābhī**ti daṭṭhabboti attho. Dutiyavārepi eseva nayo. **Sammāsambuddho satthā tena daṭṭhabbo**ti tena titthiyehi asādhāraṇena paññāpanena ayaṃ tatiyo satthā sabbaññubuddho daṭṭhabbo. Titthiyā hi kāmānaṃ pariññaṃ paññapentā rūpabhavaṃ vakkhanti. Rūpānaṃ pariññaṃ paññapentā arūpabhavaṃ vakkhanti. Vedanānaṃ pariññaṃ paññapentā asaññabhavaṃ vakkhanti. Sammā paññapentā ‘evaṃ paññapeyyuṃ’, no ca sammā paññapetuṃ sakkonti. Sammāsambuddho pana kāmānaṃ pariññaṃ pahānaṃ anāgāmimaggena paññapeti. Rūpavedanānaṃ pariññaṃ pahānaṃ arahattamaggena paññapeti. **Ime tayo satthāro**ti ime dve janā bāhirakā, eko sammāsambuddhoti – imasmiṃ loke tayo satthāro nāma.

131. Dutiye satthāraniddese – **diṭṭhe ceva dhamme**ti imasmiṃ attabhāve. **Attānaṃ saccato thetato paññapetī**ti ‘‘attā nāmeko atthi nicco dhuvo sassato’’ti bhūtato thirato paññapeti. **Abhisamparāyañcā**ti aparasmiṃ attabhāve evameva paññapeti. Sesamettha vuttanayeneva veditabbanti.

Tikaniddesavaṇṇanā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

132. Catukkaniddese – **asappuriso**ti lāmakapuriso. Pāṇaṃ atipātetīti **pāṇātipātī**. Adinnaṃ ādiyatīti **adinnādāyī**. Kāmesu micchā caratīti **kāmesumicchācārī**. Musā vadatīti **musāvādī**. Surāmerayamajjapamāde tiṭṭhatīti **surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī.**

133. **Pāṇātipāte samādapetī**ti yathā pāṇaṃ atipāteti, tathā naṃ tattha gahaṇaṃ gaṇhāpeti. Sesesupi eseva nayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo yasmā sayaṃ katena ca dussīlyena samannāgato yañca samādapitena kataṃ, tato upaḍḍhassa dāyādo, tasmā **asappurisena asappurisataro**ti vuccati. **Sappuriso**ti uttamapuriso.

135. **Sappurisena sappurisataro**ti attanā katena susīlyena samannāgatattā yañca samādapito karoti. Tato upaḍḍhassa dāyādattā uttamapurisena uttamapurisataro.

136. **Pāpo**ti akusalakammapathasaṅkhātena dasavidhena pāpena samannāgato.

138. **Kalyāṇo**ti kusalakammapathasaṅkhātena dasavidhena kalyāṇadhammena samannāgato suddhako bhadrako. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

140. Pāpadhammādīsu – pāpo dhammo assāti **pāpadhammo**. Kalyāṇo dhammo assāti **kalyāṇadhammo**. Sesamettha uttānatthameva.

144. Sāvajjādīsu – **sāvajjo**ti sadoso. **Sāvajjena kāyakammenā**ti sadosena pāṇātipātādinā kāyakammena. Itaresupi eseva nayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā, gūthakuṇapādibharito padeso viya sāvajjoti vuccati.

145. **Sāvajjena bahula**nti yassa sāvajjameva kāyakammaṃ bahu hoti, appaṃ anavajjaṃ; so sāvajjena bahulaṃ kāyakammena samannāgato, appaṃ anavajjenāti vuccati.

Itaresupi eseva nayo. Ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigamadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṃ samādiyati, sīlāni pūreti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammesu sāvajjasseva bahulatāya anavajjassa appatāya **vajjabahulo**ti vuccati.

Yathā hi ekasmiṃ padese dubbaṇṇāni duggandhāni pupphāni rāsikatānassu, tesaṃ upari tahaṃ tahaṃ atimuttakavassikapāṭalāni patitāni bhaveyyuṃ. Evarūpo ayaṃ puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṃ padese atimuttakavassikapāṭalāni rāsikatānassu, tesaṃ upari tahaṃ tahaṃ dubbaṇṇaduggandhāni badarapupphādīni patitāni bhaveyyuṃ. Evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhipi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā, catumadhurabharitasuvaṇṇapāti viya daṭṭhabbo. Tesu paṭhamo andhabālaputhujjano. Dutiyo antarantarā kusalassa kārako lokiyaputhujjano. Tatiyo sotāpanno sakadāgāmianāgāminopi eteneva saṅgahitā. Catuttho khīṇāsavo. So hi ekantena anavajjoyeva. Ayaṃ aṅguttaraṭṭhakathāyo.

148. Ugghaṭitaññūādīsu – **ugghaṭitaññū**ti ettha **ugghaṭitaṃ** nāma ñāṇugghāṭanaṃ, ñāṇe ugghaṭitamatteyeva jānātīti attho. **Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāre udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ 'cattāro satipaṭṭhānā'tiādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo ugghaṭitaññūti vuccati.

149. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū. Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ saṅkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe bhājiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo vipañcitaññūti vuccati.

150. Uddesādīhi netabboti **neyyo. Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti.

151. Byañjanapadameva paramaṃ assāti **padaparamo. Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti na tena attabhāvena jhānaṃ vā vipassanaṃ vā maggaṃ vā phalaṃ vā nibbattetuṃ sakkotīti attho.

152. Yuttapaṭibhānādīsu – paṭibhānaṃ vuccati ñāṇampi, ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi. Taṃ idha adhippetaṃ. Atthayuttaṃ kāraṇayuttañca paṭibhānamassāti **yuttappaṭibhāno**. Pucchitānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthatāya no muttaṃ paṭibhānamassāti **no muttappaṭibhāno**. Iminā nayena sesā veditabbā. Ettha pana paṭhamo – kiñci kālaṃ vīmaṃsitvā yuttameva pekkhati, **tipiṭakacūḷanāgatthero** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho pariggahetvā yuttapayuttakāraṇameva katheti.

Dutiyo – pucchānantarameva yena vā tena vā vacanena paṭibāhati, vīmaṃsitvāpi ca yuttaṃ na pekkhati **catunikāyikapaṇḍitatissatthero** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho pañhapariyosānampi nāgameti, yaṃ vā taṃ vā kathetiyeva. Vacanatthaṃ panassa vīmaṃsiyamānaṃ katthaci na laggati.

Tatiyo – pucchāsamakālameva yuttaṃ pekkhati, taṅkhaṇaññeva vacanaṃ byākaroti **tipiṭakacūḷābhayatthero** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho sīghameva katheti, yuttapayuttakāraṇo ca hoti.

Catuttho – puṭṭho samāno neva yuttaṃ pekkhati, na yena vā tena vā paṭibāhituṃ sakkoti tibbandhakāranimuggo viya hoti **lāḷudāyitthero** viya.

156. Dhammakathikesu – **appañca bhāsatī**ti sampattaparisāya thokameva katheti. **Asahitañcā**ti kathento ca pana na atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ katheti. **Parisā cassa na kusalā hotī**ti sotuṃ nisinnaparisā cassa yuttāyuttaṃ kāraṇākāraṇaṃ siliṭṭhāsiliṭṭhaṃ na jānātīti attho. **Evarūpo**ti ayaṃ evaṃjātiko bāladhammakathiko. Evaṃjātikāya bālaparisāya dhammakathikotveva nāmaṃ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Ettha ca dveyeva janā sabhāvadhammakathikā, itare pana dhammakathikānaṃ antare paviṭṭhattā evaṃ vuttā.

157. Valāhakūpamesu **valāhakā**ti meghā. **Gajjitā**ti thanitā. Tattha gajjitvā no vassanabhāvo nāma pāpako. Manussā hi yathā devo gajjati 'suvuṭṭhikā bhavissatī'ti bījāni nīharitvā vapanti. Atha deve avassante khette bījāni khetteyeva nassanti, gehe bījāni geheyeva nassantīti dubbhikkhaṃ hoti. No gajjitvā vassanabhāvopi pāpakova. Manussā hi 'imasmiṃ kāle dubbuṭṭhikā bhavissatī'ti ninnaṭṭhānesuyeva vappaṃ karonti. Atha devo vassitvā sabbabījāni mahāsamuddaṃ pāpeti, dubbhikkhameva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako. Tadā hi subhikkhaṃ hoti. No gajjitvā no vassanabhāvo ekantapāpakova.

Bhāsitā hoti no kattāti 'idāni ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ pūressāmī'ti kathetiyeva, na pana uddesaṃ gaṇhāti, na kammaṭṭhānaṃ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsitāti 'ganthadhuraṃ vā pūressāmi vāsadhuraṃ vā'ti na bhāsati. Sampatte pana kāle tamatthaṃ sampādeti. Iminā nayena itarepi veditabbā. Sabbaṃ panetaṃ paccayadāyakeneva kathitaṃ. Eko hi 'asukadivase nāma dānaṃ dassāmī'ti saṅghaṃ nimanteti, sampattakāle no karoti. Ayaṃ puggalo puññena parihāyati, bhikkhusaṅghopi lābhena parihāyati. Aparo saṅghaṃ animantetvāva sakkāraṃ katvā 'bhikkhū ānessāmī'ti na labhati, sabbe aññattha nimantitā honti. Ayampi puññena parihāyati, saṅghopi tena lābhena parihāyati. Aparo paṭhamaṃ saṅghaṃ nimantetvā, pacchā sakkāraṃ katvā dānaṃ deti, ayaṃ kiccakārī hoti. Aparo neva saṅghaṃ nimanteti, na dānaṃ deti, ayaṃ 'pāpapuggalo'ti veditabbo.

158. Mūsikūpamesu – **gādhaṃ kattā no vasitā**ti attano āsayaṃ bilaṃ kūpaṃ khaṇati, no tattha vasati, kismiñcideva ṭhāne vasati, evaṃ biḷārādiamittavasaṃ gacchati. Khattātipi pāṭho. **Vasitā no gādhaṃ kattā**ti sayaṃ na khaṇati, parena khate bile vasati, evaṃ jīvitaṃ rakkhati. Tatiyā dvepi karontī, jīvitaṃ rakkhati. Catutthā dvepi akarontī amittavasaṃ gacchati. Imāya pana upamāya upamitesu puggalesu paṭhamo yathā sā mūsikā gādhaṃ khaṇati, evaṃ navaṅgaṃ satthusāsanaṃ uggaṇhāti. Yathā pana sā tattha na vasati, kismiñcideva ṭhāne vasantī, amittavasaṃ gacchati; tathā ayampi pariyattivasena ñāṇaṃ pesetvā catusaccadhammaṃ na paṭivijjhati, lokāmisaṭṭhānesuyeva caranto maccumārakilesamāradevaputtamārasaṅkhātānaṃ amittānaṃ vasaṃ gacchati. Dutiyo yathā sā mūsikā gādhaṃ na khaṇati, evaṃ navaṅgaṃ satthusāsanaṃ na uggaṇhāti. Yathā pana parena khatabile vasantī jīvitaṃ rakkhati; evaṃ parassa kathaṃ sutvā catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā tiṇṇaṃ mārānaṃ vasaṃ atikkamati. Iminā nayena tatiyacatutthesupi opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

159. Ambūpamesu – **āmaṃ pakkavaṇṇī**ti anto āmaṃ bahi pakkasadisaṃ. **Pakkaṃ āmavaṇṇī**ti anto pakkaṃ bahi āmasadisaṃ. Sesadvayesupi eseva nayo. Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṃ puggalepi puthujjanabhāvo āmatā, ariyabhāvo pakkatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā pakkavaṇṇitā; evaṃ puggalepi ariyānaṃ abhikkamanādisadisatā pakkavaṇṇitāti – iminā nayena upamitapuggalesu opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

160. Kumbhūpamesu – **kumbho**ti ghaṭo. **Tuccho**ti anto ritto. **Pihito**ti pidahitvā ṭhapito. **Puro**ti anto puṇṇo. **Vivaṭo**ti vivaritvā ṭhapito. Upamitapuggalesu panettha anto guṇasāravirahito tuccho bāhirasobhanatāya pihito puggalo veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

161. Udakarahadūpamesu – **udakarahado** tāva jaṇṇumattepi udake sati paṇṇarasasambhinnavaṇṇattā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānatalo **uttāno gambhīrobhāso** nāma hoti. Tiporisa catuporisepi pana udake sati acchattā udakassa paññāyamānatalo **gambhīro uttānobhāso** nāma hoti. Ubhayakāraṇasambhāvato pana itare dve veditabbā. Puggalopi kilesussadabhāvato guṇagambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīrānaṃ sadisehi abhikkamādīhi yutto **uttāno gambhīrobhāso** nāma. Iminā nayena sesāpi veditabbā.

162. Balībaddūpamesu – **balībaddo** tāva yo attano goganaṃ ghaṭṭeti ubbejeti, paragogaṇe pana sorato sukhasīlo hoti – ayaṃ **sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo** nāma. Puggalopi attano parisaṃ ghaṭṭento vijjhanto pharusena samudācaranto, paraparisāya pana soraccaṃ nivātavuttitaṃ āpajjanto **sakagavacaṇḍo hoti no paragavacaṇḍo** nāmāti. Iminā nayena sesāpi veditabbā. Niddesavāre panettha **ubbejitā hotī**ti ghaṭṭetvā vijjhitvā ubbegappattaṃ karoticceva attho.

163. Āsīvisūpamesu – **āsīviso** tāva yassa visaṃ āsuṃ āgacchati sīghaṃ pharati; ghoraṃ pana na hoti, cirakālaṃ na pīḷeti – ayaṃ **āgataviso no ghoraviso**. Sesapadesupi eseva nayo. Puggalavibhājanaṃ pana uttānatthameva.

164. **Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hotī**tiādīsu **ananuviccā**ti atulayitvā, apariggaṇhitvā. **Apariyogāhetvā**ti paññāya guṇe anogāhetvā.

166. **Bhūtaṃ taccha**nti vijjamānato bhūtaṃ, aviparītato **tacchaṃ. Kālenā**ti yuttapayuttakālena. **Tatra kālaññū hotī**ti yamidaṃ kālenāti vuttaṃ. Tatra yo puggalo kālaññū hoti, kālaṃ jānāti, tassa pañhassa veyyākaraṇatthāya ''imasmiṃ kāle pucchitenāpi mayā na kathetabbā, imasmiṃ kāle kathetabbā''ti – ayaṃ kālena bhaṇati nāma. **Upekkhako viharatī**ti majjhattabhūtāya upekkhāya ṭhito hutvā viharati. Sesaṃ sabbattha uttānatthameva.

167. Uṭṭhānaphalūpajīvītiādīsu – yo uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva labhitvā jīvikaṃ kappeti, taṃ pana uṭṭhānaṃ āgamma kiñci puññaphalaṃ na paṭilabhati, taṃ sandhāya **yassa puggalassa uṭṭhahato**tiādi vuttaṃ. **Tatūpari devā**ti tato upari brahmakāyikādayo devā. Tesañhi uṭṭhānavīriyena kiccaṃ nāma natthi. Puññaphalameva upajīvanti. **Puññavato cā**ti idaṃ puññavante khattiyabrāhmaṇādayo ceva bhummadeve ādiṃ katvā nimmānaratipariyosāne deve ca sandhāya vuttaṃ. Sabbepi hete vāyāmaphalañceva puññaphalañca anubhavanti. Nerayikā pana neva uṭṭhānena ājīvaṃ uppādetuṃ sakkonti, nāpi nesaṃ puññaphalena koci ājīvo uppajjati.

168. Tamādīsu – ‘‘nīce kule paccājāto’’tiādikena tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamūpagamanato **tamaparāyaṇo. Nesādakule**ti migaluddakādīnaṃ kule. **Venakule**ti vilīvakārakule. **Rathakārakule**ti cammakārakule. **Pukkusakule**ti pupphachaḍḍakakule. **Kasiravuttike**ti dukkhavuttike. **Dubbaṇṇo**ti paṃsupisācako viya jhāmakhāṇuvaṇṇo. **Duddasiko**ti vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako. **Kāṇo**ti ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇī**ti ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Khañjo**ti ekapādakhañjo vā ubhayapādakhañjo vā. **Pakkhahato**ti hatapakkho pīṭhasappī. **Padīpeyyassā**ti telakapallakādino padīpūpakaraṇassa. **Evaṃ puggalo tamo hoti tamaparāyaṇo**ti ettha eko puggalo bahiddhā ālokaṃ adisvā mātukucchismiññeva kālaṃ katvā apāyesu nibbattanto sakalepi kappe saṃsarati. Sopi tamo tamaparāyaṇova. So pana kuhakapuggalo bhaveyya. Kuhakassa hi evarūpā nibbatti hotīti vuttaṃ.

Ettha ca **nīce kule paccājāto hoti caṇḍālakule vā**tiādīhi āgamanavipatti ceva pubbuppannapaccayavipatti ca dassitā. **Dalidde**tiādīhi pavattipaccayavipatti. **Kasiravuttike**tiādīhi ājīvupāyavipatti. **Dubbaṇṇo**tiādīhi rūpavipatti. **Bahvābādho**tiādīhi dukkhakāraṇasamāyogo. **Na lābhī**tiādīhi sukhakāraṇavipatti ceva upabhogavipatti ca. **Kāyena duccarita**ntiādīhi tamaparāyaṇabhāvassa kāraṇasamāyogo. **Kāyassa bhedā**tiādīhi samparāyikatamūpagamo. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

Apicettha tividhāya kulasampattiyā paccājātiādikena jotinā yuttato **joti,** ālokabhūtoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi pana saggūpapattijotibhāvūpagamanato **jotiparāyaṇo. Khattiyamahāsālakule vā**tiādīsu **khattiyamahāsālā**ti khattiyā mahāsārā mahāsārappattā khattiyā. Yesañhi khattiyānaṃ heṭṭhimantena koṭisataṃ nidhānagataṃ hoti, tayo kahāpaṇakumbhā vaḷañjanatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapitā honti, te khattiyamahāsālā nāma. Yesaṃ brāhmaṇānaṃ asītikoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, diyaḍḍho kahāpaṇakumbho vaḷañjanatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapito hoti, te **brāhmaṇamahāsālā** nāma. Yesaṃ gahapatīnaṃ cattālīsakoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, kahāpaṇakumbho vaḷañjatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapito hoti, te **gahapatimahāsālā** nāma. Tesaṃ kuleti attho. **Aḍḍhe**ti issare. Nidhānagatadhanassa mahantatāya **mahaddhane**. Suvaṇṇarajatabhājanādīnaṃ upabhogabhaṇḍānaṃ mahantatāya **mahābhoge**. Nidhānagatassa jātarūparajatassa pahūtatāya **pahūtajātarūparajate**. Vittūpakaraṇassa tuṭṭhikaraṇassa pahūtatāya **pahūtavittūpakaraṇe**. Godhanādīnañca sattavidhadhaññānañca pahūtatāya **pahūtadhanadhaññe. Abhirūpo**ti sundararūpo. **Dassanīyo**ti aññaṃ kammaṃ pahāya divasampi passitabbayutto. **Pāsādiko**ti dassaneneva cittapasādāvaho. **Paramāyā**ti uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti pokkharavaṇṇatāya. Pokkharaṃ vuccati sarīraṃ. Tassa vaṇṇasampattiyāti attho. **Samannāgato**ti upeto.

169. Oṇatoṇatādīsu – diṭṭhadhammikāya vā samparāyikāya vā sampattiyā virahito **oṇato**. Nīco, lāmakoti attho. Tabbipakkhato **uṇṇato**. Ucco, uggatoti attho. Sesamettha tamādīsu vuttanayeneva veditabbaṃ. Apica – **oṇatoṇato**ti idāni nīco, āyatimpi nīcova bhavissati. **Oṇatuṇṇato**ti idāni nīco, āyatiṃ ucco bhavissati. **Uṇṇatoṇato**ti idāni ucco, āyatiṃ nīco bhavissati. **Uṇṇatuṇṇato**ti idāni ucco, āyatimpi uccova bhavissatīti.

170. Rukkhūpamesu – rukkho tāva **pheggusāraparivāro**ti vanajeṭṭhakarukkho sayaṃ pheggu hoti, parivārarukkhā panassa sārā honti. Iminā nayena sesā veditabbā. Puggalesu pana sīlasāravirahato pheggutā, sīlācārasamannāgamena ca sāratā veditabbā.

171. Rūpappamāṇādīsu – sampattiyuttaṃ rūpaṃ pamāṇaṃ karotīti **rūpappamāṇo**. Tattha pasādaṃ janetīti **rūpappasanno**. Kittisaddabhūtaṃ ghosaṃ pamāṇaṃ karotīti **ghosappamāṇo**. Ārohaṃ vātiādīsu pana – **āroha**nti uccattanaṃ. **Pariṇāha**nti kisathūlabhāvāpagataṃ parikkhepasampattiṃ. **Saṇṭhāna**nti aṅgapaccaṅgānaṃ dīgharassavaṭṭatādiyuttaṭṭhānesu tathābhāvaṃ. **Pāripūri**nti yathāvuttappakārānaṃ anūnataṃ, lakkhaṇaparipuṇṇabhāvaṃ vā. **Paravaṇṇanāyā**ti parehi parammukhā nicchāritāya guṇavaṇṇanāya. **Parathomanāyā**ti parehi thutivasena gāthādiupanibandhanena vuttāya thomanāya. **Parapasaṃsanāyā**ti parehi sammukhā vuttāya pasaṃsāya. **Paravaṇṇahārikāyā**ti paramparathutivasena parehi pavattitāya vaṇṇaharaṇāya.

172. **Cīvaralūkha**nti cīvarassa dubbaṇṇādibhāvena lūkhataṃ. **Pattalūkha**nti bhājanassa vaṇṇasaṇṭhānavatthūhi lūkhataṃ. **Senāsanalūkha**nti nāṭakādisampattivirahena senāsanassa lūkhataṃ. **Vividha**nti acelakādibhāvena anekappakāraṃ. **Dukkarakārika**nti sarīratāpanaṃ.

Aparo nayo – imesu hi catūsu puggalesu rūpe pamāṇaṃ gahetvā pasanno rūpappamāṇo nāma. Rūpappasannoti tasseva atthavacanaṃ. Ghose pamāṇaṃ gahetvā pasanno ghosappamāṇo nāma. Cīvaralūkhapattalūkhesu pamāṇaṃ gahetvā pasanno lūkhappamāṇo nāma. Dhamme pamāṇaṃ gahetvā pasanno dhammappamāṇo nāma. Itarāni tesaṃyeva atthavacanāni. Sabbasatte ca tayo koṭṭhāse katvā dve koṭṭhāsā rūpappamāṇā, eko na rūpappamāṇo. Pañca koṭṭhāse katvā cattāro koṭṭhāsā ghosappamāṇā, eko na ghosappamāṇo. Dasa koṭṭhāse katvā nava koṭṭhāsā lūkhappamāṇā, eko na lūkhappamāṇo. Satasahassaṃ koṭṭhāse katvā pana eko koṭṭhāsova dhammappamāṇo, sesā na dhammappamāṇā. Evamayaṃ catuppamāṇo lokasannivāso.

Etasmiṃ catuppamāṇe lokasannivāse buddhesu appasannā mandā, pasannāva bahukā. Rūpappamāṇassa hi buddharūpato uttari pasādāvahaṃ rūpaṃ nāma natthi. Ghosappamāṇassa buddhānaṃ kittighosato uttari pasādāvaho ghoso nāma natthi. Lūkhappamāṇassa kāsikāni vatthāni mahārahāni kañcanabhājanāni tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavike sabbasampattiyutte pāsādavare pahāya paṃsukūlacīvaraselamayapattarukkhamūlādisenāsanasevino buddhassa bhagavato lūkhato uttari pasādāvahaṃ aññaṃ lūkhaṃ nāma natthi. Dhammappamāṇassa sadevake loke asādhāraṇasīlādiguṇassa tathāgatassa sīlādiguṇato uttari pasādāvaho añño sīlādiguṇo nāma natthi. Iti bhagavā imaṃ catuppamāṇikaṃ lokasannivāsaṃ muṭṭhinā gahetvā viya ṭhitoti.

173. Attahitāya paṭipannādīsu – **sīlasampanno**ti sīlena sampanno samannāgato. **Samādhisampanno**tiādīsupi eseva nayo. Ettha ca sīlaṃ lokiyalokuttaraṃ kathitaṃ. Tathā samādhipaññā ca. **Vimutti** arahattaphalavimuttiyeva. **Ñāṇadassanaṃ** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. **No para**ntiādīsu – parapuggalaṃ ‘‘tayāpi sīlasampannena bhavituṃ vaṭṭatī’’ti vatvā yathā sīlaṃ samādiyati, evaṃ na samādapeti, na gaṇhāpeti. Eseva nayo sabbattha. Etesu pana catūsu paṭhamo vakkalittherasadiso hoti. Dutiyo upanandasakyaputtasadiso. Tatiyo sāriputtamoggallānattherasadiso. Catuttho devadattasadisoti veditabbo.

174. Attantapādīsu – attānaṃ tapati dukkhāpetīti **attantapo**. Attano paritāpanānuyogaṃ **attaparitāpanānuyogaṃ. Acelako**ti niccelo, naggo. **Muttācāro**ti visaṭṭhācāro. Uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṃ karoti, passāvaṃ karoti, khādati, bhuñjati ca. **Hatthāpalekhano**ti hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hatthaṃ apalekhati. Uccāraṃ vā katvā hatthasmiññeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalekhatīti dasseti. Te kira daṇḍakaṃ sattoti paññapenti. Tasmā tesaṃ paṭipadaṃ pūrento evaṃ karoti. Bhikkhāgahaṇatthaṃ ‘ehi bhaddante’ti vutto, na etīti **naehibhaddantiko**. Tena hi ‘tiṭṭha bhaddante’ti vuttopi na tiṭṭhatīti **natiṭṭhabhaddantiko**. Tadubhayampi hetaṃ titthiyā ‘‘etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatī’’ti na karonti. **Abhihaṭa**nti puretaraṃ gahetvā āhaṭaṃ bhikkhaṃ. **Uddissakata**nti ‘‘imaṃ tumhe uddissa kata’’nti evaṃ ārocitabhikkhaṃ. **Na nimantana**nti ‘‘asukaṃ nāma kulaṃ vā vīthiṃ vā gāmaṃ vā paviseyyāthā’’ti evaṃ nimantitabhikkhampi na sādiyati, na gaṇhāti.

Na kumbhimukhāti kumbhito uddharitvā diyyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. **Na kaḷopimukhā**ti **kaḷopī**ti ukkhali, pacchi vā. Tatopi na gaṇhāti. Kasmā? Kumbhī kaḷopiyo kaṭacchunā pahāraṃ labhantīti. **Na eḷakamantara**nti ummāraṃ antaraṃ katvā diyyamānaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatīti. **Daṇḍamusalesu**pi eseva nayo. **Dvinna**nti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ uṭṭhāya dente na gaṇhati. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyā**tiādīsu pana gabbhiniyā kucchiyaṃ dārako kilamati. **Pāyantiyā** dārakassa khīrantarāyo hoti. **Purisantaragatāya** ratiantarāyo hotīti na gaṇhāti **na saṅkittīsū**ti saṅkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakā acelakānaṃ atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṃ pacanti, ukkaṭṭhācelako tato na paṭiggaṇhāti. **Na yattha sā**ti yattha sunakho ‘piṇḍaṃ labhissāmī’ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti.

Saṇḍasaṇḍacārinīti samūhasamūhacārinī. Sace hi acelakaṃ disvā ‘imassa bhikkhaṃ dassāmā’ti mānussakā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti, tato āhaṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jātoti. **Thusodaka**nti sabbasassasambhārehi kataṃ sovīrakaṃ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ. Ayaṃ pana etasmimpi sāvajjasaññī. **Ekāgāriko**ti yo ekasmiṃyeva gehe bhikkhaṃ labhitvā nivattati. **Ekālopiko**ti yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikā**dīsupi eseva nayo. **Ekissāpi dattiyā**ti ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṃ pakkhipitvā ṭhapenti.

Ekāhikanti ekadivasantarikaṃ. **Aḍḍhamāsika**nti aḍḍhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattabhojana**nti vārabhattabhojanaṃ. Ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti – evaṃ divasavārena ābhatabhattabhojanaṃ. **Sākabhakkho**ti allasākabhakkho. **Sāmākabhakkho**ti sāmākataṇḍulabhakkho. Nīvārādīsu – **nīvārā** nāma tāva araññe sayaṃ jātā vīhijāti. **Daddula**nti cammakārehi cammaṃ vilikhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. **Haṭaṃ** vuccati silesopi, sevālopi kaṇikārādirukkhaniyyāsopi. **Kaṇa**nti kuṇḍakaṃ. **Ācāmo**ti bhattaukkhalikāya laggo jhāmodano. Taṃ chaḍḍitaṭṭhāne gahetvā khādati. ‘‘Odanakañjiya’’ntipi vadanti. **Piññākā**dayo pākaṭā eva. **Pavattaphalabhojī**ti patitaphalabhojī.

Sāṇānīti sāṇavākacelāni. **Masāṇānī**ti missakacelāni. **Chavadussānī**ti matasarīrato chaḍḍitavatthāni. Erakatiṇādīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Paṃsukūlānī**ti pathaviyaṃ chaḍḍitanantakāni. **Tirīṭānī**ti rukkhattacavatthāni. **Ajina**nti ajinamigacammaṃ. **Ajinakkhipa**nti tadeva majjhe phālitaṃ. Sakhurakantipi vadanti. **Kusacīra**nti kusatiṇāni ganthetvā katacīrakaṃ. **Vākacīraphalakacīresu**pi eseva nayo. **Kesakambala**nti manussakesehi katakambalaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici tantāvutānaṃ vatthānaṃ kesakambalo tesaṃ patikuṭṭho akkhāyatī’’ti (a. ni. 3.138). **Vāḷakambala**nti assavāḷādīhi katakambalaṃ. **Ulūkapakkha**nti ulūkapattāni ganthetvā katanivāsanaṃ. **Ubbhaṭṭhako**ti uddhaṃ ṭhitako.

Ukkuṭikappadhānamanuyuttoti ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto. Gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayiko**ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammaṃ attharitvā ṭhānacaṅkamādīni karoti. **Seyya**nti sayantopi tattheva seyyaṃ kappeti. Sāyaṃ tatiyamassāti **sāyatatiyakaṃ**. ‘‘Pāto, majjhanhike, sāyanti divasassa tikkhattuṃ pāpaṃ pavāhessāmī’’ti udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati.

175. Paraṃ tapatīti **parantapo**. Paresaṃ paritāpanānuyogaṃ **paraparitāpanānuyogaṃ**. Orabbhikādīsu – urabbhā vuccanti eḷakā. Urabbhe hanatīti **orabbhiko. Sūkarikā**dīsupi – eseva nayo. **Luddo**ti dāruṇo kakkhaḷo. **Macchaghātako**ti macchabandho kevaṭṭo. **Bandhanāgāriko**ti bandhanāgāragopako. **Kurūrakammantā**ti dāruṇakammantā.

176. **Muddhāvasitto**ti khattiyābhisekena muddhani abhisitto. **Puratthimena nagarassā**ti nagarato puratthimadisāya. **Sandhāgāra**nti yaññasālaṃ. **Kharājinaṃ nivāsetvā**ti sakhuraṃ ajinacammaṃ nivāsetvā. **Sappitelenā**ti sappinā ca telena ca. Ṭhapetvā hi sappiṃ avaseso yo koci sneho telanti vuccati. **Kaṇḍuvamāno**ti nakhānaṃ chinnattā kaṇḍuvitabbakāle tena kaṇḍuvamāno. **Anantarahitāyā**ti asanthatāya. **Sarūpavacchāyā**ti sadisavacchāya. Sace gāvī setā hoti, vacchopi setakova sace kabarā vā, rattā vā, vacchopi tādisovāti – evaṃ sarūpavacchāya. **So evamāhā**ti so rājā evaṃ vadeti. **Vacchatarā**ti taruṇavacchakabhāvaṃ atikkantā balavavacchā. **Vacchatarīsu**pi eseva nayo. **Barihisatthāyā**ti parikkhepakaraṇatthāya ceva yaññabhūmiyaṃ attharaṇatthāya ca.

177. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Nicchāto**ti chātaṃ vuccati taṇhā, sā assa natthīti nicchāto. Sabbakilesānaṃ nibbutattā **nibbuto**. Anto tāpanakilesānaṃ abhāvā sītalo jātoti **sītībhūto**. Jhānamaggaphalanibbānasukhāni paṭisaṃvedetīti **sukhappaṭisaṃvedī**. **Brahmabhūtena attanā**ti seṭṭhabhūtena attanā.

Imaṃ pana puggalaṃ buddhuppādato paṭṭhāya dassetuṃ – **idha tathāgato**tiādimāha. Tattha **tathāgato**ti aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato – tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathāvāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti. **Arahaṃ sammāsambuddho**tiādīni **visuddhimagge** vitthāritāneva. **Taṃ dhamma**nti taṃ vuttappakārasampadaṃ dhammaṃ. **Suṇāti gahapati vā**ti kasmā paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisati? Nihatamānattā ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṃ nissāya mānaṃ karonti. Brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṃ karonti. Hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātitāya patiṭṭhātuṃ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṃ muñcantehi piṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāya bhūmiṃ kasitvā tādisassa mānassa abhāvato nihatamānadappā honti. Te pabbajitvā mānaṃ vā dappaṃ vā akatvā yathābalaṃ buddhavacanaṃ uggahetvā vipassanāya kammaṃ karontā sakkonti arahatte patiṭṭhātuṃ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikāva bahukā. Iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisatīti.

Aññatarasmiṃ vāti itaresaṃ vā kulānaṃ aññatarasmiṃ. **Paccājāto**ti patijāto. **Tathāgate saddhaṃ paṭilabhatī**ti parisuddhaṃ dhammaṃ sutvā dhammassāmimhi tathāgate ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā’’ti saddhaṃ paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṃ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāso**ti sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesaṃ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhoyeva. **Rajopatho**ti rāgarajādīnaṃ uṭṭhānaṭṭhānanti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Āgamanapathotipi vattuṃ vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso**. Pabbajito hi kūṭāgāraratanapāsāde ca devavimānādīsu ca supihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati, na sajjati, na bajjhati. Tena vuttaṃ – ‘‘abbhokāso pabbajjā’’ti.

Apica – sambādho gharāvāso kusalakiriyāya okāsābhāvato. Rajopatho asaṃvutasaṅkāraṭṭhānaṃ viya rajānaṃ kilesarajānaṃ sannipātaṭṭhānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathāsukhaṃ okāsasambhāvato. **Nayidaṃ sukaraṃ…pe… pabbajeyya**nti ettha ayaṃ saṅkhepakathā – yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Ekadivasampi ca kilesamalena amalinaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṃ. Saṅkhalikhitaṃ** likhitasaṅkhasadisaṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ. Idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṃ…pe… carituṃ – ‘‘yaṃnūnāhaṃ kese ca massuñca ohāretvā kasāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajeyya’’nti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṃ kasivāṇijjādikammaṃ ‘‘agāriya’’nti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā ‘‘anagāriya’’nti ñātabbā. **Taṃ anagāriyaṃ. Pabbajeyya**nti paṭipajjeyyaṃ. **Appaṃ vā**ti sahassato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahassato paṭṭhāya mahā. Abandhanaṭṭhena ñātiyeva **ñātiparivaṭṭo**. Sopi vīsatiyā heṭṭhā appo hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā.

178. **Bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno**ti yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā, tañca. Yattha cete saha jīvanti, ekajīvikā sabhāgavuttino honti, taṃ bhagavatā paññattasikkhāpadasaṅkhātaṃ sājīvañca. Tattha sikkhanabhāvena samāpannoti **bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno. Samāpanno**ti sikkhaṃ paripūrento sājīvañca avītikkamanto hutvā tadubhayaṃ upagatoti attho. **Pāṇātipātaṃ pahāyā**tiādīsu pāṇātipātādikathā heṭṭhā vitthāritā eva. **Pahāyā**ti imaṃ pāṇātipātacetanāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ pajahitvā. **Paṭivirato hotī**ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova hoti. **Nihitadaṇḍo nihitasattho**ti parūpaghātatthāya daṇḍaṃ vā satthaṃ vā ādāya avattanato nikkhittadaṇḍo ceva nikkhittasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṃ, sabbampi avasesaṃ upakaraṇaṃ sattānaṃ vināsanabhāvato ‘sattha’nti veditabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṃ vā dantakaṭṭhavāsiṃ vā pipphalikaṃ vā gahetvā vicaranti, na taṃ parūpaghātatthāya. Tasmā nihitadaṇḍā nihitasatthātveva saṅkhaṃ gacchanti. **Lajjī**ti pāpajigucchanalakkhaṇāya lajjāya samannāgato. **Dayāpanno**ti dayaṃ mettacittataṃ āpanno. **Sabbapāṇabhūtahitānukampī**ti sabbe pāṇabhūte hitena anukampako. Tāya dayāpannatāya sabbesaṃ pāṇabhūtānaṃ hitacittakoti attho. **Viharatī**ti iriyati, pāleti.

Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī**. Thenetīti theno. Na thenena **athenena**. Athenattāyeva **sucibhūtena. Attanā**ti attabhāvena. Athenaṃ sucibhūtaṃ attabhāvaṃ katvā viharatīti vuttaṃ hoti.

Abrahmacariyanti aseṭṭhacariyaṃ. Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāraṃ caratīti **brahmacārī**. **Ārācārī**ti abrahmacariyato dūracārī. **Methunā**ti rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunāti saṅkhaṃ gatā asaddhammā. **Gāmadhammā**ti gāmavāsīnaṃ dhammā.

Saccaṃ vadatīti **saccavādī**. Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti **saccasandho**. Na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antaritattā saccaṃ saccena na ghaṭīyati, tasmā na so saccasandho. Ayaṃ pana na tādiso. Jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṃ sandahatiyevāti saccasandho. **Theto**ti thiro, thirakathoti attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇuko viya, assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca, na thirakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya, indakhīlo viya ca thirakatho hoti. Asinā sīse chindantepi dve kathā na katheti. Ayaṃ vuccati theto. **Paccayiko**ti pattiyāyitabbako, saddhāyikoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti. ‘Idaṃ kena vuttaṃ? Asukenā’ti vutte ‘mā tassa vacanaṃ saddahathā’ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti. ‘Idaṃ kena vuttaṃ? Asukenā’ti vutte ‘yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva ida’nti vattabbataṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassā**ti tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ ito sutvāti vuttānaṃ santike sutaṃ, tesaṃ bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātā**ti dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā – ‘tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ, evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yutta’ntiādīni vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppadātā**ti sandhānānuppadātā. Dve jane samagge disvā – ‘tumhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ, evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikameta’ntiādīni vatvā daḷhīkammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**. Yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. Samaggarāmotipi pāḷi. Ayameva attho. **Samaggarato**ti samaggesu rato. Te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī. Samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā**ti yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggīguṇaparidīpakameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Kālena vadatīti **kālavādī**. Vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tathaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī.** Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso. Nidhānamassa atthīti **nidhānavatī**. Hadaye nidhātabbayuttakaṃ vācaṃ bhāsitāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṃ bhāsamānopi ca ‘‘ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissāmī’’ti na akālena bhāsati. Yuttakālaṃ pana sallakkhetvāva bhāsatīti attho. **Sāpadesa**nti saupamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavati**nti paricchedaṃ dassetvā. Yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsatīti attho. **Atthasaṃhita**nti anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātuṃ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ bhāsati. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena saṃhitattā atthasaṃhitaṃ vācaṃ bhāsati. Na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsatīti vuttaṃ hoti.

179. **Bījagāmabhūtagāmasamārambhā**ti mūlabījaṃ, khandhabījaṃ, phaḷubījaṃ, aggabījaṃ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā. Chedanabhedanapacanādibhāvena vikopanā paṭiviratoti attho. **Ekabhattiko**ti pātarāsabhattaṃ, sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātarāsabhattaṃ antomajjhanhikena paricchinnaṃ. Itaraṃ majjhanhikato uddhaṃ antoaruṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattuṃ bhuñjamānopi ekabhattikova hoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ekabhattikoti. Rattiyā bhojanaṃ ratti, tato uparatoti **rattūparato**. Atikkante majjhanhike yāva sūriyasatthaṅgamanā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāma, tato viratattā **virato vikālabhojanā**. Sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇībhūtaṃ dassananti visūkadassanaṃ. Attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccanāpanādivasenapi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā**. Naccādīni hi attanā payojetuṃ vā parehi payojāpetuṃ vā yuttāni passituṃ vā neva bhikkhūnaṃ na bhikkhunīnaṃ vaṭṭanti. Mālādīsu – **mālā**ti yaṃkiñci pupphaṃ. **Gandha**nti yaṃkiñci gandhajātaṃ. **Vilepana**nti chavirāgakaraṇaṃ. Tattha piḷandhanto dhāreti nāma. Ūnaṭṭhānaṃ pūrento maṇḍeti nāma. Gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto vibhūseti nāma. **Ṭhānaṃ** vuccati kāraṇaṃ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratoti attho. **Uccāsayanaṃ** vuccati pamāṇātikkantaṃ. **Mahāsayanaṃ** akappiyasanthataṃ, tato paṭiviratoti attho. **Jātarūpa**nti suvaṇṇaṃ. **Rajata**nti kahāpaṇo, lohamāsako, jatumāsako, dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti. Tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva naṃ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādiyatīti attho.

Āmakadhaññapaṭiggahaṇāti sālivīhiyavagodhumakaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalañca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā**ti ettha aññatra odissa anuññātā āmakamacchamaṃsānaṃ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, no āmasanaṃ. **Itthikumārikapaṭiggahaṇā**ti ettha **itthī**ti purisantaragatā. Itarā kumārikā nāma. Tāsaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva. **Dāsidāsapaṭiggahaṇā**ti ettha dāsidāsavaseneva tesaṃ paṭiggahaṇaṃ na vaṭṭati. 'Kappiyakārakaṃ dammi', 'ārāmikaṃ dammī'ti evaṃ vutte pana vaṭṭati. **Ajeḷakā**dīsupi **khettavatthu**pariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khettaṃ** nāma yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhati. **Vatthu** nāma yasmiṃ aparaṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati taṃ khettaṃ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsena cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva.

Dūteyyaṃ vuccati dūtakammaṃ. Gihīnaṃ pahitaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ. **Pahīṇagamanaṃ** vuccati paragharaṃ pesitassa khuddakagamanaṃ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṃ. Tasmā dūteyyapahīṇagamanānaṃ anugoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Kayavikkayā**ti kayā ca vikkayā ca. Tulākūṭādīsu – **kūṭa**nti vañcanaṃ. Tattha tulākūṭaṃ nāma rūpakūṭaṃ, aṅgakūṭaṃ gahaṇakūṭaṃ, paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭaṃ** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṃ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṃ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṃ** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti. Tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭaṃ**. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti, tato janapadaṃ gantvā kiñcideva aḍḍhakulaṃ pavisitvā suvaṇṇabhājanāni kiṇathā'ti vatvā agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti. Tato tehi 'kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo'ti vutte 'vīmaṃsitvā gaṇhathā'ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

Mānakūṭaṃ nāma hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhā chiddena mānena 'saṇikaṃ āsiñcā'ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti. Dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikhaṃ ussāpetvā gaṇhāti. Dadanto vegena pūretvā sikhaṃ chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjaṃ alabhantā hi khettaṃ amahantampi mahantaṃ katvā minanti.

Ukkoṭanādīsu – **ukkoṭana**nti assāmike sāmike kātuṃ lañjaggahaṇaṃ. **Vañcana**nti tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃ vatthu – eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto – ''kiṃ bho migo agghati, kiṃ migapotako''ti āha. ''Migo dve kahāpaṇe, migapotako eka''nti ca vutte kahāpaṇaṃ datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto, ''na me bho migapotakena attho, migaṃ me dehī''ti āha. Tena hi ''dve kahāpaṇe dehī''ti. So āha – ''nanu te, bho, mayā paṭhamaṃ eko kahāpaṇo dinno''ti? ''Āma dinno''ti. Idampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo ayañca kahāpaṇagghaṇako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So ''kāraṇaṃ vadatī''ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti, amaṇiṃ maṇīti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogo**ti kuṭilayogo. Etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ. Tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nikatisāciyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññassa parivattanaṃ 'sāciyogo'ti vadanti. Taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ.

Chedanādīsu – **chedana**nti hatthacchedanādi. **Vadho**ti māraṇaṃ. **Bandho**ti rajjubandhanādīhi bandhanaṃ. **Viparāmoso**ti himaviparāmoso, gumbaviparāmosoti duvidho. Yañhi himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ **himaviparāmoso**. Yaṃ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṃ **gumbaviparāmoso. Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāro**ti sāhasikakiriyā. Gehaṃ pavisitvā manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṃ. Evametasmā chedana…pe… sahasākārā paṭivirato hoti.

180. **So santuṭṭho hotī**ti so catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgato hoti. **Kāyaparihārikenā**ti kāyaṃ pariharaṇamattakena. **Kucchiparihārikenā**ti kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatī**ti aṭṭhavidhaṃ bhikkhu parikkhāramattakaṃ sabbaṃ gahetvāva kāyapaṭibaddhaṃ katvāva gacchati. ''Mama vihāro pariveṇaṃ upaṭṭhāko''ti saṅgo vā baddho vā na hoti. So jiyā muttasaro viya yūthā pakkanto, mattahatthī viya icchiticchitaṃ senāsanaṃ vanasaṇḍaṃ rukkhamūlaṃ vanapatthaṃ pabbhāraṃ paribhuñjanto ekova tiṭṭhati, ekova nisīdati. Sabbiriyāpathesu ekova adutiyo.

> ''Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
> Santussamāno itarītarena;
> Parissayānaṃ sahitā achambhī,
> Eko care khaggavisāṇakappo''ti. (su. ni. 42);

Evaṃ vaṇṇitaṃ khaggavisāṇakappataṃ āpajjati.

Idāni tamatthaṃ upamāya sādhento, **''seyyathāpī''**tiādimāha. Tattha **pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. **Ḍetī**ti uppatati. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – sakuṇo nāma ''asukasmiṃ padese rukkho paripakkaphalo''ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā khādanti. ''Idaṃ ajjatanāya, idaṃ svātanāya bhavissatī''ti tesaṃ na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkhaṃ ṭhapenti, na tattha pattaṃ vā nakhaṃ vā tuṇḍaṃ vā ṭhapenti. Atha kho tasmiṃ rukkhe anapekkho hutvā yo yaṃ disābhāgaṃ icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati. Evameva **ayaṃ bhikkhu nissaṅgo** nirapekkhoyeva pakkamati, tena vuttaṃ samādāyeva pakkamatīti. **Ariyenā**ti niddosena. **Ajjhatta**nti sake attabhāve. **Anavajjasukha**nti niddosasukhaṃ.

181. **So cakkhunā rūpaṃ disvā**ti so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvāti attho. Sesapadesupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttameva. **Abyāsekasukha**nti kilesehi anavasittasukhaṃ. Avikiṇṇasukhantipi vuttaṃ. Indriyasaṃvarasukhañhi diṭṭhādīsu diṭṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇaṃ hoti.

182. **So abhikkante paṭikkante**ti so manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satisampajaññavasena sampajānakārī hoti. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ **jhānavibhaṅge** vuttameva.

So iminā cātiādinā kiṃ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattiṃ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati, tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhiṃ vattabbataṃ āpajjati. Araññe adhivatthā devatā ''kiṃ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā''ti bheravaṃ saddaṃ sāventi. Hatthehi sīsaṃ paharitvā palāyanākāraṃ karonti. ''Asuko bhikkhu araññaṃ pavisitvā idañcidañca pāpakammaṃ akāsī''ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati. So hi attano sīlaṃ paccavekkhanto kiñci kāḷakaṃ vā tilakaṃ vā apassanto pītiṃ uppādetvā taṃ khayato vayato sammasanto ariyabhūmiṃ okkamati. Araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṃ bhāsanti. Itissa udake pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti. **Vivitta**ntiādīni heṭṭhā vuttatthāneva. **So evaṃ samāhite citte…pe… yathākammūpage satte pajānātī**ti ettake ṭhāne yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ **visuddhimagge** vuttameva.

185. Tatiyavijjāya **so evaṃ samāhite citte**ti vipassanāpādakaṃ catutthajjhānacittaṃ veditabbaṃ. **Āsavānaṃ khayañāṇāyā**ti arahattamaggañāṇatthāya. Arahattamaggo hi āsavānaṃ vināsanato āsavānaṃ khayoti vuccati. Tatra cetaṃ ñāṇaṃ tappariyāpannattāti. **Cittaṃ abhininnāmetī**ti vipassanācittaṃ abhinīharati. **So idaṃ dukkha**nti evamādīsu – ''ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo''ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkhaṇappaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti, paṭivijjhati. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ – ayaṃ dukkhasamudayoti; tadubhayampi yaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesaṃ appavattiṃ nibbānaṃ – ayaṃ dukkhanirodhoti; tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ – ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti, paṭivijjhatīti – evamattho veditabbo.

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento **ime āsavā**tiādimāha. **Tassa evaṃ jānato evaṃ passato**ti tassa evaṃ jānantassa evaṃ passantassa saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti. **Kāmāsavā**ti kāmāsavato. **Vimuccatī**ti iminā maggakkhaṇaṃ dasseti. **Vimuttasmi**nti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti. Maggakkhaṇe hi cittaṃ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṃ hoti. **Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇa**nti iminā paccavekkhaṇañāṇaṃ dasseti. **Khīṇā jātī**tiādīhi tassa bhūmiṃ. Tena hi ñāṇena so paccavekkhanto ‘khīṇā jātī’tiādīni pajānāti. **Vusita**nti vuṭṭhaṃ parivuṭṭhaṃ kataṃ caritaṃ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma. Khīṇāsavo vuṭṭhavāso. Tasmā so attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto **vusitaṃ brahmacariya**nti pajānāti. **Kataṃ karaṇīya**nti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti; khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā so attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto. ‘‘Kataṃ karaṇīya’’nti pajānāti. **Nāparaṃ itthattāyā**ti ‘‘idāni puna etthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṃ natthī’’ti pajānāti.

186. Sarāgādīsu – **appahīno**ti vikkhambhanappahānena vā tadaṅgappahānena vā samucchedappahānena vā appahīno.

187. **Lābhī hotī**tiādīsu – **lābhī**ti lābhavā paṭilabhitvā ṭhito. **Ajjhattaṃ cetosamathassā**ti niyakajjhattasaṅkhāte attano citte uppannassa cetosamathassa. **Adhipaññādhammavipassanāyā**ti adhipaññāsaṅkhātāya khandhadhammesu aniccādivasena pavattāya vipassanāya. **Rūpasahagatāna**nti rūpanimittārammaṇānaṃ rūpāvacarasamāpattīnaṃ. **Arūpasahagatāna**nti na rūpanimittārammaṇānaṃ arūpasamāpattīnaṃ. Ettha ca paṭhamo aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano. Dutiyo sukkhavipassakaariyasāvako. Tatiyo aṭṭhasamāpattilābhī ariyasāvako. Catuttho lokiyamahājano veditabbo.

188. Anusotagāmīādīsu – **anusotagāmī**ti vaṭṭasotaṃ anugato, vaṭṭasote nimuggo puthujjano veditabbo. **Paṭisotagāmī**ti paṭisotagamano. Anusotaṃ agantvā paṭisotaṃ gacchantassetaṃ adhivacanaṃ. **Pāpañca kammaṃ na karotī**ti paññattaṃ vītikkamanto na karoti. **Sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā**ti kilesapariyuṭṭhāne sati uppannena dukkhadomanassena saddhimpi. **Paripuṇṇa**nti tissannaṃ sikkhānaṃ ekāyapi anūnaṃ. **Parisuddha**nti nirupakkilesaṃ. **Brahmacariya**nti seṭṭhacariyaṃ. Iminā vārena sotāpannasakadāgāmino kathitā. Kiṃ pana te rudantā brahmacariyaṃ carantīti? Āma. Kilesarodanena rudantā caranti nāma. Sīlasampanno puthujjanabhikkhupi ettheva saṅgahito.

Ṭhitattoti ṭhitasabhāvo. **Anāgāmī**ti kāmarāgabyāpādehi akampanīyacittatāya ca tamhā lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma. **Tiṇṇo**ti taṇhāsotaṃ uttiṇṇo. **Pāraṅgato**ti nibbānapāraṃ gato. **Thale tiṭṭhatī**ti arahattaphalasamāpattithale tiṭṭhati. **Cetovimutti**nti phalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti phalañāṇaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ khīṇāsavo ‘‘tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti vuccati. Bāhitapāpatāya hi esa **brāhmaṇo** nāma.

189. Appassutādīsu – **appakaṃ sutaṃ hotī**ti navaṅge satthusāsane kiñcideva thokaṃ sutaṃ hoti. **Na atthamaññāya, na dhammamaññāya dhammānudhammapaṭipanno hotī**ti aṭṭhakathañca pāḷiñca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipanno na hoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

190. Samaṇamacalādīsu – **samaṇamacalo**ti samaṇaacalo, makāro padasandhikaro. Niccalasamaṇo, thirasamaṇoti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ sotāpanno sāsane mūlajātāya saddhāya patiṭṭhitattā ‘samaṇamacalo’ti vuccati. Sakadāgāmī pana rajjanakilesassa atthitāya **samaṇapadumo**ti vutto. Rattaṭṭho hi idha padumaṭṭho nāmāti vuttaṃ. Anāgāmī kāmarāgasaṅkhātassa rajjanakilesassa natthitāya **samaṇapuṇḍarīko**ti vutto. Paṇḍaraṭṭho hi idha puṇḍarīkaṭṭho nāmāti vuttaṃ. Khīṇāsavo ca thaddhabhāvakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena **samaṇesu samaṇasukhumālo** nāmāti vutto. Appadukkhaṭṭhenapi cesa samaṇasukhumāloyevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. Pañcake – **tatrā**ti tesu ‘‘ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī’’tiādinā nayena heṭṭhā uddiṭṭhapuggalesu. **Yvāya**nti yo ayaṃ. **Ārabhatī**ti ettha ārambhasaddo kammakiriyāhiṃsanavīriyavikopanāpattivītikkamesu vattati. Tathā hesa ‘‘yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā’’ti (su. ni. 748) kamme āgato. ‘‘Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā’’ti (a. ni. 4.39) kiriyāyaṃ. ‘‘Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhantī’’ti (ma. ni. 2.51-52) hiṃsane. ‘‘Ārabhatha, nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane’’ti (saṃ. ni. 1.185) vīriye. ‘‘Bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī’’ti (dī. ni. 1.10, 194; ma. ni. 1.293) vikopane. ‘‘Ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī’’ti (a. ni. 5.142) ayaṃ pana āpattivītikkame āgato. Tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva tappaccayā vippaṭisārī ca hotīti ayamettha attho.

Yathābhūtaṃ nappajānātīti anadhigatattā yathāsabhāvato na jānāti. **Yatthassā**ti yasmiṃ assa, yaṃ ṭhānaṃ patvā etassa puggalassa uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti attho. Kiṃ pana patvā te nirujjhantīti? Arahattamaggaṃ. Phalappattassa pana niruddhā nāma honti. Evaṃ santepi idha maggakiccavasena phalameva vuttanti veditabbaṃ. **Ārambhajā**ti āpattivītikkamasambhavā. **Vippaṭisārajā**ti vippaṭisārato jātā. **Pavaḍḍhantī**ti punappunaṃ uppajjanena vaḍḍhanti. **Sādhū**ti āyācanasādhu. Idaṃ vuttaṃ hoti – yāva aparaddhañca vata āyasmatā, evaṃ santepi mayaṃ āyasmantaṃ yācāma – ‘‘desetabbayuttakassa desanāya, vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena, āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya, ārambhaje āsave pahāya, suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanācittañceva vipassanāpaññañca bhāvetū’’ti. **Amunā pañcamena puggalenā**ti etena pañcamena khīṇāsavapuggalena. **Samasamo bhavissatī**ti lokuttaraguṇehi samabhāveneva samo bhavissatīti evaṃ khīṇāsavena ovaditabboti attho.

Ārabhati na vippaṭisārī hotīti āpattiṃ āpajjati. Taṃ pana desetuṃ sabhāgapuggalaṃ pariyesati. Tasmā na vippaṭisārī hoti. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘vuṭṭhitattā na vippaṭisārī hotī’’ti vuttaṃ. **Na ārabhati vippaṭisārī hotī**ti āpattiṃ nāpajjati, vinayapaññattiyaṃ pana akovidattā anāpattiyaṃ āpattisaññī hutvā vippaṭisārī hoti. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘sakiṃ āpattiṃ āpajjitvā tato vuṭṭhāya pacchā kiñcāpi nāpajjati, vippaṭisāraṃ pana vinodetuṃ na sakkotī’’ti vuttaṃ. **Na ārabhati na vippaṭisārī hotī**ti neva āpattiṃ āpajjati, na vippaṭisārī hoti. Katamo panesa puggaloti? Ossaṭṭhavīriyapuggalo. So hi ‘‘kiṃ me imasmiṃ buddhakāle parinibbānena, anāgate **metteyyasammāsambuddhakāle** parinibbāyissāmī’’ti visuddhasīlopi paṭipattiṃ na pūreti. Sopi ‘‘kimatthaṃ āyasmā pamatto viharati puthujjanassa nāma gati anibaddhā. Āyasmā hi metteyyasammāsambuddhassa sammukhabhāvaṃ labheyyapi na labheyyāpīti arahattatthāya vipassanaṃ bhāvehī’’ti ovaditabbova. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

192. Datvā avajānātītiādīsu – eko bhikkhu mahāpuñño catupaccayalābhī hoti. So cīvarādīni labhitvā aññaṃ appapuññaṃ āpucchati. Sopi tasmiṃ punappunaṃ āpucchantepi gaṇhātiyeva. Athassa itaro thokaṃ kupito hutvā maṅkubhāvaṃ uppādetukāmo vadati – ‘‘ayaṃ attano dhammatāya cīvarādīni na labhati, amhe nissāya labhatī’’ti. Evaṃ puggalo **datvā avajānāti** nāma. Eko pana ekena saddhiṃ dve tīṇi vassāni vasanto pubbe taṃ puggalaṃ garuṃ katvā pacchā gacchante gacchante kāle cittīkāraṃ na karoti, āsanāpi na vuṭṭhāti, upaṭṭhānampi na gacchati. Evaṃ puggalo **saṃvāsena avajānāti** nāma.

Ādheyyamukhoti ādito dheyyamukho. Paṭhamavacanasmiṃyeva ṭhapitamukhoti attho. **Adhimuccitā hotī**ti saddhātā hoti. Tatrāyaṃ nayo – eko puggalo sāruppaṃyeva bhikkhuṃ ‘asāruppo eso’ti katheti, taṃ sutvā esa niṭṭhaṃ gacchati. Puna aññena sabhāgena bhikkhunā ‘sāruppo aya’nti vuttepi tassa vacanaṃ na gaṇhāti ‘‘asukena nāma ‘asāruppo aya’nti amhākaṃ kathita’’nti purimabhikkhunova kathaṃ gaṇhāti. Aparopissa dussīlaṃ ‘sīlavā’ti katheti. Tassa vacanaṃ saddahitvā puna aññena ‘‘asāruppo esa bhikkhu, nāyaṃ tumhākaṃ santikaṃ upasaṅkamituṃ yutto’’ti vuttopi tassa vacanaṃ aggahetvā purimasseva kathaṃ gaṇhāti. Aparo vaṇṇampi kathitaṃ gaṇhāti, avaṇṇampi kathitaṃ gaṇhātiyeva. Ayampi ādheyyamukhoyeva nāma. Ādhātabbamukho yaṃ yaṃ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukhoti attho.

Loloti saddhādīnaṃ ittarakālaṭṭhitikattā assaddhiyādīhi lulitabhāvena lolo. **Ittarasaddho**ti parittasaddho, aparipuṇṇasaddho. Sesesupi eseva nayo. Ettha pana punappunaṃ bhajanavasena saddhāva **bhatti. Pemaṃ** saddhāpemaṃ gehasitapemampi vaṭṭati. **Pasādo** saddhāpasādova. **Evaṃ puggalo lolo hotī**ti evaṃ ittarasaddhāditāya puggalo lolo nāma hoti. Haliddirāgo viya, thusarāsimhi koṭṭitakhāṇuko viya, assapiṭṭhiyaṃ ṭhapitakumbhaṇḍaṃ viya ca anibaddhaṭṭhāno muhuttena pasīdati, muhuttena kuppati.

Mando momūhoti aññāṇabhāvena mando avisadatāya momūho. Mahāmūḷhoti attho.

193. Yodhājīvūpamesu – **yodhājīvā**ti yuddhūpajīvino. **Rajagga**nti hatthiassādīnaṃ pādappahārabhinnāya bhūmiyā uggataṃ rajakkhandhaṃ. **Na santhambhatī**ti santhambhitvā ṭhātuṃ na sakkoti. **Sahati rajagga**nti rajakkhandhaṃ disvāpi adhivāseti. **Dhajagga**nti hatthiassādipiṭṭhesu vā rathesu vā ussāpitānaṃ dhajānaṃ aggaṃ.

Ussāraṇanti hatthiassarathādīnañceva balakāyassa ca uccāsaddamahāsaddaṃ. **Sampahāre**ti samāgate appamattakepi pahāre. **Haññatī**ti vihaññati, vighātaṃ āpajjati. **Byāpajjatī**ti vipattiṃ āpajjati, pakatibhāvaṃ jahati. **Sahati sampahāra**nti dve tayo pahāre patvāpi sahati, adhivāseti. **Tameva saṅgāmasīsa**nti tameva jayakhandhāvāraṭṭhānaṃ. **Ajjhāvasatī**ti sattāhamattaṃ abhibhavitvā āvasati. Kiṃ kāraṇā? Laddhappahārānaṃ pahārajagganatthañceva katakammānaṃ visesaṃ ñatvā ṭhānantaradānatthañca issariyasukhānubhavanatthañca.

194. Idāni yasmā satthu yodhājīvehi kiccaṃ natthi, imasmiṃ pana sāsane tathārūpe pañca puggale dassetuṃ idaṃ opammaṃ ābhataṃ, tasmā te puggale dassento **evameva**ntiādimāha.

Tattha **saṃsīdatī**ti micchāvitakkasmiṃ visīdati, anupavisati. **Na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretu**nti brahmacariyavāsaṃ anupacchijjamānaṃ gopetuṃ na sakkoti. **Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā**ti sikkhāya dubbalabhāvaṃ pakāsetvā. **Kimassa rajaggasmi**nti kiṃ tassa puggalassa rajaggaṃ nāmāti vadati. **Abhirūpā**ti abhirūpavatī. **Dassanīyā**ti dassanayoggā. **Pāsādikā**ti dassaneneva cittappasādāvahā. **Paramāyā**ti uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti sarīravaṇṇena ceva aṅgasaṇṭhānena ca.

196. **Ūhasatī**ti avahasati. **Ullapatī**ti katheti. **Ujjagghatī**ti pāṇiṃ paharitvā mahāhasitaṃ hasati. **Uppaṇḍetī**ti uppaṇḍanakathaṃ katheti.

197. **Abhinisīdatī**ti abhibhavitvā santike vā ekāsane vā nisīdati. Dutiyapadepi eseva nayo. **Ajjhottharatī**ti avattharati.

198. **Viniveṭhetvā vinimocetvā**ti gahitaṭṭhānato tassa hatthaṃ viniveṭhetvā ceva, mocetvā ca. Sesamettha uttānatthameva.

199. Piṇḍapātikesu – **mandattā momūhattā**ti neva samādānaṃ jānāti, na ānisaṃsaṃ; attano pana mandattā momūhattā aññāṇeneva piṇḍapātiko hoti. **Pāpiccho icchāpakato**ti piṇḍapātikassa me sato ‘‘ayaṃ piṇḍapātiko’’ti catupaccayasakkāraṃ karissanti. Lajjī, appicchotiādīhi ca guṇehi sambhāvessantīti. Evaṃ pāpikāya icchāya ṭhatvā tāya pāpicchāya abhibhūto hutvā piṇḍapātiko hoti. Ummādavasena piṇḍāya caranto pana **ummādā cittavikkhepā piṇḍapātiko** nāma hoti. **Vaṇṇita**nti idaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ nāma buddhehi ca buddhasāvakehi ca vaṇṇitaṃ pasatthanti piṇḍapātiko hoti. **Appicchataṃyeva nissāyā**tiādīsu – ‘‘iti appiccho bhavissāmi, idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ appicchatāya saṃvattissati; ‘iti santuṭṭho bhavissāmi idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ santuṭṭhiyā saṃvattissati’; ‘iti kilese saṃlikhissāmi’, idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ kilesasallekhanatthāya saṃvattissatī’’ti piṇḍapātiko hoti. **Idamatthita**nti imāya kalyāṇāya paṭipattiyā atthikabhāvaṃ, iminā vā piṇḍapātamattena atthikabhāvaṃ. Yaṃ yaṃ laddhaṃ tena teneva yāpanabhāvaṃ nissāyāti attho. **Aggo**ti jeṭṭhako. Sesāni tasseva vevacanāni.

Gavā khīranti gāvito khīraṃ nāma hoti, na vinā gāviyā. **Khīramhā dadhī**tiādīsupi eseva nayo. **Evameva**nti yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo; evamevaṃ imesu pañcasu piṇḍapātikesu yvāyaṃ appicchatādīni nissāya piṇḍapātiko hoti. Ayaṃ aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca. Imesu pana pañcasu piṇḍapātikesu dveva janā piṇḍapātikā, tayo na piṇḍapātikā. Nāmamattena pana piṇḍapātikāti veditabbā. **Khalupacchābhattikā**dīsupi eseva nayoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. Chakke – **tatrā**ti tesu chasu puggalesu. **Sammāsambuddho tena daṭṭhabbo**ti so puggalo tena anācariyakena attanā uppāditena sabbaññutaññāṇena sabbaññubuddho daṭṭhabbo.

Paccekasambuddho tenātiādīsupi tena paccekasambodhiñāṇena so puggalo paccekasambuddho. Tena sāvakapāramīñāṇena te puggalā sāriputtamoggallānā. Tena dukkhassa antakaraṇena te puggalā avasesā arahanto. Tena itthattaṃ anāgamanena so puggalo anāgāmī. Tena itthattaṃ āgamanena te puggalā sotāpannasakadāgāmino daṭṭhabbāti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. Sattake – **sakiṃ nimuggo**ti ekavāraṃ nimuggo. **Ekantakāḷakehī**ti ekanteneva kāḷakehi natthikavādaahetukavādaakiriyavādasaṅkhātehi niyatamicchādiṭṭhidhammehi. **Evaṃ puggalo**ti iminā kāraṇena puggalo ekavāraṃ nimuggo tathā nimuggova hoti. Etassa hi puna bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthīti vadanti. Makkhaligosālādayo viya heṭṭhā narakaggīnaṃyeva āhāro hoti.

Sāhu saddhā kusalesu dhammesūti kusaladhammesu saddhā nāma sādhuladdhikāti ummujjati. So tāvatakeneva kusalena ummujjati nāma. **Sādhu hirī**tiādīsupi eseva nayo. **Hāyatiyevā**ti caṅkavāre āsittaudakaṃ viya ekantena parihāyateva. **Evaṃ puggalo**ti evaṃ sāhu saddhāti. Imesaṃ saddhādīnaṃ vasena ekavāraṃ ummujjitvā tesaṃ parihāniyā puna nimujjatiyeva, devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭha samāpattiyo, pañca ca abhiññāyo nibbattetvāpi puna buddhānaṃ paṭikaṇṭakatāya tehi guṇehi parihīno ruhiruppādakammaṃ saṅghabhedakammañca katvā kāyassa bhedā dutiyacittavārena niraye nibbatti. Kokāliko dve aggasāvake upavaditvā padumaniraye nibbatto.

Neva hāyati no vaḍḍhatīti appahonakakālepi na hāyati, pahonakakālepi na vaḍḍhati. Ubhayampi panetaṃ agārikenapi anagārikenapi dīpetabbaṃ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṃ vā salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā upanibandhāpeti. So pacchā pahonakakālepi pakkhikabhattādimattameva pavatteti. Anagārikopi ādimhi appahonakakāle uddesaṃ vā dhutaṅgaṃ vā gaṇhāti, medhābalavīriyasampattiyā pahonakakālepi tato uttariṃ na karoti. **Evaṃ puggalo**ti evaṃ imāya saddhādīnaṃ ṭhitiyā puggalo ummujjitvā ṭhito nāma hoti.

Ummujjitvā vipassati viloketīti sotāpanno puggalo uṭṭhahitvā gamanamaggaṃ gantabbaṃ disaṃ vā āloketi nāma.

Ummujjitvā pataratīti sakadāgāmipuggalo kilesatanutāya uṭṭhahitvā gantabbadisābhimukho patarati nāma.

Patigādhappatto hotīti anāgāmipuggalo uṭṭhāya viloketvā pataritvā gantvā ekasmiṃ ṭhāne patiṭṭhāpatto nāma hoti, tiṭṭhati, na punāgacchati.

Tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhatīti sabbakilesoghaṃ taritvā paratīraṃ gantvā nibbānathale ṭhito nāma hoti. Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā.

Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggapaṭipannā antarāmagge ekaṃ puṇṇanadiṃ pāpuṇiṃsu. Tesu paṭhamaṃ otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjitvā puna uṭṭhātuṃ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhakkho jāto. Dutiyo otiṇṇaṭṭhāne nimujjitvā sakiṃ uṭṭhahitvā puna nimuggo uṭṭhātuṃ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhakkho jāto. Tatiyo nimujjitvā uṭṭhahi. So majjhe nadiyā ṭhatvā neva orato āgantuṃ, na parato gantuṃ asakkhi. Catuttho uṭṭhāya ṭhito uttaraṇatitthaṃ olokesi. Pañcamo otaraṇatitthaṃ oloketvā patari. Chaṭṭho taritvā pārimatīraṃ gantvā kaṭippamāṇe udake ṭhito. Sattamo pārimatīraṃ gantvā gandhacuṇṇādīhi nhātvā varavatthāni nivāsetvā surabhivilepanaṃ vilimpitvā nīluppalādīni piḷandhitvā nānālaṅkārapaṭimaṇḍito mahānagaraṃ pavisitvā pāsādavaramāruyha uttamabhojanaṃ bhuñji.

Tattha satta jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā. Nadī viya vaṭṭaṃ. Paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjanaṃ viya micchādiṭṭhikassa vaṭṭe nimujjanaṃ. Ummujjitvā nimuggapuriso viya saddhādīnaṃ uppattimattakena ummujjitvā tesaṃ parihāniyā nimuggapuggalo. Majjhe nadiyā ṭhito viya saddhādīnaṃ ṭhitiyā ṭhitapuggalo. Uttaraṇatitthaṃ olokento viya gantabbamaggaṃ gantabbadisaṃ vā olokento sotāpanno. Pataritapuriso viya kilesatanutāya pataranto sakadāgāmī. Taritvā kaṭimatte udake ṭhitapuriso viya anāvattitadhammatāya ṭhito anāgāmī. Nhatvā pārimatīraṃ uttaritvā thale ṭhitapuriso viya cattāro oghe atikkamitvā nibbānathale ṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo. Thale ṭhitapurisassa nagaraṃ pavisitvā pāsādavaraṃ āruyha uttamabhojanabhuñjanaṃ viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā vītināmanaṃ veditabbaṃ. Ubhatobhāgavimuttādayo heṭṭhā pakāsitāyevāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

207. Aṭṭhakanavakaniddesāpi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. Dasakaniddese – **idhā**ti kāmāvacarabhūmiyaṃ. Kāmāvacarabhūmiyañhi sattakkhattuparamādīnaṃ kāmāvacarabhūmiyaññeva niṭṭhā hoti. Kāmāvacarattabhāveneva arahattappatti ca anupādisesanibbānappatti ca hotīti attho.

Idha vihāyāti idha kāmāvacare attabhāve vihāya suddhāvāsattabhāve ṭhitānaṃ niṭṭhā hotīti attho. Antarāparinibbāyiādayo hi idha anāgāmiphalaṃ patvā ito cutā suddhāvāsesu uppajjitvā tena attabhāvena arahattañceva anupādisesanibbānadhātuñca pāpuṇanti. Tena vuttaṃ – ‘‘imesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā’’ti.

Dasakaniddesavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Yaṃ ve puggalapaññattiṃ, loke appaṭipuggalo;
Nātisaṅkhepato satthā, desesi tidasālaye.

Tassā aṭṭhakathañceva, dīpabhāsāya saṅkhataṃ;
Āgamaṭṭhakathāyo ca, ogāhetvā asesato.

Suvibhatto asaṃkiṇṇo, yo yo attho yahiṃ yahiṃ;
Tato tato taṃ gahetvā, pahāya ativitthāraṃ.

Visuddhimagge yaṃ vuttaṃ, taṃ anādāya saṅkhatā;
Nātisaṅkhepavitthāra-nayenaṭṭhakathā ayaṃ.

Taṃ etaṃ sattamattehi, bhāṇavārehi tantiyā;
Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, saṅkharontena yaṃ mayā.

Sampattaṃ kusalaṃ tena, saddhammaṃ sukhumaṃ sivaṃ;
Olokentu visuddhena, pāṇayo dhammacakkhunāti.

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Kathāvatthu-aṭṭhakathā

Nisinno devalokasmiṃ, devasaṅghapurakkhato;
Sadevakassa lokassa, satthā appaṭipuggalo.

Sabbapaññattikusalo, paññattiparidīpanaṃ;
Vatvā puggalapaññattiṃ, loke uttamapuggalo.

Yaṃ puggalakathādīnaṃ, kathānaṃ vatthubhāvato;
Kathāvatthuppakaraṇaṃ, saṅkhepena adesayī.

Mātikāṭhapaneneva, ṭhapitassa surālaye;
Tassa moggaliputtena, vibhattassa mahītale.

Idāni yasmā sampatto, atthasaṃvaṇṇanākkamo;
Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

Nidānakathā

Yamakapāṭihīrāvasānasmiñhi bhagavā tidasapure pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ vassaṃ upagantvā mātaraṃ kāyasakkhiṃ katvā devaparisāya abhidhammakathaṃ kathento dhammasaṅgaṇīvibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattippakaraṇāni desayitvā kathāvatthudesanāya vāre sampatte ‘‘anāgate mama sāvako mahāpañño **moggaliputtatissatthero** nāma uppannaṃ sāsanamalaṃ sodhetvā tatiyasaṅgītiṃ karonto bhikkhusaṅghassa majjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṃ samodhānetvā imaṃ pakaraṇaṃ bhājessatī’’ti tassokāsaṃ karonto yā cesā puggalavāde tāva catūsu pañhesu dvinnaṃ pañcakānaṃ vasena aṭṭhamukhā vādayutti, taṃ ādiṃ katvā sabbakathāmaggesu asampuṇṇabhāṇavāramattāya tantiyā mātikaṃ ṭhapesi. Athāvasesaṃ abhidhammakathaṃ vitthāranayeneva kathetvā vutthavasso suvaṇṇarajatasopānamajjhe maṇimayena sopānena devalokato saṅkassanagare oruyha sattahitaṃ sampādento yāvatāyukaṃ ṭhatvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Athassa mahākassapappamukho vasīgaṇo ajātasatturājānaṃ sahāyaṃ gahetvā dhammavinayasarīraṃ saṅgahaṃ āropesi. Tato vassasatassa accayena vajjiputtakā bhikkhū dasa vatthūni dīpayiṃsu. Tāni sutvā kākaṇḍakassa brāhmaṇassa putto yasatthero susunāgaputtaṃ kālāsokaṃ nāma rājānaṃ sahāyaṃ gahetvā dvādasannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ antare sattatherasatāni uccinitvā tāni dasavatthūni madditvā dhammavinayasarīraṃ saṅgahaṃ āropesi.

Tehi pana dhammasaṅgāhakattherehi niggahitā dasasahassā vajjiputtakā bhikkhū pakkhaṃ pariyesamānā attano anurūpaṃ dubbalapakkhaṃ labhitvā visuṃ mahāsaṅghikācariyakulaṃ nāma akaṃsu. Tato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni – gokulikā ca ekabyohārikā ca. Gokulikanikāyato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni – paṇṇattivādā ca bāhuliyā ca. Bahussutikātipi tesaṃyeva nāmaṃ. Tesaṃyeva antare cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṃ mahāsaṅghikācariyakulato dutiye vassasate pañcācariyakulāni uppannāni. Tāni mahāsaṅghikehi saddhiṃ cha honti.

Tasmiṃyeva dutiye vassasate theravādato bhijjitvā dve ācariyavādā uppannā – mahisāsakā ca vajjiputtakā ca. Tattha vajjiputtakavādato bhijjitvā apare cattāro ācariyavādā uppannā – dhammuttariyā, bhadrayānikā, channāgārikā, samitiyāti. Puna tasmiṃyeva dutiye vassasate mahisāsakavādato bhijjitvā sabbatthivādā dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna sabbatthivādakulato bhijjitvā kassapikā nāma jātā. Kassapikesu bhinnesu apare saṅkantikā nāma jātā. Saṅkantikesu bhinnesu suttavādā nāma jātāti theravādato bhijjitvā ime ekādasa ācariyavādā uppannā. Te theravādehi saddhiṃ dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa, mahāsaṅghikānañca cha ācariyavādāti sabbeva aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi, aṭṭhārasācariyakulānītipi etesaṃyeva nāmaṃ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, theravādo asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetaṃ **dīpavaṃse** –

‘‘Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā;

Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.

‘‘Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ;
Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.

‘‘Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane;
Bhinditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.

‘‘Aññatra saṅgahitā suttaṃ, aññatra akariṃsu te;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.

‘‘Pariyāyadesitañcāpi, atho nippariyāyadesitaṃ;
Nītatthañceva neyyatthaṃ, ajānitvāna bhikkhavo.

‘‘Aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ, aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu te;
Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṃ atthaṃ vināsayuṃ.

‘‘Chaḍḍetvāna ekadesaṃ, suttaṃ vinayagambhīraṃ;
Patirūpaṃ suttaṃ vinayaṃ, tañca aññaṃ kariṃsu te.

‘‘Parivāraṃ atthuddhāraṃ, abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ;
Paṭisambhidañca niddesaṃ, ekadesañca jātakaṃ.

‘‘Ettakaṃ vissajjitvāna, aññāni akariṃsu te;
Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.

‘‘Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te;
Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā.

‘‘Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu;
Tato aparakālamhi, tasmiṃ bhedo ajāyatha.

‘‘Gokulikā ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo;
Gokulikānaṃ dve bhedā, aparakālamhi jāyatha.

‘‘Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo;
Cetiyā ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā.

‘‘Pañcavādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ.

‘‘Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te;
Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.

‘‘Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te;
Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha.

‘‘Mahisāsakā vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo;
Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha.

‘‘Dhammuttarikā bhaddayānikā, channāgārikā ca samiti;
Mahisāsakānaṃ dve bhedā, aparakālamhi ajāyatha.

‘‘Sabbatthivādā dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo;
Sabbatthivādānaṃ kassapikā, saṅkantikassapikena ca.

‘‘Saṅkantikānaṃ suttavādī, anupubbena bhijjatha;
Ime ekādasa vādā, sambhinnā theravādato.

‘‘Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ;
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako;
Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha.

‘‘Nigrodhova mahārukkho, thera vādānamuttamo;
Anūnaṃ anadhikañca, kevalaṃ jinasāsanaṃ.

‘‘Santakā viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā;
Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare;
Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane’’ti.

Aparāparaṃ pana hemavatikā, rājagirikā, siddhatthikā, pubbaseliyā, aparaseliyā, vājiriyāti aññepi cha ācariyavādā uppannā. Te idha anadhippetā. Purimakānaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena pavattamāne sāsane paṭiladdhasaddho asoko dhammarājā divase divase buddhapūjāya satasahassaṃ, dhammapūjāya satasahassaṃ, saṅghapūjāya satasahassaṃ, attano ācariyassa nigrodhattherassa satasahassaṃ, catūsu dvāresu bhesajjatthāya satasahassanti pañcasatasahassāni pariccajanto sāsane uḷāraṃ lābhasakkāraṃ pavattesi.

Titthiyā hatalābhasakkārā antamaso ghāsacchādanamattampi alabhantā lābhasakkāraṃ patthayamānā bhikkhūsu pabbajitvā sakāni sakāni diṭṭhigatāni – ‘‘ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ satthusāsana’’nti dīpenti. Pabbajjaṃ alabhamānāpi sayameva kese chinditvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā vihāresu vicarantā uposathakammādikaraṇakāle saṅghamajjhaṃ pavisanti. Te bhikkhusaṅghena dhammena vinayena satthusāsanena niggayhamānāpi dhammavinayānulomāya paṭipattiyā asaṇṭhahantā anekarūpaṃ sāsanassa abbudañca malañca kaṇṭakañca samuṭṭhāpenti. Keci aggiṃ paricaranti, keci pañcātape tapanti, keci ādiccaṃ anuparivattanti, keci ‘‘dhammañca vinayañca vobhindissāmā’’ti tathā tathā pagganhiṃsu. Tadā bhikkhusaṅgho na tehi saddhiṃ uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā akāsi. Asokārāme satta vassāni uposatho upacchijji.

Rājā ‘‘āṇāya kāressāmī’’ti vāyamantopi kāretuṃ nāsakkhi, aññadatthu duggahitagāhinā bālena amaccena anekesu bhikkhūsu jīvitā voropitesu vippaṭisārī ahosi. So tañca vippaṭisāraṃ tañca sāsane uppannaṃ abbudaṃ vūpasametukāmo ‘‘ko nu kho imasmiṃ atthe paṭibalo’’ti saṅghaṃ pucchitvā ‘‘moggaliputtatissatthero, mahārājā’’ti sutvā saṅghassa vacanena ahogaṅgāpabbatato theraṃ pakkosāpetvā iddhipāṭihāriyadassanena therassa ānubhāve nibbicikiccho attano kukkuccaṃ pucchitvā vippaṭisāraṃ vūpasamesi. Theropi taṃ rājuyyāneyeva vasanto satta divasāni samayaṃ uggaṇhāpesi. So uggahitasamayo sattame divase asokārāme bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvā sāṇipākārantare nisinno ekaladdhike ekaladdhike bhikkhū ekato ekato kāretvā ekamekaṃ bhikkhusamūhaṃ pakkosāpetvā pucchi – ‘‘bhante, kiṃvādī sammāsambuddho’’ti? Tato sassatavādino – ‘‘sassatavādī’’ti āhaṃsu. Ekaccasassatikā, antānantikā, amarāvikkhepikā, adhiccasamuppannikā, saññīvādā, asaññīvādā, nevasaññīnāsaññīvādā, ucchedavādā, diṭṭhadhammanibbānavādā – ‘‘diṭṭhadhammanibbānavādī’’ti āhaṃsu. Rājā paṭhamameva samayassa uggahitattā nayime bhikkhū aññatitthiyā imeti ñatvā tesaṃ setakāni vatthāni datvā uppabbājesi. Te sabbepi saṭṭhisahassā ahesuṃ.

Athaññe bhikkhū pakkosāpetvā pucchi – ‘‘kiṃvādī, bhante, sammāsambuddho’’ti? ‘‘Vibhajjavādī, mahārājā’’ti. Evaṃ vutte rājā theraṃ pucchi – ‘‘vibhajjavādī, bhante, sammāsambuddho’’ti? ‘‘Āma, mahārājā’’ti. Tato rājā ‘suddhaṃ dāni, bhante, sāsanaṃ, karotu bhikkhusaṅgho uposatha’nti ārakkhaṃ datvā nagaraṃ pāvisi. Samaggo saṅgho sannipatitvā uposathaṃ akāsi. Tasmiṃ sannipāte saṭṭhibhikkhusatasahassāni ahesuṃ. Tasmiṃ samāgame moggaliputtatissatthero yāni ca tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatiṃ uppajjissanti, sabbesampi tesaṃ paṭibāhanatthaṃ satthārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhapitamātikaṃ vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṃ āharitvā imaṃ parappavādamathanaṃ āyatilakkhaṇaṃ **kathāvatthuppakaraṇaṃ** abhāsi.

Tato saṭṭhisatasahassasaṅkhyesu bhikkhū uccinitvā tipiṭakapariyattidharānaṃ pabhinnapaṭisambhidānaṃ bhikkhūnaṃ sahassamekaṃ gahetvā yathā mahākassapatthero ca yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyiṃsu; evameva saṅgāyanto sāsanamalaṃ visodhetvā tatiyasaṅgītiṃ akāsi. Tattha abhidhammaṃ saṅgāyanto imaṃ yathābhāsitaṃ pakaraṇaṃ saṅgahaṃ āropesi. Tena vuttaṃ –

‘‘Yaṃ puggalakathādīnaṃ, kathānaṃ vatthubhāvato;
Kathāvatthuppakaraṇaṃ, saṅkhepena adesayī.

‘‘Mātikāṭhapaneneva, ṭhapitassa surālaye;
Tassa moggaliputtena, vibhattassa mahītale.

‘‘Idāni yasmā sampatto, atthasaṃvaṇṇanākkamo;
Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitā’’ti.

Nidānakathā niṭṭhitā.

Mahāvaggo

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Tattha **puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā**ti ayaṃ pucchā. **Āmantā**ti ayaṃ paṭijānanā. Kassa panāyaṃ pucchā, kassa paṭijānanāti? Asukassāti na vattabbā. Bhagavatā hi imasmiṃ pakaraṇe nānappakārānaṃ laddhīnaṃ visodhanatthaṃ tantivasena mātikā ṭhapitā. Sā therena satthārā dinnanaye ṭhatvā tantivasena vibhattā. Na hi thero yattakā ettha vādamaggā dassitā, tattakehi vādīhi saddhiṃ vādena viggāhikakathaṃ kathesi. Evaṃ santepi pana tāsaṃ tāsaṃ kathānaṃ atthassa sukhāvadhāraṇatthaṃ sakavādīpucchā, paravādīpucchā, sakavādīpaṭiññā, paravādīpaṭiññāti evaṃ vibhāgaṃ dassetvāva atthavaṇṇanaṃ karissāma.

Puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti hi ayaṃ sakavādīpucchā. Tāya ‘‘ye atthi puggaloti evaṃladdhikā puggalavādino, te evaṃ pucchitabbā’’ti dīpeti. Ke pana puggalavādinoti? Sāsane vajjiputtakā ceva samitiyā ca bahiddhā ca bahū aññatitthiyā. Tattha **puggalo**ti attā, satto jīvo. **Upalabbhatī**ti paññāya upagantvā labbhati, ñāyatīti attho. **Saccikaṭṭhaparamatthenā**ti ettha **saccikaṭṭho**ti māyāmarīciādayo viya abhūtākārena aggahetabbo bhūtaṭṭho. **Paramattho**ti anussavādivasena aggahetabbo uttamattho. Ubhayenāpi yo parato ‘‘puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, rūpañca upalabbhatī’’tiādinā khandhāyatanadhātuindriyavasena sattapaññāsavidho dhammappabhedo dassito. Yathā so bhūtena sabhāvaṭṭhena upalabbhati, evaṃ tava puggalo upalabbhatīti pucchati. Paravādī **āmantā**ti paṭijānāti. Paṭijānanañhi katthaci ‘‘āma, bhante’’ti āgacchati, katthaci ‘‘āmo’’ti paṭijānanaṃ āgacchati. Idha pana ‘‘āmantā’’ti āgataṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo – so hi yaṃ taṃ parato vuttaṃ bhagavatā – ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’ti suttaṃ āgataṃ, taṃ gahetvā yasmā pana bhagavā saccavādī na visaṃvādanapurekkhāro vācaṃ bhāsati, nāpi anussavādivasena dhammaṃ deseti, sadevakaṃ pana lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, tasmā yo tena vutto ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’ti, so saccikaṭṭhaparamattheneva atthīti laddhiṃ gahetvā ‘‘āmantā’’ti paṭijānāti.

Athassa tādisassa lesavacanassa chalavādassa okāsaṃ adadamāno sakavādī **yo saccikaṭṭho**tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – yvāyaṃ parato ‘‘sappaccayo appaccayo, saṅkhato asaṅkhato, sassato, asassato sanimitto animitto’’ti evaṃ paridīpito rūpādisattapaññāsavidho dhammappabhedo āgato; na sammutisaccavasena, nāpi anussavādivasena gahetabbo. Attano pana bhūtatāya eva saccikaṭṭho, attapaccakkhatāya ca paramattho. Taṃ sandhāyāha – ‘‘yo saccikaṭṭho paramattho, tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’ti.

Tatoti karaṇavacanametaṃ, tasmā tena saccikaṭṭhaparamatthena so puggalo upalabbhatīti ayamettha attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – ruppanādibhedena vā sappaccayādibhedena vā ākārena yo saccikaṭṭhaparamattho upalabbhati, kiṃ te puggalopi tenākārena upalabbhatīti? **Na hevaṃ vattabbe**ti avajānanā paravādissa. So hi tathārūpaṃ puggalaṃ anicchanto avajānāti. Tatrāyaṃ padacchedo – ‘na hi evaṃ vattabbe’ti, na hi evantipi vaṭṭati. Dvinnampi evaṃ na vattabboti attho.

Ājānāhi niggahanti sakavādivacanaṃ. Yasmā te purimāya vattabbapaṭiññāya pacchimā navattabbapaṭiññā, pacchimāya ca purimā na sandhiyati, tasmāpi niggahaṃ patto. Taṃ niggahaṃ dosaṃ aparādhaṃ sampaṭicchāhīti attho. Evaṃ niggahaṃ ājānāpetvā idāni taṃ ṭhapanāya ceva anulomapaṭilomato pāpanāropanānañca vasena pākaṭaṃ karonto **hañci puggalo**tiādimāha. Tattha **hañci puggalo upalabbhatī**ti yadi puggalo upalabbhati, sace puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti attho. Ayaṃ tāva paravādīpakkhassa ṭhapanato niggahapāpanāropanānaṃ lakkhaṇabhūtā anulomaṭhapanā nāma. **Tena vata re**tiādi anulomapakkhe niggahassa pāpitattā anulomapāpanā nāma. Tattha **tenā**ti kāraṇavacanaṃ. **Vatā**ti okappanavacanaṃ. **Re**ti āmantanavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – tena, re vattabbe vata, re hambho, bhadramukha, tena kāraṇena vattabboyevāti. **Yaṃ tattha vadesī**tiādi anulomapakkhe niggahassa āropitattā anulomaropanā nāma. Yaṃ tassa pariyosāne micchātipadaṃ tassa purato idaṃ te’ti āharitabbaṃ. Idaṃ te micchāti ayañhettha attho. Parato ca pāḷiyaṃ etaṃ āgatameva.

No ce pana vattabbetiādi ‘‘na hevaṃ vattabbe’’ti paṭikkhittapakkhassa ṭhapitattā paṭilomato niggahapāpanāropanānaṃ lakkhaṇabhūtā paṭilomaṭhapanā nāma. **No ca vata re**tiādi paṭilomapakkhe niggahassa pāpitattā paṭilomapāpanā nāma. Puna **yaṃ tattha vadesī**tiādi paṭilomapakkhe niggahassa āropitattā paṭilomaropanā nāma. Idhāpi pariyosāne micchātipadassa purato idaṃ teti āharitabbameva. Paratopi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya saṅkhepattho – yadi puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, tena vata bho so upalabbhatīti vattabbo. Yaṃ pana tattha vadesi ‘‘vattabbo kho purimapañhe ‘saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’ti, no ca vattabbo dutiyapañhe ‘tato so puggalo upalabbhatī’’’ti, idaṃ te micchāti evaṃ tāva anulomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Atha na vattabbo dutiyapañhe ‘‘tato so upalabbhatī’’ti, purimapañhepi na vattabbova. Yaṃ panettha vadesi ‘‘vattabbo kho purimapañhe ‘saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’ti, no ca vattabbo dutiyapañhe ‘tato so puggalo upalabbhatī’’’ti, idaṃ te micchāti evaṃ paṭilomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Evametaṃ niggahassa ca anulomapaṭilomato catunnaṃ pāpanāropanānañca vuttattā upalabbhatītiādikaṃ anulomapañcakaṃ nāma. Ettha ca kiñcāpi anulomato pāpanāropanāhi eko, paṭilomato pāpanāropanāhi ekoti dve niggahā katā. ‘Ājānāhi niggaha’nti etasseva panettha puggalo upalabbhatīti paṭhamaṃ vādaṃ nissāya paṭhamassa niggahassa dvīhākārehi āropitattā ekovāyaṃ niggahoti paṭhamo niggaho.

2. Idāni paccanīkanayo hoti. Tattha pucchā paravādissa. So hi ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’ti gahitattā ‘‘nupalabbhatī’’ti asampaṭicchanto evaṃ pucchati. Sakavādī yathā rūpādidhammā upalabbhanti, evaṃ anupalabbhanīyato **āmantā**ti paṭijānāti. Puna itaro attanā adhippetaṃ saccikaṭṭhaṃyeva sandhāya **yo saccikaṭṭho**tiādimāha. Sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāha. Sakavādī ‘puggalo’ti upādāpaññattisabbhāvatopi dvinnaṃ saccānaṃ ekato katvā pucchitattāpi na **heva**nti paṭikkhipati.

Idāni kiñcāpi tena paṭhamaṃ paramatthasaccavasena nupalabbhanīyatā sampaṭicchitā, pacchā sammutisaccavasena vomissakavasena vā paṭikkhittā. Paravādī pana ‘nupalabbhatī’ti vacanasāmaññamattaṃ chalavādaṃ nissāya yaṃ tayā paṭhamaṃ paṭiññātaṃ, taṃ pacchā paṭikkhittanti bhaṇḍanassa paṭibhaṇḍanaṃ viya attano katassa niggahakammassa paṭikammaṃ karonto **ājānāhi paṭikamma**nti āha. Idāni yathāssa anulomapañcake sakavādinā vādaṭṭhapanaṃ katvā anulomapaṭilomato pāpanāropanāhi niggaho pākaṭo kato, evaṃ paṭikammaṃ pākaṭaṃ karonto **hañci puggalo**tiādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbaṃ. Yasmā panettha ṭhapanā nāma paravādīpakkhassa ṭhapanato ‘‘ayaṃ tava doso’’ti dassetuṃ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammassa vā pākaṭabhāvakaraṇaṃ, pāpanāropanāhi panassa pākaṭakaraṇaṃ hoti. Tasmā idaṃ anulomapaṭilomato pāpanāropanānaṃ vasena catūhākārehi. Paṭikammassa katattā paṭikammacatukkaṃ nāmāti ekaṃ catukkaṃ veditabbaṃ.

3. Evaṃ paṭikammaṃ katvā idāni yvāssa anulomapañcake sakavādinā niggaho kato, tassa tameva chalavādaṃ nissāya dukkaṭabhāvaṃ dassento **tvañce pana maññasī**tiādimāha. Tattha **tvaṃ ce pana maññasī**ti yadi tvaṃ maññasi. **Vattabbe kho**ti idaṃ paccanīke āmantāti paṭiññaṃ sandhāya vuttaṃ. **No ca vattabbe**ti idaṃ pana na hevāti avajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tena tava tatthā**ti tena kāraṇena tvaṃyeva tasmiṃ nupalabbhatīti pakkhe – ‘‘hevaṃ paṭijānantanti āmantā’’ti evaṃ paṭijānanto. **Hevaṃ niggahetabbe**ti puna na hevāti avajānanto evaṃ niggahetabbo. **Atha taṃ niggaṇhāmā**ti athevaṃ niggahārahaṃ taṃ niggaṇhāma. **Suniggahito ca hosī**ti sakena matena niggahitattā suniggahito ca bhavasi.

Evamassa niggahetabbabhāvaṃ dassetvā idāni taṃ niggaṇhanto **hañcī**tiādimāha. Tattha ṭhapanāpāpanāropanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Pariyosāne pana **idaṃ te micchā**ti idaṃ tava vacanaṃ micchā hotīti attho. Idaṃ chalavādena catūhi ākārehi niggahassa katattā niggahacatukkaṃ nāma.

4. Evaṃ niggahaṃ katvāpi idāni ‘‘yadi ayaṃ mayā tava matena kato niggaho dunniggaho, yo mama tayā heṭṭhā anulomapañcake kato niggaho, sopi dunniggaho’’ti dassento **ese ce dunniggahite**tiādimāha. Tattha **ese ce dunniggahite**ti eso ce tava vādo mayā dunniggahito. Atha vā eso ce tava mayā kato niggaho dunniggaho. **Hevamevaṃ tattha dakkhā**ti tatthāpi tayā mama heṭṭhā kate niggahe evamevaṃ passa. Idāni yvāssa heṭṭhā sakavādinā niggaho kato, taṃ ‘‘vattabbe kho’’tiādivacanena dassetvā puna taṃ niggahaṃ aniggahabhāvaṃ upanento **no ca mayaṃ tayā**tiādimāha. Tattha **no ca mayaṃ tayā tattha hetāya paṭiññāyā**tiādīsu ayamattho – yasmā so tayā mama kato niggaho dunniggaho, tasmā mayaṃ tayā tattha anulomapañcake āmantāti etāya paṭiññāya evaṃ paṭijānantā puna na hevāti paṭikkhepe katepi ‘‘ājānāhi niggaha’’nti evaṃ na niggahetabboyeva. Evaṃ aniggahetabbampi maṃ niggaṇhāsi, īdisena pana niggahena dunniggahitā mayaṃ homa.

Idāni yaṃ niggahaṃ sandhāya ‘‘dunniggahitā ca homā’’ti avoca, taṃ dassetuṃ **hañci puggalo…pe… idaṃ te micchā**tiāha. Evamidaṃ anulomapaṭilomato catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattā upanayanacatukkaṃ nāma hoti.

5. Idāni ‘‘na hevaṃ niggahetabbe’’tiādikaṃ niggamanacatukkaṃ nāma hoti. Tattha **na hevaṃ niggahetabbe**ti yathāhaṃ tayā niggahito, na hi evaṃ niggahetabbo. Etassa hi niggahassa dunniggahabhāvo mayā sādhito. **Tena hī**ti tena kāraṇena, yasmā esa niggaho dunniggaho, tasmā yaṃ maṃ niggaṇhāsi hañci puggalo…pe… idaṃ te micchāti, idaṃ niggaṇhanaṃ tava micchāti attho. **Tena hi ye kate niggahe**ti yena kāraṇena idaṃ micchā, tena kāraṇena yo tayā niggaho kato, so dukkaṭo. Yaṃ mayā paṭikammaṃ kataṃ, tadeva sukataṃ. Yāpi cesā paṭikammacatukkādivasena kathāmaggasampaṭipādanā katā, sāpi sukatā. Evametaṃ puggalo upalabbhatītiādikassa anulomapañcakassa nupalabbhatītiādikānaṃ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānaṃ vasena anulomapaccanīkapañcakaṃ nāma niddiṭṭhanti veditabbaṃ. Ettāvatā sakavādino pubbapakkhe sati paravādino vacanasāmaññamattena chalavādena jayo hoti.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

6. Idāni yathā paravādino pubbapakkhe sati sakavādino dhammeneva tathena sujayo hoti, tathā vāduppattiṃ dassetuṃ **puggalo nupalabbhatī**ti paccanīkānulomapañcakaṃ āraddhaṃ. Tattha paccanīke pucchā paravādissa, rūpādibhedaṃ saccikaṭṭhaparamatthaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Suddhasammutisaccaṃ vā paramatthamissakaṃ vā sammutisaccaṃ sandhāya **yo saccikaṭṭho**ti puna anuyogo paravādissa, sammutivasena nupalabbhatīti navattabbattā missakavasena vā anuyogassa saṃkiṇṇattā **na heva**nti paṭikkhepo sakavādissa. Paṭiññātaṃ paṭikkhipatīti vacanasāmaññamattena **ājānāhi niggaha**ntiādivacanaṃ paravādissa. Evamayaṃ puggalo nupalabbhatīti dutiyavādaṃ nissāya dutiyo niggaho hotīti veditabbo. Evaṃ tena chalena niggaho āropito.

7-10. Idāni dhammena samena attano vāde jayaṃ dassetuṃ anulomanaye pucchā sakavādissa, attano laddhiṃ nissāya paṭiññā paravādissa. Laddhiyā okāsaṃ adatvā paramatthavasena puna anuyogo sakavādissa, paramatthavasena puggalassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Tato paraṃ dhammena samena attano jayadassanatthaṃ **ājānāhi paṭikamma**ntiādi sabbaṃ sakavādīvacanameva hoti. Tattha sabbesaṃ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānaṃ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Evamidaṃ puggalo nupalabbhatītiādikassa paccanīkapañcakassa upalabbhatītiādīnaṃ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānañca vasena paccanīkānulomapañcakaṃ nāma niddiṭṭhaṃ hoti. Evametāni paṭhamasaccikaṭṭhe dve pañcakāni niddiṭṭhāni. Tattha purimapañcake paravādissa sakavādinā kato niggaho suniggaho. Sakavādissa pana paravādinā chalavādaṃ nissāya paṭikammaṃ katvā attanā sādhito jayo dujjayo. Dutiyapañcake sakavādissa paravādinā kato niggaho dunniggaho. Paravādissa pana sakavādinā dhammavādaṃ nissāya paṭikammaṃ katvā attanā sādhito jayo sujayoti paṭhamasaccikaṭṭho. Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Niggaho paravādissa, suddho paṭhamapañcake;
Asuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṃ.

‘‘Niggaho sakavādissa, asuddho dutiyapañcake;
Visuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṃ.

‘‘Tasmā dvīsupi ṭhānesu, jayova sakavādino;
Dhammena hi jayo nāma, adhammena kuto jayo.

‘‘Saccikaṭṭhe yathā cettha, pañcakadvayamaṇḍite;
Dhammādhammavaseneva, vutto jayaparājayo.

‘‘Ito paresu sabbesu, saccikaṭṭhesu paṇḍito;
Evameva vibhāveyya, ubho jayaparājaye’’ti.

2. Okāsasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. Evaṃ suddhikasaccikaṭṭhaṃ vitthāretvā idāni tameva aparehi okāsādīhi nayehi vitthāretuṃ puna **puggalo upalabbhatī**tiādi āraddhaṃ. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna **sabbatthā**ti sarīraṃ sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṃ attānaṃ samanupassanādosañca ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti āpajjanadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha anulomapaccanīkapañcake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Pāṭho pana saṅkhitto. Tattha yasmā sarīraṃ sandhāya ‘‘sabbattha na upalabbhatī’’ti vutte sarīrato bahi upalabbhatīti āpajjati. Tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissa, paṭhamaṃ anujānitvā pacchā avajānātīti chalavādassa vasena paṭikammaṃ paravādissa. Sesaṃ pākaṭameva.

3. Kālasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. Dutiyanaye **sabbadā**ti purimapacchimajātikālañca dharamānaparinibbutakālañca sandhāya anuyogo sakavādissa, sveva khattiyo so brāhmaṇotiādīnaṃ āpattidosañca dharamānaparinibbutānaṃ visesābhāvadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ paṭhamanaye vuttasadisameva.

4. Avayavasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye **sabbesū**ti khandhāyatanādīni sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṃ attā, cakkhusmiṃ attātiādidosabhayena paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ tādisamevāti.

Okāsadisaccikaṭṭhādi

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. Evametāni tīṇi anulomapaccanīkapañcake anulomamattavaseneva tāva paṭipāṭiyā bhājetvā puna paccanīkānulomapañcake paccanīkamattavaseneva bhājetuṃ **puggalo nupalabbhatī**tiādi āraddhaṃ. Tattha anulomapañcakassa pāḷiyaṃ saṅkhipitvā āgate paccanīke vuttanayeneva paccanīkassa ca pāḷiyaṃ saṅkhipitvā āgate anulome vuttanayeneva attho veditabbo. Ettāvatā suddhikassa ceva imesañca tiṇṇanti catunnaṃ saccikaṭṭhānaṃ ekekasmiṃ saccikaṭṭhe anulomapaccanīkassa paccanīkānulomassa cāti dvinnaṃ dvinnaṃ paccanīkānaṃ vasena ayaṃ aṭṭhamukhā nāma vādayutti niddiṭṭhā hotīti veditabbā. Yā ekekasmiṃ mukhe ekekassa niggahassa vasena **aṭṭhakaniggaho**ti pāḷiyaṃ likhiyati. Tatthetaṃ vuccati –

> ‘‘Evaṃ catubbidhe pañhe, pañcakadvayabhedato;
> Esā aṭṭhamukhā nāma, vādayutti pakāsitā.
>
> ‘‘Aṭṭheva niggahā tattha, cattāro tesu dhammikā;
> Adhammikā ca cattāro, sabbattha sakavādino;
> Jayo parājayo ceva, sabbattha paravādino’’ti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā

17-27. Idāni rūpādīhi saddhiṃ saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ hoti. Tattha **rūpañcā**ti yathā rūpaṃ paramatthato upalabbhati, kiṃ te puggalopi tatheva upalabbhatīti sandhāya pucchā sakavādissa, atthi puggaloti vacanamattaṃ gahetvā paṭiññā paravādissa. Yadi te rūpaṃ viya paramatthato puggalo atthi, rūpato vedanādīnaṃ viya puggalassāpi aññattaṃ āpajjatīti anuyogo sakavādissa, samayasuttavirodhaṃ disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ atthato pākaṭameva. Dhammato panettha sattapaññāsabhedassa saccikaṭṭhaparamatthassa vasena sakavādīpakkhamūlake anulomapaccanīke sattapaññāsa anulomapañcakāni dassitāni. Paṭikammacatukkādīni saṅkhittāni. Paravādīpakkhamūlakepi paccanīkānulome sattapaññāsa paṭilomapañcakāni dassitāni. Paṭikammacatukkādīni saṅkhittāni. Tattha ‘‘vuttaṃ bhagavatā’’ti vacanamattena puggalassa atthitaṃ rūpassa ca saccikaṭṭhaparamatthavasena upalabbhanīyataṃ dassetvā ubhinnaṃ aññattaṃ paṭijānāpanatthaṃ **vuttaṃ bhagavatā**ti anuyogo paravādissa, sammutiparamatthānaṃ ekattanānattapañhassa ṭhapanīyattā paṭikkhepo sakavādissa. Sesamidhāpi atthato pākaṭamevāti.

Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā.

6. Opammasaṃsandanavaṇṇanā

28-36. Idāni rūpādīheva saddhiṃ opammavasena saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ hoti. Tattha rūpavedanānaṃ upaladdhisāmaññena aññattapucchā ca puggalarūpānaṃ upaladdhisāmaññapucchā cāti pucchādvayampi sakavādissa, ubhopi paṭiññā paravādissa. Paravādinā anuññātena upaladdhisāmaññena rūpavedanānaṃ viya rūpapuggalānaṃ aññattānuyogo sakavādissa, paṭikkhepo itarassa. Sesamidhāpi atthato pākaṭameva. Dhammato panettha rūpamūlakādīnaṃ cakkānañca vasena sakavādīpakkhe vīsādhikāni nava niggahapañcakasatāni dassitāni. Kathaṃ? Khandhesu tāva rūpamūlake cakke cattāri, tathā vedanādimūlakesūti vīsati. Āyatanesu cakkhāyatanamūlake cakke ekādasa, tathā sesesūti dvattiṃsasataṃ. Dhātūsu cakkhudhātumūlake cakke sattarasa, tathā sesesūti chādhikāni tīṇi satāni. Indriyesu cakkhundriyamūlake cakke ekavīsati, tathā sesesūti dvāsaṭṭhādhikāni cattāri satāni. Evaṃ sabbānipi vīsādhikāni nava niggahapañcakasatāni honti.

37-45. Paravādīpakkhepi **rūpaṃ upalabbhatī**ti anulomavaseneva rūpavedanādīnaṃ aññattapaṭiññaṃ kāretvā puna atthi puggaloti suttaṃ nissāya chalavasena puggalassa rūpādīhi upaladdhisāmaññaṃ āropetvā aññattānuyogo kato. Sesamidhāpi atthato uttānameva. Dhammatopi sakavādīpakkhe vuttanayena vīsādhikāni nava paṭikammapañcakasatāni dassitāni.

Rūpādīhi saddhiṃ opammavasena saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ.

7. Catukkanayasaṃsandanavaṇṇanā

46-52. Idāni yaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhati, tena yasmā rūpādīsu sattapaññāsāya saccikaṭṭhaparamatthesu aññatarena bhavitabbaṃ; rūpādinissitena vā, aññatra vā rūpādīhi, rūpādīnaṃ vā nissayena, tasmā iminā catukkanayena saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ āraddhaṃ. Tattha **rūpaṃ puggalo**ti anuyogo sakavādissa, ucchedadiṭṭhibhayena **na hevā**ti paṭikkhepo paravādissa, niggahāropanaṃ sakavādissa. Kiṃ panetaṃ yuttaṃ, nanu rūpaṃ vedanāti vuttampi paṭikkhipitabbamevāti? Āma paṭikkhipitabbaṃ. Taṃ pana rūpato vedanāya aññasabhāvasabbhāvato, na aññattābhāvato. Ayañca rūpādīsu ekadhammatopi puggalassa aññattaṃ na icchati, tasmā yuttaṃ. Ayañca anuyogo rūpaṃ puggalo…pe… aññātāvindriyaṃ puggaloti sakalaṃ paramatthasaccaṃ sandhāya āraddho. Sakalaṃ pana paccattalakkhaṇavasena ekato vattuṃ na sakkāti tantivasena anuyogalakkhaṇamattametaṃ ṭhapitaṃ. Tena viññū atthaṃ vibhāventi. Vādakāmena pana imaṃ lakkhaṇaṃ gahetvā yathā yathā paravādissa okāso na hoti, tathā tathā vattabbaṃ. Iti tantivasena anuyogalakkhaṇassa ṭhapitattāpi yuttameva. Iminā nayena sabbānuyogesu attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso – **rūpasmiṃ puggalo**tiādīsu yathā ekaṃ mahābhūtaṃ nissāya tayo mahābhūtā, vatthurūpaṃ nissāya viññāṇaṃ rūpasminti vattuṃ vaṭṭati, kiṃ te evaṃ rūpasmiṃ puggalo? Yathā ca sabhāgavinibbhogato vedanādayo sabbadhammā, arūpā vā pana cattāro khandhā, nibbānameva vā ‘‘aññatra rūpā’’ti vattuṃ vaṭṭati, kiṃ te evaṃ puggalo? Yathā ca cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ nissayavasena ‘‘vedanāya rūpaṃ…pe… viññāṇasmiṃ rūpa’’nti vattuṃ vaṭṭati, kiṃ te evaṃ puggaloti? Sabbānuyogesu pana ucchedadiṭṭhibhayena ceva samayavirodhena ca paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha atthato pākaṭameva. Dhammato panettha sattapaññāsāya saccikaṭṭhesu ekekasmiṃ cattāri cattāri katvā niggahavasena aṭṭhavīsādhikāni dve pañcakasatāni dassitāni. Paravādīpakkhepi paṭikammavasena tattakāneva. Yā panettha atthi puggaloti vutte sakavādissa paṭiññā, sā sutte āgatena sammutivasena. Yo rūpaṃ puggalotiādīsu paṭikkhepo, so sakkāyadiṭṭhipañhassa ṭhapanīyattā. Paravādissa paṭikammaṃ chalavasenevāti.

Catukkanayasaṃsandanaṃ.

Niṭṭhitā ca saṃsandanakathā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

53. Idāni lakkhaṇayutti nāma hoti. Tattha yasmā ṭhapetvā nibbānaṃ seso saccikaṭṭhaparamattho paccayapaṭibaddhatāya sappaccayo, paccayehi samāgamma katattā saṅkhato, uppajjitvā nirujjhanato sadā abhāvato asassato, uppattikāraṇasaṅkhātassa nimittassa atthitāya sanimitto, nibbānaṃ vuttappakārābhāvato appaccayaṃ asaṅkhataṃ sassataṃ animittanti idaṃ saccikaṭṭhassa lakkhaṇaṃ. Tasmā yadi puggalopi saccikaṭṭhaparamatthova tassāpi iminā lakkhaṇena bhavitabbanti sandhāya **puggalo sappaccayo**tiādayo aṭṭhapi anuyogā sakavādissa, paṭikkhepo paravādissa. Ājānāhi niggahantiādi panettha saṅkhittaṃ. Evametāni sakavādīpakkhe anulomapaccanīke anulomamattavasena aṭṭha pañcakāni veditabbāni.

54. Paravādīpakkhepi paccanīkānulome paccanīkamattavasena aṭṭheva. Tattha yasmā paravādinā suttavasena sammutisaccaṃ sādhitaṃ, sammutiyā ca sappaccayādibhāvo natthi, tasmā yāthāvato ca paṭikkhepo sakavādissa. Chalavasena pana vattabbaṃ ‘‘ājānāhi paṭikamma’’ntiādi sabbaṃ idhāpi saṅkhittameva.

Lakkhaṇayuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. Idāni vacanasodhanaṃ hoti. Tattha yadetaṃ puggalo upalabbhatīti vacanaṃ, taṃ sodhetuṃ **puggalo upalabbhati, upalabbhati puggalo**ti. Pucchā sakavādissa. Tassattho – yadetaṃ puggalo upalabbhatīti padadvayaṃ, taṃ ekatthaṃ vā bhaveyya nānatthaṃ vā. Yadi tāva nānatthaṃ, yathā aññaṃ rūpaṃ, aññā vedanā, evaṃ añño puggalo, añño upalabbhatīti āpajjati. Athekatthaṃ, yathā yaṃ cittaṃ taṃ mano, evaṃ sveva puggalo, so upalabbhatīti āpajjati. Tena taṃ vadāmi ‘‘yadi te yo puggalo, so upalabbhati, evaṃ sante yo yo upalabbhati, so so puggaloti āpajjati, kiṃ sampaṭicchasi eta’’nti? Tato puggalavādī yasmā puggalassa upalabbhataṃ icchati, na upalabbhamānānampi rūpādīnaṃ puggalabhāvaṃ, tasmā **puggalo upalabbhati, upalabbhati ke hi ci puggalo ke hi ci na puggalo**tiādimāha. Tassattho – mama puggalo atthi puggaloti satthu vacanato upalabbhati. Yo pana upalabbhati, na so sabbo puggalo, atha kho ke hi ci puggalo ke hi ci na puggaloti. Tattha **ko**-kāratthe **ke**-kāro, **hi**-kāro ca nipātamatto. Koci puggalo, koci na puggaloti ayaṃ panettha attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – puggalopi hi rūpādīsupi yo koci dhammo upalabbhatiyeva, tattha puggalova puggalo. Rūpādīsu pana kocipi na puggaloti. Tato taṃ sakavādī āha – **puggalo ke hi ci upalabbhati ke hi ci na upalabbhatī**ti. Tassattho – puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte yadi upalabbhatīti anuññāto dhammo puggalato anaññopi koci puggalo koci na puggalo, puggalopi te koci upalabbhati, koci na upalabbhatīti āpajjati, kiṃ sampaṭicchasi etanti? So puggalassa anupaladdhiṃ anicchanto **na heva**nti paṭikkhipati. Ito paraṃ ‘‘ājānāhi niggaha’’ntiādi sabbaṃ saṅkhittaṃ. Vitthārato pana veditabbaṃ. **Puggalo saccikaṭṭho**tiādīsupi eseva nayo. Sabbāni hetāni upalabbhativevacanāneva, apica yasmā ‘‘puggalo upalabbhatisaccikaṭṭhaparamatthenā’’ti ayaṃ puggalavādino paṭiññā, tasmāssa yatheva puggalo upalabbhatīti laddhi, evamevaṃ puggalo saccikaṭṭhotipi āpajjati. Yā panassa puggalo atthīti laddhi, tassā vijjamānotivevacanameva, tasmā sabbānipetāni vacanāni sodhitāni.

60. Tattha yaṃ avasāne **‘‘puggalo atthi, atthi na sabbo puggalo’’**tiādi vuttaṃ, tatrāyamadhippāyo – yañhetaṃ paravādinā ‘‘puggalo atthi, atthi kehici puggalo, kehici na puggalo’’ti vuttaṃ, taṃ yasmā atthato puggalo atthi, atthi na sabbo puggaloti ettakaṃ hoti, tasmā naṃ sakavādī sampaṭicchāpetvā idāni naṃ evaṃ anuyuñjati. Tayā hi ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’ti vacanamattaṃ nissāya ‘‘puggalo atthī’’ti laddhi gahitā, yathā ca bhagavatā etaṃ vuttaṃ, tathā ‘‘suññato lokaṃ avekkhassu, mogharājā, sadā sato’’tiādinā (su. ni. 1125) nayena ‘‘natthī’’tipi vuttaṃ, tasmā yatheva te ‘‘puggalo atthi, atthi na sabbo puggalo’’ti laddhi, tathā puggalo natthi, natthi na sabbo puggalotipi āpajjati, kiṃ etaṃ sampaṭicchasīti? Atha naṃ asampaṭicchanto **na hevā**ti paṭikkhipati. Sesamettha niggahādividhānaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. Idāni paññattānuyogo nāma hoti. Rūpadhātuyā hi puggalavādī rūpiṃ puggalaṃ paññapeti, tathā arūpadhātuyā arūpiṃ. Tassa taṃ laddhiṃ bhindituṃ sabbāpi pucchā sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa. So hi **rūpī**ti vutte rūpakāyasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā atthitāya paṭijānāti. **Kāmī**ti vutte vītarāgasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā natthitāya paṭikkhipati. **Arūpī**ti vuttepi arūpakkhandhasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā atthitāya paṭijānāti. Dvīsupi nayesu sattoti puggalassa vevacanavasena vuttaṃ.

67. Idāni yasmā so ‘‘kāye kāyānupassī’’ti āgataṭṭhāne añño kāyo añño puggaloti icchati, tasmā taṃ laddhiṃ bhindituṃ **kāyoti vā sarīranti vā**tiādi sakavādīpucchā hoti. Tattha **kāyaṃ appiyaṃ karitvā**ti kāyaṃ appetabbaṃ allīyāpetabbaṃ ekībhāvaṃ upanetabbaṃ avibhajitabbaṃ katvā pucchāmīti attho. **Esese**ti eso soyeva. Ese esetipi pāṭho. Eso esoyevāti attho. **Ekaṭṭhe**ti ekaṭṭho. **Same samabhāge tajjāte**ti samo samabhāgo tajjātiko. Vacanamatteyevettha bhedo. Atthato pana kāyova esoti pucchati. Paravādī nānattaṃ apassanto **āmantā**ti paṭijānāti. **Puggaloti vā jīvoti vā**ti pucchāyapi eseva nayo. **Añño kāyo**ti puṭṭho pana kāyānupassanāya evaṃladdhikattā paṭijānāti. **Aññaṃ jīva**nti puṭṭho pana āhacca bhāsitaṃ suttaṃ paṭikkhipituṃ asakkonto avajānāti. Tato paraṃ ‘‘ājānāhi niggaha’’ntiādi uttānatthameva.

68. Paravādīpakkhe pana **añño kāyo añño puggalo**ti puṭṭho sakavādī ṭhapanīyapañhattā paṭikkhipati, paravādī chalavasena paṭikammaṃ karoti. Tampi uttānatthamevāti.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gatianuyogavaṇṇanā

69-72. Idāni gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhianuyogo hoti. Tattha yasmā puggalavādī ‘‘sa sattakkhattuparamaṃ sandhāvitvāna puggalo’’tiādīni (saṃ. ni. 2.133; itivu. 24) suttāni nissāya puggalo sandhāvatīti laddhiṃ gahetvā voharati, tasmāssa taṃ laddhiṃ bhindituṃ **sandhāvatī**ti pucchā sakavādissa. Tattha **sandhāvatī**ti saṃsarati gamanāgamanaṃ karoti. Attano laddhivasena paṭiññā paravādissa. **So puggalo**tiādayo anuyogopi sakavādissa, paṭikkhepo itarassa. Tattha **so**ti soyevāti attho. Evaṃ pana anuyutto sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipati. **Añño**ti puṭṭho ucchedadiṭṭhibhayena. **So ca añño cā**ti puṭṭho ekaccasassatadiṭṭhibhayena. **Neva so na añño**ti puṭṭho amarāvikkhepadiṭṭhibhayena. Puna cattāropi pañhe ekato puṭṭho catunnampi diṭṭhīnaṃ bhayena paṭikkhipitvā puna yānissa suttāni nissāya laddhi uppannā tāni dassento **tena hi puggalo sandhāvatī**tiādimāha.

76. Puna sakavādinā ‘‘yvāyaṃ tava laddhiyā sandhāvati, kiṃ so asmiñca parasmiñca loke ekoyevā’’ti adhippāyena **svevā**ti niyametvā puṭṭho sassatabhayā paṭikkhipitvā puna daḷhaṃ katvā tatheva puṭṭho yasmā so puggalova na añño bhāvo, ‘‘so tato cuto idhūpapanno’’tiādisuttampi (pārā. 12; dī. ni. 1.245) atthi, tasmā paṭijānāti. **Sveva manusso**ti puṭṭho manussasseva devattābhāvato paṭikkhipati.

77. Puna puṭṭho ‘‘ahaṃ tena samayena sunetto nāma satthā ahosi’’ntiādisuttavasena (a. ni. 7.66 atthato samānaṃ) paṭijānāti. Athassa sakavādī devamanussupapattīnaṃ nānattato vacanaṃ micchāti pakāsento **manusso hutvā**tiādimāha.

78. Tattha **hevaṃ maraṇaṃ na hehitī**ti evaṃ sante maraṇaṃ na bhavissatīti attho. Ito paraṃ yakkho petoti attabhāvanānattavasena anuyoganānattaṃ veditabbaṃ.

82. **Khattiyo**tiādīni jātivasena ceva aṅgavekallādivasena ca vuttāni.

87. Puna **na vattabba**nti paravādinā puṭṭho idhaṭṭhakassa upapattivasena paralokassa gamanābhāvato paṭiññā sakavādissa puna sotāpannassa bhavantarepi sotāpannabhāvāvijahanato dutiyapaṭiññāpi tasseva. **Hañcī**tiādivacanaṃ paravādissa.

88. Puna devaloke upapannassa manussattābhāvadassanena anuyogo sakavādissa.

89. Tato paraṃ **anañño avigato**ti ettha **anañño**ti sabbākārena ekasadiso. **Avigato**ti ekenāpi ākārena avigatoti attho. **Na heva**nti devaloke upapannassa manussabhāvābhāvato evamāha.

90. Puna daḷhaṃ katvā anuyutto ‘‘sveva puggalo sandhāvatī’’ti laddhiyā anujānāti. **Hatthacchinno**tiādi ākāravigamanadassanena avigato **sandhāvatī**ti laddhibhindanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **aḷacchinno**ti yassa aṅguṭṭhakā chinnā. **Kaṇḍaracchinno**ti yassa mahānhārū chinnā.

91. **Sarūpo**tiādīsu paṭhame pañhe iminā rūpakāyena saddhiṃ agamanaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiye antarābhavapuggalaṃ sandhāya paṭijānāti. So hi tassa laddhiyā sarūpova gantvā mātukucchiṃ pavisati. Athassa taṃ rūpaṃ bhijjati. **Taṃ jīva**nti yena rūpasaṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchati, kimassa tadeva jīvaṃ taṃ sarīranti pucchati. Paravādī idha sarīranikkhepā suttavirodhā ca paṭikkhipati.

Savedanotiādīsu asaññūpapattiṃ sandhāya paṭikkhipati, tadaññaṃ upapattiṃ sandhāya paṭijānāti. **Taṃ jīva**nti yena vedanādisaṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchati. Kimassa tadeva jīvaṃ taṃ sarīranti pucchati. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti etissā hi laddhiyā pañcapi khandhā sarīranti adhippetā. Paravādī suttavirodhā paṭikkhipati.

92. **Arūpo**tiādīsu paṭhame pañhe antarābhavaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiye arūpā rūpaṃ upapajjamānaṃ sandhāya paṭijānāti. **Aññaṃ, jīva**nti yaṃ rūpasaṅkhātaṃ sarīraṃ pahāya arūpo sandhāvati, kiṃ te taṃ sarīraṃ aññaṃ, aññaṃ jīvanti pucchati. Itaro suttavirodhā paṭikkhipati.

Avedanotiādīsu saññībhavaṃ sandhāya paṭikkhipati, tadaññaṃ upapattiṃ sandhāya paṭijānāti. **Aññaṃ jīva**nti yaṃ vedanādisaṅkhātaṃ sarīraṃ pahāya avedano aviññāṇo sandhāvati, kiṃ te taṃ aññaṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvanti pucchati. Itaro suttavirodhā paṭikkhipati.

93. **Rūpaṃ sandhāvatī**tiādīsu ye rūpādayo khandhe upādāya puggalaṃ paññapeti, kiṃ te tasmiṃ puggale sandhāvante tampi rūpaṃ sandhāvatīti pucchati. Paravādī ''avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata''nti sattasseva sandhāvanavacanato paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā rūpādidhamme vinā puggalo natthi, tasmā tasmiṃ sandhāvante tenapi rūpena sandhāvitabbanti saññāya paṭijānāti. Vedanādīsupi eseva nayo.

94. **Rūpaṃ na sandhāvatī**tiādīsu yasmā te rūpaṃ puggalo na hoti, sveva ca sandhāvatīti vadesi, tasmā taṃ pucchāmi, kiṃ te rūpaṃ na sandhāvatīti attho. Itaro puggale sandhāvante na sakkā tassa upādānabhūtena rūpena sandhāvituntі saññāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho sattānaññeva sandhāvanavacanato paṭijānāti. Sesamettha uttānameva.

Gāthānaṃ pana ayamattho – āyasmato matena rukkhaṃ upādāya chāyā viya, indhanaṃ upādāya aggi viya ca, khandhe upādāya puggalo; rūpādīnaṃ sandhāvane asati tesu khandhesu bhijjamānesu so tava puggalo bhijjati ce, evaṃ sante ucchedā bhavati diṭṭhi, ucchedadiṭṭhi te āpajjati. Katarā yā buddhena vivajjitā akusaladiṭṭhi. Yā pana ''ucchedavādī samaṇo gotamo''ti pariyāyabhāsitā, na taṃ vadāmāti dasseti. Athāpi tesu khandhesu bhijjamānesu so puggalo na bhijjati, evaṃ sante sassato puggalo hoti. Tato so nibbānena samasamo āpajjati. **Samasamo**ti ativiya samo, samena vā samo, samabhāveneva samo. Yatheva nibbānaṃ nuppajjati na bhijjati, evaṃ te puggalopi tena samasamoti.

Gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhānuyogo niṭṭhito.

Anuyogavaṇṇanā.

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

95. Idāni upādāpaññattānuyogo hoti. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññāpaṭikkhepo paravādissa. So hi rukkhaṃ upādāya chāyāya viya, indhanaṃ upādāya aggissa viya ca, rūpādīni upādāya puggalassa paññattiṃ paññāpanaṃ avabodhanaṃ icchati, tasmā ''rūpaṃ upādāyā''ti puṭṭho paṭijānāti. Puna yathā rukkhupādānā chāyā rukkho viya, indhanupādāno ca aggi indhanaṃ viya aniccādidhammo, evaṃ te rūpādiupādāno puggalo rūpādayo viya aniccoti imamatthaṃ puṭṭho attano laddhiyaṃ ṭhatvā paṭikkhipati.

97. **Nīlaṃ rūpaṃ upādāya nīlo**tiādīsu nīlarūpena saddhiṃ puggalassa ekattaṃ, ekasarīre nīlādīnaṃ bahūnaṃ vasena bahubhāvañca anicchanto paṭikkhipati.

98. **Kusalaṃ vedana**nti etthāpi vedanāya saddhiṃ ekattaṃ ekasantāne bahūnaṃ kusalavedanānaṃ vasena bahubhāvañca anicchanto paṭikkhipati. Dutiyanaye maggakusalotiādivacanasabbhāvato chekaṭṭhaṃ sandhāya paṭijānāti. **Saphalo**tiādīni puṭṭho tathārūpassa vohārassa abhāvato paṭikkhipati.

99. Akusalapakkhe achekaṭṭhaṃ sandhāya paṭijānāti.

100. Abyākatapakkhe sassatādivasena abyākatabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

104. **Cakkhuṃ upādāyā**tiādīsu ''cakkhumā visamānīva…pe… pāpāni parivajjaye''ti(udā. 43) ādivohārasabbhāvato paṭijānāti. Cakkhumattādinirodhena puggalanirodhaṃ anicchanto paṭikkhipati.

107. **Rūpaṃ upādāya vedanaṃ upādāyā**ti ettha aññepi rūpamūlakā dukatikacatukkā veditabbā. Yasmā pana khandhe upādāya puggalassa paññatti, tasmā dvepi tayopi cattāropi pañcapi upādāya paññattiṃ paṭijānāti. Ekasantāne pana dvinnaṃ pañcannaṃ vā abhāvā paṭikkhipati. Āyatanādīsupi eseva nayo.

112. Idāni yaṃ upādāya yassa paññatti, yathā tassa aniccatāya tassāpi aniccatā, tato ca aññattaṃ siddhaṃ, evaṃ tassa puggalassāpi āpajjatīti dassetuṃ **yathā rukkha**ntiādimāha. Tattha **upādāyā**ti paṭicca āgamma, na vinā tanti attho. Paravādī pana tathā anicchanto laddhiyaṃ ṭhatvā paṭikkhipati.

115. **Nigaḷo**ti saṅkhalikabandhanaṃ. **Negaḷiko**ti tena bandhako **yassa rūpaṃ so rūpavā**ti yasmā yassa rūpaṃ so rūpavā hoti, tasmā yathā na nigaḷo …pe… añño rūpavāti attho.

116. **Citte citte**tiādīsu sarāgādicittavasena sarāgāditaṃ sandhāya cittānupassanāvasena paṭijānāti. **Jāyatī**tiādinā nayena puṭṭho puggalassa khaṇikabhāvaṃ anicchanto paṭikkhipati. ''So''ti vā ''añño''ti vā puṭṭho sassatucchedabhayena paṭikkhipati. Puna na vattabbaṃ ''kumārako''ti vā ''kumārikā''ti vā puṭṭho lokavohārasamucchedabhayena vattabbanti paṭijānāti. Sesamettha pākaṭameva.

118. Idāni paravādī aññenākārena laddhiṃ patiṭṭhāpetukāmo **na vattabbaṃ puggalo upalabbhatī**tiādimāha. Tattha **na vattabba**nti kiṃ te iminā evaṃ bahunā upādāpaññattānuyogena, idaṃ tāva vadehi, kiṃ na vattabbaṃ ''puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā''ti. Tato sakavādinā āmantāti vutte **nanu yo passatī**tiādimāha. Tattha **yo**ti puggalo. **Ya**nti rūpaṃ. **Yenā**ti cakkhunā. **So**ti puggalo. **Ta**nti rūpaṃ. **Tenā**ti cakkhunā. Idaṃ vuttaṃ hoti – nanu yo yaṃ rūpaṃ yena cakkhunā passati, so taṃ rūpaṃ tena cakkhunā passanto puggaloti. Sakavādī kiñcāpi cakkhuviññāṇassa nissayabhāvaṃ gacchantaṃ cakkhumeva rūpaṃ passati, tathā sotameva saddaṃ suṇāti…pe… viññāṇameva dhammaṃ vijānāti, ''atthi arahato cakkhu, passati arahā cakkhunā rūpa''ntiādisammutivasena pana āmantāti paṭijānāti.

120. Tato chalavādaṃ nissāya paravādinā puggalassa vattabbatāya sādhitāya tameva vādaṃ parivattetvā **puggalo upalabbhatī**tiādimāha. Tattha **yo na passatī**ti andho asaññasatto arūpaṃ upapanno nirodhaṃ samāpanno, anandhopi ca aññatra dassanasamayā na passati nāma. Sesavāresupi eseva nayo. Sesaṃ pāḷivaseneva atthato veditabbaṃ.

122. Suttasaṃsandanāyaṃ dibbassa cakkhuno rūpagocarattā **rūpaṃ passatī**ti āha. Dutiyavāre ''satte passāmī''tivacanato **puggalaṃ passatī**ti āha. Tatiyavāre ''rūpaṃ disvā puggalaṃ vibhāvetī''ti laddhito **ubho passatī**ti āha. Yasmā pana passitabbaṃ nāma diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātanti catubbidhe rūpasaṅgahe rūpāyatanameva saṅgahitaṃ, tasmā sakavādī ''rūpaṃ puggalo, puggalo rūpaṃ, ubho rūpa''nti anuyogaṃ karoti. Tassattho pākaṭoyevāti.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā.

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. Idāni purisakārānuyogo hoti. Tattha kamme sati niyamato tassa kārakenapi bhavitabbanti laddhiyā pucchā paravādissa, tathārūpānaṃ kammānaṃ atthitāya paṭiññā sakavādissa. Puna **kattā kāretā**ti pucchā paravādissa. Tattha **kattā**ti tesaṃ kammānaṃ kārako. **Kāretā**ti āṇattidesanādīhi upāyehi kārāpako. Idāni yasmā paravādī puggalaṃ sandhāya kattāti pucchati, na karaṇamattaṃ, tasmā paṭikkhepo sakavādissa.

124. **Tassa kattā kāretā**ti ettha yadi yaṃ yaṃ upalabbhati, tassa tassa kattā puggalo te upalabbhati, kiṃ tassāpi kārako ca kārāpako ca añño puggalo upalabbhatīti attho. Paravādī tathā anicchanto issaranimmānavādabhayena paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā puggalaṃ mātāpitaro janenti nāmaṃ karonti posenti, tasmāssa te kārakā. Ye ca pana taṃ kalyāṇamittā vā ācariyā vā tāni tāni vijjāṭṭhānasippāyatanāni sikkhāpenti, te kārāpakā nāmāti imamatthaṃ sandhāya paṭijānāti. Purimakammameva tassa kattā ceva kārāpetā cāti adhippetaṃ.

125. **Tassa tassevā**ti iminā idaṃ pucchati – yadi kammānaṃ kārakassa kattā tassāpi kattā tassāpi kattā attheva, evaṃ sante purimena purimena avassaṃ pacchā pacchā puggalo kātabboti imināpi te kammānaṃ kārakena puggalena āyatiṃ añño puggalo kātabbo, tenāpi aññoti natthi dukkhassa antakiriyā, natthi vaṭṭassa upacchedo, natthi appaccayaparinibbānaṃ. Paccayābhāvena paccayapaṭibaddhassa dukkhassa abhāvā yaṃ nibbānaṃ vuttaṃ, natthi te tanti. Atha vā **tassa tassevā**ti yadi kammaṃ kammamattaṃ na hoti, tassa pana kārako puggalo, tassāpi kārako, tassāpi kārakoti evaṃ puggalaparamparā atthi. Evaṃ sante yā esā kammavaṭṭassa appavattikaraṇena dukkhassa antakiriyā vuttā, sā natthīti attho. Paravādī taṃ anicchanto paṭikkhipati. Ito aparāsupi upalabbhati sāmaññena kārakapucchāsu puggalaṃyeva sandhāya ‘‘kattā kāretā’’ti vuttaṃ, na paccaye. Na hi mahāpathavīādīnaṃ paccayā natthi.

135. **Añño kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ kattā**ti pañho ‘‘saṅkhāravantaṃ vā attāna’’ntiādidiṭṭhibhayā paṭikkhitto.

136. **Vipāko upalabbhatī**tiādi vipākapaṭisaṃvedīvasena puggalaṃ dassentassa laddhibhindanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **vipākapaṭisaṃvedī**ti anuyogo paravādissa, vipākapavattito aññassa vedakassa abhāvā paṭikkhepo sakavādissa. Puna pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

138. **Tassa paṭisaṃvedī**ti tassa vipākapaṭisaṃvedakassa paṭisaṃvedī yasmā pana paṭisaṃveditabbo nāma vipāko, na ca puggalo vipāko, tasmā paṭikkhepo paravādissa. Puna puṭṭho yasmā puññavipāke ṭhitattā vipākapaṭisaṃvedī puttaṃ vā patiṃ vā mātā vā jāyā vā paricumbati parisajjati, tasmā tathārūpaṃ paṭisaṃveditaṃ sandhāya paṭijānāti paravādī.

Tassa tassevāti yadi vipāko vipākamattaṃ na hoti, tassa pana paṭisaṃvedī puggalo, tassāpi paṭisaṃvedī tassāpi paṭisaṃvedīti evaṃ puggalaparamparā atthi. Evaṃ sante yā esā vipākavaṭṭassa appavattikaraṇena dukkhassa antakiriyā vuttā, sā natthīti attho. Ito paraṃ upalabbhatisāmaññena paṭisaṃvedīpucchāsu heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

142. **Añño kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākapaṭisaṃvedī**ti pañho ‘‘vedanavantaṃ vā attāna’’ntiādidiṭṭhibhayā paṭikkhitto.

143. **Dibbaṃ sukha**ntiādi kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ bhājetvā dassanavasena āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Sakavādino cettha puggalavaseneva paṭisaṃvedīpaṭikkhepo veditabbo, na vedayitavasena.

148. **Mahāpathavī**ādīni hi ārammaṇaṃ katvā vedayitānaṃ uppatti appaṭisiddhā.

170. **Kattā kāretā vipākapaṭisaṃvedī**tiādi vomissakanayavasena āraddhaṃ. Tattha **so karotī**ti yaṃ tvaṃ kattāti ca paṭisaṃvedīti ca vadesi, kiṃ soyeva karoti, so paṭisaṃvedeti. Ayamanuyogo sakavādissa, suttavirodhabhayena paṭikkhepo paravādissa.

171. Puna puṭṭho ‘‘idha nandati pecca nandatī’’tiādisuttavasena (dha. pa. 18) paṭiññā tasseva. Athassa vacanokāsaṃ paṭibāhanto sakavādī **sayaṃkataṃ sukhadukkha**nti āha.

172. Tattha **añño karotī**ti kārakavedakānaṃ aññattapucchāvasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhabhayena paṭikkhipitvā puna puṭṭho ‘‘manussabhūto katvā devabhūto paṭisaṃvedetī’’ti maññamāno paṭijānāti. Evaṃvādino pana paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati.

174. **So ca añño cā**ti kārakavedakānaṃ ekattaaññattapucchāvasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhabhayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho purime dvepi naye ekato katvā paṭijānāti. Evaṃvādino pana sayaṃkatañca paraṃkatañca sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati.

176. **Neva so karotī**ti kārakavedakānaṃ ekattaaññattapaṭikkhepavasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhavaseneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho yasmā manusso devalokūpapattiyā kammaṃ katvā na manussabhūtova paṭisaṃvedeti, nāpi yena kammaṃ kataṃ, tato aññova paṭisaṃvedeti, tasmā kārakato vedako neva so hoti, na aññoti maññamāno paṭijānāti. Laddhimattamevetaṃ? Evaṃvādino pana asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati. Apica imasmiṃ vomissakanaye ādito paṭṭhāya imināpi nayena attho veditabbo. Yasmā hi ayaṃ puggalavādī kammānaṃ kārakañceva vedakañca icchati, tasmāssa yo kārako, teneva vā vedakena bhavitabbaṃ, aññena vā ubhohi vā bhavitabbaṃ, ubhohi vāpi na bhavitabbanti idamāpannaṃ hoti. Evamāpannameva anuyogaṃ anuyuñjanto sakavādī ‘‘so karotī’’tiādayo cattāropi vikappe āha. Sesaṃ vuttappakārameva.

Pariyosāne pana cattāropi pañhā ekato puṭṭhā. Tattha paṭikkhepo ca paṭijānanā ca sayaṃkatādidosappatti ca purimanayeneva veditabbā. Ito paraṃ ‘‘kalyāṇapāpakānī’’ti avatvā heṭṭhā vuttanayā eva ‘‘kammaṃ atthī’’tiādinā vikappena dassitā. Tesampi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

Purisakārānuyogavaṇṇanā.

Kalyāṇavaggotipi etasseva nāmaṃ.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. Ito paraṃ abhiññānuyogādivasena arahattasādhanā hoti. Tattha **āmantā**ti sakavādinā paṭiññāte paravādī ‘‘bahiddhā anindriyabaddharūpe iddhividhādivisesādhigamo natthi, ajjhattaṃ atthi, tasmā iddhādinibbattakena puggalena bhavitabba’’nti maññamāno **nanu atthi koci iddhiṃ vikubbatī**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva.

Abhiññānuyogavaṇṇanā.

15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā

197. Idāni **mātā**tiādiko ñātakānuyogo. **Khattiyo**tiādiko jātianuyogo. **Gahaṭṭho pabbajito**ti paṭipattianuyogo. **Devo manusso**ti upapattianuyogo. **Sotāpanno**tiādiko paṭivedhānuyogo, ariyānuyogotipi vuccati. Te sabbe uttānatthāyeva. ‘‘Arahā hutvā na arahā’’ti panettha moghapañhattā na vuttaṃ.

206. **Cattāro purisayugā**tiādi saṃghānuyogo, sopi uttānatthoyeva.

209. **Saṅkhato**tiādi saccikaṭṭhasabhāvānuyogo. Tattha **tatiyā koṭī**ti pucchā sakavādissa. Tathārūpassa saccikaṭṭhassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Puna puṭṭho puggalaṃ sandhāya paṭiññā tasseva.

211. **Añño puggalo**tipañhepi saṅkhatehi khandhehi aññattaṃ anicchanto paṭikkhepo tasseva.

212. **Khandhā saṅkhatā**tiādi saṅkhatāsaṅkhatāni sarūpena dassetvā aññattapucchanatthaṃ vuttaṃ.

213. **Rūpaṃ saṅkhata**ntiādi khandhe vibhāgato dassetvā aññattapucchanatthaṃ vuttaṃ.

214. **Puggalassa uppādo**ti pucchā sakavādissa, ‘‘jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino’’tiādisuttavasena paṭiññā paravādissa. Saṅkhatabhāvaṃ panassa so na icchati, tasmā paṭikkhipati.

215. Puna **na uppādo paññāyatī**tiādinā nayena puṭṭho ‘‘dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti cā’’tiādivacanato (saṃ. ni. 1.171) puggalassa uppādādayo nāma na yujjantīti paṭijānāti.

216. **Atthatthamhī**ti atthaṃ vuccati nibbānaṃ. Tattha **atthī**ti pucchati. Tassa atthitāya sassataṃ, natthitāya. Ucchedo āpajjati. Tadubhayampi anicchanto pacchā paṭikkhipati.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā.

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

217. Bhavaṃ nissāya pañhe **bhava**nti upapattibhavaṃ.

218. Vedanaṃ vediyamānapañhe vedanaṃ vediyamāno pariggahitavedano yogāvacarova pajānāti, bālaputhujjano nappajānāti.

224. Kāyānupassanādipañhā uttānatthāyeva.

226. Pārāyanagāthāya **suññato lokaṃ avekkhassū**ti sattasuññatavasena khandhalokaṃ olokehīti attho.

228. **Puggalo avekkhatī**ti sakavādipucchā. Paravādissa hi ''suññato lokaṃ avekkhassū''ti gāthāya yo avekkhati, so puggaloti laddhi, tasmā naṃ evaṃ pucchati. **Saha rūpenā**ti rūpakāyena saddhiṃ. Tato anissaṭo hutvāti attho. Idaṃ pañcavokāravasena anujānitvā puna taṃ jīvanti puṭṭho suttavirodhabhayena paṭikkhipati. **Vinā rūpenā**ti idaṃ catuvokāravasena anujānitvā puna aññaṃ jīvanti puṭṭho suttavirodhabhayeneva paṭikkhipati. ''Abbhantaragato''ti ca ''bahiddhā nikkhamitvā''ti ca idaṃ ''saha rūpena vinā rūpenā''ti heṭṭhā vuttassa lakkhaṇavacanaṃ. Tattha **abbhantaragato**ti rūpassa antogato, ito vā etto vā anikkhamitvā rūpaparicchedavaseneva ṭhito hutvāti attho. **Nikkhamitvā**ti rūpaparicchedaṃ atikkamitvā. Rūpaṃ anissito hutvāti attho.

231. **Anattā**ti attanā jīvena puggalena rahito. Ekadhammepi puggalo natthīti attho. Evaṃ sabbasuttānaṃ āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva attho veditabbo. Idha pana sandhāyabhāsitamattameva vakkhāma.

237. **Vuttaṃ bhagavatā sappikumbho**tiādi ''sabbāva desanā yathārutavaseneva atthato na gahetabbā''ti dassanatthaṃ ābhataṃ. Yathā hi suvaṇṇaṃ gahetvā kato suvaṇṇavikāro kumbho suvaṇṇakumbhoti vuccati, na evaṃ sappiṃ gahetvā kato sappissa vikāro sappikumbho nāma atthi. Yasmiṃ pana kumbhe sappi pakkhittaṃ, so sappikumbho nāmāti ayamettha attho. Telakumbhādīsupi eseva nayo. Yathā ca nibbānaṃ niccaṃ dhuvaṃ, na evaṃ bhattaṃ vā yāgu vā atthi. Kālaparicchedaṃ pana akatvā divase divase dassāmāti paññattavasena ''niccabhattaṃ dhuvayāgū''ti vuccatīti ayamettha attho.

''Atthi puggalo attahitāya paṭipanno''tiādīsupi yathā rūpādayo dhammā paccattalakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena atthi, na evaṃ puggalo. Rūpādīsu pana sati 'evaṃnāmo''evaṃgotto'ti vohāro hoti. Iti iminā lokavohārena lokasammutiyā lokaniruttiyā atthi puggaloti ayamettha attho. Vuttampi cetaṃ bhagavatā – ''imā kho citta, lokasamaññā lokaniruttiyo lokavohārā lokapaññattiyo''ti (dī. ni. 1.440). Rūpādidhammā pana vināpi lokasammutiṃ paccattasāmaññalakkhaṇavasena paññāpanato atthīti ayamettha attho.

Buddhānaṃ pana **dve kathā** sammutikathā ca paramatthakathā ca. Tattha satto, puggalo, devo, brahmātiādikā **sammutikathā** nāma. Aniccaṃ, dukkhaṃ, anattā, khandhā, dhātuyo, āyatanāni, satipaṭṭhānā, sammappadhānātiādikā **paramatthakathā** nāma.

Tattha yo sammutidesanāya sattoti vā…pe… brahmāti vāti vutte jānituṃ paṭivijjhituṃ niyyātuṃ arahattajayaggāhaṃ gahetuṃ sakkoti, tassa bhagavā āditova sattoti vā puggaloti vā posoti vā devoti vā brahmāti vā katheti. Yo paramatthadesanāya aniccanti vā dukkhanti vātiādīsu aññataraṃ sutvāva jānituṃ paṭivijjhituṃ niyyātuṃ arahattajayaggāhaṃ gahetuṃ sakkoti. Tassa aniccantiādīsu aññataraṃ katheti. Tathā sammutikathāya bujjhanakasattassa na paṭhamaṃ paramatthakathaṃ katheti. Sammutikathāya pana bodhetvā pacchā paramatthakathaṃ katheti. Paramatthakathāya bujjhanakasattassāpi na paṭhamaṃ sammutikathaṃ katheti. Paramatthakathāya pana bodhetvā pacchā sammutikathaṃ katheti. Pakatiyā pana paṭhamameva paramatthakathaṃ kathentassa desanā lūkhākārā hoti. Tasmā buddhā paṭhamaṃ sammutikathaṃ kathetvā pacchā paramatthakathaṃ kathenti. Te sammutikathaṃ kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti. Paramatthakathaṃ kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti. Ayañhi –

> ''Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo;
> Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nupalabbhati''.

Tattha –

> ''Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇaṃ;
> Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ tathalakkhaṇa''nti.

Aparo nayo – dve bhagavato desanā paramatthadesanā ca khandhādivasena, sammutidesanā ca sappikumbhādivasena. Na hi bhagavā samaññaṃ atidhāvati. Tasmā ''atthi puggalo''ti vacanamattato abhiniveso na kātabbo. Satthārā hi –

> ''Paññattiṃ anatikkamma, paramattho pakāsito;
> Samaññaṃ nātidhāveyya, tasmā aññopi paṇḍito;
> Paramatthaṃ pakāsento, samaññaṃ nātidhāvaye''.

Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Puggalakathā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānivaṇṇanā

239. Idāni parihānikathā hoti. Parihānidhammo aparihānidhammo, ''dveme, bhikkhave, dhammā sekkhassa, bhikkhuno parihānāya saṃvattanti'' (a. ni. 2.185), ''pañcime, bhikkhave, dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṃvattantī''ti (a. ni. 5.149) evamādīni hi suttāni nissāya sammitiyā vajjiputtakā sabbatthivādino ekacce ca mahāsaṅghikā arahatopi parihāniṃ icchanti, tasmā te vā hontu aññeyeva vā, yesaṃ ayaṃ laddhi, tesaṃ laddhibhindanatthaṃ **parihāyati arahā arahattā**ti pucchā sakavādissa. Tatra **parihāyatī**ti dve parihāniyo pattaparihāni ca appattaparihāni ca. Tattha ''dutiyampi kho āyasmā godhiko tamhā sāmayikāya cetovimuttiyā parihāyī''ti (saṃ. ni. 1.159) ayaṃ pattaparihāni nāma. ''Mā vo sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyī''ti (ma. ni. 1.416-418) ayaṃ appattaparihāni. Tāsu idha pattaparihāni adhippetā. Tañhi sandhāya **āmantā**ti paṭiññā paravādissa. Sakasamaye pana imaṃ pattaparihāniṃ nāma lokiyasamāpattiyāva icchanti, na arahattādīhi sāmaññaphalehi. Parasamayepi naṃ sabbasāmaññaphalesu sabbabhavesu sabbakālesu sabbesañca puggalānaṃ na icchanti. Taṃ pana tesaṃ laddhimattamevāti sabbaṃ laddhijālaṃ bhindituṃ puna **sabbatthā**tiādinā nayena desanā vaḍḍhitā.

Tattha yasmā paravādī kamena parihāyitvā sotāpattiphale ṭhitassa arahato parihāniṃ na icchati, upariphalesu ṭhitasseva icchati. Yasmā ca rūpārūpabhavesu ṭhitassa na icchati, kammārāmatādīnaṃ pana parihāniyadhammānaṃ bhāvato kāmabhave ṭhitasseva icchati, tasmā ''sabbatthā''ti puṭṭho paṭikkhipati. Puna daḷhaṃ katvā puṭṭho kāmabhavaṃ sandhāya paṭijānāti. Sabbasmimpi hi kāmabhave parihānikarā kāmaguṇā atthi, tasmā tattha parihāyatīti tassa laddhi.

Tatiyapucchāya **parihānī**ti parihānikare dhamme pucchati. Tattha yasmā parihāni nāma kammārāmatādidhammā, visesato vā kāmarāgabyāpādā eva, te ca rūpārūpabhave natthi, tasmā ''na heva''nti paṭikkhepo paravādissa.

Sabbadāti kālapucchā. Tattha paṭhamapañhe yonisomanasikārakāle aparihāyanato paṭikkhipati. Dutiye ayonisomanasikaroto rattibhāge vā divasabhāge vā sabbadā parihāyanato paṭijānāti. Tatiye parihānikaradhammasamāyoge sati muhuttameva parihāni nāma hoti, tato pubbe aparihīnassa pacchā parihīnassa ca parihāni nāma natthīti paṭikkhipati.

Sabbeva arahantoti pañhānaṃ paṭhamasmiṃ tikkhindriye sandhāya paṭikkhipati. Dutiyasmiṃ mudindriye sandhāya paṭijānāti. Tatiyasmimpi tikkhindriyāva adhippetā.

Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhi.

Seṭṭhiudāharaṇe paṭhamapucchā paravādissa, dutiyā sakavādissa. Tatrāyaṃ adhippāyo – yaṃ maṃ tumhe pucchatha – ‘‘arahā arahattā parihāyanto catūhi phalehi parihāyatī’’ti, tatra vo paṭipucchāmi – ‘‘catūhi satasahassehi seṭṭhī seṭṭhittaṃ karonto satasahassehi parihīne seṭṭhī seṭṭhittā parihīno hotī’’ti. Tato sakavādinā ekadesena parihāniṃ sandhāya ‘‘āmantā’’ti vutte **sabbasāpateyyā parihīno hotī**ti pucchati. Tathā aparihīnattā sakavādī na hevāti vatvā atha naṃ ‘‘evameva arahāpi parihāyati ca. Na ca catūhi phalehī’’ti uppannaladdhikaṃ dutiyaṃ bhabbapañhaṃ pucchati. Paravādī seṭṭhino abhabbatāya niyamaṃ apassanto paṭijānitvā arahato catūhi phalehi parihānibhabbataṃ puṭṭho ‘‘niyato sambodhiparāyaṇo’’ti (a. ni. 3.87) vacanassa ayoniso atthaṃ gahetvā laddhiyaṃ ṭhito sotāpattiphalato parihāyituṃ abhabbataṃ sandhāya paṭikkhipati. Taṃ panassa laddhimattamevāti.

Ettāvatā vādayutti nāma niṭṭhitā hoti.

2. Ariyapuggalasaṃsandanaparihānivaṇṇanā

240. Idāni ariyapuggalasaṃsandanā āraddhā. Tattha yasmā keci arahatova parihāniṃ icchanti, keci anāgāminopi, keci sakadāgāmissapi. Sotāpannassa pana sabbepi na icchantiyeva. Ye arahattā parihāyitvā anāgāmisakadāgāmibhāve ṭhitā, tesaṃ parihāniṃ icchanti, na itaresaṃ anāgāmisakadāgāmīnaṃ. Sotāpannassa pana tepi sabbathāpi na icchantiyeva, tasmā peyyālamukhena pucchā katā. Tattha tesaṃ laddhivasena paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbā. ‘‘Parihāyati anāgāmī anāgāmiphalā’’ti hi pañhasmiṃ ye anāgāmino parihāniṃ na icchanti, tesaṃ vasena paṭikkhepo. Ye pakatianāgāmino vā arahattā parihāyitvā ṭhitaanāgāmino vā parihāniṃ icchanti, tesaṃ vasena paṭiññāti idamettha nayamukhaṃ. Tassānusārena sabbapeyyālā atthato veditabbā.

241. Yaṃ panettha ‘‘sotāpattiphalassa anantarā arahattaṃyeva sacchikarotī’’ti vuttaṃ, taṃ parihīnassa puna vāyamato arahattappattiṃ sandhāya vuttaṃ. Itaro sotāpattiphalānantaraṃ arahattassa abhāvā paṭikkhipati.

242. Tato paraṃ ‘‘parihāni nāmesā kilesappahānassa vā mandatāya bhaveyya, maggabhāvanādīnaṃ vā anadhimattatāya, saccānaṃ vā adassanenā’’ti evamādīnaṃ vasena anuyuñjituṃ **kassa bahutarā kilesā pahīnā**tiādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ uttānādhippāyameva suttānaṃ panattho āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva veditabbo.

262. **Samayavimutto arahā arahattā parihāyatī**ti ettha mudindriyo samayavimutto, tikkhindriyo asamayavimuttoti tesaṃ laddhi. Sakasamaye pana avasippatto jhānalābhī samayavimutto, vasippatto jhānalābhī ceva sabbe ca ariyapuggalā ariye vimokkhe asamayavimuttāti sanniṭṭhānaṃ. So pana taṃ attano laddhiṃ gahetvā samayavimutto parihāyati, itaro na parihāyatī’’ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Ariyapuggalasaṃsandanaparihānivaṇṇanā.

3. Suttasādhanaparihānivaṇṇanā

265. Idāni suttasādhanā hoti. Tattha **uccāvacā**ti uttamahīnabhedato uccā ca avacā ca. **Paṭipādā**ti paṭipadā. **Samaṇena pakāsitā**ti buddhasamaṇena jotitā. Sukhāpaṭipadā hi khippābhiññā uccā. Dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā avacā. Itarā dve ekenaṅgena uccā, ekena avacā. Paṭhamaṃ vuttā eva vā uccā, itaro tissopi avacā. Tāya cetāya uccāvacāya paṭipadāya **na pāraṃ diguṇaṃ ya**nti, ekamaggena dvikkhattuṃ nibbānaṃ na gacchantīti attho. Kasmā? Yena maggena ye kilesā pahīnā, tena tesaṃ puna appahātabbato. Etena parihānidhammābhāvaṃ dīpeti. **Nayidaṃ ekaguṇaṃ muta**nti tañca idaṃ pāraṃ ekavāraṃyeva phusanārahaṃ na hoti. Kasmā? Ekena maggena sabbakilesānaṃ appahānato. Etena ekamaggeneva arahattābhāvaṃ dīpeti.

Atthi chinnassa chediyanti chinnassa kilesavaṭṭassa puna chinditabbaṃ kiñci atthīti pucchati. Itaro tikkhindriyaṃ sandhāya paṭikkhipitvā puna puṭṭho mudindriyaṃ sandhāya paṭijānāti. Sakavādī suttaṃ āharitvā natthibhāvaṃ dasseti. Tattha **oghapāso**ti kilesogho ceva kilesapāso ca.

266. **Katassa paṭicayo**ti bhāvitassa maggassa puna bhāvanā. Idhāpi paṭikkhepapaṭijānanāni purimanayeneva veditabbāni.

267. **Parihānāya saṃvattantī**ti paravādinā ābhate sutte pañca dhammā appattaparihānāya ceva lokiyasamāpattiparihānāya ca saṃvattanti. So pana pattassa arahattaphalassa parihānāya sallakkheti. Teneva **atthi arahato kammārāmatā**ti āha. Itaropi asamayavimuttaṃ sandhāya paṭikkhipitvā itaraṃ sandhāya paṭijānāti. Kāmarāgavasena vā pavattamānaṃ taṃ paṭikkhipitvā itarathā pavattamānaṃ paṭijānāti. Rāgādīnaṃ pana atthitaṃ puṭṭho paṭijānituṃ na sakkoti.

268. **Kiṃ pariyuṭṭhito**ti kena pariyuṭṭhito anubaddho ajjhotthato vā hutvāti attho. Anusayapucchāyapi tikkhindriyamudindriyavaseneva paṭikkhepapaṭijānanāni veditabbāni. Kalyāṇānusayoti vacanamattasāmaññena vā paṭijānāti. **Rāgo upacayaṃ gacchatī**ti bhāvanāya pahīnaṃ sandhāyāha. Parato dosamohesupi eseva nayo. Sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ pana dassanena pahīnattā upacayaṃ na icchati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Suttasādhanā.

Parihānikathā niṭṭhitā.

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. Idāni brahmacariyakathā hoti. Tattha dve brahmacariyavāsā, maggabhāvanā ca pabbajjā ca. Pabbajjā sabbadevesu natthi. Maggabhāvanā ṭhapetvā asaññasatte sesesu appaṭisiddhā. Tattha ye paranimmitavasavattideve upādāya taduparidevesu maggabhāvanampi na icchanti seyyathāpi sammitiyā, te sandhāya **natthi devesū**ti pucchā sakavādissa. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhigaṇhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’’ti (a. ni. 9.21) idaṃ suttaṃ nissāya dvepi brahmacariyavāsā natthi devesūti uppannaladdhivasena paṭiññā paravādissa. Puna dvinnampi brahmacariyānaṃ antarāyikadhammavaseneva **sabbe devā jaḷā**ti pucchā sakavādissa. Tattha **hatthasaṃvācikā**ti mūgā viya hatthamuddhāya vattāro. Parato **atthi devesū**ti pucchā paravādissa, maggabhāvanaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Paṭiññāya adhippāyaṃ asallakkhetvā pabbajjāvasena anuyogo paravādissa.

270. **Yattha natthi pabbajjā**ti pañhe gihīnañceva ekaccānañca devānaṃ maggapaṭilābhaṃ sandhāya paṭikkhepo tasseva. Puna puṭṭho paccantavāsino ceva asaññasatte ca sandhāya paṭiññā tasseva. **Yo pabbajatī**tiādīsu pucchāsupi eseva nayo. Puna ‘‘atthi devesū’’ti pañhepi maggabhāvanaṃ sandhāyeva paṭiññā sakavādissa, ‘‘sabbadevesū’’ti vutte asaññasatte sandhāya paṭikkhepo tasseva.

271. **Manussesū**ti pañhadvaye jambudīpake sandhāya paṭiññā. Paccantavāsino sandhāya paṭikkhepo veditabbo.

Atthi yattha atthīti atthi te devā, atthi vā so padeso, yattha atthīti evaṃ sattapadesavibhāgamukhena vissajjanaṃ sakavādissa. Iminā nayena sabbe ekantarikapañhā veditabbā.

272. Suttānuyoge **kuhiṃ phaluppattī**ti tassa anāgāmino arahattaphaluppatti kuhinti pucchā sakavādissa. **Tatthevā**ti suddhāvāsesūti attho.

Handa hīti kāraṇatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā anāgāmipuggalo idha loke bhāvitena maggena tattha suddhāvāsesu phalaṃ sacchikaroti, na tattha aññaṃ maggaṃ bhāveti, tasmā natthi devesu brahmacariyavāsoti.

2. Saṃsandanabrahmacariyavaṇṇanā

273. Idāni yadi aññattha bhāvitena maggena aññattha phalasacchikiriyā hoti, sotāpannādīnampi siyāti etamatthaṃ dassetuṃ puna **anāgāmī**tiādīnaṃ saṃsandanapucchā sakavādissa. Tattha anāgāmissa phalasacchikiriyāya paṭiññā, sesānaṃ phalasacchikiriyāya paṭikkhepo paravādissa. Idha bhāvitamaggo hi anāgāmī idhavihāyaniṭṭho nāma hoti. So idha anāgāmimaggaṃ bhāvetvā ‘‘opapātiko tatthaparinibbāyī’’ti vacanato ‘‘puna maggabhāvanaṃ vinā upapattivaseneva arahattaphalaṃ sacchikarotī’’ti tassa laddhi. Sotāpannasakadāgāmino pana tattha maggaṃ bhāvetvā tatrupapattikā nāma hontīti tesaṃ idhāgamanaññeva natthi. Iti so anāgāmissa phalasacchikiriyaṃ puṭṭho paṭijānāti. Itaresaṃ paṭikkhipati.

Anāgāmī puggalo tattha bhāvitena maggenāti pañhe ‘‘anāgāmino tattha maggabhāvanāva natthī’’ti laddhiyā paṭikkhipati. **Maggo ca bhāvīyati, na ca kilesā pahīyantī**ti pucchā sakavādissa, rūpāvacaramaggaṃ sandhāya paṭiññā itarassa. Rūpāvacaramaggena hi so idhavihāyaniṭṭho nāma jāto.

Anāgāmī puggalo katakaraṇīyoti pañhe ‘‘opapātiko tatthaparinibbāyī’’ti vacanato upapattiyāvassa katakaraṇīyādibhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Arahā**ti pañhe idhaparinibbāyino arahato vaseneva paṭikkhipati. Puna puṭṭho tatthaparinibbāyino vasena paṭijānāti.

Atthi arahato punabbhavotiādīsupi tatthaparinibbāyī idhaparinibbāyīnaṃ vaseneva attho veditabbo. **Appaṭividdhākuppova tatthaparinibbāyatī**ti puṭṭho idheva bhāvitena maggena tassa akuppapaṭivedhaṃ icchanto paṭikkhipati.

Yathā migoti paṭhamaṃ udāharaṇaṃ paravādissa, dutiyaṃ sakavādissa. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Brahmacariyakathā niṭṭhitā.

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. Idāni odhisokathā nāma hoti. Tattha ye sotāpannādīnaṃ nānābhisamayavasena dukkhadassanādīhi odhiso odhiso ekadesena ekadesena kilesappahānaṃ icchanti seyyathāpi etarahi sammitiyādayo, tesaṃ taṃ laddhiṃ bhindituṃ **odhiso**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna anuyogo sakavādissa, ekadesena sotāpannādibhāvassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabboti.

Odhisokathāvaṇṇanā.

4. Jahatikathā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

279. Idāni jahatikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘jhānalābhī puthujjano saha saccābhisamayā anāgāmī nāma hoti, tassa puthujjanakāleyeva kāmarāgabyāpādā pahīnā’’ti laddhi seyyathāpi etarahi sammitiyānaṃ, tesaṃ taṃ laddhiṃ bhindituṃ **jahati puthujjano**ti pucchā sakavādissa, jhānavikkhambhitānaṃ pana tesaṃ pariyuṭṭhānaṃ apassantassa paṭiññā paravādissa. Yasmā pana tesaṃ jhānavikkhambhitānampi anāgāmimaggeneva accantaṃ pahānaṃ hoti, tasmā puna **accanta**ntiādianuyogo sakavādissa, tathārūpassa pahānassa abhāvato paṭikkhepo itarassa. Vikkhambhetīti accantavikkhambhanameva sandhāya pucchā sakavādissa. Tato paraṃ anāgāmimaggaṭṭhena saddhiṃ puthujjanasaṃsandanaṃ hoti. Taṃ uttānatthameva.

280. Tato paraṃ **anāgāmiphale saṇṭhātī**ti puṭṭho jhānānāgāmitaṃ sandhāya paṭijānāti. **Arahatte saṇṭhātī**ti puṭṭho dassanamaggena uddhambhāgiyānaṃ pahānābhāvato paṭikkhipati.

Apubbaṃ acarimaṃ tayo maggeti puṭṭho tathārūpāya bhāvanāya abhāvā paṭikkhipati. Puna puṭṭho tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccasabbhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Sāmaññaphalapucchāsupi eseva nayo. **Katamena maggenā**ti puṭṭho **anāgāmimaggenā**ti jhānānāgāmitaṃ sandhāya vadati. Puna saṃyojanappahānaṃ puṭṭho tiṇṇaṃ anāgāmimaggena tesaṃ kilesānaṃ appaheyyattā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho paṭhamamaggasseva jhānānāgāmimaggabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Jahatikathā.

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. Idāni sabbamatthītivādakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… ayaṃ vuccati rūpakkhandho’’tiādivacanato (vibha. 2) ‘‘sabbepi atītādibhedā dhammā khandhasabhāvaṃ na vijahanti, tasmā sabbaṃ atthiyeva nāmā’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi sabbamatthivādānaṃ, tesaṃ laddhivisodhanatthaṃ **sabbamatthī**ti pucchā sakavādissa, vuttappakārāya laddhiyā ṭhatvā paṭiññā itarassa. **Sabbathā**ti sabbasmiṃ sarīre sabbamatthīti pucchati. **Sabbadā**ti sabbasmiṃ kāle sabbamatthīti pucchati. **Sabbena sabba**nti sabbenākārena sabbamatthīti pucchati. **Sabbesū**ti sabbesu dhammesu sabbamatthīti pucchati. **Ayoga**nti ayuttaṃ. Nānāsabhāvānañhi yogo hoti, na ekasabhāvassa. Iti imasmiṃ pañhe rūpaṃ vedanāya, vedanaṃ vā rūpena anānaṃ ekalakkhaṇameva katvā sabbamatthīti pucchati. **Yampi natthi tampatthī**ti yampi chaṭṭhakhandhādikaṃ sasavisāṇādikaṃ vā kiñci natthīti siddhaṃ, tampi te atthīti pucchati. **Sabbamatthīti yā diṭṭhi sā diṭṭhi micchādiṭṭhīti, yā diṭṭhi sā diṭṭhi sammādiṭṭhīti hevamatthī**ti iminā idaṃ pucchati – yā te esā sabbamatthīti diṭṭhi, sā diṭṭhi ayāthāvakattā micchādiṭṭhīti evaṃ yā amhākaṃ diṭṭhi, sā diṭṭhi yāthāvakattā sammādiṭṭhīti evaṃ tava samaye atthīti pucchati. Itaro sabbesupi etesu nayesu vuttappakārāya atthitāya abhāvato paṭikkhipati. Imesu pana sabbesupi nayesu ‘‘ājānāhi niggaha’’nti ādiṃ katvā sabbo kathāmaggabhedo vitthārato veditabboti ayaṃ tāvettha vādayutti.

2. Kālasaṃsandanavaṇṇanā

283-284. Idāni atītaṃ atthīti kālasaṃsandanaṃ hoti. Tattha **atītaṃ atthī**tiādikaṃ suddhikasaṃsandanaṃ. **Atītaṃ rūpaṃ atthī**tiādikaṃ khandhavasena kālasaṃsandanaṃ.

285. **Paccuppannaṃ rūpaṃ appiyaṃ karitvā**ti atītānāgataṃ pahāya paccuppannarūpameva appiyaṃ avibhajitabbaṃ karitvā. **Rūpabhāvaṃ jahatī**tipañhe niruddhassāpi rūpassa rūpakkhandhasaṅgahitattā paṭikkhipati. **Rūpabhāvaṃ na jahatī**ti paṭilomapañhepi rūpakkhandhena saṅgahitattāva paṭijānāti. **Odātaṃ vatthaṃ appiyaṃ karitvā**ti ettha kiñcāpi na sabbaṃ vatthaṃ odātaṃ, iminā pana vatthanti avatvā ‘‘odātaṃ vatthaṃ appiyaṃ karitvā’’ti vutte sakavādinā ekatthatā anuññātā. **Odātabhāvaṃ jahatī**ti pañhe vaṇṇavigamaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Vatthabhāvaṃ jahatī**ti ettha pana paññattiyā avigatattā paṭikkhepo tasseva. Paṭilomepi eseva nayo.

286. **Atītaṃ atītabhāvaṃ na jahatī**ti puṭṭho ‘‘yadi jaheyya, anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā siyā’’ti maññamāno paṭijānāti. **Anāgataṃ anāgatabhāvaṃ na jahatī**ti puṭṭho pana ‘‘yadi na jaheyya, anāgatamevassa, paccuppannabhāvaṃ na pāpuṇeyyā’’ti maññamāno paṭikkhipati. Paccuppannapañhepi atītabhāvaṃ anāpajjanadoso siyāti paṭikkhipati. Anulomapañhesupi imināva nayena attho veditabbo.

287. Evaṃ suddhikanayaṃ vatvā puna khandhavasena dassetuṃ **atītaṃ rūpa**ntiādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ pāḷianusāreneva sakkā jānituṃ.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. Idāni ‘‘atītaṃ nvatthī’’tiādi vacanasodhanā hoti. Tattha **hañci atītaṃ nvatthī**ti yadi atītaṃ no atthīti attho. **Atītaṃ atthīti micchā**ti atītañca taṃ atthi cāti micchā eva. **Taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna**nti puṭṭho anāgatakkhaṇeyevassa paccuppannatāya abhāvaṃ sandhāya kālanānattena paṭikkhipati.

Dutiyaṃ puṭṭho yaṃ uppādato pubbe anāgataṃ ahosi, tassa uppannakāle paccuppannattā paṭijānāti. **Hutvā hoti hutvā hotī**ti yadetaṃ tayā ‘‘anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hotī’’ti vadatā taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti laddhivasena ‘‘anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā hutvā hotī’’ti vuttaṃ. Kiṃ te tampi hutvā hotīti? Itaro hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato **na heva**nti paṭikkhipati.

Dutiyaṃ puṭṭho yasmā taṃ anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ ‘‘hutvā hotī’’ti saṅkhaṃ gataṃ, tasmā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘yadi te taṃ anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ ‘hutvā hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ, puna hutvā hoti, yaṃ anāgataṃ na hutvā paccuppannaṃ na hontaṃ ‘na hutvā na hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ sasavisāṇaṃ, kiṃ te tampi puna na hutvā na hotī’’tiadhippāyena **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pañhaṃ pucchati. Itaro ‘‘yaṃ natthi, taṃ natthitāya, eva anāgataṃ na hutvā paccuppannaṃ na hotīti nahutvānahoti nāma tāva hotu, puna nahutvānahotibhāvo panassa kuto’’ti maññamāno paṭikkhipati. **Taññeva paccuppannaṃ taṃ atīta**nti pañhepi paccuppannakkhaṇeyevassa atītatāya abhāvaṃ sandhāya kālanānattā paṭikkhipati.

Dutiyapañhe puṭṭho yaṃ atītabhāvato pubbe paccuppannaṃ ahosi, tasseva atītattā paṭijānāti. **Hutvā hoti hutvā hotī**ti yadetaṃ tayā ‘‘paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hotī’’ti vadatā ‘‘taññeva paccuppannaṃ taṃ atīta’’nti laddhivasena ‘‘paccuppannaṃ vā atītaṃ vā hutvā hotī’’ti vuttaṃ, kiṃ te tampi hutvā hotīti? Itaro hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato **na heva**nti paṭikkhipati.

Dutiyapañhe yasmā taṃ paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hontaṃ ‘‘hutvā hotī’’ti saṅkhaṃ gataṃ, tasmā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘yadi te taññeva paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hontaṃ ‘hutvā hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ, puna hutvā hoti, yaṃ paccuppannaṃ na hutvā atītaṃ na hontaṃ ‘na hutvā na hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ sasavisāṇaṃ, kiṃ te tampi puna na hutvā na hotī’’ti adhippāyena **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pañhaṃ pucchati. Itaro ‘‘yaṃ natthi, taṃ natthitāya eva paccuppannaṃ na hutvā atītaṃ na hotīti nahutvānahoti nāma tāva hotu. Puna nahutvānahotibhāvo panassa kuto’’ti maññamāno paṭikkhipati. Ubhayaṃ ekato katvā āgate tatiyapañhepi imināvupāyena yojanā kātabbā.

Aparo nayo – yadi taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ, anāgatassa paccuppanne vutto hotibhāvo, paccuppannassa ca anāgate vutto hutvābhāvo āpajjati. Evaṃ sante anāgatampi hutvāhoti nāma. Paccuppannampi hutvāhotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī’’ti? Itaro – ‘‘taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti pañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiye pañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṃ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho – nanu ‘‘tayā taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena anāgatassa hotibhāvo paccuppannassa ca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena anāgataṃ na hoti nāma, paccuppannaṃ na hutvā nāma.

Dutiyapañhe ca taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti paṭiññātaṃ. Evaṃ sante anāgatampi na hutvā na hoti nāma. Paccuppannampi na hutvā na hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hotī’’ti? Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṃ nahutvānahotibhāvaṃ apassanto **na heva**nti paṭikkhipati.

Dutiyavārepi yadi taññeva paccuppannaṃ taṃ atītaṃ, paccuppannassa atīte vutto hotibhāvo, atītassa ca paccuppanne vutto hutvābhāvo āpajjati, evaṃ sante paccuppannampi hutvāhoti nāma, atītampi hutvāhotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī’’ti? Itaro taññeva paccuppannaṃ taṃ atītantipañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiyapañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘taññeva paccuppannaṃ taṃ atīta’’nti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṃ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho – nanu tayā taññeva paccuppannaṃ taṃ atītanti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena paccuppannassa hotibhāvo, atītassa ca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena paccuppannaṃ nahoti nāma. Atītaṃ nahutvā nāma.

Dutiyapañhe ca te ‘‘taññeva paccuppannaṃ taṃ atīta’’nti paṭiññātaṃ. Evaṃ sante paccuppannampi na hutvā na hoti nāma, atītampi na hutvā na hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti, na hutvā na hotī’’ti. Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṃ nahutvānahotibhāvaṃ apassanto **na heva**nti paṭikkhipati.

Tatiyavārepi yadi taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ taṃ atītaṃ; anāgatapaccuppannānaṃ paccuppannātītesu vutto hotibhāvo, paccuppannātītānañca anāgatapaccuppannesu vutto hutvābhāvo āpajjati. Evaṃ sante anāgatampi hutvāhoti nāma. Paccuppannampi atītampi hutvā hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te tīsupi etesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī’’ti? Itaro ‘‘taññeva anāgataṃ, taṃ paccuppannaṃ, taṃ atīta’’ntipañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiyapañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘taññeva anāgataṃ, taṃ paccuppannaṃ, taṃ atīta’’nti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti, hutvā hotīti paṭijānantaṃ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho – nanu tayā taññeva anāgataṃ, taṃ paccuppannaṃ, taṃ atītanti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena anāgatapaccuppannānaṃ hotibhāvo; paccuppannātītānañca hutvābhāvo paṭikkhittoti? Tena anāgataṃ paccuppannañca na hoti nāma. Paccuppannañca atītañca na hutvā nāma.

Dutiyapañhe ca te ‘‘taññeva anāgataṃ, taṃ paccuppannaṃ, taṃ atīta’’nti paṭiññātaṃ. Evaṃ sante anāgatampi na hutvā na hoti nāma, paccuppannampi atītampi na hutvā na hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hotī’’ti? Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṃ na hutvā na hotibhāvaṃ apassanto **na heva**nti paṭikkhipatīti. Niggahādīni panettha heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbāni.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītacakkhurūpādikathāvaṇṇanā

289. **Atītaṃ cakkhu atthī**tiādīsupi cakkhādibhāvāvijahaneneva atthitaṃ paṭijānāti. **Passatī**tiādīni puṭṭho pana tesaṃ viññāṇānaṃ kiccābhāvavasena paṭikkhipati.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. Tena ñāṇena ñāṇakaraṇīyaṃ **karotī**ti pañhe tassa ñāṇassa niruddhattā kiccabhāvamassa apassanto paṭikkhipati. Puna puṭṭho atītārammaṇaṃ paccuppannaṃ ñāṇaṃ atītānaṃ dhammānaṃ jānanato atītaṃ ñāṇanti lesena paccuppannameva ‘‘atītaṃ ñāṇa’’nti katvā tena ñāṇena ñāṇakaraṇīyassa atthitāya paṭijānāti. Athassa sakavādī lesokāsaṃ adatvā **tena ñāṇena dukkhaṃ parijānātī**tiādimāha. Itaro atītārammaṇeneva ñāṇena imesaṃ catunnaṃ kiccānaṃ abhāvā paṭikkhipati. Anāgatapañhepi eseva nayo. Paccuppannapañho ceva saṃsandanapañho ca uttānatthāyeva.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. **Arahato atīto rāgo atthī**tiādīsupi rāgādibhāvāvijahanto evaṃ paṭijānāti. **Sarāgo**tiādīsu suttavirodhabhayena ceva yuttivirodhabhayena ca paṭikkhipati.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. Evaṃ sabbampi pāḷianusāreneva viditvā parato **atthi siyā atītaṃ, siyā nvātīta**nti ettha evamattho veditabbo. Yaṃ atītameva atthi, taṃ atītaṃ. Yaṃ paccuppannānāgataṃ atthi, taṃ no atthi, taṃ no atītaṃ. **Tenātītaṃ nvātītaṃ, nvātītaṃ atīta**nti tena kāraṇena atītaṃ no atītaṃ, no atītaṃ atītanti. Anāgatapaccuppannapucchāsupi eseva nayo.

Suttasādhanavaṇṇanā

296. **Na vattabbaṃ ‘‘atītaṃ atthi anāgataṃ atthī’’**ti suttasādhanāya pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. Puna attano laddhiṃ nissāya **yaṃkiñci, bhikkhave, rūpa**nti anuyogo paravādisseva. Dutiyanaye pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Evaṃ sabbattha pucchā ca paṭiññā ca veditabbā. Yaṃ panetaṃ paravādinā anāgatassa atthibhāvasādhanatthaṃ ‘‘nanu vuttaṃ bhagavatā kabaḷīkāre, ce, bhikkhave’’ti suttassa pariyosāne **atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbattī**tiādi dassitaṃ na taṃ anāgatassa atthibhāvasādhakaṃ. Tañhi hetūnaṃ pariniṭṭhitattā avassaṃ bhāvitaṃ sandhāya tattha vuttaṃ. Ayaṃ suttādhippāyo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Atītakkhandhādikathā

1. Nasuttasādhanakathāvaṇṇanā

297. Idāni ‘‘atītaṃ khandhā’’tiādikathā hoti. Tattha khandhādibhāvāvijahanato atītānāgatānaṃ atthitaṃ icchantassa **atītaṃ khandhā**ti pucchā paravādissa, atītassa khandhasaṅgahitattā **āmantā**ti paṭiññā sakavādissa. Puna **atītaṃ natthī**ti pucchā paravādissa, tassa niruttipathasuttena atthitāya vāritattā paṭikkhepo sakavādissa. Āyatanadhātupucchāsupi anāgatapañhesupi paccuppannena saddhiṃ saṃsanditvā anulomapaṭilomato āgatapañhesupi ‘‘atītaṃ rūpa’’ntiādipañhesupi imināvupāyena attho veditabbo.

2. Suttasādhanavaṇṇanā

298. Suttasādhane pana **na vattabba**nti pucchā sakavādissa. Tattha **natthi cete**ti natthi ca ete dhammāti attho. Khandhādibhāve sati natthitaṃ anicchantassa **āmantā**ti paṭiññā paravādissa, atha nesaṃ natthibhāvasādhanatthaṃ suttāharaṇaṃ sakavādissa. Dutiyapucchāpi paravādissa, paṭiññā sakavādissa, suttāharaṇaṃ paravādissa. Taṃ pana nesaṃ khandhādibhāvameva sādheti, na atthibhāvanti āhaṭampi anāhaṭasadisamevāti.

Atītaṃ khandhātiādikathāvaṇṇanā.

7. Ekaccaṃatthītikathā

1. Atītādiekaccakathāvaṇṇanā

299. Idāni **ekaccaṃ atthī**ti kathā hoti. Tattha ye ‘‘ekaccaṃ atītaṃ atthī’’ti maññanti, seyyathāpi kassapikā; tesaṃ laddhibhindanatthaṃ **atītaṃ atthī**ti pucchā sakavādissa, **ekaccaṃ atthī**ti vissajjanaṃ paravādissa. Ayañhi adhippāyo – avipakkavipākaṃ atthi, vipakkavipākaṃ natthīti. **Ekaccaṃ niruddha**nti anuyogo sakavādissa. Tassattho – yadi te atītaṃ ekaccaṃ atthi ekaccaṃ natthi, evaṃ sante ekaccaṃ atītaṃ niruddhaṃ, ekaccaṃ atītaṃ aniruddhaṃ, tatheva ṭhitanti āpajjati. **Vigata**ntiādīsupi eseva nayo.

Avipakkavipākadhammā ekacceti idaṃ yasmā yesaṃ so avipakkavipākānaṃ atthitaṃ icchati, tepi atītāyeva. Tasmā yathā te atītaṃ ekaccaṃ atthi, kiṃ tathā avipakkavipākāpi dhammā ekacce atthī ekacce natthīti codetuṃ vuttaṃ. **Vipakkavipākā**ti idaṃ yesaṃ so natthitaṃ icchati, tesaṃ vasena codetuṃ vuttaṃ. **Avipākā**ti idaṃ abyākatānaṃ vasena codetuṃ vuttaṃ. Iti imesaṃ tiṇṇaṃ rāsīnaṃ vasena sabbesu anulomapaṭilomesu paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbā. Atītā ekadesaṃ vipakkavipākā, ekadesaṃ avipakkavipākāti vippakatavipākā vuccanti. Yena hi kammena paṭisandhi nibbattitā, bhavaṅgampi cutipi tasseva vipāko. Tasmā paṭisandhito yāva cuti, tāva taṃ vippakatavipākaṃ nāma hoti. Tathārūpe dhamme sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Vipaccissantīti katvā te atthīti pucchā sakavādissa. Yathā dhammadharassa puggalassa niddāyantassāpi bahupavattino dhammā atthīti vuccanti, evaṃ lokavohāravasena atthitaṃ sandhāya paṭiññā paravādissa. **Vipaccissantīti katvā paccupannā**ti dutiyapañhe ‘‘kammānaṃ avināsasaṅkhāto kammūpacayo nāmeko atthī’’ti laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā paravādissa.

2. Anāgatādiekaccakathāvaṇṇanā

300. **Anāgataṃ atthī**tiādīsupi **ekaccaṃ atthī**ti uppādino dhamme sandhāya vadati. Sesaṃ sabbattha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Ekaccaṃatthītikathāvaṇṇanā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. Idāni satipaṭṭhānakathā hoti. ‘‘Tattha – catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmī’’ti (saṃ. ni. 5.408) satipaṭṭhānasaṃyutte vuttanayeneva yesaṃ kāyādayo satiyā ārammaṇadhamme gahetvā ‘‘sabbe dhammā satipaṭṭhānā’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ. Andhakā nāma pubbaseliyā, aparaseliyā, rājagiriyā, siddhatthikāti ime pacchā uppannanikāyā. Tesaṃ laddhivivecanatthaṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Tattha yasmā ‘‘patiṭṭhāti etesūti **paṭṭhānā**. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānā **satipaṭṭhānā’’**ti iminā atthena satigocarāpi satipaṭṭhānā. ‘‘Patiṭṭhahantīti **paṭṭhānā**. Kā patiṭṭhahanti? Satiyo. Satiyova paṭṭhānā satipaṭṭhānā’’ti iminā atthena satiyova satipaṭṭhānā. Tasmā **dve**pi vādā pariyāyena yujjanti. Ye pana taṃ pariyāyaṃ pahāya ekanteneva ‘‘sabbe dhammā satipaṭṭhānā’’ti vadanti, te sandhāya pucchā sakavādissa, ārammaṇavasena paṭiññā paravādissa. **Sabbe dhammā satī**ti anuyuttassa pana sabbesaṃ satisabhāvābhāvato paṭikkhepo tasseva. Tattha **khayagāmī**tiādīni maggavisesanāni. Ekāyanamaggo hi kilesānaṃ khayabhūtaṃ nibbānaṃ gacchatīti **khayagāmī**. Cattāri saccāni bujjhanto gacchatīti **bodhagāmī**. Vaṭṭaṃ apacinanto gacchatīti **apacayagāmī**. Evametehi padehi ‘‘kiṃ te sabbe dhammā evarūpo te ekāyano maggo hotī’’ti pucchati. **Anāsavā asaṃyojaniyā**tiādīnipi lokuttarabhāvaṃ pucchanatthāya vuttāni. **Buddhānussatī**tiādīni pabhedapucchāvasena vuttāni.

Cakkhāyatanaṃ satipaṭṭhānantiādi sabbadhammānaṃ pabhedapucchāvasena vuttaṃ. Tatthāpi sativasena paṭikkhepo, ārammaṇavasena paṭiññāti. Evaṃ sabbapañhesu attho veditabbo. Suttasādhanā uttānatthāyevāti.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. Idāni hevatthikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sabbepi atītādibhedā dhammā rūpādivasena atthi, atītaṃ anāgatapaccuppannavasena, anāgatapaccuppannāni vā atītādivasena natthi; tasmā sabbamevidaṃ evaṃ atthi evaṃ natthī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi vuttappabhedānaṃ andhakānaṃ; te sandhāya **atītaṃ atthī**ti pucchā sakavādissa. **Hevatthi heva natthī**ti vissajjanaṃ paravādissa. Tattha **hevā**ti evaṃ. Atha naṃ sakavādī ‘‘yadi atītova evaṃ atthi, evaṃ natthīti laddhi, evaṃ sante soyeva atthi, soyeva natthi nāmā’’ti pucchanto **sevatthi, seva natthī**ti āha. Itaro teneva sabhāvena atthitaṃ, teneva natthitaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho sakabhāveneva atthitaṃ, parabhāveneva natthitaṃ sandhāya paṭijānāti. Tato paraṃ **atthaṭṭho natthaṭṭho**ti atthisabhāvo natthisabhāvo nāma hotīti pucchati. Imināvupāyena sabbavāresu attho veditabbo. Pariyosāne pana **‘‘tena hi atītaṃ hevatthi, heva natthī’’**ti ca ‘‘tena hi rūpaṃ hevatthi, heva natthī’’ti cātiādīni vatvā kiñcāpi paravādinā laddhi patiṭṭhāpitā, ayoniso patiṭṭhāpitattā panesā appatiṭṭhāpitāyevāti.

Hevatthikathāvaṇṇanā.

Mahāvaggo niṭṭhito.

2. Dutiyavaggo

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. Idāni parūpahārakathā nāma hoti. Tattha ye arahattaṃ paṭijānantānaṃ appatte pattasaññīnaṃ adhimānikānaṃ kuhakānaṃ vā arahattaṃ paṭijānantānaṃ sukkavissaṭṭhiṃ disvā ‘‘mārakāyikā devatā arahato asuciṃ upasaṃharantī’’ti maññanti; seyyathāpi etarahi pubbaseliyā ca aparaseliyā ca; te sandhāya **atthi arahato**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Idāni yasmā sukkavissaṭṭhi nāma rāgasamuṭṭhānā hoti, tasmā **atthi arahato rāgo**ti anuyogo āraddho. So sabbopi uttānatthoyeva.

Mārakāyikā devatā attanotiādipañhe yasmā tāsaṃ devatānaṃ sukkavissaṭṭhi nāma natthi, aññesampi sukkaṃ gahetvā na upasaṃharanti, arahato pana sukkameva natthi, tasmā **na heva**nti paṭikkhipati.

Neva attanotipañhe pana nimminitvā upasaṃharantīti laddhiyā paṭijānāti. **Lomakūpehī**tipañhe sappitelānaṃ viya lomakūpehi upasaṃharaṇābhāvaṃ disvā paṭikkhipati.

308. **Handa hī**ti vacasāyatthe nipāto. ‘‘Arahā nu kho ahaṃ, no’’ti evaṃ vimatiṃ gāhayissāmāti evaṃ vacasāyaṃ katvā upasaṃharantīti attho. **Atthi arahato vimatī**ti puṭṭho aṭṭhavatthukaṃ vicikicchaṃ sandhāya paṭikkhipati, dutiyaṃ puṭṭho itthipurisānaṃ nāmagottādīsu sanniṭṭhānābhāvaṃ sandhāya paṭijānāti.

309. **Atthi tassa āsayo**ti tassa sukkassa uccārapassāvānaṃ viya patiṭṭhānokāso atthīti pucchati.

312. **Sadhammakusalassā**ti attano arahattadhammamatteyeva kusalassa. Paññāvimuttaṃ sandhāyevaṃ vadati. **Paradhammakusalassā**ti sadhammato parasmiṃ aṭṭhasamāpattidhammepi kusalassa. Ubhatobhāgavimuttaṃ sandhāyevaṃ vadati. Sesamettha pāḷianusāreneva veditabbanti.

Parūpahārakathāvaṇṇanā.

2-3-4. Aññāṇādikathāvaṇṇanā

314. Idāni aññāṇaṃ, kaṅkhā, paravitaraṇāti tisso kathā nāma honti. Tattha yesaṃ ‘‘arahato itthipurisādīnaṃ nāmagottādīsu ñāṇappavattiyā abhāvena atthi aññāṇaṃ, tattheva sanniṭṭhānābhāvena atthi kaṅkhā. Yasmā ca nesaṃ tāni vatthūni pare vitaranti pakāsenti ācikkhanti, tasmā nesaṃ atthi paravitaraṇā’’ti imā laddhiyo, seyyathāpi etarahi pubbaseliyādīnaṃ; tesaṃ tā laddhiyo bhindituṃ tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa. Tattha sabbesupi pañhesu ceva vissajjanesu ca pāḷiṃ anugantvāva attho veditabboti.

Aññāṇādikathāvaṇṇanā.

5. Vacībhedakathāvaṇṇanā

326. Idāni vacībhedakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sotāpattimaggakkhaṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa dukkhanti vācā bhijjatī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi pubbaseliyādīnaṃ; te sandhāya **samāpannassa atthi vacībhedo**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Puna **sabbatthā**ti tayo bhave sandhāya puṭṭho arūpaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sabbadā**ti kālavasena puṭṭho paṭhamamaggakkhaṇe paṭhamajjhānikasamāpattito aññaṃ sabbaṃ samāpattikālaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sabbesaṃ samāpannāna**nti puṭṭho lokiyasamāpattiyo samāpanne sandhāya paṭikkhipati. **Sabbasamāpattīsū**ti puṭṭho dutiyajjhānādikaṃ lokuttaraṃ sabbañca lokiyasamāpattiṃ sandhāya paṭikkhipati.

Kāyabhedoti abhikkamādivasena pavattakāyaviññatti. Idaṃ ‘‘yāni cittāni vacīviññattiṃ samuṭṭhāpenti, tāneva kāyaviññattiṃ. Evaṃ sante kasmā kāyabhedopi na hotī’’ti codanatthaṃ pucchati. Itaro laddhivasena paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. Idāni yadi so maggakkhaṇe ‘‘dukkha’’nti vācaṃ bhāsati, ‘‘samudayo’’tiādikampi bhāseyya. Yadi vā taṃ na bhāsati, itarampi na bhāseyyāti codanatthaṃ **dukkhanti jānanto**tiādayo pañhā vuttā. Itaro pana attano laddhivaseneva paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca. Lokuttaraṃ paṭhamajjhānaṃ samāpanno dukkhadukkhanti vipassatīti hissa laddhi.

328. **Ñāṇa**nti lokuttaraṃ catusaccañāṇaṃ. **Sota**nti sotaviññāṇaṃ adhippetaṃ, yena taṃ saddaṃ suṇāti. **Dvinnaṃ phassāna**nti sotasamphassamanosamphassānaṃ.

329. **No vata re vattabbe**ti yadi avisesena yaṃkiñci samāpannassa natthi vacībhedo, na avisesena vattabbaṃ ‘‘samāpannassa atthi vacībhedo’’ti. Sesamettha uttānatthameva saddhiṃ suttasādhanāya. Yaṃ panetena ‘‘sikhissa ānanda, bhagavato’’ti pariyosāne suttaṃ ābhataṃ, tattha yena samāpatticittena so vacībhedo samuṭṭhito, kāyabhedopi tena samuṭṭhātiyeva, na ca taṃ lokuttaraṃ paṭhamajjhānacittaṃ, tasmā asādhakanti.

Vacībhedakathāvaṇṇanā.

6. Dukkhāhārakathāvaṇṇanā

334. Idāni dukkhāhārakathā nāma hoti. Tattha ‘‘dukkhaṃ dukkhanti vācaṃ bhāsanto dukkhe ñāṇaṃ āharati, taṃ dukkhāhāro nāma vuccati. Tañca panetaṃ maggaṅgaṃ maggapariyāpanna’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya **dukkhāhāro**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Ye kecī**ti paṭhamapañhe avipassake sandhāya paṭikkhipati, dutiyapañhe vipassake sandhāya paṭijānāti, taṃ panassa laddhimattameva. Tasmā ‘‘sabbe te’’ti vādassa bhindanatthaṃ **bālaputhujjanā**tiādimāha. Taṃ uttānatthamevāti.

Dukkhāhārakathāvaṇṇanā.

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. Idāni cittaṭṭhitikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samāpatticittañceva bhavaṅgacittañca anuppabandhena pavattamānaṃ disvā ‘‘ekameva cittaṃ ciraṃ tiṭṭhatī’’ti laddhi seyyathāpi etarahi heṭṭhā vuttappabhedānaṃ andhakānaṃ, taṃladdhivisodhanatthaṃ **ekaṃ, cittaṃ divasaṃ tiṭṭhatī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Upaḍḍhadivaso uppādakkhaṇo**ti ettha ṭhitikkhaṇaṃ anāmasitvā ‘‘aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino’’ti (saṃ. ni. 1.186; 2.143) desanānayena uppādavayavaseneva pucchā katā.

Te dhammā cittena lahuparivattāti puṭṭho cittato lahutaraparivattino dhamme apassanto paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yassa cittassa dīghaṭṭhitiṃ icchati, taṃ sandhāya paṭijānāti. **Yāvatāyukaṃ tiṭṭhatī**ti pañhe ‘‘cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū’’tiādivacanavasena (mahāni. 10) āruppato aññatra paṭikkhipati, āruppe paṭijānāti. **Muhuttaṃ muhuttaṃ uppajjatī**ti pañhe paravādissa ‘‘uppādavayadhammino’’tiādisuttavirodhabhayena paṭijānāti. Ṭhitiṃ panassa laddhivasena icchati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā.

8. Kukkuḷakathāvaṇṇanā

338. Idāni kukkuḷakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, ādittaṃ (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) sabbe saṅkhārā dukkhā’’tiādīni (dha. pa. 278) suttāni ayoniso gahetvā ‘‘nippariyāyeneva sabbe saṅkhārā kukkuḷā vītaccitaṅgārasammissā chārikanirayasadisā’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi gokulikānaṃ; tesaṃ nānappakārasukhasandassanena taṃ laddhiṃ vivecetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Tattha **anodhiṃ katvā**ti odhiṃ mariyādaṃ koṭṭhāsaṃ akaritvā, avisesena sabbeyevāti attho. Sesaṃ sabbaṃ pāḷinayeneva veditabbaṃ saddhiṃ suttasādhanāyāti.

Kukkuḷakathāvaṇṇanā.

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. Idāni anupubbābhisamayakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ –

> ‘‘Anupubbena medhāvī, thokaṃ thokaṃ khaṇe khaṇe;
> Kammāro rajatasseva, niddhame malamattano’’ti. (dha. pa. 239) –

Ādīni suttāni ayoniso gahetvā ‘‘sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno ekacce kilese dukkhadassanena pajahati, ekacce samudayanirodhamaggadassanena, tathā sesāpīti evaṃ soḷasahi koṭṭhāsehi anupubbena kilesappahānaṃ katvā arahattapaṭilābho hotī’’ti evarūpā nānābhisamayaladdhi uppannā, seyyathāpi etarahi andhakasabbatthikasammitiyabhadrayānikānaṃ; tesaṃ laddhivivecanatthaṃ **anupubbābhisamayo**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Anupubbena sotāpattimagga**nti puṭṭho pana ekassa maggassa bahubhāvāpattibhayena paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho dukkhadassanādivasena paṭijānāti. Tāni vā cattāripi ñāṇāni eko sotāpattimaggoyevāti paṭijānāti, phalaṃ pana ekameva icchati, tasmā paṭikkhipati. Sakadāgāmimaggādīsupi eseva nayo.

344. **Magge diṭṭhe phale ṭhito**ti pañhe yasmā dukkhadassanādīhi dassanaṃ apariniṭṭhitaṃ, maggadassanena pariniṭṭhitaṃ nāma hoti, tadā so phale ṭhitoti saṅkhaṃ gacchati, tasmā paṭijānāti.

345. **Dukkhe diṭṭhe cattāri saccānī**ti pucchā paravādissa, ekābhisamayavasena paṭiññā sakavādissa. Puna **dukkhasaccaṃ cattāri saccānī**ti anuyoge catunnampi nānāsabhāvattā paṭikkhepo tasseva.

Rūpakkhandhe aniccato diṭṭheti pucchā sakavādissa, samuddato ekabindussa rase paṭividdhe sesaudakassa paṭivedho viya ekadhamme aniccādito paṭividdhe sabbepi paṭividdhā hontīti laddhiyā paṭiññā paravādissa.

Catūhi ñāṇehīti dukkhe ñāṇādīhi. **Aṭṭhahi ñāṇehī**ti sāvakānaṃ sādhāraṇehi saccañāṇehi ceva paṭisambhidāñāṇehi ca. **Dvādasahi ñāṇehī**ti dvādasaṅgapaṭiccasamuppādañāṇehi. **Catucattārīsāya ñāṇehī**ti ‘‘jarāmaraṇe ñāṇaṃ, jarāmaraṇasamudaye ñāṇa’’nti evaṃ nidānavagge vuttañāṇehi. **Sattasattatiyā ñāṇehī**ti ‘‘jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhamma’’nti (saṃ. ni. 2.20) evaṃ tattheva vuttañāṇehi. Sesamettha pāḷinayeneva veditabbaṃ saddhiṃ suttasādhanenāti.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. Idāni vohārakathā nāma hoti. Tattha buddho bhagavā lokuttarena vohārena voharatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā paravādissa. **Lokuttare sote**tiādīni tassa ayuttavādībhāvadīpanatthaṃ vuttāni. Ayañhettha adhippāyo – ‘‘saddāyatanameva te lokuttaraṃ, udāhu sotādīnipī’’ti.

Hañci buddhassa bhagavato vohāro lokiye sote paṭihaññatīti ettha yadi so lokuttare paṭihaññeyya. Lokuttaro siyāti evamattho na gahetabbo. Lokiye paṭihaññamānassa pana lokuttaratā nāma natthīti ayametthādhippāyo. **Lokiyena viññāṇenā**ti etthāpi lokiyenevāti attho. Itarathā anekantatā siyā. Lokuttarañhi lokiyenapi ñāṇena ñāyatī. Evaṃ sabbaṃ yathānurūpato veditabbaṃ. **Sabbe te maggaṃ bhāventī**ti pañhesu ye maggaṃ nappaṭilabhanti, te sandhāya paṭikkhipati. Ye paṭilabhanti, te sandhāya paṭijānāti.

351. **Sovaṇṇamayāyā**ti suvaṇṇamayāya. Idaṃ paravādissa udāharaṇaṃ.

Eḷaṇḍiyāyāti eḷaṇḍamayāya. Idaṃ sakavādissa udāharaṇaṃ. Lokiyaṃ voharantassa lokiyoti ayampi ekā laddhi. Sā etarahi ekaccānaṃ andhakānaṃ laddhi. Sesamettha uttānatthamevāti.

Vohārakathāvaṇṇanā.

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. Idāni nirodhakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ appaṭisaṅkhānirodhañca paṭisaṅkhānirodhañca dvepi ekato katvā nirodhasaccanti laddhi, seyyathāpi etarahi mahisāsakānañceva andhakānañca; te sandhāya **dve nirodhā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Dve dukkhanirodhā**ti pañhesu yasmā dve dukkhasaccāni na icchati, tasmā paṭikkhipati. Yasmā dvīhākārehi dukkhaṃ nirujjhatīti icchati, tasmā paṭijānāti. **Dve nirodhasaccānī**tipañhesu dvinnaṃ dukkhasaccānaṃ nirodhavasenaanicchanto paṭikkhipati. Dvīhākārehi dukkhassa nirujjhanato paṭijānāti. **Dve tāṇānī**tiādīsupi eseva nayo.

Atthi dvinnaṃ nibbānānantiādīsu pucchāsu uccanīcatādīni apassanto paṭikkhipati.

Appaṭisaṅkhāniruddheti ye paṭisaṅkhāya lokuttarena ñāṇena aniruddhā suddhapakatikattā vā uddesaparipucchādīnaṃ vā vasena na samudācaraṇato niruddhāti vuccanti, te saṅkhāre. **Paṭisaṅkhā nirodhentī**ti. Lokuttarañāṇena nirodhenti anuppattibhāvaṃ gamenti. **Nanu appaṭisaṅkhāniruddhā saṅkhārā**ti pucchā paravādissa. Tattha bhaggānaṃ puna abhañjanato appaṭisaṅkhāniruddhānaṃ vā ariyamagge uppanne tathā nirujjhanatova sakavādī accantabhaggataṃ paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nirodhakathāvaṇṇanā.

Dutiyo vaggo.

3. Tatiyavaggo

1. Balakathāvaṇṇanā

354. Idāni balakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ anuruddhasaṃyutte ‘‘imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāmī’’tiādīni (saṃ. ni. 5.913) dasasuttāni ayoniso gahetvā ‘‘tathāgatabalaṃ sāvakasādhāraṇa’’nti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Tathāgatabalañca nāmetaṃ sāvakehi sādhāraṇampi atthi asādhāraṇampi sādhāraṇāsādhāraṇampi. Tattha āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ sādhāraṇaṃ. Indriyaparopariyattiñāṇaṃ asādhāraṇaṃ. Sesaṃ sādhāraṇañca asādhāraṇañca. Ṭhānāṭṭhānādīni hi sāvakā padesena jānanti, tathāgatā nippadesena. Iti tāni uddesato sādhāraṇāni, na niddesato. Ayaṃ pana avisesena sabbampi sādhāraṇanti āha. Tamenaṃ tato vivecetuṃ **tathāgatabalaṃ sāvakabala**nti puna anuyogo āraddho. Tattha paṭhamapañhe niddesato sabbākāravisayataṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyapañhe uddesato ṭhānāṭṭhānamattādijānanavasena paṭijānāti. **Taññevā**tiādipañhesu sabbākārena ninnānākaraṇatāya abhāvena paṭikkhipati. **Pubbayogo** ca **pubbacariyā** ca atthato ekaṃ, tathā **dhammakkhāna**ñca **dhammadesanā** ca.

Indriyaparopariyattipañhe ekadesena sādhāraṇataṃ sandhāya sāvakavisaye paṭijānāti.

355. Idāni yasmā uddesato ṭhānāṭṭhānādīni sāvako jānāti, tasmā sāvakassa tathā jānanaṃ pakāsetvā tena jānanamattasāmaññena tesaṃ sāvakasādhāraṇattaṃ patiṭṭhāpetuṃ **sāvako ṭhānāṭṭhānaṃ jānātī**tiādayo paravādipañhā honti. Tattha indriyaparopariyattiñāṇaṃ channaṃ asādhāraṇañāṇānaṃ aññataranti na gahitaṃ. **Āsavakkhayena vā āsavakkhaya**nti yaṃ tathāgatassa āsavakkhayena saddhiṃ sāvakassa āsavakkhayaṃ paṭicca vattabbaṃ siyā nānākaraṇaṃ, taṃ natthi. **Vimuttiyā vā vimutti**nti padepi eseva nayo. Sesamettha uttānatthameva.

356. Idāni yaṃ sakavādinā ‘‘āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ sādhāraṇa’’nti anuññātaṃ, tena saddhiṃ saṃsanditvā sesānampi sādhāraṇabhāvaṃ pucchituṃ puna **āsavānaṃ khaye**tiādayo paravādipañhāva honti. Tesaṃ vissajjane sakavādinā āsavakkhaye visesābhāvena taṃ ñāṇaṃ sādhāraṇanti anuññātaṃ. Itaresupi visesābhāvena sādhāraṇatā paṭikkhittā. Puna ṭhānāṭṭhānādīnaṃ āsavakkhayeneva saddhiṃ saṃsanditvā asādhāraṇapucchā paravādisseva. Tattha āsavakkhayañāṇe paṭikkhepo, sesesu ca paṭiññā sakavādissa. Tato indriyaparopariyattena saddhiṃ saṃsanditvā asādhāraṇapucchā paravādissa. Sā saṅkhipitvā dassitā. Tathāpi indriyaparopariyatte paṭiññā, sesesu ca paṭikkhepo sakavādissa. Tato ṭhānāṭṭhānādīhi saddhiṃ saṃsanditvā indriyaparopariyattassa sādhāraṇapucchā paravādissa. Sāpi saṅkhipitvāva dassitā. Tattha indriyaparopariyatte paṭikkhepo. Sesesu ca paṭiññā sakavādissāti.

Balakathāvaṇṇanā.

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. Idāni ariyantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘na kevalaṃ āsavakkhayañāṇameva ariyaṃ, atha kho purimānipi nava balāni ariyānī’’cceva laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya **ariya**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna yadi taṃ ariyaṃ, maggādīsu tena aññatarena bhavitabbanti maggādivasena pucchā sakavādissa, paṭikkhepo itarassa.

Puna suññatārammaṇādivasena pucchā sakavādissa. Tattha dve suññatā – sattasuññatā ca saṅkhārasuññatā ca. Sattasuññatā nāma diṭṭhiyā parikappitena sattena suññā pañcakkhandhā. Saṅkhārasuññatā nāma sabbasaṅkhārehi suññaṃ vivittaṃ nissaṭaṃ nibbānaṃ. Tattha paravādī nibbānārammaṇataṃ sandhāya paṭikkhipati, saṅkhārārammaṇataṃ sandhāya paṭijānāti. **Manasi karotī**ti puṭṭhopi nibbānameva sandhāya paṭikkhipati, saṅkhāre sandhāya paṭijānāti. Tato sakavādinā ‘‘ṭhānāṭṭhānādimanasikāro saṅkhārārammaṇo, suññatamanasikāro nibbānārammaṇo’’ti imaṃ nayaṃ gahetvā ‘‘dvinnaṃ phassānaṃ dvinnaṃ cittānaṃ samodhānaṃ hotī’’ti puṭṭho lesokāsaṃ alabhanto paṭikkhipati. Animittāpaṇihitesupi eseva nayo. Sattanimittābhāvato hi khandhā animittā. Saṅkhāranimittābhāvato nibbānaṃ. Ekadhammasmimpi āropetvā ṭhapetabbasaṅkhātena ca paṇidahitabbaṭṭhena paṇihitasaṅkhaṃ gatena sattapaṇidhinā appaṇihitā khandhā. Taṇhāpaṇidhinā taṇhāya vā ārammaṇabhūtena sabbasaṅkhārapaṇidhinā appaṇihitaṃ nibbānaṃ. Tasmā idhāpi paṭikkhepo ca paṭiññā ca purimanayeneva veditabbā.

358. Tato ‘‘yathā satipaṭṭhānādayo lokuttaradhammā ariyā ceva suññatādiārammaṇā ca, kiṃ te evaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇa’’nti anulomapaṭilomapucchā honti. Tattha sabbāpi paṭiññā sabbe ca paṭikkhepā paravādisseva. Imināvupāyena sesañāṇesupi pucchāvissajjanaṃ veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ pana sesāni saṅkhipitvā avasāne cutūpapātañāṇameva vibhattaṃ. Tato paraṃ sakasamayepi ‘‘ariya’’nti siddhena āsavānaṃ khayañāṇena saddhiṃ saṃsanditvā sesañāṇānaṃ anulomato ca paṭilomato ca ariyabhāvapucchā honti. Tā sabbā paravādissa, paṭiññā paṭikkhepo ca sakavādissa. Te uttānatthāyeva. Pāḷiyaṃ panettha paṭhamanavamāneva dassetvā satta ñāṇāni saṅkhittānīti.

Ariyantikathāvaṇṇanā.

3. Vimuttikathāvaṇṇanā

363. Idāni vimuttikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘vītarāgacittānaṃ vimuttipayojanaṃ nāma natthi. Yathā pana malīnaṃ vatthaṃ dhoviyamānaṃ malā vimuccati, evaṃ sarāgaṃ cittaṃ rāgato vimuccatī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya **sarāga**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato **rāgasahagata**ntiādinā nayena puṭṭho maggakkhaṇe cittaṃ vimuccati nāma. Tadā ca evarūpaṃ cittaṃ natthīti paṭikkhipati.

Saphassantiādinā nayena puṭṭhopi yathā phasso ca cittañca ubho rāgato vimuccanti, evaṃ rāgassa vimuttiṃ apassamāno paṭikkhipati. Sadosādīsupi imināvupāyena attho veditabbo.

Vimuttikathāvaṇṇanā.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. Idāni vimuccamānakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘jhānena vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṃ, maggakkhaṇe samucchedavimuttiyā vimuccamānaṃ nāma hotī’’ti laddhi, te sandhāya **vimuttaṃ vimuccamāna**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarasa.

Puna **ekadesa**nti pucchā sakavādissa. Tattha **ekadesa**nti bhāvanapuṃsakaṃ. Yathā vimuttaṃ, ekadesena vā ekadese vā avimuttaṃ hoti kiṃ evaṃ ekadesaṃ vimuttaṃ, ekadesaṃ avimuttanti pucchati. Kiṃ kāraṇā evaṃ pucchatīti? ‘‘Vimuttaṃ vimuccamāna’’nti vippakatabhāvena vuttattā. Yathā hi kariyamānā kaṭādayo vippakatattā ekadesena katā ekadesena akatā honti, tathā idampi ekadesaṃ vimuttaṃ ekadesaṃ avimuttanti āpajjati. Tato paravādī kaṭādīnaṃ viya cittassa ekadesābhāvā paṭhamapañhe paṭikkhipitvā dutiye vimuccamānassa apariniṭṭhitavimuttitāya paṭijānāti. Lokiyajjhānakkhaṇaṃ vā sandhāya paṭikkhipati. Na hi taṃ tadā samucchedavimuttiyā vimuccamānaṃ. Lokuttarajjhānakkhaṇaṃ sandhāya paṭijānāti. Tañhi tadā samucchedavimuttiyā vimuttekadesena vimuccamānantissa laddhi. Tato sakavādī ‘‘yadi te ekameva cittaṃ ekadesaṃ vimuttaṃ ekadesaṃ avimuttaṃ, evaṃ sante yo ekeneva cittena sotāpanno hoti, sopi te ekadesaṃ sotāpanno, ekadesaṃ na sotāpanno āpajjatī’’ti codanatthaṃ **ekadesaṃ sotāpanno**tiādimāha. Itaro taṃ vidhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Sesavāresupi eseva nayo.

Uppādakkhaṇapañhe yadi ekameva cittaṃ vimuttañca vimuccamānañca, ekasmiṃ khaṇe vimuttaṃ ekasmiṃ vimuccamānaṃ āpajjati. Kiṃ te evarūpaṃ cittanti attho.

367. Suttasādhane paṭhamasuttaṃ paravādissa. Tatrāssāyamadhippāyo – **vimuccatī**ti vippakataniddeso. Tasmā yaṃ tassa yogino evaṃ jānato evaṃ passato etehi āsavehi cittaṃ vimuccati, taṃ vimuccamānaṃ nāma hotīti. Dutiyasuttaṃ sakavādissa. Tatrāssāyamadhippāyo – yadi te vimuccatīti vacanato vimuttaṃ vimuccamānaṃ, idha vimuccatīti vacanābhāvato vimuttameva siyā, na vimuccamānanti.

Idāni ‘‘yathā te vippakatavimuttitāya vimuccamānaṃ, kiṃ evaṃ vippakatarāgāditāya rajjamānādīnipi atthī’’ti codanatthaṃ puna **atthi citta**ntiādi āraddhaṃ. Paravādināpi tathārūpaṃ cittaṃ apassantena sabbaṃ paṭikkhittaṃ. Atha naṃ sakavādī ‘‘dveyeva koṭiyo, tatiyā natthī’’ti anubodhento **nanu rattañceva arattañcā**tiādimāha. Tassattho – nanu bhadramukha, rāgasampayuttaṃ cittaṃ rattaṃ vippayuttaṃ arattanti dveva koṭiyo, rajjamānaṃ nāma tatiyā koṭi natthīti? Duṭṭhādīsupi eseva nayo. Atha naṃ āmantāti paṭijānitvā ṭhitaṃ. Vimuttipakkhepi dveyeva koṭiyo dassetuṃ **hañci rattañcevā**tiādimāha. Tassattho – yadi etā dve koṭiyo sampaṭicchasi, avimuttañceva vimuttañcā ti imāpi sampaṭiccha. Kilesasampayuttañhi cittaṃ avimuttaṃ, vippayuttaṃ vimuttaṃ. Vimuccamānaṃ nāmāti paramatthato tatiyā koṭi natthīti.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. Idāni aṭṭhamakakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ anulomagotrabhumaggakkhaṇe kilesānaṃ samudācārābhāvato aṭṭhamakassa sotāpattimaggaṭṭhapuggalassa dve pariyuṭṭhānā pahīnāti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānañceva sammitiyānañca; tesaṃ aññataraṃ sandhāya pucchā sakavādissa, maggakkhaṇato paṭṭhāya diṭṭhiyā anuppattiṃ sandhāya paṭiññā itarassa. Tato yasmā diṭṭhi nāmesā sotāpannasseva pahīnā, na maggaṭṭhassa, tasmā **aṭṭhamako puggalo sotāpanno**ti anuyogo sakavādissa. Vicikicchāpañhepi eseva nayo. Anusayapañhe pariyuṭṭhānato añño anusayoti tesaṃ laddhi, tasmā ‘‘na heva’’nti paṭikkhittaṃ.

Sīlabbataparāmāsapañhepi sīlabbataparāmāsapariyuṭṭhānanti vohāraṃ na passati, tasmā paṭikkhipati. Pariyuṭṭhānamevassa pahīnanti laddhi.

369. **Maggo bhāvito**ti pañhe tasmiṃ khaṇe bhāveti, na bhāvito. Tasmā paṭikkhipati. **Amaggenā**tiādianuyoge paṭhamamaggeneva pahīnabhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Yadi hi amaggena pahīyetha, gotrabhupuggalādīnampi pahīyethāti āpajjanato. **Uppajjissatī**ti pucchā paravādissa, vissajjanaṃ sakavādissa. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā.

6. Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā

371. Idāni aṭṭhamakassa indriyakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘aṭṭhamako maggakkhaṇe indriyāni paṭilabhati nāma, no cassa paṭiladdhāni hontī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya **natthi saddhindriya**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Natthi saddhā**ti puṭṭho pana saddhindriyato saddhāya nānattaṃ sallakkhetvā paṭikkhipati. Sesesupi eseva nayo. Yathā pana yassa atthi mano, tassa manindriyampi atthi; evaṃ yassa saddhādayo atthi, tassa atthi saddhindriyādīnipīti dīpanatthaṃ **atthi mano atthi manindriya**ntiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva saddhiṃ suttasādhanenāti.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. Idāni dibbacakkhukathā nāma hoti. Tattha yesaṃ catutthajjhānadhammūpatthaddhaṃ maṃsacakkhumeva dibbacakkhu nāma hotīti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **maṃsacakkhu**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Puna ''maṃsacakkhu dibbacakkhu, dibbacakkhu maṃsacakkhū''ti puṭṭho taṃ mattameva taṃ na hotīti paṭikkhipati. **Yādisa**ntiādipucchāsupi ubhinnaṃ ekasabhāvābhāveneva paṭikkhipati.

Visayotiādīsu ubhinnampi rūpāyatanameva visayo. Maṃsacakkhu pana āpāthagatameva passati. Itaraṃ anāpāthagataṃ tiropabbatādigatampi. Dibbacakkhussa ca atisukhumampi rūpaṃ gocaro, na tādisaṃ itarassāti evametesaṃ ānubhāvagocarā asadisā.

Upādiṇṇaṃ hutvā anupādiṇṇaṃ hotīti puṭṭho yasmā maṃsacakkhu upādiṇṇaṃ, dibbacakkhu anupādiṇṇaṃ, na ca maṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchati, tasmā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yasmā ''maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno''ti vacanaṃ nissāya maṃsacakkhupaccayā dibbacakkhu uppajjati, tañca rūpāvacarikānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādoti icchati, tasmā paṭijānāti. **Kāmāvacaraṃ hutvā**ti puṭṭhopi yasmā na maṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchati, tasmā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho rūpāvacarajjhānapaccayena uppannattā rūpāvacaraṃ nāma jātanti paṭijānāti.

Rūpāvacaraṃ hutvā arūpāvacaranti puṭṭhopi tato paraṃ bhāvanāya arūpāvacarakkhaṇe rūpāvacaracittassa abhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho arūpāvacarikānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādo hutvā uppajjatīti laddhiyā paṭijānāti. Apariyāpannabhāvaṃ panassa na icchati, tasmā paṭikkhipatiyeva.

374. **Dibbacakkhuṃ dhammupatthaddha**nti kāmāvacaradhammena upatthambhitaṃ hutvā. Puna **dhammupatthaddha**nti lokuttaradhammena upatthaddhaṃ. **Dveva cakkhūnī**ti puṭṭho kiñcāpi dibbacakkhuno dhammupatthaddhassa paññācakkhubhāvaṃ na icchati, paññācakkhussa pana atthitāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho maṃsacakkhu dhammupatthaddhaṃ dibbacakkhu hotīti laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā.

8. Dibbasotakathāvaṇṇanā

375. Idāni dibbasotakathā nāma hoti. Tattha **ekaṃyeva sota**nti puṭṭho dvinnaṃ atthitāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā tadeva dhammupatthaddhaṃ dibbasotaṃ nāma hoti, tasmā paṭijānāti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Dibbasotakathāvaṇṇanā.

9. Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā

377. Idāni yathākammūpagatañāṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''iti dibbena cakkhunā visuddhena…pe… yathākammūpage satte pajānātī''ti (dī. ni. 1.246; paṭi. ma. 1.106) suttaṃ ayoniso gahetvā yathākammūpagatañāṇameva dibbacakkhunti laddhi, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **yathākammūpagatañca manasi karotī**ti puṭṭho ekacittassa ārammaṇadvayābhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho nānācittavasena paṭijānāti. Puna lesokāsaṃ adatvā **dvinnaṃ phassāna**nti puṭṭho paṭikkhipati. Iti yathā iminā yathākammūpagatapadena, evameva **ime vata bhonto**, **sattā**tiādipadehipi saddhiṃ yojanāsu attho veditabbo.

378. **Āyasmā sāriputto yathākammūpagataṃ ñāṇaṃ jānātī**ti idaṃ sakavādī yasmā thero appicchatāya abhiññāñāṇāni na vaḷañjetīti ekacce na jānanti, tāni panassa neva atthīti maññanti, tasmā taṃ ''dibbacakkhuno alābhī thero''ti maññamānaṃ pucchati. Teneva kāraṇena ''atthāyasmato sāriputtassa dibbacakkhū''ti parato puṭṭho paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, sabbaṃ taṃ therena anuppattanti paṭijānāti. Idānissa vikkhepaṃ karonto sakavādī **nanu āyasmā sāriputto**tiādimāha. Imañhi gāthaṃ thero vaḷañjanapaṇidhiyā eva abhāvena āha, na abhiññāñāṇassa abhāvena. Paravādī pana abhāvenevāti atthaṃ sallakkheti. Tasmā tassa laddhiyā therassa yathākammūpagatañāṇameva atthi, no dibbacakkhu. Tena vuttaṃ ''tena hi na vattabbaṃ yathākammūpagatañāṇaṃ dibbacakkhū''ti.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā.

10. Saṃvarakathāvaṇṇanā

379. Idāni saṃvarakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ tāvatiṃse deve upādāya tatuttari devesu yasmā te pañca verāni na samācaranti, tasmā saṃvaro atthīti laddhi, te sandhāya pucchā sakavādissa, verasamudācāraṃ apassato paṭiññā itarassa. Tato yasmā saṃvaro nāma saṃvaritabbe asaṃvare sati hoti, tasmā asaṃvarapucchā sakavādissa, devesu pāṇātipātādīnaṃ abhāvena paṭikkhepo itarassa.

Atthi manussesūtiādi saṃvare sati asaṃvarassa asaṃvare ca sati saṃvarassa pavattidassanatthaṃ vuttaṃ.

380. **Pāṇātipātā veramaṇī**ti ādipañhesu pāṇātipātādīnaṃ asamācaraṇavasena paṭiññā, pāṇātipātādīnaṃ natthitāya paṭikkhepo veditabbo. Paṭilomapañhā uttānatthāyeva.

Avasāne **natthi devesu saṃvaro**tipañhe pāṇātipātādīni katvā puna tato saṃvarābhāvaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Tato chalavasena yadi saṃvaro natthi, sabbe devā pāṇātipātinotiādipucchā paravādissa. Devānaṃ verasamudācārassa abhāvena paṭikkhepo sakavādissa. **Naheva**nti vacanamattaṃ gahetvā laddhipatiṭṭhāpanaṃ paravādissa. Evaṃ patiṭṭhitā pana laddhi appatiṭṭhitāva hotīti.

Saṃvarakathāvaṇṇanā.

11. Asaññakathāvaṇṇanā

381. Idāni asaññakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''saṅkhārapaccayā viññāṇa''nti vacanato vinā viññāṇena paṭisandhi nāma natthi. ''Saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavantī''ti vacanato asaññasattānampi cutipaṭisandhikkhaṇe saññā atthīti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato naṃ sakavādī ''kiṃ te taṃ ṭhānaṃ saññābhavo''tiādīhi codetuṃ **saññābhavo saññāgatī**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ tato parañca pāḷinayeneva veditabbanti.

Asaññakathāvaṇṇanā.

12. Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā

384. Idāni nevasaññānāsaññāyatanakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''nevasaññānāsaññāyatana''nti vacanato na vattabbaṃ ''tasmiṃ bhave saññā atthī''ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha sabbaṃ pāḷinayeneva veditabbanti.

Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā.

Tatiyo vaggo.

4. Catutthavaggo

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. Idāni gihissa arahāti kathā nāma hoti. Tattha yesaṃ yasakulaputtādīnaṃ gihibyañjane ṭhitānaṃ arahattappattiṃ disvā ‘‘gihi assa arahā’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa. Tattha **gihissā**ti yo gihisaṃyojanasampayuttatāya gihi, so arahaṃ assāti attho. Paravādī pana adhippāyaṃ asallakkhetvā gihibyañjanamattameva passanto paṭijānāti. Idānissa ‘‘gihi nāma gihisaṃyojanena hoti, na byañjanamattena. Yathāha bhagavā –

‘Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī;
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū’’ti. (dha. pa. 142);

Imaṃ nayaṃ dassetuṃ **atthi arahato**tiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ uttānatthamevāti.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā.

2. Upapattikathāvaṇṇanā

388. Idāni upapattikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘opapātiko hoti tatthaparinibbāyī’’tivacanāni (pu. pa. 35-40) ayoniso gahetvā suddhāvāsesu upapattiyā arahāti laddhi, ‘‘yesaṃ vā upahaccaparinibbāyī’’ti padaṃ parivattitvā ‘‘upapajjaparinibbāyī’’ti pariyāpuṇantānaṃ saha upapattiyā arahā hotīti laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha yasmā upapatticittaṃ nāma lokiyaṃ, tena sotāpannādayopi na honti, pageva arahā. Tasmāssa imaṃ nayaṃ dassetuṃ **saha upapattiyā sotāpanno**tiādi āraddhaṃ.

389. **Sāriputto**tiādi imesu mahātheresu ko ekopi saha upapattiyā arahā nāmāti codanatthaṃ vuttaṃ.

390. **Upapattesiyenā**ti paṭisandhicittena. Tañhi upapattiṃ esati gavesati, tasmā upapattesiyanti vuccati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Upapattikathāvaṇṇanā.

3. Anāsavakathāvaṇṇanā

391. Idāni anāsavakathā nāma hoti. Tattha ye dhammā anāsavassa arahato, sabbe te anāsavāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **arahato**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ anāsavā nāma maggādayo, kiṃ tassa teyeva uppajjantīti codanatthaṃ **maggo phala**ntiādi āraddhaṃ. **Cakkhu anāsava**nti puṭṭho tassa sāsavattā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho anāsavassetanti paṭijānāti.

392. Cīvarapañhe ekova dhammo anāsavo sāsavo ca hotīti lakkhaṇavirodhabhayā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho anāsavassa hutvā sāsavassa hotīti paṭijānāti. **Taññeva anāsava**nti pañhādvayepi eseva nayo. Sakavādī pana **taññevā**ti anuññātattā ‘‘maggo anāsavo hutvā’’tiādīhi codeti. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Anāsavakathāvaṇṇanā.

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. Idāni samannāgatakathā nāma hoti. Tattha dve samannāgamā paccuppannakkhaṇe samaṅgībhāvasamannāgamo ca rūpāvacarādīsu aññatarabhūmippattito paṭilābhasamannāgamo ca. So yāva adhigatavisesā na parihāyati, tāvadeva labbhati. Yesaṃ pana ṭhapetvā ime dve samannāgame añño upapattidhammavasena eko samannāgamo nāma hotīti laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ, tesaṃ pattidhammo nāma koci natthīti anubodhanatthaṃ **arahā catūhi phalehi samannāgato**ti pucchā sakavādissa, pattiṃ sandhāya paṭiññā itarassa. Athassa ‘‘yadi te arahā catūhi khandhehi viya catūhi phalehi samannāgato, evaṃ sante ye catūsu phalesu cattāro phassādayo, tehi te arahato samannāgatatā pāpuṇātī’’ti codanatthaṃ **arahā catūhi phassehī**tiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ paravādinā ekakkhaṇe catunnaṃ phassādīnaṃ abhāvā paṭikkhittaṃ. Anāgāmipañhādīsupi eseva nayo.

395. **Sotāpattiphalaṃ vītivatto**ti na paṭhamajjhānaṃ viya dutiyajjhānalābhī; puna anuppattiyā pana vītivattoti pucchati. **Sotāpattimagga**ntiādi yaṃ vītivatto, tenassa puna asamannāgamaṃ dassetuṃ āraddhaṃ.

396. **Tehi ca aparihīno**ti pañhe yasmā yathā paccanīkasamudācārena lokiyajjhānadhammā parihāyanti, na evaṃ lokuttarā. Maggena hi ye kilesā pahīyanti, phalena ca paṭippassambhanti, te tathā pahīnāva tathā paṭippassaddhāyeva ca honti, tasmā sakavādinā āmantāti paṭiññātaṃ. Svāyamattho parato ‘‘arahatā cattāro maggā paṭiladdhā’’tiādīsu pakāsitoyeva. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Samannāgatakathāvaṇṇanā.

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Arahā chahi upekkhāhī**ti kathāyapi imināva nayena attho veditabbo. Arahā hi chasu dvāresu upekkhānaṃ uppattibhabbatāya tāhi samannāgatoti vuccati, na ekakkhaṇe sabbāsaṃ uppattibhāvenāti.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā.

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. Idāni **bodhiyā buddho**tikathā nāma hoti. Tattha **bodhī**ti catumaggañāṇassāpi sabbaññutaññāṇassāpi adhivacanaṃ. Tasmā yesaṃ yathā odātena vaṇṇena odāto, sāmena vaṇṇena sāmo, evaṃ bodhiyā buddhoti laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃyeva; te sandhāya pucchā ca anuyogo ca sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa.

Atītāyāti pañhe tasmiṃ khaṇe abhāvato paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho paṭilābhaṃ sandhāya paṭijānāti. Puna kiccavasena puṭṭho kiccābhāvato paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yaṃ tena tāya karaṇīyaṃ kataṃ, tattha sammohābhāvaṃ paṭijānāti. Lesokāsaṃ pana adatvā **dukkhaṃ parijānātī**tiādinā nayena puṭṭho tassa kiccassa abhāvā paṭikkhipati.

Anāgatapañhe tasmiṃ khaṇe maggañāṇassa abhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho ‘‘agamā rājagahaṃ buddho’’ti (su. ni. 410) anāgatāya bodhiyā buddhabhāvaṃ maññamāno paṭijānāti. **Bodhikaraṇīyaṃ karotī**ti puṭṭho tasmiṃ khaṇe kiccābhāvena paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yadi na kareyya, buddhoti na vucceyya. Yasmā avassaṃ karissati, tasmā karotiyeva nāmāti paṭijānāti. Puna lesokāsaṃ adatvā puṭṭho paṭikkhipati. Paccuppannapañho saddhiṃ saṃsandanāya uttānatthova.

399. Tisso bodhiyo ekato katvā puṭṭho sabbaññutaññāṇaṃ sandhāya tīhipi buddhoti vattabbabhāvato paṭijānāti. Puna tīhiti puṭṭho sabbāsaṃ ekakkhaṇe abhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho atītānāgatapaccuppannassa sabbaññutaññāṇassa vasena paṭijānāti. Puna lesokāsaṃ adatvā satataṃ samitanti puṭṭho paṭikkhipati.

Na battabbaṃ bodhiyāti pucchā paravādissa, bodhiyā abhāvakkhaṇe abuddhabhāvāpattito paṭiññā sakavādissa. **Nanu bodhipaṭilābhā**ti pañhe pana yasmiṃ santāne bodhisaṅkhātaṃ maggañāṇaṃ uppannaṃ, tattha buddhoti sammutisabbhāvato paṭiññā tasseva. Tassa adhippāyaṃ ajānitvā hañcīti laddhiṭṭhapanā paravādissa. Idānissa asallakkhaṇaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **bodhipaṭilābhā buddhoti bodhiyā buddho**ti pucchā sakavādissa. Tassattho – ‘‘kiṃ te yasmā bodhipaṭilābhā buddho, tasmā bodhiyā buddho’’ti. Itaro ‘‘bodhipaṭilābho nāma bodhiyā uppajjitvā niruddhāyapi santāne uppannabhāvoyeva. Bodhi nāma maggakkhaṇe ñāṇa’’nti imaṃ vibhāgaṃ asallakkhentova puna paṭijānāti. Tato sakavādinā **bodhipaṭilābhā bodhī**ti puṭṭho vacanokāsaṃ alabhanto paṭikkhipatīti.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā.

Iti imā tissopi kathā uttarāpathakānaṃyeva.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

400. Idāni lakkhaṇakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavantī’’ti (dī. ni. 1.258) imaṃ suttaṃ ayoniso gahetvā lakkhaṇasamannāgato bodhisattova hotīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Cakkavattisattoti pañhesu yasmā cakkavattī sattopi ca bodhisattopi, tasmā abodhisattaṃ sandhāya paṭikkhipati. Bodhisattaṃ sandhāya paṭijānāti.

402. **Dvattiṃsimānī**tisuttaṃ bodhisattameva sandhāya vuttaṃ. So hi pacchime bhave buddho hoti, itaresu cakkavattī, tasmā ābhatampi anābhatasadisamevāti.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā.

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. Idāni niyāmokkantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ghaṭikārasutte jotipālassa pabbajjaṃ sandhāya ‘‘bodhisatto kassapabhagavato pāvacane okkantaniyāmo caritabrahmacariyo’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya **bodhisatto**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā itarassa. Tato yasmā niyāmoti vā brahmacariyanti vā ariyamaggassa nāmaṃ, bodhisattānañca ṭhapetvā pāramīpūraṇaṃ aññā niyāmokkanti nāma natthi. Yadi bhaveyya, bodhisatto sotāpanno sāvako bhaveyya. Na cetamevaṃ. Kevalañhi naṃ buddhā attano ñāṇabale ṭhatvā – ‘‘ayaṃ buddho bhavissatī’’ti byākaronti, tasmā puna **bodhisatto**ti anuyogo sakavādissa. Pacchimabhavaṃ sandhāya paṭikkhepo itarassa. Dutiyapañhe jotipālakālaṃ sandhāya paṭiññā tasseva. **Sāvako hutvā**tiādīsupi eseva nayo. **Anussaviyo**ti anussavena paṭividdhadhammo. Pacchimabhavaṃ sandhāya paṭikkhipitvā jotipālakāle anussavaṃ sandhāya paṭijānāti.

404. **Aññaṃ satthāra**ntiāḷārañca rāmaputtañca sandhāya vuttaṃ. **Āyasmā ānando**tiādi ‘‘okkantaniyāmāva sāvakā honti, na itare okkantaniyāmā evarūpā hontī’’ti dassetuṃ vuttaṃ.

Sāvako jātiṃ vītivattoti yāya jātiyā sāvako, taṃ vītivatto aññasmiṃ bhave asāvako hotīti pucchati. Itaro sotāpannādīnaṃ sotāpannādisāvakabhāvato paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā.

9. Aparāpi samannāgatakathāvaṇṇanā

406. Idāni aparāpi samannāgatakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘catutthamaggaṭṭho puggalo pattidhammavasena tīhi phalehi samannāgato’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā catūhi phalehi samannāgatakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Aparāpi samannāgatakathāvaṇṇanā.

10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. Idāni saṃyojanappahānakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘nippariyāyeneva sabbasaṃyojanappahānaṃ arahatta’’nti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **sabbe saṃyojanā**ti puṭṭho heṭṭhā vuttamaggattayena pahīne sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho tena maggena appahīnassa abhāvā paṭijānāti. **Sakkāyadiṭṭhi**ādīsupi paṭhamamaggena pahīnabhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, catutthamaggena anavasesappahānaṃ sandhāya paṭijānāti. Eseva nayo sabbatthāti.

Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā.

Catuttho vaggo.

5. Pañcamavaggo

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Idāni vimuttikathā nāma hoti. Tattha vipassanā, maggo, phalaṃ, paccavekkhaṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ vimuttiñāṇanti nāmaṃ. Tesu vipassanāñāṇaṃ niccanimittādīhi vimuttattā, tadaṅgavimuttibhāvena vā vimuttattā vimuttiñāṇaṃ. Maggo samucchedavimutti, phalaṃ paṭippassaddhivimutti, paccavekkhaṇañāṇaṃ pana vimuttiṃ jānātīti **vimuttiñāṇaṃ**. Evaṃ catubbidhe vimuttiñāṇe nippariyāyena phalañāṇameva vimutti. Sesāni ‘‘vimuttānī’’ti vā ‘‘avimuttānī’’ti vā na vattabbāni. Tasmā ‘‘idaṃ nāma vimuttiñāṇaṃ vimutta’’nti avatvā aviseseneva ‘‘vimuttiñāṇaṃ vimutta’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna **yaṃkiñcī**ti puṭṭho paccavekkhaṇādīni sandhāya paṭikkhipati. **Paṭipannassā**ti puṭṭho maggañāṇassa anāsavataṃ sandhāya paṭijānāti. Yasmā pana taṃ sotāpannassa phale ṭhitassa ñāṇaṃ na hoti, tasmā vimuttaṃ nāma na hotīti codanatthaṃ puna sakavādī **sotāpannassā**tiādimāha. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo.

Vimuttikathāvaṇṇanā.

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. Idāni asekhakathā nāma hoti. Tattha yasmā ānandattherādayo sekhā ‘‘uḷāro bhagavā’’tiādinā nayena asekhe jānanti, tasmā ‘‘sekhassa asekhañāṇaṃ atthī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Jānāti passatī**ti idaṃ attanā adhigatassa jānanavasena vuttaṃ. **Gotrabhuno**tiādi heṭṭhimāya bhūmiyaṃ ṭhitassa uparūpariñāṇassa abhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Nanu āyasmā ānando sekho ‘‘uḷāro bhagavā’’ti jānātī**ti paravādī asekhe bhagavati pavattattā taṃ asekhañāṇanti icchati, na panetaṃ asekhaṃ. Tasmā evaṃ patiṭṭhāpitāpi laddhi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇanā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. Idāni viparītakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yvāyaṃ pathavīkasiṇe pathavīsaññī samāpajjati, tassa taṃ ñāṇaṃ viparītañāṇa’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Pathaviṃ nissāya uppannanimittañhi na pathavīyeva, tatra cāyaṃ pathavīsaññī. Tasmā viparītañāṇanti ayametassa adhippāyo. Tato sakavādī ‘‘lakkhaṇapathavīpi sasambhārapathavīpi nimittapathavīpi pathavīdevatāpi sabbā pathavīyeva, tāsu pathavīti ñāṇaṃ viparītaṃ na hoti. Anicce niccantiādivipariyeso pana viparītañāṇaṃ nāma. Kiṃ te idaṃ etesu aññatara’’nti codetuṃ **anicce nicca**ntiādimāha. Itaro vipallāsalakkhaṇābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, pathavīnimittaṃ sandhāya paṭijānāti.

Kusalanti sekkhaputhujjanānaṃ ñāṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Atthi arahato**ti pañhesupi vipallāsalakkhaṇābhāvena paṭikkhipati. Pathavīnimittaṃ sandhāya paṭijānāti. **Sabbeva pathavī**ti sabbaṃ taṃ pathavīkasiṇaṃ lakkhaṇapathavīyeva hotīti pucchati. Sakavādī tathā abhāvato paṭikkhipati. **Nanu pathavī atthi, atthi ca koci pathaviṃ pathavito samāpajjatī**ti pucchā sakavādissa. Tassattho – nanu nimittapathavī atthi, atthi ca koci taṃ pathaviṃ pathavitoyeva samāpajjati, na āpato vā tejato vāti. **Pathavī**

atthītiādi ‘‘yadi yaṃ yathā atthi, taṃ tathā samāpajjantassa ñāṇaṃ viparītaṃ hoti, nibbānaṃ atthi, tampi samāpajjantassa sabbavipariyesasamugghātanaṃ maggañāṇampi te viparītaṃ hotū’’ti dassanatthaṃ vuttanti.

Viparītakathāvaṇṇanā.

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. Idāni niyāmakathā nāma hoti. Tattha yo puggalo sammattaniyāmaṃ okkamissati, taṃ ‘‘bhabbo esa dhammaṃ abhisametu’’nti yasmā bhagavā jānāti, tasmā ‘‘aniyatassa puthujjanasseva sato puggalassa niyāmagamanāya ñāṇaṃ atthī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **aniyatassā**ti pucchā sakavādissa. Tattha **niyāmagamanāyā**ti niyāmo vuccati maggo, maggagamanāya maggokkamanāyāti attho. Yaṃ panassa ñāṇaṃ disvā bhagavā ‘‘bhabbo aya’’nti jānāti, taṃ sandhāya paṭiññā paravādissa.

Athassa sakavādī ayuttavāditaṃ dīpetuṃ **niyatassā**ti viparītānuyogamāha. Tattha paṭhamapañhe maggena niyatassa aniyāmagamanāya ñāṇaṃ nāma natthīti paṭikkhipati. Dutiye natthibhāvena paṭijānāti. Tatiye aniyatassa natthīti puṭṭhattā laddhivirodhena paṭikkhipati. Puna paṭhamapañhameva catutthaṃ katvā niyatassa niyāmagamanādivasena tayo pañhā katā. Tesu paṭhame yasmā ādimaggena niyatassa puna tadatthāya ñāṇaṃ natthi, tasmā paṭikkhipati. Dutiye natthibhāveneva paṭijānāti. Tatiye laddhivirodheneva paṭikkhipati. Puna paṭhamapañhaṃ aṭṭhamaṃ katvā aniyatassa aniyāmagamanādivasena tayo pañhā katā. Tesaṃ attho vuttanayeneva veditabbo. Puna paṭhamapañhameva dvādasamaṃ katvā taṃmūlakā **atthi niyāmo**tiādayo pañhā katā. Tattha yasmā niyāmagamanāya ñāṇaṃ nāma maggañāṇameva hoti, tasmā taṃ sandhāya **atthi niyāmo**ti vuttaṃ. Itaro pana niyāmoti vutte paṭikkhipati, ñāṇanti vutte paṭijānāti. **Satipaṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. Paccanīkaṃ uttānatthameva. **Gotrabhuno**tiādi yena yaṃ appattaṃ, tassa taṃ natthīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Bhagavā jānātī**ti attano ñāṇabalena jānāti, na tassa niyāmagamanañāṇasabbhāvato. Tasmā iminā kāraṇena patiṭṭhitāpissa laddhi appatiṭṭhitāyevāti.

Niyāmakathāvaṇṇanā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. Idāni paṭisambhidākathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘yaṃkiñci ariyānaṃ ñāṇaṃ, sabbaṃ lokuttaramevā’’ti gahetvā ‘‘sabbaṃ ñāṇaṃ paṭisambhidā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sammutiñāṇa**pañhesu pathavīkasiṇasammutiyaṃ samāpattiñāṇaṃ sandhāya paṭikkhipati, niruttiñāṇaṃ sandhāya paṭijānāti. Ye keci sammutinti pañhe puthujjane sandhāya paṭikkhipati. Cetopariyāyapañhesu puthujjanassa ñāṇaṃ sandhāya paṭikkhipati, ariyassa ñāṇaṃ sandhāya paṭijānāti. **Sabbā paññā**tipañhesu kasiṇasamāpattipañhaṃ sandhāya paṭikkhipati, lokuttaraṃ sandhāya paṭijānāti. **Pathavīkasiṇasamāpatti**ntiādi ‘‘yā etesu ettakesu ṭhānesu paññā, kiṃ sabbā sā paṭisambhidā’’ti pucchanatthaṃ vuttaṃ. **Tena hi sabbaṃ ñāṇa**nti yasmā sabbā lokuttarapaññā paṭisambhidā, tasmā sabbanti vacanaṃ sāmaññaphalena saddhiṃ patiṭṭhāpetīti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā.

6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā

434-435. Idāni sammutiñāṇakathā nāma hoti. Tattha sammutisaccaṃ paramatthasaccanti dve saccāni. Ye pana evaṃ vibhāgaṃ akatvā saccanti vacanasāmaññena sammutiñāṇampi ‘‘saccārammaṇamevā’’ti vadanti, seyyathāpi andhakā; te ayuttavādinoti tesaṃ vādavisodhanatthaṃ ayaṃ kathā āraddhā. Tattha **na vattabba**nti pucchā paravādissa, paramatthasaccaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Sammutisaccamhī**ti sammutiṃ anupaviṭṭhe saccamhi. Paccatte vā bhummavacanaṃ, sammutisaccanti attho. **Sammutiñāṇaṃ saccārammaṇaññevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato naṃ ‘‘yadi taṃ avisesena saccārammaṇaññeva, tena ñāṇena dukkhapariññādīni kareyyā’’ti codetuṃ **tena ñāṇenā**tiādimāha.

Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā.

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. Idāni cittārammaṇakathā nāma hoti. Tattha cetopariyāye ñāṇanti vacanamattameva gahetvā ‘‘taṃ ñāṇaṃ cittārammaṇamevā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Athassa ‘‘yo sarāgādivasena cittaṃ jānāti, tassa rāgādayopi ārammaṇā honti, tasmā na vattabbaṃ taṃ cittārammaṇaññevā’’ti codanatthaṃ **nanu atthi kocī**tiādi āraddhaṃ. **Phassārammaṇe**ti phassasaṅkhāte ārammaṇe. **Vedanārammaṇe**tiādīsupi eseva nayo. Puna **phassārammaṇe ñāṇaṃ na vattabba**nti puṭṭho phassassa phusanalakkhaṇaṃ manasikaroto phassovārammaṇaṃ hotīti paṭijānāti. **Kiṃ panetaṃ phassapariyāye ñāṇa**nti puṭṭho pana tādisassa suttapadassa abhāvā paṭikkhipati. Vedanādīsupi eseva nayo. Idāni yaṃ nissāya laddhi, tadeva dassetvā laddhiṃ patiṭṭhāpetuṃ **nanu cetopariyāye ñāṇa**ntiādimāha. Sā panesā vacanamattābhinivesena patiṭṭhāpitāpi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā.

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. Idāni anāgatañāṇakathā nāma hoti. Tattha anāgataṃ nāma antarampi atthi, anantarampi. Tesu anantare ekanteneva ñāṇaṃ natthi. Yathā ca anantare, tathā ekavīthiekajavanapariyāpannepi. Tattha ye sabbasmimpi anāgate ñāṇaṃ icchanti, seyyathāpi andhakā; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yaṃ te anāgate ñāṇaṃ, kiṃ tena anantaraṃ anāgataṃ mūlādivasena jānātī’’ti codetuṃ **anāgataṃ mūlato**tiādimāha. Tattha **mūlato**tiādīni sabbāni kāraṇavevacanāneva. Kāraṇañhi yaṃ attano phalaṃ karoti, taṃ tattha mūlayati patiṭṭhātīti **mūlaṃ**. Tato ca taṃ hinoti pavattayatīti **hetu**. Tadeva taṃ nideti ‘‘handa naṃ gaṇhathā’’ti. Niyyāteti viyāti **nidānaṃ**. Tato taṃ sambhavatīti **sambhavo**. Pabhavatīti **pabhavo**. Tattha ca taṃ samuṭṭhāti, taṃ vā naṃ samuṭṭhāpetīti **samuṭṭhānaṃ**. Tadeva naṃ āharatīti **āhāro**. Tañcassa apariccajitabbaṭṭhena **ārammaṇaṃ**. Tadeva cetaṃ paṭicca etīti **paccayo**. Tato naṃ samudetīti **samudayo**ti vuccati. Yasmā pana anantaraṃ cittaṃ etehākārehi na sakkā jānituṃ, tasmā **na heva**nti paṭikkhipati. **Anāgataṃ hetupaccayata**nti yā anantarānāgate citte hetupaccayatā, taṃ jānāti. Ye tattha dhammā hetupaccayā honti, te jānātīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Gotrabhuno**tiādi yasmiṃ anāgate ñāṇaṃ na uppajjati, taṃ sarūpato dassetuṃ vuttaṃ. **Pāṭaliputtassā**ti suttaṃ yasmiṃ anāgate ñāṇaṃ uppajjati, taṃ dassetuṃ āhaṭaṃ. Yasmā panetaṃ na sabbasmiṃ anāgate ñāṇassa sādhakaṃ; tasmā anāhaṭamevāti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. Idāni paṭuppannañāṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sabbasaṅkhāresu aniccato diṭṭhesu tampi ñāṇaṃ aniccato diṭṭhaṃ hotī’’ti vacanaṃ nissāya ‘‘avisesena sabbasmiṃ paccuppanne ñāṇaṃ atthī’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **paṭuppanne**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi avisesena paṭuppanne ñāṇaṃ atthi, khaṇapaccuppannepi tena bhavitabbaṃ. Evaṃ sante dvinnaṃ ñāṇānaṃ ekato abhāvā teneva ñāṇena taṃ jānitabbaṃ hotī’’ti codanatthaṃ **tenā**ti anuyogo sakavādissa. Tattha paṭhamapañhe teneva taṃ jānituṃ na sakkāti paṭikkhepo itarassa. Dutiyapañhe santatiṃ sandhāya paṭiññā tasseva. Paṭipāṭito bhaṅgaṃ passanto bhaṅgānupassaneneva bhaṅgānupassanāñāṇaṃ passatīti adhippāyo. **Tena ñāṇena taṃ ñāṇaṃ jānātī**tiādīsupi eseva nayo. **Tena phassena taṃ phassa**ntiādīnissa lesokāsanivāraṇatthaṃ vuttāni. Yaṃ panetena laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ **nanu sabbasaṅkhāre**tiādi vuttaṃ. Tattha nayato taṃ ñāṇaṃ diṭṭhaṃ hoti, na ārammaṇatoti adhippāyena paṭiññā sakavādissa. Tasmā evaṃ patiṭṭhitāpissa laddhi appatiṭṭhitāva hoti.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā.

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. Idāni phale ñāṇakathā nāma hoti. Tattha ‘‘buddhāpi sattānaṃ ariyaphalappattiyā dhammaṃ desenti sāvakāpi, iti iminā sāmaññena buddhānaṃ viya sāvakānampi tena tena sattena pattabbe phale ñāṇaṃ atthī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **sāvakassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yadi sāvakassa phale ñāṇaṃ atthi, yathā buddhā samānepi sotāpattiphale attano ñāṇabalena 'ayaṃ ekabījī, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ sattakkhattuparamo'ti phalassakataṃ paññapenti, kiṃ te evaṃ sāvakopī''ti codetuṃ **sāvako phalassa kataṃ paññapetī**ti āha. Itaro paṭikkhipati.

Atthi sāvakassa phalaparopariyattītiādi phale ñāṇassa atthitāya paccayapucchanatthaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – buddhānaṃ ''idaṃ phalaṃ paraṃ, idaṃ opara''nti evaṃ phalānaṃ uccāvacabhāvajānanasaṅkhātā phale paropariyatti nāma atthi. Tathā indriyapuggalaparopariyattiyo, tāsaṃ atthitāya tassa tassa puggalassa tesaṃ tesaṃ indriyānaṃ vasena taṃ taṃ phalaṃ jānanti, kiṃ te sāvakassāpi etā paropariyattiyo atthīti.

Atthi sāvakassa khandhapaññattītiādīnipi ''yadi te sāvakassa buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi, imā hi pissa paññattīhi bhavitabbaṃ. Kimassa tā atthi, sakkoti so etā paññattiyo attano balena jānituṃ vā paññapetuṃ vā''ti codanatthaṃ vuttāni. **Sāvako jino**tiādi ''yadi sāvakassa buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi, evaṃ sante sveva jino''ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Sāvako anuppannassā**ti pañhepi ayameva nayo. **Aññāṇī**ti pañhe avijjāsaṅkhātassa aññāṇassa vihatattā paṭikkhitto, na panassa buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi. Tasmā appatiṭṭhitova paravādīvādoti.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā.

Pañcamo vaggo.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

6. Chaṭṭhavaggo

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. Idāni niyāmakathā nāma hoti. Tattha **niyāmo**ti ''bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta''nti (pu. pa. 13) vacanato ariyamaggo vuccati. Yasmā pana tasmiṃ uppajjitvā niruddhepi puggalo aniyato nāma na hoti, tasmā ''so niyāmo niccaṭṭhena asaṅkhato''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato ''yadi so asaṅkhato, evarūpena tena bhavitabba''nti dīpento **nibbāna**ntiādimāha. Saṃsandanapucchā uttānatthāyeva.

Atthi kecītiādi niyāmassa saṅkhatabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. **Maggo asaṅkhato**tipañhe tassa uppādanirodhabhāvato paṭikkhipatīti. **Niyāmo saṅkhato**tipañhe niruddhepi magge niyāmassa atthitaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sotāpattiniyāmo**tiādipañhesupi anulomato ca paṭilomato ca imināva nayena attho veditabbo. **Pañca asaṅkhatānī**ti puṭṭho pañcannaṃ asaṅkhatānaṃ āgataṭṭhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho catunnaṃ sammattaniyāmānaṃ niyāmavacanato nibbānassa ca asaṅkhatabhāvato paṭijānāti. Micchattaniyāmapañho niyāmavacanamattena asaṅkhatatāya ayuttabhāvadīpanatthaṃ vuttoti.

Niyāmakathāvaṇṇanā.

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

448. Idāni paṭiccasamuppādakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ nidānavagge ''uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā''tiādivacanato (saṃ. ni. 2.20) ''paṭiccasamuppādo asaṅkhato''ti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānañca mahisāsakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

449. **Avijjā asaṅkhatā**ti ādayo pañhā avijjādīnaṃyeva paṭiccasamuppādabhāvadassanatthaṃ vuttā. Yena panatthena tattha ekekaṃ aṅgaṃ ''paṭiccasamuppādo''ti vuccati, so paṭiccasamuppādavibhaṅge vuttoyeva.

451. **Avijjāpaccayā saṅkhārāti yā tattha dhammaṭṭhitatā**tiādi yena suttena laddhi patiṭṭhāpitā, tasseva atthadassanena laddhibhindanatthaṃ vuttaṃ. Ayañhettha attho – yā ayaṃ heṭṭhā ''ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā''ti vuttā na sā aññatra avijjādīhi visuṃ ekā atthi. Avijjādīnaṃ pana paccayānaṃyevetaṃ nāmaṃ. Uppannepi hi tathāgate anuppannepi avijjāto saṅkhārā sambhavanti, saṅkhārādīhi ca viññāṇādīni, tasmā ''avijjāpaccayā saṅkhārā''ti yā etasmiṃ pade saṅkhāradhammānaṃ kāraṇaṭṭhena ṭhitatāti dhammaṭṭhitatā. Tesaṃyeva ca dhammānaṃ kāraṇaṭṭheneva niyāmatāti dhammaniyāmatāti avijjā vuccati. Sā ca asaṅkhatā, nibbānañca asaṅkhatanti pucchati. Paravādī laddhivasena paṭijānitvā puna **dve asaṅkhatānī**ti puṭṭho suttābhāvena paṭikkhipitvā laddhivaseneva paṭijānāti. Sesapadesupi eseva nayo. Heṭṭhā vuttasadisaṃ pana tattha vuttanayeneva veditabbanti.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā.

3. Saccakathāvaṇṇanā

452-454. Idāni saccakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathānī''ti (saṃ. ni. 5.1090) suttaṃ nissāya ''cattāri saccāni niccāni asaṅkhatānī''ti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Ayañhissa adhippāyo – dukkhasamudayamaggesu vatthusaccaṃ saṅkhataṃ, lakkhaṇasaccaṃ asaṅkhataṃ. Nirodhe vatthusaccaṃ nāma natthi asaṅkhatameva tanti. Tasmā **āmantā**ti āha. Taṃ panassa laddhimattameva. So hi dukkhaṃ vatthusaccaṃ icchati, tathā samudayaṃ maggañca. Yāni pana nesaṃ bādhanapabhavaniyyānikalakkhaṇāni, tāni lakkhaṇasaccaṃ nāmāti, na ca bādhanalakkhaṇādīhi aññāni dukkhādīni nāma atthīti. **Tāṇānī**tiādīsu adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Dukkhasaccanti pañhe laddhivasena lakkhaṇaṃ sandhāya paṭijānāti. **Dukkha**nti pañhe vatthuṃ sandhāya paṭikkhipati. Ito paraṃ suddhikapañhā ca saṃsandanapañhā ca sabbe pāḷianusāreneva veditabbā. Avasāne laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ āhaṭasuttaṃ atthassa micchā gahitattā anāhaṭasadisamevāti.

Saccakathāvaṇṇanā.

4. Āruppakathāvaṇṇanā

455-456. Idāni āruppakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''cattāro āruppā āneñjā''ti vacanaṃ nissāya ''sabbepi te dhammā asaṅkhatā''ti laddhi, te sandhāya **ākāsānañcāyatana**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti. Sādhakasuttampi atthaṃ ajānitvā āhaṭattā anāhaṭasadisamevāti.

Āruppakathāvaṇṇanā.

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. Idāni nirodhasamāpattikathā nāma hoti. Tattha **nirodhasamāpattī**ti catunnaṃ khandhānaṃ appavatti. Yasmā pana sā kariyamānā kariyati, samāpajjiyamānā samāpajjiyati, tasmā nipphannāti vuccati. Saṅkhatāsaṅkhatalakkhaṇānaṃ pana abhāvena na vattabbā ''saṅkhatāti vā asaṅkhatā''ti vā. Tattha yesaṃ ''yasmā saṅkhatā na hoti, tasmā asaṅkhatā''ti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva uttarāpathakānañca; te sandhāya **nirodhasamāpattī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Uppādentī**tiādi samāpajjanapaṭilābhavaseneva vuttaṃ. Yathā pana rūpādayo asaṅkhatadhamme uppādenti; na tathā taṃ keci uppādenti nāma. **Nirodhā vodānaṃ vuṭṭhāna**nti phalasamāpatti veditabbā. Asaṅkhatā pana taṃ natthiyeva, tasmā paṭikkhipati. **Tena hī**ti yasmā saṅkhatā na hoti, tasmā asaṅkhatāti laddhi. Idaṃ pana asaṅkhatabhāve kāraṇaṃ na hotīti vuttampi avuttasadisamevāti.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā.

6. Ākāsakathāvaṇṇanā

460-462. Idāni ākāsakathā nāma hoti. Tattha tividho ākāso – paricchedākāso, kasiṇugghāṭimākāso, ajaṭākāso. ‘‘Tucchākāso’’tipi tasseva nāmaṃ. Tesu paricchedākāso saṅkhato, itare **dve** paññattimattā. Yesaṃ pana ‘‘duvidhopi yasmā saṅkhato na hoti, tasmā asaṅkhato’’ti laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ mahisāsakānañca; te sandhāya **ākāso**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Ākāsakathāvaṇṇanā.

7. Ākāso sanidassanotikathāvaṇṇanā

463-464. Idāni ākāso sanidassanotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ tāḷacchiddādīsu ñāṇappavattiṃ nissāya ‘‘sabbopi ajaṭākāso sanidassano’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **ākāso sanidassano**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi sanidassano, evaṃvidho bhaveyyā’’ti codanatthaṃ **rūpanti**ādi vuttaṃ. **Cakkhuñca paṭiccā**tipañhesu evarūpassa suttassa abhāvena paṭikkhipitvā tulantarikādīnaṃ upaladdhiṃ nissāya paṭijānāti. **Dvinnaṃ rukkhānaṃ antara**nti ettha rukkharūpaṃ cakkhunā disvā antare rūpābhāvato ākāsanti manodvāraviññāṇaṃ uppajjati, na cakkhuviññāṇaṃ. Sesesupi eseva nayo. Tasmā asādhakametanti.

Ākāso sanidassanotikathāvaṇṇanā.

10. Pathavīdhātusanidassanātiādikathāvaṇṇanā

465-470. Idāni pathavīdhātu sanidassanātiādikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ pāsāṇaudakajālarukkhacalanānañceva pañcindriyapatiṭṭhokāsānañca vaṇṇāyatanaṃ kāyaviññattikāle hatthapādādirūpañca disvā ‘‘pathavīdhātuādayo sanidassanā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya sabbakathāsu ādipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ sabbattha pāḷianusārena ceva heṭṭhā vuttanayena ca veditabbanti. **Pathavīdhātu sanidassanā**ti ādiṃ katvā **kāyakammaṃ sanidassana**nti pariyosānakathā niṭṭhitā.

Chaṭṭho vaggo.

7. Sattamavaggo

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. Idāni saṅgahitakathā nāma hoti. Tattha yasmā dāmādīhi balibaddādayo viya keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā nāma natthi, tasmā ‘‘natthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā, evaṃ sante ekavidhena rūpasaṅgahotiādi niratthaka’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikānañceva siddhatthikānañca; te sandhāya aññenatthena saṅgahabhāvaṃ dassetuṃ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Idāni yenatthena saṅgaho labbhati, taṃ dassetuṃ **nanu atthi keci dhammā**tiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yā panesā paravādinā laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ **yathā dāmena vā**tiādikā upamā āhaṭā, sakavādinā taṃ anabhinanditvā appaṭikkositvā ‘‘hañci dāmena vā’’ti tassa laddhi bhinnāti veditabbā. Ayañhettha attho – yadi te dāmādīhi balibaddādayo saṅgahitā nāma, atthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitāti.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. Idāni sampayuttakathā nāma hoti. Tattha yasmā tilamhi telaṃ viya na vedanādayo saññādīsu anupaviṭṭhā, tasmā ‘‘natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā, evaṃ sante ñāṇasampayuttantiādi niratthakaṃ hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikānaññeva; te sandhāya aññenevatthena sampayuttataṃ dassetuṃ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yo panesa paravādinā ‘‘yathā tilamhi tela’’ntiādiko upamāpañho āhaṭo, so yasmā vedanāsaññānaṃ viya tilatelānaṃ lakkhaṇato nānattavavatthānaṃ natthi. Sabbesupi hi tilaaṭṭhitacesu tiloti vohāramattaṃ, teneva tilaṃ nibbattetvā gahite purimasaṇṭhānena tilo nāma na paññāyati, tasmā anāhaṭasadisova hotīti.

Sampayuttakathāvaṇṇanā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. Idāni cetasikakathā nāma hoti. Tattha yasmā phassikādayo nāma natthi, tasmā ‘‘cetasikenāpi na bhavitabbaṃ, iti natthi cetasiko dhammo’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sahajāto**ti sampayuttasahajātaṃ sandhāya vuttaṃ. **Phassikā**ti tādisaṃ vohāraṃ apassantassa pucchā paravādissa. Kiṃ vohārena, yathā cittanissitakoti cetasiko, evaṃ sopi phassanissitattā phassikoti vutte doso natthīti paṭiññā sakavādissa. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Cetasikakathāvaṇṇanā.

4. Dānakathāvaṇṇanā

478. Idāni dānakathā nāma hoti. Tattha dānaṃ nāma tividhaṃ – cāgacetanāpi, viratipi, deyyadhammopi. ‘‘Saddhā hiriyaṃ kusalañca dāna’’nti (a. ni. 8.30) āgataṭṭhāne cāgacetanā dānaṃ. ‘‘Abhayaṃ detī’’ti (a. ni. 8.39) āgataṭṭhāne virati. ‘‘Dānaṃ deti annaṃ pāna’’nti āgataṭṭhāne deyyadhammo. Tattha cāgacetanā ‘‘deti vā deyyadhammaṃ, denti vā etāya deyyadhamma’’nti dānaṃ. Virati avakhaṇḍanaṭṭhena lavanaṭṭhena vā dānaṃ. Sā hi uppajjamānā bhayabheravādisaṅkhātaṃ dussīlyacetanaṃ dāti khaṇḍeti lunāti vāti dānaṃ. Deyyadhammo diyyatīti dānaṃ. Evametaṃ tividhampi atthato cetasiko ceva dhammo deyyadhammo cāti duvidhaṃ hoti. Tattha yesaṃ ‘‘cetasikova dhammo dānaṃ, na deyyadhammo’’ti laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikānaṃ; te sandhāya **cetasiko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ deyyadhammavasena codetuṃ **labbhā**ti pucchā sakavādissa, annādīni viya so na sakkā dātunti paṭikkhepo itarassa. Puna daḷhaṃ katvā puṭṭhe ‘‘abhayaṃ detī’’ti suttavasena paṭiññā tasseva. Phassapañhādīsu pana phassaṃ detītiādivohāraṃ apassanto paṭikkhipateva.

479. **Aniṭṭhaphala**ntiādi acetasikassa dhammassa dānabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. Na hi acetasiko annādidhammo āyatiṃ vipākaṃ deti, iṭṭhaphalabhāvaniyamanatthaṃ panetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ayampi hettha adhippāyo – yadi acetasiko annādidhammo dānaṃ bhaveyya, hitacittena aniṭṭhaṃ akantaṃ bhesajjaṃ dentassa nimbabījādīhi viya nimbādayo aniṭṭhameva phalaṃ nibbatteyya. Yasmā panettha hitapharaṇacāgacetanā dānaṃ, tasmā aniṭṭhepi deyyadhamme dānaṃ iṭṭhaphalameva hotīti.

Evaṃ paravādinā cetasikadhammassa dānabhāve patiṭṭhāpite sakavādī itarena pariyāyena deyyadhammassa dānabhāvaṃ sādhetuṃ **dānaṃ iṭṭhaphalaṃ vuttaṃ bhagavatā**tiādimāha. Paravādī pana cīvarādīnaṃ iṭṭhavipākataṃ apassanto paṭikkhipati. Suttasādhanaṃ paravādīvādepi yujjati sakavādīvādepi, na pana ekenatthena. Deyyadhammo iṭṭhaphaloti iṭṭhaphalabhāvamattameva paṭikkhittaṃ. Tasmā **tena hi na vattabba**nti iṭṭhaphalabhāveneva na vattabbatā yujjati. Dātabbaṭṭhena pana deyyadhammo dānameva. Dinnañhi dānānaṃ saṅkarabhāvamocanatthameva ayaṃ kathāti.

Dānakathāvaṇṇanā.

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

483. Idāni paribhogamayapuññakathā nāma hoti. Tattha ‘‘tesaṃ divā ca ratto ca, sadā puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 1.47) ca ‘‘yassa bhikkhave, bhikkhu cīvaraṃ paribhuñjamāno’’ti (a. ni. 4.51) ca evamādīni suttāni ayoniso gahetvā yesaṃ paribhogamayaṃ nāma puññaṃ atthī’’ti laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikasammitiyānaṃ;

te sandhāya **paribhogamaya**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘puññaṃ nāma phassādayo kusalā dhammā, na tato paraṃ, tasmā phassādīhi te vaḍḍhitabba’’nti codetuṃ **paribhogamayo phasso**tiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ itarena tesaṃ avaḍḍhanato paṭikkhittaṃ. **Latāviyā**tiādīni ‘‘kiriyāya vā bhāvanāya vā vināpi yathā latādīni sayameva vaḍḍhanti, kiṃ te evaṃ vaḍḍhantī’’ti codanatthaṃ vuttāni. Tathā panassa avaḍḍhanato **na hevā**ti paṭikkhittaṃ.

484. **Na samannāharatī**ti pañhe paṭiggāhakānaṃ paribhogena purimacetanā vaḍḍhati, evaṃ taṃ hoti puññanti laddhivasena paṭijānāti. Tato **anāvaṭṭentassā**tiādīhi puṭṭho dāyakassa cāgacetanaṃ sandhāya paṭikkhipati. Tattha **anāvaṭṭentassā**ti dānacetanāya purecārikena āvajjanena bhavaṅgaṃ anāvaṭṭentassa aparivaṭṭentassa. **Anābhogassā**ti nirābhogassa. **Asamannāharantassā**ti na samannāharantassa. Āvajjanañhi bhavaṅgaṃ vicchinditvā attano gatamagge uppajjamānaṃ dānacetanaṃ samannāharati nāma. Evaṃkiccena iminā cittena asamannāharantassa puññaṃ hotīti pucchati. **Amanasikarontassā**ti manaṃ akarontassa. Āvajjanena hi tadanantaraṃ uppajjamānaṃ manaṃ karoti nāma. Evaṃ akarontassāti attho. Upayogavacanasmiñhi etaṃ bhummaṃ. **Acetayantassā**ti cetanaṃ anuppādentassa. **Apatthentassā**ti patthanāsaṅkhātaṃ kusalacchandaṃ akarontassa. **Appaṇidahantassā**ti dānacetanāvasena cittaṃ aṭṭhapentassāti attho. **Nanu āvaṭṭentassā**ti vāre **ābhogassā**ti ābhogavato. Atha vā ābhogā assa, ābhogassa vā anantaraṃ taṃ puññaṃ hotīti attho.

485. **Dvinnaṃ phassāna**ntiādīsupi ekakkhaṇe dāyakassa dvinnaṃ phassādīnaṃ abhāvā paṭikkhipati, dāyakassa ca paribhuñjantassa cāti ubhinnaṃ phassādayo sandhāya paṭijānāti. Apicassa pañcannaṃ viññāṇānaṃ samodhānaṃ hotīti laddhi, tassāpi vasena paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī pariyāyassa dvāraṃpidahitvā ujuvipaccanīkavasena codetuṃ **kusalā**dipañhaṃ pucchati. Tatrāpi kusalākusalānaṃ ekassekakkhaṇe sampayogābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Paribhogamayaṃ pana cittavippayuttaṃ uppajjatīti laddhiyā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī suttena niggaṇhāti.

486. Suttasādhane ārāmaropakādīnaṃ anussaraṇapaṭisaṅkharaṇādivasena antarantarā uppajjamānaṃ puññaṃ sandhāya **sadā puññaṃ pavaḍḍhatī**ti vuttaṃ. **Appamāṇo tassa puññābhisando**ti idaṃ appamāṇavihārino dinnapaccayattā ca ‘‘evarūpo me cīvaraṃ paribhuñjatī’’ti anumodanavasena ca vuttaṃ. Taṃ so **paribhogamaya**nti sallakkheti. Yasmā pana paṭiggāhakena paṭiggahetvā aparibhuttepi deyyadhamme puññaṃ hotiyeva, tasmā sakavādīvādova balavā, tattha paṭiggāhakena paṭiggahiteti attho daṭṭhabbo. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. Idāni ito dinnakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘ito dinnena yāpenti, petā kālaṅkatā tahi’’nti (pe. va. 19) vacanaṃ nissāya ‘‘yaṃ ito cīvarādi dinnaṃ teneva yāpentī’’ti laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikānaṃ; te sandhāya **ito dinnenā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna cīvarādivasena anuyutto paṭikkhipati. **Añño aññassa kārako**ti aññassa vipākadāyakānaṃ kammānaṃ añño kārako, na attanāva attano kammaṃ karotīti vuttaṃ hoti. Evaṃ puṭṭho pana itaro suttavirodhabhayena paṭikkhipati. **Dānaṃ denta**nti dānaṃ dadamānaṃ disvāti attho. Tattha yasmā attano anumoditattā ca tesaṃ tattha bhogā uppajjanti, tasmāssa iminā kāraṇena laddhiṃ patiṭṭhapentassāpi appatiṭṭhitāva hoti. Na hi te ito dinneneva vatthunā yāpenti. Sesesupi suttasādhanesu eseva nayoti.

Ito dinnakathāvaṇṇanā.

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. Idāni pathavī kammavipākotikathā nāma hoti. Tattha yasmā ‘‘atthi issariyasaṃvattaniyaṃ kammaṃ, ādhipaccasaṃvattaniyaṃ kamma’’nti ettha issarānaṃ bhāvo issariyaṃ nāma, adhipatīnañca bhāvo ādhipaccaṃ nāma, pathavissariyaādhipaccasaṃvattanikañca kammaṃ atthīti vuttaṃ. Tasmā yesaṃ ‘‘pathavī kammavipāko’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **pathavī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sukhavedanīyā**tiādi kammavipākasabhāvadassanavasena vuttaṃ. ‘‘Phasso hotī’’tiādinā nayena niddiṭṭhesu vipākesu phasso sukhavedanīyādibhedo hoti. So ca saññādayo ca sukhavedanādīhi sampayuttā, vedanādayo saññādīhi, sabbepi sārammaṇā, atthi ca nesaṃ purecārikaāvaṭṭanādisaṅkhātaṃ āvajjanaṃ, kammapaccayabhūtā cetanā, yo tattha iṭṭhavipāko, tassa patthanā, paṇidhānavasena pavattā mūlataṇhā, kiṃ te evarūpā pathavīti pucchati. Itaro paṭikkhipati. Paṭilomapucchādīni uttānatthāneva.

493. **Kammavipāko paresaṃ sādhāraṇo**ti pañhe phassādayo sandhāya paṭikkhipati, kammasamuṭṭhānaṃ rūpañca pathavīādīnaṃyeva ca sādhāraṇabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Asādhāraṇamaññesa**nti suttaṃ parasamayato āharitvā dassitaṃ. **Sabbe sattā pathaviṃ paribhuñjantī**ti pañhe pathaviṃ anissite sandhāya paṭikkhipati, nissite sandhāya paṭijānāti. **Pathaviṃ aparibhuñjitvā parinibbāyantī**ti pañhe āruppe parinibbāyantānaṃ vasena paṭijānāti. **Kammavipākaṃ akhepetvā**ti idaṃ parasamayavasena vuttaṃ. Kammavipākañhi khepetvāva parinibbāyantīti tesaṃ laddhi. Sakasamaye pana katokāsassa kammassa uppannaṃ vipākaṃ akhepetvā parinibbānaṃ natthi. Tesañca laddhiyā pathavī sādhāraṇavipākattā uppannavipākoyeva hoti. Taṃ vipākabhāvena ṭhitaṃ akhepetvā parinibbānaṃ na yujjatīti codetuṃ vaṭṭati. Itaro laddhivasena paṭikkhipati. **Cakkavattisattassa kammavipāka**nti pañhe asādhāraṇaṃ phassādiṃ sandhāya paṭikkhipati, sādhāraṇaṃ sandhāya paṭijānāti. Pathavīsamuddasūriyacandimādayo hi sabbesaṃ sādhāraṇakammavipākoti tesaṃ laddhi.

494. **Issariyasaṃvattaniya**nti ettha issariyaṃ nāma bahudhanatā. Ādhipaccaṃ nāma sesajane attano vase vattetvā tehi garukātabbaṭṭhena adhipatibhāvo. Tattha kammaṃ paṭilābhavasena taṃsaṃvattanikaṃ nāma hoti, na janakavasena. Tasmā vipākabhāve asādhakametanti.

Pathavī kammavipākotikathāvaṇṇanā.

8. Jarāmaraṇaṃ vipākotikathāvaṇṇanā

495. Idāni jarāmaraṇaṃ vipākotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘atthi dubbaṇṇasaṃvattaniyaṃ kammaṃ appāyukasaṃvattaniyaṃ kamma’’nti ettha dubbaṇṇatā nāma jarā. Appāyukatā nāma maraṇaṃ. Taṃsaṃvattaniyañca kammaṃ atthi. Tasmā jarāmaraṇaṃ vipākoti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Paṭilomapañhe **anārammaṇa**nti rūpadhammānaṃ tāva anārammaṇameva, arūpānaṃ pana jarāmaraṇaṃ sampayogalakkhaṇābhāvā anārammaṇameva.

496. **Akusalānaṃ dhammānaṃ jarāmaraṇaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ vipāko**ti pañhe jarāmaraṇena nāma aniṭṭhavipākena bhavitabbanti laddhiyā paṭijānāti. Teneva kāraṇena kusalānaṃ dhammānaṃ jarāmaraṇassa kusalavipākataṃ paṭikkhipati. Parato cassa akusalavipākataññeva paṭijānāti.

Kusalānañca akusalānañcāti pucchāvasena ekato kataṃ, ekakkhaṇe pana taṃ natthi. Abyākatānaṃ avipākānaṃ jarāmaraṇaṃ vipākoti vattabbatāya pariyāyo natthi, tasmā abyākatavasena **pucchā na katā**.

497. **Dubbaṇṇasaṃvattaniya**nti ettha dubbaṇṇiyaṃ nāma aparisuddhavaṇṇatā. Appāyukatā nāma āyuno ciraṃ pavattituṃ asamatthatā. Tattha akusalakammaṃ kammasamuṭṭhānassa dubbaṇṇarūpassa kammapaccayo hoti, asadisattā panassa taṃvipāko na hoti. Utusamuṭṭhānādino pana taṃpaṭilābhavasena āyuno ca upacchedakavasena paccayo hoti. Evametaṃ pariyāyena taṃsaṃvattanikaṃ nāma hoti, na vipākaphassādīnaṃ viya janakavasena, tasmā vipākabhāve asādhakaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttasadisamevāti.

Jarāmaraṇaṃ vipākotikathāvaṇṇanā.

9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā

498. Idāni ariyadhammavipākakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kilesappahānamattameva sāmaññaphalaṃ, na cittacetasikā dhammāti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **natthi ariyadhammavipāko**ti pucchā sakavādissa. Tattha **ariyadhammavipāko**ti maggasaṅkhātassa ariyadhammassa vipāko. Kilesakkhayamattaṃ ariyaphalanti laddhiyā paṭiññā itarassa. **Sāmañña**nti samaṇabhāvo, maggassetaṃ nāmaṃ. ‘‘Sāmaññañca vo, bhikkhave, desessāmi sāmaññaphalañcā’’ti hi vuttaṃ. Brahmaññepi eseva nayo.

Sotāpattiphalaṃ na vipākotiādīsu sotāpattimaggādīnaṃ apacayagāmitaṃ sandhāya ariyaphalānaṃ navipākabhāvaṃ paṭijānāti, dānaphalādīnaṃ paṭikkhipati. So hi ācayagāmittikassa evaṃ atthaṃ dhāreti – vipākasaṅkhātaṃ ācayaṃ gacchanti, taṃ vā ācinantā gacchantīti ācayagāmino, vipākaṃ apacinantā gacchantīti apacayagāminoti.

Tasmā evaṃ paṭijānāti ca paṭikkhipati ca.

500. **Kāmāvacaraṃ kusalaṃ savipākaṃ ācayagāmī**tiādikā pucchā paravādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca sakavādissa. Lokiyañhi kusalaṃ vipākacutipaṭisandhiyo ceva vaṭṭañca ācinantaṃ gacchatīti ācayagāmi. Lokuttarakusalaṃ cutipaṭisandhiyo ceva vaṭṭañca apacinantaṃ gacchatīti apacayagāmi. Evametaṃ savipākameva hoti, na apacayagāmivacanamattena avipākaṃ. Imamatthaṃ sandhāyettha sakavādino paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbāti.

Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā.

10. Vipāko vipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. Idāni vipāko vipākadhammadhammotikathā nāma hoti. Tattha yasmā vipāko vipākassa aññamaññādipaccayavasena paccayo hoti, tasmā vipākopi vipākadhammadhammoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Tassa vipāko**ti tassa vipākadhammadhammassa vipākassa yo vipāko, sopi te vipākadhammadhammo hotīti pucchati. Itaro āyatiṃ vipākadānābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho tappaccayāpi aññassa vipākassa uppattiṃ sandhāya paṭijānāti. Evaṃ sante panassa kusalākusalassa viya tassāpi vipākassa vipāko, tassāpi vipākoti vaṭṭānupacchedo āpajjatīti puṭṭho samayavirodhabhayena paṭikkhipati.

Vipākoti vātiādimhi vacanasādhane pana yadi vipākassa vipākadhammadhammena ekatthatā bhaveyya, kusalākusalabyākatānaṃ ekatthataṃ āpajjeyyāti paṭikkhipati. **Vipāko ca vipākadhammadhammo cā**ti ettha ayaṃ adhippāyo – so hi catūsu vipākakkhandhesu ekekaṃ aññamaññapaccayādīsu paccayaṭṭhena vipākadhammadhammataṃ paccayuppannaṭṭhena ca vipākaṃ maññamāno ‘‘vipāko vipākadhammadhammo’’ti puṭṭho āmantāti paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘yasmā tayā ekakkhaṇe catūsu khandhesu vipāko vipākadhammadhammopi anuññāto, tasmā tesaṃ sahagatādibhāvo āpajjatī’’ti codetuṃ evamāha. Itaro kusalākusalasaṅkhātaṃ vipākadhammadhammaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Taññeva akusala**nti yadi te vipāko vipākadhammadhammo, yo akusalavipāko, so akusalaṃ āpajjati. Kasmā? Vipākadhammadhammena ekattā. **Taññeva kusala**ntiādīsupi eseva nayo.

502. **Aññamaññapaccayā**ti idaṃ sahajātānaṃ paccayamattavasena vuttaṃ, tasmā asādhakaṃ. Mahābhūtānampi ca aññamaññapaccayatā vuttā, na ca tāni vipākāni, na ca vipākadhammadhammānīti.

Vipāko vipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā.

Sattamo vaggo.

8. Aṭṭhamavaggo

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Idāni chagatikathā nāma hoti. Tattha asurakāyena saddhiṃ chagatiyoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva uttarāpathakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sakavādī ‘‘pañca kho panimā, sāriputta, gatiyo’’ti (ma. ni. 1.153) lomahaṃsanapariyāye paricchinnānaṃ gatīnaṃ vasena codetuṃ **nanu pañca gatiyo**tiādimāha. Itaro suttavirodhabhayena paṭijānāti. Kasmā pana sakavādī cha gatiyo na sampaṭicchati, nanu ‘‘catūhāpāyehi ca vippamutto’’ti ettha asurakāyopi gahitoti. Saccaṃ gahito, na panesā gati. Kasmā? Visuṃ abhāvato. Asurakāyasmiñhi kālakañcikā asurā petagatiyā saṅgahitā, vepacittiparisā devagatiyā, asurakāyoti visuṃ ekā gati nāma natthi.

Idāni etameva atthaṃ dassetuṃ **nanu kālakañcikā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **samānavaṇṇā**ti sadisarūpasaṇṭhānā bībhacchā virūpā duddassikā. **Samānabhogā**ti sadisamethunasamācārā. **Samānāhārā**ti sadisakheḷasiṅghāṇikapubbalohitādiāhārā. **Samānāyukā**ti sadisaāyuparicchedā. **Āvāhavivāha**nti kaññāgahaṇañceva kaññādānañca. Sukkapakkhe **samānavaṇṇā**ti sadisarūpasaṇṭhānā abhirūpā pāsādikā dassanīyā pabhāsampannā. **Samānabhogā**ti sadisapañcakaāmaguṇabhogā. **Samānāhārā**ti sadisasudhābhojanādiāhārā. Sesaṃ vuttanayameva. **Nanu atthi asurakāyo**ti idaṃ asurakāyasseva sādhakaṃ. Tassa pana visuṃ gatiparicchedābhāvena na gatisādhakanti.

Chagatikathāvaṇṇanā.

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. Idāni antarābhavakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘antarā parinibbāyī’’ti suttapadaṃ ayoniso gahetvā ‘‘antarābhavo nāma atthi, yattha satto dibbacakkhuko viya adibbacakkhuko, iddhimā viya aniddhimā mātāpitisamāgamañceva utusamayañca olokayamāno sattāhaṃ vā atirekasattāhaṃ vā tiṭṭhatī’’ti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **atthī**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā itarassa. Atha naṃ ye ca bhagavatā tayo bhavā vuttā, tesaṃ vasena codetuṃ **kāmabhavo**tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – yadi te antarābhavo nāma koci bhavo atthi, tena kāmabhavādīnaṃyeva aññatarena bhavitabbaṃ pañcavokārabhavādinā viya, tena taṃ pucchāmi – ‘‘kiṃ te ayaṃ antarābhavo nāma kāmabhavo, udāhu rūpabhavo arūpabhavo vā’’ti? Itaro tathā anicchanto sabbaṃ paṭikkhipati. **Kāmabhavassa cā**tiādi yadi antarābhavo nāma atthi, imesaṃ bhavānaṃ antarā dvinnaṃ sīmānaṃ sīmantarikā viya bhaveyyāti codetuṃ āraddhaṃ. Paravādī pana tathā anicchanto sabbapañhe paṭikkhipati kevalaṃ laddhiyā, na sahadhammena. Teneva naṃ sakavādī ‘no vata re’ti paṭisedheti.

506. **Pañcamī sā yonī**tiādīnipi yathāparicchinnayoniādīsu so samodhānaṃ na gacchati, atha tena tato tato atirekena bhavitabbanti codetuṃ vuttāni. **Antarābhavūpagaṃ kamma**nti yadi sopi eko bhavo, yathā kāmabhavūpagādīni kammāni atthīti satthārā vibhajitvā dassitāni, evaṃ tadupagenāpi kammena bhavitabbanti codanatthaṃ vuttaṃ. Yasmā pana parasamaye antarābhavūpagaṃ nāma pāṭiyekkaṃ kammaṃ natthi, yaṃ yaṃ bhavaṃ upapajjissati, tadupageneva kammena antarābhave nibbattatīti tesaṃ laddhi, tasmā ‘naheva’nti paṭikkhittaṃ. **Atthi antarābhavūpagā sattā**ti puṭṭhopi kāmabhavūpagāyeva nāma teti laddhiyā paṭikkhipati. **Jāyantī**tiādīni puṭṭhopi tattha jātijarāmaraṇāni ceva cutipaṭisandhiparamparañca anicchanto paṭikkhipati. Rūpādivasena puṭṭhopi yasmā antarābhavasattassa anidassanaṃ rūpaṃ, vedanādayopi aññesaṃ viya na oḷārikāti tassa laddhi, tasmā paṭikkhipati. Imināva kāraṇena pañcavokārabhavabhāvepi paṭikkhepo veditabbo.

507. Idāni **kāmabhavo bhavo gatī**tiādi bhavasaṃsandanaṃ nāma hoti. Tatrāyaṃ adhippāyo – yadi te antarābhavo nāma koci bhavo bhaveyya, yathā kāmabhavādīsu bhavagatiādibhedo labbhati, tathā tatrāpi labbhetha. Yathā vā tattha na labbhati, tathā imesupi na labbhetha. Samānasmiñhi bhavabhāve etesvevesa vibhāgo atthi, na itarasminti ko ettha visesahetūti. Itaro puna laddhimattavasena taṃ taṃ paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca.

508. **Sabbesaññeva sattānaṃ atthi antarābhavo**ti puṭṭho yasmā nirayūpagaasaññasattūpagaarūpūpagānaṃ antarābhavaṃ na icchati, tasmā paṭikkhipati. Teneva kāraṇena paṭilome paṭijānāti. **Ānantariyassā**tiādi yesaṃ so antarābhavaṃ na icchati, te tāva vibhajitvā dassetuṃ vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ pāḷianusāreneva veditabbaṃ saddhiṃ suttasādhanenāti.

Antarābhavakathāvaṇṇanā.

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. Idāni kāmaguṇakathā nāma hoti. Tattha sakasamaye tāva **kāmadhātū**ti vatthukāmāpi vuccanti – kilesakāmāpi kāmabhavopi. Etesu hi vatthukāmā kamanīyaṭṭhena kāmā, sabhāvanissattasuññataṭṭhena dhātūti kāmadhātu. Kilesakāmā kamanīyaṭṭhena ceva kamanaṭṭhena ca kāmā, yathāvuttenevatthena dhātūti kāmadhātu. Kāmabhavo kamanīyaṭṭhena kamanaṭṭhena vatthukāmapavattidesaṭṭhenāti tīhi kāraṇehi kāmo, yathāvuttenevatthena dhātūti kāmadhātu. Parasamaye pana – ‘‘pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā’’ti vacanamattaṃ nissāya pañceva kāmaguṇā kāmadhātūti gahitaṃ. Tasmā yesaṃ ayaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya kāmadhātunānattaṃ bodhetuṃ **pañcevā**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. **Nanu atthī**tiādi kilesakāmadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **tappaṭisaṃyutto**ti kāmaguṇapaṭisaṃyutto, kāmaguṇārammaṇoti attho. **No ca vata re vattabbe pañcevā**ti imesu tappaṭisaṃyuttachandādīsu sati pañceva kāmaguṇā kāmadhātūti na vattabbaṃ. Etepi hi chandādayo kamanīyaṭṭhena kāmā ca dhātu cātipi kāmadhātu. Kamanaṭṭhena kāmasaṅkhātā dhātūtipi kāmadhātūti attho.

Manussānaṃ cakkhuntiādi vatthukāmadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha paravādī channampi āyatanānaṃ vatthukāmabhāvena nakāmadhātubhāvaṃ paṭikkhipitvā puna manoti puṭṭho mahaggatalokuttaraṃ sandhāya nakāmadhātubhāvaṃ paṭijānāti. Yasmā pana sabbopi tebhūmakamano kāmadhātuyeva, tasmā naṃ sakavādī suttena niggaṇhāti.

511. **Kāmaguṇā bhavo**tiādi bhavassa kāmadhātubhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Yasmā pana kāmaguṇamatte bhavoti vohāro natthi, tasmā paravādī nahevāti paṭikkhipati. **Kāmaguṇūpagaṃ kamma**ntiādi sabbaṃ kāmaguṇamattassa nakāmadhātubhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Kāmadhātusaṅkhātakāmabhavūpagameva hi kammaṃ atthi, kāmabhavūpagā eva ca sattā honti. Tattha jāyanti jiyanti miyanti cavanti upapajjanti, na kāmaguṇesūti iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā.

4. Kāmakathāvaṇṇanā

513-514. Idāni kāmakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā’’ti vacanamattaṃ nissāya rūpāyatanādīni pañcevāyatanāni kāmāti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; tesaṃ kilesakāmasseva nippariyāyena kāmabhāvaṃ dassetuṃ **pañcevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Kāmakathāvaṇṇanā.

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. Idāni rūpadhātukathā nāma hoti. Tattha ‘‘rūpino dhammā rūpadhātu nāmā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **rūpino**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sakavādī yasmā rūpadhātu nāma rūpabhavo, na rūpamattameva, tasmā tenatthena codetuṃ **rūpadhātū**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ kāmaguṇakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sāva kāmadhātū**ti puṭṭho bhūmiparicchedena virodhaṃ passamāno paṭikkhipati. Puna daḷhaṃ katvā puṭṭho attano laddhivasena paṭijānāti. Evaṃ sante pana dvīhi bhavehi samannāgatatā āpajjati, tena taṃ sakavādī **kāmabhavena cā**ti ādimāha. Itaro ekassa dvīhi samannāgatābhāvato paṭikkhipatīti.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. Arūpadhātukathāyapi imināvupāyena attho veditabbo. Arūpadhammesu pana vedanākkhandhameva gahetvā vedanā bhavotiādinā nayenettha desanā katā. Tattha kiṃ te arūpino dhammāti saṅkhaṃ gatā vedanādīsu aññatarā hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā.

7. Rūpadhātuyā āyatanakathāvaṇṇanā

519. Idāni rūpadhātuyā āyatanakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo’’ti (dī. ni. 1.87) suttaṃ nissāya brahmakāyikānaṃ ghānādinimittānipi āyatanānevāti kappetvā saḷāyataniko tesaṃ attabhāvoti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **saḷāyataniko**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ yaṃ tattha āyatanaṃ natthi, tassa vasena codetuṃ **atthi tattha ghānāyatana**ntiādi āraddhaṃ. Tato paravādī yaṃ tattha ajjhattikānaṃ tiṇṇaṃ āyatanānaṃ ghānādikaṃ saṇṭhānanimittaṃ tadeva āyatananti laddhiyā paṭijānāti. Bāhirānaṃ gandhāyatanādīnaṃ vasena puṭṭho ghānappasādādayo tattha na icchati, tasmā tesaṃ gocaraṃ paṭisedhento paṭikkhipati. Paṭilomapañhasaṃsandanapañhesupi imināvupāyena attho veditabbo.

521. Atthi tattha ghānāyatanaṃ atthi gandhāyatanaṃ tena ghānena taṃ gandhaṃ ghāyatīti tasmiṃyeva parasamaye ekacce ācariye sandhāya vuttaṃ. Te kira tattha cha ajjhattikāni āyatanāni paripuṇṇāni icchanti, āyatanena ca nāma sakiccakena bhavitabbanti tehi ghānādīhi te gandhādayo ghāyanti sāyanti phusantītipi icchanti. Taṃ laddhiṃ sandhāya paravādī āmantāti paṭijānāti.

522. **Atthi tattha mūlagandho**tiādīni pana puṭṭho atthibhāvaṃ sādhetuṃ asakkonto paṭikkhipati. **Nanu atthi tattha ghānanimitta**ntiādi saṇṭhānamattasseva sādhakaṃ, na āyatanassa, tasmā udāhaṭampi anudāhaṭasadisamevāti.

Rūpadhātuyā āyatanakathāvaṇṇanā.

8. Arūpe rūpakathāvaṇṇanā

524-526. Idāni arūpe rūpakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti vacanato āruppabhavepi oḷārikarūpā nissaṭaṃ sukhumarūpaṃ atthīti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **atthi rūpa**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Arūpe rūpakathāvaṇṇanā.

9. Rūpaṃ kammantikathāvaṇṇanā

527-537. Idāni rūpaṃ kammantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kāyavacīviññattisaṅkhātaṃ rūpameva kāyakammaṃ vacīkammaṃ nāma, tañca kusalasamuṭṭhānaṃ kusalaṃ, akusalasamuṭṭhānaṃ akusalanti laddhi, seyyathāpi mahisāsakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **kusalena cittena samuṭṭhita**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sace taṃ kusalaṃ, yvāyaṃ sārammaṇādibhedo kusalassa labbhati, atthi te so tassāti codetuṃ **sārammaṇa**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **patthanā paṇidhī**ti cetanāyevetaṃ vevacanaṃ. Kusalacetanāyeva hi pakappayamānā patthanāti. Pakappanavasena ṭhitattā paṇidhīti ca vuccati. Parato pana **kusalena cittena samuṭṭhitā vedanā saññā cetanā saddhā**tiādīsu vedanādīnaññeva cettha patthanā paṇidhīti labbhati, na cetanāya. Kasmā? Dvinnaṃ cetanānaṃ ekato abhāvā, sotapatitattā pana evaṃ tanti gatāti veditabbā. **Rūpāyatana**ntiādi purimavāre ‘‘sabbantaṃ kusala’’nti saṃkhittassa pabhedadassanatthaṃ vuttaṃ. Sesā saṃsandananayā, vacīkammakathā ‘‘akusalena cittena samuṭṭhita’’ntiādividhānañca sabbaṃ pāḷianusāreneva veditabbaṃ. **Asucī**ti panettha sukkaṃ adhippetaṃ. Suttasādhanaṃ uttānatthameva.

Rūpaṃ kammantikathāvaṇṇanā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. Idāni jīvitindriyakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ jīvitindriyaṃ nāma cittavippayutto arūpadhammo, tasmā rūpajīvitindriyaṃ natthīti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānañceva sammitiyānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Natthi rūpīnaṃ dhammānaṃ āyū**ti pañhe upādinnarūpānampi tiṇakaṭṭhādīnampi santānavasena pavattimeva āyu ṭhiti yapanā yāpanā iriyanā vattanā pālanāti icchati, tasmā paṭikkhipati. **Atthī**ti pañhepi iminā kāraṇena paṭijānāti. **Atthi arūpajīvitindriya**nti pañhe arūpadhammānaṃ cittavippayuttaṃ jīvitindriyasantānaṃ nāma atthīti icchati, tasmā paṭijānāti.

541. **Rūpīnaṃ dhammānaṃ āyu arūpajīvitindriya**nti pañhe sattasantāne rūpino vā hontu arūpino vā, sabbesaṃ cittavippayuttaṃ arūpajīvitindriyameva icchati, tasmā paṭijānāti.

542. Nirodhasamāpannapañhesupi cittavippayuttaṃ arūpajīvitameva sandhāya paṭikkhipati ca paṭijānāti ca. Sakavādī pana taṃ asampaṭicchanto yaṃ arūpapavatte asati atthi, rūpena tena bhavitabbanti codetuṃ **hañcī**tiādimāha. Saṅkhārakkhandhapañhe phassādisaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭikkhipati, kāyakammādisaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭijānāti. Kāyaviññatti vacīviññatti sammāvācā sammākammanto jīvitindriyanti evamādayopi dhammā saṅkhārakkhandhapariyāpannātissa laddhi. Sakavādī pana taṃ asampaṭicchanto yadi niruddhepi arūpapavatte saṅkhārakkhandho atthi, catunnampi khandhānaṃ atthitā hotūti codetuṃ **atthi vedanākkhandho**ti ādimāha. Itaro antosamāpattiṃ sandhāya paṭikkhipati, samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca pubbāparabhāgaṃ sandhāya paṭijānāti.

543. Asaññasattavārepi eseva nayo. Tassa hi laddhiyā asaññasattānaṃ paṭisandhikāle cittaṃ uppajjitvā nirujjhati, tena saha cittavippayuttaarūpajīvitindriyaṃ uppajjitvā yāvatāyukaṃ pavattati. Tasmā tesaṃ jīvitindriyaṃ natthīti puṭṭho paṭikkhipati, atthīti puṭṭho paṭijānāti. Vedanākkhandhādayopi tesaṃ pavattivasena paṭikkhipati, cutipaṭisandhivasena paṭijānāti. Sakavādī pana taṃ anicchanto ‘‘sace tattha ekakkhaṇepi vedanādayo atthi, pañcavokārabhavattaṃ pāpuṇātī’’ti codetuṃ **pañcavokārabhavo**ti āha. Itaro suttavirodhabhayā paṭikkhipati.

544-545. **Ekadesaṃ bhijjatī**ti pañhe sampayuttaṃ bhijjati, vippayuttaṃ tiṭṭhatīti tassa laddhi, tasmā paṭijānāti. **Dve jīvitindriyānī**ti pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. Rūpārūpavasena hi dve jīvitindriyāni, tehiyeva satto jīvati, tesaṃ bhaṅgena maratīti vuccati. Cutikkhaṇasmiñhi dvepi jīvitāni saheva bhijjanti.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā.

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. Idāni kammahetukathā nāma hoti. Tattha yena arahatā purimabhave arahā abbhācikkhitapubbo, so tassa kammassa hetu arahattā parihāyatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **kammahetū**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ parihānikathāyaṃ vuttanayameva.

Handa hi arahantānaṃ abbhācikkhatīti idaṃ yassa kammassa hetu parihāyati, taṃ sampaṭicchāpetuṃ vadati. Atha naṃ sakavādī taṃ pakkhaṃ paṭijānāpetvā ‘‘yadi evaṃ yehi arahanto na abbhācikkhitapubbā, te sabbe arahattaṃ pāpuṇeyyu’’nti codetuṃ **ye kecī**tiādimāha. Itaro tassa kammassa arahattaṃ sampāpuṇane niyāmaṃ apassanto paṭikkhipati.

Kammahetukathāvaṇṇanā.

Aṭṭhamo vaggo.

9. Navamavaggo

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. Idāni ānisaṃsadassāvīkathā nāma hoti. Tattha sakasamaye saṅkhāre ādīnavato nibbānañca ānisaṃsato passantassa saṃyojanappahānaṃ hotīti nicchayo. Yesaṃ pana tesu dvīsupi ekaṃsikavādaṃ gahetvā ‘‘ānisaṃsadassāvinova saṃyojanappahānaṃ hotī’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Athassa ‘‘ekaṃsikavādo tayā gahito, ādīnavopi daṭṭhabboyevā’’ti vibhāgadassanatthaṃ sakavādī **saṅkhāre**tiādimāha.

Saṅkhāre ca aniccato manasikaroti, nibbāne ca ānisaṃsadassāvī hotīti pañhasmiṃ ayamadhippāyo – ānisaṃsadassāvissa saṃyojanānaṃ pahānaṃ hotīti tesaṃ laddhi. Nanu saṅkhāre aniccato manasikaroto saṃyojanā pahīyantīti ca puṭṭho āmantāti paṭijānāti. Tena te saṅkhāre ca aniccato manasikaroti, nibbāne ca ānisaṃsadassāvī hotīti idaṃ āpajjati, kiṃ sampaṭicchasi etanti. Tato paravādī ekacittakkhaṇaṃ sandhāya paṭikkhipati, dutiyaṃ puṭṭho nānācittavasena paṭijānāti. Sakavādī panassa adhippāyaṃ madditvā aniccamanasikārassa ānisaṃsadassāvitāya ca ekato paṭiññātattā **dvinnaṃ phassānaṃ dvinnaṃ cittānaṃ samodhānaṃ hotī**ti pucchati. Itaro dvinnaṃ samodhānaṃ apassanto paṭikkhipati. **Dukkhato**tiādipañhesupi eseva nayo. Kiṃ panettha sanniṭṭhānaṃ, kiṃ aniccādito manasikaroto saṃyojanā pahīyanti, udāhu nibbāne ānisaṃsadassāvissa, udāhu dvepi ekato karontassāti. Yadi tāva aniccādito manasikaroto pahānaṃ bhaveyya, vipassanācitteneva bhaveyya. Atha ānisaṃsadassāvino, anussavavasena nibbāne ānisaṃsaṃ passantassa vipassanācitteneva bhaveyya, atha dvepi ekato karontassa bhaveyya, dvinnaṃ phassādīnaṃ samodhānaṃ bhaveyya. Yasmā pana ariyamaggakkhaṇe aniccādimanasikārassa kiccaṃ nipphattiṃ gacchati puna niccatotiādigahaṇassa anuppattidhammabhāvato, nibbāne ca paccakkhatova ānisaṃsadassanaṃ ijjhati, tasmā kiccanipphattivasena aniccādito manasikaroto ārammaṇaṃ katvā pavattivasena ca nibbāne ānisaṃsadassāvissa saṃyojanānaṃ pahānaṃ hotīti veditabbaṃ.

548. **Nibbāne sukhānupassī**ti suttaṃ nibbāne sukhānupassanādibhāvameva sādheti, na ānisaṃsadassāvitāmattena saṃyojanānaṃ pahānaṃ. Tasmā ābhatampi anābhatasadisamevāti.

Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā.

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. Idāni amatārammaṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘nibbānaṃ maññatī’’tiādīnaṃ ayoniso atthaṃ gahetvā amatārammaṇaṃ saṃyojanaṃ hotīti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sace amatārammaṇaṃ saṃyojanaṃ, amatassa saṃyojaniyādibhāvo āpajjatīti codetuṃ **amataṃ saṃyojaniya**ntiādimāha. Itaro suttavirodhabhayena sabbaṃ paṭikkhipati. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Nibbānaṃ nibbānato**ti āhaṭasuttaṃ pana diṭṭhadhammanibbānaṃ sandhāya bhāsitaṃ, tasmā asādhakanti.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā.

3. Rūpaṃ sārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. Idāni rūpaṃ sārammaṇantikathā nāma hoti. Tattha rūpaṃ sappaccayaṭṭhena sārammaṇaṃ nāma hoti, na aññaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇapaccayavasena. Yesaṃ pana avisesena rūpaṃ sārammaṇanti laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya ārammaṇatthassa vibhāgadassanatthaṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha pāḷianusāreneva veditabbaṃ. **Na vattabba**nti pañhe olubbhārammaṇaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Dutiyapañhepi paccayārammaṇaṃ sandhāya paṭiññā tasseva. Iti sappaccayaṭṭhenevettha sārammaṇatā siddhāti.

Rūpaṃ sārammaṇantikathāvaṇṇanā.

4. Anusayā anārammaṇakathāvaṇṇanā

554-556. Idāni anusayā anārammaṇātikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ anusayā nāma cittavippayuttā ahetukā abyākatā, teneva ca anārammaṇāti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva ekaccānañca uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **anusayā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ anārammaṇena nāma evaṃvidhena bhavitabbanti codetuṃ **rūpa**ntiādimāha. **Kāmarāgo**tiādi kāmarāgānusayato anaññattā dassitaṃ. **Saṅkhārakkhandho anārammaṇo**ti pañhe cittasampayuttasaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭikkhipati. Anusayaṃ jīvitindriyaṃ kāyakammādirūpañca saṅkhārakkhandhapariyāpannaṃ, taṃ sandhāya paṭijānāti. Imināvupāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Sānusayo**ti pañhe pana appahīnānusayattā sānusayatā anuññātā. Na anusayānaṃ pavattisabbhāvā. Yo hi appahīno, na so atīto, nānāgato, na paccuppanno ca. Maggavajjhakileso panesa appahīnattāva atthīti vuccati. Evarūpassa ca idaṃ nāma ārammaṇanti na vattabbaṃ. Tasmā taṃ paṭikkhittaṃ. Taṃ panetaṃ na kevalaṃ anusayassa, rāgādīnampi tādisameva, tasmā anusayānaṃ anārammaṇatāsādhakaṃ na hotīti.

Anusayā anārammaṇātikathāvaṇṇanā.

5. Ñāṇaṃ anārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-558. Idāni ñāṇaṃ anārammaṇantikathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā cakkhuviññāṇasamaṅgī ñāṇīti vuccati, tassa ñāṇassa tasmiṃ khaṇe ārammaṇaṃ natthi, tasmā ñāṇaṃ anārammaṇanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha anusayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Ñāṇaṃ anārammaṇantikathāvaṇṇanā.

6. Atītānāgatārammaṇakathāvaṇṇanā

559-561. Idāni atītānāgatārammaṇakathā nāma hoti. Tattha yasmā atītānāgatārammaṇaṃ nāma natthi, tasmā tadārammaṇena cittena ārammaṇassa natthitāya anārammaṇena bhavitabbanti atītaṃ anārammaṇanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **atītārammaṇa**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Atītānāgatārammaṇakathāvaṇṇanā.

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. Idāni vitakkānupatitakathā nāma hoti. Tattha vitakkānupatitā nāma duvidhā – ārammaṇato ca sampayogato ca. Tattha asukacittaṃ nāma vitakkassārammaṇaṃ na hotīti niyamābhāvato siyā sabbaṃ cittaṃ vitakkānupatitaṃ, vitakkavippayuttacittasabbhāvato pana na sabbaṃ cittaṃ vitakkānupatitaṃ. Iti imaṃ vibhāgaṃ akatvā aviseseneva sabbaṃ cittaṃ vitakkānupatitanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha pāḷivaseneva niyyātīti.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā.

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. Idāni vitakkavipphārasaddakathā nāma hoti. Tattha yasmā ‘‘vitakkavicārā vacīsaṅkhārā’’ti vuttā, tasmā sabbaso vitakkayato vicārayato antamaso manodhātupavattikālepi vitakkavipphāro saddoyevāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya **sabbaso**ti pucchā sakavādissa paṭiññā itarassa. Atha naṃ yadi vitakkavipphāramattaṃ saddo, phassādivipphāropi saddo bhaveyyāti codetuṃ **sabbaso phusayato**tiādimāha. Itaro tādisaṃ suttalesaṃ apassanto paṭikkhipati. **Vitakkavipphāro saddo sotaviññeyyo**ti vitakkassa vipphāramattameva saddoti katvā pucchati, na vitakkavipphārasamuṭṭhitaṃ suttapamattānaṃ saddaṃ, itaro paṭikkhipati. **Nanu vitakkavipphārasaddo na sotaviññeyyo**ti idaṃ tasseva laddhiyā dasseti. So hi vitakkavipphāramattameva saddaṃ vadati, so na sotaviññeyyoti. Itaro pana ‘‘vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisatī’’ ti (dī. ni. 3.148) vacanato sotaviññeyyovāti vadati.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā.

9. Nayathācittassa vācātikathāvaṇṇanā

564. Idāni nayathācittassa vācātikathā nāma hoti. Tattha yasmā koci aññaṃ bhaṇissāmīti aññaṃ bhaṇati, tasmā nayathācittassa vācā cittānurūpā cittānugatikā na hoti, vināpi cittena pavattatīti yesaṃ laddhi; seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi taṃsamuṭṭhāpakaṃ cittaṃ na siyā, phassādayopi tasmiṃ khaṇe na siyu’’nti codetuṃ **aphassakassā**tiādimāha. **Na bhaṇitukāmo**tiādīsu yasmā aññaṃ bhaṇissāmīti aññaṃ bhaṇantopi bhaṇitukāmoyeva nāma hoti, tasmā na hevāti paṭikkhipati.

565. **Nanu atthi koci aññaṃ bhaṇissāmī**tiādīsu cīvaranti bhaṇitukāmo cīranti bhaṇeyya. Tattha aññaṃ bhaṇitukāmatācittaṃ, aññaṃ bhaṇanacittaṃ, iti pubbabhāgena cittena asadisattā ayathācitto nāma hoti, tenassa kevalaṃ anāpatti nāma hoti, na pana cīranti vacanasamuṭṭhāpakacittaṃ natthi, iti acittakā sā vācāti atthaṃ sandhāya iminā udāharaṇena ‘‘nayathācittassa vācā’’ti patiṭṭhāpitāpi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Nayathācittassa vācātikathāvaṇṇanā.

10. Nayathācittassa kāyakammantikathāvaṇṇanā

566-567. Idāni nayathācittassa kāyakammantikathā nāma hoti. Tattha yasmā koci aññatra gacchissāmīti aññatra gacchati, tasmā nayathācittassa kāyakammaṃ cittānurūpaṃ cittānugatikaṃ na hoti, vināpi cittena pavattatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Nayathācittassa kāyakammantikathāvaṇṇanā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. Idāni atītānāgatehi samannāgatakathā nāma hoti. Tattha samannāgatapaññatti paṭilābhapaññattīti dve paññattiyo veditabbā. Tāsu paccuppannadhammasamaṅgī samannāgatoti vuccati. Aṭṭha samāpattilābhino pana samāpattiyo kiñcāpi na ekakkhaṇe pavattanti, aññā atītā honti, aññā anāgatā, aññā paccuppannā, paṭivijjhitvā aparihīnatāya pana lābhīti vuccati. Tattha yesaṃ imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā yasmā jhānalābhīnaṃ atītānāgatāni jhānānipi atthi, tasmā ‘‘te atītenapi anāgatenapi samannāgatā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ. Te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti. ‘‘Aṭṭhavimokkhajhāyī’’tiādi pana lābhībhāvassa sādhakaṃ, na samannāgatabhāvassāti.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā.

Navamo vaggo.

10. Dasamavaggo

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-572. Idāni nirodhakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘upapattesiyanti saṅkhaṃ gatassa bhavaṅgacittassa bhaṅgakkhaṇena saheva kiriyāti saṅkhaṃ gatā kusalā vā akusalā vā cattāro khandhā cittasamuṭṭhānarūpañcāti pañcakkhandhā uppajjanti. Tesu hi anuppannesu bhavaṅge niruddhe santativicchedo bhaveyyā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **upapattesiye**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **upapattesiye**ti catūsupi padesu bahuvacanabhummatthe ekavacanabhummaṃ. Upapattesiyesu pañcasu khandhesu aniruddhesūti ayañhettha attho. **Dasanna**nti upapattesiyakhandhānañca kiriyakhandhānañca vasena vuttaṃ. Tattha paṭhamapañhe khandhalakkhaṇavasena kiriyavasena ca pañceva nāma te khandhāti paṭikkhipati. Dutiyapañhe purimapacchimavasena upapattesiyakiriyavasena ca nānattaṃ sandhāya paṭijānāti. Dvinnaṃ pana phassānaṃ cittānañca samodhānaṃ puṭṭho suttalesābhāvena paṭikkhipati.

Kiriyā cattāroti rūpena vinā kusalā akusalā vā cattāro gahitā. **Kiriyāñāṇa**nti paravādinā cakkhuviññāṇasamaṅgikkhaṇe arahato anuññātaṃ anārammaṇañāṇaṃ. **Niruddhe maggo uppajjatī**ti pucchā paravādissa, aniruddhe anuppajjanato paṭiññā sakavādissa. **Mato maggaṃ bhāvetī**ti chalena pucchā paravādissa. Yasmā pana paṭisandhito yāva cuticittā satto jīvatiyeva nāma, tasmā sakavādī **na heva**nti paṭikkhipati.

Nirodhakathāvaṇṇanā.

2. Rūpaṃmaggotikathāvaṇṇanā

573-575. Idāni rūpaṃ maggotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sammāvācākammantājīvā rūpa’’nti laddhi, seyyathāpi mahisāsakasammitiyamahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya **maggasamaṅgissā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te sammāvācādayo rūpaṃ, na viratiyo, yathā sammādiṭṭhādimaggo sārammaṇādisabhāvo, evaṃ tampi rūpaṃ siyā’’ti codetuṃ **sārammaṇo**tiādimāha. Tattha paṭikkhepo ca paṭiññā ca paravādino laddhianurūpena veditabbā. Sesamettha uttānatthamevāti.

Rūpaṃ maggotikathāvaṇṇanā.

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathāvaṇṇanā

576. Idāni pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hotī’’ti suttaṃ nissāya ‘‘pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā’’ti laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace tassa maggabhāvanā atthi, pañcaviññāṇagatikena vā maggena, maggagatikehi vā pañcaviññāṇehi bhavitabbaṃ, na ca tāni maggagatikāni anibbānārammaṇattā alokuttarattā ca, na maggo pañcaviññāṇagatiko tesaṃ lakkhaṇena asaṅgahitattā’’ti codetuṃ **nanu pañcaviññāṇā uppannavatthukā**tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – yadi pañcaviññāṇasamaṅgissa maggabhāvanā siyā, yena manoviññāṇena maggo sampayutto, tampi pañcaviññāṇasamaṅgissa siyā. Evaṃ sante yadidaṃ ‘‘pañcaviññāṇā uppannavatthukā’’tiādi lakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ evaṃ avatvā ‘‘cha viññāṇā’’ti vattabbaṃ siyā. Tathā pana avatvā ‘‘pañcaviññāṇā’’tveva vuttaṃ, tasmā na vatabbaṃ ‘‘pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā’’ti. Yasmā cettha ayameva adhippāyo, tasmā sakavādī taṃ lakkhaṇaṃ paravādiṃ sampaṭicchāpetvā **no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā**ti āha.

Aparo nayo – pañcaviññāṇā uppannavatthukā, maggo avatthukopi hoti. Te ca uppannārammaṇā, maggo navattabbārammaṇo. Te purejātavatthukāva maggo avatthukopi. Te purejātārammaṇā, maggo apurejātārammaṇo. Te ajjhattikavatthukāva maggo avatthukopi hoti. Te ca rūpādivasena bāhirārammaṇā, maggo nibbānārammaṇo. Te aniruddhaṃ vatthuṃ nissayaṃ katvā pavattanato asambhinnavatthukā, maggo avatthukopi. Te aniruddhāneva rūpādīni ārabbha pavattanato asambhinnārammaṇā, maggo nibbānārammaṇo. Te nānāvatthukā, maggo avatthuko vā ekavatthuko vā. Te nānārammaṇā maggo ekārammaṇo. Te attano attanova rūpādigocare pavattanato na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhonti, maggo rūpādīsu ekampi gocaraṃ na karoti. Te kiriyamanodhātuṃ purecārikaṃ katvā uppajjanato na asamannāhārā na amanasikārā uppajjanti, maggo nirāvajjanova. Te sampaṭicchanādīhi vokiṇṇā uppajjanti, maggassa vokāroyeva natthi. Te aññamaññaṃ pubbacarimabhāvena uppajjanti, maggassa tehi saddhiṃ purimapacchimatāva natthi, tesaṃ anuppattikāle tikkhavipassanāsamaye, tesaṃ anuppattidese āruppepi ca uppajjanato. Te sampaṭicchanādīhi antaritattā na aññamaññassa samanantarā uppajjanti, maggassa sampaṭicchanādīhi antaritabhāvova natthi. Tesaṃ aññatra abhinipātā ābhogamattampi kiccaṃ natthi, maggassa kilesasamugghātanaṃ kiccanti. Yasmā cettha ayampi adhippāyo, tasmā sakavādī imehākārehi paravādiṃ maggassa apañcaviññāṇagatikabhāvaṃ sampaṭicchāpetvā **no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā**ti āha.

577. **Suññataṃ ārabbhā**ti ‘‘yathā lokuttaramaggo suññataṃ nibbānaṃ ārabbha, lokiyo suddhasaṅkhārapuñjaṃ ārabbha uppajjati, kiṃ te evaṃ cakkhuviññāṇa’’nti pucchati. Itaro ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe cā’’ti vacanato paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho ‘‘na nimittaggāhī’’ti vacanato yaṃ tattha animittaṃ, tadeva suññatanti sandhāya paṭijānāti. **Cakkhuñca paṭiccā**ti pañhadvayepi eseva nayo.

578-579. **Cakkhuviññāṇaṃ atītānāgataṃ ārabbhā**ti ettha ayamadhippāyo – manoviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā, manoviññāṇañca atītānāgatampi ārabbha uppajjati, kiṃ te evaṃ cakkhuviññāṇampīti. **Phassaṃ ārabbhā**tiādīsupi eseva nayo. **Cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī**ti ettha javanakkhaṇe na nimittaggāhitā vuttā, na cakkhuviññāṇakkhaṇe. Tasmā lokiyamaggampi sandhāyetaṃ asādhakanti.

Pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathāvaṇṇanā.

4. Pañcaviññāṇā kusalāpītikathāvaṇṇanā

580-583. Idāni pañcaviññāṇā kusalāpītikathā nāma hoti. Sā heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbāti.

Pañcaviññāṇā kusalāpītikathāvaṇṇanā.

5. Pañcaviññāṇā sābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. Idāni pañcaviññāṇā sābhogātikathā nāma hoti. Tattha ābhogo nāma kusalākusalavasena hoti satthārā ca ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti, na nimittaggāhī hotī’’tiādi vuttaṃ, taṃ ayoniso gahetvā ‘‘pañcaviññāṇā sābhogā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha purimakathāsadisamevāti.

Pañcaviññāṇā sābhogātikathāvaṇṇanā.

6. Dvīhi sīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. Idāni dvīhi sīlehītikathā nāma hoti. Tattha ‘‘sīle patiṭṭhāya naro sapañño’’tiādivacanato (saṃ. ni. 1.23) yasmā lokiyena sīlena sīlavā lokuttaraṃ maggaṃ bhāveti, tasmā ‘‘purimena ca lokiyena maggakkhaṇe lokuttarena cāti dvīhi sīlehi samannāgato nāma hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃyeva, te sandhāya **maggasamaṅgī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi so ekakkhaṇe lokiyalokuttarehi dvīhi sīlehi samannāgato, dvīhi phassādīhipi tena samannāgatena bhavitabba’’nti codetuṃ **dvīhi phassehī**tiādimāha. Itaro tathārūpaṃ nayaṃ apassanto paṭikkhipati. **Lokiyena ca lokuttarena cā**ti pañhe pubbe samādinnañca maggakkhaṇe uppannasammāvācādīni ca sandhāya paṭijānāti.

Lokiye sīle niruddheti pucchā paravādissa, khaṇabhaṅganirodhaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Itaro pana taṃ vītikkamaṃ viya sallakkhento **dussīlo**tiādimāha. Laddhipatiṭṭhāpanaṃ panassa pubbe abhinnasīlataṃyeva dīpeti, na dvīhi samannāgatataṃ. Tasmā appatiṭṭhitāva laddhīti.

Dvīhi sīlehītikathāvaṇṇanā.

7. Sīlaṃ acetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. Idāni sīlaṃ acetasikantikathā nāma hoti. Tattha yasmā sīle uppajjitvā niruddhepi samādānahetuko sīlopacayo nāma atthi, yena so sīlavāyeva nāma hoti, tasmā ‘‘sīlaṃ acetasika’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha ‘‘dānaṃ acetasika’’ntikathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Laddhipatiṭṭhāpanampi ayoniso gahitattā appatiṭṭhāpanamevāti.

Sīlaṃ acetasikantikathāvaṇṇanā.

8. Sīlaṃ na cittānuparivattītikathāvaṇṇanā

595-597. Idāni sīlaṃ na cittānuparivattītikathā nāma hoti. Tattha **na cittānuparivattī**ti bhāsantarameva nānaṃ, sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Sīlaṃ na cittānuparivattītikathāvaṇṇanā.

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Idāni samādānahetukathā nāma hoti. Tattha ‘‘ārāmaropā’’ti gāthāya atthaṃ ayoniso gahetvā ‘‘sadā puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti vacanato ‘‘samādānahetukaṃ sīlaṃ vaḍḍhatī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, cittavippayuttaṃ sīlopacayaṃ sandhāya paṭiññā paravādissa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Samādānahetukathāvaṇṇanā.

10. Viññatti sīlantikathāvaṇṇanā

601-602. Idāni viññatti sīlantikathā nāma hoti. Tattha kāyaviññatti kāyakammaṃ, vacīviññatti vacīkammanti gahitattā ‘‘viññatti sīla’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **viññattī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā sīlaṃ nāma virati, na rūpadhammo, tasmā tenatthena codetuṃ **pāṇātipātā veramaṇī**tiādimāha. **Abhivādanaṃ sīla**ntiādi yathārūpaṃ viññattiṃ so ‘‘sīla’’nti maññati taṃ uddharitvā dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā pana sā virati na hoti, tasmā puna **pāṇātipātā**tiādimāha. Laddhi panassa chalena patiṭṭhitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Viññatti sīlantikathāvaṇṇanā.

11. Aviññatti dussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. Idāni aviññatti dussīlyantikathā nāma hoti. Tattha cittavippayuttaṃ apuññūpacayañceva āṇattiyā ca pāṇātipātādīsu aṅgapāripūriṃ sandhāya ‘‘aviññatti dussīlya’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace sā dussīlyaṃ, pāṇātipātādīsu aññatarā siyā’’ti codetuṃ **pāṇātipāto**tiādimāha. **Pāpakammaṃ samādiyitvā**ti ‘‘asukaṃ nāma ghātessāmi, asukaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmī’’ti evaṃ pāpasamādānaṃ katvā. **Ubho vaḍḍhantī**ti puṭṭho dānakkhaṇe pāpassa anuppattiṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho cittavippayuttaṃ pāpūpacayaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha paribhogamayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Laddhipatiṭṭhāpanampissa pāpasamādinnapubbabhāgameva sādheti; na aviññattiyā dussīlabhāvanti.

Aviññatti dussīlyantikathāvaṇṇanā.

Dasamo vaggo.

Dutiyapaṇṇāsako samatto.

11. Ekādasamavaggo

1-3. Tissopi anusayakathāvaṇṇanā

605-613. Idāni anusayā abyākatā, ahetukā, cittavippayuttāti tissopi anusayakathā nāma honti. Tattha yasmā puthujjano kusalābyākate citte vattamāne ‘‘sānusayo’’ti vattabbo, yo cassa tasmiṃ khaṇe hetu, na tena hetunā anusayā sahetukā, na tena cittena sampayuttā, tasmā ‘‘te abyākatā, ahetukā, cittavippayuttā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānañceva sammitiyānañca; te sandhāya tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā sakkā pāḷimaggeneva jānituntі, tasmā na vitthāritanti.

Tissopi anusayakathāvaṇṇanā.

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha maggañāṇena aññāṇe vigatepi puna cakkhuviññāṇādivasena ñāṇavippayuttacitte vattamāne yasmā taṃ maggacittaṃ na pavattati, tasmā ‘‘na vattabbaṃ ñāṇī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi aññāṇe vigate ‘ñāṇī’ti paññatti na siyā, rāgādīsu vigatesu vītarāgādipaññattipi na siyāti puggalapaññattiyaṃ akovidosī’’ti codetuṃ **rāge vigate**tiādimāha. Itaro tesu vigatesu sarāgādibhāve yuttiṃ apassanto paṭikkhipati. Pariyosāne yasmā ñāṇapaṭilābhena so ñāṇīti vattabbataṃ arahati, tasmā **na heva**nti paṭikkhepo sakavādissāti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

5. Ñāṇaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā

616-617. Idāni ñāṇaṃ cittavippayuttantikathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā cakkhuviññāṇādisamaṅgī paṭiladdhaṃ maggañāṇaṃ sandhāya ‘‘ñāṇī’’ti vuccati, na cassa taṃ tena cittena sampayuttaṃ, tasmā ‘‘ñāṇaṃ cittavippayutta’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te ñāṇaṃ cittavippayuttaṃ cittavippayuttesu rūpādīsu aññataraṃ siyā’’ti codetuṃ **rūpa**ntiādimāha. Itaro paṭikkhipati. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Pariyosāne pana **paññavā**ti puṭṭho paṭilābhavasena taṃ pavattiṃ icchati, tasmā paṭijānātīti.

Ñāṇaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā.

6. Idaṃ dukkhantikathāvaṇṇanā

618-820. Idāni idaṃ dukkhantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘lokuttaramaggakkhaṇe yogāvacaro idaṃ dukkhanti vācaṃ bhāsati, evamassa idaṃ dukkhanti vācaṃ bhāsato ca idaṃ dukkhanti ñāṇaṃ pavattatī’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, maggakkhaṇe tathā vācābhāsanaṃ ñāṇappavattiñca sandhāya paṭiññā itarassa. Yasmā pana so sesasaccapaṭisaṃyuttaṃ vācaṃ puthujjanova bhāsati, na ca tassa tathā ñāṇappavattītі icchati, tasmā samudayādipañhesu paṭikkhipati. **Rūpaṃ anicca**ntiādi dukkhapariyāyadassanavasena vuttaṃ. Itaro pana sakasamaye tādisaṃ vohāraṃ apassanto paṭikkhipati. **Iti ca danti cā**tiādi yadi tassa dukkhe ñāṇaṃ pavattati, i-kāra daṃ-kāra du-kāra kha-kāresu paṭipāṭiyā catūhi ñāṇehi pavattitabbanti dassetuṃ vuttaṃ. Itaro pana tathā na icchati, tasmā paṭikkhipati.

Idaṃ dukkhantikathāvaṇṇanā.

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. Idāni iddhibalakathā nāma hoti. Tattha iddhipādabhāvanānisaṃsassa atthaṃ ayoniso gahetvā ‘‘iddhibalena samannāgato kappaṃ tiṭṭheyyā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya **iddhibalena samannāgato kappaṃ tiṭṭheyyā**ti pucchā sakavādissa. Tattha kappo nāma mahākappo, kappekadeso, āyukappoti tividho. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyānī’’ti (a. ni. 4.156) ettha hi mahākappova kappoti vutto. ‘‘Brahmakāyikānaṃ devānaṃ kappo āyuppamāṇa’’nti (a. ni. 4.123) ettha kappekadesā. ‘‘Kappaṃ nirayamhi paccati, kappaṃ saggamhi modatī’’ti (cūḷava. 354) ettha āyukappo. Āyukappanaṃ āyuvidhānaṃ kammassa vipākavasena vā vassagaṇanāya vā āyuparicchedoti attho. Tesu mahākappaṃ sandhāya pucchati, itaro paṭijānāti.

Atha naṃ sakavādī ‘‘sace te iddhibalena samannāgato, ‘yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo’ti (saṃ. ni. 2.143) evaṃ paricchinnā āyukappā uddhaṃ mahākappaṃ vā mahākappekadesaṃ vā jīveyya iddhimayikenassa āyunā bhavitabba’’nti codetuṃ **iddhimayiko so āyū**tiādimāha. Itaro ‘‘jīvitindriyaṃ nāma iddhimayikaṃ natthi, kammasamuṭṭhānamevā’’ti vuttattā paṭikkhipati. Ko panettha iddhimato viseso, nanu aniddhimāpi āyukappaṃ tiṭṭheyyāti? Ayaṃ viseso – iddhimā hi yāvatāyukaṃ jīvitappavattiyā antarāyakare dhamme iddhibalena paṭibāhitvā antarā akālamaraṇaṃ nivāretuṃ sakkoti, aniddhimato etaṃ balaṃ natthi. Ayametesaṃ viseso.

Atītaṃ anāgatanti idaṃ avisesena kappaṃ tiṭṭheyyāti paṭiññātattā codeti. Dve **kappe**tiādi ‘‘yadi iddhimā jīvitaparicchedaṃ atikkamituṃ sakkoti, na kevalaṃ ekaṃ anekepi kappe tiṭṭheyyā’’ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Uppanno phasso**tiādi na sabbaṃ iddhiyā labbhati, iddhiyā avisayopi atthīti dassetuṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānatthamevāti.

Iddhibalakathāvaṇṇanā.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. Idāni samādhikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ekacittakkhaṇe uppannāpi ekaggatā samādhānaṭṭhena samādhīti aggahetvā ‘‘satta rattindivāni ekantasukhapaṭisaṃvedī viharitu’’ntiādivacanaṃ (ma. ni. 1.180) nissāya ‘‘cittasantati samādhī’’ti laddhi, seyyathāpi sabbatthivādānañceva uttarāpathakānañca; te sandhāya **cittasantatī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi cittasantati samādhi, cittasantati nāma atītāpi atthi, anāgatāpi atthi. Na hi ekaṃ paccuppannacittameva cittasantati nāma hoti, kiṃ te sabbāpi sā samādhī’’ti codetuṃ **atītā**tiādimāha, itaro tathā anicchanto paṭikkhipati.

Nanu atītaṃ niruddhantiādi ‘‘cittasantatiyaṃ paccuppannameva cittaṃ kiccakaraṃ, atītānāgataṃ niruddhattā anuppannattā ca natthi, kathaṃ taṃ samādhi nāma hotī’’ti dassetuṃ vuttaṃ. **Ekacittakkhaṇiko**ti pucchā paravādissa. Tato yā sakasamaye ‘‘samādhiṃ, bhikkhave, bhāvethā’’tiādīsu paccuppannakusalacittasampayuttā ekaggatā samādhīti vuttā, taṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Cakkhuviññāṇasamaṅgī**tiādi ‘‘ekacittakkhaṇiko’’ti vacanamattaṃ gahetvā chalena vuttaṃ, teneva sakavādinā paṭikkhittaṃ. **Nanu vuttaṃ bhagavatā**ti suttaṃ purimapacchimavasena pavattamānassa samādhissa abbokiṇṇataṃ sādheti, na santatiyā samādhibhāvaṃ, tasmā asādhakanti.

Samādhikathāvaṇṇanā.

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. Idāni dhammaṭṭhitatākathā nāma hoti. Tattha ‘‘ṭhitāva sā dhātū’’ti vacanaṃ nissāya ‘‘paṭiccasamuppādasaṅkhātā dhammaṭṭhitatā nāma ekā atthi, sā ca parinipphannā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi parinipphannānaṃ avijjādīnaṃ aññā dhammaṭṭhitatā nāma parinipphannā atthi, tāyapi ca te dhammaṭṭhitatāya aññā ṭhitatā parinipphannā āpajjatī’’ti codetuṃ **tāya ṭhitatā**tiādimāha. Paravādī evarūpāya laddhiyā abhāvena paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho anantarapaccayatañceva aññamaññapaccayatañca sandhāya paṭijānāti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā.

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. Idāni aniccatākathā nāma hoti. Tattha ‘‘aniccānaṃ rūpādīnaṃ aniccatāpi rūpādayo viya parinipphannā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te rūpādayo viya aniccatā parinipphannā, tassāpi aññāya parinipphannāya aniccatāya bhavitabba’’nti codetuṃ **tāya aniccatāyā**tiādimāha. Itaro dvinnaṃ aniccatāya ekato abhāvena paṭikkhipitvā puna yasmā sā aniccatā niccā na hoti, teneva aniccena saddhiṃ antaradhāyati, tasmā paṭijānāti. Athassa sakavādī lesokāsaṃ adatvā yā tena dutiyā aniccatā paṭiññātā, tāyapi tato parāyapīti paramparavasena anupacchedadosaṃ āropento **tāya tāyevā**tiādimāha. Jarā **parinipphannā**tiādi yasmā uppannassa jarāmaraṇato aññā aniccatā nāma natthi, tasmā aniccatāvibhāgānuyuñjanavasena vuttaṃ. Tatrāpi paravādino purimanayeneva paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbo.

629. **Rūpaṃ parinipphanna**ntiādi yesaṃ sā aniccatā, tehi saddhiṃ saṃsandanatthaṃ vuttaṃ. Tattha ‘‘yathā parinipphannānaṃ rūpādīnaṃ aniccatājarāmaraṇāni atthi, evaṃ parinipphannānaṃ aniccatādīnaṃ tāni natthī’’ti maññamāno ekantena paṭikkhipatiyevāti.

Aniccatākathāvaṇṇanā.

Ekādasamo vaggo.

12. Dvādasamavaggo

1. Saṃvaro kammantikathāvaṇṇanā

630-632. Idāni saṃvaro kammantikathā nāma hoti. Tattha ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti, na nimittaggāhī hotī’’ti suttaṃ nissāya ‘‘saṃvaropi asaṃvaropi kamma’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Atha naṃ yā sakasamaye cetanā ‘‘kamma’’nti vuttā yathā sā kāyavacīmanodvāresu pavattamānā kāyakammādināmaṃ labhati, tathā ‘‘yadi te saṃvaro kammaṃ, sopi cakkhundriyādīsu pavattamāno cakkhukammādināmaṃ labheyyā’’ti codetuṃ **cakkhundriyasaṃvaro cakkhukamma**ntiādimāha. Itaro tādisaṃ suttapadaṃ apassanto catūsu dvāresu paṭikkhipitvā pañcame kāyadvāre pasādakāyaṃ sandhāya paṭikkhipati, viññattikāyaṃ sandhāya paṭijānāti. So hi pasādakāyampi viññattikāyampi kāyindriyantveva icchati. Manodvārepi vipākadvāraṃ sandhāya paṭikkhipati, kammadvāraṃ sandhāya paṭijānāti. Asaṃvarepi eseva nayo. ‘‘Cakkhunā rūpaṃ disvā’’ti suttaṃ tesu dvāresu saṃvarāsaṃvarameva dīpeti, na tassa kammabhāvaṃ, tasmā asādhakanti.

Saṃvaro kammantikathāvaṇṇanā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. Idāni kammakathā nāma hoti. Tattha ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, sañcetanikānaṃ kammāna’’nti (a. ni. 10.217) suttapadaṃ nissāya ‘‘sabbaṃ kammaṃ savipāka’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; tesaṃ ‘‘cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmī’’ti (a. ni. 6.63) satthārā avisesena cetanā ‘‘kamma’’nti vuttā; sā ca kusalākusalāva savipākā, abyākatā avipākāti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **sabbaṃ kamma**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **sabbā cetanā**ti pañhesu abyākataṃ sandhāya paṭikkhepo, kusalākusale sandhāya paṭiññā veditabbā. **Vipākābyākatā**tiādi savipākāvipākacetanaṃ sarūpena dassetuṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānatthameva. ‘‘Nāhaṃ, bhikkhave’’ti suttaṃ sati paccaye diṭṭhadhammādīsu vipākapaṭisaṃvedanaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā asādhakanti.

Kammakathāvaṇṇanā.

3. Saddo vipākotikathāvaṇṇanā

636-637. Idāni saddo vipākotikathā nāma hoti. Tattha ‘‘so tassa kammassa katattā upacitattā ussannattā vipulattā brahmassaro hotī’’tiādīni (dī. ni. 3.236) ayoniso gahetvā ‘‘saddo vipāko’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; tesaṃ ‘‘kammasamuṭṭhānā arūpadhammāva vipākāti nāmaṃ labhanti. Rūpadhammesu panāyaṃ vohāro natthī’’ti dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sukhavedanīyo**tiādi ‘‘vipāko nāma evarūpo hotī’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘So tassa kammassā’’ti suttaṃ lakkhaṇapaṭilābhadassanatthaṃ vuttaṃ. Mahāpuriso hi kammassa katattā suciparivāropi hoti, na ca parivāro vipāko, tasmā asādhakametanti.

Saddo vipākotikathāvaṇṇanā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. Idāni saḷāyatanakathā nāma hoti. Tattha yasmā saḷāyatanaṃ kammassa katattā uppannaṃ, tasmā ‘‘vipāko’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya **cakkhāyatanaṃ vipāko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Saḷāyatanaṃ vipāko**ti ettha manāyatanaṃ siyā vipāko. Sesāni kevalaṃ kammasamuṭṭhānāni, na vipāko. Tasmā asādhakametanti.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā.

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

541-545. Idāni sattakkhattuparamakathā nāma hoti, tattha yasmā ‘‘sattakkhattuparamo’’ti vuttaṃ, tasmā ‘‘sattakkhattuparamo puggalo sattakkhattuparamatāya niyato’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; tesaṃ ṭhapetvā ‘‘ariyamaggaṃ añño tassa niyamo natthi, yena so sattakkhattuparamatāya niyato bhaveyyā’’ti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Mātā jīvitātiādīsu ayamadhippāyo – dve niyāmā sammattaniyāmo ca micchattaniyāmo ca. Sammattaniyāmo ariyamaggo. So avinipātadhammatañceva phaluppattiñca niyameti. Micchattaniyāmo ānantariyakammaṃ. Taṃ anantarā nirayūpapattiṃ niyameti. Tattha sattakkhattuparamo sotāpattimaggena avinipātadhammatāya ca phaluppattiyā ca niyamito. Sesamagganiyāmo panassa natthi anadhigatattā, ānantariyampi kātuṃ so abhabbo. Tvaṃ panassa niyāmaṃ icchasi, tena taṃ vadāma – ‘‘kiṃ te so iminā micchattaniyāmena niyamito’’ti.

Abhabbo antarāti pañhesu ānantariyābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, sattakkhattuparamaṃ sandhāya paṭijānāti. **Atthi so niyāmo**ti pañhe sattakkhattuparamatāya niyāmaṃ apassanto paṭikkhipati. **Atthi te satipaṭṭhānā**tiādi niyāmasaṅkhāte maggadhamme dassetuṃ vuttaṃ. Tassa pana puna paṭhamamaggānuppattito tepi natthi, tasmā paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthameva. **Nanu so sattakkhattuparamo**ti ettha bhagavā ‘‘ayaṃ puggalo ettake bhave sandhāvitvā parinibbāyissati, ayaṃ ettake’’ti attano ñāṇabalena byākaroti, na bhavaniyāmaṃ nāma kiñci tena sattakkhattuparamo, kolaṃkolo, ekabījī vāti vuttaṃ, tasmā asādhakametanti.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā.

646-647. Kolaṃkolaekabījikathāyopi imināvupāyena veditabbā.

Kolaṃkolaekabījikathāvaṇṇanā.

8. Jīvitāvoropanakathāvaṇṇanā

648-649. Idāni jīvitāvoropanakathā nāma hoti. Tattha yasmā dosasampayuttena cittena pāṇātipāto hoti, doso ca diṭṭhisampannassa appahīno, tasmā ‘‘diṭṭhisampanno sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyyā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ; te sandhāya **diṭṭhisampanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sañcicca mātara**ntiādipañhesu pana ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso’’ti suttabhayena paṭikkhipati. **Satthari agāravo**tiādi satthārādīsu sagāravassa sikkhāpadassa vītikkamābhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Itaro pana akusalavasena tassa agāravo nāma natthīti paṭikkhipitvā sagāravabhāvañca sampaṭicchitvā puna **agāravo**ti puṭṭho tesu tesu kiccesu pasutatāya vikkhittānaṃ asatiyā amanasikārena cetiye abhivādanapadakkhiṇakaraṇābhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Puna **ohadeyyā**tiādinā nayena puṭṭho tādisāya kiriyāya sañcicca akaraṇato paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Jīvitāvoropanakathāvaṇṇanā.

9. Duggatikathāvaṇṇanā

650-652. Idāni duggatikathā nāma hoti. Tattha ye duggatiñca duggatisattānaṃ rūpādiārammaṇaṃ taṇhañcāti ubhayampi duggatīti gahetvā puna tathā avibhajitvā aviseseneva ‘‘diṭṭhisampannassa pahīnā duggatī’’ti vadanti, seyyathāpi uttarāpathakā; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āpāyike rūpe rajjeyyā**tiādi paravādino laddhiyā diṭṭhisampannassa duggati appahīnā, tassa vasena codetuṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānatthameva. **Nirayaṃ upapajjeyyā**tiādi duggatipahānameva duggatigāminitaṇhāpahānaṃ vā dīpeti, na duggatisattānaṃ rūpādiārammaṇāya taṇhāya pahānaṃ, tasmā asādhakanti.

Duggatikathāvaṇṇanā.

653. Sattamabhavikakathāyapi eseva nayoti.

Dvādasamo vaggo.

13. Terasamavaggo

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. Idāni kappaṭṭhakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘saṅghaṃ samaggaṃ bhetvāna, kappaṃ nirayamhi paccatī’’ti ‘‘sakalampi kappaṃ saṅghabhedako niraye tiṭṭhatī’’ti laddhi, seyyathāpi rājagirikānaṃ; te sandhāya **kappaṭṭho**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Buddho ca loke**ti idaṃ vinā buddhuppādena saṅghabhedassa abhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Kappo ca saṇṭhāti saṅgho ca bhijjatī**tiādi ‘‘yadi so sakalaṃ kappaṃ tiṭṭhati, saṇṭhahanato paṭṭhāya taṃ kammaṃ katvā tattha uppajjitvā tiṭṭheyyā’’ti dassetuṃ vuttaṃ. **Atīta**ntiādi heṭṭhā vuttādhippāyameva. **Kappaṭṭho iddhimā**ti pañhe bhāvanāmayaṃ sandhāya paṭikkhipati, parasamaye panassa jātimayaṃ iddhiṃ icchanti, taṃ sandhāya paṭijānāti. **Chandiddhipādo**tiādi ‘‘jātimayāya iddhiyā iddhimāti laddhimattametaṃ, kiṃ tena, yadi panassa iddhi atthi, iminā nayena iddhipādā bhāvitā bhaveyyu’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. **Āpāyiko nerayiko**ti suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappaṃ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā asādhakanti.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā.

2. Kusalapaṭilābhakathāvaṇṇanā

658-659. Idāni kusalapaṭilābhakathā nāma hoti. Tattha kappaṭṭho sakasamaye kāmāvacarakusalameva paṭilabhati. Yena pana taṃ upapattiṃ paṭibāheyya, taṃ mahaggataṃ lokuttaraṃ vā na paṭilabhati. Yesaṃ pana imaṃ vibhāgaṃ akatvā aviseseneva ‘‘so kusalacittaṃ na paṭilabhatī’’ti laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; tesaṃ vibhāgadassanena taṃ laddhiṃ bhindituṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Kusalapaṭilābhakathāvaṇṇanā.

3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā

660-662. Idāni anantarāpayuttakathā nāma hoti. Tattha anantarāpayutto nāma yena khandhabhedato anantarā vipākadāyakaṃ mātughātādi ānantariyakammaṃ āṇattaṃ. Tattha yassa niyatāya āṇattiyā āṇatto taṃ kammaṃ karissati, so atthasādhikāya cetanāya uppāditattā micchattaniyato hoti, abhabbo sammattaniyāmaṃ okkamituṃ. Yassa aniyatāya āṇattiyā āṇatto taṃ kammaṃ karissati, so atthasādhikāya cetanāya anuppāditattā na micchattaniyato, bhabbo sammattaniyāmaṃ okkamituntі idaṃ sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yesaṃ pana ‘‘aniyatāyapi āṇattiyā abhabboyeva sammattaniyāmaṃ okkamitu’’nti laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; tesaṃ taṃ laddhiṃ bhindituṃ sakavādī pubbapakkhaṃ datvā **anantarāpayutto**ti paravādinā attānaṃ pucchāpeti. Tenettha paṭhamapucchā paravādissa, atthasādhikacetanāya abhāvaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Tato paravādī mātughātādikammassa āṇattattāva ‘‘so micchattaniyato’’ti maññati. Tasmā **micchattaniyāmañcā**ti pañhaṃ pucchati. Sakavādī pana ekassa puggalassa dvinnaṃ niyāmānaṃ anokkantimattameva sandhāya **na heva**nti paṭikkhipati.

Nanu taṃ kammanti mātughātādikammaṃ. Tattha aniyatāṇattiṃ sandhāya ‘‘āmantā’’ti paṭiññā sakavādissa. Aniyatampi hi āṇattiṃ payojetvā ṭhitassa ‘‘ananucchavikaṃ mayā kata’’nti kukkuccaṃ uppajjateva, vippaṭisāro jāyateva. **Hañcī**tiādi kukkuccuppattimattaṃ gahetvā paravādinā laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ vuttaṃ.

661. Idāni yassa aniyatāṇattikassāpi anantarāpayuttassa paravādinā sammattaniyāmokkamanaṃ paṭisiddhaṃ, tameva puggalaṃ gahetvā **anantarāpayutto puggalo abhabbo**ti pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ sakavādī ‘‘abhabbo nāma mātughātādikammānaṃ kārako, kiṃ te tena tāni kammāni katānī’’ti codetuṃ **mātā jīvitā voropitā**tiādimāha. Itaro tesaṃ vatthūnaṃ arogatāya tathārūpaṃ kiriyaṃ apassanto ‘‘na heva’’nti paṭikkhipati.

Taṃ kammaṃ paṭisaṃharitvāti aniyatāṇattikammaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi ‘‘mā kho mayā āṇattaṃ ākāsī’’ti āṇattaṃ nivārentena paṭisaṃhaṭaṃ nāma hoti. Paṭisaṃhaṭattāyeva cettha kukkuccaṃ paṭivinoditaṃ, vippaṭisāro paṭivinīto nāma hoti. Evaṃ santepi panettha purimāṇattiyāyeva niyatabhāvaṃ maññamāno paravādī ‘‘āmantā’’ti paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī tassa kammassa paṭisaṃhaṭabhāvaṃ sampaṭicchāpetvā attano laddhiṃ patiṭṭhāpetvā **hañcī**tiādimāha.

662. Puna **anantarāpayutto**ti pariyosānapañhe paṭhamapañhe viya pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. **Nanu taṃ kamma**nti anuyogo paravādissa, paṭisaṃhaṭakālato pubbe payuttakālaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Payuttapubbatāmattaṃ gahetvā aniyatāṇattivasena hañcīti laddhipatiṭṭhāpanaṃ paravādissa. Ayaṃ pana laddhi ayoniso patiṭṭhitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā.

4. Niyatassa niyāmakathāvaṇṇanā

663-664. Idāni niyatassa niyāmakathā nāma hoti. Tattha duvidho niyāmo – micchattaniyāmo ca ānantariyakammaṃ, sammattaniyāmo ca ariyamaggo. Ime dve niyāme ṭhapetvā añño niyāmo nāma natthi. Sabbepi hi sesā tebhūmakadhammā aniyatā nāma. Tehi samannāgatopi aniyatoyeva. Buddhehi pana attano ñāṇabalena ‘‘ayaṃ satto anāgate bodhiṃ pāpuṇissatī’’ti byākato bodhisatto puññussadattā niyatoti vuccati. Iti imaṃ vohāramattaṃ gahetvā ‘‘pacchimabhaviko bodhisatto tāya jātiyā bhabbo dhammaṃ abhisametu’’nti adhippāyena ‘‘niyato niyāmaṃ okkamatī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Micchattaniyato**tiādi aññena niyāmena niyatassa aññaniyāmābhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Pubbe maggaṃ bhāvetvā**tiādi niyāmappabhedadassanatthaṃ vuttaṃ. **Satipaṭṭhāna**ntiādi ekasmimpi niyāme dhammappabhedadassanatthaṃ vuttaṃ. **Bhabbo bodhisatto**ti vacanaṃ kevalaṃ bodhisattassa bhabbataṃ dīpeti, na niyatassa niyāmokkamanaṃ, tasmā asādhakaṃ. So hi pubbe ekenapi niyatadhammena aniyato bodhimūle saccadassanena niyāmaṃ okkantoti.

Niyatassa niyāmakathāvaṇṇanā.

5. Nivutakathāvaṇṇanā

665-667. Idāni nivutakathā nāma hoti. Tattha suddhassa suddhakiccābhāvato nīvaraṇehi nivuto ophuṭo pariyonaddho ca nīvaraṇaṃ jahatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **nivuto**tipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Ratto rāga**ntiādi nivutassa nīvaraṇajahane dosadassanatthaṃ vuttaṃ. **Parisuddhe pariyodāte**tiādi vikkhambhanavisuddhiyā visuddhassa samucchedavisuddhidassanatthaṃ vuttaṃ. **Tassa evaṃ jānato**tiādi jānato passato āsavakkhayaṃ dīpeti, na nivutassa nīvaraṇajahanaṃ, tasmā asādhakanti.

Nivutakathāvaṇṇanā.

6. Sammukhībhūtakathāvaṇṇanā

668-670. Idāni sammukhībhūtakathā nāma hoti. Tattha **sammukhībhūto**ti saṃyojanānaṃ sammukhībhāvaṃ tehi samaṅgībhāvaṃ upagato. Sesamettha nivutakathāsadisamevāti.

Sammukhībhūtakathāvaṇṇanā.

7. Samāpanno assādetītikathāvaṇṇanā

671-673. Idāni samāpanno assādetītikathā nāma hoti. Tattha ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, so tadassādetī’’tiādivacanaṃ (a. ni. 4.123) nissāya ‘‘samāpanno assādeti, sā cassa jhānanikanti jhānārammaṇā hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya **samāpanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Taṃ jhānaṃ tassa jhānassa ārammaṇa**nti pañhesu tasseva tadārammaṇataṃ apassanto suttavirodhabhayena paṭikkhipati, ‘‘tadassādetī’’tivacanamattena paṭijānāti. **So tadassādetī**ti suttaṃ jhānalābhino jhānā vuṭṭhāya jhānassādaṃ sādheti, na antosamāpattiyaṃyeva jhānanikantiyā jhānārammaṇataṃ, tasmā asādhakanti.

Samāpanno assādetītikathāvaṇṇanā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. Idāni asātarāgakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yaṃkiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so taṃ vedanaṃ abhinandati abhivadatī’’ti (ma. ni. 1.409) sutte diṭṭhābhinandanavasena vuttaṃ. ‘‘Abhinandatī’’tivacanaṃ nissāya ‘‘dukkhavedanāyapi rāgassādavasena abhinandanā hoti. Tasmā atthi asātarāgo’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **atthi asātarāgo**ti pucchā sakavādissa. Tattha **asātarāgo**ti asāte dukkhavedayite ‘‘aho vata me etadeva bhaveyyā’’ti rajjanā. **Āmantā**ti laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthameva.

675. **So taṃ vedanaṃ abhinandatī**ti sutte pana vinivaṭṭetvā dukkhavedanameva ārabbha rāguppatti nāma natthi, samūhaggahaṇena pana vedayitalakkhaṇaṃ dhammaṃ dukkhavedanameva vā attato samanupassanto diṭṭhimaññanāsaṅkhātāya diṭṭhābhinandanāya vedanaṃ abhinandati, dukkhāya vedanāya vipariṇāmaṃ abhinandati, dukkhāya vedanāya abhibhūto tassā paṭipakkhaṃ kāmasukhaṃ patthayantopi dukkhavedanaṃ abhinandati nāma. Evaṃ dukkhavedanāya abhinandanā hotīti adhippāyo. Tasmā asādhakametaṃ asātarāgassāti.

Asātarāgakathāvaṇṇanā.

9. Dhammataṇhāabyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. Idāni dhammataṇhā abyākatātikathā nāma hoti. Tattha rūpataṇhā…pe… dhammataṇhāti imāsu chasu taṇhāsu yasmā sabbapacchimā taṇhā dhammataṇhāti vuttā, tasmā sā abyākatāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesapañhānaṃ pāḷiyā attho niyyāti. **Kāmataṇhā**tiādīhi tīhi koṭṭhāsehi chapi taṇhā saṅkhipitvā dassitā. Rūpādīsu hi chasu ārammaṇesu kāmassādavasena pavattā taṇhā kāmataṇhā. ‘‘Bhavissati attā ca loko cā’’ti sassatadiṭṭhisahagatā taṇhā bhavataṇhā. ‘‘Na bhavissatī’’ti ucchedadiṭṭhisahagatā taṇhā vibhavataṇhāti. **Nanu sā dhammataṇhā**ti padaṃ taṇhāya dhammārammaṇaṃ ārabbha pavattiṃ dīpeti, na abyākatabhāvaṃ tasmā asādhakanti.

Dhammataṇhā abyākatātikathāvaṇṇanā.

10. Dhammataṇhānadukkhasamudayotikathāvaṇṇanā

681-685. Idāni dhammataṇhā nadukkhasamudayotikathā nāma hoti. Tatrāpi yasmā sā dhammataṇhāti vuttā, tasmā na dukkhasamudayoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Dhammataṇhā nadukkhasamudayotikathāvaṇṇanā.

Terasamo vaggo.

14. Cuddasamavaggo

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. Idāni kusalākusalapaṭisandahanakathā nāma hoti. Tattha kusalaṃ vā akusalassa, akusalaṃ vā kusalassa anantarā uppajjanakaṃ nāma natthīti tesaṃ aññamaññaṃ paṭisandhānaṃ na yujjati. Ye pana yasmā ekavatthusmiññeva rajjati virajjati ca, tasmā taṃ aññamaññaṃ paṭisandahatīti laddhiṃ gahetvā ṭhitā, seyyathāpi mahāsaṅghikā; te sandhāya pucchā sakavādissa; paṭiññā itarassa. **Āvaṭṭanā paṇidhī**ti ubhayaṃ āvajjanasseva nāmaṃ. Tañhi bhavaṅgaṃ āvaṭṭetīti āvaṭṭanā.

Bhavaṅgārammaṇato aññasmiṃ ārammaṇe cittaṃ paṇidahati ṭhapetīti paṇidhi. **Kusalaṃ anāvaṭṭentassā**ti yaṃ taṃ akusalānantaraṃ paṭisandahantaṃ kusalaṃ uppajjati, taṃ anāvaṭṭentassa uppajjatīti pucchati. Itaro pana vinā āvajjanena kusalassa uppattiṃ apassanto paṭikkhipati. **Kusalaṃ ayoniso manasikaroto**ti idaṃ yadi akusalānantaraṃ kusalaṃ uppajjeyya, akusalasseva āvajjanena ayoniso manasikaroto uppajjeyyāti codanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti. **Nanu yasmiṃyeva vatthusmi**nti vacanaṃ ekārammaṇe sarāgavirāguppattiṃ dīpeti, na kusalākusalānaṃ anantaratаṃ, tasmā asādhakanti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā.

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. Idāni saḷāyatanuppattikathā nāma hoti. Tattha upapattesiyena paṭisandhicittena saheva opapātikānaṃ saḷāyatanaṃ uppajjati. Gabbhaseyyakānaṃ ajjhattikāyatanesu manāyatanakāyāyatanāneva paṭisandhikkhaṇe uppajjanti. Sesāni cattāri sattasattatirattimhi. Tāni ca kho yena kammunā paṭisandhi gahitā, tasseva aññassa vā katattāti ayaṃ sakasamaye vādo. Yesaṃ pana ekakammasambhavattā sampannasākhāviṭapānaṃ rukkhādīnaṃ aṃkuro viya bījamattaṃ saḷāyatanaṃ mātukucchismiṃ paṭisandhikkhaṇeyeva uppajjatīti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya **saḷāyatana**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sabbaṅgapaccaṅgī**tiādi saḷāyatane sati evarūpo hutvā okkameyyāti codanatthaṃ vuttaṃ. **Mātukucchigatassā**ti pucchā paravādissa. Parato **mātukucchigatassa pacchā kesā**ti pucchā sakavādissa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā.

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. Idāni anantarapaccayakathā nāma hoti. Tattha naccagītādīsu rūpadassanasaddasavanādīnaṃ lahuparivattitaṃ disvā ‘‘imāni viññāṇāni aññamaññassa anantarā uppajjantī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **cakkhuviññāṇassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sotaviññāṇaṃ rūpārammaṇaṃyevā**ti yadi cakkhuviññāṇassa anantarā uppajjeyya, vipākamanodhātu viya rūpārammaṇaṃ siyāti codetuṃ vuttaṃ. **Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati sotaviññāṇa**nti pañhesu suttābhāvena paṭikkhipitvā anantaruppattiṃ sallakkhento laddhivasena paṭijānāti. **Taññeva cakkhuviññāṇaṃ taṃ sotaviññāṇa**nti yathā paṭhamajavanānantaraṃ dutiyajavanaṃ manoviññāṇabhāvena taññeva hoti, kiṃ te tathā etampi dvayaṃ ekamevāti pucchati. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Naccati gāyatī**tiādivacanaṃ ārammaṇasamodhāne lahuparivattitāya vokiṇṇabhāvaṃ dīpeti, na anantarapaccayataṃ, tasmā asādhakanti.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. Idāni ariyarūpakathā nāma hoti. Tattha sammāvācākammantā rūpaṃ, tañca kho ‘‘sabbaṃ rūpaṃ cattāri ca mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa’’nti (ma. ni. 3.67) vacanato upādāyarūpanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **ariyarūpaṃ mahābhūtānaṃ upādāyā**ti pucchā sakavādissa. Tattha ariyānaṃ rūpaṃ, ariyaṃ vā rūpanti **ariyarūpaṃ. Āmantā**ti laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā itarassa. **Kusala**nti puṭṭho laddhivaseneva paṭijānāti. Anāsavapucchādīsupi eseva nayo. **Yaṃ kiñci rūpa**nti suttaṃ ṭhapetvā bhūtāni sesarūpassa upādābhāvaṃ dīpeti, na sammāvācākammantānaṃ. Tesañhi rūpamattaññeva asiddhaṃ, kuto upādārūpatā; tasmā asādhakanti.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā.

5. Añño anusayotikathāvaṇṇanā

700-701. Idāni añño anusayotikathā nāma hoti. Tattha yasmā puthujjano kusalābyākate citte vattamāne sānusayoti vattabbo, na pariyuṭṭhitoti tasmā añño anusayo, aññaṃ pariyuṭṭhānanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **añño kāmarāgānusayo**ti pucchā sakavādissa paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā anusayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sānusayo**tiādi pana tasmiṃ samaye anusayassa appahīnattā sānusayoti vattabbataṃ, anuppannattā ca pariyuṭṭhitoti avattabbataṃ dīpeti, na anusayapariyuṭṭhānānaṃ aññattaṃ, tasmā asādhakanti.

Añño anusayotikathāvaṇṇanā.

6. Pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. Idāni pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantikathā nāma hoti. Tattha yasmā aniccādito manasikarotopi rāgādayo uppajjanti. Vuttampi cetaṃ – ‘‘appekadā, bho bhāradvāja, asubhato manasikarissāmīti subhatova manasikarotī’’ti (saṃ. ni. 4.127). Tasmā pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā.

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. Idāni pariyāpannakathā nāma hoti. Tattha yasmā kāmarāgo kāmadhātuṃ anuseti, kāmadhātupariyāpannoti ca vuccati, tasmā rūparāgārūparāgāpi rūpadhātuarūpadhātuyo anusenti. Rūpadhātuarūpadhātupariyāpannāyeva ca nāma hontīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **rūparāgo**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **anusetī**ti yathā kāmarāgo kāmavitakkasaṅkhātaṃ kāmadhātuṃ sahajātavasena anuseti, kiṃ te evaṃ rūparāgo rūpadhātunti pucchati. **Pariyāpanno**ti yathā ca so tividhāya kāmadhātuyā kilesakāmavasena pariyāpannattā kāmadhātupariyāpanno, kiṃ te evaṃ rūparāgopi rūpadhātupariyāpannoti pucchati. Itaro panassa adhippāyaṃ asallakkhento kevalaṃ laddhivasena āmantāti paṭijānāti. Atha naṃ tamatthaṃ sallakkhāpetuṃ kusalavipākakiriyasaṅkhātehi samāpattesiyādīhi saṃsanditvā pucchituṃ **samāpattesiyo**tiādimāha. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti. **Nanu kāmarāgo**tiādivacanampi kāmarāgasseva kāmadhātuyaṃ anusayabhāvaṃ pariyāpannatañca dīpeti, na itaresaṃ itaradhātūsūti.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. Idāni abyākatakathā nāma hoti. Tattha vipākakiriyarūpanibbānasaṅkhātaṃ catubbidhaṃ abyākataṃ avipākattā abyākatanti vuttaṃ. Diṭṭhigataṃ ‘‘sassato lokoti kho, vaccha, abyākatameta’’nti (saṃ. ni. 4.416 thokaṃ visadisaṃ) sassatādibhāvena akathitattā. Yesaṃ pana imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā purimābyākataṃ viya diṭṭhigatampi abyākatanti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva uttarāpathakānañca; tesaṃ taṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **diṭṭhigataṃ abyākata**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Abyākatakathāvaṇṇanā.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. Idāni apariyāpannakathā nāma hoti. Tattha yasmā puthujjano jhānalābhī kāmesu vītarāgoti vattabbo hoti, na pana vigatadiṭṭhikoti, tasmā diṭṭhigataṃ apariyāpannanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā.

Cuddasamo vaggo.

15. Pannarasamavaggo

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. Idāni paccayatākathā nāma hoti. Tattha yo dhammo hetupaccayena paccayo, so yesaṃ hetupaccayena paccayo, tesaññeva yasmā ārammaṇānantarasamanantarapaccayena paccayo na hoti, yo vā ārammaṇapaccayena paccayo, so yasmā tesaṃyeva anantarasamanantarapaccayena paccayo na hoti, tasmā paccayatā vavatthitāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Paccayatākathāvaṇṇanā.

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. Idāni aññamaññapaccayakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samaye ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ayameva tanti, ‘‘saṅkhārapaccayāpi avijjā’’ti ayaṃ natthi, tasmā avijjāva saṅkhārānaṃ paccayo, na pana saṅkhārā avijjāyāti laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ; te sandhāya avijjāsaṅkhārādīnaṃ aññamaññapaccayatāpi atthīti dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Avijjā saṅkhārenā**ti ettha apuññābhisaṅkhārova gahito. Tasmā saṅkhārapaccayāpi avijjāti ettha sahajātaaññamaññaatthiavigatasampayuttavasena paccayatā veditabbā. **Upādānapaccayāpi taṇhā**ti ettha ṭhapetvā kāmupādānaṃ sesāni tīṇi upādānāni avijjāya saṅkhārā viya taṇhāya paccayā hontīti veditabbāni. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti. **Jarāmaraṇapaccayā**ti pucchā paravādissa, **nāmarūpaṃ viññāṇapaccayā**ti sakavādissāti.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā.

3. Addhākathāvaṇṇanā

720-721. Idāni addhākathā nāma hoti. Tattha ‘‘tīṇimāni, bhikkhave, kathāvatthūnī’’ti (a. ni. 3.68) suttaṃ nissāya kālasaṅkhāto addhā nāma parinipphanno atthīti yesaṃ laddhi; tesaṃ ‘‘addhā nāma koci parinipphanno natthi aññatra kālapaññattimattā. Rūpādayo pana khandhāva parinipphannā’’ti vibhāgaṃ dassetuṃ **addhā parinipphanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace so parinipphanno, rūpādīsu anena aññatarena bhavitabba’’nti codetuṃ **rūpa**ntiādimāha. Itaro paṭikkhipati. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Addhākathāvaṇṇanā.

4. Khaṇalayamuhuttakathāvaṇṇanā

722-723. Khaṇalayamuhuttakathāsupi eseva nayo. Sabbepi hete khaṇādayo addhāpariyāyā evāti.

Khaṇalayamuhuttakathāvaṇṇanā.

5. Āsavakathāvaṇṇanā

724-725. Idāni āsavakathā nāma hoti. Tattha yasmā catūhi āsavehi uttari añño āsavo nāma natthi, yena cattāro āsavā sāsavā siyuṃ, tasmā cattāro āsavā anāsavāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te āsavā anāsavā, evaṃ sante tehi maggādilakkhaṇappattehi bhavitabba’’nti codetuṃ **maggo**tiādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Āsavakathāvaṇṇanā.

6. Jarāmaraṇakathāvaṇṇanā

726-727. Idāni jarāmaraṇakathā nāma hoti. Tattha jarāmaraṇaṃ nāma aparinipphannattā lokiyanti vā lokuttaranti vā na vattabbaṃ. ‘‘Lokiyā dhammā lokuttarā dhammā’’ti hi duke jarāmaraṇaṃ neva lokiyapade, na lokuttarapade niddiṭṭhaṃ. Tattha yesaṃ imaṃ lakkhaṇaṃ anādiyitvā lokuttarānaṃ dhammānaṃ jarāmaraṇaṃ lokuttaranti laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Jarāmaraṇakathāvaṇṇanā.

7. Saññāvedayitakathāvaṇṇanā

728-729. Idāni saññāvedayitakathā nāma hoti. Tattha saññāvedayitanirodhasamāpatti nāma na koci dhammo, catunnaṃ pana khandhānaṃ nirodho. Iti sā neva lokiyā na lokuttarā. Yasmā pana lokiyā na hoti, tasmā lokuttarāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Saññāvedayitakathāvaṇṇanā.

8. Dutiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

730-731. Idāni yasmā sā lokuttarā na hoti, tasmā lokiyāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimasadisamevāti.

Dutiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Idāni yasmā ‘‘asuko maraṇadhammo, asuko na maraṇadhammo’’ti sattānaṃ maraṇadhammatāya niyāmo natthīti saññāvedayitanirodhaṃ samāpannopi kālaṃ kareyyāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikānaṃ; tesaṃ samāpannāyapi maraṇadhammatāya maraṇasamayañca amaraṇasamayañca dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā kālaṃ karontassa nāma maraṇantikehi phassādīhi bhavitabbaṃ, tasmā tenākārena codetuṃ **atthī**tiādimāha.

Aphassakassa kālakiriyātiādīni puṭṭho sesasatte sandhāya paṭikkhipati **visaṃ kameyyā**tiādīni puṭṭho samāpattiānubhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyavāre sarīrapakatiṃ sandhāya paṭijānāti. Evaṃ sante pana samāpattiānubhāvo nāma na hoti, teneva **na nirodhasamāpanno**ti anuyuñjati.

733-734. **Na kālaṃ kareyyā**ti pucchā paravādissa. **Atthi so niyāmo**ti paravādissa pañhe pana yasmā evarūpo niyāmo nāma natthi, tasmā paṭikkhipati. Cakkhuviññāṇasamaṅgītiādi sakavādinā ‘‘niyāme asantepi maraṇasamayeneva marati, nāsamayenā’’ti dassetuṃ vuttaṃ. Tatrāyamadhippāyo – yadi niyāmābhāvena kālakiriyā bhaveyya, cakkhuviññāṇasamaṅginopi bhaveyya. Tato ‘‘pañcahi viññāṇehi na cavati, na upapajjatī’’ti suttavirodho siyā. Yathā pana cakkhuviññāṇasamaṅgissa kālakiriyā na hoti, tathā nirodhasamāpannassāpīti.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. Idāni asaññasattupikākathā nāma hoti. Tattha saññāvirāgavasena pavattabhāvanā asaññasamāpattipi nirodhasamāpattipi saññāvedayitanirodhasamāpatti nāma. Iti dve saññāvedayitanirodhasamāpattiyo lokiyā ca lokuttarā ca. Tattha lokiyā puthujjanassa asaññasattupikā hoti, lokuttarā ariyānaṃ, sā ca nāsaññasattupikā. Imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā avisesena saññāvedayitanirodhasamāpatti asaññasattupikāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā asaññasamāpattiṃ samāpannassa alobhādayo atthi, na nirodhasamāpattiṃ, tasmā tesaṃ vasena codetuṃ **atthī**tiādimāha.

736. **Idhāpi asaññī**ti pañhe idha saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā anuññātā, **tatrāpi** asaññasatteneva. Tasmā imaṃ paṭiññaṃ gahetvā laddhiṃ patiṭṭhapentena chalena patiṭṭhāpitā hoti. Idha vā nirodhasamāpattiṃ sandhāya asaññitā anuññātā. Tatrāpi ito cutassa anāgāmino nirodhasamāpattimeva tasmāpi imāya paṭiññāya patiṭṭhāpitā laddhi appatiṭṭhitāyevāti.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā.

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

737. Idāni kammūpacayakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kammūpacayo nāma kammato añño cittavippayutto abyākato anārammaṇoti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **aññaṃ kamma**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi kammato añño kammūpacayo, phassāditopi aññena phassūpacayādinā bhavitabba’’nti codetuṃ **añño phasso**tiādimāha. Itaro laddhiyā abhāvena paṭikkhipati.

738-739. **Kammena sahajāto**ti pañhesu cittavippayuttaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittasampayuttaṃ sandhāya paṭijānāti. **Kusalo**ti pañhesupi cittavippayuttaṃ sandhāya paṭijānāti. Parato **akusalo**tipañhesupi eseva nayo.

740. **Sārammaṇo**ti puṭṭho pana ekantaṃ anārammaṇameva icchati, tasmā paṭikkhipati. **Cittaṃ bhijjamāna**nti yadā cittaṃ bhijjamānaṃ hoti, tadā kammaṃ bhijjatīti attho. Bhummatthe vā paccattaṃ, citte bhijjamāneti attho. Ayameva vā pāṭho. Tattha yasmā sampayutto bhijjati, vippayutto na bhijjati, tasmā paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca.

741. **Kammamhi kammūpacayo**ti kamme sati kammūpacayo, kamme vā patiṭṭhite kammūpacayo, kammūpacayatova vipāko nibbattati. Tasmiṃ pana kamme niruddhe yāva aṃkuruppādā bījaṃ viya yāva vipākuppādā kammūpacayo tiṭṭhatītissa laddhi, tasmā paṭijānāti. **Taññeva kammaṃ, so kammūpacayo, so kammavipāko**ti yasmā kammamhi kammūpacayo, so ca yāva vipākuppādā tiṭṭhatītissa laddhi, tasmā naṃ tesaṃ tiṇṇampi ekattaṃ pucchati **vipāko sārammaṇo**ti idaṃ vipāko viya vipākadhammadhammopi ārammaṇapaṭibaddhoyevāti codanatthaṃ pucchati. Itaro pana laddhivasenekaṃ paṭijānāti, ekaṃ paṭikkhipati. Paṭilomepi eseva nayo. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā.

Pannarasamo vaggo.

Tatiyapaṇṇāsako samatto.

16. Soḷasamavaggo

1. Niggahakathāvaṇṇanā

743-744. Idāni niggahakathā nāma hoti. Tattha ye loke balappattā vasībhūtā, te yadi parassa cittaṃ niggaṇhituṃ na sakkuṇeyyuṃ, kā tesaṃ balappatti, ko vasībhāvo. Balappattiyā pana vasībhāvena ca addhā te parassa cittaṃ niggaṇhantīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ; te sandhāya **paro parassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **niggaṇhātī**ti saṃkilesāpattito nivāreti. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti. Paggahakathāyapi eseva nayo.

Niggahakathāvaṇṇanā.

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. Idāni sukhānuppadānakathā nāma hoti. Tattha ‘‘bahūnaṃ vata no bhagavā sukhadhammānaṃ upahattā’’ti (ma. ni. 2.148) suttaṃ nissāya paro parassa sukhaṃ anuppadetīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Dukkhaṃ anuppadetī**ti puṭṭho pana tādisaṃ suttapadaṃ apassanto paṭikkhipati. **Attano sukha**ntiādipañhe yaṃ attano parassa vā, taṃ anuppadātuṃ na sakkā. Yaṃ tasseva, kiṃ tattha anuppadānaṃ nāmāti paṭikkhipati. **Nevattano**tiādipañhe pana yaṃ evarūpaṃ, na taṃ anuppadinnaṃ nāma bhavitumarahatīti laddhiyāpaṭijānāti. **No ca vata re**titādisassa sukhassa abhāvā vuttaṃ. **Sukhadhammānaṃ upahattā**tivacanaṃ bhagavato paresaṃ sukhuppattiyā paccayabhāvaṃ dīpeti, na annādīnaṃ viya sukhassa anuppadānaṃ, tasmā asādhakanti.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā.

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. Idāni adhigayha manasikārakathā nāma hoti. Tattha duvidho manasikāro nayato ca ārammaṇato ca. Tattha ekasaṅkhārassāpi aniccatāya diṭṭhāya sabbe saṅkhārā aniccāti avasesesu nayato manasikāro hoti. Atīte pana saṅkhāre manasikaronto na anāgate manasikātuṃ sakkoti. Atītādīsu aññataraṃ manasikaroto ārammaṇato manasikāro hoti. Tattha paccuppanne manasikaronto yena cittena te manasikaroti, taṃ paccuppannakkhaṇe manasikātuṃ na sakkoti. Tattha yesaṃ ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’tiādivacanaṃ nissāya ‘‘manasikaronto nāma adhigayha adhigaṇhitvā saṅgaṇhitvā sabbe saṅkhāre ekato manasikarotī’’ti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Atha naṃ yasmā sabbe ekato manasikarontena yena cittena te manasikaroti, tampi manasikātabbaṃ hoti. Tasmā taṃcittatāya codetuṃ **tena cittenā**ti āha. Itaro ārammaṇaṃ katvā na sakkā jānitunti sandhāya paṭikkhipati. Evaṃlakkhaṇaṃ cittanti ñātattā pana tampi cittaṃ ñātameva hotīti sandhāya paṭijānāti. Atha vā taññeva tassa ārammaṇaṃ na hotīti paṭikkhipati. ‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā, yadā paññāya passatī’’tiādīni nissāya uppannaladdhivasena paṭijānāti. Sesapañhadvayepi eseva nayo. **Tena phassenā**tiādīsu pana tathārūpaṃ suttaṃ apassanto paṭikkhipateva. Atītādipañhesu heṭṭhā vuttanayeneva paṭikkhepapaṭiññā veditabbā. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyātīti. **Sabbe saṅkhārā**tiādivacanaṃ nayato dassanaṃ sandhāya vuttaṃ, na ekakkhaṇe ārammaṇato, tasmā asādhakanti.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā.

5. Rūpaṃ hetūtikathāvaṇṇanā

754-756. Idāni rūpaṃ hetūti kathānāma hoti. Tattha **hetū**ti kusalamūlādino hetuhetussāpi nāmaṃ, yassa kassaci paccayassāpi. Imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā ‘‘cattāro mahābhūtā hetū’’ti vacanamattaṃ nissāya aviseseneva rūpaṃ hetūti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Alobho hetū**ti kiṃ te rūpaṃ alobhasaṅkhāto hetūti pucchati, itaro paṭikkhipati. Sesesupi eseva nayo. **Mahābhūtā upādāyarūpānaṃ upādāyahetū**ti ettha paccayaṭṭhena hetubhāvo vutto, na mūlaṭṭhena, tasmā asādhakanti.

Rūpaṃ hetūtikathāvaṇṇanā.

757-759. Sahetukakathāyampi imināva nayena attho veditabboti.

Rūpaṃ sahetukantikathāvaṇṇanā.

7. Rūpaṃ kusalākusalantikathāvaṇṇanā

760-764. Idāni rūpaṃ kusalākusalantikathā nāma hoti. Tattha ‘‘kāyakammaṃ vacīkammaṃ kusalampi akusalampī’’tivacanaṃ nissāya kāyavacīkammasaṅkhātaṃ kāyaviññattivacīviññattirūpaṃ kusalampi akusalampīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahisāsakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **rūpaṃ kusala**nti pucchā sakavādissa paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te rūpaṃ kusalaṃ, evaṃvidhena anena bhavitabba’’nti codetuṃ **sārammaṇa**nti ādimāha. Parato akusalapañhepi eseva nayo. Sesamettha uttānatthamevāti.

Rūpaṃ kusalākusalantikathāvaṇṇanā.

8. Rūpaṃ vipākotikathāvaṇṇanā

765-767. Idāni rūpaṃ vipākotikathā nāma hoti. Tattha yaṃ kammassa katattā uppannā cittacetasikā viya kammassa katattā uppannaṃ taṃ rūpampi vipākoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te rūpaṃ vipāko, evaṃvidhena anena bhavitabba’’nti codetuṃ **sukhavedanīya**ntiādimāha. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Rūpaṃ vipākotikathāvaṇṇanā.

9. Rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā

768-770. Idāni rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathā nāma hoti. Tattha yaṃ kāmāvacarakammassa katattā rūpaṃ, taṃ yasmā kāmāvacaraṃ, tasmā rūpāvacarārūpāvacarakammānampi katattā rūpena rūpāvacarārūpāvacarena bhavitabbanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **atthi rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacara**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā.

10. Rūpārūpadhātupariyāpannakathāvaṇṇanā

771-775. Idāni rūparāgo rūpadhātupariyāpanno arūparāgo arūpadhātupariyāpannoti kathā nāma hoti. Tattha yasmā kāmarāgo kāmadhātupariyāpanno, tasmā rūparāgārūparāgehipi rūpadhātuarūpadhātupariyāpannehi bhavitabbanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Kevalañhi tattha ‘‘rūpadhātuṃ anuseti, arūpadhātuṃ anusetī’’ti padaṃ viseso. Sā ca laddhi andhakānañceva sammitiyānañca. Ayaṃ andhakānaṃyevāti.

Rūparāgo rūpadhātupariyāpanno arūparāgo arūpadhātupariyāpannotikathāvaṇṇanā.

Rūpārūpadhātupariyāpannakathāvaṇṇanā.

Soḷasamo vaggo.

17. Sattarasamavaggo

1. Atthi arahato puññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. Idāni atthi arahato puññūpacayotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ arahato dānasaṃvibhāgacetiyavandanādīni kammāni disvā atthi arahato puññūpacayoti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘arahā nāma pahīnapuññapāpo, so yadi puññaṃ kareyya, pāpampi kareyyā’’ti codetuṃ **apuññūpacayo**ti āha. Itaro pāṇātipātādikiriyaṃ apassanto paṭikkhipati. **Puññābhisaṅkhāra**ntiādīsu bhavagāmikammaṃ arahato natthīti paṭikkhipati. **Dānaṃ dadeyyā**tiādīsu kiriyacittena dānādipavattisabbhāvato sakavādī paṭijānāti. Itaro cittaṃ anādiyitvā kiriyāpavattimattadassaneneva laddhiṃ patiṭṭhapeti. Sā pana ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhāpitā hotīti.

Atthi arahato puññūpacayotikathāvaṇṇanā.

2. Natthi arahato akālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. Idāni natthi arahato akālamaccūtikathā nāma hoti. Tattha ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, sañcetanikānaṃ kammānaṃ katānaṃ upacitānaṃ apaṭisaṃveditvā byantībhāvaṃ vadāmī’’ti (a. ni. 10.217) suttassa atthaṃ ayoniso gahetvā ‘‘arahatā nāma sabbakammavipākaṃ paṭisaṃvedayitvāva parinibbāyitabbaṃ, tasmā natthi, arahato akālamaccū’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikānañceva siddhatthikānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace tassa natthi akālamaccu, arahantaghātakena nāma na bhavitabba’’nti codetuṃ **natthi arahantaghātako**ti āha. Itaro ānantariyakammassa ceva tādisānañca puggalānaṃ sabbhāvato paṭikkhipati.

781. **Visaṃ na kameyyā**ti pañhe ‘‘yāva pubbe katakammaṃ parikkhayaṃ na gacchati, tāva na kamatī’’ti laddhiyā paṭikkhipati. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti.

782. **Nāhaṃ, bhikkhave**ti suttaṃ idaṃ sandhāya vuttaṃ – sañcetanikānaṃ kammānaṃ katānaṃ vipākaṃ apaṭisaṃveditvā avinditvā ananubhavitvā byantībhāvaṃ tesaṃ kammānaṃ parivaṭumaparicchinnabhāvaṃ na vadāmi, tañca kho diṭṭhadhammavedanīyānaṃ diṭṭheva dhamme, na tato paraṃ, upapajjavedanīyānaṃ anantaraṃ upapattiṃ upapajjitvāva na tato paraṃ, aparāpariyavedanīyānaṃ yadā vipākokāsaṃ labhanti, tathārūpe aparāpare vā pariyāye. Evaṃ sabbathāpi saṃsārapavatte sati laddhavipākavāre kamme na vijjateso jagatippadeso, yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammāti. Evaṃ sante yadetaṃ ‘‘aladdhavipākavārampi kammaṃ avassaṃ arahato paṭisaṃveditabba’’nti kappanāvasena ‘‘natthi arahato akālamaccū’’ti laddhipatiṭṭhāpanaṃ kataṃ, taṃ dukkaṭamevāti.

Natthi arahato akālamaccūtikathāvaṇṇanā.

3. Sabbamidaṃ kammatotikathāvaṇṇanā

783. Idāni sabbamidaṃ kammatotikathā nāma hoti. Tattha ‘‘kammunā vattati loko’’ti suttaṃ nissāya ‘‘sabbamidaṃ kammakilesavipākavaṭṭaṃ kammatova hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikānañceva siddhatthikānañca; te sandhāya **sabbamida**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘evaṃ sante kammampi kammato āpajjatī’’ti codetuṃ **kammampi kammato**ti āha. Itaro yadi kammampi kammatova nāma taṃ kammaṃ vipākoyeva siyāti paṭikkhipati. **Pubbekatahetū**ti ‘‘yadi sabbamidaṃ kammato, pubbekatahetunā tena bhavitabba’’nti codetuṃ pucchati, itaro pubbekatahetuvādabhayena paṭikkhipati.

784. **Kammavipākato**ti ‘‘yadi sabbamidaṃ kammato, yaṃ atītabhave pavattassa hetubhūtaṃ kammaṃ, tampi purimatare bhave kammatoti kammavipāko sampajjati, tena te sabbamidaṃ kammavipākato āpajjatī’’ti codetuṃ pucchati. Itaro bījato aṃkurasseva paccuppannapavattassa kammato nibbattiṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho tassāpi kammassa bījassa purimabījato viya purimakammato pavattattā paṭijānāti. **Pāṇaṃ haneyyā**tiādi ‘‘yadi sabbaṃ kammavipākato, pāṇātipātādīni kammavipākeneva kareyyā’’ti codetuṃ vuttaṃ. Itaro dussīlyacetanāpi purimakammanibbattā ekena pariyāyena vipākoyevāti laddhiyā paṭijānāti. Atha naṃ ‘‘yadi te pāṇātipāto kammavipākato nibbattati, pāṇātipāto viya vipākopi saphalo āpajjatī’’ti codetuṃ **saphalo**ti āha. Itaro pāṇātipātassa nirayasaṃvattanikādibhāvato saphalataṃ passanto paṭijānāti. Kammavipākassa pana idaṃ nāma phalanti vuttaṭṭhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Adinnādānādīsupi eseva nayo. **Gilānapaccayabhesajjaparikkhāro saphalo**ti deyyadhammavasena dānaphalaṃ pucchati. **Kammunā vattatī**ti suttaṃ ‘‘natthi kamma’’nti akammavāditaṃ paṭikkhipitvā ‘‘atthi kamma’’nti kammavāditaṃ kammassakataṃ dīpeti. Na sabbasseva kammato nibbattiṃ, tasmā asādhakanti.

Sabbamidaṃ kammatotikathāvaṇṇanā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

786-787. Idāni indriyabaddhakathā nāma hoti. Tattha duvidhaṃ dukkhaṃ – indriyabaddhaṃ, anindriyabaddhañca. Indriyabaddhaṃ dukkhavatthutāya dukkhaṃ, anindriyabaddhaṃ udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena ''yadaniccaṃ taṃ dukkha''nti saṅgahitattā dukkhaṃ. Imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā ''yassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati, taṃ indriyabaddhameva dukkhaṃ, na itara''nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ, tesaṃ itarassāpi dukkhabhāvaṃ dassetuṃ **indriyabaddhaññevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yasmā bhagavatā 'yadaniccaṃ taṃ dukkha'nti vuttaṃ, tasmā indriyabaddheneva tena aniccena bhavitabba''nti codetuṃ **indriyabaddhaññeva anicca**ntiādimāha. **Nanu anindriyabaddhaṃ anicca**nti nanu pathavīpabbatapāsāṇādi anindriyabaddhampi aniccanti attho.

788. **Na vattabbaṃ indriyabaddhaññeva dukkha**nti pañhe **āmantā**ti paṭiññā sakavādissa. Anindriyabaddhañhi dukkhadomanassānaṃ ārammaṇaṃ hoti. Uṇhakālasmiñhi aggi sītakāle ca vāto dukkhassa ārammaṇaṃ, niccampi bhogavināsādayo domanassassa. Tasmā vināpi aniccaṭṭhena anindriyabaddhaṃ dukkhanti vattabbaṃ. Kammakilesehi pana anibbattattā dukkhaṃ ariyasaccanti na vattabbaṃ, tathā maggena apariññeyyattā. Yasmā pana tiṇakaṭṭhādinirodho vā utubījādinirodho vā dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ nāma na hoti, tasmā indriyabaddhaṃ dukkhañceva ariyasaccañca, itaraṃ pana dukkhamevāti idaṃ nānattaṃ dassetuṃ paṭijānāti. **Yathā indriyabaddhassā**tiādivacanaṃ indriyabaddhassa pariññāya brahmacariyavāsaṃ pariññātassa puna anuppattiṃ dīpeti. Tenevettha sakavādinā paṭikkhepo kato. ''Yadaniccaṃ taṃ dukkha''nti vacanena pana saṅgahitassa anindriyabaddhassa dukkhabhāvaṃ paṭisedhetuṃ na sakkāti, tasmā asādhakanti.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā.

5. Ṭhapetvā ariyamaggantikathāvaṇṇanā

789-790. Idāni ṭhapetvā ariyamaggantikathā nāma hoti. Tattha ''yasmā ariyamaggo 'dukkhanirodhagāminipaṭipadā'ti vutto, tasmā ṭhapetvā ariyamaggaṃ avasesā saṅkhārā dukkhā''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yadi evaṃ samudayassāpi dukkhabhāvo āpajjatī''ti codetuṃ **dukkhasamudayopī**ti āha. Itaro hetulakkhaṇaṃ sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho pavattapariyāpannabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Tīṇevā**ti pañhesu suttavirodhabhayena paṭikkhipati, laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Ṭhapetvā ariyamaggantikathāvaṇṇanā.

6. Na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātītikathāvaṇṇanā

791-792. Idāni na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātītikathā nāma hoti. Tattha ''paramatthato maggaphalāneva saṅgho, maggaphalehi añño saṅgho nāma natthi, maggaphalāni ca na kiñci paṭiggaṇhanti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi mahāpuññavādīsaṅkhātānaṃ vetullakānaṃ; te sandhāya **na vattabba**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yadi saṅgho na paṭiggaṇheyya, na naṃ satthā āhuneyyātiādīhi thomeyyā''ti codetuṃ **nanu saṅgho āhuneyyo**tiādimāha. **Saṅghassa dānaṃ dentī**ti ''ye te saṅghassa denti, te paṭiggāhakesu asati kassa dadeyyu''nti codanatthaṃ vuttaṃ. **Āhutiṃ jātavedo vā**ti suttaṃ parasamayato āgataṃ. Tattha **mahāmegha**nti meghavuṭṭhiṃ sandhāya vuttaṃ. Vuṭṭhiñhi medanī paṭiggaṇhāti, na meghameva. Maggo paṭiggaṇhātīti ''maggaphalāni saṅgho''ti laddhiyā vadati, na ca maggaphalāneva saṅgho. Maggaphalapātubhāvaparisuddhe pana khandhe upādāya paññattā aṭṭha puggalā saṅgho, tasmā asādhakametanti.

Na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātītikathāvaṇṇanā.

7. Na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. Idāni na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathā nāma hoti. Tattha ''maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca tāni dakkhiṇaṃ visodhetuṃ sakkonti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyo**tiādi ''yadi saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetuṃ na sakkuṇeyya, na naṃ satthā evaṃ thomeyyā''ti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Visodhetī**ti mahapphalaṃ karoti. Saṅghasmiñhi appaṃ dinnaṃ bahu hoti, bahu dinnaṃ bahutaraṃ. **Dakkhiṇeyyā**ti dakkhiṇārahā dakkhiṇāya anucchavikā, dakkhiṇaṃ visodhetuṃ samatthāti attho. **Dakkhiṇaṃ ārādhentī**ti sampādenti, appamattikāyapi dakkhiṇāya mahantaṃ phalaṃ pāpuṇantīti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathāvaṇṇanā.

8. Na vattabbaṃ saṅgho bhuñjatītikathāvaṇṇanā

795-796. Idāni na vattabbaṃ saṅgho bhuñjatītikathā nāma hoti. Tatrāpi ''maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca tāni kiñci bhuñjanti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho bhuñjati, pivati, khādati, sāyatī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yadi saṅgho na bhuñjeyya, saṅghabhattādikaraṇaṃ niratthakaṃ bhaveyyā''ti codetuṃ **nanu atthi keci saṅghabhattāni karontī**tiādimāha. **Gaṇabhojana**ntiādi ''yadi saṅgho na bhuñjeyya, kassa gaṇabhojanādīni siyu''nti codanatthaṃ vuttaṃ. **Aṭṭha pānānī**ti idampi ''yadi saṅgho na piveyya, kassetāni pānāni satthā anujāneyyā''ti codanatthaṃ vuttaṃ. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Na vattabbaṃ saṅgho bhuñjatītikathāvaṇṇanā.

9. Na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā

797-798. Idāni na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphalantikathā nāma hoti. Tatrāpi ''maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca sakkā tesaṃ kiñci dātuṃ, na ca tehi paṭiggaṇhituṃ, nāpi tesaṃ dānena koci upakāro ijjhati, tasmā na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphala''nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyo**tiādi ''yadi saṅghassa dinnaṃ mahapphalaṃ na bhaveyya, na naṃ satthā evaṃ thomeyyā''ti dassanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā.

10. Na vattabbaṃ buddhassa dinnaṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā

799. Idāni na vattabbaṃ buddhassa dinnaṃ mahapphalantikathā nāma hoti. Tattha ''buddho bhagavā na kiñci paribhuñjati, lokānuvattanatthaṃ pana paribhuñjamānaṃ viya attānaṃ dasseti, tasmā nirupakārattā na vattabbaṃ tasmiṃ dinnaṃ mahapphala''nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Dvipadānaṃ aggo**tiādi ''manussadussīlepi dānaṃ sahassaguṇaṃ hoti, kimaṅgaṃ pana evarūpe aggapuggale''ti dassanatthaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Na vattabbaṃ buddhassa dinnaṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. Idāni dakkhiṇāvisuddhikathā nāma hoti. Tattha ''yadi paṭiggāhakato dakkhiṇā visujjheyya, mahapphalā bhaveyya. Dāyakena dānaṃ dinnaṃ, paṭiggāhakena vipāko nibbattitoti añño aññassa kārako bhaveyya, paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ āpajjeyya, añño kareyya, añño paṭisaṃvedeyya. Tasmā dāyakatova dānaṃ visujjhati, no paṭiggāhakato, dāyakasseva cittavisuddhi vipākadāyikā hotī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyā**tiādi ‘‘yadi paṭiggāhakato dānaṃ na visujjheyya, kimassa āhuneyyādibhāvo kareyyā’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Añño aññassa kārako**ti yadi dāyakassa dānacetanā paṭiggāhakena katā bhaveyya, yuttarūpaṃ siyā. Tassa pana dānacetanā parisuddhā paṭiggāhakasaṅkhātaṃ vatthuṃ paṭicca mahāvipākaṭṭhena visujjhati, tasmā acodanā esā ‘‘paṭiggāhakato dānaṃ visujjhatī’’ti.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā.

Sattarasamo vaggo.

18. Aṭṭhārasamavaggo

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. Idāni manussalokakathā nāma hoti. Tattha ‘‘tathāgato loke, jāto loke saṃvaḍḍho, lokaṃ abhibhuyya viharati anupalitto lokenā’’ti (saṃ. ni. 3.94) suttaṃ ayoniso gahetvā ‘‘bhagavā tusitabhavane nibbatto tattheva vasati, na manussalokaṃ āgacchati, nimmitarūpamattakaṃ panettha dassetī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi vetullakānaṃyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ puṭṭhokāsena ceva suttasādhanena ca saññāpetuṃ **nanu atthī**tiādimāha. **Loke jāto**ti paravādī tusitapuraṃ sandhāya vadati. Satthārā panetaṃ manussalokaññeva sandhāya lokaṃ vuttaṃ. **Lokaṃ abhibhuyyā**ti paravādī manussalokaṃ abhibhavitvāti diṭṭhiyā vadati, satthā pana ārammaṇalokaṃ abhibhavitvā vihāsi. **Anupalitto lokenā**ti paravādī manussalokena anupalittataṃva sandhāya vadati, satthā pana lokadhammesu kilesehi anupalitto vihāsi. Tasmā asādhakametanti.

Manussalokakathāvaṇṇanā.

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. Idāni dhammadesanākathā nāma hoti. Tattha ‘‘tusitapure ṭhito bhagavā dhammadesanatthāya abhinimmitaṃ pesesi, tena ceva tassa ca desanaṃ sampaṭicchitvā āyasmatā ānandena dhammo desito, na buddhena bhagavatā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi vetullakānaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi tena dhammo desito, sveva satthā bhaveyyā’’ti codetuṃ **abhinimmito jino**tiādimāha. Itaro tathā asampaṭicchanto paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā.

3. Karuṇākathāvaṇṇanā

807-808. Idāni karuṇākathā nāma hoti. Tattha piyāyitānaṃ vatthūnaṃ vipattiyā sarāgānaṃ rāgavasena karuṇāpatirūpikaṃ pavattiṃ disvā ‘‘rāgova karuṇā nāma, so ca bhagavato natthi, tasmā natthi buddhassa bhagavato karuṇā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘karuṇā nāmesā nikkilesatāya ceva sattārammaṇatāya ca cetovimuttitāya ca ekādasānisaṃsatāya ca mettādīhi samānajātikā, tasmā yadi bhagavato karuṇā natthi, mettādayopissa na siyu’’nti codanatthaṃ **natthi buddhassa bhagavato mettā**tiādimāha. **Ākāruṇiko**ti pañhe tathārūpaṃ vohāraṃ apassanto paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Karuṇākathāvaṇṇanā.

4. Gandhajātakathāvaṇṇanā

809. Idāni gandhajātakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ buddhe bhagavati ayoniso pemavasena ‘‘bhagavato uccārapassāvo aññe gandhajāte ativiya adhigaṇhāti, natthi tato ca sugandhataraṃ gandhajāta’’nti laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ andhakānañceva uttarāpathakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Gandhajātakathāvaṇṇanā.

5. Ekamaggakathāvaṇṇanā

810-811. Idāni ekamaggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ buddhe bhagavati ayoniso pemavaseneva ‘‘bhagavā sotāpanno hutvā sakadāgāmī, sakadāgāmī hutvā anāgāmī, anāgāmī hutvā arahattaṃ sacchākāsi, ekeneva pana ariyamaggena cattāri phalāni sacchākāsī’’ti laddhi, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ catūhi phalehi saddhiṃ uppannānaṃ catunnaṃ phassādīnaṃ ekato samodhānavasena codetuṃ **catunnaṃ phassāna**ntiādimāha. **Sotāpattimaggenā**tiādi ‘‘kataramaggena sacchikarotī’’ti pucchanatthaṃ vuttaṃ. **Arahattamaggenā**ti ca vutte tena sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ pahānābhāvavasena codeti. **Bhagavā sotāpanno**ti buddhabhūtassa sotāpannabhāvo natthīti paṭikkhipati. Parato pañhadvayepi eseva nayo. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Ekamaggakathāvaṇṇanā.

6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Idāni jhānasaṅkantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, vitakkavicārānaṃ vūpasamā dutiyaṃ jhānaṃ, tatiyaṃ jhānaṃ, catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (saṃ. ni. 5.923-934) imaṃ paṭipāṭidesanaṃ nissāya ‘‘tassa tassa jhānassa upacārappavattiṃ vināva jhānā jhānaṃ saṅkamatī’’ti laddhi, seyyathāpi mahisāsakānañceva ekaccānañca andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te dutiyajjhānūpacāraṃ appatvā uppaṭipāṭiyā paṭhamajjhānā dutiyajjhānameva saṅkamati, paṭhamato tatiyaṃ, dutiyato catutthampi saṅkameyyā’’ti codetuṃ **paṭhamā jhānā**tiādimāha. **Yā paṭhamassā**tiādi ‘‘yadi paṭhamato anantaraṃ dutiyaṃ, dutiyādīhi vā tatiyādīni samāpajjati, ekāvajjanena samāpajjeyyā’’ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Kāme ādīnavato**ti paṭhamaṃ kāme ādīnavato manasi karoto pacchā uppajjati. Jhānakkhaṇe panesa nimittameva manasi karoti. **Taññeva paṭhama**nti ‘‘yadi purimajavanato pacchimajavanaṃ viya anantaraṃ uppajjeyya, ṭhapetvā purimapacchimabhāvaṃ lakkhaṇato taññeva taṃ bhaveyyā’’ti codetuṃ pucchati. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. **Vivicceva kāmehī**tiādīhi paṭipāṭiyā jhānānaṃ desitabhāvaṃ dīpeti, na anantaruppattiṃ, tasmā asādhakanti.

Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-818. Idāni jhānantarikakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samaye ‘‘pañcakanaye pañca jhānāni vibhattāni, kevalaṃ tayo samādhī uddiṭṭhā’’ti avitakkavicāramattassa samādhino okāsaṃ ajānantānaṃ ‘‘paṭhamassa ca dutiyassa ca jhānassa antare jhānantarikā nāma esā’’ti laddhi, seyyathāpi sammitiyānañceva ekaccānañca andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘jhānampi cetasikā dhammā, phassādayopi, tasmā yadi jhānantarikā nāma bhaveyya, phassantarikādīhipi bhavitabba’’nti codanatthaṃ **atthi phassantarikā**tiādimāha.

Dutiyassa ca jhānassāti ‘‘yadi jhānantarikā nāma bhaveyya, dutiyatatiyādīnipi jhānāneva, tesampi antarikāya bhavitabba’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. So kevalaṃ laddhiyā abhāvena paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. **Paṭhamassa cā**ti puṭṭho laddhivasena paṭijānāti.

819. **Savitakko savicāro**tiādi ‘‘tiṇṇampi samādhīnaṃ samādhibhāve samāne avitakko vicāramattova samādhi jhānantariko, na itaroti ko ettha visesahetū’’ti codanatthaṃ vuttaṃ.

820-822. **Dvinnaṃ jhānānaṃ paṭuppannāna**nti paṭhamadutiyāni sandhāya pucchati. Itaro ‘‘tesaṃ paccuppannānaṃyeva antare avitakko vicāramatto samādhi jhānantariko nāma hotī’’ti laddhiyā paṭijānāti. **Paṭhamaṃ jhānaṃ niruddha**nti puṭṭho tiṇṇaṃ ekakkhaṇe pavatti na yuttāti paṭijānāti. **Avitakko vicāramatto samādhi paṭhamaṃ jhāna**nti catukkanayavasena pucchati. Sakavādī tasmiṃ naye tassa abhāvā paṭikkhipati. **Nanu tayo samādhī**ti etthāyamadhippāyo – yathā tesu tīsu samādhīsu dve samādhī jhāneva, na jhānantarikā, evaṃ itarenapi jhāneneva bhavitabbaṃ, na jhānantarikāyāti.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā.

8. Samāpanno saddaṃ suṇātītikathāvaṇṇanā

823-825. Idāni samāpanno saddaṃ suṇātītikathā nāma hoti. Tattha ‘‘yasmā paṭhamassa jhānassa saddo kaṇḍako vutto bhagavatā, yadi ca samāpanno taṃ na suṇeyya, kathaṃ kaṇḍako siyā. Tasmā samāpanno saddaṃ, suṇātī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Cakkhunā rūpaṃ passatī**tiādi ‘‘samāpannassa tāva pañcadvārappavattaṃ natthi, tasmiṃ asati yadi so saddaṃ suṇeyya, rūpampi passeyyā’’ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Saddo kaṇḍako**ti vikkhepakarattā vuttaṃ. Oḷārikena hi saddena sote ghaṭṭite paṭhamajjhānato vuṭṭhānaṃ hoti, tenetaṃ vuttaṃ, tasmā asādhakaṃ. **Dutiyassa jhānassā**tiādi ‘‘yathā aññopi kaṇḍako antosamāpattiyaṃ natthi, evaṃ saddassavanampī’’ti bodhanatthaṃ vuttaṃ, taṃ sabbaṃ uttānatthamevāti.

Samāpanno saddaṃ suṇātītikathāvaṇṇanā.

9. Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. Idāni cakkhunā rūpaṃ passatītikathā nāma hoti. Tattha ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā’’ti vacanaṃ nissāya ‘‘pasādacakkhumeva rūpaṃ passatī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi cakkhunā rūpaṃ passeyya, rūpena rūpaṃ passeyyātī’’ti codetuṃ **rūpena rūpaṃ passatī**ti āha. Itaro rūpāyatanaṃ sandhāya paṭikkhipitvā puna puṭṭho cakkhumeva sandhāya paṭijānāti. **Paṭivijānātī**ti ettha ayamadhippāyo – passatīti hi mayaṃ paṭijānanaṃ sandhāya pucchāma, na cakkhūpasaṃhāramattaṃ. Tasmā vadehi tāva ‘‘kiṃ te cakkhumā rūpena rūpaṃ paṭivijānātī’’ti. Itaro purimanayeneva paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. Atha naṃ ‘‘evaṃ sante rūpaṃ manoviññāṇaṃ āpajjati, taññhi paṭivijānāti nāmā’’ti codetuṃ **rūpaṃ manoviññāṇa**nti āha. Itaro lesaṃ alabhanto paṭikkhipateva. **Atthi cakkhussa āvaṭṭanā**tiādi ‘‘yadi cakkhu paṭivijānanaṭṭhena passati, cakkhuviññāṇassa viya tassāpi āvajjanāya bhavitabba’’nti codetuṃ pucchati. Itaro yasmā na āvajjanapaṭibaddhaṃ cakkhu, na taṃ āvajjanānantaraṃ uppajjati, tasmā **na heva**nti paṭikkhipati. **Sotena sadda**ntiādīsupi eseva nayo. **Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ passatī**ti sasambhārakathānayena vuttaṃ. Yathā hi usunā vijjhantopi ‘‘dhanunā vijjhatī’’ti vuccati, evaṃ cakkhuviññāṇena passantopi ‘‘cakkhunā passatī’’ti vutto, tasmā asādhakametaṃ. Sesesupi eseva nayopi.

Cakkhunā rūpaṃ passatītikathāvaṇṇanā.

Aṭṭhārasamo vaggo.

19. Ekūnavīsatimavaggo

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. Idāni kilesapajahanakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yasmā kilesapahānaṃ nāma atthi, pahīnakilesassa ca atītāpi kilesā pahīnāva honti, anāgatāpi, paccuppannāpi, tasmā atītepi kilese pajahati, anāgatepi, paccuppannepī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **atīte**tiādipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti. **Natthi kilese jahatī**ti imasmiṃ pana paravādissa pañhe yasmā kacavaraṃ pajahantassa kacavare chaḍḍanavāyāmo viya kilese pajahantassa na atītādibhedesu kilesesu vāyāmo atthi, nibbānārammaṇe pana ariyamagge pavattite kilesā anuppannāyeva nuppajjantīti pahīnā nāma honti, tasmā **na heva**nti paṭikkhipati. **Tena hi atīte kilese pajahatī**tiādi pana yasmā ‘‘natthi kilesapajahanā’’ti na vattabbaṃ, tasmā atītādibhede pajahatīti chalena vuttaṃ.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. Idāni suññatakathā nāma hoti. Tattha **suññatā**ti dve suññatā khandhānañca anattalakkhaṇaṃ nibbānañca. Tesu anattalakkhaṇaṃ tāva ekaccaṃ ekena pariyāyena siyā saṅkhārakkhandhapariyāpannaṃ, nibbānaṃ, apariyāpannameva. Imaṃ pana vibhāgaṃ aggahetvā ‘‘suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Animitta**nti sabbanimittarahitaṃ nibbānaṃ. ‘‘Appaṇihito’’tipi tasseva nāmaṃ. Kasmā panetaṃ ābhatanti? Avibhajjavādīvāde dosāropanatthaṃ. Yassa hi avibhajitvā ‘‘ekadeseneva suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannā’’ti laddhi, tassa nibbānampi saṅkhārakkhandhapariyāpannanti āpajjati. Imassa dosassāropanatthaṃ ‘‘animittaṃ appaṇihita’’nti ābhataṃ. Itaro tassa pariyāpannabhāvaṃ anicchanto paṭikkhipati. **Saṅkhārakkhandho na anicco**tiādi nibbānasaṅkhātāya suññatāya aniccabhāvāpattidosadassanatthaṃ vuttaṃ.

833. **Saṅkhārakkhandhassa suññatā**ti ‘‘yadi aññassa khandhassa suññatā aññakkhandhapariyāpannā, saṅkhārakkhandhasuññatāyapi sesakkhandhapariyāpannāya bhavitabba’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. **Saṅkhārakkhandhassa suññatā na vattabbā**tiādi ‘‘yadi saṅkhārakkhandhasuññatā sesakkhandhapariyāpannā na hoti, sesakkhandhasuññatāpi saṅkhārakkhandhapariyāpannā na hotī’’ti paṭilomadassanatthaṃ vuttaṃ.

834. **Suññamidaṃ, bhikkhave, saṅkhārā**ti suttaṃ parasamayato ābhataṃ. Tattha **saṅkhārā**ti ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’ti āgataṭṭhāne viya pañcakkhandhā, te ca attattaniyasuññattā suññatāti sāsanāvacaraṃ hoti, na virujjhati, tasmā anuññātaṃ. Yasmā panetaṃ na suññatāya saṅkhārakkhandhapariyāpannabhāvaṃ dīpeti, tasmā asādhakanti.

Suññatakathāvaṇṇanā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. Idāni sāmaññaphalakathā nāma hoti. Tattha maggavīthiyampi phalasamāpattivīthiyampi ariyamaggassa vipākacittaṃ sāmaññaphalaṃ nāmāti sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yesaṃ pana tathā aggahetvā ‘‘kilesapahānañceva phaluppatti ca sāmaññaphalaṃ, tasmā asaṅkhata’’nti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā yathā pāḷimeva niyyātīti.

Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā.

4. Pattikathāvaṇṇanā

837-840. Idāni pattikathā nāma hoti. Tattha ‘‘yaṃ yaṃ paṭilabbhati, tassa tassa paṭilābho patti nāma. Sā ca asaṅkhatā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā yathāpāḷimeva niyyātīti. **Na vattabba**ntiādi yāya laddhiyā patti asaṅkhatāti maññati, taṃ pakāsetuṃ vuttaṃ. Tattha sakavādī ‘‘na hevaṃ vattabbe’’ti paṭikkhipanto kevalaṃ pattiyā rūpādibhāvaṃ na sampaṭicchati. Na hi patti nāma koci dhammo atthi, na pana asaṅkhatabhāvaṃ anujānāti. Itaro pana paṭikkhepamatteneva asaṅkhatāti laddhiṃ patiṭṭhapeti, sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Pattikathāvaṇṇanā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. Idāni tathatākathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘rūpādīnaṃ sabbadhammānaṃ rūpādisabhāvatāsaṅkhātā tathatā nāma atthi, sā ca saṅkhatesu rūpādīsu apariyāpannattā asaṅkhatā’’ti laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā pākaṭamevāti.

Tathatākathāvaṇṇanā.

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. Idāni kusalakathā nāma hoti. Tattha anavajjampi kusalaṃ iṭṭhapākampi. Anavajjaṃ nāma kilesavippayuttaṃ. Ayaṃ nayo ṭhapetvā akusalaṃ sabbadhamme bhajati. Iṭṭhavipākaṃ nāma āyatiṃ upapattipavattesu iṭṭhaphalanipphādakaṃ puññaṃ. Ayaṃ nayo kusalattike ādipadameva bhajati. Yesaṃ pana imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā anavajjabhāvamatteneva nibbānaṃ kusalanti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, tesaṃ iṭṭhavipākaṭṭhena nibbānassa kusalatābhāvaṃ dīpetuṃ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Kusalakathāvaṇṇanā.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. Idāni accantaniyāmakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sakiṃ nimuggo nimuggova hotī’’ti (a. ni. 7.15) suttaṃ nissāya ‘‘atthi puthujjanassa accantaniyāmatā’’ti laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Mātughātako**tiādi ‘‘niyatamicchādiṭṭhikassa ca mātughātakādīnañca samāne micchattaniyāme mātughātakādīhipi te accantaniyatehi bhavitabba’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. Itaro ‘‘niyatamicchādiṭṭhiko saṃsārakhāṇuko bhavantarepi niyatova ime pana ekasmiññeva attabhāve’’ti laddhiyā **na heva**nti paṭikkhipati.

848. **Vicikicchā uppajjeyyā**ti ‘‘ayaṃ niyato vā no vā’’ti evaṃ uppajjeyyāti pucchati. Itaro anuppattikāraṇaṃ apassanto paṭijānāti. **Nuppajjeyyā**ti puṭṭho pana yaṃ diṭṭhiṃ āsevanto niyāmaṃ okkanto, tattha anuppattiṃ sandhāya paṭijānāti. Tato **pahīnā**ti puṭṭho maggena appahīnattā paṭikkhipati, taṃ diṭṭhiṃ ārabbha asamudācārato paṭijānāti. Atha naṃ yasmā pahānaṃ nāma vinā ariyamaggena natthi, tasmā tassa vasena codetuṃ **sotāpattimaggenā**tiādimāha. So ekamaggenāpi appahīnattā paṭikkhipati. Puna **katamenā**ti puṭṭho micchāmaggaṃ sandhāya **akusalenā**tiādimāha.

849. **Ucchedadiṭṭhi uppajjeyyā**ti dutiyaniyāmuppattiṃ pucchati. Itaro yasmā ‘‘yepi te okkalā vayabhiññā natthikavādā akiriyavādā ahetukavādā’’ti (ma. ni. 3.143) vacanato tissopi niyatamicchādiṭṭhiyo ekassa uppajjanti, tasmā paṭijānāti.

850. Atha naṃ ‘‘na ca nāma so accantaniyāmo’’ti codetuṃ **hañcī**tiādimāha. Accantaniyatassa hi dutiyaniyāmo niratthako. **Nuppajjeyyā**ti pañhe yaṃ sassatadiṭṭhiyā sassatanti gahitaṃ, tadeva ucchijjissatīti gahetvā anuppattiṃ sandhāya paṭijānāti. **Pahīnā**ti puṭṭho maggena appahīnattā paṭikkhipati, vuttanayena anuppajjanato paṭijānāti. **Sassatadiṭṭhi uppajjeyyā**tiādīsupi eseva nayo. Sesaṃ vicikicchāvāre vuttanayameva.

851-852. **Na vattabba**nti pucchā paravādissa, suttassa atthitāya paṭiññā sakavādissa. Na pana so bhavantarepi nimuggova. Imasmiññeva hi bhave abhabbo so taṃ diṭṭhiṃ pajahituntі ayamettha adhippāyo, tasmā asādhakametanti. **Sabbakālaṃ ummujjitvā nimujjatī**tiādi vacanamatte abhinivesaṃ akatvā attho pariyesitabboti dassanatthaṃ vuttanti.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā.

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. Idāni indriyakathā nāma hoti. Tattha lokiyā saddhā saddhā eva nāma, na saddhindriyaṃ. Tathā lokiyaṃ vīriyaṃ…pe… sati… samādhi… paññā paññāyeva nāma, na paññindriyanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānañceva mahisāsakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Natthi lokiyā saddhā**tiādi yasmā lokiyāpi saddhādayova dhammā adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, na saddhādīhi aññaṃ saddhindriyādi nāma atthi, tasmā lokiyānampi saddhādīnaññeva saddhindriyādibhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Atthi lokiyo mano**tiādi yathā te lokiyāpi manādayo dhammā manindriyādīni, evaṃ lokiyā saddhādayopi saddhindriyānīti upamāya tassatthassa vibhāvanatthaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Indriyakathāvaṇṇanā.

Ekūnavīsatimo vaggo.

20. Vīsatimavaggo

1. Asañciccakathāvaṇṇanā

857-862. Idāni asañciccakathā nāma hoti. Tattha ‘‘ānantariyavatthūni nāma garūni bhāriyāni, tasmā asañciccāpi tesu vatthūsu vikopitesu ānantariko hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **asañciccā**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yasmā ānantariyakammaṃ nāma kammapathappattaṃ. Yadi ca asañcicca kammapathabhedo siyā, avasesā pāṇātipātādayopi asañcicca bhaveyyu’’nti codanatthaṃ **asañciccapāṇaṃ hantvā**tiādimāha. Itaro tathārūpāya laddhiyā abhāvena paṭikkhipati. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti. **Na vattabbaṃ mātughātako**ti pucchā paravādissa, rogapaṭikārādikāle asañcicca ghātaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Nanu mātā jīvitā voropitā**ti pañhepi asañcicca voropitaṃ sandhāya paṭiññā sakavādisseva. Evaṃ adhippāyaṃ pana aggahetvā hañcīti laddhipatiṭṭhāpanaṃ itarassa. Taṃ ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitameva. Pitughātakādīsupi eseva nayo. Saṅghabhedake pana dhammasaññiṃ sandhāya **saṅghabhedo ānantariko**ti pucchā sakavādissa, ‘‘saṅghaṃ samaggaṃ bhetvāna, kappaṃ nirayamhi paccatī’’ti vacanaṃ ayoniso gahetvā paṭiññā paravādissa. Puna **sabbe**ti puṭṭho sakapakkhe dhammasaññiṃ sandhāya paṭikkhipati, parapakkhe dhammasaññiṃ sandhāya paṭijānāti. **Dhammasaññī**ti pañhadvayepi eseva nayo. **Nanu vuttaṃ bhagavatā**ti suttaṃ ekanteneva dhammavādissa ānantarikabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Āpāyiko nerayiko**ti gāthāyapi adhammavādīyeva adhippeto. Itaro pana adhippāyaṃ aggahetvā laddhiṃ patiṭṭhapeti. Sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Asañciccakathāvaṇṇanā.

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha duvidhaṃ ñāṇaṃ – lokiyañca lokuttarañca. Lokiyaṃ samāpattiñāṇampi hoti dānādivasena pavattaṃ kammassakatañāṇampi; lokuttaraṃ saccaparicchedakaṃ maggañāṇampi phalañāṇampi. Imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā ‘‘saccaparicchedakameva ñāṇaṃ na itaraṃ, tasmā natthi puthujjanassa ñāṇa’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Paññā**tiādi ñāṇavevacanadassanatthaṃ vuttaṃ. Tenetaṃ dīpeti – yadi tassa ñāṇaṃ natthi, paññādayopi natthi. Atha paññādayo atthi, ñāṇampi atthi. Kasmā? Paññādīnaṃ ñāṇato anaññattāti. **Paṭhamaṃ jhāna**ntiādi samāpattiñāṇassa dassanatthaṃ vuttaṃ. **Dānaṃ dadeyyā**tiādi kammassakatañāṇassa. **Dukkhaṃ parijānātī**ti lokuttaramaggañāṇameva dīpeti, na ca lokuttarameva ñāṇanti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

866. Idāni nirayapālakathā nāma hoti. Tattha ‘‘niraye nerayikakammāneva nirayapālarūpavasena vadhenti, natthi nirayapālā nāma sattā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi tattha nirayapālā na siyuṃ, kammakāraṇāpi na bhaveyyuṃ. Kāraṇikesu hi sati kāraṇā’’ti codetuṃ **natthi nirayesū**tiādimāha.

867-868. **Atthi manussesū**ti paccakkhena ñāpanatthaṃ. Yathā hi manussesu sati kāraṇikesu kāraṇā, evaṃ tatthāpīti ayamettha adhippāyo. **Atthi nirayesū**ti pucchā paravādissa, paṭiññā itarassa. **Na vessabhū nopi ca pettirājā**ti paravādinā sakasamayato suttaṃ ābhataṃ. Taṃ pana sāsanāvacarikanti sakavādinā anuññātaṃ. Tattha **vessabhū**ti eko devo. **Pettirājā**ti pettivisaye petamahiddhiko. **Somā**dayo pākaṭā eva. Idaṃ vuttaṃ hoti – attano kammehi ito paṇunnaṃ paralokaṃ pattaṃ purisaṃ na ete vessabhūādayo hananti. Yehi pana so kammehi tattha paṇunno, tāni sakāni kammāniyeva naṃ tattha hanantīti kammassakataṃ dīpeti, na nirayapālānaṃ abhāvaṃ. Sakavādinā pana **tamenaṃ, bhikkhave**ti ābhatāni suttapadāni nītatthānevāti.

Nirayapālakathāvaṇṇanā.

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. Idāni tiracchānakathā nāma hoti. Tattha devesu erāvaṇādayo devaputtā hatthivaṇṇaṃ assavaṇṇaṃ vikubbanti, natthi tattha tiracchānagatā. Yesaṃ pana tiracchānavaṇṇino devaputte disvā ‘‘atthi devesu tiracchānagatā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi devayoniyaṃ tiracchānagatā siyuṃ, tiracchānayoniyampi devā siyu’’nti codetuṃ **atthi tiracchānagatesū**tiādimāha. **Kīṭā**tiādi yesaṃ so abhāvaṃ icchati, te dassetuṃ vuttaṃ. **Erāvaṇo**ti pañhe tassa atthitāya paṭiññā sakavādissa, na tiracchānagatassa. **Hatthibandhā**tiādi ‘‘yadi tattha hatthiādayo siyuṃ, hatthibandhādayopi siyu’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **yāvasikā**ti yavassa dāyakā. **Kāraṇikā**ti hatthācariyādayo, yehi te nānāvidhaṃ kāraṇaṃ kareyyuṃ. **Bhattakārakā**ti hatthiādīnaṃ bhattarandhakā. **Na heva**nti tathā anicchanto paṭikkhipatīti.

Tiracchānakathāvaṇṇanā.

5. Maggakathāvaṇṇanā

872-875. Idāni maggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti (a. ni. 3.431) idañceva suttaṃ sammāvācākammantājīvānañca cittavippayuttataṃ nissāya ‘‘nippariyāyena pañcaṅgikova maggo’’ti laddhi, seyyathāpi mahisāsakānaṃ, te sandhāya **pañcaṅgiko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sammāvācā maggaṅgaṃ, sā ca na maggoti**ādi parasamayavasena vuttaṃ. Parasamayasmiñhi sammāvācādayo maggaṅganti āgatā. Rūpattā pana maggo na hotīti vaṇṇitā. **Sammādiṭṭhi maggaṅga**ntiādi maggaṅgassa amaggatā nāma natthīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Pubbeva kho panassā**ti sutte parisuddhasīlassa maggabhāvanā nāma hoti, na itarassāti āgamaniyapaṭipadāya visuddhibhāvadassanatthaṃ ‘‘kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti vuttaṃ, na imehi vinā pañcaṅgikabhāvadassanatthaṃ. Tenevāha ‘‘evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti. Sakavādinā ābhatasuttaṃ nītatthamevāti.

Maggakathāvaṇṇanā.

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha dhammacakkappavattane dvādasākārañāṇaṃ sandhāya ‘‘dvādasavatthukaṃ ñāṇaṃ lokuttara’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace taṃ dvādasavatthukaṃ, dvādasahi maggañāṇehi bhavitabba’’nti codetuṃ **dvādasā**tiādimāha. Itaro maggassa ekattaṃ sandhāya paṭikkhipati, ekekasmiṃ sacce saccañāṇakiccañāṇakatañāṇānaṃ vasena ñāṇanānattaṃ sandhāya paṭijānāti. **Dvādasa sotāpattimaggā**tiādīsupi eseva nayo. **Nanu vuttaṃ bhagavatā**ti suttaṃ saddhiṃ pubbabhāgaparabhāgehi ñāṇanānattaṃ dīpeti, na ariyamaggassa dvādasa ñāṇataṃ. Tasmā asādhakanti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

Vīsatimo vaggo.

Catutthapaṇṇāsako samatto.

21. Ekavīsatimavaggo

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. Idāni sāsanakathā nāma hoti. Tattha tisso saṅgītiyo sandhāya ‘‘sāsanaṃ navaṃ kata’’nti ca ‘‘atthi koci tathāgatassa sāsanaṃ navaṃ karotī’’ti ca ‘‘labbhā tathāgatassa sāsanaṃ navaṃ kātu’’nti ca yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ; te sandhāya tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Satipaṭṭhānā**tiādi sāsanaṃ nāma satipaṭṭhānādayo ceva ariyadhammā, kusalādīnañca desanā. Tattha yesaṃ bhagavatā desitā satipaṭṭhānādayo, ṭhapetvā te aññesaṃ vā satipaṭṭhānādīnaṃ karaṇena akusalādīnaṃ vā kusalādibhāvakaraṇena sāsanaṃ navaṃkataṃ nāma bhaveyya, kiṃ taṃ evaṃ kataṃ kenaci, atthi vā koci evaṃ karoti, labbhā vā evaṃ kātunti tīsupi pucchāsu codanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Sāsanakathāvaṇṇanā.

2. Avivittakathāvaṇṇanā

879-880. Idāni avivittakathā nāma hoti. Tattha yassa puggalassa yo dhammo paccuppanno, so tena avivitto nāmāti idaṃ sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yasmā pana puthujjanena tedhātukā dhammā apariññātā, tasmā so ekakkhaṇeyeva sabbehipi tedhātukehi dhammehi avivittoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Phassehī**tiādi sabbesaṃ phassādīnaṃ ekakkhaṇe pavattidosadassanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Avivittakathāvaṇṇanā.

3. Saññojanakathāvaṇṇanā

881-882. Idāni saññojanakathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā sabbaṃ buddhavisayaṃ na jānāti, tasmā tassa tattha avijjāvicikicchāhi appahīnāhi bhavitabbanti saññāya ‘‘atthi kiñci saññojanaṃ appahāya arahattappattī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Atthi kiñci sakkāyadiṭṭhī**tiādi arahato sabbasaṃyojanappahānadassanatthaṃ vuttaṃ. **Sabbaṃ buddhavisaya**nti pañhadvaye arahato sabbaññutaññāṇābhāvena paṭisedho kato, na avijjāvicikicchānaṃ appahānena. Itaro pana tesaṃ appahīnataṃ sandhāya **tena hī**ti laddhiṃ patiṭṭhapeti. Sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Saññojanakathāvaṇṇanā.

4. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. Idāni iddhikathā nāma hoti. Tattha iddhi nāmesā katthaci ijjhati, katthaci na ijjhati, aniccādīnaṃ niccādikaraṇe ekanteneva na ijjhati. Sabhāgasantatiṃ pana parivattetvā visabhāgasantatikaraṇe vā sabhāgasantativaseneva ciratarappavattane vā yesaṃ atthāya kariyati, tesaṃ puññādīni kāraṇāni nissāya katthaci ijjhati, bhikkhūnaṃ atthāya pānīyassa sappikhīrādikaraṇe viya mahādhātunidhāne dīpādīnaṃ cirasantānappavattane viya cāti idaṃ sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yaṃ pana āyasmā pilindavaccho rañño pāsādaṃ suvaṇṇantveva adhimucci, taṃ nissāya yesaṃ ‘‘atthi adhippāyaiddhī’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **atthi adhippāyaiddhī**ti pucchā sakavādissa. Tattha **adhippāyaiddhī**ti adhippāyaiddhi, yathādhippāyaṃ ijjhanaiddhīti attho. **Āmantā**ti laddhimatte ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Atha naṃ aniccādīnaṃ niccāditāya anuyuñjituṃ **niccapaṇṇā rukkhā hontū**tiādimāha. Sesamettha uttānatthameva. Laddhipatiṭṭhāpane **suvaṇṇo ca panāsī**ti rañño puññūpanissayena āsi, na kevalaṃ therassa adhippāyeneva. Tasmā asādhakametanti.

Iddhikathāvaṇṇanā.

5. Buddhakathāvaṇṇanā

885. Idāni buddhakathā nāma hoti. Tattha ṭhapetvā tasmiṃ tasmiṃ kāle sarīravemattataṃ āyuvemattataṃ pabhāvemattatañca sesehi buddhadhammehi buddhānaṃ buddhehi hīnātirekatā nāma natthi. Yesaṃ pana aviseseneva atthīti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **atthi buddhāna**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ buddhadhammehi anuyuñjituṃ **satipaṭṭhānato**tiādimāha. Itaro tesaṃ vasena hīnātirekataṃ apassanto paṭikkhipatiyevāti.

Buddhakathāvaṇṇanā.

6. Sabbadisākathāvaṇṇanā

886. Idāni sabbadisākathā nāma hoti. Tattha catūsu disāsu heṭṭhā uparīti samantato lokadhātusannivāsaṃ, sabbalokadhātūsu ca buddhā atthīti attano vikappasippaṃ uppādetvā ‘‘sabbadisāsu buddhā tiṭṭhantī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Puratthimāyā**ti puṭṭho sakyamuniṃ sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho laddhivasena aññalokadhātuyaṃ ṭhitaṃ sandhāya paṭijānāti. **Kinnāmo so bhagavā**tiādi ‘‘sace tvaṃ jānāsi, nāmādivasena naṃ kathehī’’ti codanatthaṃ vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Sabbadisākathāvaṇṇanā.

7. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Idāni dhammakathā nāma hoti. Tattha yasmā rūpādayo rūpādisabhāvena niyatā na taṃ sabhāvaṃ vijahanti, tasmā sabbadhammā niyatāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva ekaccānañca uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **sabbe dhammā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace te niyatā, micchattaniyatā vā siyuṃ sammattaniyatā vā, ito añño niyāmo nāma natthī’’ti codetuṃ **micchattaniyatā**tiādimāha. Tattha paṭikkhepo ca paṭiññā ca paravādissa. **Rūpaṃ rūpaṭṭhenā**tiādi yenatthena niyatāti vadati, tassa vasena codetuṃ vuttaṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo – rūpañhi rūpaṭṭhena niyatanti rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena vattabbaṃ, ito aññathā na vattabbaṃ. Kasmā? Rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā. Rūpasabhāvo hi rūpaṭṭho, rūpasabhāvo ca rūpameva, na rūpato añño. Vedanādīhi panassa nānattapaññāpanatthaṃ esa vohāro hotīti. Tasmā ‘‘rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata’’nti vadantena rūpaṃ niyatanti vuttaṃ hoti. Niyatañca nāma micchattaniyataṃ vā siyā sammattaniyataṃ vā, ito añño niyāmo nāma natthīti. Atha kasmā paṭijānātīti? Atthantaravasena. **Rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata**nti ettha hi rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti ayamattho. Tasmā paṭijānāti. Ito aññathā panassa niyatattaṃ natthīti puna teneva nayena codetuṃ **micchattaniyata**ntiādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva. **Tena hi rūpa**nti laddhipi ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Dhammakathāvaṇṇanā.

8. Kammakathāvaṇṇanā

889-891. Idāni kammakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yasmā diṭṭhadhammavedanīyādīni diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhādīhi niyatāni, tasmā sabbe kammā niyatā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhena niyata**nti ettha diṭṭhadhammavedanīyaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhameva. Sace diṭṭheva dhamme vipākaṃ dātuṃ sakkoti deti, no ce ahosikammaṃ nāma hotīti imamatthaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Micchattasammattaniyāmavasena panetaṃ aniyatamevāti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Kammakathāvaṇṇanā.

Ekavīsatimo vaggo.

22. Bāvīsatimavaggo

1. Parinibbānakathāvaṇṇanā

892. Idāni parinibbānakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yasmā arahā sabbaññuvisaye appahīnasaṃyojanova parinibbāyati, tasmā atthi kiñci saṃyojanaṃ appahāya parinibbāna’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Parinibbānakathāvaṇṇanā.

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. Idāni kusalacittakathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā sativepullappatto parinibbāyantopi sato sampajānova parinibbāti, tasmā kusalacitto parinibbāyatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā kusalacitto nāma puññābhisaṅkhārābhisaṅkharaṇādivasena hoti, tasmā tenatthena codetuṃ **arahā puññābhisaṅkhāra**ntiādimāha. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti. **Sato sampajāno**ti idaṃ javanakkhaṇe kiriyasatisampajaññānaṃ vasena asammohamaraṇadīpanatthaṃ vuttaṃ, na kusalacittadīpanatthaṃ. Tasmā asādhakanti.

Kusalacittakathāvaṇṇanā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. Idāni āneñjakathā nāma hoti. Tattha bhagavā catutthajjhāne ṭhito parinibbāyīti sallakkhetvā ‘‘arahā āneñje ṭhito parinibbāyatī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Pakaticitte**ti bhavaṅgacitte. Sabbe hi saññino sattā bhavaṅgacitte ṭhatvā bhavaṅgapariyosānena cuticittena kālaṃ karonti. Iti naṃ iminā atthena codetuṃ evamāha. Tattha kiñcāpi catuvokārabhave arahato pakaticittampi āneñjaṃ hoti, ayaṃ pana pañho pañcavokārabhavavasena uddhaṭo. Tasmā **no ca vata re vattabbe**ti āha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Āneñjakathāvaṇṇanā.

4. Dhammābhisamayakathāvaṇṇanā

897. Idāni dhammābhisamayakathā nāma hoti. Tattha atītabhave sotāpannaṃ mātukucchiyaṃ vasitvā nikkhantaṃ disvā ‘‘atthi gabbhaseyyāya dhammābhisamayo’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi tattha dhammābhisamayo atthi, dhammābhisamayassa kāraṇehi dhammadesanādīhi bhavitabba’’nti codetuṃ **atthi gabbhaseyyāya dhammadesanā**tiādimāha. **Suttassā**tiādi bhavaṅgavāraṃ sandhāya vuttaṃ. Gabbhaseyyāya hi yebhuyyena bhavaṅgameva pavattati. Teneva satto kiriyamayappavattābhāvā sutto, bhāvanānuyogassa abhāvā pamatto, kammaṭṭhānapariggāhakānaṃ satisampajaññānaṃ abhāvā muṭṭhassati asampajāno nāma hoti, tathārūpassa kuto dhammābhisamayoti?

Dhammābhisamayakathāvaṇṇanā.

5-7. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. Idāni tissopikathā nāma honti. Tattha acirajātānaṃ pana sotāpannānaṃ arahattappattiṃ suppavāsāya ca upāsikāya sattavassikaṃ gabbhaṃ disvā ''atthi gabbhaseyyāya arahattappattī''ti ca supine ākāsagamanādīni disvā ''atthi dhammābhisamayo''ti ca ''atthi tattha arahattappattī''ti ca idhāpi yesaṃ laddhiyo, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha purimakathā sadisamevāti.

Tissopikathāvaṇṇanā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

901-902. Idāni abyākatakathā nāma hoti. Tattha ''atthesā, bhikkhave, cetanā, sā ca kho abbohārikā''ti (pārā. 235) vacanato ''sabbaṃ supinagatassa cittaṃ abyākata''nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathā pāḷimeva niyyāti. **Supinagatassa cittaṃ abbohārika**nti idaṃ āpattiṃ sandhāya vuttaṃ. Supinagatassa hi pāṇātipātādivasena kiñcāpi akusalacittaṃ pavattati, vatthuvikopanaṃ pana natthīti na sakkā tattha āpattiṃ paññapetuṃ. Iminā kāraṇena taṃ abbohārikaṃ, na abyākatattāti.

Abyākatakathāvaṇṇanā.

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. Idāni āsevanapaccayakathā nāma hoti. Tattha yasmā sabbe dhammā khaṇikā, na koci muhuttampi ṭhatvā āsevanapaccayaṃ āsevati nāma. Tasmā natthi kiñci āsevanapaccayatā. Āsevanapaccayatāya uppannaṃ pana na kiñci atthīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ suttavaseneva paññāpetuṃ **nanu vuttaṃ bhagavatā pāṇātipāto**tiādi ābhataṃ. Taṃ sabbaṃ uttānatthamevāti.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. Idāni khaṇikakathā nāma hoti. Tattha yasmā sabbasaṅkhatadhammā aniccā, tasmā ekacittakkhaṇikāyeva. Samānāya hi aniccatāya eko lahuṃ bhijjati, eko cirenāti ko ettha niyāmoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ; te sandhāya **ekacittakkhaṇikā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Citte mahāpathavī**tiādīsu tesaṃ tathā saṇṭhānaṃ apassanto paṭikkhipati. **Cakkhāyatana**ntiādi ''yadi sabbe ekacittakkhaṇikā bhaveyyuṃ, cakkhāyatanādīni cakkhuviññāṇādīhi saddhiṃyeva uppajjitvā nirujjheyyu''nti codanatthaṃ vuttaṃ. Itaro pana antomātukucchigatassa viññāṇuppattiṃ sandhāya paṭikkhipati, pavattaṃ sandhāya laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti. **Tena hi ekacittakkhaṇikā**ti yasmā niccā na honti, tasmā ekacittakkhaṇikāti attano ruciyā kāraṇaṃ vadati. Taṃ avuttasadisamevāti.

Khaṇikakathāvaṇṇanā.

Bāvīsatimo vaggo.

23. Tevīsatimavaggo

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. Idāni ekādhippāyakathā nāma hoti. Tattha kāruññena vā ekena adhippāyena ekādhippāyo, saṃsāre vā ekato bhavissāmāti itthiyā saddhiṃ buddhapūjādīni katvā paṇidhivasena eko adhippāyo assāti ekādhippāyo. Evarūpo dvinnampi janānaṃ ekādhippāyo methuno dhammo paṭisevitabboti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva vetullakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā.

2. Arahantavaṇṇakathāvaṇṇanā

909. Idāni arahantavaṇṇakathā nāma hoti. Tattha iriyāpathasampanne ākappasampanne pāpabhikkhū disvā ''arahantānaṃ vaṇṇena amanussā methunaṃ dhammaṃ paṭisevantī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Arahantavaṇṇakathāvaṇṇanā.

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. Idāni issariyakāmakārikākathā nāma hoti. Chaddantajātakādīni sandhāya ''bodhisatto issariyakāmakārikāhetu vinipātaṃ gacchati, gabbhaseyyaṃ okkamati, dukkarakārikaṃ akāsi, aparantapaṃ akāsi, aññaṃ satthāraṃ uddisī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ paṭhamakathāyaṃ uttānatthameva. Dutiyakathāyaṃ **iddhimā**ti yadi issariyakāmakārikāhetu gaccheyya, iddhiyā gaccheyya, na kammavasenāti codanatthaṃ vuttaṃ. Itaro pana paṭhamapañhe bhāvanāmayaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyapañhe puññiddhiṃ sandhāya paṭijānāti. Tatiyakathāyaṃ issariyakāmakārikāhetu nāma dukkarakārikā micchādiṭṭhiyā kariyati. Yadi ca so taṃ kareyya, sassatādīnipi gaṇheyyāti codanatthaṃ **sassato loko**tiādi vuttaṃ. Catutthakathāyampi eseva nayoti.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. Idāni rāgapatirūpakathā nāma hoti. Tattha mettākaruṇāmuditāyo sandhāya ''na rāgo rāgapatirūpako''ti ca issāmacchariyakukkuccāni sandhāya ''na doso dosapatirūpako''ti ca hasituppādaṃ sandhāya ''na moho mohapatirūpako''ti ca dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ anuggahaṃ pāpagarahitaṃ kalyāṇapasaṃsaṃ āyasmato pilindavacchassa vasalavādaṃ bhagavato kheḷāsakavādaṃ moghapurisavādañca sandhāya ''na kileso kilesapatirūpako''ti ca yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya sabbakathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā phassādipatirūpakā naphassādayo nāma natthi, tasmā rāgādipatirūpakā narāgādayopi natthīti codetuṃ **atthi na phasso**tiādimāha. Itaro tesaṃ abhāvā paṭikkhipati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Patirūpakathāvaṇṇanā.

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. Idāni aparinipphannakathā nāma hoti. Tattha –

> ''Dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti ca;
> Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṃ dukkhā nirujjhatī''ti. (saṃ. ni. 1.171) –

Vacanaṃ nissāya dukkhaññeva parinipphannaṃ, sesā khandhāyatanadhātuindriyadhammā aparinipphannāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarapathakānañceva hetuvādānañca; te sandhāya **rūpaṃ aparinipphanna**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''sace rūpaṃ aparinipphannaṃ, na aniccādisabhāvaṃ siyā''ti codetuṃ **rūpaṃ na anicca**ntiādimāha. Itaro tathārūpaṃ rūpaṃ apassanto paṭikkhipati. Sakavādī **nanu rūpaṃ anicca**ntiādi vacanena tassa ekaṃ laddhiṃ paṭisedhetvā dutiyaṃ pucchanto **dukkhaññeva parinipphanna**ntiādimāha. Athassa tampi laddhiṃ paṭisedhetuṃ **na yadanicca**ntiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkhaṃ. Yaṃ pana kiñci aniccaṃ, taṃ dukkhameva. Rūpañca aniccaṃ, tasmā tampi parinipphannaṃ. Iti yaṃ tvaṃ vadesi ‘‘rūpaṃ aparinipphannaṃ, dukkhaññeva parinipphanna’’nti, taṃ no vata re vattabbe ‘‘dukkhaññeva parinipphanna’’nti. Vedanādimūlikādīsupi yojanāsu eseva nayo. Dhammāyatanadhammadhātūsu pana ṭhapetvā nibbānaṃ sesadhammānaṃ vasena aniccatā veditabbā. Indriyāni aniccānevāti.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā.

Tevīsatimo vaggo.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Paṇṇāsakehi catūhi, tīhi vaggehi ceva ca;
Saṅgahetvā kathā sabbā, ūnatisatabhedanā.

Kathāvatthuppakaraṇaṃ, kathāmaggesu kovido;
Yaṃ jino desayi tassa, niṭṭhitā atthavaṇṇanā.

Imaṃ terasamattehi, bhāṇavārehi tantiyā;
Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, saṅkharontena yaṃ mayā.

Yaṃ pattaṃ kusalaṃ tena, lokoyaṃ sanarāmaro;
Dhammarājassa saddhamma-rasamevādhigacchatūti.

Kathāvatthu-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Yamakappakaraṇa-aṭṭhakathā

Saṅkhepeneva devānaṃ, devadevo surālaye;
Kathāvatthuppakaraṇaṃ, desayitvā raṇañjaho.

Yamassa visayātīto, nānāyamakamaṇḍitaṃ;
Abhidhammappakaraṇaṃ, chaṭṭhaṃ chaṭṭhāna desako.

Yamakaṃ ayamāvatta-nīlāmalatanūruho;
Yaṃ desayi anuppatto, tassa saṃvaṇṇanākkamo;
Idāni yasmā tasmāssa, hoti saṃvaṇṇanā ayanti.

1. Mūlayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1. Mūlayamakaṃ, khandhayamakaṃ, āyatanayamakaṃ, dhātuyamakaṃ, saccayamakaṃ, saṅkhārayamakaṃ, anusayayamakaṃ, cittayamakaṃ, dhammayamakaṃ, indriyayamakanti imesaṃ dasannaṃ yamakānaṃ vasena idaṃ pakaraṇaṃ dasavidhena vibhattanti hi vuttaṃ. Tattha yesaṃ dasannaṃ yamakānaṃ vasena idaṃ pakaraṇaṃ dasavidhena vibhattaṃ, tesañceva imassa ca pakaraṇassa nāmattho tāva evaṃ veditabbo – kenaṭṭhena yamakanti? Yugaḷaṭṭhena. Yugaḷañhi yamakanti vuccati – ‘yamakapāṭihāriyaṃ, yamakasālā’tiādīsu viya. Iti yugaḷasaṅkhātānaṃ yamakānaṃ vasena desitattā imesu dasasu ekekaṃ yamakaṃ nāma. Imesaṃ pana yamakānaṃ samūhabhāvato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ yamakanti veditabbaṃ.

Tattha mūlavasena pucchāvissajjanaṃ katvā desitattā dasannaṃ tāva sabbapaṭhamaṃ mūlayamakanti vuttaṃ. Tassa uddesavāro, niddesavāroti dve vārā honti. Tesu uddiṭṭhānukkamena niddisitabbattā uddesavāro paṭhamo. Tassa **ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā; ye vā pana kusalamūlā, sabbe te dhammā kusalā**ti idaṃ yamakaṃ ādi. Tassa kusalākusalamūlasaṅkhātānaṃ dvinnaṃ atthānaṃ vasena atthayamakanti vā, tesaññeva atthānaṃ vasena anulomapaṭilomato pavattapāḷidhammavasena dhammayamakanti vā, anulomapaṭilomato pavattapucchāvasena pucchāyamakanti vā tidhā yamakabhāvo veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

Idāni imesaṃ yamakānaṃ vasena desite imasmiṃ mūlayamake uddesavārassa tāva nayayamakapucchāatthavārappabhedavasena pāḷivavatthānameva evaṃ veditabbaṃ – kusalattikamātikāya hi ‘kusalā dhammā’ti idaṃ ādipadaṃ nissāya mūlanayo, mūlamūlanayo, mūlakanayo, mūlamūlakanayoti ime cattāro nayā honti. Tesaṃ ekekasmiṃ naye mūlayamakaṃ, ekamūlayamakaṃ, aññamaññamūlayamakanti tīṇi tīṇi yamakāni. Evaṃ catūsu nayesu dvādasa yamakāni, ekekasmiṃ yamake anulomapaṭilomavasena dve dve pucchāti catuvīsati pucchā, ekekāya pucchāya sanniṭṭhānasaṃsayavasena dve dve atthāti aṭṭhacattālīsa atthāti.

Tattha **ye keci kusalā dhammā**ti kusalesu ‘‘kusalā nu kho, na kusalā nu kho’’ti sandehābhāvato imasmiṃ pade sanniṭṭhānattho veditabbo. **Sabbe te kusalamūlā**ti ‘‘sabbe te kusalā dhammā kusalamūlā nu kho, nanu kho’’ti evaṃ vimativasena pucchitattā imasmiṃ pade saṃsayattho veditabbo. So ca kho veneyyānaṃ saṃsayaṭṭhāne saṃsayadīpanatthaṃ vutto, tathāgatassa pana saṃsayo nāma natthi. Ito paresupi pucchāpadesu eseva nayo.

Yathā ca kusalapadaṃ nissāya ime cattāro nayā, ekekasmiṃ naye tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena dvādasa yamakāni, ekekasmiṃ yamake dvinnaṃ dvinnaṃ pucchānaṃ vasena catuvīsati pucchā; ekekāya pucchāya dvinnaṃ dvinnaṃ atthānaṃ vasena aṭṭhacattālīsa atthā ca honti. Akusalapadaṃ nissāyapi tatheva. Abyākatapadaṃ nissāyapi tatheva. Tīṇipi padāni ekato katvā niddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ nissāyapi tathevāti kusalattikamātikāya catūsu padesu sabbepi soḷasa nayā, aṭṭhacattālīsa yamakāni, channavuti pucchā, dvenavutisataṃ atthā ca uddesavasena vuttāti veditabbā. Ettāvatā mūlavāro nāma paṭhamaṃ uddiṭṭho hoti.

Tato paraṃ **ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalahetū**tiādayo tasseva mūlavārassa vevacanavasena nava vārā uddiṭṭhā. Iti mūlavāro, hetuvāro, nidānavāro, sambhavavāro, pabhavavāro, samuṭṭhānavāro, āhāravāro, ārammaṇavāro, paccayavāro, samudayavāroti sabbepi dasa vārā honti. Tattha mūlavāre āgataparicchedeneva sesesupi nayādayo veditabbāti sabbesupi dasasu vāresu saṭṭhisatanayā, asītiadhikāni cattāri yamakasatāni, saṭṭhiadhikāni navapucchāsatāni, vīsādhikāni ekūnavīsati atthasatāni ca uddiṭṭhānīti veditabbāni. Evaṃ tāva uddesavāre nayayamakapucchāatthavārappabhedavasena pāḷivavatthānameva veditabbaṃ.

Mūlaṃ hetu nidānañcati gāthā dasannampi vārānaṃ uddānagāthā nāma. Tattha mūlādīni sabbānipi kāraṇavevacanāneva. Kāraṇañhi patiṭṭhānaṭṭhena mūlaṃ. Attano phalanipphādanatthaṃ hinoti pavattatīti hetu. ‘Handa, naṃ gaṇhāthā’ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti nidānaṃ. Etasmā phalaṃ sambhotīti sambhavo. Pabhavatīti pabhavo. Samuṭṭhāti ettha phalaṃ, etena vā samuṭṭhātīti samuṭṭhānaṃ. Attano phalaṃ āharatīti āhāro. Appaṭikkhipitabbena attano phalena ālambiyatīti ālambaṇaṃ. Etaṃ paṭicca appaṭikkhipitvā phalaṃ eti pavattatīti paccayo. Etasmā phalaṃ samudetīti samudayo. Evametesaṃ padānaṃ vacanattho veditabbo.

Uddesavāravaṇṇanā.

Niddesavāravaṇṇanā

50. Idāni **yekeci kusalā dhammā**tiādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha **ye kecī**ti anavasesavacanaṃ. **Kusalā dhammā**ti kusalattikassa padabhājane vuttalakkhaṇā anavajjasukhavipākā kusalasabhāvā. **Sabbe te kusalamūlā**ti kiṃ te sabbeyeva kusalamūlāti pucchati. **Tīṇeva kusalamūlānī**ti na te sabbe kusalamūlāni, alobhādīni pana tīṇi eva kusalamūlānīti attho. **Avasesā kusalā dhammā na kusalamūlā**ti avasesā phassādayo kusalā dhammā kusalamūlāni nāma na honti. Atha vā avasesā phassādayo kusalā dhammāyeva nāma, na kusalamūlānītipi attho. **Ye vā pana kusalamūlā**ti ye vā pana paṭhamapucchāya dutiyapadena kusalamūlāti tayo alobhādayo gahitā. **Sabbe te dhammā kusalā**ti kiṃ te sabbe tayopi dhammā kusalāti pucchati. **Āmantā**ti sabbesampi kusalamūlānaṃ kusalabhāvaṃ sampaṭicchanto āha. Ayaṃ tāva mūlanaye mūlayamakassa attho. Iminā upāyena sabbapucchāsu vissajjananayo veditabbo. Yaṃ pana yattha visesamattaṃ atthi, tadeva vaṇṇayissāma.

51. Ekamūlayamake tāva **sabbe te kusalamūlena ekamūlā**ti gaṇanaṭṭhena ekamūlakaṃ aggahetvā samānaṭṭhena gahetabbā. Ayañhettha attho – sabbe te kusalamūlena samānamūlā. Yaṃ phassassa mūlaṃ, tadeva vedanādīnanti. Atha nesaṃ tathābhāvaṃ sampaṭicchanto **āmantā**ti āha. **Kusalasamuṭṭhāna**nti kusalacittasamuṭṭhānarūpaṃ dassitaṃ. **Ekamūla**nti alobhādinā kusalamūlena samānamūlaṃ. Yatheva hi phassādīnaṃ alobhādayo hetupaccayattā mūlaṃ, tathā taṃ samuṭṭhānarūpassāpi, kusalalakkhaṇābhāvena pana taṃ na kusalaṃ.

52. Aññamaññayamake 'yekeci kusalā'ti apucchitvā **yekeci kusalamūlena ekamūlā**ti pucchā katā. Kasmā? Imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato. **Kusalamūlānī**ti idaṃ purimassa visesanaṃ. 'Mūlāni yāni ekato uppajjantī'ti hi vuttaṃ, tāni pana kusalamūlānipi honti akusalaabyākatamūlānipi, idha kusalamūlānīti visesadassanatthamidaṃ vuttaṃ. **Aññamaññamūlāni cā**ti aññamaññaṃ hetupaccayena paccayā hontīti attho. Tasseva paṭilomapucchāya 'sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā'ti avatvā **sabbe te dhammā kusalā**ti vuttaṃ. Kasmā? Atthavisesābhāvato. Kusalamūlena ekamūlāti hi pucchāya katāya 'mūlāni yāni ekato uppajjantī'ti heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṃ kātabbaṃ bhaveyya, evañca sati atthavisesābhāvo hoti. Tasmā tathā akatvā evaṃ pucchā katā. Iminā upāyena mūlamūlanayādīsupi aññamaññamūlayamake pucchāviseso veditabbo.

53-55. Mūlamūlanaye **sabbe te kusalamūlamūlā**ti sabbe te kusalamūlasaṅkhātā mūlāti pucchati. **Ekamūlamūlā**ti samānaṭṭhena ekameva mūlamūlaṃ etesanti ekamūlamūlā. **Aññamaññamūlamūlā**ti aññamaññassa mūlaṃ aññamaññamūlaṃ, aññamaññamūlaṃ hetupaccayaṭṭhena mūlaṃ etesanti aññamaññamūlamūlā.

56. Mūlakanaye **kusalamūlakā**ti hetupaccayaṭṭhena kusalaṃ mūlaṃ etesanti kusalamūlakā.

57-61. Mūlamūlakanaye **kusalamūlamūlakā**ti kusalānaṃ mūlaṃ kusalamūlaṃ. Hetupaccayaṭṭheneva kusalamūlaṃ mūlaṃ etesanti kusalamūlamūlakāti. Ayaṃ tāva kusalapadaṃ nissāya nayayamakapucchāsu visesattho.

62-73. **Akusalapadā**dīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso, **ahetukaṃ akusala**nti vicikicchāya ceva uddhaccena ca sampayuttaṃ mohaṃ sandhāya vuttaṃ.

74-85. **Ahetukaṃ abyākata**nti aṭṭhārasa cittuppādā rūpaṃ, nibbānañca. **Abyākatamūlena na ekamūla**nti idha pana ṭhapetvā sahetukaabyākatasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ, sesaṃ labbhati. Sahetukaabyākatasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ abyākatamūlena ekamūlaṃ hoti, taṃ abbohārikaṃ katvā ekato labbhamānakavaseneva cetaṃ vissajjanaṃ kataṃ.

86-97. **Nāmā dhammā**ti nāmasaṅkhātā dhammā. Te atthato cattāro arūpino khandhā, nibbānañca. **Naveva nāmamūlānī**ti kusalākusalaabyākatamūlavasena nava mūlāni. **Ahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūla**nti ahetukaṃ sabbampi aṭṭhārasa cittuppādavicikicchuddhaccasampayuttamohanibbānasaṅkhātaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūlaṃ. Na hi taṃ tena saddhiṃ uppajjati. **Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlenā**ti padepi sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlenāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Mūlavāravaṇṇanā.

98-99. Hetuvārādīsupi imināvupāyena attho veditabbo. **Mūlaṃ hetu nidānañcā**tigāthā yathāniddiṭṭhānaṃ dasannampi vārānaṃ puna uddānavaseneva vuttāti.

Mūlayamakavaṇṇanā.

2. Khandhayamakaṃ

1. Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā

1. Idāni mūlayamake desiteyeva kusalādidhamme khandhavasena saṅgaṇhitvā mūlayamakānantaraṃ desitassa khandhayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha pāḷivavatthānaṃ tāva evaṃ veditabbaṃ – imasmiñhi khandhayamake tayo mahāvārā honti – paṇṇattivāro, pavattivāro, pariññāvāroti. Tesu paṇṇattivāro khandhānaṃ nāmābhidhānasodhanavaseneva gatattā paṇṇattivāroti vuccati. Pavattivāro tena sodhitanāmābhidhānānaṃ khandhānaṃ uppādanirodhavasena pavattiṃ sodhayamāno gato, tasmā pavattivāroti vuccati. Pariññāvāro iminānukkamena pavattānaṃ khandhānaṃ saṅkhepeneva tisso pariññā dīpayamāno gato, tasmā pariññāvāroti vuccati. Tattha paṇṇattivāro uddesaniddesavasena dvīhākārehi vavatthito. Itaresu visuṃ uddesavāro natthi. Ādito paṭṭhāya pucchāvissajjanavasena ekadhā vavatthitā. Tattha **pañcakkhandhā**tipadaṃ ādiṃ katvā yāva **na khandhā, na saṅkhārā**ti padaṃ tāva paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo. Pucchāvārotipi tasseva nāmaṃ. Tattha **pañcakkhandhā**ti ayaṃ yamakavasena pucchitabbānaṃ khandhānaṃ uddeso. **Rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandho**ti tesaññeva pabhedato nāmavavatthānaṃ.

2-3. Idāni imesaṃ khandhānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhakhandhavāro, suddhakhandhamūlacakkavāroti cattāro nayavārā honti. Tattha **rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa**ntiādinā nayena padameva sodhetvā gato padasodhanavāro nāma. So anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha anulomavāre 'rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa'ntiādīni pañca yamakāni. Paṭilomavārepi 'na rūpaṃ, na rūpakkhandho; na rūpakkhandho na rūpa'ntiādīni pañceva. Tato paraṃ tesaññeva padasodhanavāre sodhitānaṃ khandhānaṃ 'rūpaṃ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho'tiādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato padasodhanamūlakānaṃ cakkānaṃ atthitāya padasodhanamūlacakkavāro nāma. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha anulomavāre 'rūpaṃ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho'tiādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni. Paṭilomavārepi 'na rūpaṃ, na rūpakkhandho; na khandhā na vedanākkhandho'tiādīni vīsatimeva.

Tato paraṃ **rūpaṃ khandho khandhā rūpa**ntiādinā nayena suddhakhandhavaseneva gato suddhakhandhavāro nāma. Tattha **khandhā rūpa**ntiādīsu khandhā rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandhoti attho gahetabbo. Kasmā? Niddesavāre evaṃ bhājitattā. Tattha hi 'rūpaṃ khandhoti āmantā. Khandhā rūpakkhandhoti rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca, avasesā khandhā na rūpakkhandho'ti evaṃ 'khandhā rūpa'ntiādīnaṃ khandhā rūpakkhandhotiādinā nayena padaṃ uddharitvā attho vibhatto. Teneva ca kāraṇenese suddhakhandhavāroti vutto. Vacanasodhane viya hi ettha na vacanaṃ pamāṇaṃ. Yathā yathā pana suddhakhandhā labbhanti, tathā tathā atthova pamāṇaṃ. Parato āyatanayamakādīsupi eseva nayo. Esopi ca suddhakhandhavāro anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha anulomavāre 'rūpaṃ khandho khandhā rūpa'ntiādīni pañca yamakāni. Paṭilomavārepi 'na rūpaṃ na khandho, na khandhā na rūpa'ntiādīni pañceva.

Tato paraṃ tesaññeva suddhakhandhānaṃ **rūpaṃ khandho, khandhā vedanā**tiādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato suddhakhandhamūlakānaṃ cakkānaṃ atthitāya suddhakhandhamūlacakkavāro nāma. Tattha **khandhā vedanā**tiādīsu khandhā vedanākkhandhotiādinā nayena attho veditabbo. Itarathā niddesavārena saddhiṃ virodho hoti. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha anulomavāre 'rūpaṃ khandho, khandhā vedanā'tiādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni. Paṭilomavārepi 'na rūpaṃ, na khandho, na khandhā na vedanā'tiādīni vīsatimeva. Evaṃ tāva ekena yamakasatena dvīhi pucchāsatehi ekekapucchāya sanniṭṭhānasaṃsayavasena dve dve atthe katvā catūhi ca atthasatehi paṭimaṇḍito paṇṇattivārassa uddesavāro veditabboti.

Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

26. Idāni **rūpaṃ rūpakkhandho**tiādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha **rūpaṃ rūpakkhandho**ti yaṃkiñci rūpanti vuccati. Sabbaṃ taṃ rūpaṃ rūpakkhandhoti vacanasodhanatthaṃ pucchati. **Piyarūpaṃ sātarūpaṃ, rūpaṃ, na rūpakkhandho**ti yaṃ 'piyarūpaṃ sātarūpa'nti ettha rūpanti vuttaṃ, taṃ rūpameva, na rūpakkhandhoti attho. **Rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho cā**ti yo pana rūpakkhandho, so rūpantipi rūpakkhandhotipi vattuṃ vaṭṭatīti attho. **Rūpakkhandho rūpa**nti ettha pana yasmā rūpakkhandho niyameneva rūpanti vattabbo. Tasmā **āmantā**ti āha. Iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Yo pana yattha viseso bhavissati, tatheva taṃ vaṇṇayissāma. Saññāyamake tāva **diṭṭhisaññā**ti 'papañcasaññā'tiādīsu āgatā diṭṭhisaññā. Saṅkhārayamake **avasesā saṅkhārā**ti 'aniccā vata saṅkhārā'tiādīsu āgatā saṅkhārakkhandhato avasesā saṅkhatadhammā. Paṭilomavārepi eseva nayoti.

Padasodhanavāro niṭṭhito.

28. Padasodhanamūlacakkavāre **khandhā vedanākkhandho**ti yekeci khandhā, sabbe te vedanākkhandhoti pucchati. Sesapucchāsupi eseva nayo. Paṭilome **na khandhā na vedanākkhandho**ti ettha ye paññattinibbānasaṅkhātā dhammā khandhā na honti, te yasmā vedanākkhandhopi na honti, tasmā **āmantā**ti āha. Sesavissajjanesupi eseva nayoti.

Padasodhanamūlacakkavāro niṭṭhito.

38. Suddhakhandhavāre **rūpaṃ khandho**ti yaṃkiñci rūpanti vuttaṃ, sabbaṃ taṃ khandhoti pucchati. Tattha yasmā piyarūpasātarūpasaṅkhātaṃ vā rūpaṃ hotu, bhūtupādārūpaṃ vā, sabbaṃ pañcasu khandhesu saṅgahaṃ gacchateva. Tasmā **āmantā**ti paṭijānāti. Dutiyapade 'khandhā rūpa'nti pucchitabbe yasmā rūpantivacanena rūpakkhandhova adhippeto, tasmā vacanaṃ anādiyitvā atthavasena pucchanto **khandhā rūpakkhandho**ti āha. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Parato āyatanayamakādīnaṃ niddesavārepi eseva nayo. **Saññā khandho**ti etthāpi diṭṭhisaññā vā hotu, saññā eva vā, sabbāyapi khandhabhāvato āmantāti vuttaṃ. **Saṅkhārā khandho**ti padepi eseva nayo. Khandhavinimuttako hi saṅkhāro nāma natthi.

39. Paṭilome **na rūpaṃ na khandho**ti yaṃ dhammajātaṃ rūpaṃ na hoti, taṃ khandhopi na hotīti pucchati. Vissajjane panassa **rūpaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṃ, khandhā**ti rūpato aññe vedanādayo khandhā rūpameva na honti, khandhā pana hontīti attho. **Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā**ti pañcakkhandhavinimuttaṃ nibbānañceva paññatti ca. Ito paresupi 'avasesā'ti padesu eseva nayoti.

Suddhakhandhavāro niṭṭhito.

40-44. Suddhakhandhamūlacakkavāre **rūpaṃ khandho**tiādīnaṃ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabboti.

Suddhakhandhamūlacakkavāro niṭṭhito.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

50-205. Idāni **yassa rūpakkhandho**tiādinā nayena pavattivāro āraddho. Kasmā panettha uddesavāro na vuttoti? Heṭṭhā dassitanayattā. Paṇṇattivārasmiñhi uddesavāre nayo dassito. Tena pana nayena sakkā so idha avuttopi jānitunti taṃ avatvā niddesavārova āraddho. Imasmiṃ pana pavattivārasaṅkhāte mahāvāre uppādavāro, nirodhavāro, uppādanirodhavāroti tayo antaravārā honti. Tesu paṭhamo dhammānaṃ uppādalakkhaṇassa dīpitattā **uppādavāro**ti vuccati. Dutiyo tesaññeva nirodhalakkhaṇassa dīpitattā **nirodhavāro**ti vuccati. Tatiyo ubhinnampi lakkhaṇānaṃ dīpitattā **uppādanirodhavāro**ti vuccati. Uppādavārena cettha dhammānaṃ uppajjanākārova dīpito. Nirodhavārena 'uppannaṃ nāma niccaṃ natthī'ti tesaññeva aniccatā dīpitā. Uppādanirodhavārena tadubhayaṃ.

Tattha uppādavāre tāva tiṇṇaṃ addhānaṃ vasena cha kālabhedā honti – paccuppanno, atīto, anāgato, paccuppannenātīto, paccuppannenānāgato, atītenānāgatoti. Tesu **'yassa rūpakkhandho uppajjatī'**ti paccuppannābhidhānavasena paccuppanno veditabbo. So paccuppannānaṃ dhammānaṃ paccakkhato gahetabbattā ativiya suviññeyyoti paṭhamaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjitthā**ti atītābhidhānavasena atīto veditabbo. So paccakkhato anubhūtapubbānaṃ atītadhammānaṃ anumānena anāgatehi suviññeyyatarattā dutiyaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjissatī**ti anāgatābhidhānavasena anāgato veditabbo. So paccakkhato ca anubhūtapubbavasena ca gahitadhammānumānena 'anāgatepi evarūpā dhammā uppajjissantī'ti gahetabbato tatiyaṃ vutto.

Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjitthāti paccuppannena saddhiṃ atītābhidhānavasena paccuppannenātīto veditabbo. So missakesu tīsu suviññeyyatarattā catutthaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjissatī**ti paccuppannena saddhiṃ anāgatābhidhānavasena paccuppannenānāgato veditabbo. So paccakkhato gahetabbānaṃ dhammānaṃ atthitāya atthato suviññeyyataroti pañcamaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjissatī**ti atītena saddhiṃ anāgatābhidhānavasena atītenānāgato veditabbo. So purimehi duviññeyyoti chaṭṭhaṃ vutto.

Evametesu chasu kālabhedesu yvāyaṃ paṭhamo paccuppanno, tattha puggalato, okāsato, puggalokāsatoti tayo vārā honti. Tesu **yassā**ti puggalavasena khandhānaṃ uppattidīpano **puggalavāro**. **Yatthā**ti okāsavasena khandhānaṃ uppattidīpano **okāsavāro**. **Yassa yatthā**ti puggalokāsavasena khandhānaṃ uppattidīpano **puggalokāsavāro**. Ime pana tayopi vārā paṭhamaṃ anulomanayena niddisitvā pacchā paṭilomanayena niddiṭṭhā. Tesu 'uppajjati' 'uppajjittha,' 'uppajjissatī'ti vacanato uppattidīpano anulomanayo. 'Nuppajjati', 'nuppajjittha,' 'nuppajjissatī'ti vacanato anuppattidīpano paṭilomanayo.

Tattha paccuppannakāle tāva puggalavārassa anulomanaye ''yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjati. Yassa vā pana vedanākkhandho uppajjati, tassa rūpakkhandho uppajjati. Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho saṅkhārakkhandho, viññāṇakkhandho, uppajjati. Yassa vā pana viññāṇakkhandho uppajjati, tassa rūpakkhandho uppajjatī''ti evaṃ rūpakkhandhamūlakāni cattāri yamakāni; ''yassa vedanākkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho uppajjatī''tiādinā nayena vedanākkhandhamūlakāni tīṇi; saññākkhandhamūlakāni dve; saṅkhārakkhandhamūlakaṃ ekanti aggahitaggahaṇena dasa yamakāni honti.

Tattha rūpakkhandhamūlakesu catūsu ādito ekameva vissajjitaṃ. Sesāni tena sadisavissajjanānīti tantiyā lahubhāvatthaṃ saṅkhittāni. Vedanākkhandhādimūlakesupi 'āmantā'ti ekasadisameva vissajjanaṃ. Tasmā tānipi tantiyā lahubhāvatthaṃ saṅkhittānevāti evametāni paccuppannakāle puggalavāre anulomanaye ekayamakavissajjaneneva dasa yamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni. Yathā ca puggalavāre dasa, evaṃ okāsavāre dasa, puggalokāsavāre dasāti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye tiṃsa yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanayepīti sabbānipi paccuppannakāle saṭṭhi yamakāni honti. Tesu vīsapucchāsataṃ, cattārīsāni ca dve atthasatāni hontīti veditabbāni. Evaṃ sesesupi pañcasu kālabhedesu puggalādibhedato anulomapaṭilomanayavasena cha cha vārā. Ekekasmiṃ vāre dasa dasa katvā saṭṭhi saṭṭhi yamakānīti tīṇi yamakasatāni. Tāni purimehi saddhiṃ saṭṭhādhikāni tīṇi yamakasatāni, vīsādhikāni sattapucchāsatāni, cattārīsāni ca cuddasa atthasatāni honti. Idaṃ tāva uppādavāre pāḷivavatthānaṃ. Yathā ca uppādavāre, tathā nirodhavārepi, uppādanirodhavārepīti sabbasmimpi pavattimahāvāre asīti yamakasahassaṃ, saṭṭhisatādhikāni dve pucchāsahassāni, vīsaṃ tisatādhikāni ca cattāri atthasahassāni veditabbāni.

Pāḷi pana uppādavāre nirodhavāre ca tīsu asammissakakālabhedesu tasmiṃ tasmiṃ vāre ekekameva yamakaṃ vissajjetvā saṅkhittā. Tīsu missakakālabhedesu 'yassa vedanākkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho uppajjitthā'tiādinā nayena vedanākkhandhādimūlakesupi ekaṃ yamakaṃ vissajjitaṃ. Uppādanirodhavāre pana chasupi kālabhedesu taṃ vissajjitameva. Sesāni tena samānavissajjanattā saṅkhittānīti. Idaṃ sakalepi pavattimahāvāre pāḷivavatthānaṃ.

Atthavinicchayatthaṃ panassa idaṃ lakkhaṇaṃ veditabbaṃ – imasmiñhi pavattimahāvāre catunnaṃ pañhānaṃ pañca vissajjanāni sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitvā atthavinicchayo veditabbo. Tattha purepañho, pacchāpañho, paripuṇṇapañho, moghapañhoti ime cattāro pañhā nāma. Ekekasmiñhi yamake dve dve pucchā. Ekekapucchāyapi dve dve padāni. Tattha yāya pucchāya vissajjane ekeneva padena gahitakkhandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ **purepañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane dvīhipi padehi gahitakkhandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ **pacchāpañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane ekenapi padena gahitakkhandhassa dvīhipi padehi gahitakkhandhānaṃ uppādo vā, nirodho vā labbhati, ayaṃ **paripuṇṇapañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane paṭikkhepo vā, paṭisedho vā labbhati, ayaṃ **moghapañho** nāma. Yasmā panesa adassiyamāno na sakkā jānituṃ, tasmā naṃ dassayissāma.

'Yattha rūpakkhandho nuppajjati, tattha vedanākkhandho nuppajjatī'ti pucchāya tāva uppajjatīti imasmiṃ vissajjane ekeneva padena gahitassa vedanākkhandhassa uppādo labbhati, iti ayañceva añño ca evarūpo pañho purepañhoti veditabbo. 'Yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjitthā'ti pucchāya pana 'āmantā'ti imasmiṃ vissajjane dvīhi padehi gahitānaṃ rūpavedanākkhandhānaṃ yassa kassaci sattassa atīte uppādo labbhati. Iti ayañceva añño ca evarūpo pañho pacchāpañhoti veditabbo.

‘Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjatī’ti imāya pana paṭhamapucchāya ‘asaññasattaṃ upapajjantāna’ntiādike imasmiṃ vissajjane ‘asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho uppajjati, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjatī’ti imasmiṃ koṭṭhāse ekeneva padena gahitassa rūpakkhandhassapi uppādo labbhati. ‘Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjatī’ti imasmiṃ koṭṭhāse dvīhipi padehi saṅgahitānaṃ rūpavedanākkhandhānampi uppādo labbhati. Iti ayañceva añño ca evarūpo pañho paripuṇṇapañhoti veditabbo. Purepacchāpañhotipi etasseva nāmaṃ. Etassa hi vissajjane purimakoṭṭhāse ekena padena saṅgahitassa rūpakkhandhasseva uppādo dassito. Dutiyakoṭṭhāse dvīhi padehi saṅgahitānaṃ rūpavedanākkhandhānaṃ. Imināyeva ca lakkhaṇena yattha ekena padena saṅgahitassa khandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, so purepañhoti vutto. Yattha dvīhipi padehi saṅgahitānaṃ khandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, so pacchāpañhoti vutto.

‘Yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā’ti imāya pana pucchāya ‘natthī’ti imasmiṃ vissajjane paṭikkhepo labbhati. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhatī’ti pucchāya ‘no’ti imasmiṃ vissajjane paṭisedho labbhati. Tasmā ayañceva duvidho añño ca evarūpo pañho moghapañhoti veditabbo. Tucchapañhotipi vuccati. Evaṃ tāva cattāro pañhā veditabbā.

Pāḷigatiyā vissajjanaṃ, paṭivacanavissajjanaṃ, sarūpadassanena vissajjanaṃ, paṭikkhepena vissajjanaṃ, paṭisedhena vissajjananti imāni pana pañca vissajjanāni nāma. Tattha yaṃ vissajjanaṃ pāḷipadameva hutvā atthaṃ vissajjeti, idaṃ **pāḷigatiyā vissajjanaṃ** nāma. Taṃ purepañhe labbhati. ‘Yattha rūpakkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjatī’ti hi pañhe ‘uppajjatī’ti idaṃ vissajjanaṃ pāḷipadameva hutvā atthaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu pāḷigatiyā vissajjanaṃ veditabbaṃ. Yaṃ pana vissajjanaṃ paṭivacanabhāvena atthaṃ vissajjeti, idaṃ **paṭivacanavissajjanaṃ** nāma. Taṃ pacchāpañhe labbhati. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjitthā’ti hi pañhe ‘āmantā’ti idaṃ vissajjanaṃ paṭivacanavaseneva atthaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭivacanavissajjanaṃ veditabbaṃ. Yaṃ vissajjanaṃ sarūpena dassetvā atthaṃ vissajjeti; idaṃ **sarūpadassanena vissajjanaṃ** nāma. Taṃ paripuṇṇapañhe labbhati. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjati; tassa vedanākkhandho uppajjatī’ti hi pañhe ‘asaññasattaṃ upapajjantāna’nti idaṃ vissajjanaṃ ‘imesaṃ rūpakkhandho uppajjati, no ca vedanākkhandho, imesaṃ rūpakkhandho ca uppajjati, vedanākkhandho cā’ti sarūpadassaneneva atthaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ. Tasmā evarūpesu ṭhānesu sarūpadassanena vissajjanaṃ veditabbaṃ. Yaṃ pana vissajjanaṃ tathārūpassa atthassābhāvato atthapaṭikkhepena pañhaṃ vissajjeti, idaṃ **paṭikkhepena vissajjanaṃ** nāma. Yaṃ tathārūpassa atthassa ekakkhaṇe alābhato atthapaṭisedhanena pañhaṃ vissajjeti, idaṃ **paṭisedhena vissajjanaṃ** nāma. Taṃ moghapañhe labbhati. ‘Yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā’ti hi pañhe ‘natthī’ti idaṃ vissajjanaṃ; evarūpo nāma satto natthīti atthapaṭikkhepena pañhaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ; tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭikkhepena vissajjanaṃ veditabbaṃ. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhatī’ti pañhe pana ‘no’ti idaṃ vissajjanaṃ ekasmiṃ paṭisandhikkhaṇe uppādena saddhiṃ nirodho nāma na labbhatīti atthapaṭisedhanena pañhaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭisedhena vissajjanaṃ veditabbaṃ.

Idāni ime cattāro pañhā, imāni ca pañca vissajjanāni, yesu sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitabbāni, tāni evaṃ veditabbāni – asaññasattaṃ upapajjantānanti ekaṃ ṭhānaṃ, asaññasatte tatthāti ekaṃ, asaññasattānanti ekaṃ; asaññasattā cavantānanti ekaṃ; arūpaṃ upapajjantānanti ekaṃ, arūpe tatthāti ekaṃ, arūpānanti ekaṃ, arūpā cavantānanti ekaṃ, arūpe pacchimabhavikānanti ekaṃ, arūpe parinibbantānanti ekaṃ; ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissantīti ekaṃ; pañcavokāraṃ upapajjantānanti ekaṃ, pañcavokāre tatthāti ekaṃ, pañcavokārānanti ekaṃ pañcavokārā cavantānanti ekaṃ, pañcavokāre pacchimabhavikānanti ekaṃ, pañcavokāre parinibbantānanti ekaṃ; suddhāvāsaṃ upapajjantānanti ekaṃ, suddhāvāse tatthāti ekaṃ, suddhāvāsānanti ekaṃ, suddhāvāse parinibbantānanti ekaṃ; sabbesaṃ upapajjantānanti ekaṃ, sabbesaṃ cavantānanti ekaṃ; sabbasādhāraṇavasena pacchimabhavikānanti ekaṃ, parinibbantānanti ekaṃ, catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānanti ekaṃ, cavantānanti ekaṃ. Evaṃ imesaṃ catunnaṃ pañhānaṃ imāni pañca vissajjanāni imesu sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitvā imasmiṃ pavattimahāvāre atthavinicchayo veditabbo. Evaṃ viditvā hi pañhaṃ vissajjantena suvissajjito hoti, atthañca vinicchayantena suvinicchito hoti.

Tatthāyaṃ nayo – **yassa rūpakkhandho uppajjatī**ti yassa puggalassa uppādakkhaṇasamaṅgitāya rūpakkhandho uppajjati. **Tassa vedanākkhandho uppajjatī**ti vedanākkhandhopi tassa tasmiññeva khaṇe uppajjatīti pucchati. **Asaññasattaṃ upapajjantāna**nti acittakapaṭisandhivasena asaññasattabhavaṃ upapajjantānaṃ. **Tesaṃ rūpakkhandho uppajjatī**ti tesaṃ ekantena rūpakkhandho uppajjatiyeva. Pavatte uppannānaṃ rūpakkhandho uppajjatipi nirujjhatipi, tasmā ‘asaññasattāna’nti avatvā’asaññasattaṃ upapajjantāna’nti vuttaṃ. **No ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjatī**ti acittakattā pana tesaṃ vedanākkhandho nuppajjateva. Idaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu paṭhame ṭhāne paripuṇṇapañhassa purimakoṭṭhāse sarūpadassanena vissajjanaṃ. **Pañcavokāraṃ upapajjantāna**nti rūpārūpamissakapaṭisandhivasena pañcavokārabhavaṃ upapajjantānaṃ. **Tesaṃ rūpakkhandho ca uppajjati, vedanākkhandho cā**ti tesaṃ ekantena rūpavedanākkhandhasaṅkhātā dvepi khandhā uppajjantiyeva. Pavatte pana tattha uppannānaṃ te khandhā uppajjantipi nirujjhantipi, tasmā ‘pañcavokārāna’nti avatvā ‘pañcavokāraṃ upapajjantāna’nti vuttaṃ. Idaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānanti ṭhāne paripuṇṇapañhassa pacchimakoṭṭhāse sarūpadassanena vissajjanaṃ. Iminā upāyena sabbāni vissajjanāni veditabbāni.

Idaṃ panettha uppādanirodhesu niyamalakkhaṇaṃ – sakalepi hi imasmiṃ khandhayamake tattha tattha uppannānaṃ pavatte yāva maraṇā khandhānaṃ apariyantesu uppādanirodhesu vijjamānesupi lahuparivattānaṃ dhammānaṃ vinibbhogaṃ katvā uppādanirodhe dassetuṃ na sukaranti pavattiyaṃ uppādanirodhe anāmasitvā abhinavaṃ vipākavaṭṭaṃ nipphādayamānena nānākammena nibbattānaṃ paṭisandhikhandhānaṃ uppādaṃ dassetuṃ sukhanti paṭisandhikāle uppādavaseneva uppādavāro kathito. Uppannassa pana vipākavaṭṭassa pariyosānena nirodhaṃ dassetuṃ sukhanti maraṇakāle nirodhavasena nirodhavāro kathito.

Kiṃ panettha pavattiyaṃ uppādanirodhānaṃ anāmaṭṭhabhāve pamāṇanti? Pāḷiyeva. Pāḷiyañhi visesena uppādavārassa anāgatakālavāre ‘pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nuppajjissati, vedanākkhandho ca nuppajjissatī’ti ayaṃ pāḷi atipamāṇameva. Pacchimabhavikānañhi pavatte rūpārūpadhammānaṃ uppajjituṃ yuttabhāve satipi ‘rūpakkhandho ca nuppajjissati, vedanākkhandho ca nuppajjissatī’ti sanniṭṭhānaṃ katvā vuttabhāvena pavatte uppādo na gahitoti veditabbo. ‘Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhatī’ti ayaṃ pana pāḷi pavatte nirodhassa anāmaṭṭhabhāve ativiya pamāṇaṃ. Suddhāvāse parinibbantānañhi cuticittassa bhaṅgakkhaṇe ṭhitānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pavatte uppajjitvā niruddhasaññākkhandhānaṃ gaṇanapatho natthi. ‘Evaṃ santepi tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhitthā’ti sanniṭṭhānaṃ katvā vuttabhāvena pavatte nirodho na gahitoti veditabbo.

Evamettha uppādanirodhesu niyamalakkhaṇaṃ viditvā paṭisandhiuppādameva cutinirodhameva ca gahetvā tesu tesu ṭhānesu āgatānaṃ vissajjanānaṃ atthavinicchayo veditabbo. So pana sakkā ādivissajjane vuttanayena sabbattha viditunti vissajjanapaṭipāṭiyā na vitthārito. Iminā pana evaṃ dinnenapi nayena yo etesaṃ atthavinicchayaṃ jānituṃ na sakkoti, tena ācariye payirupāsitvā sādhukaṃ sutvāpi jānitabbo.

Uppādassa nirodhassa, uppannañcāpi ekato;
Nayassa anulomassa, paṭilomanayassa ca.

Vasena yāni khandhesu, yamakāni ca pañcasu;
Puggalaṃ atha okāsaṃ, puggalokāsameva ca.

Āmasitvā pavattesu, ṭhānesu kathayī jino;
Tesaṃ pāḷivavatthānaṃ, dassitaṃ anupubbato.

Vinicchayatthaṃ atthassa, pañhāvissajjanāni ca;
Vissajjanānaṃ ṭhānāni, yāni tāni ca sabbaso.

Dassetvā ekapañhasmiṃ, yojanāpi pakāsitā;
Vitthārena gate ettha, pañhāvissajjanakkame.

Atthaṃ vaṇṇayatā kātuṃ, kiṃ nu sakkā ito paraṃ;
Nayena iminā tasmā, atthaṃ jānantu paṇḍitāti.

Pavattimahāvāravaṇṇanā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

206-208. Tadanantare pariññāvārepi chaḷeva kālabhedā. Anulomapaṭilomato dveyeva nayā. Puggalavāro, okāsavāro, puggalokāsavāroti imesu pana tīsu puggalavārova labbhati, na itare dve. Kiṃ kāraṇā? Sadisavissajjanatāya. Yo hi koci puggalo yattha katthaci ṭhāne rūpakkhandhaṃ ce parijānāti, vedanākkhandhampi parijānātiyeva. Vedanākkhandhaṃ ce parijānāti, rūpakkhandhampi parijānātiyeva. Rūpakkhandhaṃ ce na parijānāti, vedanākkhandhampi na parijānātiyeva. Vedanākkhandhaṃ ce na parijānāti, rūpakkhandhampi na parijānātiyeva. Tasmā tesupi 'yattha rūpakkhandhaṃ parijānāti, tattha vedanākkhandhaṃ parijānātī'ti ādivasena pucchaṃ katvā 'āmantā'tveva vissajjanaṃ kātabbaṃ. Siyāti sadisavissajjanatāya te idha na labbhantīti veditabbā.

Atha vā pariññākiccaṃ nāma puggalasseva hoti, no okāsassa, puggalova parijānituṃ samattho, no okāsoti puggalavārovettha gahito, na okāsavāro. Tassa pana aggahitattā tadanantaro puggalokāsavāro labbhamānopi na gahito. Yo panesa puggalavāro gahito, tattha paccuppannakāle rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakaṃ ekanti heṭṭhā vuttanayeneva anulomanaye aggahitaggahaṇena dasa yamakāni. Paṭilomanaye dasāti vīsati. Tathā sesesupīti ekekasmiṃ kāle vīsati vīsati katvā chasu kālesu vīsaṃ yamakasataṃ, cattārīsāni dve pucchāsatāni, asītyādhikāni cattāri atthasatāni ca hontīti idamettha pāḷivavatthānaṃ.

Atthavinicchaye panettha atītānāgatapaccuppannasaṅkhātā tayo addhā pavattivāre viya cutipaṭisandhivasena na labbhanti. Pavatte cittakkhaṇavaseneva labbhanti. Tenevettha 'yo rūpakkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānātī'tiādīsu pucchāsu 'āmantā'ti vissajjanaṃ kataṃ. Lokuttaramaggakkhaṇasmiñhi nibbānārammaṇena cittena pañcasu khandhesu pariññākiccanibbattiyā yaṃ kiñci ekaṃ khandhaṃ parijānanto itarampi parijānātīti vuccati. Evamettha 'parijānātī'ti pañhesu anulomanaye pariññākiccassa matthakappattaṃ aggamaggasamaṅgiṃ sandhāya 'āmantā'ti vuttanti veditabbaṃ. Paṭilomanaye pana 'na parijānātī'ti pañhesu puthujjanādayo sandhāya 'āmantā'ti vuttaṃ. 'Parijānitthā'ti imasmiṃ pana atītakālavāre maggānantaraaggaphale ṭhitopi pariññākiccassa niṭṭhitattā parijānitthayeva nāma.

209. **Yo rūpakkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānitthā**ti pañhena aggamaggasamaṅgiṃ pucchati. Yasmā panesa khandhapañcakaṃ parijānātiyeva nāma, na tāva niṭṭhitapariññākicco; tasmā 'no'ti paṭisedho kato. Dutiyapañhe pana **parijānitthā**ti arahantaṃ pucchati. Yasmā paneso niṭṭhitapariññākicco. Natthi tassa pariññeyyaṃ nāma; tasmā 'no'ti paṭisedho kato. Paṭilomanayavissajjane panettha **arahā rūpakkhandhaṃ na parijānātī**ti arahato pariññāya abhāvena vuttaṃ. **Aggamaggasamaṅgī vedanākkhandhaṃ na parijānitthā**ti arahattamaggaṭṭhassa aniṭṭhitapariññākiccatāya vuttaṃ. Na kevalañca vedanākkhandhameva, ekadhammampi so na parijānittheva. Idaṃ pana pucchāvasena vuttaṃ. **No ca rūpakkhandha**nti idampi pucchāvaseneva vuttaṃ. Aññampi pana so khandhaṃ parijānāti.

210-211. **Yo rūpakkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānissatī**ti ettha yasmā maggaṭṭhapuggalo ekacittakkhaṇiko, tasmā so parijānissatīti saṅkhaṃ na gacchati. Tena vuttaṃ 'no'ti. **Te rūpakkhandhañca na parijānitthā**ti pucchāsabhāgena vuttaṃ, na parijāniṃsūti panettha attho. Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āyatanayamakaṃ

1. Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā

1-9. Idāni mūlayamake desiteyeva kusalādidhamme āyatanavasenāpi saṅgaṇhitvā khandhayamakānantaraṃ desitassa āyatanayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha khandhayamake vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Yatheva hi tattha paṇṇattivāro, pavattivāro, pariññāvāroti tayo mahāvārā honti, tathā idhāpi. Vacanatthopi nesaṃ tattha vuttanayeneva veditabbo. Idhāpi ca paṇṇattivāro uddesaniddesavasena dvidhā vavatthito. Itare niddesavaseneva. 'Tattha dvādasāyatanānī'ti padaṃ ādiṃ katvā yāva **nāyatanā na mano**ti, tāva paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo. Tattha **dvādasāyatanānī**ti ayaṃ yamakavasena pucchitabbānaṃ āyatanānaṃ uddeso. **Cakkhāyatanaṃ… pe… dhammāyatana**nti tesaññeva pabhedato nāmavavatthānaṃ. Yamakavasena pucchāsukhatthañcettha paṭhamaṃ paṭipāṭiyā ajjhattarūpāyatanāni vuttāni. Pacchā bāhirarūpāyatanāni. Pariyosāne manāyatanadhammāyatanāni.

Yathā pana heṭṭhā khandhavasena, evamidha imesaṃ āyatanānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhāyatanavāro, suddhāyatanamūlacakkavāroti, cattārova nayavārā honti. Ekeko cettha anulomapaṭilomavasena duvidhoyeva. Tesamattho tattha vuttanayeneva veditabbo. Yathā pana khandhayamake padasodhanavārassa anulomavāre 'rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa'ntiādīni pañca yamakāni, tathā idha 'cakkhu, cakkhāyatanaṃ; cakkhāyatanaṃ; cakkhū'tiādīni dvādasa. Paṭilomavārepi 'na cakkhu, na cakkhāyatanaṃ; na cakkhāyatanaṃ, na cakkhū'tiādīni dvādasa, padasodhanamūlacakkavārassa panettha anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṃsasataṃ yamakāni. Paṭilomavārepi dvattiṃsasatameva. Suddhāyatanavārassāpi anulomavāre dvādasa, paṭilomavāre dvādasa, suddhāyatanamūlacakkavārassāpi anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṃsasataṃ yamakāni. Paṭilomavārepi dvattiṃsasatamevāti evamidha chasattatādhikehi pañcahi yamakasatehi, dvipaññāsādhikehi ekādasahi pucchāsatehi, caturādhikehi tevīsāya atthasatehi ca paṭimaṇḍito paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo.

Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

10-17. Niddesavāre pana heṭṭhā khandhayamakassa paṇṇattivāraniddese vuttanayeneva attho veditabbo. Aññatra visesā. Tatrāyaṃ viseso – **dibbacakkhū**ti dutiyavijjāñāṇaṃ. **Paññācakkhū**ti tatiyavijjāñāṇaṃ. **Dibbasota**nti dutiyaabhiññāñāṇaṃ. **Taṇhāsota**nti taṇhāva. **Avaseso kāyo**ti nāmakāyo, rūpakāyo, hatthikāyo, assakāyoti evamādi. **Avasesaṃ rūpa**nti rūpāyatanato sesaṃ bhūtupādāyarūpañceva piyarūpasātarūpañca. **Sīlagandho**tiādīni vāyanaṭṭhena sīlādīnaṃyeva nāmāni. **Attharaso**tiādīnipi sādhumadhuraṭṭhena atthādīnaññeva nāmāni. **Avaseso dhammo**ti pariyattidhammādianekappabhedoti ayamettha viseso.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

18-21. Idhāpi ca pavattivārassa uppādavārādīsu tīsu antaravāresu ekekasmiṃ chaḷeva kālabhedā. Tesaṃ ekekasmiṃ kāle puggalavārādayo tayo vārā. Te sabbepi anulomapaṭilomanayavasena duvidhāva honti. Tattha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye yathā khandhayamake rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakaṃ ekanti aggahitaggahaṇena dasa yamakāni honti. Evaṃ ''yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati, tassa sotāyatanaṃ uppajjati; yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjati, tassa cakkhāyatanaṃ uppajjati; yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati, tassa ghāṇāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ, manāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ, uppajjati; yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati, tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatī''ti evaṃ cakkhāyatanamūlakāni ekādasa. ''Yassa sotāyatanaṃ uppajjati, tassa ghānāyatanaṃ uppajjatī''tiādinā nayena sotāyatanamūlakāni dasa; ghānāyatanamūlakāni nava, jivhāyatanamūlakāni aṭṭha; kāyāyatanamūlakāni satta; rūpāyatanamūlakāni cha; saddāyatanamūlakāni pañca; gandhāyatanamūlakāni cattāri; rasāyatanamūlakāni tīṇi; phoṭṭhabbāyatanamūlakāni dve; manāyatanamūlakaṃ ekanti aggahitaggahaṇena chasaṭṭhi yamakāni honti.

Tattha cakkhāyatanamūlakesu ekādasasu ''yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati, tassa sotāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, manāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ uppajjatī''ti imāni pañceva vissajjitāni. Tesu paṭhamaṃ vissajjetabbaṃ tāva vissajjitaṃ. Dutiyaṃ kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjanaṃ, cakkhusotāyatanānaṃ pavattiṭṭhāne pana ghānāyatanassa na ekantena pavattito ''kathaṃ nu kho etaṃ vissajjetabba''nti vimatinivāraṇatthaṃ vissajjitaṃ. Rūpāyatanamanāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ tīṇi yamakāni asadisavissajjanattā vissajjitāni. Sesesu jivhāyatanakāyāyatanehi tāva saddhiṃ dve yamakāni purimehi dvīhi saddhiṃ sadisavissajjanāni. Saddāyatanassa paṭisandhikkhaṇe anuppattito tena saddhiṃ yamakassa vissajjanameva natthi. Gandharasaphoṭṭhabbāyatanehipi saddhiṃ tīṇi yamakāni purimehi dvīhi sadisavissajjanāneva hontīti tantiyā lahubhāvatthaṃ saṅkhittāni. Sotāyatanamūlakesu yaṃ labbhati, taṃ purimehi sadisavissajjanamevāti ekampi pāḷiṃ nāruḷhaṃ. Ghānāyatanamūlakesu rūpāyatanena saddhiṃ ekaṃ, manāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ dveti tīṇi yamakāni pāḷiṃ āruḷhāni. Sesāni ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā nāruḷhāni. Tathā jivhāyatanakāyāyatanamūlakāni. Rūpāyatanamūlakesu manāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ dveyeva vissajjitāni. Gandharasaphoṭṭhabbehi pana saddhiṃ tīṇi rūpāyatanamanāyatanehi saddhiṃ sadisavissajjanāni. Yatheva hettha ''sarūpakānaṃ acittakāna''ntiādi vuttaṃ, tathā idhāpi ''sarūpakānaṃ agandhakānaṃ, arasakānaṃ aphoṭṭhabbakāna''nti yojanā veditabbā. Gandhādīni cettha āyatanabhūtāneva adhippetāni. Tasmā ''sarūpakānaṃ sagandhāyatanāna''nti āyatanavasenettha attho daṭṭhabbo.

Saddāyatanamūlakāni atthābhāvato pāḷiṃ nāruḷhāneva. Gandharasaphoṭṭhabbamūlakāni cattāri tīṇi dve ca heṭṭhimehi sadisavissajjanattā pāḷiṃ nāruḷhāni. Manāyatanamūlakaṃ vissajjitamevāti evametāni paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye katipayayamakavissajjaneneva chasaṭṭhiyamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni. Yathā ca puggalavāre, evaṃ okāsavārepi puggalokāsavārepi chasaṭṭhīti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye aṭṭhanavutisataṃ yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanayepīti sabbānipi paccuppannakāle channavutādhikāni tīṇi yamakasatāni honti. Tesu dvānavutādhikāni satta pucchāsatāni, caturāsītādhikāni ca pannarasa atthasatāni hontīti veditabbāni. Evaṃ sesesupi pañcasu kālabhedesūti sabbānipi chasattatādhikāni tevīsati yamakasatāni. Tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthāti idamettha uppādavāre pāḷivavatthānaṃ. Nirodhavārauppādanirodhavāresupi eseva nayoti. Sabbasmimpi pavattivāre aṭṭhavīsāni ekasattati yamakasatāni. Tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā veditabbā. Pāḷi pana manāyatanaṃ dhammāyatanañca ekasadisaṃ, nānaṃ natthi. Upari pana ‘‘vārasaṅkhepo hotī’’tiādīni vatvā tattha tattha saṅkhittā. Tasmā yaṃ tattha tattha saṅkhittaṃ, taṃ sabbaṃ asammuyhantehi sallakkhetabbaṃ.

Atthavinicchaye panettha idaṃ nayamukhaṃ. **Sacakkhukānaṃ asotakāna**nti apāye jātibadhiraopapātikaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sacakkhuko asotako hutvā upapajjati. Yathāha – ‘‘kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci aparāni dasāyatanāni pātubhavanti. Opapātikānaṃ petānaṃ, opapātikānaṃ asurānaṃ, opapātikānaṃ tiracchānagatānaṃ, opapātikānaṃ nerayikānaṃ; jaccabadhirānaṃ upapattikkhaṇe dasāyatanāni pātubhavanti, cakkhāyatanaṃ rūpaghānagandhajivhārasakāyaphoṭṭhabbāyatanaṃ manāyatanaṃ dhammāyatana’’nti. **Sacakkhukānaṃ sasotakāna**nti sugatiduggatīsu paripuṇṇāyatane ca opapātike rūpībrahmāno ca sandhāya vuttaṃ. Te hi sacakkhukā sasotakā hutvā upapajjanti. Yathāha – ‘‘kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni pātubhavanti; kāmāvacarānaṃ devānaṃ, paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ, opapātikānaṃ petānaṃ, opapātikānaṃ asurānaṃ, opapātikānaṃ tiracchānagatānaṃ, opapātikānaṃ nerayikānaṃ, paripuṇṇāyatanānaṃ. Rūpadhātuyā upapattikkhaṇe pañcāyatanāni pātubhavanti, cakkhāyatanaṃ rūpasotamanāyatanaṃ dhammāyatana’’nti.

Aghānakānanti brahmapārisajjādayo sandhāya vuttaṃ. Te hi sacakkhukā aghānakā hutvā upapajjanti. Kāmadhātuyaṃ pana aghānako opapātiko natthi. Yadi bhaveyya ‘‘kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavantī’’ti vedayya. Yo gabbhaseyyako pana aghānako siyā, so ‘‘sacakkhukāna’’nti vacanato idha anadhippeto. **Sacakkhukānaṃ saghānakāna**nti jaccabadhirampi paripuṇṇāyatanampi opapātikaṃ sandhāya vuttaṃ. **Saghānakānaṃ acakkhukāna**nti jaccandhampi jaccabadhirampi opapātikaṃ sandhāya vuttameva. **Saghānakānaṃ sacakkhukāna**nti paripuṇṇāyatanameva opapātikaṃ sandhāya vuttaṃ.

Sarūpakānaṃ acakkhukānanti ettha jaccandhajaccabadhiraopapātikesu aññataropi gabbhaseyyakopi labbhatiyeva. **Sacittakānaṃ acakkhukāna**nti ettha heṭṭhā vuttehi jaccandhādīhi tīhi saddhiṃ arūpinopi labbhanti. **Acakkhukāna**nti ettha purimapade vuttehi catūhi saddhiṃ asaññasattāpi labbhanti. **Sarūpakānaṃ aghānakāna**nti ettha gabbhaseyyakā ca asaññasattā ca sesarūpībrahmāno ca labbhanti. **Sacittakānaṃ aghānakāna**nti ettha gabbhaseyyakā ca rūpārūpabrahmāno ca labbhanti. **Acittakānaṃ arūpakāna**ntipadesu pana ekavokāracatuvokārasattāva labbhantīti iminā nayena sabbesu puggalavāresu puggalavibhāgo veditabbo.

22-254. Okāsavāre **yattha cakkhāyatana**nti rūpībrahmalokaṃ pucchati. Teneva **āmantā**ti vuttaṃ. Tasmiñhi tale niyamato tāni āyatanāni paṭisandhiyaṃ uppajjanti. Idamettha nayamukhaṃ. Iminā nayamukhena sakalepi pavattivāre attho veditabbo. Pariññāvāro khandhayamake vuttanayoyevāti.

Pavattivāravaṇṇanā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhātuyamakaṃ

1-19. Idāni teyeva mūlayamake desite kusalādidhamme dhātuvasena saṅgaṇhitvā āyatanayamakānantaraṃ desitassa dhātuyamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha āyatanayamake vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ vetidabbaṃ. Idhāpi hi paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā, avasesā antaravārā ca saddhiṃ kālappabhedādīhi āyatanayamake āgatasadisāyeva. Idhāpi ca yamakapucchāsukhatthaṃ paṭipāṭiyā ajjhattikabāhirā rūpadhātuyova vatvā viññāṇadhātuyo vuttā. Dhātūnaṃ pana bahuttā idha āyatanayamakato bahutarāni yamakāni, yamakadiguṇā pucchā, pucchādiguṇā ca atthā honti. Tattha cakkhudhātumūlakādīsu yamakesu labbhamānānaṃ yamakānaṃ atthavinicchayo āyatanayamake vuttanayeneva veditabbo. Taṃsadisāyeva hettha atthagati, teneva ca kāraṇena pāḷipi saṅkhittā. Pariññāvāro pākatikoyevāti.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamakaṃ

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1-9. Idāni teyeva mūlayamake desite kusalādidhamme saccavasena saṅgaṇhitvā dhātuyamakānantaraṃ desitassa saccayamakassa vaṇṇanā hoti. Tatthāpi heṭṭhā vuttanayeneva paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā antaravārādayo ca avasesappabhedā veditabbā. Paṇṇattivāre panettha catunnaṃ saccānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhasaccavāro, suddhasaccamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā.

10-26. Paṇṇattivāraniddese pana **avasesaṃ dukkhasacca**nti dukkhavedanāya ceva taṇhāya ca vinimuttā tebhūmakadhammā veditabbā. **Avaseso samudayo**ti saccavibhaṅge niddiṭṭhakāmāvacarakusalādibhedo dukkhasaccassa paccayo. **Avaseso nirodho**ti tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭipassaddhinirodho ceva khaṇabhaṅganirodho ca. **Avaseso maggo**ti ‘‘tasmiṃ kho pana samaye pañcaṅgiko maggo hoti, aṭṭhaṅgiko maggo, micchāmaggo, jaṅghamaggo, sakaṭamaggo’’ti evamādiko.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

27-164. Pavattivāre panettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye ‘‘yassa dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa samudayasaccaṃ uppajjati; yassa vā pana samudayasaccaṃ uppajjati, tassa dukkhasaccaṃ uppajjatī’’ti dukkhasaccamūlakehi tīhi, samudayasaccamūlakehi dvīhi, nirodhasaccamūlakena ekenāti labbhamānañca alabbhamānañca gahetvā pāḷivasena chahi yamakehi bhavitabbaṃ. Tesu yasmā nirodhassa neva uppādo, na nirodho yujjati, tasmā dukkhasaccamūlakāni samudayasaccamaggasaccehi saddhiṃ dve, samudayasaccamūlakaṃ maggasaccena saddhiṃ ekanti tīṇi yamakāni āgatāni. Tassa paṭilomanayepi okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ – imassa hi saccayamakassa pavattivāre nirodhasaccaṃ tāva na labbhateva. Sesesu pana tīsu samudayasaccamaggasaccāni ekantena pavattiyaṃyeva labbhanti. Dukkhasaccaṃ cutipaṭisandhīsupi pavattepi labbhati. Paccuppannādayo pana tayo kālā cutipaṭisandhīnampi pavattiyāpi vasena labbhanti. Evamettha yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ – **sabbesaṃ upapajjantāna**nti antamaso suddhāvāsānampi. Tepi hi dukkhasacceneva upapajjanti. **Taṇhāvippayuttacittassā**ti idaṃ dukkhasaccasamudayasaccesu ekakoṭṭhāsassa uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā pañcavokāravaseneva gahetabbaṃ. Catuvokāre pana taṇhāvippayuttassa phalasamāpatticittassa uppādakkhaṇe ekampi saccaṃ nuppajjati. Idaṃ idha na gahetabbaṃ. **Tesaṃ dukkhasaccañcā**ti tasmiñhi khaṇe taṇhaṃ ṭhapetvā sesaṃ dukkhasaccaṃ nāma hotīti sandhāyetaṃ vuttaṃ. Maggassa uppādakkhaṇepi eseva nayo. Tattha pana rūpameva dukkhasaccaṃ nāma. Sesā maggasampayuttakā dhammā saccavinimuttā. Teneva kāraṇena ‘‘arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjatī’’ti vuttaṃ. **Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tatthā**ti tesaṃ tasmiṃ upapattikkhaṇe taṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabbo. Aññesupi evarūpesu eseva nayo. **Anabhisametāvīna**nti catusaccapaṭivedhasaṅkhātaṃ abhisamayaṃ appattasattānaṃ. **Abhisametāvīna**nti abhisamitasaccānanti. Iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo.

Pavattivāravaṇṇanā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

165-170. Pariññāvāre pana ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti tissopettha pariññāyo labbhanti. Yasmā ca lokuttaradhammesu pariññā nāma natthi; tasmā idha dve saccāni gahitāni. Tattha **dukkhasaccaṃ parijānātī**ti ñātatīraṇapariññāvaseneva vuttaṃ. **Samudayasaccaṃ pajahatī**ti ñātapahānapariññāvasena. Iti imāsaṃ pariññānaṃ vasena sabbapadesu attho veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamakaṃ

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ saṅgaṇhitvā saccayamakānantaraṃ desitassa saṅkhārayamakassa vaṇṇanā hoti. Tatthāpi heṭṭhā vuttanayeneva paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā, antaravārādayo ca avasesapabhedā veditabbā. Ayaṃ panettha viseso – paṇṇattivāre tāva yathā heṭṭhā khandhādayo dhamme uddisitvā ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho; cakkhu cakkhāyatanaṃ; cakkhu cakkhudhātu; dukkhaṃ dukkhasacca’’nti padasodhanavāro āraddho. Tathā anārabhitvā ‘‘assāsapassāsā kāyasaṅkhāro’’ti paṭhamaṃ tayopi saṅkhārā vibhajitvā dassitā.

Tattha kāyassa saṅkhāro **kāyasaṅkhāro**. ‘‘Assāsapassāsā kāyikā, ete dhammā kāyappaṭibaddhā’’ti (ma. ni. 1.463; saṃ. ni. 4.348 atthato samānaṃ) hi vacanato kāraṇabhūtassa karajakāyassa phalabhūto eva saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. Aparo nayo – saṅkhariyatīti saṅkhāro. Kena saṅkhariyatīti? Kāyena. Ayañhi vāto viya bhastāya karajakāyena saṅkhariyatīti. Evampi kāyassa saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. Kāyena kato assāsapassāsavātoti attho. ‘‘Pubbeva kho, āvuso visākha, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati, tasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro’’ti (ma. ni. 1.463; saṃ. ni. 4.348) vacanato pana saṅkharotīti saṅkhāro. Kiṃ saṅkharoti? Vaciṃ. Vaciyā saṅkhāroti **vacīsaṅkhāro**. Vacībhedasamuṭṭhāpakassa vitakkavicāradvayassetaṃ nāmaṃ. ‘‘Saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā’’ti (ma. ni. 1.463; saṃ. ni. 4.348) vacanatoyeva pana tatiyapadepi saṅkhariyatīti saṅkhāro. Kena saṅkhariyati? Cittena. Karaṇatthe sāmivacanaṃ katvā cittassa saṅkhāroti **cittasaṅkhāro**. Sabbesampi cittasamuṭṭhānānaṃ cetasikadhammānametaṃ adhivacanaṃ. Vitakkavicārānaṃ pana vacīsaṅkhārabhāvena visuṃ gahitattā ‘‘ṭhapetvā vitakkavicāre’’ti vuttaṃ.

2-7. Idāni **kāyo kāyasaṅkhāro**ti padasodhanavāro āraddho. Tassa anulomanaye tīṇi, paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni. Padasodhanamūlacakkavāre ekekasaṅkhāramūlakāni dve dve katvā anulomanaye cha, paṭilomanaye chāti dvādasa yamakāni. Suddhasaṅkhāravāre pana yathā suddhakhandhavārādīsu ‘‘rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ; cakkhu āyatanaṃ, āyatanā cakkhū’’tiādinā nayena yamakāni vuttāni. Evaṃ ‘‘kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo’’ti avatvā ‘‘kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhāro’’tiādinā nayena kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṃ ekanti anulome tīṇi, paṭilome tīṇīti sabbānipi suddhikavāre cha yamakāni vuttāni. Kiṃ kāraṇā? Suddhikaekekapadavasena atthābhāvato. Yathā hi khandhayamakādīsu rūpādivisiṭṭhānaṃ khandhānaṃ cakkhādivisiṭṭhānañca āyatanādīnaṃ adhippetattā ‘‘rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ, cakkhu āyatanaṃ, āyatanā cakkhū’’ti suddhikaekekapadavasena attho atthi. Evamidha ‘‘kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo’’ti natthi. Kāyasaṅkhāroti pana dvīhipi padehi ekova attho labbhati. Assāso vā passāso vāti suddhikaekekapadavasena atthābhāvato ‘‘kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo’’ti na vuttaṃ. ‘‘Kāyo kāyasaṅkhāro’’tiādi pana vattabbaṃ siyā. Tampi kāyavacīcittapadehi idha adhippetānaṃ saṅkhārānaṃ aggahitattā na yujjati. Suddhasaṅkhāravāro hesa. Padasodhane pana vināpi atthena vacanaṃ yujjatīti tattha so nayo gahitova. Idha pana kāyasaṅkhārassa vacīsaṅkhārādīhi, vacīsaṅkhārassa ca cittasaṅkhārādīhi, cittasaṅkhārassa ca kāyasaṅkhārādīhi, aññattā ‘‘kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, kāyasaṅkhāro’’ti ekekasaṅkhāramūlakāni dve dve katvā cha yamakāni yujjanti. Tesu aggahitaggahaṇena tīṇeva labbhanti. Tasmā tāneva dassetuṃ anulomanaye tīṇi, paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni vuttāni. Suddhasaṅkhāramūlacakkavāro panettha na gahitoti. Evaṃ paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo.

8-18. Niddesavāre panassa anulome tāva yasmā na kāyādayova kāyasaṅkhārādīnaṃ nāmaṃ, tasmā **no**ti paṭisedho kato. Paṭilome **na kāyo na kāyasaṅkhāro**ti yo na kāyo so kāyasaṅkhāropi na hotīti pucchati. **Kāyasaṅkhāro na kāyo kāyasaṅkhāro**ti kāyasaṅkhāro kāyo na hoti, kāyasaṅkhāroyeva panesoti attho. **Avasesa**nti na kevalaṃ sesasaṅkhāradvayameva. Kāyasaṅkhāravinimuttaṃ pana sesaṃ sabbampi saṅkhatāsaṅkhatapaṇṇattibhedaṃ dhammajātaṃ neva kāyo, na kāyasaṅkhāroti iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. Pavattivāre panettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye ‘‘yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro uppajjatī’’ti kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṃ ekanti tīṇeva yamakāni labbhanti; tāni gahitāneva. Tassa paṭilomanayepi okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā.

Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ – imasmiñhi saṅkhārayamake ‘‘assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe’’tiādivacanato paccuppannādikālabhedo pavattivasenāpi gahetabbo, na cutipaṭisandhivaseneva. ‘‘Dutiyajjhāne tatiyajjhāne tattha kāyasaṅkhāro uppajjatī’’tiādivacanato ca jhānampi okāsavasena gahitanti veditabbaṃ. Evamettha yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ – **vinā vitakkavicārehī**ti dutiyatatiyajjhānavasena vuttaṃ. **Tesa**nti tesaṃ dutiyatatiyajjhānasamaṅgīnaṃ. **Kāmāvacarāna**nti kāmāvacare uppannasattānaṃ. Rūpāvacaradevānaṃ pana assāsapassāsā natthi. Arūpāvacarānaṃ rūpameva natthi. **Vinā assāsapassāsehī**ti rūpārūpabhavesu nibbattasattānaṃ vitakkavicāruppattiṃ sandhāya vuttaṃ.

21. **Paṭhamajjhāne kāmāvacare**ti kāmāvacarabhūmiyaṃ uppanne paṭhamajjhāne. Aṅgamattavasena cettha paṭhamajjhānaṃ gahetabbaṃ, na appanāvaseneva. Anappanāpattepi hi savitakkasavicāracitte idaṃ saṅkhāradvayaṃ uppajjateva.

24. **Cittassa bhaṅgakkhaṇe**ti idaṃ kāyasaṅkhārassa ekantacittasamuṭṭhānattā vuttaṃ. Uppajjamānameva hi cittaṃ rūpaṃ vā arūpaṃ vā samuṭṭhāpeti, na bhijjamānaṃ.

37. **Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne**ti paṭisandhito dutiye bhavaṅgacitte. Kāmañcetaṃ paṭisandhicittepi vattamāne tesaṃ tattha nuppajjittheva. Yāva pana abbokiṇṇaṃ vipākacittaṃ vattati, tāva nuppajjittheva nāmāti dassanatthametaṃ vuttaṃ. Yassa vā jhānassa vipākacittena te nibbattā, taṃ satasopi sahassasopi uppajjamānaṃ paṭhamacittameva. Vipākacittena pana visadisaṃ bhavanikantiyā āvajjanacittaṃ dutiyacittaṃ nāma. Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti veditabbaṃ.

44. **Pacchimacittasamaṅgīna**nti sabbapacchimena appaṭisandhikacittena samaṅgībhūtānaṃ khīṇāsavānaṃ. **Avitakkaavicāraṃ pacchimacitta**nti rūpāvacarānaṃ dutiyajjhānikādicuticittavasena, arūpāvacarānañca catutthajjhānikacuticittavasenetaṃ vuttaṃ. **Tesa**nti tesaṃ pacchimacittasamaṅgīādīnaṃ.

79. **Yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatī**ti ettha niyamato kāyasaṅkhārassa cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato āmantāti paṭivacanaṃ dinnaṃ. Na cittasaṅkhārassa kāyasaṅkhārena saddhiṃ. Kiṃ kāraṇā? Cittasaṅkhāro hi kāyasaṅkhārena vināpi uppajjati ca nirujjhati ca. Kāyasaṅkhāro pana cittasamuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamuṭṭhānarūpañca cittassa uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva aññāni soḷasacittāni uppajjanti, tāva tiṭṭhati. Tesaṃ soḷasannaṃ sabbapacchimena saddhiṃ nirujjhatīti yena cittena saddhiṃ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati. Na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatāti niyamato cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato āmantāti vuttaṃ. Yaṃ pana vibhaṅgappakaraṇassa sīhaḷaṭṭhakathāyaṃ ‘‘cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe nirujjhatī’’ti vuttaṃ, taṃ imāya pāḷiyā virūjjhati. Aṭṭhakathāto ca pāḷiyeva balavatarāti pāḷiyaṃ vuttameva pamāṇaṃ.

128. **Yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatī**ti ettha yasmā kāyasaṅkhāro cittassa uppādakkhaṇe uppajjati, na ca tasmiṃ khaṇe vitakkavicārā nirujjhanti, tasmā noti paṭisedho katoti. Iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo. Pariññāvāro pākatikoyevāti.

Pavattivāravaṇṇanā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anusayayamakaṃ

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā

1. Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ saṅgaṇhitvā saṅkhārayamakānantaraṃ desitassa anusayayamakassa atthavaṇṇanā hoti. Tattha pāḷivavatthānaṃ tāva veditabbaṃ – imasmiñhi anusayayamake khandhayamakādīsu viya desanaṃ akatvā aññena nayena pāḷidesanā katā. Kathaṃ? Paṭhamaṃ tāva paricchedato, uddesato, uppattiṭṭhānatoti tīhākārehi anusaye gahāpetuṃ paricchedavāro, paricchinnuddesavāro, uppattiṭṭhānavāroti, tayo vārā desitā. Tato sattannaṃ mahāvārānaṃ vasena anusaye yojetvā yamakadesanā katā. Tattha **sattānusayāti** ayaṃ ‘‘satteva, na tato uddhaṃ, na heṭṭhā’’ti gaṇanaparicchedena paricchinditvā anusayānaṃ desitattā paricchedavāro nāma. **Kāmarāgānusayo…pe… avijjānusayo**ti ayaṃ paricchedavārena paricchinnānaṃ nāmamattaṃ uddisitvā ‘‘ime nāma te’’ti desitattā paricchinnuddesavāro nāma. **Kattha kāmarāgānusayo anuseti…pe… ettha avijjānusayo anusetī**ti ayaṃ ‘‘imesu nāma ṭhānesu ime anusayā anusenti’’ti evaṃ tesaṃyeva uppattiṭṭhānassa desitattā uppattiṭṭhānavāro nāma.

Yesaṃ pana sattannaṃ mahāvārānaṃ vasena anusaye yojetvā yamakadesanā katā, tesaṃ imāni nāmāni – anusayavāro, sānusayavāro, pajahanavāro, pariññāvāro, pahīnavāro, uppajjanavāro dhātuvāroti. Tesu paṭhamo anusayavāro. So anulomapaṭilomanayavasena duvidho hoti.

Tattha anulomanaye ‘‘yassa anuseti, yattha anuseti, yassa yattha anusetī’’ti puggalokāsatadubhayavasena tayo antaravārā honti. Tesu paṭhame puggalavāre ‘‘yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anuseti; yassa vā pana paṭighānusayo anuseti, tassa kāmarāgānusayo anuseti; yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa mānānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo anuseti. Yassa vā pana avijjānusayo anuseti, tassa kāmarāgānusayo anusetī’’ti kāmarāgānusayamūlakāni cha yamakāni. Puna agahitaggahaṇavasena paṭighānusayamūlakāni pañca, mānānusayamūlakāni cattāri, diṭṭhānusayamūlakāni tīṇi, vicikicchānusayamūlakāni dve, bhavarāgānusayamūlakaṃ ekanti evaṃ sabbānipi ekamūlakāni ekavīsati. Puna ‘‘yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentī’’ti evaṃ āgatāni dukamūlakāni pañca, tikamūlakāni cattāri, catukkamūlakāni tīṇi, pañcakamūlakāni dve, chakkamūlakaṃ ekanti aparānipi pannarasa honti. Tāni purimehi ekavīsatiyā saddhiṃ chattiṃsāti puggalavāre chattiṃsa yamakāni. Tathā okāsavāre, tathā puggalokāsavāreti sabbānipi anulomanaye aṭṭhasataṃ yamakāni. Tathā paṭilomanayeti anusayavāre soḷasādhikāni dve yamakasatāni, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā ca veditabbā. Yathā cettha, evaṃ sānusayavāro, pajahanavāro, pariññāvāro, pahīnavāro, uppajjanavāroti imesampi pañcannaṃ vārānaṃ, ekekasmiṃ yamakagaṇanā; yamakadiguṇā pucchā, pucchādiguṇā ca atthā veditabbā. Ayaṃ panettha purimesu tīsu vāresu viseso. Okāsavāre ‘‘yattha tatthā’’ti avatvā **yato tato**ti nissakkavacanena desanā katā. Sesaṃ tādisameva.

Yo panāyaṃ sabbapacchimo dhātuvāro nāma, so pucchāvāro, vissajjanāvāroti dvidhā ṭhito. Tassa pucchāvāre **kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassā**ti vatvā ‘‘kāmadhātuṃ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassā’’ti na vuttaṃ. Kiṃ kāraṇā? Atthavisesābhāvato. Dvepi hi etā pucchā ekatthāyeva, tasmā ekekasmā yamakā ekekameva pucchaṃ pucchitvā sabbapucchāvasāne pucchānukkameneva ‘‘kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusentī’’tiādinā nayena vissajjanaṃ kataṃ.

Tattha ‘‘kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa, rūpadhātuṃ, arūpadhātuṃ, nakāmadhātuṃ, narūpadhātuṃ naarūpadhātuṃ, upapajjantassā’’ti cha suddhikapucchā; ‘‘nakāmadhātuṃ, naarūpadhātuṃ, narūpadhātuṃ; naarūpadhātuṃ, nakāmadhātuṃ, narūpadhātuṃ, upapajjantassā’’ti tisso missakā pucchā cāti kāmadhātumūlakā nava anulomapucchā honti. Tathā rūpadhātumūlakā nava, arūpadhātumūlakā navāti sattavīsati anulomapucchā honti. Tathā nakāmadhātunarūpadhātunaarūpadhātumūlakā sattavīsati paṭilomapucchā. Puna ‘‘nakāmadhātuyā, naarūpadhātuyā, narūpadhātuyā, naarūpadhātuyā, nakāmadhātuyā, naarūpadhātuyā’’ti sattavīsati dukamūlakā pucchāti sabbāpi sampiṇḍitā ekāsīti pucchā honti. Tāsaṃ vasenettha vissajjanaṃ katanti idaṃ dhātuvāre pāḷivavatthānaṃ. Evaṃ tāva sakalepi anusayayamake pāḷivavatthānametaṃ veditabbaṃ.

Ādito paṭṭhāya panettha yaṃ yaṃ anuttānaṃ, tattha tattha ayaṃ vinicchayakathā – **anusayā**ti kenaṭṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayanaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā anusayāti vuccanti. **Anusentī**ti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā – anusayanaṭṭho nāma appahīnākāro. Appahīnākāro ca uppajjatīti vattuṃ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṃ paṭivacanaṃ – appahīnākāro anusayo, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakileso vuccati. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjatīti vattuṃ yujjati.

Tatridaṃ pamāṇaṃ – abhidhamme tāva kathāvatthusmiṃ (kathā. 554 ādayo) ‘‘anusayā abyākatā, anusayā ahetukā, anusayā cittavippayuttā’’ti sabbe vādā paṭisedhitā. Paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 3.21) ‘‘paccuppanne kilese pajahatī’’ti pucchaṃ katvā anusayānaṃ paccuppannabhāvassa atthitāya ‘‘thāmagatānusayaṃ pajahatī’’ti vuttaṃ. Dhammasaṅgahe pana mohassa padabhājane ‘‘avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmiṃ samaye moho hotī’’ti (dha. sa. 390) akusalacittena saddhiṃ avijjānusayassa uppannabhāvo vutto. Imasmiṃyeva anusayayamake sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmiṃ uppajjanavāre ‘‘yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatī’’tiādi vuttaṃ. Tasmā ‘‘anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī’’ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamāṇena suvuttanti veditabbaṃ. Yampi ‘‘cittasampayutto sārammaṇo’’tiādi vuttaṃ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ. **Kāmarāgānusayo**tiādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesupi eseva nayo.

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā

2. Idāni tesaṃ uppattiṭṭhānaṃ pakāsetuṃ **kattha kāmarāgānusayo anusetī**tiādimāha. Tattha **kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū**ti kāmāvacarabhūmiyaṃ sukhāya ca upekkhāya cāti dvīsu vedanāsu. **Ettha kāmarāgānusayo anusetī**ti imāsu dvīsu vedanāsu uppajjati. So panesa akusalavedanāsu sahajātavasena ārammaṇavasena cāti dvīhākārehi anuseti. Akusalāya sukhāya vedanāya ceva upekkhāya vedanāya ca sahajātopi hutvā uppajjati. Tā vedanā ārammaṇaṃ katvāpi uppajjatīti attho. Avasesā pana kāmāvacarakusalavipākakiriyavedanā ārammaṇameva katvā uppajjati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi vedanāhi sampayuttesu saññāsaṅkhāraviññāṇesupi anusetiyeva. Na hi sakkā vedanāsu anusayamānena taṃsampayuttehi saññādīhi saddhiṃ asahajātena vā bhavituṃ, taṃsampayutte vā saññādayo ārammaṇaṃ akatvā uppajjituṃ. Evaṃ santepi pana yasmā imā dve vedanāva sātasantasukhattā assādaṭṭhena kāmarāgānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu padhānā, tasmā ‘‘dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anusetī’’ti vuttaṃ, oḷārikavasena hi bodhaneyye sukhaṃ bodhetunti.

Nanu cesa ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṃ imāsu dvīsu vedanāsu ceva vedanāsampayuttadhammesu ca anuseti, iṭṭhesu pana rūpādīsupi anusetiyeva. Vuttampi cetaṃ vibhaṅgappakaraṇe (vibha. 816) ‘‘yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, ettha sattānaṃ kāmarāgānusayo anusetī’’ti imasmimpi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṃ. ‘‘Yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha diṭṭhānusayo nānusetīti dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tattha diṭṭhānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti, diṭṭhānusayo ca nānusetī’’ti. Ettha hi dukkhavedanāya ceva rūpadhātuādīsu ca nānusetīti vuttattā sasampayuttadhammaṃ dukkhavedanaṃ saokāse rūpārūpāvacaradhamme nava ca, lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbesu anusetīti vuttaṃ hoti. Taṃ idha kasmā na vuttanti? Anoḷārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi vedanānaññeva oḷārikattā imesaṃ pana anoḷārikattā etesu rūpādīsu anusetīti na vuttaṃ, atthato pana labbhati. Tasmā etesupi kāmarāgānusayo anusetiyevāti veditabbo. Na hi satthā sabbaṃ sabbattha katheti. Bodhaneyyasattānaṃ pana vasena katthaci yaṃ labbhati, taṃ sabbaṃ katheti, katthaci na katheti. Tathā hi anena katthaci diṭṭhānusayo anusetīti pucchitvā ‘‘sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anusetī’’ti yaṃ labbhati taṃ sabbaṃ kathitaṃ. Aparasmiṃ ṭhāne vissajjantena ‘‘rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca avijjānusayo ca anusentī’’ti yaṃ labbhati taṃ sabbaṃ akathetvā rūpadhātuarūpadhātūhi saddhiṃ tisso vedanāva kathitā. Vedanāsampayuttā pana arūpadhammā, sabbañca rūpaṃ na kathitaṃ. Kiñcāpi na kathitaṃ, diṭṭhānusayo panettha anusetiyeva. Evameva kiñcāpi idha rūpādiiṭṭhārammaṇaṃ na kathitaṃ, kāmarāgānusayo panettha anusetiyevāti. Evaṃ tāva kāmarāgānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Paṭighānusayassa pana ‘‘dukkhāya vedanāyā’’ti vacanato dve domanassavedanā kāyaviññāṇasampayuttā dukkhavedanāti tisso vedanā anusayanaṭṭhānaṃ. So panesa domanassavedanāsu sahajātavasena ārammaṇavasena cāti dvīhākārehi anuseti. Avasesadukkhavedanāya pana ārammaṇavaseneva anuseti. Tāsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi sampayuttesu saññākkhandhādīsupi anusetiyeva. Yāya hi vedanāya esa sahajāto, taṃsampayuttehi saññādīhipi sahajātova. Yā ca vedanā ārammaṇaṃ karoti, tāhi sampayutte saññādayopi karotiyeva. Evaṃ santepi pana yasmā dukkhavedanāva asātadukkhavedayitattā nirassādaṭṭhena paṭighānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu adhikā; tasmā ‘‘dukkhāya vedanāya ettha paṭighānusayo anusetī’’ti vuttaṃ, oḷārikavasena hi bodhaneyye sukhaṃ bodhetunti.

Nanu cesa ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṃ dukkhavedanāya ceva taṃsampayuttadhammesu ca anuseti, aniṭṭhesu pana rūpādīsupi anusetiyeva? Vuttampi cetaṃ vibhaṅgappakaraṇe (vibha. 816) ‘‘yaṃ loke appiyarūpaṃ asātarūpaṃ, ettha sattānaṃ paṭighānusayo anusetī’’ti imasmimpi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṃ – ‘‘kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha paṭighānusayo nānuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti, kāmarāgānusayo ca nānusetī’’ti. Ettha hi dvīsu kāmāvacaravedanāsu ceva rūpadhātuādīsu ca nānusetīti vuttattā sasampayuttadhammā dve vedanā saokāse rūpārūpāvacaradhamme nava ca, lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpādīsu anusetīti vuttaṃ hoti. Taṃ idha kasmā na vuttanti? Anoḷārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi dukkhavedanāya eva oḷārikattā imesaṃ pana anoḷārikattā etesu rūpādīsu anusetīti na vuttaṃ. Atthato pana labbhati, tasmā etesupi paṭighānusayo anusetiyevāti veditabbo.

Kiṃ pana itarā dve vedanā iṭṭhārammaṇaṃ vā paṭighassa ārammaṇaṃ na hontīti? No na honti. Parihīnajjhānassa vippaṭisāravasena sasampayuttadhammā tā vedanā ārabbha domanassaṃ uppajjati. Iṭṭhārammaṇassa ca paṭiladdhassa vipariṇāmaṃ vā appaṭiladdhassa appaṭilābhaṃ vā samanussaratopi domanassaṃ uppajjati. Domanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo. Paṭighānusayo hi aniṭṭhārammaṇe paṭihaññanavasena uppanno thāmagato kileso, tasmā ettha domanassena saddhiṃ paṭigho uppannopi attano paṭighakiccaṃ akaraṇabhāvena eva paṭighānusayo na hoti abbohārikattaṃ gacchati. Yathā hi pāṇātipātacetanāya saddhiṃ uppannopi byāpādo manokammaṃ nāma na hoti abbohārikattaṃ gacchati, evaṃ paṭighānusayo na hoti, abbohārikattaṃ gacchati. Vuttampi cetaṃ ekaccaṃ iṭṭhārammaṇaṃ nekkhammasitampi vā domanassaṃ sandhāya ‘‘yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ paṭighaṃ tena pajahati na tattha paṭighānusayo anusetī’’ti (ma. ni. 1.465). Evaṃ paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Mānānusayassa pana ‘‘kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū’’tiādivacanato dve kāmāvacaravedanā rūpārūpadhātuyo cāti idaṃ tividhaṃ anusayanaṭṭhānaṃ. Tassa akusalāsu vedanāsu kāmarāgānusayassa viya sahajātānusayatā veditabbā. Sasampayuttadhammāsu pana sabbāsupi kāmāvacarāsu sukhaadukkhamasukhavedanāsu rūpārūpadhātūsu ca ārammaṇavaseneva anuseti. Anusayavārassa pana paṭilomanaye ‘‘dukkhāya vedanāya apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti, mānānusayo ca nānusetī’’ti vuttattā ṭhapetvā dukkhavedanañceva navavidhaṃ lokuttaradhammañca sesarūpārūpadhammesupi ayaṃ anusetiyevāti. Evaṃ mānānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Diṭṭhānusayavicikicchānusayā pana kevalaṃ lokuttaradhammesveva nānusenti. Tebhūmakesu pana sabbesupi anusentiyeva. Tena vuttaṃ – ‘‘sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anuseti, ettha vicikicchānusayo anusetī’’ti. Tattha **sabbasakkāyapariyāpannesū**ti saṃsāravaṭṭanissitaṭṭhena sakkāyapariyāpannesu sabbadhammesūti attho. Tattha panete pañcasu cittuppādesu sahajātānusayanavasena anusenti. Te vā pana pañca cittuppāde aññe vā tebhūmakadhamme ārabbha pavattikāle ārammaṇānusayanavasena anusentīti. Evaṃ diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Bhavarāgānusayo pana kiñcāpi diṭṭhivippayuttesu catūsu cittesu uppajjanato sahajātānusayanavasena ‘‘kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetī’’ti vattabbo bhaveyya. Kāmadhātuyaṃ panesa dvīhi vedanāhi saddhiṃ uppajjamānopi rūpārūpāvacaradhammameva paṭilabhati. Kāmadhātuyā pariyāpannaṃ ekadhammampi ārammaṇaṃ na karoti, tasmā ārammaṇānusayanavasena niyamaṃ katvā ‘‘rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anusetī’’ti vuttaṃ. Apica rāgo nāmesa kāmarāgabhavarāgavasena duvidho. Tattha kāmarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetīti vutto. Sace pana bhavarāgopi kāmarāgo viya evaṃ vucceyya, kāmarāgena saddhiṃ desanā saṃkiṇṇā viya bhaveyyāti rāgakilesaṃ dvidhā bhinditvā kāmarāgato bhavarāgassa visesadassanatthampi evaṃ desanā katāti. Evaṃ bhavarāgānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Avijjānusayo pana sabbesupi tebhūmakadhammesu anuseti. Tena vuttaṃ ‘‘sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anusetī’’ti. Tassa dvādasasu cittuppādesu sahajātānusayatā veditabbā. Ārammaṇakaraṇavasena pana na kiñci tebhūmakadhammaṃ ārabbha na pavattatīti. Evaṃ avijjānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ tāva paricchedavāraparicchinnuddesavārauppattiṭṭhānavāresu vinicchayakathā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā.

Mahāvāro

1. Anusayavāravaṇṇanā

3. Sattannaṃ pana mahāvārānaṃ paṭhame anusayavāre **yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetī**ti ettha yadetaṃ **‘‘āmantā’’**ti paṭivacanaṃ dinnaṃ, taṃ duddinnaṃ viya khāyati. Kasmā? Kāmarāgapaṭighānaṃ ekakkhaṇe anuppattito. Yathā hi ‘‘yassa manāyatanaṃ uppajjati, tassa dhammāyatanaṃ uppajjatīti ‘āmantā’, assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro ca uppajjati, vacīsaṅkhāro ca uppajjatī’’tiādīsu manāyatanadhammāyatanāni kāyasaṅkhāravacīsaṅkhārā ca ekakkhaṇe uppajjanti, na tathā kāmarāgapaṭighā. Kāmarāgo hi aṭṭhasu lobhasahagatacittuppādesu uppajjati. Paṭigho dvīsu domanassasahagatesūti, natthi nesaṃ ekakkhaṇe uppatti; tasmā ettha ‘no’ti paṭisedho kattabbo siyā. Taṃ akatvā pana ‘āmantā’ti paṭivacanassa dinnattā heṭṭhāyamakesu viya ettha khaṇapaccuppannavasena vattamānavohāraṃ aggahetvā aññathā gahetabbo.

Kathaṃ? Appahīnavasena. Appahīnatañhi sandhāya ayaṃ ‘‘anusetī’’ti vattamānavohāro vutto, na khaṇapaccuppannataṃ. Yasmā ca appahīnataṃ sandhāya vutto, tasmā ‘‘yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetī’’ti pucchāya yassa kāmarāgānusayo appahīno, na anuppattidhammataṃ āpādito, tassa paṭighānusayopi appahīnoti evamattho daṭṭhabbo. Yasmā ca tesu yasseko appahīno, tassa itaropi appahīnova hoti, tasmā ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ. Yadi evaṃ, yaṃ upari uppajjanavāre ‘yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatī’ti pucchitvā ‘āmantā’ti vuttaṃ; tattha kathaṃ attho gahetabboti? Tatthāpi appahīnavaseneva uppattipaccaye sati uppattiyā anivāritavasena vā. Yathā hi cittakammādīni ārabhitvā apariniṭṭhitakammantā cittakārādayo tesaṃ kammantānaṃ akaraṇakkhaṇepi mittasuhajjādīhi diṭṭhadiṭṭhaṭṭhāne ‘‘imesu divasesu kiṃ karothā’’ti vuttā, ‘‘cittakammaṃ karoma, kaṭṭhakammaṃ karomā’’ti vadanti. Te kiñcāpi tasmiṃ khaṇe na karonti avicchinnakammantattā pana katakhaṇañca kattabbakhaṇañca upādāya karontiyeva nāma honti. Evameva yamhi santāne anusayā appahīnā, yamhi vā pana nesaṃ santāne uppattipaccaye sati uppatti anivāritā, tattha anuppajjanakkhaṇepi uppannapubbañceva kālantare uppajjanakañca upādāya yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatiyeva nāmāti evamattho veditabbo. Ito paresupi evarūpesu vissajjanesu eseva nayo. **No ca tassā**ti idaṃ anāgāmissa kāmarāgabyāpādānaṃ anavasesato pahīnattā vuttaṃ. **Tiṇṇaṃ puggalāna**nti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṃ. **Dvinnaṃ puggalāna**nti sotāpannasakadāgāmīnaṃ. Paratopi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

14. Okāsavārassa paṭhamadutiyapucchāsu yasmā kāmarāgānusayo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti, paṭighānusayo dukkhavedanāya; tasmā **‘no’**ti paṭisedho kato. Tatiyapucchāyaṃ ubhinnampi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusayanato **‘āmantā’**ti paṭivacanaṃ dinnaṃ. Rūpadhātuarūpadhātuyā pana mānānusayassa kāmarāgānusayena saddhiṃ asādhāraṇaṃ uppattiṭṭhānaṃ. Tasmā **no ca tattha kāmarāgānusayo**ti vuttaṃ. Iminā nayena sabbesaṃ uppattiṭṭhānavāraṃ oloketvā sādhāraṇāsādhāraṇaṃ uppattiṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

20. Dukamūlakapucchāyaṃ yasmā kāmarāgapaṭighānusayā nāpi ekasmiṃ ṭhāne uppajjanti, na ekaṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ karonti, tasmā **natthī**ti paṭikkhepo kato. Ayañhettha adhippāyo. Yasmiṃ ime dve anusayā anusayeyyuṃ, taṃ ṭhānameva natthi. Tasmā ‘‘kattha mānānusayo anusetī’’ti ayaṃ pucchā apucchāyevāti. Aññesupi evarūpesu eseva nayo.

27. Puggalokāsavāre **catunna**nti puthujjanasotāpannasakadāgāmianāgāmīnaṃ.

36. Paṭilomanaye **yassa kāmarāgānusayo nānusetī**ti ayaṃ pucchā anāgāmiṃ gahetvā pucchati.

56. **Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha kāmarāgānusayo nānusetī**ti anāgāmiarahantānaṃ. **Kāmadhātuyā tīsu vedanāsū**ti ca vedanāggahaṇena vedanāsampayuttakānampi tesaṃ vatthārammaṇānampīti sabbesampi kāmāvacaradhammānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ anusayavāre vinicchayakathā.

Anusayavāravaṇṇanā.

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. Sānusayavāre pana **yo kāmarāgānusayena sānusayo**ti yathā ekantarikajarādirogena ābādhiko yāva tamhā rogā na muccati, tāva tassa rogassa anuppattikkhaṇepi sarogoyeva nāma hoti. Evaṃ sasaṃkilesassa vaṭṭagāmisattassa yāva ariyamaggena anusayā samugghātaṃ na gacchanti, tāva tesaṃ anusayānaṃ anuppattikkhaṇepi sānusayoyeva nāma hoti. Evarūpaṃ sānusayataṃ sandhāya **‘āmantā’**ti vuttaṃ. Sesamettha anusayavārasadisameva.

Okāsavāre pana ‘‘rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayena sānusayo’’ti vutte tāsu dhātūsu puggalassa sānusayatā paññāyeyya, anusayassa uppattiṭṭhānaṃ na paññāyeyya. Anusayassa ca uppattiṭṭhānadassanatthaṃ ayaṃ vāro āraddho, tasmā **tato mānānusayena sānusayo**ti vuttaṃ. Evañhi sati tato dhātudvayato uppannena mānānusayena sānusayoti anusayassa uppattiṭṭhānaṃ dassitaṃ hoti. Imassa pana pañhassa atthe avutte ādipañhassa attho pākaṭo na hotīti paṭhamaṃ na vutto, tasmā so evaṃ veditabbo. **Yato kāmarāgānusayenā**ti yato uppannena kāmarāgānusayena sānusayo, kiṃ so tato uppannena paṭighānusayenapi sānusayoti? Yasmā panete dve ekasmā ṭhānā nuppajjanti; tasmā ‘‘no’’ti paṭisedho kato. **Arahā sabbatthā**ti arahā sabbadhammesu uppajjanakena kenaci anusayena nirānusayoti. Iminā atthavasena nippadesaṭṭhānesu bhummavacanameva katanti. Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabboti.

Sānusayavāravaṇṇanā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. Pajahanavāre **pajahatī**ti tena tena maggena pahānapariññāvasena pajahati, āyatiṃ anuppattidhammataṃ āpādeti. **Āmantā**ti anāgāmīmaggaṭṭhaṃ sandhāya paṭivacanaṃ. **Tadekaṭṭhaṃ pajahatī**ti pahānekaṭṭhataṃ sandhāya vuttaṃ. **No**ti arahattamaggaṭṭhaṃ sandhāya paṭisedho.

Yato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti yato uppajjanakaṃ kāmarāgānusayaṃ pajahatīti attho. **Aṭṭhamako**ti arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya paccorohanagaṇanāya gaṇiyamāno sotāpattimaggaṭṭho aṭṭhamako nāma. Dakkhiṇeyyagaṇanāya hi arahā aggadakkhiṇeyyattā paṭhamo, arahattamaggaṭṭho dutiyo, anāgāmī tatiyo…pe… sotāpattimaggaṭṭho aṭṭhamo. So idha ‘‘aṭṭhamako’’ti vutto. Nāmasaññāyeva vā esā tassāti. **Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā**ti saddhiṃ puthujjanena sekkhāsekkhā. Tesu hi puthujjano pahānapariññāya abhāvena nappajahati. Sesā tesaṃ anusayānaṃ pahīnattā. **Dvinnaṃ maggasamaṅgīna**nti dve maggasamaṅgino ṭhapetvāti attho. Iminā nayena sabbattha vinicchayo veditabboti.

Pajahanavāravaṇṇanā.

4. Pariññāvāravaṇṇanā

198-263. Pariññāvāre **parijānātī**ti tīhi pariññāhi parijānāti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva. Ayampi hi vāro pajahanavāro viya maggaṭṭhānaññeva vasena vissajjitoti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-274. Pahīnavāre phalaṭṭhavaseneva desanā āraddhā. Anāgāmissa hi ubhopete anusayā pahīnā, tasmā ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ.

275-296. Okāsavāre **yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīno**ti pucchitvā **na vattabbo pahīnoti vā appahīnoti vā**ti vuttaṃ taṃ kasmāti? Uppattiṭṭhānassa asādhāraṇattā. Aññaṃ hi kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṃ, aññaṃ paṭighānusayassa. Abhāvitamaggassa ca yattha anusayo uppajjati, magge bhāvite tattheva so pahīno nāma hoti. Tattha yasmā neva kāmarāgānusayaṭṭhāne paṭighānusayo uppajjati, na paṭighānusayaṭṭhāne kāmarāgānusayo, tasmā tattha so pahīnoti vā appahīnoti vā na vattabbo. So hi yasmiṃ attano uppattiṭṭhāne kāmarāgānusayo pahīno, tasmiṃ appahīnattā tattha pahīnoti na vattabbo. Yaṃ kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṃ, tasmiṃ aṭṭhitattā tattha appahīnoti na vattabbo.

Yattha kāmarāgānusayo pahīno, tattha mānānusayo pahīnoti ettha pana sādhāraṇaṭṭhānaṃ sandhāya āmantāti vuttaṃ. Kāmarāgānusayo hi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti. Mānānusayo tāsu ceva rūpārūpadhātūsu ca. So ṭhapetvā asādhāraṇaṭṭhānaṃ sādhāraṇaṭṭhāne tena saddhiṃ pahīno nāma hoti. Tasmā ‘āmantā’ti vuttaṃ. Iminā nayena sabbasmimpi okāsavāre pahīnatā ca navattabbatā ca veditabbā. ‘Natthī’ti āgataṭṭhānesu pana heṭṭhā vuttasadisova vinicchayo. Puggalokāsavāro, okāsavāragatikoyeva.

297-307. Paṭilomanaye **yassa kāmarāgānusayo appahīno**ti puthujjanasotāpannasakadāgāmivasena pucchati. Kiñcāpi hi ime dve anusayā puthujjanato paṭṭhāya yāva anāgāmimaggaṭṭhā channaṃ puggalānaṃ appahīnā. Idha pana parato ‘‘tiṇṇaṃ puggalānaṃ dvinnaṃ puggalāna’’ntiādivacanato maggaṭṭhā anadhippetā, tasmā puthujjanasotāpannasakadāgāminova sandhāya ‘āmantā’ti vuttaṃ. **Dvinnaṃ puggalāna**nti sotāpannasakadāgāmīnaṃ. Iminā nayena puggalavāre vinicchayo veditabbo.

308-329. Okāsavārapuggalokāsavārā pana heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Pahīnavāravaṇṇanā.

6. Uppajjanavāravaṇṇanā

330. Uppajjanavāro anusayavārasadisoyeva.

7. Dhātupucchāvāravaṇṇanā

332-340. Dhātuvārassa pucchāvāre tāva **kati anusayā anusentī**ti kati anusayā santānaṃ anugatā hutvā sayanti. **Kati anusayā nānusentī**ti kati anusayā santānaṃ na anugatā hutvā sayanti. **Kati anusayā bhaṅgā**ti kati anusayā anusenti nānusentīti evaṃ vibhajitabbāti attho. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā pāḷivavatthāne vuttameva.

7. Dhātuvissajjanāvāravaṇṇanā

341-349. Niddesavāre panassa **kassaci satta anusayā anusentī**ti puthujjanavasena vuttaṃ. **Kassaci pañcā**ti sotāpannasakadāgāmivasena vuttaṃ. Tesañhi diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti pañceva anusenti. Tattha yathā anusayavāre ‘‘anusentī’’ti padassa uppajjantīti attho gahito, evamidha na gahetabbo. Kasmā? Tasmiṃ khaṇe anuppajjanato. Kāmadhātuṃ upapajjantassa hi vipākacittañceva kammasamuṭṭhānarūpañca uppajjati, akusalacittaṃ natthi. Anusayā ca akusalacittakkhaṇe uppajjanti, na vipākacittakkhaṇeti tasmiṃ khaṇe anuppajjanato tathā attho na gahetabbo. Kathaṃ pana gahetabboti? Yathā labbhati tathā gahetabbo. Kathañca labbhati? Appahīnaṭṭhena. Yathā hi rāgadosamohānaṃ appahīnattā. Kusalābyākatacittasamaṅgī puggalo ‘‘sarāgo sadoso samoho’’ti vuccati, evaṃ maggabhāvanāya appahīnattā paṭisandhikkhaṇepi tassa tassa puggalassa te te anusayā anusentīti vuccanti. Na kevalañca vuccanti, appahīnattā pana te anusentiyeva nāmāti veditabbā.

Anusayā bhaṅgā natthīti yassa hi yo anuseti, so anusetiyeva; yo nānuseti, so nānusetiyeva. Ayaṃ anuseti ca nānuseti ca, ayaṃ siyā anuseti siyā nānusetīti, evaṃ vibhajitabbo anusayo nāma natthi. **Rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci tayo**ti anāgāmivasena vuttaṃ. Tassa hi kāmarāgapaṭighadiṭṭhivicikicchānusayā cattāropi anavasesato pahīnā. Itare tayova appahīnā. Tena vuttaṃ – ‘‘kassaci tayo anusayā anusentī’’ti.

Na kāmadhātunti kāmadhātuyā paṭisiddhattā sesā dve dhātuyo upapajjantassāti attho. **Satte vā**ti yasmā ariyasāvakassa rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuyaṃ upapatti nāma natthi, puthujjanasseva hoti, tasmā sattevāti niyametvā vuttaṃ. ‘‘Arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa sattevā’’ti etthāpi eseva nayo. **Rūpadhātuyā upapatti natthī**ti kasmā natthi? Upapattinipphādakassa rūpāvacarajjhānassa abhāvā. So hi sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā taṃ dhātuṃ upapannoti nāssa tattha rūpāvacarajjhānaṃ atthi. Tadabhāvā rūpadhātuyaṃ upapatti natthīti veditabbā. **Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātu**nti ettha arūpadhātuyeva adhippetā. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Dhātuvāravaṇṇanā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cittayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1-62. Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesameva saṅgaṇhitvā anusayayamakānantaraṃ desitassa cittayamakassa atthavaṇṇanā hoti. Tattha pāḷivavatthānaṃ tāva veditabbaṃ. Imasmiñhi cittayamake mātikāṭhapanaṃ, ṭhapitamātikāya vissajjananti dve vārā honti. Tattha mātikāṭhapane puggalavāro, dhammavāro, puggaladhammavāroti āditova tayo suddhikamahāvārā honti.

Tattha ‘‘yassa cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī’’ti evaṃ puggalavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato puggalavāro nāma. ‘‘Yaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī’’ti evaṃ dhammavaseneva cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato dhammavāro nāma. ‘‘Yassa yaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī’’ti evaṃ ubhayavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato puggaladhammavāro nāma. Tato ‘‘yassa sarāgaṃ citta’’nti soḷasannaṃ padānaṃ vasena apare sarāgādipadavisesitā soḷasa puggalavārā, soḷasa dhammavārā, soḷasa puggaladhammavārāti aṭṭhacattālīsaṃ missakavārā honti. Te sarāgādipadamattaṃ dassetvā saṅkhittā. Tato ‘‘yassa kusalaṃ citta’’ntiādinā nayena chasaṭṭhidvisatasaṅkhānaṃ abhidhammamātikāpadānaṃ vasena apare kusalādipadavisesitā chasaṭṭhidvisatapuggalavārā, chasaṭṭhidvisatadhammavārā chasaṭṭhidvisatapuggaladhammavārāti aṭṭhanavutisattasatā missakavārā honti. Tepi kusalādipadamattaṃ dassetvā saṅkhittāyeva. Yānipettha sanidassanādīni padāni cittena saddhiṃ na yujjanti, tāni moghapucchāvasena ṭhapitāni.

Tesu pana tīsu vāresu sabbapaṭhame suddhikapuggalamahāvāre uppādanirodhakālasambhedavāro, uppāduppannavāro, nirodhuppannavāro, uppādavāro, nirodhavāro, uppādanirodhavāro uppajjamānanirodhavāro, uppajjamānuppannavāro, nirujjhamānuppannavāro, uppannuppādavāro, atītānāgatavāro, uppannuppajjamānavāro, niruddhanirujjhamānavāro, atikkantakālavāroti cuddasa antaravārā. Tesu uppādavāro, nirodhavāro, uppādanirodhavāroti imesu tīsu vāresu anulomapaṭilomavasena cha cha katvā aṭṭhārasa yamakāni. Uppannuppādavāre atītānāgatakālavasena anulomato dve, paṭilomato dveti cattāri yamakāni. Sesesu ādito niddiṭṭhesu tīsu, anantare niddiṭṭhesu tīsu; avasāne niddiṭṭhesu catūsūti dasasu vāresu anulomato ekaṃ, paṭilomato ekanti dve dve katvā vīsati yamakāni. Evaṃ sabbesupi cuddasasu antaravāresu dvācattālīsa yamakāni, caturāsīti pucchā aṭṭhasaṭṭhiatthasataṃ hoti. Yathā ca ekasmiṃ suddhikapuggalamahāvāre, tathā suddhikadhammavārepi suddhikapuggaladhammavārepīti tīsu mahāvāresu chabbīsatiyamakasataṃ, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā ca veditabbā. Idaṃ pana vārattayaṃ sarāgādivasena soḷasaguṇaṃ, kusalādivasena chasaṭṭhidvisataguṇaṃ katvā imasmiṃ cittayamake anekāni yamakasahassāni, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā ca hontīti. Pāṭho pana saṃkhittoti. Evaṃ tāva imasmiṃ cittayamake pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ.

Mātikāṭhapanavaṇṇanā.

Niddeso

1. Puggalavāravaṇṇanā

63. Idāni ṭhapitānukkamena mātikaṃ vissajjetuṃ **yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatī**tiādi āraddhaṃ. Tattha **uppajjatī**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati **na nirujjhatī**ti nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. **Tassa citta**nti tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. **Tesaṃ citta**nti yesaṃ paricchinnavaṭṭadukkhānaṃ khīṇāsavānaṃ sabbapacchimassa cuticittassa uppādakkhaṇo vattati, etesaṃ tadeva cuticittaṃ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Idāni pana bhaṅgaṃ patvā taṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ nuppajjissati. **Itaresa**nti pacchimacittasamaṅgiṃ khīṇāsavaṃ ṭhapetvā avasesānaṃ sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ **nirujjhissati ceva uppajjissati cā**ti yaṃ taṃ uppādakkhaṇappattaṃ taṃ nirujjhissateva. Aññaṃ pana tasmiṃ vā aññasmiṃ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyapucchāvissajjanepi tathārūpasseva khīṇāsavassa cittaṃ sandhāya ‘āmantā’ti vuttaṃ. **Nuppajjati nirujjhatī**ti bhaṅgakkhaṇe arahato pacchimacittampi sesānaṃ bhijjamānacittampi. Tato paṭṭhāya pana arahato cittaṃ na nirujjhissatīti sakkā vattuṃ uppajjissatīti pana na sakkā. Sesānaṃ uppajjissatīti sakkā vattuṃ, na nirujjhissatīti na sakkā. Tasmā ‘no’ti paṭisedho kato. Dutiyapañhe yassa cittaṃ na nirujjhissati, uppajjissatīti so puggaloyeva natthi, tasmā natthīti paṭikkhepo kato.

65-82. **Uppanna**nti uppādasamaṅginopetaṃ nāmaṃ. Uppādaṃ patvā aniruddhassāpi. Tattha uppādasamaṅgitaṃ sandhāya ‘āmantā’ti, uppādaṃ patvā aniruddhabhāvaṃ sandhāya ‘‘tesaṃ cittaṃ uppanna’’nti vuttaṃ. **Anuppanna**nti uppādaṃ appattaṃ. **Tesaṃ cittaṃ uppajjitthā**ti etthāpi sabbesaṃ tāva cittaṃ khaṇapaccuppannameva hutvā uppādakkhaṇaṃ atītattā uppajjittha nāma, nirodhasamāpannānaṃ nirodhato pubbe uppannapubbattā, asaññasattānaṃ saññībhave uppannapubbattā. **Uppajjittha ceva uppajjati cā**ti uppādaṃ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmāti attho.

Uppādakkhaṇe anāgatañcāti uppādakkhaṇe ca cittaṃ anāgatañca cittanti attho.

83. Atikkantakālavāre **uppajjamānaṃ khaṇa**nti uppādakkhaṇaṃ. Tattha kiñcāpi uppādakkhaṇo uppajjamāno nāma na hoti, uppajjamānassa pana khaṇattā evaṃ vutto. **Khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakāla**nti na ciraṃ vītikkantaṃ tameva pana uppādakkhaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālanti saṅkhaṃ gacchati. **Nirujjhamānaṃ khaṇa**nti nirodhakkhaṇaṃ. Tattha kiñcāpi nirodhakkhaṇo nirujjhamāno nāma na hoti, nirujjhamānassa pana khaṇattā evaṃ vutto. **Khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakāla**nti kiṃ tassa cittaṃ evaṃ nirodhakkhaṇampi vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hotīti pucchati. Tattha yasmā bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkhaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ hoti, nirodhakkhaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma na hoti. Atītaṃ pana cittaṃ ubhopi khaṇe khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma, tasmā ‘‘bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkhaṇaṃ vītikkantaṃ, bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, atītaṃ cittaṃ uppādakkhaṇañca vītikkantaṃ bhaṅgakkhaṇañca vītikkantanti vissajjanamāha. Dutiyapañhassa vissajjane yasmā atītaṃ cittaṃ ubhopi khaṇe vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hoti, tasmā atītaṃ cittanti vuttaṃ. Paṭilomapañhassa vissajjane yasmā uppādakkhaṇe ca cittaṃ anāgatañca cittaṃ ubhopi khaṇe khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma na hoti, tesaṃ khaṇānaṃ avītikkantattā. Tasmā ‘‘uppādakkhaṇe cittaṃ anāgataṃ citta’’nti vuttaṃ. Dutiyavissajjanaṃ pākaṭameva.

84-113. Dhammavārepi imināvupāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Puggaladhammavāro dhammavāragatikoyeva.

114-116. Sabbepi missakavārā **yassa sarāgaṃ citta**ntiādinā nayena mukhamattaṃ dassetvā saṅkhittā. Vitthāro pana nesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Tesu pana ‘‘yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhati; tassa cittaṃ nirujjhissati, nuppajjissatī’’ti evaṃ vitthāretabbatāya pucchāva sadisā hoti. Yasmā pana sarāgaṃ cittaṃ pacchimacittaṃ na hoti, tasmā ‘‘yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhati; tassa cittaṃ nirujjhissati, nuppajjissatīti no’’ti evaṃ vissajjitabbattā vissajjanaṃ asadisaṃ hoti. Taṃ taṃ tassā tassā pucchāya anurūpavasena veditabbanti.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamakaṃ

1. Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā

1-16. Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ mātikaṃ ṭhapetvā cittayamakānantaraṃ desitassa dhammayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha khandhayamake vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Yathā hi tattha paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā, avasesā antaravārā ca honti, tathā idhāpi. ‘‘Yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti, so akusalaṃ dhammaṃ pajahatī’’ti āgatattā panettha pariññāvāro, bhāvanāvāro nāmāti veditabbo. Tattha yasmā abyākato dhammo neva bhāvetabbo, na pahātabbo, tasmā taṃ padameva na uddhaṭaṃ. Paṇṇattivāre panettha tiṇṇaṃ kusalādidhammānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhadhammavāro, suddhadhammamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

17-32. Paṇṇattivāraniddese pana **kusalā kusaladhammā**ti kusalānaṃ ekantena kusaladhammattā ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ. Sesavissajjanesupi eseva nayo. **Avasesā dhammā na akusalā dhammā**ti avasesā dhammā akusalā na honti, dhammā pana hontīti attho. Iminā nayena sabbavissajjanāni veditabbāni.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

33-34. Pavattivāre panettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye ‘‘yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa akusalā dhammā uppajjanti; yassa vā pana akusalā dhammā uppajjanti, tassa kusalā dhammā uppajjantī’’ti kusaladhammamūlakāni dve yamakāni, akusaladhammamūlakaṃ ekanti tīṇi yamakāni honti. Tassa paṭilomanayepi okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ – imassa hi dhammayamakassa pavattimahāvāre ‘‘uppajjanti nirujjhantī’’ti imesu uppādanirodhesu kusalākusaladhammā tāva ekantena pavattiyaṃyeva labbhanti, na cutipaṭisandhīsu. Abyākatadhammā pana pavatte ca cutipaṭisandhīsu cāti tīsupi kālesu labbhanti. Evamettha yaṃ yattha yattha labbhati, tassa vasena tattha tattha vinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ – kusalākusalānaṃ tāva ekakkhaṇe anuppajjanato ‘‘no’’ti paṭisedho kato. **Abyākatā cā**ti cittasamuṭṭhānarūpavasena vuttaṃ.

35-36. **Yattha kusalā dhammā nuppajjantī**ti asaññabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenevettha ‘‘āmantā’’ti vissajjanaṃ kataṃ. **Uppajjantī**ti idampi asaññabhavaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Abyākatānaṃ pana anuppattiṭṭhānassa abhāvā ‘‘natthī’’ti paṭikkhepo kato.

49. **Dutiye akusale**ti bhavaṃ assādetvā uppannesu nikantijavanesu dutiye javanacitte. **Dutiye citte vattamāne**ti paṭisandhito dutiye bhavaṅgacitte vattamāne saha vā paṭisandhiyā bhavaṅgaṃ vipākavasena ekameva katvā bhavanikantiyā āvajjanacitte. Tañhi kiriyacittattā abyākatajātiyaṃ vipākato dutiyaṃ nāma hoti.

57. **Yassa cittassa anantarā aggamagga**nti gotrabhucittaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kusalā dhammā uppajjissantī**ti te aggamaggadhammeyeva sandhāya vuttaṃ.

79. **Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇe**ti idaṃ cittajātivasena vuttaṃ. Tajjātikassa hi ekāvajjanena uppannassa tato orimacittassa uppādakkhaṇepi etaṃ lakkhaṇaṃ labbhateva.

99. Nirodhavārepi kusalākusalānaṃ ekato anirujjhanato ‘‘no’’ti vuttaṃ. Iminā nayamukhena sabbattha vinicchayo veditabboti.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamakaṃ

Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ saṃgaṇhitvā dhammayamakānantaraṃ desitassa indriyayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha khandhayamakādīsu vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Idhāpi hi paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā avasesā antaravārā ca saddhiṃ kālappabhedādīhi khandhayamakādīsu āgatasadisāva. Indriyānaṃ pana bahutāya dhātuyamakatopi bahutarāni yamakāni honti. Yathā pana heṭṭhā puggalavārādīsu cakkhāyatanacakkhudhātumūlake naye cakkhāyatanacakkhudhātūhi saddhiṃ jivhāyatanakāyāyatanāni na yojitāni. Jivhāyatanakāyāyatanamūlakāni ca yamakāneva na gahitāni, tathā idhāpi cakkhundriyamūlake naye jivhindriyakāyindriyāni na yojitāni, jivhindriyakāyindriyamūlakāni ca yamakāneva na gahitāni. Tesaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Manindriyaṃ pana yathā cakkhundriyādimūlakehi tatheva itthindriyādimūlakehipi saddhiṃ yasmā yojanaṃ gacchati, tasmā nikkhittapaṭipāṭiyā ayojetvā sabbehipi cakkhundriyamūlakādīhi saddhiṃ pariyosāne yojitanti veditabbaṃ. Cakkhundriyena saddhiṃ itthindriyapurisindriyajīvitindriyāni yojitāni sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni paṭisandhiyaṃ natthīti na gahitāni. Somanassindriyaupekkhindriyāni paṭisandhiyaṃ uppattisabbhāvato gahitāni. Tathā saddhindriyādīni pañca. Lokuttarāni tīṇi paṭisandhiyaṃ abhāveneva na gahitāni. Iti yāni gahitāni, tesaṃ vasenettha cakkhundriyamūlake naye yamakagaṇanā veditabbā. Yathā cettha, evaṃ sabbattha. Yāni pana na gahitāni, tesaṃ vasena yamakāni na gaṇetabbāni. Gaṇentena vā moghapucchāvasena gaṇetabbānīti evaṃ tāva sabbavāresu pāḷivavatthānameva veditabbaṃ.

Pavattivāravaṇṇanā

1-86. Atthavinicchaye panettha idaṃ nayamukhaṃ – **sacakkhukānaṃ na itthīna**nti brahmapārisajjādīnañceva rūpīnaṃ purisanapuṃsakānañca vasena vuttaṃ. Tesañhi itthindriyaṃ nuppajjati. **Sacakkhukānaṃ na purisāna**nti rūpībrahmānañceva itthinapuṃsakānañca vasena vuttaṃ. Tesañhi purisindriyaṃ nuppajjati. **Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjatī**ti ekavokāracatuvokārakāmadhātusatte sandhāya vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ vinā somanassenā**ti upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ mahāvipākapaṭisandhīnaṃ vasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ vinā upekkhāyā**ti somanassasahagatapaṭisandhikānaṃ vasena vuttaṃ. **Upekkhāya acakkhukāna**nti ahetukapaṭisandhivasena vuttaṃ. **Ahetukāna**nti ahetukapaṭisandhicittena saddhiṃ saddhindriyādīnaṃ abhāvato vuttaṃ. Tattha hi ekanteneva saddhāsatipaññāyo natthi. Samādhivīriyāni pana indriyappattāni na honti. **Sahetukānaṃ acakkhukāna**nti gabbhaseyyakavasena ceva arūpīvasena ca vuttaṃ. Añño hi sahetuko acakkhuko nāma natthi. **Sacakkhukānaṃ ahetukāna**nti apāye opapātikavasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ ñāṇavippayuttāna**nti kāmadhātuyaṃ duhetukapaṭisandhikānaṃ vasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ ñāṇasampayuttāna**nti rūpībrahmāno ceva kāmāvacaradevamanusse ca sandhāya vuttaṃ. **Ñāṇasampayuttānaṃ acakkhukāna**nti arūpino ca tihetukagabbhaseyyake ca sandhāya vuttaṃ.

190. Jīvitindriyamūlake **vinā somanassena upapajjantāna**nti dvepi jīvitindriyāni sandhāya vuttaṃ. **Pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe**ti arūpajīvitindriyaṃ sandhāya vuttaṃ. Iminā nayena sabbatthāpi paṭisandhipavattivasena jīvitindriyayojanā veditabbā. Somanassindriyādimūlakesupi paṭisandhipavattivasenevattho gahetabbo. Paṭilomanaye pana nirodhavāre ca etesañceva aññesañca dhammānaṃ yathālābhavasena cutipaṭisandhipavattesu tīsupi anuppādanirodhā veditabbā.

281. Anāgatavāre **eteneva bhāvenā**ti etena purisabhāveneva, antarā itthibhāvaṃ anāpajjitvā purisapaṭisandhiggahaṇenevāti attho. **Katici bhave dassetvā parinibbāyissantī**ti katici paṭisandhiyo gahetvā itthibhāvaṃ appatvāva parinibbāyissantīti attho. Dutiyapucchāyapi eseva nayo.

361. Paccuppannena atītavāre **suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthā**ti cittayamake viya uppādakkhaṇātikkamavasena atthaṃ aggahetvā tasmiṃ bhave anuppannapubbavasena gahetabboti. Iminā nayamukhena sabbasmimpi pavattivāre atthavinicchayo veditabbo.

Pavattivāravaṇṇanā.

Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. Pariññāvāre pana cakkhumūlakādīsu ekameva cakkhusotayamakaṃ dassitaṃ. Yasmā pana sesānipi lokiyaabyākatāni ceva lokiyaabyākatamissakāni ca pariññeyyāneva, tasmā tāni anupadiṭṭhānipi imināva dassitāni honti. Yasmā pana akusalaṃ ekantato pahātabbameva, ekantaṃ kusalaṃ bhāvetabbameva, lokuttarābyākataṃ sacchikātabbaṃ, tasmā ‘‘domanassindriyaṃ pajahatī’’ti ‘‘anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetī’’ti ‘‘aññātāvindriyaṃ sacchikarotī’’ti vuttaṃ. Aññindriyaṃ pana bhāvetabbampi atthi sacchikātabbampi, taṃ bhāvanāvaseneva gahitaṃ. Tattha **dve puggalā**ti sakadāgāmimaggasamaṅgī ca, arahattamaggasamaṅgī ca. Tesu eko samucchindituṃ asamatthattā domanassindriyaṃ na pajahati nāma. Eko pahīnadosattā **cakkhundriyaṃ na parijānātī**ti anuppādaṃ āpādetuṃ asamatthatāya na parijānāti. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Yassovāde ṭhatvā, niṭṭhitakiccassa kiccasampanno;
Yuvatijanopi atīto, suvihitaniyamo yamassāṇaṃ.

Devaparisāya majjhe, devapure sabbadevadevena;
Yamakaṃ nāma pakāsitaṃ, yamāmalalomena yaṃ tena.

Pāḷivavatthānavidhiṃ, pucchāvissajjane ca atthanayaṃ;
Dassetuṃ āraddhā, yamakaaṭṭhakathā mayā tassa.

Sā subahuantarāye, lokamhi yathā anantarāyena;
Ayamajja pañcamattehi, tantiyā bhāṇavārehi.

Niṭṭhaṃ pattā evaṃ, niṭṭhānaṃ pāpuṇantu sabbepi;
Hitasukhanibbattikarā, manorathā sabbasattānanti.

Yamakappakaraṇa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Paṭṭhānappakaraṇa-aṭṭhakathā

Devātidevo devānaṃ, devadānavapūjito,
Desayitvā pakaraṇaṃ, yamakaṃ suddhasaṃyamo.

Atthato dhammato ceva, gambhīrassātha tassa yaṃ,
Anantaraṃ mahāvīro, sattamaṃ isisattamo.

Paṭṭhānaṃ nāma nāmena, nāmarūpanirodhano,
Desesi atigambhīra-nayamaṇḍitadesanaṃ.

Idāni tassa sampatto, yasmā saṃvaṇṇanākkamo,
Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

Paccayuddesavaṇṇanā

Sammāsambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvīsati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ, sataṃ duke nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Tato paraṃ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Tato paraṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Tike pana tikesuyeva pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Duke ca dukesuyeva pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Evaṃ –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **anulomamhi** nayā sugambhīrāti.

Paccanīyapaṭṭhānepi dvāvīsati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma. Dukasataṃ nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma. Dvāvīsati tike dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma. Dukasataṃ dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma. Tike tikesuyeva pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma. Duke dukesuyeva pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāmāti evaṃ paccanīyepi chahi nayehi paṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tena vuttaṃ –

‘‘Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **paccanīyamhi** nayā sugambhīrā’’ti.

Tato paraṃ anulomapaccanīyepi etenevupāyena cha nayā dassitā. Tenāha –

‘‘Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **anulomapaccanīyamhi** nayā sugambhīrā’’ti.

Tadanantaraṃ paccanīyānulomamhi eteheva chahi nayehi niddiṭṭhaṃ. Tenāha –

‘‘Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **paccanīyānulomamhi** nayā sugambhīrā’’ti.

Evaṃ anulome cha paṭṭhānāni, paccanīye cha, anulomapaccanīye cha, paccanīyānulome cha paṭṭhānānīti idaṃ ‘‘catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānapaṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāmā’’ti hi vuttaṃ.

Tattha yesaṃ catuvīsatiyā samantapaṭṭhānānaṃ samodhānavasenetaṃ catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ paṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāmāti vuttaṃ, tesañceva imassa ca pakaraṇassa nāmattho tāva evaṃ veditabbo. Kenaṭṭhena **paṭṭhāna**nti? Nānappakārapaccayaṭṭhena. ‘Pa-kāro’ hi nānappakāratthaṃ dīpeti, ṭhānasaddo paccayatthaṃ. Ṭhānāṭṭhānakusalatātiādīsu hi paccayo ṭhānanti vutto. Iti nānappakārānaṃ paccayānaṃ vasena desitattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma. Imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ paṭṭhānanti veditabbaṃ.

Aparo nayo – kenaṭṭhena paṭṭhānanti? Vibhajanaṭṭhena. ‘‘Paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkamma’’nti (ma. ni. 1.371) āgataṭṭhānasmiñhi vibhajanaṭṭhena paṭṭhānaṃ paññāyati. Iti kusalādīnaṃ dhammānaṃ hetupaccayādivasena vibhattattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma. Imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ paṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ.

Aparo nayo – kenaṭṭhena paṭṭhānanti? Paṭṭhitaṭṭhena. Gamanaṭṭhenāti attho. ‘‘Goṭṭhā paṭṭhitagāvo’’ti (ma. ni. 1.156) āgataṭṭhānasmiñhi yena paṭṭhānena paṭṭhitagāvoti vutto, taṃ atthato gamanaṃ hoti. Iti nātivitthāritanayesu dhammasaṅgaṇīādīsu anissaṅgagamanassa sabbaññutaññāṇassa hetupaccayādibhedabhinnesu kusalādīsu vitthāritanayalābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma. Imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ paṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ.

Tattha anulomamhi tāva paṭhamaṃ tikavasena desitattā tikapaṭṭhānaṃ nāma. Tassa padacchedo – tikānaṃ paṭṭhānaṃ ettha atthīti **tikapaṭṭhānaṃ**. Tikānaṃ nānappakārakā paccayā etissā desanāya atthīti attho. Dutiyavikappepi tikānaṃ paṭṭhānantveva tikapaṭṭhānaṃ. Hetupaccayādivasena tikānaṃ vibhajanāti attho. Tatiyavikappe hetupaccayādibhedabhinnatāya laddhavitthārā tikā eva paṭṭhānaṃ tikapaṭṭhānaṃ. Sabbaññutaññāṇassa nissaṅgagamanabhūmīti attho. Dukapaṭṭhānādīsupi eseva nayo. Evaṃ anulome chapaṭṭhānāni viditvā paccanīyādīsupi imināvupāyena veditabbāni.

Yasmā panetāni anulome, paccanīye, anulomapaccanīye, paccanīyānulometi samantā cha cha hutvā catuvīsati honti; tasmā ‘‘catuvīsati samantapaṭṭhānānī’’ti vuccanti. Iti imesaṃ catuvīsatiyā khuddakapaṭṭhānasaṅkhātānaṃ samantapaṭṭhānānaṃ samodhānavasenetaṃ catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ paṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāma.

Taṃ panetaṃ ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā ‘‘tikapaṭṭhānaṃ dukapaṭṭhānaṃ…pe… dukadukapaṭṭhāna’’nti vuttaṃ, te anāmasitvā yesaṃ paccayānaṃ vasena te tikādayo vibhattā te paccaye dassetuṃ ādito tāvassa mātikānikkhepavāro nāma vutto; paccayavibhaṅgavārotipi tasseva nāmaṃ. So uddesaniddesato duvidho. Tassa **hetupaccayo…pe… avigatapaccayo**ti ayaṃ uddeso.

Tattha hetu ca so paccayo cāti **hetupaccayo**. Hetu hutvā paccayo, hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hoti. Ārammaṇapaccayādīsupi eseva nayo. Tattha **hetū**ti vacanāvayavakāraṇamūlānametaṃ adhivacanaṃ. ‘‘Paṭiññā hetū’’tiādīsu hi loke vacanāvayavo hetūti, vuccati. Sāsane pana ‘‘ye dhammā hetuppabhavā’’tiādīsu (mahāva. 60) kāraṇaṃ. ‘‘Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū’’tiādīsu (dha. sa. 1059) mūlaṃ hetūti vuccati. Taṃ idha adhippetaṃ. **Paccayo**ti ettha pana ayaṃ vacanattho – paṭicca etasmā etīti paccayo, appaccakkhāya naṃ vattatīti attho. Yo hi dhammo yaṃ dhammaṃ appaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayoti vuttaṃ hoti.

Lakkhaṇato pana upakārakalakkhaṇo paccayo, yo hi dhammo yassa dhammassa ṭhitiyā vā uppattiyā vā upakārako hoti, so tassa paccayoti vuccati. Paccayo, hetu; kāraṇaṃ nidānaṃ sambhavo, pabhavoti atthato ekaṃ, byañjanato nānaṃ. Iti mūlaṭṭhena hetu, upakārakaṭṭhena paccayoti saṅkhepato mūlaṭṭhena upakārako dhammo hetupaccayo. So hi sāliādīnaṃ sālibījādīni viya, maṇippabhādīnaṃ viya ca maṇivaṇṇādayo kusalādīnaṃ kusalādibhāvasādhakoti ācariyānaṃ adhippāyo. Evaṃ sante pana taṃsamuṭṭhānarūpesu hetupaccayatā na sampajjati. Na hi so tesaṃ kusalādibhāvaṃ sādheti, na ca paccayo na hotīti. Vuttañhetaṃ ‘‘hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo’’ti. Ahetukacittānañca vinā etena abyākatabhāvo siddho.

Sahetukānampi ca yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo na sampayuttahetupaṭibaddho. Yadi ca sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo siyā, taṃsampayuttesu hetupaṭibaddho alobho kusalo vā siyā abyākato vā. Yasmā pana ubhayathāpi hoti, tasmā yathā sampayuttesu, evaṃ hetūsupi kusaläditā pariyesitabbā. Kusalādibhāvasādhanavasena pana hetūnaṃ mūlaṭṭhaṃ aggahetvā suppatiṭṭhitabhāvasādhanavasena gayhamāne na kiñci virujjhati. Laddhahetupaccayā hi dhammā viruḷhamūlā viya pādapā thirā honti suppatiṭṭhitā, ahetukā pana tilabījakādisevālā viya na suppatiṭṭhitā. Iti mūlaṭṭhena upakārakoti suppatiṭṭhitabhāvasādhanena upakārako dhammo hetupaccayoti veditabbo.

Tato paresu ārammaṇavasena upakārako dhammo **ārammaṇapaccayo**. So ‘‘rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā’’ti ārabhitvāpi ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbha ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo’’ti osāpitattā na koci dhammo na hoti. Yathā hi dubbalo puriso daṇḍaṃ vā rajjuṃ vā ālambitvāva uṭṭhahati ceva tiṭṭhati ca, evaṃ cittacetasikā dhammā rūpādiārammaṇaṃ ārabbheva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmā sabbepi cittacetasikānaṃ dhammānaṃ ārammaṇabhūtā dhammā ārammaṇapaccayoti veditabbā.

Jeṭṭhakaṭṭhena upakārako dhammo **adhipatipaccayo**. So sahajātārammaṇavasena duvidho. Tattha ‘‘chandādhipati chandasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ adhipatipaccayena paccayo’’tiādivacanato chandavīriyacittavīmaṃsasaṅkhātā cattāro dhammā sahajātādhipatipaccayoti veditabbā, no ca kho ekato. Yadā hi chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ katvā cittaṃ pavattati, tadā chandova adhipati, na itare. Esa nayo sesesupi. Yaṃ pana dhammaṃ garuṃ katvā arūpadhammā pavattanti, so nesaṃ ārammaṇādhipati. Tena vuttaṃ – ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ garuṃ katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ adhipatipaccayena paccayo’’ti.

Anantarabhāvena upakārako dhammo **anantarapaccayo**. Samanantarabhāvena upakārako dhammo **samanantarapaccayo**. Idañca paccayadvayaṃ bahudhā papañcayanti. Ayaṃ panettha sāro – yo hi esa cakkhuviññāṇānantarā manodhātu, manodhātuanantarā manoviññāṇadhātūtiādi cittaniyamo, so yasmā purimacittavaseneva ijjhati, na aññathā. Tasmā attano attano anantaraṃ anurūpassa cittuppādassa uppādanasamatthova dhammo anantarapaccayo. Tenevāha – ‘‘anantarapaccayoti cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo’’tiādi.

Yo anantarapaccayo, sveva samanantarapaccayo. Byañjanamattameva hettha nānaṃ, upacayasantatiādīsu viya, adhivacananiruttidukādīsu viya ca, atthato pana nānaṃ natthi. Yampi ‘‘addhānantaratāya anantarapaccayo, kālānantaratāya samanantarapaccayo’’ti ācariyānaṃ mataṃ, taṃ ‘‘nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyā samanantarapaccayena paccayo’’tiādīhi virujjhati. Yampi tattha vadanti – ‘‘dhammānaṃ samuṭṭhāpanasamatthatā na parihāyati, bhāvanābalena pana vāritattā dhammā samanantaraṃ nuppajjantī’’ti, tampi kālānantaratāya abhāvameva sādheti. Bhāvanābalena hi tattha kālānantaratā natthīti, mayampi etadeva vadāma. Yasmā ca kālānantaratā natthi, tasmā samanantarapaccayatā na yujjati. Kālānantaratāya hi tesaṃ samanantarapaccayo hotīti laddhi. Tasmā abhinivesaṃ akatvā byañjanamattatovettha nānākaraṇaṃ paccetabbaṃ, na atthato. Kathaṃ? Natthi etesaṃ antaranti hi anantarā. Saṇṭhānābhāvato suṭṭhu anantarāti samanantarā.

Uppajjamāno saha uppajjamānabhāvena upakārako dhammo **sahajātapaccayo,** pakāsassa padīpo viya. So arūpakkhandhādivasena chabbidho hoti. Yathāha – cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ…pe… okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ…pe… cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ…pe… mahābhūtā upādārūpānaṃ…pe… rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kiñcikāle sahajātapaccayena paccayo; kiñci kāle na sahajātapaccayena paccayoti. Idaṃ hadayavatthumeva sandhāya vuttaṃ.

Aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārako dhammo **aññamaññapaccayo**. Aññamaññupatthambhakaṃ tidaṇḍaṃ viya. So arūpakkhandhādivasena tividho hoti. Yathāha – cattāro khandhā arūpino aññamaññapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā…pe… okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññapaccayena paccayoti.

Adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārako dhammo **nissayapaccayo,** tarucittakammādīnaṃ pathavīpaṭādayo viya. So ‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ nissayapaccayena paccayo’’ti evaṃ sahajāte vuttanayeneva veditabbo. Chaṭṭho panettha koṭṭhāso ‘‘cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā, sotaghānajivhākāyāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo’’ti evaṃ vibhatto.

Upanissayapaccayoti idha pana ayaṃ tāva vacanattho – tadadhīnavuttitāya attano phalena nissito, na paṭikkhittoti nissayo. Yathā pana bhuso āyāso upāyāso, evaṃ bhuso nissayo upanissayo. Balavakāraṇassetaṃ adhivacanaṃ. Tasmā balavakāraṇabhāvena upakārako dhammo upanissayapaccayoti veditabbo. So ārammaṇūpanissayo, anantarūpanissayo pakatūpanissayoti tividho hoti. Tattha ‘‘dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ garuṃ katvā paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni garuṃ katvā paccavekkhati, jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ garuṃ katvā paccavekkhati, sekkhā gotrabhuṃ garuṃ katvā paccavekkhanti, vodānaṃ garuṃ katvā paccavekkhanti, sekkhā maggā vuṭṭhahitvā maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantī’’ti evamādinā nayena **ārammaṇūpanissayo** tāva ārammaṇādhipatinā saddhiṃ nānattaṃ akatvā vibhatto. Tattha yaṃ ārammaṇaṃ garuṃ katvā cittacetasikā uppajjanti, taṃ niyamato tesaṃ ārammaṇesu balavārammaṇaṃ hoti. Iti garukātabbamattaṭṭhena ārammaṇādhipati, balavakāraṇaṭṭhena ārammaṇūpanissayoti evametesaṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Anantarūpanissayopi ‘‘purimā purimā kusalā khandhā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ khandhānaṃ upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā nayena anantarapaccayena saddhiṃ nānattaṃ akatvāva vibhatto. Mātikānikkhepe pana nesaṃ ‘‘cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo’’tiādinā nayena anantarassa ca ‘‘purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā nayena upanissayassa ca āgatattā nikkhepaviseso atthi, sopi atthato ekībhāvameva gacchati. Evaṃ santepi attano attano anantaraṃ anurūpassa cittuppādassa pavattanasamatthatāya anantaratā purimacittassa ca pacchimacittuppādane balavatāya anantarūpanissayatā veditabbā. Yathā hi hetupaccayādīsu kañci dhammaṃ vināpi cittaṃ uppajjati, na evaṃ anantaracittaṃ, vinā cittassa uppatti nāma atthi, tasmā balavapaccayo hoti. Iti attano attano anantaraṃ anurūpacittuppādavasena anantarapaccayo, balavakāraṇavasena anantarūpanissayoti evametesaṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Pakatūpanissayo pana pakato upanissayo pakatūpanissayo. Pakato nāma attano santāne nipphādito vā saddhāsīlādi; upasevito vā utubhojanādi. Pakatiyāyeva vā upanissayo pakatūpanissayo, ārammaṇānantarehi asammissoti attho. Tassa ‘‘pakatūpanissayo – saddhaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti, vipassanaṃ uppādeti, maggaṃ uppādeti, abhiññaṃ uppādeti, samāpattiṃ uppādeti, sīlaṃ… sutaṃ… cāgaṃ… paññaṃ upanissāya dānaṃ deti…pe… samāpattiṃ uppādeti. Saddhā… sīlaṃ… sutaṃ… cāgo… paññā saddhāya… sīlassa… sutassa… cāgassa… paññāya upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā nayena anekappakārako pabhedo veditabbo. Iti ime saddhādayo pakatā ceva balavakāraṇaṭṭhena upanissayā cāti pakatūpanissayoti.

Paṭhamataraṃ uppajjitvā vattamānabhāvena upakārako dhammo **purejātapaccayo**. So pañcadvāre vatthārammaṇahadayavatthuvasena ekādasavidho hoti. Yathāha – cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Sota… ghāna… jivhā… kāyāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, sadda… gandha… rasa… phoṭṭhabbāyatanaṃ, kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo, manoviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ kiñci kāle purejātapaccayena paccayo, kiñci kāle na purejātapaccayena paccayoti.

Purejātānaṃ rūpadhammānaṃ upatthambhakaṭṭhena upakārako arūpadhammo **pacchājātapaccayo,** gijjhapotakasarīrānaṃ āhārāsācetanā viya. Tena vuttaṃ – ‘‘pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo’’ti.

Āsevanaṭṭhena anantarānaṃ paguṇabalavabhāvāya upakārako dhammo **āsevanapaccayo,** ganthādīsu purimāpurimābhiyogo viya. So kusalākusalakiriyajavanavasena tividho hoti. Yathāha – purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo. Purimā purimā akusalā…pe… kiriyābyākatā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kiriyābyākatānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayoti.

Cittapayogasaṅkhātena kiriyābhāvena upakārako dhammo **kammapaccayo.** So nānākkhaṇikāya ceva kusalākusalacetanāya sahajātāya ca sabbāyapi cetanāya vasena duvidho hoti. Yathāha – kusalākusalaṃ kammaṃ vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo. Cetanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃ samuṭṭhānānañca rūpānaṃ kammapaccayena paccayoti.

Nirussāhasantabhāvena nirussāhasantabhāvāya upakārako vipākadhammo **vipākapaccayo**. So pavatte cittasamuṭṭhānānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ, sabbattha ca sampayuttadhammānaṃ vipākapaccayo hoti. Yathāha – vipākābyākato eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ, cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ, vipākapaccayena paccayo…pe… paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho…pe… dve khandhā dvinnaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa vipākapaccayena paccayoti.

Rūpārūpānaṃ upatthambhakaṭṭhena upakārakā cattāro āhārā **āhārapaccayo**. Yathāha – kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo. Arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo’’tipi vuttaṃ.

Adhipatiyaṭṭhena upakārakā itthindriyapurisindriyavajjā vīsatindriyā **indriyapaccayo**. Tattha cakkhundriyādayo pañca arūpadhammānaṃyeva, sesā rūpārūpānaṃ paccayā honti. Yathāha – cakkhundriyaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā, sota… ghāna… jivhā… kāyindriyaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ indriyapaccayena paccayo. Arūpino indriyā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayo’’tipi vuttaṃ.

Upanijjhāyanaṭṭhena upakārakāni ṭhapetvā dvipañcaviññāṇesu kāyikasukhadukkhavedanādvayaṃ sabbānipi kusalādibhedāni satta jhānaṅgāni **jhānapaccayo**. Yathāha – jhānaṅgāni jhānasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo’’tipi vuttaṃ.

Yato tato vā niyyānaṭṭhena upakārakāni kusalādibhedāni dvādasa maggaṅgāni **maggapaccayo**. Yathāha – ‘‘maggaṅgāni maggasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo’’ti. Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo’’ti vuttaṃ. Na ete pana dvepi jhānamaggapaccayā yathāsaṅkhyaṃ dvipañcaviññāṇāhetukacittesu labbhantīti veditabbā.

Ekavatthukaekārammaṇaekuppādekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā arūpadhammā **sampayuttapaccayo**. Yathāha – ‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo’’ti.

Ekavatthukādibhāvānupagamena upakārakā rūpino dhammā arūpīnaṃ, arūpino dhammā rūpīnaṃ **vippayuttapaccayena** paccayo. So sahajātapacchājātapurejātavasena tividho hoti. Vuttañhetaṃ – sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayoti. Abyākatapadassa pana sahajātavibhaṅge ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa, vatthu khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo’’ti vuttaṃ. Purejātaṃ pana cakkhundriyādivatthuvaseneva veditabbaṃ. Yathāha – purejātaṃ cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇassa…pe… kāyāyatanaṃ kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṃ kiriyābyākatānaṃ khandhānaṃ vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ, vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayoti.

Paccuppannalakkhaṇena atthibhāvena tādisasseva dhammassa upatthambhakaṭṭhena upakārako dhammo **atthipaccayo**. Tassa arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetasikamahābhūtāyatanavatthuvasena sattadhā mātikā nikkhittā. Yathāha – cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ atthipaccayena paccayo; cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ, okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ, cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ mahābhūtā upādārūpānaṃ, cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā…pe… kāyāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ…pe… phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayo. Rūpāyatanaṃ…pe… phoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana sahajātaṃ, purejātaṃ, pacchājātaṃ, āhāraṃ, indriyantipi nikkhipitvā sahajāte tāva ‘‘eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ atthipaccayena paccayo’’tiādinā nayena niddeso kato. Purejāte purejātānaṃ cakkhādīnaṃ vasena niddeso kato. Pacchājāte purejātassa imassa kāyassa pacchājātānaṃ cittacetasikānaṃ paccayavasena niddeso kato. Āhārindriyesu pana ‘‘kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa atthipaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ atthipaccayena paccayo’’ti evaṃ niddeso katoti.

Attano anantaraṃ uppajjamānānaṃ arūpadhammānaṃ pavattiokāsassa dānena upakārakā samanantaraniruddhā arūpadhammā **natthipaccayo**. Yathāha – samanantaraniruddhā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ natthipaccayena paccayoti.

Te eva vigatabhāvena upakārakattā **vigatapaccayo**. Yathāha – samanantaravigatā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ vigatapaccayena paccayoti.

Atthipaccayadhammā eva avigatabhāvena upakārakattā **avigatapaccayo**ti veditabbā. Desanāvilāsena pana tathā vinetabbaveneyyavasena vā ayaṃ duko vutto; sahetukadukaṃ vatvāpi hetusampayuttaduko viyāti.

Imesu pana catuvīsatiyā paccayesu asammohatthaṃ –

> Dhammato kālato ceva, nānappakārabhedato;
> Paccayuppannato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **dhammato**ti – imesu hi paccayesu hetupaccayo tāva nāmarūpadhammesu nāmadhammekadeso. Ārammaṇapaccayo saddhiṃ paññattiyā ca abhāvena sabbepi nāmarūpadhammā. Adhipatipaccaye sahajātādhipati nāmadhammekadeso, tathā kammajhānamaggapaccayā. Ārammaṇādhipati sabbepi garukātabbā ārammaṇadhammā. Anantarasamanantarapacchājātaāsevanavipākasampayuttanatthivigatapaccayā nāmadhammāva. Nibbānassa asaṅgahitattā nāmadhammekadesotipi vattuṃ vaṭṭati. Purejātapaccayo rūpekadeso. Sesā yathālābhavasena nāmarūpadhammāti evaṃ tāvettha dhammato viññātabbo vinicchayo.

Kālatoti –

> Paccuppannāva hontettha, paccayā dasa pañca ca;
> Atītā eva pañceko, te kāle dvepi nissito;

Tayo tikālikā ceva, vimuttā cāpi kālatoti.

Etesu hi hetupaccayo sahajātaaññamaññanissayapurejātapacchājātavipākaāhāraindriyajhānamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatapaccayoti ime pannarasa paccayā paccuppannadhammāva honti. Anantarapaccayo samanantaraāsevananatthivigatapaccayoti ime pañca atītāyeva honti. Eko pana kammapaccayo, so paccuppannātīte dvepi kāle nissito hoti. Sesā ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo upanissayapaccayoti ime tayo paccayā tekālikāpi honti, paññattiyā saddhiṃ nibbānassa saṅgahitattā kālavimuttāpīti. Evamettha kālatopi viññātabbo vinicchayo.

Nānappakārabhedato paccayuppannatoti imesaṃ pana dvinnaṃ padānaṃ attho niddesavāre āvibhavissatīti.

Paccayuddesavaṇṇanā.

Paccayaniddeso

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. Idāni sabbepi te paccaye uddiṭṭhapaṭipāṭiyā niddisitvā dassetuṃ **hetupaccayoti hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo**tiādimāha. Tattha **hetupaccayo**ti catuvīsatiyā paccayesu nikkhittapaṭipāṭiyā sabbapaṭhamaṃ bhājetabbassa paduddhāro. Sesapaccayesupi imināva nayena paṭhamaṃ bhājetabbapadaṃ uddharitvā vissajjanaṃ katanti veditabbaṃ. Ayaṃ panettha sambandho – yo paccayuddese hetupaccayoti uddiṭṭho, so niddesato ‘‘hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo’’ti evaṃ veditabbo. Iminā upāyena sabbapaccayesu bhājetabbassa padassa vissajjanena saddhiṃ sambandho veditabbo.

Idāni **hetū hetusampayuttakāna**nti ettha ‘‘hetusampayuttakāna’’nti avatvā ‘‘hetū hetusampayuttakāna’’nti kasmā vuttanti? Paccayassa ceva paccayuppannānañca vavatthāpanato. Hetusampayuttakānanti hi vutte hetunā sampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayoti attho bhaveyya. Evaṃ sante asuko nāma dhammo hetupaccayena paccayoti paccayavavatthānaṃ na paññāyeyya. Athāpi hetunā sampayuttakānaṃ hetusampayuttakānanti atthaṃ aggahetvāva yesaṃ kesañci sampayuttakānaṃ hetū hetupaccayena paccayoti attho bhaveyya, evaṃ sante hetunā vippayuttā cakkhuviññāṇādayopi sampayuttakāyeva, hetunā sampayuttā kusalādayopi. Tattha ayaṃ hetu asukassa nāma sampayuttakadhammassa paccayoti paccayuppannavavatthānaṃ na paññāyeyya. Tasmā paccayañceva paccayuppannañca vavatthāpento ‘‘hetū hetusampayuttakāna’’nti āha. Tassattho – hetusampayuttakānaṃ kusalādidhammānaṃ yo hetu sampayuttako, so hetupaccayena paccayoti. Tatrāpi ‘‘paccayo’’ti avatvā ‘‘hetupaccayenā’’ti vacanaṃ hetuno aññathā paccayabhāvapaṭisedhanatthaṃ. Ayañhi hetu hetupaccayenāpi paccayo hoti, sahajātādipaccayenāpi. Tatrāssa yvāyaṃ sahajātādipaccayavasena aññathāpi paccayabhāvo, tassa paṭisedhanatthaṃ hetupaccayenāti vuttaṃ. Evaṃ santepi ‘‘taṃsampayuttakāna’’nti avatvā kasmā ‘‘hetusampayuttakāna’’nti vuttanti? Niddisitabbassa apākaṭattā. Taṃsampayuttakānanti hi vutte yena te taṃsampayuttakā nāma honti, ayaṃ nāma soti niddisitabbo apākaṭo. Tassa apākaṭattā yena sampayuttā te taṃsampayuttakāti vuccanti, taṃ sarūpatova dassetuṃ ‘‘hetusampayuttakāna’’nti vuttaṃ.

Taṃsamuṭṭhānānanti ettha pana niddisitabbassa pākaṭattā taṃ-gahaṇaṃ kataṃ. Ayañhettha attho – te hetū ceva hetusampayuttakā ca dhammā samuṭṭhānaṃ etesanti taṃsamuṭṭhānāni. Tesaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ, hetuto ceva hetusampayuttadhammehi ca nibbattānanti attho. Iminā cittasamuṭṭhānarūpaṃ gaṇhāti. Kiṃ pana taṃ cittato aññenapi samuṭṭhātīti? Āma, samuṭṭhāti. Sabbepi hi cittacetasikā ekato hutvā rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Lokiyadhammadesanāyaṃ pana cittassa adhikabhāvato tathāvidhaṃ rūpaṃ cittasamuṭṭhānanti vuccati. Tenevāha cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ sahajātapaccayena paccayoti.

Yadi evaṃ idhāpi ‘‘taṃsamuṭṭhānāna’’nti avatvā cittasamuṭṭhānānanti kasmā na vuttanti? Acittasamuṭṭhānānampi saṅgaṇhanato. Pañhāvārasmiñhi ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ hetupaccayena paccayoti āgataṃ’’. Tassa saṅgaṇhanatthaṃ idha cittasamuṭṭhānānanti avatvā taṃsamuṭṭhānānanti vuttaṃ. Tassattho – cittajarūpaṃ ajanayamānāpi te hetū hetusampayuttakā dhammā sahajātādipaccayavasena samuṭṭhānaṃ etesanti taṃsamuṭṭhānāni. Tesaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ pavatte cittajānaṃ paṭisandhiyañca kaṭattārūpānampi hetū hetupaccayena paccayoti. Iminā upāyena aññesupi taṃsamuṭṭhānānanti āgataṭṭhānesu attho veditabbo.

Kasmā panāyaṃ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṃ hetupaccayo hoti, na pavatteti? Paṭisandhiyaṃ kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhavuttitāya. Paṭisandhiyañhi kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhā pavatti, cittavasena uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmiñhi khaṇe cittaṃ cittajarūpaṃ janetuṃ na sakkoti, tānipi vinā cittena uppajjituṃ vā ṭhātuṃ vā na sakkonti. Tenevāha – ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe nāmarūpassa avakkanti hotī’’ti (saṃ. ni. 2.39). Pavattiyaṃ pana tesaṃ citte vijjamānepi kammapaṭibaddhāva pavatti, na cittapaṭibaddhā. Avijjamāne cāpi citte nirodhasamāpannānaṃ uppajjantiyeva.

Kasmā pana paṭisandhikkhaṇe cittaṃ cittajarūpaṃ janetuṃ na sakkotīti? Kammavegakkhittatāya ceva appatiṭṭhitavatthutāya ca dubbalattā. Tañhi tadā kammavegakkhittaṃ apurejātavatthukattā ca appatiṭṭhitavatthukanti dubbalaṃ hoti. Tasmā papāte patitamatto puriso kiñci sippaṃ kātuṃ viya rūpaṃ janetuṃ na sakkoti; kammajarūpameva panassa cittasamuṭṭhānarūpaṭṭhāne tiṭṭhati. Tañca kammajarūpasseva bījaṭṭhāne tiṭṭhati. Kammaṃ panassa khettasadisaṃ, kilesā āpasadisā. Tasmā santepi khette āpe ca paṭhamuppattiyaṃ bījānubhāvena rukkhuppatti viya paṭisandhikkhaṇe cittānubhāvena rūpakāyassa uppatti. Bīje pana vigatepi pathavīāpānubhāvena rukkhassa uparūpari pavatti viya; vinā cittena kammatova kaṭattārūpānaṃ pavatti hotīti veditabbā. Vuttampi cetaṃ – ‘‘kammaṃ khettaṃ viññāṇaṃ bījaṃ taṇhā sneho’’ti (a. ni. 3.77).

Ayañca panattho okāsavaseneva gahetabbo. Tayo hi okāsā – nāmokāso, rūpokāso, nāmarūpokāsoti. Tattha arūpabhavo nāmokāso nāma. Tatra hi hadayavatthumattampi rūpapaccayaṃ vinā arūpadhammāva uppajjanti. Asaññabhavo rūpokāso nāma. Tatra hi paṭisandhicittamattampi arūpapaccayaṃ vinā rūpadhammāva uppajjanti. Pañcavokārabhavo nāmarūpokāso nāma. Tatra hi vatthurūpamattampi vinā paṭisandhiyaṃ arūpadhammā, paṭisandhicittañca vinā kammajāpi rūpadhammā nuppajjanti. Yuganaddhāva rūpārūpānaṃ uppatti. Yathā hi sassāmike sarājake gehe sadvārapālake rājāṇattiṃ vinā paṭhamappaveso nāma natthi, aparabhāge pana vināpi āṇattiṃ purimāṇattiānubhāveneva hoti, evameva pañcavokāre paṭisandhiviññāṇarājassa sahajātādipaccayataṃ vinā rūpassa paṭisandhivasena paṭhamuppatti nāma natthi. Aparabhāge pana vināpi paṭisandhiviññāṇassa sahajātādipaccayānubhāvaṃ purimānubhāvavasena laddhappavesassa kammato pavatti hoti. Asaññabhavo pana yasmā arūpokāso na hoti, tasmā tattha vināva arūpapaccayā asaññokāsattā rūpaṃ pavattati, assāmike suññagehe attano gehe ca purisassa paveso viya. Arūpabhavopi yasmā rūpokāso na hoti, tasmā tattha vināva rūpapaccayā aññokāsattā arūpadhammā pavattanti. Pañcavokārabhavo pana rūpārūpokāsoti natthettha arūpapaccayaṃ vinā paṭisandhikkhaṇe rūpānaṃ uppattīti. Iti ayaṃ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṃ paccayo hoti, na pavatteti.

Nanu ‘‘hetū sahajātānaṃ hetupaccayena paccayoti vutte sabbopi ayamattho gahito hoti, atha kasmā ‘‘hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpāna’’nti idaṃ gahitanti? Pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ paccayabhāvapaṭibāhanato. Evañhi sati yāni pavattiyaṃ hetunā saha ekakkhaṇe kaṭattārūpāni ceva utuāhārasamuṭṭhānāni ca jāyanti, tesampi hetū hetupaccayoti āpajjeyya, na ca so tesaṃ paccayo. Tasmā tesaṃ paccayabhāvassa paṭibāhanatthametaṃ gahitanti veditabbaṃ.

Idāni ‘‘nānappakārabhedato paccayuppannato’’ti imesaṃ padānaṃ vasenettha viññātabbo vinicchayo. Tesu **nānappakārabhedato**ti ayañhi hetu nāma jātito kusalākusalavipākakiriyabhedato catubbidho. Tattha kusalahetu bhūmantarato kāmāvacarādibhedena catubbidho, akusalahetu kāmāvacarova vipākahetu kāmāvacarādibhedena catubbidho, kiriyahetu kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividho. Tattha kāmāvacarakusalahetu nāmato alobhādivasena tividho. Rūpāvacarādikusalahetūsupi eseva nayo. Akusalahetu lobhādivasena tividho. Vipākakiriyahetū pana alobhādivasena tayo tayo honti. Taṃtaṃcittasampayogavasena pana tesaṃ tesaṃ hetūnaṃ nānappakārabhedoyevāti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Paccayuppannatoti iminā paccayena ime dhammā uppajjanti, imesaṃ nāma dhammānaṃ ayaṃ paccayoti evampi viññātabbo vinicchayoti attho. Tattha imasmiṃ tāva hetupaccaye kāmāvacarakusalahetu kāmabhavarūpabhavesu attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo hoti, arūpabhave sampayuttadhammānaṃyeva. Rūpāvacarakusalahetu kāmabhavarūpabhavesuyeva sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo. Arūpāvacarakusalahetu kāmāvacarakusalahetusadisova. Tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetu. Kāmāvacaravipākahetu pana kāmabhavasmiṃyeva attanā sampayuttadhammānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānaṃ, pavatte cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo. Rūpāvacaravipākahetu rūpabhave vuttappakārānaññeva hetupaccayo. Arūpāvacaravipākahetu arūpabhave sampayuttakānaññeva hetupaccayo. Apariyāpannavipākahetu kāmabhavarūpabhavesu sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca arūpabhave arūpadhammānaññeva hetupaccayo. Kiriyahetūsu pana tebhūmakesupi kusalahetusadisova paccayoti. Evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. Ārammaṇapaccayaniddese **rūpāyatana**nti rūpasaṅkhātaṃ āyatanaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Cakkhuviññāṇadhātuyā**ti cakkhuviññāṇasaṅkhātāya dhātuyā. Sesapadesupi eseva nayo. **Taṃsampayuttakāna**nti tāya cakkhuviññāṇadhātuyā sampayuttakānaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ, sabbesampi cakkhupasādavatthukānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ rūpāyatanaṃ ārammaṇapaccayena paccayoti attho. Ito paresupi eseva nayo. **Manodhātuyā**ti sasampayuttadhammāya tividhāyapi manodhātuyā rūpāyatanādīni pañca ārammaṇapaccayena paccayo, no ca kho ekakkhaṇe. **Sabbe dhammā**ti etāni ca rūpāyatanādīni pañca avasesā ca sabbepi ñeyyadhammā imā cha dhātuyo ṭhapetvā sesāya sasampayuttadhammāya manoviññāṇadhātuyā ārammaṇapaccayena paccayoti attho. **Yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā**ti iminā ye ete etāsaṃ sattannaṃ viññāṇadhātūnaṃ ārammaṇadhammā vuttā, te tāsaṃ dhātūnaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakkhaṇeyeva ārammaṇapaccayo hontīti dīpeti. Evaṃ hontāpi ca na ekato honti, yaṃ yaṃ ārabbha ye ye uppajjanti, tesaṃ tesaṃ te te visuṃ visuṃ ārammaṇapaccayo hontītipi dīpeti. **Uppajjantī**ti idaṃ yathā najjo sandanti, pabbatā tiṭṭhantīti sabbakālasaṅgahavasena, evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Tena yepi ārabbha ye uppajjiṃsu, yepi uppajjissanti, te sabbe ārammaṇapaccayeneva uppajjiṃsu ca uppajjissanti cāti siddhaṃ hoti. **Cittacetasikā dhammā**ti idaṃ ‘‘ye ye dhammā’’ti vuttānaṃ sarūpato nidassanaṃ. **Te te dhammā**ti te te ārammaṇadhammā. **Tesaṃ tesa**nti tesaṃ tesaṃ cittacetasikadhammānaṃ. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Idaṃ pana ārammaṇaṃ nāma rūpārammaṇaṃ saddagandharasaphoṭṭhabbadhammārammaṇanti koṭṭhāsato chabbidhaṃ hoti. Tattha ṭhapetvā paññattiṃ avasesaṃ bhūmito kāmāvacaraṃ…pe… apariyāpannanti catubbidhaṃ hoti. Tattha kāmāvacaraṃ kusalākusalavipākakiriyarūpabhedato pañcavidhaṃ; rūpāvacaraṃ kusalavipākakiriyato tividhaṃ, tathā arūpāvacaraṃ, apariyāpannaṃ kusalavipākanibbānavasena tividhaṃ hoti. Sabbameva vā etaṃ kusalākusalavipākakiriyarūpanibbānapaññattibhedato sattavidhaṃ hoti. Tattha kusalaṃ bhūmibhedato catubbidhaṃ hoti, akusalaṃ kāmāvacarameva, vipākaṃ catubhūmakaṃ, kiriyaṃ tibhūmakaṃ, rūpaṃ ekabhūmakaṃ kāmāvacarameva, nibbānampi ekabhūmakaṃ apariyāpannameva, paññatti bhūmivinimuttāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panetasmiṃ ārammaṇe kāmāvacarakusalārammaṇaṃ kāmāvacarakusalassa, rūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacaravipākassa, kāmāvacarakiriyassa, rūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalārammaṇaṃ tesu chasu rāsīsu kāmāvacaravipākavajjānaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacarakusalārammaṇaṃ kāmāvacarakusalassa, rūpāvacarakusalassa, arūpāvacarakusalassa, akusalassa, arūpāvaracaravipākassa, kāmāvacarakiriyassa, rūpāvacarakiriyassa, arūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ aṭṭhannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Apariyāpannakusalārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarato kusalakiriyānameva ārammaṇapaccayo hoti. Akusalārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacaravipākassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti.

Kāmāvacaravipākārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacaravipākassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacaravipākārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākārammaṇampi imesaṃyeva pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Apariyāpannavipākārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalakiriyānaññeva ārammaṇapaccayo hoti.

Kāmāvacarakiriyārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacaravipākassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyārammaṇaṃ imesu chasu rāsīsu kāmāvacaravipākavajjānaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacarakiriyārammaṇaṃ tesaṃ pañcannaṃ arūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Catusamuṭṭhānaṃ rūpakkhandhasaṅkhātaṃ rūpārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Nibbānārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, apariyāpannato kusalavipākassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalakiriyānaṃ keci nicchanti, taṃ yuttito upadhāretabbaṃ. Nānappakārakaṃ pana paññattiārammaṇaṃ tebhūmakakusalassa, akusalassa, rūpāvacaravipākassa, arūpāvacaravipākassa, tebhūmakakiriyassa cāti imesaṃ navannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Tattha yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ yesaṃ yesaṃ paccayo, te te taṃtaṃpaccayuppannā nāma hontīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. Adhipatipaccayaniddese **chandādhipatī**ti chandasaṅkhāto adhipati. Chandaṃ dhuraṃ katvā chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā cittuppattikāle uppannassa kattukamyatāchandassetaṃ nāmaṃ. Sesesupi eseva nayo. Kasmā pana yathā hetupaccayaniddese hetū hetusampayuttakāna’’nti vuttaṃ, evamidha ‘‘adhipatī adhipatisampayuttakānanti avatvā ‘‘chandādhipati chandasampayuttakāna’’ntiādinā nayena desanā katāti? Ekakkhaṇe abhāvato. Purimanayasmiñhi dve tayo hetū ekakkhaṇepi hetupaccayo honti mūlaṭṭhena. Upakārakabhāvassa avijahanato. Adhipati pana jeṭṭhakaṭṭhena upakārako, na ca ekakkhaṇe bahū jeṭṭhakā nāma honti. Tasmā ekato uppannānampi nesaṃ ekakkhaṇe adhipatipaccayabhāvo natthi. Tassa adhipatipaccayabhāvassa ekakkhaṇe abhāvato idha evaṃ desanā katāti.

Evaṃ sahajātādhipatiṃ dassetvā idāni ārammaṇādhipatiṃ dassetuṃ **yaṃ yaṃ dhammaṃ garuṃ katvā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **yaṃ yaṃ dhamma**nti yaṃ yaṃ ārammaṇadhammaṃ. **Garuṃ katvā**ti garukāracittīkāravasena vā assādavasena vā garuṃ bhāriyaṃ laddhabbaṃ avijahitabbaṃ anavaññātaṃ katvā. **Te te dhammā**ti te te garukātabbadhammā. **Tesaṃ tesa**nti tesaṃ tesaṃ garukārakadhammānaṃ. **Adhipatipaccayenā**ti ārammaṇādhipatipaccayena paccayo hotīti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana adhipati nāma sahajātārammaṇavasena duvidho. Tattha sahajāto chandādivasena catubbidho. Tesu ekeko kāmāvacarādivasena bhūmito catubbidho. Tattha kāmāvacaro kusalākusalakiriyavasena tividho. Akusalaṃ patvā panettha vīmaṃsādhipati na labbhati. Rūpārūpāvacaro kusalakiriyavasena duvidho, apariyāpanno kusalavipākavasena duvidho. Ārammaṇādhipati pana jātibhedato kusalākusalavipākakiriyarūpanibbānānaṃ vasena chabbidhoti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha sahajātādhipatimhi tāva kāmāvacarakusalakiriyasaṅkhāto adhipati duhetukatihetukesu cittuppādesu chandādīnaṃ aññataraṃ jeṭṭhakaṃ katvā uppattikāle attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca adhipatipaccayo hoti. Rūpāvacarakusalakiriyasaṅkhātepi eseva nayo. Ayaṃ pana ekanteneva labbhati. Na hi te dhammā sahajātādhipatiṃ vinā uppajjanti. Arūpāvacarakusalakiriyasaṅkhāto pana pañcavokāre rūpāvacaraadhipatisadisova catuvokāre pana sampayuttadhammānaññeva adhipatipaccayo hoti. Tathā tatthuppanno sabbopi kāmāvacarādhipati. Apariyāpanno kusalatopi vipākatopi pañcavokāre ekanteneva sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca adhipatipaccayo hoti, catuvokāre arūpadhammānaññeva. Akusalo kāmabhave micchattaniyatacittesu ekanteneva sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca adhipatipaccayo hoti. Aniyato kāmabhavarūpabhavesu attano adhipatikāle tesaññeva. Arūpabhave arūpadhammānaññeva adhipatipaccayo hoti. Ayaṃ tāva sahajātādhipatimhi nayo.

Ārammaṇādhipatimhi pana kāmāvacarakusalo ārammaṇādhipati kāmāvacarakusalassa lobhasahagatākusalassāti imesaṃ dvinnaṃ rāsīnaṃ ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Rūpāvacarārūpāvacarepi kusalārammaṇādhipatimhi eseva nayo. Apariyāpannakusalo pana ārammaṇādhipati kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalassa ceva ñāṇasampayuttakiriyassa ca ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Akusalo pana ārammaṇādhipati nāma lobhasahagatacittuppādo vuccati. So lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Kāmāvacaro pana vipākārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Tathā rūpāvacarārūpāvacaravipākārammaṇādhipati. Lokuttaro pana vipākārammaṇādhipati kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalakiriyānaññeva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Kāmāvacarādibhedato pana tividhopi kiriyārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Catusamuṭṭhānikarūpasaṅkhāto rūpakkhandho ārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Nibbānaṃ kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalassa ñāṇasampayuttakiriyassa lokuttarakusalassa lokuttaravipākassa cāti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ ārammaṇādhipatipaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Anantarapaccayaniddese **manodhātuyā**ti vipākamanodhātuyā. **Manoviññāṇadhātuyā**ti santīraṇakiccāya ahetukavipākamanoviññāṇadhātuyā. Tato paraṃ pana voṭṭhabbanajavanatadārammaṇabhavaṅgakiccā manoviññāṇadhātuyo vattabbā siyuṃ, tā avuttāpi imināva nayena veditabbāti nayaṃ dassetvā desanā saṅkhittā. ‘‘Purimā purimā kusalā dhammā’’tiādike ca chaṭṭhanaye tā saṅgahitātipi idha na vuttāti veditabbā. Tattha **purimā purimā**ti chasu dvāresupi anantarātītā kusalajavanadhammā daṭṭhabbā. **Pacchimānaṃ pacchimāna**nti anantarauppajjamānānaññeva. **Kusalāna**nti sadisakusalānaṃ. **Abyākatāna**nti idaṃ pana kusalānantaraṃ tadārammaṇabhavaṅgaphalasamāpattivasena vuttaṃ. Akusalamūlake **abyākatāna**nti tadārammaṇabhavaṅgasaṅkhātānaññeva. Abyākatamūlake **abyākatāna**nti āvajjanajavanavasena vā bhavaṅgavasena vā pavattānaṃ kiriyavipākābyākatānaṃ kiriyamanodhātuto paṭṭhāya pana yāva voṭṭhabbanakiccā manoviññāṇadhātu, tāva pavattesu vīthicittesupi ayaṃ nayo labbhateva. **Kusalāna**nti pañcadvāre voṭṭhabbanānantarānaṃ manodvāre āvajjanāntarānaṃ paṭhamajavanakusalānaṃ. **Akusalāna**nti padepi eseva nayo. **Yesaṃ yesa**nti idaṃ sabbesampi anantarapaccayadhammānaṃ. Saṅkhepalakkhaṇanti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana anantarapaccayo nāma ṭhapetvā nibbānaṃ catubhūmako arūpadhammarāsiyevāti veditabbo. So jātivasena kusalākusalavipākakiriyato catudhā bhijjati. Tattha kusalo kāmāvacarādibhedato catubbidho hoti, akusalo kāmāvacarova vipāko catubhūmako, kiriyānantarapaccayo pana te bhūmakoti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha kāmāvacarakusalo attanā sadisasseva kāmāvacarakusalassa anantarapaccayo hoti. Ñāṇasampayuttakāmāvacarakusalo pana rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa lokuttarakusalassāti imesaṃ tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Kāmāvacarakusalo ca kāmāvacaravipākassa, rūpāvacarārūpāvacaravipākassa, ñāṇasampayutto lokuttaravipākassāpīti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalo rūpāvacarakusalassa, ñāṇasampayuttakāmāvacaravipākassa, rūpāvacaravipākassāti imesaṃ tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacarakusalo tesaṃ dvinnaṃ vipākānaṃ attano kusalassa vipākassa cāti avisesena catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Visesena panettha nevasaññānāsaññāyatanakusalo anāgāmiphalasaṅkhātassa lokuttaravipākassapi anantarapaccayo hoti. Lokuttarakusalo lokuttaravipākasseva anantarapaccayo hoti. Akusalo avisesena akusalassa ceva kusalākusalavipākassa ca. Visesena panettha sukhamajjhattavedanāsampayutto akusalo rūpāvacarārūpāvacaravipākassāpīti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti.

Kāmāvacaravipākassa ñāṇasampayutto vā ñāṇavippayutto vā vipāko kāmāvacarakiriyāvajjanassa, ñāṇasampayuttavipāko panettha paṭisandhivasena uppajjamānassa rūpāvacarārūpāvacaravipākassāpīti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacaravipāko sahetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyāvajjanassāti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacaravipāko tihetukakāmāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyāvajjanassāti tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Lokuttaravipāko tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākassāti catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti.

Kāmāvacarakiriyaṃ kāmāvacarakusalākusalassa catubhūmakavipākassa tebhūmakakiriyassāti navannaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyaṃ tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacaravipākassa rūpāvacarakiriyassāti tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacarakiriyaṃ tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākassa arūpāvacarakiriyassāti pañcannaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hotīti. Evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā.

5. Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā

5. Samanantarapaccayaniddesopi iminā samānagatikova. Ime pana dve paccayā mahāvitthārā, tasmā sabbacittuppattivasena tesaṃ upaparikkhitvā vitthāro gahetabboti.

Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. Sahajātapaccayaniddese **aññamañña**nti añño aññassa. Iminā etesaṃ dhammānaṃ ekakkhaṇe paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca dīpeti. **Okkantikkhaṇe**ti pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe. Tasmiñhi khaṇe nāmarūpaṃ okkantaṃ viya pakkhandantaṃ viya paralokato imaṃ lokaṃ āgantvā pavisantaṃ viya uppajjati, tasmā so khaṇo ‘‘okkantikkhaṇo’’ti vuccati. Ettha ca **rūpa**nti hadayavatthumattameva adhippetaṃ. Tañhi nāmassa, nāmañca tassa aññamaññaṃ sahajātapaccayaṭṭhaṃ pharati. **Cittacetasikā**ti pavattiyaṃ cattāro khandhā. **Sahajātapaccayenā**ti ettha cittasamuṭṭhānarūpā cittacetasikānaṃ paccayaṭṭhaṃ na pharanti, tasmā ‘‘aññamañña’’nti na vuttaṃ. Tathā upādārūpā bhūtānaṃ. **Rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammāna**nti hadayavatthu catunnaṃ khandhānaṃ. **Kiñci kāle**ti kismiñci kāle. **Sahajātapaccayenā**ti paṭisandhiṃ sandhāya vuttaṃ. **Na sahajātapaccayenā**ti pavattiṃ sandhāya vuttaṃ.

Ayaṃ pana ‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo’ti evaṃ chahi koṭṭhāsehi ṭhito. Tattha tayo koṭṭhāsā aññamaññavasena vuttā, tayo na aññamaññavasena. Tattha paṭhamakoṭṭhāse arūpameva paccayo ceva paccayuppannañca, dutiye rūpameva, tatiye nāmarūpaṃ, catutthe paccayo arūpaṃ, paccayuppannaṃ rūpaṃ; pañcame paccayopi paccayuppannampi rūpameva; chaṭṭhe paccayo rūpaṃ, paccayuppannaṃ arūpanti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana sahajātapaccayo jātivasena kusalo akusalo vipāko kiriyaṃ rūpanti pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmito catubbidho hoti, akusalo ekavidhova vipāko catubbidho, kiriyasaṅkhāto tividho, rūpaṃ ekavidhaṃ kāmāvacaramevāti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalaṃ pañcavokārabhave attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātapaccayo hoti, tathā akusalaṃ. Yaṃ panettha arūpe uppajjati, taṃ arūpadhammānaṃyeva sahajātapaccayo hoti.

Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ cittasamuṭṭhānarūpassa ceva sampayuttadhammānañca sahajātapaccayo hoti. Yaṃ panettha rūpaṃ na samuṭṭhāpeti, taṃ sampayuttadhammānaññeva. Yaṃ paṭisandhiyaṃ uppajjati, taṃ kaṭattārūpānañcāpi sahajātapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākaṃ sampayuttadhammānaññeva. Lokuttaravipākaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre arūpānaññeva. Kāmāvacaraarūpāvacarakiriyā pañcavokāre sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca sahajātapaccayo hoti, catuvokāre arūpānaññeva. Rūpāvacarakiriyā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca ekantena sahajātapaccayo hoti.

Catusamuṭṭhānikassa rūpassa kammasamuṭṭhānarūpe ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ mahābhūtānaṃ, mahābhūtā upādārūpassa sahajātapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarapaṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṃ vipākakkhandhānaṃ sahajātapaccayena paccayo. Utucittāhārasamuṭṭhānesu pana mahābhūtāni aññamaññañceva upādārūpassa ca sahajātapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā.

7. Aññamaññapaccayaniddesavaṇṇanā

7. Aññamaññapaccayaniddese sahajātapaccayaniddesassa purimānaṃ tiṇṇaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena pāḷi āgatā. Tassā tattha vuttasadisāva vaṇṇanāti puna na gahitā. Ayampi ca aññamaññapaccayo jātivasena kusalo akusalo vipāko kiriyaṃ rūpanti pañcadhā bhinno. Tattha kusalo bhūmito catubbidho. Sabbaṃ purimasadisamevāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha sabbampi catubhūmakaṃ kusalaṃ attanā sampayuttadhammānaṃ aññamaññapaccayena paccayo. Tathā akusalaṃ. Vipāke pana kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ paṭisandhiyaṃ vatthurūpassa, pavatte sampayuttadhammānaññeva. Arūpāvacaralokuttaravipākaṃ attanā sampayuttadhammānaññeva aññamaññapaccayena paccayo. Sabbampi kiriyaṃ sampayuttadhammānaññeva aññamaññapaccayena paccayo. Catusamuṭṭhānikarūpassa kammasamuṭṭhāne ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarapaṭisandhiyaṃ vatthurūpaṃ vipākakkhandhānaṃ aññamaññapaccayena paccayo. Utucittāhārasamuṭṭhānesu mahābhūtāneva mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Aññamaññapaccayaniddesavaṇṇanā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. Nissayapaccayaniddese sahajātapaccayaniddesassa purimānaṃ pañcannaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena sahajātanissayanayaṃ dassetvā puna chaṭṭhena koṭṭhāsena purejātanissayanayaṃ dassetuṃ **cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **yaṃ rūpaṃ nissāyā**ti vatthurūpaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi nissāya tividhā manodhātu, ṭhapetvā arūpavipākaṃ dvāsattatividhā manoviññāṇadhātūti imāni pañcasattati cittāni vattantīti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā. Ayampi nissayapaccayo jātivasena kusalādibhedato pañcadhāva bhijjati. Tattha kusalo bhūmito catubbidhova akusalo ekavidho vipāko catubbidho, kiriyasaṅkhāto tividho, rūpaṃ ekavidhamevāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalaṃ pañcavokāre sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca nissayapaccayena paccayo hoti. Tathā akusalaṃ. Yaṃ panettha āruppe uppajjati, taṃ arūpadhammānaññeva nissayapaccayo hoti. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ pavatte sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassāpi nissayapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākaṃ sampayuttakkhandhānaṃyeva hoti. Lokuttaravipākaṃ pañcavokāre; sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre arūpasseva nissayapaccayo hoti. Kāmāvacaraarūpāvacarakiriyā pañcavokāre sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca nissayapaccayo hoti, catuvokāre arūpānaññeva. Rūpāvacarakiriyā sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca ekantena nissayapaccayo hoti.

Catusamuṭṭhānikarūpassa ca kammasamuṭṭhānarūpe ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ mahābhūtānaṃ, mahābhūtā upādārūpānaṃ, vatthurūpaṃ pañcavokārabhave catubhūmakakusalassa, akusalassa, ṭhapetvā āruppavipākañceva dve pañcaviññāṇāni ca sesatebhūmakavipākassa, tebhūmakakiriyassāti imesaṃ catunnaṃ dhammarāsīnaṃ nissayapaccayo hoti. Cakkhāyatanādīni pañca sasampayuttānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ nissayapaccayo hoti. Utucittāhārasamuṭṭhānesu pana mahābhūtā mahābhūtānañceva upādārūpassa ca nissayapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā.

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. Upanissayapaccayaniddese **purimā purimā**ti anantarūpanissaye samanantarātītā labbhanti, ārammaṇūpanissayapakatūpanissayesu nānāvīthivasena purimatarā. Te tayopi rāsayo kusalavasena kusalapade labbhanti, kusalena pana akusale samanantarātītā na labbhanti. Teneva vuttaṃ – ‘‘akusalānaṃ dhammānaṃ kesañci upanissayapaccayena paccayo’’ti. Idañhi – ‘‘kusalo dhammo akusalassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo; ārammaṇūpanissayo pakatūpanissayo. Ārammaṇūpanissayo – dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati, pubbe suciṇṇāni garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati. Jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati diṭṭhi uppajjati. Pakatūpanissayo – saddhaṃ upanissāya mānaṃ jappeti, diṭṭhiṃ gaṇhāti. Sīlaṃ sutaṃ cāgaṃ paññaṃ upanissāya mānaṃ jappeti, diṭṭhiṃ gaṇhāti. Saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññā rāgassa dosassa mohassa mānassa diṭṭhiyā patthanāya upanissayapaccayena paccayo’’ti imaṃ nayaṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalena abyākate tayopi labbhanti, tathā akusalena akusale.

Akusalena pana kusale samanantarātītā na labbhanti. Tena vuttaṃ – ‘‘kusalānaṃ dhammānaṃ kesañci upanissayapaccayena paccayo’’ti. Idampi hi – ‘‘akusalo dhammo kusalassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo. Pakatūpanissayo – rāgaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti vipassanaṃ uppādeti, maggaṃ uppādeti, abhiññaṃ uppādeti, samāpattiṃ uppādeti; dosaṃ mohaṃ mānaṃ diṭṭhiṃ patthanaṃ upanissāya dānaṃ deti…pe… samāpattiṃ uppādeti. Rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāya upanissayapaccayena paccayo. Pāṇaṃ hantvā tassa paṭighātatthāya dānaṃ detī’’tiādinā nayena pañhāvāre āgataṃ pakatūpanissayameva sandhāya vuttaṃ. Akusalaṃ pana kusalassa ārammaṇūpanissayo na hoti. Kasmā? Taṃ garuṃ katvā tassa appavattanatoti yathā anantarūpanissayo, evaṃ ārammaṇūpanissayopettha na labbhatīti veditabbo. Akusalena abyākatapade ārammaṇūpanissayova na labbhati. Na hi abyākatā dhammā akusalaṃ garuṃ karonti. Yasmā pana anantaratā labbhati, tasmā ettha ‘‘kesañcī’’ti na vuttaṃ. Abyākatena pana abyākate kusale akusaleti tīsu nayesu tayopi upanissayā labbhanteva. **Puggalopi senāsanampī**ti idaṃ dvayaṃ pakatūpanissayavasena vuttaṃ. Idañhi dvayaṃ kusalākusalapavattiyā balavapaccayo hoti. Paccayabhāvo cassa panettha pariyāyavasena veditabboti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana upanissayapaccayo nāma saddhiṃ ekaccāya paññattiyā sabbepi catubhūmakadhammā. Vibhāgato pana ārammaṇūpanissayādivasena tividho hoti. Tattha ārammaṇūpanissayo ārammaṇādhipatinā ninnānākaraṇoti heṭṭhā vuttanayeneva nānappakārabhedato gahetabbo. Anantarūpanissayo anantarapaccayena ninnānākaraṇo, sopi heṭṭhā vuttanayeneva nānappakārabhedato veditabbo. Paccayuppannatopi nesaṃ tattha vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. Pakatūpanissayo pana jātivasena kusalākusalavipākakiriyarūpabhedato pañcavidho hoti, kusalādīnaṃ pana bhūmibhedato anekavidhoti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha tebhūmakakusalo catubhūmakassāpi kusalassa akusalassa vipākakiriyassāti catunnaṃ rāsīnaṃ pakatūpanissayo hoti. Lokuttaro akusalasseva na hoti. Amhākaṃ ācariyena ‘‘lokuttaradhammo nibbattito’’ti iminā pana nayena aññesaṃ akusalassāpi hoti. Yassa vā uppajjissati, tassāpi anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato iminā nayena hotiyeva. Akusalo sabbesampi catubhūmakānaṃ khandhānaṃ pakatūpanissayo hoti, tathā tebhūmakavipāko. Lokuttaravipāke heṭṭhimāni tīṇi phalāni akusalasseva na honti, upariṭṭhimaṃ kusalassāpi. Purimanayena pana aññesaṃ vā yassa vā uppajjissati, tassa santāne sabbopi lokuttaravipāko sabbesaṃ kusalādīnaṃ arūpakkhandhānaṃ pakatūpanissayo hoti. Kiriyasaṅkhātopi pakatūpanissayo catubhūmakānaṃ akusalādikhandhānaṃ hotiyeva, tathā rūpasaṅkhāto. Sayaṃ pana rūpaṃ imasmiṃ paṭṭhānamahāpakaraṇe āgatanayena upanissayapaccayaṃ na labhati, suttantikapariyāyena pana labhatīti vattuṃ vaṭṭati. Evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā.

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Purejātapaccayaniddese **purejātapaccayena paccayo**ti ettha purejātaṃ nāma yassa paccayo hoti, tato purimataraṃ jātaṃ jātikkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitikkhaṇappattaṃ. **Cakkhāyatana**ntiādi vatthupurejātavasena vuttaṃ. **Rūpāyatana**ntiādi ārammaṇapurejātavasena. **Kiñcikāle purejātapaccayenā**ti pavattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Kiñcikāle na purejātapaccayenā**ti paṭisandhiṃ sandhāya vuttaṃ. Evaṃ sabbathāpi pañcadvāre vatthārammaṇavasena, manodvāre vatthuvasenevāyaṃ pāḷi āgatā, pañhāvāre pana ‘‘ārammaṇapurejātaṃ – sekkhā vā puthujjanā vā cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato vipassantī’’ti āgatattā manodvārepi ārammaṇapurejātaṃ labbhateva. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana purejātapaccayo suddharūpameva hoti. Tañca kho uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattaṃ aṭṭhārasavidhaṃ rūparūpameva. Taṃ sabbampi vatthupurejātaṃ ārammaṇapurejātanti dvidhā ṭhitaṃ. Tattha cakkhāyatanaṃ…pe… kāyāyatanaṃ vatthurūpanti idaṃ vatthupurejātaṃ nāma. Sesaṃ imāya pāḷiyā āgatañca anāgatañca vaṇṇo saddo gandho raso catasso dhātuyo tīṇi indriyāni kabaḷīkāro āhāroti dvādasavidhaṃ rūpaṃ ārammaṇapurejātapaccayo nāmāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha cakkhāyatanaṃ dvinnaṃ cakkhuviññāṇānaṃ purejātapaccayena paccayo, tathā itarāni cattāri sotaviññāṇādīnaṃ. Vatthurūpaṃ pana ṭhapetvā dvipañcaviññāṇāni cattāro ca āruppavipāke sesānaṃ sabbesampi catubhūmakānaṃ kusalākusalābyākatānaṃ cittacetasikānaṃ purejātapaccayo hoti. Rūpādīni pana pañcārammaṇāni dvipañcaviññāṇānañceva manodhātūnañca ekanteneva purejātapaccayā honti. Aṭṭhārasavidhampi panetaṃ rūparūpaṃ kāmāvacarakusalassa rūpāvacarato abhiññākusalassa akusalassa tadārammaṇabhāvino kāmāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyassa rūpāvacarato abhiññākiriyassāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ purejātapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. Pacchājātapaccayaniddese **pacchājātā**ti yassa kāyassa paccayā honti, tasmiṃ uppajjitvā ṭhite jātā. **Purejātassā**ti tesaṃ uppādato paṭhamataraṃ jātassa jātikkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattassa. **Imassa kāyassā**ti imassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikabhūtaupādārūpasaṅkhātassa kāyassa. Ettha ca tisamuṭṭhānikakāyoti āhārasamuṭṭhānassa abhāvato brahmapārisajjādīnaṃ kāyo veditabbo. Ayamettha pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana pacchājātapaccayo nāma saṅkhepato ṭhapetvā āruppavipāke avasesā catubhūmakā arūpakkhandhā. So jātivasena kusalākusalavipākakiriyabhedena catudhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha pañcavokārabhave uppannaṃ catubhūmakakusalañca akusalañca uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassa pacchājātapaccayo hoti. Vipākepi ṭhapetvā paṭisandhivipākaṃ avaseso kāmāvacararūpāvacaravipāko tasseva ekantena pacchājātapaccayo hoti. Lokuttaropi pañcavokāre uppannavipāko tasseva pacchājātapaccayo hoti. Tebhūmakakiriyāpi pañcavokāre uppannāva vuttappakārassa kāyassa pacchājātapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. Āsevanapaccayaniddese **purimā purimā**ti sabbanayesu samanantarātītāva daṭṭhabbā. Kasmā panettha anantarapaccaye viya ‘‘purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ abyākatānaṃ dhammāna’’ntiādinā nayena bhinnajātikehi saddhiṃ niddeso na katoti? Attano gatiṃ gāhāpetuṃ asamatthatāya. Bhinnajātikā hi bhinnajātikānaṃ arūpadhammānaṃ āsevanaguṇena paguṇabalavabhāvaṃ sādhayamānā attano kusalādibhāvasaṅkhātaṃ gatiṃ gāhāpetuṃ na sakkonti. Tasmā tehi saddhiṃ niddesaṃ akatvā ye yesaṃ vāsanāsaṅkhātena āsevanena paguṇatarabalavatarabhāvavisiṭṭhaṃ attano kusalādibhāvasaṅkhātaṃ gatiṃ gāhāpetuṃ sakkonti, tesaṃ tehi samānajātikeheva saddhiṃ niddeso katoti veditabbo. Atha vipākābyākataṃ kasmā na gahitanti? Āsevanābhāvena. Vipākañhi kammavasena vipākabhāvappattaṃ kammapariṇāmitaṃ hutvā vattati nirussāhaṃ dubbalanti taṃ āsevanaguṇena attano sabhāvaṃ gāhāpetvā paribhāvetvā neva aññaṃ vipākaṃ uppādetuṃ sakkoti, na purimavipākānubhāvaṃ gahetvā uppajjitunti. Kammavegakkhittaṃ pana patitaṃ viya hutvā uppajjatīti sabbathāpi vipāke āsevanaṃ natthīti āsevanābhāvena vipākaṃ na gahitaṃ. Kusalākusalakiriyānantaraṃ uppajjamānampi cetaṃ kammapaṭibaddhavuttitāya āsevanaguṇaṃ na gaṇhātīti kusalādayopissa āsevanapaccayā na honti. Apica nānājātikattāpete na hontiyeva. Bhūmito pana ārammaṇato vā nānājātikattaṃ nāma natthi. Tasmā kāmāvacarakusalakiriyāmahaggatakusalakiriyānampi, saṅkhārārammaṇañca anulomakusalaṃ nibbānārammaṇassa gotrabhukusalassa āsevanapaccayo hotiyevāti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana āsevanapaccayo jātito tāva kusalo akusalo kiriyābyākatoti tidhā ṭhito. Tattha kusalo bhūmito kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividho hoti, akusalo kāmāvacarova kiriyābyākato kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividhova, lokuttaro āsevanapaccayo nāma natthīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha kāmāvacarakusalaṃ attano anantarassa kāmāvacarakusalasseva. Yaṃ panettha ñāṇasampayuttaṃ, taṃ attanā sadisavedanassa rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa lokuttarakusalassāti imesaṃ rāsīnaṃ āsevanapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalaṃ pana rūpāvacarakusalasseva. Arūpāvacarakusalaṃ arūpāvacarakusalasseva. Akusalaṃ pana akusalasseva āsevanapaccayo hoti. Kiriyato pana kāmāvacarakiriyasaṅkhāto tāva kāmāvacarakiriyasseva. Yo panettha ñāṇasampayutto, so attanā sadisavedanassa rūpāvacarakiriyassa arūpāvacarakiriyassāti imesaṃ rāsīnaṃ āsevanapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyasaṅkhāto pana rūpāvacarakiriyasseva, arūpāvacarakiriyasaṅkhāto arūpāvacarakiriyasseva āsevanapaccayo hoti. Vipāko pana ekadhammassāpi ekadhammopi vā koci vipākassa āsevanapaccayo natthīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā.

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. Kammapaccayaniddese **kamma**nti cetanākammameva. **Kaṭattā ca rūpāna**nti kammassa kaṭattā uppannarūpānaṃ. **Kammapaccayenā**ti anekānampi kappakoṭīnaṃ matthake attano phalaṃ uppādetuṃ samatthena nānākkhaṇikakammapaccayenāti attho. Kusalākusalañhi kammaṃ attano pavattikkhaṇe phalaṃ na deti. Yadi dadeyya, yaṃ manusso devalokūpagaṃ kusalakammaṃ karoti, tassānubhāvena tasmiṃyeva khaṇe devo bhaveyya. Yasmiṃ pana khaṇe taṃ kataṃ, tato aññasmiṃ khaṇe avijjamānampi kevalaṃ kaṭattāyeva diṭṭheva dhamme upapajje vā apare vā pariyāye avasesapaccayasamāyoge sati phalaṃ uppādeti niruddhāpi purimasippādikiriyā viya kālantare pacchimasippādikiriyāya. Tasmā nānākkhaṇikakammapaccayoti vuccati. **Cetanā sampayuttakānaṃ dhammāna**nti yā kāci cetanā attanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti iminā paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpampi gaṇhāti. **Kammapaccayenā**ti idaṃ sahajātacetanaṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalādīsu hi yā kāci sahajātacetanā sesadhammānaṃ cittapayogasaṅkhātena kiriyābhāvena upakārikā hoti. Tasmā sahajātakammapaccayoti vuccati. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana kammapaccayo atthato catubhūmikacetanāmattameva. So hi jātibhedato kusalo akusalo vipāko kiriyāti catudhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmito kāmāvacarādivasena catudhā bhijjati. Akusalo ekadhāva vipāko catudhā, kiriyā tidhāvāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha sahajātā kāmāvacarakusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayo hoti. Uppajjitvā niruddhā pana attano vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo hoti. Sā ca kho pañcavokāreyeva, na aññattha. Sahajātā rūpāvacarakusalacetanā attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca ekanteneva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā pana attano vipākānañceva kaṭattārūpānañca nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo. Arūpāvacarā pana lokuttarā ca sahajātā kusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā panesā duvidhāpi attano attano vipākakkhandhānaññeva nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo. Sahajātā akusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca catuvokāre arūpakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā pana vipākakkhandhānañceva kaṭattārūpānañca nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo.

Kāmāvacararūpāvacarato vipākacetanā attanā sampayuttadhammānaṃ pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañca sahajātakammapaccayena paccayo. Arūpāvacaravipākacetanā attanā sampayuttadhammānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Lokuttaravipākacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre arūpasseva sahajātakammapaccayena paccayo. Tebhūmikā kiriyacetanā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātakammapaccayena paccayo. Yā panettha āruppe uppajjati, sā arūpadhammānaññeva sahajātakammapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā.

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Vipākapaccayaniddese **vipākā cattāro khandhā**ti yasmā kammasamuṭṭhānāpi rūpā vipākā na honti, tasmā ‘‘vipākā’’ti vatvā ‘‘cattāro khandhā’’ti vuttaṃ. Evaṃ ayaṃ pāḷi arūpadhammānaññeva vipākapaccayavasena āgatā. Pañhāvāre pana ‘‘vipākābyākato eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo’’ti āgatattā cittasamuṭṭhānakammasamuṭṭhānarūpānampi vipākapaccayo labbhati. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana vipākapaccayo vipākabhāvena jātito ekavidho, bhūmibhedato kāmāvacarādivasena catudhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha kāmāvacararūpāvacaravipāko attanā sampayuttadhammānaṃ pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañca vipākapaccayo hoti. Arūpāvacaravipāko sampayuttadhammānaññeva. Lokuttaravipāko pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva vipākapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. Āhārapaccayaniddese **kabaḷīkāro āhāro**ti catusantatisamuṭṭhāne rūpe ojā āhāro nāma. So pana yasmā kabaḷaṃ karitvā ajjhoharitova āhārakiccaṃ karoti, na bahi ṭhito, tasmā āhāroti avatvā ‘‘kabaḷīkāro āhāro’’ti vuttaṃ. Kabaḷaṃ karitvā ajjhoharitabbavatthukattā vā kabaḷīkāroti nāmametaṃ tassa. **Arūpino āhārā**ti phassacetanāviññāṇāhārā. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti idhāpi kammasamuṭṭhānāni gahitāneva. Vuttañhetaṃ pañhāvāre – paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayoti. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana āhārapaccayo saṅkhepato kabaḷīkāro āhāro, phasso, cetanā, viññāṇanti cattārova dhammā honti. Tattha ṭhapetvā kabaḷīkārāhāraṃ sesā tayo arūpāhārā jātivasena kusalākusalavipākakiriyabhedato catudhā bhijjanti. Puna bhūmibhedena kusalo catudhā, akusalo ekadhā, vipāko catudhā, kiriyā tidhāti evaṃ anekadhā bhijjanti. Kabaḷīkārāhāro pana jātito abyākato, bhūmito kāmāvacarovāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakāpi tayo kusalāhārā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca āhārapaccayena paccayo, ṭhapetvā pana rūpāvacaraṃ avasesā āruppe sampayuttadhammānaññeva āhārapaccayena paccayo. Akusalāhāresupi eseva nayo. Catubhūmakavipākāhārā pana sabbattha sampayuttakānaṃ āhārapaccayā honti. Kāmāvacararūpāvacaravipākā panettha pañcavokāre uppajjamānā pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassāpi āhārapaccayā honti. Lokuttarā pana cittasamuṭṭhānarūpasseva, āruppe uppannā rūpassa paccayā na honti. Tebhūmakāpi tayo kiriyāhārā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, kāmāvacarārūpāvacarā pana āruppe sampayuttadhammānaññeva āhārapaccayena paccayo. Catusantatisamuṭṭhāno kabaḷīkārāhāro kiñcāpi ‘‘imassa kāyassā’’ti avisesato vutto, visesato panāyamettha āhārasamuṭṭhānarūpassa janako ceva anupālako ca hutvā āhārapaccayena paccayo hoti, sesatisantatisamuṭṭhānassa anupālakova hutvā āhārapaccayena paccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. Indriyapaccayaniddese **cakkhundriya**nti cakkhusaṅkhātaṃ indriyaṃ. **Indriyapaccayenā**ti sayaṃ purejāto hutvā arūpadhammānaṃ uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā indriyapaccayena paccayo hoti. Sotindriyādīsupi eseva nayo. **Arūpino indriyā**ti ettha arūpajīvitindriyampi saṅgahitaṃ. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti ettha heṭṭhā vuttanayeneva kaṭattārūpampi saṅgahitaṃ. Vuttañhetaṃ pañhāvāre – paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayoti. Evaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Ayaṃ pana indriyapaccayo itthindriyapurisindriyavajjānaṃ samavīsatiyā indriyānaṃ vasena ṭhito. Itthindriyapurisindriyāni hi kiñcāpi itthiliṅgapurisaliṅgādīnaṃ bījabhūtāni, kalalādikāle pana vijjamānesupi tesu itthiliṅgapurisaliṅgādīnaṃ abhāvā tāni neva tesaṃ, na aññesaṃ indriyapaccayataṃ pharanti. Indriyapaccayo hi attano vijjamānakkhaṇe avinibbhuttadhammānaṃ indriyapaccayataṃ apharanto nāma natthi, tasmā tāni indriyapaccayā na honti. Yesaṃ panetāni bījabhūtāni, tesaṃ tāni suttantikapariyāyena pakatūpanissayabhāvaṃ bhajanti. Iti indriyapaccayo samavīsatiyā indriyānaṃ vasena ṭhitoti veditabbo. So jātito kusalākusalavipākakiriyarūpavasena pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmivasena catudhā, akusalo kāmāvacarova vipāko catudhāva kiriyāsaṅkhāto tidhā, rūpaṃ kāmāvacaramevāti evaṃ anekadhā bhijjatīti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakopi kusalindriyapaccayo pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca indriyapaccayena paccayo, tathā akusalo. Ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avasesā kusalākusalā āruppe sampayuttadhammānaññeva indriyapaccayena paccayo. Catubhūmako vipākindriyapaccayo ekanteneva sampayuttakānaṃ indriyapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarā panettha pañcavokāre uppajjanato pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassāpi indriyapaccayena paccayā honti. Lokuttarā cittasamuṭṭhānarūpasseva. Āruppe uppannā lokuttaravipākā indriyā rūpassa paccayā na honti. Tebhūmakā kiriyindriyā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, kāmāvacarārūpāvacarā pana āruppe sampayuttadhammānaññeva indriyapaccayataṃ pharanti. Cakkhundriyādivasena chabbidhe rūpindriye cakkhundriyaṃ kusalākusalavipākato sampayuttadhammānaṃ dvinnaṃ cakkhuviññāṇānaṃ, sotindriyādīni tathāvidhānaññeva sotaviññāṇādīnaṃ, rūpajīvitindriyaṃ attanā sahajātarūpānaṃ ṭhitikkhaṇe indriyapaccayena paccayo. Sahajātapaccayatā pana tassa natthīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā.

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. Jhānapaccayaniddese **jhānaṅgānī**ti dvipañcaviññāṇavajjesu sesacittesu uppannāni vitakkavicārapītisomanassadomanassupekkhācittekaggatāsaṅkhātāni satta aṅgāni. Pañcannaṃ pana viññāṇakāyānaṃ abhinipātamattattā tesu vijjamānānipi upekkhāsukhadukkhāni upanijjhānākārassa abhāvato jhānaṅgānīti na uddhaṭāni. Tattha pacchinnattā pana sesāhetukesupi jhānaṅgaṃ na uddhaṭameva. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti idhāpi kaṭattārūpaṃ saṅgahitanti veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ pañhāvāre – ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo’’ti. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana jhānapaccayo sattannaṃ jhānaṅgānaṃ vasena ṭhitopi jātibhedato kusalākusalavipākakiriyavasena catudhā bhijjati, puna bhūmivasena catudhā; ekadhā, catudhā, tidhāti dvādasadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalajhānaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā rūpāvacaraṃ avasesaṃ āruppe sampayuttadhammānaññeva jhānapaccayena paccayo. Akusalepi eseva nayo. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ pavatte sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, paṭisandhiyaṃ sampayuttadhammānañceva kaṭattārūpassa ca, āruppavipākaṃ sampayuttadhammānaññeva, yañca āruppe lokuttaravipākaṃ uppajjati, tañca. Pañcavokāre pana taṃ cittasamuṭṭhānarūpassapi jhānapaccayena paccayo hoti. Tebhūmakampi kiriyajhānaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca. Yaṃ panettha āruppe uppajjati, taṃ sampayuttadhammānaññeva jhānapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. Maggapaccayaniddese **maggaṅgānī**ti ahetukacittuppādavajjesu sesacittesu uppannāni paññā, vitakko, sammāvācākammantājīvā, vīriyaṃ, sati, samādhi, micchādiṭṭhi, micchāvācākammantājīvāti imāni dvādasaṅgāni. Maggassa pana hetupacchimakattā ahetukacittesu maggaṅgāni na uddhaṭāni. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti idhāpi kaṭattārūpaṃ saṅgahitameva. Vuttañhetaṃ pañhāvāre – ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo’’ti. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana maggapaccayo dvādasannaṃ maggaṅgānaṃ vasena ṭhitopi jātibhedato kusalādivasena catudhā, kusalādīnañca kāmāvacarādibhūmibhedato dvādasadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo. Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalamaggaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā rūpāvacaraṃ avasesaṃ āruppe sampayuttadhammānaññeva maggapaccayena paccayoti sabbaṃ jhānapaccaye viya vitthāretabbanti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā.

19. Sampayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

19. Sampayuttapaccayaniddese pāḷi uttānatthā eva. Ayaṃ pana sampayuttapaccayo nāma saṅkhepato sabbepi arūpino khandhā. Pabhedato panesa jātito kusalādīnaṃ, bhūmito ca kāmāvacarādīnaṃ vasena anekadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo. Evaṃ bhinne panettha catubhūmakesupi kusalakkhandhesu eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ, tayo ekassa, dve dvinnanti evaṃ sabbepi aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo. Akusalavipākakiriyakkhandhesupi eseva nayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Sampayuttapaccayaniddesavaṇṇanā.

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. Vippayuttapaccayaniddese **rūpino dhammā arūpīna**nti idaṃ tāva hadayavatthuno ceva cakkhundriyādīnañca vasena veditabbaṃ. Rūpadhammesu hi eteyeva cha koṭṭhāsā arūpakkhandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayā honti. Rūpāyatanādayo pana ārammaṇadhammā kiñcāpi vippayuttadhammā, vippayuttapaccayā pana na honti. Kiṃ kāraṇā? Sampayogāsaṅkāya abhāvato. Arūpino hi khandhā cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ abbhantarato nikkhamantā viya uppajjanti. Tattha āsaṅkā hoti – ‘‘kiṃ nu kho ete etehi sampayuttā, udāhu vippayuttā’’ti. Ārammaṇadhammā pana vatthunissayena uppajjamānānaṃ ārammaṇamattā hontīti natthi tesu sampayogāsaṅkā. Iti sampayogāsaṅkāya abhāvato na te vippayuttapaccayā. Hadayavatthuādīsu eva panāyaṃ vippayuttapaccayatā veditabbā. Vuttampi cetaṃ pañhāvāre – vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Sota… ghāna… jivhā… kāyāyatanaṃ kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṃ kiriyābyākatānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayoti.

Arūpino dhammā rūpīnanti idaṃ pana catunnaṃ khandhānaṃ vasena veditabbaṃ. Arūpadhammesu hi cattāro khandhāva sahajātapurejātānaṃ rūpadhammānaṃ vippayuttapaccayā honti, nibbānaṃ pana arūpampi samānaṃ rūpassa vippayuttapaccayo na hoti. ‘‘Catūhi sampayogo catūhi vippayogo’’ti hi vuttaṃ. Iti catunnaṃ arūpakkhandhānaṃyeva vippayuttapaccayatā veditabbā. Vuttampi cetaṃ pañhāvāre – sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo, khandhā vatthussāti. Evaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Ayaṃ pana vippayuttapaccayo nāma saṅkhepato pañcavokārabhave vattamānā rūpārūpadhammā. Tesu rūpaṃ vatthuno cakkhādīnañca vasena chadhā bhinnaṃ, arūpaṃ pañcavokārabhave uppannakusalākusalavipākakiriyavasena catudhā bhinnaṃ. Tassa bhūmito kāmāvacarādivasena catudhā, ekadhā, tidhā, tidhāti ekadasadhā bhedo hoti. Āruppavipākañhi vippayuttapaccayo na hotīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha pañcavokārabhave uppannaṃ catubhūmakampi kusalaṃ akusalañca attanā samuṭṭhāpitacittasamuṭṭhānarūpassa sahajātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Uppādakkhaṇaṃ pana atikkamitvā ṭhitikkhaṇaṃ pattassa purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Ettha ca tisamuṭṭhānikakāyoti āhārasamuṭṭhānassa abhāvato brahmapārisajjādīnaṃ kāyo veditabbo. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ pana pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassa ca sahajātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Lokuttaravipākaṃ cittasamuṭṭhānarūpasseva. Tividhampi panetaṃ purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo. Tebhūmakampi kiriyaṃ cittasamuṭṭhānassa sahajātavippayuttapaccayena paccayo, purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo. Chadhā ṭhitesu pana rūpesu vatthurūpaṃ paṭisandhikkhaṇe kāmāvacararūpāvacaravipākānaṃ sahajātavippayuttapaccayena paccayo, pavatte uppajjamānānaṃ catubhūmakakusalānaṃ akusalānaṃ dvipañcaviññāṇavajjānaṃ tebhūmakavipākānaṃ tebhūmakakiriyānañca purejātavippayuttapaccayena paccayo. Cakkhāyatanādīni cakkhuviññāṇādīnaṃ purejātavippayuttapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā.

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Atthipaccayaniddese **cattāro khandhā**tiādīhi sahajātavasena atthipaccayo niddiṭṭho. **Cakkhāyatana**ntiādīhi purejātavasena. **Yaṃ rūpaṃ nissāyā**ti ettha sahajātapurejātavasena atthipaccayo niddiṭṭho. Evamayaṃ pāḷi sahajātapurejātānaññeva atthipaccayānaṃ vasena āgatā. Pañhāvāre pana sahajātaṃ, purejātaṃ, pacchājātaṃ, āhāraṃ, indriyanti imesaṃ vasena āgatattā pacchājātaāhārindriyavasenāpi atthipaccayo labbhati. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana atthipaccayo nāma duvidho – aññamaññato, na aññamaññato. Tattha aññamaññaṃ tividhaṃ – arūpaṃ arūpena, rūpaṃ rūpena, rūpārūpaṃ rūpārūpena. ‘‘Cattāro khandhā arūpino’’ti ettha hi sabbacittuppattivasena arūpaṃ arūpena vuttaṃ. ‘‘Cattāro mahābhūtā’’ti ettha sabbasantativasena rūpaṃ rūpena. ‘‘Okkantikkhaṇe nāmarūpa’’nti ettha paṭisandhikhandhānañceva vatthuno ca vasena rūpārūpaṃ rūpārūpena vuttaṃ. Na aññamaññampi tividhaṃ – ‘‘arūpaṃ rūpassa, rūpaṃ rūpassa, rūpaṃ arūpassa cittacetasikā dhammā’’ti ettha hi pañcavokāravasena arūpaṃ rūpassa vuttaṃ. ‘‘Mahābhūtā upādārūpāna’’nti ettha sabbasantativasena rūpaṃ rūpassa. ‘‘Cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā’’tiādīsu vatthārammaṇavasena rūpaṃ arūpassa atthipaccayoti vuttaṃ.

Apicesa atthipaccayo nāma saṅkhepato khaṇattayappattaṃ nāmañceva rūpañca, vattamānā pañcakkhandhātipi vattuṃ vaṭṭati. So jātibhedato kusalākusalavipākakiriyarūpavasena pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo sahajātapacchājātavasena duvidho hoti, tathā akusalo vipākakiriyasaṅkhāto ca. Tesu kusalo kāmāvacarādibhedena catudhā bhijjati, akusalo kāmāvacarova vipāko catubhūmako, kiriyāsaṅkhāto tibhūmako. Rūpasaṅkhāto atthipaccayo kāmāvacarova. So pana sahajātapurejātavasena duvidho. Tattha pañca vatthūni ārammaṇāni ca purejātāneva, hadayavatthu sahajātaṃ vā hoti purejātaṃ vā. Pañhāvāre pana āgato āhāro indriyañca sahajātādibhedaṃ na labhatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakakusalopi sahajāto atthipaccayo pañcavokāre ‘‘eko khandho tiṇṇannaṃ khandhāna’’ntiādinā nayena aññamaññaṃ khandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avaseso āruppe sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakusalo atthipaccayena paccayo hoti. Catubhūmako panesa pañcavokāre catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājāto kusalo atthipaccayena paccayo hoti. Akusalepi eseva nayo. Sopi hi pañcavokāre sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātākusalo atthipaccayena paccayo. Pañcavokāre catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātākusalo atthipaccayena paccayo.

Vipākato pana kāmāvacararūpāvacaro atthipaccayo niyameneva paṭisandhikkhaṇe khandhānañceva kaṭattārūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo. Pavatte pana sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, ṭhitippattassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Arūpāvacaravipāko pana āruppe uppannalokuttaravipāko ca attanā sampayuttakkhandhānaññeva sahajātatthipaccayena paccayo. Pañcavokāre lokuttaravipāko sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Kiriyato rūpāvacaro atthipaccayo sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Kāmāvacarārūpāvacaro pana āruppe sampayuttakkhandhānaññeva, pañcavokāre cittasamuṭṭhānarūpassāpi sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthi paccayena paccayo.

Rūpasaṅkhāto pana atthipaccayo sahajāto, purejāto, āhāro, indriyanti catubbidho. Tattha sahajātarūpatthipaccayo catusamuṭṭhānavasena catudhā ṭhito. Tattha kammasamuṭṭhāno ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇannaṃ mahābhūtānaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ, mahābhūtā upādārūpānanti evaṃ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Paṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṃ kāmāvacararūpāvacaravipākakkhandhānaṃ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Tesampi tisamuṭṭhānikarūpaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇannaṃ mahābhūtānaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ, mahābhūtā upādārūpānanti evaṃ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Purejātatthipaccayo pana vatthupurejātaārammaṇapurejātavasena duvidho hoti. So duvidhopi heṭṭhā purejātapaccaye vuttanayeneva yojetvā gahetabbo. Āhāratthipaccayopi heṭṭhā kabaḷīkārāhārapaccaye yojitanayeneva yojetabbo. Idha panesa attano aniruddhakkhaṇe paccayabhāvena atthipaccayoti vutto. Rūpajīvitindriyampi heṭṭhā indriyapaccaye rūpajīvitindriyayojanāyaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ. Idha panetampi attano aniruddhakkhaṇeyeva paccayabhāvena atthipaccayoti vuttanti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā.

22. Natthipaccayaniddesavaṇṇanā

22. Natthipaccayaniddese **samanantaraniruddhā**ti aññena cittuppādena anantarikā hutvā samanantaraniruddhā. **Paṭuppannāna**nti paccuppannānaṃ. Iminā natthipaccayassa okāsadānaṭṭhena natthipaccayabhāvaṃ sādheti. Purimesu hi nirodhavasena pacchimānaṃ pavattanokāsaṃ adentesu tesaṃ paṭuppannabhāvo na siyāti ayamettha pāḷivaṇṇanā. Sesaṃ sabbaṃ anantarapaccaye vuttanayeneva veditabbaṃ. Paccayalakkhaṇameva hettha nānaṃ, paccayānaṃ pana paccayuppannānañca nānākaraṇaṃ natthi. Kevalaṃ pana tattha ‘‘cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā’’tiādinā nayena paccayā ca paccayuppannā ca sarūpato dassitā. Idha pana ‘‘samanantaraniruddhā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammāna’’nti sabbepi te nirodhuppādavasena sāmaññato dassitāti.

Natthipaccayaniddesavaṇṇanā.

23. Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā

23. Vigatapaccayaniddese **samanantaravigatā**ti samanantarameva vigatā. Iminā vigatapaccayassa vigacchamānabhāveneva paccayabhāvaṃ dasseti. Iti natthipaccayassa ca imassa ca byañjanamatteyeva nānattaṃ, na attheti.

Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā.

24. Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā

24. Avigatapaccayaniddese **cattāro khandhā**tiādīnaṃ sabbākārena atthipaccayaniddese vuttanayeneva attho veditabbo. Imassapi hi paccayassa atthipaccayena saddhiṃ byañjanamatteyeva nānattaṃ, na attheti.

Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathā

Idāni evaṃ uddesaniddesato dassitesu imesu catuvīsatiyā paccayesu ñāṇacārassa visadabhāvatthaṃ anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato, ekadhammassa anekapaccayabhāvato, ekapaccayassa anekapaccayabhāvato, paccayasabhāgato, paccayavisabhāgato, yugaḷakato, janakājanakato, sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikato, rūpaṃ rūpassātiādivikappato, bhavabhedatoti imesaṃ dasannaṃ padānaṃ vasena pakiṇṇakavinicchayo veditabbo. Tattha **anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato**ti etesu hi ṭhapetvā kammapaccayaṃ avasesesu tevīsatiyā paccayesu anekadhammā ekato paccayā honti. Kammapaccayo pana eko cetanādhammoyevāti evaṃ tāvettha anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato vinicchayo veditabbo.

Ekadhammassa anekapaccayabhāvatoti hetupaccaye tāva amoho eko dhammo. So purejātakammāhārajhānapaccayova na hoti, sesānaṃ vīsatiyā paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Alobhādosā indriyamaggapaccayāpi na honti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Lobhamohā vipākapaccayāpi na honti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Doso adhipatipaccayopi na hoti, sesānaṃ soḷasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Ārammaṇapaccaye rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā ārammaṇapurejātaatthiavigatavasena catudhā paccayo; tathā manodhātuyā ahetukamanoviññāṇadhātuyā ca. Sahetukāya pana ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayavasenāpi paccayo hoti. Iminā nayena sabbesaṃ ārammaṇapaccayadhammānaṃ anekapaccayabhāvo veditabbo.

Adhipatipaccaye ārammaṇādhipatino ārammaṇapaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo. Sahajātādhipatīsu vīmaṃsā amohahetu viya vīsatidhā paccayo hoti. Chando hetupurejātakammaāhāraindriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Cittaṃ hetupurejātakammajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Vīriyaṃ hetupurejātakammāhārajhānapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti.

Anantarapaccaye ‘‘cakkhuviññāṇadhātū’’tiādinā nayena vuttesu catūsu khandhesu vedanākkhandho hetupurejātakammāhāramaggapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Saññākkhandho indriyajhānapaccayopi na hoti, sesānaṃ sattarasannaṃ vasena paccayo hoti. Saṅkhārakkhandhe hetū hetupaccaye vuttanayena, chandavīriyāni adhipatipaccaye vuttanayeneva paccayā honti. Phasso hetupurejātakammaindriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Cetanā hetupurejātaindriyajhānamaggapaccayo na hoti. Sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Vitakko hetupurejātakammāhārindriyapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Vicāro maggapaccayopi na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Pīti tesaññeva vasena paccayo hoti. Cittekaggatā hetupurejātakammāhārapaccayo na hoti, sesānaṃ vīsatiyā vasena paccayo hoti. Saddhā hetupurejātakammāhārajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Sati tehi ceva maggapaccayena cāti ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Jīvitindriyaṃ saddhāya vuttānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Hirottappaṃ tato indriyapaccayaṃ apanetvā sesānaṃ sattarasannaṃ vasena paccayo hoti. Tathā kāyapassaddhādīni yugaḷakāni, yevāpanakesu adhimokkhamanasikāratatramajjhattatā karuṇāmuditā ca. Viratiyo pana tehi ceva maggapaccayena cāti aṭṭhārasadhā paccayā honti. Micchādiṭṭhi tato vipākapaccayaṃ apanetvā sattarasadhā, micchāvācākammantājīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti ekūnavīsatidhā. Ahirikaṃ anottappaṃ māno thinaṃ middhaṃ uddhaccanti ime hetupurejātakammavipākāhārindriyajhānamaggapaccayā na honti, sesānaṃ pana soḷasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Vicikicchāissāmacchariyakukkuccāni tato adhipatipaccayaṃ apanetvā pannarasadhā viññāṇakkhandhassa. Adhipatipaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo. Samanantarapaccayepi eseva nayo.

Sahajātapaccaye catūsu tāva khandhesu ekekassa dhammassa anekapaccayabhāvo vuttanayeneva veditabbo. Cattāri mahābhūtāni ārammaṇaārammaṇādhipatisahajātaaññamaññanissayaupanissayapurejātaatthiavigatavasena navadhā paccayā honti. Hadayavatthu tesañceva vippayuttassa ca vasena dasadhā paccayo hoti. Aññamaññapaccaye apubbaṃ natthi. Nissayapaccaye cakkhāyatanādīni ārammaṇaārammaṇādhipatinissayaupanissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena navadhā paccayā honti. Upanissaye apubbaṃ natthi. Purejātapaccaye rūpasaddagandharasāyatanāni ārammaṇaārammaṇādhipatiupanissayapurejātaatthiavigatavasena chadhā paccayā honti. Ettakamevettha apubbaṃ. Pacchājātādīsu apubbaṃ natthi. Āhārapaccaye kabaḷīkārāhāro ārammaṇaārammaṇādhipatiupanissayaāhāraatthiavigatavasena chadhā paccayo hoti. Indriyādīsu apubbaṃ natthi. Evamettha ekadhammassa anekapaccayabhāvatopi viññātabbo vinicchayo.

Ekapaccayassa anekapaccayabhāvatoti hetupaccayādīsu yassa kassaci ekassa paccayassa yenākārena yenatthena yo paccayuppannānaṃ paccayo hoti, taṃ ākāraṃ taṃ atthaṃ avijahitvāva aññehipi yehākārehi yehi atthehi so tasmiññeva khaṇe tesaṃ dhammānaṃ anekapaccayabhāvaṃ gacchati, tato anekapaccayabhāvato tassa vinicchayo veditabboti attho. Seyyathidaṃ – amoho hetupaccayo, so hetupaccayattaṃ avijahantova adhipatisahajātaaññamaññanissayavipākaindriyamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi ekādasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Alobhādosā tato adhipatiindriyamaggapaccaye tayo apanetvā sesānaṃ vasena anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Idaṃ vipākahetūsuyeva labbhati, kusalakiriyesu pana vipākapaccayatā parihāyati. Lobhadosamohā te tayo vipākañcāti cattāro apanetvā sesānaṃ vasena anekapaccayabhāvaṃ gacchanti.

Ārammaṇapaccayo taṃ ārammaṇapaccayattaṃ avijahantaṃyeva ārammaṇādhipatinissayaupanissayapurejātavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi sattahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayamettha ukkaṭṭhaparicchedo, arūpadhammānaṃ pana atītānāgatānaṃ vā rūpadhammānaṃ ārammaṇapaccayabhāve sati ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayamattaññeva uttari labbhati. Adhipatipaccaye vīmaṃsā amohasadisā. Chando adhipatipaccayo adhipatipaccayattaṃ avijahantova sahajātaaññamaññanissayavipākasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi aṭṭhahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vīriyaṃ tesañceva indriyamaggapaccayānañcāti imesaṃ vasena aparehipi dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Cittaṃ tato maggapaccayaṃ apanetvā āhārapaccayaṃ pakkhipitvā imesaṃ vasena adhipatipaccayato uttari dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ārammaṇādhipatino pana heṭṭhā ārammaṇapaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo.

Anantarasamanantarapaccayā anantarasamanantarapaccayattaṃ avijahantāva upanissayakammaāsevananatthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Ariyamaggacetanāyeva cettha kammapaccayataṃ labhati, na sesadhammā. Sahajātapaccayo sahajātapaccayattaṃ avijahantova hetuadhipatiaññamaññanissayakammavipākaāhāraindriyajhānamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehi cuddasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaparicchedo vatthusahajātādīnaṃ pana vasenettha hetupaccayādīnaṃ abhāvopi veditabbo. Aññamaññapaccayepi eseva nayo.

Nissayapaccayo nissayapaccayattaṃ avijahantova catuvīsatiyā paccayesu attano nissayapaccayattañceva anantarasamanantarapacchājātaāsevananatthivigatapaccaye ca cha apanetvā sesānaṃ vasena aparehipi sattarasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaparicchedova vatthunissayādīnaṃ pana vasenettha hetupaccayādīnaṃ ābhāvopi veditabbo.

Upanissayapaccaye ārammaṇūpanissayo ārammaṇādhipatisadiso. Anantarūpanissayo anantarūpanissayapaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantarakammaāsevananatthivigatānaṃ vasena aparehipi chahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ariyamaggacetanāyeva cettha kammapaccayataṃ labhati, na sesadhammā. Pakatūpanissayo pakatūpanissayova. Purejātapaccayo attano purejātapaccayattaṃ avijahantova ārammaṇaārammaṇādhipatinissayaupanissayaindriyavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi aṭṭhahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaniddesova ārammaṇapurejāte panettha nissayaindriyavippayuttapaccayatā na labbhati. Ito uttaripi labbhamānālabbhamānaṃ veditabbaṃ. Pacchājātapaccayo attano pacchājātapaccayabhāvaṃ avijahantova vippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi tīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Āsevanapaccayo āsevanapaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantaraupanissayanatthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati.

Kammapaccayo kammapaccayattaṃ avijahantova ekakkhaṇiko tāva sahajātaaññamaññanissayavipākaāhārasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi navahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Nānākkhaṇiko upanissayaanantarasamanantaranatthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vipākapaccayo vipākapaccayattaṃ avijahantova hetuadhipatisahajātaaññamaññanissayakammaāhāraindriyajhānamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi cuddasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Āhārapaccaye kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayattaṃ avijahantova atthiavigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Sesā tayo āhārapaccayattaṃ avijahantāva yathānurūpaṃ adhipatisahajātaaññamaññanissayakammavipākaindriyasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi ekādasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti.

Indriyapaccaye rūpino pañcindriyā indriyapaccayattaṃ avijahantāva nissayapurejātavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Rūpajīvitindriyampi indriyapaccayattaṃ avijahantaññeva atthiavigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Arūpino indriyānipi yathānurūpaṃ indriyapaccayattaṃ avijahantāneva hetuadhipatisahajātaaññamaññanissayavipākaāhārajhānamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi terasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Jhānapaccayo jhānapaccayattaṃ avijahantova yathānurūpaṃ sahajātaaññamaññanissayavipākaindriyamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Maggapaccayo maggapaccayattaṃ avijahantova yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ dasannaṃ hetuadhipatīnañcāti imesaṃ vasena aparehipi dvādasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati.

Sampayuttapaccayo sampayuttapaccayattaṃ avijahantova yathānurūpaṃ hetuadhipatisahajātaaññamaññanissayakammavipākaāhāraindriyajhānamaggaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi terasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vippayuttapaccayo vippayuttapaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantaraāsevanasampayuttanatthivigatasaṅkhāte cha paccaye apanetvā sesānaṃ vasena yathānurūpaṃ aparehipi sattarasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Tattha rūpassa ca arūpassa ca paccayavibhāgo veditabbo. Atthipaccayo atthipaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantaraāsevananatthivigatasaṅkhāte pañca paccaye apanetvā sesānaṃ vasena yathānurūpaṃ aparehi aṭṭhārasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Natthipaccayavigatapaccayā anantarapaccayasadisā. Avigatapaccayo atthipaccayasadisoyevāti evamettha ekapaccayassa anekapaccayabhāvatopi viññātabbo vinicchayo.

Paccayasabhāgatoti etesu hi catuvīsatiyā paccayesu anantarasamanantaraanantarūpanissayaāsevananatthivigatā sabhāgā, tathā ārammaṇaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayāti iminā upāyenettha paccayasabhāgatopi viññātabbo vinicchayo.

Paccayavisabhāgatoti purejātapaccayo panettha pacchājātapaccayena visabhāgo, tathā sampayuttapaccayo vippayuttapaccayena, atthipaccayo natthipaccayena, vigatapaccayo avigatapaccayenāti iminā upāyenettha paccayavisabhāgatopi viññātabbo vinicchayo.

Yugaḷakatoti etesu ca atthasarikkhatāya, saddasarikkhatāya, kālapaṭipakkhatāya, hetuphalatāya, aññamaññapaṭipakkhatāyāti imehi kāraṇehi yugaḷakato viññātabbo vinicchayo. Anantarasamanantarā hi atthasarikkhatāya ekaṃ yugaḷakaṃ nāma; nissayūpanissayā saddasarikkhatāya, purejātapacchājātā kālapaṭipakkhatāya, kammapaccayavipākapaccayā hetuphalatāya, sampayuttavippayuttapaccayā aññamaññapaṭipakkhatāya ekaṃ yugaḷakaṃ nāma, tathā atthinatthipaccayā, vigatāvigatapaccayā cāti evamettha yugaḷakatopi viññātabbo vinicchayo. **Janakājanakato**ti etesu ca anantarasamanantarānantarūpanissayapakatūpanissayāsevanapaccayā nānākkhaṇiko, kammapaccayo, natthivigatapaccayāti ime paccayā janakāyeva, na ajanakā. Pacchājātapaccayo kevalaṃ upatthambhakoyeva, na janako. Sesā janakā ca ajanakā ca upatthambhakā cāti attho. Evamettha janakājanakatopi viññātabbo vinicchayo.

Sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikatoti etesu ca sahajātanissayaatthiavigatapaccayā sabbaṭṭhānikā nāma, sabbesaṃ saṅkhatānaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhānabhūtā kāraṇabhūtāti attho. Etehi vinā uppajjamāno ekadhammopi natthīti. Ārammaṇaārammaṇādhipatianantarasamanantarānantarūpanissayapakatūpanissayāsevanasampayuttanatthivigatapaccayā asabbaṭṭhānikā nāma. Na sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhānabhūtā, arūpakkhandhānaññeva pana ṭhānabhūtā kāraṇabhūtāti attho. Arūpadhammāyeva hi etehi uppajjanti, na rūpadhammā. Purejātapacchājātāpi asabbaṭṭhānikā arūparūpānaññeva yathākkamena paccayabhāvato. Vuttāvasesāpi ekaccānaṃ rūpārūpadhammānaṃ uppattihetuto na sabbaṭṭhānikāti evamettha sabbaṭṭhānikā sabbaṭṭhānikatopi viññātabbo vinicchayo.

Rūpaṃ rūpassātiādivikappatoti etesu ca catuvīsatiyā paccayesu ekapaccayopi ekantena rūpameva hutvā rūpasseva paccayo nāma natthi, ekantena pana rūpaṃ hutvā arūpasseva paccayo nāma atthi. Kataro panesoti? Purejātapaccayo. Purejātapaccayo hi ekantena rūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena rūpameva hutvā rūpārūpasseva paccayo nāmātipi natthi, ekantena pana arūpaṃ hutvā arūpasseva paccayo nāma atthi. Kataro panesoti? Anantarasamanantaraāsevanasampayuttanatthivigatavasena chabbidho. So hi sabbopi ekantena arūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena arūpameva hutvāpi ekantena rūpasseva paccayo nāmātipi atthi. Kataro panesoti? Pacchājātapaccayo. So hi ekantena arūpaṃ hutvā rūpasseva paccayo hoti; ekantena pana arūpadhammova hutvā rūpārūpānaṃ paccayopi atthi. Kataro panesoti? Hetukammavipākajhānamaggavasena pañcavidho. So hi sabbopi ekantena arūpameva hutvā rūpadhammānaṃ arūpadhammānampi paccayo hoti. Ekantena pana rūpārūpameva hutvā rūpasseva paccayo nāmātipi natthi, arūpasseva pana hoti. Kataro panesoti? Ārammaṇapaccayo ceva upanissayapaccayo ca. Idañhi dvayaṃ ekantena rūpārūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena rūpārūpameva hutvā pana rūpārūpasseva paccayo nāmātipi atthi. Kataro panesoti? Adhipatisahajātaaññamaññanissayaāhāraindriyavippayuttaatthiavigatavasena navavidho. So hi sabbopi ekantena rūpārūpameva hutvā rūpārūpasseva paccayo hotīti evamettha rūpaṃ rūpassātiādivikappatopi viññātabbo vinicchayo.

Bhavabhedatoti imesu pana catuvīsatiyā paccayesu pañcavokārabhave tāva na koci paccayo na labbhati nāma. Catuvokārabhave pana tayo purejātapacchājātavippayuttapaccaye apanetvā sesā ekavīsatimeva labbhanti. Ekavokārabhave sahajātaaññamaññanissayakammaindriyaatthiavigatavasena satteva labbhanti. Bāhire pana anindriyabaddharūpe sahajātaaññamaññanissayaatthiavigatavasena pañceva labbhantīti evamettha bhavabhedatopi viññātabbo vinicchayoti.

Paccayaniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāro

1. Paccayānulomavaṇṇanā

Evaṃ anulomapaṭṭhānādīsu tikapaṭṭhānādivasena catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhāne paṭṭhānamahāpakaraṇe ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā etaṃ tikapaṭṭhānaṃ, dukapaṭṭhānaṃ…pe… dukadukapaṭṭhānanti vuttaṃ. Te anāmasitvā yesaṃ paccayānaṃ vasena te tikādayo vibhattā, te paccaye eva tāva iminā mātikānikkhepapaccayavibhaṅgasaṅkhātena vārena uddesato ca niddesato ca dassetvā, idāni ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā etaṃ tikapaṭṭhānaṃ, dukapaṭṭhānaṃ…pe… dukadukapaṭṭhānanti vuttaṃ. Te tikādayo imesaṃ paccayānaṃ vasena vitthāretvā dassetuṃ ekekaṃ tikadukaṃ nissāya sattahi mahāvārehi desanā katā. Tesaṃ imāni nāmāni – paṭiccavāro, sahajātavāro, paccayavāro, nissayavāro, saṃsaṭṭhavāro, sampayuttavāro, pañhāvāroti.

Tattha ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo’’ti evaṃ paṭiccābhidhānavasena vutto **paṭiccavāro** nāma. Kusalaṃ dhammaṃ sahajāto kusalo dhammo’’ti evaṃ sahajātābhidhānavasena vutto **sahajātavāro** nāma. So purimena paṭiccavārena atthato ninnānākaraṇo. Paṭiccābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, sahajātābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena dutiyo. Dvīsupi cetesu rūpārūpadhammavasena paccayā ceva paccayuppannadhammā ca veditabbā. Te ca kho sahajātāva, na purejātapacchājātā labbhanti. ‘‘Kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo’’ti evaṃ paccayābhidhānavasena vutto pana **paccayavāro** nāma. Sopi purimavāradvayaṃ viya rūpārūpadhammavaseneva veditabbo. Paccayo panettha purejātopi labbhati. Ayamassa purimavāradvayato viseso. Tadanantaro ‘‘kusalaṃ dhammaṃ nissāya kusalo dhammo’’ti evaṃ nissayābhidhānavasena vutto **nissayavāro** nāma. So purimena paccayavārena atthato ninnānākaraṇo. Paccayābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, nissayābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena dutiyo. Tato paraṃ ‘‘kusalaṃ dhammaṃ saṃsaṭṭho kusalo dhammo’’ti evaṃ saṃsaṭṭhābhidhānavasena vutto **saṃsaṭṭhavāro** nāma. ‘‘Kusalaṃ dhammaṃ sampayutto kusalo dhammo’’ti evaṃ sampayuttābhidhānavasena vutto **sampayuttavāro** nāma. So purimena saṃsaṭṭhavārena atthato ninnānākaraṇo. Saṃsaṭṭhābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, sampayuttābhidhānavasena dutiyo. Dvīsupi cetesu arūpadhammavaseneva paccayā paccayuppannā ca veditabbā. Sattamavāre pana yasmā ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo’’tiādinā nayena te te pañhe uddharitvā puna ‘‘kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhāna’’ntiādinā nayena sabbepi te pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā vibhattā, tasmā so vāro pañhānaṃ sādhukaṃ vibhattattā **pañhāvāro**tveva saṅkhyaṃ gato. Rūpārūpadhammavaseneva panettha paccayāpi paccayuppannāpi veditabbā.

Tattha yo tāva esa sabbapaṭhamo paṭiccavāro nāma, so uddesato niddesato ca duvidho hoti. Tattha uddesavāro paṭhamo, pucchāvārotipi vuccati. Paṇṇattivārotipi tasseva nāmaṃ. So hi kusalādayo paṭicca kusalādīnaṃ hetupaccayādīnaṃ vasena uddiṭṭhattā uddesavāro, kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṃ uppattiyā pucchitattā pucchāvāro, kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṃ uppattiyā paññāpitattā paṇṇattivārotipi vutto.

25-34. Tattha **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā**ti parikappapucchā. Ayañhettha attho – yo kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā, kiṃ so kusalaṃ dhammaṃ paṭicca siyāti atha vā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca yo kusalo dhammo uppajjeyya, so hetupaccayā siyāti ayamettha attho. Tattha **paṭī**ti sadisatthe vattati. Sadisapuggalo hi paṭipuggalo, sadisabhāgo ca paṭibhāgoti vuccati. **Iccā**ti gamanussukkavacanametaṃ. Ubhayaṃ ekato katvā **paṭiccā**ti paṭigantvā sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvā, tena saddhiṃ ekato uppattibhāvaṃ upagantvāti vuttaṃ hoti. **Kusalo dhammo**ti evaṃ sahuppattibhāvena kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayāti pucchati. Atha vā **paṭiccā**ti paccayaṃ katvā. Taṃ pana paccayakaraṇaṃ purejātepi paccaye labbhati sahajātepi. Idha sahajātaṃ adhippetaṃ. **Siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo**tiādīsupi eseva nayo. Tattha kiñcāpi sahajātavasena kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo natthi, imasmiṃ pana pucchāvāre yampi vissajjiyamānaṃ atthato labbhati, yampi na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchāvasena uddhaṭaṃ. Parato pana vissajjane yaṃ na labbhati, taṃ pahāya yaṃ labbhati, tadeva vissajjitaṃ.

Evamettha pucchānaṃ atthañceva pucchāgatiñca ñatvā idāni gaṇanavasena pucchāparicchedo veditabbo. Ettha hi ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā’’ti kusalapadaṃ ādiṃ katvā kusalākusalābyākatantā tisso pucchā, puna tadevādiṃ katvā kusalābyākatādivasena dukappabhedantā tisso, puna tadevādiṃ katvā tikantā ca ekā, evaṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti kusalādikā satta pucchā, tathā akusalādikā, tathā abyākatādikā, tathā kusalābyākatādikā, akusalābyākatādikā, kusalākusalādikā, kusalākusalābyākatādikāti sabbāpi sattannaṃ sattakānaṃ vasena kusalattikaṃ nissāya hetupaccaye ekūnapaññāsaṃ pucchā.

Tattha ekamūlakāvasānā nava, ekamūladukāvasānā nava, ekamūlatikāvasānā tisso, dukamūlaekāvasānā nava, dukamūladukāvasānā nava, dukamūlatikāvasānā tisso, tikamūlaekāvasānā tisso, tikamūladukāvasānā tisso, tikamūlatikāvasānā ekāti evametā mūlavasenāpi veditabbā. Yathā ca hetupaccaye ekūnapaññāsaṃ, ārammaṇapaccayādīsupi tathevāti sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu –

Sahassamekañca sataṃ, chasattati punāparā;
Pucchā sampiṇḍitā honti, nayamhi ekamūlake.

35-36. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā**ti dumūlakanayo āraddho. Tattha hetārammaṇaduko…pe… hetuavigatadukoti hetupaccayena saddhiṃ tevīsati dukā honti. Tesu hetupaccaye viya hetārammaṇadukepi ekūnapaññāsaṃ pucchā, tāsu pāḷiyaṃ dveyeva dassitā. Yathā ca hetārammaṇaduke ekūnapaññāsaṃ tathā hetādhipatidukādīsupi. Tattha paṭhamapucchāvasena hetādhipatiduko, hetānantaraduko, hetusamanantaradukoti paṭipāṭiyā tayo duke dassetvā pariyosāne hetuavigataduko dassito, sesaṃ saṅkhittaṃ. Pucchāparicchedo panettha evaṃ veditabbo.

Sahassamekañca sataṃ, sattavīsatimeva ca;
Dukesu tevīsatiyā, pucchā honti dumūlake.

37. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā**ti timūlakanayo āraddho. Tattha hetārammaṇadukena saddhiṃ adhipatipaccayādīsu bāvīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena bāvīsati tikā honti. Tesu paṭhamapucchāvasena paṭhamattikañca dutiyattikañca dassetvā pariyosānatiko dassito, sesaṃ saṅkhittaṃ. Yathā pana dukesu, evaṃ tikesupi ekamekasmiṃ tike ekūnapaññāsaṃ katvā sabbesupi bāvīsatiyā tikesu –

Sahassamekaṃ pucchānaṃ, aṭṭhasattatimeva ca;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi tikamūlake.

38. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā anantarapaccayā**ti catumūlakanayo āraddho. Tattha paṭhamattikena saddhiṃ anantarapaccayādīsu ekavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekavīsati catukkā honti. Tesu dve catukke dassetvā sesaṃ saṅkhittaṃ. Idhāpi ekamekasmiṃ catukke ekūnapaññāsaṃ katvā sabbesupi ekavīsatiyā catukkesu –

Sahassamekaṃ pucchānaṃ, ekūnatiṃsa punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi catumūlake.

Tato paraṃ pañcamūlakaṃ ādiṃ katvā yāva sabbamūlakā desanā katā, taṃ sabbaṃ saṅkhipitvā heṭṭhā vuttañca upari vattabbañca ekato katvā pāḷiyaṃ ''ekamūlakaṃ, dumūlakaṃ, timūlakaṃ, catumūlakaṃ, pañcamūlakaṃ, sabbamūlakaṃ asammuyhantena vitthāretabba''nti nayo dassito. Tattha ekamūlakādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva. Pañcamūlake pana paṭhamacatukkena saddhiṃ samanantarapaccayādīsu samavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena samavīsati pañcakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni nava pucchānaṃ, asīti ca punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi pañcamūlake.

Chamūlake paṭhamapañcakena saddhiṃ sahajātapaccayādīsu ekūnavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekūnavīsati chakkā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni nava pucchānaṃ, ekatiṃsa tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi chakkamūlake.

Sattamūlake paṭhamachakkena saddhiṃ aññamaññapaccayādīsu aṭṭhārasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena aṭṭhārasa sattakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni aṭṭha pucchānaṃ, dvāsīti ca tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi sattamūlake.

Aṭṭhamūlake paṭhamasattakena saddhiṃ nissayapaccayādīsu sattarasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena sattarasa aṭṭhakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni aṭṭha pucchānaṃ, tettiṃsā ca tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi aṭṭhamūlake.

Navamūlake paṭhamaaṭṭhakena saddhiṃ upanissayapaccayādīsu soḷasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena soḷasa navakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni satta pucchānaṃ, caturāsīti tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi navamūlake.

Dasamūlake paṭhamanavakena saddhiṃ purejātapaccayādīsu pannarasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena pannarasa dasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni satta pucchānaṃ, pañcatiṃsa tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi dasamūlake.

Ekādasamūlake paṭhamadasakena saddhiṃ pacchājātapaccayādīsu cuddasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cuddasa ekādasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Cha satāni ca pucchānaṃ, chaḷāsīti tatoparā;
Nayamhi pucchā gaṇitā, ekādasakamūlake.

Dvādasamūlake paṭhamaekādasakena saddhiṃ āsevanapaccayādīsu terasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena terasa dvādasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Cha satāni ca pucchānaṃ, sattatiṃsa tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye dvādasamūlake.

Terasamūlake paṭhamadvādasakena saddhiṃ kammapaccayādīsu dvādasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena dvādasa terasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni pañca pucchānaṃ, aṭṭhāsīti punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye terasamūlake.

Cuddasamūlake paṭhamaterasakena saddhiṃ vipākapaccayādīsu ekādasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekādasa cuddasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni pañca pucchānaṃ, tiṃsa cātha navāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye cuddasamūlake.

Pannarasamūlake paṭhamacuddasakena saddhiṃ āhārapaccayādīsu dasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena dasa pannarasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni cattāri pucchānaṃ, navuti ca tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye pannarasamūlake.

Soḷasamūlake paṭhamapannarasakena saddhiṃ indriyapaccayādīsu navasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena nava soḷasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni cattāri cattā-līsekā ceva punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye soḷasamūlake.

Sattarasamūlake paṭhamasoḷasakena saddhiṃ jhānapaccayādīsu aṭṭhasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena aṭṭha sattarasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni tīṇi pucchānaṃ, navuti dve punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye sattarasamūlake.

Aṭṭhārasamūlake paṭhamasattarasakena saddhiṃ maggapaccayādīsu sattasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena satta aṭṭhārasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni tīṇi pucchānaṃ, tecattārīsameva ca;
Pucchā gaṇanato honti, naye aṭṭhārasamūlake.

Ekūnavīsatimūlake paṭhamaaṭṭhārasakena saddhiṃ sampayuttapaccayādīsu chasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cha ekūnavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Dve satā navuti ceva, catasso ca punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye ekūnavīsatike.

Vīsatimūlake paṭhamaekūnavīsatikena saddhiṃ vippayuttapaccayādīsu pañcasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena pañcavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Dve satā honti pucchānaṃ, cattālīsā ca pañca ca;
Pucchā gaṇanato honti, naye vīsatimūlake.

Ekavīsatimūlake paṭhamavīsatikena saddhiṃ atthipaccayādīsu catūsu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cattāro ekavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Sataṃ chanavuti ceva, pucchā honti sampiṇḍitā;
Gaṇitā lakkhaṇaññūhi, ekavīsatike naye.

Dvāvīsatimūlake paṭhamaekavīsatikena saddhiṃ natthipaccayādīsu tīsu paccayesu ekamekassa yojanāvasena tayo dvāvīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Cattālīsādhikaṃ sataṃ, satta ceva punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye dvāvīsatimūlake.

Tevīsatimūlake paṭhamadvāvīsatikena saddhiṃ dvīsu vigatāvigatapaccayesu ekamekassa yojanāvasena dve tevīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Aṭṭhanavutimevidha, pucchā gaṇanato matā;
Nayamhi tevīsatime, tevīsatikamūlake.

Catuvīsatimūlako pana sabbapaccayānaṃ samodhānavasena veditabbo, teneva sabbamūlakoti vutto. Tattha ekūnapaññāsameva pucchā hontīti sabbāpetā hetupaccayapadameva gahetvā ekamūlakādīnaṃ sabbamūlakapariyosānānaṃ vasena satthārā devaparisati vitthārato vibhattā pucchā idha saṅkhepena dassitā.

Tāsaṃ pana sabbāsampi ayaṃ gaṇanapiṇḍo – ekamūlakanayasmiñhi ekādasa satāni chasattati ca pucchā āgatā. Hetupaccayanaye teneva mūlakena ekūnapaññāsaṃ katvā imasmiṃ hetupaccayamūlake gahetabbā, sesā sesapaccayamūlakesu pakkhipitabbā. Dumūlake sattavīsāni ekādasa satāni, timūlake sahassaṃ aṭṭhasattati ca, catumūlake sahassaṃ ekūnatiṃsañca, pañcamūlake asītādhikāni nava satāni, chamūlake ekatiṃsāni nava satāni, sattamūlake dvāsītāni aṭṭha satāni, aṭṭhamūlake tettiṃsāni aṭṭha satāni, navamūlake caturāsītāni satta satāni, dasamūlake pañcatiṃsāni satta satāni, ekādasamūlake chāsītāni cha satāni, dvādasamūlake sattatiṃsāni cha satāni, terasamūlake aṭṭhāsītāni pañca satāni, cuddasamūlake ekūnacattālīsāni pañca satāni, pannarasamūlake navutāni cattāri satāni, soḷasamūlake ekacattālīsāni cattāri sattāni, sattarasamūlake dvānavutāni tīṇi satāni, aṭṭhārasamūlake tecattālīsāni tīṇi satāni, ekūnavīsatimūlake catunavutāni dve satāni, vīsatimūlake pañcacattālīsāni dve satāni, ekavīsatimūlake chanavutisataṃ, dvāvīsatimūlake sattacattālīsasataṃ, tevīsatimūlake aṭṭhanavuti, sabbamūlake ekūnapaññāsāti evaṃ hetupadaṃ ādiṃ katvā vibhattesu ekamūlakādīsu –

Cuddaseva sahassāni, puna satta satāni ca;
Pucchā hetupadasseva, ekamūlādibhedatoti.

39-40. Evaṃ hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakato paṭṭhāya yāva sabbamūlakanayā pucchābhedaṃ dassetvā idāni ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya ārammaṇapaccayā hetupaccayā**tiādimāha. Tattha **ārammaṇapaccayā hetupaccayā**ti ettāvatā ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā hetupaccayapariyosāno ekamūlakanayo dassito. Tato paraṃ **ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā**ti dukamūlakaṃ āraddhaṃ. Tattha imaṃ paṭhamadukañceva ārammaṇāvigatadukañca dassetvā sesaṃ saṅkhittaṃ. **Ārammaṇapaccayā hetupaccayā**ti ayaṃ osānadukopi na dassito. Sace pana katthaci vācanāmagge sandissati, sveva vācanāmaggo gahetabbo. Tato paraṃ ārammaṇapaccayavasena tikamūlakādayo adassetvāva adhipatipaccayaṃ ādiṃ katvā ekakādayo dassetuṃ **adhipatipaccayā, anantarapaccayā, samanantarapaccayā, sahajātapaccayā, aññamaññapaccayā**ti ettakameva vuttaṃ, taṃ ekamūlakavasena vā sabbamūlakavasena vā veditabbaṃ.

41. Tato paraṃ avigatapaccayaṃ ādiṃ katvā dumūlakameva dassetuṃ – **avigatapaccayā hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha avigatahetuduko, avigatārammaṇaduko, avigatādhipatidukoti paṭipāṭiyā tayo duke vatvā pariyosāne ca avigatavigataduko eko duko dassito. Tato avigatapaccayavaseneva timūlakaṃ dassetuṃ – ‘‘avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā adhipatipaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā anantarapaccayā’’ti evaṃ paṭipāṭiyā tayo tike vatvā ‘‘avigatapaccayā hetupaccayā vigatapaccayā’’ti pariyosānattiko vutto. Tato avigatapaccayavaseneva catumūlakaṃ dassetuṃ ‘‘avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā anantarapaccayā’’ti dve catukke vatvā ‘‘vigatapaccayā’’ti padaṃ uddharitvā ṭhapitaṃ, sesaṃ sabbaṃ saṅkhittaṃ. Tassa saṅkhittabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘ekekassa padassa ekamūlakaṃ, dumūlakaṃ, timūlakaṃ, sabbamūlakaṃ asammuyhantena vitthāretabba’’nti vuttaṃ. Tasmā yathā hetupaccayaṃ ādiṃ katvā hetuādipadavasena ekamūlake ekādasa pucchāsatāni chasattati ca pucchā…pe… sabbamūlake ekūnapaññāsaṃ, evaṃ ārammaṇapaccayādīsupi ekamekaṃ ādiṃ katvā ārammaṇādipadavasena ekamekassa padassa ekamūlake ekādasa pucchāsatāni chasattati ca pucchā…pe… sabbamūlake ekūnapaññāsāti ekekassa padassa ekamūlakādibhede sattasatādhikāni cuddasa pucchā sahassāni honti. Tāsaṃ sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu ayaṃ gaṇanaparicchedo –

Dvāpaññāsasahassāna-ṭṭhasatāni tīṇi satasahassāni;
Kusalattikassa pucchā, anulomanayamhi suvibhattā.

Yathā ca kusalattikassa, evaṃ vedanāttikādīnampīti sabbesupi dvāvīsatiyā tikesu –

Ekasaṭṭhisahassāni, cha satāni sattasattati;
Satasahassāni pucchānaṃ, tikabhede pabhedato.

Saṅkhittā vācanāmagge.

Dukesu pana ‘‘siyā hetuṃ dhammaṃ paṭicca hetudhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ hetuṃ paṭicca hetu, hetuṃ paṭicca nahetu, hetuṃ paṭicca hetu ca nahetu ca, nahetuṃ paṭicca nahetu, nahetuṃ paṭicca hetu, nahetuṃ paṭicca hetu ca nahetu ca, hetuñca nahetuñca paṭicca hetu, hetuñca nahetuñca paṭicca nahetu, hetuñca nahetuñca paṭicca hetu ca nahetu cāti ekamekasmiṃ duke hetupaccayādīsu ekamekasmiṃ paccaye nava pucchā honti. Tāsu hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlake dvesatāni soḷasa ca pucchā honti. Tāsu hetupaccayasseva aññena asammissā nava pucchā gahetabbā, sesā aṭṭha vārena gahitā.

Tāsaṃ dukamūlakādīsu tevīsatiyā vāresu ekekaṃ navakaṃ apanetvā yāva sabbamūlakā ayaṃ gaṇanaparicchedo – dukamūlake tāva ekamūlake dassitesu dvīsu soḷasādhikesu pucchāsatesu nava apanetvā dvesatāni satta ca pucchā honti, tato nava apanetvā timūlake aṭṭhanavutisataṃ. Evaṃ purimapurimato nava nava apanetvā catumūlake ekūnanavutisataṃ, pañcamūlake asītisataṃ, chamūlake ekasattatisataṃ, sattamūlake dvāsaṭṭhisataṃ, aṭṭhamūlake tepaṇṇāsasataṃ, navamūlake catucattālīsasataṃ, dasamūlake pañcatiṃsasataṃ, ekādasamūlake chabbīsasataṃ, dvādasamūlake sattarasādhikasataṃ, terasamūlake aṭṭhādhikasataṃ, cuddasamūlake navanavuti, pannarasamūlake navuti, soḷasamūlake ekāsīti, sattarasamūlake dvāsattati, aṭṭhārasamūlake tesaṭṭhi, ekūnavīsatimūlake catupaññāsaṃ, vīsatimūlake pañcacattālīsaṃ, ekavīsatimūlake chattiṃsaṃ, dvāvīsatimūlake sattavīsa, tevīsatimūlake aṭṭhārasa, sabbamūlake navāti. Yathā panetāni hetupaccayavasena ekamūlake soḷasādhikāni dve pucchāsatāni…pe… sabbamūlake nava, evaṃ ārammaṇapaccayādīsupi ekamekaṃ ādiṃ katvā ārammaṇādipadavasena ekekassa padassa ekamūlake soḷasādhikāni dve pucchāsatāni…pe… sabbamūlake navāti ekekassa padassa ekamūlakādibhede dve pucchā sahassāni sattasatāni ca pucchā honti. Tāsaṃ sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu ayaṃ gaṇanaparicchedo –

Catusaṭṭhisahassāni, puna aṭṭhasatāni ca;
Pucchā hetudukasseva, anulomanaye matā.

Yathā ca hetudukassa, evaṃ sahetukadukādīnampīti sabbasmimpi dukasate –

Saṭṭhi satasahassāni, cattāri ca tatoparaṃ;
Asīti ca sahassāni, pucchā dukasate vidū.

Ayaṃ tāva suddhike tikapaṭṭhāne ceva dukapaṭṭhāne ca pucchānaṃ gaṇanaparicchedo.

Yaṃ pana tato paraṃ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā **dukatikapaṭṭhānaṃ** nāma desitaṃ, tattha ‘‘siyā hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ dvāvīsatiyā tikesu ekekaṃ tikaṃ dukānaṃ satena satena saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā **tikadukapaṭṭhānaṃ** nāma desitaṃ, tatthāpi ‘‘siyā kusalaṃ hetuṃ dhammaṃ paṭicca kusalo hetudhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ dukasate ekekaṃ dukaṃ dvāvīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ tike tikesuyeva pakkhipitvā **tikatikapaṭṭhānaṃ** nāma desitaṃ, tatthāpi ‘‘siyā kusalaṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ dvāvīsatiyā tikesu ekekaṃ tikaṃ sesehi ekavīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ duke dukesuyeva pakkhipitvā **dukadukapaṭṭhānaṃ** nāma desitaṃ, tatthāpi ‘‘siyā hetuṃ sahetukaṃ dhammaṃ paṭicca hetu sahetuko dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ dukasate ekekaṃ dukaṃ sesehi navanavutiyā dukehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo. Tathāgatena hi sabbampetaṃ pabhedaṃ dassetvāva devaparisāya dhammo desito, dhammasenāpatissa pana tena ‘‘ajja idañcidañca desita’’nti saṅkhipitvā nayadassanamatteneva desanā akkhātā. Therenāpi saṅkhipitvāva vācanāmaggo pavattito, so therena pavattitanayeneva saṅgītikāle saṅgahaṃ āropito.

Taṃ panassa saṅkhepanayaṃ dassetuṃ **tikañca paṭṭhānavara**nti ayaṃ gāthā ṭhapitā. Tassattho – **tikañca paṭṭhānavara**nti pavaraṃ tikapaṭṭhānañca. **Dukuttama**nti uttamaṃ seṭṭhaṃ dukapaṭṭhānañca. **Dukatikañcevā**ti dukatikapaṭṭhānañca. **Tikadukañcā**ti tikadukapaṭṭhānañca. **Tikatikañcevā**ti tikatikapaṭṭhānañca. **Dukadukañcā**ti dukadukapaṭṭhānañca. **Cha anulomamhi nayā sugambhīrā**ti ete tikapaṭṭhānādayo suṭṭhu gambhīrā cha nayā anulomamhi veditabbāti. Tattha dve anulomāni – dhammānulomañca paccayānulomañca. Tattha ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo’’ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ anulomadesanāvasena pavattaṃ **dhammānulomaṃ** nāma. ‘‘Hetupaccayā ārammaṇapaccayā’’ti evaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ anulomadesanāvasena pavattaṃ **paccayānulomaṃ** nāma.

Tattha heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha anulomamhi nayā sugambhīrā’’ti ayaṃ gāthā dhammānulomaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā tasmiṃ dhammānulome paccayānulomaṃ sandhāya vuttā. Tasmā ‘‘cha anulomamhi nayā sugambhīrā’’ti aṭṭhakathāgāthāya dhammānulome tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse ‘‘hetupaccayā ārammaṇapaccayā’’ti evaṃ pavatte paccayānulome ete dhammānulome tikapaṭṭhānādayo ‘‘cha nayā sugambhīrā’’ti evamattho veditabbo. Tesu anulome tikapaṭṭhāne kusalattikamattasseva vasena ayaṃ imasmiṃ paṭiccavārassa paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana sahajātavārādīsu kusalattikassāpi vasena pucchaṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. ‘‘Cha anulomamhi nayā sugambhīrā’’ti vacanato pana imasmiṃ paccayānulome chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. Idāni paccanīyaṃ hoti. Taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya na hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha anulomapucchāhi samappamāṇova pucchāparicchedo. Tenevettha ‘‘yathā anulome hetupaccayo vitthārito, evaṃ paccanīyepi nahetupaccayo vitthāretabbo’’ti vatvā puna pariyosāne ‘‘yathā anulome ekekassa padassa ekamūlakaṃ, dumūlakaṃ, timūlakaṃ, catumūlakaṃ yāva tevīsatimūlakaṃ, evaṃ paccanīyepi vitthāretabba’’nti vuttaṃ. **Tevīsatimūlaka**nti idañcettha dumūlakaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Pariyosāne pana sabbamūlakaṃ catuvīsatimūlakampi hotiyeva. Taṃ sabbaṃ saṅkhittamevāti.

Tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha paccanīyamhi nayā sugambhīrāti etthāpi dve paccanīyāni – dhammapaccanīyañca paccayapaccanīyañca. Tattha ''kusalā dhammā''ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ ''na kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo''ti paccanīyadesanāvasena pavattaṃ **dhammapaccanīyaṃ** nāma. ''Nahetupaccayā nārammaṇapaccayā''ti evaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ paccanīyadesanāvasena pavattaṃ **paccayapaccanīyaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ ''tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā''ti ayaṃ gāthā dhammapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā dhammānulomeyeva paccayapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Tasmā ''cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā''ti aṭṭhakathāgāthāya dhammapaccanīye tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse na hetupaccayā nārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte paccayapaccanīye ete dhammānulomeyeva tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulomatikapaṭṭhāneyeva kusalattikamattassa vasena ayaṃ imasmiṃ paṭiccavārassa paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana sahajātavārādīsu kusalattikassāpi vasena pucchaṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. ''Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā''ti vacanato pana imasmiṃ paccayapaccanīye chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. Idāni anulomapaccanīyaṃ hoti. Taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā naārammaṇapaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ''hetupaccayā naārammaṇapaccayā…pe… hetupaccayā naavigatapaccayā''ti hetupadassa sesesu tevīsatiyā paccayesu ekekena saddhiṃ yojanāvasena hetupadādike ekamūlake tevīsati anulomapaccanīyāni. Tesu ekekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā sattavīsādhikāni ekādasa pucchāsatāni honti. Dumūlake pana hetārammaṇapadānaṃ sesesu dvāvīsatiyā paccayesu ekekena saddhiṃ yojanāvasena dvāvīsati anulomapaccanīyānīti evaṃ anulome vuttesu sabbesu ekamūlakādīsu ekekaṃ padaṃ parihāpetvā avasesānaṃ vasena pucchāgaṇanā veditabbā. Ekamūlakādīsu cettha yā pucchā pāḷiyaṃ āgatā, yā ca na āgatā, tā sabbā heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbā.

Tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva dve anulomapaccanīyāni – dhammānulomapaccanīyaṃ paccayānulomapaccanīyañca. Tattha ''kusalā dhammā''ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo''ti anulomapaccanīyadesanāvasena pavattaṃ **dhammānulomapaccanīyaṃ** nāma. ''Hetupaccayā naārammaṇapaccayā''ti evaṃ catuvīsatiyā paccayesu labbhamānapadānaṃ anulomapaccanīyadesanāvasena pavattaṃ **paccayānulomapaccanīyaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ ''tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā''ti ayaṃ gāthā dhammānulomapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā dhammānulomeyeva paccayānulomapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Tasmā ''cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā''ti aṭṭhakathāgāthāya dhammānulomapaccanīye tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse hetupaccayā nārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte paccayānulomapaccanīye ete dhammānulomeyeva tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulome tikapaṭṭhāneyeva kusalattikamattassa vasena ayaṃ imasmiṃ paṭiccavārassa paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana sahajātavārādīsu kusalattikassāpi vasena pucchaṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. ''Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā''ti vacanato pana imasmiṃ paccayānulomapaccanīye chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

4. Paccanīyānulomavaṇṇanā

49-52. Idāni paccanīyānulomaṃ hoti. Taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya nahetupaccayā ārammaṇapaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha anulomapaccanīyapucchāhi samappamāṇo eva pucchāparicchedo. Ekamūlakādīsu cettha yā pucchā pāḷiyaṃ āgatā, yā ca na āgatā, tā sabbā heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbā.

Tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva dve paccayānulomāni – dhammapaccanīyānulomaṃ paccayapaccanīyānulomañca. Tattha ''kusalā dhammā''ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ ''nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo''ti paccanīyānulomadesanāvasena pavattaṃ **dhammapaccanīyānulomaṃ** nāma. ''Nahetupaccayā ārammaṇapaccayā''ti evaṃ catuvīsatiyā paccayesu labbhamānapadānaṃ paccayapaccanīyānulomadesanāvasena pavattaṃ **paccayapaccanīyānulomaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ ''tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā''ti ayaṃ gāthā dhammapaccanīyānulomaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā dhammānulomeyeva paccayapaccanīyānulomaṃ sandhāya vuttā. Tasmā ''cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā''ti aṭṭhakathāya dhammapaccanīyānulome tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse nahetupaccayā ārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte paccayapaccanīyānulome ete dhammānulomeyeva tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulomatikapaṭṭhāneyeva kusalattikamattassapi vasena ayaṃ imasmiṃ paṭiccavārassa paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana sahajātavārādīsu kusalattikassapi vasena pucchaṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. ''Cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā''ti vacanato pana imasmiṃ paccayapaccanīyānulome chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattikavaṇṇanā

1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānulomaṃ

(1.) Vibhaṅgavāro

53. Idāni yā etā paṇṇattivāre kusalattikaṃ nissāya hetupaccayādivasena ekūnapaññāsaṃ ādiṃ katvā nayamattaṃ dassentena aparimāṇā pucchā dassitā. Tattha kusalākusalādīnaṃ sahuppattiyā abhāvato yā pucchā ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati hetupaccayā''ti evaṃ vissajjanaṃ na labhanti. Tā pahāya yā vissajjanaṃ labhanti, tāyeva vissajjetuṃ ayaṃ **kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**tiādinā nayena paṭiccavārassa niddesavāro āraddho.

Tattha siyā – sace imā hetupaccayādivasena ekūnapaññāsaṃ pucchā sabbaso vissajjanaṃ na labhanti, atha kasmā dassitā? Nanu yā labhanti, tāyeva dassetabbāti? Āma, dassetabbā siyuṃ. Tathā dassiyamānā pana sabbesu tikadukapaṭṭhānādīsu ekekasmiṃ tike, duke, dukatike, tikaduke, tikatike, dukaduke ca saṅkhepaṃ akatvā dassetabbāyeva bhaveyyuṃ. Kasmā? Yasmā yā kusalattike labhanti, na tāyeva vedanāttikādīsu. Dhammānulomapaccanīye ca tikapaṭṭhāne vitakkattikapītittikānaṃ vissajjane sabbāpetā vissajjanaṃ labhanti, tasmā ukkaṭṭhaparicchedena ekekasmiṃ tike yattakāhi pucchāhi bhavitabbaṃ sabbā kusalattike dassitā. Evaṃ dassitāsu hi yā tattha vissajjanaṃ na labhanti, tā pahāya yā labhanti, tā vuccamānā sakkā sukhena vijānituntī sukhena vijānanatthaṃ sabbāpi kusalattike dassitā. Yā panettha vissajjanaṃ na labhanti, tā pahāya yā labhanti, tāyeva vissajjitāti veditabbā.

Tattha **kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti catubhūmakakusaladhammesu vedanākkhandhādibhedaṃ ekaṃ dhammaṃ paṭicca paṭigantvā sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvā, tena saddhiṃ ekato uppattibhāvaṃ upagantvāti attho. **Kusalo dhammo**ti catubhūmakakusaladhammesuyeva saññākkhandhādibhedo eko dhammo. **Uppajjatī**ti uppādato yāva nirodhagamanā uddhaṃ pajjati, nibbattatītipi attho. Attānaṃ labhati, uppādādayo tayopi khaṇe pāpuṇātīti vuttaṃ hoti. **Hetupaccayā**ti kusalahetunā hetupaccayabhāvaṃ sādhentena.

Evaṃ ''uppajjeyyā''ti pucchāya ''uppajjatī''ti vissajjanaṃ vatvā idāni yaṃ dhammaṃ paṭicca yo dhammo uppajjati, taṃ dhammaṃ khandhavasena dassetuṃ **kusalaṃ ekaṃ khandha**ntiādimāha. Tattha **eka**nti vedanādīsu catūsu yaṃkiñci ekaṃ. **Tayo khandhā**ti yo yo paccayabhāvena gahito, taṃ taṃ ṭhapetvā avasesā tayo khandhā. **Tayo khandhe**ti vedanādīsu yo eko khandho uppajjatīti gahito, taṃ ṭhapetvā sese tayo. **Dve khandhe**ti vedanāsaññādukādīsu chasu dukesu yekeci dve khandhe paṭicca. **Dve**

khandhāti ye ye paccayabhāvena gahitā, te te ṭhapetvā avasesā dve khandhā kusalahetunā hetupaccayabhāvaṃ sādhentena uppajjantīti attho.

Yasmā pana eko khandho ekasseva dvinnaṃyeva vā, dve vā pana ekasseva paccayo nāma natthi, tasmā ‘‘ekaṃ khandhaṃ paṭicca eko khandho, ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhā, dve khandhe paṭicca eko khandho’’ti na vuttaṃ. **Kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjatī**tiādīsupi vuttanayeneva attho veditabbo. **Cittasamuṭṭhānaṃ rūpa**nti idaṃ paṭiccatthassa sahajātatthattā yaṃ kusalena sahajātañceva hetupaccayañca labhati, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Paratopi evarūpesu ṭhānesu ayameva nayo.

Vipākābyākataṃ kiriyābyākatanti ettha hetupaccayābhāvato ahetukaṃ, rūpena saddhiṃ anuppattito āruppavipākañca na gahetabbaṃ. **Paṭisandhikkhaṇe**ti kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa abyākataṃ paṭicca uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. **Vipākābyākata**nti tasmiṃ khaṇe vijjamānābyākatavasena vuttaṃ. **Khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā**ti idaṃ kaṭattārūpaggahaṇena vatthumhi gahitepi vatthuṃ paṭicca khandhānaṃ uppattidassanatthaṃ vuttaṃ.

Ekaṃ mahābhūtantiādi rūpābyākataṃ paṭicca rūpābyākatassa uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. **Ekaṃ khandha**ntiādīsu vuttanayeneva panettha atthayojanā veditabbā. Evaṃ rūpābyākatamhi bhūte paṭicca bhūtānaṃ uppattiṃ vatvā idāni bhūte paṭicca upādārūpānaṃ uppattiṃ dassetuṃ **mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhāna**ntiādi vuttaṃ. Evaṃ sante upādārūpanti ettakameva vattabbaṃ, itaradvayaṃ kasmā vuttanti? Mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthaṃ. Yañhi heṭṭhā ‘‘cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ kaṭattā ca rūpa’’nti dassitaṃ, taṃ na kevalaṃ khandheyeva ca paṭicca uppajjati, mahābhūtepi pana paṭicca uppajjatīti dassanatthamidaṃ vuttanti veditabbaṃ. Tattha cittasamuṭṭhānaṃ pavatteyeva, kaṭattārūpaṃ paṭisandhiyampi. **Upādārūpa**nti tasseva ubhayassa visesanaṃ.

Kusale khandhe ca mahābhūte ca paṭiccāti ettha cittasamuṭṭhānāva mahābhūtā gahitā. **Cittasamuṭṭhānaṃ rūpa**nti ettha pana bhūtarūpampi upādārūpampi gahitaṃ. ‘‘Ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo mahābhūtā’’tiādinā nayena hi bhūtarūpampi khandhe ca mahābhūte ca paṭicca uppajjati. **Mahābhūte paṭicca upādārūpa**nti vuttanayena upādārūpampi. **Akusalañca abyākatañcā**ti pañhāvissajjanesupi eseva nayo. Evaṃ hetupaccaye nava pucchā vissajjitā. Etāyeva hi ettha labbhanti, sesā cattālīsa moghapucchāti na vissajjitā. Iminā upāyena ārammaṇapaccayādīsupi pucchāvissajjanānaṃ attho veditabbo. Tattha tattha pana vicāretabbayuttakameva vicārayissāma.

54. Ārammaṇapaccaye tāva rūpassa ārammaṇapaccayavasena anuppattito tāsu navasu rūpamissakā pahāya tissova pucchā vissajjitā. Teneva ca kāraṇena ‘‘vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti vatvā ‘‘khandhe paṭicca vatthū’’ti na vuttaṃ. Na hi taṃ ārammaṇapaccayena uppajjati.

55. Adhipatipaccaye **vipākābyākata**nti lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. Tenevettha ‘‘paṭisandhikkhaṇe’’ti na gahitaṃ. Sesaṃ hetupaccayasadisameva.

56. Anantarasamantaresupi rūpaṃ na labbhatīti ārammaṇapaccaye viya tissova pucchā.

57. Sahajātapaccaye **paṭisandhikkhaṇe**ti pañcavokāre paṭisandhivasena vuttaṃ. Heṭṭhā pana paccayavibhaṅge ‘‘okkantikkhaṇe’’ti āgataṃ tampi iminā saddhiṃ atthato ekaṃ, byañjanamattameva hettha nānanti. Apica ‘‘tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī’’ti (ma. ni. 1.408) vacanato **okkantī**ti pañcavokārapaṭisandhiyāvetaṃ nāmaṃ. **Paṭisandhī**ti sabbabhavasādhāraṇaṃ. Idha pana ‘‘kaṭattā ca rūpa’’ntiādivacanato pañcavokārapaṭisandhiyeva adhippetā. Sā hi rūpassapi arūpassapi paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca saṅgaṇhāti, tasmā paripuṇṇavissajjanā hotīti gahitā. **Bāhiraṃ ekaṃ mahābhūta**nti anindriyabaddhesu pathavīpāsāṇādīsu mahābhūtaṃ sandhāya vuttaṃ. Paccayavibhaṅgavārasmiñhi cattāro mahābhūtāti ajjhattikañca bāhirañca ekato katvā gahitaṃ. Saṅkhepadesanā hi sā. Ayaṃ pana vitthāradesanā, tasmā sabbaṃ vibhajitvā dassento ‘‘bāhiraṃ ekaṃ mahābhūta’’ntiādimāha. **Asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā**ti dvisantatisamuṭṭhānabhūtavasena vuttaṃ. Mahābhūte paṭicca **kaṭattārūpa**nti idaṃ pana kammasamuṭṭhānavaseneva vuttaṃ. **Upādārūpa**nti utusamuṭṭhānavaseneva.

58. Aññamaññapaccaye **khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā**ti catunnampi khandhānaṃ ekato vatthunā aññamaññapaccayataṃ dassetuṃ vuttaṃ.

59. Nissayapaccaye yasmā paṭiccattho nāma sahajātattho, tasmā yā heṭṭhā paccayavibhaṅgavāre cakkhāyatanādīnaṃ nissayapaccayatā dassitā, na sā gahitā. Cakkhāyatanādīni hi purejātāni hutvā paccayā honti, idha sahajātameva labbhati. Teneva vuttaṃ – ‘‘nissayapaccayo sahajātapaccayasadiso’’ti.

60. Upanissayapaccaye rūpassa upanissayapaccayābhāvā tīṇeva vissajjanāni labbhanti, tena vuttaṃ ‘‘ārammaṇapaccayasadisa’’nti. Tattha kiñcāpi na sabbe kusalākusalābyākatā ārammaṇūpanissayaṃ labhanti, ye pana labhanti, tesaṃ vasenetaṃ vuttanti veditabbaṃ.

61. Purejātapaccaye **vatthuṃ purejātapaccayā**ti vatthuṃ paṭicca vatthunā purejātapaccayataṃ sādhentena uppajjantīti attho. **Vipākābyākataṃ ekaṃ khandha**nti ettha yaṃ vipākābyākatassa vatthu okkantikkhaṇe sahajātapaccayo hoti, taṃ purejātapaccayabhājaniyattā idha na gahetabbaṃ. Yepi kusalādayo āruppe purejātapaccayaṃ na labhanti, tepi purejātapaccayabhājaniyatoyeva idha na gahetabbā. Ārammaṇaṃ pana niyamato purejātapaccayabhāvaṃ na labhati. Rūpāyatanādīni hi cakkhuviññāṇādīnaṃyeva purejātapaccayataṃ sādhenti, manoviññāṇadhātuyā atītānāgatānipi ārammaṇaṃ hontiyeva. Tasmā idha na gahitaṃ. Khandhavasena hi ayaṃ desanā, na viññāṇadhātuvasena. ‘‘Vipākābyākataṃ ekaṃ khandha’’nti desanāya ca sabbāpi viññāṇadhātuyo gahitā, na cakkhuviññāṇadhātuādayo evāti.

Pacchājāto kusalākusalānaṃ paccayo na hoti, abyākatassapi upatthambhakova na janako, tasmā ‘‘uppajjati pacchājātapaccayā’’ti evaṃ vattabbo ekadhammopi natthīti pacchājātapaccayavasena vissajjanaṃ na kataṃ.

62. Āsevanapaccaye kāmaṃ sabbā kiriyā āsevanapaccayaṃ na labhanti, labbhamānavasena pana ‘‘kiriyābyākata’’nti vuttaṃ. Tasmā javanakiriyāvettha gahitāti veditabbā.

63. Kammapaccaye kusalākusalesu ekakkhaṇiko kammapaccayo veditabbo, tathā kiriyābyākate. Vipākābyākate pana nānākkhaṇikopi, tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṃ. Cittasamuṭṭhānānaṃ pana ekakkhaṇiko. Kaṭattārūpānaṃ nānākkhaṇikova tathā asaññasattarūpānaṃ. Kaṭattārūpaṃ panettha jīvitindriyaṃ. Sesaṃ na ekantato kammasamuṭṭhānattā upādārūpanti vuttaṃ. Evaṃ santepi idha kammasamuṭṭhānameva adhippetaṃ.

64. Vipākapaccaye kusalākusalaṃ kiriyañca na labbhatīti abyākatavaseneva vissajjanaṃ kataṃ. **Cittasamuṭṭhāna**nti vipākacittasamuṭṭhānameva. **Kaṭattārūpa**nti yathālābhavasena indriyarūpañca vatthurūpañca. **Upādārūpa**nti tadavasesaṃ tasmiṃ samaye vijjamānakaṃ upādārūpaṃ.

65. Āhārapaccaye sabbesampi kusalādīnaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānarūpassa ca arūpāhāravasena uppatti veditabbā, tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṃ. **Cittasamuṭṭhāna**nti bhavaṅgādicittasamuṭṭhānaṃ. **Āhārasamuṭṭhāna**nti kabaḷīkārāhārasamuṭṭhānaṃ. **Cittasamuṭṭhāna**nti kusalākusalacittasamuṭṭhānameva. Paccayavibhaṅgavāre āhārapaṭipāṭiyā paṭhamaṃ kabaḷīkāro āhāro dassito, idha pana kusalaṃ dhammanti pucchāvasena paṭhamaṃ arūpāhārā dassitāti veditabbā.

66. Indriyapaccaye paccayavibhaṅge indriyapaṭipāṭiyā paṭhamaṃ cakkhundriyādīni dassitāni, idha pana kusalādipucchāvasena paṭhamaṃ arūpindriyānaṃ paccayatā dassitā. Tattha kusalādīsu yathālābhavasena arūpindriyā gahetabbā. Asaññasattānaṃ bhūtarūpesupi jīvitindriyanti.

67. Jhānamaggapaccayesu hetupaccayasadisameva vissajjanaṃ, tenevettha ‘‘hetupaccayasadisa’’nti vuttaṃ.

68. Sampayuttapaccaye vissajjanaṃ ārammaṇapaccayagatikaṃ, tenevettha ‘‘ārammaṇapaccayasadisa’’nti vuttaṃ.

69. Vippayuttapaccaye **vatthuṃ vippayuttapaccayā**ti vatthuṃ paṭicca vippayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentena uppajjantīti attho. **Khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe paṭicca vippayuttapaccayā, khandhehi vippayuttapaccayataṃ sādhentehi uppajjatīti attho. **Khandhā vatthuṃ vippayuttapaccayā**ti vatthuṃ paṭicca khandhā vippayuttapaccayā. Vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentena uppajjantīti attho. **Cittasamuṭṭhānarūpaṃ khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe paṭicca vippayuttapaccayā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ khandhehi vippayuttapaccayataṃ sādhentehi uppajjatīti attho. Sesavissajjanesupi **vatthuṃ vippayuttapaccayā**tiādīsupi vuttanayenevattho veditabbo. Vipākābyākate cettha vatthuggahaṇena cakkhādīni saṅgahitabbāni. **Ekaṃ mahābhūta**ntiādi rūpābyākatassa paccayabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Cittasamuṭṭhāna**nti abyākatacittasamuṭṭhānampi kusalākusalacittasamuṭṭhānampi.

70. Atthipaccaye sabbaṃ sahajātapaccayagatikaṃ. Tenevettha ‘‘sahajātapaccayasadisa’’nti vuttaṃ.

71-72. Natthivigatā ārammaṇapaccayagatikā, avigataṃ sahajātagatikaṃ. Tenevettha ‘‘ārammaṇapaccayasadisaṃ, sahajātapaccayasadisa’’nti vuttaṃ. **Ime tevīsati paccayā**ti saṅkhipitvā dassitānaṃ vasenetaṃ vuttaṃ. **Vitthāretabbā**ti yā pucchā vissajjanaṃ labhanti, tāsaṃ vasena vitthāretabbā. Ayaṃ hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlake paccayānulome paṭiccavārassa kusalattikavissajjane atthavaṇṇanā.

(2.) Saṅkhyāvāro

73. Idāni ye ettha hetupaccayādīsu ekekasmiṃ paccaye vissajjanavārā laddhā, te gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā navā**tiādi āraddhaṃ. Tattha hetuyā navāti hetupaccaye nava pucchāvissajjanavārā honti. Seyyathidaṃ – kusalena kusalaṃ, kusalena abyākataṃ, kusalena kusalābyākataṃ; akusalena akusalaṃ, akusalena abyākataṃ, akusalena akusalābyākataṃ, abyākatena abyākataṃ, kusalābyākatena abyākataṃ, akusalābyākatena abyākatanti.

Ārammaṇe tīṇīti kusalena kusalaṃ, akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākataṃ. **Adhipatiyā navā**ti hetuyā vuttasadisāva. Dvādasasu hi paccayesu nava navāti vuttaṃ. Sabbesupi pucchāvissajjanāni hetupaccayasadisāneva. Vibhaṅge pana atthi viseso. Dasasu paccayesu tīṇi tīṇīti vuttaṃ. Sabbesupi pucchāvissajjanāni ārammaṇasadisāneva. Vibhaṅge pana atthi viseso. Aññamaññapaccayasmiñhi abyākatapadassa vissajjane rūpampi labbhati, tathā purejātapaccaye. Āsevanapaccaye vipākāni ceva vīthicittāni ca na labbhanti. **Vipāke eka**nti abyākatameva. Evamettha saṅkhepato nava tīṇi ekanti, tividhova vāraparicchedo. Vitthārato dvādasa navakā, dasa tikā, ekaṃ ekakanti sabbesupi tevīsatiyā paccayesu ekūnacattālīsādhikaṃ vārasataṃ hoti, ekūnacattālīsādhikañca pucchāsataṃ. Ekūnacattālīsādhikaṃ pucchāvissajjanasatantipi tasseva nāmaṃ.

74. Evaṃ hetupaccayādike ekamūlake gaṇanaṃ dassetvā ito paresu dumūlakādīsu vitthāradesanaṃ saṅkhipitvā ekamūlake dassitāya desanāya labbhamānagaṇanaññeva ādāya vāraparicchedaṃ dassetuṃ dumūlake tāva **hetupaccayā ārammaṇe tīṇī**tiādimāha. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ – bahugaṇanopi paccayo abahugaṇanena saddhiṃ yutto tena samānagaṇanova hoti. Tena vuttaṃ ‘‘hetupaccayā ārammaṇe tīṇī’’ti. Hetuārammaṇaduke ārammaṇe vuttāni tīṇeva vissajjanāni labbhantīti attho. Samānagaṇano pana samānagaṇanena saddhiṃ yutto aparihīnagaṇanova hoti. Tena vuttaṃ ‘‘hetupaccayā adhipatiyā navā’’ti. Hetādhipatiduke naveva vissajjanāni labbhantīti attho. **Vipāke eka**nti hetuvipākaduke vipāke vuttaṃ ekameva vissajjanaṃ labbhatīti evaṃ tāva dumūlake vāraparicchedo veditabbo.

75. Timūlakādīsupi idameva lakkhaṇaṃ. Tenevāha – **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇī**ti. Hetārammaṇādhipati tike ārammaṇe vuttāni tīṇeva vissajjanāni labbhantīti attho. Evaṃ sabbattha nayo netabbo.

76-79. Dvādasamūlake pana vipākapaccayo na labbhati, tasmā **āsevanapaccayā kamme tīṇī**ti vatvā vipākaṃ aparāmasitvā **āhāre tīṇī**ti vuttaṃ. Terasamūlakādīsupi eseva nayo. Te pana saṅkhipitvā tevīsatimūlakovettha dassito. So duvidho hoti – sāsevano vā savipāko vā. Tattha paṭhamaṃ sāsevano dassito, so tīṇeva vissajjanāni labhati. Tena vuttaṃ ‘‘āsevanapaccayā avigate tīṇī’’ti. Savipāko pana āsevanaṃ na labhati, tasmā taṃ pahāya vipākavasena gaṇanāya dassanatthaṃ anantarāyeva ‘‘hetupaccayā… pe… vipākapaccayā āhāre eka’’nti ekaṃ nayaṃ dassetvā pacchā tevīsatimūlakova dassito. Etesu pana dvīsu tevīsatimūlakesu kiñcāpi ekasmiṃ vipākapaccayo natthi, ekasmiṃ āsevanapaccayo, pacchājātapaccayo pana ubhayatthāpi. Ruḷhīsaddena panete tevīsatimūlakātveva veditabbā. Tesu sāsevane āsevanassa vasena sabbattha tīṇeva vissajjanāni, savipāke vipākapaccayassa vasena ekamevāti ayaṃ hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakādīsu gaṇanā.

Yaṃ panetaṃ hetumūlakānantaraṃ ‘‘ārammaṇe ṭhitena sabbattha tīṇeva pañhā’’ti vuttaṃ, taṃ ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakepi dumūlakādīsupi sabbattha ārammaṇapade ceva ārammaṇena saddhiṃ sesapaccayayojanāsu ca yattha navahi bhavitabbaṃ, tattha tayova pañhā hontīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Vipākapade pana vipākapadena saddhiṃ sesapaccayayojanāsu ca ekova pañho hotīti. Iti yaṃ heṭṭhā avocumha ‘‘bahugaṇanopi paccayo abahugaṇanena saddhiṃ yutto tena samānagaṇano hotī’’ti, taṃ suvuttameva.

80-85. Idāni ye ārammaṇādīnaṃ paccayānaṃ vasena ekamūlakādayo dassetabbā, tesu ekamūlako tāva hetuekamūlakeneva sadisoti ekasmimpi paccaye na dassito. Ārammaṇapaccayavasena pana dumūlake gaṇanaṃ dassetuṃ **ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇi, adhipatiyā tīṇi…pe… avigate tīṇī**ti vuttaṃ. Ettha ca ‘‘ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇi…pe… avigate tīṇī’’ti vattabbe ye hetupaccayādayo paccayā bahugaṇanā, tesaṃ ūnataragaṇanehi ca samānagaṇanehi ca saddhiṃ saṃsandane yā gaṇanā labbhati, taṃ dassetuṃ ārammaṇapaccayassa purimabhāge ṭhitampi hetupaccayaṃ pacchimabhāgeva ṭhapetvā ‘‘ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī’’ti vuttaṃ. Tenetaṃ āvi karoti – ārammaṇapaccayo yena yena bahutaragaṇanena vā samānagaṇanena vā paccayena saddhiṃ dukatikādibhedaṃ gacchati, sabbattha tīṇeva pañhāvissajjanāni veditabbāni. Vipākapaccayena pana saddhiṃ saṃsandane ekameva labbhati, taṃ vipākapaccayādikāya gaṇanāya āvi bhavissatīti idha na dassitaṃ. Yā cesā dumūlake gaṇanā dassitā, timūlakādīsupi esāva gaṇanāti ārammaṇapaccayavasena timūlakādayo na vitthāritā.

Idāni adhipatipaccayādivasena dumūlakādīsu gaṇanaṃ dassetuṃ **adhipatipaccayā hetuyā navā**tiādi vuttaṃ. Tatthāpi vuttanayeneva paccayasanniveso veditabbo. Yathā ca adhipatipaccayā hetuyā nava, evaṃ sesesupi hetunā samānagaṇanāsu naveva. Iti yo yo paccayo ādimhi tiṭṭhati, tena tena saddhiṃ samānagaṇanānaṃ saṃsandane ādimhi ṭhitassa vasena gaṇanā hoti. Tena pana saddhiṃ ūnataragaṇanānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃyeva vasena gaṇanā hotīti veditabbo. Yathā ca ārammaṇapaccayavasena evaṃ adhipatipaccayavasenāpi tato paresaṃ anantarādīnaṃ vasenāpi timūlakādayo na vitthāritā. Tasmā dumūlake dassitagaṇanāvaseneva sabbattha sādhetabbā. Teneva vuttaṃ ‘‘ekekaṃ paccayaṃ mūlakaṃ kātuna sajjhāyamaggena gaṇetabbā’’ti.

Paccayānulomavaṇṇanā.

Paṭiccavāro

Paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. Paccayapaccanīyaṃ pana yasmā kusalapade na labbhati kusaladhammassa hetupaccayena vinā anuppattito, tasmā **akusalaṃ dhammaṃ paṭicca**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nahetupaccayā**ti hetupaccayapaṭikkhepo hetupaccayaṃ vinā aññena paccayena uppajjatīti attho. **Vicikicchāsahagato uddhaccasahagato moho**ti ayañhi sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sayaṃ hetupaccayo hoti, aññassa pana sampayuttahetuno abhāvā na hetupaccayā uppajjatīti ṭhapetvā hetupaccayaṃ sesehi attano anurūpapaccayehi uppajjati. Iminā nayena sabbapaccayapaṭikkhepesu attho veditabbo. **Ahetukaṃ vipākābyākata**nti idaṃ rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabbaṃ. Aññesupi evarūpesu eseva nayo.

88. Naadhipatipaccaye kāmaṃ adhipatipi attanā saddhiṃ dutiyassa adhipatino abhāvā naadhipatipaccayaṃ labhati, yathā pana vicikicchuddhaccasahagato moho ahetuko, na tathā adhipatayo eva nirādhipati. Chandādīsu pana aññataraṃ adhipatiṃ akatvā kusalādīnaṃ uppattikāle sabbepi kusalādayo nirādhipatino. Tasmā mohaṃ viya visuṃ adhipatimattameva anuddharitvā sabbasaṅgāhikavasena esā ‘‘ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā’’tiādikā desanā katāti veditabbā.

89. Nānantaranasamanantaresu nārammaṇe viya rūpameva paccayuppannaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘nārammaṇapaccayasadisa’’nti. Sahajātapaccayo parihīno. Yathā cesa, tathā nissayaatthiavigatapaccayāpi. Kiṃ kāraṇā? Etehi vinā kassaci anuppattito. Sahajātanissayaatthiavigatapaccayepi hi paccakkhāya ekopi rūpārūpadhammo nuppajjati, tasmā te parihīnā.

90. Naaññamaññapaccayavibhaṅge **paṭisandhikkhaṇe vipākābyākate khandhe paṭicca kaṭattārūpa**nti hadayavatthuvajjaṃ veditabbaṃ.

91. Naupanissayapaccayavibhaṅge rūpameva paccayuppannaṃ, tañhi upanissayaṃ na labhati. Arūpaṃ pana kiñcāpi ārammaṇūpanissayapakatūpanissaye na labheyya, anantarūpanissayamuttakaṃ pana natthi. Tena vuttaṃ ‘‘nārammaṇapaccayasadisa’’nti.

92. Napurejāte **cittasamuṭṭhānarūpa**nti pañcavokāravasena vuttaṃ.

93. **Napacchājātapaccayā**ti ettha sahajātapurejātapaccayā saṅgahaṃ gacchanti. Tasmā sahajātapaccayasadisā ettha pāḷi, sā naadhipatipaccaye vitthāritāti idha saṅkhittā. Nāsevanapaccaye kusalākusalā paṭhamajavanavasena veditabbā, tathā kiriyābyākataṃ. Pāḷi pana idhāpi naadhipatipaccaye vitthāritavasena veditabbā. Tenevāha – ‘‘napacchājātapaccayampi nāsevanapaccayampi nādhipatipaccayasadisa’’nti.

94-97. Nakammapaccaye vipākacetanā nānākkhaṇikakammapaccayaṃ labhatīti na gahitā. Nāhārapaccaye ekaccaṃ rūpameva paccayuppannaṃ, tathā naindriyapaccaye.

98. Najhānapaccaye pañcaviññāṇadhammā ceva ekaccañca rūpaṃ paccayuppannaṃ. Pañcaviññāṇasmiñhi vedanā ca cittekaggatā ca dubbalattā upanijjhānalakkhaṇaṃ na pāpuṇantīti jhānapaccaye na gahitā.

99-102. Namaggapaccaye ahetukavipākakiriyañceva ekaccañca rūpaṃ paccayuppannaṃ. Nasampayuttanonatthinovigatesu rūpameva paccayuppannaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘nārammaṇapaccayasadisa’’nti.

103. **Nahetuyā dve**ti ekamūlakagaṇanāya yathāpāḷimeva niyyāti.

104. Dumūlake **nahetupaccayā nārammaṇe eka**nti ettha kiñcāpi bahugaṇanena saddhiṃ ūnataragaṇanassa saṃsandane ūnataragaṇanavasena nahetuyā viya dvīhi bhavitabbaṃ. Nārammaṇavasena pana arūpadhammānaṃ parihīnattā abyākataṃ paṭicca rūpābyākatassa uppattiṃ sandhāya ‘‘eka’’nti vuttaṃ. Sabbesu ekakesupi eseva nayo. Dveti vuttaṭṭhāne pana nahetuyā laddhavasena vāradvayaṃ veditabbaṃ.

105-106. Timūlakādīsu pana sabbesu nārammaṇapaccayassa aparihīnattā ekameva vissajjananti ayaṃ paccanīye nahetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakādīsu gaṇanā.

107-130. Nārammaṇapaccayādayo pana ekamūlake tāva purimena sadisattā idhāpi na dassitāyeva. Nārammaṇapaccayavasena dumūlake **nārammaṇapaccayā, nahetuyā eka**nti nahetudumūlake vuttameva. **Nādhipatiyā pañcā**ti nārammaṇapaccaye laddhavasena veditabbāti evaṃ sabbasaṃsandanesu ūnataragaṇanasseva paccayassa vasena gaṇanā veditabbā. Yattha yattha ca nārammaṇapaccayo pavisati, tattha tattha rūpameva paccayuppannaṃ. Nānantaranasamanantaranaaññamaññanaupanissayanāhāranaindriyanasampayuttanonatthinovigatapaccayānaṃ paviṭṭhaṭṭhānepi eseva nayo. Nāhāranaindriyanajhānanamaggapaccayā sabbattha sadisavissajjanā. Nasahajātādicatukkaṃ idhāpi parihīnamevāti idamettha lakkhaṇaṃ. Iminā pana lakkhaṇena sabbesu dumūlakādīsu ‘‘ayaṃ paccayo mūlaṃ, ayamettha dumūlako, ayaṃ timūlako, ayaṃ sabbamūlako’’ti sallakkhetvā ūnataragaṇanassa paccayassa vasena gaṇanā veditabbāti.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. Idāni anulomapaccanīye gaṇanaṃ dassetuṃ **hetupaccayā nārammaṇe pañcā**tiādi āraddhaṃ. Tattha hetādhipatimaggapaccayesu anulomato ṭhitesu sahajātādayo cattāro sabbaṭṭhānikapaccayā, āhārindriyajhānamaggapaccayā cattāroti ime aṭṭha paccanīyato na labbhanti. Hetupaccayādivasena hi uppajjamāno dhammo ime aṭṭha paccaye alabhanto nāma natthi. Ārammaṇaanantarasamanantaraupanissayasampayuttanatthivigatapaccayesu pana anulomato ṭhitesu arūpaṭṭhānikā paccanīkato na labbhanti. Na hi ārammaṇapaccayādīhi uppajjamānā anantarasamanantarapaccayādayo na labhanti. Sahajātaaññamaññanissayakammāhārindriyaatthiavigatapaccayesu pana anulomato ṭhitesu cattāro sabbaṭṭhānikāyeva, paccanīkato na labbhanti. Etesañhi paccayānaṃ vasena uppajjamāno sabbaṭṭhānike alabhanto nāma natthi. Pacchājātapaccayassa anulomato ṭhānaṃ nāma natthi. Evaṃ sesesu anulomato ṭhitesu ye ca labbhanti, ye ca na labbhanti, te sallakkhetvā sabbesupi dumūlakādīsu nayesu tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃyeva vasena gaṇanā veditabbāti.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. Idāni paccanīyānulome gaṇanaṃ dassetuṃ **nahetupaccayā ārammaṇe dve**tiādi āraddhaṃ. Tattha hetumhi paccanīkato ṭhite ṭhapetvā adhipatiṃ avasesā anulomato labbhanti. Pacchājāto pana anulomato sabbattheva na labbhati, ye nava paccayā ‘‘arūpānaññevā’’ti vuttā, tesu purejātañca āsevanañca ṭhapetvā avasesesu sattasu paccanīkato ṭhitesu sesā arūpaṭṭhānikā anulomato na labbhanti. Yo hi ārammaṇādīhi nuppajjati, na so anantarādayo labhati. Paṭisandhivipāko pana purejātato, sabbavipāko ca saddhiṃ kiriyamanodhātuyā āsevanato anuppajjamānopi anantarādayo labhati, tasmā ‘‘purejātañca āsevanañca ṭhapetvā’’ti vuttaṃ.

Purejātapacchājātaāsevanavipākavippayuttesu paccanīkato ṭhitesu ekaṃ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhanti. Kammapaccaye paccanīkato ṭhite ṭhapetvā vipākapaccayaṃ avasesā anulomato labbhanti. Āhārindriyesu paccanīkato ṭhitesu ṭhapetvā sabbaṭṭhānike ceva aññamaññakammāhārindriyapaccaye ca avasesā anulomato na labbhanti, itare yujjamānakavasena labbhanti. Jhānapaccaye paccanīkato ṭhite. Hetādhipatiāsevanamaggapaccayā anulomato na labbhanti. Maggapaccaye paccanīkato ṭhite hetādhipatipaccayā anulomato na labbhanti. Vippayuttapaccaye paccanīkato ṭhite purejātapaccayaṃ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhanti. Evaṃ tesu tesu paccayesu paccanīkato ṭhitesu ye ye anulomato na labbhanti, te te ñatvā tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃ vasena gaṇanā veditabbā.

191-195. Dumūlakādīsu ca nayesu yaṃ yaṃ paccayaṃ ādiṃ katvā ye ye dukādayo dassitā, te te labbhamānālabbhamānapaccayavasena yathā yathā dassitā, tathā tathā sādhukaṃ sallakkhetabbā. Tattha yaṃ nahetuvasena dumūlakādayo naye dassentena **nahetupaccayā nārammaṇapaccayā…pe… nāsevanapaccayā**ti vatvā ‘‘yāva āsevanā sabbaṃ sadisa’’nti vuttaṃ. Tassa, ‘‘naaññamaññapaccayā sahajāte eka’’ntiādīhi sadisatā veditabbā. Yaṃ pana ‘‘nakamme gaṇite pañca gaṇhātī’’ti sīhaḷabhāsāya likhitaṃ, tassattho – nahetupaccayaṃ ādiṃ katvā nakammapaccayāti evaṃ nakammapaccayena ghaṭite sahajāte ekanti evaṃ dassitā pañceva paccayā anulomato labbhanti, na aññeti. Evaṃ aññesupi evarūpesu ṭhānesu byañjanaṃ anādiyitvā adhippetatthoyeva gahetabbo. Evarūpañhi byañjanaṃ attano saññānibandhanatthaṃ porāṇehi sakasakabhāsāya likhitaṃ.

Apica imasmiṃ paccanīyānulome paccayuppannadhammesupi atthi dhammo kammapaccayaṃ labhati, na indriyapaccayaṃ. So asaññesu ceva pañcavokāre pavatte ca rūpajīvitindriyavasena veditabbo. Atthi dhammo maggapaccayaṃ labhati, nahetupaccayaṃ. So vicikicchuddhaccasahajātamohavasena veditabbo. Atthi dhammo jhānapaccayaṃ labhati, namaggapaccayaṃ. So manodhātuahetukamanoviññāṇadhātuvasena veditabbo. Yattha kaṭattārūpāni nānākkhaṇikakammavaseneva kammapaccayaṃ labhanti, tattha rūpadhammā hetādhipativipākindriyajhānamaggapaccaye na labhanti, sabbaṭṭhānikā paccanīyā na honti. Ahetuke adhipatipaccayo natthīti imesampi pakiṇṇakānaṃ vasenettha gaṇanavāro asammohato veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo – **nahetupaccayā ārammaṇe dve**ti ettha tāva ahetukamoho ceva ahetukavipākakiriyā ca paccayuppannaṃ, tasmā akusalenākusalaṃ, abyākatena abyākataṃ sandhāyettha dveti vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo. Āsevane pana vipākaṃ na labbhati, tathā kiriyamanodhātu. Tasmā kiriyāhetumanoviññāṇadhātuvasenettha abyākatena abyākataṃ veditabbaṃ. **Vipāke eka**nti abyākatena abyākatameva. **Magge eka**nti akusalena akusalameva.

196-197. **Nārammaṇamūlake hetuyā pañcā**ti rūpameva sandhāya vuttaṃ. Tañhi kusalaṃ akusalaṃ abyākataṃ kusalābyākataṃ akusalābyākatañcāti pañca koṭṭhāse paṭicca uppajjati. Sabbapañcakesu eseva nayo. **Aññamaññe eka**nti bhūtarūpāni ceva vatthuñca sandhāya vuttaṃ. Tāni hi nārammaṇapaccayā aññamaññapaccayā uppajjanti. Timūlakepi eseva nayo.

198-202. Nādhipatimūlake **hetuyā navā**ti anulome hetumhi vuttāneva. **Tīṇī**tiādīnipi heṭṭhā anulome vuttasadisāneva. Timūlake **dve**ti heṭṭhā nahetupaccayā ārammaṇe vuttasadisāneva.

203-233. Napurejātamūlake **hetuyā sattā**ti heṭṭhā ‘‘āruppe kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā’’tiādinā nayena purejāte dassitāneva. Sabbasattakesu eseva nayo. Nakammamūlake **hetuyā tīṇī**tiādīsu cetanāva paccayuppannā. Tasmā kusalaṃ akusalaṃ abyākatañca paṭicca uppattiṃ sandhāya tīṇīti vuttaṃ. Iminā nayena ‘‘ekaṃ dve tīṇi pañca satta navā’’ti āgataṭṭhānesu gaṇanā veditabbā. ‘‘Cattāri cha aṭṭhā’’ti imā pana tisso gaṇanā natthevāti.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā.

Niṭṭhitā ca paṭiccavārassa atthavaṇṇanā.

2. Sahajātavāravaṇṇanā

234-242. Sahajātavāre **kusalaṃ dhammaṃ sahajāto**ti kusalaṃ dhammaṃ paṭicca tena sahajāto hutvāti attho. Sesamettha paṭiccavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa ‘‘paṭiccattaṃ nāma sahajātattaṃ, sahajātattaṃ nāma paṭiccatta’’nti idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Atthato hi ete dvepi ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṃ vuttā. ‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe cā’’tiādīsu hi asahajātampi paṭicca uppajjatīti vuccati. Sahajātampi ca upādārūpaṃ bhūtarūpassa paccayo na hoti. Iti paṭiccavārena sahajātapaccayabhāvaṃ, sahajātavārena ca paṭiccāti vuttassa sahajātabhāvaṃ niyametuṃ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāppabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāravaṇṇanā

243. Paccayavāre **kusalaṃ dhammaṃ paccayā**ti kusaladhamme patiṭṭhito hutvā kusalaṃ dhammaṃ nissayaṭṭhena paccayaṃ katvāti attho. **Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paccayā**ti kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ nissayapaccayaṃ katvā tayo khandhā uppajjanti hetupaccayāti vuttaṃ hoti. Imināvupāyena sabbapadesu attho veditabbo. **Vatthuṃ paccayā vipākābyākatā kiriyābyākatā khandhā**ti idaṃ pañcavokāre pavattivasena vuttaṃ. Pañcavokāre pavattiyañhi khandhānaṃ purejātaṃ vatthu nissayapaccayo hoti. Paṭiccaṭṭhassa pana sahajātaṭṭhattā paṭiccavāre esa nayo na labbhatīti paṭisandhiyaṃ sahajātameva vatthuṃ sandhāya ‘‘vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti vuttaṃ. **Kusalaṃ ekaṃ khandhañca vatthuñca paccayā tayo khandhā**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Abyākataṃ dhammaṃ paccayā kusalo ca abyākato cāti kusalābyākatānaṃ hetupaccayavasena ekato uppattiṃ sandhāya vuttaṃ. Kusaluppattikkhaṇasmiñhi vatthuṃ nissāya kusalā khandhā, cittasamuṭṭhāne ca mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṃ upādārūpaṃ hetupaccayavasena ekato uppajjati. Iti paccayabhūtassa abyākatassa nānattepi paccayuppannānaṃ hetupaccayavasena ekato uppattiṃ sandhāyetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Aññesupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo. Evaṃ imasmiṃ hetupaccaye sahajātañca purejātañca nissayaṭṭhena paccayaṃ katvā sattarasa pañhā vissajjitā. Tattha khandhā ceva bhūtā ca sahajātavasena, vatthu sahajātapurejātavasena gahitaṃ. Paṭiccavāre pana sahajātavasena paccayo labbhati, tasmā tattha naveva pañhā vissajjitā. Ye panete ettha sattarasa pañhā vissajjitā, tesu ekādike ekāvasāne vissajjane kusalādīsu ekapaccayato eko paccayuppanno. Ekādike dukāvasāne ekapaccayato nānāpaccayuppanno. Dukādike ekāvasāne nānāpaccayato eko paccayuppanno. Dukādike dukāvasāne nānāpaccayato nānāpaccayuppanno.

248-252. Ārammaṇapaccayādīsupi imināvupāyena pañhāvissajjanappabhedo veditabbo. Yaṃ panetaṃ ārammaṇapaccaye **vatthuṃ paccayā khandhā**ti vuttaṃ, taṃ paṭisandhikkhaṇe vipākakkhandheyeva sandhāya vuttaṃ. Cakkhuviññāṇādīni abyākataṃ nissāya ārammaṇapaccayena uppajjantānaṃ pabhedadassanatthaṃ vuttāni. Puna **vatthuṃ paccayā**ti pavatte vipākakiriyābyākatānaṃ uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ imasmiṃ ārammaṇapaccaye sahajātañca purejātañca paccayaṃ katvā satta pañhā vissajjitā. Tattha khandhā sahajātavasena, vatthu sahajātapurejātavasena, cakkhāyatanādīni purejātavaseneva gahitāni. Paṭiccavāre pana sahajātavaseneva paccayo labbhati. Tasmā tattha tayova pañhā vissajjitā.

253-254. Adhipatipaccaye vipākābyākataṃ lokuttarameva veditabbaṃ. Anantarasamanantarā rūpābhāvena ārammaṇasadisā. Parato āsevananatthivigatesupi eseva nayo.

255. Sahajātapaccaye **kaṭattārūpaṃ upādārūpa**nti upādārūpasaṅkhātaṃ kaṭattārūpaṃ. Idaṃ asaññasattānaññeva rūpaṃ sandhāya vuttaṃ. Cakkhāyatanādīni pañcavokāravasena vuttāni.

256-257. Aññamaññapaccaye ca **yathā ārammaṇapaccayā eva**nti vissajjanasamataṃ sandhāya vuttaṃ. Paccayuppannesu pana nānattaṃ atthi.

258. Upanissayapaccaye **ārammaṇapaccayasadisa**nti rūpābhāvatopi vissajjanasamatāyapi vuttaṃ.

259-260. **Vatthuṃ purejātapaccayā**tiādīnaṃ paṭiccavāre vuttanayenevattho gahetabbo.

261-266. Kammapaccaye **tīṇī**ti kusalaṃ paccayā kusalo abyākato kusalābyākato cāti evaṃ tīṇi veditabbāni. Akusalepi eseva nayo.

267-268. Vippayuttapaccaye **khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe nissāya vippayuttapaccayā uppajjantīti attho. **Khandhā vatthuṃ vippayuttapaccayā**ti khandhā vatthuṃ nissāya vippayuttapaccayā uppajjantīti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

269-276. Idāni yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā sattarasā**tiādimāha. Tattha **hetuyā sattarasā**ti kusalena kusalaṃ, kusalena abyākataṃ, kusalena kusalābyākatanti evaṃ kusalavasena ekādikāni ekāvasānāni dve, dukāvasānaṃ ekanti tīṇi vuttāni honti, tathā akusalavasena. Abyākatena abyākataṃ, teneva kusalaṃ, akusalaṃ, kusalābyākataṃ akusalābyākatañca; kusalābyākatehi kusalaṃ, abyākataṃ, kusalābyākataṃ; akusalābyākatehi akusalaṃ, abyākataṃ, akusalābyākatanti evaṃ sattarasa veditabbāni.

Ārammaṇe sattāti kusalena kusalaṃ; akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākataṃ, kusalaṃ, akusalaṃ; kusalābyākatena kusalaṃ; akusalābyākatena akusalanti evaṃ satta.

Vipāke ekanti abyākatena abyākatameva. Evamettha sattarasa, satta, ekanti tayo vāraparicchedā honti. Tesu dvādasa sattarasakā, dasa sattakā, ekaṃ ekakanti te sabbe sādhukaṃ sallakkhetvā parato dukatikādivasena paccayasaṃsandane ūnataragaṇanassa vasena gaṇanā veditabbā. Sakkā hi imāya gaṇanāya dukamūlādīsu vāraparicchede jānitunti puna ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo’’ti anāmasitvā gaṇanavaseneva vāraparicchedaṃ dassetuṃ **hetupaccayā ārammaṇe sattā**tiādi āraddhaṃ.

Tattha kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā ārammaṇapaccayā. Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paccayā tayo khandhāti iminā nayena ārammaṇe laddhavissajjanāni vitthāretabbāni. Ayaṃ tāva anulome nayo.

277-285. Paccanīye pana kusalaṃ na labbhatīti **akusalaṃ dhammaṃ paccayā**ti akusalameva ādiṃ katvā vissajjanaṃ āraddhaṃ. Taṃ yathāpāḷimeva niyyāti. Yañhettha vattabbaṃ siyā, taṃ paṭiccavārassa paccanīye vuttameva.

286-287. Yaṃ panetaṃ paccanīye laddhavissajjanaparicchedaṃ gaṇanato dassetuṃ **nahetuyā cattārī**tiādi vuttaṃ, tattha cattāri, sattarasa, satta, pañca, tīṇi, ekanti cha paricchedā. Tesaṃ vasena dukatikādīsu paccayasaṃsandane gaṇanā veditabbā. Yo hi paccayo sattarasa vissajjanāni labhati, tena saddhiṃ sadisasaṃsandane sattarasa, ūnatarasaṃsandane sesā chapi paricchedā labbhanti. Evaṃ sesesupi adhikaparicchedaṃ ṭhapetvā samasamā ūnatarā ca labbhantīti.

Ettha ca adhikatarā na labbhantīti ayamettha niyamo. Samasamā pana ūnatarā ca atthā virodhe sati labbhanti. Tenettha ‘‘nahetupaccayā nārammaṇe eka’’ntiādi vuttaṃ. Ettha hi nahetuyā catunnaṃ, nārammaṇe pañcannaṃ āgatattā nahetuvasena cattārīti vattabbaṃ siyā, nārammaṇena saddhiṃ ghaṭitattā pana ārammaṇadhammo virujjhatīti akusalaṃ dhammaṃ paccayā akusalo dhammo, abyākataṃ dhammaṃ paccayā akusalo, akusalañca abyākatañca dhammaṃ paccayā akusaloti tīṇi vissajjanāni parihīnāni. Abyākataṃ dhammaṃ paccayā abyākatoti rūpavasena ekameva vuttaṃ. Evaṃ sabbattha viruddhāviruddhaṃ ñatvā labbhamānaparicchedo veditabbo. Apicettha idaṃ nayamattadassanaṃ. **Nādhipatiyā cattārī**ti nahetuyā laddhāneva. Sesacatukkesupi eseva nayo.

Nānantare ekanti ahetukacittasamuṭṭhānassa ceva sesarūpassa ca vasena abyākatena abyākataṃ. Evaṃ sabbesu ekakesu yujjamānakarūpaṃ jānitabbaṃ. **Napurejāte dve**ti idhāpi nahetuvasena cattārīti vattabbaṃ siyā, napurejātena saddhiṃ ghaṭitattā pana abyākataṃ dhammaṃ paccayā akusalo, akusalañca abyākatañca dhammaṃ paccayā akusaloti vatthupurejātavasena dve vissajjanāni parihīnāni. Āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyassa ca vasena dve vuttāni. **Navippayutte dve**ti āruppe ahetukākusalakiriyavasena dve. Nonatthi novigatesu ekanti sabbassa rūpassa vasena abyākatena abyākataṃ daṭṭhabbaṃ. Tikādīsu apubbaṃ natthi.

288. Nārammaṇamūlake pana **naadhipatiyā pañcā**ti nārammaṇe laddhāneva. **Nakamme eka**nti ettha cittasamuṭṭhānañca kaṭattārūpañca aggahetvā sesarūpavasena abyākatena abyākataṃ veditabbaṃ.

289-296. Nādhipatimūlake **napurejāte sattā**ti napurejāte laddhāneva. **Napacchājāte sattarasā**ti imānipi tattha laddhāni sattaraseva. Nānantaranasamanantaranaaññamaññanaupanissayanasampayuttanonatthinovigatamūlakāni nārammaṇamūlakasadisāneva. Imināva nayamattadassanena sabbattha āgatānāgataṃ labbhamānālabbhamānañca veditabbanti.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

297-328. Imināyeva pana lakkhaṇena anulomaṃ purato katvā anulomapaccanīye paccanīyaṃ purato katvā paccanīyānulome ca gaṇanaparicchedo āgatānāgataṃ labbhamānālabbhamānañca veditabbanti.

Paccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāravaṇṇanā

329-337. Nissayavāre **kusalaṃ dhammaṃ nissāyā**ti kusalaṃ dhammaṃ patiṭṭhaṭṭhena nissayaṃ katvāti attho. Sesamettha paccayavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa ‘‘paccayattaṃ nāma nissayattaṃ, nissayattaṃ nāma paccayatta’’nti idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Atthato hi etepi paṭiccasahajātā viya ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṃ vuttā. Avijjāpaccayā saṅkhārātiādīsu hi anissāya vattamānaṃ nānākkhaṇikampi ‘‘paccayā uppajjatī’’ti vuttaṃ. Aññamaññaṃ allīyitvā ṭhitakaṭṭhādīsu ca ekaṃ ekassa nissayapaccayo na hoti, tathā upādārūpaṃ mahābhūtassa nissayapaccayo na hotiyeva. Iti paccayavārena nissayapaccayabhāvaṃ nissayavārena ca paccayāti vuttassa sahajātapurejātabhāvaṃ niyametuṃ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāpabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Nissayavāravaṇṇanā.

5. Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā

338-346. Saṃsaṭṭhavāre **kusalaṃ dhammaṃ saṃsaṭṭho**ti kusalaṃ dhammaṃ ekuppādādilakkhaṇena sampayogaṭṭhena paccayaṃ katvāti attho. **Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ saṃsaṭṭho**ti kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ sampayuttapaccayaṃ katvā tayo khandhā uppajjanti hetupaccayāti vuttaṃ hoti. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo. Imasmiṃ pana hetupaccaye arūpadhammasseva sampayogaṭṭhena paccayaṃ katvā tayo pañhā vissajjitā. Yathā ca hetupaccaye, tathā ārammaṇapaccayādīsupi, kevalaṃ vipākapaccaye ekameva vissajjanaṃ.

347-350. Idāni yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā tīṇī**tiādi vuttaṃ. Tattha sabbatikesu kusalena kusalaṃ, akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākatanti ayameva niyamo. Ekake pana abyākatena abyākatameva labbhatīti evamettha bāvīsatiyā paccayesu tīṇi, vipāke ekanti dve paricchedā. Pacchājāte anulomaṃ natthi. Tasmā tīṇi ekanti imesaññeva vasena dukatikādīsu paccayasaṃsandane yattha vipākapaccayo pavisati; tattha ekaṃ, sesesu tīṇīti evaṃ gaṇanā veditabbā. Sesamettha anulome uttānatthameva.

351-354. Paccanīye pana kusalaṃ na labbhatīti akusalameva ādiṃ katvā vissajjanaṃ kataṃ, taṃ uttānatthameva.

359. Yaṃ panettha paccanīye vissajjanaparicchedaṃ gaṇanato dassetuṃ **nahetuyā dve**tiādi vuttaṃ, tattha dve tīṇi ekanti tayo paricchedā. Tesaṃ vasena dukatikādīsu paccayasaṃsandane gaṇanā veditabbā. Idhāpi adhikataragaṇanānaṃ ūnataragaṇanena saddhiṃ saṃsandane ūnataragaṇanameva labbhati, samagaṇanena saddhiṃ samagaṇanaṃ. Yasmā cettha arūpadhammāyeva paccayuppannā, tasmā nahetunādhipatinapurejātanapacchājātanāsevananakammanavipākanajhānanamagganavippayuttavasena daseva paccayā paccanīkato dassitā, sesā cuddasa na labbhanti. Yepi labbhanti, tesupi vipāke paccayuppanne nakammanavipākā na labbhanti.

360-368. **Nahetupaccayā nādhipatiyā dve**ti nahetuyā laddhaṃ dvayameva. Sesadvayesupi eseva nayo. **Nakamme eka**nti ahetukakiriyacetanaṃ paccayuppannaṃ katvā abyākatena abyākataṃ. **Navipāke dve**ti ahetukamohakiriyavasena dve. **Najhāne eka**nti ahetukapañcaviññāṇavasena abyākatavissajjanaṃ veditabbaṃ. **Namagge eka**nti ahetukavipākakiriyavasena abyākatavissajjanaṃ. Iminàvupāyena sabbasaṃsandanesu attho veditabboti.

369-383. Anulomapaccanīye heṭṭhā vuttā nahetuādayo daseva paccanīyato labbhanti, na sesā. Yepi labbhanti, tesu hetumhi anulomato ṭhite jhānamaggā paccanīyato na labbhantīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

384-391. Paccanīyānulome nahetupaccayuppannesu ahetukamohova jhānamaggapaccayaṃ labhati, sesā na labhanti. Najhānapaccaye aṭṭhāhetukacittānipi. **Nakammapaccayā nahetupaccayā nādhipatipaccayā napurejātapaccayā ārammaṇe eka**nti āruppe ahetukakiriyacetanāvasena abyākatena abyākataṃ. Iminā upāyena yaṃ labbhati, yañca na labbhati, tassa vasena sabbattha gaṇanā veditabbāti.

Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā.

6. Sampayuttavāravaṇṇanā

392-400. Sampayuttavāre **kusalaṃ dhammaṃ sampayutto**ti kusalaṃ dhammaṃ sampayuttapaccayaṃ katvāti attho. Sesamettha saṃsaṭṭhavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa ‘‘saṃsaṭṭhattaṃ nāma sampayuttattaṃ, sampayuttattaṃ nāma saṃsaṭṭhatta’’nti idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Atthato hi etepi paṭiccasahajātā viya paccayanissayā viya ca ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṃ vuttā. ‘‘Saṃsaṭṭhā yojitā hayā’’tiādīsu (jā. 2.22.70) hi asampayuttampi saṃsaṭṭhanti vuccati. ‘‘Yā sā vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.832) asaṃsaṭṭhaṃ vokiṇṇampi sampayuttanti. Iti saṃsaṭṭhavārena ekuppādalakkhaṇassa sampayuttassa saṃsaṭṭhabhāvaṃ sampayuttavārena ca saṃsaṭṭhassa ekuppādādilakkhaṇassa sampayuttabhāvaṃ niyametuṃ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāpabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Sampayuttavāravaṇṇanā.

Etesu pana chasu vāresu atthi koci paccayo ekantaṃ anulomato na tiṭṭhati, paccanīkatova tiṭṭhati; atthi ekantaṃ paccanīkato na tiṭṭhati, anulomatova tiṭṭhati; atthi anekantaṃ anulomato ceva tiṭṭhati, paccanīkato cāti idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ. Tattha paṭhamo pañho pacchājātassa, dutiyo mahācatukkassa, tatiyo yujjamānakānaṃ sesānaṃ vasena veditabboti.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. Pañhāvāre ‘‘siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo’’tiādinā kusalattike uddharitabbapucchānaṃ labbhamānavasena vissajjanaṃ dassetuṃ **kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo**tiādi vuttaṃ. Kusalo ca nāmesa sayaṃ uppajjanto ṭhapetvā pacchājātañca vipākañca sesehi dvāvīsatiyā paccayehi uppajjati. Kusalassa paccayo honto ṭhapetvā purejātapacchājātavipākavippayutte sesehi vīsatiyā paccayehi paccayo hoti. Tasmā yehi paccayehi kusalo kusalassa paccayo hoti, te paccaye paṭipāṭiyā dassetuṃ **hetupaccayenā**tiādi āraddhaṃ.

Tattha yā esā paccayavibhaṅgavāre viya ‘‘hetusampayuttakānaṃ dhammāna’’nti akatvā ‘‘hetū sampayuttakānaṃ khandhāna’’nti desanā katā, tassā eva karaṇe idaṃ payojanaṃ – tattha hi suññaṭṭhaṃ dīpetuṃ dhammānanti vuttaṃ. Idha paccayato uppajjamānā dhammā rāsito uppajjanti, na ekekatoti rāsaṭṭhaṃ dīpetuṃ khandhānanti vuttaṃ. Paṭiccavārādīsu vā khandhavasena paccayuppannadesanā āruḷhāti tenevānukkamena idhāpi āruḷhāti. Kasmā panetesu evaṃ āruḷhāti? Asaṅkarato vibhāgadassanatthaṃ. ‘‘Ekaṃ dhammaṃ paṭicca sesā dhammā’’ti hi ādinā nayena vuccamāne asukadhammaṃ nāma nissāya asukadhammāti na sakkā asaṅkarato paccaye paccayuppanne ca jānituṃ, evaṃ sante uddesaniddesā nibbisesā siyuṃ. Tasmā asaṅkarato vibhāgadassanatthaṃ evaṃ āruḷhāti veditabbā. **Cittasamuṭṭhānāna**nti idaṃ yassa abyākatassa kusalo hetupaccayena paccayo hoti, tameva dassetuṃ vuttaṃ. Paccayavibhaṅge pana kusalādivasena vibhāgaṃ akatvā sāmaññato sabbesaṃ hetūnaṃ vasena uppannarūpadassanatthaṃ cittasamuṭṭhānānanti avatvā taṃsamuṭṭhānānanti vuttaṃ. Tasmā tattha abyākatahetusamuṭṭhānarūpaṃ, okkantikkhaṇe kaṭattārūpampi saṅgahaṃ gataṃ. Iminā upāyena sesesupi evarūpesu vissajjanesu attho veditabbo.

404. **Dānaṃ datvā**ti deyyadhammaṃ cajitvā. Yāya vā cetanāya so diyyati, sā cetanā dānaṃ. **Datvā**ti taṃ cetanaṃ pariyodāpetvā visuddhaṃ katvā. **Sīlaṃ samādiyitvā**ti pañcaṅgādivasena niccasīlaṃ gaṇhitvā. Iminā samādānaviratiyeva dassitā. Sampattaviratisamucchedaviratiyo pana loke sīlanti apākaṭattā na vuttā. Kiñcāpi na vuttā, ārammaṇapaccayā pana hontiyeva. Tattha samucchedavirati sekkhānaṃyeva kusalassa ārammaṇaṃ hoti, na itaresaṃ. **Uposathakammaṃ katvā**ti ‘‘pāṇaṃ na hane, na cādinnamādiye’’ti (a. ni. 3.71) evaṃ vuttaṃ uposathadivasesu aṭṭhaṅgauposathakiriyaṃ katvā. **Taṃ paccavekkhatī**ti taṃ kusalaṃ sekkhopi puthujjanopi paccavekkhati, arahāpi paccavekkhateva. Arahatopi hi pubbe kataṃ kusalaṃ kusalameva, yena pana cittena paccavekkhati, taṃ kiriyacittaṃ nāma hoti. Tasmā ‘‘etaṃ kusalo dhammo kusalassa dhammassā’’ti imasmiṃ adhikāre na labbhati. **Pubbe suciṇṇānī**ti ‘‘datvā samādiyitvā katvā’’ti hi āsanne katāni vuttāni, imāni na āsanne katānīti veditabbāni. Dānādīhi vā sesāni kāmāvacarakusalāni dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. **Jhānā vuṭṭhahitvā**ti jhānā vuṭṭhahitvā. Ayameva vā pāḷi. **Sekkhā gotrabhu**nti sotāpannaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi gotrabhuṃ paccavekkhati. **Vodāna**nti idaṃ pana sakadāgāmianāgāmino sandhāya vuttaṃ. Tesañhi taṃ cittaṃ vodānaṃ nāma hoti. **Sekkhā**ti sotāpannasakadāgāmianāgāmino. **Maggā vuṭṭhahitvā**ti maggaphalabhavaṅgātikkamavasena attanā paṭiladdhā maggā vuṭṭhahitvā, suddhamaggatoyeva pana vuṭṭhāya paccavekkhaṇaṃ nāma natthi.

Kusalaṃ aniccatoti ettha vipassanūpagaṃ tebhūmakakusalameva veditabbaṃ, vipassanākusalaṃ pana kāmāvacarameva. **Cetopariyañāṇenā**ti rūpāvacarakusalaṃ dasseti. **Ākāsānañcāyatana**ntiādīhi arūpāvacarakusalārammaṇavasena uppajjamānaṃ arūpāvacarakusalameva. **Kusalā khandhā iddhividhañāṇassā**tiādīhi puggalaṃ anāmasitvā dhammavasena dasseti. Tenevettha heṭṭhā gahitampi cetopariyañāṇaṃ puna vuttaṃ.

405. **Assādetī**ti somanassasahagatalobhasampayuttacittehi anubhavati ceva rajjati ca. **Abhinandatī**ti sappītikataṇhāvasena nandati haṭṭhapahaṭṭho hoti, diṭṭhābhinandanāya vā abhinandati. **Rāgo uppajjatī**ti assādentassa rāgo uppajjati nāma. Idaṃ aṭṭhapi lobhasahagatāni gahetvā vuttaṃ. **Diṭṭhi uppajjatī**ti abhinandantassa attā attaniyantiādivasena catūhipi cittehi sampayuttā diṭṭhi uppajjati. Asanniṭṭhānagatassa panettha vicikicchā uppajjati. Vikkhepagatassa uddhaccaṃ, akataṃ vata me kalyāṇanti vippaṭisārino domanassaṃ. **Taṃ ārabbhā**ti tāni suciṇṇāni ārammaṇaṃ katvāti attho. Bahuvacanassa hesa ekavacanādeso, jātivasena vā ekavacanamevetaṃ.

406. **Arahā maggā vuṭṭhahitvā**ti maggavīthiyaṃ phalānantarassa bhavaṅgassa atikkamavasena vuṭṭhahitvā. Paccavekkhaṇacittāni panassa kiriyābyākatāni. Evaṃ kiriyābyākatassa ārammaṇapaccayaṃ dassetvā puna vipākābyākatassa dassetuṃ **sekkhā vā**tiādimāha. **Kusale niruddhe**ti vipassanājavanavīthiyā pacchinnāya. **Vipāko**ti kāmāvacaravipāko. **Tadārammaṇatā**ti tadārammaṇatāya, taṃ kusalassa javanassa ārammaṇabhūtaṃ vipassitakusalaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjatīti attho. Na kevalañca tadārammaṇavaseneva, paṭisandhibhavaṅgacutivasenāpi. Vipāko hi kammaṃ ārammaṇaṃ katvā gahitapaṭisandhikassa kusalārammaṇo hotiyeva, so pana dubbiññeyyattā idha na dassito.

Kusalaṃ assādetītiādi akusalajavanāvasāne kusalārammaṇavipākaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Viññāṇañcāyatanavipākassā**ti idaṃ dubbiññeyyampi samānaṃ mahaggatavipākassa tadārammaṇabhāvena anuppattito labbhamānakavasena vuttaṃ. **Kiriyassā**ti arahattaṃ patvā asamāpannapubbe ākāsānañcāyatane paṭilomato vā ekantarikavasena vā samāpannakiriyāya. **Cetopariyañāṇassā**tiādīni parato āvajjanāya yojetabbāni. Yā etesaṃ āvajjanā, tassā kusalā khandhā ārammaṇapaccayena paccayoti ayañhettha attho.

407-409. **Rāga**nti attano vā parassa vā rāgaṃ. Attano rāgavasena panettha vaṇṇanā pākaṭā hoti. **Assādetī**tiādīni vuttatthāneva. Vicikicchādīsu pana tīsu assādetabbatāya abhāvena ‘‘assādetī’’ti na vuttaṃ. Diṭṭhi panettha uppajjati, sā assādetīti padassa parihīnattā āgatapaṭipāṭiyā paṭhamaṃ na vuttā. Vicikicchādīsuyeva taṃ taṃ sabhāgaṃ paṭhamaṃ vatvā tassa tassa anantarā vuttā. Imesu ca pana rāgādīsu ‘‘kiṃ me pāpadhammā uppajjantī’’ti akkhantivasena vā, ‘‘kataṃ pāpaṃ kataṃ luddha’’nti vippaṭisārādivasena vā domanassuppatti veditabbā.

410. **Cakkhuṃ aniccato**ti vipassanānukkamena oḷārikāyatanāni vatthurūpañcāti ekādasa rūpāni pākaṭattā gahitāni. Puna rūpāyatanādīni cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇattā gahitāni. Yasmā panesā viññāṇakāyavasena desanā, na dhātuvasena, tasmā manodhātu na gahitā. Evaṃ sabbattha gahitāgahitaṃ veditabbaṃ.

411. **Phalaṃ paccavekkhanti nibbānaṃ paccavekkhantī**ti paccavekkhaṇakusalassa ārammaṇadassanatthaṃ vuttaṃ.

413-416. Ārammaṇādhipatiniddese sekkhaputhujjanānaṃ vasena catubhūmakakusalaṃ dassitaṃ, tathā sahajātādhipatiniddese. Arahato uttamadhammaṃ adhigatattā lokiyakusalesu garukāro natthīti aggamaggova dassito.

417. Anantarapaccaye **purimā purimā**ti ekabhūmakāpi nānābhūmakāpi kusalā ekato katvā vuttā. **Anulomaṃ gotrabhussa, anulomaṃ vodānassā**ti nānārammaṇavasena. **Gotrabhu maggassa, vodānaṃ maggassā**ti nānābhūmivasena. **Kusalaṃ vuṭṭhānassā**ti ettha pana **kusala**nti tebhūmakakusalaṃ. **Vuṭṭhāna**nti tebhūmakavipākaṃ. Tehi kusalajavanavīthito vuṭṭhahanti, tasmā vuṭṭhānanti vuccati. Taṃ duvidhaṃ hoti – tadārammaṇaṃ bhavaṅgañca. Tattha kāmāvacarakusalassa ubhayampi vuṭṭhānaṃ hoti, mahaggatassa bhavaṅgameva. **Maggo phalassā**ti idaṃ yasmā lokuttaravipākaṃ javanavīthipariyāpannattā vuṭṭhānaṃ nāma na hoti, tasmā visuṃ vuttaṃ. **Anulomaṃ sekkhāyā**ti asekkhāya kusalaṃ anantaraṃ na hoti, tasmā vibhāgaṃ karoti. **Phalasamāpattiyā**ti sotāpattiphalasakadāgāmiphalaanāgāmiphalasamāpattiyāpi. **Phalasamāpattiyā**ti anāgāmiphalasamāpattiyā. Akusale duvidhampi vuṭṭhānaṃ labbhati. **Vipākābyākatā kiriyābyākatā**ti ettha vipākābyākatā vipākābyākatānaṃyeva, kiriyābyākatā kiriyābyākatānaṃyeva veditabbā. **Bhavaṅgaṃ āvajjanāyā**tiādi vomissakavasena vuttaṃ. Tattha **kiriyā**ti kāmāvacarakiriyā. Sā duvidhassāpi vuṭṭhānassa anantarapaccayo hoti, mahaggatā bhavaṅgasseva. Iti ye heṭṭhā paccayavibhaṅganiddese ‘‘purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo’’ti ārabhitvā kusalaṃ kusalassa, kusalaṃ abyākatassa, akusalaṃ akusalassa, akusalaṃ abyākatassa, abyākataṃ abyākatassa, abyākataṃ kusalassa, abyākataṃ akusalassāti satta vārā dassitā; tesaṃ vasena idha saṅkhepato anantarapaccayo vibhatto.

Vitthārato panettha –

Dasadhā sattarasadhā, samasaṭṭhividhena ca;
Bahudhāpi ca niddesaṃ, sādhukaṃ upalakkhaye.

Ayañhi anantarapaccayo na kevalaṃ sattadhāva niddesaṃ labhati, kusalaṃ pana kusalassa vipākassa; akusalaṃ akusalassa vipākassa; vipākaṃ vipākassa kiriyassa; kiriyaṃ kusalassa akusalassa vipākassa kiriyassāti evaṃ dasadhāpi niddesaṃ labhati. Na kevalaṃ dasadhāyeva, kusalaṃ pana kusalassa kusalavipākassa akusalavipākassa; akusalaṃ akusalassa akusalavipākassa kusalavipākassa; kusalavipākaṃ kusalavipākassa akusalavipākassa kiriyassa; akusalavipākaṃ akusalavipākassa kusalavipākassa kiriyassa; kiriyaṃ kiriyassa kusalassa akusalassa kusalavipākassa akusalavipākassāti evaṃ sattarasadhā niddesaṃ labhati.

Na kevalañca sattarasadhāva samasaṭṭhividhenāpi niddesaṃ labhateva. Kathaṃ? Kāmāvacarakusalañhi bhūmibhedena catubbidhassa kusalassa anantarapaccayo hoti, rūpāvacarārūpāvacaraṃ sakasakabhūmikassevāti kusalaṃ kusalassa chabbidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakusalaṃ pana kāmāvacarakusalavipākassa akusalavipākassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa lokuttaravipākassa; rūpāvacarakusalaṃ rūpāvacaravipākassa kāmāvacarakusalavipākassa; arūpāvacarakusalaṃ kāmāvacarakusalavipākassa rūpāvacaraarūpāvacaralokuttaravipākassa; lokuttarakusalaṃ lokuttaravipākassāti kusalaṃ vipākassa dvādasavidhena anantarapaccayo. Akusalaṃ akusalassa akusalavipākassa tebhūmakakusalavipākassāti pañcavidhena anantarapaccayo.

Kāmāvacarakusalavipākaṃ kāmāvacarakusalavipākassa akusalavipākassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassāti kāmāvacarakusalavipākaṃ vipākassa catubbidhena anantarapaccayo. Rūpāvacaravipākaṃ tebhūmakakusalavipākassāti tividhena anantarapaccayo. Arūpāvacaravipākaṃ arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakusalavipākassāti duvidhena anantarapaccayo. Lokuttaravipākaṃ catubhūmakakusalavipākassāti catubbidhena anantarapaccayo. Evaṃ kusalavipākaṃ vipākassa terasadhāpi anantarapaccayo. Akusalavipākaṃ akusalavipākassa kāmāvacarakusalavipākassāti duvidhena anantarapaccayo. Evaṃ sabbathāpi vipākaṃ vipākassa pañcadasavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakusalavipākaṃ pana kāmāvacarakiriyassa, tathā akusalavipākaṃ, tathā rūpāvacaravipākaṃ, tathā arūpāvacaravipākañcāti vipākaṃ kiriyassa ca catubbidhena anantarapaccayo.

Kāmāvacarakiriyaṃ tebhūmakakiriyassa, rūpāvacarārūpāvacarakiriyaṃ rūpāvacarārūpāvacarānaññevāti kiriyaṃ kiriyassa pañcavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakiriyaṃ akusalavipākassa ceva catubhūmakakusalavipākassa ca, rūpāvacarakiriyaṃ kāmāvacarakusalavipākarūpāvacaravipākānaṃ arūpāvacarakiriyaṃ catubhūmakakusalavipākassāpīti kiriyaṃ vipākassa ekādasavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakiriyaṃ pana kāmāvacarakusalassa akusalassāti kusalākusalānaṃ duvidhena anantarapaccayo hoti. Evaṃ samasaṭṭhividhenāpi niddesaṃ labhati.

Na kevalañca samasaṭṭhividheneva, bahuvidhenāpi labhateva. Kathaṃ? Kāmāvacarapaṭhamamahākusalacittaṃ tāva attano, catunnañca rūpāvacarakusalānaṃ pādakayogena soḷasannaṃ somanassalokuttarānanti ekavīsatiyā ca kusalānaṃ, javanapariyosāne tadārammaṇabhavaṅgavasena uppajjamānānaṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ, bhavaṅgavaseneva pavattānaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ, phalasamāpattivasena pavattānaṃ dvādasannaṃ lokuttaravipākānanti evaṃ ekavīsatiyā kusalānaṃ; dvattiṃsāya vipākānanti tepaññāsāya cittānaṃ anantarapaccayo hoti. Tathā dutiyakusalacittaṃ. Tatiyacatutthāni pana ṭhapetvā uparibhūmakakusalāni ca lokuttaravipākāni ca sesaekavīsaticittānaṃ. Pañcamachaṭṭhāni attano ca, navannañca uparibhūmakaupekkhākusalānaṃ, tevīsatiyā ca vipākānanti tettiṃsāya. Sattamaaṭṭhamāni ekavīsatiyāva.

Pañca rūpāvacarakusalāni attano attano pacchimānaṃ rūpāvacarakusalānaṃ, catunnampi ñāṇasampayuttamahāvipākānaṃ, pañcannaṃ rūpāvacaravipākānañcāti dasannaṃ. Eteneva ca nayena arūpāvacarakusalesu paṭhamaṃ attano vipākena saddhiṃ ekādasannaṃ, dutiyaṃ dvādasannaṃ, tatiyaṃ terasannaṃ, catutthaṃ cuddasannaṃ phalasamāpattiyā cāti pannarasannaṃ lokuttarakusalaṃ attano attano vipākasseva. Aṭṭhasu lobhasahagatesu ekekaṃ akusalaṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṃ navannaṃ, mahaggatavipākānaṃ attano attano pacchimassa cāti ekavīsatiyā. Dve domanassasahagatāni upekkhāsahagatānaṃ channaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṃ attano pacchimassa cāti sattannaṃ. Vicikicchuddhaccasahagatadvayaṃ somanassasahagatāhetukavipākena saddhiṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṃ navannaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ attano pacchimassa cāti ekavīsatiyā.

Kusalavipākapañcaviññāṇā kusalavipākamanodhātuyā, manodhātu dvinnaṃ vipākamanoviññāṇadhātūnaṃ. Tāsu dvīsu somanassasahagatā dasannaṃ vipākamanoviññāṇadhātūnaṃ bhavaṅgabhūtānaṃ tadārammaṇakāle attano pacchimassa voṭṭhabbanakiriyassa cāti dvādasannaṃ. Upekkhāsahagatāhetukamanoviññāṇadhātu pana āvajjanamanodhātuyā dviṭṭhānikāya āvajjanamanoviññāṇadhātuyā dasannañca vipākamanoviññāṇadhātūnanti dvādasannameva. Tihetukamahāvipākā somanassasahagatāhetukavajjānaṃ dasannampi kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ āvajjanadvayassa cāti ekavīsatiyā, duhetukavipākā ṭhapetvā mahaggatavipāke sesānaṃ dvādasannaṃ. Pañca rūpāvacaravipākā tebhūmakakusalavipākasahetukapaṭisandhicittānaṃ sattarasannaṃ āvajjanadvayassa cāti ekūnavīsatiyā. Arūpāvacaravipākesu paṭhamaṃ kāmāvacarakusalavipākatihetukapaṭisandhicittānaṃ, catunnaṃ arūpāvacaravipākacittānaṃ catunnaṃ manodvārāvajjanassa cāti navannaṃ. Dutiyaṃ heṭṭhimavipākaṃ vajjetvā aṭṭhannaṃ, tatiyaṃ dve heṭṭhimāni vajjetvā sattannaṃ, catutthaṃ tīṇi heṭṭhimāni vajjetvā channaṃ cattāri lokuttaravipākāni tihetukavipākānaṃ terasannaṃ attano attano pacchimassa cāti cuddasannaṃ.

Akusalavipākapañcaviññāṇā akusalavipākamanodhātuyā, manodhātu akusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātuyā. Sā tadārammaṇakāle attano pacchimassa cutikāle paṭisandhivasena bhavaṅgavasena ca pavattānaṃ itaresampi navannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ upekkhāsahagatānaṃ dvinnaṃ parittakiriyānañcāti dvādasannaṃ. Kiriyamanodhātu dasannaṃ viññāṇānaṃ hasituppādakiriyā pañcavokāre bhavaṅgavasena pavattānaṃ navannaṃ tihetukavipākānaṃ, tadārammaṇavasena pavattānaṃ pañcannaṃ somanassasahagatavipākānaṃ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena terasannaṃ. Voṭṭhabbanakiriyā ṭhapetvā kiriyamanodhātuṃ dasannaṃ kāmāvacarakiriyānaṃ, kāmāvacarakusalākusalānaṃ pañcavokāre bhavaṅgavasena pavattānaṃ pannarasannaṃ vipākacittānañcāti pañcacattālīsāya.

Kāmāvacaratihetukasomanassasahagatakiriyadvayaṃ bhavaṅgavasena pavattānaṃ terasannaṃ tihetukavipākānaṃ tadārammaṇavasena pañcannaṃ somanassasahagatavipākānaṃ parikammavasena pavattamānānaṃ catunnaṃ rūpāvacarakiriyānaṃ arahattaphalasamāpattiyā attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena dvāvīsatiyā duhetukasomanassasahagatakiriyadvayaṃ yathāvuttānaṃ terasannaṃ bhavaṅgacittānaṃ pañcannaṃ tadārammaṇānaṃ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena sattarasannaṃ. Kāmāvacaratihetukaupekkhāsahagatakiriyadvayaṃ tesaṃyeva terasannaṃ bhavaṅgānaṃ, tadārammaṇavasena pavattānaṃ channaṃ upekkhāsahagatavipākānaṃ, parikammavasena pavattānaṃ ekissā rūpāvacarakiriyāya catunnaṃ arūpāvacarakiriyānaṃ arahattaphalasamāpattiyā attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena catuvīsatiyā. Duhetukaupekkhāsahagatakiriyadvayaṃ tesaṃyeva terasannaṃ bhavaṅgānaṃ channaṃ tadārammaṇānaṃ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena aṭṭhārasannaṃ. Rūpāvacarakiriyesu ekekaṃ navannaṃ pañcavokāre tihetukabhavaṅgānaṃ attano pacchimassa cāti dasannaṃ. Arūpāvacarakiriyesu paṭhamaṃ pañcavokāre navannaṃ bhavaṅgānaṃ, catuvokāre ekassa attano pacchimassa cāti ekādasannaṃ. Dutiyaṃ catuvokāre dve bhavaṅgāni labhati. Tatiyaṃ tīṇi, catutthaṃ cattāri phalasamāpattiñcāti tesu ekekaṃ yathāpaṭipāṭiyā ekādasannaṃ dvādasannaṃ terasannaṃ pañcadasannañca anantarapaccayo hoti. Evaṃ bahuvidhenāpi niddesaṃ labhati. Tena vuttaṃ –

‘‘Dasadhā sattarasadhā, samasaṭṭhividhena ca;
Bahudhāpi ca niddesaṃ, sādhukaṃ upalakkhaye’’ti.

Samanantarapaccayādayo uttānatthāyeva.

423. Upanissaye **saddhaṃ upanissāyā**ti kammakammaphalaidhalokaparalokādīsu saddhaṃ upanissayaṃ katvā. Yathā hi puriso heṭṭhāpathaviyaṃ udakaṃ atthīti saddahitvā pathaviṃ khanati, evaṃ saddho kulaputto dānādīnaṃ phalañca ānisaṃsañca saddahitvā dānādīni pavatteti. Tasmā ‘‘saddhaṃ upanissāyā’’ti vuttaṃ.

Sīlaṃ upanissāyātiādīsupi ime sīlādayo dhamme upanissayaṃ katvāti attho. Sīlavā hi sīlānubhāvesu sīlānisaṃsesu ca kusalo sīlaṃ upanissāya sīlavantānaṃ dānaṃ deti, uparūpari sīlaṃ samādiyati suparisuddhaṃ akhaṇḍaṃ, cātuddasīādīsu pakkhadivasesu uposathakammaṃ karoti, sīlasampadaṃ nissāya jhānādīni uppādeti. Bahussutopi dānādipuññakiriyāyattā sabbasampattiyo dānādīnañca saṅkilesavodānādibhedaṃ sutamayāya paññāya paṭivijjhitvā ṭhito sutaṃ upanissāya dānādīni pavatteti. Cāgavāpi cāgādhimutto attano cāgasampadaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlavanto hutvā dinnaṃ mahapphalanti sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, tāya paṭipattiyā parisuddhacitto jhānādīni uppādeti. Paññavāpi idhalokaparalokahitañceva lokasamatikkamanupāyañca upaparikkhanto ‘‘sakkā imāya paṭipattiyā idhalokahitampi paralokahitampi lokasamatikkamanūpāyañca sampādetu’’nti paññaṃ upanissāya dānādīni pavatteti. Yasmā pana na kevalaṃ saddhādayo dānādīnaṃyeva upanissayā, attano aparabhāge uppajjamānānaṃ saddhādīnampi upanissayā eva, tasmā **saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāyā**ti vuttaṃ.

Parikammanti anantaraṃ aggahetvā pubbabhāge parikammaṃ gahetabbaṃ. **Yathākammūpagañāṇassa anāgataṃsañāṇassā**ti imesaṃ dvinnaṃ dibbacakkhuparikammameva, parikammaṃ visuṃ natthi. Dibbacakkhusseva paribhaṇḍañāṇāni etāni, tasmiṃ ijjhamāne ijjhanti evaṃ santepi tadadhimuttatāya sahitaṃ dibbacakkhuparikammaṃ tesaṃ parikammanti veditabbaṃ. Na hi etāni sabbesaṃ dibbacakkhukānaṃ samagatikāni honti. Tasmā bhavitabbamettha parikammavisesenāti. **Dibbacakkhu dibbāya sotadhātuyā**ti dūre rūpāni disvā tesaṃ saddaṃ sotukāmassa dibbacakkhu sotadhātuvisuddhiyā upanissayo hoti. Tesaṃ pana saddaṃ sutvā tattha gantukāmatādivasena dibbasotadhātu iddhividhañāṇassa upanissayo hoti. Evaṃ sabbattha tassa tassa upakārakabhāvavasena upanissayapaccayatā veditabbā.

Maggaṃ upanissāya anuppannaṃ samāpattinti tena tena maggena sithilīkatapāripanthakattā pahīnapāripanthakattā ca taṃ taṃ samāpattiṃ uppādentīti tesaṃ maggo samāpattiyā upanissayo hoti. **Vipassantī**ti uparūparimaggatthāya vipassanti. **Atthapaṭisambhidāyā**tiādi paṭisambhidānaṃ maggapaṭilābheneva ijjhanato vuttaṃ. Evaṃiddhānañca panetāsaṃ pacchā tesu tesu ārammaṇesu pavattiyā maggova upanissayo nāma hoti.

Saddhaṃ upanissāya mānaṃ jappetīti ahamasmi saddho pasannoti mānaṃ pavatteti. **Diṭṭhiṃ gaṇhātī**ti tasmiṃ tasmiṃ vacane saddhāvaseneva gantvā paññāya atthaṃ anupaparikkhanto ‘‘atthi puggalo’’tiādivasena diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Sīlaṃ sutaṃ cāgaṃ pañña**nti ahamasmi sīlavā sutavā cāgī paññāsampannoti mānaṃ jappeti. Sīlasutacāgapaññāsu pana mānamaññanaṃ viya diṭṭhimaññanaṃ uppādento diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Rāgassā**tiādīsu saddhādisampadaṃ upanissāya attukkaṃsanakāle tesu ekeko dhammo rāgassa, paravambhanakāle dosassa, ubhayena sampayuttassa mohassa, vuttappakārānaṃ mānadiṭṭhīnaṃ, saddhādisampadaṃ upanissāya bhavabhogasampattipatthanāya upanissayo hoti. Evamettha lokiyakusalaññeva dassitaṃ. Lokuttaraṃ pana santaṃ paṇītaṃ uttamaṃ akusalaviddhaṃsanaṃ. Tasmā cando viya andhakāratamānaṃ na akusalassa upanissayo hotīti na gahitaṃ.

Ātāpetītiādi kāyikadukkhavasena abyākatadhammadassanatthaṃ vuttaṃ. Saddho hi saddhaṃ nissāya atisītaṃ atiuṇhanti anosakkitvā nānappakārāni navakammaveyyāvaccādīni karonto attānaṃ ātāpeti paritāpeti, bhogaṃ uppādetvā puññāni karissāmīti pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Sīlavāpi sīlānurakkhaṇatthaṃ abbhokāsikattādivasena attānaṃ ātāpeti paritāpeti, piṇḍacārikattādivasena pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Sutavāpi bāhussaccānurūpaṃ paṭipattiṃ paṭipajjissāmīti vuttanayeneva paṭipajjanto attānaṃ ātāpeti paritāpeti, pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Cāgavāpi cāgādhimuttatāya attano yāpanamattepi paccaye anavasesetvā pariccajanto, aṅgādipariccāgaṃ vā pana karonto attānaṃ ātāpeti paritāpeti, pariccajitabbassa vatthuno uppādanatthaṃ pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Paññavāpi uparūpari paññaṃ vaḍḍhessāmīti sappaññataṃ nissāya sītuṇhādīni agaṇetvā sajjhāyamanasikāresu yogaṃ karonto attānaṃ ātāpeti paritāpeti, micchājīve ādīnavaṃ sammājīve ca ānisaṃsaṃ disvā micchājīvaṃ pahāya parisuddhena ājīvena jīvitavuttiṃ pariyesanto pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti.

Kāyikassa sukhassāti saddhādisampattiṃ upanissāya uppannāni sukhopakaraṇāni paribhuñjanakāle saddhādisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyassa ca tesaṃ vasena avippaṭisāramūlakapāmojjapītisamuṭṭhānarūpaphuṭakāyassa ca sukhuppattikāle tesaṃ kaṭattā uppannavipākasukhakāle ca kāyikassa sukhassa, vuttanayeneva dukkhuppattikāle saddhādiguṇasampattiṃ asahamānehi payuttavadhabandhanādikāle ca kāyikassa dukkhassa, saddhādayo upanissāya pavattitaphalasamāpattikāle pana phalasamāpattiyā etesu ekeko upanissayapaccayena paccayo hotīti veditabbo. **Kusalaṃ kamma**nti kusalacetanā attano vipākassa upanissayapaccayo, sā pana balavacetanāva labbhati, na dubbalā. Tatridaṃ vatthu – ekā kira itthī ubbandhitukāmā rukkhe rajjuṃ laggetvā saṃvidhātabbaṃ saṃvidahati. Atheko coro rattibhāge taṃ gehaṃ upasaṅkamitvā ‘‘imāya rajjuyā kiñcideva bandhitvā harissāmī’’ti satthena chindituṃ upagato. Atha sā rajju āsīviso hutvā susūti akāsi. Coro bhīto apasakki. Itthī attano nivesanā nikkhamitvā rajjupāse gīvaṃ paṭimuñcitvā ubbandhā kālamakāsi. Evaṃ balavacetanā antarāye nivāretvā attano vipākassa upanissayo hoti. Na panetaṃ ekantato gahetabbaṃ. Katokāsañhi kammaṃ eva vipākassa antarāyaṃ paṭibāhitvā vipaccati, vipākajanakaṃ pana kammaṃ vipākassa upanissayapaccayo na hotīti na vattabbaṃ. **Kamma**nti ettha catubhūmakampi veditabbaṃ. Yaṃ pana parato ‘‘maggo phalasamāpattiyā’’ti vuttaṃ, taṃ acetanāvasena. Tenetaṃ dīpeti – yo koci vipākajanako dhammo, so attano vipākassa upanissayapaccayo hotīti.

Rāgaṃ upanissāya pāṇaṃ hanatīti yasmiṃ vatthusmiṃ sāratto hoti, tasmiṃ vā viruddhaṃ, tassa vā atthāya pāṇaṃ hanati. Adinnādānādīsupi etenevupāyena attho veditabbo. **Sandhiṃ chindatī**ti adinnādānavasena vuttaṃ. Tattha **sandhi**nti gehasandhiṃ. **Nillopaṃ haratī**ti nilīyitvā harati. **Ekāgārikaṃ karotī**ti bahūhi saddhiṃ ekameva gehaṃ parivāretvā vilumpati. **Paripanthe tiṭṭhatī**ti panthadūhanakammaṃ karoti. **Dosaṃ upanissāyā**tiādīsu ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādivasena uppannaṃ dosaṃ upanissayaṃ katvā. **Mohaṃ upanissāyā**ti pāṇātipātādīsu ādīnavapaṭicchādakaṃ mohaṃ upanissayaṃ katvā. **Mānaṃ upanissāyā**ti ahaṃ kiṃ hanituṃ na sakkomi, ādātuṃ na sakkomīti mānaṃ upanissayaṃ katvā. Kenaci vā pana avaññāto hoti paribhūto hīḷito, taṃ omānaṃ upanissayaṃ katvātipi attho. **Diṭṭhiṃ upanissāyā**ti yaññādīsu brāhmaṇādayo viya pādasikamilakkhuādayo viya ca diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā. **Patthanaṃ upanissāyā**ti ‘‘sace me idaṃ nāma ijjhissati, evarūpaṃ te balikammaṃ karissāmīti evaṃ devatāyācanasaṅkhataṃ vā, asukaṃ nāma me ghātetvā dehi, asukassa santakaṃ āhara, ehi vā me etāni kammāni karontassa sahāyo hohī’’ti evamādiṃ vā patthanaṃ upanissayaṃ katvā. **Rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā rāgassā**ti. Ettha rāgo rāgassāpi upanissayo hoti dosādīnampi. Dosādīsupi eseva nayo.

Pāṇātipāto pāṇātipātassāti pāṇātipātī asaṃvare ṭhitattā aññampi pāṇaṃ hanati. Yo vā etena hato, tassa ñātimittehi upadduto tesu aññampi hanati. Evaṃ pāṇātipāto pāṇātipātassa upanissayapaccayena paccayo. Bhaṇḍasāmikaṃ pana gopakaṃ vā ghātetvā parabhaṇḍaharaṇe, sāmikaṃ ghātetvā tassa dārātikkame, nāhaṃ hanāmīti musābhaṇane, katassa paṭicchādanatthāya akatassa vā karaṇatthāya pesuññaṃ upasaṃhāre, teneva nayena pharusavācānicchāraṇe, samphappalāpabhaṇane, paraṃ hanitvā abhijjhāyitabbaparavittūpakaraṇābhijjhāyane, yo tena ghātito hoti; tassa mittāmaccā ucchijjantūtiādicintane ‘‘evaṃ me pāṇātipāto nijjiṇṇo bhavissatī’’ti dukkarakārikādivasena diṭṭhiggahaṇakāle pāṇātipāto adinnādānādīnampi upanissayo hoti. Iminā upāyena adinnādānādimūlakesupi cakkesu attho veditabbo.

Mātughātikammaṃ mātughātikammassāti aññaṃ mātaraṃ hanantaṃ disvā ‘‘vaṭṭati evaṃ kātu’’nti attano mātaraṃ hanantassa vā, ekasmiṃ bhave hantvā aparasmimpi hananavasena vā, ekasmiṃyeva bhave ‘‘gaccha, me mātaraṃ hanāhī’’ti punappunaṃ āṇāpanavasena vā, dvīhi pahārehi niyatamaraṇāya dutiyapahāradānavasena vā mātughātikammaṃ mātughātikammassa upanissayo hoti. Sesānipi yathāyogaṃ imināva nayena veditabbāni. Yasmā pana balavākusalaṃ dubbalākusalassa upanissayo na hoti, tasmā kammapathānantariyakammavaseneva desanā katāti vadanti. Taṃ na ekantato gahetabbaṃ. Pāṇātipātādīni hi katvā ‘‘kasmā evamakāsī’’ti codiyamāno kopamattakampi karoti. Vippaṭisārīpi hoti. Appamattakepi ca kilese uppanne taṃ vaḍḍhetvā vītikkamaṃ karoti. Tasmā balavaṃ dubbalassa dubbalañca balavassāpi upanissayo hotiyeva. Yaṃ pana paccayavibhaṅgassa uddesavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ ‘‘balavakāraṇaṭṭhena upanissayo hotī’’ti, taṃ kāraṇabhāvasseva balavatāya vuttaṃ, na upanissayapaccayadhammānaṃ. Kammakilesā hi balavantopi dubbalāpi balavakāraṇaṃ hontiyeva.

Rāgaṃ upanissāya dānaṃ detītiādīsu aho vatāhaṃ cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyyanti upapattibhave vā bhogesu vā rāgaṃ upanissāya dānaṃ deti. Sīlasamādānauposathakammesupi eseva nayo. Jhānaṃ pana rāgavikkhambhanatthāya, vipassanaṃ rāgassa pahānatthāya, maggaṃ samucchedanatthāya uppādento rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma. Vītarāgabhāvatthāya pana abhiññaṃ samāpattiñca uppādento rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma. Ettāvatā hi vītarāgo nāma hoti.

Saddhāyāti dānādivasena pavattasaddhāya sīlādīsupi eseva nayo. Yatheva hi dānādivasena saddhādayo uppādento rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma, evaṃ rāgādayopi saddhādīnaṃ upanissayapaccayā nāma hontīti veditabbā. **Tassa paṭighātatthāyā**ti tassa paṭibāhanatthāya, vipākokāsassa anuppadānatthāyāti attho. Sappaṭighātesu tāva evaṃ hotu, yāni pana appaṭighātāni ānantariyakammāni, tesu ‘‘tassa paṭighātatthāyā’’ti kasmā vuttanti? Tassa ajjhāsayavasena. Tappaṭighātatthāya pavattemīti hissa ajjhāsayo, taṃ gahetvā evaṃ vuttaṃ.

Rāgaṃ upanissāya attānaṃ ātāpetīti yattha ratto, tassa dukkarena pattiṃ sampassanto evaṃ karotīti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. **Kāyikassa sukhassā**ti rāgādisamatikkamavasena kusalaṃ katvā paṭiladdhasukhassa vā rāgādivasena anādīnavadassāvino kāme paribhuñjanavasena uppannasukhassa vā. **Dukkhassā**ti ātāpanādivasena uppannasukhassa vā rāgādihetu pavattavadhabandhanādivasena uppannadukkhassa vā. **Phalasamāpattiyā**ti rāgādayo samucchinditvā vā uppāditāya tehi vā aṭṭīyamānena samāpannāya.

Kāyikaṃ sukhantiādīsu sukhe uppanne taṃ assādetvā punappunaṃ tathārūpeheva paccayehi taṃ uppādentassa purimaṃ pacchimassa upanissayo hoti. Sītādīsu pana aggisantāpanādīni atisevantassa pubbabhāge sukhaṃ aparabhāge dukkhassa, ‘‘sukho vati missā paribbājikāya taruṇāya lomasāya bāhāya samphasso’’ti kāmesu pātabyataṃ āpajjantassa idha kāyikaṃ sukhaṃ nerayikassa kāyikadukkhassa, arogabhāvena pana sukhino phalasamāpattiṃ samāpajjantassa kāyikaṃ sukhaṃ phalasamāpattiyā upanissayapaccayo hoti. Dukkhapaṭighātāya pana sukhaṃ sevantassa dukkhapaṭighātāya ca bhagavato viya ābādhaṃ vikkhambhetvā phalasamāpattiṃ samāpajjantassa kāyikadukkhaṃ kāyikasukhassa ceva phalasamāpattiyā ca, upanissayapaccayo hoti. Utusappāyo sukhassa ceva phalasamāpattiyā ca, asappāyo dukkhassa. Utuasappāyaṃ vā abhibhavitvā samāpattisamuṭṭhitarūpavasena uppannaṃ sukhaṃ anubhavitukāmassa asappāyopi utu phalasamāpattiyā paccayova. Bhojanasenāsanesupi eseva nayo. Puna **kāyikaṃ sukha**ntiādīni kevalaṃ ekato dassitāni. Heṭṭhā vuttanayeneva panesaṃ paccayabhāvo veditabbo. **Phalasamāpatti kāyikassa sukhassā**ti samāpattisamuṭṭhānarūpavasena uppannassa sukhassa. Taṃ hesa samāpattito vuṭṭhāya anubhavati.

Kāyikaṃ sukhaṃ upanissāya dānantiādīsu ‘‘aho vata me idaṃ sukhaṃ na parihāyeyyā’’ti pattassa vā aparihāyanavasena; ‘‘aho vatāhaṃ āyatiṃ evarūpaṃ sukhaṃ pāpuṇeyya’’nti appattassa vā pattivasena; dukkhepi ‘‘aho vata me dukkhaṃ parihāyeyyā’’ti pattassa parihāyanavasena vā; ‘‘āyatiṃ evarūpaṃ nuppajjeyyā’’ti anuppādapatthanāvasena vā sukhadukkhānaṃ upanissayatā veditabbā. Utubhojanasenāsanāni vuttanayāneva. Puna **kāyikaṃ sukha**ntiādīsu yasmā ‘‘sādhu kho, mārisa, moggallāna, buddhasaraṇagamanaṃ hotī’’ti sukhappattānampi, ‘‘sammāsambuddho vata, so bhagavā, yo evarūpassa dukkhassa pariññāya dhammaṃ desetī’’ti (udā. 18) dukkhappattānampi saddhā uppajjati. Sukhadukkhehi ca saṃyogaviyogatthāya sīlādiparipūraṇaṃ kareyya, tasmā sukhadukkhāni saddhādīnaṃ upanissayabhāvena dassitāni. Utuādīnipi yathāyogaṃ yojetabbāni. **Kāyikaṃ sukhaṃ upanissāya pāṇaṃ hanatī**tiādīsupi vuttanayānusāreneva sukhādīnaṃ upanissayatā veditabbā.

Imasmiṃ pana upanissayabhājanīye kusalo kusalassa tividhenāpi upanissayo, akusalassa duvidhena, abyākatassa tividhena. Akusalo akusalassa tividhena, kusalassa ekavidhena, abyākatassa duvidhena. Abyākatopi abyākatassa tividhena, tathā kusalassa, tathā akusalassāti. Evaṃ kusalo aṭṭhavidhena, akusalo chabbidhena, abyākato navavidhenāti tevīsatividhena upanissayo bhājitoti veditabbo.

424. Purejāte cakkhādīni oḷārikavasena vuttāni. Āpodhātuādīnipi pana purejātārammaṇāni hontiyeva. **Vatthu purejātaṃ cakkhāyatana**ntiādi yaṃ vatthu hutvā purejātaṃ hoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Vatthu vipākābyākatāna**nti pavattiyaṃ purejātapaccayaṃ sandhāya vuttaṃ.

425. Pacchājāte **imassa kāyassā**ti cātumahābhūtikakāyassa. **Pacchājātapaccayena paccayo**ti upatthambhanavasena pacchājāto hutvā paccayo. Upatthambhakaṭṭhena paccayattāyeva hesa pacchājātapaccayoti imasmiṃ pañhāvāre anulomato āgato.

426. Āsevanapaccaye **anulomaṃ gotrabhussā**tiādīnaṃ visuṃ gahaṇe heṭṭhā vuttanayeneva kāraṇaṃ veditabbaṃ.

427. Kammapaccaye **kusalā cetanā sampayuttakāna**nti ettha sahajātanānākkhaṇikavibhāgassa abhāvato sahajātāti na vuttā. Abyākatavissajjane pana so vibhāgo atthi, tasmā tattha vuttā. Paṭisandhiggahaṇaṃ kaṭattārūpānaṃ vasena kataṃ. **Cetanā vatthussā**ti kiñcāpi paṭisandhikkhaṇe vatthupatiṭṭhitā arūpadhammā vatthupaccayā vattanti, cetanā pana vatthussāpi paccayoti dassetuṃ vuttaṃ.

428. Vipākapaccaye paṭisandhivāre imināva nayena attho veditabbo.

429-438. Āhārapaccaye **imassa kāyassā**ti imasmiṃ catusantativasena pavatte cātumahābhūtikakāye āhārasamuṭṭhānassa janakavasena, sesassa upatthambhakavasena āhārapaccayena paccayo. Indriyapaccayādīsupi paṭisandhivāro vuttanayeneva veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. Idānettha yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanāvasena dassetuṃ **hetuyā sattā**tiādi vuttaṃ. Tattha **sattā**ti kusalena kusalaṃ, abyākataṃ, kusalābyākatanti tīṇi. Tathā akusalena; abyākatena abyākatamevāti evaṃ satta. **Ārammaṇe navā**ti ekamūlakaekāvasānāni nava. **Adhipatiyā dasā**ti kusalaṃ kusalassa sahajātato ceva ārammaṇato ca; akusalassa ārammaṇatova abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca; kusalābyākatassa sahajātatovāti kusalamūlakāni cattāri. Akusalaṃ akusalassa sahajātato ceva ārammaṇato ca; abyākatassa sahajātatova tathā akusalābyākatassāti akusalamūlakāni tīṇi. Abyākato abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca; kusalassa ārammaṇatova tathā akusalassāti abyākatamūlakāni tīṇīti evaṃ dasa. Ettha pana ārammaṇādhipatipi sattadhā, sahajātādhipatipi sattadhāva labbhati.

Anantare sattāti kusalamūlakāni dve, tathā akusalamūlakāni, abyākatamūlakāni tīṇīti evaṃ satta. Samanantarepi etāneva. **Sahajāte navā**ti kusalamūlakāni tīṇi, akusalamūlakāni tīṇi, abyākatamūlakaṃ ekaṃ, tathā kusalābyākatamūlakaṃ, akusalābyākatamūlakañcāti evaṃ nava. **Aññamaññe tīṇī**ti kusalena kusalaṃ, akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākatanti evaṃ tīṇi. **Nissaye terasā**ti sahajātatova kusalamūlakāni tīṇi, tathā akusalamūlakāni, tathā abyākatamūlakāni. Ettha pana purejātampi labbhati. Abyākatañhi abyākatassa sahajātampi hoti purejātampi; kusalassa purejātameva tathā akusalassa. Puna kusalābyākato sahajātapurejātato kusalassa, sahajātatova abyākatassa, tathā akusalābyākatoti evaṃ terasa. **Upanissaye navā**ti ekamūlakekāvasānā nava. Tesaṃ vibhaṅge tevīsati bhedā dassitā. Tesu ārammaṇūpanissaye satta, anantarūpanissaye satta, pakatūpanissaye nava honti. **Purejāte tīṇī**ti abyākato abyākatassa, kusalassa, akusalassāti evaṃ tīṇi.

Pacchājāte tīṇīti kusalo abyākatassa, akusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti evaṃ tīṇi. **Āsevane tīṇi** aññamaññasadisāni. **Kamme satta** hetusadisāni. Tattha dvīsu vissajjanesu nānākkhaṇikakammampi āgataṃ, pañcasu sahajātameva. **Vipāke ekaṃ** abyākatena abyākataṃ. **Āhāraindriyajhānamaggesu satta** hetusadisāneva. Indriyaṃ panettha sahajātapurejātavasena āgataṃ. **Sampayutte tīṇi** aññamaññasadisāni. **Vippayutte pañcā**ti sahajātapacchājātato kusalena abyākataṃ, akusalena abyākataṃ, sahajātapurejātapacchājātato abyākatena abyākataṃ, vatthupurejātato abyākatena kusalaṃ, tathā akusalanti ekaṃ kusalamūlaṃ, ekaṃ akusalamūlaṃ, tīṇi abyākatamūlānīti evaṃ pañca.

Atthiyā terasāti sahajātato kusalena kusalaṃ, sahajātapacchājātato kusalena abyākataṃ, sahajātatova kusalena kusalābyākatanti kusalamūlāni tīṇi, tathā akusalamūlāni, sahajātapurejātapacchājātāhārindriyato pana abyākatena abyākataṃ, vatthārammaṇapurejātato abyākatena kusalaṃ, tathā akusalaṃ, sahajātapurejātato kusalo ca abyākato ca akusalassa; sveva abyākatassa sahajātapacchājātaāhārindriyato sahajātapurejātato ca kusalo ca abyākato ca kusalassa; sveva abyākatassa sahajātapacchājātaāhārindriyatoti evaṃ terasa. **Natthivigatesu satta** anantarasadisāni. **Avigate terasa** atthisadisānīti. Evamettha satta gaṇanaparicchedā ekaṃ tīṇi pañca satta nava dasa terasāti. Tesu vipākavasena ekameva ekakaṃ, aññamaññapurejātapacchājātāsevanasampayuttavasena pañca tikā, vippayuttavasena ekameva pañcakaṃ, hetuanantarasamanantarakammaāhārindriyajhānamagganatthivigatavasena dasa sattakā, ārammaṇasahajātaupanissayavasena tayo navakā, adhipativasena ekaṃ dasakaṃ, nissayaatthiavigatavasena tayo terasakāti evaṃ tasmiṃ tasmiṃ paccaye niddiṭṭhavāre gaṇanavasena sādhukaṃ sallakkhetvā tesaṃ vasena dukatikādīsu paccayasaṃsandane gaṇanā veditabbā.

440. Ye pana paccayā yesaṃ paccayānaṃ visabhāgā vā viruddhā vā honti, te tehi saddhiṃ na yojetabbā. Seyyathidaṃ – hetupaccayassa tāva ārammaṇānantarasamanantarūpanissayapurejātapacchājātakammāsevanāhārajhānanatthivigatā adhipatipaccaye ca ṭhapetvā vīmaṃsaṃ sesādhipatino visabhāgā, sahajātādayo sabhāgā. Kasmā? Tathā bhāvābhāvato. Hetupaccayo hi yesaṃ hetupaccayo hoti, tesaṃ sahajātādipaccayopi hoti, ārammaṇādipaccayo pana na hotīti ārammaṇādayo tassa visabhāgā nāma. Tasmā so tehi, te vā tena saddhiṃ, na yojetabbā. Purejātapacchājātasampayuttavippayuttaatthinatthivigatāvigatā ca aññamaññaviruddhā, tepi aññamaññaṃ na yojetabbā. Tattha ayojanīye vajjetvā yojanīyehi yoge ye vārā labbhanti, te saṅkhepato dassetuṃ **hetupaccayā adhipatiyā cattārī**tiādi vuttaṃ.

Tattha kiñcāpi hetupaccayassa adhipatinā saṃsandane ūnataragaṇanavasena sattahi vārehi bhavitabbaṃ, yasmā pana adhipatīsu vīmaṃsāva hetupaccayo, na itare, tasmā visabhāge vajjetvā sabhāgavasena ‘‘cattārī’’ti vuttaṃ. Tāni evaṃ veditabbāni – kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo; kusalā vīmaṃsā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ, kusalo dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo; kusalā vīmaṃsā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo; kusalā vīmaṃsā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ, abyākato dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo; vipākābyākatā kiriyābyākatā vīmaṃsā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānanti. Ettha ca vipākābyākatā lokuttaratova gahetabbā. Ārammaṇapaccayaanantarapaccayādayo pana visabhāgattā na yojitā. Iminā upāyena sabbattha labbhamānañca alabbhamānañca ñatvā labbhamānavasena vārā uddharitabbā.

Sahajāte sattāti hetuyā laddhāneva. **Aññamaññe tīṇī**ti suddhikaaññamaññe laddhāneva. **Nissaye sattā**ti hetuyā laddhāneva. **Vipāke eka**nti suddhikavipāke laddhameva. **Indriyamaggesu cattārī**ti heṭṭhā vuttanayāneva. **Sampayutte tīṇī**ti suddhikasampayutte laddhāneva. **Vippayutte tīṇī**ti kusalādicittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ paccayuppannaṃ katvā veditabbāni. **Atthiavigatesu sattā**ti hetuyā laddhāneva.

441-443. Evaṃ yehi adhipatipaccayādīhi ekādasahi paccayehi saddhiṃ hetupaccayo yojanaṃ labhati, tesaṃ vasena dumūlakanaye gaṇanaṃ dassetvā idāni timūlakādīsu tassa dassanatthaṃ lakkhaṇaṃ ṭhapento **hetusahajātanissayaatthiavigatanti sattā**tiādimāha. Potthakesu pana nissaupanissaadhipāti evaṃ parihīnakkharāni paccayanāmāni likhanti, taṃ saññākaraṇamattavasena likhitaṃ. Tasmā tādisesu ṭhānesu paripuṇṇā pāḷi kātabbā. Yaṃ panidaṃ lakkhaṇaṃ ṭhapitaṃ, tena idaṃ dīpeti – ayaṃ hetupaccayo sahajātādīhi catūhi saddhiṃ saṃsandane attano vibhaṅge laddhāni satteva vissajjanāni labhati. Sace panettha aññamaññapaccayo pavisati, aññamaññe laddhāni tīṇi labhati. Sace sampayuttapaccayo pavisati, tāneva tīṇi labhati. Sace vippayuttapaccayo pavisati, hetuvippayuttaduke laddhāni tīṇi labhati. Sace vipākapaccayo pavisati, sabbehi vipākasabhāgehi saddhiṃ saṃsandane evameva vissajjanaṃ labhati. Sace panettha indriyamaggapaccayā pavisanti, tehi saddhiṃ dumūlake laddhāni cattāriyeva labhati. Sace tehi saddhiṃ aññamaññapaccayo pavisati, hetādhipatiduke dassitesu catūsu vissajjanesu ‘‘kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā’’ti dve apanetvā sesāni dve labhati. Sacepi tattha sampayuttapaccayo pavisati, tāneva dve labhati. Sace pana vippayuttapaccayo pavisati, itarāni dve labhati. Sace pana tesu vipākapaccayo pavisati, sabbattha ekameva labhati. Adhipatinā pana saddhiṃ hetādhipatidukato ūnataragaṇanesu appavisantesu cattāriyeva labhati. Ūnataragaṇanesu pavisantesu tesaṃ vasena dve ekanti labhati. Evaṃ tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ samāyoge labbhamānaṃ gaṇanaṃ viditvā timūlakādīsu gaṇanā uddharitabbāti.

Etesu pana ghaṭanesu sabbapaṭhamāni cattāri ghaṭanāni sāmaññato navannampi hetūnaṃ vasena vuttāni avipākāni. Abyākatena abyākatavissajjane panettha vipākahetupi labbhati.

Tato parāni pañca ghaṭanāni vipākahetuvasena vuttāni. Tattha sabbepi sahajātavipākā ceva vipākasahajātarūpā ca. Tesu paṭhame ghaṭane vipākā ceva taṃsamuṭṭhānarūpā ca labbhanti, dutiye vipākā ceva paṭisandhiyañca vatthurūpaṃ. Tatiye arūpadhammāva. Catutthe vipākacittasamuṭṭhānarūpameva labbhati. Pañcame vatthurūpameva.

Tato parāni pañcadasa ghaṭanāni indriyamaggayuttāni amohahetuvasena vuttāni. Tattha paṭhamāni nava nirādhipatīni, pacchimāni cha sādhipatīni. Nirādhipatikesupi paṭhamāni cattāri sāmaññato sabbattha amohavasena vuttāni, pacchimāni pañca vipākāmohavasena. Tattha nirādhipatikesu paṭhame **cattārī**ti heṭṭhā hetādhipatiduke dassitāneva. Dutiye cittasamuṭṭhānarūpaṃ parihāyati. Tatiye vatthurūpaṃ parihāyati. Catutthe kusalo dhammo cittasamuṭṭhānānaṃ, abyākato taṃsamuṭṭhānānanti rūpameva labbhati. Tato parāni vipākayuttāni pañca heṭṭhā vuttanayāneva. Sādhipatikesu paṭhamāni tīṇi ghaṭanāni sāmaññato vipākāvipākahetuvasena vuttāni. Tesu paṭhame cattāri vuttanayāneva. Dutiye rūpaṃ parihāyati, tatiye arūpaṃ parihāyati. Tato parāni tīṇi vipākahetuvasena vuttāni. Tesu paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpameva, tatiye rūpameva. Evampi tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ samāyoge labbhamānaṃ gaṇanaṃ viditvā timūlakādīsu gaṇanā uddharitabbāti.

Hetumūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

444. Ārammaṇamūlakepi adhipatipaccayādayo satta ārammaṇena sabhāgā, sesā soḷasa visabhāgāti te ayojetvā satteva yojitā. Tesu **adhipatiyā sattā**ti kusalo dhammo kusalassa dhammassa, akusalassa dhammassa, abyākatassāti evaṃ kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlaṃ ekaṃ, abyākatamūlāni tīṇīti satta. **Nissaye tīṇī**ti vatthuvasena abyākatamūlāneva. Upanissaye satta heṭṭhimāni eva. **Purejāte tīṇī**ti vatthārammaṇavasena abyākatamūlāni. **Vippayutte tīṇī**ti vatthuvaseneva. **Atthiavigatesu tīṇī**ti vatthārammaṇavasena. Yathā pana hetumūlake lakkhaṇadassanatthaṃ ghaṭanāni ṭhapitāni, tathā ārammaṇamūlakādīsupi.

445. Tattha yāni tāva imasmiṃ ārammaṇamūlake pañca ghaṭanāni ṭhapitāni. Tattha paṭhamaṃ ārammaṇādhipativasena sādhipatikaṃ. Tattha **sattā**ti ārammaṇādhipatiduke laddhavissajjanāneva. Dutiyaṃ nirādhipatikaṃ. Tattha **tīṇī**ti vatthārammaṇavasena ārammaṇavaseneva vā abyākatamūlāni. Tatiyaṃ nissayena vuttaṃ. Tattha **tīṇī**ti vatthuvasena abyākatamūlāni. Catutthapañcamāni sādhipatikāni. Tesu catutthe **eka**nti vatthārammaṇavasena ārammaṇavaseneva vā abyākatamūlaṃ akusalaṃ. Pañcame **eka**nti nissayato abyākatamūlakaṃ akusalaṃ. Evamidhāpi labbhamānavasena tikādīsu gaṇanā veditabbā. Tathā adhipatimūlakādīsu. Ārammaṇaindriyavipākavasena vitthārayojanaṃ pana avatvā tattha tattha vattabbayuttakameva vadāmāti.

446. Adhipatimūlake **sahajāte sattā**ti sahajātādhipativasena kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlāni tīṇi, abyākatamūlaṃ ekaṃ. Sahajātena pana saddhiṃ ārammaṇādhipati, ārammaṇādhipatinā ca saddhiṃ sahajātaṃ na labbhati. **Aññamaññe tīṇī**ti sahajātādhipativaseneva. **Nissaye aṭṭhā**ti kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlāni tīṇi, abyākatamūlāni dve. Abyākato hi adhipati abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca nissayo hoti, akusalassa ārammaṇatova. Kusalassa pana ubhayathāpi na hotīti abyākatamūlāni dveyevāti evaṃ aṭṭha. **Upanissaye satta** ārammaṇasadisāneva. **Purejāte eka**nti abyākatādhipati ārammaṇavasena akusalassa. **Vipāke ekaṃ** abyākatena abyākataṃ lokuttaraṃ. Āhārādīsu satta heṭṭhā ekamūlake laddhāneva. **Vippayutte cattārī**ti kusalena abyākataṃ, tathā akusalena, abyākatena abyākatañca kusalañca. Atthiavigatesu aṭṭha nissayasadisāneva.

447-452. Ghaṭanāni panettha paṭipāṭiyā ārammaṇādīhi ayojetvā paṭhamaṃ atthiavigatehi yojitāni. Kiṃ kāraṇāti? Ubhayādhipatimissakattā. Tattha paṭhame ghaṭane ārammaṇādhipativasena vatthārammaṇaṃ labbhati, dutiye nissayavasena garuṃ katvā assādentassa vatthumeva, tatiye sahajātādhipativasena kusalādayo rūpānaṃ, ārammaṇādhipativasena vatthu akusalassa. Tato parāni tīṇi ghaṭanāni ārammaṇādhipativasena vuttāni. Tattha paṭhame **sattā**ti heṭṭhā vuttāneva. Dutiye **eka**nti purejātāni vatthārammaṇāni akusalassa. Tatiye vatthumeva akusalassa. Tato parāni tīṇi ghaṭanāni vipākāvipākasādhāraṇāni sahajātādhipativasena vuttāni. Tattha paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpameva, tatiye rūpameva. Tato parāni tīṇi vipākādhipativasena vuttāni. Tesupi paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpaṃ, tatiye rūpameva. Tato parāni cha ghaṭanāni āhārindriyayuttāni cittādhipativasena vuttāni. Tattha tīṇi avipākāni, tīṇi savipākāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva. Tato parāni cha ghaṭanāni tatheva viriyādhipativasena vuttāni. Nanu ca adhipatipaṭipāṭiyā paṭhamaṃ viriyādhipativasena vattabbāni siyuṃ, kasmā tathā na vuttānīti? Parato hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisattā. Parato hi hetuvasena ghaṭanāni amohassa vīmaṃsādhipatittā vīmaṃsāya ca sammādiṭṭhibhāvato maggasampayuttāni. Viriyampi ca sammāvāyāmamicchāvāyāmabhāvena maggoti tena saddhiṃ ghaṭanāni parato hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisānīti parivattetvā vuttāni. Tesupi gaṇanā pākaṭāyeva.

453-456. Anantarasamanantaramūlakesu **sattā**ti kusalo kusalassa abyākatassa ca, tathā akusalo, abyākato tiṇṇannampīti evaṃ satta. **Kamme eka**nti kusalā maggacetanā attano vipākābyākatassa. Ghaṭanāni panetesu tīṇi tīṇiyeva. Tāni bahutarapaṭipāṭiyā vuttāni.

457-460. Sahajātaaññamaññanissayamūlakesu ye ye dukamūlake paccayā vuttā te teyeva ādito ṭhitena sabhāgā. Tasmā dukamūlake gaṇanaṃ ñatvā ye upari paccayā ghaṭitā, tesu ūnataragaṇanassa vasena sabbaghaṭanesu gaṇanā veditabbā. Tattha sahajātamūlake dasa ghaṭanāni. Tesu pañca avipākāni, pañca savipākāni. Tattha avipākesu tāva paṭhame kusalo kusalassa abyākatassa, kusalābyākatassa, kusalābyākato abyākatassāti cattāri, tathā akusalo, abyākato abyākatassevāti evaṃ nava. Tattha kusalākusalādikesu aṭṭhasu vissajjanesu arūpañceva cittasamuṭṭhānarūpañca labbhati. Abyākate vatthurūpampi. Dutiye ghaṭane abyākatavissajjane rūpesu vatthumeva labbhati, tatiye tīsupi arūpameva, catutthe cittasamuṭṭhānarūpameva, pañcame paṭisandhiyaṃ vatthunā saddhiṃ arūpadhammā. Savipākesu paṭhame vipākā ceva vipākacittasamuṭṭhānarūpañca, dutiye vipākā ceva vatthurūpañca, tatiye vipākameva, catutthe vipākacittasamuṭṭhānameva, pañcame vatthurūpameva labbhati.

Aññamaññamūlake cha ghaṭanāni. Tesu paṭhamāni tīṇi avipākāni, pacchimāni tīṇi savipākāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva.

461. Nissayamūlake **nissayapaccayā ārammaṇe tīṇī**ti vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā pavattakusalādivasena veditabbāni. **Upanissaye eka**nti vatthuṃ ārammaṇūpanissayaṃ katvā uppannākusalaṃ. Sesaṃ dumūlake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

462-464. Imasmiṃ pana nissayapaccaye vīsati ghaṭanāni. Tesu purimāni cha ghaṭanāni purejātasahajātavasena vuttāni, tato cattāri purejātavaseneva, tato dasa sahajātavaseneva. Tattha paṭhame ghaṭane **terasā**ti nissayapaccayavibhaṅge vuttāneva. Dutiye **aṭṭhā**ti sahajātādhipativasena satta, vatthuṃ garuṃ katvā akusalañcāti aṭṭha. Tatiye satta indriyapaccaye laddhāneva. Catutthe pañca vippayutte laddhāni. Pañcame **cattārī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānānaṃ, vatthu ca akusalassa. Chaṭṭhe **tīṇī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānassa. Purejātavasena catūsu paṭhame **tīṇī**ti vatthu kusalādīnaṃ, cakkhādīni ca abyākatassa. Dutiye vatthumeva kusalādīnaṃ. Tatiye **eka**nti vatthu akusalassa. Catutthe cakkhādīni viññāṇapañcakassa. Sahajātavasena dasa savipākāvipākavasena dvidhā bhinditvā sahajātamūlake vuttanayeneva veditabbāni.

465. Upanissayamūlake **ārammaṇe sattā**ti ārammaṇūpanissaye laddhāneva. **Adhipatiyā sattā**ti tāneva. Anantarasamanantaresu anantarūpanissaye laddhāneva. **Nissaye eka**nti vatthu akusalassa. **Purejāte eka**nti tasseva vatthuṃ vā ārammaṇaṃ vā. **Āsevane tīṇi** anantarūpanissayavasena. **Kamme dve** pakatūpanissayavasena. Lokuttarakusalacetanā pana anantarūpanissayopi hoti. **Vippayutte ekaṃ** ārammaṇūpanissayavasena, tathā atthiavigatesu. Natthivigatesu satta anantarasamāneva.

466. Upanissayamūlakāni pana satta ghaṭanāni honti. Tattha purimāni tīṇi ārammaṇūpanissayavasena vuttāni. Tattha paṭhame **sattā**ti kusalo kusalādīnaṃ, tathā abyākato, akusalo akusalassevāti evaṃ satta. Dutiye **eka**nti cakkhādiabyākataṃ akusalassa. Tatiye vatthu akusalassa. Tato parāni dve anantarūpanissayavasena vuttāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva. Tato dve anantarapakatūpanissayavasena vuttāni. Tattha paṭhame lokiyakusalākusalacetanāpaccayabhāvato gahetabbā, dutiye lokuttarakusalāva.

467-468. Purejātamūlake **ārammaṇe tīṇī**ti abyākato kusalādīnaṃ. **Adhipatiyā eka**nti abyākato akusalassa. Sesesupi eseva nayo. Ettha pana satta ghaṭanāni. Tesu paṭhamaṃ vatthārammaṇavasena vuttaṃ, dutiyaṃ vatthuvaseneva, tatiyaṃ ārammaṇavasena, catutthaṃ vatthussa ārammaṇakālavasena, pañcamaṃ ārammaṇādhipativasena, chaṭṭhaṃ vatthuno ārammaṇādhipatikālavasena, sattamaṃ cakkhādivasena.

469-472. Pacchājātamūlake vīsati paccayā na yujjanti, tayova yojanaṃ labhanti. Ekamevettha ghaṭanaṃ, taṃ kāyassa kusalādīnaṃ vasena veditabbaṃ. Āsevanamūlakepi ekameva ghaṭanaṃ.

473-477. Kammamūlake **anantare eka**nti maggacetanāvasena vuttaṃ. **Aññamaññe tīṇī**ti ettha paṭisandhiyaṃ vatthupi gahetabbaṃ. **Upanissaye dve**ti anantarapakatūpanissayavasena heṭṭhā vuttāneva. Evaṃ sesānipi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni. Ettha pana ekādasa ghaṭanāni. Tattha paṭhamāni dve pakatūpanissayānantarūpanissayavibhāgato nānākkhaṇikakammavasena vuttāni. Tato parāni cattāri vipākāvipākato ekakkhaṇikakammavasena vuttāni. Tattha paṭhame arūpena saddhiṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ labbhati, dutiye arūpena saddhiṃ vatthu, tatiye arūpameva, catutthe cittasamuṭṭhānarūpameva. Paṭisandhiyaṃ pana kaṭattārūpampi labbhati. Tato parāni pañca savipākāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva. Vipākamūlake pañca ghaṭanāni uttānatthāneva.

478-483. Āhāramūlake **sattā**tiādīni vuttanayāneva. Ghaṭanāni panettha catuttiṃsa. Tesu paṭhamāni pañca vipākāvipākasāmaññato vuttāni. Tattha paṭhame cattāropi āhārā labbhanti; dutiye tayo arūpāhārāva. Tatiye vatthupi paccayuppannaṃ hoti, catutthe taṃ parihāyati. Pañcame rūpameva paccayuppannaṃ. Tato parāni pañca savipākaghaṭanāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva. Tato parāni nava ghaṭanāni cetanāhāravasena vuttāni. Tato parāni nava nirādhipativiññāṇāhāravasena. Tato parāni sādhipativiññāṇāhāravasena cha ghaṭanāni vuttāni. Tattha tīṇi vipākāvipākasāmaññavasena vuttāni. Tīṇi vipākavaseneva. Tattha lokiyānaṃ vipākānaṃ abhāvato vatthu parihāyati.

484-495. Indriyamūlake **purejāte eka**nti cakkhundriyādīnaṃ vasena abyākatena abyākataṃ. Sesaṃ dumūlakaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Ghaṭanāni panettha cha sattati. Tattha paṭhame sabbānipi indriyāni paccayaṭṭhena labbhanti. Dutiye rūpajīvitindriyaṃ hāyati. Na hi taṃ nissayo hoti. Tatiye arūpindriyāni rūpānaṃ. Catutthe cakkhādīni cakkhuviññāṇādīnaṃ. Tato parāni nava ghaṭanāni sahajātaarūpindriyavasena vuttāni, tato nava maggabhūtānaṃ indriyānaṃ vasena, tato nava jhānaṅgabhūtānaṃ, tato nava jhānamaggabhūtānaṃ, tato nava manindriyavaseneva, tato sādhipatīni cha, tato vīriyavasena maggasampayuttāni cha, tato amohahetuvasena nirādhipatīni nava, sādhipatīni cha. Tesu sabbesu vipākapaccayena ayuttāni ca yuttāni ca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

496-500. Jhānamūlakepi dumūlakaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Ghaṭanāni panettha chattiṃsa. Tesu paṭhamāni nava indriyamaggabhāvaṃ anāmasitvā sādhāraṇajhānaṅgavaseneva vuttāni. Tato parāni nava indriyabhūtajhānaṅgavasena, tato nava maggabhūtajhānaṅgavasena, tato nava indriyamaggabhūtajhānaṅgavasena. Catūsupi cetesu navakesu ādito cattāri cattāri vipākāvipākasādhāraṇāni. Avasāne pañca pañca vipākāneva, tāni heṭṭhā vuttanayāneva.

501-508. Maggamūlakepi dumūlakaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Ghaṭanāni panettha sattapaññāsa. Tesu paṭhamāni nava indriyajhānabhāvaṃ anāmasitvā suddhikamaggavaseneva vuttāni. Tato nava indriyabhūtamaggavasena, tato nava jhānabhūtamaggavasena, tato nava indriyajhānabhūtamaggavasena, tato cha adhipatibhūtamaggavasena, tato nava nirādhipatimaggahetuvasena, tato cha sādhipatimaggahetuvasena, tattha navakesu pañca pañca chakkesu tīṇi tīṇi vipākāni. Sesāni sādhāraṇāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva.

509-510. Sampayuttamūlake dumūlakaṃ uttānatthameva. Ettha pana dveyeva ghaṭanāni. Tattha ekaṃ sādhāraṇavasena, ekaṃ vipākavasena vuttaṃ.

511-514. Vippayuttamūlakepi dumūlakaṃ uttānatthameva. Ghaṭanāni panettha terasa. Tattha paṭhame **pañcā**ti kusalo abyākatassa, tathā akusalo, abyākato tiṇṇannampi. Ettha ca ime vippayuttādayo sahajātāpi honti, pacchājātapurejātāpi. Dutiye purejātasahajātāva tatiye teyeva adhipativasena. Tattha kusalo abyākatassa tathā akusalo, abyākato pana abyākatassa ca ārammaṇādhipativasena akusalassa cāti evaṃ cattāri. Catutthe **tīṇī**ti kusalādīni abyākatassa. Indriyāni panettha rūpānipi arūpānipi. Pañcame paccayā arūpāva chaṭṭhe vatthuvasena rūpāva sattame kusalābyākatānaṃ vipassanāvasena, akusalassa assādanavasena vatthumeva. Aṭṭhame tadevākusalassa, navame cakkhādīni abyākatassa, dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānānaṃ, ekādasame paṭisandhiyaṃ vatthu khandhānaṃ, dvādasame paṭisandhiyaṃ khandhā kaṭattārūpānaṃ, terasame paṭisandhiyaṃ khandhā vatthussa.

515-518. Atthipaccayamūlake **upanissaye eka**nti ārammaṇūpanissayavasena abyākataṃ akusalassa. Sesaṃ dumūlake uttānameva. Ghaṭanāni panettha ekūnatiṃsa. Tesu paṭhame arūpavatthārammaṇamahābhūtaindriyāhārānaṃ vasena sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhanti. Dutiye pacchājātakabaḷīkārāhārā na labbhanti. Paṭhamadutiyaghaṭanāneva adhipatinā saddhiṃ upari tatiyacatutthāni katāni. Puna paṭhamameva catūhi āhārehi saddhiṃ pañcamaṃ, rūpindriyehi saddhiṃ chaṭṭhaṃ, rūpārūpindriyehi saddhiṃ sattamaṃ kataṃ. Dutiyameva vā pana indriyehi saddhiṃ sattamaṃ kataṃ. Paṭhamadutiyāneva vippayuttapaccayena saddhiṃ aṭṭhamanavamāni. Tesu navamaṃ adhipatinā saddhiṃ dasamaṃ kataṃ. Tato ekādasame paccayavasena vatthu hāyati. Dvādasame arūpadhammāyeva paccayā, terasame vatthārammaṇā, cuddasame vatthumeva, pannarasame ārammaṇameva, soḷasame vatthumeva ārammaṇaṃ, sattarasame pana tadeva ārammaṇādhipatibhāvena, aṭṭhārasamepi tadeva ārammaṇūpanissayavasena, ekūnavīsatime cakkhādayova paccayā. Imāni ekūnavīsati pakiṇṇakaghaṭanāni nāma sahajātaṃ aggahetvā vuttāni. Tato parāni dasa sahajātavasena vuttāni.

519. Natthivigatamūlakesu anantarasamanantaramūlakesu viya upanissayāsevanakammavasena tīṇiyeva ghaṭanāni, avigatamūlakaṃ atthimūlakasadisamevāti.

Yāni panetāni imasmiṃ pañhāvāre ghaṭanāni vuttāni, tāni sabbānipi duvidhāniyeva – pakiṇṇakato sahajātato ca. Tattha sabbesampi ārammaṇamūlakādīnaṃ ādito sahajātaṃ aggahetvā vuttāni **pakiṇṇakāni** nāma. Tāni ārammaṇamūlake pañcapi, adhipatimūlake cha, anantaramūlake tīṇipi, tathā samanantaramūlake, nissayamūlake dasa, upanissayamūlake satta, purejātamūlake satta, pacchājātamūlake ekameva, tathā āsevanamūlake, kammamūlake dve, āhāramūlake ekaṃ, indriyamūlake cattāri, vippayuttamūlake nava, atthimūlake ekūnavīsati, natthimūlake tīṇipi, tathāvigatamūlake. Avigatamūlake ekūnavīsatīti sabbānipi satañceva tīṇi ca honti. Sahajātanissayabhāvena panetāni pakiṇṇakānīti vuttāni.

Yāni pana sahajātaṃ labbhanti, tāni **sahajātaghaṭanāni** nāmāti vuccanti. Tāni ārammaṇamūlake anantarasamanantarapurejātapacchājātaāsevananatthivigatamūlakesu na labbhanti. Na hi te paccayā sahajātānaṃ paccayā honti. Yathā ca sahajātānaṃ na honti, tathā hetusahajātaaññamaññavipākajhānamaggasampayuttapaccayā. Asahajātānanti hetumūlake sabbāni catuvīsatipi ghaṭanāni sahajātaghaṭanāneva. Tathā adhipatimūlake catuvīsati, sahajātamūlake dasapi, aññamaññamūlake chapi, nissayamūlake dasa, kammamūlake nava, vipākamūlake pañcapi, āhāramūlake tettiṃsa, indriyamūlake dvāsattati jhānamūlake chattiṃsāpi, maggamūlake sattapaññāsampi, sampayuttamūlake dvepi, vippayuttamūlake cattāri, atthimūlake dasa, avigatamūlake dasāti sabbānipi tīṇi satāni dvādasa ca honti. Iti purimāni sataṃ tīṇi ca imāni ca dvādasuttarāni tīṇi satānīti sabbānipi pañcadasādhikāni cattāri ghaṭanasatāni pañhāvāre āgatāni. Tesu ye ye paccayadhammā nāmavasena na pākaṭā hutvā paññāyanti, tepi hetumūlakādīnaṃ nayānaṃ ādito vipākāvipākasāmaññato vuttesu ghaṭanesu dassetabbā. Dvādaseva hi hetū cha ārammaṇā cattāro adhipatayo cattāro āhārā vīsati indriyāni satta jhānaṅgāni dvādasa maggaṅgānīti ete paccayadhammā nāma. Tesu ye ye dhammā ekantena kusalā, ekanteneva akusalā, ekantena kusalavipākā, ekantenevākusalavipākā, ekanteneva vipākā, ekanteneva avipākā te te sādhukaṃ sallakkhetvā ye tattha vipākā, te vipākaghaṭanesu, ye avipākā, te avipākaghaṭanesu yathāyogaṃ yojetabbāti.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā

527. Idāni paccanīyaṃ hoti. Tattha yathā paṭicca vārādīsu ‘‘akusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati nahetupaccayā’’tiādinā nayena labbhamānā pañhā labbhamānānaṃ paccayānaṃ vasena sarūpatova vitthāritā. Evaṃ avitthāretvā ekena lakkhaṇena saṅkhepato paccanīyaṃ dassetuṃ dhammasaṅgāhakehi **kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo**tiādinā nayena anulomato kusalādīnaṃ paccayā uddhaṭā. Te ca kho paccayā samūhavasena, no ekekapaccayavaseneva; tasmā ye yattha samūhato dassitā, te vibhajitvā veditabbā. Sabbepi hi ime catuvīsati paccayā aṭṭhasu paccayesu saṅgahaṃ gacchanti. Kataresu aṭṭhasu? Ārammaṇe, sahajāte, upanissaye, purejāte, pacchājāte, kamme, āhāre, indriyeti. Kathaṃ? Ṭhapetvā hi ime aṭṭha paccaye sesesu soḷasasu hetupaccayo aññamaññavipākajhānamaggasampayuttapaccayoti ime cha paccayā ekantena sahajātā hutvā sahajātānaññeva paccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Anantarapaccayo samanantaraāsevananatthivigatapaccayoti ime pana pañca uppajjitvā niruddhā attano anantaraṃ uppajjamānānaññeva paccayabhāvato anantarūpanissayalakkhaṇena upanissaye saṅgahaṃ gacchanti. Nissayapaccayo sahajātapurejātabhedato duvidho. Tattha sahajātanissayo sahajātānaññeva nissayapaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati, purejātanissayo purejātapaccaye saṅgahaṃ gacchati.

Adhipatipaccayopi sahajātādhipatiārammaṇādhipativasena duvidho. Tattha sahajātādhipati sahajātānaṃyeva adhipatipaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Ārammaṇādhipati ārammaṇūpanissayo hotiyevāti ārammaṇūpanissayalakkhaṇena upanissayapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Vippayuttapaccayo sahajātapurejātapacchājātabhedato tividho. Tattha sahajātavippayutto sahajātānaññeva vippayuttapaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Purejātavippayutto pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṃ paccayabhāvato purejāte saṅgahito. Pacchājātavippayutto pacchā uppajjitvā pure uppannānaṃ upatthambhanavasena paccayabhāvato pacchājātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Atthipaccayaavigatapaccayā sahajātapurejātapacchājātaāhārindriyānañceva atthiavigatesu ca ekekassa vasena chahi bhedehi ṭhitā. Tattha sahajātaatthiavigatā sahajātānaññeva atthiavigatapaccayabhāvato. Sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Purejātā pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṃ paccayabhāvato purejātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Pacchājātā pacchā uppajjitvā pure uppannānaṃ upatthambhanavasena paccayabhāvato pacchājātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Āhārabhūtā kabaḷīkārāhārapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Indriyabhūtā rūpajīvitindriyapaccaye saṅgahaṃ gacchantīti evaṃ ime soḷasa paccayā imesu aṭṭhasu paccayesu saṅgahaṃ gacchantīti veditabbā.

Imesampi pana aṭṭhannaṃ paccayānaṃ aññamaññaṃ saṅgaho atthiyeva. Ādito niddiṭṭho hi ārammaṇapaccayo adhipatianadhipatibhedena duvidho. Tattha adhipatibhūto ārammaṇūpanissayalakkhaṇena upanissaye saṅgahaṃ gacchati. Anadhipatibhūto suddho ārammaṇapaccayova. Kammapaccayopi sahajātanānākkhaṇikavasena duvidho. Tattha sahajātakammaṃ attanā sahajātānaññeva kammapaccayabhāvato sahajāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Nānākkhaṇikakammaṃ balavadubbalavasena duvidhaṃ. Tattha balavakammaṃ vipākadhammānaṃ upanissayova hutvā paccayo hotīti upanissaye saṅgahaṃ gacchati. Balavampi pana rūpānaṃ dubbalañca arūpānaṃ nānākkhaṇikakammapaccayeneva paccayo. Āhārapaccayopi rūpārūpato duvidho. Tattha arūpāhāro attanā sahajātānaññeva paccayo hotīti sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Rūpāhāro sahajātapurejātapacchājātānaṃ paccayo na hoti. Attano pana uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippatto āhārapaccayataṃ sādhetīti āhārapaccayova hoti. Indriyapaccayopi rūpārūpato duvidho. Tattha arūpindriyapaccayo attanā sahajātānaññeva indriyapaccayataṃ sādhetīti sahajāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Rūpindriyapaccayo pana ajjhattabahiddhābhedato duvidho. Tattha ajjhattaṃ indriyapaccayo pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṃ sasampayuttadhammānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ indriyapaccayo hotīti purejāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Bāhiro indriyapaccayo nāma rūpajīvitindriyaṃ, taṃ sahajātānaṃ paccayo hontampi anupālanamattavaseneva hoti, na janakavasenāti indriyapaccayova hoti. Evaṃ ime aṭṭha paccayā aññamaññampi saṅgahaṃ gacchantīti veditabbā. Ayaṃ tāva aṭṭhasu paccayesu avasesānaṃ soḷasannañceva tesaṃyeva ca aṭṭhannaṃ aññamaññavasena saṅgahanayo.

Idāni imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ ekekasmiṃ catuvīsatiyāpi paccayesu ye ye saṅgahaṃ gacchanti, te te veditabbā. Tattha aṭṭhannaṃ tāva sabbapaṭhame ārammaṇapaccaye ārammaṇapaccayova saṅgahaṃ gacchati, na sesā tevīsati. Dutiye sahajātapaccaye hetupaccayo sahajātādhipatipaccayo sahajātapaccayo aññamaññapaccayo sahajātanissayapaccayo sahajātakammapaccayo vipākapaccayo sahajātaāhārapaccayo sahajātaindriyapaccayo jhānapaccayo maggapaccayo sampayuttapaccayo sahajātavippayuttapaccayo sahajātatthipaccayo sahajātāvigatapaccayoti ime pannarasa paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Tatiye upanissayapaccaye adhipatibhūto ārammaṇapaccayo ārammaṇabhūto adhipatipaccayo anantarasamanantaraupanissayaāsevanapaccayā nānākkhaṇiko balavakammapaccayo natthipaccayo vigatapaccayoti ime nava paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Catutthe purejātapaccaye purejātanissayapaccayo purejātapaccayo purejātindriyapaccayo purejātavippayuttapaccayo purejātatthipaccayo purejātāvigatapaccayoti ime cha paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Pañcame pacchājātapaccaye pacchājātapaccayo pacchājātavippayuttapaccayo pacchājātatthipaccayo pacchājātāvigatapaccayoti ime cattāro paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Chaṭṭhe kammapaccaye nānākkhaṇikakammapaccayova saṅgahito. Sattame āhārapaccaye kabaḷīkārāhāravaseneva āhārapaccayo āhāratthipaccayo āhārāvigatapaccayoti ime tayo paccayā saṅgahitā. Aṭṭhame indriyapaccaye rūpajīvitindriyapaccayo indriyatthipaccayo indriyāvigatapaccayoti ime tayo paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Evaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ ekekasmiṃ ime cime ca paccayā saṅgahaṃ gatāti ñatvā ye yattha saṅgahaṃ gatā, te tassa gaṇanena gahitāva hontīti veditabbā.

Evaṃ sabbapaccayasaṅgāhakānaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ vasena ekūnapaññāsāya pañhesu imasmiṃ paccanīye ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo’’tiādayo ime pannarasa pañhā uddharitvā vissajjitā. Tattha kusalo kusalassa, kusalo akusalassa, kusalo abyākatassa, kusalo kusalābyākatassāti kusalādikā cattāro pañhā; tathā akusalādikā; abyākato pana abyākatassa, abyākato kusalassa, abyākato akusalassāti abyākatādikā tayo; kusalo ca abyākato ca kusalassa; tathā abyākatassa; akusalo ca abyākato ca akusalassa; tathā abyākatassāti dumūlakekāvasānā cattāro honti. Tesu paṭhame pañhe yehi bhavitabbaṃ, te sabbe saṅgahetvā tayo paccayā vuttā. Dutiye dve, tatiye pañca, catutthe ekova pañcame tayo, chaṭṭhe dve, sattame pañca, aṭṭhame ekova navame satta, dasame tayo, ekādasame tayo, dvādasame dve, terasame cattāro, cuddasame dve, pannarasamepi cattārova. Te ‘‘sahajātapaccayenā’’ti avatvā ‘‘sahajātaṃ pacchājāta’’nti vuttā. Tattha kāraṇaṃ parato vakkhāma.

Samāsato panettha eko dve tayo cattāro pañca sattāti chaḷeva paccayaparicchedā honti. Ayaṃ pañhāvārassa paccanīye ukkaṭṭhavasena pañhāparicchedo ceva te te paccaye saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo ca. ‘‘Na hetupaccayo’’tiādīsu hi catuvīsatiyāpi paccayapaccanīyesu ekapaccanīyepi ito uddhaṃ pañhā vā paccayā vā na labbhanti, heṭṭhā labbhanti. Tasmā yesu pañhesu ‘‘kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa sahajātapaccayena paccayo’’ti evaṃ ekova paccayo āgato, tasmiṃ paccaye paṭikkhitte te pañhā parihāyanti. Yasmiṃ pana pañhe ‘‘kusalo dhammo akusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo upanissayapaccayena paccayo’’ti evaṃ dve paccayā āgatā. Tattha nārammaṇapaccayāti evaṃ ekasmiṃ paccaye paṭikkhittepi itarassa paccayassa vasena so pañho labbhateva. Tesu pana dvīsupi paccayesu paṭikkhittesu so vāro pacchijjati. Evameva yesu pañhesu tayo cattāro pañca satta vā labbhanti, tesu ṭhapetvā paṭikkhitte paccaye avasesānaṃ vasena te pañhā labbhantiyeva. Sabbesu pana paccayesu paṭikkhittesu sabbepi te vārā pacchijjantīti idameva cettha lakkhaṇaṃ. Iminā lakkhaṇena ādito paṭṭhāya tesu tesu pañhesu saṅkhipitvā vuttapaccayānaṃ pabhedo ca tasmiṃ tasmiṃ paccanīye tesaṃ tesaṃ pañhānaṃ parihāni ca veditabbā.

Tatrāyaṃ vitthārakathā – paṭhamapañhe tāva tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitā. Kathaṃ? Kusalo hi kusalassa purejātapacchājātavipākavippayutteheva paccayo na hoti, sesehi vīsatiyā hoti, tesu ārammaṇapaccayo ekova sahajāte pana sabbasaṅgāhikavasena pannarasa paccayā saṅgahaṃ gacchantīti vuttā. Tesu hetupaccaye paṭikkhitte cuddasa honti. Kusalo pana kusalassa neva vipākapaccayo na, vippayuttapaccayoti te dve apanetvā sese dvādasa sandhāya sahajātapaccayena paccayoti vuttaṃ. Upanissayapaccayepi sabbasaṅgāhikavasena nava paccayā saṅgahaṃ gacchantīti vuttā. Tesu adhipatibhūto ārammaṇapaccayo ārammaṇabhūto ca adhipatipaccayo ārammaṇūpanissayavasena upanissayameva anupaviṭṭho. Kusalo pana kusalassa nānākkhaṇikakammapaccayo na hotīti taṃ apanetvā sese cha sandhāya upanissayapaccayena paccayoti vuttaṃ. Evaṃ paṭhamapañhe tīhi paccayehi ekūnavīsatipaccayā dassitāti veditabbā. Tesu imasmiṃ hetupaccanīye ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayoti dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni paccavekkhatī’’ti evamādinā ārammaṇapaccayādīsu vuttanayeneva uddharitvā pāḷi dassetabbā.

Ārammaṇapaccaye pana paṭikkhitte tassa vitthāraṃ apanetvā hetupaccayavitthāraṃ pakkhipitvā sāyeva pāḷi dassetabbā, sesapaccayapaṭikkhepesupi eseva nayo. Tasmiṃ pana paccaye paṭikkhitte ye vārā parihāyanti, te parato vakkhāma.

Dutiyapañhe pana dvīhi paccayehi tayo paccayā dassitā. Kathaṃ? Kusalo hi akusalassa anantarādivasena paccayo na hoti. Tasmā te apanetvā ārammaṇūpanissayavasena saṅgahitaṃ ārammaṇādhipatiñceva pakatūpanissayañca sandhāya upanissayapaccayena paccayoti vuttaṃ. Tasmā suddho ārammaṇapaccayo ārammaṇādhipativasena adhipatipaccayo upanissayapaccayoti dutiyapañhe dvīhi paccayehi ime tayo paccayā dassitāti veditabbā.

Tatiyapañhe pana pañcahi paccayehi aṭṭhārasa paccayā dassitā. Kathaṃ? Kusalo hi abyākatassa aññamaññapurejātāsevanavipākasampayuttehiyeva paccayo na hoti, sesehi ekūnavīsatiyā hoti. Tesu ārammaṇapaccayo eko. Yasmā pana kusalo abyākatassa aññamaññavipākasampayuttavasena paccayo na hoti, hetupaccayo paṭikkhitto, kammapaccayo visuṃ gahito, tasmā ime pañca apanetvā sahajātena dasa paccayā dassitā. Upanissayena heṭṭhā vuttesu chasu ṭhapetvā āsevanaṃ sesā pañca. Pacchājāto ekova tathā sahajātanānākkhaṇikavasena duvidhopi kammapaccayoti evaṃ tatiyapañhe pañcahi paccayehi ime aṭṭhārasa paccayā dassitāti veditabbā.

Catutthapañhe pana ekena paccayena dasa. Kathaṃ? Kusalo hi kusalābyākatassa sahajāte vuttesu pannarasasu aññamaññavipākasampayuttavippayuttehi paccayo na hoti, hetupaccayo paṭikkhitto. Iti ime pañca apanetvā sesā dasa paccayā ettha ekena paccayena dassitāti veditabbā.

528. Yathā ca imesu kusalādikesu catūsu, tathā akusalādikesupi catūsu pañhesu tehi tehi paccayehi te teyeva paccayā dassitāti veditabbā.

529. Tato parānaṃ abyākatādīnaṃ tiṇṇaṃ pañhānaṃ paṭhamapañhe sattahi paccayehi tevīsati paccayā dassitā. Kathaṃ? Abyākato hi abyākatassa catuvīsatiyāpi paccayehi paccayo hoti. Hetupaccaye pana paṭikkhitte tevīsati honti. Tesu ārammaṇapaccayo ekova. Yasmā panettha asahajātānampi saṅgahaṇatthaṃ āhārindriyapaccayā visuṃ gahitā. Tasmā ime tayo apanetvā sahajātena dvādasa paccayā dassitā. Upanissayena heṭṭhā vuttā cha, purejāto ekova tathā pacchājātaāhārindriyapaccayāti evamettha sattahi paccayehi ime tevīsati paccayā dassitāti veditabbā. Dutiye tīhi paccayehi dvādasa dassitā. Kathaṃ? Ārammaṇapaccayo eko, upanissayena pana ārammaṇūpanissayavasena ārammaṇādhipatianantarasamanantaranatthivigataupanissayapaccayoti cha dassitā. Purejātena purejātanissayavippayuttaatthiavigatā pañcāti evamettha tīhi paccayehi ime dvādasa paccayā dassitāti veditabbā. Tatiyepi eseva nayo.

530. Tato parānaṃ dukamūlakānaṃ catunnaṃ pañhānaṃ paṭhamapañhe ‘‘sahajātapaccayena purejātapaccayenā’’ti avatvā ‘‘sahajātaṃ purejāta’’nti vuttehi dvīhi nissayaatthiavigatavasena tayo paccayā dassitā. Kusalā hi khandhā vatthunā saddhiṃ ekato kusalassa paccayabhāvaṃ sādhayamānā kiñcāpi sahajātā, sahajātapaccayā pana na honti vatthumissakattā. Tasmā tesaṃ sahajātānaṃ nissayaatthiavigatānaṃ vasena sahajātanti vuttaṃ. Vatthumhipi eseva nayo. Tampi hi kiñcāpi purejātaṃ, khandhamissakattā pana purejātapaccayo na hoti. Kevalaṃ purejātānaṃ nissayādīnaṃ vasena purejātanti vuttaṃ.

Dutiyapañhe ‘‘sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriya’’nti vuttehi catūhipi sahajātanissayaatthiavigatavasena cattāro paccayā dassitā. Imasmiñhi vāre sahajātapaccayo labbhati, pacchājātapaccayādayo na labbhanti. Pacchājātānaṃ pana āhārindriyasaṅkhātānañca atthiavigatānaṃ vasenetaṃ vuttaṃ. Kusalā hi khandhā abyākatā ca mahābhūtā upādārūpānaṃ sahajātapaccayena nissayapaccayena atthiavigatapaccayehīti catudhā paccayā honti. Pacchājātā pana kusalā tehiyeva bhūtehi saddhiṃ tesaññeva upādārūpānaṃ atthiavigatavasena paccayo. Kabaḷīkārāhāropi pacchājātehi kusalehi saddhiṃ purejātassa kāyassa atthiavigatavaseneva paccayo. Rūpajīvitindriyampi pacchājātehi kusalehi saddhiṃ kaṭattārūpānaṃ atthiavigatapaccayeneva paccayo. Iti imaṃ catudhā paccayabhāvaṃ sandhāya ‘‘sahajātaṃ pacchājātaṃ, āhāraṃ indriya’’nti idaṃ vuttaṃ. Pacchājātāhārindriyapaccayā panettha na labbhantiyeva. Parato akusalamissakapañhādvayepi eseva nayoti. Evamettha tesu tesu pañhesu saṅkhipitvā vuttapaccayānaṃ pabhedo veditabbo. Tasmiṃ tasmiṃ pana paccaye tesaṃ tesaṃ pañhānaṃ parihānāparihāniṃ parato āvikarissāmāti.

Paccanīyuddhārassa atthavaṇṇanā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

532. Idāni ete ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassā’’tiādayo anulomavasena pannarasa vārā dassitā. Yasmā paccanīyepi eteyeva, na ito uddhaṃ; heṭṭhā pana honti, tasmā yassa yassa paccayassa paccanīye ye ye vārā labbhanti, te te ādito paṭṭhāya gaṇanavasena dassetuṃ **nahetuyā pannarasā**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **nahetuyā** sabbesampi yathādassitānaṃ paccayānaṃ vasena pannarasa labbhanti. **Nārammaṇe** sahajāte hetupaccayo pavisati. Tasmiṃ tasmiṃ vāre suddho ārammaṇapaccayo parihāyati, sesapaccayavasena te vārā vissajjanaṃ labhanti. Yathā ca nārammaṇe, evaṃ sesesupi. Sahajāte hetupaccayo pavisati. Tasmiṃ tasmiñca vāre naupanissaye naanantareti evaṃ paccanīyato ṭhitā paccayā parihāyanti, avasesapaccayavasena te te vārā vissajjanaṃ labhanti. **Nasahajāte** pana ‘‘kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca, akusalo dhammo akusalassa ca abyākatassa ca, kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa, akusalo ca abyākato ca dhammā akusalassāti ime cattāro vārā parihāyanti. Etesañhi catunnaṃ purimesu dvīsu sahajātapaccayena paccayoti ekādasannaṃ paccayānaṃ vasena ekova paccayasaṅgaho vutto. Te tasmiṃ paṭikkhitte aññenākārena vissajjanaṃ na labhanti. Pacchimesu dvīsu nissayaatthiavigatapaccaye sandhāya ‘‘sahajātaṃ purejāta’’nti vuttaṃ. Te sahajāte paṭikkhitte avasesānaṃ hetuādīnañca purejātānañceva nissayaatthiavigatānaṃ vasena vissajjanaṃ na labhanti, tasmā ime cattāropi vārā parihāyanti. Avasesānaṃ vasena ‘‘ekādasā’’ti vuttaṃ.

Tattha siyā – yathā hetumhi paṭikkhitte sesānaṃ adhipatiādīnaṃ vasena te vārā laddhā, evaṃ sahajāte paṭikkhitte avasesānaṃ hetuādīnaṃ vasena kasmā na labbhantīti? Nippadesattā. Hetuādayo hi sahajātānaṃ ekadesamattato sappadesā, tasmā tesu paṭikkhittesu aññesaṃ vasena te vārā labbhanti. Sahajāto pana nippadeso sabbepi hetuādayo gaṇhāti, tasmā tasmiṃ paṭikkhitte sabbepi te paṭikkhittā honti. Na hi asahajātā hetupaccayādayo nāma atthi. Iti sahajātassa nippadesattā tasmiṃ paṭikkhitte sabbepi te ubhopi vārā na labbhanti. ‘‘Sahajātaṃ purejāta’’nti vissajjitavāresu pana kiñcāpi sahajātapaccayoyeva natthi, yasmā panettha sahajātāva arūpakkhandhā nissayaatthiavigatavasena paccayā, sahajāte ca paṭikkhitte ekantena sahajātanissayaatthiavigatā paṭikkhittā honti, tasmā tassa paṭikkhittattā tepi vārā na labbhantīti evaṃ sabbathāpettha ime cattāro vārā parihāyanti. Avasesānaññeva vasena ekādasāti vuttaṃ.

Naaññamaññananissayanasampayuttepi teyeva vārā parihāyanti. Kasmā? Sahajātagatikattā. Yatheva hi arūpadhammabhūto sahajātapaccayo nippadesena cattāro arūpakkhandhe gaṇhāti, tathā aññamaññanissayasampayuttāpīti sahajātagatikattā etesupi paṭikkhittesu te vārā na labbhantīti veditabbā. Tena vuttaṃ **naaññamaññe ekādasa, nanissaye ekādasa, nasampayutte ekādasā**ti.

Tattha siyā – kiñcāpi ime avisesena kusalādibhedānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ saṅgāhakattā sahajātagatikā, kusalo pana kusalābyākatassa ṭhapetvā sahajātapaccayaṃ aññathā paccayova na hoti, tasmā tasmiṃ paṭikkhitte so vāro parihāyatu. Kusalo pana kusalābyākatānaṃ neva aññamaññapaccayo hoti, tasmiṃ paṭikkhitte so vāro kasmā parihāyatīti? Aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato. Yatheva hi kusalābyākatā kusalassa sahajātapaccayova na honti. Sahajātadhammavasena pana nissayapaccayādīhi pavattisabbhāvato tasmiṃ paṭikkhitte so vāro parihāyati, evamidhāpi aññamaññapaccayadhammavasena sahajātādīhi pavattisabbhāvato tasmiṃ paṭikkhitte so vāro parihāyati. **Naaññamaññapaccayena paccayo**ti padassa hi ayamattho – ye dhammā aññamaññapaccayasaṅgahaṃ gatā, na tehi paccayo. Kusalo ca kusalābyākatānaṃ sahajātādivasena paccayo honto aññamaññapaccayadhammeheva paccayo hoti, tasmā tasmiṃ paṭikkhitte so vāro parihāyati. Yathā ca so vāro, tathā sesāpi tayoti cattāropi te vārā parihāyanti.

Nanissaye ekādasāti etthāpi yasmā tesaṃ vārānaṃ ekentena sahajātapaccayadhammāva nissayabhūtā, tasmā nissaye paṭikkhitte parihāyanti. **Napurejāte terasā**ti sahajātaṃ purejātanti vuttavissajjane dvimūlake dve apanetvā terasa. Yathā hi te sahajāte paṭikkhitte purejātānaññeva nissayaatthiavigatānaṃ vasena vissajjanaṃ na labhanti, tathā purejātepi paṭikkhitte sahajātānaññeva nissayaatthiavigatānaṃ vasena vissajjanaṃ na labhanti, tasmā te apanetvā terasāti veditabbā.

Napacchājāte pannarasāti ettha ‘‘pacchājātapaccayena paccayo’’ti vā ‘‘sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriya’’nti vā āgataṭṭhānesu ṭhapetvā pacchājātaṃ avasesavasenapi te pañhā labbhanti, tasmā pannaraseva vuttā. **Nakamme**tiādīsu yasmā kammavipākāhārindriyajhānamaggāpi kusalādibhedānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ ekadesova tasmā ṭhapetvā te dhamme avasesadhammavasena sahajātadhammā paccayā hontīti ekampi pañhāvissajjanaṃ na parihīnaṃ. **Nasampayutte ekādasā**ti yasmā tesu catūsu vāresu sampayuttadhammā sahajātādipaccayena paccayā honti, tasmā sampayuttapaccayapaṭikkhepena teyeva vārā parihāyantīti veditabbā. **Navippayutte navā**ti dumūlakaekāvasānā cattāro ekamūlakadukāvasānā dve cāti ime cha vārā ekantena vippayuttapaccayadhammehi yuttā. Tehi sahajātādivasena paccayā honti, tasmā vippayutte paṭikkhitte sabbepi te parihāyantīti naveva labbhanti. Tena vuttaṃ ‘‘navippayutte navā’’ti. Noatthinoavigatesupi teyeva veditabbā. Ekantena hi te vārā atthiavigatapaccayadhammayuttā, tasmā te tesaṃ paṭikkhepe parihāyanti. Yepi labbhanti, tesu ārammaṇavasena anantarādivasena vā vissajjanāni kātabbāni. Sahajātapurejātapacchājātaāhārindriyabhedato pañcannaṃ atthiavigatānaṃ vippayuttadhammānaṃ vā vasena na kātabbānīti.

533. Evaṃ paccanīye laddhavāre gaṇanato dassetvā idāni dumūlakādivasena paccayagaṇanaṃ dassetuṃ **nahetupaccayā nārammaṇe pannarasā**tiādi āraddhaṃ. Tattha nahetumūlakadukesu atirekagaṇano ūnataragaṇanena saddhiṃ yojito ūnataragaṇanova hoti.

Timūlake **naupanissaye terasā**ti kusalo akusalassa, akusalo kusalassāti dve vārā parihāyanti. Kasmā? Nārammaṇena saddhiṃ naupanissayassa ghaṭitattā. Ārammaṇavasena hi upanissayavasena ca imesaṃ pavatti. Tañca ubhayaṃ paṭikkhittaṃ. Ārammaṇādhipati ca ārammaṇūpanissayaggahaṇena gahito hotiyeva.

Chamūlakepi **naupanissaye terasā**ti teyeva terasa. Sattamūlake pana **naupanissaye sattā**ti nasahajātena saddhiṃ ghaṭitattā tattha parihīnehi catūhi saddhiṃ ‘‘kusalo kusalassa, kusalo akusalassa, akusalo akusalassa, akusalo kusalassā’’ti ime anantarūpanissayapakatūpanissayavasena pavattamānā cattāroti aṭṭha parihāyanti, tasmā avasesānaṃ vasena sattāti vuttaṃ. **Napurejāte ekādasā**ti nasahajātena saddhiṃ ghaṭitattā ekādasa. **Napacchājāte navā**ti tesu ekādasasu sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyanti laddhavissajjanesu dumūlake abyākatante dve vāre apanetvā. Te hi sahajāte paṭikkhittepi pacchājātavasena aparihīnā. Sahajātena pana saddhiṃ pacchājāte paṭikkhitte parihāyantīti sesānaṃ vasena navāti vuttaṃ. Aṭṭhamūlake **nanissaye ekādasā**ti sabbaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. Navamūlake **naupanissaye pañcā**ti kusalādayo abyākatantā tayo dumūlakā abyākatantā dve cāti pañca. Tesu nānākkhaṇikakammakabaḷīkārāhārarūpajīvitindriyapacchājātadhammavasena vissajjanaṃ veditabbaṃ.

Dasamūlake **napurejāte pañcā**tiādīsupi teyeva. **Napacchājāte tīṇī**ti pacchājātavasena labbhamāne dumūlake abyākatante dve apanetvā avasesā. Navippayuttepi teyeva tayo. **Noatthiyā dve**ti nānākkhaṇikakammavasena kusalañca akusalañca kaṭattārūpassa. Vipākaṃ panettha naupanissayena saddhiṃ ghaṭitattā na labbhati. Ekādasamūlake heṭṭhā vuttasadisāva gaṇanā. Dvādasamūlake **nakamme eka**nti abyākatena abyākataṃ. Tattha ca āhārindriyavasena vissajjanaṃ veditabbaṃ. Terasamūlakādīsupi sabbattha **eka**nti āgataṭṭhāne idameva gahetabbaṃ. Nāhāre pana indriyavasena vissajjanaṃ veditabbaṃ. Naindriye āhāravasena. Cuddasamūlakādīsu nakammena saddhiṃ ghaṭitattā noatthinoavigatā na labbhantīti na vuttā. **Nāhārapaccayā najhānapaccayā**ti naindriyaṃ apanetvā vuttaṃ. Tasmā tattha indriyavasena ekaṃ veditabbaṃ. **Navipākapaccayā naindriyapaccayā**ti nāhāraṃ apanetvā vuttaṃ, tasmā tattha āhāravasena ekaṃ veditabbaṃ. Imesu pana dvīsu paccanīyato ṭhitesu gaṇanā nāma natthi, tasmā ekato na dassitāti.

Nahetumūlakaṃ.

534. Nārammaṇamūlakādīsupi pannarasaterasaekādasanavāti sabbadukesu cattārova mūlagaṇanaparicchedā. Tikādīsu pana bahupaccayasamāyoge itarānipi satta pañca tīṇi dve ekanti paricchinnagaṇanāni vissajjanāni labbhantiyeva. Tesu yesaṃ paccayānaṃ samāyoge yaṃ yaṃ labbhati, taṃ taṃ heṭṭhā vuttanayena sādhukaṃ sallakkhetvā uddharitabbaṃ. Sabbesu cetesu nārammaṇamūlakādīsu nārammaṇādīni padāni atikkantena hetupadena saddhiṃ paṭhamaṃ bandhitvāva cakkāni katāni. Yasmā pana tāni nahetumūlake vuttasadisāneva honti, tasmā vitthārena adassetvā saṅkhepaṃ katvā dassitāni. Tattha yathā nahetumūlake nārammaṇanaupanissayā visuṃ visuṃ pannarasa vāre labhantāpi samāyoge terasa labhiṃsu, evaṃ sabbattha teraseva labbhanti. Yathā ca nārammaṇanasahajātehi saddhiṃ naupanissaye satta vārā honti, evaṃ naupanissayanārammaṇehi saddhiṃ nasahajātepi satta.

538. **Nanissayapaccayā naupanissayapaccayā napacchājāte tīṇī**ti kusalādīni abyākatantāni. Tesu kaṭattārūpañca āhārasamuṭṭhānañca paccayuppannaṃ.

543-544. Nāhāranaindriyamūlakesu catukkesu nakammena saddhiṃ aghaṭitattā nahetumūlake viya ekentena labbhanti. Naindriyamūlake naupanissaye ca napurejāte ca ṭhapetvā **nāhāre tīṇīti kātabba**nti naindriyapaccayato paṭṭhāya ime dve paccaye ghaṭetvā naindriyapaccayā…pe… naupanissayapaccayā nāhāre tīṇī. Naindriyapaccayā…pe… napurejātapaccayā nāhāre tīṇīti evaṃ imehi paccayehi saddhiṃ nāhārapaccaye ca gaṇanā kātabbāti attho. Tattha **tīṇī**ti kusalādīneva abyākatassa. Tattha kusalākusalā kaṭattārūpānaṃ purejātassa ca kāyassa pacchājātapaccayena, abyākatā pana cittacetasikā pacchājātapaccayenevāti imesaṃ vasena tīṇi vissajjanāni kātabbāni. Parato pana napacchājātena saddhiṃ ghaṭitattā nāhāre **dve**ti vuttaṃ. Tattha kaṭattārūpavasena kusalaṃ abyākatassa, tathā akusalanti ettakameva labbhati. Āhārassa pana paṭikkhittattā kabaḷīkārāhāro atthiavigatavasenāpi paccayabhāvaṃ na labhati.

545. Navippayuttamūlakassa catumūlake **naupanissaye pañcā**ti kusalo sahajātakusalassa, kusalo kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa, akusalo sahajātaakusalassa, tathā kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa, abyākato sahajātaabyākatassāti evaṃ pañca. **Navippayuttapaccayā…pe… naupanissaye tīṇī**ti heṭṭhā vuttanayeneva kusalādayo tayo abyākatassa.

546. **Noatthipaccayā nahetuyā navā**ti nahetupaccayā noatthiyā vuttā naveva. Sabbepi hi te ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhanti. **Nārammaṇe navā**tipi teyeva nārammaṇe ṭhatvā naupanissaye dve kātabbā. **Yāva nissayampī**ti noatthimūlake naye ‘‘noatthipaccayā nahetupaccayā nārammaṇapaccayā’’ti evaṃ cakkabandhagamanena nārammaṇapaccaye ṭhatvā imehi vā tīhi, ito paresu nādhipatiādīsu aññataraññatarena vā saddhiṃ yāva nissayapaccayaṃ pāpuṇāti, tāva gantvā naupanissaye dve vissajjanāni kātabbānīti attho.

Evaṃ lakkhaṇaṃ ṭhapetvā puna nārammaṇato paṭṭhāya yāva nissayā satta paccaye gahetvā **naupanissaye dve**ti āha. Tattha noatthipaccayā nahetupaccayā nārammaṇapaccayā naupanissaye dve, noatthipaccayā nahetunārammaṇanādhipatipaccayā naupanissaye dveti evaṃ nārammaṇato purimapacchimehi nissayapariyosānehi sabbapadehi saddhiṃ yojanā kātabbā. **Dve**ti panettha kusalo abyākatassa, akusalo abyākatassāti nānākkhaṇikakammavasena kaṭattārūpassa paccayavasena veditabbāni. Naupanissayapadena saddhiṃ napurejātādīsu sabbattha dve. Kammapaccayo panettha na gahito. Tasmiñhi gahite tepi dve vārā chijjanti, vissajjanameva na labbhati. Evaṃ yena yena saddhiṃ yassa yassa saṃsandane. Yaṃ labbhati, yañca parihāyati, taṃ sabbaṃ sādhukaṃ sallakkhetvā sabbapaccanīyesu gaṇanā uddharitabbāti.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. Anulomapaccanīye ‘‘hetuyā satta, ārammaṇe navā’’ti evaṃ anulome ‘‘nahetuyā pannarasa, nārammaṇe pannarasā’’ti evaṃ paccanīye ca laddhagaṇanesu paccayesu yo paccayo anulomato ṭhito, tassa anulome laddhavārehi saddhiṃ ye paccanīyato ṭhitassa paccanīye laddhavāresu sadisavārā, tesaṃ vasena gaṇanā veditabbā. Anulomasmiñhi hetupaccaye ‘‘hetuyā sattā’’ti satta vārā laddhā, paccanīye nārammaṇapaccaye ‘‘nārammaṇe pannarasā’’ti pannarasa laddhā. Tesu ye hetuyā satta vuttā, tehi saddhiṃ nārammaṇe vuttesu pannarasasu ‘‘kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa, akusalo akusalassa, abyākatassa, akusalābyākatassa, abyākato abyākatassā’’ti ime satta sadisā. Te sandhāya **hetupaccayā naārammaṇe sattā**ti vuttaṃ. **Naadhipatiyā sattā**tiādīsupi eseva nayo.

Nasahajātassa pana hetupaccayassa abhāvā nasahajāte ekopi na labbhati, tasmā tena saddhiṃ yojanā na katā. **Naaññamaññe** kusalādayo tayo rūpābyākatassa labbhanti, te sandhāya **tīṇī**ti vuttaṃ. Tathā **nasampayutte**. **Navippayutte** pana kusalaṃ kusalassa, akusalaṃ akusalassa, abyākataṃ abyākatassāti arūpadhammavasena tīṇi veditabbāni. Nanissayanoatthinoavigatā nasahajāto viya na labbhantiyevāti tehipi saddhiṃ yojanā na katā. Evamettha satta tīṇīti dveyeva gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena ūnataragaṇanena saddhiṃ atirekagaṇanassapi gaṇanaṃ parihāpetvā paccayaghaṭanesu gaṇanā veditabbā.

551. Tattha **hetusahajātanissayaatthiavigatanti nārammaṇe sattā**ti kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo, sahajātanissayaatthiavigatapaccayena paccayo, nārammaṇapaccayena paccayo. Kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ hetupaccayena paccayo, sahajātanissayaatthiavigatapaccayena paccayo, nārammaṇapaccayena paccayoti iminā nayena satta vārā uddharitabbā. **Nādhipatiyā sattā**tiādīsupi eseva nayo. Dutiye ghaṭane aññamaññassa paviṭṭhattā ṭhapetvā nasampayuttaṃ sesesu **tīṇī**ti vuttaṃ. Nasampayutte pana aññamaññavippayuttaṃ paṭisandhināmarūpaṃ sandhāya ekanti vuttaṃ. Aññamaññapaccayo cettha anulomaghaṭane paviṭṭhattā paccanīyato na labbhati, tasmā ''naaññamaññe''ti na vuttaṃ. Yathā cettha, evaṃ sesaghaṭanesupi paviṭṭhapaccayā paccanīyato na labbhantīti na vuttā. Tatiyaghaṭane sampayuttassa paviṭṭhattā sabbattha tīṇiyeva. Catutthaghaṭane vippayuttassa paviṭṭhattā tīṇi kusalādīni cittasamuṭṭhānarūpassa. Pañcame vipākassa paviṭṭhattā sabbattha ekaṃ abyākatena abyākataṃ. Ito paresupi vipākasampayuttesu eseva nayo.

552. **Hetusahajātanissayaindriyamaggaatthiavigatanti nārammaṇe cattārī**ti kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa; abyākato abyākatassāti imesaṃ vasena veditabbāni. Sesesupi eseva nayo. **Naaññamaññe dve**ti kusalo abyākatassa, tathā abyākato. Paratopi dvīsu eseva nayo. Iminā upāyena sabbaghaṭanesu labbhamānavasena gaṇanā veditabbā. Sabbānipi cetāni imasmiṃ anulomapaccanīye sahajātavasena ceva pakiṇṇakavasena ca pannarasādhikāni cattāri ghaṭanasatāni vuttāni. Tesu tasmiṃ tasmiṃ ghaṭane ye anulomato ṭhitā paccayā, tesaṃ ekopi paccanīyato na labbhati. Hetumūlake cettha paṭhame ghaṭane anulomato pañcannaṃ paccayānaṃ ṭhitattā paccanīyato ekūnavīsati paccayā āgatā. Evaṃ sesesupi anulomato ṭhitāvasesā paccanīyato āgatā. Anulomato cettha bahūsupi ṭhitesu paccanīyato ekekova āgatoti veditabbo. Yathā ca hetumūlake, evaṃ ārammaṇādimūlakesupi sabbametaṃ vidhānaṃ yathānurūpato veditabbanti.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. Paccanīyānulomepi ''hetuyā satta, ārammaṇe navā''ti evaṃ anulome ''nahetuyā pannarasa, nārammaṇe pannarasā''ti evaṃ paccanīye ca laddhagaṇanesu paccayesu yo paccanīyato ṭhito, tassa paccanīyato laddhavāresu ye anulomato ṭhitassa anulomato laddhavārehi sadisā vārā, tesaṃ vasena gaṇanā veditabbā. Paccanīyasmiñhi nahetupaccaye ''nahetuyā pannarasā''ti pannarasa vārā laddhā, anulome ārammaṇapaccaye ''ārammaṇe navā''ti nava vārā laddhā. Tattha ye nahetuyā pannarasa vuttā, tesu ye vārā ārammaṇe vuttehi navahi sadisā, tesaṃ vasena gaṇanā veditabbā. Tattha ye ārammaṇe nava vuttā, te nahetuyā vuttesu pannarasasu kusalo ''kusalākusalābyākatānaṃ, akusalo akusalakusalābyākatānaṃ, abyākato abyākatakusalākusalāna''nti imehi navahi sadisā, te sandhāya **nahetuyā ārammaṇe navā**ti vuttaṃ. **Adhipatiyā dasā**tiādīsupi eseva nayo. Ārammaṇādīnañhi anulomagaṇanāya ye vārā vuttā nahetupaccayena saddhiṃ saṃsandanepi te sabbe labbhantīti veditabbā. ''Kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayo ārammaṇapaccayena paccayo, dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni paccavekkhatī''ti iminā upāyena tesaṃ pāḷi uddharitabbā.

Nahetupaccayā adhipatiyā dasāti ettha ṭhapetvā vīmaṃsādhipatiṃ sesādhipativasena anulomavibhaṅge āgatavārā uddharitabbā. Evamettha nava dasasattatīṇiterasaekanti cha gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena ūnataragaṇanena saddhiṃ atirekagaṇanassāpi gaṇanaṃ parihāpetvā nahetumūlakādīnaṃ nayānaṃ timūlakādīsu sabbasaṃsandanesu gaṇanā veditabbā. Idaṃ tāva sādhāraṇalakkhaṇaṃ. Na panetaṃ sabbasaṃsandanesu gacchati, yehi pana paccayehi saddhiṃ yesaṃ paccayānaṃ saṃsandane ye vārā virujjhanti, te apanetvā avasesānaṃ vasenapettha gaṇanā veditabbā.

Nahetupaccayā naārammaṇapaccayā adhipatiyā sattāti ettha hi kusalo akusalassa; abyākato kusalassa, akusalassāti ime ārammaṇādhipativasena labbhamānā tayo vārā virujjhanti. Kasmā? Naārammaṇapaccayāti vuttattā. Tasmā te apanetvā sahajātādhipatinayenevettha ''kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa; akusalo akusalassa, abyākatassa, akusalābyākatassa; abyākato abyākatassā''ti satta vārā veditabbā. Tepi nahetupaccayāti vacanato ṭhapetvā vīmaṃsādhipatiṃ sesādhipatīnaṃ vasena. Evaṃ sabbattha ūnataragaṇanapaccayavasena avirujjhamānagaṇanavasena ca gaṇanā veditabbā.

Yesu ca paccayesu paccanīyato ṭhitesu ye anulomato na tiṭṭhanti, tepi veditabbā. Seyyathidaṃ – anantare paccanīyato ṭhite samanantarāsevananatthivigatā anulomato na tiṭṭhanti, sahajāte paccanīyato ṭhite hetuaññamaññavipākajhānamaggasampayuttā anulomato na tiṭṭhanti, nissaye paccanīyato ṭhite vatthupurejāto anulomato na tiṭṭhati. Āhāre vā indriye vā paccanīyato ṭhite hetuaññamaññavipākajhānamaggasampayuttā anulomato na tiṭṭhanti. Ārammaṇe pana paccanīyato ṭhite adhipatiupanissayā anulomato na tiṭṭhanti, ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayā pana na labbhanti. Iminā upāyena sabbattha yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ jānitvā labbhamānavasena vārā uddharitabbā.

Tattha sabbesupi timūlakādīsu **anantare sattā**tiādayo dumūlake laddhavārāyeva sattamūlakādīsu pana **nasahajātapaccayā nissaye tīṇī**ti purejātavasena vatthunissaye tīṇi. **Kamme dve** nānākkhaṇikavaseneva. **Āhāre ekaṃ** kabaḷīkārāhāravasena. **Indriye ekaṃ** rūpindriyavasena. Kamena gantvā **vippayutte tīṇī**ti kusalādīnaṃ abyākatantāni pacchājātavasena. **Atthiavigatesu pañcā**ti tāni ceva tīṇi, kusalābyākatā abyākatassa, akusalābyākatā abyākatassāti imāni ca dve pacchājātāhārindriyavasenāti. Pacchājātapaccayassa paccanīkabhāvato paṭṭhāya pana **atthiavigatesu eka**nti abyākato abyākatassa āhārindriyavasena. Nāhāre gahite naindriyapaccayāti na gahetabbaṃ. Tathā naindriye gahite nāhārapaccayāti. Kasmā? Dvīsu ekato gahitesu gaṇetabbavārassa abhāvato. Jhānamaggādīsupi paccanīkato ṭhitesu āhārato vā indriyato vā ekaṃ anulomaṃ akatvāva avasāne **indriye ekaṃ, atthiyā ekaṃ, avigate ekaṃ, āhāre ekaṃ, atthiyā ekaṃ, avigate eka**nti vuttaṃ. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nahetumūlakaṃ.

636. Nārammaṇamūlakādīsu naaññamaññamūlake **naaññamaññapaccayā hetuyā tīṇī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānānaṃ. **Adhipatiyā aṭṭhā**ti adhipatiyā vuttesu dasasu ''kusalo kusalābyākatassa, akusalo akusalābyākatassā''ti dve apanetvā sesāni aṭṭha. **Sahajāte pañcā**ti hetuyā vuttehi tīhi saddhiṃ ''kusalo ca abyākato ca abyākatassa, akusalo ca abyākato ca abyākatassā''ti ime dve. **Nissaye sattā**ti tehi pañcahi saddhiṃ ''abyākato kusalassa, abyākato akusalassā''ti ime dve vatthuvasena. **Kamme tīṇī**ti hetuyā vuttāneva. Sesatikesupi eseva nayo. **Adhipatiyā tīṇī**ti heṭṭhā vuttāneva.

644. Nāhāramūlake **aññamaññe tīṇī**ti ṭhapetvā āhāre sesacetasikavasena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā, tathā idhāpi nāhāranaindriyesu ekekameva gahitaṃ, na dve ekato.

648. **Nasampayuttapaccayā hetuyā tīṇī**ti heṭṭhā naaññamaññe vuttāneva. **Adhipatiyā aṭṭhā**ti vuttāneva. Navippayuttamūlake **kamme pañcā**ti kusalādicetanā sahajātakusalādīnaṃ, nānākkhaṇikā kusalākusalacetanā kammasamuṭṭhānarūpassāti evaṃ pañca. **Āhārindriyesu tīṇi** sahajātasadisāni. **Jhānamaggādīsu tīṇi** hetusadisāni.

650. Noatthimūlake yasmā hetu noatthi nāma na hoti, niyamato atthiyeva, tasmā taṃ aggahetvā **nārammaṇe navā**ti vuttaṃ. Yathā ca hetu, tathā aññepi atthipaccayalakkhaṇayuttā ettha anulomato na tiṭṭhanti. **Kamme dve**ti idaṃ pana nānākkhaṇikakammavasena vuttaṃ. Paccanīyato sabbe labbhanti. Yaṃ pana anulomato labbhamānampi aggahetvā tato puretarā paccayā paccanīyato gayhanti, so pacchā yojanaṃ labhati. Tenevettha ''noatthipaccayā nahetupaccayā…pe… noavigatapaccayā kamme dve''ti vuttaṃ. Kasmā panesa sakaṭṭhāneyeva na gahitoti? Yasmā avasesesupi paccanīyato ṭhitesu ekova anulomato labbhati. Idañhi imasmiṃ paccayānulome lakkhaṇaṃ – yo sabbesu paccanīyato ṭhitesu ekova anulomato labbhati, so pacchā vuccatīti. **Noatthipaccayā nohetupaccayā…pe… noavigatapaccayā upanissaye navā**ti etthāpi eseva nayo. Idaṃ pana pakatūpanissayavasena vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha labbhamānaṃ alabbhamānaṃ purevuttaṃ pacchāvuttañca veditabbanti.

Pañhāvārassa paccanīyānulomavaṇṇanā.

Niṭṭhitā ca kusalattikapaṭṭhānassa vaṇṇanāti.

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanāttike tisso vedanā rūpaṃ nibbānanti ime dhammā na labbhanti, tasmā **ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhā**tiādi vuttaṃ. Paṭisandhikkhaṇe **sukhāya vedanāyā**ti sahetukapaṭisandhivasena vuttaṃ. Dukkhavedanā paṭisandhiyaṃ na labbhatīti dutiyavāre paṭisandhiggahaṇaṃ na kataṃ. Tatiyavāre **paṭisandhikkhaṇe**ti sahetukapaṭisandhivasena vuttaṃ. Sesamettha ito paresu ca paccayesu yathāpāḷimeva niyyāti. Sabbattha tayo tayo vārā vuttā. Tena vuttaṃ **hetuyā tīṇi…pe… avigate tīṇī**ti.

6. Paccayasaṃsandane pana sahetukāya vipākadukkhavedanāya abhāvato hetumūlakanaye **vipāke dve**ti vuttaṃ. Adhipatiādīhi saddhiṃ saṃsandanesupi vipāke dveyeva. Kasmā? Vipāke dukkhavedanāya adhipatijhānamaggānaṃ abhāvato. Yehi ca saddhiṃ saṃsandane vipāke dve vārā labbhanti, vipākena saddhiṃ saṃsandane tesupi dveyeva.

10. Paccanīye napurejāte āruppe ca paṭisandhiyañca dukkhavedanāya abhāvato dve vārā āgatā. Navippayuttepi āruppe dukkhābhāvato dveyeva. Sabbaarūpadhammapariggāhakā pana sahajātādayo paccayā imasmiṃ paccanīyavāre parihāyanti. Kasmā? Vedanāsampayuttassa dhammassa vedanāsampayuttaṃ paṭicca sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito.

17. Paccayasaṃsandane pana **napurejāte eka**nti āruppe paṭisandhiyañca ahetukādukkhamasukhavedanāsampayuttaṃ sandhāya vuttaṃ. **Nakamme dve**ti ahetukakiriyasampayuttacetanāvasena vuttaṃ. Sukhāya hi adukkhamasukhāya ca vedanāya sampayutte dhamme paṭicca tāhi vedanāhi sampayuttā ahetukakiriyacetanā uppajjanti. Nahetupaccayā navipākepi eseva nayo. **Navippayutte eka**nti āruppe āvajjanavasena vuttaṃ. Iminā upāyena sabbasaṃsandanesu gaṇanā veditabbā.

25-37. Anulomapaccanīye paccanīye laddhapaccayā eva paccanīyato tiṭṭhanti. Paccanīyānulome sabbā rūpadhammapariggāhakā sahajātādayo anulomatova tiṭṭhanti, na paccanīyato. Ahetukassa pana cittuppādassa adhipati natthīti adhipatipaccayo anulomato na tiṭṭhati. Paṭiccavārādīsu pana pacchājāto anulomato na labbhatiyevāti parihīno. Ye cettha anulomato labbhanti, te paccanīyato labbhamānehi saddhiṃ parivattetvāpi yojitāyeva. Tesu tīṇi dve ekanti tayova vāraparicchedā, te sabbattha yathānurūpaṃ sallakkhetabbā. Yo cāyaṃ paṭiccavāre vutto, sahajātavārādīsupi ayameva vaṇṇanānayo.

38. Pañhāvāre pana **sampayuttakānaṃ khandhāna**nti tena saddhiṃ sampayuttakānaṃ khandhānaṃ tehiyeva vā hetūhi sukhavedanādīhi vā.

39. **Vippaṭisārissā**ti dānādīsu tāva ‘‘kasmā mayā idaṃ kataṃ, duṭṭhu me kataṃ, akataṃ seyyo siyā’’ti evaṃ vippaṭisārissa. Jhānaparihāniyaṃ pana ‘‘parihīnaṃ me jhānaṃ, mahājāniyo vatamhī’’ti evaṃ vippaṭisārissa. **Moho uppajjatī**ti dosasampayuttamoho. Tathā **mohaṃ arabbhā**ti dosasampayuttamohameva.

45. **Sukhāya vedanāya sampayuttaṃ bhavaṅgaṃ adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttassa bhavaṅgassā**ti tadārammaṇasaṅkhātaṃ piṭṭhibhavaṅgaṃ mūlabhavaṅgassa. **Vuṭṭhānassā**ti tadārammaṇassa bhavaṅgassa vā. Ubhayampi hetaṃ kusalākusalajavanato vuṭṭhitattā vuṭṭhānanti vuccati. **Kiriyaṃ vuṭṭhānassā**ti etthāpi eseva nayo. **Phalaṃ vuṭṭhānassā**ti phalacittaṃ bhavaṅgassa. Bhavaṅgena hi phalato vuṭṭhito nāma hoti. Parato ‘‘vuṭṭhāna’’nti āgataṭṭhānesupi eseva nayo.

46. **Dukkhāya vedanāya sampayuttā khandhā**ti domanassasampayuttā akusalā khandhā. **Adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttassa vuṭṭhānassā**ti tadārammaṇasaṅkhātassa āgantukabhavaṅgassa vā upekkhāsampayuttamūlabhavaṅgassa vā. Sace pana somanassasahagataṃ mūlabhavaṅgaṃ hoti, tadārammaṇassa ca uppattikāraṇaṃ na hoti, javanassa ārammaṇato aññasmimpi ārammaṇe adukkhamasukhavedanaṃ akusalavipākaṃ uppajjateva. Tampi hi javanato vuṭṭhitattā vuṭṭhānanti vuccati. Sahajātapaccayādiniddesā uttānatthāyeva. Nahettha kiñci atthi, yaṃ na sakkā siyā heṭṭhā vuttanayena vedetuṃ, tasmā sādhukaṃ upalakkhetabbaṃ.

62. Idāni yasmiṃ yasmiṃ paccaye ye ye vārā laddhā, sabbe te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **hetuyā tīṇī**tiādi vuttaṃ. Tattha sabbāni tīṇi suddhānaṃ tiṇṇaṃ padānaṃ vasena veditabbāni. Ārammaṇe nava ekamūlakekāvasānāni. Adhipatiyā pañca sahajātādhipativasena amissāni tīṇi, ārammaṇādhipativasena ca ‘‘sukhāya sampayutto sukhāya sampayuttassa, adukkhamasukhāya sampayutto adukkhamasukhāya sampayuttassā’’ti dve, tāni na gaṇetabbāni. Sukhāya pana sampayutto adukkhamasukhāya, adukkhamasukhāya sampayutto sukhāyāti imāni dve gaṇetabbānīti evaṃ pañca. **Anantarasamanantaresu sattā**ti sukhā dvinnaṃ, tathā dukkhā, adukkhamasukhā tiṇṇampīti evaṃ satta. **Upanissaye navā**ti sukhasampayutto sukhasampayuttassa tīhipi upanissayehi, dukkhasampayuttassa pakatūpanissayeneva, upekkhāsampayuttassa tīhipi, dukkhasampayutto dukkhasampayuttassa anantarapakatūpanissayehi, sukhasampayuttassa pakatūpanissayena, adukkhamasukhasampayuttassa dvidhā, adukkhamasukhasampayutto adukkhamasukhasampayuttassa tidhāpi, tathā sukhasampayuttassa, dukkhasampayuttassa anantarapakatūpanissayehīti evaṃ nava. Paccayabhedato panettha pakatūpanissayā nava, anantarūpanissayā satta, ārammaṇūpanissayā cattāroti vīsati upanissayā. Purejātapacchājātā panettha chijjanti. Na hi purejātā pacchājātā vā arūpadhammā arūpadhammānaṃ paccayā honti.

Kamme aṭṭhāti sukhasampayutto sukhasampayuttassa dvidhāpi, dukkhasampayuttassa nānākkhaṇikatova tathā itarassa. Dukkhasampayutto dukkhasampayuttassa dvidhāpi, sukhasampayuttassa natthi, itarassa nānākkhaṇikatova adukkhamasukhasampayutto adukkhamasukhasampayuttassa dvidhāpi, itaresaṃ nānākkhaṇikatoti evaṃ aṭṭha. Paccayabhedato panettha nānākkhaṇikā aṭṭha, sahajātā tīṇīti ekādasa kammapaccayā. Yathā ca purejātapacchājātā, evaṃ vippayuttapaccayopettha chijjati. Arūpadhammā hi arūpadhammānaṃ vippayuttapaccayo na honti. **Natthivigatesu satta** anantarasadisāva. Evamettha tīṇi pañca satta aṭṭha navāti pañca gaṇanaparicchedā. Tesaṃ vasena paccayasaṃsandane ūnataragaṇanena saddhiṃ saṃsandanesu atirekañca alabbhamānañca apanetvā gaṇanā veditabbā.

63-64. Hetuyā saddhiṃ ārammaṇaṃ na labbhati, tathā anantarādayo. **Adhipatiyā dve**ti dukkhapadaṃ ṭhapetvā sesāni dve. Dukkhasampayutto hi hetu adhipati nāma natthi, tasmā so na labbhatīti apanīto. Sesadvayesupi eseva nayo. Iti hetumūlake dveyeva gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena cha ghaṭanāni vuttāni. Tesu paṭhamaṃ avipākabhūtānaṃ ñāṇavippayuttanirādhipatidhammānaṃ vasena vuttaṃ, dutiyaṃ tesaññeva vipākabhūtānaṃ, tatiyacatutthāni tesaññeva ñāṇasampayuttānaṃ, pañcamaṃ avipākabhūtasādhipatiamohavasena, chaṭṭhaṃ vipākabhūtasādhipatiamohavasena. Paṭhamaṃ vā sabbahetuvasena, dutiyaṃ sabbavipākahetuvasena, tatiyaṃ sabbāmohahetuvasena, catutthaṃ sabbavipākāmohahetuvasena. Pañcamaṃ sabbasādhipatiamohavasena, chaṭṭhaṃ sabbasādhipativipākāmohavasena.

66. Ārammaṇamūlake **adhipatiyā cattārī**ti ārammaṇādhipativasena sukhaṃ sukhassa, adukkhamasukhassa, adukkhamasukhaṃ adukkhamasukhassa, sukhassāti evaṃ cattāri. Upanissayepi ārammaṇūpanissayavasena cattāro vuttā. Ghaṭanāni panettha ekameva. Adhipatimūlakādīsupi heṭṭhā vuttanayeneva yaṃ labbhati yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ sādhukaṃ sallakkhetvā saṃsandanaghaṭanagaṇanā veditabbā.

83-87. Paccanīyamhi kusalattike vuttanayeneva anulomato paccaye uddharitvā tattha laddhānaṃ vārānaṃ vasena paccanīyato gaṇanavasena **nahetuyā navā**ti sabbapaccayesu nava vārā dassitā. Te ekamūlakekāvasānānaṃ navannaṃ vissajjanānaṃ vasena ‘‘sukhāya vedanāya sampayutto dhammo sukhāya vedanāya sampayuttassa dhammassa nahetupaccayena paccayo, sukhāya vedanāya sampayuttena cittena dānaṃ datvā’’tiādinā nayena pāḷiṃ uddharitvā dassetabbā. Paccayasaṃsandane panettha **nahetupaccayā…pe… naupanissaye aṭṭhā**ti nānākkhaṇikakammapaccayavasena veditabbā. Dubbalakammañhi vipākassa na upanissayo hoti. Kevalaṃ pana nānākkhaṇikakammapaccayeneva paccayo hoti. Sesamettha anulomapaccanīyapaccanīyānulomesu ca tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ yoge laddhavāravasena sakkā heṭṭhā vuttanayeneva gaṇetuṃ, tasmā na vitthāritanti.

Vedanāttikavaṇṇanā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. Vipākattike **vipākaṃ dhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati hetupaccayā**ti ye hetupaccaye terasa vārā vuttā, te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **hetuyā terasā**ti vuttaṃ. **Ārammaṇe pañcā**tiādīsupi eseva nayo. Evamettha terasa pañca nava satta tīṇi dveti cha gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena paccayasaṃsandane heṭṭhā vuttanayeneva gaṇanā veditabbā.

24-52. Paccanīyepi **vipākaṃ dhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati nahetupaccayā**ti ye nahetupaccaye dasa vārā vuttā, te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **nahetuyā dasā**ti vuttaṃ. **Na ārammaṇe pañcā**tiādīsupi eseva nayo. Evamettha dasa pañca terasa dvādasa dve ekaṃ nava tīṇīti aṭṭha gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena paccayasaṃsandane heṭṭhā vuttanayeneva vitthārato gaṇanā veditabbā. Pāḷi pana saṅkhittā, etesaññeva pana laddhagaṇanaraparicchedānaṃ vārānaṃ vasena saṃsanditvā anulomapaccanīyaṃ paccanīyānulomañca veditabbaṃ.

Sahajātavāro imināva ekagatiko. Paccayanissayasaṃsaṭṭhasampayuttavārā yathāpāḷimeva niyyanti.

92. Pañhāvāre **kusalākusale niruddhe**ti etasmiṃ vipassanāvasena pavatte kusale sārajjanādivasena pavatte akusale ca niruddhe. **Vipāko tadārammaṇatā uppajjatī**ti kāmāvacaravipāko tadārammaṇatāya uppajjati. Ye pana ‘‘vipassanājavanānaṃ vicikicchuddhaccānañca pariyosāne tadārammaṇaṃ natthī’’ti vadanti, te imāya tantiyā paṭisedhetabbā. **Ākāsānañcāyatanakusalaṃ viññāṇañcāyatanassa kiriyassa ārammaṇapaccayena paccayo**ti arahattaṃ patvā asamāpannapubbā samāpattiyo paṭilomato samāpajjantassa vasenetaṃ vuttaṃ. Iminā upāyena sabbavissajjanesu sādhukaṃ pāḷiṃ upaparikkhitvā attho veditabbo.

120. **Hetuyā satta, ārammaṇe nava, adhipatiyā dasā**tiādīsupi sahajātādhipativasena ārammaṇādhipativasena sahajātanissayavasena purejātanissayavasena anantarūpanissayavasena ārammaṇūpanissayavasena pakatūpanissayavasena sahajātavippayuttavasena purejātapacchājātavippayuttavasenāti yattha yattha yathā yathā yattakāni vissajjanāni labbhanti, tattha tattha tathā tathā tāni sabbāni sallakkhetabbāni. Tathā paccanīyādīsu anulomavasena vāruddharaṇaṃ, anulomato laddhavārānaṃ paccanīyato gaṇanā, paccayasaṃsandanaṃ, anulomapaccanīye paccanīyānulome ca suddhikesu ceva saṃsandanavasena ca pavattesu hetumūlakādīsu labbhamānavāragaṇanā, alabbhamānānaṃ alabbhamānatāti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Yathā cettha, evaṃ ito paresupi tikadukesu. Paṭṭhānapakaraṇañhi pāḷitova anantaṃ aparimāṇaṃ. Tassa padapaṭipāṭiyā atthaṃ vaṇṇayissāmīti paṭipannassa atidīghāyukassāpi āyu nappahoti. Na cassa ekadesaṃ vaṇṇetvā sesamhi nayato dassiyamāne na sakkā attho jānituṃ, tasmā ito paraṃ ettakampi avatvā sesesu tikadukesu heṭṭhā avuttappakārattā yaṃ yaṃ avassaṃ vattabbaṃ, taṃ tadeva vakkhāma. Yaṃ pana avatvā gamissāma, taṃ pāḷinayeneva veditabbanti.

Vipākattikavaṇṇanā.

4. Upādinnattikavaṇṇanā

51. Upādinnupādāniyattikassa pañhāvāre **vatthu upādāniyānaṃ khandhānaṃ purejātapaccayena paccayo**ti pavattiṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭisandhiyaṃ pana taṃ purejātaṃ na hoti.

72. **Upādinnupādāniyo kabaḷīkāro āhāro upādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo**ti ettha upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro nāma kammasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ abbhantaragatā ojā. **Upādinnupādāniyassa kāyassā**ti tasseva kammasamuṭṭhānarūpakāyassa āhārapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ viya kaṭattārūpānaṃ anupālanaupatthambhanavasena paccayo, na janakavasena. Yaṃ pana maṇḍūkādayo gilitvā ṭhitānaṃ ahiādīnaṃ kāyassa jīvamānakamaṇḍūkādisarīre ojā āhārapaccayena paccayoti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi jīvamānakasarīre ojā aññassa sarīrassa āhārapaccayataṃ sādheti. **Anupādinnupādāniyassa kāyassā**ti ettha pana janakavasenāpi labbhati. **Upādinnupādāniyassa ca anupādinnupādāniyassa** cāti ettha ekassa upatthambhakavasena, ekassa janakavasena, ubhinnampi vā upatthambhakavaseneva vutto. Dve pana āhārā ekato paccayā hontā upatthambhakāva honti, na janakā. Sesamettha pāḷimeva sādhukaṃ oloketvā veditabbaṃ.

Upādinnattikavaṇṇanā.

5-22. Saṅkiliṭṭhattikādivaṇṇanā

Saṅkiliṭṭhasaṅkilesikattike sabbaṃ kusalattike vuttanayānusāreneva veditabbaṃ.

79. Vitakkattike **yathākammūpagañāṇassa parikamma**nti dibbacakkhuparikammameva tassa uppādanatthāya parikammaṃ. Uppannassa pana vaḷañjanakāle parikammaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti.

82. Ti tadārammaṇabhavaṅgamūlabhavaṅgānaṃ vasena vuttaṃ. Sesamettha sabbaṃ pāḷivaseneva veditabbaṃ.

Dassanattike **dassanena pahātabbo rāgo uppajjatī**tiādīsu dassanena pahātabbo puthujjanassa uppajjati. Bhāvanāya pahātabbo sotāpannassāpīti evaṃ uparimassa uparimassa heṭṭhimā heṭṭhimā nuppajjantīti veditabbā. Dassanena pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ekenapi paccayena paccayo na hoti. Sesamettha pāḷiṃ anugantvā kusalattike vuttalakkhaṇavaseneva veditabbaṃ.

Dassanenapahātabbahetukattike dassanenapahātabbahetukādīnaṃ vibhāgo aṭṭhakathākaṇḍe vuttanayeneva veditabbo. Vicikicchuddhaccasahagato moho ahetukattā tatiyapade paviṭṭho. Evamettha yesaṃ dassanabhāvanāhi pahātabbo hetu atthi, te pahātabbahetukā. Yesaṃ so natthi te nevadassanena nabhāvanāyapahātabbahetukāti imaṃ pahātabbahetukavibhāgaṃ ñatvā sesaṃ dassanenapahātabbattike ceva kusalattike ca dassitalakkhaṇānusāreneva veditabbaṃ.

Ācayagāmittike ca paṭiccavārasaṃsaṭṭhavāresu anulomaṃ kusalattikasadisameva. Sesaṃ vissajjanato gaṇanato ca yathāpāḷimeva niyyāti.

Sekkhattike asekkho dhammo sekkhassa dhammassa na kenaci paccayena paccayo. Sekkho asekkhassa anantarapakatūpanissayo pana hoti. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti, tathā parittattike.

Parittārammaṇattike **appamāṇārammaṇācetanā**ti sekkhānaṃ gotrabhucetanā, paccavekkhaṇacetanātipi vattuṃ vaṭṭati. **Vipākānaṃ parittārammaṇāna**nti paṭisandhiyaṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā, pavatte cakkhuviññāṇādivasenarūpādiārammaṇaṃ, tadārammaṇavasena javanena gahitaparittārammaṇañca ārammaṇaṃ katvā uppannānaṃ. Ye pana ‘‘gotrabhucittena natthi paṭisandhī’’ti vadanti, te iminā suttena paṭisedhetabbā. Sesamettha pāḷinayeneva veditabbaṃ. Hīnattiko saṅkiliṭṭhattikasadiso.

Micchattattike micchattaniyato sammattaniyatassa, sammattaniyato vā micchattaniyatassa kenaci paccayena paccayo na hoti. Micchattaniyato vā sammattaniyato vā sahajātādhipatirahito nāma natthi. Sammattaniyate ekantato ārammaṇapurejātaṃ natthi, micchattaniyate siyā ārammaṇapurejātaṃ. Aniyataṃ cittaṃ ārabbha niyatā micchādiṭṭhi uppajjeyya. Sesā niyataṃ ārabbha niyataṃ nuppajjati, micchattaniyataṃ garuṃ katvā na koci dhammo uppajjati. Kusalo micchattassa upanissayapaccayo na hoti. Sesamettha pāḷiyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Maggārammaṇattike paṭiccavārassa anulome vipākapaccayo natthi. Kammapaccayepi imasmiṃ tike nānākkhaṇikaṃ na labbhati, tathā uppannattikaatītattikesu. Paccanīye **ahetukaṃ maggārammaṇa**nti ahetukaṃ maggārammaṇaṃ, āvajjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesamettha pāḷianusāreneva veditabbaṃ.

Uppannattike ca atītattike ca paṭiccavārādayo natthi, pañhāvāramattameva labbhati. Kasmā? Paṭiccavārādayo hi sahajātapurejātānaññeva honti. Ime ca tikā atītānāgatamissakā. Uppannattike cettha anantarabhāgiyāpi paccayā na labbhanti. Kasmā? Uppannattike atītassa abhāvato. Uppanno ca anuppanno cāti ime cettha dve dhammā uppannassa ca anuppannassa cāti imesaṃ dvinnaṃ na kenaci paccayena paccayo. Anuppanno ca uppādī cāti ime pana dve uppannassa ārammaṇūpanissayavasena dvīhi paccayehi paccayo. Sesamettha pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbaṃ.

Atītattike paccuppannaṃ atītānāgatassa, atītānāgatañca atītānāgatassa na kenaci paccayena paccayo. Nibbānaṃ pana dvīsupi imesu tikesu neva paccayato na paccayuppannato labbhati. Sesamidhāpi pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbaṃ.

Ajjhattattike ajjhattabahiddhāpadaṃ na gahitaṃ. Ajjhattabahiddhāsaṅkhātā hi ubho rāsayo neva ekato paccayā honti, na paccayuppannā; tasmā hatthatale ṭhapitassa sāsapassa vaṇṇopi hatthatalavaṇṇena saddhiṃ ekato ārammaṇaṃ na hotīti veditabbo. Yathā ca ajjhattabahiddhāpadaṃ, evamettha ajjhattārammaṇattikepi ajjhattabahiddhārammaṇapadaṃ na labbhati. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti.

Sanidassanattikepi pāḷivaseneva attho gahetabbo. Gaṇanāpettha pāḷiyaṃ āgatavāre saṅkhipitvā heṭṭhā vuttanayeneva saṃsandanesu saṃsanditvā veditabbāti.

Dhammānulome tikapaṭṭhānavaṇṇanā.

2. Dukapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukapaṭṭhānepi sabbadukesu pañhāvissajjanāni ceva gaṇanā ca pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbā. Apicettha sahetukahetusampayuttadukānaṃ vissajjanaṃ hetudukavissajjanasadisaṃ; tathā hetūcevasahetukahetūcevahetusampayuttadukānaṃ, tathā sappaccayasaṅkhatadukānaṃ. **Idaṃ dukaṃ yathā sappaccayadukaṃ, evaṃ kātabba**nti idaṃ yasmā sappaccayo viya appaccayena saṅkhatopi, asaṅkhatena saddhiṃ yojanaṃ na labbhati, tasmā vuttaṃ. Sārammaṇacittasampayuttasaṃsaṭṭhadukāpi sadisavissajjanāyeva; tathā āsavaoghayogagocchakā. Ete hi tayo aññamaññaṃ sadisavissajjanāyeva. Apica lokiyasāsavasaṃyojaniyaganthaniyanīvaraṇiyaparāmaṭṭhasaṅkilesikadukā āsavavippayuttasāsavasaṃyojanavippayuttasaṃyojaniyaganthavippayuttaganthaniyanīvaraṇavippayuttanīvaraṇiyaparāmāsavippayuttaparāmaṭṭhakilesavippayuttasaṅkilesikapa imepi dukā samānā.

Kilesadukaṃ saṃyojanadukasadisaṃ. Saṅkiliṭṭhakilesasampayuttanīvaraṇasampayuttadassanenapahātabbasaraṇadukāpi samānā. Tathākilesā ceva saṅkiliṭṭhanīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttakilesā ceva kilesasampayuttadukā. Iminā nayena sabbesaṃ atthato sadisānaṃ dukānaṃ vissajjanāni sadisāneva hontīti veditabbāni. Sabbasmimpi pana paṭṭhāne kenaciviññeyyadukaṃ na labbhati. Āsavā ceva āsavasampayuttā ca, saṃyojanā ceva saṃyojanasampayuttā ca, ganthā ceva ganthasampayuttā ca, nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca, kilesā ceva saṅkiliṭṭhā cāti evarūpesu dukesu vipākapaccayo ceva nānākkhaṇikakammapaccayo ca na labbhati. Nahetusahetukanahetuahetukesu hetupaccayo natthi. Hetū ceva hetusampayuttā ca, āsavā ceva āsavasampayuttā ca, ganthā ceva ganthasampayuttā cāti imesu dukesu nahetunajhānanamaggā na labbhanti. Saṃyojanā ceva saṃyojanasampayuttā ca, nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca, kilesā ceva kilesasampayuttā ca, kilesā ceva saṅkiliṭṭhā cāti imesu pana vicikicchuddhaccasahagatassa mohassa vasena nahetupaccayo labbhati; najhānanamaggapaccayā na labbhantīti evaṃ sabbadukesu labbhamānālabbhamānaṃ upaparikkhitvā pāḷivaseneva vāragaṇanā veditabbāti.

Dukapaṭṭhānavaṇṇanā.

3. Dukatikapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukatikapaṭṭhāne hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjati hetupaccayāti evaṃ pañhāmattuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. ‘‘Kusalaṃ alobhaṃ paṭicca adoso amoho’’tiādinā pana nayena vitthāro vattabbo siyā, so heṭṭhā dassitanayena sakkā avuttopi jānituntі ekapadepi ekapaccayo vā na vutto. Yā panesā saṅkhepato desanā katā, sā evaṃ katāti veditabbā. Hetudukena hi saddhiṃ kusalapadaṃ yojetvā paṭiccavāre anulomassa ceva paccanīyassa ca vasena sabbe labbhamānakapaccayā dassitā, anulomapaccanīyapaccanīyānulomanayā ceva sahajātavārādayo ca na dassitā, kevalaṃ ‘‘paṭiccavārasadisaṃyeva vitthāretabba’’nti vuttaṃ. Pañhāvāre pañhampi avissajjetvā kevalaṃ pañhuddhāramattaṃ katvā anulomapaccanīyavaseneva labbhamānapaccayā dassitā. Yathā ca kusalapadaṃ, evaṃ akusalaabyākatapadānipi hetudukena saddhiṃ yojetvā hetukusaladukatikaṃ niddisitabbanti vuttaṃ.

Tato paraṃ **hetuṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhamma**ntiādinā nayena hetuvedanādukatikādīni ekavīsati dukatikāni dassitāni. Yasmā pana hetu nāma sanidassanasappaṭigho anidassanasappaṭigho vā natthi, tasmā hetupadena saddhiṃ sanidassanasappaṭighaanidassanasappaṭighapadāni na yojitāni. Evaṃ hetudukena saddhiṃ labbhamānakavasena dvāvīsati tike yojetvā puna te sahetukadukādīhi saraṇadukapariyosānehi sabbadukehi saddhiṃ yojitā. Tattha yaṃ yaṃ padaṃ yena yena padena saddhiṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ pāḷiyaṃyeva na labbhatīti vuttaṃ. Evamettha ekena dukena saddhiṃ bāvīsati tike yojetvā puna aparena bāvīsati, aparena bāvīsatīti paṭipāṭiyā dukasate labbhamānadukapadehi saddhiṃ dvāvīsati tikā yojitāti dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma desitaṃ. Tattha yesu yesu ṭhānesu nayaṃ dassetvā pāḷiyā saṅkhepo kato, tesu tesu ṭhānesu dassitanayānurūpena tassā vitthāro veditabboti.

Dukatikapaṭṭhānavaṇṇanā.

4. Tikadukapaṭṭhānavaṇṇanā

Tikadukapaṭṭhānepi **kusalaṃ hetuṃ dhammaṃ paṭicca kusalo hetu dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhāmattuddhāravaseneva desanā katā. Tattha yathā heṭṭhā hetudukena saddhiṃ kusalapadaṃ yojetvā sabbapaccayavasena sabbavāresu saṅkhepato desanā katā, evamidha kusalattikena saddhiṃ hetupadaṃ yojetvā sabbapaccayavasena sabbavāresu saṅkhepato desanā katā. Yathā ca hetupadaṃ, evaṃ nahetupadampi kusalattikena saddhiṃ yojetvā kusalattikahetudukaṃ niṭṭhāpitaṃ. Tato paraṃ **sukhāya vedanāya sampayuttaṃ hetuṃ dhamma**ntiādinā nayena vedanāttikahetudukādīni ekavīsati tikadukāni dassitāni.

Evaṃ bāvīsatiyā tikehi saddhiṃ hetudukaṃ yojetvā puna tehiyeva saddhiṃ sahetukadukādayo saraṇadukapariyosānā labbhamānavasena sabbadukā yojitā. Idhāpi yaṃ yaṃ padaṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ pāḷiyaṃyeva paṭikkhittaṃ. Evaṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma desitaṃ. Tatrāpi yena yena nayena pāḷi saṅkhittā, so so nayo vitthārato veditabbo.

Tikadukapaṭṭhānavaṇṇanā.

5. Tikatikapaṭṭhānavaṇṇanā

Tikatikapaṭṭhānepi **kusalaṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. Ettha ca kusalattikaṃ vedanāttikādīhi, vedanāttikādayo ca kusalattikenāti evaṃ tikesuyeva tikā pakkhittā. Yena yena ca padena saddhiṃ yaṃ yaṃ padaṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ hāpetvā labbhamānavaseneva sabbapaccayesu vārā ca gaṇananayā ca dassitā, tasmā te sādhukaṃ pāḷiṃ upaparikkhitvā veditabbā. Yathā ca kusalattikaṃ vedanāttikādīhi, vedanāttikādayo ca tena saddhiṃ yojetvā veditabbā; tathā ekekaṃ tikaṃ sesehi. Sesā ca tehi saddhiṃ yojetvā veditabbāti.

Tikatikapaṭṭhānavaṇṇanā.

6. Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukadukapaṭṭhānepi **hetusahetukaṃ dhammaṃ paṭicca hetusahetuko dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. Tattha hetudukaṃ sahetukadukādīhi, sahetukadukādīni ca tena saddhiṃ yojitāni. Ekekaṃ pana dukaṃ sesehi, sesā ca tehi saddhiṃ paṭipāṭiyā yojetabbā. Idañhi dukadukapaṭṭhānaṃ nāma ‘dukesuyeva duke pakkhipitvā’ desitaṃ. Tenettha sabbadukehi saddhiṃ sabbadukānaṃ yojanā veditabbā. Pāḷi pana saṅkhittā. Yena yena ca padena saddhiṃ yaṃ yaṃ padaṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ hāpetvāva desanā katāti.

Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā.

Ettāvatā –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrāti. –

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā. **Dhammānulomapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ anulomapaṭṭhānaṃyeva veditabbaṃ.

7-12. Paccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīnaṃ padānaṃ paṭikkhepavasena dhammānaṃ paccanīyatāya laddhanāmaṃ **paccanīyapaṭṭhānaṃ** dassetuṃ **nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nakusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṃ vāreti. **Nakusalo dhammo uppajjatī**ti kusalassa uppattiṃ vāreti, tasmā ‘‘akusalābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca akusalābyākatā tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpa’’nti evamādinā nayenettha pañhaṃ vissajjitabbaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ paccaye laddhagaṇanā pana pāḷiyaṃ vuttāyeva. Yepi vārā sadisavissajjanā, tepi tattheva dassitā. Tasmā sabbamettha heṭṭhā vuttanayānusārena pāḷiṃ upaparikkhitvā veditabbaṃ. Yathā cettha, evaṃ dukapaṭṭhāne, dukatikapaṭṭhāne, tikadukapaṭṭhāne tikatikapaṭṭhāne, dukadukapaṭṭhāne ca.

Ettāvatā –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva, dukaṃ dukañca,
Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrāti. –

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā. **Dhammapaccanīyapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ paccanīyapaṭṭhānaññeva veditabbaṃ.

Paccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā.

13-18. Anulomapaccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīsu dhammesu paccayadhammaṃ appaṭikkhipitvā paccayuppannassa kusalādibhāvapaṭikkhepavasena dhammānaṃ anulomapaccanīyatāya laddhanāmaṃ **anulomapaccanīyapaṭṭhānaṃ** dassetuṃ **kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṃ anujānāti. **Na kusalo dhammo uppajjatī**ti kusalasseva uppattiṃ vāreti. Tasmā ‘‘kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa’’ntiādinā nayena vissajjanaṃ dassitaṃ, taṃ sabbaṃ pāḷiṃ oloketvā sādhukaṃ sallakkhetabbaṃ. Yampi yena sadisaṃ, yañca yattha labbhati, yo ca yesaṃ vissajjanānaṃ yesu paccayesu gaṇanaparicchedo, so sabbo pāḷiyaṃ dassito, tasmā pāḷiyeva ettha attho. Yathā cettha, evaṃ dukapaṭṭhānādīsupīti.

Ettāvatā –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti. –

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā **dhammānulomapaccanīyapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ anulomapaccanīyapaṭṭhānaññeva veditabbaṃ.

Anulomapaccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā.

19-24. Paccanīyānulomapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīsu dhammesu paccayadhammaṃ paṭikkhipitvā paccayuppannassa kusalādibhāvaṃ appaṭikkhepavasena dhammānaṃ paccanīyānulomatāya laddhanāmaṃ **paccanīyānulomapaṭṭhānaṃ** dassetuṃ **nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nakusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṃ vāreti. **Akusalo dhammo uppajjatī**ti akusalassa uppattiṃ anujānāti. Nakusalañhi akusalaṃ abyākataṃ vā, tañca sahajātapaccayaṃ katvā uppajjamāno kusalo nāma natthi, tasmā akusalābyākatavasena desanā katā. Tattha ‘‘akusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā’’ti evaṃ nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca vissajjanaṃ veditabbaṃ. **Abyākato dhammo uppajjati hetupaccayā**ti ayaṃ pana pañho ‘‘vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpa’’nti vissajjitova. Iti sabbapañhesu avissajjitassa atthānurūpaṃ vissajjitassa ca pāḷiāgatameva vissajjanaṃ. Ekekasmiñca tikaduke vārappabhedapaccayagaṇanavidhānaṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbaṃ.

Ettāvatā ca –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti. –

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā. **Dhammapaccanīyānulomapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ paccanīyānulomapaṭṭhānaññeva veditabbaṃ.

Paccanīyānulomapaṭṭhānavaṇṇanā.

Evaṃ dhammānulomādivasena catūsu vāresu ekekasmiṃ catuvīsatiyā catuvīsatiyā nayānaṃ vasena channavuti nayā honti. Tattha paccayanaye aggahetvā ekekasmiṃ paṭṭhāne tikadukādīnaññeva channaṃ channaṃ nayānaṃ vasenetaṃ catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ **samantapaṭṭhānamahāpakaraṇaṃ** veditabbaṃ. Keci pana ‘‘kusalārammaṇo dhammo akusalārammaṇo dhammo’’tiādinā nayena ārammaṇamātikaṃ nāma ṭhapetvā ‘‘kusalārammaṇo dhammo kusalārammaṇassa dhammassa hetupaccayena paccayo’’tiādinā nayena ārammaṇapaṭṭhānaṃ nāma dassetvā aparampi phassādīnaṃ vasenapi phassapaṭṭhānaṃ nāma uddharitvā dassenti. Taṃ neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāsu sandissatīti idha na vicāritaṃ. Saṅgītiāruḷhapāḷivaseneva panettha vaṇṇanā katāti veditabbā.

Ettāvatā ca –

Sammūḷhā yattha pajā, tantākulādibhāvamāpannā;
Nekavidhadukkhagahanaṃ, saṃsāraṃ nātivattanti.

Paccayabhede kusalo, loke garutampi paccayākāraṃ;
Atinippuṇagambhīraṃ, javanabbhūmiṃ buddhañāṇassa.

Kusalādidhammabhedaṃ, nissāya nayehi vividhagaṇanehi;
Vitthārento sattama-mabhidhammappakaraṇaṃ satthā.

Suvihitasanniṭṭhāno, paṭṭhānaṃ nāma yaṃ pakāsesi;
Saddhāya samāraddhā, yā aṭṭhakathā mayā tassa.

Ācariyānaṃ vādaṃ, avihāya vibhajjavādisissānaṃ;
Atibahuvidhantarāye, lokamhi anantarāyena.

Sā evaṃ ajja katā, cuddasamattehi bhāṇavārehi;
Atthaṃ pakāsayantī, paṭṭhānavarassa sakalassa.

Sanniṭṭhānaṃ pattā yatheva niṭṭhaṃ tathā bahujanassa;
Sampāpuṇantu sīghaṃ, kalyāṇā sabbasaṅkappā.

Ettāvatā –

Sattappakaraṇaṃ nātho, abhidhammamadesayi;
Devātidevo devānaṃ, devalokamhi yaṃ pure.

Tassa aṭṭhakathā esā, sakalassāpi niṭṭhitā;
Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, niṭṭhapentena taṃ mayā.

Yaṃ pattaṃ kusalaṃ tassa, ānubhāvena pāṇino;
Sabbe saddhammarājassa, ñatvā dhammaṃ sukhāvahaṃ.

Pāpuṇantu visuddhāya, sukhāya paṭipattiyā;
Asokamanupāyāsaṃ, nibbānasukhamuttamaṃ.

Ciraṃ tiṭṭhatu saddhammo, dhamme hontu sagāravā;
Sabbepi sattā kālena, sammā devo pavassatu.

Yathā rakkhiṃsu porāṇā, surājāno tathevimaṃ;
Rājā rakkhatu dhammena, attanova pajaṃ pajanti.

Paṭṭhānappakaraṇa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca pañcapakaraṇaṭṭhakathāti.

Nigamanakathā

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ sakalassapi abhidhammapiṭakassa aṭṭhakathā –

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā.

Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Abhidhammapiṭaka-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathā

Dhātukathā-aṭṭhakathā

Aṭṭhārasahi bhedehi, vibhaṅgaṃ mārabhañjano;
Desayitvā mahāvīro, yaṃ tasseva anantaraṃ.

Adesayi dhātukathaṃ, dhātubhedappakāsano;
Tassatthaṃ dīpayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. **Saṅgaho asaṅgaho**tiādīnañhi vasena idaṃ pakaraṇaṃ cuddasavidhena vibhattanti vuttaṃ. Taṃ sabbampi uddesaniddesato dvidhā ṭhitaṃ. Tattha mātikā **uddeso**. Sā pañcavidhā – nayamātikā, abbhantaramātikā, nayamukhamātikā, lakkhaṇamātikā, bāhiramātikāti. Tattha **saṅgaho asaṅgaho…pe… vippayuttena saṅgahitaṃ asaṅgahita**nti – ayaṃ cuddasahi padehi nikkhittā **nayamātikā** nāma. Ayañhi iminā saṅgahādikena nayena dhātukathā dhammā vibhattāti dassetuṃ ṭhapitattā nayamātikāti vuccati. Etesaṃ padānaṃ mūlabhūtattā **mūlamātikā**tipi vattuṃ vaṭṭati.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. **Pañcakkhandhā …pe… manasikāro**ti ayaṃ pañcavīsādhikena padasatena nikkhittā **abbhantaramātikā** nāma. Ayañhi ‘‘sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā’’ti evaṃ avatvā saṅgahādinā nayena vibhajitabbe khandhādidhamme sarūpato dassetvā dhātukathāya abbhantareyeva ṭhapitattā abbhantaramātikāti vuccati. Khandhādipadānaṃ dhammasaṅgaṇīmātikāya asaṅgahitattā **pakiṇṇakamātikā**tipi vattuṃ vaṭṭati.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. **Tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho; catūhi sampayogo, catūhi vippayogo**ti ayaṃ catūhi padehi nikkhittā **nayamukhamātikā** nāma. Ayañhi sabbesupi pañcakkhandhādīsu ceva kusalattikādīsu ca mātikādhammesu, tīhi khandhāyatanadhātupadeheva saṅgaho ca asaṅgaho ca yojetabbo. Tathā catūhi arūpakkhandhehi sampayogo ca vippayogo ca. Etāni imesaṃ saṅgahāsaṅgahādīnaṃ nayānaṃ mukhānīti dassetuṃ ṭhapitattā nayamukhamātikāti vuccati.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. **Sabhāgo**, **visabhāgo**ti ayaṃ dvīhi padehi nikkhittā **lakkhaṇamātikā** nāma. Ayañhi sabhāgalakkhaṇehi dhammehi saṅgahanayo, visabhāgalakkhaṇehi asaṅgahanayo, tathā sampayogavippayoganayo yojetabboti sabhāgavisabhāgalakkhaṇavasena saṅgahādilakkhaṇaṃ dassetuṃ ṭhapitattā lakkhaṇamātikāti vuccati.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā**ti ayaṃ chasaṭṭhi tikapadāni, dve ca dukapadasatāni saṅkhipitvā nikkhittā **bāhiramātikā** nāma. Ayañhi ‘‘pañcakkhandhā…pe… manasikāro’’ti evaṃ dhātukathāya abbhantare avatvā ‘‘sabbāpi dhammasaṅgaṇī’’ti evaṃ dhātukathāya mātikato bahi ṭhapitattā bāhiramātikāti vuccati.

Evaṃ mātikāya pañcadhā ṭhitabhāvaṃ viditvā idāni ‘saṅgaho asaṅgaho’tiādīsu saṅgaho tāva jātisañjātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha – ‘‘sabbe khattiyā āgacchantu, sabbe brāhmaṇā, sabbe vessā, sabbe suddā āgacchantu’’, ‘‘yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā’’ti ayaṃ **jātisaṅgaho** nāma. ‘‘Ekajātikā āgacchantū’’ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbepi jātiyā ekasaṅgahaṃ gatā. ‘‘Sabbe kosalakā āgacchantu, sabbe māgadhakā, sabbe bhārukacchakā āgacchantu’’, ‘‘yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo; yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā’’ti (ma. ni. 1.462) ayaṃ **sañjātisaṅgaho** nāma. ‘‘Ekaṭṭhāne jātā saṃvaḍḍhā āgacchantū’’ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbepi sañjātiṭṭhānena nivutthokāsena ekasaṅgahaṃ gatā. ‘‘Sabbe hatthārohā āgacchantu, sabbe assārohā, sabbe rathikā āgacchantu’’, ‘‘yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā’’ti (ma. ni. 1.462) ayaṃ **kiriyāsaṅgaho** nāma. Sabbeva hete attano kiriyākaraṇena ekasaṅgahaṃ gatā. ‘‘Cakkhāyatanaṃ katamakkhandhagaṇanaṃ gacchatīti? Rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchatī’’ti. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe – ‘cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahita’’nti (kathā. 471), ayaṃ **gaṇanasaṅgaho** nāma. Ayamidha adhippeto. Tappaṭipakkhena asaṅgaho veditabbo. Tesaṃ vikappato saṅgahitena asaṅgahitādīni. Ekuppādekanirodhaekavatthukaekārammaṇatāvasena sampayogo, tappaṭipakkhato vippayogo. Tesaṃ vikappato sampayuttena vippayuttādīni. Tadubhayasaṃsaggavikappato saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttantiādīni. Pañcakkhandhātiādīni pana khandhavibhaṅgādīsu vuttanayeneva veditabbāni. **Phassā**dayo panettha sanniṭṭhānavasena vuttasabbacittuppādasādhāraṇato vuttāti.

Mātikāvaṇṇanā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanayo saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. Idāni pañcakkhandhādivasena nikkhittamātikaṃ ‘saṅgaho asaṅgaho’tiādīhi nayamātikāpadehi saddhiṃ yojetvā dassetuṃ **rūpakkhandho katihi khandhehī**tiādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha yasmā ‘‘saṅgaho asaṅgahotiādikāya nayamātikāya ‘‘tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho’’ti nayamukhamātikā ṭhapitā, tasmā rūpakkhandhādīnaṃ saṅgahaṃ dassetuṃ **katihi khandhehi katihāyatanehi katihi dhātūhī**ti tīṇi khandhāyatanadhātupadāneva uddhaṭāni. ‘Cattāri saccānī’tiādīsu ekampi na paramatthaṃ. Yasmā ca ‘‘sabhāgo visabhāgo’’ti evaṃ lakkhaṇamātikā ṭhapitā, tasmā imassa pañhassa vissajjane **rūpakkhandho ekena khandhenā**tiādi vuttaṃ. Sabhāgā hi tassa ete khandhādayoti. Tattha **ekena khandhenā**ti rūpakkhandheneva. Yañhi kiñci rūpaṃ rūpakkhandhasabhāgattā rūpakkhandhotveva saṅgahaṃ gacchatīti rūpakkhandheneva gaṇitaṃ, taṃ rūpakkhandheneva paricchinnaṃ. **Ekādasahāyatanehī**ti manāyatanavajjehi. Sabbopi hi rūpakkhandho dasāyatanāni dhammāyatanekadeso ca hoti, tasmā ekādasahāyatanehi gaṇito, paricchinno. **Ekādasahi dhātūhī**ti sattaviññāṇadhātuvajjāhi ekādasahi etāsu hi apariyāpannaṃ rūpaṃ nāma natthi.

Asaṅgahanayaniddese **katihi asaṅgahito**ti saṅkhepeneva pucchā katā. Vissajjane panassa yasmā rūpakkhandhassa visabhāgā cattāro arūpakkhandhā, ekaṃ manāyatanaṃ, satta viññāṇadhātuyo; tasmā **catūhi khandhehī**tiādi vuttaṃ. Iminā nayena sabbapadesu saṅgahāsaṅgaho veditabbo. Imasmiṃ pana khandhaniddese – ‘‘rūpakkhandho katihi khandhehī’’tiādimhi tāva ekamūlake saṅgahanaye sarūpeneva dassitā pañca pucchā, pañca vissajjanāni. Asaṅgahanaye saṅkhepena dassitā pañca pucchā, pañca vissajjanāni. Iminā upāyena dukamūlakādīsupi pucchāvissajjanāni veditabbāni. Rūpakkhandhamūlakāyeva cettha dukatikacatukkā dassitā. Pañcake pana ‘‘rūpakkhandho ca…pe… viññāṇakkhandho cā’’ti evaṃ bhedato ca, ‘‘pañcakkhandhā katihi khandhehī’’ti evaṃ abhedato cāti dvidhā pucchāvissajjanāni katāni. Evaṃ pāḷinayo veditabboti.

2. Āyatanapadādivaṇṇanā

22. Āyatanapadaniddesādīsu āyatanapadaniddese tāva **cakkhāyatanaṃ ekena khandhenā**ti ekena rūpakkhandheneva, ekena cakkhāyataneneva ekāya cakkhudhātuyāva saṅgahitanti veditabbaṃ. **Sotāyatanā**dīsupi imināva nayena saṅgahāsaṅgaho veditabbo. **Asaṅkhataṃ khandhato ṭhapetvā**ti ettha pana yasmā asaṅkhataṃ dhammāyatanaṃ nāma nibbānaṃ, tañca khandhasaṅgahaṃ na gacchati; tasmā 'khandhato ṭhapetvā'ti vuttaṃ. **Catūhi khandhehī**ti rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhehi. Nibbānavajjañhi dhammāyatanaṃ etehi saṅgahitaṃ. Viññāṇakkhandhena pana ṭhapetvā dhammāyatanadhammadhātuyo sesāyatanadhātūhi ca taṃ na saṅgayhati. Tena vuttaṃ – ''ekena khandhena, ekādasahāyatanehi, sattarasahi dhātūhi asaṅgahita''nti. Yathā ca te heṭṭhā rūpakkhandhamūlakā, evamidhāpi cakkhāyatanamūlakāva nayā veditabbā. Dukamattameva pana pāḷiyaṃ dassetvā ''dvādasāyatanānī''ti abhedatova pucchāvissajjanaṃ kataṃ. Dhātuniddesepi eseva nayo.

40. Saccaniddese – sabbepi dukatikacatukkā pāḷiyaṃ dassitā. Yasmā ca dukatikesu samudayasaccasadisameva maggasaccepi vissajjanaṃ, tasmā taṃ samudayānantaraṃ vuttaṃ.

50. Indriyaniddese – **jīvitindriyaṃ dvīhi khandhehī**ti rūpajīvitindriyaṃ rūpakkhandhena, arūpajīvitindriyaṃ saṅkhārakkhandhena saṅgahitaṃ. Sesaṃ vuttanayānusāreneva veditabbaṃ. Pāḷivavatthānaṃ panettha āyatanadhātuniddesasadisameva.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. Paṭiccasamuppādaniddese – ''avijjā katihi khandhehī''ti pucchaṃ anārabhitvā **avijjā ekena khandhenā**ti evaṃ vissajjanameva dassitaṃ. Tattha **saṅkhārapaccayā viññāṇa**nti paṭisandhiyaṃ pavatte ca sabbampi vipākaviññāṇaṃ. Tenevāha – ''sattahi dhātūhi saṅgahita''nti. Nāmarūpampi paṭisandhipavattivaseneva veditabbaṃ. Tenevettha saddāyatanampi saṅgahetvā ekādasahāyatanehi saṅgaho dassito. **Phassā**dīsu khandhabhedo veditabbo. Aññeneva hi ekena khandhena phasso saṅgahito, aññena vedanā, taṇhāupādānakammabhavā pana saṅkhārakkhandheneva saṅgahitā. Bhavapadañcettha kammabhavādīnaṃ vasena ekādasadhā vibhattaṃ. Tattha kammabhavo phassādīhi sadisavisajjanattā tehi saddhiṃ ekato dassito. Upapattibhavakāmabhavasaññābhavapañcavokārabhavā aññamaññasadisavissajjanattā ekato dassitā. Yasmā cete upādinnakadhammāva tasmā ''ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhī''ti vuttaṃ. Saddāyatanañhi anupādinnaṃ, taṃ ettha na gahitaṃ.

68. Rūpabhavaniddese – **pañcahāyatanehī**ti cakkhusotamanarūpadhammāyatanehi. **Aṭṭhahi dhātūhī**ti cakkhusotacakkhuviññāṇasotaviññāṇarūpadhammamanodhātumanoviññāṇadhātūhi. Arūpabhavādayopi tayo sadisavissajjanattāva ekato dassitā. Tathā asaññābhavaekavokārabhavā. Tattha **dvīhāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanehi. Dhātūsupi eseva nayo. Ekatalavāsikānañhi sesabrahmānaṃ cakkhusabbhāvato tassārammaṇattā tattha rūpāyatanaṃ uddhaṭaṃ.

71. **Jāti dvīhi khandhehī**ti rūpajāti rūpakkhandhena, arūpajāti saṅkhārakkhandhena. Jarāmaraṇesupi eseva nayo. Sokādīsupi **ekena khandhenā**ti sokadukkhadomanassāni vedanākkhandhena, paridevo rūpakkhandhena, upāyāsādayo saṅkhārakkhandhenāti evaṃ khandhaviseso veditabbo.

73. **Iddhipādo dvīhī**ti saṅkhāraviññāṇakkhandhehi, manāyatanadhammāyatanehi, dhammadhātumanoviññāṇadhātūhi ca. **Jhānaṃ dvīhī**ti vedanākkhandhasaṅkhārakkhandhehi. Appamaññādayo sadisavissajjanattā ekato niddiṭṭhā. Cittaṃ pana cetanānantaraṃ nikkhittampi asadisavissajjanattā pacchā gahitaṃ. Tattha appamaññādīsu **ekena khandhenā**ti vedanā vedanākkhandhena, saññā saññākkhandhena, sesā saṅkhārakkhandhena saṅgahitāti evaṃ khandhaviseso veditabbo.

7. Tikapadavaṇṇanā

77. Evaṃ abbhantaramātikāya saṅgahaṃ dassetvā idāni bāhiramātikāya saṅgahaṃ dassetuṃ **kusalā dhammā**tiādi āraddhaṃ. Tattha vedanāttike **tīhi dhātūhī**ti kāyaviññāṇamanoviññāṇadhammadhātūhi. **Sattahi dhātūhī**ti cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātūhi ceva manodhātudhammadhātumanoviññāṇadhātūhi ca. Vipākattike **aṭṭhahi dhātūhī**ti kāyaviññāṇadhātuyā saddhiṃ tāhiyeva. Vipākadhammadhammā pana saṃkiliṭṭhasaṃkilesikehi saddhiṃ sadisavissajjanattā ekato gahitā. Yathā cete, evaṃ sabbatikadukapadesu yaṃ yaṃ padaṃ yena yena padena saddhiṃ sadisavissajjanaṃ hoti, taṃ taṃ uppaṭipāṭiyāpi tena tena saddhiṃ gahetvā vissajjitaṃ. Tattha vuttānusāreneva saṅgahāsaṅgahanayo veditabboti.

Saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā.

2. Dutiyanayo saṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

171. Idāni saṅgahitena asaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **cakkhāyatanenā**tiādi āraddhaṃ. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ – imasmiñhi vāre yaṃ khandhapadena saṅgahitaṃ hutvā āyatanadhātupadehi asaṅgahitaṃ, khandhāyatanapadehi vā saṅgahitaṃ hutvā dhātupadena asaṅgahitaṃ, tassa khandhādīhi asaṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkhandhādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito. So ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthi. Vedanākkhandhena ca vedanākkhandhova saṅgahito. Sopi dhammāyatanadhammadhātūhi asaṅgahito nāma natthi. Evaṃ asaṅgahitatāya abhāvato etāni aññāni ca evarūpāni manāyatanadhammāyatanādīni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni rūpekadesaṃ arūpena asammissaṃ, viññāṇekadesañca aññena asammissaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Pariyosāne ca –

> ''Dasāyatanā sattarasa dhātuyo,
> Sattindriyā asaññābhavo ekavokārabhavo;
> Paridevo sanidassanasappaṭighaṃ,
> Anidassanaṃ punadeva sappaṭighaṃ upādā''ti.

Evaṃ **uddānagāthāya** dassitāneva. Tasmā tesaṃ vaseneva saṅgahāsaṅgaho veditabbo. Pañhavasena hi imasmiṃ vāre āyatanadhātuvaseneva sadisavissajjane vīsati dhamme samodhānetvā eko pañho kato, satta viññāṇadhātuyo samodhānetvā eko, sattindriyāni samodhānetvā eko, dve bhave samodhānetvā eko, paridevena ca sanidassanasappaṭighehi ca eko, anidassanasappaṭighehi eko, sanidassanehi eko, sappaṭighehi ca upādādhammehi ca ekoti aṭṭha pañhā katā. Tesu khandhādivibhāgo evaṃ veditabbo seyyathidaṃ – paṭhamapañhe tāva **catūhi khandhehī**ti arūpakkhandhehi, **dvīhāyatanehī**ti cakkhāyatanādīsu ekekena saddhiṃ manāyatanena, **aṭṭhahi dhātūhī**ti cakkhudhātuādīsu ekekāya saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

Tatrāyaṃ nayo – cakkhāyatanena hi khandhasaṅgahena rūpakkhandho saṅgahito. Tasmiṃ saṅgahite rūpakkhandhe āyatanasaṅgahena cakkhāyatanamevekaṃ saṅgahitaṃ. Sesāni dasa āyatanāni asaṅgahitāni. Dhātusaṅgahenapi tena cakkhudhātuyevekā saṅgahitā. Sesā dasa dhātuyo asaṅgahitā. Iti yāni tena asaṅgahitāni dasāyatanāni, tāni cakkhāyatanamanāyatanehi dvīhi asaṅgahitāni. Yāpi tena asaṅgahitā dasa dhātuyo, tā cakkhudhātuyā ceva sattahi ca viññāṇadhātūhi asaṅgahitāti. Rūpāyatanādīsupi eseva nayo.

172. Dutiyapañhe – yasmā yāya kāyaci viññāṇadhātuyā saṅgahito viññāṇakkhandho manāyatanena asaṅgahito nāma natthi, tasmā **āyatanasaṅgahena saṅgahitā**ti vuttaṃ. Ettha pana **catūhi khandhehī**ti rūpādīhi catūhi. **Ekādasahāyatanehī**ti manāyatanavajjehi. **Dvādasahi dhātūhī**ti yathānurūpā cha viññāṇadhātuyo apanetvā sesāhi dvādasahi. Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhuviññāṇadhātuyeva saṅgahitā, itarā asaṅgahitā. Sotaviññāṇadhātuādīsupi eseva nayo.

173. Tatiyapañhe – cakkhundriyādīnaṃ vissajjanaṃ cakkhāyatanādisadisameva. Itthindriyapurisindriyesu pana dhammāyatanena saddhiṃ dve āyatanāni, dhammadhātuyā ca saddhiṃ aṭṭha dhātuyo veditabbā.

174. Catutthapañhe – **tīhāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanamanāyatanehi. Tesu hi bhavesu rūpāyatanadhammāyatanavasena dveva āyatanāni tehi saṅgahitāni. Sesāni nava rūpāyatanāni teheva ca dvīhi, manāyatanena cāti tīhi asaṅgahitāni nāma honti. **Navahi dhātūhī**ti rūpadhātudhammadhātūhi saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

175. Pañcamapañhe – **dvīhāyatanehī**ti paṭhamapadaṃ sandhāya saddāyatanamanāyatanehi. Dutiyapadaṃ sandhāya rūpāyatanamanāyatanehi. Dhātuyopi tesaṃyeva ekekena saddhiṃ satta viññāṇadhātuyo veditabbā.

176. Chaṭṭhapañhe – **dasahāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanavajjehi. **Soḷasahi dhātūhī**ti rūpadhātudhammadhātuvajjeheva. Kathaṃ? Anidassanasappaṭighā hi dhammā nāma nava oḷārikāyatanāni. Tehi khandhasaṅgahena saṅgahite rūpakkhandhe, āyatanasaṅgahena tāneva navāyatanāni saṅgahitāni. Rūpāyatanadhammāyatanāni asaṅgahitāni. Dhātusaṅgahenapi tā eva nava dhātuyo saṅgahitā. Rūpadhātudhammadhātuyo asaṅgahitā. Iti yāni tehi asaṅgahitāni dve āyatanāni, tāni rūpāyatanavajjehi navahi oḷārikāyatanehi, manāyatanena cāti dasahi asaṅgahitāni. Yāpi tehi asaṅgahitā dve dhātuyo, tā rūpadhātuvajjāhi navahi oḷārikadhātūhi, sattahi ca viññāṇadhātūhīti soḷasahi asaṅgahitāti veditabbā.

177. Sattamapañhe – **dvīhāyatanehī**ti rūpāyatanamanāyatanehi. **Aṭṭhahi dhātūhī**ti rūpadhātuyā saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

178. Aṭṭhamapañhe – **ekādasahāyatanehī**ti sappaṭighadhamme sandhāya dhammāyatanavajjehi, upādādhamme sandhāya phoṭṭhabbāyatanavajjehi. Dhātūsupi eseva nayo. Atthayojanā panettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Saṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā.

3. Tatiyanayo asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. Idāni asaṅgahitenasaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ – imasmiñhi vāre yaṃ khandhapadena asaṅgahitaṃ hutvā āyatanadhātupadehi saṅgahitaṃ, tassa khandhādīhi saṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkhandhaviññāṇakkhandhacakkhāyatanādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi cattāro khandhā khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Tesu tena ekadhammopi āyatanadhātusaṅgahena saṅgahito nāma natthi. Nanu ca vedanādayo dhammāyatanena saṅgahitāti? Saṅgahitā. Na pana rūpakkhandhova dhammāyatanaṃ, rūpakkhandhato hi sukhumarūpamattaṃ dhammāyatanaṃ bhajati. Tasmā ye dhammāyatanena saṅgahitā, na te rūpakkhandhena saṅgahitā nāma. Viññāṇakkhandhenapi itare cattāro khandhā asaṅgahitā. Tesu tena ekopi āyatanadhātusaṅgahena saṅgahito nāma natthi. Evaṃ saṅgahitatāya abhāvato etāni aññāni ca evarūpāni cakkhāyatanādīni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni viññāṇena vā oḷārikarūpena vā asammissaṃ dhammāyatanekadesaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Tayo khandhā tathā saccā, indriyāni ca soḷasa;
Padāni paccayākāre, cuddasūpari cuddasa.

‘‘Samatiṃsa padā honti, gocchakesu dasasvatha;
Duve cūḷantaradukā, aṭṭha honti mahantarā’’ti.

Etesu pana padesu sadisavissajjanāni padāni ekato katvā sabbepi dvādasa pañhā vuttā. Tesu evaṃ khandhavibhāgo veditabbo. Āyatanadhātūsu pana bhedo natthi. Tattha paṭhamapañhe tāva – **tīhi khandhehī**ti rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi. Āyatanadhātuyo pana dhammāyatanadhammadhātuvasena veditabbā.

Tatrāyaṃ nayo – vedanākkhandhena hi nibbānañca sukhumarūpasaññāsaṅkhārā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tesu nibbānaṃ khandhasaṅgahaṃ na gacchati, sesā rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi saṅgahaṃ gacchanti. Āyatanadhātusaṅgahaṃ pana nibbānampi gacchateva. Tena vuttaṃ – ‘‘asaṅkhataṃ khandhato ṭhapetvā tīhi khandhehi, ekenāyatanena, ekāya dhātuyā saṅgahitā’’ti. Saññākkhandhapakkhe panettha saññaṃ apanetvā vedanāya saddhiṃ tayo khandhā saṅkhārādīsu saṅkhārakkhandhaṃ apanetvā rūpavedanāsaññāvasena tayo khandhā veditabbā.

180. Dutiye – **catūhi khandhehī**ti viññāṇavajjehi. Te hi nirodhena khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā.

181. Tatiye – **dvīhī**ti vedanāsaññākkhandhehi. Rūpārūpajīvitindriyena hi vedanāsaññāviññāṇakkhandhā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Tesu pana vedanāsaññāva āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tena vuttaṃ – ‘‘vedanāsaññākkhandhehī’’ti. Iminā upāyena sabbattha khandhabhedo veditabbo. Ito parañhi khandhānaṃ nāmamattameva vakkhāma.

182. Catutthe – **tīhi khandhehī**ti itthindriyapurisindriyesu vedanāsaññāsaṅkhārehi, vedanāpañcake rūpasaññāsaṅkhārehi; saddhindriyādīsu phassapariyosānesu rūpavedanāsaññākkhandhehi. Vedanāya vedanākkhandhasadisova taṇhupādānakammabhavesu saṅkhārakkhandhasadisova vinicchayo.

183. Pañcame – jātijarāmaraṇesu jīvitindriyasadisova. Jhānena pana nibbānaṃ sukhumarūpaṃ saññā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tasmā taṃ sandhāya rūpakkhandhasaññākkhandhānaṃ vasena dve khandhā veditabbā.

184. Chaṭṭhe – sokādittaye vedanāya sadiso. Upāyāsādīsu saṅkhārasadiso. Puna vedanāya vedanākkhandhasadiso, saññāya saññākkhandhasadiso, cetanādīsu saṅkhārakkhandhasadiso vinicchayo. Iminā upāyena sattamapañhādīsupi saṅgahāsaṅgaho veditabboti.

Asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā.

4. Catutthanayo saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. Idāni saṅgahitenasaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **samudayasaccenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ khandhādīhi saṅgahitena khandhādivasena saṅgahitaṃ, puna tasseva khandhādīhi saṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ khandhāyatanadhātūsu ekampi sakalakoṭṭhāsaṃ gahetvā ṭhitapadesu na yujjati. Sakalena hi khandhādipadena aññaṃ khandhādivasena saṅgahitaṃ nāma natthi, yaṃ attano saṅgāhakaṃ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṃ gaccheyya. Tasmā tathārūpāni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni saṅkhārekadesaṃ vā aññena asammissaṃ dīpenti – vedanekadesaṃ vā sukhumarūpaṃ vā saddekadesaṃ vā, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Dve saccā pannarasindriyā, ekādasa paṭiccapadā;
Uddhaṃ puna ekādasa, gocchakapadamettha tiṃsavidha’’nti.

Pañhā panettha dveyeva honti. Tattha yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadeva yehi dhammehi khandhādivasena saṅgahitaṃ, te dhamme sandhāya sabbattha **ekena khandhenā**tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ nayo – samudayasaccena hi taṇhāvajjā sesā saṅkhārā khandhādisaṅgahena saṅgahitā. Puna tehi taṇhāva saṅgahitā. Sā taṇhā puna saṅkhāreheva khandhādisaṅgahena saṅgahitāti. Eseva nayo sabbattha. Arūpadhammapucchāsu panettha saṅkhārakkhandho vā vedanākkhandho vā eko khandho nāma. Rūpadhammapucchāsu rūpakkhandho. Paridevapucchāya saddāyatanaṃ ekaṃ āyatanaṃ nāma. Saddadhātu ekā dhātu nāma, sesaṭṭhānesu dhammāyatanadhammadhātuvaseneva attho veditabboti.

Saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā.

5. Pañcamanayo asaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

193. Idāni asaṅgahitena asaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ khandhādīhi asaṅgahitena khandhādivasena asaṅgahitaṃ, puna tasseva khandhādīhi asaṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pañcakkhandhaggāhakesu dukkhasaccādīsu viññāṇena saddhiṃ sukhumarūpaggāhakesu anidassanaappaṭighādīsu ca padesu na yujjati. Tādisena hi padena nibbānaṃ khandhasaṅgahamattaṃ na gaccheyya. Sesā khandhādīhi asaṅgahitadhammā nāma natthi. Tasmā tathārūpāni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana pañcakkhandhe viññāṇañca sukhumarūpena saddhiṃ ekato na dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Sabbe khandhā tathāyatanadhātuyo saccato tayo;
Indriyānipi sabbāni, tevīsati paṭiccato.

‘‘Parato soḷasa padā, tecattālīsakaṃ tike;

Gocchake sattati dve ca, satta cūḷantare padā.

‘‘Mahantare padā vuttā, aṭṭhārasa tato paraṃ;
Aṭṭhāraseva ñātabbā, sesā idha na bhāsitā’’ti.

Pañhā panettha sadisavissajjanānaṃ vasena samodhānetvā katihi saddhiṃ sabbepi catuttiṃsa honti. Tattha yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadeva yehi khandhādīhi asaṅgahitaṃ, te dhamme sandhāya **ekena khandhenā**tiādi vuttaṃ.

Tatrāyaṃ nayo – rūpakkhandhena hi cattāro khandhā nibbānañca khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Āyatanadhātusaṅgahena pana ṭhapetvā viññāṇaṃ avasesā saṅgahitāti viññāṇameva tīhipi khandhasaṅgahādīhi asaṅgahitaṃ nāma. Puna tena viññāṇena saddhiṃ nibbānena cattāro khandhā khandhādisaṅgahena asaṅgahitā. Te sabbepi puna viññāṇeneva khandhādisaṅgahena asaṅgahitāti ekena khandhena, ekenāyatanena, sattahi dhātūhi asaṅgahitā nāma honti. Atha vā – yadetaṃ rūpakkhandhena viññāṇameva tīhi khandhādisaṅgahehi asaṅgahitaṃ, tehipi viññāṇadhammehi te rūpadhammāva tīhi saṅgahehi asaṅgahitā. Puna te rūpadhammā viññāṇeneva tīhi saṅgahehi asaṅgahitā. Viññāṇañca khandhato eko viññāṇakkhandho hoti, āyatanato ekaṃ manāyatanaṃ, dhātuto satta viññāṇadhātuyo. Tasmā ‘‘ekena khandhenā’’tiādi vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadeva yehi dhammehi khandhādivasena asaṅgahitaṃ, tesaṃ dhammānaṃ vasena khandhādayo veditabbā. Tattha dutiyapañhe tāva – rūpaviññāṇānaṃ vasena veditabbā. Vedanādayo hi rūpaviññāṇeheva khandhādisaṅgahena asaṅgahitā. Te ca dve khandhā ekādasāyatanāni sattarasa dhātuyo honti.

195. Tatiyapañhe – viññāṇaṃ rūpādīhi catūhi asaṅgahitanti tesaṃ vasena khandhādayo veditabbā.

196. Catutthapañhe – cakkhāyatanaṃ vedanādīhi catūhīti iminā nayena sabbattha khandhādayo veditabbā. Pariyosāne – rūpañca dhammāyatananti uddānagāthāya dassitadhammāyeva aññenākārena saṅkhipitvā dassitāti.

Asaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā.

6. Chaṭṭhanayo sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. Idāni sampayogavippayogapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandho**tiādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ labbhati yañca na labbhati taṃ sabbaṃ pucchāya gahitaṃ. Vissajjane pana yaṃ na labbhati, taṃ natthīti paṭikkhittaṃ. Catūhi sampayogo, catūhi vippayogo; sabhāgo visabhāgoti hi vacanato catūhi arūpakkhandheheva sabhāgānaṃ ekasantānasmiṃ ekakkhaṇe uppannānaṃ arūpakkhandhānaṃyeva aññamaññaṃ sampayogo labbhati. Rūpadhammānaṃ pana rūpena nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhiṃ sampayogo nāma natthi. Tathā rūpanibbānānaṃ arūpakkhandhehi, visabhāgā hi te tesaṃ. Yathā ca arūpakkhandhānaṃ rūpanibbānehi, evaṃ bhinnasantānehi nānākkhaṇikehi arūpadhammehipi saddhiṃ natthiyeva. Tepi hi tesaṃ santānakkhaṇavisabhāgatāya visabhāgāyeva. Ayaṃ pana visabhāgatā saṅgahaṭṭhena virujjhanato saṅgahanaye natthi. Gaṇanūpagamattañhi saṅgahaṭṭho. Sampayoganaye pana atthi, ekuppādatādilakkhaṇañhi sampayogaṭṭhoti. Evamettha yassa ekadhammenapi sampayogalakkhaṇaṃ na yujjhati, tassa pucchāya saṅgahaṃ katvāpi **natthī**ti paṭikkhepo kato. Yassa vippayogalakkhaṇaṃ yujjati, tassa vippayogo dassito. Yāni pana padāni sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutte rūpena nibbānena vā missakadhamme dīpenti, tāni sabbathāpi idha na yujjantīti na gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Dhammāyatanaṃ dhammadhātu, dukkhasaccañca jīvitaṃ;
Saḷāyatanaṃ nāmarūpaṃ, cattāro ca mahābhavā.

‘‘Jātijarā ca maraṇaṃ, tikesvekūnavīsati;
Gocchakesu ca paññāsa, aṭṭha cūḷantare padā.

‘‘Mahantare pannarasa, aṭṭhārasa tato pare;
Tevīsa padasataṃ etaṃ, sampayoge na labbhatī’’ti.

Dhammāyatanañhi rūpanibbānamissakattā tasmiṃ apariyāpannena viññāṇenapi na sakkā sampayuttanti vattuṃ. Yasmā panettha vedanādayo viññāṇena sampayuttā, tasmā vippayuttantipi na sakkā vattuṃ. Sesesupi eseva nayo. Evaṃ sabbatthāpi etāni na yujjantīti idha na gahitāni. Sesāni khandhādīni yujjantīti tāni gahetvā ekekavasena ca samodhānena ca pañhavissajjanaṃ kataṃ. Tesu pañhesu, paṭhame – **ekenāyatanenā**ti manāyatanena. **Kehicī**ti dhammāyatanadhammadhātupariyāpannehi vedanāsaññāsaṅkhārehi.

229. Dutiye – **tīhī**ti pucchitaṃ pucchitaṃ ṭhapetvā sesehi. **Kehici sampayutto**ti vedanākkhandho saññāsaṅkhārehi. Itarepi attānaṃ ṭhapetvā itarehi. **Kehici vippayutto**ti rūpanibbānehi. Evaṃ sabbattha rūpassa vippayoge dhammāyatanadhammadhātūsu arūpaṃ, arūpassa vippayoge rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Tatiyapañho uttānatthova.

231. Catutthe – ‘katihi khandhehī’tiādiṃ avatvā **sampayuttanti natthī**ti vuttaṃ. Taṃ pana khandhādīnaṃyeva vasena veditabbaṃ. Paratopi evarūpesu pañhesu eseva nayo. Ādipañhasmiñhi sarūpato dassetvā parato pāḷi saṃkhittā. Iminā nayena sabbattha atthayojanā veditabbā. Yattha pana nātipākaṭā bhavissati, tattha naṃ pākaṭaṃ katvāva gamissāma.

234. **Soḷasahi dhātūhī**ti cakkhuviññāṇadhātu tāva attānaṃ ṭhapetvā chahi viññāṇadhātūhi, dasahi ca rūpadhātūhi. Sesāsupi eseva nayo.

235. **Tīhi khandhehī**ti saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā sesehi. **Ekāya dhātuyā**ti **manoviññāṇadhātuyā.** Samudayamaggānañhi aññāya dhātuyā sampayogo natthi. **Ekena khandhenā**ti saṅkhārakkhandhena. **Ekenāyatanenā**ti dhammāyatanena. **Ekāya dhātuyā**ti dhammadhātuyā. Etesu hi taṃ saccadvayaṃ kehici sampayuttaṃ.

238. Sukhindriyādipañhe – **tīhī**ti saññāsaṅkhāraviññāṇehi. **Ekāya dhātuyā**ti kāyaviññāṇadhātuyā, manoviññāṇadhātuyā ca. **Chahi dhātūhī**ti kāyaviññāṇadhātuvajjāhi.

245. Rūpabhavapañhe – sabbesampi arūpakkhandhānaṃ arūpāyatanānañca atthitāya **na kehicī**ti vuttaṃ. Ghānajivhākāyaviññāṇadhātūnaṃ pana natthitāya **tīhi dhātūhi vippayutto**ti vuttaṃ.

256. Adhimokkhapañhe – **dvīhi dhātūhī**ti manodhātumanoviññāṇadhātūhi. **Pannarasahī**ti sesāhi dasahi rūpadhātūhi, pañcahi ca cakkhuviññāṇādīhi.

257. Kusalapañhe – kusalehi catunnampi khandhānaṃ gahitattā sampayogo paṭikkhitto.

258. Vedanāttikapañhe – **ekena khandhenā**ti vedanākkhandheneva. **Pannarasahī**ti cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātumanodhātūhi ceva rūpadhātūhi ca. **Ekādasahī**ti kāyaviññāṇadhātuyā saddhiṃ rūpadhātūhi.

262. Nevavipākanavipākadhammadhammapañhe – **pañcahī**ti cakkhuviññāṇādīhi. Anupādinnaanupādāniyapañhe – **chahī**ti manoviññāṇadhātuvajjāhi. Savitakkasavicārapañhe – **pannarasahī**ti pañcahi viññāṇehi saddhiṃ rūpadhātūhi. Avitakkavicāramattapañhe – **ekena khandhenā**tiādi saṅkhārakkhandhavaseneva veditabbaṃ. Dutiyajjhānavicārañhi ṭhapetvā sesā **avitakkavicāramattā** nāma. Pītiṃ ṭhapetvā sesā **pītisahagatā**. Tattha vicāro vicārena, pīti ca pītiyā na sampayuttāti saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūsu kehici sampayuttā nāma. **Soḷasahī**ti dhammadhātumanoviññāṇadhātuvajjāheva. Avitakkaavicārapañhe – **ekāya dhātuyā**ti manodhātuyā. **Sukhasahagatā upekkhāsahagatā** ca vedanāttike vuttāva. **Dassanenapahātabbā**dayo kusalasadisāva.

271. **Parittārammaṇaṃ** vipākadhammasadisaṃ. **Ekāya dhātuyā**ti dhammadhātuyā. **Kehicī**ti ye tattha parittārammaṇā na honti, tehi. Dhammadhātu pana parittārammaṇānaṃ channaṃ cittuppādānaṃ vasena catūhi khandhehi saṅgahitattā paṭhamapaṭikkhepameva bhajati. **Mahaggatārammaṇā**dayo kusalasadisāva.

273. Anuppannesu – **pañcahi dhātūhī**ti cakkhuviññāṇādīhi. Tāni hi ekantena uppādidhammabhūtāneva, uppannakoṭṭhāsampi pana bhajanti. **Paccuppannārammaṇā**dayo parittārammaṇasadisāva. **Hetu**ādayo samudayasadisāva. **Sahetukā ceva na ca hetū**pi pītisahagatasadisāva. Tathā **parāmāsasampayuttā. Anupādinnā** anuppannasadisāva. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sampayogavippayogapadavaṇṇanā.

7. Sattamanayo sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. Idāni sampayuttenavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ – imasmiñhi vāre pucchāya uddhaṭapadena ye dhammā sampayuttā, tehi ye dhammā vippayuttā, tesaṃ khandhādīhi vippayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkhandhādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi sampayuttā nāma natthi. Tasmā tañca aññāni ca evarūpāni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme viññāṇañca aññena asammissaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Cattāro khandhāyatanañca ekaṃ,
Dve indriyā dhātupadāni satta;
Tayo paṭiccā atha phassasattakaṃ,
Tike tayo satta mahantare ca.

‘‘Ekaṃ savitakkaṃ, savicāramekaṃ;
Yuttaṃ upekkhāya ca ekamevā’’ti.

Pariyosāne – khandhā caturotiādināpi ayamevattho saṅgahito. Tattha yāni padāni sadisavissajjanāni, tāni uppaṭipāṭiyāpi samodhānetvā tattha vedanākkhandhādikā pañhā katā. Tesu evaṃ khandhādivibhāgo veditabbo. Vedanākkhandhādipañhe tāva – **ekenā**ti manāyatanena. **Sattahī**ti viññāṇadhātūhi. **Kehicī**ti dhammāyatane vedanādīhi. Viññāṇadhātupañhe – **te dhammā na kehicī**ti te pucchāya uddhaṭapadaṃ viññāṇadhātuṃ ṭhapetvā sesā cha viññāṇadhātudhammā, rūpaṃ, nibbānañca. Tehi sabbesaṃ khandhāyatanānaṃ saṅgahitattā na kehici khandhehi āyatanehi vā vippayuttā. **Ekāya dhātuyā**ti yā yā pucchāya uddhaṭā hoti tāya tāya.

309. Upekkhindriyapañhe – **pañcahī**ti upekkhāsampayuttāhi cakkhuviññāṇadhātuādīhi. Iminā nayena sabbattha pucchāya uddhaṭapadeneva saddhiṃ vippayuttānaṃ vasena attho veditabboti.

Sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā.

8. Aṭṭhamanayo vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Idāni vippayuttenasampayuttapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha sabbāpi pucchā moghapucchāva. Rūpakkhandhena hi vippayuttā nāma cattāro khandhā, tesaṃ aññehi sampayogo natthi. Vedanākkhandhena vippayuttaṃ rūpaṃ nibbānañca, tassa ca kenaci sampayogo natthi. Evaṃ sabbapadesu. Vippayuttānaṃ pana sampayogābhāvo veditabbo. Iti pucchāya moghattā sabbavissajjanesu **natthi natthi**icceva vuttanti.

Vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā.

9. Navamanayo sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. Idāni sampayuttenasampayuttapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ khandhādivasena sampayuttaṃ, puna tasseva khandhādīhi sampayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ rūpena vā rūpamissakehi vā sabbarūpakkhandhasaṅgāhakehi vā padehi saddhiṃ na yujjati. Rūpena hi rūpamissakena vā aññesaṃ sampayogo natthi. Sabbarūpakkhandhasaṅgāhakehi sabbesaṃ sampayogārahānaṃ khandhādīnaṃ gahitattā aññaṃyeva natthi, yaṃ tena saha sampayogaṃ gaccheyya. Tasmā tathārūpāni padāni idha na gahitāni. Yāni pana padāni rūpena asammissaṃ arūpekadesaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Arūpakkhandhā cattāro, manāyatanameva ca;
Viññāṇadhātuyo satta, dve saccā cuddasindriyā.

‘‘Paccaye dvādasa padā, tato upari soḷasa;
Tikesu aṭṭha gocchake, tecattālīsameva ca.

‘‘Mahantaraduke satta, padā piṭṭhidukesu cha;
Navamassa padassete, niddese saṅgahaṃ gatā’’ti.

Sabbapañhesu pana ye dhammā pucchāya uddhaṭā, te yehi sampayuttā honti, tesaṃ vasena khandhādibhedo veditabbo. Vedanākkhandhena hi itare tayo khandhā sampayuttā, puna tehi vedanākkhandho sampayutto. So tehi saññādīhi tīhi khandhehi, ekena manāyatanena, sattahi viññāṇadhātūhi, ekasmiṃ dhammāyatane, dhammadhātuyā ca, kehici saññāsaṅkhāreheva sampayutto. Eseva nayo sabbatthāti.

Sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā.

10. Dasamanayo vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Idāni vippayuttenavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye sampayogavippayogapadaniddese rūpakkhandhādayo dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Sadisavissajjanānaṃ pana ekato gahitattā padāni aññāya paṭipāṭiyā āgatāni. Tattha yaṃ padaṃ pucchāya uddhaṭaṃ, taṃ yehi dhammehi vippayuttaṃ, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo. Rūpakkhandhena hi vedanādayo vippayuttā, tehi ca rūpakkhandho vippayutto. Nibbānaṃ pana sukhumarūpagatikameva. So rūpakkhandho catūhi khandhehi, ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi, dhammāyatanadhammadhātūsu, kehici vedanādīhi dhammeheva vippayutto. Eseva nayo sabbatthāti.

Vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā.

11. Ekādasamanayo saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Idāni saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **samudayasaccenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye saṅgahitenasaṅgahitapadaniddese samudayasaccādayova dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Sadisavissajjanānaṃ pana ekato gahitattā padāni aññāya paṭipāṭiyā āgatāni. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭapadena khandhādisaṅgahena saṅgahitā, tesaṃ yehi sampayogo vā vippayogo vā hoti, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo – samudayasaccena tāva saṅkhārakkhandhapariyāpannā dhammā khandhādisaṅgahena saṅgahitā. Te ca sesehi tīhi khandhehi, ekena manāyatanena, sattahi viññāṇadhātūhi, saṅkhārakkhandhe dhammāyatanadhammadhātūsu ca ṭhapetvā taṇhaṃ sesehi sampayuttattā kehici sampayuttā nāma. Ekena pana rūpakkhandhena, dasahi rūpāyatanehi, rūpadhātūhi ca vippayuttā, ekasmiṃ dhammāyatane dhammadhātuyā ca, rūpanibbānehi vippayuttattā kehici vippayuttā nāma. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā.

12. Dvādasamanayo sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Idāni sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye sampayuttenasampayuttapadaniddese vedanākkhandhādayo dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭapadena sampayuttā, tesaṃ yehi saṅgaho vā asaṅgaho vā hoti, tesaṃ vasena khandhādibhedo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo – vedanākkhandho hi saññādīhi sampayutto. Te saññādayo tīhi saññādikkhandhehi, dvīhi dhammāyatanamanāyatanehi, dhammadhātuyā ceva, sattahi ca viññāṇadhātūhīti aṭṭhahi dhātūhi saṅgahitā, sesāhi khandhāyatanadhātūhi asaṅgahitā. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā.

13. Terasamanayo asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. Idāni asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye pañcame asaṅgahitenaasaṅgahitapadaniddese rūpakkhandhena sadisapañhā dhammā, ye ca arūpabhavena sadisā, teyeva uddhaṭā. Sesā pana na ruhantīti na uddhaṭā. Vedanākkhandhena hi khandhādivasena pana rūpārūpadhammā asaṅgahitā honti. Tesañca sampayogo nāma natthi. Tasmā yāni padāni ruhanti, tāneva sadisavissajjanehi saddhiṃ samodhānetvā uddhaṭāni. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭadhammehi khandhādivasena asaṅgahitā, te yehi sampayuttā ca vippayuttā ca, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo – rūpakkhandhena tāva viññāṇameva tīhi saṅgahehi asaṅgahitaṃ. Taṃ vedanādīhi tīhi khandhehi, dhammāyatanadhammadhātūsu ca vedanādīheva sampayuttaṃ. Ekena rūpakkhandhena, dasahi rūpāyatanarūpadhātūhi, dhammāyatanadhammadhātūsu ca rūpanibbānadhammehi vippayuttaṃ. Taṃ sandhāya **te dhammā tīhi khandhehī**tiādi vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha attho veditabboti.

Asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā.

14. Cuddasamanayo vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. Idāni vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkhandhenā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yesaṃ padānaṃ vippayogo na ruhati, tāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Kāni pana tānīti? Dhammāyatanādīni. Dhammāyatanassa hi khandhādīsu ekenāpi vippayogo na ruhati. Dhammadhātuādīsupi eseva nayo. Tesaṃ idamuddānaṃ –

‘‘Dhammāyatanaṃ dhammadhātu, jīvitindriyameva ca;
Nāmarūpapadañceva, saḷāyatanameva ca.

‘‘Jātiādittayaṃ ekaṃ, padaṃ vīsatime tike;
Tikāvasānikaṃ ekaṃ, satta cūḷantare padā.

‘‘Daseva gocchake honti, mahantaramhi cuddasa;
Cha padāni tato uddhaṃ sabbānipi samāsato;
Padāni ca na labbhanti, cattālīsañca satta cā’’ti.

Pariyosāne ca – dhammāyatanaṃ dhammadhātūti gāthāpi imamevatthaṃ dīpetuṃ vuttā. Imāni pana ṭhapetvā sesāni sabbānipi labbhanti. Tesu khandhādivibhāgo vuttanayānusāreneva veditabboti.

Vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Dhātuppabhedakusalo, yaṃ dhātukathaṃ tathāgato āha;
Tassā nayamukhabheda-ppakāsanaṃ niṭṭhitaṃ hoti.

Iminā nayamukhabheda-ppakāsanena hi vibhāvinā sakkā;
Ñātuṃ sabbepi nayā, saṅkhepakathāva iti vuttā.

Ekekassa pana sace, padassa vitthārameva bhāseyyaṃ;
Vacanañca ativiya bahuṃ, bhaveyya attho ca aviseso.

Iti ūnabhāṇavāradvayāya, yaṃ tantiyā mayā etaṃ;
Kurunā pattaṃ puññaṃ, sukhāya taṃ hotu lokassāti.

Dhātukathā-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā

Nipuṇatthaṃ pakaraṇaṃ, dhātubhedappakāsano;
Satthā dhātukathaṃ nāma, desayitvā surālaye.

Anantaraṃ tassa jino, paññattibhedadīpanaṃ;
Āha puggalapaññattiṃ, yaṃ loke aggapuggalo.

Tassā saṃvaṇṇanokāso, yasmā dāni upāgato;
Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. **Cha paññattiyo – khandhapaññatti…pe… puggalapaññatti**ti ayaṃ tāva puggalapaññattiyā uddeso. Tattha **chā**ti gaṇanaparicchedo. Tena ye dhamme idha paññapetukāmo tesaṃ gaṇanavasena saṃkhepato paññattiparicchedaṃ dasseti. **Paññattiyo**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tattha ‘‘ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapetī’’ti (saṃ. ni. 2.20) āgataṭṭhāne paññāpanā dassanā pakāsanā paññatti nāma. ‘‘Supaññattaṃ mañcapīṭha’’nti (pārā. 269) āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā paññatti nāma. Idha ubhayampi vaṭṭati. Cha paññattiyoti hi cha paññāpanā, cha dassanā pakāsanātipi; cha ṭhapanā nikkhipanātipi idha adhippetameva. Nāmapaññatti hi te te dhamme dassetipi, tena tena koṭṭhāsena ṭhapetipi.

Khandhapaññattītiādi pana saṃkhepato tāsaṃ paññattīnaṃ sarūpadassanaṃ. Tattha khandhānaṃ ‘khandhā’ti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā

khandhapaññatti nāma. Āyatanānaṃ āyatanānīti, dhātūnaṃ dhātuyoti, saccānaṃ saccānīti, indriyānaṃ indriyānīti, puggalānaṃ puggalāti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā **puggalapaññatti** nāma.

Pāḷimuttakena pana aṭṭhakathānayena aparāpi cha paññattiyo – vijjamānapaññatti, avijjamānapaññatti, vijjamānena avijjamānapaññatti, avijjamānena vijjamānapaññatti, vijjamānena vijjamānapaññatti, avijjamānena avijjamānapaññattīti. Tattha kusalākusalasseva saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjamānassa sato sambhūtassa dhammassa paññāpanā **vijjamānapaññatti** nāma. Tathā avijjamānassa lokaniruttimattasiddhassa itthipurisādikassa paññāpanā **avijjamānapaññatti** nāma. Sabbākārenapi anupalabbhaneyyassa vācāvatthumattasseva pañcamasaccādikassa titthiyānaṃ aṇupakatipurisādikassa vā paññāpanāpi avijjamānapaññattiyeva. Sā pana sāsanāvacarā na hotīti idha na gahitā. Iti imesaṃ vijjamānāvijjamānānaṃ vikappanavasena sesā veditabbā. 'Tevijjo', 'chaḷabhiñño'tiādīsu hi tisso vijjā cha abhiññā ca vijjamānā, puggalo avijjamāno. Tasmā tisso vijjā assāti tevijjo, cha abhiññā assāti chaḷabhiññoti evaṃ vijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā **vijjamānena avijjamānapaññatti** nāma. 'Itthirūpaṃ', 'purisarūpa'ntiādīsu pana itthipurisā avijjamānā, rūpaṃ vijjamānaṃ. Tasmā itthiyā rūpaṃ itthirūpaṃ, purisassa rūpaṃ purisarūpanti evaṃ avijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā **avijjamānena vijjamānapaññatti** nāma. Cakkhusamphasso, sotasamphassotiādīsu cakkhusotādayopi phassopi vijjamānoyeva. Tasmā cakkhumhi samphasso, cakkhuto jāto samphasso, cakkhussa vā phalabhūto samphasso cakkhusamphassoti evaṃ vijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā **vijjamānena vijjamānapaññatti** nāma. Khattiyaputto, brāhmaṇaputto, seṭṭhiputtotiādīsu khattiyādayopi avijjamānā, puttopi. Tasmā khattiyassa putto khattiyaputtoti evaṃ avijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā **avijjamānena avijjamānapaññatti** nāma. Tāsu imasmiṃ pakaraṇe purimā tissova paññattiyo labbhanti. ''Khandhapaññatti…pe… indriyapaññattī''ti imasmiññhi ṭhāne vijjamānasseva paññāpitattā vijjamānapaññatti labbhati. ''Puggalapaññattī''ti pade avijjamānapaññatti. Parato pana 'tevijjo', 'chaḷabhiñño'tiādīsu vijjamānena avijjamānapaññatti labbhatīti.

Aṭṭhakathāmuttakena pana ācariyanayena aparāpi cha paññattiyo – upādāpaññatti, upanidhāpaññatti, samodhānapaññatti, upanikkhittapaññatti, tajjāpaññatti, santatipaññattīti. Tattha yo rūpavedanādīhi ekattena vā aññattena vā rūpavedanādayo viya saccikaṭṭhaparamatthena anupalabbhasabhāvopi rūpavedanādibhede khandhe upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā sammato satto. Tāni tāni aṅgāni upādāya ratho gehaṃ muṭṭhi uddhananti ca; te teyeva rūpādayo upādāya ghaṭo paṭo; candasūriyaparivattādayo upādāya kālo, disā; taṃ taṃ bhūtanimittañceva bhāvanānisaṃsañca upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā sammataṃ tena tenākārena upaṭṭhitaṃ uggahanimittaṃ paṭibhāganimittanti ayaṃ evarūpā **upādāpaññatti** nāma. Paññapetabbaṭṭhena cesā paññatti nāma, na paññāpanaṭṭhena. Yā pana tassatthassa paññāpanā, ayaṃ avijjamānapaññattiyeva.

Yā paṭhamadutiyādīni upanidhāya dutiyaṃ tatiyantiādikā, aññamaññañca upanidhāya dīghaṃ rassaṃ, dūraṃ, santikantiādikā paññāpanā; ayaṃ **upanidhāpaññatti** nāma. Apicesā upanidhāpaññatti – tadaññāpekkhūpanidhā, hatthagatūpanidhā, sampayuttūpanidhā, samāropitūpanidhā, avidūragatūpanidhā, paṭibhāgūpanidhā, tabbahulūpanidhā, tabbisiṭṭhūpanidhātiādinā bhedena anekappakārā.

Tattha dutiyaṃ tatiyantiādikāva tadaññaṃ apekkhitvā vuttatāya **tadaññāpekkhūpanidhā** nāma. Chattapāṇi, satthapāṇītiādikā hatthagataṃ upanidhāya vuttatāya **hatthagatūpanidhā** nāma. Kuṇḍalī, sikharī, kiriṭītiādikā sampayuttaṃ upanidhāya vuttatāya **sampayuttūpanidhā** nāma. Dhaññasakaṭaṃ, sappikumbhotiādikā samāropitaṃ upanidhāya vuttatāya **samāropitūpanidhā** nāma. Indasālaguhā, piyaṅguguhā, serīsakantiādikā avidūragataṃ upanidhāya vuttatāya **avidūragatūpanidhā** nāma. Suvaṇṇavaṇṇo, usabhagāmītiādikā paṭibhāgaṃ upanidhāya vuttatāya **paṭibhāgūpanidhā** nāma. Padumassaro, brāhmaṇagāmotiādikā tabbahulaṃ upanidhāya vuttatāya **tabbahulūpanidhā** nāma. Maṇikaṭakaṃ, vajirakaṭakantiādikā tabbisiṭṭhaṃ upanidhāya vuttatāya **tabbisiṭṭhūpanidhā** nāma.

Yā pana tesaṃ tesaṃ samodhānamapekkhitvā tidaṇḍaṃ, aṭṭhapadaṃ, dhaññarāsi, puppharāsītiādikā paññāpanā, ayaṃ **samodhānapaññatti** nāma. Yā purimassa purimassa upanikkhipitvā dve, tīṇi, cattārītiādikā paññāpanā, ayaṃ **upanikkhittapaññatti** nāma. Yā taṃ taṃ dhammasabhāvaṃ apekkhitvā pathavī, tejo, kakkhaḷatā, uṇhatātiādikā paññāpanā, ayaṃ **tajjāpaññatti** nāma. Yā pana santativicchedābhāvaṃ apekkhitvā āsītiko, nāvutikotiādikā paññāpanā, ayaṃ **santatipaññatti** nāma. Etāsu pana tajjāpaññatti vijjamānapaññattiyeva. Sesā avijjamānapakkhañceva, avijjamānena avijjamānapakkhañca bhajanti.

Aṭṭhakathāmuttakena ācariyanayeneva aparāpi cha paññattiyo – kiccapaññatti, saṇṭhānapaññatti, liṅgapaññatti, bhūmipaññatti, paccattapaññatti, asaṅkhatapaññattīti. Tattha bhāṇako, dhammakathikotiādikā kiccavasena paññāpanā **kiccapaññatti** nāma. Kiso, thūlo, parimaṇḍalo, caturassotiādikā saṇṭhānavasena paññāpanā **saṇṭhānapaññatti** nāma. Itthī, purisotiādikā liṅgavasena paññāpanā **liṅgapaññati** nāma. Kāmāvacarā, rūpāvacarā, arūpāvacarā, kosalakā, mādhurātiādikā bhūmivasena paññāpanā **bhūmipaññatti** nāma. Tisso, nāgo, sumanotiādikā paccattanāmakaraṇamattavasena paññāpanā **paccattapaññatti** nāma. Nirodho, nibbānantiādikā asaṅkhatadhammassa paññāpanā **asaṅkhatapaññatti** nāma. Tattha ekaccā bhūmipaññatti asaṅkhatapaññatti ca vijjamānapaññattiyeva, kiccapaññatti vijjamānena avijjamānapakkhaṃ bhajati. Sesā avijjamānapaññattiyo nāma.

2. Idāni yāsaṃ paññattīnaṃ uddesavāre saṅkhepato sarūpadassanaṃ kataṃ, saṅkhepatoyeva tāva tāsaṃ vatthuṃ vibhajitvā dassanavasena tā dassetuṃ **kittāvatā**tiādimāha. Tattha pucchāya tāva evamattho veditabbo – yā ayaṃ khandhānaṃ 'khandhā'ti paññāpanā, dassanā, ṭhapanā, sā kittakena hotīti kathetukamyatāpucchā. Parato **kittāvatā āyatanāna**ntiādīsupi eseva nayo. Vissajjanepi evamattho veditabbo – yattakena paññāpanena saṅkhepato pañcakkhandhāti vā pabhedato ''rūpakkhandho… pe… viññāṇakkhandho''ti vā; tatrāpi rūpakkhandho kāmāvacaro, sesā catubhūmikāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena khandhānaṃ 'khandhā'ti paññatti hoti.

3. Tathā yattakena paññāpanena saṅkhepato dvādasāyatanānīti vā, pabhedato ''cakkhāyatanaṃ…pe… dhammāyatana''nti vā; tatrāpi dasāyatanā kāmāvacarā, dvāyatanā catubhūmikāti vā, evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena āyatanānaṃ āyatanānīti paññatti hoti.

4. Yattakena paññāpanena saṅkhepato aṭṭhārasa dhātuyoti vā, pabhedato ''cakkhudhātu…pe… manoviññāṇadhātū''ti vā; tatrāpi soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena dhātūnaṃ dhātūti paññatti hoti.

5. Yattakena paññāpanena saṅkhepato cattāri saccānīti vā, pabhedato ''dukkhasaccaṃ…pe… nirodhasacca''nti vā; tatrāpi dve saccā lokiyā, dve saccā lokuttarāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena saccānaṃ 'saccānī'ti paññatti hoti.

6. Yattakena paññāpanena saṅkhepato bāvīsatindriyānīti vā, pabhedato ''cakkhundriyaṃ…pe… aññātāvindriya''nti vā; tatrāpi dasindriyāni kāmāvacarāni, navindriyāni missakāni, tīṇi indriyāni lokuttarānīti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti; ettakena indriyānaṃ indriyānīti paññatti hoti. Ettāvatā saṅkhepato vatthuṃ vibhajitvā dassanavasena pañca paññattiyo dassitā honti.

7. Idāni vitthārato vatthuṃ vibhajitvā dassanavasena puggalapaññattiṃ dassetuṃ **samayavimutto asamayavimutto**tiādimāha. Sammāsambuddhena hi tile visārayamānena viya, vāke hīrayamānena viya ca, heṭṭhā vibhaṅgappakaraṇe imāsaṃ pañcannaṃ paññattīnaṃ vatthubhūtā khandhādayo nippadesena kathitāti tena te idha ekadeseneva kathesi. Chaṭṭhā puggalapaññatti heṭṭhā akathitāva. Idhāpi uddesavāre ekadeseneva kathitā; tasmā taṃ vitthārato kathetukāmo samayavimutto asamayavimuttoti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā mātikaṃ ṭhapesīti.

Mātikāvaṇṇanā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Idāni yathāṭhapitaṃ mātikaṃ ādito paṭṭhāya vibhajitvā dassetuṃ – **katamo ca puggalo samayavimutto**tiādimāha. Tattha **idhā**ti imasmiṃ sattaloke. **Ekacco puggalo**ti eko puggalo. **Kālena kāla**nti ettha bhummavasena attho veditabbo. Ekekasmiṃ kāleti vuttaṃ hoti. **Samayena samaya**nti idaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Aṭṭha vimokkhe**ti rūpāvacarārūpāvacaraaṭṭhasamāpattiyo. Tāsañhi paccanīkadhammehi vimuccanato vimokkhoti nāmaṃ. **Kāyenā**ti vimokkhasahajātena nāmakāyena. **Phusitvā viharatī**ti paṭilabhitvā iriyati. Katamasmiṃ panesa kāle vimokkhe phusitvā viharatīti? Samāpattiṃ samāpajjitukāmassa hi kālo nāma atthi, akālo nāma atthi. Tattha pātova sarīrapaṭijagganakālo, vattakaraṇakālo ca samāpajjanassa akālo nāma. Sarīraṃ pana paṭijaggitvā vattaṃ katvā vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinnassa yāva piṇḍāya gamanakālo nāgacchati, etasmiṃ antare samāpajjanassa kālo nāma.

Piṇḍāya gamanakālaṃ pana sallakkhetvā nikkhantassa cetiyavandanakālo, bhikkhusaṅghaparivutassa vitakkamāḷake ṭhānakālo piṇḍāya gamanakālo gāme caraṇakālo; āsanasālāya yāgupānakālo vattakaraṇakāloti ayampi samāpajjanassa akālo nāma. Āsanasālāya pana vivitte okāse sati yāva bhattakālo nāgacchati, etasmimpi antare samāpajjanassa kālo nāma. Bhattaṃ pana bhuñjanakālo, vihāragamanakālo, pattacīvarapaṭisāmanakālo, divāvattakaraṇakālo, paripucchādānakāloti ayampi samāpajjanassa akālo nāma. Yo akālo, sveva asamayo. Taṃ sabbampi ṭhapetvā avasese kāle kāle, samaye samaye vuttappakāre aṭṭha vimokkhe sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharanto, ‘‘idhekacco puggalo…pe… viharatī’’ti vuccati.

Apicesa saphassakehi sahajātanāmadhammehi sahajātadhamme phusatiyeva nāma, upacārena appanaṃ phusatiyeva nāma. Purimāya appanāya aparaṃ appanaṃ phusatiyeva. Yena hi saddhiṃ ye dhammā sahajātā, tena te paṭiladdhā nāma honti. Phassenāpi phuṭṭhāyeva nāma honti. Upacārampi appanāya paṭilābhakāraṇameva, tathā purimā appanā aparaappanāya. Tatrāssa evaṃ sahajātehi sahajātānaṃ phusanā veditabbā – paṭhamajjhānañhi vitakkādīhi pañcaṅgikaṃ. Tasmiṃ ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāmakāyena paṭhamajjhānasamāpattivimokkhaṃ phusitvā paṭilabhitvā viharati. Dutiyaṃ jhānaṃ pītisukhacittekaggatāhi tivaṅgikaṃ, tatiyaṃ sukhacittekaggatāhi duvaṅgikaṃ, catutthaṃ upekkhācittekaggatāhi duvaṅgikaṃ, tathā ākāsānañcāyatanaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanañca. Tattha ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāmakāyena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattivimokkhaṃ phusitvā paṭilabhitvā viharati.

Paññāya cassa disvāti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya catusaccadhamme passitvā. **Ekacce āsavā parikkhīṇā hontī**ti upaḍḍhupaḍḍhā paṭhamamaggādivajjhā āsavā parikkhīṇā honti. **Ayaṃ vuccati puggalo samayavimutto**ti ettha aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano tena nāmakāyena phusitvā viharatīti vattuṃ vaṭṭati. Pāḷiyaṃ pana ‘‘ekacce āsavā parikkhīṇā’’ti vuttaṃ. Puthujjanassa ca khīṇā āsavā nāma natthi, tasmā so na gahito. Aṭṭhasamāpattilābhī khīṇāsavopi tena nāmakāyena phusitvā viharatīti vattuṃ vaṭṭati. Tassa pana aparikkhīṇāsavā nāma natthi, tasmā sopi na gahito. **Samayavimutto**ti pana tiṇṇaṃ sotāpannasakadāgāmianāgāmīnaṃyevetaṃ nāmanti veditabbaṃ.

2. Asamayavimuttaniddese – purimasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Asamayavimutto**ti panettha sukkhavipassakakhīṇāsavassetaṃ nāmaṃ. Sukkhavipassakā pana sotāpannasakadāgāmianāgāmino aṭṭhasamāpattilābhino ca khīṇāsavā puthujjanā ca imasmiṃ duke na labbhanti, dukamuttakapuggalā nāma honti. Tasmā satthā attano buddhasubuddhatāya heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakehi tantiṃ āropento **sabbepi ariyapuggalā**tiādimāha. Tattha **ariye vimokkhe**ti kilesehi ārakattā ariyeti saṅkhaṃ gate lokuttaravimokkhe. Idaṃ vuttaṃ hoti – bāhirānañhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ samāpajjantassa samayopi atthi asamayopi. Maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa nipajjantassa khādantassa bhuñjantassa maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti natthi. Iti maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthīti heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā imaṃ piṭṭhivaṭṭakaṃ tantiṃ āropesi dhammarājā. Samāpattilābhī puthujjano imāyapi tantiyā aggahitova. Bhajāpiyamāno pana samāpattivikkhambhitānaṃ kilesānaṃ vasena samayavimuttabhāvaṃ bhajeyya.

3. Kuppadhammākuppadhammaniddesesu – yassa adhigato samāpattidhammo kuppati nassati, so **kuppadhammo. Rūpasahagatāna**nti rūpanimittasaṅkhātena rūpena sahagatānaṃ. Tena saddhiṃ pavattānaṃ na vinā rūpārammaṇānaṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānanti attho. **Arūpasahagatāna**nti rūpato aññaṃ, na rūpanti arūpaṃ. Arūpena sahagatānaṃ tena saddhiṃ pavattānaṃ na vinā arūpārammaṇānaṃ catunnaṃ arūpāvacarajjhānānanti attho. **Na nikāmalābhī**ti pañcahākārehi aciṇṇavasitāya icchitākārena aladdhattā na nikāmalābhī. Appaguṇasamāpattikoti attho. **Na akicchalābhī**ti kicchalābhī dukkhalābhī. Yo āgamanamhi kilese vikkhambhento upacāraṃ pāpento appanaṃ pāpento cittamañjūsaṃ labhanto dukkhena kicchena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto taṃ sampadaṃ pāpuṇituṃ sakkoti, so na akicchalābhī nāma. **Na akasiralābhī**ti avipulalābhī. Samāpattiṃ appetvā addhānaṃ pharituṃ na sakkoti. Ekaṃ dve cittavāre vattetvā sahasāva vuṭṭhātīti attho.

Yatthicchakanti yasmiṃ okāse samāpattiṃ appetvā nisīdituṃ icchati. **Yadicchaka**nti kasiṇajjhānaṃ vā ānāpānajjhānaṃ vā brahmavihārajjhānaṃ vā asubhajjhānaṃ vāti yaṃ yaṃ samāpattiṃ appetvā nisīdituṃ icchati. **Yāvaticchaka**nti addhānaparicchedena yattakaṃ kālaṃ icchati. Idaṃ vuttaṃ hoti – yattha yattha yaṃ yaṃ samāpattiṃ yattakaṃ addhānaṃ samāpajjitumpi vuṭṭhātumpi icchati, tattha tattha taṃ taṃ samāpattiṃ tattakaṃ addhānaṃ samāpajjitumpi vuṭṭhātumpi na sakkoti. Candaṃ vā sūriyaṃ vā ulloketvā ‘imasmiṃ cande vā sūriye vā ettakaṃ ṭhānaṃ gate vuṭṭhahissāmī’ti paricchinditvā jhānaṃ samāpanno yathāparicchedena vuṭṭhātuṃ na sakkoti, antarāva vuṭṭhāti; samāpattiyā appaguṇatāyāti.

Pamādamāgammāti pamādaṃ paṭicca. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃvidho puggalo kuppadhammoti vuccati. Idaṃ pana aṭṭhasamāpattilābhino puthujjanassa sotāpannassa sakadāgāminoti tiṇṇaṃ puggalānaṃ nāmaṃ. Etesañhi samādhipāribandhakā vipassanāpāribandhakā ca dhammā na suvikkhambhitā, na suvikkhālitā, tena tesaṃ samāpatti nassati parihāyati. Sā ca kho neva sīlabhedena, nāpattivītikkamena. Na garukamokkhadhammo panesa appamattakenapi kiccakaraṇīyena vā vattabhedamattakena vā nassati.

Tatridaṃ vatthu – eko kira thero samāpattiṃ vaḷañjeti. Tasmiṃ piṇḍāya gāmaṃ paviṭṭhe dārakā pariveṇe kīḷitvā pakkamiṃsu. Thero āgantvā ‘pariveṇaṃ sammajjitabba’nti cintetvā asammajjitvā vihāraṃ pavisitvā ‘samāpattiṃ appessāmī’ti nisīdi. So appetuṃ asakkonto, ‘kiṃ nu kho āvaraṇa’nti sīlaṃ āvajjanto appamattakampi vītikkamaṃ adisvā ‘vattabhedo nu kho atthī’ti olokento pariveṇassa asammaṭṭhabhāvaṃ ñatvā sammajjitvā pavisitvā nisīdanto samāpattiṃ appentova nisīdi.

4. Akuppadhammaniddeso vuttapaṭipakkhavaseneva veditabbo. **Akuppadhammo**ti idaṃ pana aṭṭhasamāpattilābhino anāgāmissa ceva khīṇāsavassa cāti dvinnaṃ puggalānaṃ nāmaṃ. Tesañhi samādhipāribandhakā vipassanāpāribandhakā ca dhammā suvikkhambhitā suvikkhālitā; tena tesaṃ bhassasaṅgaṇikārāmādikiccena vā aññena vā yena kenaci attano anurūpena pamādena vītināmentānampi samāpatti na kuppati, na nassati. Sukkhavipassakā pana sotāpannasakadāgāmianāgāmikhīṇāsavā imasmiṃ duke na labbhanti; dukamuttakapuggalā nāma honti. Tasmā satthā attano buddhasubuddhatāya heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā imasmimpi duke saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakehi tantiṃ āropento **sabbepi ariyapuggalā**tiādimāha. Aṭṭhannañhi samāpattīnaṃ kuppanaṃ nassanaṃ bhaveyya, lokuttaradhammassa pana sakiṃ paṭividdhassa kuppanaṃ nassanaṃ nāma natthi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

5. Parihānadhammāparihānadhammaniddesāpi kuppadhammākuppadhammaniddesavaseneva veditabbā. Kevalañhi idha puggalassa pamādaṃ paṭicca dhammānaṃ parihānampi aparihānampi gahitanti idaṃ pariyāyadesanāmattameva nānaṃ. Sesaṃ sabbattha tādisameva.

7. Cetanābhabbaniddese – **cetanābhabbo**ti cetanāya aparihāniṃ āpajjituṃ bhabbo. **Sace anusañcetetī**ti, sace samāpajjati. Samāpattiñhi samāpajjanto anusañceteti nāma. So na parihāyati, itaro parihāyati.

8. Anurakkhaṇābhabbaniddese – **anurakkhaṇābhabbo**ti anurakkhaṇāya aparihāniṃ āpajjituṃ bhabbo. **Sace anurakkhatī**ti sace anupakāradhamme pahāya upakāradhamme sevanto samāpajjati. Evañhi paṭipajjanto anurakkhati nāma. So na parihāyati, itaro parihāyati.

Ime dvepi samāpattiṃ ṭhapetuṃ thāvaraṃ kātuṃ paṭibalā. Cetanābhabbato pana anurakkhaṇābhabbova balavataro. Cetanābhabbo hi upakārānupakāre dhamme na jānāti. Ajānanto upakāradhamme nudati nīharati, anupakāradhamme sevati. So te sevanto samāpattito parihāyati. Anurakkhaṇābhabbo upakārānupakāre dhamme jānāti. Jānanto anupakāradhamme nudati nīharati, upakāradhamme sevati. So te sevanto samāpattito na parihāyati.

Yathā hi dve khettapālā eko paṇḍurogena sarogo akkhamo sītādīnaṃ, eko arogo sītādīnaṃ saho. Sarogo heṭṭhākuṭiṃ na otarati, rattārakkhaṃ divārakkhaṃ vijahati. Tassa divā sukamorādayo khettaṃ otaritvā sālisīsaṃ khādanti, rattiṃ migasūkarādayo pavisitvā khalaṃ tacchi taṃ viya chetvā gacchanti. So attano pamattakāraṇā puna bījamattampi na labhati. Itaro rattārakkhaṃ divārakkhaṃ na vijahati. So attano appamattakāraṇā ekakarīsato cattāripi aṭṭhapi sakaṭāni labhati.

Tattha sarogakhettapālo viya cetanābhabbo, arogo viya anurakkhaṇābhabbo daṭṭhabbo. Sarogassa attano pamādena puna bījamattassapi alabhanaṃ viya cetanābhabbassa upakārānupakāre dhamme ajānitvā upakāre pahāya anupakāre sevantassa samāpattiyā parihānaṃ. Itarassa attano appamādena ekakarīsamattato catuaṭṭhasakaṭauddharaṇaṃ viya anurakkhaṇābhabbassa upakārānupakāre dhamme jānitvā anupakāre pahāya upakāre sevantassa samāpattiyā aparihānaṃ veditabbaṃ. Evaṃ cetanābhabbato anurakkhaṇābhabbova samāpattiṃ thāvaraṃ kātuṃ balavataroti veditabbo.

9. Puthujjananiddese – **tīṇi saṃyojanānī**ti diṭṭhisaṃyojanasīlabbataparāmāsasaṃyojanavicikicchāsaṃyojanāni. Etāni hi phalakkhaṇe pahīnāni nāma honti. Ayaṃ pana phalakkhaṇepi na hotīti dasseti. **Tesaṃ dhammāna**nti tesaṃ saṃyojanadhammānaṃ. Maggakkhaṇasmiñhi tesaṃ pahānāya paṭipanno nāma hoti. Ayaṃ pana maggakkhaṇepi na hoti. Ettāvatā vissaṭṭhakammaṭṭhāno thūlabālaputhujjanova idha kathitoti veditabbo.

10. Gotrabhuniddese – **yesaṃ dhammāna**nti yesaṃ gotrabhuñāṇena saddhiṃ uppannānaṃ paropaṇṇāsakusaladhammānaṃ. **Ariyadhammassā**ti lokuttaramaggassa. **Avakkanti hotī**ti okkanti nibbatti pātubhāvo hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ nibbānārammaṇena ñāṇena sabbaṃ puthujjanasaṅkhaṃ puthujjanagottaṃ puthujjanamaṇḍalaṃ puthujjanapaññattiṃ atikkamitvā ariyasaṅkhaṃ ariyagottaṃ ariyamaṇḍalaṃ ariyapaññattiṃ okkamanato gotrabhūpuggalo nāma vuccati.

11. Bhayūparataniddese – bhayena uparatoti **bhayūparato**. Sattapi sekkhā puthujjanā ca bhāyitvā pāpato oramanti pāpaṃ na karonti. Tattha puthujjanā duggatibhayaṃ, vaṭṭabhayaṃ, kilesabhayaṃ, upavādabhayanti cattāri bhayāni bhāyanti. Tesu bhāyitabbaṭṭhena duggatiyeva bhayaṃ **duggatibhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Tattha puthujjano 'sace tvaṃ pāpaṃ karissasi, cattāro apāyā mukhaṃ vivaritvā ṭhitacchātaajagarasadisā, tesu dukkhaṃ anubhavanto kathaṃ bhavissasī'ti duggatibhayaṃ bhāyitvā pāpaṃ na karoti. Anamataggasaṃsāravaṭṭaṃyeva pana **vaṭṭabhayaṃ** nāma. Sabbampi akusalaṃ **kilesabhayaṃ** nāma. Garahā pana **upavādabhayaṃ** nāma. Tānipi bhāyitvā puthujjano pāpaṃ na karoti. Sotāpannasakadāgāmianāgāmino pana tayo sekkhā duggatiṃ atītattā sesāni tīṇi bhayāni bhāyitvā pāpaṃ na karonti. Maggaṭṭhakasekkhā āgamanavasena vā asamucchinnabhayattā vā **bhayūparatā** nāma honti. Khīṇāsavo imesu catūsu bhayesu ekampi na bhāyati. So hi sabbaso samucchinnabhayo; tasmā **abhayūparato**ti vuccati. Kiṃ pana so upavādampi na bhāyatīti? Na bhāyati. Upavādaṃ pana rakkhatīti vattuṃ vaṭṭati. Doṇuppalavāpigāme khīṇāsavatthero viya.

12. Abhabbāgamananiddese – sammattaniyāmāgamanassa abhabboti **abhabbāgamano. Kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukaduhetukapaṭisandhiyā. **Assaddhā**ti buddhadhammasaṅghesu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Te ṭhapetvā jambudīpaṃ itaradīpattayavāsino veditabbā. Tesu hi manussā acchandikabhāvaṃ paviṭṭhā nāma. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññārahitā. **Abhabbā**ti appaṭiladdhamaggaphalūpanissayā. **Niyāma**nti magganiyāmaṃ, sammattaniyāmaṃ. **Okkamitu**nti etaṃ kusalesu dhammesu sammattasaṅkhātaṃ niyāmaṃ okkamituṃ pavisituṃ tattha patiṭṭhātuṃ abhabbā.

13. Bhabbāgamananiddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Evamimasmiṃ duke ye ca puggalā pañcānantariyakā, ye ca niyatamicchādiṭṭhikā, yehi ca ahetukaduhetukapaṭisandhi gahitā, ye ca buddhādīnaṃ na saddahanti, yesañca kattukamyatāchando natthi, ye ca aparipuṇṇabhavaṅgapaññā, yesañca maggaphalānaṃ upanissayo natthi, te sabbepi sammattaniyāmaṃ okkamituṃ abhabbā, viparītā bhabbāti vuttā.

14. Niyatāniyataniddese – **ānantarikā**ti āntarikakammasamaṅgino. **Micchādiṭṭhikā**ti niyatamicchādiṭṭhisamaṅgino. Sabbepi hete nirayassa atthāya niyatattā **niyatā** nāma. Aṭṭha pana ariyapuggalā sammābhāvāya uparūparimaggaphalatthāya ceva anupādāparinibbānatthāya ca niyatattā **niyatā** nāma. Avasesapuggalā pana anibaddhagatikā. Yathā ākāse khittadaṇḍo pathaviyaṃ patanto 'aggena vā majjhena vā mūlena vā patissatī'ti na ñāyati; evameva 'asukagatiyā nāma nibbattissantī'ti niyamābhāvā **aniyatā** nāmāti veditabbā. Yā pana uttarakurukānaṃ niyatagatikatā vuttā, na sā niyatadhammavasena. Micchattasammattaniyatadhammāyeva hi niyatā nāma. Tesañca vasenāyaṃ puggalaniyamo kathitoti.

15. Paṭipannakaniddese – **maggasamaṅgino**ti maggaṭṭhakapuggalā. Te hi phalatthāya paṭipannattā **paṭipannakā** nāma. **Phalasamaṅgino**ti phalapaṭilābhasamaṅgitāya phalasamaṅgino. Phalapaṭilābhato paṭṭhāya hi te phalasamāpattiṃ asamāpannāpi phale ṭhitāyeva nāma.

16. Samasīsīniddese – **apubbaṃ acarima**nti apure apacchā, ekappahārenevāti attho. **Pariyādāna**nti parikkhayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ puggalo **samasīsī** nāma vuccati. So panesa tividho hoti – iriyāpathasamasīsī, rogasamasīsī, jīvitasamasīsīti. Tattha yo caṅkamantova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā caṅkamantova parinibbāti **padumatthero** viya; ṭhitakova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā ṭhitakova parinibbāti **koṭapabbatavihāravāsītissatthero** viya; nisinnova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā nisinnova parinibbāti, nipannova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā nipannova parinibbāti – ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma.

Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antorogeyeva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāti – ayaṃ **rogasamasīsī** nāma.

Kataro jīvitasamasīsī nāma? ''Sīsanti terasa sīsāni – palibodhasīsañca taṇhā, vinibandhanasīsañca māno, parāmāsasīsañca diṭṭhi, vikkhepasīsañca uddhaccaṃ, saṃkilesasīsañca avijjā, adhimokkhasīsañca saddhā, paggahasīsañca vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsañca sati, avikkhepasīsañca samādhi, dassanasīsañca paññā, pavattasīsañca jīvitindriyaṃ, gocarasīsañca vimokkho, saṅkhārasīsañca nirodho''ti (paṭi. ma. 1.87). Tattha kilesasīsaṃ avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati. Pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati. Avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ, jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ. Yassa cetaṃ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathamidaṃ samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti – sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇañāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyati. Imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānaṃ samaṃ hoti nāma. Tenāyaṃ puggalo jīvitasamasīsīti vuccati. Ayameva ca idha adhippeto.

17. Ṭhitakappīniddese – ṭhito kappoti ṭhitakappo, ṭhitakappo assa atthīti **ṭhitakappī**. Kappaṃ ṭhapetuṃ samatthoti attho. **Uḍḍayhanavelā assā**ti jhāyanakālo bhaveyya. **Neva tāvā**ti yāva esa maggasamaṅgī puggalo sotāpattiphalaṃ na sacchikaroti, neva tāva kappo jhāyeyya. Jhāyamānopi ajjhāyitvāva tiṭṭheyya. Kappavināso hi nāma mahāvikāro mahāpayogo koṭisatasahassacakkavāḷassa jhāyanavasena mahālokavināso. Ayampi evaṃ mahāvināso tiṭṭheyya vāti vadati. Sāsane pana dharamāne ayaṃ kappavināso nāma natthi. Kappavināse sāsanaṃ natthi. Gatakoṭike hi kāle kappavināso nāma hoti. Evaṃ santepi satthā antarāyābhāvaṃ dīpetuṃ idaṃ kāraṇaṃ āhari – ''idampi bhaveyya, maggasamaṅgino pana phalassa antarāyo na sakkā kātu''nti. Ayaṃ pana puggalo kappaṃ ṭhapento kittakaṃ kālaṃ ṭhapeyyāti? Yasmiṃ vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, atha bhavaṅgaṃ āvaṭṭentaṃ manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tato tīṇi anulomāni, ekaṃ gotrabhucittaṃ, ekaṃ maggacittaṃ, dve phalacittāni, pañca paccavekkhaṇañāṇānīti ettakaṃ kālaṃ ṭhapeyya. Imaṃ panatthaṃ bāhirāya āgantukūpamāyapi evaṃ dīpayiṃsu. Sace hi sotāpattimaggasamaṅgissa matthakūpari yojanikaṃ ekagghanaselaṃ tivaṭṭāya rajjuyā bandhitvā olambeyya, ekasmiṃ vaṭṭe chinne dvīhi olambeyya, dvīsu chinnesu ekena olambeyyeva, tasmimpi chinne abbhakūṭaṃ viya ākāse tiṭṭheyya, na tveva tassa puggalassa maggānantaraphalassa antarāyaṃ kareyyāti. Ayaṃ pana dīpanā parittā, purimāva mahantā. Na kevalaṃ pana sotāpattimaggaṭṭhova kappaṃ ṭhapeti, itare maggasamaṅginopi ṭhapentiyeva. Tena bhagavā heṭṭhā gahitañca aggahitañca sabbaṃ saṅkaḍḍhitvā saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakapuggalehi imaṃ tantiṃ āropesi – ''sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino''ti.

18. Ariyaniddese – kilesehi ārakattā **ariyā**. Sadevakena lokena araṇīyattā ariyā. Ariyaṭṭho nāma parisuddhaṭṭhoti parisuddhattāpi ariyā. Sesā aparisuddhatāya **anariyā**.

19. Sekkhaniddese – maggasamaṅgino maggakkhaṇe, phalasamaṅgino ca phalakkhaṇe, adhisīlasikkhādikā tissopi sikkhā sikkhantiyevāti **sekkhā**. Arahatā pana arahattaphalakkhaṇe tisso sikkhā sikkhitā. Puna tassa sikkhanakiccaṃ natthīti **asekkhā**. Iti satta ariyā sikkhantīti sekkhā. Khīṇāsavā aññassa santike sīlādīnaṃ sikkhitattā sikkhitaasekkhā nāma. Buddhapaccekabuddhā sayambhūtatāya asikkhitaasekkhā nāma. Sesapuggalā neva sikkhanti na sikkhitāti **nevasekkhānāsekkhā**.

20. Tevijjaniddese – paṭhamaṃ pubbenivāsadibbacakkhuñāṇāni nibbattetvā pacchā arahattaṃ pattopi, paṭhamaṃ arahattaṃ patvā pacchā pubbenivāsadibbacakkhuñāṇanibbattakopi **tevijjo**yeva nāma. Suttantakathā pana pariyāyadesanā abhidhammakathā nippariyāyadesanāti imasmiṃ ṭhāne āgamanīyameva dhuraṃ. Tasmā paṭhamaṃ dve vijjā nibbattetvā pacchā arahattaṃ pattova idha adhippeto. **Chaḷabhiññe**pi eseva nayo.

22. Sammāsambuddhaniddese – **pubbe ananussutesū**ti pacchimabhave saccappaṭivedhato pubbe aññassa kassaci santike assutapubbesu. Tato purimapurimesu pana bhavesu sabbaññubodhisattā buddhasāsane pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā gatapaccāgatavattaṃ āruyha kammaṭṭhānaṃ anulomaṃ gotrabhuṃ āhacca ṭhapenti. Tasmā pacchimabhavasmiṃyeva anācariyakabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tadā hi tathāgato pūritapāramittā aññassa santike sāmaṃ ananussutesu saṅkhatāsaṅkhatadhammesu ''idaṃ dukkhaṃ…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā''ti attapaccakkhena ñāṇena cattāri saccāni abhisambujjhati.

Tattha cāti tasmiñca catusaccasambodhisaṅkhāte arahattamagge. **Sabbaññutaṃ pāpuṇāti balesu ca vasībhāva**nti sabbaññutaññāṇañceva balesu ca ciṇṇavasībhāvaṃ pāpuṇāti. Buddhānañhi sabbaññutaññāṇassa ceva dasabalañāṇassa ca adhigamanato paṭṭhāya aññaṃ kātabbaṃ nāma natthi. Yathā pana ubhatosujātassa khattiyakumārassa abhisekappattito paṭṭhāya 'idaṃ nāma issariyaṃ anāgata'nti na vattabbaṃ, sabbaṃ āgatameva hoti. Evameva buddhānaṃ arahattamaggassa āgamanato paṭṭhāya 'ayaṃ nāma guṇo na āgato, na paṭividdho, na paccakkho'ti na vattabbo, sabbepi sabbaññuguṇā āgatā paṭividdhā paccakkhakatāva honti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃ pāramīpūraṇasiddhānubhāvena ariyamaggena paṭividdhasabbaññuguṇo puggalo **sammāsambuddho**ti vuccati.

23. Paccekabuddhaniddesepi – **pubbe ananussutesū**ti pade pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Paccekabuddhopi hi pacchimabhave anācariyako attukkaṃsikañāṇeneva paṭividdhasacco sabbaññutaññāṇañceva balesu ca ciṇṇavasībhāvaṃ na pāpuṇāti.

24. Ubhatobhāgavimuttaniddese – **aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī**ti aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā khīṇā honti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **ubhatobhāgavimutto** nāmāti vuccati. Ayañhi dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Tatrāyaṃ theravādo – **tipiṭakacūḷanāgatthero** tāva āha – ''samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttoti ubhatobhāgehi dve vāre vimutto''ti. **Tipiṭakamahādhammarakkhitatthero** ''nāmanissitako eso''ti vatvā –

> ‘‘Accī yathā vātavegena khittā, (upasīvāti bhagavā;)
> Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;
> Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
> Atthaṃ paleti na upeti saṅkha’’nti. (su. ni. 1080);

Vatvā suttaṃ āharitvā ‘‘nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto’’ti āha. **Tipiṭakacūḷābhayatthero** panāha – ‘‘samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimutto maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttoti ubhatobhāgavimutto’’ti. Ime pana tayopi therā paṇḍitā, ‘tiṇṇampi vāde kāraṇaṃ dissatī’ti tiṇṇampi vādaṃ tantiṃ katvā ṭhapayiṃsu.

Saṅkhepato pana arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimuttoti ubhohi bhāgehi vimuttattā ubhatobhāgavimutto. So catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ pattassa anāgāmino ca vasena pañcavidho hoti. Tattha purimā cattāro samāpattisīsaṃ nirodhaṃ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma. Nanu ca arūpāvacarajjhānampi upekkhācittekaggatāhi duvaṅgikaṃ rūpāvacaracatutthajjhānampi, tasmā tampi padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ pattena ubhatobhāgavimuttena bhavitabbanti? Na bhavitabbaṃ. Kasmā? Rūpakāyato avimuttattā. Tañhi kilesakāyatova vimuttaṃ, na rūpakāyato; tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na hoti. Arūpāvacaraṃ pana nāmakāyato ca vimuttaṃ rūpakāyato cāti tadeva pādakaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto hotīti veditabbo.

25. Paññāvimuttaniddese – paññāya vimuttoti **paññāvimutto**. So sukkhavipassako catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṃ pattā cattāro cāti pañcavidho hoti. Etesu hi ekopi aṭṭhavimokkhalābhī na hoti. Teneva **na heva kho aṭṭha vimokkhe**tiādimāha. Arūpāvacarajjhānesu pana ekasmiṃ sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hotīti.

26. Kāyasakkhiniddese – **ekacce āsavā**ti heṭṭhimamaggattayavajjhā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **kāyasakkhī**ti vuccati. So hi phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti kāyasakkhī. Jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotītipi kāyasakkhī. So sotāpattiphalaṭṭhaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā chabbidho hoti.

27. Diṭṭhippattaniddese – **idaṃ dukkha**nti idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhaṃ. **Dukkhasamudayā**dīsupi eseva nayo. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe ‘dukkhasacca’nti yāthāvasarasato pajānāti. Taṇhā pana dukkhaṃ janeti nibbatteti, pabhāveti, tato taṃ dukkhaṃ samudeti; tasmā naṃ ayaṃ ‘dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Yasmā pana idaṃ dukkhañca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhanti vūpasammanti appavattiṃ gacchanti; tasmā naṃ ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo, taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati; tena taṃ ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ettāvatā nānākkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni ekakkhaṇe dassetuṃ **tathāgatappaveditā**tiādimāha. Tattha **tathāgatappaveditā**ti mahābodhimaṇḍe nisīdatvā tathāgatena paṭividdhā viditā pākaṭīkatā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontī**ti sudiṭṭhā honti. **Vocaritā**ti sucaritā. Tesu anena paññā suṭṭhu carāpitā hotīti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhippattoti vuccati. Ayañhi diṭṭhantaṃ patto. ‘‘Dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho’’ti ñāṇaṃ hoti. Diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ passitaṃ paññāyāti **diṭṭhappatto**. Ayampi kāyasakkhī viya chabbidhova hoti.

28. Saddhāvimuttaniddese – **no ca kho yathā diṭṭhippattassā**ti yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṃ saddhāvimuttassāti attho. Kiṃ pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippato hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti. Saddhāvimutto pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Apica nesaṃ paññāyapi nānattaṃ atthiyeva. Diṭṭhippattassa hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāñāṇaṃ tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati. Saddhāvimuttassa vipassanāñāṇaṃ no tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, tasmāpi so diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti.

Yathā hi dvīsu taruṇesu sippaṃ dassentesu ekassa hatthe tikhiṇo asi, ekassa kuṇṭho. Tikhiṇena asinā kadalī chijjamānā saddaṃ na karoti. Kuṇṭhena asinā chijjamānā ‘kaṭakaṭā’ti saddaṃ karoti. Tattha tikhiṇena asinā saddaṃ akarontiyā eva kadaliyā chedanaṃ viya diṭṭhippattassa tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāñāṇassa tikhiṇasūravippasannabhāvo. Kuṇṭhena asinā saddaṃ karontiyāpi kadaliyā chedanaṃ viya saddhāvimuttassa tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāñāṇassa atikhiṇaasūraappasannabhāvo veditabbo. Imaṃ pana nayaṃ ‘no’ti paṭikkhipitvā, āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṃ kataṃ.

Āgamaṭṭhakathāsu pana vuttaṃ – ‘‘etesu hi saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggakkhaṇe saddahantassa viya okappentassa viya adhimuccantassa viya ca kilesakkhayo hoti. Diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Tasmā yathā nāma atikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi na sīghaṃ vahati, saddo suyyati, balavataro vāyāmo kātabbo hoti; evarūpā saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā. Yathā pana sunisiteneva asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti; evarūpā diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggabhāvanā veditabbā’’ti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **saddhāvimutto**ti vuccati. Ayañhi saddahanto vimuttoti saddhāvimutto. Ayampi kāyasakkhī viya chabbidhova hoti.

29. Dhammānusārīniddese – **paṭipannassā**ti iminā sotāpattimaggaṭṭho dassito. **Adhimatta**nti balavaṃ. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī**. Paññā imaṃ puggalaṃ vahatīti paññāvāhītipi vuttaṃ hoti. **Paññāpubbaṅgama**nti paññaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **dhammānusārī**ti vuccati. So hi paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti dhammānusārī. Sotāpattimaggaṭṭhassevetaṃ nāmaṃ. Phale pana patte diṭṭhippatto nāma hoti.

30. Saddhānusārīniddesepi – saddhaṃ vāhetīti **saddhāvāhī**. Saddhā imaṃ puggalaṃ vahatīti saddhāvāhītipi vuttameva. **Saddhāpubbaṅgama**nti saddhaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **saddhānusārī**ti vuccati. So hi saddhāya sarati. Anussaratīti saddhānusārī. Sotāpattimaggaṭṭhassevetaṃ nāmaṃ. Phale pana patte saddhāvimutto nāma hoti. Lokuttaradhammañhi nibbattentānaṃ dve dhurāni nāma, dve abhinivesā nāma, dve sīsāni nāma. Tattha saddhādhuraṃ paññādhuranti – dve dhurāni nāma. Eko pana bhikkhu samathābhinivesena abhinivisati, eko vipassanābhinivesenāti – ime dve abhinivesā nāma. Eko ca matthakaṃ pāpuṇanto ubhatobhāgavimutto hoti, eko paññāvimuttoti – imāni dve sīsāni nāma. Ye keci hi lokuttaradhammaṃ nibbattenti, sabbe te ime dve dhamme dhuraṃ katvā imesu dvīsu ṭhānesu abhinivisitvā imehi dvīhi ṭhānehi vimuccanti. Tesu yo bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhī paññaṃ dhuraṃ katvā samathavasena abhiniviṭṭho aññataraṃ arūpasamāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti, so sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī nāma. Parato pana chasu ṭhānesu kāyasakkhī nāma. Arahattaphale patte ubhatobhāgavimutto nāma.

Aparo paññameva dhuraṃ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṃ sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi sotāpattimaggakkhaṇeyeva dhammānusārī nāma. Parato pana chasu ṭhānesu diṭṭhippatto nāma. Arahatte patte paññāvimutto nāma. Idha dve nāmāni apubbāni, tāni purimehi saddhiṃ pañca honti. Aparo aṭṭhasamāpattilābhī saddhaṃ dhuraṃ katvā samādhivasena abhiniviṭṭho aññataraṃ arūpasamāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti – ayaṃ sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma. Parato chasu ṭhānesu kāyasakkhīyeva nāma. Arahatte patte ubhatobhāgavimuttoyeva nāma. Idha ekameva nāmaṃ apubbaṃ. Tena saddhiṃ purimāni pañca cha honti. Aparo saddhameva dhuraṃ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṃ sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Ayampi sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma. Parato chasu ṭhānesu saddhāvimutto nāma. Arahatte patte paññāvimutto nāma. Idhāpi ekameva nāmaṃ apubbaṃ. Tena saddhiṃ purimāni cha satta honti. Ime satta puggalā loke aggadakkhiṇeyyā nāmāti.

31. Sattakkhattuparamaniddese – **sattakkhattu**nti sattavāre. Sattakkhattuparamā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṃ assa, tato paraṃ aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyatīti **sattakkhattuparamo. Sotāpanno hotī**ti ettha **soto**ti ariyamaggo, tena samannāgato **sotāpanno** nāma. Yathāha –

> ‘‘Soto sototi hidaṃ, sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, sāriputta, sototi? Ayameva hi, bhante, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo soto, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhīti. Sotāpanno sotāpannoti, hidaṃ, sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, sāriputta, sotāpannoti? Yo hi, bhante, iminā ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato ayaṃ vuccati sotāpanno, svāyaṃ āyasmā evaṃnāmo evaṃgotto iti vā’’ti (saṃ. ni. 5.1001).

Evaṃ maggakkhaṇepi sotāpanno nāma hoti. Idha pana maggena phalassa nāmaṃ dinnanti phalakkhaṇe sotāpanno adhippeto.

Avinipātadhammoti vinipātasaṅkhātaṃ apāyaṃ upapattivasena anāgamanasabhāvo. **Niyato**ti magganiyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti bujjhanakabhāvaparāyaṇo. So hi paṭiladdhamaggena bujjhatīti sambodhiparāyaṇo. Upari tīhi maggehi avassaṃ bujjhissatīti sambodhiparāyaṇo. **Deve ca manusse cā**ti devalokañca manussalokañca. **Sandhāvitvā saṃsaritvā**ti paṭisandhivasena aparāparaṃ gantvā. **Dukkhassantaṃ karotī**ti vaṭṭadukkhassa pariyantaṃ parivaṭumaṃ karoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo sattakkhattuparamo nāma vuccati. Ayaṃ pana kālena devalokassa kālena manussalokassa vasena missakabhavena kathitoti veditabbo.

32. Kolaṃkolaniddese – kulato kulaṃ gacchatīti **kolaṃkolo**. Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho. **Dve vā tīṇi vā kulānī**ti devamanussavasena dve vā tayo vā bhave. Iti ayampi missakabhaveneva kathito. Desanāmattameva cetaṃ – 'dve vā tīṇi vā'ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi pana kolaṃkolova hoti.

33. Ekabījiniddese – khandhabījaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃyeva khandhabījaṃ atthi, ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so **ekabījī** nāma. **Mānusakaṃ bhava**nti idaṃ panettha desanāmattameva. Devabhavaṃ nibbattetītipi pana vattuṃ vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmavaseneva cetāni etesaṃ nāmāni. Ettakaṃ ṭhānaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana ayaṃ sattakkhattuparamo, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ ekabījīti natthi.

Ko pana tesaṃ etaṃ pabhedaṃ niyametīti? Keci tāva therā 'pubbahetu niyametī'ti vadanti, keci 'paṭhamamaggo', keci 'upari tayo maggā', keci 'tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā'ti. Tattha 'pubbahetu niyametī'ti vāde 'paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, upari tayo maggā nirupanissayā uppannā'ti vacanaṃ āpajjati. 'Paṭhamamaggo niyametī'ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. 'Upari tayo maggā niyamentī'ti vāde 'aṭṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppannā'ti āpajjati. 'Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī'ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti; tato mandatarāya kolaṃkolo; tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti, vaṭṭābhirato, punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva vicarati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūḷarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsayā vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalañcime; yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatto devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā. Missakabhavavaseneva panettha sattakkhattuparamakolaṃkolā mānusakabhavanibbattakoyeva ca ekabījī gahitoti veditabbo. Tattha ekeko dukkhāpaṭipadādivasena catubbidhabhāvaṃ āpajjati. Saddhādhureneva cattāro sattakkhattuparamā, cattāro kolaṃkolā, cattāro ekabījinoti dvādasa honti. Sace paññāya sakkā nibbattetuṃ, 'ahaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattessāmī'ti evaṃ paññaṃ dhuraṃ katvā sattakkhattuparamādibhāvaṃ pattāpi paṭipadāvasena dvādasevāti ime catuvīsati sotāpannā ihaṭṭhakanijjhānikavaseneva imasmiṃ ṭhāne kathitāti veditabbā.

34. Sakadāgāminiddese – paṭisandhivasena sakiṃ āgacchatīti **sakadāgāmī. Sakideva**ti ekavāraṃyeva. **Imaṃ lokaṃ āgantvā**ti iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati – ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati – ayaṃ ekova idha gahitoti veditabbo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā taṃ sabbaṃ heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ lokuttarakusalaniddese vuttameva. Imassa pana sakadāgāmino ekabījinā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekāva paṭisandhi, sakadāgāmissa dve paṭisandhiyo – idaṃ nesaṃ nānākaraṇanti.

35. Anāgāminiddese – **orambhāgiyānaṃ saṃyojanāna**nti oraṃ vuccati kāmadhātu. Yassa imāni pañca bandhanāni appahīnāni honti, so bhavagge nibbattopi gilitabaḷiso maccho viya dīghasuttakena pāde baddhakāko viya tehi bandhanehi ākaḍḍhiyamāno kāmadhātuyaṃyeva pavattatīti pañca bandhanāni **orambhāgiyānī**ti vuccanti. Heṭṭhābhāgiyāni heṭṭhākoṭṭhāsikānīti attho. **Parikkhayā**ti tesaṃ bandhanānaṃ parikkhayena. **Opapātiko**ti upapātayoniko. Iminā gabbhaseyyā paṭikkhittā. **Tattha parinibbāyī**ti tattha suddhāvāsaloke parinibbāyitā. **Anāvattidhammo tasmā lokā**ti paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha anāvattanasabhāvo. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṃ panatthāyassa āgamanaṃ anivāritaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃvidho puggalo paṭisandhivasena puna anāgamanato **anāgāmī** nāma vuccati.

36. Antarāparinibbāyiniddese – **upapannaṃ vā samanantarā**ti upapannasamanantarā vā hutvā. **Appattaṃ vā vemajjhaṃ āyuppamāṇa**nti āyuppamāṇaṃ vemajjhaṃ appattaṃ vā hutvā ariyamaggaṃ sañjanetīti attho. Vāsaddavikappato pana vemajjhaṃ pattantipi attho veditabbo. Evaṃ tayo antarāparinibbāyino siddhā honti. **Upariṭṭhimānaṃ saṃyojanāna**nti upari pañcannaṃ uddhambhāgiyasaṃyojanānaṃ aṭṭhannaṃ vā kilesānaṃ. **Pahānāyā**ti etesaṃ pajahanatthāya maggaṃ sañjaneti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo āyuvemajjhassa antarāyeva parinibbāyanato **antarāparinibbāyī**ti vuccati.

37. Upahaccaparinibbāyiniddese – **atikkamitvā vemajjhaṃ āyuppamāṇa**nti āyuppamāṇaṃ vemajjhaṃ atikkamitvā. **Upahacca vā kālakiriya**nti upagantvā kālakiriyaṃ. Āyukkhayassa āsanne ṭhatvāti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo avihesu tāva kappasahassappamāṇassa āyuno pañcakappasatasaṅkhātaṃ vemajjhaṃ atikkamitvā chaṭṭhe vā kappasate sattamaṭṭhamanavamānaṃ vā aññatarasmiṃ dasameyeva vā kappasate ṭhatvā arahattaṃ patvā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **upahaccaparinibbāyī**ti vuccati.

38. Asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyiniddesesu – asaṅkhārena appadukkhena adhimattapayogaṃ akatvāva kilesaparinibbānena parinibbānadhammoti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattapayogaṃ katvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammoti **sasaṅkhāraparinibbāyī**.

40. Uddhaṃsotaniddese – uddhaṃ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhaṃsoto**. Uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhaṃsoto. Akaniṭṭhaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī. Avihā cuto atappaṃ gacchatī**tiādīsu avihe kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati. Tatrāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati. Tatrāpi cattāri kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati. Tatrāpi aṭṭha kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati. Tattha vasanto ariyamaggaṃ sañjanetīti attho.

Imesaṃ pana anāgāmīnaṃ pabhedajānanatthaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīcatukkaṃ veditabbaṃ. Tattha yo avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati ayaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā tayo devaloke sodhetvā sudassīdevaloke ṭhatvā parinibbāyati – ayaṃ uddhaṃsoto, na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana ito akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto, akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto, na akaniṭṭhagāmī nāmāti. Evamete aṭṭhacattālīsa anāgāmino honti.

Kathaṃ? Avihe tāva tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsoto te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti. Tathā atappāsudassāsudassīsūti cattāro dasakā cattālīsaṃ. Akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthi. Tayo pana antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī. Te asaṅkhāraparinibbāyino cattāro, sasaṅkhāraparinibbāyino cattāroti aṭṭha. Evaṃ aṭṭhacattālīsaṃ honti.

Te sabbepi papaṭikopamāya dīpitā – divasaṃ santattānampi hi ārakaṇṭakavipphalikanakhacchedanānaṃ ayomukhe haññamāne papaṭikā uppajjitvāva nibbāyati – evarūpo paṭhamo antarāparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Uppannasamanantarāva kilesaparinibbānena parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā nibbāyati – evarūpo dutiyo antarāparinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṃ appatvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā nivattamānā pathaviyaṃ anupahaccatalā hutvā parinibbāyati – evarūpo tatiyo antarāparinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṃ patvā anupahacca parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā pathaviyaṃ patitvā upahaccatalā hutvā nibbāyati – evarūpo upahaccaparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Kālakiriyaṃ upagantvā āyugatiṃ khepetvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā paritte tiṇakaṭṭhe patitvā taṃ parittaṃ tiṇakaṭṭhaṃ jhāpetvā nibbāyati – evarūpo asaṅkhāraparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Appayogena lahusāya gatiyā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā vipule tiṇakaṭṭhapuñje patitvā taṃ vipulaṃ tiṇakaṭṭhapuñjaṃ jhāpetvā nibbāyati – evarūpo sasaṅkhāraparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Sappayogena alahusāya gatiyā parinibbāyanato. Aparā mahantesu tiṇakaṭṭhapuñjesu patati, tattha mahantesu tiṇakaṭṭhapuñjesu jhāyamānesu vītaccitaṅgāro vā jālā vā uppatitvā kammārasālaṃ jhāpetvā gāmanigamanagararaṭṭhaṃ jhāpetvā samuddantaṃ patvā nibbāyati – evarūpo uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī daṭṭhabbo. Kasmā? Anekabhavabījavipphāraṃ phussa phussa byantīkatvā parinibbāyanato. Yasmā pana ārakaṇṭakādibhedaṃ khuddakampi mahantampi ayokapālameva, tasmā sutte sabbavāresu ayokapālantveva vuttaṃ (a. ni. 7.55). Yathāha –

> ''Idha, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – 'no cassa, no ca me siyā, na bhavissati, na me bhavissati, yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahāmī''ti upekkhaṃ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṃ santaṃ sammappaññāya passati. Tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbaṃ sacchikataṃ hoti. Tassa na sabbena sabbaṃ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṃ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti.
>
> ''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā anupahacca talaṃ nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… antarāparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… upahaccaparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā upahacca talaṃ nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… upahaccaparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā paritte tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya, dhūmampi janeyya, aggimpi janetvā dhūmampi janetvā tameva parittaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā vipule tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya…pe… tameva vipulaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… parikkhayā uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Seyyathāpi, bhikkhave, divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā mahante tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya…pe… tameva mahantaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā gacchampi daheyya, dāyampi daheyya, gacchampi dahitvā dāyampi dahitvā haritantaṃ vā pathantaṃ vā selantaṃ vā udakantaṃ vā ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāgaṃ āgamma anāhārā nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – no cassa…pe… parikkhayā uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī’’ti (a. ni. 7.55).

41-44. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannādiniddesā uttānatthāva. **Ayaṃ vuccati puggalo arahā**ti ettha pana dvādasa arahanto veditabbā. Kathaṃ? Tayo hi vimokkhā – suññato, animitto, appaṇihitoti. Tattha suññatavimokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti; tathā animittaappaṇihitavimokkhehīti – evaṃ dvādasa arahanto veditabbā. Iti ime dvādasa arahanto viya dvādaseva sakadāgāmino, catuvīsati sotāpannā, aṭṭhacattālīsa anāgāminoti ettakā puggalā ito muccitvā bahiddhā nuppajjanti, imasmiññeva sabbaññubuddhasāsane uppajjantīti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

45. Dukaniddese **kodhano**ti kujjhanasīlo mahākodho. Evaṃ puggalaṃ pucchitvāpi dhammena puggalaṃ dassetuṃ **tattha katamo kodho**tiādimāha. **Upanāhī**niddesādīsupi eseva nayo. **Kodho kujjhanā**tiādīni heṭṭhā vuttatthāneva. Tathā upanāhīniddesādīsu **pubbakālaṃ kodho**tiādīni. **Ayaṃ kodho appahīno**ti ayaṃ ettako kodho vikkhambhanappahānena vā tadaṅgappahānena vā samucchedappahānena vā appahīno. Parato **upanāhā**dīsupi eseva nayo.

53. Ahirikaniddesādīsu – **iminā ahirikenā**ti iminā evaṃpakārena ahirikadhammena samannāgato. **Iminā anottappenā**tiādīsupi eseva nayo.

63. **Ajjhattasaṃyojano**ti ajjhattabandhano. **Bahiddhāsaṃyojano**ti bahiddhābandhano. Te ubhopi vacchakasālūpamāya dīpetabbā. Vacchakasālāya hi anto baddho antoyeva sayitavacchako viya idhaṭṭhakasotāpannasakadāgāmino. Tesañhi bandhanampi idheva, sayampi idheva. Anto baddho pana bahi sayitavacchako viya rūpārūpabhave sotāpannasakadāgāmino. Tesañhi bandhanameva idha, sayaṃ pana brahmaloke ṭhitā. Bahi baddho bahi sayitavacchako viya rūpārūpabhave anāgāmī. Tassa hi bandhanampi bahiddhā, sayampi bahiddhāva. Bahi baddho pana antosayitavacchako viya idhaṭṭhakaanāgāmī. Tassa hi bandhanaṃ rūpārūpabhavesu, sayaṃ pana idha ṭhito.

65. Akkodhananiddesādīsu – **pahīno**ti vikkhambhanappahānena vā, tadaṅgappahānena vā, samucchedappahānena vā pahīno.

83. Dullabhaniddese – **dullabhā**ti na sulabhā. **Pubbakārī**ti paṭhamameva kārako. **Katavedī**ti kataṃ vedeti, viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā. Agāriyesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma. Puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesaṃ kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma. Antevāsikasaddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni tesaṃ kurumānā katavedino nāma. Tesaṃ āvibhāvatthāya upajjhāyaposakasoṇattherādīnaṃ vatthūni kathetabbāni.

Aparo nayo – parena akateyeva upakāre attani kataṃ upakāraṃ anapekkhitvā kārako pubbakārī, seyyathāpi mātāpitaro ceva ācariyupajjhāyā ca. So dullabho; sattānaṃ taṇhābhibhūtattā. Parena katassa upakārassa anurūpappavattiṃ attani kataṃ upakāraṃ upakārato jānanto, vediyanto, kataññukatavedī. Seyyathāpi mātāpituācariyupajjhāyesu sammā paṭipanno. Sopi dullabho; sattānaṃ avijjābhibhūtattā.

Apica – akāraṇavacchalo pubbakārī, sakāraṇavacchalo kataññukatavedī. ‘Karissati me’ti evamādikāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī. ‘Karissati me’ti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī. Tamojotiparāyaṇo pubbakārī, jotijotiparāyaṇo kataññukatavedī. Desetā pubbakārī, paṭipajjitā kataññukatavedī. Sadevake loke arahaṃ sammāsambuddho pubbakārī, ariyasāvako kataññukatavedīti. Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ (a. ni. aṭṭha. 2.2.120) pana – ‘‘‘pubbakārī’ti paṭhamaṃ upakārassa kārako, ‘kataññukatavedī’ti tena kataṃ ñatvā pacchā kārako. Tesu pubbakārī iṇaṃ demīti saññaṃ karoti, pacchākārako ‘iṇaṃ jīrāpemī’ti saññaṃ karotī’’ti ettakameva vuttaṃ.

84. Duttappayaniddese – **duttappayā**ti atappayā, na sakkā kenaci tappetuṃ. Yo hi upaṭṭhākakulaṃ vā ñātikulaṃ vā nissāya vasamāno cīvare jiṇṇe tehi dinnaṃ cīvaraṃ nikkhipati, na paribhuñjati. Punappunaṃ dinnampi gahetvā nikkhipateva. Yo ca teneva nayena laddhaṃ laddhaṃ vissajjeti parassa deti. Punappunaṃ laddhampi tatheva karoti. Ime dve puggalā sakaṭehipi paccaye upanentena tappetuṃ na sakkāti duttappayā nāma.

85. Sutappayaniddese – **na vissajjetī**ti attano akatvā parassa na deti. Atireke pana sati na nikkhipati parassa deti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo pana bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ñātikulā vā jiṇṇacīvaro sāṭakaṃ labhitvā cīvaraṃ katvā paribhuñjati, na nikkhipati; aggaḷaṃ datvā pārupantopi puna diyyamāne sahasā na paṭiggaṇhāti. Yo ca laddhaṃ laddhaṃ attanā paribhuñjati, paresaṃ na deti. Ime dvepi sukhena sakkā tappetunti sutappayā nāmāti.

86. **Āsavā**ti kilesā. **Na kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyatī**ti na kukkuccāyitabbayuttakaṃ kukkuccāyati. Sūkaramaṃsaṃ labhitvā acchamaṃsanti kukkuccāyati, migamaṃsaṃ, labhitvā dīpimaṃsanti kukkuccāyati. Kāle santeyeva ‘kālo natthī’ti, appavāretvāva ‘pavāritosmī’ti, patte rajasmiṃ apatiteyeva ‘patita’nti, attānaṃ uddissa macchamaṃse akateyeva ‘maṃ uddissa kata’nti kukkuccāyati. **Kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyatī**ti kukkuccāyitabbayuttakaṃ na kukkuccāyati. Acchamaṃsaṃ labhitvā sūkaramaṃsanti na kukkuccāyati…pe… attānaṃ uddissa macchamaṃse kate ‘maṃ uddissa kata’nti na kukkuccāyati. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana – ‘‘‘na kukkuccāyitabba’nti saṅghabhogassa apaṭṭhapanaṃ avicāraṇaṃ na kukkuccāyitabbaṃ nāma, taṃ kukkuccāyati. ‘Kukkuccāyitabba’nti tasseva paṭṭhapanaṃ vicāraṇaṃ, taṃ na kukkuccāyatī’’ti ettakameva vuttaṃ. **Imesa**nti imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ subhūmiyaṃ tiṇalatādīni viya rattimpi divāpi āsavā vaḍḍhantiyeva. Sukkapakkhe kappiyamaṃsaṃ labhitvā kappiyamaṃsantveva gaṇhanto na kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyati nāmāti iminā nayena attho veditabbo.

88. **Hīnādhimutto**ti hīnajjhāsayo. **Dussīlo**ti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo.

89. **Paṇītādhimutto**ti paṇītajjhāsayo. **Kalyāṇadhammo**ti bhaddakadhammo, sucidhammo, sundaradhammo.

90. **Titto**ti suhito pariyosito. **Tappetā**ti aññesampi tittikaro. **Paccekasambuddhā ye ca tathāgatasāvakā**ti ettha paccekabuddhā navahi lokuttaradhammehi sayaṃ tittā paripuṇṇā. Aññe pana tappetuṃ na sakkonti. Tesañhi dhammakathāya abhisamayo na hoti. Sāvakānaṃ pana dhammakathāya aparimāṇānampi devamanussānaṃ abhisamayo hoti. Evaṃ santepi yasmā pana te dhammaṃ desentā na attano vacanaṃ katvā kathenti, buddhānaṃ vacanaṃ katvā kathenti. Sotuṃ nisinnaparisāpi ‘ayaṃ bhikkhu na attanā paṭividdhadhammaṃ katheti, buddhehi paṭividdhadhammaṃ kathetī’ti cittīkāraṃ karoti. Iti so cittīkāro buddhānaṃyeva hoti. Evaṃ tattha sammāsambuddhova **tappetā** nāma. Yathā hi ‘asukassa nāma idañcidañca dethā’ti raññā āṇattā kiñcāpi ānetvā denti, atha kho rājāva tattha dāyako. Yehipi laddhaṃ hoti, te ‘raññā amhākaṃ ṭhānantaraṃ dinnaṃ, issariyavibhavo dinno’tveva gaṇhanti, na rājapurisehīti. Evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. Tikaniddese – **dussīlo**ti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo. Sīlavipattiyā vā dussīlo, diṭṭhivipattiyā pāpadhammo. Kāyavacīsaṃvarabhedena dussīlo, sesasaṃvarabhedena pāpadhammo. Asuddhapayogatāya dussīlo, asuddhāsayatāya pāpadhammo. Kusalasīlavirahena dussīlo; akusalasīlasamannāgamena pāpadhammo. **Asucī**ti asucīhi kāyakammādīhi samannāgato. **Saṅkassarasamācāro**ti saṅkāya parehi saritabbasamācāro. Kiñcideva asāruppaṃ disvā 'idaṃ iminā kataṃ bhavissatī'ti evaṃ parehi āsaṅkanīyasamācāro, attanoyeva vā saṅkāya saritabbasamācāro – sāsaṅkasamācāroti attho. Tassa hi divāṭṭhānādīsu sannipatitvā kiñcideva mantayante bhikkhū disvā 'ime ekato hutvā mantenti, kacci nu kho mayā katakammaṃ jānitvā mantentī'ti evaṃ sāsaṅkasamācāro hoti.

Paṭicchannakammantoti paṭicchādetabbayuttakena pāpakammena samannāgato. **Assamaṇo samaṇapaṭiñño**ti assamaṇo hutvāva samaṇapatirūpakatāya 'samaṇo aha'nti evaṃ paṭiñño. **Abrahmacārī brahmacāripaṭiñño**ti aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare gāmanigamajanapadarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṃ kappente disvā sayampi tādisena ākārena tathā paṭipajjanato 'ahaṃ brahmacārī'ti paṭiññaṃ dento viya hoti. 'Ahaṃ bhikkhū'ti vatvā uposathaggādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva, tathā saṅghikaṃ lābhaṃ gaṇhanto. **Antopūtī**ti pūtinā kammena anto anupaviṭṭho, nigguṇatāya vā guṇasāravirahitattā antopūti. **Avassuto**ti rāgādīhi tinto. **Kasambujāto**ti sañjātarāgādikacavaro. Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapagataṃ kasaṭaudakaṃ. Imasmiñca sāsane dussīlo nāma jigucchanīyattā tintakuṇapakasaṭaudakasadiso. Tasmā kasambu viya jātoti kasambujāto.

Tassa na evaṃ hotīti kasmā na hoti? Yattha patiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṃ laddhuṃ, tassā patiṭṭhāya bhinnattā. Yathā hi caṇḍālakumārakassa 'asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto'ti sutvāpi, yasmiṃ kule paccājātā abhisekaṃ pāpuṇanti, tasmiṃ kule apaccājātattā na evaṃ hoti – 'kudāssu nāmāhampi so khattiyakumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyya'nti; evameva dussīlassa 'asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto'ti sutvāpi, yasmiṃ sīle patiṭṭhitena arahattaṃ pattabbaṃ, tassa abhāvato 'kudāssu nāmāhampi so sīlavā viya arahattaṃ pāpuṇeya'nti na evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo arahattāsāya abhāvā **nirāso**ti vuccati.

92. **Tassa evaṃ hotī**ti kasmā hoti? Yasmiṃ patiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṃ pāpuṇituṃ, tassā patiṭṭhāya thirattā. Yathā hi sujātassa khattiyakumārassa 'asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto'ti sutvāva yasmiṃ kule paccājātā abhisekaṃ pāpuṇanti, tasmiṃ paccājātassa evaṃ hoti – 'kudāssu nāmāhampi, so kumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyya'nti evameva sīlavato 'asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto'ti sutvāva yasmiṃ sīle patiṭṭhitena arahattaṃ pattabbaṃ, tassā patiṭṭhāya thirattā – 'kudāssu nāmāhampi so bhikkhu viya arahattaṃ pāpuṇeyya'nti evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **āsaṃso** nāma vuccati. So hi arahattaṃ āsaṃsati patthetīti āsaṃso.

93. **Yā hissa pubbe avimuttassā**ti yā tassa khīṇāsavassa pubbe arahattavimuttiyā avimuttassa vimuttāsā ahosi, sā paṭippassaddhā, tasmā na evaṃ hoti. Yathā hi abhisittassa khattiyassa 'asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto'ti sutvā ekassa rañño dvinnaṃ rajjābhisekānaṃ dvinnaṃ setacchattānaṃ abhāvā na evaṃ hoti – ''kudāssu nāmāhampi so kumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyya''nti; evameva khīṇāsavassa 'asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto'ti sutvā, dvinnaṃ arahattānaṃ abhāvā – 'kudāssu nāmāhampi so bhikkhu viya arahattaṃ pāpuṇeyya'nti na evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo arahattāsāya vigatattā **vigatāso**ti vuccati.

94. Gilānūpamaniddese – yāya upamāya te gilānūpamāti vuccanti, taṃ tāva upamaṃ dassetuṃ **tayo gilānā**tiādi vuttaṃ. **Tattha sappāyānī**ti hitāni vuddhikarāni. **Patirūpa**nti anucchavikaṃ. **Neva vuṭṭhāti tamhā ābādhā**ti iminā atekicchena vātāpamārādinā rogena samannāgato niṭṭhappatto gilāno kathito. **Vuṭṭhāti tamhā ābādhā**ti iminā khipitakacchutiṇapupphakajarādippabhedo appamattakābādho kathito.

Labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhantoti iminā pana yesaṃ paṭijagganena phāsukaṃ hoti, sabbepi te ābādhā kathitā. Ettha ca patirūpo upaṭṭhāko nāma gilānupaṭṭhākaaṅgehi samannāgato paṇḍito dakkho analaso veditabbo.

Gilānupaṭṭhāko anuññātoti 'bhikkhusaṅghena dātabbo'ti anuññāto. Tasmiñhi gilāne attano dhammatāya yāpetuṃ asakkonte bhikkhusaṅghena tassa bhikkhuno 'eko bhikkhu ca sāmaṇero ca imaṃ paṭijaggathā'ti apaloketvā dātabbā. Yāva pana te taṃ paṭijagganti, tāva gilānassa ca tesañca dvinnaṃ yenattho sabbaṃ bhikkhusaṅghasseva bhāro. **Aññepi gilānā upaṭṭhātabbā**ti itarepi dve gilānā upaṭṭhātabbā. Kiṃ kāraṇā? Yopi hi niṭṭhappattagilāno, so anupaṭṭhiyamāno 'sace maṃ paṭijaggeyyuṃ, phāsukaṃ me bhaveyya, na kho pana maṃ paṭijaggantī'ti manopadosaṃ katvā apāye nibbatteyya. Paṭijaggiyamānassa pana evaṃ hoti – 'bhikkhusaṅghena yaṃ kattabbaṃ taṃ sabbaṃ kataṃ, mayhaṃ pana kammavipāko īdiso'ti so bhikkhusaṅghe mettaṃ paccupaṭṭhapetvā sagge nibbattati. Yo pana appamattakena byādhinā samannāgato labhantopi alabhantopi vuṭṭhātiyeva, tassa vināpi bhesajjena vūpasamanakabyādhi bhesajje kate khippataraṃ vūpasammati. Tato so buddhavacanaṃ vā uggaṇhituṃ samaṇadhammaṃ vā kātuṃ sakkhissati. Iminā kāraṇena aññepi gilānā upaṭṭhātabbāti vuttaṃ.

Neva okkamatīti neva pavisati. **Niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu magganiyāmasaṅkhātaṃ sammattaṃ. Iminā padaparamo puggalo kathito. Dutiyavārena ugghaṭitaññū gahito sāsane nāḷakattherasadiso. Buddhantare ekavāraṃ paccekabuddhānaṃ santike ovādaṃ labhitvā paṭividdhapaccekabodhiñāṇo ca. Tatiyavārena vipañcitaññū puggalo kathito. Neyyo pana tannissitova hoti.

Dhammadesanā anuññātāti māsassa aṭṭha vāre dhammakathā anuññātā. **Aññesampi dhammo desetabbo**ti itaresampi dhammo kathetabbo. Kiṃ kāraṇā? Padaparamassa hi imasmiṃ attabhāve dhammaṃ paṭivijjhituṃ asakkontassāpi anāgate paccayo bhavissati. Yo pana tathāgatassa rūpadassanaṃ labhantopi alabhantopi dhammavinayañca savanāya labhantopi alabhantopi dhammaṃ abhisameti; so alabhanto na tāva abhisameti, labhanto pana khippameva abhisamessatīti iminā kāraṇena tesaṃ dhammo desetabbo. Tatiyassa pana punappunaṃ desetabbova. Kāyasakkhidiṭṭhappattasaddhāvimuttā heṭṭhā kathitāyeva.

98. Gūthabhāṇīādīsu – **sabhaggato**ti sabhāyaṃ ṭhito. **Parisaggato**ti gāmaparisāya ṭhito. **Ñātimajjhagato**ti dāyādānaṃ majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagato**ti seṇīnaṃ majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagato**ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito. **Abhinīto**ti pucchanatthāya nīto. **Sakkhipuṭṭhoti** sakkhiṃ katvā pucchito. **Ehambho purisā**ti ālapanametaṃ. **Attahetu vā parahetu** vāti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkhahetu vā**ti ettha **āmisa**nti lābho adhippeto. **Kiñcikkha**nti yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ. Antamaso tittiravaṭṭakasappipiṇḍanavanītapiṇḍādiappamattakassāpi lañjassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsitā hotī**ti jānantoyeva musāvādaṃ kattā hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo gūthasadisavacanattā **gūthabhāṇī**ti vuccati. Yathā hi gūthaṃ nāma mahājanassa aniṭṭhaṃ hoti akantaṃ; evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ aniṭṭhaṃ hoti akantaṃ.

99. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo pupphasadisavacanattā **pupphabhāṇī**ti vuccati. Yathā hi phullāni vassikāni vā adhimuttakāni vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni honti; evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ iṭṭhaṃ hoti kantaṃ.

100. **Nelā**ti elaṃ vuccati doso. Nāssā elanti nelā. Niddosāti attho, ''nelaṅgo setapacchādo''ti (udā. 65) ettha vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā. Sūcivijjhanaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemanīyā**. Hadayaṃ gacchati appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**. Pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātipi porī. Purassa esātipi porī. Nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti. Pitimattaṃ pitāti, mātimattaṃ mātāti, bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Bahujanassa kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā. Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **madhubhāṇī**ti vuccati. Mudubhāṇītipi pāṭho. Ubhayatthāpi madhuravacanoti attho. Yathā hi catumadhuraṃ nāma madhuraṃ paṇītaṃ; evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ madhuraṃ hoti.

101. Arukūpamacittādīsu – **abhisajjatī**ti laggati. **Kuppatī**ti kopavasena kuppati. **Byāpajjatī**ti pakatibhāvaṃ pajahati, pūtiko hoti. **Patitthīyatī**ti thinabhāvaṃ thaddhabhāvañca āpajjati. **Kopa**nti dubbalakodhaṃ. **Dosa**nti dussanavasena tato balavataraṃ. **Appaccaya**nti atuṭṭhākāraṃ domanassaṃ. **Duṭṭhāruko**ti purāṇavaṇo. **Kaṭṭhenā**ti daṇḍakakoṭiyā. **Kaṭhalāyā**ti kapālena. **Āsavaṃ detī**ti aparāparaṃ savati. Purāṇavaṇo hi attano dhammatāya eva pubbaṃ lohitaṃ yūsanti imāni tīṇi savati, ghaṭṭito pana tāni adhikataraṃ savati. **Evamevaṃ kho**ti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ, duṭṭhāruko viya hi kodhano puggalo. Tassa attano dhammatāya savanaṃ viya kodhanassapi attano dhammatāya uddhumātakassa viya caṇḍikatassa caraṇaṃ. Kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭanaṃ viya appamattakampi vacanaṃ bhiyyoso mattāya savanaṃ viya 'mādisaṃ nāma esa evaṃ vadatī'ti bhiyyoso mattāya uddhumāyanabhāvo daṭṭhabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **arukūpamacitto**ti vuccati. Purāṇavaṇasadisacittoti attho.

102. **Rattandhakāratimisāyā**ti rattiṃ cakkhuviññāṇuppattinivāraṇena andhabhāvakaraṇe bahalatame. **Vijjantarikāyā**ti vijjuppattikkhaṇe. Idhāpi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – cakkhumā puriso viya hi yogāvacaro daṭṭhabbo. Andhakāraṃ viya sotāpattimaggavajjhā kilesā. Vijjusañcaraṇaṃ viya sotāpattimaggañāṇassa uppattikālo. Vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṃ viya sotāpattimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ. Puna andhakārāvattharaṇaṃ viya sakadāgāmimaggavajjhā kilesā. Puna vijjusañcaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggañāṇassa uppādo. Vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṃ viya sakadāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ. Puna andhakārāvattharaṇaṃ viya anāgāmimaggavajjhā kilesā. Puna vijjusañcaraṇaṃ viya anāgāmimaggañāṇassa uppādo. Vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṃ viya anāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ veditabbaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **vijjūpamacitto**ti vuccati. Ittarakālobhāsena vijjusadisacittoti attho.

103. Vajirūpamacittatāyapi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – vajiraṃ viya hi arahattamaggañāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Maṇigaṇṭhipāsāṇagaṇṭhi viya arahattamaggavajjhā kilesā. Vajirassa maṇigaṇṭhiṃ vā pāsāṇagaṇṭhiṃ vā vinivijjhitvā agamanabhāvassa natthibhāvo viya arahattamaggañāṇena acchejjānaṃ kilesānaṃ natthibhāvo. Vajirena nibbiddhavedhassa puna apaṭipūraṇaṃ viya arahattamaggena chinnānaṃ kilesānaṃ puna anuppādo daṭṭhabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **vajirūpamacitto**ti vuccati. Kilesānaṃ mūlaghātakaraṇasamatthatāya vajirena sadisacittoti attho.

104. Andhādīsu **tathārūpaṃ cakkhu na hotī**ti tathājātikaṃ tathāsabhāvaṃ paññācakkhu na hoti. **Phātiṃ kareyyā**ti phītaṃ vaḍḍhitaṃ kareyya. **Sāvajjānavajje**ti sadosaniddose. **Hīnappaṇīte**ti adhamuttame. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge**ti kaṇhasukkāyeva aññamaññapaṭibāhanato paṭipakkhavasena sappaṭibhāgāti vuccanti. Ayaṃ panettha saṅkhepo – kusale dhamme 'kusalā dhammā'ti yena paññācakkhunā jāneyya, akusale dhamme 'akusalā dhammā'ti, sāvajjādīsupi eseva nayo. Kaṇhasukkasappaṭibhāgesu pana kaṇhadhamme 'sukkasuppaṭibhāgā'ti, sukkadhamme 'kaṇhasappaṭibhāgā'ti yena paññācakkhunā jāneyya. **Tathārūpampissa cakkhu na hotī**ti iminā nayena sesaṭṭhānesupi attho veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhadhammikabhogasaṃharaṇapaññācakkhuno ca samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno ca abhāvā **andho**ti vuccati. Dutiyo diṭṭhadhammikabhogasaṃharaṇapaññācakkhuno bhāvā, samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno pana abhāvā **ekacakkhū**ti vuccati. Tatiyo dvinnampi bhāvā **dvicakkhū**ti vuccati.

107. Avakujjapaññādīsu **dhammaṃ desentī**ti upāsako dhammassavanatthāya āgatoti attano kammaṃ pahāya dhammaṃ desenti. **Ādikalyāṇa**nti ādimhi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjaṃ niddosaṃ katvā desenti. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha pana **ādī**ti pubbapaṭṭhapanā. **Majjha**nti kathāvemajjhaṃ. **Pariyosāna**nti sanniṭṭhānaṃ. Itissa dhammaṃ kathentā pubbapaṭṭhapanepi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā kathenti, vemajjhepi, pariyosānepi. Ettha ca atthi desanāya ādimajjhapariyosānāni, atthi sāsanassa. Tattha desanāya tāva – catuppadikagāthāya paṭhamapadaṃ ādi, dve padāni majjhaṃ, avasānapadaṃ pariyosānaṃ. Ekānusandhikasuttassa – nidānaṃ ādi, anusandhi majjhaṃ, idamavocāti appanā pariyosānaṃ. Anekānusandhikassa – paṭhamo anusandhi ādi, tato paraṃ eko vā anekā vā majjhaṃ, pacchimo pariyosānaṃ. Ayaṃ tāva desanāya nayo.

Sāsanassa pana sīlaṃ ādi, samādhi majjhaṃ, vipassanā pariyosānaṃ. Samādhi vā ādi, vipassanā majjhaṃ, maggo pariyosānaṃ. Vipassanā vā ādi, maggo majjhaṃ, phalaṃ pariyosānaṃ. Maggo vā ādi, phalaṃ majjhaṃ, nibbānaṃ pariyosānaṃ. Dve dve vā kariyamāne sīlasamādhayo ādi, vipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. **Sāttha**nti sātthakaṃ katvā desenti. **Sabyañjana**nti akkharapāripūriṃ katvā desenti. **Kevalaparipuṇṇa**nti sakalaparipuṇṇaṃ anūnaṃ katvā desenti. **Parisuddha**nti parisuddhaṃ nijjaṭaṃ niggaṇṭhiṃ katvā desenti. **Brahmacariyaṃ pakāsentī**ti evaṃ desentā ca seṭṭhacariyabhūtaṃ sikkhattayasaṅgahitaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ pakāsenti. **Neva ādiṃ manasi karotī**ti neva pubbapaṭṭhapanaṃ manasi karoti. **Kumbho**ti ghaṭo. **Nikkujjo**ti adhomukho ṭhapito. **Evameva**nti ettha kumbho nikkujjo viya avakujjapañño puggalo daṭṭhabbo. Udakāsiñcanakālo viya dhammadesanāya laddhakālo. Udakassa vivaṭṭanakālo viya tasmiṃ āsane nisinnassa uggahetuṃ asamatthakālo. Udakassa asaṇṭhānakālo viya uṭṭhahitvā asallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **avakujjapañño**ti vuccati. Adhomukhapaññoti attho.

108. **Ākiṇṇānī**ti pakkhittāni. **Satisammosā pakireyyā**ti muṭṭhassatitāya vikireyya. **Evameva**nti ettha ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo. Nānākhajjakāni viya nānappakāraṃ buddhavacanaṃ. Ucchaṅge nānākhajjakāni khādantassa nisinnakālo viya tasmiṃ āsane nisinnassa uggahaṇakālo. Vuṭṭhahantassa satisammosā vikiraṇakālo viya tasmā āsanā vuṭṭhāya gacchantassa asallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **ucchaṅgapañño**ti vuccati. Ucchaṅgasadisapaññoti attho.

109. **Ukkujjo**ti uparimukho ṭhapito. **Saṇṭhātī**ti patiṭṭhahati. **Evameva kho**ti ettha uparimukho ṭhapito kumbho viya puthupañño puggalo daṭṭhabbo. Udakassa āsittakālo viya desanāya laddhakālo. Udakassa saṇṭhānakālo viya tattha nisinnassa uggahaṇakālo. No vivaṭṭanakālo viya uṭṭhāya gacchantassa sallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **puthupañño**ti vuccati. Vitthārikapaññoti attho.

110. Avītarāgādīsu – yathā sotāpannasakadāgāmino, evaṃ puthujjanopi pañcasu kāmaguṇesu, tīsu ca bhavesu **avītarāgo**. Adabbatāya pana na gahito. Yathā hi cheko vaḍḍhakī dabbasambhāratthaṃ vanaṃ paviṭṭho na ādito paṭṭhāya sampattasampattarukkhe chindati, ye panassa dabbasambhārūpagā honti, teyeva chindati; evamidhāpi bhagavatā dabbajātikā ariyāva gahitā, puthujjanā pana adabbatāya na gahitāti veditabbā. **Kāmesu vītarāgo**ti pañcasu kāmaguṇesu vītarāgo. **Bhavesu avītarāgo**ti rūpārūpabhavesu avītarāgo.

113. Pāsāṇalekhūpamādīsu – **anusetī**ti appahīnatāya anuseti. **Na khippaṃ lujjatī**ti na antarā nassati, kappuṭṭhāneneva nassati. **Evameva**nti evaṃ tassāpi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā nibbāti, addhaniyo pana hoti. Maraṇeneva nibbātīti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo pāsāṇalekhā viya kujjhanabhāvena ciraṭṭhitikato **pāsāṇalekhūpamo**ti vuccati.

114. **So ca khvassa kodho**ti so appamattakepi kāraṇe sahasā kuddhassa kodho. **Na cira**nti aciraṃ appahīnatāya nānuseti. Yathā pana pathaviyaṃ ākaḍḍhitvā katalekhā vātādīhi khippaṃ nassati, evamassa sahasā uppannopi kodho khippameva nibbātīti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo pathaviyaṃ lekhā viya kujjhanabhāvena aciraṭṭhitikato **pathavīlekhūpamo**ti vuccati.

115. **Āgāḷhenā**ti atigāḷhena mammacchedakena thaddhavacanena. **Pharusenā**ti na sotasukhena. **Amanāpenā**ti na cittasukhena. **Saṃsandatī**ti ekībhavati. **Sandhiyatī**ti ghaṭayati. **Sammodatī**ti nirantaro hoti. Atha vā – **saṃsandatī**ti cittakiriyādīsu cittena samodhānaṃ gacchati. Khīrodakaṃ viya ekībhāvaṃ upetīti attho. **Sandhiyatī**ti ṭhānagamanādīsu kāyakiriyādīsu kāyena samodhānaṃ gacchati. Tilataṇḍulā viya missībhāvaṃ upetīti attho. **Sammodatī**ti uddesaparipucchādīsu vacīkiriyāsu vācāya samodhānaṃ gacchati. Vippavāsagatopi piyasahāyako viya piyatarabhāvaṃ upetīti attho. Apica – kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṃ āditova ekakiriyabhāvaṃ upagacchanto saṃsandati. Yāva majjhā pavattanto sandhiyati, yāva pariyosānā anivattanto sammodatītipi veditabbo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo udakalekhā viya khippaṃ saṃsandanato **udakalekhūpamo**ti vuccati.

116. Potthakūpamesu – yāya upamāya te **potthakūpamā**ti vuccanti, taṃ tāva upamaṃ dassetuṃ **tayo potthakā**tiādi vuttaṃ. Tattha **navo**ti navavāyimo. **Potthako**ti sāṇavākasāṭako. **Dubbaṇṇo**ti vivaṇṇo. **Dukkhasamphasso**ti kharasamphasso. **Appaggho**ti atibahuṃ agghanto kahāpaṇagghanako hoti. **Majjhimo**ti paribhogamajjhimo. So hi navabhāvaṃ atikkamitvā jiṇṇabhāvaṃ appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva ca hoti. Atibahuṃ agghanto aḍḍhaṃ agghati. Jiṇṇakāle pana aḍḍhamāsakaṃ vā kākaṇikaṃ vā agghati. **Ukkhaliparimajjana**nti kāḷukkhaliparipuñchanaṃ.

Navoti upasampadāya pañcavassakālato heṭṭhā jātiyā saṭṭhivassopi navoyeva. **Dubbaṇṇatāyā**ti sarīravaṇṇenapi guṇavaṇṇenapi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nisinnassa nittejatāya sarīravaṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇe vattabbameva natthi. **Ye kho panassā**ti ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātimittādayo vā etaṃ puggalaṃ sevanti. **Tesaṃ ta**nti tesaṃ puggalānaṃ cha satthāre sevantānaṃ micchādiṭṭhikānaṃ viya, devadattaṃ sevantānaṃ kokālikādīnaṃ viya ca taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Majjhimo**ti pañcavassakālato paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimo nāma. **Thero**ti dasavassakālato paṭṭhāya thero nāma. **Evamāhaṃsū**ti evaṃ vadanti. **Kiṃ nu kho tuyha**nti tuyhaṃ bālassa bhaṇitena ko atthoti vuttaṃ hoti. **Tathārūpa**nti tathājātikaṃ tathāsabhāvaṃ ukkhepanīyakammassa kāraṇabhūtaṃ.

117. Kāsikavatthūpamesu – **kāsikavatthaṃ** nāma tayo kappāsaṃsū gahetvā kantitasuttena vāyitaṃ sukhumavatthaṃ. Taṃ navavāyimaṃ anagghaṃ hoti. Paribhogamajjhimaṃ vīsampi tiṃsampi sahassāni agghati. Jiṇṇakāle pana aṭṭhapi dasapi sahassāni agghati.

Tesaṃ taṃ hotīti tesaṃ sammāsambuddhādayo sevantānaṃ viya taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhañhi ekaṃ nissāya yāvajjakālā muccanakasattānaṃ pamāṇaṃ natthi. Tathā sāriputtattheramahāmoggallānatthere avasese ca asītimahāsāvake nissāya saggaṃ gatasattānaṃ pamāṇaṃ natthi. Yāvajjakālā tesaṃ diṭṭhānugatiṃ paṭipannasattānampi pamāṇaṃ natthiyeva. **Ādheyyaṃ gacchatī**ti tassa mahātherassa taṃ atthanissitaṃ vacanaṃ yathā gandhakaraṇḍake kāsikavatthaṃ ādhātabbataṃ ṭhapetabbataṃ gacchati, evaṃ uttamaṅge sirasmiṃ hadaye ca ādhātabbataṃ ṭhapetabbatampi gacchati. Sesamettha heṭṭhā vuttānusāreneva veditabbaṃ.

118. Suppameyyādīsu – sukhena pametabboti **suppameyyo. Idhā**ti imasmiṃ sattaloke. **Uddhato**ti uddhaccena samannāgato. **Unnaḷo**ti uggatanaḷo; tucchamānaṃ ukkhipitvā ṭhitoti attho. **Capalo**ti pattamaṇḍanādinā cāpallena samannāgato. **Mukharo**ti mukhakharo. **Vikiṇṇavāco**ti asaṃyatavacano. **Asamāhito**ti cittekaggatārahito. **Vibbhantacitto**ti bhantacitto, bhantagāvībhantamigīsappaṭibhāgo. **Pākaṭindriyo**ti vivaṭindriyo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo 'suppameyyo'ti vuccati. Yathā hi parittassa udakassa sukhena pamāṇaṃ gayhati; evameva imehi aguṇaṅgehi samannāgatassa sukhena pamāṇaṃ gayhati. Tenesa 'suppameyyo'ti vutto.

119. Dukkhena pametabboti **duppameyyo. Anuddhatā**dīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo ‘duppameyyo’ti vuccati. Yathā hi mahāsamuddassa dukkhena pamāṇaṃ gayhati; evameva imehi guṇaṅgehi samannāgatassa dukkhena pamāṇaṃ gayhati. Tādiso ‘anāgāmī nu kho, khīṇāsavo nu kho’ti vattabbataṃ gacchati, tenesa ‘duppameyyo’ti vutto.

120. Na sakkā pametunti **appameyyo**. Yathā hi ākāsassa na sakkā pamāṇaṃ gahetuṃ, evaṃ khīṇāsavassa. Tenesa ‘appameyyo’ti vutto.

121. Na sevitabbādīsu – **na sevitabbo**ti na upasaṅkamitabbo. **Na bhajitabbo**ti na allīyitabbo. **Na payirupāsitabbo**ti na santike nisīdanavasena punappunaṃ upāsitabbo. **Hīno hoti sīlenā**tiādīsu upādāyupādāya hīnatā veditabbā. Yo hi pañca sīlāni rakkhati, so dasa sīlāni rakkhantena na sevitabbo. Yo pana dasa sīlāni rakkhati, so catupārisuddhisīlaṃ rakkhantena na sevitabbo. **Aññatra anuddayā aññatra anukampā**ti ṭhapetvā anuddayañca anukampañca. Attano atthāya eva hi evarūpo puggalo na sevitabbo. Anuddayānukampāvasena pana taṃ upasaṅkamituṃ vaṭṭati.

122. **Sadiso hotī**ti samāno hoti. **Sīlasāmaññagatānaṃ sata**nti sīlena samānabhāvaṃ gatānaṃ santānaṃ. **Sīlakathā ca no bhavissatī**ti evaṃ samānasīlānaṃ amhākaṃ sīlameva ārabbha kathā bhavissati. **Sā ca no phāsu bhavissatī**ti sā ca sīlakathā amhākaṃ phāsuvihāro sukhavihāro bhavissati. **Sā ca no pavattinī bhavissatī**ti sā ca amhākaṃ kathā divasampi kathentānaṃ pavattinī bhavissati, na paṭihaññissati. Dvīsu hi sīlavantesu ekena sīlassa vaṇṇe kathite itaro anumodati; tena tesaṃ kathā phāsu ceva hoti, pavattinī ca. Ekasmiṃ pana dussīle sati dussīlassa sīlakathā dukkathāti neva sīlakathā hoti, na phāsu hoti, na pavattinī. **Samādhipaññākathāsu**pi eseva nayo. Dve hi samādhilābhino samādhikathaṃ, sappaññā ca paññākathaṃ kathentā, rattiṃ vā divasaṃ vā atikkantampi na jānanti.

123. **Sakkatvā garuṃ katvā**ti sakkārañceva garukārañca karitvā. **Adhiko hotī**ti atireko hoti. **Sīlakkhandha**nti sīlarāsiṃ. **Paripūressāmī**ti taṃ atirekasīlaṃ puggalaṃ nissāya attano aparipūraṃ sīlarāsiṃ paripūraṃ karissāmi. **Tattha tattha paññāya anuggahessāmī**ti ettha sīlassa asappāye anupakāradhamme vajjetvā sappāye upakāradhamme sevanto tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne sīlakkhandhaṃ paññāya anuggaṇhāti nāma. **Samādhipaññākkhandhesu**pi eseva nayo.

124. Jigucchitabbādīsu – **jigucchitabbo**ti gūthaṃ viya jigucchitabbo. **Atha kho na**nti atha kho assa. **Kittisaddo**ti kathāsaddo. **Evameva**nti ettha gūthakūpo viya dussīlyaṃ daṭṭhabbaṃ. Gūthakūpe patitvā ṭhito dhamanīahi viya dussīlapuggalo. Guthakūpato uddhariyamānena tena ahinā purisassa sarīraṃ āruḷhenāpi adaṭṭhabhāvo viya dussīlaṃ sevamānassāpi tassa kiriyāya kāraṇabhāvo sarīraṃ gūthena makkhetvā ahino gatakālo viya dussīlaṃ sevamānassa pāpakittisaddassa abbhuggamanakālo veditabbo.

125. **Tindukālāta**nti tindukarukkhaalātaṃ. **Bhiyyoso mattāya cicciṭāyatī**ti tañhi jhāyamānaṃ pakatiyāpi papaṭikāyo muñcantaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāti saddaṃ karoti. Ghaṭṭitaṃ pana adhimattaṃ karotīti attho. **Evameva**nti evamevaṃ kodhano attano dhammatāyapi uddhato caṇḍikato hutvā carati. Appamattakaṃ pana vacanaṃ vuttakāle ‘mādisaṃ nāma evaṃ vadatī’ti atirekataraṃ uddhato caṇḍikato hutvā carati. **Gūthakūpo**ti gūthapuṇṇakūpo, gūtharāsiyeva vā. Opammasaṃsandanaṃ panettha purimanayeneva veditabbaṃ. **Tasmā evarūpo puggalo ajjhupekkhitabbo, na sevitabbo**ti yasmā kodhano atiseviyamānopi atiupasaṅkamiyamānopi kujjhatiyeva, ‘kiṃ iminā’ti paṭikkamantopi kujjhatiyeva, tasmā palālaggi viya ajjhupekkhitabbo, na sevitabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo hi palālaggiṃ atiupasaṅkamitvā tappati, tassa sarīraṃ jhāyati. Yo atipaṭikkamitvā tappati, tassa sītaṃ na vūpasammati. Anupasaṅkamitvā apaṭikkamitvā pana majjhattabhāvena tappentassa sītaṃ vūpasammati, kāyopi na ḍayhati. Tasmā palālaggi viya kodhano puggalo majjhattabhāvena ajjhupekkhitabbo, na sevitabbo, na bhajitabbo, na payirupāsitabbo.

126. **Kalyāṇamitto**ti sucimitto. **Kalyāṇasahāyo**ti sucisahāyo. **Sahāyo**ti sahagāmī saddhiṃcaro. **Kalyāṇasampavaṅko**ti kalyāṇesu sucipuggalesu sampavaṅko, tanninnatapponatappabbhāramānasoti attho.

127. Sīlesu paripūrakārītiādīsu – **sīlesu paripūrakārino**ti ete ariyasāvakā yāni tāni maggabrahmacariyassa ādibhūtāni, ādibrahmacariyakāni, pārājikasaṅkhātāni cattāri mahāsīlasikkhāpadāni, tesaṃ avītikkamanato yāni khuddānukhuddakāni āpajjanti, tehi ca vuṭṭhānato sīlesu yaṃ kattabbaṃ, taṃ paripūraṃ samattaṃ karontīti ‘sīlesu paripūrakārino’ti vuccanti. Samādhipāribandhakānaṃ pana kāmarāgabyāpādānaṃ, paññāpāribandhakassa ca saccapaṭicchādakassa mohassa asamūhatattā, samādhiṃ paññañca bhāventāpi samādhipaññāsu yaṃ kattabbaṃ taṃ mattaso pamāṇena padesamattameva karontīti **samādhismiṃ paññāya ca mattaso kārino**ti vuccanti. Iminā upāyena itaresupi dvīsu nayesu attho veditabbo.

Tatrāyaṃ aparopi suttantanayo –

> ‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni tāni āpajjatipi, vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni, tattha dhuvasīlo ca hoti, ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti, avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu…pe… so tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā, rāgadosamohānaṃ tanuttā, sakadāgāmī hoti; sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni…pe… sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ…pe… anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni…pe… sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā…pe… upasampajja viharatī’’ti (a. ni. 3.87).

130. Satthāraniddese – **pariññaṃ paññapetī**ti pahānaṃ samatikkamaṃ paññapeti. **Tatrā**ti tesu tīsu janesu. **Tena daṭṭhabbo**ti tena paññāpanena so satthā **rūpāvacarasamāpattiyā lābhī**ti daṭṭhabboti attho. Dutiyavārepi eseva nayo. **Sammāsambuddho satthā tena daṭṭhabbo**ti tena titthiyehi asādhāraṇena paññāpanena ayaṃ tatiyo satthā sabbaññubuddho daṭṭhabbo. Titthiyā hi kāmānaṃ pariññaṃ paññapentā rūpabhavaṃ vakkhanti. Rūpānaṃ pariññaṃ paññapentā arūpabhavaṃ vakkhanti. Vedanānaṃ pariññaṃ paññapentā asaññabhavaṃ vakkhanti. Sammā paññapentā ‘evaṃ paññapeyyuṃ’, no ca sammā paññapetuṃ sakkonti. Sammāsambuddho pana kāmānaṃ pariññaṃ pahānaṃ anāgāmimaggena paññapeti. Rūpavedanānaṃ pariññaṃ pahānaṃ arahattamaggena paññapeti. **Ime tayo satthāro**ti ime dve janā bāhirakā, eko sammāsambuddhoti – imasmiṃ loke tayo satthāro nāma.

131. Dutiye satthāraniddese – **diṭṭhe ceva dhamme**ti imasmiṃ attabhāve. **Attānaṃ saccato thetato paññapetī**ti ‘‘attā nāmeko atthi nicco dhuvo sassato’’ti bhūtato thirato paññapeti. **Abhisamparāyañcā**ti aparasmiṃ attabhāve evameva paññapeti. Sesamettha vuttanayeneva veditabbanti.

Tikaniddesavaṇṇanā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

132. Catukkaniddese – **asappuriso**ti lāmakapuriso. Pāṇaṃ atipātetīti **pāṇātipātī**. Adinnaṃ ādiyatīti **adinnādāyī**. Kāmesu micchā caratīti **kāmesumicchācārī**. Musā vadatīti **musāvādī**. Surāmerayamajjapamāde tiṭṭhatīti **surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī.**

133. **Pāṇātipāte samādapetī**ti yathā pāṇaṃ atipāteti, tathā naṃ tattha gahaṇaṃ gaṇhāpeti. Sesesupi eseva nayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo yasmā sayaṃ katena ca dussīlyena samannāgato yañca samādapitena kataṃ, tato upaḍḍhassa dāyādo, tasmā **asappurisena asappurisataro**ti vuccati. **Sappuriso**ti uttamapuriso.

135. **Sappurisena sappurisataro**ti attanā katena susīlyena samannāgatattā yañca samādapito karoti. Tato upaḍḍhassa dāyādattā uttamapurisena uttamapurisataro.

136. **Pāpo**ti akusalakammapathasaṅkhātena dasavidhena pāpena samannāgato.

138. **Kalyāṇo**ti kusalakammapathasaṅkhātena dasavidhena kalyāṇadhammena samannāgato suddhako bhadrako. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

140. Pāpadhammādīsu – pāpo dhammo assāti **pāpadhammo**. Kalyāṇo dhammo assāti **kalyāṇadhammo**. Sesamettha uttānatthameva.

144. Sāvajjādīsu – **sāvajjo**ti sadoso. **Sāvajjena kāyakammenā**ti sadosena pāṇātipātādinā kāyakammena. Itaresupi eseva nayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā, gūthakuṇapādibharito padeso viya sāvajjoti vuccati.

145. **Sāvajjena bahula**nti yassa sāvajjameva kāyakammaṃ bahu hoti, appaṃ anavajjaṃ; so sāvajjena bahulaṃ kāyakammena samannāgato, appaṃ anavajjenāti vuccati.

Itaresupi eseva nayo. Ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigamadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṃ samādiyati, sīlāni pūreti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammesu sāvajjasseva bahulatāya anavajjassa appatāya **vajjabahulo**ti vuccati.

Yathā hi ekasmiṃ padese dubbaṇṇāni duggandhāni pupphāni rāsikatānassu, tesaṃ upari tahaṃ tahaṃ atimuttakavassikapāṭalāni patitāni bhaveyyuṃ. Evarūpo ayaṃ puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṃ padese atimuttakavassikapāṭalāni rāsikatānassu, tesaṃ upari tahaṃ tahaṃ dubbaṇṇaduggandhāni badarapupphādīni patitāni bhaveyyuṃ. Evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhipi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā, catumadhurabharitasuvaṇṇapāti viya daṭṭhabbo. Tesu paṭhamo andhabālaputhujjano. Dutiyo antarantarā kusalassa kārako lokiyaputhujjano. Tatiyo sotāpanno sakadāgāmianāgāminopi eteneva saṅgahitā. Catuttho khīṇāsavo. So hi ekantena anavajjoyeva. Ayaṃ aṅguttaraṭṭhakathāyo.

148. Ugghaṭitaññūādīsu – **ugghaṭitaññū**ti ettha **ugghaṭitaṃ** nāma ñāṇugghāṭanaṃ, ñāṇe ugghaṭitamatteyeva jānātīti attho. **Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāre udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ ‘cattāro satipaṭṭhānā’tiādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo ugghaṭitaññūti vuccati.

149. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū. Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ saṅkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe bhājiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo vipañcitaññūti vuccati.

150. Uddesādīhi netabboti **neyyo. Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti.

151. Byañjanapadameva paramaṃ assāti **padaparamo. Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti na tena attabhāvena jhānaṃ vā vipassanaṃ vā maggaṃ vā phalaṃ vā nibbattetuṃ sakkotīti attho.

152. Yuttapaṭibhānādīsu – paṭibhānaṃ vuccati ñāṇampi, ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi. Taṃ idha adhippetaṃ. Atthayuttaṃ kāraṇayuttañca paṭibhānamassāti **yuttappaṭibhāno**. Pucchitānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthatāya no muttaṃ paṭibhānamassāti **no muttappaṭibhāno**. Iminā nayena sesā veditabbā. Ettha pana paṭhamo – kiñci kālaṃ vīmaṃsitvā yuttameva pekkhati, **tipiṭakacūḷanāgatthero** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho pariggahetvā yuttapayuttakāraṇameva katheti.

Dutiyo – pucchānantarameva yena vā tena vā vacanena paṭibāhati, vīmaṃsitvāpi ca yuttaṃ na pekkhati **catunikāyikapaṇḍitatissatthero** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho pañhapariyosānampi nāgameti, yaṃ vā taṃ vā kathetiyeva. Vacanatthaṃ panassa vīmaṃsiyamānaṃ katthaci na laggati.

Tatiyo – pucchāsamakālameva yuttaṃ pekkhati, taṅkhaṇaññeva vacanaṃ byākaroti **tipiṭakacūḷābhayatthero** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho sīghameva katheti, yuttapayuttakāraṇo ca hoti.

Catuttho – puṭṭho samāno neva yuttaṃ pekkhati, na yena vā tena vā paṭibāhituṃ sakkoti tibbandhakāranimuggo viya hoti **lāḷudāyitthero** viya.

156. Dhammakathikesu – **appañca bhāsatī**ti sampattaparisāya thokameva katheti. **Asahitañcā**ti kathento ca pana na atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ katheti. **Parisā cassa na kusalā hotī**ti sotuṃ nisinnaparisā cassa yuttāyuttaṃ kāraṇākāraṇaṃ siliṭṭhāsiliṭṭhaṃ na jānātīti attho. **Evarūpo**ti ayaṃ evaṃjātiko bāladhammakathiko. Evaṃjātikāya bālaparisāya dhammakathikotveva nāmaṃ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Ettha ca dveyeva janā sabhāvadhammakathikā, itare pana dhammakathikānaṃ antare paviṭṭhattā evaṃ vuttā.

157. Valāhakūpamesu **valāhakā**ti meghā. **Gajjitā**ti thanitā. Tattha gajjitvā no vassanabhāvo nāma pāpako. Manussā hi yathā devo gajjati ‘suvuṭṭhikā bhavissatī’ti bījāni nīharitvā vapanti. Atha deve avassante khette bījāni khetteyeva nassanti, gehe bījāni geheyeva nassantīti dubbhikkhaṃ hoti. No gajjitvā vassanabhāvopi pāpakova. Manussā hi ‘imasmiṃ kāle dubbuṭṭhikā bhavissatī’ti ninnaṭṭhānesuyeva vappaṃ karonti. Atha devo vassitvā sabbabījāni mahāsamuddaṃ pāpeti, dubbhikkhameva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako. Tadā hi subhikkhaṃ hoti. No gajjitvā no vassanabhāvo ekantapāpakova.

Bhāsitā hoti no kattāti ‘idāni ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ pūressāmī’ti kathetiyeva, na pana uddesaṃ gaṇhāti, na kammaṭṭhānaṃ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsitāti ‘ganthadhuraṃ vā pūressāmi vāsadhuraṃ vā’ti na bhāsati. Sampatte pana kāle tamatthaṃ sampādeti. Iminā nayena itarepi veditabbā. Sabbaṃ panetaṃ paccayadāyakeneva kathitaṃ. Eko hi ‘asukadivase nāma dānaṃ dassāmī’ti saṅghaṃ nimanteti, sampattakāle no karoti. Ayaṃ puggalo puññena parihāyati, bhikkhusaṅghopi lābhena parihāyati. Aparo saṅghaṃ animantetvāva sakkāraṃ katvā ‘bhikkhū ānessāmī’ti na labhati, sabbe aññattha nimantitā honti. Ayampi puññena parihāyati, saṅghopi tena lābhena parihāyati. Aparo paṭhamaṃ saṅghaṃ nimantetvā, pacchā sakkāraṃ katvā dānaṃ deti, ayaṃ kiccakārī hoti. Aparo neva saṅghaṃ nimanteti, na dānaṃ deti, ayaṃ ‘pāpapuggalo’ti veditabbo.

158. Mūsikūpamesu – **gādhaṃ kattā no vasitā**ti attano āsayaṃ bilaṃ kūpaṃ khaṇati, no tattha vasati, kismiñcideva ṭhāne vasati, evaṃ biḷārādiamittavasaṃ gacchati. Khattātipi pāṭho. **Vasitā no gādhaṃ kattā**ti sayaṃ na khaṇati, parena khate bile vasati, evaṃ jīvitaṃ rakkhati. Tatiyā dvepi karontī, jīvitaṃ rakkhati. Catutthā dvepi akarontī amittavasaṃ gacchati. Imāya pana upamāya upamitesu puggalesu paṭhamo yathā sā mūsikā gādhaṃ khaṇati, evaṃ navaṅgaṃ satthusāsanaṃ uggaṇhāti. Yathā pana sā tattha na vasati, kismiñcideva ṭhāne vasantī, amittavasaṃ gacchati; tathā ayampi pariyattivasena ñāṇaṃ pesetvā catusaccadhammaṃ na paṭivijjhati, lokāmisaṭṭhānesuyeva caranto maccumārakilesamāradevaputtamārasaṅkhātānaṃ amittānaṃ vasaṃ gacchati. Dutiyo yathā sā mūsikā gādhaṃ na khaṇati, evaṃ navaṅgaṃ satthusāsanaṃ na uggaṇhāti. Yathā pana parena khatabile vasantī jīvitaṃ rakkhati; evaṃ parassa kathaṃ sutvā catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā tiṇṇaṃ mārānaṃ vasaṃ atikkamati. Iminā nayena tatiyacatutthesupi opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

159. Ambūpamesu – **āmaṃ pakkavaṇṇī**ti anto āmaṃ bahi pakkasadisaṃ. **Pakkaṃ āmavaṇṇī**ti anto pakkaṃ bahi āmasadisaṃ. Sesadvayesupi eseva nayo. Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṃ puggalepi puthujjanabhāvo āmatā, ariyabhāvo pakkatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā pakkavaṇṇitā; evaṃ puggalepi ariyānaṃ abhikkamanādisadisatā pakkavaṇṇitāti – iminā nayena upamitapuggalesu opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

160. Kumbhūpamesu – **kumbho**ti ghaṭo. **Tuccho**ti anto ritto. **Pihito**ti pidahitvā ṭhapito. **Puro**ti anto puṇṇo. **Vivaṭo**ti vivaritvā ṭhapito. Upamitapuggalesu panettha anto guṇasāravirahito tuccho bāhirasobhanatāya pihito puggalo veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

161. Udakarahadūpamesu – **udakarahado** tāva jaṇṇumattepi udake sati paṇṇarasasambhinnavaṇṇattā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānatalo **uttāno gambhīrobhāso** nāma hoti. Tiporisa catuporisepi pana udake sati acchattā udakassa paññāyamānatalo **gambhīro uttānobhāso** nāma hoti. Ubhayakāraṇasambhāvato pana itare dve veditabbā. Puggalopi kilesussadabhāvato guṇagambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīrānaṃ sadisehi abhikkamādīhi yutto **uttāno gambhīrobhāso** nāma. Iminā nayena sesāpi veditabbā.

162. Balībaddūpamesu – **balībaddo** tāva yo attano gogaṇaṃ ghaṭṭeti ubbejeti, paragogaṇe pana sorato sukhasīlo hoti – ayaṃ **sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo** nāma. Puggalopi attano parisaṃ ghaṭṭento vijjhanto pharusena samudācaranto, paraparisāya pana soraccaṃ nivātavuttitaṃ āpajjanto **sakagavacaṇḍo hoti no paragavacaṇḍo** nāmāti. Iminā nayena sesāpi veditabbā. Niddesavāre panettha **ubbejitā hotī**ti ghaṭṭetvā vijjhitvā ubbegappattaṃ karoticceva attho.

163. Āsīvisūpamesu – **āsīviso** tāva yassa visaṃ āsuṃ āgacchati sīghaṃ pharati; ghoraṃ pana na hoti, cirakālaṃ na pīḷeti – ayaṃ **āgataviso no ghoraviso**. Sesapadesupi eseva nayo. Puggalavibhājanaṃ pana uttānatthameva.

164. **Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsitā hotī**tiādīsu **ananuviccā**ti atulayitvā, apariggaṇhitvā. **Apariyogāhetvā**ti paññāya guṇe anogāhetvā.

166. **Bhūtaṃ taccha**nti vijjamānato bhūtaṃ, aviparītato **tacchaṃ. Kālenā**ti yuttapayuttakālena. **Tatra kālaññū hotī**ti yamidaṃ kālenāti vuttaṃ. Tatra yo puggalo kālaññū hoti, kālaṃ jānāti, tassa pañhassa veyyākaraṇatthāya ‘‘imasmiṃ kāle pucchitenāpi mayā na kathetabbā, imasmiṃ kāle kathetabbā’’ti – ayaṃ kālena bhaṇati nāma. **Upekkhako viharatī**ti majjhattabhūtāya upekkhāya ṭhito hutvā viharati. Sesaṃ sabbattha uttānatthameva.

167. Uṭṭhānaphalūpajīvītiādīsu – yo uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva labhitvā jīvikaṃ kappeti, taṃ pana uṭṭhānaṃ āgamma kiñci puññaphalaṃ na paṭilabhati, taṃ sandhāya **yassa puggalassa uṭṭhahato**tiādi vuttaṃ. **Tatūpari devā**ti tato upari brahmakāyikādayo devā. Tesañhi uṭṭhānavīriyena kiccaṃ nāma natthi. Puññaphalameva upajīvanti. **Puññavato cā**ti idaṃ puññavante khattiyabrāhmaṇādayo ceva bhummadeve ādiṃ katvā nimmānaratipariyosāne deve ca sandhāya vuttaṃ. Sabbepi hete vāyāmaphalañceva puññaphalañca anubhavanti. Nerayikā pana neva uṭṭhānena ājīvaṃ uppādetuṃ sakkonti, nāpi nesaṃ puññaphalena koci ājīvo uppajjati.

168. Tamādīsu – ‘‘nīce kule paccājāto’’tiādikena tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamūpagamanato **tamaparāyaṇo. Nesādakule**ti migaluddakādīnaṃ kule. **Venakule**ti vilīvakārakule. **Rathakārakule**ti cammakārakule. **Pukkusakule**ti pupphachaḍḍakakule. **Kasiravuttike**ti dukkhavuttike. **Dubbaṇṇo**ti paṃsupisācako viya jhāmakhāṇuvaṇṇo. **Duddasiko**ti vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako. **Kāṇo**ti ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇī**ti ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Khañjo**ti ekapādakhañjo vā ubhayapādakhañjo vā. **Pakkhahato**ti hatapakkho pīṭhasappī. **Padīpeyyassā**ti telakapallakādino padīpūpakaraṇassa. **Evaṃ puggalo tamo hoti tamaparāyaṇo**ti ettha eko puggalo bahiddhā ālokaṃ adisvā mātukucchismiññeva kālaṃ katvā apāyesu nibbattanto sakalepi kappe saṃsarati. Sopi tamo tamaparāyaṇova. So pana kuhakapuggalo bhaveyya. Kuhakassa hi evarūpā nibbatti hotīti vuttaṃ.

Ettha ca **nīce kule paccājāto hoti caṇḍālakule vā**tiādīhi āgamanavipatti ceva pubbuppannapaccayavipatti ca dassitā. **Dalidde**tiādīhi pavattipaccayavipatti. **Kasiravuttike**tiādīhi ājīvupāyavipatti. **Dubbaṇṇo**tiādīhi rūpavipatti. **Bahvābādho**tiādīhi dukkhakāraṇasamāyogo. **Na lābhī**tiādīhi sukhakāraṇavipatti ceva upabhogavipatti ca. **Kāyena duccarita**ntiādīhi tamaparāyaṇabhāvassa kāraṇasamāyogo. **Kāyassa bhedā**tiādīhi samparāyikatamūpagamo. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

Apicettha tividhāya kulasampattiyā paccājātiādikena jotinā yuttato **joti,** ālokabhūtoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi pana saggūpapattijotibhāvūpagamanato **jotiparāyaṇo. Khattiyamahāsālakule vā**tiādīsu **khattiyamahāsālā**ti khattiyā mahāsārā mahāsārappattā khattiyā. Yesañhi khattiyānaṃ heṭṭhimantena koṭisataṃ nidhānagataṃ hoti, tayo kahāpaṇakumbhā vaḷañjanatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapitā honti, te khattiyamahāsālā nāma. Yesaṃ brāhmaṇānaṃ asītikoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, diyaḍḍho kahāpaṇakumbho vaḷañjanatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapito hoti, te **brāhmaṇamahāsālā** nāma. Yesaṃ gahapatīnaṃ cattālīsakoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, kahāpaṇakumbho vaḷañjatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapito hoti, te **gahapatimahāsālā** nāma. Tesaṃ kuleti attho. **Aḍḍhe**ti issare. Nidhānagatadhanassa mahantatāya **mahaddhane**. Suvaṇṇarajatabhājanādīnaṃ upabhogabhaṇḍānaṃ mahantatāya **mahābhoge**. Nidhānagatassa jātarūparajatassa pahūtatāya **pahūtajātarūparajate**. Vittūpakaraṇassa tuṭṭhikaraṇassa pahūtatāya **pahūtavittūpakaraṇe**. Godhanādīnañca sattavidhadhaññānañca pahūtatāya **pahūtadhanadhaññe. Abhirūpo**ti sundararūpo. **Dassanīyo**ti aññaṃ kammaṃ pahāya divasampi passitabbayutto. **Pāsādiko**ti dassaneneva cittapasādāvaho. **Paramāyā**ti uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti pokkharavaṇṇatāya. Pokkharaṃ vuccati sarīraṃ. Tassa vaṇṇasampattiyāti attho. **Samannāgato**ti upeto.

169. Oṇatoṇatādīsu – diṭṭhadhammikāya vā samparāyikāya vā sampattiyā virahito **oṇato**. Nīco, lāmakoti attho. Tabbipakkhato **uṇṇato**. Ucco, uggatoti attho. Sesamettha tamādīsu vuttanayeneva veditabbaṃ. Apica – **oṇatoṇato**ti idāni nīco, āyatimpi nīcova bhavissati. **Oṇatuṇṇato**ti idāni nīco, āyatiṃ ucco bhavissati. **Uṇṇatoṇato**ti idāni ucco, āyatiṃ nīco bhavissati. **Uṇṇatuṇṇato**ti idāni ucco, āyatimpi uccova bhavissatīti.

170. Rukkhūpamesu – rukkho tāva **pheggusāraparivāro**ti vanajeṭṭhakarukkho sayaṃ pheggu hoti, parivārarukkhā panassa sārā honti. Iminā nayena sesā veditabbā. Puggalesu pana sīlasāravirahato pheggutā, sīlācārasamannāgamena ca sāratā veditabbā.

171. Rūpappamāṇādīsu – sampattiyuttaṃ rūpaṃ pamāṇaṃ karotīti **rūpappamāṇo**. Tattha pasādaṃ janetīti **rūpappasanno**. Kittisaddabhūtaṃ ghosaṃ pamāṇaṃ karotīti **ghosappamāṇo**. Ārohaṃ vātiādīsu pana – **āroha**nti uccattanaṃ. **Pariṇāha**nti kisathūlabhāvāpagataṃ parikkhepasampattiṃ. **Saṇṭhāna**nti aṅgapaccaṅgānaṃ dīgharassavaṭṭatādiyuttaṭṭhānesu tathābhāvaṃ. **Pāripūri**nti yathāvuttappakārānaṃ anūnataṃ, lakkhaṇaparipuṇṇabhāvaṃ vā. **Paravaṇṇanāyā**ti parehi parammukhā nicchāritāya guṇavaṇṇanāya. **Parathomanāyā**ti parehi thutivasena gāthādiupanibandhanena vuttāya thomanāya. **Parapasaṃsanāyā**ti parehi sammukhā vuttāya pasaṃsāya. **Paravaṇṇahārikāyā**ti paramparathutivasena parehi pavattitāya vaṇṇaharaṇāya.

172. **Cīvaralūkha**nti cīvarassa dubbaṇṇādibhāvena lūkhataṃ. **Pattalūkha**nti bhājanassa vaṇṇasaṇṭhānavatthūhi lūkhataṃ. **Senāsanalūkha**nti nāṭakādisampattivirahena senāsanassa lūkhataṃ. **Vividha**nti acelakādibhāvena anekappakāraṃ. **Dukkarakārika**nti sarīratāpanaṃ.

Aparo nayo – imesu hi catūsu puggalesu rūpe pamāṇaṃ gahetvā pasanno rūpappamāṇo nāma. Rūpappasannoti tasseva atthavacanaṃ. Ghose pamāṇaṃ gahetvā pasanno ghosappamāṇo nāma. Cīvaralūkhapattalūkhesu pamāṇaṃ gahetvā pasanno lūkhappamāṇo nāma. Dhamme pamāṇaṃ gahetvā pasanno dhammappamāṇo nāma. Itarāni tesaṃyeva atthavacanāni. Sabbasatte ca tayo koṭṭhāse katvā dve koṭṭhāsā rūpappamāṇā, eko na rūpappamāṇo. Pañca koṭṭhāse katvā cattāro koṭṭhāsā ghosappamāṇā, eko na ghosappamāṇo. Dasa koṭṭhāse katvā nava koṭṭhāsā lūkhappamāṇā, eko na lūkhappamāṇo. Satasahassaṃ koṭṭhāse katvā pana eko koṭṭhāsova dhammappamāṇo, sesā na dhammappamāṇā. Evamayaṃ catuppamāṇo lokasannivāso.

Etasmiṃ catuppamāṇe lokasannivāse buddhesu appasannā mandā, pasannāva bahukā. Rūpappamāṇassa hi buddharūpato uttari pasādāvahaṃ rūpaṃ nāma natthi. Ghosappamāṇassa buddhānaṃ kittighosato uttari pasādāvaho ghoso nāma natthi. Lūkhappamāṇassa kāsikāni vatthāni mahārahāni kañcanabhājanāni tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavike sabbasampattiyutte pāsādavare pahāya paṃsukūlacīvaraselamayapattarukkhamūlādisenāsanasevino buddhassa bhagavato lūkhato uttari pasādāvahaṃ aññaṃ lūkhaṃ nāma natthi. Dhammappamāṇassa sadevake loke asādhāraṇasīlādiguṇassa tathāgatassa sīlādiguṇato uttari pasādāvaho añño sīlādiguṇo nāma natthi. Iti bhagavā imaṃ catuppamāṇikaṃ lokasannivāsaṃ muṭṭhinā gahetvā viya ṭhitoti.

173. Attahitāya paṭipannādīsu – **sīlasampanno**ti sīlena sampanno samannāgato. **Samādhisampanno**tiādīsupi eseva nayo. Ettha ca sīlaṃ lokiyalokuttaraṃ kathitaṃ. Tathā samādhipaññā ca. **Vimutti** arahattaphalavimuttiyeva. **Ñāṇadassanaṃ** ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. **No para**ntiādīsu – parapuggalaṃ ‘‘tayāpi sīlasampannena bhavituṃ vaṭṭatī’’ti vatvā yathā sīlaṃ samādiyati, evaṃ na samādapeti, na gaṇhāpeti. Eseva nayo sabbattha. Etesu pana catūsu paṭhamo vakkalittherasadiso hoti. Dutiyo upanandasakyaputtasadiso. Tatiyo sāriputtamoggallānattherasadiso. Catuttho devadattasadisoti veditabbo.

174. Attantapādīsu – attānaṃ tapati dukkhāpetīti **attantapo**. Attano paritāpanānuyogaṃ **attaparitāpanānuyogaṃ. Acelako**ti niccelo, naggo. **Muttācāro**ti visaṭṭhācāro. Uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṃ karoti, passāvaṃ karoti, khādati, bhuñjati ca. **Hatthāpalekhano**ti hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hatthaṃ apalekhati. Uccāraṃ vā katvā hatthasmiññeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalekhatīti dasseti. Te kira daṇḍakaṃ sattoti paññapenti. Tasmā tesaṃ paṭipadaṃ pūrento evaṃ karoti. Bhikkhāgahaṇatthaṃ ‘ehi bhaddante’ti vutto, na etīti **naehibhaddantiko**. Tena hi ‘tiṭṭha bhaddante’ti vuttopi na tiṭṭhatīti **natiṭṭhabhaddantiko**. Tadubhayampi hetaṃ titthiyā ‘‘etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatī’’ti na karonti. **Abhihaṭa**nti puretaraṃ gahetvā āhaṭaṃ bhikkhaṃ. **Uddissakata**nti ‘‘imaṃ tumhe uddissa kata’’nti evaṃ ārocitabhikkhaṃ. **Na nimantana**nti ‘‘asukaṃ nāma kulaṃ vā vīthiṃ vā gāmaṃ vā paviseyyāthā’’ti evaṃ nimantitabhikkhampi na sādiyati, na gaṇhāti.

Na kumbhimukhāti kumbhito uddharitvā diyyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. **Na kaḷopimukhā**ti **kaḷopī**ti ukkhali, pacchi vā. Tatopi na gaṇhāti. Kasmā? Kumbhī kaḷopiyo kaṭacchunā pahāraṃ labhantīti. **Na eḷakamantara**nti ummāraṃ antaraṃ katvā diyyamānaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatīti. **Daṇḍamusalesu**pi eseva nayo. **Dvinna**nti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ uṭṭhāya dente na gaṇhati. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyā**tiādīsu pana gabbhiniyā kucchiyaṃ dārako kilamati. **Pāyantiyā** dārakassa khīrantarāyo hoti. **Purisantaragatāya** ratiantarāyo hotīti na gaṇhāti **na saṅkittīsū**ti saṅkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakā acelakānaṃ atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṃ pacanti, ukkaṭṭhācelako tato na paṭiggaṇhāti. **Na yattha sā**ti yattha sunakho ‘piṇḍaṃ labhissāmī’ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti.

Saṇḍasaṇḍacārinīti samūhasamūhacārinī. Sace hi acelakaṃ disvā ‘imassa bhikkhaṃ dassāmā’ti mānussakā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti, tato āhaṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jātoti. **Thusodaka**nti sabbasassasambhārehi kataṃ sovīrakaṃ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ. Ayaṃ pana etasmimpi sāvajjasaññī. **Ekāgāriko**ti yo ekasmiṃyeva gehe bhikkhaṃ labhitvā nivattati. **Ekālopiko**ti yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikā**dīsupi eseva nayo. **Ekissāpi dattiyā**ti ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṃ pakkhipitvā ṭhapenti.

Ekāhikanti ekadivasantarikaṃ. **Aḍḍhamāsika**nti aḍḍhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattabhojana**nti vārabhattabhojanaṃ. Ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti – evaṃ divasavārena ābhatabhattabhojanaṃ. **Sākabhakkho**ti allasākabhakkho. **Sāmākabhakkho**ti sāmākataṇḍulabhakkho. Nīvārādīsu – **nīvārā** nāma tāva araññe sayaṃ jātā vīhijāti. **Daddula**nti cammakārehi cammaṃ vilikhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. **Haṭaṃ** vuccati silesopi, sevālopi kaṇikārādirukkhaniyyāsopi. **Kaṇa**nti kuṇḍakaṃ. **Ācāmo**ti bhattaukkhalikāya laggo jhāmodano. Taṃ chaḍḍitaṭṭhāne gahetvā khādati. ‘‘Odanakañjiya’’ntipi vadanti. **Piññākā**dayo pākaṭā eva. **Pavattaphalabhojī**ti patitaphalabhojī.

Sāṇānīti sāṇavākacelāni. **Masāṇānī**ti missakacelāni. **Chavadussānī**ti matasarīrato chaḍḍitavatthāni. Erakatiṇādīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Paṃsukūlānī**ti pathaviyaṃ chaḍḍitanantakāni. **Tirīṭānī**ti rukkhattacavatthāni. **Ajina**nti ajinamigacammaṃ. **Ajinakkhipa**nti tadeva majjhe phālitaṃ. Sakhurakantipi vadanti. **Kusacīra**nti kusatiṇāni ganthetvā katacīrakaṃ. **Vākacīraphalakacīresu**pi eseva nayo. **Kesakambala**nti manussakesehi katakambalaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici tantāvutānaṃ vatthānaṃ kesakambalo tesaṃ patikuṭṭho akkhāyatī’’ti (a. ni. 3.138). **Vāḷakambala**nti assavāḷādīhi katakambalaṃ. **Ulūkapakkha**nti ulūkapattāni ganthetvā katanivāsanaṃ. **Ubbhaṭṭhako**ti uddhaṃ ṭhitako.

Ukkuṭikappadhānamanuyuttoti ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto. Gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayiko**ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammaṃ attharitvā ṭhānacaṅkamādīni karoti. **Seyya**nti sayantopi tattheva seyyaṃ kappeti. Sāyaṃ tatiyamassāti **sāyatatiyakaṃ**. ‘‘Pāto, majjhanhike, sāyanti divasassa tikkhattuṃ pāpaṃ pavāhessāmī’’ti udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati.

175. Paraṃ tapatīti **parantapo**. Paresaṃ paritāpanānuyogaṃ **paraparitāpanānuyogaṃ**. Orabbhikādīsu – urabbhā vuccanti eḷakā. Urabbhe hanatīti **orabbhiko. Sūkarikā**dīsupi – eseva nayo. **Luddo**ti dāruṇo kakkhaḷo. **Macchaghātako**ti macchabandho kevaṭṭo. **Bandhanāgāriko**ti bandhanāgāragopako. **Kurūrakammantā**ti dāruṇakammantā.

176. **Muddhāvasitto**ti khattiyābhisekena muddhani abhisitto. **Puratthimena nagarassā**ti nagarato puratthimadisāya. **Sandhāgāra**nti yaññasālaṃ. **Kharājinaṃ nivāsetvā**ti sakhuraṃ ajinacammaṃ nivāsetvā. **Sappitelenā**ti sappinā ca telena ca. Ṭhapetvā hi sappiṃ avaseso yo koci sneho telanti vuccati. **Kaṇḍuvamāno**ti nakhānaṃ chinnattā kaṇḍuvitabbakāle tena kaṇḍuvamāno. **Anantarahitāyā**ti asanthatāya. **Sarūpavacchāyā**ti sadisavacchāya. Sace gāvī setā hoti, vacchopi setakova sace kabarā vā, rattā vā, vacchopi tādisovāti – evaṃ sarūpavacchāya. **So evamāhā**ti so rājā evaṃ vadeti. **Vacchatarā**ti taruṇavacchakabhāvaṃ atikkantā balavavacchā. **Vacchatarīsu**pi eseva nayo. **Barihisatthāyā**ti parikkhepakaraṇatthāya ceva yaññabhūmiyaṃ attharaṇatthāya ca.

177. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Nicchāto**ti chātaṃ vuccati taṇhā, sā assa natthīti nicchāto. Sabbakilesānaṃ nibbutattā **nibbuto**. Anto tāpanakilesānaṃ abhāvā sītalo jātoti **sītībhūto**. Jhānamaggaphalanibbānasukhāni paṭisaṃvedetīti **sukhappaṭisaṃvedī**. **Brahmabhūtena attanā**ti seṭṭhabhūtena attanā.

Imaṃ pana puggalaṃ buddhuppādato paṭṭhāya dassetuṃ – **idha tathāgato**tiādimāha. Tattha **tathāgato**ti aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato – tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathāvāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti. **Arahaṃ sammāsambuddho**tiādīni **visuddhimagge** vitthāritāneva. **Taṃ dhamma**nti taṃ vuttappakārasampadaṃ dhammaṃ. **Suṇāti gahapati vā**ti kasmā paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisati? Nihatamānattā ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṃ nissāya mānaṃ karonti. Brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṃ karonti. Hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātitāya patiṭṭhātuṃ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṃ muñcantehi piṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāya bhūmiṃ kasitvā tādisassa mānassa abhāvato nihatamānadappā honti. Te pabbajitvā mānaṃ vā dappaṃ vā akatvā yathābalaṃ buddhavacanaṃ uggahetvā vipassanāya kammaṃ karontā sakkonti arahatte patiṭṭhātuṃ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikāva bahukā. Iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisatīti.

Aññatarasmiṃ vāti itaresaṃ vā kulānaṃ aññatarasmiṃ. **Paccājāto**ti patijāto. **Tathāgate saddhaṃ paṭilabhatī**ti parisuddhaṃ dhammaṃ sutvā dhammassāmimhi tathāgate ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā’’ti saddhaṃ paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṃ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāso**ti sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesaṃ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhoyeva. **Rajopatho**ti rāgarajādīnaṃ uṭṭhānaṭṭhānanti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Āgamanapathotipi vattuṃ vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso**. Pabbajito hi kūṭāgāraratanapāsāde ca devavimānādīsu ca supihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati, na sajjati, na bajjhati. Tena vuttaṃ – ‘‘abbhokāso pabbajjā’’ti.

Apica – sambādho gharāvāso kusalakiriyāya okāsābhāvato. Rajopatho asaṃvutasaṅkāraṭṭhānaṃ viya rajānaṃ kilesarajānaṃ sannipātaṭṭhānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathāsukhaṃ okāsasambhāvato. **Nayidaṃ sukaraṃ…pe… pabbajeyya**nti ettha ayaṃ saṅkhepakathā – yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Ekadivasampi ca kilesamalena amalinaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṃ. Saṅkhalikhitaṃ** likhitasaṅkhasadisaṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ. Idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṃ…pe… carituṃ – ‘‘yaṃnūnāhaṃ kese ca massuñca ohāretvā kasāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajeyya’’nti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṃ kasivāṇijjādikammaṃ ‘‘agāriya’’nti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā ‘‘anagāriya’’nti ñātabbā. **Taṃ anagāriyaṃ. Pabbajeyya**nti paṭipajjeyyaṃ. **Appaṃ vā**ti sahassato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahassato paṭṭhāya mahā. Abandhanaṭṭhena ñātiyeva **ñātiparivaṭṭo**. Sopi vīsatiyā heṭṭhā appo hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā.

178. **Bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno**ti yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā, tañca. Yattha cete saha jīvanti, ekajīvikā sabhāgavuttino honti, taṃ bhagavatā paññattasikkhāpadasaṅkhātaṃ sājīvañca. Tattha sikkhanabhāvena samāpannoti **bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno. Samāpanno**ti sikkhaṃ paripūrento sājīvañca avītikkamanto hutvā tadubhayaṃ upagatoti attho. **Pāṇātipātaṃ pahāyā**tiādīsu pāṇātipātādikathā heṭṭhā vitthāritā eva. **Pahāyā**ti imaṃ pāṇātipātacetanāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ pajahitvā. **Paṭivirato hotī**ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova hoti. **Nihitadaṇḍo nihitasattho**ti parūpaghātatthāya daṇḍaṃ vā satthaṃ vā ādāya avattanato nikkhittadaṇḍo ceva nikkhittasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṃ, sabbampi avasesaṃ upakaraṇaṃ sattānaṃ vināsanabhāvato ‘sattha’nti veditabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṃ vā dantakaṭṭhavāsiṃ vā pipphalikaṃ vā gahetvā vicaranti, na taṃ parūpaghātatthāya. Tasmā nihitadaṇḍā nihitasatthātveva saṅkhaṃ gacchanti. **Lajjī**ti pāpajigucchanalakkhaṇāya lajjāya samannāgato. **Dayāpanno**ti dayaṃ mettacittataṃ āpanno. **Sabbapāṇabhūtahitānukampī**ti sabbe pāṇabhūte hitena anukampako. Tāya dayāpannatāya sabbesaṃ pāṇabhūtānaṃ hitacittakoti attho. **Viharatī**ti iriyati, pāleti.

Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī**. Thenetīti theno. Na thenena **athenena**. Athenattāyeva **sucibhūtena. Attanā**ti attabhāvena. Athenaṃ sucibhūtaṃ attabhāvaṃ katvā viharatīti vuttaṃ hoti.

Abrahmacariyanti aseṭṭhacariyaṃ. Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāraṃ caratīti **brahmacārī**. **Ārācārī**ti abrahmacariyato dūracārī. **Methunā**ti rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunāti saṅkhaṃ gatā asaddhammā. **Gāmadhammā**ti gāmavāsīnaṃ dhammā.

Saccaṃ vadatīti **saccavādī**. Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti **saccasandho**. Na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antaritattā saccaṃ saccena na ghaṭīyati, tasmā na so saccasandho. Ayaṃ pana na tādiso. Jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṃ sandahatiyevāti saccasandho. **Theto**ti thiro, thirakathoti attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇuko viya, assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca, na thirakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya, indakhīlo viya ca thirakatho hoti. Asinā sīse chindantepi dve kathā na katheti. Ayaṃ vuccati theto. **Paccayiko**ti pattiyāyitabbako, saddhāyikoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti. ‘Idaṃ kena vuttaṃ? Asukenā’ti vutte ‘mā tassa vacanaṃ saddahathā’ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti. ‘Idaṃ kena vuttaṃ? Asukenā’ti vutte ‘yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva ida’nti vattabbataṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassā**ti tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Imesaṃ bhedāyāti yesaṃ ito sutvāti vuttānaṃ santike sutaṃ, tesaṃ bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātā**ti dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā – ‘tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ, evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yutta’ntiādīni vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppadātā**ti sandhānānuppadātā. Dve jane samagge disvā – ‘tumhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ, evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikameta’ntiādīni vatvā daḷhīkammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**. Yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. Samaggarāmotipi pāḷi. Ayameva attho. **Samaggarato**ti samaggesu rato. Te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī. Samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā**ti yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggīguṇaparidīpakameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Kālena vadatīti **kālavādī**. Vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tathaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī.** Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso. Nidhānamassa atthīti **nidhānavatī**. Hadaye nidhātabbayuttakaṃ vācaṃ bhāsitāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṃ bhāsamānopi ca ‘‘ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissāmī’’ti na akālena bhāsati. Yuttakālaṃ pana sallakkhetvāva bhāsatīti attho. **Sāpadesa**nti saupamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavati**nti paricchedaṃ dassetvā. Yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsatīti attho. **Atthasaṃhita**nti anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātuṃ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ bhāsati. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena saṃhitattā atthasaṃhitaṃ vācaṃ bhāsati. Na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsatīti vuttaṃ hoti.

179. **Bījagāmabhūtagāmasamārambhā**ti mūlabījaṃ, khandhabījaṃ, phaḷubījaṃ, aggabījaṃ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā. Chedanabhedanapacanādibhāvena vikopanā paṭiviratoti attho. **Ekabhattiko**ti pātarāsabhattaṃ, sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātarāsabhattaṃ antomajjhanhikena paricchinnaṃ. Itaraṃ majjhanhikato uddhaṃ antoaruṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattuṃ bhuñjamānopi ekabhattikova hoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ekabhattikoti. Rattiyā bhojanaṃ ratti, tato uparatoti **rattūparato**. Atikkante majjhanhike yāva sūriyasatthaṅgamanā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāma, tato viratattā **virato vikālabhojanā**. Sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇībhūtaṃ dassananti visūkadassanaṃ. Attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccanāpanādivasenapi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā**. Naccādīni hi attanā payojetuṃ vā parehi payojāpetuṃ vā yuttāni passituṃ vā neva bhikkhūnaṃ na bhikkhunīnaṃ vaṭṭanti. Mālādīsu – **mālā**ti yaṃkiñci pupphaṃ. **Gandha**nti yaṃkiñci gandhajātaṃ. **Vilepana**nti chavirāgakaraṇaṃ. Tattha piḷandhanto dhāreti nāma. Ūnaṭṭhānaṃ pūrento maṇḍeti nāma. Gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto vibhūseti nāma. **Ṭhānaṃ** vuccati kāraṇaṃ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratoti attho. **Uccāsayanaṃ** vuccati pamāṇātikkantaṃ. **Mahāsayanaṃ** akappiyasanthataṃ, tato paṭiviratoti attho. **Jātarūpa**nti suvaṇṇaṃ. **Rajata**nti kahāpaṇo, lohamāsako, jatumāsako, dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti. Tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva naṃ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādiyatīti attho.

Āmakadhaññapaṭiggahaṇāti sālivīhiyavagodhumakaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalañca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā**ti ettha aññatra odissa anuññātā āmakamacchamaṃsānaṃ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, no āmasanaṃ. **Itthikumārikapaṭiggahaṇā**ti ettha **itthī**ti purisantaragatā. Itarā kumārikā nāma. Tāsaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva. **Dāsidāsapaṭiggahaṇā**ti ettha dāsidāsavaseneva tesaṃ paṭiggahaṇaṃ na vaṭṭati. ‘Kappiyakārakaṃ dammi’, ‘ārāmikaṃ dammī’ti evaṃ vutte pana vaṭṭati. **Ajeḷakā**dīsupi **khettavatthu**pariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khettaṃ** nāma yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhati. **Vatthu** nāma yasmiṃ aparaṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati taṃ khettaṃ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsena cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva.

Dūteyyaṃ vuccati dūtakammaṃ. Gihīnaṃ pahitaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ. **Pahīṇagamanaṃ** vuccati paragharaṃ pesitassa khuddakagamanaṃ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṃ. Tasmā dūteyyapahīṇagamanānaṃ anugoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Kayavikkayā**ti kayā ca vikkayā ca. Tulākūṭādīsu – **kūṭa**nti vañcanaṃ. Tattha tulākūṭaṃ nāma rūpakūṭaṃ, aṅgakūṭaṃ gahaṇakūṭaṃ, paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭaṃ** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṃ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṃ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṃ** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti. Tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭaṃ**. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti, tato janapadaṃ gantvā kiñcideva aḍḍhakulaṃ pavisitvā suvaṇṇabhājanāni kiṇathā’ti vatvā agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti. Tato tehi ‘kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo’ti vutte ‘vīmaṃsitvā gaṇhathā’ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

Mānakūṭaṃ nāma hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhā chiddena mānena ‘saṇikaṃ āsiñcā’ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti. Dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikhaṃ ussāpetvā gaṇhāti. Dadanto vegena pūretvā sikhaṃ chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjaṃ alabhantā hi khettaṃ amahantampi mahantaṃ katvā minanti.

Ukkoṭanādīsu – **ukkoṭana**nti assāmike sāmike kātuṃ lañjaggahaṇaṃ. **Vañcana**nti tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃ vatthu – eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto – ‘‘kiṃ bho migo agghati, kiṃ migapotako’’ti āha. ‘‘Migo dve kahāpaṇe, migapotako eka’’nti ca vutte kahāpaṇaṃ datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto, ‘‘na me bho migapotakena attho, migaṃ me dehī’’ti āha. Tena hi ‘‘dve kahāpaṇe dehī’’ti. So āha – ‘‘nanu te, bho, mayā paṭhamaṃ eko kahāpaṇo dinno’’ti? ‘‘Āma dinno’’ti. Idampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo ayañca kahāpaṇagghaṇako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So ‘‘kāraṇaṃ vadatī’’ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti, amaṇiṃ maṇīti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyoga**ti kuṭilayogo. Etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ. Tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nikatisāciyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññassa parivattanaṃ ‘sāciyogo’ti vadanti. Taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ.

Chedanādīsu – **chedana**nti hatthacchedanādi. **Vadho**ti māraṇaṃ. **Bandho**ti rajjubandhanādīhi bandhanaṃ. **Viparāmoso**ti himaviparāmoso, gumbaviparāmosoti duvidho. Yañhi himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ **himaviparāmoso**. Yaṃ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṃ **gumbaviparāmoso. Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāro**ti sāhasikakiriyā. Gehaṃ pavisitvā manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṃ. Evametasmā chedana…pe… sahasākārā paṭivirato hoti.

180. **So santuṭṭho hotī**ti so catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgato hoti. **Kāyaparihārikenā**ti kāyaṃ pariharaṇamattakena. **Kucchiparihārikenā**ti kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatī**ti aṭṭhavidhaṃ bhikkhu parikkhāramattakaṃ sabbaṃ gahetvāva kāyapaṭibaddhaṃ katvāva gacchati. ‘‘Mama vihāro pariveṇaṃ upaṭṭhāko’’ti saṅgo vā baddho vā na hoti. So jiyā muttasaro viya yūthā pakkanto, mattahatthī viya icchiticchitaṃ senāsanaṃ vanasaṇḍaṃ rukkhamūlaṃ vanapatthaṃ pabbhāraṃ paribhuñjanto ekova tiṭṭhati, ekova nisīdati. Sabbiriyāpathesu ekova adutiyo.

> ‘‘Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
> Santussamāno itarītarena;
> Parissayānaṃ sahitā achambhī,
> Eko care khaggavisāṇakappo’’ti. (su. ni. 42);

Evaṃ vaṇṇitaṃ khaggavisāṇakappataṃ āpajjati.

Idāni tamatthaṃ upamāya sādhento, **‘‘seyyathāpī’’**tiādimāha. Tattha **pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. **Ḍetī**ti uppatati. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – sakuṇo nāma ‘‘asukasmiṃ padese rukkho paripakkaphalo’’ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā khādanti. ‘‘Idaṃ ajjatanāya, idaṃ svātanāya bhavissatī’’ti tesaṃ na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkhaṃ ṭhapenti, na tattha pattaṃ vā nakhaṃ vā tuṇḍaṃ vā ṭhapenti. Atha kho tasmiṃ rukkhe anapekkho hutvā yo yaṃ disābhāgaṃ icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati. Evameva **ayaṃ bhikkhu nissaṅgo** nirapekkhoyeva pakkamati, tena vuttaṃ samādāyeva pakkamatīti. **Ariyenā**ti niddosena. **Ajjhatta**nti sake attabhāve. **Anavajjasukha**nti niddosasukhaṃ.

181. **So cakkhunā rūpaṃ disvā**ti so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvāti attho. Sesapadesupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttameva. **Abyāsekasukha**nti kilesehi anavasittasukhaṃ. Avikiṇṇasukhantipi vuttaṃ. Indriyasaṃvarasukhañhi diṭṭhādīsu diṭṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇaṃ hoti.

182. **So abhikkante paṭikkante**ti so manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satisampajaññavasena sampajānakārī hoti. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ **jhānavibhaṅge** vuttameva.

So iminā cātiādinā kiṃ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattiṃ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati, tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhiṃ vattabbataṃ āpajjati. Araññe adhivatthā devatā ‘‘kiṃ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā’’ti bheravaṃ saddaṃ sāventi. Hatthehi sīsaṃ paharitvā palāyanākāraṃ karonti. ‘‘Asuko bhikkhu araññaṃ pavisitvā idañcidañca pāpakammaṃ akāsī’’ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati. So hi attano sīlaṃ paccavekkhanto kiñci kāḷakaṃ vā tilakaṃ vā apassanto pītiṃ uppādetvā taṃ khayato vayato sammasanto ariyabhūmiṃ okkamati. Araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṃ bhāsanti. Itissa udake pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti. **Vivitta**ntiādīni heṭṭhā vuttatthāneva. **So evaṃ samāhite citte…pe… yathākammūpage satte pajānātī**ti ettake ṭhāne yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ **visuddhimagge** vuttameva.

185. Tatiyavijjāya **so evaṃ samāhite citte**ti vipassanāpādakaṃ catutthajjhānacittaṃ veditabbaṃ. **Āsavānaṃ khayañāṇāyā**ti arahattamaggañāṇatthāya. Arahattamaggo hi āsavānaṃ vināsanato āsavānaṃ khayoti vuccati. Tatra cetaṃ ñāṇaṃ tappariyāpannattāti. **Cittaṃ abhininnāmetī**ti vipassanācittaṃ abhinīharati. **So idaṃ dukkha**nti evamādīsu – ‘‘ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo’’ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkhaṇappaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti, paṭivijjhati. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ – ayaṃ dukkhasamudayoti; tadubhayampi yaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesaṃ appavattiṃ nibbānaṃ – ayaṃ dukkhanirodhoti; tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ – ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti, paṭivijjhatīti – evamattho veditabbo.

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento **ime āsavā**tiādimāha. **Tassa evaṃ jānato evaṃ passato**ti tassa evaṃ jānantassa evaṃ passantassa saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ katheti. **Kāmāsavā**ti kāmāsavato. **Vimuccatī**ti iminā maggakkhaṇaṃ dasseti. **Vimuttasmi**nti iminā phalakkhaṇaṃ dasseti. Maggakkhaṇe hi cittaṃ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṃ hoti. **Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇa**nti iminā paccavekkhaṇañāṇaṃ dasseti. **Khīṇā jātī**tiādīhi tassa bhūmiṃ. Tena hi ñāṇena so paccavekkhanto ‘khīṇā jātī’tiādīni pajānāti. **Vusita**nti vuṭṭhaṃ parivuṭṭhaṃ kataṃ caritaṃ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma. Khīṇāsavo vuṭṭhavāso. Tasmā so attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto **vusitaṃ brahmacariya**nti pajānāti. **Kataṃ karaṇīya**nti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti; khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā so attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto. ‘‘Kataṃ karaṇīya’’nti pajānāti. **Nāparaṃ itthattāyā**ti ‘‘idāni puna etthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṃ natthī’’ti pajānāti.

186. Sarāgādīsu – **appahīno**ti vikkhambhanappahānena vā tadaṅgappahānena vā samucchedappahānena vā appahīno.

187. **Lābhī hotī**tiādīsu – **lābhī**ti lābhavā paṭilabhitvā ṭhito. **Ajjhattaṃ cetosamathassā**ti niyakajjhattasaṅkhāte attano citte uppannassa cetosamathassa. **Adhipaññādhammavipassanāyā**ti adhipaññāsaṅkhātāya khandhadhammesu aniccādivasena pavattāya vipassanāya. **Rūpasahagatāna**nti rūpanimittārammaṇānaṃ rūpāvacarasamāpattīnaṃ. **Arūpasahagatāna**nti na rūpanimittārammaṇānaṃ arūpasamāpattīnaṃ. Ettha ca paṭhamo aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano. Dutiyo sukkhavipassakaariyasāvako. Tatiyo aṭṭhasamāpattilābhī ariyasāvako. Catuttho lokiyamahājano veditabbo.

188. Anusotagāmīādīsu – **anusotagāmī**ti vaṭṭasotaṃ anugato, vaṭṭasote nimuggo puthujjano veditabbo. **Paṭisotagāmī**ti paṭisotagamano. Anusotaṃ agantvā paṭisotaṃ gacchantassetaṃ adhivacanaṃ. **Pāpañca kammaṃ na karotī**ti paññattaṃ vītikkamanto na karoti. **Sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā**ti kilesapariyuṭṭhāne sati uppannena dukkhadomanassena saddhimpi. **Paripuṇṇa**nti tissannaṃ sikkhānaṃ ekāyapi anūnaṃ. **Parisuddha**nti nirupakkilesaṃ. **Brahmacariya**nti seṭṭhacariyaṃ. Iminā vārena sotāpannasakadāgāmino kathitā. Kiṃ pana te rudantā brahmacariyaṃ carantīti? Āma. Kilesarodanena rudantā caranti nāma. Sīlasampanno puthujjanabhikkhupi ettheva saṅgahito.

Ṭhitattoti ṭhitasabhāvo. **Anāgāmī**ti kāmarāgabyāpādehi akampanīyacittatāya ca tamhā lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma. **Tiṇṇo**ti taṇhāsotaṃ uttiṇṇo. **Pāraṅgato**ti nibbānapāraṃ gato. **Thale tiṭṭhatī**ti arahattaphalasamāpattithale tiṭṭhati. **Cetovimutti**nti phalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti phalañāṇaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ khīṇāsavo ‘‘tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti vuccati. Bāhitapāpatāya hi esa **brāhmaṇo** nāma.

189. Appassutādīsu – **appakaṃ sutaṃ hotī**ti navaṅge satthusāsane kiñcideva thokaṃ sutaṃ hoti. **Na atthamaññāya, na dhammamaññāya dhammānudhammapaṭipanno hotī**ti aṭṭhakathañca pāḷiñca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipanno na hoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

190. Samaṇamacalādīsu – **samaṇamacalo**ti samaṇaacalo, makāro padasandhikaro. Niccalasamaṇo, thirasamaṇoti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ sotāpanno sāsane mūlajātāya saddhāya patiṭṭhitattā ‘samaṇamacalo’ti vuccati. Sakadāgāmī pana rajjanakilesassa atthitāya **samaṇapadumo**ti vutto. Rattaṭṭho hi idha padumaṭṭho nāmāti vuttaṃ. Anāgāmī kāmarāgasaṅkhātassa rajjanakilesassa natthitāya **samaṇapuṇḍarīko**ti vutto. Paṇḍaraṭṭho hi idha puṇḍarīkaṭṭho nāmāti vuttaṃ. Khīṇāsavo ca thaddhabhāvakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena **samaṇesu samaṇasukhumālo** nāmāti vutto. Appadukkhaṭṭhenapi cesa samaṇasukhumāloyevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. Pañcake – **tatrā**ti tesu ‘‘ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī’’tiādinā nayena heṭṭhā uddiṭṭhapuggalesu. **Yvāya**nti yo ayaṃ. **Ārabhatī**ti ettha ārambhasaddo kammakiriyāhiṃsanavīriyavikopanāpattivītikkamesu vattati. Tathā hesa ‘‘yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā’’ti (su. ni. 748) kamme āgato. ‘‘Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā’’ti (a. ni. 4.39) kiriyāyaṃ. ‘‘Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhantī’’ti (ma. ni. 2.51-52) hiṃsane. ‘‘Ārabhatha, nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane’’ti (saṃ. ni. 1.185) vīriye. ‘‘Bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī’’ti (dī. ni. 1.10, 194; ma. ni. 1.293) vikopane. ‘‘Ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī’’ti (a. ni. 5.142) ayaṃ pana āpattivītikkame āgato. Tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva tappaccayā vippaṭisārī ca hotīti ayamettha attho.

Yathābhūtaṃ nappajānātīti anadhigatattā yathāsabhāvato na jānāti. **Yatthassā**ti yasmiṃ assa, yaṃ ṭhānaṃ patvā etassa puggalassa uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti attho. Kiṃ pana patvā te nirujjhantīti? Arahattamaggaṃ. Phalappattassa pana niruddhā nāma honti. Evaṃ santepi idha maggakiccavasena phalameva vuttanti veditabbaṃ. **Ārambhajā**ti āpattivītikkamasambhavā. **Vippaṭisārajā**ti vippaṭisārato jātā. **Pavaḍḍhantī**ti punappunaṃ uppajjanena vaḍḍhanti. **Sādhū**ti āyācanasādhu. Idaṃ vuttaṃ hoti – yāva aparaddhañca vata āyasmatā, evaṃ santepi mayaṃ āyasmantaṃ yācāma – ‘‘desetabbayuttakassa desanāya, vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena, āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya, ārambhaje āsave pahāya, suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanācittañceva vipassanāpaññañca bhāvetū’’ti. **Amunā pañcamena puggalenā**ti etena pañcamena khīṇāsavapuggalena. **Samasamo bhavissatī**ti lokuttaraguṇehi samabhāveneva samo bhavissatīti evaṃ khīṇāsavena ovaditabboti attho.

Ārabhati na vippaṭisārī hotīti āpattiṃ āpajjati. Taṃ pana desetuṃ sabhāgapuggalaṃ pariyesati. Tasmā na vippaṭisārī hoti. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘vuṭṭhitattā na vippaṭisārī hotī’’ti vuttaṃ. **Na ārabhati vippaṭisārī hotī**ti āpattiṃ nāpajjati, vinayapaññattiyaṃ pana akovidattā anāpattiyaṃ āpattisaññī hutvā vippaṭisārī hoti. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘sakiṃ āpattiṃ āpajjitvā tato vuṭṭhāya pacchā kiñcāpi nāpajjati, vippaṭisāraṃ pana vinodetuṃ na sakkotī’’ti vuttaṃ. **Na ārabhati na vippaṭisārī hotī**ti neva āpattiṃ āpajjati, na vippaṭisārī hoti. Katamo panesa puggaloti? Ossaṭṭhavīriyapuggalo. So hi ‘‘kiṃ me imasmiṃ buddhakāle parinibbānena, anāgate **metteyyasammāsambuddhakāle** parinibbāyissāmī’’ti visuddhasīlopi paṭipattiṃ na pūreti. Sopi ‘‘kimatthaṃ āyasmā pamatto viharati puthujjanassa nāma gati anibaddhā. Āyasmā hi metteyyasammāsambuddhassa sammukhabhāvaṃ labheyyapi na labheyyāpīti arahattatthāya vipassanaṃ bhāvehī’’ti ovaditabbova. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

192. Datvā avajānātītiādīsu – eko bhikkhu mahāpuñño catupaccayalābhī hoti. So cīvarādīni labhitvā aññaṃ appapuññaṃ āpucchati. Sopi tasmiṃ punappunaṃ āpucchantepi gaṇhātiyeva. Athassa itaro thokaṃ kupito hutvā maṅkubhāvaṃ uppādetukāmo vadati – ‘‘ayaṃ attano dhammatāya cīvarādīni na labhati, amhe nissāya labhatī’’ti. Evaṃ puggalo **datvā avajānāti** nāma. Eko pana ekena saddhiṃ dve tīṇi vassāni vasanto pubbe taṃ puggalaṃ garuṃ katvā pacchā gacchante gacchante kāle cittīkāraṃ na karoti, āsanāpi na vuṭṭhāti, upaṭṭhānampi na gacchati. Evaṃ puggalo **saṃvāsena avajānāti** nāma.

Ādheyyamukhoti ādito dheyyamukho. Paṭhamavacanasmiṃyeva ṭhapitamukhoti attho. **Adhimuccitā hotī**ti saddhātā hoti. Tatrāyaṃ nayo – eko puggalo sāruppaṃyeva bhikkhuṃ ‘asāruppo eso’ti katheti, taṃ sutvā esa niṭṭhaṃ gacchati. Puna aññena sabhāgena bhikkhunā ‘sāruppo aya’nti vuttepi tassa vacanaṃ na gaṇhāti ‘‘asukena nāma ‘asāruppo aya’nti amhākaṃ kathita’’nti purimabhikkhunova kathaṃ gaṇhāti. Aparopissa dussīlaṃ ‘sīlavā’ti katheti. Tassa vacanaṃ saddahitvā puna aññena ‘‘asāruppo esa bhikkhu, nāyaṃ tumhākaṃ santikaṃ upasaṅkamituṃ yutto’’ti vuttopi tassa vacanaṃ aggahetvā purimasseva kathaṃ gaṇhāti. Aparo vaṇṇampi kathitaṃ gaṇhāti, avaṇṇampi kathitaṃ gaṇhātiyeva. Ayampi ādheyyamukhoyeva nāma. Ādhātabbamukho yaṃ yaṃ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukhoti attho.

Loloti saddhādīnaṃ ittarakālaṭṭhitikattā assaddhiyādīhi lulitabhāvena lolo. **Ittarasaddho**ti parittasaddho, aparipuṇṇasaddho. Sesesupi eseva nayo. Ettha pana punappunaṃ bhajanavasena saddhāva **bhatti. Pemaṃ** saddhāpemaṃ gehasitapemampi vaṭṭati. **Pasādo** saddhāpasādova. **Evaṃ puggalo lolo hotī**ti evaṃ ittarasaddhāditāya puggalo lolo nāma hoti. Haliddirāgo viya, thusarāsimhi koṭṭitakhāṇuko viya, assapiṭṭhiyaṃ ṭhapitakumbhaṇḍaṃ viya ca anibaddhaṭṭhāno muhuttena pasīdati, muhuttena kuppati.

Mando momūhoti aññāṇabhāvena mando avisadatāya momūho. Mahāmūḷhoti attho.

193. Yodhājīvūpamesu – **yodhājīvā**ti yuddhūpajīvino. **Rajagga**nti hatthiassādīnaṃ pādappahārabhinnāya bhūmiyā uggataṃ rajakkhandhaṃ. **Na santhambhatī**ti santhambhitvā ṭhātuṃ na sakkoti. **Sahati rajagga**nti rajakkhandhaṃ disvāpi adhivāseti. **Dhajagga**nti hatthiassādipiṭṭhesu vā rathesu vā ussāpitānaṃ dhajānaṃ aggaṃ.

Ussāraṇanti hatthiassarathādīnañceva balakāyassa ca uccāsaddamahāsaddaṃ. **Sampahāre**ti samāgate appamattakepi pahāre. **Haññatī**ti vihaññati, vighātaṃ āpajjati. **Byāpajjatī**ti vipattiṃ āpajjati, pakatibhāvaṃ jahati. **Sahati sampahāra**nti dve tayo pahāre patvāpi sahati, adhivāseti. **Tameva saṅgāmasīsa**nti tameva jayakhandhāvāraṭṭhānaṃ. **Ajjhāvasatī**ti sattāhamattaṃ abhibhavitvā āvasati. Kiṃ kāraṇā? Laddhappahārānaṃ pahārajagganatthañceva katakammānaṃ visesaṃ ñatvā ṭhānantaradānatthañca issariyasukhānubhavanatthañca.

194. Idāni yasmā satthu yodhājīvehi kiccaṃ natthi, imasmiṃ pana sāsane tathārūpe pañca puggale dassetuṃ idaṃ opammaṃ ābhataṃ, tasmā te puggale dassento **evameva**ntiādimāha.

Tattha **saṃsīdatī**ti micchāvitakkasmiṃ visīdati, anupavisati. **Na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretu**nti brahmacariyavāsaṃ anupacchijjamānaṃ gopetuṃ na sakkoti. **Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā**ti sikkhāya dubbalabhāvaṃ pakāsetvā. **Kimassa rajaggasmi**nti kiṃ tassa puggalassa rajaggaṃ nāmāti vadati. **Abhirūpā**ti abhirūpavatī. **Dassanīyā**ti dassanayoggā. **Pāsādikā**ti dassaneneva cittappasādāvahā. **Paramāyā**ti uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti sarīravaṇṇena ceva aṅgasaṇṭhānena ca.

196. **Ūhasatī**ti avahasati. **Ullapatī**ti katheti. **Ujjagghatī**ti pāṇiṃ paharitvā mahāhasitaṃ hasati. **Uppaṇḍetī**ti uppaṇḍanakathaṃ katheti.

197. **Abhinisīdatī**ti abhibhavitvā santike vā ekāsane vā nisīdati. Dutiyapadepi eseva nayo. **Ajjhottharatī**ti avattharati.

198. **Viniveṭhetvā vinimocetvā**ti gahitaṭṭhānato tassa hatthaṃ viniveṭhetvā ceva, mocetvā ca. Sesamettha uttānatthameva.

199. Piṇḍapātikesu – **mandattā momūhattā**ti neva samādānaṃ jānāti, na ānisaṃsaṃ; attano pana mandattā momūhattā aññāṇeneva piṇḍapātiko hoti. **Pāpiccho icchāpakato**ti piṇḍapātikassa me sato ‘‘ayaṃ piṇḍapātiko’’ti catupaccayasakkāraṃ karissanti. Lajjī, appicchotiādīhi ca guṇehi sambhāvessantīti. Evaṃ pāpikāya icchāya ṭhatvā tāya pāpicchāya abhibhūto hutvā piṇḍapātiko hoti. Ummādavasena piṇḍāya caranto pana **ummādā cittavikkhepā piṇḍapātiko** nāma hoti. **Vaṇṇita**nti idaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ nāma buddhehi ca buddhasāvakehi ca vaṇṇitaṃ pasatthanti piṇḍapātiko hoti. **Appicchataṃyeva nissāyā**tiādīsu – ‘‘iti appiccho bhavissāmi, idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ appicchatāya saṃvattissati; ‘iti santuṭṭho bhavissāmi idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ santuṭṭhiyā saṃvattissati’; ‘iti kilese saṃlikhissāmi’, idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ kilesasallekhanatthāya saṃvattissatī’’ti piṇḍapātiko hoti. **Idamatthita**nti imāya kalyāṇāya paṭipattiyā atthikabhāvaṃ, iminā vā piṇḍapātamattena atthikabhāvaṃ. Yaṃ yaṃ laddhaṃ tena teneva yāpanabhāvaṃ nissāyāti attho. **Aggo**ti jeṭṭhako. Sesāni tasseva vevacanāni.

Gavā khīranti gāvito khīraṃ nāma hoti, na vinā gāviyā. **Khīramhā dadhī**tiādīsupi eseva nayo. **Evameva**nti yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo; evamevaṃ imesu pañcasu piṇḍapātikesu yvāyaṃ appicchatādīni nissāya piṇḍapātiko hoti. Ayaṃ aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca. Imesu pana pañcasu piṇḍapātikesu dveva janā piṇḍapātikā, tayo na piṇḍapātikā. Nāmamattena pana piṇḍapātikāti veditabbā. **Khalupacchābhattikā**dīsupi eseva nayoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. Chakke – **tatrā**ti tesu chasu puggalesu. **Sammāsambuddho tena daṭṭhabbo**ti so puggalo tena anācariyakena attanā uppāditena sabbaññutaññāṇena sabbaññubuddho daṭṭhabbo.

Paccekasambuddho tenātiādīsupi tena paccekasambodhiñāṇena so puggalo paccekasambuddho. Tena sāvakapāramīñāṇena te puggalā sāriputtamoggallānā. Tena dukkhassa antakaraṇena te puggalā avasesā arahanto. Tena itthattaṃ anāgamanena so puggalo anāgāmī. Tena itthattaṃ āgamanena te puggalā sotāpannasakadāgāmino daṭṭhabbāti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. Sattake – **sakiṃ nimuggo**ti ekavāraṃ nimuggo. **Ekantakāḷakehī**ti ekanteneva kāḷakehi natthikavādaahetukavādaakiriyavādasaṅkhātehi niyatamicchādiṭṭhidhammehi. **Evaṃ puggalo**ti iminā kāraṇena puggalo ekavāraṃ nimuggo tathā nimuggova hoti. Etassa hi puna bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthīti vadanti. Makkhaligosālādayo viya heṭṭhā narakaggīnaṃyeva āhāro hoti.

Sāhu saddhā kusalesu dhammesūti kusaladhammesu saddhā nāma sādhuladdhikāti ummujjati. So tāvatakeneva kusalena ummujjati nāma. **Sādhu hirī**tiādīsupi eseva nayo. **Hāyatiyevā**ti caṅkavāre āsittaudakaṃ viya ekantena parihāyateva. **Evaṃ puggalo**ti evaṃ sāhu saddhāti. Imesaṃ saddhādīnaṃ vasena ekavāraṃ ummujjitvā tesaṃ parihāniyā puna nimujjatiyeva, devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭha samāpattiyo, pañca ca abhiññāyo nibbattetvāpi puna buddhānaṃ paṭikaṇṭakatāya tehi guṇehi parihīno ruhiruppādakammaṃ saṅghabhedakammañca katvā kāyassa bhedā dutiyacittavārena niraye nibbatti. Kokāliko dve aggasāvake upavaditvā padumaniraye nibbatto.

Neva hāyati no vaḍḍhatīti appahonakakālepi na hāyati, pahonakakālepi na vaḍḍhati. Ubhayampi panetaṃ agārikenapi anagārikenapi dīpetabbaṃ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṃ vā salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā upanibandhāpeti. So pacchā pahonakakālepi pakkhikabhattādimattameva pavatteti. Anagārikopi ādimhi appahonakakāle uddesaṃ vā dhutaṅgaṃ vā gaṇhāti, medhābalavīriyasampattiyā pahonakakālepi tato uttariṃ na karoti. **Evaṃ puggalo**ti evaṃ imāya saddhādīnaṃ ṭhitiyā puggalo ummujjitvā ṭhito nāma hoti.

Ummujjitvā vipassati viloketīti sotāpanno puggalo uṭṭhahitvā gamanamaggaṃ gantabbaṃ disaṃ vā āloketi nāma.

Ummujjitvā pataratīti sakadāgāmipuggalo kilesatanutāya uṭṭhahitvā gantabbadisābhimukho patarati nāma.

Patigādhappatto hotīti anāgāmipuggalo uṭṭhāya viloketvā pataritvā gantvā ekasmiṃ ṭhāne patiṭṭhāpatto nāma hoti, tiṭṭhati, na punāgacchati.

Tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhatīti sabbakilesoghaṃ taritvā paratīraṃ gantvā nibbānathale ṭhito nāma hoti. Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā.

Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggapaṭipannā antarāmagge ekaṃ puṇṇanadiṃ pāpuṇiṃsu. Tesu paṭhamaṃ otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjitvā puna uṭṭhātuṃ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhakkho jāto. Dutiyo otiṇṇaṭṭhāne nimujjitvā sakiṃ uṭṭhahitvā puna nimuggo uṭṭhātuṃ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhakkho jāto. Tatiyo nimujjitvā uṭṭhahi. So majjhe nadiyā ṭhatvā neva orato āgantuṃ, na parato gantuṃ asakkhi. Catuttho uṭṭhāya ṭhito uttaraṇatitthaṃ olokesi. Pañcamo otaraṇatitthaṃ oloketvā patari. Chaṭṭho taritvā pārimatīraṃ gantvā kaṭippamāṇe udake ṭhito. Sattamo pārimatīraṃ gantvā gandhacuṇṇādīhi nhātvā varavatthāni nivāsetvā surabhivilepanaṃ vilimpitvā nīluppalādīni piḷandhitvā nānālaṅkārapaṭimaṇḍito mahānagaraṃ pavisitvā pāsādavaramāruyha uttamabhojanaṃ bhuñji.

Tattha satta jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā. Nadī viya vaṭṭaṃ. Paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjanaṃ viya micchādiṭṭhikassa vaṭṭe nimujjanaṃ. Ummujjitvā nimuggapuriso viya saddhādīnaṃ uppattimattakena ummujjitvā tesaṃ parihāniyā nimuggapuggalo. Majjhe nadiyā ṭhito viya saddhādīnaṃ ṭhitiyā ṭhitapuggalo. Uttaraṇatitthaṃ olokento viya gantabbamaggaṃ gantabbadisaṃ vā olokento sotāpanno. Pataritapuriso viya kilesatanutāya pataranto sakadāgāmī. Taritvā kaṭimatte udake ṭhitapuriso viya anāvattitadhammatāya ṭhito anāgāmī. Nhatvā pārimatīraṃ uttaritvā thale ṭhitapuriso viya cattāro oghe atikkamitvā nibbānathale ṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo. Thale ṭhitapurisassa nagaraṃ pavisitvā pāsādavaraṃ āruyha uttamabhojanabhuñjanaṃ viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā vītināmanaṃ veditabbaṃ. Ubhatobhāgavimuttādayo heṭṭhā pakāsitāyevāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

207. Aṭṭhakanavakaniddesāpi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. Dasakaniddese – **idhā**ti kāmāvacarabhūmiyaṃ. Kāmāvacarabhūmiyañhi sattakkhattuparamādīnaṃ kāmāvacarabhūmiyaññeva niṭṭhā hoti. Kāmāvacarattabhāveneva arahattappatti ca anupādisesanibbānappatti ca hotīti attho.

Idha vihāyāti idha kāmāvacare attabhāve vihāya suddhāvāsattabhāve ṭhitānaṃ niṭṭhā hotīti attho. Antarāparinibbāyiādayo hi idha anāgāmiphalaṃ patvā ito cutā suddhāvāsesu uppajjitvā tena attabhāvena arahattañceva anupādisesanibbānadhātuñca pāpuṇanti. Tena vuttaṃ – ‘‘imesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā’’ti.

Dasakaniddesavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Yaṃ ve puggalapaññattiṃ, loke appaṭipuggalo;
Nātisaṅkhepato satthā, desesi tidasālaye.

Tassā aṭṭhakathañceva, dīpabhāsāya saṅkhataṃ;
Āgamaṭṭhakathāyo ca, ogāhetvā asesato.

Suvibhatto asaṃkiṇṇo, yo yo attho yahiṃ yahiṃ;
Tato tato taṃ gahetvā, pahāya ativitthāraṃ.

Visuddhimagge yaṃ vuttaṃ, taṃ anādāya saṅkhatā;
Nātisaṅkhepavitthāra-nayenaṭṭhakathā ayaṃ.

Taṃ etaṃ sattamattehi, bhāṇavārehi tantiyā;
Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, saṅkharontena yaṃ mayā.

Sampattaṃ kusalaṃ tena, saddhammaṃ sukhumaṃ sivaṃ;
Olokentu visuddhena, pāṇayo dhammacakkhunāti.

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Kathāvatthu-aṭṭhakathā

Nisinno devalokasmiṃ, devasaṅghapurakkhato;
Sadevakassa lokassa, satthā appaṭipuggalo.

Sabbapaññattikusalo, paññattiparidīpanaṃ;
Vatvā puggalapaññattiṃ, loke uttamapuggalo.

Yaṃ puggalakathādīnaṃ, kathānaṃ vatthubhāvato;
Kathāvatthuppakaraṇaṃ, saṅkhepena adesayī.

Mātikāṭhapaneneva, ṭhapitassa surālaye;
Tassa moggaliputtena, vibhattassa mahītale.

Idāni yasmā sampatto, atthasaṃvaṇṇanākkamo;
Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

Nidānakathā

Yamakapāṭihīrāvasānasmiñhi bhagavā tidasapure pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ vassaṃ upagantvā mātaraṃ kāyasakkhiṃ katvā devaparisāya abhidhammakathaṃ kathento dhammasaṅgaṇīvibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattippakaraṇāni desayitvā kathāvatthudesanāya vāre sampatte ‘‘anāgate mama sāvako mahāpañño **moggaliputtatissatthero** nāma uppannaṃ sāsanamalaṃ sodhetvā tatiyasaṅgītiṃ karonto bhikkhusaṅghassa majjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṃ samodhānetvā imaṃ pakaraṇaṃ bhājessatī’’ti tassokāsaṃ karonto yā cesā puggalavāde tāva catūsu pañhesu dvinnaṃ pañcakānaṃ vasena aṭṭhamukhā vādayutti, taṃ ādiṃ katvā sabbakathāmaggesu asampuṇṇabhāṇavāramattāya tantiyā mātikaṃ ṭhapesi. Athāvasesaṃ abhidhammakathaṃ vitthāranayeneva kathetvā vutthavasso suvaṇṇarajatasopānamajjhe maṇimayena sopānena devalokato saṅkassanagare oruyha sattahitaṃ sampādento yāvatāyukaṃ ṭhatvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Athassa mahākassapappamukho vasīgaṇo ajātasatturājānaṃ sahāyaṃ gahetvā dhammavinayasarīraṃ saṅgahaṃ āropesi. Tato vassasatassa accayena vajjiputtakā bhikkhū dasa vatthūni dīpayiṃsu. Tāni sutvā kākaṇḍakassa brāhmaṇassa putto yasatthero susunāgaputtaṃ kālāsokaṃ nāma rājānaṃ sahāyaṃ gahetvā dvādasannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ antare sattatherasatāni uccinitvā tāni dasavatthūni madditvā dhammavinayasarīraṃ saṅgahaṃ āropesi.

Tehi pana dhammasaṅgāhakattherehi niggahitā dasasahassā vajjiputtakā bhikkhū pakkhaṃ pariyesamānā attano anurūpaṃ dubbalapakkhaṃ labhitvā visuṃ mahāsaṅghikācariyakulaṃ nāma akaṃsu. Tato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni – gokulikā ca ekabyohārikā ca. Gokulikanikāyato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni – paṇṇattivādā ca bāhuliyā ca. Bahussutikātipi tesaṃyeva nāmaṃ. Tesaṃyeva antare cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṃ mahāsaṅghikācariyakulato dutiye vassasate pañcācariyakulāni uppannāni. Tāni mahāsaṅghikehi saddhiṃ cha honti.

Tasmiṃyeva dutiye vassasate theravādato bhijjitvā dve ācariyavādā uppannā – mahisāsakā ca vajjiputtakā ca. Tattha vajjiputtakavādato bhijjitvā apare cattāro ācariyavādā uppannā – dhammuttariyā, bhadrayānikā, channāgārikā, samitiyāti. Puna tasmiṃyeva dutiye vassasate mahisāsakavādato bhijjitvā sabbatthivādā dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna sabbatthivādakulato bhijjitvā kassapikā nāma jātā. Kassapikesu bhinnesu apare saṅkantikā nāma jātā. Saṅkantikesu bhinnesu suttavādā nāma jātāti theravādato bhijjitvā ime ekādasa ācariyavādā uppannā. Te theravādehi saddhiṃ dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa, mahāsaṅghikānañca cha ācariyavādāti sabbeva aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi, aṭṭhārasācariyakulānītipi etesaṃyeva nāmaṃ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, theravādo asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetaṃ **dīpavaṃse** –

‘‘Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā;

Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.

‘‘Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ;
Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.

‘‘Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane;
Bhinditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.

‘‘Aññatra saṅgahitā suttaṃ, aññatra akariṃsu te;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.

‘‘Pariyāyadesitañcāpi, atho nippariyāyadesitaṃ;
Nītatthañceva neyyatthaṃ, ajānitvāna bhikkhavo.

‘‘Aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ, aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu te;
Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṃ atthaṃ vināsayuṃ.

‘‘Chaḍḍetvāna ekadesaṃ, suttaṃ vinayagambhīraṃ;
Patirūpaṃ suttaṃ vinayaṃ, tañca aññaṃ kariṃsu te.

‘‘Parivāraṃ atthuddhāraṃ, abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ;
Paṭisambhidañca niddesaṃ, ekadesañca jātakaṃ.

‘‘Ettakaṃ vissajjitvāna, aññāni akariṃsu te;
Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.

‘‘Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te;
Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā.

‘‘Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu;
Tato aparakālamhi, tasmiṃ bhedo ajāyatha.

‘‘Gokulikā ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo;
Gokulikānaṃ dve bhedā, aparakālamhi jāyatha.

‘‘Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo;
Cetiyā ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā.

‘‘Pañcavādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ.

‘‘Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te;
Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.

‘‘Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te;
Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha.

‘‘Mahisāsakā vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo;
Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha.

‘‘Dhammuttarikā bhaddayānikā, channāgārikā ca samiti;
Mahisāsakānaṃ dve bhedā, aparakālamhi ajāyatha.

‘‘Sabbatthivādā dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo;
Sabbatthivādānaṃ kassapikā, saṅkantikassapikena ca.

‘‘Saṅkantikānaṃ suttavādī, anupubbena bhijjatha;
Ime ekādasa vādā, sambhinnā theravādato.

‘‘Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ;
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako;
Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha.

‘‘Nigrodhova mahārukkho, thera vādānamuttamo;
Anūnaṃ anadhikañca, kevalaṃ jinasāsanaṃ.

‘‘Santakā viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā;
Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare;
Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane’’ti.

Aparāparaṃ pana hemavatikā, rājagirikā, siddhatthikā, pubbaseliyā, aparaseliyā, vājiriyāti aññepi cha ācariyavādā uppannā. Te idha anadhippetā. Purimakānaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena pavattamāne sāsane paṭiladdhasaddho asoko dhammarājā divase divase buddhapūjāya satasahassaṃ, dhammapūjāya satasahassaṃ, saṅghapūjāya satasahassaṃ, attano ācariyassa nigrodhattherassa satasahassaṃ, catūsu dvāresu bhesajjatthāya satasahassanti pañcasatasahassāni pariccajanto sāsane uḷāraṃ lābhasakkāraṃ pavattesi.

Titthiyā hatalābhasakkārā antamaso ghāsacchādanamattampi alabhantā lābhasakkāraṃ patthayamānā bhikkhūsu pabbajitvā sakāni sakāni diṭṭhigatāni – ‘‘ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ satthusāsana’’nti dīpenti. Pabbajjaṃ alabhamānāpi sayameva kese chinditvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā vihāresu vicarantā uposathakammādikaraṇakāle saṅghamajjhaṃ pavisanti. Te bhikkhusaṅghena dhammena vinayena satthusāsanena niggayhamānāpi dhammavinayānulomāya paṭipattiyā asaṇṭhahantā anekarūpaṃ sāsanassa abbudañca malañca kaṇṭakañca samuṭṭhāpenti. Keci aggiṃ paricaranti, keci pañcātape tapanti, keci ādiccaṃ anuparivattanti, keci ‘‘dhammañca vinayañca vobhindissāmā’’ti tathā tathā pagganhiṃsu. Tadā bhikkhusaṅgho na tehi saddhiṃ uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā akāsi. Asokārāme satta vassāni uposatho upacchijji.

Rājā ‘‘āṇāya kāressāmī’’ti vāyamantopi kāretuṃ nāsakkhi, aññadatthu duggahitagāhinā bālena amaccena anekesu bhikkhūsu jīvitā voropitesu vippaṭisārī ahosi. So tañca vippaṭisāraṃ tañca sāsane uppannaṃ abbudaṃ vūpasametukāmo ‘‘ko nu kho imasmiṃ atthe paṭibalo’’ti saṅghaṃ pucchitvā ‘‘moggaliputtatissatthero, mahārājā’’ti sutvā saṅghassa vacanena ahogaṅgāpabbatato theraṃ pakkosāpetvā iddhipāṭihāriyadassanena therassa ānubhāve nibbicikiccho attano kukkuccaṃ pucchitvā vippaṭisāraṃ vūpasamesi. Theropi taṃ rājuyyāneyeva vasanto satta divasāni samayaṃ uggaṇhāpesi. So uggahitasamayo sattame divase asokārāme bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvā sāṇipākārantare nisinno ekaladdhike ekaladdhike bhikkhū ekato ekato kāretvā ekamekaṃ bhikkhusamūhaṃ pakkosāpetvā pucchi – ‘‘bhante, kiṃvādī sammāsambuddho’’ti? Tato sassatavādino – ‘‘sassatavādī’’ti āhaṃsu. Ekaccasassatikā, antānantikā, amarāvikkhepikā, adhiccasamuppannikā, saññīvādā, asaññīvādā, nevasaññīnāsaññīvādā, ucchedavādā, diṭṭhadhammanibbānavādā – ‘‘diṭṭhadhammanibbānavādī’’ti āhaṃsu. Rājā paṭhamameva samayassa uggahitattā nayime bhikkhū aññatitthiyā imeti ñatvā tesaṃ setakāni vatthāni datvā uppabbājesi. Te sabbepi saṭṭhisahassā ahesuṃ.

Athaññe bhikkhū pakkosāpetvā pucchi – ‘‘kiṃvādī, bhante, sammāsambuddho’’ti? ‘‘Vibhajjavādī, mahārājā’’ti. Evaṃ vutte rājā theraṃ pucchi – ‘‘vibhajjavādī, bhante, sammāsambuddho’’ti? ‘‘Āma, mahārājā’’ti. Tato rājā ‘suddhaṃ dāni, bhante, sāsanaṃ, karotu bhikkhusaṅgho uposatha’nti ārakkhaṃ datvā nagaraṃ pāvisi. Samaggo saṅgho sannipatitvā uposathaṃ akāsi. Tasmiṃ sannipāte saṭṭhibhikkhusatasahassāni ahesuṃ. Tasmiṃ samāgame moggaliputtatissatthero yāni ca tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatiṃ uppajjissanti, sabbesampi tesaṃ paṭibāhanatthaṃ satthārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhapitamātikaṃ vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṃ āharitvā imaṃ parappavādamathanaṃ āyatilakkhaṇaṃ **kathāvatthuppakaraṇaṃ** abhāsi.

Tato saṭṭhisatasahassasaṅkhyesu bhikkhū uccinitvā tipiṭakapariyattidharānaṃ pabhinnapaṭisambhidānaṃ bhikkhūnaṃ sahassamekaṃ gahetvā yathā mahākassapatthero ca yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyiṃsu; evameva saṅgāyanto sāsanamalaṃ visodhetvā tatiyasaṅgītiṃ akāsi. Tattha abhidhammaṃ saṅgāyanto imaṃ yathābhāsitaṃ pakaraṇaṃ saṅgahaṃ āropesi. Tena vuttaṃ –

> ‘‘Yaṃ puggalakathādīnaṃ, kathānaṃ vatthubhāvato;
> Kathāvatthuppakaraṇaṃ, saṅkhepena adesayī.
>
> ‘‘Mātikāṭhapaneneva, ṭhapitassa surālaye;
> Tassa moggaliputtena, vibhattassa mahītale.
>
> ‘‘Idāni yasmā sampatto, atthasaṃvaṇṇanākkamo;
> Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitā’’ti.

Nidānakathā niṭṭhitā.

Mahāvaggo

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Tattha **puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā**ti ayaṃ pucchā. **Āmantā**ti ayaṃ paṭijānanā. Kassa panāyaṃ pucchā, kassa paṭijānanāti? Asukassāti na vattabbā. Bhagavatā hi imasmiṃ pakaraṇe nānappakārānaṃ laddhīnaṃ visodhanatthaṃ tantivasena mātikā ṭhapitā. Sā therena satthārā dinnanaye ṭhatvā tantivasena vibhattā. Na hi thero yattakā ettha vādamaggā dassitā, tattakehi vādīhi saddhiṃ vādena viggāhikakathaṃ kathesi. Evaṃ santepi pana tāsaṃ tāsaṃ kathānaṃ atthassa sukhāvadhāraṇatthaṃ sakavādīpucchā, paravādīpucchā, sakavādīpaṭiññā, paravādīpaṭiññāti evaṃ vibhāgaṃ dassetvāva atthavaṇṇanaṃ karissāma.

Puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti hi ayaṃ sakavādīpucchā. Tāya ‘‘ye atthi puggaloti evaṃladdhikā puggalavādino, te evaṃ pucchitabbā’’ti dīpeti. Ke pana puggalavādinoti? Sāsane vajjiputtakā ceva samitiyā ca bahiddhā ca bahū aññatitthiyā. Tattha **puggalo**ti attā, satto jīvo. **Upalabbhatī**ti paññāya upagantvā labbhati, ñāyatīti attho. **Saccikaṭṭhaparamatthenā**ti ettha **saccikaṭṭho**ti māyāmarīciādayo viya abhūtākārena aggahetabbo bhūtaṭṭho. **Paramattho**ti anussavādivasena aggahetabbo uttamattho. Ubhayenāpi yo parato ‘‘puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, rūpañca upalabbhatī’’tiādinā khandhāyatanadhātuindriyavasena sattapaññāsavidho dhammappabhedo dassito. Yathā so bhūtena sabhāvaṭṭhena upalabbhati, evaṃ tava puggalo upalabbhatīti pucchati. Paravādī **āmantā**ti paṭijānāti. Paṭijānanañhi katthaci ‘‘āma, bhante’’ti āgacchati, katthaci ‘‘āmo’’ti paṭijānanaṃ āgacchati. Idha pana ‘‘āmantā’’ti āgataṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo – so hi yaṃ taṃ parato vuttaṃ bhagavatā – ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’ti suttaṃ āgataṃ, taṃ gahetvā yasmā pana bhagavā saccavādī na visaṃvādanapurekkhāro vācaṃ bhāsati, nāpi anussavādivasena dhammaṃ deseti, sadevakaṃ pana lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti, tasmā yo tena vutto ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’ti, so saccikaṭṭhaparamattheneva atthīti laddhiṃ gahetvā ‘‘āmantā’’ti paṭijānāti.

Athassa tādisassa lesavacanassa chalavādassa okāsaṃ adadamāno sakavādī **yo saccikaṭṭho**tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – yvāyaṃ parato ‘‘sappaccayo appaccayo, saṅkhato asaṅkhato, sassato, asassato sanimitto animitto’’ti evaṃ paridīpito rūpādisattapaññāsavidho dhammappabhedo āgato; na sammutisaccavasena, nāpi anussavādivasena gahetabbo. Attano pana bhūtatāya eva saccikaṭṭho, attapaccakkhatāya ca paramattho. Taṃ sandhāyāha – ‘‘yo saccikaṭṭho paramattho, tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’ti.

Tatoti karaṇavacanametaṃ, tasmā tena saccikaṭṭhaparamatthena so puggalo upalabbhatīti ayamettha attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – ruppanādibhedena vā sappaccayādibhedena vā ākārena yo saccikaṭṭhaparamattho upalabbhati, kiṃ te puggalopi tenākārena upalabbhatīti? **Na hevaṃ vattabbe**ti avajānanā paravādissa. So hi tathārūpaṃ puggalaṃ anicchanto avajānāti. Tatrāyaṃ padacchedo – ‘na hi evaṃ vattabbe’ti, na hi evantipi vaṭṭati. Dvinnampi evaṃ na vattabboti attho.

Ājānāhi niggahanti sakavādivacanaṃ. Yasmā te purimāya vattabbapaṭiññāya pacchimā navattabbapaṭiññā, pacchimāya ca purimā na sandhiyati, tasmāpi niggahaṃ patto. Taṃ niggahaṃ dosaṃ aparādhaṃ sampaṭicchāhīti attho. Evaṃ niggahaṃ ājānāpetvā idāni taṃ ṭhapanāya ceva anulomapaṭilomato pāpanāropanānañca vasena pākaṭaṃ karonto **hañci puggalo**tiādimāha. Tattha **hañci puggalo upalabbhatī**ti yadi puggalo upalabbhati, sace puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti attho. Ayaṃ tāva paravādīpakkhassa ṭhapanato niggahapāpanāropanānaṃ lakkhaṇabhūtā anulomaṭhapanā nāma. **Tena vata re**tiādi anulomapakkhe niggahassa pāpitattā anulomapāpanā nāma. Tattha **tenā**ti kāraṇavacanaṃ. **Vatā**ti okappanavacanaṃ. **Re**ti āmantanavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – tena, re vattabbe vata, re hambho, bhadramukha, tena kāraṇena vattabboyevāti. **Yaṃ tattha vadesī**tiādi anulomapakkhe niggahassa āropitattā anulomaropanā nāma. Yaṃ tassa pariyosāne micchātipadaṃ tassa purato idaṃ te’ti āharitabbaṃ. Idaṃ te micchāti ayañhettha attho. Parato ca pāḷiyaṃ etaṃ āgatameva.

No ce pana vattabbetiādi ‘‘na hevaṃ vattabbe’’ti paṭikkhittapakkhassa ṭhapitattā paṭilomato niggahapāpanāropanānaṃ lakkhaṇabhūtā paṭilomaṭhapanā nāma. **No ca vata re**tiādi paṭilomapakkhe niggahassa pāpitattā paṭilomapāpanā nāma. Puna **yaṃ tattha vadesī**tiādi paṭilomapakkhe niggahassa āropitattā paṭilomaropanā nāma. Idhāpi pariyosāne micchātipadassa purato idaṃ teti āharitabbameva. Paratopi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya saṅkhepattho – yadi puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, tena vata bho so upalabbhatīti vattabbo. Yaṃ pana tattha vadesi ‘‘vattabbo kho purimapañhe ‘saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’ti, no ca vattabbo dutiyapañhe ‘tato so puggalo upalabbhatī’’’ti, idaṃ te micchāti evaṃ tāva anulomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Atha na vattabbo dutiyapañhe ‘‘tato so upalabbhatī’’ti, purimapañhepi na vattabbova. Yaṃ panettha vadesi ‘‘vattabbo kho purimapañhe ‘saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’ti, no ca vattabbo dutiyapañhe ‘tato so puggalo upalabbhatī’’’ti, idaṃ te micchāti evaṃ paṭilomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Evametaṃ niggahassa ca anulomapaṭilomato catunnaṃ pāpanāropanānañca vuttattā upalabbhatītiādikaṃ anulomapañcakaṃ nāma. Ettha ca kiñcāpi anulomato pāpanāropanāhi eko, paṭilomato pāpanāropanāhi ekoti dve niggahā katā. ‘Ājānāhi niggaha’nti etasseva panettha puggalo upalabbhatīti paṭhamaṃ vādaṃ nissāya paṭhamassa niggahassa dvīhākārehi āropitattā ekovāyaṃ niggahoti paṭhamo niggaho.

2. Idāni paccanīkanayo hoti. Tattha pucchā paravādissa. So hi ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’ti gahitattā ‘‘nupalabbhatī’’ti asampaṭicchanto evaṃ pucchati. Sakavādī yathā rūpādidhammā upalabbhanti, evaṃ anupalabbhanīyato **āmantā**ti paṭijānāti. Puna itaro attanā adhippetaṃ saccikaṭṭhaṃyeva sandhāya **yo saccikaṭṭho**tiādimāha. Sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāha. Sakavādī ‘puggalo’ti upādāpaññattisabbhāvatopi dvinnaṃ saccānaṃ ekato katvā pucchitattāpi na **heva**nti paṭikkhipati.

Idāni kiñcāpi tena paṭhamaṃ paramatthasaccavasena nupalabbhanīyatā sampaṭicchitā, pacchā sammutisaccavasena vomissakavasena vā paṭikkhittā. Paravādī pana ‘nupalabbhatī’ti vacanasāmaññamattaṃ chalavādaṃ nissāya yaṃ tayā paṭhamaṃ paṭiññātaṃ, taṃ pacchā paṭikkhittanti bhaṇḍanassa paṭibhaṇḍanaṃ viya attano katassa niggahakammassa paṭikammaṃ karonto **ājānāhi paṭikamma**nti āha. Idāni yathāssa anulomapañcake sakavādinā vādaṭṭhapanaṃ katvā anulomapaṭilomato pāpanāropanāhi niggaho pākaṭo kato, evaṃ paṭikammaṃ pākaṭaṃ karonto **hañci puggalo**tiādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbaṃ. Yasmā panettha ṭhapanā nāma paravādīpakkhassa ṭhapanato ‘‘ayaṃ tava doso’’ti dassetuṃ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammassa vā pākaṭabhāvakaraṇaṃ, pāpanāropanāhi panassa pākaṭakaraṇaṃ hoti. Tasmā idaṃ anulomapaṭilomato pāpanāropanānaṃ vasena catūhākārehi. Paṭikammassa katattā paṭikammacatukkaṃ nāmāti ekaṃ catukkaṃ veditabbaṃ.

3. Evaṃ paṭikammaṃ katvā idāni yvāssa anulomapañcake sakavādinā niggaho kato, tassa tameva chalavādaṃ nissāya dukkaṭabhāvaṃ dassento **tvañce pana maññasī**tiādimāha. Tattha **tvaṃ ce pana maññasī**ti yadi tvaṃ maññasi. **Vattabbe kho**ti idaṃ paccanīke āmantāti paṭiññaṃ sandhāya vuttaṃ. **No ca vattabbe**ti idaṃ pana na hevāti avajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tena tava tatthā**ti tena kāraṇena tvaṃyeva tasmiṃ nupalabbhatīti pakkhe – ‘‘hevaṃ paṭijānantanti āmantā’’ti evaṃ paṭijānanto. **Hevaṃ niggahetabbe**ti puna na hevāti avajānanto evaṃ niggahetabbo. **Atha taṃ niggaṇhāmā**ti athevaṃ niggahārahaṃ taṃ niggaṇhāma. **Suniggahito ca hosī**ti sakena matena niggahitattā suniggahito ca bhavasi.

Evamassa niggahetabbabhāvaṃ dassetvā idāni taṃ niggaṇhanto **hañcī**tiādimāha. Tattha ṭhapanāpāpanāropanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Pariyosāne pana **idaṃ te micchā**ti idaṃ tava vacanaṃ micchā hotīti attho. Idaṃ chalavādena catūhi ākārehi niggahassa katattā niggahacatukkaṃ nāma.

4. Evaṃ niggahaṃ katvāpi idāni ‘‘yadi ayaṃ mayā tava matena kato niggaho dunniggaho, yo mama tayā heṭṭhā anulomapañcake kato niggaho, sopi dunniggaho’’ti dassento **ese ce dunniggahite**tiādimāha. Tattha **ese ce dunniggahite**ti eso ce tava vādo mayā dunniggahito. Atha vā eso ce tava mayā kato niggaho dunniggaho. **Hevamevaṃ tattha dakkhā**ti tatthāpi tayā mama heṭṭhā kate niggahe evamevaṃ passa. Idāni yvāssa heṭṭhā sakavādinā niggaho kato, taṃ ‘‘vattabbe kho’’tiādivacanena dassetvā puna taṃ niggahaṃ aniggahabhāvaṃ upanento **no ca mayaṃ tayā**tiādimāha. Tattha **no ca mayaṃ tayā tattha hetāya paṭiññāyā**tiādīsu ayamattho – yasmā so tayā mama kato niggaho dunniggaho, tasmā mayaṃ tayā tattha anulomapañcake āmantāti etāya paṭiññāya evaṃ paṭijānantā puna na hevāti paṭikkhepe katepi ‘‘ājānāhi niggaha’’nti evaṃ na niggahetabboyeva. Evaṃ aniggahetabbampi maṃ niggaṇhāsi, īdisena pana niggahena dunniggahitā mayaṃ homa.

Idāni yaṃ niggahaṃ sandhāya ‘‘dunniggahitā ca homā’’ti avoca, taṃ dassetuṃ **hañci puggalo…pe… idaṃ te micchā**tiāha. Evamidaṃ anulomapaṭilomato catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattā upanayanacatukkaṃ nāma hoti.

5. Idāni ‘‘na hevaṃ niggahetabbe’’tiādikaṃ niggamanacatukkaṃ nāma hoti. Tattha **na hevaṃ niggahetabbe**ti yathāhaṃ tayā niggahito, na hi evaṃ niggahetabbo. Etassa hi niggahassa dunniggahabhāvo mayā sādhito. **Tena hī**ti tena kāraṇena, yasmā esa niggaho dunniggaho, tasmā yaṃ maṃ niggaṇhāsi hañci puggalo…pe… idaṃ te micchāti, idaṃ niggaṇhanaṃ tava micchāti attho. **Tena hi ye kate niggahe**ti yena kāraṇena idaṃ micchā, tena kāraṇena yo tayā niggaho kato, so dukkaṭo. Yaṃ mayā paṭikammaṃ kataṃ, tadeva sukataṃ. Yāpi cesā paṭikammacatukkādivasena kathāmaggasampaṭipādanā katā, sāpi sukatā. Evametaṃ puggalo upalabbhatītiādikassa anulomapañcakassa nupalabbhatītiādikānaṃ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānaṃ vasena anulomapaccanīkapañcakaṃ nāma niddiṭṭhanti veditabbaṃ. Ettāvatā sakavādino pubbapakkhe sati paravādino vacanasāmaññamattena chalavādena jayo hoti.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

6. Idāni yathā paravādino pubbapakkhe sati sakavādino dhammeneva tathena sujayo hoti, tathā vāduppattiṃ dassetuṃ **puggalo nupalabbhatī**ti paccanīkānulomapañcakaṃ āraddhaṃ. Tattha paccanīke pucchā paravādissa, rūpādibhedaṃ saccikaṭṭhaparamatthaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Suddhasammutisaccaṃ vā paramatthamissakaṃ vā sammutisaccaṃ sandhāya **yo saccikaṭṭho**ti puna anuyogo paravādissa, sammutivasena nupalabbhatīti navattabbattā missakavasena vā anuyogassa saṃkiṇṇattā **na heva**nti paṭikkhepo sakavādissa. Paṭiññātaṃ paṭikkhipatīti vacanasāmaññamattena **ājānāhi niggaha**ntiādivacanaṃ paravādissa. Evamayaṃ puggalo nupalabbhatīti dutiyavādaṃ nissāya dutiyo niggaho hotīti veditabbo. Evaṃ tena chalena niggaho āropito.

7-10. Idāni dhammena samena attano vāde jayaṃ dassetuṃ anulomanaye pucchā sakavādissa, attano laddhiṃ nissāya paṭiññā paravādissa. Laddhiyā okāsaṃ adatvā paramatthavasena puna anuyogo sakavādissa, paramatthavasena puggalassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Tato paraṃ dhammena samena attano jayadassanatthaṃ **ājānāhi paṭikamma**ntiādi sabbaṃ sakavādīvacanameva hoti. Tattha sabbesaṃ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānaṃ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Evamidaṃ puggalo nupalabbhatītiādikassa paccanīkapañcakassa upalabbhatītiādīnaṃ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānañca vasena paccanīkānulomapañcakaṃ nāma niddiṭṭhaṃ hoti. Evametāni paṭhamasaccikaṭṭhe dve pañcakāni niddiṭṭhāni. Tattha purimapañcake paravādissa sakavādinā kato niggaho suniggaho. Sakavādissa pana paravādinā chalavādaṃ nissāya paṭikammaṃ katvā attanā sādhito jayo dujjayo. Dutiyapañcake sakavādissa paravādinā kato niggaho dunniggaho. Paravādissa pana sakavādinā dhammavādaṃ nissāya paṭikammaṃ katvā attanā sādhito jayo sujayoti paṭhamasaccikaṭṭho. Tatthetaṃ vuccati –

> ‘‘Niggaho paravādissa, suddho paṭhamapañcake;
> Asuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṃ.
>
> ‘‘Niggaho sakavādissa, asuddho dutiyapañcake;
> Visuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṃ.
>
> ‘‘Tasmā dvīsupi ṭhānesu, jayova sakavādino;
> Dhammena hi jayo nāma, adhammena kuto jayo.
>
> ‘‘Saccikaṭṭhe yathā cettha, pañcakadvayamaṇḍite;
> Dhammādhammavaseneva, vutto jayaparājayo.
>
> ‘‘Ito paresu sabbesu, saccikaṭṭhesu paṇḍito;
> Evameva vibhāveyya, ubho jayaparājaye’’ti.

2. Okāsasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. Evaṃ suddhikasaccikaṭṭhaṃ vitthāretvā idāni tameva aparehi okāsādīhi nayehi vitthāretuṃ puna **puggalo upalabbhatī**tiādi āraddhaṃ. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna **sabbatthā**ti sarīraṃ sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṃ attānaṃ samanupassanādosañca ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti āpajjanadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha anulomapaccanīkapañcake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Pāṭho pana saṅkhitto. Tattha yasmā sarīraṃ sandhāya ‘‘sabbattha na upalabbhatī’’ti vutte sarīrato bahi upalabbhatīti āpajjati. Tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissa, paṭhamaṃ anujānitvā pacchā avajānātīti chalavādassa vasena paṭikammaṃ paravādissa. Sesaṃ pākaṭameva.

3. Kālasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. Dutiyanaye **sabbadā**ti purimapacchimajātikālañca dharamānaparinibbutakālañca sandhāya anuyogo sakavādissa, sveva khattiyo so brāhmaṇotiādīnaṃ āpattidosañca dharamānaparinibbutānaṃ visesābhāvadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ paṭhamanaye vuttasadisameva.

4. Avayavasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye **sabbesū**ti khandhāyatanādīni sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṃ attā, cakkhusmiṃ attātiādidosabhayena paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ tādisamevāti.

Okāsadisaccikaṭṭhādi

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. Evametāni tīṇi anulomapaccanīkapañcake anulomamattavaseneva tāva paṭipāṭiyā bhājetvā puna paccanīkānulomapañcake paccanīkamattavaseneva bhājetuṃ **puggalo nupalabbhatī**tiādi āraddhaṃ. Tattha anulomapañcakassa pāḷiyaṃ saṅkhipitvā āgate paccanīke vuttanayeneva paccanīkassa ca pāḷiyaṃ saṅkhipitvā āgate anulome vuttanayeneva attho veditabbo. Ettāvatā suddhikassa ceva imesañca tiṇṇanti catunnaṃ saccikaṭṭhānaṃ ekekasmiṃ saccikaṭṭhe anulomapaccanīkassa paccanīkānulomassa cāti dvinnaṃ dvinnaṃ paccanīkānaṃ vasena ayaṃ aṭṭhamukhā nāma vādayutti niddiṭṭhā hotīti veditabbā. Yā ekekasmiṃ mukhe ekekassa niggahassa vasena **aṭṭhakaniggaho**ti pāḷiyaṃ likhiyati. Tatthetaṃ vuccati –

> ‘‘Evaṃ catubbidhe pañhe, pañcakadvayabhedato;
> Esā aṭṭhamukhā nāma, vādayutti pakāsitā.
>
> ‘‘Aṭṭheva niggahā tattha, cattāro tesu dhammikā;
> Adhammikā ca cattāro, sabbattha sakavādino;
> Jayo parājayo ceva, sabbattha paravādino’’ti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā

17-27. Idāni rūpādīhi saddhiṃ saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ hoti. Tattha **rūpañcā**ti yathā rūpaṃ paramatthato upalabbhati, kiṃ te puggalopi tatheva upalabbhatīti sandhāya pucchā sakavādissa, atthi puggaloti vacanamattaṃ gahetvā paṭiññā paravādissa. Yadi te rūpaṃ viya paramatthato puggalo atthi, rūpato vedanādīnaṃ viya puggalassāpi aññattaṃ āpajjatīti anuyogo sakavādissa, samayasuttavirodhaṃ disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ atthato pākaṭameva. Dhammato panettha sattapaññāsabhedassa saccikaṭṭhaparamatthassa vasena sakavādīpakkhamūlake anulomapaccanīke sattapaññāsa anulomapañcakāni dassitāni. Paṭikammacatukkādīni saṅkhittāni. Paravādīpakkhamūlakepi paccanīkānulome sattapaññāsa paṭilomapañcakāni dassitāni. Paṭikammacatukkādīni saṅkhittāni. Tattha ‘‘vuttaṃ bhagavatā’’ti vacanamattena puggalassa atthitaṃ rūpassa ca saccikaṭṭhaparamatthavasena upalabbhanīyataṃ dassetvā ubhinnaṃ aññattaṃ paṭijānāpanatthaṃ **vuttaṃ bhagavatā**ti anuyogo paravādissa, sammutiparamatthānaṃ ekattanānattapañhassa ṭhapanīyattā paṭikkhepo sakavādissa. Sesamidhāpi atthato pākaṭamevāti.

Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā.

6. Opammasaṃsandanavaṇṇanā

28-36. Idāni rūpādīheva saddhiṃ opammavasena saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ hoti. Tattha rūpavedanānaṃ upaladdhisāmaññena aññattapucchā ca puggalarūpānaṃ upaladdhisāmaññapucchā cāti pucchādvayampi sakavādissa, ubhopi paṭiññā paravādissa. Paravādinā anuññātena upaladdhisāmaññena rūpavedanānaṃ viya rūpapuggalānaṃ aññattānuyogo sakavādissa, paṭikkhepo itarassa. Sesamidhāpi atthato pākaṭameva. Dhammato panettha rūpamūlakādīnaṃ cakkānañca vasena sakavādīpakkhe vīsādhikāni nava niggahapañcakasatāni dassitāni. Kathaṃ? Khandhesu tāva rūpamūlake cakke cattāri, tathā vedanādimūlakesūti vīsati. Āyatanesu cakkhāyatanamūlake cakke ekādasa, tathā sesesūti dvattiṃsasataṃ. Dhātūsu cakkhudhātumūlake cakke sattarasa, tathā sesesūti chādhikāni tīṇi satāni. Indriyesu cakkhundriyamūlake cakke ekavīsati, tathā sesesūti dvāsaṭṭhādhikāni cattāri satāni. Evaṃ sabbānipi vīsādhikāni nava niggahapañcakasatāni honti.

37-45. Paravādīpakkhepi **rūpaṃ upalabbhatī**ti anulomavaseneva rūpavedanādīnaṃ aññattapaṭiññaṃ kāretvā puna atthi puggaloti suttaṃ nissāya chalavasena puggalassa rūpādīhi upaladdhisāmaññaṃ āropetvā aññattānuyogo kato. Sesamidhāpi atthato uttānameva. Dhammatopi sakavādīpakkhe vuttanayena vīsādhikāni nava paṭikammapañcakasatāni dassitāni.

Rūpādīhi saddhiṃ opammavasena saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ.

7. Catukkanayasaṃsandanavaṇṇanā

46-52. Idāni yaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhati, tena yasmā rūpādīsu sattapaññāsāya saccikaṭṭhaparamatthesu aññatarena bhavitabbaṃ; rūpādinissitena vā, aññatra vā rūpādīhi, rūpādīnaṃ vā nissayena, tasmā iminā catukkanayena saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ āraddhaṃ. Tattha **rūpaṃ puggalo**ti anuyogo sakavādissa, ucchedadiṭṭhibhayena **na hevā**ti paṭikkhepo paravādissa, niggahāropanaṃ sakavādissa. Kiṃ panetaṃ yuttaṃ, nanu rūpaṃ vedanāti vuttampi paṭikkhipitabbamevāti? Āma paṭikkhipitabbaṃ. Taṃ pana rūpato vedanāya aññasabhāvasabbhāvato, na aññattābhāvato. Ayañca rūpādīsu ekadhammatopi puggalassa aññattaṃ na icchati, tasmā yuttaṃ. Ayañca anuyogo rūpaṃ puggalo…pe… aññātāvindriyaṃ puggaloti sakalaṃ paramatthasaccaṃ sandhāya āraddho. Sakalaṃ pana paccattalakkhaṇavasena ekato vattuṃ na sakkāti tantivasena anuyogalakkhaṇamattametaṃ ṭhapitaṃ. Tena viññū atthaṃ vibhāventi. Vādakāmena pana imaṃ lakkhaṇaṃ gahetvā yathā yathā paravādissa okāso na hoti, tathā tathā vattabbaṃ. Iti tantivasena anuyogalakkhaṇassa ṭhapitattāpi yuttameva. Iminā nayena sabbānuyogesu attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso – **rūpasmiṃ puggalo**tiādīsu yathā ekaṃ mahābhūtaṃ nissāya tayo mahābhūtā, vatthurūpaṃ nissāya viññāṇaṃ rūpasminti vattuṃ vaṭṭati, kiṃ te evaṃ rūpasmiṃ puggalo? Yathā ca sabhāgavinibbhogato vedanādayo sabbadhammā, arūpā vā pana cattāro khandhā, nibbānameva vā ‘‘aññatra rūpā’’ti vattuṃ vaṭṭati, kiṃ te evaṃ puggalo? Yathā ca cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ nissayavasena ‘‘vedanāya rūpaṃ…pe… viññāṇasmiṃ rūpa’’nti vattuṃ vaṭṭati, kiṃ te evaṃ puggaloti? Sabbānuyogesu pana ucchedadiṭṭhibhayena ceva samayavirodhena ca paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha atthato pākaṭameva. Dhammato panettha sattapaññāsāya saccikaṭṭhesu ekekasmiṃ cattāri cattāri katvā niggahavasena aṭṭhavīsādhikāni dve pañcakasatāni dassitāni. Paravādīpakkhepi paṭikammavasena tattakāneva. Yā panettha atthi puggaloti vutte sakavādissa paṭiññā, sā sutte āgatena sammutivasena. Yo rūpaṃ puggalotiādīsu paṭikkhepo, so sakkāyadiṭṭhipañhassa ṭhapanīyattā. Paravādissa paṭikammaṃ chalavasenevāti.

Catukkanayasaṃsandanaṃ.

Niṭṭhitā ca saṃsandanakathā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

53. Idāni lakkhaṇayutti nāma hoti. Tattha yasmā ṭhapetvā nibbānaṃ seso saccikaṭṭhaparamattho paccayapaṭibaddhatāya sappaccayo, paccayehi samāgamma katattā saṅkhato, uppajjitvā nirujjhanato sadā abhāvato asassato, uppattikāraṇasaṅkhātassa nimittassa atthitāya sanimitto, nibbānaṃ vuttappakārābhāvato appaccayaṃ asaṅkhataṃ sassataṃ animittanti idaṃ saccikaṭṭhassa lakkhaṇaṃ. Tasmā yadi puggalopi saccikaṭṭhaparamatthova tassāpi iminā lakkhaṇena bhavitabbanti sandhāya **puggalo sappaccayo**tiādayo aṭṭhapi anuyogā sakavādissa, paṭikkhepo paravādissa. Ājānāhi niggahantiādi panettha saṅkhittaṃ. Evametāni sakavādīpakkhe anulomapaccanīke anulomamattavasena aṭṭha pañcakāni veditabbāni.

54. Paravādīpakkhepi paccanīkānulome paccanīkamattavasena aṭṭheva. Tattha yasmā paravādinā suttavasena sammutisaccaṃ sādhitaṃ, sammutiyā ca sappaccayādibhāvo natthi, tasmā yāthāvato ca paṭikkhepo sakavādissa. Chalavasena pana vattabbaṃ ‘‘ājānāhi paṭikamma’’ntiādi sabbaṃ idhāpi saṅkhittameva.

Lakkhaṇayuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. Idāni vacanasodhanaṃ hoti. Tattha yadetaṃ puggalo upalabbhatīti vacanaṃ, taṃ sodhetuṃ **puggalo upalabbhati, upalabbhati puggalo**ti. Pucchā sakavādissa. Tassattho – yadetaṃ puggalo upalabbhatīti padadvayaṃ, taṃ ekatthaṃ vā bhaveyya nānatthaṃ vā. Yadi tāva nānatthaṃ, yathā aññaṃ rūpaṃ, aññā vedanā, evaṃ añño puggalo, añño upalabbhatīti āpajjati. Athekatthaṃ, yathā yaṃ cittaṃ taṃ mano, evaṃ sveva puggalo, so upalabbhatīti āpajjati. Tena taṃ vadāmi ‘‘yadi te yo puggalo, so upalabbhati, evaṃ sante yo yo upalabbhati, so so puggaloti āpajjati, kiṃ sampaṭicchasi eta’’nti? Tato puggalavādī yasmā puggalassa upalabbhataṃ icchati, na upalabbhamānānampi rūpādīnaṃ puggalabhāvaṃ, tasmā **puggalo upalabbhati, upalabbhati ke hi ci puggalo ke hi ci na puggalo**tiādimāha. Tassattho – mama puggalo atthi puggaloti satthu vacanato upalabbhati. Yo pana upalabbhati, na so sabbo puggalo, atha kho ke hi ci puggalo ke hi ci na puggaloti. Tattha **ko**-kāratthe **ke**-kāro, **hi-**kāro ca nipātamatto. Koci puggalo, koci na puggaloti ayaṃ panettha attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – puggalopi hi rūpādīsupi yo koci dhammo upalabbhatiyeva, tattha puggalova puggalo. Rūpādīsu pana kocipi na puggaloti. Tato taṃ sakavādī āha – **puggalo ke hi ci upalabbhati ke hi ci na upalabbhatī**ti. Tassattho – puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte yadi upalabbhatīti anuññāto dhammo puggalato anaññopi koci puggalo koci na puggalo, puggalopi te koci upalabbhati, koci na upalabbhatīti āpajjati, kiṃ sampaṭicchasi etanti? So puggalassa anupaladdhiṃ anicchanto **na heva**nti paṭikkhipati. Ito paraṃ ‘‘ājānāhi niggaha’’ntiādi sabbaṃ saṅkhittaṃ. Vitthārato pana veditabbaṃ. **Puggalo saccikaṭṭho**tiādīsupi eseva nayo. Sabbāni hetāni upalabbhativevacanāneva, apica yasmā ‘‘puggalo upalabbhatisaccikaṭṭhaparamatthenā’’ti ayaṃ puggalavādino paṭiññā, tasmāssa yatheva puggalo upalabbhatīti laddhi, evamevaṃ puggalo saccikaṭṭhotipi āpajjati. Yā panassa puggalo atthīti laddhi, tassā vijjamānotivevacanameva, tasmā sabbānipetāni vacanāni sodhitāni.

60. Tattha yaṃ avasāne **‘‘puggalo atthi, atthi na sabbo puggalo’’**tiādi vuttaṃ, tatrāyamadhippāyo – yañhetaṃ paravādinā ‘‘puggalo atthi, atthi kehici puggalo, kehici na puggalo’’ti vuttaṃ, taṃ yasmā atthato puggalo atthi, atthi na sabbo puggaloti ettakaṃ hoti, tasmā naṃ sakavādī sampaṭicchāpetvā idāni naṃ evaṃ anuyuñjati. Tayā hi ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’ti vacanamattaṃ nissāya ‘‘puggalo atthī’’ti laddhi gahitā, yathā ca bhagavatā etaṃ vuttaṃ, tathā ‘‘suññato lokaṃ avekkhassu, mogharājā, sadā sato’’tiādinā (su. ni. 1125) nayena ‘‘natthī’’tipi vuttaṃ, tasmā yatheva te ‘‘puggalo atthi, atthi na sabbo puggalo’’ti laddhi, tathā puggalo natthi, natthi na sabbo puggalotipi āpajjati, kiṃ etaṃ sampaṭicchasīti? Atha naṃ asampaṭicchanto **na hevā**ti paṭikkhipati. Sesamettha niggahādividhānaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. Idāni paññattānuyogo nāma hoti. Rūpadhātuyā hi puggalavādī rūpiṃ puggalaṃ paññapeti, tathā arūpadhātuyā arūpiṃ. Tassa taṃ laddhiṃ bhindituṃ sabbāpi pucchā sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa. So hi **rūpī**ti vutte rūpakāyasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā atthitāya paṭijānāti. **Kāmī**ti vutte vītarāgasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā natthitāya paṭikkhipati. **Arūpī**ti vuttepi arūpakkhandhasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā atthitāya paṭijānāti. Dvīsupi nayesu sattoti puggalassa vevacanavasena vuttaṃ.

67. Idāni yasmā so ‘‘kāye kāyānupassī’’ti āgataṭṭhāne añño kāyo añño puggaloti icchati, tasmā taṃ laddhiṃ bhindituṃ **kāyoti vā sarīranti vā**tiādi sakavādīpucchā hoti. Tattha **kāyaṃ appiyaṃ karitvā**ti kāyaṃ appetabbaṃ allīyāpetabbaṃ ekībhāvaṃ upanetabbaṃ avibhajitabbaṃ katvā pucchāmīti attho. **Esese**ti eso soyeva. Ese esetipi pāṭho. Eso esoyevāti attho. **Ekaṭṭhe**ti ekaṭṭho. **Same samabhāge tajjāte**ti samo samabhāgo tajjātiko. Vacanamatteyevettha bhedo. Atthato pana kāyova esoti pucchati. Paravādī nānattaṃ apassanto **āmantā**ti paṭijānāti. **Puggaloti vā jīvoti vā**ti pucchāyapi eseva nayo. **Añño kāyo**ti puṭṭho pana kāyānupassanāya evaṃladdhikattā paṭijānāti. **Aññaṃ jīva**nti puṭṭho pana āhacca bhāsitaṃ suttaṃ paṭikkhipituṃ asakkonto avajānāti. Tato paraṃ ‘‘ājānāhi niggaha’’ntiādi uttānatthameva.

68. Paravādīpakkhe pana **añño kāyo añño puggalo**ti puṭṭho sakavādī ṭhapanīyapañhattā paṭikkhipati, paravādī chalavasena paṭikammaṃ karoti. Tampi uttānatthamevāti.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gatianuyogavaṇṇanā

69-72. Idāni gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhianuyogo hoti. Tattha yasmā puggalavādī ‘‘sa sattakkhattuparamaṃ sandhāvitvāna puggalo’’tiādīni (saṃ. ni. 2.133; itivu. 24) suttāni nissāya puggalo sandhāvatīti laddhiṃ gahetvā voharati, tasmāssa taṃ laddhiṃ bhindituṃ **sandhāvatī**ti pucchā sakavādissa. Tattha **sandhāvatī**ti saṃsarati gamanāgamanaṃ karoti. Attano laddhivasena paṭiññā paravādissa. **So puggalo**tiādayo anuyogopi sakavādissa, paṭikkhepo itarassa. Tattha **so**ti soyevāti attho. Evaṃ pana anuyutto sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipati. **Añño**ti puṭṭho ucchedadiṭṭhibhayena. **So ca añño cā**ti puṭṭho ekaccasassatadiṭṭhibhayena. **Neva so na añño**ti puṭṭho amarāvikkhepadiṭṭhibhayena. Puna cattāropi pañhe ekato puṭṭho catunnampi diṭṭhīnaṃ bhayena paṭikkhipitvā puna yānissa suttāni nissāya laddhi uppannā tāni dassento **tena hi puggalo sandhāvatī**tiādimāha.

76. Puna sakavādinā ‘‘yvāyaṃ tava laddhiyā sandhāvati, kiṃ so asmiñca parasmiñca loke ekoyevā’’ti adhippāyena **svevā**ti niyametvā puṭṭho sassatabhayā paṭikkhipitvā puna daḷhaṃ katvā tatheva puṭṭho yasmā so puggalova na añño bhāvo, ‘‘so tato cuto idhūpapanno’’tiādisuttampi (pārā. 12; dī. ni. 1.245) atthi, tasmā paṭijānāti. **Sveva manusso**ti puṭṭho manussasseva devattābhāvato paṭikkhipati.

77. Puna puṭṭho ‘‘ahaṃ tena samayena sunetto nāma satthā ahosi’’ntiādisuttavasena (a. ni. 7.66 atthato samānaṃ) paṭijānāti. Athassa sakavādī devamanussupapattīnaṃ nānattato vacanaṃ micchāti pakāsento **manusso hutvā**tiādimāha.

78. Tattha **hevaṃ maraṇaṃ na hehitī**ti evaṃ sante maraṇaṃ na bhavissatīti attho. Ito paraṃ yakkho petoti attabhāvanānattavasena anuyoganānattaṃ veditabbaṃ.

82. **Khattiyo**tiādīni jātivasena ceva aṅgavekallādivasena ca vuttāni.

87. Puna **na vattabba**nti paravādinā puṭṭho idhaṭṭhakassa upapattivasena paralokassa gamanābhāvato paṭiññā sakavādissa puna sotāpannassa bhavantarepi sotāpannabhāvāvijahanato dutiyapaṭiññāpi tasseva. **Hañcī**tiādivacanaṃ paravādissa.

88. Puna devaloke upapannassa manussattābhāvadassanena anuyogo sakavādissa.

89. Tato paraṃ **anañño avigato**ti ettha **anañño**ti sabbākārena ekasadiso. **Avigato**ti ekenāpi ākārena avigatoti attho. **Na heva**nti devaloke upapannassa manussabhāvābhāvato evamāha.

90. Puna daḷhaṃ katvā anuyutto ‘‘sveva puggalo sandhāvatī’’ti laddhiyā anujānāti. **Hatthacchinno**tiādi ākāravigamanadassanena avigato **sandhāvatī**ti laddhibhindanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **aḷacchinno**ti yassa aṅguṭṭhakā chinnā. **Kaṇḍaracchinno**ti yassa mahānhārū chinnā.

91. **Sarūpo**tiādīsu paṭhame pañhe iminā rūpakāyena saddhiṃ agamanaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiye antarābhavapuggalaṃ sandhāya paṭijānāti. So hi tassa laddhiyā sarūpova gantvā mātukucchiṃ pavisati. Athassa taṃ rūpaṃ bhijjati. **Taṃ jīva**nti yena rūpasaṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchati, kimassa tadeva jīvaṃ taṃ sarīranti pucchati. Paravādī idha sarīranikkhepā suttavirodhā ca paṭikkhipati.

Savedanotiādīsu asaññūpapattiṃ sandhāya paṭikkhipati, tadaññaṃ upapattiṃ sandhāya paṭijānāti. **Taṃ jīva**nti yena vedanādisaṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchati. Kimassa tadeva jīvaṃ taṃ sarīranti pucchati. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti etissā hi laddhiyā pañcapi khandhā sarīranti adhippetā. Paravādī suttavirodhā paṭikkhipati.

92. **Arūpo**tiādīsu paṭhame pañhe antarābhavaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiye arūpā rūpaṃ upapajjamānaṃ sandhāya paṭijānāti. **Aññaṃ, jīva**nti yaṃ rūpasaṅkhātaṃ sarīraṃ pahāya arūpo sandhāvati, kiṃ te taṃ sarīraṃ aññaṃ, aññaṃ jīvanti pucchati. Itaro suttavirodhā paṭikkhipati.

Avedanotiādīsu saññībhavaṃ sandhāya paṭikkhipati, tadaññaṃ upapattiṃ sandhāya paṭijānāti. **Aññaṃ jīva**nti yaṃ vedanādisaṅkhātaṃ sarīraṃ pahāya avedano aviññāṇo sandhāvati, kiṃ te taṃ aññaṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvanti pucchati. Itaro suttavirodhā paṭikkhipati.

93. **Rūpaṃ sandhāvatī**tiādīsu ye rūpādayo khandhe upādāya puggalaṃ paññapeti, kiṃ te tasmiṃ puggale sandhāvante tampi rūpaṃ sandhāvatīti pucchati. Paravādī ‘‘avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata’’nti sattasseva sandhāvanavacanato paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā rūpādidhamme vinā puggalo natthi, tasmā tasmiṃ sandhāvante tenapi rūpena sandhāvitabbanti saññāya paṭijānāti. Vedanādīsupi eseva nayo.

94. **Rūpaṃ na sandhāvatī**tiādīsu yasmā te rūpaṃ puggalo na hoti, sveva ca sandhāvatīti vadesi, tasmā taṃ pucchāmi, kiṃ te rūpaṃ na sandhāvatīti attho. Itaro puggale sandhāvante na sakkā tassa upādānabhūtena rūpena sandhāvituntі saññāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho sattānaññeva sandhāvanavacanato paṭijānāti. Sesamettha uttānameva.

Gāthānaṃ pana ayamattho – āyasmato matena rukkhaṃ upādāya chāyā viya, indhanaṃ upādāya aggi viya ca, khandhe upādāya puggalo; rūpādīnaṃ sandhāvane asati tesu khandhesu bhijjamānesu so tava puggalo bhijjati ce, evaṃ sante ucchedā bhavati diṭṭhi, ucchedadiṭṭhi te āpajjati. Katarā yā buddhena vivajjitā akusaladiṭṭhi. Yā pana ‘‘ucchedavādī samaṇo gotamo’’ti pariyāyabhāsitā, na taṃ vadāmāti dasseti. Athāpi tesu khandhesu bhijjamānesu so puggalo na bhijjati, evaṃ sante sassato puggalo hoti. Tato so nibbānena samasamo āpajjati. **Samasamo**ti ativiya samo, samena vā samo, samabhāveneva samo. Yatheva nibbānaṃ nuppajjati na bhijjati, evaṃ te puggalopi tena samasamoti.

Gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhānuyogo niṭṭhito.

Anuyogavaṇṇanā.

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

95. Idāni upādāpaññattānuyogo hoti. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññāpaṭikkhepo paravādissa. So hi rukkhaṃ upādāya chāyāya viya, indhanaṃ upādāya aggissa viya ca, rūpādīni upādāya puggalassa paññattiṃ paññāpanaṃ avabodhanaṃ icchati, tasmā ‘‘rūpaṃ upādāyā’’ti puṭṭho paṭijānāti. Puna yathā rukkhupādānā chāyā rukkho viya, indhanupādāno ca aggi indhanaṃ viya aniccādidhammo, evaṃ te rūpādiupādāno puggalo rūpādayo viya aniccoti imamatthaṃ puṭṭho attano laddhiyaṃ ṭhatvā paṭikkhipati.

97. **Nīlaṃ rūpaṃ upādāya nīlo**tiādīsu nīlarūpena saddhiṃ puggalassa ekattaṃ, ekasarīre nīlādīnaṃ bahūnaṃ vasena bahubhāvañca anicchanto paṭikkhipati.

98. **Kusalaṃ vedana**nti etthāpi vedanāya saddhiṃ ekattaṃ ekasantāne bahūnaṃ kusalavedanānaṃ vasena bahubhāvañca anicchanto paṭikkhipati. Dutiyanaye maggakusalotiādivacanasabbhāvato chekaṭṭhaṃ sandhāya paṭijānāti. **Saphalo**tiādīni puṭṭho tathārūpassa vohārassa abhāvato paṭikkhipati.

99. Akusalapakkhe achekaṭṭhaṃ sandhāya paṭijānāti.

100. Abyākatapakkhe sassatādivasena abyākatabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

104. **Cakkhuṃ upādāyā**tiādīsu ‘‘cakkhumā visamānīva…pe… pāpāni parivajjaye’’ti(udā. 43) ādivohārasabbhāvato paṭijānāti. Cakkhumattādinirodhena puggalanirodhaṃ anicchanto paṭikkhipati.

107. **Rūpaṃ upādāya vedanaṃ upādāyā**ti ettha aññepi rūpamūlakā dukatikacatukkā veditabbā. Yasmā pana khandhe upādāya puggalassa paññatti, tasmā dvepi tayopi cattāropi pañcapi upādāya paññattiṃ paṭijānāti. Ekasantāne pana dvinnaṃ pañcannaṃ vā abhāvā paṭikkhipati. Āyatanādīsupi eseva nayo.

112. Idāni yaṃ upādāya yassa paññatti, yathā tassa aniccatāya tassāpi aniccatā, tato ca aññattaṃ siddhaṃ, evaṃ tassa puggalassāpi āpajjatīti dassetuṃ **yathā rukkha**ntiādimāha. Tattha **upādāyā**ti paṭicca āgamma, na vinā tanti attho. Paravādī pana tathā anicchanto laddhiyaṃ ṭhatvā paṭikkhipati.

115. **Nigaḷo**ti saṅkhalikabandhanaṃ. **Negaḷiko**ti tena bandhako **yassa rūpaṃ so rūpavā**ti yasmā yassa rūpaṃ so rūpavā hoti, tasmā yathā na nigaḷo …pe… añño rūpavāti attho.

116. **Citte citte**tiādīsu sarāgādicittavasena sarāgāditaṃ sandhāya cittānupassanāvasena paṭijānāti. **Jāyatī**tiādinā nayena puṭṭho puggalassa khaṇikabhāvaṃ anicchanto paṭikkhipati. ‘‘So’’ti vā ‘‘añño’’ti vā puṭṭho sassatucchedabhayena paṭikkhipati. Puna na vattabbaṃ ‘‘kumārako’’ti vā ‘‘kumārikā’’ti vā puṭṭho lokavohārasamucchedabhayena vattabbanti paṭijānāti. Sesamettha pākaṭameva.

118. Idāni paravādī aññenākārena laddhiṃ patiṭṭhāpetukāmo **na vattabbaṃ puggalo upalabbhatī**tiādimāha. Tattha **na vattabba**nti kiṃ te iminā evaṃ bahunā upādāpaññattānuyogena, idaṃ tāva vadehi, kiṃ na vattabbaṃ ‘‘puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’ti. Tato sakavādinā āmantāti vutte **nanu yo passatī**tiādimāha. Tattha **yo**ti puggalo. **Ya**nti rūpaṃ. **Yenā**ti cakkhunā. **So**ti puggalo. **Ta**nti rūpaṃ. **Tenā**ti cakkhunā. Idaṃ vuttaṃ hoti – nanu yo yaṃ rūpaṃ yena cakkhunā passati, so taṃ rūpaṃ tena cakkhunā passanto puggaloti. Sakavādī kiñcāpi cakkhuviññāṇassa nissayabhāvaṃ gacchantaṃ cakkhumeva rūpaṃ passati, tathā sotameva saddaṃ suṇāti…pe… viññāṇameva dhammaṃ vijānāti, ‘‘atthi arahato cakkhu, passati arahā cakkhunā rūpa’’ntiādisammutivasena pana āmantāti paṭijānāti.

120. Tato chalavādaṃ nissāya paravādinā puggalassa vattabbatāya sādhitāya tameva vādaṃ parivattetvā **puggalo upalabbhatī**tiādimāha. Tattha **yo na passatī**ti andho asaññasatto arūpaṃ upapanno nirodhaṃ samāpanno, anandhopi ca aññatra dassanasamayā na passati nāma. Sesavāresupi eseva nayo. Sesaṃ pāḷivaseneva atthato veditabbaṃ.

122. Suttasaṃsandanāyaṃ dibbassa cakkhuno rūpagocarattā **rūpaṃ passatī**ti āha. Dutiyavāre ‘‘satte passāmī’’tivacanato **puggalaṃ passatī**ti āha. Tatiyavāre ‘‘rūpaṃ disvā puggalaṃ vibhāvetī’’ti laddhito **ubho passatī**ti āha. Yasmā pana passitabbaṃ nāma diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātanti catubbidhe rūpasaṅgahe rūpāyatanameva saṅgahitaṃ, tasmā sakavādī ‘‘rūpaṃ puggalo, puggalo rūpaṃ, ubho rūpa’’nti anuyogaṃ karoti. Tassattho pākaṭoyevāti.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā.

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. Idāni purisakārānuyogo hoti. Tattha kamme sati niyamato tassa kārakenapi bhavitabbanti laddhiyā pucchā paravādissa, tathārūpānaṃ kammānaṃ atthitāya paṭiññā sakavādissa. Puna **kattā kāretā**ti pucchā paravādissa. Tattha **kattā**ti tesaṃ kammānaṃ kārako. **Kāretā**ti āṇattidesanādīhi upāyehi kārāpako. Idāni yasmā paravādī puggalaṃ sandhāya kattāti pucchati, na karaṇamattaṃ, tasmā paṭikkhepo sakavādissa.

124. **Tassa kattā kāretā**ti ettha yadi yaṃ yaṃ upalabbhati, tassa tassa kattā puggalo te upalabbhati, kiṃ tassāpi kārako ca kārāpako ca añño puggalo upalabbhatīti attho. Paravādī tathā anicchanto issaranimmānavādabhayena paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā puggalaṃ mātāpitaro janenti nāmaṃ karonti posenti, tasmāssa te kārakā. Ye ca pana taṃ kalyāṇamittā vā ācariyā vā tāni tāni vijjāṭṭhānasippāyatanāni sikkhāpenti, te kārāpakā nāmāti imamatthaṃ sandhāya paṭijānāti. Purimakammameva tassa kattā ceva kārāpetā cāti adhippetaṃ.

125. **Tassa tassevā**ti iminā idaṃ pucchati – yadi kammānaṃ kārakassa kattā tassāpi kattā tassāpi kattā attheva, evaṃ sante purimena purimena avassaṃ pacchā pacchā puggalo kātabboti imināpi te kammānaṃ kārakena puggalena āyatiṃ añño puggalo kātabbo, tenāpi aññoti natthi dukkhassa antakiriyā, natthi vaṭṭassa upacchedo, natthi appaccayaparinibbānaṃ. Paccayābhāvena paccayapaṭibaddhassa dukkhassa abhāvā yaṃ nibbānaṃ vuttaṃ, natthi te tanti. Atha vā **tassa tassevā**ti yadi kammaṃ kammamattaṃ na hoti, tassa pana kārako puggalo, tassāpi kārako, tassāpi kārakoti evaṃ puggalaparamparā atthi. Evaṃ sante yā esā kammavaṭṭassa appavattikaraṇena dukkhassa antakiriyā vuttā, sā natthīti attho. Paravādī taṃ anicchanto paṭikkhipati. Ito aparāsupi upalabbhati sāmaññena kārakapucchāsu puggalaṃyeva sandhāya ‘‘kattā kāretā’’ti vuttaṃ, na paccaye. Na hi mahāpathavīādīnaṃ paccayā natthi.

135. **Añño kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ kattā**ti pañho ‘‘saṅkhāravantaṃ vā attāna’’ntiādidiṭṭhibhayā paṭikkhitto.

136. **Vipāko upalabbhatī**tiādi vipākapaṭisaṃvedīvasena puggalaṃ dassentassa laddhibhindanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **vipākapaṭisaṃvedī**ti anuyogo paravādissa, vipākapavattito aññassa vedakassa abhāvā paṭikkhepo sakavādissa. Puna pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

138. **Tassa paṭisaṃvedī**ti tassa vipākapaṭisaṃvedakassa paṭisaṃvedī yasmā pana paṭisaṃveditabbo nāma vipāko, na ca puggalo vipāko, tasmā paṭikkhepo paravādissa. Puna puṭṭho yasmā puññavipāke ṭhitattā vipākapaṭisaṃvedī puttaṃ vā patiṃ vā mātā vā jāyā vā paricumbati parisajjati, tasmā tathārūpaṃ paṭisaṃveditaṃ sandhāya paṭijānāti paravādī.

Tassa tassevāti yadi vipāko vipākamattaṃ na hoti, tassa pana paṭisaṃvedī puggalo, tassāpi paṭisaṃvedī tassāpi paṭisaṃvedīti evaṃ puggalaparamparā atthi. Evaṃ sante yā esā vipākavaṭṭassa appavattikaraṇena dukkhassa antakiriyā vuttā, sā natthīti attho. Ito paraṃ upalabbhatisāmaññena paṭisaṃvedīpucchāsu heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

142. **Añño kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākapaṭisaṃvedī**ti pañho ‘‘vedanavantaṃ vā attāna’’ntiādidiṭṭhibhayā paṭikkhitto.

143. **Dibbaṃ sukha**ntiādi kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ bhājetvā dassanavasena āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Sakavādino cettha puggalavaseneva paṭisaṃvedīpaṭikkhepo veditabbo, na vedayitavasena.

148. **Mahāpathavī**ādīni hi ārammaṇaṃ katvā vedayitānaṃ uppatti appaṭisiddhā.

170. **Kattā kāretā vipākapaṭisaṃvedī**tiādi vomissakanayavasena āraddhaṃ. Tattha **so karotī**ti yaṃ tvaṃ kattāti ca paṭisaṃvedīti ca vadesi, kiṃ soyeva karoti, so paṭisaṃvedeti. Ayamanuyogo sakavādissa, suttavirodhabhayena paṭikkhepo paravādissa.

171. Puna puṭṭho ‘‘idha nandati pecca nandatī’’tiādisuttavasena (dha. pa. 18) paṭiññā tasseva. Athassa vacanokāsaṃ paṭibāhanto sakavādī **sayaṃkataṃ sukhadukkha**nti āha.

172. Tattha **añño karotī**ti kārakavedakānaṃ aññattapucchāvasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhabhayena paṭikkhipitvā puna puṭṭho ‘‘manussabhūto katvā devabhūto paṭisaṃvedetī’’ti maññamāno paṭijānāti. Evaṃvādino pana paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati.

174. **So ca añño cā**ti kārakavedakānaṃ ekattaaññattapucchāvasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhabhayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho purime dvepi naye ekato katvā paṭijānāti. Evaṃvādino pana sayaṃkatañca paraṃkatañca sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati.

176. **Neva so karotī**ti kārakavedakānaṃ ekattaaññattapaṭikkhepavasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhavaseneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho yasmā manusso devalokūpapattiyā kammaṃ katvā na manussabhūtova paṭisaṃvedeti, nāpi yena kammaṃ kataṃ, tato aññova paṭisaṃvedeti, tasmā kārakato vedako neva so hoti, na aññoti maññamāno paṭijānāti. Laddhimattamevetaṃ? Evaṃvādino pana asayaṃkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati. Apica imasmiṃ vomissakanaye ādito paṭṭhāya imināpi nayena attho veditabbo. Yasmā hi ayaṃ puggalavādī kammānaṃ kārakañceva vedakañca icchati, tasmāssa yo kārako, teneva vā vedakena bhavitabbaṃ, aññena vā ubhohi vā bhavitabbaṃ, ubhohi vāpi na bhavitabbanti idamāpannaṃ hoti. Evamāpannameva anuyogaṃ anuyuñjanto sakavādī ‘‘so karotī’’tiādayo cattāropi vikappe āha. Sesaṃ vuttappakārameva.

Pariyosāne pana cattāropi pañhā ekato puṭṭhā. Tattha paṭikkhepo ca paṭijānanā ca sayaṃkatādidosappatti ca purimanayeneva veditabbā. Ito paraṃ ‘‘kalyāṇapāpakānī’’ti avatvā heṭṭhā vuttanayā eva ‘‘kammaṃ atthī’’tiādinā vikappena dassitā. Tesampi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

Purisakārānuyogavaṇṇanā.

Kalyāṇavaggotipi etasseva nāmaṃ.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. Ito paraṃ abhiññānuyogādivasena arahattasādhanā hoti. Tattha **āmantā**ti sakavādinā paṭiññāte paravādī ‘‘bahiddhā anindriyabaddharūpe iddhividhādivisesādhigamo natthi, ajjhattaṃ atthi, tasmā iddhādinibbattakena puggalena bhavitabba’’nti maññamāno **nanu atthi koci iddhiṃ vikubbatī**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva.

Abhiññānuyogavaṇṇanā.

15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā

197. Idāni **mātā**tiādiko ñātakānuyogo. **Khattiyo**tiādiko jātianuyogo. **Gahaṭṭho pabbajito**ti paṭipattianuyogo. **Devo manusso**ti upapattianuyogo. **Sotāpanno**tiādiko paṭivedhānuyogo, ariyānuyogotipi vuccati. Te sabbe uttānatthāyeva. ‘‘Arahā hutvā na arahā’’ti panettha moghapañhattā na vuttaṃ.

206. **Cattāro purisayugā**tiādi saṃghānuyogo, sopi uttānatthoyeva.

209. **Saṅkhato**tiādi saccikaṭṭhasabhāvānuyogo. Tattha **tatiyā koṭī**ti pucchā sakavādissa. Tathārūpassa saccikaṭṭhassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Puna puṭṭho puggalaṃ sandhāya paṭiññā tasseva.

211. **Añño puggalo**tipañhepi saṅkhatehi khandhehi aññattaṃ anicchanto paṭikkhepo tasseva.

212. **Khandhā saṅkhatā**tiādi saṅkhatāsaṅkhatāni sarūpena dassetvā aññattapucchanatthaṃ vuttaṃ.

213. **Rūpaṃ saṅkhata**ntiādi khandhe vibhāgato dassetvā aññattapucchanatthaṃ vuttaṃ.

214. **Puggalassa uppādo**ti pucchā sakavādissa, ‘‘jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino’’tiādisuttavasena paṭiññā paravādissa. Saṅkhatabhāvaṃ panassa so na icchati, tasmā paṭikkhipati.

215. Puna **na uppādo paññāyatī**tiādinā nayena puṭṭho ‘‘dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti cā’’tiādivacanato (saṃ. ni. 1.171) puggalassa uppādādayo nāma na yujjantīti paṭijānāti.

216. **Atthatthamhī**ti atthaṃ vuccati nibbānaṃ. Tattha **atthī**ti pucchati. Tassa atthitāya sassataṃ, natthitāya. Ucchedo āpajjati. Tadubhayampi anicchanto pacchā paṭikkhipati.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā.

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

217. Bhavaṃ nissāya pañhe **bhava**nti upapattibhavaṃ.

218. Vedanaṃ vediyamānapañhe vedanaṃ vediyamāno pariggahitavedano yogāvacarova pajānāti, bālaputhujjano nappajānāti.

224. Kāyānupassanādipañhā uttānatthāyeva.

226. Pārāyanagāthāya **suññato lokaṃ avekkhassū**ti sattasuññatavasena khandhalokaṃ olokehīti attho.

228. **Puggalo avekkhatī**ti sakavādipucchā. Paravādissa hi ''suññato lokaṃ avekkhassū''ti gāthāya yo avekkhati, so puggaloti laddhi, tasmā naṃ evaṃ pucchati. **Saha rūpenā**ti rūpakāyena saddhiṃ. Tato anissaṭo hutvāti attho. Idaṃ pañcavokāravasena anujānitvā puna taṃ jīvanti puṭṭho suttavirodhabhayena paṭikkhipati. **Vinā rūpenā**ti idaṃ catuvokāravasena anujānitvā puna aññaṃ jīvanti puṭṭho suttavirodhabhayeneva paṭikkhipati. ''Abbhantaragato''ti ca ''bahiddhā nikkhamitvā''ti ca idaṃ ''saha rūpena vinā rūpenā''ti heṭṭhā vuttassa lakkhaṇavacanaṃ. Tattha **abbhantaragato**ti rūpassa antogato, ito vā etto vā anikkhamitvā rūpaparicchedavaseneva ṭhito hutvāti attho. **Nikkhamitvā**ti rūpaparicchedaṃ atikkamitvā. Rūpaṃ anissito hutvāti attho.

231. **Anattā**ti attanā jīvena puggalena rahito. Ekadhammepi puggalo natthīti attho. Evaṃ sabbasuttānaṃ āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva attho veditabbo. Idha pana sandhāyabhāsitamattameva vakkhāma.

237. **Vuttaṃ bhagavatā sappikumbho**tiādi ''sabbāva desanā yathārutavaseneva atthato na gahetabbā''ti dassanatthaṃ ābhataṃ. Yathā hi suvaṇṇaṃ gahetvā kato suvaṇṇavikāro kumbho suvaṇṇakumbhoti vuccati, na evaṃ sappiṃ gahetvā kato sappissa vikāro sappikumbho nāma atthi. Yasmiṃ pana kumbhe sappi pakkhittaṃ, so sappikumbho nāmāti ayamettha attho. Telakumbhādīsupi eseva nayo. Yathā ca nibbānaṃ niccaṃ dhuvaṃ, na evaṃ bhattaṃ vā yāgu vā atthi. Kālaparicchedaṃ pana akatvā divase divase dassāmāti paññattavasena ''niccabhattaṃ dhuvayāgū''ti vuccatīti ayamettha attho.

''Atthi puggalo attahitāya paṭipanno''tiādīsupi yathā rūpādayo dhammā paccattalakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena atthi, na evaṃ puggalo. Rūpādīsu pana sati 'evaṃnāmo''evaṃgotto'ti vohāro hoti. Iti iminā lokavohārena lokasammutiyā lokaniruttiyā atthi puggaloti ayamettha attho. Vuttampi cetaṃ bhagavatā – ''imā kho citta, lokasamaññā lokaniruttiyo lokavohārā lokapaññattiyo''ti (dī. ni. 1.440). Rūpādidhammā pana vināpi lokasammutiṃ paccattasāmaññalakkhaṇavasena paññāpanato atthīti ayamettha attho.

Buddhānaṃ pana **dve kathā** sammutikathā ca paramatthakathā ca. Tattha satto, puggalo, devo, brahmātiādikā **sammutikathā** nāma. Aniccaṃ, dukkhaṃ, anattā, khandhā, dhātuyo, āyatanāni, satipaṭṭhānā, sammappadhānātiādikā **paramatthakathā** nāma.

Tattha yo sammutidesanāya sattoti vā…pe… brahmāti vāti vutte jānituṃ paṭivijjhituṃ niyyātuṃ arahattajayaggāhaṃ gahetuṃ sakkoti, tassa bhagavā āditova sattoti vā puggaloti vā posoti vā devoti vā brahmāti vā katheti. Yo paramatthadesanāya aniccanti vā dukkhanti vātiādīsu aññataraṃ sutvāva jānituṃ paṭivijjhituṃ niyyātuṃ arahattajayaggāhaṃ gahetuṃ sakkoti. Tassa aniccantiādīsu aññataraṃ katheti. Tathā sammutikathāya bujjhanakasattassa na paṭhamaṃ paramatthakathaṃ katheti. Sammutikathāya pana bodhetvā pacchā paramatthakathaṃ katheti. Paramatthakathāya bujjhanakasattassāpi na paṭhamaṃ sammutikathaṃ katheti. Paramatthakathāya pana bodhetvā pacchā sammutikathaṃ katheti. Pakatiyā pana paṭhamameva paramatthakathaṃ kathentassa desanā lūkhākārā hoti. Tasmā buddhā paṭhamaṃ sammutikathaṃ kathetvā pacchā paramatthakathaṃ kathenti. Te sammutikathaṃ kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti. Paramatthakathaṃ kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti. Ayañhi –

> ''Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo;
> Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nupalabbhati''.

Tattha –

> ''Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇaṃ;
> Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ tathalakkhaṇa''nti.

Aparo nayo – dve bhagavato desanā paramatthadesanā ca khandhādivasena, sammutidesanā ca sappikumbhādivasena. Na hi bhagavā samaññaṃ atidhāvati. Tasmā ''atthi puggalo''ti vacanamattato abhiniveso na kātabbo. Satthārā hi –

> ''Paññattiṃ anatikkamma, paramattho pakāsito;
> Samaññaṃ nātidhāveyya, tasmā aññopi paṇḍito;
> Paramatthaṃ pakāsento, samaññaṃ nātidhāvaye''.

Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Puggalakathā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānivaṇṇanā

239. Idāni parihānikathā hoti. Parihānidhammo aparihānidhammo, ''dveme, bhikkhave, dhammā sekkhassa, bhikkhuno parihānāya saṃvattanti'' (a. ni. 2.185), ''pañcime, bhikkhave, dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṃvattantī''ti (a. ni. 5.149) evamādīni hi suttāni nissāya sammitiyā vajjiputtakā sabbatthivādino ekacce ca mahāsaṅghikā arahatopi parihāniṃ icchanti, tasmā te vā hontu aññeyeva vā, yesaṃ ayaṃ laddhi, tesaṃ laddhibhindanatthaṃ **parihāyati arahā arahattā**ti pucchā sakavādissa. Tatra **parihāyatī**ti dve parihāniyo pattaparihāni ca appattaparihāni ca. Tattha ''dutiyampi kho āyasmā godhiko tamhā sāmayikāya cetovimuttiyā parihāyī''ti (saṃ. ni. 1.159) ayaṃ pattaparihāni nāma. ''Mā vo sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyī''ti (ma. ni. 1.416-418) ayaṃ appattaparihāni. Tāsu idha pattaparihāni adhippetā. Tañhi sandhāya **āmantā**ti paṭiññā paravādissa. Sakasamaye pana imaṃ pattaparihāniṃ nāma lokiyasamāpattiyāva icchanti, na arahattādīhi sāmaññaphalehi. Parasamayepi naṃ sabbasāmaññaphalesu sabbabhavesu sabbakālesu sabbesañca puggalānaṃ na icchanti. Taṃ pana tesaṃ laddhimattamevāti sabbaṃ laddhijālaṃ bhindituṃ puna **sabbatthā**tiādinā nayena desanā vaḍḍhitā.

Tattha yasmā paravādī kamena parihāyitvā sotāpattiphale ṭhitassa arahato parihāniṃ na icchati, upariphalesu ṭhitasseva icchati. Yasmā ca rūpārūpabhavesu ṭhitassa na icchati, kammārāmatādīnaṃ pana parihāniyadhammānaṃ bhāvato kāmabhave ṭhitasseva icchati, tasmā ''sabbatthā''ti puṭṭho paṭikkhipati. Puna daḷhaṃ katvā puṭṭho kāmabhavaṃ sandhāya paṭijānāti. Sabbasmimpi hi kāmabhave parihānikarā kāmaguṇā atthi, tasmā tattha parihāyatīti tassa laddhi.

Tatiyapucchāya **parihānī**ti parihānikare dhamme pucchati. Tattha yasmā parihāni nāma kammārāmatādidhammā, visesato vā kāmarāgabyāpādā eva, te ca rūpārūpabhave natthi, tasmā ''na heva''nti paṭikkhepo paravādissa.

Sabbadāti kālapucchā. Tattha paṭhamapañhe yonisomanasikārakāle aparihāyanato paṭikkhipati. Dutiye ayonisomanasikaroto rattibhāge vā divasabhāge vā sabbadā parihāyanato paṭijānāti. Tatiye parihānikaradhammasamāyoge sati muhuttameva parihāni nāma hoti, tato pubbe aparihīnassa pacchā parihīnassa ca parihāni nāma natthīti paṭikkhipati.

Sabbeva arahantoti pañhānaṃ paṭhamasmiṃ tikkhindriye sandhāya paṭikkhipati. Dutiyasmiṃ mudindriye sandhāya paṭijānāti. Tatiyasmimpi tikkhindriyāva adhippetā.

Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhi.

Seṭṭhiudāharaṇe paṭhamapucchā paravādissa, dutiyā sakavādissa. Tatrāyaṃ adhippāyo – yaṃ maṃ tumhe pucchatha – ‘‘arahā arahattā parihāyanto catūhi phalehi parihāyatī’’ti, tatra vo paṭipucchāmi – ‘‘catūhi satasahassehi seṭṭhī seṭṭhittaṃ karonto satasahassehi parihīne seṭṭhī seṭṭhittā parihīno hotī’’ti. Tato sakavādinā ekadesena parihāniṃ sandhāya ‘‘āmantā’’ti vutte **sabbasāpateyyā parihīno hotī**ti pucchati. Tathā aparihīnattā sakavādī na hevāti vatvā atha naṃ ‘‘evameva arahāpi parihāyati ca. Na ca catūhi phalehī’’ti uppannaladdhikaṃ dutiyaṃ bhabbapañhaṃ pucchati. Paravādī seṭṭhino abhabbatāya niyamaṃ apassanto paṭijānitvā arahato catūhi phalehi parihānibhabbataṃ puṭṭho ‘‘niyato sambodhiparāyaṇo’’ti (a. ni. 3.87) vacanassa ayoniso atthaṃ gahetvā laddhiyaṃ ṭhito sotāpattiphalato parihāyituṃ abhabbataṃ sandhāya paṭikkhipati. Taṃ panassa laddhimattamevāti.

Ettāvatā vādayutti nāma niṭṭhitā hoti.

2. Ariyapuggalasaṃsandanaparihānivaṇṇanā

240. Idāni ariyapuggalasaṃsandanā āraddhā. Tattha yasmā keci arahatova parihāniṃ icchanti, keci anāgāminopi, keci sakadāgāmissapi. Sotāpannassa pana sabbepi na icchantiyeva. Ye arahattā parihāyitvā anāgāmisakadāgāmibhāve ṭhitā, tesaṃ parihāniṃ icchanti, na itaresaṃ anāgāmisakadāgāmīnaṃ. Sotāpannassa pana tepi sabbathāpi na icchantiyeva, tasmā peyyālamukhena pucchā katā. Tattha tesaṃ laddhivasena paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbā. ‘‘Parihāyati anāgāmī anāgāmiphalā’’ti hi pañhasmiṃ ye anāgāmino parihāniṃ na icchanti, tesaṃ vasena paṭikkhepo. Ye pakatianāgāmino vā arahattā parihāyitvā ṭhitaanāgāmino vā parihāniṃ icchanti, tesaṃ vasena paṭiññāti idamettha nayamukhaṃ. Tassānusārena sabbapeyyālā atthato veditabbā.

241. Yaṃ panettha ‘‘sotāpattiphalassa anantarā arahattaṃyeva sacchikarotī’’ti vuttaṃ, taṃ parihīnassa puna vāyamato arahattappattiṃ sandhāya vuttaṃ. Itaro sotāpattiphalānantaraṃ arahattassa abhāvā paṭikkhipati.

242. Tato paraṃ ‘‘parihāni nāmesā kilesappahānassa vā mandatāya bhaveyya, maggabhāvanādīnaṃ vā anadhimattatāya, saccānaṃ vā adassanenā’’ti evamādīnaṃ vasena anuyuñjituṃ **kassa bahutarā kilesā pahīnā**tiādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ uttānādhippāyameva suttānaṃ panattho āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva veditabbo.

262. **Samayavimutto arahā arahattā parihāyatī**ti ettha mudindriyo samayavimutto, tikkhindriyo asamayavimuttoti tesaṃ laddhi. Sakasamaye pana avasippatto jhānalābhī samayavimutto, vasippatto jhānalābhī ceva sabbe ca ariyapuggalā ariye vimokkhe asamayavimuttāti sanniṭṭhānaṃ. So pana taṃ attano laddhiṃ gahetvā samayavimutto parihāyati, itaro na parihāyatī’’ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Ariyapuggalasaṃsandanaparihānivaṇṇanā.

3. Suttasādhanaparihānivaṇṇanā

265. Idāni suttasādhanā hoti. Tattha **uccāvacā**ti uttamahīnabhedato uccā ca avacā ca. **Paṭipādā**ti paṭipadā. **Samaṇena pakāsitā**ti buddhasamaṇena jotitā. Sukhāpaṭipadā hi khippābhiññā uccā. Dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā avacā. Itarā dve ekenaṅgena uccā, ekena avacā. Paṭhamaṃ vuttā eva vā uccā, itaro tissopi avacā. Tāya cetāya uccāvacāya paṭipadāya **na pāraṃ diguṇaṃ ya**nti, ekamaggena dvikkhattuṃ nibbānaṃ na gacchantīti attho. Kasmā? Yena maggena ye kilesā pahīnā, tena tesaṃ puna appahātabbato. Etena parihānidhammābhāvaṃ dīpeti. **Nayidaṃ ekaguṇaṃ muta**nti tañca idaṃ pāraṃ ekavāraṃyeva phusanārahaṃ na hoti. Kasmā? Ekena maggena sabbakilesānaṃ appahānato. Etena ekamaggeneva arahattābhāvaṃ dīpeti.

Atthi chinnassa chediyanti chinnassa kilesavaṭṭassa puna chinditabbaṃ kiñci atthīti pucchati. Itaro tikkhindriyaṃ sandhāya paṭikkhipitvā puna puṭṭho mudindriyaṃ sandhāya paṭijānāti. Sakavādī suttaṃ āharitvā natthibhāvaṃ dasseti. Tattha **oghapāso**ti kilesogho ceva kilesapāso ca.

266. **Katassa paṭicayo**ti bhāvitassa maggassa puna bhāvanā. Idhāpi paṭikkhepapaṭijānanāni purimanayeneva veditabbāni.

267. **Parihānāya saṃvattantī**ti paravādinā ābhate sutte pañca dhammā appattaparihānāya ceva lokiyasamāpattiparihānāya ca saṃvattanti. So pana pattassa arahattaphalassa parihānāya sallakkheti. Teneva **atthi arahato kammārāmatā**ti āha. Itaropi asamayavimuttaṃ sandhāya paṭikkhipitvā itaraṃ sandhāya paṭijānāti. Kāmarāgavasena vā pavattamānaṃ taṃ paṭikkhipitvā itarathā pavattamānaṃ paṭijānāti. Rāgādīnaṃ pana atthitaṃ puṭṭho paṭijānituṃ na sakkoti.

268. **Kiṃ pariyuṭṭhito**ti kena pariyuṭṭhito anubaddho ajjhotthato vā hutvāti attho. Anusayapucchāyapi tikkhindriyamudindriyavaseneva paṭikkhepapaṭijānanāni veditabbāni. Kalyāṇānusayoti vacanamattasāmaññena vā paṭijānāti. **Rāgo upacayaṃ gacchatī**ti bhāvanāya pahīnaṃ sandhāyāha. Parato dosamohesupi eseva nayo. Sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ pana dassanena pahīnattā upacayaṃ na icchati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Suttasādhanā.

Parihānikathā niṭṭhitā.

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. Idāni brahmacariyakathā hoti. Tattha dve brahmacariyavāsā, maggabhāvanā ca pabbajjā ca. Pabbajjā sabbadevesu natthi. Maggabhāvanā ṭhapetvā asaññasatte sesesu appaṭisiddhā. Tattha ye paranimmitavasavattideve upādāya taduparidevesu maggabhāvanampi na icchanti seyyathāpi sammitiyā, te sandhāya **natthi devesū**ti pucchā sakavādissa. ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’’ti (a. ni. 9.21) idaṃ suttaṃ nissāya dvepi brahmacariyavāsā natthi devesūti uppannaladdhivasena paṭiññā paravādissa. Puna dvinnampi brahmacariyānaṃ antarāyikadhammavaseneva **sabbe devā jaḷā**ti pucchā sakavādissa. Tattha **hatthasaṃvācikā**ti mūgā viya hatthamuddhāya vattāro. Parato **atthi devesū**ti pucchā paravādissa, maggabhāvanaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Paṭiññāya adhippāyaṃ asallakkhetvā pabbajjāvasena anuyogo paravādissa.

270. **Yattha natthi pabbajjā**ti pañhe gihīnañceva ekaccānañca devānaṃ maggapaṭilābhaṃ sandhāya paṭikkhepo tasseva. Puna puṭṭho paccantavāsino ceva asaññasatte ca sandhāya paṭiññā tasseva. **Yo pabbajatī**tiādīsu pucchāsupi eseva nayo. Puna ‘‘atthi devesū’’ti pañhepi maggabhāvanaṃ sandhāyeva paṭiññā sakavādissa, ‘‘sabbadevesū’’ti vutte asaññasatte sandhāya paṭikkhepo tasseva.

271. **Manussesū**ti pañhadvaye jambudīpake sandhāya paṭiññā. Paccantavāsino sandhāya paṭikkhepo veditabbo.

Atthi yattha atthīti atthi te devā, atthi vā so padeso, yattha atthīti evaṃ sattapadesavibhāgamukhena vissajjanaṃ sakavādissa. Iminā nayena sabbe ekantarikapañhā veditabbā.

272. Suttānuyoge **kuhiṃ phaluppattī**ti tassa anāgāmino arahattaphaluppatti kuhinti pucchā sakavādissa. **Tatthevā**ti suddhāvāsesūti attho.

Handa hīti kāraṇatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā anāgāmipuggalo idha loke bhāvitena maggena tattha suddhāvāsesu phalaṃ sacchikaroti, na tattha aññaṃ maggaṃ bhāveti, tasmā natthi devesu brahmacariyavāsoti.

2. Saṃsandanabrahmacariyavaṇṇanā

273. Idāni yadi aññattha bhāvitena maggena aññattha phalasacchikiriyā hoti, sotāpannādīnampi siyāti etamatthaṃ dassetuṃ puna **anāgāmī**tiādīnaṃ saṃsandanapucchā sakavādissa. Tattha anāgāmissa phalasacchikiriyāya paṭiññā, sesānaṃ phalasacchikiriyāya paṭikkhepo paravādissa. Idha bhāvitamaggo hi anāgāmī idhavihāyaniṭṭho nāma hoti. So idha anāgāmimaggaṃ bhāvetvā ‘‘opapātiko tatthaparinibbāyī’’ti vacanato ‘‘puna maggabhāvanaṃ vinā upapattivaseneva arahattaphalaṃ sacchikarotī’’ti tassa laddhi. Sotāpannasakadāgāmino pana tattha maggaṃ bhāvetvā tatrupapattikā nāma hontīti tesaṃ idhāgamanaññeva natthi. Iti so anāgāmissa phalasacchikiriyaṃ puṭṭho paṭijānāti. Itaresaṃ paṭikkhipati.

Anāgāmī puggalo tattha bhāvitena maggenāti pañhe ‘‘anāgāmino tattha maggabhāvanāva natthī’’ti laddhiyā paṭikkhipati. **Maggo ca bhāvīyati, na ca kilesā pahīyantī**ti pucchā sakavādissa, rūpāvacaramaggaṃ sandhāya paṭiññā itarassa. Rūpāvacaramaggena hi so idhavihāyaniṭṭho nāma jāto.

Anāgāmī puggalo katakaraṇīyoti pañhe ‘‘opapātiko tatthaparinibbāyī’’ti vacanato upapattiyāvassa katakaraṇīyādibhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Arahā**ti pañhe idhaparinibbāyino arahato vaseneva paṭikkhipati. Puna puṭṭho tatthaparinibbāyino vasena paṭijānāti.

Atthi arahato punabbhavotiādīsupi tatthaparinibbāyī idhaparinibbāyīnaṃ vaseneva attho veditabbo. **Appaṭividdhākuppova tatthaparinibbāyatī**ti puṭṭho idheva bhāvitena maggena tassa akuppapaṭivedhaṃ icchanto paṭikkhipati.

Yathā migoti paṭhamaṃ udāharaṇaṃ paravādissa, dutiyaṃ sakavādissa. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Brahmacariyakathā niṭṭhitā.

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. Idāni odhisokathā nāma hoti. Tattha ye sotāpannādīnaṃ nānābhisamayavasena dukkhadassanādīhi odhiso odhiso ekadesena ekadesena kilesappahānaṃ icchanti seyyathāpi etarahi sammitiyādayo, tesaṃ taṃ laddhiṃ bhindituṃ **odhiso**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna anuyogo sakavādissa, ekadesena sotāpannādibhāvassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabboti.

Odhisokathāvaṇṇanā.

4. Jahatikathā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

279. Idāni jahatikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘jhānalābhī puthujjano saha saccābhisamayā anāgāmī nāma hoti, tassa puthujjanakāleyeva kāmarāgabyāpādā pahīnā’’ti laddhi seyyathāpi etarahi sammitiyānaṃ, tesaṃ taṃ laddhiṃ bhindituṃ **jahati puthujjano**ti pucchā sakavādissa, jhānavikkhambhitānaṃ pana tesaṃ pariyuṭṭhānaṃ apassantassa paṭiññā paravādissa. Yasmā pana tesaṃ jhānavikkhambhitānampi anāgāmimaggeneva accantaṃ pahānaṃ hoti, tasmā puna **accanta**ntiādianuyogo sakavādissa, tathārūpassa pahānassa abhāvato paṭikkhepo itarassa. Vikkhambhetīti accantavikkhambhanameva sandhāya pucchā sakavādissa. Tato paraṃ anāgāmimaggaṭṭhena saddhiṃ puthujjanasaṃsandanaṃ hoti. Taṃ uttānatthameva.

280. Tato paraṃ **anāgāmiphale saṇṭhātī**ti puṭṭho jhānānāgāmitaṃ sandhāya paṭijānāti. **Arahatte saṇṭhātī**ti puṭṭho dassanamaggena uddhambhāgiyānaṃ pahānābhāvato paṭikkhipati.

Apubbaṃ acarimaṃ tayo maggeti puṭṭho tathārūpāya bhāvanāya abhāvā paṭikkhipati. Puna puṭṭho tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccasabbhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Sāmaññaphalapucchāsupi eseva nayo. **Katamena maggenā**ti puṭṭho **anāgāmimaggenā**ti jhānānāgāmitaṃ sandhāya vadati. Puna saṃyojanappahānaṃ puṭṭho tiṇṇaṃ anāgāmimaggena tesaṃ kilesānaṃ appaheyyattā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho paṭhamamaggasseva jhānānāgāmimaggabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Jahatikathā.

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. Idāni sabbamatthītivādakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… ayaṃ vuccati rūpakkhandho’’tiādivacanato (vibha. 2) ‘‘sabbepi atītādibhedā dhammā khandhasabhāvaṃ na vijahanti, tasmā sabbaṃ atthiyeva nāmā’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi sabbamatthivādānaṃ, tesaṃ laddhivisodhanatthaṃ **sabbamatthī**ti pucchā sakavādissa, vuttappakārāya laddhiyā ṭhatvā paṭiññā itarassa. **Sabbathā**ti sabbasmiṃ sarīre sabbamatthīti pucchati. **Sabbadā**ti sabbasmiṃ kāle sabbamatthīti pucchati. **Sabbena sabba**nti sabbenākārena sabbamatthīti pucchati. **Sabbesū**ti sabbesu dhammesu sabbamatthīti pucchati. **Ayoga**nti ayuttaṃ. Nānāsabhāvānañhi yogo hoti, na ekasabhāvassa. Iti imasmiṃ pañhe rūpaṃ vedanāya, vedanaṃ vā rūpena anānaṃ ekalakkhaṇameva katvā sabbamatthīti pucchati. **Yampi natthi tampatthī**ti yampi chaṭṭhakhandhādikaṃ sasavisāṇādikaṃ vā kiñci natthīti siddhaṃ, tampi te atthīti pucchati. **Sabbamatthīti yā diṭṭhi sā diṭṭhi micchādiṭṭhīti, yā diṭṭhi sā diṭṭhi sammādiṭṭhīti hevamatthī**ti iminā idaṃ pucchati – yā te esā sabbamatthīti diṭṭhi, sā diṭṭhi ayāthāvakattā micchādiṭṭhīti evaṃ yā amhākaṃ diṭṭhi, sā diṭṭhi yāthāvakattā sammādiṭṭhīti evaṃ tava samaye atthīti pucchati. Itaro sabbesupi etesu nayesu vuttappakārāya atthitāya abhāvato paṭikkhipati. Imesu pana sabbesupi nayesu ‘‘ājānāhi niggaha’’nti ādiṃ katvā sabbo kathāmaggabhedo vitthārato veditabboti ayaṃ tāvettha vādayutti.

2. Kālasaṃsandanavaṇṇanā

283-284. Idāni atītaṃ atthīti kālasaṃsandanaṃ hoti. Tattha **atītaṃ atthī**tiādikaṃ suddhikasaṃsandanaṃ. **Atītaṃ rūpaṃ atthī**tiādikaṃ khandhavasena kālasaṃsandanaṃ.

285. **Paccuppannaṃ rūpaṃ appiyaṃ karitvā**ti atītānāgataṃ pahāya paccuppannarūpameva appiyaṃ avibhajitabbaṃ karitvā. **Rūpabhāvaṃ jahatī**tipañhe niruddhassāpi rūpassa rūpakkhandhasaṅgahitattā paṭikkhipati. **Rūpabhāvaṃ na jahatī**ti paṭilomapañhepi rūpakkhandhena saṅgahitattāva paṭijānāti. **Odātaṃ vatthaṃ appiyaṃ karitvā**ti ettha kiñcāpi na sabbaṃ vatthaṃ odātaṃ, iminā pana vatthanti avatvā ‘‘odātaṃ vatthaṃ appiyaṃ karitvā’’ti vutte sakavādinā ekatthatā anuññātā. **Odātabhāvaṃ jahatī**ti pañhe vaṇṇavigamaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Vatthabhāvaṃ jahatī**ti ettha pana paññattiyā avigatattā paṭikkhepo tasseva. Paṭilomepi eseva nayo.

286. **Atītaṃ atītabhāvaṃ na jahatī**ti puṭṭho ‘‘yadi jaheyya, anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā siyā’’ti maññamāno paṭijānāti. **Anāgataṃ anāgatabhāvaṃ na jahatī**ti puṭṭho pana ‘‘yadi na jaheyya, anāgatamevassa, paccuppannabhāvaṃ na pāpuṇeyyā’’ti maññamāno paṭikkhipati. Paccuppannapañhepi atītabhāvaṃ anāpajjanadoso siyāti paṭikkhipati. Anulomapañhesupi imināva nayena attho veditabbo.

287. Evaṃ suddhikanayaṃ vatvā puna khandhavasena dassetuṃ **atītaṃ rūpa**ntiādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ pāḷianusāreneva sakkā jānituṃ.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. Idāni ‘‘atītaṃ nvatthī’’tiādi vacanasodhanā hoti. Tattha **hañci atītaṃ nvatthī**ti yadi atītaṃ no atthīti attho. **Atītaṃ atthīti micchā**ti atītañca taṃ atthi cāti micchā eva. **Taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna**nti puṭṭho anāgatakkhaṇeyevassa paccuppannatāya abhāvaṃ sandhāya kālanānattena paṭikkhipati.

Dutiyaṃ puṭṭho yaṃ uppādato pubbe anāgataṃ ahosi, tassa uppannakāle paccuppannattā paṭijānāti. **Hutvā hoti hutvā hotī**ti yadetaṃ tayā ‘‘anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hotī’’ti vadatā taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti laddhivasena ‘‘anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā hutvā hotī’’ti vuttaṃ. Kiṃ te tampi hutvā hotīti? Itaro hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato **na heva**nti paṭikkhipati.

Dutiyaṃ puṭṭho yasmā taṃ anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ ‘‘hutvā hotī’’ti saṅkhaṃ gataṃ, tasmā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘yadi te taṃ anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ ‘hutvā hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ, puna hutvā hoti, yaṃ anāgataṃ na hutvā paccuppannaṃ na hontaṃ ‘na hutvā na hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ sasavisāṇaṃ, kiṃ te tampi puna na hutvā na hotī’’tiadhippāyena **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pañhaṃ pucchati. Itaro ‘‘yaṃ natthi, taṃ natthitāya, eva anāgataṃ na hutvā paccuppannaṃ na hotīti nahutvānahoti nāma tāva hotu, puna nahutvānahotibhāvo panassa kuto’’ti maññamāno paṭikkhipati. **Taññeva paccuppannaṃ taṃ atīta**nti pañhepi paccuppannakkhaṇeyevassa atītatāya abhāvaṃ sandhāya kālanānattā paṭikkhipati.

Dutiyapañhe puṭṭho yaṃ atītabhāvato pubbe paccuppannaṃ ahosi, tasseva atītattā paṭijānāti. **Hutvā hoti hutvā hotī**ti yadetaṃ tayā ‘‘paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hotī’’ti vadatā ‘‘taññeva paccuppannaṃ taṃ atīta’’nti laddhivasena ‘‘paccuppannaṃ vā atītaṃ vā hutvā hotī’’ti vuttaṃ, kiṃ te tampi hutvā hotīti? Itaro hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato **na heva**nti paṭikkhipati.

Dutiyapañhe yasmā taṃ paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hontaṃ ‘‘hutvā hotī’’ti saṅkhaṃ gataṃ, tasmā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘yadi te taññeva paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hontaṃ ‘hutvā hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ, puna hutvā hoti, yaṃ paccuppannaṃ na hutvā atītaṃ na hontaṃ ‘na hutvā na hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ sasavisāṇaṃ, kiṃ te tampi puna na hutvā na hotī’’ti adhippāyena **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pañhaṃ pucchati. Itaro ‘‘yaṃ natthi, taṃ natthitāya eva paccuppannaṃ na hutvā atītaṃ na hotīti nahutvānahoti nāma tāva hotu. Puna nahutvānahotibhāvo panassa kuto’’ti maññamāno paṭikkhipati. Ubhayaṃ ekato katvā āgate tatiyapañhepi imināvupāyena yojanā kātabbā.

Aparo nayo – yadi taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ, anāgatassa paccuppanne vutto hotibhāvo, paccuppannassa ca anāgate vutto hutvābhāvo āpajjati. Evaṃ sante anāgatampi hutvāhoti nāma. Paccuppannampi hutvāhotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī’’ti? Itaro – ‘‘taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti pañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiye pañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṃ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho – nanu ‘‘tayā taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena anāgatassa hotibhāvo paccuppannassa ca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena anāgataṃ na hoti nāma, paccuppannaṃ na hutvā nāma.

Dutiyapañhe ca taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti paṭiññātaṃ. Evaṃ sante anāgatampi na hutvā na hoti nāma. Paccuppannampi na hutvā na hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hotī’’ti? Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṃ nahutvānahotibhāvaṃ apassanto **na heva**nti paṭikkhipati.

Dutiyavārepi yadi taññeva paccuppannaṃ taṃ atītaṃ, paccuppannassa atīte vutto hotibhāvo, atītassa ca paccuppanne vutto hutvābhāvo āpajjati, evaṃ sante paccuppannampi hutvāhoti nāma, atītampi hutvāhotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī’’ti? Itaro taññeva paccuppannaṃ taṃ atītantipañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiyapañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘taññeva paccuppannaṃ taṃ atīta’’nti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṃ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho – nanu tayā taññeva paccuppannaṃ taṃ atītanti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena paccuppannassa hotibhāvo, atītassa ca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena paccuppannaṃ nahoti nāma. Atītaṃ nahutvā nāma.

Dutiyapañhe ca te ‘‘taññeva paccuppannaṃ taṃ atīta’’nti paṭiññātaṃ. Evaṃ sante paccuppannampi na hutvā na hoti nāma, atītampi na hutvā na hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti, na hutvā na hotī’’ti. Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṃ nahutvānahotibhāvaṃ apassanto **na heva**nti paṭikkhipati.

Tatiyavārepi yadi taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ taṃ atītaṃ; anāgatapaccuppannānaṃ paccuppannātītesu vutto hotibhāvo, paccuppannātītānañca anāgatapaccuppannesu vutto hutvābhāvo āpajjati. Evaṃ sante anāgatampi hutvāhoti nāma. Paccuppannampi atītampi hutvā hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te tīsupi etesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī’’ti? Itaro ‘‘taññeva anāgataṃ, taṃ paccuppannaṃ, taṃ atīta’’ntipañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiyapañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘taññeva anāgataṃ, taṃ paccuppannaṃ, taṃ atīta’’nti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti, hutvā hotīti paṭijānantaṃ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho – nanu tayā taññeva anāgataṃ, taṃ paccuppannaṃ, taṃ atītanti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena anāgatapaccuppannānaṃ hotibhāvo; paccuppannātītānañca hutvābhāvo paṭikkhittoti? Tena anāgataṃ paccuppannañca na hoti nāma. Paccuppannañca atītañca na hutvā nāma.

Dutiyapañhe ca te ‘‘taññeva anāgataṃ, taṃ paccuppannaṃ, taṃ atīta’’nti paṭiññātaṃ. Evaṃ sante anāgatampi na hutvā na hoti nāma, paccuppannampi atītampi na hutvā na hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma – ‘‘kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hotī’’ti? Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṃ na hutvā na hotibhāvaṃ apassanto **na heva**nti paṭikkhipatīti. Niggahādīni panettha heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbāni.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītacakkhurūpādikathāvaṇṇanā

289. **Atītaṃ cakkhu atthī**tiādīsupi cakkhādibhāvāvijahaneneva atthitaṃ paṭijānāti. **Passatī**tiādīni puṭṭho pana tesaṃ viññāṇānaṃ kiccābhāvavasena paṭikkhipati.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. Tena ñāṇena ñāṇakaraṇīyaṃ **karotī**ti pañhe tassa ñāṇassa niruddhattā kiccabhāvamassa apassanto paṭikkhipati. Puna puṭṭho atītārammaṇaṃ paccuppannaṃ ñāṇaṃ atītānaṃ dhammānaṃ jānanato atītaṃ ñāṇanti lesena paccuppannameva ‘‘atītaṃ ñāṇa’’nti katvā tena ñāṇena ñāṇakaraṇīyassa atthitāya paṭijānāti. Athassa sakavādī lesokāsaṃ adatvā **tena ñāṇena dukkhaṃ parijānātī**tiādimāha. Itaro atītārammaṇeneva ñāṇena imesaṃ catunnaṃ kiccānaṃ abhāvā paṭikkhipati. Anāgatapañhepi eseva nayo. Paccuppannapañho ceva saṃsandanapañho ca uttānatthāyeva.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. **Arahato atīto rāgo atthī**tiādīsupi rāgādibhāvāvijahanto evaṃ paṭijānāti. **Sarāgo**tiādīsu suttavirodhabhayena ceva yuttivirodhabhayena ca paṭikkhipati.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. Evaṃ sabbampi pāḷianusāreneva viditvā parato **atthi siyā atītaṃ, siyā nvātīta**nti ettha evamattho veditabbo. Yaṃ atītameva atthi, taṃ atītaṃ. Yaṃ paccuppannānāgataṃ atthi, taṃ no atthi, taṃ no atītaṃ. **Tenātītaṃ nvātītaṃ, nvātītaṃ atīta**nti tena kāraṇena atītaṃ no atītaṃ, no atītaṃ atītanti. Anāgatapaccuppannapucchāsupi eseva nayo.

Suttasādhanavaṇṇanā

296. **Na vattabbaṃ ‘‘atītaṃ atthi anāgataṃ atthī’’**ti suttasādhanāya pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. Puna attano laddhiṃ nissāya **yaṃkiñci, bhikkhave, rūpa**nti anuyogo paravādisseva. Dutiyanaye pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Evaṃ sabbattha pucchā ca paṭiññā ca veditabbā. Yaṃ panetaṃ paravādinā anāgatassa atthibhāvasādhanatthaṃ ‘‘nanu vuttaṃ bhagavatā kabaḷīkāre, ce, bhikkhave’’ti suttassa pariyosāne **atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbattī**tiādi dassitaṃ na taṃ anāgatassa atthibhāvasādhakaṃ. Tañhi hetūnaṃ pariniṭṭhitattā avassaṃ bhāvitaṃ sandhāya tattha vuttaṃ. Ayaṃ suttādhippāyo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Atītakkhandhādikathā

1. Nasuttasādhanakathāvaṇṇanā

297. Idāni ‘‘atītaṃ khandhā’’tiādikathā hoti. Tattha khandhādibhāvāvijahanato atītānāgatānaṃ atthitaṃ icchantassa **atītaṃ khandhā**ti pucchā paravādissa, atītassa khandhasaṅgahitattā **āmantā**ti paṭiññā sakavādissa. Puna **atītaṃ natthī**ti pucchā paravādissa, tassa niruttipathasuttena atthitāya vāritattā paṭikkhepo sakavādissa. Āyatanadhātupucchāsupi anāgatapañhesupi paccuppannena saddhiṃ saṃsanditvā anulomapaṭilomato āgatapañhesupi ‘‘atītaṃ rūpa’’ntiādipañhesupi imināvupāyena attho veditabbo.

2. Suttasādhanavaṇṇanā

298. Suttasādhane pana **na vattabba**nti pucchā sakavādissa. Tattha **natthi cete**ti natthi ca ete dhammāti attho. Khandhādibhāve sati natthitaṃ anicchantassa **āmantā**ti paṭiññā paravādissa, atha nesaṃ natthibhāvasādhanatthaṃ suttāharaṇaṃ sakavādissa. Dutiyapucchāpi paravādissa, paṭiññā sakavādissa, suttāharaṇaṃ paravādissa. Taṃ pana nesaṃ khandhādibhāvameva sādheti, na atthibhāvanti āhaṭampi anāhaṭasadisamevāti.

Atītaṃ khandhātiādikathāvaṇṇanā.

7. Ekaccaṃatthītikathā

1. Atītādiekaccakathāvaṇṇanā

299. Idāni **ekaccaṃ atthī**ti kathā hoti. Tattha ye ‘‘ekaccaṃ atītaṃ atthī’’ti maññanti, seyyathāpi kassapikā; tesaṃ laddhibhindanatthaṃ **atītaṃ atthī**ti pucchā sakavādissa, **ekaccaṃ atthī**ti vissajjanaṃ paravādissa. Ayañhi adhippāyo – avipakkavipākaṃ atthi, vipakkavipākaṃ natthīti. **Ekaccaṃ niruddha**nti anuyogo sakavādissa. Tassattho – yadi te atītaṃ ekaccaṃ atthi ekaccaṃ natthi, evaṃ sante ekaccaṃ atītaṃ niruddhaṃ, ekaccaṃ atītaṃ aniruddhaṃ, tatheva ṭhitanti āpajjati. **Vigata**ntiādīsupi eseva nayo.

Avipakkavipākadhammā ekacceti idaṃ yasmā yesaṃ so avipakkavipākānaṃ atthitaṃ icchati, tepi atītāyeva. Tasmā yathā te atītaṃ ekaccaṃ atthi, kiṃ tathā avipakkavipākāpi dhammā ekacce atthī ekacce natthīti codetuṃ vuttaṃ. **Vipakkavipākā**ti idaṃ yesaṃ so natthitaṃ icchati, tesaṃ vasena codetuṃ vuttaṃ. **Avipākā**ti idaṃ abyākatānaṃ vasena codetuṃ vuttaṃ. Iti imesaṃ tiṇṇaṃ rāsīnaṃ vasena sabbesu anulomapaṭilomesu paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbā. Atītā ekadesaṃ vipakkavipākā, ekadesaṃ avipakkavipākāti vippakatavipākā vuccanti. Yena hi kammena paṭisandhi nibbattitā, bhavaṅgampi cutipi tasseva vipāko. Tasmā paṭisandhito yāva cuti, tāva taṃ vippakatavipākaṃ nāma hoti. Tathārūpe dhamme sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Vipaccissantīti katvā te atthīti pucchā sakavādissa. Yathā dhammadharassa puggalassa niddāyantassāpi bahupavattino dhammā atthīti vuccanti, evaṃ lokavohāravasena atthitaṃ sandhāya paṭiññā paravādissa. **Vipaccissantīti katvā paccupannā**ti dutiyapañhe ‘‘kammānaṃ avināsasaṅkhāto kammūpacayo nāmeko atthī’’ti laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā paravādissa.

2. Anāgatādiekaccakathāvaṇṇanā

300. **Anāgataṃ atthī**tiādīsupi **ekaccaṃ atthī**ti uppādino dhamme sandhāya vadati. Sesaṃ sabbattha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Ekaccaṃatthītikathāvaṇṇanā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. Idāni satipaṭṭhānakathā hoti. ‘‘Tattha – catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmī’’ti (saṃ. ni. 5.408) satipaṭṭhānasaṃyutte vuttanayeneva yesaṃ kāyādayo satiyā ārammaṇadhamme gahetvā ‘‘sabbe dhammā satipaṭṭhānā’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ. Andhakā nāma pubbaseliyā, aparaseliyā, rājagiriyā, siddhatthikāti ime pacchā uppannanikāyā. Tesaṃ laddhivivecanatthaṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Tattha yasmā ‘‘patiṭṭhāti etesūti **paṭṭhānā**. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānā **satipaṭṭhānā’’**ti iminā atthena satigocarāpi satipaṭṭhānā. ‘‘Patiṭṭhahantīti **paṭṭhānā**. Kā patiṭṭhahanti? Satiyo. Satiyova paṭṭhānā satipaṭṭhānā’’ti iminā atthena satiyova satipaṭṭhānā. Tasmā **dve**pi vādā pariyāyena yujjanti. Ye pana taṃ pariyāyaṃ pahāya ekanteneva ‘‘sabbe dhammā satipaṭṭhānā’’ti vadanti, te sandhāya pucchā sakavādissa, ārammaṇavasena paṭiññā paravādissa. **Sabbe dhammā satī**ti anuyuttassa pana sabbesaṃ satisabhāvābhāvato paṭikkhepo tasseva. Tattha **khayagāmī**tiādīni maggavisesanāni. Ekāyanamaggo hi kilesānaṃ khayabhūtaṃ nibbānaṃ gacchatīti **khayagāmī**. Cattāri saccāni bujjhanto gacchatīti **bodhagāmī**. Vaṭṭaṃ apacinanto gacchatīti **apacayagāmī**. Evametehi padehi ‘‘kiṃ te sabbe dhammā evarūpo te ekāyano maggo hotī’’ti pucchati. **Anāsavā asaṃyojaniyā**tiādīnipi lokuttarabhāvaṃ pucchanatthāya vuttāni. **Buddhānussatī**tiādīni pabhedapucchāvasena vuttāni.

Cakkhāyatanaṃ satipaṭṭhānantiādi sabbadhammānaṃ pabhedapucchāvasena vuttaṃ. Tatthāpi sativasena paṭikkhepo, ārammaṇavasena paṭiññāti. Evaṃ sabbapañhesu attho veditabbo. Suttasādhanā uttānatthāyevāti.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. Idāni hevatthikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sabbepi atītādibhedā dhammā rūpādivasena atthi, atītaṃ anāgatapaccuppannavasena, anāgatapaccuppannāni vā atītādivasena natthi; tasmā sabbamevidaṃ evaṃ atthi evaṃ natthī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi vuttappabhedānaṃ andhakānaṃ; te sandhāya **atītaṃ atthī**ti pucchā sakavādissa. **Hevatthi heva natthī**ti vissajjanaṃ paravādissa. Tattha **hevā**ti evaṃ. Atha naṃ sakavādī ‘‘yadi atītova evaṃ atthi, evaṃ natthīti laddhi, evaṃ sante soyeva atthi, soyeva natthi nāmā’’ti pucchanto **sevatthi, seva natthī**ti āha. Itaro teneva sabhāvena atthitaṃ, teneva natthitaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho sakabhāveneva atthitaṃ, parabhāveneva natthitaṃ sandhāya paṭijānāti. Tato paraṃ **atthaṭṭho natthaṭṭho**ti atthisabhāvo natthisabhāvo nāma hotīti pucchati. Imināvupāyena sabbavāresu attho veditabbo. Pariyosāne pana **‘‘tena hi atītaṃ hevatthi, heva natthī’’**ti ca ‘‘tena hi rūpaṃ hevatthi, heva natthī’’ti cātiādīni vatvā kiñcāpi paravādinā laddhi patiṭṭhāpitā, ayoniso patiṭṭhāpitattā panesā appatiṭṭhāpitāyevāti.

Hevatthikathāvaṇṇanā.

Mahāvaggo niṭṭhito.

2. Dutiyavaggo

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. Idāni parūpahārakathā nāma hoti. Tattha ye arahattaṃ paṭijānantānaṃ appatte pattasaññīnaṃ adhimānikānaṃ kuhakānaṃ vā arahattaṃ paṭijānantānaṃ sukkavissaṭṭhiṃ disvā ‘‘mārakāyikā devatā arahato asuciṃ upasaṃharantī’’ti maññanti; seyyathāpi etarahi pubbaseliyā ca aparaseliyā ca; te sandhāya **atthi arahato**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Idāni yasmā sukkavissaṭṭhi nāma rāgasamuṭṭhānā hoti, tasmā **atthi arahato rāgo**ti anuyogo āraddho. So sabbopi uttānatthoyeva.

Mārakāyikā devatā attanotiādipañhe yasmā tāsaṃ devatānaṃ sukkavissaṭṭhi nāma natthi, aññesampi sukkaṃ gahetvā na upasaṃharanti, arahato pana sukkameva natthi, tasmā **na heva**nti paṭikkhipati.

Neva attanotipañhe pana nimminitvā upasaṃharantīti laddhiyā paṭijānāti. **Lomakūpehī**tipañhe sappitelānaṃ viya lomakūpehi upasaṃharaṇābhāvaṃ disvā paṭikkhipati.

308. **Handa hī**ti vacasāyatthe nipāto. ‘‘Arahā nu kho ahaṃ, no’’ti evaṃ vimatiṃ gāhayissāmāti evaṃ vacasāyaṃ katvā upasaṃharantīti attho. **Atthi arahato vimatī**ti puṭṭho aṭṭhavatthukaṃ vicikicchaṃ sandhāya paṭikkhipati, dutiyaṃ puṭṭho itthipurisānaṃ nāmagottādīsu sanniṭṭhānābhāvaṃ sandhāya paṭijānāti.

309. **Atthi tassa āsayo**ti tassa sukkassa uccārapassāvānaṃ viya patiṭṭhānokāso atthīti pucchati.

312. **Sadhammakusalassā**ti attano arahattadhammamatteyeva kusalassa. Paññāvimuttaṃ sandhāyevaṃ vadati. **Paradhammakusalassā**ti sadhammato parasmiṃ aṭṭhasamāpattidhammepi kusalassa. Ubhatobhāgavimuttaṃ sandhāyevaṃ vadati. Sesamettha pāḷianusāreneva veditabbanti.

Parūpahārakathāvaṇṇanā.

2-3-4. Aññāṇādikathāvaṇṇanā

314. Idāni aññāṇaṃ, kaṅkhā, paravitaraṇāti tisso kathā nāma honti. Tattha yesaṃ ‘‘arahato itthipurisādīnaṃ nāmagottādīsu ñāṇappavattiyā abhāvena atthi aññāṇaṃ, tattheva sanniṭṭhānābhāvena atthi kaṅkhā. Yasmā ca nesaṃ tāni vatthūni pare vitaranti pakāsenti ācikkhanti, tasmā nesaṃ atthi paravitaraṇā’’ti imā laddhiyo, seyyathāpi etarahi pubbaseliyādīnaṃ; tesaṃ tā laddhiyo bhinditu tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa. Tattha sabbesupi pañhesu ceva vissajjanesu ca pāḷiṃ anugantvāva attho veditabboti.

Aññāṇādikathāvaṇṇanā.

5. Vacībhedakathāvaṇṇanā

326. Idāni vacībhedakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sotāpattimaggakkhaṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa dukkhanti vācā bhijjatī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi pubbaseliyādīnaṃ; te sandhāya **samāpannassa atthi vacībhedo**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Puna **sabbatthā**ti tayo bhave sandhāya puṭṭho arūpaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sabbadā**ti kālavasena puṭṭho paṭhamamaggakkhaṇe paṭhamajjhānikasamāpattito aññaṃ sabbaṃ samāpattikālaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sabbesaṃ samāpannāna**nti puṭṭho lokiyasamāpattiyo samāpanne sandhāya paṭikkhipati. **Sabbasamāpattīsū**ti puṭṭho dutiyajjhānādikaṃ lokuttaraṃ sabbañca lokiyasamāpattiṃ sandhāya paṭikkhipati.

Kāyabhedoti abhikkamādivasena pavattakāyaviññatti. Idaṃ ‘‘yāni cittāni vacīviññattiṃ samuṭṭhāpenti, tāneva kāyaviññattiṃ. Evaṃ sante kasmā kāyabhedopi na hotī’’ti codanatthaṃ pucchati. Itaro laddhivasena paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. Idāni yadi so maggakkhaṇe ‘‘dukkha’’nti vācaṃ bhāsati, ‘‘samudayo’’tiādikampi bhāseyya. Yadi vā taṃ na bhāsati, itarampi na bhāseyyāti codanatthaṃ **dukkhanti jānanto**tiādayo pañhā vuttā. Itaro pana attano laddhivaseneva paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca. Lokuttaraṃ paṭhamajjhānaṃ samāpanno dukkhadukkhanti vipassatīti hissa laddhi.

328. **Ñāṇa**nti lokuttaraṃ catusaccañāṇaṃ. **Sota**nti sotaviññāṇaṃ adhippetaṃ, yena taṃ saddaṃ suṇāti. **Dvinnaṃ phassāna**nti sotasamphassamanosamphassānaṃ.

329. **No vata re vattabbe**ti yadi avisesena yaṃkiñci samāpannassa natthi vacībhedo, na avisesena vattabbaṃ ‘‘samāpannassa atthi vacībhedo’’ti. Sesamettha uttānatthameva saddhiṃ suttasādhanāya. Yaṃ panetena ‘‘sikhissa ānanda, bhagavato’’ti pariyosāne suttaṃ ābhataṃ, tattha yena samāpatticittena so vacībhedo samuṭṭhito, kāyabhedopi tena samuṭṭhātiyeva, na ca taṃ lokuttaraṃ paṭhamajjhānacittaṃ, tasmā asādhakanti.

Vacībhedakathāvaṇṇanā.

6. Dukkhāhārakathāvaṇṇanā

334. Idāni dukkhāhārakathā nāma hoti. Tattha ‘‘dukkhaṃ dukkhanti vācaṃ bhāsanto dukkhe ñāṇaṃ āharati, taṃ dukkhāhāro nāma vuccati. Tañca panetaṃ maggaṅgaṃ maggapariyāpanna’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya **dukkhāhāro**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Ye kecī**ti paṭhamapañhe avipassake sandhāya paṭikkhipati, dutiyapañhe vipassake sandhāya paṭijānāti, taṃ panassa laddhimattameva. Tasmā ‘‘sabbe te’’ti vādassa bhindanatthaṃ **bālaputhujjanā**tiādimāha. Taṃ uttānatthamevāti.

Dukkhāhārakathāvaṇṇanā.

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. Idāni cittaṭṭhitikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samāpatticittañceva bhavaṅgacittañca anuppabandhena pavattamānaṃ disvā ‘‘ekameva cittaṃ ciraṃ tiṭṭhatī’’ti laddhi seyyathāpi etarahi heṭṭhā vuttappabhedānaṃ andhakānaṃ, taṃladdhivisodhanatthaṃ **ekaṃ, cittaṃ divasaṃ tiṭṭhatī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Upaḍḍhadivaso uppādakkhaṇo**ti ettha ṭhitikkhaṇaṃ anāmasitvā ‘‘aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino’’ti (saṃ. ni. 1.186; 2.143) desanānayena uppādavayavaseneva pucchā katā.

Te dhammā cittena lahuparivattāti puṭṭho cittato lahutaraparivattino dhamme apassanto paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yassa cittassa dīghaṭṭhitiṃ icchati, taṃ sandhāya paṭijānāti. **Yāvatāyukaṃ tiṭṭhatī**ti pañhe ‘‘cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū’’tiādivacanavasena (mahāni. 10) āruppato aññatra paṭikkhipati, āruppe paṭijānāti. **Muhuttaṃ muhuttaṃ uppajjatī**ti pañhe paravādissa ‘‘uppādavayadhammino’’tiādisuttavirodhabhayena paṭijānāti. Ṭhitiṃ panassa laddhivasena icchati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā.

8. Kukkuḷakathāvaṇṇanā

338. Idāni kukkuḷakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, ādittaṃ (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) sabbe saṅkhārā dukkhā’’tiādīni (dha. pa. 278) suttāni ayoniso gahetvā ‘‘nippariyāyeneva sabbe saṅkhārā kukkuḷā vītaccitaṅgārasammissā chārikanirayasadisā’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi gokulikānaṃ; tesaṃ nānappakārasukhasandassanena taṃ laddhiṃ vivecetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Tattha **anodhiṃ katvā**ti odhiṃ mariyādaṃ koṭṭhāsaṃ akaritvā, avisesena sabbeyevāti attho. Sesaṃ sabbaṃ pāḷinayeneva veditabbaṃ saddhiṃ suttasādhanāyāti.

Kukkuḷakathāvaṇṇanā.

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. Idāni anupubbābhisamayakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ –

> ‘‘Anupubbena medhāvī, thokaṃ thokaṃ khaṇe khaṇe;
> Kammāro rajatasseva, niddhame malamattano’’ti. (dha. pa. 239) –

Ādīni suttāni ayoniso gahetvā ‘‘sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno ekacce kilese dukkhadassanena pajahati, ekacce samudayanirodhamaggadassanena, tathā sesāpīti evaṃ soḷasahi koṭṭhāsehi anupubbena kilesappahānaṃ katvā arahattapaṭilābho hotī’’ti evarūpā nānābhisamayaladdhi uppannā, seyyathāpi etarahi andhakasabbatthikasammitiyabhadrayānikānaṃ; tesaṃ laddhivivecanatthaṃ **anupubbābhisamayo**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Anupubbena sotāpattimagga**nti puṭṭho pana ekassa maggassa bahubhāvāpattibhayena paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho dukkhadassanādivasena paṭijānāti. Tāni vā cattāripi ñāṇāni eko sotāpattimaggoyevāti paṭijānāti, phalaṃ pana ekameva icchati, tasmā paṭikkhipati. Sakadāgāmimaggādīsupi eseva nayo.

344. **Magge diṭṭhe phale ṭhito**ti pañhe yasmā dukkhadassanādīhi dassanaṃ apariniṭṭhitaṃ, maggadassanena pariniṭṭhitaṃ nāma hoti, tadā so phale ṭhitoti saṅkhaṃ gacchati, tasmā paṭijānāti.

345. **Dukkhe diṭṭhe cattāri saccānī**ti pucchā paravādissa, ekābhisamayavasena paṭiññā sakavādissa. Puna **dukkhasaccaṃ cattāri saccānī**ti anuyoge catunnampi nānāsabhāvattā paṭikkhepo tasseva.

Rūpakkhandhe aniccato diṭṭheti pucchā sakavādissa, samuddato ekabindussa rase paṭividdhe sesaudakassa paṭivedho viya ekadhamme aniccādito paṭividdhe sabbepi paṭividdhā hontīti laddhiyā paṭiññā paravādissa.

Catūhi ñāṇehīti dukkhe ñāṇādīhi. **Aṭṭhahi ñāṇehī**ti sāvakānaṃ sādhāraṇehi saccañāṇehi ceva paṭisambhidāñāṇehi ca. **Dvādasahi ñāṇehī**ti dvādasaṅgapaṭiccasamuppādañāṇehi. **Catucattārīsāya ñāṇehī**ti ‘‘jarāmaraṇe ñāṇaṃ, jarāmaraṇasamudaye ñāṇa’’nti evaṃ nidānavagge vuttañāṇehi. **Sattasattatiyā ñāṇehī**ti ‘‘jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhamma’’nti (saṃ. ni. 2.20) evaṃ tattheva vuttañāṇehi. Sesamettha pāḷinayeneva veditabbaṃ saddhiṃ suttasādhanenāti.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. Idāni vohārakathā nāma hoti. Tattha buddho bhagavā lokuttarena vohārena voharatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā paravādissa. **Lokuttare sote**tiādīni tassa ayuttavādībhāvadīpanatthaṃ vuttāni. Ayañhettha adhippāyo – ‘‘saddāyatanameva te lokuttaraṃ, udāhu sotādīnipī’’ti.

Hañci buddhassa bhagavato vohāro lokiye sote paṭihaññatīti ettha yadi so lokuttare paṭihaññeyya. Lokuttaro siyāti evamattho na gahetabbo. Lokiye paṭihaññamānassa pana lokuttaratā nāma natthīti ayametthādhippāyo. **Lokiyena viññāṇenā**ti etthāpi lokiyenevāti attho. Itarathā anekantatā siyā. Lokuttarañhi lokiyenapi ñāṇena ñāyatī. Evaṃ sabbaṃ yathānurūpato veditabbaṃ. **Sabbe te maggaṃ bhāventī**ti pañhesu ye maggaṃ nappaṭilabhanti, te sandhāya paṭikkhipati. Ye paṭilabhanti, te sandhāya paṭijānāti.

351. **Sovaṇṇamayāyā**ti suvaṇṇamayāya. Idaṃ paravādissa udāharaṇaṃ.

Eḷaṇḍiyāyāti eḷaṇḍamayāya. Idaṃ sakavādissa udāharaṇaṃ. Lokiyaṃ voharantassa lokiyoti ayampi ekā laddhi. Sā etarahi ekaccānaṃ andhakānaṃ laddhi. Sesamettha uttānatthamevāti.

Vohārakathāvaṇṇanā.

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. Idāni nirodhakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ appaṭisaṅkhānirodhañca paṭisaṅkhānirodhañca dvepi ekato katvā nirodhasaccanti laddhi, seyyathāpi etarahi mahisāsakānañceva andhakānañca; te sandhāya **dve nirodhā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Dve dukkhanirodhā**ti pañhesu yasmā dve dukkhasaccāni na icchati, tasmā paṭikkhipati. Yasmā dvīhākārehi dukkhaṃ nirujjhatīti icchati, tasmā paṭijānāti. **Dve nirodhasaccānī**tipañhesu dvinnaṃ dukkhasaccānaṃ nirodhavasenaanicchanto paṭikkhipati. Dvīhākārehi dukkhassa nirujjhanato paṭijānāti. **Dve tāṇānī**tiādīsupi eseva nayo.

Atthi dvinnaṃ nibbānānantiādīsu pucchāsu uccanīcatādīni apassanto paṭikkhipati.

Appaṭisaṅkhāniruddheti ye paṭisaṅkhāya lokuttarena ñāṇena aniruddhā suddhapakatikattā vā uddesaparipucchādīnaṃ vā vasena na samudācaraṇato niruddhāti vuccanti, te saṅkhāre. **Paṭisaṅkhā nirodhentī**ti. Lokuttarañāṇena nirodhenti anuppattibhāvaṃ gamenti. **Nanu appaṭisaṅkhāniruddhā saṅkhārā**ti pucchā paravādissa. Tattha bhaggānaṃ puna abhañjanato appaṭisaṅkhāniruddhānaṃ vā ariyamagge uppanne tathā nirujjhanatova sakavādī accantabhaggataṃ paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nirodhakathāvaṇṇanā.

Dutiyo vaggo.

3. Tatiyavaggo

1. Balakathāvaṇṇanā

354. Idāni balakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ anuruddhasaṃyutte ‘‘imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāmī’’tiādīni (saṃ. ni. 5.913) dasasuttāni ayoniso gahetvā ‘‘tathāgatabalaṃ sāvakasādhāraṇa’’nti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Tathāgatabalañca nāmetaṃ sāvakehi sādhāraṇampi atthi asādhāraṇampi sādhāraṇāsādhāraṇampi. Tattha āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ sādhāraṇaṃ. Indriyaparopariyattiñāṇaṃ asādhāraṇaṃ. Sesaṃ sādhāraṇañca asādhāraṇañca. Ṭhānāṭṭhānādīni hi sāvakā padesena jānanti, tathāgatā nippadesena. Iti tāni uddesato sādhāraṇāni, na niddesato. Ayaṃ pana avisesena sabbampi sādhāraṇanti āha. Tamenaṃ tato vivecetuṃ **tathāgatabalaṃ sāvakabala**nti puna anuyogo āraddho. Tattha paṭhamapañhe niddesato sabbākāravisayataṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyapañhe uddesato ṭhānāṭṭhānamattādijānanavasena paṭijānāti. **Taññevā**tiādipañhesu sabbākārena ninnānākaraṇatāya abhāvena paṭikkhipati. **Pubbayogo** ca **pubbacariyā** ca atthato ekaṃ, tathā **dhammakkhāna**ñca **dhammadesanā** ca.

Indriyaparopariyattipañhe ekadesena sādhāraṇataṃ sandhāya sāvakavisaye paṭijānāti.

355. Idāni yasmā uddesato ṭhānāṭṭhānādīni sāvako jānāti, tasmā sāvakassa tathā jānanaṃ pakāsetvā tena jānanamattasāmaññena tesaṃ sāvakasādhāraṇattaṃ patiṭṭhāpetuṃ **sāvako ṭhānāṭṭhānaṃ jānātī**tiādayo paravādipañhā honti. Tattha indriyaparopariyattiñāṇaṃ channaṃ asādhāraṇañāṇānaṃ aññataranti na gahitaṃ. **Āsavakkhayena vā āsavakkhaya**nti yaṃ tathāgatassa āsavakkhayena saddhiṃ sāvakassa āsavakkhayaṃ paṭicca vattabbaṃ siyā nānākaraṇaṃ, taṃ natthi. **Vimuttiyā vā vimutti**nti padepi eseva nayo. Sesamettha uttānatthameva.

356. Idāni yaṃ sakavādinā ‘‘āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ sādhāraṇa’’nti anuññātaṃ, tena saddhiṃ saṃsanditvā sesānampi sādhāraṇabhāvaṃ pucchituṃ puna **āsavānaṃ khaye**tiādayo paravādipañhāva honti. Tesaṃ vissajjane sakavādinā āsavakkhaye visesābhāvena taṃ ñāṇaṃ sādhāraṇanti anuññātaṃ. Itaresupi visesābhāvena sādhāraṇatā paṭikkhittā. Puna ṭhānāṭṭhānādīnaṃ āsavakkhayeneva saddhiṃ saṃsanditvā asādhāraṇapucchā paravādisseva. Tattha āsavakkhayañāṇe paṭikkhepo, sesesu ca paṭiññā sakavādissa. Tato indriyaparopariyattena saddhiṃ saṃsanditvā asādhāraṇapucchā paravādissa. Sā saṅkhipitvā dassitā. Tathāpi indriyaparopariyatte paṭiññā, sesesu ca paṭikkhepo sakavādissa. Tato ṭhānāṭṭhānādīhi saddhiṃ saṃsanditvā indriyaparopariyattassa sādhāraṇapucchā paravādissa. Sāpi saṅkhipitvāva dassitā. Tattha indriyaparopariyatte paṭikkhepo. Sesesu ca paṭiññā sakavādissāti.

Balakathāvaṇṇanā.

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. Idāni ariyantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘na kevalaṃ āsavakkhayañāṇameva ariyaṃ, atha kho purimānipi nava balāni ariyāni’’cceva laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya **ariya**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna yadi taṃ ariyaṃ, maggādīsu tena aññatarena bhavitabbanti maggādivasena pucchā sakavādissa, paṭikkhepo itarassa.

Puna suññatārammaṇādivasena pucchā sakavādissa. Tattha dve suññatā – sattasuññatā ca saṅkhārasuññatā ca. Sattasuññatā nāma diṭṭhiyā parikappitena sattena suññā pañcakkhandhā. Saṅkhārasuññatā nāma sabbasaṅkhārehi suññaṃ vivittaṃ nissaṭaṃ nibbānaṃ. Tattha paravādī nibbānārammaṇataṃ sandhāya paṭikkhipati, saṅkhārārammaṇataṃ sandhāya paṭijānāti. **Manasi karotī**ti puṭṭhopi nibbānameva sandhāya paṭikkhipati, saṅkhāre sandhāya paṭijānāti. Tato sakavādinā ‘‘ṭhānāṭṭhānādimanasikāro saṅkhārārammaṇo, suññatamanasikāro nibbānārammaṇo’’ti imaṃ nayaṃ gahetvā ‘‘dvinnaṃ phassānaṃ dvinnaṃ cittānaṃ samodhānaṃ hotī’’ti puṭṭho lesokāsaṃ alabhanto paṭikkhipati. Animittāpaṇihitesupi eseva nayo. Sattanimittābhāvato hi khandhā animittā. Saṅkhāranimittābhāvato nibbānaṃ. Ekadhammasmimpi āropetvā ṭhapetabbasaṅkhātena ca paṇidahitabbaṭṭhena paṇihitasaṅkhaṃ gatena sattapaṇidhinā appaṇihitā khandhā. Taṇhāpaṇidhinā taṇhāya vā ārammaṇabhūtena sabbasaṅkhārapaṇidhinā appaṇihitaṃ nibbānaṃ. Tasmā idhāpi paṭikkhepo ca paṭiññā ca purimanayeneva veditabbā.

358. Tato ‘‘yathā satipaṭṭhānādayo lokuttaradhammā ariyā ceva suññatādiārammaṇā ca, kiṃ te evaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇa’’nti anulomapaṭilomapucchā honti. Tattha sabbāpi paṭiññā sabbe ca paṭikkhepā paravādisseva. Imināvupāyena sesañāṇesupi pucchāvissajjanaṃ veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ pana sesāni saṅkhipitvā avasāne cutūpapātañāṇameva vibhattaṃ. Tato paraṃ sakasamayepi ‘‘ariya’’nti siddhena āsavānaṃ khayañāṇena saddhiṃ saṃsanditvā sesañāṇānaṃ anulomato ca paṭilomato ca ariyabhāvapucchā honti. Tā sabbā paravādissa, paṭiññā paṭikkhepo ca sakavādissa. Te uttānatthāyeva. Pāḷiyaṃ panettha paṭhamanavamāneva dassetvā satta ñāṇāni saṅkhittānīti.

Ariyantikathāvaṇṇanā.

3. Vimuttikathāvaṇṇanā

363. Idāni vimuttikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘vītarāgacittānaṃ vimuttipayojanaṃ nāma natthi. Yathā pana malīnaṃ vatthaṃ dhoviyamānaṃ malā vimuccati, evaṃ sarāgaṃ cittaṃ rāgato vimuccatī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya **sarāga**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato **rāgasahagata**ntiādinā nayena puṭṭho maggakkhaṇe cittaṃ vimuccati nāma. Tadā ca evarūpaṃ cittaṃ natthīti paṭikkhipati.

Saphassantiādinā nayena puṭṭhopi yathā phasso ca cittañca ubho rāgato vimuccanti, evaṃ rāgassa vimuttiṃ apassamāno paṭikkhipati. Sadosādīsupi imināvupāyena attho veditabbo.

Vimuttikathāvaṇṇanā.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. Idāni vimuccamānakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘jhānena vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṃ, maggakkhaṇe samucchedavimuttiyā vimuccamānaṃ nāma hotī’’ti laddhi, te sandhāya **vimuttaṃ vimuccamāna**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarasa.

Puna **ekadesa**nti pucchā sakavādissa. Tattha **ekadesa**nti bhāvanapuṃsakaṃ. Yathā vimuttaṃ, ekadesena vā ekadese vā avimuttaṃ hoti kiṃ evaṃ ekadesaṃ vimuttaṃ, ekadesaṃ avimuttanti pucchati. Kiṃ kāraṇā evaṃ pucchatīti? ‘‘Vimuttaṃ vimuccamāna’’nti vippakatabhāvena vuttattā. Yathā hi kariyamānā kaṭādayo vippakatattā ekadesena katā ekadesena akatā honti, tathā idampi ekadesaṃ vimuttaṃ ekadesaṃ avimuttanti āpajjati. Tato paravādī kaṭādīnaṃ viya cittassa ekadesābhāvā paṭhamapañhe paṭikkhipitvā dutiye vimuccamānassa apariniṭṭhitavimuttitāya paṭijānāti. Lokiyajjhānakkhaṇaṃ vā sandhāya paṭikkhipati. Na hi taṃ tadā samucchedavimuttiyā vimuccamānaṃ. Lokuttarajjhānakkhaṇaṃ sandhāya paṭijānāti. Tañhi tadā samucchedavimuttiyā vimuttekadesena vimuccamānantissa laddhi. Tato sakavādī ‘‘yadi te ekameva cittaṃ ekadesaṃ vimuttaṃ ekadesaṃ avimuttaṃ, evaṃ sante yo ekeneva cittena sotāpanno hoti, sopi te ekadesaṃ sotāpanno, ekadesaṃ na sotāpanno āpajjatī’’ti codanatthaṃ **ekadesaṃ sotāpanno**tiādimāha. Itaro taṃ vidhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Sesavāresupi eseva nayo.

Uppādakkhaṇapañhe yadi ekameva cittaṃ vimuttañca vimuccamānañca, ekasmiṃ khaṇe vimuttaṃ ekasmiṃ vimuccamānaṃ āpajjati. Kiṃ te evarūpaṃ cittanti attho.

367. Suttasādhane paṭhamasuttaṃ paravādissa. Tatrāssāyamadhippāyo – **vimuccatī**ti vippakataniddeso. Tasmā yaṃ tassa yogino evaṃ jānato evaṃ passato etehi āsavehi cittaṃ vimuccati, taṃ vimuccamānaṃ nāma hotīti. Dutiyasuttaṃ sakavādissa. Tatrāssāyamadhippāyo – yadi te vimuccatīti vacanato vimuttaṃ vimuccamānaṃ, idha vimuccatīti vacanābhāvato vimuttameva siyā, na vimuccamānanti.

Idāni ‘‘yathā te vippakatavimuttitāya vimuccamānaṃ, kiṃ evaṃ vippakatarāgāditāya rajjamānādīnipi atthī’’ti codanatthaṃ puna **atthi citta**ntiādi āraddhaṃ. Paravādināpi tathārūpaṃ cittaṃ apassantena sabbaṃ paṭikkhittaṃ. Atha naṃ sakavādī ‘‘dveyeva koṭiyo, tatiyā natthī’’ti anubodhento **nanu rattañceva arattañcā**tiādimāha. Tassattho – nanu bhadramukha, rāgasampayuttaṃ cittaṃ rattaṃ vippayuttaṃ arattanti dveva koṭiyo, rajjamānaṃ nāma tatiyā koṭi natthīti? Duṭṭhādīsupi eseva nayo. Atha naṃ āmantāti paṭijānitvā ṭhitaṃ. Vimuttipakkhepi dveyeva koṭiyo dassetuṃ **hañci rattañcevā**tiādimāha. Tassattho – yadi etā dve koṭiyo sampaṭicchasi, avimuttañceva vimuttañcā ti imāpi sampaṭiccha. Kilesasampayuttañhi cittaṃ avimuttaṃ, vippayuttaṃ vimuttaṃ. Vimuccamānaṃ nāmāti paramatthato tatiyā koṭi natthīti.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. Idāni aṭṭhamakakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ anulomagotrabhumaggakkhaṇe kilesānaṃ samudācārābhāvato aṭṭhamakassa sotāpattimaggaṭṭhapuggalassa dve pariyuṭṭhānā pahīnāti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānañceva sammitiyānañca; tesaṃ aññataraṃ sandhāya pucchā sakavādissa, maggakkhaṇato paṭṭhāya diṭṭhiyā anuppattiṃ sandhāya paṭiññā itarassa. Tato yasmā diṭṭhi nāmesā sotāpannasseva pahīnā, na maggaṭṭhassa, tasmā **aṭṭhamako puggalo sotāpanno**ti anuyogo sakavādissa. Vicikicchāpañhepi eseva nayo. Anusayapañhe pariyuṭṭhānato añño anusayoti tesaṃ laddhi, tasmā ‘‘na heva’’nti paṭikkhittaṃ.

Sīlabbataparāmāsapañhepi sīlabbataparāmāsapariyuṭṭhānanti vohāraṃ na passati, tasmā paṭikkhipati. Pariyuṭṭhānamevassa pahīnanti laddhi.

369. **Maggo bhāvito**ti pañhe tasmiṃ khaṇe bhāveti, na bhāvito. Tasmā paṭikkhipati. **Amaggenā**tiādianuyoge paṭhamamaggeneva pahīnabhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Yadi hi amaggena pahīyetha, gotrabhupuggalādīnampi pahīyethāti āpajjanato. **Uppajjissatī**ti pucchā paravādissa, vissajjanaṃ sakavādissa. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā.

6. Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā

371. Idāni aṭṭhamakassa indriyakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘aṭṭhamako maggakkhaṇe indriyāni paṭilabhati nāma, no cassa paṭiladdhāni hontī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya **natthi saddhindriya**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Natthi saddhā**ti puṭṭho pana saddhindriyato saddhāya nānattaṃ sallakkhetvā paṭikkhipati. Sesesupi eseva nayo. Yathā pana yassa atthi mano, tassa manindriyampi atthi; evaṃ yassa saddhādayo atthi, tassa atthi saddhindriyādīnipīti dīpanatthaṃ **atthi mano atthi manindriya**ntiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva saddhiṃ suttasādhanenāti.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. Idāni dibbacakkhukathā nāma hoti. Tattha yesaṃ catutthajjhānadhammūpatthaddhaṃ maṃsacakkhumeva dibbacakkhu nāma hotīti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **maṃsacakkhu**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Puna ‘‘maṃsacakkhu dibbacakkhu, dibbacakkhu maṃsacakkhū’’ti puṭṭho taṃ mattameva taṃ na hotīti paṭikkhipati. **Yādisa**ntiādipucchāsupi ubhinnaṃ ekasabhāvābhāveneva paṭikkhipati.

Visayotiādīsu ubhinnampi rūpāyatanameva visayo. Maṃsacakkhu pana āpāthagatameva passati. Itaraṃ anāpāthagataṃ tiropabbatādigatampi. Dibbacakkhussa ca atisukhumampi rūpaṃ gocaro, na tādisaṃ itarassāti evametesaṃ ānubhāvagocarā asadisā.

Upādiṇṇaṃ hutvā anupādiṇṇaṃ hotīti puṭṭho yasmā maṃsacakkhu upādiṇṇaṃ, dibbacakkhu anupādiṇṇaṃ, na ca maṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchati, tasmā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yasmā ‘‘maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno’’ti vacanaṃ nissāya maṃsacakkhupaccayā dibbacakkhu uppajjati, tañca rūpāvacarikānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādoti icchati, tasmā paṭijānāti. **Kāmāvacaraṃ hutvā**ti puṭṭhopi yasmā na maṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchati, tasmā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho rūpāvacarajjhānapaccayena uppannattā rūpāvacaraṃ nāma jātanti paṭijānāti.

Rūpāvacaraṃ hutvā arūpāvacaranti puṭṭhopi tato paraṃ bhāvanāya arūpāvacarakkhaṇe rūpāvacaracittassa abhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho arūpāvacarikānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādo hutvā uppajjatīti laddhiyā paṭijānāti. Apariyāpannabhāvaṃ panassa na icchati, tasmā paṭikkhipatiyeva.

374. **Dibbacakkhuṃ dhammupatthaddha**nti kāmāvacaradhammena upatthambhitaṃ hutvā. Puna **dhammupatthaddha**nti lokuttaradhammena upatthaddhaṃ. **Dveva cakkhūnī**ti puṭṭho kiñcāpi dibbacakkhuno dhammupatthaddhassa paññācakkhubhāvaṃ na icchati, paññācakkhussa pana atthitāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho maṃsacakkhu dhammupatthaddhaṃ dibbacakkhu hotīti laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā.

8. Dibbasotakathāvaṇṇanā

375. Idāni dibbasotakathā nāma hoti. Tattha **ekaṃyeva sota**nti puṭṭho dvinnaṃ atthitāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā tadeva dhammupatthaddhaṃ dibbasotaṃ nāma hoti, tasmā paṭijānāti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Dibbasotakathāvaṇṇanā.

9. Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā

377. Idāni yathākammūpagatañāṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘iti dibbena cakkhunā visuddhena…pe… yathākammūpage satte pajānātī’’ti (dī. ni. 1.246; paṭi. ma. 1.106) suttaṃ ayoniso gahetvā yathākammūpagatañāṇameva dibbacakkhunti laddhi, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **yathākammūpagatañca manasi karotī**ti puṭṭho ekacittassa ārammaṇadvayābhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho nānācittavasena paṭijānāti. Puna lesokāsaṃ adatvā **dvinnaṃ phassāna**nti puṭṭho paṭikkhipati. Iti yathā iminā yathākammūpagatapadena, evameva **ime vata bhonto**, **sattā**tiādipadehipi saddhiṃ yojanāsu attho veditabbo.

378. **Āyasmā sāriputto yathākammūpagataṃ ñāṇaṃ jānātī**ti idaṃ sakavādī yasmā thero appicchatāya abhiññāñāṇāni na vaḷañjetīti ekacce na jānanti, tāni panassa neva atthīti maññanti, tasmā taṃ ‘‘dibbacakkhuno alābhī thero’’ti maññamānaṃ pucchati. Teneva kāraṇena ‘‘atthāyasmato sāriputtassa dibbacakkhū’’ti parato puṭṭho paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, sabbaṃ taṃ therena anuppattanti paṭijānāti. Idānissa vikkhepaṃ karonto sakavādī **nanu āyasmā sāriputto**tiādimāha. Imañhi gāthaṃ thero vaḷañjanapaṇidhiyā eva abhāvena āha, na abhiññāñāṇassa abhāvena. Paravādī pana abhāvenevāti atthaṃ sallakkheti. Tasmā tassa laddhiyā therassa yathākammūpagatañāṇameva atthi, no dibbacakkhu. Tena vuttaṃ ‘‘tena hi na vattabbaṃ yathākammūpagatañāṇaṃ dibbacakkhū’’ti.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā.

10. Saṃvarakathāvaṇṇanā

379. Idāni saṃvarakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ tāvatiṃse deve upādāya tatuttari devesu yasmā te pañca verāni na samācaranti, tasmā saṃvaro atthīti laddhi, te sandhāya pucchā sakavādissa, verasamudācāraṃ apassato paṭiññā itarassa. Tato yasmā saṃvaro nāma saṃvaritabbe asaṃvare sati hoti, tasmā asaṃvarapucchā sakavādissa, devesu pāṇātipātādīnaṃ abhāvena paṭikkhepo itarassa.

Atthi manussesūtiādi saṃvare sati asaṃvarassa asaṃvare ca sati saṃvarassa pavattidassanatthaṃ vuttaṃ.

380. **Pāṇātipātā veramaṇī**ti ādipañhesu pāṇātipātādīnaṃ asamācaraṇavasena paṭiññā, pāṇātipātādīnaṃ natthitāya paṭikkhepo veditabbo. Paṭilomapañhā uttānatthāyeva.

Avasāne **natthi devesu saṃvaro**tipañhe pāṇātipātādīni katvā puna tato saṃvarābhāvaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Tato chalavasena yadi saṃvaro natthi, sabbe devā pāṇātipātinotiādipucchā paravādissa. Devānaṃ verasamudācārassa abhāvena paṭikkhepo sakavādissa. **Naheva**nti vacanamattaṃ gahetvā laddhipatiṭṭhāpanaṃ paravādissa. Evaṃ patiṭṭhitā pana laddhi appatiṭṭhitāva hotīti.

Saṃvarakathāvaṇṇanā.

11. Asaññakathāvaṇṇanā

381. Idāni asaññakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti vacanato vinā viññāṇena paṭisandhi nāma natthi. ‘‘Saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavantī’’ti vacanato asaññasattānampi cutipaṭisandhikkhaṇe saññā atthīti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato naṃ sakavādī ‘‘kiṃ te taṃ ṭhānaṃ saññābhavo’’tiādīhi codetuṃ **saññābhavo saññāgatī**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ tato parañca pāḷinayeneva veditabbanti.

Asaññakathāvaṇṇanā.

12. Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā

384. Idāni nevasaññānāsaññāyatanakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘nevasaññānāsaññāyatana’’nti vacanato na vattabbaṃ ‘‘tasmiṃ bhave saññā atthī’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha sabbaṃ pāḷinayeneva veditabbanti.

Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā.

Tatiyo vaggo.

4. Catutthavaggo

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. Idāni gihissa arahāti kathā nāma hoti. Tattha yesaṃ yasakulaputtādīnaṃ gihibyañjane ṭhitānaṃ arahattappattiṃ disvā ‘‘gihi assa arahā’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa. Tattha **gihissā**ti yo gihisaṃyojanasampayuttatāya gihi, so arahaṃ assāti attho. Paravādī pana adhippāyaṃ asallakkhetvā gihibyañjanamattameva passanto paṭijānāti. Idānissa ‘‘gihi nāma gihisaṃyojanena hoti, na byañjanamattena. Yathāha bhagavā –

‘Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī;
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū’’’ti. (dha. pa. 142);

Imaṃ nayaṃ dassetuṃ **atthi arahato**tiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ uttānatthamevāti.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā.

2. Upapattikathāvaṇṇanā

388. Idāni upapattikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘opapātiko hoti tatthaparinibbāyī’’tivacanāni (pu. pa. 35-40) ayoniso gahetvā suddhāvāsesu upapattiyā arahāti laddhi, ‘‘yesaṃ vā upahaccaparinibbāyī’’ti padaṃ parivattitvā ‘‘upapajjaparinibbāyī’’ti pariyāpuṇantānaṃ saha upapattiyā arahā hotīti laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha yasmā upapatticittaṃ nāma lokiyaṃ, tena sotāpannādayopi na honti, pageva arahā. Tasmāssa imaṃ nayaṃ dassetuṃ **saha upapattiyā sotāpanno**tiādi āraddhaṃ.

389. **Sāriputto**tiādi imesu mahātheresu ko ekopi saha upapattiyā arahā nāmāti codanatthaṃ vuttaṃ.

390. **Upapattesiyenā**ti paṭisandhicittena. Tañhi upapattiṃ esati gavesati, tasmā upapattesiyanti vuccati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Upapattikathāvaṇṇanā.

3. Anāsavakathāvaṇṇanā

391. Idāni anāsavakathā nāma hoti. Tattha ye dhammā anāsavassa arahato, sabbe te anāsavāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **arahato**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ anāsavā nāma maggādayo, kiṃ tassa teyeva uppajjantīti codanatthaṃ **maggo phala**ntiādi āraddhaṃ. **Cakkhu anāsava**nti puṭṭho tassa sāsavattā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho anāsavassetanti paṭijānāti.

392. Cīvarapañhe ekova dhammo anāsavo sāsavo ca hotīti lakkhaṇavirodhabhayā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho anāsavassa hutvā sāsavassa hotīti paṭijānāti. **Taññeva anāsava**nti pañhādvayepi eseva nayo. Sakavādī pana **taññevā**ti anuññātattā ‘‘maggo anāsavo hutvā’’tiādīhi codeti. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Anāsavakathāvaṇṇanā.

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. Idāni samannāgatakathā nāma hoti. Tattha dve samannāgamā paccuppannakkhaṇe samaṅgībhāvasamannāgamo ca rūpāvacarādīsu aññatarabhūmippattito paṭilābhasamannāgamo ca. So yāva adhigatavisesā na parihāyati, tāvadeva labbhati. Yesaṃ pana ṭhapetvā ime dve samannāgame añño upapattidhammavasena eko samannāgamo nāma hotīti laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ, tesaṃ pattidhammo nāma koci natthīti anubodhanatthaṃ **arahā catūhi phalehi samannāgato**ti pucchā sakavādissa, pattiṃ sandhāya paṭiññā itarassa. Athassa ‘‘yadi te arahā catūhi khandhehi viya catūhi phalehi samannāgato, evaṃ sante ye catūsu phalesu cattāro phassādayo, tehi te arahato samannāgatatā pāpuṇātī’’ti codanatthaṃ **arahā catūhi phassehī**tiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ paravādinā ekakkhaṇe catunnaṃ phassādīnaṃ abhāvā paṭikkhittaṃ. Anāgāmipañhādīsupi eseva nayo.

395. **Sotāpattiphalaṃ vītivatto**ti na paṭhamajjhānaṃ viya dutiyajjhānalābhī; puna anuppattiyā pana vītivattoti pucchati. **Sotāpattimagga**ntiādi yaṃ vītivatto, tenassa puna asamannāgamaṃ dassetuṃ āraddhaṃ.

396. **Tehi ca aparihīno**ti pañhe yasmā yathā paccanīkasamudācārena lokiyajjhānadhammā parihāyanti, na evaṃ lokuttarā. Maggena hi ye kilesā pahīyanti, phalena ca paṭippassambhanti, te tathā pahīnāva tathā paṭippassaddhāyeva ca honti, tasmā sakavādinā āmantāti paṭiññātaṃ. Svāyamattho parato ‘‘arahatā cattāro maggā paṭiladdhā’’tiādīsu pakāsitoyeva. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Samannāgatakathāvaṇṇanā.

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Arahā chahi upekkhāhī**ti kathāyapi imināva nayena attho veditabbo. Arahā hi chasu dvāresu upekkhānaṃ uppattibhabbatāya tāhi samannāgatoti vuccati, na ekakkhaṇe sabbāsaṃ uppattibhāvenāti.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā.

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. Idāni **bodhiyā buddho**tikathā nāma hoti. Tattha **bodhī**ti catumaggañāṇassāpi sabbaññutaññāṇassāpi adhivacanaṃ. Tasmā yesaṃ yathā odātena vaṇṇena odāto, sāmena vaṇṇena sāmo, evaṃ bodhiyā buddhoti laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃyeva; te sandhāya pucchā ca anuyogo ca sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa.

Atītāyāti pañhe tasmiṃ khaṇe abhāvato paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho paṭilābhaṃ sandhāya paṭijānāti. Puna kiccavasena puṭṭho kiccābhāvato paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yaṃ tena tāya karaṇīyaṃ kataṃ, tattha sammohābhāvaṃ paṭijānāti. Lesokāsaṃ pana adatvā **dukkhaṃ parijānātī**tiādinā nayena puṭṭho tassa kiccassa abhāvā paṭikkhipati.

Anāgatapañhe tasmiṃ khaṇe maggañāṇassa abhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho ‘‘agamā rājagahaṃ buddho’’ti (su. ni. 410) anāgatāya bodhiyā buddhabhāvaṃ maññamāno paṭijānāti. **Bodhikaraṇīyaṃ karotī**ti puṭṭho tasmiṃ khaṇe kiccābhāvena paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho yadi na kareyya, buddhoti na vucceyya. Yasmā avassaṃ karissati, tasmā karotiyeva nāmāti paṭijānāti. Puna lesokāsaṃ adatvā puṭṭho paṭikkhipati. Paccuppannapañho saddhiṃ saṃsandanāya uttānatthova.

399. Tisso bodhiyo ekato katvā puṭṭho sabbaññutaññāṇaṃ sandhāya tīhipi buddhoti vattabbabhāvato paṭijānāti. Puna tīhiti puṭṭho sabbāsaṃ ekakkhaṇe abhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho atītānāgatapaccuppannassa sabbaññutaññāṇassa vasena paṭijānāti. Puna lesokāsaṃ adatvā satataṃ samitanti puṭṭho paṭikkhipati.

Na battabbaṃ bodhiyāti pucchā paravādissa, bodhiyā abhāvakkhaṇe abuddhabhāvāpattito paṭiññā sakavādissa. **Nanu bodhipaṭilābhā**ti pañhe pana yasmiṃ santāne bodhisaṅkhātaṃ maggañāṇaṃ uppannaṃ, tattha buddhoti sammutisabbhāvato paṭiññā tasseva. Tassa adhippāyaṃ ajānitvā hañcīti laddhiṭṭhapanā paravādissa. Idānissa asallakkhaṇaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **bodhipaṭilābhā buddhoti bodhiyā buddho**ti pucchā sakavādissa. Tassattho – ‘‘kiṃ te yasmā bodhipaṭilābhā buddho, tasmā bodhiyā buddho’’ti. Itaro ‘‘bodhipaṭilābho nāma bodhiyā uppajjitvā niruddhāyapi santāne uppannabhāvoyeva. Bodhi nāma maggakkhaṇe ñāṇa’’nti imaṃ vibhāgaṃ asallakkhentova puna paṭijānāti. Tato sakavādinā **bodhipaṭilābhā bodhī**ti puṭṭho vacanokāsaṃ alabhanto paṭikkhipatīti.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā.

Iti imā tissopi kathā uttarāpathakānaṃyeva.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

400. Idāni lakkhaṇakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavantī’’ti (dī. ni. 1.258) imaṃ suttaṃ ayoniso gahetvā lakkhaṇasamannāgato bodhisattova hotīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Cakkavattisattoti pañhesu yasmā cakkavattī sattopi ca bodhisattopi, tasmā abodhisattaṃ sandhāya paṭikkhipati. Bodhisattaṃ sandhāya paṭijānāti.

402. **Dvattiṃsimānī**tisuttaṃ bodhisattameva sandhāya vuttaṃ. So hi pacchime bhave buddho hoti, itaresu cakkavattī, tasmā ābhatampi anābhatasadisamevāti.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā.

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. Idāni niyāmokkantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ghaṭikārasutte jotipālassa pabbajjaṃ sandhāya ‘‘bodhisatto kassapabhagavato pāvacane okkantaniyāmo caritabrahmacariyo’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya **bodhisatto**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā itarassa. Tato yasmā niyāmoti vā brahmacariyanti vā ariyamaggassa nāmaṃ, bodhisattānañca ṭhapetvā pāramīpūraṇaṃ aññā niyāmokkanti nāma natthi. Yadi bhaveyya, bodhisatto sotāpanno sāvako bhaveyya. Na cetamevaṃ. Kevalañhi naṃ buddhā attano ñāṇabale ṭhatvā – ‘‘ayaṃ buddho bhavissatī’’ti byākaronti, tasmā puna **bodhisatto**ti anuyogo sakavādissa. Pacchimabhavaṃ sandhāya paṭikkhepo itarassa. Dutiyapañhe jotipālakālaṃ sandhāya paṭiññā tasseva. **Sāvako hutvā**tiādīsupi eseva nayo. **Anussaviyo**ti anussavena paṭividdhadhammo. Pacchimabhavaṃ sandhāya paṭikkhipitvā jotipālakāle anussavaṃ sandhāya paṭijānāti.

404. **Aññaṃ satthāra**ntiāḷārañca rāmaputtañca sandhāya vuttaṃ. **Āyasmā ānando**tiādi ‘‘okkantaniyāmāva sāvakā honti, na itare okkantaniyāmā evarūpā hontī’’ti dassetuṃ vuttaṃ.

Sāvako jātiṃ vītivattoti yāya jātiyā sāvako, taṃ vītivatto aññasmiṃ bhave asāvako hotīti pucchati. Itaro sotāpannādīnaṃ sotāpannādisāvakabhāvato paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā.

9. Aparāpi samannāgatakathāvaṇṇanā

406. Idāni aparāpi samannāgatakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘catutthamaggaṭṭho puggalo pattidhammavasena tīhi phalehi samannāgato’’ti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā catūhi phalehi samannāgatakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Aparāpi samannāgatakathāvaṇṇanā.

10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. Idāni saṃyojanappahānakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘nippariyāyeneva sabbasaṃyojanappahānaṃ arahatta’’nti laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **sabbe saṃyojanā**ti puṭṭho heṭṭhā vuttamaggattayena pahīne sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho tena maggena appahīnassa abhāvā paṭijānāti. **Sakkāyadiṭṭhi**ādīsupi paṭhamamaggena pahīnabhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, catutthamaggena anavasesappahānaṃ sandhāya paṭijānāti. Eseva nayo sabbatthāti.

Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā.

Catuttho vaggo.

5. Pañcamavaggo

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Idāni vimuttikathā nāma hoti. Tattha vipassanā, maggo, phalaṃ, paccavekkhaṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ vimuttiñāṇanti nāmaṃ. Tesu vipassanāñāṇaṃ niccanimittādīhi vimuttattā, tadaṅgavimuttibhāvena vā vimuttattā vimuttiñāṇaṃ. Maggo samucchedavimutti, phalaṃ paṭippassaddhivimutti, paccavekkhaṇañāṇaṃ pana vimuttiṃ jānātīti **vimuttiñāṇaṃ**. Evaṃ catubbidhe vimuttiñāṇe nippariyāyena phalañāṇameva vimutti. Sesāni ‘‘vimuttānī’’ti vā ‘‘avimuttānī’’ti vā na vattabbāni. Tasmā ‘‘idaṃ nāma vimuttiñāṇaṃ vimutta’’nti avatvā aviseseneva ‘‘vimuttiñāṇaṃ vimutta’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna **yaṃkiñcī**ti puṭṭho paccavekkhaṇādīni sandhāya paṭikkhipati. **Paṭipannassā**ti puṭṭho maggañāṇassa anāsavataṃ sandhāya paṭijānāti. Yasmā pana taṃ sotāpannassa phale ṭhitassa ñāṇaṃ na hoti, tasmā vimuttaṃ nāma na hotīti codanatthaṃ puna sakavādī **sotāpannassā**tiādimāha. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo.

Vimuttikathāvaṇṇanā.

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. Idāni asekhakathā nāma hoti. Tattha yasmā ānandattherādayo sekhā ‘‘uḷāro bhagavā’’tiādinā nayena asekhe jānanti, tasmā ‘‘sekhassa asekhañāṇaṃ atthī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Jānāti passatī**ti idaṃ attanā adhigatassa jānanavasena vuttaṃ. **Gotrabhuno**tiādi heṭṭhimāya bhūmiyaṃ ṭhitassa uparūpariñāṇassa abhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Nanu āyasmā ānando sekho ‘‘uḷāro bhagavā’’ti jānātī**ti paravādī asekhe bhagavati pavattattā taṃ asekhañāṇanti icchati, na panetaṃ asekhaṃ. Tasmā evaṃ patiṭṭhāpitāpi laddhi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇanā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. Idāni viparītakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yvāyaṃ pathavīkasiṇe pathavīsaññī samāpajjati, tassa taṃ ñāṇaṃ viparītañāṇa’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Pathaviṃ nissāya uppannanimittañhi na pathavīyeva, tatra cāyaṃ pathavīsaññī. Tasmā viparītañāṇanti ayametassa adhippāyo. Tato sakavādī ‘‘lakkhaṇapathavīpi sasambhārapathavīpi nimittapathavīpi pathavīdevatāpi sabbā pathavīyeva, tāsu pathavīti ñāṇaṃ viparītaṃ na hoti. Anicce niccantiādivipariyeso pana viparītañāṇaṃ nāma. Kiṃ te idaṃ etesu aññatara’’nti codetuṃ **anicce nicca**ntiādimāha. Itaro vipallāsalakkhaṇābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, pathavīnimittaṃ sandhāya paṭijānāti.

Kusalanti sekkhaputhujjanānaṃ ñāṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Atthi arahato**ti pañhesupi vipallāsalakkhaṇābhāvena paṭikkhipati. Pathavīnimittaṃ sandhāya paṭijānāti. **Sabbeva pathavī**ti sabbaṃ taṃ pathavīkasiṇaṃ lakkhaṇapathavīyeva hotīti pucchati. Sakavādī tathā abhāvato paṭikkhipati. **Nanu pathavī atthi, atthi ca koci pathaviṃ pathavito samāpajjatī**ti pucchā sakavādissa. Tassattho – nanu nimittapathavī atthi, atthi ca koci taṃ pathaviṃ pathavitoyeva samāpajjati, na āpato vā tejato vāti. **Pathavī**

atthītiādi ‘‘yadi yaṃ yathā atthi, taṃ tathā samāpajjantassa ñāṇaṃ viparītaṃ hoti, nibbānaṃ atthi, tampi samāpajjantassa sabbavipariyesasamugghātanaṃ maggañāṇampi te viparītaṃ hotū’’ti dassanatthaṃ vuttanti.

Viparītakathāvaṇṇanā.

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. Idāni niyāmakathā nāma hoti. Tattha yo puggalo sammattaniyāmaṃ okkamissati, taṃ ‘‘bhabbo esa dhammaṃ abhisametu’’nti yasmā bhagavā jānāti, tasmā ‘‘aniyatassa puthujjanasseva sato puggalassa niyāmagamanāya ñāṇaṃ atthī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **aniyatassā**ti pucchā sakavādissa. Tattha **niyāmagamanāyā**ti niyāmo vuccati maggo, maggagamanāya maggokkamanāyāti attho. Yaṃ panassa ñāṇaṃ disvā bhagavā ‘‘bhabbo aya’’nti jānāti, taṃ sandhāya paṭiññā paravādissa.

Athassa sakavādī ayuttavāditaṃ dīpetuṃ **niyatassā**ti viparītānuyogamāha. Tattha paṭhamapañhe maggena niyatassa aniyāmagamanāya ñāṇaṃ nāma natthīti paṭikkhipati. Dutiye natthibhāvena paṭijānāti. Tatiye aniyatassa natthīti puṭṭhattā laddhivirodhena paṭikkhipati. Puna paṭhamapañhameva catutthaṃ katvā niyatassa niyāmagamanādivasena tayo pañhā katā. Tesu paṭhame yasmā ādimaggena niyatassa puna tadatthāya ñāṇaṃ natthi, tasmā paṭikkhipati. Dutiye natthibhāveneva paṭijānāti. Tatiye laddhivirodheneva paṭikkhipati. Puna paṭhamapañhaṃ aṭṭhamaṃ katvā aniyatassa aniyāmagamanādivasena tayo pañhā katā. Tesaṃ attho vuttanayeneva veditabbo. Puna paṭhamapañhameva dvādasamaṃ katvā taṃmūlakā **atthi niyāmo**tiādayo pañhā katā. Tattha yasmā niyāmagamanāya ñāṇaṃ nāma maggañāṇameva hoti, tasmā taṃ sandhāya **atthi niyāmo**ti vuttaṃ. Itaro pana niyāmoti vutte paṭikkhipati, ñāṇanti vutte paṭijānāti. **Satipaṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. Paccanīkaṃ uttānatthameva. **Gotrabhuno**tiādi yena yaṃ appattaṃ, tassa taṃ natthīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Bhagavā jānātī**ti attano ñāṇabalena jānāti, na tassa niyāmagamanañāṇasabbhāvato. Tasmā iminā kāraṇena patiṭṭhitāpissa laddhi appatiṭṭhitāyevāti.

Niyāmakathāvaṇṇanā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. Idāni paṭisambhidākathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘yaṃkiñci ariyānaṃ ñāṇaṃ, sabbaṃ lokuttaramevā’’ti gahetvā ‘‘sabbaṃ ñāṇaṃ paṭisambhidā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sammutiñāṇa**pañhesu pathavīkasiṇasammutiyaṃ samāpattiñāṇaṃ sandhāya paṭikkhipati, niruttiñāṇaṃ sandhāya paṭijānāti. Ye keci sammutinti pañhe puthujjane sandhāya paṭikkhipati. Cetopariyāyapañhesu puthujjanassa ñāṇaṃ sandhāya paṭikkhipati, ariyassa ñāṇaṃ sandhāya paṭijānāti. **Sabbā paññā**tipañhesu kasiṇasamāpattipañhaṃ sandhāya paṭikkhipati, lokuttaraṃ sandhāya paṭijānāti. **Pathavīkasiṇasamāpatti**ntiādi ‘‘yā etesu ettakesu ṭhānesu paññā, kiṃ sabbā sā paṭisambhidā’’ti pucchanatthaṃ vuttaṃ. **Tena hi sabbaṃ ñāṇa**nti yasmā sabbā lokuttarapaññā paṭisambhidā, tasmā sabbanti vacanaṃ sāmaññaphalena saddhiṃ patiṭṭhāpetīti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā.

6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā

434-435. Idāni sammutiñāṇakathā nāma hoti. Tattha sammutisaccaṃ paramatthasaccanti dve saccāni. Ye pana evaṃ vibhāgaṃ akatvā saccanti vacanasāmaññena sammutiñāṇampi ‘‘saccārammaṇamevā’’ti vadanti, seyyathāpi andhakā; te ayuttavādinoti tesaṃ vādavisodhanatthaṃ ayaṃ kathā āraddhā. Tattha **na vattabba**nti pucchā paravādissa, paramatthasaccaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Sammutisaccamhī**ti sammutiṃ anupaviṭṭhe saccamhi. Paccatte vā bhummavacanaṃ, sammutisaccanti attho. **Sammutiñāṇaṃ saccārammaṇaññevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato naṃ ‘‘yadi taṃ avisesena saccārammaṇaññeva, tena ñāṇena dukkhapariññādīni kareyyā’’ti codetuṃ **tena ñāṇenā**tiādimāha.

Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā.

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. Idāni cittārammaṇakathā nāma hoti. Tattha cetopariyāye ñāṇanti vacanamattameva gahetvā ‘‘taṃ ñāṇaṃ cittārammaṇamevā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Athassa ‘‘yo sarāgādivasena cittaṃ jānāti, tassa rāgādayopi ārammaṇā honti, tasmā na vattabbaṃ taṃ cittārammaṇaññevā’’ti codanatthaṃ **nanu atthi kocī**tiādi āraddhaṃ. **Phassārammaṇe**ti phassasaṅkhāte ārammaṇe. **Vedanārammaṇe**tiādīsupi eseva nayo. Puna **phassārammaṇe ñāṇaṃ na vattabba**nti puṭṭho phassassa phusanalakkhaṇaṃ manasikaroto phassovārammaṇaṃ hotīti paṭijānāti. **Kiṃ panetaṃ phassapariyāye ñāṇa**nti puṭṭho pana tādisassa suttapadassa abhāvā paṭikkhipati. Vedanādīsupi eseva nayo. Idāni yaṃ nissāya laddhi, tadeva dassetvā laddhiṃ patiṭṭhāpetuṃ **nanu cetopariyāye ñāṇa**ntiādimāha. Sā panesā vacanamattābhinivesena patiṭṭhāpitāpi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā.

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. Idāni anāgatañāṇakathā nāma hoti. Tattha anāgataṃ nāma antarampi atthi, anantarampi. Tesu anantare ekanteneva ñāṇaṃ natthi. Yathā ca anantare, tathā ekavīthiekajavanapariyāpannepi. Tattha ye sabbasmimpi anāgate ñāṇaṃ icchanti, seyyathāpi andhakā; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yaṃ te anāgate ñāṇaṃ, kiṃ tena anantaraṃ anāgataṃ mūlādivasena jānātī’’ti codetuṃ **anāgataṃ mūlato**tiādimāha. Tattha **mūlato**tiādīni sabbāni kāraṇavevacanāneva. Kāraṇañhi yaṃ attano phalaṃ karoti, taṃ tattha mūlayati patiṭṭhātīti **mūlaṃ**. Tato ca taṃ hinoti pavattayatīti **hetu**. Tadeva taṃ nideti ‘‘handa naṃ gaṇhathā’’ti. Niyyāteti viyāti **nidānaṃ**. Tato taṃ sambhavatīti **sambhavo**. Pabhavatīti **pabhavo**. Tattha ca taṃ samuṭṭhāti, taṃ vā naṃ samuṭṭhāpetīti **samuṭṭhānaṃ**. Tadeva naṃ āharatīti **āhāro**. Tañcassa apariccajitabbaṭṭhena **ārammaṇaṃ**. Tadeva cetaṃ paṭicca etīti **paccayo**. Tato naṃ samudetīti **samudayo**ti vuccati. Yasmā pana anantaraṃ cittaṃ etehākārehi na sakkā jānituṃ, tasmā **na heva**nti paṭikkhipati. **Anāgataṃ hetupaccayata**nti yā anantarānāgate citte hetupaccayatā, taṃ jānāti. Ye tattha dhammā hetupaccayā honti, te jānātīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Gotrabhuno**tiādi yasmiṃ anāgate ñāṇaṃ na uppajjati, taṃ sarūpato dassetuṃ vuttaṃ. **Pāṭaliputtassā**ti suttaṃ yasmiṃ anāgate ñāṇaṃ uppajjati, taṃ dassetuṃ āhaṭaṃ. Yasmā panetaṃ na sabbasmiṃ anāgate ñāṇassa sādhakaṃ; tasmā anāhaṭamevāti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. Idāni paṭuppannañāṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sabbasaṅkhāresu aniccato diṭṭhesu tampi ñāṇaṃ aniccato diṭṭhaṃ hotī’’ti vacanaṃ nissāya ‘‘avisesena sabbasmiṃ paccuppanne ñāṇaṃ atthī’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **paṭuppanne**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi avisesena paṭuppanne ñāṇaṃ atthi, khaṇapaccuppannepi tena bhavitabbaṃ. Evaṃ sante dvinnaṃ ñāṇānaṃ ekato abhāvā teneva ñāṇena taṃ jānitabbaṃ hotī’’ti codanatthaṃ **tenā**ti anuyogo sakavādissa. Tattha paṭhamapañhe teneva taṃ jānituṃ na sakkāti paṭikkhepo itarassa. Dutiyapañhe santatiṃ sandhāya paṭiññā tasseva. Paṭipāṭito bhaṅgaṃ passanto bhaṅgānupassaneneva bhaṅgānupassanāñāṇaṃ passatīti adhippāyo. **Tena ñāṇena taṃ ñāṇaṃ jānātī**tiādīsupi eseva nayo. **Tena phassena taṃ phassa**ntiādīnissa lesokāsanivāraṇatthaṃ vuttāni. Yaṃ panetena laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ **nanu sabbasaṅkhāre**tiādi vuttaṃ. Tattha nayato taṃ ñāṇaṃ diṭṭhaṃ hoti, na ārammaṇatoti adhippāyena paṭiññā sakavādissa. Tasmā evaṃ patiṭṭhitāpissa laddhi appatiṭṭhitāva hoti.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā.

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. Idāni phale ñāṇakathā nāma hoti. Tattha ‘‘buddhāpi sattānaṃ ariyaphalappattiyā dhammaṃ desenti sāvakāpi, iti iminā sāmaññena buddhānaṃ viya sāvakānampi tena tena sattena pattabbe phale ñāṇaṃ atthī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **sāvakassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yadi sāvakassa phale ñāṇaṃ atthi, yathā buddhā samānepi sotāpattiphale attano ñāṇabalena 'ayaṃ ekabījī, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ sattakkhattuparamo'ti phalassakataṃ paññapenti, kiṃ te evaṃ sāvakopī''ti codetuṃ **sāvako phalassa kataṃ paññapetī**ti āha. Itaro paṭikkhipati.

Atthi sāvakassa phalaparopariyattītiādi phale ñāṇassa atthitāya paccayapucchanatthaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – buddhānaṃ ''idaṃ phalaṃ paraṃ, idaṃ opara''nti evaṃ phalānaṃ uccāvacabhāvajānanasaṅkhātā phale paropariyatti nāma atthi. Tathā indriyapuggalaparopariyattiyo, tāsaṃ atthitāya tassa tassa puggalassa tesaṃ tesaṃ indriyānaṃ vasena taṃ taṃ phalaṃ jānanti, kiṃ te sāvakassāpi etā paropariyattiyo atthīti.

Atthi sāvakassa khandhapaññattītiādīnipi ''yadi te sāvakassa buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi, imā hi pissa paññattīhi bhavitabbaṃ. Kimassa tā atthi, sakkoti so etā paññattiyo attano balena jānituṃ vā paññapetuṃ vā''ti codanatthaṃ vuttāni. **Sāvako jino**tiādi ''yadi sāvakassa buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi, evaṃ sante sveva jino''ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Sāvako anuppannassā**ti pañhepi ayameva nayo. **Aññāṇī**ti pañhe avijjāsaṅkhātassa aññāṇassa vihatattā paṭikkhitto, na panassa buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi. Tasmā appatiṭṭhitova paravādīvādoti.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā.

Pañcamo vaggo.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

6. Chaṭṭhavaggo

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. Idāni niyāmakathā nāma hoti. Tattha **niyāmo**ti ''bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta''nti (pu. pa. 13) vacanato ariyamaggo vuccati. Yasmā pana tasmiṃ uppajjitvā niruddhepi puggalo aniyato nāma na hoti, tasmā ''so niyāmo niccaṭṭhena asaṅkhato''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato ''yadi so asaṅkhato, evarūpena tena bhavitabba''nti dīpento **nibbāna**ntiādimāha. Saṃsandanapucchā uttānatthāyeva.

Atthi kecītiādi niyāmassa saṅkhatabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. **Maggo asaṅkhato**tipañhe tassa uppādanirodhabhāvato paṭikkhipatīti. **Niyāmo saṅkhato**tipañhe niruddhepi magge niyāmassa atthitaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sotāpattiniyāmo**tiādipañhesupi anulomato ca paṭilomato ca imināva nayena attho veditabbo. **Pañca asaṅkhatānī**ti puṭṭho pañcannaṃ asaṅkhatānaṃ āgataṭṭhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho catunnaṃ sammattaniyāmānaṃ niyāmavacanato nibbānassa ca asaṅkhatabhāvato paṭijānāti. Micchattaniyāmapañho niyāmavacanamattena asaṅkhatatāya ayuttabhāvadīpanatthaṃ vuttoti.

Niyāmakathāvaṇṇanā.

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

448. Idāni paṭiccasamuppādakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ nidānavagge ''uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā''tiādivacanato (saṃ. ni. 2.20) ''paṭiccasamuppādo asaṅkhato''ti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānañca mahisāsakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

449. **Avijjā asaṅkhatā**ti ādayo pañhā avijjādīnaṃyeva paṭiccasamuppādabhāvadassanatthaṃ vuttā. Yena panatthena tattha ekekaṃ aṅgaṃ ''paṭiccasamuppādo''ti vuccati, so paṭiccasamuppādavibhaṅge vuttoyeva.

451. **Avijjāpaccayā saṅkhārāti yā tattha dhammaṭṭhitatā**tiādi yena suttena laddhi patiṭṭhāpitā, tasseva atthadassanena laddhibhindanatthaṃ vuttaṃ. Ayañhettha attho – yā ayaṃ heṭṭhā ''ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā''ti vuttā na sā aññatra avijjādīhi visuṃ ekā atthi. Avijjādīnaṃ pana paccayānaṃyevetaṃ nāmaṃ. Uppannepi hi tathāgate anuppannepi avijjāto saṅkhārā sambhavanti, saṅkhārādīhi ca viññāṇādīni, tasmā ''avijjāpaccayā saṅkhārā''ti yā etasmiṃ pade saṅkhāradhammānaṃ kāraṇaṭṭhena ṭhitatāti dhammaṭṭhitatā. Tesaṃyeva ca dhammānaṃ kāraṇaṭṭheneva niyāmatāti dhammaniyāmatāti avijjā vuccati. Sā ca asaṅkhatā, nibbānañca asaṅkhatanti pucchati. Paravādī laddhivasena paṭijānitvā puna **dve asaṅkhatānī**ti puṭṭho suttābhāvena paṭikkhipitvā laddhivaseneva paṭijānāti. Sesapadesupi eseva nayo. Heṭṭhā vuttasadisaṃ pana tattha vuttanayeneva veditabbanti.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā.

3. Saccakathāvaṇṇanā

452-454. Idāni saccakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathānī''ti (saṃ. ni. 5.1090) suttaṃ nissāya ''cattāri saccāni niccāni asaṅkhatānī''ti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Ayañhissa adhippāyo – dukkhasamudayamaggesu vatthusaccaṃ saṅkhataṃ, lakkhaṇasaccaṃ asaṅkhataṃ. Nirodhe vatthusaccaṃ nāma natthi asaṅkhatameva tanti. Tasmā **āmantā**ti āha. Taṃ panassa laddhimattameva. So hi dukkhaṃ vatthusaccaṃ icchati, tathā samudayaṃ maggañca. Yāni pana nesaṃ bādhanapabhavaniyyānikalakkhaṇāni, tāni lakkhaṇasaccaṃ nāmāti, na ca bādhanalakkhaṇādīhi aññāni dukkhādīni nāma atthīti. **Tāṇānī**tiādīsu adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

Dukkhasaccanti pañhe laddhivasena lakkhaṇaṃ sandhāya paṭijānāti. **Dukkha**nti pañhe vatthuṃ sandhāya paṭikkhipati. Ito paraṃ suddhikapañhā ca saṃsandanapañhā ca sabbe pāḷianusāreneva veditabbā. Avasāne laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ āhaṭasuttaṃ atthassa micchā gahitattā anāhaṭasadisamevāti.

Saccakathāvaṇṇanā.

4. Āruppakathāvaṇṇanā

455-456. Idāni āruppakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''cattāro āruppā āneñjā''ti vacanaṃ nissāya ''sabbepi te dhammā asaṅkhatā''ti laddhi, te sandhāya **ākāsānañcāyatana**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti. Sādhakasuttampi atthaṃ ajānitvā āhaṭattā anāhaṭasadisamevāti.

Āruppakathāvaṇṇanā.

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. Idāni nirodhasamāpattikathā nāma hoti. Tattha **nirodhasamāpattī**ti catunnaṃ khandhānaṃ appavatti. Yasmā pana sā kariyamānā kariyati, samāpajjiyamānā samāpajjiyati, tasmā nipphannāti vuccati. Saṅkhatāsaṅkhatalakkhaṇānaṃ pana abhāvena na vattabbā ''saṅkhatāti vā asaṅkhatā''ti vā. Tattha yesaṃ ''yasmā saṅkhatā na hoti, tasmā asaṅkhatā''ti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva uttarāpathakānañca; te sandhāya **nirodhasamāpattī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Uppādentī**tiādi samāpajjanapaṭilābhavaseneva vuttaṃ. Yathā pana rūpādayo asaṅkhatadhamme uppādenti; na tathā taṃ keci uppādenti nāma. **Nirodhā vodānaṃ vuṭṭhāna**nti phalasamāpatti veditabbā. Asaṅkhatā pana taṃ natthiyeva, tasmā paṭikkhipati. **Tena hī**ti yasmā saṅkhatā na hoti, tasmā asaṅkhatāti laddhi. Idaṃ pana asaṅkhatabhāve kāraṇaṃ na hotīti vuttampi avuttasadisamevāti.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā.

6. Ākāsakathāvaṇṇanā

460-462. Idāni ākāsakathā nāma hoti. Tattha tividho ākāso – paricchedākāso, kasiṇugghāṭimākāso, ajaṭākāso. ‘‘Tucchākāso’’tipi tasseva nāmaṃ. Tesu paricchedākāso saṅkhato, itare **dve** paññattimattā. Yesaṃ pana ‘‘duvidhopi yasmā saṅkhato na hoti, tasmā asaṅkhato’’ti laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ mahisāsakānañca; te sandhāya **ākāso**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Ākāsakathāvaṇṇanā.

7. Ākāso sanidassanotikathāvaṇṇanā

463-464. Idāni ākāso sanidassanotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ tāḷacchiddādīsu ñāṇappavattiṃ nissāya ‘‘sabbopi ajaṭākāso sanidassano’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **ākāso sanidassano**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi sanidassano, evaṃvidho bhaveyyā’’ti codanatthaṃ **rūpanti**ādi vuttaṃ. **Cakkhuñca paṭiccā**tipañhesu evarūpassa suttassa abhāvena paṭikkhipitvā tulantarikādīnaṃ upaladdhiṃ nissāya paṭijānāti. **Dvinnaṃ rukkhānaṃ antara**nti ettha rukkharūpaṃ cakkhunā disvā antare rūpābhāvato ākāsanti manodvāraviññāṇaṃ uppajjati, na cakkhuviññāṇaṃ. Sesesupi eseva nayo. Tasmā asādhakametanti.

Ākāso sanidassanotikathāvaṇṇanā.

10. Pathavīdhātusanidassanātiādikathāvaṇṇanā

465-470. Idāni pathavīdhātu sanidassanātiādikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ pāsāṇaudakajālarukkhacalanānañceva pañcindriyapatiṭṭhokāsānañca vaṇṇāyatanaṃ kāyaviññattikāle hatthapādādirūpañca disvā ‘‘pathavīdhātuādayo sanidassanā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya sabbakathāsu ādipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ sabbattha pāḷianusārena ceva heṭṭhā vuttanayena ca veditabbanti. **Pathavīdhātu sanidassanā**ti ādiṃ katvā **kāyakammaṃ sanidassana**nti pariyosānakathā niṭṭhitā.

Chaṭṭho vaggo.

7. Sattamavaggo

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. Idāni saṅgahitakathā nāma hoti. Tattha yasmā dāmādīhi balibaddādayo viya keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā nāma natthi, tasmā ‘‘natthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā, evaṃ sante ekavidhena rūpasaṅgahotiādi niratthaka’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikānañceva siddhatthikānañca; te sandhāya aññenatthena saṅgahabhāvaṃ dassetuṃ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Idāni yenatthena saṅgaho labbhati, taṃ dassetuṃ **nanu atthi keci dhammā**tiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yā panesā paravādinā laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ **yathā dāmena vā**tiādikā upamā āhaṭā, sakavādinā taṃ anabhinanditvā appaṭikkositvā ‘‘hañci dāmena vā’’ti tassa laddhi bhinnāti veditabbā. Ayañhettha attho – yadi te dāmādīhi balibaddādayo saṅgahitā nāma, atthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitāti.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. Idāni sampayuttakathā nāma hoti. Tattha yasmā tilamhi telaṃ viya na vedanādayo saññādīsu anupaviṭṭhā, tasmā ‘‘natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā, evaṃ sante ñāṇasampayuttantiādi niratthakaṃ hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikānaññeva; te sandhāya aññenevatthena sampayuttataṃ dassetuṃ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yo panesa paravādinā ‘‘yathā tilamhi tela’’ntiādiko upamāpañho āhaṭo, so yasmā vedanāsaññānaṃ viya tilatelānaṃ lakkhaṇato nānattavavatthānaṃ natthi. Sabbesupi hi tilaaṭṭhitacesu tiloti vohāramattaṃ, teneva tilaṃ nibbattetvā gahite purimasaṇṭhānena tilo nāma na paññāyati, tasmā anāhaṭasadisova hotīti.

Sampayuttakathāvaṇṇanā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. Idāni cetasikakathā nāma hoti. Tattha yasmā phassikādayo nāma natthi, tasmā ‘‘cetasikenāpi na bhavitabbaṃ, iti natthi cetasiko dhammo’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sahajāto**ti sampayuttasahajātaṃ sandhāya vuttaṃ. **Phassikā**ti tādisaṃ vohāraṃ apassantassa pucchā paravādissa. Kiṃ vohārena, yathā cittanissitakoti cetasiko, evaṃ sopi phassanissitattā phassikoti vutte doso natthīti paṭiññā sakavādissa. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Cetasikakathāvaṇṇanā.

4. Dānakathāvaṇṇanā

478. Idāni dānakathā nāma hoti. Tattha dānaṃ nāma tividhaṃ – cāgacetanāpi, viratipi, deyyadhammopi. ‘‘Saddhā hiriyaṃ kusalañca dāna’’nti (a. ni. 8.30) āgataṭṭhāne cāgacetanā dānaṃ. ‘‘Abhayaṃ detī’’ti (a. ni. 8.39) āgataṭṭhāne virati. ‘‘Dānaṃ deti annaṃ pāna’’nti āgataṭṭhāne deyyadhammo. Tattha cāgacetanā ‘‘deti vā deyyadhammaṃ, denti vā etāya deyyadhamma’’nti dānaṃ. Virati avakhaṇḍanaṭṭhena lavanaṭṭhena vā dānaṃ. Sā hi uppajjamānā bhayabheravādisaṅkhātaṃ dussīlyacetanaṃ dāti khaṇḍeti lunāti vāti dānaṃ. Deyyadhammo diyyatīti dānaṃ. Evametaṃ tividhampi atthato cetasiko ceva dhammo deyyadhammo cāti duvidhaṃ hoti. Tattha yesaṃ ‘‘cetasikova dhammo dānaṃ, na deyyadhammo’’ti laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikānaṃ; te sandhāya **cetasiko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ deyyadhammavasena codetuṃ **labbhā**ti pucchā sakavādissa, annādīni viya so na sakkā dātunti paṭikkhepo itarassa. Puna daḷhaṃ katvā puṭṭhe ‘‘abhayaṃ detī’’ti suttavasena paṭiññā tasseva. Phassapañhādīsu pana phassaṃ detītiādivohāraṃ apassanto paṭikkhipateva.

479. **Aniṭṭhaphala**ntiādi acetasikassa dhammassa dānabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. Na hi acetasiko annādidhammo āyatiṃ vipākaṃ deti, iṭṭhaphalabhāvaniyamanatthaṃ panetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ayampi hettha adhippāyo – yadi acetasiko annādidhammo dānaṃ bhaveyya, hitacittena aniṭṭhaṃ akantaṃ bhesajjaṃ dentassa nimbabījādīhi viya nimbādayo aniṭṭhameva phalaṃ nibbatteyya. Yasmā panettha hitapharaṇacāgacetanā dānaṃ, tasmā aniṭṭhepi deyyadhamme dānaṃ iṭṭhaphalameva hotīti.

Evaṃ paravādinā cetasikadhammassa dānabhāve patiṭṭhāpite sakavādī itarena pariyāyena deyyadhammassa dānabhāvaṃ sādhetuṃ **dānaṃ iṭṭhaphalaṃ vuttaṃ bhagavatā**tiādimāha. Paravādī pana cīvarādīnaṃ iṭṭhavipākataṃ apassanto paṭikkhipati. Suttasādhanaṃ paravādīvādepi yujjati sakavādīvādepi, na pana ekenatthena. Deyyadhammo iṭṭhaphaloti iṭṭhaphalabhāvamattameva paṭikkhittaṃ. Tasmā **tena hi na vattabba**nti iṭṭhaphalabhāveneva na vattabbatā yujjati. Dātabbaṭṭhena pana deyyadhammo dānameva. Dinnañhi dānānaṃ saṅkarabhāvamocanatthameva ayaṃ kathāti.

Dānakathāvaṇṇanā.

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

483. Idāni paribhogamayapuññakathā nāma hoti. Tattha ‘‘tesaṃ divā ca ratto ca, sadā puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 1.47) ca ‘‘yassa bhikkhave, bhikkhu cīvaraṃ paribhuñjamāno’’ti (a. ni. 4.51) ca evamādīni suttāni ayoniso gahetvā yesaṃ paribhogamayaṃ nāma puññaṃ atthī’’ti laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikasammitiyānaṃ;

te sandhāya **paribhogamaya**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘puññaṃ nāma phassādayo kusalā dhammā, na tato paraṃ, tasmā phassādīhi te vaḍḍhitabba’’nti codetuṃ **paribhogamayo phasso**tiādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ itarena tesaṃ avaḍḍhanato paṭikkhittaṃ. **Latāviyā**tiādīni ‘‘kiriyāya vā bhāvanāya vā vināpi yathā latādīni sayameva vaḍḍhanti, kiṃ te evaṃ vaḍḍhantī’’ti codanatthaṃ vuttāni. Tathā panassa avaḍḍhanato **na hevā**ti paṭikkhittaṃ.

484. **Na samannāharatī**ti pañhe paṭiggāhakānaṃ paribhogena purimacetanā vaḍḍhati, evaṃ taṃ hoti puññanti laddhivasena paṭijānāti. Tato **anāvaṭṭentassā**tiādīhi puṭṭho dāyakassa cāgacetanaṃ sandhāya paṭikkhipati. Tattha **anāvaṭṭentassā**ti dānacetanāya purecārikena āvajjanena bhavaṅgaṃ anāvaṭṭentassa aparivaṭṭentassa. **Anābhogassā**ti nirābhogassa. **Asamannāharantassā**ti na samannāharantassa. Āvajjanañhi bhavaṅgaṃ vicchinditvā attano gatamagge uppajjamānaṃ dānacetanaṃ samannāharati nāma. Evaṃkiccena iminā cittena asamannāharantassa puññaṃ hotīti pucchati. **Amanasikarontassā**ti manaṃ akarontassa. Āvajjanena hi tadanantaraṃ uppajjamānaṃ manaṃ karoti nāma. Evaṃ akarontassāti attho. Upayogavacanasmiñhi etaṃ bhummaṃ. **Acetayantassā**ti cetanaṃ anuppādentassa. **Apatthentassā**ti patthanāsaṅkhātaṃ kusalacchandaṃ akarontassa. **Appaṇidahantassā**ti dānacetanāvasena cittaṃ aṭṭhapentassāti attho. **Nanu āvaṭṭentassā**ti vāre **ābhogassā**ti ābhogavato. Atha vā ābhogā assa, ābhogassa vā anantaraṃ taṃ puññaṃ hotīti attho.

485. **Dvinnaṃ phassāna**ntiādīsupi ekakkhaṇe dāyakassa dvinnaṃ phassādīnaṃ abhāvā paṭikkhipati, dāyakassa ca paribhuñjantassa cāti ubhinnaṃ phassādayo sandhāya paṭijānāti. Apicassa pañcannaṃ viññāṇānaṃ samodhānaṃ hotīti laddhi, tassāpi vasena paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī pariyāyassa dvārampidahitvā ujuvipaccanīkavasena codetuṃ **kusalā**dipañhaṃ pucchati. Tatrāpi kusalākusalānaṃ ekassekakkhaṇe sampayogābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Paribhogamayaṃ pana cittavippayuttaṃ uppajjatīti laddhiyā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī suttena niggaṇhāti.

486. Suttasādhane ārāmaropakādīnaṃ anussaraṇapaṭisaṅkharaṇādivasena antarantarā uppajjamānaṃ puññaṃ sandhāya **sadā puññaṃ pavaḍḍhatī**ti vuttaṃ. **Appamāṇo tassa puññābhisando**ti idaṃ appamāṇavihārino dinnapaccayattā ca ‘‘evarūpo me cīvaraṃ paribhuñjatī’’ti anumodanavasena ca vuttaṃ. Taṃ so **paribhogamaya**nti sallakkheti. Yasmā pana paṭiggāhakena paṭiggahetvā aparibhuttepi deyyadhamme puññaṃ hotiyeva, tasmā sakavādīvādova balavā, tattha paṭiggāhakena paṭiggahiteti attho daṭṭhabbo. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. Idāni ito dinnakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘ito dinnena yāpenti, petā kālaṅkatā tahi’’nti (pe. va. 19) vacanaṃ nissāya ‘‘yaṃ ito cīvarādi dinnaṃ teneva yāpentī’’ti laddhi, seyyathāpi rājagirikasiddhatthikānaṃ; te sandhāya **ito dinnenā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna cīvarādivasena anuyutto paṭikkhipati. **Añño aññassa kārako**ti aññassa vipākadāyakānaṃ kammānaṃ añño kārako, na attanāva attano kammaṃ karotīti vuttaṃ hoti. Evaṃ puṭṭho pana itaro suttavirodhabhayena paṭikkhipati. **Dānaṃ denta**nti dānaṃ dadamānaṃ disvāti attho. Tattha yasmā attano anumoditattā ca tesaṃ tattha bhogā uppajjanti, tasmāssa iminā kāraṇena laddhiṃ patiṭṭhapentassāpi appatiṭṭhitāva hoti. Na hi te ito dinneneva vatthunā yāpenti. Sesesupi suttasādhanesu eseva nayoti.

Ito dinnakathāvaṇṇanā.

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. Idāni pathavī kammavipākotikathā nāma hoti. Tattha yasmā ‘‘atthi issariyasaṃvattaniyaṃ kammaṃ, ādhipaccasaṃvattaniyaṃ kamma’’nti ettha issarānaṃ bhāvo issariyaṃ nāma, adhipatīnañca bhāvo ādhipaccaṃ nāma, pathavissariyaādhipaccasaṃvattanikañca kammaṃ atthīti vuttaṃ. Tasmā yesaṃ ‘‘pathavī kammavipāko’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **pathavī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sukhavedanīyā**tiādi kammavipākasabhāvadassanavasena vuttaṃ. ‘‘Phasso hotī’’tiādinā nayena niddiṭṭhesu vipākesu phasso sukhavedanīyādibhedo hoti. So ca saññādayo ca sukhavedanādīhi sampayuttā, vedanādayo saññādīhi, sabbepi sārammaṇā, atthi ca nesaṃ purecārikaāvaṭṭanādisaṅkhātaṃ āvajjanaṃ, kammapaccayabhūtā cetanā, yo tattha iṭṭhavipāko, tassa patthanā, paṇidhānavasena pavattā mūlataṇhā, kiṃ te evarūpā pathavīti pucchati. Itaro paṭikkhipati. Paṭilomapucchādīni uttānatthāneva.

493. **Kammavipāko paresaṃ sādhāraṇo**ti pañhe phassādayo sandhāya paṭikkhipati, kammasamuṭṭhānaṃ rūpañca pathavīādīnaṃyeva ca sādhāraṇabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Asādhāraṇamaññesa**nti suttaṃ parasamayato āharitvā dassitaṃ. **Sabbe sattā pathaviṃ paribhuñjantī**ti pañhe pathaviṃ anissite sandhāya paṭikkhipati, nissite sandhāya paṭijānāti. **Pathaviṃ aparibhuñjitvā parinibbāyantī**ti pañhe āruppe parinibbāyantānaṃ vasena paṭijānāti. **Kammavipākaṃ akhepetvā**ti idaṃ parasamayavasena vuttaṃ. Kammavipākañhi khepetvāva parinibbāyantīti tesaṃ laddhi. Sakasamaye pana katokāsassa kammassa uppannaṃ vipākaṃ akhepetvā parinibbānaṃ natthi. Tesañca laddhiyā pathavī sādhāraṇavipākattā uppannavipākoyeva hoti. Taṃ vipākabhāvena ṭhitaṃ akhepetvā parinibbānaṃ na yujjatīti codetuṃ vaṭṭati. Itaro laddhivasena paṭikkhipati. **Cakkavattisattassa kammavipāka**nti pañhe asādhāraṇaṃ phassādiṃ sandhāya paṭikkhipati, sādhāraṇaṃ sandhāya paṭijānāti. Pathavīsamuddasūriyacandimādayo hi sabbesaṃ sādhāraṇakammavipākoti tesaṃ laddhi.

494. **Issariyasaṃvattaniya**nti ettha issariyaṃ nāma bahudhanatā. Ādhipaccaṃ nāma sesajane attano vase vattetvā tehi garukātabbaṭṭhena adhipatibhāvo. Tattha kammaṃ paṭilābhavasena taṃsaṃvattanikaṃ nāma hoti, na janakavasena. Tasmā vipākabhāve asādhakametanti.

Pathavī kammavipākotikathāvaṇṇanā.

8. Jarāmaraṇaṃ vipākotikathāvaṇṇanā

495. Idāni jarāmaraṇaṃ vipākotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘atthi dubbaṇṇasaṃvattaniyaṃ kammaṃ appāyukasaṃvattaniyaṃ kamma’’nti ettha dubbaṇṇatā nāma jarā. Appāyukatā nāma maraṇaṃ. Taṃsaṃvattaniyañca kammaṃ atthi. Tasmā jarāmaraṇaṃ vipākoti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Paṭilomapañhe **anārammaṇa**nti rūpadhammānaṃ tāva anārammaṇameva, arūpānaṃ pana jarāmaraṇaṃ sampayogalakkhaṇābhāvā anārammaṇameva.

496. **Akusalānaṃ dhammānaṃ jarāmaraṇaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ vipāko**ti pañhe jarāmaraṇena nāma aniṭṭhavipākena bhavitabbanti laddhiyā paṭijānāti. Teneva kāraṇena kusalānaṃ dhammānaṃ jarāmaraṇassa kusalavipākataṃ paṭikkhipati. Parato cassa akusalavipākataññeva paṭijānāti.

Kusalānañca akusalānañcāti pucchāvasena ekato kataṃ, ekakkhaṇe pana taṃ natthi. Abyākatānaṃ avipākānaṃ jarāmaraṇaṃ vipākoti vattabbatāya pariyāyo natthi, tasmā abyākatavasena **pucchā na katā**.

497. **Dubbaṇṇasaṃvattaniya**nti ettha dubbaṇṇiyaṃ nāma aparisuddhavaṇṇatā. Appāyukatā nāma āyuno ciraṃ pavattituṃ asamatthatā. Tattha akusalakammaṃ kammasamuṭṭhānassa dubbaṇṇarūpassa kammapaccayo hoti, asadisattā panassa taṃvipāko na hoti. Utusamuṭṭhānādino pana taṃpaṭilābhavasena āyuno ca upacchedakavasena paccayo hoti. Evametaṃ pariyāyena taṃsaṃvattanikaṃ nāma hoti, na vipākaphassādīnaṃ viya janakavasena, tasmā vipākabhāve asādhakaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttasadisamevāti.

Jarāmaraṇaṃ vipākotikathāvaṇṇanā.

9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā

498. Idāni ariyadhammavipākakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kilesappahānamattameva sāmaññaphalaṃ, na cittacetasikā dhammāti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **natthi ariyadhammavipāko**ti pucchā sakavādissa. Tattha **ariyadhammavipāko**ti maggasaṅkhātassa ariyadhammassa vipāko. Kilesakkhayamattaṃ ariyaphalanti laddhiyā paṭiññā itarassa. **Sāmañña**nti samaṇabhāvo, maggassetaṃ nāmaṃ. ‘‘Sāmaññañca vo, bhikkhave, desessāmi sāmaññaphalañcā’’ti hi vuttaṃ. Brahmaññepi eseva nayo.

Sotāpattiphalaṃ na vipākotiādīsu sotāpattimaggādīnaṃ apacayagāmitaṃ sandhāya ariyaphalānaṃ navipākabhāvaṃ paṭijānāti, dānaphalādīnaṃ paṭikkhipati. So hi ācayagāmittikassa evaṃ atthaṃ dhāreti – vipākasaṅkhātaṃ ācayaṃ gacchanti, taṃ vā ācinantā gacchantīti ācayagāmino, vipākaṃ apacinantā gacchantīti apacayagāminoti.

Tasmā evaṃ paṭijānāti ca paṭikkhipati ca.

500. **Kāmāvacaraṃ kusalaṃ savipākaṃ ācayagāmī**tiādikā pucchā paravādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca sakavādissa. Lokiyañhi kusalaṃ vipākacutipaṭisandhiyo ceva vaṭṭañca ācinantaṃ gacchatīti ācayagāmi. Lokuttarakusalaṃ cutipaṭisandhiyo ceva vaṭṭañca apacinantaṃ gacchatīti apacayagāmi. Evametaṃ savipākameva hoti, na apacayagāmivacanamattena avipākaṃ. Imamatthaṃ sandhāyettha sakavādino paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbāti.

Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā.

10. Vipāko vipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. Idāni vipāko vipākadhammadhammotikathā nāma hoti. Tattha yasmā vipāko vipākassa aññamaññādipaccayavasena paccayo hoti, tasmā vipākopi vipākadhammadhammoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Tassa vipāko**ti tassa vipākadhammadhammassa vipākassa yo vipāko, sopi te vipākadhammadhammo hotīti pucchati. Itaro āyatiṃ vipākadānābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho tappaccayāpi aññassa vipākassa uppattiṃ sandhāya paṭijānāti. Evaṃ sante panassa kusalākusalassa viya tassāpi vipākassa vipāko, tassāpi vipākoti vaṭṭānupacchedo āpajjatīti puṭṭho samayavirodhabhayena paṭikkhipati.

Vipākoti vātiādimhi vacanasādhane pana yadi vipākassa vipākadhammadhammena ekatthatā bhaveyya, kusalākusalabyākatānaṃ ekatthataṃ āpajjeyyāti paṭikkhipati. **Vipāko ca vipākadhammadhammo cā**ti ettha ayaṃ adhippāyo – so hi catūsu vipākakkhandhesu ekekaṃ aññamaññapaccayādīsu paccayaṭṭhena vipākadhammadhammataṃ paccayuppannaṭṭhena ca vipākaṃ maññamāno ‘‘vipāko vipākadhammadhammo’’ti puṭṭho āmantāti paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī ‘‘yasmā tayā ekakkhaṇe catūsu khandhesu vipāko vipākadhammadhammopi anuññāto, tasmā tesaṃ sahagatādibhāvo āpajjatī’’ti codetuṃ evamāha. Itaro kusalākusalasaṅkhātaṃ vipākadhammadhammaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Taññeva akusala**nti yadi te vipāko vipākadhammadhammo, yo akusalavipāko, so akusalaṃ āpajjati. Kasmā? Vipākadhammadhammena ekattā. **Taññeva kusala**ntiādīsupi eseva nayo.

502. **Aññamaññapaccayā**ti idaṃ sahajātānaṃ paccayamattavasena vuttaṃ, tasmā asādhakaṃ. Mahābhūtānampi ca aññamaññapaccayatā vuttā, na ca tāni vipākāni, na ca vipākadhammadhammānīti.

Vipāko vipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā.

Sattamo vaggo.

8. Aṭṭhamavaggo

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Idāni chagatikathā nāma hoti. Tattha asurakāyena saddhiṃ chagatiyoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva uttarāpathakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sakavādī ‘‘pañca kho panimā, sāriputta, gatiyo’’ti (ma. ni. 1.153) lomahaṃsanapariyāye paricchinnānaṃ gatīnaṃ vasena codetuṃ **nanu pañca gatiyo**tiādimāha. Itaro suttavirodhabhayena paṭijānāti. Kasmā pana sakavādī cha gatiyo na sampaṭicchati, nanu ‘‘catūhāpāyehi ca vippamutto’’ti ettha asurakāyopi gahitoti. Saccaṃ gahito, na panesā gati. Kasmā? Visuṃ abhāvato. Asurakāyasmiñhi kālakañcikā asurā petagatiyā saṅgahitā, vepacittiparisā devagatiyā, asurakāyoti visuṃ ekā gati nāma natthi.

Idāni etameva atthaṃ dassetuṃ **nanu kālakañcikā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **samānavaṇṇā**ti sadisarūpasaṇṭhānā bībhacchā virūpā duddassikā. **Samānabhogā**ti sadisamethunasamācārā. **Samānāhārā**ti sadisakheḷasiṅghāṇikapubbalohitādiāhārā. **Samānāyukā**ti sadisaāyuparicchedā. **Āvāhavivāha**nti kaññāgahaṇañceva kaññādānañca. Sukkapakkhe **samānavaṇṇā**ti sadisarūpasaṇṭhānā abhirūpā pāsādikā dassanīyā pabhāsampannā. **Samānabhogā**ti sadisapañcakaāmaguṇabhogā. **Samānāhārā**ti sadisasudhābhojanādiāhārā. Sesaṃ vuttanayameva. **Nanu atthi asurakāyo**ti idaṃ asurakāyasseva sādhakaṃ. Tassa pana visuṃ gatiparicchedābhāvena na gatisādhakanti.

Chagatikathāvaṇṇanā.

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. Idāni antarābhavakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘antarā parinibbāyī’’ti suttapadaṃ ayoniso gahetvā ‘‘antarābhavo nāma atthi, yattha satto dibbacakkhuko viya adibbacakkhuko, iddhimā viya aniddhimā mātāpitisamāgamañceva utusamayañca olokayamāno sattāhaṃ vā atirekasattāhaṃ vā tiṭṭhatī’’ti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **atthī**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā itarassa. Atha naṃ ye ca bhagavatā tayo bhavā vuttā, tesaṃ vasena codetuṃ **kāmabhavo**tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – yadi te antarābhavo nāma koci bhavo atthi, tena kāmabhavādīnaṃyeva aññatarena bhavitabbaṃ pañcavokārabhavādinā viya, tena taṃ pucchāmi – ‘‘kiṃ te ayaṃ antarābhavo nāma kāmabhavo, udāhu rūpabhavo arūpabhavo vā’’ti? Itaro tathā anicchanto sabbaṃ paṭikkhipati. **Kāmabhavassa cā**tiādi yadi antarābhavo nāma atthi, imesaṃ bhavānaṃ antarā dvinnaṃ sīmānaṃ sīmantarikā viya bhaveyyāti codetuṃ āraddhaṃ. Paravādī pana tathā anicchanto sabbapañhe paṭikkhipati kevalaṃ laddhiyā, na sahadhammena. Teneva naṃ sakavādī ‘no vata re’ti paṭisedheti.

506. **Pañcamī sā yonī**tiādīnipi yathāparicchinnayoniādīsu so samodhānaṃ na gacchati, atha tena tato tato atirekena bhavitabbanti codetuṃ vuttāni. **Antarābhavūpagaṃ kamma**nti yadi sopi eko bhavo, yathā kāmabhavūpagādīni kammāni atthīti satthārā vibhajitvā dassitāni, evaṃ tadupagenāpi kammena bhavitabbanti codanatthaṃ vuttaṃ. Yasmā pana parasamaye antarābhavūpagaṃ nāma pāṭiyekkaṃ kammaṃ natthi, yaṃ yaṃ bhavaṃ upapajjissati, tadupageneva kammena antarābhave nibbattatīti tesaṃ laddhi, tasmā ‘naheva’nti paṭikkhittaṃ. **Atthi antarābhavūpagā sattā**ti puṭṭhopi kāmabhavūpagāyeva nāma teti laddhiyā paṭikkhipati. **Jāyantī**tiādīni puṭṭhopi tattha jātijarāmaraṇāni ceva cutipaṭisandhiparamparañca anicchanto paṭikkhipati. Rūpādivasena puṭṭhopi yasmā antarābhavasattassa anidassanaṃ rūpaṃ, vedanādayopi aññesaṃ viya na oḷārikāti tassa laddhi, tasmā paṭikkhipati. Imināva kāraṇena pañcavokārabhavabhāvepi paṭikkhepo veditabbo.

507. Idāni **kāmabhavo bhavo gatī**tiādi bhavasaṃsandanaṃ nāma hoti. Tatrāyaṃ adhippāyo – yadi te antarābhavo nāma koci bhavo bhaveyya, yathā kāmabhavādīsu bhavagatiādibhedo labbhati, tathā tatrāpi labbhetha. Yathā vā tattha na labbhati, tathā imesupi na labbhetha. Samānasmiñhi bhavabhāve etesvevesa vibhāgo atthi, na itarasminti ko ettha visesahetūti. Itaro puna laddhimattavasena taṃ taṃ paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca.

508. **Sabbesaññeva sattānaṃ atthi antarābhavo**ti puṭṭho yasmā nirayūpagaasaññasattūpagaarūpūpagānaṃ antarābhavaṃ na icchati, tasmā paṭikkhipati. Teneva kāraṇena paṭilome paṭijānāti. **Ānantariyassā**tiādi yesaṃ so antarābhavaṃ na icchati, te tāva vibhajitvā dassetuṃ vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ pāḷianusāreneva veditabbaṃ saddhiṃ suttasādhanenāti.

Antarābhavakathāvaṇṇanā.

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. Idāni kāmaguṇakathā nāma hoti. Tattha sakasamaye tāva **kāmadhātū**ti vatthukāmāpi vuccanti – kilesakāmāpi kāmabhavopi. Etesu hi vatthukāmā kamanīyaṭṭhena kāmā, sabhāvanissattasuññataṭṭhena dhātūti kāmadhātu. Kilesakāmā kamanīyaṭṭhena ceva kamanaṭṭhena ca kāmā, yathāvuttenevatthena dhātūti kāmadhātu. Kāmabhavo kamanīyaṭṭhena kamanaṭṭhena vatthukāmapavattidesaṭṭhenāti tīhi kāraṇehi kāmo, yathāvuttenevatthena dhātūti kāmadhātu. Parasamaye pana – ‘‘pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā’’ti vacanamattaṃ nissāya pañceva kāmaguṇā kāmadhātūti gahitaṃ. Tasmā yesaṃ ayaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya kāmadhātunānattaṃ bodhetuṃ **pañcevā**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. **Nanu atthī**tiādi kilesakāmadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **tappaṭisaṃyutto**ti kāmaguṇapaṭisaṃyutto, kāmaguṇārammaṇoti attho. **No ca vata re vattabbe pañcevā**ti imesu tappaṭisaṃyuttachandādīsu sati pañceva kāmaguṇā kāmadhātūti na vattabbaṃ. Etepi hi chandādayo kamanīyaṭṭhena kāmā ca dhātu cātipi kāmadhātu. Kamanaṭṭhena kāmasaṅkhātā dhātūtipi kāmadhātūti attho.

Manussānaṃ cakkhuntiādi vatthukāmadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha paravādī channampi āyatanānaṃ vatthukāmabhāvena nakāmadhātubhāvaṃ paṭikkhipitvā puna manoti puṭṭho mahaggatalokuttaraṃ sandhāya nakāmadhātubhāvaṃ paṭijānāti. Yasmā pana sabbopi tebhūmakamano kāmadhātuyeva, tasmā naṃ sakavādī suttena niggaṇhāti.

511. **Kāmaguṇā bhavo**tiādi bhavassa kāmadhātubhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Yasmā pana kāmaguṇamatte bhavoti vohāro natthi, tasmā paravādī nahevāti paṭikkhipati. **Kāmaguṇūpagaṃ kamma**ntiādi sabbaṃ kāmaguṇamattassa nakāmadhātubhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Kāmadhātusaṅkhātakāmabhavūpagameva hi kammaṃ atthi, kāmabhavūpagā eva ca sattā honti. Tattha jāyanti jiyanti miyanti cavanti upapajjanti, na kāmaguṇesūti iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā.

4. Kāmakathāvaṇṇanā

513-514. Idāni kāmakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā''ti vacanamattaṃ nissāya rūpāyatanādīni pañcevāyatanāni kāmāti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; tesaṃ kilesakāmasseva nippariyāyena kāmabhāvaṃ dassetuṃ **pañcevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Kāmakathāvaṇṇanā.

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. Idāni rūpadhātukathā nāma hoti. Tattha ''rūpino dhammā rūpadhātu nāmā''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **rūpino**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sakavādī yasmā rūpadhātu nāma rūpabhavo, na rūpamattameva, tasmā tenatthena codetuṃ **rūpadhātū**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ kāmaguṇakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sāva kāmadhātū**ti puṭṭho bhūmiparicchedena virodhaṃ passamāno paṭikkhipati. Puna daḷhaṃ katvā puṭṭho attano laddhivasena paṭijānāti. Evaṃ sante pana dvīhi bhavehi samannāgatatā āpajjati, tena taṃ sakavādī **kāmabhavena cā**ti ādimāha. Itaro ekassa dvīhi samannāgatābhāvato paṭikkhipatīti.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. Arūpadhātukathāyapi imināvupāyena attho veditabbo. Arūpadhammesu pana vedanākkhandhameva gahetvā vedanā bhavotiādinā nayenettha desanā katā. Tattha kiṃ te arūpino dhammāti saṅkhaṃ gatā vedanādīsu aññatarā hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā.

7. Rūpadhātuyā āyatanakathāvaṇṇanā

519. Idāni rūpadhātuyā āyatanakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo''ti (dī. ni. 1.87) suttaṃ nissāya brahmakāyikānaṃ ghānādinimittānipi āyatanānevāti kappetvā saḷāyataniko tesaṃ attabhāvoti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **saḷāyataniko**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ yaṃ tattha āyatanaṃ natthi, tassa vasena codetuṃ **atthi tattha ghānāyatana**ntiādi āraddhaṃ. Tato paravādī yaṃ tattha ajjhattikānaṃ tiṇṇaṃ āyatanānaṃ ghānādikaṃ saṇṭhānanimittaṃ tadeva āyatananti laddhiyā paṭijānāti. Bāhirānaṃ gandhāyatanādīnaṃ vasena puṭṭho ghānappasādādayo tattha na icchati, tasmā tesaṃ gocaraṃ paṭisedhento paṭikkhipati. Paṭilomapañhasaṃsandanapañhesupi imināvupāyena attho veditabbo.

521. Atthi tattha ghānāyatanaṃ atthi gandhāyatanaṃ tena ghānena taṃ gandhaṃ ghāyatīti tasmiṃyeva parasamaye ekacce ācariye sandhāya vuttaṃ. Te kira tattha cha ajjhattikāni āyatanāni paripuṇṇāni icchanti, āyatanena ca nāma sakiccakena bhavitabbanti tehi ghānādīhi te gandhādayo ghāyanti sāyanti phusantītipi icchanti. Taṃ laddhiṃ sandhāya paravādī āmantāti paṭijānāti.

522. **Atthi tattha mūlagandho**tiādīni pana puṭṭho atthibhāvaṃ sādhetuṃ asakkonto paṭikkhipati. **Nanu atthi tattha ghānanimitta**ntiādi saṇṭhānamattasseva sādhakaṃ, na āyatanassa, tasmā udāhaṭampi anudāhaṭasadisamevāti.

Rūpadhātuyā āyatanakathāvaṇṇanā.

8. Arūpe rūpakathāvaṇṇanā

524-526. Idāni arūpe rūpakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''viññāṇapaccayā nāmarūpa''nti vacanato āruppabhavepi oḷārikarūpā nissaṭaṃ sukhumarūpaṃ atthīti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **atthi rūpa**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Arūpe rūpakathāvaṇṇanā.

9. Rūpaṃ kammantikathāvaṇṇanā

527-537. Idāni rūpaṃ kammantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kāyavacīviññattisaṅkhātaṃ rūpameva kāyakammaṃ vacīkammaṃ nāma, tañca kusalasamuṭṭhānaṃ kusalaṃ, akusalasamuṭṭhānaṃ akusalanti laddhi, seyyathāpi mahisāsakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **kusalena cittena samuṭṭhita**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sace taṃ kusalaṃ, yvāyaṃ sārammaṇādibhedo kusalassa labbhati, atthi te so tassāti codetuṃ **sārammaṇa**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **patthanā paṇidhī**ti cetanāyevetaṃ vevacanaṃ. Kusalacetanāyeva hi pakappayamānā patthanāti. Pakappanavasena ṭhitattā paṇidhīti ca vuccati. Parato pana **kusalena cittena samuṭṭhitā vedanā saññā cetanā saddhā**tiādīsu vedanādīnaññeva cettha patthanā paṇidhīti labbhati, na cetanāya. Kasmā? Dvinnaṃ cetanānaṃ ekato abhāvā, sotapatitattā pana evaṃ tanti gatāti veditabbā. **Rūpāyatana**ntiādi purimavāre ''sabbantaṃ kusala''nti saṃkhittassa pabhedadassanatthaṃ vuttaṃ. Sesā saṃsandananayā, vacīkammakathā ''akusalena cittena samuṭṭhita''ntiādividhānañca sabbaṃ pāḷianusāreneva veditabbaṃ. **Asucī**ti panettha sukkaṃ adhippetaṃ. Suttasādhanaṃ uttānatthameva.

Rūpaṃ kammantikathāvaṇṇanā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. Idāni jīvitindriyakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ jīvitindriyaṃ nāma cittavippayutto arūpadhammo, tasmā rūpajīvitindriyaṃ natthīti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānañceva sammitiyānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Natthi rūpīnaṃ dhammānaṃ āyū**ti pañhe upādinnarūpānampi tiṇakaṭṭhādīnampi santānavasena pavattimeva āyu ṭhiti yapanā yāpanā iriyanā vattanā pālanāti icchati, tasmā paṭikkhipati. **Atthī**ti pañhepi iminā kāraṇena paṭijānāti. **Atthi arūpajīvitindriya**nti pañhe arūpadhammānaṃ cittavippayuttaṃ jīvitindriyasantānaṃ nāma atthīti icchati, tasmā paṭijānāti.

541. **Rūpīnaṃ dhammānaṃ āyu arūpajīvitindriya**nti pañhe sattasantāne rūpino vā hontu arūpino vā, sabbesaṃ cittavippayuttaṃ arūpajīvitindriyameva icchati, tasmā paṭijānāti.

542. Nirodhasamāpannapañhesupi cittavippayuttaṃ arūpajīvitameva sandhāya paṭikkhipati ca paṭijānāti ca. Sakavādī pana taṃ asampaṭicchanto yaṃ arūpapavatte asati atthi, rūpena tena bhavitabbanti codetuṃ **hañcī**tiādimāha. Saṅkhārakkhandhapañhe phassādisaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭikkhipati, kāyakammādisaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭijānāti. Kāyaviññatti vacīviññatti sammāvācā sammākammanto jīvitindriyanti evamādayopi dhammā saṅkhārakkhandhapariyāpannātissa laddhi. Sakavādī pana taṃ asampaṭicchanto yadi niruddhepi arūpapavatte saṅkhārakkhandho atthi, catunnampi khandhānaṃ atthitā hotūti codetuṃ **atthi vedanākkhandho**ti ādimāha. Itaro antosamāpattiṃ sandhāya paṭikkhipati, samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca pubbāparabhāgaṃ sandhāya paṭijānāti.

543. Asaññasattavārepi eseva nayo. Tassa hi laddhiyā asaññasattānaṃ paṭisandhikāle cittaṃ uppajjitvā nirujjhati, tena saha cittavippayuttaarūpajīvitindriyaṃ uppajjitvā yāvatāyukaṃ pavattati. Tasmā tesaṃ jīvitindriyaṃ natthīti puṭṭho paṭikkhipati, atthīti puṭṭho paṭijānāti. Vedanākkhandhādayopi tesaṃ pavattivasena paṭikkhipati, cutipaṭisandhivasena paṭijānāti. Sakavādī pana taṃ anicchanto ‘‘sace tattha ekakkhaṇepi vedanādayo atthi, pañcavokārabhavattaṃ pāpuṇātī’’ti codetuṃ **pañcavokārabhavo**ti āha. Itaro suttavirodhabhayā paṭikkhipati.

544-545. **Ekadesaṃ bhijjatī**ti pañhe sampayuttaṃ bhijjati, vippayuttaṃ tiṭṭhatīti tassa laddhi, tasmā paṭijānāti. **Dve jīvitindriyānī**ti pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. Rūpārūpavasena hi dve jīvitindriyāni, tehiyeva satto jīvati, tesaṃ bhaṅgena maratīti vuccati. Cutikkhaṇasmiñhi dvepi jīvitāni saheva bhijjanti.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā.

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. Idāni kammahetukathā nāma hoti. Tattha yena arahatā purimabhave arahā abbhācikkhitapubbo, so tassa kammassa hetu arahattā parihāyatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **kammahetū**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ parihānikathāyaṃ vuttanayameva.

Handa hi arahantānaṃ abbhācikkhatīti idaṃ yassa kammassa hetu parihāyati, taṃ sampaṭicchāpetuṃ vadati. Atha naṃ sakavādī taṃ pakkhaṃ paṭijānāpetvā ‘‘yadi evaṃ yehi arahanto na abbhācikkhitapubbā, te sabbe arahattaṃ pāpuṇeyyu’’nti codetuṃ **ye kecī**tiādimāha. Itaro tassa kammassa arahattaṃ sampāpuṇane niyāmaṃ apassanto paṭikkhipati.

Kammahetukathāvaṇṇanā.

Aṭṭhamo vaggo.

9. Navamavaggo

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. Idāni ānisaṃsadassāvīkathā nāma hoti. Tattha sakasamaye saṅkhāre ādīnavato nibbānañca ānisaṃsato passantassa saṃyojanappahānaṃ hotīti nicchayo. Yesaṃ pana tesu dvīsupi ekaṃsikavādaṃ gahetvā ‘‘ānisaṃsadassāvinova saṃyojanappahānaṃ hotī’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Athassa ‘‘ekaṃsikavādo tayā gahito, ādīnavopi daṭṭhabboyevā’’ti vibhāgadassanatthaṃ sakavādī **saṅkhāre**tiādimāha.

Saṅkhāre ca aniccato manasikaroti, nibbāne ca ānisaṃsadassāvī hotīti pañhasmiṃ ayamadhippāyo – ānisaṃsadassāvissa saṃyojanānaṃ pahānaṃ hotīti tesaṃ laddhi. Nanu saṅkhāre aniccato manasikaroto saṃyojanā pahīyantīti ca puṭṭho āmantāti paṭijānāti. Tena te saṅkhāre ca aniccato manasikaroti, nibbāne ca ānisaṃsadassāvī hotīti idaṃ āpajjati, kiṃ sampaṭicchasi etanti. Tato paravādī ekacittakkhaṇaṃ sandhāya paṭikkhipati, dutiyaṃ puṭṭho nānācittavasena paṭijānāti. Sakavādī panassa adhippāyaṃ madditvā aniccamanasikārassa ānisaṃsadassāvitāya ca ekato paṭiññātattā **dvinnaṃ phassānaṃ dvinnaṃ cittānaṃ samodhānaṃ hotī**ti pucchati. Itaro dvinnaṃ samodhānaṃ apassanto paṭikkhipati. **Dukkhato**tiādipañhesupi eseva nayo. Kiṃ panettha sanniṭṭhānaṃ, kiṃ aniccādito manasikaroto saṃyojanā pahīyanti, udāhu nibbāne ānisaṃsadassāvissa, udāhu dvepi ekato karontassāti. Yadi tāva aniccādito manasikaroto pahānaṃ bhaveyya, vipassanācitteneva bhaveyya. Atha ānisaṃsadassāvino, anussavavasena nibbāne ānisaṃsaṃ passantassa vipassanācitteneva bhaveyya, atha dvepi ekato karontassa bhaveyya, dvinnaṃ phassādīnaṃ samodhānaṃ bhaveyya. Yasmā pana ariyamaggakkhaṇe aniccādimanasikārassa kiccaṃ nipphattiṃ gacchati puna niccatotiādigahaṇassa anuppattidhammabhāvato, nibbāne ca paccakkhatova ānisaṃsadassanaṃ ijjhati, tasmā kiccanipphattivasena aniccādito manasikaroto ārammaṇaṃ katvā pavattivasena ca nibbāne ānisaṃsadassāvissa saṃyojanānaṃ pahānaṃ hotīti veditabbaṃ.

548. **Nibbāne sukhānupassī**ti suttaṃ nibbāne sukhānupassanādibhāvameva sādheti, na ānisaṃsadassāvitāmattena saṃyojanānaṃ pahānaṃ. Tasmā ābhatampi anābhatasadisamevāti.

Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā.

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. Idāni amatārammaṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘nibbānaṃ maññatī’’tiādīnaṃ ayoniso atthaṃ gahetvā amatārammaṇaṃ saṃyojanaṃ hotīti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sace amatārammaṇaṃ saṃyojanaṃ, amatassa saṃyojaniyādibhāvo āpajjatīti codetuṃ **amataṃ saṃyojaniya**ntiādimāha. Itaro suttavirodhabhayena sabbaṃ paṭikkhipati. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Nibbānaṃ nibbānato**ti āhaṭasuttaṃ pana diṭṭhadhammanibbānaṃ sandhāya bhāsitaṃ, tasmā asādhakanti.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā.

3. Rūpaṃ sārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. Idāni rūpaṃ sārammaṇantikathā nāma hoti. Tattha rūpaṃ sappaccayaṭṭhena sārammaṇaṃ nāma hoti, na aññaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇapaccayavasena. Yesaṃ pana avisesena rūpaṃ sārammaṇanti laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya ārammaṇatthassa vibhāgadassanatthaṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha pāḷianusāreneva veditabbaṃ. **Na vattabba**nti pañhe olubbhārammaṇaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Dutiyapañhepi paccayārammaṇaṃ sandhāya paṭiññā tasseva. Iti sappaccayaṭṭhenevettha sārammaṇatā siddhāti.

Rūpaṃ sārammaṇantikathāvaṇṇanā.

4. Anusayā anārammaṇakathāvaṇṇanā

554-556. Idāni anusayā anārammaṇātikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ anusayā nāma cittavippayuttā ahetukā abyākatā, teneva ca anārammaṇāti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva ekaccānañca uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **anusayā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ anārammaṇena nāma evaṃvidhena bhavitabbanti codetuṃ **rūpa**ntiādimāha. **Kāmarāgo**tiādi kāmarāgānusayato anaññattā dassitaṃ. **Saṅkhārakkhandho anārammaṇo**ti pañhe cittasampayuttasaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭikkhipati. Anusayaṃ jīvitindriyaṃ kāyakammādirūpañca saṅkhārakkhandhapariyāpannaṃ, taṃ sandhāya paṭijānāti. Imināvupāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Sānusayo**ti pañhe pana appahīnānusayattā sānusayatā anuññātā. Na anusayānaṃ pavattisabbhāvā. Yo hi appahīno, na so atīto, nānāgato, na paccuppanno ca. Maggavajjhakileso panesa appahīnattāva atthīti vuccati. Evarūpassa ca idaṃ nāma ārammaṇanti na vattabbaṃ. Tasmā taṃ paṭikkhittaṃ. Taṃ panetaṃ na kevalaṃ anusayassa, rāgādīnampi tādisameva, tasmā anusayānaṃ anārammaṇatāsādhakaṃ na hotīti.

Anusayā anārammaṇātikathāvaṇṇanā.

5. Ñāṇaṃ anārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-558. Idāni ñāṇaṃ anārammaṇantikathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā cakkhuviññāṇasamaṅgī ñāṇīti vuccati, tassa ñāṇassa tasmiṃ khaṇe ārammaṇaṃ natthi, tasmā ñāṇaṃ anārammaṇanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha anusayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Ñāṇaṃ anārammaṇantikathāvaṇṇanā.

6. Atītānāgatārammaṇakathāvaṇṇanā

559-561. Idāni atītānāgatārammaṇakathā nāma hoti. Tattha yasmā atītānāgatārammaṇaṃ nāma natthi, tasmā tadārammaṇena cittena ārammaṇassa natthitāya anārammaṇena bhavitabbanti atītaṃ anārammaṇanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **atītārammaṇa**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Atītānāgatārammaṇakathāvaṇṇanā.

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. Idāni vitakkānupatitakathā nāma hoti. Tattha vitakkānupatitā nāma duvidhā – ārammaṇato ca sampayogato ca. Tattha asukacittaṃ nāma vitakkassārammaṇaṃ na hotīti niyamābhāvato siyā sabbaṃ cittaṃ vitakkānupatitaṃ, vitakkavippayuttacittasabbhāvato pana na sabbaṃ cittaṃ vitakkānupatitaṃ. Iti imaṃ vibhāgaṃ akatvā aviseseneva sabbaṃ cittaṃ vitakkānupatitanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha pāḷivaseneva niyyātīti.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā.

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. Idāni vitakkavipphārasaddakathā nāma hoti. Tattha yasmā ‘‘vitakkavicārā vacīsaṅkhārā’’ti vuttā, tasmā sabbaso vitakkayato vicārayato antamaso manodhātupavattikālepi vitakkavipphāro saddoyevāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya **sabbaso**ti pucchā sakavādissa paṭiññā itarassa. Atha naṃ yadi vitakkavipphāramattaṃ saddo, phassādivipphāropi saddo bhaveyyāti codetuṃ **sabbaso phusayato**tiādimāha. Itaro tādisaṃ suttalesaṃ apassanto paṭikkhipati. **Vitakkavipphāro saddo sotaviññeyyo**ti vitakkassa vipphāramattameva saddoti katvā pucchati, na vitakkavipphārasamuṭṭhitaṃ suttapamattānaṃ saddaṃ, itaro paṭikkhipati. **Nanu vitakkavipphārasaddo na sotaviññeyyo**ti idaṃ tasseva laddhiyā dasseti. So hi vitakkavipphāramattameva saddaṃ vadati, so na sotaviññeyyoti. Itaro pana ‘‘vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisatī’’ ti (dī. ni. 3.148) vacanato sotaviññeyyovāti vadati.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā.

9. Nayathācittassa vācātikathāvaṇṇanā

564. Idāni nayathācittassa vācātikathā nāma hoti. Tattha yasmā koci aññaṃ bhaṇissāmīti aññaṃ bhaṇati, tasmā nayathācittassa vācā cittānurūpā cittānugatikā na hoti, vināpi cittena pavattatīti yesaṃ laddhi; seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi taṃsamuṭṭhāpakaṃ cittaṃ na siyā, phassādayopi tasmiṃ khaṇe na siyu’’nti codetuṃ **aphassakassā**tiādimāha. **Na bhaṇitukāmo**tiādīsu yasmā aññaṃ bhaṇissāmīti aññaṃ bhaṇantopi bhaṇitukāmoyeva nāma hoti, tasmā na hevāti paṭikkhipati.

565. **Nanu atthi koci aññaṃ bhaṇissāmī**tiādīsu cīvaranti bhaṇitukāmo cīranti bhaṇeyya. Tattha aññaṃ bhaṇitukāmatācittaṃ, aññaṃ bhaṇanacittaṃ, iti pubbabhāgena cittena asadisattā ayathācitto nāma hoti, tenassa kevalaṃ anāpatti nāma hoti, na pana cīranti vacanasamuṭṭhāpakacittaṃ natthi, iti acittakā sā vācāti atthaṃ sandhāya iminā udāharaṇena ‘‘nayathācittassa vācā’’ti patiṭṭhāpitāpi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Nayathācittassa vācātikathāvaṇṇanā.

10. Nayathācittassa kāyakammantikathāvaṇṇanā

566-567. Idāni nayathācittassa kāyakammantikathā nāma hoti. Tattha yasmā koci aññatra gacchissāmīti aññatra gacchati, tasmā nayathācittassa kāyakammaṃ cittānurūpaṃ cittānugatikaṃ na hoti, vināpi cittena pavattatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Nayathācittassa kāyakammantikathāvaṇṇanā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. Idāni atītānāgatehi samannāgatakathā nāma hoti. Tattha samannāgatapaññatti paṭilābhapaññattīti dve paññattiyo veditabbā. Tāsu paccuppannadhammasamaṅgī samannāgatoti vuccati. Aṭṭha samāpattilābhino pana samāpattiyo kiñcāpi na ekakkhaṇe pavattanti, aññā atītā honti, aññā anāgatā, aññā paccuppannā, paṭivijjhitvā aparihīnatāya pana lābhīti vuccati. Tattha yesaṃ imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā yasmā jhānalābhīnaṃ atītānāgatāni jhānānipi atthi, tasmā ‘‘te atītenapi anāgatenapi samannāgatā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ. Te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti. ‘‘Aṭṭhavimokkhajhāyī’’tiādi pana lābhībhāvassa sādhakaṃ, na samannāgatabhāvassāti.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā.

Navamo vaggo.

10. Dasamavaggo

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-572. Idāni nirodhakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘upapattesiyanti saṅkhaṃ gatassa bhavaṅgacittassa bhaṅgakkhaṇena saheva kiriyāti saṅkhaṃ gatā kusalā vā akusalā vā cattāro khandhā cittasamuṭṭhānarūpañcāti pañcakkhandhā uppajjanti. Tesu hi anuppannesu bhavaṅge niruddhe santativicchedo bhaveyyā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **upapattesiye**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **upapattesiye**ti catūsupi padesu bahuvacanabhummatthe ekavacanabhummaṃ. Upapattesiyesu pañcasu khandhesu aniruddhesūti ayañhettha attho. **Dasanna**nti upapattesiyakhandhānañca kiriyakhandhānañca vasena vuttaṃ. Tattha paṭhamapañhe khandhalakkhaṇavasena kiriyavasena ca pañceva nāma te khandhāti paṭikkhipati. Dutiyapañhe purimapacchimavasena upapattesiyakiriyavasena ca nānattaṃ sandhāya paṭijānāti. Dvinnaṃ pana phassānaṃ cittānañca samodhānaṃ puṭṭho suttalesābhāvena paṭikkhipati.

Kiriyā cattāroti rūpena vinā kusalā akusalā vā cattāro gahitā. **Kiriyāñāṇa**nti paravādinā cakkhuviññāṇasamaṅgikkhaṇe arahato anuññātaṃ anārammaṇañāṇaṃ. **Niruddhe maggo uppajjatī**ti pucchā paravādissa, aniruddhe anuppajjanato paṭiññā sakavādissa. **Mato maggaṃ bhāvetī**ti chalena pucchā paravādissa. Yasmā pana paṭisandhito yāva cuticittā satto jīvatiyeva nāma, tasmā sakavādī **na heva**nti paṭikkhipati.

Nirodhakathāvaṇṇanā.

2. Rūpaṃmaggotikathāvaṇṇanā

573-575. Idāni rūpaṃ maggotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sammāvācākammantājīvā rūpa’’nti laddhi, seyyathāpi mahisāsakasammitiyamahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya **maggasamaṅgissā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te sammāvācādayo rūpaṃ, na viratiyo, yathā sammādiṭṭhādimaggo sārammaṇādisabhāvo, evaṃ tampi rūpaṃ siyā’’ti codetuṃ **sārammaṇo**tiādimāha. Tattha paṭikkhepo ca paṭiññā ca paravādino laddhianurūpena veditabbā. Sesamettha uttānatthamevāti.

Rūpaṃ maggotikathāvaṇṇanā.

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathāvaṇṇanā

576. Idāni pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hotī’’ti suttaṃ nissāya ‘‘pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā’’ti laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace tassa maggabhāvanā atthi, pañcaviññāṇagatikena vā maggena, maggagatikehi vā pañcaviññāṇehi bhavitabbaṃ, na ca tāni maggagatikāni anibbānārammaṇattā alokuttarattā ca, na maggo pañcaviññāṇagatiko tesaṃ lakkhaṇena asaṅgahitattā’’ti codetuṃ **nanu pañcaviññāṇā uppannavatthukā**tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – yadi pañcaviññāṇasamaṅgissa maggabhāvanā siyā, yena manoviññāṇena maggo sampayutto, tampi pañcaviññāṇasamaṅgissa siyā. Evaṃ sante yadidaṃ ‘‘pañcaviññāṇā uppannavatthukā’’tiādi lakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ evaṃ avatvā ‘‘cha viññāṇā’’ti vattabbaṃ siyā. Tathā pana avatvā ‘‘pañcaviññāṇā’’tveva vuttaṃ, tasmā na vatabbaṃ ‘‘pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā’’ti. Yasmā cettha ayameva adhippāyo, tasmā sakavādī taṃ lakkhaṇaṃ paravādiṃ sampaṭicchāpetvā **no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā**ti āha.

Aparo nayo – pañcaviññāṇā uppannavatthukā, maggo avatthukopi hoti. Te ca uppannārammaṇā, maggo navattabbārammaṇo. Te purejātavatthukāva maggo avatthukopi. Te purejātārammaṇā, maggo apurejātārammaṇo. Te ajjhattikavatthukāva maggo avatthukopi hoti. Te ca rūpādivasena bāhirārammaṇā, maggo nibbānārammaṇo. Te aniruddhaṃ vatthuṃ nissayaṃ katvā pavattanato asambhinnavatthukā, maggo avatthukopi. Te aniruddhāneva rūpādīni ārabbha pavattanato asambhinnārammaṇā, maggo nibbānārammaṇo. Te nānāvatthukā, maggo avatthuko vā ekavatthuko vā. Te nānārammaṇā maggo ekārammaṇo. Te attano attanova rūpādigocare pavattanato na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhonti, maggo rūpādīsu ekampi gocaraṃ na karoti. Te kiriyamanodhātuṃ purecārikaṃ katvā uppajjanato na asamannāhārā na amanasikārā uppajjanti, maggo nirāvajjanova. Te sampaṭicchanādīhi vokiṇṇā uppajjanti, maggassa vokāroyeva natthi. Te aññamaññaṃ pubbacarimabhāvena uppajjanti, maggassa tehi saddhiṃ purimapacchimatāva natthi, tesaṃ anuppattikāle tikkhavipassanāsamaye, tesaṃ anuppattidese āruppepi ca uppajjanato. Te sampaṭicchanādīhi antaritattā na aññamaññassa samanantarā uppajjanti, maggassa sampaṭicchanādīhi antaritabhāvova natthi. Tesaṃ aññatra abhinipātā ābhogamattampi kiccaṃ natthi, maggassa kilesasamugghātanaṃ kiccanti. Yasmā cettha ayampi adhippāyo, tasmā sakavādī imehākārehi paravādiṃ maggassa apañcaviññāṇagatikabhāvaṃ sampaṭicchāpetvā **no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā**ti āha.

577. **Suññataṃ ārabbhā**ti ‘‘yathā lokuttaramaggo suññataṃ nibbānaṃ ārabbha, lokiyo suddhasaṅkhārapuñjaṃ ārabbha uppajjati, kiṃ te evaṃ cakkhuviññāṇa’’nti pucchati. Itaro ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe cā’’ti vacanato paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho ‘‘na nimittaggāhī’’ti vacanato yaṃ tattha animittaṃ, tadeva suññatanti sandhāya paṭijānāti. **Cakkhuñca paṭiccā**ti pañhadvayepi eseva nayo.

578-579. **Cakkhuviññāṇaṃ atītānāgataṃ ārabbhā**ti ettha ayamadhippāyo – manoviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā, manoviññāṇañca atītānāgatampi ārabbha uppajjati, kiṃ te evaṃ cakkhuviññāṇampīti. **Phassaṃ ārabbhā**tiādīsupi eseva nayo. **Cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī**ti ettha javanakkhaṇe na nimittaggāhitā vuttā, na cakkhuviññāṇakkhaṇe. Tasmā lokiyamaggampi sandhāyetaṃ asādhakanti.

Pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathāvaṇṇanā.

4. Pañcaviññāṇā kusalāpītikathāvaṇṇanā

580-583. Idāni pañcaviññāṇā kusalāpītikathā nāma hoti. Sā heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbāti.

Pañcaviññāṇā kusalāpītikathāvaṇṇanā.

5. Pañcaviññāṇā sābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. Idāni pañcaviññāṇā sābhogātikathā nāma hoti. Tattha ābhogo nāma kusalākusalavasena hoti satthārā ca ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti, na nimittaggāhī hotī’’tiādi vuttaṃ, taṃ ayoniso gahetvā ‘‘pañcaviññāṇā sābhogā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha purimakathāsadisamevāti.

Pañcaviññāṇā sābhogātikathāvaṇṇanā.

6. Dvīhi sīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. Idāni dvīhi sīlehītikathā nāma hoti. Tattha ‘‘sīle patiṭṭhāya naro sapañño’’tiādivacanato (saṃ. ni. 1.23) yasmā lokiyena sīlena sīlavā lokuttaraṃ maggaṃ bhāveti, tasmā ‘‘purimena ca lokiyena maggakkhaṇe lokuttarena cāti dvīhi sīlehi samannāgato nāma hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃyeva, te sandhāya **maggasamaṅgī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi so ekakkhaṇe lokiyalokuttarehi dvīhi sīlehi samannāgato, dvīhi phassādīhipi tena samannāgatena bhavitabba’’nti codetuṃ **dvīhi phassehī**tiādimāha. Itaro tathārūpaṃ nayaṃ apassanto paṭikkhipati. **Lokiyena ca lokuttarena cā**ti pañhe pubbe samādinnañca maggakkhaṇe uppannasammāvācādīni ca sandhāya paṭijānāti.

Lokiye sīle niruddheti pucchā paravādissa, khaṇabhaṅganirodhaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Itaro pana taṃ vītikkamaṃ viya sallakkhento **dussīlo**tiādimāha. Laddhipatiṭṭhāpanaṃ panassa pubbe abhinnasīlataṃyeva dīpeti, na dvīhi samannāgatataṃ. Tasmā appatiṭṭhitāva laddhīti.

Dvīhi sīlehītikathāvaṇṇanā.

7. Sīlaṃ acetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. Idāni sīlaṃ acetasikantikathā nāma hoti. Tattha yasmā sīle uppajjitvā niruddhepi samādānahetuko sīlopacayo nāma atthi, yena so sīlavāyeva nāma hoti, tasmā ‘‘sīlaṃ acetasika’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha ‘‘dānaṃ acetasika’’ntikathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Laddhipatiṭṭhāpanampi ayoniso gahitattā appatiṭṭhāpanamevāti.

Sīlaṃ acetasikantikathāvaṇṇanā.

8. Sīlaṃ na cittānuparivattītikathāvaṇṇanā

595-597. Idāni sīlaṃ na cittānuparivattītikathā nāma hoti. Tattha **na cittānuparivattī**ti bhāsantarameva nānaṃ, sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Sīlaṃ na cittānuparivattītikathāvaṇṇanā.

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Idāni samādānahetukathā nāma hoti. Tattha ‘‘ārāmaropā’’ti gāthāya atthaṃ ayoniso gahetvā ‘‘sadā puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti vacanato ‘‘samādānahetukaṃ sīlaṃ vaḍḍhatī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, cittavippayuttaṃ sīlopacayaṃ sandhāya paṭiññā paravādissa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Samādānahetukathāvaṇṇanā.

10. Viññatti sīlantikathāvaṇṇanā

601-602. Idāni viññatti sīlantikathā nāma hoti. Tattha kāyaviññatti kāyakammaṃ, vacīviññatti vacīkammanti gahitattā ‘‘viññatti sīla’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **viññattī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā sīlaṃ nāma virati, na rūpadhammo, tasmā tenatthena codetuṃ **pāṇātipātā veramaṇī**tiādimāha. **Abhivādanaṃ sīla**ntiādi yathārūpaṃ viññattiṃ so ‘‘sīla’’nti maññati taṃ uddharitvā dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā pana sā virati na hoti, tasmā puna **pāṇātipātā**tiādimāha. Laddhi panassa chalena patiṭṭhitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Viññatti sīlantikathāvaṇṇanā.

11. Aviññatti dussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. Idāni aviññatti dussīlyantikathā nāma hoti. Tattha cittavippayuttaṃ apuññūpacayañceva āṇattiyā ca pāṇātipātādīsu aṅgapāripūriṃ sandhāya ‘‘aviññatti dussīlya’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace sā dussīlyaṃ, pāṇātipātādīsu aññatarā siyā’’ti codetuṃ **pāṇātipāto**tiādimāha. **Pāpakammaṃ samādiyitvā**ti ‘‘asukaṃ nāma ghātessāmi, asukaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmī’’ti evaṃ pāpasamādānaṃ katvā. **Ubho vaḍḍhantī**ti puṭṭho dānakkhaṇe pāpassa anuppattiṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho cittavippayuttaṃ pāpūpacayaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha paribhogamayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Laddhipatiṭṭhāpanampissa pāpasamādinnapubbabhāgameva sādheti; na aviññattiyā dussīlabhāvanti.

Aviññatti dussīlyantikathāvaṇṇanā.

Dasamo vaggo.

Dutiyapaṇṇāsako samatto.

11. Ekādasamavaggo

1-3. Tissopi anusayakathāvaṇṇanā

605-613. Idāni anusayā abyākatā, ahetukā, cittavippayuttāti tissopi anusayakathā nāma honti. Tattha yasmā puthujjano kusalābyākate citte vattamāne ‘‘sānusayo’’ti vattabbo, yo cassa tasmiṃ khaṇe hetu, na tena hetunā anusayā sahetukā, na tena cittena sampayuttā, tasmā ‘‘te abyākatā, ahetukā, cittavippayuttā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānañceva sammitiyānañca; te sandhāya tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā sakkā pāḷimaggeneva jānitunti, tasmā na vitthāritanti.

Tissopi anusayakathāvaṇṇanā.

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha maggañāṇena aññāṇe vigatepi puna cakkhuviññāṇādivasena ñāṇavippayuttacitte vattamāne yasmā taṃ maggacittaṃ na pavattati, tasmā ‘‘na vattabbaṃ ñāṇī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi aññāṇe vigate ‘ñāṇī’ti paññatti na siyā, rāgādīsu vigatesu vītarāgādipaññattipi na siyāti puggalapaññattiyaṃ akovidosī’’ti codetuṃ **rāge vigate**tiādimāha. Itaro tesu vigatesu sarāgādibhāve yuttiṃ apassanto paṭikkhipati. Pariyosāne yasmā ñāṇapaṭilābhena so ñāṇīti vattabbataṃ arahati, tasmā **na heva**nti paṭikkhepo sakavādissāti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

5. Ñāṇaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā

616-617. Idāni ñāṇaṃ cittavippayuttantikathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā cakkhuviññāṇādisamaṅgī paṭiladdhaṃ maggañāṇaṃ sandhāya ‘‘ñāṇī’’ti vuccati, na cassa taṃ tena cittena sampayuttaṃ, tasmā ‘‘ñāṇaṃ cittavippayutta’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te ñāṇaṃ cittavippayuttaṃ cittavippayuttesu rūpādīsu aññataraṃ siyā’’ti codetuṃ **rūpa**ntiādimāha. Itaro paṭikkhipati. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Pariyosāne pana **paññavā**ti puṭṭho paṭilābhavasena taṃ pavattiṃ icchati, tasmā paṭijānātīti.

Ñāṇaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā.

6. Idaṃ dukkhantikathāvaṇṇanā

618-820. Idāni idaṃ dukkhantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘lokuttaramaggakkhaṇe yogāvacaro idaṃ dukkhanti vācaṃ bhāsati, evamassa idaṃ dukkhanti vācaṃ bhāsato ca idaṃ dukkhanti ñāṇaṃ pavattatī’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, maggakkhaṇe tathā vācābhāsanaṃ ñāṇappavattiñca sandhāya paṭiññā itarassa. Yasmā pana so sesasaccapaṭisaṃyuttaṃ vācaṃ puthujjanova bhāsati, na ca tassa tathā ñāṇappavattīti icchati, tasmā samudayādipañhesu paṭikkhipati. **Rūpaṃ anicca**ntiādi dukkhapariyāyadassanavasena vuttaṃ. Itaro pana sakasamaye tādisaṃ vohāraṃ apassanto paṭikkhipati. **Iti ca danti cā**tiādi yadi tassa dukkhe ñāṇaṃ pavattati, i-kāra daṃ-kāra du-kāra kha-kāresu paṭipāṭiyā catūhi ñāṇehi pavattitabbanti dassetuṃ vuttaṃ. Itaro pana tathā na icchati, tasmā paṭikkhipati.

Idaṃ dukkhantikathāvaṇṇanā.

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. Idāni iddhibalakathā nāma hoti. Tattha iddhipādabhāvanānisaṃsassa atthaṃ ayoniso gahetvā ‘‘iddhibalena samannāgato kappaṃ tiṭṭheyyā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya **iddhibalena samannāgato kappaṃ tiṭṭheyyā**ti pucchā sakavādissa. Tattha kappo nāma mahākappo, kappekadeso, āyukappoti tividho. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyānī’’ti (a. ni. 4.156) ettha hi mahākappova kappoti vutto. ‘‘Brahmakāyikānaṃ devānaṃ kappo āyuppamāṇa’’nti (a. ni. 4.123) ettha kappekadesā. ‘‘Kappaṃ nirayamhi paccati, kappaṃ saggamhi modatī’’ti (cūḷava. 354) ettha āyukappo. Āyukappanaṃ āyuvidhānaṃ kammassa vipākavasena vā vassagaṇanāya vā āyuparicchedoti attho. Tesu mahākappaṃ sandhāya pucchati, itaro paṭijānāti.

Atha naṃ sakavādī ‘‘sace te iddhibalena samannāgato, ‘yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo’ti (saṃ. ni. 2.143) evaṃ paricchinnā āyukappā uddhaṃ mahākappaṃ vā mahākappekadesaṃ vā jīveyya iddhimayikenassa āyunā bhavitabba’’nti codetuṃ **iddhimayiko so āyū**tiādimāha. Itaro ‘‘jīvitindriyaṃ nāma iddhimayikaṃ natthi, kammasamuṭṭhānamevā’’ti vuttattā paṭikkhipati. Ko panettha iddhimato viseso, nanu aniddhimāpi āyukappaṃ tiṭṭheyyāti? Ayaṃ viseso – iddhimā hi yāvatāyukaṃ jīvitappavattiyā antarāyakare dhamme iddhibalena paṭibāhitvā antarā akālamaraṇaṃ nivāretuṃ sakkoti, aniddhimato etaṃ balaṃ natthi. Ayametesaṃ viseso.

Atītaṃ anāgatanti idaṃ avisesena kappaṃ tiṭṭheyyāti paṭiññātattā codeti. Dve **kappe**tiādi ‘‘yadi iddhimā jīvitaparicchedaṃ atikkamituṃ sakkoti, na kevalaṃ ekaṃ anekepi kappe tiṭṭheyyā’’ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Uppanno phasso**tiādi na sabbaṃ iddhiyā labbhati, iddhiyā avisayopi atthīti dassetuṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānatthamevāti.

Iddhibalakathāvaṇṇanā.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. Idāni samādhikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ekacittakkhaṇe uppannāpi ekaggatā samādhānaṭṭhena samādhīti aggahetvā ‘‘satta rattindivāni ekantasukhapaṭisaṃvedī viharitu’’ntiādivacanaṃ (ma. ni. 1.180) nissāya ‘‘cittasantati samādhī’’ti laddhi, seyyathāpi sabbatthivādānañceva uttarāpathakānañca; te sandhāya **cittasantatī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi cittasantati samādhi, cittasantati nāma atītāpi atthi, anāgatāpi atthi. Na hi ekaṃ paccuppannacittameva cittasantati nāma hoti, kiṃ te sabbāpi sā samādhī’’ti codetuṃ **atītā**tiādimāha, itaro tathā anicchanto paṭikkhipati.

Nanu atītaṃ niruddhantiādi ‘‘cittasantatiyaṃ paccuppannameva cittaṃ kiccakaraṃ, atītānāgataṃ niruddhattā anuppannattā ca natthi, kathaṃ taṃ samādhi nāma hotī’’ti dassetuṃ vuttaṃ. **Ekacittakkhaṇiko**ti pucchā paravādissa. Tato yā sakasamaye ‘‘samādhiṃ, bhikkhave, bhāvethā’’tiādīsu paccuppannakusalacittasampayuttā ekaggatā samādhīti vuttā, taṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Cakkhuviññāṇasamaṅgī**tiādi ‘‘ekacittakkhaṇiko’’ti vacanamattaṃ gahetvā chalena vuttaṃ, teneva sakavādinā paṭikkhittaṃ. **Nanu vuttaṃ bhagavatā**ti suttaṃ purimapacchimavasena pavattamānassa samādhissa abbokiṇṇataṃ sādheti, na santatiyā samādhibhāvaṃ, tasmā asādhakanti.

Samādhikathāvaṇṇanā.

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. Idāni dhammaṭṭhitatākathā nāma hoti. Tattha ‘‘ṭhitāva sā dhātū’’ti vacanaṃ nissāya ‘‘paṭiccasamuppādasaṅkhātā dhammaṭṭhitatā nāma ekā atthi, sā ca parinipphannā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi parinipphannānaṃ avijjādīnaṃ aññā dhammaṭṭhitatā nāma parinipphannā atthi, tāyapi ca te dhammaṭṭhitatāya aññā ṭhitatā parinipphannā āpajjatī’’ti codetuṃ **tāya ṭhitatā**tiādimāha. Paravādī evarūpāya laddhiyā abhāvena paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho anantarapaccayatañceva aññamaññapaccayatañca sandhāya paṭijānāti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā.

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. Idāni aniccatākathā nāma hoti. Tattha ‘‘aniccānaṃ rūpādīnaṃ aniccatāpi rūpādayo viya parinipphannā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te rūpādayo viya aniccatā parinipphannā, tassāpi aññāya parinipphannāya aniccatāya bhavitabba’’nti codetuṃ **tāya aniccatāyā**tiādimāha. Itaro dvinnaṃ aniccatāya ekato abhāvena paṭikkhipitvā puna yasmā sā aniccatā niccā na hoti, teneva aniccena saddhiṃ antaradhāyati, tasmā paṭijānāti. Athassa sakavādī lesokāsaṃ adatvā yā tena dutiyā aniccatā paṭiññātā, tāyapi tato parāyapīti paramparavasena anupacchedadosaṃ āropento **tāya tāyevā**tiādimāha. Jarā **parinipphannā**tiādi yasmā uppannassa jarāmaraṇato aññā aniccatā nāma natthi, tasmā aniccatāvibhāgānuyuñjanavasena vuttaṃ. Tatrāpi paravādino purimanayeneva paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbo.

629. **Rūpaṃ parinipphanna**ntiādi yesaṃ sā aniccatā, tehi saddhiṃ saṃsandanatthaṃ vuttaṃ. Tattha ‘‘yathā parinipphannānaṃ rūpādīnaṃ aniccatājarāmaraṇāni atthi, evaṃ parinipphannānaṃ aniccatādīnaṃ tāni natthī’’ti maññamāno ekantena paṭikkhipatiyevāti.

Aniccatākathāvaṇṇanā.

Ekādasamo vaggo.

12. Dvādasamavaggo

1. Saṃvaro kammantikathāvaṇṇanā

630-632. Idāni saṃvaro kammantikathā nāma hoti. Tattha ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti, na nimittaggāhī hotī’’ti suttaṃ nissāya ‘‘saṃvaropi asaṃvaropi kamma’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Atha naṃ yā sakasamaye cetanā ‘‘kamma’’nti vuttā yathā sā kāyavacīmanodvāresu pavattamānā kāyakammādināmaṃ labhati, tathā ‘‘yadi te saṃvaro kammaṃ, sopi cakkhundriyādīsu pavattamāno cakkhukammādināmaṃ labheyyā’’ti codetuṃ **cakkhundriyasaṃvaro cakkhukamma**ntiādimāha. Itaro tādisaṃ suttapadaṃ apassanto catūsu dvāresu paṭikkhipitvā pañcame kāyadvāre pasādakāyaṃ sandhāya paṭikkhipati, viññattikāyaṃ sandhāya paṭijānāti. So hi pasādakāyampi viññattikāyampi kāyindriyantveva icchati. Manodvārepi vipākadvāraṃ sandhāya paṭikkhipati, kammadvāraṃ sandhāya paṭijānāti. Asaṃvarepi eseva nayo. ‘‘Cakkhunā rūpaṃ disvā’’ti suttaṃ tesu dvāresu saṃvarāsaṃvarameva dīpeti, na tassa kammabhāvaṃ, tasmā asādhakanti.

Saṃvaro kammantikathāvaṇṇanā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. Idāni kammakathā nāma hoti. Tattha ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, sañcetanikānaṃ kammāna’’nti (a. ni. 10.217) suttapadaṃ nissāya ‘‘sabbaṃ kammaṃ savipāka’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; tesaṃ ‘‘cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmī’’ti (a. ni. 6.63) satthārā avisesena cetanā ‘‘kamma’’nti vuttā; sā ca kusalākusalāva savipākā, abyākatā avipākāti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **sabbaṃ kamma**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **sabbā cetanā**ti pañhesu abyākataṃ sandhāya paṭikkhepo, kusalākusale sandhāya paṭiññā veditabbā. **Vipākābyākatā**tiādi savipākāvipākacetanaṃ sarūpena dassetuṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānatthameva. ‘‘Nāhaṃ, bhikkhave’’ti suttaṃ sati paccaye diṭṭhadhammādīsu vipākapaṭisaṃvedanaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā asādhakanti.

Kammakathāvaṇṇanā.

3. Saddo vipākotikathāvaṇṇanā

636-637. Idāni saddo vipākotikathā nāma hoti. Tattha ‘‘so tassa kammassa katattā upacitattā ussannattā vipulattā brahmassaro hotī’’tiādīni (dī. ni. 3.236) ayoniso gahetvā ‘‘saddo vipāko’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; tesaṃ ‘‘kammasamuṭṭhānā arūpadhammāva vipākāti nāmaṃ labhanti. Rūpadhammesu panāyaṃ vohāro natthī’’ti dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sukhavedanīyo**tiādi ‘‘vipāko nāma evarūpo hotī’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘So tassa kammassā’’ti suttaṃ lakkhaṇapaṭilābhadassanatthaṃ vuttaṃ. Mahāpuriso hi kammassa katattā suciparivāropi hoti, na ca parivāro vipāko, tasmā asādhakametanti.

Saddo vipākotikathāvaṇṇanā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. Idāni saḷāyatanakathā nāma hoti. Tattha yasmā saḷāyatanaṃ kammassa katattā uppannaṃ, tasmā ‘‘vipāko’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṃghikānaṃ; te sandhāya **cakkhāyatanaṃ vipāko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Saḷāyatanaṃ vipāko**ti ettha manāyatanaṃ siyā vipāko. Sesāni kevalaṃ kammasamuṭṭhānāni, na vipāko. Tasmā asādhakametanti.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā.

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

541-545. Idāni sattakkhattuparamakathā nāma hoti, tattha yasmā ‘‘sattakkhattuparamo’’ti vuttaṃ, tasmā ‘‘sattakkhattuparamo puggalo sattakkhattuparamatāya niyato’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; tesaṃ ṭhapetvā ‘‘ariyamaggaṃ añño tassa niyamo natthi, yena so sattakkhattuparamatāya niyato bhaveyyā’’ti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Mātā jīvitātiādīsu ayamadhippāyo – dve niyāmā sammattaniyāmo ca micchattaniyāmo ca. Sammattaniyāmo ariyamaggo. So avinipātadhammatañceva phaluppattiñca niyameti. Micchattaniyāmo ānantariyakammaṃ. Taṃ anantarā nirayūpapattiṃ niyameti. Tattha sattakkhattuparamo sotāpattimaggena avinipātadhammatāya ca phaluppattiyā ca niyamito. Sesamagganiyāmo panassa natthi anadhigatattā, ānantariyampi kātuṃ so abhabbo. Tvaṃ panassa niyāmaṃ icchasi, tena taṃ vadāma – ''kiṃ te so iminā micchattaniyāmena niyamito''ti.

Abhabbo antarāti pañhesu ānantariyābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, sattakkhattuparamaṃ sandhāya paṭijānāti. **Atthi so niyāmo**ti pañhe sattakkhattuparamatāya niyāmaṃ apassanto paṭikkhipati. **Atthi te satipaṭṭhānā**tiādi niyāmasaṅkhāte maggadhamme dassetuṃ vuttaṃ. Tassa pana puna paṭhamamaggānuppattito tepi natthi, tasmā paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthameva. **Nanu so sattakkhattuparamo**ti ettha bhagavā ''ayaṃ puggalo ettake bhave sandhāvitvā parinibbāyissati, ayaṃ ettake''ti attano ñāṇabalena byākaroti, na bhavaniyāmaṃ nāma kiñci tena sattakkhattuparamo, kolaṃkolo, ekabījī vāti vuttaṃ, tasmā asādhakametanti.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā.

646-647. Kolaṃkolaekabījikathāyopi imināvupāyena veditabbā.

Kolaṃkolaekabījikathāvaṇṇanā.

8. Jīvitāvoropanakathāvaṇṇanā

648-649. Idāni jīvitāvoropanakathā nāma hoti. Tattha yasmā dosasampayuttena cittena pāṇātipāto hoti, doso ca diṭṭhisampannassa appahīno, tasmā ''diṭṭhisampanno sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyyā''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ; te sandhāya **diṭṭhisampanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sañcicca mātara**ntiādipañhesu pana ''aṭṭhānametaṃ anavakāso''ti suttabhayena paṭikkhipati. **Satthari agāravo**tiādi satthārādīsu sagāravassa sikkhāpadassa vītikkamābhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Itaro pana akusalavasena tassa agāravo nāma natthīti paṭikkhipitvā sagāravabhāvañca sampaṭicchitvā puna **agāravo**ti puṭṭho tesu tesu kiccesu pasutatāya vikkhittānaṃ asatiyā amanasikārena cetiye abhivādanapadakkhiṇakaraṇābhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Puna **ohadeyyā**tiādinā nayena puṭṭho tādisāya kiriyāya sañcicca akaraṇato paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Jīvitāvoropanakathāvaṇṇanā.

9. Duggatikathāvaṇṇanā

650-652. Idāni duggatikathā nāma hoti. Tattha ye duggatiñca duggatisattānaṃ rūpādiārammaṇaṃ taṇhañcāti ubhayampi duggatīti gahetvā puna tathā avibhajitvā aviseseneva ''diṭṭhisampannassa pahīnā duggatī''ti vadanti, seyyathāpi uttarāpathakā; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āpāyike rūpe rajjeyyā**tiādi paravādino laddhiyā diṭṭhisampannassa duggati appahīnā, tassa vasena codetuṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānatthameva. **Nirayaṃ upapajjeyyā**tiādi duggatipahānameva duggatigāminitaṇhāpahānaṃ vā dīpeti, na duggatisattānaṃ rūpādiārammaṇāya taṇhāya pahānaṃ, tasmā asādhakanti.

Duggatikathāvaṇṇanā.

653. Sattamabhavikakathāyapi eseva nayoti.

Dvādasamo vaggo.

13. Terasamavaggo

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. Idāni kappaṭṭhakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ''saṅghaṃ samaggaṃ bhetvāna, kappaṃ nirayamhi paccatī''ti ''sakalampi kappaṃ saṅghabhedako niraye tiṭṭhatī''ti laddhi, seyyathāpi rājagirikānaṃ; te sandhāya **kappaṭṭho**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Buddho ca loke**ti idaṃ vinā buddhuppādena saṅghabhedassa abhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Kappo ca saṇṭhāti saṅgho ca bhijjatī**tiādi ''yadi so sakalaṃ kappaṃ tiṭṭhati, saṇṭhahanato paṭṭhāya taṃ kammaṃ katvā tattha uppajjitvā tiṭṭheyyā''ti dassetuṃ vuttaṃ. **Atīta**ntiādi heṭṭhā vuttādhippāyameva. **Kappaṭṭho iddhimā**ti pañhe bhāvanāmayaṃ sandhāya paṭikkhipati, parasamaye panassa jātimayaṃ iddhiṃ icchanti, taṃ sandhāya paṭijānāti. **Chandiddhipādo**tiādi ''jātimayāya iddhiyā iddhimāti laddhimattametaṃ, kiṃ tena, yadi panassa iddhi atthi, iminā nayena iddhipādā bhāvitā bhaveyyu''nti codanatthaṃ vuttaṃ. **Āpāyiko nerayiko**ti suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappaṃ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā asādhakanti.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā.

2. Kusalapaṭilābhakathāvaṇṇanā

658-659. Idāni kusalapaṭilābhakathā nāma hoti. Tattha kappaṭṭho sakasamaye kāmāvacarakusalameva paṭilabhati. Yena pana taṃ upapattiṃ paṭibāheyya, taṃ mahaggataṃ lokuttaraṃ vā na paṭilabhati. Yesaṃ pana imaṃ vibhāgaṃ akatvā aviseseneva ''so kusalacittaṃ na paṭilabhatī''ti laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; tesaṃ vibhāgadassanena taṃ laddhiṃ bhindituṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Kusalapaṭilābhakathāvaṇṇanā.

3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā

660-662. Idāni anantarāpayuttakathā nāma hoti. Tattha anantarāpayutto nāma yena khandhabhedato anantarā vipākadāyakaṃ mātughātādi ānantariyakammaṃ āṇattaṃ. Tattha yassa niyatāya āṇattiyā āṇatto taṃ kammaṃ karissati, so atthasādhikāya cetanāya uppāditattā micchattaniyato hoti, abhabbo sammattaniyāmaṃ okkamituṃ. Yassa aniyatāya āṇattiyā āṇatto taṃ kammaṃ karissati, so atthasādhikāya cetanāya anuppāditattā na micchattaniyato, bhabbo sammattaniyāmaṃ okkamitunti idaṃ sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yesaṃ pana ''aniyatāyapi āṇattiyā abhabboyeva sammattaniyāmaṃ okkamitu''nti laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; tesaṃ taṃ laddhiṃ bhindituṃ sakavādī pubbapakkhaṃ datvā **anantarāpayutto**ti paravādinā attānaṃ pucchāpeti. Tenettha paṭhamapucchā paravādissa, atthasādhikacetanāya abhāvaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Tato paravādī mātughātādikammassa āṇattattāva ''so micchattaniyato''ti maññati. Tasmā **micchattaniyāmañcā**ti pañhaṃ pucchati. Sakavādī pana ekassa puggalassa dvinnaṃ niyāmānaṃ anokkantimattameva sandhāya **na heva**nti paṭikkhipati.

Nanu taṃ kammanti mātughātādikammaṃ. Tattha aniyatāṇattiṃ sandhāya ''āmantā''ti paṭiññā sakavādissa. Aniyatampi hi āṇattiṃ payojetvā ṭhitassa ''ananucchavikaṃ mayā kata''nti kukkuccaṃ uppajjateva, vippaṭisāro jāyateva. **Hañcī**tiādi kukkuccuppattimattaṃ gahetvā paravādinā laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ vuttaṃ.

661. Idāni yassa aniyatāṇattikassāpi anantarāpayuttassa paravādinā sammattaniyāmokkamanaṃ paṭisiddhaṃ, tameva puggalaṃ gahetvā **anantarāpayutto puggalo abhabbo**ti pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ sakavādī ''abhabbo nāma mātughātādikammānaṃ kārako, kiṃ te tena tāni kammāni katānī''ti codetuṃ **mātā jīvitā voropitā**tiādimāha. Itaro tesaṃ vatthūnaṃ arogatāya tathārūpaṃ kiriyaṃ apassanto ''na heva''nti paṭikkhipati.

Taṃ kammaṃ paṭisaṃharitvāti aniyatāṇattikammaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi ''mā kho mayā āṇattaṃ ākāsī''ti āṇattaṃ nivārentena paṭisaṃhaṭaṃ nāma hoti. Paṭisaṃhaṭattāyeva cettha kukkuccaṃ paṭivinoditaṃ, vippaṭisāro paṭivinīto nāma hoti. Evaṃ santepi panettha purimāṇattiyāyeva niyatabhāvaṃ maññamāno paravādī ''āmantā''ti paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī tassa kammassa paṭisaṃhaṭabhāvaṃ sampaṭicchāpetvā attano laddhiṃ patiṭṭhāpetvā **hañcī**tiādimāha.

662. Puna **anantarāpayutto**ti pariyosānapañhe paṭhamapañhe viya pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. **Nanu taṃ kamma**nti anuyogo paravādissa, paṭisaṃhaṭakālato pubbe payuttakālaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Payuttapubbatāmattaṃ gahetvā aniyatāṇattivasena hañcīti laddhipatiṭṭhāpanaṃ paravādissa. Ayaṃ pana laddhi ayoniso patiṭṭhitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā.

4. Niyatassa niyāmakathāvaṇṇanā

663-664. Idāni niyatassa niyāmakathā nāma hoti. Tattha duvidho niyāmo – micchattaniyāmo ca ānantariyakammaṃ, sammattaniyāmo ca ariyamaggo. Ime dve niyāme ṭhapetvā añño niyāmo nāma natthi. Sabbepi hi sesā tebhūmakadhammā aniyatā nāma. Tehi samannāgatopi aniyatoyeva. Buddhehi pana attano ñāṇabalena ‘‘ayaṃ satto anāgate bodhiṃ pāpuṇissatī’’ti byākato bodhisatto puññussadattā niyatoti vuccati. Iti imaṃ vohāramattaṃ gahetvā ‘‘pacchimabhaviko bodhisatto tāya jātiyā bhabbo dhammaṃ abhisametu’’nti adhippāyena ‘‘niyato niyāmaṃ okkamatī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Micchattaniyato**tiādi aññena niyāmena niyatassa aññaniyāmābhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Pubbe maggaṃ bhāvetvā**tiādi niyāmappabhedadassanatthaṃ vuttaṃ. **Satipaṭṭhāna**ntiādi ekasmimpi niyāme dhammappabhedadassanatthaṃ vuttaṃ. **Bhabbo bodhisatto**ti vacanaṃ kevalaṃ bodhisattassa bhabbataṃ dīpeti, na niyatassa niyāmokkamanaṃ, tasmā asādhakaṃ. So hi pubbe ekenapi niyatadhammena aniyato bodhimūle saccadassanena niyāmaṃ okkantoti.

Niyatassa niyāmakathāvaṇṇanā.

5. Nivutakathāvaṇṇanā

665-667. Idāni nivutakathā nāma hoti. Tattha suddhassa suddhakiccābhāvato nīvaraṇehi nivuto ophuṭo pariyonaddho ca nīvaraṇaṃ jahatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **nivuto**tipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Ratto rāga**ntiādi nivutassa nīvaraṇajahane dosadassanatthaṃ vuttaṃ. **Parisuddhe pariyodāte**tiādi vikkhambhanavisuddhiyā visuddhassa samucchedavisuddhidassanatthaṃ vuttaṃ. **Tassa evaṃ jānato**tiādi jānato passato āsavakkhayaṃ dīpeti, na nivutassa nīvaraṇajahanaṃ, tasmā asādhakanti.

Nivutakathāvaṇṇanā.

6. Sammukhībhūtakathāvaṇṇanā

668-670. Idāni sammukhībhūtakathā nāma hoti. Tattha **sammukhībhūto**ti saṃyojanānaṃ sammukhībhāvaṃ tehi samaṅgībhāvaṃ upagato. Sesamettha nivutakathāsadisamevāti.

Sammukhībhūtakathāvaṇṇanā.

7. Samāpanno assādetītikathāvaṇṇanā

671-673. Idāni samāpanno assādetītikathā nāma hoti. Tattha ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, so tadassādetī’’tiādivacanaṃ (a. ni. 4.123) nissāya ‘‘samāpanno assādeti, sā cassa jhānanikanti jhānārammaṇā hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya **samāpanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Taṃ jhānaṃ tassa jhānassa ārammaṇa**nti pañhesu tasseva tadārammaṇataṃ apassanto suttavirodhabhayena paṭikkhipati, ‘‘tadassādetī’’tivacanamattena paṭijānāti. **So tadassādetī**ti suttaṃ jhānalābhino jhānā vuṭṭhāya jhānassādaṃ sādheti, na antosamāpattiyaṃyeva jhānanikantiyā jhānārammaṇataṃ, tasmā asādhakanti.

Samāpanno assādetītikathāvaṇṇanā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. Idāni asātarāgakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yaṃkiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so taṃ vedanaṃ abhinandati abhivadatī’’ti (ma. ni. 1.409) sutte diṭṭhābhinandanavasena vuttaṃ. ‘‘Abhinandatī’’tivacanaṃ nissāya ‘‘dukkhavedanāyapi rāgassādavasena abhinandanā hoti. Tasmā atthi asātarāgo’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **atthi asātarāgo**ti pucchā sakavādissa. Tattha **asātarāgo**ti asāte dukkhavedayite ‘‘aho vata me etadeva bhaveyyā’’ti rajjanā. **Āmantā**ti laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthameva.

675. **So taṃ vedanaṃ abhinandatī**ti sutte pana vinivaṭṭetvā dukkhavedanameva ārabbha rāguppatti nāma natthi, samūhaggahaṇena pana vedayitalakkhaṇaṃ dhammaṃ dukkhavedanameva vā attato samanupassanto diṭṭhimaññanāsaṅkhātāya diṭṭhābhinandanāya vedanaṃ abhinandati, dukkhāya vedanāya vipariṇāmaṃ abhinandati, dukkhāya vedanāya abhibhūto tassā paṭipakkhaṃ kāmasukhaṃ patthayantopi dukkhavedanaṃ abhinandati nāma. Evaṃ dukkhavedanāya abhinandanā hotīti adhippāyo. Tasmā asādhakametaṃ asātarāgassāti.

Asātarāgakathāvaṇṇanā.

9. Dhammataṇhāabyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. Idāni dhammataṇhā abyākatātikathā nāma hoti. Tattha rūpataṇhā…pe… dhammataṇhāti imāsu chasu taṇhāsu yasmā sabbapacchimā taṇhā dhammataṇhāti vuttā, tasmā sā abyākatāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesapañhānaṃ pāḷiyā attho niyyāti. **Kāmataṇhā**tiādīhi tīhi koṭṭhāsehi chapi taṇhā saṅkhipitvā dassitā. Rūpādīsu hi chasu ārammaṇesu kāmassādavasena pavattā taṇhā kāmataṇhā. ‘‘Bhavissati attā ca loko cā’’ti sassatadiṭṭhisahagatā taṇhā bhavataṇhā. ‘‘Na bhavissatī’’ti ucchedadiṭṭhisahagatā taṇhā vibhavataṇhāti. **Nanu sā dhammataṇhā**ti padaṃ taṇhāya dhammārammaṇaṃ ārabbha pavattiṃ dīpeti, na abyākatabhāvaṃ tasmā asādhakanti.

Dhammataṇhā abyākatātikathāvaṇṇanā.

10. Dhammataṇhānadukkhasamudayotikathāvaṇṇanā

681-685. Idāni dhammataṇhā nadukkhasamudayotikathā nāma hoti. Tatrāpi yasmā sā dhammataṇhāti vuttā, tasmā na dukkhasamudayoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Dhammataṇhā nadukkhasamudayotikathāvaṇṇanā.

Terasamo vaggo.

14. Cuddasamavaggo

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. Idāni kusalākusalapaṭisandahanakathā nāma hoti. Tattha kusalaṃ vā akusalassa, akusalaṃ vā kusalassa anantarā uppajjanakaṃ nāma natthīti tesaṃ aññamaññaṃ paṭisandhānaṃ na yujjati. Ye pana yasmā ekavatthusmiññeva rajjati virajjati ca, tasmā taṃ aññamaññaṃ paṭisandahatīti laddhiṃ gahetvā ṭhitā, seyyathāpi mahāsaṅghikā; te sandhāya pucchā sakavādissa; paṭiññā itarassa. **Āvaṭṭanā paṇidhī**ti ubhayaṃ āvajjanasseva nāmaṃ. Tañhi bhavaṅgaṃ āvaṭṭetīti āvaṭṭanā.

Bhavaṅgārammaṇato aññasmiṃ ārammaṇe cittaṃ paṇidahati ṭhapetīti paṇidhi. **Kusalaṃ anāvaṭṭentassā**ti yaṃ taṃ akusalānantaraṃ paṭisandahantaṃ kusalaṃ uppajjati, taṃ anāvaṭṭentassa uppajjatīti pucchati. Itaro pana vinā āvajjanena kusalassa uppattiṃ apassanto paṭikkhipati. **Kusalaṃ ayoniso manasikaroto**ti idaṃ yadi akusalānantaraṃ kusalaṃ uppajjeyya, akusalasseva āvajjanena ayoniso manasikaroto uppajjeyyāti codanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti. **Nanu yasmiṃyeva vatthusmi**nti vacanaṃ ekārammaṇe sarāgavirāguppattiṃ dīpeti, na kusalākusalānaṃ anantarataṃ, tasmā asādhakanti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā.

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. Idāni saḷāyatanuppattikathā nāma hoti. Tattha upapattesiyena paṭisandhicittena saheva opapātikānaṃ saḷāyatanaṃ uppajjati. Gabbhaseyyakānaṃ ajjhattikāyatanesu manāyatanakāyāyatanāneva paṭisandhikkhaṇe uppajjanti. Sesāni cattāri sattasattatirattimhi. Tāni ca kho yena kammunā paṭisandhi gahitā, tasseva aññassa vā katattāti ayaṃ sakasamaye vādo. Yesaṃ pana ekakammasambhavattā sampannasākhāviṭapānaṃ rukkhādīnaṃ aṃkuro viya bījamattaṃ saḷāyatanaṃ mātukucchismiṃ paṭisandhikkhaṇeyeva uppajjatīti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya **saḷāyatana**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sabbaṅgapaccaṅgī**tiādi saḷāyatane sati evarūpo hutvā okkameyyāti codanatthaṃ vuttaṃ. **Mātukucchigatassā**ti pucchā paravādissa. Parato **mātukucchigatassa pacchā kesā**ti pucchā sakavādissa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā.

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. Idāni anantarapaccayakathā nāma hoti. Tattha naccagītādīsu rūpadassanasaddasavanādīnaṃ lahuparivattitaṃ disvā ''imāni viññāṇāni aññamaññassa anantarā uppajjantī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **cakkhuviññāṇassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sotaviññāṇaṃ rūpārammaṇaṃyevā**ti yadi cakkhuviññāṇassa anantarā uppajjeyya, vipākamanodhātu viya rūpārammaṇaṃ siyāti codetuṃ vuttaṃ. **Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati sotaviññāṇa**nti pañhesu suttābhāvena paṭikkhipitvā anantaruppattiṃ sallakkhento laddhivasena paṭijānāti. **Taññeva cakkhuviññāṇaṃ taṃ sotaviññāṇa**nti yathā paṭhamajavanānantaraṃ dutiyajavanaṃ manoviññāṇabhāvena taññeva hoti, kiṃ te tathā etampi dvayaṃ ekamevāti pucchati. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Naccati gāyatī**tiādivacanaṃ ārammaṇasamodhāne lahuparivattitāya vokiṇṇabhāvaṃ dīpeti, na anantarapaccayataṃ, tasmā asādhakanti.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. Idāni ariyarūpakathā nāma hoti. Tattha sammāvācākammantā rūpaṃ, tañca kho ''sabbaṃ rūpaṃ cattāri ca mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa''nti (ma. ni. 3.67) vacanato upādāyarūpanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **ariyarūpaṃ mahābhūtānaṃ upādāyā**ti pucchā sakavādissa. Tattha ariyānaṃ rūpaṃ, ariyaṃ vā rūpanti **ariyarūpaṃ. Āmantā**ti laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā itarassa. **Kusala**nti puṭṭho laddhivaseneva paṭijānāti. Anāsavapucchādīsupi eseva nayo. **Yaṃ kiñci rūpa**nti suttaṃ ṭhapetvā bhūtāni sesarūpassa upādābhāvaṃ dīpeti, na sammāvācākammantānaṃ. Tesañhi rūpamattaññeva asiddhaṃ, kuto upādārūpatā; tasmā asādhakanti.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā.

5. Añño anusayotikathāvaṇṇanā

700-701. Idāni añño anusayotikathā nāma hoti. Tattha yasmā puthujjano kusalābyākate citte vattamāne sānusayoti vattabbo, na pariyuṭṭhitoti tasmā añño anusayo, aññaṃ pariyuṭṭhānanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **añño kāmarāgānusayo**ti pucchā sakavādissa paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā anusayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sānusayo**tiādi pana tasmiṃ samaye anusayassa appahīnattā sānusayoti vattabbataṃ, anuppannattā ca pariyuṭṭhitoti avattabbataṃ dīpeti, na anusayapariyuṭṭhānānaṃ aññattaṃ, tasmā asādhakanti.

Añño anusayotikathāvaṇṇanā.

6. Pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. Idāni pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantikathā nāma hoti. Tattha yasmā aniccādito manasikarotopi rāgādayo uppajjanti. Vuttampi cetaṃ – ''appekadā, bho bhāradvāja, asubhato manasikarissāmīti subhatova manasikarotī''ti (saṃ. ni. 4.127). Tasmā pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā.

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. Idāni pariyāpannakathā nāma hoti. Tattha yasmā kāmarāgo kāmadhātuṃ anuseti, kāmadhātupariyāpannoti ca vuccati, tasmā rūparāgārūparāgāpi rūpadhātuarūpadhātuyo anusenti. Rūpadhātuarūpadhātupariyāpannāyeva ca nāma hontīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **rūparāgo**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **anusetī**ti yathā kāmarāgo kāmavitakkasaṅkhātaṃ kāmadhātuṃ sahajātavasena anuseti, kiṃ te evaṃ rūparāgo rūpadhātunti pucchati. **Pariyāpanno**ti yathā ca so tividhāya kāmadhātuyā kilesakāmavasena pariyāpannattā kāmadhātupariyāpanno, kiṃ te evaṃ rūparāgopi rūpadhātupariyāpannoti pucchati. Itaro panassa adhippāyaṃ asallakkhento kevalaṃ laddhivasena āmantāti paṭijānāti. Atha naṃ tamatthaṃ sallakkhāpetuṃ kusalavipākakiriyasaṅkhātehi samāpattesiyādīhi saṃsanditvā pucchituṃ **samāpattesiyo**tiādimāha. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti. **Nanu kāmarāgo**tiādivacanampi kāmarāgasseva kāmadhātuyaṃ anusayabhāvaṃ pariyāpannatañca dīpeti, na itaresaṃ itaradhātūsūti.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. Idāni abyākatakathā nāma hoti. Tattha vipākakiriyarūpanibbānasaṅkhātaṃ catubbidhaṃ abyākataṃ avipākattā abyākatanti vuttaṃ. Diṭṭhigataṃ ''sassato lokoti kho, vaccha, abyākatameta''nti (saṃ. ni. 4.416 thokaṃ visadisaṃ) sassatādibhāvena akathitattā. Yesaṃ pana imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā purimābyākataṃ viya diṭṭhigatampi abyākatanti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva uttarāpathakānañca; tesaṃ taṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **diṭṭhigataṃ abyākata**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Abyākatakathāvaṇṇanā.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. Idāni apariyāpannakathā nāma hoti. Tattha yasmā puthujjano jhānalābhī kāmesu vītarāgoti vattabbo hoti, na pana vigatadiṭṭhikoti, tasmā diṭṭhigataṃ apariyāpannanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā.

Cuddasamo vaggo.

15. Pannarasamavaggo

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. Idāni paccayatākathā nāma hoti. Tattha yo dhammo hetupaccayena paccayo, so yesaṃ hetupaccayena paccayo, tesaññeva yasmā ārammaṇānantarasamanantarapaccayena paccayo na hoti, yo vā ārammaṇapaccayena paccayo, so yasmā tesaṃyeva anantarasamanantarapaccayena paccayo na hoti, tasmā paccayatā vavatthitāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Paccayatākathāvaṇṇanā.

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. Idāni aññamaññapaccayakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samaye ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ayameva tanti, ‘‘saṅkhārapaccayāpi avijjā’’ti ayaṃ natthi, tasmā avijjāva saṅkhārānaṃ paccayo, na pana saṅkhārā avijjāyāti laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ; te sandhāya avijjāsaṅkhārādīnaṃ aññamaññapaccayatāpi atthīti dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Avijjā saṅkhārenā**ti ettha apuññābhisaṅkhārova gahito. Tasmā saṅkhārapaccayāpi avijjāti ettha sahajātaaññamaññaatthiavigatasampayuttavasena paccayatā veditabbā. **Upādānapaccayāpi taṇhā**ti ettha ṭhapetvā kāmupādānaṃ sesāni tīṇi upādānāni avijjāya saṅkhārā viya taṇhāya paccayā hontīti veditabbāni. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti. **Jarāmaraṇapaccayā**ti pucchā paravādissa, **nāmarūpaṃ viññāṇapaccayā**ti sakavādissāti.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā.

3. Addhākathāvaṇṇanā

720-721. Idāni addhākathā nāma hoti. Tattha ‘‘tīṇimāni, bhikkhave, kathāvatthūnī’’ti (a. ni. 3.68) suttaṃ nissāya kālasaṅkhāto addhā nāma parinipphanno atthīti yesaṃ laddhi; tesaṃ ‘‘addhā nāma koci parinipphanno natthi aññatra kālapaññattimattā. Rūpādayo pana khandhāva parinipphannā’’ti vibhāgaṃ dassetuṃ **addhā parinipphanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace so parinipphanno, rūpādīsu anena aññatarena bhavitabba’’nti codetuṃ **rūpa**ntiādimāha. Itaro paṭikkhipati. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Addhākathāvaṇṇanā.

4. Khaṇalayamuhuttakathāvaṇṇanā

722-723. Khaṇalayamuhuttakathāsupi eseva nayo. Sabbepi hete khaṇādayo addhāpariyāyā evāti.

Khaṇalayamuhuttakathāvaṇṇanā.

5. Āsavakathāvaṇṇanā

724-725. Idāni āsavakathā nāma hoti. Tattha yasmā catūhi āsavehi uttari añño āsavo nāma natthi, yena cattāro āsavā sāsavā siyuṃ, tasmā cattāro āsavā anāsavāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te āsavā anāsavā, evaṃ sante tehi maggādilakkhaṇappattehi bhavitabba’’nti codetuṃ **maggo**tiādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Āsavakathāvaṇṇanā.

6. Jarāmaraṇakathāvaṇṇanā

726-727. Idāni jarāmaraṇakathā nāma hoti. Tattha jarāmaraṇaṃ nāma aparinipphannattā lokiyanti vā lokuttaranti vā na vattabbaṃ. ‘‘Lokiyā dhammā lokuttarā dhammā’’ti hi duke jarāmaraṇaṃ neva lokiyapade, na lokuttarapade niddiṭṭhaṃ. Tattha yesaṃ imaṃ lakkhaṇaṃ anādiyitvā lokuttarānaṃ dhammānaṃ jarāmaraṇaṃ lokuttaranti laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Jarāmaraṇakathāvaṇṇanā.

7. Saññāvedayitakathāvaṇṇanā

728-729. Idāni saññāvedayitakathā nāma hoti. Tattha saññāvedayitanirodhasamāpatti nāma na koci dhammo, catunnaṃ pana khandhānaṃ nirodho. Iti sā neva lokiyā na lokuttarā. Yasmā pana lokiyā na hoti, tasmā lokuttarāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Saññāvedayitakathāvaṇṇanā.

8. Dutiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

730-731. Idāni yasmā sā lokuttarā na hoti, tasmā lokiyāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimasadisamevāti.

Dutiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Idāni yasmā ‘‘asuko maraṇadhammo, asuko na maraṇadhammo’’ti sattānaṃ maraṇadhammatāya niyāmo natthīti saññāvedayitanirodhaṃ samāpannopi kālaṃ kareyyāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikānaṃ; tesaṃ samāpannāyapi maraṇadhammatāya maraṇasamayañca amaraṇasamayañca dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā kālaṃ karontassa nāma maraṇantikehi phassādīhi bhavitabbaṃ, tasmā tenākārena codetuṃ **atthī**tiādimāha.

Aphassakassa kālakiriyātiādīni puṭṭho sesasatte sandhāya paṭikkhipati **visaṃ kameyyā**tiādīni puṭṭho samāpattiānubhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyavāre sarīrapakatiṃ sandhāya paṭijānāti. Evaṃ sante pana samāpattiānubhāvo nāma na hoti, teneva **na nirodhasamāpanno**ti anuyuñjati.

733-734. **Na kālaṃ kareyyā**ti pucchā paravādissa. **Atthi so niyāmo**ti paravādissa pañhe pana yasmā evarūpo niyāmo nāma natthi, tasmā paṭikkhipati. Cakkhuviññāṇasamaṅgītiādi sakavādinā ‘‘niyāme asantepi maraṇasamayeneva marati, nāsamayenā’’ti dassetuṃ vuttaṃ. Tatrāyamadhippāyo – yadi niyāmābhāvena kālakiriyā bhaveyya, cakkhuviññāṇasamaṅginopi bhaveyya. Tato ‘‘pañcahi viññāṇehi na cavati, na upapajjatī’’ti suttavirodho siyā. Yathā pana cakkhuviññāṇasamaṅgissa kālakiriyā na hoti, tathā nirodhasamāpannassāpīti.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. Idāni asaññasattupikākathā nāma hoti. Tattha saññāvirāgavasena pavattabhāvanā asaññasamāpattipi nirodhasamāpattipi saññāvedayitanirodhasamāpatti nāma. Iti dve saññāvedayitanirodhasamāpattiyo lokiyā ca lokuttarā ca. Tattha lokiyā puthujjanassa asaññasattupikā hoti, lokuttarā ariyānaṃ, sā ca nāsaññasattupikā. Imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā avisesena saññāvedayitanirodhasamāpatti asaññasattupikāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā asaññasamāpattiṃ samāpannassa alobhādayo atthi, na nirodhasamāpattiṃ, tasmā tesaṃ vasena codetuṃ **atthī**tiādimāha.

736. **Idhāpi asaññī**ti pañhe idha saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā anuññātā, **tatrāpi** asaññasatteneva. Tasmā imaṃ paṭiññaṃ gahetvā laddhiṃ patiṭṭhapentena chalena patiṭṭhāpitā hoti. Idha vā nirodhasamāpattiṃ sandhāya asaññitā anuññātā. Tatrāpi ito cutassa anāgāmino nirodhasamāpattimeva tasmāpi imāya paṭiññāya patiṭṭhāpitā laddhi appatiṭṭhitāyevāti.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā.

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

737. Idāni kammūpacayakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kammūpacayo nāma kammato añño cittavippayutto abyākato anārammaṇoti laddhi, seyyathāpi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **aññaṃ kamma**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi kammato añño kammūpacayo, phassāditopi aññena phassūpacayādinā bhavitabba’’nti codetuṃ **añño phasso**tiādimāha. Itaro laddhiyā abhāvena paṭikkhipati.

738-739. **Kammena sahajāto**ti pañhesu cittavippayuttaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittasampayuttaṃ sandhāya paṭijānāti. **Kusalo**ti pañhesupi cittavippayuttaṃ sandhāya paṭijānāti. Parato **akusalo**tipañhesupi eseva nayo.

740. **Sārammaṇo**ti puṭṭho pana ekantaṃ anārammaṇameva icchati, tasmā paṭikkhipati. **Cittaṃ bhijjamāna**nti yadā cittaṃ bhijjamānaṃ hoti, tadā kammaṃ bhijjatīti attho. Bhummatthe vā paccattaṃ, citte bhijjamāneti attho. Ayameva vā pāṭho. Tattha yasmā sampayutto bhijjati, vippayutto na bhijjati, tasmā paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca.

741. **Kammamhi kammūpacayo**ti kamme sati kammūpacayo, kamme vā patiṭṭhite kammūpacayo, kammūpacayatova vipāko nibbattati. Tasmiṃ pana kamme niruddhe yāva aṃkuruppādā bījaṃ viya yāva vipākuppādā kammūpacayo tiṭṭhatītissa laddhi, tasmā paṭijānāti. **Taññeva kammaṃ, so kammūpacayo, so kammavipāko**ti yasmā kammamhi kammūpacayo, so ca yāva vipākuppādā tiṭṭhatītissa laddhi, tasmā naṃ tesaṃ tiṇṇampi ekattaṃ pucchati **vipāko sārammaṇo**ti idaṃ vipāko viya vipākadhammadhammopi ārammaṇapaṭibaddhoyevāti codanatthaṃ pucchati. Itaro pana laddhivasenekaṃ paṭijānāti, ekaṃ paṭikkhipati. Paṭilomepi eseva nayo. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā.

Pannarasamo vaggo.

Tatiyapaṇṇāsako samatto.

16. Soḷasamavaggo

1. Niggahakathāvaṇṇanā

743-744. Idāni niggahakathā nāma hoti. Tattha ye loke balappattā vasībhūtā, te yadi parassa cittaṃ niggaṇhituṃ na sakkuṇeyyuṃ, kā tesaṃ balappatti, ko vasībhāvo. Balappattiyā pana vasībhāvena ca addhā te parassa cittaṃ niggaṇhantīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ; te sandhāya **paro parassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **niggaṇhātī**ti saṃkilesāpattito nivāreti. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti. Paggahakathāyapi eseva nayo.

Niggahakathāvaṇṇanā.

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. Idāni sukhānuppadānakathā nāma hoti. Tattha ‘‘bahūnaṃ vata no bhagavā sukhadhammānaṃ upahattā’’ti (ma. ni. 2.148) suttaṃ nissāya paro parassa sukhaṃ anuppadetīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Dukkhaṃ anuppadetī**ti puṭṭho pana tādisaṃ suttapadaṃ apassanto paṭikkhipati. **Attano sukha**ntiādipañhe yaṃ attano parassa vā, taṃ anuppadātuṃ na sakkā. Yaṃ tasseva, kiṃ tattha anuppadānaṃ nāmāti paṭikkhipati. **Nevattano**tiādipañhe pana yaṃ evarūpaṃ, na taṃ anuppadinnaṃ nāma bhavitumarahatīti laddhiyāpaṭijānāti. **No ca vata re**titādisassa sukhassa abhāvā vuttaṃ. **Sukhadhammānaṃ upahattā**tivacanaṃ bhagavato paresaṃ sukhuppattiyā paccayabhāvaṃ dīpeti, na annādīnaṃ viya sukhassa anuppadānaṃ, tasmā asādhakanti.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā.

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. Idāni adhigayha manasikārakathā nāma hoti. Tattha duvidho manasikāro nayato ca ārammaṇato ca. Tattha ekasaṅkhārassāpi aniccatāya diṭṭhāya sabbe saṅkhārā aniccāti avasesesu nayato manasikāro hoti. Atīte pana saṅkhāre manasikaronto na anāgate manasikātuṃ sakkoti. Atītādīsu aññataraṃ manasikaroto ārammaṇato manasikāro hoti. Tattha paccuppanne manasikaronto yena cittena te manasikaroti, taṃ paccuppannakkhaṇe manasikātuṃ na sakkoti. Tattha yesaṃ ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’tiādivacanaṃ nissāya ‘‘manasikaronto nāma adhigayha adhigaṇhitvā saṅgaṇhitvā sabbe saṅkhāre ekato manasikarotī’’ti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Atha naṃ yasmā sabbe ekato manasikarontena yena cittena te manasikaroti, tampi manasikātabbaṃ hoti. Tasmā taṃcittatāya codetuṃ **tena cittenā**ti āha. Itaro ārammaṇaṃ katvā na sakkā jānituntī sandhāya paṭikkhipati. Evaṃlakkhaṇaṃ cittanti ñātattā pana tampi cittaṃ ñātameva hotīti sandhāya paṭijānāti. Atha vā taññeva tassa ārammaṇaṃ na hotīti paṭikkhipati. ‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā, yadā paññāya passatī’’tiādīni nissāya uppannaladdhivasena paṭijānāti. Sesapañhadvayepi eseva nayo. **Tena phassenā**tiādīsu pana tathārūpaṃ suttaṃ apassanto paṭikkhipateva. Atītādipañhesu heṭṭhā vuttanayeneva paṭikkhepapaṭiññā veditabbā. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyātīti. **Sabbe saṅkhārā**tiādivacanaṃ nayato dassanaṃ sandhāya vuttaṃ, na ekakkhaṇe ārammaṇato, tasmā asādhakanti.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā.

5. Rūpaṃ hetūtikathāvaṇṇanā

754-756. Idāni rūpaṃ hetūti kathānāma hoti. Tattha **hetū**ti kusalamūlādino hetuhetussāpi nāmaṃ, yassa kassaci paccayassāpi. Imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā ‘‘cattāro mahābhūtā hetū’’ti vacanamattaṃ nissāya aviseseneva rūpaṃ hetūti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Alobho hetū**ti kiṃ te rūpaṃ alobhasaṅkhāto hetūti pucchati, itaro paṭikkhipati. Sesesupi eseva nayo. **Mahābhūtā upādāyarūpānaṃ upādāyahetū**ti ettha paccayaṭṭhena hetubhāvo vutto, na mūlaṭṭhena, tasmā asādhakanti.

Rūpaṃ hetūtikathāvaṇṇanā.

757-759. Sahetukakathāyampi imināva nayena attho veditabboti.

Rūpaṃ sahetukantikathāvaṇṇanā.

7. Rūpaṃ kusalākusalantikathāvaṇṇanā

760-764. Idāni rūpaṃ kusalākusalantikathā nāma hoti. Tattha ‘‘kāyakammaṃ vacīkammaṃ kusalampi akusalampī’’tivacanaṃ nissāya kāyavacīkammasaṅkhātaṃ kāyaviññattivacīviññattirūpaṃ kusalampi akusalampīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahisāsakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya **rūpaṃ kusala**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te rūpaṃ kusalaṃ, evaṃvidhena anena bhavitabba’’nti codetuṃ **sārammaṇa**nti ādimāha. Parato akusalapañhepi eseva nayo. Sesamettha uttānatthamevāti.

Rūpaṃ kusalākusalantikathāvaṇṇanā.

8. Rūpaṃ vipākotikathāvaṇṇanā

765-767. Idāni rūpaṃ vipākotikathā nāma hoti. Tattha yaṃ kammassa katattā uppannā cittacetasikā viya kammassa katattā uppannaṃ taṃ rūpampi vipākoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva sammitiyānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te rūpaṃ vipāko, evaṃvidhena anena bhavitabba’’nti codetuṃ **sukhavedanīya**ntiādimāha. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Rūpaṃ vipākotikathāvaṇṇanā.

9. Rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā

768-770. Idāni rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathā nāma hoti. Tattha yaṃ kāmāvacarakammassa katattā rūpaṃ, taṃ yasmā kāmāvacaraṃ, tasmā rūpāvacarārūpāvacarakammānampi katattā rūpena rūpāvacarārūpāvacarena bhavitabbanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **atthi rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacara**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā.

10. Rūpārūpadhātupariyāpannakathāvaṇṇanā

771-775. Idāni rūparāgo rūpadhātupariyāpanno arūparāgo arūpadhātupariyāpannoti kathā nāma hoti. Tattha yasmā kāmarāgo kāmadhātupariyāpanno, tasmā rūparāgārūparāgehipi rūpadhātuarūpadhātupariyāpannehi bhavitabbanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Kevalañhi tattha ‘‘rūpadhātuṃ anuseti, arūpadhātuṃ anusetī’’ti padaṃ viseso. Sā ca laddhi andhakānañceva sammitiyānañca. Ayaṃ andhakānaṃyevāti.

Rūparāgo rūpadhātupariyāpanno arūparāgo arūpadhātupariyāpannotikathāvaṇṇanā.

Rūpārūpadhātupariyāpannakathāvaṇṇanā.

Soḷasamo vaggo.

17. Sattarasamavaggo

1. Atthi arahato puññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. Idāni atthi arahato puññūpacayotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ arahato dānasaṃvibhāgacetiyavandanādīni kammāni disvā atthi arahato puññūpacayoti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘arahā nāma pahīnapuññapāpo, so yadi puññaṃ kareyya, pāpampi kareyyā’’ti codetuṃ **apuññūpacayo**ti āha. Itaro pāṇātipātādikiriyaṃ apassanto paṭikkhipati. **Puññābhisaṅkhāra**ntiādīsu bhavagāmikammaṃ arahato natthīti paṭikkhipati. **Dānaṃ dadeyyā**tiādīsu kiriyacittena dānādipavattisabbhāvato sakavādī paṭijānāti. Itaro cittaṃ anādiyitvā kiriyāpavattimattadassaneneva laddhiṃ patiṭṭhapeti. Sā pana ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhāpitā hotīti.

Atthi arahato puññūpacayotikathāvaṇṇanā.

2. Natthi arahato akālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. Idāni natthi arahato akālamaccūtikathā nāma hoti. Tattha ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, sañcetanikānaṃ kammānaṃ katānaṃ upacitānaṃ apaṭisaṃveditvā byantībhāvaṃ vadāmī’’ti (a. ni. 10.217) suttassa atthaṃ ayoniso gahetvā ‘‘arahatā nāma sabbakammavipākaṃ paṭisaṃvedayitvāva parinibbāyitabbaṃ, tasmā natthi, arahato akālamaccū’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikānañceva siddhatthikānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace tassa natthi akālamaccu, arahantaghātakena nāma na bhavitabba’’nti codetuṃ **natthi arahantaghātako**ti āha. Itaro ānantariyakammassa ceva tādisānañca puggalānaṃ sabbhāvato paṭikkhipati.

781. **Visaṃ na kameyyā**ti pañhe ‘‘yāva pubbe katakammaṃ parikkhayaṃ na gacchati, tāva na kamatī’’ti laddhiyā paṭikkhipati. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti.

782. **Nāhaṃ, bhikkhave**ti suttaṃ idaṃ sandhāya vuttaṃ – sañcetanikānaṃ kammānaṃ katānaṃ vipākaṃ apaṭisaṃveditvā avinditvā ananubhavitvā byantībhāvaṃ tesaṃ kammānaṃ parivaṭumaparicchinnabhāvaṃ na vadāmi, tañca kho diṭṭhadhammavedanīyānaṃ diṭṭheva dhamme, na tato paraṃ, upapajjavedanīyānaṃ anantaraṃ upapattiṃ upapajjitvāva na tato paraṃ, aparāpariyavedanīyānaṃ yadā vipākokāsaṃ labhanti, tathārūpe aparāpare vā pariyāye. Evaṃ sabbathāpi saṃsārapavatte sati laddhavipākavāre kamme na vijjateso jagatippadeso, yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammāti. Evaṃ sante yadetaṃ ‘‘aladdhavipākavārampi kammaṃ avassaṃ arahato paṭisaṃveditabba’’nti kappanāvasena ‘‘natthi arahato akālamaccū’’ti laddhipatiṭṭhāpanaṃ kataṃ, taṃ dukkaṭamevāti.

Natthi arahato akālamaccūtikathāvaṇṇanā.

3. Sabbamidaṃ kammatotikathāvaṇṇanā

783. Idāni sabbamidaṃ kammatotikathā nāma hoti. Tattha ‘‘kammunā vattati loko’’ti suttaṃ nissāya ‘‘sabbamidaṃ kammakilesavipākavaṭṭaṃ kammatova hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi rājagirikānañceva siddhatthikānañca; te sandhāya **sabbamida**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘evaṃ sante kammampi kammato āpajjatī’’ti codetuṃ **kammampi kammato**ti āha. Itaro yadi kammampi kammatova nāma taṃ kammaṃ vipākoyeva siyāti paṭikkhipati. **Pubbekatahetū**ti ‘‘yadi sabbamidaṃ kammato, pubbekatahetunā tena bhavitabba’’nti codetuṃ pucchati, itaro pubbekatahetuvādabhayena paṭikkhipati.

784. **Kammavipākato**ti ‘‘yadi sabbamidaṃ kammato, yaṃ atītabhave pavattassa hetubhūtaṃ kammaṃ, tampi purimatare bhave kammatoti kammavipāko sampajjati, tena te sabbamidaṃ kammavipākato āpajjatī’’ti codetuṃ pucchati. Itaro bījato aṃkurasseva paccuppannapavattassa kammato nibbattiṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho tassāpi kammassa bījassa purimabījato viya purimakammato pavattattā paṭijānāti. **Pāṇaṃ haneyyā**tiādi ‘‘yadi sabbaṃ kammavipākato, pāṇātipātādīni kammavipākeneva kareyyā’’ti codetuṃ vuttaṃ. Itaro dussīlyacetanāpi purimakammanibbattā ekena pariyāyena vipākoyevāti laddhiyā paṭijānāti. Atha naṃ ‘‘yadi te pāṇātipāto kammavipākato nibbattati, pāṇātipāto viya vipākopi saphalo āpajjatī’’ti codetuṃ **saphalo**ti āha. Itaro pāṇātipātassa nirayasaṃvattanikādibhāvato saphalataṃ passanto paṭijānāti. Kammavipākassa pana idaṃ nāma phalanti vuttaṭṭhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Adinnādānādīsupi eseva nayo. **Gilānapaccayabhesajjaparikkhāro saphalo**ti deyyadhammavasena dānaphalaṃ pucchati. **Kammunā vattatī**ti suttaṃ ‘‘natthi kamma’’nti akammavāditaṃ paṭikkhipitvā ‘‘atthi kamma’’nti kammavāditaṃ kammassakataṃ dīpeti. Na sabbasseva kammato nibbattiṃ, tasmā asādhakanti.

Sabbamidaṃ kammatotikathāvaṇṇanā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

786-787. Idāni indriyabaddhakathā nāma hoti. Tattha duvidhaṃ dukkhaṃ – indriyabaddhaṃ, anindriyabaddhañca. Indriyabaddhaṃ dukkhavatthutāya dukkhaṃ, anindriyabaddhaṃ udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena ''yadaniccaṃ taṃ dukkha''nti saṅgahitattā dukkhaṃ. Imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā ''yassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati, taṃ indriyabaddhameva dukkhaṃ, na itara''nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ, tesaṃ itarassāpi dukkhabhāvaṃ dassetuṃ **indriyabaddhaññevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yasmā bhagavatā 'yadaniccaṃ taṃ dukkha'nti vuttaṃ, tasmā indriyabaddheneva tena aniccena bhavitabba''nti codetuṃ **indriyabaddhaññeva anicca**ntiādimāha. **Nanu anindriyabaddhaṃ anicca**nti nanu pathavīpabbatapāsāṇādi anindriyabaddhampi aniccanti attho.

788. **Na vattabbaṃ indriyabaddhaññeva dukkha**nti pañhe **āmantā**ti paṭiññā sakavādissa. Anindriyabaddhañhi dukkhadomanassānaṃ ārammaṇaṃ hoti. Uṇhakālasmiñhi aggi sītakāle ca vāto dukkhassa ārammaṇaṃ, niccampi bhogavināsādayo domanassassa. Tasmā vināpi aniccaṭṭhena anindriyabaddhaṃ dukkhanti vattabbaṃ. Kammakilesehi pana anibbattattā dukkhaṃ ariyasaccanti na vattabbaṃ, tathā maggena apariññeyyattā. Yasmā pana tiṇakaṭṭhādinirodho vā utubījādinirodho vā dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ nāma na hoti, tasmā indriyabaddhaṃ dukkhañceva ariyasaccañca, itaraṃ pana dukkhamevāti idaṃ nānattaṃ dassetuṃ paṭijānāti. **Yathā indriyabaddhassā**tiādivacanaṃ indriyabaddhassa pariññāya brahmacariyavāsaṃ pariññātassa puna anuppattiṃ dīpeti. Tenevettha sakavādinā paṭikkhepo kato. ''Yadaniccaṃ taṃ dukkha''nti vacanena pana saṅgahitassa anindriyabaddhassa dukkhabhāvaṃ paṭisedhetuṃ na sakkāti, tasmā asādhakanti.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā.

5. Ṭhapetvā ariyamaggantikathāvaṇṇanā

789-790. Idāni ṭhapetvā ariyamaggantikathā nāma hoti. Tattha ''yasmā ariyamaggo 'dukkhanirodhagāminipaṭipadā'ti vutto, tasmā ṭhapetvā ariyamaggaṃ avasesā saṅkhārā dukkhā''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yadi evaṃ samudayassāpi dukkhabhāvo āpajjatī''ti codetuṃ **dukkhasamudayopī**ti āha. Itaro hetulakkhaṇaṃ sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho pavattapariyāpannabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Tīṇevā**ti pañhesu suttavirodhabhayena paṭikkhipati, laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Ṭhapetvā ariyamaggantikathāvaṇṇanā.

6. Na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātītikathāvaṇṇanā

791-792. Idāni na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātītikathā nāma hoti. Tattha ''paramatthato maggaphalāneva saṅgho, maggaphalehi añño saṅgho nāma natthi, maggaphalāni ca na kiñci paṭiggaṇhanti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi mahāpuññavādīsaṅkhātānaṃ vetullakānaṃ; te sandhāya **na vattabba**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yadi saṅgho na paṭiggaṇheyya, na naṃ satthā āhuneyyātiādīhi thomeyyā''ti codetuṃ **nanu saṅgho āhuneyyo**tiādimāha. **Saṅghassa dānaṃ dentī**ti ''ye te saṅghassa denti, te paṭiggāhakesu asati kassa dadeyyu''nti codanatthaṃ vuttaṃ. **Āhutiṃ jātavedo vā**ti suttaṃ parasamayato āgataṃ. Tattha **mahāmegha**nti meghavuṭṭhiṃ sandhāya vuttaṃ. Vuṭṭhiñhi medanī paṭiggaṇhāti, na meghameva. Maggo paṭiggaṇhātīti ''maggaphalāni saṅgho''ti laddhiyā vadati, na ca maggaphalāneva saṅgho. Maggaphalapātubhāvaparisuddhe pana khandhe upādāya paññattā aṭṭha puggalā saṅgho, tasmā asādhakametanti.

Na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātītikathāvaṇṇanā.

7. Na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. Idāni na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathā nāma hoti. Tattha ''maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca tāni dakkhiṇaṃ visodhetuṃ sakkonti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyo**tiādi ''yadi saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetuṃ na sakkuṇeyya, na naṃ satthā evaṃ thomeyyā''ti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Visodhetī**ti mahapphalaṃ karoti. Saṅghasmiñhi appaṃ dinnaṃ bahu hoti, bahu dinnaṃ bahutaraṃ. **Dakkhiṇeyyā**ti dakkhiṇārahā dakkhiṇāya anucchavikā, dakkhiṇaṃ visodhetuṃ samatthāti attho. **Dakkhiṇaṃ ārādhentī**ti sampādenti, appamattikāyapi dakkhiṇāya mahantaṃ phalaṃ pāpuṇantīti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathāvaṇṇanā.

8. Na vattabbaṃ saṅgho bhuñjatītikathāvaṇṇanā

795-796. Idāni na vattabbaṃ saṅgho bhuñjatītikathā nāma hoti. Tatrāpi ''maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca tāni kiñci bhuñjanti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho bhuñjati, pivati, khādati, sāyatī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''yadi saṅgho na bhuñjeyya, saṅghabhattādikaraṇaṃ niratthakaṃ bhaveyyā''ti codetuṃ **nanu atthi keci saṅghabhattāni karontī**tiādimāha. **Gaṇabhojana**ntiādi ''yadi saṅgho na bhuñjeyya, kassa gaṇabhojanādīni siyu''nti codanatthaṃ vuttaṃ. **Aṭṭha pānānī**ti idampi ''yadi saṅgho na piveyya, kassetāni pānāni satthā anujāneyyā''ti codanatthaṃ vuttaṃ. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Na vattabbaṃ saṅgho bhuñjatītikathāvaṇṇanā.

9. Na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā

797-798. Idāni na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphalantikathā nāma hoti. Tatrāpi ''maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca sakkā tesaṃ kiñci dātuṃ, na ca tehi paṭiggaṇhituṃ, nāpi tesaṃ dānena koci upakāro ijjhati, tasmā na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphala''nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyo**tiādi ''yadi saṅghassa dinnaṃ mahapphalaṃ na bhaveyya, na naṃ satthā evaṃ thomeyyā''ti dassanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā.

10. Na vattabbaṃ buddhassa dinnaṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā

799. Idāni na vattabbaṃ buddhassa dinnaṃ mahapphalantikathā nāma hoti. Tattha ''buddho bhagavā na kiñci paribhuñjati, lokānuvattanatthaṃ pana paribhuñjamānaṃ viya attānaṃ dasseti, tasmā nirupakārattā na vattabbaṃ tasmiṃ dinnaṃ mahapphala''nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaṃyeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Dvipadānaṃ aggo**tiādi ''manussadussīlepi dānaṃ sahassaguṇaṃ hoti, kimaṅgaṃ pana evarūpe aggapuggale''ti dassanatthaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Na vattabbaṃ buddhassa dinnaṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. Idāni dakkhiṇāvisuddhikathā nāma hoti. Tattha ''yadi paṭiggāhakato dakkhiṇā visujjheyya, mahapphalā bhaveyya. Dāyakena dānaṃ dinnaṃ, paṭiggāhakena vipāko nibbattitoti añño aññassa kārako bhaveyya, paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ āpajjeyya, añño kareyya, añño paṭisaṃvedeyya. Tasmā dāyakatova dānaṃ visujjhati, no paṭiggāhakato, dāyakasseva cittavisuddhi vipākadāyikā hotī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyā**tiādi ‘‘yadi paṭiggāhakato dānaṃ na visujjheyya, kimassa āhuneyyādibhāvo kareyyā’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Añño aññassa kārako**ti yadi dāyakassa dānacetanā paṭiggāhakena katā bhaveyya, yuttarūpaṃ siyā. Tassa pana dānacetanā parisuddhā paṭiggāhakasaṅkhātaṃ vatthuṃ paṭicca mahāvipākaṭṭhena visujjhati, tasmā acodanā esā ‘‘paṭiggāhakato dānaṃ visujjhatī’’ti.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā.

Sattarasamo vaggo.

18. Aṭṭhārasamavaggo

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. Idāni manussalokakathā nāma hoti. Tattha ‘‘tathāgato loke, jāto loke saṃvaḍḍho, lokaṃ abhibhuyya viharati anupalitto lokenā’’ti (saṃ. ni. 3.94) suttaṃ ayoniso gahetvā ‘‘bhagavā tusitabhavane nibbatto tattheva vasati, na manussalokaṃ āgacchati, nimmitarūpamattakaṃ panettha dassetī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi etarahi vetullakānaṃyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ puṭṭhokāsena ceva suttasādhanena ca saññāpetuṃ **nanu atthī**tiādimāha. **Loke jāto**ti paravādī tusitapuraṃ sandhāya vadati. Satthārā panetaṃ manussalokaññeva sandhāya lokaṃ vuttaṃ. **Lokaṃ abhibhuyyā**ti paravādī manussalokaṃ abhibhavitvāti diṭṭhiyā vadati, satthā pana ārammaṇalokaṃ abhibhavitvā vihāsi. **Anupalitto lokenā**ti paravādī manussalokena anupalittataṃva sandhāya vadati, satthā pana lokadhammesu kilesehi anupalitto vihāsi. Tasmā asādhakametanti.

Manussalokakathāvaṇṇanā.

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. Idāni dhammadesanākathā nāma hoti. Tattha ‘‘tusitapure ṭhito bhagavā dhammadesanatthāya abhinimmitaṃ pesesi, tena ceva tassa ca desanaṃ sampaṭicchitvā āyasmatā ānandena dhammo desito, na buddhena bhagavatā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi vetullakānaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi tena dhammo desito, sveva satthā bhaveyyā’’ti codetuṃ **abhinimmito jino**tiādimāha. Itaro tathā asampaṭicchanto paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā.

3. Karuṇākathāvaṇṇanā

807-808. Idāni karuṇākathā nāma hoti. Tattha piyāyitānaṃ vatthūnaṃ vipattiyā sarāgānaṃ rāgavasena karuṇāpatirūpikaṃ pavattiṃ disvā ‘‘rāgova karuṇā nāma, so ca bhagavato natthi, tasmā natthi buddhassa bhagavato karuṇā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘karuṇā nāmesā nikkilesatāya ceva sattārammaṇatāya ca cetovimuttitāya ca ekādasānisaṃsatāya ca mettādīhi samānajātikā, tasmā yadi bhagavato karuṇā natthi, mettādayopissa na siyu’’nti codanatthaṃ **natthi buddhassa bhagavato mettā**tiādimāha. **Ākāruṇiko**ti pañhe tathārūpaṃ vohāraṃ apassanto paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Karuṇākathāvaṇṇanā.

4. Gandhajātakathāvaṇṇanā

809. Idāni gandhajātakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ buddhe bhagavati ayoniso pemavasena ‘‘bhagavato uccārapassāvo aññe gandhajāte ativiya adhigaṇhāti, natthi tato ca sugandhataraṃ gandhajāta’’nti laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ andhakānañceva uttarāpathakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Gandhajātakathāvaṇṇanā.

5. Ekamaggakathāvaṇṇanā

810-811. Idāni ekamaggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ buddhe bhagavati ayoniso pemavaseneva ‘‘bhagavā sotāpanno hutvā sakadāgāmī, sakadāgāmī hutvā anāgāmī, anāgāmī hutvā arahattaṃ sacchākāsi, ekeneva pana ariyamaggena cattāri phalāni sacchākāsī’’ti laddhi, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ catūhi phalehi saddhiṃ uppannānaṃ catunnaṃ phassādīnaṃ ekato samodhānavasena codetuṃ **catunnaṃ phassāna**ntiādimāha. **Sotāpattimaggenā**tiādi ‘‘kataramaggena sacchikarotī’’ti pucchanatthaṃ vuttaṃ. **Arahattamaggenā**ti ca vutte tena sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ pahānābhāvavasena codeti. **Bhagavā sotāpanno**ti buddhabhūtassa sotāpannabhāvo natthīti paṭikkhipati. Parato pañhadvayepi eseva nayo. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Ekamaggakathāvaṇṇanā.

6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Idāni jhānasaṅkantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, vitakkavicārānaṃ vūpasamā dutiyaṃ jhānaṃ, tatiyaṃ jhānaṃ, catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (saṃ. ni. 5.923-934) imaṃ paṭipāṭidesanaṃ nissāya ‘‘tassa tassa jhānassa upacārappavattiṃ vināva jhānā jhānaṃ saṅkamatī’’ti laddhi, seyyathāpi mahisāsakānañceva ekaccānañca andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi te dutiyajjhānūpacāraṃ appatvā uppaṭipāṭiyā paṭhamajjhānā dutiyajjhānameva saṅkamati, paṭhamato tatiyaṃ, dutiyato catutthampi saṅkameyyā’’ti codetuṃ **paṭhamā jhānā**tiādimāha. **Yā paṭhamassā**tiādi ‘‘yadi paṭhamato anantaraṃ dutiyaṃ, dutiyādīhi vā tatiyādīni samāpajjati, ekāvajjanena samāpajjeyyā’’ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Kāme ādīnavato**ti paṭhamaṃ kāme ādīnavato manasi karoto pacchā uppajjati. Jhānakkhaṇe panesa nimittameva manasi karoti. **Taññeva paṭhama**nti ‘‘yadi purimajavanato pacchimajavanaṃ viya anantaraṃ uppajjeyya, ṭhapetvā purimapacchimabhāvaṃ lakkhaṇato taññeva taṃ bhaveyyā’’ti codetuṃ pucchati. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. **Vivicceva kāmehī**tiādīhi paṭipāṭiyā jhānānaṃ desitabhāvaṃ dīpeti, na anantaruppattiṃ, tasmā asādhakanti.

Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-818. Idāni jhānantarikakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samaye ‘‘pañcakanaye pañca jhānāni vibhattāni, kevalaṃ tayo samādhī uddiṭṭhā’’ti avitakkavicāramattassa samādhino okāsaṃ ajānantānaṃ ‘‘paṭhamassa ca dutiyassa ca jhānassa antare jhānantarikā nāma esā’’ti laddhi, seyyathāpi sammitiyānañceva ekaccānañca andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘jhānampi cetasikā dhammā, phassādayopi, tasmā yadi jhānantarikā nāma bhaveyya, phassantarikādīhipi bhavitabba’’nti codanatthaṃ **atthi phassantarikā**tiādimāha.

Dutiyassa ca jhānassāti ‘‘yadi jhānantarikā nāma bhaveyya, dutiyatatiyādīnipi jhānāneva, tesampi antarikāya bhavitabba’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. So kevalaṃ laddhiyā abhāvena paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. **Paṭhamassa cā**ti puṭṭho laddhivasena paṭijānāti.

819. **Savitakko savicāro**tiādi ‘‘tiṇṇampi samādhīnaṃ samādhibhāve samāne avitakko vicāramattova samādhi jhānantariko, na itaroti ko ettha visesahetū’’ti codanatthaṃ vuttaṃ.

820-822. **Dvinnaṃ jhānānaṃ paṭuppannāna**nti paṭhamadutiyāni sandhāya pucchati. Itaro ‘‘tesaṃ paccuppannānaṃyeva antare avitakko vicāramatto samādhi jhānantariko nāma hotī’’ti laddhiyā paṭijānāti. **Paṭhamaṃ jhānaṃ niruddha**nti puṭṭho tiṇṇaṃ ekakkhaṇe pavatti na yuttāti paṭijānāti. **Avitakko vicāramatto samādhi paṭhamaṃ jhāna**nti catukkanayavasena pucchati. Sakavādī tasmiṃ naye tassa abhāvā paṭikkhipati. **Nanu tayo samādhī**ti etthāyamadhippāyo – yathā tesu tīsu samādhīsu dve samādhī jhāneva, na jhānantarikā, evaṃ itarenapi jhāneneva bhavitabbaṃ, na jhānantarikāyāti.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā.

8. Samāpanno saddaṃ suṇātītikathāvaṇṇanā

823-825. Idāni samāpanno saddaṃ suṇātītikathā nāma hoti. Tattha ‘‘yasmā paṭhamassa jhānassa saddo kaṇḍako vutto bhagavatā, yadi ca samāpanno taṃ na suṇeyya, kathaṃ kaṇḍako siyā. Tasmā samāpanno saddaṃ, suṇātī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Cakkhunā rūpaṃ passatī**tiādi ‘‘samāpannassa tāva pañcadvārappavattaṃ natthi, tasmiṃ asati yadi so saddaṃ suṇeyya, rūpampi passeyyā’’ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Saddo kaṇḍako**ti vikkhepakarattā vuttaṃ. Oḷārikena hi saddena sote ghaṭṭite paṭhamajjhānato vuṭṭhānaṃ hoti, tenetaṃ vuttaṃ, tasmā asādhakaṃ. **Dutiyassa jhānassā**tiādi ‘‘yathā aññopi kaṇḍako antosamāpattiyaṃ natthi, evaṃ saddassavanampī’’ti bodhanatthaṃ vuttaṃ, taṃ sabbaṃ uttānatthamevāti.

Samāpanno saddaṃ suṇātītikathāvaṇṇanā.

9. Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. Idāni cakkhunā rūpaṃ passatītikathā nāma hoti. Tattha ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā’’ti vacanaṃ nissāya ‘‘pasādacakkhumeva rūpaṃ passatī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi cakkhunā rūpaṃ passeyya, rūpena rūpaṃ passeyyātī’’ti codetuṃ **rūpena rūpaṃ passatī**ti āha. Itaro rūpāyatanaṃ sandhāya paṭikkhipitvā puna puṭṭho cakkhumeva sandhāya paṭijānāti. **Paṭivijānātī**ti ettha ayamadhippāyo – passatīti hi mayaṃ paṭijānanaṃ sandhāya pucchāma, na cakkhūpasaṃhāramattaṃ. Tasmā vadehi tāva ‘‘kiṃ te cakkhumā rūpena rūpaṃ paṭivijānātī’’ti. Itaro purimanayeneva paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. Atha naṃ ‘‘evaṃ sante rūpaṃ manoviññāṇaṃ āpajjati, taññhi paṭivijānāti nāmā’’ti codetuṃ **rūpaṃ manoviññāṇa**nti āha. Itaro lesaṃ alabhanto paṭikkhipateva. **Atthi cakkhussa āvaṭṭanā**tiādi ‘‘yadi cakkhu paṭivijānanaṭṭhena passati, cakkhuviññāṇassa viya tassāpi āvajjanāya bhavitabba’’nti codetuṃ pucchati. Itaro yasmā na āvajjanapaṭibaddhaṃ cakkhu, na taṃ āvajjanānantaraṃ uppajjati, tasmā **na heva**nti paṭikkhipati. **Sotena sadda**ntiādīsupi eseva nayo. **Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ passatī**ti sasambhārakathānayena vuttaṃ. Yathā hi usunā vijjhantopi ‘‘dhanunā vijjhatī’’ti vuccati, evaṃ cakkhuviññāṇena passantopi ‘‘cakkhunā passatī’’ti vutto, tasmā asādhakametaṃ. Sesesupi eseva nayopi.

Cakkhunā rūpaṃ passatītikathāvaṇṇanā.

Aṭṭhārasamo vaggo.

19. Ekūnavīsatimavaggo

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. Idāni kilesapajahanakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yasmā kilesapahānaṃ nāma atthi, pahīnakilesassa ca atītāpi kilesā pahīnāva honti, anāgatāpi, paccuppannāpi, tasmā atītepi kilese pajahati, anāgatepi, paccuppannepī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **atīte**tiādipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti. **Natthi kilese jahatī**ti imasmiṃ pana paravādissa pañhe yasmā kacavaraṃ pajahantassa kacavare chaḍḍanavāyāmo viya kilese pajahantassa na atītādibhedesu kilesesu vāyāmo atthi, nibbānārammaṇe pana ariyamagge pavattite kilesā anuppannāyeva nuppajjantīti pahīnā nāma honti, tasmā **na heva**nti paṭikkhipati. **Tena hi atīte kilese pajahatī**tiādi pana yasmā ‘‘natthi kilesapajahanā’’ti na vattabbaṃ, tasmā atītādibhede pajahatīti chalena vuttaṃ.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. Idāni suññatakathā nāma hoti. Tattha **suññatā**ti dve suññatā khandhānañca anattalakkhaṇaṃ nibbānañca. Tesu anattalakkhaṇaṃ tāva ekaccaṃ ekena pariyāyena siyā saṅkhārakkhandhapariyāpannaṃ, nibbānaṃ, apariyāpannameva. Imaṃ pana vibhāgaṃ aggahetvā ‘‘suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Animitta**nti sabbanimittarahitaṃ nibbānaṃ. ‘‘Appaṇihito’’tipi tasseva nāmaṃ. Kasmā panetaṃ ābhatanti? Avibhajjavādīvāde dosāropanatthaṃ. Yassa hi avibhajitvā ‘‘ekadeseneva suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannā’’ti laddhi, tassa nibbānampi saṅkhārakkhandhapariyāpannanti āpajjati. Imassa dosassāropanatthaṃ ‘‘animittaṃ appaṇihita’’nti ābhataṃ. Itaro tassa pariyāpannabhāvaṃ anicchanto paṭikkhipati. **Saṅkhārakkhandho na anicco**tiādi nibbānasaṅkhātāya suññatāya aniccabhāvāpattidosadassanatthaṃ vuttaṃ.

833. **Saṅkhārakkhandhassa suññatā**ti ‘‘yadi aññassa khandhassa suññatā aññakkhandhapariyāpannā, saṅkhārakkhandhasuññatāyapi sesakkhandhapariyāpannāya bhavitabba’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. **Saṅkhārakkhandhassa suññatā na vattabbā**tiādi ‘‘yadi saṅkhārakkhandhasuññatā sesakkhandhapariyāpannā na hoti, sesakkhandhasuññatāpi saṅkhārakkhandhapariyāpannā na hotī’’ti paṭilomadassanatthaṃ vuttaṃ.

834. **Suññamidaṃ, bhikkhave, saṅkhārā**ti suttaṃ parasamayato ābhataṃ. Tattha **saṅkhārā**ti ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’ti āgataṭṭhāne viya pañcakkhandhā, te ca attattaniyasuññattā suññatāti sāsanāvacaraṃ hoti, na virujjhati, tasmā anuññātaṃ. Yasmā panetaṃ na suññatāya saṅkhārakkhandhapariyāpannabhāvaṃ dīpeti, tasmā asādhakanti.

Suññatakathāvaṇṇanā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. Idāni sāmaññaphalakathā nāma hoti. Tattha maggavīthiyampi phalasamāpattivīthiyampi ariyamaggassa vipākacittaṃ sāmaññaphalaṃ nāmāti sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yesaṃ pana tathā aggahetvā ‘‘kilesapahānañceva phaluppatti ca sāmaññaphalaṃ, tasmā asaṅkhata’’nti laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā yathā pāḷimeva niyyātīti.

Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā.

4. Pattikathāvaṇṇanā

837-840. Idāni pattikathā nāma hoti. Tattha ‘‘yaṃ yaṃ paṭilabbhati, tassa tassa paṭilābho patti nāma. Sā ca asaṅkhatā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā yathāpāḷimeva niyyātīti. **Na vattabba**ntiādi yāya laddhiyā patti asaṅkhatāti maññati, taṃ pakāsetuṃ vuttaṃ. Tattha sakavādī ‘‘na hevaṃ vattabbe’’ti paṭikkhipanto kevalaṃ pattiyā rūpādibhāvaṃ na sampaṭicchati. Na hi patti nāma koci dhammo atthi, na pana asaṅkhatabhāvaṃ anujānāti. Itaro pana paṭikkhepamatteneva asaṅkhatāti laddhiṃ patiṭṭhapeti, sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Pattikathāvaṇṇanā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. Idāni tathatākathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘rūpādīnaṃ sabbadhammānaṃ rūpādisabhāvatāsaṅkhātā tathatā nāma atthi, sā ca saṅkhatesu rūpādīsu apariyāpannattā asaṅkhatā’’ti laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā pākaṭamevāti.

Tathatākathāvaṇṇanā.

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. Idāni kusalakathā nāma hoti. Tattha anavajjampi kusalaṃ iṭṭhapākampi. Anavajjaṃ nāma kilesavippayuttaṃ. Ayaṃ nayo ṭhapetvā akusalaṃ sabbadhamme bhajati. Iṭṭhavipākaṃ nāma āyatiṃ upapattipavattesu iṭṭhaphalanipphādakaṃ puññaṃ. Ayaṃ nayo kusalattike ādipadameva bhajati. Yesaṃ pana imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā anavajjabhāvamatteneva nibbānaṃ kusalanti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, tesaṃ iṭṭhavipākaṭṭhena nibbānassa kusalatābhāvaṃ dīpetuṃ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Kusalakathāvaṇṇanā.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. Idāni accantaniyāmakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘sakiṃ nimuggo nimuggova hotī’’ti (a. ni. 7.15) suttaṃ nissāya ‘‘atthi puthujjanassa accantaniyāmatā’’ti laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Mātughātako**tiādi ‘‘niyatamicchādiṭṭhikassa ca mātughātakādīnañca samāne micchattaniyāme mātughātakādīhipi te accantaniyatehi bhavitabba’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. Itaro ‘‘niyatamicchādiṭṭhiko saṃsārakhāṇuko bhavantarepi niyatova ime pana ekasmiññeva attabhāve’’ti laddhiyā **na heva**nti paṭikkhipati.

848. **Vicikicchā uppajjeyyā**ti ‘‘ayaṃ niyato vā no vā’’ti evaṃ uppajjeyyāti pucchati. Itaro anuppattikāraṇaṃ apassanto paṭijānāti. **Nuppajjeyyā**ti puṭṭho pana yaṃ diṭṭhiṃ āsevanto niyāmaṃ okkanto, tattha anuppattiṃ sandhāya paṭijānāti. Tato **pahīnā**ti puṭṭho maggena appahīnattā paṭikkhipati, taṃ diṭṭhiṃ ārabbha asamudācārato paṭijānāti. Atha naṃ yasmā pahānaṃ nāma vinā ariyamaggena natthi, tasmā tassa vasena codetuṃ **sotāpattimaggenā**tiādimāha. So ekamaggenāpi appahīnattā paṭikkhipati. Puna **katamenā**ti puṭṭho micchāmaggaṃ sandhāya **akusalenā**tiādimāha.

849. **Ucchedadiṭṭhi uppajjeyyā**ti dutiyaniyāmuppattiṃ pucchati. Itaro yasmā ‘‘yepi te okkalā vayabhiññā natthikavādā akiriyavādā ahetukavādā’’ti (ma. ni. 3.143) vacanato tissopi niyatamicchādiṭṭhiyo ekassa uppajjanti, tasmā paṭijānāti.

850. Atha naṃ ‘‘na ca nāma so accantaniyāmo’’ti codetuṃ **hañcī**tiādimāha. Accantaniyatassa hi dutiyaniyāmo niratthako. **Nuppajjeyyā**ti pañhe yaṃ sassatadiṭṭhiyā sassatanti gahitaṃ, tadeva ucchijjissatīti gahetvā anuppattiṃ sandhāya paṭijānāti. **Pahīnā**ti puṭṭho maggena appahīnattā paṭikkhipati, vuttanayena anuppajjanato paṭijānāti. **Sassatadiṭṭhi uppajjeyyā**tiādīsupi eseva nayo. Sesaṃ vicikicchāvāre vuttanayameva.

851-852. **Na vattabba**nti pucchā paravādissa, suttassa atthitāya paṭiññā sakavādissa. Na pana so bhavantarepi nimuggova. Imasmiññeva hi bhave abhabbo so taṃ diṭṭhiṃ pajahituntiayamettha adhippāyo, tasmā asādhakametanti. **Sabbakālaṃ ummujjitvā nimujjatī**tiādi vacanamatte abhinivesaṃ akatvā attho pariyesitabboti dassanatthaṃ vuttanti.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā.

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. Idāni indriyakathā nāma hoti. Tattha lokiyā saddhā saddhā eva nāma, na saddhindriyaṃ. Tathā lokiyaṃ vīriyaṃ…pe… sati… samādhi… paññā paññāyeva nāma, na paññindriyanti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānañceva mahisāsakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Natthi lokiyā saddhā**tiādi yasmā lokiyāpi saddhādayova dhammā adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, na saddhādīhi aññaṃ saddhindriyādi nāma atthi, tasmā lokiyānampi saddhādīnaññeva saddhindriyādibhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Atthi lokiyo mano**tiādi yathā te lokiyāpi manādayo dhammā manindriyādīni, evaṃ lokiyā saddhādayopi saddhindriyānīti upamāya tassatthassa vibhāvanatthaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Indriyakathāvaṇṇanā.

Ekūnavīsatimo vaggo.

20. Vīsatimavaggo

1. Asañciccakathāvaṇṇanā

857-862. Idāni asañciccakathā nāma hoti. Tattha ‘‘ānantariyavatthūni nāma garūni bhāriyāni, tasmā asañciccāpi tesu vatthūsu vikopitesu ānantariko hotī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **asañciccā**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yasmā ānantariyakammaṃ nāma kammapathappattaṃ. Yadi ca asañcicca kammapathabhedo siyā, avasesā pāṇātipātādayopi asañcicca bhaveyyu’’nti codanatthaṃ **asañciccapāṇaṃ hantvā**tiādimāha. Itaro tathārūpāya laddhiyā abhāvena paṭikkhipati. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti. **Na vattabbaṃ mātughātako**ti pucchā paravādissa, rogapaṭikārādikāle asañcicca ghātaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Nanu mātā jīvitā voropitā**ti pañhepi asañcicca voropitaṃ sandhāya paṭiññā sakavādisseva. Evaṃ adhippāyaṃ pana aggahetvā hañcīti laddhipatiṭṭhāpanaṃ itarassa. Taṃ ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitameva. Pitughātakādīsupi eseva nayo. Saṅghabhedake pana dhammasaññiṃ sandhāya **saṅghabhedo ānantariko**ti pucchā sakavādissa, ‘‘saṅghaṃ samaggaṃ bhetvāna, kappaṃ nirayamhi paccatī’’ti vacanaṃ ayoniso gahetvā paṭiññā paravādissa. Puna **sabbe**ti puṭṭho sakapakkhe dhammasaññiṃ sandhāya paṭikkhipati, parapakkhe dhammasaññiṃ sandhāya paṭijānāti. **Dhammasaññī**ti pañhadvayepi eseva nayo. **Nanu vuttaṃ bhagavatā**ti suttaṃ ekanteneva dhammavādissa ānantarikabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Āpāyiko nerayiko**ti gāthāyapi adhammavādīyeva adhippeto. Itaro pana adhippāyaṃ aggahetvā laddhiṃ patiṭṭhapeti. Sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Asañciccakathāvaṇṇanā.

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha duvidhaṃ ñāṇaṃ – lokiyañca lokuttarañca. Lokiyaṃ samāpattiñāṇampi hoti dānādivasena pavattaṃ kammassakatañāṇampi; lokuttaraṃ saccaparicchedakaṃ maggañāṇampi phalañāṇampi. Imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā ‘‘saccaparicchedakameva ñāṇaṃ na itaraṃ, tasmā natthi puthujjanassa ñāṇa’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Paññā**tiādi ñāṇavevacanadassanatthaṃ vuttaṃ. Tenetaṃ dīpeti – yadi tassa ñāṇaṃ natthi, paññādayopi natthi. Atha paññādayo atthi, ñāṇampi atthi. Kasmā? Paññādīnaṃ ñāṇato anaññattāti. **Paṭhamaṃ jhāna**ntiādi samāpattiñāṇassa dassanatthaṃ vuttaṃ. **Dānaṃ dadeyyā**tiādi kammassakatañāṇassa. **Dukkhaṃ parijānātī**ti lokuttaramaggañāṇameva dīpeti, na ca lokuttarameva ñāṇanti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

866. Idāni nirayapālakathā nāma hoti. Tattha ‘‘niraye nerayikakammāneva nirayapālarūpavasena vadhenti, natthi nirayapālā nāma sattā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi tattha nirayapālā na siyuṃ, kammakāraṇāpi na bhaveyyuṃ. Kāraṇikesu hi sati kāraṇā’’ti codetuṃ **natthi nirayesū**tiādimāha.

867-868. **Atthi manussesū**ti paccakkhena ñāpanatthaṃ. Yathā hi manussesu sati kāraṇikesu kāraṇā, evaṃ tatthāpīti ayamettha adhippāyo. **Atthi nirayesū**ti pucchā paravādissa, paṭiññā itarassa. **Na vessabhū nopi ca pettirājā**ti paravādinā sakasamayato suttaṃ ābhataṃ. Taṃ pana sāsanāvacarikanti sakavādinā anuññātaṃ. Tattha **vessabhū**ti eko devo. **Pettirājā**ti pettivisaye petamahiddhiko. **Somā**dayo pākaṭā eva. Idaṃ vuttaṃ hoti – attano kammehi ito paṇunnaṃ paralokaṃ pattaṃ purisaṃ na ete vessabhūādayo hananti. Yehi pana so kammehi tattha paṇunno, tāni sakāni kammāniyeva naṃ tattha hanantīti kammassakataṃ dīpeti, na nirayapālānaṃ abhāvaṃ. Sakavādinā pana **tamenaṃ, bhikkhave**ti ābhatāni suttapadāni nītatthānevāti.

Nirayapālakathāvaṇṇanā.

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. Idāni tiracchānakathā nāma hoti. Tattha devesu erāvaṇādayo devaputtā hatthivaṇṇaṃ assavaṇṇaṃ vikubbanti, natthi tattha tiracchānagatā. Yesaṃ pana tiracchānavaṇṇino devaputte disvā ‘‘atthi devesu tiracchānagatā’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi devayoniyaṃ tiracchānagatā siyuṃ, tiracchānayoniyampi devā siyu’’nti codetuṃ **atthi tiracchānagatesū**tiādimāha. **Kīṭā**tiādi yesaṃ so abhāvaṃ icchati, te dassetuṃ vuttaṃ. **Erāvaṇo**ti pañhe tassa atthitāya paṭiññā sakavādissa, na tiracchānagatassa. **Hatthibandhā**tiādi ‘‘yadi tattha hatthiādayo siyuṃ, hatthibandhādayopi siyu’’nti codanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **yāvasikā**ti yavassa dāyakā. **Kāraṇikā**ti hatthācariyādayo, yehi te nānāvidhaṃ kāraṇaṃ kareyyuṃ. **Bhattakārakā**ti hatthiādīnaṃ bhattarandhakā. **Na heva**nti tathā anicchanto paṭikkhipatīti.

Tiracchānakathāvaṇṇanā.

5. Maggakathāvaṇṇanā

872-875. Idāni maggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ‘‘pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti (a. ni. 3.431) idañceva suttaṃ sammāvācākammantājīvānañca cittavippayuttataṃ nissāya ‘‘nippariyāyena pañcaṅgikova maggo’’ti laddhi, seyyathāpi mahisāsakānaṃ, te sandhāya **pañcaṅgiko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sammāvācā maggaṅgaṃ, sā ca na maggoti**ādi parasamayavasena vuttaṃ. Parasamayasmiñhi sammāvācādayo maggaṅganti āgatā. Rūpattā pana maggo na hotīti vaṇṇitā. **Sammādiṭṭhi maggaṅga**ntiādi maggaṅgassa amaggatā nāma natthīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Pubbeva kho panassā**ti sutte parisuddhasīlassa maggabhāvanā nāma hoti, na itarassāti āgamaniyapaṭipadāya visuddhibhāvadassanatthaṃ ‘‘kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti vuttaṃ, na imehi vinā pañcaṅgikabhāvadassanatthaṃ. Tenevāha ‘‘evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti. Sakavādinā ābhatasuttaṃ nītatthamevāti.

Maggakathāvaṇṇanā.

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha dhammacakkappavattane dvādasākārañāṇaṃ sandhāya ‘‘dvādasavatthukaṃ ñāṇaṃ lokuttara’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace taṃ dvādasavatthukaṃ, dvādasahi maggañāṇehi bhavitabba’’nti codetuṃ **dvādasā**tiādimāha. Itaro maggassa ekattaṃ sandhāya paṭikkhipati, ekekasmiṃ sacce saccañāṇakiccañāṇakatañāṇānaṃ vasena ñāṇanānattaṃ sandhāya paṭijānāti. **Dvādasa sotāpattimaggā**tiādīsupi eseva nayo. **Nanu vuttaṃ bhagavatā**ti suttaṃ saddhiṃ pubbabhāgaparabhāgehi ñāṇanānattaṃ dīpeti, na ariyamaggassa dvādasa ñāṇataṃ. Tasmā asādhakanti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

Vīsatimo vaggo.

Catutthapaṇṇāsako samatto.

21. Ekavīsatimavaggo

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. Idāni sāsanakathā nāma hoti. Tattha tisso saṅgītiyo sandhāya ‘‘sāsanaṃ navaṃ kata’’nti ca ‘‘atthi koci tathāgatassa sāsanaṃ navaṃ karotī’’ti ca ‘‘labbhā tathāgatassa sāsanaṃ navaṃ kātu’’nti ca yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ; te sandhāya tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Satipaṭṭhānā**tiādi sāsanaṃ nāma satipaṭṭhānādayo ceva ariyadhammā, kusalādīnañca desanā. Tattha yesaṃ bhagavatā desitā satipaṭṭhānādayo, ṭhapetvā te aññesaṃ vā satipaṭṭhānādīnaṃ karaṇena akusalādīnaṃ vā kusalādibhāvakaraṇena sāsanaṃ navaṃkataṃ nāma bhaveyya, kiṃ taṃ evaṃ kataṃ kenaci, atthi vā koci evaṃ karoti, labbhā vā evaṃ kātunti tīsupi pucchāsu codanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Sāsanakathāvaṇṇanā.

2. Avivittakathāvaṇṇanā

879-880. Idāni avivittakathā nāma hoti. Tattha yassa puggalassa yo dhammo paccuppanno, so tena avivitto nāmāti idaṃ sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yasmā pana puthujjanena tedhātukā dhammā apariññātā, tasmā so ekakkhaṇeyeva sabbehipi tedhātukehi dhammehi avivittoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Phassehī**tiādi sabbesaṃ phassādīnaṃ ekakkhaṇe pavattidosadassanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Avivittakathāvaṇṇanā.

3. Saññojanakathāvaṇṇanā

881-882. Idāni saññojanakathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā sabbaṃ buddhavisayaṃ na jānāti, tasmā tassa tattha avijjāvicikicchāhi appahīnāhi bhavitabbanti saññāya ‘‘atthi kiñci saññojanaṃ appahāya arahattappattī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Atthi kiñci sakkāyadiṭṭhī**tiādi arahato sabbasaṃyojanappahānadassanatthaṃ vuttaṃ. **Sabbaṃ buddhavisaya**nti pañhadvaye arahato sabbaññutaññāṇābhāvena paṭisedho kato, na avijjāvicikicchānaṃ appahānena. Itaro pana tesaṃ appahīnataṃ sandhāya **tena hī**ti laddhiṃ patiṭṭhapeti. Sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Saññojanakathāvaṇṇanā.

4. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. Idāni iddhikathā nāma hoti. Tattha iddhi nāmesā katthaci ijjhati, katthaci na ijjhati, aniccādīnaṃ niccādikaraṇe ekanteneva na ijjhati. Sabhāgasantatiṃ pana parivattetvā visabhāgasantatikaraṇe vā sabhāgasantativaseneva ciratarappavattane vā yesaṃ atthāya kariyati, tesaṃ puññādīni kāraṇāni nissāya katthaci ijjhati, bhikkhūnaṃ atthāya pānīyassa sappikhīrādikaraṇe viya mahādhātunidhāne dīpādīnaṃ cirasantānappavattane viya cāti idaṃ sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yaṃ pana āyasmā pilindavaccho rañño pāsādaṃ suvaṇṇantveva adhimucci, taṃ nissāya yesaṃ ‘‘atthi adhippāyaiddhī’’ti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **atthi adhippāyaiddhī**ti pucchā sakavādissa. Tattha **adhippāyaiddhī**ti adhippāyaiddhi, yathādhippāyaṃ ijjhanaiddhīti attho. **Āmantā**ti laddhimatte ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Atha naṃ aniccādīnaṃ niccāditāya anuyuñjituṃ **niccapaṇṇā rukkhā hontū**tiādimāha. Sesamettha uttānatthameva. Laddhipatiṭṭhāpane **suvaṇṇo ca panāsī**ti rañño puññūpanissayena āsi, na kevalaṃ therassa adhippāyeneva. Tasmā asādhakametanti.

Iddhikathāvaṇṇanā.

5. Buddhakathāvaṇṇanā

885. Idāni buddhakathā nāma hoti. Tattha ṭhapetvā tasmiṃ tasmiṃ kāle sarīravemattataṃ āyuvemattataṃ pabhāvemattatañca sesehi buddhadhammehi buddhānaṃ buddhehi hīnātirekatā nāma natthi. Yesaṃ pana aviseseneva atthīti laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya **atthi buddhāna**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ buddhadhammehi anuyuñjituṃ **satipaṭṭhānato**tiādimāha. Itaro tesaṃ vasena hīnātirekataṃ apassanto paṭikkhipatiyevāti.

Buddhakathāvaṇṇanā.

6. Sabbadisākathāvaṇṇanā

886. Idāni sabbadisākathā nāma hoti. Tattha catūsu disāsu heṭṭhā uparīti samantato lokadhātusannivāsaṃ, sabbalokadhātūsu ca buddhā atthīti attano vikappasippaṃ uppādetvā ‘‘sabbadisāsu buddhā tiṭṭhantī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi mahāsaṅghikānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Puratthimāyā**ti puṭṭho sakyamuniṃ sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho laddhivasena aññalokadhātuyaṃ ṭhitaṃ sandhāya paṭijānāti. **Kinnāmo so bhagavā**tiādi ‘‘sace tvaṃ jānāsi, nāmādivasena naṃ kathehī’’ti codanatthaṃ vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Sabbadisākathāvaṇṇanā.

7. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Idāni dhammakathā nāma hoti. Tattha yasmā rūpādayo rūpādisabhāvena niyatā na taṃ sabhāvaṃ vijahanti, tasmā sabbadhammā niyatāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva ekaccānañca uttarāpathakānaṃ; te sandhāya **sabbe dhammā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘sace te niyatā, micchattaniyatā vā siyuṃ sammattaniyatā vā, ito añño niyāmo nāma natthī’’ti codetuṃ **micchattaniyatā**tiādimāha. Tattha paṭikkhepo ca paṭiññā ca paravādissa. **Rūpaṃ rūpaṭṭhenā**tiādi yenatthena niyatāti vadati, tassa vasena codetuṃ vuttaṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo – rūpañhi rūpaṭṭhena niyatanti rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena vattabbaṃ, ito aññathā na vattabbaṃ. Kasmā? Rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā. Rūpasabhāvo hi rūpaṭṭho, rūpasabhāvo ca rūpameva, na rūpato añño. Vedanādīhi panassa nānattapaññāpanatthaṃ esa vohāro hotīti. Tasmā ‘‘rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata’’nti vadantena rūpaṃ niyatanti vuttaṃ hoti. Niyatañca nāma micchattaniyataṃ vā siyā sammattaniyataṃ vā, ito añño niyāmo nāma natthīti. Atha kasmā paṭijānātīti? Atthantaravasena. **Rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata**nti ettha hi rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti ayamattho. Tasmā paṭijānāti. Ito aññathā panassa niyatattaṃ natthīti puna teneva nayena codetuṃ **micchattaniyata**ntiādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva. **Tena hi rūpa**nti laddhipi ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Dhammakathāvaṇṇanā.

8. Kammakathāvaṇṇanā

889-891. Idāni kammakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yasmā diṭṭhadhammavedanīyādīni diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhādīhi niyatāni, tasmā sabbe kammā niyatā’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhena niyata**nti ettha diṭṭhadhammavedanīyaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhameva. Sace diṭṭheva dhamme vipākaṃ dātuṃ sakkoti deti, no ce ahosikammaṃ nāma hotīti imamatthaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Micchattasammattaniyāmavasena panetaṃ aniyatamevāti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Kammakathāvaṇṇanā.

Ekavīsatimo vaggo.

22. Bāvīsatimavaggo

1. Parinibbānakathāvaṇṇanā

892. Idāni parinibbānakathā nāma hoti. Tattha ‘‘yasmā arahā sabbaññuvisaye appahīnasaṃyojanova parinibbāyati, tasmā atthi kiñci saṃyojanaṃ appahāya parinibbāna’’nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Parinibbānakathāvaṇṇanā.

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. Idāni kusalacittakathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā sativepullappatto parinibbāyantopi sato sampajānova parinibbāti, tasmā kusalacitto parinibbāyatīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā kusalacitto nāma puññābhisaṅkhārābhisaṅkharaṇādivasena hoti, tasmā tenatthena codetuṃ **arahā puññābhisaṅkhāra**ntiādimāha. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti. **Sato sampajāno**ti idaṃ javanakkhaṇe kiriyasatisampajaññānaṃ vasena asammohamaraṇadīpanatthaṃ vuttaṃ, na kusalacittadīpanatthaṃ. Tasmā asādhakanti.

Kusalacittakathāvaṇṇanā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. Idāni āneñjakathā nāma hoti. Tattha bhagavā catutthajjhāne ṭhito parinibbāyīti sallakkhetvā ‘‘arahā āneñje ṭhito parinibbāyatī’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Pakaticitte**ti bhavaṅgacitte. Sabbe hi saññino sattā bhavaṅgacitte ṭhatvā bhavaṅgapariyosānena cuticittena kālaṃ karonti. Iti naṃ iminā atthena codetuṃ evamāha. Tattha kiñcāpi catuvokārabhave arahato pakaticittampi āneñjaṃ hoti, ayaṃ pana pañho pañcavokārabhavavasena uddhaṭo. Tasmā **no ca vata re vattabbe**ti āha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Āneñjakathāvaṇṇanā.

4. Dhammābhisamayakathāvaṇṇanā

897. Idāni dhammābhisamayakathā nāma hoti. Tattha atītabhave sotāpannaṃ mātukucchiyaṃ vasitvā nikkhantaṃ disvā ‘‘atthi gabbhaseyyāya dhammābhisamayo’’ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ‘‘yadi tattha dhammābhisamayo atthi, dhammābhisamayassa kāraṇehi dhammadesanādīhi bhavitabba’’nti codetuṃ **atthi gabbhaseyyāya dhammadesanā**tiādimāha. **Suttassā**tiādi bhavaṅgavāraṃ sandhāya vuttaṃ. Gabbhaseyyāya hi yebhuyyena bhavaṅgameva pavattati. Teneva satto kiriyamayappavattābhāvā sutto, bhāvanānuyogassa abhāvā pamatto, kammaṭṭhānapariggāhakānaṃ satisampajaññānaṃ abhāvā muṭṭhassati asampajāno nāma hoti, tathārūpassa kuto dhammābhisamayoti?

Dhammābhisamayakathāvaṇṇanā.

5-7. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. Idāni tissopikathā nāma honti. Tattha acirajātānaṃ pana sotāpannānaṃ arahattappattiṃ suppavāsāya ca upāsikāya sattavassikaṃ gabbhaṃ disvā ''atthi gabbhaseyyāya arahattappattī''ti ca supine ākāsagamanādīni disvā ''atthi dhammābhisamayo''ti ca ''atthi tattha arahattappattī''ti ca idhāpi yesaṃ laddhiyo, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha purimakathā sadisamevāti.

Tissopikathāvaṇṇanā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

901-902. Idāni abyākatakathā nāma hoti. Tattha ''atthesā, bhikkhave, cetanā, sā ca kho abbohārikā''ti (pārā. 235) vacanato ''sabbaṃ supinagatassa cittaṃ abyākata''nti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathā pāḷimeva niyyāti. **Supinagatassa cittaṃ abbohārika**nti idaṃ āpattiṃ sandhāya vuttaṃ. Supinagatassa hi pāṇātipātādivasena kiñcāpi akusalacittaṃ pavattati, vatthuvikopanaṃ pana natthīti na sakkā tattha āpattiṃ paññapetuṃ. Iminā kāraṇena taṃ abbohārikaṃ, na abyākatattāti.

Abyākatakathāvaṇṇanā.

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. Idāni āsevanapaccayakathā nāma hoti. Tattha yasmā sabbe dhammā khaṇikā, na koci muhuttampi ṭhatvā āsevanapaccayaṃ āsevati nāma. Tasmā natthi kiñci āsevanapaccayatā. Āsevanapaccayatāya uppannaṃ pana na kiñci atthīti yesaṃ laddhi, seyyathāpi tesaññeva; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ suttavaseneva paññāpetuṃ **nanu vuttaṃ bhagavatā pāṇātipāto**tiādi ābhataṃ. Taṃ sabbaṃ uttānatthamevāti.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. Idāni khaṇikakathā nāma hoti. Tattha yasmā sabbasaṅkhatadhammā aniccā, tasmā ekacittakkhaṇikāyeva. Samānāya hi aniccatāya eko lahuṃ bhijjati, eko cirenāti ko ettha niyāmoti yesaṃ laddhi, seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ; te sandhāya **ekacittakkhaṇikā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Citte mahāpathavī**tiādīsu tesaṃ tathā saṇṭhānaṃ apassanto paṭikkhipati. **Cakkhāyatana**ntiādi ''yadi sabbe ekacittakkhaṇikā bhaveyyuṃ, cakkhāyatanādīni cakkhuviññāṇādīhi saddhiṃyeva uppajjitvā nirujjheyyu''nti codanatthaṃ vuttaṃ. Itaro pana antomātukucchigatassa viññāṇuppattiṃ sandhāya paṭikkhipati, pavattaṃ sandhāya laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti. **Tena hi ekacittakkhaṇikā**ti yasmā niccā na honti, tasmā ekacittakkhaṇikāti attano ruciyā kāraṇaṃ vadati. Taṃ avuttasadisamevāti.

Khaṇikakathāvaṇṇanā.

Bāvīsatimo vaggo.

23. Tevīsatimavaggo

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. Idāni ekādhippāyakathā nāma hoti. Tattha kāruññena vā ekena adhippāyena ekādhippāyo, saṃsāre vā ekato bhavissāmāti itthiyā saddhiṃ buddhapūjādīni katvā paṇidhivasena eko adhippāyo assāti ekādhippāyo. Evarūpo dvinnampi janānaṃ ekādhippāyo methuno dhammo paṭisevitabboti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānañceva vetullakānañca; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā.

2. Arahantavaṇṇakathāvaṇṇanā

909. Idāni arahantavaṇṇakathā nāma hoti. Tattha iriyāpathasampanne ākappasampanne pāpabhikkhū disvā ''arahantānaṃ vaṇṇena amanussā methunaṃ dhammaṃ paṭisevantī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarāpathakānaṃ; te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Arahantavaṇṇakathāvaṇṇanā.

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. Idāni issariyakāmakārikākathā nāma hoti. Chaddantajātakādīni sandhāya ''bodhisatto issariyakāmakārikāhetu vinipātaṃ gacchati, gabbhaseyyaṃ okkamati, dukkarakārikaṃ akāsi, aparantapaṃ akāsi, aññaṃ satthāraṃ uddisī''ti yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ paṭhamakathāyaṃ uttānatthameva. Dutiyakathāyaṃ **iddhimā**ti yadi issariyakāmakārikāhetu gaccheyya, iddhiyā gaccheyya, na kammavasenāti codanatthaṃ vuttaṃ. Itaro pana paṭhamapañhe bhāvanāmayaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyapañhe puññiddhiṃ sandhāya paṭijānāti. Tatiyakathāyaṃ issariyakāmakārikāhetu nāma dukkarakārikā micchādiṭṭhiyā kariyati. Yadi ca so taṃ kareyya, sassatādīnipi gaṇheyyāti codanatthaṃ **sassato loko**tiādi vuttaṃ. Catutthakathāyampi eseva nayoti.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. Idāni rāgapatirūpakathā nāma hoti. Tattha mettākaruṇāmuditāyo sandhāya ''na rāgo rāgapatirūpako''ti ca issāmacchariyakukkuccāni sandhāya ''na doso dosapatirūpako''ti ca hasituppādaṃ sandhāya ''na moho mohapatirūpako''ti ca dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ anuggahaṃ pāpagarahitaṃ kalyāṇapasaṃsaṃ āyasmato pilindavacchassa vasalavādaṃ bhagavato kheḷāsakavādaṃ moghapurisavādañca sandhāya ''na kileso kilesapatirūpako''ti ca yesaṃ laddhi, seyyathāpi andhakānaṃ; te sandhāya sabbakathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā phassādipatirūpakā naphassādayo nāma natthi, tasmā rāgādipatirūpakā narāgādayopi natthīti codetuṃ **atthi na phasso**tiādimāha. Itaro tesaṃ abhāvā paṭikkhipati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Patirūpakathāvaṇṇanā.

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. Idāni aparinipphannakathā nāma hoti. Tattha –

> ''Dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti ca;
> Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṃ dukkhā nirujjhatī''ti. (saṃ. ni. 1.171) –

Vacanaṃ nissāya dukkhaññeva parinipphannaṃ, sesā khandhāyatanadhātuindriyadhammā aparinipphannāti yesaṃ laddhi, seyyathāpi ekaccānaṃ uttarapathakānañceva hetuvādānañca; te sandhāya **rūpaṃ aparinipphanna**nti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ ''sace rūpaṃ aparinipphannaṃ, na aniccādisabhāvaṃ siyā''ti codetuṃ **rūpaṃ na anicca**ntiādimāha. Itaro tathārūpaṃ rūpaṃ apassanto paṭikkhipati. Sakavādī **nanu rūpaṃ anicca**ntiādi vacanena tassa ekaṃ laddhiṃ paṭisedhetvā dutiyaṃ pucchanto **dukkhaññeva parinipphanna**ntiādimāha. Athassa tampi laddhiṃ paṭisedhetuṃ **na yadanicca**ntiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkhaṃ. Yaṃ pana kiñci aniccaṃ, taṃ dukkhameva. Rūpañca aniccaṃ, tasmā tampi parinipphannaṃ. Iti yaṃ tvaṃ vadesi ‘‘rūpaṃ aparinipphannaṃ, dukkhaññeva parinipphanna’’nti, taṃ no vata re vattabbe ‘‘dukkhaññeva parinipphanna’’nti. Vedanādimūlikādīsupi yojanāsu eseva nayo. Dhammāyatanadhammadhātūsu pana ṭhapetvā nibbānaṃ sesadhammānaṃ vasena aniccatā veditabbā. Indriyāni aniccānevāti.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā.

Tevīsatimo vaggo.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Paṇṇāsakehi catūhi, tīhi vaggehi ceva ca;
Saṅgahetvā kathā sabbā, ūnatisatabhedanā.

Kathāvatthuppakaraṇaṃ, kathāmaggesu kovido;
Yaṃ jino desayi tassa, niṭṭhitā atthavaṇṇanā.

Imaṃ terasamattehi, bhāṇavārehi tantiyā;
Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, saṅkharontena yaṃ mayā.

Yaṃ pattaṃ kusalaṃ tena, lokoyaṃ sanarāmaro;
Dhammarājassa saddhamma-rasamevādhigacchatūti.

Kathāvatthu-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Yamakappakaraṇa-aṭṭhakathā

Saṅkhepeneva devānaṃ, devadevo surālaye;
Kathāvatthuppakaraṇaṃ, desayitvā raṇañjaho.

Yamassa visayātīto, nānāyamakamaṇḍitaṃ;
Abhidhammappakaraṇaṃ, chaṭṭhaṃ chaṭṭhāna desako.

Yamakaṃ ayamāvatta-nīlāmalatanūruho;
Yaṃ desayi anuppatto, tassa saṃvaṇṇanākkamo;
Idāni yasmā tasmāssa, hoti saṃvaṇṇanā ayanti.

1. Mūlayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1. Mūlayamakaṃ, khandhayamakaṃ, āyatanayamakaṃ, dhātuyamakaṃ, saccayamakaṃ, saṅkhārayamakaṃ, anusayayamakaṃ, cittayamakaṃ, dhammayamakaṃ, indriyayamakanti imesaṃ dasannaṃ yamakānaṃ vasena idaṃ pakaraṇaṃ dasavidhena vibhattanti hi vuttaṃ. Tattha yesaṃ dasannaṃ yamakānaṃ vasena idaṃ pakaraṇaṃ dasavidhena vibhattaṃ, tesañceva imassa ca pakaraṇassa nāmattho tāva evaṃ veditabbo – kenaṭṭhena yamakanti? Yugaḷaṭṭhena. Yugaḷañhi yamakanti vuccati – ‘yamakapāṭihāriyaṃ, yamakasālā’tiādīsu viya. Iti yugaḷasaṅkhātānaṃ yamakānaṃ vasena desitattā imesu dasasu ekekaṃ yamakaṃ nāma. Imesaṃ pana yamakānaṃ samūhabhāvato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ yamakanti veditabbaṃ.

Tattha mūlavasena pucchāvissajjanaṃ katvā desitattā dasannaṃ tāva sabbapaṭhamaṃ mūlayamakanti vuttaṃ. Tassa uddesavāro, niddesavāroti dve vārā honti. Tesu uddiṭṭhānukkamena niddisitabbattā uddesavāro paṭhamo. Tassa **ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā; ye vā pana kusalamūlā, sabbe te dhammā kusalā**ti idaṃ yamakaṃ ādi. Tassa kusalākusalamūlasaṅkhātānaṃ dvinnaṃ atthānaṃ vasena atthayamakanti vā, tesaññeva atthānaṃ vasena anulomapaṭilomato pavattapāḷidhammavasena dhammayamakanti vā, anulomapaṭilomato pavattapucchāvasena pucchāyamakanti vā tidhā yamakabhāvo veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

Idāni imesaṃ yamakānaṃ vasena desite imasmiṃ mūlayamake uddesavārassa tāva nayayamakapucchāatthavārappabhedavasena pāḷivavatthānameva evaṃ veditabbaṃ – kusalattikamātikāya hi ‘kusalā dhammā’ti idaṃ ādipadaṃ nissāya mūlanayo, mūlamūlanayo, mūlakanayo, mūlamūlakanayoti ime cattāro nayā honti. Tesaṃ ekekasmiṃ naye mūlayamakaṃ, ekamūlayamakaṃ, aññamaññamūlayamakanti tīṇi tīṇi yamakāni. Evaṃ catūsu nayesu dvādasa yamakāni, ekekasmiṃ yamake anulomapaṭilomavasena dve dve pucchāti catuvīsati pucchā, ekekāya pucchāya sanniṭṭhānasaṃsayavasena dve dve atthāti aṭṭhacattālīsa atthāti.

Tattha **ye keci kusalā dhammā**ti kusalesu ‘‘kusalā nu kho, na kusalā nu kho’’ti sandehābhāvato imasmiṃ pade sanniṭṭhānattho veditabbo. **Sabbe te kusalamūlā**ti ‘‘sabbe te kusalā dhammā kusalamūlā nu kho, nanu kho’’ti evaṃ vimativasena pucchitattā imasmiṃ pade saṃsayattho veditabbo. So ca kho veneyyānaṃ saṃsayaṭṭhāne saṃsayadīpanatthaṃ vutto, tathāgatassa pana saṃsayo nāma natthi. Ito paresupi pucchāpadesu eseva nayo.

Yathā ca kusalapadaṃ nissāya ime cattāro nayā, ekekasmiṃ naye tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena dvādasa yamakāni, ekekasmiṃ yamake dvinnaṃ dvinnaṃ pucchānaṃ vasena catuvīsati pucchā; ekekāya pucchāya dvinnaṃ dvinnaṃ atthānaṃ vasena aṭṭhacattālīsa atthā ca honti. Akusalapadaṃ nissāyapi tatheva. Abyākatapadaṃ nissāyapi tatheva. Tīṇipi padāni ekato katvā niddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ nissāyapi tathevāti kusalattikamātikāya catūsu padesu sabbepi soḷasa nayā, aṭṭhacattālīsa yamakāni, channavuti pucchā, dvenavutisataṃ atthā ca uddesavasena vuttāti veditabbā. Ettāvatā mūlavāro nāma paṭhamaṃ uddiṭṭho hoti.

Tato paraṃ **ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalahetū**tiādayo tasseva mūlavārassa vevacanavasena nava vārā uddiṭṭhā. Iti mūlavāro, hetuvāro, nidānavāro, sambhavavāro, pabhavavāro, samuṭṭhānavāro, āhāravāro, ārammaṇavāro, paccayavāro, samudayavāroti sabbepi dasa vārā honti. Tattha mūlavāre āgataparicchedeneva sesesupi nayādayo veditabbāti sabbesupi dasasu vāresu saṭṭhisatanayā, asītiadhikāni cattāri yamakasatāni, saṭṭhiadhikāni navapucchāsatāni, vīsādhikāni ekūnavīsati atthasatāni ca uddiṭṭhānīti veditabbāni. Evaṃ tāva uddesavāre nayayamakapucchāatthavārappabhedavasena pāḷivavatthānameva veditabbaṃ.

Mūlaṃ hetu nidānañcāti gāthā dasannampi vārānaṃ uddānagāthā nāma. Tattha mūlādīni sabbānipi kāraṇavevacanāneva. Kāraṇañhi patiṭṭhānaṭṭhena mūlaṃ. Attano phalanipphādanatthaṃ hinoti pavattatīti hetu. ‘Handa, naṃ gaṇhāthā’ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti nidānaṃ. Etasmā phalaṃ sambhotīti sambhavo. Pabhavatīti pabhavo. Samuṭṭhāti ettha phalaṃ, etena vā samuṭṭhātīti samuṭṭhānaṃ. Attano phalaṃ āharatīti āhāro. Appaṭikkhipitabbena attano phalena ālambiyatīti ālambaṇaṃ. Etaṃ paṭicca appaṭikkhipitvā phalaṃ eti pavattatīti paccayo. Etasmā phalaṃ samudetīti samudayo. Evametesaṃ padānaṃ vacanattho veditabbo.

Uddesavāravaṇṇanā.

Niddesavāravaṇṇanā

50. Idāni **yekeci kusalā dhammā**tiādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha **ye kecī**ti anavasesavacanaṃ. **Kusalā dhammā**ti kusalattikassa padabhājane vuttalakkhaṇā anavajjasukhavipākā kusalasabhāvā. **Sabbe te kusalamūlā**ti kiṃ te sabbeyeva kusalamūlāti pucchati. **Tīṇeva kusalamūlānī**ti na te sabbe kusalamūlāni, alobhādīni pana tīṇi eva kusalamūlānīti attho. **Avasesā kusalā dhammā na kusalamūlā**ti avasesā phassādayo kusalā dhammā kusalamūlāni nāma na honti. Atha vā avasesā phassādayo kusalā dhammāyeva nāma, na kusalamūlānītipi attho. **Ye vā pana kusalamūlā**ti ye vā pana paṭhamapucchāya dutiyapadena kusalamūlāti tayo alobhādayo gahitā. **Sabbe te dhammā kusalā**ti kiṃ te sabbe tayopi dhammā kusalāti pucchati. **Āmantā**ti sabbesampi kusalamūlānaṃ kusalabhāvaṃ sampaṭicchanto āha. Ayaṃ tāva mūlanaye mūlayamakassa attho. Iminā upāyena sabbapucchāsu vissajjananayo veditabbo. Yaṃ pana yattha visesamattaṃ atthi, tadeva vaṇṇayissāma.

51. Ekamūlayamake tāva **sabbe te kusalamūlena ekamūlā**ti gaṇanaṭṭhena ekamūlakaṃ aggahetvā samānaṭṭhena gahetabbā. Ayañhettha attho – sabbe te kusalamūlena samānamūlā. Yaṃ phassassa mūlaṃ, tadeva vedanādīnanti. Atha nesaṃ tathābhāvaṃ sampaṭicchanto **āmantā**ti āha. **Kusalasamuṭṭhāna**nti kusalacittasamuṭṭhānarūpaṃ dassitaṃ. **Ekamūla**nti alobhādinā kusalamūlena samānamūlaṃ. Yatheva hi phassādīnaṃ alobhādayo hetupaccayattā mūlaṃ, tathā taṃ samuṭṭhānarūpassāpi, kusalalakkhaṇābhāvena pana taṃ na kusalaṃ.

52. Aññamaññayamake 'yekeci kusalā'ti apucchitvā **yekeci kusalamūlena ekamūlā**ti pucchā katā. Kasmā? Imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato. **Kusalamūlānī**ti idaṃ purimassa visesanaṃ. 'Mūlāni yāni ekato uppajjantī'ti hi vuttaṃ, tāni pana kusalamūlānipi honti akusalaabyākatamūlānipi, idha kusalamūlānīti visesadassanatthamidaṃ vuttaṃ. **Aññamaññamūlāni cā**ti aññamaññaṃ hetupaccayena paccayā hontīti attho. Tasseva paṭilomapucchāya 'sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā'ti avatvā **sabbe te dhammā kusalā**ti vuttaṃ. Kasmā? Atthavisesābhāvato. Kusalamūlena ekamūlāti hi pucchāya katāya 'mūlāni yāni ekato uppajjantī'ti heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṃ kātabbaṃ bhaveyya, evañca sati atthavisesābhāvo hoti. Tasmā tathā akatvā evaṃ pucchā katā. Iminā upāyena mūlamūlanayādīsupi aññamaññamūlayamake pucchāviseso veditabbo.

53-55. Mūlamūlanaye **sabbe te kusalamūlamūlā**ti sabbe te kusalamūlasaṅkhātā mūlāti pucchati. **Ekamūlamūlā**ti samānaṭṭhena ekameva mūlamūlaṃ etesanti ekamūlamūlā. **Aññamaññamūlamūlā**ti aññamaññassa mūlaṃ aññamaññamūlaṃ, aññamaññamūlaṃ hetupaccayaṭṭhena mūlaṃ etesanti aññamaññamūlamūlā.

56. Mūlakanaye **kusalamūlakā**ti hetupaccayaṭṭhena kusalaṃ mūlaṃ etesanti kusalamūlakā.

57-61. Mūlamūlakanaye **kusalamūlamūlakā**ti kusalānaṃ mūlaṃ kusalamūlaṃ. Hetupaccayaṭṭheneva kusalamūlaṃ mūlaṃ etesanti kusalamūlamūlakāti. Ayaṃ tāva kusalapadaṃ nissāya nayayamakapucchāsu visesattho.

62-73. **Akusalapadā**dīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso, **ahetukaṃ akusala**nti vicikicchāya ceva uddhaccena ca sampayuttaṃ mohaṃ sandhāya vuttaṃ.

74-85. **Ahetukaṃ abyākata**nti aṭṭhārasa cittuppādā rūpaṃ, nibbānañca. **Abyākatamūlena na ekamūla**nti idha pana ṭhapetvā sahetukaabyākatasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ, sesaṃ labbhati. Sahetukaabyākatasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ abyākatamūlena ekamūlaṃ hoti, taṃ abbohārikaṃ katvā ekato labbhamānakavaseneva cetaṃ vissajjanaṃ kataṃ.

86-97. **Nāmā dhammā**ti nāmasaṅkhātā dhammā. Te atthato cattāro arūpino khandhā, nibbānañca. **Naveva nāmamūlānī**ti kusalākusalaabyākatamūlavasena nava mūlāni. **Ahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūla**nti ahetukaṃ sabbampi aṭṭhārasa cittuppādavicikicchuddhaccasampayuttamohanibbānasaṅkhātaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūlaṃ. Na hi taṃ tena saddhiṃ uppajjati. **Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlenā**ti padepi sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlenāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Mūlavāravaṇṇanā.

98-99. Hetuvārādīsupi iminävupāyena attho veditabbo. **Mūlaṃ hetu nidānañcā**tigāthā yathāniddiṭṭhānaṃ dasannampi vārānaṃ puna uddānavaseneva vuttāti.

Mūlayamakavaṇṇanā.

2. Khandhayamakaṃ

1. Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā

1. Idāni mūlayamake desiteyeva kusalādidhamme khandhavasena saṅgaṇhitvā mūlayamakānantaraṃ desitassa khandhayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha pāḷivavatthānaṃ tāva evaṃ veditabbaṃ – imasmiñhi khandhayamake tayo mahāvārā honti – paṇṇattivāro, pavattivāro, pariññāvāroti. Tesu paṇṇattivāro khandhānaṃ nāmābhidhānasodhanavaseneva gatattā paṇṇattivāroti vuccati. Pavattivāro tena sodhitanāmābhidhānānaṃ khandhānaṃ uppādanirodhavasena pavattiṃ sodhayamāno gato, tasmā pavattivāroti vuccati. Pariññāvāro iminānukkamena pavattānaṃ khandhānaṃ saṅkhepeneva tisso pariññā dīpayamāno gato, tasmā pariññāvāroti vuccati. Tattha paṇṇattivāro uddesaniddesavasena dvīhākārehi vavatthito. Itaresu visuṃ uddesavāro natthi. Ādito paṭṭhāya pucchāvissajjanavasena ekadhā vavatthitā. Tattha **pañcakkhandhā**tipadaṃ ādiṃ katvā yāva **na khandhā, na saṅkhārā**ti padaṃ tāva paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo. Pucchāvārotipi tasseva nāmaṃ. Tattha **pañcakkhandhā**ti ayaṃ yamakavasena pucchitabbānaṃ khandhānaṃ uddeso. **Rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandho**ti tesaññeva pabhedato nāmavavatthānaṃ.

2-3. Idāni imesaṃ khandhānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhakhandhavāro, suddhakhandhamūlacakkavāroti cattāro nayavārā honti. Tattha **rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa**ntiādinā nayena padameva sodhetvā gato padasodhanavāro nāma. So anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha anulomavāre 'rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa'ntiādīni pañca yamakāni. Paṭilomavārepi 'na rūpaṃ, na rūpakkhandho; na rūpakkhandho na rūpa'ntiādīni pañceva. Tato paraṃ tesaññeva padasodhanavāre sodhitānaṃ khandhānaṃ 'rūpaṃ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho'tiādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato padasodhanamūlakānaṃ cakkānaṃ atthitāya padasodhanamūlacakkavāro nāma. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha anulomavāre 'rūpaṃ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho'tiādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni. Paṭilomavārepi 'na rūpaṃ, na rūpakkhandho; na khandhā na vedanākkhandho'tiādīni vīsatimeva.

Tato paraṃ **rūpaṃ khandho khandhā rūpa**ntiādinā nayena suddhakhandhavaseneva gato suddhakhandhavāro nāma. Tattha **khandhā rūpa**ntiādīsu khandhā rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandhoti attho gahetabbo. Kasmā? Niddesavāre evaṃ bhājitattā. Tattha hi 'rūpaṃ khandhoti āmantā. Khandhā rūpakkhandhoti rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca, avasesā khandhā na rūpakkhandho'ti evaṃ 'khandhā rūpa'ntiādīnaṃ khandhā rūpakkhandhotiādinā nayena padaṃ uddharitvā attho vibhatto. Teneva ca kāraṇenese suddhakhandhavāroti vutto. Vacanasodhane viya hi ettha na vacanaṃ pamāṇaṃ. Yathā yathā pana suddhakhandhā labbhanti, tathā tathā atthova pamāṇaṃ. Parato āyatanayamakādīsupi eseva nayo. Esopi ca suddhakhandhavāro anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha anulomavāre 'rūpaṃ khandho khandhā rūpa'ntiādīni pañca yamakāni. Paṭilomavārepi 'na rūpaṃ na khandho, na khandhā na rūpa'ntiādīni pañceva.

Tato paraṃ tesaññeva suddhakhandhānaṃ **rūpaṃ khandho, khandhā vedanā**tiādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato suddhakhandhamūlakānaṃ cakkānaṃ atthitāya suddhakhandhamūlacakkavāro nāma. Tattha **khandhā vedanā**tiādīsu khandhā vedanākkhandhotiādinā nayena attho veditabbo. Itarathā niddesavārena saddhiṃ virodho hoti. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha anulomavāre 'rūpaṃ khandho, khandhā vedanā'tiādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni. Paṭilomavārepi 'na rūpaṃ, na khandho, na khandhā na vedanā'tiādīni vīsatimeva. Evaṃ tāva ekena yamakasatena dvīhi pucchāsatehi ekekapucchāya sanniṭṭhānasaṃsayavasena dve dve atthe katvā catūhi ca atthasatehi paṭimaṇḍito paṇṇattivārassa uddesavāro veditabboti.

Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

26. Idāni **rūpaṃ rūpakkhandho**tiādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha **rūpaṃ rūpakkhandho**ti yaṃkiñci rūpanti vuccati. Sabbaṃ taṃ rūpaṃ rūpakkhandhoti vacanasodhanatthaṃ pucchati. **Piyarūpaṃ sātarūpaṃ, rūpaṃ, na rūpakkhandho**ti yaṃ ‘piyarūpaṃ sātarūpa’nti ettha rūpanti vuttaṃ, taṃ rūpameva, na rūpakkhandhoti attho. **Rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho cā**ti yo pana rūpakkhandho, so rūpantipi rūpakkhandhotipi vattuṃ vaṭṭatīti attho. **Rūpakkhandho rūpa**nti ettha pana yasmā rūpakkhandho niyameneva rūpanti vattabbo. Tasmā **āmantā**ti āha. Iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Yo pana yattha viseso bhavissati, tatheva taṃ vaṇṇayissāma. Saññāyamake tāva **diṭṭhisaññā**ti ‘papañcasaññā’tiādīsu āgatā diṭṭhisaññā. Saṅkhārayamake **avasesā saṅkhārā**ti ‘aniccā vata saṅkhārā’tiādīsu āgatā saṅkhārakkhandhato avasesā saṅkhatadhammā. Paṭilomavārepi eseva nayoti.

Padasodhanavāro niṭṭhito.

28. Padasodhanamūlacakkavāre **khandhā vedanākkhandho**ti yekeci khandhā, sabbe te vedanākkhandhoti pucchati. Sesapucchāsupi eseva nayo. Paṭilome **na khandhā na vedanākkhandho**ti ettha ye paññattinibbānasaṅkhātā dhammā khandhā na honti, te yasmā vedanākkhandhopi na honti, tasmā **āmantā**ti āha. Sesavissajjanesupi eseva nayoti.

Padasodhanamūlacakkavāro niṭṭhito.

38. Suddhakhandhavāre **rūpaṃ khandho**ti yaṃkiñci rūpanti vuttaṃ, sabbaṃ taṃ khandhoti pucchati. Tattha yasmā piyarūpasātarūpasaṅkhātaṃ vā rūpaṃ hotu, bhūtupādārūpaṃ vā, sabbaṃ pañcasu khandhesu saṅgahaṃ gacchateva. Tasmā **āmantā**ti paṭijānāti. Dutiyapade ‘khandhā rūpa’nti pucchitabbe yasmā rūpantivacanena rūpakkhandhova adhippeto, tasmā vacanaṃ anādiyitvā atthavasena pucchanto **khandhā rūpakkhandho**ti āha. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Parato āyatanayamakādīnaṃ niddesavārepi eseva nayo. **Saññā khandho**ti etthāpi diṭṭhisaññā vā hotu, saññā eva vā, sabbāyapi khandhabhāvato āmantāti vuttaṃ. **Saṅkhārā khandho**ti padepi eseva nayo. Khandhavinimuttako hi saṅkhāro nāma natthi.

39. Paṭilome **na rūpaṃ na khandho**ti yaṃ dhammajātaṃ rūpaṃ na hoti, taṃ khandhopi na hotīti pucchati. Vissajjane panassa **rūpaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṃ, khandhā**ti rūpato aññe vedanādayo khandhā rūpameva na honti, khandhā pana hontīti attho. **Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā**ti pañcakkhandhavinimuttaṃ nibbānañceva paññatti ca. Ito paresupi ‘avasesā’ti padesu eseva nayoti.

Suddhakhandhavāro niṭṭhito.

40-44. Suddhakhandhamūlacakkavāre **rūpaṃ khandho**tiādīnaṃ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabboti.

Suddhakhandhamūlacakkavāro niṭṭhito.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

50-205. Idāni **yassa rūpakkhandho**tiādinā nayena pavattivāro āraddho. Kasmā panettha uddesavāro na vuttoti? Heṭṭhā dassitanayattā. Paṇṇattivārasmiñhi uddesavāre nayo dassito. Tena pana nayena sakkā so idha avuttopi jānitunti taṃ avatvā niddesavārova āraddho. Imasmiṃ pana pavattivārasaṅkhāte mahāvāre uppādavāro, nirodhavāro, uppādanirodhavāroti tayo antaravārā honti. Tesu paṭhamo dhammānaṃ uppādalakkhaṇassa dīpitattā **uppādavāro**ti vuccati. Dutiyo tesaññeva nirodhalakkhaṇassa dīpitattā **nirodhavāro**ti vuccati. Tatiyo ubhinnampi lakkhaṇānaṃ dīpitattā **uppādanirodhavāro**ti vuccati. Uppādavārena cettha dhammānaṃ uppajjanākārova dīpito. Nirodhavārena ‘uppannaṃ nāma niccaṃ natthī’ti tesaññeva aniccatā dīpitā. Uppādanirodhavārena tadubhayaṃ.

Tattha uppādavāre tāva tiṇṇaṃ addhānaṃ vasena cha kālabhedā honti – paccuppanno, atīto, anāgato, paccuppannenātīto, paccuppannenānāgato, atītenānāgatoti. Tesu **‘yassa rūpakkhandho uppajjatī’**ti paccuppannābhidhānavasena paccuppanno veditabbo. So paccuppannānaṃ dhammānaṃ paccakkhato gahetabbattā ativiya suviññeyyoti paṭhamaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjitthā**ti atītābhidhānavasena atīto veditabbo. So paccakkhato anubhūtapubbānaṃ atītadhammānaṃ anumānena anāgatehi suviññeyyatarattā dutiyaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjissatī**ti anāgatābhidhānavasena anāgato veditabbo. So paccakkhato ca anubhūtapubbavasena ca gahitadhammānumānena ‘anāgatepi evarūpā dhammā uppajjissantī’ti gahetabbato tatiyaṃ vutto.

Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjitthāti paccuppannena saddhiṃ atītābhidhānavasena paccuppannenātīto veditabbo. So missakesu tīsu suviññeyyatarattā catutthaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjissatī**ti paccuppannena saddhiṃ anāgatābhidhānavasena paccuppannenānāgato veditabbo. So paccakkhato gahetabbānaṃ dhammānaṃ atthitāya atthato suviññeyyataroti pañcamaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjissatī**ti atītena saddhiṃ anāgatābhidhānavasena atītenānāgato veditabbo. So purimehi duviññeyyoti chaṭṭhaṃ vutto.

Evametesu chasu kālabhedesu yvāyaṃ paṭhamo paccuppanno, tattha puggalato, okāsato, puggalokāsatoti tayo vārā honti. Tesu **yassā**ti puggalavasena khandhānaṃ uppattidīpano **puggalavāro**. **Yatthā**ti okāsavasena khandhānaṃ uppattidīpano **okāsavāro**. **Yassa yatthā**ti puggalokāsavasena khandhānaṃ uppattidīpano **puggalokāsavāro**. Ime pana tayopi vārā paṭhamaṃ anulomanayena niddisitvā pacchā paṭilomanayena niddiṭṭhā. Tesu ‘uppajjati’ ‘uppajjittha,’ ‘uppajjissatī’ti vacanato uppattidīpano anulomanayo. ‘Nuppajjati’, ‘nuppajjittha,’ ‘nuppajjissatī’ti vacanato anuppattidīpano paṭilomanayo.

Tattha paccuppannakāle tāva puggalavārassa anulomanaye ‘‘yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjati. Yassa vā pana vedanākkhandho uppajjati, tassa rūpakkhandho uppajjati. Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho saṅkhārakkhandho, viññāṇakkhandho, uppajjati. Yassa vā pana viññāṇakkhandho uppajjati, tassa rūpakkhandho uppajjatī’’ti evaṃ rūpakkhandhamūlakāni cattāri yamakāni; ‘‘yassa vedanākkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho uppajjatī’’tiādinā nayena vedanākkhandhamūlakāni tīṇi; saññākkhandhamūlakāni dve; saṅkhārakkhandhamūlakaṃ ekanti aggahitaggahaṇena dasa yamakāni honti.

Tattha rūpakkhandhamūlakesu catūsu ādito ekameva vissajjitaṃ. Sesāni tena sadisavissajjanānīti tantiyā lahubhāvatthaṃ saṅkhittāni. Vedanākkhandhādimūlakesupi ‘āmantā’ti ekasadisameva vissajjanaṃ. Tasmā tānipi tantiyā lahubhāvatthaṃ saṅkhittānevāti evametāni paccuppannakāle puggalavāre anulomanaye ekayamakavissajjaneneva dasa yamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni. Yathā ca puggalavāre dasa, evaṃ okāsavāre dasa, puggalokāsavāre dasāti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye tiṃsa yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanayepīti sabbānipi paccuppannakāle saṭṭhi yamakāni honti. Tesu vīsapucchāsataṃ, cattārīsāni ca dve atthasatāni hontīti veditabbāni. Evaṃ sesesupi pañcasu kālabhedesu puggalādibhedato anulomapaṭilomanayavasena cha cha vārā. Ekekasmiṃ vāre dasa dasa katvā saṭṭhi saṭṭhi yamakānīti tīṇi yamakasatāni. Tāni purimehi saddhiṃ saṭṭhādhikāni tīṇi yamakasatāni, vīsādhikāni sattapucchāsatāni, cattārīsāni ca cuddasa atthasatāni honti. Idaṃ tāva uppādavāre pāḷivavatthānaṃ. Yathā ca uppādavāre, tathā nirodhavārepi, uppādanirodhavārepīti sabbasmimpi pavattimahāvāre asīti yamakasahassaṃ, saṭṭhisatādhikāni dve pucchāsahassāni, vīsaṃ tisatādhikāni ca cattāri atthasahassāni veditabbāni.

Pāḷi pana uppādavāre nirodhavāre ca tīsu asammissakakālabhedesu tasmiṃ tasmiṃ vāre ekekameva yamakaṃ vissajjetvā saṅkhittā. Tīsu missakakālabhedesu ‘yassa vedanākkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho uppajjitthā’tiādinā nayena vedanākkhandhādimūlakesupi ekaṃ yamakaṃ vissajjitaṃ. Uppādanirodhavāre pana chasupi kālabhedesu taṃ vissajjitameva. Sesāni tena samānavissajjanattā saṅkhittānīti. Idaṃ sakalepi pavattimahāvāre pāḷivavatthānaṃ.

Atthavinicchayatthaṃ panassa idaṃ lakkhaṇaṃ veditabbaṃ – imasmiñhi pavattimahāvāre catunnaṃ pañhānaṃ pañca vissajjanāni sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitvā atthavinicchayo veditabbo. Tattha purepañho, pacchāpañho, paripuṇṇapañho, moghapañhoti ime cattāro pañhā nāma. Ekekasmiñhi yamake dve dve pucchā. Ekekapucchāyapi dve dve padāni. Tattha yāya pucchāya vissajjane ekeneva padena gahitakkhandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ **purepañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane dvīhipi padehi gahitakkhandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ **pacchāpañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane ekenapi padena gahitakkhandhassa dvīhipi padehi gahitakkhandhānaṃ uppādo vā, nirodho vā labbhati, ayaṃ **paripuṇṇapañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane paṭikkhepo vā, paṭisedho vā labbhati, ayaṃ **moghapañho** nāma. Yasmā panesa adassiyamāno na sakkā jānituṃ, tasmā naṃ dassayissāma.

‘Yattha rūpakkhandho nuppajjati, tattha vedanākkhandho nuppajjatī’ti pucchāya tāva uppajjatīti imasmiṃ vissajjane ekeneva padena gahitassa vedanākkhandhassa uppādo labbhati, iti ayañceva añño ca evarūpo pañho purepañhoti veditabbo. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjitthā’ti pucchāya pana ‘āmantā’ti imasmiṃ vissajjane dvīhi padehi gahitānaṃ rūpavedanākkhandhānaṃ yassa kassaci sattassa atīte uppādo labbhati. Iti ayañceva añño ca evarūpo pañho pacchāpañhoti veditabbo.

‘Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjatī’ti imāya pana paṭhamapucchāya ‘asaññasattaṃ upapajjantāna’ntiādike imasmiṃ vissajjane ‘asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho uppajjati, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjatī’ti imasmiṃ koṭṭhāse ekeneva padena gahitassa rūpakkhandhassapi uppādo labbhati. ‘Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjatī’ti imasmiṃ koṭṭhāse dvīhipi padehi saṅgahitānaṃ rūpavedanākkhandhānampi uppādo labbhati. Iti ayañceva añño ca evarūpo pañho paripuṇṇapañhoti veditabbo. Purepacchāpañhotipi etasseva nāmaṃ. Etassa hi vissajjane purimakoṭṭhāse ekena padena saṅgahitassa rūpakkhandhasseva uppādo dassito. Dutiyakoṭṭhāse dvīhi padehi saṅgahitānaṃ rūpavedanākkhandhānaṃ. Imināyeva ca lakkhaṇena yattha ekena padena saṅgahitassa khandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, so purepañhoti vutto. Yattha dvīhipi padehi saṅgahitānaṃ khandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, so pacchāpañhoti vutto.

‘Yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā’ti imāya pana pucchāya ‘natthī’ti imasmiṃ vissajjane paṭikkhepo labbhati. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhatī’ti pucchāya ‘no’ti imasmiṃ vissajjane paṭisedho labbhati. Tasmā ayañceva duvidho añño ca evarūpo pañho moghapañhoti veditabbo. Tucchapañhotipi vuccati. Evaṃ tāva cattāro pañhā veditabbā.

Pāḷigatiyā vissajjanaṃ, paṭivacanavissajjanaṃ, sarūpadassanena vissajjanaṃ, paṭikkhepena vissajjanaṃ, paṭisedhena vissajjananti imāni pana pañca vissajjanāni nāma. Tattha yaṃ vissajjanaṃ pāḷipadameva hutvā atthaṃ vissajjeti, idaṃ **pāḷigatiyā vissajjanaṃ** nāma. Taṃ purepañhe labbhati. ‘Yattha rūpakkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjatī’ti hi pañhe ‘uppajjatī’ti idaṃ vissajjanaṃ pāḷipadameva hutvā atthaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu pāḷigatiyā vissajjanaṃ veditabbaṃ. Yaṃ pana vissajjanaṃ paṭivacanabhāvena atthaṃ vissajjeti, idaṃ **paṭivacanavissajjanaṃ** nāma. Taṃ pacchāpañhe labbhati. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjitthā’ti hi pañhe ‘āmantā’ti idaṃ vissajjanaṃ paṭivacanavaseneva atthaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭivacanavissajjanaṃ veditabbaṃ. Yaṃ vissajjanaṃ sarūpena dassetvā atthaṃ vissajjeti; idaṃ **sarūpadassanena vissajjanaṃ** nāma. Taṃ paripuṇṇapañhe labbhati. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjati; tassa vedanākkhandho uppajjatī’ti hi pañhe ‘asaññasattaṃ upapajjantāna’nti idaṃ vissajjanaṃ ‘imesaṃ rūpakkhandho uppajjati, no ca vedanākkhandho, imesaṃ rūpakkhandho ca uppajjati, vedanākkhandho cā’ti sarūpadassaneneva atthaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ. Tasmā evarūpesu ṭhānesu sarūpadassanena vissajjanaṃ veditabbaṃ. Yaṃ pana vissajjanaṃ tathārūpassa atthassābhāvato atthapaṭikkhepena pañhaṃ vissajjeti, idaṃ **paṭikkhepena vissajjanaṃ** nāma. Yaṃ tathārūpassa atthassa ekakkhaṇe alābhato atthapaṭisedhanena pañhaṃ vissajjeti, idaṃ **paṭisedhena vissajjanaṃ** nāma. Taṃ moghapañhe labbhati. ‘Yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā’ti hi pañhe ‘natthī’ti idaṃ vissajjanaṃ; evarūpo nāma satto natthīti atthapaṭikkhepena pañhaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ; tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭikkhepena vissajjanaṃ veditabbaṃ. ‘Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhatī’ti pañhe pana ‘no’ti idaṃ vissajjanaṃ ekasmiṃ paṭisandhikkhaṇe uppādena saddhiṃ nirodho nāma na labbhatīti atthapaṭisedhanena pañhaṃ vissajjayamānaṃ gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭisedhena vissajjanaṃ veditabbaṃ.

Idāni ime cattāro pañhā, imāni ca pañca vissajjanāni, yesu sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitabbāni, tāni evaṃ veditabbāni – asaññasattaṃ upapajjantānanti ekaṃ ṭhānaṃ, asaññasatte tatthāti ekaṃ, asaññasattānanti ekaṃ; asaññasattā cavantānanti ekaṃ; arūpaṃ upapajjantānanti ekaṃ, arūpe tatthāti ekaṃ, arūpānanti ekaṃ, arūpā cavantānanti ekaṃ, arūpe pacchimabhavikānanti ekaṃ, arūpe parinibbantānanti ekaṃ; ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissantīti ekaṃ; pañcavokāraṃ upapajjantānanti ekaṃ, pañcavokāre tatthāti ekaṃ, pañcavokārānanti ekaṃ pañcavokārā cavantānanti ekaṃ, pañcavokāre pacchimabhavikānanti ekaṃ, pañcavokāre parinibbantānanti ekaṃ; suddhāvāsaṃ upapajjantānanti ekaṃ, suddhāvāse tatthāti ekaṃ, suddhāvāsānanti ekaṃ, suddhāvāse parinibbantānanti ekaṃ; sabbesaṃ upapajjantānanti ekaṃ, sabbesaṃ cavantānanti ekaṃ; sabbasādhāraṇavasena pacchimabhavikānanti ekaṃ, parinibbantānanti ekaṃ, catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānanti ekaṃ, cavantānanti ekaṃ. Evaṃ imesaṃ catunnaṃ pañhānaṃ imāni pañca vissajjanāni imesu sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitvā imasmiṃ pavattimahāvāre atthavinicchayo veditabbo. Evaṃ viditvā hi pañhaṃ vissajjantena suvissajjito hoti, atthañca vinicchayantena suvinicchito hoti.

Tatthāyaṃ nayo – **yassa rūpakkhandho uppajjatī**ti yassa puggalassa uppādakkhaṇasamaṅgitāya rūpakkhandho uppajjati. **Tassa vedanākkhandho uppajjatī**ti vedanākkhandhopi tassa tasmiññeva khaṇe uppajjatīti pucchati. **Asaññasattaṃ upapajjantāna**nti acittakapaṭisandhivasena asaññasattabhavaṃ upapajjantānaṃ. **Tesaṃ rūpakkhandho uppajjatī**ti tesaṃ ekantena rūpakkhandho uppajjatiyeva. Pavatte uppannānaṃ rūpakkhandho uppajjatipi nirujjhatipi, tasmā ‘asaññasattāna’nti avatvā’asaññasattaṃ upapajjantāna’nti vuttaṃ. **No ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjatī**ti acittakattā pana tesaṃ vedanākkhandho nuppajjateva. Idaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu paṭhame ṭhāne paripuṇṇapañhassa purimakoṭṭhāse sarūpadassanena vissajjanaṃ. **Pañcavokāraṃ upapajjantāna**nti rūpārūpamissakapaṭisandhivasena pañcavokārabhavaṃ upapajjantānaṃ. **Tesaṃ rūpakkhandho ca uppajjati, vedanākkhandho cā**ti tesaṃ ekantena rūpavedanākkhandhasaṅkhātā dvepi khandhā uppajjantiyeva. Pavatte pana tattha uppannānaṃ te khandhā uppajjantipi nirujjhantipi, tasmā ‘pañcavokārāna’nti avatvā ‘pañcavokāraṃ upapajjantāna’nti vuttaṃ. Idaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānanti ṭhāne paripuṇṇapañhassa pacchimakoṭṭhāse sarūpadassanena vissajjanaṃ. Iminā upāyena sabbāni vissajjanāni veditabbāni.

Idaṃ panettha uppādanirodhesu niyamalakkhaṇaṃ – sakalepi hi imasmiṃ khandhayamake tattha tattha uppannānaṃ pavatte yāva maraṇā khandhānaṃ apariyantesu uppādanirodhesu vijjamānesupi lahuparivattānaṃ dhammānaṃ vinibbhogaṃ katvā uppādanirodhe dassetuṃ na sukaranti pavattiyaṃ uppādanirodhe anāmasitvā abhinavaṃ vipākavaṭṭaṃ nipphādayamānena nānākammena nibbattānaṃ paṭisandhikhandhānaṃ uppādaṃ dassetuṃ sukhanti paṭisandhikāle uppādavaseneva uppādavāro kathito. Uppannassa pana vipākavaṭṭassa pariyosānena nirodhaṃ dassetuṃ sukhanti maraṇakāle nirodhavasena nirodhavāro kathito.

Kiṃ panettha pavattiyaṃ uppādanirodhānaṃ anāmaṭṭhabhāve pamāṇanti? Pāḷiyeva. Pāḷiyañhi visesena uppādavārassa anāgatakālavāre ‘pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nuppajjissati, vedanākkhandho ca nuppajjissatī’ti ayaṃ pāḷi atipamāṇameva. Pacchimabhavikānañhi pavatte rūpārūpadhammānaṃ uppajjituṃ yuttabhāve satipi ‘rūpakkhandho ca nuppajjissati, vedanākkhandho ca nuppajjissatī’ti sanniṭṭhānaṃ katvā vuttabhāvena pavatte uppādo na gahitoti veditabbo. ‘Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhatī’ti ayaṃ pana pāḷi pavatte nirodhassa anāmaṭṭhabhāve ativiya pamāṇaṃ. Suddhāvāse parinibbantānañhi cuticittassa bhaṅgakkhaṇe ṭhitānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pavatte uppajjitvā niruddhasaññākkhandhānaṃ gaṇanapatho natthi. ‘Evaṃ santepi tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhitthā’ti sanniṭṭhānaṃ katvā vuttabhāvena pavatte nirodho na gahitoti veditabbo.

Evamettha uppādanirodhesu niyamalakkhaṇaṃ viditvā paṭisandhiuppādameva cutinirodhameva ca gahetvā tesu tesu ṭhānesu āgatānaṃ vissajjanānaṃ atthavinicchayo veditabbo. So pana sakkā ādivissajjane vuttanayena sabbattha viditunti vissajjanapaṭipāṭiyā na vitthārito. Iminā pana evaṃ dinnenapi nayena yo etesaṃ atthavinicchayaṃ jānituṃ na sakkoti, tena ācariye payirupāsitvā sādhukaṃ sutvāpi jānitabbo.

Uppādassa nirodhassa, uppannañcāpi ekato;
Nayassa anulomassa, paṭilomanayassa ca.

Vasena yāni khandhesu, yamakāni ca pañcasu;
Puggalaṃ atha okāsaṃ, puggalokāsameva ca.

Āmasitvā pavattesu, ṭhānesu kathayī jino;
Tesaṃ pāḷivavatthānaṃ, dassitaṃ anupubbato.

Vinicchayatthaṃ atthassa, pañhāvissajjanāni ca;
Vissajjanānaṃ ṭhānāni, yāni tāni ca sabbaso.

Dassetvā ekapañhasmiṃ, yojanāpi pakāsitā;
Vitthārena gate ettha, pañhāvissajjanakkame.

Atthaṃ vaṇṇayatā kātuṃ, kiṃ nu sakkā ito paraṃ;
Nayena iminā tasmā, atthaṃ jānantu paṇḍitāti.

Pavattimahāvāravaṇṇanā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

206-208. Tadanantare pariññāvārepi chaḷeva kālabhedā. Anulomapaṭilomato dveyeva nayā. Puggalavāro, okāsavāro, puggalokāsavāroti imesu pana tīsu puggalavārova labbhati, na itare dve. Kiṃ kāraṇā? Sadisavissajjanatāya. Yo hi koci puggalo yattha katthaci ṭhāne rūpakkhandhaṃ ce parijānāti, vedanākkhandhampi parijānātiyeva. Vedanākkhandhaṃ ce parijānāti, rūpakkhandhampi parijānātiyeva. Rūpakkhandhaṃ ce na parijānāti, vedanākkhandhampi na parijānātiyeva. Vedanākkhandhaṃ ce na parijānāti, rūpakkhandhampi na parijānātiyeva. Tasmā tesupi 'yattha rūpakkhandhaṃ parijānāti, tattha vedanākkhandhaṃ parijānātī'ti ādivasena pucchaṃ katvā 'āmantā'tveva vissajjanaṃ kātabbaṃ. Siyāti sadisavissajjanatāya te idha na labbhantīti veditabbā.

Atha vā pariññākiccaṃ nāma puggalasseva hoti, no okāsassa, puggalova parijānituṃ samattho, no okāsoti puggalavārovettha gahito, na okāsavāro. Tassa pana aggahitattā tadanantaro puggalokāsavāro labbhamānopi na gahito. Yo panesa puggalavāro gahito, tattha paccuppannakāle rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakaṃ ekanti heṭṭhā vuttanayeneva anulomanaye aggahitaggahaṇena dasa yamakāni. Paṭilomanaye dasāti vīsati. Tathā sesesupīti ekekasmiṃ kāle vīsati vīsati katvā chasu kālesu vīsaṃ yamakasataṃ, cattārīsāni dve pucchāsatāni, asītyādhikāni cattāri atthasatāni ca hontīti idamettha pāḷivavatthānaṃ.

Atthavinicchaye panettha atītānāgatapaccuppannasaṅkhātā tayo addhā pavattivāre viya cutipaṭisandhivasena na labbhanti. Pavatte cittakkhaṇavaseneva labbhanti. Tenevettha 'yo rūpakkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānātī'tiādīsu pucchāsu 'āmantā'ti vissajjanaṃ kataṃ. Lokuttaramaggakkhaṇasmiñhi nibbānārammaṇena cittena pañcasu khandhesu pariññākiccanibbattiyā yaṃ kiñci ekaṃ khandhaṃ parijānanto itarampi parijānātīti vuccati. Evamettha 'parijānātī'ti pañhesu anulomanaye pariññākiccassa matthakappattaṃ aggamaggasamaṅgiṃ sandhāya 'āmantā'ti vuttanti veditabbaṃ. Paṭilomanaye pana 'na parijānātī'ti pañhesu puthujjanādayo sandhāya 'āmantā'ti vuttaṃ. 'Parijānitthā'ti imasmiṃ pana atītakālavāre maggānantaraaggaphale ṭhitopi pariññākiccassa niṭṭhitattā parijānitthayeva nāma.

209. **Yo rūpakkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānitthā**ti pañhena aggamaggasamaṅgiṃ pucchati. Yasmā panesa khandhapañcakaṃ parijānātiyeva nāma, na tāva niṭṭhitapariññākicco; tasmā 'no'ti paṭisedho kato. Dutiyapañhe pana **parijānitthā**ti arahantaṃ pucchati. Yasmā paneso niṭṭhitapariññākicco. Natthi tassa pariññeyyaṃ nāma; tasmā 'no'ti paṭisedho kato. Paṭilomanayavissajjane panettha **arahā rūpakkhandhaṃ na parijānātī**ti arahato pariññāya abhāvena vuttaṃ. **Aggamaggasamaṅgī vedanākkhandhaṃ na parijānitthā**ti arahattamaggaṭṭhassa aniṭṭhitapariññākiccatāya vuttaṃ. Na kevalañca vedanākkhandhameva, ekadhammampi so na parijānittheva. Idaṃ pana pucchāvasena vuttaṃ. **No ca rūpakkhandha**nti idampi pucchāvaseneva vuttaṃ. Aññampi pana so khandhaṃ parijānāti.

210-211. **Yo rūpakkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānissatī**ti ettha yasmā maggaṭṭhapuggalo ekacittakkhaṇiko, tasmā so parijānissatīti saṅkhaṃ na gacchati. Tena vuttaṃ 'no'ti. **Te rūpakkhandhañca na parijānitthā**ti pucchāsabhāgena vuttaṃ, na parijāniṃsūti panettha attho. Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āyatanayamakaṃ

1. Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā

1-9. Idāni mūlayamake desiteyeva kusalādidhamme āyatanavasenāpi saṅgaṇhitvā khandhayamakānantaraṃ desitassa āyatanayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha khandhayamake vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Yatheva hi tattha paṇṇattivāro, pavattivāro, pariññāvāroti tayo mahāvārā honti, tathā idhāpi. Vacanatthopi nesaṃ tattha vuttanayeneva veditabbo. Idhāpi ca paṇṇattivāro uddesaniddesavasena dvidhā vavatthito. Itare niddesavaseneva. 'Tattha dvādasāyatanānī'ti padaṃ ādiṃ katvā yāva **nāyatanā na mano**ti, tāva paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo. Tattha **dvādasāyatanānī**ti ayaṃ yamakavasena pucchitabbānaṃ āyatanānaṃ uddeso. **Cakkhāyatanaṃ… pe… dhammāyatana**nti tesaññeva pabhedato nāmavavatthānaṃ. Yamakavasena pucchāsukhatthañcettha paṭhamaṃ paṭipāṭiyā ajjhattarūpāyatanāni vuttāni. Pacchā bāhirarūpāyatanāni. Pariyosāne manāyatanadhammāyatanāni.

Yathā pana heṭṭhā khandhavasena, evamidha imesaṃ āyatanānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhāyatanavāro, suddhāyatanamūlacakkavāroti, cattārova nayavārā honti. Ekeko cettha anulomapaṭilomavasena duvidhoyeva. Tesamattho tattha vuttanayeneva veditabbo. Yathā pana khandhayamake padasodhanavārassa anulomavāre 'rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa'ntiādīni pañca yamakāni, tathā idha 'cakkhu, cakkhāyatanaṃ; cakkhāyatanaṃ; cakkhū'tiādīni dvādasa. Paṭilomavārepi 'na cakkhu, na cakkhāyatanaṃ; na cakkhāyatanaṃ, na cakkhū'tiādīni dvādasa, padasodhanamūlacakkavārassa panettha anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṃsasataṃ yamakāni. Paṭilomavārepi dvattiṃsasatameva. Suddhāyatanavārassāpi anulomavāre dvādasa, paṭilomavāre dvādasa, suddhāyatanamūlacakkavārassāpi anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṃsasataṃ yamakāni. Paṭilomavārepi dvattiṃsasatamevāti evamidha chasattatādhikehi pañcahi yamakasatehi, dvipaññāsādhikehi ekādasahi pucchāsatehi, caturādhikehi tevīsāya atthasatehi ca paṭimaṇḍito paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo.

Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

10-17. Niddesavāre pana heṭṭhā khandhayamakassa paṇṇattivāraniddese vuttanayeneva attho veditabbo. Aññatra visesā. Tatrāyaṃ viseso – **dibbacakkhū**ti dutiyavijjāñāṇaṃ. **Paññācakkhū**ti tatiyavijjāñāṇaṃ. **Dibbasota**nti dutiyaabhiññāñāṇaṃ. **Taṇhāsota**nti taṇhāva. **Avaseso kāyo**ti nāmakāyo, rūpakāyo, hatthikāyo, assakāyoti evamādi. **Avasesaṃ rūpa**nti rūpāyatanato sesaṃ bhūtupādāyarūpañceva piyarūpasātarūpañca. **Sīlagandho**tiādīni vāyanaṭṭhena sīlādīnaṃyeva nāmāni. **Attharaso**tiādīnipi sādhumadhuraṭṭhena atthādīnaññeva nāmāni. **Avaseso dhammo**ti pariyattidhammādianekappabhedoti ayamettha viseso.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

18-21. Idhāpi ca pavattivārassa uppādavārādīsu tīsu antaravāresu ekekasmiṃ chaḷeva kālabhedā. Tesaṃ ekekasmiṃ kāle puggalavārādayo tayo vārā. Te sabbepi anulomapaṭilomanayavasena duvidhāva honti. Tattha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye yathā khandhayamake rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakaṃ ekanti aggahitaggahaṇena dasa yamakāni honti. Evaṃ ''yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati, tassa sotāyatanaṃ uppajjati; yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjati, tassa cakkhāyatanaṃ uppajjati; yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati, tassa ghāṇāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ, manāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ, uppajjati; yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati, tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatī''ti evaṃ cakkhāyatanamūlakāni ekādasa. ''Yassa sotāyatanaṃ uppajjati, tassa ghānāyatanaṃ uppajjatī''tiādinā nayena sotāyatanamūlakāni dasa; ghānāyatanamūlakāni nava, jivhāyatanamūlakāni aṭṭha; kāyāyatanamūlakāni satta; rūpāyatanamūlakāni cha; saddāyatanamūlakāni pañca; gandhāyatanamūlakāni cattāri; rasāyatanamūlakāni tīṇi; phoṭṭhabbāyatanamūlakāni dve; manāyatanamūlakaṃ ekanti aggahitaggahaṇena chasaṭṭhi yamakāni honti.

Tattha cakkhāyatanamūlakesu ekādasasu ''yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati, tassa sotāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, manāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ uppajjatī''ti imāni pañceva vissajjitāni. Tesu paṭhamaṃ vissajjetabbaṃ tāva vissajjitaṃ. Dutiyaṃ kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjanaṃ, cakkhusotāyatanānaṃ pavattiṭṭhāne pana ghānāyatanassa na ekantena pavattito ''kathaṃ nu kho etaṃ vissajjetabba''nti vimatinivāraṇatthaṃ vissajjitaṃ. Rūpāyatanamanāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ tīṇi yamakāni asadisavissajjanattā vissajjitāni. Sesesu jivhāyatanakāyāyatanehi tāva saddhiṃ dve yamakāni purimehi dvīhi saddhiṃ sadisavissajjanāni. Saddāyatanassa paṭisandhikkhaṇe anuppattito tena saddhiṃ yamakassa vissajjanameva natthi. Gandharasaphoṭṭhabbāyatanehipi saddhiṃ tīṇi yamakāni purimehi dvīhi sadisavissajjanāneva hontīti tantiyā lahubhāvatthaṃ saṅkhittāni. Sotāyatanamūlakesu yaṃ labbhati, taṃ purimehi sadisavissajjanamevāti ekampi pāḷiṃ nāruḷhaṃ. Ghānāyatanamūlakesu rūpāyatanena saddhiṃ ekaṃ, manāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ dveti tīṇi yamakāni pāḷiṃ āruḷhāni. Sesāni ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā nāruḷhāni. Tathā jivhāyatanakāyāyatanamūlakāni. Rūpāyatanamūlakesu manāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ dveyeva vissajjitāni. Gandharasaphoṭṭhabbehi pana saddhiṃ tīṇi rūpāyatanamanāyatanehi saddhiṃ sadisavissajjanāni. Yatheva hettha ''sarūpakānaṃ acittakāna''ntiādi vuttaṃ, tathā idhāpi ''sarūpakānaṃ agandhakānaṃ, arasakānaṃ aphoṭṭhabbakāna''nti yojanā veditabbā. Gandhādīni cettha āyatanabhūtāneva adhippetāni. Tasmā ''sarūpakānaṃ sagandhāyatanāna''nti āyatanavasenettha attho daṭṭhabbo.

Saddāyatanamūlakāni atthābhāvato pāḷiṃ nāruḷhāneva. Gandharasaphoṭṭhabbamūlakāni cattāri tīṇi dve ca heṭṭhimehi sadisavissajjanattā pāḷiṃ nāruḷhāni. Manāyatanamūlakaṃ vissajjitamevāti evametāni paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye katipayayamakavissajjaneneva chasaṭṭhiyamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni. Yathā ca puggalavāre, evaṃ okāsavārepi puggalokāsavārepi chasaṭṭhīti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye aṭṭhanavutisataṃ yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanayepīti sabbānipi paccuppannakāle channavutādhikāni tīṇi yamakasatāni honti. Tesu dvānavutādhikāni satta pucchāsatāni, caturāsītādhikāni ca pannarasa atthasatāni hontīti veditabbāni. Evaṃ sesesupi pañcasu kālabhedesūti sabbānipi chasattatādhikāni tevīsati yamakasatāni. Tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthāti idamettha uppādavāre pāḷivavatthānaṃ. Nirodhavārauppādanirodhavāresupi eseva nayoti. Sabbasmimpi pavattivāre aṭṭhavīsāni ekasattati yamakasatāni. Tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā veditabbā. Pāḷi pana manāyatanaṃ dhammāyatanañca ekasadisaṃ, nānaṃ natthi. Upari pana ''vārasaṅkhepo hotī''tiādīni vatvā tattha tattha saṅkhittā. Tasmā yaṃ tattha tattha saṅkhittaṃ, taṃ sabbaṃ asammuyhantehi sallakkhetabbaṃ.

Atthavinicchaye panettha idaṃ nayamukhaṃ. **Sacakkhukānaṃ asotakāna**nti apāye jātibadhiraopapātikaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sacakkhuko asotako hutvā upapajjati. Yathāha – ''kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci aparāni dasāyatanāni pātubhavanti. Opapātikānaṃ petānaṃ, opapātikānaṃ asurānaṃ, opapātikānaṃ tiracchānagatānaṃ, opapātikānaṃ nerayikānaṃ; jaccabadhirānaṃ upapattikkhaṇe dasāyatanāni pātubhavanti, cakkhāyatanaṃ rūpaghānagandhajivhārasakāyaphoṭṭhabbāyatanaṃ manāyatanaṃ dhammāyatana''nti. **Sacakkhukānaṃ sasotakāna**nti sugatiduggatīsu paripuṇṇāyatane ca opapātike rūpībrahmāno ca sandhāya vuttaṃ. Te hi sacakkhukā sasotakā hutvā upapajjanti. Yathāha – ''kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni pātubhavanti; kāmāvacarānaṃ devānaṃ, paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ, opapātikānaṃ petānaṃ, opapātikānaṃ asurānaṃ, opapātikānaṃ tiracchānagatānaṃ, opapātikānaṃ nerayikānaṃ, paripuṇṇāyatanānaṃ. Rūpadhātuyā upapattikkhaṇe pañcāyatanāni pātubhavanti, cakkhāyatanaṃ rūpasotamanāyatanaṃ dhammāyatana''nti.

Aghānakānanti brahmapārisajjādayo sandhāya vuttaṃ. Te hi sacakkhukā aghānakā hutvā upapajjanti. Kāmadhātuyaṃ pana aghānako opapātiko natthi. Yadi bhaveyya ''kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavantī''ti vadeyya. Yo gabbhaseyyako pana aghānako siyā, so ''sacakkhukāna''nti vacanato idha anadhippeto. **Sacakkhukānaṃ saghānakāna**nti jaccabadhirampi paripuṇṇāyatanampi opapātikaṃ sandhāya vuttaṃ. **Saghānakānaṃ acakkhukāna**nti jaccandhampi jaccabadhirampi opapātikaṃ sandhāya vuttameva. **Saghānakānaṃ sacakkhukāna**nti paripuṇṇāyatanameva opapātikaṃ sandhāya vuttaṃ.

Sarūpakānaṃ acakkhukānanti ettha jaccandhajaccabadhiraopapātikesu aññataropi gabbhaseyyakopi labbhatiyeva. **Sacittakānaṃ acakkhukāna**nti ettha heṭṭhā vuttehi jaccandhādīhi tīhi saddhiṃ arūpinopi labbhanti. **Acakkhukāna**nti ettha purimapade vuttehi catūhi saddhiṃ asaññasattāpi labbhanti. **Sarūpakānaṃ aghānakāna**nti ettha gabbhaseyyakā ca asaññasattā ca sesarūpībrahmāno ca labbhanti. **Sacittakānaṃ aghānakāna**nti ettha gabbhaseyyakā ca rūpārūpabrahmāno ca labbhanti. **Acittakānaṃ arūpakāna**ntipadesu pana ekavokāracatuvokārasattāva labbhantīti iminā nayena sabbesu puggalavāresu puggalavibhāgo veditabbo.

22-254. Okāsavāre **yattha cakkhāyatana**nti rūpībrahmalokaṃ pucchati. Teneva **āmantā**ti vuttaṃ. Tasmiñhi tale niyamato tāni āyatanāni paṭisandhiyaṃ uppajjanti. Idamettha nayamukhaṃ. Iminā nayamukhena sakalepi pavattivāre attho veditabbo. Pariññāvāro khandhayamake vuttanayoyevāti.

Pavattivāravaṇṇanā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhātuyamakaṃ

1-19. Idāni teyeva mūlayamake desite kusalādidhamme dhātuvasena saṅgaṇhitvā āyatanayamakānantaraṃ desitassa dhātuyamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha āyatanayamake vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ vetidabbaṃ. Idhāpi hi paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā, avasesā antaravārā ca saddhiṃ kālappabhedādīhi āyatanayamake āgatasadisāyeva. Idhāpi ca yamakapucchāsukhatthaṃ paṭipāṭiyā ajjhattikabāhirā rūpadhātuyova vatvā viññāṇadhātuyo vuttā. Dhātūnaṃ pana bahuttā idha āyatanayamakato bahutarāni yamakāni, yamakadiguṇā pucchā, pucchādiguṇā ca atthā honti. Tattha cakkhudhātumūlakādīsu yamakesu labbhamānānaṃ yamakānaṃ atthavinicchayo āyatanayamake vuttanayeneva veditabbo. Taṃsadisāyeva hettha atthagati, teneva ca kāraṇena pāḷipi saṅkhittā. Pariññāvāro pākatikoyevāti.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamakaṃ

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1-9. Idāni teyeva mūlayamake desite kusalādidhamme saccavasena saṅgaṇhitvā dhātuyamakānantaraṃ desitassa saccayamakassa vaṇṇanā hoti. Tatthāpi heṭṭhā vuttanayeneva paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā antaravārādayo ca avasesappabhedā veditabbā. Paṇṇattivāre panettha catunnaṃ saccānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhasaccavāro, suddhasaccamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā.

10-26. Paṇṇattivāraniddese pana **avasesaṃ dukkhasacca**nti dukkhavedanāya ceva taṇhāya ca vinimuttā tebhūmakadhammā veditabbā. **Avaseso samudayo**ti saccavibhaṅge niddiṭṭhakāmāvacarakusalādibhedo dukkhasaccassa paccayo. **Avaseso nirodho**ti tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭipassaddhinirodho ceva khaṇabhaṅganirodho ca. **Avaseso maggo**ti ''tasmiṃ kho pana samaye pañcaṅgiko maggo hoti, aṭṭhaṅgiko maggo, micchāmaggo, jaṅghamaggo, sakaṭamaggo''ti evamādiko.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

27-164. Pavattivāre panettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye ''yassa dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa samudayasaccaṃ uppajjati; yassa vā pana samudayasaccaṃ uppajjati, tassa dukkhasaccaṃ uppajjatī''ti dukkhasaccamūlakehi tīhi, samudayasaccamūlakehi dvīhi, nirodhasaccamūlakena ekenāti labbhamānañca alabbhamānañca gahetvā pāḷivasena chahi yamakehi bhavitabbaṃ. Tesu yasmā nirodhassa neva uppādo, na nirodho yujjati, tasmā dukkhasaccamūlakāni samudayasaccamaggasaccehi saddhiṃ dve, samudayasaccamūlakaṃ maggasaccena saddhiṃ ekanti tīṇi yamakāni āgatāni. Tassa paṭilomanayepi okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ – imassa hi saccayamakassa pavattivāre nirodhasaccaṃ tāva na labbhateva. Sesesu pana tīsu samudayasaccamaggasaccāni ekantena pavattiyaṃyeva labbhanti. Dukkhasaccaṃ cutipaṭisandhīsupi pavattepi labbhati. Paccuppannādayo pana tayo kālā cutipaṭisandhīnampi pavattiyāpi vasena labbhanti. Evamettha yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ – **sabbesaṃ upapajjantāna**nti antamaso suddhāvāsānampi. Tepi hi dukkhasacceneva upapajjanti. **Taṇhāvippayuttacittassā**ti idaṃ dukkhasaccasamudayasaccesu ekakoṭṭhāsassa uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā pañcavokāravaseneva gahetabbaṃ. Catuvokāre pana taṇhāvippayuttassa phalasamāpatticittassa uppādakkhaṇe ekampi saccaṃ nuppajjati. Idaṃ idha na gahetabbaṃ. **Tesaṃ dukkhasaccañcā**ti tasmiñhi khaṇe taṇhaṃ ṭhapetvā sesaṃ dukkhasaccaṃ nāma hotīti sandhāyetaṃ vuttaṃ. Maggassa uppādakkhaṇepi eseva nayo. Tattha pana rūpameva dukkhasaccaṃ nāma. Sesā maggasampayuttakā dhammā saccavinimuttā. Teneva kāraṇena ''arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjatī''ti vuttaṃ. **Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tatthā**ti tesaṃ tasmiṃ upapattikkhaṇe taṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabbo. Aññesupi evarūpesu eseva nayo. **Anabhisametāvīna**nti catusaccapaṭivedhasaṅkhātaṃ abhisamayaṃ appattasattānaṃ. **Abhisametāvīna**nti abhisamitasaccānanti. Iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo.

Pavattivāravaṇṇanā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

165-170. Pariññāvāre pana ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti tissopettha pariññāyo labbhanti. Yasmā ca lokuttaradhammesu pariññā nāma natthi; tasmā idha dve saccāni gahitāni. Tattha **dukkhasaccaṃ parijānātī**ti ñātatīraṇapariññāvaseneva vuttaṃ. **Samudayasaccaṃ pajahatī**ti ñātapahānapariññāvasena. Iti imāsaṃ pariññānaṃ vasena sabbapadesu attho veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamakaṃ

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ saṅgaṇhitvā saccayamakānantaraṃ desitassa saṅkhārayamakassa vaṇṇanā hoti. Tatthāpi heṭṭhā vuttanayeneva paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā, antaravārādayo ca avasesapabhedā veditabbā. Ayaṃ panettha viseso – paṇṇattivāre tāva yathā heṭṭhā khandhādayo dhamme uddisitvā ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho; cakkhu cakkhāyatanaṃ; cakkhu cakkhudhātu; dukkhaṃ dukkhasacca’’nti padasodhanavāro āraddho. Tathā anārabhitvā ‘‘assāsapassāsā kāyasaṅkhāro’’ti paṭhamaṃ tayopi saṅkhārā vibhajitvā dassitā.

Tattha kāyassa saṅkhāro **kāyasaṅkhāro**. ‘‘Assāsapassāsā kāyikā, ete dhammā kāyappaṭibaddhā’’ti (ma. ni. 1.463; saṃ. ni. 4.348 atthato samānaṃ) hi vacanato kāraṇabhūtassa karajakāyassa phalabhūto eva saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. Aparo nayo – saṅkhariyatīti saṅkhāro. Kena saṅkhariyatīti? Kāyena. Ayañhi vāto viya bhastāya karajakāyena saṅkhariyatīti. Evampi kāyassa saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. Kāyena kato assāsapassāsavātoti attho. ‘‘Pubbeva kho, āvuso visākha, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati, tasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro’’ti (ma. ni. 1.463; saṃ. ni. 4.348) vacanato pana saṅkharotīti saṅkhāro. Kiṃ saṅkharoti? Vaciṃ. Vaciyā saṅkhāroti **vacīsaṅkhāro**. Vacībhedasamuṭṭhāpakassa vitakkavicāradvayassetaṃ nāmaṃ. ‘‘Saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā’’ti (ma. ni. 1.463; saṃ. ni. 4.348) vacanatoyeva pana tatiyapadepi saṅkhariyatīti saṅkhāro. Kena saṅkhariyati? Cittena. Karaṇatthe sāmivacanaṃ katvā cittassa saṅkhāroti **cittasaṅkhāro**. Sabbesampi cittasamuṭṭhānānaṃ cetasikadhammānametaṃ adhivacanaṃ. Vitakkavicārānaṃ pana vacīsaṅkhārabhāvena visuṃ gahitattā ‘‘ṭhapetvā vitakkavicāre’’ti vuttaṃ.

2-7. Idāni **kāyo kāyasaṅkhāro**ti padasodhanavāro āraddho. Tassa anulomanaye tīṇi, paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni. Padasodhanamūlacakkavāre ekekasaṅkhāramūlakāni dve dve katvā anulomanaye cha, paṭilomanaye chāti dvādasa yamakāni. Suddhasaṅkhāravāre pana yathā suddhakhandhavārādīsu ‘‘rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ; cakkhu āyatanaṃ, āyatanā cakkhū’’tiādinā nayena yamakāni vuttāni. Evaṃ ‘‘kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo’’ti avatvā ‘‘kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhāro’’tiādinā nayena kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṃ ekanti anulome tīṇi, paṭilome tīṇīti sabbānipi suddhikavāre cha yamakāni vuttāni. Kiṃ kāraṇā? Suddhikaekekapadavasena atthābhāvato. Yathā hi khandhayamakādīsu rūpādivisiṭṭhānaṃ khandhānaṃ cakkhādivisiṭṭhānañca āyatanādīnaṃ adhippetattā ‘‘rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ, cakkhu āyatanaṃ, āyatanā cakkhū’’ti suddhikaekekapadavasena attho atthi. Evamidha ‘‘kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo’’ti natthi. Kāyasaṅkhāroti pana dvīhipi padehi ekova attho labbhati. Assāso vā passāso vāti suddhikaekekapadavasena atthābhāvato ‘‘kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo’’ti na vuttaṃ. ‘‘Kāyo kāyasaṅkhāro’’tiādi pana vattabbaṃ siyā. Tampi kāyavacīcittapadehi idha adhippetānaṃ saṅkhārānaṃ aggahitattā na yujjati. Suddhasaṅkhāravāro hesa. Padasodhane pana vināpi atthena vacanaṃ yujjatīti tattha so nayo gahitova. Idha pana kāyasaṅkhārassa vacīsaṅkhārādīhi, vacīsaṅkhārassa ca cittasaṅkhārādīhi, cittasaṅkhārassa ca kāyasaṅkhārādīhi, aññattā ‘‘kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, kāyasaṅkhāro’’ti ekekasaṅkhāramūlakāni dve dve katvā cha yamakāni yujjanti. Tesu aggahitaggahaṇena tīṇeva labbhanti. Tasmā tāneva dassetuṃ anulomanaye tīṇi, paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni vuttāni. Suddhasaṅkhāramūlacakkavāro panettha na gahitoti. Evaṃ paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo.

8-18. Niddesavāre panassa anulome tāva yasmā na kāyādayova kāyasaṅkhārādīnaṃ nāmaṃ, tasmā **no**ti paṭisedho kato. Paṭilome **na kāyo na kāyasaṅkhāro**ti yo na kāyo so kāyasaṅkhāropi na hotīti pucchati. **Kāyasaṅkhāro na kāyo kāyasaṅkhāro**ti kāyasaṅkhāro kāyo na hoti, kāyasaṅkhāroyeva panesoti attho. **Avasesa**nti na kevalaṃ sesasaṅkhāradvayameva. Kāyasaṅkhāravinimuttaṃ pana sesaṃ sabbampi saṅkhatāsaṅkhatapaṇṇattibhedaṃ dhammajātaṃ neva kāyo, na kāyasaṅkhāroti iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. Pavattivāre panettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye ‘‘yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro uppajjatī’’ti kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṃ ekanti tīṇeva yamakāni labbhanti; tāni gahitāneva. Tassa paṭilomanayepi okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā.

Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ – imasmiñhi saṅkhārayamake ‘‘assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe’’tiādivacanato paccuppannādikālabhedo pavattivasenāpi gahetabbo, na cutipaṭisandhivaseneva. ‘‘Dutiyajjhāne tatiyajjhāne tattha kāyasaṅkhāro uppajjatī’’tiādivacanato ca jhānampi okāsavasena gahitanti veditabbaṃ. Evamettha yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ – **vinā vitakkavicārehī**ti dutiyatatiyajjhānavasena vuttaṃ. **Tesa**nti tesaṃ dutiyatatiyajjhānasamaṅgīnaṃ. **Kāmāvacarāna**nti kāmāvacare uppannasattānaṃ. Rūpāvacaradevānaṃ pana assāsapassāsā natthi. Arūpāvacarānaṃ rūpameva natthi. **Vinā assāsapassāsehī**ti rūpārūpabhavesu nibbattasattānaṃ vitakkavicāruppattiṃ sandhāya vuttaṃ.

21. **Paṭhamajjhāne kāmāvacare**ti kāmāvacarabhūmiyaṃ uppanne paṭhamajjhāne. Aṅgamattavasena cettha paṭhamajjhānaṃ gahetabbaṃ, na appanāvaseneva. Anappanāpattepi hi savitakkasavicāracitte idaṃ saṅkhāradvayaṃ uppajjateva.

24. **Cittassa bhaṅgakkhaṇe**ti idaṃ kāyasaṅkhārassa ekantacittasamuṭṭhānattā vuttaṃ. Uppajjamānameva hi cittaṃ rūpaṃ vā arūpaṃ vā samuṭṭhāpeti, na bhijjamānaṃ.

37. **Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne**ti paṭisandhito dutiye bhavaṅgacitte. Kāmañcetaṃ paṭisandhicittepi vattamāne tesaṃ tattha nuppajjittheva. Yāva pana abbokiṇṇaṃ vipākacittaṃ vattati, tāva nuppajjittheva nāmāti dassanatthametaṃ vuttaṃ. Yassa vā jhānassa vipākacittena te nibbattā, taṃ satasopi sahassasopi uppajjamānaṃ paṭhamacittameva. Vipākacittena pana visadisaṃ bhavanikantiyā āvajjanacittaṃ dutiyacittaṃ nāma. Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti veditabbaṃ.

44. **Pacchimacittasamaṅgīna**nti sabbapacchimena appaṭisandhikacittena samaṅgībhūtānaṃ khīṇāsavānaṃ. **Avitakkaavicāraṃ pacchimacitta**nti rūpāvacarānaṃ dutiyajjhānikādicuticittavasena, arūpāvacarānañca catutthajjhānikacuticittavasenetaṃ vuttaṃ. **Tesa**nti tesaṃ pacchimacittasamaṅgīādīnaṃ.

79. **Yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatī**ti ettha niyamato kāyasaṅkhārassa cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato āmantāti paṭivacanaṃ dinnaṃ. Na cittasaṅkhārassa kāyasaṅkhārena saddhiṃ. Kiṃ kāraṇā? Cittasaṅkhāro hi kāyasaṅkhārena vināpi uppajjati ca nirujjhati ca. Kāyasaṅkhāro pana cittasamuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamuṭṭhānarūpañca cittassa uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva aññāni soḷasacittāni uppajjanti, tāva tiṭṭhati. Tesaṃ soḷasannaṃ sabbapacchimena saddhiṃ nirujjhatīti yena cittena saddhiṃ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati. Na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatāti niyamato cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato āmantāti vuttaṃ. Yaṃ pana vibhaṅgappakaraṇassa sīhaḷaṭṭhakathāyaṃ ‘‘cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe nirujjhatī’’ti vuttaṃ, taṃ imāya pāḷiyā virujjhati. Aṭṭhakathāto ca pāḷiyeva balavatarāti pāḷiyaṃ vuttameva pamāṇaṃ.

128. **Yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatī**ti ettha yasmā kāyasaṅkhāro cittassa uppādakkhaṇe uppajjati, na ca tasmiṃ khaṇe vitakkavicārā nirujjhanti, tasmā noti paṭisedho katoti. Iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo. Pariññāvāro pākatikoyevāti.

Pavattivāravaṇṇanā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anusayayamakaṃ

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā

1. Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ saṅgaṇhitvā saṅkhārayamakānantaraṃ desitassa anusayayamakassa atthavaṇṇanā hoti. Tattha pāḷivavatthānaṃ tāva veditabbaṃ – imasmiñhi anusayayamake khandhayamakādīsu viya desanaṃ akatvā aññena nayena pāḷidesanā katā. Kathaṃ? Paṭhamaṃ tāva paricchedato, uddesato, uppattiṭṭhānatoti tīhākārehi anusaye gahāpetuṃ paricchedavāro, paricchinnuddesavāro, uppattiṭṭhānavāroti, tayo vārā desitā. Tato sattannaṃ mahāvārānaṃ vasena anusaye yojetvā yamakadesanā katā. Tattha **sattānusayāti** ayaṃ ‘‘satteva, na tato uddhaṃ, na heṭṭhā’’ti gaṇanaparicchedena paricchinditvā anusayānaṃ desitattā paricchedavāro nāma. **Kāmarāgānusayo…pe… avijjānusayo**ti ayaṃ paricchedavārena paricchinnānaṃ nāmamattaṃ uddisitvā ‘‘ime nāma te’’ti desitattā paricchinnuddesavāro nāma. **Kattha kāmarāgānusayo anuseti…pe… ettha avijjānusayo anusetī**ti ayaṃ ‘‘imesu nāma ṭhānesu ime anusayā anusenti’’ti evaṃ tesaṃyeva uppattiṭṭhānassa desitattā uppattiṭṭhānavāro nāma.

Yesaṃ pana sattannaṃ mahāvārānaṃ vasena anusaye yojetvā yamakadesanā katā, tesaṃ imāni nāmāni – anusayavāro, sānusayavāro, pajahanavāro, pariññāvāro, pahīnavāro, uppajjanavāro dhātuvāroti. Tesu paṭhamo anusayavāro. So anulomapaṭilomanayavasena duvidho hoti.

Tattha anulomanaye ‘‘yassa anuseti, yattha anuseti, yassa yattha anusetī’’ti puggalokāsatadubhayavasena tayo antaravārā honti. Tesu paṭhame puggalavāre ‘‘yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anuseti; yassa vā pana paṭighānusayo anuseti, tassa kāmarāgānusayo anuseti; yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa mānānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo anuseti. Yassa vā pana avijjānusayo anuseti, tassa kāmarāgānusayo anusetī’’ti kāmarāgānusayamūlakāni cha yamakāni. Puna agahitaggahaṇavasena paṭighānusayamūlakāni pañca, mānānusayamūlakāni cattāri, diṭṭhānusayamūlakāni tīṇi, vicikicchānusayamūlakāni dve, bhavarāgānusayamūlakaṃ ekanti evaṃ sabbānipi ekamūlakāni ekavīsati. Puna ‘‘yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentī’’ti evaṃ āgatāni dukamūlakāni pañca, tikamūlakāni cattāri, catukkamūlakāni tīṇi, pañcakamūlakāni dve, chakkamūlakaṃ ekanti aparānipi pannarasa honti. Tāni purimehi ekavīsatiyā saddhiṃ chattiṃsāti puggalavāre chattiṃsa yamakāni. Tathā okāsavāre, tathā puggalokāsavāreti sabbānipi anulomanaye aṭṭhasataṃ yamakāni. Tathā paṭilomanayeti anusayavāre soḷasādhikāni dve yamakasatāni, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā ca veditabbā. Yathā cettha, evaṃ sānusayavāro, pajahanavāro, pariññāvāro, pahīnavāro, uppajjanavāroti imesampi pañcannaṃ vārānaṃ, ekekasmiṃ yamakagaṇanā; yamakadiguṇā pucchā, pucchādiguṇā ca atthā veditabbā. Ayaṃ panettha purimesu tīsu vāresu viseso. Okāsavāre ‘‘yattha tatthā’’ti avatvā **yato tato**ti nissakkavacanena desanā katā. Sesaṃ tādisameva.

Yo panāyaṃ sabbapacchimo dhātuvāro nāma, so pucchāvāro, vissajjanāvāroti dvidhā ṭhito. Tassa pucchāvāre **kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassā**ti vatvā ‘‘kāmadhātuṃ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassā’’ti na vuttaṃ. Kiṃ kāraṇā? Atthavisesābhāvato. Dvepi hi etā pucchā ekatthāyeva, tasmā ekekasmā yamakā ekekameva pucchaṃ pucchitvā sabbapucchāvasāne pucchānukkameneva ‘‘kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusentī’’tiādinā nayena vissajjanaṃ kataṃ.

Tattha ‘‘kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa, rūpadhātuṃ, arūpadhātuṃ, nakāmadhātuṃ, narūpadhātuṃ naarūpadhātuṃ, upapajjantassā’’ti cha suddhikapucchā; ‘‘nakāmadhātuṃ, naarūpadhātuṃ, narūpadhātuṃ; naarūpadhātuṃ, nakāmadhātuṃ, narūpadhātuṃ, upapajjantassā’’ti tisso missakā pucchā cāti kāmadhātumūlakā nava anulomapucchā honti. Tathā rūpadhātumūlakā nava, arūpadhātumūlakā navāti sattavīsati anulomapucchā honti. Tathā nakāmadhātunarūpadhātunaarūpadhātumūlakā sattavīsati paṭilomapucchā. Puna ‘‘nakāmadhātuyā, naarūpadhātuyā, narūpadhātuyā, naarūpadhātuyā, nakāmadhātuyā, naarūpadhātuyā’’ti sattavīsati dukamūlakā pucchāti sabbāpi sampiṇḍitā ekāsīti pucchā honti. Tāsaṃ vasenettha vissajjanaṃ katanti idaṃ dhātuvāre pāḷivavatthānaṃ. Evaṃ tāva sakalepi anusayayamake pāḷivavatthānametaṃ veditabbaṃ.

Ādito paṭṭhāya panettha yaṃ yaṃ anuttānaṃ, tattha tattha ayaṃ vinicchayakathā – **anusayā**ti kenaṭṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayanaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā anusayāti vuccanti. **Anusentī**ti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā – anusayanaṭṭho nāma appahīnākāro. Appahīnākāro ca uppajjatīti vattuṃ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṃ paṭivacanaṃ – appahīnākāro anusayo, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakileso vuccati. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjatīti vattuṃ yujjati.

Tatridaṃ pamāṇaṃ – abhidhamme tāva kathāvatthusmiṃ (kathā. 554 ādayo) ‘‘anusayā abyākatā, anusayā ahetukā, anusayā cittavippayuttā’’ti sabbe vādā paṭisedhitā. Paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 3.21) ‘‘paccuppanne kilese pajahatī’’ti pucchaṃ katvā anusayānaṃ paccuppannabhāvassa atthitāya ‘‘thāmagatānusayaṃ pajahatī’’ti vuttaṃ. Dhammasaṅgahe pana mohassa padabhājane ‘‘avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmiṃ samaye moho hotī’’ti (dha. sa. 390) akusalacittena saddhiṃ avijjānusayassa uppannabhāvo vutto. Imasmiṃyeva anusayayamake sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmiṃ uppajjanavāre ‘‘yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatī’’tiādi vuttaṃ. Tasmā ‘‘anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī’’ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamāṇena suvuttanti veditabbaṃ. Yampi ‘‘cittasampayutto sārammaṇo’’tiādi vuttaṃ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ. **Kāmarāgānusayo**tiādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesupi eseva nayo.

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā

2. Idāni tesaṃ uppattiṭṭhānaṃ pakāsetuṃ **kattha kāmarāgānusayo anusetī**tiādimāha. Tattha **kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū**ti kāmāvacarabhūmiyaṃ sukhāya ca upekkhāya cāti dvīsu vedanāsu. **Ettha kāmarāgānusayo anusetī**ti imāsu dvīsu vedanāsu uppajjati. So panesa akusalavedanāsu sahajātavasena ārammaṇavasena cāti dvīhākārehi anuseti. Akusalāya sukhāya vedanāya ceva upekkhāya vedanāya ca sahajātopi hutvā uppajjati. Tā vedanā ārammaṇaṃ katvāpi uppajjatīti attho. Avasesā pana kāmāvacarakusalavipākakiriyavedanā ārammaṇameva katvā uppajjati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi vedanāhi sampayuttesu saññāsaṅkhāraviññāṇesupi anusetiyeva. Na hi sakkā vedanāsu anusayamānena taṃsampayuttehi saññādīhi saddhiṃ asahajātena vā bhavituṃ, taṃsampayutte vā saññādayo ārammaṇaṃ akatvā uppajjituṃ. Evaṃ santepi pana yasmā imā dve vedanāva sātasantasukhattā assādaṭṭhena kāmarāgānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu padhānā, tasmā ‘‘dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anusetī’’ti vuttaṃ, oḷārikavasena hi bodhaneyye sukhaṃ bodhetunti.

Nanu cesa ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṃ imāsu dvīsu vedanāsu ceva vedanāsampayuttadhammesu ca anuseti, iṭṭhesu pana rūpādīsupi anusetiyeva. Vuttampi cetaṃ vibhaṅgappakaraṇe (vibha. 816) ‘‘yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, ettha sattānaṃ kāmarāgānusayo anusetī’’ti imasmimpi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṃ. ‘‘Yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha diṭṭhānusayo nānusetīti dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tattha diṭṭhānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti, diṭṭhānusayo ca nānusetī’’ti. Ettha hi dukkhavedanāya ceva rūpadhātuādīsu ca nānusetīti vuttattā sasampayuttadhammaṃ dukkhavedanaṃ saokāse rūpārūpāvacaradhamme nava ca, lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbesu anusetīti vuttaṃ hoti. Taṃ idha kasmā na vuttanti? Anoḷārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi vedanānaññeva oḷārikattā imesaṃ pana anoḷārikattā etesu rūpādīsu anusetīti na vuttaṃ, atthato pana labbhati. Tasmā etesupi kāmarāgānusayo anusetiyevāti veditabbo. Na hi satthā sabbaṃ sabbattha katheti. Bodhaneyyasattānaṃ pana vasena katthaci yaṃ labbhati, taṃ sabbaṃ katheti, katthaci na katheti. Tathā hi anena katthaci diṭṭhānusayo anusetīti pucchitvā ‘‘sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anusetī’’ti yaṃ labbhati taṃ sabbaṃ kathitaṃ. Aparasmiṃ ṭhāne vissajjantena ‘‘rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca avijjānusayo ca anusentī’’ti yaṃ labbhati taṃ sabbaṃ akathetvā rūpadhātuarūpadhātūhi saddhiṃ tisso vedanāva kathitā. Vedanāsampayuttā pana arūpadhammā, sabbañca rūpaṃ na kathitaṃ. Kiñcāpi na kathitaṃ, diṭṭhānusayo panettha anusetiyeva. Evameva kiñcāpi idha rūpādiiṭṭhārammaṇaṃ na kathitaṃ, kāmarāgānusayo panettha anusetiyevāti. Evaṃ tāva kāmarāgānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Paṭighānusayassa pana ‘‘dukkhāya vedanāyā’’ti vacanato dve domanassavedanā kāyaviññāṇasampayuttā dukkhavedanāti tisso vedanā anusayanaṭṭhānaṃ. So panesa domanassavedanāsu sahajātavasena ārammaṇavasena cāti dvīhākārehi anuseti. Avasesadukkhavedanāya pana ārammaṇavaseneva anuseti. Tāsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi sampayuttesu saññākkhandhādīsupi anusetiyeva. Yāya hi vedanāya esa sahajāto, taṃsampayuttehi saññādīhipi sahajātova. Yā ca vedanā ārammaṇaṃ karoti, tāhi sampayutte saññādayopi karotiyeva. Evaṃ santepi pana yasmā dukkhavedanāva asātadukkhavedayitattā nirassādaṭṭhena paṭighānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu adhikā; tasmā ‘‘dukkhāya vedanāya ettha paṭighānusayo anusetī’’ti vuttaṃ, oḷārikavasena hi bodhaneyye sukhaṃ bodhetunti.

Nanu cesa ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṃ dukkhavedanāya ceva taṃsampayuttadhammesu ca anuseti, aniṭṭhesu pana rūpādīsupi anusetiyeva? Vuttampi cetaṃ vibhaṅgappakaraṇe (vibha. 816) ‘‘yaṃ loke appiyarūpaṃ asātarūpaṃ, ettha sattānaṃ paṭighānusayo anusetī’’ti imasmimpi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṃ – ‘‘kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha paṭighānusayo nānuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti, kāmarāgānusayo ca nānusetī’’ti. Ettha hi dvīsu kāmāvacaravedanāsu ceva rūpadhātuādīsu ca nānusetīti vuttattā sasampayuttadhammā dve vedanā saokāse rūpārūpāvacaradhamme nava ca, lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpādīsu anusetīti vuttaṃ hoti. Taṃ idha kasmā na vuttanti? Anoḷārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi dukkhavedanāya eva oḷārikattā imesaṃ pana anoḷārikattā etesu rūpādīsu anusetīti na vuttaṃ. Atthato pana labbhati, tasmā etesupi paṭighānusayo anusetiyevāti veditabbo.

Kiṃ pana itarā dve vedanā iṭṭhārammaṇaṃ vā paṭighassa ārammaṇaṃ na hontīti? No na honti. Parihīnajjhānassa vippaṭisāravasena sasampayuttadhammā tā vedanā ārabbha domanassaṃ uppajjati. Iṭṭhārammaṇassa ca paṭiladdhassa vipariṇāmaṃ vā appaṭiladdhassa appaṭilābhaṃ vā samanussaratopi domanassaṃ uppajjati. Domanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo. Paṭighānusayo hi aniṭṭhārammaṇe paṭihaññanavasena uppanno thāmagato kileso, tasmā ettha domanassena saddhiṃ paṭigho uppannopi attano paṭighakiccaṃ akaraṇabhāvena eva paṭighānusayo na hoti abbohārikattaṃ gacchati. Yathā hi pāṇātipātacetanāya saddhiṃ uppannopi byāpādo manokammaṃ nāma na hoti abbohārikattaṃ gacchati, evaṃ paṭighānusayo na hoti, abbohārikattaṃ gacchati. Vuttampi cetaṃ ekaccaṃ iṭṭhārammaṇaṃ nekkhammasitampi vā domanassaṃ sandhāya ‘‘yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ paṭighaṃ tena pajahati na tattha paṭighānusayo anusetī’’ti (ma. ni. 1.465). Evaṃ paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Mānānusayassa pana ‘‘kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū’’tiādivacanato dve kāmāvacaravedanā rūpārūpadhātuyo cāti idaṃ tividhaṃ anusayanaṭṭhānaṃ. Tassa akusalāsu vedanāsu kāmarāgānusayassa viya sahajātānusayatā veditabbā. Sasampayuttadhammāsu pana sabbāsupi kāmāvacarāsu sukhaadukkhamasukhavedanāsu rūpārūpadhātūsu ca ārammaṇavaseneva anuseti. Anusayavārassa pana paṭilomanaye ‘‘dukkhāya vedanāya apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti, mānānusayo ca nānusetī’’ti vuttattā ṭhapetvā dukkhavedanañceva navavidhaṃ lokuttaradhammañca sesarūpārūpadhammesupi ayaṃ anusetiyevāti. Evaṃ mānānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Diṭṭhānusayavicikicchānusayā pana kevalaṃ lokuttaradhammesveva nānusenti. Tebhūmakesu pana sabbesupi anusentiyeva. Tena vuttaṃ – ‘‘sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anuseti, ettha vicikicchānusayo anusetī’’ti. Tattha **sabbasakkāyapariyāpannesū**ti saṃsāravaṭṭanissitaṭṭhena sakkāyapariyāpannesu sabbadhammesūti attho. Tattha panete pañcasu cittuppādesu sahajātānusayanavasena anusenti. Te vā pana pañca cittuppāde aññe vā tebhūmakadhamme ārabbha pavattikāle ārammaṇānusayanavasena anusentīti. Evaṃ diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Bhavarāgānusayo pana kiñcāpi diṭṭhivippayuttesu catūsu cittesu uppajjanato sahajātānusayanavasena ‘‘kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetī’’ti vattabbo bhaveyya. Kāmadhātuyaṃ panesa dvīhi vedanāhi saddhiṃ uppajjamānopi rūpārūpāvacaradhammameva paṭilabhati. Kāmadhātuyā pariyāpannaṃ ekadhammampi ārammaṇaṃ na karoti, tasmā ārammaṇānusayanavasena niyamaṃ katvā ‘‘rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anusetī’’ti vuttaṃ. Apica rāgo nāmesa kāmarāgabhavarāgavasena duvidho. Tattha kāmarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetīti vutto. Sace pana bhavarāgopi kāmarāgo viya evaṃ vucceyya, kāmarāgena saddhiṃ desanā saṃkiṇṇā viya bhaveyyāti rāgakilesaṃ dvidhā bhinditvā kāmarāgato bhavarāgassa visesadassanatthampi evaṃ desanā katāti. Evaṃ bhavarāgānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Avijjānusayo pana sabbesupi tebhūmakadhammesu anuseti. Tena vuttaṃ ‘‘sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anusetī’’ti. Tassa dvādasasu cittuppādesu sahajātānusayatā veditabbā. Ārammaṇakaraṇavasena pana na kiñci tebhūmakadhammaṃ ārabbha na pavattatīti. Evaṃ avijjānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ tāva paricchedavāraparicchinnuddesavārauppattiṭṭhānavāresu vinicchayakathā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā.

Mahāvāro

1. Anusayavāravaṇṇanā

3. Sattannaṃ pana mahāvārānaṃ paṭhame anusayavāre **yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetī**ti ettha yadetaṃ **‘‘āmantā’’**ti paṭivacanaṃ dinnaṃ, taṃ duddinnaṃ viya khāyati. Kasmā? Kāmarāgapaṭighānaṃ ekakkhaṇe anuppattito. Yathā hi ‘‘yassa manāyatanaṃ uppajjati, tassa dhammāyatanaṃ uppajjatīti ‘āmantā’, assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro ca uppajjati, vacīsaṅkhāro ca uppajjatī’’tiādīsu manāyatanadhammāyatanāni kāyasaṅkhāravacīsaṅkhārā ca ekakkhaṇe uppajjanti, na tathā kāmarāgapaṭighā. Kāmarāgo hi aṭṭhasu lobhasahagatacittuppādesu uppajjati. Paṭigho dvīsu domanassasahagatesūti, natthi nesaṃ ekakkhaṇe uppatti; tasmā ettha ‘no’ti paṭisedho kattabbo siyā. Taṃ akatvā pana ‘āmantā’ti paṭivacanassa dinnattā heṭṭhāyamakesu viya ettha khaṇapaccuppannavasena vattamānavohāraṃ aggahetvā aññathā gahetabbo.

Kathaṃ? Appahīnavasena. Appahīnatañhi sandhāya ayaṃ ‘‘anusetī’’ti vattamānavohāro vutto, na khaṇapaccuppannataṃ. Yasmā ca appahīnataṃ sandhāya vutto, tasmā ‘‘yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetī’’ti pucchāya yassa kāmarāgānusayo appahīno, na anuppattidhammataṃ āpādito, tassa paṭighānusayopi appahīnoti evamattho daṭṭhabbo. Yasmā ca tesu yasseko appahīno, tassa itaropi appahīnova hoti, tasmā ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ. Yadi evaṃ, yaṃ upari uppajjanavāre ‘yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatī’ti pucchitvā ‘āmantā’ti vuttaṃ; tattha kathaṃ attho gahetabboti? Tatthāpi appahīnavaseneva uppattipaccaye sati uppattiyā anivāritavasena vā. Yathā hi cittakammādīni ārabhitvā apariniṭṭhitakammantā cittakārādayo tesaṃ kammantānaṃ akaraṇakkhaṇepi mittasuhajjādīhi diṭṭhadiṭṭhaṭṭhāne ‘‘imesu divasesu kiṃ karothā’’ti vuttā, ‘‘cittakammaṃ karoma, kaṭṭhakammaṃ karomā’’ti vadanti. Te kiñcāpi tasmiṃ khaṇe na karonti avicchinnakammantattā pana katakhaṇañca kattabbakhaṇañca upādāya karontiyeva nāma honti. Evameva yamhi santāne anusayā appahīnā, yamhi vā pana nesaṃ santāne uppattipaccaye sati uppatti anivāritā, tattha anuppajjanakkhaṇepi uppannapubbañceva kālantare uppajjanakañca upādāya yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatiyeva nāmāti evamattho veditabbo. Ito paresupi evarūpesu vissajjanesu eseva nayo. **No ca tassā**ti idaṃ anāgāmissa kāmarāgabyāpādānaṃ anavasesato pahīnattā vuttaṃ. **Tiṇṇaṃ puggalāna**nti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṃ. **Dvinnaṃ puggalāna**nti sotāpannasakadāgāmīnaṃ. Paratopi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

14. Okāsavārassa paṭhamadutiyapucchāsu yasmā kāmarāgānusayo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti, paṭighānusayo dukkhavedanāya; tasmā **‘no’**ti paṭisedho kato. Tatiyapucchāyaṃ ubhinnampi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusayanato **‘āmantā’**ti paṭivacanaṃ dinnaṃ. Rūpadhātuarūpadhātuyā pana mānānusayassa kāmarāgānusayena saddhiṃ asādhāraṇaṃ uppattiṭṭhānaṃ. Tasmā **no ca tattha kāmarāgānusayo**ti vuttaṃ. Iminā nayena sabbesaṃ uppattiṭṭhānavāraṃ oloketvā sādhāraṇāsādhāraṇaṃ uppattiṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

20. Dukamūlakapucchāyaṃ yasmā kāmarāgapaṭighānusayā nāpi ekasmiṃ ṭhāne uppajjanti, na ekaṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ karonti, tasmā **natthī**ti paṭikkhepo kato. Ayañhettha adhippāyo. Yasmiṃ ime dve anusayā anusayeyyuṃ, taṃ ṭhānameva natthi. Tasmā ‘‘kattha mānānusayo anusetī’’ti ayaṃ pucchā apucchāyevāti. Aññesupi evarūpesu eseva nayo.

27. Puggalokāsavāre **catunna**nti puthujjanasotāpannasakadāgāmianāgāmīnaṃ.

36. Paṭilomanaye **yassa kāmarāgānusayo nānusetī**ti ayaṃ pucchā anāgāmiṃ gahetvā pucchati.

56. **Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha kāmarāgānusayo nānusetī**ti anāgāmiarahantānaṃ. **Kāmadhātuyā tīsu vedanāsū**ti ca vedanāggahaṇena vedanāsampayuttakānampi tesaṃ vatthārammaṇānampīti sabbesampi kāmāvacaradhammānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ anusayavāre vinicchayakathā.

Anusayavāravaṇṇanā.

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. Sānusayavāre pana **yo kāmarāgānusayena sānusayo**ti yathā ekantarikajarādirogena ābādhiko yāva tamhā rogā na muccati, tāva tassa rogassa anuppattikkhaṇepi sarogoyeva nāma hoti. Evaṃ sasaṃkilesassa vaṭṭagāmisattassa yāva ariyamaggena anusayā samugghātaṃ na gacchanti, tāva tesaṃ anusayānaṃ anuppattikkhaṇepi sānusayoyeva nāma hoti. Evarūpaṃ sānusayataṃ sandhāya **‘āmantā’**ti vuttaṃ. Sesamettha anusayavārasadisameva.

Okāsavāre pana ‘‘rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayena sānusayo’’ti vutte tāsu dhātūsu puggalassa sānusayatā paññāyeyya, anusayassa uppattiṭṭhānaṃ na paññāyeyya. Anusayassa ca uppattiṭṭhānadassanatthaṃ ayaṃ vāro āraddho, tasmā **tato mānānusayena sānusayo**ti vuttaṃ. Evañhi sati tato dhātudvayato uppannena mānānusayena sānusayoti anusayassa uppattiṭṭhānaṃ dassitaṃ hoti. Imassa pana pañhassa atthe avutte ādipañhassa attho pākaṭo na hotīti paṭhamaṃ na vutto, tasmā so evaṃ veditabbo. **Yato kāmarāgānusayenā**ti yato uppannena kāmarāgānusayena sānusayo, kiṃ so tato uppannena paṭighānusayenapi sānusayoti? Yasmā panete dve ekasmā ṭhānā nuppajjanti; tasmā ‘‘no’’ti paṭisedho kato. **Arahā sabbatthā**ti arahā sabbadhammesu uppajjanakena kenaci anusayena nirānusayoti. Iminā atthavasena nippadesaṭṭhānesu bhummavacanameva katanti. Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabboti.

Sānusayavāravaṇṇanā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. Pajahanavāre **pajahatī**ti tena tena maggena pahānapariññāvasena pajahati, āyatiṃ anuppattidhammataṃ āpādeti. **Āmantā**ti anāgāmīmaggaṭṭhaṃ sandhāya paṭivacanaṃ. **Tadekaṭṭhaṃ pajahatī**ti pahānekaṭṭhataṃ sandhāya vuttaṃ. **No**ti arahattamaggaṭṭhaṃ sandhāya paṭisedho.

Yato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti yato uppajjanakaṃ kāmarāgānusayaṃ pajahatīti attho. **Aṭṭhamako**ti arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya paccorohanagaṇanāya gaṇiyamāno sotāpattimaggaṭṭho aṭṭhamako nāma. Dakkhiṇeyyagaṇanāya hi arahā aggadakkhiṇeyyattā paṭhamo, arahattamaggaṭṭho dutiyo, anāgāmī tatiyo…pe… sotāpattimaggaṭṭho aṭṭhamo. So idha ‘‘aṭṭhamako’’ti vutto. Nāmasaññāyeva vā esā tassāti. **Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā**ti saddhiṃ puthujjanena sekkhāsekkhā. Tesu hi puthujjano pahānapariññāya abhāvena nappajahati. Sesā tesaṃ anusayānaṃ pahīnattā. **Dvinnaṃ maggasamaṅgīna**nti dve maggasamaṅgino ṭhapetvāti attho. Iminā nayena sabbattha vinicchayo veditabboti.

Pajahanavāravaṇṇanā.

4. Pariññāvāravaṇṇanā

198-263. Pariññāvāre **parijānātī**ti tīhi pariññāhi parijānāti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva. Ayampi hi vāro pajahanavāro viya maggaṭṭhānaññeva vasena vissajjitoti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-274. Pahīnavāre phalaṭṭhavaseneva desanā āraddhā. Anāgāmissa hi ubhopete anusayā pahīnā, tasmā ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ.

275-296. Okāsavāre **yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīno**ti pucchitvā **na vattabbo pahīnoti vā appahīnoti vā**ti vuttaṃ taṃ kasmāti? Uppattiṭṭhānassa asādhāraṇattā. Aññaṃ hi kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṃ, aññaṃ paṭighānusayassa. Abhāvitamaggassa ca yattha anusayo uppajjati, magge bhāvite tattheva so pahīno nāma hoti. Tattha yasmā neva kāmarāgānusayaṭṭhāne paṭighānusayo uppajjati, na paṭighānusayaṭṭhāne kāmarāgānusayo, tasmā tattha so pahīnoti vā appahīnoti vā na vattabbo. So hi yasmiṃ attano uppattiṭṭhāne kāmarāgānusayo pahīno, tasmiṃ appahīnattā tattha pahīnoti na vattabbo. Yaṃ kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṃ, tasmiṃ aṭṭhitattā tattha appahīnoti na vattabbo.

Yattha kāmarāgānusayo pahīno, tattha mānānusayo pahīnoti ettha pana sādhāraṇaṭṭhānaṃ sandhāya āmantāti vuttaṃ. Kāmarāgānusayo hi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti. Mānānusayo tāsu ceva rūpārūpadhātūsu ca. So ṭhapetvā asādhāraṇaṭṭhānaṃ sādhāraṇaṭṭhāne tena saddhiṃ pahīno nāma hoti. Tasmā ‘āmantā’ti vuttaṃ. Iminā nayena sabbasmimpi okāsavāre pahīnatā ca navattabbatā ca veditabbā. ‘Natthī’ti āgataṭṭhānesu pana heṭṭhā vuttasadisova vinicchayo. Puggalokāsavāro, okāsavāragatikoyeva.

297-307. Paṭilomanaye **yassa kāmarāgānusayo appahīno**ti puthujjanasotāpannasakadāgāmivasena pucchati. Kiñcāpi hi ime dve anusayā puthujjanato paṭṭhāya yāva anāgāmimaggaṭṭhā channaṃ puggalānaṃ appahīnā. Idha pana parato ‘‘tiṇṇaṃ puggalānaṃ dvinnaṃ puggalāna’’ntiādivacanato maggaṭṭhā anadhippetā, tasmā puthujjanasotāpannasakadāgāminova sandhāya ‘āmantā’ti vuttaṃ. **Dvinnaṃ puggalāna**nti sotāpannasakadāgāmīnaṃ. Iminā nayena puggalavāre vinicchayo veditabbo.

308-329. Okāsavārapuggalokāsavārā pana heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Pahīnavāravaṇṇanā.

6. Uppajjanavāravaṇṇanā

330. Uppajjanavāro anusayavārasadisoyeva.

7. Dhātupucchāvāravaṇṇanā

332-340. Dhātuvārassa pucchāvāre tāva **kati anusayā anusentī**ti kati anusayā santānaṃ anugatā hutvā sayanti. **Kati anusayā nānusentī**ti kati anusayā santānaṃ na anugatā hutvā sayanti. **Kati anusayā bhaṅgā**ti kati anusayā anusenti nānusentīti evaṃ vibhajitabbāti attho. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā pāḷivavatthāne vuttameva.

7. Dhātuvissajjanāvāravaṇṇanā

341-349. Niddesavāre panassa **kassaci satta anusayā anusentī**ti puthujjanavasena vuttaṃ. **Kassaci pañcā**ti sotāpannasakadāgāmivasena vuttaṃ. Tesañhi diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti pañceva anusenti. Tattha yathā anusayavāre ‘‘anusentī’’ti padassa uppajjantīti attho gahito, evamidha na gahetabbo. Kasmā? Tasmiṃ khaṇe anuppajjanato. Kāmadhātuṃ upapajjantassa hi vipākacittañceva kammasamuṭṭhānarūpañca uppajjati, akusalacittaṃ natthi. Anusayā ca akusalacittakkhaṇe uppajjanti, na vipākacittakkhaṇeti tasmiṃ khaṇe anuppajjanato tathā attho na gahetabbo. Kathaṃ pana gahetabboti? Yathā labbhati tathā gahetabbo. Kathañca labbhati? Appahīnaṭṭhena. Yathā hi rāgadosamohānaṃ appahīnattā. Kusalābyākatacittasamaṅgī puggalo ‘‘sarāgo sadoso samoho’’ti vuccati, evaṃ maggabhāvanāya appahīnattā paṭisandhikkhaṇepi tassa tassa puggalassa te te anusayā anusentīti vuccanti. Na kevalañca vuccanti, appahīnattā pana te anusentiyeva nāmāti veditabbā.

Anusayā bhaṅgā natthīti yassa hi yo anuseti, so anusetiyeva; yo nānuseti, so nānusetiyeva. Ayaṃ anuseti ca nānuseti ca, ayaṃ siyā anuseti siyā nānusetīti, evaṃ vibhajitabbo anusayo nāma natthi. **Rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci tayo**ti anāgāmivasena vuttaṃ. Tassa hi kāmarāgapaṭighadiṭṭhivicikicchānusayā cattāropi anavasesato pahīnā. Itare tayova appahīnā. Tena vuttaṃ – ‘‘kassaci tayo anusayā anusentī’’ti.

Na kāmadhātunti kāmadhātuyā paṭisiddhattā sesā dve dhātuyo upapajjantassāti attho. **Satte vā**ti yasmā ariyasāvakassa rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuyaṃ upapatti nāma natthi, puthujjanasseva hoti, tasmā sattevāti niyametvā vuttaṃ. ‘‘Arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa sattevā’’ti etthāpi eseva nayo. **Rūpadhātuyā upapatti natthī**ti kasmā natthi? Upapattinipphādakassa rūpāvacarajjhānassa abhāvā. So hi sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā taṃ dhātuṃ upapannoti nāssa tattha rūpāvacarajjhānaṃ atthi. Tadabhāvā rūpadhātuyaṃ upapatti natthīti veditabbā. **Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātu**nti ettha arūpadhātuyeva adhippetā. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Dhātuvāravaṇṇanā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cittayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1-62. Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesameva saṅgaṇhitvā anusayayamakānantaraṃ desitassa cittayamakassa atthavaṇṇanā hoti. Tattha pāḷivavatthānaṃ tāva veditabbaṃ. Imasmiñhi cittayamake mātikāṭhapanaṃ, ṭhapitamātikāya vissajjananti dve vārā honti. Tattha mātikāṭhapane puggalavāro, dhammavāro, puggaladhammavāroti āditova tayo suddhikamahāvārā honti.

Tattha ‘‘yassa cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī’’ti evaṃ puggalavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato puggalavāro nāma. ‘‘Yaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī’’ti evaṃ dhammavaseneva cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato dhammavāro nāma. ‘‘Yassa yaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī’’ti evaṃ ubhayavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato puggaladhammavāro nāma. Tato ‘‘yassa sarāgaṃ citta’’nti soḷasannaṃ padānaṃ vasena apare sarāgādipadavisesitā soḷasa puggalavārā, soḷasa dhammavārā, soḷasa puggaladhammavārāti aṭṭhacattālīsaṃ missakavārā honti. Te sarāgādipadamattaṃ dassetvā saṅkhittā. Tato ‘‘yassa kusalaṃ citta’’ntiādinā nayena chasaṭṭhidvisatasaṅkhānaṃ abhidhammamātikāpadānaṃ vasena apare kusalādipadavisesitā chasaṭṭhidvisatapuggalavārā, chasaṭṭhidvisatadhammavārā chasaṭṭhidvisatapuggaladhammavārāti aṭṭhanavutisattasatā missakavārā honti. Tepi kusalādipadamattaṃ dassetvā saṅkhittāyeva. Yānipettha sanidassanādīni padāni cittena saddhiṃ na yujjanti, tāni moghapucchāvasena ṭhapitāni.

Tesu pana tīsu vāresu sabbapaṭhame suddhikapuggalamahāvāre uppādanirodhakālasambhedavāro, uppāduppannavāro, nirodhuppannavāro, uppādavāro, nirodhavāro, uppādanirodhavāro uppajjamānanirodhavāro, uppajjamānuppannavāro, nirujjhamānuppannavāro, uppannuppādavāro, atītānāgatavāro, uppannuppajjamānavāro, niruddhanirujjhamānavāro, atikkantakālavāroti cuddasa antaravārā. Tesu uppādavāro, nirodhavāro, uppādanirodhavāroti imesu tīsu vāresu anulomapaṭilomavasena cha cha katvā aṭṭhārasa yamakāni. Uppannuppādavāre atītānāgatakālavasena anulomato dve, paṭilomato dveti cattāri yamakāni. Sesesu ādito niddiṭṭhesu tīsu, anantare niddiṭṭhesu tīsu; avasāne niddiṭṭhesu catūsūti dasasu vāresu anulomato ekaṃ, paṭilomato ekanti dve dve katvā vīsati yamakāni. Evaṃ sabbesupi cuddasasu antaravāresu dvācattālīsa yamakāni, caturāsīti pucchā aṭṭhasaṭṭhiatthasataṃ hoti. Yathā ca ekasmiṃ suddhikapuggalamahāvāre, tathā suddhikadhammavārepi suddhikapuggaladhammavārepīti tīsu mahāvāresu chabbīsatiyamakasataṃ, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā ca veditabbā. Idaṃ pana vārattayaṃ sarāgādivasena soḷasaguṇaṃ, kusalādivasena chasaṭṭhidvisataguṇaṃ katvā imasmiṃ cittayamake anekāni yamakasahassāni, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā ca hontīti. Pāṭho pana saṃkhittoti. Evaṃ tāva imasmiṃ cittayamake pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ.

Mātikāṭhapanavaṇṇanā.

Niddeso

1. Puggalavāravaṇṇanā

63. Idāni ṭhapitānukkamena mātikaṃ vissajjetuṃ **yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatī**tiādi āraddhaṃ. Tattha **uppajjatī**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati **na nirujjhatī**ti nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. **Tassa citta**nti tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. **Tesaṃ citta**nti yesaṃ paricchinnavaṭṭadukkhānaṃ khīṇāsavānaṃ sabbapacchimassa cuticittassa uppādakkhaṇo vattati, etesaṃ tadeva cuticittaṃ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Idāni pana bhaṅgaṃ patvā taṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ nuppajjissati. **Itaresa**nti pacchimacittasamaṅgiṃ khīṇāsavaṃ ṭhapetvā avasesānaṃ sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ **nirujjhissati ceva uppajjissati cā**ti yaṃ taṃ uppādakkhaṇappattaṃ taṃ nirujjhissateva. Aññaṃ pana tasmiṃ vā aññasmiṃ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyapucchāvissajjanepi tathārūpasseva khīṇāsavassa cittaṃ sandhāya ‘āmantā’ti vuttaṃ. **Nuppajjati nirujjhatī**ti bhaṅgakkhaṇe arahato pacchimacittampi sesānaṃ bhijjamānacittampi. Tato paṭṭhāya pana arahato cittaṃ na nirujjhissatīti sakkā vattuṃ uppajjissatīti pana na sakkā. Sesānaṃ uppajjissatīti sakkā vattuṃ, na nirujjhissatīti na sakkā. Tasmā ‘no’ti paṭisedho kato. Dutiyapañhe yassa cittaṃ na nirujjhissati, uppajjissatīti so puggaloyeva natthi, tasmā natthīti paṭikkhepo kato.

65-82. **Uppanna**nti uppādasamaṅginopetaṃ nāmaṃ. Uppādaṃ patvā aniruddhassāpi. Tattha uppādasamaṅgitaṃ sandhāya ‘āmantā’ti, uppādaṃ patvā aniruddhabhāvaṃ sandhāya ‘‘tesaṃ cittaṃ uppanna’’nti vuttaṃ. **Anuppanna**nti uppādaṃ appattaṃ. **Tesaṃ cittaṃ uppajjitthā**ti etthāpi sabbesaṃ tāva cittaṃ khaṇapaccuppannameva hutvā uppādakkhaṇaṃ atītattā uppajjittha nāma, nirodhasamāpannānaṃ nirodhato pubbe uppannapubbattā, asaññasattānaṃ saññībhave uppannapubbattā. **Uppajjittha ceva uppajjati cā**ti uppādaṃ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmāti attho.

Uppādakkhaṇe anāgatañcāti uppādakkhaṇe ca cittaṃ anāgatañca cittanti attho.

83. Atikkantakālavāre **uppajjamānaṃ khaṇa**nti uppādakkhaṇaṃ. Tattha kiñcāpi uppādakkhaṇo uppajjamāno nāma na hoti, uppajjamānassa pana khaṇattā evaṃ vutto. **Khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakāla**nti na ciraṃ vītikkantaṃ tameva pana uppādakkhaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālanti saṅkhaṃ gacchati. **Nirujjhamānaṃ khaṇa**nti nirodhakkhaṇaṃ. Tattha kiñcāpi nirodhakkhaṇo nirujjhamāno nāma na hoti, nirujjhamānassa pana khaṇattā evaṃ vutto. **Khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakāla**nti kiṃ tassa cittaṃ evaṃ nirodhakkhaṇampi vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hotīti pucchati. Tattha yasmā bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkhaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ hoti, nirodhakkhaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma na hoti. Atītaṃ pana cittaṃ ubhopi khaṇe khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma, tasmā ‘‘bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkhaṇaṃ vītikkantaṃ, bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, atītaṃ cittaṃ uppādakkhaṇañca vītikkantaṃ bhaṅgakkhaṇañca vītikkantanti vissajjanamāha. Dutiyapañhassa vissajjane yasmā atītaṃ cittaṃ ubhopi khaṇe vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hoti, tasmā atītaṃ cittanti vuttaṃ. Paṭilomapañhassa vissajjane yasmā uppādakkhaṇe ca cittaṃ anāgatañca cittaṃ ubhopi khaṇe khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma na hoti, tesaṃ khaṇānaṃ avītikkantattā. Tasmā ‘‘uppādakkhaṇe cittaṃ anāgataṃ citta’’nti vuttaṃ. Dutiyavissajjanaṃ pākaṭameva.

84-113. Dhammavārepi imināvupāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Puggaladhammavāro dhammavāragatikoyeva.

114-116. Sabbepi missakavārā **yassa sarāgaṃ citta**ntiādinā nayena mukhamattaṃ dassetvā saṅkhittā. Vitthāro pana nesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Tesu pana ‘‘yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhati; tassa cittaṃ nirujjhissati, nuppajjissatī’’ti evaṃ vitthāretabbatāya pucchāva sadisā hoti. Yasmā pana sarāgaṃ cittaṃ pacchimacittaṃ na hoti, tasmā ‘‘yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhati; tassa cittaṃ nirujjhissati, nuppajjissatīti no’’ti evaṃ vissajjitabbattā vissajjanaṃ asadisaṃ hoti. Taṃ taṃ tassā tassā pucchāya anurūpavasena veditabbanti.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamakaṃ

1. Paṇṇattiuddesavāravaṇṇanā

1-16. Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ mātikaṃ ṭhapetvā cittayamakānantaraṃ desitassa dhammayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha khandhayamake vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Yathā hi tattha paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā, avasesā antaravārā ca honti, tathā idhāpi. ‘‘Yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti, so akusalaṃ dhammaṃ pajahatī’’ti āgatattā panettha pariññāvāro, bhāvanāvāro nāmāti veditabbo. Tattha yasmā abyākato dhammo neva bhāvetabbo, na pahātabbo, tasmā taṃ padameva na uddhaṭaṃ. Paṇṇattivāre panettha tiṇṇaṃ kusalādidhammānaṃ vasena padasodhanavāro, padasodhanamūlacakkavāro, suddhadhammavāro, suddhadhammamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

17-32. Paṇṇattivāraniddese pana **kusalā kusaladhammā**ti kusalānaṃ ekantena kusaladhammattā ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ. Sesavissajjanesupi eseva nayo. **Avasesā dhammā na akusalā dhammā**ti avasesā dhammā akusalā na honti, dhammā pana hontīti attho. Iminā nayena sabbavissajjanāni veditabbāni.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

33-34. Pavattivāre panettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye ‘‘yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa akusalā dhammā uppajjanti; yassa vā pana akusalā dhammā uppajjanti, tassa kusalā dhammā uppajjantī’’ti kusaladhammamūlakāni dve yamakāni, akusaladhammamūlakaṃ ekanti tīṇi yamakāni honti. Tassa paṭilomanayepi okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ – imassa hi dhammayamakassa pavattimahāvāre ‘‘uppajjanti nirujjhantī’’ti imesu uppādanirodhesu kusalākusaladhammā tāva ekantena pavattiyaṃyeva labbhanti, na cutipaṭisandhīsu. Abyākatadhammā pana pavatte ca cutipaṭisandhīsu cāti tīsupi kālesu labbhanti. Evamettha yaṃ yattha yattha labbhati, tassa vasena tattha tattha vinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ – kusalākusalānaṃ tāva ekakkhaṇe anuppajjanato ‘‘no’’ti paṭisedho kato. **Abyākatā cā**ti cittasamuṭṭhānarūpavasena vuttaṃ.

35-36. **Yattha kusalā dhammā nuppajjantī**ti asaññabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenevettha ‘‘āmantā’’ti vissajjanaṃ kataṃ. **Uppajjantī**ti idampi asaññabhavaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Abyākatānaṃ pana anuppattiṭṭhānassa abhāvā ‘‘natthī’’ti paṭikkhepo kato.

49. **Dutiye akusale**ti bhavaṃ assādetvā uppannesu nikantijavanesu dutiye javanacitte. **Dutiye citte vattamāne**ti paṭisandhito dutiye bhavaṅgacitte vattamāne saha vā paṭisandhiyā bhavaṅgaṃ vipākavasena ekameva katvā bhavanikantiyā āvajjanacitte. Tañhi kiriyacittattā abyākatajātiyaṃ vipākato dutiyaṃ nāma hoti.

57. **Yassa cittassa anantarā aggamagga**nti gotrabhucittaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kusalā dhammā uppajjissantī**ti te aggamaggadhammeyeva sandhāya vuttaṃ.

79. **Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇe**ti idaṃ cittajātivasena vuttaṃ. Tajjātikassa hi ekāvajjanena uppannassa tato orimacittassa uppādakkhaṇepi etaṃ lakkhaṇaṃ labbhateva.

99. Nirodhavārepi kusalākusalānaṃ ekato anirujjhanato ‘‘no’’ti vuttaṃ. Iminā nayamukhena sabbattha vinicchayo veditabboti.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamakaṃ

Idāni tesaññeva mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ saṃgaṇhitvā dhammayamakānantaraṃ desitassa indriyayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha khandhayamakādīsu vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Idhāpi hi paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā avasesā antaravārā ca saddhiṃ kālappabhedādīhi khandhayamakādīsu āgatasadisāva. Indriyānaṃ pana bahutāya dhātuyamakatopi bahutarāni yamakāni honti. Yathā pana heṭṭhā puggalavārādīsu cakkhāyatanacakkhudhātumūlake naye cakkhāyatanacakkhudhātūhi saddhiṃ jivhāyatanakāyāyatanāni na yojitāni. Jivhāyatanakāyāyatanamūlakāni ca yamakāneva na gahitāni, tathā idhāpi cakkhundriyamūlake naye jivhindriyakāyindriyāni na yojitāni, jivhindriyakāyindriyamūlakāni ca yamakāneva na gahitāni. Tesaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Manindriyaṃ pana yathā cakkhundriyādimūlakehi tatheva itthindriyādimūlakehipi saddhiṃ yasmā yojanaṃ gacchati, tasmā nikkhittapaṭipāṭiyā ayojetvā sabbehipi cakkhundriyamūlakādīhi saddhiṃ pariyosāne yojitanti veditabbaṃ. Cakkhundriyena saddhiṃ itthindriyapurisindriyajīvitindriyāni yojitāni sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni paṭisandhiyaṃ natthīti na gahitāni. Somanassindriyaupekkhindriyāni paṭisandhiyaṃ uppattisabbhāvato gahitāni. Tathā saddhindriyādīni pañca. Lokuttarāni tīṇi paṭisandhiyaṃ abhāveneva na gahitāni. Iti yāni gahitāni, tesaṃ vasenettha cakkhundriyamūlake naye yamakagaṇanā veditabbā. Yathā cettha, evaṃ sabbattha. Yāni pana na gahitāni, tesaṃ vasena yamakāni na gaṇetabbāni. Gaṇentena vā moghapucchāvasena gaṇetabbānīti evaṃ tāva sabbavāresu pāḷivavatthānameva veditabbaṃ.

Pavattivāravaṇṇanā

1-86. Atthavinicchaye panettha idaṃ nayamukhaṃ – **sacakkhukānaṃ na itthīna**nti brahmapārisajjādīnañceva rūpīnaṃ purisanapuṃsakānañca vasena vuttaṃ. Tesañhi itthindriyaṃ nuppajjati. **Sacakkhukānaṃ na purisāna**nti rūpībrahmānañceva itthinapuṃsakānañca vasena vuttaṃ. Tesañhi purisindriyaṃ nuppajjati. **Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjatī**ti ekavokāracatuvokārakāmadhātusatte sandhāya vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ vinā somanassenā**ti upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ mahāvipākapaṭisandhīnaṃ vasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ vinā upekkhāyā**ti somanassasahagatapaṭisandhikānaṃ vasena vuttaṃ. **Upekkhāya acakkhukāna**nti ahetukapaṭisandhivasena vuttaṃ. **Ahetukāna**nti ahetukapaṭisandhicittena saddhiṃ saddhindriyādīnaṃ abhāvato vuttaṃ. Tattha hi ekanteneva saddhāsatipaññāyo natthi. Samādhivīriyāni pana indriyappattāni na honti. **Sahetukānaṃ acakkhukāna**nti gabbhaseyyakavasena ceva arūpīvasena ca vuttaṃ. Añño hi sahetuko acakkhuko nāma natthi. **Sacakkhukānaṃ ahetukāna**nti apāye opapātikavasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ ñāṇavippayuttāna**nti kāmadhātuyaṃ duhetukapaṭisandhikānaṃ vasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ ñāṇasampayuttāna**nti rūpībrahmāno ceva kāmāvacaradevamanusse ca sandhāya vuttaṃ. **Ñāṇasampayuttānaṃ acakkhukāna**nti arūpino ca tihetukagabbhaseyyake ca sandhāya vuttaṃ.

190. Jīvitindriyamūlake **vinā somanassena upapajjantāna**nti dvepi jīvitindriyāni sandhāya vuttaṃ. **Pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe**ti arūpajīvitindriyaṃ sandhāya vuttaṃ. Iminā nayena sabbatthāpi paṭisandhipavattivasena jīvitindriyayojanā veditabbā. Somanassindriyādimūlakesupi paṭisandhipavattivasenevattho gahetabbo. Paṭilomanaye pana nirodhavāre ca etesañceva aññesañca dhammānaṃ yathālābhavasena cutipaṭisandhipavattesu tīsupi anuppādanirodhā veditabbā.

281. Anāgatavāre **eteneva bhāvenā**ti etena purisabhāveneva, antarā itthibhāvaṃ anāpajjitvā purisapaṭisandhiggahaṇenevāti attho. **Katici bhave dassetvā parinibbāyissantī**ti katici paṭisandhiyo gahetvā itthibhāvaṃ appatvāva parinibbāyissantīti attho. Dutiyapucchāyapi eseva nayo.

361. Paccuppannena atītavāre **suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthā**ti cittayamake viya uppādakkhaṇātikkamavasena atthaṃ aggahetvā tasmiṃ bhave anuppannapubbavasena gahetabboti. Iminā nayamukhena sabbasmimpi pavattivāre atthavinicchayo veditabbo.

Pavattivāravaṇṇanā.

Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. Pariññāvāre pana cakkhumūlakādīsu ekameva cakkhusotayamakaṃ dassitaṃ. Yasmā pana sesānipi lokiyaabyākatāni ceva lokiyaabyākatamissakāni ca pariññeyyāneva, tasmā tāni anupadiṭṭhānipi imināva dassitāni honti. Yasmā pana akusalaṃ ekantato pahātabbameva, ekantaṃ kusalaṃ bhāvetabbameva, lokuttarābyākataṃ sacchikātabbaṃ, tasmā ‘‘domanassindriyaṃ pajahatī’’ti ‘‘anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetī’’ti ‘‘aññātāvindriyaṃ sacchikarotī’’ti vuttaṃ. Aññindriyaṃ pana bhāvetabbampi atthi sacchikātabbampi, taṃ bhāvanāvaseneva gahitaṃ. Tattha **dve puggalā**ti sakadāgāmimaggasamaṅgī ca, arahattamaggasamaṅgī ca. Tesu eko samucchindituṃ asamatthattā domanassindriyaṃ na pajahati nāma. Eko pahīnadosattā **cakkhundriyaṃ na parijānātī**ti anuppādaṃ āpādetuṃ asamatthatāya na parijānāti. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Yassovāde ṭhatvā, niṭṭhitakiccassa kiccasampanno;
Yuvatijanopi atīto, suvihitaniyamo yamassāṇaṃ.

Devaparisāya majjhe, devapure sabbadevadevena;
Yamakaṃ nāma pakāsitaṃ, yamāmalalomena yaṃ tena.

Pāḷivavatthānavidhiṃ, pucchāvissajjane ca atthanayaṃ;
Dassetuṃ āraddhā, yamakaaṭṭhakathā mayā tassa.

Sā subahuantarāye, lokamhi yathā anantarāyena;
Ayamajja pañcamattehi, tantiyā bhāṇavārehi.

Niṭṭhaṃ pattā evaṃ, niṭṭhānaṃ pāpuṇantu sabbepi;
Hitasukhanibbattikarā, manorathā sabbasattānanti.

Yamakappakaraṇa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Paṭṭhānappakaraṇa-aṭṭhakathā

Devātidevo devānaṃ, devadānavapūjito,
Desayitvā pakaraṇaṃ, yamakaṃ suddhasaṃyamo.

Atthato dhammato ceva, gambhīrassātha tassa yaṃ,
Anantaraṃ mahāvīro, sattamaṃ isisattamo.

Paṭṭhānaṃ nāma nāmena, nāmarūpanirodhano,
Desesi atigambhīra-nayamaṇḍitadesanaṃ.

Idāni tassa sampatto, yasmā saṃvaṇṇanākkamo,
Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

Paccayuddesavaṇṇanā

Sammāsambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvīsati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ, sataṃ duke nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Tato paraṃ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Tato paraṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Tike pana tikesuyeva pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Duke ca dukesuyeva pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Evaṃ –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **anulomamhi** nayā sugambhīrāti.

Paccanīyapaṭṭhānepi dvāvīsati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma. Dukasataṃ nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma. Dvāvīsati tike dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma. Dukasataṃ dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma. Tike tikesuyeva pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma. Duke dukesuyeva pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāmāti evaṃ paccanīyepi chahi nayehi paṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tena vuttaṃ –

‘‘Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **paccanīyamhi** nayā sugambhīrā’’ti.

Tato paraṃ anulomapaccanīyepi etenevupāyena cha nayā dassitā. Tenāha –

‘‘Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **anulomapaccanīyamhi** nayā sugambhīrā’’ti.

Tadanantaraṃ paccanīyānulomamhi eteheva chahi nayehi niddiṭṭhaṃ. Tenāha –

‘‘Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **paccanīyānulomamhi** nayā sugambhīrā’’ti.

Evaṃ anulome cha paṭṭhānāni, paccanīye cha, anulomapaccanīye cha, paccanīyānulome cha paṭṭhānānīti idaṃ ‘‘catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānapaṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāmā’’ti hi vuttaṃ.

Tattha yesaṃ catuvīsatiyā samantapaṭṭhānānaṃ samodhānavasenetaṃ catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ paṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāmāti vuttaṃ, tesañceva imassa ca pakaraṇassa nāmattho tāva evaṃ veditabbo. Kenaṭṭhena **paṭṭhāna**nti? Nānappakārapaccayaṭṭhena. ‘Pa-kāro’ hi nānappakāratthaṃ dīpeti, ṭhānasaddo paccayatthaṃ. Ṭhānāṭṭhānakusalatātiādīsu hi paccayo ṭhānanti vutto. Iti nānappakārānaṃ paccayānaṃ vasena desitattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma. Imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ paṭṭhānanti veditabbaṃ.

Aparo nayo – kenaṭṭhena paṭṭhānanti? Vibhajanaṭṭhena. ‘‘Paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkamma’’nti (ma. ni. 1.371) āgataṭṭhānasmiñhi vibhajanaṭṭhena paṭṭhānaṃ paññāyati. Iti kusalādīnaṃ dhammānaṃ hetupaccayādivasena vibhattattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma. Imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ paṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ.

Aparo nayo – kenaṭṭhena paṭṭhānanti? Paṭṭhitatthena. Gamanaṭṭhenāti attho. ‘‘Goṭṭhā paṭṭhitagāvo’’ti (ma. ni. 1.156) āgataṭṭhānasmiñhi yena paṭṭhānena paṭṭhitagāvoti vutto, taṃ atthato gamanaṃ hoti. Iti nātivitthāritanayesu dhammasaṅgaṇīādīsu anissaṅgagamanassa sabbaññutaññāṇassa hetupaccayādibhedabhinnesu kusalādīsu vitthāritanayalābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma. Imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ paṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ.

Tattha anulomamhi tāva paṭhamaṃ tikavasena desitattā tikapaṭṭhānaṃ nāma. Tassa padacchedo – tikānaṃ paṭṭhānaṃ ettha atthīti **tikapaṭṭhānaṃ**. Tikānaṃ nānappakārakā paccayā etissā desanāya atthīti attho. Dutiyavikappepi tikānaṃ paṭṭhānantveva tikapaṭṭhānaṃ. Hetupaccayādivasena tikānaṃ vibhajanāti attho. Tatiyavikappe hetupaccayādibhedabhinnatāya laddhavitthārā tikā eva paṭṭhānaṃ tikapaṭṭhānaṃ. Sabbaññutaññāṇassa nissaṅgagamanabhūmīti attho. Dukapaṭṭhānādīsupi eseva nayo. Evaṃ anulome chapaṭṭhānāni viditvā paccanīyādīsupi imināvupāyena veditabbāni.

Yasmā panetāni anulome, paccanīye, anulomapaccanīye, paccanīyānulometi samantā cha cha hutvā catuvīsati honti; tasmā ‘‘catuvīsati samantapaṭṭhānānī’’ti vuccanti. Iti imesaṃ catuvīsatiyā khuddakapaṭṭhānasaṅkhātānaṃ samantapaṭṭhānānaṃ samodhānavasenetaṃ catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ paṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāma.

Taṃ panetaṃ ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā ‘‘tikapaṭṭhānaṃ dukapaṭṭhānaṃ…pe… dukadukapaṭṭhāna’’nti vuttaṃ, te anāmasitvā yesaṃ paccayānaṃ vasena te tikādayo vibhattā te paccaye dassetuṃ ādito tāvassa mātikānikkhepavāro nāma vutto; paccayavibhaṅgavārotipi tasseva nāmaṃ. So uddesaniddesato duvidho. Tassa **hetupaccayo…pe… avigatapaccayo**ti ayaṃ uddeso.

Tattha hetu ca so paccayo cāti **hetupaccayo**. Hetu hutvā paccayo, hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hoti. Ārammaṇapaccayādīsupi eseva nayo. Tattha **hetū**ti vacanāvayavakāraṇamūlānametaṃ adhivacanaṃ. ‘‘Paṭiññā hetū’’tiādīsu hi loke vacanāvayavo hetūti, vuccati. Sāsane pana ‘‘ye dhammā hetuppabhavā’’tiādīsu (mahāva. 60) kāraṇaṃ. ‘‘Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū’’tiādīsu (dha. sa. 1059) mūlaṃ hetūti vuccati. Taṃ idha adhippetaṃ. **Paccayo**ti ettha pana ayaṃ vacanattho – paṭicca etasmā etīti paccayo, appaccakkhāya naṃ vattatīti attho. Yo hi dhammo yaṃ dhammaṃ appaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayoti vuttaṃ hoti.

Lakkhaṇato pana upakārakalakkhaṇo paccayo, yo hi dhammo yassa dhammassa ṭhitiyā vā uppattiyā vā upakārako hoti, so tassa paccayoti vuccati. Paccayo, hetu; kāraṇaṃ nidānaṃ sambhavo, pabhavoti atthato ekaṃ, byañjanato nānaṃ. Iti mūlaṭṭhena hetu, upakārakaṭṭhena paccayoti saṅkhepato mūlaṭṭhena upakārako dhammo hetupaccayo. So hi sāliādīnaṃ sālibījādīni viya, maṇippabhādīnaṃ viya ca maṇivaṇṇādayo kusalādīnaṃ kusalādibhāvasādhakoti ācariyānaṃ adhippāyo. Evaṃ sante pana taṃsamuṭṭhānarūpesu hetupaccayatā na sampajjati. Na hi so tesaṃ kusalādibhāvaṃ sādheti, na ca paccayo na hotīti. Vuttañhetaṃ ‘‘hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo’’ti. Ahetukacittānañca vinā etena abyākatabhāvo siddho.

Sahetukānampi ca yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo na sampayuttahetupaṭibaddho. Yadi ca sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo siyā, taṃsampayuttesu hetupaṭibaddho alobho kusalo vā siyā abyākato vā. Yasmā pana ubhayathāpi hoti, tasmā yathā sampayuttesu, evaṃ hetūsupi kusalāditā pariyesitabbā. Kusalādibhāvasādhanavasena pana hetūnaṃ mūlaṭṭhaṃ aggahetvā suppatiṭṭhitabhāvasādhanavasena gayhamāne na kiñci virujjhati. Laddhahetupaccayā hi dhammā viruḷhamūlā viya pādapā thirā honti suppatiṭṭhitā, ahetukā pana tilabījakādisevālā viya na suppatiṭṭhitā. Iti mūlaṭṭhena upakārakoti suppatiṭṭhitabhāvasādhanena upakārako dhammo hetupaccayoti veditabbo.

Tato paresu ārammaṇavasena upakārako dhammo **ārammaṇapaccayo**. So ‘‘rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā’’ti ārabhitvāpi ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbha ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo’’ti osāpitattā na koci dhammo na hoti. Yathā hi dubbalo puriso daṇḍaṃ vā rajjuṃ vā ālambitvāva uṭṭhahati ceva tiṭṭhati ca, evaṃ cittacetasikā dhammā rūpādiārammaṇaṃ ārabbheva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmā sabbepi cittacetasikānaṃ dhammānaṃ ārammaṇabhūtā dhammā ārammaṇapaccayoti veditabbā.

Jeṭṭhakaṭṭhena upakārako dhammo **adhipatipaccayo**. So sahajātārammaṇavasena duvidho. Tattha ‘‘chandādhipati chandasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ adhipatipaccayena paccayo’’tiādivacanato chandavīriyacittavīmaṃsasaṅkhātā cattāro dhammā sahajātādhipatipaccayoti veditabbā, no ca kho ekato. Yadā hi chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ katvā cittaṃ pavattati, tadā chandova adhipati, na itare. Esa nayo sesesupi. Yaṃ pana dhammaṃ garuṃ katvā arūpadhammā pavattanti, so nesaṃ ārammaṇādhipati. Tena vuttaṃ – ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ garuṃ katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ adhipatipaccayena paccayo’’ti.

Anantarabhāvena upakārako dhammo **anantarapaccayo**. Samanantarabhāvena upakārako dhammo **samanantarapaccayo**. Idañca paccayadvayaṃ bahudhā papañcayanti. Ayaṃ panettha sāro – yo hi esa cakkhuviññāṇānantarā manodhātu, manodhātuanantarā manoviññāṇadhātūtiādi cittaniyamo, so yasmā purimacittavaseneva ijjhati, na aññathā. Tasmā attano attano anantaraṃ anurūpassa cittuppādassa uppādanasamatthova dhammo anantarapaccayo. Tenevāha – ‘‘anantarapaccayoti cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo’’tiādi.

Yo anantarapaccayo, sveva samanantarapaccayo. Byañjanamattameva hettha nānaṃ, upacayasantatiādīsu viya, adhivacananiruttidukādīsu viya ca, atthato pana nānaṃ natthi. Yampi ‘‘addhānantaratāya anantarapaccayo, kālānantaratāya samanantarapaccayo’’ti ācariyānaṃ mataṃ, taṃ ‘‘nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyā samanantarapaccayena paccayo’’tiādīhi virujjhati. Yampi tattha vadanti – ‘‘dhammānaṃ samuṭṭhāpanasamatthatā na parihāyati, bhāvanābalena pana vāritattā dhammā samanantaraṃ nuppajjantī’’ti, tampi kālānantaratāya abhāvameva sādheti. Bhāvanābalena hi tattha kālānantaratā natthīti, mayampi etadeva vadāma. Yasmā ca kālānantaratā natthi, tasmā samanantarapaccayatā na yujjati. Kālānantaratāya hi tesaṃ samanantarapaccayo hotīti laddhi. Tasmā abhinivesaṃ akatvā byañjanamattatovettha nānākaraṇaṃ paccetabbaṃ, na atthato. Kathaṃ? Natthi etesaṃ antaranti hi anantarā. Saṇṭhānābhāvato suṭṭhu anantarāti samanantarā.

Uppajjamāno saha uppajjamānabhāvena upakārako dhammo **sahajātapaccayo,** pakāsassa padīpo viya. So arūpakkhandhādivasena chabbidho hoti. Yathāha – cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ…pe… okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ…pe… cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ…pe… mahābhūtā upādārūpānaṃ…pe… rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kiñcikāle sahajātapaccayena paccayo; kiñci kāle na sahajātapaccayena paccayoti. Idaṃ hadayavatthumeva sandhāya vuttaṃ.

Aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārako dhammo **aññamaññapaccayo**. Aññamaññupatthambhakaṃ tidaṇḍaṃ viya. So arūpakkhandhādivasena tividho hoti. Yathāha – cattāro khandhā arūpino aññamaññapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā…pe… okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññapaccayena paccayoti.

Adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārako dhammo **nissayapaccayo,** tarucittakammādīnaṃ pathavīpaṭādayo viya. So ‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ nissayapaccayena paccayo’’ti evaṃ sahajāte vuttanayeneva veditabbo. Chaṭṭho panettha koṭṭhāso ‘‘cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā, sotaghānajivhākāyāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo’’ti evaṃ vibhatto.

Upanissayapaccayoti idha pana ayaṃ tāva vacanattho – tadadhīnavuttitāya attano phalena nissito, na paṭikkhittoti nissayo. Yathā pana bhuso āyāso upāyāso, evaṃ bhuso nissayo upanissayo. Balavakāraṇassetaṃ adhivacanaṃ. Tasmā balavakāraṇabhāvena upakārako dhammo upanissayapaccayoti veditabbo. So ārammaṇūpanissayo, anantarūpanissayo pakatūpanissayoti tividho hoti. Tattha ‘‘dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ garuṃ katvā paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni garuṃ katvā paccavekkhati, jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ garuṃ katvā paccavekkhati, sekkhā gotrabhuṃ garuṃ katvā paccavekkhanti, vodānaṃ garuṃ katvā paccavekkhanti, sekkhā maggā vuṭṭhahitvā maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantī’’ti evamādinā nayena **ārammaṇūpanissayo** tāva ārammaṇādhipatinā saddhiṃ nānattaṃ akatvā vibhatto. Tattha yaṃ ārammaṇaṃ garuṃ katvā cittacetasikā uppajjanti, taṃ niyamato tesaṃ ārammaṇesu balavārammaṇaṃ hoti. Iti garukātabbamattaṭṭhena ārammaṇādhipati, balavakāraṇaṭṭhena ārammaṇūpanissayoti evametesaṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Anantarūpanissayopi ‘‘purimā purimā kusalā khandhā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ khandhānaṃ upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā nayena anantarapaccayena saddhiṃ nānattaṃ akatvāva vibhatto. Mātikānikkhepe pana nesaṃ ‘‘cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo’’tiādinā nayena anantarassa ca ‘‘purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā nayena upanissayassa ca āgatattā nikkhepaviseso atthi, sopi atthato ekībhāvameva gacchati. Evaṃ santepi attano attano anantaraṃ anurūpassa cittuppādassa pavattanasamatthatāya anantaratā purimacittassa ca pacchimacittuppādane balavatāya anantarūpanissayatā veditabbā. Yathā hi hetupaccayādīsu kañci dhammaṃ vināpi cittaṃ uppajjati, na evaṃ anantaracittaṃ, vinā cittassa uppatti nāma atthi, tasmā balavapaccayo hoti. Iti attano attano anantaraṃ anurūpacittuppādavasena anantarapaccayo, balavakāraṇavasena anantarūpanissayoti evametesaṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Pakatūpanissayo pana pakato upanissayo pakatūpanissayo. Pakato nāma attano santāne nipphādito vā saddhāsīlādi; upasevito vā utubhojanādi. Pakatiyāyeva vā upanissayo pakatūpanissayo, ārammaṇānantarehi asammissoti attho. Tassa ‘‘pakatūpanissayo – saddhaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti, vipassanaṃ uppādeti, maggaṃ uppādeti, abhiññaṃ uppādeti, samāpattiṃ uppādeti, sīlaṃ… sutaṃ… cāgaṃ… paññaṃ upanissāya dānaṃ deti…pe… samāpattiṃ uppādeti. Saddhā… sīlaṃ… sutaṃ… cāgo… paññā saddhāya… sīlassa… sutassa… cāgassa… paññāya upanissayapaccayena paccayo’’tiādinā nayena anekappakārako pabhedo veditabbo. Iti ime saddhādayo pakatā ceva balavakāraṇaṭṭhena upanissayā cāti pakatūpanissayoti.

Paṭhamataraṃ uppajjitvā vattamānabhāvena upakārako dhammo **purejātapaccayo**. So pañcadvāre vatthārammaṇahadayavatthuvasena ekādasavidho hoti. Yathāha – cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Sota… ghāna… jivhā… kāyāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, sadda… gandha… rasa… phoṭṭhabbāyatanaṃ, kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo, manoviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ kiñci kāle purejātapaccayena paccayo, kiñci kāle na purejātapaccayena paccayoti.

Purejātānaṃ rūpadhammānaṃ upatthambhakaṭṭhena upakārako arūpadhammo **pacchājātapaccayo,** gijjhapotakasarīrānaṃ āhārāsācetanā viya. Tena vuttaṃ – ‘‘pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo’’ti.

Āsevanaṭṭhena anantarānaṃ paguṇabalavabhāvāya upakārako dhammo **āsevanapaccayo,** ganthādīsu purimāpurimābhiyogo viya. So kusalākusalakiriyajavanavasena tividho hoti. Yathāha – purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo. Purimā purimā akusalā…pe… kiriyābyākatā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kiriyābyākatānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayoti.

Cittapayogasaṅkhātena kiriyābhāvena upakārako dhammo **kammapaccayo.** So nānākkhaṇikāya ceva kusalākusalacetanāya sahajātāya ca sabbāyapi cetanāya vasena duvidho hoti. Yathāha – kusalākusalaṃ kammaṃ vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo. Cetanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃ samuṭṭhānānañca rūpānaṃ kammapaccayena paccayoti.

Nirussāhasantabhāvena nirussāhasantabhāvāya upakārako vipākadhammo **vipākapaccayo**. So pavatte cittasamuṭṭhānānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ, sabbattha ca sampayuttadhammānaṃ vipākapaccayo hoti. Yathāha – vipākābyākato eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ, cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ, vipākapaccayena paccayo…pe… paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho…pe… dve khandhā dvinnaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa vipākapaccayena paccayoti.

Rūpārūpānaṃ upatthambhakaṭṭhena upakārakā cattāro āhārā **āhārapaccayo**. Yathāha – kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo. Arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo’’tipi vuttaṃ.

Adhipatiyaṭṭhena upakārakā itthindriyapurisindriyavajjā vīsatindriyā **indriyapaccayo**. Tattha cakkhundriyādayo pañca arūpadhammānaṃyeva, sesā rūpārūpānaṃ paccayā honti. Yathāha – cakkhundriyaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā, sota… ghāna… jivhā… kāyindriyaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ indriyapaccayena paccayo. Arūpino indriyā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayo’’tipi vuttaṃ.

Upanijjhāyanaṭṭhena upakārakāni ṭhapetvā dvipañcaviññāṇesu kāyikasukhadukkhavedanādvayaṃ sabbānipi kusalādibhedāni satta jhānaṅgāni **jhānapaccayo**. Yathāha – jhānaṅgāni jhānasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo’’tipi vuttaṃ.

Yato tato vā niyyānaṭṭhena upakārakāni kusalādibhedāni dvādasa maggaṅgāni **maggapaccayo**. Yathāha – ‘‘maggaṅgāni maggasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo’’ti. Pañhāvāre pana ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo’’ti vuttaṃ. Na ete pana dvepi jhānamaggapaccayā yathāsaṅkhyaṃ dvipañcaviññāṇāhetukacittesu labbhantīti veditabbā.

Ekavatthukaekārammaṇaekuppādekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā arūpadhammā **sampayuttapaccayo**. Yathāha – ‘‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo’’ti.

Ekavatthukādibhāvānupagamena upakārakā rūpino dhammā arūpīnaṃ, arūpino dhammā rūpīnaṃ **vippayuttapaccayena** paccayo. So sahajātapacchājātapurejātavasena tividho hoti. Vuttañhetaṃ – sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayoti. Abyākatapadassa pana sahajātavibhaṅge ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa, vatthu khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo’’ti vuttaṃ. Purejātaṃ pana cakkhundriyādivatthuvaseneva veditabbaṃ. Yathāha – purejātaṃ cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇassa…pe… kāyāyatanaṃ kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṃ kiriyābyākatānaṃ khandhānaṃ vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ, vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayoti.

Paccuppannalakkhaṇena atthibhāvena tādisasseva dhammassa upatthambhakaṭṭhena upakārako dhammo **atthipaccayo**. Tassa arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetasikamahābhūtāyatanavatthuvasena sattadhā mātikā nikkhittā. Yathāha – cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ atthipaccayena paccayo; cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ, okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ, cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ mahābhūtā upādārūpānaṃ, cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā…pe… kāyāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ…pe… phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayo. Rūpāyatanaṃ…pe… phoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana sahajātaṃ, purejātaṃ, pacchājātaṃ, āhāraṃ, indriyantipi nikkhipitvā sahajāte tāva ‘‘eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ atthipaccayena paccayo’’tiādinā nayena niddeso kato. Purejāte purejātānaṃ cakkhādīnaṃ vasena niddeso kato. Pacchājāte purejātassa imassa kāyassa pacchājātānaṃ cittacetasikānaṃ paccayavasena niddeso kato. Āhārindriyesu pana ‘‘kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa atthipaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ atthipaccayena paccayo’’ti evaṃ niddeso katoti.

Attano anantaraṃ uppajjamānānaṃ arūpadhammānaṃ pavattiokāsassa dānena upakārakā samanantaraniruddhā arūpadhammā **natthipaccayo**. Yathāha – samanantaraniruddhā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ natthipaccayena paccayoti.

Te eva vigatabhāvena upakārakattā **vigatapaccayo**. Yathāha – samanantaravigatā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ vigatapaccayena paccayoti.

Atthipaccayadhammā eva avigatabhāvena upakārakattā **avigatapaccayo**ti veditabbā. Desanāvilāsena pana tathā vinetabbaveneyyavasena vā ayaṃ duko vutto; sahetukadukaṃ vatvāpi hetusampayuttaduko viyāti.

Imesu pana catuvīsatiyā paccayesu asammohatthaṃ –

Dhammato kālato ceva, nānappakārabhedato;
Paccayuppannato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **dhammato**ti – imesu hi paccayesu hetupaccayo tāva nāmarūpadhammesu nāmadhammekadeso. Ārammaṇapaccayo saddhiṃ paññattiyā ca abhāvena sabbepi nāmarūpadhammā. Adhipatipaccaye sahajātādhipati nāmadhammekadeso, tathā kammajhānamaggapaccayā. Ārammaṇādhipati sabbepi garukātabbā ārammaṇadhammā. Anantarasamanantarapacchājātaāsevanavipākasampayuttanatthivigatapaccayā nāmadhammāva. Nibbānassa asaṅgahitattā nāmadhammekadesotipi vattuṃ vaṭṭati. Purejātapaccayo rūpekadeso. Sesā yathālābhavasena nāmarūpadhammāti evaṃ tāvettha dhammato viññātabbo vinicchayo.

Kālatoti –

Paccuppannāva hontettha, paccayā dasa pañca ca;
Atītā eva pañceko, te kāle dvepi nissito;

Tayo tikālikā ceva, vimuttā cāpi kālatoti.

Etesu hi hetupaccayo sahajātaaññamaññanissayapurejātapacchājātavipākaāhāraindriyajhānamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatapaccayoti ime pannarasa paccayā paccuppannadhammāva honti. Anantarapaccayo samanantaraāsevananatthivigatapaccayoti ime pañca atītāyeva honti. Eko pana kammapaccayo, so paccuppannātīte dvepi kāle nissito hoti. Sesā ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo upanissayapaccayoti ime tayo paccayā tekālikāpi honti, paññattiyā saddhiṃ nibbānassa saṅgahitattā kālavimuttāpīti. Evamettha kālatopi viññātabbo vinicchayo.

Nānappakārabhedato paccayuppannatoti imesaṃ pana dvinnaṃ padānaṃ attho niddesavāre āvibhavissatīti.

Paccayuddesavaṇṇanā.

Paccayaniddeso

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. Idāni sabbepi te paccaye uddiṭṭhapaṭipāṭiyā niddisitvā dassetuṃ **hetupaccayoti hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo**tiādimāha. Tattha **hetupaccayo**ti catuvīsatiyā paccayesu nikkhittapaṭipāṭiyā sabbapaṭhamaṃ bhājetabbassa paduddhāro. Sesapaccayesupi imināva nayena paṭhamaṃ bhājetabbapadaṃ uddharitvā vissajjanaṃ katanti veditabbaṃ. Ayaṃ panettha sambandho – yo paccayuddese hetupaccayoti uddiṭṭho, so niddesato ‘‘hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo’’ti evaṃ veditabbo. Iminā upāyena sabbapaccayesu bhājetabbassa padassa vissajjanena saddhiṃ sambandho veditabbo.

Idāni **hetū hetusampayuttakāna**nti ettha ‘‘hetusampayuttakāna’’nti avatvā ‘‘hetū hetusampayuttakāna’’nti kasmā vuttanti? Paccayassa ceva paccayuppannānañca vavatthāpanato. Hetusampayuttakānanti hi vutte hetunā sampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayoti attho bhaveyya. Evaṃ sante asuko nāma dhammo hetupaccayena paccayoti paccayavavatthānaṃ na paññāyeyya. Athāpi hetunā sampayuttakānaṃ hetusampayuttakānanti atthaṃ aggahetvāva yesaṃ kesañci sampayuttakānaṃ hetū hetupaccayena paccayoti attho bhaveyya, evaṃ sante hetunā vippayuttā cakkhuviññāṇādayopi sampayuttakāyeva, hetunā sampayuttā kusalādayopi. Tattha ayaṃ hetu asukassa nāma sampayuttakadhammassa paccayoti paccayuppannavavatthānaṃ na paññāyeyya. Tasmā paccayañceva paccayuppannañca vavatthāpento ‘‘hetū hetusampayuttakāna’’nti āha. Tassattho – hetusampayuttakānaṃ kusalādidhammānaṃ yo hetu sampayuttako, so hetupaccayena paccayoti. Tatrāpi ‘‘paccayo’’ti avatvā ‘‘hetupaccayenā’’ti vacanaṃ hetuno aññathā paccayabhāvapaṭisedhanatthaṃ. Ayañhi hetu hetupaccayenāpi paccayo hoti, sahajātādipaccayenāpi. Tatrāssa yvāyaṃ sahajātādipaccayavasena aññathāpi paccayabhāvo, tassa paṭisedhanatthaṃ hetupaccayenāti vuttaṃ. Evaṃ santepi ‘‘taṃsampayuttakāna’’nti avatvā kasmā ‘‘hetusampayuttakāna’’nti vuttanti? Niddisitabbassa apākaṭattā. Taṃsampayuttakānanti hi vutte yena te taṃsampayuttakā nāma honti, ayaṃ nāma soti niddisitabbo apākaṭo. Tassa apākaṭattā yena sampayuttā te taṃsampayuttakāti vuccanti, taṃ sarūpatova dassetuṃ ‘‘hetusampayuttakāna’’nti vuttaṃ.

Taṃsamuṭṭhānānanti ettha pana niddisitabbassa pākaṭattā taṃ-gahaṇaṃ kataṃ. Ayañhettha attho – te hetū ceva hetusampayuttakā ca dhammā samuṭṭhānaṃ etesanti taṃsamuṭṭhānāni. Tesaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ, hetuto ceva hetusampayuttadhammehi ca nibbattānanti attho. Iminā cittasamuṭṭhānarūpaṃ gaṇhāti. Kiṃ pana taṃ cittato aññenapi samuṭṭhātīti? Āma, samuṭṭhāti. Sabbepi hi cittacetasikā ekato hutvā rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Lokiyadhammadesanāyaṃ pana cittassa adhikabhāvato tathāvidhaṃ rūpaṃ cittasamuṭṭhānanti vuccati. Tenevāha cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ sahajātapaccayena paccayoti.

Yadi evaṃ idhāpi ‘‘taṃsamuṭṭhānāna’’nti avatvā cittasamuṭṭhānānanti kasmā na vuttanti? Acittasamuṭṭhānānampi saṅgaṇhanato. Pañhāvārasmiñhi ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ hetupaccayena paccayoti āgataṃ’’. Tassa saṅgaṇhanatthaṃ idha cittasamuṭṭhānānanti avatvā taṃsamuṭṭhānānanti vuttaṃ. Tassattho – cittajarūpaṃ ajanayamānāpi te hetū hetusampayuttakā dhammā sahajātādipaccayavasena samuṭṭhānaṃ etesanti taṃsamuṭṭhānāni. Tesaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ pavatte cittajānaṃ paṭisandhiyañca kaṭattārūpānampi hetū hetupaccayena paccayoti. Iminā upāyena aññesupi taṃsamuṭṭhānānanti āgataṭṭhānesu attho veditabbo.

Kasmā panāyaṃ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṃ hetupaccayo hoti, na pavatteti? Paṭisandhiyaṃ kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhavuttitāya. Paṭisandhiyañhi kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhā pavatti, cittavasena uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmiñhi khaṇe cittaṃ cittajarūpaṃ janetuṃ na sakkoti, tānipi vinā cittena uppajjituṃ vā ṭhātuṃ vā na sakkonti. Tenevāha – ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, tasmiṃ patiṭṭhite viññāṇe nāmarūpassa avakkanti hotī’’ti (saṃ. ni. 2.39). Pavattiyaṃ pana tesaṃ citte vijjamānepi kammapaṭibaddhāva pavatti, na cittapaṭibaddhā. Avijjamāne cāpi citte nirodhasamāpannānaṃ uppajjantiyeva.

Kasmā pana paṭisandhikkhaṇe cittaṃ cittajarūpaṃ janetuṃ na sakkotīti? Kammavegakkhittatāya ceva appatiṭṭhitavatthutāya ca dubbalattā. Tañhi tadā kammavegakkhittaṃ apurejātavatthukattā ca appatiṭṭhitavatthukanti dubbalaṃ hoti. Tasmā papāte patitamatto puriso kiñci sippaṃ kātuṃ viya rūpaṃ janetuṃ na sakkoti; kammajarūpameva panassa cittasamuṭṭhānarūpaṭṭhāne tiṭṭhati. Tañca kammajarūpasseva bījaṭṭhāne tiṭṭhati. Kammaṃ panassa khettasadisaṃ, kilesā āpasadisā. Tasmā santepi khette āpe ca paṭhamuppattiyaṃ bījānubhāvena rukkhuppatti viya paṭisandhikkhaṇe cittānubhāvena rūpakāyassa uppatti. Bīje pana vigatepi pathavīāpānubhāvena rukkhassa uparūpari pavatti viya; vinā cittena kammatova kaṭattārūpānaṃ pavatti hotīti veditabbā. Vuttampi cetaṃ – ‘‘kammaṃ khettaṃ viññāṇaṃ bījaṃ taṇhā sneho’’ti (a. ni. 3.77).

Ayañca panattho okāsavaseneva gahetabbo. Tayo hi okāsā – nāmokāso, rūpokāso, nāmarūpokāsoti. Tattha arūpabhavo nāmokāso nāma. Tatra hi hadayavatthumattampi rūpapaccayaṃ vinā arūpadhammāva uppajjanti. Asaññabhavo rūpokāso nāma. Tatra hi paṭisandhicittamattampi arūpapaccayaṃ vinā rūpadhammāva uppajjanti. Pañcavokārabhavo nāmarūpokāso nāma. Tatra hi vatthurūpamattampi vinā paṭisandhiyaṃ arūpadhammā, paṭisandhicittañca vinā kammajāpi rūpadhammā nuppajjanti. Yuganaddhāva rūpārūpānaṃ uppatti. Yathā hi sassāmike sarājake gehe sadvārapālake rājāṇattiṃ vinā paṭhamappaveso nāma natthi, aparabhāge pana vināpi āṇattiṃ purimāṇattiānubhāveneva hoti, evameva pañcavokāre paṭisandhiviññāṇarājassa sahajātādipaccayataṃ vinā rūpassa paṭisandhivasena paṭhamuppatti nāma natthi. Aparabhāge pana vināpi paṭisandhiviññāṇassa sahajātādipaccayānubhāvaṃ purimānubhāvavasena laddhappavesassa kammato pavatti hoti. Asaññabhavo pana yasmā arūpokāso na hoti, tasmā tattha vināva arūpapaccayā asaññokāsattā rūpaṃ pavattati, assāmike suññagehe attano gehe ca purisassa paveso viya. Arūpabhavopi yasmā rūpokāso na hoti, tasmā tattha vināva rūpapaccayā aññokāsattā arūpadhammā pavattanti. Pañcavokārabhavo pana rūpārūpokāsoti natthettha arūpapaccayaṃ vinā paṭisandhikkhaṇe rūpānaṃ uppattīti. Iti ayaṃ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṃ paccayo hoti, na pavatteti.

Nanu ‘‘hetū sahajātānaṃ hetupaccayena paccayoti vutte sabbopi ayamattho gahito hoti, atha kasmā ‘‘hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpāna’’nti idaṃ gahitanti? Pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ paccayabhāvapaṭibāhanato. Evañhi sati yāni pavattiyaṃ hetunā saha ekakkhaṇe kaṭattārūpāni ceva utuāhārasamuṭṭhānāni ca jāyanti, tesampi hetū hetupaccayoti āpajjeyya, na ca so tesaṃ paccayo. Tasmā tesaṃ paccayabhāvassa paṭibāhanatthametaṃ gahitanti veditabbaṃ.

Idāni ‘‘nānappakārabhedato paccayuppannato’’ti imesaṃ padānaṃ vasenettha viññātabbo vinicchayo. Tesu **nānappakārabhedato**ti ayañhi hetu nāma jātito kusalākusalavipākakiriyabhedato catubbidho. Tattha kusalahetu bhūmantarato kāmāvacarādibhedena catubbidho, akusalahetu kāmāvacarova vipākahetu kāmāvacarādibhedena catubbidho, kiriyahetu kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividho. Tattha kāmāvacarakusalahetu nāmato alobhādivasena tividho. Rūpāvacarādikusalahetūsupi eseva nayo. Akusalahetu lobhādivasena tividho. Vipākakiriyahetū pana alobhādivasena tayo tayo honti. Taṃtaṃcittasampayogavasena pana tesaṃ tesaṃ hetūnaṃ nānappakārabhedoyevāti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Paccayuppannatoti iminā paccayena ime dhammā uppajjanti, imesaṃ nāma dhammānaṃ ayaṃ paccayoti evampi viññātabbo vinicchayoti attho. Tattha imasmiṃ tāva hetupaccaye kāmāvacarakusalahetu kāmabhavarūpabhavesu attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo hoti, arūpabhave sampayuttadhammānaṃyeva. Rūpāvacarakusalahetu kāmabhavarūpabhavesuyeva sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo. Arūpāvacarakusalahetu kāmāvacarakusalahetusadisova. Tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetu. Kāmāvacaravipākahetu pana kāmabhavasmiṃyeva attanā sampayuttadhammānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānaṃ, pavatte cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo. Rūpāvacaravipākahetu rūpabhave vuttappakārānaññeva hetupaccayo. Arūpāvacaravipākahetu arūpabhave sampayuttakānaññeva hetupaccayo. Apariyāpannavipākahetu kāmabhavarūpabhavesu sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca arūpabhave arūpadhammānaññeva hetupaccayo. Kiriyahetūsu pana tebhūmakesupi kusalahetusadisova paccayoti. Evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. Ārammaṇapaccayaniddese **rūpāyatana**nti rūpasaṅkhātaṃ āyatanaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Cakkhuviññāṇadhātuyā**ti cakkhuviññāṇasaṅkhātāya dhātuyā. Sesapadesupi eseva nayo. **Taṃsampayuttakāna**nti tāya cakkhuviññāṇadhātuyā sampayuttakānaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ, sabbesampi cakkhupasādavatthukānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ rūpāyatanaṃ ārammaṇapaccayena paccayoti attho. Ito paresupi eseva nayo. **Manodhātuyā**ti sasampayuttadhammāya tividhāyapi manodhātuyā rūpāyatanādīni pañca ārammaṇapaccayena paccayo, no ca kho ekakkhaṇe. **Sabbe dhammā**ti etāni ca rūpāyatanādīni pañca avasesā ca sabbepi ñeyyadhammā imā cha dhātuyo ṭhapetvā sesāya sasampayuttadhammāya manoviññāṇadhātuyā ārammaṇapaccayena paccayoti attho. **Yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā**ti iminā ye ete etāsaṃ sattannaṃ viññāṇadhātūnaṃ ārammaṇadhammā vuttā, te tāsaṃ dhātūnaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakkhaṇeyeva ārammaṇapaccayo hontīti dīpeti. Evaṃ hontāpi ca na ekato honti, yaṃ yaṃ ārabbha ye ye uppajjanti, tesaṃ tesaṃ te te visuṃ visuṃ ārammaṇapaccayo hontītipi dīpeti. **Uppajjantī**ti idaṃ yathā najjo sandanti, pabbatā tiṭṭhantīti sabbakālasaṅgahavasena, evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Tena yepi ārabbha ye uppajjiṃsu, yepi uppajjissanti, te sabbe ārammaṇapaccayeneva uppajjiṃsu ca uppajjissanti cāti siddhaṃ hoti. **Cittacetasikā dhammā**ti idaṃ ‘‘ye ye dhammā’’ti vuttānaṃ sarūpato nidassanaṃ. **Te te dhammā**ti te te ārammaṇadhammā. **Tesaṃ tesa**nti tesaṃ tesaṃ cittacetasikadhammānaṃ. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Idaṃ pana ārammaṇaṃ nāma rūpārammaṇaṃ saddagandharasaphoṭṭhabbadhammārammaṇanti koṭṭhāsato chabbidhaṃ hoti. Tattha ṭhapetvā paññattiṃ avasesaṃ bhūmito kāmāvacaraṃ…pe… apariyāpannanti catubbidhaṃ hoti. Tattha kāmāvacaraṃ kusalākusalavipākakiriyarūpabhedato pañcavidhaṃ; rūpāvacaraṃ kusalavipākakiriyato tividhaṃ, tathā arūpāvacaraṃ, apariyāpannaṃ kusalavipākanibbānavasena tividhaṃ hoti. Sabbameva vā etaṃ kusalākusalavipākakiriyarūpanibbānapaññattibhedato sattavidhaṃ hoti. Tattha kusalaṃ bhūmibhedato catubbidhaṃ hoti, akusalaṃ kāmāvacarameva, vipākaṃ catubhūmakaṃ, kiriyaṃ tibhūmakaṃ, rūpaṃ ekabhūmakaṃ kāmāvacarameva, nibbānampi ekabhūmakaṃ apariyāpannameva, paññatti bhūmivinimuttāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panetasmiṃ ārammaṇe kāmāvacarakusalārammaṇaṃ kāmāvacarakusalassa, rūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacaravipākassa, kāmāvacarakiriyassa, rūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalārammaṇaṃ tesu chasu rāsīsu kāmāvacaravipākavajjānaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacarakusalārammaṇaṃ kāmāvacarakusalassa, rūpāvacarakusalassa, arūpāvacarakusalassa, akusalassa, arūpāvaracaravipākassa, kāmāvacarakiriyassa, rūpāvacarakiriyassa, arūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ aṭṭhannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Apariyāpannakusalārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarato kusalakiriyānameva ārammaṇapaccayo hoti. Akusalārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacaravipākassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti.

Kāmāvacaravipākārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacaravipākassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacaravipākārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākārammaṇampi imesaṃyeva pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Apariyāpannavipākārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalakiriyānaññeva ārammaṇapaccayo hoti.

Kāmāvacarakiriyārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, akusalassa, kāmāvacaravipākassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyārammaṇaṃ imesu chasu rāsīsu kāmāvacaravipākavajjānaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacarakiriyārammaṇaṃ tesaṃ pañcannaṃ arūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Catusamuṭṭhānaṃ rūpakkhandhasaṅkhātaṃ rūpārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Nibbānārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa, apariyāpannato kusalavipākassa, kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalakiriyānaṃ keci nicchanti, taṃ yuttito upadhāretabbaṃ. Nānappakārakaṃ pana paññattiārammaṇaṃ tebhūmakakusalassa, akusalassa, rūpāvacaravipākassa, arūpāvacaravipākassa, tebhūmakakiriyassa cāti imesaṃ navannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Tattha yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ yesaṃ yesaṃ paccayo, te te taṃtaṃpaccayuppannā nāma hontīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. Adhipatipaccayaniddese **chandādhipatī**ti chandasaṅkhāto adhipati. Chandaṃ dhuraṃ katvā chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā cittuppattikāle uppannassa kattukamyatāchandassetaṃ nāmaṃ. Sesesupi eseva nayo. Kasmā pana yathā hetupaccayaniddese hetū hetusampayuttakāna’’nti vuttaṃ, evamidha ‘‘adhipatī adhipatisampayuttakānanti avatvā ‘‘chandādhipati chandasampayuttakāna’’ntiādinā nayena desanā katāti? Ekakkhaṇe abhāvato. Purimanayasmiñhi dve tayo hetū ekakkhaṇepi hetupaccayo honti mūlaṭṭhena. Upakārakabhāvassa avijahanato. Adhipati pana jeṭṭhakaṭṭhena upakārako, na ca ekakkhaṇe bahū jeṭṭhakā nāma honti. Tasmā ekato uppannānampi nesaṃ ekakkhaṇe adhipatipaccayabhāvo natthi. Tassa adhipatipaccayabhāvassa ekakkhaṇe abhāvato idha evaṃ desanā katāti.

Evaṃ sahajātādhipatiṃ dassetvā idāni ārammaṇādhipatiṃ dassetuṃ **yaṃ yaṃ dhammaṃ garuṃ katvā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **yaṃ yaṃ dhamma**nti yaṃ yaṃ ārammaṇadhammaṃ. **Garuṃ katvā**ti garukāracittīkāravasena vā assādavasena vā garuṃ bhāriyaṃ laddhabbaṃ avijahitabbaṃ anavaññātaṃ katvā. **Te te dhammā**ti te te garukātabbadhammā. **Tesaṃ tesa**nti tesaṃ tesaṃ garukārakadhammānaṃ. **Adhipatipaccayenā**ti ārammaṇādhipatipaccayena paccayo hotīti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana adhipati nāma sahajātārammaṇavasena duvidho. Tattha sahajāto chandādivasena catubbidho. Tesu ekeko kāmāvacarādivasena bhūmito catubbidho. Tattha kāmāvacaro kusalākusalakiriyavasena tividho. Akusalaṃ patvā panettha vīmaṃsādhipati na labbhati. Rūpārūpāvacaro kusalakiriyavasena duvidho, apariyāpanno kusalavipākavasena duvidho. Ārammaṇādhipati pana jātibhedato kusalākusalavipākakiriyarūpanibbānānaṃ vasena chabbidhoti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha sahajātādhipatimhi tāva kāmāvacarakusalakiriyasaṅkhāto adhipati duhetukatihetukesu cittuppādesu chandādīnaṃ aññataraṃ jeṭṭhakaṃ katvā uppattikāle attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca adhipatipaccayo hoti. Rūpāvacarakusalakiriyasaṅkhātepi eseva nayo. Ayaṃ pana ekanteneva labbhati. Na hi te dhammā sahajātādhipatiṃ vinā uppajjanti. Arūpāvacarakusalakiriyasaṅkhāto pana pañcavokāre rūpāvacaraadhipatisadisova catuvokāre pana sampayuttadhammānaññeva adhipatipaccayo hoti. Tathā tatthuppanno sabbopi kāmāvacarādhipati. Apariyāpanno kusalatopi vipākatopi pañcavokāre ekanteneva sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca adhipatipaccayo hoti, catuvokāre arūpadhammānaññeva. Akusalo kāmabhave micchattaniyatacittesu ekanteneva sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca adhipatipaccayo hoti. Aniyato kāmabhavarūpabhavesu attano adhipatikāle tesaññeva. Arūpabhave arūpadhammānaññeva adhipatipaccayo hoti. Ayaṃ tāva sahajātādhipatimhi nayo.

Ārammaṇādhipatimhi pana kāmāvacarakusalo ārammaṇādhipati kāmāvacarakusalassa lobhasahagatākusalassāti imesaṃ dvinnaṃ rāsīnaṃ ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Rūpāvacarārūpāvacarepi kusalārammaṇādhipatimhi eseva nayo. Apariyāpannakusalo pana ārammaṇādhipati kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalassa ceva ñāṇasampayuttakiriyassa ca ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Akusalo pana ārammaṇādhipati nāma lobhasahagatacittuppādo vuccati. So lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Kāmāvacaro pana vipākārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Tathā rūpāvacarārūpāvacaravipākārammaṇādhipati. Lokuttaro pana vipākārammaṇādhipati kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalakiriyānaññeva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Kāmāvacarādibhedato pana tividhopi kiriyārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Catusamuṭṭhānikarūpasaṅkhāto rūpakkhandho ārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Nibbānaṃ kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalassa ñāṇasampayuttakiriyassa lokuttarakusalassa lokuttaravipākassa cāti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ ārammaṇādhipatipaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Anantarapaccayaniddese **manodhātuyā**ti vipākamanodhātuyā. **Manoviññāṇadhātuyā**ti santīraṇakiccāya ahetukavipākamanoviññāṇadhātuyā. Tato paraṃ pana voṭṭhabbanajavanatadārammaṇabhavaṅgakiccā manoviññāṇadhātuyo vattabbā siyuṃ, tā avuttāpi imināva nayena veditabbāti nayaṃ dassetvā desanā saṅkhittā. ‘‘Purimā purimā kusalā dhammā’’tiādike ca chaṭṭhanaye tā saṅgahitātipi idha na vuttāti veditabbā. Tattha **purimā purimā**ti chasu dvāresupi anantarātītā kusalajavanadhammā daṭṭhabbā. **Pacchimānaṃ pacchimāna**nti anantarauppajjamānānaññeva. **Kusalāna**nti sadisakusalānaṃ. **Abyākatāna**nti idaṃ pana kusalānantaraṃ tadārammaṇabhavaṅgaphalasamāpattivasena vuttaṃ. Akusalamūlake **abyākatāna**nti tadārammaṇabhavaṅgasaṅkhātānaññeva. Abyākatamūlake **abyākatāna**nti āvajjanajavanavasena vā bhavaṅgavasena vā pavattānaṃ kiriyavipākābyākatānaṃ kiriyamanodhātuto paṭṭhāya pana yāva voṭṭhabbanakiccā manoviññāṇadhātu, tāva pavattesu vīthicittesupi ayaṃ nayo labbhateva. **Kusalāna**nti pañcadvāre voṭṭhabbanānantarānaṃ manodvāre āvajjanāntarānaṃ paṭhamajavanakusalānaṃ. **Akusalāna**nti padepi eseva nayo. **Yesaṃ yesa**nti idaṃ sabbesampi anantarapaccayadhammānaṃ. Saṅkhepalakkhaṇanti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana anantarapaccayo nāma ṭhapetvā nibbānaṃ catubhūmako arūpadhammarāsiyevāti veditabbo. So jātivasena kusalākusalavipākakiriyato catudhā bhijjati. Tattha kusalo kāmāvacarādibhedato catubbidho hoti, akusalo kāmāvacarova vipāko catubhūmako, kiriyānantarapaccayo pana te bhūmakoti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha kāmāvacarakusalo attanā sadisasseva kāmāvacarakusalassa anantarapaccayo hoti. Ñāṇasampayuttakāmāvacarakusalo pana rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa lokuttarakusalassāti imesaṃ tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Kāmāvacarakusalo ca kāmāvacaravipākassa, rūpāvacarārūpāvacaravipākassa, ñāṇasampayutto lokuttaravipākassāpīti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalo rūpāvacarakusalassa, ñāṇasampayuttakāmāvacaravipākassa, rūpāvacaravipākassāti imesaṃ tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacarakusalo tesaṃ dvinnaṃ vipākānaṃ attano kusalassa vipākassa cāti avisesena catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Visesena panettha nevasaññānāsaññāyatanakusalo anāgāmiphalasaṅkhātassa lokuttaravipākassapi anantarapaccayo hoti. Lokuttarakusalo lokuttaravipākasseva anantarapaccayo hoti. Akusalo avisesena akusalassa ceva kusalākusalavipākassa ca. Visesena panettha sukhamajjhattavedanāsampayutto akusalo rūpāvacarārūpāvacaravipākassāpīti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti.

Kāmāvacaravipākassa ñāṇasampayutto vā ñāṇavippayutto vā vipāko kāmāvacarakiriyāvajjanassa, ñāṇasampayuttavipāko panettha paṭisandhivasena uppajjamānassa rūpāvacarārūpāvacaravipākassāpīti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacaravipāko sahetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyāvajjanassāti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacaravipāko tihetukakāmāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyāvajjanassāti tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Lokuttaravipāko tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākassāti catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti.

Kāmāvacarakiriyaṃ kāmāvacarakusalākusalassa catubhūmakavipākassa tebhūmakakiriyassāti navannaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyaṃ tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacaravipākassa rūpāvacarakiriyassāti tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacarakiriyaṃ tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākassa arūpāvacarakiriyassāti pañcannaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hotīti. Evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā.

5. Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā

5. Samanantarapaccayaniddesopi iminā samānagatikova. Ime pana dve paccayā mahāvitthārā, tasmā sabbacittuppattivasena tesaṃ upaparikkhitvā vitthāro gahetabboti.

Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. Sahajātapaccayaniddese **aññamañña**nti añño aññassa. Iminā etesaṃ dhammānaṃ ekakkhaṇe paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca dīpeti. **Okkantikkhaṇe**ti pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe. Tasmiñhi khaṇe nāmarūpaṃ okkantaṃ viya pakkhandantaṃ viya paralokato imaṃ lokaṃ āgantvā pavisantaṃ viya uppajjati, tasmā so khaṇo ‘‘okkantikkhaṇo’’ti vuccati. Ettha ca **rūpa**nti hadayavatthumattameva adhippetaṃ. Tañhi nāmassa, nāmañca tassa aññamaññaṃ sahajātapaccayaṭṭhaṃ pharati. **Cittacetasikā**ti pavattiyaṃ cattāro khandhā. **Sahajātapaccayenā**ti ettha cittasamuṭṭhānarūpā cittacetasikānaṃ paccayaṭṭhaṃ na pharanti, tasmā ‘‘aññamañña’’nti na vuttaṃ. Tathā upādārūpā bhūtānaṃ. **Rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammāna**nti hadayavatthu catunnaṃ khandhānaṃ. **Kiñci kāle**ti kismiñci kāle. **Sahajātapaccayenā**ti paṭisandhiṃ sandhāya vuttaṃ. **Na sahajātapaccayenā**ti pavattiṃ sandhāya vuttaṃ.

Ayaṃ pana ‘cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo’ti evaṃ chahi koṭṭhāsehi ṭhito. Tattha tayo koṭṭhāsā aññamaññavasena vuttā, tayo na aññamaññavasena. Tattha paṭhamakoṭṭhāse arūpameva paccayo ceva paccayuppannañca, dutiye rūpameva, tatiye nāmarūpaṃ, catutthe paccayo arūpaṃ, paccayuppannaṃ rūpaṃ; pañcame paccayopi paccayuppannampi rūpameva; chaṭṭhe paccayo rūpaṃ, paccayuppannaṃ arūpanti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana sahajātapaccayo jātivasena kusalo akusalo vipāko kiriyaṃ rūpanti pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmito catubbidho hoti, akusalo ekavidhova vipāko catubbidho, kiriyasaṅkhāto tividho, rūpaṃ ekavidhaṃ kāmāvacaramevāti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalaṃ pañcavokārabhave attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātapaccayo hoti, tathā akusalaṃ. Yaṃ panettha arūpe uppajjati, taṃ arūpadhammānaṃyeva sahajātapaccayo hoti.

Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ cittasamuṭṭhānarūpassa ceva sampayuttadhammānañca sahajātapaccayo hoti. Yaṃ panettha rūpaṃ na samuṭṭhāpeti, taṃ sampayuttadhammānaññeva. Yaṃ paṭisandhiyaṃ uppajjati, taṃ kaṭattārūpānañcāpi sahajātapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākaṃ sampayuttadhammānaññeva. Lokuttaravipākaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre arūpānaññeva. Kāmāvacaraarūpāvacarakiriyā pañcavokāre sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca sahajātapaccayo hoti, catuvokāre arūpānaññeva. Rūpāvacarakiriyā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca ekantena sahajātapaccayo hoti.

Catusamuṭṭhānikassa rūpassa kammasamuṭṭhānarūpe ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ mahābhūtānaṃ, mahābhūtā upādārūpassa sahajātapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarapaṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṃ vipākakkhandhānaṃ sahajātapaccayena paccayo. Utucittāhārasamuṭṭhānesu pana mahābhūtāni aññamaññañceva upādārūpassa ca sahajātapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā.

7. Aññamaññapaccayaniddesavaṇṇanā

7. Aññamaññapaccayaniddese sahajātapaccayaniddesassa purimānaṃ tiṇṇaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena pāḷi āgatā. Tassā tattha vuttasadisāva vaṇṇanāti puna na gahitā. Ayampi ca aññamaññapaccayo jātivasena kusalo akusalo vipāko kiriyaṃ rūpanti pañcadhā bhinno. Tattha kusalo bhūmito catubbidho. Sabbaṃ purimasadisamevāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha sabbampi catubhūmakaṃ kusalaṃ attanā sampayuttadhammānaṃ aññamaññapaccayena paccayo. Tathā akusalaṃ. Vipāke pana kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ paṭisandhiyaṃ vatthurūpassa, pavatte sampayuttadhammānaññeva. Arūpāvacaralokuttaravipākaṃ attanā sampayuttadhammānaññeva aññamaññapaccayena paccayo. Sabbampi kiriyaṃ sampayuttadhammānaññeva aññamaññapaccayena paccayo. Catusamuṭṭhānikarūpassa kammasamuṭṭhāne ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarapaṭisandhiyaṃ vatthurūpaṃ vipākakkhandhānaṃ aññamaññapaccayena paccayo. Utucittāhārasamuṭṭhānesu mahābhūtāneva mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Aññamaññapaccayaniddesavaṇṇanā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. Nissayapaccayaniddese sahajātapaccayaniddesassa purimānaṃ pañcannaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena sahajātanissayanayaṃ dassetvā puna chaṭṭhena koṭṭhāsena purejātanissayanayaṃ dassetuṃ **cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **yaṃ rūpaṃ nissāyā**ti vatthurūpaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi nissāya tividhā manodhātu, ṭhapetvā arūpavipākaṃ dvāsattatividhā manoviññāṇadhātūti imāni pañcasattati cittāni vattantīti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā. Ayampi nissayapaccayo jātivasena kusalādibhedato pañcadhāva bhijjati. Tattha kusalo bhūmito catubbidhova akusalo ekavidho vipāko catubbidho, kiriyasaṅkhāto tividho, rūpaṃ ekavidhamevāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalaṃ pañcavokāre sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca nissayapaccayena paccayo hoti. Tathā akusalaṃ. Yaṃ panettha āruppe uppajjati, taṃ arūpadhammānaññeva nissayapaccayo hoti. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ pavatte sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassāpi nissayapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākaṃ sampayuttakkhandhānaṃyeva hoti. Lokuttaravipākaṃ pañcavokāre; sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre arūpasseva nissayapaccayo hoti. Kāmāvacaraarūpāvacarakiriyā pañcavokāre sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca nissayapaccayo hoti, catuvokāre arūpānaññeva. Rūpāvacarakiriyā sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca ekantena nissayapaccayo hoti.

Catusamuṭṭhānikarūpassa ca kammasamuṭṭhānarūpe ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ mahābhūtānaṃ, mahābhūtā upādārūpānaṃ, vatthurūpaṃ pañcavokārabhave catubhūmakakusalassa, akusalassa, ṭhapetvā āruppavipākañceva dve pañcaviññāṇāni ca sesatebhūmakavipākassa, tebhūmakakiriyassāti imesaṃ catunnaṃ dhammarāsīnaṃ nissayapaccayo hoti. Cakkhāyatanādīni pañca sasampayuttānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ nissayapaccayo hoti. Utucittāhārasamuṭṭhānesu pana mahābhūtā mahābhūtānañceva upādārūpassa ca nissayapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā.

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. Upanissayapaccayaniddese **purimā purimā**ti anantarūpanissaye samanantarātītā labbhanti, ārammaṇūpanissayapakatūpanissayesu nānāvīthivasena purimatarā. Te tayopi rāsayo kusalavasena kusalapade labbhanti, kusalena pana akusale samanantarātītā na labbhanti. Teneva vuttaṃ – ‘‘akusalānaṃ dhammānaṃ kesañci upanissayapaccayena paccayo’’ti. Idañhi – ‘‘kusalo dhammo akusalassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo; ārammaṇūpanissayo pakatūpanissayo. Ārammaṇūpanissayo – dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati, pubbe suciṇṇāni garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati. Jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati diṭṭhi uppajjati. Pakatūpanissayo – saddhaṃ upanissāya mānaṃ jappeti, diṭṭhiṃ gaṇhāti. Sīlaṃ sutaṃ cāgaṃ paññaṃ upanissāya mānaṃ jappeti, diṭṭhiṃ gaṇhāti. Saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññā rāgassa dosassa mohassa mānassa diṭṭhiyā patthanāya upanissayapaccayena paccayo’’ti imaṃ nayaṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalena abyākate tayopi labbhanti, tathā akusalena akusale.

Akusalena pana kusale samanantarātītā na labbhanti. Tena vuttaṃ – ‘‘kusalānaṃ dhammānaṃ kesañci upanissayapaccayena paccayo’’ti. Idampi hi – ‘‘akusalo dhammo kusalassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo. Pakatūpanissayo – rāgaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti vipassanaṃ uppādeti, maggaṃ uppādeti, abhiññaṃ uppādeti, samāpattiṃ uppādeti; dosaṃ mohaṃ mānaṃ diṭṭhiṃ patthanaṃ upanissāya dānaṃ deti…pe… samāpattiṃ uppādeti. Rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāya upanissayapaccayena paccayo. Pāṇaṃ hantvā tassa paṭighātatthāya dānaṃ detī’’tiādinā nayena pañhāvāre āgataṃ pakatūpanissayameva sandhāya vuttaṃ. Akusalaṃ pana kusalassa ārammaṇūpanissayo na hoti. Kasmā? Taṃ garuṃ katvā tassa appavattanatoti yathā anantarūpanissayo, evaṃ ārammaṇūpanissayopettha na labbhatīti veditabbo. Akusalena abyākatapade ārammaṇūpanissayova na labbhati. Na hi abyākatā dhammā akusalaṃ garuṃ karonti. Yasmā pana anantaratā labbhati, tasmā ettha ‘‘kesañcī’’ti na vuttaṃ. Abyākatena pana abyākate kusale akusaleti tīsu nayesu tayopi upanissayā labbhanteva. **Puggalopi senāsanampī**ti idaṃ dvayaṃ pakatūpanissayavasena vuttaṃ. Idañhi dvayaṃ kusalākusalapavattiyā balavapaccayo hoti. Paccayabhāvo cassa panettha pariyāyavasena veditabboti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana upanissayapaccayo nāma saddhiṃ ekaccāya paññattiyā sabbepi catubhūmakadhammā. Vibhāgato pana ārammaṇūpanissayādivasena tividho hoti. Tattha ārammaṇūpanissayo ārammaṇādhipatinā ninnānākaraṇoti heṭṭhā vuttanayeneva nānappakārabhedato gahetabbo. Anantarūpanissayo anantarapaccayena ninnānākaraṇo, sopi heṭṭhā vuttanayeneva nānappakārabhedato veditabbo. Paccayuppannatopi nesaṃ tattha vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. Pakatūpanissayo pana jātivasena kusalākusalavipākakiriyarūpabhedato pañcavidho hoti, kusalādīnaṃ pana bhūmibhedato anekavidhoti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha tebhūmakakusalo catubhūmakassāpi kusalassa akusalassa vipākakiriyassāti catunnaṃ rāsīnaṃ pakatūpanissayo hoti. Lokuttaro akusalasseva na hoti. Amhākaṃ ācariyena ‘‘lokuttaradhammo nibbattito’’ti iminā pana nayena aññesaṃ akusalassāpi hoti. Yassa vā uppajjissati, tassāpi anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato iminā nayena hotiyeva. Akusalo sabbesampi catubhūmakānaṃ khandhānaṃ pakatūpanissayo hoti, tathā tebhūmakavipāko. Lokuttaravipāke heṭṭhimāni tīṇi phalāni akusalasseva na honti, upariṭṭhimaṃ kusalassāpi. Purimanayena pana aññesaṃ vā yassa vā uppajjissati, tassa santāne sabbopi lokuttaravipāko sabbesaṃ kusalādīnaṃ arūpakkhandhānaṃ pakatūpanissayo hoti. Kiriyasaṅkhātopi pakatūpanissayo catubhūmakānaṃ akusalādikhandhānaṃ hotiyeva, tathā rūpasaṅkhāto. Sayaṃ pana rūpaṃ imasmiṃ paṭṭhānamahāpakaraṇe āgatanayena upanissayapaccayaṃ na labhati, suttantikapariyāyena pana labhatīti vattuṃ vaṭṭati. Evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā.

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Purejātapaccayaniddese **purejātapaccayena paccayo**ti ettha purejātaṃ nāma yassa paccayo hoti, tato purimataraṃ jātaṃ jātikkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitikkhaṇappattaṃ. **Cakkhāyatana**ntiādi vatthupurejātavasena vuttaṃ. **Rūpāyatana**ntiādi ārammaṇapurejātavasena. **Kiñcikāle purejātapaccayenā**ti pavattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Kiñcikāle na purejātapaccayenā**ti paṭisandhiṃ sandhāya vuttaṃ. Evaṃ sabbathāpi pañcadvāre vatthārammaṇavasena, manodvāre vatthuvasenevāyaṃ pāḷi āgatā, pañhāvāre pana ‘‘ārammaṇapurejātaṃ – sekkhā vā puthujjanā vā cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato vipassantī’’ti āgatattā manodvārepi ārammaṇapurejātaṃ labbhateva. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana purejātapaccayo suddharūpameva hoti. Tañca kho uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattaṃ aṭṭhārasavidhaṃ rūparūpameva. Taṃ sabbampi vatthupurejātaṃ ārammaṇapurejātanti dvidhā ṭhitaṃ. Tattha cakkhāyatanaṃ…pe… kāyāyatanaṃ vatthurūpanti idaṃ vatthupurejātaṃ nāma. Sesaṃ imāya pāḷiyā āgatañca anāgatañca vaṇṇo saddo gandho raso catasso dhātuyo tīṇi indriyāni kabaḷīkāro āhāroti dvādasavidhaṃ rūpaṃ ārammaṇapurejātapaccayo nāmāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha cakkhāyatanaṃ dvinnaṃ cakkhuviññāṇānaṃ purejātapaccayena paccayo, tathā itarāni cattāri sotaviññāṇādīnaṃ. Vatthurūpaṃ pana ṭhapetvā dvipañcaviññāṇāni cattāro ca āruppavipāke sesānaṃ sabbesampi catubhūmakānaṃ kusalākusalābyākatānaṃ cittacetasikānaṃ purejātapaccayo hoti. Rūpādīni pana pañcārammaṇāni dvipañcaviññāṇānañceva manodhātūnañca ekanteneva purejātapaccayā honti. Aṭṭhārasavidhampi panetaṃ rūparūpaṃ kāmāvacarakusalassa rūpāvacarato abhiññākusalassa akusalassa tadārammaṇabhāvino kāmāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyassa rūpāvacarato abhiññākiriyassāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ purejātapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. Pacchājātapaccayaniddese **pacchājātā**ti yassa kāyassa paccayā honti, tasmiṃ uppajjitvā ṭhite jātā. **Purejātassā**ti tesaṃ uppādato paṭhamataraṃ jātassa jātikkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattassa. **Imassa kāyassā**ti imassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikabhūtaupādārūpasaṅkhātassa kāyassa. Ettha ca tisamuṭṭhānikakāyoti āhārasamuṭṭhānassa abhāvato brahmapārisajjādīnaṃ kāyo veditabbo. Ayamettha pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana pacchājātapaccayo nāma saṅkhepato ṭhapetvā āruppavipāke avasesā catubhūmakā arūpakkhandhā. So jātivasena kusalākusalavipākakiriyabhedena catudhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha pañcavokārabhave uppannaṃ catubhūmakakusalañca akusalañca uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassa pacchājātapaccayo hoti. Vipākepi ṭhapetvā paṭisandhivipākaṃ avaseso kāmāvacararūpāvacaravipāko tasseva ekantena pacchājātapaccayo hoti. Lokuttaropi pañcavokāre uppannavipāko tasseva pacchājātapaccayo hoti. Tebhūmakakiriyāpi pañcavokāre uppannāva vuttappakārassa kāyassa pacchājātapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. Āsevanapaccayaniddese **purimā purimā**ti sabbanayesu samanantarātītāva daṭṭhabbā. Kasmā panettha anantarapaccaye viya ‘‘purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ abyākatānaṃ dhammāna’’ntiādinā nayena bhinnajātikehi saddhiṃ niddeso na katoti? Attano gatiṃ gāhāpetuṃ asamatthatāya. Bhinnajātikā hi bhinnajātikānaṃ arūpadhammānaṃ āsevanaguṇena paguṇabalavabhāvaṃ sādhayamānā attano kusalādibhāvasaṅkhātaṃ gatiṃ gāhāpetuṃ na sakkonti. Tasmā tehi saddhiṃ niddesaṃ akatvā ye yesaṃ vāsanāsaṅkhātena āsevanena paguṇatarabalavatarabhāvavisiṭṭhaṃ attano kusalādibhāvasaṅkhātaṃ gatiṃ gāhāpetuṃ sakkonti, tesaṃ tehi samānajātikeheva saddhiṃ niddeso katoti veditabbo. Atha vipākābyākataṃ kasmā na gahitanti? Āsevanābhāvena. Vipākañhi kammavasena vipākabhāvappattaṃ kammapariṇāmitaṃ hutvā vattati nirussāhaṃ dubbalanti taṃ āsevanaguṇena attano sabhāvaṃ gāhāpetvā paribhāvetvā neva aññaṃ vipākaṃ uppādetuṃ sakkoti, na purimavipākānubhāvaṃ gahetvā uppajjitunti. Kammavegakkhittaṃ pana patitaṃ viya hutvā uppajjatīti sabbathāpi vipāke āsevanaṃ natthīti āsevanābhāvena vipākaṃ na gahitaṃ. Kusalākusalakiriyānantaraṃ uppajjamānampi cetaṃ kammapaṭibaddhavuttitāya āsevanaguṇaṃ na gaṇhātīti kusalādayopissa āsevanapaccayā na honti. Apica nānājātikattāpete na hontiyeva. Bhūmito pana ārammaṇato vā nānājātikattaṃ nāma natthi. Tasmā kāmāvacarakusalakiriyāmahaggatakusalakiriyānampi, saṅkhārārammaṇañca anulomakusalaṃ nibbānārammaṇassa gotrabhukusalassa āsevanapaccayo hotiyevāti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana āsevanapaccayo jātito tāva kusalo akusalo kiriyābyākatoti tidhā ṭhito. Tattha kusalo bhūmito kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividho hoti, akusalo kāmāvacarova kiriyābyākato kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividhova, lokuttaro āsevanapaccayo nāma natthīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha kāmāvacarakusalaṃ attano anantarassa kāmāvacarakusalasseva. Yaṃ panettha ñāṇasampayuttaṃ, taṃ attanā sadisavedanassa rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa lokuttarakusalassāti imesaṃ rāsīnaṃ āsevanapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalaṃ pana rūpāvacarakusalasseva. Arūpāvacarakusalaṃ arūpāvacarakusalasseva. Akusalaṃ pana akusalasseva āsevanapaccayo hoti. Kiriyato pana kāmāvacarakiriyasaṅkhāto tāva kāmāvacarakiriyasseva. Yo panettha ñāṇasampayutto, so attanā sadisavedanassa rūpāvacarakiriyassa arūpāvacarakiriyassāti imesaṃ rāsīnaṃ āsevanapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyasaṅkhāto pana rūpāvacarakiriyasseva, arūpāvacarakiriyasaṅkhāto arūpāvacarakiriyasseva āsevanapaccayo hoti. Vipāko pana ekadhammassāpi ekadhammopi vā koci vipākassa āsevanapaccayo natthīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā.

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. Kammapaccayaniddese **kamma**nti cetanākammameva. **Kaṭattā ca rūpāna**nti kammassa kaṭattā uppannarūpānaṃ. **Kammapaccayenā**ti anekānampi kappakoṭīnaṃ matthake attano phalaṃ uppādetuṃ samatthena nānākkhaṇikakammapaccayenāti attho. Kusalākusalañhi kammaṃ attano pavattikkhaṇe phalaṃ na deti. Yadi dadeyya, yaṃ manusso devalokūpagaṃ kusalakammaṃ karoti, tassānubhāvena tasmiṃyeva khaṇe devo bhaveyya. Yasmiṃ pana khaṇe taṃ kataṃ, tato aññasmiṃ khaṇe avijjamānampi kevalaṃ kaṭattāyeva diṭṭheva dhamme upapajje vā apare vā pariyāye avasesapaccayasamāyoge sati phalaṃ uppādeti niruddhāpi purimasippādikiriyā viya kālantare pacchimasippādikiriyāya. Tasmā nānākkhaṇikakammapaccayoti vuccati. **Cetanā sampayuttakānaṃ dhammāna**nti yā kāci cetanā attanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti iminā paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpampi gaṇhāti. **Kammapaccayenā**ti idaṃ sahajātacetanaṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalādīsu hi yā kāci sahajātacetanā sesadhammānaṃ cittapayogasaṅkhātena kiriyābhāvena upakārikā hoti. Tasmā sahajātakammapaccayoti vuccati. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana kammapaccayo atthato catubhūmikacetanāmattameva. So hi jātibhedato kusalo akusalo vipāko kiriyāti catudhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmito kāmāvacarādivasena catudhā bhijjati. Akusalo ekadhāva vipāko catudhā, kiriyā tidhāvāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha sahajātā kāmāvacarakusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayo hoti. Uppajjitvā niruddhā pana attano vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo hoti. Sā ca kho pañcavokāreyeva, na aññattha. Sahajātā rūpāvacarakusalacetanā attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca ekanteneva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā pana attano vipākānañceva kaṭattārūpānañca nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo. Arūpāvacarā pana lokuttarā ca sahajātā kusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā panesā duvidhāpi attano attano vipākakkhandhānaññeva nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo. Sahajātā akusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca catuvokāre arūpakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā pana vipākakkhandhānañceva kaṭattārūpānañca nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo.

Kāmāvacararūpāvacarato vipākacetanā attanā sampayuttadhammānaṃ pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañca sahajātakammapaccayena paccayo. Arūpāvacaravipākacetanā attanā sampayuttadhammānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Lokuttaravipākacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre arūpasseva sahajātakammapaccayena paccayo. Tebhūmikā kiriyacetanā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātakammapaccayena paccayo. Yā panettha āruppe uppajjati, sā arūpadhammānaññeva sahajātakammapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā.

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Vipākapaccayaniddese **vipākā cattāro khandhā**ti yasmā kammasamuṭṭhānāpi rūpā vipākā na honti, tasmā ‘‘vipākā’’ti vatvā ‘‘cattāro khandhā’’ti vuttaṃ. Evaṃ ayaṃ pāḷi arūpadhammānaññeva vipākapaccayavasena āgatā. Pañhāvāre pana ‘‘vipākābyākato eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo’’ti āgatattā cittasamuṭṭhānakammasamuṭṭhānarūpānampi vipākapaccayo labbhati. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana vipākapaccayo vipākabhāvena jātito ekavidho, bhūmibhedato kāmāvacarādivasena catudhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha kāmāvacararūpāvacaravipāko attanā sampayuttadhammānaṃ pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañca vipākapaccayo hoti. Arūpāvacaravipāko sampayuttadhammānaññeva. Lokuttaravipāko pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva vipākapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. Āhārapaccayaniddese **kabaḷīkāro āhāro**ti catusantatisamuṭṭhāne rūpe ojā āhāro nāma. So pana yasmā kabaḷaṃ karitvā ajjhoharitova āhārakiccaṃ karoti, na bahi ṭhito, tasmā āhāroti avatvā ‘‘kabaḷīkāro āhāro’’ti vuttaṃ. Kabaḷaṃ karitvā ajjhoharitabbavatthukattā vā kabaḷīkāroti nāmametaṃ tassa. **Arūpino āhārā**ti phassacetanāviññāṇāhārā. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti idhāpi kammasamuṭṭhānāni gahitāneva. Vuttañhetaṃ pañhāvāre – paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayoti. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana āhārapaccayo saṅkhepato kabaḷīkāro āhāro, phasso, cetanā, viññāṇanti cattārova dhammā honti. Tattha ṭhapetvā kabaḷīkārāhāraṃ sesā tayo arūpāhārā jātivasena kusalākusalavipākakiriyabhedato catudhā bhijjanti. Puna bhūmibhedena kusalo catudhā, akusalo ekadhā, vipāko catudhā, kiriyā tidhāti evaṃ anekadhā bhijjanti. Kabaḷīkārāhāro pana jātito abyākato, bhūmito kāmāvacarovāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakāpi tayo kusalāhārā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca āhārapaccayena paccayo, ṭhapetvā pana rūpāvacaraṃ avasesā āruppe sampayuttadhammānaññeva āhārapaccayena paccayo. Akusalāhāresupi eseva nayo. Catubhūmakavipākāhārā pana sabbattha sampayuttakānaṃ āhārapaccayā honti. Kāmāvacararūpāvacaravipākā panettha pañcavokāre uppajjamānā pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassāpi āhārapaccayā honti. Lokuttarā pana cittasamuṭṭhānarūpasseva, āruppe uppannā rūpassa paccayā na honti. Tebhūmakāpi tayo kiriyāhārā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, kāmāvacarārūpāvacarā pana āruppe sampayuttadhammānaññeva āhārapaccayena paccayo. Catusantatisamuṭṭhāno kabaḷīkārāhāro kiñcāpi ''imassa kāyassā''ti avisesato vutto, visesato panāyamettha āhārasamuṭṭhānarūpassa janako ceva anupālako ca hutvā āhārapaccayena paccayo hoti, sesatisantatisamuṭṭhānassa anupālakova hutvā āhārapaccayena paccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. Indriyapaccayaniddese **cakkhundriya**nti cakkhusaṅkhātaṃ indriyaṃ. **Indriyapaccayenā**ti sayaṃ purejāto hutvā arūpadhammānaṃ uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā indriyapaccayena paccayo hoti. Sotindriyādīsupi eseva nayo. **Arūpino indriyā**ti ettha arūpajīvitindriyampi saṅgahitaṃ. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti ettha heṭṭhā vuttanayeneva kaṭattārūpampi saṅgahitaṃ. Vuttañhetaṃ pañhāvāre – paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayoti. Evaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Ayaṃ pana indriyapaccayo itthindriyapurisindriyavajjānaṃ samavīsatiyā indriyānaṃ vasena ṭhito. Itthindriyapurisindriyāni hi kiñcāpi itthiliṅgapurisaliṅgādīnaṃ bījabhūtāni, kalalādikāle pana vijjamānesupi tesu itthiliṅgapurisaliṅgādīnaṃ abhāvā tāni neva tesaṃ, na aññesaṃ indriyapaccayataṃ pharanti. Indriyapaccayo hi attano vijjamānakkhaṇe avinibbhuttadhammānaṃ indriyapaccayataṃ apharanto nāma natthi, tasmā tāni indriyapaccayā na honti. Yesaṃ panetāni bījabhūtāni, tesaṃ tāni suttantikapariyāyena pakatūpanissayabhāvaṃ bhajanti. Iti indriyapaccayo samavīsatiyā indriyānaṃ vasena ṭhitoti veditabbo. So jātito kusalākusalavipākakiriyarūpavasena pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmivasena catudhā, akusalo kāmāvacarova vipāko catudhāva kiriyāsaṅkhāto tidhā, rūpaṃ kāmāvacaramevāti evaṃ anekadhā bhijjatīti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakopi kusalindriyapaccayo pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca indriyapaccayena paccayo, tathā akusalo. Ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avasesā kusalākusalā āruppe sampayuttadhammānaññeva indriyapaccayena paccayo. Catubhūmako vipākindriyapaccayo ekanteneva sampayuttakānaṃ indriyapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarā panettha pañcavokāre uppajjanato pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassāpi indriyapaccayena paccayā honti. Lokuttarā cittasamuṭṭhānarūpasseva. Āruppe uppannā lokuttaravipākā indriyā rūpassa paccayā na honti. Tebhūmakā kiriyindriyā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, kāmāvacarārūpāvacarā pana āruppe sampayuttadhammānaññeva indriyapaccayataṃ pharanti. Cakkhundriyādivasena chabbidhe rūpindriye cakkhundriyaṃ kusalākusalavipākato sampayuttadhammānaṃ dvinnaṃ cakkhuviññāṇānaṃ, sotindriyādīni tathāvidhānaññeva sotaviññāṇādīnaṃ, rūpajīvitindriyaṃ attanā sahajātarūpānaṃ ṭhitikkhaṇe indriyapaccayena paccayo. Sahajātapaccayatā pana tassa natthīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā.

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. Jhānapaccayaniddese **jhānaṅgānī**ti dvipañcaviññāṇavajjesu sesacittesu uppannāni vitakkavicārapītisomanassadomanassupekkhācittekaggatāsaṅkhātāni satta aṅgāni. Pañcannaṃ pana viññāṇakāyānaṃ abhinipātamattattā tesu vijjamānānipi upekkhāsukhadukkhāni upanijjhānākārassa abhāvato jhānaṅgānīti na uddhaṭāni. Tattha pacchinnattā pana sesāhetukesupi jhānaṅgaṃ na uddhaṭameva. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti idhāpi kaṭattārūpaṃ saṅgahitanti veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ pañhāvāre – ''paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo''ti. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana jhānapaccayo sattannaṃ jhānaṅgānaṃ vasena ṭhitopi jātibhedato kusalākusalavipākakiriyavasena catudhā bhijjati, puna bhūmivasena catudhā; ekadhā, catudhā, tidhāti dvādasadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalajhānaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā rūpāvacaraṃ avasesaṃ āruppe sampayuttadhammānaññeva jhānapaccayena paccayo. Akusalepi eseva nayo. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ pavatte sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, paṭisandhiyaṃ sampayuttadhammānañceva kaṭattārūpassa ca, āruppavipākaṃ sampayuttadhammānaññeva, yañca āruppe lokuttaravipākaṃ uppajjati, tañca. Pañcavokāre pana taṃ cittasamuṭṭhānarūpassapi jhānapaccayena paccayo hoti. Tebhūmakampi kiriyajhānaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca. Yaṃ panettha āruppe uppajjati, taṃ sampayuttadhammānaññeva jhānapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. Maggapaccayaniddese **maggaṅgānī**ti ahetukacittuppādavajjesu sesacittesu uppannāni paññā, vitakko, sammāvācākammantājīvā, vīriyaṃ, sati, samādhi, micchādiṭṭhi, micchāvācākammantājīvāti imāni dvādasaṅgāni. Maggassa pana hetupacchimakattā ahetukacittesu maggaṅgāni na uddhaṭāni. **Taṃsamuṭṭhānāna**nti idhāpi kaṭattārūpaṃ saṅgahitameva. Vuttañhetaṃ pañhāvāre – ''paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo''ti. Ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana maggapaccayo dvādasannaṃ maggaṅgānaṃ vasena ṭhitopi jātibhedato kusalādivasena catudhā, kusalādīnañca kāmāvacarādibhūmibhedato dvādasadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo. Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalamaggaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā rūpāvacaraṃ avasesaṃ āruppe sampayuttadhammānaññeva maggapaccayena paccayoti sabbaṃ jhānapaccaye viya vitthāretabbanti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā.

19. Sampayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

19. Sampayuttapaccayaniddese pāḷi uttānatthā eva. Ayaṃ pana sampayuttapaccayo nāma saṅkhepato sabbepi arūpino khandhā. Pabhedato panesa jātito kusalādīnaṃ, bhūmito ca kāmāvacarādīnaṃ vasena anekadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo. Evaṃ bhinne panettha catubhūmakesupi kusalakkhandhesu eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ, tayo ekassa, dve dvinnanti evaṃ sabbepi aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo. Akusalavipākakiriyakkhandhesupi eseva nayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Sampayuttapaccayaniddesavaṇṇanā.

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. Vippayuttapaccayaniddese **rūpino dhammā arūpīna**nti idaṃ tāva hadayavatthuno ceva cakkhundriyādīnañca vasena veditabbaṃ. Rūpadhammesu hi eteyeva cha koṭṭhāsā arūpakkhandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayā honti. Rūpāyatanādayo pana ārammaṇadhammā kiñcāpi vippayuttadhammā, vippayuttapaccayā pana na honti. Kiṃ kāraṇā? Sampayogāsaṅkāya abhāvato. Arūpino hi khandhā cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ abbhantarato nikkhamantā viya uppajjanti. Tattha āsaṅkā hoti – ''kiṃ nu kho ete etehi sampayuttā, udāhu vippayuttā''ti. Ārammaṇadhammā pana vatthunissayena uppajjamānānaṃ ārammaṇamattā hontīti natthi tesu sampayogāsaṅkā. Iti sampayogāsaṅkāya abhāvato na te vippayuttapaccayā. Hadayavatthuādīsu eva panāyaṃ vippayuttapaccayatā veditabbā. Vuttampi cetaṃ pañhāvāre – vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Sota… ghāna… jivhā… kāyāyatanaṃ kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṃ kiriyābyākatānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayoti.

Arūpino dhammā rūpīnanti idaṃ pana catunnaṃ khandhānaṃ vasena veditabbaṃ. Arūpadhammesu hi cattāro khandhāva sahajātapurejātānaṃ rūpadhammānaṃ vippayuttapaccayā honti, nibbānaṃ pana arūpampi samānaṃ rūpassa vippayuttapaccayo na hoti. ''Catūhi sampayogo catūhi vippayogo''ti hi vuttaṃ. Iti catunnaṃ arūpakkhandhānaṃyeva vippayuttapaccayatā veditabbā. Vuttampi cetaṃ pañhāvāre – sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo, khandhā vatthussāti. Evaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Ayaṃ pana vippayuttapaccayo nāma saṅkhepato pañcavokārabhave vattamānā rūpārūpadhammā. Tesu rūpaṃ vatthuno cakkhādīnañca vasena chadhā bhinnaṃ, arūpaṃ pañcavokārabhave uppannakusalākusalavipākakiriyavasena catudhā bhinnaṃ. Tassa bhūmito kāmāvacarādivasena catudhā, ekadhā, tidhā, tidhāti ekadasadhā bhedo hoti. Āruppavipākañhi vippayuttapaccayo na hotīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha pañcavokārabhave uppannaṃ catubhūmakampi kusalaṃ akusalañca attanā samuṭṭhāpitacittasamuṭṭhānarūpassa sahajātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Uppādakkhaṇaṃ pana atikkamitvā ṭhitikkhaṇaṃ pattassa purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Ettha ca tisamuṭṭhānikakāyoti āhārasamuṭṭhānassa abhāvato brahmapārisajjādīnaṃ kāyo veditabbo. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ pana pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassa ca sahajātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Lokuttaravipākaṃ cittasamuṭṭhānarūpasseva. Tividhampi panetaṃ purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo. Tebhūmakampi kiriyaṃ cittasamuṭṭhānassa sahajātavippayuttapaccayena paccayo, purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo. Chadhā ṭhitesu pana rūpesu vatthurūpaṃ paṭisandhikkhaṇe kāmāvacararūpāvacaravipākānaṃ sahajātavippayuttapaccayena paccayo, pavatte uppajjamānānaṃ catubhūmakakusalānaṃ akusalānaṃ dvipañcaviññāṇavajjānaṃ tebhūmakavipākānaṃ tebhūmakakiriyānañca purejātavippayuttapaccayena paccayo. Cakkhāyatanādīni cakkhuviññāṇādīnaṃ purejātavippayuttapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā.

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Atthipaccayaniddese **cattāro khandhā**tiādīhi sahajātavasena atthipaccayo niddiṭṭho. **Cakkhāyatana**ntiādīhi purejātavasena. **Yaṃ rūpaṃ nissāyā**ti ettha sahajātapurejātavasena atthipaccayo niddiṭṭho. Evamayaṃ pāḷi sahajātapurejātānaññeva atthipaccayānaṃ vasena āgatā. Pañhāvāre pana sahajātaṃ, purejātaṃ, pacchājātaṃ, āhāraṃ, indriyanti imesaṃ vasena āgatattā pacchājātaāhārindriyavasenāpi atthipaccayo labbhati. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana atthipaccayo nāma duvidho – aññamaññato, na aññamaññato. Tattha aññamaññaṃ tividhaṃ – arūpaṃ arūpena, rūpaṃ rūpena, rūpārūpaṃ rūpārūpena. ''Cattāro khandhā arūpino''ti ettha hi sabbacittuppattivasena arūpaṃ arūpena vuttaṃ. ''Cattāro mahābhūtā''ti ettha sabbasantativasena rūpaṃ rūpena. ''Okkantikkhaṇe nāmarūpa''nti ettha paṭisandhikhandhānañceva vatthuno ca vasena rūpārūpaṃ rūpārūpena vuttaṃ. Na aññamaññampi tividhaṃ – ''arūpaṃ rūpassa, rūpaṃ rūpassa, rūpaṃ arūpassa cittacetasikā dhammā''ti ettha hi pañcavokāravasena arūpaṃ rūpassa vuttaṃ. ''Mahābhūtā upādārūpāna''nti ettha sabbasantativasena rūpaṃ rūpassa. ''Cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā''tiādīsu vatthārammaṇavasena rūpaṃ arūpassa atthipaccayoti vuttaṃ.

Apicesa atthipaccayo nāma saṅkhepato khaṇattayappattaṃ nāmañceva rūpañca, vattamānā pañcakkhandhātipi vattuṃ vaṭṭati. So jātibhedato kusalākusalavipākakiriyarūpavasena pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo sahajātapacchājātavasena duvidho hoti, tathā akusalo vipākakiriyasaṅkhāto ca. Tesu kusalo kāmāvacarādibhedena catudhā bhijjati, akusalo kāmāvacarova vipāko catubhūmako, kiriyāsaṅkhāto tibhūmako. Rūpasaṅkhāto atthipaccayo kāmāvacarova. So pana sahajātapurejātavasena duvidho. Tattha pañca vatthūni ārammaṇāni ca purejātāneva, hadayavatthu sahajātaṃ vā hoti purejātaṃ vā. Pañhāvāre pana āgato āhāro indriyañca sahajātādibhedaṃ na labhatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakakusalopi sahajāto atthipaccayo pañcavokāre ''eko khandho tiṇṇannaṃ khandhāna''ntiādinā nayena aññamaññaṃ khandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avaseso āruppe sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakusalo atthipaccayena paccayo hoti. Catubhūmako panesa pañcavokāre catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājāto kusalo atthipaccayena paccayo hoti. Akusalepi eseva nayo. Sopi hi pañcavokāre sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātākusalo atthipaccayena paccayo. Pañcavokāre catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātākusalo atthipaccayena paccayo.

Vipākato pana kāmāvacararūpāvacaro atthipaccayo niyameneva paṭisandhikkhaṇe khandhānañceva kaṭattārūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo. Pavatte pana sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, ṭhitippattassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Arūpāvacaravipāko pana āruppe uppannalokuttaravipāko ca attanā sampayuttakkhandhānaññeva sahajātatthipaccayena paccayo. Pañcavokāre lokuttaravipāko sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Kiriyato rūpāvacaro atthipaccayo sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Kāmāvacarārūpāvacaro pana āruppe sampayuttakkhandhānaññeva, pañcavokāre cittasamuṭṭhānarūpassāpi sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthi paccayena paccayo.

Rūpasaṅkhāto pana atthipaccayo sahajāto, purejāto, āhāro, indriyanti catubbidho. Tattha sahajātarūpatthipaccayo catusamuṭṭhānavasena catudhā ṭhito. Tattha kammasamuṭṭhāno ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇannaṃ mahābhūtānaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ, mahābhūtā upādārūpānanti evaṃ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Paṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṃ kāmāvacararūpāvacaravipākakkhandhānaṃ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Tesampi tisamuṭṭhānikarūpaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇannaṃ mahābhūtānaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṃ, mahābhūtā upādārūpānanti evaṃ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Purejātatthipaccayo pana vatthupurejātaārammaṇapurejātavasena duvidho hoti. So duvidhopi heṭṭhā purejātapaccaye vuttanayeneva yojetvā gahetabbo. Āhāratthipaccayopi heṭṭhā kabaḷīkārāhārapaccaye yojitanayeneva yojetabbo. Idha panesa attano aniruddhakkhaṇe paccayabhāvena atthipaccayoti vutto. Rūpajīvitindriyampi heṭṭhā indriyapaccaye rūpajīvitindriyayojanāyaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ. Idha panetampi attano aniruddhakkhaṇeyeva paccayabhāvena atthipaccayoti vuttanti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā.

22. Natthipaccayaniddesavaṇṇanā

22. Natthipaccayaniddese **samanantaraniruddhā**ti aññena cittuppādena anantarikā hutvā samanantaraniruddhā. **Paṭuppannāna**nti paccuppannānaṃ. Iminā natthipaccayassa okāsadānaṭṭhena natthipaccayabhāvaṃ sādheti. Purimesu hi nirodhavasena pacchimānaṃ pavattanokāsaṃ adentesu tesaṃ paṭuppannabhāvo na siyāti ayamettha pāḷivaṇṇanā. Sesaṃ sabbaṃ anantarapaccaye vuttanayeneva veditabbaṃ. Paccayalakkhaṇameva hettha nānaṃ, paccayānaṃ pana paccayuppannānañca nānākaraṇaṃ natthi. Kevalaṃ pana tattha ''cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā''tiādinā nayena paccayā ca paccayuppannā ca sarūpato dassitā. Idha pana ''samanantaraniruddhā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammāna''nti sabbepi te nirodhuppādavasena sāmaññato dassitāti.

Natthipaccayaniddesavaṇṇanā.

23. Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā

23. Vigatapaccayaniddese **samanantaravigatā**ti samanantarameva vigatā. Iminā vigatapaccayassa vigacchamānabhāveneva paccayabhāvaṃ dasseti. Iti natthipaccayassa ca imassa ca byañjanamatteyeva nānattaṃ, na attheti.

Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā.

24. Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā

24. Avigatapaccayaniddese **cattāro khandhā**tiādīnaṃ sabbākārena atthipaccayaniddese vuttanayeneva attho veditabbo. Imassapi hi paccayassa atthipaccayena saddhiṃ byañjanamatteyeva nānattaṃ, na attheti.

Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathā

Idāni evaṃ uddesaniddesato dassitesu imesu catuvīsatiyā paccayesu ñāṇacārassa visadabhāvatthaṃ anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato, ekadhammassa anekapaccayabhāvato, ekapaccayassa anekapaccayabhāvato, paccayasabhāgato, paccayavisabhāgato, yugaḷakato, janakājanakato, sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikato, rūpaṃ rūpassātiādivikappato, bhavabhedatoti imesaṃ dasannaṃ padānaṃ vasena pakiṇṇakavinicchayo veditabbo. Tattha **anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato**ti etesu hi ṭhapetvā kammapaccayaṃ avasesesu tevīsatiyā paccayesu anekadhammā ekato paccayā honti. Kammapaccayo pana eko cetanādhammoyevāti evaṃ tāvettha anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato vinicchayo veditabbo.

Ekadhammassa anekapaccayabhāvatoti hetupaccaye tāva amoho eko dhammo. So purejātakammāhārajhānapaccayova na hoti, sesānaṃ vīsatiyā paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Alobhādosā indriyamaggapaccayāpi na honti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Lobhamohā vipākapaccayāpi na honti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Doso adhipatipaccayopi na hoti, sesānaṃ soḷasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Ārammaṇapaccaye rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā ārammaṇapurejātaatthiavigatavasena catudhā paccayo; tathā manodhātuyā ahetukamanoviññāṇadhātuyā ca. Sahetukāya pana ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayavasenāpi paccayo hoti. Iminā nayena sabbesaṃ ārammaṇapaccayadhammānaṃ anekapaccayabhāvo veditabbo.

Adhipatipaccaye ārammaṇādhipatino ārammaṇapaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo. Sahajātādhipatīsu vīmaṃsā amohahetu viya vīsatidhā paccayo hoti. Chando hetupurejātakammaāhāraindriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Cittaṃ hetupurejātakammajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Vīriyaṃ hetupurejātakammāhārajhānapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti.

Anantarapaccaye ‘‘cakkhuviññāṇadhātū’’tiādinā nayena vuttesu catūsu khandhesu vedanākkhandho hetupurejātakammāhāramaggapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Saññākkhandho indriyajhānapaccayopi na hoti, sesānaṃ sattarasannaṃ vasena paccayo hoti. Saṅkhārakkhandhe hetū hetupaccaye vuttanayena, chandavīriyāni adhipatipaccaye vuttanayeneva paccayā honti. Phasso hetupurejātakammaindriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Cetanā hetupurejātaindriyajhānamaggapaccayo na hoti. Sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Vitakko hetupurejātakammāhārindriyapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Vicāro maggapaccayopi na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Pīti tesaññeva vasena paccayo hoti. Cittekaggatā hetupurejātakammāhārapaccayo na hoti, sesānaṃ vīsatiyā vasena paccayo hoti. Saddhā hetupurejātakammāhārajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Sati tehi ceva maggapaccayena cāti ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Jīvitindriyaṃ saddhāya vuttānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Hirottappaṃ tato indriyapaccayaṃ apanetvā sesānaṃ sattarasannaṃ vasena paccayo hoti. Tathā kāyapassaddhādīni yugaḷakāni, yevāpanakesu adhimokkhamanasikāratatramajjhattatā karuṇāmuditā ca. Viratiyo pana tehi ceva maggapaccayena cāti aṭṭhārasadhā paccayā honti. Micchādiṭṭhi tato vipākapaccayaṃ apanetvā sattarasadhā, micchāvācākammantājīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti ekūnavīsatidhā. Ahirikaṃ anottappaṃ māno thinaṃ middhaṃ uddhaccanti ime hetupurejātakammavipākāhārindriyajhānamaggapaccayā na honti, sesānaṃ pana soḷasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Vicikicchāissāmacchariyakukkuccāni tato adhipatipaccayaṃ apanetvā pannarasadhā viññāṇakkhandhassa. Adhipatipaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo. Samanantarapaccayepi eseva nayo.

Sahajātapaccaye catūsu tāva khandhesu ekekassa dhammassa anekapaccayabhāvo vuttanayeneva veditabbo. Cattāri mahābhūtāni ārammaṇaārammaṇādhipatisahajātaaññamaññanissayaupanissayapurejātaatthiavigatavasena navadhā paccayā honti. Hadayavatthu tesañceva vippayuttassa ca vasena dasadhā paccayo hoti. Aññamaññapaccaye apubbaṃ natthi. Nissayapaccaye cakkhāyatanādīni ārammaṇaārammaṇādhipatinissayaupanissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena navadhā paccayā honti. Upanissaye apubbaṃ natthi. Purejātapaccaye rūpasaddagandharasāyatanāni ārammaṇaārammaṇādhipatiupanissayapurejātaatthiavigatavasena chadhā paccayā honti. Ettakamevettha apubbaṃ. Pacchājātādīsu apubbaṃ natthi. Āhārapaccaye kabaḷīkārāhāro ārammaṇaārammaṇādhipatiupanissayaāhāraatthiavigatavasena chadhā paccayo hoti. Indriyādīsu apubbaṃ natthi. Evamettha ekadhammassa anekapaccayabhāvatopi viññātabbo vinicchayo.

Ekapaccayassa anekapaccayabhāvatoti hetupaccayādīsu yassa kassaci ekassa paccayassa yenākārena yenatthena yo paccayuppannānaṃ paccayo hoti, taṃ ākāraṃ taṃ atthaṃ avijahitvāva aññehipi yehākārehi yehi atthehi so tasmiññeva khaṇe tesaṃ dhammānaṃ anekapaccayabhāvaṃ gacchati, tato anekapaccayabhāvato tassa vinicchayo veditabboti attho. Seyyathidaṃ – amoho hetupaccayo, so hetupaccayattaṃ avijahantova adhipatisahajātaaññamaññanissayavipākaindriyamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi ekādasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Alobhādosā tato adhipatiindriyamaggapaccaye tayo apanetvā sesānaṃ vasena anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Idaṃ vipākahetūsuyeva labbhati, kusalakiriyesu pana vipākapaccayatā parihāyati. Lobhadosamohā te tayo vipākañcāti cattāro apanetvā sesānaṃ vasena anekapaccayabhāvaṃ gacchanti.

Ārammaṇapaccayo taṃ ārammaṇapaccayattaṃ avijahantaṃyeva ārammaṇādhipatinissayaupanissayapurejātavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi sattahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayamettha ukkaṭṭhaparicchedo, arūpadhammānaṃ pana atītānāgatānaṃ vā rūpadhammānaṃ ārammaṇapaccayabhāve sati ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayamattaññeva uttari labbhati. Adhipatipaccaye vīmaṃsā amohasadisā. Chando adhipatipaccayo adhipatipaccayattaṃ avijahantova sahajātaaññamaññanissayavipākasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi aṭṭhahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vīriyaṃ tesañceva indriyamaggapaccayānañcāti imesaṃ vasena aparehipi dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Cittaṃ tato maggapaccayaṃ apanetvā āhārapaccayaṃ pakkhipitvā imesaṃ vasena adhipatipaccayato uttari dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ārammaṇādhipatino pana heṭṭhā ārammaṇapaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo.

Anantarasamanantarapaccayā anantarasamanantarapaccayattaṃ avijahantāva upanissayakammaāsevananatthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Ariyamaggacetanāyeva cettha kammapaccayataṃ labhati, na sesadhammā. Sahajātapaccayo sahajātapaccayattaṃ avijahantova hetuadhipatiaññamaññanissayakammavipākaāhāraindriyajhānamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehi cuddasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaparicchedo vatthusahajātādīnaṃ pana vasenettha hetupaccayādīnaṃ abhāvopi veditabbo. Aññamaññapaccayepi eseva nayo.

Nissayapaccayo nissayapaccayattaṃ avijahantova catuvīsatiyā paccayesu attano nissayapaccayattañceva anantarasamanantarapacchājātaāsevananatthivigatapaccaye ca cha apanetvā sesānaṃ vasena aparehipi sattarasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaparicchedova vatthunissayādīnaṃ pana vasenettha hetupaccayādīnaṃ ābhāvopi veditabbo.

Upanissayapaccaye ārammaṇūpanissayo ārammaṇādhipatisadiso. Anantarūpanissayo anantarūpanissayapaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantarakammaāsevananatthivigatānaṃ vasena aparehipi chahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ariyamaggacetanāyeva cettha kammapaccayataṃ labhati, na sesadhammā. Pakatūpanissayo pakatūpanissayova. Purejātapaccayo attano purejātapaccayattaṃ avijahantova ārammaṇaārammaṇādhipatinissayaupanissayaindriyavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi aṭṭhahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaniddesova ārammaṇapurejāte panettha nissayaindriyavippayuttapaccayatā na labbhati. Ito uttaripi labbhamānālabbhamānaṃ veditabbaṃ. Pacchājātapaccayo attano pacchājātapaccayabhāvaṃ avijahantova vippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi tīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Āsevanapaccayo āsevanapaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantaraupanissayanatthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati.

Kammapaccayo kammapaccayattaṃ avijahantova ekakkhaṇiko tāva sahajātaaññamaññanissayavipākaāhārasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi navahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Nānākkhaṇiko upanissayaanantarasamanantaranatthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vipākapaccayo vipākapaccayattaṃ avijahantova hetuadhipatisahajātaaññamaññanissayakammaāhāraindriyajhānamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi cuddasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Āhārapaccaye kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayattaṃ avijahantova atthiavigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Sesā tayo āhārapaccayattaṃ avijahantāva yathānurūpaṃ adhipatisahajātaaññamaññanissayakammavipākaindriyasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi ekādasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti.

Indriyapaccaye rūpino pañcindriyā indriyapaccayattaṃ avijahantāva nissayapurejātavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Rūpajīvitindriyampi indriyapaccayattaṃ avijahantaññeva atthiavigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Arūpino indriyānipi yathānurūpaṃ indriyapaccayattaṃ avijahantāneva hetuadhipatisahajātaaññamaññanissayavipākaāhārajhānamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi terasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Jhānapaccayo jhānapaccayattaṃ avijahantova yathānurūpaṃ sahajātaaññamaññanissayavipākaindriyamaggasampayuttavippayuttaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Maggapaccayo maggapaccayattaṃ avijahantova yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ dasannaṃ hetuadhipatīnañcāti imesaṃ vasena aparehipi dvādasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati.

Sampayuttapaccayo sampayuttapaccayattaṃ avijahantova yathānurūpaṃ hetuadhipatisahajātaaññamaññanissayakammavipākaāhāraindriyajhānamaggaatthiavigatānaṃ vasena aparehipi terasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vippayuttapaccayo vippayuttapaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantaraāsevanasampayuttanatthivigatasaṅkhāte cha paccaye apanetvā sesānaṃ vasena yathānurūpaṃ aparehipi sattarasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Tattha rūpassa ca arūpassa ca paccayavibhāgo veditabbo. Atthipaccayo atthipaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantaraāsevananatthivigatasaṅkhāte pañca paccaye apanetvā sesānaṃ vasena yathānurūpaṃ aparehi aṭṭhārasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Natthipaccayavigatapaccayā anantarapaccayasadisā. Avigatapaccayo atthipaccayasadisoyevāti evamettha ekapaccayassa anekapaccayabhāvatopi viññātabbo vinicchayo.

Paccayasabhāgatoti etesu hi catuvīsatiyā paccayesu anantarasamanantaraanantarūpanissayaāsevananatthivigatā sabhāgā, tathā ārammaṇaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayāti iminā upāyenettha paccayasabhāgatopi viññātabbo vinicchayo.

Paccayavisabhāgatoti purejātapaccayo panettha pacchājātapaccayena visabhāgo, tathā sampayuttapaccayo vippayuttapaccayena, atthipaccayo natthipaccayena, vigatapaccayo avigatapaccayenāti iminā upāyenettha paccayavisabhāgatopi viññātabbo vinicchayo.

Yugaḷakatoti etesu ca atthasarikkhatāya, saddasarikkhatāya, kālapaṭipakkhatāya, hetuphalatāya, aññamaññapaṭipakkhatāyāti imehi kāraṇehi yugaḷakato viññātabbo vinicchayo. Anantarasamanantarā hi atthasarikkhatāya ekaṃ yugaḷakaṃ nāma; nissayūpanissayā saddasarikkhatāya, purejātapacchājātā kālapaṭipakkhatāya, kammapaccayavipākapaccayā hetuphalatāya, sampayuttavippayuttapaccayā aññamaññapaṭipakkhatāya ekaṃ yugaḷakaṃ nāma, tathā atthinatthipaccayā, vigatāvigatapaccayā cāti evamettha yugaḷakatopi viññātabbo vinicchayo. **Janakājanakato**ti etesu ca anantarasamanantarānantarūpanissayapakatūpanissayāsevanapaccayā nānākkhaṇiko, kammapaccayo, natthivigatapaccayāti ime paccayā janakāyeva, na ajanakā. Pacchājātapaccayo kevalaṃ upatthambhakoyeva, na janako. Sesā janakā ca ajanakā ca upatthambhakā cāti attho. Evamettha janakājanakatopi viññātabbo vinicchayo.

Sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikatoti etesu ca sahajātanissayaatthiavigatapaccayā sabbaṭṭhānikā nāma, sabbesaṃ saṅkhatānaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhānabhūtā kāraṇabhūtāti attho. Etehi vinā uppajjamāno ekadhammopi natthīti. Ārammaṇaārammaṇādhipatianantarasamanantarānantarūpanissayapakatūpanissayāsevanasampayuttanatthivigatapaccayā asabbaṭṭhānikā nāma. Na sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhānabhūtā, arūpakkhandhānaññeva pana ṭhānabhūtā kāraṇabhūtāti attho. Arūpadhammāyeva hi etehi uppajjanti, na rūpadhammā. Purejātapacchājātāpi asabbaṭṭhānikā arūparūpānaññeva yathākkamena paccayabhāvato. Vuttāvasesāpi ekaccānaṃ rūpārūpadhammānaṃ uppattihetuto na sabbaṭṭhānikāti evamettha sabbaṭṭhānikā sabbaṭṭhānikatopi viññātabbo vinicchayo.

Rūpaṃ rūpassātiādivikappatoti etesu ca catuvīsatiyā paccayesu ekapaccayopi ekantena rūpameva hutvā rūpasseva paccayo nāma natthi, ekantena pana rūpaṃ hutvā arūpasseva paccayo nāma atthi. Kataro panesoti? Purejātapaccayo. Purejātapaccayo hi ekantena rūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena rūpameva hutvā rūpārūpasseva paccayo nāmātipi natthi, ekantena pana arūpaṃ hutvā arūpasseva paccayo nāma atthi. Kataro panesoti? Anantarasamanantaraāsevanasampayuttanatthivigatavasena chabbidho. So hi sabbopi ekantena arūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena arūpameva hutvāpi ekantena rūpasseva paccayo nāmātipi atthi. Kataro panesoti? Pacchājātapaccayo. So hi ekantena arūpaṃ hutvā rūpasseva paccayo hoti; ekantena pana arūpadhammova hutvā rūpārūpānaṃ paccayopi atthi. Kataro panesoti? Hetukammavipākajhānamaggavasena pañcavidho. So hi sabbopi ekantena arūpameva hutvā rūpadhammānaṃ arūpadhammānampi paccayo hoti. Ekantena pana rūpārūpameva hutvā rūpasseva paccayo nāmātipi natthi, arūpasseva pana hoti. Kataro panesoti? Ārammaṇapaccayo ceva upanissayapaccayo ca. Idañhi dvayaṃ ekantena rūpārūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena rūpārūpameva hutvā pana rūpārūpasseva paccayo nāmātipi atthi. Kataro panesoti? Adhipatisahajātaaññamaññanissayaāhāraindriyavippayuttaatthiavigatavasena navavidho. So hi sabbopi ekantena rūpārūpameva hutvā rūpārūpasseva paccayo hotīti evamettha rūpaṃ rūpassātiādivikappatopi viññātabbo vinicchayo.

Bhavabhedatoti imesu pana catuvīsatiyā paccayesu pañcavokārabhave tāva na koci paccayo na labbhati nāma. Catuvokārabhave pana tayo purejātapacchājātavippayuttapaccaye apanetvā sesā ekavīsatimeva labbhanti. Ekavokārabhave sahajātaaññamaññanissayakammaindriyaatthiavigatavasena satteva labbhanti. Bāhire pana anindriyabaddharūpe sahajātaaññamaññanissayaatthiavigatavasena pañceva labbhantīti evamettha bhavabhedatopi viññātabbo vinicchayoti.

Paccayaniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāro

1. Paccayānulomavaṇṇanā

Evaṃ anulomapaṭṭhānādīsu tikapaṭṭhānādivasena catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhāne paṭṭhānamahāpakaraṇe ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā etaṃ tikapaṭṭhānaṃ, dukapaṭṭhānaṃ…pe… dukadukapaṭṭhānanti vuttaṃ. Te anāmasitvā yesaṃ paccayānaṃ vasena te tikādayo vibhattā, te paccaye eva tāva iminā mātikānikkhepapaccayavibhaṅgasaṅkhātena vārena uddesato ca niddesato ca dassetvā, idāni ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā etaṃ tikapaṭṭhānaṃ, dukapaṭṭhānaṃ…pe… dukadukapaṭṭhānanti vuttaṃ. Te tikādayo imesaṃ paccayānaṃ vasena vitthāretvā dassetuṃ ekekaṃ tikadukaṃ nissāya sattahi mahāvārehi desanā katā. Tesaṃ imāni nāmāni – paṭiccavāro, sahajātavāro, paccayavāro, nissayavāro, saṃsaṭṭhavāro, sampayuttavāro, pañhāvāroti.

Tattha ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo’’ti evaṃ paṭiccābhidhānavasena vutto **paṭiccavāro** nāma. Kusalaṃ dhammaṃ sahajāto kusalo dhammo’’ti evaṃ sahajātābhidhānavasena vutto **sahajātavāro** nāma. So purimena paṭiccavārena atthato ninnānākaraṇo. Paṭiccābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, sahajātābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena dutiyo. Dvīsupi cetesu rūpārūpadhammavasena paccayā ceva paccayuppannadhammā ca veditabbā. Te ca kho sahajātāva, na purejātapacchājātā labbhanti. ‘‘Kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo’’ti evaṃ paccayābhidhānavasena vutto pana **paccayavāro** nāma. Sopi purimavāradvayaṃ viya rūpārūpadhammavaseneva veditabbo. Paccayo panettha purejātopi labbhati. Ayamassa purimavāradvayato viseso. Tadanantaro ‘‘kusalaṃ dhammaṃ nissāya kusalo dhammo’’ti evaṃ nissayābhidhānavasena vutto **nissayavāro** nāma. So purimena paccayavārena atthato ninnānākaraṇo. Paccayābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, nissayābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena dutiyo. Tato paraṃ ‘‘kusalaṃ dhammaṃ saṃsaṭṭho kusalo dhammo’’ti evaṃ saṃsaṭṭhābhidhānavasena vutto **saṃsaṭṭhavāro** nāma. ‘‘Kusalaṃ dhammaṃ sampayutto kusalo dhammo’’ti evaṃ sampayuttābhidhānavasena vutto **sampayuttavāro** nāma. So purimena saṃsaṭṭhavārena atthato ninnānākaraṇo. Saṃsaṭṭhābhidhānavasena bujjhanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, sampayuttābhidhānavasena dutiyo. Dvīsupi cetesu arūpadhammavaseneva paccayā paccayuppannā ca veditabbā. Sattamavāre pana yasmā ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo’’tiādinā nayena te te pañhe uddharitvā puna ‘‘kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhāna’’ntiādinā nayena sabbepi te pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā vibhattā, tasmā so vāro pañhānaṃ sādhukaṃ vibhattattā **pañhāvāro**tveva saṅkhyaṃ gato. Rūpārūpadhammavaseneva panettha paccayāpi paccayuppannāpi veditabbā.

Tattha yo tāva esa sabbapaṭhamo paṭiccavāro nāma, so uddesato niddesato ca duvidho hoti. Tattha uddesavāro paṭhamo, pucchāvārotipi vuccati. Paṇṇattivārotipi tasseva nāmaṃ. So hi kusalādayo paṭicca kusalādīnaṃ hetupaccayādīnaṃ vasena uddiṭṭhattā uddesavāro, kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṃ uppattiyā pucchitattā pucchāvāro, kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṃ uppattiyā paññāpitattā paṇṇattivārotipi vutto.

25-34. Tattha **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā**ti parikappapucchā. Ayañhettha attho – yo kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā, kiṃ so kusalaṃ dhammaṃ paṭicca siyāti atha vā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca yo kusalo dhammo uppajjeyya, so hetupaccayā siyāti ayamettha attho. Tattha **paṭī**ti sadisatthe vattati. Sadisapuggalo hi paṭipuggalo, sadisabhāgo ca paṭibhāgoti vuccati. **Iccā**ti gamanussukkavacanametaṃ. Ubhayaṃ ekato katvā **paṭiccā**ti paṭigantvā sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvā, tena saddhiṃ ekato uppattibhāvaṃ upagantvāti vuttaṃ hoti. **Kusalo dhammo**ti evaṃ sahuppattibhāvena kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayāti pucchati. Atha vā **paṭiccā**ti paccayaṃ katvā. Taṃ pana paccayakaraṇaṃ purejātepi paccaye labbhati sahajātepi. Idha sahajātaṃ adhippetaṃ. **Siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo**tiādīsupi eseva nayo. Tattha kiñcāpi sahajātavasena kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo natthi, imasmiṃ pana pucchāvāre yampi vissajjiyamānaṃ atthato labbhati, yampi na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchāvasena uddhaṭaṃ. Parato pana vissajjane yaṃ na labbhati, taṃ pahāya yaṃ labbhati, tadeva vissajjitaṃ.

Evamettha pucchānaṃ atthañceva pucchāgatiñca ñatvā idāni gaṇanavasena pucchāparicchedo veditabbo. Ettha hi ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā’’ti kusalapadaṃ ādiṃ katvā kusalākusalābyākatantā tisso pucchā, puna tadevādiṃ katvā kusalābyākatādivasena dukappabhedantā tisso, puna tadevādiṃ katvā tikantā ca ekā, evaṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti kusalādikā satta pucchā, tathā akusalādikā, tathā abyākatādikā, tathā kusalābyākatādikā, akusalābyākatādikā, kusalākusalādikā, kusalākusalābyākatādikāti sabbāpi sattannaṃ sattakānaṃ vasena kusalattikaṃ nissāya hetupaccaye ekūnapaññāsaṃ pucchā.

Tattha ekamūlakāvasānā nava, ekamūladukāvasānā nava, ekamūlatikāvasānā tisso, dukamūlaekāvasānā nava, dukamūladukāvasānā nava, dukamūlatikāvasānā tisso, tikamūlaekāvasānā tisso, tikamūladukāvasānā tisso, tikamūlatikāvasānā ekāti evametā mūlavasenāpi veditabbā. Yathā ca hetupaccaye ekūnapaññāsaṃ, ārammaṇapaccayādīsupi tathevāti sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu –

Sahassamekañca sataṃ, chasattati punāparā;
Pucchā sampiṇḍitā honti, nayamhi ekamūlake.

35-36. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā**ti dumūlakanayo āraddho. Tattha hetārammaṇaduko…pe… hetuavigatadukoti hetupaccayena saddhiṃ tevīsati dukā honti. Tesu hetupaccaye viya hetārammaṇadukepi ekūnapaññāsaṃ pucchā, tāsu pāḷiyaṃ dveyeva dassitā. Yathā ca hetārammaṇaduke ekūnapaññāsaṃ tathā hetādhipatidukādīsupi. Tattha paṭhamapucchāvasena hetādhipatiduko, hetānantaraduko, hetusamanantaradukoti paṭipāṭiyā tayo duke dassetvā pariyosāne hetuavigataduko dassito, sesaṃ saṅkhittaṃ. Pucchāparicchedo panettha evaṃ veditabbo.

Sahassamekañca sataṃ, sattavīsatimeva ca;
Dukesu tevīsatiyā, pucchā honti dumūlake.

37. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā**ti timūlakanayo āraddho. Tattha hetārammaṇadukena saddhiṃ adhipatipaccayādīsu bāvīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena bāvīsati tikā honti. Tesu paṭhamapucchāvasena paṭhamattikañca dutiyattikañca dassetvā pariyosānatiko dassito, sesaṃ saṅkhittaṃ. Yathā pana dukesu, evaṃ tikesupi ekamekasmiṃ tike ekūnapaññāsaṃ katvā sabbesupi bāvīsatiyā tikesu –

Sahassamekaṃ pucchānaṃ, aṭṭhasattatimeva ca;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi tikamūlake.

38. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā anantarapaccayā**ti catumūlakanayo āraddho. Tattha paṭhamattikena saddhiṃ anantarapaccayādīsu ekavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekavīsati catukkā honti. Tesu dve catukke dassetvā sesaṃ saṅkhittaṃ. Idhāpi ekamekasmiṃ catukke ekūnapaññāsaṃ katvā sabbesupi ekavīsatiyā catukkesu –

Sahassamekaṃ pucchānaṃ, ekūnatiṃsa punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi catumūlake.

Tato paraṃ pañcamūlakaṃ ādiṃ katvā yāva sabbamūlakā desanā katā, taṃ sabbaṃ saṅkhipitvā heṭṭhā vuttañca upari vattabbañca ekato katvā pāḷiyaṃ ‘‘ekamūlakaṃ, dumūlakaṃ, timūlakaṃ, catumūlakaṃ, pañcamūlakaṃ, sabbamūlakaṃ asammuyhantena vitthāretabba’’nti nayo dassito. Tattha ekamūlakādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva. Pañcamūlake pana paṭhamacatukkena saddhiṃ samanantarapaccayādīsu samavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena samavīsati pañcakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni nava pucchānaṃ, asīti ca punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi pañcamūlake.

Chamūlake paṭhamapañcakena saddhiṃ sahajātapaccayādīsu ekūnavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekūnavīsati chakkā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni nava pucchānaṃ, ekatiṃsa tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi chakkamūlake.

Sattamūlake paṭhamachakkena saddhiṃ aññamaññapaccayādīsu aṭṭhārasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena aṭṭhārasa sattakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni aṭṭha pucchānaṃ, dvāsīti ca tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi sattamūlake.

Aṭṭhamūlake paṭhamasattakena saddhiṃ nissayapaccayādīsu sattarasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena sattarasa aṭṭhakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni aṭṭha pucchānaṃ, tettiṃsā ca tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi aṭṭhamūlake.

Navamūlake paṭhamaaṭṭhakena saddhiṃ upanissayapaccayādīsu soḷasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena soḷasa navakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni satta pucchānaṃ, caturāsīti tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi navamūlake.

Dasamūlake paṭhamanavakena saddhiṃ purejātapaccayādīsu pannarasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena pannarasa dasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni satta pucchānaṃ, pañcatiṃsa tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi dasamūlake.

Ekādasamūlake paṭhamadasakena saddhiṃ pacchājātapaccayādīsu cuddasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cuddasa ekādasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Cha satāni ca pucchānaṃ, chaḷāsīti tatoparā;
Nayamhi pucchā gaṇitā, ekādasakamūlake.

Dvādasamūlake paṭhamaekādasakena saddhiṃ āsevanapaccayādīsu terasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena terasa dvādasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Cha satāni ca pucchānaṃ, sattatiṃsa tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye dvādasamūlake.

Terasamūlake paṭhamadvādasakena saddhiṃ kammapaccayādīsu dvādasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena dvādasa terasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni pañca pucchānaṃ, aṭṭhāsīti punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye terasamūlake.

Cuddasamūlake paṭhamaterasakena saddhiṃ vipākapaccayādīsu ekādasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekādasa cuddasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni pañca pucchānaṃ, tiṃsa cātha navāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye cuddasamūlake.

Pannarasamūlake paṭhamacuddasakena saddhiṃ āhārapaccayādīsu dasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena dasa pannarasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni cattāri pucchānaṃ, navuti ca tatoparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye pannarasamūlake.

Soḷasamūlake paṭhamapannarasakena saddhiṃ indriyapaccayādīsu navasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena nava soḷasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni cattāri cattā-līsekā ceva punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye soḷasamūlake.

Sattarasamūlake paṭhamasoḷasakena saddhiṃ jhānapaccayādīsu aṭṭhasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena aṭṭha sattarasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni tīṇi pucchānaṃ, navuti dve punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye sattarasamūlake.

Aṭṭhārasamūlake paṭhamasattarasakena saddhiṃ maggapaccayādīsu sattasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena satta aṭṭhārasakā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Satāni tīṇi pucchānaṃ, tecattārīsameva ca;
Pucchā gaṇanato honti, naye aṭṭhārasamūlake.

Ekūnavīsatimūlake paṭhamaaṭṭhārasakena saddhiṃ sampayuttapaccayādīsu chasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cha ekūnavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Dve satā navuti ceva, catasso ca punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye ekūnavīsatike.

Vīsatimūlake paṭhamaekūnavīsatikena saddhiṃ vippayuttapaccayādīsu pañcasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena pañcavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Dve satā honti pucchānaṃ, cattālīsā ca pañca ca;
Pucchā gaṇanato honti, naye vīsatimūlake.

Ekavīsatimūlake paṭhamavīsatikena saddhiṃ atthipaccayādīsu catūsu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cattāro ekavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Sataṃ chanavuti ceva, pucchā honti sampiṇḍitā;
Gaṇitā lakkhaṇaññūhi, ekavīsatike naye.

Dvāvīsatimūlake paṭhamaekavīsatikena saddhiṃ natthipaccayādīsu tīsu paccayesu ekamekassa yojanāvasena tayo dvāvīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Cattālīsādhikaṃ sataṃ, satta ceva punāparā;
Pucchā gaṇanato honti, naye dvāvīsatimūlake.

Tevīsatimūlake paṭhamadvāvīsatikena saddhiṃ dvīsu vigatāvigatapaccayesu ekamekassa yojanāvasena dve tevīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā –

Aṭṭhanavutimevidha, pucchā gaṇanato matā;
Nayamhi tevīsatime, tevīsatikamūlake.

Catuvīsatimūlako pana sabbapaccayānaṃ samodhānavasena veditabbo, teneva sabbamūlakoti vutto. Tattha ekūnapaññāsameva pucchā hontīti sabbāpetā hetupaccayapadameva gahetvā ekamūlakādīnaṃ sabbamūlakapariyosānānaṃ vasena satthārā devaparisati vitthārato vibhattā pucchā idha saṅkhepena dassitā.

Tāsaṃ pana sabbāsampi ayaṃ gaṇanapiṇḍo – ekamūlakanayasmiñhi ekādasa satāni chasattati ca pucchā āgatā. Hetupaccayanaye teneva mūlakena ekūnapaññāsaṃ katvā imasmiṃ hetupaccayamūlake gahetabbā, sesā sesapaccayamūlakesu pakkhipitabbā. Dumūlake sattavīsāni ekādasa satāni, timūlake sahassaṃ aṭṭhasattati ca, catumūlake sahassaṃ ekūnatiṃsañca, pañcamūlake asītādhikāni nava satāni, chamūlake ekatiṃsāni nava satāni, sattamūlake dvāsītāni aṭṭha satāni, aṭṭhamūlake tettiṃsāni aṭṭha satāni, navamūlake caturāsītāni satta satāni, dasamūlake pañcatiṃsāni satta satāni, ekādasamūlake chāsītāni cha satāni, dvādasamūlake sattatiṃsāni cha satāni, terasamūlake aṭṭhāsītāni pañca satāni, cuddasamūlake ekūnacattālīsāni pañca satāni, pannarasamūlake navutāni cattāri satāni, soḷasamūlake ekacattālīsāni cattāri sattāni, sattarasamūlake dvānavutāni tīṇi satāni, aṭṭhārasamūlake tecattālīsāni tīṇi satāni, ekūnavīsatimūlake catunavutāni dve satāni, vīsatimūlake pañcacattālīsāni dve satāni, ekavīsatimūlake chanavutisataṃ, dvāvīsatimūlake sattacattālīsasataṃ, tevīsatimūlake aṭṭhanavuti, sabbamūlake ekūnapaññāsāti evaṃ hetupadaṃ ādiṃ katvā vibhattesu ekamūlakādīsu –

Cuddaseva sahassāni, puna satta satāni ca;
Pucchā hetupadasseva, ekamūlādibhedatoti.

39-40. Evaṃ hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakato paṭṭhāya yāva sabbamūlakanayā pucchābhedaṃ dassetvā idāni ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya ārammaṇapaccayā hetupaccayā**tiādimāha. Tattha **ārammaṇapaccayā hetupaccayā**ti ettāvatā ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā hetupaccayapariyosāno ekamūlakanayo dassito. Tato paraṃ **ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā**ti dukamūlakaṃ āraddhaṃ. Tattha imaṃ paṭhamadukañceva ārammaṇāvigatadukañca dassetvā sesaṃ saṅkhittaṃ. **Ārammaṇapaccayā hetupaccayā**ti ayaṃ osānadukopi na dassito. Sace pana katthaci vācanāmagge sandissati, sveva vācanāmaggo gahetabbo. Tato paraṃ ārammaṇapaccayavasena tikamūlakādayo adassetvāva adhipatipaccayaṃ ādiṃ katvā ekakādayo dassetuṃ **adhipatipaccayā, anantarapaccayā, samanantarapaccayā, sahajātapaccayā, aññamaññapaccayā**ti ettakameva vuttaṃ, taṃ ekamūlakavasena vā sabbamūlakavasena vā veditabbaṃ.

41. Tato paraṃ avigatapaccayaṃ ādiṃ katvā dumūlakameva dassetuṃ – **avigatapaccayā hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha avigatahetuduko, avigatārammaṇaduko, avigatādhipatidukoti paṭipāṭiyā tayo duke vatvā pariyosāne ca avigatavigataduko eko duko dassito. Tato avigatapaccayavaseneva timūlakaṃ dassetuṃ – ‘‘avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā adhipatipaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā anantarapaccayā’’ti evaṃ paṭipāṭiyā tayo tike vatvā ‘‘avigatapaccayā hetupaccayā vigatapaccayā’’ti pariyosānattiko vutto. Tato avigatapaccayavaseneva catumūlakaṃ dassetuṃ ‘‘avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā anantarapaccayā’’ti dve catukke vatvā ‘‘vigatapaccayā’’ti padaṃ uddharitvā ṭhapitaṃ, sesaṃ sabbaṃ saṅkhittaṃ. Tassa saṅkhittabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘ekekassa padassa ekamūlakaṃ, dumūlakaṃ, timūlakaṃ, sabbamūlakaṃ asammuyhantena vitthāretabba’’nti vuttaṃ. Tasmā yathā hetupaccayaṃ ādiṃ katvā hetuādipadavasena ekamūlake ekādasa pucchāsatāni chasattati ca pucchā…pe… sabbamūlake ekūnapaññāsaṃ, evaṃ ārammaṇapaccayādīsupi ekamekaṃ ādiṃ katvā ārammaṇādipadavasena ekamekassa padassa ekamūlake ekādasa pucchāsatāni chasattati ca pucchā…pe… sabbamūlake ekūnapaññāsāti ekekassa padassa ekamūlakādibhede sattasatādhikāni cuddasa pucchā sahassāni honti. Tāsaṃ sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu ayaṃ gaṇanaparicchedo –

Dvāpaññāsasahassāna-ṭṭhasatāni tīṇi satasahassāni;
Kusalattikassa pucchā, anulomanayamhi suvibhattā.

Yathā ca kusalattikassa, evaṃ vedanāttikādīnampīti sabbesupi dvāvīsatiyā tikesu –

Ekasaṭṭhisahassāni, cha satāni sattasattati;
Satasahassāni pucchānaṃ, tikabhede pabhedato.

Saṅkhittā vācanāmagge.

Dukesu pana ‘‘siyā hetuṃ dhammaṃ paṭicca hetudhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ hetuṃ paṭicca hetu, hetuṃ paṭicca nahetu, hetuṃ paṭicca hetu ca nahetu ca, nahetuṃ paṭicca nahetu, nahetuṃ paṭicca hetu, nahetuṃ paṭicca hetu ca nahetu ca, hetuñca nahetuñca paṭicca hetu, hetuñca nahetuñca paṭicca nahetu, hetuñca nahetuñca paṭicca hetu ca nahetu cāti ekamekasmiṃ duke hetupaccayādīsu ekamekasmiṃ paccaye nava pucchā honti. Tāsu hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlake dvesatāni soḷasa ca pucchā honti. Tāsu hetupaccayasseva aññena asammissā nava pucchā gahetabbā, sesā aṭṭha vārena gahitā.

Tāsaṃ dukamūlakādīsu tevīsatiyā vāresu ekekaṃ navakaṃ apanetvā yāva sabbamūlakā ayaṃ gaṇanaparicchedo – dukamūlake tāva ekamūlake dassitesu dvīsu soḷasādhikesu pucchāsatesu nava apanetvā dvesatāni satta ca pucchā honti, tato nava apanetvā timūlake aṭṭhanavutisataṃ. Evaṃ purimapurimato nava nava apanetvā catumūlake ekūnanavutisataṃ, pañcamūlake asītisataṃ, chamūlake ekasattatisataṃ, sattamūlake dvāsaṭṭhisataṃ, aṭṭhamūlake tepaṇṇāsasataṃ, navamūlake catucattālīsasataṃ, dasamūlake pañcatiṃsasataṃ, ekādasamūlake chabbīsasataṃ, dvādasamūlake sattarasādhikasataṃ, terasamūlake aṭṭhādhikasataṃ, cuddasamūlake navanavuti, pannarasamūlake navuti, soḷasamūlake ekāsīti, sattarasamūlake dvāsattati, aṭṭhārasamūlake tesaṭṭhi, ekūnavīsatimūlake catupaññāsaṃ, vīsatimūlake pañcacattālīsaṃ, ekavīsatimūlake chattiṃsaṃ, dvāvīsatimūlake sattavīsa, tevīsatimūlake aṭṭhārasa, sabbamūlake navāti. Yathā panetāni hetupaccayavasena ekamūlake soḷasādhikāni dve pucchāsatāni…pe… sabbamūlake nava, evaṃ ārammaṇapaccayādīsupi ekamekaṃ ādiṃ katvā ārammaṇādipadavasena ekekassa padassa ekamūlake soḷasādhikāni dve pucchāsatāni…pe… sabbamūlake navāti ekekassa padassa ekamūlakādibhede dve pucchā sahassāni sattasatāni ca pucchā honti. Tāsaṃ sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu ayaṃ gaṇanaparicchedo –

Catusaṭṭhisahassāni, puna aṭṭhasatāni ca;
Pucchā hetudukasseva, anulomanaye matā.

Yathā ca hetudukassa, evaṃ sahetukadukādīnampīti sabbasmimpi dukasate –

Saṭṭhi satasahassāni, cattāri ca tatoparaṃ;
Asīti ca sahassāni, pucchā dukasate vidū.

Ayaṃ tāva suddhike tikapaṭṭhāne ceva dukapaṭṭhāne ca pucchānaṃ gaṇanaparicchedo.

Yaṃ pana tato paraṃ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā **dukatikapaṭṭhānaṃ** nāma desitaṃ, tattha ‘‘siyā hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ dvāvīsatiyā tikesu ekekaṃ tikaṃ dukānaṃ satena satena saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā **tikadukapaṭṭhānaṃ** nāma desitaṃ, tatthāpi ‘‘siyā kusalaṃ hetuṃ dhammaṃ paṭicca kusalo hetudhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ dukasate ekekaṃ dukaṃ dvāvīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ tike tikesuyeva pakkhipitvā **tikatikapaṭṭhānaṃ** nāma desitaṃ, tatthāpi ‘‘siyā kusalaṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ dvāvīsatiyā tikesu ekekaṃ tikaṃ sesehi ekavīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ duke dukesuyeva pakkhipitvā **dukadukapaṭṭhānaṃ** nāma desitaṃ, tatthāpi ‘‘siyā hetuṃ sahetukaṃ dhammaṃ paṭicca hetu sahetuko dhammo uppajjeyya hetupaccayā’’ti evaṃ dukasate ekekaṃ dukaṃ sesehi navanavutiyā dukehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo. Tathāgatena hi sabbampetaṃ pabhedaṃ dassetvāva devaparisāya dhammo desito, dhammasenāpatissa pana tena ‘‘ajja idañcidañca desita’’nti saṅkhipitvā nayadassanamatteneva desanā akkhātā. Therenāpi saṅkhipitvāva vācanāmaggo pavattito, so therena pavattitanayeneva saṅgītikāle saṅgahaṃ āropito.

Taṃ panassa saṅkhepanayaṃ dassetuṃ **tikañca paṭṭhānavara**nti ayaṃ gāthā ṭhapitā. Tassattho – **tikañca paṭṭhānavara**nti pavaraṃ tikapaṭṭhānañca. **Dukuttama**nti uttamaṃ seṭṭhaṃ dukapaṭṭhānañca. **Dukatikañcevā**ti dukatikapaṭṭhānañca. **Tikadukañcā**ti tikadukapaṭṭhānañca. **Tikatikañcevā**ti tikatikapaṭṭhānañca. **Dukadukañcā**ti dukadukapaṭṭhānañca. **Cha anulomamhi nayā sugambhīrā**ti ete tikapaṭṭhānādayo suṭṭhu gambhīrā cha nayā anulomamhi veditabbāti. Tattha dve anulomāni – dhammānulomañca paccayānulomañca. Tattha ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo’’ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ anulomadesanāvasena pavattaṃ **dhammānulomaṃ** nāma. ‘‘Hetupaccayā ārammaṇapaccayā’’ti evaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ anulomadesanāvasena pavattaṃ **paccayānulomaṃ** nāma.

Tattha heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha anulomamhi nayā sugambhīrā’’ti ayaṃ gāthā dhammānulomaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā tasmiṃ dhammānulome paccayānulomaṃ sandhāya vuttā. Tasmā ‘‘cha anulomamhi nayā sugambhīrā’’ti aṭṭhakathāgāthāya dhammānulome tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse ‘‘hetupaccayā ārammaṇapaccayā’’ti evaṃ pavatte paccayānulome ete dhammānulome tikapaṭṭhānādayo ‘‘cha nayā sugambhīrā’’ti evamattho veditabbo. Tesu anulome tikapaṭṭhāne kusalattikamattasseva vasena ayaṃ imasmiṃ paṭiccavārassa paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana sahajātavārādīsu kusalattikassāpi vasena pucchaṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. ‘‘Cha anulomamhi nayā sugambhīrā’’ti vacanato pana imasmiṃ paccayānulome chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. Idāni paccanīyaṃ hoti. Taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya na hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha anulomapucchāhi samappamāṇova pucchāparicchedo. Tenevettha ‘‘yathā anulome hetupaccayo vitthārito, evaṃ paccanīyepi nahetupaccayo vitthāretabbo’’ti vatvā puna pariyosāne ‘‘yathā anulome ekekassa padassa ekamūlakaṃ, dumūlakaṃ, timūlakaṃ, catumūlakaṃ yāva tevīsatimūlakaṃ, evaṃ paccanīyepi vitthāretabba’’nti vuttaṃ. **Tevīsatimūlaka**nti idañcettha dumūlakaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Pariyosāne pana sabbamūlakaṃ catuvīsatimūlakampi hotiyeva. Taṃ sabbaṃ saṅkhittamevāti.

Tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha paccanīyamhi nayā sugambhīrāti etthāpi dve paccanīyāni – dhammapaccanīyañca paccayapaccanīyañca. Tattha ‘‘kusalā dhammā’’ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ ‘‘na kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo’’ti paccanīyadesanāvasena pavattaṃ **dhammapaccanīyaṃ** nāma. ‘‘Nahetupaccayā nārammaṇapaccayā’’ti evaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ paccanīyadesanāvasena pavattaṃ **paccayapaccanīyaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā’’ti ayaṃ gāthā dhammapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā dhammānulomeyeva paccayapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Tasmā ‘‘cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā’’ti aṭṭhakathāgāthāya dhammapaccanīye tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse na hetupaccayā nārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte paccayapaccanīye ete dhammānulomeyeva tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulomatikapaṭṭhāneyeva kusalattikamattassa vasena ayaṃ imasmiṃ paṭiccavārassa paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana sahajātavārādīsu kusalattikassāpi vasena pucchaṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. ‘‘Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā’’ti vacanato pana imasmiṃ paccayapaccanīye chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. Idāni anulomapaccanīyaṃ hoti. Taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā naārammaṇapaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha ‘‘hetupaccayā naārammaṇapaccayā…pe… hetupaccayā naavigatapaccayā’’ti hetupadassa sesesu tevīsatiyā paccayesu ekekena saddhiṃ yojanāvasena hetupadādike ekamūlake tevīsati anulomapaccanīyāni. Tesu ekekasmiṃ ekūnapaññāsaṃ katvā sattavīsādhikāni ekādasa pucchāsatāni honti. Dumūlake pana hetārammaṇapadānaṃ sesesu dvāvīsatiyā paccayesu ekekena saddhiṃ yojanāvasena dvāvīsati anulomapaccanīyānīti evaṃ anulome vuttesu sabbesu ekamūlakādīsu ekekaṃ padaṃ parihāpetvā avasesānaṃ vasena pucchāgaṇanā veditabbā. Ekamūlakādīsu cettha yā pucchā pāḷiyaṃ āgatā, yā ca na āgatā, tā sabbā heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbā.

Tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva dve anulomapaccanīyāni – dhammānulomapaccanīyaṃ paccayānulomapaccanīyañca. Tattha ‘‘kusalā dhammā’’ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo’’ti anulomapaccanīyadesanāvasena pavattaṃ **dhammānulomapaccanīyaṃ** nāma. ‘‘Hetupaccayā naārammaṇapaccayā’’ti evaṃ catuvīsatiyā paccayesu labbhamānapadānaṃ anulomapaccanīyadesanāvasena pavattaṃ **paccayānulomapaccanīyaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā’’ti ayaṃ gāthā dhammānulomapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā dhammānulomeyeva paccayānulomapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Tasmā ‘‘cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā’’ti aṭṭhakathāgāthāya dhammānulomapaccanīye tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse hetupaccayā nārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte paccayānulomapaccanīye ete dhammānulomeyeva tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulome tikapaṭṭhāneyeva kusalattikamattassa vasena ayaṃ imasmiṃ paṭiccavārassa paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana sahajātavārādīsu kusalattikassāpi vasena pucchaṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. ‘‘Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā’’ti vacanato pana imasmiṃ paccayānulomapaccanīye chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

4. Paccanīyānulomavaṇṇanā

49-52. Idāni paccanīyānulomaṃ hoti. Taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya nahetupaccayā ārammaṇapaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha anulomapaccanīyapucchāhi samappamāṇo eva pucchāparicchedo. Ekamūlakādīsu cettha yā pucchā pāḷiyaṃ āgatā, yā ca na āgatā, tā sabbā heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbā.

Tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva dve paccayānulomāni – dhammapaccanīyānulomaṃ paccayapaccanīyānulomañca. Tattha ‘‘kusalā dhammā’’ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ ‘‘nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo’’ti paccanīyānulomadesanāvasena pavattaṃ **dhammapaccanīyānulomaṃ** nāma. ‘‘Nahetupaccayā ārammaṇapaccayā’’ti evaṃ catuvīsatiyā paccayesu labbhamānapadānaṃ paccayapaccanīyānulomadesanāvasena pavattaṃ **paccayapaccanīyānulomaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘tikañca paṭṭhānavaraṃ…pe… cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā’’ti ayaṃ gāthā dhammapaccanīyānulomaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā dhammānulomeyeva paccayapaccanīyānulomaṃ sandhāya vuttā. Tasmā ‘‘cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā’’ti aṭṭhakathāya dhammapaccanīyānulome tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse nahetupaccayā ārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte paccayapaccanīyānulome ete dhammānulomeyeva tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulomatikapaṭṭhāneyeva kusalattikamattassapi vasena ayaṃ imasmiṃ paṭiccavārassa paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana sahajātavārādīsu kusalattikassapi vasena pucchaṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. ‘‘Cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā’’ti vacanato pana imasmiṃ paccayapaccanīyānulome chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattikavaṇṇanā

1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānulomaṃ

(1.) Vibhaṅgavāro

53. Idāni yā etā paṇṇattivāre kusalattikaṃ nissāya hetupaccayādivasena ekūnapaññāsaṃ ādiṃ katvā nayamattaṃ dassentena aparimāṇā pucchā dassitā. Tattha kusalākusalādīnaṃ sahuppattiyā abhāvato yā pucchā ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati hetupaccayā’’ti evaṃ vissajjanaṃ na labhanti. Tā pahāya yā vissajjanaṃ labhanti, tāyeva vissajjetuṃ ayaṃ **kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**tiādinā nayena paṭiccavārassa niddesavāro āraddho.

Tattha siyā – sace imā hetupaccayādivasena ekūnapaññāsaṃ pucchā sabbaso vissajjanaṃ na labhanti, atha kasmā dassitā? Nanu yā labhanti, tāyeva dassetabbāti? Āma, dassetabbā siyuṃ. Tathā dassiyamānā pana sabbesu tikadukapaṭṭhānādīsu ekekasmiṃ tike, duke, dukatike, tikaduke, tikatike, dukaduke ca saṅkhepaṃ akatvā dassetabbāyeva bhaveyyuṃ. Kasmā? Yasmā yā kusalattike labhanti, na tāyeva vedanāttikādīsu. Dhammānulomapaccanīye ca tikapaṭṭhāne vitakkattikapītittikānaṃ vissajjane sabbāpetā vissajjanaṃ labhanti, tasmā ukkaṭṭhaparicchedena ekekasmiṃ tike yattakāhi pucchāhi bhavitabbaṃ sabbā kusalattike dassitā. Evaṃ dassitāsu hi yā tattha vissajjanaṃ na labhanti, tā pahāya yā labhanti, tā vuccamānā sakkā sukhena vijānituntī sukhena vijānanatthaṃ sabbāpi kusalattike dassitā. Yā panettha vissajjanaṃ na labhanti, tā pahāya yā labhanti, tāyeva vissajjitāti veditabbā.

Tattha **kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti catubhūmakakusaladhammesu vedanākkhandhādibhedaṃ ekaṃ dhammaṃ paṭicca paṭigantvā sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvā, tena saddhiṃ ekato uppattibhāvaṃ upagantvāti attho. **Kusalo dhammo**ti catubhūmakakusaladhammesuyeva saññākkhandhādibhedo eko dhammo. **Uppajjatī**ti uppādato yāva nirodhagamanā uddhaṃ pajjati, nibbattatītipi attho. Attānaṃ labhati, uppādādayo tayopi khaṇe pāpuṇātīti vuttaṃ hoti. **Hetupaccayā**ti kusalahetunā hetupaccayabhāvaṃ sādhentena.

Evaṃ ‘‘uppajjeyyā’’ti pucchāya ‘‘uppajjatī’’ti vissajjanaṃ vatvā idāni yaṃ dhammaṃ paṭicca yo dhammo uppajjati, taṃ dhammaṃ khandhavasena dassetuṃ **kusalaṃ ekaṃ khandha**ntiādimāha. Tattha **eka**nti vedanādīsu catūsu yaṃkiñci ekaṃ. **Tayo khandhā**ti yo yo paccayabhāvena gahito, taṃ taṃ ṭhapetvā avasesā tayo khandhā. **Tayo khandhe**ti vedanādīsu yo eko khandho uppajjatīti gahito, taṃ ṭhapetvā sese tayo. **Dve khandhe**ti vedanāsaññādukādīsu chasu dukesu yekeci dve khandhe paṭicca. **Dve**

khandhāti ye ye paccayabhāvena gahitā, te te ṭhapetvā avasesā dve khandhā kusalahetunā hetupaccayabhāvaṃ sādhentena uppajjantīti attho.

Yasmā pana eko khandho ekasseva dvinnaṃyeva vā, dve vā pana ekasseva paccayo nāma natthi, tasmā ‘‘ekaṃ khandhaṃ paṭicca eko khandho, ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhā, dve khandhe paṭicca eko khandho’’ti na vuttaṃ. **Kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjatī**tiādīsupi vuttanayeneva attho veditabbo. **Cittasamuṭṭhānaṃ rūpa**nti idaṃ paṭiccatthassa sahajātatthattā yaṃ kusalena sahajātañceva hetupaccayañca labhati, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Paratopi evarūpesu ṭhānesu ayameva nayo.

Vipākābyākataṃ kiriyābyākatanti ettha hetupaccayābhāvato ahetukaṃ, rūpena saddhiṃ anuppattito āruppavipākañca na gahetabbaṃ. **Paṭisandhikkhaṇe**ti kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa abyākataṃ paṭicca uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. **Vipākābyākata**nti tasmiṃ khaṇe vijjamānābyākatavasena vuttaṃ. **Khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā**ti idaṃ kaṭattārūpaggahaṇena vatthumhi gahitepi vatthuṃ paṭicca khandhānaṃ uppattidassanatthaṃ vuttaṃ.

Ekaṃ mahābhūtantiādi rūpābyākataṃ paṭicca rūpābyākatassa uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. **Ekaṃ khandha**ntiādīsu vuttanayeneva panettha atthayojanā veditabbā. Evaṃ rūpābyākatamhi bhūte paṭicca bhūtānaṃ uppattiṃ vatvā idāni bhūte paṭicca upādārūpānaṃ uppattiṃ dassetuṃ **mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhāna**ntiādi vuttaṃ. Evaṃ sante upādārūpanti ettakameva vattabbaṃ, itaradvayaṃ kasmā vuttanti? Mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthaṃ. Yañhi heṭṭhā ‘‘cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ kaṭattā ca rūpa’’nti dassitaṃ, taṃ na kevalaṃ khandheyeva ca paṭicca uppajjati, mahābhūtepi pana paṭicca uppajjatīti dassanatthamidaṃ vuttanti veditabbaṃ. Tattha cittasamuṭṭhānaṃ pavatteyeva, kaṭattārūpaṃ paṭisandhiyampi. **Upādārūpa**nti tasseva ubhayassa visesanaṃ.

Kusale khandhe ca mahābhūte ca paṭiccāti ettha cittasamuṭṭhānāva mahābhūtā gahitā. **Cittasamuṭṭhānaṃ rūpa**nti ettha pana bhūtarūpampi upādārūpampi gahitaṃ. ‘‘Ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo mahābhūtā’’tiādinā nayena hi bhūtarūpampi khandhe ca mahābhūte ca paṭicca uppajjati. **Mahābhūte paṭicca upādārūpa**nti vuttanayena upādārūpampi. **Akusalañca abyākatañcā**ti pañhāvissajjanesupi eseva nayo. Evaṃ hetupaccaye nava pucchā vissajjitā. Etāyeva hi ettha labbhanti, sesā cattālīsa moghapucchāti na vissajjitā. Iminā upāyena ārammaṇapaccayādīsupi pucchāvissajjanānaṃ attho veditabbo. Tattha tattha pana vicāretabbayuttakameva vicārayissāma.

54. Ārammaṇapaccaye tāva rūpassa ārammaṇapaccayavasena anuppattito tāsu navasu rūpamissakā pahāya tissova pucchā vissajjitā. Teneva ca kāraṇena ‘‘vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti vatvā ‘‘khandhe paṭicca vatthū’’ti na vuttaṃ. Na hi taṃ ārammaṇapaccayena uppajjati.

55. Adhipatipaccaye **vipākābyākata**nti lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. Tenevettha ‘‘paṭisandhikkhaṇe’’ti na gahitaṃ. Sesaṃ hetupaccayasadisameva.

56. Anantarasamantaresupi rūpaṃ na labbhatīti ārammaṇapaccaye viya tissova pucchā.

57. Sahajātapaccaye **paṭisandhikkhaṇe**ti pañcavokāre paṭisandhivasena vuttaṃ. Heṭṭhā pana paccayavibhaṅge ‘‘okkantikkhaṇe’’ti āgataṃ tampi iminā saddhiṃ atthato ekaṃ, byañjanamattameva hettha nānanti. Apica ‘‘tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī’’ti (ma. ni. 1.408) vacanato **okkantī**ti pañcavokārapaṭisandhiyāvetaṃ nāmaṃ. **Paṭisandhī**ti sabbabhavasādhāraṇaṃ. Idha pana ‘‘kaṭattā ca rūpa’’ntiādivacanato pañcavokārapaṭisandhiyeva adhippetā. Sā hi rūpassapi arūpassapi paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca saṅgaṇhāti, tasmā paripuṇṇavissajjanā hotīti gahitā. **Bāhiraṃ ekaṃ mahābhūta**nti anindriyabaddhesu pathavīpāsāṇādīsu mahābhūtaṃ sandhāya vuttaṃ. Paccayavibhaṅgavārasmiñhi cattāro mahābhūtāti ajjhattikañca bāhirañca ekato katvā gahitaṃ. Saṅkhepadesanā hi sā. Ayaṃ pana vitthāradesanā, tasmā sabbaṃ vibhajitvā dassento ‘‘bāhiraṃ ekaṃ mahābhūta’’ntiādimāha. **Asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā**ti dvisantatisamuṭṭhānabhūtavasena vuttaṃ. Mahābhūte paṭicca **kaṭattārūpa**nti idaṃ pana kammasamuṭṭhānavaseneva vuttaṃ. **Upādārūpa**nti utusamuṭṭhānavaseneva.

58. Aññamaññapaccaye **khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā**ti catunnampi khandhānaṃ ekato vatthunā aññamaññapaccayataṃ dassetuṃ vuttaṃ.

59. Nissayapaccaye yasmā paṭiccattho nāma sahajātattho, tasmā yā heṭṭhā paccayavibhaṅgavāre cakkhāyatanādīnaṃ nissayapaccayatā dassitā, na sā gahitā. Cakkhāyatanādīni hi purejātāni hutvā paccayā honti, idha sahajātameva labbhati. Teneva vuttaṃ – ‘‘nissayapaccayo sahajātapaccayasadiso’’ti.

60. Upanissayapaccaye rūpassa upanissayapaccayābhāvā tīṇeva vissajjanāni labbhanti, tena vuttaṃ ‘‘ārammaṇapaccayasadisa’’nti. Tattha kiñcāpi na sabbe kusalākusalābyākatā ārammaṇūpanissayaṃ labhanti, ye pana labhanti, tesaṃ vasenetaṃ vuttanti veditabbaṃ.

61. Purejātapaccaye **vatthuṃ purejātapaccayā**ti vatthuṃ paṭicca vatthunā purejātapaccayataṃ sādhentena uppajjantīti attho. **Vipākābyākataṃ ekaṃ khandha**nti ettha yaṃ vipākābyākatassa vatthu okkantikkhaṇe sahajātapaccayo hoti, taṃ purejātapaccayabhājaniyattā idha na gahetabbaṃ. Yepi kusalādayo āruppe purejātapaccayaṃ na labhanti, tepi purejātapaccayabhājaniyatoyeva idha na gahetabbā. Ārammaṇaṃ pana niyamato purejātapaccayabhāvaṃ na labhati. Rūpāyatanādīni hi cakkhuviññāṇādīnaṃyeva purejātapaccayataṃ sādhenti, manoviññāṇadhātuyā atītānāgatānipi ārammaṇaṃ hontiyeva. Tasmā idha na gahitaṃ. Khandhavasena hi ayaṃ desanā, na viññāṇadhātuvasena. ‘‘Vipākābyākataṃ ekaṃ khandha’’nti desanāya ca sabbāpi viññāṇadhātuyo gahitā, na cakkhuviññāṇadhātuādayo evāti.

Pacchājāto kusalākusalānaṃ paccayo na hoti, abyākatassapi upatthambhakova na janako, tasmā ‘‘uppajjati pacchājātapaccayā’’ti evaṃ vattabbo ekadhammopi natthīti pacchājātapaccayavasena vissajjanaṃ na kataṃ.

62. Āsevanapaccaye kāmaṃ sabbā kiriyā āsevanapaccayaṃ na labhanti, labbhamānavasena pana ‘‘kiriyābyākata’’nti vuttaṃ. Tasmā javanakiriyāvettha gahitāti veditabbā.

63. Kammapaccaye kusalākusalesu ekakkhaṇiko kammapaccayo veditabbo, tathā kiriyābyākate. Vipākābyākate pana nānākkhaṇikopi, tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṃ. Cittasamuṭṭhānānaṃ pana ekakkhaṇiko. Kaṭattārūpānaṃ nānākkhaṇikova tathā asaññasattarūpānaṃ. Kaṭattārūpaṃ panettha jīvitindriyaṃ. Sesaṃ na ekantato kammasamuṭṭhānattā upādārūpanti vuttaṃ. Evaṃ santepi idha kammasamuṭṭhānameva adhippetaṃ.

64. Vipākapaccaye kusalākusalaṃ kiriyañca na labbhatīti abyākatavaseneva vissajjanaṃ kataṃ. **Cittasamuṭṭhāna**nti vipākacittasamuṭṭhānameva. **Kaṭattārūpa**nti yathālābhavasena indriyarūpañca vatthurūpañca. **Upādārūpa**nti tadavasesaṃ tasmiṃ samaye vijjamānakaṃ upādārūpaṃ.

65. Āhārapaccaye sabbesampi kusalādīnaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānarūpassa ca arūpāhāravasena uppatti veditabbā, tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṃ. **Cittasamuṭṭhāna**nti bhavaṅgādicittasamuṭṭhānaṃ. **Āhārasamuṭṭhāna**nti kabaḷīkārāhārasamuṭṭhānaṃ. **Cittasamuṭṭhāna**nti kusalākusalacittasamuṭṭhānameva. Paccayavibhaṅgavāre āhārapaṭipāṭiyā paṭhamaṃ kabaḷīkāro āhāro dassito, idha pana kusalaṃ dhammanti pucchāvasena paṭhamaṃ arūpāhārā dassitāti veditabbā.

66. Indriyapaccaye paccayavibhaṅge indriyapaṭipāṭiyā paṭhamaṃ cakkhundriyādīni dassitāni, idha pana kusalādipucchāvasena paṭhamaṃ arūpindriyānaṃ paccayatā dassitā. Tattha kusalādīsu yathālābhavasena arūpindriyā gahetabbā. Asaññasattānaṃ bhūtarūpesupi jīvitindriyanti.

67. Jhānamaggapaccayesu hetupaccayasadisameva vissajjanaṃ, tenevettha ‘‘hetupaccayasadisa’’nti vuttaṃ.

68. Sampayuttapaccaye vissajjanaṃ ārammaṇapaccayagatikaṃ, tenevettha ‘‘ārammaṇapaccayasadisa’’nti vuttaṃ.

69. Vippayuttapaccaye **vatthuṃ vippayuttapaccayā**ti vatthuṃ paṭicca vippayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentena uppajjantīti attho. **Khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe paṭicca vippayuttapaccayā, khandhehi vippayuttapaccayataṃ sādhentehi uppajjatīti attho. **Khandhā vatthuṃ vippayuttapaccayā**ti vatthuṃ paṭicca khandhā vippayuttapaccayā. Vatthunā vippayuttapaccayataṃ sādhentena uppajjantīti attho. **Cittasamuṭṭhānarūpaṃ khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe paṭicca vippayuttapaccayā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ khandhehi vippayuttapaccayataṃ sādhentehi uppajjatīti attho. Sesavissajjanesupi **vatthuṃ vippayuttapaccayā**tiādīsupi vuttanayenevattho veditabbo. Vipākābyākate cettha vatthuggahaṇena cakkhādīni saṅgahitabbāni. **Ekaṃ mahābhūta**ntiādi rūpābyākatassa paccayabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Cittasamuṭṭhāna**nti abyākatacittasamuṭṭhānampi kusalākusalacittasamuṭṭhānampi.

70. Atthipaccaye sabbaṃ sahajātapaccayagatikaṃ. Tenevettha ‘‘sahajātapaccayasadisa’’nti vuttaṃ.

71-72. Natthivigatā ārammaṇapaccayagatikā, avigataṃ sahajātagatikaṃ. Tenevettha ‘‘ārammaṇapaccayasadisaṃ, sahajātapaccayasadisa’’nti vuttaṃ. **Ime tevīsati paccayā**ti saṅkhipitvā dassitānaṃ vasenetaṃ vuttaṃ. **Vitthāretabbā**ti yā pucchā vissajjanaṃ labhanti, tāsaṃ vasena vitthāretabbā. Ayaṃ hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlake paccayānulome paṭiccavārassa kusalattikavissajjane atthavaṇṇanā.

(2.) Saṅkhyāvāro

73. Idāni ye ettha hetupaccayādīsu ekekasmiṃ paccaye vissajjanavārā laddhā, te gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā navā**tiādi āraddhaṃ. Tattha hetuyā navāti hetupaccaye nava pucchāvissajjanavārā honti. Seyyathidaṃ – kusalena kusalaṃ, kusalena abyākataṃ, kusalena kusalābyākataṃ; akusalena akusalaṃ, akusalena abyākataṃ, akusalena akusalābyākataṃ, abyākatena abyākataṃ, kusalābyākatena abyākataṃ, akusalābyākatena abyākatanti.

Ārammaṇe tīṇīti kusalena kusalaṃ, akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākataṃ. **Adhipatiyā navā**ti hetuyā vuttasadisāva. Dvādasasu hi paccayesu nava navāti vuttaṃ. Sabbesupi pucchāvissajjanāni hetupaccayasadisāneva. Vibhaṅge pana atthi viseso. Dasasu paccayesu tīṇi tīṇīti vuttaṃ. Sabbesupi pucchāvissajjanāni ārammaṇasadisāneva. Vibhaṅge pana atthi viseso. Aññamaññapaccayasmiñhi abyākatapadassa vissajjane rūpampi labbhati, tathā purejātapaccaye. Āsevanapaccaye vipākāni ceva vīthicittāni ca na labbhanti. **Vipāke eka**nti abyākatameva. Evamettha saṅkhepato nava tīṇi ekanti, tividhova vāraparicchedo. Vitthārato dvādasa navakā, dasa tikā, ekaṃ ekakanti sabbesupi tevīsatiyā paccayesu ekūnacattālīsādhikaṃ vārasataṃ hoti, ekūnacattālīsādhikañca pucchāsataṃ. Ekūnacattālīsādhikaṃ pucchāvissajjanasatantipi tasseva nāmaṃ.

74. Evaṃ hetupaccayādike ekamūlake gaṇanaṃ dassetvā ito paresu dumūlakādīsu vitthāradesanaṃ saṅkhipitvā ekamūlake dassitāya desanāya labbhamānagaṇanaññeva ādāya vāraparicchedaṃ dassetuṃ dumūlake tāva **hetupaccayā ārammaṇe tīṇī**tiādimāha. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ – bahugaṇanopi paccayo abahugaṇanena saddhiṃ yutto tena samānagaṇanova hoti. Tena vuttaṃ ‘‘hetupaccayā ārammaṇe tīṇī’’ti. Hetuārammaṇaduke ārammaṇe vuttāni tīṇeva vissajjanāni labbhantīti attho. Samānagaṇano pana samānagaṇanena saddhiṃ yutto aparihīnagaṇanova hoti. Tena vuttaṃ ‘‘hetupaccayā adhipatiyā navā’’ti. Hetādhipatiduke naveva vissajjanāni labbhantīti attho. **Vipāke eka**nti hetuvipākaduke vipāke vuttaṃ ekameva vissajjanaṃ labbhatīti evaṃ tāva dumūlake vāraparicchedo veditabbo.

75. Timūlakādīsupi idameva lakkhaṇaṃ. Tenevāha – **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇī**ti. Hetārammaṇādhipati tike ārammaṇe vuttāni tīṇeva vissajjanāni labbhantīti attho. Evaṃ sabbattha nayo netabbo.

76-79. Dvādasamūlake pana vipākapaccayo na labbhati, tasmā **āsevanapaccayā kamme tīṇī**ti vatvā vipākaṃ aparāmasitvā **āhāre tīṇī**ti vuttaṃ. Terasamūlakādīsupi eseva nayo. Te pana saṅkhipitvā tevīsatimūlakovettha dassito. So duvidho hoti – sāsevano vā savipāko vā. Tattha paṭhamaṃ sāsevano dassito, so tīṇeva vissajjanāni labhati. Tena vuttaṃ ‘‘āsevanapaccayā avigate tīṇī’’ti. Savipāko pana āsevanaṃ na labhati, tasmā taṃ pahāya vipākavasena gaṇanāya dassanatthaṃ anantarāyeva ‘‘hetupaccayā… pe… vipākapaccayā āhāre eka’’nti ekaṃ nayaṃ dassetvā pacchā tevīsatimūlakova dassito. Etesu pana dvīsu tevīsatimūlakesu kiñcāpi ekasmiṃ vipākapaccayo natthi, ekasmiṃ āsevanapaccayo, pacchājātapaccayo pana ubhayatthāpi. Ruḷhīsaddena panete tevīsatimūlakātveva veditabbā. Tesu sāsevane āsevanassa vasena sabbattha tīṇeva vissajjanāni, savipāke vipākapaccayassa vasena ekamevāti ayaṃ hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakādīsu gaṇanā.

Yaṃ panetaṃ hetumūlakānantaraṃ ‘‘ārammaṇe ṭhitena sabbattha tīṇeva pañhā’’ti vuttaṃ, taṃ ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakepi dumūlakādīsupi sabbattha ārammaṇapade ceva ārammaṇena saddhiṃ sesapaccayayojanāsu ca yattha navahi bhavitabbaṃ, tattha tayova pañhā hontīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Vipākapade pana vipākapadena saddhiṃ sesapaccayayojanāsu ca ekova pañho hotīti. Iti yaṃ heṭṭhā avocumha ‘‘bahugaṇanopi paccayo abahugaṇanena saddhiṃ yutto tena samānagaṇano hotī’’ti, taṃ suvuttameva.

80-85. Idāni ye ārammaṇādīnaṃ paccayānaṃ vasena ekamūlakādayo dassetabbā, tesu ekamūlako tāva hetuekamūlakeneva sadisoti ekasmimpi paccaye na dassito. Ārammaṇapaccayavasena pana dumūlake gaṇanaṃ dassetuṃ **ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇi, adhipatiyā tīṇi…pe… avigate tīṇī**ti vuttaṃ. Ettha ca ‘‘ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇi…pe… avigate tīṇī’’ti vattabbe ye hetupaccayādayo paccayā bahugaṇanā, tesaṃ ūnataragaṇanehi ca samānagaṇanehi ca saddhiṃ saṃsandane yā gaṇanā labbhati, taṃ dassetuṃ ārammaṇapaccayassa purimabhāge ṭhitampi hetupaccayaṃ pacchimabhāgeva ṭhapetvā ‘‘ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī’’ti vuttaṃ. Tenetaṃ āvi karoti – ārammaṇapaccayo yena yena bahutaragaṇanena vā samānagaṇanena vā paccayena saddhiṃ dukatikādibhedaṃ gacchati, sabbattha tīṇeva pañhāvissajjanāni veditabbāni. Vipākapaccayena pana saddhiṃ saṃsandane ekameva labbhati, taṃ vipākapaccayādikāya gaṇanāya āvi bhavissatīti idha na dassitaṃ. Yā cesā dumūlake gaṇanā dassitā, timūlakādīsupi esāva gaṇanāti ārammaṇapaccayavasena timūlakādayo na vitthāritā.

Idāni adhipatipaccayādivasena dumūlakādīsu gaṇanaṃ dassetuṃ **adhipatipaccayā hetuyā navā**tiādi vuttaṃ. Tatthāpi vuttanayeneva paccayasanniveso veditabbo. Yathā ca adhipatipaccayā hetuyā nava, evaṃ sesesupi hetunā samānagaṇanāsu naveva. Iti yo yo paccayo ādimhi tiṭṭhati, tena tena saddhiṃ samānagaṇanānaṃ saṃsandane ādimhi ṭhitassa vasena gaṇanā hoti. Tena pana saddhiṃ ūnataragaṇanānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃyeva vasena gaṇanā hotīti veditabbo. Yathā ca ārammaṇapaccayavasena evaṃ adhipatipaccayavasenāpi tato paresaṃ anantarādīnaṃ vasenāpi timūlakādayo na vitthāritā. Tasmā dumūlake dassitagaṇanāvaseneva sabbattha sādhetabbā. Teneva vuttaṃ ‘‘ekekaṃ paccayaṃ mūlakaṃ kātuna sajjhāyamaggena gaṇetabbā’’ti.

Paccayānulomavaṇṇanā.

Paṭiccavāro

Paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. Paccayapaccanīyaṃ pana yasmā kusalapade na labbhati kusaladhammassa hetupaccayena vinā anuppattito, tasmā **akusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nahetupaccayā**ti hetupaccayapaṭikkhepo hetupaccayaṃ vinā aññena paccayena uppajjatīti attho. **Vicikicchāsahagato uddhaccasahagato moho**ti ayañhi sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sayaṃ hetupaccayo hoti, aññassa pana sampayuttahetuno abhāvā na hetupaccayā uppajjatīti ṭhapetvā hetupaccayaṃ sesehi attano anurūpapaccayehi uppajjati. Iminā nayena sabbapaccayapaṭikkhepesu attho veditabbo. **Ahetukaṃ vipākābyākata**nti idaṃ rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabbaṃ. Aññesupi evarūpesu eseva nayo.

88. Naadhipatipaccaye kāmaṃ adhipatipi attanā saddhiṃ dutiyassa adhipatino abhāvā naadhipatipaccayaṃ labhati, yathā pana vicikicchuddhaccasahagato moho ahetuko, na tathā adhipatayo eva nirādhipati. Chandādīsu pana aññataraṃ adhipatiṃ akatvā kusalādīnaṃ uppattikāle sabbepi kusalādayo nirādhipatino. Tasmā mohaṃ viya visuṃ adhipatimattameva anuddharitvā sabbasaṅgāhikavasena esā ‘‘ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā’’tiādikā desanā katāti veditabbā.

89. Nānantaranasamanantaresu nārammaṇe viya rūpameva paccayuppannaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘nārammaṇapaccayasadisa’’nti. Sahajātapaccayo parihīno. Yathā cesa, tathā nissayaatthiavigatapaccayāpi. Kiṃ kāraṇā? Etehi vinā kassaci anuppattito. Sahajātanissayaatthiavigatapaccayepi hi paccakkhāya ekopi rūpārūpadhammo nuppajjati, tasmā te parihīnā.

90. Naaññamaññapaccayavibhaṅge **paṭisandhikkhaṇe vipākābyākate khandhe paṭicca kaṭattārūpa**nti hadayavatthuvajjaṃ veditabbaṃ.

91. Naupanissayapaccayavibhaṅge rūpameva paccayuppannaṃ, tañhi upanissayaṃ na labhati. Arūpaṃ pana kiñcāpi ārammaṇūpanissayapakatūpanissaye na labheyya, anantarūpanissayamuttakaṃ pana natthi. Tena vuttaṃ ‘‘nārammaṇapaccayasadisa’’nti.

92. Napurejāte **cittasamuṭṭhānarūpa**nti pañcavokāravasena vuttaṃ.

93. **Napacchājātapaccayā**ti ettha sahajātapurejātapaccayā saṅgahaṃ gacchanti. Tasmā sahajātapaccayasadisā ettha pāḷi, sā naadhipatipaccaye vitthāritāti idha saṅkhittā. Nāsevanapaccaye kusalākusalā paṭhamajavanavasena veditabbā, tathā kiriyābyākataṃ. Pāḷi pana idhāpi naadhipatipaccaye vitthāritavasena veditabbā. Tenevāha – ‘‘napacchājātapaccayampi nāsevanapaccayampi nādhipatipaccayasadisa’’nti.

94-97. Nakammapaccaye vipākacetanā nānākkhaṇikakammapaccayaṃ labhatīti na gahitā. Nāhārapaccaye ekaccaṃ rūpameva paccayuppannaṃ, tathā naindriyapaccaye.

98. Najhānapaccaye pañcaviññāṇadhammā ceva ekaccañca rūpaṃ paccayuppannaṃ. Pañcaviññāṇasmiñhi vedanā ca cittekaggatā ca dubbalattā upanijjhānalakkhaṇaṃ na pāpuṇantīti jhānapaccaye na gahitā.

99-102. Namaggapaccaye ahetukavipākakiriyañceva ekaccañca rūpaṃ paccayuppannaṃ. Nasampayuttanonatthinovigatesu rūpameva paccayuppannaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘nārammaṇapaccayasadisa’’nti.

103. **Nahetuyā dve**ti ekamūlakagaṇanāya yathāpāḷimeva niyyāti.

104. Dumūlake **nahetupaccayā nārammaṇe eka**nti ettha kiñcāpi bahugaṇanena saddhiṃ ūnataragaṇanassa saṃsandane ūnataragaṇanavasena nahetuyā viya dvīhi bhavitabbaṃ. Nārammaṇavasena pana arūpadhammānaṃ parihīnattā abyākataṃ paṭicca rūpābyākatassa uppattiṃ sandhāya ‘‘eka’’nti vuttaṃ. Sabbesu ekakesupi eseva nayo. Dveti vuttaṭṭhāne pana nahetuyā laddhavasena vāradvayaṃ veditabbaṃ.

105-106. Timūlakādīsu pana sabbesu nārammaṇapaccayassa aparihīnattā ekameva vissajjananti ayaṃ paccanīye nahetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakādīsu gaṇanā.

107-130. Nārammaṇapaccayādayo pana ekamūlake tāva purimena sadisattā idhāpi na dassitāyeva. Nārammaṇapaccayavasena dumūlake **nārammaṇapaccayā, nahetuyā eka**nti nahetudumūlake vuttameva. **Nādhipatiyā pañcā**ti nārammaṇapaccaye laddhavasena veditabbāti evaṃ sabbasaṃsandanesu ūnataragaṇanasseva paccayassa vasena gaṇanā veditabbā. Yattha yattha ca nārammaṇapaccayo pavisati, tattha tattha rūpameva paccayuppannaṃ. Nānantaranasamanantaranaaññamaññanaupanissayanāhāranaindriyanasampayuttanonatthinovigatapaccayānaṃ paviṭṭhaṭṭhānepi eseva nayo. Nāhāranaindriyanajhānanamaggapaccayā sabbattha sadisavissajjanā. Nasahajātādicatukkaṃ idhāpi parihīnamevāti idamettha lakkhaṇaṃ. Iminā pana lakkhaṇena sabbesu dumūlakādīsu ‘‘ayaṃ paccayo mūlaṃ, ayamettha dumūlako, ayaṃ timūlako, ayaṃ sabbamūlako’’ti sallakkhetvā ūnataragaṇanassa paccayassa vasena gaṇanā veditabbāti.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. Idāni anulomapaccanīye gaṇanaṃ dassetuṃ **hetupaccayā nārammaṇe pañcā**tiādi āraddhaṃ. Tattha hetādhipatimaggapaccayesu anulomato ṭhitesu sahajātādayo cattāro sabbaṭṭhānikapaccayā, āhārindriyajhānamaggapaccayā cattāroti ime aṭṭha paccanīyato na labbhanti. Hetupaccayādivasena hi uppajjamāno dhammo ime aṭṭha paccaye alabhanto nāma natthi. Ārammaṇaanantarasamanantaraupanissayasampayuttanatthivigatapaccayesu pana anulomato ṭhitesu arūpaṭṭhānikā paccanīkato na labbhanti. Na hi ārammaṇapaccayādīhi uppajjamānā anantarasamanantarapaccayādayo na labhanti. Sahajātaaññamaññanissayakammāhārindriyaatthiavigatapaccayesu pana anulomato ṭhitesu cattāro sabbaṭṭhānikāyeva, paccanīkato na labbhanti. Etesañhi paccayānaṃ vasena uppajjamāno sabbaṭṭhānike alabhanto nāma natthi. Pacchājātapaccayassa anulomato ṭhānaṃ nāma natthi. Evaṃ sesesu anulomato ṭhitesu ye ca labbhanti, ye ca na labbhanti, te sallakkhetvā sabbesupi dumūlakādīsu nayesu tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃyeva vasena gaṇanā veditabbāti.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. Idāni paccanīyānulome gaṇanaṃ dassetuṃ **nahetupaccayā ārammaṇe dve**tiādi āraddhaṃ. Tattha hetumhi paccanīkato ṭhite ṭhapetvā adhipatiṃ avasesā anulomato labbhanti. Pacchājāto pana anulomato sabbattheva na labbhati, ye nava paccayā ‘‘arūpānaññevā’’ti vuttā, tesu purejātañca āsevanañca ṭhapetvā avasesesu sattasu paccanīkato ṭhitesu sesā arūpaṭṭhānikā anulomato na labbhanti. Yo hi ārammaṇādīhi nuppajjati, na so anantarādayo labhati. Paṭisandhivipāko pana purejātato, sabbavipāko ca saddhiṃ kiriyamanodhātuyā āsevanato anuppajjamānopi anantarādayo labhati, tasmā ‘‘purejātañca āsevanañca ṭhapetvā’’ti vuttaṃ.

Purejātapacchājātaāsevanavipākavippayuttesu paccanīkato ṭhitesu ekaṃ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhanti. Kammapaccaye paccanīkato ṭhite ṭhapetvā vipākapaccayaṃ avasesā anulomato labbhanti. Āhārindriyesu paccanīkato ṭhitesu ṭhapetvā sabbaṭṭhānike ceva aññamaññakammāhārindriyapaccaye ca avasesā anulomato na labbhanti, itare yujjamānakavasena labbhanti. Jhānapaccaye paccanīkato ṭhite. Hetādhipatiāsevanamaggapaccayā anulomato na labbhanti. Maggapaccaye paccanīkato ṭhite hetādhipatipaccayā anulomato na labbhanti. Vippayuttapaccaye paccanīkato ṭhite purejātapaccayaṃ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhanti. Evaṃ tesu tesu paccayesu paccanīkato ṭhitesu ye ye anulomato na labbhanti, te te ñatvā tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃ vasena gaṇanā veditabbā.

191-195. Dumūlakādīsu ca nayesu yaṃ yaṃ paccayaṃ ādiṃ katvā ye ye dukādayo dassitā, te te labbhamānālabbhamānapaccayavasena yathā yathā dassitā, tathā tathā sādhukaṃ sallakkhetabbā. Tattha yaṃ nahetuvasena dumūlakādayo naye dassentena **nahetupaccayā nārammaṇapaccayā…pe… nāsevanapaccayā**ti vatvā ‘‘yāva āsevanā sabbaṃ sadisa’’nti vuttaṃ. Tassa, ‘‘naaññamaññapaccayā sahajāte eka’’ntiādīhi sadisatā veditabbā. Yaṃ pana ‘‘nakamme gaṇite pañca gaṇhātī’’ti sīhaḷabhāsāya likhitaṃ, tassattho – nahetupaccayaṃ ādiṃ katvā nakammapaccayāti evaṃ nakammapaccayena ghaṭite sahajāte ekanti evaṃ dassitā pañceva paccayā anulomato labbhanti, na aññeti. Evaṃ aññesupi evarūpesu ṭhānesu byañjanaṃ anādiyitvā adhippetatthoyeva gahetabbo. Evarūpañhi byañjanaṃ attano saññānibandhanatthaṃ porāṇehi sakasakabhāsāya likhitaṃ.

Apica imasmiṃ paccanīyānulome paccayuppannadhammesupi atthi dhammo kammapaccayaṃ labhati, na indriyapaccayaṃ. So asaññesu ceva pañcavokāre pavatte ca rūpajīvitindriyavasena veditabbo. Atthi dhammo maggapaccayaṃ labhati, nahetupaccayaṃ. So vicikicchuddhaccasahajātamohavasena veditabbo. Atthi dhammo jhānapaccayaṃ labhati, namaggapaccayaṃ. So manodhātuahetukamanoviññāṇadhātuvasena veditabbo. Yattha kaṭattārūpāni nānākkhaṇikakammavaseneva kammapaccayaṃ labhanti, tattha rūpadhammā hetādhipativipākindriyajhānamaggapaccaye na labhanti, sabbaṭṭhānikā paccanīyā na honti. Ahetuke adhipatipaccayo natthīti imesampi pakiṇṇakānaṃ vasenettha gaṇanavāro asammohato veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo – **nahetupaccayā ārammaṇe dve**ti ettha tāva ahetukamoho ceva ahetukavipākakiriyā ca paccayuppannaṃ, tasmā akusalenākusalaṃ, abyākatena abyākataṃ sandhāyettha dveti vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo. Āsevane pana vipākaṃ na labbhati, tathā kiriyamanodhātu. Tasmā kiriyāhetumanoviññāṇadhātuvasenettha abyākatena abyākataṃ veditabbaṃ. **Vipāke eka**nti abyākatena abyākatameva. **Magge eka**nti akusalena akusalameva.

196-197. **Nārammaṇamūlake hetuyā pañcā**ti rūpameva sandhāya vuttaṃ. Tañhi kusalaṃ akusalaṃ abyākataṃ kusalābyākataṃ akusalābyākatañcāti pañca koṭṭhāse paṭicca uppajjati. Sabbapañcakesu eseva nayo. **Aññamaññe eka**nti bhūtarūpāni ceva vatthuñca sandhāya vuttaṃ. Tāni hi nārammaṇapaccayā aññamaññapaccayā uppajjanti. Timūlakepi eseva nayo.

198-202. Nādhipatimūlake **hetuyā navā**ti anulome hetumhi vuttāneva. **Tīṇī**tiādīnipi heṭṭhā anulome vuttasadisāneva. Timūlake **dve**ti heṭṭhā nahetupaccayā ārammaṇe vuttasadisāneva.

203-233. Napurejātamūlake **hetuyā sattā**ti heṭṭhā ‘‘āruppe kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā’’tiādinā nayena purejāte dassitāneva. Sabbasattakesu eseva nayo. Nakammamūlake **hetuyā tīṇī**tiādīsu cetanāva paccayuppannā. Tasmā kusalaṃ akusalaṃ abyākatañca paṭicca uppattiṃ sandhāya tīṇīti vuttaṃ. Iminā nayena ‘‘ekaṃ dve tīṇi pañca satta navā’’ti āgataṭṭhānesu gaṇanā veditabbā. ‘‘Cattāri cha aṭṭhā’’ti imā pana tisso gaṇanā natthevāti.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā.

Niṭṭhitā ca paṭiccavārassa atthavaṇṇanā.

2. Sahajātavāravaṇṇanā

234-242. Sahajātavāre **kusalaṃ dhammaṃ sahajāto**ti kusalaṃ dhammaṃ paṭicca tena sahajāto hutvāti attho. Sesamettha paṭiccavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa ‘‘paṭiccattaṃ nāma sahajātattaṃ, sahajātattaṃ nāma paṭiccatta’’nti idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Atthato hi ete dvepi ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṃ vuttā. ‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe cā’’tiādīsu hi asahajātampi paṭicca uppajjatīti vuccati. Sahajātampi ca upādārūpaṃ bhūtarūpassa paccayo na hoti. Iti paṭiccavārena sahajātapaccayabhāvaṃ, sahajātavārena ca paṭiccāti vuttassa sahajātabhāvaṃ niyametuṃ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāppabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāravaṇṇanā

243. Paccayavāre **kusalaṃ dhammaṃ paccayā**ti kusaladhamme patiṭṭhito hutvā kusalaṃ dhammaṃ nissayaṭṭhena paccayaṃ katvāti attho. **Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paccayā**ti kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ nissayapaccayaṃ katvā tayo khandhā uppajjanti hetupaccayāti vuttaṃ hoti. Imināvupāyena sabbapadesu attho veditabbo. **Vatthuṃ paccayā vipākābyākatā kiriyābyākatā khandhā**ti idaṃ pañcavokāre pavattivasena vuttaṃ. Pañcavokāre pavattiyañhi khandhānaṃ purejātaṃ vatthu nissayapaccayo hoti. Paṭiccaṭṭhassa pana sahajātaṭṭhattā paṭiccavāre esa nayo na labbhatīti paṭisandhiyaṃ sahajātameva vatthuṃ sandhāya ‘‘vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti vuttaṃ. **Kusalaṃ ekaṃ khandhañca vatthuñca paccayā tayo khandhā**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Abyākataṃ dhammaṃ paccayā kusalo ca abyākato cāti kusalābyākatānaṃ hetupaccayavasena ekato uppattiṃ sandhāya vuttaṃ. Kusaluppattikkhaṇasmiñhi vatthuṃ nissāya kusalā khandhā, cittasamuṭṭhāne ca mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṃ upādārūpaṃ hetupaccayavasena ekato uppajjati. Iti paccayabhūtassa abyākatassa nānattepi paccayuppannānaṃ hetupaccayavasena ekato uppattiṃ sandhāyetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Aññesupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo. Evaṃ imasmiṃ hetupaccaye sahajātañca purejātañca nissayaṭṭhena paccayaṃ katvā sattarasa pañhā vissajjitā. Tattha khandhā ceva bhūtā ca sahajātavasena, vatthu sahajātapurejātavasena gahitaṃ. Paṭiccavāre pana sahajātavasena paccayo labbhati, tasmā tattha naveva pañhā vissajjitā. Ye panete ettha sattarasa pañhā vissajjitā, tesu ekādike ekāvasāne vissajjane kusalādīsu ekapaccayato eko paccayuppanno. Ekādike dukāvasāne ekapaccayato nānāpaccayuppanno. Dukādike ekāvasāne nānāpaccayato eko paccayuppanno. Dukādike dukāvasāne nānāpaccayato nānāpaccayuppanno.

248-252. Ārammaṇapaccayādīsupi imināvupāyena pañhāvissajjanappabhedo veditabbo. Yaṃ panetaṃ ārammaṇapaccaye **vatthuṃ paccayā khandhā**ti vuttaṃ, taṃ paṭisandhikkhaṇe vipākakkhandheyeva sandhāya vuttaṃ. Cakkhuviññāṇādīni abyākataṃ nissāya ārammaṇapaccayena uppajjantānaṃ pabhedadassanatthaṃ vuttāni. Puna **vatthuṃ paccayā**ti pavatte vipākakiriyābyākatānaṃ uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ imasmiṃ ārammaṇapaccaye sahajātañca purejātañca paccayaṃ katvā satta pañhā vissajjitā. Tattha khandhā sahajātavasena, vatthu sahajātapurejātavasena, cakkhāyatanādīni purejātavaseneva gahitāni. Paṭiccavāre pana sahajātavaseneva paccayo labbhati. Tasmā tattha tayova pañhā vissajjitā.

253-254. Adhipatipaccaye vipākābyākataṃ lokuttarameva veditabbaṃ. Anantarasamanantarā rūpābhāvena ārammaṇasadisā. Parato āsevananatthivigatesupi eseva nayo.

255. Sahajātapaccaye **kaṭattārūpaṃ upādārūpa**nti upādārūpasaṅkhātaṃ kaṭattārūpaṃ. Idaṃ asaññasattānaññeva rūpaṃ sandhāya vuttaṃ. Cakkhāyatanādīni pañcavokāravasena vuttāni.

256-257. Aññamaññapaccaye ca **yathā ārammaṇapaccayā eva**nti vissajjanasamataṃ sandhāya vuttaṃ. Paccayuppannesu pana nānattaṃ atthi.

258. Upanissayapaccaye **ārammaṇapaccayasadisa**nti rūpābhāvatopi vissajjanasamatāyapi vuttaṃ.

259-260. **Vatthuṃ purejātapaccayā**tiādīnaṃ paṭiccavāre vuttanayenevattho gahetabbo.

261-266. Kammapaccaye **tīṇī**ti kusalaṃ paccayā kusalo abyākato kusalābyākato cāti evaṃ tīṇi veditabbāni. Akusalepi eseva nayo.

267-268. Vippayuttapaccaye **khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe nissāya vippayuttapaccayā uppajjantīti attho. **Khandhā vatthuṃ vippayuttapaccayā**ti khandhā vatthuṃ nissāya vippayuttapaccayā uppajjantīti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

269-276. Idāni yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā sattarasā**tiādimāha. Tattha **hetuyā sattarasā**ti kusalena kusalaṃ, kusalena abyākataṃ, kusalena kusalābyākatanti evaṃ kusalavasena ekādikāni ekāvasānāni dve, dukāvasānaṃ ekanti tīṇi vuttāni honti, tathā akusalavasena. Abyākatena abyākataṃ, teneva kusalaṃ, akusalaṃ, kusalābyākataṃ akusalābyākatañca; kusalābyākatehi kusalaṃ, abyākataṃ, kusalābyākataṃ; akusalābyākatehi akusalaṃ, abyākataṃ, akusalābyākatanti evaṃ sattarasa veditabbāni.

Ārammaṇe sattāti kusalena kusalaṃ; akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākataṃ, kusalaṃ, akusalaṃ; kusalābyākatena kusalaṃ; akusalābyākatena akusalanti evaṃ satta.

Vipāke ekanti abyākatena abyākatameva. Evamettha sattarasa, satta, ekanti tayo vāraparicchedā honti. Tesu dvādasa sattarasakā, dasa sattakā, ekaṃ ekakanti te sabbe sādhukaṃ sallakkhetvā parato dukatikādivasena paccayasaṃsandane ūnataragaṇanassa vasena gaṇanā veditabbā. Sakkā hi imāya gaṇanāya dukamūlādīsu vāraparicchede jānitunti puna ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo’’ti anāmasitvā gaṇanavaseneva vāraparicchedaṃ dassetuṃ **hetupaccayā ārammaṇe sattā**tiādi āraddhaṃ.

Tattha kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā ārammaṇapaccayā. Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paccayā tayo khandhāti iminā nayena ārammaṇe laddhavissajjanāni vitthāretabbāni. Ayaṃ tāva anulome nayo.

277-285. Paccanīye pana kusalaṃ na labbhatīti **akusalaṃ dhammaṃ paccayā**ti akusalameva ādiṃ katvā vissajjanaṃ āraddhaṃ. Taṃ yathāpāḷimeva niyyāti. Yañhettha vattabbaṃ siyā, taṃ paṭiccavārassa paccanīye vuttameva.

286-287. Yaṃ panetaṃ paccanīye laddhavissajjanaparicchedaṃ gaṇanato dassetuṃ **nahetuyā cattārī**tiādi vuttaṃ, tattha cattāri, sattarasa, satta, pañca, tīṇi, ekanti cha paricchedā. Tesaṃ vasena dukatikādīsu paccayasaṃsandane gaṇanā veditabbā. Yo hi paccayo sattarasa vissajjanāni labhati, tena saddhiṃ sadisasaṃsandane sattarasa, ūnatarasaṃsandane sesā chapi paricchedā labbhanti. Evaṃ sesesupi adhikaparicchedaṃ ṭhapetvā samasamā ūnatarā ca labbhantīti.

Ettha ca adhikatarā na labbhantīti ayamettha niyamo. Samasamā pana ūnatarā ca atthā virodhe sati labbhanti. Tenettha ‘‘nahetupaccayā nārammaṇe eka’’ntiādi vuttaṃ. Ettha hi nahetuyā catunnaṃ, nārammaṇe pañcannaṃ āgatattā nahetuvasena cattārīti vattabbaṃ siyā, nārammaṇena saddhiṃ ghaṭitattā pana ārammaṇadhammo virujjhatīti akusalaṃ dhammaṃ paccayā akusalo dhammo, abyākataṃ dhammaṃ paccayā akusalo, akusalañca abyākatañca dhammaṃ paccayā akusaloti tīṇi vissajjanāni parihīnāni. Abyākataṃ dhammaṃ paccayā abyākatoti rūpavasena ekameva vuttaṃ. Evaṃ sabbattha viruddhāviruddhaṃ ñatvā labbhamānaparicchedo veditabbo. Apicettha idaṃ nayamattadassanaṃ. **Nādhipatiyā cattārī**ti nahetuyā laddhāneva. Sesacatukkesupi eseva nayo.

Nānantare ekanti ahetukacittasamuṭṭhānassa ceva sesarūpassa ca vasena abyākatena abyākataṃ. Evaṃ sabbesu ekakesu yujjamānakarūpaṃ jānitabbaṃ. **Napurejāte dve**ti idhāpi nahetuvasena cattārīti vattabbaṃ siyā, napurejātena saddhiṃ ghaṭitattā pana abyākataṃ dhammaṃ paccayā akusalo, akusalañca abyākatañca dhammaṃ paccayā akusaloti vatthupurejātavasena dve vissajjanāni parihīnāni. Āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyassa ca vasena dve vuttāni. **Navippayutte dve**ti āruppe ahetukākusalakiriyavasena dve. Nonatthi novigatesu ekanti sabbassa rūpassa vasena abyākatena abyākataṃ daṭṭhabbaṃ. Tikādīsu apubbaṃ natthi.

288. Nārammaṇamūlake pana **naadhipatiyā pañcā**ti nārammaṇe laddhāneva. **Nakamme eka**nti ettha cittasamuṭṭhānañca kaṭattārūpañca aggahetvā sesarūpavasena abyākatena abyākataṃ veditabbaṃ.

289-296. Nādhipatimūlake **napurejāte sattā**ti napurejāte laddhāneva. **Napacchājāte sattarasā**ti imānipi tattha laddhāni sattaraseva. Nānantaranasamanantaranaaññamaññanaupanissayanasampayuttanonatthinovigatamūlakāni nārammaṇamūlakasadisāneva. Imināva nayamattadassanena sabbattha āgatānāgataṃ labbhamānālabbhamānañca veditabbanti.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

297-328. Imināyeva pana lakkhaṇena anulomaṃ purato katvā anulomapaccanīye paccanīyaṃ purato katvā paccanīyānulome ca gaṇanaparicchedo āgatānāgataṃ labbhamānālabbhamānañca veditabbanti.

Paccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāravaṇṇanā

329-337. Nissayavāre **kusalaṃ dhammaṃ nissāyā**ti kusalaṃ dhammaṃ patiṭṭhatthena nissayaṃ katvāti attho. Sesamettha paccayavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa ''paccayattaṃ nāma nissayattaṃ, nissayattaṃ nāma paccayatta''nti idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Atthato hi etepi paṭiccasahajātā viya ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṃ vuttā. Avijjāpaccayā saṅkhārātiādīsu hi anissāya vattamānaṃ nānākkhaṇikampi ''paccayā uppajjatī''ti vuttaṃ. Aññamaññaṃ allīyitvā ṭhitakaṭṭhādīsu ca ekaṃ ekassa nissayapaccayo na hoti, tathā upādārūpaṃ mahābhūtassa nissayapaccayo na hotiyeva. Iti paccayavārena nissayapaccayabhāvaṃ nissayavārena ca paccayāti vuttassa sahajātapurejātabhāvaṃ niyametuṃ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāpabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Nissayavāravaṇṇanā.

5. Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā

338-346. Saṃsaṭṭhavāre **kusalaṃ dhammaṃ saṃsaṭṭho**ti kusalaṃ dhammaṃ ekuppādādilakkhaṇena sampayogaṭṭhena paccayaṃ katvāti attho. **Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ saṃsaṭṭho**ti kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ sampayuttapaccayaṃ katvā tayo khandhā uppajjanti hetupaccayāti vuttaṃ hoti. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo. Imasmiṃ pana hetupaccaye arūpadhammasseva sampayogaṭṭhena paccayaṃ katvā tayo pañhā vissajjitā. Yathā ca hetupaccaye, tathā ārammaṇapaccayādīsupi, kevalaṃ vipākapaccaye ekameva vissajjanaṃ.

347-350. Idāni yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā tīṇī**tiādi vuttaṃ. Tattha sabbatikesu kusalena kusalaṃ, akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākatanti ayameva niyamo. Ekake pana abyākatena abyākatameva labbhatīti evamettha bāvīsatiyā paccayesu tīṇi, vipāke ekanti dve paricchedā. Pacchājāte anulomaṃ natthi. Tasmā tīṇi ekanti imesaññeva vasena dukatikādīsu paccayasaṃsandane yattha vipākapaccayo pavisati; tattha ekaṃ, sesesu tīṇīti evaṃ gaṇanā veditabbā. Sesamettha anulome uttānatthameva.

351-354. Paccanīye pana kusalaṃ na labbhatīti akusalameva ādiṃ katvā vissajjanaṃ kataṃ, taṃ uttānatthameva.

359. Yaṃ panettha paccanīye vissajjanaparicchedaṃ gaṇanato dassetuṃ **nahetuyā dve**tiādi vuttaṃ, tattha dve tīṇi ekanti tayo paricchedā. Tesaṃ vasena dukatikādīsu paccayasaṃsandane gaṇanā veditabbā. Idhāpi adhikataragaṇanānaṃ ūnataragaṇanena saddhiṃ saṃsandane ūnataragaṇanameva labbhati, samagaṇanena saddhiṃ samagaṇanaṃ. Yasmā cettha arūpadhammāyeva paccayuppannā, tasmā nahetunādhipatinapurejātanapacchājātanāsevananakammanavipākanajhānanamagganavippayuttavasena daseva paccayā paccanīkato dassitā, sesā cuddasa na labbhanti. Yepi labbhanti, tesupi vipāke paccayuppanne nakammanavipākā na labbhanti.

360-368. **Nahetupaccayā nādhipatiyā dve**ti nahetuyā laddhaṃ dvayameva. Sesadvayesupi eseva nayo. **Nakamme ekan**ti ahetukakiriyacetanaṃ paccayuppannaṃ katvā abyākatena abyākataṃ. **Navipāke dve**ti ahetukamohakiriyavasena dve. **Najhāne ekan**ti ahetukapañcaviññāṇavasena abyākatavissajjanaṃ veditabbaṃ. **Namagge ekan**ti ahetukavipākakiriyavasena abyākatavissajjanaṃ. Imināvupāyena sabbasaṃsandanesu attho veditabboti.

369-383. Anulomapaccanīye heṭṭhā vuttā nahetuādayo daseva paccanīyato labbhanti, na sesā. Yepi labbhanti, tesu hetumhi anulomato ṭhite jhānamaggā paccanīyato na labbhantīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

384-391. Paccanīyānulome nahetupaccayuppannesu ahetukamohova jhānamaggapaccayaṃ labhati, sesā na labhanti. Najhānapaccaye aṭṭhāhetukacittānipi. **Nakammapaccayā nahetupaccayā nādhipatipaccayā napurejātapaccayā ārammaṇe ekan**ti āruppe ahetukakiriyacetanāvasena abyākatena abyākataṃ. Iminā upāyena yaṃ labbhati, yañca na labbhati, tassa vasena sabbattha gaṇanā veditabbāti.

Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā.

6. Sampayuttavāravaṇṇanā

392-400. Sampayuttavāre **kusalaṃ dhammaṃ sampayutto**ti kusalaṃ dhammaṃ sampayuttapaccayaṃ katvāti attho. Sesamettha saṃsaṭṭhavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa ''saṃsaṭṭhattaṃ nāma sampayuttattaṃ, sampayuttattaṃ nāma saṃsaṭṭhatta''nti idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Atthato hi etepi paṭiccasahajātā viya paccayanissayā viya ca ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṃ vuttā. ''Saṃsaṭṭhā yojitā hayā''tiādīsu (jā. 2.22.70) hi asampayuttampi saṃsaṭṭhanti vuccati. ''Yā sā vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā''tiādīsu (saṃ. ni. 5.832) asaṃsaṭṭhaṃ vokiṇṇampi sampayuttanti. Iti saṃsaṭṭhavārena ekuppādalakkhaṇassa sampayuttassa saṃsaṭṭhabhāvaṃ sampayuttavārena ca saṃsaṭṭhassa ekuppādādilakkhaṇassa sampayuttabhāvaṃ niyametuṃ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāpabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Sampayuttavāravaṇṇanā.

Etesu pana chasu vāresu atthi koci paccayo ekantaṃ anulomato na tiṭṭhati, paccanīkatova tiṭṭhati; atthi ekantaṃ paccanīkato na tiṭṭhati, anulomatova tiṭṭhati; atthi anekantaṃ anulomato ceva tiṭṭhati, paccanīkato cāti idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ. Tattha paṭhamo pañho pacchājātassa, dutiyo mahācatukkassa, tatiyo yujjamānakānaṃ sesānaṃ vasena veditabboti.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. Pañhāvāre ''siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo''tiādinā kusalattike uddharitabbapucchānaṃ labbhamānavasena vissajjanaṃ dassetuṃ **kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo**tiādi vuttaṃ. Kusalo ca nāmesa sayaṃ uppajjanto ṭhapetvā pacchājātañca vipākañca sesehi dvāvīsatiyā paccayehi uppajjati. Kusalassa paccayo honto ṭhapetvā purejātapacchājātavipākavippayutte sesehi vīsatiyā paccayehi paccayo hoti. Tasmā yehi paccayehi kusalo kusalassa paccayo hoti, te paccaye paṭipāṭiyā dassetuṃ **hetupaccayenā**tiādi āraddhaṃ.

Tattha yā esā paccayavibhaṅgavāre viya ''hetusampayuttakānaṃ dhammāna''nti akatvā ''hetū sampayuttakānaṃ khandhāna''nti desanā katā, tassā eva karaṇe idaṃ payojanaṃ – tattha hi suññaṭṭhaṃ dīpetuṃ dhammānanti vuttaṃ. Idha paccayato uppajjamānā dhammā rāsito uppajjanti, na ekekatoti rāsaṭṭhaṃ dīpetuṃ khandhānanti vuttaṃ. Paṭiccavārādīsu vā khandhavasena paccayuppannadesanā āruḷhāti tenevānukkamena idhāpi āruḷhāti. Kasmā panetesu evaṃ āruḷhāti? Asaṅkarato vibhāgadassanatthaṃ. ''Ekaṃ dhammaṃ paṭicca sesā dhammā''ti hi ādinā nayena vuccamāne asukadhammaṃ nāma nissāya asukadhammāti na sakkā asaṅkarato paccaye paccayuppanne ca jānituṃ, evaṃ sante uddesaniddesā nibbisesā siyuṃ. Tasmā asaṅkarato vibhāgadassanatthaṃ evaṃ āruḷhāti veditabbā. **Cittasamuṭṭhānānan**ti idaṃ yassa abyākatassa kusalo hetupaccayena paccayo hoti, tameva dassetuṃ vuttaṃ. Paccayavibhaṅge pana kusalādivasena vibhāgaṃ akatvā sāmaññato sabbesaṃ hetūnaṃ vasena uppannarūpadassanatthaṃ cittasamuṭṭhānānanti avatvā taṃsamuṭṭhānānanti vuttaṃ. Tasmā tattha abyākatahetusamuṭṭhānarūpaṃ, okkantikkhaṇe kaṭattārūpampi saṅgahaṃ gataṃ. Iminā upāyena sesesupi evarūpesu vissajjanesu attho veditabbo.

404. **Dānaṃ datvā**ti deyyadhammaṃ cajitvā. Yāya vā cetanāya so diyyati, sā cetanā dānaṃ. **Datvā**ti taṃ cetanaṃ pariyodāpetvā visuddhaṃ katvā. **Sīlaṃ samādiyitvā**ti pañcaṅgādivasena niccasīlaṃ gaṇhitvā. Iminā samādānaviratiyeva dassitā. Sampattaviratisamucchedaviratiyo pana loke sīlanti apākaṭattā na vuttā. Kiñcāpi na vuttā, ārammaṇapaccayā pana hontiyeva. Tattha samucchedavirati sekkhānaṃyeva kusalassa ārammaṇaṃ hoti, na itaresaṃ. **Uposathakammaṃ katvā**ti ''pāṇaṃ na hane, na cādinnamādiye''ti (a. ni. 3.71) evaṃ vuttaṃ uposathadivasesu aṭṭhaṅgauposathakiriyaṃ katvā. **Taṃ paccavekkhatī**ti taṃ kusalaṃ sekkhopi puthujjanopi paccavekkhati, arahāpi paccavekkhateva. Arahatopi hi pubbe kataṃ kusalaṃ kusalameva, yena pana cittena paccavekkhati, taṃ kiriyacittaṃ nāma hoti. Tasmā ''etaṃ kusalo dhammo kusalassa dhammassā''ti imasmiṃ adhikāre na labbhati. **Pubbe suciṇṇānī**ti ''datvā samādiyitvā katvā''ti hi āsanne katāni vuttāni, imāni na āsanne katānīti veditabbāni. Dānādīhi vā sesāni kāmāvacarakusalāni dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. **Jhānā vuṭṭhahitvā**ti jhānā vuṭṭhahitvā. Ayameva vā pāḷi. **Sekkhā gotrabhu**nti sotāpannaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi gotrabhuṃ paccavekkhati. **Vodāna**nti idaṃ pana sakadāgāmianāgāmino sandhāya vuttaṃ. Tesañhi taṃ cittaṃ vodānaṃ nāma hoti. **Sekkhā**ti sotāpannasakadāgāmianāgāmino. **Maggā vuṭṭhahitvā**ti maggaphalabhavaṅgātikkamavasena attanā paṭiladdhā maggā vuṭṭhahitvā, suddhamaggatoyeva pana vuṭṭhāya paccavekkhaṇaṃ nāma natthi.

Kusalaṃ aniccatoti ettha vipassanūpagaṃ tebhūmakakusalameva veditabbaṃ, vipassanākusalaṃ pana kāmāvacarameva. **Cetopariyañāṇenā**ti rūpāvacarakusalaṃ dasseti. **Ākāsānañcāyatana**ntiādīhi arūpāvacarakusalārammaṇavasena uppajjamānaṃ arūpāvacarakusalameva. **Kusalā khandhā iddhividhañāṇassā**tiādīhi puggalaṃ anāmasitvā dhammavasena dasseti. Tenevettha heṭṭhā gahitampi cetopariyañāṇaṃ puna vuttaṃ.

405. **Assādetī**ti somanassasahagatalobhasampayuttacittehi anubhavati ceva rajjati ca. **Abhinandatī**ti sappītikataṇhāvasena nandati haṭṭhapahaṭṭho hoti, diṭṭhābhinandanāya vā abhinandati. **Rāgo uppajjatī**ti assādentassa rāgo uppajjati nāma. Idaṃ aṭṭhapi lobhasahagatāni gahetvā vuttaṃ. **Diṭṭhi uppajjatī**ti abhinandantassa attā attaniyantiādivasena catūhipi cittehi sampayuttā diṭṭhi uppajjati. Asanniṭṭhānagatassa panettha vicikicchā uppajjati. Vikkhepagatassa uddhaccaṃ, akataṃ vata me kalyāṇanti vippaṭisārino domanassaṃ. **Taṃ ārabbhā**ti tāni suciṇṇāni ārammaṇaṃ katvāti attho. Bahuvacanassa hesa ekavacanādeso, jātivasena vā ekavacanamevetaṃ.

406. **Arahā maggā vuṭṭhahitvā**ti maggavīthiyaṃ phalānantarassa bhavaṅgassa atikkamavasena vuṭṭhahitvā. Paccavekkhaṇacittāni panassa kiriyābyākatāni. Evaṃ kiriyābyākatassa ārammaṇapaccayaṃ dassetvā puna vipākābyākatassa dassetuṃ **sekkhā vā**tiādimāha. **Kusale niruddhe**ti vipassanājavanavīthiyā pacchinnāya. **Vipāko**ti kāmāvacaravipāko. **Tadārammaṇatā**ti tadārammaṇatāya, taṃ kusalassa javanassa ārammaṇabhūtaṃ vipassitakusalaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjatīti attho. Na kevalañca tadārammaṇavaseneva, paṭisandhibhavaṅgacutivasenāpi. Vipāko hi kammaṃ ārammaṇaṃ katvā gahitapaṭisandhikassa kusalārammaṇo hotiyeva, so pana dubbiññeyyattā idha na dassito.

Kusalaṃ assādetītiādi akusalajavanāvasāne kusalārammaṇavipākaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Viññāṇañcāyatanavipākassā**ti idaṃ dubbiññeyyampi samānaṃ mahaggatavipākassa tadārammaṇabhāvena anuppattito labbhamānakavasena vuttaṃ. **Kiriyassā**ti arahattaṃ patvā asamāpannapubbe ākāsānañcāyatane paṭilomato vā ekantarikavasena vā samāpannakiriyāya. **Cetopariyañāṇassā**tiādīni parato āvajjanāya yojetabbāni. Yā etesaṃ āvajjanā, tassā kusalā khandhā ārammaṇapaccayena paccayoti ayañhettha attho.

407-409. **Rāga**nti attano vā parassa vā rāgaṃ. Attano rāgavasena panettha vaṇṇanā pākaṭā hoti. **Assādetī**tiādīni vuttatthāneva. Vicikicchādīsu pana tīsu assādetabbatāya abhāvena ''assādetī''ti na vuttaṃ. Diṭṭhi panettha uppajjati, sā assādetīti padassa parihīnattā āgatapaṭipāṭiyā paṭhamaṃ na vuttā. Vicikicchādīsuyeva taṃ taṃ sabhāgaṃ paṭhamaṃ vatvā tassa tassa anantarā vuttā. Imesu ca pana rāgādīsu ''kiṃ me pāpadhammā uppajjantī''ti akkhantivasena vā, ''kataṃ pāpaṃ kataṃ luddha''nti vippaṭisārādivasena vā domanassuppatti veditabbā.

410. **Cakkhuṃ aniccato**ti vipassanānukkamena oḷārikāyatanāni vatthurūpañcāti ekādasa rūpāni pākaṭattā gahitāni. Puna rūpāyatanādīni cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇattā gahitāni. Yasmā panesā viññāṇakāyavasena desanā, na dhātuvasena, tasmā manodhātu na gahitā. Evaṃ sabbattha gahitāgahitaṃ veditabbaṃ.

411. **Phalaṃ paccavekkhanti nibbānaṃ paccavekkhantī**ti paccavekkhaṇakusalassa ārammaṇadassanatthaṃ vuttaṃ.

413-416. Ārammaṇādhipatiniddese sekkhaputhujjanānaṃ vasena catubhūmakakusalaṃ dassitaṃ, tathā sahajātādhipatiniddese. Arahato uttamadhammaṃ adhigatattā lokiyakusalesu garukāro natthīti aggamaggova dassito.

417. Anantarapaccaye **purimā purimā**ti ekabhūmakāpi nānābhūmakāpi kusalā ekato katvā vuttā. **Anulomaṃ gotrabhussa, anulomaṃ vodānassā**ti nānārammaṇavasena. **Gotrabhu maggassa, vodānaṃ maggassā**ti nānābhūmivasena. **Kusalaṃ vuṭṭhānassā**ti ettha pana **kusala**nti tebhūmakakusalaṃ. **Vuṭṭhāna**nti tebhūmakavipākaṃ. Tehi kusalajavanavīthito vuṭṭhahanti, tasmā vuṭṭhānanti vuccati. Taṃ duvidhaṃ hoti – tadārammaṇaṃ bhavaṅgañca. Tattha kāmāvacarakusalassa ubhayampi vuṭṭhānaṃ hoti, mahaggatassa bhavaṅgameva. **Maggo phalassā**ti idaṃ yasmā lokuttaravipākaṃ javanavīthipariyāpannattā vuṭṭhānaṃ nāma na hoti, tasmā visuṃ vuttaṃ. **Anulomaṃ sekkhāyā**ti asekkhāya kusalaṃ anantaraṃ na hoti, tasmā vibhāgaṃ karoti. **Phalasamāpattiyā**ti sotāpattiphalasakadāgāmiphalaanāgāmiphalasamāpattiyāpi. **Phalasamāpattiyā**ti anāgāmiphalasamāpattiyā. Akusale duvidhampi vuṭṭhānaṃ labbhati. **Vipākābyākatā kiriyābyākatā**ti ettha vipākābyākatā vipākābyākatānaṃyeva, kiriyābyākatā kiriyābyākatānaṃyeva veditabbā. **Bhavaṅgaṃ āvajjanāyā**tiādi vomissakavasena vuttaṃ. Tattha **kiriyā**ti kāmāvacarakiriyā. Sā duvidhassāpi vuṭṭhānassa anantarapaccayo hoti, mahaggatā bhavaṅgasseva. Iti ye heṭṭhā paccayavibhaṅganiddese ''purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo''ti ārabhitvā kusalaṃ kusalassa, kusalaṃ abyākatassa, akusalaṃ akusalassa, akusalaṃ abyākatassa, abyākataṃ abyākatassa, abyākataṃ kusalassa, abyākataṃ akusalassāti satta vārā dassitā; tesaṃ vasena idha saṅkhepato anantarapaccayo vibhatto.

Vitthārato panettha –

Dasadhā sattarasadhā, samasaṭṭhividhena ca;
Bahudhāpi ca niddesaṃ, sādhukaṃ upalakkhaye.

Ayañhi anantarapaccayo na kevalaṃ sattadhāva niddesaṃ labhati, kusalaṃ pana kusalassa vipākassa; akusalaṃ akusalassa vipākassa; vipākaṃ vipākassa kiriyassa; kiriyaṃ kusalassa akusalassa vipākassa kiriyassāti evaṃ dasadhāpi niddesaṃ labhati. Na kevalaṃ dasadhāyeva, kusalaṃ pana kusalassa kusalavipākassa akusalavipākassa; akusalaṃ akusalassa akusalavipākassa kusalavipākassa; kusalavipākaṃ kusalavipākassa akusalavipākassa kiriyassa; akusalavipākaṃ akusalavipākassa kusalavipākassa kiriyassa; kiriyaṃ kiriyassa kusalassa akusalassa kusalavipākassa akusalavipākassāti evaṃ sattarasadhā niddesaṃ labhati.

Na kevalañca sattarasadhāva samasaṭṭhividhenāpi niddesaṃ labhateva. Kathaṃ? Kāmāvacarakusalañhi bhūmibhedena catubbidhassa kusalassa anantarapaccayo hoti, rūpāvacarārūpāvacaraṃ sakasakabhūmikassevāti kusalaṃ kusalassa chabbidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakusalaṃ pana kāmāvacarakusalavipākassa akusalavipākassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa lokuttaravipākassa; rūpāvacarakusalaṃ rūpāvacaravipākassa kāmāvacarakusalavipākassa; arūpāvacarakusalaṃ kāmāvacarakusalavipākassa rūpāvacaraarūpāvacaralokuttaravipākassa; lokuttarakusalaṃ lokuttaravipākassāti kusalaṃ vipākassa dvādasavidhena anantarapaccayo. Akusalaṃ akusalassa akusalavipākassa tebhūmakakusalavipākassāti pañcavidhena anantarapaccayo.

Kāmāvacarakusalavipākaṃ kāmāvacarakusalavipākassa akusalavipākassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassāti kāmāvacarakusalavipākaṃ vipākassa catubbidhena anantarapaccayo. Rūpāvacaravipākaṃ tebhūmakakusalavipākassāti tividhena anantarapaccayo. Arūpāvacaravipākaṃ arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakusalavipākassāti duvidhena anantarapaccayo. Lokuttaravipākaṃ catubhūmakakusalavipākassāti catubbidhena anantarapaccayo. Evaṃ kusalavipākaṃ vipākassa terasadhāpi anantarapaccayo. Akusalavipākaṃ akusalavipākassa kāmāvacarakusalavipākassāti duvidhena anantarapaccayo. Evaṃ sabbathāpi vipākaṃ vipākassa pañcadasavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakusalavipākaṃ pana kāmāvacarakiriyassa, tathā akusalavipākaṃ, tathā rūpāvacaravipākaṃ, tathā arūpāvacaravipākañcāti vipākaṃ kiriyassa ca catubbidhena anantarapaccayo.

Kāmāvacarakiriyaṃ tebhūmakakiriyassa, rūpāvacarārūpāvacarakiriyaṃ rūpāvacarārūpāvacarānaññevāti kiriyaṃ kiriyassa pañcavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakiriyaṃ akusalavipākassa ceva catubhūmakakusalavipākassa ca, rūpāvacarakiriyaṃ kāmāvacarakusalavipākarūpāvacaravipākānaṃ arūpāvacarakiriyaṃ catubhūmakakusalavipākassāpīti kiriyaṃ vipākassa ekādasavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakiriyaṃ pana kāmāvacarakusalassa akusalassāti kusalākusalānaṃ duvidhena anantarapaccayo hoti. Evaṃ samasaṭṭhividhenāpi niddesaṃ labhati.

Na kevalañca samasaṭṭhividheneva, bahuvidhenāpi labhateva. Kathaṃ? Kāmāvacarapaṭhamamahākusalacittaṃ tāva attano, catunnañca rūpāvacarakusalānaṃ pādakayogena soḷasannaṃ somanassalokuttarānanti ekavīsatiyā ca kusalānaṃ, javanapariyosāne tadārammaṇabhavaṅgavasena uppajjamānānaṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ, bhavaṅgavaseneva pavattānaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ, phalasamāpattivasena pavattānaṃ dvādasannaṃ lokuttaravipākānanti evaṃ ekavīsatiyā kusalānaṃ; dvattiṃsāya vipākānanti tepaññāsāya cittānaṃ anantarapaccayo hoti. Tathā dutiyakusalacittaṃ. Tatiyacatutthāni pana ṭhapetvā uparibhūmakakusalāni ca lokuttaravipākāni ca sesaekavīsaticittānaṃ. Pañcamachaṭṭhāni attano ca, navannañca uparibhūmakaupekkhākusalānaṃ, tevīsatiyā ca vipākānanti tettiṃsāya. Sattamaaṭṭhamāni ekavīsatiyāva.

Pañca rūpāvacarakusalāni attano attano pacchimānaṃ rūpāvacarakusalānaṃ, catunnampi ñāṇasampayuttamahāvipākānaṃ, pañcannaṃ rūpāvacaravipākānañcāti dasannaṃ. Eteneva ca nayena arūpāvacarakusalesu paṭhamaṃ attano vipākena saddhiṃ ekādasannaṃ, dutiyaṃ dvādasannaṃ, tatiyaṃ terasannaṃ, catutthaṃ cuddasannaṃ phalasamāpattiyā cāti pannarasannaṃ lokuttarakusalaṃ attano attano vipākasseva. Aṭṭhasu lobhasahagatesu ekekaṃ akusalaṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṃ navannaṃ, mahaggatavipākānaṃ attano attano pacchimassa cāti ekavīsatiyā. Dve domanassasahagatāni upekkhāsahagatānaṃ channaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṃ attano pacchimassa cāti sattannaṃ. Vicikicchuddhaccasahagatadvayaṃ somanassasahagatāhetukavipākena saddhiṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṃ navannaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ attano pacchimassa cāti ekavīsatiyā.

Kusalavipākapañcaviññāṇā kusalavipākamanodhātuyā, manodhātu dvinnaṃ vipākamanoviññāṇadhātūnaṃ. Tāsu dvīsu somanassasahagatā dasannaṃ vipākamanoviññāṇadhātūnaṃ bhavaṅgabhūtānaṃ tadārammaṇakāle attano pacchimassa voṭṭhabbanakiriyassa cāti dvādasannaṃ. Upekkhāsahagatāhetukamanoviññāṇadhātu pana āvajjanamanodhātuyā dviṭṭhānikāya āvajjanamanoviññāṇadhātuyā dasannañca vipākamanoviññāṇadhātūnanti dvādasannameva. Tihetukamahāvipākā somanassasahagatāhetukavajjānaṃ dasannampi kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ āvajjanadvayassa cāti ekavīsatiyā, duhetukavipākā ṭhapetvā mahaggatavipāke sesānaṃ dvādasannaṃ. Pañca rūpāvacaravipākā tebhūmakakusalavipākasahetukapaṭisandhicittānaṃ sattarasannaṃ āvajjanadvayassa cāti ekūnavīsatiyā. Arūpāvacaravipākesu paṭhamaṃ kāmāvacarakusalavipākatihetukapaṭisandhicittānaṃ, catunnaṃ arūpāvacaravipākacittānaṃ catunnaṃ manodvārāvajjanassa cāti navannaṃ. Dutiyaṃ heṭṭhimavipākaṃ vajjetvā aṭṭhannaṃ, tatiyaṃ dve heṭṭhimāni vajjetvā sattannaṃ, catutthaṃ tīṇi heṭṭhimāni vajjetvā channaṃ cattāri lokuttaravipākāni tihetukavipākānaṃ terasannaṃ attano attano pacchimassa cāti cuddasannaṃ.

Akusalavipākapañcaviññāṇā akusalavipākamanodhātuyā, manodhātu akusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātuyā. Sā tadārammaṇakāle attano pacchimassa cutikāle paṭisandhivasena bhavaṅgavasena ca pavattānaṃ itaresampi navannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ upekkhāsahagatānaṃ dvinnaṃ parittakiriyānañcāti dvādasannaṃ. Kiriyamanodhātu dasannaṃ viññāṇānaṃ hasituppādakiriyā pañcavokāre bhavaṅgavasena pavattānaṃ navannaṃ tihetukavipākānaṃ, tadārammaṇavasena pavattānaṃ pañcannaṃ somanassasahagatavipākānaṃ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena terasannaṃ. Voṭṭhabbanakiriyā ṭhapetvā kiriyamanodhātuṃ dasannaṃ kāmāvacarakiriyānaṃ, kāmāvacarakusalākusalānaṃ pañcavokāre bhavaṅgavasena pavattānaṃ pannarasannaṃ vipākacittānañcāti pañcacattālīsāya.

Kāmāvacaratihetukasomanassasahagatakiriyadvayaṃ bhavaṅgavasena pavattānaṃ terasannaṃ tihetukavipākānaṃ tadārammaṇavasena pañcannaṃ somanassasahagatavipākānaṃ parikammavasena pavattamānānaṃ catunnaṃ rūpāvacarakiriyānaṃ arahattaphalasamāpattiyā attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena dvāvīsatiyā duhetukasomanassasahagatakiriyadvayaṃ yathāvuttānaṃ terasannaṃ bhavaṅgacittānaṃ pañcannaṃ tadārammaṇānaṃ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena sattarasannaṃ. Kāmāvacaratihetukaupekkhāsahagatakiriyadvayaṃ tesaṃyeva terasannaṃ bhavaṅgānaṃ, tadārammaṇavasena pavattānaṃ channaṃ upekkhāsahagatavipākānaṃ, parikammavasena pavattānaṃ ekissā rūpāvacarakiriyāya catunnaṃ arūpāvacarakiriyānaṃ arahattaphalasamāpattiyā attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena catuvīsatiyā. Duhetukaupekkhāsahagatakiriyadvayaṃ tesaṃyeva terasannaṃ bhavaṅgānaṃ channaṃ tadārammaṇānaṃ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena aṭṭhārasannaṃ. Rūpāvacarakiriyesu ekekaṃ navannaṃ pañcavokāre tihetukabhavaṅgānaṃ attano pacchimassa cāti dasannaṃ. Arūpāvacarakiriyesu paṭhamaṃ pañcavokāre navannaṃ bhavaṅgānaṃ, catuvokāre ekassa attano pacchimassa cāti ekādasannaṃ. Dutiyaṃ catuvokāre dve bhavaṅgāni labhati. Tatiyaṃ tīṇi, catutthaṃ cattāri phalasamāpattiñcāti tesu ekekaṃ yathāpaṭipāṭiyā ekādasannaṃ dvādasannaṃ terasannaṃ pañcadasannañca anantarapaccayo hoti. Evaṃ bahuvidhenāpi niddesaṃ labhati. Tena vuttaṃ –

> ‘‘Dasadhā sattarasadhā, samasaṭṭhividhena ca;
> Bahudhāpi ca niddesaṃ, sādhukaṃ upalakkhaye’’ti.

Samanantarapaccayādayo uttānatthāyeva.

423. Upanissaye **saddhaṃ upanissāyā**ti kammakammaphalaidhalokaparalokādīsu saddhaṃ upanissayaṃ katvā. Yathā hi puriso heṭṭhāpathaviyaṃ udakaṃ atthīti saddahitvā pathaviṃ khanati, evaṃ saddho kulaputto dānādīnaṃ phalañca ānisaṃsañca saddahitvā dānādīni pavatteti. Tasmā ‘‘saddhaṃ upanissāyā’’ti vuttaṃ.

Sīlaṃ upanissāyātiādīsupi ime sīlādayo dhamme upanissayaṃ katvāti attho. Sīlavā hi sīlānubhāvesu sīlānisaṃsesu ca kusalo sīlaṃ upanissāya sīlavantānaṃ dānaṃ deti, uparūpari sīlaṃ samādiyati suparisuddhaṃ akhaṇḍaṃ, cātuddasīādīsu pakkhadivasesu uposathakammaṃ karoti, sīlasampadaṃ nissāya jhānādīni uppādeti. Bahussutopi dānādipuññakiriyāyattā sabbasampattiyo dānādīnañca saṅkilesavodānādibhedaṃ sutamayāya paññāya paṭivijjhitvā ṭhito sutaṃ upanissāya dānādīni pavatteti. Cāgavāpi cāgādhimutto attano cāgasampadaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlavanto hutvā dinnaṃ mahapphalanti sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, tāya paṭipattiyā parisuddhacitto jhānādīni uppādeti. Paññavāpi idhalokaparalokahitañceva lokasamatikkamanupāyañca upaparikkhanto ‘‘sakkā imāya paṭipattiyā idhalokahitampi paralokahitampi lokasamatikkamanūpāyañca sampādetu’’nti paññaṃ upanissāya dānādīni pavatteti. Yasmā pana na kevalaṃ saddhādayo dānādīnaṃyeva upanissayā, attano aparabhāge uppajjamānānaṃ saddhādīnampi upanissayā eva, tasmā **saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāyā**ti vuttaṃ.

Parikammanti anantaraṃ aggahetvā pubbabhāge parikammaṃ gahetabbaṃ. **Yathākammūpagañāṇassa anāgataṃsañāṇassā**ti imesaṃ dvinnaṃ dibbacakkhuparikammameva, parikammaṃ visuṃ natthi. Dibbacakkhusseva paribhaṇḍañāṇāni etāni, tasmiṃ ijjhamāne ijjhanti evaṃ santepi tadadhimuttatāya sahitaṃ dibbacakkhuparikammaṃ tesaṃ parikammanti veditabbaṃ. Na hi etāni sabbesaṃ dibbacakkhukānaṃ samagatikāni honti. Tasmā bhavitabbamettha parikammavisesenāti. **Dibbacakkhu dibbāya sotadhātuyā**ti dūre rūpāni disvā tesaṃ saddaṃ sotukāmassa dibbacakkhu sotadhātuvisuddhiyā upanissayo hoti. Tesaṃ pana saddaṃ sutvā tattha gantukāmatādivasena dibbasotadhātu iddhividhañāṇassa upanissayo hoti. Evaṃ sabbattha tassa tassa upakārakabhāvavasena upanissayapaccayatā veditabbā.

Maggaṃ upanissāya anuppannaṃ samāpattinti tena tena maggena sithilīkatapāripanthakattā pahīnapāripanthakattā ca taṃ taṃ samāpattiṃ uppādentīti tesaṃ maggo samāpattiyā upanissayo hoti. **Vipassantī**ti uparūparimaggatthāya vipassanti. **Atthapaṭisambhidāyā**tiādi paṭisambhidānaṃ maggapaṭilābheneva ijjhanato vuttaṃ. Evaṃiddhānañca panetāsaṃ pacchā tesu tesu ārammaṇesu pavattiyā maggova upanissayo nāma hoti.

Saddhaṃ upanissāya mānaṃ jappetīti ahamasmi saddho pasannoti mānaṃ pavatteti. **Diṭṭhiṃ gaṇhātī**ti tasmiṃ tasmiṃ vacane saddhāvaseneva gantvā paññāya atthaṃ anupaparikkhanto ‘‘atthi puggalo’’tiādivasena diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Sīlaṃ sutaṃ cāgaṃ pañña**nti ahamasmi sīlavā sutavā cāgī paññāsampannoti mānaṃ jappeti. Sīlasutacāgapaññāsu pana mānamaññanaṃ viya diṭṭhimaññanaṃ uppādento diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Rāgassā**tiādīsu saddhādisampadaṃ upanissāya attukkaṃsanakāle tesu ekeko dhammo rāgassa, paravambhanakāle dosassa, ubhayena sampayuttassa mohassa, vuttappakārānaṃ mānadiṭṭhīnaṃ, saddhādisampadaṃ upanissāya bhavabhogasampattipatthanāya upanissayo hoti. Evamettha lokiyakusalaññeva dassitaṃ. Lokuttaraṃ pana santaṃ paṇītaṃ uttamaṃ akusalaviddhaṃsanaṃ. Tasmā cando viya andhakāratamānaṃ na akusalassa upanissayo hotīti na gahitaṃ.

Ātāpetītiādi kāyikadukkhavasena abyākatadhammadassanatthaṃ vuttaṃ. Saddho hi saddhaṃ nissāya atisītaṃ atiuṇhanti anosakkitvā nānappakārāni navakammaveyyāvaccādīni karonto attānaṃ ātāpeti paritāpeti, bhogaṃ uppādetvā puññāni karissāmīti pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Sīlavāpi sīlānurakkhaṇatthaṃ abbhokāsikattādivasena attānaṃ ātāpeti paritāpeti, piṇḍacārikattādivasena pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Sutavāpi bāhussaccānurūpaṃ paṭipattiṃ paṭipajjissāmīti vuttanayeneva paṭipajjanto attānaṃ ātāpeti paritāpeti, pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Cāgavāpi cāgādhimuttatāya attano yāpanamattepi paccaye anavasesetvā pariccajanto, aṅgādipariccāgaṃ vā pana karonto attānaṃ ātāpeti paritāpeti, pariccajitabbassa vatthuno uppādanatthaṃ pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti. Paññavāpi uparūpari paññaṃ vaḍḍhessāmīti sappaññataṃ nissāya sītuṇhādīni agaṇetvā sajjhāyamanasikāresu yogaṃ karonto attānaṃ ātāpeti paritāpeti, micchājīve ādīnavaṃ sammājīve ca ānisaṃsaṃ disvā micchājīvaṃ pahāya parisuddhena ājīvena jīvitavuttiṃ pariyesanto pariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhaṃ paccanubhoti.

Kāyikassa sukhassāti saddhādisampattiṃ upanissāya uppannāni sukhopakaraṇāni paribhuñjanakāle saddhādisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyassa ca tesaṃ vasena avippaṭisāramūlakapāmojjapītisamuṭṭhānarūpaphuṭakāyassa ca sukhuppattikāle tesaṃ kaṭattā uppannavipākasukhakāle ca kāyikassa sukhassa, vuttanayeneva dukkhuppattikāle saddhādiguṇasampattiṃ asahamānehi payuttavadhabandhanādikāle ca kāyikassa dukkhassa, saddhādayo upanissāya pavattitaphalasamāpattikāle pana phalasamāpattiyā etesu ekeko upanissayapaccayena paccayo hotīti veditabbo. **Kusalaṃ kamma**nti kusalacetanā attano vipākassa upanissayapaccayo, sā pana balavacetanāva labbhati, na dubbalā. Tatridaṃ vatthu – ekā kira itthī ubbandhitukāmā rukkhe rajjuṃ laggetvā saṃvidhātabbaṃ saṃvidahati. Atheko coro rattibhāge taṃ gehaṃ upasaṅkamitvā ‘‘imāya rajjuyā kiñcideva bandhitvā harissāmī’’ti satthena chindituṃ upagato. Atha sā rajju āsīviso hutvā susūti akāsi. Coro bhīto apasakki. Itthī attano nivesanā nikkhamitvā rajjupāse gīvaṃ paṭimuñcitvā ubbandhā kālamakāsi. Evaṃ balavacetanā antarāye nivāretvā attano vipākassa upanissayo hoti. Na panetaṃ ekantato gahetabbaṃ. Katokāsañhi kammaṃ eva vipākassa antarāyaṃ paṭibāhitvā vipaccati, vipākajanakaṃ pana kammaṃ vipākassa upanissayapaccayo na hotīti na vattabbaṃ. **Kamma**nti ettha catubhūmakampi veditabbaṃ. Yaṃ pana parato ‘‘maggo phalasamāpattiyā’’ti vuttaṃ, taṃ acetanāvasena. Tenetaṃ dīpeti – yo koci vipākajanako dhammo, so attano vipākassa upanissayapaccayo hotīti.

Rāgaṃ upanissāya pāṇaṃ hanatīti yasmiṃ vatthusmiṃ sāratto hoti, tasmiṃ vā viruddhaṃ, tassa vā atthāya pāṇaṃ hanati. Adinnādānādīsupi etenevupāyena attho veditabbo. **Sandhiṃ chindatī**ti adinnādānavasena vuttaṃ. Tattha **sandhi**nti gehasandhiṃ. **Nillopaṃ haratī**ti nilīyitvā harati. **Ekāgārikaṃ karotī**ti bahūhi saddhiṃ ekameva gehaṃ parivāretvā vilumpati. **Paripanthe tiṭṭhatī**ti panthadūhanakammaṃ karoti. **Dosaṃ upanissāyā**tiādīsu ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādivasena uppannaṃ dosaṃ upanissayaṃ katvā. **Mohaṃ upanissāyā**ti pāṇātipātādīsu ādīnavapaṭicchādakaṃ mohaṃ upanissayaṃ katvā. **Mānaṃ upanissāyā**ti ahaṃ kiṃ hanituṃ na sakkomi, ādātuṃ na sakkomīti mānaṃ upanissayaṃ katvā. Kenaci vā pana avaññāto hoti paribhūto hīḷito, taṃ omānaṃ upanissayaṃ katvātipi attho. **Diṭṭhiṃ upanissāyā**ti yaññādīsu brāhmaṇādayo viya pādasikamilakkhuādayo viya ca diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā. **Patthanaṃ upanissāyā**ti ‘‘sace me idaṃ nāma ijjhissati, evarūpaṃ te balikammaṃ karissāmīti evaṃ devatāyācanasaṅkhataṃ vā, asukaṃ nāma me ghātetvā dehi, asukassa santakaṃ āhara, ehi vā me etāni kammāni karontassa sahāyo hohī’’ti evamādiṃ vā patthanaṃ upanissayaṃ katvā. **Rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā rāgassā**ti. Ettha rāgo rāgassāpi upanissayo hoti dosādīnampi. Dosādīsupi eseva nayo.

Pāṇātipāto pāṇātipātassāti pāṇātipātī asaṃvare ṭhitattā aññampi pāṇaṃ hanati. Yo vā etena hato, tassa ñātimittehi upadduto tesu aññampi hanati. Evaṃ pāṇātipāto pāṇātipātassa upanissayapaccayena paccayo. Bhaṇḍasāmikaṃ pana gopakaṃ vā ghātetvā parabhaṇḍaharaṇe, sāmikaṃ ghātetvā tassa dārātikkame, nāhaṃ hanāmīti musābhaṇane, katassa paṭicchādanatthāya akatassa vā karaṇatthāya pesuññaṃ upasaṃhāre, teneva nayena pharusavācānicchāraṇe, samphappalāpabhaṇane, paraṃ hanitvā abhijjhāyitabbaparavittūpakaraṇābhijjhāyane, yo tena ghātito hoti; tassa mittāmaccā ucchijjantūtiādicintane ‘‘evaṃ me pāṇātipāto nijjiṇṇo bhavissatī’’ti dukkarakārikādivasena diṭṭhiggahaṇakāle pāṇātipāto adinnādānādīnampi upanissayo hoti. Iminā upāyena adinnādānādimūlakesupi cakkesu attho veditabbo.

Mātughātikammaṃ mātughātikammassāti aññaṃ mātaraṃ hanantaṃ disvā ‘‘vaṭṭati evaṃ kātu’’nti attano mātaraṃ hanantassa vā, ekasmiṃ bhave hantvā aparasmimpi hananavasena vā, ekasmiṃyeva bhave ‘‘gaccha, me mātaraṃ hanāhī’’ti punappunaṃ āṇāpanavasena vā, dvīhi pahārehi niyatamaraṇāya dutiyapahāradānavasena vā mātughātikammaṃ mātughātikammassa upanissayo hoti. Sesānipi yathāyogaṃ imināva nayena veditabbāni. Yasmā pana balavākusalaṃ dubbalākusalassa upanissayo na hoti, tasmā kammapathānantariyakammavaseneva desanā katāti vadanti. Taṃ na ekantato gahetabbaṃ. Pāṇātipātādīni hi katvā ‘‘kasmā evamakāsī’’ti codiyamāno kopamattakampi karoti. Vippaṭisārīpi hoti. Appamattakepi ca kilese uppanne taṃ vaḍḍhetvā vītikkamaṃ karoti. Tasmā balavaṃ dubbalassa dubbalañca balavassāpi upanissayo hotiyeva. Yaṃ pana paccayavibhaṅgassa uddesavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ ‘‘balavakāraṇaṭṭhena upanissayo hotī’’ti, taṃ kāraṇabhāvasseva balavatāya vuttaṃ, na upanissayapaccayadhammānaṃ. Kammakilesā hi balavantopi dubbalāpi balavakāraṇaṃ hontiyeva.

Rāgaṃ upanissāya dānaṃ detītiādīsu aho vatāhaṃ cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyyanti upapattibhave vā bhogesu vā rāgaṃ upanissāya dānaṃ deti. Sīlasamādānauposathakammesupi eseva nayo. Jhānaṃ pana rāgavikkhambhanatthāya, vipassanaṃ rāgassa pahānatthāya, maggaṃ samucchedanatthāya uppādento rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma. Vītarāgabhāvatthāya pana abhiññaṃ samāpattiñca uppādento rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma. Ettāvatā hi vītarāgo nāma hoti.

Saddhāyāti dānādivasena pavattasaddhāya sīlādīsupi eseva nayo. Yatheva hi dānādivasena saddhādayo uppādento rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma, evaṃ rāgādayopi saddhādīnaṃ upanissayapaccayā nāma hontīti veditabbā. **Tassa paṭighātatthāyā**ti tassa paṭibāhanatthāya, vipākokāsassa anuppadānatthāyāti attho. Sappaṭighātesu tāva evaṃ hotu, yāni pana appaṭighātāni ānantariyakammāni, tesu ‘‘tassa paṭighātatthāyā’’ti kasmā vuttanti? Tassa ajjhāsayavasena. Tappaṭighātatthāya pavattemīti hissa ajjhāsayo, taṃ gahetvā evaṃ vuttaṃ.

Rāgaṃ upanissāya attānaṃ ātāpetīti yattha ratto, tassa dukkarena pattiṃ sampassanto evaṃ karotīti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. **Kāyikassa sukhassā**ti rāgādisamatikkamavasena kusalaṃ katvā paṭiladdhasukhassa vā rāgādivasena anādīnavadassāvino kāme paribhuñjanavasena uppannasukhassa vā. **Dukkhassā**ti ātāpanādivasena uppannasukhassa vā rāgādihetu pavattavadhabandhanādivasena uppannadukkhassa vā. **Phalasamāpattiyā**ti rāgādayo samucchinditvā vā uppāditāya tehi vā aṭṭīyamānena samāpannāya.

Kāyikaṃ sukhantiādīsu sukhe uppanne taṃ assādetvā punappunaṃ tathārūpeheva paccayehi taṃ uppādentassa purimaṃ pacchimassa upanissayo hoti. Sītādīsu pana aggisantāpanādīni atisevantassa pubbabhāge sukhaṃ aparabhāge dukkhassa, ‘‘sukho vati missā paribbājikāya taruṇāya lomasāya bāhāya samphasso’’ti kāmesu pātabyataṃ āpajjantassa idha kāyikaṃ sukhaṃ nerayikassa kāyikadukkhassa, arogabhāvena pana sukhino phalasamāpattiṃ samāpajjantassa kāyikaṃ sukhaṃ phalasamāpattiyā upanissayapaccayo hoti. Dukkhapaṭighātāya pana sukhaṃ sevantassa dukkhapaṭighātāya ca bhagavato viya ābādhaṃ vikkhambhetvā phalasamāpattiṃ samāpajjantassa kāyikadukkhaṃ kāyikasukhassa ceva phalasamāpattiyā ca, upanissayapaccayo hoti. Utusappāyo sukhassa ceva phalasamāpattiyā ca, asappāyo dukkhassa. Utuasappāyaṃ vā abhibhavitvā samāpattisamuṭṭhitarūpavasena uppannaṃ sukhaṃ anubhavitukāmassa asappāyopi utu phalasamāpattiyā paccayova. Bhojanasenāsanesupi eseva nayo. Puna **kāyikaṃ sukha**ntiādīni kevalaṃ ekato dassitāni. Heṭṭhā vuttanayeneva panesaṃ paccayabhāvo veditabbo. **Phalasamāpatti kāyikassa sukhassā**ti samāpattisamuṭṭhānarūpavasena uppannassa sukhassa. Taṃ hesa samāpattito vuṭṭhāya anubhavati.

Kāyikaṃ sukhaṃ upanissāya dānantiādīsu ‘‘aho vata me idaṃ sukhaṃ na parihāyeyyā’’ti pattassa vā aparihāyanavasena; ‘‘aho vatāhaṃ āyatiṃ evarūpaṃ sukhaṃ pāpuṇeyya’’nti appattassa vā pattivasena; dukkhepi ‘‘aho vata me dukkhaṃ parihāyeyyā’’ti pattassa parihāyanavasena vā; ‘‘āyatiṃ evarūpaṃ nuppajjeyyā’’ti anuppādapatthanāvasena vā sukhadukkhānaṃ upanissayatā veditabbā. Utubhojanasenāsanāni vuttanayāneva. Puna **kāyikaṃ sukha**ntiādīsu yasmā ‘‘sādhu kho, mārisa, moggallāna, buddhasaraṇagamanaṃ hotī’’ti sukhappattānampi, ‘‘sammāsambuddho vata, so bhagavā, yo evarūpassa dukkhassa pariññāya dhammaṃ desetī’’ti (udā. 18) dukkhappattānampi saddhā uppajjati. Sukhadukkhehi ca saṃyogaviyogatthāya sīlādiparipūraṇaṃ kareyya, tasmā sukhadukkhāni saddhādīnaṃ upanissayabhāvena dassitāni. Utuādīnipi yathāyogaṃ yojetabbāni. **Kāyikaṃ sukhaṃ upanissāya pāṇaṃ hanatī**tiādīsupi vuttanayānusāreneva sukhādīnaṃ upanissayatā veditabbā.

Imasmiṃ pana upanissayabhājanīye kusalo kusalassa tividhenāpi upanissayo, akusalassa duvidhena, abyākatassa tividhena. Akusalo akusalassa tividhena, kusalassa ekavidhena, abyākatassa duvidhena. Abyākatopi abyākatassa tividhena, tathā kusalassa, tathā akusalassāti. Evaṃ kusalo aṭṭhavidhena, akusalo chabbidhena, abyākato navavidhenāti tevīsatividhena upanissayo bhājitoti veditabbo.

424. Purejāte cakkhādīni oḷārikavasena vuttāni. Āpodhātuādīnipi pana purejātārammaṇāni hontiyeva. **Vatthu purejātaṃ cakkhāyatana**ntiādi yaṃ vatthu hutvā purejātaṃ hoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Vatthu vipākābyākatāna**nti pavattiyaṃ purejātapaccayaṃ sandhāya vuttaṃ.

425. Pacchājāte **imassa kāyassā**ti cātumahābhūtikakāyassa. **Pacchājātapaccayena paccayo**ti upatthambhanavasena pacchājāto hutvā paccayo. Upatthambhakaṭṭhena paccayattāyeva hesa pacchājātapaccayoti imasmiṃ pañhāvāre anulomato āgato.

426. Āsevanapaccaye **anulomaṃ gotrabhussā**tiādīnaṃ visuṃ gahaṇe heṭṭhā vuttanayeneva kāraṇaṃ veditabbaṃ.

427. Kammapaccaye **kusalā cetanā sampayuttakāna**nti ettha sahajātanānākkhaṇikavibhāgassa abhāvato sahajātāti na vuttā. Abyākatavissajjane pana so vibhāgo atthi, tasmā tattha vuttā. Paṭisandhiggahaṇaṃ kaṭattārūpānaṃ vasena kataṃ. **Cetanā vatthussā**ti kiñcāpi paṭisandhikkhaṇe vatthupatiṭṭhitā arūpadhammā vatthupaccayā vattanti, cetanā pana vatthussāpi paccayoti dassetuṃ vuttaṃ.

428. Vipākapaccaye paṭisandhivāre imināva nayena attho veditabbo.

429-438. Āhārapaccaye **imassa kāyassā**ti imasmiṃ catusantativasena pavatte cātumahābhūtikakāye āhārasamuṭṭhānassa janakavasena, sesassa upatthambhakavasena āhārapaccayena paccayo. Indriyapaccayādīsupi paṭisandhivāro vuttanayeneva veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. Idānettha yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanāvasena dassetuṃ **hetuyā sattā**tiādi vuttaṃ. Tattha **sattā**ti kusalena kusalaṃ, abyākataṃ, kusalābyākatanti tīṇi. Tathā akusalena; abyākatena abyākatamevāti evaṃ satta. **Ārammaṇe navā**ti ekamūlakaekāvasānāni nava. **Adhipatiyā dasā**ti kusalaṃ kusalassa sahajātato ceva ārammaṇato ca; akusalassa ārammaṇatova abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca; kusalābyākatassa sahajātatovāti kusalamūlakāni cattāri. Akusalaṃ akusalassa sahajātato ceva ārammaṇato ca; abyākatassa sahajātatova tathā akusalābyākatassāti akusalamūlakāni tīṇi. Abyākato abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca; kusalassa ārammaṇatova tathā akusalassāti abyākatamūlakāni tīṇīti evaṃ dasa. Ettha pana ārammaṇādhipatipi sattadhā, sahajātādhipatipi sattadhāva labbhati.

Anantare sattāti kusalamūlakāni dve, tathā akusalamūlakāni, abyākatamūlakāni tīṇīti evaṃ satta. Samanantarepi etāneva. **Sahajāte navā**ti kusalamūlakāni tīṇi, akusalamūlakāni tīṇi, abyākatamūlakaṃ ekaṃ, tathā kusalābyākatamūlakaṃ, akusalābyākatamūlakañcāti evaṃ nava. **Aññamaññe tīṇī**ti kusalena kusalaṃ, akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākatanti evaṃ tīṇi. **Nissaye terasā**ti sahajātatova kusalamūlakāni tīṇi, tathā akusalamūlakāni, tathā abyākatamūlakāni. Ettha pana purejātampi labbhati. Abyākatañhi abyākatassa sahajātampi hoti purejātampi; kusalassa purejātameva tathā akusalassa. Puna kusalābyākato sahajātapurejātato kusalassa, sahajātatova abyākatassa, tathā akusalābyākatoti evaṃ terasa. **Upanissaye navā**ti ekamūlakekāvasānā nava. Tesaṃ vibhaṅge tevīsati bhedā dassitā. Tesu ārammaṇūpanissaye satta, anantarūpanissaye satta, pakatūpanissaye nava honti. **Purejāte tīṇī**ti abyākato abyākatassa, kusalassa, akusalassāti evaṃ tīṇi.

Pacchājāte tīṇīti kusalo abyākatassa, akusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti evaṃ tīṇi. **Āsevane tīṇi** aññamaññasadisāni. **Kamme satta** hetusadisāni. Tattha dvīsu vissajjanesu nānākkhaṇikakammampi āgataṃ, pañcasu sahajātameva. **Vipāke ekaṃ** abyākatena abyākataṃ. **Āhāraindriyajhānamaggesu satta** hetusadisāneva. Indriyaṃ panettha sahajātapurejātavasena āgataṃ. **Sampayutte tīṇi** aññamaññasadisāni. **Vippayutte pañcā**ti sahajātapacchājātato kusalena abyākataṃ, akusalena abyākataṃ, sahajātapurejātapacchājātato abyākatena abyākataṃ, vatthupurejātato abyākatena kusalaṃ, tathā akusalanti ekaṃ kusalamūlaṃ, ekaṃ akusalamūlaṃ, tīṇi abyākatamūlānīti evaṃ pañca.

Atthiyā terasāti sahajātato kusalena kusalaṃ, sahajātapacchājātato kusalena abyākataṃ, sahajātatova kusalena kusalābyākatanti kusalamūlāni tīṇi, tathā akusalamūlāni, sahajātapurejātapacchājātāhārindriyato pana abyākatena abyākataṃ, vatthārammaṇapurejātato abyākatena kusalaṃ, tathā akusalaṃ, sahajātapurejātato kusalo ca abyākato ca akusalassa; sveva abyākatassa sahajātapacchājātaāhārindriyato sahajātapurejātato ca kusalo ca abyākato ca kusalassa; sveva abyākatassa sahajātapacchājātaāhārindriyatoti evaṃ terasa. **Natthivigatesu satta** anantarasadisāni. **Avigate terasa** atthisadisānīti. Evamettha satta gaṇanaparicchedā ekaṃ tīṇi pañca satta nava dasa terasāti. Tesu vipākavasena ekameva ekakaṃ, aññamaññapurejātapacchājātāsevanasampayuttavasena pañca tikā, vippayuttavasena ekameva pañcakaṃ, hetuanantarasamanantarakammaāhārindriyajhānamagganatthivigatavasena dasa sattakā, ārammaṇasahajātaupanissayavasena tayo navakā, adhipativasena ekaṃ dasakaṃ, nissayaatthiavigatavasena tayo terasakāti evaṃ tasmiṃ tasmiṃ paccaye niddiṭṭhavāre gaṇanavasena sādhukaṃ sallakkhetvā tesaṃ vasena dukatikādīsu paccayasaṃsandane gaṇanā veditabbā.

440. Ye pana paccayā yesaṃ paccayānaṃ visabhāgā vā viruddhā vā honti, te tehi saddhiṃ na yojetabbā. Seyyathidaṃ – hetupaccayassa tāva ārammaṇānantarasamanantarūpanissayapurejātapacchājātakammāsevanāhārajhānanatthivigatā adhipatipaccaye ca ṭhapetvā vīmaṃsaṃ sesādhipatino visabhāgā, sahajātādayo sabhāgā. Kasmā? Tathā bhāvābhāvato. Hetupaccayo hi yesaṃ hetupaccayo hoti, tesaṃ sahajātādipaccayopi hoti, ārammaṇādipaccayo pana na hotīti ārammaṇādayo tassa visabhāgā nāma. Tasmā so tehi, te vā tena saddhiṃ, na yojetabbā. Purejātapacchājātasampayuttavippayuttaatthinatthivigatāvigatā ca aññamaññaviruddhā, tepi aññamaññaṃ na yojetabbā. Tattha ayojanīye vajjetvā yojanīyehi yoge ye vārā labbhanti, te saṅkhepato dassetuṃ **hetupaccayā adhipatiyā cattārī**tiādi vuttaṃ.

Tattha kiñcāpi hetupaccayassa adhipatinā saṃsandane ūnataragaṇanavasena sattahi vārehi bhavitabbaṃ, yasmā pana adhipatīsu vīmaṃsāva hetupaccayo, na itare, tasmā visabhāge vajjetvā sabhāgavasena ‘‘cattārī’’ti vuttaṃ. Tāni evaṃ veditabbāni – kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo; kusalā vīmaṃsā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ, kusalo dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo; kusalā vīmaṃsā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo; kusalā vīmaṃsā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ, abyākato dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo; vipākābyākatā kiriyābyākatā vīmaṃsā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānanti. Ettha ca vipākābyākatā lokuttaratova gahetabbā. Ārammaṇapaccayaanantarapaccayādayo pana visabhāgattā na yojitā. Iminā upāyena sabbattha labbhamānañca alabbhamānañca ñatvā labbhamānavasena vārā uddharitabbā.

Sahajāte sattāti hetuyā laddhāneva. **Aññamaññe tīṇī**ti suddhikaaññamaññe laddhāneva. **Nissaye sattā**ti hetuyā laddhāneva. **Vipāke eka**nti suddhikavipāke laddhameva. **Indriyamaggesu cattārī**ti heṭṭhā vuttanayāneva. **Sampayutte tīṇī**ti suddhikasampayutte laddhāneva. **Vippayutte tīṇī**ti kusalādicittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ paccayuppannaṃ katvā veditabbāni. **Atthiavigatesu sattā**ti hetuyā laddhāneva.

441-443. Evaṃ yehi adhipatipaccayādīhi ekādasahi paccayehi saddhiṃ hetupaccayo yojanaṃ labhati, tesaṃ vasena dumūlakanaye gaṇanaṃ dassetvā idāni timūlakādīsu tassa dassanatthaṃ lakkhaṇaṃ ṭhapento **hetusahajātanissayaatthiavigatanti sattā**tiādimāha. Potthakesu pana nissaupanissaadhipāti evaṃ parihīnakkharāni paccayanāmāni likhanti, taṃ saññākaraṇamattavasena likhitaṃ. Tasmā tādisesu ṭhānesu paripuṇṇā pāḷi kātabbā. Yaṃ panidaṃ lakkhaṇaṃ ṭhapitaṃ, tena idaṃ dīpeti – ayaṃ hetupaccayo sahajātādīhi catūhi saddhiṃ saṃsandane attano vibhaṅge laddhāni satteva vissajjanāni labhati. Sace panettha aññamaññapaccayo pavisati, aññamaññe laddhāni tīṇi labhati. Sace sampayuttapaccayo pavisati, tāneva tīṇi labhati. Sace vippayuttapaccayo pavisati, hetuvippayuttaduke laddhāni tīṇi labhati. Sace vipākapaccayo pavisati, sabbehi vipākasabhāgehi saddhiṃ saṃsandane evameva vissajjanaṃ labhati. Sace panettha indriyamaggapaccayā pavisanti, tehi saddhiṃ dumūlake laddhāni cattāriyeva labhati. Sace tehi saddhiṃ aññamaññapaccayo pavisati, hetādhipatiduke dassitesu catūsu vissajjanesu ‘‘kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā’’ti dve apanetvā sesāni dve labhati. Sacepi tattha sampayuttapaccayo pavisati, tāneva dve labhati. Sace pana vippayuttapaccayo pavisati, itarāni dve labhati. Sace pana tesu vipākapaccayo pavisati, sabbattha ekameva labhati. Adhipatinā pana saddhiṃ hetādhipatidukato ūnataragaṇanesu appavisantesu cattāriyeva labhati. Ūnataragaṇanesu pavisantesu tesaṃ vasena dve ekanti labhati. Evaṃ tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ samāyoge labbhamānaṃ gaṇanaṃ viditvā timūlakādīsu gaṇanā uddharitabbāti.

Etesu pana ghaṭanesu sabbapaṭhamāni cattāri ghaṭanāni sāmaññato navannampi hetūnaṃ vasena vuttāni avipākāni. Abyākatena abyākatavissajjane panettha vipākahetupi labbhati.

Tato parāni pañca ghaṭanāni vipākahetuvasena vuttāni. Tattha sabbepi sahajātavipākā ceva vipākasahajātarūpā ca. Tesu paṭhame ghaṭane vipākā ceva taṃsamuṭṭhānarūpā ca labbhanti, dutiye vipākā ceva paṭisandhiyañca vatthurūpaṃ. Tatiye arūpadhammāva. Catutthe vipākacittasamuṭṭhānarūpameva labbhati. Pañcame vatthurūpameva.

Tato parāni pañcadasa ghaṭanāni indriyamaggayuttāni amohahetuvasena vuttāni. Tattha paṭhamāni nava nirādhipatīni, pacchimāni cha sādhipatīni. Nirādhipatikesupi paṭhamāni cattāri sāmaññato sabbattha amohavasena vuttāni, pacchimāni pañca vipākāmohavasena. Tattha nirādhipatikesu paṭhame **cattārī**ti heṭṭhā hetādhipatiduke dassitāneva. Dutiye cittasamuṭṭhānarūpaṃ parihāyati. Tatiye vatthurūpaṃ parihāyati. Catutthe kusalo dhammo cittasamuṭṭhānānaṃ, abyākato taṃsamuṭṭhānānanti rūpameva labbhati. Tato parāni vipākayuttāni pañca heṭṭhā vuttanayāneva. Sādhipatikesu paṭhamāni tīṇi ghaṭanāni sāmaññato vipākāvipākahetuvasena vuttāni. Tesu paṭhame cattāri vuttanayāneva. Dutiye rūpaṃ parihāyati, tatiye arūpaṃ parihāyati. Tato parāni tīṇi vipākahetuvasena vuttāni. Tesu paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpameva, tatiye rūpameva. Evampi tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ samāyoge labbhamānaṃ gaṇanaṃ viditvā timūlakādīsu gaṇanā uddharitabbāti.

Hetumūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

444. Ārammaṇamūlakepi adhipatipaccayādayo satta ārammaṇena sabhāgā, sesā soḷasa visabhāgāti te ayojetvā satteva yojitā. Tesu **adhipatiyā sattā**ti kusalo dhammo kusalassa dhammassa, akusalassa dhammassa, abyākatassāti evaṃ kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlaṃ ekaṃ, abyākatamūlāni tīṇīti satta. **Nissaye tīṇī**ti vatthuvasena abyākatamūlāneva. Upanissaye satta heṭṭhimāni eva. **Purejāte tīṇī**ti vatthārammaṇavasena abyākatamūlāni. **Vippayutte tīṇī**ti vatthuvaseneva. **Atthiavigatesu tīṇī**ti vatthārammaṇavasena. Yathā pana hetumūlake lakkhaṇadassanatthaṃ ghaṭanāni ṭhapitāni, tathā ārammaṇamūlakādīsupi.

445. Tattha yāni tāva imasmiṃ ārammaṇamūlake pañca ghaṭanāni ṭhapitāni. Tattha paṭhamaṃ ārammaṇādhipativasena sādhipatikaṃ. Tattha **sattā**ti ārammaṇādhipatiduke laddhavissajjanāneva. Dutiyaṃ nirādhipatikaṃ. Tattha **tīṇī**ti vatthārammaṇavasena ārammaṇavaseneva vā abyākatamūlāni. Tatiyaṃ nissayena vuttaṃ. Tattha **tīṇī**ti vatthuvasena abyākatamūlāni. Catutthapañcamāni sādhipatikāni. Tesu catutthe **eka**nti vatthārammaṇavasena ārammaṇavaseneva vā abyākatamūlaṃ akusalaṃ. Pañcame **eka**nti nissayato abyākatamūlakaṃ akusalaṃ. Evamidhāpi labbhamānavasena tikādīsu gaṇanā veditabbā. Tathā adhipatimūlakādīsu. Ārammaṇaindriyavipākavasena vitthārayojanaṃ pana avatvā tattha tattha vattabbayuttakameva vadāmāti.

446. Adhipatimūlake **sahajāte sattā**ti sahajātādhipativasena kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlāni tīṇi, abyākatamūlaṃ ekaṃ. Sahajātena pana saddhiṃ ārammaṇādhipati, ārammaṇādhipatinā ca saddhiṃ sahajātaṃ na labbhati. **Aññamaññe tīṇī**ti sahajātādhipativaseneva. **Nissaye aṭṭhā**ti kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlāni tīṇi, abyākatamūlāni dve. Abyākato hi adhipati abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca nissayo hoti, akusalassa ārammaṇatova. Kusalassa pana ubhayathāpi na hotīti abyākatamūlāni dveyevāti evaṃ aṭṭha. **Upanissaye satta** ārammaṇasadisāneva. **Purejāte eka**nti abyākatādhipati ārammaṇavasena akusalassa. **Vipāke ekaṃ** abyākatena abyākataṃ lokuttaraṃ. Āhārādīsu satta heṭṭhā ekamūlake laddhāneva. **Vippayutte cattārī**ti kusalena abyākataṃ, tathā akusalena, abyākatena abyākatañca kusalañca. Atthiavigatesu aṭṭha nissayasadisāneva.

447-452. Ghaṭanāni panettha paṭipāṭiyā ārammaṇādīhi ayojetvā paṭhamaṃ atthiavigatehi yojitāni. Kiṃ kāraṇāti? Ubhayādhipatimissakattā. Tattha paṭhame ghaṭane ārammaṇādhipativasena vatthārammaṇaṃ labbhati, dutiye nissayavasena garuṃ katvā assādentassa vatthumeva, tatiye sahajātādhipativasena kusalādayo rūpānaṃ, ārammaṇādhipativasena vatthu akusalassa. Tato parāni tīṇi ghaṭanāni ārammaṇādhipativasena vuttāni. Tattha paṭhame **sattā**ti heṭṭhā vuttāneva. Dutiye **eka**nti purejātāni vatthārammaṇāni akusalassa. Tatiye vatthumeva akusalassa. Tato parāni tīṇi ghaṭanāni vipākāvipākasādhāraṇāni sahajātādhipativasena vuttāni. Tattha paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpameva, tatiye rūpameva. Tato parāni tīṇi vipākādhipativasena vuttāni. Tesupi paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpaṃ, tatiye rūpameva. Tato parāni cha ghaṭanāni āhārindriyayuttāni cittādhipativasena vuttāni. Tattha tīṇi avipākāni, tīṇi savipākāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva. Tato parāni cha ghaṭanāni tatheva viriyādhipativasena vuttāni. Nanu ca adhipatipaṭipāṭiyā paṭhamaṃ viriyādhipativasena vattabbāni siyuṃ, kasmā tathā na vuttānīti? Parato hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisattā. Parato hi hetuvasena ghaṭanāni amohassa vīmaṃsādhipatittā vīmaṃsāya ca sammādiṭṭhibhāvato maggasampayuttāni. Viriyampi ca sammāvāyāmamicchāvāyāmabhāvena maggoti tena saddhiṃ ghaṭanāni parato hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisānīti parivattetvā vuttāni. Tesupi gaṇanā pākaṭāyeva.

453-456. Anantarasamanantaramūlakesu **sattā**ti kusalo kusalassa abyākatassa ca, tathā akusalo, abyākato tiṇṇannampīti evaṃ satta. **Kamme eka**nti kusalā maggacetanā attano vipākābyākatassa. Ghaṭanāni panetesu tīṇi tīṇiyeva. Tāni bahutarapaṭipāṭiyā vuttāni.

457-460. Sahajātaaññamaññanissayamūlakesu ye ye dukamūlake paccayā vuttā te teyeva ādito ṭhitena sabhāgā. Tasmā dukamūlake gaṇanaṃ ñatvā ye upari paccayā ghaṭitā, tesu ūnataragaṇanassa vasena sabbaghaṭanesu gaṇanā veditabbā. Tattha sahajātamūlake dasa ghaṭanāni. Tesu pañca avipākāni, pañca savipākāni. Tattha avipākesu tāva paṭhame kusalo kusalassa abyākatassa, kusalābyākatassa, kusalābyākato abyākatassāti cattāri, tathā akusalo, abyākato abyākatassevāti evaṃ nava. Tattha kusalākusalādikesu aṭṭhasu vissajjanesu arūpañceva cittasamuṭṭhānarūpañca labbhati. Abyākate vatthurūpampi. Dutiye ghaṭane abyākatavissajjane rūpesu vatthumeva labbhati, tatiye tīsupi arūpameva, catutthe cittasamuṭṭhānarūpameva, pañcame paṭisandhiyaṃ vatthunā saddhiṃ arūpadhammā. Savipākesu paṭhame vipākā ceva vipākacittasamuṭṭhānarūpañca, dutiye vipākā ceva vatthurūpañca, tatiye vipākameva, catutthe vipākacittasamuṭṭhānameva, pañcame vatthurūpameva labbhati.

Aññamaññamūlake cha ghaṭanāni. Tesu paṭhamāni tīṇi avipākāni, pacchimāni tīṇi savipākāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva.

461. Nissayamūlake **nissayapaccayā ārammaṇe tīṇī**ti vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā pavattakusalādivasena veditabbāni. **Upanissaye eka**nti vatthuṃ ārammaṇūpanissayaṃ katvā uppannākusalaṃ. Sesaṃ dumūlake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

462-464. Imasmiṃ pana nissayapaccaye vīsati ghaṭanāni. Tesu purimāni cha ghaṭanāni purejātasahajātavasena vuttāni, tato cattāri purejātavaseneva, tato dasa sahajātavaseneva. Tattha paṭhame ghaṭane **terasā**ti nissayapaccayavibhaṅge vuttāneva. Dutiye **aṭṭhā**ti sahajātādhipativasena satta, vatthuṃ garuṃ katvā akusalañcāti aṭṭha. Tatiye satta indriyapaccaye laddhāneva. Catutthe pañca vippayutte laddhāni. Pañcame **cattārī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānānaṃ, vatthu ca akusalassa. Chaṭṭhe **tīṇī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānassa. Purejātavasena catūsu paṭhame **tīṇī**ti vatthu kusalādīnaṃ, cakkhādīni ca abyākatassa. Dutiye vatthumeva kusalādīnaṃ. Tatiye **eka**nti vatthu akusalassa. Catutthe cakkhādīni viññāṇapañcakassa. Sahajātavasena dasa savipākāvipākavasena dvidhā bhinditvā sahajātamūlake vuttanayeneva veditabbāni.

465. Upanissayamūlake **ārammaṇe sattā**ti ārammaṇūpanissaye laddhāneva. **Adhipatiyā sattā**ti tāneva. Anantarasamanantaresu anantarūpanissaye laddhāneva. **Nissaye eka**nti vatthu akusalassa. **Purejāte eka**nti tasseva vatthuṃ vā ārammaṇaṃ vā. **Āsevane tīṇi** anantarūpanissayavasena. **Kamme dve** pakatūpanissayavasena. Lokuttarakusalacetanā pana anantarūpanissayopi hoti. **Vippayutte ekaṃ** ārammaṇūpanissayavasena, tathā atthiavigatesu. Natthivigatesu satta anantarasamāneva.

466. Upanissayamūlakāni pana satta ghaṭanāni honti. Tattha purimāni tīṇi ārammaṇūpanissayavasena vuttāni. Tattha paṭhame **sattā**ti kusalo kusalādīnaṃ, tathā abyākato, akusalo akusalassevāti evaṃ satta. Dutiye **eka**nti cakkhādiabyākataṃ akusalassa. Tatiye vatthu akusalassa. Tato parāni dve anantarūpanissayavasena vuttāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva. Tato dve anantarapakatūpanissayavasena vuttāni. Tattha paṭhame lokiyakusalākusalacetanāpaccayabhāvato gahetabbā, dutiye lokuttarakusalāva.

467-468. Purejātamūlake **ārammaṇe tīṇī**ti abyākato kusalādīnaṃ. **Adhipatiyā eka**nti abyākato akusalassa. Sesesupi eseva nayo. Ettha pana satta ghaṭanāni. Tesu paṭhamaṃ vatthārammaṇavasena vuttaṃ, dutiyaṃ vatthuvaseneva, tatiyaṃ ārammaṇavasena, catutthaṃ vatthussa ārammaṇakālavasena, pañcamaṃ ārammaṇādhipativasena, chaṭṭhaṃ vatthuno ārammaṇādhipatikālavasena, sattamaṃ cakkhādivasena.

469-472. Pacchājātamūlake vīsati paccayā na yujjanti, tayova yojanaṃ labhanti. Ekamevettha ghaṭanaṃ, taṃ kāyassa kusalādīnaṃ vasena veditabbaṃ. Āsevanamūlakepi ekameva ghaṭanaṃ.

473-477. Kammamūlake **anantare eka**nti maggacetanāvasena vuttaṃ. **Aññamaññe tīṇī**ti ettha paṭisandhiyaṃ vatthupi gahetabbaṃ. **Upanissaye dve**ti anantarapakatūpanissayavasena heṭṭhā vuttāneva. Evaṃ sesānipi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni. Ettha pana ekādasa ghaṭanāni. Tattha paṭhamāni dve pakatūpanissayānantarūpanissayavibhāgato nānākkhaṇikakammavasena vuttāni. Tato parāni cattāri vipākāvipākato ekakkhaṇikakammavasena vuttāni. Tattha paṭhame arūpena saddhiṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ labbhati, dutiye arūpena saddhiṃ vatthu, tatiye arūpameva, catutthe cittasamuṭṭhānarūpameva. Paṭisandhiyaṃ pana kaṭattārūpampi labbhati. Tato parāni pañca savipākāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva. Vipākamūlake pañca ghaṭānāni uttānatthāneva.

478-483. Āhāramūlake **sattā**tiādīni vuttanayāneva. Ghaṭanāni panettha catuttiṃsa. Tesu paṭhamāni pañca vipākāvipākasāmaññato vuttāni. Tattha paṭhame cattāropi āhārā labbhanti; dutiye tayo arūpāhārāva. Tatiye vatthupi paccayuppannaṃ hoti, catutthe taṃ parihāyati. Pañcame rūpameva paccayuppannaṃ. Tato parāni pañca savipākaghaṭanāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva. Tato parāni nava ghaṭanāni cetanāhāravasena vuttāni. Tato parāni nava nirādhipativiññāṇāhāravasena. Tato parāni sādhipativiññāṇāhāravasena cha ghaṭanāni vuttāni. Tattha tīṇi vipākāvipākasāmaññavasena vuttāni. Tīṇi vipākavaseneva. Tattha lokiyānaṃ vipākānaṃ abhāvato vatthu parihāyati.

484-495. Indriyamūlake **purejāte eka**nti cakkhundriyādīnaṃ vasena abyākatena abyākataṃ. Sesaṃ dumūlakaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Ghaṭanāni panettha cha sattati. Tattha paṭhame sabbānipi indriyāni paccayaṭṭhena labbhanti. Dutiye rūpajīvitindriyaṃ hāyati. Na hi taṃ nissayo hoti. Tatiye arūpindriyāni rūpānaṃ. Catutthe cakkhādīni cakkhuviññāṇādīnaṃ. Tato parāni nava ghaṭanāni sahajātaarūpindriyavasena vuttāni, tato nava maggabhūtānaṃ indriyānaṃ vasena, tato nava jhānaṅgabhūtānaṃ, tato nava jhānamaggabhūtānaṃ, tato nava manindriyavaseneva, tato sādhipatīni cha, tato vīriyavasena maggasampayuttāni cha, tato amohahetuvasena nirādhipatīni nava, sādhipatīni cha. Tesu sabbesu vipākapaccayena ayuttāni ca yuttāni ca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

496-500. Jhānamūlakepi dumūlakaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Ghaṭanāni panettha chattiṃsa. Tesu paṭhamāni nava indriyamaggabhāvaṃ anāmasitvā sādhāraṇajhānaṅgavaseneva vuttāni. Tato parāni nava indriyabhūtajhānaṅgavasena, tato nava maggabhūtajhānaṅgavasena, tato nava indriyamaggabhūtajhānaṅgavasena. Catūsupi cetesu navakesu ādito cattāri cattāri vipākāvipākasādhāraṇāni. Avasāne pañca pañca vipākāneva, tāni heṭṭhā vuttanayāneva.

501-508. Maggamūlakepi dumūlakaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Ghaṭanāni panettha sattapaññāsa. Tesu paṭhamāni nava indriyajhānabhāvaṃ anāmasitvā suddhikamaggavaseneva vuttāni. Tato nava indriyabhūtamaggavasena, tato nava jhānabhūtamaggavasena, tato nava indriyajhānabhūtamaggavasena, tato cha adhipatibhūtamaggavasena, tato nava nirādhipatimaggahetuvasena, tato cha sādhipatimaggahetuvasena, tattha navakesu pañca pañca chakkesu tīṇi tīṇi vipākāni. Sesāni sādhāraṇāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva.

509-510. Sampayuttamūlake dumūlakaṃ uttānatthameva. Ettha pana dveyeva ghaṭanāni. Tattha ekaṃ sādhāraṇavasena, ekaṃ vipākavasena vuttaṃ.

511-514. Vippayuttamūlakepi dumūlakaṃ uttānatthameva. Ghaṭanāni panettha terasa. Tattha paṭhame **pañcā**ti kusalo abyākatassa, tathā akusalo, abyākato tiṇṇannampi. Ettha ca ime vippayuttādayo sahajātāpi honti, pacchājātapurejātāpi. Dutiye purejātasahajātāva tatiye teyeva adhipativasena. Tattha kusalo abyākatassa tathā akusalo, abyākato pana abyākatassa ca ārammaṇādhipativasena akusalassa cāti evaṃ cattāri. Catutthe **tīṇī**ti kusalādīni abyākatassa. Indriyāni panettha rūpānipi arūpānipi. Pañcame paccayā arūpāva chaṭṭhe vatthuvasena rūpāva sattame kusalābyākatānaṃ vipassanāvasena, akusalassa assādanavasena vatthumeva. Aṭṭhame tadevākusalassa, navame cakkhādīni abyākatassa, dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānānaṃ, ekādasame paṭisandhiyaṃ vatthu khandhānaṃ, dvādasame paṭisandhiyaṃ khandhā kaṭattārūpānaṃ, terasame paṭisandhiyaṃ khandhā vatthussa.

515-518. Atthipaccayamūlake **upanissaye eka**nti ārammaṇūpanissayavasena abyākataṃ akusalassa. Sesaṃ dumūlake uttānameva. Ghaṭanāni panettha ekūnatiṃsa. Tesu paṭhame arūpavatthārammaṇamahābhūtaindriyāhārānaṃ vasena sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhanti. Dutiye pacchājātakabaḷīkārāhārā na labbhanti. Paṭhamadutiyaghaṭanāneva adhipatinā saddhiṃ upari tatiyacatutthāni katāni. Puna paṭhamameva catūhi āhārehi saddhiṃ pañcamaṃ, rūpindriyehi saddhiṃ chaṭṭhaṃ, rūpārūpindriyehi saddhiṃ sattamaṃ kataṃ. Dutiyameva vā pana indriyehi saddhiṃ sattamaṃ kataṃ. Paṭhamadutiyāneva vippayuttapaccayena saddhiṃ aṭṭhamanavamāni. Tesu navamaṃ adhipatinā saddhiṃ dasamaṃ kataṃ. Tato ekādasame paccayavasena vatthu hāyati. Dvādasame arūpadhammāyeva paccayā, terasame vatthārammaṇā, cuddasame vatthumeva, pannarasame ārammaṇameva, soḷasame vatthumeva ārammaṇaṃ, sattarasame pana tadeva ārammaṇādhipatibhāvena, aṭṭhārasamepi tadeva ārammaṇūpanissayavasena, ekūnavīsatime cakkhādayova paccayā. Imāni ekūnavīsati pakiṇṇakaghaṭanāni nāma sahajātaṃ aggahetvā vuttāni. Tato parāni dasa sahajātavasena vuttāni.

519. Natthivigatamūlakesu anantarasamanantaramūlakesu viya upanissayāsevanakammavasena tīṇiyeva ghaṭanāni, avigatamūlakaṃ atthimūlakasadisamevāti.

Yāni panetāni imasmiṃ pañhāvāre ghaṭanāni vuttāni, tāni sabbānipi duvidhāniyeva – pakiṇṇakato sahajātato ca. Tattha sabbesampi ārammaṇamūlakādīnaṃ ādito sahajātaṃ aggahetvā vuttāni **pakiṇṇakāni** nāma. Tāni ārammaṇamūlake pañcapi, adhipatimūlake cha, anantaramūlake tīṇipi, tathā samanantaramūlake, nissayamūlake dasa, upanissayamūlake satta, purejātamūlake satta, pacchājātamūlake ekameva, tathā āsevanamūlake, kammamūlake dve, āhāramūlake ekaṃ, indriyamūlake cattāri, vippayuttamūlake nava, atthimūlake ekūnavīsati, natthimūlake tīṇipi, tathāvigatamūlake. Avigatamūlake ekūnavīsatīti sabbānipi satañceva tīṇi ca honti. Sahajātanissayabhāvena panetāni pakiṇṇakānīti vuttāni.

Yāni pana sahajātaṃ labbhanti, tāni **sahajātaghaṭanāni** nāmāti vuccanti. Tāni ārammaṇamūlake anantarasamanantarapurejātapacchājātaāsevananatthivigatamūlakesu na labbhanti. Na hi te paccayā sahajātānaṃ paccayā honti. Yathā ca sahajātānaṃ na honti, tathā hetusahajātaaññamaññavipākajhānamaggasampayuttapaccayā. Asahajātānanti hetumūlake sabbāni catuvīsatipi ghaṭanāni sahajātaghaṭanāneva. Tathā adhipatimūlake catuvīsati, sahajātamūlake dasapi, aññamaññamūlake chapi, nissayamūlake dasa, kammamūlake nava, vipākamūlake pañcapi, āhāramūlake tettiṃsa, indriyamūlake dvāsattati jhānamūlake chattiṃsāpi, maggamūlake sattapaññāsampi, sampayuttamūlake dvepi, vippayuttamūlake cattāri, atthimūlake dasa, avigatamūlake dasāti sabbānipi tīṇi satāni dvādasa ca honti. Iti purimāni sataṃ tīṇi ca imāni ca dvādasuttarāni tīṇi satānīti sabbānipi pañcadasādhikāni cattāri ghaṭanasatāni pañhāvāre āgatāni. Tesu ye ye paccayadhammā nāmavasena na pākaṭā hutvā paññāyanti, tepi hetumūlakādīnaṃ nayānaṃ ādito vipākāvipākasāmaññato vuttesu ghaṭanesu dassetabbā. Dvādaseva hi hetū cha ārammaṇā cattāro adhipatayo cattāro āhārā vīsati indriyāni satta jhānaṅgāni dvādasa maggaṅgānīti ete paccayadhammā nāma. Tesu ye ye dhammā ekantena kusalā, ekanteneva akusalā, ekantena kusalavipākā, ekantenevākusalavipākā, ekanteneva vipākā, ekanteneva avipākā te te sādhukaṃ sallakkhetvā ye tattha vipākā, te vipākaghaṭanesu, ye avipākā, te avipākaghaṭanesu yathāyogaṃ yojetabbāti.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā

527. Idāni paccanīyaṃ hoti. Tattha yathā paṭicca vārādīsu ‘‘akusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati nahetupaccayā’’tiādinā nayena labbhamānā pañhā labbhamānānaṃ paccayānaṃ vasena sarūpatova vitthāritā. Evaṃ avitthāretvā ekena lakkhaṇena saṅkhepato paccanīyaṃ dassetuṃ dhammasaṅgāhakehi **kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo**tiādinā nayena anulomato kusalādīnaṃ paccayā uddhaṭā. Te ca kho paccayā samūhavasena, no ekekapaccayavaseneva; tasmā ye yattha samūhato dassitā, te vibhajitvā veditabbā. Sabbepi hi ime catuvīsati paccayā aṭṭhasu paccayesu saṅgahaṃ gacchanti. Kataresu aṭṭhasu? Ārammaṇe, sahajāte, upanissaye, purejāte, pacchājāte, kamme, āhāre, indriyeti. Kathaṃ? Ṭhapetvā hi ime aṭṭha paccaye sesesu soḷasasu hetupaccayo aññamaññavipākajhānamaggasampayuttapaccayoti ime cha paccayā ekantena sahajātā hutvā sahajātānaññeva paccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Anantarapaccayo samanantaraāsevananatthivigatapaccayoti ime pana pañca uppajjitvā niruddhā attano anantaraṃ uppajjamānānaññeva paccayabhāvato anantarūpanissayalakkhaṇena upanissaye saṅgahaṃ gacchanti. Nissayapaccayo sahajātapurejātabhedato duvidho. Tattha sahajātanissayo sahajātānaññeva nissayapaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati, purejātanissayo purejātapaccaye saṅgahaṃ gacchati.

Adhipatipaccayopi sahajātādhipatiārammaṇādhipativasena duvidho. Tattha sahajātādhipati sahajātānaṃyeva adhipatipaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Ārammaṇādhipati ārammaṇūpanissayo hotiyevāti ārammaṇūpanissayalakkhaṇena upanissayapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Vippayuttapaccayo sahajātapurejātapacchājātabhedato tividho. Tattha sahajātavippayutto sahajātānaññeva vippayuttapaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Purejātavippayutto pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṃ paccayabhāvato purejāte saṅgahito. Pacchājātavippayutto pacchā uppajjitvā pure uppannānaṃ upatthambhanavasena paccayabhāvato pacchājātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Atthipaccayaavigatapaccayā sahajātapurejātapacchājātaāhārindriyānañceva atthiavigatesu ca ekekassa vasena chahi bhedehi ṭhitā. Tattha sahajātaatthiavigatā sahajātānaññeva atthiavigatapaccayabhāvato. Sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Purejātā pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṃ paccayabhāvato purejātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Pacchājātā pacchā uppajjitvā pure uppannānaṃ upatthambhanavasena paccayabhāvato pacchājātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Āhārabhūtā kabaḷīkārāhārapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Indriyabhūtā rūpajīvitindriyapaccaye saṅgahaṃ gacchantīti evaṃ ime soḷasa paccayā imesu aṭṭhasu paccayesu saṅgahaṃ gacchantīti veditabbā.

Imesampi pana aṭṭhannaṃ paccayānaṃ aññamaññaṃ saṅgaho atthiyeva. Ādito niddiṭṭho hi ārammaṇapaccayo adhipatianadhipatibhedena duvidho. Tattha adhipatibhūto ārammaṇūpanissayalakkhaṇena upanissaye saṅgahaṃ gacchati. Anadhipatibhūto suddho ārammaṇapaccayova. Kammapaccayopi sahajātanānākkhaṇikavasena duvidho. Tattha sahajātakammaṃ attanā sahajātānaññeva kammapaccayabhāvato sahajāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Nānākkhaṇikakammaṃ balavadubbalavasena duvidhaṃ. Tattha balavakammaṃ vipākadhammānaṃ upanissayova hutvā paccayo hotīti upanissaye saṅgahaṃ gacchati. Balavampi pana rūpānaṃ dubbalañca arūpānaṃ nānākkhaṇikakammapaccayeneva paccayo. Āhārapaccayopi rūpārūpato duvidho. Tattha arūpāhāro attanā sahajātānaññeva paccayo hotīti sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Rūpāhāro sahajātapurejātapacchājātānaṃ paccayo na hoti. Attano pana uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippatto āhārapaccayataṃ sādhetīti āhārapaccayova hoti. Indriyapaccayopi rūpārūpato duvidho. Tattha arūpindriyapaccayo attanā sahajātānaññeva indriyapaccayataṃ sādhetīti sahajāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Rūpindriyapaccayo pana ajjhattabahiddhābhedato duvidho. Tattha ajjhattaṃ indriyapaccayo pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṃ sasampayuttadhammānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ indriyapaccayo hotīti purejāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Bāhiro indriyapaccayo nāma rūpajīvitindriyaṃ, taṃ sahajātānaṃ paccayo hontampi anupālanamattavaseneva hoti, na janakavasenāti indriyapaccayova hoti. Evaṃ ime aṭṭha paccayā aññamaññampi saṅgahaṃ gacchantīti veditabbā. Ayaṃ tāva aṭṭhasu paccayesu avasesānaṃ soḷasannañceva tesaṃyeva ca aṭṭhannaṃ aññamaññavasena saṅgahanayo.

Idāni imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ ekekasmiṃ catuvīsatiyāpi paccayesu ye ye saṅgahaṃ gacchanti, te te veditabbā. Tattha aṭṭhannaṃ tāva sabbapaṭhame ārammaṇapaccaye ārammaṇapaccayova saṅgahaṃ gacchati, na sesā tevīsati. Dutiye sahajātapaccaye hetupaccayo sahajātādhipatipaccayo sahajātapaccayo aññamaññapaccayo sahajātanissayapaccayo sahajātakammapaccayo vipākapaccayo sahajātaāhārapaccayo sahajātaindriyapaccayo jhānapaccayo maggapaccayo sampayuttapaccayo sahajātavippayuttapaccayo sahajātatthipaccayo sahajātāvigatapaccayoti ime pannarasa paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Tatiye upanissayapaccaye adhipatibhūto ārammaṇapaccayo ārammaṇabhūto adhipatipaccayo anantarasamanantaraupanissayaāsevanapaccayā nānākkhaṇiko balavakammapaccayo natthipaccayo vigatapaccayoti ime nava paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Catutthe purejātapaccaye purejātanissayapaccayo purejātapaccayo purejātindriyapaccayo purejātavippayuttapaccayo purejātatthipaccayo purejātāvigatapaccayoti ime cha paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Pañcame pacchājātapaccaye pacchājātapaccayo pacchājātavippayuttapaccayo pacchājātatthipaccayo pacchājātāvigatapaccayoti ime cattāro paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Chaṭṭhe kammapaccaye nānākkhaṇikakammapaccayova saṅgahito. Sattame āhārapaccaye kabaḷīkārāhāravaseneva āhārapaccayo āhāratthipaccayo āhārāvigatapaccayoti ime tayo paccayā saṅgahitā. Aṭṭhame indriyapaccaye rūpajīvitindriyapaccayo indriyatthipaccayo indriyāvigatapaccayoti ime tayo paccayā saṅgahaṃ gacchanti. Evaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ ekekasmiṃ ime cime ca paccayā saṅgahaṃ gatāti ñatvā ye yattha saṅgahaṃ gatā, te tassa gaṇanena gahitāva hontīti veditabbā.

Evaṃ sabbapaccayasaṅgāhakānaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ vasena ekūnapaññāsāya pañhesu imasmiṃ paccanīye ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo’’tiādayo ime pannarasa pañhā uddharitvā vissajjitā. Tattha kusalo kusalassa, kusalo akusalassa, kusalo abyākatassa, kusalo kusalābyākatassāti kusalādikā cattāro pañhā; tathā akusalādikā; abyākato pana abyākatassa, abyākato kusalassa, abyākato akusalassāti abyākatādikā tayo; kusalo ca abyākato ca kusalassa; tathā abyākatassa; akusalo ca abyākato ca akusalassa; tathā abyākatassāti dumūlakekāvasānā cattāro honti. Tesu paṭhame pañhe yehi bhavitabbaṃ, te sabbe saṅgahetvā tayo paccayā vuttā. Dutiye dve, tatiye pañca, catutthe ekova pañcame tayo, chaṭṭhe dve, sattame pañca, aṭṭhame ekova navame satta, dasame tayo, ekādasame tayo, dvādasame dve, terasame cattāro, cuddasame dve, pannarasamepi cattārova. Te ‘‘sahajātapaccayenā’’ti avatvā ‘‘sahajātaṃ pacchājāta’’nti vuttā. Tattha kāraṇaṃ parato vakkhāma.

Samāsato panettha eko dve tayo cattāro pañca sattāti chaḷeva paccayaparicchedā honti. Ayaṃ pañhāvārassa paccanīye ukkaṭṭhavasena pañhāparicchedo ceva te te paccaye saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo ca. ‘‘Na hetupaccayo’’tiādīsu hi catuvīsatiyāpi paccayapaccanīyesu ekapaccanīyepi ito uddhaṃ pañhā vā paccayā vā na labbhanti, heṭṭhā labbhanti. Tasmā yesu pañhesu ‘‘kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa sahajātapaccayena paccayo’’ti evaṃ ekova paccayo āgato, tasmiṃ paccaye paṭikkhitte te pañhā parihāyanti. Yasmiṃ pana pañhe ‘‘kusalo dhammo akusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo upanissayapaccayena paccayo’’ti evaṃ dve paccayā āgatā. Tattha nārammaṇapaccayāti evaṃ ekasmiṃ paccaye paṭikkhittepi itarassa paccayassa vasena so pañho labbhateva. Tesu pana dvīsupi paccayesu paṭikkhittesu so vāro pacchijjati. Evameva yesu pañhesu tayo cattāro pañca satta vā labbhanti, tesu ṭhapetvā paṭikkhitte paccaye avasesānaṃ vasena te pañhā labbhantiyeva. Sabbesu pana paccayesu paṭikkhittesu sabbepi te vārā pacchijjantīti idameva cettha lakkhaṇaṃ. Iminā lakkhaṇena ādito paṭṭhāya tesu tesu pañhesu saṅkhipitvā vuttapaccayānaṃ pabhedo ca tasmiṃ tasmiṃ paccanīye tesaṃ tesaṃ pañhānaṃ parihāni ca veditabbā.

Tatrāyaṃ vitthārakathā – paṭhamapañhe tāva tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitā. Kathaṃ? Kusalo hi kusalassa purejātapacchājātavipākavippayutteheva paccayo na hoti, sesehi vīsatiyā hoti, tesu ārammaṇapaccayo ekova sahajāte pana sabbasaṅgāhikavasena pannarasa paccayā saṅgahaṃ gacchantīti vuttā. Tesu hetupaccaye paṭikkhitte cuddasa honti. Kusalo pana kusalassa neva vipākapaccayo na, vippayuttapaccayoti te dve apanetvā sese dvādasa sandhāya sahajātapaccayena paccayoti vuttaṃ. Upanissayapaccayepi sabbasaṅgāhikavasena nava paccayā saṅgahaṃ gacchantīti vuttā. Tesu adhipatibhūto ārammaṇapaccayo ārammaṇabhūto ca adhipatipaccayo ārammaṇūpanissayavasena upanissayameva anupaviṭṭho. Kusalo pana kusalassa nānākkhaṇikakammapaccayo na hotīti taṃ apanetvā sese cha sandhāya upanissayapaccayena paccayoti vuttaṃ. Evaṃ paṭhamapañhe tīhi paccayehi ekūnavīsatipaccayā dassitāti veditabbā. Tesu imasmiṃ hetupaccanīye ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayoti dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni paccavekkhatī’’ti evamādinā ārammaṇapaccayādīsu vuttanayeneva uddharitvā pāḷi dassetabbā.

Ārammaṇapaccaye pana paṭikkhitte tassa vitthāraṃ apanetvā hetupaccayavitthāraṃ pakkhipitvā sāyeva pāḷi dassetabbā, sesapaccayapaṭikkhepesupi eseva nayo. Tasmiṃ pana paccaye paṭikkhitte ye vārā parihāyanti, te parato vakkhāma.

Dutiyapañhe pana dvīhi paccayehi tayo paccayā dassitā. Kathaṃ? Kusalo hi akusalassa anantarādivasena paccayo na hoti. Tasmā te apanetvā ārammaṇūpanissayavasena saṅgahitaṃ ārammaṇādhipatiñceva pakatūpanissayañca sandhāya upanissayapaccayena paccayoti vuttaṃ. Tasmā suddho ārammaṇapaccayo ārammaṇādhipativasena adhipatipaccayo upanissayapaccayoti dutiyapañhe dvīhi paccayehi ime tayo paccayā dassitāti veditabbā.

Tatiyapañhe pana pañcahi paccayehi aṭṭhārasa paccayā dassitā. Kathaṃ? Kusalo hi abyākatassa aññamaññapurejātāsevanavipākasampayuttehiyeva paccayo na hoti, sesehi ekūnavīsatiyā hoti. Tesu ārammaṇapaccayo eko. Yasmā pana kusalo abyākatassa aññamaññavipākasampayuttavasena paccayo na hoti, hetupaccayo paṭikkhitto, kammapaccayo visuṃ gahito, tasmā ime pañca apanetvā sahajātena dasa paccayā dassitā. Upanissayena heṭṭhā vuttesu chasu ṭhapetvā āsevanaṃ sesā pañca. Pacchājāto ekova tathā sahajātanānākkhaṇikavasena duvidhopi kammapaccayoti evaṃ tatiyapañhe pañcahi paccayehi ime aṭṭhārasa paccayā dassitāti veditabbā.

Catutthapañhe pana ekena paccayena dasa. Kathaṃ? Kusalo hi kusalābyākatassa sahajāte vuttesu pannarasasu aññamaññavipākasampayuttavippayuttehi paccayo na hoti, hetupaccayo paṭikkhitto. Iti ime pañca apanetvā sesā dasa paccayā ettha ekena paccayena dassitāti veditabbā.

528. Yathā ca imesu kusalādikesu catūsu, tathā akusalādikesupi catūsu pañhesu tehi tehi paccayehi te teyeva paccayā dassitāti veditabbā.

529. Tato parānaṃ abyākatādīnaṃ tiṇṇaṃ pañhānaṃ paṭhamapañhe sattahi paccayehi tevīsati paccayā dassitā. Kathaṃ? Abyākato hi abyākatassa catuvīsatiyāpi paccayehi paccayo hoti. Hetupaccaye pana paṭikkhitte tevīsati honti. Tesu ārammaṇapaccayo ekova. Yasmā panettha asahajātānampi saṅgahaṇatthaṃ āhārindriyapaccayā visuṃ gahitā. Tasmā ime tayo apanetvā sahajātena dvādasa paccayā dassitā. Upanissayena heṭṭhā vuttā cha, purejāto ekova tathā pacchājātaāhārindriyapaccayāti evamettha sattahi paccayehi ime tevīsati paccayā dassitāti veditabbā. Dutiye tīhi paccayehi dvādasa dassitā. Kathaṃ? Ārammaṇapaccayo eko, upanissayena pana ārammaṇūpanissayavasena ārammaṇādhipatianantarasamanantaranatthivigataupanissayapaccayoti cha dassitā. Purejātena purejātanissayavippayuttaatthiavigatā pañcāti evamettha tīhi paccayehi ime dvādasa paccayā dassitāti veditabbā. Tatiyepi eseva nayo.

530. Tato parānaṃ dukamūlakānaṃ catunnaṃ pañhānaṃ paṭhamapañhe ‘‘sahajātapaccayena purejātapaccayenā’’ti avatvā ‘‘sahajātaṃ purejāta’’nti vuttehi dvīhi nissayaatthiavigatavasena tayo paccayā dassitā. Kusalā hi khandhā vatthunā saddhiṃ ekato kusalassa paccayabhāvaṃ sādhayamānā kiñcāpi sahajātā, sahajātapaccayā pana na honti vatthumissakattā. Tasmā tesaṃ sahajātānaṃ nissayaatthiavigatānaṃ vasena sahajātanti vuttaṃ. Vatthumhipi eseva nayo. Tampi hi kiñcāpi purejātaṃ, khandhamissakattā pana purejātapaccayo na hoti. Kevalaṃ purejātānaṃ nissayādīnaṃ vasena purejātanti vuttaṃ.

Dutiyapañhe ‘‘sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriya’’nti vuttehi catūhipi sahajātanissayaatthiavigatavasena cattāro paccayā dassitā. Imasmiñhi vāre sahajātapaccayo labbhati, pacchājātapaccayādayo na labbhanti. Pacchājātānaṃ pana āhārindriyasaṅkhātānañca atthiavigatānaṃ vasenetaṃ vuttaṃ. Kusalā hi khandhā abyākatā ca mahābhūtā upādārūpānaṃ sahajātapaccayena nissayapaccayena atthiavigatapaccayehīti catudhā paccayā honti. Pacchājātā pana kusalā tehiyeva bhūtehi saddhiṃ tesaññeva upādārūpānaṃ atthiavigatavasena paccayo. Kabaḷīkārāhāropi pacchājātehi kusalehi saddhiṃ purejātassa kāyassa atthiavigatavaseneva paccayo. Rūpajīvitindriyampi pacchājātehi kusalehi saddhiṃ kaṭattārūpānaṃ atthiavigatapaccayeneva paccayo. Iti imaṃ catudhā paccayabhāvaṃ sandhāya ‘‘sahajātaṃ pacchājātaṃ, āhāraṃ indriya’’nti idaṃ vuttaṃ. Pacchājātāhārindriyapaccayā panettha na labbhantiyeva. Parato akusalamissakapañhādvayepi eseva nayoti. Evamettha tesu tesu pañhesu saṅkhipitvā vuttapaccayānaṃ pabhedo veditabbo. Tasmiṃ tasmiṃ pana paccaye tesaṃ tesaṃ pañhānaṃ parihānāparihāniṃ parato āvikarissāmāti.

Paccanīyuddhārassa atthavaṇṇanā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

532. Idāni ete ‘‘kusalo dhammo kusalassa dhammassā’’tiādayo anulomavasena pannarasa vārā dassitā. Yasmā paccanīyepi eteyeva, na ito uddhaṃ; heṭṭhā pana honti, tasmā yassa yassa paccayassa paccanīye ye ye vārā labbhanti, te te ādito paṭṭhāya gaṇanavasena dassetuṃ **nahetuyā pannarasā**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **nahetuyā** sabbesampi yathādassitānaṃ paccayānaṃ vasena pannarasa labbhanti. **Nārammaṇe** sahajāte hetupaccayo pavisati. Tasmiṃ tasmiṃ vāre suddho ārammaṇapaccayo parihāyati, sesapaccayavasena te vārā vissajjanaṃ labhanti. Yathā ca nārammaṇe, evaṃ sesesupi. Sahajāte hetupaccayo pavisati. Tasmiṃ tasmiñca vāre naupanissaye naanantareti evaṃ paccanīyato ṭhitā paccayā parihāyanti, avasesapaccayavasena te te vārā vissajjanaṃ labhanti. **Nasahajāte** pana ‘‘kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca, akusalo dhammo akusalassa ca abyākatassa ca, kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa, akusalo ca abyākato ca dhammā akusalassāti ime cattāro vārā parihāyanti. Etesañhi catunnaṃ purimesu dvīsu sahajātapaccayena paccayoti ekādasannaṃ paccayānaṃ vasena ekova paccayasaṅgaho vutto. Te tasmiṃ paṭikkhitte aññenākārena vissajjanaṃ na labhanti. Pacchimesu dvīsu nissayaatthiavigatapaccaye sandhāya ‘‘sahajātaṃ purejāta’’nti vuttaṃ. Te sahajāte paṭikkhitte avasesānaṃ hetuādīnañca purejātānañceva nissayaatthiavigatānaṃ vasena vissajjanaṃ na labhanti, tasmā ime cattāropi vārā parihāyanti. Avasesānaṃ vasena ‘‘ekādasā’’ti vuttaṃ.

Tattha siyā – yathā hetumhi paṭikkhitte sesānaṃ adhipatiādīnaṃ vasena te vārā laddhā, evaṃ sahajāte paṭikkhitte avasesānaṃ hetuādīnaṃ vasena kasmā na labbhantīti? Nippadesattā. Hetuādayo hi sahajātānaṃ ekadesamattato sappadesā, tasmā tesu paṭikkhittesu aññesaṃ vasena te vārā labbhanti. Sahajāto pana nippadeso sabbepi hetuādayo gaṇhāti, tasmā tasmiṃ paṭikkhitte sabbepi te paṭikkhittā honti. Na hi asahajātā hetupaccayādayo nāma atthi. Iti sahajātassa nippadesattā tasmiṃ paṭikkhitte sabbepi te ubhopi vārā na labbhanti. ‘‘Sahajātaṃ purejāta’’nti vissajjitavāresu pana kiñcāpi sahajātapaccayoyeva natthi, yasmā panettha sahajātāva arūpakkhandhā nissayaatthiavigatavasena paccayā, sahajāte ca paṭikkhitte ekantena sahajātanissayaatthiavigatā paṭikkhittā honti, tasmā tassa paṭikkhittattā tepi vārā na labbhantīti evaṃ sabbathāpettha ime cattāro vārā parihāyanti. Avasesānaññeva vasena ekādasāti vuttaṃ.

Naaññamaññananissayanasampayuttepi teyeva vārā parihāyanti. Kasmā? Sahajātagatikattā. Yatheva hi arūpadhammabhūto sahajātapaccayo nippadesena cattāro arūpakkhandhe gaṇhāti, tathā aññamaññanissayasampayuttāpīti sahajātagatikattā etesupi paṭikkhittesu te vārā na labbhantīti veditabbā. Tena vuttaṃ **naaññamaññe ekādasa, nanissaye ekādasa, nasampayutte ekādasā**ti.

Tattha siyā – kiñcāpi ime avisesena kusalādibhedānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ saṅgāhakattā sahajātagatikā, kusalo pana kusalābyākatassa ṭhapetvā sahajātapaccayaṃ aññathā paccayova na hoti, tasmā tasmiṃ paṭikkhitte so vāro parihāyatu. Kusalo pana kusalābyākatānaṃ neva aññamaññapaccayo hoti, tasmiṃ paṭikkhitte so vāro kasmā parihāyatīti? Aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato. Yatheva hi kusalābyākatā kusalassa sahajātapaccayova na honti. Sahajātadhammavasena pana nissayapaccayādīhi pavattisabbhāvato tasmiṃ paṭikkhitte so vāro parihāyati, evamidhāpi aññamaññapaccayadhammavasena sahajātādīhi pavattisabbhāvato tasmiṃ paṭikkhitte so vāro parihāyati. **Naaññamaññapaccayena paccayo**ti padassa hi ayamattho – ye dhammā aññamaññapaccayasaṅgahaṃ gatā, na tehi paccayo. Kusalo ca kusalābyākatānaṃ sahajātādivasena paccayo honto aññamaññapaccayadhammeheva paccayo hoti, tasmā tasmiṃ paṭikkhitte so vāro parihāyati. Yathā ca so vāro, tathā sesāpi tayoti cattāropi te vārā parihāyanti.

Nanissaye ekādasāti etthāpi yasmā tesaṃ vārānaṃ ekentena sahajātapaccayadhammāva nissayabhūtā, tasmā nissaye paṭikkhitte parihāyanti. **Napurejāte terasā**ti sahajātaṃ purejātanti vuttavissajjane dvimūlake dve apanetvā terasa. Yathā hi te sahajāte paṭikkhitte purejātānaññeva nissayaatthiavigatānaṃ vasena vissajjanaṃ na labhanti, tathā purejātepi paṭikkhitte sahajātānaññeva nissayaatthiavigatānaṃ vasena vissajjanaṃ na labhanti, tasmā te apanetvā terasāti veditabbā.

Napacchājāte pannarasāti ettha ‘‘pacchājātapaccayena paccayo’’ti vā ‘‘sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriya’’nti vā āgataṭṭhānesu ṭhapetvā pacchājātaṃ avasesavasenapi te pañhā labbhanti, tasmā pannaraseva vuttā. **Nakamme**tiādīsu yasmā kammavipākāhārindriyajhānamaggāpi kusalādibhedānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ ekadesova tasmā ṭhapetvā te dhamme avasesadhammavasena sahajātadhammā paccayā hontīti ekampi pañhāvissajjanaṃ na parihīnaṃ. **Nasampayutte ekādasā**ti yasmā tesu catūsu vāresu sampayuttadhammā sahajātādipaccayena paccayā honti, tasmā sampayuttapaccayapaṭikkhepena teyeva vārā parihāyantīti veditabbā. **Navippayutte navā**ti dumūlakaekāvasānā cattāro ekamūlakadukāvasānā dve cāti ime cha vārā ekantena vippayuttapaccayadhammehi yuttā. Tehi sahajātādivasena paccayā honti, tasmā vippayutte paṭikkhitte sabbepi te parihāyantīti naveva labbhanti. Tena vuttaṃ ‘‘navippayutte navā’’ti. Noatthinoavigatesupi teyeva veditabbā. Ekantena hi te vārā atthiavigatapaccayadhammayuttā, tasmā te tesaṃ paṭikkhepe parihāyanti. Yepi labbhanti, tesu ārammaṇavasena anantarādivasena vā vissajjanāni kātabbāni. Sahajātapurejātapacchājātaāhārindriyabhedato pañcannaṃ atthiavigatānaṃ vippayuttadhammānaṃ vā vasena na kātabbānīti.

533. Evaṃ paccanīye laddhavāre gaṇanato dassetvā idāni dumūlakādivasena paccayagaṇanaṃ dassetuṃ **nahetupaccayā nārammaṇe pannarasā**tiādi āraddhaṃ. Tattha nahetumūlakadukesu atirekagaṇano ūnataragaṇanena saddhiṃ yojito ūnataragaṇanova hoti.

Timūlake **naupanissaye terasā**ti kusalo akusalassa, akusalo kusalassāti dve vārā parihāyanti. Kasmā? Nārammaṇena saddhiṃ naupanissayassa ghaṭitattā. Ārammaṇavasena hi upanissayavasena ca imesaṃ pavatti. Tañca ubhayaṃ paṭikkhittaṃ. Ārammaṇādhipati ca ārammaṇūpanissayaggahaṇena gahito hotiyeva.

Chamūlakepi **naupanissaye terasā**ti teyeva terasa. Sattamūlake pana **naupanissaye sattā**ti nasahajātena saddhiṃ ghaṭitattā tattha parihīnehi catūhi saddhiṃ ‘‘kusalo kusalassa, kusalo akusalassa, akusalo akusalassa, akusalo kusalassā’’ti ime anantarūpanissayapakatūpanissayavasena pavattamānā cattāroti aṭṭha parihāyanti, tasmā avasesānaṃ vasena sattāti vuttaṃ. **Napurejāte ekādasā**ti nasahajātena saddhiṃ ghaṭitattā ekādasa. **Napacchājāte navā**ti tesu ekādasasu sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyanti laddhavissajjanesu dumūlake abyākatante dve vāre apanetvā. Te hi sahajāte paṭikkhittepi pacchājātavasena aparihīnā. Sahajātena pana saddhiṃ pacchājāte paṭikkhitte parihāyantīti sesānaṃ vasena navāti vuttaṃ. Aṭṭhamūlake **nanissaye ekādasā**ti sabbaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. Navamūlake **naupanissaye pañcā**ti kusalādayo abyākatantā tayo dumūlakā abyākatantā dve cāti pañca. Tesu nānākkhaṇikakammakabaḷīkārāhārarūpajīvitindriyapacchājātadhammavasena vissajjanaṃ veditabbaṃ.

Dasamūlake **napurejāte pañcā**tiādīsupi teyeva. **Napacchājāte tīṇī**ti pacchājātavasena labbhamāne dumūlake abyākatante dve apanetvā avasesā. Navippayuttepi teyeva tayo. **Noatthiyā dve**ti nānākkhaṇikakammavasena kusalañca akusalañca kaṭattārūpassa. Vipākaṃ panettha naupanissayena saddhiṃ ghaṭitattā na labbhati. Ekādasamūlake heṭṭhā vuttasadisāva gaṇanā. Dvādasamūlake **nakamme eka**nti abyākatena abyākataṃ. Tattha ca āhārindriyavasena vissajjanaṃ veditabbaṃ. Terasamūlakādīsupi sabbattha **eka**nti āgataṭṭhāne idameva gahetabbaṃ. Nāhāre pana indriyavasena vissajjanaṃ veditabbaṃ. Naindriye āhāravasena. Cuddasamūlakādīsu nakammena saddhiṃ ghaṭitattā noatthinoavigatā na labbhantīti na vuttā. **Nāhārapaccayā najhānapaccayā**ti naindriyaṃ apanetvā vuttaṃ. Tasmā tattha indriyavasena ekaṃ veditabbaṃ. **Navipākapaccayā naindriyapaccayā**ti nāhāraṃ apanetvā vuttaṃ, tasmā tattha āhāravasena ekaṃ veditabbaṃ. Imesu pana dvīsu paccanīyato ṭhitesu gaṇanā nāma natthi, tasmā ekato na dassitāti.

Nahetumūlakaṃ.

534. Nārammaṇamūlakādīsupi pannarasaterasaekādasanavāti sabbadukesu cattārova mūlagaṇanaparicchedā. Tikādīsu pana bahupaccayasamāyoge itarānipi satta pañca tīṇi dve ekanti paricchinnagaṇanāni vissajjanāni labbhantiyeva. Tesu yesaṃ paccayānaṃ samāyoge yaṃ yaṃ labbhati, taṃ taṃ heṭṭhā vuttanayena sādhukaṃ sallakkhetvā uddharitabbaṃ. Sabbesu cetesu nārammaṇamūlakādīsu nārammaṇādīni padāni atikkantena hetupadena saddhiṃ paṭhamaṃ bandhitvāva cakkāni katāni. Yasmā pana tāni nahetumūlake vuttasadisāneva honti, tasmā vitthārena adassetvā saṅkhepaṃ katvā dassitāni. Tattha yathā nahetumūlake nārammaṇanaupanissayā visuṃ visuṃ pannarasa vāre labhantāpi samāyoge terasa labhiṃsu, evaṃ sabbattha teraseva labhanti. Yathā ca nārammaṇanasahajātehi saddhiṃ naupanissaye satta vārā honti, evaṃ naupanissayanārammaṇehi saddhiṃ nasahajātepi satta.

538. **Nanissayapaccayā naupanissayapaccayā napacchājāte tīṇī**ti kusalādīni abyākatantāni. Tesu kaṭattārūpañca āhārasamuṭṭhānañca paccayuppannaṃ.

543-544. Nāhāranaindriyamūlakesu catukkesu nakammena saddhiṃ aghaṭitattā nahetumūlake viya ekentena labbhanti. Naindriyamūlake naupanissaye ca napurejāte ca ṭhapetvā **nāhāre tīṇīti kātabba**nti naindriyapaccayato paṭṭhāya ime dve paccaye ghaṭetvā naindriyapaccayā…pe… naupanissayapaccayā nāhāre tīṇī. Naindriyapaccayā…pe… napurejātapaccayā nāhāre tīṇīti evaṃ imehi paccayehi saddhiṃ nāhārapaccaye ca gaṇanā kātabbāti attho. Tattha **tīṇī**ti kusalādīneva abyākatassa. Tattha kusalākusalā kaṭattārūpānaṃ purejātassa ca kāyassa pacchājātapaccayena, abyākatā pana cittacetasikā pacchājātapaccayenevāti imesaṃ vasena tīṇi vissajjanāni kātabbāni. Parato pana napacchājātena saddhiṃ ghaṭitattā nāhāre **dve**ti vuttaṃ. Tattha kaṭattārūpavasena kusalaṃ abyākatassa, tathā akusalanti ettakameva labbhati. Āhārassa pana paṭikkhittattā kabaḷīkārāhāro atthiavigatavasenāpi paccayabhāvaṃ na labhati.

545. Navippayuttamūlakassa catumūlake **naupanissaye pañcā**ti kusalo sahajātakusalassa, kusalo kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa, akusalo sahajātaakusalassa, tathā kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa, abyākato sahajātaabyākatassāti evaṃ pañca. **Navippayuttapaccayā…pe… naupanissaye tīṇī**ti heṭṭhā vuttanayeneva kusalādayo tayo abyākatassa.

546. **Noatthipaccayā nahetuyā navā**ti nahetupaccayā noatthiyā vuttā naveva. Sabbepi hi te ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhanti. **Nārammaṇe navā**tipi teyeva nārammaṇe ṭhatvā naupanissaye dve kātabbā. **Yāva nissayampī**ti noatthimūlake naye ‘‘noatthipaccayā nahetupaccayā nārammaṇapaccayā’’ti evaṃ cakkabandhagamanena nārammaṇapaccaye ṭhatvā imehi vā tīhi, ito paresu nādhipatiādīsu aññataraññatarena vā saddhiṃ yāva nissayapaccayaṃ pāpuṇāti, tāva gantvā naupanissaye dve vissajjanāni kātabbānīti attho.

Evaṃ lakkhaṇaṃ ṭhapetvā puna nārammaṇato paṭṭhāya yāva nissayā satta paccaye gahetvā **naupanissaye dve**ti āha. Tattha noatthipaccayā nahetupaccayā nārammaṇapaccayā naupanissaye dve, noatthipaccayā nahetunārammaṇanādhipatipaccayā naupanissaye dveti evaṃ nārammaṇato purimapacchimehi nissayapariyosānehi sabbapadehi saddhiṃ yojanā kātabbā. **Dve**ti panettha kusalo abyākatassa, akusalo abyākatassāti nānākkhaṇikakammavasena kaṭattārūpassa paccayavasena veditabbāni. Naupanissayapadena saddhiṃ napurejātādīsu sabbattha dve. Kammapaccayo panettha na gahito. Tasmiñhi gahite tepi dve vārā chijjanti, vissajjanameva na labbhati. Evaṃ yena yena saddhiṃ yassa yassa saṃsandane. Yaṃ labbhati, yañca parihāyati, taṃ sabbaṃ sādhukaṃ sallakkhetvā sabbapaccanīyesu gaṇanā uddharitabbāti.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. Anulomapaccanīye ‘‘hetuyā satta, ārammaṇe navā’’ti evaṃ anulome ‘‘nahetuyā pannarasa, nārammaṇe pannarasā’’ti evaṃ paccanīye ca laddhagaṇanesu paccayesu yo paccayo anulomato ṭhito, tassa anulome laddhavārehi saddhiṃ ye paccanīyato ṭhitassa paccanīye laddhavāresu sadisavārā, tesaṃ vasena gaṇanā veditabbā. Anulomasmiñhi hetupaccaye ‘‘hetuyā sattā’’ti satta vārā laddhā, paccanīye nārammaṇapaccaye ‘‘nārammaṇe pannarasā’’ti pannarasa laddhā. Tesu ye hetuyā satta vuttā, tehi saddhiṃ nārammaṇe vuttesu pannarasasu ‘‘kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa, akusalo akusalassa, abyākatassa, akusalābyākatassa, abyākato abyākatassā’’ti ime satta sadisā. Te sandhāya **hetupaccayā naārammaṇe sattā**ti vuttaṃ. **Naadhipatiyā sattā**tiādīsupi eseva nayo.

Nasahajātassa pana hetupaccayassa abhāvā nasahajāte ekopi na labbhati, tasmā tena saddhiṃ yojanā na katā. **Naaññamaññe** kusalādayo tayo rūpābyākatassa labbhanti, te sandhāya **tīṇī**ti vuttaṃ. Tathā **nasampayutte**. **Navippayutte** pana kusalaṃ kusalassa, akusalaṃ akusalassa, abyākataṃ abyākatassāti arūpadhammavasena tīṇi veditabbāni. Nanissayanoatthinoavigatā nasahajāto viya na labbhantiyevāti tehipi saddhiṃ yojanā na katā. Evamettha satta tīṇīti dveyeva gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena ūnataragaṇanena saddhiṃ atirekagaṇanassapi gaṇanaṃ parihāpetvā paccayaghaṭanesu gaṇanā veditabbā.

551. Tattha **hetusahajātanissayaatthiavigatanti nārammaṇe sattā**ti kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo, sahajātanissayaatthiavigatapaccayena paccayo, nārammaṇapaccayena paccayo. Kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ hetupaccayena paccayo, sahajātanissayaatthiavigatapaccayena paccayo, nārammaṇapaccayena paccayoti iminā nayena satta vārā uddharitabbā. **Nādhipatiyā sattā**tiādīsupi eseva nayo. Dutiye ghaṭane aññamaññassa paviṭṭhattā ṭhapetvā nasampayuttaṃ sesesu **tīṇī**ti vuttaṃ. Nasampayutte pana aññamaññavippayuttaṃ paṭisandhināmarūpaṃ sandhāya ekanti vuttaṃ. Aññamaññapaccayo cettha anulomaghaṭane paviṭṭhattā paccanīyato na labbhati, tasmā ‘‘naaññamaññe’’ti na vuttaṃ. Yathā cettha, evaṃ sesaghaṭanesupi paviṭṭhapaccayā paccanīyato na labbhantīti na vuttā. Tatiyaghaṭane sampayuttassa paviṭṭhattā sabbattha tīṇiyeva. Catutthaghaṭane vippayuttassa paviṭṭhattā tīṇi kusalādīni cittasamuṭṭhānarūpassa. Pañcame vipākassa paviṭṭhattā sabbattha ekaṃ abyākatena abyākataṃ. Ito paresupi vipākasampayuttesu eseva nayo.

552. **Hetusahajātanissayaindriyamaggaatthiavigatanti nārammaṇe cattārī**ti kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa; abyākato abyākatassāti imesaṃ vasena veditabbāni. Sesesupi eseva nayo. **Naaññamaññe dve**ti kusalo abyākatassa, tathā abyākato. Paratopi dvīsu eseva nayo. Iminā upāyena sabbaghaṭanesu labbhamānavasena gaṇanā veditabbā. Sabbānipi cetāni imasmiṃ anulomapaccanīye sahajātavasena ceva pakiṇṇakavasena ca pannarasādhikāni cattāri ghaṭanasatāni vuttāni. Tesu tasmiṃ tasmiṃ ghaṭane ye anulomato ṭhitā paccayā, tesaṃ ekopi paccanīyato na labbhati. Hetumūlake cettha paṭhame ghaṭane anulomato pañcannaṃ paccayānaṃ ṭhitattā paccanīyato ekūnavīsati paccayā āgatā. Evaṃ sesesupi anulomato ṭhitāvasesā paccanīyato āgatā. Anulomato cettha bahūsupi ṭhitesu paccanīyato ekekova āgatoti veditabbo. Yathā ca hetumūlake, evaṃ ārammaṇādimūlakesupi sabbametaṃ vidhānaṃ yathānurūpato veditabbanti.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. Paccanīyānulomepi ‘‘hetuyā satta, ārammaṇe navā’’ti evaṃ anulome ‘‘nahetuyā pannarasa, nārammaṇe pannarasā’’ti evaṃ paccanīye ca laddhagaṇanesu paccayesu yo paccanīyato ṭhito, tassa paccanīyato laddhavāresu ye anulomato ṭhitassa anulomato laddhavārehi sadisā vārā, tesaṃ vasena gaṇanā veditabbā. Paccanīyasmiñhi nahetupaccaye ‘‘nahetuyā pannarasā’’ti pannarasa vārā laddhā, anulome ārammaṇapaccaye ‘‘ārammaṇe navā’’ti nava vārā laddhā. Tattha ye nahetuyā pannarasa vuttā, tesu ye vārā ārammaṇe vuttehi navahi sadisā, tesaṃ vasena gaṇanā veditabbā. Tattha ye ārammaṇe nava vuttā, te nahetuyā vuttesu pannarasasu kusalo ‘‘kusalākusalābyākatānaṃ, akusalo akusalakusalābyākatānaṃ, abyākato abyākatakusalākusalāna’’nti imehi navahi sadisā, te sandhāya **nahetuyā ārammaṇe navā**ti vuttaṃ. **Adhipatiyā dasā**tiādīsupi eseva nayo. Ārammaṇādīnañhi anulomagaṇanāya ye vārā vuttā nahetupaccayena saddhiṃ saṃsandanepi te sabbe labbhantīti veditabbā. ‘‘Kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayo ārammaṇapaccayena paccayo, dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni paccavekkhatī’’ti iminā upāyena tesaṃ pāḷi uddharitabbā.

Nahetupaccayā adhipatiyā dasāti ettha ṭhapetvā vīmaṃsādhipatiṃ sesādhipativasena anulomavibhaṅge āgatavārā uddharitabbā. Evamettha nava dasasattatīṇiterasaekanti cha gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena ūnataragaṇanena saddhiṃ atirekagaṇanassāpi gaṇanaṃ parihāpetvā nahetumūlakādīnaṃ nayānaṃ timūlakādīsu sabbasaṃsandanesu gaṇanā veditabbā. Idaṃ tāva sādhāraṇalakkhaṇaṃ. Na panetaṃ sabbasaṃsandanesu gacchati, yehi pana paccayehi saddhiṃ yesaṃ paccayānaṃ saṃsandane ye vārā virujjhanti, te apanetvā avasesānaṃ vasenapettha gaṇanā veditabbā.

Nahetupaccayā naārammaṇapaccayā adhipatiyā sattāti ettha hi kusalo akusalassa; abyākato kusalassa, akusalassāti ime ārammaṇādhipativasena labbhamānā tayo vārā virujjhanti. Kasmā? Naārammaṇapaccayāti vuttattā. Tasmā te apanetvā sahajātādhipatinayenevettha ‘‘kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa; akusalo akusalassa, abyākatassa, akusalābyākatassa; abyākato abyākatassā’’ti satta vārā veditabbā. Tepi nahetupaccayāti vacanato ṭhapetvā vīmaṃsādhipatiṃ sesādhipatīnaṃ vasena. Evaṃ sabbattha ūnataragaṇanapaccayavasena avirujjhamānagaṇanavasena ca gaṇanā veditabbā.

Yesu ca paccayesu paccanīyato ṭhitesu ye anulomato na tiṭṭhanti, tepi veditabbā. Seyyathidaṃ – anantare paccanīyato ṭhite samanantarāsevananatthivigatā anulomato na tiṭṭhanti, sahajāte paccanīyato ṭhite hetuaññamaññavipākajhānamaggasampayuttā anulomato na tiṭṭhanti, nissaye paccanīyato ṭhite vatthupurejāto anulomato na tiṭṭhati. Āhāre vā indriye vā paccanīyato ṭhite hetuaññamaññavipākajhānamaggasampayuttā anulomato na tiṭṭhanti. Ārammaṇe pana paccanīyato ṭhite adhipatiupanissayā anulomato na tiṭṭhanti, ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayā pana na labbhanti. Iminā upāyena sabbattha yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ jānitvā labbhamānavasena vārā uddharitabbā.

Tattha sabbesupi timūlakādīsu **anantare sattā**tiādayo dumūlake laddhavārāyeva sattamūlakādīsu pana **nasahajātapaccayā nissaye tīṇī**ti purejātavasena vatthunissaye tīṇi. **Kamme dve** nānākkhaṇikavaseneva. **Āhāre ekaṃ** kabaḷīkārāhāravasena. **Indriye ekaṃ** rūpindriyavasena. Kamena gantvā **vippayutte tīṇī**ti kusalādīnaṃ abyākatantāni pacchājātavasena. **Atthiavigatesu pañcā**ti tāni ceva tīṇi, kusalābyākatā abyākatassa, akusalābyākatā abyākatassāti imāni ca dve pacchājātāhārindriyavasenāti. Pacchājātapaccayassa paccanīkabhāvato paṭṭhāya pana **atthiavigatesu eka**nti abyākato abyākatassa āhārindriyavasena. Nāhāre gahite naindriyapaccayāti na gahetabbaṃ. Tathā naindriye gahite nāhārapaccayāti. Kasmā? Dvīsu ekato gahitesu gaṇetabbavārassa abhāvato. Jhānamaggādīsupi paccanīkato ṭhitesu āhārato vā indriyato vā ekaṃ anulomaṃ akatvāva avasāne **indriye ekaṃ, atthiyā ekaṃ, avigate ekaṃ, āhāre ekaṃ, atthiyā ekaṃ, avigate eka**nti vuttaṃ. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nahetumūlakaṃ.

636. Nārammaṇamūlakādīsu naaññamaññamūlake **naaññamaññapaccayā hetuyā tīṇī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānānaṃ. **Adhipatiyā aṭṭhā**ti adhipatiyā vuttesu dasasu ‘‘kusalo kusalābyākatassa, akusalo akusalābyākatassā’’ti dve apanetvā sesāni aṭṭha. **Sahajāte pañcā**ti hetuyā vuttehi tīhi saddhiṃ ‘‘kusalo ca abyākato ca abyākatassa, akusalo ca abyākato ca abyākatassā’’ti ime dve. **Nissaye sattā**ti tehi pañcahi saddhiṃ ‘‘abyākato kusalassa, abyākato akusalassā’’ti ime dve vatthuvasena. **Kamme tīṇī**ti hetuyā vuttāneva. Sesatikesupi eseva nayo. **Adhipatiyā tīṇī**ti heṭṭhā vuttāneva.

644. Nāhāramūlake **aññamaññe tīṇī**ti ṭhapetvā āhāre sesacetasikavasena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā, tathā idhāpi nāhāranaindriyesu ekekameva gahitaṃ, na dve ekato.

648. **Nasampayuttapaccayā hetuyā tīṇī**ti heṭṭhā naaññamaññe vuttāneva. **Adhipatiyā aṭṭhā**ti vuttāneva. Navippayuttamūlake **kamme pañcā**ti kusalādicetanā sahajātakusalādīnaṃ, nānākkhaṇikā kusalākusalacetanā kammasamuṭṭhānarūpassāti evaṃ pañca. **Āhārindriyesu tīṇi** sahajātasadisāni. **Jhānamaggādīsu tīṇi** hetusadisāni.

650. Noatthimūlake yasmā hetu noatthi nāma na hoti, niyamato atthiyeva, tasmā taṃ aggahetvā **nārammaṇe navā**ti vuttaṃ. Yathā ca hetu, tathā aññepi atthipaccayalakkhaṇayuttā ettha anulomato na tiṭṭhanti. **Kamme dve**ti idaṃ pana nānākkhaṇikakammavasena vuttaṃ. Paccanīyato sabbe labbhanti. Yaṃ pana anulomato labbhamānampi aggahetvā tato puretarā paccayā paccanīyato gayhanti, so pacchā yojanaṃ labhati. Tenevettha ‘‘noatthipaccayā nahetupaccayā…pe… noavigatapaccayā kamme dve’’ti vuttaṃ. Kasmā panesa sakaṭṭhāneyeva na gahitoti? Yasmā avasesesupi paccanīyato ṭhitesu ekova anulomato labbhati. Idañhi imasmiṃ paccayānulome lakkhaṇaṃ – yo sabbesu paccanīyato ṭhitesu ekova anulomato labbhati, so pacchā vuccatīti. **Noatthipaccayā nohetupaccayā…pe… noavigatapaccayā upanissaye navā**ti etthāpi eseva nayo. Idaṃ pana pakatūpanissayavasena vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha labbhamānaṃ alabbhamānaṃ purevuttaṃ pacchāvuttañca veditabbanti.

Pañhāvārassa paccanīyānulomavaṇṇanā.

Niṭṭhitā ca kusalattikapaṭṭhānassa vaṇṇanāti.

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanāttike tisso vedanā rūpaṃ nibbānanti ime dhammā na labbhanti, tasmā **ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhā**tiādi vuttaṃ. Paṭisandhikkhaṇe **sukhāya vedanāyā**ti sahetukapaṭisandhivasena vuttaṃ. Dukkhavedanā paṭisandhiyaṃ na labbhatīti dutiyavāre paṭisandhiggahaṇaṃ na kataṃ. Tatiyavāre **paṭisandhikkhaṇe**ti sahetukapaṭisandhivasena vuttaṃ. Sesamettha ito paresu ca paccayesu yathāpāḷimeva niyyāti. Sabbattha tayo tayo vārā vuttā. Tena vuttaṃ **hetuyā tīṇi…pe… avigate tīṇī**ti.

6. Paccayasaṃsandane pana sahetukāya vipākadukkhavedanāya abhāvato hetumūlakanaye **vipāke dve**ti vuttaṃ. Adhipatiādīhi saddhiṃ saṃsandanesupi vipāke dveyeva. Kasmā? Vipāke dukkhavedanāya adhipatijhānamaggānaṃ abhāvato. Yehi ca saddhiṃ saṃsandane vipāke dve vārā labbhanti, vipākena saddhiṃ saṃsandane tesupi dveyeva.

10. Paccanīye napurejāte āruppe ca paṭisandhiyañca dukkhavedanāya abhāvato dve vārā āgatā. Navippayuttepi āruppe dukkhābhāvato dveyeva. Sabbaarūpadhammapariggāhakā pana sahajātādayo paccayā imasmiṃ paccanīyavāre parihāyanti. Kasmā? Vedanāsampayuttassa dhammassa vedanāsampayuttaṃ paṭicca sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito.

17. Paccayasaṃsandane pana **napurejāte eka**nti āruppe paṭisandhiyañca ahetukādukkhamasukhavedanāsampayuttaṃ sandhāya vuttaṃ. **Nakamme dve**ti ahetukakiriyasampayuttacetanāvasena vuttaṃ. Sukhāya hi adukkhamasukhāya ca vedanāya sampayutte dhamme paṭicca tāhi vedanāhi sampayuttā ahetukakiriyacetanā uppajjanti. Nahetupaccayā navipākepi eseva nayo. **Navippayutte eka**nti āruppe āvajjanavasena vuttaṃ. Iminā upāyena sabbasaṃsandanesu gaṇanā veditabbā.

25-37. Anulomapaccanīye paccanīye laddhapaccayā eva paccanīyato tiṭṭhanti. Paccanīyānulome sabbā rūpadhammapariggāhakā sahajātādayo anulomatova tiṭṭhanti, na paccanīyato. Ahetukassa pana cittuppādassa adhipati natthīti adhipatipaccayo anulomato na tiṭṭhati. Paṭiccavārādīsu pana pacchājāto anulomato na labbhatiyevāti parihīno. Ye cettha anulomato labbhanti, te paccanīyato labbhamānehi saddhiṃ parivattetvāpi yojitāyeva. Tesu tīṇi dve ekanti tayova vāraparicchedā, te sabbattha yathānurūpaṃ sallakkhetabbā. Yo cāyaṃ paṭiccavāre vutto, sahajātavārādīsupi ayameva vaṇṇanānayo.

38. Pañhāvāre pana **sampayuttakānaṃ khandhāna**nti tena saddhiṃ sampayuttakānaṃ khandhānaṃ tehiyeva vā hetūhi sukhavedanādīhi vā.

39. **Vippaṭisārissā**ti dānādīsu tāva ‘‘kasmā mayā idaṃ kataṃ, duṭṭhu me kataṃ, akataṃ seyyo siyā’’ti evaṃ vippaṭisārissa. Jhānaparihāniyaṃ pana ‘‘parihīnaṃ me jhānaṃ, mahājāniyo vatamhī’’ti evaṃ vippaṭisārissa. **Moho uppajjatī**ti dosasampayuttamoho. Tathā **mohaṃ arabbhā**ti dosasampayuttamohameva.

45. **Sukhāya vedanāya sampayuttaṃ bhavaṅgaṃ adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttassa bhavaṅgassā**ti tadārammaṇasaṅkhātaṃ piṭṭhibhavaṅgaṃ mūlabhavaṅgassa. **Vuṭṭhānassā**ti tadārammaṇassa bhavaṅgassa vā. Ubhayampi hetaṃ kusalākusalajavanato vuṭṭhitattā vuṭṭhānanti vuccati. **Kiriyaṃ vuṭṭhānassā**ti etthāpi eseva nayo. **Phalaṃ vuṭṭhānassā**ti phalacittaṃ bhavaṅgassa. Bhavaṅgena hi phalato vuṭṭhito nāma hoti. Parato ‘‘vuṭṭhāna’’nti āgataṭṭhānesupi eseva nayo.

46. **Dukkhāya vedanāya sampayuttā khandhā**ti domanassasampayuttā akusalā khandhā. **Adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttassa vuṭṭhānassā**ti tadārammaṇasaṅkhātassa āgantukabhavaṅgassa vā upekkhāsampayuttamūlabhavaṅgassa vā. Sace pana somanassasahagataṃ mūlabhavaṅgaṃ hoti, tadārammaṇassa ca uppattikāraṇaṃ na hoti, javanassa ārammaṇato aññasmimpi ārammaṇe adukkhamasukhavedanaṃ akusalavipākaṃ uppajjateva. Tampi hi javanato vuṭṭhitattā vuṭṭhānanti vuccati. Sahajātapaccayādiniddesā uttānatthāyeva. Nahettha kiñci atthi, yaṃ na sakkā siyā heṭṭhā vuttanayena vedetuṃ, tasmā sādhukaṃ upalakkhetabbaṃ.

62. Idāni yasmiṃ yasmiṃ paccaye ye ye vārā laddhā, sabbe te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **hetuyā tīṇī**tiādi vuttaṃ. Tattha sabbāni tīṇi suddhānaṃ tiṇṇaṃ padānaṃ vasena veditabbāni. Ārammaṇe nava ekamūlakekāvasānāni. Adhipatiyā pañca sahajātādhipativasena amissāni tīṇi, ārammaṇādhipativasena ca ‘‘sukhāya sampayutto sukhāya sampayuttassa, adukkhamasukhāya sampayutto adukkhamasukhāya sampayuttassā’’ti dve, tāni na gaṇetabbāni. Sukhāya pana sampayutto adukkhamasukhāya, adukkhamasukhāya sampayutto sukhāyāti imāni dve gaṇetabbānīti evaṃ pañca. **Anantarasamanantaresu sattā**ti sukhā dvinnaṃ, tathā dukkhā, adukkhamasukhā tiṇṇampīti evaṃ satta. **Upanissaye navā**ti sukhasampayutto sukhasampayuttassa tīhipi upanissayehi, dukkhasampayuttassa pakatūpanissayeneva, upekkhāsampayuttassa tīhipi, dukkhasampayutto dukkhasampayuttassa anantarapakatūpanissayehi, sukhasampayuttassa pakatūpanissayena, adukkhamasukhasampayuttassa dvidhā, adukkhamasukhasampayutto adukkhamasukhasampayuttassa tidhāpi, tathā sukhasampayuttassa, dukkhasampayuttassa anantarapakatūpanissayehīti evaṃ nava. Paccayabhedato panettha pakatūpanissayā nava, anantarūpanissayā satta, ārammaṇūpanissayā cattāroti vīsati upanissayā. Purejātapacchājātā panettha chijjanti. Na hi purejātā pacchājātā vā arūpadhammā arūpadhammānaṃ paccayā honti.

Kamme aṭṭhāti sukhasampayutto sukhasampayuttassa dvidhāpi, dukkhasampayuttassa nānākkhaṇikatova tathā itarassa. Dukkhasampayutto dukkhasampayuttassa dvidhāpi, sukhasampayuttassa natthi, itarassa nānākkhaṇikatova adukkhamasukhasampayutto adukkhamasukhasampayuttassa dvidhāpi, itaresaṃ nānākkhaṇikatoti evaṃ aṭṭha. Paccayabhedato panettha nānākkhaṇikā aṭṭha, sahajātā tīṇīti ekādasa kammapaccayā. Yathā ca purejātapacchājātā, evaṃ vippayuttapaccayopettha chijjati. Arūpadhammā hi arūpadhammānaṃ vippayuttapaccayo na honti. **Natthivigatesu satta** anantarasadisāva. Evamettha tīṇi pañca satta aṭṭha navāti pañca gaṇanaparicchedā. Tesaṃ vasena paccayasaṃsandane ūnataragaṇanena saddhiṃ saṃsandanesu atirekañca alabbhamānañca apanetvā gaṇanā veditabbā.

63-64. Hetuyā saddhiṃ ārammaṇaṃ na labbhati, tathā anantarādayo. **Adhipatiyā dve**ti dukkhapadaṃ ṭhapetvā sesāni dve. Dukkhasampayutto hi hetu adhipati nāma natthi, tasmā so na labbhatīti apanīto. Sesadvayesupi eseva nayo. Iti hetumūlake dveyeva gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena cha ghaṭanāni vuttāni. Tesu paṭhamaṃ avipākabhūtānaṃ ñāṇavippayuttanirādhipatidhammānaṃ vasena vuttaṃ, dutiyaṃ tesaññeva vipākabhūtānaṃ, tatiyacatutthāni tesaññeva ñāṇasampayuttānaṃ, pañcamaṃ avipākabhūtasādhipatiamohavasena, chaṭṭhaṃ vipākabhūtasādhipatiamohavasena. Paṭhamaṃ vā sabbahetuvasena, dutiyaṃ sabbavipākahetuvasena, tatiyaṃ sabbāmohahetuvasena, catutthaṃ sabbavipākāmohahetuvasena. Pañcamaṃ sabbasādhipatiamohavasena, chaṭṭhaṃ sabbasādhipativipākāmohavasena.

66. Ārammaṇamūlake **adhipatiyā cattārī**ti ārammaṇādhipativasena sukhaṃ sukhassa, adukkhamasukhassa, adukkhamasukhaṃ adukkhamasukhassa, sukhassāti evaṃ cattāri. Upanissayepi ārammaṇūpanissayavasena cattāro vuttā. Ghaṭanāni panettha ekameva. Adhipatimūlakādīsupi heṭṭhā vuttanayeneva yaṃ labbhati yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ sādhukaṃ sallakkhetvā saṃsandanaghaṭanagaṇanā veditabbā.

83-87. Paccanīyamhi kusalattike vuttanayeneva anulomato paccaye uddharitvā tattha laddhānaṃ vārānaṃ vasena paccanīyato gaṇanavasena **nahetuyā navā**ti sabbapaccayesu nava vārā dassitā. Te ekamūlakekāvasānānaṃ navannaṃ vissajjanānaṃ vasena ‘‘sukhāya vedanāya sampayutto dhammo sukhāya vedanāya sampayuttassa dhammassa nahetupaccayena paccayo, sukhāya vedanāya sampayuttena cittena dānaṃ datvā’’tiādinā nayena pāḷiṃ uddharitvā dassetabbā. Paccayasaṃsandane panettha **nahetupaccayā…pe… naupanissaye aṭṭhā**ti nānākkhaṇikakammapaccayavasena veditabbā. Dubbalakammañhi vipākassa na upanissayo hoti. Kevalaṃ pana nānākkhaṇikakammapaccayeneva paccayo hoti. Sesamettha anulomapaccanīyapaccanīyānulomesu ca tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ yoge laddhavāravasena sakkā heṭṭhā vuttanayeneva gaṇetuṃ, tasmā na vitthāritanti.

Vedanāttikavaṇṇanā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. Vipākattike **vipākaṃ dhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati hetupaccayā**ti ye hetupaccaye terasa vārā vuttā, te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **hetuyā terasā**ti vuttaṃ. **Ārammaṇe pañcā**tiādīsupi eseva nayo. Evamettha terasa pañca nava satta tīṇi dveti cha gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena paccayasaṃsandane heṭṭhā vuttanayeneva gaṇanā veditabbā.

24-52. Paccanīyepi **vipākaṃ dhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati nahetupaccayā**ti ye nahetupaccaye dasa vārā vuttā, te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **nahetuyā dasā**ti vuttaṃ. **Na ārammaṇe pañcā**tiādīsupi eseva nayo. Evamettha dasa pañca terasa dvādasa dve ekaṃ nava tīṇīti aṭṭha gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena paccayasaṃsandane heṭṭhā vuttanayeneva vitthārato gaṇanā veditabbā. Pāḷi pana saṅkhittā, etesaññeva pana laddhagaṇanaraparicchedānaṃ vārānaṃ vasena saṃsanditvā anulomapaccanīyaṃ paccanīyānulomañca veditabbaṃ.

Sahajātavāro imināva ekagatiko. Paccayanissayasaṃsaṭṭhasampayuttavārā yathāpāḷimeva niyyanti.

92. Pañhāvāre **kusalākusale niruddhe**ti etasmiṃ vipassanāvasena pavatte kusale sārajjanādivasena pavatte akusale ca niruddhe. **Vipāko tadārammaṇatā uppajjatī**ti kāmāvacaravipāko tadārammaṇatāya uppajjati. Ye pana ‘‘vipassanājavanānaṃ vicikicchuddhaccānañca pariyosāne tadārammaṇaṃ natthī’’ti vadanti, te imāya tantiyā paṭisedhetabbā. **Ākāsānañcāyatanakusalaṃ viññāṇañcāyatanassa kiriyassa ārammaṇapaccayena paccayo**ti arahattaṃ patvā asamāpannapubbā samāpattiyo paṭilomato samāpajjantassa vasenetaṃ vuttaṃ. Iminā upāyena sabbavissajjanesu sādhukaṃ pāḷiṃ upaparikkhitvā attho veditabbo.

120. **Hetuyā satta, ārammaṇe nava, adhipatiyā dasā**tiādīsupi sahajātādhipativasena ārammaṇādhipativasena sahajātanissayavasena purejātanissayavasena anantarūpanissayavasena ārammaṇūpanissayavasena pakatūpanissayavasena sahajātavippayuttavasena purejātapacchājātavippayuttavasenāti yattha yattha yathā yathā yattakāni vissajjanāni labbhanti, tattha tattha tathā tathā tāni sabbāni sallakkhetabbāni. Tathā paccanīyādīsu anulomavasena vāruddharaṇaṃ, anulomato laddhavārānaṃ paccanīyato gaṇanā, paccayasaṃsandanaṃ, anulomapaccanīye paccanīyānulome ca suddhikesu ceva saṃsandanavasena ca pavattesu hetumūlakādīsu labbhamānavāragaṇanā, alabbhamānānaṃ alabbhamānatāti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Yathā cettha, evaṃ ito paresupi tikadukesu. Paṭṭhānapakaraṇañhi pāḷitova anantaṃ aparimāṇaṃ. Tassa padapaṭipāṭiyā atthaṃ vaṇṇayissāmīti paṭipannassa atidīghāyukassāpi āyu nappahoti. Na cassa ekadesaṃ vaṇṇetvā sesamhi nayato dassiyamāne na sakkā attho jānituṃ, tasmā ito paraṃ ettakampi avatvā sesesu tikadukesu heṭṭhā avuttappakārattā yaṃ yaṃ avassaṃ vattabbaṃ, taṃ tadeva vakkhāma. Yaṃ pana avatvā gamissāma, taṃ pāḷinayeneva veditabbanti.

Vipākattikavaṇṇanā.

4. Upādinnattikavaṇṇanā

51. Upādinnupādāniyattikassa pañhāvāre **vatthu upādāniyānaṃ khandhānaṃ purejātapaccayena paccayo**ti pavattiṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭisandhiyaṃ pana taṃ purejātaṃ na hoti.

72. **Upādinnupādāniyo kabaḷīkāro āhāro upādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo**ti ettha upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro nāma kammasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ abbhantaragatā ojā. **Upādinnupādāniyassa kāyassā**ti tasseva kammasamuṭṭhānarūpakāyassa āhārapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ viya kaṭattārūpānaṃ anupālanaupatthambhanavasena paccayo, na janakavasena. Yaṃ pana maṇḍūkādayo gilitvā ṭhitānaṃ ahiādīnaṃ kāyassa jīvamānakamaṇḍūkādisarīre ojā āhārapaccayena paccayoti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi jīvamānakasarīre ojā aññassa sarīrassa āhārapaccayataṃ sādheti. **Anupādinnupādāniyassa kāyassā**ti ettha pana janakavasenāpi labbhati. **Upādinnupādāniyassa ca anupādinnupādāniyassa** cāti ettha ekassa upatthambhakavasena, ekassa janakavasena, ubhinnampi vā upatthambhakavaseneva vutto. Dve pana āhārā ekato paccayā hontā upatthambhakāva honti, na janakā. Sesamettha pāḷimeva sādhukaṃ oloketvā veditabbaṃ.

Upādinnattikavaṇṇanā.

5-22. Saṅkiliṭṭhattikādivaṇṇanā

Saṅkiliṭṭhasaṅkilesikattike sabbaṃ kusalattike vuttanayānusāreneva veditabbaṃ.

79. Vitakkattike **yathākammūpagañāṇassa parikamma**nti dibbacakkhuparikammameva tassa uppādanatthāya parikammaṃ. Uppannassa pana vaḷañjanakāle parikammaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti.

82. Ti tadārammaṇabhavaṅgamūlabhavaṅgānaṃ vasena vuttaṃ. Sesamettha sabbaṃ pāḷivaseneva veditabbaṃ.

Dassanattike **dassanena pahātabbo rāgo uppajjatī**tiādīsu dassanena pahātabbo puthujjanassa uppajjati. Bhāvanāya pahātabbo sotāpannassāpīti evaṃ uparimassa uparimassa heṭṭhimā heṭṭhimā nuppajjantīti veditabbā. Dassanena pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ekenapi paccayena paccayo na hoti. Sesamettha pāḷiṃ anugantvā kusalattike vuttalakkhaṇavaseneva veditabbaṃ.

Dassanenapahātabbahetukattike dassanenapahātabbahetukādīnaṃ vibhāgo aṭṭhakathākaṇḍe vuttanayeneva veditabbo. Vicikicchuddhaccasahagato moho ahetukattā tatiyapade paviṭṭho. Evamettha yesaṃ dassanabhāvanāhi pahātabbo hetu atthi, te pahātabbahetukā. Yesaṃ so natthi te nevadassanena nabhāvanāyapahātabbahetukāti imaṃ pahātabbahetukavibhāgaṃ ñatvā sesaṃ dassanenapahātabbattike ceva kusalattike ca dassitalakkhaṇānusāreneva veditabbaṃ.

Ācayagāmittike ca paṭiccavārasaṃsaṭṭhavāresu anulomaṃ kusalattikasadisameva. Sesaṃ vissajjanato gaṇanato ca yathāpāḷimeva niyyāti.

Sekkhattike asekkho dhammo sekkhassa dhammassa na kenaci paccayena paccayo. Sekkho asekkhassa anantarapakatūpanissayo pana hoti. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti, tathā parittattike.

Parittārammaṇattike **appamāṇārammaṇācetanā**ti sekkhānaṃ gotrabhucetanā, paccavekkhaṇacetanātipi vattuṃ vaṭṭati. **Vipākānaṃ parittārammaṇāna**nti paṭisandhiyaṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā, pavatte cakkhuviññāṇādivasenarūpādiārammaṇaṃ, tadārammaṇavasena javanena gahitaparittārammaṇañca ārammaṇaṃ katvā uppannānaṃ. Ye pana ‘‘gotrabhucittena natthi paṭisandhī’’ti vadanti, te iminā suttena paṭisedhetabbā. Sesamettha pāḷinayeneva veditabbaṃ. Hīnattiko saṅkiliṭṭhattikasadiso.

Micchattattike micchattaniyato sammattaniyatassa, sammattaniyato vā micchattaniyatassa kenaci paccayena paccayo na hoti. Micchattaniyato vā sammattaniyato vā sahajātādhipatirahito nāma natthi. Sammattaniyate ekantato ārammaṇapurejātaṃ natthi, micchattaniyate siyā ārammaṇapurejātaṃ. Aniyataṃ cittaṃ ārabbha niyatā micchādiṭṭhi uppajjeyya. Sesā niyataṃ ārabbha niyataṃ nuppajjati, micchattaniyataṃ garuṃ katvā na koci dhammo uppajjati. Kusalo micchattassa upanissayapaccayo na hoti. Sesamettha pāḷiyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Maggārammaṇattike paṭiccavārassa anulome vipākapaccayo natthi. Kammapaccayepi imasmiṃ tike nānākkhaṇikaṃ na labbhati, tathā uppannattikaatītattikesu. Paccanīye **ahetukaṃ maggārammaṇa**nti ahetukaṃ maggārammaṇaṃ, āvajjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesamettha pāḷianusāreneva veditabbaṃ.

Uppannattike ca atītattike ca paṭiccavārādayo natthi, pañhāvāramattameva labbhati. Kasmā? Paṭiccavārādayo hi sahajātapurejātānaññeva honti. Ime ca tikā atītānāgatamissakā. Uppannattike cettha anantarabhāgiyāpi paccayā na labbhanti. Kasmā? Uppannattike atītassa abhāvato. Uppanno ca anuppanno cāti ime cettha dve dhammā uppannassa ca anuppannassa cāti imesaṃ dvinnaṃ na kenaci paccayena paccayo. Anuppanno ca uppādī cāti ime pana dve uppannassa ārammaṇūpanissayavasena dvīhi paccayehi paccayo. Sesamettha pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbaṃ.

Atītattike paccuppannaṃ atītānāgatassa, atītānāgatañca atītānāgatassa na kenaci paccayena paccayo. Nibbānaṃ pana dvīsupi imesu tikesu neva paccayato na paccayuppannato labbhati. Sesamidhāpi pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbaṃ.

Ajjhattattike ajjhattabahiddhāpadaṃ na gahitaṃ. Ajjhattabahiddhāsaṅkhātā hi ubho rāsayo neva ekato paccayā honti, na paccayuppannā; tasmā hatthatale ṭhapitassa sāsapassa vaṇṇopi hatthatalavaṇṇena saddhiṃ ekato ārammaṇaṃ na hotīti veditabbo. Yathā ca ajjhattabahiddhāpadaṃ, evamettha ajjhattārammaṇattikepi ajjhattabahiddhārammaṇapadaṃ na labbhati. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti.

Sanidassanattikepi pāḷivaseneva attho gahetabbo. Gaṇanāpettha pāḷiyaṃ āgatavāre saṅkhipitvā heṭṭhā vuttanayeneva saṃsandanesu saṃsanditvā veditabbāti.

Dhammānulome tikapaṭṭhānavaṇṇanā.

2. Dukapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukapaṭṭhānepi sabbadukesu pañhāvissajjanāni ceva gaṇanā ca pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbā. Apicettha sahetukahetusampayuttadukānaṃ vissajjanaṃ hetudukavissajjanasadisaṃ; tathā hetūcevasahetukahetūcevahetusampayuttadukānaṃ, tathā sappaccayasaṅkhatadukānaṃ. **Idaṃ dukaṃ yathā sappaccayadukaṃ, evaṃ kātabba**nti idaṃ yasmā sappaccayo viya appaccayena saṅkhatopi, asaṅkhatena saddhiṃ yojanaṃ na labbhati, tasmā vuttaṃ. Sārammaṇacittasampayuttasaṃsaṭṭhadukāpi sadisavissajjanāyeva; tathā āsavaoghayogagocchakā. Ete hi tayo aññamaññaṃ sadisavissajjanāyeva. Apica lokiyasāsavasaṃyojaniyaganthaniyanīvaraṇiyaparāmaṭṭhasaṅkilesikadukā āsavavippayuttasāsavasaṃyojanavippayuttasaṃyojaniyaganthavippayuttaganthaniyanīvaraṇavippayuttanīvaraṇiyaparāmāsavippayuttaparāmaṭṭhakilesavippayuttasaṅkilesikapa imepi dukā samānā.

Kilesadukaṃ saṃyojanadukasadisaṃ. Saṅkiliṭṭhakilesasampayuttanīvaraṇasampayuttadassanenapahātabbasaraṇadukāpi samānā. Tathākilesā ceva saṅkiliṭṭhanīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttakilesā ceva kilesasampayuttadukā. Iminā nayena sabbesaṃ atthato sadisānaṃ dukānaṃ vissajjanāni sadisāneva hontīti veditabbāni. Sabbasmimpi pana paṭṭhāne kenaciviññeyyadukaṃ na labbhati. Āsavā ceva āsavasampayuttā ca, saṃyojanā ceva saṃyojanasampayuttā ca, ganthā ceva ganthasampayuttā ca, nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca, kilesā ceva saṅkiliṭṭhā cāti evarūpesu dukesu vipākapaccayo ceva nānākkhaṇikakammapaccayo ca na labbhati. Nahetusahetukanahetuahetukesu hetupaccayo natthi. Hetū ceva hetusampayuttā ca, āsavā ceva āsavasampayuttā ca, ganthā ceva ganthasampayuttā cāti imesu dukesu nahetunajhānanamaggā na labbhanti. Saṃyojanā ceva saṃyojanasampayuttā ca, nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca, kilesā ceva kilesasampayuttā ca, kilesā ceva saṅkiliṭṭhā cāti imesu pana vicikicchuddhaccasahagatassa mohassa vasena nahetupaccayo labbhati; najhānanamaggapaccayā na labbhantīti evaṃ sabbadukesu labbhamānālabbhamānaṃ upaparikkhitvā pāḷivaseneva vāragaṇanā veditabbāti.

Dukapaṭṭhānavaṇṇanā.

3. Dukatikapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukatikapaṭṭhāne hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjati hetupaccayāti evaṃ pañhāmattuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. ‘‘Kusalaṃ alobhaṃ paṭicca adoso amoho’’tiādinā pana nayena vitthāro vattabbo siyā, so heṭṭhā dassitanayena sakkā avuttopi jānitunti ekapadepi ekapaccayo vā na vutto. Yā panesā saṅkhepato desanā katā, sā evaṃ katāti veditabbā. Hetudukena hi saddhiṃ kusalapadaṃ yojetvā paṭiccavāre anulomassa ceva paccanīyassa ca vasena sabbe labbhamānakapaccayā dassitā, anulomapaccanīyapaccanīyānulomanayā ceva sahajātavārādayo ca na dassitā, kevalaṃ ‘‘paṭiccavārasadisaṃyeva vitthāretabba’’nti vuttaṃ. Pañhāvāre pañhampi avissajjetvā kevalaṃ pañhuddhāramattaṃ katvā anulomapaccanīyavaseneva labbhamānapaccayā dassitā. Yathā ca kusalapadaṃ, evaṃ akusalaabyākatapadānipi hetudukena saddhiṃ yojetvā hetukusaladukatikaṃ niddisitabbanti vuttaṃ.

Tato paraṃ **hetuṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhamma**ntiādinā nayena hetuvedanādukatikādīni ekavīsati dukatikāni dassitāni. Yasmā pana hetu nāma sanidassanasappaṭigho anidassanasappaṭigho vā natthi, tasmā hetupadena saddhiṃ sanidassanasappaṭighaanidassanasappaṭighapadāni na yojitāni. Evaṃ hetudukena saddhiṃ labbhamānakavasena dvāvīsati tike yojetvā puna te sahetukadukādīhi saraṇadukapariyosānehi sabbadukehi saddhiṃ yojitā. Tattha yaṃ yaṃ padaṃ yena yena padena saddhiṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ pāḷiyaṃyeva na labbhatīti vuttaṃ. Evamettha ekena dukena saddhiṃ bāvīsati tike yojetvā puna aparena bāvīsati, aparena bāvīsatīti paṭipāṭiyā dukasate labbhamānadukapadehi saddhiṃ dvāvīsati tikā yojitāti dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma desitaṃ. Tattha yesu yesu ṭhānesu nayaṃ dassetvā pāḷiyā saṅkhepo kato, tesu tesu ṭhānesu dassitanayānurūpena tassā vitthāro veditabboti.

Dukatikapaṭṭhānavaṇṇanā.

4. Tikadukapaṭṭhānavaṇṇanā

Tikadukapaṭṭhānepi **kusalaṃ hetuṃ dhammaṃ paṭicca kusalo hetu dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhāmattuddhāravaseneva desanā katā. Tattha yathā heṭṭhā hetudukena saddhiṃ kusalapadaṃ yojetvā sabbapaccayavasena sabbavāresu saṅkhepato desanā katā, evamidha kusalattikena saddhiṃ hetupadaṃ yojetvā sabbapaccayavasena sabbavāresu saṅkhepato desanā katā. Yathā ca hetupadaṃ, evaṃ nahetupadampi kusalattikena saddhiṃ yojetvā kusalattikahetudukaṃ niṭṭhāpitaṃ. Tato paraṃ **sukhāya vedanāya sampayuttaṃ hetuṃ dhamma**ntiādinā nayena vedanāttikahetudukādīni ekavīsati tikadukāni dassitāni.

Evaṃ bāvīsatiyā tikehi saddhiṃ hetudukaṃ yojetvā puna tehiyeva saddhiṃ sahetukadukādayo saraṇadukapariyosānā labbhamānavasena sabbadukā yojitā. Idhāpi yaṃ yaṃ padaṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ pāḷiyaṃyeva paṭikkhittaṃ. Evaṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma desitaṃ. Tatrāpi yena yena nayena pāḷi saṅkhittā, so so nayo vitthārato veditabbo.

Tikadukapaṭṭhānavaṇṇanā.

5. Tikatikapaṭṭhānavaṇṇanā

Tikatikapaṭṭhānepi **kusalaṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. Ettha ca kusalattikaṃ vedanāttikādīhi, vedanāttikādayo ca kusalattikenāti evaṃ tikesuyeva tikā pakkhittā. Yena yena ca padena saddhiṃ yaṃ yaṃ padaṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ hāpetvā labbhamānavaseneva sabbapaccayesu vārā ca gaṇananayā ca dassitā, tasmā te sādhukaṃ pāḷiṃ upaparikkhitvā veditabbā. Yathā ca kusalattikaṃ vedanāttikādīhi, vedanāttikādayo ca tena saddhiṃ yojetvā veditabbā; tathā ekekaṃ tikaṃ sesehi. Sesā ca tehi saddhiṃ yojetvā veditabbāti.

Tikatikapaṭṭhānavaṇṇanā.

6. Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukadukapaṭṭhānepi **hetusahetukaṃ dhammaṃ paṭicca hetusahetuko dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. Tattha hetudukaṃ sahetukadukādīhi, sahetukadukādīni ca tena saddhiṃ yojitāni. Ekekaṃ pana dukaṃ sesehi, sesā ca tehi saddhiṃ paṭipāṭiyā yojetabbā. Idañhi dukadukapaṭṭhānaṃ nāma ‘dukesuyeva duke pakkhipitvā’ desitaṃ. Tenettha sabbadukehi saddhiṃ sabbadukānaṃ yojanā veditabbā. Pāḷi pana saṅkhittā. Yena yena ca padena saddhiṃ yaṃ yaṃ padaṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ hāpetvāva desanā katāti.

Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā.

Ettāvatā –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrāti. –

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā. **Dhammānulomapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ anulomapaṭṭhānaṃyeva veditabbaṃ.

7-12. Paccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīnaṃ padānaṃ paṭikkhepavasena dhammānaṃ paccanīyatāya laddhanāmaṃ **paccanīyapaṭṭhānaṃ** dassetuṃ **nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nakusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṃ vāreti. **Nakusalo dhammo uppajjatī**ti kusalassa uppattiṃ vāreti, tasmā ‘‘akusalābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca akusalābyākatā tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpa’’nti evamādinā nayenettha pañhaṃ vissajjitabbaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ paccaye laddhagaṇanā pana pāḷiyaṃ vuttāyeva. Yepi vārā sadisavissajjanā, tepi tattheva dassitā. Tasmā sabbamettha heṭṭhā vuttanayānusārena pāḷiṃ upaparikkhitvā veditabbaṃ. Yathā cettha, evaṃ dukapaṭṭhāne, dukatikapaṭṭhāne, tikadukapaṭṭhāne tikatikapaṭṭhāne, dukadukapaṭṭhāne ca.

Ettāvatā –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva, dukaṃ dukañca,
Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrāti. –

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā. **Dhammapaccanīyapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ paccanīyapaṭṭhānaññeva veditabbaṃ.

Paccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā.

13-18. Anulomapaccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīsu dhammesu paccayadhammaṃ appaṭikkhipitvā paccayuppannassa kusalādibhāvapaṭikkhepavasena dhammānaṃ anulomapaccanīyatāya laddhanāmaṃ **anulomapaccanīyapaṭṭhānaṃ** dassetuṃ **kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṃ anujānāti. **Na kusalo dhammo uppajjatī**ti kusalasseva uppattiṃ vāreti. Tasmā ‘‘kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa’’ntiādinā nayena vissajjanaṃ dassitaṃ, taṃ sabbaṃ pāḷiṃ oloketvā sādhukaṃ sallakkhetabbaṃ. Yampi yena sadisaṃ, yañca yattha labbhati, yo ca yesaṃ vissajjanānaṃ yesu paccayesu gaṇanaparicchedo, so sabbo pāḷiyaṃ dassito, tasmā pāḷiyeva ettha attho. Yathā cettha, evaṃ dukapaṭṭhānādīsupīti.

Ettāvatā –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti. –

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā **dhammānulomapaccanīyapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ anulomapaccanīyapaṭṭhānaññeva veditabbaṃ.

Anulomapaccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā.

19-24. Paccanīyānulomapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīsu dhammesu paccayadhammaṃ paṭikkhipitvā paccayuppannassa kusalādibhāvaṃ appaṭikkhepavasena dhammānaṃ paccanīyānulomatāya laddhanāmaṃ **paccanīyānulomapaṭṭhānaṃ** dassetuṃ **nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nakusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṃ vāreti. **Akusalo dhammo uppajjatī**ti akusalassa uppattiṃ anujānāti. Nakusalañhi akusalaṃ abyākataṃ vā, tañca sahajātapaccayaṃ katvā uppajjamāno kusalo nāma natthi, tasmā akusalābyākatavasena desanā katā. Tattha ‘‘akusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā’’ti evaṃ nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca vissajjanaṃ veditabbaṃ. **Abyākato dhammo uppajjati hetupaccayā**ti ayaṃ pana pañho ‘‘vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpa’’nti vissajjitova. Iti sabbapañhesu avissajjitassa atthānurūpaṃ vissajjitassa ca pāḷiāgatameva vissajjanaṃ. Ekekasmiñca tikaduke vārappabhedapaccayagaṇanavidhānaṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbaṃ.

Ettāvatā ca –

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca;
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti. –

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā. **Dhammapaccanīyānulomapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ paccanīyānulomapaṭṭhānaññeva veditabbaṃ.

Paccanīyānulomapaṭṭhānavaṇṇanā.

Evaṃ dhammānulomādivasena catūsu vāresu ekekasmiṃ catuvīsatiyā catuvīsatiyā nayānaṃ vasena channavuti nayā honti. Tattha paccayanaye aggahetvā ekekasmiṃ paṭṭhāne tikadukādīnaññeva channaṃ channaṃ nayānaṃ vasenetaṃ catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ **samantapaṭṭhānamahāpakaraṇaṃ** veditabbaṃ. Keci pana ‘‘kusalārammaṇo dhammo akusalārammaṇo dhammo’’tiādinā nayena ārammaṇamātikaṃ nāma ṭhapetvā ‘‘kusalārammaṇo dhammo kusalārammaṇassa dhammassa hetupaccayena paccayo’’tiādinā nayena ārammaṇapaṭṭhānaṃ nāma dassetvā aparampi phassādīnaṃ vasenapi phassapaṭṭhānaṃ nāma uddharitvā dassenti. Taṃ neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāsu sandissatīti idha na vicāritaṃ. Saṅgītiāruḷhapāḷivaseneva panettha vaṇṇanā katāti veditabbā.

Ettāvatā ca –

Sammūḷhā yattha pajā, tantākulādibhāvamāpannā;
Nekavidhadukkhagahanaṃ, saṃsāraṃ nātivattanti.

Paccayabhede kusalo, loke garutampi paccayākāraṃ;
Atinippuṇagambhīraṃ, javanabbhūmiṃ buddhañāṇassa.

Kusalādidhammabhedaṃ, nissāya nayehi vividhagaṇanehi;
Vitthārento sattama-mabhidhammappakaraṇaṃ satthā.

Suvihitasanniṭṭhāno, paṭṭhānaṃ nāma yaṃ pakāsesi;
Saddhāya samāraddhā, yā aṭṭhakathā mayā tassa.

Ācariyānaṃ vādaṃ, avihāya vibhajjavādisissānaṃ;
Atibahuvidhantarāye, lokamhi anantarāyena.

Sā evaṃ ajja katā, cuddasamattehi bhāṇavārehi;
Atthaṃ pakāsayantī, paṭṭhānavarassa sakalassa.

Sanniṭṭhānaṃ pattā yatheva niṭṭhaṃ tathā bahujanassa;
Sampāpuṇantu sīghaṃ, kalyāṇā sabbasaṅkappā.

Ettāvatā –

Sattappakaraṇaṃ nātho, abhidhammamadesayi;
Devātidevo devānaṃ, devalokamhi yaṃ pure.

Tassa aṭṭhakathā esā, sakalassāpi niṭṭhitā;
Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, niṭṭhapentena taṃ mayā.

Yaṃ pattaṃ kusalaṃ tassa, ānubhāvena pāṇino;
Sabbe saddhammarājassa, ñatvā dhammaṃ sukhāvahaṃ.

Pāpuṇantu visuddhāya, sukhāya paṭipattiyā;
Asokamanupāyāsaṃ, nibbānasukhamuttamaṃ.

Ciraṃ tiṭṭhatu saddhammo, dhamme hontu sagāravā;
Sabbepi sattā kālena, sammā devo pavassatu.

Yathā rakkhiṃsu porāṇā, surājāno tathevimaṃ;
Rājā rakkhatu dhammena, attanova pajaṃ pajanti.

Paṭṭhānappakaraṇa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca pañcapakaraṇaṭṭhakathāti.

Nigamanakathā

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ sakalassapi abhidhammapiṭakassa aṭṭhakathā –

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā.

Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Abhidhammapiṭaka-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Visuddhimaggo

(Paṭhamo bhāgo)

Nidānādikathā

1. **Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;**
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭanti. (saṃ. ni. 1.23);

Iti hidaṃ vuttaṃ, kasmā panetaṃ vuttaṃ, bhagavantaṃ kira sāvatthiyaṃ viharantaṃ rattibhāge aññataro devaputto upasaṅkamitvā attano saṃsayasamugghāṭatthaṃ –

Antojaṭā bahijaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā;
Taṃ taṃ gotama pucchāmi, ko imaṃ vijaṭaye jaṭanti. (saṃ. ni. 1.23) –

Imaṃ pañhaṃ pucchi. Tassāyaṃ saṅkhepattho – **jaṭā**ti taṇhāya jāliniyā etaṃ adhivacanaṃ. Sā hi rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanaṭṭhena veḷugumbādīnaṃ sākhājālasaṅkhātā jaṭā viyāti jaṭā, sā panesā sakaparikkhāraparaparikkhāresu sakaattabhāvaparaattabhāvesu ajjhattikāyatanabāhirāyatanesu ca uppajjanato **antojaṭā bahijaṭā**ti vuccati. Tāya evaṃ uppajjamānāya **jaṭāya jaṭitā pajā**. Yathā nāma veḷugumbajaṭādīhi veḷuādayo, evaṃ tāya taṇhājaṭāya sabbāpi ayaṃ sattanikāyasaṅkhātā pajā jaṭitā vinaddhā, saṃsibbitāti attho. Yasmā ca evaṃ jaṭitā. **Taṃ taṃ gotama pucchāmī**ti tasmā taṃ pucchāmi. **Gotamā**ti bhagavantaṃ gottena ālapati. **Ko imaṃ vijaṭaye jaṭa**nti imaṃ evaṃ tedhātukaṃ jaṭetvā ṭhitaṃ jaṭaṃ ko vijaṭeyya, vijaṭetuṃ ko samatthoti pucchati.

Evaṃ puṭṭho panassa sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro devadevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā catuvesārajjavisārado dasabaladharo anāvaraṇañāṇo samantacakkhu bhagavā tamatthaṃ vissajjento –

Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭanti. –

Imaṃ gāthamāha.

2. Imissā dāni gāthāya, kathitāya mahesinā;
Vaṇṇayanto yathābhūtaṃ, atthaṃ sīlādibhedanaṃ.

Sudullabhaṃ labhitvāna, pabbajjaṃ jinasāsane;
Sīlādisaṅgahaṃ khemaṃ, ujuṃ maggaṃ visuddhiyā.

Yathābhūtaṃ ajānantā, suddhikāmāpi ye idha;
Visuddhiṃ nādhigacchanti, vāyamantāpi yogino.

Tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, desanānayanissitaṃ.

Visuddhimaggaṃ bhāsissaṃ, taṃ me sakkacca bhāsato;
Visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhavoti.

3. Tattha **visuddhī**ti sabbamalavirahitaṃ accantaparisuddhaṃ nibbānaṃ veditabbaṃ. Tassā visuddhiyā maggoti visuddhimaggo. **Maggo**ti adhigamūpāyo vuccati. Taṃ visuddhimaggaṃ bhāsissāmīti attho.

So panāyaṃ **visuddhimaggo** katthaci **vipassanāmattavaseneva** desito. Yathāha –

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati;
Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā’’ti. (dha. pa. 277);

Katthaci **jhānapaññāvasena**. Yathāha –

‘‘Yamhi jhānañca paññā ca, sa ve nibbānasantike’’ti. (dha. pa. 372);

Katthaci **kammādivasena**. Yathāha –

‘‘Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ;
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā’’ti. (ma. ni. 3.387; saṃ. ni. 1.48);

Katthaci **sīlādivasena**. Yathāha –

‘‘Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito;
Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttara’’nti. (saṃ. ni. 1.96);

Katthaci **satipaṭṭhānādivasena**. Yathāha –

‘‘Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā…pe… nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā’’ti (dī. ni. 2.373).

Sammappadhānādīsupi eseva nayo. Imasmiṃ pana pañhābyākaraṇe **sīlādivasena** desito.

4. Tatrāyaṃ saṅkhepavaṇṇanā – **sīle patiṭṭhāyā**ti sīle ṭhatvā, sīlaṃ paripūrayamānoyeva cettha sīle ṭhitoti vuccati. Tasmā sīlaparipūraṇena sīle patiṭṭhahitvāti ayamettha attho. **Naro**ti satto. **Sapañño**ti kammajatihetukapaṭisandhipaññāya paññavā. **Cittaṃ paññañca bhāvaya**nti samādhiñceva vipassanañca bhāvayamāno, cittasīsena hettha samādhi niddiṭṭho. Paññānāmena ca vipassanāti. **Ātāpī**ti vīriyavā. Vīriyañhi kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena ātāpoti vuccati. Tadassa atthīti ātāpī. **Nipako**ti nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatoti attho. Iminā padena pārihārikapaññaṃ dasseti. Imasmiñhi pañhābyākaraṇe tikkhattuṃ paññā āgatā. Tattha paṭhamā jātipaññā, dutiyā vipassanāpaññā, tatiyā sabbakiccapariṇāyikā pārihārikapaññā. Saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti **bhikkhu. So imaṃ vijaṭaye jaṭa**nti so iminā ca sīlena iminā ca cittasīsena niddiṭṭhasamādhinā imāya ca tividhāya paññāya iminā ca ātāpenāti chahi dhammehi samannāgato bhikkhu. Seyyathāpi nāma puriso pathaviyaṃ patiṭṭhāya sunisitaṃ satthaṃ ukkhipitvā mahantaṃ veḷugumbaṃ vijaṭeyya, evameva sīlapathaviyaṃ patiṭṭhāya samādhisilāyaṃ sunisitaṃ vipassanāpaññāsatthaṃ vīriyabalapaggahitena pārihārikapaññāhatthena ukkhipitvā sabbampi taṃ attano santāne patitaṃ taṇhājaṭaṃ vijaṭeyya sañchindeyya sampadāleyya. Maggakkhaṇe panesa taṃ jaṭaṃ vijaṭeti nāma. Phalakkhaṇe vijaṭitajaṭo sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti. Tenāha bhagavā –

‘‘Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭa’’nti. (saṃ. ni. 1.23);

5. Tatrāyaṃ yāya paññāya **sapañño**ti vutto, tatrāssa karaṇīyaṃ natthi. Purimakammānubhāveneva hissa sā siddhā. **Ātāpī nipako**ti ettha vuttavīriyavasena pana tena sātaccakārinā paññāvasena ca sampajānakārinā hutvā sīle patiṭṭhāya cittapaññāvasena vuttā samathavipassanā bhāvetabbāti imamatra bhagavā sīlasamādhipaññāmukhena visuddhimaggaṃ dasseti.

Ettāvatā hi tisso sikkhā, tividhakalyāṇaṃ sāsanaṃ, tevijjatādīnaṃ upanissayo, antadvayavajjanamajjhimapaṭipattisevanāni, apāyādisamatikkamanupāyo, tīhākārehi kilesappahānaṃ, vītikkamādīnaṃ paṭipakkho, saṃkilesattayavisodhanaṃ, sotāpannādibhāvassa ca kāraṇaṃ pakāsitaṃ hoti.

Kathaṃ? Ettha hi sīlena adhisīlasikkhā pakāsitā hoti, samādhinā adhicittasikkhā, paññāya adhipaññāsikkhā.

Sīlena ca sāsanassa ādikalyāṇatā pakāsitā hoti. ‘‘Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddha’’nti (saṃ. ni. 5.369) hi vacanato, ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’nti (dī. ni. 2.90) ādivacanato ca sīlaṃ sāsanassa ādi, tañca kalyāṇaṃ, avippaṭisārādiguṇāvahattā. Samādhinā majjhekalyāṇatā pakāsitā hoti. ‘‘Kusalassa upasampadā’’ti (dī. ni. 2.90) ādivacanato hi samādhi sāsanassa majjhe, so ca kalyāṇo, iddhividhādiguṇāvahattā. Paññāya sāsanassa pariyosānakalyāṇatā pakāsitā hoti. ‘‘Sacittapariyodāpanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana’’nti (dī. ni. 2.90) hi vacanato, paññuttarato ca paññā sāsanassa pariyosānaṃ, sā ca kalyāṇaṃ, iṭṭhāniṭṭhesu tādibhāvāvahanato.

‘‘Selo yathā ekaghano, vātena na samīrati;
Evaṃ nindāpasaṃsāsu, na samiñjanti paṇḍitā’’ti. (dha. pa. 81); –

Hi vuttaṃ.

Tathā sīlena tevijjatāya upanissayo pakāsito hoti. Sīlasampattiñhi nissāya tisso vijjā pāpuṇāti, na tato paraṃ. Samādhinā chaḷabhiññatāya upanissayo pakāsito hoti. Samādhisampadañhi nissāya cha abhiññā pāpuṇāti, na tato paraṃ. Paññāya paṭisambhidāpabhedassa upanissayo pakāsito hoti. Paññāsampattiñhi nissāya catasso paṭisambhidā pāpuṇāti, na aññena kāraṇena.

Sīlena ca kāmasukhallikānuyogasaṅkhātassa antassa vajjanaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā attakilamathānuyogasaṅkhātassa. Paññāya majjhimāya paṭipattiyā sevanaṃ pakāsitaṃ hoti.

Tathā sīlena apāyasamatikkamanupāyo pakāsito hoti, samādhinā kāmadhātusamatikkamanupāyo, paññāya sabbabhavasamatikkamanupāyo.

Sīlena ca tadaṅgappahānavasena kilesappahānaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā vikkhambhanappahānavasena, paññāya samucchedappahānavasena.

Tathā sīlena kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkho pakāsito hoti, samādhinā pariyuṭṭhānapaṭipakkho, paññāya anusayapaṭipakkho.

Sīlena ca duccaritasaṃkilesavisodhanaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā taṇhāsaṃkilesavisodhanaṃ, paññāya diṭṭhisaṃkilesavisodhanaṃ.

Tathā sīlena sotāpannasakadāgāmibhāvassa kāraṇaṃ pakāsitaṃ hoti, samādhinā anāgāmibhāvassa, paññāya arahattassa. Sotāpanno hi ‘‘sīlesu paripūrakārī’’ti (a. ni. 3.87) vutto, tathā sakadāgāmī. Anāgāmī pana ‘‘samādhismiṃ paripūrakārī’’ti (a. ni. 3.87). Arahā pana ‘‘paññāya paripūrakārī’’ti (a. ni. 3.87).

Evaṃ ettāvatā tisso sikkhā, tividhakalyāṇaṃ sāsanaṃ, tevijjatādīnaṃ upanissayo, antadvayavajjanamajjhimapaṭipattisevanāni, apāyādisamatikkamanupāyo, tīhākārehi kilesappahānaṃ, vītikkamādīnaṃ paṭipakkho, saṃkilesattayavisodhanaṃ, sotāpannādibhāvassa ca kāraṇanti ime nava, aññe ca evarūpā guṇattikā pakāsitā hontīti.

1. Sīlaniddeso

Sīlasarūpādikathā

6. Evaṃ anekaguṇasaṅgāhakena sīlasamādhipaññāmukhena desitopi panesa **visuddhimaggo** atisaṅkhepadesitoyeva hoti. Tasmā nālaṃ sabbesaṃ upakārāyāti vitthāramassa dassetuṃ sīlaṃ tāva ārabbha idaṃ pañhākammaṃ hoti.

Kiṃ sīlaṃ, kenaṭṭhena sīlaṃ, kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, kimānisaṃsaṃ sīlaṃ, katividhaṃ cetaṃ sīlaṃ, ko cassa saṃkileso, kiṃ vodānanti.

Tatridaṃ vissajjanaṃ. **Kiṃ sīla**nti pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ ‘‘kiṃ sīlanti cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīla’’nti (paṭi. ma. 1.39). Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. **Cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Apica cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa satta kammapathacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma ‘‘abhijjhaṃ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī’’ti (dī. ni. 1.217) ādinā nayena vuttā anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhidhammā. **Saṃvaro sīla**nti ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti. Tattha iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupetoti (vibha. 511) ayaṃ **pātimokkhasaṃvaro**. Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatīti (dī. ni. 1.213) ayaṃ **satisaṃvaro**.

Yāni sotāni lokasmiṃ, (ajitāti bhagavā;)
Sati tesaṃ nivāraṇaṃ;
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhiyyareti. (su. ni. 1041);

Ayaṃ **ñāṇasaṃvaro**. Paccayapaṭisevanampi ettheva samodhānaṃ gacchati. Yo panāyaṃ khamo hoti sītassa uṇhassātiādinā (ma. ni. 1.24; a. ni. 6.58) nayena āgato, ayaṃ **khantisaṃvaro** nāma. Yo cāyaṃ uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetītiādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 6.58) nayena āgato, ayaṃ **vīriyasaṃvaro** nāma. Ājīvapārisuddhipi ettheva samodhānaṃ gacchati. Iti ayaṃ pañcavidhopi saṃvaro, yā ca pāpabhīrukānaṃ kulaputtānaṃ sampattavatthuto virati, sabbampetaṃ saṃvarasīlanti veditabbaṃ. **Avītikkamo sīla**nti samādinnasīlassa kāyikavācasiko anatikkamo. Idaṃ tāva kiṃ sīlanti pañhassa vissajjanaṃ.

7. Avasesesu **kenaṭṭhena sīla**nti sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma. Samādhānaṃ vā, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā, kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Etadeva hettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana siraṭṭho sīlattho, sītalaṭṭho sīlatthoti evamādināpi nayenettha atthaṃ vaṇṇayanti.

8. Idāni **kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānī**ti ettha –

Sīlanaṃ **lakkhaṇaṃ** tassa, bhinnassāpi anekadhā;
Sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā.

Yathā hi nīlapītādibhedena anekadhā bhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ lakkhaṇaṃ, nīlādibhedena bhinnassāpi sanidassana bhāvānatikkamanato. Tathā sīlassa cetanādibhedena anekadhā bhinnassāpi yadetaṃ kāyakammādīnaṃ samādhānavasena kusalānañca dhammānaṃ patiṭṭhānavasena vuttaṃ sīlanaṃ, tadeva lakkhaṇaṃ, cetanādibhedena bhinnassāpi samādhānapatiṭṭhānabhāvānatikkamanato. Evaṃ lakkhaṇassa panassa –

Dussīlyaviddhaṃsanatā, anavajjaguṇo tathā;
Kiccasampattiatthena, **raso** nāma pavuccati.

Tasmā idaṃ sīlaṃ nāma kiccaṭṭhena rasena dussīlyaviddhaṃsanarasaṃ, sampattiatthena rasena anavajjarasanti veditabbaṃ. Lakkhaṇādīsu hi kiccameva sampatti vā rasoti vuccati.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññuhi;
Ottappañca hirī ceva, **padaṭṭhāna**nti vaṇṇitaṃ.

Tayidaṃ sīlaṃ kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyyanti (a. ni. 3.121) evaṃ vuttasoceyyapaccupaṭṭhānaṃ, soceyyabhāvena paccupaṭṭhāti gahaṇabhāvaṃ gacchati. Hirottappañca panassa viññūhi padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ, āsannakāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva tiṭṭhati ca. Asati neva uppajjati, na tiṭṭhatīti. Evaṃ sīlassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni veditabbāni.

Sīlānisaṃsakathā

9. **Kimānisaṃsaṃ sīla**nti avippaṭisārādianekaguṇapaṭilābhānisaṃsaṃ. Vuttañhetaṃ – ''avippaṭisāratthāni kho, ānanda, kusalāni sīlāni avippaṭisārānisaṃsānī''ti (a. ni. 11.1).

Aparampi vuttaṃ ''pañcime gahapatayo ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāya. Katame pañca? Idha gahapatayo sīlavā sīlasampanno appamādādhikaraṇaṃ mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigacchati, ayaṃ paṭhamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ gahapatayo sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati, ayaṃ dutiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ gahapatayo sīlavā sīlasampanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ, visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto, ayaṃ tatiyo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ gahapatayo sīlavā sīlasampanno asammūḷho kālaṃ karoti, ayaṃ catuttho ānisaṃso sīlavato sīlasampadāya. Puna caparaṃ gahapatayo sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, ayaṃ pañcamo ānisaṃso sīlavato sīlasampadāyā''ti (dī. ni. 2.150; a. ni. 5.213; mahāva. 285).

Aparepi ''ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī''tiādinā (ma. ni. 1.65) nayena piyamanāpatādayo āsavakkhayapariyosānā anekā sīlānisaṃsā vuttā. Evaṃ avippaṭisārādianekaguṇānisaṃsaṃ sīlaṃ. Apica –

Sāsane kulaputtānaṃ, patiṭṭhā natthi yaṃ vinā;
Ānisaṃsaparicchedaṃ, tassa sīlassa ko vade.

Na gaṅgā yamunā cāpi, sarabhū vā sarasvatī;
Ninnagā vāciravatī, mahī vāpi mahānadī.

Sakkuṇanti visodhetuṃ, taṃ malaṃ idha pāṇinaṃ;
Visodhayati sattānaṃ, yaṃ ve sīlajalaṃ malaṃ.

Na taṃ sajaladā vātā, na cāpi haricandanaṃ;
Neva hārā na maṇayo, na candakiraṇaṅkurā.

Samayantīdha sattānaṃ, pariḷāhaṃ surakkhitaṃ;
Yaṃ sameti idaṃ ariyaṃ, sīlaṃ accantasītalaṃ.

Sīlagandhasamo gandho, kuto nāma bhavissati;
Yo samaṃ anuvāte ca, paṭivāte ca vāyati.

Saggārohaṇasopānaṃ, aññaṃ sīlasamaṃ kuto;
Dvāraṃ vā pana nibbāna, nagarassa pavesane.

Sobhantevaṃ na rājāno, muttāmaṇivibhūsitā;
Yathā sobhanti yatino, sīlabhūsanabhūsitā.

Attānuvādādibhayaṃ, viddhaṃsayati sabbaso;
Janeti kittihāsañca, sīlaṃ sīlavataṃ sadā.

Guṇānaṃ mūlabhūtassa, dosānaṃ balaghātino;
Iti sīlassa viññeyyaṃ, ānisaṃsakathāmukhanti.

Sīlappabhedakathā

10. Idāni yaṃ vuttaṃ **katividhaṃ cetaṃ sīla**nti, tatridaṃ vissajjanaṃ. Sabbameva tāva idaṃ sīlaṃ attano sīlanalakkhaṇena **ekavidhaṃ**.

Cārittavārittavasena **duvidhaṃ**. Tathā ābhisamācārikaādibrahmacariyakavasena, viratiavirativasena, nissitānissitavasena, kālapariyantaāpāṇakoṭikavasena, sapariyantāpariyantavasena, lokiyalokuttaravasena ca.

Tividhaṃ hīnamajjhimapaṇītavasena. Tathā attādhipateyyalokādhipateyyadhammādhipateyyavasena, parāmaṭṭhāparāmaṭṭhapaṭippassaddhivasena, visuddhāvisuddhavematikavasena, sekkhāsekkhanevasekkhanāsekkhavasena ca.

Catubbidhaṃ hānabhāgiyaṭhitibhāgiyavisesabhāgiyanibbedhabhāgiyavasena. Tathā bhikkhubhikkhunīanupasampannagahaṭṭhasīlavasena, pakatiācāradhammatāpubbahetukasīlavasena, pātimokkhasaṃvaraindriyasaṃvaraājīvapārisuddhipaccayasannissitasīlavasena ca.

Pañcavidhaṃ pariyantapārisuddhisīlādivasena. Vuttampi cetaṃ paṭisambhidāyaṃ ‘‘pañca sīlāni – pariyantapārisuddhisīlaṃ, apariyantapārisuddhisīlaṃ, paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ, aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ, paṭippassaddhipārisuddhisīla’’nti (paṭi. ma. 1.37). Tathā pahānaveramaṇīcetanāsaṃvarāvītikkamavasena.

11. Tattha ekavidhakoṭṭhāse attho vuttanayeneva veditabbo. Duvidhakoṭṭhāse yaṃ bhagavatā ‘‘idaṃ kattabba’’nti paññattasikkhāpadapūraṇaṃ, taṃ **cārittaṃ**. Yaṃ ‘‘idaṃ na kattabba’’nti paṭikkhittassa akaraṇaṃ, taṃ **vārittaṃ**. Tatrāyaṃ vacanattho. Caranti tasmiṃ sīlesu paripūrakāritāya pavattantīti cārittaṃ. Vāritaṃ tāyanti rakkhanti tenāti vārittaṃ. Tattha saddhāvīriyasādhanaṃ cārittaṃ, saddhāsādhanaṃ vārittaṃ. Evaṃ cārittavārittavasena duvidhaṃ.

Dutiyaduke **abhisamācāro**ti uttamasamācāro. Abhisamācāro eva **ābhisamācārikaṃ**. Abhisamācāraṃ vā ārabbha paññattaṃ ābhisamācārikaṃ, ājīvaṭṭhamakato avasesasīlassetaṃ adhivacanaṃ. Maggabrahmacariyassa ādibhāvabhūtanti **ādibrahmacariyakaṃ,** ājīvaṭṭhamakasīlassetaṃ adhivacanaṃ. Tañhi maggassa ādibhāvabhūtaṃ, pubbabhāgeyeva parisodhetabbato. Tenāha – ‘‘pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti (ma. ni. 3.431). Yāni vā sikkhāpadāni khuddānukhuddakānīti vuttāni, idaṃ ābhisamācārikasīlaṃ. Sesaṃ ādibrahmacariyakaṃ. Ubhatovibhaṅgapariyāpannaṃ vā ādibrahmacariyakaṃ. Khandhakavattapariyāpannaṃ ābhisamācārikaṃ. Tassa sampattiyā ādibrahmacariyakaṃ sampajjati. Tenevāha – ‘‘so vata, bhikkhave, bhikkhu ābhisamācārikaṃ dhammaṃ aparipūretvā ādibrahmacariyakaṃ dhammaṃ paripūressatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti (a. ni. 5.21). Evaṃ ābhisamācārikaādibrahmacariyakavasena duvidhaṃ.

Tatiyaduke pāṇātipātādīhi veramaṇimattaṃ **viratisīlaṃ**. Sesaṃ cetanādi **aviratisīla**nti evaṃ viratiavirativasena duvidhaṃ.

Catutthaduke nissayoti dve nissayā taṇhānissayo ca diṭṭhinissayo ca. Tattha yaṃ ‘‘imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā’’ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186; a. ni. 5.206; 7.50) evaṃ bhavasampattiṃ ākaṅkhamānena pavattitaṃ, idaṃ **taṇhānissitaṃ**. Yaṃ ‘‘sīlena suddhī’’ti evaṃ suddhidiṭṭhiyā pavattitaṃ, idaṃ **diṭṭhinissitaṃ**. Yaṃ pana lokuttaraṃ lokiyañca tasseva sambhārabhūtaṃ, idaṃ **anissita**nti evaṃ nissitānissitavasena duvidhaṃ.

Pañcamaduke kālaparicchedaṃ katvā samādinnaṃ sīlaṃ **kālapariyantaṃ**. Yāvajīvaṃ samādiyitvā tatheva pavattitaṃ **āpāṇakoṭika**nti evaṃ kālapariyantaāpāṇakoṭikavasena duvidhaṃ.

Chaṭṭhaduke lābhayasañātiaṅgajīvitavasena diṭṭhapariyantaṃ **sapariyantaṃ** nāma. Viparītaṃ **apariyantaṃ**. Vuttampi cetaṃ paṭisambhidāyaṃ ‘‘katamaṃ taṃ sīlaṃ sapariyantaṃ? Atthi sīlaṃ lābhapariyantaṃ, atthi sīlaṃ yasapariyantaṃ, atthi sīlaṃ ñātipariyantaṃ, atthi sīlaṃ aṅgapariyantaṃ, atthi sīlaṃ jīvitapariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ lābhapariyantaṃ? Idhekacco lābhahetu lābhapaccayā lābhakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamati, idaṃ taṃ sīlaṃ lābhapariyanta’’nti (paṭi. ma. 1.38). Eteneva upāyena itarānipi vitthāretabbāni. Apariyantavissajjanepi vuttaṃ ‘‘katamaṃ taṃ sīlaṃ na lābhapariyantaṃ? Idhekacco lābhahetu lābhapaccayā lābhakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāya cittampi na uppādeti, kiṃ so vītikkamissati, idaṃ taṃ sīlaṃ na lābhapariyanta’’nti (paṭi. ma. 1.38). Etenevupāyena itarānipi vitthāretabbāni. Evaṃ sapariyantāpariyantavasena duvidhaṃ.

Sattamaduke sabbampi sāsavaṃ sīlaṃ **lokiyaṃ**. Anāsavaṃ **lokuttaraṃ**. Tattha lokiyaṃ bhavavisesāvahaṃ hoti bhavanissaraṇassa ca sambhāro. Yathāha – ‘‘vinayo saṃvaratthāya, saṃvaro avippaṭisāratthāya, avippaṭisāro pāmojjatthāya, pāmojjaṃ pītatthāya, pīti passaddhatthāya, passaddhi sukhatthāya, sukhaṃ samādhatthāya, samādhi yathābhūtañāṇadassanatthāya, yathābhūtañāṇadassanaṃ nibbidatthāya, nibbidā virāgatthāya, virāgo vimuttatthāya, vimutti vimuttiñāṇadassanatthāya, vimuttiñāṇadassanaṃ anupādāparinibbānatthāya, etadatthā kathā, etadatthā mantanā, etadatthā upanisā, etadatthaṃ sotāvadhānaṃ, yadidaṃ anupādācittassa vimokkho’’ti (pari. 366). Lokuttaraṃ bhavanissaraṇāvahaṃ hoti paccavekkhaṇañāṇassa ca bhūmīti evaṃ lokiyalokuttaravasena duvidhaṃ.

12. Tikesu paṭhamattike hīnena chandena cittena vīriyena vīmaṃsāya vā pavattitaṃ **hīnaṃ**. Majjhimehi chandādīhi pavattitaṃ **majjhimaṃ**. Paṇītehi **paṇītaṃ**. Yasakāmatāya vā samādinnaṃ hīnaṃ. Puññaphalakāmatāya majjhimaṃ. Kattabbamevidanti ariyabhāvaṃ nissāya samādinnaṃ paṇītaṃ. ‘‘Ahamasmi sīlasampanno, ime panaññe bhikkhū dussīlā pāpadhammā’’ti evaṃ attukkaṃsanaparavambhanādīhi upakkiliṭṭhaṃ vā hīnaṃ. Anupakkiliṭṭhaṃ lokiyaṃ sīlaṃ majjhimaṃ. Lokuttaraṃ paṇītaṃ. Taṇhāvasena vā bhavabhogatthāya pavattitaṃ hīnaṃ. Attano vimokkhatthāya pavattitaṃ majjhimaṃ. Sabbasattānaṃ vimokkhatthāya pavattitaṃ pāramitāsīlaṃ paṇītanti evaṃ hīnamajjhimapaṇītavasena tividhaṃ.

Dutiyattike attano ananurūpaṃ pajahitukāmena attagarunā attanigāravena pavattitaṃ **attādhipateyyaṃ**. Lokāpavādaṃ pariharitukāmena lokagarunā loke gāravena pavattitaṃ **lokādhipateyyaṃ**. Dhammamahattaṃ pūjetukāmena dhammagarunā dhammagāravena pavattitaṃ **dhammādhipateyya**nti evaṃ attādhipateyyādivasena tividhaṃ.

Tatiyattike yaṃ dukesu nissitanti vuttaṃ, taṃ taṇhādiṭṭhīhi parāmaṭṭhattā **parāmaṭṭhaṃ**. Puthujjanakalyāṇakassa maggasambhārabhūtaṃ sekkhānañca maggasampayuttaṃ **aparāmaṭṭhaṃ**. Sekkhāsekkhānaṃ phalasampayuttaṃ **paṭippassaddha**nti evaṃ parāmaṭṭhādivasena tividhaṃ.

Catutthattike yaṃ āpattiṃ anāpajjantena pūritaṃ, āpajjitvā vā puna katapaṭikammaṃ, taṃ **visuddhaṃ**. Āpattiṃ āpannassa akatapaṭikammaṃ **avisuddhaṃ**. Vatthumhi vā āpattiyā vā ajjhācāre vā vematikassa sīlaṃ **vematikasīlaṃ** nāma. Tattha yoginā avisuddhasīlaṃ visodhetabbaṃ, vematike vatthujjhācāraṃ akatvā vimati paṭivinetabbā ‘‘iccassa phāsu bhavissatī’’ti evaṃ visuddhādivasena tividhaṃ.

Pañcamattike catūhi ariyamaggehi tīhi ca sāmaññaphalehi sampayuttaṃ sīlaṃ **sekkhaṃ**. Arahattaphalasampayuttaṃ **asekkhaṃ**. Sesaṃ **nevasekkhanāsekkha**nti evaṃ sekkhādivasena tividhaṃ.

Paṭisambhidāyaṃ pana yasmā loke tesaṃ tesaṃ sattānaṃ pakatipi sīlanti vuccati, yaṃ sandhāya ‘‘ayaṃ sukhasīlo, ayaṃ dukkhasīlo, ayaṃ kalahasīlo, ayaṃ maṇḍanasīlo’’ti bhaṇanti, tasmā tena pariyāyena ‘‘tīṇi sīlāni, kusalasīlaṃ akusalasīlaṃ abyākatasīlanti (paṭi. ma. 1.39). Evaṃ kusalādivasenapi tividhanti vuttaṃ. Tattha akusalaṃ imasmiṃ atthe adhippetassa sīlassa lakkhaṇādīsu ekenapi na sametīti idha na upanītaṃ, tasmā vuttanayenevassa tividhatā veditabbā.

13. Catukkesu paṭhamacatukke –

Yodha sevati dussīle, sīlavante na sevati;
Vatthuvītikkame dosaṃ, na passati aviddasu.

Micchāsaṅkappabahulo, indriyāni na rakkhati;
Evarūpassa ve sīlaṃ, jāyate **hānabhāgiyaṃ**.

Yo panattamano hoti, sīlasampattiyā idha;
Kammaṭṭhānānuyogamhi, na uppādeti mānasaṃ.

Tuṭṭhassa sīlamattena, aghaṭantassa uttari;
Tassa taṃ **ṭhitibhāgiyaṃ,** sīlaṃ bhavati bhikkhuno.

Sampannasīlo ghaṭati, samādhatthāya yo pana;
Visesabhāgiyaṃ sīlaṃ, hoti etassa bhikkhuno.

Atuṭṭho sīlamattena, nibbidaṃ yonuyuñjati;
Hoti **nibbedhabhāgiyaṃ,** sīlametassa bhikkhunoti.

Evaṃ hānabhāgiyādivasena catubbidhaṃ.

Dutiyacatukke bhikkhū ārabbha paññattasikkhāpadāni, yāni ca nesaṃ bhikkhunīnaṃ paññattito rakkhitabbāni, idaṃ **bhikkhusīlaṃ**. Bhikkhuniyo ārabbha paññattasikkhāpadāni, yāni ca tāsaṃ bhikkhūnaṃ paññattito rakkhitabbāni, idaṃ **bhikkhunisīlaṃ**. Sāmaṇerasāmaṇerīnaṃ dasasīlāni **anupasampannasīlaṃ**. Upāsakaupāsikānaṃ niccasīlavasena pañcasikkhāpadāni, sati vā ussāhe dasa, uposathaṅgavasena aṭṭhāti idaṃ **gahaṭṭhasīla**nti evaṃ bhikkhusīlādivasena catubbidhaṃ.

Tatiyacatukke uttarakurukānaṃ manussānaṃ avītikkamo **pakatisīlaṃ**. Kuladesapāsaṇḍānaṃ attano attano mariyādācārittaṃ **ācārasīlaṃ**. ‘‘Dhammatā esā, ānanda, yadā bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti na bodhisattamātu purisesu mānasaṃ uppajji kāmaguṇūpasaṃhita’’nti evaṃ vuttaṃ bodhisattamātusīlaṃ **dhammatāsīlaṃ**. Mahākassapādīnaṃ pana suddhasattānaṃ, bodhisattassa ca tāsu tāsu jātīsu sīlaṃ **pubbahetukasīla**nti evaṃ pakatisīlādivasena catubbidhaṃ.

Catutthacatukke yaṃ bhagavatā ‘‘idha bhikkhu pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesū’’ti (vibha. 508; dī. ni. 1.193) vaṃ vuttaṃ sīlaṃ, idaṃ **pātimokkhasaṃvarasīlaṃ** nāma. Yaṃ pana ‘‘so cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī…pe… manindriye saṃvaraṃ āpajjatī’’ti (ma. ni. 1.22, 411; dī. ni. 1.213; a. ni. 4.198) vuttaṃ, idaṃ **indriyasaṃvarasīlaṃ**. Yā pana ājīvahetupaññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamassa, ‘‘kuhanā lapanā nemittikatā nippesikatā lābhena lābhaṃ nijigīsanatā’’ti evamādīnañca pāpadhammānaṃ vasena pavattā micchājīvā virati, idaṃ **ājīvapārisuddhisīlaṃ**. ‘‘Paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati, yāvadeva sītassa paṭighātāyā’’ti (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58) ādinā nayena vutto paṭisaṅkhānaparisuddho catupaccayaparibhogo **paccayasannissitasīlaṃ** nāma.

Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ

14. Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya anupubbapadavaṇṇanāya saddhiṃ vinicchayakathā. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Bhikkhū**ti saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇatāya vā bhinnapaṭadharāditāya vā evaṃ laddhavohāro saddhāpabbajito kulaputto. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti ettha pātimokkhanti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti mocayati āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā **pātimokkha**nti vuccati. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyikavācasikassa avītikkamassetaṃ nāmaṃ. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. Tena pātimokkhasaṃvarena saṃvuto pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, upagato samannāgatoti attho. **Viharatī**ti iriyati. **Ācāragocarasampanno**tiādīnamattho pāḷiyaṃ āgatanayeneva veditabbo. Vuttañhetaṃ –

‘‘Ācāragocarasampanno’’ti atthi ācāro, atthi anācāro;

Tattha katamo **anācāro**? Kāyiko vītikkamo vācasiko vītikkamo kāyikavācasiko vītikkamo, ayaṃ vuccati anācāro. Sabbampi dussīlyaṃ anācāro. Idhekacco veḷudānena vā pattadānena vā pupphaphalasinānadantakaṭṭhadānena vā cāṭukamyatāya vā muggasūpyatāya vā pāribhaṭyatāya vā jaṅghapesanikena vā aññataraññatarena vā buddhapaṭikuṭṭhena micchāājīvena jīvikaṃ kappeti, ayaṃ vuccati anācāro.

Tattha katamo **ācāro**? Kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo, ayaṃ vuccati ācāro. Sabbopi sīlasaṃvaro ācāro. Idhekacco na veḷudānena vā na pattana pupphana phalana sinānana dantakaṭṭhadānena vā na cāṭukamyatāya vā na muggasūpyatāya vā na pāribhaṭyatāya vā na jaṅghapesanikena vā na aññataraññatarena vā buddhapaṭikuṭṭhena micchāājīvena jīvikaṃ kappeti, ayaṃ vuccati ācāro.

Gocaroti atthi gocaro atthi agocaro.

Tattha katamo **agocaro**? Idhekacco vesiyāgocaro vā hoti vidhavā, thullakumārikā, paṇḍaka, bhikkhunī, pānāgāragocaro vā hoti, saṃsaṭṭho viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena saṃsaggena, yāni vā pana tāni kulāni assaddhāni appasannāni anopānabhūtāni akkosakaparibhāsakāni anatthakāmāni ahitakāmāni aphāsukakāmāni ayogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati, ayaṃ vuccati agocaro.

Tattha katamo **gocaro**? Idhekacco na vesiyāgocaro vā hoti…pe… na pānāgāragocaro vā hoti, asaṃsaṭṭho viharati rājūhi…pe… titthiyasāvakehi ananulomikena saṃsaggena, yāni vā pana tāni kulāni saddhāni pasannāni opānabhūtāni kāsāvapajjotāni isivātapaṭivātāni atthakāmāni…pe… yogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ…pe… upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati, ayaṃ vuccati gocaro. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena upeto hoti samupeto upagato samupagato upapanno sampanno samannāgato, tena vuccati ‘‘ācāragocarasampanno’’ti (vibha. 511).

Api cettha imināpi nayena ācāragocarā veditabbā. Duvidho hi anācāro kāyiko vācasiko ca. Tattha katamo **kāyiko anācāro**? Idhekacco saṅghagatopi acittīkārakato there bhikkhū ghaṭṭayantopi tiṭṭhati, ghaṭṭayantopi nisīdati, puratopi tiṭṭhati, puratopi nisīdati, uccepi āsane nisīdati, sasīsampi pārupitvā nisīdati, ṭhitakopi bhaṇati, bāhāvikkhepakopi bhaṇati, therānaṃ bhikkhūnaṃ anupāhanānaṃ caṅkamantānaṃ saupāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamantānaṃ ucce caṅkame caṅkamati, chamāya caṅkamantānaṃ caṅkame caṅkamati, there bhikkhū anupakhajjāpi tiṭṭhati, anupakhajjāpi nisīdati, navepi bhikkhū āsanena paṭibāhati, jantāgharepi there bhikkhū anāpucchā kaṭṭhaṃ pakkhipati, dvāraṃ pidahati, udakatitthepi there bhikkhū ghaṭṭayantopi otarati, puratopi otarati, ghaṭṭayantopi nhāyati, puratopi nhāyati, ghaṭṭayantopi uttarati, puratopi uttarati, antaragharaṃ pavisantopi there bhikkhū ghaṭṭayantopi gacchati, puratopi gacchati, vokkamma ca therānaṃ bhikkhūnaṃ purato purato gacchati, yānipi tāni honti kulānaṃ ovarakāni gūḷhāni ca paṭicchannāni ca yattha kulitthiyo kulakumāriyo nisīdanti, tatthapi sahasā pavisati, kumārakassapi sīsaṃ parāmasati, ayaṃ vuccati kāyiko anācāro.

Tattha katamo **vācasiko anācāro**? Idhekacco saṅghagatopi acittīkārakato there bhikkhū anāpucchā dhammaṃ bhaṇati. Pañhaṃ vissajjeti, pātimokkhaṃ uddisati, ṭhitakopi bhaṇati, bāhāvikkhepakopi bhaṇati, antaragharaṃ paviṭṭhopi itthiṃ vā kumāriṃ vā evamāha – ‘‘itthannāme itthaṃgotte kiṃ atthi, yāgu atthi, bhattaṃ atthi, khādanīyaṃ atthi, kiṃ pivissāma, kiṃ khādissāma, kiṃ bhuñjissāma. Kiṃ vā me dassathā''ti vippalapati, ayaṃ vuccati vācasiko anācāro (mahāni. 87). Paṭipakkhavasena panassa ācāro veditabbo.

Apica bhikkhu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittīkārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācāro. Evaṃ tāva ācāro veditabbo.

Gocaro pana tividho upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti. Tattha katamo **upanissayagocaro**? Dasakathāvatthuguṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodapeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti. Yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ vuccati upanissayagocaro.

Katamo **ārakkhagocaro**? Idha bhikkhu antaragharaṃ paviṭṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī susaṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattiṃ, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ ullokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ vuccati ārakkhagocaro.

Katamo **upanibandhagocaro**? Cattāro satipaṭṭhānā yattha cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ''ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā''ti (saṃ. ni. 5.372), ayaṃ vuccati upanibandhagocaro. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena upeto…pe… samannāgato. Tenapi vuccati ācāragocarasampannoti.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti aṇuppamāṇesu asañcicca āpannasekhiyaakusalacittuppādādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhati. Ettha ca ''pātimokkhasaṃvarasaṃvuto''ti ettāvatā ca puggalādhiṭṭhānāya desanāya pātimokkhasaṃvarasīlaṃ dassitaṃ. ''Ācāragocarasampanno''tiādi pana sabbaṃ yathāpaṭipannassa taṃ sīlaṃ sampajjati, taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ vuttanti veditabbaṃ.

Indriyasaṃvarasīlaṃ

15. Yaṃ panetaṃ tadanantaraṃ ''so cakkhunā rūpaṃ disvā''tiādinā nayena dassitaṃ indriyasaṃvarasīlaṃ, tattha **so**ti pātimokkhasaṃvarasīle ṭhito bhikkhu. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu ''cakkhu rūpaṃ na passati, acittakattā, cittaṃ na passati, acakkhukattā, dvārārammaṇasaṅghaṭṭe pana cakkhupasādavatthukena cittena passati. Īdisī panesā 'dhanunā vijjhatī'tiādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti, tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamevettha attho''ti. **Na nimittaggāhī**ti itthipurisanimittaṃ vā subhanimittādikaṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ na gaṇhāti, diṭṭhamatteyeva saṇṭhāti. **Nānubyañjanaggāhī**ti kilesānaṃ anuanubyañjanato pākaṭabhāvakaraṇato anubyañjananti laddhavohāraṃ hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedaṃ ākāraṃ na gaṇhāti, yaṃ tattha bhūtaṃ, tadeva gaṇhāti, cetiyapabbatavāsī **mahātissatthero viya**.

Theraṃ kira cetiyapabbatā anurādhapuraṃ piṇḍacāratthāya āgacchantaṃ aññatarā kulasuṇhā sāmikena saddhiṃ bhaṇḍitvā sumaṇḍitapasādhitā devakaññā viya kālasseva anurādhapurato nikkhamitvā ñātigharaṃ gacchantī antarāmagge disvā vipallatthacittā mahāhasitaṃ hasi. Thero kimetanti olokento tassā dantaṭṭhike asubhasaññaṃ paṭilabhitvā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ –

> ''Tassā dantaṭṭhikaṃ disvā, pubbasaññaṃ anussari;
> Tattheva so ṭhito thero, arahattaṃ apāpuṇī''ti.

Sāmikopi kho panassā anumaggaṃ gacchanto theraṃ disvā ''kiñci, bhante, itthiṃ passathā''ti pucchi. Taṃ thero āha –

> ''Nābhijānāmi itthī vā, puriso vā ito gato;
> Apica aṭṭhisaṅghāṭo, gacchatesa mahāpathe''ti.

Yatvādhikaraṇamenaṃtiādimhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṭena cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ apihitacakkhudvāraṃ hutvā viharantaṃ ete abhijjhādayo dhammā anvāssaveyyuṃ anubandheyyuṃ. **Tassa saṃvarāya paṭipajjatī**ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya paṭipajjati. Evaṃ paṭipajjantoyeva ca rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatītipi vuccati. Tattha kiñcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhupasādaṃ nissāya sati vā muṭṭhasaccaṃ vā uppajjati. Apica yadā rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati. Tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ. Tato vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ. Tato vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ. Tato kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati.

Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye, na āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi. Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vā muṭṭhasaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evaṃ honto pana so cakkhundriye asaṃvaroti vuccati. Kasmā? Yasmā tasmiṃ sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthicittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā honti, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā yadicchanti, taṃ kareyyuṃ, evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthicittāni.

Tasmiṃ pana sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthicittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagaradvāresu saṃvutesu kiñcāpi antogharādayo asaṃvutā honti, tathāpi antonagare sabbaṃ bhaṇḍaṃ surakkhitaṃ sugopitameva hoti. Nagaradvāresu hi pihitesu corānaṃ paveso natthi, evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi guttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthicittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye saṃvaroti vutto.

Sotena saddaṃ sutvātiādīsupi eseva nayo. Evamidaṃ saṅkhepato rūpādīsu kilesānubandhanimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇaṃ indriyasaṃvarasīlanti veditabbaṃ.

Ājīvapārisuddhisīlaṃ

16. Idāni indriyasaṃvarasīlānantaraṃ vutte ājīvapārisuddhisīle ājīvahetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānanti yāni tāni ‘‘ājīvahetu ājīvakāraṇā pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā sañcarittaṃ samāpajjati, āpatti saṅghādisesassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā ‘yo te vihāre vasati so bhikkhu arahā’ti bhaṇati, paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhu paṇītabhojanāni agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pācittiyassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhunī paṇītabhojanāni agilānā attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa. Ājīvahetu ājīvakāraṇā sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti dukkaṭassā’’ti (pari. 287) evaṃ paññattāni cha sikkhāpadāni, imesaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ.

Kuhanātiādīsu ayaṃ pāḷi, ‘‘tattha katamā **kuhanā**? Lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paccayapaṭisevanasaṅkhātena vā sāmantajappitena vā iriyāpathassa vā aṭṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, ayaṃ vuccati kuhanā.

‘‘Tattha katamā **lapanā**? Lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paresaṃ ālapanā lapanā sallapanā ullapanā samullapanā unnahanā samunnahanā ukkācanā samukkācanā anuppiyabhāṇitā cāṭukamyatā muggasūpyatā pāribhaṭyatā, ayaṃ vuccati lapanā.

‘‘Tattha katamā **nemittikatā**? Lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yaṃ paresaṃ nimittaṃ nimittakammaṃ obhāso obhāsakammaṃ sāmantajappā parikathā, ayaṃ vuccati nemittikatā.

‘‘Tattha katamā **nippesikatā**? Lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa yā paresaṃ akkosanā vambhanā garahanā ukkhepanā samukkhepanā khipanā saṃkhipanā pāpanā sampāpanā avaṇṇahārikā parapiṭṭhimaṃsikatā, ayaṃ vuccati nippesikatā.

‘‘Tattha katamā **lābhena lābhaṃ nijigīsanatā**? Lābhasakkārasilokasannissito pāpiccho icchāpakato ito laddhaṃ āmisaṃ amutra harati, amutra vā laddhaṃ āmisaṃ idha āharati. Yā evarūpā āmisena āmisassa eṭṭhi gaveṭṭhi pariyeṭṭhi esanā gavesanā pariyesanā, ayaṃ vuccati lābhena lābhaṃ nijigīsanatā’’ti (vibha. 862-865).

17. Imissā pana pāḷiyā evamattho veditabbo. Kuhananiddese tāva **lābhasakkārasilokasannissitassā**ti lābhañca sakkārañca kittisaddañca sannissitassa, patthayantassāti attho. **Pāpicchassā**ti asantaguṇadīpanakāmassa. **Icchāpakatassā**ti icchāya apakatassa, upaddutassāti attho.

Ito paraṃ yasmā paccayapaṭisevanasāmantajappanairiyāpathasannissitavasena mahāniddese tividhaṃ kuhanavatthu āgataṃ. Tasmā tividhampetaṃ dassetuṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātena vāti evamādi āraddhaṃ. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasseva sato pāpicchataṃ nissāya paṭikkhipanena, te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddhe ñatvā puna tesaṃ ‘‘aho ayyo appiccho na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa sace appamattakampi kiñci paṭiggaṇheyyā’’ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti api sakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ mahāniddese –

> ‘‘Katamaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthu? Idha gahapatikā bhikkhuṃ nimantenti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārehi. So pāpiccho icchāpakato atthiko cīvara…pe… parikkhārānaṃ bhiyyokamyataṃ upādāya cīvaraṃ paccakkhāti. Piṇḍapātaṃ…pe… senāsanaṃ. Gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paccakkhāti. So evamāha – ‘kiṃ samaṇassa mahagghena cīvarena, etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā dhāreyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena piṇḍapātena etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo uñchācariyāya piṇḍiyālopena jīvikaṃ kappeyya. Kiṃ samaṇassa

> mahagghena senāsanena, etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo rukkhamūliko vā assa abbhokāsiko vā. Kiṃ samaṇassa mahagghena gilānapaccayabhesajjaparikkhārena, etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo pūtimuttena vā hariṭakīkhaṇḍena vā osadhaṃ kareyyā'ti. Tadupādāya lūkhaṃ cīvaraṃ dhāreti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, lūkhaṃ senāsanaṃ paṭisevati, lūkhaṃ gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paṭisevati, tamenaṃ gahapatikā evaṃ jānanti 'ayaṃ samaṇo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo dhutavādo'ti. Bhiyyo bhiyyo nimantenti cīvara…pe… parikkhārehi. So evamāha – 'tiṇṇaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Saddhāya sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Deyyadhammassa…pe… dakkhiṇeyyānaṃ sammukhībhāvāsaddhokulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Tumhākañcevāyaṃ saddhā atthi, deyyadhammo ca saṃvijjati, ahañca paṭiggāhako, sacehaṃ na paṭiggahessāmi, evaṃ tumhe puññena paribāhirā bhavissanti, na mayhaṃ iminā attho. Apica tumhākaṃyeva anukampāya paṭiggaṇhāmī'ti. Tadupādāya bahumpi cīvaraṃ paṭiggaṇhāti. Bahumpi piṇḍapātaṃ…pe… bhesajjaparikkhāraṃ paṭiggaṇhāti. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti (mahāni. 87).

Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yathāha –

> ''Katamaṃ sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthu? Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo 'evaṃ maṃ jano sambhāvessatī'ti ariyadhammasannissitaṃ vācaṃ bhāsati 'yo evarūpaṃ cīvaraṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati. 'Yo evarūpaṃ pattaṃ lohathālakaṃ. Dhammakaraṇaṃ parissāvanaṃ kuñcikaṃ, kāyabandhanaṃ upāhanaṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati. Yassa evarūpo upajjhāyo ācariyo samānupajjhāyako, samānācariyako mitto sandiṭṭho sambhatto sahāyo. Yo evarūpe vihāre vasati aḍḍhayoge pāsāde hammiye guhāyaṃ leṇe kuṭiyā kūṭāgāre aṭṭe māḷe uddaṇḍe upaṭṭhānasālāyaṃ maṇḍape rukkhamūle vasati, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati. Atha vā 'korajikakorajiko bhākuṭikabhākuṭiko kuhakakuhako lapakalapako mukhasambhāviko, ayaṃ samaṇo imāsaṃ evarūpānaṃ santānaṃ vihārasamāpattīnaṃ lābhī'ti tādisaṃ gambhīraṃ gūḷhaṃ nipuṇaṃ paṭicchannaṃ lokuttaraṃ suññatāpaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ kathesi. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti (mahāni. 87).

Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanaṃ iriyāpathasannissitaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yathāha – ''katamaṃ iriyāpathasaṅkhātaṃ kuhanavatthu. Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo 'evaṃ maṃ jano sambhāvessatī'ti gamanaṃ saṇṭhapeti, ṭhānaṃ saṇṭhapeti, nisajjaṃ saṇṭhapeti, sayanaṃ saṇṭhapeti, paṇidhāya gacchati, paṇidhāya tiṭṭhati, paṇidhāya nisīdati, paṇidhāya seyyaṃ kappeti, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti, āpāthakajjhāyī ca hoti, yā evarūpā iriyāpathassa aṭṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ, idaṃ vuccati iriyāpathasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti (mahāni. 87).

Tattha **paccayapaṭisevanasaṅkhātenā**ti paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātena paccayapaṭisevanena vā saṅkhātena. **Sāmantajappitenā**ti samīpabhaṇitena. **Iriyāpathassa vā**ti catuiriyāpathassa. **Aṭṭhapanā**tiādi ṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ṭhapanākāro. **Saṇṭhapanā**ti abhisaṅkharaṇā, pāsādikabhāvakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Bhākuṭikā**ti padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṃ, mukhasaṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikaraṇaṃ sīlamassāti bhākuṭiko. Bhākuṭikassa bhāvo bhākuṭiyaṃ. **Kuhanā**ti vimhāpanā. Kuhassa āyanā kuhāyanā. Kuhitassa bhāvo kuhitattanti.

Lapanāniddese **ālapanā**ti vihāraṃ āgate manusse disvā ''kimatthāya bhonto āgatā, kiṃ bhikkhū nimantituṃ, yadi evaṃ gacchatha re, ahaṃ pacchato pattaṃ gahetvā āgacchāmī''ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā ''ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno''ti evaṃ attupanāyikā lapanā ālapanā. **Lapanā**ti puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanaṃ. **Sallapanā**ti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṃ datvā datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanā**ti mahākuṭumbiko mahānāviko mahādānapatīti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanā**ti sabbatobhāgena uddhaṃ katvā lapanā.

Unnahanāti ''upāsakā pubbe īdise kāle navadānaṃ detha, idāni kiṃ na dethā''ti evaṃ yāva ''dassāma, bhante, okāsaṃ na labhāmā''tiādīni vadanti, tāva uddhaṃ uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā ucchuhatthaṃ disvā ''kuto ābhataṃ upāsakā''ti pucchati. Ucchukhettato, bhanteti. Kiṃ tattha ucchu madhuranti. Khāditvā, bhante, jānitabbanti. ''Na, upāsaka, bhikkhussa ucchuṃ dethā''ti vattuṃ vaṭṭatīti. Yā evarūpā nibbeṭhentassāpi veṭhanakathā, sā unnahanā. Sabbatobhāgena punappunaṃ unnahanā **samunnahanā**.

Ukkācanāti ''etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti. Sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhameva detī''ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā, uddīpanāti vuttaṃ hoti. Telakandarikavatthu cettha vattabbaṃ. Sabbatobhāgena pana punappunaṃ ukkācanā **samukkācanā**.

Anuppiyabhāṇitāti saccānurūpaṃ dhammānurūpaṃ vā anapaloketvā punappunaṃ piyabhaṇanameva. **Cāṭukamyatā**ti nīcavuttitā attānaṃ heṭṭhato heṭṭhato ṭhapetvā vattanaṃ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasadisatā. Yathā hi muggesu paccamānesu kocideva na paccati, avasesā paccanti, evaṃ yassa puggalassa vacane kiñcideva saccaṃ hoti, sesaṃ alīkaṃ, ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccati. Tassa bhāvo muggasūpyatā. **Pāribhaṭyatā**ti pāribhaṭyabhāvo. Yo hi kuladārake dhāti viya aṅkena vā khandhena vā paribhaṭati, dhāretīti attho. Tassa paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyuṃ. Pāribhaṭyassa bhāvo pāribhaṭyatāti.

Nemittikatāniddese **nimitta**nti yaṃkiñci paresaṃ paccayadānasaññājanakaṃ kāyavacīkammaṃ. **Nimittakamma**nti khādanīyaṃ gahetvā gacchante disvā ''kiṃ khādanīyaṃ labhitthā''tiādinā nayena nimittakaraṇaṃ. **Obhāso**ti paccayapaṭisaṃyuttakathā. **Obhāsakamma**nti vacchapālake disvā ''kiṃ ime vacchā khīragovacchā udāhu takkagovacchā''ti pucchitvā ''khīragovacchā, bhante''ti vutte ''na khīragovacchā, yadi khīragovacchā siyuṃ, bhikkhūpi khīraṃ labheyyu''nti evamādinā nayena tesaṃ dārakānaṃ mātāpitūnaṃ nivedetvā khīradāpanādikaṃ obhāsakaraṇaṃ. **Sāmantajappā**ti samīpaṃ katvā jappanaṃ. Kulūpakabhikkhu vatthu cettha vattabbaṃ.

Kulūpako kira bhikkhu bhuñjitukāmo gehaṃ pavisitvā nisīdi. Taṃ disvā adātukāmā gharaṇī ''taṇḍulā natthī''ti bhaṇantī taṇḍule āharitukāmā viya paṭivissakagharaṃ gatā. Bhikkhupi antogabbhaṃ pavisitvā olokento kavāṭakoṇe ucchuṃ, bhājane guḷaṃ, piṭake loṇamacchaphāle, kumbhiyaṃ taṇḍule, ghaṭe ghataṃ disvā nikkhamitvā nisīdi. Gharaṇī ''taṇḍule nālattha''nti āgatā. Bhikkhu ''upāsike 'ajja bhikkhā na sampajjissatī'ti paṭikacceva nimittaṃ addasa''nti āha. Kiṃ, bhanteti. Kavāṭakoṇe nikkhittaṃ ucchuṃ viya sappaṃ addasaṃ, 'taṃ paharissāmī'ti olokento bhājane ṭhapitaṃ guḷapiṇḍaṃ viya pāsāṇaṃ, leḍḍukena pahaṭena sappena kataṃ piṭake nikkhittaloṇamacchaphālasadisaṃ phaṇaṃ, tassa taṃ leḍḍuṃ ḍaṃsitukāmassa kumbhiyā taṇḍulasadise dante, athassa kupitassa ghaṭe pakkhittaghatasadisaṃ mukhato nikkhamantaṃ visamissakaṃ kheḷanti. Sā ''na sakkā muṇḍakaṃ vañcetu''nti ucchuṃ datvā odanaṃ pacitvā ghataguḷamacchehi saddhiṃ sabbaṃ adāsīti. Evaṃ samīpaṃ katvā jappanaṃ sāmantajappāti veditabbaṃ. **Parikathā**ti yathā taṃ labhati tassa parivattetvā kathananti.

Nippesikatāniddese **akkosanā**ti dasahi akkosavatthūhi akkosanaṃ. **Vambhanā**ti paribhavitvā kathanaṃ. **Garahaṇā**ti assaddho appasannotiādinā nayena dosāropanā. **Ukkhepanā**ti mā etaṃ ettha kathethāti vācāya ukkhipanaṃ. Sabbatobhāgena savatthukaṃ sahetukaṃ katvā ukkhepanā **samukkhepanā**. Atha vā adentaṃ disvā ''aho dānapatī''ti evaṃ ukkhipanaṃ **ukkhepanā**. Mahādānapatīti evaṃ suṭṭhu ukkhepanā **samukkhepanā. Khipanā**ti kiṃ imassa jīvitaṃ bījabhojinoti evaṃ uppaṇḍanā. **Saṃkhipanā**ti kiṃ imaṃ adāyakoti bhaṇatha, yo niccakālaṃ sabbesampi natthīti vacanaṃ detīti suṭṭhutaraṃ uppaṇḍanā. **Pāpanā**ti adāyakattassa avaṇṇassa vā pāpanaṃ. Sabbatobhāgena pāpanā **sampāpanā. Avaṇṇahārikā**ti evaṃ me avaṇṇabhayāpi dassatīti gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ janapadato janapadaṃ avaṇṇaharaṇaṃ. **Parapiṭṭhimaṃsikatā**ti purato madhuraṃ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsitā. Esā hi abhimukhaṃ oloketuṃ asakkontassa parammukhānaṃ piṭṭhimaṃsaṃ khādanamiva hoti, tasmā parapiṭṭhimaṃsikatāti vuttā. **Ayaṃ vuccati nippesikatā**ti ayaṃ yasmā veḷupesikāya viya abbhaṅgaṃ parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā gandhamagganā viya paraguṇe nipisitvā vicuṇṇetvā esā lābhamagganā hoti, tasmā nippesikatāti vuccatīti.

Lābhena lābhaṃ nijigīsanatāniddese **nijigīsanatā**ti magganā. **Ito laddha**nti imamhā gehā laddhaṃ. **Amutrā**ti amukamhi gehe. **Eṭṭhī**ti icchanā. **Gaveṭṭhī**ti magganā. **Pariyeṭṭhī**ti punappunaṃ magganā. Ādito paṭṭhāya laddhaṃ laddhaṃ bhikkhaṃ tatra tatra kuladārakānaṃ datvā ante khīrayāguṃ labhitvā gatabhikkhuvatthu cettha kathetabbaṃ. Esanātiādīni eṭṭhiādīnameva vevacanāni, tasmā eṭṭhīti esanā. Gaveṭṭhīti gavesanā, pariyeṭṭhīti pariyesanā. Iccevamettha yojanā veditabbā. Ayaṃ kuhanādīnaṃ attho.

Idāni **evamādīnañca pāpadhammāna**nti ettha ādisaddena ''yathā vā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇā saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā te evarūpāya tiracchānavijjāya micchājīvena jīvikaṃ kappenti. Seyyathidaṃ, aṅgaṃ, nimittaṃ, uppātaṃ, supinaṃ, lakkhaṇaṃ, mūsikacchinnaṃ, aggihomaṃ, dabbihoma''nti (dī. ni. 1.21) ādinā nayena brahmajāle vuttānaṃ anekesaṃ pāpadhammānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Iti yvāyaṃ imesaṃ ājīvahetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamavasena, imesañca ''kuhanā lapanā nemittikatā nippesikatā lābhena lābhaṃ nijigīsanatā''ti evamādīnaṃ pāpadhammānaṃ vasena pavatto micchājīvo, yā tasmā sabbappakārāpi micchājīvā virati, idaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ. Tatrāyaṃ vacanattho. Etaṃ āgamma jīvantīti ājīvo. Ko so, paccayapariyesanavāyāmo. Pārisuddhīti parisuddhatā. Ājīvassa pārisuddhi ājīvapārisuddhi.

Paccayasannissitasīlaṃ

18. Yaṃ panetaṃ tadanantaraṃ paccayasannissitasīlaṃ vuttaṃ, tattha **paṭisaṅkhā yoniso**ti upāyena pathena paṭisaṅkhāya ñatvā, paccavekkhitvāti attho. Ettha ca sītassa paṭighātāyātiādinā nayena vuttapaccavekkhaṇameva ''yoniso paṭisaṅkhā''ti veditabbaṃ. Tattha **cīvara**nti antaravāsakādīsu yaṃkiñci. **Paṭisevatī**ti paribhuñjati, nivāseti vā pārupati vā. **Yāvadevā**ti payojanāvadhiparicchedaniyamavacanaṃ, ettakameva hi yogino cīvarapaṭisevane payojanaṃ yadidaṃ sītassa paṭighātāyātiādi, na ito bhiyyo. **Sītassā**ti ajjhattadhātukkhobhavasena vā bahiddhāutupariṇāmanavasena vā uppannassa yassa kassaci sītassa. **Paṭighātāyā**ti paṭihananatthaṃ. Yathā sarīre ābādhaṃ na uppādeti, evaṃ tassa vinodanatthaṃ. Sītabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto yoniso padahituṃ na sakkoti, tasmā sītassa paṭighātāya cīvaraṃ paṭisevitabbanti bhagavā anuññāsi. Esa nayo sabbattha. Kevalañhettha **uṇhassā**ti aggisantāpassa. Tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo. Ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassānanti ettha pana **ḍaṃsā**ti ḍaṃsanamakkhikā, andhamakkhikātipi vuccanti. **Makasā** makasā eva. **Vātā**ti sarajaarajādibhedā. **Ātapo**ti sūriyātapo. **Sarīsapā**ti ye keci sarantā gacchanti dīghajātikā sappādayo, tesaṃ daṭṭhasamphasso ca phuṭṭhasamphasso cāti duvidho samphasso, sopi cīvaraṃ pārupitvā nisinnaṃ na bādhati, tasmā tādisesu ṭhānesu tesaṃ paṭighātatthāya paṭisevati. **Yāvadevā**ti puna etassa vacanaṃ niyatapayojanāvadhiparicchedadassanatthaṃ, hirikopīnapaṭicchādanañhi niyatapayojanaṃ, itarāni kadāci kadāci honti. Tattha **hirikopīna**nti taṃ taṃ sambādhaṭṭhānaṃ. Yasmiṃ yasmiñhi aṅge vivariyamāne hirī kuppati vinassati, taṃ taṃ hiriṃ kopanato hirikopīnanti vuccati. Tassa ca hirikopīnassa paṭicchādanatthanti hirikopīnapaṭicchādanatthaṃ. Hirikopīnaṃ paṭicchādanatthantipi pāṭho.

Piṇḍapātanti yaṃkiñci āhāraṃ. Yo hi koci āhāro bhikkhuno piṇḍolyena patte patitattā piṇḍapātoti vuccati. Piṇḍānaṃ vā pāto piṇḍapāto, tattha tattha laddhānaṃ bhikkhānaṃ sannipāto samūhoti vuttaṃ hoti. **Neva davāyā**ti na gāmadārakādayo viya davatthaṃ, kīḷānimittanti vuttaṃ hoti. **Na madāyā**ti na muṭṭhikamallādayo viya madatthaṃ, balamadanimittaṃ porisamadanimittañcāti vuttaṃ hoti. **Na maṇḍanāyā**ti na antepurikavesiyādayo viya maṇḍanatthaṃ, aṅgapaccaṅgānaṃ pīṇabhāvanimittanti vuttaṃ hoti. **Na vibhūsanāyā**ti na naṭanaccakādayo viya vibhūsanatthaṃ, pasannacchavivaṇṇatānimittanti vuttaṃ hoti. Ettha ca neva davāyāti etaṃ mohūpanissayappahānatthaṃ vuttaṃ. Na madāyāti etaṃ dosūpanissayappahānatthaṃ. Na maṇḍanāya na vibhūsanāyāti etaṃ rāgūpanissayappahānatthaṃ. Neva davāya na madāyāti cetaṃ attano saṃyojanuppattipaṭisedhanatthaṃ. Na maṇḍanāya na vibhūsanāyāti etaṃ parassapi saṃyojanuppattipaṭisedhanatthaṃ. Catūhipi cetehi ayoniso paṭipattiyā kāmasukhallikānuyogassa ca pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Yāvadevāti vuttatthameva. **Imassa kāyassā**ti etassa catumahābhūtikassa rūpakāyassa. **Ṭhitiyā**ti pabandhaṭṭhitatthaṃ. **Yāpanāyā**ti pavattiyā avicchedatthaṃ, cirakālaṭṭhitatthaṃ vā. Gharūpatthambhamiva hi jiṇṇagharasāmiko, akkhabbhañjanamiva ca sākaṭiko kāyassa ṭhitatthaṃ yāpanatthañcesa piṇḍapātaṃ paṭisevati, na davamadamaṇḍanavibhūsanatthaṃ. Apica ṭhitīti jīvitindriyassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyāti ettāvatā etassa kāyassa jīvitindriyapavattāpanatthantipi vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. **Vihiṃsūparatiyā**ti vihiṃsā nāma jighacchā ābādhaṭṭhena. Tassā uparamatthampesa piṇḍapātaṃ paṭisevati, vaṇālepanamiva uṇhasītādīsu tappaṭikāraṃ viya ca. **Brahmacariyānuggahāyā**ti sakalasāsanabrahmacariyassa ca maggabrahmacariyassa ca anuggahatthaṃ. Ayañhi piṇḍapātapaṭisevanapaccayā kāyabalaṃ nissāya sikkhattayānuyogavasena bhavakantāranittharaṇatthaṃ paṭipajjanto brahmacariyānuggahāya paṭisevati, kantāranittharaṇatthikā puttamaṃsaṃ (saṃ. ni. 2.63) viya, nadīnittharaṇatthikā kullaṃ (ma. ni. 1.240) viya, samuddanittharaṇatthikā nāvamiva ca.

Itipurāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi navañca vedanaṃ na uppādessāmīti etaṃ iminā piṇḍapātapaṭisevanena purāṇañca jighacchāvedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ aparimitabhojanapaccayaṃ āharahatthakaalaṃsāṭakatatravaṭṭakakākamāsakabhuttavamitakabrāhmaṇānaṃ aññataro viya na uppādessāmītipi paṭisevati, bhesajjamiva gilāno. Atha vā yā adhunā asappāyāparimitabhojanaṃ nissāya purāṇakammapaccayavasena uppajjanato purāṇavedanāti vuccati. Sappāyaparimitabhojanena tassā paccayaṃ vināsento taṃ purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi. Yā cāyaṃ adhunā kataṃ ayuttaparibhogakammūpacayaṃ nissāya āyatiṃ uppajjanato navavedanāti vuccati. Yuttaparibhogavasena tassā mūlaṃ anibbattento taṃ navañca vedanaṃ na uppādessāmīti evampettha attho daṭṭhabbo. Ettāvatā yuttaparibhogasaṅgaho attakilamathānuyogappahānaṃ dhammikasukhāpariccāgo ca dīpito hotīti veditabbo.

Yātrā ca me bhavissatīti parimitaparibhogena jīvitindriyupacchedakassa iriyāpathabhañjakassa vā parissayassa abhāvato cirakālagamanasaṅkhātā yātrā ca me bhavissati imassa paccayāyattavuttino kāyassātipi paṭisevati, yāpyarogī viya tappaccayaṃ. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cā**ti ayuttapariyesanapaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitaparibhogapaccayā aratitandīvijambhitā. Viññūgarahādidosābhāvena vā anavajjatā, sappāyaparimitabhojanapaccayā kāyabalasambhavena phāsuvihāro. Yāvadatthaudarāvadehakabhojanaparivajjanena vā seyyasukhapassasukhamiddhasukhānaṃ pahānato anavajjatā, catupañcālopamattaūnabhojanena catuiriyāpathayogyabhāvapaṭipādanato phāsuvihāro ca me bhavissatītipi paṭisevati. Vuttampi hetaṃ –

> ‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
> Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983);

Ettāvatā ca payojanapariggaho majjhimā ca paṭipadā dīpitā hotīti veditabbā.

Senāsananti senañca āsanañca. Yattha yattha hi seti vihāre vā aḍḍhayogādimhi vā, taṃ senaṃ. Yattha yattha āsati nisīdati, taṃ āsanaṃ. Taṃ ekato katvā senāsananti vuccati. **Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmattha**nti parisahanaṭṭhena utuyeva utuparissayo. Utuparissayassa vinodanatthañca paṭisallānārāmatthañca. Yo sarīrābādhacittavikkhepakaro asappāyo utu senāsanapaṭisevanena vinodetabbo hoti, tassa vinodanatthaṃ ekībhāvasukhatthañcāti vuttaṃ hoti. Kāmañca sītapaṭighātādināva utuparissayavinodanaṃ vuttameva. Yathā pana cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādanaṃ niyatapayojanaṃ, itarāni kadāci kadāci bhavantīti vuttaṃ, evamidhāpi niyataṃ utuparissayavinodanaṃ sandhāya idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā ayaṃ vuttappakāro utu utuyeva. Parissayo pana duvidho pākaṭaparissayo ca, paṭicchannaparissayo ca (mahāni. 5). Tattha pākaṭaparissayo sīhabyagghādayo. Paṭicchannaparissayo rāgadosādayo. Ye yattha apariguttiyā ca asappāyarūpadassanādinā ca ābādhaṃ na karonti, taṃ senāsanaṃ evaṃ jānitvā paccavekkhitvā paṭisevanto bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso senāsanaṃ utuparissayavinodanatthaṃ paṭisevatīti veditabbo.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti ettha rogassa paṭiayanaṭṭhena paccayo, paccanīkagamanaṭṭhenāti attho. Yassa kassaci sappāyassetaṃ adhivacanaṃ. Bhisakkassa kammaṃ tena anuññātattāti bhesajjaṃ. Gilānapaccayova bhesajjaṃ gilānapaccayabhesajjaṃ, yaṃkiñci gilānassa sappāyaṃ bhisakkakammaṃ telamadhuphāṇitādīti vuttaṃ hoti. Parikkhāroti pana ‘‘sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hotī’’ti (a. ni. 7.67) ādīsu parivāro vuccati. ‘‘Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo’’ti (saṃ. ni. 5.4) ādīsu alaṅkāro. ‘‘Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā’’ti (ma. ni. 1.191-192) ādīsu sambhāro. Idha pana sambhāropi parivāropi vaṭṭati. Tañhi gilānapaccayabhesajjaṃ jīvitassa parivāropi hoti, jīvitanāsakābādhuppattiyā antaraṃ adatvā rakkhaṇato sambhāropi. Yathā ciraṃ pavattati, evamassa kāraṇabhāvato, tasmā parikkhāroti vuccati. Evaṃ gilānapaccayabhesajjañca taṃ parikkhāro cāti gilānapaccayabhesajjaparikkhāro. Taṃ gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ. Gilānassa yaṃkiñci sappāyaṃ bhisakkānuññātaṃ telamadhuphāṇitādi jīvitaparikkhāranti vuttaṃ hoti. **Uppannāna**nti jātānaṃ bhūtānaṃ nibbattānaṃ. **Veyyābādhikāna**nti ettha byābādhoti dhātukkhobho, taṃsamuṭṭhānā ca kuṭṭhagaṇḍapīḷakādayo. Byābādhato uppannattā veyyābādhikā. **Vedanāna**nti dukkhavedanā akusalavipākavedanā. Tāsaṃ veyyābādhikānaṃ vedanānaṃ. **Abyābajjhaparamatāyā**ti niddukkhaparamatāya. Yāva taṃ dukkhaṃ sabbaṃ pahīnaṃ hoti tāvāti attho.

Evamidaṃ saṅkhepato paṭisaṅkhā yoniso paccayaparibhogalakkhaṇaṃ paccayasannissitasīlaṃ veditabbaṃ. Vacanattho panettha – cīvarādayo hi yasmā te paṭicca nissāya paribhuñjamānā pāṇino ayanti pavattanti, tasmā paccayāti vuccanti. Te paccaye sannissitanti paccayasannissitaṃ.

Catupārisuddhisampādanavidhi

19. Evametasmiṃ catubbidhe sīle saddhāya **pātimokkhasaṃvaro** sampādetabbo. **Saddhāsādhano** hi so, sāvakavisayātītattā sikkhāpadapaññattiyā. Sikkhāpadapaññattiyācanapaṭikkhepo cettha nidassanaṃ. Tasmā yathā paññattaṃ sikkhāpadaṃ anavasesaṃ saddhāya samādiyitvā jīvitepi apekkhaṃ akarontena sādhukaṃ sampādetabbaṃ. Vuttampi hetaṃ –

‘‘Kikīva aṇḍaṃ camarīva vāladhiṃ,
Piyaṃva puttaṃ nayanaṃva ekakaṃ;
Tatheva sīlaṃ anurakkhamānakā,
Supesalā hotha sadā sagāravā’’ti.

Aparampi vuttaṃ – ‘‘evameva kho pahārāda yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī’’ti (a. ni. 8.19). Imasmiṃ ca panatthe aṭaviyaṃ corehi baddhatherānaṃ vatthūni veditabbāni.

Mahāvattaniaṭaviyaṃ kira theraṃ corā kāḷavallīhi bandhitvā nipajjāpesuṃ. Thero yathānipannova sattadivasāni vipassanaṃ vaḍḍhetvā anāgāmiphalaṃ pāpuṇitvā tattheva kālaṃ katvā brahmaloke nibbatti.

Aparampi theraṃ tambapaṇṇidīpe pūtilatāya bandhitvā nipajjāpesuṃ. So vanadāhe āgacchante valliṃ acchinditvāva vipassanaṃ paṭṭhapetvā samasīsī hutvā parinibbāyi. Dīghabhāṇakaabhayatthero pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ āgacchanto disvā therassa sarīraṃ jhāpetvā cetiyaṃ kārāpesi. Tasmā aññopi saddho kulaputto –

Pātimokkhaṃ visodhento, appeva jīvitaṃ jahe;
Paññattaṃ lokanāthena, na bhinde sīlasaṃvaraṃ.

Yathā ca pātimokkhasaṃvaro saddhāya, evaṃ satiyā **indriyasaṃvaro** sampādetabbo. **Satisādhano** hi so, satiyā adhiṭṭhitānaṃ indriyānaṃ abhijjhādīhi ananvāssavanīyato. Tasmā ‘‘varaṃ, bhikkhave, tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittaggāho’’ti (saṃ. ni. 4.235) ādinā nayena ādittapariyāyaṃ samanussaritvā rūpādīsu visayesu cakkhudvārādipavattassa viññāṇassa abhijjhādīhi anvāssavanīyaṃ nimittādiggāhaṃ asammuṭṭhāya satiyā nisedhentena esa sādhukaṃ sampādetabbo. Evaṃ asampādite hi etasmiṃ pātimokkhasaṃvarasīlampi anaddhaniyaṃ hoti aciraṭṭhitikaṃ, asaṃvihitasākhāparivāramiva sassaṃ. Haññate cāyaṃ kilesacorehi, vivaṭadvāro viya gāmo parassa hārīhi. Cittañcassa rāgo samativijjhati, ducchannamagāraṃ vuṭṭhi viya. Vuttampi hetaṃ –

‘‘Rūpesu saddesu atho rasesu,
Gandhesu phassesu ca rakkha indriyaṃ;
Ete hi dvārā vivaṭā arakkhitā,
Hananti gāmaṃva parassa hārino’’.

‘‘Yathā agāraṃ ducchannaṃ, vuṭṭhī samativijjhati;
Evaṃ abhāvitaṃ cittaṃ, rāgo samativijjhatī’’ti. (dha. pa. 13);

Sampādite pana tasmiṃ pātimokkhasaṃvarasīlampi addhaniyaṃ hoti ciraṭṭhitikaṃ, susaṃvihitasākhāparivāramiva sassaṃ. Na haññate cāyaṃ kilesacorehi, susaṃvutadvāro viya gāmo parassa hārīhi. Na cassa cittaṃ rāgo samativijjhati, succhannamagāraṃ vuṭṭhi viya. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Rūpesu saddesu atho rasesu,
Gandhesu phassesu ca rakkha indriyaṃ;
Ete hi dvārā pihitā susaṃvutā,
Na hanti gāmaṃva parassa hārino’’.

‘‘Yathā agāraṃ succhannaṃ, vuṭṭhī na samativijjhati;
Evaṃ subhāvitaṃ cittaṃ, rāgo na samativijjhatī’’ti. (dha. pa. 14);

Ayaṃ pana atiukkaṭṭhadesanā.

Cittaṃ nāmetaṃ lahuparivattaṃ, tasmā uppannaṃ rāgaṃ asubhamanasikārena vinodetvā indriyasaṃvaro sampādetabbo, adhunāpabbajitena vaṅgīsattherena viya.

Therassa kira adhunāpabbajitassa piṇḍāya carato ekaṃ itthiṃ disvā rāgo uppajjati. Tato ānandattheraṃ āha –

‘‘Kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhati;
Sādhu nibbāpanaṃ brūhi, anukampāya gotamā’’ti. (saṃ. ni. 1.212; theragā. 1232);

Thero āha –

‘‘Saññāya vipariyesā, cittaṃ te pariḍayhati;
Nimittaṃ parivajjehi, subhaṃ rāgūpasañhitaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ. (saṃ. ni. 1.212; theragā. 1233-1234);

‘‘Saṅkhāre parato passa, dukkhato no ca attato;
Nibbāpehi mahārāgaṃ, mā ḍayhittho punappuna’’nti. (saṃ. ni. 1.212);

Thero rāgaṃ vinodetvā piṇḍāya cari. Apica indriyasaṃvarapūrakena bhikkhunā kuraṇḍakamahāleṇavāsinā cittaguttattherena viya corakamahāvihāravāsinā mahāmittattherena viya ca bhavitabbaṃ. Kuraṇḍakamahāleṇe kira sattannaṃ buddhānaṃ abhinikkhamanacittakammaṃ manoramaṃ ahosi, sambahulā bhikkhū senāsanacārikaṃ āhiṇḍantā cittakammaṃ disvā ‘‘manoramaṃ, bhante, cittakamma’’nti āhaṃsu. Thero āha ‘‘atirekasaṭṭhi me, āvuso, vassāni leṇe vasantassa cittakammaṃ atthītipi na jānāmi, ajja dāni cakkhumante nissāya ñāta’’nti. Therena kira ettakaṃ addhānaṃ vasantena cakkhuṃ ummīletvā leṇaṃ na ullokitapubbaṃ. Leṇadvāre cassa mahānāgarukkhopi ahosi. Sopi therena uddhaṃ na ullokitapubbo. Anusaṃvaccharaṃ bhūmiyaṃ kesaranipātaṃ disvāvassa pupphitabhāvaṃ jānāti.

Rājā therassa guṇasampattiṃ sutvā vanditukāmo tikkhattuṃ pesetvā anāgacchante there tasmiṃ gāme taruṇaputtānaṃ itthīnaṃ thane bandhāpetvā lañjāpesi ‘‘tāva dārakā thaññaṃ mā labhiṃsu, yāva thero na āgacchatī’’ti. Thero dārakānaṃ anukampāya mahāgāmaṃ agamāsi. Rājā sutvā ‘‘gacchatha bhaṇe, theraṃ pavesetha sīlāni gaṇhissāmī’’ti antepuraṃ abhiharāpetvā vanditvā bhojetvā ‘‘ajja, bhante, okāso natthi, sve sīlāni gaṇhissāmīti therassa pattaṃ gahetvā thokaṃ anugantvā deviyā saddhiṃ vanditvā nivatti. Thero rājā vā vandatu devī vā, ‘‘sukhī hotu, mahārājā’’ti vadati. Evaṃ sattadivasā gatā. Bhikkhū āhaṃsu ‘‘kiṃ, bhante, tumhe raññepi vandamāne deviyāpi vandamānāya ‘‘sukhī hotu, mahārāja’’icceva vadathāti. Thero ‘‘nāhaṃ, āvuso, rājāti vā devīti vā vavatthānaṃ karomī’’ti vatvā sattāhātikkamena ‘‘therassa idha vāso dukkho’’ti raññā vissajjito kuraṇḍakamahāleṇaṃ gantvā rattibhāge caṅkamaṃ ārūhi. Nāgarukkhe adhivatthā devatā daṇḍadīpikaṃ gahetvā aṭṭhāsi. Athassa kammaṭṭhānaṃ atiparisuddhaṃ pākaṭaṃ ahosi. Thero ‘‘kiṃ nu me ajja kammaṭṭhānaṃ ativiya pakāsatī’’ti attamano majjhimayāmasamanantaraṃ sakalaṃ pabbataṃ unnādayanto arahattaṃ pāpuṇi. Tasmā aññopi attatthakāmo kulaputto –

Makkaṭova araññamhi, vane bhantamigo viya;
Bālo viya ca utrasto, na bhave lolalocano.

Adho khipeyya cakkhūni, yugamattadaso siyā;
Vanamakkaṭalolassa, na cittassa vasaṃ vaje.

Mahāmittattherassāpi mātu visagaṇḍakarogo uppajji, dhītāpissā bhikkhunīsu pabbajitā hoti. Sā taṃ āha – ‘‘gaccha ayye, bhātu santikaṃ gantvā mama aphāsukabhāvaṃ ārocetvā bhesajjamāharā’’ti. Sā gantvā ārocesi. Thero āha – ‘‘nāhaṃ mūlabhesajjādīni saṃharitvā bhesajjaṃ pacituṃ jānāmi, apica te bhesajjaṃ ācikkhissaṃ – ‘‘ahaṃ yato pabbajito, tato paṭṭhāya na mayā lobhasahagatena cittena indriyāni bhinditvā visabhāgarūpaṃ olokitapubbaṃ, iminā saccavacanena mātuyā me phāsu hotu, gaccha idaṃ vatvā upāsikāya sarīraṃ parimajjā’’ti. Sā gantvā imamatthaṃ ārocetvā tathā akāsi. Upāsikāya taṃkhaṇaṃyeva gaṇḍo pheṇapiṇḍo viya vilīyitvā antaradhāyi, sā uṭṭhahitvā ‘‘sace sammāsambuddho dhareyya, kasmā mama puttasadisassa bhikkhuno jālavicitrena hatthena sīsaṃ na parāmaseyyā’’ti attamanavācaṃ nicchāresi. Tasmā –

Kulaputtamāni aññopi, pabbajitvāna sāsane;
Mittattherova tiṭṭheyya, vare indriyasaṃvare.

Yathā pana indriyasaṃvaro satiyā, tathā vīriyena **ājīvapārisuddhi** sampādetabbā. **Vīriyasādhanā** hi sā, sammāraddhavīriyassa micchājīvappahānasambhavato. Tasmā anesanaṃ appatirūpaṃ pahāya vīriyena piṇḍapātacariyādīhi sammā esanāhi esā sampādetabbā parisuddhuppādeyeva paccaye paṭisevamānena aparisuddhuppāde āsīvise viya parivajjayatā. Tattha apariggahitadhutaṅgassa saṅghato, gaṇato, dhammadesanādīhi cassa guṇehi pasannānaṃ gihīnaṃ santikā uppannā paccayā parisuddhuppādā nāma. Piṇḍapātacariyādīhi pana atiparisuddhuppādāyeva. Pariggahitadhutaṅgassa piṇḍapātacariyādīhi dhutaguṇe cassa pasannānaṃ santikā dhutaṅganiyamānulomena uppannā parisuddhuppādā nāma.

Ekabyādhivūpasamatthañcassa pūtiharitakīcatumadhuresu uppannesu ‘‘catumadhuraṃ aññepi sabrahmacārino paribhuñjissantī’’ti cintetvā haritakīkhaṇḍameva paribhuñjamānassa dhutaṅgasamādānaṃ patirūpaṃ hoti. Esa hi ‘‘uttamaariyavaṃsiko bhikkhū’’ti vuccati. Ye panete cīvarādayo paccayā, tesu yassa kassaci bhikkhuno ājīvaṃ parisodhentassa cīvare ca piṇḍapāte ca nimittobhāsaparikathāviññattiyo na vaṭṭanti. Senāsane pana apariggahitadhutaṅgassa nimittobhāsaparikathā vaṭṭanti. Tattha **nimittaṃ** nāma senāsanatthaṃ bhūmiparikammādīni karontassa ‘‘kiṃ, bhante, kariyati, ko kārāpetī’’ti gihīhi vutte ‘‘na koci’’ti paṭivacanaṃ, yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ nimittakammaṃ. **Obhāso** nāma ‘‘upāsakā tumhe kuhiṃ vasathā’’ti. Pāsāde, bhanteti. ‘‘Bhikkhūnaṃ pana upāsakā pāsādo na vaṭṭatī’’ti vacanaṃ, yaṃ vā panaññampi evarūpaṃ obhāsakammaṃ. **Parikathā** nāma ‘‘bhikkhusaṅghassa senāsanaṃ sambādha’’nti vacanaṃ, yā vā panaññāpi evarūpā pariyāyakathā. Bhesajje sabbampi vaṭṭati. Tathā uppannaṃ pana bhesajjaṃ roge vūpasante paribhuñjituṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti.

Tattha vinayadharā ‘‘bhagavatā dvāraṃ dinnaṃ, tasmā vaṭṭatī’’ti vadanti. Suttantikā pana ‘‘kiñcāpi āpatti na hoti, ājīvaṃ pana kopeti, tasmā na vaṭṭati’’cceva vadanti.

Yo pana bhagavatā anuññātāpi nimittobhāsaparikathāviññattiyo akaronto appicchatādiguṇeyeva nissāya jīvitakkhayepi paccupaṭṭhite aññatreva obhāsādīhi uppannapaccaye paṭisevati, esa ‘‘paramasallekhavuttī’’ti vuccati, seyyathāpi thero **sāriputto**.

So kirāyasmā ekasmiṃ samaye pavivekaṃ brūhayamāno mahāmoggallānattherena saddhiṃ aññatarasmiṃ araññe viharati, athassa ekasmiṃ divase udaravātābādho uppajjitvā atidukkhaṃ janesi. Mahāmoggallānatthero sāyanhasamaye tassāyasmato upaṭṭhānaṃ gato theraṃ nipannaṃ disvā taṃ pavattiṃ pucchitvā ‘‘pubbe te, āvuso, kena phāsu hotī’’ti pucchi. Thero āha, ‘‘gihikāle me, āvuso, mātā sappimadhusakkarādīhi yojetvā asambhinnakhīrapāyāsaṃ adāsi, tena me phāsu ahosī’’ti. Sopi āyasmā ‘‘hotu, āvuso, sace mayhaṃ vā tuyhaṃ vā puññaṃ atthi, appeva nāma sve labhissāmā’’ti āha.

Imaṃ pana nesaṃ kathāsallāpaṃ caṅkamanakoṭiyaṃ rukkhe adhivatthā devatā sutvā ‘‘sve ayyassa pāyāsaṃ uppādessāmī’’ti tāvadeva therassa upaṭṭhākakulaṃ gantvā jeṭṭhaputtassa sarīraṃ āvisitvā pīḷaṃ janesi. Athassa tikicchānimittaṃ sannipatite ñātake āha – ‘‘sace sve therassa evarūpaṃ nāma pāyāsaṃ paṭiyādetha, taṃ muñcissāmī’’ti. Te ‘‘tayā avuttepi mayaṃ therānaṃ nibaddhaṃ bhikkhaṃ demā’’ti vatvā dutiyadivase tathārūpaṃ pāyāsaṃ paṭiyādiyiṃsu.

Mahāmoggallānatthero pātova āgantvā ‘‘āvuso, yāva ahaṃ piṇḍāya caritvā āgacchāmi, tāva idheva hohī’’ti vatvā gāmaṃ pāvisi. Te manussā paccuggantvā therassa pattaṃ gahetvā vuttappakārassa pāyāsassa pūretvā adaṃsu. Thero gamanākāraṃ dassesi. Te ‘‘bhuñjatha – bhante, tumhe, aparampi dassāmā’’ti theraṃ bhojetvā puna pattapūraṃ adaṃsu. Thero gantvā ‘‘handāvuso sāriputta, paribhuñjā’’ti upanāmesi. Theropi taṃ disvā ‘‘atimanāpo pāyāso, kathaṃ nu kho uppanno’’ti cintento tassa uppattimūlaṃ disvā āha – ‘‘āvuso moggallāna, aparibhogāraho piṇḍapāto’’ti. Sopāyasmā ‘‘mādisena nāma ābhataṃ piṇḍapātaṃ na paribhuñjatī’’ti cittampi anuppādetvā ekavacaneneva pattaṃ mukhavaṭṭiyaṃ gahetvā ekamante nikujjesi. Pāyāsassa saha bhūmiyaṃ patiṭṭhānā therassa ābādho antaradhāyi, tato paṭṭhāya pañcacattālīsa vassāni na puna uppajji. Tato mahāmoggallānaṃ āha – ‘‘āvuso, vacīviññattiṃ nissāya uppanno pāyāso antesu nikkhamitvā bhūmiyaṃ carantesupi paribhuñjituṃ ayuttarūpo’’ti. Imañca udānaṃ udānesi –

> ‘‘Vacīviññattivipphārā, uppannaṃ madhupāyasaṃ;
> Sace bhutto bhaveyyāhaṃ, sājīvo garahito mama.
>
> ‘‘Yadipi me antaguṇaṃ, nikkhamitvā bahi care;
> Neva bhindeyyaṃ ājīvaṃ, cajamānopi jīvitaṃ.
>
> ‘‘Ārādhemi sakaṃ cittaṃ, vivajjemi anesanaṃ;
> Nāhaṃ buddhappaṭikuṭṭhaṃ, kāhāmi ca anesana’’nti.

Ciragumbavāsikaambakhādakamahātissattheravatthupi cettha kathetabbaṃ. Evaṃ sabbathāpi.

> ‘‘Anesanāya cittampi, ajanetvā vicakkhaṇo;
> Ājīvaṃ parisodheyya, saddhāpabbajito yatī’’ti.

Yathā ca vīriyena ājīvapārisuddhi, tathā **paccayasannissitasīlaṃ** paññāya sampādetabbaṃ. **Paññāsādhanaṃ** hi taṃ, paññavato paccayesu ādīnavānisaṃsadassanasamatthabhāvato. Tasmā pahāya paccayagedhaṃ dhammena samena uppanne paccaye yathāvuttena vidhinā paññāya paccavekkhitvā paribhuñjantena sampādetabbaṃ.

Tattha duvidhaṃ paccavekkhaṇaṃ paccayānaṃ paṭilābhakāle, paribhogakāle ca. Paṭilābhakālepi hi dhātuvasena vā paṭikūlavasena vā paccavekkhitvā ṭhapitāni cīvarādīni tato uttari paribhuñjantassa anavajjova paribhogo, paribhogakālepi. Tatrāyaṃ sanniṭṭhānakaro vinicchayo –

Cattāro hi paribhogā theyyaparibhogo, iṇaparibhogo, dāyajjaparibhogo, sāmiparibhogoti. Tatra saṅghamajjhepi nisīditvā paribhuñjantassa dussīlassa paribhogo **theyyaparibhogo** nāma. Sīlavato apaccavekkhitvā paribhogo **iṇaparibhogo** nāma.

Tasmā cīvaraṃ paribhoge paribhoge paccavekkhitabbaṃ, piṇḍapāto ālope ālope, tathā asakkontena purebhattapacchābhattapurimayāmamajjhimayāmapacchimayāmesu. Sacassa apaccavekkhatova aruṇaṃ uggacchati, iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhati. Senāsanampi paribhoge paribhoge paccavekkhitabbaṃ. Bhesajjassa paṭiggahaṇepi paribhogepi satipaccayatāva vaṭṭati. Evaṃ santepi paṭiggahaṇe satiṃ katvā paribhoge akarontasseva āpatti, paṭiggahaṇe pana satiṃ akatvā paribhoge karontassa anāpatti.

Catubbidhā hi suddhi desanāsuddhi, saṃvarasuddhi, pariyeṭṭhisuddhi, paccavekkhaṇasuddhīti. Tattha **desanāsuddhi** nāma pātimokkhasaṃvarasīlaṃ. Tañhi desanāya sujjhanato desanāsuddhīti vuccati. **Saṃvarasuddhi** nāma indriyasaṃvarasīlaṃ. Tañhi ‘‘na puna evaṃ karissāmī’’ti cittādhiṭṭhānasaṃvareneva sujjhanato saṃvarasuddhīti vuccati. **Pariyeṭṭhisuddhi** nāma ājīvapārisuddhisīlaṃ. Tañhi anesanaṃ pahāya dhammena samena paccaye uppādentassa pariyesanāya suddhattā pariyeṭṭhisuddhīti vuccati. **Paccavekkhaṇasuddhi** nāma paccayasannissitasīlaṃ. Tañhi vuttappakārena paccavekkhaṇena sujjhanato paccavekkhaṇasuddhīti vuccati. Tena vuttaṃ ‘‘paṭiggahaṇe pana satiṃ akatvā paribhoge karontassa anāpattī’’ti.

Sattannaṃ sekkhānaṃ paccayaparibhogo **dāyajjaparibhogo** nāma. Te hi bhagavato puttā, tasmā pitusantakānaṃ paccayānaṃ dāyādā hutvā te paccaye paribhuñjanti. Kiṃpanete bhagavato paccaye paribhuñjanti, udāhu gihīnaṃ paccaye paribhuñjantīti. Gihīhi dinnāpi bhagavatā anuññātattā bhagavato santakā honti, tasmā bhagavato paccaye paribhuñjantīti veditabbā. Dhammadāyādasuttañcettha sādhakaṃ.

Khīṇāsavānaṃ paribhogo **sāmiparibhogo** nāma. Te hi taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmino hutvā paribhuñjanti.

Imesu paribhogesu sāmiparibhogo ca dāyajjaparibhogo ca sabbesaṃ vaṭṭati. Iṇaparibhogo na vaṭṭati. Theyyaparibhoge kathāyeva natthi. Yo panāyaṃ sīlavato paccavekkhitaparibhogo, so iṇaparibhogassa paccanīkattā āṇaṇyaparibhogo vā hoti, dāyajjaparibhogeyeva vā saṅgahaṃ gacchati. Sīlavāpi hi imāya sikkhāya samannāgatattā sekkhotveva saṅkhyaṃ gacchati. Imesu pana paribhogesu yasmā sāmiparibhogo aggo, tasmā taṃ patthayamānena bhikkhunā vuttappakārāya paccavekkhaṇāya paccavekkhitvā paribhuñjantena paccayasannissitasīlaṃ sampādetabbaṃ. Evaṃ karonto hi kiccakārī hoti. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Piṇḍaṃ vihāraṃ sayanāsanañca,
Āpañca saṅghāṭirajūpavāhanaṃ;
Sutvāna dhammaṃ sugatena desitaṃ,
Saṅkhāya seve varapaññasāvako.

‘‘Tasmā hi piṇḍe sayanāsane ca,
Āpe ca saṅghāṭirajūpavāhane;
Etesu dhammesu anūpalitto,
Bhikkhu yathā pokkhare vāribindu. (su. ni. 393-394);

‘‘Kālena laddhā parato anuggahā,
Khajjesu bhojjesu ca sāyanesu ca;
Mattaṃ sa jaññā satataṃ upaṭṭhito,
Vaṇassa ālepanarūhane yathā.

‘‘Kantāre puttamaṃsaṃva, akkhassabbhañjanaṃ yathā;
Evaṃ āhāre āhāraṃ, yāpanatthamamucchito’’ti.

Imassa ca paccayasannissitasīlassa paripūrakāritāya bhāgineyyasaṅgharakkhitasāmaṇerassa vatthu kathetabbaṃ. So hi sammā paccavekkhitvā paribhuñji. Yathāha –

‘‘Upajjhāyo maṃ bhuñjamānaṃ, sālikūraṃ sunibbutaṃ;
Mā heva tvaṃ sāmaṇera, jivhaṃ jhāpesi asaññato.

‘‘Upajjhāyassa vaco sutvā, saṃvegamalabhiṃ tadā;
Ekāsane nisīditvā, arahattaṃ apāpuṇiṃ.

‘‘Sohaṃ paripuṇṇasaṅkappo, cando pannaraso yathā;
Sabbāsavaparikkhīṇo, natthi dāni punabbhavo’’ti.

‘‘Tasmā aññopi dukkhassa, patthayanto parikkhayaṃ;
Yoniso paccavekkhitvā, paṭisevetha paccaye’’ti.

Evaṃ pātimokkhasaṃvarasīlādivasena catubbidhaṃ.

Paṭhamasīlapañcakaṃ

20. Pañcavidhakoṭṭhāsassa paṭhamapañcake anupasampannasīlādivasena attho veditabbo. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ –

‘‘Katamaṃ pariyantapārisuddhisīlaṃ? Anupasampannānaṃ pariyantasikkhāpadānaṃ, idaṃ pariyantapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ apariyantapārisuddhisīlaṃ? Upasampannānaṃ apariyantasikkhāpadānaṃ, idaṃ apariyantapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ? Puthujjanakalyāṇakānaṃ kusaladhamme yuttānaṃ sekkhapariyante paripūrakārīnaṃ kāye ca jīvite ca anapekkhānaṃ pariccattajīvitānaṃ, idaṃ paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ? Sattannaṃ sekkhānaṃ, idaṃ aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ? Tathāgatasāvakānaṃ khīṇāsavānaṃ paccekabuddhānaṃ tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ, idaṃ paṭippassaddhipārisuddhisīla’’nti (paṭi. ma. 1.37).

Tattha anupasampannānaṃ sīlaṃ gaṇanavasena sapariyantattā **pariyantapārisuddhisīla**nti veditabbaṃ. Upasampannānaṃ –

‘‘Nava koṭisahassāni, asītisatakoṭiyo;
Paññāsasatasahassāni, chattiṃsā ca punāpare.

‘‘Ete saṃvaravinayā, sambuddhena pakāsitā;
Peyyālamukhena niddiṭṭhā, sikkhā vinayasaṃvare’’ti. –

Evaṃ gaṇanavasena sapariyantampi anavasesavasena samādānabhāvañca lābhayasañātiaṅgajīvitavasena adiṭṭhapariyantabhāvañca sandhāya **apariyantapārisuddhisīla**nti vuttaṃ, ciragumbavāsikaambakhādakamahātissattherassa sīlamiva. Tathā hi so āyasmā –

‘‘Dhanaṃ caje aṅgavarassa hetu, aṅgaṃ caje jīvitaṃ rakkhamāno;
Aṅgaṃ dhanaṃ jīvitañcāpi sabbaṃ, caje naro dhammamanussaranto’’ti. –

Imaṃ sappurisānussatiṃ avijahanto jīvitasaṃsayepi sikkhāpadaṃ avītikkamma tadeva apariyantapārisuddhisīlaṃ nissāya upāsakassa piṭṭhigatova arahattaṃ pāpuṇi. Yathāha –

‘‘Na pitā napi te mātā, na ñāti napi bandhavo;
Karotetādisaṃ kiccaṃ, sīlavantassa kāraṇā.

Saṃvegaṃ janayitvāna, sammasitvāna yoniso;
Tassa piṭṭhigato santo, arahattaṃ apāpuṇī’’ti.

Puthujjanakalyāṇakānaṃ sīlaṃ upasampadato paṭṭhāya sudhotajātimaṇi viya suparikammakatasuvaṇṇaṃ viya ca atiparisuddhattā cittuppādamattakenapi malena virahitaṃ arahattasseva padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā **paripuṇṇapārisuddhī**ti vuccati, mahāsaṅgharakkhitabhāgineyyasaṅgharakkhitattherānaṃ viya.

Mahāsaṅgharakkhitattheraṃ kira atikkantasaṭṭhivassaṃ maraṇamañce nipannaṃ bhikkhusaṅgho lokuttarādhigamaṃ pucchi. Thero ‘‘natthi me lokuttaradhammo’’ti āha. Athassa upaṭṭhāko daharabhikkhu āha – ‘‘bhante, tumhe parinibbutāti samantā dvādasayojanā manussā sannipatitā, tumhākaṃ puthujjanakālakiriyāya mahājanassa vippaṭisāro bhavissatī’’ti. Āvuso, ahaṃ ‘‘metteyyaṃ bhagavantaṃ passissāmī’’ti na vipassanaṃ paṭṭhapesiṃ. Tena hi maṃ nisīdāpetvā okāsaṃ karohīti. So theraṃ nisīdāpetvā bahi nikkhanto. Thero tassa saha nikkhamanāva arahattaṃ patvā accharikāya saññaṃ adāsi. Saṅgho sannipatitvā āha – ‘‘bhante, evarūpe maraṇakāle lokuttaradhammaṃ nibbattentā dukkaraṃ karitthā’’ti. Nāvuso etaṃ dukkaraṃ, apica vo dukkaraṃ ācikkhissāmi – ‘‘ahaṃ, āvuso, pabbajitakālato paṭṭhāya asatiyā aññāṇapakataṃ kammaṃ nāma na passāmī’’ti. Bhāgineyyopissa paññāsavassakāle evameva arahattaṃ pāpuṇīti.

‘‘Appassutopi ce hoti, sīlesu asamāhito;
Ubhayena naṃ garahanti, sīlato ca sutena ca.

‘‘Appassutopi ce hoti, sīlesu susamāhito;
Sīlato naṃ pasaṃsanti, tassa sampajjate sutaṃ.

‘‘Bahussutopi ce hoti, sīlesu asamāhito;
Sīlato naṃ garahanti, nāssa sampajjate sutaṃ.

‘‘Bahussutopi ce hoti, sīlesu susamāhito;
Ubhayena naṃ pasaṃsanti, sīlato ca sutena ca.

‘‘Bahussutaṃ dhammadharaṃ, sappaññaṃ buddhasāvakaṃ;
Nekkhaṃ jambonadasseva, ko taṃ ninditumarahati;

Devāpi naṃ pasaṃsanti, brahmunāpi pasaṃsito’’ti. (a. ni. 4.6);

Sekkhānaṃ pana sīlaṃ diṭṭhivasena aparāmaṭṭhattā, puthujjanānaṃ vā pana rāgavasena aparāmaṭṭhasīlaṃ **aparāmaṭṭhapārisuddhī**ti veditabbaṃ, kuṭumbiyaputtatissattherassa sīlaṃ viya. So hi āyasmā tathārūpaṃ sīlaṃ nissāya arahatte patiṭṭhātukāmo verike āha –

‘‘Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ;
Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ aha’’nti.

‘‘Evāhaṃ cintayitvāna, sammasitvāna yoniso;
Sampatte aruṇuggamhi, arahattaṃ apāpuṇi’’nti. (dī. ni. aṭṭha. 2.373);

Aññataropi mahāthero bāḷhagilāno sahatthā āhārampi paribhuñjituṃ asakkonto sake muttakarīse palipanno samparivattati, taṃ disvā aññataro daharo ‘‘aho dukkhā jīvitasaṅkhārā’’ti āha. Tamenaṃ mahāthero āha – ‘‘ahaṃ, āvuso, idāni miyyamāno saggasampattiṃ labhissāmi, natthi me ettha saṃsayo, imaṃ pana sīlaṃ bhinditvā laddhasampatti nāma sikkhaṃ paccakkhāya paṭiladdhagihibhāvasadisī’’ti vatvā ‘‘sīleneva saddhiṃ marissāmī’’ti tattheva nipanno tameva rogaṃ sammasanto arahattaṃ patvā bhikkhusaṅghassa imāhi gāthāhi byākāsi –

‘‘Phuṭṭhassa me aññatarena byādhinā,
Rogena bāḷhaṃ dukhitassa ruppato;
Parisussati khippamidaṃ kaḷevaraṃ,
Pupphaṃ yathā paṃsuni ātape kataṃ.

‘‘Ajaññaṃ jaññasaṅkhātaṃ, asuciṃ sucisammataṃ;
Nānākuṇapaparipūraṃ, jaññarūpaṃ apassato.

‘‘Dhiratthu maṃ āturaṃ pūtikāyaṃ, duggandhiyaṃ asuci byādhidhammaṃ;
Yatthappamattā adhimucchitā pajā, hāpenti maggaṃ sugatūpapattiyā’’ti.

Arahantādīnaṃ pana sīlaṃ sabbadarathappaṭippassaddhiyā parisuddhattā **paṭippassaddhipārisuddhī**ti veditabbaṃ. Evaṃ pariyantapārisuddhiādivasena pañcavidhaṃ.

Dutiyasīlapañcakaṃ

Dutiyapañcake pāṇātipātādīnaṃ pahānādivasena attho veditabbo. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ –

‘‘Pañca sīlāni pāṇātipātassa pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇī sīlaṃ, cetanā sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ. Adinnādānassa, kāmesumicchācārassa, musāvādassa, pisuṇāya vācāya, pharusāya vācāya, samphappalāpassa, abhijjhāya, byāpādassa, micchādiṭṭhiyā, nekkhammena kāmacchandassa, abyāpādena byāpādassa, ālokasaññāya thinamiddhassa, avikkhepena uddhaccassa, dhammavavatthānena vicikicchāya, ñāṇena avijjāya, pāmojjena aratiyā, paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ, dutiyena jhānena vitakkavicārānaṃ, tatiyena jhānena pītiyā, catutthena jhānena sukhadukkhānaṃ, ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññāya paṭighasaññāya nānattasaññāya, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññāya, ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññāya, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāya, aniccānupassanāya niccasaññāya, dukkhānupassanāya sukhasaññāya, anattānupassanāya attasaññāya, nibbidānupassanāya nandiyā, virāgānupassanāya rāgassa, nirodhānupassanāya samudayassa, paṭinissaggānupassanāya ādānassa, khayānupassanāya ghanasaññāya, vayānupassanāya āyūhanassa, vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññāya, animittānupassanāya nimittassa, appaṇihitānupassanāya paṇidhiyā, suññatānupassanāya abhinivesassa, adhipaññādhammavipassanāya sārādānābhinivesassa, yathābhūtañāṇadassanena sammohābhinivesassa, ādīnavānupassanāya ālayābhinivesassa, paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhāya, vivaṭṭanānupassanāya saññogābhinivesassa, sotāpattimaggena diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ, sakadāgāmimaggena oḷārikānaṃ kilesānaṃ, anāgāmimaggena aṇusahagatānaṃ kilesānaṃ, arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇī, cetanā, saṃvaro, avītikkamo sīlaṃ. Evarūpāni sīlāni cittassa avippaṭisārāya saṃvattanti, pāmojjāya saṃvattanti, pītiyā saṃvattanti, passaddhiyā saṃvattanti, somanassāya saṃvattanti, āsevanāya saṃvattanti, bhāvanāya saṃvattanti, bahulīkammāya saṃvattanti, alaṅkārāya saṃvattanti, parikkhārāya saṃvattanti, parivārāya saṃvattanti, pāripūriyā saṃvattanti, ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī’’ti (paṭi. ma. 1.41).

Ettha ca pahānanti koci dhammo nāma natthi aññatra vuttappakārānaṃ pāṇātipātādīnaṃ anuppādamattato. Yasmā pana taṃ taṃ pahānaṃ tassa tassa kusaladhammassa patiṭṭhānaṭṭhena upadhāraṇaṃ hoti, vikampābhāvakaraṇena ca samādānaṃ. Tasmā pubbe vutteneva upadhāraṇasamādhānasaṅkhātena sīlanaṭṭhena sīlanti vuttaṃ. Itare cattāro dhammā tato tato veramaṇivasena, tassa tassa saṃvaravasena, tadubhayasampayuttacetanāvasena, taṃ taṃ avītikkamantassa avītikkamanavasena ca cetaso pavattisabbhāvaṃ sandhāya vuttā. Sīlaṭṭho pana tesaṃ pubbe pakāsitoyevāti. Evaṃ pahānasīlādivasena pañcavidhaṃ.

Ettāvatā ca kiṃ sīlaṃ? Kenaṭṭhena sīlaṃ? Kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni? Kimānisaṃsaṃ sīlaṃ? Katividhaṃ cetaṃ sīlanti? Imesaṃ pañhānaṃ vissajjanaṃ niṭṭhitaṃ.

Sīlasaṃkilesavodānaṃ

21. Yaṃ pana vuttaṃ ''ko cassa saṃkileso, kiṃ vodāna''nti. Tatra vadāma – khaṇḍādibhāvo sīlassa saṃkileso, akhaṇḍādibhāvo vodānaṃ. So pana khaṇḍādibhāvo lābhayasādihetukena bhedena ca sattavidhamethunasaṃyogena ca saṅgahito.

Tathā hi yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyante chinnasāṭako viya **khaṇḍaṃ** nāma hoti. Yassa pana vemajjhe bhinnaṃ, tassa majjhe chiddasāṭako viya **chiddaṃ** nāma hoti. Yassa paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyā vā kucchiyā vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññatarasarīravaṇṇā gāvī viya **sabalaṃ** nāma hoti. Yassa antarantarā bhinnāni, tassa antarantarā visabhāgavaṇṇabinduvicitrā gāvī viya **kammāsaṃ** nāma hoti. Evaṃ tāva lābhādihetukena bhedena khaṇḍādibhāvo hoti.

Evaṃ sattavidhamethunasaṃyogavasena. Vuttañhi bhagavatā –

> ''Idha, brāhmaṇa, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaṃ parimaddanaṃ nhāpanaṃ sambāhanaṃ sādiyati, so tadassādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati, idampi kho, brāhmaṇa, brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati saṃyutto methunena saṃyogena, na parimuccati jātiyā. Jarāya maraṇena…pe… na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.
>
> ''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, idhekacco samaṇo vā…pe… paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃ dvayasamāpattiṃ samāpajjati. Napi mātugāmassa ucchādanaṃ…pe… sādiyati. Apica kho mātugāmena saddhiṃ sañjagghati saṃkīḷati saṃkelāyati, so tadassādeti…pe… na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.
>
> ''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, idhekacco samaṇo vā…pe… na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃ dvayasamāpattiṃ samāpajjati. Napi mātugāmassa ucchādanaṃ…pe… sādiyati. Napi mātugāmena saddhiṃ sañjagghati saṃkīḷati saṃkelāyati. Apica kho mātugāmassa cakkhunā cakkhuṃ upanijjhāyati pekkhati, so tadassādeti…pe… na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, idhekacco samaṇo vā…pe… na heva kho mātugāmena… napi mātugāmassa… napi mātugāmena… napi mātugāmassa…pe… pekkhati. Apica kho mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭā vā tiropākārā vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā, so tadassādeti…pe… dukkhasmāti vadāmi.

> ''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, idhekacco samaṇo vā…pe… na heva kho mātugāmena… napi mātugāmassa… napi mātugāmena… napi mātugāmassa…pe… rodantiyā vā. Apica kho yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīḷitāni, tāni anussarati, so tadassādeti…pe… dukkhasmāti vadāmi.
>
> ''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, idhekacco samaṇo vā…pe… na heva kho mātugāmena…pe… napi mātugāmassa… pe… napi yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīḷitāni, tāni anussarati. Apica kho passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṃ samaṅgībhūtaṃ paricārayamānaṃ, so tadassādeti…pe… dukkhasmāti vadāmi.
>
> ''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, idhekacco samaṇo vā…pe… na heva kho mātugāmena…pe… napi passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā…pe… paricārayamānaṃ. Apica kho aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati 'imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā'ti. So tadassādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati. Idampi kho, brāhmaṇa, brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampī''ti (a. ni. 7.50).

Evaṃ lābhādihetukena bhedena ca sattavidhamethunasaṃyogena ca khaṇḍādibhāvo saṅgahitoti veditabbo.

Akhaṇḍādibhāvo pana sabbaso sikkhāpadānaṃ abhedena, bhinnānañca sappaṭikammānaṃ paṭikammakaraṇena, sattavidhamethunasaṃyogābhāvena ca, aparāya ca ''kodho upanāho makkho paḷāso issā macchariyaṃ māyā sātheyyaṃ thambho sārambho māno atimāno mado pamādo''tiādīnaṃ pāpadhammānaṃ anuppattiyā, appicchatāsantuṭṭhitāsallekhatādīnañca guṇānaṃ uppattiyā saṅgahito.

Yāni hi sīlāni lābhādīnampi atthāya abhinnāni, pamādadosena vā bhinnānipi paṭikammakatāni, methunasaṃyogehi vā kodhupanāhādīhi vā pāpadhammehi anupahatāni, tāni sabbaso **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsānī**ti vuccanti. Tāniyeva bhujissabhāvakaraṇato ca **bhujissāni,** viññūhi pasatthattā **viññupasatthāni,** taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā **aparāmaṭṭhāni,** upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā saṃvattayantīti **samādhisaṃvattanikāni** ca honti. Tasmā nesaṃ esa ‘akhaṇḍādibhāvo vodāna’nti veditabbo.

Taṃ panetaṃ vodānaṃ dvīhākārehi sampajjati sīlavipattiyā ca ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanena. Tattha ‘‘pañcime, bhikkhave, ādīnavā dussīlassa sīlavipattiyā’’ti (dī. ni. 2.149; a. ni. 5.213) evamādisuttanayena sīlavipattiyā ādīnavo daṭṭhabbo.

Apica dussīlo puggalo dussīlyahetu amanāpo hoti devamanussānaṃ, ananusāsanīyo sabrahmacārīnaṃ, dukkhito dussīlyagarahāsu, vippaṭisārī sīlavataṃ pasaṃsāsu, tāya ca pana dussīlyatāya sāṇasāṭako viya dubbaṇṇo hoti. Ye kho panassa diṭṭhānugatiṃ āpajjanti, tesaṃ dīgharattaṃ apāyadukkhāvahanato dukkhasamphasso. Yesaṃ deyyadhammaṃ paṭiggaṇhāti, tesaṃ namahapphalakaraṇato appaggho. Anekavassagaṇikagūthakūpo viya dubbisodhano. Chavālātamiva ubhato paribāhiro. Bhikkhubhāvaṃ paṭijānantopi abhikkhuyeva gogaṇaṃ anubandhagadrabho viya. Satatubbiggo sabbaverikapuriso viya. Asaṃvāsāraho matakaḷevaraṃ viya. Sutādiguṇayuttopi sabrahmacārīnaṃ apūjāraho susānaggi viya brāhmaṇānaṃ. Abhabbo visesādhigame andho viya rūpadassane. Nirāso saddhamme caṇḍālakumārako viya rajje. Sukhitosmīti maññamānopi dukkhitova aggikkhandhapariyāye vuttadukkhabhāgitāya.

Dussīlānañhi pañcakāmaguṇaparibhogavandanamānanādisukhassādagadhitacittānaṃ tappaccayaṃ anussaraṇamattenāpi hadayasantāpaṃ janayitvā uṇhalohituggārappavattanasamatthaṃ atikaṭukaṃ dukkhaṃ dassento sabbākārena paccakkhakammavipāko bhagavā āha –

> ‘‘Passatha no tumhe, bhikkhave, amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūta’nti? Evaṃ, bhanteti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, yaṃ khattiyakaññaṃ vā brāhmaṇakaññaṃ vā gahapatikaññaṃ vā mudutalunahatthapādaṃ āliṅgetvā upanisīdeyya vā upanipajjeyya vāti. Etadeva, bhante, varaṃ yaṃ khattiyakaññaṃ vā…pe… upanipajjeyya vā. Dukkhaṃ hetaṃ, bhante, yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ…pe… upanipajjeyya vāti. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave, yathā etadeva tassa varaṃ dussīlassa pāpadhammassa asucisaṅkassarasamācārassa paṭicchannakammantassa assamaṇassa samaṇapaṭiññassa abrahmacārissa brahmacāripaṭiññassa antopūtikassa avassutassa kasambujātassa yaṃ amuṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ…pe… upanipajjeyya vā. Taṃ kissa hetu? Tatonidānaṃ hi so, bhikkhave, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyā’’ti (a. ni. 7.72).

Evaṃ aggikkhandhupamāya itthipaṭibaddhapañcakāmaguṇaparibhogapaccayaṃ dukkhaṃ dassetvā eteneva upāyena –

> ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ balavā puriso daḷhāya vāḷarajjuyā ubho jaṅghā veṭhetvā ghaṃseyya, sā chaviṃ chindeyya, chaviṃ chetvā cammaṃ chindeyya, cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindeyya, maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindeyya, nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindeyya, aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭheyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā abhivādanaṃ sādiyeyyā’’ti ca.
>
> ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ balavā puriso tiṇhāya sattiyā teladhotāya paccorasmiṃ pahareyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā añjalikammaṃ sādiyeyyā’’ti ca.
>
> ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ balavā puriso tattena ayopaṭṭena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena kāyaṃ sampaliveṭheyya, yaṃ vā khattiyamahāsālānaṃ vā brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ cīvaraṃ paribhuñjeyyā’’ti ca.
>
> ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ balavā puriso tattena ayosaṅkunā ādittena sampajjalitena sajotibhūtena mukhaṃ vivaritvā tattaṃ lohaguḷaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ mukhe pakkhipeyya, taṃ tassa oṭṭhampi ḍaheyya, mukhampi, jivhampi, kaṇṭhampi, udarampi ḍaheyya, antampi antaguṇampi ādāya adhobhāgaṃ nikkhameyya, yaṃ vā khattiya… brāhmaṇa… gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjeyyā’’ti ca.
>
> ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ balavā puriso sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā tattaṃ ayomañcaṃ vā ayopīṭhaṃ vā ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ abhinisīdāpeyya vā abhinipajjāpeyya vā, yaṃ vā khattiya… brāhmaṇa… gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ mañcapīṭhaṃ paribhuñjeyyā’’ti ca.
>
> ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho varaṃ yaṃ balavā puriso uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā tattāya ayokumbhiyā pakkhipeyya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya, so tattha pheṇuddehakaṃ paccamāno sakimpi uddhaṃ gaccheyya, sakimpi adho gaccheyya, sakimpi tiriyaṃ gaccheyya, yaṃ vā khattiya… brāhmaṇa… gahapatimahāsālānaṃ vā saddhādeyyaṃ vihāraṃ paribhuñjeyyā’’ti cāti (a. ni. 7.72).

Imāhi vāḷarajjutiṇhasattiayopaṭṭaayoguḷaayomañcaayopīṭhaayokumbhīupamāhi abhivādanaañjalikammacīvarapiṇḍapātamañcapīṭhavihāraparibhogapaccayaṃ dukkhaṃ dassesi. Tasmā –

Aggikkhandhāliṅganadukkhādhikadukkhakaṭukaphalaṃ;
Avijahato kāmasukhaṃ, sukhaṃ kuto bhinnasīlassa.

Abhivādanasādiyane, kiṃ nāma sukhaṃ vipannasīlassa;
Daḷhavāḷarajjughaṃsanadukkhādhikadukkhabhāgissa.

Saddhānamañjalikammasādiyane kiṃ sukhaṃ asīlassa;
Sattippahāradukkhādhimattadukkhassa yaṃhetu.

Cīvaraparibhogasukhaṃ, kiṃ nāma asaṃyatassa;
Yena ciraṃ anubhavitabbo, niraye jalitaayopaṭṭasamphasso.

Madhuropi piṇḍapāto, halāhalavisūpamo asīlassa;
Ādittā gilitabbā, ayoguḷā yena cirarattaṃ.

Sukhasammatopi dukkho, asīlino mañcapīṭhaparibhogo;
Yaṃ bādhissanti ciraṃ, jalitaayomañcapīṭhāni.

Dussīlassa vihāre, saddhādeyyamhi kā nivāsa rati;
Jalitesu nivasitabbaṃ, yena ayokumbhimajjhesu.

Saṅkasarasamācāro, kasambujāto avassuto pāpo;
Antopūtīti ca yaṃ, nindanto āha lokagaru.

Dhī jīvitaṃ asaññatassa, tassa samaṇajanavesadhārissa;
Assamaṇassa upahataṃ, khatamattānaṃ vahantassa.

Gūthaṃ viya kuṇapaṃ viya, maṇḍanakāmā vivajjayantīdha;
Yaṃ nāma sīlavanto, santo kiṃ jīvitaṃ tassa.

Sabbabhayehi amutto, mutto sabbehi adhigamasukhehi;
Supihitasaggadvāro, apāyamaggaṃ samārūḷho.

Karuṇāya vatthubhūto, kāruṇikajanassa nāma ko añño;
Dussīlasamo dussī, latāya iti bahuvidhā dosāti.

Evamādinā paccavekkhaṇena sīlavipattiyaṃ ādīnavadassanaṃ vuttappakāraviparītato sīlasampattiyā ānisaṃsadassanañca veditabbaṃ. Apica –

Tassa pāsādikaṃ hoti, pattacīvaradhāraṇaṃ;
Pabbajjā saphalā tassa, yassa sīlaṃ sunimmalaṃ.

Attānuvādādibhayaṃ, suddhasīlassa bhikkhuno;
Andhakāraṃ viya raviṃ, hadayaṃ nāvagāhati.

Sīlasampattiyā bhikkhu, sobhamāno tapovane;
Pabhāsampattiyā cando, gagane viya sobhati.

Kāyagandhopi pāmojjaṃ, sīlavantassa bhikkhuno;
Karoti api devānaṃ, sīlagandhe kathāva kā.

Sabbesaṃ gandhajātānaṃ, sampattiṃ abhibhuyyati;
Avighātī disā sabbā, sīlagandho pavāyati.

Appakāpi katā kārā, sīlavante mahapphalā;
Hontīti sīlavā hoti, pūjāsakkārabhājanaṃ.

Sīlavantaṃ na bādhanti, āsavā diṭṭhadhammikā;
Samparāyikadukkhānaṃ, mūlaṃ khanati sīlavā.

Yā manussesu sampatti, yā ca devesu sampadā;
Na sā sampannasīlassa, icchato hoti dullabhā.

Accantasantā pana yā, ayaṃ nibbānasampadā;
Mano sampannasīlassa, tameva anudhāvati.

Sabbasampattimūlamhi, sīlamhi iti paṇḍito;
Anekākāravokāraṃ, ānisaṃsaṃ vibhāvayeti.

Evañhi vibhāvayato sīlavipattito ubbijjitvā sīlasampattininnaṃ mānasaṃ hoti. Tasmā yathāvuttaṃ imaṃ sīlavipattiyā ādīnavaṃ imañca sīlasampattiyā ānisaṃsaṃ disvā sabbādarena sīlaṃ vodāpetabbanti.

Ettāvatā ca ‘‘sīle patiṭṭhāya naro sapañño’’ti imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite visuddhimagge **sīlaṃ** tāva paridīpitaṃ hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Sīlaniddeso nāma paṭhamo paricchedo.

2. Dhutaṅganiddeso

22. Idāni yehi appicchatāsantuṭṭhitādīhi guṇehi vuttappakārassa sīlassa vodānaṃ hoti, te guṇe sampādetuṃ yasmā samādinnasīlena yoginā dhutaṅgasamādānaṃ kātabbaṃ. Evañhissa appicchatāsantuṭṭhitāsallekhapavivekāpacayavīriyārambhasubharatādiguṇasalilavikkhālitamalaṃ sīlañceva suparisuddhaṃ bhavissati, vatāni ca sampajjissanti. Iti anavajjasīlabbataguṇaparisuddhasabbasamācāro porāṇe ariyavaṃsattaye patiṭṭhāya catutthassa bhāvanārāmatāsaṅkhātassa ariyavaṃsassa adhigamāraho bhavissati. Tasmā dhutaṅgakathaṃ ārabhissāma.

Bhagavatā hi pariccattalokāmisānaṃ kāye ca jīvite ca anapekkhānaṃ anulomapaṭipadaṃyeva ārādhetukāmānaṃ kulaputtānaṃ terasadhutaṅgāni anuññātāni. Seyyathidaṃ – paṃsukūlikaṅgaṃ, tecīvarikaṅgaṃ, piṇḍapātikaṅgaṃ, sapadānacārikaṅgaṃ, ekāsanikaṅgaṃ, pattapiṇḍikaṅgaṃ, khalupacchābhattikaṅgaṃ, āraññikaṅgaṃ, rukkhamūlikaṅgaṃ, abbhokāsikaṅgaṃ, sosānikaṅgaṃ, yathāsanthatikaṅgaṃ, nesajjikaṅganti. Tattha –

Atthato lakkhaṇādīhi, samādānavidhānato;
Pabhedato bhedato ca, tassa tassānisaṃsato.

Kusalattikato ceva, dhutādīnaṃ vibhāgato;
Samāsabyāsato cāpi, viññātabbo vinicchayo.

23. Tattha **atthato**ti tāva rathikasusānasaṅkārakūṭādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu tesu paṃsukūlamivāti paṃsukūlaṃ, atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulatīti paṃsukūlaṃ, kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ laddhanibbacanassa paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃ sīlamassāti **paṃsukūliko**. Paṃsukūlikassa aṅgaṃ **paṃsukūlikaṅgaṃ**. Aṅganti kāraṇaṃ vuccati. Tasmā yena samādānena so paṃsukūliko hoti, tassetaṃ adhivacananti veditabbaṃ.

Eteneva nayena saṅghāṭiuttarāsaṅgaantaravāsakasaṅkhātaṃ ticīvaraṃ sīlamassāti **tecīvariko**. Tecīvarikassa aṅgaṃ **tecīvarikaṅgaṃ**.

Bhikkhāsaṅkhātānaṃ pana āmisapiṇḍānaṃ pātoti piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti vuttaṃ hoti. Taṃ piṇḍapātaṃ uñchati taṃ taṃ kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti **piṇḍapātiko**. Piṇḍāya vā patituṃ vatametassāti piṇḍapātī, patitunti carituṃ, piṇḍapātī eva piṇḍapātiko. Piṇḍapātikassa aṅgaṃ **piṇḍapātikaṅgaṃ**.

Dānaṃ vuccati avakhaṇḍanaṃ, apetaṃ dānatoti apadānaṃ, anavakhaṇḍananti attho. Saha apadānena sapadānaṃ, avakhaṇḍanarahitaṃ anugharanti vuttaṃ hoti. Sapadānaṃ carituṃ idamassa sīlanti sapadānacārī, sapadānacārī eva **sapadānacāriko**. Tassa aṅgaṃ **sapadānacārikaṅgaṃ**.

Ekāsane bhojanaṃ ekāsanaṃ, taṃ sīlamassāti **ekāsaniko**. Tassa aṅgaṃ **ekāsanikaṅgaṃ**.

Dutiyabhājanassa paṭikkhittattā kevalaṃ ekasmiṃyeva patte piṇḍo pattapiṇḍo. Idāni pattapiṇḍagahaṇe pattapiṇḍasaññaṃ katvā pattapiṇḍo sīlamassāti **pattapiṇḍiko**. Tassa aṅgaṃ **pattapiṇḍikaṅgaṃ**.

Khalūti paṭisedhanatthe nipāto. Pavāritena satā pacchā laddhaṃ bhattaṃ pacchābhattaṃ nāma, tassa pacchābhattassa bhojanaṃ pacchābhattabhojanaṃ, tasmiṃ pacchābhattabhojane pacchābhattasaññaṃ katvā pacchābhattaṃ sīlamassāti pacchābhattiko. Na pacchābhattiko **khalupacchābhattiko**. Samādānavasena paṭikkhittātirittabhojanassetaṃ nāmaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ khalūti eko sakuṇo. So mukhena phalaṃ gahetvā tasmiṃ patite puna aññaṃ na khādati. Tādiso ayanti khalupacchābhattiko. Tassa aṅgaṃ **khalupacchābhattikaṅgaṃ**.

Araññe nivāso sīlamassāti **āraññiko**. Tassa aṅgaṃ **āraññikaṅgaṃ**.

Rukkhamūle nivāso rukkhamūlaṃ, taṃ sīlamassāti **rukkhamūliko**. Rukkhamūlikassa aṅgaṃ **rukkhamūlikaṅgaṃ. Abbhokāsikasosānikaṅgesupi** eseva nayo.

Yadeva santhataṃ yathāsanthataṃ, idaṃ tuyhaṃ pāpuṇātīti evaṃ paṭhamaṃ uddiṭṭhasenāsanassetaṃ adhivacanaṃ. Tasmiṃ yathāsanthate viharituṃ sīlamassāti **yathāsanthatiko**. Tassa aṅgaṃ **yathāsanthatikaṅgaṃ**.

Sayanaṃ paṭikkhipitvā nisajjāya viharituṃ sīlamassāti **nesajjiko**. Tassa aṅgaṃ **nesajjikaṅgaṃ**.

Sabbāneva panetāni tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāraṃ ñāṇaṃ aṅgaṃ etesanti **dhutaṅgāni**. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhaniddhunanato aṅgāni ca paṭipattiyātipi **dhutaṅgāni**. Evaṃ tāvettha **atthato** viññātabbo vinicchayo.

Sabbāneva panetāni samādānacetanālakkhaṇāni. Vuttampi cetaṃ ‘‘yo samādiyati, so puggalo. Yena samādiyati, cittacetasikā ete dhammā. Yā samādānacetanā, taṃ dhutaṅgaṃ. Yaṃ paṭikkhipati, taṃ vatthū’’ti. Sabbāneva ca loluppaviddhaṃsanarasāni, nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni appicchatādiariyadhammapadaṭṭhānāni. Evamettha **lakkhaṇādīhi** veditabbo vinicchayo.

Samādānavidhānatotiādīsu pana pañcasu sabbāneva dhutaṅgāni dharamāne bhagavati bhagavatova santike samādātabbāni. Parinibbute mahāsāvakassa santike. Tasmiṃ asati khīṇāsavassa, anāgāmissa, sakadāgāmissa, sotāpannassa, tipiṭakassa, dvipiṭakassa, ekapiṭakassa, ekasaṅgītikassa, aṭṭhakathācariyassa. Tasmiṃ asati dhutaṅgadharassa, tasmimpi asati cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā sammāsambuddhassa santike vadantena viya samādātabbāni, apica sayampi samādātuṃ vaṭṭati eva. Ettha ca cetiyapabbate dve bhātikattherānaṃ jeṭṭhakabhātu dhutaṅgappicchatāya vatthu kathetabbaṃ. Ayaṃ tāva sādhāraṇakathā.

1. Paṃsukūlikaṅgakathā

24. Idāni ekekassa samādānavidhānappabhedabhedānisaṃse vaṇṇayissāma. **Paṃsukūlikaṅgaṃ** tāva ‘‘gahapatidānacīvaraṃ paṭikkhipāmi, paṃsukūlikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesu dvīsu vacanesu aññatarena samādinnaṃ hoti. Idaṃ tāvettha **samādānaṃ**.

Evaṃ samādinnadhutaṅgena pana tena sosānikaṃ, pāpaṇikaṃ, rathiyacoḷaṃ, saṅkāracoḷaṃ, sotthiyaṃ, nhānacoḷaṃ, titthacoḷaṃ, gatapaccāgataṃ, aggiḍaḍḍhaṃ, gokhāyitaṃ, upacikākhāyitaṃ, undūrakhāyitaṃ, antacchinnaṃ, dasācchinnaṃ, dhajāhaṭaṃ, thūpacīvaraṃ, samaṇacīvaraṃ, ābhisekikaṃ, iddhimayaṃ, panthikaṃ, vātāhaṭaṃ, devadattiyaṃ, sāmuddiyantietesu aññataraṃ cīvaraṃ gahetvā phāletvā dubbalaṭṭhānaṃ pahāya thiraṭṭhānāni dhovitvā cīvaraṃ katvā porāṇaṃ gahapaticīvaraṃ apanetvā paribhuñjitabbaṃ.

Tattha **sosānika**nti susāne patitakaṃ. **Pāpaṇika**nti āpaṇadvāre patitakaṃ. **Rathiyacoḷa**nti puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṃ. **Saṅkāracoḷa**nti saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṃ. **Sotthiya**nti gabbhamalaṃ puñchitvā chaḍḍitavatthaṃ. Tissāmaccamātā kira satagghanakena vatthena gabbhamalaṃ puñchāpetvā paṃsukūlikā gaṇhissantīti tālaveḷimagge chaḍḍāpesi. Bhikkhū jiṇṇakaṭṭhānatthameva gaṇhanti. **Nhānacoḷa**nti yaṃ bhūtavejjehi sasīsaṃ nhāpitā kāḷakaṇṇicoḷanti chaḍḍetvā gacchanti.

Titthacoḷanti nhānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Gatapaccāgata**nti yaṃ manussā susānaṃ gantvā paccāgatā nhatvā chaḍḍenti. **Aggiḍaḍḍha**nti agginā ḍaḍḍhappadesaṃ. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitādī**ni pākaṭāneva. Tādisānipi hi manussā chaḍḍenti. **Dhajāhaṭa**nti nāvaṃ ārohantā dhajaṃ bandhitvā ārūhanti. Taṃ tesaṃ dassanātikkame gahetuṃ vaṭṭati. Yampi yuddhabhūmiyaṃ dhajaṃ bandhitvā ṭhapitaṃ, taṃ dvinnampi senānaṃ gatakāle gahetuṃ vaṭṭati.

Thūpacīvaranti vammikaṃ parikkhipitvā balikammaṃ kataṃ. **Samaṇacīvara**nti bhikkhusantakaṃ. **Ābhisekika**nti rañño abhisekaṭṭhāne chaḍḍitacīvaraṃ. **Iddhimaya**nti ehibhikkhucīvaraṃ. **Panthika**nti antarāmagge patitakaṃ. Yaṃ pana sāmikānaṃ satisammosena patitaṃ, taṃ thokaṃ rakkhitvā gahetabbaṃ. **Vātāhaṭa**nti vātena paharitvā dūre pātitaṃ, taṃ pana sāmike apassantena gahetuṃ vaṭṭati. **Devadattiya**nti anuruddhattherassa viya devatāhi dinnakaṃ. **Sāmuddiya**nti samuddavīcīhi thale ussāritaṃ.

Yaṃ pana saṅghassa demāti dinnaṃ, coḷakabhikkhāya vā caramānehi laddhaṃ, na taṃ paṃsukūlaṃ. Bhikkhudattiyepi yaṃ vassaggena gāhetvā vā dīyati, senāsanacīvaraṃ vā hoti, na taṃ paṃsukūlaṃ. No gāhāpetvā dinnameva paṃsukūlaṃ.

Tatrapi yaṃ dāyakehi bhikkhussa pādamūle nikkhittaṃ, tena pana bhikkhunā paṃsukūlikassa hatthe ṭhapetvā dinnaṃ, taṃ ekatosuddhikaṃ nāma. Yaṃ bhikkhuno hatthe ṭhapetvā dinnaṃ, tena pana pādamūle ṭhapitaṃ, tampi ekatosuddhikaṃ. Yaṃ bhikkhunopi pādamūle ṭhapitaṃ, tenāpi tatheva dinnaṃ, taṃ ubhatosuddhikaṃ. Yaṃ hatthe ṭhapetvā laddhaṃ, hattheyeva ṭhapitaṃ, taṃ anukkaṭṭhacīvaraṃ nāma. Iti imaṃ paṃsukūlabhedaṃ ñatvā paṃsukūlikena cīvaraṃ paribhuñjitabbanti idamettha **vidhānaṃ**.

Ayaṃ pana **pabhedo,** tayo paṃsukūlikā ukkaṭṭho majjhimo mudūti. Tattha sosānikaṃyeva gaṇhanto **ukkaṭṭho** hoti. Pabbajitā gaṇhissantīti ṭhapitakaṃ gaṇhanto **majjhimo**. Pādamūle ṭhapetvā dinnakaṃ gaṇhanto **mudū**ti.

Tesu yassa kassaci attano ruciyā gihidinnakaṃ sāditakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, ‘‘paṃsukūlacīvaraṃ nissāya pabbajjā’’ti (mahāva. 128) vacanato nissayānurūpapaṭipattisabbhāvo, paṭhame ariyavaṃse patiṭṭhānaṃ, ārakkhadukkhābhāvo, aparāyattavuttitā, corabhayena abhayatā, paribhogataṇhāya abhāvo, samaṇasāruppaparikkhāratā, ‘‘appāni ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjānī’’ti (a. ni. 4.27; itivu. 101) bhagavatā saṃvaṇṇitapaccayatā, pāsādikatā, appicchatādīnaṃ phalanipphatti, sammāpaṭipattiyā anubrūhanaṃ, pacchimāya janatāya diṭṭhānugatiāpādananti.

Mārasenavighātāya, paṃsukūladharo yati;
Sannaddhakavaco yuddhe, khattiyo viya sobhati.

Pahāya kāsikādīni, varavatthāni dhāritaṃ;
Yaṃ lokagarunā ko taṃ, paṃsukūlaṃ na dhāraye.

Tasmā hi attano bhikkhu, paṭiññaṃ samanussaraṃ;
Yogācārānukūlamhi, paṃsukūle rato siyāti.

Ayaṃ tāva paṃsukūlikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

2. Tecīvarikaṅgakathā

25. Tadanantaraṃ pana **tecīvarikaṅgaṃ** ‘‘catutthakacīvaraṃ paṭikkhipāmi, tecīvarikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana tecīvarikena cīvaradussaṃ labhitvā yāva aphāsukabhāvena kātuṃ vā na sakkoti, vicārakaṃ vā na labhati, sūciādīsu vāssa kiñci na sampajjati, tāva nikkhipitabbaṃ. Nikkhittapaccayā doso natthi. Rajitakālato pana paṭṭhāya nikkhipituṃ na vaṭṭati, dhutaṅgacoro nāma hoti. Idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** rajanakāle paṭhamaṃ antaravāsakaṃ vā uttarāsaṅgaṃ vā rajitvā taṃ nivāsetvā itaraṃ rajitabbaṃ. Taṃ pārupitvā saṅghāṭi rajitabbā. Saṅghāṭiṃ pana nivāsetuṃ na vaṭṭati. Idamassa gāmantasenāsane vattaṃ. Āraññake pana dve ekato dhovitvā rajituṃ vaṭṭati. Yathā pana kañci disvā sakkoti kāsāvaṃ ākaḍḍhitvā uparikātuṃ, evaṃ āsanne ṭhāne nisīditabbaṃ. **Majjhimassa** rajanasālāyaṃ rajanakāsāvaṃ nāma hoti, taṃ nivāsetvā vā pārupitvā vā rajanakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. **Mudukassa** sabhāgabhikkhūnaṃ cīvarāni nivāsetvā vā pārupitvā vā rajanakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Tatraṭṭhakapaccattharaṇampi tassa vaṭṭati. Pariharituṃ pana na vaṭṭati. Sabhāgabhikkhūnaṃ cīvarampi antarantarā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Dhutaṅgatecīvarikassa pana catutthaṃ vattamānaṃ aṃsakāsāvameva vaṭṭati. Tañca kho vitthārato vidatthi, dīghato tihatthameva vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi catutthakacīvaraṃ sāditakkhaṇeyeva dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, tecīvariko bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena. Tenassa pakkhino viya samādāyeva gamanaṃ, appasamārambhatā, vatthasannidhiparivajjanaṃ, sallahukavuttitā, atirekacīvaraloluppappahānaṃ, kappiye mattakāritāya sallekhavuttitā, appicchatādīnaṃ phalanipphattīti evamādayo guṇā sampajjantīti.

Atirekavatthataṇhaṃ, pahāya sannidhivivajjito dhīro;
Santosasukharasaññū, ticīvaradharo bhavati yogī.

Tasmā sapattacaraṇo, pakkhīva sacīvarova yogivaro;
Sukhamanuvicaritukāmo, cīvaraniyame ratiṃ kayirāti.

Ayaṃ tecīvarikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

3. Piṇḍapātikaṅgakathā

26. **Piṇḍapātikaṅgampi** ‘‘atirekalābhaṃ paṭikkhipāmi, piṇḍapātikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana piṇḍapātikena ‘‘saṅghabhattaṃ, uddesabhattaṃ, nimantanabhattaṃ, salākabhattaṃ, pakkhikaṃ, uposathikaṃ, pāṭipadikaṃ, āgantukabhattaṃ, gamikabhattaṃ, gilānabhattaṃ, gilānupaṭṭhākabhattaṃ, vihārabhattaṃ, dhurabhattaṃ, vārakabhatta’’nti etāni cuddasa bhattāni na sāditabbāni. Sace pana ‘‘saṅghabhattaṃ gaṇhathā’’tiādinā nayena avatvā ‘‘amhākaṃ gehe saṅgho bhikkhaṃ gaṇhātu, tumhepi bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti vatvā dinnāni honti, tāni sādituṃ vaṭṭanti. Saṅghato nirāmisasalākāpi vihāre pakkabhattampi vaṭṭatiyevāti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** puratopi pacchatopi āhaṭabhikkhaṃ gaṇhati, pattadvāre ṭhatvā pattaṃ gaṇhantānampi deti, paṭikkamanaṃ āharitvā dinnabhikkhampi gaṇhati, taṃ divasaṃ pana nisīditvā bhikkhaṃ na gaṇhati. **Majjhimo** taṃ divasaṃ nisīditvāpi gaṇhati, svātanāya pana nādhivāseti. **Muduko**svātanāyapi punadivasāyapi bhikkhaṃ adhivāseti. Te ubhopi serivihārasukhaṃ na labhanti, ukkaṭṭhova labhati. Ekasmiṃ kira gāme ariyavaṃso hoti, ukkaṭṭho itare āha – ‘‘āyāmāvuso, dhammasavanāyā’’ti. Tesu eko ekenamhi, bhante, manussena nisīdāpitoti āha. Aparo mayā, bhante, svātanāya ekassa bhikkhā adhivāsitāti. Evaṃ te ubho parihīnā. Itaro pātova piṇḍāya caritvā gantvā dhammarasaṃ paṭisaṃvedesi.

Imesaṃ pana tiṇṇampi saṅghabhattādiatirekalābhaṃ sāditakkhaṇeva dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, ‘‘piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjā’’ti (a. ni. 4.27; itivu. 101) vacanato nissayānurūpapaṭipattisabbhāvo, dutiye ariyavaṃse patiṭṭhānaṃ, aparāyattavuttitā, ‘‘appāni ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjānī’’ti bhagavatā saṃvaṇṇitapaccayatā, kosajjanimmaddanatā, parisuddhājīvatā, sekhiyapaṭipattipūraṇaṃ, aparapositā, parānuggahakiriyā, mānappahānaṃ, rasataṇhānivāraṇaṃ, gaṇabhojanaparamparabhojanacārittasikkhāpadehi anāpattitā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitā, sammāpaṭipattibrūhanaṃ, pacchimajanatānukampananti.

Piṇḍiyālopasantuṭṭho, aparāyattajīviko;
Pahīnāhāraloluppo, hoti cātuddiso yati.

Vinodayati kosajjaṃ, ājīvassa visujjhati;
Tasmā hi nātimaññeyya, bhikkhācariyāya sumedhaso.

Evarūpassa hi –

‘‘Piṇḍapātikassa bhikkhuno,
Attabharassa anaññaposino;
Devāpi pihayanti tādino,
No ce lābhasilokanissito’’ti.

Ayaṃ piṇḍapātikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

4. Sapadānacārikaṅgakathā

27. **Sapadānacārikaṅgampi** ‘‘loluppacāraṃ paṭikkhipāmi, sapadānacārikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana sapadānacārikena gāmadvāre ṭhatvā parissayābhāvo sallakkhetabbo. Yassā racchāya vā gāme vā parissayo hoti, taṃ pahāya aññattha carituṃ vaṭṭati. Yasmiṃ gharadvāre vā racchāya vā gāme vā kiñci na labhati, agāmasaññaṃ katvā gantabbaṃ. Yattha kiñci labhati, taṃ pahāya gantuṃ na vaṭṭati. Iminā ca bhikkhunā kālataraṃ pavisitabbaṃ, evañhi aphāsukaṭṭhānaṃ pahāya aññattha gantuṃ sakkhissati. Sace panassa vihāre dānaṃ dentā antarāmagge vā āgacchantā manussā pattaṃ gahetvā piṇḍapātaṃ denti vaṭṭati. Iminā ca maggaṃ gacchantenāpi bhikkhācāravelāyaṃ sampattagāmaṃ anatikkamitvā caritabbameva. Tattha alabhitvā vā thokaṃ labhitvā vā gāmapaṭipāṭiyā caritabbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** purato āhaṭabhikkhampi pacchato āhaṭabhikkhampi paṭikkamanaṃ āharitvā diyyamānampi na gaṇhati, pattadvāre pana pattaṃ vissajjeti. Imasmiñhi dhutaṅge mahākassapattherena sadiso nāma natthi. Tassapi pattavissaṭṭhaṭṭhānameva paññāyati. **Majjhimo** purato vā pacchato vā āhaṭampi paṭikkamanaṃ āhaṭampi gaṇhati, pattadvārepi pattaṃ vissajjeti, na pana bhikkhaṃ āgamayamāno nisīdati. Evaṃ so ukkaṭṭhapiṇḍapātikassa anulometi. **Muduko** taṃ divasaṃ nisīditvā āgameti.

Imesaṃ pana tiṇṇampi loluppacāre uppannamatte dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, kulesu niccanavakatā, candūpamatā, kulamaccherappahānaṃ, samānukampitā, kulūpakādīnavābhāvo, avhānānabhinandanā, abhihārena anatthikatā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Candūpamo niccanavo kulesu,
Amaccharī sabbasamānukampo;
Kulūpakādīnavavippamutto,
Hotīdha bhikkhu sapadānacārī.

Loluppacārañca pahāya tasmā,
Okkhittacakkhu yugamattadassī;
Ākaṅkhamāno bhuvi sericāraṃ,
Careyya dhīro sapadānacāranti.

Ayaṃ sapadānacārikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

5. Ekāsanikaṅgakathā

28. **Ekāsanikaṅgampi** ‘‘nānāsanabhojanaṃ paṭikkhipāmi, ekāsanikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana ekāsanikena āsanasālāyaṃ nisīdantena therāsane anisīditvā ‘‘idaṃ mayhaṃ pāpuṇissatī’’ti patirūpaṃ āsanaṃ sallakkhetvā nisīditabbaṃ. Sacassa vippakate bhojane ācariyo vā upajjhāyo vā āgacchati, uṭṭhāya vattaṃ kātuṃ vaṭṭati. Tipiṭakacūḷābhayatthero panāha ‘‘āsanaṃ vā rakkheyya bhojanaṃ vā, ayañca vippakatabhojano, tasmā vattaṃ karotu, bhojanaṃ pana mā bhuñjatū’’ti. Idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** appaṃ vā hotu bahu vā, yamhi bhojane hatthaṃ otāreti, tato aññaṃ gaṇhituṃ na labhati. Sacepi manussā ‘‘therena na kiñci bhutta’’nti sappiādīni āharanti, bhesajjatthameva vaṭṭanti, na āhāratthaṃ. **Majjhimo** yāva patte bhattaṃ na khīyati, tāva aññaṃ gaṇhituṃ labhati. Ayañhi bhojanapariyantiko nāma hoti. **Muduko** yāva āsanā na vuṭṭhāti tāva bhuñjituṃ labhati. So hi udakapariyantiko vā hoti yāva pattadhovanaṃ na gaṇhāti tāva bhuñjanato, āsanapariyantiko vā yāva na vuṭṭhāti tāva bhuñjanato.

Imesaṃ pana tiṇṇampi nānāsanabhojanaṃ bhuttakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, appābādhatā, appātaṅkatā, lahuṭṭhānaṃ, balaṃ, phāsuvihāro, anatirittapaccayā anāpatti, rasataṇhāvinodanaṃ appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Ekāsanabhojane rataṃ,
Na yatiṃ bhojanapaccayā rujā;
Visahanti rase alolupo,
Parihāpeti na kammamattano.

Iti phāsuvihārakāraṇe,
Sucisallekharatūpasevite;
Janayetha visuddhamānaso,
Ratimekāsanabhojane yatīti.

Ayaṃ ekāsanikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

6. Pattapiṇḍikaṅgakathā

29. **Pattapiṇḍikaṅgampi** ‘‘dutiyakabhājanaṃ paṭikkhipāmi, pattapiṇḍikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana pattapiṇḍikena yāgupānakāle bhājane ṭhapetvā byañjane laddhe byañjanaṃ vā paṭhamaṃ khāditabbaṃ, yāgu vā pātabbā. Sace pana yāguyaṃ pakkhipati, pūtimacchakādimhi byañjane pakkhitte yāgu paṭikūlā hoti, appaṭikūlameva ca katvā bhuñjituṃ vaṭṭati. Tasmā tathārūpaṃ byañjanaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ. Yaṃ pana madhusakkarādikaṃ appaṭikūlaṃ hoti, taṃ pakkhipitabbaṃ. Gaṇhantena ca pamāṇayuttameva gaṇhitabbaṃ. Āmakasākaṃ hatthena gahetvā khādituṃ vaṭṭati. Tathā pana akatvā patteyeva pakkhipitabbaṃ. Dutiyakabhājanassa pana paṭikkhittattā aññaṃ rukkhapaṇṇampi na vaṭṭatīti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhassa** aññatra ucchukhādanakālā kacavarampi chaḍḍetuṃ na vaṭṭati. Odanapiṇḍamacchamaṃsapūvepi bhinditvā khādituṃ na vaṭṭati. **Majjhimassa** ekena hatthena bhinditvā khādituṃ vaṭṭati, hatthayogī nāmesa. **Muduko** pana pattayogī nāma hoti, tassa yaṃ sakkā hoti patte pakkhipituṃ, taṃ sabbaṃ hatthena vā dantehi vā bhinditvā khādituṃ vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi dutiyakabhājanaṃ sāditakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, nānārasataṇhāvinodanaṃ. Atricchatāya pahānaṃ, āhāre payojanamattadassitā, thālakādipariharaṇakhedābhāvo, avikkhittabhojitā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Nānābhājanavikkhepaṃ, hitvā okkhittalocano;
Khaṇanto viya mūlāni, rasataṇhāya subbato.

Sarūpaṃ viya santuṭṭhiṃ, dhārayanto sumānaso;
Paribhuñjeyya āhāraṃ, ko añño pattapiṇḍikoti.

Ayaṃ pattapiṇḍikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

7. Khalupacchābhattikaṅgakathā

30. **Khalupacchābhattikaṅgampi** ‘‘atirittabhojanaṃ paṭikkhipāmi, khalupacchābhattikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana khalupacchābhattikena pavāretvā puna bhojanaṃ kappiyaṃ kāretvā na bhuñjitabbaṃ. Idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** yasmā paṭhamapiṇḍe pavāraṇā nāma natthi, tasmiṃ pana ajjhohariyamāne aññaṃ paṭikkhipato hoti, tasmā evaṃ pavārito paṭhamapiṇḍaṃ ajjhoharitvā dutiyapiṇḍaṃ na bhuñjati. **Majjhimo** yasmiṃ bhojane pavārito, tadeva bhuñjati. **Muduko** pana yāva āsanā na vuṭṭhāti tāva bhuñjati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi pavāritānaṃ kappiyaṃ kārāpetvā bhuttakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, anatirittabhojanāpattiyā dūrabhāvo, odarikattābhāvo, nirāmisasannidhitā, puna pariyesanāya abhāvo, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Pariyesanāya khedaṃ, na yāti na karoti sannidhiṃ dhīro;
Odarikattaṃ pajahati, khalupacchābhattiko yogī.

Tasmā sugatapasatthaṃ, santosaguṇādivuḍḍhisañjananaṃ;
Dose vidhunitukāmo, bhajeyya yogī dhutaṅgamidanti.

Ayaṃ khalupacchābhattikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

8. Āraññikaṅgakathā

31. **Āraññikaṅgampi** ‘‘gāmantasenāsanaṃ paṭikkhipāmi, āraññikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana āraññikena gāmantasenāsanaṃ pahāya araññe aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ. Tattha saddhiṃ upacārena gāmoyeva **gāmantasenāsanaṃ**.

Gāmo nāma yo koci ekakuṭiko vā anekakuṭiko vā parikkhitto vā aparikkhitto vā samanusso vā amanusso vā antamaso atirekacātumāsaniviṭṭho yo koci satthopi.

Gāmūpacāro nāma parikkhittassa gāmassa sace anurādhapurasseva dve indakhīlā honti, abbhantarime indakhīle ṭhitassa thāmamajjhimassa purisassa leḍḍupāto. Tassa lakkhaṇaṃ yathā taruṇamanussā attano balaṃ dassentā bāhaṃ pasāretvā leḍḍuṃ khipanti, evaṃ khittassa leḍḍussa patanaṭṭhānabbhantaranti vinayadharā. Suttantikā pana kākanivāraṇaniyamena khittassāti vadanti. Aparikkhittagāme yaṃ sabbapaccantimassa gharassa dvāre ṭhito mātugāmo bhājanena udakaṃ chaḍḍeti, tassa patanaṭṭhānaṃ gharūpacāro. Tato vuttanayena eko leḍḍupāto gāmo, dutiyo gāmūpacāro.

Araññaṃ pana vinayapariyāye tāva ‘‘ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca sabbametaṃ arañña’’nti (pārā. 92) vuttaṃ. Abhidhammapariyāye ‘‘nikkhamitvā bahi indakhīlā, sabbametaṃ arañña’’nti (vibha. 529) vuttaṃ. Imasmiṃ pana suttantikapariyāye ‘‘āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima’’nti idaṃ lakkhaṇaṃ. Taṃ āropitena ācariyadhanunā parikkhittassa gāmassa indakhīlato aparikkhittassa paṭhamaleḍḍupātato paṭṭhāya yāva vihāraparikkhepā minitvā vavatthapetabbaṃ.

Sace pana vihāro aparikkhitto hoti, yaṃ sabbapaṭhamaṃ senāsanaṃ vā bhattasālā vā dhuvasannipātaṭṭhānaṃ vā bodhi vā cetiyaṃ vā dūre cepi senāsanato hoti, taṃ paricchedaṃ katvā minitabbanti **vinayaṭṭhakathāsu** vuttaṃ. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** pana vihārassapi gāmasseva upacāraṃ nīharitvā ubhinnaṃ leḍḍupātānaṃ antarā minitabbanti vuttaṃ. Idamettha pamāṇaṃ.

Sacepi āsanne gāmo hoti, vihāre ṭhitehi mānusakānaṃ saddo suyyati, pabbatanadīādīhi pana antaritattā na sakkā ujuṃ gantuṃ. Yo tassa pakatimaggo hoti, sacepi nāvāya sañcaritabbo, tena maggena pañcadhanusatikaṃ gahetabbaṃ. Yo pana āsannagāmassa aṅgasampādanatthaṃ tato tato maggaṃ pidahati, ayaṃ dhutaṅgacoro hoti.

Sace pana āraññikassa bhikkhuno upajjhāyo vā ācariyo vā gilāno hoti, tena araññe sappāyaṃ alabhantena gāmantasenāsanaṃ netvā upaṭṭhātabbo. Kālasseva pana nikkhamitvā aṅgayuttaṭṭhāne aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ. Sace aruṇuṭṭhānavelāyaṃ tesaṃ ābādho vaḍḍhati, tesaṃyeva kiccaṃ kātabbaṃ. Na dhutaṅgasuddhikena bhavitabbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** sabbakālaṃ araññe aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ. **Majjhimo** cattāro vassike māse gāmante vasituṃ labhati. **Muduko** hemantikepi.

Imesaṃ pana tiṇṇampi yathā paricchinne kāle araññato āgantvā gāmantasenāsane dhammassavanaṃ suṇantānaṃ aruṇe uṭṭhitepi dhutaṅgaṃ na bhijjati. Sutvā gacchantānaṃ antarāmagge uṭṭhitepi na bhijjati. Sace pana uṭṭhitepi dhammakathike muhuttaṃ nipajjitvā gamissāmāti niddāyantānaṃ aruṇaṃ uṭṭhahati, attano vā ruciyā gāmantasenāsane aruṇaṃ uṭṭhapenti, dhutaṅgaṃ bhijjatīti ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, āraññiko bhikkhu araññasaññaṃ manasikaronto bhabbo aladdhaṃ vā samādhiṃ paṭiladdhuṃ laddhaṃ vā rakkhituṃ, satthāpissa attamano hoti. Yathāha – ‘‘tenāhaṃ, nāgita, tassa bhikkhuno attamano homi araññavihārenā’’ti (a. ni. 6.42; 8.86). Pantasenāsanavāsino cassa asappāyarūpādayo cittaṃ na vikkhipanti, vigatasantāso hoti, jīvitanikantiṃ jahati, pavivekasukharasaṃ assādeti, paṃsukūlikādibhāvopi cassa patirūpo hotīti.

Pavivitto asaṃsaṭṭho, pantasenāsane rato;
Ārādhayanto nāthassa, vanavāsena mānasaṃ.

Eko araññe nivasaṃ, yaṃ sukhaṃ labhate yati;
Rasaṃ tassa na vindanti, api devā saindakā.

Paṃsukūlañca esova, kavacaṃ viya dhārayaṃ;
Araññasaṅgāmagato, avasesadhutāyudho.

Samattho nacirasseva, jetuṃ māraṃ savāhiniṃ;
Tasmā araññavāsamhi, ratiṃ kayirātha paṇḍitoti.

Ayaṃ āraññikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

9. Rukkhamūlikaṅgakathā

32. **Rukkhamūlikaṅgampi** ‘‘channaṃ paṭikkhipāmi, rukkhamūlikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana rukkhamūlikena sīmantarikarukkhaṃ, cetiyarukkhaṃ, niyyāsarukkhaṃ, phalarukkhaṃ, vaggulirukkhaṃ, susirarukkhaṃ, vihāramajjhe ṭhitarukkhanti ime rukkhe vivajjetvā vihārapaccante ṭhitarukkho gahetabboti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** yathārucitaṃ rukkhaṃ gahetvā paṭijaggāpetuṃ na labhati. Pādena paṇṇasaṭaṃ apanetvā vasitabbaṃ. **Majjhimo** taṃ ṭhānaṃ sampattehiyeva paṭijaggāpetuṃ labhati. **Mudukena** ārāmikasamaṇuddese pakkositvā sodhāpetvā samaṃ kārāpetvā vālukaṃ okirāpetvā pākāraparikkhepaṃ kārāpetvā dvāraṃ yojāpetvā vasitabbaṃ. Mahadivase pana rukkhamūlikena tattha anisīditvā aññattha paṭicchanne ṭhāne nisīditabbaṃ.

Imesaṃ pana tiṇṇampi channe vāsaṃ kappitakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Jānitvā channe aruṇaṃ uṭṭhāpitamatteti **aṅguttarabhāṇakā**. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, rukkhamūlasenāsanaṃ nissāya pabbajjāti (mahāva. 128) vacanato nissayānurūpapaṭipattisabbhāvo, appāni ceva sulabhāni ca tāni ca anavajjānīti (a. ni. 4.27; itivu. 101) bhagavatā saṃvaṇṇitapaccayatā, abhiṇhaṃ tarupaṇṇavikāradassanena aniccasaññāsamuṭṭhāpanatā, senāsanamaccherakammārāmatānaṃ abhāvo, devatāhi sahavāsitā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Vaṇṇito buddhaseṭṭhena, nissayoti ca bhāsito;

Nivāso pavivittassa, rukkhamūlasamo kuto.

Āvāsamaccherahare, devatā paripālite;
Pavivitte vasanto hi, rukkhamūlamhi subbato.

Abhirattāni nīlāni, paṇḍūni patitāni ca;
Passanto tarupaṇṇāni, niccasaññaṃ panūdati.

Tasmā hi buddhadāyajjaṃ, bhāvanābhiratālayaṃ;
Vivittaṃ nātimaññeyya, rukkhamūlaṃ vicakkhaṇoti.

Ayaṃ rukkhamūlikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

10. Abbhokāsikaṅgakathā

33. **Abbhokāsikaṅgampi** ‘‘channañca rukkhamūlañca paṭikkhipāmi, abbhokāsikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tassa pana abbhokāsikassa dhammassavanāya vā uposathatthāya vā uposathāgāraṃ pavisituṃ vaṭṭati. Sace paviṭṭhassa devo vassati, deve vassamāne anikkhamitvā vassūparame nikkhamitabbaṃ. Bhojanasālaṃ vā aggisālaṃ vā pavisitvā vattaṃ kātuṃ, bhojanasālāya there bhikkhū bhattena āpucchituṃ, uddisantena vā uddisāpentena vā channaṃ pavisituṃ, bahi dunnikkhittāni mañcapīṭhādīni anto pavesetuñca vaṭṭati. Sace maggaṃ gacchantena vuḍḍhatarānaṃ parikkhāro gahito hoti, deve vassante maggamajjhe ṭhitaṃ sālaṃ pavisituṃ vaṭṭati. Sace na kiñci gahitaṃ hoti, sālāya ṭhassāmīti vegena gantuṃ na vaṭṭati. Pakatigatiyā gantvā paviṭṭhena pana yāva vassūparamā ṭhatvā gantabbanti idamassa **vidhānaṃ. Rukkhamūlikassā**pi eseva nayo.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhassa** rukkhaṃ vā pabbataṃ vā gehaṃ vā upanissāya vasituṃ na vaṭṭati. Abbhokāseyeva cīvarakuṭiṃ katvā vasitabbaṃ. **Majjhimassa** rukkhapabbatagehāni upanissāya anto appavisitvā vasituṃ vaṭṭati. **Mudukassa** acchannamariyādaṃ pabbhārampi sākhāmaṇḍapopi pīṭhapaṭopi khettarakkhakādīhi chaḍḍitā tatraṭṭhakakuṭikāpi vaṭṭatīti.

Imesaṃ pana tiṇṇampi vāsatthāya channaṃ vā rukkhamūlaṃ vā paviṭṭhakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati. Jānitvā tattha aruṇaṃ uṭṭhāpitamatteti aṅguttarabhāṇakā. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, āvāsapalibodhupacchedo, thinamiddhapanūdanaṃ, ‘‘migā viya asaṅgacārino, aniketā viharanti bhikkhavo’’ti (saṃ. ni. 1.224) pasaṃsāya anurūpatā, nissaṅgatā, cātuddisatā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Anagāriyabhāvassa, anurūpe adullabhe;
Tārāmaṇivitānamhi, candadīpappabhāsite.

Abbhokāse vasaṃ bhikkhu, migabhūtena cetasā;
Thinamiddhaṃ vinodetvā, bhāvanārāmataṃ sito.

Pavivekarasassādaṃ, nacirasseva vindati;
Yasmā tasmā hi sappañño, abbhokāsarato siyāti.

Ayaṃ abbhokāsikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

11. Sosānikaṅgakathā

34. **Sosānikaṅgampi** ‘‘na susānaṃ paṭikkhipāmi, sosānikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana sosānikena yaṃ manussā gāmaṃ nivesantā ‘‘idaṃ susāna’’nti vavatthapenti, na tattha vasitabbaṃ. Na hi matasarīre ajjhāpite taṃ susānaṃ nāma hoti, jhāpitakālato pana paṭṭhāya sacepi dvādasavassāni chaḍḍitaṃ, taṃ susānameva.

Tasmiṃ pana vasantena caṅkamamaṇḍapādīni kāretvā mañcapīṭhaṃ paññapetvā pānīyaparibhojanīyaṃ upaṭṭhāpetvā dhammaṃ vācentena na vasitabbaṃ. Garukaṃ hi idaṃ dhutaṅgaṃ, tasmā uppannaparissayavighātatthāya saṅghattheraṃ vā rājayuttakaṃ vā jānāpetvā appamattena vasitabbaṃ. Caṅkamantena addhakkhikena āḷāhanaṃ olokentena caṅkamitabbaṃ.

Susānaṃ gacchantenāpi mahāpathā ukkamma uppathamaggena gantabbaṃ. Divāyeva ārammaṇaṃ vavatthapetabbaṃ.

Evañhissa taṃ rattiṃ bhayānakaṃ na bhavissati, amanussā rattiṃ viravitvā viravitvā āhiṇḍantāpi na kenaci paharitabbā. Ekadivasampi susānaṃ agantuṃ na vaṭṭati. Majjhimayāmaṃ susāne khepetvā pacchimayāme paṭikkamituṃ vaṭṭatīti aṅguttarabhāṇakā. Amanussānaṃ piyaṃ tilapiṭṭhamāsabhattamacchamaṃsakhīratelaguḷādikhajjabhojjaṃ na sevitabbaṃ. Kulagehaṃ na pavisitabbanti idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhena** yattha dhuvaḍāhadhuvakuṇapadhuvarodanāni atthi, tattheva vasitabbaṃ. **Majjhimassa** tīsu ekasmimpi sati vaṭṭati. **Mudukassa** vuttanayena susānalakkhaṇaṃ pattamatte vaṭṭati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi na susānamhi vāsaṃ kappanena dhutaṅgaṃ bhijjati. Susānaṃ agatadivaseti aṅguttarabhāṇakā. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso maraṇassatipaṭilābho, appamādavihāritā, asubhanimittādhigamo, kāmarāgavinodanaṃ, abhiṇhaṃ kāyasabhāvadassanaṃ, saṃvegabahulatā ārogyamadādippahānaṃ, bhayabheravasahanatā, amanussānaṃ garubhāvanīyatā, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Sosānikañhi maraṇānusatippabhāvā,
Niddāgatampi na phusanti pamādadosā;
Sampassato ca kuṇapāni bahūni tassa,
Kāmānubhāvavasagampi na hoti cittaṃ.

Saṃvegameti vipulaṃ na madaṃ upeti,
Sammā atho ghaṭati nibbutimesamāno;
Sosānikaṅgamitinekaguṇāvahattā,
Nibbānaninnahadayena nisevitabbanti.

Ayaṃ sosānikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

12. Yathāsanthatikaṅgakathā

35. **Yathāsanthatikaṅgampi** ''senāsanaloluppaṃ paṭikkhipāmi, yathāsanthatikaṅgaṃ samādiyāmī''ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana yathāsanthatikena yadassa senāsanaṃ ''idaṃ tuyhaṃ pāpuṇātī''ti gāhitaṃ hoti, teneva tuṭṭhabbaṃ, na añño uṭṭhāpetabbo. Idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭho** attano pattasenāsanaṃ dūreti vā accāsanneti vā amanussadīghajātikādīhi upaddutanti vā uṇhanti vā sītalanti vā pucchituṃ na labhati. **Majjhimo** pucchituṃ labhati. Gantvā pana oloketuṃ na labhati. **Muduko** gantvā oloketvā sacassa taṃ na ruccati, aññaṃ gahetuṃ labhati.

Imesaṃ pana tiṇṇampi senāsanaloluppe uppannamatte dhutaṅgaṃ bhijjatīti ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, ''yaṃ laddhaṃ tena tuṭṭhabba''nti (jā. 1.1.136; pāci. 793) vuttovādakaraṇaṃ, sabrahmacārīnaṃ hitesitā, hīnapaṇītavikappapariccāgo, anurodhavirodhappahānaṃ, atricchatāya dvārapidahanaṃ, appicchatādīnaṃ anulomavuttitāti.

Yaṃ laddhaṃ tena santuṭṭho, yathāsanthatiko yati;
Nibbikappo sukhaṃ seti, tiṇasantharakesupi.

Na so rajjati seṭṭhamhi, hīnaṃ laddhā na kuppati;
Sabrahmacārinavake, hitena anukampati.

Tasmā ariyasatāciṇṇaṃ, munipuṅgavavaṇṇitaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, yathāsanthatarāmatanti.

Ayaṃ yathāsanthatikaṅge samādānavidhānappabhedabhedānisaṃsavaṇṇanā.

13. Nesajjikaṅgakathā

36. **Nesajjikaṅgampi** ''seyyaṃ paṭikkhipāmi, nesajjikaṅgaṃ samādiyāmī''ti imesaṃ aññataravacanena samādinnaṃ hoti.

Tena pana nesajjikena rattiyā tīsu yāmesu ekaṃ yāmaṃ uṭṭhāya caṅkamitabbaṃ. Iriyāpathesu hi nipajjitumeva na vaṭṭati.

Idamassa **vidhānaṃ**.

Pabhedato pana ayampi tividho hoti. Tattha **ukkaṭṭhassa** neva apassenaṃ, na dussapallatthikā, na āyogapaṭṭo vaṭṭati. **Majjhimassa** imesu tīsu yaṃkiñci vaṭṭati. **Mudukassa** apassenampi dussapallatthikāpi āyogapaṭṭopi bibbohanampi pañcaṅgopi sattaṅgopi vaṭṭati. Pañcaṅgo pana piṭṭhiapassayena saddhiṃ kato. Sattaṅgo nāma piṭṭhiapassayena ca ubhatopassesu apassayehi ca saddhiṃ kato. Taṃ kira miḷābhayattherassa akaṃsu. Thero anāgāmī hutvā parinibbāyi.

Imesaṃ pana tiṇṇampi seyyaṃ kappitamatte dhutaṅgaṃ bhijjati. Ayamettha **bhedo**.

Ayaṃ panānisaṃso, ‘‘seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharatī’’ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) vuttassa cetaso vinibandhassa upacchedanaṃ, sabbakammaṭṭhānānuyogasappāyatā, pāsādikairiyāpathatā, vīriyārambhānukūlatā, sammāpaṭipattiyā anubrūhananti.

Ābhujitvāna pallaṅkaṃ, paṇidhāya ujuṃ tanuṃ;
Nisīdanto vikampeti, mārassa hadayaṃ yati.

Seyyasukhaṃ middhasukhaṃ, hitvā āraddhavīriyo;
Nisajjābhirato bhikkhu, sobhayanto tapovanaṃ.

Nirāmisaṃ pītisukhaṃ, yasmā samadhigacchati;
Tasmā samanuyuñjeyya, dhīro nesajjikaṃ vatanti.

Ayaṃ nesajjikaṅge samādāna vidhānappabheda bhedānisaṃsavaṇṇanā.

Dhutaṅgapakiṇṇakakathā

37. Idāni –

Kusalattikato ceva, dhutādīnaṃ vibhāgato;
Samāsabyāsato cāpi, viññātabbo vinicchayoti. –

Imissā gāthāya vasena vaṇṇanā hoti.

Tattha **kusalattikato**ti sabbāneva hi dhutaṅgāni sekkhaputhujjanakhīṇāsavānaṃ vasena siyā kusalāni, siyā abyākatāni, natthi dhutaṅgaṃ akusalanti.

Yo pana vadeyya ‘‘pāpiccho icchāpakato āraññiko hotīti ādivacanato (a. ni. 5.181; pari. 325) akusalampi dhutaṅga’’nti. So vattabbo – na mayaṃ ‘‘akusalacittena araññe na vasatī’’ti vadāma. Yassa hi araññe nivāso, so āraññiko. So ca pāpiccho vā bhaveyya appiccho vā. Imāni pana tena tena samādānena dhutakilesattā dhutassa bhikkhuno aṅgāni, kilesadhunanato vā dhutanti laddhavohāraṃ ñāṇaṃ aṅgametesanti dhutaṅgāni. Atha vā dhutāni ca tāni paṭipakkhaniddhunanato aṅgāni ca paṭipattiyātipi dhutaṅgānīti vuttaṃ. Na ca akusalena koci dhuto nāma hoti, yassetāni aṅgāni bhaveyyuṃ, na ca akusalaṃ kiñci dhunāti, yesaṃ taṃ aṅgantikatvā dhutaṅgānīti vucceyyuṃ. Nāpi akusalaṃ cīvaraloluppādīni ceva niddhunāti paṭipattiyā ca aṅgaṃ hoti. Tasmā suvuttamidaṃ ‘‘natthi akusalaṃ dhutaṅga’’nti.

‘‘Yesampi kusalattikavinimuttaṃ dhutaṅgaṃ, tesaṃ atthato dhutaṅgameva natthi. Asantaṃ kassa dhunanato dhutaṅgaṃ nāma bhavissati. Dhutaguṇe samādāya vattatīti vacanavirodhopi ca nesaṃ āpajjati, tasmā taṃ na gahetabba’’nti ayaṃ tāva kusalattikato vaṇṇanā.

Dhutādīnaṃ vibhāgatoti dhuto veditabbo. Dhutavādo veditabbo. Dhutadhammā veditabbā. Dhutaṅgāni veditabbāni. Kassa dhutaṅgasevanā sappāyāti veditabbaṃ.

Tattha **dhuto**ti dhutakileso vā puggalo kilesadhunano vā dhammo.

Dhutavādoti ettha pana atthi dhuto na dhutavādo, atthi na dhuto dhutavādo, atthi neva dhuto na dhutavādo, atthi dhuto ceva dhutavādo ca.

Tattha yo dhutaṅgena attano kilese dhuni, paraṃ pana dhutaṅgena na ovadati, nānusāsati bākulatthero viya, ayaṃ dhuto na dhutavādo. Yathāha, ‘‘tayidaṃ āyasmā bākulo dhuto na dhutavādo’’ti. Yo pana na dhutaṅgena attano kilese dhuni, kevalaṃ aññe dhutaṅgena ovadati anusāsati upanandatthero viya, ayaṃ na dhuto dhutavādo. Yathāha, ‘‘tayidaṃ āyasmā upanando sakyaputto na dhuto dhutavādo’’ti. Yo ubhayavipanno lāḷudāyī viya, ayaṃ neva dhuto na dhutavādo. Yathāha, ‘‘tayidaṃ āyasmā lāḷudāyī neva dhuto na dhutavādo’’ti. Yo pana ubhayasampanno dhammasenāpati viya, ayaṃ dhuto ceva dhutavādo ca. Yathāha, ‘‘tayidaṃ āyasmā sāriputto dhuto ceva dhutavādo cāti.

Dhutadhammā veditabbāti appicchatā, santuṭṭhitā, sallekhatā, pavivekatā, idamatthitāti ime dhutaṅgacetanāya parivārakā pañca dhammā ‘‘appicchataṃyeva nissāyā’’tiādivacanato (a. ni. 5.181; pari. 325) dhutadhammā nāma, tattha appicchatā ca santuṭṭhitā ca alobho. Sallekhatā ca pavivekatā ca dvīsu dhammesu anupatanti alobhe ca amohe ca. Idamatthitā ñāṇameva. Tattha ca alobhena paṭikkhepavatthūsu lobhaṃ, amohena tesveva ādīnavapaṭicchādakaṃ mohaṃ dhunāti. Alobhena ca anuññātānaṃ paṭisevanamukhena pavattaṃ kāmasukhānuyogaṃ, amohena dhutaṅgesu atisallekhamukhena pavattaṃ attakilamathānuyogaṃ dhunāti. Tasmā ime dhammā dhutadhammāti veditabbā.

Dhutaṅgāni veditabbānīti terasa dhutaṅgāni veditabbāni paṃsukūlikaṅgaṃ…pe… nesajjikaṅganti. Tāni atthato lakkhaṇādīhi ca vuttāneva.

Kassa dhutaṅgasevanā sappāyāti rāgacaritassa ceva mohacaritassa ca. Kasmā? Dhutaṅgasevanā hi dukkhāpaṭipadā ceva sallekhavihāro ca. Dukkhāpaṭipadañca nissāya rāgo vūpasammati. Sallekhaṃ nissāya appamattassa moho pahīyati. Āraññikaṅgarukkhamūlikaṅgapaṭisevanā vā ettha dosacaritassāpi sappāyā. Tattha hissa asaṅghaṭṭiyamānassa viharato dosopi vūpasammatīti ayaṃ dhutādīnaṃ vibhāgato vaṇṇanā.

Samāsabyāsatoti imāni pana dhutaṅgāni **samāsato** tīṇi sīsaṅgāni, pañca asambhinnaṅgānīti aṭṭheva honti. Tattha sapadānacārikaṅgaṃ, ekāsanikaṅgaṃ, abbhokāsikaṅganti imāni tīṇi sīsaṅgāni. Sapadānacārikaṅgañhi rakkhanto piṇḍapātikaṅgampi rakkhissati. Ekāsanikaṅgañca rakkhato pattapiṇḍikaṅgakhalupacchābhattikaṅgānipi surakkhanīyāni bhavissanti. Abbhokāsikaṅgaṃ rakkhantassa kiṃ atthi rukkhamūlikaṅgayathāsanthatikaṅgesu rakkhitabbaṃ nāma. Iti imāni tīṇi sīsaṅgāni, āraññikaṅgaṃ, paṃsukūlikaṅgaṃ, tecīvarikaṅgaṃ, nesajjikaṅgaṃ, sosānikaṅganti imāni pañca asambhinnaṅgāni cāti aṭṭheva honti.

Puna dve cīvarapaṭisaṃyuttāni, pañca piṇḍapātapaṭisaṃyuttāni, pañca senāsanapaṭisaṃyuttāni, ekaṃ vīriyapaṭisaṃyuttanti evaṃ cattārova honti. Tattha nesajjikaṅgaṃ vīriyapaṭisaṃyuttaṃ. Itarāni pākaṭāneva.

Puna sabbāneva nissayavasena dve honti paccayanissitāni dvādasa, vīriyanissitaṃ ekanti. Sevitabbāsevitabbavasenapi dveyeva honti. Yassa hi dhutaṅgaṃ sevantassa kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhati, tena sevitabbāni. Yassa sevato hāyati, tena na sevitabbāni. Yassa pana sevatopi asevatopi vaḍḍhateva, na hāyati, tenāpi pacchimaṃ janataṃ anukampantena sevitabbāni. Yassāpi sevatopi asevatopi na vaḍḍhati, tenāpi sevitabbāniyeva āyatiṃ vāsanatthāyāti.

Evaṃ sevitabbāsevitabbavasena duvidhānipi sabbāneva cetanāvasena ekavidhāni honti. Ekameva hi dhutaṅgaṃ samādānacetanāti. Aṭṭhakathāyampi vuttaṃ ‘‘yā cetanā, taṃ dhutaṅganti vadantī’’ti.

Byāsato pana bhikkhūnaṃ terasa, bhikkhunīnaṃ aṭṭha, sāmaṇerānaṃ dvādasa, sikkhamānasāmaṇerīnaṃ satta, upāsakaupāsikānaṃ dveti dvācattālīsa honti. Sace pana abbhokāse āraññikaṅgasampannaṃ susānaṃ hoti, ekopi bhikkhu ekappahārena sabbadhutaṅgāni paribhuñjituṃ sakkoti. Bhikkhunīnaṃ pana āraññikaṅgaṃ khalupacchābhattikaṅgañca dvepi sikkhāpadeneva paṭikkhittāni, abbhokāsikaṅgaṃ, rukkhamūlikaṅgaṃ, sosānikaṅganti imāni tīṇi dupparihārāni. Bhikkhuniyā hi dutiyikaṃ vinā vasituṃ na vaṭṭati. Evarūpe ca ṭhāne samānacchandā dutiyikā dullabhā. Sacepi labheyya saṃsaṭṭhavihārato na mucceyya. Evaṃ sati yassatthāya dhutaṅgaṃ seveyya, svevassā attho na sampajjeyya. Evaṃ paribhuñjituṃ asakkuṇeyyatāya pañca hāpetvā bhikkhunīnaṃ aṭṭheva hontīti veditabbāni. Yathāvuttesu pana ṭhapetvā tecīvarikaṅgaṃ sesāni dvādasa sāmaṇerānaṃ, satta sikkhamānasāmaṇerīnaṃ veditabbāni. Upāsakaupāsikānaṃ pana ekāsanikaṅgaṃ, pattapiṇḍikaṅganti imāni dve patirūpāni ceva sakkā ca paribhuñjitunti dve dhutaṅgānīti evaṃ byāsato dvecattālīsa hontīti ayaṃ samāsabyāsato vaṇṇanā.

Ettāvatā ca ‘‘sīle patiṭṭhāya naro sapañño’’ti imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite visuddhimagge yehi appicchatāsantuṭṭhitādīhi guṇehi vuttappakārassa sīlassa vodānaṃ hoti, tesaṃ sampādanatthaṃ samādātabbadhutaṅgakathā bhāsitā hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Dhutaṅganiddeso nāma dutiyo paricchedo.

3. Kammaṭṭhānaggahaṇaniddeso

38. Idāni yasmā evaṃ dhutaṅgapariharaṇasampāditehi appicchatādīhi guṇehi pariyodāte imasmiṃ sīle patiṭṭhitena ‘‘sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvaya’’nti vacanato cittasīsena niddiṭṭho samādhi bhāvetabbo. So ca atisaṅkhepadesitattā viññātumpi tāva na sukaro, pageva bhāvetuṃ, tasmā tassa vitthārañca bhāvanānayañca dassetuṃ idaṃ pañhākammaṃ hoti.

Ko samādhi? Kenaṭṭhena samādhi? Kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni? Katividho samādhi? Ko cassa saṃkileso? Kiṃ vodānaṃ? Kathaṃ bhāvetabbo? Samādhibhāvanāya ko ānisaṃsoti?

Tatridaṃ vissajjanaṃ. **Ko samādhī**ti samādhi bahuvidho nānappakārako. Taṃ sabbaṃ vibhāvayituṃ ārabbhamānaṃ vissajjanaṃ adhippetañceva atthaṃ na sādheyya, uttari ca vikkhepāya saṃvatteyya, tasmā idhādhippetameva sandhāya vadāma, kusalacittekaggatā samādhi.

Kenaṭṭhena samādhīti samādhānaṭṭhena samādhi. Kimidaṃ samādhānaṃ nāma? Ekārammaṇe cittacetasikānaṃ samaṃ sammā ca ādhānaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti. Tasmā yassa dhammassānubhāvena ekārammaṇe cittacetasikā samaṃ sammā ca avikkhipamānā avippakiṇṇā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṃ samādhānanti veditabbaṃ.

Kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti ettha pana avikkhepalakkhaṇo samādhi, vikkhepaviddhaṃsanaraso, avikampanapaccupaṭṭhāno. ‘‘Sukhino cittaṃ samādhiyatī’’ti vacanato pana sukhamassa padaṭṭhānaṃ.

39. **Katividho samādhī**ti avikkhepalakkhaṇena tāva ekavidho. Upacāraappanāvasena duvidho, tathā lokiyalokuttaravasena sappītikanippītikavasena sukhasahagataupekkhāsahagatavasena ca. Tividho hīnamajjhimapaṇītavasena, tathā savitakkasavicārādivasena pītisahagatādivasena parittamahaggatappamāṇavasena ca. Catubbidho dukkhāpaṭipadādandhābhiññādivasena, tathā parittaparittārammaṇādivasena catujhānaṅgavasena hānabhāgiyādivasena kāmāvacarādivasena adhipativasena ca. Pañcavidho pañcakanaye pañcajhānaṅgavasenāti.

Samādhiekakadukavaṇṇanā

Tattha **ekavidhakoṭṭhāso** uttānatthoyeva. **Duvidhakoṭṭhāse** channaṃ anussatiṭṭhānānaṃ maraṇassatiyā upasamānussatiyā āhāre paṭikūlasaññāya catudhātuvavatthānassāti imesaṃ vasena laddhacittekaggatā, yā ca appanāsamādhīnaṃ pubbabhāge ekaggatā, ayaṃ **upacārasamādhi**. ‘‘Paṭhamassa jhānassa parikammaṃ paṭhamassa jhānassa anantarapaccayena paccayo’’ti ādivacanato pana yā parikammānantarā ekaggatā, ayaṃ **appanāsamādhī**ti evaṃ upacārappanāvasena duvidho.

Dutiyaduke tīsu bhūmīsu kusalacittekaggatā lokiyo samādhi. Ariyamaggasampayuttā ekaggatā lokuttaro samādhīti evaṃ lokiyalokuttaravasena duvidho.

Tatiyaduke catukkanaye dvīsu pañcakanaye tīsu jhānesu ekaggatā sappītiko samādhi. Avasesesu dvīsu jhānesu ekaggatā nippītiko samādhi. Upacārasamādhi pana siyā sappītiko, siyā nippītikoti evaṃ sappītikanippītikavasena duvidho.

Catutthaduke catukkanaye tīsu pañcakanaye catūsu jhānesu ekaggatā sukhasahagato samādhi. Avasesasmiṃ upekkhāsahagato samādhi. Upacārasamādhi pana siyā sukhasahagato, siyā upekkhāsahagatoti evaṃ sukhasahagataupekkhāsahagatavasena duvidho.

Samādhitikavaṇṇanā

Tikesu paṭhamattike paṭiladdhamatto hīno, nātisubhāvito majjhimo, subhāvito vasippatto paṇītoti evaṃ hīnamajjhimapaṇītavasena tividho.

Dutiyattike paṭhamajjhānasamādhi saddhiṃ upacārasamādhinā savitakkasavicāro. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi avitakkavicāramatto. Yo hi vitakkamatteyeva ādīnavaṃ disvā vicāre adisvā kevalaṃ vitakkappahānamattaṃ ākaṅkhamāno paṭhamajjhānaṃ atikkamati, so avitakkavicāramattaṃ samādhiṃ paṭilabhati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Catukkanaye pana dutiyādīsu pañcakanaye tatiyādīsu tīsu jhānesu ekaggatā avitakkāvicāro samādhīti evaṃ savitakkasavicārādivasena tividho.

Tatiyattike catukkanaye ādito dvīsu pañcakanaye ca tīsu jhānesu ekaggatā pītisahagato samādhi. Tesveva tatiye ca catutthe ca jhāne ekaggatā sukhasahagato samādhi. Avasāne upekkhāsahagato. Upacārasamādhi pana pītisukhasahagato vā hoti upekkhāsahagato vāti evaṃ pītisahagatādivasena tividho.

Catutthattike upacārabhūmiyaṃ ekaggatā paritto samādhi. Rūpāvacarārūpāvacarakusale ekaggatā mahaggato samādhi. Ariyamaggasampayuttā ekaggatā appamāṇo samādhīti evaṃ parittamahaggatappamāṇavasena tividho.

Samādhicatukkavaṇṇanā

Catukkesu paṭhamacatukke atthi samādhi dukkhāpaṭipado dandhābhiñño, atthi dukkhāpaṭipado khippābhiñño, atthi sukhāpaṭipado dandhābhiñño, atthi sukhāpaṭipado khippābhiññoti.

Tattha paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā samādhibhāvanā **paṭipadā**ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā, tāva pavattā paññā **abhiññā**ti vuccati. Sā panesā paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti, nīvaraṇādipaccanīkadhammasamudācāragahaṇatāya kicchā asukhāsevanāti attho. Ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti mandā asīghappavatti. Ekaccassa khippā amandā sīghappavatti.

Tattha yāni parato sappāyāsappāyāni ca palibodhupacchedādīni pubbakiccāni ca appanākosallāni ca vaṇṇayissāma, tesu yo asappāyasevī hoti, tassa dukkhā paṭipadā dandhā ca abhiññā hoti. Sappāyasevino sukhā paṭipadā khippā ca abhiññā. Yo pana pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī hoti, pubbabhāge vā sappāyaṃ sevitvā aparabhāge asappāyasevī, tassa vomissakatā veditabbā. Tathā palibodhupacchedādikaṃ pubbakiccaṃ asampādetvā bhāvanamanuyuttassa dukkhā paṭipadā hoti. Vipariyāyena sukhā. Appanākosallāni pana asampādentassa dandhā abhiññā hoti. Sampādentassa khippā.

Apica taṇhāavijjāvasena samathavipassanādhikāravasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hoti. Anabhibhūtassa sukhā. Avijjābhibhūtassa ca dandhā abhiññā hoti. Anabhibhūtassa khippā. Yo ca samathe akatādhikāro, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Katādhikārassa sukhā. Yo pana vipassanāya akatādhikāro hoti, tassa dandhā abhiññā hoti, katādhikārassa khippā. Kilesindriyavasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Tibbakilesassa hi mudindriyassa dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā. Mandakilesassa ca mudindriyassa sukhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā. Tikkhindriyassa pana khippā abhiññāti.

Iti imāsu paṭipadāabhiññāsu yo puggalo dukkhāya paṭipadāya dandhāya ca abhiññāya samādhiṃ pāpuṇāti, tassa so samādhi dukkhāpaṭipado dandhābhiññoti vuccati. Esa nayo sesattayepīti evaṃ dukkhāpaṭipadādandhābhiññādivasena catubbidho.

Dutiyacatukke atthi samādhi paritto parittārammaṇo, atthi paritto appamāṇārammaṇo, atthi appamāṇo parittārammaṇo, atthi appamāṇo appamāṇārammaṇoti. Tattha yo samādhi appaguṇo uparijhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, ayaṃ paritto. Yo pana avaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ parittārammaṇo. Yo paguṇo subhāvito, uparijhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti, ayaṃ appamāṇo. Yo ca vaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ appamāṇārammaṇo. Vuttalakkhaṇavomissatāya pana vomissakanayo veditabbo. Evaṃ parittaparittārammaṇādivasena catubbidho.

Tatiyacatukke vikkhambhitanīvaraṇānaṃ vitakkavicārapītisukhasamādhīnaṃ vasena pañcaṅgikaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ, tato vūpasantavitakkavicāraṃ tivaṅgikaṃ dutiyaṃ, tato virattapītikaṃ duvaṅgikaṃ tatiyaṃ, tato pahīnasukhaṃ upekkhāvedanāsahitassa samādhino vasena duvaṅgikaṃ catutthaṃ. Iti imesaṃ catunnaṃ jhānānaṃ aṅgabhūtā cattāro samādhī honti. Evaṃ catujhānaṅgavasena catubbidho.

Catutthacatukke atthi samādhi hānabhāgiyo, atthi ṭhitibhāgiyo, atthi visesabhāgiyo, atthi nibbedhabhāgiyo. Tattha paccanīkasamudācāravasena hānabhāgiyatā, tadanudhammatāya satiyā saṇṭhānavasena ṭhitibhāgiyatā, uparivisesādhigamavasena visesabhāgiyatā, nibbidāsahagatasaññāmanasikārasamudācāravasena nibbedhabhāgiyatā ca veditabbā. Yathāha, ‘‘paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati ṭhitibhāginī paññā. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti visesabhāginī paññā. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasañhitā nibbedhabhāginī paññā’’ti (vibha. 799). Tāya pana paññāya sampayuttā samādhīpi cattāro hontīti. Evaṃ hānabhāgiyādivasena catubbidho.

Pañcamacatukke kāmāvacaro samādhi, rūpāvacaro samādhi, arūpāvacaro samādhi, apariyāpanno samādhīti evaṃ cattāro samādhī. Tattha sabbāpi upacārekaggatā kāmāvacaro samādhi. Tathā rūpāvacarādikusalacittekaggatā itare tayoti evaṃ kāmāvacarādivasena catubbidho.

Chaṭṭhacatukke ‘‘chandaṃ ce bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhiṃ, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati chandasamādhi…pe… vīriyaṃ ce bhikkhu…pe… cittaṃ ce bhikkhu…pe… vīmaṃsaṃ ce bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhiṃ, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati vīmaṃsāsamādhī’’ti (vibha. 432; saṃ. ni. 3.825) evaṃ adhipativasena catubbidho.

Pañcake yaṃ catukkabhede vuttaṃ dutiyaṃ jhānaṃ, taṃ vitakkamattātikkamena dutiyaṃ, vitakkavicārātikkamena tatiyanti evaṃ dvidhā bhinditvā pañca jhānāni veditabbāni. Tesaṃ aṅgabhūtā ca pañca samādhīti evaṃ pañcajhānaṅgavasena pañcavidhatā veditabbā.

40. **Ko cassa saṃkileso kiṃ vodāna**nti ettha pana vissajjanaṃ vibhaṅge vuttameva. Vuttañhi tattha ‘‘saṃkilesanti hānabhāgiyo dhammo. Vodānanti visesabhāgiyo dhammo’’ti (vibha. 828). Tattha ‘‘paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā’’ti (vibha. 799) iminā nayena hānabhāgiyadhammo veditabbo. ‘‘Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti visesabhāginī paññā’’ti (vibha. 799) iminā nayena visesabhāgiyadhammo veditabbo.

Dasapalibodhavaṇṇanā

41. **Kathaṃ bhāvetabbo**ti ettha pana yo tāva ayaṃ lokiyalokuttaravasena duvidhotiādīsu ariyamaggasampayutto samādhi vutto, tassa bhāvanānayo paññābhāvanānayeneva saṅgahito. Paññāya hi bhāvitāya so bhāvito hoti. Tasmā taṃ sandhāya evaṃ bhāvetabboti na kiñci visuṃ vadāma.

Yo panāyaṃ lokiyo, so vuttanayena sīlāni visodhetvā suparisuddhe sīle patiṭṭhitena yvāssa dasasu palibodhesu palibodho atthi, taṃ upacchinditvā kammaṭṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā attano cariyānukūlaṃ cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā samādhibhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā sabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ aparihāpentena bhāvetabboti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro, yaṃ tāva vuttaṃ ‘‘yvāssa dasasu palibodhesu palibodho atthi, taṃ upacchinditvā’’ti, ettha –

Āvāso ca kulaṃ lābho, gaṇo kammañca pañcamaṃ;
Addhānaṃ ñāti ābādho, gantho iddhīti te dasāti. –

Ime dasa palibodhā nāma. Tattha āvāsoyeva āvāsapalibodho. Esa nayo kulādīsu.

Tattha **āvāso**ti ekopi ovarako vuccati ekampi pariveṇaṃ sakalopi saṅghārāmo. Svāyaṃ na sabbasseva palibodho hoti. Yo panettha navakammādīsu ussukkaṃ vā āpajjati, bahubhaṇḍasannicayo vā hoti, yena kenaci vā kāraṇena apekkhavā paṭibaddhacitto, tasseva palibodho hoti, na itarassa.

Tatridaṃ vatthu – dve kira kulaputtā anurādhapurā nikkhamitvā anupubbena thūpārāme pabbajiṃsu. Tesu eko dve mātikā paguṇā katvā pañcavassiko hutvā pavāretvā pācinakhaṇḍarājiṃ nāma gato. Eko tattheva vasati. Pācinakhaṇḍarājigato tattha ciraṃ vasitvā thero hutvā cintesi ‘‘paṭisallānasāruppamidaṃ ṭhānaṃ, handa naṃ sahāyakassāpi ārocemī’’ti. Tato nikkhamitvā anupubbena thūpārāmaṃ pāvisi. Pavisantaṃyeva ca naṃ disvā samānavassikatthero paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahetvā vattaṃ akāsi. Āgantukatthero senāsanaṃ pavisitvā cintesi ‘‘idāni me sahāyo sappiṃ vā phāṇitaṃ vā pānakaṃ vā pesessati. Ayañhi imasmiṃ nagare ciranivāsī’’ti. So rattiṃ aladdhā pāto cintesi ‘‘idāni upaṭṭhākehi gahitaṃ yāgukhajjakaṃ pesessatī’’ti. Tampi adisvā ‘‘pahiṇantā natthi, paviṭṭhassa maññe dassatī’’ti pātova tena saddhiṃ gāmaṃ pāvisi. Te dve ekaṃ vīthiṃ caritvā uḷuṅkamattaṃ yāguṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā piviṃsu. Tato āgantuko cintesi ‘‘nibaddhayāgu maññe natthi, bhattakāle idāni manussā paṇītaṃ bhattaṃ dassantī’’ti, tato bhattakālepi piṇḍāya caritvā laddhameva bhuñjitvā itaro āha – ‘‘kiṃ, bhante, sabbakālaṃ evaṃ yāpethā’’ti? Āmāvusoti. Bhante, pācinakhaṇḍarāji phāsukā, tattha gacchāmāti. Thero nagarato dakkhiṇadvārena nikkhamanto kumbhakāragāmamaggaṃ paṭipajji. Itaro āha – ‘‘kiṃ pana, bhante, imaṃ maggaṃ paṭipannatthā’’ti? Nanu tvamāvuso, pācinakhaṇḍarājiyā vaṇṇaṃ abhāsīti? Kiṃ pana, bhante, tumhākaṃ ettakaṃ kālaṃ vasitaṭṭhāne na koci atirekaparikkhāro atthīti? Āmāvuso mañcapīṭhaṃ saṅghikaṃ, taṃ paṭisāmitameva, aññaṃ kiñci natthīti. Mayhaṃ pana, bhante, kattaradaṇḍo telanāḷi upāhanatthavikā ca tatthevāti. Tayāvuso, ekadivasaṃ vasitvā ettakaṃ ṭhapitanti? Āma, bhante. So pasannacitto theraṃ vanditvā ‘‘tumhādisānaṃ, bhante, sabbattha araññavāsoyeva. Thūpārāmo catunnaṃ buddhānaṃ dhātunidhānaṭṭhānaṃ, lohapāsāde sappāyaṃ dhammassavanaṃ mahācetiyadassanaṃ theradassanañca labbhati, buddhakālo viya pavattati. Idheva tumhe vasathā’’ti dutiyadivase pattacīvaraṃ gahetvā sayameva agamāsīti. Īdisassa āvāso na palibodho hoti.

Kulanti ñātikulaṃ vā upaṭṭhākakulaṃ vā. Ekaccassa hi upaṭṭhākakulampi ‘‘sukhitesu sukhito’’tiādinā (vibha. 888; saṃ. ni. 4.241) nayena saṃsaṭṭhassa viharato palibodho hoti, so kulamānusakehi vinā dhammassavanāya sāmantavihārampi na gacchati. Ekaccassa mātāpitaropi palibodhā na honti, koraṇḍakavihāravāsittherassa bhāgineyyadaharabhikkhuno viya.

So kira uddesatthaṃ rohaṇaṃ agamāsi. Therabhaginīpi upāsikā sadā theraṃ tassa pavattiṃ pucchati. Thero ekadivasaṃ daharaṃ ānessāmīti rohaṇābhimukho pāyāsi. Daharopi ‘‘ciraṃ me idha vutthaṃ, upajjhāyaṃ dāni passitvā upāsikāya ca pavattiṃ ñatvā āgamissāmī’’ti rohaṇato nikkhami. Te ubhopi gaṅgātīre samāgacchiṃsu. So aññatarasmiṃ rukkhamūle therassa vattaṃ katvā ‘‘kuhiṃ yāsī’’ti pucchito tamatthaṃ ārocesi. Thero suṭṭhu te kataṃ, upāsikāpi sadā pucchati, ahampi etadatthameva āgato, gaccha tvaṃ, ahaṃ pana idheva imaṃ vassaṃ vasissāmīti taṃ uyyojesi. So vassūpanāyikadivaseyeva taṃ vihāraṃ patto. Senāsanampissa pitarā kāritameva pattaṃ.

Athassa pitā dutiyadivase āgantvā ‘‘kassa, bhante, amhākaṃ senāsanaṃ patta’’nti pucchanto ‘‘āgantukassa daharassā’’ti sutvā taṃ upasaṅkamitvā vanditvā āha – ‘‘bhante, amhākaṃ senāsane vassaṃ upagatassa vattaṃ atthī’’ti. Kiṃ upāsakāti? Temāsaṃ amhākaṃyeva ghare bhikkhaṃ gahetvā pavāretvā gamanakāle āpucchitabbanti. So tuṇhibhāvena adhivāsesi. Upāsakopi gharaṃ gantvā ‘‘amhākaṃ āvāse eko āgantuko ayyo upagato sakkaccaṃ upaṭṭhātabbo’’ti āha. Upāsikā ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādesi. Daharopi bhattakāle ñātigharaṃ agamāsi. Na naṃ koci sañjāni.

So temāsampi tattha piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā vassaṃvuttho ‘‘ahaṃ gacchāmī’’ti āpucchi. Athassa ñātakā ‘‘sve, bhante, gacchathā’’ti dutiyadivase ghareyeva bhojetvā telanāḷiṃ pūretvā ekaṃ guḷapiṇḍaṃ navahatthañca sāṭakaṃ datvā ‘‘gacchatha, bhante’’ti āhaṃsu. So anumodanaṃ katvā rohaṇābhimukho pāyāsi.

Upajjhāyopissa pavāretvā paṭipathaṃ āgacchanto pubbe diṭṭhaṭṭhāneyeva taṃ addasa. So aññatarasmiṃ rukkhamūle therassa vattaṃ akāsi. Atha naṃ thero pucchi ‘‘kiṃ, bhaddamukha, diṭṭhā te upāsikā’’ti? So ‘‘āma, bhante’’ti sabbaṃ pavattiṃ ārocetvā tena telena therassa pāde makkhetvā guḷena pānakaṃ katvā tampi sāṭakaṃ therasseva datvā theraṃ vanditvā ‘‘mayhaṃ, bhante, rohaṇaṃyeva sappāya’’nti agamāsi. Theropi vihāraṃ āgantvā dutiyadivase koraṇḍakagāmaṃ pāvisi.

Upāsikāpi ‘‘mayhaṃ bhātā mama puttaṃ gahetvā idāni āgacchatī’’ti sadā maggaṃ olokayamānāva tiṭṭhati. Sā taṃ ekakameva āgacchantaṃ disvā ‘‘mato me maññe putto, ayaṃ thero ekakova āgacchatī’’ti therassa pādamūle nipatitvā paridevamānā rodi. Thero ‘‘nūna daharo appicchatāya attānaṃ ajānāpetvāva gato’’ti taṃ samassāsetvā sabbaṃ pavattiṃ ārocetvā pattatthavikato taṃ sāṭakaṃ nīharitvā dasseti.

Upāsikā pasīditvā puttena gatadisābhimukhā urena nipajjitvā namassamānā āha – ‘‘mayhaṃ puttasadisaṃ vata maññe bhikkhuṃ kāyasakkhiṃ katvā bhagavā rathavinītapaṭipadaṃ (ma. ni. 1.252 ādayo), nālakapaṭipadaṃ (su. ni. 684 ādayo), tuvaṭṭakapaṭipadaṃ (su. ni. 921 ādayo), catupaccayasantosabhāvanārāmatādīpakaṃ mahāariyavaṃsapaṭipadañca (a. ni. 4.28; dī. ni. 3.309) desesi. Vijātamātuyā nāma gehe temāsaṃ bhuñjamānopi ‘ahaṃ putto tvaṃ mātā’ti na vakkhati, aho acchariyamanusso’’ti. Evarūpassa mātāpitaropi palibodhā na honti, pageva aññaṃ upaṭṭhākakula’’nti.

Lābhoti cattāro paccayā. Te kathaṃ palibodhā honti? Puññavantassa hi bhikkhuno gatagataṭṭhāne manussā mahāparivāre paccaye denti. So tesaṃ anumodento dhammaṃ desento samaṇadhammaṃ kātuṃ na okāsaṃ labhati. Aruṇuggamanato yāva paṭhamayāmo, tāva manussasaṃsaggo na upacchijjati. Puna balavapaccūseyeva bāhullikapiṇḍapātikā āgantvā ‘‘bhante, asuko upāsako upāsikā amacco amaccadhītā tumhākaṃ dassanakāmā’’ti vadanti, so gaṇhāvuso, pattacīvaranti gamanasajjova hotīti niccabyāvaṭo, tasseva te paccayā palibodhā honti. Tena gaṇaṃ pahāya yattha naṃ na jānanti, tattha ekakena caritabbaṃ. Evaṃ so palibodho upacchijjatīti.

Gaṇoti suttantikagaṇo vā ābhidhammikagaṇo vā, yo tassa uddesaṃ vā paripucchaṃ vā dento samaṇadhammassa okāsaṃ na labhati, tasseva gaṇo palibodho hoti, tena so evaṃ upacchinditabbo. Sace tesaṃ bhikkhūnaṃ bahu gahitaṃ hoti, appaṃ avasiṭṭhaṃ, taṃ niṭṭhapetvā araññaṃ pavisitabbaṃ. Sace appaṃ gahitaṃ, bahu avasiṭṭhaṃ, yojanato paraṃ agantvā antoyojanaparicchede aññaṃ gaṇavācakaṃ upasaṅkamitvā ‘‘ime āyasmā uddesādīhi saṅgaṇhatū’’ti vattabbaṃ. Evaṃ alabhamānena ‘‘mayhamāvuso, ekaṃ kiccaṃ atthi, tumhe yathāphāsukaṭṭhānāni gacchathā’’ti gaṇaṃ pahāya attano kammaṃ kattabbanti.

Kammanti navakammaṃ. Taṃ karontena vaḍḍhakīādīhi laddhāladdhaṃ jānitabbaṃ, katākate ussukkaṃ āpajjitabbanti sabbadā palibodho hoti. Sopi evaṃ upacchinditabbo, sace appaṃ avasiṭṭhaṃ hoti niṭṭhapetabbaṃ. Sace bahu, saṅghikañce navakammaṃ, saṅghassa vā saṅghabhārahārakabhikkhūnaṃ vā niyyādetabbaṃ. Attano santakañce, attano bhārahārakānaṃ niyyādetabbaṃ. Tādise alabhantena saṅghassa pariccajitvā gantabbanti.

Addhānanti maggagamanaṃ. Yassa hi katthaci pabbajjāpekkho vā hoti, paccayajātaṃ vā kiñci laddhabbaṃ hoti. Sace taṃ alabhanto na sakkoti adhivāsetuṃ, araññaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ karontassapi gamikacittaṃ nāma duppaṭivinodanīyaṃ hoti, tasmā gantvā taṃ kiccaṃ tīretvāva samaṇadhamme ussukkaṃ kātabbanti.

Ñātīti vihāre ācariyupajjhāyasaddhivihārikaantevāsikasamānupajjhāyakasamānācariyakā, ghare mātā pitā bhātāti evamādikā. Te gilānā imassa palibodhā honti, tasmā so palibodho upaṭṭhahitvā tesaṃ pākatikakaraṇena upacchinditabbo.

Tattha upajjhāyo tāva gilāno sace lahuṃ na vuṭṭhāti, yāvajīvampi paṭijaggitabbo. Tathā pabbajjācariyo upasampadācariyo saddhivihāriko upasampāditapabbājitaantevāsikasamānupajjhāyakā ca. Nissayācariyauddesācariyanissayantevāsikauddesantevāsikasamānācariyakā pana yāva nissayauddesā anupacchinnā, tāva paṭijaggitabbā. Pahontena tato uddhampi paṭijaggitabbā eva. Mātāpitūsu upajjhāye viya paṭipajjitabbaṃ. Sacepi hi te rajje ṭhitā honti, puttato ca upaṭṭhānaṃ paccāsīsanti, kātabbameva. Atha tesaṃ bhesajjaṃ natthi, attano santakaṃ dātabbaṃ. Asati bhikkhācariyāya pariyesitvāpi dātabbameva. Bhātubhaginīnaṃ pana tesaṃ santakameva yojetvā dātabbaṃ. Sace natthi attano santakaṃ tāvakālikaṃ datvā pacchā labhantena gaṇhitabbaṃ. Alabhantena na codetabbā. Aññātakassa bhaginisāmikassa bhesajjaṃ neva kātuṃ na dātuṃ vaṭṭati. ‘‘Tuyhaṃ sāmikassa dehī’’ti vatvā pana bhaginiyā dātabbaṃ. Bhātujāyāyapi eseva nayo. Tesaṃ pana puttā imassa ñātakā evāti tesaṃ kātuṃ vaṭṭatīti.

Ābādhoti yokoci rogo. So bādhayamāno palibodho hoti, tasmā bhesajjakaraṇena upacchinditabbo. Sace pana katipāhaṃ bhesajjaṃ karontassapi na vūpasammati, nāhaṃ tuyhaṃ dāso, na bhaṭako, taṃyeva hi posento anamatagge saṃsāravaṭṭe dukkhaṃ pattoti attabhāvaṃ garahitvā samaṇadhammo kātabboti.

Ganthoti pariyattiharaṇaṃ. Taṃ sajjhāyādīhi niccabyāvaṭassa palibodho hoti, na itarassa. Tatrimāni vatthūni –

Majjhimabhāṇakadevatthero kira malayavāsidevattherassa santikaṃ gantvā kammaṭṭhānaṃ yāci. Thero kīdisosi, āvuso, pariyattiyanti pucchi. Majjhimo me, bhante, paguṇoti. Āvuso, majjhimo nāmeso dupparihāro, mūlapaṇṇāsaṃ sajjhāyantassa majjhimapaṇṇāsako āgacchati, taṃ sajjhāyantassa uparipaṇṇāsako. Kuto tuyhaṃ kammaṭṭhānanti? Bhante, tumhākaṃ santike kammaṭṭhānaṃ labhitvā puna na olokessāmīti kammaṭṭhānaṃ gahetvā ekūnavīsativassāni sajjhāyaṃ akatvā vīsatime vasse arahattaṃ patvā sajjhāyatthāya āgatānaṃ bhikkhūnaṃ ‘‘vīsati me, āvuso, vassāni pariyattiṃ anolokentassa, apica kho kataparicayo ahamettha ārabhathā’’ti vatvā ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā ekabyañjanepissa kaṅkhā nāhosi.

Karuḷiyagirivāsīnāgattheropi aṭṭhārasavassāni pariyattiṃ chaḍḍetvā bhikkhūnaṃ dhātukathaṃ uddisi. Tesaṃ gāmavāsikattherehi saddhiṃ saṃsandentānaṃ ekapañhopi uppaṭipāṭiyā āgato nāhosi.

Mahāvihārepi tipiṭakacūḷābhayatthero nāma aṭṭhakathaṃ anuggahetvāva pañcanikāyamaṇḍale tīṇi piṭakāni parivattessāmīti suvaṇṇabheriṃ paharāpesi. Bhikkhusaṅgho katamācariyānaṃ uggaho, attano ācariyuggahaññeva vadatu, itarathā vattuṃ na demāti āha. Upajjhāyopi naṃ attano upaṭṭhānamāgataṃ pucchi ‘‘tvamāvuso, bheriṃ paharāpesī’’ti? Āma, bhante. Kiṃ kāraṇāti? Pariyattiṃ, bhante, parivattessāmīti. Āvuso abhaya, ācariyā idaṃ padaṃ kathaṃ vadantīti? Evaṃ vadanti, bhanteti. Thero hunti paṭibāhi. Puna so aññena aññena pariyāyena evaṃ vadanti bhanteti tikkhattuṃ āha. Thero sabbaṃ hunti paṭibāhitvā ‘‘āvuso, tayā paṭhamaṃ kathito eva ācariyamaggo, ācariyamukhato pana anuggahitattā ‘evaṃ ācariyā vadantī’ti saṇṭhātuṃ nāsakkhi. Gaccha attano ācariyānaṃ santike suṇāhī’’ti. Kuhiṃ, bhante, gacchāmīti? Gaṅgāya parato rohaṇajanapade tulādhārapabbatavihāre sabbapariyattiko mahādhammarakkhitatthero nāma vasati, tassa santikaṃ gacchāti. Sādhu, bhanteti theraṃ vanditvā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ therassa santikaṃ gantvā vanditvā nisīdi. Thero kasmā āgatosīti pucchi. Dhammaṃ sotuṃ, bhanteti. Āvuso abhaya, dīghamajjhimesu maṃ kālena kālaṃ pucchanti. Avasesaṃ pana me tiṃsamattāni vassāni na olokitapubbaṃ. Apica tvaṃ rattiṃ mama santike parivattehi. Ahaṃ te divā kathayissāmīti. So sādhu, bhanteti tathā akāsi. Pariveṇadvāre mahāmaṇḍapaṃ kāretvā gāmavāsino divase divase dhammassavanatthāya āgacchanti. Thero rattiṃ parivatti. Taṃ divā kathayanto anupubbena desanaṃ niṭṭhapetvā abhayattherassa santike taṭṭikāya nisīditvā ‘‘āvuso, mayhaṃ kammaṭṭhānaṃ kathehī’’ti āha. Bhante, kiṃ bhaṇatha, nanu mayā tumhākameva santike sutaṃ? Kimahaṃ tumhehi aññātaṃ kathessāmīti? Tato naṃ thero añño esa, āvuso, gatakassa maggo nāmāti āha. Abhayathero kira tadā sotāpanno hoti. Athassa so kammaṭṭhānaṃ datvā āgantvā lohapāsāde dhammaṃ parivattento thero parinibbutoti assosi. Sutvā ‘‘āharathāvuso, cīvara’’nti cīvaraṃ pārupitvā ‘‘anucchaviko, āvuso, amhākaṃ ācariyassa arahattamaggo. Ācariyo no, āvuso, uju ājānīyo. So attano dhammantevāsikassa santike taṭṭikāya nisīditvā ‘mayhaṃ kammaṭṭhānaṃ kathehī’ti āha. Anucchaviko, āvuso, therassa arahattamaggo’’ti. Evarūpānaṃ gantho palibodho na hotīti.

Iddhīti pothujjanikā iddhi. Sā hi uttānaseyyakadārako viya taruṇasassaṃ viya ca dupparihārā hoti. Appamattakeneva bhijjati. Sā pana vipassanāya palibodho hoti, na samādhissa, samādhiṃ patvā pattabbato. Tasmā vipassanatthikena iddhipalibodho upacchinditabbo, itarena avasesāti ayaṃ tāva palibodhakathāya vitthāro.

Kammaṭṭhānadāyakavaṇṇanā

42. **Kammaṭṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā**ti ettha pana duvidhaṃ kammaṭṭhānaṃ sabbatthakakammaṭṭhānaṃ pārihāriyakammaṭṭhānañca. Tattha sabbatthakakammaṭṭhānaṃ nāma bhikkhusaṅghādīsu mettā maraṇassati ca. Asubhasaññātipi eke.

Kammaṭṭhānikena hi bhikkhunā paṭhamaṃ tāva paricchinditvā sīmaṭṭhakabhikkhusaṅghe sukhitā hontu abyāpajjāti mettā bhāvetabbā. Tato sīmaṭṭhakadevatāsu. Tato gocaragāmamhi issarajane. Tato tattha manusse upādāya sabbasattesu. So hi bhikkhusaṅghe mettāya sahavāsīnaṃ muducittataṃ janeti. Athassa te sukhasaṃvāsā honti. Sīmaṭṭhakadevatāsu mettāya mudukatacittāhi devatāhi dhammikāya rakkhāya susaṃvihitarakkho hoti. Gocaragāmamhi issarajane mettāya mudukatacittasantānehi issarehi dhammikāya rakkhāya surakkhitaparikkhāro hoti. Tattha manussesu mettāya pasāditacittehi tehi aparibhūto hutvā vicarati. Sabbasattesu mettāya sabbattha appaṭihatacāro hoti. Maraṇassatiyā pana avassaṃ mayā maritabbanti cintento anesanaṃ pahāya uparūpari vaḍḍhamānasaṃvego anolīnavuttiko hoti. Asubhasaññāparicitacittassa panassa dibbānipi ārammaṇāni lobhavasena cittaṃ na pariyādiyanti.

Evaṃ bahūpakārattā sabbattha atthayitabbaṃ icchitabbanti ca adhippetassa yogānuyogakammassa ṭhānañcāti **sabbatthakakammaṭṭhāna**nti vuccati.

Cattālīsāya pana kammaṭṭhānesu yaṃ yassa cariyānukūlaṃ, taṃ tassa niccaṃ pariharitabbattā uparimassa ca uparimassa bhāvanākammassa padaṭṭhānattā **pārihāriyakammaṭṭhāna**nti vuccati. Iti imaṃ duvidhampi kammaṭṭhānaṃ yo deti, ayaṃ **kammaṭṭhānadāyako** nāma. Taṃ kammaṭṭhānadāyakaṃ.

Kalyāṇamittanti –

> Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
> Gambhīrañca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojakoti. (a. ni. 7.37);

Evamādiguṇasamannāgataṃ ekantena hitesiṃ vuddhipakkhe ṭhitaṃ kalyāṇamittaṃ.

‘‘Mamaṃ hi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccantī’’ti (saṃ. ni. 1.129; 5.2) ādivacanato pana sammāsambuddhoyeva sabbākārasampanno kalyāṇamitto. Tasmā tasmiṃ sati tasseva bhagavato santike gahitakammaṭṭhānaṃ sugahitaṃ hoti. Parinibbute pana tasmiṃ asītiyā mahāsāvakesu yo dharati, tassa santike gahetuṃ vaṭṭati. Tasmiṃ asati yaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetukāmo hoti, tasseva vasena catukkapañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā āsavakkhayappattassa khīṇāsavassa santike gahetabbaṃ.

Kiṃ pana khīṇāsavo ahaṃ khīṇāsavoti attānaṃ pakāsetīti? Kiṃ vattabbaṃ, kārakabhāvaṃ hi jānitvā pakāseti. Nanu assaguttatthero āraddhakammaṭṭhānassa bhikkhuno ‘‘kammaṭṭhānakārako aya’’nti jānitvā ākāse cammakhaṇḍaṃ paññāpetvā tattha pallaṅkena nisinno kammaṭṭhānaṃ kathesīti.

Tasmā sace khīṇāsavaṃ labhati, iccetaṃ kusalaṃ, no ce labhati, anāgāmisakadāgāmisotāpannajhānalābhīputhujjanatipiṭakadharadvipiṭakadharaekapiṭakadharesu purimassa purimassa santike. Ekapiṭakadharepi asati yassa ekasaṅgītipi aṭṭhakathāya saddhiṃ paguṇā, ayañca lajjī hoti, tassa santike gahetabbaṃ. Evarūpo hi tantidharo vaṃsānurakkhako paveṇīpālako ācariyo ācariyamatikova hoti, na attanomatiko hoti. Teneva porāṇakattherā ‘‘lajjī rakkhissati lajjī rakkhissatī’’ti tikkhattuṃ āhaṃsu.

Pubbe vuttakhīṇāsavādayo cettha attanā adhigatamaggameva ācikkhanti. Bahussuto pana taṃ taṃ ācariyaṃ upasaṅkamitvā uggahaparipucchānaṃ visodhitattā ito cito ca suttañca kāraṇañca sallakkhetvā sappāyāsappāyaṃ yojetvā gahanaṭṭhāne gacchanto mahāhatthī viya mahāmaggaṃ dassento kammaṭṭhānaṃ kathessati. Tasmā evarūpaṃ kammaṭṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā tassa vattapaṭipattiṃ katvā kammaṭṭhānaṃ gahetabbaṃ.

Sace panetaṃ ekavihāreyeva labhati, iccetaṃ kusalaṃ, no ce labhati, yattha so vasati, tattha gantabbaṃ. Gacchantena ca na dhotamakkhitehi pādehi upāhanā ārūhitvā chattaṃ gahetvā telanāḷimadhuphāṇitādīni gāhāpetvā antevāsikaparivutena gantabbaṃ. Gamikavattaṃ pana pūretvā attano pattacīvaraṃ sayameva gahetvā antarāmagge yaṃ yaṃ vihāraṃ pavisati sabbattha vattapaṭipattiṃ kurumānena sallahukaparikkhārena paramasallekhavuttinā hutvā gantabbaṃ.

Taṃ vihāraṃ pavisantena antarāmaggeyeva dantakaṭṭhaṃ kappiyaṃ kārāpetvā gahetvā pavisitabbaṃ, na ca ‘‘muhuttaṃ vissametvā pādadhovanamakkhanādīni katvā ācariyassa santikaṃ gamissāmī’’ti aññaṃ pariveṇaṃ pavisitabbaṃ. Kasmā? Sace hissa tatra ācariyassa visabhāgā bhikkhū bhaveyyuṃ, te āgamanakāraṇaṃ pucchitvā ācariyassa avaṇṇaṃ pakāsetvā ‘‘naṭṭhosi, sace tassa santikaṃ āgato’’ti vippaṭisāraṃ uppādeyyuṃ, yena tatova paṭinivatteyya, tasmā ācariyassa vasanaṭṭhānaṃ pucchitvā ujukaṃ tattheva gantabbaṃ.

Sace ācariyo daharataro hoti, pattacīvarapaṭiggahaṇādīni na sāditabbāni. Sace vuḍḍhataro hoti, gantvā ācariyaṃ vanditvā ṭhātabbaṃ. ‘‘Nikkhipāvuso, pattacīvara’’nti vuttena nikkhipitabbaṃ. ‘‘Pānīyaṃ pivā’’ti vuttena sace icchati pātabbaṃ. ‘‘Pāde dhovāhī’’ti vuttena na tāva pādā dhovitabbā. Sace hi ācariyena ābhataṃ udakaṃ bhaveyya, na sāruppaṃ siyā. ‘‘Dhovāhāvuso, na mayā ābhataṃ, aññehi ābhata’’nti vuttena pana yattha ācariyo na passati, evarūpe paṭicchanne vā okāse, abbhokāse vihārassāpi vā ekamante nisīditvā pādā dhovitabbā.

Sace ācariyo telanāḷiṃ āharati uṭṭhahitvā ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetabbā. Sace hi na gaṇheyya, ‘‘ayaṃ bhikkhu ito eva paṭṭhāya sambhogaṃ kopetī’’ti ācariyassa aññathattaṃ bhaveyya. Gahetvā pana na āditova pādā makkhetabbā. Sace hi taṃ ācariyassa gattabbhañjanatelaṃ bhaveyya, na sāruppaṃ siyā. Tasmā sīsaṃ makkhetvā khandhādīni makkhetabbāni. ‘‘Sabbapārihāriyatelamidaṃ, āvuso, pādepi makkhehī’’ti vuttena pana thokaṃ sīse katvā pāde makkhetvā ‘‘imaṃ telanāḷiṃ ṭhapemi, bhante’’ti vatvā ācariye gaṇhante dātabbā.

Āgatadivasato paṭṭhāya kammaṭṭhānaṃ me, bhante, kathetha iccevaṃ na vattabbaṃ. Dutiyadivasato pana paṭṭhāya sace ācariyassa pakatiupaṭṭhāko atthi, taṃ yācitvā vattaṃ kātabbaṃ. Sace yācitopi na deti, okāse laddheyeva kātabbaṃ. Karontena khuddakamajjhimamahantāni tīṇi dantakaṭṭhāni upanāmetabbāni. Sītaṃ uṇhanti duvidhaṃ mukhadhovanaudakañca nhānodakañca paṭiyādetabbaṃ. Tato yaṃ ācariyo tīṇi divasāni paribhuñjati, tādisameva niccaṃ upanāmetabbaṃ. Niyamaṃ akatvā yaṃ vā taṃ vā paribhuñjantassa yathāladdhaṃ upanāmetabbaṃ. Kiṃ bahunā vuttena? Yaṃ taṃ bhagavatā ‘‘antevāsikena, bhikkhave, ācariyamhi sammā vattitabbaṃ. Tatrāyaṃ sammā vattanā, kālasseva uṭṭhāya upāhanā omuñcitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā dantakaṭṭhaṃ dātabbaṃ, mukhodakaṃ dātabbaṃ, āsanaṃ paññapetabbaṃ. Sace yāgu hoti, bhājanaṃ dhovitvā yāgu upanāmetabbā’’ti (mahāva. 78) ādikaṃ khandhake sammāvattaṃ paññattaṃ, taṃ sabbampi kātabbaṃ.

Evaṃ vattasampattiyā garuṃ ārādhayamānena sāyaṃ vanditvā yāhīti vissajjitena gantabbaṃ, yadā so kissāgatosīti pucchati, tadā āgamanakāraṇaṃ kathetabbaṃ. Sace so neva pucchati, vattaṃ pana sādiyati, dasāhe vā pakkhe vā vītivatte ekadivasaṃ vissajjitenāpi agantvā okāsaṃ kāretvā āgamanakāraṇaṃ ārocetabbaṃ. Akāle vā gantvā kimatthamāgatosīti puṭṭhena ārocetabbaṃ. Sace so pātova āgacchāti vadati, pātova gantabbaṃ.

Sace panassa tāya velāya pittābādhena vā kucchi pariḍayhati, aggimandatāya vā bhattaṃ na jīrati, añño vā koci rogo bādhati, taṃ yathābhūtaṃ āvikatvā attano sappāyavelaṃ ārocetvā tāya velāya upasaṅkamitabbaṃ. Asappāyavelāya hi vuccamānampi kammaṭṭhānaṃ na sakkā hoti manasikātunti. Ayaṃ kammaṭṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvāti ettha vitthāro.

Cariyāvaṇṇanā

43. Idāni attano cariyānukūlanti ettha **cariyā**ti cha cariyā rāgacariyā, dosacariyā, mohacariyā, saddhācariyā, buddhicariyā, vitakkacariyāti. Keci pana rāgādīnaṃ saṃsaggasannipātavasena aparāpi catasso, tathā saddhādīnanti imāhi aṭṭhahi saddhiṃ cuddasa icchanti. Evaṃ pana bhede vuccamāne rāgādīnaṃ saddhādīhipi saṃsaggaṃ katvā anekā cariyā honti, tasmā saṅkhepena chaḷeva cariyā veditabbā. Cariyā, pakati, ussannatāti atthato ekaṃ. Tāsaṃ vasena chaḷeva puggalā honti rāgacarito, dosacarito, mohacarito, saddhācarito, buddhicarito, vitakkacaritoti.

Tattha yasmā rāgacaritassa kusalappavattisamaye saddhā balavatī hoti, rāgassa āsannaguṇattā. Yathā hi akusalapakkhe rāgo siniddho nātilūkho, evaṃ kusalapakkhe saddhā. Yathā rāgo vatthukāme pariyesati, evaṃ saddhā sīlādiguṇe. Yathā rāgo ahitaṃ na pariccajati, evaṃ saddhā hitaṃ na pariccajati, tasmā rāgacaritassa saddhācarito sabhāgo.

Yasmā pana dosacaritassa kusalappavattisamaye paññā balavatī hoti, dosassa āsannaguṇattā. Yathā hi akusalapakkhe doso nissineho na ārammaṇaṃ allīyati, evaṃ kusalapakkhe paññā. Yathā ca doso abhūtampi dosameva pariyesati, evaṃ paññā bhūtaṃ dosameva. Yathā doso sattaparivajjanākārena pavattati, evaṃ paññā saṅkhāraparivajjanākārena, tasmā dosacaritassa buddhicarito sabhāgo.

Yasmā pana mohacaritassa anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya vāyamamānassa yebhuyyena antarāyakarā vitakkā uppajjanti, mohassa āsannalakkhaṇattā. Yathā hi moho paribyākulatāya anavaṭṭhito, evaṃ vitakko nānappakāravitakkanatāya. Yathā ca moho apariyogāhaṇatāya cañcalo. Tathā vitakko lahuparikappanatāya, tasmā mohacaritassa vitakkacarito sabhāgoti.

Apare taṇhāmānadiṭṭhivasena aparāpi tisso cariyā vadanti. Tattha taṇhā rāgoyeva, māno ca taṃsampayuttoti tadubhayaṃ rāgacariyaṃ nātivattati. Mohanidānattā ca diṭṭhiyā diṭṭhicariyā mohacariyameva anupatati.

44. Tā panetā cariyā kinnidānā? Kathañca jānitabbaṃ ‘‘ayaṃ puggalo rāgacarito, ayaṃ puggalo dosādīsu aññataracarito’’ti? Kiṃ caritassa puggalassa kiṃ sappāyanti?

Tatra purimā tāva tisso cariyā pubbāciṇṇanidānā, dhātudosanidānā cāti ekacce vadanti. Pubbe kira iṭṭhappayogasubhakammabahulo rāgacarito hoti, saggā vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe chedanavadhabandhanaverakammabahulo dosacarito hoti, nirayanāgayonīhi vā cavitvā idhūpapanno. Pubbe majjapānabahulo sutaparipucchāvihīno ca mohacarito hoti, tiracchānayoniyā vā cavitvā idhūpapannoti evaṃ pubbāciṇṇanidānāti vadanti. Dvinnaṃ pana dhātūnaṃ ussannattā puggalo mohacarito hoti pathavīdhātuyā ca āpodhātuyā ca. Itarāsaṃ dvinnaṃ ussannattā dosacarito. Sabbāsaṃ samattā pana rāgacaritoti. Dosesu ca semhādhiko rāgacarito hoti. Vātādhiko mohacarito. Semhādhiko vā mohacarito. Vātādhiko rāgacaritoti evaṃ dhātudosanidānāti vadanti.

Tattha yasmā pubbe iṭṭhappayogasubhakammabahulāpi saggā cavitvā idhūpapannāpi ca na sabbe rāgacaritāyeva honti, na itare vā dosamohacaritā. Evaṃ dhātūnañca yathāvutteneva nayena ussadaniyamo nāma natthi. Dosaniyame ca rāgamohadvayameva vuttaṃ, tampi ca pubbāparaviruddhameva. Saddhācariyādīsu ca ekissāpi nidānaṃ na vuttameva. Tasmā sabbametaṃ aparicchinnavacanaṃ.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathācariyānaṃ matānusārena vinicchayo, vuttañhetaṃ ussadakittane (dha. sa. aṭṭha. 498) ‘‘ime sattā pubbahetuniyāmena lobhussadā dosussadā mohussadā alobhussadā adosussadā amohussadā ca honti.

Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho balavā hoti alobho mando, adosāmohā balavanto dosamohā mandā, tassa mando alobho lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Adosāmohā pana balavanto dosamohe pariyādātuṃ sakkoti. Tasmā so tena kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti sukhasīlo akkodhano paññavā vajirūpamañāṇo.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti alobhādosā mandā, amoho balavā moho mando, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca. Paññavā pana hoti vajirūpamañāṇo dattābhayatthero viya.

Yassa kammāyūhanakkhaṇe lobhādosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti dandho ca, sīlako pana hoti akkodhano (bākulatthero viya).

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayopi lobhadosamohā balavanto honti alobhādayo mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca mūḷho ca.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho appakileso hoti dibbārammaṇampi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapañño ca.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhādosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti aduṭṭho sīlako ca, dandho pana hoti.

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosāmohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti paññavā ca, duṭṭho ca pana hoti kodhano.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe tayopi alobhādosāmohā balavanto honti lobhādayo mandā, so purimanayeneva mahāsaṅgharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā ca hotī’’ti.

Ettha ca yo luddhoti vutto, ayaṃ rāgacarito. Duṭṭhadandhā dosamohacaritā. Paññavā buddhicarito. Aluddhaaduṭṭhā pasannapakatitāya saddhācaritā. Yathā vā amohaparivārena kammunā nibbatto buddhicarito, evaṃ balavasaddhāparivārena kammunā nibbatto saddhācarito. Kāmavitakkādiparivārena kammunā nibbatto vitakkacarito. Lobhādinā vomissaparivārena kammunā nibbatto vomissacaritoti. Evaṃ lobhādīsu aññataraññataraparivāraṃ paṭisandhijanakaṃ kammaṃ cariyānaṃ nidānanti veditabbaṃ.

45. Yaṃ pana vuttaṃ kathañca jānitabbaṃ ayaṃ puggalo rāgacaritotiādi. Tatrāyaṃ nayo.

Iriyāpathato kiccā, bhojanā dassanādito;
Dhammappavattito ceva, cariyāyo vibhāvayeti.

Tattha **iriyāpathato**ti rāgacarito hi pakatigamanena gacchanto cāturiyena gacchati, saṇikaṃ pādaṃ nikkhipati, samaṃ nikkhipati, samaṃ uddharati, ukkuṭikañcassa padaṃ hoti. Dosacarito pādaggehi khaṇanto viya gacchati, sahasā pādaṃ nikkhipati, sahasā uddharati, anukaḍḍhitañcassa padaṃ hoti. Mohacarito paribyākulāya gatiyā gacchati, chambhito viya padaṃ nikkhipati, chambhito viya uddharati, sahasānupīḷitañcassa padaṃ hoti. Vuttampi cetaṃ māgaṇḍiyasuttuppattiyaṃ –

‘‘Rattassa hi ukkuṭikaṃ padaṃ bhave,
Duṭṭhassa hoti anukaḍḍhitaṃ padaṃ;
Mūḷhassa hoti sahasānupīḷitaṃ,
Vivaṭṭacchadassa idamīdisaṃ pada’’nti.

Ṭhānampi rāgacaritassa pāsādikaṃ hoti madhurākāraṃ, dosacaritassa thaddhākāraṃ, mohacaritassa ākulākāraṃ. Nisajjāyapi eseva nayo. Rāgacarito ca ataramāno samaṃ seyyaṃ paññapetvā saṇikaṃ nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca sīghaṃ avuṭṭhāya saṅkito viya saṇikaṃ paṭivacanaṃ deti. Dosacarito taramāno yathā vā tathā vā seyyaṃ paññapetvā pakkhittakāyo bhākuṭiṃ katvā sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca sīghaṃ vuṭṭhāya kupito viya paṭivacanaṃ deti. Mohacarito dussaṇṭhānaṃ seyyaṃ paññapetvā vikkhittakāyo bahulaṃ adhomukho sayati, vuṭṭhāpiyamāno ca huṅkāraṃ karonto dandhaṃ vuṭṭhāti. Saddhācaritādayo pana yasmā rāgacaritādīnaṃ sabhāgā, tasmā tesampi tādisova iriyāpatho hotīti. Evaṃ tāva iriyāpathato cariyāyo vibhāvaye.

Kiccāti sammajjanādīsu ca kiccesu rāgacarito sādhukaṃ sammajjaniṃ gahetvā ataramāno vālikaṃ avippakiranto sinduvārakusumasantharamiva santharanto suddhaṃ samaṃ sammajjati. Dosacarito gāḷhaṃ sammajjaniṃ gahetvā taramānarūpo ubhato vālikaṃ ussārento kharena saddena asuddhaṃ visamaṃ sammajjati. Mohacarito sithilaṃ sammajjaniṃ gahetvā samparivattakaṃ āḷolayamāno asuddhaṃ visamaṃ sammajjati.

Yathā sammajjane, evaṃ cīvaradhovanarajanādīsupi sabbakiccesu nipuṇamadhurasamasakkaccakārī rāgacarito. Gāḷhathaddhavisamakārī dosacarito. Anipuṇabyākulavisamāparicchinnakārī mohacarito. Cīvaradhāraṇampi ca rāgacaritassa nātigāḷhaṃ nātisithilaṃ hoti pāsādikaṃ parimaṇḍalaṃ. Dosacaritassa atigāḷhaṃ aparimaṇḍalaṃ. Mohacaritassa sithilaṃ paribyākulaṃ. Saddhācaritādayo tesaṃyevānusārena veditabbā, taṃ sabhāgattāti. Evaṃ kiccato cariyāyo vibhāvaye.

Bhojanāti rāgacarito siniddhamadhurabhojanappiyo hoti, bhuñjamāno ca nātimahantaṃ parimaṇḍalaṃ ālopaṃ katvā rasapaṭisaṃvedī ataramāno bhuñjati, kiñcideva ca sāduṃ labhitvā somanassaṃ āpajjati. Dosacarito lūkhaambilabhojanappiyo hoti, bhuñjamāno ca mukhapūrakaṃ ālopaṃ katvā arasapaṭisaṃvedī taramāno bhuñjati, kiñcideva ca asāduṃ labhitvā domanassaṃ āpajjati. Mohacarito aniyataruciko hoti, bhuñjamāno ca aparimaṇḍalaṃ parittaṃ ālopaṃ katvā bhājane chaḍḍento mukhaṃ makkhento vikkhittacitto taṃ taṃ vitakkento bhuñjati. Saddhācaritādayopi tesaṃyevānusārena veditabbā, taṃsabhāgattāti. Evaṃ bhojanato cariyāyo vibhāvaye.

Dassanāditoti rāgacarito īsakampi manoramaṃ rūpaṃ disvā vimhayajāto viya ciraṃ oloketi, parittepi guṇe sajjati, bhūtampi dosaṃ na gaṇhāti, pakkamantopi amuñcitukāmova hutvā sāpekkho pakkamati. Dosacarito īsakampi amanoramaṃ rūpaṃ disvā kilantarūpo viya na ciraṃ oloketi, parittepi dose paṭihaññati, bhūtampi guṇaṃ na gaṇhāti, pakkamantopi muñcitukāmova hutvā anapekkho pakkamati. Mohacarito yaṃkiñci rūpaṃ disvā parapaccayiko hoti, paraṃ nindantaṃ sutvā nindati, pasaṃsantaṃ sutvā pasaṃsati, sayaṃ pana aññāṇupekkhāya upekkhakova hoti. Esa nayo saddasavanādīsupi. Saddhācaritādayo pana tesaṃyevānusārena veditabbā, taṃsabhāgattāti. Evaṃ dassanādito cariyāyo vibhāvaye.

Dhammappavattito cevāti rāgacaritassa ca māyā, sāṭheyyaṃ, māno, pāpicchatā, mahicchatā, asantuṭṭhitā, siṅgaṃ, cāpalyanti evamādayo dhammā bahulaṃ pavattanti. Dosacaritassa kodho, upanāho, makkho, paḷāso, issā, macchariyanti evamādayo. Mohacaritassa thinaṃ, middhaṃ, uddhaccaṃ, kukkuccaṃ, vicikicchā, ādhānaggāhitā, duppaṭinissaggitāti evamādayo. Saddhācaritassa muttacāgatā, ariyānaṃ dassanakāmatā, saddhammaṃ sotukāmatā, pāmojjabahulatā, asaṭhatā, amāyāvitā, pasādanīyesu ṭhānesu pasādoti evamādayo. Buddhicaritassa sovacassatā, kalyāṇamittatā, bhojanemattaññutā, satisampajaññaṃ, jāgariyānuyogo, saṃvejanīyesu ṭhānesu saṃvego, saṃviggassa ca yoniso padhānanti evamādayo. Vitakkacaritassa bhassabahulatā, gaṇārāmatā, kusalānuyoge arati, anavaṭṭhitakiccatā, rattiṃ dhūmāyanā, divā pajjalanā, hurāhuraṃ dhāvanāti evamādayo dhammā bahulaṃ pavattantīti. Evaṃ dhammappavattito cariyāyo vibhāvaye.

Yasmā pana idaṃ cariyāvibhāvanavidhānaṃ sabbākārena neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāyaṃ āgataṃ, kevalaṃ ācariyamatānusārena vuttaṃ, tasmā na sārato paccetabbaṃ. Rāgacaritassa hi vuttāni iriyāpathādīni dosacaritādayopi appamādavihārino kātuṃ sakkonti. Saṃsaṭṭhacaritassa ca puggalassa ekasseva bhinnalakkhaṇā iriyāpathādayo na upapajjanti. Yaṃ panetaṃ aṭṭhakathāsu cariyāvibhāvanavidhānaṃ vuttaṃ, tadeva sārato paccetabbaṃ. Vuttañhetaṃ ‘‘cetopariyañāṇassa lābhī ācariyo cariyaṃ ñatvā kammaṭṭhānaṃ kathessati, itarena antevāsiko pucchitabbo’’ti. Tasmā cetopariyañāṇena vā taṃ vā puggalaṃ pucchitvā jānitabbaṃ. Ayaṃ puggalo rāgacarito, ayaṃ dosādīsu aññataracaritoti.

46. Kiṃ caritassa puggalassa kiṃ sappāyanti ettha pana senāsanaṃ tāva rāgacaritassa adhotavedikaṃ bhūmaṭṭhakaṃ akatapabbhārakaṃ tiṇakuṭikaṃ paṇṇasālādīnaṃ aññataraṃ rajokiṇṇaṃ jatukābharitaṃ oluggaviluggaṃ atiuccaṃ vā atinīcaṃ vā ujjaṅgalaṃ sāsaṅkaṃ asucivisamamaggaṃ, yattha mañcapīṭhampi maṅkuṇabharitaṃ durūpaṃ dubbaṇṇaṃ, yaṃ olokentasseva jigucchā uppajjati, tādisaṃ sappāyaṃ. Nivāsanapārupanaṃ antacchinnaṃ olambavilambasuttakākiṇṇaṃ jālapūvasadisaṃ sāṇi viya kharasamphassaṃ kiliṭṭhaṃ bhārikaṃ kicchapariharaṇaṃ sappāyaṃ. Pattopi dubbaṇṇo mattikāpatto vā āṇigaṇṭhikāhato ayopatto vā garuko dussaṇṭhāno sīsakapālamiva jeguccho vaṭṭati. Bhikkhācāramaggopi amanāpo anāsannagāmo visamo vaṭṭati. Bhikkhācāragāmopi yattha manussā apassantā viya caranti, yattha ekakulepi bhikkhaṃ alabhitvā nikkhamantaṃ ‘‘ehi, bhante’’ti āsanasālaṃ pavesetvā yāgubhattaṃ datvā gacchantā gāvī viya vaje pavesetvā anapalokentā gacchanti, tādiso vaṭṭati. Parivisakamanussāpi dāsā vā kammakarā vā dubbaṇṇā duddasikā kiliṭṭhavasanā duggandhā jegucchā, ye acittīkārena yāgubhattaṃ chaḍḍentā viya parivisanti, tādisā sappāyā. Yāgubhattakhajjakampi lūkhaṃ dubbaṇṇaṃ sāmākakudrūsakakaṇājakādimayaṃ pūtitakkaṃ bilaṅgaṃ jiṇṇasākasūpeyyaṃ yaṃkiñcideva kevalaṃ udarapūramattaṃ vaṭṭati. Iriyāpathopissa ṭhānaṃ vā caṅkamo vā vaṭṭati. Ārammaṇaṃ nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu yaṃkiñci aparisuddhavaṇṇanti idaṃ rāgacaritassa sappāyaṃ.

Dosacaritassa senāsanaṃ nātiuccaṃ nātinīcaṃ chāyūdakasampannaṃ suvibhattabhittithambhasopānaṃ suparinițṭhitamālākammalatākammanānāvidhacittakammasamujjalasamasiniddhamudubhūmitalaṃ brahmavimānamiva kusumadāmavicitravaṇṇacelavitānasamalaṅkataṃ supaññattasucimanoramattharaṇamañcapīṭhaṃ tattha tattha vāsatthāya nikkhittakusumavāsagandhasugandhaṃ yaṃ dassanamatteneva pītipāmojjaṃ janayati, evarūpaṃ sappāyaṃ. Tassa pana senāsanassa maggopi sabbaparissayavimutto sucisamatalo alaṅkatapaṭiyattova vaṭṭati. Senāsanaparikkhāropettha kīṭamaṅkuṇadīghajātimūsikānaṃ nissayaparicchindanatthaṃ nātibahuko, ekamañcapīṭhamattameva vaṭṭati. Nivāsanapārupanampissa cīnapaṭṭasomārapaṭṭakoseyyakappāsikasukhumakhomādīnaṃ yaṃ yaṃ paṇītaṃ, tena tena ekapaṭṭaṃ vā dupaṭṭaṃ vā sallahukaṃ samaṇasāruppena surattaṃ suddhavaṇṇaṃ vaṭṭati. Patto udakapupphuḷamiva susaṇṭhāno maṇi viya sumaṭṭho nimmalo samaṇasāruppena suparisuddhavaṇṇo ayomayo vaṭṭati. Bhikkhācāramaggo parissayavimutto samo manāpo nātidūranāccāsannagāmo vaṭṭati. Bhikkhācāragāmopi yattha manussā ‘‘idāni ayyo āgamissatī’’ti sittasammaṭṭhe padese āsanaṃ paññāpetvā paccuggantvā pattaṃ ādāya gharaṃ pavesetvā paññattāsane nisīdāpetvā sakkaccaṃ sahatthā parivisanti, tādiso vaṭṭati. Parivesakā panassa ye honti abhirūpā pāsādikā sunhātā suvilittā dhūpavāsakusumagandhasurabhino nānāvirāgasucimanuññavatthābharaṇapaṭimaṇḍitā sakkaccakārino, tādisā sappāyā. Yāgubhattakhajjakampi vaṇṇagandharasasampannaṃ ojavantaṃ manoramaṃ sabbākārapaṇītaṃ yāvadatthaṃ vaṭṭati. Iriyāpathopissa seyyā vā nisajjā vā vaṭṭati, ārammaṇaṃ nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu yaṃkiñci suparisuddhavaṇṇanti idaṃ dosacaritassa sappāyaṃ.

Mohacaritassa senāsanaṃ disāmukhaṃ asambādhaṃ vaṭṭati, yattha nisinnassa vivaṭā disā khāyanti, iriyāpathesu caṅkamo vaṭṭati. Ārammaṇaṃ panassa parittaṃ suppamattaṃ sarāvamattaṃ vā (khuddakaṃ) na vaṭṭati. Sambādhasmiñhi okāse cittaṃ bhiyyo sammohamāpajjati, tasmā vipulaṃ mahākasiṇaṃ vaṭṭati. Sesaṃ dosacaritassa vuttasadisamevāti idaṃ mohacaritassa sappāyaṃ.

Saddhācaritassa sabbampi dosacaritamhi vuttavidhānaṃ sappāyaṃ. Ārammaṇesu cassa anussatiṭṭhānampi vaṭṭati.

Buddhicaritassa senāsanādīsu idaṃ nāma asappāyanti natthi.

Vitakkacaritassa senāsanaṃ vivaṭaṃ disāmukhaṃ yattha nisinnassa ārāmavanapokkharaṇīrāmaṇeyyakāni gāmanigamajanapadapaṭipāṭiyo nīlobhāsā ca pabbatā paññāyanti, taṃ na vaṭṭati, tañhi vitakkavidhāvanasseva paccayo hoti, tasmā gambhīre darīmukhe vanappaṭicchanne hatthikucchipabbhāramahindaguhāsadise senāsane vasitabbaṃ. Ārammaṇampissa vipulaṃ na vaṭṭati. Tādisañhi vitakkavasena sandhāvanassa paccayo hoti. Parittaṃ pana vaṭṭati.

Sesaṃ rāgacaritassa vuttasadisamevāti idaṃ vitakkacaritassa sappāyaṃ. Ayaṃ attano cariyānukūlanti ettha āgatacariyānaṃ pabhedanidānavibhāvanasappāyaparicchedato vitthāro. Na ca tāva cariyānukūlaṃ kammaṭṭhānaṃ sabbākārena āvikataṃ. Tañhi anantarassa mātikāpadassa vitthāre sayameva āvibhavissati.

Cattālīsakammaṭṭhānavaṇṇanā

47. Tasmā yaṃ vuttaṃ cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāti ettha saṅkhātaniddesato, upacārappanāvahato, jhānappabhedato, samatikkamato, vaḍḍhanāvaḍḍhanato, ārammaṇato, bhūmito, gahaṇato, paccayato, cariyānukūlatoti imehi tāva dasahākārehi kammaṭṭhānavinicchayo veditabbo.

Tattha **saṅkhātaniddesato**ti cattālīsāya kammaṭṭhānesūti hi vuttaṃ, tatrimāni cattālīsa kammaṭṭhānāni dasa kasiṇā, dasa asubhā, dasa anussatiyo, cattāro brahmavihārā, cattāro āruppā, ekā saññā, ekaṃ vavatthānanti.

Tattha pathavīkasiṇaṃ, āpokasiṇaṃ, tejokasiṇaṃ, vāyokasiṇaṃ, nīlakasiṇaṃ, pītakasiṇaṃ, lohitakasiṇaṃ, odātakasiṇaṃ, ālokakasiṇaṃ, paricchinnākāsakasiṇanti ime **dasa kasiṇā**.

Uddhumātakaṃ, vinīlakaṃ, vipubbakaṃ, vicchiddakaṃ, vikkhāyitakaṃ, vikkhittakaṃ, hatavikkhittakaṃ, lohitakaṃ, puḷuvakaṃ, aṭṭhikanti ime **dasa asubhā**.

Buddhānussati, dhammānussati, saṅghānussati, sīlānussati, cāgānussati, devatānussati, maraṇānussati, kāyagatāsati, ānāpānassati, upasamānussatīti imā **dasa anussatiyo**.

Mettā, karuṇā, muditā, upekkhāti ime **cattāro brahmavihārā**.

Ākāsānañcāyatanaṃ, viññāṇañcāyatanaṃ, ākiñcaññāyatanaṃ, nevasaññānāsaññāyatananti ime **cattāro āruppā**. Āhāre paṭikūlasaññā **ekā saññā**. Catudhātuvavatthānaṃ **ekaṃ vavatthāna**nti evaṃ saṅkhātaniddesato vinicchayo veditabbo.

Upacārappanāvahatoti ṭhapetvā kāyagatāsatiñca ānāpānassatiñca avasesā aṭṭha anussatiyo, āhāre paṭikūlasaññā, catudhātuvavatthānanti imāneva hettha dasakammaṭṭhānāni upacāravahāni. Sesāni appanāvahāni. Evaṃ upacārappanāvahato.

Jhānappabhedatoti appanāvahesu cettha ānāpānassatiyā saddhiṃ dasa kasiṇā catukkajjhānikā honti. Kāyagatāsatiyā saddhiṃ dasa asubhā paṭhamajjhānikā. Purimā tayo brahmavihārā tikajjhānikā. Catutthabrahmavihāro cattāro ca āruppā catutthajjhānikāti evaṃ jhānappabhedato.

Samatikkamatoti dve samatikkamā aṅgasamatikkamo ca ārammaṇasamatikkamo ca. Tattha sabbesupi tikacatukkajjhānikesu kammaṭṭhānesu aṅgasamatikkamo hoti vitakkavicārādīni jhānaṅgāni samatikkamitvā tesvevārammaṇesu dutiyajjhānādīnaṃ pattabbato. Tathā catutthabrahmavihāre. Sopi hi mettādīnaṃyeva ārammaṇe somanassaṃ samatikkamitvā pattabboti. Catūsu pana āruppesu ārammaṇasamatikkamo hoti. Purimesu hi navasu kasiṇesu aññataraṃ samatikkamitvā ākāsānañcāyatanaṃ pattabbaṃ. Ākāsādīni ca samatikkamitvā viññāṇañcāyatanādīni. Sesesu samatikkamo natthīti evaṃ samatikkamato.

Vaḍḍhanāvaḍḍhanatoti imesu cattālīsāya kammaṭṭhānesu dasa kasiṇāneva vaḍḍhetabbāni. Yattakañhi okāsaṃ kasiṇena pharati, tadabbhantare dibbāya sotadhātuyā saddaṃ sotuṃ dibbena cakkhunā rūpāni passituṃ parasattānañca cetasā cittamaññātuṃ samattho hoti. Kāyagatāsati pana asubhāni ca na vaḍḍhetabbāni. Kasmā? Okāsena paricchinnattā ānisaṃsābhāvā ca. Sā ca nesaṃ okāsena paricchinnatā bhāvanānaye āvibhavissati. Tesu pana vaḍḍhitesu kuṇaparāsiyeva vaḍḍhati, na koci ānisaṃso atthi. Vuttampi cetaṃ sopākapañhābyākaraṇe, ‘‘vibhūtā bhagavā rūpasaññā avibhūtā aṭṭhikasaññā’’ti. Tatra hi nimittavaḍḍhanavasena rūpasaññā vibhūtāti vuttā. Aṭṭhikasaññā avaḍḍhanavasena avibhūtāti vuttā.

Yaṃ panetaṃ ‘‘kevalaṃ aṭṭhisaññāya, apharī pathaviṃ ima’’nti (theragā. 18) vuttaṃ, taṃ lābhissa sato upaṭṭhānākāravasena vuttaṃ. Yatheva hi dhammāsokakāle karavīkasakuṇo samantā ādāsabhittīsu attano chāyaṃ disvā sabbadisāsu karavīkasaññī hutvā madhuraṃ giraṃ nicchāresi, evaṃ theropi aṭṭhikasaññāya lābhittā sabbadisāsu upaṭṭhitaṃ nimittaṃ passanto kevalāpi pathavī aṭṭhikabharitāti cintesīti.

Yadi evaṃ yā asubhajjhānānaṃ appamāṇārammaṇatā vuttā, sā virujjhatīti. Sā ca na virujjhati. Ekacco hi uddhumātake vā aṭṭhike vā mahante nimittaṃ gaṇhāti. Ekacco appake. Iminā pariyāyena ekaccassa parittārammaṇaṃ jhānaṃ hoti. Ekaccassa appamāṇārammaṇanti. Yo vā etaṃ vaḍḍhane ādīnavaṃ apassanto vaḍḍheti. Taṃ sandhāya ‘‘appamāṇārammaṇa’’nti vuttaṃ. Ānisaṃsābhāvā pana na vaḍḍhetabbānīti.

Yathā ca etāni, evaṃ sesānipi na vaḍḍhetabbāni. Kasmā? Tesu hi ānāpānanimittaṃ tāva vaḍḍhayato vātarāsiyeva vaḍḍhati, okāsena ca paricchinnaṃ. Iti sādīnavattā okāsena ca paricchinnattā na vaḍḍhetabbaṃ. Brahmavihārā sattārammaṇā, tesaṃ nimittaṃ vaḍḍhayato sattarāsiyeva vaḍḍheyya, na ca tena attho atthi, tasmā tampi na vaḍḍhetabbaṃ. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā’’ti (dī. ni. 1.556) ādi, taṃ pariggahavaseneva vuttaṃ. Ekāvāsadviāvāsādinā hi anukkamena ekissā disāya satte pariggahetvā bhāvento ekaṃ disaṃ pharitvāti vutto. Na nimittaṃ vaḍḍhento. Paṭibhāganimittameva cettha natthi. Yadayaṃ vaḍḍheyya, parittaappamāṇārammaṇatāpettha pariggahavaseneva veditabbā. Āruppārammaṇesupi ākāsaṃ kasiṇugghāṭimattā. Tañhi kasiṇāpagamavaseneva manasi kātabbaṃ. Tato paraṃ vaḍḍhayatopi na kiñci hoti. Viññāṇaṃ sabhāvadhammattā. Na hi sakkā sabhāvadhammaṃ vaḍḍhetuṃ. Viññāṇāpagamo viññāṇassa abhāvamattattā. Nevasaññānāsaññāyatanārammaṇaṃ sabhāvadhammattāyeva na vaḍḍhetabbaṃ. Sesāni animittattā. Paṭibhāganimittañhi vaḍḍhetabbaṃ nāma bhaveyya. Buddhānussatiādīnañca neva paṭibhāganimittaṃ ārammaṇaṃ hoti, tasmā taṃ na vaḍḍhetabbanti evaṃ vaḍḍhanāvaḍḍhanato.

Ārammaṇatoti imesu ca cattālīsāya kammaṭṭhānesu dasakasiṇā, dasaasubhā, ānāpānassati, kāyagatāsatīti imāni dvāvīsatipaṭibhāganimittārammaṇāni. Sesāni na paṭibhāganimittārammaṇāni. Tathā dasasu anussatīsu ṭhapetvā ānāpānassatiñca kāyagatāsatiñca avasesā aṭṭha anussatiyo, āhāre paṭikūlasaññā, catudhātuvavatthānaṃ, viññāṇañcāyatanaṃ, nevasaññānāsaññāyatananti imāni dvādasa sabhāvadhammārammaṇāni. Dasa kasiṇā, dasa asubhā, ānāpānassati, kāyagatāsatīti imāni dvāvīsati nimittārammaṇāni. Sesāni cha na vattabbārammaṇāni. Tathā vipubbakaṃ, lohitakaṃ, puḷuvakaṃ, ānāpānassati, āpokasiṇaṃ, tejokasiṇaṃ, vāyokasiṇaṃ, yañca ālokakasiṇe sūriyādīnaṃ obhāsamaṇḍalārammaṇanti imāni aṭṭha calitārammaṇāni, tāni ca kho pubbabhāge, paṭibhāgaṃ pana sannisinnameva hoti. Sesāni na calitārammaṇānīti evaṃ ārammaṇato.

Bhūmitoti ettha ca dasa asubhā, kāyagatāsati, āhāre paṭikūlasaññāti imāni dvādasa devesu nappavattanti. Tāni dvādasa, ānāpānassati cāti imāni terasa brahmaloke nappavattanti. Arūpabhave pana ṭhapetvā cattāro āruppe aññaṃ nappavattati. Manussesu sabbānipi pavattantīti evaṃ bhūmito.

Gahaṇatoti diṭṭhaphuṭṭhasutaggahaṇatopettha vinicchayo veditabbo. Tatra ṭhapetvā vāyokasiṇaṃ sesā nava kasiṇā, dasa asubhāti imāni ekūnavīsati diṭṭhena gahetabbāni. Pubbabhāge cakkhunā oloketvā nimittaṃ nesaṃ gahetabbanti attho. Kāyagatāsatiyaṃ tacapañcakaṃ diṭṭhena, sesaṃ sutenāti evaṃ tassā ārammaṇaṃ diṭṭhasutena gahetabbaṃ. Ānāpānassati phuṭṭhena, vāyokasiṇaṃ diṭṭhaphuṭṭhena, sesāni aṭṭhārasa sutena gahetabbāni. Upekkhābrahmavihāro, cattāro āruppāti imāni cettha na ādikammikena gahetabbāni. Sesāni pañcatiṃsa gahetabbānīti evaṃ gahaṇato.

Paccayatoti imesu pana kammaṭṭhānesu ṭhapetvā ākāsakasiṇaṃ sesā nava kasiṇā āruppānaṃ paccayā honti, dasa kasiṇā abhiññānaṃ, tayo brahmavihārā catutthabrahmavihārassa, heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ āruppaṃ uparimassa uparimassa, nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodhasamāpattiyā, sabbānipi sukhavihāravipassanābhavasampattīnanti evaṃ paccayato.

Cariyānukūlatoti cariyānaṃ anukūlatopettha vinicchayo veditabbo. Seyyathidaṃ – rāgacaritassa tāva ettha dasa asubhā, kāyagatāsatīti ekādasa kammaṭṭhānāni anukūlāni. Dosacaritassa cattāro brahmavihārā, cattāri vaṇṇakasiṇānīti aṭṭha. Mohacaritassa, vitakkacaritassa ca ekaṃ ānāpānassati kammaṭṭhānameva. Saddhācaritassa purimā cha anussatiyo. Buddhicaritassa maraṇassati, upasamānussati, catudhātuvavatthānaṃ, āhāre paṭikūlasaññāti cattāri. Sesakasiṇāni, cattāro ca āruppā sabbacaritānaṃ anukūlāni. Kasiṇesu ca yaṃkiñci parittaṃ vitakkacaritassa, appamāṇaṃ mohacaritassāti.

Evamettha cariyānukūlato vinicchayo veditabboti sabbañcetaṃ ujuvipaccanīkavasena ca atisappāyavasena ca vuttaṃ. Rāgādīnaṃ pana avikkhambhikā saddhādīnaṃ vā anupakārā kusalabhāvanā nāma natthi. Vuttampi cetaṃ meghiyasutte –

‘‘Cattāro dhammā uttari bhāvetabbā. Asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāya. Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāya. Ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāya. Aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāyā’’ti.

Rāhulasuttepi ‘‘mettaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehī’’tiādinā (ma. ni. 2.120) nayena ekasseva satta kammaṭṭhānāni vuttāni. Tasmā vacanamatte abhinivesaṃ akatvā sabbattha adhippāyo pariyesitabboti ayaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāti ettha kammaṭṭhānakathā vinicchayo.

48. **Gahetvā**ti imassa pana padassa ayamatthadīpanā. ‘‘Tena yoginā kammaṭṭhānadāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā’’ti ettha vuttanayeneva vuttappakāraṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā buddhassa vā bhagavato ācariyassa vā attānaṃ niyyātetvā sampannajjhāsayena sampannādhimuttinā ca hutvā kammaṭṭhānaṃ yācitabbaṃ.

Tatra ‘‘imāhaṃ bhagavā attabhāvaṃ tumhākaṃ pariccajāmī’’ti evaṃ buddhassa bhagavato attā niyyātetabbo. Evañhi aniyyātetvā pantesu senāsanesu viharanto bheravārammaṇe āpāthamāgate santhambhituṃ asakkonto gāmantaṃ osaritvā gihīhi saṃsaṭṭho hutvā anesanaṃ āpajjitvā anayabyasanaṃ pāpuṇeyya. Niyyātitattabhāvassa panassa bheravārammaṇe āpāthamāgatepi bhayaṃ na uppajjati. ‘‘Nanu tayā, paṇḍita, purimameva attā buddhānaṃ niyyātito’’ti paccavekkhato panassa somanassameva uppajjati. Yathā hi purisassa uttamaṃ kāsikavatthaṃ bhaveyya, tassa tasmiṃ mūsikāya vā kīṭehi vā khādite uppajjeyya domanassaṃ. Sace pana taṃ acīvarakassa bhikkhuno dadeyya, athassa taṃ tena bhikkhunā khaṇḍākhaṇḍaṃ kariyamānaṃ disvāpi somanassameva uppajjeyya. Evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

Ācariyassa niyyātentenāpi ‘‘imāhaṃ, bhante, attabhāvaṃ tumhākaṃ pariccajāmī’’ti vattabbaṃ. Evaṃ aniyyātitattabhāvo hi atajjanīyo vā hoti, dubbaco vā anovādakaro, yenakāmaṃgamo vā ācariyaṃ anāpucchāva yatthicchati, tattha gantā, tamenaṃ ācariyo āmisena vā dhammena vā na saṅgaṇhāti, gūḷhaṃ ganthaṃ na sikkhāpeti. So imaṃ duvidhaṃ saṅgahaṃ alabhanto sāsane patiṭṭhaṃ na labhati, nacirasseva dussīlyaṃ vā gihibhāvaṃ vā pāpuṇāti. Niyyātitattabhāvo pana neva atajjanīyo hoti, na yenakāmaṃgamo, suvaco ācariyāyattavuttiyeva hoti. So ācariyato duvidhaṃ saṅgahaṃ labhanto sāsane vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti cūḷapiṇḍapātikatissattherassa antevāsikā viya.

Therassa kira santikaṃ tayo bhikkhū āgamaṃsu. Tesu eko ‘‘ahaṃ, bhante, tumhākamatthāyā’’ti vutte sataporise papāte patituṃ ussaheyyanti āha. Dutiyo ‘‘ahaṃ, bhante, tumhākamatthāyā’’ti vutte imaṃ attabhāvaṃ paṇhito paṭṭhāya pāsāṇapiṭṭhe ghaṃsento niravasesaṃ khepetuṃ ussaheyyanti āha. Tatiyo ‘‘ahaṃ, bhante, tumhākamatthāyā’’ti vutte assāsapassāse uparundhitvā kālakiriyaṃ kātuṃ ussaheyyanti āha. Thero bhabbāvatime bhikkhūti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Te tassa ovāde ṭhatvā tayopi arahattaṃ pāpuṇiṃsūti ayamānisaṃso attaniyyātane. Tena vuttaṃ ‘‘buddhassa vā bhagavato ācariyassa vā attānaṃ niyyātetvā’’ti.

49. **Sampannajjhāsayena sampannādhimuttinā ca hutvā**ti ettha pana tena yoginā alobhādīnaṃ vasena chahākārehi sampannajjhāsayena bhavitabbaṃ. Evaṃ sampannajjhāsayo hi tissannaṃ bodhīnaṃ aññataraṃ pāpuṇāti. Yathāha, ‘‘cha

ajjhāsayā bodhisattānaṃ bodhiparipākāya saṃvattanti, alobhajjhāsayā ca bodhisattā lobhe dosadassāvino, adosajjhāsayā ca bodhisattā dose dosadassāvino, amohajjhāsayā ca bodhisattā mohe dosadassāvino, nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā gharāvāse dosadassāvino, pavivekajjhāsayā ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino, nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhavagatīsu dosadassāvino’’ti. Ye hi keci atītānāgatapaccuppannā sotāpannasakadāgāmianāgāmikhīṇāsavapaccekabuddhasammāsambuddhā, sabbe te imeheva chahākārehi attanā attanā pattabbaṃ visesaṃ pattā. Tasmā imehi chahākārehi sampannajjhāsayena bhavitabbaṃ. Tadadhimuttatāya pana adhimuttisampannena bhavitabbaṃ. Samādhādhimuttena samādhigarukena samādhipabbhārena, nibbānādhimuttena nibbānagarukena nibbānapabbhārena ca bhavitabbanti attho.

50. Evaṃ sampannajjhāsayādhimuttino panassa kammaṭṭhānaṃ yācato cetopariyañāṇalābhinā ācariyena cittācāraṃ oloketvā cariyā jānitabbā. Itarena kiṃ caritosi? Ke vā te dhammā bahulaṃ samudācaranti? Kiṃ vā te manasikaroto phāsu hoti? Katarasmiṃ vā te kammaṭṭhāne cittaṃ namatīti evamādīhi nayehi pucchitvā jānitabbā. Evaṃ ñatvā cariyānukūlaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ.

Kathentena ca tividhena kathetabbaṃ. Pakatiyā uggahitakammaṭṭhānassa ekaṃ dve nisajjāni sajjhāyaṃ kāretvā dātabbaṃ. Santike vasantassa āgatāgatakkhaṇe kathetabbaṃ. Uggahetvā aññatra gantukāmassa nātisaṃkhittaṃ nātivitthārikaṃ katvā kathetabbaṃ.

Tattha pathavīkasiṇaṃ tāva kathentena cattāro kasiṇadosā, kasiṇakaraṇaṃ, katassa bhāvanānayo, duvidhaṃ nimittaṃ, duvidho samādhi, sattavidhaṃ sappāyāsappāyaṃ, dasavidhaṃ appanākosallaṃ, vīriyasamatā, appanāvidhānanti ime nava ākārā kathetabbā. Sesakammaṭṭhānesupi tassa tassa anurūpaṃ kathetabbaṃ. Taṃ sabbaṃ tesaṃ bhāvanāvidhāne āvibhavissati.

Evaṃ kathiyamāne pana kammaṭṭhāne tena yoginā nimittaṃ gahetvā sotabbaṃ. **Nimittaṃ gahetvā**ti idaṃ heṭṭhimapadaṃ, idaṃ uparimapadaṃ, ayamassa attho, ayamadhippāyo, idamopammanti evaṃ taṃ taṃ ākāraṃ upanibandhitvāti attho. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sakkaccaṃ suṇantena hi kammaṭṭhānaṃ suggahitaṃ hoti. Athassa taṃ nissāya visesādhigamo sampajjati, na itarassāti ayaṃ gahetvāti imassa padassa atthaparidīpanā.

Ettāvatā kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā attano cariyānukūlaṃ cattālīsāya kammaṭṭhānesu aññataraṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāti imāni padāni sabbākārena vitthāritāni hontīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Kammaṭṭhānaggahaṇaniddeso nāma

Tatiyo paricchedo.

4. Pathavīkasiṇaniddeso

51. Idāni yaṃ vuttaṃ ‘‘samādhibhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantenā’’ti ettha yassa tāvācariyena saddhiṃ ekavihāre vasato phāsu hoti, tena tattheva kammaṭṭhānaṃ parisodhentena vasitabbaṃ. Sace tattha phāsu na hoti, yo añño gāvute vā aḍḍhayojane vā yojanamattepi vā sappāyo vihāro hoti, tattha vasitabbaṃ. Evañhi sati kammaṭṭhānassa kismiñcideva ṭhāne sandehe vā satisammose vā jāte kālasseva vihāre vattaṃ katvā antarāmagge piṇḍāya caritvā bhattakiccapariyosāneyeva ācariyassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā taṃdivasamācariyassa santike kammaṭṭhānaṃ sodhetvā dutiyadivase ācariyaṃ vanditvā nikkhamitvā antarāmagge piṇḍāya caritvā akilamantoyeva attano vasanaṭṭhānaṃ āgantuṃ sakkhissati. Yo pana yojanappamāṇepi phāsukaṭṭhānaṃ na labhati, tena kammaṭṭhāne sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā suvisuddhaṃ āvajjanapaṭibaddhaṃ kammaṭṭhānaṃ katvā dūrampi gantvā samādhibhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre vihātabbaṃ.

Ananurūpavihāro

52. Tattha ananurūpo nāma aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgato. Tatrime aṭṭhārasa dosā – mahattaṃ, navattaṃ, jiṇṇattaṃ, panthanissitattaṃ, soṇḍī, paṇṇaṃ, pupphaṃ, phalaṃ, patthanīyatā, nagarasannissitatā, dārusannissitatā, khettasannissitatā, visabhāgānaṃ puggalānaṃ atthitā, paṭṭanasannissitatā, paccantasannissitatā, rajjasīmasannissitatā, asappāyatā, kalyāṇamittānaṃ alābhoti imesaṃ aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena dosena samannāgato ananurūpo nāma. Na tattha vihātabbaṃ.

Kasmā? **Mahāvihāre** tāva bahū nānāchandā sannipatanti, te aññamaññaṃ paṭiviruddhatāya vattaṃ na karonti. Bodhiyaṅgaṇādīni asammaṭṭhāneva honti. Anupaṭṭhāpitaṃ pānīyaṃ paribhojanīyaṃ. Tatrāyaṃ gocaragāme piṇḍāya carissāmīti pattacīvaramādāya nikkhanto sace passati vattaṃ vā akataṃ pānīyaghaṭaṃ vā rittaṃ, athānena vattaṃ kātabbaṃ hoti, pānīyaṃ upaṭṭhāpetabbaṃ. Akaronto vattabhede dukkaṭaṃ āpajjati. Karontassa kālo atikkamati, atidivā paviṭṭho niṭṭhitāya bhikkhāya kiñci na labhati. Paṭisallānagatopi sāmaṇeradaharabhikkhūnaṃ uccāsaddena saṅghakammehi ca vikkhipati. Yattha pana sabbaṃ vattaṃ katameva hoti, avasesāpi ca saṅghaṭṭanā natthi. Evarūpe mahāvihārepi vihātabbaṃ.

Navavihāre bahu navakammaṃ hoti, akarontaṃ ujjhāyanti. Yattha pana bhikkhū evaṃ vadanti ‘‘āyasmā yathāsukhaṃ samaṇadhammaṃ karotu, mayaṃ navakammaṃ karissāmā’’ti evarūpe vihātabbaṃ.

Jiṇṇavihāre pana bahu paṭijaggitabbaṃ hoti, antamaso attano senāsanamattampi appaṭijaggantaṃ ujjhāyanti, paṭijaggantassa kammaṭṭhānaṃ parihāyati.

Panthanissite mahāpathavihāre rattindivaṃ āgantukā sannipatanti. Vikāle āgatānaṃ attano senāsanaṃ datvā rukkhamūle vā pāsāṇapiṭṭhe vā vasitabbaṃ hoti. Punadivasepi evamevāti kammaṭṭhānassa okāso na hoti. Yattha pana evarūpo āgantukasambādho na hoti, tattha vihātabbaṃ.

Soṇḍī nāma pāsāṇapokkharaṇī hoti, tattha pānīyatthaṃ mahājano samosarati, nagaravāsīnaṃ rājakulūpakattherānaṃ antevāsikā rajanakammatthāya āgacchanti, tesaṃ bhājanadārudoṇikādīni pucchantānaṃ asuke ca asuke ca ṭhāneti dassetabbāni honti, evaṃ sabbakālampi niccabyāvaṭo hoti.

Yattha nānāvidhaṃ sākapaṇṇaṃ hoti, tatthassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā divāvihāraṃ nisinnassāpi santike sākahārikā gāyamānā paṇṇaṃ uccinantiyo visabhāgasaddasaṅghaṭṭanena kammaṭṭhānantarāyaṃ karonti.

Yattha pana nānāvidhā mālāgacchā supupphitā honti, tatrāpi tādisoyeva upaddavo.

Yattha nānāvidhaṃ ambajambupanasādiphalaṃ hoti, tattha phalatthikā āgantvā yācanti, adentassa kujjhanti, balakkārena vā gaṇhanti, sāyanhasamaye vihāramajjhe caṅkamantena te disvā ‘‘kiṃ upāsakā evaṃ karothā’’ti vuttā yathāruci akkosanti. Avāsāyapissa parakkamanti.

Patthanīye pana leṇasammate dakkhiṇagirihatthikucchicetiyagiricittalapabbatasadise vihāre viharantaṃ ayamarahāti sambhāvetvā vanditukāmā manussā samantā osaranti, tenassa na phāsu hoti, yassa pana taṃ sappāyaṃ hoti, tena divā aññatra gantvā rattiṃ vasitabbaṃ.

Nagarasannissite visabhāgārammaṇāni āpāthamāgacchanti, kumbhadāsiyopi ghaṭehi nighaṃsantiyo gacchanti, okkamitvā maggaṃ na denti, issaramanussāpi vihāramajjhe sāṇiṃ parikkhipitvā nisīdanti.

Dārusannissaye pana yattha kaṭṭhāni ca dabbupakaraṇarukkhā ca santi, tattha kaṭṭhahārikā pubbe vuttasākapupphahārikā viya aphāsuṃ karonti, vihāre rukkhā santi, te chinditvā gharāni karissāmāti manussā āgantvā chindanti. Sace sāyanhasamayaṃ padhānagharā nikkhamitvā vihāramajjhe caṅkamanto te disvā ‘‘kiṃ upāsakā evaṃ karothā’’ti vadati, yathāruci akkosanti, avāsāyapissa parakkamanti.

Yo pana **khettasannissito** hoti samantā khettehi parivārito, tattha manussā vihāramajjheyeva khalaṃ katvā dhaññaṃ maddanti, pamukhesu sayanti, aññampi bahuṃ aphāsuṃ karonti. Yatrāpi mahāsaṅghabhogo hoti, ārāmikā kulānaṃ gāvo rundhanti, udakavāraṃ paṭisedhenti, manussā vīhisīsaṃ gahetvā ‘‘passatha tumhākaṃ ārāmikānaṃ kamma’’nti saṅghassa dassenti. Tena tena kāraṇena rājarājamahāmattānaṃ gharadvāraṃ gantabbaṃ hoti, ayampi khettasannissiteneva saṅgahito.

Visabhāgānaṃ puggalānaṃ atthitāti yattha aññamaññaṃ visabhāgaverī bhikkhū viharanti, ye kalahaṃ karontā mā, bhante, evaṃ karothāti vāriyamānā etassa paṃsukūlikassa āgatakālato paṭṭhāya naṭṭhāmhāti vattāro bhavanti.

Yopi udakapaṭṭanaṃ vā thalapaṭṭanaṃ vā nissito hoti, tattha abhiṇhaṃ nāvāhi ca satthehi ca āgatamanussā okāsaṃ detha, pānīyaṃ detha, loṇaṃ dethāti ghaṭṭayantā aphāsuṃ karonti.

Paccantasannissite pana manussā buddhādīsu appasannā honti.

Rajjasīmasannissite rājabhayaṃ hoti. Tañhi padesaṃ eko rājā na mayhaṃ vase vattatīti paharati, itaropi na mayhaṃ vase vattatīti. Tatrāyaṃ bhikkhu kadāci imassa rañño vijite vicarati, kadāci etassa. Atha naṃ ‘‘carapuriso aya’’nti maññamānā anayabyasanaṃ pāpenti.

Asappāyatāti visabhāgarūpādiārammaṇasamosaraṇena vā amanussapariggahitatāya vā asappāyatā. **Tatridaṃ vatthu**. Eko kira thero araññe vasati. Athassa ekā yakkhinī paṇṇasāladvāre ṭhatvā gāyi. So nikkhamitvā dvāre aṭṭhāsi, sā gantvā caṅkamanasīse gāyi. Thero caṅkamanasīsaṃ agamāsi. Sā sataporise papāte ṭhatvā gāyi. Thero paṭinivatti. Atha naṃ sā vegenāgantvā gahetvā ‘‘mayā, bhante, na eko na dve tumhādisā khāditā’’ti āha.

Kalyāṇamittānaṃ alābhoti yattha na sakkā hoti ācariyaṃ vā ācariyasamaṃ vā upajjhāyaṃ vā upajjhāyasamaṃ vā kalyāṇamittaṃ laddhuṃ. Tattha so kalyāṇamittānaṃ alābho mahādosoyevāti imesaṃ aṭṭhārasannaṃ dosānaṃ aññatarena samannāgato ananurūpoti veditabbo. Vuttampi cetaṃ aṭṭhakathāsu –

> Mahāvāsaṃ navāvāsaṃ, jarāvāsañca panthaniṃ;
> Soṇḍiṃ paṇṇañca pupphañca, phalaṃ patthitameva ca.
>
> Nagaraṃ dārunā khettaṃ, visabhāgena paṭṭanaṃ;
> Paccantasīmāsappāyaṃ, yattha mitto na labbhati.
>
> Aṭṭhārasetāni ṭhānāni, iti viññāya paṇḍito;
> Ārakā parivajjeyya, maggaṃ sappaṭibhayaṃ yathāti.

Anurūpavihāro

53. Yo pana gocaragāmato nātidūranāccāsannatādīhi pañcahaṅgehi samannāgato, ayaṃ anurūpo nāma. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘kathañca, bhikkhave, senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hoti? Idha, bhikkhave, senāsanaṃ nātidūraṃ hoti nāccāsannaṃ gamanāgamanasampannaṃ, divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ, appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassaṃ, tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa appakasireneva uppajjanti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Tasmiṃ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā, te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati paripañhati ‘idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho’ti, tassa te āyasmanto avivaṭañceva vivaranti, anuttānīkatañca uttānīkaronti, anekavihitesu ca kaṅkhaṭṭhāniyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho, bhikkhave, senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hotī’’ti (a. ni. 10.11).

Ayaṃ ‘‘samādhibhāvanāya ananurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantenā’’ti ettha vitthāro.

Khuddakapalibodhā

54. **Khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā**ti evaṃ patirūpe vihāre viharantena yepissa te honti khuddakapalibodhā, tepi upacchinditabbā. Seyyathidaṃ, dīghāni kesanakhalomāni chinditabbāni. Jiṇṇacīvaresu daḷhīkammaṃ vā tunnakammaṃ vā kātabbaṃ. Kiliṭṭhāni vā rajitabbāni. Sace patte malaṃ hoti, patto pacitabbo. Mañcapīṭhādīni sodhetabbānīti. ‘‘Ayaṃ khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā’’ti ettha vitthāro.

Bhāvanāvidhānaṃ

55. Idāni **sabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ aparihāpentena bhāvetabbo**ti ettha ayaṃ pathavīkasiṇaṃ ādiṃ katvā sabbakammaṭṭhānavasena vitthārakathā hoti.

Evaṃ upacchinnakhuddakapalibodhena hi bhikkhunā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantena bhattasammadaṃ paṭivinodetvā pavivitte okāse sukhanisinnena katāya vā akatāya vā pathaviyā nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Pathavīkasiṇaṃ uggaṇhanto pathaviyaṃ nimittaṃ gaṇhāti kate vā akate vā sāntake, no anantake, sakoṭiye, no akoṭiye, savaṭṭume, no avaṭṭume, sapariyante, no apariyante, suppamatte vā sarāvamatte vā. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, suvavatthitaṃ vavatthapeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā suvavatthitaṃ vavatthapetvā ānisaṃsadassāvī ratanasaññī hutvā cittīkāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmiṃ ārammaṇe cittaṃ upanibandhati ‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇamhā muccissāmī’ti. So vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti.

Tattha yena atītabhavepi sāsane vā isipabbajjāya vā pabbajitvā pathavīkasiṇe catukkapañcakajjhānāni nibbattitapubbāni, evarūpassa puññavato upanissayasampannassa akatāya pathaviyā kasitaṭṭhāne vā khalamaṇḍale vā nimittaṃ uppajjati, **mallakattherassa** viya. Tassa kirāyasmato kasitaṭṭhānaṃ olokentassa taṃṭhānappamāṇameva nimittaṃ udapādi. So taṃ vaḍḍhetvā pañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇi.

Yo panevaṃ akatādhikāro hoti, tena ācariyasantike uggahitakammaṭṭhānavidhānaṃ avirādhetvā cattāro kasiṇadose pariharantena kasiṇaṃ kātabbaṃ. Nīlapītalohitaodātasambhedavasena hi cattāro pathavīkasiṇadosā. Tasmā nīlādivaṇṇaṃ mattikaṃ aggahetvā gaṅgāvahe mattikāsadisāya aruṇavaṇṇāya mattikāya kasiṇaṃ kātabbaṃ. Tañca kho vihāramajjhe sāmaṇerādīnaṃ sañcaraṇaṭṭhāne na kātabbaṃ. Vihārapaccante pana paṭicchannaṭṭhāne pabbhāre vā paṇṇasālāya vā saṃhārimaṃ vā tatraṭṭhakaṃ vā kātabbaṃ. Tatra saṃhārimaṃ catūsu daṇḍakesu pilotikaṃ vā cammaṃ vā kaṭasārakaṃ vā bandhitvā tattha apanītatiṇamūlasakkharakathalikāya sumadditāya mattikāya vuttappamāṇaṃ vaṭṭaṃ limpetvā kātabbaṃ. Taṃ parikammakāle bhūmiyaṃ attharitvā oloketabbaṃ. Tatraṭṭhakaṃ bhūmiyaṃ padumakaṇṇikākārena khāṇuke ākoṭetvā vallīhi vinandhitvā kātabbaṃ. Yadi sā mattikā nappahoti, adho aññaṃ pakkhipitvā uparibhāge suparisodhitāya aruṇavaṇṇāya mattikāya vidatthicaturaṅgulavitthāraṃ vaṭṭaṃ kātabbaṃ. Etadeva hi pamāṇaṃ sandhāya ‘‘suppamattaṃ vā sarāvamattaṃ vā’’ti vuttaṃ. ‘‘Sāntake no anantake’’tiādi panassa paricchedatthāya vuttaṃ.

56. Tasmā evaṃ vuttappamāṇaparicchedaṃ katvā rukkhapāṇikā visabhāgavaṇṇaṃ samuṭṭhapeti. Tasmā taṃ aggahetvā pāsāṇapāṇikāya ghaṃsetvā samaṃ bherītalasadisaṃ katvā taṃ ṭhānaṃ sammajjitvā nhatvā āgantvā kasiṇamaṇḍalato aḍḍhateyyahatthantare padese paññatte vidatthicaturaṅgulapādake suatthate pīṭhe nisīditabbaṃ. Tato dūratare nisinnassa hi kasiṇaṃ na upaṭṭhāti, āsannatare kasiṇadosā paññāyanti. Uccatare nisinnena gīvaṃ onamitvā oloketabbaṃ hoti, nīcatare jaṇṇukāni rujanti. Tasmā vuttanayeneva nisīditvā ‘‘appassādā kāmā’’tiādinā nayena kāmesu ādīnavaṃ paccavekkhitvā kāmanissaraṇe sabbadukkhasamatikkamupāyabhūte nekkhamme jātābhilāsena buddhadhammasaṅghaguṇānussaraṇena pītipāmojjaṃ janayitvā ‘‘ayaṃ dāni sā sabbabuddha paccekabuddha ariyasāvakehi paṭipannā nekkhammapaṭipadā’’ti paṭipattiyā sañjātagāravena ‘‘addhā imāya paṭipadāya pavivekasukharasassa bhāgī bhavissāmī’’ti ussāhaṃ janayitvā samena ākārena cakkhūni ummīletvā nimittaṃ gaṇhantena bhāvetabbaṃ.

Atiummīlayato hi cakkhu kilamati, maṇḍalañca ativibhūtaṃ hoti, tenassa nimittaṃ nuppajjati. Atimandaṃ ummīlayato maṇḍalamavibhūtaṃ hoti, cittañca līnaṃ hoti, evampi nimittaṃ nuppajjati. Tasmā ādāsatale mukhanimittadassinā viya samenākārena cakkhūni ummīletvā nimittaṃ gaṇhantena bhāvetabbaṃ, na vaṇṇo paccavekkhitabbo, na lakkhaṇaṃ manasikātabbaṃ. Apica vaṇṇaṃ amuñcitvā nissayasavaṇṇaṃ katvā ussadavasena paṇṇattidhamme cittaṃ paṭṭhapetvā manasi kātabbaṃ. Pathavī mahī, medinī, bhūmi, vasudhā, vasundharātiādīsu pathavīnāmesu yamicchati, yadassa saññānukūlaṃ hoti, taṃ vattabbaṃ. Apica pathavīti etadeva nāmaṃ pākaṭaṃ, tasmā pākaṭavaseneva pathavī pathavīti bhāvetabbaṃ. Kālena ummīletvā kālena nimīletvā āvajjitabbaṃ. Yāva uggahanimittaṃ nuppajjati, tāva kālasatampi kālasahassampi tato bhiyyopi eteneva nayena bhāvetabbaṃ.

57. Tassevaṃ bhāvayato yadā nimīletvā āvajjantassa ummīlitakāle viya āpāthamāgacchati, tadā uggahanimittaṃ jātaṃ nāma hoti. Tassa jātakālato paṭṭhāya na tasmiṃ ṭhāne nisīditabbaṃ. Attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā tattha nisinnena bhāvetabbaṃ. Pādadhovanapapañcaparihāratthaṃ panassa ekapaṭalikupāhanā ca kattaradaṇḍo ca icchitabbo. Athānena sace taruṇo samādhi kenacideva asappāyakāraṇena nassati, upāhanā āruyha kattaradaṇḍaṃ gahetvā taṃ ṭhānaṃ gantvā nimittaṃ ādāya āgantvā sukhanisinnena bhāvetabbaṃ, punappunaṃ samannāharitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. Tassevaṃ karontassa anukkamena nīvaraṇāni vikkhambhanti, kilesā sannisīdanti, upacārasamādhinā cittaṃ samādhiyati, paṭibhāganimittaṃ uppajjati.

Tatrāyaṃ purimassa ca uggahanimittassa imassa ca viseso, uggahanimitte kasiṇadoso paññāyati, paṭibhāganimittaṃ thavikato nihatādāsamaṇḍalaṃ viya sudhotasaṅkhathālaṃ viya valāhakantarā nikkhantacandamaṇḍalaṃ viya meghamukhe balākā viya uggahanimittaṃ padāletvā nikkhantamiva tato sataguṇaṃ sahassaguṇaṃ suparisuddhaṃ hutvā upaṭṭhāti. Tañca kho neva vaṇṇavantaṃ, na saṇṭhānavantaṃ. Yadi hi taṃ īdisaṃ bhaveyya, cakkhuviññeyyaṃ siyā oḷārikaṃ sammasanupagaṃ tilakkhaṇabbhāhataṃ, na panetaṃ tādisaṃ. Kevalañhi samādhilābhino upaṭṭhānākāramattaṃ saññajametanti.

58. Uppannakālato ca panassa paṭṭhāya nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, upacārasamādhinā cittaṃ samāhitamevāti.

Duvidho hi samādhi upacārasamādhi ca appanāsamādhi ca. Dvīhākārehi cittaṃ samādhiyati upacārabhūmiyaṃ vā paṭilābhabhūmiyaṃ vā. Tattha upacārabhūmiyaṃ nīvaraṇappahānena cittaṃ samāhitaṃ hoti. Paṭilābhabhūmiyaṃ aṅgapātubhāvena.

Dvinnaṃ pana samādhīnaṃ idaṃ nānākāraṇaṃ, upacāre aṅgāni na thāmajātāni honti, aṅgānaṃ athāmajātattā, yathā nāma daharo kumārako ukkhipitvā ṭhapiyamāno punappunaṃ bhūmiyaṃ patati, evameva upacāre uppanne cittaṃ kālena nimittamārammaṇaṃ karoti, kālena bhavaṅgamotarati. Appanāyaṃ pana aṅgāni thāmajātāni honti, tesaṃ thāmajātattā, yathā nāma balavā puriso āsanā vuṭṭhāya divasampi tiṭṭheyya, evameva appanāsamādhimhi uppanne cittaṃ sakiṃ bhavaṅgavāraṃ chinditvā kevalampi rattiṃ kevalampi divasaṃ tiṭṭhati, kusalajavanapaṭipāṭivaseneva pavattatīti.

Tatra yadetaṃ upacārasamādhinā saddhiṃ paṭibhāganimittaṃ uppannaṃ, tassa uppādanaṃ nāma atidukkaraṃ. Tasmā sace teneva pallaṅkena taṃ nimittaṃ vaḍḍhetvā appanaṃ adhigantuṃ sakkoti, sundaraṃ. No ce sakkoti, athānena taṃ nimittaṃ appamattena cakkavattigabbho viya rakkhitabbaṃ. Evañhi –

Nimittaṃ rakkhato laddha-parihāni na vijjati;
Ārakkhamhi asantamhi, laddhaṃ laddhaṃ vinassati.

Sattasappāyā

59. Tatrāyaṃ rakkhaṇavidhi –

Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo bhojanaṃ utu;
Iriyāpathoti sattete, asappāye vivajjaye.

Sappāye satta sevetha, evañhi paṭipajjato;
Nacireneva kālena, hoti kassaci appanā.

Tatrassa yasmiṃ āvāse vasantassa anuppannaṃ vā nimittaṃ nuppajjati, uppannaṃ vā vinassati, anupaṭṭhitā ca sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, ayaṃ asappāyo. Yattha nimittaṃ uppajjati ceva thāvarañca hoti, sati upaṭṭhāti, cittaṃ samādhiyati nāgapabbatavāsīpadhāniyatissattherassa viya, ayaṃ sappāyo. Tasmā yasmiṃ vihāre bahū āvāsā honti, tattha ekamekasmiṃ tīṇi tīṇi divasāni vasitvā yatthassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, tattha vasitabbaṃ. Āvāsasappāyatāya hi tambapaṇṇidīpamhi cūḷanāgaleṇe vasantā tattheva kammaṭṭhānaṃ gahetvā pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Sotāpannādīnaṃ pana aññattha ariyabhūmiṃ patvā tattha arahattappattānañca gaṇanā natthi. Evamaññesupi cittalapabbatavihārādīsu.

Gocaragāmo pana yo senāsanato uttarena vā dakkhiṇena vā nātidūre diyaḍḍhakosabbhantare hoti sulabhasampannabhikkho, so sappāyo. Viparīto asappāyo.

Bhassanti dvattiṃsatiracchānakathāpariyāpannaṃ asappāyaṃ, tañhissa nimittantaradhānāya saṃvattati. Dasakathāvatthunissitaṃ sappāyaṃ, tampi mattāya bhāsitabbaṃ.

Puggalopi atiracchānakathiko sīlādiguṇasampanno, yaṃ nissāya asamāhitaṃ vā cittaṃ samādhiyati, samāhitaṃ vā cittaṃ thirataraṃ hoti, evarūpo sappāyo. Kāyadaḷhībahulo pana tiracchānakathiko asappāyo. So hi taṃ kaddamodakamiva acchaṃ udakaṃ malīnameva karoti, tādisañca āgamma koṭapabbatavāsīdaharasseva samāpattipi nassati, pageva nimittaṃ.

Bhojanaṃ pana kassaci madhuraṃ, kassaci ambilaṃ sappāyaṃ hoti. **Utu**pi kassaci sīto, kassaci uṇho sappāyo hoti. Tasmā yaṃ bhojanaṃ vā utuṃ vā sevantassa phāsu hoti, asamāhitaṃ vā cittaṃ samādhiyati, samāhitaṃ vā thirataraṃ hoti, taṃ bhojanaṃ so ca utu sappāyo. Itaraṃ bhojanaṃ itaro ca utu asappāyo.

Iriyāpathesupi kassaci caṅkamo sappāyo hoti, kassaci sayanaṭṭhānanisajjānaṃ aññataro. Tasmā taṃ āvāsaṃ viya tīṇi divasāni upaparikkhitvā yasmiṃ iriyāpathe asamāhitaṃ vā cittaṃ samādhiyati, samāhitaṃ vā thirataraṃ hoti, so sappāyo. Itaro asappāyoti veditabbo.

Iti imaṃ sattavidhaṃ asappāyaṃ vajjetvā sappāyaṃ sevitabbaṃ. Evaṃ paṭipannassa hi nimittāsevanabahulassa nacireneva kālena hoti kassaci appanā.

Dasavidhaappanākosallaṃ

60. Yassa pana evampi paṭipajjato na hoti, tena dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ. Tatrāyaṃ nayo, dasāhākārehi appanākosallaṃ icchitabbaṃ, vatthuvisadakiriyato, indriyasamattapaṭipādanato, nimittakusalato, yasmiṃ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti, yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti, yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti, yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati, asamāhitapuggalaparivajjanato, samāhitapuggalasevanato, tadadhimuttatoti.

61. Tattha **vatthuvisadakiriyā** nāma ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā sedamalaggahitaṃ, tadā ajjhattikavatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā panassa cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ hoti, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Ajjhattikabāhire ca vatthumhi avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi aparisuddhaṃ hoti, aparisuddhāni dīpakapallikavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Aparisuddhena ñāṇena saṅkhāre sammasato saṅkhārāpi avibhūtā honti, kammaṭṭhānamanuyuñjato kammaṭṭhānampi vuḍḍhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ na gacchati. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhaṃ, parisuddhāni dīpakapallikavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Parisuddhena ca ñāṇena saṅkhāre sammasato saṅkhārāpi vibhūtā honti, kammaṭṭhānamanuyuñjato kammaṭṭhānampi vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ gacchati.

62. **Indriyasamattapaṭipādanaṃ** nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaṃ, tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi soṇattheravatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā. Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño muddhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhiṃ pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhiṃ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati, tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato kosajjapakkhena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati, tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammikaamacco viya ca sabbarājakiccesu sabbattha icchitabbā. Tenāha – ''sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā. Kiṃ kāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī''ti.

63. **Nimittakosallaṃ** nāma pathavīkasiṇādikassa cittekaggatānimittassa akatassa karaṇakosallaṃ, katassa ca bhāvanākosallaṃ, bhāvanāya laddhassa rakkhaṇakosallañca, taṃ idha adhippetaṃ.

64. Kathañca **yasmiṃ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti**? Yadāssa atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tadā passaddhisambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni pakkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, udakavātañca dadeyya, paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletunti? No hetaṃ, bhante. Evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo samādhi…pe… akālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi dusamuṭṭhāpayaṃ hoti. Yasmiṃ ca kho, bhikkhave, līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletunti? Evaṃ bhante''ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakamāhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetaṃ –

> ''Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā hīnappaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī''ti (saṃ. ni. 5.232).
>
> Tathā ''atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī''ti (saṃ. ni. 5.232).
>
> Tathā ''atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī''ti (saṃ. ni. 5.232).

Tattha sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasena pavattamanasikāro kusalādīsu yoniso manasikāro nāma. Ārambhadhātuādīnaṃ uppādanavasena pavattamanasikāro ārambhadhātuādīsu yoniso manasikāro nāma. Tattha **ārambhadhātū**ti paṭhamavīriyaṃ vuccati. **Nikkamadhātū**ti kosajjato nikkhantattā tato balavataraṃ. **Parakkamadhātū**ti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. **Pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā**ti pana pītiyā eva etaṃ nāmaṃ. Tassāpi uppādakamanasikārova yoniso manasikāro nāma.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatāti.

Ekādasadhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti apāyādibhayapaccavekkhaṇatā, vīriyāyattalokiyalokuttaravisesādhigamānisaṃsadassitā, ''buddhapaccekabuddhamahāsāvakehi gatamaggo mayā gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantu''nti evaṃ gamanavīthipaccavekkhaṇatā, dāyakānaṃ mahapphalabhāvakaraṇena piṇḍāpacāyanatā, ''vīriyārambhassa vaṇṇavādī me satthā, so ca anatikkamanīyasāsano amhākañca bahūpakāro paṭipattiyā ca pūjiyamāno pūjito hoti na itarathā''ti evaṃ satthu mahattapaccavekkhaṇatā, ''saddhammasaṅkhātaṃ me mahādāyajjaṃ gahetabbaṃ, tañca na sakkā kusītena gahetu''nti evaṃ dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā, ālokasaññāmanasikārairiyāpathaparivattanaabbhokāsasevanādīhi thinamiddhavinodanatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhavīriyapuggalasevanatā, sammappadhānapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Ekādasadhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti buddhānussati, dhamma… saṅgha… sīla… cāga… devatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādaniyasuttantapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti. Iti imehi ākārehi ete dhamme uppādento dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Evaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti.

65. Kathaṃ **yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti**? Yadāssa accāraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tadā dhammavicayasambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya…pe… na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti? No hetaṃ, bhante. Evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo vīriya…pe… akālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi duvūpasamayaṃ hoti. Yasmiṃ ca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya…pe… paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti? Evaṃ, bhante’’ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232).
>
> Tathā ‘‘atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyagganimittaṃ. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232).
>
> Tathā ‘‘atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyā dhammā. Tattha yoniso manasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Tattha yathāssa passaddhiādayo uppannapubbā, taṃ ākāraṃ sallakkhetvā tesaṃ uppādanavasena pavattamanasikārova tīsupi padesu yoniso manasikāro nāma. **Samathanimitta**nti ca samathassevetamadhivacanaṃ. Avikkhepaṭṭhena ca tasseva **abyagganimitta**nti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhakāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti vatthuvisadatā, nimittakusalatā, indriyasamattapaṭipādanatā, samaye cittassa niggahaṇatā, samaye cittassa paggahaṇatā, nirassādassa cittassa saddhāsaṃvegavasena sampahaṃsanatā, sammāpavattassa ajjhupekkhanatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Iti imehākārehi ete dhamme uppādento passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Evaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti.

66. Kathaṃ **yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti**? Yadāssa paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ cittaṃ hoti, tadā naṃ aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Buddhadhammasaṅghaguṇānussaraṇena cassa pasādaṃ janeti. Evaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti.

Kathaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati? Yadāssa evaṃ paṭipajjato alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu. Evaṃ yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati.

Asamāhitapuggalaparivajjanatā nāma nekkhammapaṭipadaṃ anāruḷhapubbānaṃ anekakiccapasutānaṃ vikkhittahadayānaṃ puggalānaṃ ārakā pariccāgo.

Samāhitapuggalasevanatā nāma nekkhammapaṭipadaṃ paṭipannānaṃ samādhilābhīnaṃ puggalānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanaṃ.

Tadadhimuttatā nāma samādhiadhimuttatā samādhigarusamādhininnasamādhipoṇasamādhipabbhāratāti attho.

Evametaṃ dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ.

67. Evañhi sampādayato, appanākosallaṃ imaṃ;
Paṭiladdhe nimittasmiṃ, appanā sampavattati.

Evañhi paṭipannassa, sace sā nappavattati;
Tathāpi na jahe yogaṃ, vāyametheva paṇḍito.

Hitvā hi sammāvāyāmaṃ, visesaṃ nāma māṇavo;
Adhigacche parittampi, ṭhānametaṃ na vijjati.

Cittappavattiākāraṃ, tasmā sallakkhayaṃ budho;
Samataṃ vīriyasseva, yojayetha punappunaṃ.

Īsakampi layaṃ yantaṃ, paggaṇhetheva mānasaṃ;
Accāraddhaṃ nisedhetvā, samameva pavattaye.

Reṇumhi uppaladale, sutte nāvāya nāḷiyā;
Yathā madhukarādīnaṃ, pavatti sammavaṇṇitā.

Līnauddhatabhāvehi, mocayitvāna sabbaso;
Evaṃ nimittābhimukhaṃ, mānasaṃ paṭipādayeti.

Nimittābhimukhapaṭipādanaṃ

68. Tatrāyamatthadīpanā – yathā hi acheko madhukaro asukasmiṃ rukkhe pupphaṃ pupphitanti ñatvā tikkhena vegena pakkhando taṃ atikkamitvā paṭinivattento khīṇe reṇumhi sampāpuṇāti. Aparo acheko mandena javena pakkhando khīṇeyeva sampāpuṇāti. Cheko pana samena javena pakkhando sukhena puppharāsiṃ sampatvā yāvadicchakaṃ reṇuṃ ādāya madhuṃ sampādetvā madhurasamanubhavati.

Yathā ca sallakattaantevāsikesu udakathālagate uppalapatte satthakammaṃ sikkhantesu eko acheko vegena satthaṃ pātento uppalapattaṃ dvidhā vā chindati, udake vā paveseti. Aparo acheko chijjanapavesanabhayā satthakena phusitumpi na visahati. Cheko pana samena payogena tattha satthapahāraṃ dassetvā pariyodātasippo hutvā tathārūpesu ṭhānesu kammaṃ katvā lābhaṃ labhati.

Yathā ca yo catubyāmappamāṇaṃ makkaṭasuttamāharati, so cattāri sahassāni labhatīti raññā vutte eko achekapuriso vegena makkaṭasuttamākaḍḍhanto tahiṃ tahiṃ chindatiyeva. Aparo acheko chedanabhayā hatthena phusitumpi na visahati. Cheko pana koṭito paṭṭhāya samena payogena daṇḍake vedhetvā āharitvā lābhaṃ labhati.

Yathā ca acheko niyāmako balavavāte laṅkāraṃ pūrento nāvaṃ videsaṃ pakkhandāpeti. Aparo acheko mandavāte laṅkāraṃ oropento nāvaṃ tattheva ṭhapeti. Cheko pana mandavāte laṅkāraṃ pūretvā balavavāte aḍḍhalaṅkāraṃ katvā sotthinā icchitaṭṭhānaṃ pāpuṇāti.

Yathā ca yo telena achaḍḍento nāḷiṃ pūreti, so lābhaṃ labhatīti ācariyena antevāsikānaṃ vutte eko acheko lābhaluddho vegena pūrento telaṃ chaḍḍeti. Aparo acheko telachaḍḍanabhayā āsiñcitumpi na visahati. Cheko pana samena payogena pūretvā lābhaṃ labhati.

Evameva eko bhikkhu uppanne nimitte sīghameva appanaṃ pāpuṇissāmīti gāḷhaṃ vīriyaṃ karoti, tassa cittaṃ accāraddhavīriyattā uddhacce patati, so na sakkoti appanaṃ pāpuṇituṃ. Eko accāraddhavīriyatāya dosaṃ disvā kiṃ dānime appanāyāti vīriyaṃ hāpeti, tassa cittaṃ atilīnavīriyattā kosajje patati, sopi na sakkoti appanaṃ pāpuṇituṃ. Yo pana īsakampi līnaṃ līnabhāvato uddhataṃ uddhaccato mocetvā samena payogena nimittābhimukhaṃ pavatteti, so appanaṃ pāpuṇāti, tādisena bhavitabbaṃ. Imamatthaṃ sandhāya etaṃ vuttaṃ –

Reṇumhi uppaladale, sutte nāvāya nāḷiyā;
Yathā madhukarādīnaṃ, pavatti sammavaṇṇitā.

Līnauddhatabhāvehi, mocayitvāna sabbaso;
Evaṃ nimittābhimukhaṃ, mānasaṃ paṭipādayeti.

Paṭhamajjhānakathā

69. Iti evaṃ nimittābhimukhaṃ mānasaṃ paṭipādayato panassa idāni appanā ijjhissatīti bhavaṅgaṃ upacchinditvā pathavī pathavīti anuyogavasena upaṭṭhitaṃ tadeva pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanamuppajjati. Tato tasmiṃyevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti. Tesu avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ, sesāni kāmāvacarāni. Pakaticittehi balavataravitakkavicārapītisukhacittekaggatāni yāni appanāya parikammattā **parikammānī**tipi, yathā gāmādīnaṃ āsannapadeso gāmūpacāro nagarūpacāroti vuccati, evaṃ appanāya āsannattā samīpacārattā vā **upacārānī**tipi, ito pubbe parikammānaṃ, upari appanāya ca anulomato **anulomānī**tipi vuccanti. Yañcettha sabbantimaṃ, taṃ parittagottābhibhavanato, mahaggatagottabhāvanato ca **gotrabhū**tipi vuccati. Agahitaggahaṇena panettha paṭhamaṃ parikammaṃ, dutiyaṃ upacāraṃ, tatiyaṃ anulomaṃ, catutthaṃ gotrabhu. Paṭhamaṃ vā upacāraṃ, dutiyaṃ anulomaṃ, tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ. Catutthameva hi pañcamaṃ vā appeti, tañca kho khippābhiññadandhābhiññavasena. Tato paraṃ javanaṃ patati. Bhavaṅgassa vāro hoti.

Ābhidhammikagodattatthero pana ‘‘purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.12) imaṃ suttaṃ vatvā āsevanapaccayena pacchimo pacchimo dhammo balavā hoti, tasmā chaṭṭhepi sattamepi appanā hotīti āha, taṃ aṭṭhakathāsu ‘‘attano matimattaṃ therasseta’’nti vatvā paṭikkhittaṃ. Catutthapañcamesuyeva pana appanā hoti. Parato javanaṃ patitaṃ nāma hoti, bhavaṅgassa āsannattāti vuttaṃ. Tameva vicāretvā vuttattā na sakkā paṭikkhipituṃ. Yathā hi puriso chinnapapātābhimukho dhāvanto ṭhātukāmopi pariyante pādaṃ katvā ṭhātuṃ na sakkoti papāte eva patati, evaṃ chaṭṭhe vā sattame vā appetuṃ na sakkoti, bhavaṅgassa āsannattā. Tasmā catutthapañcamesuyeva appanā hotīti veditabbā.

Sā ca pana ekacittakkhaṇikāyeva. Sattasu hi ṭhānesu addhānaparicchedo nāma natthi paṭhamappanāyaṃ, lokiyābhiññāsu, catūsu maggesu, maggānantaraphale, rūpārūpabhavesu bhavaṅgajjhāne, nirodhassa paccaye nevasaññānāsaññāyatane, nirodhā vuṭṭhahantassa phalasamāpattiyanti. Ettha maggānantaraphalaṃ tiṇṇaṃ upari na hoti. Nirodhassa paccayo nevasaññānāsaññāyatanaṃ dvinnamupari na hoti. Rūpārūpesu bhavaṅgassa parimāṇaṃ natthi, sesaṭṭhānesu ekameva cittanti. Iti ekacittakkhaṇikāyeva appanā. Tato bhavaṅgapāto. Atha bhavaṅgaṃ vocchinditvā jhānapaccavekkhaṇatthāya āvajjanaṃ, tato jhānapaccavekkhaṇanti.

Ettāvatā ca panesa vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati (dha. sa. 160; dī. ni. 1.226). Evamanena pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

70. Tattha **vivicceva kāmehī**ti kāmehi viviccitvā vinā hutvā apakkamitvā. Yo panāyamettha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā tasmiṃ paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye avijjamānānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmapariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti.

Kathaṃ? ‘‘Vivicceva kāmehī’’ti evañhi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati, nūna jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā yesu sati idaṃ nappavattati, andhakāre sati padīpobhāso viya. Tesaṃ pariccāgeneva cassa adhigamo hoti, orimatīrapariccāgena pārimatīrasseva. Tasmā niyamaṃ karotīti.

Tattha siyā, kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade, kiṃ akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃnissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmānameva nissaraṇaṃ. Yathāha, ‘‘kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamma’’nti (dī. ni. 3.353). Uttarapadepi pana yathā ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo’’ti (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241) ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusaladhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Tasmā ‘‘vivicceva kāmehi vivicceva akusalehi dhammehī’’ti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādhāraṇavacanena tadaṅgavivekādayo, kāyavivekādayo ca sabbepi vivekā saṅgahaṃ gacchanti, tathāpi kāyaviveko cittaviveko vikkhambhanavivekoti tayo eva idha daṭṭhabbā.

Kāmehīti iminā pana padena ye ca niddese ‘‘katame vatthukāmā, manāpiyā rūpā’’tiādinā (mahāni. 1) nayena vatthukāmā vuttā, ye ca tattheva vibhaṅge ca ‘‘chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo, ime vuccanti kāmā’’ti (mahāni. 1; vibha. 564) evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅgahitāicceva daṭṭhabbā. Evañhi sati vivicceva kāmehīti vatthukāmehipi viviccevāti attho yujjati, tena kāyaviveko vutto hoti. Vivicca akusalehi dhammehīti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati, tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāmavivekavacanatoyeva ca etesaṃ paṭhamena saṃkilesavatthuppahānaṃ, dutiyena saṃkilesappahānaṃ.

Paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitaṃ hotīti viññātabbaṃ. Esa tāva nayo kāmehīti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādīhi anekabhedo kāmacchandoyeva kāmoti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno ''tattha katamo kāmo chando kāmo''tiādinā (vibha. 564) nayena vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visuṃ vutto. Kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmatoti avatvā kāmehīti vuttaṃ.

Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne ''tattha katame akusalā dhammā, kāmacchando''tiādinā nayena vibhaṅge upari jhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni, tesaṃ jhānaṅgāneva paṭipakkhāni viddhaṃsakāni vighātakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi **samādhi kāmacchandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāyā**ti peṭake vuttaṃ.

Evamettha vivicceva kāmehīti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti. Vivicca akusalehi dhammehīti iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ, agahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādānaabhijjhākāyaganthakāmarāgasaṃyojanānaṃ, dutiyena avasesaoghayogāsavaupādānaganthasaṃyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya taṃsampayuttakānañca, dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānañca. Apica paṭhamena lobhasampayuttānaṃ aṭṭhannaṃ cittuppādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittuppādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo. Ayaṃ tāva vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehīti ettha atthappakāsanā.

71. Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ savitakkaṃ savicārantiādi vuttaṃ. Tattha vitakkanaṃ **vitakko,** ūhananti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo, āhananapariyāhananaraso. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇaṃ vitakkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ karotīti vuccati. Ārammaṇe cittassa ānayanapaccupaṭṭhāno.

Vicaraṇaṃ **vicāro,** anusañcaraṇanti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇānumajjanalakkhaṇo, tattha sahajātānuyojanaraso, cittassa anuppabandhanapaccupaṭṭhāno.

Santepi ca nesaṃ katthaci avippayoge oḷārikaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhighāto viya cetaso paṭhamābhinipāto vitakko. Sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvena ca ghaṇḍānuravo viya anuppabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko paṭhamuppattikāle paripphandanabhūto cittassa ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya padumābhimukhapāto viya ca gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhāvo cittassa ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge. Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ pana ''ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko. Vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro''ti vuttaṃ, taṃ anuppabandhena pavattiyaṃ yujjati. So pana nesaṃ viseso paṭhamadutiyajjhānesu pākaṭo hoti.

Apica malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelavālaṇḍupakena parimajjantassa daḷhagahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīḷanahattho viya vitakko, ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjano vicāro. Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati rukkho viya pupphena phalena cāti idaṃ jhānaṃ ''savitakkaṃ savicāra''nti vuccati. Vibhaṅge pana ''iminā ca vitakkena iminā ca vicārena upeto hoti samupeto''tiādinā (vibha. 565) nayena puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmiṃ vā viveke jātanti vivekajaṃ.

72. **Pītisukha**nti ettha pīṇayatīti pīti. Sā sampiyāyanalakkhaṇā, kāyacittapīnanarasā, pharaṇarasā vā, odagyapaccupaṭṭhānā. Sā panesā khuddikā pīti, khaṇikāpīti, okkantikāpīti, ubbegāpīti, pharaṇāpītīti pañcavidhā hoti. Tattha **khuddikāpīti** sarīre lomahaṃsamattameva kātuṃ sakkoti. **Khaṇikāpīti** khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. **Okkantikāpīti** samuddatīraṃ vīci viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. **Ubbegāpīti** balavatī hoti kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Tathā hi puṇṇavallikavāsī **mahātissatthero** puṇṇamadivase sāyaṃ cetiyaṅgaṇaṃ gantvā candālokaṃ disvā mahācetiyābhimukho hutvā ''imāya vata velāya catasso parisā mahācetiyaṃ vandantī''ti pakatiyā diṭṭhārammaṇavasena buddhārammaṇaṃ ubbegāpītiṃ uppādetvā sudhātale pahaṭacitrageṇḍuko viya ākāse uppatitvā mahācetiyaṅgaṇeyeva patiṭṭhāsi. Tathā girikaṇḍakavihārassa upanissaye vattakālakagāme **ekā kuladhītā**pi balavabuddhārammaṇāya ubbegāpītiyā ākāse laṅghesi.

Tassā kira mātāpitaro sāyaṃ dhammassavanatthāya vihāraṃ gacchantā ‘‘amma tvaṃ garubhārā akāle vicarituṃ na sakkosi, mayaṃ tuyhaṃ pattiṃ katvā dhammaṃ sossāmā’’ti agamaṃsu. Sā gantukāmāpi tesaṃ vacanaṃ paṭibāhituṃ asakkontī ghare ohīyitvā gharājire ṭhatvā candālokena girikaṇḍake ākāsacetiyaṅgaṇaṃ olokentī cetiyassa dīpapūjaṃ addasa, catasso ca parisā mālāgandhādīhi cetiyapūjaṃ katvā padakkhiṇaṃ karontiyo bhikkhusaṅghassa ca gaṇasajjhāyasaddaṃ assosi. Athassā ‘‘dhaññāvatime, ye vihāraṃ gantvā evarūpe cetiyaṅgaṇe anusañcarituṃ, evarūpañca madhuradhammakathaṃ sotuṃ labhantī’’ti muttarāsisadisaṃ cetiyaṃ passantiyā eva ubbegāpīti udapādi. Sā ākāse laṅghitvā mātāpitūnaṃ purimataraṃyeva ākāsato cetiyaṅgaṇe oruyha cetiyaṃ vanditvā dhammaṃ suṇamānā aṭṭhāsi. Atha naṃ mātāpitaro āgantvā ‘‘amma tvaṃ katarena maggena āgatāsī’’ti pucchiṃsu. Sā ‘‘ākāsena āgatāmhi, na maggenā’’ti vatvā ‘‘amma ākāsena nāma khīṇāsavā sañcaranti, tvaṃ kathaṃ āgatā’’ti vuttā āha – ‘‘mayhaṃ candālokena cetiyaṃ ālokentiyā ṭhitāya buddhārammaṇā balavapīti uppajji. Athāhaṃ neva attano ṭhitabhāvaṃ, na nisinnabhāvaṃ aññāsiṃ, gahitanimitteneva pana ākāse laṅghitvā cetiyaṅgaṇe patiṭṭhitāmhī’’ti.

Evaṃ ubbegāpīti ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti. Pharaṇāpītiyā pana uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā pūritavatthi viya mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti.

Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiñca cittapassaddhiñca. Passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikañca cetasikañca. Sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ tividhaṃ samādhiṃ paripūreti khaṇikasamādhiṃ upacārasamādhiṃ appanā samādhinti. Tāsu yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇāpīti, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā pītīti.

73. Itaraṃ pana sukhanaṃ sukhaṃ, suṭṭhu vā khādati, khanati ca kāyacittābādhanti sukhaṃ, taṃ sātalakkhaṇaṃ, sampayuttānaṃ upabrūhanarasaṃ, anuggahapaccupaṭṭhānaṃ. Satipi ca nesaṃ katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti. Paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ. Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti. Vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantudakadassanasavanesu viya pīti. Vanacchāyāpavesanaudakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ samaye pākaṭabhāvato cetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iti ayañca pīti idañca sukhaṃ assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ pītisukhanti vuccati.

Atha vā pīti ca sukhañca pītisukhaṃ, dhammavinayādayo viya. Vivekajaṃ pītisukhamassa jhānassa, asmiṃ vā jhāne atthīti evampi **vivekajaṃpītisukhaṃ**. Yatheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti, tañcassa atthi, tasmā ekapadeneva ‘‘vivekajaṃpītisukha’’ntipi vattuṃ yujjati. Vibhaṅge pana ‘‘idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagata’’ntiādinā (vibha. 567) nayena vuttaṃ. Attho pana tatthāpi evameva daṭṭhabbo.

Paṭhamaṃ jhānanti idaṃ parato āvibhavissati. **Upasampajjā**ti upagantvā, pāpuṇitvāti vuttaṃ hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti vuttaṃ hoti. Vibhaṅge pana ‘‘upasampajjāti paṭhamassa jhānassa lābho paṭilābho patti sampatti phusanā sacchikiriyā upasampadā’’ti vuttaṃ. Tassāpi evamevattho daṭṭhabbo. **Viharatī**ti tadanurūpena iriyāpathavihārena itivuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyaṃ vuttiṃ pālanaṃ yapanaṃ yāpanaṃ cāraṃ vihāraṃ abhinipphādeti. Vuttañhetaṃ vibhaṅge ‘‘viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharatī’’ti (vibha. 540).

Pañcaṅgavippahīnādi

74. Yaṃ pana vuttaṃ **‘‘pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgata’’**nti, tattha kāmacchando, byāpādo, thinamiddhaṃ, uddhaccakukkuccaṃ, vicikicchāti imesaṃ pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānavasena pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānaṃ uppajjati. Tenassetāni pahānaṅgānīti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññepi akusalā dhammā pahīyanti, tathāpi etāneva visesena jhānantarāyakarāni. Kāmacchandena hi nānāvisayappalobhitaṃ cittaṃ na ekattārammaṇe samādhiyati. Kāmacchandābhibhūtaṃ vā taṃ na kāmadhātuppahānāya paṭipadaṃ paṭipajjati. Byāpādena cārammaṇe paṭihaññamānaṃ na nirantaraṃ pavattati. Thinamiddhābhibhūtaṃ akammaññaṃ hoti. Uddhaccakukkuccaparetaṃ avūpasantameva hutvā paribbhamati. Vicikicchāya upahataṃ jhānādhigamasādhikaṃ paṭipadaṃ nārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā etāneva **pahānaṅgānī**ti vuttānīti.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, vicāro anuppabandhati, tehi avikkhepāya sampāditappayogassa cetaso payogasampattisambhavā pīti pīṇanaṃ, sukhañca upabrūhanaṃ karoti. Atha naṃ sasesasampayuttadhammaṃ etehi abhiniropanānuppabandhanapīṇanaupabrūhanehi anuggahitā ekaggatā ekattārammaṇe samaṃ sammā ca ādhiyati, tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pañcannaṃ uppattivasena pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṃ uppannaṃ nāma hoti. Tenassa etāni pañca **samannāgataṅgānī**ti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññadeva jhānaṃ nāma atthīti gahetabbaṃ. Yathā pana aṅgamattavaseneva caturaṅginī senā, pañcaṅgikaṃ tūriyaṃ, aṭṭhaṅgiko ca maggoti vuccati, evamidampi aṅgamattavaseneva pañcaṅgikanti vā pañcaṅgasamannāgatanti vā vuccatīti veditabbaṃ.

Etāni ca pañcaṅgāni kiñcāpi upacārakkhaṇepi atthi, atha kho upacāre pakaticittato balavatarāni. Idha pana upacāratopi balavatarāni rūpāvacaralakkhaṇappattāni. Ettha hi vitakko suvisadena ākārena ārammaṇe cittaṃ abhiniropayamāno uppajjati. Vicāro ativiya ārammaṇaṃ anumajjamāno. Pītisukhaṃ sabbāvantampi kāyaṃ pharamānaṃ. Tenevāha – ‘‘nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hotī’’ti (dī. ni. 1.228). Cittekaggatāpi heṭṭhimamhi samuggapaṭale uparimaṃ samuggapaṭalaṃ viya ārammaṇesu phusitā hutvā uppajjati, ayametesaṃ itarehi viseso. Tattha cittekaggatā kiñcāpi savitakkaṃ savicāranti imasmiṃ pāṭhe na niddiṭṭhā, tathāpi vibhaṅge ‘‘jhānanti vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittassekaggatā’’ti (vibha. 569) evaṃ vuttattā aṅgameva. Yena hi adhippāyena bhagavatā uddeso kato, soyeva tena vibhaṅge pakāsitoti.

Tividhakalyāṇaṃ

75. **Tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampanna**nti ettha pana ādimajjhapariyosānavasena tividhakalyāṇatā. Tesaṃyeva ca ādimajjhapariyosānānaṃ lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā.

Tatrāyaṃ pāḷi –

> ‘‘Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānaṃ, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīṇi lakkhaṇāni, yo tassa paribandho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Yañca paribandhato cittaṃ visujjhati, yañca visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, yañca paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamaṃ jhānaṃ ādikalyāṇañceva hoti tilakkhaṇasampannañca.
>
> ‘‘Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni, visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati, samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati. Yañca visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati, yañca samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, yañca ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati. Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamaṃ jhānaṃ majjhekalyāṇañceva hoti tilakkhaṇasampannañca.
>
> ‘‘Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ, pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni, tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena sampahaṃsanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena sampahaṃsanā, āsevanaṭṭhena sampahaṃsanā. Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ, pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni. Tena vuccati paṭhamaṃ jhānaṃ pariyosānakalyāṇañceva hoti catulakkhaṇasampannañcā’’ti (paṭi. ma. 1.158).

Tatra paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro. Upekkhānubrūhanā nāma appanā. Sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇāti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana ‘‘ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca sampahaṃsita’’nti (paṭi. ma. 1.158) pāḷiyaṃ vuttaṃ, tasmā antoappanāyameva āgamanavasena **paṭipadāvisuddhi,** tatramajjhattupekkhāya kiccavasena **upekkhānubrūhanā,** dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā ca veditabbā.

Kathaṃ? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmiṃ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paribandho, tato cittaṃ visujjhati. Visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati. **Majjhimaṃ samathanimittaṃ** nāma samappavatto appanāsamādhiyeva. Tadanantaraṃ pana purimacittaṃ ekasantatipariṇāmanayena tathattamupagacchamānaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati nāma, evaṃ paṭipannattā tathattupagamanena tattha pakkhandati nāma. Evaṃ tāva purimacitte vijjamānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkhaṇeyeva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāraṃ akaronto visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati nāma. Samathabhāvupagamanena samathapaṭipannassa puna samādhāne byāpāraṃ akaronto samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāraṃ akaronto ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati nāma. Evaṃ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṃ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni, yañcesa tadupagaṃ tesaṃ anativattanaekarasabhāvānaṃ anucchavikaṃ vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmiṃ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākārā yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavañca ānisaṃsañca disvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannāva, tasmā ‘‘dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā’’ti vuttaṃ.

Tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hoti. Yathāha – ‘‘tathāpaggahitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhati, upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṃ vimuccati, vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā’’ti (paṭi. ma. 1.201). Tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyosānanti vuttā.

Idāni paṭhamaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇanti ettha gaṇanānupubbatā **paṭhamaṃ,** paṭhamaṃ uppannantipi **paṭhamaṃ**. Ārammaṇūpanijjhānato paccanīkajhāpanato vā **jhānaṃ**. Pathavīmaṇḍalaṃ pana sakalaṭṭhena **pathavīkasiṇa**nti vuccati, taṃ nissāya paṭiladdhanimittampi, pathavīkasiṇanimitte paṭiladdhajhānampi. Tatra imasmiṃ atthe jhānaṃ pathavīkasiṇanti veditabbaṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇa’’nti.

Ciraṭṭhitisampādanaṃ

76. Evamadhigate pana etasmiṃ tena yoginā vālavedhinā viya, sūdena viya ca ākārā pariggahetabbā. Yathā hi sukusalo dhanuggaho vālavedhāya kammaṃ kurumāno yasmiṃ vāre vālaṃ vijjhati, tasmiṃ vāre akkantapadānañca dhanudaṇḍassa ca jiyāya ca sarassa ca ākāraṃ pariggaṇheyya. ‘‘Evaṃ me ṭhitena evaṃ dhanudaṇḍaṃ evaṃ jiyaṃ evaṃ saraṃ gahetvā vālo viddho’’ti. So tato paṭṭhāya tatheva te ākāre sampādento avirādhetvā vālaṃ vijjheyya. Evameva yogināpi ‘‘imaṃ nāma me bhojanaṃ bhuñjitvā evarūpaṃ puggalaṃ sevamānena evarūpe senāsane iminā nāma iriyāpathena imasmiṃ kāle idaṃ adhigata’’nti ete bhojanasappāyādayo ākārā pariggahetabbā. Evañhi so naṭṭhe vā tasmiṃ te ākāre sampādetvā puna uppādetuṃ, appaguṇaṃ vā paguṇaṃ karonto punappunaṃ appetuṃ sakkhissati.

Yathā ca kusalo sūdo bhattāraṃ parivisanto tassa yaṃ yaṃ ruciyā bhuñjati, taṃ taṃ sallakkhetvā tato paṭṭhāya tādisameva upanāmento lābhassa bhāgī hoti, evamayampi adhigatakkhaṇe bhojanādayo ākāre gahetvā te sampādento naṭṭhe naṭṭhe punappunaṃ appanāya lābhī hoti. Tasmā tena vālavedhinā viya sūdena viya ca ākārā pariggahetabbā. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo rājānaṃ vā rājamahāmattaṃ vā nānaccayehi sūpehi paccupaṭṭhito assa ambilaggehipi tittakaggehipi kaṭukaggehipi madhuraggehipi khārikehipi akhārikehipi loṇikehipi aloṇikehipi. Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattu nimittaṃ uggaṇhāti ‘idaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, imassa vā abhiharati, imassa vā bahuṃ gaṇhāti, imassa vā vaṇṇaṃ bhāsati, ambilaggaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, ambilaggassa vā abhiharati, ambilaggassa vā bahuṃ gaṇhāti, ambilaggassa vā vaṇṇaṃ bhāsati…pe… aloṇikassa vā vaṇṇaṃ bhāsatī’ti. Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo lābhī ceva hoti acchādanassa, lābhī vetanassa, lābhī abhihārānaṃ. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattu nimittaṃ uggaṇhāti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco paṇḍito byatto kusalo bhikkhu kāye kāyānupassī viharati…pe… vedanāsu vedanā… citte cittā… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato cittaṃ samādhiyati, upakkilesā pahīyanti, so taṃ nimittaṃ uggaṇhāti. Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo bhikkhu lābhī ceva hoti diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ, lābhī satisampajaññassa. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo bhikkhu sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī’’ti (saṃ. ni. 5.374).

Nimittaggahaṇena cassa puna te ākāre sampādayato appanāmattameva ijjhati, na ciraṭṭhānaṃ. Ciraṭṭhānaṃ pana samādhiparibandhānaṃ dhammānaṃ suvisodhitattā hoti. Yo hi bhikkhu kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandaṃ na suṭṭhu vikkhambhetvā, kāyapassaddhivasena kāyaduṭṭhullaṃ na suppaṭipassaddhaṃ katvā, ārambhadhātumanasikārādivasena thinamiddhaṃ na suṭṭhu paṭivinodetvā, samathanimittamanasikārādivasena uddhaccakukkuccaṃ na susamūhataṃ katvā, aññepi samādhiparibandhe dhamme na suṭṭhu visodhetvā jhānaṃ samāpajjati, so avisodhitaṃ āsayaṃ paviṭṭhabhamaro viya avisuddhaṃ uyyānaṃ paviṭṭharājā viya ca khippameva nikkhamati. Yo pana samādhiparibandhe dhamme suṭṭhu visodhetvā jhānaṃ samāpajjati, so suvisodhitaṃ āsayaṃ paviṭṭhabhamaro viya suparisuddhaṃ uyyānaṃ paviṭṭharājā viya ca sakalampi divasabhāgaṃ antosamāpattiyaṃyeva hoti. Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Kāmesu chandaṃ paṭighaṃ vinodaye,
> Uddhaccamiddhaṃ vicikicchapañcamaṃ;
> Vivekapāmojjakarena cetasā,
> Rājāva suddhantagato tahiṃ rame’’ti.

Tasmā ciraṭṭhitikāmena paribandhakadhamme visodhetvā jhānaṃ samāpajjitabbaṃ. Cittabhāvanāvepullatthañca yathāladdhaṃ paṭibhāganimittaṃ vaḍḍhetabbaṃ. Tassa dve vaḍḍhanābhūmiyo upacāraṃ vā appanaṃ vā. Upacāraṃ patvāpi hi taṃ vaḍḍhetuṃ vaṭṭati appanaṃ patvāpi. Ekasmiṃ pana ṭhāne avassaṃ vaḍḍhetabbaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘yathāladdhaṃ paṭibhāganimittaṃ vaḍḍhetabba’’nti.

Nimittavaḍḍhananayo

77. Tatrāyaṃ vaḍḍhananayo, tena yoginā taṃ nimittaṃ pattavaḍḍhanapūvavaḍḍhanabhattavaḍḍhanalatāvaḍḍhanadussavaḍḍhanayogena avaḍḍhetvā yathā nāma kassako kasitabbaṭṭhānaṃ naṅgalena paricchinditvā paricchedabbhantare kasati, yathā vā pana bhikkhū sīmaṃ bandhantā paṭhamaṃ nimittāni sallakkhetvā pacchā bandhanti, evameva tassa yathāladdhassa nimittassa anukkamena ekaṅguladvaṅgulativaṅgulacaturaṅgulamattaṃ manasā paricchinditvā yathāparicchedaṃ vaḍḍhetabbaṃ. Aparicchinditvā pana na vaḍḍhetabbaṃ. Tato vidatthiratanapamukhapariveṇavihārasīmānaṃ gāmanigamajanapadarajjasamuddasīmānañca paricchedavasena vaḍḍhayantena cakkavāḷaparicchedena vā tato vāpi uttari paricchinditvā vaḍḍhetabbaṃ.

Yathā hi haṃsapotakā pakkhānaṃ uṭṭhitakālato paṭṭhāya parittaṃ parittaṃ padesaṃ uppatantā paricayaṃ katvā anukkamena candimasūriyasantikaṃ gacchanti, evameva bhikkhu vuttanayena nimittaṃ paricchinditvā vaḍḍhento yāva cakkavāḷaparicchedā tato vā uttari vaḍḍheti. Athassa taṃ nimittaṃ vaḍḍhitavaḍḍhitaṭṭhāne pathaviyā ukkūlavikūlanadīviduggapabbatavisamesu saṅkusatasamabbhāhataṃ usabhacammaṃ viya hoti.

Tasmiṃ pana nimitte pattapaṭhamajjhānena ādikammikena samāpajjanabahulena bhavitabbaṃ, na paccavekkhaṇabahulena. Paccavekkhaṇabahulassa hi jhānaṅgāni thūlāni dubbalāni hutvā upaṭṭhahanti. Athassa tāni evaṃ upaṭṭhitattā upari ussukkanāya paccayataṃ āpajjanti. So appaguṇe jhāne ussukkamāno pattapaṭhamajjhānā ca parihāyati, na ca sakkoti dutiyaṃ pāpuṇituṃ. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate carituṃ. Tassā evamassa ‘yaṃnūnāhaṃ agatapubbañceva disaṃ gaccheyyaṃ, akhāditapubbāni ca tiṇāni khādeyyaṃ, apītapubbāni ca pānīyāni piveyya’nti. Sā purimaṃ pādaṃ na supatiṭṭhitaṃ patiṭṭhāpetvā pacchimaṃ pādaṃ uddhareyya, sā na ceva agatapubbaṃ disaṃ gaccheyya, na ca akhāditapubbāni tiṇāni khādeyya, na ca apītapubbāni pānīyāni piveyya. Yasmiñcassā padese ṭhitāya evamassa ‘yaṃnūnāhaṃ agatapubbañceva…pe… piveyya’nti. Tañca padesaṃ na sotthinā paccāgaccheyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi sā, bhikkhave, gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate carituṃ, evameva kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu bālo abyatto akhettaññū akusalo vivicceva kāmehi… pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. So taṃ nimittaṃ nāsevati, na bhāveti, na bahulīkaroti, na svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhāti, tassa evaṃ hoti ‘yaṃnūnāhaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. So na sakkoti vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Tassevaṃ hoti ‘yaṃnūnāhaṃ vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti. So na sakkoti vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharituṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu ubhato bhaṭṭho ubhato parihīno, seyyathāpi sā gāvī pabbateyyā bālā abyattā akhettaññū akusalā visame pabbate caritu’’nti (a. ni. 9.35).

Tasmānena tasmiṃyeva tāva paṭhamajjhāne pañcahākārehi ciṇṇavasinā bhavitabbaṃ.

Pañcavasīkathā

78. Tatrimā pañca vasiyo āvajjanavasī, samāpajjanavasī, adhiṭṭhānavasī, vuṭṭhānavasī, paccavekkhaṇavasīti. Paṭhamaṃ jhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvadicchakaṃ āvajjeti, āvajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti **āvajjanavasī**. Paṭhamaṃ jhānaṃ yatthicchakaṃ…pe… samāpajjati, samāpajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti **samāpajjanavasī**. Evaṃ sesāpi vitthāretabbā.

Ayaṃ panettha atthappakāsanā, paṭhamajjhānato vuṭṭhāya paṭhamaṃ vitakkaṃ āvajjayato bhavaṅgaṃ upacchinditvā uppannāvajjanānantaraṃ vitakkārammaṇāneva cattāri pañca vā javanāni javanti. Tato dve bhavaṅgāni, tato puna vicārārammaṇaṃ āvajjanaṃ, vuttanayāneva javanānīti evaṃ pañcasu jhānaṅgesu yadā nirantaraṃ cittaṃ pesetuṃ sakkoti, athassa **āvajjanavasī** siddhā hoti. Ayaṃ pana matthakappattā vasī bhagavato yamakapāṭihāriye labbhati, aññesaṃ vā evarūpe kāle. Ito paraṃ sīghatarā āvajjanavasī nāma natthi.

Āyasmato pana mahāmoggallānassa nandopanandanāgarājadamane viya sīghaṃ samāpajjanasamatthatā **samāpajjanavasī** nāma.

Accharāmattaṃ vā dasaccharāmattaṃ vā khaṇaṃ ṭhapetuṃ samatthatā **adhiṭṭhānavasī** nāma. Tatheva lahuṃ vuṭṭhātuṃ samatthatā **vuṭṭhānavasī** nāma. Tadubhayadassanatthaṃ buddharakkhitattherassa vatthuṃ kathetuṃ vaṭṭati.

So hāyasmā upasampadāya aṭṭhavassiko hutvā therambatthale mahārohaṇaguttattherassa gilānupaṭṭhānaṃ āgatānaṃ tiṃsamattānaṃ iddhimantasahassānaṃ majjhe nisinno therassa yāguṃ paṭiggāhayamānaṃ upaṭṭhākanāgarājānaṃ gahessāmīti ākāsato pakkhandantaṃ supaṇṇarājānaṃ disvā tāvadeva pabbataṃ nimminitvā nāgarājānaṃ bāhāyaṃ gahetvā tattha pāvisi. Supaṇṇarājā pabbate pahāraṃ datvā palāyi. Mahāthero āha – ‘‘sace, āvuso, buddharakkhito nābhavissa, sabbeva gārayhā assāmā’’ti.

Paccavekkhaṇavasī pana āvajjanavasiyā eva vuttā. Paccavekkhaṇajavanāneva hi tattha āvajjanānantarānīti.

Dutiyajjhānakathā

79. Imāsu pana pañcasu vasīsu ciṇṇavasinā paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhāya ‘‘ayaṃ samāpatti āsannanīvaraṇapaccatthikā, vitakkavicārānaṃ oḷārikattā aṅgadubbalā’’ti ca tattha dosaṃ disvā dutiyajjhānaṃ santato manasikatvā paṭhamajjhāne nikantiṃ pariyādāya dutiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā paṭhamajjhānā vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato vitakkavicārā oḷārikato upaṭṭhahanti, pītisukhañceva cittekaggatā ca santato upaṭṭhāti, tadāssa oḷārikaṅgaṃ pahānāya santaaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ ‘‘pathavī pathavī’’ti punappunaṃ manasikaroto ‘‘idāni dutiyajjhānaṃ uppajjissatī’’ti bhavaṅgaṃ upacchinditvā tadeva pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tato tasmiṃyevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti, yesamavasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ dutiyajjhānikaṃ. Sesāni vuttappakārāneva kāmāvacarānīti.

Ettāvatā cesa vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evamanena dvaṅgavippahīnaṃ tivaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ dutiyaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

80. Tattha **vitakkavicārānaṃ vūpasamā**ti vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnaṃ vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadhammā na santi. Aññeyeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti dīpanatthaṃ ‘‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’’ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Ajjhattanti idha niyakajjhattamadhippetaṃ. Vibhaṅge pana ‘‘ajjhattaṃ paccatta’’nti ettakameva vuttaṃ. Yasmā ca niyakajjhattamadhippetaṃ, tasmā attani jātaṃ attano santāne nibbattanti ayamettha attho. **Sampasādana**nti sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanaṃ. Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya. Yasmā vā taṃ jhānaṃ sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca cetaso sampasādayati, tasmāpi sampasādananti vuttaṃ. Imasmiñca atthavikappe sampasādanaṃ cetasoti evaṃ padasambandho veditabbo. Purimasmiṃ pana atthavikappe cetasoti etaṃ ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbaṃ.

Tatrāyamatthayojanā, eko udetīti ekodi, vitakkavicārehi anajjhārūḷhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahato vā eko asahāyo hutvā itipi vattuṃ vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi, uṭṭhāpetīti attho. Seṭṭhaṭṭhena eko ca so udi cāti ekodi, samādhissetaṃ adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodiṃ bhāveti vaḍḍhetīti idaṃ dutiyajjhānaṃ ekodibhāvaṃ. So panāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa, tasmā etaṃ cetaso ekodibhāvanti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānepi atthi, ayañca ekodināmako samādhi, atha kasmā idameva ‘‘sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvañcā’’ti vuttanti. Vuccate, aduñhi paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitaraṅgasamākulamiva jalaṃ na suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya ‘‘sampasādana’’nti na vuttaṃ. Na suppasannattāyeva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ‘‘ekodibhāva’’ntipi na vuttaṃ. Imasmiṃ pana jhāne vitakkavicārapalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo, tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Vibhaṅge pana ‘‘sampasādananti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo. Cetaso ekodibhāvanti yā cittassa ṭhiti…pe… sammāsamādhī’’ti ettakameva vuttaṃ. Evaṃ vuttena pana tena saddhiṃ ayamatthavaṇṇanā yathā na virujjhati, aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evaṃ veditabbā.

81. **Avitakkaṃ avicāra**nti bhāvanāya pahīnattā etasmiṃ, etassa vā vitakko natthīti avitakkaṃ. Imināva nayena avicāraṃ. Vibhaṅgepi vuttaṃ ‘‘iti ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā vūpasantā atthaṅgatā abbhatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantikatā, tena vuccati avitakkaṃ avicāra’’nti (vibha. 576).

Etthāha ‘‘nanu ca ‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’ti imināpi ayamattho siddho, atha kasmā puna vuttaṃ ‘avitakkaṃ avicāra’nti’’. Vuccate, evametaṃ siddhovāyamattho, na panetaṃ tadatthadīpakaṃ. Nanu avocumha ‘‘oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhigamo hotīti dassanatthaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamāti evaṃ vutta’’nti.

Apica vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālussiyassa. Vitakkavicārānañca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva nīvaraṇappahānā, paṭhamajjhānamiva ca na aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādanaekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti evaṃ avitakkaavicārabhāvassa hetuparidīpakañca, na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakaṃ. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana ‘‘avitakkaṃ avicāra’’nti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhi ‘‘samādhī’’ti vattabbataṃ arahati vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā, suppasannattā ca, tasmā imassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ idameva ‘‘samādhija’’nti vuttaṃ. Pītisukhanti idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbatā dutiyaṃ. Idaṃ dutiyaṃ samāpajjatītipi dutiyaṃ. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘dvaṅgavippahīnaṃ tivaṅgasamannāgata’’nti, tattha vitakkavicārānaṃ pahānavasena dvaṅgavippahīnatā veditabbā. Yathā ca paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇe nīvaraṇāni pahīyanti, na tathā imassa vitakkavicārā. Appanākkhaṇeyeva ca panetaṃ vinā tehi uppajjati. Tenassa te ‘‘pahānaṅga’’nti vuccanti. Pīti sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pana tiṇṇaṃ uppattivasena tivaṅgasamannāgatatā veditabbā. Tasmā yaṃ vibhaṅge ‘‘jhānanti sampasādo pīti sukhaṃ cittassa ekaggatā’’ti (vibha. 580) vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Ṭhapetvā pana sampasādanaṃ nippariyāyena upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena tivaṅgikameva etaṃ hoti. Yathāha – ‘‘katamaṃ tasmiṃ samaye tivaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, pīti sukhaṃ cittassa ekaggatā’’ti (dha. sa. 161; vibha. 628). Sesaṃ paṭhamajjhāne vuttanayameva.

Tatiyajjhānakathā

82. Evamadhigate pana tasmimpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciṇṇavasinā hutvā paguṇadutiyajjhānato vuṭṭhāya ‘‘ayaṃ samāpatti āsannavitakkavicārapaccatthikā, ‘yadeva tattha pītigataṃ cetaso uppilāvitaṃ, etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyatī’ti (dī. ni. 1.96) vuttāya pītiyā oḷārikattā aṅgadubbalā’’ti ca tattha dosaṃ disvā tatiyajjhānaṃ santato manasikaritvā dutiyajjhāne nikantiṃ pariyādāya tatiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā dutiyajjhānato vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato pīti oḷārikato upaṭṭhāti, sukhañceva ekaggatā ca santato upaṭṭhāti. Tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santaaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ ‘‘pathavī pathavī’’ti punappunaṃ manasikaroto ‘‘idāni tatiyajjhānaṃ uppajjissatī’’ti bhavaṅgaṃ upacchinditvā tadeva pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tato tasmiṃyevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni javanti, yesaṃ avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ tatiyajjhānikaṃ, sesāni vuttanayeneva kāmāvacarānīti. Ettāvatā ca panesa pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti (dī. ni. 1.230; dha. sa. 163). Evamanena ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ tatiyaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

83. Tattha **pītiyā ca virāgā**ti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā casaddo sampiṇḍanattho, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicārānaṃ vūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamameva sampiṇḍeti, tadā ‘‘pītiyā ca virāgā kiñca bhiyyo vūpasamā cā’’ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanattho hoti, tasmā ‘‘pītiyā jigucchanā ca vūpasamā cā’’ti ayamattho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā ‘‘pītiyā ca virāgā, kiñca bhiyyo vitakkavicārānañca vūpasamā’’ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā ‘‘pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā’’ti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttaṃ. Vitakkavicārānañca vūpasamāti hi vutte idaṃ paññāyati, nūna vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassāti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ ‘‘pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā’’ti (dī. ni. 1.373; ma. ni. 2.133; saṃ. ni. 5.184; a. ni. 3.88) evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti. Tenāyamattho vutto ‘‘pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā’’ti.

84. **Upekkhako ca viharatī**ti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā. Samaṃ passati, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī upekkhakoti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti chaḷaṅgupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjhaṅgupekkhā, vīriyupekkhā, saṅkhārupekkhā, vedanupekkhā, vipassanupekkhā, tatramajjhattupekkhā, jhānupekkhā, pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti, na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno’’ti (a. ni. 6.1) evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana ‘‘upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī’’ti (dī. ni. 1.556; ma. ni. 1.77) evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā ‘‘upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissita’’nti (ma. ni. 1.27) evamāgatā sahajātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana ‘‘kālenakālaṃ upekkhānimittaṃ manasikarotī’’ti (a. ni. 3.103) evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā ‘‘kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti. Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti. Dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjantī’’ti (paṭi. ma. 1.57) evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā gahaṇe majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Yā pana ‘‘yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagata’’nti (dha. sa. 150) evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā ‘‘yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhatī’’ti (ma. ni. 3.71; a. ni. 7.55) evamāgatā vicinane majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā sahajātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā ‘‘upekkhako ca viharatī’’ti (dī. ni. 1.230; dha. sa. 163) evamāgatā aggasukhepi tasmiṃ apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana ‘‘upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhāna’’nti (dī. ni. 1.232; dha. sa. 165) evamāgatā sabbapaccanīkaparisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tatra chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā, tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedena panassā ayaṃ bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

Yathā cetāsamatthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhā vipassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ paviṭṭhaṃ sappaṃ ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā ‘‘sappo nu kho, no’’ti avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbematikassa ‘‘sappo, na sappo’’ti vicinane majjhattatā hoti, evameva yā āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma. Yathā pana tassa purisassa ajapadadaṇḍena gāḷhaṃ sappaṃ gahetvā ‘‘kiṃ tāhaṃ imaṃ sappaṃ aviheṭhento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyya’’nti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti. Evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhave passato saṅkhāraggahaṇe majjhattatā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanaggahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññañca avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idhādhippetā. Sā majjhattalakkhaṇā, anābhogarasā, abyāpārapaccupaṭṭhānā, pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha, nanu cāyamatthato tatramajjhattupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyajjhānesupi atthi. Tasmā tatrāpi upekkhako ca viharatīti evamayaṃ vattabbā siyā, sā kasmā na vuttāti. Aparibyattakiccato. Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ vitakkādīhi abhibhūtattā. Idha panāyaṃ vitakkavicārapītīhi anabhibhūtattā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Niṭṭhitā upekkhako ca viharatīti etassa

Sabbaso atthavaṇṇanā.

85. Idāni **sato ca sampajāno**ti ettha saratīti sato. Sampajānātīti sampajāno. Puggalena sati ca sampajaññañca vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā. Asammohalakkhaṇaṃ sampajaññaṃ, tīraṇarasaṃ, pavicayapaccupaṭṭhānaṃ.

Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajaññaṃ purimajjhānesupi atthi. Muṭṭhasatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā. Oḷārikattā pana tesaṃ jhānānaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajaññakiccaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajaññakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo, yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenuṃ upagacchati, evamidaṃ tatiyajjhānasukhaṃ pītito apanītaṃ, taṃ satisampajaññārakkhena arakkhiyamānaṃ punadeva pītiṃ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā. Sukhe vāpi sattā sārajjanti, idañca atimadhuraṃ sukhaṃ, tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajaññānubhāvena panettha sukhe asārajjanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idamidheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni **sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī**ti ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi. Evaṃ santepi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ. Yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo, yassa phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvedeyya. Tasmā etamatthaṃ dassento sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti āha.

86. Idāni **yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārī**ti ettha yaṃjhānahetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgipuggalaṃ buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāsenti, pasaṃsantīti adhippāyo. Kinti? Upekkhako satimā sukhavihārīti. Taṃ tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ pasaṃsantīti? Pasaṃsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhiyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajanasevitameva ca asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā pasaṃsāraho hoti. Iti pasaṃsārahato naṃ ariyā te evaṃ pasaṃsāhetubhūte guṇe pakāsento ‘‘upekkhako satimā sukhavihārī’’ti evaṃ pasaṃsantīti veditabbaṃ.

Tatiyanti gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, idaṃ tatiyaṃ samāpajjatītipi tatiyaṃ. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgata’’nti, ettha pītiyā pahānavasena ekaṅgavippahīnatā veditabbā. Sā panesā dutiyajjhānassa vitakkavicārā viya appanākkhaṇeyeva pahīyati. Tena nassa sā pahānaṅganti vuccati. Sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pana dvinnaṃ uppattivasena duvaṅgasamannāgatatā veditabbā. Tasmā yaṃ vibhaṅge ‘‘jhānanti upekkhā sati sampajaññaṃ sukhaṃ cittassekaggatā’’ti (vibha. 591) vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Ṭhapetvā pana upekkhāsatisampajaññāni nippariyāyena upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena duvaṅgikamevetaṃ hoti. Yathāha – ‘‘katamaṃ tasmiṃ samaye duvaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, sukhaṃ cittassekaggatā’’ti (dha. sa. 163; vibha. 624). Sesaṃ paṭhamajjhāne vuttanayameva.

Catutthajjhānakathā

87. Evamadhigate pana tasmiṃpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciṇṇavasinā hutvā paguṇatatiyajjhānato vuṭṭhāya ‘‘ayaṃ samāpatti āsannapītipaccatthikā, ‘yadeva tattha sukhamiti cetaso ābhogo, etenetaṃ oḷārikaṃ akkhāyatī’ti (dī. ni. 1.96) evaṃ vuttassa sukhassa oḷārikattā aṅgadubbalā’’ti ca tattha dosaṃ disvā catutthaṃ jhānaṃ santato manasikatvā tatiyajjhāne nikantiṃ pariyādāya catutthādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā tatiyajjhānato vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato cetasikasomanassasaṅkhātaṃ sukhaṃ oḷārikato upaṭṭhāti, upekkhāvedanā ceva cittekaggatā ca santato upaṭṭhāti, tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santaaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ ‘‘pathavī pathavī’’ti punappunaṃ manasikaroto ‘‘idāni catutthaṃ jhānaṃ uppajjissatī’’ti bhavaṅgaṃ upacchinditvā tadeva pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tato tasmiṃyevārammaṇe cattāri pañca vā javanāni uppajjanti, yesaṃ avasāne ekaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ, sesāni vuttappakārāneva kāmāvacarāni. Ayaṃ pana viseso, yasmā sukhavedanā adukkhamasukhāya vedanāya āsevanapaccayena paccayo na hoti, catutthajjhāne ca adukkhamasukhāya vedanāya uppajjitabbaṃ, tasmā tāni upekkhāvedanāsampayuttāni honti. Upekkhāsampayuttattāyeva cettha pītipi parihāyatīti. Ettāvatā cesa sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati (dī. ni. 1.232; dha. sa. 165). Evamanena ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ catutthaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇaṃ.

88. Tattha **sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā**ti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. **Pubbevā**ti tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. **Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā**ti cetasikasukhassa ca cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti.

Kadā pana nesaṃ pahānaṃ hotīti. Catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe. Somanassañhi catutthajjhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyati. Dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānānaṃ upacārakkhaṇesu. Evametesaṃ pahānakkamena avuttānampi indriyavibhaṅge pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhasomanassadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyanti, atha kasmā ‘‘kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehipi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati, idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī’’ti (saṃ. ni. 5.510) evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti? Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi nesaṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho.

Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṃsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva antoappanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetaṃ na suṭṭhu niruddhaṃ hoti, paṭipakkhena avihatattā. Antoappanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṃ hoti dukkhindriyaṃ, paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānupacāre pahīnassa domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca sati uppajjati. Vitakkavicārābhāve ca neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārabhāve, appahīnā eva ca dutiyajjhānupacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, na tveva dutiyajjhāne, pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti, na tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti. Tathā catutthajjhānupacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatīti tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ katanti.

Etthāha ‘‘athevaṃ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā’’ti? Sukhaggahaṇatthaṃ. Yā hi ayaṃ adukkhamasukhanti ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā duviññeyyā na sakkā sukhena gahetuṃ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā vā tathā vā upasaṅkamitvā gahetuṃ asakkuṇeyyassa goṇassa sukhaggahaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ ‘‘ayaṃ so gaṇhatha na’’nti tampi gāhayati, evameva bhagavā sukhaggahaṇatthaṃ sabbā etā samāhari. Evañhi samāhaṭā etā dassetvā yaṃ neva sukhaṃ na dukkhaṃ na somanassaṃ na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhā vedanāti sakkā hoti esā gāhayituṃ.

Apica adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanatthañcāpi etā vuttāti veditabbā. Dukkhappahānādayo hi tassā paccayā. Yathāha – ‘‘cattāro kho, āvuso, paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā. Idhāvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ime khvāvuso, cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā’’ti (ma. ni. 1.458).

Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyadiṭṭhiādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ tattha pahīnāti vuttā, evaṃ vaṇṇabhaṇanatthampetassa jhānassetā idha vuttātipi veditabbā.

Paccayaghātena vā ettha rāgadosānamatidūrabhāvaṃ dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa. Dukkhaṃ domanassassa paccayo, domanassaṃ dosassa. Sukhādighātena cassa sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkhaṃ. Sukhābhāvena asukhaṃ. Etenettha dukkhasukhapaṭipakkhabhūtaṃ tatiyavedanaṃ dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattaṃ. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhadukkhanirodhapadaṭṭhānāti veditabbā.

89. **Upekkhāsatipārisuddhi**nti upekkhāya janitasatiyā pārisuddhiṃ. Imasmiñhi jhāne suparisuddhā sati, yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ ‘‘upekkhāsatipārisuddhi’’nti vuccati. Vibhaṅgepi vuttaṃ ‘‘ayaṃ sati imāya upekkhāya visadā hoti parisuddhā pariyodātā. Tena vuccati upekkhāsatipārisuddhī’’ti (vibha. 597). Yāya ca upekkhāya ettha satiyā pārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhattatātiveditabbā. Na kevalañcettha tāya satiyeva parisuddhā, apica kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsena pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayaṃ upekkhā heṭṭhāpi tīsu jhānesu vijjati. Yathā pana divā sūriyappabhābhibhavā sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā, evamayampi tatramajjhattupekkhācandalekhā vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā appaṭilābhā vijjamānāpi paṭhamādijjhānabhedesu aparisuddhā hoti. Tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya sahajātāpi satiādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi ‘‘upekkhāsatipārisuddhi’’nti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavābhāvā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā ativiya parisuddhā. Tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya sahajātāpi satiādayo parisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idameva ‘‘upekkhāsatipārisuddhi’’nti vuttanti veditabbaṃ.

Catutthanti gaṇanānupubbatā catutthaṃ. Idaṃ catutthaṃ samāpajjatītipi catutthaṃ. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgata’’nti, tattha somanassassa pahānavasena ekaṅgavippahīnatā veditabbā. Tañca pana somanassaṃ ekavīthiyaṃ purimajavanesuyeva pahīyati. Tenassa taṃ pahānaṅganti vuccati. Upekkhāvedanā cittassekaggatāti imesaṃ pana dvinnaṃ uppattivasena duvaṅgasamannāgatatā veditabbā. Sesaṃ paṭhamajjhāne vuttanayameva. Esa tāva catukkajjhāne nayo.

Pañcakajjhānakathā

90. Pañcakajjhānaṃ pana nibbattentena paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhāya ‘‘ayaṃ samāpatti āsannanīvaraṇapaccatthikā, vitakkassa oḷārikattā aṅgadubbalā’’ti ca tattha dosaṃ disvā dutiyajjhānaṃ santato manasikaritvā paṭhamajjhāne nikantiṃ pariyādāya dutiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā paṭhamajjhānā vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato vitakkamattaṃ oḷārikato upaṭṭhāti, vicārādayo santato. Tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ ‘‘pathavī pathavī’’ti punappunaṃ manasikaroto vuttanayeneva dutiyajjhānaṃ uppajjati. Tassa vitakkamattameva pahānaṅgaṃ. Vicārādīni cattāri samannāgataṅgāni. Sesaṃ vuttappakārameva.

Evamadhigate pana tasmimpi vuttanayeneva pañcahākārehi ciṇṇavasinā hutvā paguṇadutiyajjhānato vuṭṭhāya ‘‘ayaṃ samāpatti āsannavitakkapaccatthikā, vicārassa oḷārikattā aṅgadubbalā’’ti ca tattha dosaṃ disvā tatiyaṃ jhānaṃ santato manasikaritvā dutiyajjhāne nikantiṃ pariyādāya tatiyādhigamāya yogo kātabbo. Athassa yadā dutiyajjhānato vuṭṭhāya satassa sampajānassa jhānaṅgāni paccavekkhato vicāramattaṃ oḷārikato upaṭṭhāti, pītiādīni santato. Tadāssa oḷārikaṅgappahānāya santaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ ‘‘pathavī pathavī’’ti punappunaṃ manasikaroto vuttanayeneva tatiyaṃ jhānaṃ uppajjati. Tassa vicāramattameva pahānaṅgaṃ catukkanayassa dutiyajjhāne viya pītiādīni tīṇi samannāgataṅgāni. Sesaṃ vuttappakārameva.

Iti yaṃ catukkanaye dutiyaṃ, taṃ dvidhā bhinditvā pañcakanaye dutiyañceva tatiyañca hoti. Yāni ca tattha tatiyacatutthāni, tāni ca catutthapañcamāni honti. Paṭhamaṃ paṭhamamevāti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Pathavīkasiṇaniddeso nāma

Catuttho paricchedo.

5. Sesakasiṇaniddeso

Āpokasiṇakathā

91. Idāni pathavīkasiṇānantare āpokasiṇe vitthārakathā hoti. Yatheva hi pathavīkasiṇaṃ, evaṃ āpokasiṇampi bhāvetukāmena sukhanisinnena āpasmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ, kate vā akate vāti sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha. Ito parañhi ettakampi avatvā visesamattameva vakkhāma.

Idhāpi pubbekatādhikārassa puññavato akate āpasmiṃ pokkharaṇiyā vā taḷāke vā loṇiyaṃ vā samudde vā nimittaṃ uppajjati cūḷasivattherassa viya. Tassa kirāyasmato lābhasakkāraṃ pahāya vivittavāsaṃ vasissāmīti mahātitthe nāvamārūhitvā jambudīpaṃ gacchato antarā mahāsamuddaṃ olokayato tappaṭibhāgaṃ kasiṇanimittaṃ udapādi.

Akatādhikārena cattāro kasiṇadose pariharantena nīlapītalohitodātavaṇṇānamaññataravaṇṇaṃ āpaṃ agahetvā yaṃ pana bhūmiṃ asampattameva ākāse suddhavatthena gahitaṃ udakaṃ, aññaṃ vā tathārūpaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ, tena pattaṃ vā kuṇḍikaṃ vā samatittikaṃ pūretvā vihārapaccante vuttappakāre paṭicchanne okāse ṭhapetvā sukhanisinnena na vaṇṇo paccavekkhitabbo. Na lakkhaṇaṃ manasi kātabbaṃ. Nissayasavaṇṇameva katvā ussadavasena paṇṇattidhamme cittaṃ ṭhapetvā ambu, udakaṃ, vāri, salilantiādīsu āponāmesu pākaṭanāmavaseneva ''āpo āpo''ti bhāvetabbaṃ.

Tassevaṃ bhāvayato anukkamena vuttanayeneva nimittadvayaṃ uppajjati. Idha pana uggahanimittaṃ calamānaṃ viya upaṭṭhāti, sace pheṇapupphuḷakamissaṃ udakaṃ hoti, tādisameva upaṭṭhāti, kasiṇadoso paññāyati. Paṭibhāganimittaṃ pana nippariphandaṃ ākāse ṭhapitamaṇitālavaṇṭaṃ viya maṇimayādāsamaṇḍalamiva ca hutvā upaṭṭhāti. So tassa saha upaṭṭhāneneva upacārajjhānaṃ, vuttanayeneva catukkapañcakajjhānāni ca pāpuṇātīti. Āpokasiṇaṃ.

Tejokasiṇakathā

92. Tejokasiṇaṃ bhāvetukāmenāpi tejasmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Tattha katādhikārassa puññavato akate nimittaṃ gaṇhantassa dīpasikhāya vā uddhane vā pattapacanaṭṭhāne vā davadāhe vā yattha katthaci aggijālaṃ olokentassa nimittaṃ uppajjati cittaguttattherassa viya. Tassa hāyasmato dhammassavanadivase uposathāgāraṃ paviṭṭhassa dīpasikhaṃ olokentasseva nimittaṃ uppajji.

Itarena pana kātabbaṃ. Tatridaṃ karaṇavidhānaṃ, siniddhāni sāradārūni phāletvā sukkhāpetvā ghaṭikaṃ ghaṭikaṃ katvā patirūpaṃ rukkhamūlaṃ vā maṇḍapaṃ vā gantvā pattapacanākārena rāsiṃ katvā ālimpetvā kaṭasārake vā camme vā paṭe vā vidatthicaturaṅgulappamāṇaṃ chiddaṃ kātabbaṃ. Taṃ purato ṭhapetvā vuttanayeneva nisīditvā heṭṭhā tiṇakaṭṭhaṃ vā upari dhūmasikhaṃ vā amanasikaritvā vemajjhe ghanajālāya nimittaṃ gaṇhitabbaṃ, nīlanti vā pītanti vātiādivasena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, uṇhattavasena lakkhaṇaṃ na manasi kātabbaṃ. Nissayasavaṇṇameva katvā ussadavasena paṇṇattidhamme cittaṃ ṭhapetvā pāvako, kaṇhavattanī, jātavedo, hutāsanotiādīsu agganāmesu pākaṭanāmavaseneva ''tejo tejo''ti bhāvetabbaṃ.

Tassevaṃ bhāvayato anukkamena vuttanayeneva nimittadvayaṃ uppajjati. Tattha uggahanimittaṃ jālaṃ chijjitvā chijjitvā patanasadisaṃ hutvā upaṭṭhāti. Akate gaṇhantassa pana kasiṇadoso paññāyati, alātakhaṇḍaṃ vā aṅgārapiṇḍo vā chārikā vā dhūmo vā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ niccalaṃ ākāse ṭhapitarattakambalakkhaṇḍaṃ viya suvaṇṇatālavaṇṭaṃ viya kañcanatthambho viya ca upaṭṭhāti. So tassa saha upaṭṭhāneneva upacārajjhānaṃ, vuttanayeneva catukkapañcakajjhānāni ca pāpuṇātīti. Tejokasiṇaṃ.

Vāyokasiṇakathā

93. Vāyokasiṇaṃ bhāvetukāmenāpi vāyusmiṃ nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Tañca kho diṭṭhavasena vā phuṭṭhavasena vā. Vuttañhetaṃ aṭṭhakathāsu ''vāyokasiṇaṃ uggaṇhanto vāyusmiṃ nimittaṃ gaṇhāti, ucchaggaṃ vā eritaṃ sameritaṃ upalakkheti, veḷaggaṃ vā…pe… rukkhaggaṃ vā kesaggaṃ vā eritaṃ sameritaṃ upalakkheti, kāyasmiṃ vā phuṭṭhaṃ upalakkhetī''ti. Tasmā samasīsaṭṭhitaṃ ghanapattaṃ ucchuṃ vā veḷuṃ vā rukkhaṃ vā caturaṅgulappamāṇaṃ ghanakesassa purisassa sīsaṃ vā vātena pahariyamānaṃ disvā ''ayaṃ vāto etasmiṃ ṭhāne paharatī''ti satiṃ ṭhapetvā, yaṃ vā panassa vātapānantarikāya vā bhittichiddena vā pavisitvā vāto kāyappadesaṃ paharati, tattha satiṃ ṭhapetvā vātamālutaanilādīsu vāyunāmesu pākaṭanāmavaseneva ''vāto vāto''ti bhāvetabbaṃ. Idha uggahanimittavaḍḍhanato otāritamattassa pāyāsassa usumavaṭṭisadisaṃ calaṃ hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ sannisinnaṃ hoti niccalaṃ. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbanti. Vāyokasiṇaṃ.

Nīlakasiṇakathā

94. Tadanantaraṃ pana nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlakasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vāti vacanato katādhikārassa puññavato tāva tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā pūjāṭhānesu pupphasantharaṃ vā nīlavatthamaṇīnaṃ vā aññataraṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarena nīluppalagirikaṇṇikādīni pupphāni gahetvā yathā kesaraṃ vā vaṇṭaṃ vā na paññāyati, evaṃ caṅgoṭakaṃ vā karaṇḍapaṭalaṃ vā pattehiyeva samatittikaṃ pūretvā santharitabbaṃ. Nīlavaṇṇena vā vatthena bhaṇḍikaṃ bandhitvā pūretabbaṃ. Mukhavaṭṭiyaṃ vā assa bheritalamiva bandhitabbaṃ. Kaṃsanīlapalāsanīlaañjananīlānaṃ vā aññatarena dhātunā pathavīkasiṇe vuttanayena saṃhārimaṃ vā bhittiyaṃyeva vā kasiṇamaṇḍalaṃ katvā visabhāgavaṇṇena paricchinditabbaṃ. Tato pathavīkasiṇe vuttanayena ''nīlaṃ nīla''nti manasikāro pavattetabbo. Idhāpi uggahanimitte kasiṇadoso paññāyati, kesaradaṇḍakapattantarikādīni upaṭṭhahanti. Paṭibhāganimittaṃ kasiṇamaṇḍalato muñcitvā ākāse maṇitālavaṇṭasadisaṃ upaṭṭhāti. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbanti. Nīlakasiṇaṃ.

Pītakasiṇakathā

95. Pītakasiṇepi eseva nayo. Vuttañhetaṃ pītakasiṇaṃ uggaṇhanto pītakasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vāti. Tasmā idhāpi katādhikārassa puññavato tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā pupphasantharaṃ vā pītavatthadhātūnaṃ vā aññataraṃ disvāva nimittaṃ uppajjati cittaguttattherassa viya. Tassa kirāyasmato cittalapabbate pattaṅgapupphehi kataṃ āsanapūjaṃ passato saha dassaneneva āsanappamāṇaṃ nimittaṃ udapādi. Itarena kaṇikārapupphādinā vā pītavatthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇaṃ katvā ‘‘pītakaṃ pītaka’’nti manasikāro pavattetabbo. Sesaṃ tādisamevāti. Pītakasiṇaṃ.

Lohitakasiṇakathā

96. Lohitakasiṇepi eseva nayo. Vuttañhetaṃ lohitakasiṇaṃ uggaṇhanto lohitakasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vāti. Tasmā idhāpi katādhikārassa puññavato tathārūpaṃ bandhujīvakādimālāgacchaṃ vā pupphasantharaṃ vā lohitakavatthamaṇidhātūnaṃ vā aññataraṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarena jayasumanabandhujīvakarattakoraṇḍakādipupphehi vā rattavatthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇaṃ katvā ‘‘lohitakaṃ lohitaka’’nti manasikāro pavattetabbo. Sesaṃ tādisamevāti. Lohitakasiṇaṃ.

Odātakasiṇakathā

97. Odātakasiṇepi odātakasiṇaṃ uggaṇhanto odātasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vāti vacanato katādhikārassa tāva puññavato tathārūpaṃ mālāgacchaṃ vā vassikasumanādipupphasantharaṃ vā kumudapadumarāsiṃ vā odātavatthadhātūnaṃ vā aññataraṃ disvāva nimittaṃ uppajjati, tipumaṇḍalarajatamaṇḍalacandamaṇḍalesupi uppajjatiyeva. Itarena vuttappakārehi odātapupphehi vā odātavatthena vā dhātunā vā nīlakasiṇe vuttanayeneva kasiṇaṃ katvā ‘‘odātaṃ odāta’’nti manasikāro pavattetabbo. Sesaṃ tādisamevāti. Odātakasiṇaṃ.

Ālokakasiṇakathā

98. Ālokakasiṇe pana ālokakasiṇaṃ uggaṇhanto ālokasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti bhittichidde vā tāḷacchidde vā vātapānantarikāya vāti vacanato katādhikārassa tāva puññavato yaṃ bhittichiddādīnaṃ aññatarena sūriyāloko vā candāloko vā pavisitvā bhittiyaṃ vā bhūmiyaṃ vā maṇḍalaṃ samuṭṭhāpeti, ghanapaṇṇarukkhasākhantarena vā ghanasākhāmaṇḍapantarena vā nikkhamitvā bhūmiyameva maṇḍalaṃ samuṭṭhāpeti, taṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarenāpi tadeva vuttappakāramobhāsamaṇḍalaṃ ‘‘obhāso obhāso’’ti vā ‘‘āloko āloko’’ti vā bhāvetabbaṃ. Tathā asakkontena ghaṭe dīpaṃ jāletvā ghaṭamukhaṃ pidahitvā ghaṭe chiddaṃ katvā bhittimukhaṃ ṭhapetabbaṃ. Tena chiddena dīpāloko nikkhamitvā bhittiyaṃ maṇḍalaṃ karoti, taṃ āloko ālokoti bhāvetabbaṃ. Idamitarehi ciraṭṭhitikaṃ hoti. Idha uggahanimittaṃ bhittiyaṃ vā bhūmiyaṃ vā uṭṭhitamaṇḍalasadisameva hoti. Paṭibhāganimittaṃ ghanavippasannaālokapuñjasadisaṃ. Sesaṃ tādisamevāti. Ālokakasiṇaṃ.

Paricchinnākāsakasiṇakathā

99. Paricchinnākāsakasiṇepi ākāsakasiṇaṃ uggaṇhanto ākāsasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti bhittichidde vā tāḷacchidde vā vātapānantarikāya vāti vacanato katādhikārassa tāva puññavato bhittichiddādīsu aññataraṃ disvāva nimittaṃ uppajjati. Itarena succhannamaṇḍape vā cammakaṭasārakādīnaṃ vā aññatarasmiṃ vidatthicaturaṅgulappamāṇaṃ chiddaṃ katvā tadeva vā bhittichiddādibhedaṃ chiddaṃ ‘‘ākāso ākāso’’ti bhāvetabbaṃ. Idha uggahanimittaṃ saddhiṃ bhittipariyantādīhi chiddasadisameva hoti, vaḍḍhiyamānampi na vaḍḍhati. Paṭibhāganimittamākāsamaṇḍalameva hutvā upaṭṭhāti, vaḍḍhiyamānañca vaḍḍhati. Sesaṃ pathavīkasiṇe vuttanayeneva veditabbanti. Paricchinnākāsakasiṇaṃ.

Iti kasiṇāni dasabalo,
Dasa yāni avoca sabbadhammadaso;
Rūpāvacaramhi catukkapañcakajjhānahetūni.

Evaṃ tāni ca tesañca,
Bhāvanānayamimaṃ viditvāna;
Tesveva ayaṃ bhiyyo,
Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Pakiṇṇakakathā

100. Imesu hi **pathavīkasiṇavasena** ekopi hutvā bahudhā hotītiādibhāvo, ākāse vā udake vā pathaviṃ nimminitvā padasā gamanaṃ, ṭhānanisajjādikappanaṃ vā, parittaappamāṇanayena abhibhāyatanapaṭilābhoti evamādīni ijjhanti.

Āpokasiṇavasena pathaviyaṃ ummujjananimmujjanaṃ, udakavuṭṭhisamuppādanaṃ, nadīsamuddādinimmānaṃ, pathavīpabbatapāsādādīnaṃ kampananti evamādīni ijjhanti.

Tejokasiṇavasena dhūmāyanā, pajjalanā, aṅgāravuṭṭhisamuppādanaṃ, tejasā tejopariyādānaṃ, yadeva so icchati tassa ḍahanasamatthatā, dibbena cakkhunā rūpadassanatthāya ālokakaraṇaṃ, parinibbānasamaye tejodhātuyā sarīrajjhāpananti evamādīni ijjhanti.

Vāyokasiṇavasena vāyugatigamanaṃ, vātavuṭṭhisamuppādananti evamādīni ijjhanti.

Nīlakasiṇavasena nīlarūpanimmānaṃ, andhakārakaraṇaṃ, suvaṇṇadubbaṇṇanayena abhibhāyatanapaṭilābho, subhavimokkhādhigamoti evamādīni ijjhanti.

Pītakasiṇavasena pītakarūpanimmānaṃ, suvaṇṇanti adhimuccanā, vuttanayeneva abhibhāyatanapaṭilābho, subhavimokkhādhigamo cāti evamādīni ijjhanti.

Lohitakasiṇavasena lohitakarūpanimmānaṃ, vuttanayeneva abhibhāyatanapaṭilābho, subhavimokkhādhigamoti evamādīni ijjhanti.

Odātakasiṇavasena odātarūpanimmānaṃ, thinamiddhassa dūrabhāvakaraṇaṃ, andhakāravidhamanaṃ, dibbena cakkhunā rūpadassanatthāya ālokakaraṇanti evamādīni ijjhanti.

Ālokakasiṇavasena sappabhārūpanimmānaṃ, thinamiddhassa dūrabhāvakaraṇaṃ, andhakāravidhamanaṃ, dibbena cakkhunā rūpadassanatthaṃ ālokakaraṇanti evamādīni ijjhanti.

Ākāsakasiṇavasena paṭicchannānaṃ vivaṭakaraṇaṃ, antopathavīpabbatādīsupi ākāsaṃ nimminitvā iriyāpathakappanaṃ, tirokuḍḍādīsu asajjamānagamananti evamādīni ijjhanti.

Sabbāneva uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇanti imaṃ pabhedaṃ labhanti. Vuttañhetaṃ ‘‘pathavīkasiṇameko sañjānāti. Uddhamadhotiriyaṃ advayamappamāṇa’’ntiādi.

Tattha **uddha**nti uparigaganatalābhimukhaṃ. **Adho**ti heṭṭhābhūmitalābhimukhaṃ. **Tiriya**nti khettamaṇḍalamiva samantā paricchinditaṃ. Ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍheti, ekacco adho, ekacco samantato. Tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti. Ālokamiva dibbacakkhunā rūpadassanakāmo. Tena vuttaṃ uddhamadhotiriyanti. **Advaya**nti idaṃ pana ekassa aññabhāvānupagamanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi udakaṃ paviṭṭhassa sabbadisāsu udakameva hoti, na aññaṃ, evameva pathavīkasiṇaṃ pathavīkasiṇameva hoti, natthi tassa añño kasiṇasambhedoti. Eseva nayo sabbattha. **Appamāṇa**nti idaṃ tassa pharaṇaappamāṇavasena vuttaṃ. Tañhi cetasā pharanto sakalameva pharati. Na ayamassa ādi idaṃ majjhanti pamāṇaṃ gaṇhātīti.

101. Ye ca te sattā kammāvaraṇena vā samannāgatā kilesāvaraṇena vā samannāgatā vipākāvaraṇena vā samannāgatā asaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti vuttā, tesamekassāpekakasiṇepi bhāvanā na ijjhati. Tattha **kammāvaraṇena samannāgatā**ti ānantariyakammasamaṅgino. **Kilesāvaraṇena samannāgatā**ti niyatamicchādiṭṭhikā ceva ubhatobyañjanakapaṇḍakā ca. **Vipākāvaraṇena samannāgatā**ti ahetukadvihetukapaṭisandhikā. **Asaddhā**ti buddhādīsu saddhāvirahitā. **Acchandikā**ti apaccanīkapaṭipadāyaṃ chandavirahitā. **Duppaññā**ti lokiyalokuttarasammādiṭṭhiyā virahitā. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu niyāmasaṅkhātaṃ sammattasaṅkhātañca ariyamaggaṃ okkamituṃ abhabbāti attho. Na kevalañca kasiṇeyeva, aññesupi kammaṭṭhānesu etesamekassapi bhāvanā na ijjhati. Tasmā vigatavipākāvaraṇenapi kulaputtena kammāvaraṇañca kilesāvaraṇañca ārakā parivajjetvā saddhammassavanasappurisūpanissayādīhi saddhañca chandañca paññañca vaḍḍhetvā kammaṭṭhānānuyoge yogo karaṇīyoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Sesakasiṇaniddeso nāma

Pañcamo paricchedo.

6. Asubhakammaṭṭhānaniddeso

Uddhumātakādipadatthavaṇṇanā

102. Kasiṇānantaramuddiṭṭhesu pana uddhumātakaṃ, vinīlakaṃ, vipubbakaṃ, vicchiddakaṃ, vikkhāyitakaṃ, vikkhittakaṃ, hatavikkhittakaṃ, lohitakaṃ, puḷavakaṃ, aṭṭhikanti dasasu aviññāṇakāsubhesu bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**.

Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti **uddhumātakaṃ**. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ.

Vinīlaṃ vuccati viparibhinnanīlavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlakaṃ. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetamadhivacanaṃ.

Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva **vipubbakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetamadhivacanaṃ.

Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanena apadhāritaṃ, vicchiddameva **vicchiddakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vicchiddanti vicchiddakaṃ. Vemajjhe chinnassa chavasarīrassetamadhivacanaṃ.

Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāditanti vikkhāyitaṃ, vikkhāyitameva **vikkhāyitakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vikkhāyitanti vikkhāyitakaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetamadhivacanaṃ.

Vividhaṃ khittaṃ vikkhittaṃ, vikkhittameva **vikkhittakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vikkhittanti vikkhittakaṃ. Aññena hatthaṃ aññena pādaṃ aññena sīsanti evaṃ tato tato khittassa chavasarīrassetamadhivacanaṃ.

Hatañca taṃ purimanayeneva vikkhittakañcāti **hatavikkhittakaṃ**. Kākapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā vuttanayena vikkhittassa chavasarīrassetamadhivacanaṃ.

Lohitaṃ kirati vikkhipati ito cito ca paggharatīti **lohitakaṃ**. Paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetamadhivacanaṃ.

Puḷavā vuccanti kimayo, puḷave kiratīti **puḷavakaṃ**. Kimiparipuṇṇassa chavasarīrassetamadhivacanaṃ.

Aṭṭhiyeva **aṭṭhikaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti aṭṭhikaṃ. Aṭṭhisaṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapetamadhivacanaṃ. Imāni ca pana uddhumātakādīni nissāya uppannanimittānampi nimittesu paṭiladdhajjhānānampetāneva nāmāni.

Uddhumātakakammaṭṭhānaṃ

103. Tattha uddhumātakasarīre uddhumātakanimittaṃ uppādetvā uddhumātakasaṅkhātaṃ jhānaṃ bhāvetukāmena yoginā pathavīkasiṇe vuttanayeneva vuttappakāraṃ ācariyaṃ upasaṅkamitvā kammaṭṭhānaṃ uggahetabbaṃ. Tenassa kammaṭṭhānaṃ kathentena asubhanimittatthāya gamanavidhānaṃ, samantā nimittupalakkhaṇaṃ, ekādasavidhena nimittaggāho, gatāgatamaggapaccavekkhaṇanti evaṃ appanāvidhānapariyosānaṃ sabbaṃ kathetabbaṃ. Tenāpi sabbaṃ sādhukaṃ uggahetvā pubbe vuttappakāraṃ senāsanaṃ upagantvā uddhumātakanimittaṃ pariyesantena vihātabbaṃ.

104. Evaṃ viharantena ca asukasmiṃ nāma gāmadvāre vā aṭavimukhe vā panthe vā pabbatapāde vā rukkhamūle vā susāne vā uddhumātakasarīraṃ nikkhittanti kathentānaṃ vacanaṃ sutvāpi na tāvadeva atitthena pakkhandantena viya gantabbaṃ. Kasmā? Asubhaṃ hi nāmetaṃ vāḷamigādhiṭṭhitampi amanussādhiṭṭhitampi hoti. Tatrassa jīvitantarāyopi siyā. Gamanamaggo vā panettha gāmadvārena vā nahānatitthena vā kedārakoṭiyā vā hoti. Tattha visabhāgarūpaṃ āpāthamāgacchati, tadeva vā sarīraṃ visabhāgaṃ hoti. Purisassa hi itthisarīraṃ itthiyā ca purisasarīraṃ visabhāgaṃ, tadetaṃ adhunāmataṃ subhatopi upaṭṭhāti, tenassa brahmacariyantarāyopi siyā. Sace pana ‘‘nayidaṃ mādisassa bhāriya’’nti attānaṃ takkayati, evaṃ takkayamānena gantabbaṃ.

105. Gacchantena ca saṅghattherassa vā aññatarassa vā abhiññātassa bhikkhuno kathetvā gantabbaṃ. Kasmā? Sace hissa susāne amanussasīhabyagghādīnaṃ rūpasaddādianiṭṭhārammaṇābhibhūtassa aṅgapaccaṅgāni vā pavedhenti, bhuttaṃ vā na parisaṇṭhāti, añño vā ābādho hoti. Athassa so vihāre pattacīvaraṃ surakkhitaṃ karissati. Dahare vā sāmaṇere vā pahiṇitvā taṃ bhikkhuṃ paṭijaggissati. Apica susānaṃ nāma nirāsaṅkaṭṭhānanti maññamānā katakammāpi akatakammāpi corā samosaranti. Te manussehi anubaddhā bhikkhussa samīpe bhaṇḍakaṃ chaḍḍetvāpi palāyanti. Manussā ‘‘sahoḍḍhaṃ coraṃ addasāmā’’ti bhikkhuṃ gahetvā viheṭhenti. Athassa so ‘‘mā imaṃ viheṭhayittha, mamāyaṃ kathetvā iminā nāma kammena gato’’ti te manusse saññāpetvā sotthibhāvaṃ karissati. Ayaṃ ānisaṃso kathetvā gamane. Tasmā vuttappakārassa bhikkhuno kathetvā asubhanimittadassane sañjātābhilāsena yathānāma khattiyo abhisekaṭṭhānaṃ, yajamāno yaññasālaṃ, adhano vā pana nidhiṭṭhānaṃ pītisomanassajāto gacchati, evaṃ pītisomanassaṃ uppādetvā aṭṭhakathāsu vuttena vidhinā gantabbaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ uggaṇhanto eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya satiyā asammuṭṭhāya antogatehi indriyehi abahigatena mānasena gatāgatamaggaṃ paccavekkhamāno. Yasmiṃ padese uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ nikkhittaṃ hoti, tasmiṃ padese pāsāṇaṃ vā vammikaṃ vā rukkhaṃ vā gacchaṃ vā lataṃ vā sanimittaṃ karoti, sārammaṇaṃ karoti. Sanimittaṃ katvā sārammaṇaṃ katvā uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ sabhāvabhāvato upalakkheti, vaṇṇatopi liṅgatopi saṇṭhānatopi disatopi okāsatopi paricchedatopi sandhito vivarato ninnato thalato samantato. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, suvavatthitaṃ vavatthapeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā suvavatthitaṃ vavatthapetvā eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya satiyā

asammuṭṭhāya antogatehi indriyehi abahigatena mānasena gatāgatamaggaṃ paccavekkhamāno. So caṅkamantopi tabbhāgiyaññeva caṅkamaṃ adhiṭṭhāti. Nisīdantopi tabbhāgiyaññeva āsanaṃ paññapeti.

‘‘Samantā nimittupalakkhaṇā kimatthiyā kimānisaṃsāti? Samantā nimittupalakkhaṇā asammohatthā asammohānisaṃsā. Ekādasavidhena nimittaggāho kimatthiyo kimānisaṃsoti? Ekādasavidhena nimittaggāho upanibandhanattho upanibandhanānisaṃso. Gatāgatamaggapaccavekkhaṇā kimatthiyā kimānisaṃsāti? Gatāgatamaggapaccavekkhaṇā vīthisampaṭipādanatthā vīthisampaṭipādanānisaṃsā.

‘‘So ānisaṃsadassāvī ratanasaññī hutvā cittīkāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmiṃ ārammaṇe cittaṃ upanibandhati ‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇamhā parimuccissāmī’ti. So vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassādhigataṃ hoti rūpāvacaraṃ paṭhamaṃ jhānaṃ dibbo ca vihāro bhāvanāmayañca puññakiriyavatthu’’nti.

106. Tasmā yo cittasaññattatthāya sivathikadassanaṃ gacchati, so ghaṇḍiṃ paharitvā gaṇaṃ sannipātetvāpi gacchatu. Kammaṭṭhānasīsena pana gacchantena ekakena adutiyena mūlakammaṭṭhānaṃ avissajjetvā taṃ manasikaronteneva susāne soṇādiparissayavinodanatthaṃ kattaradaṇḍaṃ vā yaṭṭhiṃ vā gahetvā, sūpaṭṭhita bhāvasampādanena asammuṭṭhaṃ satiṃ katvā, manacchaṭṭhānañca indriyānaṃ antogatabhāvasampādanato abahigatamanena hutvā gantabbaṃ.

Vihārato nikkhamanteneva asukadisāya asukadvārena nikkhantomhīti dvāraṃ sallakkhetabbaṃ. Tato yena maggena gacchati, so maggo vavatthapetabbo, ayaṃ maggo pācinadisābhimukho vā gacchati, pacchimauttaradakkhiṇadisābhimukho vā vidisābhimukhovāti. Imasmiṃ pana ṭhāne vāmato gacchati, imasmiṃ ṭhāne dakkhiṇato, imasmiṃ cassa ṭhāne pāsāṇo, imasmiṃ vammiko, imasmiṃ rukkho, imasmiṃ gaccho, imasmiṃ latāti. Evaṃ gamanamaggaṃ vavatthapentena nimittaṭṭhānaṃ gantabbaṃ. No ca kho paṭivātaṃ. Paṭivātaṃ gacchantassa hi kuṇapagandho ghānaṃ paharitvā matthaluṅgaṃ vā saṅkhobheyya, āhāraṃ vā chaḍḍāpeyya, vippaṭisāraṃ vā janeyya ‘‘īdisaṃ nāma kuṇapaṭṭhānaṃ āgatomhī’’ti. Tasmā paṭivātaṃ vajjetvā anuvātaṃ gantabbaṃ. Sace anuvātamaggena na sakkā hoti gantuṃ, antarā pabbato vā papāto vā pāsāṇo vā vati vā kaṇṭakaṭṭhānaṃ vā udakaṃ vā cikkhallaṃ vā hoti, cīvarakaṇṇena nāsaṃ pidahitvā gantabbaṃ. Idamassa gamanavattaṃ.

107. Evaṃ gatena pana na tāva asubhanimittaṃ oloketabbaṃ. Disā vavatthapetabbā. Ekasmiṃ hi disābhāge ṭhitassa ārammaṇañca na vibhūtaṃ hutvā khāyati, cittañca na kammaniyaṃ hoti. Tasmā taṃ vajjetvā yattha ṭhitassa ārammaṇañca vibhūtaṃ hutvā khāyati, cittañca kammaniyaṃ hoti, tattha ṭhātabbaṃ. Paṭivātānuvātañca pahātabbaṃ. Paṭivāte ṭhitassa hi kuṇapagandhena ubbāḷhassa cittaṃ vidhāvati. Anuvāte ṭhitassa sace tattha adhivatthā amanussā honti, te kujjhitvā anatthaṃ karonti. Tasmā īsakaṃ ukkamma nātianuvāte ṭhātabbaṃ. Evaṃ tiṭṭhamānenāpi nātidūre nāccāsanne nānupādaṃ nānusīsaṃ ṭhātabbaṃ. Atidūre ṭhitassa hi ārammaṇaṃ avibhūtaṃ hoti. Accāsanne bhayamuppajjati. Anupādaṃ vā anusīsaṃ vā ṭhitassa sabbaṃ asubhaṃ samaṃ na paññāyati. Tasmā nātidūre nāccāsanne olokentassa phāsukaṭṭhāne sarīravemajjhabhāge ṭhātabbaṃ.

108. Evaṃ ṭhitena ‘‘tasmiṃ padese pāsāṇaṃ vā…pe… lataṃ vā sanimittaṃ karotī’’ti evaṃ vuttāni samantā nimittāni upalakkhetabbāni. Tatridaṃ upalakkhaṇavidhānaṃ, sace tassa nimittassa samantā cakkhupathe pāsāṇo hoti, so ‘‘ayaṃ pāsāṇo ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā dīgho vā parimaṇḍalo vā’’ti vavatthapetabbo. Tato ‘‘imasmiṃ nāma okāse ayaṃ pāsāṇo idaṃ asubhanimittaṃ, idaṃ asubhanimittaṃ ayaṃ pāsāṇo’’ti sallakkhetabbaṃ. Sace vammiko hoti, sopi ‘‘ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā dīgho vā parimaṇḍalo vā’’ti vavatthapetabbo. Tato ‘‘imasmiṃ nāma okāse ayaṃ vammiko idaṃ asubhanimitta’’nti sallakkhetabbaṃ. Sace rukkho hoti, sopi ‘‘assattho vā nigrodho vā kacchako vā kapītano vā ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā tambo vā kāḷo vā seto vā’’ti vavatthapetabbo. Tato ‘‘imasmiṃ nāma okāse ayaṃ rukkho idaṃ asubhanimitta’’nti sallakkhetabbaṃ. Sace gaccho hoti, sopi ‘‘sindivā karamando vā kaṇavīro vā kuraṇḍako vā ucco vā nīco vā khuddako vā mahanto vā’’ti vavatthapetabbo. Tato ‘‘imasmiṃ nāma okāse ayaṃ gaccho idaṃ asubhanimitta’’nti sallakkhetabbaṃ. Sace latā hoti, sāpi ‘‘lābu vā kumbhaṇḍī vā sāmā vā kāḷavalli vā pūtilatā vā’’ti vavatthapetabbā. Tato ‘‘imasmiṃ nāma okāse ayaṃ latā idaṃ asubhanimittaṃ, idaṃ asubhanimittaṃ ayaṃ latā’’ti sallakkhetabbaṃ.

109. Yaṃ pana vuttaṃ sanimittaṃ karoti sārammaṇaṃ karotīti, taṃ idheva antogadhaṃ. Punappunaṃ vavatthapento hi sanimittaṃ karoti nāma. Ayaṃ pāsāṇo idaṃ asubhanimittaṃ, idaṃ asubhanimittaṃ ayaṃ pāsāṇoti evaṃ dve dve samāsetvā samāsetvā vavatthapento sārammaṇaṃ karoti nāma.

Evaṃ sanimittaṃ sārammaṇañca katvā pana sabhāvabhāvato vavatthapetīti vuttattā yvāssa sabhāvabhāvo anaññasādhāraṇo attaniyo uddhumātakabhāvo, tena manasikātabbaṃ. Vaṇitaṃ uddhumātakanti evaṃ sabhāvena sarasena vavatthapetabbanti attho.

110. Evaṃ vavatthapetvā vaṇṇatopi liṅgatopi saṇṭhānatopi disatopi okāsatopi paricchedatopīti chabbidhena nimittaṃ gahetabbaṃ. Kathaṃ? Tena hi yoginā idaṃ sarīraṃ kāḷassa vā odātassa vā maṅguracchavino vāti **vaṇṇato** vavatthapetabbaṃ. **Liṅgato** pana itthiliṅgaṃ vā purisaliṅgaṃ vāti avavatthapetvā paṭhamavaye vā majjhimavaye vā pacchimavaye vā ṭhitassa idaṃ sarīranti vavatthapetabbaṃ. **Saṇṭhānato** uddhumātakassa saṇṭhānavaseneva idamassa sīsasaṇṭhānaṃ, idaṃ gīvāsaṇṭhānaṃ, idaṃ hatthasaṇṭhānaṃ, idaṃ udarasaṇṭhānaṃ, idaṃ nābhisaṇṭhānaṃ, idaṃ kaṭisaṇṭhānaṃ, idaṃ ūrusaṇṭhānaṃ, idaṃ jaṅghāsaṇṭhānaṃ, idaṃ pādasaṇṭhānanti vavatthapetabbaṃ. **Disato** pana imasmiṃ sarīre dve disā nābhiyā adho heṭṭhimadisā uddhaṃ uparimadisāti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ imissā disāya ṭhito asubhanimittaṃ imissāti vavatthapetabbaṃ. **Okāsato** pana imasmiṃ nāma okāse hatthā, imasmiṃ pādā, imasmiṃ sīsaṃ, imasmiṃ majjhimakāyo ṭhitoti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ imasmiṃ okāse ṭhito asubhanimittaṃ imasminti vavatthapetabbaṃ. **Paricchedato** idaṃ sarīraṃ adho pādatalena upari kesamatthakena tiriyaṃ tacena paricchinnaṃ, yathāparicchinne ca ṭhāne dvattiṃsakuṇapabharitamevāti vavatthapetabbaṃ. Atha vā ayamassa hatthaparicchedo, ayaṃ pādaparicchedo, ayaṃ sīsaparicchedo, ayaṃ majjhimakāyaparicchedoti vavatthapetabbaṃ. Yattakaṃ vā pana ṭhānaṃ gaṇhati, tattakameva idaṃ īdisaṃ uddhumātakanti paricchinditabbaṃ. Purisassa pana itthisarīraṃ itthiyā vā purisasarīraṃ na vaṭṭati. Visabhāge sarīre ārammaṇaṃ na upaṭṭhāti, vipphandanasseva paccayo hoti. ‘‘Ugghāṭitāpi hi itthī purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī’’ti (a. ni. 5.55) majjhimaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā sabhāgasarīreyeva evaṃ chabbidhena nimittaṃ gaṇhitabbaṃ.

111. Yo pana purimabuddhānaṃ santike āsevitakammaṭṭhāno parihatadhutaṅgo parimadditamahābhūto pariggahitasaṅkhāro vavatthāpitanāmarūpo ugghāṭitasattasañño katasamaṇadhammo vāsitavāsano bhāvitabhāvano sabījo ñāṇuttaro appakileso kulaputto, tassa olokitolokitaṭṭhāneyeva paṭibhāganimittaṃ upaṭṭhāti. No ce evaṃ upaṭṭhāti, athevaṃ chabbidhena nimittaṃ gaṇhato upaṭṭhāti. Yassa pana evampi na upaṭṭhāti, tena sandhito vivarato ninnato thalato samantatoti punapi pañcavidhena nimittaṃ gahetabbaṃ.

112. Tattha **sandhito**ti asītisatasandhito. Uddhumātake pana kathaṃ asītisatasandhayo vavatthapessati. Tasmānena tayo dakkhiṇahatthasandhī, tayo vāmahatthasandhī, tayo dakkhiṇapādasandhī, tayo vāmapādasandhī, eko gīvasandhi, eko kaṭisandhīti evaṃ cuddasamahāsandhivasena sandhito vavatthapetabbaṃ. **Vivarato**ti vivaraṃ nāma hatthantaraṃ pādantaraṃ udarantaraṃ kaṇṇantaranti evaṃ vivarato vavatthapetabbaṃ. Akkhīnampi nimmīlitabhāvo vā ummīlitabhāvo vā mukhassa ca pihitabhāvo vā vivaṭabhāvo vā vavatthapetabbo. **Ninnato**ti yaṃ sarīre ninnaṭṭhānaṃ akkhikūpo vā antomukhaṃ vā galavāṭako vā, taṃ vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ ninne ṭhito sarīraṃ unnateti vavatthapetabbaṃ. **Thalato**ti yaṃ sarīre unnataṭṭhānaṃ jaṇṇukaṃ vā uro vā nalāṭaṃ vā, taṃ vavatthapetabbaṃ. Atha vā ahaṃ thale ṭhito sarīraṃ ninneti vavatthapetabbaṃ. **Samantato**ti sabbaṃ sarīraṃ samantato vavatthapetabbaṃ. Sakalasarīre ñāṇaṃ cāretvā yaṃ ṭhānaṃ vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti, tattha ‘‘uddhumātakaṃ uddhumātaka’’nti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Sace evampi na upaṭṭhāti, udarapariyosānaṃ atirekaṃ uddhumātakaṃ hoti, tattha ‘‘uddhumātakaṃ uddhumātaka’’nti cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

113. Idāni ‘‘so taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karotī’’tiādīsu ayaṃ **vinicchayakathā** –

Tena yoginā tasmiṃ sarīre yathāvuttanimittaggāhavasena suṭṭhu nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. Satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā āvajjitabbaṃ. Evaṃ punappunaṃ karontena sādhukaṃ upadhāretabbañceva vavatthapetabbañca. Sarīrato nātidūre naccāsanne padese ṭhitena vā nisinnena vā cakkhuṃ ummīletvā oloketvā nimittaṃ gaṇhitabbaṃ. ‘‘Uddhumātakapaṭikkūlaṃ uddhumātakapaṭikkūla’’nti satakkhattuṃ sahassakkhattuṃ ummīletvā oloketabbaṃ, nimmīletvā āvajjitabbaṃ. Evaṃ punappunaṃ karontassa uggahanimittaṃ suggahitaṃ hoti. Kadā suggahitaṃ hoti? Yadā ummīletvā olokentassa nimmīletvā āvajjentassa ca ekasadisaṃ hutvā āpāthamāgacchati, tadā suggahitaṃ nāma hoti.

So taṃ nimittaṃ evaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā suvavatthitaṃ vavatthapetvā sace tattheva bhāvanāpariyosānaṃ pattuṃ na sakkoti, athānena āgamanakāle vuttanayeneva ekakena adutiyena tadeva kammaṭṭhānaṃ manasikarontena sūpaṭṭhitaṃ satiṃ katvā antogatehi indriyehi abahigatena mānasena attano senāsanameva gantabbaṃ.

Susānā nikkhamanteneva ca āgamanamaggo vavatthapetabbo, yena maggena nikkhantosmi, ayaṃ maggo pācīnadisābhimukho vā gacchati, pacchimauttaradakkhiṇadisābhimukho vā gacchati, vidisābhimukho vā gacchati. Imasmiṃ pana ṭhāne vāmato gacchati, imasmiṃ dakkhiṇato, imasmiṃ cassa ṭhāne pāsāṇo, imasmiṃ vammiko, imasmiṃ rukkho, imasmiṃ gaccho, imasmiṃ latāti evaṃ āgamanamaggaṃ vavatthapetvā āgatena caṅkamantenāpi tabbhāgiyova caṅkamo adhiṭṭhātabbo, asubhanimittadisābhimukhe bhūmippadese caṅkamitabbanti attho. Nisīdantena āsanampi tabbhāgiyameva paññapetabbaṃ. Sace pana tassaṃ disāyaṃ sobbho vā papāto vā rukkho vā vati vā kalalaṃ vā hoti, na sakkā taṃdisābhimukhe bhūmippadese caṅkamituṃ, āsanampi anokāsattā na sakkā paññapetuṃ. Taṃ disaṃ anapalokentenāpi okāsānurūpe ṭhāne caṅkamitabbañceva nisīditabbañca. Cittaṃ pana taṃdisābhimukhaṃyeva kātabbaṃ.

114. Idāni ‘‘samantā nimittupalakkhaṇā kimatthiyā’’tiādipañhānaṃ ‘‘asammohatthā’’tiādivissajjane ayaṃ adhippāyo. Yassa hi avelāyaṃ uddhumātakanimittaṭṭhānaṃ gantvā samantā nimittupalakkhaṇaṃ katvā nimittaggahaṇatthaṃ cakkhuṃ ummīletvā olokentasseva taṃ matasarīraṃ uṭṭhahitvā ṭhitaṃ viya ajjhottharamānaṃ viya anubandhamānaṃ viya ca hutvā upaṭṭhāti, so taṃ bībhacchaṃ bheravārammaṇaṃ disvā vikkhittacitto ummattako viya hoti, bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ pāpuṇāti. Pāḷiyaṃ hi vibhattaaṭṭhatiṃsārammaṇesu aññaṃ evarūpaṃ bheravārammaṇaṃ nāma natthi. Imasmiṃ hi kammaṭṭhāne jhānavibbhantako nāma hoti. Kasmā? Atibheravattā kammaṭṭhānassa. Tasmā tena yoginā santhambhetvā satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā matasarīraṃ uṭṭhahitvā anubandhanakaṃ nāma natthi. Sace hi so ‘‘etassa samīpe ṭhito pāsāṇo vā latā vā āgaccheyya, sarīrampi āgaccheyya. Yathā pana so pāsāṇo vā latā vā nāgacchati, evaṃ sarīrampi nāgacchati. Ayaṃ pana tuyhaṃ upaṭṭhānākāro saññajo saññāsambhavo, kammaṭṭhānaṃ te ajja upaṭṭhitaṃ, mā bhāyi bhikkhū’’ti tāsaṃ vinodetvā hāsaṃ uppādetvā tasmiṃ nimitte cittaṃ sañcarāpetabbaṃ. Evaṃ visesamadhigacchati. Idametaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘samantā nimittupalakkhaṇā asammohatthā’’ti.

Ekādasavidhena pana nimittaggāhaṃ sampādento kammaṭṭhānaṃ upanibandhati. Tassa hi cakkhūni ummīletvā olokanapaccayā uggahanimittaṃ uppajjati. Tasmiṃ mānasaṃ cārentassa paṭibhāganimittaṃ uppajjati. Tattha mānasaṃ cārento appanaṃ pāpuṇāti. Appanāyaṃ ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhento arahattaṃ sacchikaroti. Tena vuttaṃ ''ekādasavidhena nimittaggāho upanibandhanattho''ti.

115. **Gatāgatamaggapaccavekkhaṇā vīthisampaṭipādanatthā**ti ettha pana yā gatamaggassa ca āgatamaggassa ca paccavekkhaṇā vuttā, sā kammaṭṭhānavīthiyā sampaṭipādanatthāti attho. Sace hi imaṃ bhikkhuṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā āgacchantaṃ antarāmagge keci ajja, bhante, katimīti divasaṃ vā pucchanti, pañhaṃ vā pucchanti, paṭisanthāraṃ vā karonti, ahaṃ kammaṭṭhānikoti tuṇhībhūtena gantuṃ na vaṭṭati. Divaso kathetabbo, pañho vissajjetabbo. Sace na jānāti, na jānāmīti vattabbaṃ. Dhammiko paṭisanthāro kātabbo. Tassevaṃ karontassa uggahitaṃ taruṇanimittaṃ nassati. Tasmiṃ nassantepi divasaṃ puṭṭhena kathetabbameva. Pañhaṃ ajānantena na jānāmīti vattabbaṃ. Jānantena ekadesena kathetumpi vaṭṭati, paṭisanthāropi kātabbo. Āgantukaṃ pana bhikkhuṃ disvā āgantukapaṭisanthāro kātabbova. Avasesānipi cetiyaṅgaṇavattabodhiyaṅgaṇavattauposathāgāravattabhojanasālājantāgharaācariyupajjhāyaāgantukagamikavattādīni sabbāni khandhakavattāni pūretabbāneva. Tassa tāni pūrentassāpi taṃ taruṇanimittaṃ nassati, puna gantvā nimittaṃ gaṇhissāmīti gantukāmassāpi amanussehi vā vāḷamigehi vā adhiṭṭhitattā susānampi gantuṃ na sakkā hoti, nimittaṃ vā antaradhāyati. Uddhumātakaṃ hi ekameva vā dve vā divase ṭhatvā vinīlakādibhāvaṃ gacchati. Sabbakammaṭṭhānesu etena samaṃ dullabhaṃ kammaṭṭhānaṃ nāma natthi. Tasmā evaṃ naṭṭhe nimitte tena bhikkhunā rattiṭṭhāne vā divāṭhāne vā nisīditvā ahaṃ iminā nāma dvārena vihārā nikkhamitvā asukadisābhimukhaṃ maggaṃ paṭipajjitvā asukasmiṃ nāma ṭhāne vāmaṃ gaṇhi, asukasmiṃ dakkhiṇaṃ. Tassa asukasmiṃ ṭhāne pāsāṇo, asukasmiṃ vammikarukkhagacchalatānamaññataraṃ. Sohaṃ tena maggena gantvā asukasmiṃ nāma ṭhāne asubhaṃ addasaṃ. Tattha asukadisābhimukho ṭhatvā evañcevañca samantā nimittāni sallakkhetvā evaṃ asubhanimittaṃ uggahetvā asukadisāya susānato nikkhamitvā evarūpena nāma maggena idañcidañca karonto āgantvā idha nisinnoti evaṃ yāva pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṭṭhānaṃ, tāva gatāgatamaggo paccavekkhitabbo. Tassevaṃ paccavekkhato taṃ nimittaṃ pākaṭaṃ hoti, purato nikkhittaṃ viya upaṭṭhāti. Kammaṭṭhānaṃ purimākāreneva vīthiṃ paṭipajjati. Tena vuttaṃ ''gatāgatamaggapaccavekkhaṇā vīthisampaṭipādanatthā''ti.

116. Idāni **ānisaṃsadassāvī ratanasaññī hutvā cittīkāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamāno tasmiṃ ārammaṇe cittaṃ upanibandhatī**ti ettha uddhumātakapaṭikkūle mānasaṃ cāretvā jhānaṃ nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhento ''addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇamhā parimuccissāmī''ti evaṃ ānisaṃsadassāvinā bhavitabbaṃ.

Yathā pana duggato puriso mahagghaṃ maṇiratanaṃ labhitvā dullabhaṃ vata me laddhanti tasmiṃ ratanasaññī hutvā gāravaṃ janetvā vipulena pemena sampiyāyamāno taṃ rakkheyya, evameva ''dullabhaṃ me idaṃ kammaṭṭhānaṃ laddhaṃ duggatassa mahagghamaṇiratanasadisaṃ. Catudhātukammaṭṭhāniko hi attano cattāro mahābhūte pariggaṇhāti, ānāpānakammaṭṭhāniko attano nāsikavātaṃ pariggaṇhāti, kasiṇakammaṭṭhāniko kasiṇaṃ katvā yathāsukhaṃ bhāveti, evaṃ itarāni kammaṭṭhānāni sulabhāni. 'Idaṃ pana ekameva vā dve vā divase tiṭṭhati, tato paraṃ vinīlakādibhāvaṃ pāpuṇātī'ti natthi ito dullabhatara''nti tasmiṃ ratanasaññinā hutvā cittīkāraṃ upaṭṭhapetvā sampiyāyamānena taṃ nimittaṃ rakkhitabbaṃ. Rattiṭṭhāne ca divāṭhāne ca ''uddhumātakapaṭikkūlaṃ uddhumātakapaṭikkūla''nti tattha punappunaṃ cittaṃ upanibandhitabbaṃ. Punappunaṃ taṃ nimittaṃ āvajjitabbaṃ, manasikātabbaṃ. Takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ.

117. Tassevaṃ karoto paṭibhāganimittaṃ uppajjati. Tatridaṃ nimittadvayassa nānākaraṇaṃ, uggahanimittaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ bheravadassanaṃ hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ pana yāvadatthaṃ bhuñjitvā nipanno thūlaṅgapaccaṅgapuriso viya. Tassa paṭibhāganimittapaṭilābhasamakālameva bahiddhā kāmānaṃ amanasikārā vikkhambhanavasena kāmacchando pahīyati. Anunayappahāneneva cassa lohitappahānena pubbo viya byāpādopi pahīyati. Tathā āraddhavīriyatāya thinamiddhaṃ, avippaṭisārakarasantadhammānuyogavasena uddhaccakukkuccaṃ, adhigatavisesassa paccakkhatāya paṭipattidesake satthari paṭipattiyaṃ paṭipattiphale ca vicikicchā pahīyatīti pañca nīvaraṇāni pahīyanti. Tasmiññeva ca nimitte cetaso abhiniropanalakkhaṇo vitakko, nimittānumajjanakiccaṃ sādhayamāno vicāro, paṭiladdhavisesādhigamapaccayā pīti, pītimanassa passaddhisambhavato passaddhi, tannimittaṃ sukhaṃ, sukhitassa cittasamādhisambhavato sukhanimittā ekaggatā cāti jhānaṅgāni pātubhavanti. Evamassa paṭhamajjhānapaṭibimbabhūtaṃ upacārajjhānampi taṅkhaṇaññeva nibbattati. Ito paraṃ yāva paṭhamajjhānassa appanā ceva vasippatti ca, tāva sabbaṃ pathavīkasiṇe vuttanayeneva veditabbaṃ.

Vinīlakādikammaṭṭhānāni

118. Ito paresu pana vinīlakādīsupi yaṃ taṃ ''uddhumātakaṃ asubhanimittaṃ uggaṇhanto eko adutiyo gacchati upaṭṭhitāya satiyā''tiādinā nayena gamanaṃ ādiṃ katvā lakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ sabbaṃ ''vinīlakaṃ asubhanimittaṃ uggaṇhanto, vipubbakaṃ asubhanimittaṃ uggaṇhanto''ti evaṃ tassa tassa vasena tattha tattha uddhumātakapadamattaṃ parivattetvā vuttanayeneva savinicchayādhippāyaṃ veditabbaṃ.

Ayaṃ pana viseso – **vinīlake** ''vinīlakapaṭikkūlaṃ vinīlakapaṭikkūla''nti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittañcettha kabarakabaravaṇṇaṃ hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ pana ussadavasena upaṭṭhāti.

Vipubbake ''vipubbakapaṭikkūlaṃ vipubbakapaṭikkūla''nti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittaṃ panettha paggharantamiva upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ niccalaṃ sannisinnaṃ hutvā upaṭṭhāti.

Vicchiddakaṃ yuddhamaṇḍale vā corāṭaviyaṃ vā susāne vā yattha rājāno core chindāpenti. Araññe vā pana sīhabyagghehi chinnapurisaṭṭhāne labbhati. Tasmā tathārūpaṃ ṭhānaṃ gantvā sace nānādisāyaṃ patitampi ekāvajjanena āpāthamāgacchati iccetaṃ kusalaṃ. No ce āgacchati, sayaṃ hatthena na parāmasitabbaṃ. Parāmasanto hi vissāsaṃ āpajjati. Tasmā ārāmikena vā samaṇuddesena vā aññena vā kenaci ekaṭṭhāne kāretabbaṃ. Alabhantena kattarayaṭṭhiyā vā daṇḍakena vā ekaṅgulantaraṃ katvā upanāmetabbaṃ. Evaṃ upanāmetvā ‘‘vicchiddakapaṭikkūlaṃ vicchiddakapaṭikkūla’’nti manasikāro pavattetabbo. Tattha uggahanimittaṃ majjhe chiddaṃ viya upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ pana paripuṇṇaṃ hutvā upaṭṭhāti.

Vikkhāyitake vikkhāyitakapaṭikkūlaṃ vikkhāyitakapaṭikkūlanti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittaṃ panettha tahiṃ tahiṃ khāyitasadisameva upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ paripuṇṇaṃva hutvā upaṭṭhāti.

Vikkhittakampi vicchiddake vuttanayeneva aṅgulaṅgulantaraṃ kāretvā vā katvā vā ‘‘vikkhittakapaṭikkūlaṃ vikkhittakapaṭikkūla’’nti manasikāro pavattetabbo. Ettha uggahanimittaṃ pākaṭantaraṃ hutvā upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ pana paripuṇṇaṃva hutvā upaṭṭhāti.

Hatavikkhittakampi vicchiddake vuttappakāresuyeva ṭhānesu labbhati. Tasmā tattha gantvā vuttanayeneva aṅgulaṅgulantaraṃ kāretvā vā katvā vā ‘‘hatavikkhittakapaṭikkūlaṃ hatavikkhittakapaṭikkūla’’nti manasikāro pavattetabbo. Uggahanimittaṃ panettha paññāyamānaṃ pahāramukhaṃ viya hoti. Paṭibhāganimittaṃ paripuṇṇameva hutvā upaṭṭhāti.

Lohitakaṃ yuddhamaṇḍalādīsu laddhappahārānaṃ hatthapādādīsu vā chinnesu bhinnagaṇḍapīḷakādīnaṃ vā mukhato paggharamānakāle labbhati. Tasmā taṃ disvā ‘‘lohitakapaṭikkūlaṃ lohitakapaṭikkūla’’nti manasikāro pavattetabbo. Ettha uggahanimittaṃ vātappahatā viya rattapaṭākā calamānākāraṃ upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ pana sannisinnaṃ hutvā upaṭṭhāti.

Puḷavakaṃ dvīhatīhaccayena kuṇapassa navahi vaṇamukhehi kimirāsipaggharaṇakāle hoti. Apica taṃ soṇasiṅgālamanussagomahiṃsahatthiassaajagarādīnaṃ sarīrappamāṇameva hutvā sālibhattarāsi viya tiṭṭhati. Tesu yattha katthaci ‘‘puḷavakapaṭikkūlaṃ puḷavakapaṭikkūla’’nti manasikāro pavattetabbo. Cūḷapiṇḍapātikatissattherassa hi kāḷadīghavāpiyā anto hatthikuṇape nimittaṃ upaṭṭhāsi. Uggahanimittaṃ panettha calamānaṃ viya upaṭṭhāti. Paṭibhāganimittaṃ sālibhattapiṇḍo viya sannisinnaṃ hutvā upaṭṭhāti.

Aṭṭhikaṃ ‘‘seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ aṭṭhisaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nahārusambandha’’ntiādinā (ma. ni. 3.154) nayena nānappakārato vuttaṃ. Tattha yattha taṃ nikkhittaṃ hoti, tattha purimanayeneva gantvā samantā pāsāṇādīnaṃ vasena sanimittaṃ sārammaṇaṃ katvā idaṃ aṭṭhikanti sabhāvabhāvato upalakkhetvā vaṇṇādivasena ekādasahākārehi nimittaṃ uggahetabbaṃ.

119. Taṃ pana **vaṇṇato** setanti olokentassa na upaṭṭhāti, odātakasiṇasambhedo hoti. Tasmā aṭṭhikanti paṭikkūlavaseneva oloketabbaṃ. **Liṅga**nti idha hatthādīnaṃ nāmaṃ. Tasmā hatthapādasīsaurabāhukaṭiūrujaṅghānaṃ vasena liṅgato vavatthapetabbaṃ. Dīgharassavaṭṭacaturassakhuddakamahantavasena pana **saṇṭhānato** vavatthapetabbaṃ. **Disokāsā** vuttanayā eva. Tassa tassa aṭṭhino pariyantavasena **paricchedato** vavatthapetvā yadevettha pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti, taṃ gahetvā appanā pāpuṇitabbā. Tassa tassa aṭṭhino ninnaṭṭhānathalaṭṭhānavasena pana **ninnato** ca **thalato** ca vavatthapetabbaṃ. Padesavasenāpi ahaṃ ninne ṭhito, aṭṭhi thale, ahaṃ thale, aṭṭhi ninnetipi vavatthapetabbaṃ. Dvinnaṃ pana aṭṭhikānaṃ ghaṭitaghaṭitaṭṭhānavasena **sandhito** vavatthapetabbaṃ. Aṭṭhikānaṃyeva antaravasena **vivarato** vavatthapetabbaṃ. Sabbattheva pana ñāṇaṃ cāretvā imasmiṃ ṭhāne idamaṭṭhīti **samantato** vavatthapetabbaṃ. Evampi nimitte anupaṭṭhahante nalāṭaṭṭhimhi cittaṃ saṇṭhapetabbaṃ.

120. Yathā cettha, evaṃ idaṃ ekādasavidhena nimittaggahaṇaṃ ito purimesu puḷavakādīsupi yujjamānavasena sallakkhetabbaṃ. Idañca pana kammaṭṭhānaṃ sakalāyapi aṭṭhikasaṅkhalikāya ekasmimpi aṭṭhike sampajjati. Tasmā tesu yatthakatthaci ekādasavidhena nimittaṃ uggahetvā ‘‘aṭṭhikapaṭikkūlaṃ aṭṭhikapaṭikkūla’’nti manasikāro pavattetabbo. Idha uggahanimittampi paṭibhāganimittampi ekasadisameva hotīti vuttaṃ, taṃ ekasmiṃ aṭṭhike yuttaṃ. Aṭṭhikasaṅkhalikāya pana uggahanimitte paññāyamāne vivaratā. Paṭibhāganimitte paripuṇṇabhāvo yujjati. Ekaṭṭhikepi ca uggahanimittena bībhacchena bhayānakena bhavitabbaṃ. Paṭibhāganimittena pītisomanassajanakena, upacārāvahattā.

Imasmiṃ hi okāse yaṃ aṭṭhakathāsu vuttaṃ, taṃ dvāraṃ datvāva vuttaṃ. Tathā hi tattha ‘‘catūsu brahmavihāresu dasasu ca asubhesu paṭibhāganimittaṃ natthi. Brahmavihāresu hi sīmasambhedoyeva nimittaṃ. Dasasu ca asubhesu nibbikappaṃ katvā paṭikkūlabhāveyeva diṭṭhe nimittaṃ nāma hotī’’ti vatvāpi puna anantarameva ‘‘duvidhaṃ idha nimittaṃ uggahanimittaṃ paṭibhāganimittaṃ. Uggahanimittaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ bhayānakaṃ hutvā upaṭṭhātī’’tiādi vuttaṃ. Tasmā yaṃ vicāretvā avocumha, idamevettha yuttaṃ.

Apica mahātissattherassa dantaṭṭhikamattāvalokanena sakalitthisarīrassa aṭṭhisaṅghātabhāvena upaṭṭhānādīni cettha nidassanānīti.

Iti asubhāni subhaguṇo, dasasatalocanena thutakitti;
Yāni avoca dasabalo, ekekajjhānahetunīti.

Evaṃ tāni ca tesañca, bhāvanānayamimaṃ viditvāna;
Tesveva ayaṃ bhiyyo, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Pakiṇṇakakathā

121. Etesu hi yattha katthaci adhigatajjhāno suvikkhambhitarāgattā vītarāgo viya nilloluppacāro hoti. Evaṃ santepi yvāyaṃ asubhappabhedo vutto, so sarīrasabhāvappattivasena ca rāgacaritabhedavasena cāti veditabbo. Chavasarīraṃ hi paṭikkūlabhāvaṃ āpajjamānaṃ uddhumātakasabhāvappattaṃ vā siyā, vinīlakādīnaṃ vā aññatarasabhāvappattaṃ. Iti yādisaṃ yādisaṃ sakkā hoti laddhuṃ, tādise tādise uddhumātakapaṭikkūlaṃ vinīlakapaṭikkūlanti evaṃ nimittaṃ gaṇhitabbamevāti sarīrasabhāvappattivasena dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

Visesato cettha uddhumātakaṃ sarīrasaṇṭhānavipattippakāsanato saṇṭhānarāgino sappāyaṃ. Vinīlakaṃ chavirāgavipattippakāsanato sarīravaṇṇarāgino sappāyaṃ. Vipubbakaṃ kāyavaṇapaṭibaddhassa duggandhabhāvassa pakāsanato mālāgandhādivasena samuṭṭhāpitasarīragandharāgino sappāyaṃ. Vicchiddakaṃ antosusirabhāvappakāsanato sarīre ghanabhāvarāgino sappāyaṃ. Vikkhāyitakaṃ maṃsupacayasampattivināsappakāsanato thanādīsu sarīrappadesesu maṃsupacayarāgino sappāyaṃ. Vikkhittakaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ vikkhepappakāsanato aṅgapaccaṅgalīlārāgino sappāyaṃ. Hatavikkhittakaṃ sarīrasaṅghātabhedavikārappakāsanato sarīrasaṅghātasampattirāgino sappāyaṃ. Lohitakaṃ lohitamakkhitapaṭikkūlabhāvappakāsanato alaṅkārajanitasobharāgino sappāyaṃ. Puḷavakaṃ kāyassa anekakimikulasādhāraṇabhāvappakāsanato kāye mamattarāgino sappāyaṃ. Aṭṭhikaṃ sarīraṭṭhīnaṃ paṭikkūlabhāvappakāsanato dantasampattirāgino sappāyanti evaṃ rāgacaritabhedavasenāpi dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

Yasmā pana dasavidhepi etasmiṃ asubhe seyyathāpi nāma aparisaṇṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetuṃ, evameva dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhapetuṃ, tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni.

Paṭikkūlepi ca etasmiṃ ārammaṇe ‘‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇamhā parimuccissāmī’’ti evamānisaṃsadassāvitāya ceva nīvaraṇasantāpappahānena ca pītisomanassaṃ uppajjati, ‘‘bahuṃ dāni vetanaṃ labhissāmī’’ti ānisaṃsadassāvino pupphachaḍḍakassa gūtharāsimhi viya, ussannabyādhidukkhassa rogino vamanavirecanappavattiyaṃ viya ca.

122. Dasavidhampi cetaṃ asubhaṃ lakkhaṇato ekameva hoti. Dasavidhassāpi hetassa asuciduggandhajegucchapaṭikkūlabhāvo eva lakkhaṇaṃ. Tadetaṃ iminā lakkhaṇena na kevalaṃ matasarīre, dantaṭṭhikadassāvino pana cetiyapabbatavāsino mahātissattherassa viya, hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ olokentassa saṅgharakkhitattherūpaṭṭhākasāmaṇerassa viya ca jīvamānakasarīrepi upaṭṭhāti. Yatheva hi matasarīraṃ, evaṃ jīvamānakampi asubhameva. Asubhalakkhaṇaṃ panettha āgantukena alaṅkārena paṭicchannattā na paññāyati. Pakatiyā pana idaṃ sarīraṃ nāma atirekatisataaṭṭhikasamussayaṃ asītisatasandhisaṅghaṭitaṃ navanhārusatanibandhanaṃ navamaṃsapesisatānulittaṃ allacammapariyonaddhaṃ chaviyā paṭicchannaṃ chiddāvachiddaṃ medakathālikā viya niccuggharitapaggharitaṃ kimisaṅghanisevitaṃ rogānaṃ āyatanaṃ dukkhadhammānaṃ vatthu paribhinnapurāṇagaṇḍo viya navahi vaṇamukhehi satatavissandanaṃ. Yassa ubhohi akkhīhi akkhigūthako paggharati, kaṇṇabilehi kaṇṇagūthako, nāsāpuṭehi siṅghāṇikā, mukhato āhārapittasemharudhirāni, adhodvārehi uccārapassāvā, navanavutiyā lomakūpasahassehi asucisedayūso paggharati. Nīlamakkhikādayo samparivārenti. Yaṃ dantakaṭṭhamukhadhovanasīsamakkhananahānanivāsanapārupanādīhi appaṭijaggitvā yathājātova pharusavippakiṇṇakeso hutvā gāmena gāmaṃ vicaranto rājāpi pupphachaḍḍakacaṇḍālādīsu aññataropi samasarīrapaṭikkūlatāya nibbiseso hoti, evaṃ asuciduggandhajegucchapaṭikkūlatāya rañño vā caṇḍālassa vā sarīre vemattaṃ nāma natthi. Dantakaṭṭhamukhadhovanādīhi panettha dantamalādīni pamajjitvā nānāvatthehi hirikopīnaṃ paṭicchādetvā nānāvaṇṇena surabhivilepanena vilimpitvā pupphābharaṇādīhi alaṅkaritvā ‘‘ahaṃ mama’’nti gahetabbākārappattaṃ karonti. Tato iminā āgantukena alaṅkārena paṭicchannattā tadassa yāthāvasarasaṃ asubhalakkhaṇaṃ asañjānantā purisā itthīsu, itthiyo ca purisesu ratiṃ karonti. Paramatthato panettha rajjitabbakayuttaṭṭhānaṃ nāma aṇumattampi natthi. Tathā hi kesalomanakhadantakheḷasiṅghāṇikauccārapassāvādīsu ekakoṭṭhāsampi sarīrato bahi patitaṃ sattā hatthena chupitumpi na icchanti, aṭṭīyanti harāyanti jigucchanti. Yaṃ yaṃ panettha avasesaṃ hoti, taṃ taṃ evaṃ paṭikkūlampi samānaṃ avijjandhakārapariyonaddhā attasineharāgarattā ‘‘iṭṭhaṃ kantaṃ niccaṃ sukhaṃ attā’’ti gaṇhanti. Te evaṃ gaṇhantā aṭaviyaṃ kiṃsukarukkhaṃ disvā rukkhato apatitapupphaṃ ‘‘ayaṃ maṃsapesī’’ti vihaññamānena jarasiṅgālena samānataṃ āpajjanti. Tasmā –

Yathāpi pupphitaṃ disvā, siṅgālo kiṃsukaṃ vane;
Maṃsarukkho mayā laddho, iti gantvāna vegasā.

Patitaṃ patitaṃ pupphaṃ, ḍaṃsitvā atilolupo;
Nayidaṃ maṃsaṃ aduṃ maṃsaṃ, yaṃ rukkhasminti gaṇhati.

Koṭṭhāsaṃ patitaṃyeva, asubhanti tathā budho;
Aggahetvāna gaṇheyya, sarīraṭṭhampi naṃ tathā.

Imañhi subhato kāyaṃ, gahetvā tattha mucchitā;

Bālā karontā pāpāni, dukkhā na parimuccare.

Tasmā passeyya medhāvī, jīvato vā matassa vā;
Sabhāvaṃ pūtikāyassa, subhabhāvena vajjitaṃ.

Vuttañhetaṃ –

Duggandho asuci kāyo, kuṇapo ukkarūpamo;
Nindito cakkhubhūtehi, kāyo bālābhinandito.

Allacammapaṭicchanno, navadvāro mahāvaṇo;
Samantato paggharati, asuci pūtigandhiyo.

Sace imassa kāyassa, anto bāhirako siyā;
Daṇḍaṃ nūna gahetvāna, kāke soṇe nivārayeti.

Tasmā dabbajātikena bhikkhunā jīvamānasarīraṃ vā hotu

Matasarīraṃ vā yattha yattha asubhākāro paññāyati, tattha tattheva nimittaṃ gahetvā kammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpetabbanti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Asubhakammaṭṭhānaniddeso nāma

Chaṭṭho paricchedo.

7. Chaanussatiniddeso

1. Buddhānussatikathā

123. Asubhānantaraṃ uddiṭṭhāsu pana dasasu anussatīsu punappunaṃ uppajjanato satiyeva anussati, pavattitabbaṭṭhānamhiyeva vā pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satītipi anussati, buddhaṃ ārabbha uppannā anussati **buddhānussati,** buddhaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Dhammaṃ ārabbha uppannā anussati **dhammānussati,** svākkhātatādidhammaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Saṅghaṃ ārabbha uppannā anussati **saṅghānussati,** suppaṭipannatādisaṅghaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Sīlaṃ ārabbha uppannā anussati **sīlānussati,** akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Cāgaṃ ārabbha uppannā anussati **cāgānussati,** muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Devatā ārabbha uppannā anussati **devatānussati,** devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Maraṇaṃ ārabbha uppannā anussati **maraṇānussati,** jīvitindriyupacchedārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Kesādibhedaṃ rūpakāyaṃ gatā, kāye vā gatāti kāyagatā, kāyagatā ca sā sati cāti kāyagatasatīti vattabbe rassaṃ akatvā **kāyagatāsatī**ti vuttā, kesādikāyakoṭṭhāsanimittārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Ānāpāne ārabbha uppannā sati **ānāpānassati,** assāsapassāsanimittārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ. Upasamaṃ ārabbha uppannā anussati **upasamānussati,** sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etamadhivacanaṃ.

124. Iti imāsu dasasu anussatīsu buddhānussatiṃ tāva bhāvetukāmena aveccappasādasamannāgatena yoginā patirūpasenāsane rahogatena paṭisallīnena ‘‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’’ti (a. ni. 6.10) evaṃ buddhassa bhagavato guṇā anussaritabbā.

Tatrāyaṃ anussaraṇanayo – so bhagavā itipi arahaṃ, itipi sammāsambuddho…pe… itipi bhagavāti anussarati. Iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti.

125. Tattha ārakattā arīnaṃ arānañca hatattā paccayādīnaṃ arahattā pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi tāva kāraṇehi so bhagavā **araha**nti anussarati. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūravidūre ṭhito maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhaṃsitattāti **ārakattā arahaṃ**.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā;
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenā**rahaṃ** matoti.

126. Te cānena kilesārayo maggena hatāti **arīnaṃ hatattāpi arahaṃ**.

Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā;
Paññāsatthena nāthena, tasmāpi **arahaṃ** matoti.

127. Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādiabhisaṅkhārāraṃ jarāmaraṇanemi āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā tibhavarathe samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlapathaviyaṃ patiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbe arā hatāti **arānaṃ hatattāpi arahaṃ**.

128. Atha vā saṃsāracakkanti anamataggaṃ saṃsāravaṭṭaṃ vuccati. Tassa ca avijjā nābhi, mūlattā. Jarāmaraṇaṃ nemi, pariyosānattā. Sesā dasa dhammā arā, avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyantattā ca, tattha dukkhādīsu aññāṇaṃ avijjā. Kāmabhave ca avijjā kāmabhave saṅkhārānaṃ paccayo hoti, rūpabhave avijjā rūpabhave saṅkhārānaṃ paccayo hoti, arūpabhave avijjā arūpabhave saṅkhārānaṃ paccayo hoti. Kāmabhave saṅkhārā kāmabhave paṭisandhiviññāṇassa paccayā honti, esa nayo itaresu. Kāmabhave paṭisandhiviññāṇaṃ kāmabhave nāmarūpassa paccayo hoti, tathā rūpabhave. Arūpabhave nāmasseva paccayo hoti. Kāmabhave nāmarūpaṃ kāmabhave saḷāyatanassa paccayo hoti, rūpabhave nāmarūpaṃ rūpabhave tiṇṇaṃ āyatanānaṃ paccayo hoti, arūpabhave nāmaṃ arūpabhave ekassa āyatanassa paccayo hoti. Kāmabhave saḷāyatanaṃ kāmabhave chabbidhassa phassassa paccayo hoti, rūpabhave tīṇi āyatanāni rūpabhave tiṇṇaṃ phassānaṃ paccayā honti, arūpabhave ekaṃ āyatanaṃ arūpabhave ekassa phassassa paccayo hoti. Kāmabhave cha phassā kāmabhave channaṃ vedanānaṃ paccayā honti, rūpabhave tayo phassā tattheva tissannaṃ, arūpabhave eko tattheva ekissā vedanāya paccayo hoti. Kāmabhave cha vedanā kāmabhave channaṃ taṇhākāyānaṃ paccayā honti, rūpabhave tisso tattheva tiṇṇaṃ, arūpabhave ekā vedanā arūpabhave ekassa taṇhākāyassa paccayo hoti. Tattha tattha sā sā taṇhā tassa tassa upādānassa, upādānādayo bhavādīnaṃ.

Kathaṃ? Idhekacco kāme paribhuñjissāmīti kāmupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ carati, vācāya duccaritaṃ carati, manasā duccaritaṃ carati, duccaritapāripūriyā apāye upapajjati. Tatthassa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammanibbattā khandhā upapattibhavo, khandhānaṃ nibbatti jāti, paripāko jarā, bhedo maraṇaṃ.

Aparo saggasampattiṃ anubhavissāmīti tatheva sucaritaṃ carati, sucaritapāripūriyā sagge upapajjati. Tatthassa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavoti so eva nayo.

Aparo pana brahmalokasampattiṃ anubhavissāmīti kāmupādānapaccayāeva mettaṃ bhāveti, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ bhāveti, bhāvanāpāripūriyā brahmaloke nibbattati. Tatthassa nibbattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavoti so eva nayo.

Aparo arūpabhave sampattiṃ anubhavissāmīti tatheva ākāsānañcāyatanādisamāpattiyo bhāveti, bhāvanāpāripūriyā tattha tattha nibbattati. Tatthassa nibbattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammanibbattā khandhā upapattibhavo, khandhānaṃ nibbatti jāti, paripāko jarā, bhedo maraṇanti. Esa nayo sesupādānamūlikāsupi yojanāsu.

Evaṃ ayaṃ avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, ubhopete hetusamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ anāgatampi addhānaṃ avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, ubhopete hetusamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇanti eteneva nayena sabbapadāni vitthāretabbāni.

Tattha avijjāsaṅkhārā eko saṅkhepo, viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanā eko, taṇhupādānabhavā eko, jātijarāmaraṇaṃ eko. Purimasaṅkhepo cettha atīto addhā, dve majjhimā paccuppanno, jātijarāmaraṇaṃ anāgato. Avijjāsaṅkhāraggahaṇena cettha taṇhupādānabhavā gahitāva hontīti ime pañca dhammā atīte kammavaṭṭaṃ, viññāṇādayo pañca etarahi vipākavaṭṭaṃ, taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva hontīti ime pañca dhammā etarahi kammavaṭṭaṃ, jātijarāmaraṇāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā ime pañca dhammā āyatiṃ vipākavaṭṭaṃ. Te ākārato vīsatividhā honti. Saṅkhāraviññāṇānañcettha antarā eko sandhi, vedanātaṇhānamantarā eko, bhavajātīnamantarā ekoti, iti bhagavā etaṃ catusaṅkhepaṃ tiyaddhaṃ vīsatākāraṃ tisandhiṃ paṭiccasamuppādaṃ sabbākārato jānāti passati aññāti paṭivijjhati. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā, tena vuccati paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇanti. Iminā dhammaṭṭhitiñāṇena bhagavā te dhamme yathābhūtaṃ ñatvā tesu nibbindanto virajjanto vimuccanto vuttappakārassa imassa saṃsāracakkassa are hani vihani viddhaṃsesi. Evampi **arānaṃ hatattā arahaṃ**.

Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato;
Lokanāthena tenesa, **araha**nti pavuccati.

129. Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati pūjāvisesañca. Teneva ca uppanne tathāgate yekeci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṃ karonti. Tathā hi brahmā sahampati sinerumattena ratanadāmena tathāgataṃ pūjesi. Yathābalañca aññe devā manussā ca bimbisārakosalarājādayo. Parinibbutampi ca bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsītivihārasahassāni patiṭṭhāpesi. Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti **paccayādīnaṃ arahattāpi arahaṃ**.

Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati lokanātho;
Atthānurūpaṃ **araha**nti loke,
Tasmā jino arahati nāmametaṃ.

130. Yathā ca loke yekeci paṇḍitamānino bālā asilokabhayena raho pāpaṃ karonti, evamesa na kadāci karotīti **pāpakaraṇe rahābhāvatopi arahaṃ**.

Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino;
Rahābhāvena tenesa, **arahaṃ** iti vissuto.

Evaṃ sabbathāpi –

Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so muni;
Hatasaṃsāracakkāro, paccayādīna cāraho;
Na raho karoti pāpāni, **arahaṃ** tena vuccatīti.

131. Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā pana **sammāsambuddho**. Tathāhi esa sabbadhamme sammā sāmañca buddho, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato buddho, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato. Teneva cāha –

Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇāti. (ma. ni. 2.399; su. ni. 563);

132. Apica cakkhuṃ dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi sabbadhamme sammā sāmañca buddho, esa nayo sotaghānajivhākāyamanesu. Eteneva nayena rūpādīni cha āyatanāni, cakkhuviññāṇādayo chaviññāṇakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajādayo cha vedanā, rūpasaññādayo cha saññā, rūpasañcetanādayo cha cetanā, rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo, uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṃsākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo catasso appamaññā, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jarāmaraṇādīni, anulomato avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni.

Tatrāyaṃ ekapadayojanā, jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evamekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmañca buddho anubuddho paṭibuddho. Tena vuttaṃ – ‘‘sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā pana sammāsambuddho’’ti.

133. Vijjāhi pana caraṇena ca sampannattā **vijjācaraṇasampanno**. Tattha **vijjā**ti tissopi vijjā aṭṭhapi vijjā. Tisso vijjā bhayabheravasutte (ma. ni. 1.52 ādayo) vuttanayeneva veditabbā, aṭṭha ambaṭṭhasutte (dī. ni. 1.278 ādayo). Tatra hi vipassanāñāṇena manomayiddhiyā ca saha cha abhiññā pariggahetvā aṭṭha vijjā vuttā. **Caraṇa**nti sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri rūpāvacarajjhānānīti ime pannarasa dhammā veditabbā. Imeyeva hi pannarasa dhammā yasmā etehi carati ariyasāvako gacchati amataṃ disaṃ, tasmā caraṇanti vuttā. Yathāha – ‘‘idha, mahānāma, ariyasāvako sīlavā hotī’’ti (ma. ni. 2.24) sabbaṃ majjhimapaṇṇāsake vuttanayeneva veditabbaṃ. Bhagavā imāhi vijjāhi iminā ca caraṇena samannāgato. Tena vuccati vijjācaraṇasampannoti.

Tattha vijjāsampadā bhagavato sabbaññutaṃ pūretvā ṭhitā. Caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ. So sabbaññutāya sabbasattānaṃ atthānatthaṃ ñatvā mahākāruṇikatāya anatthaṃ parivajjetvā atthe niyojeti. Yathā taṃ vijjācaraṇasampanno. Tenassa sāvakā suppaṭipannā honti, no duppaṭipannā vijjācaraṇavipannānaṃ sāvakā attantapādayo viya.

134. Sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā ca gadattā **sugato**. Gamanampi hi gatanti vuccati. Tañca bhagavato sobhanaṃ parisuddhamanavajjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gatoti **sobhanagamanattā sugato**. Sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbānanti **sundaraṃ ṭhānaṃ gatattāpi sugato**. Sammā ca gato tena tena maggena pahīne kilese puna apaccāgacchanto. Vuttañhetaṃ – ‘‘sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato…pe… arahattamaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato’’ti, sammā vā gato dīpaṅkarapādamūlato pabhuti yāva bodhimaṇḍā tāva samatiṃsapāramīpūrikāya sammāpaṭipattiyā sabbalokassa hitasukhameva karonto sassataṃ, ucchedaṃ, kāmasukhaṃ, attakilamathanti ime ca ante anupagacchanto gatoti **sammā gatattāpi sugato**. Sammā cesa gadati yuttaṭṭhāne yuttameva vācaṃ bhāsatīti **sammā gadattāpi sugato**. Tatridaṃ sādhakasuttaṃ ‘‘yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasañhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. Yampi tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasañhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. Yañca kho tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitaṃ, sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāya. Yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasañhitaṃ, sā ca paresaṃ piyā manāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. Yampi tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasañhitaṃ, sā ca paresaṃ piyā manāpā, tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. Yañca kho tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitaṃ, sā ca paresaṃ piyā manāpā, tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāyā''ti (ma. ni. 2.86). Evaṃ **sammā gadattāpi sugato**ti veditabbo.

135. Sabbathāpi viditalokattā pana **lokavidū**. So hi bhagavā sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyatoti sabbathā lokaṃ avedi aññāsi paṭivijjhi. Yathāha – ''yattha kho, āvuso, na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, nāhaṃ taṃ gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ daṭṭheyyaṃ patteyyanti vadāmi, na cāhaṃ, āvuso, apatvāva lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmi. Api cāhaṃ, āvuso, imasmiññeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañca lokanirodhagāminiñca paṭipadaṃ.

Gamanena na pattabbo, lokassanto kudācanaṃ;
Na ca apatvā lokantaṃ, dukkhā atthi pamocanaṃ.

Tasmā have lokavidū sumedho,
Lokantagū vūsitabrahmacariyo;
Lokassa antaṃ samitāvi ñatvā,
Nāsīsati lokamimaṃ parañcāti. (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45);

136. Apica tayo lokā saṅkhāraloko sattaloko okāsalokoti. Tattha eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti (paṭi. ma. 1.112) āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo. Sassato lokoti vā asassato lokoti vāti (dī. ni. 1.421) āgataṭṭhāne sattaloko.

Yāvatā candimasūriyā pariharanti, disā bhanti virocamānā;
Tāva sahassadhā loko, ettha te vattatī vasoti. (ma. ni. 1.503) –

Āgataṭṭhāne okāsaloko. Tampi bhagavā sabbathā avedi. Tathā hissa ''eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā. Nava lokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasa lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo''ti (paṭi. ma. 1.112) ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito.

Yasmā panesa sabbesampi sattānaṃ āsayaṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, apparajakkhe mahārajakkhe, tikkhindriye mudindriye, svākāre dvākāre, suviññāpaye duviññāpaye, bhabbe abhabbe satte jānāti. Tasmāssa sattalokopi sabbathā vidito.

137. Yathā ca sattaloko, evaṃ okāsalokopi. Tathā hesa ekaṃ cakkavāḷaṃ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasasatasahassāni catutiṃsasatāni ca paññāsañca yojanāni. Parikkhepato pana –

Sabbaṃ satasahassāni, chattiṃsaparimaṇḍalaṃ;
Dasa ceva sahassāni, aḍḍhuḍḍhāni satāni ca.

Tattha –

Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca;
Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā.

Tassāyeva sandhārakaṃ –

Cattāri satasahassāni, aṭṭheva nahutāni ca;
Ettakaṃ bahalattena, jalaṃ vāte patiṭṭhitaṃ.

Tassāpi sandhārako –

Nava satasahassāni, māluto nabhamuggato;
Saṭṭhiñceva sahassāni, esā lokassa saṇṭhiti.

Evaṃ saṇṭhite cettha yojanānaṃ –

Caturāsīti sahassāni, ajjhogāḷho mahaṇṇave;
Accuggato tāvadeva, sineru pabbatuttamo.

Tato upaḍḍhupaḍḍhena, pamāṇena yathākkamaṃ;
Ajjhogāḷhuggatā dibbā, nānāratanacittitā.

Yugandharo īsadharo, karavīko sudassano;
Nemindharo vinatako, assakaṇṇo giri brahā.

Ete satta mahāselā, sinerussa samantato;
Mahārājānamāvāsā, devayakkhanisevitā.

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbato;
Yojanānaṃ sahassāni, tīṇi āyatavitthato.

Caturāsītisahassehi, kūṭehi paṭimaṇḍito;
Tipañcayojanakkhandha-parikkhepā nagavhayā.

Paññāsayojanakkhandha-sākhāyāmā samantato;
Satayojanavitthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā;
Jambū yassānubhāvena, jambudīpo pakāsito.

Yañcetaṃ jambuyā pamāṇaṃ, etadeva asurānaṃ citrapāṭaliyā, garuḷānaṃ simbalirukkhassa, aparagoyāne kadambassa, uttarakurūsu kapparukkhassa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatiṃsesu pāricchattakassāti. Tenāhu porāṇā –

‘‘Pāṭalī simbalī jambū, devānaṃ pāricchattako;
Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattamanti.

‘‘Dveasīti sahassāni, ajjhogāḷho mahaṇṇave;
Accuggato tāvadeva, cakkavāḷasiluccayo;
Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhito’’ti.

Tattha candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsayojanaṃ. Sūriyamaṇḍalaṃ paññāsayojanaṃ. Tāvatiṃsabhavanaṃ dasasahassayojanaṃ. Tathā asurabhavanaṃ avīcimahānirayo jambudīpo ca. Aparagoyānaṃ sattasahassayojanaṃ. Tathā pubbavidehaṃ. Uttarakuru aṭṭhasahassayojanaṃ. Ekameko cettha mahādīpo pañcasatapañcasataparittadīpaparivāro. Taṃ sabbampi ekaṃ cakkavāḷaṃ ekā lokadhātu. Tadantaresu lokantarikanirayā.

Evaṃ anantāni cakkavāḷāni anantā lokadhātuyo bhagavā anantena buddhañāṇena avedi aññāsi paṭivijjhi. Evamassa okāsalokopi sabbathā vidito. Evampi **sabbathā viditalokattā lokavidū**.

138. Attanā pana guṇehi visiṭṭhatarassa kassaci abhāvato natthi etassa uttaroti **anuttaro**. Tathā hesa sīlaguṇenāpi sabbaṃ lokamabhibhavati, samādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanaguṇenāpi. Sīlaguṇenāpi asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggalo…pe… vimuttiñāṇadassanaguṇenāpi. Yathāha – ‘‘na kho panāhaṃ samanupassāmi sadevake loke samārake… pe… sadevamanussāya pajāya attanā sīlasampannatara’’nti vitthāro. Evaṃ aggapasādasuttādīni (a. ni. 4.34; itivu. 90) ‘‘na me ācariyo atthī’’tiādikā (ma. ni. 1.285; mahāva. 11) gāthāyo ca vitthāretabbā.

139. Purisadamme sāretīti **purisadammasārathi**. Dameti vinetīti vuttaṃ hoti. Tattha **purisadammā**ti adantā dametuṃ yuttā tiracchānapurisāpi manussapurisāpi amanussapurisāpi. Tathā hi bhagavatā tiracchānapurisāpi apalālo nāgarājā, cūḷodaro, mahodaro, aggisikho, dhūmasikho, aravāḷo nāgarājā, dhanapālako hatthīti evamādayo damitā nibbisā katā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpitā, manussapurisāpi saccakanigaṇṭhaputtaambaṭṭhamāṇavapokkharasāti soṇadantakūṭadantādayo, amanussapurisāpi āḷavakasūcilomakharalomayakkhasakkadevarājādayo damitā vinītā vicitrehi vinayanūpāyehi. ‘‘Ahaṃ kho, kesi, purisadamme saṇhenapi vinemi, pharusenapi vinemi, saṇhapharusenapi vinemī’’ti (a. ni. 4.11) idañcettha suttaṃ vitthāretabbaṃ.

Apica bhagavā visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnañca uttari maggapaṭipadaṃ ācikkhanto dantepi dametiyeva.

Atha vā anuttaro purisadammasārathīti ekamevidaṃ atthapadaṃ. Bhagavā hi tathā purisadamme sāreti, yathā ekapallaṅkeneva nisinnā aṭṭha disā asajjamānā dhāvanti. Tasmā **anuttaro purisadammasārathī**ti vuccati. ‘‘Hatthidamakena, bhikkhave, hatthidammo sārito ekaṃyeva disaṃ dhāvatī’’ti idañcettha suttaṃ (ma. ni. 3.312) vitthāretabbaṃ.

140. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsatīti **satthā**. Apica satthā viyāti **satthā,** bhagavā satthavāho. Yathā satthavāho satthe kantāraṃ tāreti corakantāraṃ tāreti vāḷakantāraṃ tāreti dubbhikkhakantāraṃ tāreti nirudakakantāraṃ tāreti uttāreti nittāreti patāreti khemantabhūmiṃ sampāpeti, evameva bhagavā satthā satthavāho satte kantāraṃ tāreti, jātikantāraṃ tāretītiādinā niddesanayenapettha attho veditabbo. **Devamanussāna**nti devānañca manussānañca. Ukkaṭṭhaparicchedavasena, bhabbapuggalaparicchedavasena cetaṃ vuttaṃ. Bhagavā pana tiracchānagatānampi anusāsanippadānena satthāyeva. Tepi hi bhagavato dhammassavanena upanissayasampattiṃ patvā tāya eva upanissayasampattiyā dutiye vā tatiye vā attabhāve maggaphalabhāgino honti. Maṇḍūkadevaputtādayo cettha nidassanaṃ.

Bhagavati kira gaggarāya pokkharaṇiyā tīre campānagaravāsīnaṃ dhammaṃ desiyamāne eko maṇḍūko bhagavato sare nimittaṃ aggahesi, taṃ eko vacchapālako daṇḍaṃ olubbha tiṭṭhanto sīse sannirumbhitvā aṭṭhāsi. So tāvadeva kālaṅkatvā tāvatiṃsabhavane dvādasayojanike kanakavimāne nibbatti. Suttappabuddho viya ca tattha accharāsaṅghaparivutaṃ attānaṃ disvā ‘‘are ahampi nāma idha nibbatto, kiṃ nu kho kammamakāsi’’nti āvajjento na aññaṃ kiñci addasa aññatra bhagavato sare nimittaggāhā. So tāvadeva saha vimānena āgantvā bhagavato pāde sirasā vandi. Bhagavā jānantova pucchi –

‘‘Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ;
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā’’ti.

Maṇḍūkohaṃ pure āsiṃ, udake vārigocaro;
Tava dhammaṃ suṇantassa, avadhi vacchapālakoti.

Bhagavā tassa dhammaṃ desesi. Caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Devaputtopi sotāpattiphale patiṭṭhāya sitaṃ katvā pakkamīti.

141. Yaṃ pana kiñci atthi ñeyyaṃ nāma, sabbasseva buddhattā vimokkhantikaññāṇavasena **buddho**. Yasmā vā cattāri saccāni attanāpi bujjhi, aññepi satte bodhesi, tasmā evamādīhipi kāraṇehi **buddho**. Imassa ca panatthassa viññāpanatthaṃ ‘‘bujjhitā saccānīti buddho. Bodhetā pajāyāti buddho’’ti evaṃ pavatto sabbopi niddesanayo (mahāni. 192) paṭisambhidānayo (paṭi. ma. 1.162) vā vitthāretabbo.

142. **Bhagavā**ti idaṃ panassa guṇavisiṭṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacanaṃ. Tenāhu porāṇā –

‘‘Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garugāravayutto so, **bhagavā** tena vuccatī’’ti.

Catubbidhaṃ vā nāmaṃ āvatthikaṃ liṅgikaṃ nemittikaṃ adhiccasamuppannanti. Adhiccasamuppannaṃ nāma lokiyavohārena yadicchakanti vuttaṃ hoti. Tattha vaccho dammo balībaddoti evamādi **āvatthikaṃ**. Daṇḍī chattī sikhī karīti evamādi **liṅgikaṃ**. Tevijjo chaḷabhiññoti evamādi **nemittikaṃ**. Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakoti evamādi vacanatthaṃ anapekkhitvā pavattaṃ **adhiccasamuppannaṃ**. Idaṃ pana **bhagavā**ti nāmaṃ nemittikaṃ, na mahāmāyāya, na suddhodanamahārājena, na asītiyā ñātisahassehi kataṃ, na sakkasantusitādīhi devatāvisesehi. Vuttampi cetaṃ dhammasenāpatinā ‘‘bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ…pe… vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā’’ti (mahāni. 84).

143. Yaṃguṇanemittikañcetaṃ nāmaṃ, tesaṃ guṇānaṃ pakāsanatthaṃ imaṃ gāthaṃ vadanti –

‘‘Bhagī bhajī bhāgi vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti bhāgyavā;
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so **bhagavā**ti vuccatī’’ti. –

Niddese (mahāni. 84) vuttanayeneva cettha tesaṃ tesaṃ padānaṃ attho daṭṭhabbo.

144. Ayaṃ pana aparo nayo.

Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamano, bhavesu **bhagavā** tatoti.

Tattha vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyayotiādikaṃ niruttilakkhaṇaṃ gahetvā saddanayena vā pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā yasmā lokiyalokuttarasukhābhinibbattakaṃ dānasīlādipārappattaṃ bhāgyamassa atthi, tasmā bhāgyavāti vattabbe **bhagavā**ti vuccatīti ñātabbaṃ.

Yasmā pana ahirikānottappakodhūpanāhamakkhapaḷāsaissāmacchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambhamānātimānamadapamādataṇhāavijjā-tividhākusalamūladuccaritasaṃkilesamalavisamasaññāvitakkapapañcacatubbidhavipariyesa-āsavaganthaoghayogaagatitaṇhuppādupādānapañcacetokhīlavinibandhanīvaraṇābhinandanā-chavivādamūlataṇhākāyasattānusayaaṭṭhamicchattanavataṇhāmūlakadasākusalakammapathadvāsaṭṭhidiṭṭhigata-aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedasabbadarathapariḷāhakilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañca kilesakhandhaabhisaṅkhāradevaputtamaccumāre abhañji. Tasmā bhaggattā etesaṃ parissayānaṃ bhaggavāti vattabbe **bhagavā**ti vuccati. Āha cettha –

‘‘Bhaggarāgo bhaggadoso, bhaggamoho anāsavo;
Bhaggāssa pāpakā dhammā, **bhagavā** tena vuccatī’’ti.

Bhāgyavatāya cassa satapuññalakkhaṇadharassa rūpakāyasampatti dīpitā hoti. Bhaggadosatāya dhammakāyasampatti. Tathā lokiyasarikkhakānaṃ bahumatabhāvo, gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā, abhigatānañca nesaṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammadānehi upakāritā, lokiyalokuttarasukhehi ca saṃyojanasamatthatā dīpitā hoti.

Yasmā ca loke issariyadhammayasasirikāmapayattesu chasu dhammesu bhagasaddo pavattati, paramañcassa sakacitte issariyaṃ, aṇimālaṅghimādikaṃ vā lokiyasammataṃ sabbākāraparipūraṃ atthi. Tathā lokuttaro dhammo. Lokattayabyāpako yathābhuccaguṇādhigato ativiya parisuddho yaso. Rūpakāyadassanabyāvaṭajananayanappasādajananasamatthā sabbākāraparipūrā sabbaṅgapaccaṅgasirī. Yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitaṃ attahitaṃ parahitaṃ vā, tassa tassa tatheva abhinipphannattā icchitatthanibbattisaññito kāmo. Sabbalokagarubhāvappattihetubhūto sammāvāyāmasaṅkhāto payatto ca atthi. Tasmā imehi bhagehi yuttattāpi bhagā assa santīti iminā atthena **bhagavā**ti vuccati.

Yasmā pana kusalādīhi bhedehi sabbadhamme, khandhāyatanadhātusaccaindriyapaṭiccasamuppādādīhi vā kusalādidhamme, pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhaṃ ariyasaccaṃ, āyūhananidānasaṃyogapalibodhaṭṭhena samudayaṃ, nissaraṇavivekāsaṅkhataamataṭṭhena nirodhaṃ, niyyānikahetudassanādhipateyyaṭṭhena maggaṃ vibhattavā, vibhajitvā vivaritvā desitavāti vuttaṃ hoti. Tasmā vibhattavāti vattabbe **bhagavā**ti vuccati.

Yasmā ca esa dibbabrahmaariyavihāre kāyacittaupadhiviveke suññatappaṇihitānimittavimokkhe aññe ca lokiyalokuttare uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulaṃ akāsi, tasmā bhattavāti vattabbe **bhagavā**ti vuccati.

Yasmā pana tīsu bhavesu taṇhāsaṅkhātaṃ gamanaṃ anena vantaṃ, tasmā bhavesu vantagamanoti vattabbe bhavasaddato bhakāraṃ gamanasaddato gakāraṃ vantasaddato vakārañca dīghaṃ katvā ādāya **bhagavā**ti vuccati yathā loke mehanassa khassa mālāti vattabbe mekhalāti.

145. Tassevaṃ iminā ca iminā ca kāraṇena so bhagavā arahaṃ…pe… iminā ca iminā ca kāraṇena bhagavāti buddhaguṇe anussarato neva tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti tathāgatamārabbha (a. ni. 6.10). Iccassa evaṃ rāgādipariyuṭṭhānābhāvena vikkhambhitanīvaraṇassa kammaṭṭhānābhimukhatāya ujugatacittassa buddhaguṇapoṇā vitakkavicārā pavattanti. Buddhaguṇe anuvitakkayato anuvicārayato pīti uppajjati. Pītimanassa pītipadaṭṭhānāya passaddhiyā kāyacittadarathā paṭippassambhanti. Passaddhadarathassa kāyikampi cetasikampi sukhaṃ uppajjati. Sukhino buddhaguṇārammaṇaṃ hutvā cittaṃ samādhiyatīti anukkamena ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Buddhaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetaṃ buddhaguṇānussaraṇavasena uppannattā buddhānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana buddhānussatiṃ anuyutto bhikkhu satthari sagāravo hoti sappatisso, saddhāvepullaṃ sativepullaṃ paññāvepullaṃ puññavepullañca adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti, bhayabheravasaho dukkhādhivāsanasamattho, satthārā saṃvāsasaññaṃ paṭilabhati. Buddhaguṇānussatiyā ajjhāvutthañcassa sarīrampi cetiyagharamiva pūjārahaṃ hoti. Buddhabhūmiyaṃ cittaṃ namati. Vītikkamitabbavatthusamāyoge cassa sammukhā satthāraṃ passato viya hirottappaṃ paccupaṭṭhāti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

> Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso;
> Evaṃ mahānubhāvāya, buddhānussatiyā sadāti.

Idaṃ tāva buddhānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

2. Dhammānussatikathā

146. Dhammānussatiṃ bhāvetukāmenāpi rahogatena paṭisallīnena ‘‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti (a. ni. 6.10) evaṃ pariyattidhammassa ceva navavidhassa ca lokuttaradhammassa guṇā anussaritabbā.

147. **Svākkhāto**ti imasmiṃ hi pade pariyattidhammopi saṅgahaṃ gacchati, itaresu lokuttaradhammova. Tattha pariyattidhammo tāva svākkhāto ādimajjhapariyosānakalyāṇattā sātthasabyañjanakevalaparipuṇṇaparisuddhabrahmacariyappakāsanattā ca. Yañhi bhagavā ekagāthampi deseti, sā samantabhaddakattā dhammassa paṭhamapādena ādikalyāṇā, dutiyatatiyapādehi majjhekalyāṇā, pacchimapādena pariyosānakalyāṇā. Ekānusandhikaṃ suttaṃ nidānena ādikalyāṇaṃ, nigamanena pariyosānakalyāṇaṃ, sesena majjhekalyāṇaṃ. Nānānusandhikaṃ suttaṃ paṭhamānusandhinā ādikalyāṇaṃ, pacchimena pariyosānakalyāṇaṃ, sesehi majjhekalyāṇaṃ. Apica sanidānasauppattikattā ādikalyāṇaṃ, veneyyānaṃ anurūpato atthassa aviparītatāya ca hetudāharaṇayuttato ca majjhekalyāṇaṃ, sotūnaṃ saddhāpaṭilābhajananena nigamanena ca pariyosānakalyāṇaṃ.

Sakalopi sāsanadhammo attano atthabhūtena sīlena ādikalyāṇo, samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo, nibbānena pariyosānakalyāṇo. Sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo, vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo, phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo.

Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇo, dhammasudhammatāya majjhekalyāṇo, saṅghasuppaṭippattiyā pariyosānakalyāṇo. Taṃ sutvā tathatthāya paṭipannena adhigantabbāya abhisambodhiyā vā ādikalyāṇo, paccekabodhiyā majjhekalyāṇo, sāvakabodhiyā pariyosānakalyāṇo.

Suyyamāno cesa nīvaraṇavikkhambhanato savanenapi kalyāṇameva āvahatīti ādikalyāṇo, paṭipajjiyamāno samathavipassanāsukhāvahanato paṭipattiyāpi kalyāṇaṃ āvahatīti majjhekalyāṇo, tathāpaṭipanno ca paṭipattiphale niṭṭhite tādibhāvāvahanato paṭipattiphalenapi kalyāṇaṃ āvahatīti pariyosānakalyāṇoti evaṃ ādimajjhapariyosānakalyāṇattā svākkhāto.

Yaṃ panesa bhagavā dhammaṃ desento sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca pakāseti nānānayehi dīpeti, taṃ yathānurūpaṃ atthasampattiyā sātthaṃ, byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ. Saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattiatthapadasamāyogato sātthaṃ, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyā sabyañjanaṃ. Atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sātthaṃ, dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjanaṃ. Atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sātthaṃ, dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjanaṃ. Paṇḍitavedanīyato parikkhakajanappasādakanti sātthaṃ, saddheyyato lokiyajanappasādakanti sabyañjanaṃ. Gambhīrādhippāyato sātthaṃ, uttānapadato sabyañjanaṃ. Upanetabbassa abhāvato sakalaparipuṇṇabhāvena kevalaparipuṇṇaṃ. Apanetabbassa abhāvato niddosabhāvena parisuddhaṃ.

Apica paṭipattiyā adhigamabyattito sātthaṃ, pariyattiyā āgamabyattito sabyañjanaṃ, sīlādipañcadhammakkhandhayuttato kevalaparipuṇṇaṃ, nirupakkilesato nittaraṇatthāya pavattito lokāmisanirapekkhato ca parisuddhanti evaṃ sātthasabyañjanakevalaparipuṇṇaparisuddhabrahmacariyappakāsanato svākkhāto.

Atthavipallāsābhāvato vā suṭṭhu akkhātoti svākkhāto. Yathā hi aññatitthiyānaṃ dhammassa attho vipallāsamāpajjati, antarāyikāti vuttadhammānaṃ antarāyikattābhāvato, niyyānikāti vuttadhammānaṃ niyyānikattābhāvato. Tena te durakkhātadhammāyeva honti, na tathā bhagavato dhammassa attho vipallāsamāpajjati. Ime dhammā antarāyikā, ime dhammā niyyānikāti evaṃ vuttadhammānaṃ tathābhāvānatikkamanatoti. Evaṃ tāva pariyattidhammo svākkhāto.

Lokuttaradhammo pana nibbānānurūpāya paṭipattiyā paṭipadānurūpassa ca nibbānassa akkhātattā svākkhāto. Yathāha – ‘‘supaññattā kho pana tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati nibbānañca paṭipadā ca. Seyyathāpi nāma gaṅgodakaṃ yamunodakena saṃsandati sameti, evameva supaññattā (dī. ni. 2.296) tena bhagavatā sāvakānaṃ nibbānagāminī paṭipadā saṃsandati nibbānañca paṭipadā cā’’ti. Ariyamaggo cettha antadvayaṃ anupagamma majjhimā paṭipadābhūtova ‘‘majjhimā paṭipadā’’ti akkhātattā svākkhāto. Sāmaññaphalāni paṭipassaddhakilesāneva ‘‘paṭipassaddhakilesānī’’ti akkhātattā svākkhātāni. Nibbānaṃ sassatāmatatāṇaleṇādisabhāvameva sassatādisabhāvavasena akkhātattā svākkhātanti evaṃ lokuttaradhammopi svākkhāto.

148. **Sandiṭṭhiko**ti ettha pana ariyamaggo tāva attano santāne rāgādīnaṃ abhāvaṃ karontena ariyapuggalena sāmaṃ daṭṭhabboti sandiṭṭhiko. Yathāha –‘‘ratto kho, brāhmaṇa, rāgena abhibhūto pariyādiṇṇacitto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti. Cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Rāge pahīne neva attabyābādhāya ceteti, na parabyābādhāya ceteti, na ubhayabyābādhāya ceteti, na cetasikaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Evampi kho, brāhmaṇa, sandiṭṭhiko dhammo hotī’’ti(a. ni. 3.54). Apica navavidhopi lokuttaradhammo yena yena adhigato hoti, tena tena parasaddhāya gantabbataṃ hitvā paccavekkhaṇañāṇena sayaṃ daṭṭhabboti sandiṭṭhiko. Atha vā pasatthā diṭṭhi sandiṭṭhi, sandiṭṭhiyā jayatīti sandiṭṭhiko. Tathā hettha ariyamaggo sampayuttāya, ariyaphalaṃ kāraṇabhūtāya, nibbānaṃ visayibhūtāya sandiṭṭhiyā kilese jayati. Tasmā yathā rathena jayatīti rathiko, evaṃ navavidhopi lokuttaradhammo sandiṭṭhiyā jayatīti sandiṭṭhiko.

Atha vā diṭṭhanti dassanaṃ vuccati. Diṭṭhameva sandiṭṭhaṃ, dassananti attho. Sandiṭṭhaṃ arahatīti sandiṭṭhiko. Lokuttaradhammo hi bhāvanābhisamayavasena sacchikiriyābhisamayavasena ca dissamānoyeva vaṭṭabhayaṃ nivatteti. Tasmā yathā vatthaṃ arahatīti vatthiko, evaṃ sandiṭṭhaṃ arahatīti sandiṭṭhiko.

149. Attano phaladānaṃ sandhāya nāssa kāloti akālo. Akāloyeva **akāliko**. Na pañcāhasattāhādibhedaṃ kālaṃ khepetvā phalaṃ deti, attano pana pavattisamanantarameva phaladoti vuttaṃ hoti. Atha vā attano phaladāne pakaṭṭho kālo patto assāti kāliko. Ko so? Lokiyo kusaladhammo. Ayaṃ pana samanantaraphalattā na kālikoti akāliko. Idaṃ maggameva sandhāya vuttaṃ.

150. ‘‘Ehi passa imaṃ dhamma’’nti evaṃ pavattaṃ ehipassavidhiṃ arahatīti **ehipassiko**. Kasmā panesa taṃ vidhiṃ arahatīti? Vijjamānattā parisuddhattā ca. Rittamuṭṭhiyaṃ hi hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā atthīti vatvāpi ‘‘ehi passa ima’’nti na sakkā vattuṃ. Kasmā? Avijjamānattā. Vijjamānampi ca gūthaṃ vā muttaṃ vā manuññabhāvappakāsanena cittasampahaṃsanatthaṃ ‘‘ehi passa ima’’nti na sakkā vattuṃ. Apica kho pana tiṇehi vā paṇṇehi vā paṭicchādetabbameva hoti. Kasmā? Aparisuddhattā. Ayaṃ pana navavidhopi lokuttaradhammo sabhāvatova vijjamāno vigatavalāhake ākāse sampuṇṇacandamaṇḍalaṃ viya paṇḍukambale nikkhittajātimaṇi viya ca parisuddho. Tasmā vijjamānattā parisuddhattā ca ehipassavidhiṃ arahatīti ehipassiko.

151. Upanetabboti **opaneyyiko**. Ayaṃ panettha vinicchayo, upanayanaṃ upanayo, ādittaṃ celaṃ vā sīsaṃ vā ajjhupekkhitvāpi bhāvanāvasena attano citte upanayanaṃ arahatīti opanayiko. Opanayikova opaneyyiko. Idaṃ saṅkhate lokuttaradhamme yujjati. Asaṅkhate pana attano cittena upanayanaṃ arahatīti opaneyyiko. Sacchikiriyāvasena allīyanaṃ arahatīti attho.

Atha vā nibbānaṃ upanetīti ariyamaggo upaneyyo. Sacchikātabbataṃ upanetabboti phalanibbānadhammo upaneyyo. Upaneyyo eva opaneyyiko.

152. **Paccattaṃ veditabbo viññūhī**ti sabbehipi ugghaṭitaññūādīhi viññūhi attani attani veditabbo ‘‘bhāvito me maggo, adhigataṃ phalaṃ, sacchikato nirodho’’ti. Na hi upajjhāyena bhāvitena maggena saddhivihārikassa kilesā pahīyanti, na so tassa phalasamāpattiyā phāsuviharati, na tena sacchikataṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Tasmā na esa parassa sīse ābharaṇaṃ viya daṭṭhabbo, attano pana citteyeva daṭṭhabbo, anubhavitabbo viññūhīti vuttaṃ hoti. Bālānaṃ pana avisayo cesa.

Apica svākkhāto ayaṃ dhammo. Kasmā? Sandiṭṭhikattā. Sandiṭṭhiko, akālikattā. Akāliko, ehipassikattā. Yo ca ehipassiko, so nāma opaneyyiko hotīti.

153. Tassevaṃ svākkhātatādibhede dhammaguṇe anussarato neva tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti dhammaṃ ārabbhāti (a. ni. 6.10) purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Dhammaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetaṃ dhammaguṇānussaraṇavasena uppannattā dhammānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana dhammānussatiṃ anuyutto bhikkhu evaṃ opaneyyikassa dhammassa desetāraṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāmi, na panetarahi aññatra tena bhagavatāti evaṃ dhammaguṇadassaneneva satthari sagāravo hoti sappatisso. Dhamme garucittīkāro saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti, bhayabheravasaho, dukkhādhivāsanasamattho, dhammena saṃvāsasaññaṃ paṭilabhati, dhammaguṇānussatiyā ajjhāvutthañcassa sarīrampi cetiyagharamiva pūjārahaṃ hoti, anuttaradhammādhigamāya cittaṃ namati, vītikkamitabbavatthusamāyoge cassa dhammasudhammataṃ samanussarato hirottappaṃ paccupaṭṭhāti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso;
Evaṃ mahānubhāvāya, dhammānussatiyā sadāti.

Idaṃ dhammānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

3. Saṅghānussatikathā

154. Saṅghānussatiṃ bhāvetukāmenāpi rahogatena paṭisallīnena ‘‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo, pāhuneyyo, dakkhiṇeyyo, añjalikaraṇīyo, anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti (a. ni. 6.10) evaṃ ariyasaṅghaguṇā anussaritabbā.

155. Tattha **suppaṭipanno**ti suṭṭhu paṭipanno, sammāpaṭipadaṃ anivattipaṭipadaṃ anulomapaṭipadaṃ apaccanīkapaṭipadaṃ dhammānudhammapaṭipadaṃ paṭipannoti vuttaṃ hoti. Bhagavato ovādānusāsaniṃ sakkaccaṃ suṇantīti sāvakā. Sāvakānaṃ saṅgho **sāvakasaṅgho,** sīladiṭṭhisāmaññatāya saṅghātabhāvamāpanno sāvakasamūhoti attho. Yasmā pana sā sammāpaṭipadā uju avaṅkā akuṭilā ajimhā, ariyo ca ñāyotipi vuccati, anucchavikattā ca sāmīcītipi saṅkhaṃ gatā. Tasmā tampaṭipanno ariyasaṅgho **ujuppaṭipanno ñāyappaṭipanno sāmīcippaṭipanno**tipi vutto.

Ettha ca ye maggaṭṭhā, te sammāpaṭipattisamaṅgitāya suppaṭipannā. Ye phalaṭṭhā, te sammāpaṭipadāya adhigantabbassa adhigatattā atītaṃ paṭipadaṃ sandhāya suppaṭipannāti veditabbā.

Apica svākkhāte dhammavinaye yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattāpi apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipannattāpi **suppaṭipanno**.

Majjhimāya paṭipadāya antadvayamanupagamma paṭipannattā kāyavacīmanovaṅkakuṭilajimhadosappahānāya paṭipannattā ca ujuppaṭipannattā ca **ujuppaṭipanno**.

Ñāyo vuccati nibbānaṃ. Tadatthāya paṭipannattā **ñāyappaṭipanno**.

Yathā paṭipannā sāmīcippaṭipannārahā honti, tathā paṭipannattā **sāmīcippaṭipanno**.

156. **Yadida**nti yāni imāni. **Cattāri purisayugānī**ti yugaḷavasena paṭhamamaggaṭṭho phalaṭṭhoti idamekaṃ yugaḷanti evaṃ cattāri purisayugaḷāni honti. **Aṭṭha purisapuggalā**ti purisapuggalavasena eko paṭhamamaggaṭṭho eko phalaṭṭhoti iminā nayena aṭṭheva purisapuggalā honti. Ettha ca purisoti vā puggaloti vā ekatthāni etāni padāni. Veneyyavasena panetaṃ vuttaṃ.

Esa bhagavato sāvakasaṅghoti yānimāni yugavasena cattāri purisayugāni, pāṭiekkato aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṅgho, āhuneyyotiādīsu ānetvā hunitabbanti āhunaṃ, dūratopi ānetvā sīlavantesu dātabbanti attho. Catunnaṃ paccayānametamadhivacanaṃ. Taṃ āhunaṃ paṭiggahetuṃ yutto tassa mahapphalakaraṇatoti **āhuneyyo**. Atha vā dūratopi āgantvā sabbasāpateyyampi ettha hunitabbanti āhavanīyo. Sakkādīnampi vā āhavanaṃ arahatīti āhavanīyo. Yo cāyaṃ brāhmaṇānaṃ āhavanīyo nāma aggi, yattha hutaṃ mahapphalanti tesaṃ laddhi. Sace hutassa mahapphalatāya āhavanīyo, saṅghova āhavanīyo. Saṅghe hutañhi mahapphalaṃ hoti. Yathāha –

‘‘Yo ca vassasataṃ jantu, aggiṃ paricare vane;
Ekañca bhāvitattānaṃ, muhuttamapi pūjaye;
Sāyeva pūjanā seyyo, yañce vassasataṃ huta’’nti. (dha. pa. 107);

Tadetaṃ nikāyantare āhavanīyoti padaṃ idha āhuneyyoti iminā padena atthato ekaṃ. Byañjanato panettha kiñcimattameva nānaṃ. Iti **āhuneyyo**.

Pāhuneyyoti ettha pana pāhunaṃ vuccati disāvidisato āgatānaṃ piyamanāpānaṃ ñātimittānamatthāya sakkārena paṭiyattaṃ āgantukadānaṃ. Tampi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṅghasseva dātuṃ yuttaṃ, saṅghova taṃ paṭiggahetuṃ yutto. Saṅghasadiso hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekabuddhantare ca dissati, abbokiṇṇañca piyamanāpattakarehi dhammehi samannāgatoti. Evaṃ pāhunamassa dātuṃ yuttaṃ pāhunañca paṭiggahetuṃ yuttoti pāhuneyyo. Yesaṃ pana pāhavanīyoti pāḷi, tesaṃ yasmā saṅgho pubbakāramarahati, tasmā sabbapaṭhamaṃ ānetvā ettha hunitabbanti pāhavanīyo. Sabbappakārena vā āhavanamarahatīti pāhavanīyo. Svāyamidha teneva atthena pāhuneyyoti vuccati.

Dakkhiṇāti pana paralokaṃ saddahitvā dātabbadānaṃ vuccati. Taṃ dakkhiṇaṃ arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā naṃ mahapphalakaraṇatāya visodhetīti **dakkhiṇeyyo**.

Ubho hatthe sirasmiṃ patiṭṭhapetvā sabbalokena kayiramānaṃ añjalikammaṃ arahatīti **añjalikaraṇīyo**.

Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti sabbalokassa asadisaṃ puññavirūhanaṭṭhānaṃ. Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnaṃ vā yavānaṃ vā virūhanaṭṭhānaṃ rañño sālikkhettaṃ rañño yavakkhettanti vuccati, evaṃ saṅgho sabbalokassa puññānaṃ virūhanaṭṭhānaṃ. Saṅghaṃ nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasaṃvattanikāni puññāni virūhanti. Tasmā saṅgho anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti.

157. Evaṃ suppaṭipannatādibhede saṅghaguṇe anussarato neva tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa… pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti saṅghaṃ ārabbhāti (a. ni. 6.10) purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Saṅghaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetaṃ saṅghaguṇānussaraṇavasena uppannattā saṅghānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana saṅghānussatiṃ anuyutto bhikkhu saṅghe sagāravo hoti sappatisso. Saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti, bhayabheravasaho, dukkhādhivāsanasamattho, saṅghena saṃvāsasaññaṃ paṭilabhati. Saṅghaguṇānussatiyā ajjhāvutthañcassa sarīraṃ sannipatitasaṅghamiva uposathāgāraṃ pūjārahaṃ hoti, saṅghaguṇādhigamāya cittaṃ namati, vītikkamitabbavatthusamāyoge cassa sammukhā saṅghaṃ passato viya hirottappaṃ paccupaṭṭhāti, uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso;
Evaṃ mahānubhāvāya, saṅghānussatiyā sadāti.

Idaṃ saṅghānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

4. Sīlānussatikathā

158. Sīlānussatiṃ bhāvetukāmena pana rahogatena paṭisallīnena ‘‘aho vata me sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikānī’’ti (a. ni. 6.10) evaṃ akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlāni anussaritabbāni. Tāni ca gahaṭṭhena gahaṭṭhasīlāni, pabbajitena pabbajitasīlāni.

Gahaṭṭhasīlāni vā hontu pabbajitasīlāni vā, yesaṃ ādimhi vā ante vā ekampi na bhinnaṃ, tāni pariyante chinnasāṭako viya na khaṇḍānīti **akhaṇḍāni**. Yesaṃ vemajjhe ekampi na bhinnaṃ, tāni majjhe vinividdhasāṭako viya na chiddānīti **acchiddāni**. Yesaṃ paṭipāṭiyā dve vā tīṇi vā na bhinnāni, tāni piṭṭhiyā vā kucchiyā vā uṭṭhitena dīghavaṭṭādisaṇṭhānena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññatarasarīravaṇṇā gāvī viya na sabalānīti **asabalāni**. Yāni antarantarā na bhinnāni, tāni visabhāgabinduvicitrā gāvī viya na kammāsānīti **akammāsāni**. Avisesena vā sabbānipi sattavidhena methunasaṃyogena kodhupanāhādīhi ca pāpadhammehi anupahatattā akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni. Tāniyeva taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇena **bhujissāni**. Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññuppasatthāni**. Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhatāya kenaci vā ayaṃ te sīlesu dosoti evaṃ parāmaṭṭhuṃ asakkuṇeyyatāya **aparāmaṭṭhāni**. Upacārasamādhiṃ appanāsamādhiṃ vā, atha vā pana maggasamādhiṃ phalasamādhiñcāpi saṃvattentīti **samādhisaṃvattanikāni**.

159. Evaṃ akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlāni anussarato nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti, sīlaṃ ārabbhāti purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Sīlaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetaṃ sīlaguṇānussaraṇavasena uppannattā sīlānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana sīlānussatiṃ anuyutto bhikkhu sikkhāya sagāravo hoti sabhāgavutti, paṭisanthāre appamatto, attānuvādādibhayavirahito, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo hoti. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso;
Evaṃ mahānubhāvāya, sīlānussatiyā sadāti.

Idaṃ sīlānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

5. Cāgānussatikathā

160. Cāgānussatiṃ bhāvetukāmena pana pakatiyā cāgādhimuttena niccappavattadānasaṃvibhāgena bhavitabbaṃ. Atha vā pana bhāvanaṃ ārabhantena ito dāni pabhuti sati paṭiggāhake antamaso ekālopamattampi dānaṃ adatvā na bhuñjissāmīti samādānaṃ katvā taṃdivasaṃ guṇavisiṭṭhesu paṭiggāhakesu yathāsatti yathābalaṃ dānaṃ datvā tattha nimittaṃ gaṇhitvā rahogatena paṭisallīnena ‘‘lābhā vata me suladdhaṃ vata me, yohaṃ maccheramalapariyuṭṭhitāya pajāya vigatamalamaccherena cetasā viharāmi muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato’’ti evaṃ vigatamalamaccheratādiguṇavasena attano cāgo anussaritabbo.

Tattha **lābhā vata me**ti mayhaṃ vata lābhā, ye ime ‘‘āyuṃ kho pana datvā āyussa bhāgī hoti dibbassa vā mānusassa vā’’ iti (a. ni. 5.37) ca, ‘‘dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū’’ iti (a. ni. 5.34) ca, ‘‘dadamāno piyo hoti, sataṃ dhammaṃ anukkamaṃ’’ iti (a. ni. 5.35) ca evamādīhi nayehi bhagavatā dāyakassa lābhā saṃvaṇṇitā, te mayhaṃ avassaṃ bhāginoti adhippāyo. **Suladdhaṃ vata me**ti yaṃ mayā idaṃ sāsanaṃ manussattaṃ vā laddhaṃ, taṃ suladdhaṃ vata me. Kasmā? Yohaṃ maccheramalapariyuṭṭhitāya pajāya…pe… dānasaṃvibhāgaratoti.

Tattha **maccheramalapariyuṭṭhitāyā**ti maccheramalena abhibhūtāya. **Pajāyā**ti pajāyanavasena sattā vuccanti. Tasmā attano sampattīnaṃ parasādhāraṇabhāvamasahanalakkhaṇena cittassa pabhassarabhāvadūsakānaṃ kaṇhadhammānaṃ aññatarena maccheramalena abhibhūtesu sattesūti ayamettha attho. **Vigatamalamaccherenā**ti aññesampi rāgadosādimalānañceva maccherassa ca vigatattā vigatamalamaccherena. **Cetasā viharāmī**ti yathāvuttappakāracitto hutvā vasāmīti attho. Suttesu pana mahānāmasakkassa sotāpannassa sato nissayavihāraṃ pucchato nissayavihāravasena desitattā agāraṃ ajjhāvasāmīti vuttaṃ. Tattha abhibhavitvā vasāmīti attho.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti parisuddhahattho. Sakkaccaṃ sahatthā deyyadhammaṃ dātuṃ sadā dhotahatthoyevāti vuttaṃ hoti. **Vossaggarato**ti vossajjanaṃ vossaggo, pariccāgoti attho. Tasmiṃ vossagge satatābhiyogavasena ratoti vossaggarato. **Yācayogo**ti yaṃ yaṃ pare yācanti, tassa tassa dānato yācanayogoti attho. Yājayogotipi pāṭho. Yajanasaṅkhātena yājena yuttoti attho. **Dānasaṃvibhāgarato**ti dāne ca saṃvibhāge ca rato. Ahañhi dānañca demi, attanā paribhuñjitabbatopi ca saṃvibhāgaṃ karomi, ettheva casmi ubhaye ratoti evaṃ anussaratīti attho.

161. Tassevaṃ vigatamalamaccheratādiguṇavasena attano cāgaṃ anussarato neva tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti cāgaṃ ārabbhāti (a. ni. 5.10) purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Cāgaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāracāgaguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetaṃ cāgaguṇānussaraṇavasena uppannattā cāgānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana cāgānussatiṃ anuyutto bhikkhu bhiyyoso mattāya cāgādhimutto hoti, alobhajjhāsayo, mettāya anulomakārī, visārado, pītipāmojjabahulo, uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso;
Evaṃ mahānubhāvāya, cāgānussatiyā sadāti.

Idaṃ cāgānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

6. Devatānussatikathā

162. Devatānussatiṃ bhāvetukāmena pana ariyamaggavasena samudāgatehi saddhādīhi guṇehi samannāgatena bhavitabbaṃ. Tato rahogatena paṭisallīnena ‘‘santi devā cātumahārājikā, santi devā tāvatiṃsā, yāmā, tusitā, nimmānaratino, paranimmitavasavattino, santi devā brahmakāyikā, santi devā tatuttari, yathārūpāya saddhāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā saddhā saṃvijjati. Yathārūpena sīlena. Yathārūpena sutena. Yathārūpena cāgena. Yathārūpāya paññāya samannāgatā tā devatā ito cutā tattha upapannā, mayhampi tathārūpā paññā saṃvijjatī’’ti (a. ni. 6.10) evaṃ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇā anussaritabbā.

Sutte pana yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako attano ca tāsañca devatānaṃ saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hotīti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, atha kho taṃ sakkhiṭṭhāne ṭhapetabbadevatānaṃ attano saddhādīhi samānaguṇadīpanatthaṃ vuttanti veditabbaṃ. Aṭṭhakathāyañhi devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇe anussaratīti daḷhaṃ katvā vuttaṃ.

163. Tasmā pubbabhāge devatānaṃ guṇe anussaritvā aparabhāge attano saṃvijjamāne saddhādiguṇe anussarato cassa neva tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti devatā ārabbhāti (a. ni. 6.10) purimanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Saddhādiguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetaṃ devatānaṃ guṇasadisasaddhādiguṇānussaraṇavasena devatānussaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana devatānussatiṃ anuyutto bhikkhu devatānaṃ piyo hoti manāpo, bhiyyoso mattāya saddhādivepullaṃ adhigacchati, pītipāmojjabahulo viharati. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso;
Evaṃ mahānubhāvāya, devatānussatiyā sadāti.

Idaṃ devatānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Pakiṇṇakakathā

164. Yaṃ pana etāsaṃ vitthāradesanāyaṃ ‘‘ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabbhā’’tiādīni vatvā ‘‘ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī’’ti (a. ni. 6.10) vuttaṃ, tattha itipi so bhagavātiādīnaṃ atthaṃ nissāya uppannaṃ tuṭṭhiṃ sandhāya **labhati atthaveda**nti vuttaṃ. Pāḷiṃ nissāya uppannaṃ tuṭṭhiṃ sandhāya **labhati dhammavedaṃ**. Ubhayavasena **labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojja**nti vuttanti veditabbaṃ.

Yañca devatānussatiyaṃ devatā ārabbhāti vuttaṃ, taṃ pubbabhāge devatā ārabbha pavattacittavasena devatāguṇasadise vā devatābhāvanipphādake guṇe ārabbha pavattacittavasena vuttanti veditabbaṃ.

165. Imā pana cha anussatiyo ariyasāvakānaññeva ijjhanti. Tesaṃ hi buddhadhammasaṅghaguṇā pākaṭā honti. Te ca akhaṇḍatādiguṇehi sīlehi, vigatamalamaccherena cāgena, mahānubhāvānaṃ devatānaṃ guṇasadisehi saddhādiguṇehi samannāgatā. Mahānāmasutte (a. ni. 6.10) ca sotāpannassa nissayavihāraṃ puṭṭhena bhagavatā sotāpannassa nissayavihāradassanatthameva etā vitthārato kathitā.

Gedhasuttepi ‘‘idha, bhikkhave, ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, itipi so bhagavā…pe… ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti nikkhantaṃ muttaṃ vuṭṭhitaṃ gedhamhā. Gedhoti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ kāmaguṇānamadhivacanaṃ. Idampi kho, bhikkhave, ārammaṇaṃ karitvā evamidhekacce sattā visujjhantī’’ti (a. ni. 6.25) evaṃ ariyasāvakassa anussativasena cittaṃ visodhetvā uttari paramatthavisuddhiadhigamatthāya kathitā.

Āyasmatā mahākaccānena desite sambādhokāsasuttepi ‘‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso, yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sambādhe okāsādhigamo anubuddho sattānaṃ visuddhiyā…pe… nibbānassa sacchikiriyāya yadidaṃ cha anussatiṭṭhānāni. Katamāni cha? Idhāvuso, ariyasāvako tathāgataṃ anussarati…pe… evamidhekacce sattā visuddhidhammā bhavantī’’ti (a. ni. 6.26) evaṃ ariyasāvakasseva paramatthavisuddhidhammatāya okāsādhigamavasena kathitā.

Uposathasuttepi ‘‘kathañca, visākhe, ariyūposatho hoti? Upakkiliṭṭhassa, visākhe, cittassa upakkamena pariyodapanā hoti. Kathañca, visākhe, upakkiliṭṭhassa cittassa upakkamena pariyodapanā hoti? Idha, visākhe, ariyasāvako tathāgataṃ anussaratī’’ti (a. ni. 3.71) evaṃ ariyasāvakasseva uposathaṃ upavasato cittavisodhanakammaṭṭhānavasena uposathassa mahapphalabhāvadassanatthaṃ kathitā.

Ekādasanipātepi ‘‘saddho kho, mahānāma, ārādhako hoti, no assaddho. Āraddhavīriyo, upaṭṭhitasati, samāhito, paññavā, mahānāma, ārādhako hoti, no duppañño. Imesu kho tvaṃ, mahānāma, pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cha dhamme uttari bhāveyyāsi. Idha tvaṃ, mahānāma, tathāgataṃ anussareyyāsi itipi so bhagavā’’ti (a. ni. 11.11) evaṃ ariyasāvakasseva ‘‘tesaṃ no, bhante, nānāvihārena viharataṃ kenassa vihārena viharitabba’’nti pucchato vihāradassanatthaṃ kathitā.

166. Evaṃ santepi parisuddhasīlādiguṇasamannāgatena puthujjanenāpi manasi kātabbā. Anussavavasenāpi hi buddhādīnaṃ guṇe anussarato cittaṃ pasīdatiyeva. Yassānubhāvena nīvaraṇāni vikkhambhetvā uḷārapāmojjo vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃyeva sacchikareyya kaṭaandhakāravāsī **phussadevatthero** viya.

So kirāyasmā mārena nimmitaṃ buddharūpaṃ disvā ‘‘ayaṃ tāva sarāgadosamoho evaṃ sobhati, kathaṃ nu kho bhagavā na sobhati, so hi sabbaso vītarāgadosamoho’’ti buddhārammaṇaṃ pītiṃ paṭilabhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Chaanussatiniddeso nāma

Sattamo paricchedo.

8. Anussatikammaṭṭhānaniddeso

Maraṇassatikathā

167. Idāni ito anantarāya maraṇassatiyā bhāvanāniddeso anuppatto. Tattha **maraṇa**nti ekabhavapariyāpannassa jīvitindriyassa upacchedo. Yaṃ panetaṃ arahantānaṃ vaṭṭadukkhasamucchedasaṅkhātaṃ **samucchedamaraṇaṃ,** saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgasaṅkhātaṃ **khaṇikamaraṇaṃ,** rukkho mato lohaṃ matantiādīsu **sammutimaraṇañca,** na taṃ idha adhippetaṃ.

Yampi cetaṃ adhippetaṃ, taṃ kālamaraṇaṃ akālamaraṇanti duvidhaṃ hoti. Tattha kālamaraṇaṃ puññakkhayena vā āyukkhayena vā ubhayakkhayena vā hoti. Akālamaraṇaṃ kammupacchedakakammavasena.

Tattha yaṃ vijjamānāyapi āyusantānajanakapaccayasampattiyā kevalaṃ paṭisandhijanakassa kammassa vipakkavipākattā maraṇaṃ hoti, idaṃ **puññakkhayena maraṇaṃ** nāma. Yaṃ gatikālāhārādisampattiyā abhāvena ajjatanakālapurisānaṃ viya vassasatamattaparimāṇassa āyuno khayavasena maraṇaṃ hoti, idaṃ **āyukkhayena maraṇaṃ** nāma. Yaṃ pana dūsīmārakalāburājādīnaṃ viya taṅkhaṇaññeva ṭhānācāvanasamatthena kammunā upacchinnasantānānaṃ, purimakammavasena vā satthaharaṇādīhi upakkamehi upacchijjamānasantānānaṃ maraṇaṃ hoti, idaṃ **akālamaraṇaṃ** nāma. Taṃ sabbampi vuttappakārena jīvitindriyupacchedena saṅgahitaṃ. Iti jīvitindriyupacchedasaṅkhātassa maraṇassa saraṇaṃ maraṇassati.

168. Taṃ bhāvetukāmena rahogatena paṭisallīnena ‘‘maraṇaṃ bhavissati, jīvitindriyaṃ upacchijjissatī’’ti vā, ‘‘maraṇaṃ maraṇa’’nti vā yoniso manasikāro pavattetabbo. Ayoniso pavattayato hi iṭṭhajanamaraṇānussaraṇe soko uppajjati vijātamātuyā piyaputtamaraṇānussaraṇe viya. Aniṭṭhajanamaraṇānussaraṇe pāmojjaṃ uppajjati verīnaṃ verimaraṇānussaraṇe viya. Majjhattajanamaraṇānussaraṇe saṃvego na uppajjati matakaḷevaradassane chavaḍāhakassa viya. Attano maraṇānussaraṇe santāso uppajjati ukkhittāsikaṃ vadhakaṃ disvā bhīrukajātikassa viya. Tadetaṃ sabbampi satisaṃvegañāṇavirahato hoti. Tasmā tattha tattha hatamatasatte oloketvā diṭṭhapubbasampattīnaṃ sattānaṃ matānaṃ maraṇaṃ āvajjetvā satiñca saṃvegañca ñāṇañca yojetvā ‘‘maraṇaṃ bhavissatī’’tiādinā nayena manasikāro pavattetabbo. Evaṃ pavattento hi yoniso pavatteti, upāyena pavattetīti attho. Evaṃ pavattayatoyeva hi ekaccassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, maraṇārammaṇā sati saṇṭhāti, upacārappattameva kammaṭṭhānaṃ hoti.

169. Yassa pana ettāvatā na hoti, tena vadhakapaccupaṭṭhānato, sampattivipattito, upasaṃharaṇato, kāyabahusādhāraṇato, āyudubbalato, animittato, addhānaparicchedato, khaṇaparittatoti imehi aṭṭhahākārehi maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

Tattha **vadhakapaccupaṭṭhānato**ti vadhakassa viya paccupaṭṭhānato. Yathā hi imassa sīsaṃ chindissāmīti asiṃ gahetvā gīvāya cārayamāno vadhako paccupaṭṭhitova hoti, evaṃ maraṇampi paccupaṭṭhitamevāti anussaritabbaṃ. Kasmā? Saha jātiyā āgatato, jīvitaharaṇato ca. Yathā hi ahicchattakamakuḷaṃ matthakena paṃsuṃ gahetvāva uggacchati, evaṃ sattā jarāmaraṇaṃ gahetvāva nibbattanti. Tathā hi nesaṃ paṭisandhicittaṃ uppādānantarameva jaraṃ patvā pabbatasikharato patitasilā viya bhijjati saddhiṃ sampayuttakhandhehi. Evaṃ khaṇikamaraṇaṃ tāva saha jātiyā āgataṃ. Jātassa pana avassaṃ maraṇato idhādhippetamaraṇampi saha jātiyā āgataṃ. Tasmā esa satto jātakālato paṭṭhāya yathā nāma uṭṭhito sūriyo atthābhimukho gacchateva, gatagataṭṭhānato īsakampi na nivattati. Yathā vā nadī pabbateyyā sīghasotā hārahārinī sandateva vattateva īsakampi na nivattati, evaṃ īsakampi anivattamāno maraṇābhimukhova yāti. Tena vuttaṃ –

> ‘‘Yamekarattiṃ paṭhamaṃ, gabbhe vasati māṇavo;
> Abbhuṭṭhitova so yāti, sa gacchaṃ na nivattatī’’ti. (jā. 1.15.363);

Evaṃ gacchato cassa gimhābhitattānaṃ kunnadīnaṃ khayo viya, pāto āporasānugatabandhanānaṃ dumapphalānaṃ patanaṃ viya, muggarābhitāḷitānaṃ mattikabhājanānaṃ bhedo viya, sūriyarasmisamphuṭṭhānaṃ ussāvabindūnaṃ viddhaṃsanaṃ viya ca maraṇameva āsannaṃ hoti. Tenāha –

‘‘Accayanti ahorattā, jīvitamuparujjhati;
Āyu khīyati maccānaṃ, kunnadīnaṃva odakaṃ. (saṃ. ni. 1.146);

‘‘Phalānamiva pakkānaṃ, pāto papatato bhayaṃ;
Evaṃ jātāna maccānaṃ, niccaṃ maraṇato bhayaṃ.

‘‘Yathāpi kumbhakārassa, kataṃ mattikabhājanaṃ;
Khuddakañca mahantañca, yaṃ pakkaṃ yañca āmakaṃ;
Sabbaṃ bhedanapariyantaṃ, evaṃ maccāna jīvitaṃ’. (su. ni. 581-582);

‘‘Ussāvova tiṇaggamhi, sūriyuggamanaṃ pati;
Evamāyu manussānaṃ, mā maṃ amma nivārayā’’ti. (jā. 1.11.79);

Evaṃ ukkhittāsiko vadhako viya saha jātiyā āgataṃ panetaṃ maraṇaṃ gīvāya asiṃ cārayamāno so vadhako viya jīvitaṃ haratiyeva, na aharitvā nivattati. Tasmā saha jātiyā āgatato, jīvitaharaṇato ca ukkhittāsiko vadhako viya maraṇampi paccupaṭṭhitamevāti evaṃ vadhakapaccupaṭṭhānato maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

170. **Sampattivipattito**ti idha sampatti nāma tāvadeva sobhati, yāva naṃ vipatti nābhibhavati, na ca sā sampatti nāma atthi, yā vipattiṃ atikkamma tiṭṭheyya. Tathā hi –

‘‘Sakalaṃ mediniṃ bhutvā, datvā koṭisataṃ sukhī;
Aḍḍhāmalakamattassa, ante issarataṃ gato.

‘‘Teneva dehabandhena, puññamhi khayamāgate;
Maraṇābhimukho sopi, asoko sokamāgato’’ti.

Apica sabbaṃ ārogyaṃ byādhipariyosānaṃ, sabbaṃ yobbanaṃ jarāpariyosānaṃ, sabbaṃ jīvitaṃ maraṇapariyosānaṃ, sabboyeva lokasannivāso jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, byādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato. Tenāha –

‘‘Yathāpi selā vipulā, nabhaṃ āhacca pabbatā;
Samantā anupariyeyyuṃ, nippothentā catuddisā.

‘‘Evaṃ jarā ca maccu ca, adhivattanti pāṇine;
Khattiye brāhmaṇe vesse, sudde caṇḍālapukkuse;
Na kiñci parivajjeti, sabbamevābhimaddati.

‘‘Na tattha hatthīnaṃ bhūmi, na rathānaṃ na pattiyā;
Na cāpi mantayuddhena, sakkā jetuṃ dhanena vā’’ti. (saṃ. ni. 1.136);

Evaṃ jīvitasampattiyā maraṇavipattipariyosānataṃ vavatthapentena sampattivipattito maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

171. **Upasaṃharaṇato**ti parehi saddhiṃ attano upasaṃharaṇato. Tattha sattahākārehi upasaṃharaṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ, yasamahattato, puññamahattato, thāmamahattato, iddhimahattato, paññāmahattato, paccekabuddhato, sammāsambuddhatoti. Kathaṃ? Idaṃ maraṇaṃ nāma mahāyasānaṃ mahāparivārānaṃ sampannadhanavāhanānaṃ mahāsammatamandhātumahāsudassana daḷhanemi nimippabhutīnampi upari nirāsaṅkameva patitaṃ, kimaṅgaṃ pana mayhaṃ upari na patissati?

Mahāyasā rājavarā, mahāsammataādayo;
Tepi maccuvasaṃ pattā, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ tāva **yasamahattato** anussaritabbaṃ.

Kathaṃ puññamahattato?

Jotiko jaṭilo uggo, meṇḍako atha puṇṇako;
Ete caññe ca ye loke, mahāpuññāti vissutā;
Sabbe maraṇamāpannā, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **puññamahattato** anussaritabbaṃ.

Kathaṃ thāmamahattato?

Vāsudevo baladevo, bhīmaseno yudhiṭṭhilo;
Cānuro yo mahāmallo, antakassa vasaṃ gatā.

Evaṃ thāmabalūpetā, iti lokamhi vissutā;
Etepi maraṇaṃ yātā, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **thāmamahattato** anussaritabbaṃ.

Kathaṃ iddhimahattato?

Pādaṅguṭṭhakamattena, vejayantamakampayi;
Yo nāmiddhimataṃ seṭṭho, dutiyo aggasāvako.

Sopi maccumukhaṃ ghoraṃ, migo sīhamukhaṃ viya;
Paviṭṭho saha iddhīhi, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **iddhimahattato** anussaritabbaṃ.

Kathaṃ paññāmahattato?

Lokanāthaṃ ṭhapetvāna, ye caññe atthi pāṇino;
Paññāya sāriputtassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

Evaṃ nāma mahāpañño, paṭhamo aggasāvako;
Maraṇassa vasaṃ patto, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **paññāmahattato** anussaritabbaṃ.

Kathaṃ paccekabuddhato? Yepi te attano ñāṇavīriyabalena sabbakilesasattunimmathanaṃ katvā paccekabodhiṃ pattā khaggavisāṇakappā sayambhuno, tepi maraṇato na muttā, kuto panāhaṃ muccissāmīti.

Taṃ taṃ nimittamāgamma, vīmaṃsantā mahesayo;
Sayambhuññāṇatejena, ye pattā āsavakkhayaṃ.

Ekacariyanivāsena, khaggasiṅgasamūpamā;
Tepi nātigatā maccuṃ, mādisesu kathāva kāti.

Evaṃ **paccekabuddhato** anussaritabbaṃ.

Kathaṃ sammāsambuddhato? Yopi so bhagavā asītianubyañjanapaṭimaṇḍitadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavicitrarūpakāyo sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanasamiddhadhammakāyo yasamahattapuññamahattathāmamahattaiddhimahattapaññāmahattānaṃ pāraṃ gato asamo asamasamo appaṭipuggalo arahaṃ sammāsambuddho, sopi salilavuṭṭhinipātena mahāaggikkhandho viya maraṇavuṭṭhinipātena ṭhānaso vūpasanto.

Evaṃ mahānubhāvassa, yaṃ nāmetaṃ mahesino;
Na bhayena na lajjāya, maraṇaṃ vasamāgataṃ.

Nillajjaṃ vītasārajjaṃ, sabbasattābhimaddanaṃ;
Tayidaṃ mādisaṃ sattaṃ, kathaṃ nābhibhavissatīti.

Evaṃ **sammāsambuddhato** anussaritabbaṃ.

Tassevaṃ yasamahattatādisampannehi parehi saddhiṃ maraṇasāmaññatāya attānaṃ upasaṃharitvā tesaṃ viya sattavisesānaṃ mayhampi maraṇaṃ bhavissatīti anussarato upacārappattaṃ kammaṭṭhānaṃ hotīti. Evaṃ upasaṃharaṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

172. **Kāyabahusādhāraṇato**ti ayaṃ kāyo bahusādhāraṇo. Asītiyā tāva kimikulānaṃ sādhāraṇo, tattha chavinissitā pāṇā chaviṃ khādanti, cammanissitā cammaṃ khādanti, maṃsanissitā maṃsaṃ khādanti, nhārunissitā nhāruṃ khādanti, aṭṭhinissitā aṭṭhiṃ khādanti, miñjanissitā miñjaṃ khādanti. Tattheva jāyanti jīyanti mīyanti, uccārapassāvaṃ karonti. Kāyova nesaṃ sūtigharañceva gilānasālā ca susānañca vaccakuṭi ca passāvadoṇikā ca. Svāyaṃ tesampi kimikulānaṃ pakopena maraṇaṃ nigacchatiyeva. Yathā ca asītiyā kimikulānaṃ, evaṃ ajjhattikānaṃyeva anekasatānaṃ rogānaṃ bāhirānañca ahivicchikādīnaṃ maraṇassa paccayānaṃ sādhāraṇo.

Yathā hi catumahāpathe ṭhapite lakkhamhi sabbadisāhi āgatā sarasattitomarapāsāṇādayo nipatanti, evaṃ kāyepi sabbupaddavā nipatanti. Svāyaṃ tesampi upaddavānaṃ nipātena maraṇaṃ nigacchatiyeva. Tenāha bhagavā – ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu divase nikkhante rattiyā paṭihitāya iti paṭisañcikkhati, bahukā kho me paccayā maraṇassa, ahi vā maṃ ḍaṃseyya, vicchiko vā maṃ ḍaṃseyya, satapadī vā maṃ ḍaṃseyya, tena me assa kālaṅkiriyā, so mamassa antarāyo, upakkhalitvā vā papateyyaṃ, bhattaṃ vā me bhuttaṃ byāpajjeyya, pittaṃ vā me kuppeyya, semhaṃ vā me kuppeyya, satthakā vā me vātā kuppeyyuṃ, tena me assa kālaṅkiriyā, so mamassa antarāyo’’ti. Evaṃ (a. ni. 6.20) kāyabahusādhāraṇato maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

173. **Āyudubbalato**ti āyu nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ. Tathā hi sattānaṃ jīvitaṃ assāsapassāsūpanibaddhañceva iriyāpathūpanibaddhañca sītuṇhūpanibaddhañca mahābhūtūpanibaddhañca āhārūpanibaddhañca. Tadetaṃ assāsapassāsānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Bahi nikkhantanāsikavāte pana anto apavisante, paviṭṭhe vā anikkhamante mato nāma hoti. Catunnaṃ iriyāpathānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Aññataraññatarassa pana adhimattatāya āyusaṅkhārā upacchijjanti. Sītuṇhānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Atisītena pana atiuṇhena vā abhibhūtassa vipajjati. Mahābhūtānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati. Pathavīdhātuyā pana āpodhātuādīnaṃ vā aññataraññatarassa pakopena balasampannopi puggalo patthaddhakāyo vā atisārādivasena kilinnapūtikāyo vā mahāḍāhapareto vā sambhijjamānasandhibandhano vā hutvā jīvitakkhayaṃ pāpuṇāti. Kabaḷīkārāhārampi yuttakāle labhantasseva jīvitaṃ pavattati, āhāraṃ alabhamānassa pana parikkhayaṃ gacchatīti. Evaṃ āyudubbalato maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

174. **Animittato**ti avavatthānato, paricchedābhāvatoti attho. Sattānaṃ hi –

Jīvitaṃ byādhi kālo ca, dehanikkhepanaṃ gati;
Pañcete jīvalokasmiṃ, animittā na nāyare.

Tattha **jīvitaṃ** tāva ‘‘ettakameva jīvitabbaṃ, na ito para’’nti vavatthānābhāvato animittaṃ. Kalalakālepi hi sattā maranti, abbudapesighanamāsikadvemāsatemāsacatumāsapañcamāsadasamāsakālepi. Kucchito nikkhantasamayepi. Tato paraṃ vassasatassa antopi bahipi marantiyeva. **Byādhi**pi ‘‘imināva byādhinā sattā maranti, nāññenā’’ti vavatthānābhāvato animitto. Cakkhurogenāpi hi sattā maranti, sotarogādīnaṃ aññatarenāpi. **Kālo**pi ‘‘imasmiṃyeva kāle maritabbaṃ, nāññasmi’’nti evaṃ vavatthānābhāvato animitto. Pubbaṇhepi hi sattā maranti, majjhanhikādīnaṃ aññatarasmimpi. **Dehanikkhepana**mpi ‘‘idheva mīyamānānaṃ dehena patitabbaṃ, nāññatrā’’ti evaṃ vavatthānābhāvato animittaṃ. Antogāme jātānaṃ hi bahigāmepi attabhāvo patati. Bahigāme jātānampi antogāme. Tathā thalajānaṃ vā jale, jalajānaṃ vā thaleti anekappakārato vitthāretabbaṃ. **Gati**pi ‘‘ito cutena idha nibbattitabba’’nti evaṃ vavatthānābhāvato animittā. Devalokato hi cutā manussesupi nibbattanti, manussalokato cutā devalokādīnampi yattha katthaci nibbattantīti evaṃ yantayuttagoṇo viya gatipañcake loko samparivattatīti evaṃ animittato maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

175. **Addhānaparicchedato**ti manussānaṃ jīvitassa nāma etarahi paritto addhā. Yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ, appaṃ vā bhiyyo. Tenāha bhagavā – ‘‘appamidaṃ, bhikkhave, manussānaṃ āyu, gamanīyo samparāyo, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇaṃ. Yo, bhikkhave, ciraṃ jīvati, so vassasataṃ, appaṃ vā bhiyyoti.

Appamāyumanussānaṃ, hīḷeyya naṃ suporiso;
Careyyādittasīsova, natthi maccussa nāgamoti. (saṃ. ni. 1.145);

Aparampi āha – ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, arako nāma satthā ahosī’’ti sabbampi sattahi upamāhi alaṅkataṃ suttaṃ vitthāretabbaṃ.

Aparampi āha – ‘‘yocāyaṃ, bhikkhave, bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ rattindivaṃ jīveyyaṃ, bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yocāyaṃ, bhikkhave, bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ divasaṃ jīveyyaṃ, bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ, bhikkhave, bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ ekaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjāmi, bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ, bhikkhave, bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ cattāro pañca ālope saṅkhāditvā ajjhoharāmi, bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Ime vuccanti, bhikkhave, bhikkhū pamattā viharanti, dandhaṃ maraṇassatiṃ bhāventi āsavānaṃ khayāya. Yo ca khvāyaṃ, bhikkhave, bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ ekaṃ ālopaṃ saṅkhāditvā ajjhoharāmi, bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Yo cāyaṃ, bhikkhave, bhikkhu evaṃ maraṇassatiṃ bhāveti, aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ assasitvā vā passasāmi, passasitvā vā assasāmi, bhagavato sāsanaṃ manasikareyyaṃ, bahuṃ vata me kataṃ assāti. Ime vuccanti, bhikkhave, bhikkhū appamattā viharanti, tikkhaṃ maraṇassatiṃ bhāventi āsavānaṃ khayāyā’’ti (a. ni. 6.19). Evaṃ catupañcālopasaṅkhādanamattaṃ avissāsiyo paritto jīvitassa addhāti evaṃ addhānaparicchedato maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

176. **Khaṇaparittato**ti paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittappavattimattoyeva. Yathā nāma rathacakkaṃ pavattamānampi ekeneva nemippadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evameva ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitaṃ. Tasmiṃ citte niruddhamatte satto niruddhoti vuccati. Yathāha – ‘‘atīte cittakkhaṇe jīvittha, na jīvati, na jīvissati. Anāgate cittakkhaṇe na jīvittha, na jīvati, jīvissati. Paccuppanne cittakkhaṇe na jīvittha, jīvati, na jīvissati.

‘‘Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;
Ekacittasamāyuttā, lahu so vattate khaṇo.

‘‘Ye niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha;
Sabbepi sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

‘‘Anibbattena na jāto, paccuppannena jīvati;
Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā’’ti. (mahāni. 39);

Evaṃ khaṇaparittato maraṇaṃ anussaritabbaṃ.

177. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ ākārānaṃ aññatarāññatarena anussaratopi punappunaṃ manasikāravasena cittaṃ āsevanaṃ labhati, maraṇārammaṇā sati santiṭṭhati, nīvaraṇāni vikkhambhanti, jhānaṅgāni pātubhavanti. Sabhāvadhammattā pana saṃvejanīyattā ca ārammaṇassa appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Lokuttarajjhānaṃ pana dutiyacatutthāni ca āruppajjhānāni sabhāvadhammepi bhāvanāvisesena appanaṃ pāpuṇanti. Visuddhibhāvanānukkamavasena hi lokuttaraṃ appanaṃ pāpuṇāti. Ārammaṇātikkamabhāvanāvasena āruppaṃ. Appanāpattasseva hi jhānassa ārammaṇasamatikkamanamattaṃ tattha hoti. Idha pana tadubhayampi natthi. Tasmā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetaṃ maraṇassatibalena uppannattā maraṇassaticceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana maraṇassatiṃ anuyutto bhikkhu satataṃ appamatto hoti, sabbabhavesu anabhiratisaññaṃ paṭilabhati, jīvitanikantiṃ jahāti, pāpagarahī hoti, asannidhibahulo parikkhāresu vigatamalamacchero, aniccasaññā cassa paricayaṃ gacchati, tadanusāreneva dukkhasaññā anattasaññā ca upaṭṭhāti. Yathā abhāvitamaraṇā sattā sahasā vāḷamigayakkhasappacoravadhakābhibhūtā viya maraṇasamaye bhayaṃ santāsaṃ sammohaṃ āpajjanti, evaṃ anāpajjitvā abhayo asammūḷho kālaṃ karoti. Sace diṭṭheva dhamme amataṃ nārādheti, kāyassa bhedā sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamādaṃ, kayirātha sumedhaso;
Evaṃ mahānubhāvāya, maraṇassatiyā sadāti.

Idaṃ maraṇassatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Kāyagatāsatikathā

178. Idāni yaṃ taṃ aññatra buddhuppādā appavattapubbaṃ sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ tesu tesu suttantesu ‘‘ekadhammo, bhikkhave, bhāvito bahulīkato mahato saṃvegāya saṃvattati. Mahato atthāya saṃvattati. Mahato yogakkhemāya saṃvattati. Mahato satisampajaññāya saṃvattati. Ñāṇadassanapaṭilābhāya saṃvattati. Diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattati. Vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati. Katamo ekadhammo? Kāyagatā sati… (a. ni. 1.563 ādayo). Amataṃ te, bhikkhave, paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjanti. Amataṃ te, bhikkhave, na paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ na paribhuñjanti. Amataṃ tesaṃ, bhikkhave, paribhuttaṃ… aparibhuttaṃ… parihīnaṃ… aparihīnaṃ… viraddhaṃ… aviraddhaṃ, yesaṃ kāyagatāsati āraddhāti (a. ni. 1.603) evaṃ bhagavatā anekehi ākārehi pasaṃsitvā ‘‘kathaṃ bhāvitā, bhikkhave, kāyagatāsati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā’’tiādinā (ma. ni. 3.154) nayena ānāpānapabbaṃ, iriyāpathapabbaṃ, catusampajaññapabbaṃ, paṭikkūlamanasikārapabbaṃ, dhātumanasikārapabbaṃ, navasivathikapabbānīti imesaṃ cuddasannaṃ pabbānaṃ vasena kāyagatāsatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ, tassa bhāvanāniddeso anuppatto.

Tattha yasmā iriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ dhātumanasikārapabbanti imāni tīṇi vipassanāvasena vuttāni. Nava sivathikapabbāni vipassanāñāṇesuyeva ādīnavānupassanāvasena vuttāni. Yāpi cettha uddhumātakādīsu samādhibhāvanā ijjheyya, sā asubhaniddese pakāsitāyeva. Ānāpānapabbaṃ pana paṭikkūlamanasikārapabbañca imānevettha dve samādhivasena vuttāni. Tesu ānāpānapabbaṃ ānāpānassativasena visuṃ kammaṭṭhānaṃyeva. Yaṃ panetaṃ ‘‘puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati. Atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… mutta’’nti (ma. ni. 3.154) evaṃ **matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñjena saṅgahetvā** paṭikkūlamanasikāravasena desitaṃ dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ, idamidha kāyagatāsatīti adhippetaṃ.

179. Tatthāyaṃ pāḷivaṇṇanāpubbaṅgamo bhāvanāniddeso. **Imameva kāya**nti imaṃ catumahābhūtikaṃ pūtikāyaṃ. **Uddhaṃ pādatalā**ti pādatalato upari. **Adho kesamatthakā**ti kesaggato heṭṭhā. **Tacapariyanta**nti tiriyaṃ tacaparicchinnaṃ. **Pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhatī**ti nānappakārakesādiasucibharito ayaṃ kāyoti passati. Kathaṃ? Atthi imasmiṃ kāye kesā…pe… muttanti.

Tattha **atthī**ti saṃvijjanti. **Imasmi**nti yvāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyanto pūro nānappakārassa asucinoti vuccati, tasmiṃ. **Kāye**ti sarīre. Sarīraṃ hi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtato kāyoti vuccati. **Kesā lomā**ti ete kesādayo dvattiṃsākārā. Tattha atthi imasmiṃ kāye kesā, atthi imasmiṃ kāye lomāti evaṃ sambandho veditabbo.

Imasmiṃ hi pādatalā paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya paritoti ettake byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇiṃ vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā kuṅkumaṃ vā kappūraṃ vā vāsacuṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhajegucchaṃ asirikadassanaṃ nānappakāraṃ kesalomādibhedaṃ asuciṃyeva passati. Tena vuttaṃ ‘‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… mutta’’nti. Ayamettha padasambandhato vaṇṇanā.

180. Imaṃ pana kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena ādikammikena kulaputtena vuttappakāraṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamitvā idaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetabbaṃ. Tenāpissa kammaṭṭhānaṃ kathentena sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā ca manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṇṭhānato disato okāsato paricchedatoti evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitabbaṃ.

Imasmiṃ hi paṭikkūlamanasikārakammaṭṭhāne yopi tipiṭako hoti, tenāpi manasikārakāle paṭhamaṃ vācāya sajjhāyo kātabbo. Ekaccassa hi sajjhāyaṃ karontasseva kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti malayavāsī mahādevattherassa santike uggahitakammaṭṭhānānaṃ dvinnaṃ therānaṃ viya. Thero kira tehi kammaṭṭhānaṃ yācito cattāro māse imaṃyeva sajjhāyaṃ karothāti dvattiṃsākārapāḷiṃ adāsi. Te kiñcāpi nesaṃ dve tayo nikāyā paguṇā, padakkhiṇaggāhitāya pana cattāro māse dvattiṃsākāraṃ sajjhāyantāva sotāpannā ahesuṃ. Tasmā kammaṭṭhānaṃ kathentena ācariyena antevāsiko vattabbo ‘‘paṭhamaṃ tāva vācāya sajjhāyaṃ karohī’’ti.

Karontena ca **tacapañcakādī**ni paricchinditvā anulomapaṭilomavasena sajjhāyo kātabbo. Kesā lomā nakhā dantā tacoti hi vatvā puna paṭilomato taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tadanantaraṃ **vakkapañcake** maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkanti vatvā puna paṭilomato vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **papphāsapañcake** hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsanti vatvā puna paṭilomato papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ, vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **matthaluṅgapañcake** antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ matthaluṅganti vatvā puna paṭilomato matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ, vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **medachakke** pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medoti vatvā puna paṭilomato medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ, matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ, vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Tato **muttachakke** assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttanti vatvā puna paṭilomato muttaṃ lasikā siṅghāṇikā kheḷo vasā assu, medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ, matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ, papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ, vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ, taco dantā nakhā lomā kesāti vattabbaṃ.

Evaṃ kālasataṃ kālasahassaṃ kālasatasahassampi vācāya sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatanti paguṇā hoti, na ito cito ca cittaṃ vidhāvati. Koṭṭhāsā pākaṭā honti, hatthasaṅkhalikā viya vatipādapanti viya ca khāyanti.

Yathā pana vacasā, tatheva manasāpi sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyo hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti. Manasā sajjhāyo lakkhaṇapaṭivedhassa paccayo hoti.

Vaṇṇatoti kesādīnaṃ vaṇṇo vavatthapetabbo.

Saṇṭhānatoti tesaññeva saṇṭhānaṃ vavatthapetabbaṃ.

Disatoti imasmiṃ hi sarīre nābhito uddhaṃ uparimadisā, adho heṭṭhimadisā, tasmā ayaṃ koṭṭhāso imissā nāma disāyāti disā vavatthapetabbā.

Okāsatoti ayaṃ koṭṭhāso imasmiṃ nāma okāse patiṭṭhitoti evaṃ tassa tassa okāso vavatthapetabbo.

Paricchedatoti sabhāgaparicchedo visabhāgaparicchedoti dve paricchedā. Tattha ayaṃ koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyañca iminā nāma paricchinnoti evaṃ sabhāgaparicchedo veditabbo. Kesā na lomā, lomāpi na kesāti evaṃ amissakatāvasena visabhāgaparicchedo veditabbo.

Evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhantena pana idaṃ kammaṭṭhānaṃ asukasmiṃ sutte paṭikkūlavasena kathitaṃ, asukasmiṃ dhātuvasenāti ñatvā ācikkhitabbaṃ. Idañhi mahāsatipaṭṭhāne (dī. ni. 2.377) paṭikkūlavaseneva kathitaṃ. Mahāhatthipadopama(ma. ni. 1.300 ādayo) mahārāhulovāda(ma. ni. 2.113 ādayo) dhātuvibhaṅgesu(ma. ni. 3.342 ādayo) dhātuvasena kathitaṃ. Kāyagatāsatisutte (ma. ni. 3.153) pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, taṃ sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvasena kathitaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ hoti. Paṭikkūlavasena kathitaṃ samathakammaṭṭhānaṃ. Tadetaṃ idha samathakammaṭṭhānamevāti.

181. Evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitvā anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupubbamuñcanato, appanāto, tayo ca suttantāti evaṃ dasadhā manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Tattha **anupubbato**ti idañhi sajjhāyakaraṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā manasikātabbaṃ, na ekantarikāya. Ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattiṃsapadaṃ nisseṇiṃ ekantarikāya ārohanto kilantakāyo patati, na ārohanaṃ sampādeti, evameva bhāvanāsampattivasena adhigantabbassa assādassa anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanaṃ sampādeti.

Anupubbato manasikarontenāpi ca **nātisīghato** manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikaroto hi yathā nāma tiyojanamaggaṃ paṭipajjitvā okkamanavissajjanaṃ asallakkhetvā sīghena javena satakkhattumpi gamanāgamanaṃ karoto purisassa kiñcāpi addhānaṃ parikkhayaṃ gacchati, atha kho pucchitvāva gantabbaṃ hoti, evameva kevalaṃ kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ pāpuṇāti, avibhūtaṃ pana hoti, na visesaṃ āvahati, tasmā nātisīghato manasikātabbaṃ.

Yathā ca nātisīghato, evaṃ **nātisaṇikato**pi. Atisaṇikato manasikaroto hi yathā nāma tadaheva tiyojanamaggaṃ gantukāmassa purisassa antarāmagge rukkhapabbatataḷākādīsu vilambamānassa maggo parikkhayaṃ na gacchati, dvīhatīhena pariyosāpetabbo hoti, evameva kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti.

Vikkhepapaṭibāhanatoti kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Appaṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṃ papātamaggaṃ paṭipannassa purisassa akkamanapadaṃ asallakkhetvā ito cito ca vilokayato padavāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṃ hoti, evameva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānaṃ parihāyati paridhaṃsati. Tasmā vikkhepapaṭibāhanato manasikātabbaṃ.

Paṇṇattisamatikkamanatoti yāyaṃ kesā lomātiādikā paṇṇatti, taṃ atikkamitvā paṭikkūlanti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araññe udapānaṃ disvā tattha tālapaṇṇādikaṃ kiñcideva saññāṇaṃ bandhitvā tena saññāṇena āgantvā nhāyanti ceva pivanti ca. Yadā pana nesaṃ abhiṇhasañcārena āgatāgatapadaṃ pākaṭaṃ hoti, tadā saññāṇena kiccaṃ na hoti, icchiticchitakkhaṇe gantvā nhāyanti ceva pivanti ca, evameva pubbabhāge kesā lomātipaṇṇattivasena manasikaroto paṭikkūlabhāvo pākaṭo hoti. Atha kesā lomātipaṇṇattiṃ samatikkamitvā paṭikkūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

Anupubbamuñcanatoti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṃ taṃ muñcantena anupubbamuñcanato manasikātabbaṃ. Ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Muttanti ca manasikaroto manasikāro gantvā kesāti imaṃ ādikoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Athassa manasikaroto manasikaroto keci koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti, tesu tesu tāva kammaṃ kātabbaṃ. Yāva dvīsu upaṭṭhitesu tesampi eko suṭṭhutaraṃ upaṭṭhahati, evaṃ upaṭṭhitaṃ pana tameva punappunaṃ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi dvattiṃsatālake tālavane vasantaṃ makkaṭaṃ gahetukāmo luddo ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhitvā ukkuṭṭhiṃ kareyya, atha kho so makkaṭo paṭipāṭiyā tasmiṃ tasmiṃ tāle patitvā pariyantatālameva gaccheyya, tatthapi gantvā luddena tatheva kate puna teneva nayena āditālaṃ āgaccheyya, so evaṃ punappunaṃ paripātiyamāno ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvā anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makuḷatālapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānopi na uṭṭhaheyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – yathā hi tālavane dvattiṃsatālā, evaṃ imasmiṃ kāye dvattiṃsakoṭṭhāsā. Makkaṭo viya cittaṃ. Luddo viya yogāvacaro. Makkaṭassa dvattiṃsatālake tālavane nivāso viya yogino cittassa dvattiṃsakoṭṭhāsake kāye ārammaṇavasena anusañcaraṇaṃ. Luddena ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhitvā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmiṃ tasmiṃ tāle patitvā pariyantatālagamanaṃ viya yogino kesāti manasikāre āraddhe paṭipāṭiyā gantvā pariyosānakoṭṭhāseyeva cittassa saṇṭhānaṃ. Puna paccāgamanepi eseva nayo. Punappunaṃ paripātiyamānassa makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānaṃ viya punappunaṃ manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu parikammakaraṇaṃ. Anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa majjhe makuḷatālapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānassapi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhutaraṃ upaṭṭhāti, tameva punappunaṃ manasikaritvā appanāya uppādanaṃ.

Aparāpi upamā – yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattiṃsakulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamageheyeva dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeyya. Punadivase tisso labhitvā parato dve vissajjeyya. Tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Dvattiṃsakulagāmo viya hi dvattiṃsākāro. Piṇḍapātiko viya yogāvacaro. Tassa taṃ gāmaṃ upanissāya vāso viya yogino dvattiṃsākāre parikammakaraṇaṃ. Paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ viya dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnaṃ vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye parikammakaraṇaṃ. Tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutaraṃ upaṭṭhāti, tameva punappunaṃ manasikaritvā appanāya uppādanaṃ.

Appanātoti appanākoṭṭhāsato kesādīsu ekekasmiṃ koṭṭhāse appanā hotīti veditabbāti ayamevettha adhippāyo.

Tayo ca suttantāti adhicittaṃ, sītibhāvo, bojjhaṅgakosallanti ime tayo suttantā vīriyasamādhiyojanatthaṃ veditabbāti ayamettha adhippāyo. Tattha –

> ''Adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā tīṇi nimittāni kālenakālaṃ manasikātabbāni. Kālenakālaṃ samādhinimittaṃ manasikātabbaṃ. Kālenakālaṃ paggahanimittaṃ manasikātabbaṃ. Kālenakālaṃ upekkhānimittaṃ manasikātabbaṃ. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaññeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaññeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaññeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammā samādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu kālenakālaṃ samādhinimittaṃ paggahanimittaṃ upekkhānimittaṃ manasikaroti, taṃ hoti cittaṃ muduñca kammaññañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.
>
> ''Seyyathāpi, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandhati, ukkaṃ bandhitvā ukkāmukhaṃ ālimpeti, ukkāmukhaṃ ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkhipitvā kālenakālaṃ abhidhamati, kālenakālaṃ udakena paripphoseti, kālenakālaṃ ajjhupekkhati. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ ḍaheyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāyeyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjhupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya. Yato ca kho, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālenakālaṃ abhidhamati, kālenakālaṃ udakena paripphoseti, kālenakālaṃ ajjhupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ muduñca kammaññañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya. Yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati yadi paṭikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyāya yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.
>
> ''Evameva kho, bhikkhave, adhicittamanuyuttena…pe… samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Yassa yassa ca abhiññā sacchi karaṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā sacchi kiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane''ti (a. ni. 3.103).

Idaṃ suttaṃ **adhicitta**nti veditabbaṃ.

> ''Chahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātuṃ. Katamehi chahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti. Yasmiṃ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti. Yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti. Yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ, tasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati. Paṇītādhimuttiko ca hoti nibbānābhirato. Imehi kho, bhikkhave, chahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātu''nti (a. ni. 6.85).

Idaṃ suttaṃ **anuttaraṃ sītibhāvo**ti veditabbaṃ.

Bojjhaṅgakosallaṃ ''pana evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāyā''ti (saṃ. ni. 5.234) appanākosallakathāyaṃ dassitameva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā idañca dasavidhaṃ manasikārakosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhukaṃ uggahetabbaṃ. Sace panassa ācariyena saddhiṃ ekavihāreyeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhānaṃ suṭṭhu vavatthapetvā kammaṭṭhānaṃ anuyujjantena visesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbaṃ. Aññattha vasitukāmena yathāvuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā pathavīkasiṇaniddese vuttanayeneva ananurūpaṃ senāsanaṃ pahāya anurūpe vihāre vasantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā paṭikkūlamanasikāre parikammaṃ kātabbaṃ.

Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbaṃ. Kathaṃ? Ekaṃ vā dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo. Chinnaṭṭhānepi kese oloketuṃ vaṭṭati. Udakapatte vā yāgupatte vā oloketumpi vaṭṭatiyeva. Kāḷakakāle disvā kāḷakāti manasikātabbā. Setakāle setāti. Missakakāle pana ussadavasena manasikātabbā honti. Yathā ca kesesu, evaṃ sakalepi tacapañcake disvāva nimittaṃ gahetabbaṃ.

Koṭṭhāsavavatthāpanakathā

182. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sabbakoṭṭhāse vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā vaṇṇasaṇṭhānagandhaāsayokāsavasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthapetabbā.

Tatrāyaṃ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā. **Kesā** tāva pakativaṇṇena kāḷakā addāriṭṭhakavaṇṇā. Saṇṭhānato dīghavaṭṭalikā tulādaṇḍasaṇṭhānā. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūḷikāhi, purato nalāṭantena, pacchato galavāṭakena paricchinnā. Sīsakaṭāhaveṭhanaṃ allacammaṃ kesānaṃ okāso. Paricchedato kesā sīsaveṭhanacamme vīhaggamattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā, dve kesā ekato natthīti ayaṃ sabhāgaparicchedo. Kesā na lomā, lomā na kesāti evaṃ avasesaekatiṃsakoṭṭhāsehi amissīkatā kesā nāma pāṭiyekko ekakoṭṭhāsoti ayaṃ visabhāgaparicchedo. Idaṃ kesānaṃ vaṇṇādito vavatthāpanaṃ.

183. Idaṃ pana nesaṃ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthāpanaṃ. Kesā nāmete vaṇṇatopi paṭikkūlā. Saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopi paṭikkūlā.

Manuññepi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇaṃ kiñci disvā kesamissakamidaṃ haratha nanti jigucchanti. Evaṃ kesā **vaṇṇato** paṭikkūlā. Rattiṃ bhuñjantāpi kesasaṇṭhānaṃ akkavākaṃ vā makacivākaṃ vā chupitvāpi tatheva jigucchanti. Evaṃ **saṇṭhānato** paṭikkūlā.

Telamakkhanapupphadhūpādi saṅkhāravirahitānañca kesānaṃ gandho paramajegucccho hoti. Tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṃ. Kesā hi vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikkūlāpi siyuṃ, **gandhena** pana paṭikkūlāyeva. Yathā hi daharassa kumārassa vaccaṃ vaṇṇato haliddivaṇṇaṃ, saṇṭhānatopi haliddipiṇḍasaṇṭhānaṃ. Saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitañca uddhumātakakāḷasunakhasarīraṃ vaṇṇato tālapakkavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato vaṭṭetvā vissaṭṭhamudiṅgasaṇṭhānaṃ. Dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisāti ubhayampi vaṇṇasaṇṭhānato siyā appaṭikkūlaṃ gandhena pana paṭikkūlameva. Evaṃ kesāpi siyuṃ vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikkūlā **gandhena** pana paṭikkūlāyevāti.

Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānaṃ jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā jegucchāti idaṃ nesaṃ **āsayato** pāṭikkulyaṃ.

Ime ca kesā nāma gūtharāsimhi uṭṭhitakaṇṇikaṃ viya ekatiṃsakoṭṭhāsarāsimhi jātā. Te susānasaṅkāraṭṭhānādīsu jātasākaṃ viya parikkhādīsu jātakamalakuvalayādipupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti idaṃ nesaṃ **okāsato** pāṭikkulyaṃ.

Yathā ca kesānaṃ, evaṃ sabbakoṭṭhāsānaṃ vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena pañcadhā paṭikkūlatā veditabbā. Vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena pana sabbepi visuṃ visuṃ vavatthapetabbā.

184. Tattha **lomā** tāva pakativaṇṇato na kesā viya asambhinnakāḷakā, kāḷapiṅgalā pana honti. Saṇṭhānato onataggā tālamūlasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato ṭhapetvā kesānaṃ patiṭṭhitokāsañca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīraveṭhanacamme jātā. Paricchedato sarīraveṭhanacamme likhāmattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā, dve lomā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

185. **Nakhā**ti vīsatiyā nakhapattānaṃ nāmaṃ. Te sabbepi vaṇṇato setā. Saṇṭhānato macchasakalikasaṇṭhānā. Disato pādanakhā heṭṭhimadisāya, hatthanakhā uparimadisāyāti dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṅgulīnaṃ aggapiṭṭhesu patiṭṭhitā. Paricchedato dvīsu disāsu aṅgulikoṭimaṃsehi, anto aṅgulipiṭṭhimaṃsena, bahi ceva agge ca ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā, dve nakhā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

186. **Dantā**ti paripuṇṇadantassa dvattiṃsa dantaṭṭhikāni. Tepi vaṇṇato setā. Saṇṭhānato anekasaṇṭhānā. Tesaṃ hi heṭṭhimāya tāva dantapāḷiyā majjhe cattāro dantā mattikāpiṇḍe paṭipāṭiyā ṭhapitaalābubījasaṇṭhānā. Tesaṃ ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikamakuḷasaṇṭhāno. Tato ekeko dvimūlako dvikoṭiko yānakaupatthambhinisaṇṭhāno. Tato dve dve timūlā tikoṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikāti. Uparimapāḷiyāpi eseva nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvīsu hanukaṭṭhikesu patiṭṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike patiṭṭhitena attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā, dve dantā ekato natthi, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

187. **Taco**ti sakalasarīraṃ veṭhetvā ṭhitacammaṃ. Tassa upari kāḷasāmapītādivaṇṇā chavi nāma yā sakalasarīratopi saṅkaḍḍhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato setoyeva. So cassa setabhāvo aggijālābhighātapaharaṇappahārādīhi viddhaṃsitāya chaviyā pākaṭo hoti. Saṇṭhānato sarīrasaṇṭhānova hoti. Ayamettha saṅkhepo.

Vitthārato pana pādaṅgulittaco kosakārakakosasaṇṭhāno. Piṭṭhipādattaco puṭabandhaupāhanasaṇṭhāno. Jaṅghattaco bhattapuṭakatālapaṇṇasaṇṭhāno. Ūruttaco taṇḍulabharitadīghatthavikasaṇṭhāno. Ānisadattaco udakapūritapaṭaparissāvanasaṇṭhāno. Piṭṭhittaco phalakonaddhacammasaṇṭhāno. Kucchittaco vīṇādoṇikonaddhacammasaṇṭhāno. Urattaco yebhuyyena caturassasaṇṭhāno. Ubhayabāhuttaco tūṇironaddhacammasaṇṭhāno. Piṭṭhihatthattaco khurakosasaṇṭhāno, phaṇakatthavikasaṇṭhāno vā. Hatthaṅgulittaco kuñcikākosakasaṇṭhāno. Gīvattaco galakañcukasaṇṭhāno. Mukhattaco chiddāvachiddo kīṭakulāvakasaṇṭhāno. Sīsattaco pattatthavikasaṇṭhānoti.

Tacapariggaṇhakena ca yogāvacarena uttaroṭṭhato paṭṭhāya uparimukhaṃ ñāṇaṃ pesetvā paṭhamaṃ tāva mukhaṃ pariyonandhitvā ṭhitacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato nalāṭaṭṭhicammaṃ. Tato thavikāya pakkhittapattassa ca thavikāya ca antarena hatthamiva sīsaṭṭhikassa ca sīsacammassa ca antarena ñāṇaṃ pesetvā aṭṭhikena saddhiṃ cammassa ekābaddhabhāvaṃ viyojentena sīsacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato khandhacammaṃ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṃ. Atha teneva nayena vāmahatthacammaṃ. Tato piṭṭhicammaṃ taṃ vavatthapetvā anulomena paṭilomena ca dakkhiṇapādacammaṃ. Atha teneva nayena vāmapādacammaṃ. Tato anukkameneva vatthiudarahadayagīvacammāni vavatthapetabbāni. Atha gīvacammānantaraṃ heṭṭhimahanucammaṃ vavatthapetvā adharoṭṭhapariyosānaṃ pāpetvā niṭṭhapetabbaṃ. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi pākaṭaṃ hoti. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Paricchedato heṭṭhā patiṭṭhitatalena, upari ākāsena paricchinno, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

188. **Maṃsa**nti nava maṃsapesisatāni. Taṃ sabbampi vaṇṇato rattaṃ kiṃsukapupphasadisaṃ. Saṇṭhānato jaṅghapiṇḍikamaṃsaṃ tālapaṇṇapuṭabhattasaṇṭhānaṃ. Ūrumaṃsaṃ nisadapotasaṇṭhānaṃ. Ānisadamaṃsaṃ uddhanakoṭisaṇṭhānaṃ. Piṭṭhimaṃsaṃ tālaguḷapaṭalasaṇṭhānaṃ. Phāsukadvayamaṃsaṃ koṭṭhalikāya kucchiyaṃ tanumattikālepasaṇṭhānaṃ. Thanamaṃsaṃ vaṭṭetvā avakkhittamattikāpiṇḍasaṇṭhānaṃ. Bāhudvayamaṃsaṃ dviguṇaṃ katvā ṭhapitaniccammamahāmūsikasaṇṭhānaṃ. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi pākaṭaṃ hoti. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato vīsādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpitvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā aṭṭhisaṅghāte patiṭṭhitatalena, upari tacena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

189. **Nhārū**ti nava nhārusatāni. Vaṇṇato sabbepi nhārū setā. Saṇṭhānato nānāsaṇṭhānā. Etesu hi gīvāya uparimabhāgato paṭṭhāya pañca mahānhārū sarīraṃ vinandhamānā purimapassena otiṇṇā. Pañca pacchimapassena. Pañca dakkhiṇapassena. Pañca vāmapassena. Dakkhiṇahatthaṃ vinandhamānāpi hatthassa purimapassena pañca. Pacchimapassena pañca. Tathā vāmahatthaṃ vinandhamānā. Dakkhiṇapādaṃ vinandhamānāpi pādassa purimapassena pañca. Pacchimapassena pañca. Tathā vāmapādaṃ vinandhamānāpīti evaṃ sarīradhārakā nāma saṭṭhimahānhārū kāyaṃ vinandhamānā otiṇṇā. Ye **kaṇḍarā**tipi vuccanti. Te sabbepi kandalamakuḷasaṇṭhānā. Aññe pana taṃ taṃ padesaṃ ajjhottharitvā ṭhitā. Tato sukhumatarā suttarajjukasaṇṭhānā. Aññe tato sukhumatarā pūtilatāsaṇṭhānā, aññe tato sukhumatarā mahāvīṇātantisaṇṭhānā. Aññe thūlasuttakasaṇṭhānā. Hatthapādapiṭṭhīsu nhārū sakuṇapādasaṇṭhānā. Sīse nhārū dārakānaṃ sīsajālakasaṇṭhānā. Piṭṭhiyaṃ nhārū ātape pasāritaallajālasaṇṭhānā. Avasesā taṃtaṃaṅgapaccaṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukkajālakañcukasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitā. Paricchedato heṭṭhā tiṇṇaṃ aṭṭhisatānaṃ upari patiṭṭhitatalehi, upari maṃsacammāni āhacca ṭhitappadesehi, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

190. **Aṭṭhī**ti ṭhapetvā dvattiṃsa dantaṭṭhīni avasesāni catusaṭṭhi hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādaṭṭhīni, catusaṭṭhi maṃsanissitāni muduaṭṭhīni, dve paṇhikaṭṭhīni, ekekasmiṃ pāde dve dve gopphakaṭṭhīni, dve jaṅghaṭṭhīni, ekaṃ jaṇṇukaṭṭhi, ekaṃ ūruṭṭhi, dve kaṭiṭṭhīni, aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni, catuvīsati phāsukaṭṭhīni, cuddasa uraṭṭhīni, ekaṃ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭaṭṭhīni, dve bāhuṭṭhīni, dve dve aggabāhuṭṭhīni, satta gīvaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṃ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṇṇaṭṭhīni, ekaṃ nalāṭaṭṭhi. Ekaṃ muddhaṭṭhi, nava sīsakapālaṭṭhīnīti evaṃ timattāni aṭṭhisatāni, tāni sabbānipi vaṇṇato setāni. Saṇṭhānato nānāsaṇṭhānāni.

Tattha hi aggapādaṅguliaṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni. Tadanantarāni majjhapabbaṭṭhīni panasaṭṭhisaṇṭhānāni. Mūlapabbaṭṭhīni paṇavasaṇṭhānāni. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṇṭhānāni. Paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālaphalabījasaṇṭhānaṃ. Gopphakaṭṭhīni baddhakīḷāgoḷakasaṇṭhānāni. Jaṅghaṭṭhīnaṃ gopphakaṭṭhīsu patiṭṭhitaṭṭhānaṃ apanītatacasindikaḷīrasaṇṭhānaṃ. Khuddakajaṅghaṭṭhikaṃ dhanukadaṇḍasaṇṭhānaṃ. Mahantaṃ milātasappapiṭṭhisaṇṭhānaṃ. Jaṇṇukaṭṭhi ekato parikkhīṇapheṇakasaṇṭhānaṃ. Tattha jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitaṭṭhānaṃ atikhiṇaggagosiṅgasaṇṭhānaṃ. Ūruṭṭhi duttacchitavāsiparasudaṇḍasaṇṭhānaṃ. Tassa kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhitaṭṭhānaṃ kīḷāgoḷakasaṇṭhānaṃ. Tena kaṭiṭṭhino patiṭṭhitaṭṭhānaṃ aggacchinnamahāpunnāgaphalasaṇṭhānaṃ.

Kaṭiṭṭhīni dvepi ekābaddhāni hutvā kumbhakārikauddhanasaṇṭhānāni. Pāṭiyekkaṃ kammārakūṭayottakasaṇṭhānāni. Koṭiyaṃ ṭhitaṃ ānisadaṭṭhi adhomukhaṃ katvā gahitasappaphaṇasaṇṭhānaṃ, sattaṭṭhaṭṭhānesu chiddāvachiddaṃ. Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni abbhantarato uparūpari ṭhapitasīsapaṭṭaveṭhakasaṇṭhānāni. Bāhirato vaṭṭanāvaḷisaṇṭhānāni. Tesaṃ antarantarā kakacadantasadisā dve tayo kaṇṭakā honti. Catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu aparipuṇṇāni aparipuṇṇaasisaṇṭhānāni. Paripuṇṇāni paripuṇṇaasisaṇṭhānāni. Sabbānipi odātakukkuṭassa pasāritapakkhasaṇṭhānāni. Cuddasa uraṭṭhīni jiṇṇasandamānikapañjarasaṇṭhānāni. Hadayaṭṭhi dabbiphaṇasaṇṭhānaṃ.

Akkhakaṭṭhīni khuddakalohavāsidaṇḍasaṇṭhānāni. Koṭṭaṭṭhīni ekato parikkhīṇasīhaḷakuddālasaṇṭhānāni. Bāhuṭṭhīni ādāsadaṇḍakasaṇṭhānāni. Aggabāhuṭṭhīni yamakatālakandasaṇṭhānāni. Maṇibandhaṭṭhīni ekato alliyāpetvā ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭhakasaṇṭhānāni. Piṭṭhihatthaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṇṭhānāni. Hatthaṅgulīsu mūlapabbaṭṭhīni paṇavasaṇṭhānāni. Majjhapabbaṭṭhīni aparipuṇṇapanasaṭṭhisaṇṭhānāni. Aggapabbaṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni.

Satta gīvaṭṭhīni daṇḍena vijjhitvā paṭipāṭiyā ṭhapitavaṃsakaḷīracakkalakasaṇṭhānāni. Heṭṭhimahanukaṭṭhi kammārānaṃ ayokūṭayottakasaṇṭhānaṃ. Uparimaṃ avalekhanasatthakasaṇṭhānaṃ. Akkhikūpanāsakūpaṭṭhīni apanītamiñjataruṇatālaṭṭhisaṇṭhānāni. Nalāṭaṭṭhi adhomukhaṭṭhapitasaṅkhathālakakapālasaṇṭhānaṃ. Kaṇṇacūḷikaṭṭhīni nhāpitakhurakosasaṇṭhānāni. Nalāṭakaṇṇacūḷikānaṃ upari paṭṭabandhanokāse aṭṭhisaṅkuṭitaghaṭapuṇṇapaṭalakhaṇḍasaṇṭhānaṃ. Muddhaṭṭhi mukhacchinnavaṅkanāḷikerasaṇṭhānaṃ. Sīsaṭṭhīni sibbetvā ṭhapitajajjaralābukaṭāhasaṇṭhānāni.

Disato dvīsu disāsu jātāni. Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhitāni. Visesena panettha sīsaṭṭhīni givaṭṭhīsu patiṭṭhitāni. Gīvaṭṭhīni piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīsu. Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu. Kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhīsu. Ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhīsu. Jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhīsu. Jaṅghaṭṭhīni gopphakaṭṭhīsu. Gopphakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhīsu patiṭṭhitāni. Paricchedato anto aṭṭhimiñjena, uparito maṃsena, agge mūle ca aññamaññena paricchinnāni, ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

191. **Aṭṭhimiñja**nti tesaṃ tesaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ miñjaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ. Saṇṭhānato mahantamahantānaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ veḷunāḷiyaṃ pakkhittaseditamahāvettaggasaṇṭhānaṃ. Khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ veḷuyaṭṭhipabbesu pakkhittaseditatanuvettaggasaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato aṭṭhīnaṃ abbhantare patiṭṭhitaṃ. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

192. **Vakka**nti ekabandhanā dve maṃsapiṇḍikā. Taṃ vaṇṇato mandarattaṃ pāḷibhaddakaṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato dārakānaṃ yamakakīḷāgoḷakasaṇṭhānaṃ, ekavaṇṭapaṭibaddhaambaphaladvayasaṇṭhānaṃ vā. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Paricchedato vakkaṃ vakkabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

193. **Hadaya**nti hadayamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattapadumapattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato bāhirapattāni apanetvā adhomukhaṃ ṭhapitapadumamakuḷasaṇṭhānaṃ. Bahi maṭṭhaṃ, anto kosātakīphalassa abbhantarasadisaṃ. Paññavantānaṃ thokaṃ vikasitaṃ, mandapaññānaṃ makuḷitameva. Anto cassa punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamatto āvāṭako hoti, yattha addhapasatamattaṃ lohitaṃ saṇṭhāti, yaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti. Taṃ panetaṃ rāgacaritassa rattaṃ hoti, dosacaritassa kāḷakaṃ, mohacaritassa maṃsadhovanaudakasadisaṃ, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇaṃ, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇaṃ, paññācaritassa acchaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ paṇḍaraṃ parisuddhaṃ niddhotajātimaṇi viya jutimantaṃ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ majjhe patiṭṭhitaṃ. Paricchedato hadayaṃ hadayabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

194. **Yakana**nti yamakamaṃsapaṭalaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ paṇḍukadhātukaṃ nātirattakumudassa pattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato mūle ekaṃ agge yamakaṃ koviḷārapattasaṇṭhānaṃ. Tañca dandhānaṃ ekameva hoti mahantaṃ, paññavantānaṃ dve vā tīṇi vā khuddakāni. Disato uparimāya disāya jātaṃ, okāsato dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Paricchedato yakanaṃ yakanabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

195. **Kilomaka**nti paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidhaṃ pariyonahanamaṃsaṃ. Taṃ duvidhampi vaṇṇato setaṃ dukūlapilotikavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato attano okāsasaṇṭhānaṃ. Disato paṭicchannakilomakaṃ uparimāya disāya. Itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca paṭicchādetvā, appaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

196. **Pihaka**nti udarajivhāmaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato nīlaṃ nigguṇḍipupphavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato sattaṅgulappamāṇaṃ abandhanaṃ kāḷavacchakajivhāsaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ, yasmiṃ paharaṇappahārena bahinikkhante sattānaṃ jīvitakkhayo hoti. Paricchedato pihakabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

197. **Papphāsa**nti dvattiṃsamaṃsakhaṇḍappabhedaṃ papphāsamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ nātipakkaudumbaraphalavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato visamacchinnabahalapūvakhaṇḍasaṇṭhānaṃ. Abbhantare asitapītānaṃ abhāve uggatena kammajatejusmānā abbhāhatattā saṃkhāditapalālapiṇḍamiva nirasaṃ nirojaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ antare hadayañca yakanañca upari chādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Paricchedato papphāsabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

198. **Anta**nti purisassa dvattiṃsahatthā itthiyā aṭṭhavīsatihatthā ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tadetaṃ vaṇṇato setaṃ sakkharasudhāvaṇṇaṃ. Saṇṭhānato lohitadoṇiyaṃ ābhujitvā ṭhapitasīsacchinnasappasaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato upari galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibandhattā galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Paricchedato antabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

199. **Antaguṇa**nti antabhogaṭṭhānesu bandhanaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ dakasītalikamūlavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato dakasītalikamūlasaṇṭhānameva. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato kuddālapharasukammādīni karontānaṃ yantākaḍḍhanakāle yantasuttakamiva yantaphalakāni antabhoge ekato agaḷante ābandhitvā pādapuñchanarajjumaṇḍalakassa antarā saṃsibbitvā ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā antabhogānaṃ antarā ṭhitaṃ. Paricchedato antaguṇabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

200. **Udariya**nti udare bhavaṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. Taṃ vaṇṇato ajjhohaṭāhāravaṇṇaṃ. Saṇṭhānato parissāvane sithilabaddhataṇḍulasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udare ṭhitaṃ.

Udaraṃ nāma ubhato nippīḷiyamānassa allasāṭakassa majjhe sañjātaphoṭakasadisaṃ antapaṭalaṃ, bahi maṭṭhaṃ, anto maṃsakasambupaliveṭhanakiliṭṭhapāvārakapupphakasadisaṃ, kuthitapanasatacassa abbhantarasadisantipi vattuṃ vaṭṭati, yattha takkoṭakā gaṇḍuppādakā tālahīrakā sūcimukhakā paṭatantasuttakā iccevamādidvattiṃsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti, ye pānabhojanādimhi avijjamāne ullaṅghitvā viravantā hadayamaṃsaṃ abhihananti, pānabhojanādiajjhoharaṇavelāyañca uddhaṃmukhā hutvā paṭhamajjhohaṭe dve tayo ālope turitaturitā viluppanti, yaṃ tesaṃ kimīnaṃ sūtigharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hoti. Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāghasamaye thūlaphusitake deve vassante udakena vuyhamānaṃ muttakarīsacammaaṭṭhinhārukhaṇḍakheḷasiṅghāṇikālohitappabhutinānākuṇapajātaṃ nipatitvā kaddamodakāluḷitaṃ dvīhatīhaccayena sañjātakimikulaṃ sūriyātapasantāpavegakuthitaṃ upari pheṇapupphuḷake muñcantaṃ abhinīlavaṇṇaṃ paramaduggandhajegucchaṃ neva upagantuṃ, na daṭṭhuṃ araharūpataṃ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyituṃ vā sāyituṃ vā, evameva nānappakāraṃ pānabhojanādidantamusalasañcuṇṇitaṃ jivhāhatthaparivattitakheḷalālāpalibuddhaṃ taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ tantavāyakhalisuvānavamathusadisaṃ nipatitvā pittasemhavātapaliveṭhitaṃ hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṃ kimikulākulaṃ uparūpari pheṇapupphuḷakāni muñcantaṃ paramakasambuduggandhajegucchabhāvaṃ āpajjitvā tiṭṭhati. Yaṃ sutvāpi pānabhojanādīsu amanuññatā saṇṭhāti, pageva paññācakkhunā avaloketvā. Yattha ca patitaṃ pānabhojanādi pañcadhā vivekaṃ gacchati, ekaṃ bhāgaṃ pāṇakā khādanti, ekaṃ bhāgaṃ udaraggi jhāpeti, eko bhāgo muttaṃ hoti, eko bhāgo karīsaṃ, eko bhāgo rasabhāvaṃ āpajjitvā soṇitamaṃsādīni upabrūhayati.

Paricchedato udarapaṭalena ceva udariyabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

201. **Karīsa**nti vaccaṃ. Taṃ vaṇṇato yebhuyyena ajjhohaṭāhāravaṇṇameva hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato pakkāsaye ṭhitaṃ. **Pakkāsayo** nāma heṭṭhānābhi-piṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare antāvasāne ubbedhena aṭṭhaṅgulamatto veḷunāḷikasadiso, yattha seyyathāpi nāma upari bhūmibhāge patitaṃ vassodakaṃ ogaḷitvā heṭṭhā bhūmibhāgaṃ pūretvā tiṭṭhati, evameva yaṃkiñci āmāsaye patitaṃ pānabhojanādikaṃ udaragginā pheṇuddehakaṃ pakkaṃ pakkaṃ nisadāya pisitamiva saṇhabhāvaṃ āpajjitvā antabilena ogaḷitvā ogaḷitvā omadditvā veḷupabbe pakkhipamānapaṇḍumattikā viya sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati. Paricchedato pakkāsayapaṭalena ceva karīsabhāgena ca paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

202. **Matthaluṅga**nti sīsakaṭāhabbhantare ṭhitamiñjarāsi. Taṃ vaṇṇato setaṃ ahicchattakapiṇḍavaṇṇaṃ. Dadhibhāvaṃ asampattaṃ duṭṭhakhīravaṇṇantipi vattuṃ vaṭṭati. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sīsakaṭāhabbhantare cattāro sibbinimagge nissāya samodhānetvā ṭhapitā cattāro piṭṭhapiṇḍā viya samohitaṃ tiṭṭhati. Paricchedato sīsakaṭāhassa abbhantaratalehi ceva matthaluṅgabhāgena ca paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

203. **Pitta**nti dve pittāni baddhapittañca abaddhapittañca. Tattha baddhapittaṃ vaṇṇato bahalamadhukatelavaṇṇaṃ. Abaddhapittaṃ milātaākulipupphavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānaṃ. Disato baddhapittaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato abaddhapittaṃ ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavinimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca udakamiva telabindu avasesasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ, yamhi kupite akkhīni pītakāni honti, bhamanti, gattaṃ kampati, kaṇḍūyati. Baddhapittaṃ hadayapapphāsānaṃ antare yakanamaṃsaṃ nissāya patiṭṭhite mahākosātakīkosakasadise pittakosake ṭhitaṃ, yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappaṃ chaḍḍetvā akātabbaṃ karonti, abhāsitabbaṃ bhāsanti, acintitabbaṃ cintenti. Paricchedato pittabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

204. **Semha**nti sarīrabbhantare ekapatthapūrappamāṇaṃ semhaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ nāgabalāpaṇṇarasavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udarapaṭale ṭhitaṃ. Yaṃ pānabhojanādiajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma udake sevālapaṇakaṃ kaṭṭhe vā kathale vā patante chijjitvā dvidhā hutvā puna ajjhottharitvā tiṭṭhati, evameva pānabhojanādimhi nipatante chijjitvā dvidhā hutvā puna ajjhottharitvā tiṭṭhati, yamhi ca mandībhūte pakkagaṇḍo viya pūtikukkuṭaṇḍamiva ca udaraṃ paramajegucchaṃ kuṇapagandhaṃ hoti, tato uggatena ca gandhena uddekopi mukhampi duggandhaṃ pūtikuṇapasadisaṃ hoti. So ca puriso apehi duggandhaṃ vāyasīti vattabbataṃ āpajjati, yañca vaḍḍhitvā bahalattamāpannaṃ pidhānaphalakamiva vaccakuṭiyaṃ udarapaṭalassa abbhantareyeva kuṇapagandhaṃ sannirumbhitvā tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

205. **Pubbo**ti pūtilohitavasena pavattapubbaṃ. Taṃ vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇo. Matasarīre pana pūtibahalācāmavaṇṇo hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu hoti. Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthi, yattha so sannicito tiṭṭheyya, yatra yatra khāṇukaṇṭakapaharaṇaggijālādīhi abhihate sarīrappadese lohitaṃ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapīḷakādayo vā uppajjanti, tatra tatra tiṭṭhati. Paricchedato pubbabhāgena paricchinno, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

206. **Lohita**nti dve lohitāni sannicitalohitañca saṃsaraṇalohitañca. Tattha sannicitalohitaṃ vaṇṇato nipakkabahalalākhārasavaṇṇaṃ. Saṃsaraṇalohitaṃ acchalākhārasavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānaṃ. Disato sannicitalohitaṃ uparimāya disāya jātaṃ. Itaraṃ dvisu disāsu jātaṃ. Okāsato saṃsaraṇalohitaṃ ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavinimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca dhamanijālānusārena sabbaṃ upādiṇṇasarīraṃ pharitvā ṭhitaṃ. Sannicitalohitaṃ yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapatthapūramattaṃ hadayavakkapapphāsānaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharantaṃ vakkahadayayakanapapphāse temayamānaṃ ṭhitaṃ. Tasmiṃ hi vakkahadayādīni atemente sattā pipāsitā honti. Paricchedato lohitabhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

207. **Sedo**ti lomakūpādīhi paggharaṇakaāpodhātu. So vaṇṇato vippasannatilatelavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassokāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya. Yadā pana aggisantāpasūriyasantāpautuvikārādīhi sarīraṃ santapati, tadā udakato abbūḷhamattavisamacchinnabhisamuḷālakumudanāḷakalāpo viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati, tasmā tassa saṇṭhānampi kesalomakūpavivarānaññeva vasena veditabbaṃ. Sedapariggaṇhakena ca yoginā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitavaseneva sedo manasi kātabbo. Paricchedato sedabhāgena paricchinno, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Medoti thinasineho. So vaṇṇato phālitahaliddivaṇṇo. Saṇṭhānato thūlasarīrassa tāva cammamaṃsantare ṭhapitahaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno hoti. Kisasarīrassa jaṅghamaṃsaṃ ūrumaṃsaṃ piṭṭhikaṇṭakanissitaṃ piṭṭhimaṃsaṃ udaravaṭṭimaṃsanti etāni nissāya diguṇatiguṇaṃ katvā ṭhapitahaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito, yaṃ sinehasaṅkhaṃ gatampi paramajegucchattā neva muddhani telatthāya, na nāsatelādīnamatthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ medabhāgena paricchinno, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

208. **Assū**ti akkhīhi paggharaṇakaāpodhātu. Taṃ vaṇṇato vippasannatilatelavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitaṃ. Na cetaṃ pittakosake pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitaṃ tiṭṭhati. Yadā pana sattā somanassajātā mahāhasitaṃ hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti, tathārūpaṃ vā visamāhāraṃ āhārenti, yadā ca nesaṃ akkhīni dhūmarajapaṃsukādīhi abhihaññanti. Tadā etehi somanassadomanassavisabhāgāhārautūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena ca yoginā akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbaṃ. Paricchedato assubhāgena paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

209. **Vasā**ti vilīnasineho. Sā vaṇṇato nāḷikeratelavaṇṇā. Ācāme āsittatelavaṇṇātipi vattuṃ vaṭṭati. Saṇṭhānato nhānakāle pasannaudakassa upari paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato yebhuyyena hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsapuṭanalāṭaaṃsakūṭesu ṭhitā. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnāva hutvā tiṭṭhati. Yadā pana aggisantāpasūriyasantāpautuvisabhāgadhātuvisabhāgehi te padesā usmājātā honti, tadā tattha nhānakāle pasannaudakūpari sinehabinduvisaṭo viya ito cito ca sañcarati. Paricchedato vasābhāgena paricchinnā, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

210. **Kheḷo**ti antomukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇato seto pheṇavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Pheṇasaṇṭhānotipi vattuṃ vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya ṭhito. Na cesa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpamāhāraṃ passanti vā saranti vā, uṇhatittakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti, yadā vā nesaṃ hadayaṃ āgilāyati, kismiñci deva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya saṇṭhāti. Aggajivhāya cesa tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo, mukhe pakkhittañca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ nadīpuline khatakūpakasalilaṃ viya parikkhayaṃ agacchantova temetuṃ samattho hoti. Paricchedato kheḷabhāgena paricchinno, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

211. **Siṅghāṇikā**ti matthaluṅgato paggharaṇakaasuci. Sā vaṇṇato taruṇatālaṭṭhimiñjavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsāpuṭe pūretvā ṭhitā. Na cesā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati, atha kho yathā nāma puriso paduminipatte dadhiṃ bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, athānena chiddena dadhimuttaṃ gaḷitvā bahi pateyya, evameva yadā sattā rodanti, visabhāgāhārautuvasena vā sañjātadhātukhobhā honti, tadā anto sīsato pūtisemhabhāvamāpannaṃ matthaluṅgaṃ gaḷitvā tālumatthakavivarena otaritvā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Siṅghāṇikā pariggaṇhakena ca yoginā nāsāpuṭe pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbā. Paricchedato siṅghāṇikābhāgena paricchinnā, ayamassā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

212. **Lasikā**ti sarīrasandhīnaṃ abbhantare picchilakuṇapaṃ. Sā vaṇṇato kaṇikāraniyyāsavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitā. Yassa cesā mandā hoti, tassa uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa samiñjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharāsaddaṃ karonto viya sañcarati. Ekayojanadviyojanamattaṃ addhānaṃ gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahukā honti, tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā, ayamassā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

213. **Mutta**nti muttarasaṃ. Taṃ vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato adhomukhaṭṭhapitaudakakumbhaabbhantaragataudakasaṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. **Vatthi** nāma vatthi puṭo vuccati. Yattha seyyathāpi candanikāya pakkhitte amukhe ravaṇaghaṭe candanikāraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, evameva sarīrato muttaṃ pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākaṭo hoti. Yamhi ca muttassa bharite passāvaṃ karomāti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthiabbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnaṃ, ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

214. Evañhi kesādike koṭṭhāse vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā anupubbato nātisīghatotiādinā nayena vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena pañcadhā paṭikkūlā paṭikkūlāti manasikaroto paṇṇattisamatikkamāvasāne seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttakaganthitaṃ mālaṃ olokentassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva pākaṭāni honti, evameva atthi imasmiṃ kāye kesāti imaṃ kāyaṃ olokentassa sabbe te dhammā apubbāpariyāva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikārakosallakathāyaṃ ‘‘ādikammikassa hi kesāti manasikaroto manasikāro gantvā muttanti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatī’’ti.

Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasaṃharati, athassa evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭībhūtesu āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhāsarāsivaseneva upaṭṭhahanti, tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsimhi pakkhipamānamiva upaṭṭhāti.

Athassa anupubbamuñcanādivasena paṭikkūlā paṭikkūlāti punappunaṃ manasikaroto anukkamena appanā uppajjati. Tattha kesādīnaṃ vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena upaṭṭhānaṃ uggahanimittaṃ. Sabbākārato paṭikkūlavasena upaṭṭhānaṃ paṭibhāganimittaṃ. Taṃ āsevato bhāvayato vuttanayena asubhakammaṭṭhānesu viya paṭhamajjhānavaseneva appanā uppajjati.

Sā yassa ekova koṭṭhāso pākaṭo hoti, ekasmiṃ vā koṭṭhāse appanaṃ patvā puna aññasmiṃ yogaṃ na karoti, tassa ekāva uppajjati. Yassa pana aneke koṭṭhāsā pākaṭā honti, ekasmiṃ vā jhānaṃ patvā puna aññasmiṃpi yogaṃ karoti, tassa mallakattherassa viya koṭṭhāsagaṇanāya paṭhamajjhānāni nibbattanti.

So kirāyasmā dīghabhāṇakaabhayattheraṃ hatthe gahetvā ‘‘āvuso abhaya, imaṃ tāva pañhaṃ uggaṇhāhī’’ti vatvā āha – ‘‘mallakatthero dvattiṃsakoṭṭhāsesu dvattiṃsāya paṭhamajjhānānaṃ lābhī. Sace rattiṃ ekaṃ, divā ekaṃ samāpajjati, atirekaddhamāsena puna sampajjati, sace pana devasikaṃ ekaṃ samāpajjati, atirekamāsena puna sampajjatī’’ti.

Evaṃ paṭhamajjhānavasena ijjhamānampi cetaṃ kammaṭṭhānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādīsu satibalena ijjhanato kāyagatāsatīti vuccati.

Imañca kāyagatāsatimanuyutto bhikkhu aratiratisaho hoti, na ca naṃ arati sahati, uppannaṃ aratiṃ abhibhuyya abhibhuyya viharati. Bhayabheravasaho hoti, na ca naṃ bhayabheravaṃ sahati, uppannaṃ bhayabheravaṃ abhibhuyya abhibhuyya viharati. Khamo hoti sītassa uṇhassa …pe… pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hoti (ma. ni. 3.159). Kesādīnaṃ vaṇṇabhedaṃ nissāya catunnaṃ jhānānaṃ lābhī hoti. Cha abhiññā paṭivijjhati (ma. ni. 3.159).

Tasmā have appamatto, anuyuñjetha paṇḍito;
Evaṃ anekānisaṃsaṃ, imaṃ kāyagatāsatinti.

Idaṃ kāyagatāsatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Ānāpānassatikathā

215. Idāni yaṃ taṃ bhagavatā ‘‘ayampi kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro, uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī’’ti evaṃ pasaṃsitvā –

> ‘‘Kathaṃ bhāvito ca, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro, uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā, so satova assasati sato passasati. Dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti. Dīghaṃ vā passasanto…pe… rassaṃ vā assasanto…pe… rassaṃ vā passasanto rassaṃ passasāmīti pajānāti. Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Pītipaṭisaṃvedī… sukhapaṭisaṃvedī… cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī… passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ… cittapaṭisaṃvedī… abhippamodayaṃ cittaṃ… samādahaṃ cittaṃ… vimocayaṃ cittaṃ … aniccānupassī… virāgānupassī… nirodhānupassī. Paṭinissaggānupassī assasissāmīti sikkhati. Paṭinissaggānupassī passasissāmīti sikkhatī’’ti –

Evaṃ soḷasavatthukaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tassa bhāvanānayo anuppatto. So pana yasmā pāḷivaṇṇanānusāreneva vuccamāno sabbākāraparipūro hoti. Tasmā ayamettha pāḷivaṇṇanāpubbaṅgamo niddeso.

216. Kathaṃ bhāvito ca, bhikkhave, ānāpānassati samādhīti ettha tāva **katha**nti ānāpānassatisamādhibhāvanaṃ nānappakārato vitthāretukamyatāpucchā. **Bhāvito ca bhikkhave ānāpānassatisamādhī**ti nānappakārato vitthāretukamyatāya puṭṭhadhammanidassanaṃ. Kathaṃ bahulīkato…pe… vūpasametīti etthāpi eseva nayo. Tattha **bhāvito**ti uppādito vaḍḍhito vā. **Ānāpānassatisamādhī**ti ānāpānapariggāhikāya satiyā saddhiṃ sampayutto samādhi. Ānāpānassatiyaṃ vā samādhi ānāpānassatisamādhi. **Bahulīkato**ti punappunaṃ kato. **Santoceva paṇīto cā**ti santo ceva paṇīto ceva. Ubhayattha eva saddena niyamo veditabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayañhi yathā asubhakammaṭṭhānaṃ kevalaṃ paṭivedhavasena santañca paṇītañca, oḷārikārammaṇattā pana paṭikkūlārammaṇattā ca ārammaṇavasena neva santaṃ na paṇītaṃ, na evaṃ kenaci pariyāyena asanto vā apaṇīto vā, atha kho ārammaṇasantatāyapi santo vūpasanto nibbuto, paṭivedhasaṅkhātaaṅgasantatāyapi. Ārammaṇapaṇītatāyapi paṇīto atittikaro, aṅgapaṇītatāyapīti. Tena vuttaṃ ‘‘santo ceva paṇīto cā’’ti.

Asecanako ca sukho ca vihāroti ettha pana nāssa secananti **asecanako,** anāsittako abbokiṇṇo pāṭiyekko āveṇiko. Natthi ettha parikammena vā upacārena vā santatā. Ādisamannāhārato pabhuti attano sabhāveneva santo ca paṇīto cāti attho. Keci pana asecanakoti anāsittako ojavanto sabhāveneva madhuroti vadanti. Evaṃ ayaṃ **asecanako ca,** appitappitakkhaṇe kāyikacetasikasukhapaṭilābhāya saṃvattanato **sukho ca vihāro**ti veditabbo. **Uppannuppanne**ti avikkhambhite avikkhambhite. **Pāpake**ti lāmake. **Akusale dhamme**ti akosallasambhūte dhamme. **Ṭhānaso antaradhāpetī**ti khaṇeneva antaradhāpeti vikkhambheti. **Vūpasametī**ti suṭṭhu upasameti. Nibbedhabhāgiyattā vā anupubbena ariyamaggavuddhippatto samucchindati, paṭippassambhetīti vuttaṃ hoti.

Ayaṃ panettha saṅkhepattho. Bhikkhave, kena pakārena kenākārena kena vidhinā bhāvito ānāpānassatisamādhi kena pakārena bahulīkato santo ceva…pe… vūpasametīti.

217. Idāni tamatthaṃ vitthārento ‘‘idha, bhikkhave’’tiādimāha. Tattha **idha bhikkhave bhikkhū**ti bhikkhave, imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhi ettha **idha**saddo sabbappakāraānāpānassatisamādhinibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetaṃ – idheva, bhikkhave, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’’ti (ma. ni. 1.139). Tena vuttaṃ ‘‘imasmiṃ sāsane bhikkhū’’ti.

Araññagato vā…pe… suññāgāragato vāti idamassa ānāpānassatisamādhibhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭaṃ cittaṃ ānāpānassatisamādhiārammaṇaṃ abhiruhituṃ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṃ khīraṃ pivitvā vaḍḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya, athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādiārammaṇato apanetvā araññaṃ vā…pe… suññāgāraṃ vā pavesetvā tattha assāsapassāsathambhe satiyottena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyituṃ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha;
> Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḷha’’nti. (pārā. aṭṭha. 2.165; dī. ni. aṭṭha. 3.374; ma. ni. aṭṭha. 1.107);

Evamassetaṃ senāsanaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttaṃ ‘‘idamassa ānāpānassatisamādhibhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpana’’nti.

Atha vā yasmā idaṃ kammaṭṭhānappabhede muddhabhūtaṃ sabbaññubuddhapaccekabuddhabuddhasāvakānaṃ visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ itthipurisahatthiassādisaddasamākulaṃ gāmantaṃ apariccajitvā na sukaraṃ bhāvetuṃ, saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araññe sukaraṃ yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṃ arahattaṃ sampāpuṇituṃ. Tasmāssa anurūpasenāsanaṃ dassento bhagavā ‘‘araññagato vā’’tiādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi bhagavā, so yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā ‘‘ettha nagaraṃ māpethā’’ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati, evameva yogāvacarassa anurūpasenāsanaṃ upaparikkhitvā ‘‘ettha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabba’’nti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānaṃ anuyuttena yoginā kamena arahatte patte ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā’’ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

Ayaṃ pana bhikkhu dīpisadisoti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araññe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyitvā vanamahiṃsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evameva ayaṃ araññādīsu kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena sotāpattisakadāgāmianāgāmiarahattamagge ceva ariyaphalañca gaṇhatīti veditabbo. Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhatī mige;
> Tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako;
> Araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttama’’nti. (pārā. aṭṭha. 2.165; dī. ni. aṭṭha. 2.374; ma. ni. aṭṭha. 1.107);

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araññasenāsanaṃ dassento bhagavā ‘‘araññagato vā’’tiādimāha.

218. Tattha **araññagato**ti ‘‘araññanti nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ arañña’’nti (vibha. 529) ca, ‘‘āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima’’nti (pārā. 654) ca evaṃ vuttalakkhaṇesu araññesu yaṃkiñci pavivekasukhaṃ araññaṃ gato. **Rukkhamūlagato**ti rukkhasamīpaṃ gato. **Suññāgāragato**ti suññaṃ vivittokāsaṃ gato. Ettha ca ṭhapetvā araññañca rukkhamūlañca avasesasattavidhasenāsanagatopi suññāgāragatoti vattuṃ vaṭṭati.

Evamassa ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūlañca ānāpānassatibhāvanānurūpaṃ senāsanaṃ upadisitvā alīnānuddhaccapakkhikaṃ santaṃ iriyāpathaṃ upadisanto **nisīdatī**ti āha. Athassa nisajjāya daḷhabhāvaṃ assāsapassāsānaṃ pavattanasukhataṃ ārammaṇapariggahūpāyañca dassento pallaṅkaṃ ābhujitvātiādimāha. Tattha **pallaṅka**nti samantato ūrubaddhāsanaṃ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimasarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā. Aṭṭhārasapiṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisīdantassa cammamaṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṃ paṇamanappaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuṃ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ upagacchati. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satiṃ ṭhapayitvā. Atha vā **parī**ti pariggahaṭṭho. **Mukha**nti niyyānaṭṭho. **Satī**ti upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati ‘‘parimukhaṃ sati’’nti evaṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.164) vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepo, pariggahitaniyyānaṃ satiṃ katvāti.

219. **So satova assasati sato passasatī**ti so bhikkhu evaṃ nisīditvā evañca satiṃ upaṭṭhapetvā taṃ satiṃ avijahanto sato eva assasati sato passasati, satokārī hotīti vuttaṃ hoti. Idāni yehākārehi satokārī hoti, te dassetuṃ dīghaṃ vā assasantotiādimāha. Vuttañhetaṃ **paṭisambhidāyaṃ** ‘‘so satova assasati sato passasatī’’ti etasseva **vibhaṅge** –

> ‘‘Bāttiṃsāya ākārehi sato kārī hoti. Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hoti. Dīghaṃ passāsavasena…pe… paṭinissaggānupassī assāsavasena. Paṭinissaggānupassī passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hotī’’ti (paṭi. ma. 1.165).

Tattha **dīghaṃ vā assasanto**ti dīghaṃ vā assāsaṃ pavattayanto. **Assāso**ti bahi nikkhamanavāto. **Passāso**ti anto pavisanavātoti **vinayaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Suttantaṭṭhakathāsu** pana uppaṭipāṭiyā āgataṃ. Tattha sabbesampi gabbhaseyyakānaṃ mātukucchito nikkhamanakāle paṭhamaṃ abbhantaravāto bahi nikkhamati. Pacchā bāhiravāto sukhumarajaṃ gahetvā abbhantaraṃ pavisanto tāluṃ āhacca nibbāyati. Evaṃ tāva assāsapassāsā veditabbā.

Yā pana tesaṃ dīgharassatā, sā addhānavasena veditabbā. Yathā hi okāsaddhānaṃ pharitvā ṭhitaṃ udakaṃ vā vālikā vā ‘‘dīghamudakaṃ dīghā vālikā, rassamudakaṃ rassā vālikā’’ti vuccati, evaṃ cuṇṇavicuṇṇāpi assāsapassāsā hatthisarīre ca ahisarīre ca tesaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ dīghaṃ addhānaṃ saṇikaṃ pūretvā saṇikameva nikkhamanti. Tasmā dīghāti vuccanti. Sunakhasasādīnaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ rassaṃ addhānaṃ sīghaṃ pūretvā sīghameva nikkhamanti, tasmā rassāti vuccanti. Manussesu pana keci hatthiahiādayo viya kāladdhānavasena dīghaṃ assasanti ca passasanti ca. Keci sunakhasasādayo viya rassaṃ, tasmā tesaṃ kālavasena dīghamaddhānaṃ nikkhamantā ca pavisantā ca te ‘‘dīghā’’ ittaramaddhānaṃ nikkhamantā ca pavisantā ca ‘‘rassā’’ti veditabbā.

Tatrāyaṃ bhikkhu navahākārehi dīghaṃ assasanto passasanto ca ‘‘dīghaṃ assasāmi, passasāmī’’ti pajānāti. Evaṃ pajānato cassa ekenākārena kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā sampajjatīti veditabbā. Yathāha **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.166) –

> ‘‘Kathaṃ dīghaṃ assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti. Dīghaṃ passasanto dīghaṃ passasāmīti pajānāti. Dīghaṃ assāsaṃ addhānasaṅkhāte assasati. Dīghaṃ passāsaṃ addhānasaṅkhāte passasati. Dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatopi passasatopi chando uppajjati. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsaṃ addhānasaṅkhāte assasati. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ passāsaṃ…pe… dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatopi passasatopi pāmojjaṃ uppajjati. Pāmojjavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsaṃ addhānasaṅkhāte assasati. Pāmojjavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ passāsaṃ…pe… dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Pāmojjavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatopi passasatopi dīghaṃ assāsapassāsā cittaṃ vivattati, upekkhā saṇṭhāti. Imehi navahi ākārehi dīghaṃ assāsapassāsā kāyo. Upaṭṭhānaṃ sati. Anupassanā ñāṇaṃ. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Esa nayo rassapadepi. Ayaṃ pana viseso, yathā ettha ‘‘dīghaṃ assāsaṃ addhānasaṅkhāte’’ti vuttaṃ, evamidha ‘‘rassaṃ assāsaṃ ittarasaṅkhāte assasatī’’ti āgataṃ. Tasmā rassavasena yāva ‘‘tena vuccati kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti, tāva yojetabbaṃ.

Evaṃ ayaṃ addhānavasena ittaravasena ca imehākārehi assāsapassāse pajānanto dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti…pe… rassaṃ vā passasanto rassaṃ passasāmīti pajānātīti veditabbo. Evaṃ pajānato cassa –

Dīgho rasso ca assāso,
Passāsopi ca tādiso;
Cattāro vaṇṇā vattanti,
Nāsikaggeva bhikkhunoti. (pārā. aṭṭha. 2.165);

220. **Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmi…pe… passasissāmīti sikkhatī**ti sakalassa assāsakāyassa ādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmīti sikkhati. Sakalassa passāsakāyassa ādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto passasissāmīti sikkhati. Evaṃ viditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto ñāṇasampayuttacittena assasati ceva passasati ca. Tasmā ‘‘assasissāmi passasissāmī’’ti sikkhatīti vuccati. Ekassa hi bhikkhuno cuṇṇavicuṇṇavisaṭe assāsakāye passāsakāye vā ādi pākaṭo hoti, na majjhapariyosānaṃ. So ādimeva pariggahetuṃ sakkoti, majjhapariyosāne kilamati. Ekassa majjhaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādipariyosānaṃ. Ekassa pariyosānaṃ pākaṭaṃ hoti, na ādimajjhaṃ. So pariyosānaṃyeva pariggahetuṃ sakkoti, ādimajjhe kilamati. Ekassa sabbampi pākaṭaṃ hoti, so sabbampi pariggahetuṃ sakkoti, na katthaci kilamati, tādisena bhavitabbanti dassento āha – ‘‘sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti…pe… passasissāmīti sikkhatī’’ti.

Tattha **sikkhatī**ti evaṃ ghaṭati vāyamati. Yo vā tathābhūtassa saṃvaro, ayamettha adhisīlasikkhā. Yo tathābhūtassa samādhi, ayaṃ adhicittasikkhā. Yā tathābhūtassa paññā, ayaṃ adhipaññāsikkhāti imā tisso sikkhāyo tasmiṃ ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Tattha yasmā purimanaye kevalaṃ assasitabbaṃ passasitabbameva, na ca aññaṃ kiñci kātabbaṃ. Ito paṭṭhāya pana ñāṇuppādanādīsu yogo karaṇīyo. Tasmā tattha assasāmīti pajānāti passasāmīti pajānāticceva vattamānakālavasena pāḷiṃ vatvā ito paṭṭhāya kattabbassa ñāṇuppādanādino ākārassa dassanatthaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmītiādinā nayena anāgatavacanavasena pāḷi āropitāti veditabbā.

Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti…pe… passasissāmīti sikkhatīti oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento paṭippassambhento nirodhento vūpasamento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tatra evaṃ oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā. Imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca cittañca sadarathā honti oḷārikā. Kāyacittānaṃ oḷārikatte avūpasante assāsapassāsāpi oḷārikā honti, balavatarā hutvā pavattanti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panassa kāyopi cittampi pariggahitā honti, tadā te santā honti vūpasantā. Tesu vūpasantesu assāsapassāsā sukhumā hutvā pavattanti, ‘‘atthi nu kho natthī’’ti vicetabbatākārappattā honti.

Seyyathāpi purisassa dhāvitvā, pabbatā vā orohitvā, mahābhāraṃ vā sīsato oropetvā ṭhitassa oḷārikā assāsapassāsā honti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panesa taṃ parissamaṃ vinodetvā nhatvā ca pivitvā ca allasāṭakaṃ hadaye katvā sītāya chāyāya nipanno hoti, athassa te assāsapassāsā sukhumā honti ‘‘atthi nu kho natthī’’ti vicetabbatākārappattā, evameva imassa bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca…pe… vicetabbatākārappattā honti. Taṃ kissa hetu? Tathā hissa pubbe apariggahitakāle ‘‘oḷārikoḷārike kāyasaṅkhāre passambhemī’’ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahitakāle pana atthi. Tenassa apariggahitakālato pariggahitakāle kāyasaṅkhāro sukhumo hoti. Tenāhu porāṇā –

‘‘Sāraddhe kāye citte ca, adhimattaṃ pavattati;
Asāraddhamhi kāyamhi, sukhumaṃ sampavattatī’’ti. (pārā. aṭṭha. 2.165);

221. Pariggahepi oḷāriko, paṭhamajjhānupacāre sukhumo. Tasmimpi oḷāriko, paṭhamajjhāne sukhumo. Paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānupacāre ca oḷāriko, dutiyajjhāne sukhumo. Dutiyajjhāne ca tatiyajjhānupacāre ca oḷāriko, tatiyajjhāne sukhumo. Tatiyajjhāne ca catutthajjhānupacāre ca oḷāriko, catutthajjhāne atisukhumo appavattimeva pāpuṇātīti. Idaṃ tāva **dīghabhāṇakasaṃyuttabhāṇakānaṃ** mataṃ.

Majjhimabhāṇakā pana paṭhamajjhāne oḷāriko, dutiyajjhānupacāre sukhumoti evaṃ heṭṭhimaheṭṭhimajjhānato uparūparijjhānupacārepi sukhumataramicchanti. Sabbesaññeva pana matena apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati. Pariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro paṭhamajjhānupacāre…pe… catutthajjhānupacāre pavattakāyasaṅkhāro catutthajjhāne paṭippassambhati. Ayaṃ tāva **samathe** nayo.

Vipassanāyaṃ pana apariggahe pavatto kāyasaṅkhāro oḷāriko, mahābhūtapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, upādārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sakalarūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, arūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, rūpārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, paccayapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sappaccayanāmarūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, lakkhaṇārammaṇikavipassanāya sukhumo. Sopi dubbalavipassanāya oḷāriko, balavavipassanāya sukhumo. Tattha pubbe vuttanayeneva purimassa purimassa pacchimena pacchimena paṭippassaddhi veditabbā. Evamettha oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā.

Paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.171) panassa saddhiṃ codanāsodhanāhi evamattho vutto –

‘‘Kathaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi…pe… passasissāmīti sikkhati? Katame kāyasaṅkhārā?

Dīghaṃ assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā. Te kāyasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati…pe… yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa ānamanā, vinamanā, sannamanā, paṇamanā, iñjanā, phandanā, calanā, kampanā passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati, passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa na ānamanā, na vinamanā, na sannamanā, na paṇamanā, aniñjanā, aphandanā, acalanā, akampanā santaṃ sukhumaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhati.

''Iti kira passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hoti. Assāsapassāsānañca pabhāvanā na hoti. Ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā na hoti, na ca naṃ taṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi.

''Iti kira passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā hoti, tañca naṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi. Yathā kathaṃ viya?

''Seyyathāpi kaṃse ākoṭite paṭhamaṃ oḷārikā saddā pavattanti. Oḷārikānaṃ saddānaṃ nimittaṃ sugahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi oḷārike sadde atha pacchā sukhumakā saddā pavattanti. Sukhumakānaṃ saddānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi sukhumake sadde atha pacchā sukhumasaddanimittārammaṇatāpi cittaṃ pavattati, evameva paṭhamaṃ oḷārikā assāsapassāsā pavattanti. Oḷārikānaṃ assāsapassāsānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi oḷārike assāsapassāse atha pacchā sukhumakā assāsapassāsā pavattanti. Sukhumakānaṃ assāsapassāsānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi sukhumake assāsapassāse atha pacchā sukhumaassāsapassāsanimittārammaṇatāpi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati.

''Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā hoti, tañca naṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsapassāsā kāyo, upaṭṭhānaṃ sati, anupassanā ñāṇaṃ, kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati, sati upaṭṭhānañceva sati ca, tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati kāye kāyānupassanā satipaṭṭhānabhāvanā''ti.

Ayaṃ tāvettha kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassa anupubbapadavaṇṇanā.

222. Yasmā panettha idameva catukkaṃ ādikammikassa kammaṭṭhānavasena vuttaṃ. Itarāni pana tīṇi catukkāni ettha pattajjhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena vuttāni. Tasmā idaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā ānāpānacatutthajjhānapadaṭṭhānāya vipassanāya saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitukāmena ādikammikena kulaputtena pubbe vuttanayeneva sīlaparisodhanādīni sabbakiccāni katvā vuttappakārassa ācariyassa santike pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetabbaṃ.

Tatrime pañca sandhayo uggaho, paripucchā, upaṭṭhānaṃ, appanā, lakkhaṇanti. Tattha **uggaho** nāma kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ. **Paripucchā** nāma kammaṭṭhānassa paripucchanā. **Upaṭṭhānaṃ** nāma kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṃ. **Appanā** nāma kammaṭṭhānassa appanā. **Lakkhaṇaṃ** nāma kammaṭṭhānassa lakkhaṇaṃ. ''Evaṃlakkhaṇamidaṃ kammaṭṭhāna''nti kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggaṇhanto attanāpi na kilamati, ācariyampi na viheseti. Tasmā thokaṃ uddisāpetvā bahukālaṃ sajjhāyitvā evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyassa santike vā aññatra vā pubbe vuttappakāre senāsane vasantena upacchinnakhuddakapalibodhena katabhattakiccena bhattasammadaṃ paṭivinodetvā sukhanisinnena ratanattayaguṇānussaraṇena cittaṃ sampahaṃsetvā ācariyuggahato ekapadampi asammuyhantena idaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ manasi kātabbaṃ. Tatrāyaṃ manasikāravidhi –

223. Gaṇanā anubandhanā, phusanā ṭhapanā sallakkhaṇā;
Vivaṭṭanā pārisuddhi, tesañca paṭipassanāti.

Tattha **gaṇanā**ti gaṇanāyeva. **Anubandhanā**ti anuvahanā. **Phusanā**ti phuṭṭhaṭṭhānaṃ. **Ṭhapanā**ti appanā. **Sallakkhaṇā**ti vipassanā. **Vivaṭṭanā**ti maggo. **Pārisuddhī**ti phalaṃ. **Tesañca paṭipassanā**ti paccavekkhaṇā.

Tattha iminā ādikammikena kulaputtena paṭhamaṃ gaṇanāya idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi kātabbaṃ. Gaṇentena ca pañcannaṃ heṭṭhā na ṭhapetabbaṃ. Dasannaṃ upari na netabbaṃ. Antarā khaṇḍaṃ na dassetabbaṃ. Pañcannaṃ heṭṭhā ṭhapentassa hi sambādhe okāse cittuppādo vipphandati sambādhe vaje sanniruddhagogaṇo viya. Dasannampi upari nentassa gaṇananissitako cittuppādo hoti. Antarā khaṇḍaṃ dassentassa ''sikhāppattaṃ nu kho me kammaṭṭhānaṃ, no''ti cittaṃ vikampati. Tasmā ete dose vajjetvā gaṇetabbaṃ.

Gaṇentena ca paṭhamaṃ dandhagaṇanāya **dhaññamāpakagaṇanāya** gaṇetabbaṃ. Dhaññamāpako hi nāḷiṃ pūretvā ‘‘eka’’nti vatvā okirati. Puna pūrento kiñci kacavaraṃ disvā taṃ chaḍḍento ‘‘ekaṃ eka’’nti vadati. Esa nayo dve dvetiādīsu. Evameva imināpi assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, taṃ gahetvā ‘‘ekaṃ eka’’nti ādiṃ katvā yāva ‘‘dasa dasā’’ti pavattamānaṃ pavattamānaṃ upalakkhetvāva gaṇetabbaṃ. Tassa evaṃ gaṇayato nikkhamantā ca pavisantā ca assāsapassāsā pākaṭā honti.

Athānena taṃ dandhagaṇanaṃ dhaññamāpakagaṇanaṃ pahāya sīghagaṇanāya **gopālakagaṇanāya** gaṇetabbaṃ. Cheko hi gopālako sakkharādayo ucchaṅgena gahetvā rajjudaṇḍahattho pātova vajaṃ gantvā gāvo piṭṭhiyaṃ paharitvā palighatthambhamatthake nisinno dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva gāviṃ ekā dveti sakkharaṃ khipitvā gaṇeti. Tiyāmarattiṃ sambādhe okāse dukkhaṃ vutthagogaṇo nikkhamanto nikkhamanto aññamaññaṃ upanighaṃsanto vegena vegena puñjapuñjo hutvā nikkhamati. So vegena vegena ‘‘tīṇi cattāri pañca dasā’’ti gaṇetiyeva, evamimassāpi purimanayena gaṇayato assāsapassāsā pākaṭā hutvā sīghaṃ sīghaṃ punappunaṃ sañcaranti. Tatonena ‘‘punappunaṃ sañcarantī’’ti ñatvā anto ca bahi ca agahetvā dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva gahetvā ‘‘eko dve tīṇi cattāri pañca cha. Eko dve tīṇi cattāri pañca cha satta… pe… aṭṭha, nava, dasā’’ti sīghaṃ sīyaṃ gaṇetabbameva. Gaṇanapaṭibaddhe hi kammaṭṭhāne gaṇanabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hoti, arittupatthambhanavasena caṇḍasote nāvāṭṭhapanamiva.

Tassevaṃ sīghaṃ sīghaṃ gaṇayato kammaṭṭhānaṃ nirantaraṃ pavattaṃ viya hutvā upaṭṭhāti. Atha nirantaraṃ pavattatīti ñatvā anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabbaṃ. Anto pavisanavātena hi saddhiṃ cittaṃ pavesayato abbhantaraṃ vātabbhāhataṃ medapūritaṃ viya hoti. Bahi nikkhamanavātena saddhiṃ cittaṃ nīharato bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati. Phuṭṭhaphuṭṭhokāse pana satiṃ ṭhapetvā bhāventasseva bhāvanā sampajjati. Tena vuttaṃ ‘‘anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabba’’nti.

Kīvaciraṃ panetaṃ gaṇetabbanti? Yāva vinā gaṇanāya assāsapassāsārammaṇe sati santiṭṭhati. Bahivisaṭavitakkavicchedaṃ katvā assāsapassāsārammaṇe satisaṇṭhāpanatthaṃyeva hi gaṇanāti.

224. Evaṃ gaṇanāya manasi katvā **anubandhanāya** manasi kātabbaṃ. **Anubandhanā** nāma gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā satiyā nirantaraṃ assāsapassāsānaṃ anugamanaṃ. Tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasena. Bahinikkhamanavātassa hi nābhi ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nāsikaggaṃ pariyosānaṃ. Abbhantaraṃ pavisanavātassa nāsikaggaṃ ādi, hadayaṃ majjhaṃ nābhi pariyosānaṃ. Tañcassa anugacchato vikkhepagataṃ cittaṃ sāraddhāya ceva hoti iñjanāya ca. Yathāha –

> ‘‘Assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā’’ti (paṭi. ma. 1.157).

Tasmā anubandhanāya manasikarontena ādimajjhapariyosānavasena na manasi kātabbaṃ. Apica kho **phusanāvasena** ca **ṭhapanāvasena** ca manasi kātabbaṃ. Gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visuṃ manasikāro natthi. Phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva pana gaṇento gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karoti. Tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto, appanāvasena ca cittaṃ ṭhapento anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotīti vuccati. Svāyamattho **aṭṭhakathāsu** vuttapaṅguḷadovārikūpamāhi **paṭisambhidāyaṃ** vuttakakacūpamāya ca veditabbo.

225. Tatrāyaṃ **paṅguḷopamā** – seyyathāpi paṅguḷo dolāya kīḷataṃ mātāputtānaṃ dolaṃ khipitvā tattheva dolāthambhamūle nisinno kamena āgacchantassa ca gacchantassa ca dolāphalakassa ubho koṭiyo majjhañca passati, na ca ubhokoṭimajjhānaṃ dassanatthaṃ byāvaṭo hoti, evamevāyaṃ bhikkhu sativasena upanibandhanathambhamūle ṭhatvā assāsapassāsadolaṃ khipitvā tattheva nimitte satiyā nisīdanto kamena āgacchantānañca gacchantānañca phuṭṭhaṭṭhāne assāsapassāsānaṃ ādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchanto tattha ca cittaṃ ṭhapento passati, na ca tesaṃ dassanatthaṃ byāvaṭo hoti, ayaṃ paṅguḷopamā.

226. Ayaṃ pana **dovārikūpamā** – seyyathāpi dovāriko nagarassa anto ca bahi ca purise ‘‘ko tvaṃ, kuto vā āgato, kuhiṃ vā gacchasi, kiṃ vā te hatthe’’ti na vīmaṃsati. Na hi tassa te bhārā, dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva pana vīmaṃsati, evameva imassa bhikkhuno antopaviṭṭhavātā ca bahinikkhantavātā ca na bhārā honti, dvārappattā dvārappattāyeva bhārāti ayaṃ dovārikūpamā.

227. **Kakacūpamā** pana ādito paṭṭhāya evaṃ veditabbā. Vuttañhetaṃ –

‘‘Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa;
Ajānato ca tayo dhamme, bhāvanā nupalabbhati.

‘‘Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa;
Jānato ca tayo dhamme, bhāvanā upalabbhatī’’ti. (paṭi. ma. 1.159);

> ‘‘Kathaṃ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na honti, na cime tayo dhammā aviditā honti, na ca cittaṃ vikkhepaṃ gacchati, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhi gacchati? Seyyathāpi rukkho same

bhūmibhāge nikkhitto, tamenaṃ puriso kakacena chindeyya. Rukkhe phuṭṭhakakacadantānaṃ vasena purisassa sati upaṭṭhitā hoti, na āgate vā gate vā kakacadante manasi karoti, na āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhigacchati.

‘‘Yathā rukkho same bhūmibhāge nikkhitto, evaṃ upanibandhanānimittaṃ. Yathā kakacadantā, evaṃ assāsapassāsā. Yathā rukkhe phuṭṭhakakacadantānaṃ vasena purisassa sati upaṭṭhitā hoti, na āgate vā gate vā kakacadante manasi karoti, na āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhigacchati, evameva bhikkhu nāsikagge vā mukhanimitte vā satiṃ upaṭṭhapetvā nisinno hoti, na āgate vā gate vā assāsapassāse manasi karoti, na ca āgatā vā gatā vā assāsapassāsā aviditā honti, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhigacchati.

‘‘Padhānanti katamaṃ **padhānaṃ**? Āraddhavīriyassa kāyopi cittampi kammaniyaṃ hoti, idaṃ padhānaṃ. Katamo **payogo**? Āraddhavīriyassa upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasamanti, ayaṃ payogo. Katamo **viseso**? Āraddhavīriyassa saṃyojanā pahīyanti, anusayā byantī honti, ayaṃ viseso. Evaṃ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na honti, na cime tayo dhammā aviditā honti, na ca cittaṃ vikkhepaṃ gacchati, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhigacchati (paṭi. ma. 1.159).

‘‘Ānāpānassati yassa, paripuṇṇā subhāvitā;
Anupubbaṃ paricitā, yathā buddhena desitā;
So imaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā’’ti. (paṭi. ma. 1.160);

Ayaṃ kakacūpamā. Idha panassa āgatāgatavasena amanasikāramattameva payojananti veditabbaṃ.

228. Idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasikaroto kassaci na cireneva nimittañca uppajjati, avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjati. Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārikaassāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukaṃ hoti, sarīraṃ ākāse laṅghanākārappattaṃ viya hoti. Yathā sāraddhakāyassa mañce vā pīṭhe vā nisīdato mañcapīṭhaṃ onamati, vikūjati, paccattharaṇaṃ valiṃ gaṇhāti. Asāraddhakāyassa pana nisīdato neva mañcapīṭhaṃ onamati, na vikūjati, na paccattharaṇaṃ valiṃ gaṇhāti, tūlapicupūritaṃ viya mañcapīṭhaṃ hoti. Kasmā? Yasmā asāraddho kāyo lahuko hoti. Evameva gaṇanāvasena manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārikaassāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukaṃ hoti, sarīraṃ ākāse laṅghanākārappattaṃ viya hoti.

Tassa oḷārike assāsapassāse niruddhe sukhumassāsapassāsanimittārammaṇaṃ cittaṃ pavattati. Tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataraṃ sukhumataraṃ nimittārammaṇaṃ pavattatiyeva. Kathaṃ? Yathā puriso mahatiyā lohasalākāya kaṃsathālaṃ ākoṭeyya, ekappahārena mahāsaddo uppajjeyya, tassa oḷārikasaddārammaṇaṃ cittaṃ pavatteyya. Niruddhe oḷārike sadde atha pacchā sukhumasaddanimittārammaṇaṃ, tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataraṃ sukhumataraṃ saddanimittārammaṇaṃ pavattateva, evanti veditabbaṃ. Vuttampicetaṃ – ‘‘seyyathāpi kaṃse ākoṭite’’ti (paṭi. ma. 1.171) vitthāro.

229. Yathā hi aññāni kammaṭṭhānāni uparūpari vibhūtāni honti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana uparūpari bhāventassa sukhumattaṃ gacchati, upaṭṭhānampi na upagacchati, evaṃ anupaṭṭhahante pana tasmiṃ tena bhikkhunā uṭṭhāyāsanā cammakhaṇḍaṃ papphoṭetvā na gantabbaṃ. Kiṃ kātabbaṃ? ‘‘Ācariyaṃ pucchissāmī’’ti vā, ‘‘naṭṭhaṃ dāni me kammaṭṭhāna’’nti vā na vuṭṭhātabbaṃ. Iriyāpathaṃ vikopetvā gacchato hi kammaṭṭhānaṃ navanavameva hoti. Tasmā yathānisinneneva desato āharitabbaṃ.

Tatrāyaṃ āharaṇūpāyo, tena hi bhikkhunā kammaṭṭhānassa anupaṭṭhānabhāvaṃ ñatvā iti paṭisañcikkhitabbaṃ, ime assāsapassāsā nāma kattha atthi, kattha natthi. Kassa vā atthi, kassa vā natthīti. Athevaṃ paṭisañcikkhatā ime antomātukucchiyaṃ natthi, udake nimuggānaṃ natthi, tathā asaññībhūtānaṃ, matānaṃ, catutthajjhānasamāpannānaṃ, rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ, nirodhasamāpannānanti ñatvā evaṃ attanāva attā paṭicodetabbo ‘‘nanu tvaṃ, paṇḍita, neva mātukucchigato, na udake nimuggo, na asaññībhūto, na mato, na catutthajjhānasamāpanno, na rūpārūpabhavasamaṅgī, na nirodhasamāpanno. Atthiyeva te assāsapassāsā, mandapaññatāya pana pariggahetuṃ na sakkosī’’ti. Athānena pakatiphuṭṭhavasena cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Ime hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti. Rassanāsikassa uttaroṭṭhaṃ. Tasmānena imaṃ nāma ṭhānaṃ ghaṭṭentīti nimittaṃ ṭhapetabbaṃ. Imameva hi atthavasaṃ paṭicca vuttaṃ bhagavatā – ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, muṭṭhasatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanaṃ vadāmī’’ti (ma. ni. 3.149; saṃ. ni. 5.992).

230. Kiñcāpi hi yaṃkiñci kammaṭṭhānaṃ satassa sampajānasseva sampajjati. Ito aññaṃ pana manasikarontassa pākaṭaṃ hoti. Idaṃ pana ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ garukaṃ garukabhāvanaṃ buddhapaccekabuddhabuddhaputtānaṃ mahāpurisānaṃyeva manasikārabhūmibhūtaṃ, na ceva ittaraṃ, na ca ittarasattasamāsevitaṃ. Yathā yathā manasi karīyati, tathā tathā santañceva hoti sukhumañca. Tasmā ettha balavatī sati ca paññā ca icchitabbā.

Yathā hi maṭṭhasāṭakassa tunnakaraṇakāle sūcipi sukhumā icchitabbā. Sūcipāsavedhanampi tato sukhumataraṃ, evameva maṭṭhasāṭakasadisassa imassa kammaṭṭhānassa bhāvanākāle sūcipaṭibhāgā satipi, sūcipāsavedhanapaṭibhāgā taṃsampayuttā paññāpi balavatī icchitabbā. Tāhi ca pana satipaññāhi samannāgatena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā.

Yathā pana kassako kasiṃ kasitvā balībadde muñcitvā gocaramukhe katvā chāyāya nisinno vissameyya, athassa te balībaddā vegena aṭaviṃ paviseyyuṃ. Yo hoti cheko kassako, so puna te gahetvā yojetukāmo na tesaṃ anupadaṃ gantvā aṭaviṃ āhiṇḍahi, atha kho rasmiñca patodañca gahetvā ujukameva tesaṃ nipātanatitthaṃ gantvā nisīdati vā nipajjati vā, atha te goṇe divasabhāgaṃ caritvā nipātanatitthaṃ otaritvā nhatvā ca pivitvā ca paccuttaritvā ṭhite disvā rasmiyā bandhitvā patodena vijjhanto ānetvā yojetvā puna kammaṃ karoti, evameva tena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā. Satirasmiṃ pana paññāpatodañca gahetvā pakatiphuṭṭhokāse cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Evañhissa manasikaroto na cirasseva te upaṭṭhahanti nipātanatitthe viya goṇā. Tatonena satirasmiyā bandhitvā tasmiṃyeva ṭhāne yojetvā paññāpatodena vijjhantena punappunaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabbaṃ.

231. Tassevamanuyuñjato na cirasseva nimittaṃ upaṭṭhāti. Taṃ panetaṃ na sabbesaṃ ekasadisaṃ hoti. Apica kho kassaci sukhasamphassaṃ uppādayamāno tūlapicu viya kappāsapicu viya vātadhārā viya ca upaṭṭhātīti ekacce āhu.

Ayaṃ pana **aṭṭhakathāsu vinicchayo,** idañhi kassaci tārakarūpaṃ viya maṇiguḷikā viya muttāguḷikā viya ca, kassaci kharasamphassaṃ hutvā kappāsaṭṭhi viya dārusārasūci viya ca, kassaci dīghapāmaṅgasuttaṃ viya kusumadāmaṃ viya dhūmasikhā viya ca, kassaci vitthataṃ makkaṭakasuttaṃ viya valāhakapaṭalaṃ viya padumapupphaṃ viya rathacakkaṃ viya candamaṇḍalaṃ viya sūriyamaṇḍalaṃ viya ca upaṭṭhāti. Tañca panetaṃ yathā sambahulesu bhikkhūsu suttantaṃ sajjhāyitvā nisinnesu ekena bhikkhunā ‘‘tumhākaṃ kīdisaṃ hutvā idaṃ suttaṃ upaṭṭhātī’’ti vutte eko ‘‘mayhaṃ mahatī pabbateyyā nadī viya hutvā upaṭṭhātī’’ti āha. Aparo ‘‘mayhaṃ ekā vanarāji viya’’. Añño ‘‘mayhaṃ eko sītacchāyo sākhāsampanno phalabhārabharitarukkho viyā’’ti. Tesaṃ hi taṃ ekameva suttaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Evaṃ ekameva kammaṭṭhānaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Saññajañhi etaṃ saññānidānaṃ saññāpabhavaṃ. Tasmā saññānānatāya nānato upaṭṭhātīti veditabbaṃ.

Ettha ca aññameva assāsārammaṇaṃ cittaṃ, aññaṃ passāsārammaṇaṃ, aññaṃ nimittārammaṇaṃ. Yassa hi ime tayo dhammā natthi, tassa kammaṭṭhānaṃ neva appanaṃ, na upacāraṃ pāpuṇāti. Yassa pana ime tayo dhammā atthi, tasseva kammaṭṭhānaṃ upacārañca appanañca pāpuṇāti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa;
Ajānato tayo dhamme, bhāvanā nupalabbhati.

‘‘Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa;
Jānatova tayo dhamme, bhāvanā upalabbhatī’’ti. (pārā. aṭṭha. 2.165);

232. Evaṃ upaṭṭhite pana nimitte tena bhikkhunā ācariyassa santikaṃ gantvā ārocetabbaṃ ‘‘mayhaṃ, bhante, evarūpaṃ nāma upaṭṭhātī’’ti. Ācariyena pana etaṃ nimittanti vā na vā nimittanti na vattabbaṃ. ‘‘Evaṃ hoti, āvuso’’ti vatvā punappunaṃ manasi karohīti vattabbo. Nimittanti hi vutte vosānaṃ āpajjeyya. Na nimittanti vutte nirāso visīdeyya. Tasmā tadubhayampi avatvā manasikāreyeva niyojetabboti. Evaṃ tāva **dīghabhāṇakā**.

Majjhimabhāṇakā panāhu ‘‘nimittamidaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ punappunaṃ manasi karohi sappurisāti vattabbo’’ti. Athānena nimitteyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Evamassāyaṃ ito pabhuti ṭhapanāvasena bhāvanā hoti. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

‘‘Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ, nānākāraṃ vibhāvayaṃ;
Dhīro assāsapassāse, sakaṃ cittaṃ nibandhatī’’ti. (pārā. aṭṭha. 2.165);

Tassevaṃ nimittupaṭṭhānato pabhuti nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva. Sati upaṭṭhitāyeva. Cittaṃ upacārasamādhinā samāhitameva. Athānena taṃ nimittaṃ neva vaṇṇato manasi kātabbaṃ, na lakkhaṇato paccavekkhitabbaṃ. Apica kho khattiyamahesiyā cakkavattigabbho viya kassakena sāliyavagabbho viya ca āvāsādīni satta asappāyāni vajjetvā tāneva satta sappāyāni sevantena sādhukaṃ rakkhitabbaṃ. Atha naṃ evaṃ rakkhitvā punappunaṃ manasikāravasena vuddhiṃ virūḷhiṃ gamayitvā dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ, vīriyasamatā yojetabbā. Tassevaṃ ghaṭentassa pathavīkasiṇe vuttānukkameneva tasmiṃ nimitte catukkapañcakajjhānāni nibbattanti.

233. Evaṃ nibbattacatukkapañcakajjhāno panettha bhikkhu **sallakkhaṇāvivaṭṭanā**vasena kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā **pārisuddhiṃ** pattukāmo tadeva jhānaṃ pañcahākārehi vasippattaṃ paguṇaṃ katvā nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhapeti. Kathaṃ? So hi samāpattito vuṭṭhāya assāsapassāsānaṃ samudayo karajakāyo ca cittañcāti passati. Yathā hi kammāragaggariyā dhamamānāya bhastañca purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca vāto sañcarati, evameva kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsāti. Tato assāsapassāse ca kāyañca rūpanti cittañca taṃsampayuttadhamme ca arūpanti vavatthapeti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana nāmarūpavavatthānaṃ parato āvibhavissati.

Evaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesati. Pariyesanto ca naṃ disvā tīsupi addhāsu nāmarūpassa pavattiṃ ārabbha kaṅkhaṃ vitarati. Vitiṇṇakaṅkho kalāpasammasanavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā udayabbayānupassanāya pubbabhāge uppanne obhāsādayo dasa vipassanupakkilese pahāya upakkilesavimuttaṃ paṭipadāñāṇaṃ maggoti vavatthapetvā udayaṃ pahāya bhaṅgānupassanaṃ patvā nirantaraṃ bhaṅgānupassanena vayato upaṭṭhitesu sabbasaṅkhāresu nibbindanto virajjanto vimuccanto yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā arahattaphale patiṭṭhāya ekūnavīsatibhedassa paccavekkhaṇāñāṇassa pariyantaṃ patto sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti.

Ettāvatā cassa gaṇanaṃ ādiṃ katvā vipassanāpariyosānā ānāpānassatisamādhibhāvanā samattā hotīti ayaṃ sabbākārato paṭhamacatukkavaṇṇanā.

234. Itaresu pana tīsu catukkesu yasmā visuṃ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi. Tasmā anupadavaṇṇanānayeneva tesaṃ evaṃ attho veditabbo.

Pītipaṭisaṃvedīti pītiṃ paṭisaṃviditaṃ karonto pākaṭaṃ karonto assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammohato ca.

Kathaṃ **ārammaṇato** pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappītike dve jhāne samāpajjati. Tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti, ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Kathaṃ **asammohato**? Sappītike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati. Tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.172) –

> ‘‘Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti. Dīghaṃ passāsavasena… rassaṃ assāsavasena… rassaṃ passāsavasena… sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena… passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭisaṃviditā hoti. Āvajjato sā pīti paṭisaṃviditā hoti. Jānato passato paccavekkhato cittaṃ adhiṭṭhahato saddhāya adhimuccato vīriyaṃ paggaṇhato satiṃ upaṭṭhāpayato cittaṃ samādahato paññāya pajānato abhiññeyyaṃ pariññeyyaṃ pahātabbaṃ bhāvetabbaṃ sacchikātabbaṃ sacchikaroto sā pīti paṭisaṃviditā hoti. Evaṃ sā pīti paṭisaṃviditā hotī’’ti.

Eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbāni. Idampanettha visesamattaṃ, tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasena **sukhapaṭisaṃveditā,** catunnampi vasena **cittasaṅkhārapaṭisaṃveditā** veditabbā. **Cittasaṅkhāro**ti vedanādayo dve khandhā. Sukhapaṭisaṃvedīpade cettha vipassanābhūmidassanatthaṃ ‘‘sukhanti dve sukhāni kāyikañca sukhaṃ cetasikañcā’’ti paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.173) vuttaṃ. **Passambhayaṃ cittasaṅkhāra**nti oḷārikaṃ oḷārikaṃ cittasaṅkhāraṃ passambhento, nirodhentoti attho. So vitthārato kāyasaṅkhāre vuttanayeneva veditabbo.

Apicettha pītipade pītisīsena vedanā vuttā. Sukhapade sarūpeneva vedanā. Dvīsu cittasaṅkhārapadesu ‘‘saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā’’ti (paṭi. ma. 1.174; ma. ni. 1.463) vacanato saññāsampayuttā vedanāti evaṃ **vedanānupassanānayena** idaṃ catukkaṃ bhāsitanti veditabbaṃ.

235. Tatiyacatukkepi catunnaṃ jhānānaṃ vasena **cittapaṭisaṃveditā** veditabbā. **Abhippamodayaṃ citta**nti cittaṃ modento pamodento hāsento pahāsento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi abhippamodo hoti samādhivasena ca vipassanāvasena ca.

Kathaṃ **samādhivasena**? Sappītike dve jhāne samāpajjati. So samāpattikkhaṇe sampayuttapītiyā cittaṃ āmodeti pamodeti. Kathaṃ **vipassanāvasena**? Sappītike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttapītiṃ khayato vayato sammasati. Evaṃ vipassanākkhaṇe jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā cittaṃ āmodeti pamodeti. Evaṃ paṭipanno ‘‘abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī’’ti vuccati.

Samādahaṃ cittanti paṭhamajjhānādivasena ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento. Tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sampassato vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena uppajjati khaṇikacittekaggatā. Evaṃ uppannāya khaṇikacittekaggatāya vasenapi ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento ‘‘samādahaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī’’ti vuccati.

Vimocayaṃ cittanti paṭhamajjhānena nīvaraṇehi cittaṃ mocento vimocento, dutiyena vitakkavicārehi, tatiyena pītiyā, catutthena sukhadukkhehi cittaṃ mocento vimocento. Tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammasati. So vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento, dukkhānupassanāya sukhasaññāto, anattānupassanāya attasaññāto, nibbidānupassanāya nandito, virāgānupassanāya rāgato, nirodhānupassanāya samudayato, paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento assasati ceva passasati ca. Tena vuccati ‘‘vimocayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī’’ti. Evaṃ **cittānupassanāvasena** idaṃ catukkaṃ bhāsitanti veditabbaṃ.

236. Catutthacatukke pana **aniccānupassī**ti ettha tāva aniccaṃ veditabbaṃ. Aniccatā veditabbā. Aniccānupassanā veditabbā. Aniccānupassī veditabbo.

Tattha **aniccan**ti pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā. **Aniccatā**ti tesaṃyeva uppādavayaññathattaṃ, hutvā abhāvo vā, nibbattānaṃ tenevākārena aṭṭhatvā khaṇabhaṅgena bhedoti attho. **Aniccānupassanā**ti tassā aniccatāya vasena rūpādīsu aniccanti anupassanā. **Aniccānupassī**ti tāya anupassanāya samannāgato. Tasmā evaṃbhūto assasanto passasanto ca idha ‘‘aniccānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī’’ti veditabbo.

Virāgānupassīti ettha pana dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha **khayavirāgo**ti saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo. **Accantavirāgo**ti nibbānaṃ. **Virāgānupassanā**ti tadubhayadassanavasena pavattā vipassanā ca maggo ca. Tāya duvidhāyapi anupassanāya samannāgato hutvā assasanto passasanto ca ‘‘virāgānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī’’ti veditabbo. **Nirodhānupassī**padepi eseva nayo.

Paṭinissaggānupassīti etthāpi dve paṭinissaggā pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca. Paṭinissaggoyeva anupassanā paṭinissaggānupassanā. Vipassanāmaggānaṃ etamadhivacanaṃ.

Vipassanā hi tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggo**ti ca vuccati. **Maggo** samucchedavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, ārammaṇakaraṇena ca nibbāne pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggo**ti ca vuccati. Ubhayampi pana purimapurimaññāṇānaṃ anuanupassanato **anupassanā**ti vuccati. Tāya duvidhāyapi paṭinissaggānupassanāya samannāgato hutvā assasanto passasanto ca ‘‘paṭinissaggānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī’’ti veditabbo.

Idaṃ catutthacatukkaṃ suddhavipassanāvaseneva vuttaṃ. Purimāni pana tīṇi samathavipassanāvasena. Evaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasavatthukāya ānāpānassatiyā bhāvanā veditabbā. Evaṃ soḷasavatthuvasena ca pana ayaṃ ānāpānassati mahapphalā hoti mahānisaṃsā.

237. Tatrassa ‘‘ayampi kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto cā’’tiādivacanato santabhāvādivasenāpi mahānisaṃsatā veditabbā, vitakkupacchedasamatthatāyapi. Ayañhi santapaṇītaasecanakasukhavihārattā samādhiantarāyakarānaṃ vitakkānaṃ vasena ito cito ca cittassa vidhāvanaṃ vicchinditvā ānāpānārammaṇābhimukhameva cittaṃ karoti. Teneva vuttaṃ ‘‘ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā’’ti (a. ni. 9.1).

Vijjāvimuttipāripūriyā mūlabhāvenāpi cassā mahānisaṃsatā veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā cattāro satipaṭṭhāne paripūreti, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti (ma. ni. 3.147).

Apica carimakānaṃ assāsapassāsānaṃ viditabhāvakaraṇatopissā mahānisaṃsatā veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘evaṃ bhāvitāya kho, rāhula, ānāpānassatiyā evaṃ bahulīkatāya yepi te carimakā assāsapassāsā, tepi viditāva nirujjhanti, no aviditā’’ti (ma. ni. 2.121).

238. Tattha nirodhavasena tayo carimakā bhavacarimakā, jhānacarimakā, cuticarimakāti. Bhavesu hi kāmabhave assāsapassāsā pavattanti, rūpārūpabhavesu nappavattanti, tasmā te **bhavacarimakā**. Jhānesu purime jhānattaye pavattanti, catutthe nappavattanti, tasmā te **jhānacarimakā**. Ye pana cuticittassa purato soḷasamena cittena saddhiṃ uppajjitvā cuticittena saha nirujjhanti, ime **cuticarimakā** nāma. Ime idha ‘‘carimakā’’ti adhippetā.

Imaṃ kira kammaṭṭhānaṃ anuyuttassa bhikkhuno ānāpānārammaṇassa suṭṭhu pariggahitattā cuticittassa purato soḷasamassa cittassa uppādakkhaṇe uppādaṃ āvajjayato uppādopi nesaṃ pākaṭo hoti. Ṭhitiṃ āvajjayato ṭhitipi nesaṃ pākaṭā hoti. Bhaṅgaṃ āvajjayato ca bhaṅgo nesaṃ pākaṭo hoti.

Ito aññaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā arahattaṃ pattassa bhikkhuno hi āyuantaraṃ paricchinnaṃ vā hoti aparicchinnaṃ vā. Idaṃ pana soḷasavatthukaṃ ānāpānassatiṃ bhāvetvā arahattaṃ pattassa āyuantaraṃ paricchinnameva hoti. So ‘‘ettakaṃ dāni me āyusaṅkhārā pavattissanti, na ito para’’nti ñatvā attano dhammatāya eva sarīrapaṭijaggananivāsanapārupanādīni sabbakiccāni katvā akkhīni nimīleti koṭapabbatavihāravāsītissatthero viya mahākarañjiyavihāravāsīmahātissatthero viya devaputtamahāraṭṭhe piṇḍapātikatissatthero viya cittalapabbatavihāravāsino dve bhātiyattherā viya ca.

Tatridaṃ ekavatthuparidīpanaṃ. Dvebhātiyattherānaṃ kireko puṇṇamuposathadivase pātimokkhaṃ osāretvā bhikkhusaṅghaparivuto attano vasanaṭṭhānaṃ gantvā caṅkame ṭhito candālokaṃ oloketvā attano āyusaṅkhāre upadhāretvā bhikkhusaṅghamāha – ‘‘tumhehi kathaṃ parinibbāyantā bhikkhū diṭṭhapubbā’’ti. Tatra keci āhaṃsu ‘‘amhehi āsane nisinnakāva parinibbāyantā diṭṭhapubbā’’ti. Keci ‘‘amhehi ākāse pallaṅkamābhujitvā nisinnakā’’ti. Thero āha – ‘‘ahaṃ dāni vo caṅkamantameva parinibbāyamānaṃ dassessāmī’’ti tato caṅkame lekhaṃ katvā ‘‘ahaṃ ito caṅkamakoṭito parakoṭiṃ gantvā nivattamāno imaṃ lekhaṃ patvāva parinibbāyissāmī’’ti vatvā caṅkamaṃ oruyha parabhāgaṃ gantvā nivattamāno ekena pādena lekhaṃ akkantakkhaṇeyeva parinibbāyi.

Tasmā have appamatto, anuyuñjetha paṇḍito;
Evaṃ anekānisaṃsaṃ, ānāpānassatiṃ sadāti.

Idaṃ ānāpānassatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Upasamānussatikathā

239. Ānāpānassatiyā anantaraṃ uddiṭṭhaṃ pana upasamānussatiṃ bhāvetukāmena rahogatena paṭisallīnena – ‘‘yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāto vaṭṭupacchedo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbāna’’nti (a. ni. 4.34; itivu. 90) evaṃ sabbadukkhūpasamasaṅkhātassa nibbānassa guṇā anussaritabbā.

Tattha **yāvatā**ti yattakā. **Dhammā**ti sabhāvā. **Saṅkhatā vā asaṅkhatā vā**ti saṅgamma samāgamma paccayehi katā vā akatā vā. **Virāgo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyatī**ti tesaṃ saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ virāgo aggamakkhāyati seṭṭho uttamoti vuccati. Tattha **virāgo**ti na rāgābhāvamattameva, atha kho **yadidaṃ madanimmadano…pe… nibbāna**nti yo so madanimmadanotiādīni nāmāni asaṅkhatadhammo labhati, so virāgoti paccetabbo. So hi yasmā tamāgamma sabbepi mānamadapurisamadādayo madā nimmadā amadā honti vinassanti, tasmā **madanimmadano**ti vuccati. Yasmā ca tamāgamma sabbāpi kāmapipāsā vinayaṃ abbhatthaṃ yāti, tasmā **pipāsavinayo**ti vuccati. Yasmā pana tamāgamma pañcakāmaguṇālayā samugghātaṃ gacchanti, tasmā **ālayasamugghāto**ti vuccati. Yasmā ca tamāgamma tebhūmakaṃ vaṭṭaṃ upacchijjati, tasmā **vaṭṭupacchedo**ti vuccati. Yasmā pana tamāgamma sabbaso taṇhā khayaṃ gacchati virajjati nirujjhati ca, tasmā **taṇhakkhayo virāgo nirodho**ti vuccati. Yasmā panesa catasso yoniyo pañca gatiyo satta viññāṇaṭṭhitiyo nava ca sattāvāse aparāparabhāvāya vinanato ābandhanato saṃsibbanato **vāna**nti laddhavohārāya taṇhāya nikkhanto nissaṭo visaṃyutto, tasmā **nibbāna**nti vuccatīti.

Evametesaṃ madanimmadanatādīnaṃ guṇānaṃ vasena nibbānasaṅkhāto upasamo anussaritabbo. Ye vā panaññepi bhagavatā – ‘‘asaṅkhatañca vo, bhikkhave, desessāmi… saccañca… pārañca… sududdasañca… ajarañca… dhuvañca… nippapañcañca… amatañca… sivañca… khemañca… abbhutañca… anītikañca… abyābajjhañca… visuddhiñca… dīpañca… tāṇañca … leṇañca vo, bhikkhave, desessāmī’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.366) suttesu upasamaguṇā vuttā, tesampi vasena anussaritabboyeva.

Tassevaṃ madanimmadanatādiguṇavasena upasamaṃ anussarato neva tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti. Ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti **upasamaṃ** ārabbhāti buddhānussatiādīsu vuttanayeneva vikkhambhitanīvaraṇassa ekakkhaṇe jhānaṅgāni uppajjanti. Upasamaguṇānaṃ pana gambhīratāya nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāya vā appanaṃ appatvā upacārappattameva jhānaṃ hoti. Tadetamupasamaguṇānussaraṇavasena upasamānussaticceva saṅkhyaṃ gacchati.

Cha anussatiyo viya ca ayampi ariyasāvakasseva ijjhati, evaṃ santepi upasamagarukena puthujjanenāpi manasi kātabbā. Sutavasenāpi hi upasame cittaṃ pasīdati. Imañca pana upasamānussatiṃ anuyutto bhikkhu sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, santindriyo hoti santamānaso hirottappasamannāgato pāsādiko paṇītādhimuttiko sabrahmacārīnaṃ garu ca bhāvanīyo ca. Uttari appaṭivijjhanto pana sugatiparāyano hoti.

Tasmā have appamatto, bhāvayetha vicakkhaṇo;
Evaṃ anekānisaṃsaṃ, ariye upasame satinti.

Idaṃ upasamānussatiyaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Anussatikammaṭṭhānaniddeso nāma

Aṭṭhamo paricchedo.

9. Brahmavihāraniddeso

Mettābhāvanākathā

240. Anussatikammaṭṭhānānantaraṃ uddiṭṭhesu pana mettā, karuṇā, muditā, upekkhāti imesu catūsu brahmavihāresu mettaṃ bhāvetukāmena tāva ādikammikena yogāvacarena upacchinnapalibodhena gahitakammaṭṭhānena bhattakiccaṃ katvā bhattasammadaṃ paṭivinodetvā vivitte padese supaññatte āsane sukhanisinnena ādito tāva dose ādīnavo, khantiyañca ānisaṃso paccavekkhitabbo.

Kasmā? Imāya hi bhāvanāya doso pahātabbo, khanti adhigantabbā. Na ca sakkā kiñci adiṭṭhādīnavaṃ pahātuṃ, aviditānisaṃsaṃ vā adhigantuṃ. Tasmā ‘‘duṭṭho kho, āvuso, dosena abhibhūto pariyādiṇṇacitto pāṇampi hanatī’’tiādīnaṃ (a. ni. 3.72) vasena dose ādīnavo daṭṭhabbo.

‘‘Khantī paramaṃ tapo titikkhā, nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā’’; (Dī. ni. 2.90; dha. pa. 184);
‘‘Khantibalaṃ balānīkaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ’’. (dha. pa. 399; su. ni. 628);

‘‘Khantā bhiyyo na vijjatī’’tiādīnaṃ (saṃ. ni. 1.250) vasena khantiyaṃ ānisaṃso veditabbo.

Athevaṃ diṭṭhādīnavato dosato cittaṃ vivecanatthāya, viditānisaṃsāya ca khantiyā saṃyojanatthāya mettābhāvanā ārabhitabbā. Ārabhantena ca āditova puggalabhedo jānitabbo ‘‘imesu puggalesu mettā paṭhamaṃ na bhāvetabbā, imesu neva bhāvetabbā’’ti.

Ayañhi mettā appiyapuggale, atippiyasahāyake, majjhatte, verīpuggaleti imesu catūsu paṭhamaṃ na bhāvetabbā. Liṅgavisabhāge odhiso na bhāvetabbā. Kālakate na bhāvetabbāva. Kiṃkāraṇā appiyādīsu paṭhamaṃ na bhāvetabbā? Appiyaṃ hi piyaṭṭhāne ṭhapento kilamati. Atippiyasahāyakaṃ majjhattaṭṭhāne ṭhapento kilamati, appamattakepi cassa dukkhe uppanne ārodanākārappatto viya hoti. Majjhattaṃ garuṭṭhāne ca piyaṭṭhāne ca ṭhapento kilamati. Verimanussarato kodho uppajjati, tasmā appiyādīsu paṭhamaṃ na bhāvetabbā.

Liṅgavisabhāge pana tameva ārabbha odhiso bhāventassa rāgo uppajjati. Aññataro kira amaccaputto kulūpakattheraṃ pucchi ‘‘bhante, kassa mettā bhāvetabbā’’ti? Thero ‘‘piyapuggale’’ti āha. Tassa attano bhariyā piyā hoti. So tassā mettaṃ bhāvento sabbarattiṃ bhittiyuddhamakāsi. Tasmā liṅgavisabhāge odhiso na bhāvetabbā.

Kālakate pana bhāvento neva appanaṃ, na upacāraṃ pāpuṇāti. Aññataro kira daharabhikkhu ācariyaṃ ārabbha mettaṃ ārabhi. Tassa mettā nappavattati. So mahātherassa santikaṃ gantvā ‘‘bhante, paguṇāva me mettājhānasamāpatti, na ca naṃ samāpajjituṃ sakkomi, kiṃ nu kho kāraṇa’’nti āha. Thero ‘‘nimittaṃ, āvuso, gavesāhī’’ti āha. So gavesanto ācariyassa matabhāvaṃ ñatvā aññaṃ ārabbha mettāyanto samāpattiṃ appesi. Tasmā kālakate na bhāvetabbāva.

241. Sabbapaṭhamaṃ pana ‘‘ahaṃ sukhito homi niddukkho’’ti vā, ‘‘avero abyāpajjo anīgho sukhī attānaṃ pariharāmī’’ti vā evaṃ punappunaṃ attaniyeva bhāvetabbā.

Evaṃ sante yaṃ vibhaṅge (vibha. 643) vuttaṃ –

> ‘‘Kathañca bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati? Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpaṃ disvā mettāyeyya, evameva sabbe satte mettāya pharatī’’ti.

‘‘Yañca paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 2.22) –

> ‘‘Katamehi pañcahākārehi anodhisopharaṇā mettā cetovimutti bhāvetabbā, sabbe sattā averā hontu’’ abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantu. Sabbe pāṇā… sabbe bhūtā… sabbe puggalā… sabbe attabhāvapariyāpannā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantū’’tiādi –

Vuttaṃ. Yañca mettasutte (khu. pā. 9.3; su. ni. 145) –

‘‘Sukhinova khemino hontu,
Sabbasattā bhavantu sukhitattā’’tiādi. –

Vuttaṃ, taṃ virujjhati. Na hi tattha attani bhāvanā vuttāti ce. Tañca na virujjhati. Kasmā? Tañhi appanāvasena vuttaṃ. Idaṃ sakkhibhāvavasena.

Sacepi hi vassasataṃ vassasahassaṃ vā ‘‘ahaṃ sukhito homī’’tiādinā nayena attani mettaṃ bhāveti, nevassa appanā uppajjati. ‘‘Ahaṃ sukhito homī’’ti bhāvayato pana yathā ahaṃ sukhakāmo dukkhapaṭikkūlo jīvitukāmo amaritukāmo ca, evaṃ aññepi sattāti attānaṃ sakkhiṃ katvā aññasattesu hitasukhakāmatā uppajjati. Bhagavatāpi –

‘‘Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci;
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na hiṃse paramattakāmo’’ti. (saṃ. ni. 1.119; udā. 41); –

Vadatā ayaṃ nayo dassito.

242. Tasmā sakkhibhāvatthaṃ paṭhamaṃ attānaṃ mettāya pharitvā tadanantaraṃ sukhappavattanatthaṃ yvāyaṃ piyo manāpo garu bhāvanīyo ācariyo vā ācariyamatto vā upajjhāyo vā upajjhāyamatto vā tassa dānapiyavacanādīni piyamanāpattakāraṇāni sīlasutādīni garubhāvanīyattakāraṇāni ca anussaritvā ‘‘esa sappuriso sukhī hotu niddukkho’’tiādinā nayena mettā bhāvetabbā.

Evarūpe ca puggale kāmaṃ appanā sampajjati, iminā pana bhikkhunā tāvatakeneva tuṭṭhiṃ anāpajjitvā sīmāsambhedaṃ kattukāmena tadanantaraṃ atippiyasahāyake, atippiyasahāyakato majjhatte, majjhattato verīpuggale mettā bhāvetabbā. Bhāventena ca ekekasmiṃ koṭṭhāse muduṃ kammaniyaṃ cittaṃ katvā tadanantare tadanantare upasaṃharitabbaṃ.

Yassa pana verīpuggalo vā natthi, mahāpurisajātikattā vā anatthaṃ karontepi pare verīsaññāva nuppajjati, tena ‘‘majjhatte me mettacittaṃ kammaniyaṃ jātaṃ, idāni naṃ verimhi upasaṃharāmī’’ti byāpārova na kātabbo. Yassa pana atthi, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘majjhattato verīpuggale mettā bhāvetabbā’’ti.

243. Sace panassa verimhi cittamupasaṃharato tena katāparādhānussaraṇena paṭighamuppajjati, athānena purimapuggalesu yattha katthaci punappunaṃ mettaṃ samāpajjitvā vuṭṭhahitvā punappunaṃ taṃ puggalaṃ **mettāyantena** paṭighaṃ vinodetabbaṃ. Sace evampi vāyamato na nibbāti, atha –

Kakacūpamaovāda-ādīnaṃ anusārato;
Paṭighassa pahānāya, ghaṭitabbaṃ punappunaṃ.

Tañca kho iminā ākārena attānaṃ ovadanteneva ‘‘are kujjhanapurisa, nanu vuttaṃ bhagavatā –

> ‘Ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyuṃ, tatrāpi yo mano padoseyya. Na me so tena sāsanakaro’ti (ma. ni. 1.232) ca,
>
> ‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
> Kuddhamappaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjayaṃ.
>
> ‘‘‘Ubhinnamatthaṃ carati, attano ca parassa ca;
> Paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā, yo sato upasammatī’ti ca. (saṃ. ni. 1.188); –
>
> ‘‘‘Sattime, bhikkhave, dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanaṃ āgacchanti itthiṃ vā purisaṃ vā. Katame satta? Idha, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati aho vatāyaṃ dubbaṇṇo assāti. Taṃ kissahetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati. Kodhanāyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kiñcāpi so hoti sunhāto suvilitto kappitakesamassu odātavatthavasano, atha kho so dubbaṇṇova hoti kodhābhibhūto. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṃ āgacchati itthiṃ vā purisaṃ vā. Puna caparaṃ, bhikkhave, sapatto sapattassa evaṃ icchati ahovatāyaṃ dukkhaṃ sayeyyāti…pe… na pacurattho assāti…pe… na bhogavā assāti…pe… na yasavā assāti…pe… na mittavā assāti…pe… na kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyāti. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, sapatto sapattassa sugatigamanena nandati. Kodhanāyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kāyena duccaritaṃ carati, vācāya manasā duccaritaṃ carati. So kāyena vācāya manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati kodhābhibhūto’ti (a. ni. 7.64) ca,
>
> ‘‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, chavālātaṃ ubhatopadittaṃ majjhe gūthagataṃ neva gāme kaṭṭhatthaṃ pharati, na araññe kaṭṭhatthaṃ pharati. Tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ puggalaṃ vadāmī’ti ca,

‘‘So dāni tvaṃ evaṃ kujjhanto na ceva bhagavato sāsanakaro bhavissasi, paṭikujjhanto ca kuddhapurisatopi pāpiyo hutvā na dujjayaṃ saṅgāmaṃ jessasi, sapattakaraṇe ca dhamme attāva attano karissasi, chavālātūpamo ca bhavissasī’’ti.

244. Tassevaṃ ghaṭayato vāyamato sace taṃ paṭighaṃ vūpasammati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce vūpasammati, atha **yo yo dhammo tassa puggalassa vūpasanto hoti parisuddho, anussariyamāno pasādaṃ āvahati, taṃ taṃ anussaritvā** āghāto paṭivinetabbo.

Ekaccassa hi kāyasamācārova upasanto hoti. Upasantabhāvo cassa bahuṃ vattapaṭipattiṃ karontassa sabbajanena ñāyati. Vacīsamācāramanosamācārā pana avūpasantā honti. Tassa te acintetvā kāyasamācāravūpasamoyeva anussaritabbo.

Ekaccassa vacīsamācārova upasanto hoti. Upasantabhāvo cassa sabbajanena ñāyati. So hi pakatiyā ca paṭisanthārakusalo hoti sakhilo sukhasambhāso sammodako uttānamukho pubbabhāsī madhurena sarena dhammaṃ osāreti, parimaṇḍalehi padabyañjanehi dhammakathaṃ katheti. Kāyasamācāramanosamācārā pana avūpasantā honti, tassa te acintetvā vacīsamācāravūpasamoyeva anussaritabbo.

Ekaccassa manosamācārova upasanto hoti, upasantabhāvo cassa cetiyavandanādīsu sabbajanassa pākaṭo hoti. Yo hi avūpasantacitto hoti, so cetiyaṃ vā bodhiṃ vā there vā vandamāno na sakkaccaṃ vandati, dhammassavanamaṇḍape vikkhittacitto vā pacalāyanto vā nisīdati. Upasantacitto pana okappetvā vandati, ohitasoto aṭṭhiṃkatvā kāyena vā vācāya vā cittappasādaṃ karonto dhammaṃ suṇāti. Iti ekaccassa manosamācārova upasanto hoti, kāyavacīsamācārā avūpasantā honti, tassa te acintetvā manosamācāravūpasamoyeva anussaritabbo.

Ekaccassa pana imesu tīsu dhammesu ekopi avūpasanto hoti, tasmiṃ puggale ‘‘kiñcāpi esa idāni manussaloke carati, atha kho katipāhassa accayena aṭṭhamahānirayasoḷasaussadanirayaparipūrako bhavissatī’’ti kāruññaṃ upaṭṭhapetabbaṃ. Kāruññampi hi paṭicca āghāto vūpasammati.

Ekaccassa tayopime dhammā vūpasantā honti, tassa yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ anussaritabbaṃ. Tādise hi puggale na dukkarā hoti mettābhāvanāti.

Imassa ca atthassa āvibhāvatthaṃ – ‘‘pañcime, āvuso, āghātapaṭivinayā. Yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinodetabbo’’ti (a. ni. 5.162) idaṃ pañcakanipāte āghātapaṭivinayasuttaṃ vitthāretabbaṃ.

245. Sace panassa evampi vāyamato āghāto uppajjatiyeva, athānena evaṃ attā **ovaditabbo** –

‘‘Attano visaye dukkhaṃ, kataṃ te yadi verinā;
Kiṃ tassāvisaye dukkhaṃ, sacitte kattumicchasi.

‘‘Bahūpakāraṃ hitvāna, ñātivaggaṃ rudammukhaṃ;
Mahānatthakaraṃ kodhaṃ, sapattaṃ na jahāsi kiṃ.

‘‘Yāni rakkhasi sīlāni, tesaṃ mūlanikantanaṃ;
Kodhaṃ nāmupaḷālesi, ko tayā sadiso jaḷo.

‘‘Kataṃ anariyaṃ kammaṃ, parena iti kujjhasi;
Kiṃ nu tvaṃ tādisaṃyeva, yo sayaṃ kattumicchasi.

‘‘Dosetukāmo yadi taṃ, amanāpaṃ paro kari;
Dosuppādena tasseva, kiṃ pūresi manorathaṃ.

‘‘Dukkhaṃ tassa ca nāma tvaṃ, kuddho kāhasi vā navā;
Attānaṃ panidāneva, kodhadukkhena bādhasi.

‘‘Kodhaṃ vā ahitaṃ maggaṃ, ārūḷhā yadi verino;
Kasmā tuvampi kujjhanto, tesaṃyevānusikkhasi.

‘‘Yaṃ dosaṃ tava nissāya, sattunā appiyaṃ kataṃ;
Tameva dosaṃ chindassu, kimaṭṭhāne vihaññasi.

‘‘Khaṇikattā ca dhammānaṃ, yehi khandhehi te kataṃ;
Amanāpaṃ niruddhā te, kassa dānīdha kujjhasi.

‘‘Dukkhaṃ karoti yo yassa, taṃ vinā kassa so kare;
Sayampi dukkhahetutta, miti kiṃ tassa kujjhasī’’ti.

246. Sace panassa evaṃ attānaṃ ovadatopi paṭighaṃ neva vūpasammati, athānena **attano ca parassa ca kammassakatā** paccavekkhitabbā. Tattha attano tāva evaṃ paccavekkhitabbā ‘‘ambho tvaṃ tassa kuddho kiṃ karissasi? Nanu taveva cetaṃ dosanidānaṃ kammaṃ anatthāya saṃvattissati? Kammassako hi tvaṃ kammadāyādo kammayoni kammabandhu kammapaṭisaraṇo, yaṃ kammaṃ karissasi, tassa dāyādo bhavissasi, idañca te kammaṃ neva sammāsambodhiṃ, na paccekabodhiṃ, na sāvakabhūmiṃ, na brahmattasakkattacakkavattipadesarājādisampattīnaṃ aññataraṃ sampattiṃ sādhetuṃ samatthaṃ, atha kho sāsanato cāvetvā vighāsādādibhāvassa ceva nerayikādidukkhavisesānañca te saṃvattanikamidaṃ kammaṃ. So tvaṃ idaṃ karonto ubhohi hatthehi vītaccite vā aṅgāre, gūthaṃ vā gahetvā paraṃ paharitukāmo puriso viya attānameva paṭhamaṃ dahasi ceva duggandhañca karosī’’ti.

Evaṃ **attano kammassakataṃ** paccavekkhitvā parassapi evaṃ paccavekkhitabbā ‘‘esopi tava kujjhitvā kiṃ karissati? Nanu etassevetaṃ anatthāya saṃvattissati? Kammassako hi ayamāyasmā kammadāyādo…pe… yaṃ kammaṃ karissati, tassa dāyādo bhavissati. Idañcassa kammaṃ neva sammāsambodhiṃ, na paccekabodhiṃ, na sāvakabhūmiṃ, na brahmattasakkattacakkavattipadesarājādisampattīnaṃ aññataraṃ sampattiṃ sādhetuṃ samatthaṃ, atha kho sāsanato cāvetvā vighāsādādibhāvassa ceva nerayikādidukkhavisesānañcassa saṃvattanikamidaṃ kammaṃ. Svāyaṃ idaṃ karonto paṭivāte ṭhatvā paraṃ rajena okiritukāmo puriso viya attānaṃyeva okirati. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

‘‘‘Yo appaduṭṭhassa narassa dussati,

Suddhassa posassa anaṅgaṇassa;
Tameva bālaṃ pacceti pāpaṃ,
Sukhumo rajo paṭivātaṃva khitto''ti. (dha. pa. 125; su. ni. 667);

247. Sace panassa evaṃ kammassakatampi paccavekkhato neva vūpasammati, athānena **satthu pubbacariyaguṇā** anussaritabbā.

Tatrāyaṃ paccavekkhaṇānayo – ambho pabbajita, nanu te satthā pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattopi samāno cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca pāramiyo pūrayamāno tattha tattha vadhakesupi paccatthikesu cittaṃ nappadūsesi. Seyyathidaṃ, **sīlavajātake** tāva attano deviyā paduṭṭhena pāpaamaccena ānītassa paṭirañño tiyojanasataṃ rajjaṃ gaṇhantassa nisedhanatthāya uṭṭhitānaṃ amaccānaṃ āvudhampi chupituṃ na adāsi. Puna saddhiṃ amaccasahassena āmakasusāne galappamāṇaṃ bhūmiṃ khaṇitvā nikhaññamāno cittappadosamattampi akatvā kuṇapakhādanatthaṃ āgatānaṃ siṅgālānaṃ paṃsuviyūhanaṃ nissāya purisakāraṃ katvā paṭiladdhajīvito yakkhānubhāvena attano sirigabbhaṃ oruyha sirisayane sayitaṃ paccatthikaṃ disvā kopaṃ akatvāva aññamaññaṃ sapathaṃ katvā taṃ mittaṭṭhāne ṭhapayitvā āha –

''Āsīsetheva puriso, na nibbindeyya paṇḍito;
Passāmi vohamattānaṃ, yathā icchiṃ tathā ahū''ti. (jā. 1.1.51);

Khantivādījātake dummedhena kāsiraññā ''kiṃvādī tvaṃ samaṇā''ti puṭṭho ''khantivādī nāmāha''nti vutte sakaṇṭakāhi kasāhi tāḷetvā hatthapādesu chijjamānesu kopamattampi nākāsi.

Anacchariyañcetaṃ, yaṃ mahallako pabbajjūpagato evaṃ kareyya. **Cūḷadhammapālajātake** pana uttānaseyyakopi samāno –

''Candanarasānulittā, bāhā chijjanti dhammapālassa;
Dāyādassa pathabyā, pāṇā me deva rujjhantī''ti. (jā. 1.5.49);

Evaṃ vippalapamānāya mātuyā pitarā mahāpatāpena nāma raññā vaṃsakaḷīresu viya catūsu hatthapādesu chedāpitesu tāvatāpi santuṭṭhiṃ anāpajjitvā sīsamassa chindathāti āṇatte ''ayaṃ dāni te cittapariggaṇhanakālo, idāni ambho dhammapāla, sīsacchedāṇāpake pitari, sīsacchedake purise, paridevamānāya mātari, attani cāti imesu catūsu samacitto hohī''ti daḷhaṃ samādānamadhiṭṭhāya paduṭṭhākāramattampi nākāsi.

Idañcāpi anacchariyameva, yaṃ manussabhūto evamakāsi. Tiracchānabhūtopi pana **chaddanto** nāma vāraṇo hutvā visappitena sallena nābhiyaṃ viddhopi tāva anatthakārimhi luddake cittaṃ nappadūsesi. Yathāha –

''Samappito puthusallena nāgo,
Aduṭṭhacitto luddakaṃ ajjhabhāsi;
Kimatthayaṃ kissa vā samma hetu,
Mamaṃ vadhī kassa vāyaṃ payogo''ti. (jā. 1.16.124);

Evaṃ vatvā ca kāsirañño mahesiyā tava dantānamatthāya pesitomhi bhadanteti vutte tassā manorathaṃ pūrento chabbaṇṇarasminiccharaṇasamujjalitacārusobhe attano dante chetvā adāsi.

Mahākapi hutvā attanāyeva pabbatapapātato uddharitena purisena –

''Bhakkho ayaṃ manussānaṃ, yathevaññe vane migā;
Yaṃnūnimaṃ vadhitvāna, chāto khādeyya vānaraṃ.

''Āhitova gamissāmi, maṃsamādāya sambalaṃ;
Kantāraṃ nittharissāmi, pātheyyaṃ me bhavissatī''ti. (jā. 1.16.205-206); –

Evaṃ cintetvā silaṃ ukkhipitvā matthake sampadālite assupuṇṇehi nettehi taṃ purisaṃ udikkhamāno –

''Mā ayyosi me bhadante, tvaṃ nāmetādisaṃ kari;
Tvaṃ khosi nāma dīghāvu, aññaṃ vāretumarahasī''ti. (jā. 1.16.209); –

Vatvā tasmiṃ purise cittaṃ appadūsetvā attano ca dukkhaṃ acintetvā tameva purisaṃ khemantabhūmiṃ sampāpesi.

Bhūridatto nāma nāgarājā hutvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya vammikamuddhani sayamāno kappuṭṭhānaggisadisena osadhena sakalasarīre siñciyamānopi peḷāya pakkhipitvā sakalajambudīpe kīḷāpiyamānopi tasmiṃ brāhmaṇe manopadosamattampi na akāsi. Yathāha –

‘‘Peḷāya pakkhipantepi, maddantepi ca pāṇinā;
Alampāne na kuppāmi, sīlakhaṇḍabhayā mamā’’ti. (cariyā. 2.16);

Campeyyopi nāgarājā hutvā ahituṇḍikena viheṭhiyamāno manopadosamattampi nuppādesi. Yathāha –

‘‘Tadāpi maṃ dhammacāriṃ, upavutthauposathaṃ;
Ahituṇḍiko gahetvāna, rājadvāramhi kīḷati.

‘‘Yaṃ so vaṇṇaṃ cintayati, nīlaṃ pītaṃ va lohitaṃ;
Tassa cittānuvattanto, homi cintitasannibho.

‘‘Thalaṃ kareyyaṃ udakaṃ, udakampi thalaṃ kare;
Yadihaṃ tassa kuppeyyaṃ, khaṇena chārikaṃ kare.

‘‘Yadi cittavasī hessaṃ, parihāyissāmi sīlato;
Sīlena parihīnassa, uttamattho na sijjhatī’’ti. (cariyā. 2.21-24);

Saṅkhapālanāgarājā hutvā tikhiṇāhi sattīhi aṭṭhasu ṭhānesu ovijjhitvā pahāramukhehi sakaṇṭakā latāyo pavesetvā nāsāya daḷhaṃ rajjuṃ pakkhipitvā soḷasahi bhojaputtehi kājenādāya vayhamāno dharaṇītale ghaṃsiyamānasarīro mahantaṃ dukkhaṃ paccanubhonto kujjhitvā olokitamatteneva sabbe bhojaputte bhasmaṃ kātuṃ samatthopi samāno cakkhuṃ ummīletvā paduṭṭhākāramattampi na akāsi.

Yathāha –

‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiñcaḷāra,
Uposathaṃ niccamupāvasāmi;
Athāgamuṃ soḷasa bhojaputtā,
Rajjuṃ gahetvāna daḷhañca pāsaṃ.

‘‘Bhetvāna nāsaṃ atikassa rajjuṃ,
Nayiṃsu maṃ samparigayha luddā;
Etādisaṃ dukkhamahaṃ titikkhaṃ,
Uposathaṃ appaṭikopayanto’’ti. (jā. 2.17.180-181);

Na kevalañca etāneva, aññānipi **mātuposakajātakā**dīsu anekāni acchariyāni akāsi. Tassa te idāni sabbaññutaṃ pattaṃ sadevaloke kenaci appaṭisamakhantiguṇaṃ taṃ bhagavantaṃ satthāraṃ apadisato paṭighacittaṃ nāma uppādetuṃ ativiya ayuttaṃ appatirūpanti.

248. Sace panassa evaṃ satthu pubbacaritaguṇaṃ paccavekkhatopi dīgharattaṃ kilesānaṃ dāsabyaṃ upagatassa neva taṃ paṭighaṃ vūpasammati, athānena **anamataggiyāni** paccavekkhitabbāni. Tatra hi vuttaṃ –

> ‘‘Na so, bhikkhave, satto sulabharūpo, yo na mātābhūtapubbo, yo na pitābhūtapubbo, yo na bhātā, yo na bhaginī, yo na putto, yo na dhītābhūtapubbā’’ti (saṃ. ni. 2.137-142).

Tasmā tasmiṃ puggale evaṃ cittaṃ uppādetabbaṃ, ‘‘ayaṃ kira me atīte mātā hutvā dasamāse kucchiyā pariharitvā muttakarīsakheḷasiṅghāṇikādīni haricandanaṃ viya ajigucchamānā apanetvā ure naccāpentī aṅgena pariharamānā posesi, pitā hutvā ajapathasaṅkupathādīni gantvā vāṇijjaṃ payojayamāno mayhamatthāya jīvitampi pariccajitvā ubhatobyūḷhe saṅgāme pavisitvā nāvāya mahāsamuddaṃ pakkhanditvā aññāni ca dukkarāni karitvā ‘puttake posessāmī’ti tehi tehi upāyehi dhanaṃ saṃharitvā maṃ posesi. Bhātā, bhaginī, putto, dhītā ca hutvāpi idañcidañcupakāraṃ akāsīti tatra me nappatirūpaṃ manaṃ padūsetu’’nti.

249. Sace pana evampi cittaṃ nibbāpetuṃ na sakkotiyeva, athānena evaṃ **mettānisaṃsā** paccavekkhitabbā – ‘‘ambho pabbajita, nanu vuttaṃ bhagavatā –

> ‘Mettāya kho, bhikkhave, cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ekādasānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Katame ekādasa? Sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatā rakkhanti, nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati, tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyati, mukhavaṇṇo pasīdati, asammūḷho kālaṅkaroti, uttarimappaṭivijjhanto brahmalokūpago hotī’ti (a. ni. 11.15).

‘‘Sace tvaṃ idaṃ cittaṃ na nibbāpessasi, imehi ānisaṃsehi paribāhiro bhavissasī’’ti.

250. Evampi nibbāpetuṃ asakkontena pana **dhātuvinibbhogo** kātabbo. Kathaṃ? ‘‘Ambho pabbajita, tvaṃ etassa kujjhamāno kassa kujjhasi? Kiṃ kesānaṃ kujjhasi, udāhu lomānaṃ, nakhānaṃ…pe… muttassa kujjhasi? Atha vā pana kesādīsu pathavīdhātuyā kujjhasi, āpodhātuyā, tejodhātuyā, vāyodhātuyā kujjhasi? Ye vā pañcakkhandhe dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo upādāya ayamāyasmā itthannāmoti vuccati, tesu kiṃ rūpakkhandhassa kujjhasi, udāhu vedanā saññā saṅkhāraviññāṇakkhandhassa kujjhasi? Kiṃ vā cakkhāyatanassa kujjhasi, kiṃ rūpāyatanassa kujjhasi…pe… kiṃ manāyatanassa kujjhasi, kiṃ dhammāyatanassa kujjhasi? Kiṃ vā cakkhudhātuyā kujjhasi, kiṃ rūpadhātuyā, kiṃ cakkhuviññāṇadhātuyā…pe… kiṃ manodhātuyā, kiṃ dhammadhātuyā, kiṃ manoviññāṇadhātuyā’’ti? Evañhi dhātuvinibbhogaṃ karoto āragge sāsapassa viya ākāse cittakammassa viya ca kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hoti.

251. Dhātuvinibbhogaṃ pana kātuṃ asakkontena **dānasaṃvibhāgo** kātabbo. Attano santakaṃ parassa dātabbaṃ, parassa santakaṃ attanā gahetabbaṃ. Sace pana paro bhinnājīvo hoti aparibhogārahaparikkhāro, attano santakameva dātabbaṃ. Tassevaṃ karoto ekanteneva tasmiṃ puggale āghāto vūpasammati. Itarassa ca atītajātito paṭṭhāya anubandhopi kodho taṅkhaṇaññeva vūpasammati, cittalapabbatavihāre tikkhattuṃ vuṭṭhāpitasenāsanena piṇḍapātikattherena ‘‘ayaṃ, bhante, aṭṭhakahāpaṇagghanako patto mama mātarā upāsikāya dinno dhammiyalābho, mahāupāsikāya puññalābhaṃ karothā’’ti vatvā dinnaṃ pattaṃ laddhamahātherassa viya. Evaṃ mahānubhāvametaṃ dānaṃ nāma. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Adantadamanaṃ dānaṃ, dānaṃ sabbatthasādhakaṃ;
Dānena piyavācāya, unnamanti namanti cā’’ti.

252. Tassevaṃ verīpuggale vūpasantapaṭighassa yathā piyātippiyasahāyakamajjhattesu, evaṃ tasmimpi mettāvasena cittaṃ pavattati. Athānena punappunaṃ mettāyantena attani piyapuggale majjhatte verīpuggaleti catūsu janesu samacittataṃ sampādentena **sīmāsambhedo** kātabbo. Tassidaṃ lakkhaṇaṃ, sace imasmiṃ puggale piyamajjhattaverīhi saddhiṃ attacatutthe ekasmiṃ padese nisinne corā āgantvā ‘‘bhante, ekaṃ bhikkhuṃ amhākaṃ dethā’’ti vatvā ‘‘kiṃ kāraṇā’’ti vutte ‘‘taṃ māretvā galalohitaṃ gahetvā balikaraṇatthāyā’’ti vadeyyuṃ, tatra ceso bhikkhu ‘‘asukaṃ vā asukaṃ vā gaṇhantū’’ti cinteyya, akatova hoti sīmāsambhedo. Sacepi ‘‘maṃ gaṇhantu, mā ime tayo’’tipi cinteyya, akatova hoti sīmāsambhedo. Kasmā? Yassa yassa hi gahaṇamicchati, tassa tassa ahitesī hoti, itaresaṃyeva hitesī hoti.

Yadā pana catunnaṃ janānamantare ekampi corānaṃ dātabbaṃ na passati, attani ca tesu ca tīsu janesu samameva cittaṃ pavatteti, kato hoti sīmāsambhedo. Tenāhu porāṇā –

‘‘Attani hitamajjhatte, ahite ca catubbidhe;
Yadā passati nānattaṃ, hitacittova pāṇinaṃ.

‘‘Na nikāmalābhī mettāya, kusalīti pavuccati;
Yadā catasso sīmāyo, sambhinnā honti bhikkhuno.

‘‘Samaṃ pharati mettāya, sabbalokaṃ sadevakaṃ;
Mahāviseso purimena, yassa sīmā na ñāyatī’’ti.

253. Evaṃ sīmāsambhedasamakālameva ca iminā bhikkhunā nimittañca upacārañca laddhaṃ hoti. Sīmāsambhede pana kate tameva nimittaṃ āsevanto bhāvento bahulīkaronto appakasireneva pathavīkasiṇe vuttanayeneva appanaṃ pāpuṇāti.

Ettāvatānena adhigataṃ hoti pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ paṭhamajjhānaṃ mettāsahagataṃ. Adhigate ca tasmiṃ tadeva nimittaṃ āsevanto bhāvento bahulīkaronto anupubbena **catukkanaye** dutiyatatiyajjhānāni, **pañcakanaye** dutiyatatiyacatutthajjhānāni ca pāpuṇāti.

So hi paṭhamajjhānādīnaṃ aññataravasena mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati (vibha. 642; dī. ni. 1.556). Paṭhamajjhānādivasena appanāppattacittasseva hi ayaṃ vikubbanā sampajjati.

254. Ettha ca **mettāsahagatenā**ti mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittena. **Ekaṃ disa**nti ekamekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharitvā**ti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatī**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiya**nti yathā puratthimādīsu disāsu yaṃkiñci ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthañcāti attho. **Iti uddha**nti eteneva nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriya**nti adhodisampi tiriyaṃdisampi evameva. Tattha ca **adho**ti heṭṭhā. **Tiriya**nti anudisāsu. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvatā ekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ.

Sabbadhītiādi pana anodhiso dassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhattādippabhedesu attatāya. ‘‘Ayaṃ parasatto’’ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā sabbattatāyāti sabbena cittabhāgena īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvanta**nti sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. **Loka**nti sattalokaṃ. **Vipulenā**tievamādipariyāyadassanato panettha puna mettāsahagatenāti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathāsaddo itisaddo vā na vutto, tasmā puna mettāsahagatena cetasāti vuttaṃ. Nigamavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenā**ti ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana etaṃ **mahaggataṃ** paguṇavasena ca appamāṇasattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ,** byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ,** domanassappahānato **abyāpajjaṃ,** niddukkhanti vuttaṃ hoti. Ayaṃ mettāsahagatena cetasātiādinā nayena vuttāya vikubbanāya attho.

255. Yathā cāyaṃ appanāppattacittasseva vikubbanā sampajjati, tathā yampi **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 2.22) ‘‘pañcahākārehi anodhisopharaṇā mettācetovimutti, sattahākārehi odhisopharaṇā mettā cetovimutti, dasahākārehi disāpharaṇā mettā cetovimuttī’’ti vuttaṃ, tampi appanāppattacittasseva sampajjatīti veditabbaṃ.

Tattha ca sabbe sattā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantu, sabbe pāṇā, sabbe bhūtā, sabbe puggalā, sabbe attabhāvapariyāpannā averā…pe… pariharantūti imehi pañcahākārehi **anodhisopharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

Sabbā itthiyo averā…pe… attānaṃ pariharantu, sabbe purisā, sabbe ariyā, sabbe anariyā, sabbe devā, sabbe manussā, sabbe vinipātikā averā…pe… pariharantūti imehi sattahākārehi **odhisopharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

Sabbe puratthimāya disāya sattā averā…pe… attānaṃ pariharantu. Sabbe pacchimāya disāya, sabbe uttarāya disāya, sabbe dakkhiṇāya disāya, sabbe puratthimāya anudisāya, sabbe pacchimāya anudisāya, sabbe uttarāya anudisāya, sabbe dakkhiṇāya anudisāya, sabbe heṭṭhimāya disāya, sabbe uparimāya disāya sattā averā…pe… pariharantu. Sabbe puratthimāya disāya pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannā, averā…pe… pariharantu. Sabbā puratthimāya disāya itthiyo, sabbe purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā averā…pe… pariharantu. Sabbā pacchimāya disāya, uttarāya, dakkhiṇāya, puratthimāya anudisāya, pacchimāya, uttarāya, dakkhiṇāya anudisāya, heṭṭhimāya disāya, uparimāya disāya itthiyo…pe… vinipātikā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantūti imehi dasahākārehi **disāpharaṇā mettā cetovimutti** veditabbā.

256. Tattha **sabbe**ti anavasesapariyādānametaṃ. **Sattā**ti rūpādīsu khandhesu chandarāgena sattā visattāti sattā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Rūpe kho, rādha, yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto, tatra visatto, tasmā sattoti vuccati… vedanāya… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto, tatra visatto, tasmā sattoti vuccatī’’ti (saṃ. ni. 3.161).

Ruḷhīsaddena pana vītarāgesupi ayaṃ vohāro vattatiyeva, vilīvamayepi bījanivisese tālavaṇṭavohāro viya. Akkharacintakā pana atthaṃ avicāretvā nāmamattametanti icchanti. Yepi atthaṃ vicārenti, te satvayogena sattāti icchanti.

Pāṇanatāya **pāṇā,** assāsapassāsāyattavuttitāyāti attho. Bhūtattā **bhūtā,** saṃbhūtattā abhinibbattattāti attho. **Pu**nti vuccati nirayo. Tasmiṃ galantīti **puggalā,** gacchantīti attho. **Attabhāvo** vuccati sarīraṃ. Khandhapañcakameva vā, tamupādāya paññattimattasambhavato. Tasmiṃ attabhāve pariyāpannāti **attabhāvapariyāpannā. Pariyāpannā**ti paricchinnā, antogadhāti attho.

Yathā ca sattāti vacanaṃ, evaṃ sesānipi ruḷhīvasena āropetvā sabbānetāni sabbasattavevacanānīti veditabbāni. Kāmañca aññānipi sabbe jantū sabbe jīvātiādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imāneva pañca gahetvā ‘‘pañcahākārehi anodhisopharaṇā mettā cetovimuttī’’ti vuttaṃ.

Ye pana sattā pāṇātiādīnaṃ na kevalaṃ vacanamattatova, atha kho atthatopi nānattameva iccheyyuṃ, tesaṃ anodhisopharaṇā virujjhati, tasmā tathā atthaṃ agahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodhiso mettā pharitabbā.

257. Ettha ca sabbe sattā averā hontūti ayamekā appanā. Abyāpajjā hontūti ayamekā appanā. **Abyāpajjā**ti byāpādarahitā. Anīghā hontūti ayamekā appanā. **Anīghā**ti niddukkhā. Sukhī attānaṃ pariharantūti ayamekā appanā. Tasmā imesupi padesu yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hoti, tassa tassa vasena mettā pharitabbā. Iti pañcasu ākāresu catunnaṃ appanānaṃ vasena **anodhisopharaṇe** vīsati appanā honti.

Odhisopharaṇe pana sattasu ākāresu catunnaṃ vasena aṭṭhavīsati. Ettha ca itthiyo purisāti liṅgavasena vuttaṃ. Ariyā anariyāti ariyaputhujjanavasena. Devā manussā vinipātikāti upapattivasena.

Disāpharaṇe pana sabbe puratthimāya disāya sattātiādinā nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dvesatāni, sabbā puratthimāya disāya itthiyotiādinā nayena ekamekissā disāya aṭṭhavīsati aṭṭhavīsati katvā asīti dvesatānīti cattāri satāni asīti ca appanā. Iti sabbānipi paṭisambhidāyaṃ vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appanāsatānīti.

Iti etāsu appanāsu yassa kassaci vasena mettaṃ cetovimuttiṃ bhāvetvā ayaṃ yogāvacaro ‘‘sukhaṃ supatī’’tiādinā nayena vutte ekādasānisaṃse paṭilabhati.

258. Tattha **sukhaṃ supatī**ti yathā sesā janā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṃ supanti, evaṃ asupitvā sukhaṃ supati. Niddaṃ okkantopi samāpattiṃ samāpanno viya hoti.

Sukhaṃ paṭibujjhatīti yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti, evaṃ appaṭibujjhitvā vikasamānamiva padumaṃ sukhaṃ nibbikāraṃ paṭibujjhati.

Na pāpakaṃ supinaṃ passatīti supinaṃ passantopi bhaddakameva supinaṃ passati, cetiyaṃ vandanto viya pūjaṃ karonto viya dhammaṃ suṇanto viya ca hoti. Yathā pana aññe attānaṃ corehi samparivāritaṃ viya vāḷehi upaddutaṃ viya papāte patantaṃ viya ca passanti, evaṃ pāpakaṃ supinaṃ na passati.

Manussānaṃ piyo hotīti ure āmuttamuttāhāro viya sīse piḷandhamālā viya ca manussānaṃ piyo hoti manāpo.

Amanussānaṃ piyo hotīti yatheva manussānaṃ, evaṃ amanussānampi piyo hoti visākhatthero viya.

So kira pāṭaliputte kuṭumbiyo ahosi. So tattheva vasamāno assosi ‘‘tambapaṇṇidīpo kira cetiyamālālaṅkato kāsāvapajjoto icchiticchitaṭṭhāneyeva ettha sakkā nisīdituṃ vā nipajjituṃ vā utusappāyaṃ senāsanasappāyaṃ puggalasappāyaṃ dhammassavanasappāyanti sabbamettha sulabha’’nti.

So attano bhogakkhandhaṃ puttadārassa niyyādetvā dussante baddhena ekakahāpaṇeneva gharā nikkhamitvā samuddatīre nāvaṃ udikkhamāno ekamāsaṃ vasi. So vohārakusalatāya imasmiṃ ṭhāne bhaṇḍaṃ kiṇitvā asukasmiṃ vikkiṇanto dhammikāya vaṇijjāya tenevantaramāsena sahassaṃ abhisaṃhari. Anupubbena mahāvihāraṃ āgantvā pabbajjaṃ yāci.

So pabbājanatthāya sīmaṃ nīto taṃ sahassatthavikaṃ ovaṭṭikantarena bhūmiyaṃ pātesi. ‘‘Kimeta’’nti ca vutte ‘‘kahāpaṇasahassaṃ, bhante’’ti vatvā ‘‘upāsaka, pabbajitakālato paṭṭhāya na sakkā vicāretuṃ, idānevetaṃ vicārehī’’ti vutte ‘‘visākhassa pabbajjaṭṭhānamāgatā mā rittahatthā gamiṃsū’’ti muñcitvā sīmāmāḷake vippakiritvā pabbajitvā upasampanno.

So pañcavasso hutvā dvemātikā paguṇā katvā pavāretvā attano sappāyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā ekekasmiṃ vihāre cattāro māse katvā samappavattavāsaṃ vasamāno cari. Evaṃ caramāno –

Vanantare ṭhito thero, visākho gajjamānako;
Attano guṇamesanto, imamatthaṃ abhāsatha.

‘‘Yāvatā upasampanno, yāvatā idha āgato;
Etthantare khalitaṃ natthi, aho lābhā te mārisā’’ti.

So cittalapabbatavihāraṃ gacchanto dvedhā pathaṃ patvā ‘‘ayaṃ nu kho maggo udāhu aya’’nti cintayanto aṭṭhāsi. Athassa pabbate adhivatthā devatā hatthaṃ pasāretvā ‘‘esa maggo’’ti vatvā dasseti. So cittalapabbatavihāraṃ gantvā tattha cattāro māse vasitvā paccūse gamissāmīti cintetvā nipajji. Caṅkamasīse maṇilarukkhe adhivatthā devatā sopānaphalake nisīditvā parodi.

Thero ‘‘ko eso’’ti āha. Ahaṃ, bhante, maṇiliyāti. Kissa rodasīti? Tumhākaṃ gamanaṃ paṭiccāti. Mayi idha vasante tumhākaṃ ko guṇoti? Tumhesu, bhante, idha vasantesu amanussā aññamaññaṃ mettaṃ paṭilabhanti, te dāni tumhesu gatesu kalahaṃ karissanti, duṭṭhullampi kathayissantīti. Thero ‘‘sace mayi idha vasante tumhākaṃ phāsuvihāro hoti, sundara’’nti vatvā aññepi cattāro māse tattheva vasitvā puna tatheva gamanacittaṃ uppādesi. Devatāpi puna tatheva parodi. Etenevupāyena thero tattheva vasitvā tattheva parinibbāyīti evaṃ mettāvihārī bhikkhu amanussānaṃ piyo hoti.

Devatā rakkhantīti puttamiva mātāpitaro devatā rakkhanti.

Nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamatīti mettāvihārissa kāye uttarāya upāsikāya viya aggi vā, saṃyuttabhāṇakacūḷasivattherasseva visaṃ vā, saṃkiccasāmaṇerasseva satthaṃ vā na kamati, na pavisati. Nāssa kāyaṃ vikopetīti vuttaṃ hoti. Dhenuvatthumpi cettha kathayanti. Ekā kira dhenu vacchakassa khīradhāraṃ muñcamānā aṭṭhāsi. Eko luddako taṃ vijjhissāmīti hatthena samparivattetvā dīghadaṇḍasattiṃ muñci. Sā tassā sarīraṃ āhacca tālapaṇṇaṃ viya pavaṭṭamānā gatā, neva upacārabalena, na appanābalena, kevalaṃ vacchake balavapiyacittatāya. Evaṃ mahānubhāvā mettāti.

Tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyatīti mettāvihārino khippameva cittaṃ samādhiyati, natthi tassa dandhāyitattaṃ.

Mukhavaṇṇo vippasīdatīti bandhanā pavuttaṃ tālapakkaṃ viya cassa vippasannavaṇṇaṃ mukhaṃ hoti.

Asammūḷho kālaṅkarotīti mettāvihārino sammohamaraṇaṃ nāma natthi, asammūḷhova niddaṃ okkamanto viya kālaṃ karoti.

Uttarimappaṭivijjhantoti mettāsamāpattito uttariṃ arahattaṃ adhigantuṃ asakkonto ito cavitvā suttappabuddho viya brahmalokamupapajjatīti.

Ayaṃ mettābhāvanāyaṃ vitthārakathā.

Karuṇābhāvanākathā

259. Karuṇaṃ bhāvetukāmena pana nikkaruṇatāya ādīnavaṃ karuṇāya ca ānisaṃsaṃ paccavekkhitvā karuṇābhāvanā ārabhitabbā. Tañca pana ārabhantena paṭhamaṃ piyapuggalādīsu na ārabhitabbā. Piyo hi piyaṭṭhāneyeva tiṭṭhati. Atippiyasahāyako atippiyasahāyakaṭṭhāneyeva. Majjhatto majjhattaṭṭhāneyeva. Appiyo appiyaṭṭhāneyeva. Verī veriṭṭhāneyeva tiṭṭhati. Liṅgavisabhāgakālakatā akhettameva.

‘‘Kathañca bhikkhu karuṇāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati? Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ duggataṃ durūpetaṃ disvā karuṇāyeyya, evameva sabbasatte karuṇāya pharatī’’ti vibhaṅge (vibha. 653) pana vuttattā sabbapaṭhamaṃ tāva kiñcideva karuṇāyitabbarūpaṃ paramakicchappattaṃ duggataṃ durūpetaṃ kapaṇapurisaṃ chinnāhāraṃ kapālaṃ purato ṭhapetvā anāthasālāya nisinnaṃ hatthapādehi paggharantakimigaṇaṃ aṭṭassaraṃ karontaṃ disvā ‘‘kicchaṃ vatāyaṃ satto āpanno, appeva nāma imamhā dukkhā mucceyyā’’ti karuṇā pavattetabbā. Taṃ alabhantena sukhitopi pāpakārī puggalo vajjhena upametvā karuṇāyitabbo.

Kathaṃ? Seyyathāpi saha bhaṇḍena gahitacoraṃ ‘‘vadhetha na’’nti rañño āṇāya rājapurisā bandhitvā catukke catukke pahārasatāni dentā āghātanaṃ nenti. Tassa manussā khādanīyampi bhojanīyampi mālāgandhavilepanatambulānipi denti. Kiñcāpi so tāni khādanto ceva paribhuñjanto ca sukhito bhogasamappito viya gacchati, atha kho taṃ neva koci ‘‘sukhito ayaṃ mahābhogo’’ti maññati, aññadatthu ‘‘ayaṃ varāko idāni marissati, yaṃ yadeva hi ayaṃ padaṃ nikkhipati, tena tena santike maraṇassa hotī’’ti taṃ jano karuṇāyati. Evameva karuṇākammaṭṭhānikena bhikkhunā sukhitopi puggalo evaṃ karuṇāyitabbo ‘‘ayaṃ varāko kiñcāpi idāni sukhito susajjito bhoge paribhuñjati, atha kho tīsu dvāresu ekenāpi katassa kalyāṇakammassa abhāvā idāni apāyesu anappakaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedissatī’’ti.

Evaṃ taṃ puggalaṃ karuṇāyitvā tato paraṃ eteneva upāyena piyapuggale, tato majjhatte, tato verimhīti anukkamena karuṇā pavattetabbā. Sace panassa pubbe vuttanayeneva verimhi paṭighaṃ uppajjati, taṃ mettāya vuttanayeneva vūpasametabbaṃ. Yopi cettha katakusalo hoti, tampi ñātirogabhogabyasanādīnaṃ aññatarena byasanena samannāgataṃ disvā vā sutvā vā tesaṃ abhāvepi vaṭṭadukkhaṃ anatikkantattā ‘‘dukkhitova aya’’nti evaṃ sabbathāpi karuṇāyitvā vuttanayeneva attani piyapuggale majjhatte verimhīti catūsu janesu sīmāsambhedaṃ katvā taṃ nimittaṃ āsevantena bhāventena bahulīkarontena mettāya vuttanayeneva tikacatukkajjhānavasena appanā vaḍḍhetabbā.

Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana paṭhamaṃ veripuggalo karuṇāyitabbo, tasmiṃ cittaṃ muduṃ katvā duggato, tato piyapuggalo, tato attāti ayaṃ kamo vutto, so ‘‘duggataṃ durūpeta’’nti pāḷiyā na sameti, tasmā vuttanayenevettha bhāvanamārabhitvā sīmāsambhedaṃ katvā appanā vaḍḍhetabbā. Tato paraṃ ‘‘pañcahākārehi anodhisopharaṇā sattahākārehi odhisopharaṇā dasahākārehi disāpharaṇā’’ti ayaṃ vikubbanā, ‘‘sukhaṃ supatī’’tiādayo ānisaṃsā ca mettāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti.

Ayaṃ karuṇābhāvanāya vitthārakathā.

Muditābhāvanākathā

260. Muditābhāvanaṃ ārabhantenāpi na paṭhamaṃ piyapuggalādīsu ārabhitabbā. Na hi piyo piyabhāvamatteneva muditāya padaṭṭhānaṃ hoti, pageva majjhattaverino. Liṅgavisabhāgakālakatā akhettameva.

Atippiyasahāyako pana siyā padaṭṭhānaṃ, yo aṭṭhakathāyaṃ soṇḍasahāyoti vutto. So hi muditamuditova hoti, paṭhamaṃ hasitvā pacchā katheti, tasmā so vā paṭhamaṃ muditāya pharitabbo. Piyapuggalaṃ vā sukhitaṃ sajjitaṃ modamānaṃ disvā vā sutvā vā ‘‘modati vatāyaṃ satto, aho sādhu aho suṭṭhū’’ti muditā uppādetabbā. Imameva hi atthavasaṃ paṭicca vibhaṅge (vibha. 663) vuttaṃ ‘‘kathañca bhikkhu muditāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati? Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpaṃ disvā mudito assa, evameva sabbasatte muditāya pharatī’’ti.

Sacepissa so soṇḍasahāyo vā piyapuggalo vā atīte sukhito ahosi, sampati pana duggato durūpeto, atītameva cassa sukhitabhāvaṃ anussaritvā ‘‘esa atīte evaṃ mahābhogo mahāparivāro niccappamudito ahosī’’ti tamevassa muditākāraṃ gahetvā muditā uppādetabbā ‘‘anāgate vā pana puna taṃ sampattiṃ labhitvā hatthikkhandhaassapiṭṭhisuvaṇṇasivikādīhi vicarissatī’’ti anāgatampissa muditākāraṃ gahetvā muditā uppādetabbā.

Evaṃ piyapuggale muditaṃ uppādetvā atha majjhatte tato verimhīti anukkamena muditā pavattetabbā. Appanā vaḍḍhetabbā. Sace panassa pubbe vuttanayeneva verimhi paṭighaṃ uppajjati, taṃ mettāyaṃ vuttanayeneva vūpasametvā ‘‘imesu ca tīsu attani cā’’ti catūsu janesu samacittatāya sīmāsambhedaṃ katvā taṃ nimittaṃ āsevantena bhāventena bahulīkarontena mettāyaṃ vuttanayeneva tikacatukkajjhānavaseneva appanā vaḍḍhetabbā. Tato paraṃ ‘‘pañcahākārehi anodhisopharaṇā sattahākārehi odhisopharaṇā dasahākārehi disāpharaṇā’’ti ayaṃ vikubbanā, ‘‘sukhaṃ supatī’’tiādayo ānisaṃsā ca mettāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti.

Ayaṃ muditābhāvanāya vitthārakathā.

Upekkhābhāvanākathā

261. Upekkhābhāvanaṃ bhāvetukāmena pana mettādīsu paṭiladdhatikacatukkajjhānena paguṇatatiyajjhānā vuṭṭhāya ‘‘sukhitā hontū’’tiādivasena sattakelāyanamanasikārayuttattā, paṭighānunayasamīpacārittā, somanassayogena oḷārikattā ca purimāsu ādīnavaṃ, santasabhāvattā upekkhāya ānisaṃsañca disvā yvāssa pakatimajjhatto puggalo, taṃ ajjhupekkhitvā upekkhā uppādetabbā. Tato piyapuggalādīsu. Vuttañhetaṃ ‘‘kathañca bhikkhu upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati? Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ neva manāpaṃ na amanāpaṃ disvā upekkhako assa, evameva sabbe satte upekkhāya pharatī’’ti (vibha. 673).

Tasmā vuttanayena majjhattapuggale upekkhaṃ uppādetvā atha piyapuggale, tato soṇḍasahāyake, tato verimhīti evaṃ ‘‘imesu ca tīsu attani cā’’ti sabbattha majjhattavasena sīmāsambhedaṃ katvā taṃ nimittaṃ āsevitabbaṃ bhāvetabbaṃ bahulīkātabbaṃ. Tassevaṃ karoto pathavīkasiṇe vuttanayeneva catutthajjhānaṃ uppajjati.

Kiṃ panetaṃ pathavīkasiṇādīsu uppannatatiyajjhānassāpi uppajjatīti? Nuppajjati. Kasmā? Ārammaṇavisabhāgatāya. Mettādīsu uppannatatiyajjhānasseva pana uppajjati, ārammaṇasabhāgatāyāti. Tato paraṃ pana vikubbanā ca ānisaṃsapaṭilābho ca mettāyaṃ vuttanayeneva veditabboti.

Ayaṃ upekkhābhāvanāya vitthārakathā.

Pakiṇṇakakathā

262. Brahmuttamena kathite, brahmavihāre ime iti viditvā;
Bhiyyo etesu ayaṃ, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Etāsu hi mettākaruṇāmuditāupekkhāsu **atthato** tāva mejjatīti **mettā,** siniyhatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattītipi **mettā**. Paradukkhe sati sādhūnaṃ hadayakampanaṃ karotīti **karuṇā**. Kiṇāti vā paradukkhaṃ hiṃsati vināsetīti **karuṇā**. Kiriyati vā dukkhitesu pharaṇavasena pasāriyatīti **karuṇā**. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayaṃ vā modati, modanamattameva vā tanti **muditā**. ‘‘Averā hontū’’tiādibyāpārappahānena majjhattabhāvūpagamanena ca upekkhatīti **upekkhā**.

263. **Lakkhaṇādito** panettha hitākārappavattilakkhaṇā **mettā,** hitūpasaṃhārarasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. Dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā **karuṇā,** paradukkhāsahanarasā, avihiṃsāpaccupaṭṭhānā, dukkhābhibhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vihiṃsūpasamo tassā sampatti, sokasambhavo vipatti. Pamodanalakkhaṇā **muditā,** anissāyanarasā, arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā. Arativūpasamo tassā sampatti, pahāsasambhavo vipatti. Sattesu majjhattākārappavattilakkhaṇā **upekkhā,** sattesu samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, ‘‘kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissanti, dukkhato vā muccissanti, pattasampattito vā na parihāyissantī’’ti evaṃ pavattakammassakatādassanapadaṭṭhānā. Paṭighānunayavūpasamo tassā sampatti, gehasitāya aññāṇupekkhāya sambhavo vipatti.

264. Catunnampi panetesaṃ brahmavihārānaṃ vipassanāsukhañceva bhavasampatti ca **sādhāraṇappayojanaṃ**. Byāpādādipaṭighāto **āveṇikaṃ**. Byāpādapaṭighātappayojanā hettha mettā. Vihiṃsāaratirāgapaṭighātappayojanā itarā. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Nissaraṇañhetaṃ, āvuso, byāpādassa yadidaṃ mettā cetovimutti. Nissaraṇañhetaṃ, āvuso, vihesāya yadidaṃ karuṇā cetovimutti. Nissaraṇañhetaṃ, āvuso, aratiyā yadidaṃ muditā cetovimutti. Nissaraṇañhetaṃ, āvuso, rāgassa yadidaṃ upekkhā cetovimuttī’’ti (dī. ni. 3.326; a. ni. 6.13).

265. Ekekassa cettha āsannadūravasena **dve dve paccatthikā. Mettābrahmavihārassa** hi samīpacāro viya purisassa sapatto guṇadassanasabhāgatāya rāgo āsannapaccatthiko, so lahuṃ otāraṃ labhati, tasmā tato suṭṭhu mettā rakkhitabbā. Pabbatādigahananissito viya purisassa sapatto sabhāgavisabhāgatāya byāpādo dūrapaccatthiko, tasmā tato nibbhayena mettāyitabbaṃ. Mettāyissati ca nāma, kopañca karissatīti aṭṭhānametaṃ.

Karuṇābrahmavihārassa ‘‘cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ domanassa’’ntiādinā (ma. ni. 3.307) nayena āgataṃ gehasitaṃ domanassaṃ vipattidassanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ. Sabhāgavisabhāgatāya vihiṃsā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena karuṇāyitabbaṃ. Karuṇañca nāma karissati, pāṇiādīhi ca viheṭhissatīti aṭṭhānametaṃ.

Muditābrahmavihārassa ‘‘cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ…pe… lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassa’’ntiādinā (ma. ni. 3.306) nayena āgataṃ gehasitaṃ somanassaṃ sampattidassanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ, sabhāgavisabhāgatāya arati dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena muditā bhāvetabbā. Mudito ca nāma bhavissati, pantasenāsanesu ca adhikusalesu dhammesu vā ukkaṇṭhissatīti aṭṭhānametaṃ.

Upekkhābrahmavihārassa pana ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati. Tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī’’tiādinā (ma. ni. 3.308) nayena āgatā gehasitā aññāṇupekkhā dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgattā āsannapaccatthikā. Sabhāgavisabhāgatāya rāgapaṭighā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena upekkhitabbaṃ. Upekkhissati ca nāma, rajjissati ca paṭihaññissati cāti aṭṭhānametaṃ.

266. Sabbesampi ca etesaṃ kattukāmatā chando **ādi,** nīvaraṇādivikkhambhanaṃ **majjhaṃ,** appanā **pariyosānaṃ**. Paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā **ārammaṇaṃ**. Upacāre vā appanāya vā pattāya ārammaṇavaḍḍhanaṃ.

Tatrāyaṃ vaḍḍhanakkamo, yathā hi kusalo kassako kasitabbaṭṭhānaṃ paricchinditvā kasati, evaṃ paṭhamameva ekamāvāsaṃ paricchinditvā tattha sattesu imasmiṃ āvāse sattā averā hontūtiādinā nayena mettā bhāvetabbā. Tattha cittaṃ muduṃ kammaniyaṃ katvā dve āvāsā paricchinditabbā. Tato anukkamena tayo, cattāro, pañca, cha, satta, aṭṭha, nava, dasa, ekā racchā, upaḍḍhagāmo, gāmo, janapado, rajjaṃ, ekā disāti evaṃ yāva ekaṃ cakkavāḷaṃ, tato vā pana bhiyyo tattha tattha sattesu mettā bhāvetabbā. Tathā karuṇādayoti ayamettha ārammaṇavaḍḍhanakkamo.

267. Yathā pana kasiṇānaṃ nissando āruppā, samādhinissando nevasaññānāsaññāyatanaṃ, vipassanānissando phalasamāpatti, samathavipassanānissando nirodhasamāpatti, evaṃ purimabrahmavihārattayanissando ettha upekkhābrahmavihāro. Yathā hi thambhe anussāpetvā tulāsaṅghāṭaṃ anāropetvā na sakkā ākāse kūṭagopānasiyo ṭhapetuṃ, evaṃ purimesu tatiyajjhānaṃ vinā na sakkā catutthaṃ bhāvetunti.

268. Ettha siyā, kasmā panetā mettākaruṇāmuditāupekkhā brahmavihārāti vuccanti? Kasmā ca catassova? Ko ca etāsaṃ kamo, abhidhamme ca kasmā appamaññāti vuttāti? Vuccate, seṭṭhaṭṭhena tāva niddosabhāvena cettha brahmavihāratā veditabbā. Sattesu sammāpaṭipattibhāvena hi seṭṭhā ete vihārā. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti, evaṃ etehi sampayuttā yogino brahmasamā hutvā viharantīti seṭṭhaṭṭhena niddosabhāvena ca brahmavihārāti vuccanti.

269. Kasmā ca catassovātiādi pañhassa pana idaṃ vissajjanaṃ.

Visuddhimaggādivasā catasso,
Hitādiākāravasā panāsaṃ;
Kamo pavattanti ca appamāṇe,
Tā gocare yena tadappamaññā.

Etāsu hi yasmā mettā byāpādabahulassa, karuṇā vihesābahulassa, muditā aratibahulassa, upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo. Yasmā ca hitūpasaṃhāraahitāpanayanasampattimodanaanābhogavasena catubbidhoyeva sattesu manasikāro. Yasmā ca yathā mātā daharagilānayobbanappattasakiccapasutesu catūsu puttesu daharassa abhivuḍḍhikāmā hoti, gilānassa gelaññāpanayanakāmā, yobbanappattassa yobbanasampattiyā ciraṭṭhitikāmā, sakakiccapasutassa kismiñci pariyāye abyāvaṭā hoti, tathā appamaññāvihārikenāpi sabbasattesu mettādivasena bhavitabbaṃ. Tasmā ito visuddhimaggādivasā catassova appamaññā.

Yasmā catassopetā bhāvetukāmena paṭhamaṃ hitākārappavattivasena sattesu paṭipajjitabbaṃ, hitākārappavattilakkhaṇā ca mettā. Tato evaṃ patthitahitānaṃ sattānaṃ dukkhābhibhavaṃ disvā vā sutvā vā sambhāvetvā vā dukkhāpanayanākārappavattivasena, dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā ca karuṇā. Athevaṃ patthitahitānaṃ patthitadukkhāpagamānañca nesaṃ sampattiṃ disvā sampattipamodanavasena, pamodanalakkhaṇā ca muditā. Tato paraṃ pana kattabbābhāvato ajjhupekkhakattasaṅkhātena majjhattākārena paṭipajjitabbaṃ, majjhattākārappavattilakkhaṇā ca upekkhā. Tasmā ito hitādiākāravasā panāsaṃ paṭhamaṃ mettā vuttā, atha karuṇā muditā upekkhāti ayaṃ kamo veditabbo.

Yasmā pana sabbāpetā appamāṇe gocare pavattanti. Appamāṇā hi sattā etāsaṃ gocarabhūtā. Ekasattassāpi ca ettake padese mettādayo bhāvetabbāti evaṃ pamāṇaṃ agahetvā sakalapharaṇavaseneva pavattāti. Tena vuttaṃ –

Visuddhimaggādivasā catasso,
Hitādiākāravasā panāsaṃ;
Kamo pavattanti ca appamāṇe,
Tā gocare yena tadappamaññāti.

270. Evaṃ appamāṇagocaratāya ekalakkhaṇāsu cāpi etāsu purimā tisso tikacatukkajjhānikāva honti. Kasmā? Somanassāvippayogato. Kasmā panāyaṃ somanassena avippayogoti? Domanassasamuṭṭhitānaṃ byāpādādīnaṃ nissaraṇattā. Pacchimā pana avasesaekajjhānikāva. Kasmā? Upekkhāvedanāsampayogato. Na hi sattesu majjhattākārappavattā brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā vattatīti.

271. Yo panevaṃ vadeyya ''yasmā bhagavatā aṭṭhakanipāte catūsupi appamaññāsu avisesena vuttaṃ 'tato tvaṃ bhikkhu imaṃ samādhiṃ savitakkampi savicāraṃ bhāveyyāsi, avitakkampi vicāramattaṃ bhāveyyāsi, avitakkampi avicāraṃ bhāveyyāsi, sappītikampi bhāveyyāsi, nippītikampi bhāveyyāsi, sātasahagatampi bhāveyyāsi, upekkhāsahagatampi bhāveyyāsī'ti (a. ni. 8.63), tasmā catasso appamaññā catukkapañcakajjhānikā''ti. So māhevantissa vacanīyo. Evañhi sati kāyānupassanādayopi catukkapañcakajjhānikā siyuṃ, vedanādīsu ca paṭhamajjhānampi natthi, pageva dutiyādīni. Tasmā byañjanacchāyāmattaṃ gahetvā mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, gambhīraṃ hi buddhavacanaṃ, taṃ ācariye payirupāsitvā adhippāyato gahetabbaṃ.

272. Ayañhi tatrādhippāyo – ''sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti evaṃ āyācitadhammadesanaṃ kira taṃ bhikkhuṃ yasmā so pubbepi dhammaṃ sutvā tattheva vasati, na samaṇadhammaṃ kātuṃ gacchati, tasmā naṃ bhagavā ''evameva panidhekacce moghapurisā mamaññeva ajjhesanti, dhamme ca bhāsite mamaññeva anubandhitabbaṃ maññantī''ti apasādetvā puna yasmā so arahattassa upanissayasampanno, tasmā naṃ ovadanto āha – ''tasmātiha te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ, ajjhattaṃ me cittaṃ ṭhitaṃ bhavissati susaṇṭhitaṃ, na cuppannā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ pariyādāya ṭhassantīti. Evañhi te bhikkhu sikkhitabba''nti.

Iminā panassa ovādena niyakajjhattavasena cittekaggatāmatto mūlasamādhi vutto. Tato ''ettakeneva santuṭṭhiṃ anāpajjitvā evaṃ so eva samādhi vaḍḍhetabbo''ti dassetuṃ ''yato kho te bhikkhu ajjhattaṃ cittaṃ ṭhitaṃ hoti susaṇṭhitaṃ, na cuppannā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ mettā me cetovimutti bhāvitā bhavissati bahulīkatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhāti. Evañhi te bhikkhu sikkhitabba''nti evamassa mettāvasena bhāvanaṃ vatvā puna ''yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato, tato tvaṃ bhikkhu imaṃ mūlasamādhiṃ savitakkampi savicāraṃ bhāveyyāsi…pe… upekkhāsahagatampi bhāveyyāsī''ti vuttaṃ.

Tassattho – yadā te bhikkhu ayaṃ mūlasamādhi evaṃ mettāvasena bhāvito hoti, tadā tvaṃ tāvatakenāpi tuṭṭhiṃ anāpajjitvāva imaṃ mūlasamādhiṃ aññesupi ārammaṇesu catukkapañcakajjhānāni pāpayamāno savitakkampi savicārantiādinā nayena bhāveyyāsīti.

Evaṃ vatvā ca puna karuṇādiavasesabrahmavihārapubbaṅgamampissa aññesu ārammaṇesu catukkapañcakajjhānavasena bhāvanaṃ kareyyāsīti dassento ''yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato. Tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ karuṇā me cetovimuttī''tiādimāha.

Evaṃ mettādipubbaṅgamaṃ catukkapañcakajjhānavasena bhāvanaṃ dassetvā puna kāyānupassanādipubbaṅgamaṃ dassetuṃ ''yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato, tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ kāye kāyānupassī viharissāmī''ti ādiṃ vatvā ''yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito bhavissati subhāvito, tato tvaṃ bhikkhu yena yeneva gagghasi, phāsuññeva gagghasi, yattha yattheva ṭhassasi, phāsuññeva ṭhassasi, yattha yattheva nisīdissasi, phāsuññeva nisīdissasi, yattha yattheva seyyaṃ kappessasi, phāsuññeva seyyaṃ kappessasī''ti arahattanikūṭena desanaṃ samāpesi. Tasmā tikacatukkajjhānikāva mettādayo, upekkhā pana avasesaekajjhānikāvāti veditabbā. Tatheva ca abhidhamme (dha. sa. 251 ādayo; vibha. 673 ādayo) vibhattāti.

273. Evaṃ tikacatukkajjhānavasena ceva avasesaekajjhānavasena ca dvidhā ṭhitānampi etāsaṃ subhaparamādivasena aññamaññaṃ asadiso ānubhāvaviseso veditabbo. **Haliddavasanasuttasmiṃ** hi etā subhaparamādibhāvena visesetvā vuttā. Yathāha – ''subhaparamāhaṃ, bhikkhave, mettaṃ cetovimuttiṃ vadāmi. Ākāsānañcāyatanaparamāhaṃ, bhikkhave, karuṇaṃ cetovimuttiṃ vadāmi. Viññāṇañcāyatanaparamāhaṃ, bhikkhave, muditaṃ cetovimuttiṃ vadāmi. Ākiñcaññāyatanaparamāhaṃ, bhikkhave, upekkhaṃ cetovimuttiṃ vadāmī''ti (saṃ. ni. 5.235).

Kasmā panetā evaṃ vuttāti? Tassa tassa upanissayattā. Mettāvihārissa hi sattā appaṭikkūlā honti. Athassa appaṭikkūlaparicayā appaṭikkūlesu parisuddhavaṇṇesu nīlādīsu cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti mettā subhavimokkhassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **subhaparamā**ti vuttā.

Karuṇāvihārissa pana daṇḍābhighātādirūpanimittaṃ pattadukkhaṃ samanupassantassa karuṇāya pavattisambhavato rūpe ādīnavo parividito hoti. Athassa parividitarūpādīnavattā pathavīkasiṇādīsu aññataraṃ ugghāṭetvā rūpanissaraṇe ākāse cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti karuṇā ākāsānañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākāsānañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Muditāvihārissa pana tena tena pāmojjakāraṇena uppannapāmojjasattānaṃ viññāṇaṃ samanupassantassa muditāya pavattisambhavato viññāṇaggahaṇaparicitaṃ cittaṃ hoti. Athassa anukkamādhigataṃ ākāsānañcāyatanaṃ atikkamma ākāsanimittagocare viññāṇe cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatīti muditā viññāṇañcāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **viññāṇañcāyatanaparamā**ti vuttā.

Upekkhāvihārissa pana ‘‘sattā sukhitā vā hontu dukkhato vā vimuccantu, sampattasukhato vā mā vimuccantū’’ti ābhogābhāvato sukhadukkhādiparamatthagāhavimukhabhāvato avijjamānaggahaṇadukkhaṃ cittaṃ hoti. Athassa paramatthagāhato vimukhabhāvaparicitacittassa paramatthato avijjamānaggahaṇadukkhacittassa ca anukkamādhigataṃ viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma sabhāvato avijjamāne paramatthabhūtassa viññāṇassa abhāve cittaṃ upasaṃharato appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandati. Iti upekkhā ākiñcaññāyatanassa upanissayo hoti, na tato paraṃ, tasmā **ākiñcaññāyatanaparamā**ti vuttāti.

274. Evaṃ subhaparamādivasena etāsaṃ ānubhāvaṃ viditvā puna sabbāpetā **dānādīnaṃ sabbakalyāṇadhammānaṃ paripūrikā**ti veditabbā. Sattesu hi hitajjhāsayatāya sattānaṃ dukkhāsahanatāya, pattasampattivisesānaṃ ciraṭṭhitikāmatāya, sabbasattesu ca pakkhapātābhāvena samappavattacittā mahāsattā ‘‘imassa dātabbaṃ, imassa na dātabba’’nti vibhāgaṃ akatvā sabbasattānaṃ sukhanidānaṃ dānaṃ denti. Tesaṃ upaghātaṃ parivajjayantā sīlaṃ samādiyanti. Sīlaparipūraṇatthaṃ nekkhammaṃ bhajanti. Sattānaṃ hitāhitesu asammohatthāya paññaṃ pariyodapenti. Sattānaṃ hitasukhatthāya niccaṃ vīriyamārabhanti. Uttamavīriyavasena vīrabhāvaṃ pattāpi ca sattānaṃ nānappakārakaṃ aparādhaṃ khamanti. ‘‘Idaṃ vo dassāma karissāmā’’ti kataṃ paṭiññaṃ na visaṃvādenti. Tesaṃ hitasukhāya avicalādhiṭṭhānā honti. Tesu avicalāya mettāya pubbakārino honti. Upekkhāya paccupakāraṃ nāsīsantīti evaṃ pāramiyo pūretvā yāva dasabalacatuvesārajjachaasādhāraṇañāṇaaṭṭhārasabuddhadhammappabhede sabbepi kalyāṇadhamme paripūrentīti evaṃ dānādisabbakalyāṇadhammaparipūrikā etāva hontīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Brahmavihāraniddeso nāma

Navamo paricchedo.

10. Āruppaniddeso

Paṭhamāruppavaṇṇanā

275. Brahmavihārānantaraṃ uddiṭṭhesu pana catūsu āruppesu ākāsānañcāyatanaṃ tāva bhāvetukāmo ‘‘dissante kho pana rūpādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādā, natthi kho panetaṃ sabbaso āruppeti. So iti paṭisaṅkhāya rūpānaṃyeva nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī’’ti (ma. ni. 2.103) vacanato etesaṃ daṇḍādānādīnañceva cakkhusotarogādīnañca ābādhasahassānaṃ vasena karajarūpe ādīnavaṃ disvā tassa samatikkamāya ṭhapetvā paricchinnākāsakasiṇaṃ navasu pathavīkasiṇādīsu aññatarasmiṃ catutthajjhānaṃ uppādeti.

Tassa kiñcāpi rūpāvacaracatutthajjhānavasena karajarūpaṃ atikkantaṃ hoti, atha kho kasiṇarūpampi yasmā tappaṭibhāgameva, tasmā tampi samatikkamitukāmo hoti. Kathaṃ? Yathā ahibhīruko puriso araññe sappena anubaddho vegena palāyitvā palātaṭṭhāne lekhācittaṃ tālapaṇṇaṃ vā valliṃ vā rajjuṃ vā phalitāya vā pana pathaviyā phalitantaraṃ disvā bhāyateva uttasateva, neva naṃ dakkhitukāmo hoti. Yathā ca anatthakārinā veripurisena saddhiṃ ekagāme vasamāno puriso tena vadhabandhagehajhāpanādīhi upadduto aññaṃ gāmaṃ vasanatthāya gantvā tatrāpi verinā samānarūpasaddasamudācāraṃ purisaṃ disvā bhāyateva uttasateva, neva naṃ dakkhitukāmo hoti.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – tesaṃ hi purisānaṃ ahinā verinā vā upaddutakālo viya bhikkhuno ārammaṇavasena karajarūpasamaṅgikālo. Tesaṃ vegena palāyanaaññagāmagamanāni viya bhikkhuno rūpāvacaracatutthajjhānavasena karajarūpasamatikkamanakālo. Tesaṃ palātaṭṭhāne ca aññagāme ca lekhācittatālapaṇṇādīni ceva verisadisaṃ purisañca disvā bhayasantāsaadassanakāmatā viya bhikkhuno kasiṇarūpampi tappaṭibhāgameva idanti sallakkhetvā tampi samatikkamitukāmatā. Sūkarābhihatasunakhapisācabhīrukādikāpi cettha upamā veditabbā.

276. Evaṃ so tasmā catutthajjhānassa ārammaṇabhūtā kasiṇarūpā nibbijja pakkamitukāmo pañcahākārehi ciṇṇavasī hutvā paguṇarūpāvacaracatutthajjhānato vuṭṭhāya tasmiṃ jhāne ‘‘imaṃ mayā nibbiṇṇaṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ karotī’’ti ca, ‘‘āsannasomanassapaccatthika’’nti ca, ‘‘santavimokkhato oḷārika’’nti ca ādīnavaṃ passati. Aṅgoḷārikatā panettha natthi. Yatheva hetaṃ rūpaṃ duvaṅgikaṃ, evaṃ āruppānipīti.

So tattha evaṃ ādīnavaṃ disvā nikantiṃ pariyādāya ākāsānañcāyatanaṃ santato anantato manasikaritvā cakkavāḷapariyantaṃ vā yattakaṃ icchati tattakaṃ vā kasiṇaṃ pattharitvā tena phuṭṭhokāsaṃ ‘‘ākāso ākāso’’ti vā, ‘‘ananto ākāso’’ti vā manasikaronto ugghāṭeti kasiṇaṃ. Ugghāṭento hi neva kilañjaṃ viya saṃvelleti, na kapālato pūvaṃ viya uddharati, kevalaṃ pana taṃ neva āvajjeti, na manasi karoti, na paccavekkhati, anāvajjento amanasikaronto apaccavekkhanto ca aññadatthu tena phuṭṭhokāsaṃ ‘‘ākāso ākāso’’ti manasikaronto kasiṇaṃ ugghāṭeti nāma. Kasiṇampi ugghāṭiyamānaṃ neva ubbaṭṭati na vivaṭṭati, kevalaṃ imassa amanasikārañca ‘‘ākāso ākāso’’ti manasikārañca paṭicca ugghāṭitaṃ nāma hoti, kasiṇugghāṭimākāsamattaṃ paññāyati. Kasiṇugghāṭimākāsanti vā kasiṇaphuṭṭhokāsoti vā kasiṇavivittākāsanti vā sabbametaṃ ekameva.

So taṃ kasiṇugghāṭimākāsanimittaṃ ‘‘ākāso ākāso’’ti punappunaṃ āvajjeti, takkāhataṃ vitakkāhataṃ karoti. Tassevaṃ punappunaṃ āvajjayato takkāhataṃ vitakkāhataṃ karoto nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So taṃ nimittaṃ punappunaṃ āsevati, bhāveti, bahulīkaroti. Tassevaṃ punappunaṃ āvajjayato manasikaroto pathavīkasiṇādīsu rūpāvacaracittaṃ viya ākāse ākāsānañcāyatanacittaṃ appeti. Idhāpi hi purimabhāge tīṇi cattāri vā javanāni kāmāvacarāni upekkhāvedanāsampayuttāneva honti. Catutthaṃ pañcamaṃ vā arūpāvacaraṃ. Sesaṃ pathavīkasiṇe vuttanayameva.

Ayaṃ pana viseso, evaṃ uppanne arūpāvacaracitte so bhikkhu yathā nāma yānapputoḷi kumbhimukhādīnaṃ aññataraṃ nīlapilotikāya vā pītalohitodātādīnaṃ vā aññatarāya pilotikāya bandhitvā pekkhamāno puriso vātavegena vā aññena vā kenaci apanītāya pilotikāya ākāsaṃyeva pekkhamāno tiṭṭheyya, evameva pubbe kasiṇamaṇḍalaṃ jhānacakkhunā pekkhamāno viharitvā ‘‘ākāso ākāso’’ti iminā parikammamanasikārena sahasā apanīte tasmiṃ nimitte ākāsaññeva pekkhamāno viharati. Ettāvatā cesa ‘‘sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharatī’’ti vuccati (vibha. 508; dī. ni. 2.129).

277. Tattha **sabbaso**ti sabbākārena, sabbāsaṃ vā anavasesānanti attho. **Rūpasaññāna**nti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi **rūpa**nti vuccati ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīsu (dī. ni. 2.129), tassa ārammaṇampi ‘‘bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī’’tiādīsu (dī. ni. 2.173), tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetaṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññaṃ. Rūpaṃ assa nāmanti vuttaṃ hoti. Pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetaṃ adhivacananti veditabbaṃ. **Samatikkamā**ti virāgā nirodhā ca. Kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, etesañca pathavīkasiṇādivasena navannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbākārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetuñceva nirodhahetuñca ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṃ upasampajja viharitunti.

Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti, samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇaṃ samatikkantameva hoti. Tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā ‘‘tattha katamā rūpasaññā? Rūpāvacarasamāpattiṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti vītikkanto samatikkanto. Tena vuccati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā’’ti (vibha. 602) evaṃ vibhaṅge saññānaṃyeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiññeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya. Tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

278. **Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā**ti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena samuppannā saññā paṭighasaññā. Rūpasaññādīnaṃ etamadhivacanaṃ. Yathāha – ‘‘tattha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo’’ti (vibha. 603). Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ, akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannampi paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā appavattiṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassāpi na santi. Na hi tasmiṃ samaye pañcadvāravasena cittaṃ pavattati. Evaṃ santepi aññattha pahīnānaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya, sakkāyadiṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃ jhāne ussāhajananatthaṃ imassa jhānassa pasaṃsāvasena etāsamettha vacanaṃ veditabbaṃ.

Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassāpi na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattā ca etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati. Tasmā tā ettha pahīnāti vattuṃ vaṭṭati. Na kevalañca vattuṃ, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appahīnattāyeva paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa saddo ‘‘kaṇṭako’’ti (a. ni. 10.72) vutto bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā (vibha. 226) santavimokkhatā (ma. ni. 1.66) ca vuttā. Āḷāro ca kālāmo arūpasamāpanno pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkamantāni neva addasa, na pana saddaṃ assosīti (dī. ni. 2.192).

279. **Nānattasaññānaṃ amanasikārā**ti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hi etā ‘‘tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññāṇadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo’’ti evaṃ vibhaṅge (vibha. 604) vibhajitvā vuttā idha adhippetā asamāpannassa manodhātumanoviññāṇadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasākusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā nānattasaññāti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā asamannāhārā apaccavekkhaṇā. Yasmā tā nāvajjeti, na manasi karoti, na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti.

Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavepi na vijjanti. Pageva tasmiṃ bhave imaṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇakāle, tasmā tāsaṃ **samatikkamā atthaṅgamā**ti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyasaññā, dasākusalasaññāti imā sattavīsatisaññā iminā jhānena nibbatte bhave vijjanti, tasmā tāsaṃ **amanasikārā**ti vuttanti veditabbaṃ. Tatrāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati, tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti.

Saṅkhepato cettha **rūpasaññānaṃ samatikkamā**ti iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. **Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā**ti iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetasikānaṃ pahānañca amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

280. **Ananto ākāso**ti ettha nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto. Ākāsoti kasiṇugghāṭimākāso vuccati. Manasikāravasenāpi cettha anantatā veditabbā. Teneva vibhaṅge vuttaṃ ‘‘tasmiṃ ākāse cittaṃ ṭhapeti, saṇṭhapeti, anantaṃ pharati, tena vuccati ananto ākāso’’ti (vibha. 605).

Ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharatīti ettha pana nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ, ākāsānantameva ākāsānañcaṃ, taṃ ākāsānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti **ākāsānañcāyatanaṃ**.

Upasampajja viharatīti tamākāsānañcāyatanaṃ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathavihārena viharatīti.

Ayaṃ ākāsānañcāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Viññāṇañcāyatanakathā

281. Viññāṇañcāyatanaṃ bhāvetukāmena pana pañcahākārehi ākāsānañcāyatanasamāpattiyaṃ ciṇṇavasībhāvena ‘‘āsannarūpāvacarajjhānapaccatthikā ayaṃ samāpatti, no ca viññāṇañcāyatanamiva santā’’ti ākāsānañcāyatane ādīnavaṃ disvā tattha nikantiṃ pariyādāya viññāṇañcāyatanaṃ santato manasikaritvā taṃ ākāsaṃ pharitvā pavattaviññāṇaṃ ‘‘viññāṇaṃ viññāṇa’’nti punappunaṃ āvajjitabbaṃ, manasikātabbaṃ, paccavekkhitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. ‘‘Anantaṃ ananta’’nti pana na manasikātabbaṃ.

Tassevaṃ tasmiṃ nimitte punappunaṃ cittaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So taṃ nimittaṃ punappunaṃ āsevati, bhāveti, bahulīkaroti. Tassevaṃ karoto ākāse ākāsānañcāyatanaṃ viya ākāsaphuṭe viññāṇe viññāṇañcāyatanacittaṃ appeti. Appanānayo panettha vuttanayeneva veditabbo. Ettāvatā cesa ‘‘sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharatī’’ti (vibha. 508; dī. ni. 2.129) vuccati.

282. Tattha **sabbaso**ti idaṃ vuttanayameva. **Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā**ti ettha pana pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanaṃ, ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva ākāsānañcañca taṃ paṭhamassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **ākāsānañcāyatanaṃ**. Tathā ākāsānañcañca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā ‘‘kambojā assānaṃ āyatana’’ntiādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi **ākāsānañcāyatanaṃ**. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā ‘‘ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā’’ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Anantaṃ viññāṇanti taṃyeva ananto ākāsoti evaṃ pharitvā pavattaviññāṇaṃ ‘‘anantaṃ viññāṇa’’nti evaṃ manasikarontoti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā anantaṃ. So hi tamākāsārammaṇaṃ viññāṇaṃ anavasesato manasikaronto ‘‘ananta’’nti manasi karoti. Yaṃ pana vibhaṅge vuttaṃ ‘‘anantaṃ viññāṇanti, taṃyeva ākāsaṃ viññāṇena phuṭaṃ manasi karoti, anantaṃ pharati, tena vuccati anantaṃ viññāṇa’’nti (vibha. 610).

Tattha **viññāṇenā**ti upayogatthe karaṇavacanaṃ veditabbaṃ. Evañhi aṭṭhakathācariyā tassa atthaṃ vaṇṇayanti, anantaṃ pharati taññeva ākāsaṃ phuṭaṃ viññāṇaṃ manasi karotīti vuttaṃ hoti.

Viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharatīti ettha pana nāssa antoti **anantaṃ**. Anantameva **ānañcaṃ**. Viññāṇaṃ ānañcaṃ viññāṇānañcanti avatvā **viññāṇañca**nti vuttaṃ. Ayañhettha rūḷhīsaddo. Taṃ viññāṇañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti viññāṇañcāyatanaṃ. Sesaṃ purimasadisamevāti.

Ayaṃ viññāṇañcāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Ākiñcaññāyatanakathā

283. Ākiñcaññāyatanaṃ bhāvetukāmena pana pañcahākārehi viññāṇañcāyatanasamāpattiyaṃ ciṇṇavasībhāvena ‘‘āsannaākāsānañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpatti, no ca ākiñcaññāyatanamiva santā’’ti viññāṇañcāyatane ādīnavaṃ disvā tattha nikantiṃ pariyādāya ākiñcaññāyatanaṃ santato manasikaritvā tasseva viññāṇañcāyatanārammaṇabhūtassa ākāsānañcāyatanaviññāṇassa abhāvo suññatā vivittākāro manasikātabbo. Kathaṃ? Taṃ viññāṇaṃ amanasikaritvā ‘‘natthi natthī’’ti vā, ‘‘suññaṃ suñña’’nti vā, ‘‘vivittaṃ vivitta’’nti vā punappunaṃ āvajjitabbaṃ, manasikātabbaṃ, paccavekkhitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ.

Tassevaṃ tasmiṃ nimitte cittaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So taṃ nimittaṃ punappunaṃ āsevati, bhāveti, bahulīkaroti. Tassevaṃ karoto ākāse phuṭe mahaggataviññāṇe viññāṇañcāyatanaṃ viya tasseva ākāsaṃ pharitvā pavattassa mahaggataviññāṇassa suññavivittanatthibhāve ākiñcaññāyatanacittaṃ appeti. Etthāpi ca appanānayo vuttanayeneva veditabbo.

Ayaṃ pana viseso, tasmiṃ hi appanācitte uppanne so bhikkhu yathā nāma puriso maṇḍalamāḷādīsu kenacideva karaṇīyena sannipatitaṃ bhikkhusaṅghaṃ disvā katthaci gantvā sannipātakiccāvasāneva uṭṭhāya pakkantesu bhikkhūsu āgantvā dvāre ṭhatvā puna taṃ ṭhānaṃ olokento suññameva passati, vivittameva passati. Nāssa evaṃ hoti ‘‘ettakā nāma bhikkhū kālaṅkatā vā disāpakkantā vā’’ti, atha kho suññamidaṃ vivittanti natthibhāvameva passati, evameva pubbe ākāse pavattitaviññāṇaṃ viññāṇañcāyatanajjhānacakkhunā passanto viharitvā ‘‘natthi natthī’’tiādinā parikammamanasikārena antarahite tasmiṃ viññāṇe tassa apagamasaṅkhātaṃ abhāvameva passanto viharati. Ettāvatā cesa ‘‘sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharatī’’ti (vibha. 508; dī. ni. 2.129) vuccati.

284. Idhāpi **sabbaso**ti idaṃ vuttanayameva. **Viññāṇañcāyatana**nti etthāpi ca pubbe vuttanayeneva jhānampi viññāṇañcāyatanaṃ ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva viññāṇañcañca taṃ dutiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **viññāṇañcāyatanaṃ**. Tathā viññāṇañcañca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā ‘‘kambojā assānaṃ āyatana’’ntiādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi **viññāṇañcāyatanaṃ**. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammāti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Natthi kiñcīti natthi natthi, suññaṃ suññaṃ, vivittaṃ vivittanti evaṃ manasikarontoti vuttaṃ hoti. Yampi vibhaṅge vuttaṃ ‘‘natthi kiñcīti taññeva viññāṇaṃ abhāveti vibhāveti antaradhāpeti natthi kiñcīti passati, tena vuccati natthi kiñcī’’ti, taṃ kiñcāpi khayato sammasanaṃ viya vuttaṃ, atha khvassa evameva attho daṭṭhabbo. Tañhi viññāṇaṃ anāvajjento amanasikaronto apaccavekkhanto kevalamassa natthibhāvaṃ suññabhāvaṃ vivittabhāvameva manasikaronto abhāveti vibhāveti antaradhāpetīti vuccati, na aññathāti.

Ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharatīti ettha pana nāssa kiñcananti **akiñcanaṃ,** antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti. Akiñcanassa bhāvo **ākiñcaññaṃ,** ākāsānañcāyatanaviññāṇāpagamassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa jhānassa devānaṃ devāyatanamivāti **ākiñcaññāyatanaṃ**. Sesaṃ purimasadisamevāti.

Ayaṃ ākiñcaññāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Nevasaññānāsaññāyatanakathā

285. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ bhāvetukāmena pana pañcahākārehi ākiñcaññāyatanasamāpattiyaṃ ciṇṇavasībhāvena ‘‘āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpatti, no ca nevasaññānāsaññāyatanaṃ viya santā’’ti vā ‘‘saññā rogo, saññā gaṇḍo, saññā sallaṃ, etaṃ santaṃ, etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ nevasaññānāsaññā’’ti vā evaṃ ākiñcaññāyatane ādīnavaṃ, upari ānisaṃsañca disvā ākiñcaññāyatane nikantiṃ pariyādāya nevasaññānāsaññāyatanaṃ santato manasikaritvā ‘‘sāva abhāvaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattitā ākiñcaññāyatanasamāpatti santā santā’’ti punappunaṃ āvajjitabbā, manasikātabbā, paccavekkhitabbā, takkāhatā vitakkāhatā kātabbā.

Tassevaṃ tasmiṃ nimitte punappunaṃ mānasaṃ cārentassa nīvaraṇāni vikkhambhanti, sati santiṭṭhati, upacārena cittaṃ samādhiyati. So taṃ nimittaṃ punappunaṃ āsevati, bhāveti, bahulīkaroti. Tassevaṃ karoto viññāṇāpagame ākiñcaññāyatanaṃ viya ākiñcaññāyatanasamāpattisaṅkhātesu catūsu khandhesu nevasaññānāsaññāyatanacittaṃ appeti. Appanānayo panettha vuttanayeneva veditabbo. Ettāvatā cesa ‘‘sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharatī’’ti (vibha. 508; dī. ni. 2.129) vuccati.

286. Idhāpi **sabbaso**ti idaṃ vuttanayameva. **Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammā**ti etthāpi pubbe vuttanayeneva jhānampi ākiñcaññāyatanaṃ ārammaṇampi. **Ārammaṇampi** hi purimanayeneva ākiñcaññañca taṃ tatiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **ākiñcaññāyatanaṃ**. Tathā ākiñcaññañca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā kambojā assānaṃ āyatanantiādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi **ākiñcaññāyatanaṃ**. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammāti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Nevasaññānāsaññāyatananti ettha pana yāya saññāya bhāvato taṃ nevasaññānāsaññāyatananti vuccati. Yathā paṭipannassa sā saññā hoti, taṃ tāva dassetuṃ vibhaṅge ‘‘nevasaññīnāsaññī’’ti uddharitvā ‘‘taññeva ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāveti, tena vuccati nevasaññīnāsaññī’’ti (vibha. 619) vuttaṃ. Tattha **santato manasi karotī**ti ‘‘santā vatāyaṃ samāpatti, yatra hi nāma natthibhāvampi ārammaṇaṃ karitvā ṭhassatī’’ti evaṃ santārammaṇatāya taṃ santāti manasi karoti.

Santato ce manasi karoti, kathaṃ samatikkamo hotīti? Asamāpajjitukāmatāya. So hi kiñcāpi taṃ santato manasi karoti, atha khvassa ‘‘ahametaṃ āvajjissāmi, samāpajjissāmi, adhiṭṭhahissāmi, vuṭṭhahissāmi, paccavekkhissāmī’’ti esa ābhogo samannāhāro manasikāro na hoti. Kasmā? Ākiñcaññāyatanato nevasaññānāsaññāyatanassa santatarapaṇītataratāya.

Yathā hi rājā mahacca rājānubhāvena hatthikkhandhavaragato nagaravīthiyaṃ vicaranto dantakārādayo sippike ekaṃ vatthaṃ daḷhaṃ nivāsetvā ekena sīsaṃ veṭhetvā dantacuṇṇādīhi samokiṇṇagatte anekāni dantavikatiādīni sippāni karonte disvā ‘‘aho vata re chekā ācariyā īdisānipi nāma sippāni karissantī’’ti evaṃ tesaṃ chekatāya tussati, na cassa evaṃ hoti ‘‘aho vatāhaṃ rajjaṃ pahāya evarūpo sippiko bhaveyya’’nti. Taṃ kissa hetu? Rajjasiriyā mahānisaṃsatāya. So sippino samatikkamitvāva gacchati. Evameva esa kiñcāpi taṃ samāpattiṃ santato manasi karoti, atha khvassa ‘‘ahametaṃ samāpattiṃ āvajjissāmi, samāpajjissāmi, adhiṭṭhahissāmi, vuṭṭhahissāmi, paccavekkhissāmī’’ti neva esa ābhogo samannāhāro manasikāro hoti.

So taṃ santato manasikaronto pubbe vuttanayena taṃ paramasukhumaṃ appanāppattaṃ saññaṃ pāpuṇāti, yāya nevasaññīnāsaññī nāma hoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāvetīti vuccati. **Saṅkhārāvasesasamāpatti**nti accantasukhumabhāvappattasaṅkhāraṃ catutthāruppasamāpattiṃ.

287. Idāni yaṃ taṃ evamadhigatāya saññāya vasena nevasaññānāsaññāyatananti vuccati, taṃ atthato dassetuṃ ‘‘nevasaññānāsaññāyatananti nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā’’ti (vibha. 620) vuttaṃ. Tesu idha samāpannassa cittacetasikā dhammā adhippetā. Vacanattho panettha oḷārikāya saññāya abhāvato sukhumāya ca bhāvato nevassa sasampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññanti **nevasaññānāsaññaṃ**. Nevasaññānāsaññañca taṃ manāyatanadhammāyatanapariyāpannattā āyatanañcāti **nevasaññānāsaññāyatanaṃ**. Atha vā yāyamettha saññā, sā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññāti **nevasaññānāsaññā**. Nevasaññānāsaññā ca sā sesadhammānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **nevasaññānāsaññāyatanaṃ**.

Na kevalañcettha saññāva edisī, atha kho vedanāpi nevavedanānāvedanā, cittampi nevacittaṃnācittaṃ, phassopi nevaphassonāphasso. Esa nayo sesasampayuttadhammesu. Saññāsīsena panāyaṃ desanā katāti veditabbā. Pattamakkhanatelappabhutīhi ca upamāhi esa attho vibhāvetabbo.

Sāmaṇero kira telena pattaṃ makkhetvā ṭhapesi, taṃ yāgupānakāle thero pattamāharāti āha. So ‘‘patte telamatthi, bhante’’ti āha. Tato ‘‘āhara, sāmaṇera, telaṃ, nāḷiṃ pūressāmī’’ti vutte ‘‘natthi, bhante, tela’’nti āha. Tattha yathā antovutthattā yāguyā saddhiṃ akappiyaṭṭhena ‘‘telamatthī’’ti hoti. Nāḷipūraṇādīnaṃ vasena ‘‘natthī’’ti hoti. Evaṃ sāpi saññā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti.

Kiṃ panettha saññākiccanti? Ārammaṇasañjānanañceva vipassanāya ca visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananaṃ. Dahanakiccamiva hi sukhodake tejodhātu sañjānanakiccaṃ pesā paṭuṃ kātuṃ na sakkoti. Sesasamāpattīsu saññā viya vipassanāya visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananampi kātuṃ na sakkoti. Aññesu hi khandhesu akatābhiniveso bhikkhu nevasaññānāsaññāyatanakkhandhe sammasitvā nibbidaṃ pattuṃ samattho nāma natthi apica āyasmā sāriputto. Pakativipassako pana mahāpañño sāriputtasadisova sakkuṇeyya. Sopi ‘‘evaṃ kirime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’’ti (ma. ni. 3.95) evaṃ kalāpasammasanavaseneva, no anupadadhammavipassanāvasena. Evaṃ sukhumattaṃ gatā esā samāpatti.

Yathā ca pattamakkhanatelūpamāya, evaṃ maggudakūpamāyapi ayamattho vibhāvetabbo. Maggappaṭipannassa kira therassa purato gacchanto sāmaṇero thokaṃ udakaṃ disvā ‘‘udakaṃ, bhante, upāhanā omuñcathā’’ti āha. Tato therena ‘‘sace udakamatthi, āhara nhānasāṭikaṃ, nhāyissāmā’’ti vutte ‘‘natthi, bhante’’ti āha. Tattha yathā upāhanatemanamattaṭṭhena ‘‘udakamatthī’’ti hoti, nhāyanaṭṭhena ‘‘natthī’’ti hoti. Evampi sā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti.

Na kevalañca etāheva, aññāhipi anurūpāhi upamāhi esa attho vibhāvetabbo. Upasampajja viharatīti idaṃ vuttanayamevāti.

Ayaṃ nevasaññānāsaññāyatanakammaṭṭhāne vitthārakathā.

Pakiṇṇakakathā

288. Asadisarūpo nātho, āruppaṃ yaṃ catubbidhaṃ āha.

Taṃ iti ñatvā tasmiṃ, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

289. Āruppasamāpattiyo hi –

Ārammaṇātikkamato, catassopi bhavantimā;
Aṅgātikkamametāsaṃ, na icchanti vibhāvino.

Etāsu hi rūpanimittātikkamato paṭhamā, ākāsātikkamato dutiyā, ākāse pavattitaviññāṇātikkamato tatiyā. Ākāse pavattitaviññāṇassa apagamātikkamato catutthīti sabbathā ārammaṇātikkamato catassopi bhavantimā āruppasamāpattiyoti veditabbā. Aṅgātikkamaṃ pana etāsaṃ na icchanti paṇḍitā. Na hi rūpāvacarasamāpattīsu viya etāsu aṅgātikkamo atthi. Sabbāsupi hi etāsu upekkhā, cittekaggatāti dve eva jhānaṅgāni honti.

290. Evaṃ santepi –

Suppaṇītatarā honti, pacchimā pacchimā idha;
Upamā tattha viññeyyā, pāsādatalasāṭikā.

Yathā hi catubhūmikassa pāsādassa heṭṭhimatale dibbanaccagītavāditasurabhigandhamālābhojanasayanacchādanādivasena paṇītā pañcakāmaguṇā paccupaṭṭhitā assu. Dutiye tato paṇītatarā. Tatiye tato paṇītatarā. Catutthe sabbapaṇītatarā. Tattha kiñcāpi tāni cattāripi pāsādatalāneva, natthi nesaṃ pāsādatalabhāvena viseso. Pañcakāmaguṇasamiddhavisesena pana heṭṭhimato heṭṭhimato uparimaṃ uparimaṃ paṇītataraṃ hoti.

Yathā ca ekāya itthiyā kantitathūlasaṇhasaṇhatarasaṇhatamasuttānaṃ catupalatipaladvipalaekapalasāṭikā assu āyāmena ca vitthārena ca samappamāṇā. Tattha kiñcāpi tā sāṭikā catassopi āyāmato ca vitthārato ca samappamāṇā, natthi tāsaṃ pamāṇato viseso. Sukhasamphassasukhumabhāvamahagghabhāvehi pana purimāya purimāya pacchimā pacchimā paṇītatarā honti, evameva kiñcāpi catūsu etāsu upekkhā, cittekaggatāti etāni dveyeva aṅgāni honti, atha kho bhāvanāvisesena tesaṃ aṅgāni paṇītapaṇītatarabhāvena suppaṇītatarā honti pacchimā pacchimā idhāti veditabbā.

291. Evaṃ anupubbena paṇītapaṇītā cetā –

Asucimhi maṇḍape laggo, eko tannissito paro;
Añño bahi anissāya, taṃ taṃ nissāya cāparo.

Ṭhito catūhi etehi, purisehi yathākkamaṃ;
Samānatāya ñātabbā, catassopi vibhāvinā.

Tatrāyamatthayojanā – asucimhi kira dese eko maṇḍapo, atheko puriso āgantvā taṃ asuciṃ jigucchamāno taṃ maṇḍapaṃ hatthehi ālambitvā tattha laggo laggito viya aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā taṃ maṇḍape laggaṃ purisaṃ nissito. Athañño āgantvā cintesi ‘‘yo esa maṇḍapalaggo, yo ca tannissito, ubhopete duṭṭhitā. Dhuvo ca nesaṃ maṇḍapapapāte pāto, handāhaṃ bahiyeva tiṭṭhāmī’’ti. So tannissitaṃ anissāya bahiyeva aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā maṇḍapalaggassa ca tannissitassa ca akhemabhāvaṃ cintetvā bahiṭṭhitañca suṭṭhitoti mantvā taṃ nissāya aṭṭhāsi. Tattha asucimhi dese maṇḍapo viya kasiṇugghāṭimākāsaṃ daṭṭhabbaṃ, asucijigucchāya maṇḍapalaggo puriso viya rūpanimittajigucchāya ākāsārammaṇaṃ ākāsānañcāyatanaṃ, maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito viya ākāsārammaṇaṃ ākāsānañcāyatanaṃ ārabbha pavattaṃ viññāṇañcāyatanaṃ, tesaṃ dvinnampi akhemabhāvaṃ cintetvā anissāya taṃ maṇḍapalaggaṃ bahiṭṭhito viya ākāsānañcāyatanaṃ ārammaṇaṃ akatvā tadabhāvārammaṇaṃ ākiñcaññāyatanaṃ, maṇḍapalaggassa tannissitassa ca akhemataṃ cintetvā bahiṭṭhitañca suṭṭhitoti mantvā taṃ nissāya ṭhito viya viññāṇābhāvasaṅkhāte bahipadese ṭhitaṃ ākiñcaññāyatanaṃ ārabbha pavattaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ daṭṭhabbaṃ.

292. Evaṃ pavattamānañca –

Ārammaṇaṃ karoteva, aññābhāvena taṃ idaṃ;
Diṭṭhadosampi rājānaṃ, vuttihetu jano yathā.

Idañhi nevasaññānāsaññāyatanaṃ ‘‘āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpattī’’ti evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanaṃ aññassa ārammaṇassa abhāvā ārammaṇaṃ karoteva. Yathā kiṃ? Diṭṭhadosampi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. Yathā hi asaṃyataṃ pharusakāyavacīmanosamācāraṃ kañci sabbadisampatiṃ rājānaṃ ‘‘pharusasamācāro aya’’nti evaṃ diṭṭhadosampi aññattha vuttiṃ alabhamāno jano vuttihetu nissāya vattati, evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanaṃ aññaṃ ārammaṇaṃ alabhamānamidaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ ārammaṇaṃ karoteva.

293. Evaṃ kurumānañca –

Āruḷho dīghanisseṇiṃ, yathā nisseṇibāhukaṃ;
Pabbataggañca āruḷho, yathā pabbatamatthakaṃ.

Yathā vā girimārūḷho, attanoyeva jaṇṇukaṃ;
Olubbhati tathevetaṃ, jhānamolubbha vattatīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhibhāvanādhikāre

Āruppaniddeso nāma

Dasamo paricchedo.

11. Samādhiniddeso

Āhārepaṭikkūlabhāvanā

294. Idāni āruppānantaraṃ ekā saññāti evaṃ uddiṭṭhāya āhāre paṭikkūlasaññāya bhāvanāniddeso anuppatto. Tattha **āharatī**ti āhāro. So catubbidho kabaḷīkārāhāro, phassāhāro, manosañcetanāhāro, viññāṇāhāroti.

Ko panettha kimāharatīti? Kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharati. Phassāhāro tisso vedanā āharati. Manosañcetanāhāro tīsu bhavesu paṭisandhiṃ āharati. Viññāṇāhāro paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharati.

Tesu kabaḷīkārāhāre nikantibhayaṃ. Phassāhāre upagamanabhayaṃ. Manosañcetanāhāre upapattibhayaṃ. Viññāṇāhāre paṭisandhibhayaṃ. Evaṃ sappaṭibhayesu ca tesu kabaḷīkārāhāro **puttamaṃsūpamena** (saṃ. ni. 2.63) dīpetabbo. Phassāhāro **niccammagāvūpamena** (saṃ. ni. 2.63). Manosañcetanāhāro **aṅgārakāsūpamena** (saṃ. ni. 2.63). Viññāṇāhāro **sattisatūpamenā**ti (saṃ. ni. 2.63). Imesu pana catūsu āhāresu asitapītakhāyitasāyitappabhedo **kabaḷīkāro āhārova** imasmiṃ atthe **āhāro**ti adhippeto. Tasmiṃ āhāre paṭikkūlākāraggahaṇavasena uppannā saññā āhāre paṭikkūlasaññā.

Taṃ āhāre paṭikkūlasaññaṃ bhāvetukāmena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā uggahato ekapadampi avirajjhantena rahogatena paṭisallīnena asitapītakhāyitasāyitappabhede kabaḷīkārāhāre dasahākārehi paṭikkūlatā paccavekkhitabbā. Seyyathidaṃ, gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandato, sammakkhanatoti.

295. Tattha **gamanato**ti evaṃ mahānubhāve nāma sāsane pabbajitena sakalarattiṃ buddhavacanasajjhāyaṃ vā samaṇadhammaṃ vā katvā kālasseva vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā pariveṇaṃ sammajjitvā sarīraṃ paṭijaggitvā āsanamārūyha vīsatiṃsa vāre kammaṭṭhānaṃ manasikaritvā uṭṭhāya pattacīvaraṃ gahetvā nijanasambādhāni pavivekasukhāni chāyūdakasampannāni sucīni sītalāni ramaṇīyabhūmibhāgāni tapovanāni pahāya ariyaṃ vivekaratiṃ anapekkhitvā susānābhimukhena siṅgālena viya āhāratthāya gāmābhimukhena gantabbaṃ.

Evaṃ gacchatā ca mañcamhā vā pīṭhamhā vā otaraṇato paṭṭhāya pādarajagharagolikavaccādisamparikiṇṇaṃ paccattharaṇaṃ akkamitabbaṃ hoti. Tato appekadā mūsikajatukavaccādīhi upahatattā antogabbhato paṭikkūlataraṃ pamukhaṃ daṭṭhabbaṃ hoti. Tato ulūkapārāvatādivaccasammakkhitattā uparimatalato paṭikkūlataraṃ heṭṭhimatalaṃ. Tato kadāci kadāci vāteritehi purāṇatiṇapaṇṇehi gilānasāmaṇerānaṃ muttakarīsakheḷasiṅghāṇikāhi vassakāle udakacikkhallādīhi ca saṃkiliṭṭhattā heṭṭhimatalato paṭikkūlataraṃ pariveṇaṃ. Pariveṇato paṭikkūlatarā vihāraracchā daṭṭhabbā hoti.

Anupubbena pana bodhiñca cetiyañca vanditvā vitakkamāḷake ṭhitena muttarāsisadisaṃ cetiyaṃ morapiñchakalāpamanoharaṃ bodhiṃ devavimānasampattisassirīkaṃ senāsanañca anapaloketvā evarūpaṃ nāma ramaṇīyaṃ padesaṃ piṭṭhito katvā āhārahetu gantabbaṃ bhavissatīti pakkamitvā gāmamaggaṃ paṭipannena khāṇukaṇṭakamaggopi udakavegabhinnavisamamaggopi daṭṭhabbo hoti.

Tato gaṇḍaṃ paṭicchādentena viya nivāsanaṃ nivāsetvā vaṇacoḷakaṃ bandhantena viya kāyabandhanaṃ bandhitvā aṭṭhisaṅghātaṃ paṭicchādentena viya cīvaraṃ pārupitvā bhesajjakapālaṃ nīharantena viya pattaṃ nīharitvā gāmadvārasamīpaṃ pāpuṇantena hatthikuṇapaassakuṇapagokuṇapamahiṃsakuṇapamanussakuṇapaahikuṇapakukkurakuṇapānipi daṭṭhabbāni bhavanti. Na kevalañca daṭṭhabbāni, gandhopi nesaṃ ghānaṃ paṭihanamāno adhivāsetabbo hoti. Tato gāmadvāre ṭhatvā caṇḍahatthiassādiparissayaparivajjanatthaṃ gāmaracchā oloketabbā honti.

Iccetaṃ paccattharaṇādianekakuṇapapariyosānaṃ paṭikkūlaṃ āhārahetu akkamitabbañca daṭṭhabbañca ghāyitabbañca hoti. Aho vata bho paṭikkūlo āhāroti evaṃ gamanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

296. Kathaṃ **pariyesanato**? Evaṃ gamanapaṭikkūlaṃ adhivāsetvāpi gāmaṃ paviṭṭhena saṅghāṭipārutena kapaṇamanussena viya kapālahatthena gharapaṭipāṭiyā gāmavīthīsu caritabbaṃ hoti. Yattha vassakāle akkantaakkantaṭṭhāne yāva piṇḍikamaṃsāpi udakacikkhalle pādā pavisanti, ekena hatthena pattaṃ gahetabbaṃ hoti, ekena cīvaraṃ ukkhipitabbaṃ. Gimhakāle vātavegena samuṭṭhitehi paṃsutiṇarajehi okiṇṇasarīrena caritabbaṃ. Taṃ taṃ gehadvāraṃ patvā macchadhovanamamṃsadhovanataṇḍuladhovanakheḷasiṅghāṇikasunakhasūkaravaccādīhi sammissāni kimikulākulāni nīlamakkhikaparikiṇṇāni oḷigallāni ceva candanikaṭṭhānāni ca daṭṭhabbāni honti akkamitabbānipi. Yato tā makkhikā uṭṭhahitvā saṅghāṭiyampi pattepi sīsepi nilīyanti.

Gharaṃ paviṭṭhassāpi keci denti, keci na denti. Dadamānāpi ekacce hiyyo pakkabhattampi purāṇakhajjakampi pūtikummāsapūpādīnipi dadanti. Adadamānāpi kecideva ‘‘aticchatha, bhante’’ti vadanti, keci pana apassamānā viya tuṇhī honti, keci aññena mukhaṃ karonti, keci ‘‘gaccha, re muṇḍakā’’tiādīhi pharusavācāhi samudācaranti. Evaṃ kapaṇamanussena viya gāme piṇḍāya caritvā nikkhamitabbanti.

Iccetaṃ gāmappavesanato paṭṭhāya yāva nikkhamanā udakacikkhallādipaṭikkūlaṃ āhārahetu akkamitabbañceva daṭṭhabbañca adhivāsetabbañca hoti. Aho vata bho paṭikkūlo āhāroti evaṃ pariyesanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

297. Kathaṃ **paribhogato**? Evaṃ pariyiṭṭhāhārena pana bahigāme phāsukaṭṭhāne sukhanisinnena yāva tattha hatthaṃ na otāreti, tāva tathārūpaṃ garuṭṭhāniyaṃ bhikkhuṃ vā lajjimanussaṃ vā disvā nimantetumpi sakkā hoti. Bhuñjitukāmatāya panettha hatthe otāritamatte ‘‘gaṇhathā’’ti vadantena lajjitabbaṃ hoti. Hatthaṃ pana otāretvā maddantassa pañcaṅgulianusārena sedo paggharamāno sukkhathaddhabhattampi temento muduṃ karoti.

Atha tasmiṃ parimaddanamattenāpi sambhinnasobhe ālopaṃ katvā mukhe ṭhapite heṭṭhimadantā udukkhalakiccaṃ sādhenti, uparimā musalakiccaṃ, jivhā hatthakiccaṃ. Taṃ tattha suvānadoṇiyaṃ suvānapiṇḍamiva dantamusalehi koṭṭetvā jivhāya samparivattiyamānaṃ jivhāgge tanupasannakheḷo makkheti, vemajjhato paṭṭhāya bahalakheḷo makkheti, dantakaṭṭhena asampattaṭṭhāne dantagūthako makkheti. So evaṃ vicuṇṇitamakkhito taṅkhaṇaññeva antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāraviseso suvānadoṇiyaṃ ṭhitasuvānavamathu viya paramajegucchabhāvaṃ upagacchati. Evarūpopi samāno cakkhussa āpāthaṃ atītattā ajjhoharitabbo hotīti evaṃ paribhogato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

298. Kathaṃ **āsayato**? Evaṃ paribhogaṃ upagato ca panesa anto pavisamāno yasmā buddhapaccekabuddhānampi raññopi cakkavattissa pittasemhapubbalohitāsayesu catūsu aññataro āsayo hotiyeva. Mandapuññānaṃ pana cattāro āsayā honti. Tasmā yassa pittāsayo adhiko hoti, tassa bahalamadhukatelamakkhito viya paramajeguccho hoti. Yassa semhāsayo adhiko hoti, tassa nāgabalapaṇṇarasamakkhito viya. Yassa pubbāsayo adhiko hoti, tassa pūtitakkamakkhito viya. Yassa lohitāsayo adhiko hoti, tassa rajanamakkhito viya paramajeguccho hotīti evaṃ āsayato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

299. Kathaṃ **nidhānato**? So imesu catūsu āsayesu aññatarena āsayena makkhito antoudaraṃ pavisitvā neva suvaṇṇabhājane na maṇirajatādibhājanesu nidhānaṃ gacchati. Sace pana dasavassikena ajjhohariyati dasa vassāni adhotavaccakūpasadise okāse patiṭṭhahati. Sace vīsa, tiṃsa, cattālīsa, paññāsa, saṭṭhi, sattati, asīti, navutivassikena, sace vassasatikena ajjhohariyati. Vassasataṃ adhotavaccakūpasadise okāse patiṭṭhahatīti evaṃ nidhānato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

300. Kathaṃ **aparipakkato**? So panāyamāhāro evarūpe okāse nidhānamupagato yāva aparipakko hoti, tāva tasmiññeva yathāvuttappakāre paramandhakāratimise nānākuṇapagandhavāsitapavanavicarite atiduggandhajegucche padese yathā nāma nidāghe akālameghena abhivuṭṭhamhi caṇḍālagāmadvāraāvāṭe patitāni tiṇapaṇṇakilañjakhaṇḍaahikukkuramanussakuṇapādīni sūriyātapena santattāni pheṇapupphuḷakācitāni tiṭṭhanti, evameva taṃdivasampi hiyyopi tato purime divasepi ajjhohato sabbo ekato hutvā semhapaṭalapariyonaddho kāyaggisantāpakuthitakuthanasañjātapheṇapupphuḷakācito paramajegucchabhāvaṃ upagantvā tiṭṭhatīti evaṃ aparipakkato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

301. Kathaṃ **paripakkato**? So tattakāyagginā paripakko samāno na suvaṇṇarajatādidhātuyo viya suvaṇṇarajatādibhāvaṃ upagacchati. Pheṇapupphuḷake pana muñcanto saṇhakaraṇiyaṃ pisitvā nāḷike pakkhittapaṇḍumattikā viya karīsabhāvaṃ upagantvā pakkāsayaṃ, muttabhāvaṃ upagantvā muttavatthiñca pūretīti evaṃ paripakkato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

302. Kathaṃ **phalato**? Sammā paripaccamāno ca panāyaṃ kesalomanakhadantādīni nānākuṇapāni nipphādeti asammāparipaccamāno daddukaṇḍukacchukuṭṭhakilāsasosakāsātisārappabhutīni rogasatāni, idamassa phalanti evaṃ phalato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

303. Kathaṃ **nissandato**? Ajjhohariyamāno cesa ekena dvārena pavisitvā nissandamāno akkhimhā akkhigūthako kaṇṇamhā kaṇṇagūthakotiādinā pakārena anekehi dvārehi nissandati. Ajjhoharaṇasamaye cesa mahāparivārenāpi ajjhohariyati. Nissandanasamaye pana uccārapassāvādibhāvaṃ upagato ekakeneva nīhariyati. Paṭhamadivase ca naṃ paribhuñjanto haṭṭhapahaṭṭhopi hoti udaggudaggo pītisomanassajāto. Dutiyadivase nissandento pihitanāsiko hoti vikuṇitamukho jegucchī maṅkubhūto. Paṭhamadivase ca naṃ ratto giddho gadhito mucchitopi ajjhoharitvā dutiyadivase ekarattivāsena viratto aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno nīharati. Tenāhu porāṇā –

‘‘Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ;
Ekadvārena pavisitvā, navadvārehi sandati.

‘‘Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ;

Bhuñjati saparivāro, nikkhāmento nilīyati.

‘‘Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ;
Bhuñjati abhinandanto, nikkhāmento jigucchati.

‘‘Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ;
Ekarattiparivāsā, sabbaṃ bhavati pūtika’’nti.

Evaṃ nissandato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

304. Kathaṃ **sammakkhanato**? Paribhogakālepi cesa hatthaoṭṭhajivhātālūni sammakkheti. Tāni tena sammakkhitattā paṭikkūlāni honti, yāni dhotānipi gandhaharaṇatthaṃ punappunaṃ dhovitabbāni honti. Paribhutto samāno yathā nāma odane paccamāne thusakaṇakuṇḍakādīni uttaritvā ukkhalimukhavaṭṭipidhāniyo makkhanti, evameva sakalasarīrānugatena kāyagginā pheṇuddehakaṃ paccitvā uttaramāno dante dantamalabhāvena sammakkheti. Jivhātāluppabhutīni kheḷasemhādibhāvena, akkhikaṇṇanāsaadhomaggādike akkhigūthakakaṇṇagūthakasiṅghāṇikāmuttakarīsādibhāvena sammakkheti. Yena sammakkhitāni imāni dvārāni divase divase dhoviyamānānipi neva sucīni, na manoramāni honti. Yesu ekaccaṃ dhovitvā hattho puna udakena dhovitabbo hoti. Ekaccaṃ dhovitvā dvattikkhattuṃ gomayenapi mattikāyapi gandhacuṇṇenapi dhovato pāṭikulyatā vigacchatīti evaṃ sammakkhanato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

305. Tassevaṃ dasahākārehi paṭikkūlataṃ paccavekkhato takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa paṭikkūlākāravasena kabaḷīkārāhāro pākaṭo hoti. So taṃ nimittaṃ punappunaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassevaṃ karoto nīvaraṇāni vikkhambhanti. Kabaḷīkārāhārassa sabhāvadhammatāya gambhīrattā appanaṃ appattena upacārasamādhinā cittaṃ samādhiyati. Paṭikkūlākāraggahaṇavasena panettha saññā pākaṭā hoti. Tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ āhāre paṭikkūlasaññā icceva saṅkhaṃ gacchati.

Imañca pana āhāre paṭikkūlasaññaṃ anuyuttassa bhikkhuno rasataṇhāya cittaṃ patilīyati patikuṭati pativaṭṭati. So kantāranittharaṇatthiko viya puttamaṃsaṃ vigatamado āhāraṃ āhāreti yāvadeva dukkhassa nittharaṇatthāya. Athassa appakasireneva kabaḷīkārāhārapariññāmukhena pañcakāmaguṇiko rāgo pariññaṃ gacchati. So pañcakāmaguṇapariññāmukhena rūpakkhandhaṃ parijānāti. Aparipakkādipaṭikkūlabhāvavasena cassa kāyagatāsatibhāvanāpi pāripūriṃ gacchati, asubhasaññāya anulomapaṭipadaṃ paṭipanno hoti. Imaṃ pana paṭipattiṃ nissāya diṭṭheva dhamme amatapariyosānataṃ anabhisambhuṇanto sugatiparāyano hotīti.

Ayaṃ āhāre paṭikkūlasaññābhāvanāya vitthārakathā.

Catudhātuvavatthānabhāvanā

306. Idāni āhāre paṭikkūlasaññānantaraṃ **ekaṃ vavatthāna**nti evaṃ uddiṭṭhassa catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso anuppatto. Tattha **vavatthāna**nti sabhāvūpalakkhaṇavasena sanniṭṭhānaṃ, catunnaṃ dhātūnaṃ vavatthānaṃ **catudhātuvavatthānaṃ**. Dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti atthato ekaṃ. Tayidaṃ dvidhā āgataṃ saṅkhepato ca vitthārato ca. Saṅkhepato mahāsatipaṭṭhāne āgataṃ. Vitthārato mahāhatthipadūpame rāhulovāde dhātuvibhaṅge ca. Tañhi –

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā catumahāpathe bilaso vibhajitvā nisinno assa, evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati, atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’’ti –

Evaṃ tikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena **mahāsatipaṭṭhāne** (dī. ni. 2.378) saṅkhepato āgataṃ.

Tassattho – yathā cheko goghātako vā tasseva vā bhattavetanabhato antevāsiko gāviṃ vadhitvā vinivijjhitvā catasso disā gatānaṃ mahāpathānaṃ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitaṃ. Yathāṭhitattāva yathāpaṇihitaṃ kāyaṃ atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu…pe… vāyodhātūti evaṃ dhātuso paccavekkhati.

Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā goghātakassa gāviṃ posentassapi āghātanaṃ āharantassapi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassapi vadhantassapi vadhitaṃ mataṃ passantassapi tāvadeva gāvītisaññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bilaso na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa pana gāvīsaññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati. Nāssa evaṃ hoti ‘‘ahaṃ gāviṃ vikkiṇāmi, ime gāviṃ harantī’’ti. Atha khvassa ‘‘ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, imepi maṃsaṃ haranti’’cceva hoti, evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihibhūtassapi pabbajitassapi tāvadeva sattoti vā posoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato pana sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati. Tenāha bhagavā ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā…pe… nisinno assa, evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… vāyodhātū’’ti.

307. **Mahāhatthipadūpame** (ma. ni. 1.300 ādayo) pana – ‘‘katamā cāvuso, ajjhattikā pathavīdhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ, kesā lomā…pe… udariyaṃ karīsaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccati, āvuso, ajjhattikā pathavīdhātū’’ti ca,

‘‘Katamā cāvuso, ajjhattikā āpodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ, pittaṃ…pe… muttaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso, ajjhattikā āpodhātū’’ti ca,

‘‘Katamā cāvuso, ajjhattikā tejodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ, yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso, ajjhattikā tejodhātū’’ti ca,

‘‘Katamā cāvuso, ajjhattikā vāyodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ. Seyyathidaṃ, uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsayā vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso iti vā, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ, ayaṃ vuccatāvuso, ajjhattikā vāyodhātū’’ti ca –

Evaṃ nātitikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena vitthārato āgataṃ. Yathā cettha, evaṃ rāhulovādadhātuvibhaṅgesupi.

Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā, **ajjhattaṃ paccatta**nti idaṃ tāva ubhayampi niyakassa adhivacanaṃ. **Niyakaṃ** nāma attani jātaṃ sasantānapariyāpannanti attho. Tayidaṃ yathā loke itthīsu kathā adhitthīti vuccati, evaṃ attani pavattattā **ajjhattaṃ,** attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā **paccatta**ntipi vuccati. **Kakkhaḷa**nti thaddhaṃ. **Kharigata**nti pharusaṃ. Tattha paṭhamaṃ lakkhaṇavacanaṃ, dutiyaṃ ākāravacanaṃ, kakkhaḷalakkhaṇā hi pathavīdhātu, sā pharusākārā hoti, tasmā kharigatanti vuttā. **Upādinna**nti daḷhaṃ ādinnaṃ, ahaṃ mamanti evaṃ daḷhaṃ ādinnaṃ, gahitaṃ parāmaṭṭhanti attho. **Seyyathida**nti nipāto. Tassa taṃ katamanti ceti attho. Tato taṃ dassento ‘‘kesā lomā’’tiādimāha. Ettha ca **matthaluṅgaṃ pakkhipitvā** vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā. Yaṃ vā panaññampi kiñcīti avasesesu tīsu koṭṭhāsesu pathavīdhātu saṅgahitā.

Vissandanabhāvena taṃ taṃ ṭhānaṃ appotīti **āpo**. Kammasamuṭṭhānādivasena nānāvidhesu āpesu gatanti **āpogataṃ**. Kiṃ taṃ? Āpodhātuyā ābandhanalakkhaṇaṃ.

Tejanavasena **tejo,** vuttanayeneva tejesu gatanti **tejogataṃ**. Kiṃ taṃ? Uṇhattalakkhaṇaṃ. **Yena cā**ti yena tejodhātugatena kupitena ayaṃ kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatī**ti yena ayaṃ kāyo jīrati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valipalitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kupitena ayaṃ kāyo ḍayhati. So ca puggalo ‘‘ḍayhāmi ḍayhāmī’’ti kandanto satadhotasappigosīsacandanādilepañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī**ti yenetaṃ asitaṃ vā odanādi pītaṃ vā pānakādi khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātusamuṭṭhānā. Pacchimo kammasamuṭṭhānova.

Vāyanavasena **vāyo,** vuttanayeneva vāyesu gatanti **vāyogataṃ**. Kiṃ taṃ? Vitthambhanalakkhaṇaṃ. **Uddhaṅgamā vātā**ti uggārahikkādipavattakā uddhaṃ ārohaṇavātā. **Adhogamā vātā**ti uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohaṇavātā. **Kucchisayā vātā**ti antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsayā vātā**ti antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātā**ti dhamanijālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Assāso**ti antopavisananāsikavāto. **Passāso**ti bahinikkhamananāsikavāto. Ettha ca purimā pañca catusamuṭṭhānā. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Sabbattha **yaṃ vā panaññampi kiñcī**ti iminā padena avasesakoṭṭhāsesu āpodhātuādayo saṅgahitā.

Iti vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu, dvādasahi āpodhātu, catūhi tejodhātu, chahi vāyodhātūti dvācattālīsāya ākārehi catasso dhātuyo vitthāritā hontīti ayaṃ tāvettha pāḷivaṇṇanā.

308. Bhāvanānaye panettha tikkhapaññassa bhikkhuno kesā pathavīdhātu, lomā pathavīdhātūti evaṃ vitthārato dhātupariggaho papañcato upaṭṭhāti. Yaṃ thaddhalakkhaṇaṃ, ayaṃ pathavīdhātu. Yaṃ ābandhanalakkhaṇaṃ, ayaṃ āpodhātu. Yaṃ paripācanalakkhaṇaṃ, ayaṃ tejodhātu. Yaṃ vitthambhanalakkhaṇaṃ, ayaṃ vāyodhātūti evaṃ manasikaroto panassa kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti. Nātitikkhapaññassa pana evaṃ manasikaroto andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Purimanayena vitthārato manasikarontassa pākaṭaṃ hoti.

Kathaṃ? Yathā dvīsu bhikkhūsu bahupeyyālaṃ tantiṃ sajjhāyantesu tikkhapañño bhikkhu sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā peyyālamukhaṃ vitthāretvā tato paraṃ ubhatokoṭivaseneva sajjhāyaṃ karonto gacchati. Tatra nātitikkhapañño evaṃ vattā hoti ‘‘kiṃ sajjhāyo nāmesa oṭṭhapariyāhatamattaṃ kātuṃ na deti, evaṃ sajjhāye kariyamāne kadā tanti paguṇā bhavissatī’’ti. So āgatāgataṃ peyyālamukhaṃ vitthāretvāva sajjhāyaṃ karoti. Tamenaṃ itaro evamāha – ‘‘kiṃ sajjhāyo nāmesa pariyosānaṃ gantuṃ na deti, evaṃ sajjhāye kariyamāne kadā tanti pariyosānaṃ gamissatī’’ti. Evameva tikkhapaññassa kesādivasena vitthārato dhātupariggaho papañcato upaṭṭhāti. Yaṃ thaddhalakkhaṇaṃ, ayaṃ pathavīdhātūtiādinā nayena saṅkhepato manasikaroto kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti. Itarassa tathā manasikaroto andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Kesādivasena vitthārato manasikarontassa pākaṭaṃ hoti.

Tasmā imaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena tikkhapaññena tāva rahogatena paṭisallīnena sakalampi attano rūpakāyaṃ āvajjetvā yo imasmiṃ kāye thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, ayaṃ pathavīdhātu. Yo ābandhanabhāvo vā dravabhāvo vā, ayaṃ āpodhātu. Yo paripācanabhāvo vā uṇhabhāvo vā, ayaṃ tejodhātu. Yo vitthambhanabhāvo vā samudīraṇabhāvo vā, ayaṃ vāyodhātūti evaṃ saṃkhittena dhātuyo pariggahetvā punappunaṃ pathavīdhātu āpodhātūti dhātumattato nissattato nijjīvato āvajjitabbaṃ manasikātabbaṃ paccavekkhitabbaṃ. Tassevaṃ vāyamamānassa nacireneva dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahito sabhāvadhammārammaṇattā appanaṃ appatto upacāramatto samādhi uppajjati.

Atha vā pana ye ime catunnaṃ mahābhūtānaṃ nissattabhāvadassanatthaṃ dhammasenāpatinā ‘‘aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca maṃsañca paṭicca cammañca paṭicca ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti (ma. ni. 1.306) cattāro koṭṭhāsā vuttā. Tesu taṃ taṃ antarānusārinā ñāṇahatthena vinibbhujitvā vinibbhujitvā yo etesu thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, ayaṃ pathavīdhātūti purimanayeneva dhātuyo pariggahetvā punappunaṃ pathavīdhātu āpodhātūti dhātumattato nissattato nijjīvato āvajjitabbaṃ manasikātabbaṃ paccavekkhitabbaṃ. Tassevaṃ vāyamamānassa nacireneva dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahito sabhāvadhammārammaṇattā appanaṃ appatto upacāramatto samādhi uppajjati. Ayaṃ saṅkhepato āgate catudhātuvavatthāne bhāvanānayo.

309. Vitthārato āgate pana evaṃ veditabbo. Idaṃ kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena hi nātitikkhapaññena yoginā ācariyasantike dvācattālīsāya ākārehi vitthārato dhātuyo uggaṇhitvā vuttappakāre senāsane viharantena katasabbakiccena rahogatena paṭisallīnena sasambhārasaṅkhepato, sasambhāravibhattito, salakkhaṇasaṅkhepato, salakkhaṇavibhattitoti evaṃ catūhākārehi kammaṭṭhānaṃ bhāvetabbaṃ.

Tattha kathaṃ **sasambhārasaṅkhepato bhāveti**? Idha bhikkhu vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhākāraṃ pathavīdhātūti vavatthapeti. Dvādasasu koṭṭhāsesu yūsagataṃ udakasaṅkhātaṃ ābandhanākāraṃ āpodhātūti vavatthapeti. Catūsu koṭṭhāsesu paripācanakaṃ tejaṃ tejodhātūti vavatthapeti. Chasu koṭṭhāsesu vitthambhanākāraṃ vāyodhātūti vavatthapeti. Tassevaṃ vavatthāpayatoyeva dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhi uppajjati.

310. Yassa pana evaṃ bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena **sasambhāravibhattito** bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Tena hi bhikkhunā yaṃ taṃ kāyagatāsatikammaṭṭhānaniddese sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā manasikārakosallañca vuttaṃ. Dvattiṃsākāre tāva taṃ sabbaṃ aparihāpetvā tacapañcakādīnaṃ anulomapaṭilomato vacasā sajjhāyaṃ ādiṃkatvā sabbaṃ tattha vuttavidhānaṃ kātabbaṃ. Ayameva hi viseso, tattha vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena kesādayo manasikaritvāpi paṭikkūlavasena cittaṃ ṭhapetabbaṃ, idha dhātuvasena. Tasmā vaṇṇādivasena pañcadhā pañcadhā kesādayo manasikaritvā avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo.

311. Ime **kesā** nāma sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathāvammikamatthake jātesu kuṇṭhatiṇesu na vammikamatthako jānāti mayi kuṇṭhatiṇāni jātānīti, napi kuṇṭhatiṇāni jānanti mayaṃ vammikamatthake jātānīti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti mayi kesā jātāti, napi kesā jānanti mayaṃ sīsakaṭāhaveṭhanacamme jātāti, aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

312. **Lomā** sarīraveṭhanacamme jātā. Tattha yathā suññagāmaṭṭhāne jātesu dabbatiṇakesu na suññagāmaṭṭhānaṃ jānāti mayi dabbatiṇakāni jātānīti, napi dabbatiṇakāni jānanti mayaṃ suññagāmaṭṭhāne jātānīti, evameva na sarīraveṭhanacammaṃ jānāti mayi lomā jātāti. Napi lomā jānanti mayaṃ sarīraveṭhanacamme jātāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lomā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

313. **Nakhā** aṅgulīnaṃ aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhitvā kīḷantesu na daṇḍakā jānanti amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitāti, napi madhukaṭṭhikā jānanti mayaṃ daṇḍakesu ṭhapitāti, evameva na aṅguliyo jānanti amhākaṃ aggesu nakhā jātāti. Napi nakhā jānanti mayaṃ aṅgulīnaṃ aggesu jātāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

314. **Dantā** hanukaṭṭhikesu jātā. Tattha yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇaudukkhalakesu kenacideva silesajātena bandhitvā ṭhapitathambhesu na udukkhalā jānanti amhesu thambhā ṭhitāti. Napi thambhā jānanti mayaṃ udukkhalesu ṭhitāti, evameva na hanukaṭṭhīni jānanti amhesu dantā jātāti. Napi dantā jānanti mayaṃ hanukaṭṭhīsu jātāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

315. **Taco** sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Tattha yathā allagocammapariyonaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti ahaṃ allagocammena pariyonaddhāti. Napi allagocammaṃ jānāti mayā mahāvīṇā pariyonaddhāti, evameva na sarīraṃ jānāti ahaṃ tacena pariyonaddhanti. Napi taco jānāti mayā sarīraṃ pariyonaddhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

316. **Maṃsaṃ** aṭṭhisaṅghāṭaṃ anulimpitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā mahāmattikalittāya bhittiyā na bhitti jānāti ahaṃ mahāmattikāya littāti. Napi mahāmattikā jānāti mayā bhitti littāti, evameva na aṭṭhisaṅghāṭo jānāti ahaṃ navapesisatappabhedena maṃsena littoti. Napi maṃsaṃ jānāti mayā aṭṭhisaṅghāṭo littoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti maṃsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

317. **Nhāru** sarīrabbhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallīhi vinaddhesu kuṭṭadārūsu na kuṭṭadārūni jānanti mayaṃ vallīhi vinaddhānīti. Napi valliyo jānanti amhehi kuṭṭadārūni vinaddhānīti, evameva na aṭṭhīni jānanti mayaṃ nhārūhi ābaddhānīti. Napi nhārū jānanti amhehi aṭṭhīni ābaddhānīti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nhāru nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

318. **Aṭṭhīsu** paṇhikaṭṭhi gopphakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Gopphakaṭṭhi jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi ūruṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Ūruṭṭhi kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Kaṭiṭṭhi piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ, piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhito. Gīvaṭṭhi sīsaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Sīsaṭṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito. Kaṭiṭṭhi ūruṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Ūruṭṭhi jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi gopphakaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Gopphakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitaṃ.

Tattha yathā iṭṭhakadārugomayādisañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti mayaṃ uparime uparime ukkhipitvā ṭhitāti. Napi uparimā uparimā jānanti mayaṃ heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitāti, evameva na paṇhikaṭṭhi jānāti ahaṃ gopphakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitanti. Na gopphakaṭṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitanti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ ūruṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitanti. Na ūruṭṭhi jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitanti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkhipitvā ṭhitanti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ gīvaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitanti. Na gīvaṭṭhi jānāti ahaṃ sīsaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitanti. Na sīsaṭṭhi jānāti ahaṃ gīvaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na gīvaṭṭhi jānāti ahaṃ piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitanti. Na piṭṭhikaṇṭako jānāti ahaṃ kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhitoti. Na kaṭiṭṭhi jānāti ahaṃ ūruṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na ūruṭṭhi jānāti ahaṃ jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na jaṅghaṭṭhi jānāti ahaṃ gopphakaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Na gopphakaṭṭhi jānāti ahaṃ paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhi nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

319. **Aṭṭhimiñjaṃ** tesaṃ tesaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā veḷupabbādīnaṃ anto pakkhittachinnavettaggādīsu na veḷupabbādīni jānanti amhesu vettaggādīni pakkhittānīti. Napi vettaggādīni jānanti mayaṃ veḷupabbādīsu ṭhitānīti, evameva na aṭṭhīni jānanti amhākaṃ anto miñjaṃ ṭhitanti. Nāpi miñjaṃ jānāti ahaṃ aṭṭhīnaṃ anto ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiñjaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

320. **Vakkaṃ** galavāṭakato nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā vaṇṭupanibaddhe ambaphaladvaye na vaṇṭaṃ jānāti mayā ambaphaladvayaṃ upanibaddhanti. Napi ambaphaladvayaṃ jānāti ahaṃ vaṇṭena upanibaddhanti, evameva na thūlanhāru jānāti mayā vakkaṃ upanibaddhanti. Napi vakkaṃ jānāti ahaṃ thūlanhārunā upanibaddhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vakkaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

321. **Hadayaṃ** sarīrabbhantare uraṭṭhipañjaramajjhaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā jiṇṇasandamānikapañjaraṃ nissāya ṭhapitāya maṃsapesiyā na sandamānikapañjarabbhantaraṃ jānāti maṃ nissāya maṃsapesi ṭhitāti. Napi maṃsapesi jānāti ahaṃ jiṇṇasandamānikapañjaraṃ nissāya ṭhitāti, evameva na uraṭṭhipañjarabbhantaraṃ jānāti maṃ nissāya hadayaṃ ṭhitanti. Napi hadayaṃ jānāti ahaṃ uraṭṭhipañjaraṃ nissāya ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti hadayaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

322. **Yakanaṃ** antosarīre dvinnaṃ thanānamabbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā ukkhalikapālapassamhi lagge yamakamaṃsapiṇḍe na ukkhalikapālapassaṃ jānāti mayi yamakamaṃsapiṇḍo laggoti. Napi yamakamaṃsapiṇḍo jānāti ahaṃ ukkhalikapālapasse laggoti, evameva na thanānamabbhantare dakkhiṇapassaṃ jānāti maṃ nissāya yakanaṃ ṭhitanti. Napi yakanaṃ jānāti ahaṃ thanānamabbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti yakanaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

323. **Kilomakesu** paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca parivāretvā ṭhitaṃ. Appaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā pilotikapaliveṭhite maṃse na maṃsaṃ jānāti ahaṃ pilotikāya paliveṭhitanti. Napi pilotikā jānāti mayā maṃsaṃ paliveṭhitanti, evameva na vakkahadayāni sakalasarīre ca maṃsaṃ jānāti ahaṃ kilomakena paṭicchannanti. Napi kilomakaṃ jānāti mayā vakkahadayāni sakalasarīre ca maṃsaṃ paṭicchannanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kilomakaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

324. **Pihakaṃ** hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā koṭṭhamatthakapassaṃ nissāya ṭhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭhamatthakapassaṃ jānāti gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitāti. Napi gomayapiṇḍi jānāti

ahaṃ koṭṭhamatthakapassaṃ nissāya ṭhitāti, evameva na udarapaṭalassa matthakapassaṃ jānāti pihakaṃ maṃ nissāya ṭhitanti. Napi pihakaṃ jānāti ahaṃ udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pihakaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

325. **Papphāsaṃ** sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānamantare hadayañca yakanañca upari chādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Tattha yathā jiṇṇakoṭṭhabbhantare lambamāne sakuṇakulāvake na jiṇṇakoṭṭhabbhantaraṃ jānāti mayi sakuṇakulāvako lambamāno ṭhitoti. Napi sakuṇakulāvako jānāti ahaṃ jiṇṇakoṭṭhabbhantare lambamāno ṭhitoti, evameva na taṃ sarīrabbhantaraṃ jānāti mayi papphāsaṃ lambamānaṃ ṭhitanti. Napi papphāsaṃ jānāti ahaṃ evarūpe sarīrabbhantare lambamānaṃ ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti papphāsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

326. **Antaṃ** galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā lohitadoṇikāya obhujitvā ṭhapite chinnasīsadhammanikaḷevare na lohitadoṇi jānāti mayi dhammanikaḷevaraṃ ṭhitanti. Napi dhammanikaḷevaraṃ jānāti ahaṃ lohitadoṇiyā ṭhitanti, evameva na sarīrabbhantaraṃ jānāti mayi antaṃ ṭhitanti. Napi antaṃ jānāti ahaṃ sarīrabbhantare ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

327. **Antaguṇaṃ** antantare ekavīsatiantabhoge bandhitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbetvā ṭhitesu rajjukesu na pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ jānāti rajjukā maṃ sibbitvā ṭhitāti. Napi rajjukā jānanti mayaṃ pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbitvā ṭhitāti, evameva na antaṃ jānāti antaguṇaṃ maṃ ābandhitvā ṭhitanti. Napi antaguṇaṃ jānāti ahaṃ antaṃ ābandhitvā ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaguṇaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

328. **Udariyaṃ** udare ṭhitaṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. Tattha yathā suvānadoṇiyaṃ ṭhite suvānavamathumhi na suvānadoṇi jānāti mayi suvānavamathu ṭhitoti. Napi suvānavamathu jānāti ahaṃ suvānadoṇiyaṃ ṭhitoti, evameva na udaraṃ jānāti mayi udariyaṃ ṭhitanti. Napi udariyaṃ jānāti ahaṃ udare ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti udariyaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

329. **Karīsaṃ** pakkāsayasaṅkhāte aṭṭhaṅgulaveḷupabbasadise antapariyosāne ṭhitaṃ. Tattha yathā veḷupabbe omadditvā pakkhittāya saṇhapaṇḍumattikāya na veḷupabbaṃ jānāti mayi paṇḍumattikā ṭhitāti. Napi paṇḍumattikā jānāti ahaṃ veḷupabbe ṭhitāti, evameva na pakkāsayo jānāti mayi karīsaṃ ṭhitanti. Napi karīsaṃ jānāti ahaṃ pakkāsaye ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti karīsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

330. **Matthaluṅgaṃ** sīsakaṭāhabbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāhaṃ jānāti mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitāti. Napi piṭṭhapiṇḍi jānāti ahaṃ lābukaṭāhe ṭhitāti, evameva na sīsakaṭāhabbhantaraṃ jānāti mayi matthaluṅgaṃ ṭhitanti. Napi matthaluṅgaṃ jānāti ahaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti matthaluṅgaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

331. **Pittesu** abaddhapittaṃ jīvitindriyapaṭibaddhaṃ sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ. Baddhapittaṃ pittakosake ṭhitaṃ. Tattha yathā pūvaṃ byāpetvā ṭhite tele na pūvaṃ jānāti telaṃ maṃ byāpetvā ṭhitanti. Napi telaṃ jānāti ahaṃ pūvaṃ byāpetvā ṭhitanti, evameva na sarīraṃ jānāti abaddhapittaṃ maṃ byāpetvā ṭhitanti. Napi abaddhapittaṃ jānāti ahaṃ sarīraṃ byāpetvā ṭhitanti. Yathā vassodakena puṇṇe kosātakikosake na kosātakikosako jānāti mayi vassodakaṃ ṭhitanti. Napi vassodakaṃ jānāti ahaṃ kosātakikosake ṭhitanti, evameva na pittakosako jānāti mayi baddhapittaṃ ṭhitanti. Napi baddhapittaṃ jānāti ahaṃ pittakosake ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pittaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

332. **Semhaṃ** ekapatthapūrappamāṇaṃ udarapaṭale ṭhitaṃ. Tattha yathā upari sañjātapheṇapaṭalāya candanikāya na candanikā jānāti mayi pheṇapaṭalaṃ ṭhitanti. Napi pheṇapaṭalaṃ jānāti ahaṃ candanikāya ṭhitanti, evameva na udarapaṭalaṃ jānāti mayi semhaṃ ṭhitanti. Napi semhaṃ jānāti ahaṃ udarapaṭale ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti semhaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

333. **Pubbo** anibaddhokāso yattha yattheva khāṇukaṇṭakappaharaṇaaggijālādīhi abhihate sarīrappadese lohitaṃ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapīḷakādayo vā uppajjanti, tattha tattha tiṭṭhati. Tattha yathā pharasuppahārādivasena paggharitaniyyāse rukkhe na rukkhassa pahārādippadesā jānanti amhesu niyyāso ṭhitoti, napi niyyāso jānāti ahaṃ rukkhassa pahārādippadesesu ṭhitoti, evameva na sarīrassa khāṇukaṇṭakādīhi abhihatappadesā jānanti amhesu pubbo ṭhitoti. Napi pubbo jānāti ahaṃ tesu padesesu ṭhitoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

334. **Lohitesu** saṃsaraṇalohitaṃ pittaṃ viya sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ. Sannicitalohitaṃ yakanaṭṭhānassa

heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapatthapūramattaṃ vakkahadayayakanapapphāsāni tementaṃ ṭhitaṃ. Tattha saṃsaraṇalohite abaddhapittasadisova vinicchayo. Itaraṃ pana yathā jajjarakapāle ovaṭṭhe udake heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni temayamāne na leḍḍukhaṇḍādīni jānanti mayaṃ udakena temiyamānāti. Napi udakaṃ jānāti ahaṃ leḍḍukhaṇḍādīni tememīti, evameva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṃ vakkādīni vā jānanti mayi lohitaṃ ṭhitaṃ amhe vā temayamānaṃ ṭhitanti. Napi lohitaṃ jānāti ahaṃ yakanassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā vakkādīni temayamānaṃ ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lohitaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

335. **Sedo** aggisantāpādikālesu kesalomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati ceva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūḷhamattesu bhisamuḷālakumudanāḷakalāpesu na bhisādikalāpavivarāni jānanti amhehi udakaṃ paggharatīti. Napi bhisādikalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ jānāti ahaṃ bhisādikalāpavivarehi paggharāmīti, evameva na kesalomakūpavivarāni jānanti amhehi sedo paggharatīti. Napi sedo jānāti ahaṃ kesalomakūpavivarehi paggharāmīti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

336. **Medo** thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito patthinnasineho. Tattha yathā haliddipilotikapaṭicchanne maṃsapuñje na maṃsapuñjo jānāti maṃ nissāya haliddipilotikā ṭhitāti. Napi haliddipilotikā jānāti ahaṃ maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitāti, evameva na sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ jānāti maṃ nissāya medo ṭhitoti. Napi medo jānāti ahaṃ sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhitoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto patthinnayūso ābandhanākāro āpodhātūti.

337. **Assu** yadā sañjāyati tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapuṇṇesu taruṇatālaṭṭhikūpakesu na taruṇatālaṭṭhikūpakā jānanti amhesu udakaṃ ṭhitanti. Napi taruṇatālaṭṭhikūpakesu udakaṃ jānāti ahaṃ taruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhitanti, evameva na akkhikūpakā jānanti amhesu assu ṭhitanti. Napi assu jānāti ahaṃ akkhikūpakesu ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

338. **Vasā** aggisantāpādikāle hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhi nāsāpuṭanalāṭaaṃsakūṭesu ṭhitavilīnasneho. Tattha yathā pakkhittatele ācāme na ācāmo jānāti maṃ telaṃ ajjhottharitvā ṭhitanti. Napi telaṃ jānāti ahaṃ ācāmaṃ ajjhottharitvā ṭhitanti, evameva na hatthatalādippadeso jānāti maṃ vasā ajjhottharitvā ṭhitāti. Napi vasā jānāti ahaṃ hatthatalādippadesaṃ ajjhottharitvā ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vasā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

339. **Kheḷo** tathārūpe kheḷuppattipaccaye sati ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale tiṭṭhati. Tattha yathā abbocchinnaudakanissande nadītīrakūpake na kūpatalaṃ jānāti mayi udakaṃ santiṭṭhatīti. Napi udakaṃ jānāti ahaṃ kūpatale santiṭṭhāmīti, evameva na jivhātalaṃ jānāti mayi ubhohi kapolapassehi orohitvā kheḷo ṭhitoti. Napi kheḷo jānāti ahaṃ ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale ṭhitoti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kheḷo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

340. **Siṅghāṇikā** yadā sañjāyati, tadā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā pūtidadhibharitāya sippikāya na sippikā jānāti mayi pūtidadhi ṭhitanti. Napi pūtidadhi jānāti ahaṃ sippikāya ṭhitanti, evameva na nāsāpuṭā jānanti amhesu siṅghāṇikā ṭhitāti. Napi siṅghāṇikā jānāti ahaṃ nāsāpuṭesu ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti siṅghāṇikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

341. **Lasikā** aṭṭhikasandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīsu ṭhitā. Tattha yathā telabbhañjite akkhe na akkho jānāti maṃ telaṃ abbhañjitvā ṭhitanti. Napi telaṃ jānāti ahaṃ akkhaṃ abbhañjitvā ṭhitanti, evameva na asītisatasandhayo jānanti lasikā amhe abbhañjitvā ṭhitāti. Napi lasikā jānāti ahaṃ asītisatasandhayo abbhañjitvā ṭhitāti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

342. **Muttaṃ** vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā candanikāya pakkhitte amukhe ravaṇaghaṭe na ravaṇaghaṭo jānāti mayi candanikāraso ṭhitoti. Napi candanikāraso jānāti ahaṃ ravaṇaghaṭe ṭhitoti, evameva na vatthi jānāti mayi muttaṃ ṭhitanti. Napi muttaṃ jānāti ahaṃ vatthimhi ṭhitanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti muttaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

343. Evaṃ kesādīsu manasikāraṃ pavattetvā yena santappati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātūti, yena jīrīyati, yena pariḍayhati, yena asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātūti evaṃ tejokoṭṭhāsesu manasikāro pavattetabbo.

344. Tato uddhaṅgame vāte uddhaṅgamavasena pariggahetvā adhogame adhogamavasena, kucchisaye kucchisayavasena, koṭṭhāsaye koṭṭhāsayavasena, aṅgamaṅgānusārimhi aṅgamaṅgānusārivasena, assāsapassāse assāsapassāsavasena pariggahetvā

uddhaṅgamā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātūti, adhogamā vātā nāma, kucchisayā vātā nāma, koṭṭhāsayā vātā nāma, aṅgamaṅgānusārino vātā nāma, assāsapassāsā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātūti evaṃ vāyokoṭṭhāsesu manasikāro pavattetabbo. Tassevaṃ pavattamanasikārassa dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhi uppajjati.

345. Yassa pana evaṃ bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena salakkhaṇasaṅkhepato bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti vavatthapetabbaṃ. Tattheva ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti.

Dvādasasu koṭṭhāsesu ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti vavatthapetabbaṃ. Tattheva paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti.

Catūsu koṭṭhāsesu paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti vavatthapetabbaṃ. Tena avinibhuttaṃ vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti. Ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti.

Chasu koṭṭhāsesu vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti vavatthapetabbaṃ. Tattheva thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti. Ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti. Tassevaṃ vavatthāpayato dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhi uppajjati.

346. Yassa pana evampi bhāvayato kammaṭṭhānaṃ na ijjhati, tena salakkhaṇavibhattito bhāvetabbaṃ. Kathaṃ? Pubbe vuttanayeneva kesādayo pariggahetvā kesamhi thaddhalakkhaṇaṃ pathavīdhātūti vavatthapetabbaṃ. Tattheva ābandhanalakkhaṇaṃ āpodhātūti. Paripācanalakkhaṇaṃ tejodhātūti. Vitthambhanalakkhaṇaṃ vāyodhātūti. Evaṃ sabbakoṭṭhāsesu ekekasmiṃ koṭṭhāse catasso catasso dhātuyo vavatthapetabbā. Tassevaṃ vavatthāpayato dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhi uppajjati.

Apica kho pana vacanatthato, kalāpato, cuṇṇato, lakkhaṇādito, samuṭṭhānato, nānattekattato, vinibbhogāvinibbhogato, sabhāgavisabhāgato, ajjhattikabāhiravisesato, saṅgahato, paccayato, asamannāhārato, paccayavibhāgatoti imehipi ākārehi dhātuyo manasikātabbā.

347. Tattha **vacanatthato** manasikarontena patthaṭattā pathavī. Appoti āpiyati appāyatīti vā āpo. Tejatīti tejo. Vāyatīti vāyo. Avisesena pana salakkhaṇadhāraṇato dukkhādānato dukkhādhānato ca dhātūti. Evaṃ visesasāmaññavasena vacanatthato manasikātabbā.

348. **Kalāpato**ti yā ayaṃ kesā lomātiādinā nayena vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu, pittaṃ semhanti ca ādinā nayena dvādasahākārehi āpodhātu niddiṭṭhā, tattha yasmā –

> Vaṇṇo gandho raso ojā, catasso cāpi dhātuyo;
> Aṭṭhadhammasamodhānā, hoti kesāti sammuti;
> Tesaṃyeva vinibbhogā, natthi kesāti sammuti.

Tasmā kesāpi aṭṭhadhammakalāpamattameva. Tathā lomādayoti. Yo panettha kammasamuṭṭhāno koṭṭhāso, so jīvitindriyena ca bhāvena ca saddhiṃ dasadhammakalāpopi hoti. Ussadavasena pana pathavīdhātu āpodhātūti saṅkhaṃ gato. Evaṃ kalāpato manasikātabbā.

349. **Cuṇṇato**ti imasmiṃ hi sarīre majjhimena pamāṇena pariggayhamānā paramāṇubhedasañcuṇṇā sukhumarajabhūtā **pathavīdhātu** doṇamattā siyā. Sā tato upaḍḍhappamāṇāya āpodhātuyā saṅgahitā, tejodhātuyā anupālitā vāyodhātuyā vitthambhitā na vikiriyati na viddhaṃsiyati, avikiriyamānā aviddhaṃsiyamānā anekavidhaṃ itthipurisaliṅgādibhāvavikappaṃ upagacchati, aṇuthūladīgharassathirakathinādibhāvañca pakāseti.

Yūsagatā ābandhanākārabhūtā panettha **āpodhātu** pathavīpatiṭṭhitā tejānupālitā vāyovitthambhitā na paggharati na parissavati, apaggharamānā aparissavamānā pīṇitapīṇitabhāvaṃ dasseti.

Asitapītādipācakā cettha usumākārabhūtā uṇhattalakkhaṇā **tejodhātu** pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā vāyovitthambhitā imaṃ kāyaṃ paripāceti, vaṇṇasampattiñcassa āvahati. Tāya ca pana paripācito ayaṃ kāyo na pūtibhāvaṃ dasseti.

Aṅgamaṅgānusaṭā cettha samudīraṇavitthambhanalakkhaṇā **vāyodhātu** pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā tejānupālitā imaṃ kāyaṃ vitthambheti. Tāya ca pana vitthambhito ayaṃ kāyo na paripatati, ujukaṃ saṇṭhāti. Aparāya vāyodhātuyā samabbhāhato gamanaṭṭhānanisajjāsayanairiyāpathesu viññattiṃ dasseti, samiñjeti, sampasāreti, hatthapādaṃ lāḷeti. Evametaṃ itthipurisādibhāvena bālajanavañcanaṃ māyārūpasadisaṃ dhātuyantaṃ pavattatīti evaṃ cuṇṇato manasikātabbā.

350. **Lakkhaṇādito**ti pathavīdhātu kiṃ lakkhaṇā, kiṃ rasā, kiṃ paccupaṭṭhānāti evaṃ catassopi dhātuyo āvajjetvā

pathavīdhātu kakkhaḷattalakkhaṇā, patiṭṭhānarasā, sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā. **Āpodhātu** paggharaṇalakkhaṇā, brūhanarasā, saṅgahapaccupaṭṭhānā. **Tejodhātu** uṇhattalakkhaṇā, paripācanarasā, maddavānuppadānapaccupaṭṭhānā. **Vāyodhātu** vitthambhanalakkhaṇā, samudīraṇarasā. Abhinīhārapaccupaṭṭhānāti evaṃ lakkhaṇādito manasikātabbā.

351. **Samuṭṭhānato**ti ye ime pathavīdhātuādīnaṃ vitthārato dassanavasena kesādayo dvācattālīsa koṭṭhāsā dassitā. Tesu udariyaṃ karīsaṃ pubbo muttanti ime cattāro koṭṭhāsā **utusamuṭṭhānāva**. Assu sedo kheḷo siṅghāṇikāti ime cattāro **utucittasamuṭṭhānā**. Asitādiparipācako tejo **kammasamuṭṭhānova**. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Avasesā sabbepi **catusamuṭṭhānā**ti evaṃ samuṭṭhānato manasikātabbā.

352. **Nānattekattato**ti sabbāsampi dhātūnaṃ salakkhaṇādito nānattaṃ. Aññāneva hi pathavīdhātuyā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni. Aññāni āpodhātuādīnaṃ. Evaṃ lakkhaṇādivasena pana kammasamuṭṭhānādivasena ca nānattabhūtānampi etāsaṃ rūpamahābhūtadhātudhammaaniccādivasena ekattaṃ hoti. Sabbāpi hi dhātuyo ruppanalakkhaṇaṃ anatītattā **rūpāni**. Mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi **mahābhūtāni**.

Mahantapātubhāvādīhīti etā hi dhātuyo mahantapātubhāvato, mahābhūtasāmaññato, mahāparihārato, mahāvikārato, mahattā bhūtattā cāti imehi kāraṇehi mahābhūtānīti vuccanti.

Tattha **mahantapātubhāvato**ti etāni hi anupādinnasantānepi upādinnasantānepi mahantāni pātubhūtāni. Tesaṃ anupādinnasantāne –

Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca;
Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharāti. –

Ādinā nayena mahantapātubhāvatā buddhānussatiniddese vuttāva.

Upādinnasantānepi macchakacchapadevadānavādisarīravasena mahantāneva pātubhūtāni. Vuttañhetaṃ ‘‘santi, bhikkhave, mahāsamudde yojanasatikāpi attabhāvā’’tiādi.

Mahābhūtasāmaññatoti etāni hi yathā māyākāro amaṇiṃyeva udakaṃ maṇiṃ katvā dasseti, asuvaṇṇaṃyeva leḍḍuṃ suvaṇṇaṃ katvā dasseti.

Yathā ca sayaṃ neva yakkho na yakkhī samāno yakkhabhāvampi yakkhibhāvampi dasseti, evameva sayaṃ anīlāneva hutvā nīlaṃ upādārūpaṃ dassenti, apītāni alohitāni anodātāneva hutvā odātaṃ upādārūpaṃ dassentīti māyākāramahābhūtasāmaññato mahābhūtāni.

Yathā ca yakkhādīni mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti, neva nesaṃ tassa anto na bahi ṭhānaṃ upalabbhati, na ca taṃ nissāya na tiṭṭhanti, evameva tānipi neva aññamaññassa anto na bahi ṭhitāni hutvā upalabbhanti, na ca aññamaññaṃ nissāya na tiṭṭhantīti acinteyyaṭṭhānatāya yakkhādimahābhūtasāmaññatopi mahābhūtāni. Yathā ca yakkhinīsaṅkhātāni mahābhūtāni manāpehi vaṇṇasaṇṭhānavikkhepehi attano bhayānakabhāvaṃ paṭicchādetvā satte vañcenti, evameva etānipi itthipurisasarīrādīsu manāpena chavivaṇṇena manāpena attano aṅgapaccaṅgasaṇṭhānena manāpena ca hatthapādaṅgulibhamukavikkhepena attano kakkhaḷattādibhedaṃ sarasalakkhaṇaṃ paṭicchādetvā bālajanaṃ vañcenti, attano sabhāvaṃ daṭṭhuṃ na dentīti vañcakattena yakkhinīmahābhūtasāmaññatopi mahābhūtāni.

Mahāparihāratoti mahantehi paccayehi pariharitabbato. Etāni hi divase divase upanetabbattā mahantehi ghāsacchādanādīhi bhūtāni pavattānīti mahābhūtāni. Mahāparihārāni vā bhūtānītipi mahābhūtāni.

Mahāvikāratoti etāni hi anupādinnānipi upādinnānipi mahāvikārāni honti. Tattha anupādinnānaṃ kappavuṭṭhāne vikāramahattaṃ pākaṭaṃ hoti. Upādinnānaṃ dhātukkhobhakāle. Tathā hi –

Bhūmito vuṭṭhitā yāva, brahmalokā vidhāvati;
Acci accimato loke, ḍayhamānamhi tejasā.

Koṭisatasahassekaṃ, cakkavāḷaṃ vilīyati;
Kupitena yadā loko, salilena vinassati.

Koṭisatasahassekaṃ, cakkavāḷaṃ vikīrati;
Vāyodhātuppakopena, yadā loko vinassati.

Patthaddho bhavati kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā;
Pathavīdhātuppakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

Pūtiyo bhavati kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā;

Āpodhātuppakopena, hoti pūtimukheva so.

Santatto bhavati kāyo, daṭṭho aggimukhena vā;
Tejodhātuppakopena, hoti aggimukheva so.

Sañchinno bhavati kāyo, daṭṭho satthamukhena vā;
Vāyodhātuppakopena, hoti satthamukheva so.

Iti mahāvikārāni bhūtānīti mahābhūtāni.

Mahattā bhūtattā cāti etāni hi mahantāni mahatā vāyāmena pariggahetabbattā bhūtāni vijjamānattāti mahattā bhūtattā ca mahābhūtāni.

Evaṃ sabbāpetā dhātuyo mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtāni.

Salakkhaṇadhāraṇato pana dukkhādānato ca dukkhādhānato ca sabbāpi dhātulakkhaṇaṃ anatītattā **dhātuyo**. Salakkhaṇadhāraṇena ca attano khaṇānurūpadhāraṇena ca **dhammā**. Khayaṭṭhena **aniccā**. Bhayaṭṭhena **dukkhā**. Asārakaṭṭhena **anattā**.

Iti sabbāsampi rūpamahābhūtadhātudhammaaniccādivasena ekattanti evaṃ nānattekattato manasikātabbā.

353. **Vinibbhogāvinibbhogato**ti sahuppannāva etā ekekasmiṃ sabbapariyantime suddhaṭṭhakādikalāpepi padesena avinibbhuttā. Lakkhaṇena pana vinibbhuttāti evaṃ vinibbhogāvinibbhogato manasikātabbā.

354. **Sabhāgavisabhāgato**ti evaṃ avinibbhuttāsu cāpi etāsu purimā dve garukattā sabhāgā. Tathā pacchimā lahukattā. Purimā pana pacchimāhi pacchimā ca purimāhi visabhāgāti evaṃ sabhāgavisabhāgato manasikātabbā.

355. **Ajjhattikabāhiravisesato**ti ajjhattikā dhātuyo viññāṇavatthuviññattiindriyānaṃ nissayā honti, sairiyāpathā, catusamuṭṭhānā. Bāhirā vuttaviparītappakārāti evaṃ ajjhattikabāhiravisesato manasikātabbā.

356. **Saṅgahato**ti kammasamuṭṭhānā pathavīdhātu kammasamuṭṭhānāhi itarāhi ekasaṅgahā hoti samuṭṭhānanānattābhāvato. Tathā cittādisamuṭṭhānā cittādisamuṭṭhānāhīti evaṃ saṅgahato manasikātabbā.

357. **Paccayato**ti pathavīdhātu āposaṅgahitā tejoanupālitā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā paccayo hoti. Āpodhātu pathavīpatiṭṭhitā tejoanupālitā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ ābandhanaṃ hutvā paccayo hoti. Tejodhātu pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā vāyovitthambhitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ paripācanaṃ hutvā paccayo hoti. Vāyodhātu pathavīpatiṭṭhitā āposaṅgahitā tejoparipācitā tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ vitthambhanaṃ hutvā paccayo hotīti evaṃ paccayato manasikātabbā.

358. **Asamannāhārato**ti pathavīdhātu cettha ‘‘ahaṃ pathavīdhātū’’ti vā, ‘‘tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā paccayo homī’’ti vā na jānāti. Itarānipi tīṇi ‘‘amhākaṃ pathavīdhātu patiṭṭhā hutvā paccayo hotī’’ti na jānanti. Esa nayo sabbatthāti evaṃ asamannāhārato manasikātabbā.

359. **Paccayavibhāgato**ti dhātūnaṃ hi kammaṃ, cittaṃ, āhāro, utūti cattāro paccayā. Tattha kammasamuṭṭhānānaṃ kammameva paccayo hoti, na cittādayo. Cittādisamuṭṭhānānampi cittādayova paccayā honti, na itare. Kammasamuṭṭhānānañca kammaṃ janakapaccayo hoti, sesānaṃ pariyāyato upanissayapaccayo hoti. Cittasamuṭṭhānānaṃ cittaṃ janakapaccayo hoti, sesānaṃ pacchājātapaccayo atthipaccayo avigatapaccayo ca. Āhārasamuṭṭhānānaṃ āhāro janakapaccayo hoti, sesānaṃ āhārapaccayo atthipaccayo avigatapaccayo ca. Utusamuṭṭhānānaṃ utu janakapaccayo hoti, sesānaṃ atthipaccayo avigatapaccayo ca. Kammasamuṭṭhānaṃ mahābhūtaṃ kammasamuṭṭhānānampi mahābhūtānaṃ paccayo hoti cittādisamuṭṭhānānampi. Tathā cittasamuṭṭhānaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ. Utusamuṭṭhānaṃ mahābhūtaṃ utusamuṭṭhānānampi mahābhūtānaṃ paccayo hoti kammādisamuṭṭhānānampi.

Tattha kammasamuṭṭhānā pathavīdhātu kammasamuṭṭhānānaṃ itarāsaṃ sahajātaaññamaññanissayaatthiavigatavasena ceva patiṭṭhāvasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatimahābhūtānaṃ nissayaatthiavigatavasena paccayo hoti, na patiṭṭhāvasena na janakavasena. Āpodhātu cettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahajātādivasena ceva ābandhanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissayaatthiavigatapaccayavaseneva, na ābandhanavasena na janakavasena. Tejodhātupettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahajātādivasena ceva paripācanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissayaatthiavigatapaccayavaseneva, na paripācanavasena, na janakavasena. Vāyodhātupettha itarāsaṃ tiṇṇaṃ sahajātādivasena ceva vitthambhanavasena ca paccayo hoti, na janakavasena. Itaresaṃ tisantatikānaṃ nissayaatthiavigatapaccayavaseneva, na vitthambhanavasena, na janakavasena. Cittaāhārautusamuṭṭhānapathavīdhātuādīsupi eseva nayo.

Evaṃ sahajātādipaccayavasappavattāsu ca panetāsu dhātūsu –

Ekaṃ paṭicca tisso, catudhā tisso paṭicca eko ca;
Dve dhātuyo paṭicca, dve chaddhā sampavattanti.

Pathavīādīsu hi ekekaṃ paṭicca itarā tisso tissoti evaṃ ekaṃ paṭicca tisso catudhā sampavattanti. Tathā pathavīdhātuādīsu ekekā itarā tisso tisso paṭiccāti evaṃ tisso paṭicca ekā catudhā sampavattati. Purimā pana dve paṭicca pacchimā, pacchimā ca dve paṭicca purimā, paṭhamatatiyā paṭicca dutiyacatutthā, dutiyacatutthā paṭicca paṭhamatatiyā, paṭhamacatutthā paṭicca dutiyatatiyā, dutiyatatiyā paṭicca paṭhamacatutthāti evaṃ dve dhātuyo paṭicca dve chadhā sampavattanti.

Tāsu pathavīdhātu abhikkamapaṭikkamādikāle uppīḷanassa paccayo hoti. Sāva āpodhātuyā anugatā patiṭṭhāpanassa. Pathavīdhātuyā pana anugatā āpodhātu avakkhepanassa. Vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa. Tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṃ paccayo hotīti evaṃ paccayavibhāgato manasikātabbā.

Evaṃ vacanatthādivasena manasi karontassāpi hi ekekena mukhena dhātuyo pākaṭā honti. Tā punappunaṃ āvajjato manasikaroto vuttanayeneva upacārasamādhi uppajjati. Svāyaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ vavatthāpakassa ñāṇassānubhāvena uppajjanato catudhātuvavatthānantveva saṅkhaṃ gacchati.

360. Idañca pana catudhātuvavatthānaṃ anuyutto bhikkhu suññataṃ avagāhati, sattasaññaṃ samugghāteti. So sattasaññāya samūhatattā vāḷamigayakkharakkhasādivikappaṃ anāvajjamāno bhayabheravasaho hoti, aratiratisaho, na iṭṭhāniṭṭhesu ugghātanigghātaṃ pāpuṇāti. Mahāpañño ca pana hoti amatapariyosāno vā sugatiparāyano vāti.

Evaṃ mahānubhāvaṃ, yogivarasahassa kīḷitaṃ etaṃ;
Catudhātuvavatthānaṃ, niccaṃ sevetha medhāvīti.

Ayaṃ catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso.

361. Ettāvatā ca yaṃ samādhissa vitthāraṃ bhāvanānayañca dassetuṃ ‘‘ko samādhi, kenaṭṭhena samādhī’’tiādinā nayena pañhākammaṃ kataṃ, tattha ‘‘kathaṃ bhāvetabbo’’ti imassa padassa sabbappakārato atthavaṇṇanā samattā hoti.

Duvidhoyeva hayaṃ idha adhippeto upacārasamādhi ceva appanāsamādhi ca. Tattha dasasu kammaṭṭhānesu, appanāpubbabhāgacittesu ca ekaggatā **upacārasamādhi**. Avasesakammaṭṭhānesu cittekaggatā **appanāsamādhi**. So duvidhopi tesaṃ kammaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bhāvito hoti. Tena vuttaṃ ‘‘kathaṃ bhāvetabboti imassa padassa sabbappakārato atthavaṇṇanā samattā’’ti.

Samādhiānisaṃsakathā

362. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘samādhibhāvanāya ko ānisaṃso’’ti, tattha diṭṭhadhammasukhavihārādipañcavidho samādhibhāvanāya ānisaṃso. Tathā hi ye arahanto khīṇāsavā samāpajjitvā ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmāti samādhiṃ bhāventi, tesaṃ appanāsamādhibhāvanā **diṭṭhadhammasukhavihārānisaṃsā** hoti. Tenāha bhagavā ‘‘na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccantī’’ti (ma. ni. 1.82).

Sekkhaputhujjanānaṃ samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittena vipassissāmāti bhāvayataṃ vipassanāya padaṭṭhānattā appanāsamādhibhāvanāpi sambādhe okāsādhigamanayena upacārasamādhibhāvanāpi **vipassanānisaṃsā** hoti. Tenāha bhagavā ‘‘samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha. Samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī’’ti (saṃ. ni. 3.5).

Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya ekopi hutvā bahudhā hotīti vuttanayā abhiññāyo patthento nibbattenti, tesaṃ sati sati āyatane abhiññāpadaṭṭhānattā appanāsamādhibhāvanā **abhiññānisaṃsā** hoti. Tenāha bhagavā – ‘‘so yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati sati āyatane’’ti (ma. ni. 3.158; a. ni. 3.102).

Ye aparihīnajjhānā brahmaloke nibbattissāmāti brahmalokūpapattiṃ patthentā apatthayamānā vāpi puthujjanā samādhito na parihāyanti, tesaṃ bhavavisesāvahattā appanāsamādhibhāvanā **bhavavisesānisaṃsā** hoti. Tenāha bhagavā – ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ parittaṃ bhāvetvā kattha upapajjanti. Brahmapārisajjānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjantī’’tiādi (vibha. 1024).

Upacārasamādhibhāvanāpi pana kāmāvacarasugatibhavavisesaṃ āvahatiyeva.

Ye pana ariyā aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā satta divasāni acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmāti samādhiṃ bhāventi, tesaṃ appanāsamādhibhāvanā **nirodhānisaṃsā** hoti. Tenāha – ‘‘soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatā paññā nirodhasamāpattiyā ñāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.34).

Evamayaṃ diṭṭhadhammasukhavihārādi pañcavidho samādhibhāvanāya ānisaṃso –

‘‘Tasmā nekānisaṃsamhi, kilesamalasodhane;
Samādhibhāvanāyoge, nappamajjeyya paṇḍito’’ti.

363. Ettāvatā ca ‘‘sīle patiṭṭhāya naro sapañño’’ti imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite visuddhimagge **samādhipi** paridīpito hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate visuddhimagge

Samādhiniddeso nāma

Ekādasamo paricchedo.

364. Paṭhamo sīlaniddeso. Dutiyo dhutaṅganiddeso;. Tatiyo kammaṭṭhānaggahaṇaniddeso. Catuttho pathavīkasiṇaniddeso. Pañcamo sesakasiṇaniddeso. Chaṭṭho asubhaniddeso. Sattamo chaanussatiniddeso. Aṭṭhamo sesānussatiniddeso. Navamo brahmavihāraniddeso. Dasamo āruppaniddeso. Paṭikkūlasaññādhātuvavatthānadvayaniddeso ekādasamoti.

Visuddhimaggassa paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Sīlakkhandhavaggaṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Karuṇāsītalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohatamaṃ;
Sanarāmaralokagaruṃ, vande **sugataṃ** gativimuttaṃ.

Buddhopi buddhabhāvaṃ, bhāvetvā ceva sacchikatvā ca;
Yaṃ upagato gatamalaṃ, vande tamanuttaraṃ **dhammaṃ.**

Sugatassa orasānaṃ, puttānaṃ mārasenamathanānaṃ;
Aṭṭhannampi samūhaṃ, sirasā vande **ariyasaṅghaṃ.**

Iti me pasannamatino, ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ;
Yaṃ suvihatantarāyo, hutvā tassānubhāvena.

Dīghassa dīghasuttaṅkitassa, nipuṇassa **āgamavarassa;**
Buddhānubuddhasaṃvaṇṇitassa, saddhāvahaguṇassa.

Atthappakāsanatthaṃ, **aṭṭhakathā** ādito vasisatehi;
Pañcahi yā saṅgītā, anusaṅgītā ca pacchāpi.

Sīhaḷadīpaṃ pana ābhatātha, vasinā mahāmahindena;
Ṭhapitā sīhaḷabhāsāya, dīpavāsīnamatthāya.

Apanetvāna tatohaṃ, sīhaḷabhāsaṃ manoramaṃ bhāsaṃ;
Tantinayānucchavikaṃ, āropento vigatadosaṃ.

Samayaṃ avilomento, therānaṃ theravaṃsapadīpānaṃ;
Sunipuṇavinicchayānaṃ, mahāvihāre nivāsīnaṃ.

Hitvā punappunāgatamatthaṃ, atthaṃ pakāsayissāmi;
Sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthañca dhammassa.

Sīlakathā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni;
Cariyāvidhānasahito, jhānasamāpattivitthāro.

Sabbā ca abhiññāyo, paññāsaṅkalananicchayo ceva;
Khandhadhātāyatanindriyāni, ariyāni ceva cattāri.

Saccāni paccayākāradesanā, suparisuddhanipuṇanayā;
Avimuttatantimaggā, vipassanā bhāvanā ceva.

Iti pana sabbaṃ yasmā, **visuddhimagge** mayā suparisuddhaṃ;
Vuttaṃ tasmā bhiyyo, na taṃ idha vicārayissāmi.

‘‘Majjhe **visuddhimaggo,** esa catunnampi āgamānañhi;
Ṭhatvā pakāsayissati, tattha yathā bhāsitaṃ atthaṃ’’.

Icceva kato tasmā, tampi gahetvāna saddhimetāya;
Aṭṭhakathāya vijānatha, dīghāgamanissitaṃ atthanti.

Nidānakathā

Tattha **dīghāgamo** nāma sīlakkhandhavaggo, mahāvaggo, pāthikavaggoti vaggato tivaggo hoti; suttato catuttiṃsasuttasaṅgaho. Tassa vaggesu **sīlakkhandhavaggo** ādi, suttesu **brahmajālaṃ.** Brahmajālassāpi ‘‘evaṃ me suta’’ntiādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādi.

Paṭhamamahāsaṅgītikathā

Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā kiñcāpi vinayapiṭake tantimārūḷhā, nidānakosallatthaṃ pana idhāpi evaṃ veditabbā. Dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā yāva subhaddaparibbājakavinayanā katabuddhakicce, kusinārāyaṃ upavattane mallānaṃ sālavane yamakasālānamantare visākhapuṇṇamadivase paccūsasamaye anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbute bhagavati lokanāthe, bhagavato dhātubhājanadivase sannipatitānaṃ sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ saṅghatthero āyasmā mahākassapo sattāhaparinibbute bhagavati subhaddena vuḍḍhapabbajitena – ‘‘alaṃ, āvuso, mā socittha, mā paridevittha, sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇena, upaddutā ca homa – ‘idaṃ vo kappati, idaṃ vo na kappatī’ti, idāni pana mayaṃ yaṃ icchissāma, taṃ karissāma, yaṃ na icchissāma na taṃ karissāmā’’ti (cūḷava. 437) vuttavacanamanussaranto, īdisassa ca saṅghasannipātassa puna dullabhabhāvaṃ maññamāno, ‘‘ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ pāpabhikkhū ‘atītasatthukaṃ pāvacana’nti maññamānā pakkhaṃ labhitvā nacirasseva saddhammaṃ antaradhāpeyyuṃ, yāva ca dhammavinayo tiṭṭhati, tāva anatītasatthukameva pāvacanaṃ hoti. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘Yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’ti (dī. ni. 2.216).

‘Yaṃnūnāhaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyeyyaṃ, yathayidaṃ sāsanaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitikaṃ’.

Yañcāhaṃ bhagavatā –

> ‘Dhāressasi pana me tvaṃ, kassapa, sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī’ti (saṃ. ni. 2.154) vatvā cīvare sādhāraṇaparibhogena.

> ‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvadeva ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi; kassapopi, bhikkhave, yāvadeva, ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’ti (saṃ. ni. 2.152).

Evamādinā nayena navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanena ca anuggahito, tathā ākāse pāṇiṃ cāletvā alaggacittatāya ceva candopamapaṭipadāya ca pasaṃsito, tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati. Nanu maṃ bhagavā rājā viya sakakavacaissariyānuppadānena attano kulavaṃsappatiṭṭhāpakaṃ puttaṃ ‘saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako me ayaṃ bhavissatī’ti, mantvā iminā asādhāraṇena anuggahena anuggahesi, imāya ca uḷārāya pasaṃsāya pasaṃsīti cintayanto dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi. Yathāha –

> ‘‘Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū āmantesi – ‘ekamidāhaṃ, āvuso, samayaṃ pāvāya kusināraṃ addhānamaggappaṭipanno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehī’’ti (cūḷava. 437) sabbaṃ **subhaddakaṇḍaṃ** vitthārato veditabbaṃ. Atthaṃ panassa

> mahāparinibbānāvasāne āgataṭṭhāneyeva kathayissāma.

Tato paraṃ āha –

> ‘‘Handa mayaṃ, āvuso, dhammañca vinayañca saṅgāyāma, pure adhammo dippati, dhammo paṭibāhiyyati; pure avinayo dippati, vinayo paṭibāhiyyati; pure adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti, pure avinayavādino balavanto honti, vinayavādino dubbalā hontī’’ti (cūḷava. 437).

Bhikkhū āhaṃsu – ‘‘tena hi, bhante, thero bhikkhū uccinatū’’ti. Thero pana sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare puthujjanasotāpannasakadāgāmianāgāmi sukkhavipassaka khīṇāsavabhikkhū anekasate, anekasahasse ca vajjetvā tipiṭakasabbapariyattippabhedadhare paṭisambhidāppatte mahānubhāve yebhuyyena bhagavato etadaggaṃ āropite tevijjādibhede khīṇāsavabhikkhūyeva ekūnapañcasate pariggahesi. Ye sandhāya idaṃ vuttaṃ – ‘‘atha kho āyasmā mahākassapo ekenūnāni pañca arahantasatāni uccinī’’ti (cūḷava. 437).

Kissa pana thero ekenūnamakāsīti? Āyasmato ānandattherassa okāsakaraṇatthaṃ. Tenahāyasmatā sahāpi, vināpi, na sakkā dhammasaṅgītiṃ kātuṃ. So hāyasmā sekkho sakaraṇīyo, tasmā sahāpi na sakkā. Yasmā panassa kiñci dasabaladesitaṃ suttageyyādikaṃ appaccakkhaṃ nāma natthi. Yathāha –

> ‘‘Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhuto;
> Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino’’ti. (theragā. 1027);

Tasmā vināpi na sakkā.

Yadi evaṃ sekkhopi samāno dhammasaṅgītiyā bahukārattā therena uccinitabbo assa, atha kasmā na uccinitoti? Parūpavādavivajjanato. Thero hi āyasmante ānande ativiya vissattho ahosi, tathā hi naṃ sirasmiṃ palitesu jātesupi ‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’ti, (saṃ. ni. 2.154) kumārakavādena ovadati. Sakyakulappasuto cāyasmā tathāgatassa bhātā cūḷapituputto. Tattha keci bhikkhū chandāgamanaṃ viya maññamānā – ‘‘bahū asekkhapaṭisambhidāppatte bhikkhū ṭhapetvā ānandaṃ sekkhapaṭisambhidāppattaṃ thero uccinī’’ti upavadeyyuṃ. Taṃ parūpavādaṃ parivajjento, ‘ānandaṃ vinā dhammasaṅgītiṃ na sakkā kātuṃ, bhikkhūnaṃyeva naṃ anumatiyā gahessāmī’ti na uccini.

Atha sayameva bhikkhū ānandassatthāya theraṃ yāciṃsu. Yathāha –

> ‘‘Bhikkhū āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavocuṃ – ‘ayaṃ, bhante, āyasmā ānando kiñcāpi sekkho abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatiṃ gantuṃ, bahu cānena bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyatto, tena hi, bhante, thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatū’ti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantampi ānandaṃ uccinī’’ti (cūḷava. 437).

Evaṃ bhikkhūnaṃ anumatiyā uccinitena tenāyasmatā saddhiṃ pañcatherasatāni ahesuṃ.

Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘kattha nu kho mayaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāmā’’ti? Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘rājagahaṃ kho mahāgocaraṃ pahūtasenāsanaṃ, yaṃnūna mayaṃ rājagahe vassaṃ vasantā dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, na aññe bhikkhū rājagahe vassaṃ upagaccheyyu’’nti (cūḷava. 437).

Kasmā pana nesaṃ etadahosi? ‘‘Idaṃ pana amhākaṃ thāvarakammaṃ, koci visabhāgapuggalo saṅghamajjhaṃ pavisitvā ukkoṭeyyā’’ti. Athāyasmā mahākassapo ñattidutiyena kammena sāvesi –

> ‘‘Suṇātu me, āvuso saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammanneyya rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’’nti. Esā ñatti.

> ‘‘Suṇātu me, āvuso saṅgho, saṅgho imāni pañcabhikkhusatāni sammanna’’ti ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabbanti. Yassāyasmato khamati imesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ sammuti’ rājagahe vassaṃ vasantānaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabbanti, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Sammatāni saṅghena imāni pañcabhikkhusatāni rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabbanti, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (cūḷava. 438).

Ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāyaṃ paccūsasamaye parinibbuto, athassa sattāhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ gandhamālādīhi pūjayiṃsu. Evaṃ sattāhaṃ sādhukīḷanadivasā nāma ahesuṃ. Tato sattāhaṃ citakāya agginā jhāyi, sattāhaṃ sattipañjaraṃ katvā sandhāgārasālāyaṃ dhātupūjaṃ kariṃsūti, ekavīsati divasā gatā. Jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiyaṃyeva dhātuyo bhājayiṃsu. Etasmiṃ dhātubhājanadivase sannipatitassa mahābhikkhusaṅghassa subhaddena vuḍḍhapabbajitena kataṃ anācāraṃ ārocetvā vuttanayeneva ca bhikkhū uccinitvā ayaṃ kammavācā katā.

Imañca pana kammavācaṃ katvā thero bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso, idāni tumhākaṃ cattālīsa divasā okāso kato, tato paraṃ ‘ayaṃ nāma no palibodho atthī’ti, vattuṃ na labbhā, tasmā etthantare yassa rogapalibodho vā ācariyupajjhāyapalibodho vā mātāpitupalibodho vā atthi, pattaṃ vā pana pacitabbaṃ, cīvaraṃ vā kātabbaṃ, so taṃ palibodhaṃ chinditvā taṃ karaṇīyaṃ karotū’’ti.

Evañca pana vatvā thero attano pañcasatāya parisāya parivuto rājagahaṃ gato. Aññepi mahātherā attano attano parivāre gahetvā sokasallasamappitaṃ mahājanaṃ assāsetukāmā taṃ taṃ disaṃ pakkantā. Puṇṇatthero pana sattasatabhikkhuparivāro ‘tathāgatassa parinibbānaṭṭhānaṃ āgatāgataṃ mahājanaṃ assāsessāmī’ti kusinārāyaṃyeva aṭṭhāsi.

Āyasmā ānando yathā pubbe aparinibbutassa, evaṃ parinibbutassāpi bhagavato sayameva pattacīvaramādāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Gacchato gacchato panassa parivārā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā. Tenāyasmatā gatagataṭṭhāne mahāparidevo ahosi. Anupubbena pana sāvatthimanuppatte there sāvatthivāsino manussā ‘‘thero kira āgato’’ti sutvā gandhamālādihatthā paccuggantvā – ‘‘bhante, ānanda, pubbe bhagavatā saddhiṃ āgacchatha, ajja kuhiṃ bhagavantaṃ ṭhapetvā āgatatthā’’tiādīni vadamānā parodiṃsu. Buddhassa bhagavato parinibbānadivase viya mahāparidevo ahosi.

Tatra sudaṃ āyasmā ānando aniccatādipaṭisaṃyuttāya dhammiyākathāya taṃ mahājanaṃ saññāpetvā jetavanaṃ pavisitvā dasabalena vasitagandhakuṭiṃ vanditvā dvāraṃ vivaritvā mañcapīṭhaṃ nīharitvā papphoṭetvā gandhakuṭiṃ sammajjitvā milātamālākacavaraṃ chaḍḍetvā mañcapīṭhaṃ atiharitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṃ vattaṃ sabbamakāsi. Kurumāno ca nhānakoṭṭhakasammajjanaudakupaṭṭhāpanādikālesu gandhakuṭiṃ vanditvā – ‘‘nanu bhagavā, ayaṃ tumhākaṃ nhānakālo, ayaṃ dhammadesanākālo, ayaṃ bhikkhūnaṃ ovādadānakālo, ayaṃ sīhaseyyakappanakālo, ayaṃ mukhadhovanakālo’’tiādinā nayena paridevamānova akāsi, yathā taṃ bhagavato guṇagaṇāmatarasaññutāya patiṭṭhitapemo ceva akhīṇāsavo ca anekesu ca jātisatasahassesu aññamaññassūpakārasañjanitacittamaddavo. Tamenaṃ aññatarā devatā – ‘‘bhante, ānanda, tumhe evaṃ paridevamānā kathaṃ aññe assāsessathā’’ti saṃvejesi. So tassā vacanena saṃviggahadayo santhambhitvā tathāgatassa parinibbānato pabhuti ṭhānanisajjabahulattā ussannadhātukaṃ kāyaṃ samassāsetuṃ dutiyadivase khīravirecanaṃ pivitvā vihāreyeva nisīdi. Yaṃ sandhāya subhena māṇavena pahitaṃ māṇavakaṃ etadavoca –

> ‘‘Akālo, kho māṇavaka, atthi me ajja bhesajjamattā pītā, appeva nāma svepi upasaṅkameyyāmā’’ti (dī. ni. 1.447).

Dutiyadivase cetakattherena pacchāsamaṇena gantvā subhena māṇavena puṭṭho imasmiṃ dīghanikāye **subhasuttaṃ** nāma dasamaṃ suttaṃ abhāsi.

Atha ānandatthero jetavanamahāvihāre khaṇḍaphullappaṭisaṅkharaṇaṃ kārāpetvā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya bhikkhusaṅghaṃ ohāya rājagahaṃ gato tathā aññepi dhammasaṅgāhakā bhikkhūti. Evañhi gate, te sandhāya ca idaṃ vuttaṃ – ‘‘atha kho therā bhikkhū rājagahaṃ agamaṃsu, dhammañca vinayañca saṅgāyitu’’nti (cūḷava. 438). Te āsaḷhīpuṇṇamāyaṃ uposathaṃ katvā pāṭipadadivase sannipatitvā vassaṃ upagacchiṃsu.

Tena kho pana samayena rājagahaṃ parivāretvā aṭṭhārasa mahāvihārā honti, te sabbepi chaḍḍitapatitauklāpā ahesuṃ. Bhagavato hi parinibbāne sabbepi bhikkhū attano attano pattacīvaramādāya vihāre ca pariveṇe ca chaḍḍetvā agamaṃsu. Tattha katikavattaṃ kurumānā therā bhagavato vacanapūjanatthaṃ titthiyavādaparimocanatthañca – ‘paṭhamaṃ māsaṃ khaṇḍaphullappaṭisaṅkharaṇaṃ karomā’ti cintesuṃ. Titthiyā hi evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘samaṇassa gotamassa sāvakā satthari ṭhiteyeva vihāre paṭijaggiṃsu, parinibbute chaḍḍesuṃ, kulānaṃ mahādhanapariccāgo vinassatī’’ti. Tesañca vādaparimocanatthaṃ cintesunti vuttaṃ hoti. Evaṃ cintayitvā ca pana katikavattaṃ kariṃsu. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Atha kho therānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – bhagavatā, kho āvuso, khaṇḍaphullappaṭisaṅkharaṇaṃ vaṇṇitaṃ, handa mayaṃ, āvuso, paṭhamaṃ māsaṃ khaṇḍaphullappaṭisaṅkharaṇaṃ karoma, majjhimaṃ māsaṃ sannipatitvā dhammañca vinayañca saṅgāyissāmā’’ti (cūḷava. 438).

Te dutiyadivase gantvā rājadvāre aṭṭhaṃsu. Rājā āgantvā vanditvā – ‘‘kiṃ bhante, āgatatthā’’ti attanā kattabbakiccaṃ pucchi. Therā aṭṭhārasa mahāvihārapaṭisaṅkharaṇatthāya hatthakammaṃ paṭivedesuṃ. Rājā hatthakammakārake manusse adāsi. Therā paṭhamaṃ māsaṃ sabbavihāre paṭisaṅkharāpetvā rañño ārocesuṃ – ‘‘niṭṭhitaṃ, mahārāja, vihārapaṭisaṅkharaṇaṃ, idāni dhammavinayasaṅgahaṃ karomā’’ti. ‘‘Sādhu bhante visaṭṭhā karotha, mayhaṃ āṇācakkaṃ, tumhākañca dhammacakkaṃ hotu, āṇāpetha, bhante, kiṃ karomī’’ti. ‘‘Saṅgahaṃ karontānaṃ bhikkhūnaṃ sannisajjaṭṭhānaṃ mahārājā’’ti. ‘‘Kattha karomi, bhante’’ti? ‘‘Vebhārapabbatapasse sattapaṇṇi guhādvāre kātuṃ yuttaṃ mahārājā’’ti. ‘‘Sādhu, bhante’’ti kho rājā ajātasattu vissakammunā nimmitasadisaṃ suvibhattabhittithambhasopānaṃ, nānāvidhamālākammalatākammavicittaṃ, abhibhavantamiva rājabhavanavibhūtiṃ, avahasantamiva devavimānasiriṃ, siriyā niketanamiva ekanipātatitthamiva ca devamanussanayanavihaṃgānaṃ, lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍitaṃ daṭṭhabbasāramaṇḍaṃ maṇḍapaṃ kārāpetvā vividhakusumadāmolambakaviniggalantacāruvitānaṃ nānāratanavicittamaṇikoṭṭimatalamiva ca, naṃ nānāpupphūpahāravicittasupariniṭṭhitabhūmikammaṃ brahmavimānasadisaṃ alaṅkaritvā, tasmiṃ mahāmaṇḍape pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ anagghāni pañca kappiyapaccattharaṇasatāni paññapetvā, dakkhiṇabhāgaṃ nissāya uttarābhimukhaṃ therāsanaṃ, maṇḍapamajjhe puratthābhimukhaṃ buddhassa bhagavato āsanārahaṃ dhammāsanaṃ paññapetvā, dantakhacitaṃ bījaniñcettha ṭhapetvā, bhikkhusaṅghassa ārocāpesi – ‘‘niṭṭhitaṃ, bhante, mama kicca’’nti.

Tasmiñca pana divase ekacce bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ sandhāya evamāhaṃsu – ‘‘imasmiṃ bhikkhusaṅghe eko bhikkhu vissagandhaṃ vāyanto vicaratī’’ti. Thero taṃ sutvā imasmiṃ bhikkhusaṅghe añño vissagandhaṃ vāyanto vicaraṇakabhikkhu nāma natthi. Addhā ete maṃ sandhāya vadantīti saṃvegaṃ āpajji. Ekacce naṃ āhaṃsuyeva – ‘‘sve āvuso, ānanda, sannipāto, tvañca sekkho sakaraṇīyo, tena te na yuttaṃ sannipātaṃ gantuṃ, appamatto hohī’’ti.

Atha kho āyasmā ānando – ‘sve sannipāto, na kho metaṃ patirūpaṃ yvāhaṃ sekkho samāno sannipātaṃ gaccheyya’nti, bahudeva rattiṃ kāyagatāya satiyā vītināmetvā rattiyā paccūsasamaye caṅkamā orohitvā vihāraṃ pavisitvā ‘‘nipajjissāmī’’ti kāyaṃ āvajjesi, dve pādā bhūmito muttā, apattañca sīsaṃ bimbohanaṃ, etasmiṃ antare anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci. Ayañhi āyasmā caṅkamena bahi vītināmetvā visesaṃ nibbattetuṃ asakkonto cintesi – ‘‘nanu maṃ bhagavā etadavoca – ‘katapuññosi tvaṃ, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo’ti (dī. ni. 2.207). Buddhānañca kathādoso nāma natthi, mama pana accāraddhaṃ vīriyaṃ, tena me cittaṃ uddhaccāya saṃvattati. Handāhaṃ vīriyasamataṃ yojemī''ti, caṅkamā orohitvā pādadhovanaṭṭhāne ṭhatvā pāde dhovitvā vihāraṃ pavisitvā mañcake nisīditvā, ''thokaṃ vissamissāmī''ti kāyaṃ mañcake apanāmesi. Dve pādā bhūmito muttā, sīsaṃ bimbohanamappattaṃ, etasmiṃ antare anupādāya āsavehi cittaṃ vimuttaṃ, catuiriyāpathavirahitaṃ therassa arahattaṃ. Tena ''imasmiṃ sāsane anipanno anisinno aṭṭhito acaṅkamanto ko bhikkhu arahattaṃ patto''ti vutte ''ānandatthero''ti vattuṃ vaṭṭati.

Atha therā bhikkhū dutiyadivase pañcamiyaṃ kāḷapakkhassa katabhattakiccā pattacīvaraṃ paṭisāmetvā dhammasabhāyaṃ sannipatiṃsu. Atha kho āyasmā ānando arahā samāno sannipātaṃ agamāsi. Kathaṃ agamāsi? ''Idānimhi sannipātamajjhaṃ pavisanāraho''ti haṭṭhatuṭṭhacitto ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā bandhanā muttatālapakkaṃ viya, paṇḍukambale nikkhittajātimaṇi viya, vigatavalāhake nabhe samuggatapuṇṇacando viya, bālātapasamphassavikasitareṇupiñjaragabbhaṃ padumaṃ viya ca, parisuddhena pariyodātena sappabhena sassirīkena ca mukhavarena attano arahattappattiṃ ārocayamāno viya agamāsi. Atha naṃ disvā āyasmato mahākassapassa etadahosi – ''sobhati vata bho arahattappatto ānando, sace satthā dhareyya, addhā ajjānandassa sādhukāraṃ dadeyya, handa, dānissāhaṃ satthārā dātabbaṃ sādhukāraṃ dadāmī''ti, tikkhattuṃ sādhukāramadāsi.

Majjhimabhāṇakā pana vadanti – ''ānandatthero attano arahattappattiṃ ñāpetukāmo bhikkhūhi saddhiṃ nāgato, bhikkhū yathāvuḍḍhaṃ attano attano pattāsane nisīdantā ānandattherassa āsanaṃ ṭhapetvā nisinnā. Tattha keci evamāhaṃsu – 'etaṃ āsanaṃ kassā'ti? 'Ānandassā'ti. 'Ānando pana kuhiṃ gato'ti? Tasmiṃ samaye thero cintesi – 'idāni mayhaṃ gamanakālo'ti. Tato attano ānubhāvaṃ dassento pathaviyaṃ nimujjitvā attano āsaneyeva attānaṃ dassesī''ti, ākāsena gantvā nisīdītipi eke. Yathā vā tathā vā hotu. Sabbathāpi taṃ disvā āyasmato mahākassapassa sādhukāradānaṃ yuttameva.

Evaṃ āgate pana tasmiṃ āyasmante mahākassapatthero bhikkhū āmantesi – ''āvuso, kiṃ paṭhamaṃ saṅgāyāma, dhammaṃ vā vinayaṃ vā''ti? Bhikkhū āhaṃsu – ''bhante, mahākassapa, **vinayo nāma** buddhasāsanassa āyu. Vinaye ṭhite sāsanaṃ ṭhitaṃ nāma hoti. Tasmā paṭhamaṃ vinayaṃ saṅgāyāmā''ti. ''Kaṃ dhuraṃ katvā''ti? ''Āyasmantaṃ upāli''nti. ''Kiṃ ānando nappahotī''ti? ''No nappahoti''. Api ca kho pana sammāsambuddho dharamānoyeva vinayapariyattiṃ nissāya āyasmantaṃ upāliṃ etadagge ṭhapesi – ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ vinayadharānaṃ yadidaṃ upālī''ti (a. ni. 1.228). 'Tasmā upālittheraṃ pucchitvā vinayaṃ saṅgāyāmā'ti.

Tato thero vinayaṃ pucchanatthāya attanāva attānaṃ sammanni. Upālittheropi vissajjanatthāya sammanni. Tatrāyaṃ pāḷi – atha kho āyasmā mahākassapo saṅghaṃ ñāpesi –

> ''Suṇātu me, āvuso, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ,
> Ahaṃ upāliṃ vinayaṃ puccheyya''nti.

Āyasmāpi upāli saṅghaṃ ñāpesi –

> ''Suṇātu me, bhante, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ,
> Ahaṃ āyasmatā mahākassapena vinayaṃ puṭṭho vissajjeyya''nti. (cūḷava. 439);

Evaṃ attānaṃ sammannitvā āyasmā upāli uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā there bhikkhū vanditvā dhammāsane nisīdi dantakhacitaṃ bījaniṃ gahetvā, tato mahākassapatthero therāsane nisīditvā āyasmantaṃ upāliṃ vinayaṃ pucchi. ''Paṭhamaṃ āvuso, upāli, pārājikaṃ kattha paññatta''nti? ''Vesāliyaṃ, bhante''ti. ''Kaṃ ārabbhā''ti? ''Sudinnaṃ kalandaputtaṃ ārabbhā''ti. ''Kismiṃ vatthusmi''nti? ''Methunadhamme''ti.

''Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ upāliṃ paṭhamassa pārājikassa vatthumpi pucchi, nidānampi pucchi, puggalampi pucchi, paññattimpi pucchi, anupaññattimpi pucchi, āpattimpi pucchi, anāpattimpi pucchi'' (cūḷava. 439). Puṭṭho puṭṭho āyasmā upāli vissajjesi.

Kiṃ panettha paṭhamapārājike kiñci apanetabbaṃ vā pakkhipitabbaṃ vā atthi natthīti? Apanetabbaṃ natthi. Buddhassa hi bhagavato bhāsite apanetabbaṃ nāma natthi. Na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti. Sāvakānaṃ pana devatānaṃ vā bhāsite apanetabbampi hoti, taṃ dhammasaṅgāhakattherā apanayiṃsu. Pakkhipitabbaṃ pana sabbatthāpi atthi, tasmā yaṃ yattha pakkhipituṃ yuttaṃ, taṃ pakkhipiṃsuyeva. Kiṃ pana tanti? 'Tena samayenā'ti vā, 'tena kho pana samayenā'ti vā, 'atha khoti vā', 'evaṃ vutteti' vā, 'etadavocā'ti vā, evamādikaṃ sambandhavacanamattaṃ. Evaṃ pakkhipitabbayuttaṃ pakkhipitvā pana – ''idaṃ paṭhamapārājika''nti ṭhapesuṃ. Paṭhamapārājike saṅgahamārūḷhe pañca arahantasatāni saṅgahaṃ āropitanayeneva gaṇasajjhāyamakaṃsu – ''tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī''ti. Tesaṃ sajjhāyāraddhakāleyeva sādhukāraṃ dadamānā viya mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā akampittha.

Eteneva nayena sesāni tīṇi pārājikāni saṅgahaṃ āropetvā ''idaṃ pārājikakaṇḍa''nti ṭhapesuṃ. Terasa saṅghādisesāni ''terasaka''nti ṭhapesuṃ. Dve sikkhāpadāni ''aniyatānī''ti ṭhapesuṃ. Tiṃsa sikkhāpadāni ''nissaggiyāni pācittiyānī''ti ṭhapesuṃ. Dvenavuti sikkhāpadāni ''pācittiyānī''ti ṭhapesuṃ. Cattāri sikkhāpadāni ''pāṭidesanīyānī''ti ṭhapesuṃ. Pañcasattati sikkhāpadāni ''sekhiyānī''ti ṭhapesuṃ. Satta dhamme ''adhikaraṇasamathā''ti ṭhapesuṃ. Evaṃ sattavīsādhikāni dve sikkhāpadasatāni ''mahāvibhaṅgo''ti kittetvā ṭhapesuṃ. Mahāvibhaṅgāvasānepi purimanayeneva mahāpathavī akampittha.

Tato bhikkhunīvibhaṅge aṭṭha sikkhāpadāni ''pārājikakaṇḍaṃ nāma ida''nti ṭhapesuṃ. Sattarasa sikkhāpadāni ''sattarasaka''nti ṭhapesuṃ. Tiṃsa sikkhāpadāni ''nissaggiyāni pācittiyānī''ti ṭhapesuṃ. Chasaṭṭhisatasikkhāpadāni ''pācittiyānī''ti ṭhapesuṃ. Aṭṭha sikkhāpadāni ''pāṭidesanīyānī''ti ṭhapesuṃ. Pañcasattati sikkhāpadāni ''sekhiyānī''ti ṭhapesuṃ. Satta dhamme ''adhikaraṇasamathā''ti ṭhapesuṃ. Evaṃ tīṇi sikkhāpadasatāni cattāri ca sikkhāpadāni ''bhikkhunīvibhaṅgo''ti kittetvā – ''ayaṃ ubhato vibhaṅgo nāma catusaṭṭhibhāṇavāro''ti ṭhapesuṃ. Ubhatovibhaṅgāvasānepi vuttanayeneva mahāpathavikampo ahosi.

Etenevupāyena asītibhāṇavāraparimāṇaṃ khandhakaṃ, pañcavīsatibhāṇavāraparimāṇaṃ parivārañca saṅgahaṃ āropetvā ''idaṃ **vinayapiṭakaṃ** nāmā''ti ṭhapesuṃ. Vinayapiṭakāvasānepi vuttanayeneva mahāpathavikampo ahosi. Taṃ āyasmantaṃ upāliṃ paṭicchāpesuṃ – ''āvuso, imaṃ tuyhaṃ nissitake vācehī''ti. Vinayapiṭakasaṅgahāvasāne upālitthero dantakhacitaṃ bījaniṃ nikkhipitvā dhammāsanā orohitvā there bhikkhū vanditvā attano pattāsane nisīdi.

Vinayaṃ saṅgāyitvā dhammaṃ saṅgāyitukāmo āyasmā mahākassapo bhikkhū pucchi – ''dhammaṃ saṅgāyante hi kaṃ puggalaṃ dhuraṃ katvā dhammo saṅgāyitabbo''ti? Bhikkhū – ''ānandattheraṃ dhuraṃ katvā''ti āhaṃsu.

Atha kho āyasmā mahākassapo saṅghaṃ ñāpesi –

''Suṇātu me, āvuso, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ,
Ahaṃ ānandaṃ dhammaṃ puccheyya''nti;

Atha kho āyasmā ānando saṅghaṃ ñāpesi –

''Suṇātu me, bhante, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ,
Ahaṃ āyasmatā mahākassapena dhammaṃ puṭṭho vissajjeyya''nti;

Atha kho āyasmā ānando uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā there bhikkhū vanditvā dhammāsane nisīdi dantakhacitaṃ bījaniṃ gahetvā. Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū pucchi – ''kataraṃ, āvuso, piṭakaṃ paṭhamaṃ saṅgāyāmā''ti? ''Suttantapiṭakaṃ, bhante''ti. ''Suttantapiṭake catasso saṅgītiyo, tāsu paṭhamaṃ kataraṃ saṅgīti''nti? ''Dīghasaṅgītiṃ, bhante''ti. ''Dīghasaṅgītiyaṃ catutiṃsa suttāni, tayo vaggā, tesu paṭhamaṃ kataraṃ vagga''nti? ''Sīlakkhandhavaggaṃ, bhante''ti. ''Sīlakkhandhavagge terasa suttantā, tesu paṭhamaṃ kataraṃ sutta''nti? ''Brahmajālasuttaṃ nāma bhante, tividhasīlālaṅkataṃ, nānāvidhamicchājīvakuha lapanādividdhaṃsanaṃ, dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ, dasasahassilokadhātukampanaṃ, taṃ paṭhamaṃ saṅgāyāmā''ti.

Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca, ‘‘brahmajālaṃ, āvuso ānanda, kattha bhāsita’’nti? ‘‘Antarā ca, bhante, rājagahaṃ antarā ca nāḷandaṃ rājāgārake ambalaṭṭhikāya’’nti. ‘‘Kaṃ ārabbhā’’ti? ‘‘Suppiyañca paribbājakaṃ, brahmadattañca māṇava’’nti. ‘‘Kismiṃ vatthusmi’’nti? ‘‘Vaṇṇāvaṇṇe’’ti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ brahmajālassa nidānampi pucchi, puggalampi pucchi, vatthumpi pucchi (cūḷava. 440). Āyasmā ānando vissajjesi. Vissajjanāvasāne pañca arahantasatāni gaṇasajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva ca pathavikampo ahosi.

Evaṃ brahmajālaṃ saṅgāyitvā tato paraṃ ‘‘sāmaññaphalaṃ, panāvuso ānanda, kattha bhāsita’’ntiādinā nayena pucchāvissajjanānukkamena saddhiṃ brahmajālena sabbepi terasa suttante saṅgāyitvā – ‘‘ayaṃ sīlakkhandhavaggo nāmā’’ti kittetvā ṭhapesuṃ.

Tadanantaraṃ mahāvaggaṃ, tadanantaraṃ pāthikavagganti, evaṃ tivaggasaṅgahaṃ catutiṃsasuttapaṭimaṇḍitaṃ catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇaṃ tantiṃ saṅgāyitvā ‘‘ayaṃ **dīghanikāyo** nāmā’’ti vatvā āyasmantaṃ ānandaṃ paṭicchāpesuṃ – ‘‘āvuso, imaṃ tuyhaṃ nissitake vācehī’’ti.

Tato anantaraṃ asītibhāṇavāraparimāṇaṃ **majjhimanikāyaṃ** saṅgāyitvā dhammasenāpatisāriputtattherassa nissitake paṭicchāpesuṃ – ‘‘imaṃ tumhe pariharathā’’ti.

Tato anantaraṃ satabhāṇavāraparimāṇaṃ **saṃyuttanikāyaṃ** saṅgāyitvā mahākassapattheraṃ paṭicchāpesuṃ – ‘‘bhante, imaṃ tumhākaṃ nissitake vācethā’’ti.

Tato anantaraṃ vīsatibhāṇavārasataparimāṇaṃ **aṅguttaranikāyaṃ** saṅgāyitvā anuruddhattheraṃ paṭicchāpesuṃ – ‘‘imaṃ tumhākaṃ nissitake vācethā’’ti.

Tato anantaraṃ dhammasaṅgahavibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattikathāvatthuyamakapaṭṭhānaṃ abhidhammoti vuccati. Evaṃ saṃvaṇṇitaṃ sukhumañāṇagocaraṃ tantiṃ saṅgāyitvā – ‘‘idaṃ **abhidhammapiṭakaṃ** nāmā’’ti vatvā pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva pathavikampo ahosīti.

Tato paraṃ jātakaṃ, niddeso, paṭisambhidāmaggo, apadānaṃ, suttanipāto, khuddakapāṭho, dhammapadaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, vimānavatthu, petavatthu, theragāthā, therīgāthāti imaṃ tantiṃ saṅgāyitvā **‘‘khuddakagantho** nāmāya’’nti ca vatvā ‘‘abhidhammapiṭakasmiṃyeva saṅgahaṃ āropayiṃsū’’ti dīghabhāṇakā vadanti. Majjhimabhāṇakā pana ‘‘cariyāpiṭakabuddhavaṃsehi saddhiṃ sabbampetaṃ khuddakaganthaṃ nāma suttantapiṭake pariyāpanna’’nti vadanti.

Evametaṃ sabbampi buddhavacanaṃ rasavasena ekavidhaṃ, dhammavinayavasena duvidhaṃ, paṭhamamajjhimapacchimavasena tividhaṃ. Tathā piṭakavasena. Nikāyavasena pañcavidhaṃ, aṅgavasena navavidhaṃ, dhammakkhandhavasena caturāsītisahassavidhanti veditabbaṃ.

Kathaṃ **rasavasena ekavidhaṃ?** Yañhi bhagavatā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhitvā yāva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, etthantare pañcacattālīsavassāni devamanussanāgayakkhādayo anusāsantena vā paccavekkhantena vā vuttaṃ, sabbaṃ taṃ ekarasaṃ vimuttirasameva hoti. Evaṃ rasavasena ekavidhaṃ.

Kathaṃ **dhammavinayavasena duvidhaṃ?** Sabbameva cetaṃ dhammo ceva vinayo cāti saṅkhyaṃ gacchati. Tattha vinayapiṭakaṃ vinayo, avasesaṃ buddhavacanaṃ dhammo. Tenevāha ‘‘yannūna mayaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāmā’’ti (cūḷava. 437). ‘‘Ahaṃ upāliṃ vinayaṃ puccheyyaṃ, ānandaṃ dhammaṃ puccheyya’’nti ca. Evaṃ dhammavinayavasena duvidhaṃ.

Kathaṃ **paṭhamamajjhimapacchimavasena tividhaṃ?** Sabbameva hidaṃ paṭhamabuddhavacanaṃ, majjhimabuddhavacanaṃ, pacchimabuddhavacananti tippabhedaṃ hoti. Tattha –

‘‘Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisaṃ;

Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.
Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhataṃ;
Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagā''ti. (dha. pa. 153-54);

Idaṃ paṭhamabuddhavacanaṃ. Keci ''yadā have pātubhavanti dhammā''ti (mahāva. 1) khandhake udānagāthaṃ vadanti. Esā pana pāṭipadadivase sabbaññubhāvappattassa somanassamayañāṇena paccayākāraṃ paccavekkhantassa uppannā udānagāthāti veditabbā.

Yaṃ pana parinibbānakāle abhāsi – ''handa dāni, bhikkhave, āmantayāmi vo, vayadhammā saṅkhārā, appamādena sampādethā''ti (dī. ni. 2.218) idaṃ pacchimabuddhavacanaṃ. Ubhinnamantare yaṃ vuttaṃ, etaṃ majjhimabuddhavacanaṃ nāma. Evaṃ paṭhamamajjhimapacchimabuddhavacanavasena tividhaṃ.

Kathaṃ **piṭakavasena tividhaṃ?** Sabbampi cetaṃ vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakanti tippabhedameva hoti. Tattha paṭhamasaṅgītiyaṃ saṅgītañca asaṅgītañca sabbampi samodhānetvā ubhayāni pātimokkhāni, dve vibhaṅgā, dvāvīsati khandhakā, soḷasaparivārāti – idaṃ **vinayapiṭakaṃ** nāma. Brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgaho dīghanikāyo, mūlapariyāyasuttādidiyaḍḍhasatadvesuttasaṅgaho majjhimanikāyo, oghataraṇasuttādisattasuttasahassasattasatadvāsaṭṭhisuttasaṅgaho saṃyuttanikāyo, cittapariyādānasuttādinavasuttasahassapañcasatasattapaññāsasuttasaṅgaho aṅguttaranikāyo, khuddakapāṭha-dhammapada-udāna-itivuttaka-suttanipāta-vimānavatthu-petavatthu-theragāthā-therīgāthā-jātaka-niddesa-paṭisambhidāmagga-apadāna-buddhavaṃsa-cariyāpiṭakavasena pannarasappabhedo khuddakanikāyoti idaṃ **suttantapiṭakaṃ** nāma. Dhammasaṅgaho, vibhaṅgo, dhātukathā, puggalapaññatti, kathāvatthu, yamakaṃ, paṭṭhānanti – idaṃ **abhidhammapiṭakaṃ** nāma. Tattha –

''Vividhavisesanayattā, vinayanato ceva kāyavācānaṃ;
Vinayatthavidūhi ayaṃ, vinayo vinayoti akkhāto''.

Vividhā hi ettha pañcavidhapātimokkhuddesapārājikādi satta āpattikkhandhamātikā vibhaṅgādippabhedā nayā. Visesabhūtā ca daḷhīkammasithilakaraṇappayojanā anupaññattinayā. Kāyikavācasikaajjhācāranisedhanato cesa kāyaṃ vācañca vineti, tasmā vividhanayattā visesanayattā kāyavācānaṃ vinayanato ceva vinayoti akkhāto. Tenetametassa vacanatthakosallatthaṃ vuttaṃ –

''Vividhavisesanayattā, vinayanato ceva kāyavācānaṃ;
Vinayatthavidūhi ayaṃ, vinayo vinayoti akkhāto''ti.

Itaraṃ pana –

''Atthānaṃ sūcanato suvuttato, savanatotha sūdanato;
Suttāṇā suttasabhāgato ca, suttanti akkhātaṃ.

Tañhi attatthaparatthādibhede atthe sūceti. Suvuttā cettha atthā, veneyyajjhāsayānulomena vuttattā. Savati cetaṃ atthe sassamiva phalaṃ, pasavatīti vuttaṃ hoti. Sūdati cetaṃ dhenu viya khīraṃ, paggharāpetīti vuttaṃ hoti. Suṭṭhu ca ne tāyati, rakkhatīti vuttaṃ hoti. Suttasabhāgañcetaṃ, yathā hi tacchakānaṃ suttaṃ pamāṇaṃ hoti, evametampi viññūnaṃ. Yathā ca suttena saṅgahitāni pupphāni na vikirīyanti, na viddhaṃsīyanti, evameva tena saṅgahitā atthā. Tenetametassa vacanatthakosallatthaṃ vuttaṃ –

''Atthānaṃ sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato;
Suttāṇā suttasabhāgato ca, suttanti akkhāta''nti.

Itaro pana –

''Yaṃ ettha vuḍḍhimanto, salakkhaṇā pūjitā paricchinnā;

Vuttādhikā ca dhammā, abhidhammo tena akkhāto''.

Ayañhi abhisaddo vuḍḍhilakkhaṇapūjitaparicchinnādhikesu dissati. Tathā hesa ''bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamantī''tiādīsu (ma. ni. 3.389) vuḍḍhiyaṃ āgato. ''Yā tā rattiyo abhiññātā abhilakkhitā''tiādīsu (ma. ni. 1.49) salakkhaṇe. ''Rājābhirājā manujindo''tiādīsu (ma. ni. 2.399) pūjite. ''Paṭibalo vinetuṃ abhidhamme abhivinaye''tiādīsu (mahāva. 85) paricchinne. Aññamaññasaṅkaravirahite dhamme ca vinaye cāti vuttaṃ hoti. ''Abhikkantena vaṇṇenā''tiādīsu (vi. va. 819) adhike.

Ettha ca ''rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti'' (dha. sa. 251), ''mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''tiādinā (vibha. 642) nayena vuḍḍhimantopi dhammā vuttā. ''Rūpārammaṇaṃ vā saddārammaṇaṃ vā''tiādinā (dha. sa. 1) nayena ārammaṇādīhi lakkhaṇīyattā salakkhaṇāpi. ''Sekkhā dhammā, asekkhā dhammā, lokuttarā dhammā''tiādinā (dha. sa. tikamātikā 11, dukamātikā 12) nayena pūjitāpi, pūjārahāti adhippāyo. ''Phasso hoti, vedanā hotī''tiādinā (dha. sa. 1) nayena sabhāvaparicchinnattā paricchinnāpi. ''Mahaggatā dhammā, appamāṇā dhammā (dha. sa. tikamātikā 11), anuttarā dhammā''tiādinā (dha. sa. dukamātikā 11) nayena adhikāpi dhammā vuttā. Tenetametassa vacanatthakosallatthaṃ vuttaṃ –

''Yaṃ ettha vuḍḍhimanto, salakkhaṇā pūjitā paricchinnā;
Vuttādhikā ca dhammā, abhidhammo tena akkhāto''ti.

Yaṃ panettha avisiṭṭhaṃ, taṃ –

''Piṭakaṃ piṭakatthavidū, pariyattibbhājanatthato āhu;
Tena samodhānetvā, tayopi vinayādayo ñeyyā''.

Pariyattipi hi ''mā piṭakasampadānenā''tiādīsu (a. ni. 3.66) piṭakanti vuccati. ''Atha puriso āgaccheyya kudālapiṭakamādāyā''tiādīsu (a. ni. 3.70) yaṃ kiñci bhājanampi. Tasmā 'piṭakaṃ piṭakatthavidū pariyattibhājanatthato āhu.

Idāni **'tena samodhānetvā tayopi vinayādayo ñeyyā'**ti, tena evaṃ duvidhatthena piṭakasaddena saha samāsaṃ katvā vinayo ca so piṭakañca pariyattibhāvato, tassa tassa atthassa bhājanato cāti vinayapiṭakaṃ, yathāvutteneva nayena suttantañca taṃ piṭakañcāti suttantapiṭakaṃ, abhidhammo ca so piṭakañcāti abhidhammapiṭakanti. Evamete tayopi vinayādayo ñeyyā.

Evaṃ ñatvā ca punapi tesuyeva piṭakesu nānappakārakosallatthaṃ –

''Desanāsāsanakathābhedaṃ tesu yathārahaṃ;
Sikkhāppahānagambhīrabhāvañca paridīpaye.
Pariyattibhedaṃ sampattiṃ, vipattiñcāpi yaṃ yahiṃ;
Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbaṃ vibhāvaye''.

Tatrāyaṃ paridīpanā vibhāvanā ca. Etāni hi tīṇi piṭakāni yathākkamaṃ āṇāvohāraparamatthadesanā, yathāparādhayathānulomayathādhammasāsanāni, saṃvarāsaṃvaradiṭṭhiviniveṭhananāmarūpaparicchedakathāti ca vuccanti. Ettha hi vinayapiṭakaṃ āṇārahena bhagavatā āṇābāhullato desitattā **āṇādesanā,** suttantapiṭakaṃ vohārakusalena bhagavatā vohārabāhullato desitattā **vohāradesanā,** abhidhammapiṭakaṃ paramatthakusalena bhagavatā paramatthabāhullato desitattā **paramatthadesanā**ti vuccati.

Tathā paṭhamaṃ – 'ye te pacurāparādhā sattā, te yathāparādhaṃ ettha sāsitā'ti **yathāparādhasāsanaṃ,** dutiyaṃ – 'anekajjhāsayānusayacariyādhimuttikā sattā yathānulomaṃ ettha sāsitā'ti **yathānulomasāsanaṃ,** tatiyaṃ – 'dhammapuñjamatte ''ahaṃ mamā''ti saññino sattā yathādhammaṃ ettha sāsitā'ti **yathādhammasāsanan**ti vuccati.

Tathā paṭhamaṃ – ajjhācārapaṭipakkhabhūto saṃvarāsaṃvaro ettha kathitoti **saṃvarāsaṃvarakathā.**

Saṃvarāsaṃvaroti khuddako ceva mahanto ca saṃvaro, kammākammaṃ viya, phalāphalaṃ viya ca, dutiyaṃ – ‘‘dvāsaṭṭhidiṭṭhipaṭipakkhabhūtā diṭṭhiviniveṭhanā ettha kathitā’’ti **diṭṭhiviniveṭhanakathā,** tatiyaṃ – ‘‘rāgādipaṭipakkhabhūto nāmarūpaparicchedo ettha kathito’’ti **nāmarūpaparicchedakathā**ti vuccati.

Tīsupi cetesu tisso sikkhā, tīṇi pahānāni, catubbidho ca gambhīrabhāvo veditabbo. Tathā hi vinayapiṭake visesena **adhisīlasikkhā** vuttā, suttantapiṭake **adhicittasikkhā,** abhidhammapiṭake **adhipaññāsikkhā.**

Vinayapiṭake ca **vītikkamappahānaṃ**, kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkhattā sīlassa. Suttantapiṭake **pariyuṭṭhānappahānaṃ,** pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissa. Abhidhammapiṭake **anusayappahānaṃ,** anusayapaṭipakkhattā paññāya. Paṭhame ca **tadaṅgappahānaṃ,** itaresu **vikkhambhanasamucchedappahānāni.** Paṭhame ca duccaritasaṃkilesappahānaṃ, itaresu **taṇhādiṭṭhisaṃkilesappahānaṃ.**

Ekamekasmiñcettha catubbidhopi dhammatthadesanā paṭivedhagambhīrabhāvo veditabbo. Tattha **dhammo**ti tanti. **Attho**ti tassāyeva attho. **Desanā**ti tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. **Paṭivedho**ti tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhā. Yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Evaṃ ekamekasmiṃ ettha catubbidhopi gambhīrabhāvo veditabbo.

Aparo nayo, **dhammo**ti hetu. Vuttañhetaṃ – ‘‘hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’ti. **Attho**ti hetuphalaṃ, vuttañhetaṃ – ‘‘hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’ti (vibha. 720). **Desanā**ti paññatti, yathā dhammaṃ dhammābhilāpoti adhippāyo. Anulomapaṭilomasaṅkhepavitthārādivasena vā kathanaṃ. **Paṭivedho**ti abhisamayo, so ca lokiyalokuttaro visayato asammohato ca, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho. Tesaṃ tesaṃ vā tattha tattha vuttadhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo.

Idāni yasmā etesu piṭakesu yaṃ yaṃ dhammajātaṃ vā atthajātaṃ vā, yā cāyaṃ yathā yathā ñāpetabbo attho sotūnaṃ ñāṇassa abhimukho hoti, tathā tathā tadatthajotikā desanā, yo cettha aviparītāvabodhasaṅkhāto paṭivedho, tesaṃ tesaṃ vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Sabbampetaṃ anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāḷhaṃ alabbhaneyyapatiṭṭhañca, tasmā gambhīraṃ. Evampi ekamekasmiṃ ettha catubbidhopi gambhīrabhāvo veditabbo.

Ettāvatā ca –

‘‘Desanāsāsanakathā, bhedaṃ tesu yathārahaṃ;
Sikkhāppahānagambhīra, bhāvañca paridīpaye’’ti –

Ayaṃ gāthā vuttatthāva hoti.

‘‘Pariyattibhedaṃ sampattiṃ, vipattiñcāpi yaṃ yahiṃ;
Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbaṃ vibhāvaye’’ti –

Ettha pana tīsu piṭakesu tividho pariyattibhedo daṭṭhabbo. Tisso hi pariyattiyo – alagaddūpamā, nissaraṇatthā, bhaṇḍāgārikapariyattīti.

Tattha yā duggahitā, upārambhādihetu pariyāputā, ayaṃ **alagaddūpamā.** Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṃ caramāno, so passeyya mahantaṃ alagaddaṃ, tamenaṃ bhoge vā naṅguṭṭhe vā gaṇheyya, tassa so alagaddo paṭiparivattitvā hatthe vā bāhāyaṃ vā aññatarasmiṃ vā aṅgapaccaṅge ḍaṃseyya, so tato nidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya, maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā, bhikkhave, alagaddassa. Evameva kho, bhikkhave, idhekacce moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti, suttaṃ…pe… vedallaṃ, te taṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā tesaṃ dhammānaṃ paññāya atthaṃ na upaparikkhanti, tesaṃ te dhammā paññāya atthaṃ anupaparikkhataṃ na nijjhānaṃ khamanti, te upārambhānisaṃsā ceva dhammaṃ pariyāpuṇanti, itivādappamokkhānisaṃsā ca, yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇanti, tañcassa atthaṃ nānubhonti, tesaṃ te dhammā duggahitā dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā, bhikkhave, dhammāna''nti (ma. ni. 1.238).

Yā pana suggahitā sīlakkhandhādipāripūriṃyeva ākaṅkhamānena pariyāpuṭā, na upārambhādihetu, ayaṃ **nissaraṇatthā.** Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ''tesaṃ te dhammā suggahitā dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Suggahitattā, bhikkhave, dhammāna''nti (ma. ni. 1.239).

Yaṃ pana pariññātakkhandho pahīnakileso bhāvitamaggo paṭividdhākuppo sacchikatanirodho khīṇāsavo kevalaṃ paveṇīpālanatthāya vaṃsānurakkhaṇatthāya pariyāpuṇāti, ayaṃ **bhaṇḍāgārikapariyattī**ti.

Vinaye pana suppaṭipanno bhikkhu sīlasampadaṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇāti, tāsaṃyeva ca tattha pabhedavacanato. Sutte suppaṭipanno samādhisampadaṃ nissāya cha abhiññā pāpuṇāti, tāsaṃyeva ca tattha pabhedavacanato. Abhidhamme suppaṭipanno paññāsampadaṃ nissāya catasso paṭisambhidā pāpuṇāti, tāsañca tattheva pabhedavacanato, evametesu suppaṭipanno yathākkamena imaṃ vijjāttayachaḷabhiññācatuppaṭisambhidābhedaṃ sampattiṃ pāpuṇāti.

Vinaye pana duppaṭipanno anuññātasukhasamphassaattharaṇapāvuraṇādiphassasāmaññato paṭikkhittesu upādinnakaphassādīsu anavajjasaññī hoti. Vuttampi hetaṃ – ''tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā ye me antarāyikā dhammā antarāyikā vuttā bhagavatā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā''ti (ma. ni. 1.234). Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti. Sutte duppaṭipanno – ''cattāro me, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā''tiādīsu (a. ni. 4.5) adhippāyaṃ ajānanto duggahitaṃ gaṇhāti, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ''attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati, attānañca khaṇati, bahuñca apuññaṃ pasavatī''ti (ma. ni. 1.236). Tato micchādiṭṭhitaṃ pāpuṇāti. Abhidhamme duppaṭipanno dhammacintaṃ atidhāvanto acinteyyānipi cinteti. Tato cittakkhepaṃ pāpuṇāti, vuttañhetaṃ – ''cattārimāni, bhikkhave, acinteyyāni, na cintetabbāni, yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā''ti (a. ni. 4.77). Evametesu duppaṭipanno yathākkamena imaṃ dussīlabhāva micchādiṭṭhitā cittakkhepabhedaṃ vipattiṃ pāpuṇātī''ti.

Ettāvatā ca –

''Pariyattibhedaṃ sampattiṃ, vipattiñcāpi yaṃ yahiṃ;
Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbaṃ vibhāvaye''ti –

Ayampi gāthā vuttatthāva hoti. Evaṃ nānappakārato piṭakāni ñatvā tesaṃ vasenetaṃ buddhavacanaṃ tividhanti ñātabbaṃ.

Kathaṃ nikāyavasena pañcavidhaṃ? Sabbameva cetaṃ dīghanikāyo, majjhimanikāyo, saṃyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti pañcappabhedaṃ hoti. Tattha katamo **dīghanikāyo?** Tivaggasaṅgahāni brahmajālādīni catuttiṃsa suttāni.

''Catuttiṃseva suttantā, tivaggo yassa saṅgaho;
Esa dīghanikāyoti, paṭhamo anulomiko''ti.

Kasmā panesa dīghanikāyoti vuccati? Dīghappamāṇānaṃ suttānaṃ samūhato nivāsato ca. Samūhanivāsā hi nikāyoti vuccanti. ''Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekanikāyampi samanupassāmi evaṃ cittaṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā'' (saṃ. ni. 2.100). Poṇikanikāyo cikkhallikanikāyoti evamādīni cettha sādhakāni sāsanato lokato ca. Evaṃ sesānampi nikāyabhāve vacanattho veditabbo.

Katamo **majjhimanikāyo?** Majjhimappamāṇāni pañcadasavaggasaṅgahāni mūlapariyāyasuttādīni diyaḍḍhasataṃ dve ca suttāni.

‘‘Diyaḍḍhasatasuttantā, dve ca suttāni yattha so;
Nikāyo majjhimo pañca, dasavaggapariggaho’’ti.

Katamo **saṃyuttanikāyo?** Devatāsaṃyuttādivasena kathitāni oghataraṇādīni satta suttasahassāni satta ca suttasatāni dvāsaṭṭhi ca suttāni.

‘‘Sattasuttasahassāni, sattasuttasatāni ca;
Dvāsaṭṭhi ceva suttantā, eso saṃyuttasaṅgaho’’ti.

Katamo **aṅguttaranikāyo?** Ekekaaṅgātirekavasena kathitāni cittapariyādānādīni nava suttasahassāni pañca suttasatāni sattapaññāsañca suttāni.

‘‘Nava suttasahassāni, pañca suttasatāni ca;
Sattapaññāsa suttāni, saṅkhyā aṅguttare aya’’nti.

Katamo **khuddakanikāyo?** Sakalaṃ vinayapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakaṃ, khuddakapāṭhādayo ca pubbe dassitā pañcadasappabhedā, ṭhapetvā cattāro nikāye avasesaṃ buddhavacanaṃ.

‘‘Ṭhapetvā caturopete, nikāye dīghaādike;
Tadaññaṃ buddhavacanaṃ, nikāyo khuddako mato’’ti.

Evaṃ nikāyavasena pañcavidhaṃ.

Kathaṃ aṅgavasena navavidhaṃ? Sabbameva hidaṃ suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthā, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallanti navappabhedaṃ hoti. Tattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā, suttanipāte maṅgalasuttaratanasuttanālakasuttatuvaṭṭakasuttāni ca aññampi ca suttanāmakaṃ tathāgatavacanaṃ **sutta**nti veditabbaṃ. Sabbampi sagāthakaṃ suttaṃ **geyya**nti veditabbaṃ. Visesena saṃyuttake sakalopi sagāthavaggo, sakalampi abhidhammapiṭakaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ, yañca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ buddhavacanaṃ, taṃ **veyyākaraṇa**nti veditabbaṃ. Dhammapadaṃ, theragāthā, therīgāthā, suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca **gāthā**ti veditabbā. Somanassañāṇamayikagāthā paṭisaṃyuttā dveasīti suttantā **udāna**nti veditabbaṃ. ‘‘Vuttañhetaṃ bhagavatā’’tiādinayappavattā dasuttarasatasuttantā **itivuttaka**nti veditabbaṃ. Apaṇṇakajātakādīni paññāsādhikāni pañcajātakasatāni **‘jātaka’**nti veditabbaṃ. ‘‘Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā ānande’’tiādinayappavattā (dī. ni. 2.209) sabbepi acchariyabbhutadhammapaṭisaṃyuttasuttantā **abbhutadhamma**nti veditabbaṃ. Cūḷavedalla-mahāvedalla-sammādiṭṭhi-sakkapañha-saṅkhārabhājaniya-mahāpuṇṇamasuttādayo sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā **vedalla**nti veditabbaṃ. Evaṃ aṅgavasena navavidhaṃ.

Kathaṃ dhammakkhandhavasena caturāsītisahassavidhaṃ? Sabbameva cetaṃ buddhavacanaṃ –

‘‘Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhuto;
Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino’’ti.

Evaṃ paridīpitadhammakkhandhavasena caturāsītisahassappabhedaṃ hoti. Tattha ekānusandhikaṃ suttaṃ eko dhammakkhandho. Yaṃ anekānusandhikaṃ, tattha anusandhivasena dhammakkhandhagaṇanā. Gāthābandhesu pañhāpucchanaṃ eko dhammakkhandho, vissajjanaṃ eko. Abhidhamme ekamekaṃ tikadukabhājanaṃ, ekamekañca cittavārabhājanaṃ, ekameko dhammakkhandho. Vinaye atthi vatthu, atthi mātikā, atthi padabhājanīyaṃ, atthi antarāpatti, atthi āpatti, atthi anāpatti, atthi tikacchedo. Tattha ekameko koṭṭhāso ekameko dhammakkhandhoti veditabbo. Evaṃ dhammakkhandhavasena caturāsītisahassavidhaṃ.

Evametaṃ abhedato rasavasena ekavidhaṃ, bhedato dhammavinayādivasena duvidhādibhedaṃ buddhavacanaṃ saṅgāyantena mahākassapappamukhena vasīgaṇena ‘‘ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ paṭhamabuddhavacanaṃ, idaṃ majjhimabuddhavacanaṃ, idaṃ pacchimabuddhavacanaṃ, idaṃ vinayapiṭakaṃ, idaṃ suttantapiṭakaṃ, idaṃ abhidhammapiṭakaṃ, ayaṃ dīghanikāyo…pe… ayaṃ khuddakanikāyo, imāni suttādīni navaṅgāni, imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassānī’’ti, imaṃ pabhedaṃ vavatthapetvāva saṅgītaṃ. Na kevalañca imameva, aññampi uddānasaṅgaha-vaggasaṅgaha-peyyālasaṅgaha-ekakanipāta-dukanipātādinipātasaṅgaha-saṃyuttasaṅgaha-paṇṇāsasaṅgahādi-anekavidhaṃ tīsu piṭakesu sandissamānaṃ saṅgahappabhedaṃ vavatthapetvā eva sattahi māsehi saṅgītaṃ.

Saṅgītipariyosāne cassa – ‘‘idaṃ mahākassapattherena dasabalassa sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇakālaṃ pavattanasamatthaṃ kata’’nti sañjātappamodā sādhukāraṃ viya dadamānā ayaṃ mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā anekappakāraṃ kampi saṅkampi sampakampi sampavedhi, anekāni ca acchariyāni pāturahesunti, ayaṃ paṭhamamahāsaṅgīti nāma. Yā loke –

‘‘Satehi pañcahi katā, tena pañcasatāti ca;
Thereheva katattā ca, therikāti pavuccatī’’ti.

1. Brahmajālasuttavaṇṇanā

Paribbājakakathāvaṇṇanā

Imissā paṭhamamahāsaṅgītiyā vattamānāya vinayasaṅgahāvasāne suttantapiṭake ādinikāyassa ādisuttaṃ brahmajālaṃ pucchantena āyasmatā mahākassapena – ‘‘brahmajālaṃ, āvuso ānanda, kattha bhāsita’’nti, evamādivuttavacanapariyosāne yattha ca bhāsitaṃ, yañcārabbha bhāsitaṃ, taṃ sabbaṃ pakāsento āyasmā ānando evaṃ me sutantiādimāha. Tena vuttaṃ ‘‘brahmajālassāpi evaṃ me sutantiādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādī’’ti.

1. Tattha **eva**nti nipātapadaṃ. **Me**tiādīni nāmapadāni. **Paṭipanno hotī**ti ettha **paṭī**ti upasaggapadaṃ, **hotī**ti ākhyātapadanti. Iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evaṃ**-saddo tāva upamūpadesasampahaṃsanagarahaṇavacanasampaṭiggahākāranidassanāvadhāraṇādianekatthappabhedo. Tathāhesa – ‘‘evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu’’nti (dha. pa. 53) evamādīsu upamāyaṃ āgato. ‘‘Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabba’’ntiādīsu (a. ni. 4.122) upadese. ‘‘Evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā’’tiādīsu (a. ni. 3.66) sampahaṃsane. ‘‘Evamevaṃ panāyaṃ vasalī yasmiṃ vā tasmiṃ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.187) garahaṇe. ‘‘Evaṃ, bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosu’’ntiādīsu (ma. ni. 1.1) vacanasampaṭiggahe. ‘‘Evaṃ byā kho ahaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’tiādīsu (ma. ni. 1.398) ākāre. ‘‘Ehi tvaṃ, māṇavaka, yena samaṇo ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha. ‘‘Subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’’ti. ‘‘Evañca vadehi, sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’tiādīsu (dī. ni. 1.445) nidassane. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vāti? Akusalā, bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti? Sāvajjā, bhante. Viññugarahitā vā viññuppasatthā vāti? Viññugarahitā, bhante. Samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattanti no vā, kathaṃ vo ettha hotīti? Samattā, bhante, samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, evaṃ no ettha hotī’’tiādīsu (a. ni. 3.66) avadhāraṇe. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena **evaṃ**-saddena etamatthaṃ dīpeti, nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ, atthabyañjanasampannaṃ, vividhapāṭihāriyaṃ, dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ, sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṃ tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātuṃ, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi ‘evaṃ me sutaṃ’ mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanatthena – ‘‘nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata’’nti attānaṃ parimocento – ‘evaṃ me sutaṃ’, ‘mayāpi evaṃ suta’nti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena – ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando’’ti (a. ni. 1.223). Evaṃ bhagavatā – ‘‘āyasmā ānando atthakusalo, dhammakusalo, byañjanakusalo, niruttikusalo, pubbāparakusalo’’ti (a. ni. 5.169). Evaṃ dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmataṃ janeti – ‘evaṃ me sutaṃ’, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṃ, evameva na aññathā daṭṭhabba’’nti.

Me-saddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa – ‘‘gāthābhigītaṃ me abhojaneyya’’ntiādīsu (su. ni. 81) mayāti attho. ‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṅkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.88) mayhanti attho. ‘‘Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā’’tiādīsu (ma. ni. 1.29) mamāti attho. Idha pana mayā sutanti ca, mama sutanti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃ **suta**-saddo saupasaggo ca anupasaggo ca – gamanavissutakilinna-upacitānuyoga-sotaviññeyya-sotadvārānusāra-viññātādianekatthappabhedo, tathā hissa ‘‘senāya pasuto’’tiādīsu gacchantoti attho. ‘‘Sutadhammassa passato’’tiādīsu (udā. 11) vissutadhammassāti attho. ‘‘Avassutā avassutassā’’tiādīsu (pāci. 657) kilinnākilinnassāti attho. ‘‘Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka’’ntiādīsu (khu. pā. 7.12) upacitanti attho. ‘‘Ye jhānapasutā dhīrā’’tiādīsu (dha. pa. 181) jhānānuyuttāti attho. ‘Diṭṭhaṃ sutaṃ muta’ntiādīsu (ma. ni. 1.241) sotaviññeyyanti attho. ‘‘Sutadharo sutasannicayo’’tiādīsu (ma. ni. 1.339) sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa sotadvārānusārena upadhāritanti vā upadhāraṇanti vāti attho. ‘Me’ saddassa hi ‘mayā’ti atthe sati ‘evaṃ mayā sutaṃ’ sotadvārānusārena upadhāritanti yujjati. ‘Mamā’ti atthe sati evaṃ mama sutaṃ sotadvārānusārena upadhāraṇanti yujjati.

Evametesu tīsu padesu **eva**nti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanaṃ. **Me**ti vuttaviññāṇasamaṅgipuggalanidassanaṃ. **Suta**nti assavanabhāvapaṭikkhepato anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Tathā **eva**nti tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanaṃ. **Me**ti attappakāsanaṃ. **Suta**nti dhammappakāsanaṃ. Ayañhettha saṅkhepo – ‘‘nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo suto’’ti.

Tathā **eva**nti niddisitabbadhammappakāsanaṃ. **Me**ti puggalappakāsanaṃ. **Suta**nti puggalakiccappakāsanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti. ‘‘Yaṃ suttaṃ niddisissāmi, taṃ mayā evaṃ suta’’nti.

Tathā **eva**nti yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso. **Eva**nti hi ayamākārapaññatti. **Me**ti kattuniddeso. **Suta**nti visayaniddeso. Ettāvatā nānākārappavattena cittasantānena taṃ samaṅgino kattu visayaggahaṇasanniṭṭhānaṃ kataṃ hoti.

Athavā **eva**nti puggalakiccaniddeso. **Suta**nti viññāṇakiccaniddeso. **Me**ti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. Ayaṃ panettha saṅkhepo, ‘‘mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena suta’’nti.

Tattha evanti ca meti ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ **eva**nti vā meti vā niddesaṃ labhetha? Sutanti vijjamānapaññatti. Yañhi taṃ ettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti. Tathā ‘eva’nti ca, meti ca, taṃ taṃ upādāya vattabbato upādāpaññatti. ‘Suta’nti diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Ettha ca evanti vacanena asammohaṃ dīpeti. Na hi sammūḷho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti. ‘Suta’nti vacanena sutassa asammosaṃ dīpeti. Yassa hi sutaṃ sammuṭṭhaṃ hoti, na so kālantarena mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, asammosena pana satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā, satipubbaṅgamāya paññāya atthapaṭivedhasamatthatā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthato dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo, evanti vacanena yoniso manasikāraṃ dīpeti. Ayoniso manasikaroto hi nānappakārapaṭivedhābhāvato. Sutanti vacanena avikkhepaṃ dīpeti, vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi ‘‘na mayā sutaṃ, puna bhaṇathā’’ti bhaṇati. Yoniso manasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe ca katapuññataṃ sādheti, sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayañca sādheti. Na hi vikkhittacitto sotuṃ sakkoti, na ca sappurise anupassayamānassa savanaṃ atthīti.

Aparo nayo, yasmā evanti yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddesoti vuttaṃ, so ca evaṃ bhaddako ākāro na sammāappaṇihitattano pubbe akatapuññassa vā hoti, tasmā evanti iminā bhaddakenākārena pacchimacakkadvayasampattimattano dīpeti. Sutanti savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpadese vasato sappurisūpanissayavirahitassa vā savanaṃ atthi. Iccassa pacchimacakkadvayasiddhiyā āsayasuddhisiddhā hoti, purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi, tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇuggaṃ viya sūriyassa udayato yoniso manasikāro viya ca kusalakammassa arahati bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavitunti ṭhāne nidānaṃ ṭhapento – ‘‘evaṃ me suta’’ntiādimāha.

Aparo nayo, ‘eva’nti iminā nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. ‘Suta’nti iminā sotabbappabhedapaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ. ‘Eva’nti ca idaṃ yoniso manasikāradīpakaṃ vacanaṃ bhāsamāno – ‘‘ete mayā dhammā manasānupekkhitā, diṭṭhiyā suppaṭividdhā’’ti dīpeti. ‘Suta’nti idaṃ savanayogadīpakaṃ vacanaṃ bhāsamāno – ‘‘bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā’’ti dīpeti. Tadubhayenāpi atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇañhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti, tasmā ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ ayaṃ dhammo sotabboti.

‘‘Evaṃ me suta’’nti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati. Sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ patiṭṭhāpeti. ‘‘Kevalaṃ sutamevetaṃ mayā, tasseva bhagavato vacana’’nti dīpento attānaṃ parimoceti, satthāraṃ apadisati, jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ patiṭṭhāpeti.

Apica ‘‘evaṃ me suta’’nti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimavacanaṃ vivaranto – ‘‘sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavisāradassa dasabaladharassa āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa vacanaṃ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātabbā’’ti sabbesaṃ devamanussānaṃ imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati –

> ‘‘Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;
> Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako’’ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samaya**nti paricchinnaniddeso. **Ekaṃ samaya**nti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samaya**saddo –

> ‘‘Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;
> Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati’’.

Tathā hissa – ‘‘appevanāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā’’ti evamādīsu (dī. ni. 1.447) samavāyo attho. ‘‘Ekova kho bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā’’tiādīsu (a. ni. 8.29) khaṇo. ‘‘Uṇhasamayo pariḷāhasamayo’’tiādīsu (pāci. 358) kālo. ‘‘Mahāsamayo pavanasmi’’ntiādīsu (dī. ni. 2.332) samūho. ‘‘Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi, bhagavā kho sāvatthiyaṃ viharati, bhagavāpi maṃ jānissati, bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti. Ayampi kho, te bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosī''tiādīsu (ma. ni. 2.135) hetu. ''Tena kho pana samayena uggahamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasatī''tiādīsu (ma. ni. 2.260) diṭṭhi.

> ''Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
> Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī''ti. (saṃ. ni. 1.128) –

Ādīsu paṭilābho. ''Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā''tiādīsu (a. ni. 7.9) pahānaṃ. ''Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho''tiādīsu (paṭi. 108) paṭivedho. Idha panassa kālo attho. Tena saṃvaccharautumāsaḍḍhamāsarattidivapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamamajjhimapacchimayāmamuhuttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yasmiṃ yasmiṃ saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge vā divasabhāge vā vuttaṃ, sabbaṃ taṃ therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana – ''evaṃ me sutaṃ'' asukasaṃvacchare asukautumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vāti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretuṃ vā uddisituṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā ''ekaṃ samaya''nti āha. Ye vā ime gabbhokkantisamayo, jātisamayo, saṃvegasamayo, abhinikkhamanasamayo, dukkarakārikasamayo, māravijayasamayo, abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo, desanāsamayo, parinibbānasamayoti, evamādayo bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā. Tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātaṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo cāyaṃ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu aññataraṃ samayaṃ sandhāya **''ekaṃ samaya''**nti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme ''yasmiṃ samaye kāmāvacara''nti (dha. sa. 1) ca, ito aññesu ca suttapadesu – ''yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehī''ti ca bhummavacananiddeso kato, vinaye ca – ''tena samayena buddho bhagavā''ti karaṇavacanena, tathā akatvā ''ekaṃ samaya''nti upayogavacananiddeso katoti? Tattha tathā idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu suttapadesu ca adhikaraṇattho bhāvena bhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇañhi kālattho, samūhattho ca samayo, tattha tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ khaṇasamavāyahetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesaṃ bhāvo lakkhīyati, tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha bhummavacananiddeso kato.

Vinaye ca hetuattho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpadapaññattisamayo sāriputtādīhipi dubbiññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno bhagavā tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasmiñca evaṃ jātike accantasaṃyogattho sambhavati. Yañhi samayaṃ bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṃ vuccati –

> ''Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca;
> Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā''ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti – ''tasmiṃ samaye''ti vā, ''tena samayenā''ti vā, ''ekaṃ samaya''nti vā, abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummamevatthoti. Tasmā ''ekaṃ samaya''nti vuttepi ''ekasmiṃ samaye''ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loke bhagavāti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā bhagavāti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ –

> ‘‘Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
> Garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī’’ti.

Api ca –

> ‘‘Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
> Bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato’’ti.

Imissā gāthāya vasenassa padassa vitthāraattho veditabbo. So ca visuddhimagge buddhānussatiniddese vuttoyeva.

Ettāvatā cettha **evaṃ me suta**nti vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ dassento bhagavato dhammakāyaṃ paccakkhaṃ karoti. Tena ‘‘nayidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacanaṃ, ayaṃ vo satthā’’ti satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ janaṃ samassāseti.

Ekaṃ samayaṃ bhagavāti vacanena tasmiṃ samaye bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyaparinibbānaṃ sādheti. Tena ‘‘evaṃvidhassa nāma ariyadhammassa desako dasabaladharo vajirasaṅghāta samānakāyo sopi bhagavā parinibbuto, kena aññena jīvite āsā janetabbā’’ti jīvitamadamattaṃ janaṃ saṃvejeti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati. **Me suta**nti sāvakasampattiṃ. **Ekaṃ samaya**nti kālasampattiṃ. **Bhagavā**ti desakasampattiṃ.

Antarā ca rājagahaṃ antarā ca nāḷandanti **antarā-**saddo kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu dissati. ‘‘Tadantaraṃ ko jāneyya aññatra tathāgatā’’ti (a. ni. 6.44) ca, ‘‘janā saṅgamma mantenti mañca tañca kimantara’’nti (saṃ. ni. 1.228) ca ādīsu hi kāraṇe antarā-saddo. ‘‘Addasa maṃ, bhante, aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovantī’’tiādīsu (ma. ni. 2.149) khaṇe. ‘‘Yassantarato na santi kopā’’tiādīsu (udā. 20) citte. ‘‘Antarā vosānamāpādī’’tiādīsu (cūḷava. 350) vemajjhe. ‘‘Api cāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī’’tiādīsu (pārā. 231) vivare. Svāyamidha vivare vattati, tasmā rājagahassa ca nāḷandāya ca vivareti evametthattho veditabbo. Antarā-saddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā ‘‘antarā gāmañca nadiñca yātī’’ti evaṃ ekameva antarāsaddaṃ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti, ayojiyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti. Idha pana yojetvāyeva vuttoti.

Addhānamaggappaṭipanno hotīti addhānasaṅkhātaṃ maggaṃ paṭipanno hoti, ‘‘dīghamagga’’nti attho. Addhānagamanasamayassa hi vibhaṅge ‘‘aḍḍhayojanaṃ gacchissāmīti bhuñjitabba’’ntiādivacanato (pāci. 218) aḍḍhayojanampi addhānamaggo hoti. Rājagahato pana nāḷandā yojanameva.

Mahatā bhikkhusaṅghena saddhinti ‘mahatā’ti guṇamahattenapi mahatā, saṅkhyāmahattenapi mahatā. So hi bhikkhusaṅgho guṇehipi mahā ahosi, appicchatādiguṇasamannāgatattā. Saṅkhyāyapi mahā, pañcasatasaṅkhyattā. Bhikkhūnaṃ saṅgho ‘bhikkhusaṅgho’, tena bhikkhusaṅghena. Diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātasaṅkhātena samaṇagaṇenāti attho. **Saddhi**nti ekato.

Pañcamattehi bhikkhusatehīti pañcamattā etesanti pañcamattāni. Mattāti pamāṇaṃ vuccati, tasmā yathā ‘‘bhojane mattaññū’’ti vutte ‘‘bhojane mattaṃ jānāti, pamāṇaṃ jānātī’’ti attho hoti, evamidhāpi – ‘‘tesaṃ bhikkhusatānaṃ pañcamattā pañcapamāṇa’’nti evamattho daṭṭhabbo. Bhikkhūnaṃ satāni bhikkhusatāni, tehi pañcamattehi bhikkhusatehi.

Suppiyopi kho paribbājakoti **suppiyo**ti tassa nāmaṃ. **Pi-**kāro maggappaṭipannasabhāgatāya puggalasampiṇḍanattho. **Kho-**kāro padasandhikaro, byañjanasiliṭṭhatāvasena vutto. **Paribbājako**ti sañjayassa antevāsī channaparibbājako. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘yadā bhagavā taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, tadā suppiyopi paribbājako paṭipanno ahosī''ti. Atītakālattho hettha hoti-saddo.

Saddhiṃ antevāsinā brahmadattena māṇavenāti – ettha ante vasatīti antevāsī. Samīpacāro santikāvacaro sissoti attho. **Brahmadatto**ti tassa nāmaṃ. **Māṇavo**ti sattopi coropi taruṇopi vuccati.

''Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā;
Te dīgharattaṃ socanti, hīnakāyūpagā narā''ti. (ma. ni. 3.271) –

Ādīsu hi satto māṇavoti vutto. ''Māṇavehipi samāgacchanti katakammehipi akatakammehipī''tiādīsu (ma. ni. 2.149) coro. ''Ambaṭṭho māṇavo, aṅgako māṇavo''tiādīsu (dī. ni. 1.316) taruṇo 'māṇavo'ti vutto. Idhāpi ayamevattho. Idañhi vuttaṃ hoti – brahmadattena nāma taruṇantevāsinā saddhinti.

Tatrāti tasmiṃ addhānamagge, tesu vā dvīsu janesu. **Suda**nti nipātamattaṃ. **Anekapariyāyenā**ti pariyāya-saddo tāva vāradesanākāraṇesu vattati. ''Kassa nu kho, ānanda, ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditu''ntiādīsu (ma. ni. 3.398) hi vāre pariyāyasaddo vattati. ''Madhupiṇḍikapariyāyotveva naṃ dhārehī''tiādīsu (ma. ni. 1.205) desanāyaṃ. ''Imināpi kho, te rājañña, pariyāyena evaṃ hotū''tiādīsu (dī. ni. 2.411) kāraṇe. Svāyamidhāpi kāraṇe vattati, tasmā ayamettha attho – ''anekavidhena kāraṇenā''ti, ''bahūhi kāraṇehī''ti vuttaṃ hoti.

Buddhassa avaṇṇaṃ bhāsatīti avaṇṇavirahitassa aparimāṇavaṇṇasamannāgatassāpi buddhassa bhagavato – ''yaṃ loke jātivuḍḍhesu kattabbaṃ abhivādanādisāmīcikammaṃ 'sāmaggiraso'ti vuccati, taṃ samaṇassa gotamassa natthi tasmā arasarūpo samaṇo gotamo, nibbhogo, akiriyavādo, ucchedavādo, jegucchī, venayiko, tapassī, apagabbho. Natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassanaviseso. Takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti, vīmaṃsānucaritaṃ, sayaṃpaṭibhānaṃ. Samaṇo gotamo na sabbaññū, na lokavidū, na anuttaro, na aggapuggalo''ti. Evaṃ taṃ taṃ akāraṇameva kāraṇanti vatvā tathā tathā avaṇṇaṃ dosaṃ nindaṃ bhāsati.

Yathā ca buddhassa, evaṃ dhammassāpi taṃ taṃ akāraṇameva kāraṇato vatvā – ''samaṇassa gotamassa dhammo durakkhāto, duppaṭivedito, aniyyāniko, anupasamasaṃvattaniko''ti tathā tathā avaṇṇaṃ bhāsati.

Yathā ca dhammassa, evaṃ saṅghassāpi yaṃ vā taṃ vā akāraṇameva kāraṇato vatvā – ''micchāpaṭipanno samaṇassa gotamassa sāvakasaṅgho, kuṭilapaṭipanno, paccanīkapaṭipadaṃ ananulomapaṭipadaṃ adhammānulomapaṭipadaṃ paṭipanno''ti tathā tathā avaṇṇaṃ bhāsati.

Antevāsī panassa – ''amhākaṃ ācariyo aparāmasitabbaṃ parāmasati, anakkamitabbaṃ akkamati, svāyaṃ aggiṃ gilanto viya, hatthena asidhāraṃ parāmasanto viya, muṭṭhinā sineruṃ padāletukāmo viya, kakacadantapantiyaṃ kīḷamāno viya, pabhinnamadaṃ caṇḍahatthiṃ hatthena gaṇhanto viya ca vaṇṇārahasseva ratanattayassa avaṇṇaṃ bhāsamāno anayabyasanaṃ pāpuṇissati. Ācariye kho pana gūthaṃ vā aggiṃ vā kaṇṭakaṃ vā kaṇhasappaṃ vā akkamante, sūlaṃ vā abhirūhante, halāhalaṃ vā visaṃ khādante, khārodakaṃ vā pakkhalante, narakapapātaṃ vā papatante, na antevāsinā taṃ sabbamanukātabbaṃ hoti. Kammassakā hi sattā attano kammānurūpameva gatiṃ gacchanti. Neva pitā puttassa kammena gacchati, na putto pitu kammena, na mātā puttassa, na putto mātuyā, na bhātā bhaginiyā, na bhaginī bhātu, na ācariyo antevāsino, na antevāsī ācariyassa kammena gacchati. Mayhañca ācariyo tiṇṇaṃ ratanānaṃ avaṇṇaṃ bhāsati, mahāsāvajjo kho panāriyūpavādoti. Evaṃ yoniso ummujjitvā ācariyavādaṃ maddamāno sammākāraṇameva kāraṇato apadisanto anekapariyāyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ bhāsitumāraddho, yathā taṃ paṇḍitajātiko kulaputto''. Tena vuttaṃ – ''suppiyassa pana paribbājakassa antevāsī brahmadatto māṇavo anekapariyāyena buddhassa vaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa vaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsatī''ti.

Tattha **vaṇṇa**nti vaṇṇa-saddo saṇṭhāna-jāti-rūpāyatana-kāraṇa-pamāṇa-guṇa-pasaṃsādīsu dissati. Tattha ''mahantaṃ sapparājavaṇṇaṃ abhinimminitvā''tiādīsu (saṃ. ni. 1.142) saṇṭhānaṃ vuccati. ''Brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo''tiādīsu (ma. ni. 2.402) jāti. ''Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato''tiādīsu (dī. ni. 1.303) rūpāyatanaṃ.

‘‘Na harāmi na bhañjāmi, ārā siṅghāmi vārijaṃ;
Atha kena nu vaṇṇena, gandhatthenoti vuccatī’’ti. (saṃ. ni. 1.234) –

Ādīsu kāraṇaṃ. ‘‘Tayo pattassa vaṇṇā’’tiādīsu (pārā. 602) pamāṇaṃ. ‘‘Kadā saññūḷhā pana, te gahapati, ime samaṇassa gotamassa vaṇṇā’’tiādīsu (ma. ni. 2.77) guṇo. ‘‘Vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsatī’’tiādīsu (a. ni. 2.135) pasaṃsā. Idha guṇopi pasaṃsāpi. Ayaṃ kira taṃ taṃ bhūtameva kāraṇaṃ apadisanto anekapariyāyena ratanattayassa guṇūpasañhitaṃ pasaṃsaṃ abhāsi. Tattha – ‘‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho’’tiādinā (pārā. 1) nayena, ‘‘ye bhikkhave, buddhe pasannā agge te pasannā’’tiādinā ‘‘ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati…pe… asamo asamasamo’’tiādinā (a. ni. 1.174) ca nayena buddhassa vaṇṇo veditabbo. ‘‘Svākkhāto bhagavatā dhammo’’ti (dī. ni. 2.159) ca ‘‘ālayasamugghāto vaṭṭupacchedo’’ti (iti. 90, a. ni. 4.34) ca, ‘‘ye bhikkhave, ariye aṭṭhaṅgike magge pasannā, agge te pasannā’’ti ca evamādīhi nayehi dhammassa vaṇṇo veditabbo. ‘‘Suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’’ti (dī. ni. 2.159) ca, ‘‘ye, bhikkhave, saṅghe pasannā, agge te pasannā’’ti (a. ni. 4.34) ca evamādīhi pana nayehi saṅghassa vaṇṇo veditabbo. Pahontena pana dhammakathikena pañcanikāye navaṅgaṃ satthusāsanaṃ caturāsītidhammakkhandhasahassāni ogāhitvā buddhādīnaṃ vaṇṇo pakāsetabbo. Imasmiñhi ṭhāne buddhādīnaṃ guṇe pakāsento atitthena pakkhando dhammakathikoti na sakkā vattuṃ. Īdisesu hi ṭhānesu dhammakathikassa thāmo veditabbo. Brahmadatto pana māṇavo anussavādimattasambandhitena attano thāmena ratanattayassa vaṇṇaṃ bhāsati.

Itiha te ubho ācariyantevāsīti evaṃ te dve ācariyantevāsikā. **Aññamaññassā**ti añño aññassa. **Ujuvipaccanīkavādā**ti īsakampi apariharitvā ujumeva vividhapaccanīkavādā, anekavāraṃ viruddhavādā eva hutvāti attho. Ācariyena hi ratanattayassa avaṇṇe bhāsite antevāsī vaṇṇaṃ bhāsati, puna itaro avaṇṇaṃ, itaro vaṇṇanti evaṃ ācariyo sāraphalake visarukkhaāṇiṃ ākoṭayamāno viya punappunaṃ ratanattayassa avaṇṇaṃ bhāsati. Antevāsī pana suvaṇṇarajatamaṇimayāya āṇiyā taṃ āṇiṃ paṭibāhayamāno viya punappunaṃ ratanattayassa vaṇṇaṃ bhāsati. Tena vuttaṃ – ‘‘ujuvipaccanīkavādā’’ti.

Bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti bhikkhusaṅghañcāti bhagavantañca bhikkhusaṅghañca pacchato pacchato dassanaṃ avijahantā iriyāpathānubandhanena anubandhā honti, sīsānulokino hutvā anugatā hontīti attho.

Kasmā pana bhagavā taṃ addhānaṃ paṭipanno? Kasmā ca suppiyo anubandho? Kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇaṃ bhāsatīti? Bhagavā tāva tasmiṃ kāle rājagahaparivattakesu aṭṭhārasasu mahāvihāresu aññatarasmiṃ vasitvā pātova sarīrappaṭijagganaṃ katvā bhikkhācāravelāyaṃ bhikkhusaṅghaparivuto rājagahe piṇḍāya carati. So taṃ divasaṃ bhikkhusaṅghassa sulabhapiṇḍapātaṃ katvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto bhikkhusaṅghaṃ pattacīvaraṃ gāhāpetvā – ‘‘nāḷandaṃ gamissāmī’’ti, rājagahato nikkhamitvā taṃ addhānaṃ paṭipanno. Suppiyopi kho tasmiṃ kāle rājagahaparivattake aññatarasmiṃ paribbājakārāme vasitvā paribbājakaparivuto rājagahe bhikkhāya carati. Sopi taṃ divasaṃ paribbājakaparisāya sulabhabhikkhaṃ katvā bhuttapātarāso paribbājake paribbājakaparikkhāraṃ gāhāpetvā – nāḷandaṃ gamissāmicceva bhagavato taṃ maggaṃ paṭipannabhāvaṃ ajānantova anubandho. Sace pana jāneyya nānubandheyya. So ajānitvāva gacchanto gīvaṃ ukkhipitvā olokayamāno bhagavantaṃ addasa buddhasiriyā sobhamānaṃ rattakambalaparikkhittamiva jaṅgamakanakagirisikharaṃ.

Tasmiṃ kira samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇṇarasmiyo samantā asītihatthappamāṇe padese ādhāvanti vidhāvanti ratanāveḷaratanadāmaratanacuṇṇavippakiṇṇaṃ viya, pasāritaratanacittakañcanapaṭamiva, rattasuvaṇṇarasanisiñcamānamiva, ukkāsatanipātasamākulamiva, nirantaravippakiṇṇakaṇikārapupphamiva vāyuvegakkhittacīnapiṭṭhacuṇṇamiva, indadhanuvijjulatātārāgaṇappabhāvisaravipphuritavicchavitamiva ca taṃ vanantaraṃ hoti.

Asīti anubyañjanānurañjitañca pana bhagavato sarīraṃ vikasitakamaluppalamiva, saraṃ sabbapāliphullamiva paricchattakaṃ, tārāmarīcivikasitamiva, gaganatalaṃ siriyā avahasantamiva, byāmappabhāparikkhepavilāsinī cassa dvattiṃsavaralakkhaṇamālā ganthetvā ṭhapitadvattiṃsacandamālāya dvattiṃsasūriyamālāya paṭipāṭiyā ṭhapitadvattiṃsacakkavattidvattiṃsasakkadevarājadvattiṃsamahābrahmānaṃ siriṃ siriyā abhibhavantimiva.

Tañca pana bhagavantaṃ parivāretvā ṭhitā bhikkhū sabbeva appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā codakā pāpagarahino vattāro vacanakkhamā sīlasampannā samādhipaññāvimuttivimuttiññāṇadassanasampannā. Tesaṃ majjhe bhagavā rattakambalapākāraparikkhitto viya kañcanathambho, rattapadumasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikāparikkhitto viya aggikkhandho, tārāgaṇaparivārito viya puṇṇacando migapakkhīnampi cakkhūni pīṇayati, pageva devamanussānaṃ. Tasmiñca pana divase yebhuyyena asītimahātherā meghavaṇṇaṃ paṃsukūlaṃ ekaṃsaṃ karitvā kattaradaṇḍaṃ ādāya suvammavammitā viya gandhahatthino vigatadosā vantadosā bhinnakilesā vijaṭitajaṭā chinnabandhanā bhagavantaṃ parivārayiṃsu. So sayaṃ vītarāgo vītarāgehi, sayaṃ vītadoso vītadosehi, sayaṃ vītamoho vītamohehi, sayaṃ vītataṇho vītataṇhehi, sayaṃ nikkileso nikkilesehi, sayaṃ buddho anubuddhehi parivārito; pattaparivāritaṃ viya kesaraṃ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataraṭṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, devagaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hārito mahābrahmā, aparimitakālasañcitapuññabalanibbattāya acinteyyāya anopamāya buddhalīlāya cando viya gaganatalaṃ taṃ maggaṃ paṭipanno hoti.

Athevaṃ bhagavantaṃ anopamāya buddhalīlāya gacchantaṃ bhikkhū ca okkhittacakkhū santindriye santamānase uparinabhe ṭhitaṃ puṇṇacandaṃ viya bhagavantaṃyeva namassamāne disvāva paribbājako attano parisaṃ avalokesi. Sā hoti kājadaṇḍake olambetvā gahitoluggaviluggapiṭṭhakatidaṇḍamorapiñchamattikāpattapasibbakakuṇḍikādianekaparikkhārabhārabharitā. ‘‘Asukassa hatthā sobhaṇā, asukassa pādā’’ti evamādiniratthakavacanā mukharā vikiṇṇavācā adassanīyā apāsādikā. Tassa taṃ disvā vippaṭisāro udapādi.

Idāni tena bhagavato vaṇṇo vattabbo bhaveyya. Yasmā panesa lābhasakkārahāniyā ceva pakkhahāniyā ca niccampi bhagavantaṃ usūyati. Aññatitthiyānañhi yāva buddho loke nuppajjati, tāvadeva lābhasakkārā nibbattanti, buddhuppādato pana paṭṭhāya parihīnalābhasakkārā honti, sūriyuggamane khajjopanakā viya nissirīkataṃ āpajjanti. Upatissakolitānañca sañjayassa santike pabbajitakāleyeva paribbājakā mahāparisā ahesuṃ, tesu pana pakkantesu sāpi tesaṃ parisā bhinnā. Iti imehi dvīhi kāraṇehi ayaṃ paribbājako yasmā niccampi bhagavantaṃ usūyati, tasmā taṃ usūyavisuggāraṃ uggiranto ratanattayassa avaṇṇameva bhāsatīti veditabbo.

2. **Atha kho bhagavā ambalaṭṭhikāyaṃ rājāgārake ekarattivāsaṃ upagacchi saddhiṃ bhikkhusaṅghenā**ti bhagavā tāya buddhalīlāya gacchamāno anupubbena ambalaṭṭhikādvāraṃ pāpuṇitvā sūriyaṃ oloketvā – ‘‘akālo dāni gantuṃ, atthasamīpaṃ gato sūriyo’’ti ambalaṭṭhikāyaṃ rājāgārake ekarattivāsaṃ upagacchi.

Tattha **ambalaṭṭhikā**ti rañño uyyānaṃ. Tassa kira dvārasamīpe taruṇaambarukkho atthi, taṃ ‘‘ambalaṭṭhikā’’ti vadanti. Tassa avidūre bhavattā uyyānampi ambalaṭṭhikā tveva saṅkhyaṃ gataṃ. Taṃ chāyūdakasampannaṃ pākāraparikkhittaṃ suyojitadvāraṃ mañjusā viya suguttaṃ. Tattha rañño kīḷanatthaṃ paṭibhānacittavicittaṃ agāraṃ akaṃsu. Taṃ ‘‘rājāgāraka’’nti vuccati.

Suppiyopi khoti suppiyopi tasmiṃ ṭhāne sūriyaṃ oloketvā – ‘‘akālo dāni gantuṃ, bahū khuddakamahallakā paribbājakā, bahuparissayo ca ayaṃ maggo corehipi vāḷayakkhehipi vāḷamigehipi. Ayaṃ kho pana samaṇo gotamo uyyānaṃ paviṭṭho, samaṇassa ca gotamassa vasanaṭṭhāne devatā ārakkhaṃ gaṇhanti, handāhampi idha ekarattivāsaṃ upagantvā sveva gamissāmī’’ti tadevuyyānaṃ pāvisi. Tato bhikkhusaṅgho bhagavato vattaṃ dassetvā attano attano vasanaṭṭhānaṃ sallakkhesi. Paribbājakopi uyyānassa ekapasse paribbājakaparikkhāre otāretvā vāsaṃ upagacchi saddhiṃ attano parisāya. Pāḷiyamārūḷhavaseneva pana – ‘‘saddhiṃ attano antevāsinā brahmadattena māṇavenā’’ti vuttaṃ.

Evaṃ vāsaṃ upagato pana so paribbājako rattibhāge dasabalaṃ olokesi. Tasmiñca samaye samantā vippakiṇṇatārakā viya padīpā jalanti, majjhe bhagavā nisinno hoti, bhikkhusaṅgho ca bhagavantaṃ parivāretvā. Tattha ekabhikkhussapi hatthakukkuccaṃ vā pādakukkuccaṃ vā ukkāsitasaddo vā khipitasaddo vā natthi. Sā hi parisā attano ca sikkhitasikkhatāya satthari ca gāravenāti dvīhi kāraṇehi nivāte padīpasikhā viya niccalā sannisinnāva ahosi. Paribbājako taṃ vibhūtiṃ disvā attano parisaṃ olokesi. Tattha keci hatthaṃ khipanti, keci pādaṃ, keci vippalapanti, keci nillālitajivhā paggharitakheḷā, dante khādantā kākacchamānā gharugharupassāsino sayanti. So ratanattayassa guṇavaṇṇe vattabbepi issāvasena puna avaṇṇameva ārabhi. Brahmadatto pana vuttanayeneva vaṇṇaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘tatrāpi sudaṃ suppiyo paribbājako’’ti sabbaṃ vattabbaṃ. Tattha **tatrāpī**ti tasmimpi, ambalaṭṭhikāyaṃ uyyāneti attho.

3. **Sambahulāna**nti bahukānaṃ. Tattha vinayapariyāyena tayo janā ‘‘sambahulā’’ti vuccanti. Tato paraṃ saṅgho. Suttantapariyāyena pana tayo tayova tato paṭṭhāya sambahulā. Idha suttantapariyāyena ‘‘sambahulā’’ti veditabbā. **Maṇḍalamāḷe**ti katthaci dve kaṇṇikā gahetvā haṃsavaṭṭakacchannena katā kūṭāgārasālāpi ‘‘maṇḍalamāḷo’’ti vuccati, katthaci ekaṃ kaṇṇikaṃ gahetvā thambhapantiṃ parikkhipitvā katā upaṭṭhānasālāpi ‘‘maṇḍalamāḷo’’ti vuccati. Idha pana nisīdanasālā ‘‘maṇḍalamāḷo’’ti veditabbo. **Sannisinnāna**nti nisajjanavasena. **Sannipatitāna**nti samodhānavasena. **Ayaṃ saṅkhiyadhammo**ti saṅkhiyā vuccati kathā, kathādhammoti attho. **Udapādī**ti uppanno. Katamo pana soti? Acchariyaṃ āvusoti evamādi. Tattha andhassa pabbatārohaṇaṃ viya niccaṃ na hotīti **acchariyaṃ.** Ayaṃ tāva saddanayo. Ayaṃ pana aṭṭhakathānayo – accharāyogganti **acchariyaṃ.** Accharaṃ paharituṃ yuttanti attho. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutaṃ.** Ubhayaṃ petaṃ vimhayassevādhivacanaṃ. **Yāvañcida**nti yāva ca idaṃ tena suppaṭividitatāya appameyyattaṃ dasseti.

Tena bhagavatā jānatā…pe… suppaṭividitāti etthāyaṃ saṅkhepattho. Yo so bhagavā samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tena bhagavatā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āsayānusayaṃ **jānatā,** hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya sabbañeyyadhammaṃ **passatā**.

Api ca pubbenivāsādīhi **jānatā,** dibbena cakkhunā **passatā.** Tīhi vijjāhi chahi vā pana abhiññāhi **jānatā,** sabbattha appaṭihatena samantacakkhunā **passatā.** Sabbadhammajānanasamatthāya vā paññāya **jānatā,** sabbasattānaṃ cakkhuvisayātītāni tirokuṭṭādigatānipi rūpāni ativisuddhena maṃsacakkhunā **passatā.** Attahitasādhikāya vā samādhipadaṭṭhānāya paṭivedhapaññāya **jānatā,** parahitasādhikāya karuṇāpadaṭṭhānāya desanāpaññāya **passatā.**

Arīnaṃ hatattā paccayādīnañca arahattā **arahatā.** Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddhena antarāyikadhamme vā **jānatā,** niyyānikadhamme **passatā,** kilesārīnaṃ hatattā **arahatā.** Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddhenā**ti. Evaṃ catūvesārajjavasena catūhākārehi thomitena sattānaṃ **nānādhimuttikatā** nānajjhāsayatā suppaṭividitā yāva ca **suṭṭhu paṭividitā.**

Idānissa suppaṭividitabhāvaṃ dassetuṃ **ayañhī**tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti yā ca ayaṃ bhagavatā ‘‘dhātuso, bhikkhave, sattā saṃsandanti samenti, hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti, kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samenti. Atītampi kho, bhikkhave, addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandiṃsu samiṃsu, hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi…pe… kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandiṃsu samiṃsu, anāgatampi kho, bhikkhave, addhānaṃ…pe… saṃsandissanti samessanti, etarahipi kho, bhikkhave, paccuppannaṃ addhānaṃ dhātusova sattā saṃsandanti samenti, hīnādhimuttikā hīnādhimuttikehi…pe… kalyāṇādhimuttikā kalyāṇādhimuttikehi saddhiṃ saṃsandanti samentī’’ti evaṃ sattānaṃ nānādhimuttikatā, nānajjhāsayatā, nānādiṭṭhikatā, nānākhantitā, nānārucitā, nāḷiyā minantena viya tulāya tulayantena viya ca nānādhimuttikatāñāṇena sabbaññutaññāṇena viditā, sā yāva suppaṭividitā. Dvepi nāma sattā ekajjhāsayā dullabhā lokasmiṃ. Ekasmiṃ gantukāme eko ṭhātukāmo hoti, ekasmiṃ pivitukāme eko bhuñjitukāmo. Imesu cāpi dvīsu ācariyantevāsīsu **ayañhi ‘‘suppiyo paribbājako…pe… bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti bhikkhusaṅghañcā’’**ti. Tattha **itihame**ti itiha ime, evaṃ imeti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

4. **Atha kho bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ imaṃ saṅkhiyadhammaṃ viditvā**ti ettha **viditvā**ti sabbaññutaññāṇena jānitvā. Bhagavā hi katthaci maṃsacakkhunā disvā jānāti – ‘‘addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna’’ntiādīsu (saṃ. ni. 4.241) viya. Katthaci dibbacakkhunā disvā jānāti – ‘‘addasā kho bhagavā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena tā devatāyo sahassasseva pāṭaligāme vatthūni pariganhantiyo’’tiādīsu (dī. ni. 2.152) viya. Katthaci pakatisotena sutvā jānāti – ‘‘assosi kho bhagavā āyasmato ānandassa subhaddena paribbājakena saddhiṃ imaṃ kathāsallāpa’’ntiādīsu (dī. ni. 2.213) viya. Katthaci dibbasotena sutvā jānāti – ‘‘assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya sandhānassa gahapatissa nigrodhena paribbājakena saddhiṃ imaṃ kathāsallāpa’’ntiādīsu (dī. ni. 3.54) viya. Idha pana sabbaññutaññāṇena sutvā aññāsi. Kiṃ karonto aññāsi? Pacchimayāmakiccaṃ, kiccañca nāmetaṃ sātthakaṃ, niratthakanti duvidhaṃ hoti. Tattha niratthakakiccaṃ bhagavatā bodhipallaṅkeyeva arahattamaggena samugghātaṃ kataṃ. Sātthakaṃyeva pana bhagavato kiccaṃ hoti. Taṃ pañcavidhaṃ – purebhattakiccaṃ, pacchābhattakiccaṃ, purimayāmakiccaṃ, majjhimayāmakiccaṃ, pacchimayāmakiccanti.

Tatridaṃ purebhattakiccaṃ –

Bhagavā hi pātova uṭṭhāya upaṭṭhākānuggahatthaṃ sarīraphāsukatthañca mukhadhovanādisarīraparikammaṃ katvā yāva bhikkhācāravelā tāva vivittāsane vītināmetvā, bhikkhācāravelāyaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā cīvaraṃ pārupitvā pattamādāya kadāci ekako, kadāci bhikkhusaṅghaparivuto, gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati; kadāci pakatiyā, kadāci anekehi pāṭihāriyehi vattamānehi. Seyyathidaṃ, piṇḍāya pavisato lokanāthassa purato purato gantvā mudugatavātā pathaviṃ sodhenti, valāhakā udakaphusitāni muñcantā magge reṇuṃ vūpasametvā upari vitānaṃ hutvā tiṭṭhanti, apare vātā pupphāni upasaṃharitvā magge okiranti, unnatā bhūmippadesā onamanti, onatā unnamanti, pādanikkhepasamaye samāva bhūmi hoti, sukhasamphassāni padumapupphāni vā pāde sampaṭicchanti. Indakhīlassa anto ṭhapitamatte dakkhiṇapāde sarīrato chabbaṇṇarasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasapiñjarāni viya citrapaṭaparikkhittāni viya ca pāsādakūṭāgārādīni alaṅkarontiyo ito cito ca dhāvanti, hatthiassavihaṅgādayo sakasakaṭṭhānesu ṭhitāyeva madhurenākārena saddaṃ karonti, tathā bherivīṇādīni tūriyāni manussānañca kāyūpagāni ābharaṇāni. Tena saññāṇena manussā jānanti – ‘‘ajja bhagavā idha piṇḍāya paviṭṭho’’ti. Te sunivatthā supārutā gandhapupphādīni ādāya gharā nikkhamitvā antaravīthiṃ paṭipajjitvā bhagavantaṃ gandhapupphādīhi sakkaccaṃ pūjetvā vanditvā – ‘‘amhākaṃ, bhante, dasa bhikkhū, amhākaṃ vīsati, paññāsaṃ…pe… sataṃ dethā’’ti yācitvā bhagavatopi pattaṃ gahetvā āsanaṃ paññapetvā sakkaccaṃ piṇḍapātena paṭimānenti. Bhagavā katabhattakicco tesaṃ sattānaṃ cittasantānāni oloketvā tathā dhammaṃ deseti, yathā keci saraṇagamanesu patiṭṭhahanti, keci pañcasu sīlesu, keci sotāpattisakadāgāmianāgāmiphalānaṃ aññatarasmiṃ; keci pabbajitvā aggaphale arahatteti. Evaṃ mahājanaṃ anuggahetvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ gacchati. Tattha gantvā maṇḍalamāḷe paññattavarabuddhāsane nisīdati, bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosānaṃ āgamayamāno. Tato bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosāne upaṭṭhāko bhagavato nivedeti. Atha bhagavā gandhakuṭiṃ pavisati. Idaṃ tāva **purebhattakiccaṃ.**

Atha bhagavā evaṃ katapurebhattakicco gandhakuṭiyā upaṭṭhāne nisīditvā pāde pakkhāletvā pādapīṭhe ṭhatvā bhikkhusaṅghaṃ ovadati – ‘‘bhikkhave, appamādena sampādetha, dullabho buddhuppādo lokasmiṃ, dullabho manussattapaṭilābho, dullabhā sampatti, dullabhā pabbajjā, dullabhaṃ saddhammassavana’’nti. Tattha keci bhagavantaṃ kammaṭṭhānaṃ pucchanti. Bhagavāpi tesaṃ cariyānurūpaṃ kammaṭṭhānaṃ deti. Tato sabbepi bhagavantaṃ vanditvā attano attano rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni gacchanti. Keci araññaṃ, keci rukkhamūlaṃ, keci pabbatādīnaṃ aññataraṃ, keci cātumahārājikabhavanaṃ…pe… keci vasavattibhavananti. Tato bhagavā gandhakuṭiṃ pavisitvā sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sato sampajāno muhuttaṃ sīhaseyyaṃ kappeti. Atha samassāsitakāyo vuṭṭhahitvā dutiyabhāge lokaṃ voloketi. Tatiyabhāge yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati tattha mahājano purebhattaṃ dānaṃ datvā pacchābhattaṃ sunivattho supāruto gandhapupphādīni ādāya vihāre sannipatati. Tato bhagavā sampattaparisāya anurūpena pāṭihāriyena gantvā dhammasabhāyaṃ paññattavarabuddhāsane nisajja dhammaṃ deseti kālayuttaṃ samayayuttaṃ, atha kālaṃ viditvā parisaṃ uyyojeti, manussā bhagavantaṃ vanditvā pakkamanti. Idaṃ **pacchābhattakiccaṃ.**

So evaṃ niṭṭhitapacchābhattakicco sace gattāni osiñcitukāmo hoti, buddhāsanā vuṭṭhāya nhānakoṭṭhakaṃ pavisitvā upaṭṭhākena paṭiyāditaudakena gattāni utuṃ gaṇhāpeti. Upaṭṭhākopi buddhāsanaṃ ānetvā gandhakuṭipariveṇe paññapeti. Bhagavā surattadupaṭṭaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā uttarāsaṅgaṃ ekaṃsaṃ karitvā tattha gantvā nisīdati ekakova muhuttaṃ paṭisallīno, atha bhikkhū tato tato āgamma bhagavato upaṭṭhānaṃ āgacchanti. Tattha ekacce pañhaṃ pucchanti, ekacce kammaṭṭhānaṃ, ekacce dhammassavanaṃ yācanti. Bhagavā tesaṃ adhippāyaṃ sampādento purimayāmaṃ vītināmeti. Idaṃ **purimayāmakiccaṃ.**

Purimayāmakiccapariyosāne pana bhikkhūsu bhagavantaṃ vanditvā pakkantesu sakaladasasahassilokadhātudevatāyo okāsaṃ labhamānā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchanti, yathābhisaṅkhataṃ antamaso caturakkharampi. Bhagavā tāsaṃ devatānaṃ pañhaṃ vissajjento majjhimayāmaṃ vītināmeti. Idaṃ **majjhimayāmakiccaṃ.**

Pacchimayāmaṃ pana tayo koṭṭhāse katvā purebhattato paṭṭhāya nisajjāya pīḷitassa sarīrassa kilāsubhāvamocanatthaṃ ekaṃ koṭṭhāsaṃ caṅkamena vītināmeti. Dutiyakoṭṭhāse gandhakuṭiṃ pavisitvā dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṃ kappeti. Tatiyakoṭṭhāse paccuṭṭhāya nisīditvā purimabuddhānaṃ santike dānasīlādivasena katādhikārapuggaladassanatthaṃ buddhacakkhunā lokaṃ voloketi. Idaṃ **pacchimayāmakiccaṃ.**

Tasmiṃ pana divase bhagavā purebhattakiccaṃ rājagahe pariyosāpetvā pacchābhatte maggaṃ āgato, purimayāme bhikkhūnaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetvā, majjhimayāme devatānaṃ pañhaṃ vissajjetvā, pacchimayāme caṅkamaṃ āruyha caṅkamamāno pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ imaṃ sabbaññutaññāṇaṃ ārabbha pavattaṃ kathaṃ sabbaññutaññāṇeneva sutvā aññāsīti. Tena vuttaṃ – ‘‘pacchimayāmakiccaṃ karonto aññāsī’’ti.

Ñatvā ca panassa etadahosi – ‘‘ime bhikkhū mayhaṃ sabbaññutaññāṇaṃ ārabbha guṇaṃ kathenti, etesañca sabbaññutaññāṇakiccaṃ na pākaṭaṃ, mayhameva pākaṭaṃ. Mayi pana gate ete attano kathaṃ nirantaraṃ ārocessanti, tato nesaṃ ahaṃ taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā tividhaṃ sīlaṃ vibhajanto, dvāsaṭṭhiyā ṭhānesu appaṭivattiyaṃ sīhanādaṃ nadanto, paccayākāraṃ samodhānetvā buddhaguṇe pākaṭe katvā, sineruṃ ukkhipento viya suvaṇṇakūṭena nabhaṃ paharanto viya ca dasasahassilokadhātukampanaṃ brahmajālasuttantaṃ arahattanikūṭena niṭṭhāpento desessāmi, sā me desanā parinibbutassāpi pañcavassasahassāni sattānaṃ amatamahānibbānaṃ sampāpikā bhavissatī’’ti. Evaṃ cintetvā yena maṇḍalamāḷo tenupasaṅkamīti. **Yenā**ti yena disābhāgena, so upasaṅkamitabbo. Bhummatthe vā etaṃ karaṇavacanaṃ, yasmiṃ padese so maṇḍalamāḷo, tattha gatoti ayamettha attho.

Paññatte āsane nisīdīti buddhakāle kira yattha yattha ekopi bhikkhu viharati sabbattha buddhāsanaṃ paññattameva hoti. Kasmā? Bhagavā kira attano santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā phāsukaṭṭhāne viharante manasi karoti – ‘‘asuko mayhaṃ santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā gato, sakkhissati nu kho visesaṃ nibbattetuṃ no vā’’ti. Atha naṃ passati kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā akusalavitakkaṃ vitakkayamānaṃ, tato ‘‘kathañhi nāma mādisassa satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharantaṃ imaṃ kulaputtaṃ akusalavitakkā abhibhavitvā anamatagge vaṭṭadukkhe saṃsāressantī’’ti tassa anuggahatthaṃ tattheva attānaṃ dassetvā taṃ kulaputtaṃ ovaditvā ākāsaṃ uppatitvā puna attano vasanaṭṭhānameva gacchati. Athevaṃ ovadiyamānā te bhikkhū cintayiṃsu – ‘‘satthā amhākaṃ manaṃ jānitvā āgantvā amhākaṃ samīpe ṭhitaṃyeva attānaṃ dasseti’’. Tasmiṃ khaṇe – ‘‘bhante, idha nisīdatha, idha nisīdathā’’ti āsanapariyesanaṃ nāma bhāroti. Te āsanaṃ paññapetvāva viharanti. Yassa pīṭhaṃ atthi, so taṃ paññapeti. Yassa natthi, so mañcaṃ vā phalakaṃ vā kaṭṭhaṃ vā pāsāṇaṃ vā vālukapuñjaṃ vā paññapeti. Taṃ alabhamānā purāṇapaṇṇānipi saṅkaḍḍhitvā tattha paṃsukūlaṃ pattharitvā ṭhapenti. Idha pana rañño nisīdanāsanameva atthi, taṃ papphoṭetvā paññapetvā parivāretvā te bhikkhū bhagavato adhimuttikañāṇamārabbha guṇaṃ thomayamānā nisīdiṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘paññatte āsane nisīdī’’ti.

Evaṃ nisinno pana jānantoyeva kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ bhikkhū pucchi. Te cassa sabbaṃ kathayiṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘nisajja kho bhagavā’’tiādi. Tattha **kāya nutthā**ti katamāya nu kathāya sannisinnā bhavathāti attho. **Kāya netthā**tipi pāḷi, tassā katamāya nu etthāti attho **kāya notthā**tipi pāḷi. Tassāpi purimoyeva attho.

Antarākathāti, kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā kathā. **Vippakatā**ti, mama āgamanapaccayā apariniṭṭhitā sikhaṃ appattā. Tena kiṃ dasseti? ‘‘Nāhaṃ tumhākaṃ kathābhaṅgatthaṃ āgato, ahaṃ pana sabbaññutāya tumhākaṃ kathaṃ niṭṭhāpetvā matthakappattaṃ katvā dassāmīti āgato’’ti nisajjeva sabbaññupavāraṇaṃ pavāreti. **Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā, atha bhagavā anuppatto**ti etthāpi ayamadhippāyo. Ayaṃ bhante amhākaṃ bhagavato sabbaññutaññāṇaṃ ārabbha guṇakathā vippakatā, na rājakathādikā tiracchānakathā, atha bhagavā anuppatto; taṃ no idāni niṭṭhāpetvā desethāti.

Ettāvatā ca yaṃ āyasmatā ānandena kamalakuvalayujjalavimalasādhurasasalilāya pokkharaṇiyā sukhāvataraṇatthaṃ nimmalasilātalaracanavilāsasobhitaratanasopānaṃ, vippakiṇṇamuttātalasadisavālukākiṇṇapaṇḍarabhūmibhāgaṃ titthaṃ viya suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapathaṃ phusitukāmatāya viya, vijambhitasamussayassa pāsādavarassa sukhārohaṇatthaṃ dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamaṇigaṇappabhāsamudayujjalasobhaṃ sopānaṃ viya, suvaṇṇavalayanūpurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhurassaragehajanavicaritassa uḷārissarivibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṃ suvaṇṇarajatamaṇimuttapavāḷādijutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvārabāhaṃ mahādvāraṃ viya ca atthabyañjanasampannassa buddhaguṇānubhāvasaṃsūcakassa imassa suttassa sukhāvagahaṇatthaṃ kāladesadesakavatthuparisāpadesapaṭimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ, tassatthavaṇṇanā samattāti.

5. Idāni – ‘‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyu’’ntiādinā nayena bhagavatā nikkhittassa suttassa vaṇṇanāya okāso anuppatto. Sā panesā suttavaṇṇanā. Yasmā suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti, tasmā suttanikkhepaṃ tāva vicārayissāma. Cattāro hi suttanikkhepā – attajjhāsayo, parajjhāsayo, pucchāvasiko, aṭṭhuppattikoti.

Tattha yāni suttāni bhagavā parehi anajjhiṭṭho kevalaṃ attano ajjhāsayeneva kathesi; seyyathidaṃ, ākaṅkheyyasuttaṃ, vatthasuttaṃ, mahāsatipaṭṭhānaṃ, mahāsaḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ, ariyavaṃsasuttaṃ, sammappadhānasuttantahārako, iddhipādaindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasuttantahārakoti evamādīni; tesaṃ attajjhāsayo nikkhepo.

Yāni pana ‘‘paripakkā kho rāhulassa vimuttiparipācaniyā dhammā; yaṃnūnāhaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vineyya’’nti; (saṃ. ni. 4.121) evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ khantiṃ manaṃ abhinīhāraṃ bujjhanabhāvañca avekkhitvā parajjhāsayavasena kathitāni; seyyathidaṃ, cūḷarāhulovādasuttaṃ, mahārāhulovādasuttaṃ, dhammacakkappavattanaṃ, dhātuvibhaṅgasuttanti evamādīni; tesaṃ parajjhāsayo nikkhepo.

Bhagavantaṃ pana upasaṅkamitvā catasso parisā, cattāro vaṇṇā, nāgā, supaṇṇā, gandhabbā, asurā, yakkhā, mahārājāno, tāvatiṃsādayo devā, mahābrahmāti evamādayo – ‘‘bojjhaṅgā bojjhaṅgā’’ti, bhante, vuccanti. ‘‘Nīvaraṇā nīvaraṇā’’ti, bhante, vuccanti; ‘‘ime nu kho, bhante, pañcupādānakkhandhā’’. ‘‘Kiṃ sūdha vittaṃ purisassa seṭṭha’’ntiādinā nayena pañhaṃ pucchanti. Evaṃ puṭṭhena bhagavatā yāni kathitāni bojjhaṅgasaṃyuttādīni, yāni vā panaññānipi devatāsaṃyutta-mārasaṃyutta-brahmasaṃyutta-sakkapañha-cūḷavedalla-mahāvedalla-sāmaññaphala-āḷavaka-sūciloma-kharalomasuttādīni; tesaṃ pucchāvasiko nikkhepo.

Yāni pana tāni uppannaṃ kāraṇaṃ paṭicca kathitāni, seyyathidaṃ – dhammadāyādaṃ, cūḷasīhanādaṃ, candūpamaṃ, puttamaṃsūpamaṃ, dārukkhandhūpamaṃ, aggikkhandhūpamaṃ, pheṇapiṇḍūpamaṃ, pāricchattakūpamanti evamādīni; tesaṃ aṭṭhuppattiko nikkhepo.

Evametesu catūsu nikkhepesu imassa suttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo. Aṭṭhuppattiyā hi idaṃ bhagavatā nikkhittaṃ. Katarāya aṭṭhuppattiyā? Vaṇṇāvaṇṇe. Ācariyo ratanattayassa avaṇṇaṃ abhāsi, antevāsī vaṇṇaṃ. Iti imaṃ vaṇṇāvaṇṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā desanākusalo bhagavā – ‘‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyu’’nti desanaṃ ārabhi. Tattha **mama**nti, sāmivacanaṃ, mamāti attho. **Vā**saddo vikappanattho. **Pare**ti, paṭiviruddhā sattā. **Tatrā**ti ye avaṇṇaṃ vadanti tesu.

Na āghātotiādīhi kiñcāpi tesaṃ bhikkhūnaṃ āghātoyeva natthi, atha kho āyatiṃ kulaputtānaṃ īdisesupi ṭhānesu akusaluppattiṃ paṭisedhento dhammanettiṃ ṭhapeti. Tattha āhanati cittanti **‘āghāto’;** kopassetaṃ adhivacanaṃ. Appatītā honti tena atuṭṭhā asomanassikāti **appaccayo;** domanassassetaṃ adhivacanaṃ. Neva attano na paresaṃ hitaṃ abhirādhayatīti **anabhiraddhi;** kopassetaṃ adhivacanaṃ. Evamettha dvīhi padehi saṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandhoti dve khandhā vuttā. Tesaṃ vasena sesānampi sampayuttadhammānaṃ kāraṇaṃ paṭikkhittameva.

Evaṃ paṭhamena nayena manopadosaṃ nivāretvā, dutiyena nayena tattha ādīnavaṃ dassento āha – ‘‘tatra ce tumhe assatha kupitā vā anattamanā vā, tumhaṃ yevassa tena antarāyo’’ti. Tattha **‘tatra ce tumhe assathā’**ti tesu avaṇṇabhāsakesu, tasmiṃ vā avaṇṇe tumhe bhaveyyātha ce; yadi bhaveyyāthāti attho. ‘Kupitā’ kopena, anattamanā domanassena. **‘Tumhaṃ yevassa tena antarāyo’**ti tumhākaṃyeva tena kopena, tāya ca anattamanatāya paṭhamajjhānādīnaṃ antarāyo bhaveyya.

Evaṃ dutiyena nayena ādīnavaṃ dassetvā, tatiyena nayena vacanatthasallakkhaṇamattepi asamatthataṃ dassento – ‘‘api nu tumhe paresa’’ntiādimāha. Tattha **paresa**nti yesaṃ kesaṃ ci. Kupito hi neva buddhapaccekabuddhaariyasāvakānaṃ, na mātāpitūnaṃ, na paccatthikānaṃ subhāsitadubbhāsitassa atthaṃ ājānāti. Yathāha –

> ‘‘Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati;
> Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ kodho sahate naraṃ.
>
> Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano;
> Bhayamantarato jātaṃ, taṃ jano nāvabujjhatī’’ti. (a. ni. 7.64);

Evaṃ sabbathāpi avaṇṇe manopadosaṃ nisedhetvā idāni paṭipajjitabbākāraṃ dassento – ‘‘tatra tumhehi abhūtaṃ abhūtato’’tiādimāha.

Tattha **tatra tumhehī**ti, tasmiṃ avaṇṇe tumhehi. **Abhūtaṃ abhūtato nibbeṭhetabba**nti yaṃ abhūtaṃ, taṃ abhūtabhāveneva apanetabbaṃ. Kathaṃ? **Itipetaṃ abhūta**ntiādinā nayena. Tatrāyaṃ yojanā – ‘‘tumhākaṃ satthā na sabbaññū, dhammo durakkhāto, saṅgho duppaṭipanno’’tiādīni sutvā na tuṇhī bhavitabbaṃ. Evaṃ pana vattabbaṃ – ‘‘iti petaṃ abhūtaṃ, yaṃ tumhehi vuttaṃ, taṃ imināpi kāraṇena abhūtaṃ, imināpi kāraṇena atacchaṃ, **‘natthi cetaṃ amhesu’,** ‘na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati’, sabbaññūyeva amhākaṃ satthā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho, tatra idañcidañca kāraṇa’’nti. Ettha ca dutiyaṃ padaṃ paṭhamassa, catutthañca tatiyassa vevacananti veditabbaṃ. Idañca avaṇṇeyeva nibbeṭhanaṃ kātabbaṃ, na sabbattha. Yadi hi ‘‘tvaṃ dussīlo, tavācariyo dussīlo, idañcidañca tayā kataṃ, tavācariyena kata’’nti vutte tuṇhībhūto adhivāseti, āsaṅkanīyo hoti. Tasmā manopadosaṃ akatvā avaṇṇo nibbeṭhetabbo. ‘‘Oṭṭhosi, goṇosī’’tiādinā pana nayena dasahi akkosavatthūhi akkosantaṃ puggalaṃ ajjhupekkhitvā adhivāsanakhantiyeva tattha kātabbā.

6. Evaṃ avaṇṇabhūmiyaṃ tādilakkhaṇaṃ dassetvā idāni vaṇṇabhūmiyaṃ dassetuṃ ‘‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyu’’ntiādimāha. Tattha **pare**ti ye keci pasannā devamanussā. Ānandanti etenāti **ānando,** pītiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sumanassa bhāvo **somanassaṃ,** cetasikasukhassetaṃ adhivacanaṃ. Uppilāvino bhāvo **uppilāvitattaṃ**. Kassa uppilāvitattanti? **Cetaso**ti. Uddhaccāvahāya uppilāpanapītiyā etaṃ adhivacanaṃ. Idhāpi dvīhi padehi saṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandho vutto.

Evaṃ paṭhamanayena uppilāvitattaṃ nivāretvā, dutiyena tattha ādīnavaṃ dassento – ‘‘tatra ce tumhe assathā’’tiādimāha. Idhāpi **tumhaṃ yevassa tena antarāyo**ti tena uppilāvitattena tumhākaṃyeva paṭhamajjhānādīnaṃ antarāyo bhaveyyāti attho veditabbo. Kasmā panetaṃ vuttaṃ? Nanu bhagavatā –

> ‘‘Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
> Varameva hi sā pīti, kasiṇenāpi jambudīpassa.
>
> Dhammoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
> Varameva hi sā pīti, kasiṇenāpi jambudīpassa.
>
> Saṅghoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
> Varameva hi sā pīti, kasiṇenāpi jambudīpassā’’ti ca.

‘‘Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā’’ti ca evamādīhi anekasatehi suttehi ratanattaye pītisomanassameva vaṇṇitanti. Saccaṃ vaṇṇitaṃ, taṃ pana nekkhammanissitaṃ. Idha – ‘‘amhākaṃ buddho, amhākaṃ dhammo’’tiādinā nayena āyasmato channassa uppannasadisaṃ gehassitaṃ pītisomanassaṃ adhippetaṃ. Idañhi jhānādipaṭilābhāya antarāyakaraṃ hoti. Tenevāyasmā channopi yāva buddho na parinibbāyi, tāva visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi, parinibbānakāle paññattena pana brahmadaṇḍena tajjito taṃ pītisomanassaṃ pahāya visesaṃ nibbattesi. Tasmā antarāyakaraṃyeva sandhāya idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ayañhi lobhasahagatā pīti. Lobho ca kodhasadisova. Yathāha –

‘‘Luddho atthaṃ na jānāti, luddho dhammaṃ na passati;
Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate naraṃ.

Anatthajanano lobho, lobho cittappakopano;
Bhayamantarato jātaṃ, taṃ jano nāvabujjhatī’’ti. (itivu. 88);

Tatiyavāro pana idha anāgatopi atthato āgato yevāti veditabbo. Yatheva hi kuddho, evaṃ luddhopi atthaṃ na jānātīti.

Paṭipajjitabbākāradassanavāre panāyaṃ yojanā – ‘‘tumhākaṃ satthā sabbaññū arahaṃ sammāsambuddho, dhammo svākkhāto, saṅgho suppaṭipanno’’tiādīni sutvā na tuṇhī bhavitabbaṃ. Evaṃ pana paṭijānitabbaṃ – **‘‘itipetaṃ bhūtaṃ**, yaṃ tumhehi vuttaṃ, taṃ imināpi kāraṇena bhūtaṃ, imināpi kāraṇena tacchaṃ. So hi bhagavā itipi arahaṃ, itipi sammāsambuddho; dhammo itipi svākkhāto, itipi sandiṭṭhiko; saṅgho itipi suppaṭipanno, itipi ujuppaṭipanno’’ti. ‘‘Tvaṃ sīlavā’’ti pucchitenāpi sace sīlavā, ‘‘sīlavāhamasmī’’ti paṭijānitabbameva. ‘‘Tvaṃ paṭhamassa jhānassa lābhī…pe… arahā’’ti puṭṭhenāpi sabhāgānaṃ bhikkhūnaṃyeva paṭijānitabbaṃ. Evañhi pāpicchatā ceva parivajjitā hoti, sāsanassa ca amoghatā dīpitā hotīti. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Cūḷasīlavaṇṇanā

7. **Appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave**ti ko anusandhi? Idaṃ suttaṃ dvīhi padehi ābaddhaṃ vaṇṇena ca avaṇṇena ca. Tattha avaṇṇo – ‘‘iti petaṃ abhūtaṃ iti petaṃ ataccha’’nti, ettheva udakantaṃ patvā aggiviya nivatto. Vaṇṇo pana bhūtaṃ bhūtato paṭijānitabbaṃ – ‘‘iti petaṃ bhūta’’nti evaṃ anuvattatiyeva. So pana duvidho brahmadattena bhāsitavaṇṇo ca bhikkhusaṅghena acchariyaṃ āvusotiādinā nayena āraddhavaṇṇo ca. Tesu bhikkhusaṅghena vuttavaṇṇassa upari suññatāpakāsane anusandhiṃ dassessati. Idha pana brahmadattena vuttavaṇṇassa anusandhiṃ dassetuṃ ‘‘appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave’’ti desanā āraddhā.

Tattha **appamattaka**nti parittassa nāmaṃ. **Oramattaka**nti tasseva vevacanaṃ. **Mattā**ti vuccati pamāṇaṃ. Appaṃ mattā etassāti **appamattakaṃ.** Oraṃ mattā etassāti **oramattakaṃ.** Sīlameva **sīlamattakaṃ.** Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘appamattakaṃ kho, panetaṃ bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattakaṃ’ nāma yena ‘‘tathāgatassa vaṇṇaṃ vadāmī’’ti ussāhaṃ katvāpi vaṇṇaṃ vadamāno puthujjano vadeyyāti. Tattha siyā – nanu idaṃ sīlaṃ nāma yogino aggavibhūsanaṃ? Yathāhu porāṇā –

‘‘Sīlaṃ yogissa’laṅkāro, sīlaṃ yogissa maṇḍanaṃ;
Sīlehi’laṅkato yogī, maṇḍane aggataṃ gato’’ti.

Bhagavatāpi ca anekesu suttasatesu sīlaṃ mahantameva katvā kathitaṃ. Yathāha – ‘‘ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu ‘sabrahmacārīnaṃ piyo cassaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī’’ti (ma. ni. 1.65) ca.

‘‘Kikīva aṇḍaṃ, camarīva vāladhiṃ;
Piyaṃva puttaṃ, nayanaṃva ekakaṃ.
Tatheva sīlaṃ, anurakkhamānā;
Supesalā hotha, sadā sagāravā’’ti ca.

‘‘Na pupphagandho paṭivātameti;

Na candanaṃ taggaramallikā vā.
Satañca gandho paṭivātameti;
Sabbā disā sappuriso pavāyati.

Candanaṃ tagaraṃ vāpi, uppalaṃ atha vassikī;
Etesaṃ gandhajātānaṃ, sīlagandho anuttaro.

Appamatto ayaṃ gandho, yvāyaṃ tagaracandanaṃ;
Yo ca sīlavataṃ gandho, vāti devesu uttamo.

Tesaṃ sampannasīlānaṃ, appamādavihārinaṃ;
Sammadaññā vimuttānaṃ, māro maggaṃ na vindatī''ti ca. (dha. pa. 57);

''Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭa''nti ca. (saṃ. ni. 1.23);

''Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci bījagāmabhūtagāmā vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti, sabbe te pathaviṃ nissāya, pathaviyaṃ patiṭṭhāya; evamete bījagāmabhūtagāmā vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya sattabojjhaṅge bhāvento sattabojjhaṅge bahulīkaronto vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesū''ti (saṃ. ni. 5.150) ca. Evaṃ aññānipi anekāni suttāni daṭṭhabbāni. Evamanekesu suttasatesu sīlaṃ mahantameva katvā kathitaṃ. Taṃ ''kasmā imasmiṃ ṭhāne appamattaka''nti āhāti? Upari guṇe upanidhāya. Sīlañhi samādhiṃ na pāpuṇāti, samādhi paññaṃ na pāpuṇāti, tasmā uparimaṃ upanidhāya heṭṭhimaṃ oramattakaṃ nāma hoti. Kathaṃ sīlaṃ samādhiṃ na pāpuṇāti? Bhagavā hi abhisambodhito sattame saṃvacchare sāvatthinagara – dvāre kaṇḍambarukkhamūle dvādasayojane ratanamaṇḍape yojanappamāṇe ratanapallaṅke nisīditvā tiyojanike dibbasetacchatte dhāriyamāne dvādasayojanāya parisāya attādānaparidīpanaṃ titthiyamaddanaṃ – ''uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati…pe… ekekalomakūpato aggikkhandho pavattati, ekekalomakūpato udakadhārā pavattati, channaṃ vaṇṇāna''ntiādinayappavattaṃ yamakapāṭihāriyaṃ dasseti. Tassa suvaṇṇavaṇṇasarīrato suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo uggantvā yāva bhavaggā gacchanti, sakaladasasahassacakkavāḷassa alaṅkaraṇakālo viya hoti, dutiyā dutiyā rasmiyo purimāya purimāya yamakayamakā viya ekakkhaṇe viya pavattanti.

Dvinnañca cittānaṃ ekakkhaṇe pavatti nāma natthi. Buddhānaṃ pana bhagavantānaṃ bhavaṅgaparivāsassa lahukatāya pañcahākārehi āciṇṇavasitāya ca, tā ekakkhaṇe viya pavattanti. Tassā tassā pana rasmiyā āvajjanaparikammādhiṭṭhānāni visuṃ visuṃyeva.

Nīlarasmiatthāya hi bhagavā nīlakasiṇaṃ samāpajjati, pītarasmiatthāya pītakasiṇaṃ, lohitaodātarasmiatthāya lohitaodātakasiṇaṃ, aggikkhandhatthāya tejokasiṇaṃ, udakadhāratthāya āpokasiṇaṃ samāpajjati. Satthā caṅkamati, nimmito tiṭṭhati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappetīti sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Ettha ekampi sīlassa kiccaṃ natthi, sabbaṃ samādhikiccameva. Evaṃ sīlaṃ samādhiṃ na pāpuṇāti.

Yaṃ pana bhagavā kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā, ekūnatiṃsavassakāle cakkavattisirīnivāsabhūtā bhavanā nikkhamma anomānadītīre pabbajitvā, chabbassāni padhānayogaṃ katvā, visākhapuṇṇamāyaṃ uruvelagāme sujātāya dinnaṃ pakkhittadibbojaṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā, sāyanhasamaye dakkhiṇuttarena bodhimaṇḍaṃ pavisitvā assatthadumarājānaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā, pubbuttarabhāge ṭhito tiṇasanthāraṃ santharitvā, tisandhipallaṅkaṃ ābhujitvā, caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ pubbaṅgamaṃ katvā, vīriyādhiṭṭhānaṃ adhiṭṭhāya, cuddasahatthapallaṅkavaragato suvaṇṇapīṭhe ṭhapitaṃ rajatakkhandhaṃ viya paññāsahatthaṃ bodhikkhandhaṃ piṭṭhito katvā, upari maṇichattena viya bodhisākhāya dhāriyamāno, suvaṇṇavaṇṇe cīvare pavāḷasadisesu bodhiaṅkuresu patamānesu, sūriye atthaṃ upagacchante mārabalaṃ vidhamitvā, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā, paccūsakāle sabbabuddhānamāciṇṇe paccayākāre ñāṇaṃ otāretvā, ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattetvā, tadeva pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā, maggapaṭipāṭiyā adhigatena catutthamaggena sabbakilese khepetvā sabbabuddhaguṇe paṭivijjhi, idamassa paññākiccaṃ. Evaṃ samādhi paññaṃ na pāpuṇāti.

Tattha yathā hatthe udakaṃ pātiyaṃ udakaṃ na pāpuṇāti, pātiyaṃ udakaṃ ghaṭe udakaṃ na pāpuṇāti, ghaṭe udakaṃ kolambe udakaṃ na pāpuṇāti, kolambe udakaṃ cāṭiyaṃ udakaṃ na pāpuṇāti, cāṭiyaṃ udakaṃ mahākumbhiyaṃ udakaṃ na pāpuṇāti, mahākumbhiyaṃ udakaṃ kusobbhe udakaṃ na pāpuṇāti, kusobbhe udakaṃ kandare udakaṃ na pāpuṇāti, kandare udakaṃ kunnadiyaṃ udakaṃ na pāpuṇāti, kunnadiyaṃ udakaṃ pañcamahānadiyaṃ udakaṃ na pāpuṇāti, pañcamahānadiyaṃ udakaṃ cakkavāḷamahāsamudde udakaṃ na pāpuṇāti, cakkavāḷamahāsamudde udakaṃ sinerupādake mahāsamudde udakaṃ na pāpuṇāti. Pātiyaṃ udakaṃ upanidhāya hatthe udakaṃ parittaṃ…pe… sinerupādakamahāsamudde udakaṃ upanidhāya cakkavāḷamahāsamudde udakaṃ parittaṃ. Iti uparūpari udakaṃ bahukaṃ upādāya heṭṭhā heṭṭhā udakaṃ parittaṃ hoti.

Evameva upari upari guṇe upādāya heṭṭhā heṭṭhā sīlaṃ appamattakaṃ oramattakanti veditabbaṃ. Tenāha – ‘‘appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattaka’’nti.

Yena puthujjanoti, ettha –

‘‘Duve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano’’ti.

Tattha yassa khandhadhātuāyatanādīsu uggahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇāni natthi, ayaṃ andhaputhujjano. Yassa tāni atthi, so kalyāṇaputhujjano. Duvidhopi panesa –

‘‘Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano;
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti’’.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi puthujjano. Yathāha –

‘‘Puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu satthārānaṃ mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānāoghehi vuyhanti, puthu santāpehi santappanti, puthu pariḷāhehi pariḍayhanti, puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā giddhā gathitā mucchitā ajjhopannā laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā’’ti. Puthūnaṃ gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjano, puthuvāyaṃ visuṃyeva saṅkhyaṃ gato visaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janehīti puthujjanoti.

Tathāgatassāti aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato. Tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti.

Kathaṃ bhagavā **tathā āgatoti tathāgato?** Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā sammāsambuddhā āgatā, yathā vipassī bhagavā āgato, yathā sikhī bhagavā, yathā vessabhū bhagavā, yathā kakusandho bhagavā, yathā koṇāgamano bhagavā, yathā kassapo bhagavā āgato. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yena abhinīhārena ete bhagavanto āgatā, teneva amhākampi bhagavā āgato. Atha vā yathā vipassī bhagavā…pe… yathā kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā, sīlanekkhammapaññāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramiṃ pūretvā, imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsapāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ, nayanadhanarajjaputtadārapariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātatthacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgato; tathā amhākampi bhagavā āgato. Atha vā yathā vipassī bhagavā…pe… kassapo bhagavā cattāro satipaṭṭhāne, cattāro sammappadhāne, cattāro iddhipāde, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgato, tathā amhākampi bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgatoti tathāgato.

> ‘‘Yatheva lokamhi vipassiādayo,
> Sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
> Tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato,
> Tathāgato vuccati tena cakkhumā’’ti.

Evaṃ tathā āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato?** Yathā sampatijāto vipassī bhagavā gato…pe… kassapo bhagavā gato.

Kathañca so bhagavā gato? So hi sampati jātova samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukho sattapadavītihārena gato. Yathāha – ‘‘sampatijāto kho, ānanda, bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiṃ vācaṃ bhāsati – ‘aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo’ti’’ (dī. ni. 2.31).

Tañcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi? Avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Yañhi so sampatijātova samehi pādehi patiṭṭhahi. Idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ.

Uttarābhimukhabhāvo pana sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ.

Sattapadavītihāro, sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa.

‘‘Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā’’ti, ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimmaddanassa.

Setacchattadhāraṇaṃ, arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa.

Sattamapadūpari ṭhatvā sabbadisānuvilokanaṃ, sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilābhassa.

Āsabhivācābhāsanaṃ appaṭivattiyavaradhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ.

Tathā ayaṃ bhagavāpi gato, tañcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi, avitathaṃ, tesaṃyeva visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena.

Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Muhuttajātova gavampatī yathā,
> Samehi pādehi phusī vasundharaṃ;
> So vikkamī satta padāni gotamo,
> Setañca chattaṃ anudhārayuṃ marū.
>
> Gantvāna so satta padāni gotamo,
> Disā vilokesi samā samantato;
> Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi,
> Sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito’’ti.

Evaṃ tathā gatoti tathāgato.

Atha vā yathā vipassī bhagavā…pe… yathā kassapo bhagavā, ayampi bhagavā tatheva nekkhammena kāmacchandaṃ pahāya gato, abyāpādena byāpādaṃ, ālokasaññāya thinamiddhaṃ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṃ, dhammavavatthānena vicikicchaṃ pahāya ñāṇena avijjaṃ padāletvā, pāmojjena aratiṃ vinodetvā, paṭhamajjhānena nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā, dutiyajjhānena vitakkavicāraṃ vūpasametvā, tatiyajjhānena pītiṃ virājetvā, catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāya, ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññāpaṭighasaññānānattasaññāyo samatikkamitvā, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññaṃ, ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññaṃ, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññaṃ samatikkamitvā gato.

Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pahāya, dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ, anattānupassanāya attasaññaṃ, nibbidānupassanāya nandiṃ, virāgānupassanāya rāgaṃ, nirodhānupassanāya samudayaṃ, paṭinissaggānupassanāya ādānaṃ, khayānupassanāya ghanasaññaṃ, vayānupassanāya āyūhanaṃ, vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññaṃ, animittānupassanāya nimittaṃ, appaṇihitānupassanāya paṇidhiṃ, suññatānupassanāya abhinivesaṃ, adhipaññādhammavipassanāya sārādānābhinivesaṃ, yathābhūtañāṇadassanena sammohābhinivesaṃ, ādīnavānupassanāya ālayābhinivesaṃ, paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhaṃ, vivaṭṭānupassanāya saṃyogābhinivesaṃ, sotāpattimaggena diṭṭhekaṭṭhe kilese bhañjitvā, sakadāgāmimaggena oḷārike kilese pahāya, anāgāmimaggena aṇusahagate kilese samugghāṭetvā, arahattamaggena sabbakilese samucchinditvā gato. Evampi tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato?**Pathavīdhātuyā kakkhaḷattalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ. Āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ. Tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṃ. Vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ. Ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ. Viññāṇadhātuyā vijānanalakkhaṇaṃ.

Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ. Vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ. Saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ. Saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇalakkhaṇaṃ. Viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṃ.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇaṃ. Vicārassa anumajjanalakkhaṇaṃ pītiyā pharaṇalakkhaṇaṃ. Sukhassa sātalakkhaṇaṃ. Cittekaggatāya avikkhepalakkhaṇaṃ. Phassassa phusanalakkhaṇaṃ.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṃ. Vīriyindriyassa paggahalakkhaṇaṃ. Satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṃ. Paññindriyassa pajānanalakkhaṇaṃ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṃ. Vīriyabalassa kosajje, satibalassa muṭṭhassacce. Samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṃ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṃ. Vīriyasambojjhaṅgassa paggahalakkhaṇaṃ. Pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṃ. Passaddhisambojjhaṅgassa vūpasamalakkhaṇaṃ. Samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṃ. Upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṃ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṃ. Sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṃ. Sammāvācāya pariggahalakkhaṇaṃ. Sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ. Sammāājīvassa vodānalakkhaṇaṃ. Sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇaṃ. Sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññāṇalakkhaṇaṃ. Saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ. Viññāṇassa vijānanalakkhaṇaṃ. Nāmassa namanalakkhaṇaṃ. Rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ. Saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ. Phassassa phusanalakkhaṇaṃ. Vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ. Taṇhāya hetulakkhaṇaṃ. Upādānassa gahaṇalakkhaṇaṃ. Bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ. Jātiyā nibbattilakkhaṇaṃ. Jarāya jīraṇalakkhaṇaṃ. Maraṇassa cutilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatālakkhaṇaṃ. Āyatanānaṃ āyatanalakkhaṇaṃ. Satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānalakkhaṇaṃ. Sammappadhānānaṃ padahanalakkhaṇaṃ. Iddhipādānaṃ ijjhanalakkhaṇaṃ. Indriyānaṃ adhipatilakkhaṇaṃ. Balānaṃ akampiyalakkhaṇaṃ. Bojjhaṅgānaṃ niyyānalakkhaṇaṃ. Maggassa hetulakkhaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkhaṇaṃ. Samathassa avikkhepalakkhaṇaṃ. Vipassanāya anupassanālakkhaṇaṃ.

Samathavipassanānaṃ ekarasalakkhaṇaṃ. Yuganaddhānaṃ anativattanalakkhaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaralakkhaṇaṃ. Cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ. Diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ.

Khaye ñāṇassa samucchedanalakkhaṇaṃ. Anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ.

Chandassa mūlalakkhaṇaṃ. Manasikārassa samuṭṭhāpanalakkhaṇaṃ. Phassassa samodhānalakkhaṇaṃ. Vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṃ. Samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ. Satiyā ādhipateyyalakkhaṇaṃ. Paññāya tatuttariyalakkhaṇaṃ. Vimuttiyā sāralakkhaṇaṃ… amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhitvā patto anuppattoti tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato?** Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha – ‘‘cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? ‘Idaṃ dukkha’nti bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’’nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Tāni ca bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṃ dhammānaṃ abhisambuddhattā tathāgatoti vuccati. Abhisambuddhattho hettha gatasaddo.

Api ca jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho…pe…, saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho…pe…, tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, saṅkhārānaṃ viññāṇassa paccayaṭṭho…pe…, jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbaṃ bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ dhammānaṃ abhisambuddhattā tathāgatoti vuccati. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadassitāya tathāgato?** Bhagavā yaṃ sadevake loke…pe…, sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāre āpāthamāgacchantaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca, tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā. ‘‘Katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītaka’’ntiādinā (dha. sa. 616) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvepaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsupi āpāthaṃ āgacchantesu saddādīsu. Vuttañcetaṃ bhagavatā – ‘‘yaṃ bhikkhave, sadevakassa lokassa…pe… sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi. Tamahaṃ abbhaññāsiṃ, taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī’’ti (a. ni. 4.24). Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Tattha tathadassī atthe tathāgatoti padasambhavo veditabbo.

Kathaṃ **tathavāditāya tathāgato?** Yaṃ rattiṃ bhagavā bodhimaṇḍe aparājitapallaṅke nisinno tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattiṃ yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyāpi majjhimabodhiyāpi pacchimabodhiyāpi yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ – suttaṃ, geyyaṃ…pe… vedallaṃ, taṃ sabbaṃ atthato ca byañjanato ca anupavajjaṃ, anūnamanadhikaṃ, sabbākāraparipuṇṇaṃ, rāgamadanimmadanaṃ, dosamohamadanimmadanaṃ. Natthi tattha vālaggamattampi avakkhalitaṃ, sabbaṃ taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāḷiyā mitaṃ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca, tathameva hoti avitathaṃ anaññathaṃ. Tenāha – ‘‘yañca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23). Gadattho hettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato.

Api ca āgadanaṃ āgado, vacananti attho. Tayo aviparīto āgado assāti, da-kārassa ta-kāraṃ katvā tathāgatoti evametasmiṃ atthe padasiddhi veditabbā.

Kathaṃ **tathākāritāya tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathāvācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgato. Tenevāha – ‘‘yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23). Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Kathaṃ **abhibhavanaṭṭhena tathāgato?** Upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi, vimuttiñāṇadassanenapi na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi; atulo appameyyo anuttaro rājātirājā devadevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tenāha – ‘‘sadevake, bhikkhave, loke…pe… sadevamanussāya pajāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti.

Tatrevaṃ padasiddhi veditabbā. Agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbālokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññussayo ca agado assāti. Da-kārassa ta-kāraṃ katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Api ca tathāya gatotipi tathāgato, tathaṃ gatotipi tathāgato. **Gato**ti avagato, atīto patto paṭipannoti attho.

Tattha sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ gato paṭipannoti tathāgato. Tena vuttaṃ bhagavatā –

> ‘‘Loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasmā tathāgato visaṃyutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo tathāgatassa pahīno. Lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ bhikkhave, sadevakassa lokassa…pe… sabbaṃ taṃ tathāgatena abhisambuddhaṃ. Tasmā, tathāgatoti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23).

Tassapi evaṃ attho veditabbo. Idampi ca tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattameva. Sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya.

Katamañca taṃ bhikkhaveti yena appamattakena oramattakena sīlamattakena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya, taṃ katamanti pucchati? Tattha pucchā nāma adiṭṭhajotanā pucchā, diṭṭhasaṃsandanā pucchā, vimaticchedanā pucchā, anumatipucchā, kathetukamyatā pucchāti pañcavidhā hoti.

Tattha katamā **adiṭṭhajotanā pucchā?** Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti, adiṭṭhaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ, tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhāvanāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ adiṭṭhajotanā pucchā.

Katamā **diṭṭhasaṃsandanā pucchā?** Pakatiyā lakkhaṇaṃ ñātaṃ hoti, diṭṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ, tassa aññehi paṇḍitehi saddhiṃ saṃsandanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ diṭṭhasaṃsandanā pucchā.

Katamā **vimaticchedanā pucchā?** Pakatiyā saṃsayapakkhando hoti, vimatipakkhando, dveḷhakajāto, ‘‘evaṃ nu kho, na nu kho, kinnu kho, kathaṃ nu kho’’ti. So vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ vimaticchedanā pucchā.

Katamā **anumatipucchā?** Bhagavā bhikkhūnaṃ anumatiyā pañhaṃ pucchati – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti. Aniccaṃ, bhante. Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti? Dukkhaṃ bhanteti (mahāva. 21) sabbaṃ vattabbaṃ, ayaṃ anumatipucchā.

Katamā **kathetukamyatā pucchā?** Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāya pañhaṃ pucchati. Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro?…Pe… aṭṭhime bhikkhave maggaṅgā. Katame aṭṭhāti, ayaṃ kathetukamyatā pucchā.

Iti imāsu pañcasu pucchāsu adiṭṭhassa tāva kassaci dhammassa abhāvato tathāgatassa adiṭṭhajotanā pucchā natthi. ‘‘Idaṃ nāma aññehi paṇḍitehi samaṇabrāhmaṇehi saddhiṃ saṃsanditvā desessāmī’’ti samannāhārasseva anuppajjanato diṭṭhasaṃsandanā pucchāpi natthi. Yasmā pana buddhānaṃ ekadhammepi āsappanā parisappanā natthi, bodhimaṇḍeyeva sabbā kaṅkhā chinnā; tasmā vimaticchedanā pucchāpi natthiyeva. Avasesā pana dve pucchā buddhānaṃ atthi, tāsu ayaṃ kathetukamyatā pucchā nāma.

8. Idāni taṃ kathetukamyatāya pucchāya pucchitamatthaṃ kathetuṃ ‘‘pāṇātipātaṃ pahāyā’’tiādimāha.

Tattha pāṇassa atipāto pāṇātipāto, pāṇavadho, pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. **Pāṇo**ti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ, tasmiṃ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo, kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti – pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇanti. Cha payogā – sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayoti. Imasmiṃ panatthe vitthāriyamāne ativiya papañco hoti, tasmā taṃ na vitthārayāma, aññañca evarūpaṃ. Atthikehi pana samantapāsādikaṃ vinayaṭṭhakathaṃ oloketvā gahetabbaṃ.

Pahāyāti imaṃ pāṇātipātacetanāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ pajahitvā. **Paṭivirato**ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova. Natthi tassa vītikkamissāmīti cakkhusotaviññeyyā dhammā pageva kāyikāti imināva nayena aññesupi evarūpesu padesu attho veditabbo.

Samaṇoti bhagavā samitapāpatāya laddhavohāro. **Gotamo**ti gottavasena. Na kevalañca bhagavāyeva pāṇātipātā paṭivirato, bhikkhusaṅghopi paṭivirato, desanā pana ādito paṭṭhāya evaṃ āgatā, atthaṃ pana dīpentena bhikkhusaṅghavasenāpi dīpetuṃ vaṭṭati.

Nihitadaṇḍo nihitasatthoti parūpaghātatthāya daṇḍaṃ vā satthaṃ vā ādāya avattanato nikkhittadaṇḍo ceva nikkhittasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṃ sabbampi avasesaṃ upakaraṇaṃ sattānaṃ viheṭhanabhāvato satthanti veditabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṃ vā dantakaṭṭhaṃ vā vāsiṃ pipphalikaṃ vā gahetvā vicaranti, na taṃ parūpaghātatthāya. Tasmā nihitadaṇḍo nihitasattho tveva saṅkhyaṃ gacchati.

Lajjīti pāpajigucchanalakkhaṇāya lajjāya samannāgato. **Dayāpanno**ti dayaṃ mettacittataṃ āpanno. **Sabbapāṇabhūtahitānukampī**ti; sabbe pāṇabhūte hitena anukampako. Tāya dayāpannatāya sabbesaṃ pāṇabhūtānaṃ hitacittakoti attho. **Viharatī**ti iriyati yapeti yāpeti pāleti. **Iti vā hi, bhikkhave**ti evaṃ vā bhikkhave. Vā saddo upari ‘‘adinnādānaṃ pahāyā’’tiādīni apekkhitvā vikappattho vutto, evaṃ sabbattha purimaṃ vā pacchimaṃ vā apekkhitvā vikappabhāvo veditabbo.

Ayaṃ panettha saṅkhepo – bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno evaṃ vadeyya – ‘‘samaṇo gotamo pāṇaṃ na hanati, na ghāteti, na tattha samanuñño hoti, virato imasmā dussīlyā; aho, vata re buddhaguṇā mahantā’’ti, iti mahantaṃ ussāhaṃ katvā vaṇṇaṃ vattukāmopi appamattakaṃ oramattakaṃ ācārasīlamattakameva vakkhati. Upari asādhāraṇabhāvaṃ nissāya vaṇṇaṃ vattuṃ na sakkhissati. Na kevalañca puthujjanova sotāpannasakadāgāmianāgāmiarahantopi paccekabuddhāpi na sakkontiyeva; tathāgatoyeva pana sakkoti, taṃ vo upari vakkhāmīti, ayamettha sādhippāyā atthavaṇṇanā. Ito paraṃ pana apubbapadameva vaṇṇayissāma.

Adinnādānaṃ pahāyāti ettha adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ, parasaṃharaṇaṃ, theyyaṃ, corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinna**nti parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmiṃ parapariggahite parapariggahitasaññino, tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ, kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ. Taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti – parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā – sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāroti imesaṃ avahārānaṃ vasena pavattā, ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ vutto.

Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī.** Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī.** Thenetīti theno. Na thenena **athenena.** Athenattāyeva **sucibhūtena. Attanā**ti attabhāvena. Athenaṃ sucibhūtaṃ attānaṃ katvā viharatīti vuttaṃ hoti. Sesaṃ paṭhamasikkhāpade vuttanayeneva yojetabbaṃ. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha.

Abrahmacariyanti aseṭṭhacariyaṃ. Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāraṃ caratīti brahmacārī. **Ārācārī**ti abrahmacariyato dūracārī. **Methunā**ti rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunāti saṅkhyaṃ gatā asaddhammā. **Gāmadhammā**ti gāmavāsīnaṃ dhammā.

9. **Musāvādaṃ pahāyā**ti ettha **musā**ti visaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo, vā visaṃvādanādhippāyena panassa paravisaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo.

Aparo nayo, **'musā'**ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **'Vādo'**ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo.

Api ca gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthītiādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo, pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena – ''ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī''ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhantiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti – atathaṃ vatthu, visaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṃvādanakiriyākaraṇena daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyasamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Yasmā pana yathā kāyakāyapaṭibaddhavācāhi paraṃ visaṃvādeti, tathā ''idamassa bhaṇāhī''ti āṇāpentopi paṇṇaṃ likhitvā purato nissajjantopi, ''ayamattho evaṃ daṭṭhabbo''ti kuḍḍādīsu likhitvā ṭhapentopi. Tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti, aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā.

Saccaṃ vadatīti **saccavādī.** Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti **saccasandho.** Na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antaritattā saccaṃ saccena na ghaṭīyati; tasmā so na saccasandho. Ayaṃ pana na tādiso, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṃ sandahati yevāti saccasandho.

Thetoti thiro thirakathoti attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya, assapiṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti, eko pāsāṇalekhā viya, indakhīlo viya ca thirakatho hoti, asinā sīsaṃ chindantepi dve kathā na katheti, ayaṃ vuccati theto.

Paccayikoti pattiyāyitabbako, saddhāyitabbakoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, ‘‘idaṃ kena vuttaṃ, asukenā’’ti vutte ‘‘mā tassa vacanaṃ saddahathā’’ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti, ‘‘idaṃ kena vuttaṃ, asukenā’’ti vutte ‘‘yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva ida’’nti vattabbataṃ āpajjati, ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassā**ti tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Pisuṇaṃ vācaṃ pahāyātiādīsu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ, parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā pisuṇā vācā.

Yāya pana attānampi parampi pharusaṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā, neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ pharusā vācā.

Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so samphappalāpo.

Tesaṃ mūlabhūtā cetanāpi pisuṇavācādināmeva labhati, sā eva ca idhādhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇavācā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā – bhinditabbo paro, ‘‘iti ime nānā bhavissanti, vinā bhavissantī’’ti bhedapurekkhāratā vā, ‘‘iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko’’ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. **Imesaṃ bhedāyā**ti, yesaṃ itoti vuttānaṃ santike sutaṃ tesaṃ bhedāya.

Bhinnānaṃ vā sandhātāti dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā ‘‘tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yutta’’ntiādīni vatvā sandhānaṃ kattā anukattā. **Anuppadātā**ti sandhānānuppadātā. Dve jane samagge disvā – ‘‘tumhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikameta’’ntiādīni vatvā daḷhīkammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo.** Yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. Samaggarāmotipi pāḷi, ayamevettha attho. **Samaggarato**ti samaggesu rato, te pahāya aññattha gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī, samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā**ti yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpikameva vācaṃ bhāsati, na itaranti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusāvācā. Tassā āvibhāvatthamidaṃ vatthu – eko kira dārako mātuvacanaṃ anādiyitvā araññaṃ gacchati, taṃ mātā nivattetumasakkontī – ‘‘caṇḍā taṃ mahiṃsī anubandhatū’’ti akkosi. Athassa tatheva araññe mahiṃsī uṭṭhāsi. Dārako ‘‘yaṃ mama mātā mukhena kathesi, taṃ mā hotu, yaṃ cittena cintesi taṃ hotū’’ti, saccakiriyamakāsi. Mahiṃsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya na pharusā vācā hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evaṃ vadanti – ‘‘corā vo khaṇḍākhaṇḍaṃ karontū’’ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti – ‘‘kiṃ ime ahirīkā anottappino caranti, niddhamatha ne’’ti, atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṃ vacanasaṇhatāya apharusā vācā na hoti. Na hi mārāpetukāmassa – ‘‘imaṃ sukhaṃ sayāpethā’’ti vacanaṃ apharusā vācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusā vācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā – akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Nelāti elaṃ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho. ‘‘Nelaṅgo setapacchādo’’ti, (udā. 65) ettha vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemanīyā.** Hadayaṃ gacchati, appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā.** Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī** pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātipi **porī.** Purassa esātipi **porī.** Nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti. Pitimattaṃ pitāti vadanti, bhātimattaṃ bhātāti vadanti, mātimattaṃ mātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā.** Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā.**

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo, tassa dve sambhārā – bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā, tathārūpī kathā kathanañca.

Kālena vadatīti **kālavādī** vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tathaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī.** Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī.** Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī** saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī.**

Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī.** Hadaye nidhātabbayuttakaṃ vācaṃ bhāsitāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṃ bhāsamānopi ca – ‘‘ahaṃ nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsissāmī’’ti na akālena bhāsati, yuttakālaṃ pana apekkhitvāva bhāsatīti attho. **Sāpadesa**nti saupamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavati**nti paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsatīti attho. **Atthasaṃhita**nti anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātuṃ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ bhāsati. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena sahitattā atthasaṃhitaṃ vācaṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsatīti vuttaṃ hoti.

10. **Bījagāmabhūtagāmasamārambhā**ti mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva, yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanabhedanapacanādibhāvena vikopanā paṭiviratoti attho.

Ekabhattikoti pātarāsabhattaṃ sāyamāsabhattanti dve bhattāni, tesu pātarāsabhattaṃ antomajjhanhikena paricchinnaṃ, itaraṃ majjhanhikato uddhaṃ anto aruṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattuṃ bhuñjamānopi ekabhattikova hoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘ekabhattiko’’ti.

Rattiyā bhojanaṃ ratti, tato uparatoti **rattūparato.** Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāma. Tato viratattā **virato vikālabhojanā.** Kadā virato? Anomānadītīre pabbajitadivasato paṭṭhāya.

Sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇībhūtaṃ dassananti visūkadassanaṃ. Attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccādivasenapi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā.** Naccādīni hi attanā payojetuṃ vā parehi payojāpetuṃ vā payuttāni passituṃ vā neva bhikkhūnaṃ na bhikkhunīnañca vaṭṭanti.

Mālādīsu **mālā**ti yaṃ kiñci pupphaṃ. **Gandha**nti yaṃ kiñci gandhajātaṃ. **Vilepana**nti chavirāgakaraṇaṃ. Tattha piḷandhanto dhāreti nāma, ūnaṭṭhānaṃ pūrento maṇḍeti nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto vibhūseti nāma. **Ṭhānaṃ** vuccati kāraṇaṃ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratoti attho.

Uccāsayanaṃ vuccati pamāṇātikkantaṃ. **Mahāsayana**nti akappiyapaccattharaṇaṃ. Tato viratoti attho.

Jātarūpanti suvaṇṇaṃ. **Rajata**nti kahāpaṇo, lohamāsako, jatumāsako, dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti. Tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva naṃ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādiyatīti attho.

Āmakadhaññapaṭiggahaṇāti, sālivīhiyavagodhūmakaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalañca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā**ti ettha aññatra odissa anuññātā āmakamaṃsamacchānaṃ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, no āmasanaṃ.

Itthikumārikapaṭiggahaṇāti ettha **itthī**ti purisantaragatā, itarā kumārikā nāma, tāsaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva.

Dāsidāsapaṭiggahaṇāti ettha dāsidāsavaseneva tesaṃ paṭiggahaṇaṃ na vaṭṭati. ‘‘Kappiyakārakaṃ dammi, ārāmikaṃ dammī’’ti evaṃ vutte pana vaṭṭati.

Ajeḷakādīsu khettavatthupariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khettaṃ** nāma yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhati. **Vatthu** nāma yasmiṃ aparaṇṇaṃ ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṃ khettaṃ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo **vatthu.** Khettavatthusīsena cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva.

Dūteyyaṃ vuccati dūtakammaṃ, gihīnaṃ pahitaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ. **Pahiṇagamanaṃ** vuccati gharā gharaṃ pesitassa khuddakagamanaṃ. Anuyogo nāma tadubhayakaraṇaṃ. Tasmā dūteyyapahiṇagamanānaṃ anuyogāti. Evamettha attho veditabbo.

Kayavikkayāti kayā ca vikkayā ca. Tulākūṭādīsu **kūṭa**nti vañcanaṃ. Tattha tulākūṭaṃ nāma rūpakūṭaṃ aṅgakūṭaṃ, gahaṇakūṭaṃ, paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭaṃ** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṃ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṃ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṃ** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭaṃ.** Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇe karoti, tato janapadaṃ gantvā kiñcideva aḍḍhaṃ kulaṃ pavisitvā – ‘‘suvaṇṇabhājanāni kiṇathā’’ti vatvā agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti. Tato tehi – ‘‘kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo’’ti vutte, ‘‘vīmaṃsitvā gaṇhathā’’ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbā pātiyo datvā gacchati.

Mānakūṭaṃ nāma hadayabhedasikhābhedarajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhāchiddena mānena – ‘‘saṇikaṃ āsiñcā’’ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti.

Sikhābhedo tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikhaṃ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena pūretvā sikhaṃ chindanto deti.

Rajjubhedo khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjaṃ alabhantā hi khettaṃ amahantampi mahantaṃ katvā minanti.

Ukkoṭanādīsu **ukkoṭana**nti assāmike sāmike kātuṃ lañjaggahaṇaṃ. **Vañcana**nti tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃ vatthu – eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati, tameko dhutto – ‘‘kiṃ bho, migo agghati, kiṃ migapotako’’ti āha. ‘‘Migo dve kahāpaṇe, migapotako eka’’nti ca vutte ekaṃ kahāpaṇaṃ datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto – ‘‘na me bho, migapotakena attho, migaṃ me dehī’’ti āha. Tena hi – dve kahāpaṇe dehīti. So āha – ‘‘nanu te bho, mayā paṭhamaṃ eko kahāpaṇo dinno’’ti? ‘‘Āma, dinno’’ti. ‘‘Idaṃ migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo, ayañca kahāpaṇagghanako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantī’’ti. So ‘‘kāraṇaṃ vadatī’’ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti. **Nikatī**ti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti, amaṇiṃ maṇinti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogo**ti kuṭilayogo, etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ. Tasmā – ukkoṭanasāciyogo, vañcanasāciyogo, nikatisāciyogoti, evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññassa parivattanaṃ sāciyogoti vadanti. Taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ.

Chedanādīsu **chedana**nti hatthacchedanādi. **Vadho**ti māraṇaṃ. **Bandho**ti rajjubandhanādīhi bandhanaṃ. **Viparāmoso**ti himaviparāmoso, gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṃ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ himaviparāmoso. Yaṃ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṃ gumbaviparāmoso. **Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāro**ti sāhasikakiriyā. Gehaṃ pavisitvā manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitabhaṇḍānaṃ gahaṇaṃ. Evametasmā chedana…pe… sahasākārā paṭivirato samaṇo gotamoti. Iti vā hi, bhikkhave, puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyāti.

Ettāvatā cūḷasīlaṃ niṭṭhitaṃ hoti.

Majjhimasīlavaṇṇanā

11. Idāni majjhimasīlaṃ vitthārento ‘‘yathā vā paneke bhonto’’tiādimāha. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā. **Saddhādeyyānī**ti kammañca phalañca idhalokañca paralokañca saddahitvā dinnāni. ‘Ayaṃ me ñātī’ti vā, ‘mitto’ti vā, idaṃ paṭikarissati, idaṃ vā tena katapubbanti vā, evaṃ na dinnānīti attho. Evaṃ dinnāni hi na saddhādeyyāni nāma honti. **Bhojanānī**ti desanāsīsamattametaṃ, atthato pana saddhādeyyāni bhojanāni bhuñjitvā cīvarāni pārupitvā senāsanāni sevamānā gilānabhesajjaṃ paribhuñjamānāti sabbametaṃ vuttameva hoti.

Seyyathidanti nipāto. Tassattho katamo so bījagāmabhūtagāmo, yassa samārambhaṃ anuyuttā viharantīti. Tato taṃ dassento **mūlabīja**ntiādimāha. Tattha **mūlabījaṃ** nāma haliddi, siṅgiveraṃ, vacā, vacattaṃ, ativisā, kaṭukarohiṇī, usīraṃ, bhaddamuttakanti evamādi. **Khandhabījaṃ** nāma assattho, nigrodho, pilakkho, udumbaro, kacchako, kapitthanoti evamādi. **Phaḷubījaṃ** nāma ucchu, naḷo, veḷūti evamādi. **Aggabījaṃ** nāma ajjakaṃ, phaṇijjakaṃ, hiriveranti evamādi. **Bījabījaṃ** nāma pubbaṇṇaṃ aparaṇṇanti evamādi. Sabbañhetaṃ rukkhato viyojitaṃ viruhanasamatthameva ‘‘bījagāmo’’ti vuccati. Rukkhato pana aviyojitaṃ asukkhaṃ ‘‘bhūtagāmo’’ti vuccati. Tattha bhūtagāmasamārambho pācittiyavatthu, bījagāmasamārambho dukkaṭavatthūti veditabbo.

12. **Sannidhikāraparibhoga**nti sannidhikatassa paribhogaṃ. Tattha duvidhā kathā, vinayavasena ca sallekhavasena ca. Vinayavasena tāva yaṃ kiñci annaṃ ajja paṭiggahitaṃ aparajju sannidhikārakaṃ hoti, tassa paribhoge pācittiyaṃ. Attanā laddhaṃ pana sāmaṇerānaṃ datvā, tehi laddhaṃ ṭhapāpetvā dutiyadivase bhuñjituṃ vaṭṭati, sallekho pana na hoti.

Pānasannidhimhipi eseva nayo. Tattha pānaṃ nāma ambapānādīni aṭṭha pānāni, yāni ca tesaṃ anulomāni. Tesaṃ vinicchayo samantapāsādikāyaṃ vutto.

Vatthasannidhimhi anadhiṭṭhitaṃ avikappitaṃ sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti, ayaṃ pariyāyakathā. Nippariyāyato pana ticīvarasantuṭṭhena bhavitabbaṃ, catutthaṃ labhitvā aññassa dātabbaṃ. Sace yassa kassaci dātuṃ na sakkoti, yassa pana dātukāmo hoti, so uddesatthāya vā paripucchatthāya vā gato, āgatamatte dātabbaṃ, adātuṃ na vaṭṭati. Cīvare pana appahonte satiyā paccāsāya anuññātakālaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati. Sūcisuttacīvarakārakānaṃ alābhena tato parampi vinayakammaṃ katvā ṭhapetuṃ vaṭṭati. ‘‘Imasmiṃ jiṇṇe puna īdisaṃ kuto labhissāmī’’ti pana ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Yānasannidhimhi yānaṃ nāma vayhaṃ, ratho, sakaṭaṃ, sandamānikā, sivikā, pāṭaṅkīti; netaṃ pabbajitassa yānaṃ. Upāhanā pana pabbajitassa yānaṃyeva. Ekabhikkhussa hi eko araññatthāya, eko dhotapādakatthāyāti, ukkaṃsato dve upāhanasaṅghāṭā vaṭṭanti. Tatiyaṃ labhitvā aññassa dātabbo. ‘‘Imasmiṃ jiṇṇe aññaṃ kuto labhissāmī’’ti hi ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Sayanasannidhimhi sayananti mañco. Ekassa bhikkhuno eko gabbhe, eko divāṭhāneti ukkaṃsato dve mañcā vaṭṭanti. Tato uttari labhitvā aññassa bhikkhuno vā gaṇassa vā dātabbo; adātuṃ na vaṭṭati. Sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Gandhasannidhimhi bhikkhuno kaṇḍukacchuchavidosādiābādhe sati gandhā vaṭṭanti. Te gandhe āharāpetvā tasmiṃ roge vūpasante aññesaṃ vā ābādhikānaṃ dātabbā, dvāre pañcaṅguligharadhūpanādīsu vā upanetabbā. ‘‘Puna roge sati bhavissantī’’ti pana ṭhapetuṃ na vaṭṭati, sannidhi ca hoti, sallekhañca kopeti.

Āmisanti vuttāvasesaṃ daṭṭhabbaṃ. Seyyathidaṃ, idhekacco bhikkhu – ‘‘tathārūpe kāle upakārāya bhavissatī’’ti tilataṇḍulamuggamāsanāḷikeraloṇamacchamaṃsavallūrasappitelaguḷabhājanādīni āharāpetvā ṭhapeti. So vassakāle kālasseva sāmaṇerehi yāguṃ pacāpetvā paribhuñjitvā ‘‘sāmaṇera, udakakaddame dukkhaṃ gāmaṃ pavisituṃ, gaccha asukaṃ kulaṃ gantvā mayhaṃ vihāre nisinnabhāvaṃ ārocehi; asukakulato dadhiādīni āharā’’ti peseti. Bhikkhūhi – ‘‘kiṃ, bhante, gāmaṃ pavisissathā’’ti vuttepi, ‘‘duppaveso, āvuso, idāni gāmo’’ti vadati. Te – ‘‘hotu, bhante, acchatha tumhe, mayaṃ bhikkhaṃ pariyesitvā āharissāmā’’ti gacchanti. Atha sāmaṇeropi dadhiādīni āharitvā bhattañca byañjanañca sampādetvā upaneti, taṃ bhuñjantasseva upaṭṭhākā bhattaṃ pahiṇanti, tatopi manāpaṃ manāpaṃ bhuñjati. Atha bhikkhū piṇḍapātaṃ gahetvā āgacchanti, tatopi manāpaṃ manāpaṃ gīvāyāmakaṃ bhuñjatiyeva. Evaṃ catumāsampi vītināmeti. Ayaṃ vuccati – ‘‘bhikkhu muṇḍakuṭumbikajīvikaṃ jīvati, na samaṇajīvika’’nti. Evarūpo āmisasannidhi nāma hoti.

Bhikkhuno pana vasanaṭṭhāne ekā taṇḍulanāḷi, eko guḷapiṇḍo, catubhāgamattaṃ sappīti ettakaṃ nidhetuṃ vaṭṭati, akāle sampattacorānaṃ atthāya. Te hi ettakampi āmisapaṭisanthāraṃ alabhantā jīvitāpi voropeyyuṃ, tasmā sace ettakaṃ natthi, āharāpetvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati. Aphāsukakāle ca yadettha kappiyaṃ, taṃ attanāpi paribhuñjituṃ vaṭṭati. Kappiyakuṭiyaṃ pana bahuṃ ṭhapentassāpi sannidhi nāma natthi. Tathāgatassa pana taṇḍulanāḷiādīsu vā yaṃ kiñci caturatanamattaṃ vā pilotikakhaṇḍaṃ ‘‘idaṃ me ajja vā sve vā bhavissatī’’ti ṭhapitaṃ nāma natthi.

13. Visūkadassanesu **naccaṃ** nāma yaṃ kiñci naccaṃ, taṃ maggaṃ gacchantenāpi gīvaṃ pasāretvā daṭṭhuṃ na vaṭṭati. Vitthāravinicchayo panettha samantapāsādikāyaṃ vuttanayeneva veditabbo. Yathā cettha, evaṃ sabbesu sikkhāpadapaṭisaṃyuttesu suttapadesu. Ito parañhi ettakampi avatvā tattha tattha payojanamattameva vaṇṇayissāmāti.

Pekkhanti naṭasamajjaṃ. **Akkhāna**nti bhāratayujjhanādikaṃ. Yasmiṃ ṭhāne kathīyati, tattha gantumpi na vaṭṭati. **Pāṇissara**nti kaṃsatāḷaṃ, pāṇitāḷantipi vadanti. **Vetāḷa**nti ghanatāḷaṃ, mantena matasarīruṭṭhāpanantipi eke. **Kumbhathūṇa**nti caturassaambaṇakatāḷaṃ, kumbhasaddantipi eke. **Sobhanaka**nti naṭānaṃ abbhokkiraṇaṃ, sobhanakaraṃ vā, paṭibhānacittanti vuttaṃ hoti. **Caṇḍāla**nti ayoguḷakīḷā, caṇḍālānaṃ sāṇadhovanakīḷātipi vadanti. **Vaṃsa**nti veḷuṃ ussāpetvā kīḷanaṃ.

Dhovananti aṭṭhidhovanaṃ, ekaccesu kira janapadesu kālaṅkate ñātake na jhāpenti, nikhaṇitvā ṭhapenti. Atha nesaṃ pūtibhūtaṃ kāyaṃ ñatvā nīharitvā aṭṭhīni dhovitvā gandhehi makkhetvā ṭhapenti. Te nakkhattakāle ekasmiṃ ṭhāne aṭṭhīni ṭhapetvā ekasmiṃ ṭhāne surādīni ṭhapetvā rodantā paridevantā suraṃ pivanti. Vuttampi cetaṃ – ‘‘atthi, bhikkhave, dakkhiṇesu janapadesu aṭṭhidhovanaṃ nāma, tattha hoti annampi pānampi khajjampi bhojjampi leyyampi peyyampi naccampi gītampi vāditampi. Atthetaṃ, bhikkhave, dhovanaṃ, netaṃ natthīti vadāmī’’ti (a. ni. 10.107). Ekacce pana indajālena aṭṭhidhovanaṃ dhovanantipi vadanti.

Hatthiyuddhādīsu bhikkhuno neva hatthiādīhi saddhiṃ yujjhituṃ, na te yujjhāpetuṃ, na yujjhante daṭṭhuṃ vaṭṭati. **Nibbuddha**nti mallayuddhaṃ. **Uyyodhika**nti yattha sampahāro dissati. **Balagga**nti balagaṇanaṭṭhānaṃ. **Senābyūha**nti senāniveso, sakaṭabyūhādivasena senāya nivesanaṃ. **Anīkadassana**nti – ‘‘tayo hatthī pacchimaṃ hatthānīka’’ntiādinā (pāci. 324) nayena vuttassa anīkassa dassanaṃ.

14. Pamādo ettha tiṭṭhatīti pamādaṭṭhānaṃ. Jūtañca taṃ pamādaṭṭhānañcāti **jūtappamādaṭṭhānaṃ**. Ekekāya pantiyā aṭṭha aṭṭha padāni assāti **aṭṭhapadaṃ** dasapadepi eseva nayo. **Ākāsa**nti aṭṭhapadadasapadesu viya ākāseyeva kīḷanaṃ. **Parihārapatha**nti bhūmiyaṃ nānāpathamaṇḍalaṃ katvā tattha tattha pariharitabbaṃ, pathaṃ pariharantānaṃ kīḷanaṃ. **Santika**nti santikakīḷanaṃ. Ekajjhaṃ ṭhapitā sāriyo vā sakkharāyo vā acālentā nakheneva apanenti ca upanenti ca, sace tattha kāci calati, parājayo hoti, evarūpāya kīḷāyetaṃ adhivacanaṃ. **Khalika**nti jūtaphalake pāsakakīḷanaṃ. **Ghaṭikā** vuccati dīghadaṇḍakena rassadaṇḍakaṃ paharaṇakīḷanaṃ. **Salākahattha**nti lākhāya vā mañjiṭṭhikāya vā piṭṭhodakena vā salākahatthaṃ temetvā – ‘‘kiṃ hotū’’ti bhūmiyaṃ vā bhittiyaṃ vā taṃ paharitvā hatthiassādirūpadassanakīḷanaṃ. **Akkha**nti guḷakīḷā. **Paṅgacīraṃ** vuccati paṇṇanāḷikaṃ, taṃ dhamantā kīḷanti. **Vaṅkaka**nti gāmadārakānaṃ kīḷanakaṃ khuddakanaṅgalaṃ. **Mokkhacikā** vuccati samparivattanakīḷā, ākāse vā daṇḍakaṃ gahetvā bhūmiyaṃ vā sīsaṃ ṭhapetvā heṭṭhupariyabhāvena parivattanakīḷāti vuttaṃ hoti. **Ciṅgulikaṃ** vuccati tālapaṇṇādīhi kataṃ vātappahārena paribbhamanacakkaṃ. **Pattāḷhakaṃ** vuccati paṇṇanāḷikā. Tāya vālukādīni minantā kīḷanti. **Rathaka**nti khuddakarathaṃ. **Dhanuka**nti khuddakadhanumeva. **Akkharikā** vuccati ākāse vā piṭṭhiyaṃ vā akkharajānanakīḷā. **Manesikā** nāma manasā cintitajānanakīḷā. **Yathāvajjaṃ** nāma kāṇakuṇikhujjādīnaṃ yaṃ yaṃ vajjaṃ, taṃ taṃ payojetvā dassanakīḷā.

15. **Āsandi**nti pamāṇātikkantāsanaṃ. Anuyuttā viharantīti idaṃ apekkhitvā pana sabbapadesu upayogavacanaṃ kataṃ. **Pallaṅko**ti pādesu vāḷarūpāni ṭhapetvā kato. **Gonako**ti dīghalomako mahākojavo, caturaṅguládhikāni kira tassa lomāni. **Cittaka**nti vānavicittaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Paṭikā**ti uṇṇāmayo setattharaṇo. **Paṭalikā**ti ghanapupphako uṇṇāmayattharaṇo. Yo āmalakapattotipi vuccati. **Tūlikā**ti tiṇṇaṃ tūlānaṃ aññatarapuṇṇā tūlikā. **Vikatikā**ti sīhabyagghādirūpavicitro uṇṇāmayattharaṇo. **Uddalomī**ti ubhayatodasaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ, keci ‘‘ekatouggatapuppha’’nti vadanti. **Ekantalomī**ti ekatodasaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. Keci ‘‘ubhatouggatapuppha’’nti vadanti. **Kaṭṭissa**nti ratanaparisibbitaṃ koseyyakaṭṭissamayapaccattharaṇaṃ. **Koseyya**nti ratanaparisibbitameva kosiyasuttamayapaccattharaṇaṃ. Suddhakoseyyaṃ pana vaṭṭatīti vinaye vuttaṃ. Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘ṭhapetvā tūlikaṃ sabbāneva gonakādīni ratanaparisibbitāni na vaṭṭantī’’ti vuttaṃ.

Kuttakanti soḷasannaṃ nāṭakitthīnaṃ ṭhatvā naccanayoggaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Hatthattharaṃ assatthara**nti hatthiassapiṭṭhīsu attharaṇaattharakāyeva. Rathattharepi eseva nayo. **Ajinappaveṇī**ti ajinacammehi mañcappamāṇena sibbitvā katā paveṇī. **Kadalīmigapavarapaccattharaṇa**nti kadalīmigacammaṃ nāma atthi, tena kataṃ pavarapaccattharaṇaṃ; uttamapaccattharaṇanti attho. Taṃ kira setavatthassa upari kadalīmigacammaṃ pattharitvā sibbetvā karonti. **Sauttaracchada**nti saha uttaracchadena, uparibaddhena rattavitānena saddhinti attho. Setavitānampi heṭṭhā akappiyapaccattharaṇe sati na vaṭṭati, asati pana vaṭṭati. **Ubhatolohitakūpadhāna**nti sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti mañcassa ubhatolohitakaṃ upadhānaṃ, etaṃ na kappati. Yaṃ pana ekameva upadhānaṃ ubhosu passesu rattaṃ vā hoti padumavaṇṇaṃ vā vicitraṃ vā, sace pamāṇayuttaṃ, vaṭṭati. Mahāupadhānaṃ pana paṭikkhittaṃ. Alohitakāni dvepi vaṭṭantiyeva. Tato uttari labhitvā aññesaṃ dātabbāni. Dātuṃ asakkonto mañce tiriyaṃ attharitvā upari paccattharaṇaṃ datvā nipajjitumpi labhati. Āsandīādīsu pana vuttanayeneva paṭipajjitabbaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, āsandiyā pāde chinditvā paribhuñjituṃ, pallaṅkassa vāḷe bhinditvā paribhuñjituṃ, tūlikaṃ vijaṭetvā bimbohanaṃ kātuṃ, avasesaṃ bhummattharaṇaṃ kātu’’nti (cūḷava. 297).

16. Ucchādanādīsu mātukucchito nikkhantadārakānaṃ sarīragandho dvādasavassapattakāle nassati, tesaṃ sarīraduggandhaharaṇatthāya gandhacuṇṇādīhi ucchādenti, evarūpaṃ ucchādanaṃ na vaṭṭati. Puññavante pana dārake ūrūsu nipajjāpetvā telena makkhetvā hatthapādaūrunābhiādīnaṃ saṇṭhānasampādanatthaṃ parimaddanti, evarūpaṃ parimaddanaṃ na vaṭṭati.

Nhāpananti tesaṃyeva dārakānaṃ gandhādīhi nhāpanaṃ. **Sambāhana**nti mahāmallānaṃ viya hatthapāde muggarādīhi paharitvā bāhuvaḍḍhanaṃ. **Ādāsa**nti yaṃ kiñci ādāsaṃ pariharituṃ na vaṭṭati. **Añjana**nti alaṅkārañjanameva. **Mālā**ti baddhamālā vā abaddhamālā vā. **Vilepana**nti yaṃ kiñci chavirāgakaraṇaṃ. **Mukhacuṇṇaṃ mukhalepana**nti mukhe kāḷapīḷakādīnaṃ haraṇatthāya mattikakakkaṃ denti, tena lohite calite sāsapakakkaṃ denti, tena dose khādite tilakakkaṃ denti, tena lohite sannisinne haliddikakkaṃ denti, tena chavivaṇṇe ārūḷhe mukhacuṇṇakena mukhaṃ cuṇṇenti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati.

Hatthabandhādīsu hatthe vicitrasaṅkhakapālādīni bandhitvā vicaranti, taṃ vā aññaṃ vā sabbampi hatthābharaṇaṃ na vaṭṭati, apare sikhaṃ bandhitvā vicaranti. Suvaṇṇacīrakamuttalatādīhi ca taṃ parikkhipanti; taṃ sabbaṃ na vaṭṭati. Apare catuhatthadaṇḍaṃ vā aññaṃ vā pana alaṅkatadaṇḍakaṃ gahetvā vicaranti, tathā itthipurisarūpādivicittaṃ bhesajjanāḷikaṃ suparikkhittaṃ vāmapasse olaggitaṃ; apare kaṇṇikaratanaparikkhittakosaṃ atitikhiṇaṃ asiṃ, pañcavaṇṇasuttasibbitaṃ makaradantakādivicittaṃ chattaṃ, suvaṇṇarajatādivicitrā morapiñchādiparikkhittā upāhanā, keci ratanamattāyāmaṃ caturaṅgulavitthataṃ kesantaparicchedaṃ dassetvā meghamukhe vijjulataṃ viya nalāṭe uṇhīsapaṭṭaṃ bandhanti, cūḷāmaṇiṃ dhārenti, cāmaravālabījaniṃ dhārenti, taṃ sabbaṃ na vaṭṭati.

17. Aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā kathāti **tiracchānakathā.** Tattha rājānaṃ ārabbha mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃ mahānubhāvotiādinā nayena pavattā kathā **rājakathā.** Esa nayo **corakathādīsu.** Tesu asuko rājā abhirūpo dassanīyotiādinā nayena gehassitakathāva **tiracchānakathā** hoti. Sopi nāma evaṃ mahānubhāvo khayaṃ gatoti evaṃ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresu mūladevo evaṃ mahānubhāvo, meghamālo evaṃ mahānubhāvoti tesaṃ kammaṃ paṭicca aho sūrāti gehassitakathāva **tiracchānakathā.** Yuddhepi bhāratayuddhādīsu asukena asuko evaṃ mārito, evaṃ viddhoti kāmassādavaseneva kathā **tiracchānakathā.** Tepi nāma khayaṃ gatāti evaṃ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti. Api ca annādīsu evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādimha bhuñjimhāti kāmassādavasena kathetuṃ na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālaṃ gandhaṃ sīlavantānaṃ adamha, cetiye pūjaṃ karimhāti kathetuṃ vaṭṭati. **Ñātikathādīsu** pana ‘‘amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā’’ti vā ‘‘pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi vicarimhā’’ti vā assādavasena vattuṃ na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā ‘‘tepi no ñātakā khayaṃ gatā’’ti vā ‘‘pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā’’ti vā kathetuṃ vaṭṭati. **Gāmakathāpi** suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena vā ‘‘asukagāmavāsino sūrā samatthā’’ti vā evaṃ assādavasena na vaṭṭati. Sātthakaṃ pana katvā ‘‘saddhā pasannā’’ti vā ‘‘khayavayaṃ gatā’’ti vā vattuṃ vaṭṭati. **Nigamanagarajanapadakathādīsupi** eseva nayo.

Itthikathāpi vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādavasena na vaṭṭati, saddhā pasannā khayavayaṃ gatāti evameva vaṭṭati. **Sūrakathāpi** ‘nandimitto nāma yodho sūro ahosī’ti assādavasena na vaṭṭati. Saddho ahosi khayaṃ gatoti evameva vaṭṭati. **Visikhākathāpi** ‘‘asukā visikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā sūrā samatthā’’ti assādavasena na vaṭṭati. Saddhā pasannā khayavayaṃ gatāti evameva vaṭṭati.

Kumbhaṭṭhānakathāti udakaṭṭhānakathā, udakatitthakathātipi vuccati, kumbhadāsikathā vā, sāpi ‘‘pāsādikā naccituṃ gāyituṃ chekā’’ti assādavasena na vaṭṭati; saddhā pasannātiādinā nayeneva vaṭṭati. **Pubbapetakathā**ti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadiso vinicchayo.

Nānattakathāti purimapacchimakathāhi vimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti ayaṃ loko kena nimmito, asukena nāma nimmito. Kāko seto, aṭṭhīnaṃ setattā; balākā rattā. Lohitassa rattattāti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā.

Samuddakkhāyikā nāma kasmā samuddo sāgaro? Sāgaradevena khato, tasmā sāgaro. Khato meti hatthamuddāya sayaṃ niveditattā ‘‘samuddo’’ti evamādikā niratthakā samuddakkhāyanakathā. **Bhavo**ti vuḍḍhi. **Abhavo**ti hāni. Iti bhavo, iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā.**

18. **Viggāhikakathā**ti viggahakathā, sārambhakathā. Tattha **sahitaṃ me**ti mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ atthayuttaṃ kāraṇayuttanti attho. **Asahitaṃ te**ti tuyhaṃ vacanaṃ asahitaṃ asiliṭṭhaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvatta**nti yaṃ tuyhaṃ dīgharattāciṇṇavasena suppaguṇaṃ, taṃ mayhaṃ ekavacaneneva viparāvattaṃ parivattitvā ṭhitaṃ, na kiñci jānāsīti attho.

Āropito te vādoti mayā tava doso āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti dosamocanatthaṃ cara, vicara; tattha tattha gantvā sikkhāti attho. **Nibbeṭhehi vā sace pahosī**ti atha sayaṃ pahosi, idānimeva nibbeṭhehīti.

19. Dūteyyakathāyaṃ **idha gacchā**ti ito asukaṃ nāma ṭhānaṃ gaccha. **Amutrāgacchā**ti tato asukaṃ nāma ṭhānaṃ āgaccha. **Idaṃ harā**ti ito idaṃ nāma hara. **Amutra idaṃ āharā**ti asukaṭṭhānato idaṃ nāma idha āhara. Saṅkhepato pana idaṃ dūteyyaṃ nāma ṭhapetvā pañca sahadhammike ratanattayassa upakārapaṭisaṃyuttañca gihīsāsanaṃ aññesaṃ na vaṭṭati.

20. **Kuhakā**tiādīsu tividhena kuhanavatthunā lokaṃ kuhayanti, vimhāpayantīti kuhakā. Lābhasakkāratthikā hutvā lapantīti **lapakā.** Nimittaṃ sīlametesanti **nemittikā.** Nippeso sīlametesanti **nippesikā.** Lābhena lābhaṃ nijigīsanti magganti pariyesantīti **lābhena lābhaṃ nijigīsitāro.** Kuhanā, lapanā, nemittikatā, nippesikatā, lābhena lābhaṃ nijigīsanatāti etāhi samannāgatānaṃ puggalānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārena panetā kuhanādikā visuddhimagge sīlaniddeseyeva pāḷiñca aṭṭhakathañca āharitvā pakāsitāti.

Ettāvatā majjhimasīlaṃ niṭṭhitaṃ hoti.

Mahāsīlavaṇṇanā

21. Ito paraṃ mahāsīlaṃ hoti. **Aṅga**nti hatthapādādīsu yena kenaci evarūpena aṅgena samannāgato dīghāyu yasavā hotītiādinayappavattaṃ aṅgasatthaṃ. **Nimitta**nti nimittasatthaṃ. Paṇḍurājā kira tisso muttāyo muṭṭhiyaṃ katvā nemittikaṃ pucchi – ‘‘kiṃ me hatthe’’ti? So ito cito ca vilokesi, tasmiñca samaye gharagolikāya makkhikā gayhantī muttā, so ‘‘muttā’’ti āha. Puna ‘‘katī’’ti puṭṭho kukkuṭassa tikkhattuṃ ravantassa saddaṃ sutvā ‘‘tisso’’ti āha. Evaṃ taṃ taṃ ādisitvā nimittamanuyuttā viharanti.

Uppātanti asanipātādīnaṃ mahantānaṃ uppatitaṃ, tañhi disvā ‘‘idaṃ bhavissati, evaṃ bhavissatī’’ti ādisanti. **Supina**nti yo pubbaṇhasamaye supinaṃ passati, evaṃ vipāko hoti; yo idaṃ nāma passati, tassa idaṃ nāma hotītiādinā nayena supinakaṃ anuyuttā viharanti. **Lakkhaṇa**nti iminā lakkhaṇena samannāgato rājā hoti, iminā uparājātiādikaṃ. **Mūsikacchinna**nti undūrakhāyitaṃ. Tenāpi hi ahate vā vatthe anahate vā vatthe ito paṭṭhāya evaṃ chinne idaṃ nāma hotīti ādisanti. **Aggihoma**nti evarūpena dārunā evaṃ hute idaṃ nāma hotīti aggijuhanaṃ. Dabbihomādīnipi aggihomāneva, evarūpāya dabbiyā īdisehi kaṇādīhi hute idaṃ nāma hotīti evaṃ pavattivasena pana visuṃ vuttāni.

Tattha **kaṇo**ti kuṇḍako. **Taṇḍulā**ti sāliādīnañceva tiṇajātīnañca taṇḍulā. **Sappī**ti gosappiādikaṃ. **Tela**nti tilatelādikaṃ. Sāsapādīni pana mukhena gahetvā aggimhi pakkhipanaṃ, vijjaṃ parijappitvā juhanaṃ vā **mukhahomaṃ.** Dakkhiṇakkhakajaṇṇulohitādīhi juhanaṃ **lohitahomaṃ.** **Aṅgavijjā**ti pubbe aṅgameva disvā byākaraṇavasena aṅgaṃ vuttaṃ, idha aṅgulaṭṭhiṃ disvā vijjaṃ parijappitvā ayaṃ kulaputto vā no vā, sirīsampanno vā no vātiādibyākaraṇavasena aṅgavijjā vuttā. **Vatthuvijjā**ti gharavatthuārāmavatthādīnaṃ guṇadosasallakkhaṇavijjā. Mattikādivisesaṃ disvāpi hi vijjaṃ parijappitvā heṭṭhā pathaviyaṃ tiṃsaratanamatte, ākāse ca asītiratanamatte padese guṇadosaṃ passanti. **Khattavijjā**ti abbheyyamāsurakkharājasatthādisatthaṃ. **Sivavijjā**ti susāne pavisitvā santikaraṇavijjā, siṅgālarutavijjātipi vadanti. **Bhūtavijjā**ti bhūtavejjamanto. **Bhūrivijjā**ti bhūrighare vasantena uggahetabbamanto. **Ahivijjā**ti sappadaṭṭhatikicchanavijjā ceva sappāvhāyanavijjā ca. **Visavijjā**ti yāya, purāṇavisaṃ vā rakkhanti, navavisaṃ vā karonti visavantameva vā. **Vicchikavijjā**ti vicchikadaṭṭhatikicchanavijjā. **Mūsikavijjāya**pi eseva nayo. **Sakuṇavijjā**ti sapakkhakaapakkhakadvipadacatuppadānaṃ rutagatādivasena sakuṇañāṇaṃ. **Vāyasavijjā**ti kākarutañāṇaṃ, taṃ visuññeva satthaṃ, tasmā visuṃ vuttaṃ.

Pakkajjhānanti paripākagatacintā. Idāni ‘‘ayaṃ ettakaṃ jīvissati, ayaṃ ettaka’’nti evaṃ pavattaṃ ādiṭṭhañāṇanti attho. **Saraparittāṇa**nti sararakkhaṇaṃ, yathā attano upari na āgacchati, evaṃ karaṇavijjā. **Migacakka**nti idaṃ sabbasaṅgāhikaṃ sabbasakuṇacatuppadānaṃ rutañāṇavasena vuttaṃ.

22. **Maṇilakkhaṇādīsu** evarūpo maṇi pasattho, evarūpo apasattho, sāmino ārogyaissariyādīnaṃ hetu hoti, na hotīti, evaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena maṇiādīnaṃ lakkhaṇaṃ anuyuttā viharantīti attho. Tattha **āvudha**nti ṭhapetvā asiādīni avasesaṃ āvudhaṃ. **Itthilakkhaṇādīnipi** yamhi kule te itthipurisādayo vasanti, tassa vuḍḍhihānivaseneva veditabbāni. **Ajalakkhaṇādīsu** pana evarūpānaṃ ajādīnaṃ maṃsaṃ khāditabbaṃ, evarūpānaṃ na khāditabbanti ayaṃ viseso veditabbo.

Api cettha **godhāya lakkhaṇe** cittakammapiḷandhanādīsupi evarūpāya godhāya sati idaṃ nāma hotīti ayaṃ viseso veditabbo. Idañcettha vatthu – ekasmiṃ kira vihāre cittakamme godhaṃ aggiṃ dhamamānaṃ akaṃsu. Tato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ mahāvivādo jāto. Eko āgantukabhikkhu taṃ disvā makkhesi. Tato paṭṭhāya vivādo mandībhūto hoti. **Kaṇṇikalakkhaṇaṃ** piḷandhanakaṇṇikāyapi gehakaṇṇikāyapi vasena veditabbaṃ. **Kacchapalakkhaṇaṃ** godhālakkhaṇasadisameva. **Migalakkhaṇaṃ** sabbasaṅgāhikaṃ sabbacatuppadānaṃ lakkhaṇavasena vuttaṃ.

23. **Raññaṃ niyyānaṃ bhavissatī**ti asukadivase asukanakkhattena asukassa nāma rañño niggamanaṃ bhavissatīti evaṃ rājūnaṃ pavāsagamanaṃ byākaroti. Esa nayo sabbattha. Kevalaṃ panettha **aniyyāna**nti vippavutthānaṃ puna āgamanaṃ. **Abbhantarānaṃ raññaṃ upayānaṃ bhavissati**, **bāhirānaṃ raññaṃ apayāna**nti antonagare amhākaṃ rājā paṭiviruddhaṃ bahirājānaṃ upasaṅkamissati, tato tassa paṭikkamanaṃ bhavissatīti evaṃ raññaṃ upayānāpayānaṃ byākaroti. Dutiyapadepi eseva nayo. Jayaparājayā pākaṭāyeva.

24. **Candaggāhādayo** asukadivase rāhu candaṃ gahessatīti byākaraṇavaseneva veditabbā. Api ca nakkhattassa aṅgārakādigāhasamāyogopi nakkhattagāhoyeva. **Ukkāpāto**ti ākāsato ukkānaṃ patanaṃ. **Disāḍāho**ti disākālusiyaṃ aggisikhadhūmasikhādīhi ākulabhāvo viya. **Devadudrabhī**ti sukkhavalāhakagajjanaṃ. **Uggamana**nti udayanaṃ. **Okkamana**nti atthaṅgamanaṃ. **Saṃkilesa**nti avisuddhatā. **Vodāna**nti visuddhatā. **Evaṃ vipāko**ti lokassa evaṃ vividhasukhadukkhāvaho.

25. **Suvuṭṭhikā**ti devassa sammādhārānuppavecchanaṃ. **Dubbuṭṭhikā**ti avaggāho, vassavibandhoti vuttaṃ hoti. **Muddā**ti hatthamuddā. **Gaṇanā** vuccati acchiddakagaṇanā. **Saṅkhāna**nti saṅkalanasaṭuppādanādivasena piṇḍagaṇanā. Yassa sā paguṇā hoti, so rukkhampi disvā ettakāni ettha paṇṇānīti jānāti. **Kāveyya**nti ‘‘cattārome, bhikkhave, kavī. Katame cattāro? Cintākavi, sutakavi, atthakavi, paṭibhānakavī’’ti (a. ni. 4.231). Imesaṃ catunnaṃ kavīnaṃ attano cintāvasena vā; ‘‘vessantaro nāma rājā ahosī’’tiādīni sutvā sutavasena vā; imassa ayaṃ attho, evaṃ taṃ yojessāmīti evaṃ atthavasena vā; kiñcideva disvā tappaṭibhāgaṃ kattabbaṃ karissāmīti evaṃ ṭhānuppattikapaṭibhānavasena vā; jīvikatthāya kabyakaraṇaṃ. Lokāyataṃ vuttameva.

26. **Āvāhanaṃ** nāma imassa dārakassa asukakulato asukanakkhattena dārikaṃ ānethāti āvāhakaraṇaṃ. **Vivāhana**nti imaṃ dārikaṃ asukassa nāma dārakassa asukanakkhattena detha, evamassā vuḍḍhi bhavissatīti vivāhakaraṇaṃ. **Saṃvaraṇa**nti saṃvaraṇaṃ nāma ‘ajja nakkhattaṃ sundaraṃ, ajjeva samaggā hotha, iti vo viyogo na bhavissatī’ti evaṃ samaggakaraṇaṃ. Vivaraṇaṃ nāma ‘sace viyujjitukāmattha, ajjeva viyujjatha, iti vo puna saṃyogo na bhavissatī’ti evaṃ visaṃyogakaraṇaṃ. **Saṅkiraṇa**nti ‘uṭṭhānaṃ vā iṇaṃ vā dinnaṃ dhanaṃ ajja saṅkaḍḍhatha, ajja saṅkaḍḍhitañhi taṃ thāvaraṃ hotī’ti evaṃ dhanapiṇḍāpanaṃ. **Vikiraṇa**nti ‘sace payogauddhārādivasena dhanaṃ payojitukāmattha, ajja payojitaṃ diguṇacatugguṇaṃ hotī’ti evaṃ dhanapayojāpanaṃ. **Subhagakaraṇa**nti piyamanāpakaraṇaṃ vā sassirīkakaraṇaṃ vā. **Dubbhagakaraṇa**nti tabbiparītaṃ. **Viruddhagabbhakaraṇa**nti viruddhassa vilīnassa aṭṭhitassa matassa gabbhassa karaṇaṃ. Puna avināsāya bhesajjadānanti attho. Gabbho hi vātena, pāṇakehi, kammunā cāti tīhi kāraṇehi vinassati. Tattha vātena vinassante nibbāpanīyaṃ sītalaṃ bhesajjaṃ deti, pāṇakehi vinassante pāṇakānaṃ paṭikammaṃ karoti, kammunā vinassante pana buddhāpi paṭibāhituṃ na sakkonti.

Jivhānibandhananti mantena jivhāya bandhakaraṇaṃ. **Hanusaṃhanana**nti mukhabandhamantena yathā hanukaṃ cāletuṃ na sakkonti, evaṃ bandhakaraṇaṃ. **Hatthābhijappana**nti hatthānaṃ parivattanatthaṃ mantajappanaṃ. Tasmiṃ kira mante sattapadantare ṭhatvā jappite itaro hatthe parivattetvā khipati. **Kaṇṇajappana**nti kaṇṇehi saddaṃ assavanatthāya vijjāya jappanaṃ. Taṃ kira jappitvā vinicchayaṭṭhāne yaṃ icchati, taṃ bhaṇati, paccatthiko taṃ na suṇāti, tato paṭivacanaṃ sampādetuṃ na sakkoti. **Ādāsapañha**nti ādāse devataṃ otāretvā pañhapucchanaṃ. **Kumārikapañha**nti kumārikāya sarīre devataṃ otāretvā pañhapucchanaṃ. **Devapañha**nti dāsiyā sarīre devataṃ otāretvā pañhapucchanaṃ. **Ādiccupaṭṭhāna**nti jīvikatthāya ādiccapāricariyā. **Mahatupaṭṭhāna**nti tatheva mahābrahmapāricariyā. **Abbhujjalana**nti mantena mukhato aggijālānīharaṇaṃ. **Sirivhāyana**nti ‘‘ehi siri, mayhaṃ sire patiṭṭhāhī’’ti evaṃ sirena siriyā avhāyanaṃ.

27. Santikammanti devaṭṭhānaṃ gantvā sace me idaṃ nāma samijjhissati, tumhākaṃ iminā ca iminā ca upahāraṃ karissāmīti samiddhikāle kattabbaṃ santipaṭissavakammaṃ. Tasmiṃ pana samiddhe tassa karaṇaṃ **paṇidhikammaṃ** nāma. **Bhūrikamma**nti bhūrighare vasitvā gahitamantassa payogakaraṇaṃ. **Vassakammaṃ vossakamma**nti ettha vassoti puriso, vossoti paṇḍako. Iti vossassa vassakaraṇaṃ vassakammaṃ, vassassa vossakaraṇaṃ vossakammaṃ. Taṃ pana karonto acchandikabhāvamattaṃ pāpeti, na liṅgaṃ antaradhāpetuṃ sakkoti. **Vatthukamma**nti akatavatthusmiṃ gehapatiṭṭhāpanaṃ. **Vatthuparikamma**nti ‘‘idañcidañcāharathā’’ti vatvā vatthubalikammakaraṇaṃ. **Ācamana**nti udakena mukhasuddhikaraṇaṃ. **Nhāpana**nti aññesaṃ nhāpanaṃ. **Juhana**nti tesaṃ atthāya aggijuhanaṃ. **Vamana**nti yogaṃ datvā vamanakaraṇaṃ. **Virecanepi** eseva nayo. **Uddhaṃvirecana**nti uddhaṃ dosānaṃ nīharaṇaṃ.

Adhovirecananti adho dosānaṃ nīharaṇaṃ. **Sīsavirecana**nti sirovirecanaṃ. **Kaṇṇatela**nti kaṇṇānaṃ bandhanatthaṃ vā vaṇaharaṇatthaṃ vā bhesajjatelapacanaṃ. **Nettatappana**nti akkhitappanatelaṃ. **Natthukamma**nti telena yojetvā natthukaraṇaṃ. **Añjana**nti dve vā tīṇi vā paṭalāni nīharaṇasamatthaṃ khārañjanaṃ. **Paccañjana**nti nibbāpanīyaṃ sītalabhesajjañjanaṃ. **Sālākiya**nti salākavejjakammaṃ. **Sallakattiya**nti sallakattavejjakammaṃ. **Dārakatikicchā** vuccati komārabhaccavejjakammaṃ. **Mūlabhesajjānaṃ anuppādana**nti iminā kāyatikicchanaṃ dasseti. **Osadhīnaṃ paṭimokkho**ti khārādīni datvā tadanurūpe vaṇe gate tesaṃ apanayanaṃ.

Ettāvatā mahāsīlaṃ niṭṭhitaṃ hoti.

Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā

28. Evaṃ brahmadattena vuttavaṇṇassa anusandhivasena tividhaṃ sīlaṃ vitthāretvā idāni bhikkhusaṅghena vuttavaṇṇassa anusandhivasena – ‘‘atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā duddasā’’tiādinā nayena suññatāpakāsanaṃ ārabhi. Tattha **dhammā**ti guṇe, desanāyaṃ, pariyattiyaṃ, nissatteti evamādīsu dhammasaddo vattati.

> ‘‘Na hi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino;
> Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggati’’nti. (theragā. 304);

Ādīsu hi guṇe dhammasaddo. ‘‘Dhammaṃ, vo bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇa’’ntiādīsu (ma. ni. 3.420) desanāyaṃ. ‘‘Idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti suttaṃ, geyya’’ntiādīsu (a. ni. 5.73) pariyattiyaṃ. ‘‘Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti, khandhā hontī’’tiādīsu (dha. sa. 121) nissatte. Idha pana guṇe vattati. Tasmā atthi, bhikkhave, aññeva tathāgatassa guṇāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Gambhīrāti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra tathāgatā aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭhā, gambhīrattāyeva **duddasā.** Duddasattāyeva **duranubodhā.** Nibbutasabbapariḷāhattā **santā,** santārammaṇesu pavattanatopi santā. Atittikaraṇaṭṭhena **paṇītā,** sādurasabhojanaṃ viya. Uttamañāṇavisayattā na takkena avacaritabbāti **atakkāvacarā. Nipuṇā**ti saṇhasukhumasabhāvattā. Bālānaṃ avisayattā, paṇḍitehiyeva veditabbāti **paṇḍitavedanīyā.**

Ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedetīti ye dhamme tathāgato anaññaneyyo hutvā sayameva abhivisiṭṭhena ñāṇena paccakkhaṃ katvā pavedeti, dīpeti, katheti, pakāsetīti attho. **Yehī**ti yehi guṇadhammehi. **Yathābhucca**nti yathābhūtaṃ. **Vaṇṇaṃ sammā vadamānā vadeyyu**nti tathāgatassa vaṇṇaṃ vattukāmā sammā vadeyyuṃ, ahāpetvā vattuṃ sakkuṇeyyunti attho. Katame ca pana te dhammā bhagavatā evaṃ thomitāti? Sabbaññutaññāṇaṃ. Yadi evaṃ, kasmā bahuvacananiddeso katoti? Puthucittasamāyogato ceva, puthuārammaṇato ca. Tañhi catūsu ñāṇasampayuttamahākiriyacittesu labbhati, na cassa koci dhammo ārammaṇaṃ nāma na hoti. Yathāha – ‘‘atītaṃ sabbaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇa’’ntiādi (paṭi. ma. 1.120). Iti puthucittasamāyogato punappunaṃ uppattivasena puthuārammaṇato ca bahuvacananiddeso katoti.

‘‘Aññevā’’ti idaṃ panettha vavatthāpanavacanaṃ, ‘‘aññeva, na pāṇātipātā veramaṇiādayo. Gambhīrāva na uttānā’’ti evaṃ sabbapadehi yojetabbaṃ. Sāvakapāramīñāṇañhi gambhīraṃ, paccekabodhiñāṇaṃ pana tato gambhīrataranti tattha vavatthānaṃ natthi, sabbaññutaññāṇañca tatopi gambhīrataranti tatthāpi vavatthānaṃ natthi, ito panaññaṃ gambhīrataraṃ natthi; tasmā gambhīrā vāti vavatthānaṃ labbhati. Tathā duddasāva duranubodhā vāti sabbaṃ veditabbaṃ.

Katame ca te bhikkhaveti ayaṃ pana tesaṃ dhammānaṃ kathetukamyatā pucchā. **Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā**tiādi pucchāvissajjanaṃ. Kasmā panetaṃ evaṃ āraddhanti ce? Buddhānañhi cattāri ṭhānāni patvā gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati, buddhañāṇassa mahantabhāvo paññāyati, desanā gambhīrā hoti, tilakkhaṇāhatā, suññatāpaṭisaṃyuttā. Katamāni cattāri? Vinayapaññattiṃ, bhūmantaraṃ, paccayākāraṃ, samayantaranti. Tasmā – ‘‘idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekicchaṃ, idaṃ atekicchaṃ, ayaṃ āpatti, ayaṃ anāpatti, ayaṃ chejjagāminī, ayaṃ vuṭṭhānagāminī, ayaṃ desanāgāminī, ayaṃ lokavajjā, ayaṃ paṇṇattivajjā, imasmiṃ vatthusmiṃ idaṃ paññapetabba’’nti yaṃ evaṃ otiṇṇe vatthusmiṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ nāma, tattha aññesaṃ thāmo vā balaṃ vā natthi; avisayo esa aññesaṃ, tathāgatasseva visayo. Iti vinayapaññattiṃ patvā buddhānaṃ gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati… pe… suññatāpaṭisaṃyuttāti.

Tathā ime cattāro satipaṭṭhānā nāma…pe… ariyo aṭṭhaṅgiko maggo nāma, pañca khandhā nāma, dvādasa āyatanāni nāma, aṭṭhārasa dhātuyo nāma, cattāri ariyasaccāni nāma, bāvīsatindriyāni nāma, nava hetū nāma, cattāro āhārā nāma, satta phassā nāma, satta vedanā nāma, satta saññā nāma, satta cetanā nāma, satta cittāni nāma. Etesu ettakā kāmāvacarā dhammā nāma, ettakā rūpāvacaraarūpāvacarapariyāpannā dhammā nāma, ettakā lokiyā dhammā nāma, ettakā lokuttarā dhammā nāmāti catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ anantanayaṃ abhidhammapiṭakaṃ vibhajitvā kathetuṃ aññesaṃ thāmo vā balaṃ vā natthi, avisayo esa aññesaṃ, tathāgatasseva visayo. Iti bhūmantaraparicchedaṃ patvā buddhānaṃ gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati…pe… suññatāpaṭisaṃyuttāti.

Tathā ayaṃ avijjā saṅkhārānaṃ navahākārehi paccayo hoti, uppādo hutvā paccayo hoti, pavattaṃ hutvā, nimittaṃ, āyūhanaṃ, saṃyogo, palibodho, samudayo, hetu, paccayo hutvā paccayo hoti, tathā saṅkhārādayo viññāṇādīnaṃ. Yathāha – ‘‘kathaṃ paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ? Avijjā saṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca, nimittaṭṭhiti ca, āyūhanaṭṭhiti ca, saṃyogaṭṭhiti ca, palibodhaṭṭhiti ca, samudayaṭṭhiti ca, hetuṭṭhiti ca, paccayaṭṭhiti ca, imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā, ubhopete dhammā paccayasamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ, anāgatampi addhānaṃ avijjā saṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca…pe… jāti jarāmaraṇassa uppādaṭṭhiti ca…pe… paccayaṭṭhiti ca, imehi navahākārehi jāti paccayo, jarāmaraṇaṃ paccayasamuppannaṃ, ubhopete dhammā paccayasamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.45). Evamimaṃ tassa tassa dhammassa tathā tathā paccayabhāvena pavattaṃ tivaṭṭaṃ tiyaddhaṃ tisandhiṃ catusaṅkhepaṃ vīsatākāraṃ paṭiccasamuppādaṃ vibhajitvā kathetuṃ aññesaṃ thāmo vā balaṃ vā natthi, avisayo esa aññesaṃ, tathāgatasseva visayo, iti paccayākāraṃ patvā buddhānaṃ gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati…pe… suññatāpaṭisaṃyuttāti.

Tathā cattāro janā sassatavādā nāma, cattāro ekaccasassatavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādā nāma. Te idaṃ nissāya idaṃ gaṇhantīti dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni bhinditvā nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā kathetuṃ aññesaṃ thāmo vā balaṃ vā natthi, avisayo esa aññesaṃ, tathāgatasseva visayo. Iti samayantaraṃ patvā buddhānaṃ gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati, buddhañāṇassa mahantatā paññāyati, desanā gambhīrā hoti, tilakkhaṇāhatā, suññatāpaṭisaṃyuttāti.

Imasmiṃ pana ṭhāne samayantaraṃ labbhati, tasmā sabbaññutaññāṇassa mahantabhāvadassanatthaṃ desanāya ca suññatāpakāsanavibhāvanatthaṃ samayantaraṃ anupavisanto dhammarājā – ‘‘santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā’’ti evaṃ pucchāvissajjanaṃ ārabhi.

29. Tattha **santī**ti atthi saṃvijjanti upalabbhanti. **Bhikkhave**ti ālapanavacanaṃ. **Eke**ti ekacce. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjūpagatabhāvena samaṇā, jātiyā brāhmaṇā. Lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṃ sammatā. Pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantīti **pubbantakappikā.** Pubbantakappo vā etesaṃ atthīti pubbantakappikā. Tattha antoti ayaṃ saddo antaabbhantaramariyādalāmakaparabhāgakoṭṭhāsesu dissati. ‘‘Antapūro udarapūro’’tiādīsu hi ante antasaddo. ‘‘Caranti loke parivārachannā anto asuddhā bahi sobhamānā’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.122) abbhantare. ‘‘Kāyabandhanassa anto jīrati (cūḷava. 278). ‘‘Sā haritantaṃ vā panthantaṃ vā selantaṃ vā udakantaṃ vā’’tiādīsu (ma. ni. 1.304) mariyādāyaṃ. ‘‘Antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ yadidaṃ piṇḍolya’’ntiādīsu (saṃ. ni. 3.80) lāmake. ‘‘Esevanto dukkhassā’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.51) parabhāge. Sabbapaccayasaṅkhayo hi dukkhassa parabhāgo koṭīti vuccati. ‘‘Sakkāyo kho, āvuso, eko anto’’tiādīsu (a. ni. 6.61) koṭṭhāse. Svāyaṃ idhāpi koṭṭhāse vattati.

Kappasaddopi – ‘‘tiṭṭhatu, bhante bhagavā kappaṃ’’ (dī. ni. 2.167), ‘‘atthi kappo nipajjituṃ’’ (a. ni. 8.80), ‘‘kappakatena akappakataṃ saṃsibbitaṃ hotī’’ti, (pāci. 371) evaṃ āyukappalesakappavinayakappādīsu sambahulesu atthesu vattati. Idha taṇhādiṭṭhīsu vattatīti veditabbo. Vuttampi cetaṃ – ‘‘kappāti dve kappā, taṇhākappo ca diṭṭhikappo cā’’ti (mahāni. 28). Tasmā taṇhādiṭṭhivasena atītaṃ khandhakoṭṭhāsaṃ kappetvā pakappetvā ṭhitāti pubbantakappikāti evamettha attho veditabbo. Tesaṃ evaṃ pubbantaṃ kappetvā ṭhitānaṃ punappunaṃ uppajjanavasena pubbantameva anugatā diṭṭhīti pubbantānudiṭṭhino. Te evaṃdiṭṭhino taṃ pubbantaṃ ārabbha āgamma paṭicca aññampi janaṃ diṭṭhigatikaṃ karontā anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti aṭṭhārasahi vatthūhi.

Tattha **anekavihitānī**ti anekavidhāni. **Adhimuttipadānī**ti adhivacanapadāni. Atha vā bhūtaṃ atthaṃ abhibhavitvā yathāsabhāvato aggahetvā pavattanato adhimuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti. Adhimuttīnaṃ padāni adhimuttipadāni, diṭṭhidīpakāni vacanānīti attho. **Aṭṭhārasahi vatthūhī**ti aṭṭhārasahi kāraṇehi.

30. Idāni yehi aṭṭhārasahi vatthūhi abhivadanti, tesaṃ kathetukamyatāya pucchāya ‘‘te ca kho bhonto’’tiādinā nayena pucchitvā tāni vatthūni vibhajitvā dassetuṃ ‘‘santi, bhikkhave’’tiādimāha. Tattha vadanti etenāti vādo, diṭṭhigatassetaṃ adhivacanaṃ. Sassato vādo etesanti **sassatavādā,** sassatadiṭṭhinoti attho. Eteneva nayena ito paresampi evarūpānaṃ padānaṃ attho veditabbo. **Sassataṃ attānañca lokañcā**ti rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā taṃ sassataṃ amaraṃ niccaṃ dhuvaṃ paññapenti. Yathāha – ‘‘rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti tathā vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapentī’’ti.

31. **Ātappamanvāyā**tiādīsu vīriyaṃ kilesānaṃ ātāpanabhāvena ātappanti vuttaṃ. Tadeva padahanavasena **padhānaṃ.** Punappunaṃ yuttavasena **anuyogo**ti. Evaṃ tippabhedaṃ vīriyaṃ anvāya āgamma paṭiccāti attho. **Appamādo** vuccati satiyā avippavāso. **Sammā manasikāro**ti upāyamanasikāro, pathamanasikāro, atthato ñāṇanti vuttaṃ hoti. Yasmiñhi manasikāre ṭhitassa pubbenivāsānussati ñāṇaṃ ijjhati, ayaṃ imasmiṃ ṭhāne manasikāroti adhippeto. Tasmā vīriyañca satiñca ñāṇañca āgammāti ayamettha saṅkhepattho. **Tathārūpa**nti tathājātikaṃ. **Cetosamādhi**nti cittasamādhiṃ. **Phusatī**ti vindati paṭilabhati. **Yathā samāhite citte**ti yena samādhinā sammā āhite suṭṭhu ṭhapite cittamhi **anekavihitaṃ pubbenivāsa**ntiādīnaṃ attho visuddhimagge vutto.

So evamāhāti so evaṃ jhānānubhāvasampanno hutvā diṭṭhigatiko evaṃ vadati. **Vañjho**ti vañjhapasuvañjhatālādayo viya aphalo kassaci ajanakoti. Etena ‘‘attā’’ti ca ‘‘loko’’ti ca gahitānaṃ jhānādīnaṃ rūpādijanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Pabbatakūṭaṃ viya ṭhitoti **kūṭaṭṭho. Esikaṭṭhāyiṭṭhito**ti esikaṭṭhāyī viya hutvā ṭhitoti esikaṭṭhāyiṭṭhito. Yathā sunikhāto esikatthambho niccalo tiṭṭhati, evaṃ ṭhitoti attho. Ubhayenapi lokassa vināsābhāvaṃ dīpeti. Keci pana īsikaṭṭhāyiṭṭhitoti pāḷiṃ vatvā muñje īsikā viya ṭhitoti vadanti. Tatrāyamadhippāyo – yadidaṃ jāyatīti vuccati, taṃ muñjato īsikā viya vijjamānameva nikkhamati. Yasmā ca īsikaṭṭhāyiṭṭhito, tasmā teva sattā sandhāvanti, ito aññattha gacchantīti attho.

Saṃsarantīti aparāparaṃ sañcaranti. **Cavantī**ti evaṃ saṅkhyaṃ gacchanti. Tathā **upapajjantī**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana pubbe ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti vatvā idāni te ca sattā sandhāvantītiādinā vacanena ayaṃ diṭṭhigatiko attanāyeva attano vādaṃ bhindati, diṭṭhigatikassa dassanaṃ nāma na nibaddhaṃ, thusarāsimhi nikhātakhāṇu viya cañcalaṃ, ummattakapacchiyaṃ pūvakhaṇḍagūthagomayādīni viya cettha sundarampi asundarampi hoti yevāti vuttaṃ. **Atthitveva sassatisama**nti ettha **sassatī**ti niccaṃ vijjamānatāya mahāpathaviṃva maññati, tathā sinerupabbatacandimasūriye. Tato tehi samaṃ attānaṃ maññamānā atthi tveva sassatisamanti vadanti.

Idāni **sassato attā ca loko cā**tiādikāya paṭiññāya sādhanatthaṃ hetuṃ dassento ‘‘taṃ kissa hetu? Ahañhi ātappamanvāyā’’tiādimāha. Tattha **imināmahaṃ etaṃ jānāmī**ti iminā visesādhigamena ahaṃ etaṃ paccakkhato jānāmi, na kevalaṃ saddhāmattakeneva vadāmīti dasseti, makāro panettha padasandhikaraṇatthaṃ vutto. **Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ ṭhāna**nti catūhi vatthūhīti vatthusaddena vuttesu catūsu ṭhānesu idaṃ paṭhamaṃ ṭhānaṃ, idaṃ jātisatasahassamattānussaraṇaṃ paṭhamaṃ kāraṇanti attho.

32-33. Upari vāradvayepi eseva nayo. Kevalañhi ayaṃ vāro anekajātisatasahassānussaraṇavasena vutto. Itare dasacattālīsasaṃvaṭṭavivaṭṭakappānussaraṇavasena. Mandapañño hi titthiyo anekajātisatasahassamattaṃ anussarati, majjhimapañño dasasaṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattālīsaṃ, na tato uddhaṃ.

34. Catutthavāre takkayatīti **takkī,** takko vā assa atthīti **takkī.** Takketvā vitakketvā diṭṭhigāhino etaṃ adhivacanaṃ. Vīmaṃsāya samannāgatoti **vīmaṃsī.** Vīmaṃsā nāma tulanā ruccanā khamanā. Yathā hi puriso yaṭṭhiyā udakaṃ vīmaṃsitvā otarati, evameva yo tulayitvā ruccitvā khamāpetvā diṭṭhiṃ gaṇhāti, so ‘‘vīmaṃsī’’ti veditabbo. **Takkapariyāhata**nti takkena pariyāhataṃ, tena tena pariyāyena takketvāti attho. **Vīmaṃsānucarita**nti tāya vuttappakārāya vīmaṃsāya anucaritaṃ. **Sayaṃpaṭibhāna**nti attano paṭibhānamattasañjātaṃ. **Evamāhā**ti sassatadiṭṭhiṃ gahetvā evaṃ vadati.

Tattha catubbidho takkī – anussutiko, jātissaro, lābhī, suddhatakkikoti. Tattha yo ‘‘vessantaro nāma rājā ahosī’’tiādīni sutvā ‘‘tena hi yadi vessantarova bhagavā, sassato attā’’ti takkayanto diṭṭhiṃ gaṇhāti, ayaṃ anussutiko nāma. Dve tisso jātiyo saritvā – ‘‘ahameva pubbe asukasmiṃ nāma ahosiṃ, tasmā sassato attā’’ti takkayanto jātissaratakkiko nāma. Yo pana lābhitāya ‘‘yathā me idāni attā sukhī hoti, atītepi evaṃ ahosi, anāgatepi bhavissatī’’ti takkayitvā diṭṭhiṃ gaṇhāti, ayaṃ lābhītakkiko nāma. ‘‘Evaṃ sati idaṃ hotī’’ti takkamatteneva gaṇhanto pana suddhatakkiko nāma.

35. **Etesaṃ vā aññatarenā**ti etesaṃyeva catunnaṃ vatthūnaṃ aññatarena ekena vā dvīhi vā tīhi vā. **Natthi ito bahiddhā**ti imehi pana vatthūhi bahi aññaṃ ekaṃ kāraṇampi sassatapaññattiyā natthīti appaṭivattiyaṃ sīhanādaṃ nadati.

36. **Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato pajānātī**ti bhikkhave, taṃ idaṃ catubbidhampi diṭṭhigataṃ tathāgato nānappakārato jānāti. Tato taṃ pajānanākāraṃ dassento ime diṭṭhiṭṭhānātiādimāha. Tattha diṭṭhiyova diṭṭhiṭṭhānā nāma. Api ca diṭṭhīnaṃ kāraṇampi diṭṭhiṭṭhānameva. Yathāha ‘‘katamāni aṭṭha diṭṭhiṭṭhānāni? Khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi, phassopi, saññāpi, vitakkopi, ayonisomanasikāropi, pāpamittopi, paratoghosopi diṭṭhiṭṭhāna’’nti. ‘‘Khandhā hetu, khandhā paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena, evaṃ khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Avijjā hetu…pe… pāpamitto hetu. Paratoghoso hetu, paratoghoso paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena, evaṃ paratoghosopi diṭṭhiṭṭhāna’’nti (paṭi. ma. 1.124). **Evaṃgahitā**ti diṭṭhisaṅkhātā tāva diṭṭhiṭṭhānā – ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti evaṃgahitā ādinnā, pavattitāti attho. **Evaṃparāmaṭṭhā**ti nirāsaṅkacittatāya punappunaṃ āmaṭṭhā parāmaṭṭhā, ‘idameva saccaṃ, moghamañña’nti pariniṭṭhāpitā. Kāraṇasaṅkhātā pana diṭṭhiṭṭhānā yathā gayhamānā diṭṭhiyo samuṭṭhāpenti, evaṃ ārammaṇavasena ca pavattanavasena ca āsevanavasena ca gahitā. Anādīnavadassitāya punappunaṃ gahaṇavasena parāmaṭṭhā. **Evaṃgatikā**ti evaṃ nirayatiracchānapettivisayagatikānaṃ aññataragatikā. **Evaṃ abhisamparāyā**ti idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ, evaṃvidhaparalokāti vuttaṃ hoti.

Tañca tathāgato pajānātīti na kevalañca tathāgato sakāraṇaṃ sagatikaṃ diṭṭhigatameva pajānāti, atha kho tañca sabbaṃ pajānāti, tato ca uttaritaraṃ sīlañceva samādhiñca sabbaññutaññāṇañca pajānāti. **Tañca pajānanaṃ na parāmasatī**ti tañca evaṃvidhaṃ anuttaraṃ visesaṃ pajānantopi ahaṃ pajānāmīti taṇhādiṭṭhimānaparāmāsavasena tañca na parāmasati. **Aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā**ti evaṃ aparāmasato cassa aparāmāsapaccayā sayameva attanāyeva tesaṃ parāmāsakilesānaṃ nibbuti viditā. Pākaṭaṃ, bhikkhave, tathāgatassa nibbānanti dasseti.

Idāni yathāpaṭipannena tathāgatena sā nibbuti adhigatā, taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ yāsu vedanāsu rattā titthiyā ‘‘idha sukhino bhavissāma, ettha sukhino bhavissāmā’’ti diṭṭhigahanaṃ pavisanti, tāsaṃyeva vedanānaṃ vasena kammaṭṭhānaṃ ācikkhanto vedanānaṃ samudayañcātiādimāha. Tattha **yathābhūtaṃ viditvā**ti ‘‘avijjāsamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati, taṇhāsamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati, kammasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati, phassasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati (paṭi. ma. 1.50). Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa udayaṃ passatī’’ti imesaṃ pañcannaṃ lakkhaṇānaṃ vasena vedanānaṃ samudayaṃ yathābhūtaṃ viditvā; ‘‘avijjānirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati, taṇhānirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati, kammanirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati, phassanirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vayaṃ passatī''ti (paṭi. ma. 1.50) imesaṃ pañcannaṃ lakkhaṇānaṃ vasena vedanānaṃ atthaṅgamaṃ yathābhūtaṃ viditvā, ''yaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ vedanāya assādo''ti (saṃ. ni. 3.26) evaṃ assādañca yathābhūtaṃ viditvā, ''yaṃ vedanā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ vedanāya ādīnavo''ti evaṃ ādīnavañca yathābhūtaṃ viditvā, ''yo vedanāya chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ vedanāya nissaraṇa''nti evaṃ nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā vigatachandarāgatāya anupādāno anupādāvimutto, bhikkhave, tathāgato; yasmiṃ upādāne sati kiñci upādiyeyya, upādinnattā ca khandho bhaveyya, tassa abhāvā kiñci dhammaṃ anupādiyitvāva vimutto bhikkhave tathāgatoti.

37. **Ime kho te, bhikkhave**ti ye te ahaṃ – ''katame, ca te, bhikkhave, dhammā gambhīrā''ti apucchiṃ, ''ime kho te, bhikkhave, tañca tathāgato pajānāti tato ca uttaritaraṃ pajānātī''ti evaṃ niddiṭṭhā sabbaññutaññāṇadhammā gambhīrā duddasā…pe… paṇḍitavedanīyāti veditabbā. Yehi tathāgatassa neva puthujjano, na sotāpannādīsu aññataro vaṇṇaṃ yathābhūtaṃ vattuṃ sakkoti, atha kho tathāgatova yathābhūtaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamāno vadeyyāti evaṃ pucchamānenāpi sabbaññutaññāṇameva puṭṭhaṃ, niyyātentenāpi tadeva niyyātitaṃ, antarā pana diṭṭhiyo vibhattāti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. **Ekaccasassatikā**ti ekaccasassatavādā. Te duvidhā honti – sattekaccasassatikā, saṅkhārekaccasassatikāti. Duvidhāpi idha gahitāyeva.

39. **Ya**nti nipātamattaṃ. **Kadācī**ti kismiñci kāle. **Karahacī**ti tasseva vevacanaṃ. **Dīghassa addhuno**ti dīghassa kālassa. **Accayenā**ti atikkamena. **Saṃvaṭṭatī**ti vinassati. **Yebhuyyenā**ti ye uparibrahmalokesu vā arūpesu vā nibbattanti, tadavasese sandhāya vuttaṃ. Jhānamanena nibbattattā **manomayā.** Pīti tesaṃ bhakkho āhāroti **pītibhakkhā.** Attanova tesaṃ pabhāti **sayaṃpabhā.** Antalikkhe carantīti **antalikkhacarā.** Subhesu uyyānavimānakapparukkhādīsu tiṭṭhantīti, **subhaṭṭhāyino** subhā vā manorammavatthābharaṇā hutvā tiṭṭhantīti **subhaṭṭhāyino. Ciraṃ dīghamaddhāna**nti ukkaṃsena aṭṭha kappe.

40. **Vivaṭṭatī**ti saṇṭhāti. **Suññaṃ brahmavimāna**nti pakatiyā nibbattasattānaṃ natthitāya suññaṃ, brahmakāyikabhūmi nibbattatīti attho. Tassa kattā vā kāretā vā natthi, visuddhimagge vuttanayena pana kammapaccayautusamuṭṭhānā ratanabhūmi nibbattati. Pakatinibbattiṭṭhānesuyeva cettha uyyānakapparukkhādayo nibbattanti. Atha sattānaṃ pakatiyā vasitaṭṭhāne nikanti uppajjati, te paṭhamajjhānaṃ bhāvetvā tato otaranti, tasmā atha kho aññataro sattotiādimāha. **Āyukkhayā vā puññakkhayā vā**ti ye uḷāraṃ puññakammaṃ katvā yattha katthaci appāyuke devaloke nibbattanti, te attano puññabalena ṭhātuṃ na sakkonti, tassa pana devalokassa āyuppamāṇeneva cavantīti āyukkhayā cavantīti vuccanti. Ye pana parittaṃ puññakammaṃ katvā dīghāyukadevaloke nibbattanti, te yāvatāyukaṃ ṭhātuṃ na sakkonti, antarāva cavantīti puññakkhayā cavantīti vuccanti. **Dīghamaddhānaṃ tiṭṭhatī**ti kappaṃ vā upaḍḍhakappaṃ vā.

41. **Anabhiratī**ti aparassāpi sattassa āgamanapatthanā. Yā pana paṭighasampayuttā ukkaṇṭhitā, sā brahmaloke natthi. **Paritassanā**ti ubbijjanā phandanā, sā panesā tāsatassanā, taṇhātassanā, diṭṭhitassanā, ñāṇatassanāti catubbidhā hoti. Tattha ''jātiṃ paṭicca bhayaṃ bhayānakaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso cetaso utrāso. Jaraṃ… byādhiṃ… maraṇaṃ paṭicca…pe… utrāso''ti (vibha. 921) ayaṃ **tāsatassanā** nāma. ''Aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyu''nti (dī. ni. 3.38) ayaṃ **taṇhātassanā** nāma. ''Paritassitavipphanditamevā''ti ayaṃ **diṭṭhitassanā** nāma. ''Tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajjantī''ti (a. ni. 4.33) ayaṃ **ñāṇatassanā** nāma. Idha pana taṇhātassanāpi diṭṭhitassanāpi vaṭṭati. **Brahmavimāna**nti idha pana paṭhamābhinibbattassa atthitāya suññanti na vuttaṃ. **Upapajjantī**ti upapattivasena upagacchanti. **Sahabyata**nti sahabhāvaṃ.

42. **Abhibhū**ti abhibhavitvā ṭhito jeṭṭhakohamasmīti. **Anabhibhūto**ti aññehi anabhibhūto. **Aññadatthū**ti ekaṃsavacane nipāto. Dassanavasena **daso,** sabbaṃ passāmīti attho. **Vasavattī**ti sabbaṃ janaṃ vase vattemi. **Issaro kattā nimmātā**ti ahaṃ loke issaro, ahaṃ lokassa kattā ca nimmātā ca, pathavī – himavanta-sineru-cakkavāḷa-mahāsamudda-candima-sūriyā mayā nimmitāti. **Seṭṭho sajitā**ti ahaṃ lokassa uttamo ca sajitā ca, ‘‘tvaṃ khattiyo nāma hohi, tvaṃ brāhmaṇo, vesso, suddo, gahaṭṭho, pabbajito nāma. Antamaso tvaṃ oṭṭho hohi, goṇo hohī’’ti ‘‘evaṃ sattānaṃ saṃvisajetā aha’’nti maññati. **Vasī pitā bhūtabhabyāna**nti (dī. ni. 1.17) ahamasmi ciṇṇavasitāya vasī, ahaṃ pitā bhūtānañca bhabyānañcāti maññati. Tattha aṇḍajajalābujā sattā antoaṇḍakose ceva antovatthimhi ca bhabyā nāma, bahi nikkhantakālato paṭṭhāya bhūtā nāma. Saṃsedajā paṭhamacittakkhaṇe bhabyā, dutiyato paṭṭhāya bhūtā. Opapātikā paṭhamairiyāpathe bhabyā, dutiyato paṭṭhāya bhūtāti veditabbā. Te sabbepi mayhaṃ puttāti saññāya ‘‘ahaṃ pitā bhūtabhabyāna’’nti maññati.

Idāni kāraṇato sādhetukāmo – ‘‘mayā ime sattā nimmitā’’ti paṭiññaṃ katvā ‘‘taṃ kissa hetū’’tiādimāha. **Itthatta**nti itthabhāvaṃ, brahmabhāvanti attho. **Iminā maya**nti attano kammavasena cutāpi upapannāpi ca kevalaṃ maññanāmatteneva ‘‘iminā mayaṃ nimmitā’’ti maññamānā vaṅkacchidde vaṅkaāṇī viya onamitvā tasseva pādamūlaṃ gacchantīti.

43. **Vaṇṇavantataro cā**ti vaṇṇavantataro, abhirūpo pāsādikoti attho. **Mahesakkhataro**ti issariyaparivāravasena mahāyasataro.

44. **Ṭhānaṃ kho paneta**nti kāraṇaṃ kho panetaṃ. So tato cavitvā aññatra na gacchati, idheva āgacchati, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Agārasmā**ti gehā. **Anagāriya**nti pabbajjaṃ. Pabbajjā hi yasmā agārassa hi taṃ kasigorakkhādikammaṃ tattha natthi, tasmā anagāriyanti vuccati. **Pabbajatī**ti upagacchati. **Tato paraṃ nānussaratī**ti tato pubbenivāsā paraṃ na sarati, saritum asakkonto tattha ṭhatvā diṭṭhiṃ gaṇhāti.

Niccotiādīsu tassa upapattiṃ apassanto **nicco**ti vadati, maraṇaṃ apassanto **dhuvo**ti, sadābhāvato **sassato**ti, jarāvasenāpi vipariṇāmassa abhāvato avipariṇāmadhammoti. Sesamettha paṭhamavāre uttānamevāti.

45-46. Dutiyavāre khiḍḍāya padussanti vinassantīti **khiḍḍāpadosikā,** padūsikātipi pāḷiṃ likhanti, sā aṭṭhakathāyaṃ natthi. **Atikela**nti atikālaṃ, aticiranti attho. **Hassakhiḍḍāratidhammasamāpannā**ti hassarati dhammañceva khiḍḍāratidhammañca samāpannā anuyuttā, keḷihassasukhañceva kāyikavācasikakīḷāsukhañca anuyuttā, vuttappakārāratidhammasamaṅgino hutvā viharantīti attho.

Sati sammussatīti khādanīyabhojanīyesu sati sammussati. Te kira puññavisesādhigatena mahantena attano sirivibhavena nakkhattaṃ kīḷantā tāya sampattimahantatāya – ‘‘āhāraṃ paribhuñjimha, na paribhuñjimhā’’tipi na jānanti. Atha ekāhārātikkamanato paṭṭhāya nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva, na tiṭṭhanti. Kasmā? Kammajatejassa balavatāya, karajakāyassa mandatāya, manussānañhi kammajatejo mando, karajakāyo balavā. Tesaṃ tejassa mandatāya karajakāyassa balavatāya sattāhampi atikkamitvā uṇhodakaacchayāguādīhi sakkā vatthuṃ upatthambhetuṃ. Devānaṃ pana tejo balavā hoti, karajaṃ mandaṃ. Te ekaṃ āhāravelaṃ atikkamitvāva saṇṭhātuṃ na sakkonti. Yathā nāma gimhānaṃ majjhanhike tattapāsāṇe ṭhapitaṃ padumaṃ vā uppalaṃ vā sāyanhasamaye ghaṭasatenāpi siñciyamānaṃ pākatikaṃ na hoti, vinassatiyeva. Evameva pacchā nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva, na tiṭṭhanti. Tenāha **‘‘satiyā sammosā te devā tamhā kāyā cavantī’’**ti. Katame pana te devāti? Ime devāti aṭṭhakathāyaṃ vicāraṇā natthi, ‘‘devānaṃ kammajatejo balavā hoti, karajaṃ manda’’nti avisesena vuttattā pana ye keci kabaḷīkārāhārūpajīvino devā evaṃ karonti, teyeva cavantīti veditabbā. Keci panāhu – ‘‘nimmānaratiparanimmitavasavattino te devā’’ti. Khiḍḍāpadussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vuttā. Sesamettha purimanayeneva veditabbaṃ.

47-48. Tatiyavāre manena padussanti vinassantīti **manopadosikā,** ete cātumahārājikā. Tesu kira eko devaputto – nakkhattaṃ kīḷissāmīti saparivāro rathena vīthiṃ paṭipajjati, athañño nikkhamanto taṃ purato gacchantaṃ disvā – ‘bho ayaṃ kapaṇo’, adiṭṭhapubbaṃ viya etaṃ disvā – ‘‘pītiyā uddhumāto viya bhijjamāno viya ca gacchatī’’ti kujjhati. Purato gacchantopi nivattitvā taṃ kuddhaṃ disvā – kuddhā nāma suviditā hontīti kuddhabhāvamassa ñatvā – ‘‘tvaṃ kuddho, mayhaṃ kiṃ karissasi, ayaṃ sampatti mayā dānasīlādīnaṃ vasena laddhā, na tuyhaṃ vasenā’’ti paṭikujjhati. Ekasmiñhi kuddhe itaro akuddho rakkhati, ubhosu pana kuddhesu ekassa kodho itarassa paccayo hoti. Tassapi kodho itarassa paccayo hotīti ubho kandantānaṃyeva orodhānaṃ cavanti. Ayamettha dhammatā. Sesaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

49-52. Takkīvāde ayaṃ cakkhādīnaṃ bhedaṃ passati, cittaṃ pana yasmā purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa paccayaṃ datvāva nirujjhati, tasmā cakkhādīnaṃ bhedato balavatarampi cittassa bhedaṃ na passati. So taṃ apassanto yathā nāma sakuṇo ekaṃ rukkhaṃ jahitvā aññasmiṃ nilīyati, evameva imasmiṃ attabhāve bhinne cittaṃ aññatra gacchatīti gahetvā evamāha. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Antānantavādavaṇṇanā

53. **Antānantikā**ti antānantavādā, antaṃ vā anantaṃ vā antānantaṃ vā nevantānānantaṃ vā ārabbha pavattavādāti attho.

54-60. **Antasaññī lokasmiṃ viharatī**ti paṭibhāganimittaṃ cakkavāḷapariyantaṃ avaḍḍhetvā taṃ – ‘‘loko’’ti gahetvā antasaññī lokasmiṃ viharati, cakkavāḷapariyantaṃ katvā vaḍḍhitakasiṇo pana anantasaññī hoti, uddhamadho avaḍḍhetvā pana tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho antasaññī, tiriyaṃ anantasaññī. Takkīvādo vuttanayeneva veditabbo. Ime cattāropi attanā diṭṭhapubbānusāreneva diṭṭhiyā gahitattā pubbantakappikesu paviṭṭhā.

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. Na maratīti **amarā.** Kā sā? Evantipi me notiādinā nayena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepoti **vikkhepo,** amarāya diṭṭhiyā vācāya ca vikkhepoti **amarāvikkhepo,** so etesaṃ atthīti **amarāvikkhepikā,** aparo nayo – amarā nāma ekā macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkāti, evameva ayampi vādo itocito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti **amarāvikkhepo**ti vuccati. So etesaṃ atthīti **amarāvikkhepikā.**

62. **‘‘Idaṃ kusala’’nti yathābhūtaṃ nappajānātī**ti dasa kusalakammapathe yathābhūtaṃ nappajānātīti attho. Akusalepi dasa akusalakammapathāva adhippetā. **So mamassa vighāto**ti ‘‘musā mayā bhaṇita’’nti vippaṭisāruppattiyā mama vighāto assa, dukkhaṃ bhaveyyāti attho. **So mamassa antarāyo**ti so mama saggassa ceva maggassa ca antarāyo assa. **Musāvādabhayā musāvādaparijegucchā**ti musāvāde ottappena ceva hiriyā ca. **Vācāvikkhepaṃ āpajjatī**ti vācāya vikkhepaṃ āpajjati. Kīdisaṃ? Amarāvikkhepaṃ, apariyantavikkhepanti attho.

Evantipi me notiādīsu evantipi me noti aniyamitavikkhepo. **Tathātipi me no**ti ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti vuttaṃ sassatavādaṃ paṭikkhipati. **Aññathātipi me no**ti sassatato aññathā vuttaṃ ekaccasassataṃ paṭikkhipati. **Notipi me no**ti – ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vuttaṃ ucchedaṃ paṭikkhipati. **No notipi me no**ti ‘‘neva hoti na na hotī’’ti vuttaṃ takkīvādaṃ paṭikkhipati. Sayaṃ pana ‘‘idaṃ kusala’’nti vā ‘‘akusala’’nti vā puṭṭho na kiñci byākaroti. ‘‘Idaṃ kusala’’nti puṭṭho ‘‘evantipi me no’’ti vadati. Tato ‘‘kiṃ akusala’’nti vutte ‘‘tathātipi me no’’ti vadati. ‘‘Kiṃ ubhayato aññathā’’ti vutte ‘‘aññathātipi me no’’ti vadati. Tato ‘‘tividhenāpi na hoti, kiṃ te laddhī’’ti vutte ‘‘notipi me no’’ti vadati. Tato ‘‘kiṃ no noti te laddhī’’ti vutte ‘‘no notipi me no’’ti evaṃ vikkhepameva āpajjati, ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati.

63. **Chando vā rāgo vā**ti ajānantopi sahasā kusalameva ‘‘kusala’’nti vatvā akusalameva ‘‘akusala’’nti vatvā mayā asukassa nāma evaṃ byākataṃ, kiṃ taṃ subyākatanti aññe paṇḍite pucchitvā tehi – ‘‘subyākataṃ, bhadramukha, kusalameva tayā kusalaṃ, akusalameva akusalanti byākata’’nti vutte natthi mayā sadiso paṇḍitoti evaṃ me tattha chando vā rāgo vā assāti attho. Ettha ca chando dubbalarāgo, rāgo balavarāgo. **Doso vā paṭigho vā**ti kusalaṃ pana ‘‘akusala’’nti, akusalaṃ vā ‘‘kusala’’nti vatvā aññe paṇḍite pucchitvā tehi – ‘‘dubyākataṃ tayā’’ti vutte ettakampi nāma na jānāmīti tattha me assa doso vā paṭigho vāti attho. Idhāpi doso dubbalakodho, paṭigho balavakodho.

Taṃ mamassa upādānaṃ, so mamassa vighātoti taṃ chandarāgadvayaṃ mama upādānaṃ assa, dosapaṭighadvayaṃ vighāto. Ubhayampi vā daḷhaggahaṇavasena upādānaṃ, vihananavasena vighāto. Rāgo hi amuñcitukāmatāya ārammaṇaṃ gaṇhāti jalūkā viya. Doso vināsetukāmatāya āsīviso viya. Ubhopi cete santāpakaṭṭhena vihananti yevāti ‘‘upādāna’’nti ca ‘‘vighāto’’ti ca vuttā. Sesaṃ paṭhamavārasadisameva.

64. **Paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Nipuṇā**ti saṇhasukhumabuddhino sukhumaatthantaraṃ paṭivijjhanasamatthā. **Kataparappavādā**ti viññātaparappavādā ceva parehi saddhiṃ katavādaparicayā ca. **Vālavedhirūpā**ti vālavedhidhanuggahasadisā. **Te bhindantā maññe**ti vālavedhi viya vālaṃ sukhumānipi paresaṃ diṭṭhigatāni attano paññāgatena bhindantā viya carantīti attho. **Te maṃ tatthā**ti te samaṇabrāhmaṇā maṃ tesu kusalākusalesu. **Samanuyuñjeyyu**nti ‘‘kiṃ kusalaṃ, kiṃ akusalanti attano laddhiṃ vadā’’ti laddhiṃ puccheyyuṃ. **Samanugāheyyu**nti ‘‘idaṃ nāmā’’ti vutte ‘‘kena kāraṇena etamatthaṃ gāheyyu’’nti kāraṇaṃ puccheyyuṃ. **Samanubhāseyyu**nti ‘‘iminā nāma kāraṇenā’’ti vutte kāraṇe dosaṃ dassetvā ‘‘na tvaṃ idaṃ jānāsi, idaṃ pana gaṇha, idaṃ vissajjehī’’ti evaṃ samanuyuñjeyyuṃ. **Na sampāyeyya**nti na sampādeyyaṃ, sampādetvā kathetuṃ na sakkuṇeyyanti attho. **So mamassa vighāto**ti yaṃ taṃ punappunaṃ vatvāpi asampāyanaṃ nāma, so mama vighāto assa, oṭṭhatālujivhāgalasosanadukkhameva assāti attho. Sesametthāpi paṭhamavārasadisameva.

65-66. **Mando**ti mandapañño apaññassevetaṃ nāmaṃ. **Momūho**ti atisammūḷho. **Hoti tathāgato**tiādīsu satto ‘‘tathāgato’’ti adhippeto. Sesamettha uttānameva. Imepi cattāro pubbe pavattadhammānusāreneva diṭṭhiyā gahitattā pubbantakappikesu paviṭṭhā.

Adhiccasamuppannavādavaṇṇanā

67. ‘‘Adhiccasamuppanno attā ca loko cā’’ti dassanaṃ adhiccasamuppannaṃ. Taṃ etesaṃ atthīti **adhiccasamuppannikā. Adhiccasamuppanna**nti akāraṇasamuppannaṃ.

68-73. **Asaññasattā**ti desanāsīsametaṃ, acittuppādā rūpamattakaattabhāvāti attho. Tesaṃ evaṃ uppatti veditabbā – ekacco hi titthāyatane pabbajitvā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā jhānā vuṭṭhāya – ‘‘citte dosaṃ passati, citte sati hatthacchedādidukkhañceva sabbabhayāni ca honti, alaṃ iminā cittena, acittakabhāvova santo’’ti, evaṃ citte dosaṃ passitvā aparihīnajjhāno kālaṃ katvā asaññasattesu nibbattati, cittamassa cuticittanirodhena idheva nivattati, rūpakkhandhamattameva tattha pātubhavati. Te tattha yathā nāma jiyāvegakkhitto saro yattako jiyāvego, tattakameva ākāse gacchati. Evameva jhānavegakkhittā upapajjitvā yattako jhānavego, tattakameva kālaṃ tiṭṭhanti, jhānavege pana parihīne tattha rūpakkhandho antaradhāyati, idha pana paṭisandhisaññā uppajjati. Yasmā pana tāya idha uppannasaññāya tesaṃ tattha cuti paññāyati, tasmā ‘‘saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavantī’’ti vuttaṃ. **Santatāyā**ti santabhāvāya. Sesamettha uttānameva. Takkīvādopi vuttanayeneva veditabboti.

Aparantakappikavaṇṇanā

74. Evaṃ aṭṭhārasa pubbantakappike dassetvā idāni catucattārīsaṃ aparantakappike dassetuṃ – ‘‘santi, bhikkhave’’tiādimāha. Tattha anāgatakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ aparantaṃ kappetvā gaṇhantīti **aparantakappikā,** aparantakappo vā etesaṃ atthīti **aparantakappikā.** Evaṃ sesampi pubbe vuttappakāranayeneva veditabbaṃ.

Saññīvādavaṇṇanā

75. **Uddhamāghātanikā**ti āghātanaṃ vuccati maraṇaṃ, uddhamāghātanā attānaṃ vadantīti **uddhamāghātanikā.** Saññīti pavatto vādo, saññīvādo, so etesaṃ atthīti **saññīvādā.**

76-77. **Rūpī attā**tiādīsu kasiṇarūpaṃ ‘‘attā’’ti tattha pavattasaññañcassa ‘‘saññā’’ti gahetvā vā ājīvakādayo viya takkamatteneva vā ‘‘rūpī attā hoti, arogo paraṃ maraṇā saññī’’ti naṃ paññapenti. Tattha **arogo**ti nicco. Arūpasamāpattinimittaṃ pana ‘‘attā’’ti samāpattisaññañcassa ‘‘saññā’’ti gahetvā vā nigaṇṭhādayo viya takkamatteneva vā ‘‘arūpī attā hoti, arogo paraṃ maraṇā saññī’’ti naṃ paññapenti. Tatiyā pana missakagāhavasena pavattā diṭṭhi. Catutthā takkagāheneva. Dutiyacatukkaṃ antānantikavāde vuttanayeneva veditabbaṃ. Tatiyacatukke samāpannakavasena ekattasaññī, asamāpannakavasena nānattasaññī, parittakasiṇavasena parittasaññī, vipulakasiṇavasena appamāṇasaññīti veditabbā. Catutthacatukke pana dibbena cakkhunā tikacatukkajjhānabhūmiyaṃ nibbattamānaṃ disvā ‘‘ekantasukhī’’ti gaṇhāti. Niraye nibbattamānaṃ disvā ‘‘ekantadukkhī’’ti. Manussesu nibbattamānaṃ disvā ‘‘sukhadukkhī’’ti. Vehapphaladevesu nibbattamānaṃ disvā ‘‘adukkhamasukhī’’ti gaṇhāti. Visesato hi pubbenivāsānussatiñāṇalābhino pubbantakappikā honti, dibbacakkhukā aparantakappikāti.

Asaññīvādavaṇṇanā

78-83. Asaññīvādo saññīvāde ādimhi vuttānaṃ dvinnaṃ catukkānaṃ vasena veditabbo. Tathā nevasaññīnāsaññīvādo. Kevalañhi tattha ‘‘saññī attā’’ti gaṇhantānaṃ tā diṭṭhiyo, idha ‘‘asaññī’’ti ca ‘‘nevasaññīnāsaññī’’ti ca. Tattha na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabbaṃ. Diṭṭhigatikassa hi gāho ummattakapacchisadisoti vuttametaṃ.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Ucchedavāde **sato**ti vijjamānassa. **Ucchedan**ti upacchedaṃ. **Vināsan**ti adassanaṃ. **Vibhavan**ti bhāvavigamaṃ. Sabbānetāni aññamaññavevacanāneva. Tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhanti, lābhī ca alābhī ca. Lābhī arahato dibbena cakkhunā cutiṃ disvā upapattiṃ apassanto, yo vā cutimattameva daṭṭhuṃ sakkoti, na upapātaṃ; so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Alābhī ca ‘‘ko paralokaṃ na jānātī’’ti kāmasukhagiddhatāya vā. ‘‘Yathā rukkhato paṇṇāni patitāni na puna viruhanti, evameva sattā’’tiādinā takkena vā ucchedaṃ gaṇhāti. Idha pana taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena tathā ca aññathā ca vikappetvāva imā satta diṭṭhiyo uppannāti veditabbā.

85. Tattha **rūpī**ti rūpavā. **Cātumahābhūtiko**ti catumahābhūtamayo. Mātāpitūnaṃ etanti mātāpettikaṃ. Kiṃ taṃ? Sukkasoṇitaṃ. Mātāpettike sambhūto jātoti **mātāpettikasambhavo.** Iti rūpakāyasīsena manussattabhāvaṃ ‘‘attā’’ti vadati. **Itthekе**ti itthaṃ eke evameketi attho.

86. Dutiyo taṃ paṭikkhipitvā dibbattabhāvaṃ vadati. **Dibbo**ti devaloke sambhūto. **Kāmāvacaro**ti cha kāmāvacaradevapariyāpanno. Kabaḷīkāraṃ āhāraṃ bhakkhatīti kabaḷīkārāhārabhakkho.

87. **Manomayo**ti jhānamanena nibbatto. **Sabbaṅgapaccaṅgī**ti sabbaṅgapaccaṅgayutto. **Ahīnindriyo**ti paripuṇṇindriyo. Yāni brahmaloke atthi, tesaṃ vasena itaresañca saṇṭhānavasenetaṃ vuttaṃ.

88-92. **Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā**tiādīnaṃ attho visuddhimagge vutto. **Ākāsānañcāyatanūpago**tiādīsu pana ākāsānañcāyatanabhavaṃ upagatoti, evamattho veditabbo. Sesamettha uttānamevāti.

Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā

93. Diṭṭhadhammanibbānavāde **diṭṭhadhammo**ti paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamananti attho. Taṃ vadantīti **diṭṭhadhammanibbānavādā.** Paramadiṭṭhadhammanibbānanti paramaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ uttamanti attho.

94. **Pañcahi kāmaguṇehī**ti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi bandhanehi vā. **Samappito**ti suṭṭhu appito allīno hutvā. **Samaṅgībhūto**ti samannāgato. **Paricāretī**ti tesu kāmaguṇesu yathāsukhaṃ indriyāni cāreti sañcāreti itocito ca upaneti. Atha vā laḷati ramati kīḷati. Ettha ca duvidhā kāmaguṇā – mānusakā ceva dibbā ca. Mānusakā mandhātukāmaguṇasadisā daṭṭhabbā, dibbā paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadisāti. Evarūpe kāme upagatānañhi te diṭṭhadhammanibbānasampattiṃ paññapenti.

95. Dutiyavāre hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā** paṭipīḷanaṭṭhena **dukkhā,** pakatijahanaṭṭhena

vipariṇāmadhammāti veditabbā. **Tesaṃ vipariṇāmaññathābhāvā**ti tesaṃ kāmānaṃ vipariṇāmasaṅkhātā aññathābhāvā, yampi me ahosi, tampi me natthīti vuttanayena **uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā.** Tattha antonijjhāyanalakkhaṇo soko, tannissitalālappanalakkhaṇo paridevo, kāyappaṭipīḷanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ, manovighātalakkhaṇaṃ domanassaṃ, visādalakkhaṇo upāyāso, vivicceva kāmehītiādīnamattho visuddhimagge vutto.

96. **Vitakkita**nti abhiniropanavasena pavatto vitakko. **Vicārita**nti anumajjanavasena pavatto vicāro. **Eteneta**nti etena vitakkitena ca vicāritena ca etaṃ paṭhamajjhānaṃ oḷārikaṃ sakaṇḍakaṃ viya khāyati.

97-98. **Pītigata**nti pītiyeva. **Cetaso uppilāvitatta**nti cittassa uppilabhāvakaraṇaṃ. **Cetaso ābhogo**ti jhānā vuṭṭhāya tasmiṃ sukhe punappunaṃ cittassa ābhogo manasikāro samannāhāroti. Sesamettha diṭṭhadhammanibbānavāde uttānameva.

Ettāvatā sabbāpi dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo kathitā honti. Yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo.

100-104. Idāni – ‘‘imehi kho te, bhikkhave’’ti iminā vārena sabbepi te aparantakappike ekajjhaṃ niyyātetvā sabbaññutaññāṇaṃ vissajjeti. Puna – ‘‘imehi, kho te bhikkhave’’tiādinā vārena sabbepi te pubbantāparantakappike ekajjhaṃ niyyātetvā tadeva ñāṇaṃ vissajjeti. Iti ‘‘katame ca te, bhikkhave, dhammā’’tiādimhi pucchamānopi sabbaññutaññāṇameva pucchitvā vissajjamānopi sattānaṃ ajjhāsayaṃ tulāya tulayanto viya sinerupādato vālukaṃ uddharanto viya dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni uddharitvā sabbaññutaññāṇameva vissajjeti. Evamayaṃ yathānusandhivasena desanā āgatā.

Tayo hi suttassa anusandhī – pucchānusandhi, ajjhāsayānusandhi, yathānusandhīti. Tattha ‘‘evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – kiṃ nu kho, bhante, orimaṃ tīraṃ, kiṃ pārimaṃ tīraṃ, ko majjhe saṃsīdo, ko thale ussādo, ko manussaggāho, ko amanussaggāho, ko āvaṭṭaggāho, ko antopūtibhāvo’’ti (saṃ. ni. 4.241) evaṃ pucchantānaṃ bhagavatā vissajjitasuttavasena pucchānusandhi veditabbo.

Atha kho aññatarassa bhikkhuno evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘iti kira bho rūpaṃ anattā…, vedanā…, saññā…, saṅkhārā …, viññāṇaṃ anattā, anattakatāni kira kammāni kamattānaṃ phusissantī’’ti. Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā ceto parivitakkamaññāya bhikkhū āmantesi – ‘‘ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati, yaṃ idhekacco moghapuriso avidvā avijjāgato taṇhādhipateyyena cetasā satthusāsanaṃ atidhāvitabbaṃ maññeyya – ‘‘iti kira bho rūpaṃ anattā…pe… phusissantī’’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti (ma. ni. 3.10). Evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ viditvā bhagavatā vuttasuttavasena ajjhāsayānusandhi veditabbo.

Yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesaṃ vasena yathānusandhi veditabbo. Seyyathidaṃ, ākaṅkheyyasutte heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā. Vatthasutte heṭṭhā kilesena desanā uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. Kosambakasutte heṭṭhā bhaṇḍanena uṭṭhitā, upari sāraṇīyadhammā āgatā. Kakacūpame heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatā. Imasmimpi brahmajāle heṭṭhā diṭṭhivasena desanā uṭṭhitā, upari suññatāpakāsanaṃ āgataṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘evamayaṃ yathānusandhivasena desanā āgatā’’ti.

Paritassitavipphanditavāravaṇṇanā

105-117. Idāni mariyādavibhāgadassanatthaṃ – ‘‘tatra bhikkhave’’tiādikā desanā āraddhā. **Tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajānataṃ apassataṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ paritassitavipphanditamevā**ti yena diṭṭhiassādena diṭṭhisukhena diṭṭhivedayitena te somanassajātā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, tadapi tesaṃ bhavantānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ yathābhūtaṃ dhammānaṃ sabhāvaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ vedayitaṃ taṇhāgatānaṃ kevalaṃ taṇhāgatānaṃyeva taṃ vedayitaṃ, tañca kho panetaṃ paritassitavipphanditameva. Diṭṭhisaṅkhātena ceva taṇhāsaṅkhātena ca paritassitena vipphanditameva calitameva kampitameva thusarāsimhi nikhātakhāṇusadisaṃ, na sotāpannassa dassanamiva niccalanti dasseti. Esa nayo ekaccasassatavādādīsupi.

Phassapaccayavāravaṇṇanā

118-130. Puna – ‘‘tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā’’tiādi paramparapaccayadassanatthaṃ āraddhaṃ. Tattha **tadapi phassapaccayā**ti yena diṭṭhiassādena diṭṭhisukhena diṭṭhivedayitena te somanassajātā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, tadapi taṇhādiṭṭhipariphanditaṃ vedayitaṃ phassapaccayāti dasseti. Esa nayo sabbattha.

131-143. Idāni tassa paccayassa diṭṭhivedayite balavabhāvadassanatthaṃ puna – ‘‘tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā’’tiādimāha. Tattha **te vata aññatra phassā**ti te vata samaṇabrāhmaṇā taṃ vedayitaṃ vinā phassena paṭisaṃvedissantīti kāraṇametaṃ natthīti. Yathā hi patato gehassa upatthambhanatthāya thūṇā nāma balavapaccayo hoti, na taṃ thūṇāya anupatthambhitaṃ ṭhātuṃ sakkoti, evameva phassopi vedanāya balavapaccayo, taṃ vinā idaṃ diṭṭhivedayitaṃ natthīti dasseti. Esa nayo sabbattha.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavaṭṭakathāvaṇṇanā

144. Idāni tatra bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññapenti catūhi vatthūhi, yepi te samaṇabrāhmaṇā ekaccasassatikātiādinā nayena sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍeti. Kasmā? Upari phasse pakkhipanatthāya. Kathaṃ? Sabbe te chahi phassāyatanehi phussa phussa paṭisaṃvedentīti. Tattha cha phassāyatanāni nāma – cakkhuphassāyatanaṃ, sotaphassāyatanaṃ, ghānaphassāyatanaṃ, jivhāphassāyatanaṃ, kāyaphassāyatanaṃ, manophassāyatananti imāni cha. Sañjāti-samosaraṇa-kāraṇa-paṇṇattimattatthesu hi ayaṃ āyatanasaddo pavattati. Tattha – ‘‘kambojo assānaṃ āyatanaṃ, gunnaṃ dakkhiṇāpatho’’ti sañjātiyaṃ pavattati, sañjātiṭṭhāneti attho. ‘‘Manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā’’ti (a. ni. 5.38) samosaraṇe. ‘‘Sati satiāyatane’’ti (a. ni. 3.102) kāraṇe. ‘‘Araññāyatane paṇṇakuṭīsu sammantī’’ti (saṃ. ni. 1.255) paṇṇattimatte. Svāyamidha sañjātiādiatthattayepi yujjati. Cakkhādīsu hi phassapañcamakā dhammā sañjāyanti samosaranti, tāni ca tesaṃ kāraṇanti āyatanāni. Idha pana ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso’’ti (saṃ. ni. 2.43) iminā nayena phassasīseneva desanaṃ āropetvā phassaṃ ādiṃ katvā paccayaparamparaṃ dassetuṃ phassāyatanādīni vuttāni.

Phussa phussa paṭisaṃvedentīti phusitvā phusitvā paṭisaṃvedenti. Ettha ca kiñcāpi āyatanānaṃ phusanakiccaṃ viya vuttaṃ, tathāpi na tesaṃ phusanakiccatā veditabbā. Na hi āyatanāni phusanti, phassova taṃ taṃ ārammaṇaṃ phusati, āyatanāni pana phasse upanikkhipitvā dassitāni; tasmā sabbe te cha phassāyatanasambhavena phassena rūpādīni ārammaṇāni phusitvā taṃ diṭṭhivedanaṃ paṭisaṃvedayantīti evamettha attho veditabbo.

Tesaṃ vedanāpaccayā taṇhātiādīsu **vedanā**ti cha phassāyatanasambhavā vedanā. Sā rūpataṇhādibhedāya taṇhāya upanissayakoṭiyā paccayo hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘tesaṃ vedanāpaccayā taṇhā’’ti. Sā pana catubbidhassa upādānassa upanissayakoṭiyā ceva sahajātakoṭiyā ca paccayo hoti. Tathā upādānaṃ bhavassa. Bhavo jātiyā upanissayakoṭiyā paccayo hoti.

Jātīti panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā, jāti jarāmaraṇassa ceva sokādīnañca upanissayakoṭiyā paccayo hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana paṭiccasamuppādakathā visuddhimagge vuttā. Idha panassa payojanamattameva veditabbaṃ. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento – ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti evañcetaṃ, bhikkhave, vuccati, atha ca pana paññāyati ‘‘idappaccayā avijjā’’ti (a. ni. 10.61) evaṃ avijjāsīsena vā, purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāya…pe… ‘‘idappaccayā bhavataṇhā’’ti (a. ni. 10.62) evaṃ taṇhāsīsena vā, purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavadiṭṭhiyā…pe… ‘‘idappaccayā bhavadiṭṭhī’’ti evaṃ diṭṭhisīsena vā kathesi’’. Idha pana diṭṭhisīsena kathento vedanārāgena uppajjamānā diṭṭhiyo kathetvā vedanāmūlakaṃ paṭiccasamuppādaṃ kathesi. Tena idaṃ dasseti – ‘‘evamete diṭṭhigatikā, idaṃ dassanaṃ gahetvā tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu ito ettha etto idhāti sandhāvantā saṃsarantā yante yuttagoṇo viya, thambhe upanibaddhakukkuro viya, vātena vippannaṭṭhanāvā viya ca vaṭṭadukkhameva anuparivattanti, vaṭṭadukkhato sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkontī''ti.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. Evaṃ diṭṭhigatikādhiṭṭhānaṃ vaṭṭaṃ kathetvā idāni yuttayogabhikkhuadhiṭṭhānaṃ katvā vivaṭṭaṃ dassento – ''yato kho, bhikkhave, bhikkhū''tiādimāha. Tattha **yato**ti yadā. **Channaṃ phassāyatanāna**nti yehi chahi phassāyatanehi phusitvā paṭisaṃvedayamānānaṃ diṭṭhigatikānaṃ vaṭṭaṃ vattati, tesaṃyeva channaṃ phassāyatanānaṃ. **Samudayan**tiādīsu avijjāsamudayā cakkhusamudayotiādinā vedanākammaṭṭhāne vuttanayena phassāyatanānaṃ samudayādayo veditabbā. Yathā pana tattha ''phassasamudayā phassanirodhā''ti vuttaṃ, evamidha, taṃ cakkhādīsu – ''āhārasamudayā āhāranirodhā''ti veditabbaṃ. Manāyatane ''nāmarūpasamudayā nāmarūpanirodhā''ti.

Uttaritaraṃ pajānātīti diṭṭhigatiko diṭṭhimeva jānāti. Ayaṃ pana diṭṭhiñca diṭṭhito ca uttaritaraṃ sīlasamādhipaññāvimuttinti yāva arahattā jānāti. Ko evaṃ jānātīti? Khīṇāsavo jānāti, anāgāmī, sakadāgāmī, sotāpanno, bahussuto, ganthadharo bhikkhu jānāti, āraddhavipassako jānāti. Desanā pana arahattanikūṭeneva niṭṭhāpitāti.

146. Evaṃ vivaṭṭaṃ kathetvā idāni ''desanājālavimutto diṭṭhigatiko nāma natthī''ti dassanatthaṃ puna – ''ye hi keci, bhikkhave''ti ārabhi. Tattha **antojālīkatā**ti imassa mayhaṃ desanājālassa antoyeva katā. **Ettha sitā vā**ti etasmiṃ mama desanājāle sitā nissitā avasitāva. **Ummujjamānā ummujjantī**ti kiṃ vuttaṃ hoti? Te adho osīdantāpi uddhaṃ uggacchantāpi mama desanājāle sitāva hutvā osīdanti ca uggacchanti ca. **Ettha pariyāpannā**ti ettha mayhaṃ desanājāle pariyāpannā, etena ābaddhā antojālīkatā ca hutvā ummujjamānā ummujjanti, na hettha asaṅgahito diṭṭhigatiko nāma atthīti.

Sukhumacchikenāti saṇhaacchikena sukhumacchiddenāti attho. Kevaṭṭo viya hi bhagavā, jālaṃ viya desanā, parittaudakaṃ viya dasasahassilokadhātu, oḷārikā pāṇā viya dvāsaṭṭhidiṭṭhigatikā. Tassa tīre ṭhatvā olokentassa oḷārikānaṃ pāṇānaṃ antojālīkatabhāvadassanaṃ viya bhagavato sabbadiṭṭhigatānaṃ desanājālassa antokatabhāvadassananti evamettha opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

147. Evaṃ imāhi dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīhi sabbadiṭṭhīnaṃ saṅgahitattā sabbesaṃ diṭṭhigatikānaṃ etasmiṃ desanājāle pariyāpannabhāvaṃ dassetvā idāni attano katthaci apariyāpannabhāvaṃ dassento – ''ucchinnabhavanettiko, bhikkhave, tathāgatassa kāyo''tiādimāha. Tattha nayanti etāyāti netti. **Nayantī**ti gīvāya bandhitvā ākaḍḍhanti, rajjuyā etaṃ nāmaṃ. Idha pana nettisadisatāya bhavataṇhā nettīti adhippetā. Sā hi mahājanaṃ gīvāya bandhitvā taṃ taṃ bhavaṃ neti upanetīti bhavanetti. Arahattamaggasatthena ucchinnā bhavanetti assāti **ucchinnabhavanettiko.**

Kāyassa bhedā uddhanti kāyassa bhedato uddhaṃ. **Jīvitapariyādānā**ti jīvitassa sabbaso pariyādinnattā parikkhīṇattā, puna appaṭisandhikabhāvāti attho. **Na taṃ dakkhantī**ti taṃ tathāgataṃ. Devā vā manussā vā na dakkhissanti, apaṇṇattikabhāvaṃ gamissatīti attho.

Seyyathāpi, **bhikkhave**ti, upamāyaṃ pana idaṃ saṃsandanaṃ. Ambarukkho viya hi tathāgatassa kāyo, rukkhe jātamahāvaṇṭo viya taṃ nissāya pubbe pavattataṇhā. Tasmiṃ vaṇṭe upanibaddhā pañcapakkadvādasapakkaaṭṭhārasapakkaparimāṇā ambapiṇḍī viya taṇhāya sati taṇhūpanibandhanā hutvā āyatiṃ nibbattanakā pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo. Yathā pana tasmiṃ vaṇṭe chinne sabbāni tāni ambāni tadanvayāni honti, taṃyeva vaṇṭaṃ anugatāni, vaṇṭacchedā chinnāni yevāti attho; evameva ye bhavanettivaṇṭassa anupacchinnattā āyatiṃ uppajjeyyuṃ pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasadhātuyo, sabbe te dhammā tadanvayā honti bhavanettiṃ anugatā, tāya chinnāya chinnā yevāti attho.

Yathā pana tasmimpi rukkhe maṇḍūkakaṇṭakavisasamphassaṃ āgamma anupubbena sussitvā mate – ''imasmiṃ ṭhāne evarūpo nāma rukkho ahosī''ti vohāramattameva hoti, na taṃ rukkhaṃ koci passati, evaṃ ariyamaggasamphassaṃ āgamma taṇhāsinehassa pariyādinnattā anupubbena sussitvā viya bhinne imasmiṃ kāye, kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā na taṃ dakkhanti, tathāgatampi devamanussā na dakkhissanti, evarūpassa nāma kira satthuno idaṃ sāsananti vohāramattameva bhavissatīti anupādisesanibbānadhātuṃ pāpetvā desanaṃ niṭṭhapesi.

148. **Evaṃ vutte āyasmā ānando**ti evaṃ bhagavatā imasmiṃ sutte vutte thero ādito paṭṭhāya sabbaṃ suttaṃ samannāharitvā evaṃ buddhabalaṃ dīpetvā kathitasuttassa na bhagavatā nāmaṃ gahitaṃ, handassa nāmaṃ gaṇhāpessāmīti cintetvā bhagavantaṃ etadavoca.

Tasmātiha tvantiādīsu ayamatthayojanā – ānanda, yasmā imasmiṃ dhammapariyāye idhatthopi paratthopi vibhatto, tasmātiha tvaṃ imaṃ dhammapariyāyaṃ ''atthajāla''ntipi naṃ dhārehi; yasmā panettha bahū tantidhammā kathitā, tasmā ''dhammajāla''ntipi naṃ dhārehi; yasmā ca ettha seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ sabbaññutaññāṇaṃ vibhattaṃ, tasmā ''brahmajāla''ntipi naṃ dhārehi; yasmā ettha dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo vibhattā, tasmā ''diṭṭhijāla''ntipi naṃ dhārehi; yasmā pana imaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā devaputtamārampi khandhamārampi maccumārampi kilesamārampi sakkā madditum, tasmā ''anuttaro saṅgāmavijayotipi naṃ dhārehī''ti.

Idamavoca bhagavāti idaṃ nidānāvasānato pabhuti yāva ''anuttaro saṅgāmavijayotipi naṃ dhārehī''ti sakalaṃ suttantaṃ bhagavā paresaṃ paññāya alabbhaneyyapatiṭṭhaṃ paramagambhīraṃ sabbaññutaññāṇaṃ pakāsento sūriyo viya andhakāraṃ diṭṭhigatamahandhakāraṃ vidhamanto avoca.

149. **Attamanā te bhikkhū**ti te bhikkhū attamanā sakamanā, buddhagatāya pītiyā udaggacittā hutvāti vuttaṃ hoti. **Bhagavato bhāsita**nti evaṃ vicitranayadesanāvilāsayuttaṃ idaṃ suttaṃ karavīkarutamañjunā kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṃ amatābhisekasadisena brahmassarena bhāsamānassa bhagavato vacanaṃ. **Abhinandu**nti anumodiṃsu ceva sampaṭicchiṃsu ca. Ayañhi **abhinanda**saddo – ''abhinandati abhivadatī''tiādīsu (saṃ. ni. 3.5) taṇhāyampi āgato. ''Annamevābhinandanti, ubhaye devamānusā''tiādīsu (saṃ. ni. 1.43) upagamanepi.

''Cirappavāsiṃ purisaṃ, dūrato sotthimāgataṃ;
Ñātimittā suhajjā ca, abhinandanti āgata''nti. (dha. pa. 219);

Ādīsu sampaṭicchanepi. ''Abhinanditvā anumoditvā''tiādīsu (ma. ni. 1.205) anumodanepi. Svāyamidha anumodanasampaṭicchanesu yujjati. Tena vuttaṃ – ''abhinandunti anumodiṃsu ceva sampaṭicchiṃsu cā''ti.

Subhāsitaṃ sulapitaṃ, ''sādhu sādhū''ti tādino;
Anumodamānā sirasā, sampaṭicchiṃsu bhikkhavoti.

Imasmiñca pana veyyākaraṇasminti imasmiṃ niggāthakasutte. Niggāthakattā hi idaṃ veyyākaraṇanti vuttaṃ.

Dasasahassī lokadhātūti dasasahassacakkavāḷaparimāṇā lokadhātu. **Akampitthā**ti na suttapariyosāneyeva akampitthāti veditabbā. Bhaññamāneti hi vuttaṃ. Tasmā dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu viniveṭhetvā desiyamānesu tassa tassa diṭṭhigatassa pariyosāne pariyosāneti dvāsaṭṭhiyā ṭhānesu akampitthāti veditabbā.

Tattha aṭṭhahi kāraṇehi pathavīkampo veditabbo – dhātukkhobhena, iddhimato ānubhāvena, bodhisattassa gabbhokkantiyā, mātukucchito nikkhamanena, sambodhippattiyā, dhammacakkappavattanena, āyusaṅkhārossajjanena, parinibbānenāti. Tesaṃ vinicchayaṃ – ''aṭṭha kho ime, ānanda, hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā''ti evaṃ mahāparinibbāne āgatāya tantiyā vaṇṇanākāle vakkhāma. Ayaṃ pana mahāpathavī aparesupi aṭṭhasu ṭhānesu akampittha – mahābhinikkhamane, bodhimaṇḍūpasaṅkamane, paṃsukūlaggahaṇe, paṃsukūladhovane, kāḷakārāmasutte, gotamakasutte, vessantarajātake, imasmiṃ brahmajāleti. Tattha mahābhinikkhamanabodhimaṇḍūpasaṅkamanesu vīriyabalena akampittha. Paṃsukūlaggahaṇe dvisahassadīpaparivāre cattāro mahādīpe pahāya pabbajitvā susānaṃ gantvā paṃsukūlaṃ gaṇhantena dukkaraṃ bhagavatā katanti acchariyavegābhihatā akampittha. Paṃsukūladhovanavessantarajātakesu akālakampanena akampittha. Kāḷakārāmagotamakasuttesu – ''ahaṃ sakkhī bhagavā’’ti sakkhibhāvena akampittha. Imasmiṃ pana brahmajāle dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu vijaṭetvā niggumbaṃ katvā desiyamānesu sādhukāradānavasena akampitthāti veditabbā.

Na kevalañca etesu ṭhānesuyeva pathavī akampittha, atha kho tīsu saṅgahesupi mahāmahindattherassa imaṃ dīpaṃ āgantvā jotivane nisīditvā dhammaṃ desitadivasepi akampittha. Kalyāṇiyavihāre ca piṇḍapātiyattherassa cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā tattheva nisīditvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā imaṃ suttantaṃ āraddhassa suttapariyosāne udakapariyantaṃ katvā akampittha. Lohapāsādassa pācīnaambalaṭṭhikaṭṭhānaṃ nāma ahosi. Tattha nisīditvā dīghabhāṇakattherā brahmajālasuttaṃ ārabhiṃsu, tesaṃ sajjhāyapariyosānepi udakapariyantameva katvā pathavī akampitthāti.

Evaṃ yassānubhāvena, akampittha anekaso;
Medanī suttaseṭṭhassa, desitassa sayambhunā.

Brahmajālassa tassīdha, dhammaṃ atthañca paṇḍitā;
Sakkaccaṃ uggahetvāna, paṭipajjantu yonisoti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā

Rājāmaccakathāvaṇṇanā

150. **Evaṃ me sutaṃ…pe… rājagahe**ti sāmaññaphalasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā – **rājagahe**ti evaṃnāmake nagare. Tañhi mandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā rājagahanti vuccati. Aññepi ettha pakāre vaṇṇayanti, kiṃ tehi? Nāmamattametaṃ tassa nagarassa. Taṃ panetaṃ buddhakāle ca cakkavattikāle ca nagaraṃ hoti, sesakāle suññaṃ hoti yakkhapariggahitaṃ, tesaṃ vasanavanaṃ hutvā tiṭṭhati. **Viharatī**ti avisesena iriyāpathadibbabrahmaariyavihāresu aññataravihārasamaṅgiparidīpanametaṃ. Idha pana ṭhānagamananisajjasayanappabhedesu iriyāpathesu aññatarairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. Tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi bhagavā viharati ceva veditabbo. So hi ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā viharatīti vuccati.

Jīvakassa komārabhaccassa ambavaneti idamassa yaṃ gocaragāmaṃ upanissāya viharati, tassa samīpanivāsanaṭṭhānaparidīpanaṃ. Tasmā – rājagahe viharati jīvakassa komārabhaccassa ambavaneti rājagahasamīpe jīvakassa komārabhaccassa ambavane viharatīti evamettha attho veditabbo. Samīpatthe hetaṃ bhummavacanaṃ. Tattha jīvatīti **jīvako,** kumārena bhatoti **komārabhacco.** Yathāha – ‘‘kiṃ bhaṇe, etaṃ kākehi samparikiṇṇanti? Dārako devāti. Jīvati bhaṇeti? Jīvati, devāti. Tena hi, bhaṇe taṃ dārakaṃ amhākaṃ antepuraṃ netvā dhātīnaṃ detha posetunti. Tassa jīvatīti jīvakoti nāmaṃ akaṃsu. Kumārena posāpitoti komārabhaccoti nāmaṃ akaṃsū’’ti (mahāva. 328) ayaṃ panettha saṅkhepo. Vitthārena pana jīvakavatthukhandhake āgatameva. Vinicchayakathāpissa samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāyaṃ vuttā.

Ayaṃ pana jīvako ekasmiṃ samaye bhagavato dosābhisannaṃ kāyaṃ virecetvā siveyyakaṃ dussayugaṃ datvā vatthānumodanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāya cintesi – ‘‘mayā divasassa dvattikkhattuṃ buddhupaṭṭhānaṃ gantabbaṃ, idañca veḷuvanaṃ atidūre, mayhaṃ pana ambavanaṃ uyyānaṃ āsannataraṃ, yaṃnūnāhaṃ ettha bhagavato vihāraṃ kāreyya’’nti. So tasmiṃ ambavane rattiṭṭhānadivāṭhānaleṇakuṭimaṇḍapādīni sampādetvā bhagavato anucchavikaṃ gandhakuṭiṃ kārāpetvā ambavanaṃ aṭṭhārasahatthubbedhena tambapaṭṭavaṇṇena pākārena parikkhipāpetvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ sacīvarabhattena santappetvā dakkhiṇodakaṃ pātetvā vihāraṃ niyyātesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘jīvakassa komārabhaccassa ambavane’’ti.

Aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehīti aḍḍhasatena ūnehi terasahi bhikkhusatehi. **Rājā**tiādīsu rājati attano issariyasampattiyā catūhi saṅgahavatthūhi mahājanaṃ rañjeti vaḍḍhetīti **rājā.** Magadhānaṃ issaroti **māgadho.** Ajātoyeva rañño sattu bhavissatīti nemittakehi niddiṭṭhoti **ajātasattu.**

Tasmiṃ kira kucchigate deviyā evarūpo dohaḷo uppajji – ‘‘aho vatāhaṃ rañño dakkhiṇabāhulohitaṃ piveyya’’nti, sā ‘‘bhāriye ṭhāne dohaḷo uppanno, na sakkā kassaci ārocetu’’nti taṃ kathetuṃ asakkontī kisā dubbaṇṇā ahosi. Taṃ rājā pucchi – ‘‘bhadde, tuyhaṃ attabhāvo na pakativaṇṇo, kiṃ kāraṇa’’nti? ‘‘Mā puccha, mahārājāti’’. ‘‘Bhadde, tvaṃ attano ajjhāsayaṃ mayhaṃ akathentī kassa kathessasī’’ti tathā tathā nibandhitvā kathāpesi. Sutvā ca – ‘‘bāle, kiṃ ettha tuyhaṃ bhāriyasaññā ahosī’’ti vejjaṃ pakkosāpetvā suvaṇṇasatthakena bāhuṃ phālāpetvā suvaṇṇasarakena lohitaṃ gahetvā udakena sambhinditvā pāyesi. Nemittakā taṃ sutvā – ‘‘esa gabbho rañño sattu bhavissati, iminā rājā haññissatī’’ti byākariṃsu. Devī sutvā – ‘‘mayhaṃ kira kucchito nikkhanto rājānaṃ māressatī’’ti gabbhaṃ pātetukāmā uyyānaṃ gantvā kucchiṃ maddāpesi, gabbho na patati. Sā punappunaṃ gantvā tatheva kāresi. Rājā kimatthaṃ ayaṃ abhiṇhaṃ uyyānaṃ gacchatīti parivīmaṃsanto taṃ kāraṇaṃ sutvā – ‘‘bhadde, tava kucchiyaṃ puttoti vā dhītāti vā na paññāyati, attano nibbattadārakaṃ evamakāsīti mahā aguṇarāsipi no jambudīpatale āvibhavissati, mā tvaṃ evaṃ karohī’’ti nivāretvā ārakkhaṃ adāsi. Sā gabbhavuṭṭhānakāle ‘‘māressāmī’’ti cintesi. Tadāpi ārakkhamanussā dārakaṃ apanayiṃsu. Athāparena samayena vuḍḍhippattaṃ kumāraṃ deviyā dassesuṃ. Sā taṃ disvāva puttasinehaṃ uppādesi, tena naṃ māretuṃ nāsakkhi. Rājāpi anukkamena puttassa oparajjamadāsi.

Athekasmiṃ samaye devadatto rahogato cintesi – ‘‘sāriputtassa parisā mahāmoggallānassa parisā mahākassapassa parisāti, evamime visuṃ visuṃ dhurā, ahampi ekaṃ dhuraṃ nīharāmī’’ti. So ‘‘na sakkā vinā lābhena parisaṃ uppādetuṃ, handāhaṃ lābhaṃ nibbattemī’’ti cintetvā khandhake āgatanayena ajātasattuṃ kumāraṃ iddhipāṭihāriyena pasādetvā sāyaṃ pātaṃ pañcahi rathasatehi upaṭṭhānaṃ āgacchantaṃ ativissatthaṃ ñatvā ekadivasaṃ upasaṅkamitvā etadavoca – ‘‘pubbe kho, kumāra, manussā dīghāyukā, etarahi appāyukā, tena hi tvaṃ kumāra, pitaraṃ hantvā rājā hohi, ahaṃ bhagavantaṃ hantvā buddho bhavissāmī’’ti kumāraṃ pituvadhe uyyojeti.

So – ‘‘ayyo devadatto mahānubhāvo, etassa aviditaṃ nāma natthī’’ti ūruyā potthaniyaṃ bandhitvā divā divassa bhīto ubbiggo ussaṅkī utrasto antepuraṃ pavisitvā vuttappakāraṃ vippakāraṃ akāsi. Atha naṃ amaccā gahetvā anuyuñjitvā – ‘‘kumāro ca hantabbo, devadatto ca, sabbe ca bhikkhū hantabbā’’ti sammantayitvā rañño āṇāvasena karissāmāti rañño ārocesuṃ.

Rājā ye amaccā māretukāmā ahesuṃ, tesaṃ ṭhānantarāni acchinditvā, ye na māretukāmā, te uccesu ṭhānesu ṭhapetvā kumāraṃ pucchi – ‘‘kissa pana tvaṃ, kumāra, maṃ māretukāmosī’’ti? ‘‘Rajjenamhi, deva, atthiko’’ti. Rājā tassa rajjaṃ adāsi.

So mayhaṃ manoratho nipphannoti devadattassa ārocesi. Tato naṃ so āha – ‘‘tvaṃ siṅgālaṃ antokatvā bheripariyonaddhapuriso viya sukiccakārimhīti maññasi, katipāheneva te pitā tayā kataṃ avamānaṃ cintetvā sayameva rājā bhavissatī’’ti. Atha, bhante, kiṃ karomīti? Mūlaghaccaṃ ghātehīti. Nanu, bhante, mayhaṃ pitā na satthavajjhoti? Āhārupacchedena naṃ mārehīti. So pitaraṃ tāpanagehe pakkhipāpesi, tāpanagehaṃ nāma kammakaraṇatthāya kataṃ dhūmagharaṃ. ‘‘Mama mātaraṃ ṭhapetvā aññassa daṭṭhuṃ mā dethā’’ti āha. Devī suvaṇṇasarake bhattaṃ pakkhipitvā ucchaṅgenādāya pavisati. Rājā taṃ bhuñjitvā yāpeti. So – ‘‘mayhaṃ pitā kathaṃ yāpetī’’ti pucchitvā taṃ pavattiṃ sutvā – ‘‘mayhaṃ mātu ucchaṅgaṃ katvā pavisituṃ mā dethā’’ti āha. Tato paṭṭhāya devī moḷiyaṃ pakkhipitvā pavisati. Tampi sutvā ‘‘moḷiṃ bandhitvā pavisituṃ mā dethā’’ti. Tato suvaṇṇapādukāsu bhattaṃ ṭhapetvā pidahitvā pādukā āruyha pavisati. Rājā tena yāpeti. Puna ‘‘kathaṃ yāpetī’’ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ‘‘pādukā āruyha pavisitumpi mā dethā’’ti āha. Tato paṭṭhāya devī gandhodakena nhāyitvā sarīraṃ catumadhurena makkhetvā pārupitvā pavisati. Rājā tassā sarīraṃ lehitvā yāpeti. Puna pucchitvā taṃ pavattiṃ sutvā ‘‘ito paṭṭhāya mayhaṃ mātu pavesanaṃ nivārethā’’ti āha. Devī dvāramūle ṭhatvā ‘‘sāmi, bimbisāra, etaṃ daharakāle māretuṃ na adāsi, attano sattuṃ attanāva posesi, idaṃ pana dāni te pacchimadassanaṃ, nāhaṃ ito paṭṭhāya tumhe passituṃ labhāmi, sace mayhaṃ doso atthi, khamatha devā’’ti roditvā kanditvā nivatti.

Tato paṭṭhāya rañño āhāro natthi. Rājā maggaphalasukhena caṅkamena yāpeti. Ativiya assa attabhāvo virocati. So – ‘‘kathaṃ, me bhaṇe, pitā yāpetī’’ti pucchitvā ‘‘caṅkamena, deva, yāpeti; ativiya cassa attabhāvo virocatī’’ti sutvā ‘caṅkamaṃ dānissa hāressāmī’ti cintetvā – ‘‘mayhaṃ pitu pāde khurena phāletvā loṇatelena makkhetvā khadiraṅgārehi vītaccitehi pacathā’’ti nhāpite pesesi. Rājā te disvā – ‘‘nūna mayhaṃ putto kenaci saññatto bhavissati, ime mama massukaraṇatthāyāgatā’’ti cintesi. Te gantvā vanditvā aṭṭhaṃsu. ‘Kasmā āgatatthā’ti ca puṭṭhā taṃ sāsanaṃ ārocesuṃ. ‘‘Tumhākaṃ rañño manaṃ karothā’’ti ca vuttā ‘nisīda, devā’ti vatvā ca rājānaṃ vanditvā – ‘‘deva, mayaṃ rañño āṇaṃ karoma, mā amhākaṃ kujjhittha, nayidaṃ tumhādisānaṃ dhammarājūnaṃ anucchavika’’nti vatvā vāmahatthena gopphake gahetvā dakkhiṇahatthena khuraṃ gahetvā pādatalāni phāletvā loṇatelena makkhetvā khadiraṅgārehi vītaccitehi paciṃsu. Rājā kira pubbe cetiyaṅgaṇe saupāhano agamāsi, nisajjanatthāya paññattakaṭasārakañca adhotehi pādehi akkami, tassāyaṃ nissandoti vadanti. Rañño balavavedanā uppannā. So – ‘‘aho buddho, aho dhammo, aho saṅgho’’ti anussarantoyeva cetiyaṅgaṇe khittamālā viya milāyitvā cātumahārājikadevaloke vessavaṇassa paricārako janavasabho nāma yakkho hutvā nibbatti.

Taṃ divasameva ajātasattussa putto jāto, puttassa jātabhāvañca pitumatabhāvañca nivedetuṃ dve lekhā ekakkhaṇeyeva āgatā. Amaccā – ‘‘paṭhamaṃ puttassa jātabhāvaṃ ārocessāmā’’ti taṃ lekhaṃ rañño hatthe ṭhapesuṃ. Rañño taṅkhaṇeyeva puttasineho uppajjitvā sakalasarīraṃ khobhetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe pituguṇamaññāsi – ‘‘mayi jātepi mayhaṃ pitu evameva sineho uppanno’’ti. So – ‘‘gacchatha, bhaṇe, mayhaṃ pitaraṃ vissajjethā’’ti āha. ‘‘Kiṃ vissajjāpetha, devā’’ti itaraṃ lekhaṃ hatthe ṭhapayiṃsu.

So taṃ pavattiṃ sutvā rodamāno mātusamīpaṃ gantvā – ‘‘ahosi nu, kho, amma, mayhaṃ pitu mayi jāte sineho’’ti? Sā āha – ‘‘bālaputta, kiṃ vadesi, tava daharakāle aṅguliyā pīḷakā uṭṭhahi. Atha taṃ rodamānaṃ saññāpetuṃ asakkontā taṃ gahetvā vinicchayaṭṭhāne nisinnassa tava pitu santikaṃ agamaṃsu. Pitā te aṅguliṃ mukhe ṭhapesi. Pīḷakā mukheyeva bhijji. Atha kho pitā tava sinehena taṃ lohitamissakaṃ pubbaṃ aniṭṭhubhitvāva ajjhohari. Evarūpo te pitu sineho’’ti. So roditvā paridevitvā pitu sarīrakiccaṃ akāsi.

Devadattopi ajātasattuṃ upasaṅkamitvā – ‘‘purise, mahārāja, āṇāpehi, ye samaṇaṃ gotamaṃ jīvitā voropessantī’’ti vatvā tena dinne purise pesetvā sayaṃ gijjhakūṭaṃ āruyha yantena silaṃ pavijjhitvā nāḷāgirihatthiṃ muñcāpetvāpi kenaci upāyena bhagavantaṃ māretuṃ asakkonto parihīnalābhasakkāro pañca vatthūni yācitvā tāni alabhamāno tehi janaṃ saññāpessāmīti saṅghabhedaṃ katvā sāriputtamoggallānesu parisaṃ ādāya pakkantesu uṇhalohitaṃ mukhena chaḍḍetvā navamāse gilānamañce nipajjitvā vippaṭisārajāto – ‘‘kuhiṃ etarahi satthā vasatī’’ti pucchitvā ‘‘jetavane’’ti vutte mañcakena maṃ āharitvā satthāraṃ dassethāti vatvā āhariyamāno bhagavato dassanārahassa kammassa akatattā jetavane pokkharaṇīsamīpeyeva dvedhā bhinnaṃ pathaviṃ pavisitvā mahāniraye patiṭṭhitoti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārakathānayo khandhake āgato. Āgatattā pana sabbaṃ na vuttanti. Evaṃ ajātoyeva rañño sattu bhavissatīti nemittakehi niddiṭṭhoti ajātasattu.

Vedehiputtoti ayaṃ kosalarañño dhītāya putto, na videharañño. Vedehīti pana paṇḍitādhivacanametaṃ. Yathāha – ‘‘vedehikā gahapatānī (ma. ni. 1.226), ayyo ānando vedehamunī’’ti (saṃ. ni. 2.154). Tatrāyaṃ vacanattho – vidanti etenāti vedo, ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Vedena īhati ghaṭati vāyamatīti vedehī. Vedehiyā putto vedehiputto.

Tadahūti tasmiṃ ahu, tasmiṃ divaseti attho. Upavasanti etthāti uposatho, upavasantīti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayaṃ panettha atthuddhāro – ‘‘āyāmāvuso, kappina, uposathaṃ gamissāmā’’tiādīsu pātimokkhuddeso uposatho. ‘‘Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato kho, visākhe, uposatho upavuttho’’tiādīsu (a. ni. 8.43) sīlaṃ. ‘‘Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā’’tiādīsu (ma. ni. 1.79) upavāso. ‘‘Uposatho nāma nāgarājā’’tiādīsu (dī. ni. 2.246) paññatti. ‘‘Na, bhikkhave, tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā’’tiādīsu (mahāva. 181) upavasitabbadivaso. Idhāpi soyeva adhippeto. So panesa aṭṭhamī cātuddasī pannarasībhedena tividho. Tasmā sesadvayanivāraṇatthaṃ pannaraseti vuttaṃ. Teneva vuttaṃ – ‘‘upavasanti etthāti uposatho’’ti.

Komudiyāti kumudavatiyā. Tadā kira kumudāni supupphitāni honti, tāni ettha santīti komudī. **Cātumāsiniyā**ti cātumāsiyā, sā hi catunnaṃ māsānaṃ pariyosānabhūtāti cātumāsī. Idha pana cātumāsinīti vuccati. Māsapuṇṇatāya utupuṇṇatāya saṃvaccharapuṇṇatāya puṇṇā sampuṇṇāti puṇṇā. Mā iti cando vuccati, so ettha puṇṇoti puṇṇamā. Evaṃ puṇṇāya puṇṇamāyāti imasmiṃ padadvaye ca attho veditabbo.

Rājāmaccaparivutoti evarūpāya rajataghaṭaviniggatāhi khīradhārāhi dhoviyamānadisābhāgāya viya, rajatavimānaviccutehi muttāvaḷisumanakusumadāmasetadukūlakumudavisarehi samparikiṇṇāya viya ca, caturupakkilesavimuttapuṇṇacandappabhāsamudayobhāsitāya rattiyā rājāmaccehi parivutoti attho. **Uparipāsādavaragato**ti pāsādavarassa uparigato. Mahārahe samussitasetacchatte kañcanāsane nisinno hoti. Kasmā nisinno? Niddāvinodanatthaṃ. Ayañhi rājā pitari upakkantadivasato paṭṭhāya – ‘‘niddaṃ okkamissāmī’’ti nimīlitamattesuyeva akkhīsu sattisataabbhāhato viya kandamānoyeva pabujjhi. Kimetanti ca vutte, na kiñcīti vadati. Tenassa amanāpā niddā, iti niddāvinodanatthaṃ nisinno. Api ca tasmiṃ divase nakkhattaṃ saṅghuṭṭhaṃ hoti. Sabbaṃ nagaraṃ sittasammaṭṭhaṃ vippakiṇṇavālukaṃ pañcavaṇṇakusumalājapuṇṇaghaṭapaṭimaṇḍitagharadvāraṃ samussitadhajapaṭākavicitrasamujjalitadīpamālālaṅkatasabbadisābhāgaṃ vīthisabhāgena racchāsabhāgena nakkhattakīḷaṃ anubhavamānena mahājanena samākiṇṇaṃ hoti. Iti nakkhattadivasatāyapi nisinnoti vadanti. Evaṃ pana vatvāpi – ‘‘rājakulassa nāma sadāpi nakkhattameva, niddāvinodanatthaṃyeva panesa nisinno’’ti sanniṭṭhānaṃ kataṃ.

Udānaṃ udānesīti udāhāraṃ udāhari, yathā hi yaṃ telaṃ mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ avasekoti vuccati. Yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṃ oghoti vuccati; evameva yaṃ pītivacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti, adhikaṃ hutvā anto asaṇṭhahitvā bahinikkhamati, taṃ udānanti vuccati. Evarūpaṃ pītimayaṃ vacanaṃ nicchāresīti attho.

Dosināti dosāpagatā, abbhā, mahikā, dhūmo, rajo, rāhūti imehi pañcahi upakkilesehi virahitāti vuttaṃ hoti. Tasmā **ramaṇīyā**tiādīni pañca thomanavacanāni. Sā hi mahājanassa manaṃ ramayatīti **ramaṇīyā.** Vuttadosavimuttāya candappabhāya obhāsitattā ativiya surūpāti **abhirūpā.** Dassituṃ yuttāti **dassanīyā.** Cittaṃ pasādetīti **pāsādikā.** Divasamāsādīnaṃ lakkhaṇaṃ bhavituṃ yuttāti **lakkhaññā.**

Kaṃ nu khvajjāti kaṃ nu kho ajja. **Samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā**ti samitapāpatāya samaṇaṃ. Bāhitapāpatāya brāhmaṇaṃ. **Yaṃ no payirupāsato**ti vacanabyattayo esa, yaṃ amhākaṃ pañhapucchanavasena payirupāsantānaṃ madhuraṃ dhammaṃ sutvā cittaṃ pasīdeyyāti attho. Iti rājā iminā sabbenapi vacanena obhāsanimittakammaṃ akāsi. Kassa akāsīti? Jīvakassa. Kimatthaṃ? Bhagavato dassanatthaṃ. Kiṃ bhagavantaṃ sayaṃ dassanāya upagantuṃ na sakkotīti? Āma, na sakkoti. Kasmā? Mahāparādhatāya.

Tena hi bhagavato upaṭṭhāko ariyasāvako attano pitā mārito, devadatto ca tameva nissāya bhagavato bahuṃ anatthamakāsi, iti mahāparādho esa, tāya mahāparādhatāya sayaṃ gantuṃ na sakkoti. Jīvako pana bhagavato upaṭṭhāko, tassa piṭṭhichāyāya bhagavantaṃ passissāmīti obhāsanimittakammaṃ akāsi. Kiṃ jīvako pana – ‘‘mayhaṃ idaṃ obhāsanimittakamma’’nti jānātīti? Āma jānāti. Atha kasmā tuṇhī ahosīti? Vikkhepapacchedanatthaṃ.

Tassañhi parisati channaṃ satthārānaṃ upaṭṭhākā bahū sannipatitā, te asikkhitānaṃ payirupāsanena sayampi asikkhitāva. Te mayi bhagavato guṇakathaṃ āraddhe antarantarā uṭṭhāyuṭṭhāya attano satthārānaṃ guṇaṃ kathessanti, evaṃ me satthu guṇakathā pariyosānaṃ na gamissati. Rājā pana imesaṃ kulūpake upasaṅkamitvā gahitāsāratāya tesaṃ guṇakathāya anattamano hutvā maṃ paṭipucchissati, athāhaṃ nibbikkhepaṃ satthu guṇaṃ kathetvā rājānaṃ satthu santikaṃ gahetvā gamissāmīti jānantova vikkhepapacchedanatthaṃ tuṇhī ahosīti.

Tepi amaccā evaṃ cintesuṃ – ‘‘ajja rājā pañcahi padehi rattiṃ thometi, addhā kiñci samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchitvā dhammaṃ sotukāmo, yassa cesa dhammaṃ sutvā pasīdissati, tassa ca mahantaṃ sakkāraṃ karissati, yassa pana kulūpako samaṇo rājakulūpako hoti, bhaddaṃ tassā’’ti.

151-152. Te evaṃ cintetvā – ‘‘ahaṃ attano kulūpakasamaṇassa vaṇṇaṃ vatvā rājānaṃ gahetvā gamissāmi, ahaṃ gamissāmī''ti attano attano kulūpakānaṃ vaṇṇaṃ kathetuṃ āraddhā. Tenāha – **''evaṃ vutte aññataro rājāmacco''**tiādi. Tattha **pūraṇo**ti tassa satthupaṭiññassa nāmaṃ. **Kassapo**ti gottaṃ. So kira aññatarassa kulassa ekūnadāsasataṃ pūrayamāno jāto, tenassa pūraṇoti nāmaṃ akaṃsu. Maṅgaladāsattā cassa ''dukkaṭa''nti vattā natthi, akataṃ vā na katanti. So ''kimahaṃ ettha vasāmī''ti palāyi. Athassa corā vatthāni acchindiṃsu, so paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātarūpeneva ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā ''ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso''ti pūvabhattādīni gahetvā upasaṅkamanti. So – ''mayhaṃ sāṭakaṃ anivatthabhāvena idaṃ uppanna''nti tato paṭṭhāya sāṭakaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva pabbajjaṃ aggahesi, tassa santike aññepi aññepīti pañcasatamanussā pabbajiṃsu. Taṃ sandhāyāha – ''pūraṇo kassapo''ti.

Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho assa atthīti **saṅghī.** Sveva gaṇo assa atthīti **gaṇī.** Ācārasikkhāpanavasena tassa gaṇassa ācariyoti **gaṇācariyo. Ñāto**ti paññāto pākaṭo. ''Appiccho santuṭṭho. Appicchatāya vatthampi na nivāsetī''ti evaṃ samuggato yaso assa atthīti **yasassī. Titthakaro**ti laddhikaro. **Sādhusammato**ti ayaṃ sādhu, sundaro, sappurisoti evaṃ sammato. **Bahujanassā**ti assutavato andhabālaputhujjanassa. Pabbajitato paṭṭhāya atikkantā bahū rattiyo jānātīti **rattaññū.** Ciraṃ pabbajitassa assāti **cirapabbajito,** acirapabbajitassa hi kathā okappanīyā na hoti, tenāha ''cirapabbajito''ti. **Addhagato**ti addhānaṃ gato, dve tayo rājaparivaṭṭe atītoti adhippāyo. **Vayoanuppatto**ti pacchimavayaṃ anuppatto. Idaṃ ubhayampi – ''daharassa kathā okappanīyā na hotī''ti etaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tuṇhī ahosīti suvaṇṇavaṇṇaṃ madhurarasaṃ ambapakkaṃ khāditukāmo puriso āharitvā hatthe ṭhapitaṃ kājarapakkaṃ disvā viya jhānābhiññādiguṇayuttaṃ tilakkhaṇabbhāhataṃ madhuraṃ dhammakathaṃ sotukāmo pubbe pūraṇassa dassanenāpi anattamano idāni guṇakathāya suṭṭhutaraṃ anattamano hutvā tuṇhī ahosi. Anattamano samānopi pana ''sacāhaṃ etaṃ tajjetvā gīvāyaṃ gahetvā nīharāpessāmi, 'yo yo kathesi, taṃ taṃ rājā evaṃ karotī'ti bhīto aññopi koci kiñci na kathessatī''ti amanāpampi taṃ kathaṃ adhivāsetvā tuṇhī eva ahosi. Athañño – ''ahaṃ attano kulūpakassa vaṇṇaṃ kathessāmī''ti cintetvā vattuṃ ārabhi. Tena vuttaṃ – aññataropi khotiādi. Taṃ sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Ettha pana **makkhalī**ti tassa nāmaṃ. Gosālāya jātattā **gosālo**ti dutiyaṃ nāmaṃ. Taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantaṃ – ''tāta, mā khalī''ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṃ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā dussakaṇṇe aggahesi. So sāṭakaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāyi. Sesaṃ pūraṇasadisameva.

153. **Ajito**ti tassa nāmaṃ. Kesakambalaṃ dhāretīti **kesakambalo.** Iti nāmadvayaṃ saṃsanditvā ajito kesakambaloti vuccati. Tattha **kesakambalo nāma** manussakesehi katakambalo. Tato paṭikiṭṭhataraṃ vatthaṃ nāma natthi. Yathāha – ''seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici tantāvutānaṃ vatthānaṃ, kesakambalo tesaṃ paṭikiṭṭho akkhāyati. Kesakambalo, bhikkhave, sīte sīto, uṇhe uṇho, dubbaṇṇo duggandho dukkhasamphasso''ti (a. ni. 3.138).

154. **Pakudho**ti tassa nāmaṃ. **Kaccāyano**ti gottaṃ. Iti nāmagottaṃ saṃsanditvā pakudho kaccāyanoti vuccati. Sītudakapaṭikkhittako esa, vaccaṃ katvāpi udakakiccaṃ na karoti, uṇhodakaṃ vā kañjiyaṃ vā labhitvā karoti, nadiṃ vā maggodakaṃ vā atikkamma – ''sīlaṃ me bhinna''nti vālikathūpaṃ katvā sīlaṃ adhiṭṭhāya gacchati. Evarūpo nissirīkaladdhiko esa.

155. **Sañcayo**ti tassa nāmaṃ. Belaṭṭhassa puttoti **belaṭṭhaputto.**

156. Amhākaṃ gaṇṭhanakileso palibandhanakileso natthi, kilesagaṇṭharahitā mayanti evaṃvāditāya laddhanāmavasena **nigaṇṭho.** Nāṭassa putto **nāṭaputto.**

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. **Atha kho rājā**ti rājā kira tesaṃ vacanaṃ sutvā cintesi – ''ahaṃ yassa yassa vacanaṃ na sotukāmo, so so eva kathesi. Yassa panamhi vacanaṃ sotukāmo, esa nāgavasaṃ pivitvā ṭhito supaṇṇo viya

tuṇhībhūto, anattho vata me’’ti. Athassa etadahosi – ‘‘jīvako upasantassa buddhassa bhagavato upaṭṭhāko, sayampi upasanto, tasmā vattasampanno bhikkhu viya tuṇhībhūtova nisinno, na esa mayi akathente kathessati, hatthimhi kho pana maddante hatthisseva pādo gahetabbo’’ti tena saddhiṃ sayaṃ mantetumāraddho. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho rājā’’ti. Tattha **kiṃ tuṇhī**ti kena kāraṇena tuṇhī. Imesaṃ amaccānaṃ attano attano kulūpakasamaṇassa vaṇṇaṃ kathentānaṃ mukhaṃ nappahoti. Kiṃ yathā etesaṃ, evaṃ tava kulūpakasamaṇo natthi, kiṃ tvaṃ daliddo, na te mama pitarā issariyaṃ dinnaṃ, udāhu assaddhoti pucchati.

Tato jīvakassa etadahosi – ‘‘ayaṃ rājā maṃ kulūpakasamaṇassa guṇaṃ kathāpeti, na dāni me tuṇhībhāvassa kālo, yathā kho panime rājānaṃ vanditvā nisinnāva attano kulūpakasamaṇānaṃ guṇaṃ kathayiṃsu, na mayhaṃ evaṃ satthuguṇe kathetuṃ yutta’’nti uṭṭhāyāsanā bhagavato vihārābhimukho pañcapatiṭṭhitena vanditvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi paggahetvā – ‘‘mahārāja, mā maṃ evaṃ cintayittha, ‘ayaṃ yaṃ vā taṃ vā samaṇaṃ upasaṅkamatī’ti, mama satthuno hi mātukucchiokkamane, mātukucchito nikkhamane, mahābhinikkhamane, sambodhiyaṃ, dhammacakkappavattane ca, dasasahassilokadhātu kampittha, evaṃ yamakapāṭihāriyaṃ akāsi, evaṃ devorohaṇaṃ, ahaṃ satthuno guṇe kathayissāmi, ekaggacitto suṇa, mahārājā’’ti vatvā – ‘‘ayaṃ deva, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho’’tiādimāha. Tattha **taṃ kho pana bhagavanta**nti itthambhūtākhyānatthe upayogavacanaṃ, tassa kho pana bhagavatoti attho. **Kalyāṇo**ti kalyāṇaguṇasamannāgato, seṭṭhoti vuttaṃ hoti. **Kittisaddo**ti kittiyeva. Thutighoso vā. **Abbhuggato**ti sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharitvā uggato. Kinti? ‘‘Itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho…pe… bhagavā’’ti.

Tatrāyaṃ padasambandho – so bhagavā itipi arahaṃ itipi sammāsambuddho…pe… itipi bhagavāti. Iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Tattha ārakattā arīnaṃ, arānañca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti, imehi tāva kāraṇehi so bhagavā arahanti veditabbotiādinā nayena mātikaṃ nikkhipitvā sabbāneva cetāni padāni visuddhimagge buddhānussatiniddese vitthāritānīti tato nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Jīvako pana ekamekassa padassa atthaṃ niṭṭhāpetvā – ‘‘evaṃ, mahārāja, arahaṃ mayhaṃ satthā, evaṃ sammāsambuddho…pe… evaṃ bhagavā’’ti vatvā – ‘‘taṃ, devo, bhagavantaṃ payirupāsatu, appeva nāma devassa taṃ bhagavantaṃ payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā’’ti āha. Ettha ca **taṃ devo payirupāsatū**ti vadanto ‘‘mahārāja, tumhādisānañhi satenapi sahassenapi satasahassenapi puṭṭhassa mayhaṃ satthuno sabbesaṃ cittaṃ gahetvā kathetuṃ thāmo ca balañca atthi, vissattho upasaṅkamitvā puccheyyāsi mahārājā’’ti āha.

Raññopi bhagavato guṇakathaṃ suṇantassa sakalasarīraṃ pañcavaṇṇāya pītiyā nirantaraṃ phuṭaṃ ahosi. So taṅkhaṇaññeva gantukāmo hutvā – ‘‘imāya kho pana velāya mayhaṃ dasabalassa santikaṃ gacchato na añño koci khippaṃ yānāni yojetuṃ sakkhissati aññatra jīvakā’’ti cintetvā – ‘‘tena hi, samma jīvaka, hatthiyānāni kappāpehī’’ti āha.

158. Tattha **tena hī**ti uyyojanatthe nipāto. Gaccha, samma jīvakāti vuttaṃ hoti. **Hatthiyānānī**ti anekesu assarathādīsu yānesu vijjamānesupi hatthiyānaṃ uttamaṃ; uttamassa santikaṃ uttamayāneneva gantabbanti ca, assayānarathayānāni sasaddāni, dūratova tesaṃ saddo suyyati, hatthiyānassa padānupadaṃ gacchantāpi saddaṃ na suṇanti. Nibbutassa pana kho bhagavato santike nibbuteheva yānehi gantabbanti ca cintayitvā hatthiyānānīti āha.

Pañcamattāni hatthinikāsatānīti pañca kareṇusatāni. **Kappāpetvā**ti ārohaṇasajjāni kāretvā. **Ārohaṇīya**nti ārohaṇayoggaṃ, opaguyhanti attho. Kiṃ panesa raññā vuttaṃ akāsi avuttanti? Avuttaṃ. Kasmā? Paṇḍitatāya. Evaṃ kirassa ahosi – rājā imāya velāya gacchāmīti vadati, rājāno ca nāma bahupaccatthikā. Sace antarāmagge koci antarāyo hoti, mampi garahissanti – ‘‘jīvako rājā me kathaṃ gaṇhātīti akālepi rājānaṃ gahetvā nikkhamatī’’ti. Bhagavantampi garahissanti ‘‘samaṇo gotamo, ‘mayhaṃ kathā vattatī’ti kālaṃ asallakkhetvāva dhammaṃ kathetī’’ti. Tasmā yathā neva mayhaṃ, na bhagavato, garahā uppajjati; rañño ca rakkhā susaṃvihitā hoti, tathā karissāmī’’ti.

Tato itthiyo nissāya purisānaṃ bhayaṃ nāma natthi, ‘sukhaṃ itthiparivuto gamissāmī’ti pañca hatthinikāsatāni kappāpetvā pañca itthisatāni purisavesaṃ gāhāpetvā – ‘‘asitomarahatthā rājānaṃ parivāreyyāthā’’ti vatvā puna cintesi – ‘‘imassa rañño imasmiṃ attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo natthi, buddhā ca nāma upanissayaṃ disvāva dhammaṃ kathenti. Handāhaṃ, mahājanaṃ sannipātāpemi, evañhi sati satthā kassacideva upanissayena dhammaṃ desessati, sā mahājanassa upakārāya bhavissatī’’ti. So tattha tattha sāsanaṃ pesesi, bheriṃ carāpesi – ‘‘ajja rājā bhagavato santikaṃ gacchati, sabbe attano vibhavānurūpena rañño ārakkhaṃ gaṇhantū’’ti.

Tato mahājano cintesi – ‘‘rājā kira satthudassanatthaṃ gacchati, kīdisī vata bho dhammadesanā bhavissati, kiṃ no nakkhattakīḷāya, tattheva gamissāmā’’ti. Sabbe gandhamālādīni gahetvā rañño āgamanaṃ ākaṅkhamānā magge aṭṭhaṃsu. Jīvakopi rañño paṭivedesi – ‘‘kappitāni kho te, deva, hatthiyānāni, yassa dāni kālaṃ maññasī’’ti. Tattha **yassa dāni kālaṃ maññasī**ti upacāravacanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘yaṃ tayā āṇattaṃ, taṃ mayā kataṃ, idāni tvaṃ yassa gamanassa vā agamanassa vā kālaṃ maññasi, tadeva attano ruciyā karohī’’ti.

159. **Paccekā itthiyo**ti pāṭiyekkā itthiyo, ekekissā hatthiniyā ekekaṃ itthinti vuttaṃ hoti. **Ukkāsu dhāriyamānāsū**ti daṇḍadīpikāsu dhāriyamānāsu. **Mahacca rājānubhāvenā**ti mahatā rājānubhāvena. Mahaccātipi pāḷi, mahatiyāti attho, liṅgavipariyāyo esa. **Rājānubhāvo** vuccati rājiddhi. Kā panassa rājiddhi? Tiyojanasatānaṃ dvinnaṃ mahāraṭṭhānaṃ issariyasirī. Tassa hi asukadivasaṃ rājā tathāgataṃ upasaṅkamissatīti paṭhamataraṃ saṃvidahane asatipi taṅkhaṇaññeva pañca itthisatāni purisavesaṃ gahetvā paṭimukkaveṭhanāni aṃse āsattakhaggāni maṇidaṇḍatomare gahetvā nikkhamiṃsu. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘paccekā itthiyo āropetvā’’ti.

Aparāpi soḷasasahassakhattiyanāṭakitthiyo rājānaṃ parivāresuṃ. Tāsaṃ pariyante khujjavāmanakakirātādayo. Tāsaṃ pariyante antepurapālakā vissāsikapurisā. Tesaṃ pariyante vicitravesavilāsino saṭṭhisahassamattā mahāmattā. Tesaṃ pariyante vividhālaṅkārapaṭimaṇḍitā nānappakāraāvudhahatthā vijjādharataruṇā viya navutisahassamattā raṭṭhiyaputtā. Tesaṃ pariyante satagghanikāni nivāsetvā pañcasatagghanikāni ekaṃsaṃ katvā sunhātā suvilittā kañcanamālādinānābharaṇasobhitā dasasahassamattā brāhmaṇā dakkhiṇahatthaṃ ussāpetvā jayasaddaṃ ghosantā gacchanti. Tesaṃ pariyante pañcaṅgikāni tūriyāni. Tesaṃ pariyante dhanupantiparikkhepo. Tassa pariyante hatthighaṭā. Hatthīnaṃ pariyante gīvāya gīvaṃ paharamānā assapanti. Assapariyante aññamaññaṃ saṅghaṭṭanarathā. Rathapariyante bāhāya bāhaṃ paharayamānā yodhā. Tesaṃ pariyante attano attano anurūpāya ābharaṇasampattiyā virocamānā aṭṭhārasa seniyo. Iti yathā pariyante ṭhatvā khitto saro rājānaṃ na pāpuṇāti, evaṃ jīvako komārabhacco rañño parisaṃ saṃvidahitvā attanā rañño avidūreneva gacchati – ‘‘sace koci upaddavo hoti, paṭhamatara rañño jīvitadānaṃ dassāmī’’ti. Ukkānaṃ pana ettakāni satāni vā sahassāni vāti paricchedo natthīti evarūpiṃ rājiddhiṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘mahaccarājānubhāvena yena jīvakassa komārabhaccassa ambavanaṃ, tena pāyāsī’’ti.

Ahudeva bhayanti ettha cittutrāsabhayaṃ, ñāṇabhayaṃ, ārammaṇabhayaṃ, ottappabhayanti catubbidhaṃ bhayaṃ, tattha ‘‘jātiṃ paṭicca bhayaṃ bhayānaka’’ntiādinā nayena vuttaṃ cittutrāsabhayaṃ nāma. ‘‘Tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajjantī’’ti (saṃ. ni. 3.78) evamāgataṃ ñāṇabhayaṃ nāma. ‘‘Etaṃ nūna taṃ bhayabheravaṃ āgacchatī’’ti (ma. ni. 1.49) ettha vuttaṃ ārammaṇabhayaṃ nāma.

‘‘Bhīruṃ pasaṃsanti, na hi tattha sūraṃ;
Bhayā hi santo, na karonti pāpa’’nti . (saṃ. ni. 1.33);

Idaṃ ottappabhayaṃ nāma. Tesu idha cittutrāsabhayaṃ, ahu ahosīti attho. **Chambhitatta**nti chambhitassa bhāvo. Sakalasarīracalananti attho. **Lomahaṃso**ti lomahaṃsanaṃ, uddhaṃ ṭhitalomatāti attho. So panāyaṃ lomahaṃso dhammassavanādīsu pītiuppattikāle pītiyāpi hoti. Bhīrukajātikānaṃ sampahārapisācādidassanesu bhayenāpi. Idha bhayalomahaṃsoti veditabbo.

Kasmā panesa bhītoti? Andhakārenāti eke vadanti. Rājagahe kira dvattiṃsa mahādvārāni, catusaṭṭhi khuddakadvārāni. Jīvakassa ambavanaṃ pākārassa ca gijjhakūṭassa ca antarā hoti. So pācīnadvārena nikkhamitvā pabbatacchāyāya pāvisi, tattha pabbatakūṭena cando chādito, pabbatacchāyāya ca rukkhacchāyāya ca andhakāraṃ ahosīti, tampi akāraṇaṃ. Tadā hi ukkānaṃ satasahassānampi paricchedo natthi.

Ayaṃ pana appasaddataṃ nissāya jīvake āsaṅkāya bhīto. Jīvako kirassa uparipāsādeyeva ārocesi – ''mahārāja appasaddakāmo bhagavā, appasaddeneva upasaṅkamitabbo''ti. Tasmā rājā tūriyasaddaṃ nivāresi. Tūriyāni kevalaṃ gahitamattāneva honti, vācampi uccaṃ anicchārayamānā accharāsaññāya gacchanti. Ambavanepi kassaci khipitasaddopi na suyyati. Rājāno ca nāma saddābhiratā honti. So taṃ appasaddataṃ nissāya ukkaṇṭhito jīvakepi āsaṅkaṃ uppādesi. ''Ayaṃ jīvako mayhaṃ ambavane aḍḍhateḷasāni bhikkhusatānī''ti āha. Ettha ca khipitasaddamattampi na suyyati, abhūtaṃ maññe, esa vañcetvā maṃ nagarato nīharitvā purato balakāyaṃ upaṭṭhapetvā maṃ gaṇhitvā attanā chattaṃ ussāpetukāmo. Ayañhi pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti. Mama ca avidūreneva gacchati, santike ca me āvudhahattho ekapurisopi natthi. Aho vata me anattho''ti. Evaṃ bhāyitvā ca pana abhīto viya sandhāretumpi nāsakkhi. Attano bhītabhāvaṃ tassa āvi akāsi. Tena vuttaṃ. ''Atha kho rājā…pe… na nigghoso''ti. Tattha **sammā**ti vayassābhilāpo esa, kacci maṃ vayassāti vuttaṃ hoti. **Na palambhesī**ti yaṃ natthi taṃ atthīti vatvā kacci maṃ na vippalambhayasi. **Nigghoso**ti kathāsallāpanigghoso.

Mā bhāyi, mahārājāti jīvako – ''ayaṃ rājā maṃ na jānāti 'nāyaṃ paraṃ jīvitā voropetī'ti; sace kho pana naṃ na assāsessāmi, vinasseyyā''ti cintayitvā daḷhaṃ katvā samassāsento ''mā bhāyi mahārājā''ti vatvā **''na taṃ devā''**tiādimāha. **Abhikkamā**ti abhimukho kama gaccha, pavisāti attho. Sakiṃ vutte pana daḷhaṃ na hotīti taramānova dvikkhattuṃ āha. **Ete maṇḍalamāḷe dīpā jhāyantī**ti mahārāja, corabalaṃ nāma na dīpe jāletvā tiṭṭhati, ete ca maṇḍalamāḷe dīpā jalanti. Etāya dīpasaññāya yāhi mahārājāti vadati.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. **Nāgassa bhūmī**ti yattha sakkā hatthiṃ abhirūḷhena gantuṃ, ayaṃ nāgassa bhūmi nāma. **Nāgā paccorohitvā**ti vihārassa bahidvārakoṭṭhake hatthito orohitvā. Bhūmiyaṃ patiṭṭhitasamakālameva pana bhagavato tejo rañño sarīraṃ phari. Athassa tāvadeva sakalasarīrato sedā mucciṃsu, sāṭakā pīḷetvā apanetabbā viya ahesuṃ. Attano aparādhaṃ saritvā mahābhayaṃ uppajji. So ujukaṃ bhagavato santikaṃ gantuṃ asakkonto jīvakaṃ hatthe gahetvā ārāmacārikaṃ caramāno viya ''idaṃ te samma jīvaka suṭṭhu kāritaṃ idaṃ suṭṭhu kārita''nti vihārassa vaṇṇaṃ bhaṇamāno anukkamena yena maṇḍalamāḷassa dvāraṃ tenupasaṅkami, sampattoti attho.

Kahaṃ pana sammāti kasmā pucchīti. Eke tāva ''ajānanto''ti vadanti. Iminā kira daharakāle pitarā saddhiṃ āgamma bhagavā diṭṭhapubbo, pacchā pana pāpamittasaṃsaggena pitughātaṃ katvā abhimāre pesetvā dhanapālaṃ muñcāpetvā mahāparādho hutvā bhagavato sammukhībhāvaṃ na upagatapubboti asañjānanto pucchatīti. Taṃ akāraṇaṃ, bhagavā hi ākiṇṇavaralakkhaṇo anubyañjanapaṭimaṇḍito chabbaṇṇāhi rasmīhi sakalaṃ ārāmaṃ obhāsetvā tārāgaṇaparivuto viya puṇṇacando bhikkhugaṇaparivuto maṇḍalamāḷamajjhe nisinno, taṃ ko na jāneyya. Ayaṃ pana attano issariyalīlāya pucchati. Pakati hesā rājakulānaṃ, yaṃ jānantāpi ajānantā viya pucchanti. Jīvako pana taṃ sutvā – 'ayaṃ rājā pathaviyaṃ ṭhatvā kuhiṃ pathavīti, nabhaṃ ulloketvā kuhiṃ candimasūriyāti, sinerumūle ṭhatvā kuhiṃ sinerūti vadamāno viya dasabalassa purato ṭhatvā kuhiṃ bhagavā'ti pucchati. ''Handassa bhagavantaṃ dassessāmī''ti cintetvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ''eso mahārājā''tiādimāha. **Purakkhato**ti parivāretvā nisinnassa purato nisinno.

161. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti yattha bhagavā tattha gato, bhagavato santikaṃ upagatoti attho. **Ekamantaṃ aṭṭhāsī**ti bhagavantaṃ vā bhikkhusaṃghaṃ vā asaṅghaṭṭayamāno attano ṭhātuṃ anucchavike ekasmiṃ padese bhagavantaṃ abhivādetvā ekova aṭṭhāsi. **Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta**nti yato yato anuviloketi, tato tato tuṇhībhūtamevāti attho. Tattha hi ekabhikkhussapi hatthakukkuccaṃ vā pādakukkuccaṃ vā khipitasaddo vā natthi, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitaṃ nāṭakaparivāraṃ bhagavato abhimukhe ṭhitaṃ rājānaṃ vā rājaparisaṃ vā ekabhikkhupi na olokesi. Sabbe bhagavantaṃyeva olokayamānā nisīdiṃsu.

Rājā tesaṃ upasame pasīditvā vigatapaṅkatāya vippasannarahadamiva upasantindriyaṃ bhikkhusaṅghaṃ punappunaṃ anuviloketvā udānaṃ udānesi. Tattha **iminā**ti yena kāyikena ca vācasikena ca mānasikena ca sīlūpasamena bhikkhusaṅgho upasanto, iminā upasamenāti dīpeti. Tattha ‘‘aho vata me putto pabbajitvā ime bhikkhū viya upasanto bhaveyyā’’ti nayidaṃ sandhāya esa evamāha. Ayaṃ pana bhikkhusaṅghaṃ disvā pasanno puttaṃ anussari. Dullabhañhi laddhā acchariyaṃ vā disvā piyānaṃ ñātimittādīnaṃ anussaraṇaṃ nāma lokassa pakatiyeva. Iti bhikkhusaṅghaṃ disvā puttaṃ anussaramāno esa evamāha.

Api ca putte āsaṅkāya tassa upasamaṃ icchamāno pesa evamāha. Evaṃ kirassa ahosi, putto me pucchissati – ‘‘mayhaṃ pitā daharo. Ayyako me kuhi’’nti. So ‘‘pitarā te ghātito’’ti sutvā ‘‘ahampi pitaraṃ ghātetvā rajjaṃ kāressāmī’’ti maññissati. Iti putte āsaṅkāya tassa upasamaṃ icchamāno pesa evamāha. Kiñcāpi hi esa evamāha. Atha kho naṃ putto ghātessatiyeva. Tasmiñhi vaṃse pituvadho pañcaparivaṭṭe gato. Ajātasattu bimbisāraṃ ghātesi, udayo ajātasattuṃ. Tassa putto mahāmuṇḍiko nāma udayaṃ. Tassa putto anuruddho nāma mahāmuṇḍikaṃ. Tassa putto nāgadāso nāma anuruddhaṃ. Nāgadāsaṃ pana – ‘‘vaṃsacchedakarājāno ime, kiṃ imehī’’ti raṭṭhavāsino kupitā ghātesuṃ.

Agamā kho tvanti kasmā evamāha? Bhagavā kira rañño vacībhede akateyeva cintesi – ‘‘ayaṃ rājā āgantvā tuṇhī niravo ṭhito, kiṃ nu kho cintesī’’ti. Athassa cittaṃ ñatvā – ‘‘ayaṃ mayā saddhiṃ sallapituṃ asakkonto bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā puttaṃ anussari, na kho panāyaṃ mayi anālapante kiñci kathetuṃ sakkhissati, karomi tena saddhiṃ kathāsallāpa’’nti. Tasmā rañño vacanānantaraṃ **‘‘agamā kho tvaṃ, mahārāja, yathāpema’’**nti āha. Tassattho – mahārāja, yathā nāma unname vuṭṭhaṃ udakaṃ yena ninnaṃ tena gacchati, evameva tvaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā yena pemaṃ tena gatoti.

Atha rañño etadahosi – ‘‘aho acchariyā buddhaguṇā, mayā sadiso bhagavato aparādhakārako nāma natthi, mayā hissa aggupaṭṭhāko ghātito, devadattassa ca kathaṃ gahetvā abhimārā pesitā, nāḷāgiri mutto, maṃ nissāya devadattena silā paviddhā, evaṃ mahāparādhaṃ nāma maṃ ālapato dasabalassa mukhaṃ nappahoti; aho bhagavā pañcahākārehi tādilakkhaṇe suppatiṭṭhito. Evarūpaṃ nāma satthāraṃ pahāya bahiddhā na pariyesissāmā’’ti so somanassajāto bhagavantaṃ ālapanto ‘‘piyo me, bhante’’tiādimāha.

162. **Bhikkhusaṅghassa añjaliṃ paṇāmetvā**ti evaṃ kirassa ahosi bhagavantaṃ vanditvā itocito ca gantvā bhikkhusaṅghaṃ vandantena ca bhagavā piṭṭhito kātabbo hoti, garukāropi cesa na hoti. Rājānaṃ vanditvā uparājānaṃ vandantenapi hi rañño agāravo kato hoti. Tasmā bhagavantaṃ vanditvā ṭhitaṭṭhāneyeva bhikkhusaṅghassa añjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdi. **Kañcideva desa**nti kañci okāsaṃ.

Athassa bhagavā pañhapucchane ussāhaṃ janento āha – **‘‘puccha, mahārāja, yadākaṅkhasī’’**ti. Tassattho – ‘‘puccha yadi ākaṅkhasi, na me pañhavissajjane bhāro atthi’’. Atha vā ‘‘puccha, yaṃ ākaṅkhasi, sabbaṃ te vissajjessāmī’’ti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi, asādhāraṇaṃ paccekabuddhaaggasāvakamahāsāvakehi. Te hi yadākaṅkhasīti na vadanti, sutvā vedissāmāti vadanti. Buddhā pana – ‘‘puccha, āvuso, yadākaṅkhasī’’ti (saṃ. ni. 1.237), vā ‘‘puccha, mahārāja, yadākaṅkhasī’’ti vā,

‘‘Puccha, vāsava, maṃ pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi;
Tassa tasseva pañhassa, ahaṃ antaṃ karomi te’’ti. (dī. ni. 2.356) vā;

Tena hi tvaṃ, bhikkhu, sake āsane nisīditvā puccha, yadākaṅkhasīti vā,

‘‘Bāvarissa ca tuyhaṃ vā, sabbesaṃ sabbasaṃsayaṃ;
Katāvakāsā pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathā’’ti. (su. ni. 1036) vā;

‘‘Puccha maṃ, sabhiya, pañhaṃ, yaṃ kiñci manasicchasi;
Tassa tasseva pañhassa, ahaṃ antaṃ karomi te’’ti. (su. ni. 517) vā;

Tesaṃ tesaṃ yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānaṃ sabbaññupavāraṇaṃ pavārenti.

Anacchariyañcetaṃ, yaṃ bhagavā buddhabhūmiṃ patvā etaṃ pavāraṇaṃ pavāreyya. Yo bodhisattabhūmiyaṃ padesañāṇe ṭhito –

‘‘Koṇḍañña, pañhāni viyākarohi;
Yācanti taṃ isayo sādhurūpā.
Koṇḍañña, eso manujesu dhammo;
Yaṃ vuddhamāgacchati esa bhāro’’ti. (jā. 2.17.60);

Evaṃ sakkādīnaṃ atthāya isīhi yācito –

‘‘Katāvakāsā pucchantu bhonto,
Yaṃ kiñci pañhaṃ manasābhipatthitaṃ;
Ahañhi taṃ taṃ vo viyākarissaṃ,
Ñatvā sayaṃ lokamimaṃ parañcā’’ti. (jā. 2.17.61);

Evaṃ sarabhaṅgakāle. Sambhavajātake ca sakalajambudīpaṃ tikkhattuṃ vicaritvā pañhānaṃ antakaraṃ adisvā suciratena brāhmaṇena, pañhaṃ puṭṭhuṃ okāse kārite jātiyā sattavassiko rathikāya paṃsuṃ kīḷanto pallaṅkamābhujitvā antaravīthiyaṃ nisinnova –

‘‘Taggha te ahamakkhissaṃ, yathāpi kusalo tathā;
Rājā ca kho taṃ jānāti, yadi kāhati vā na vā’’ti. (jā. 1.16.172);

Sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi.

163. Evaṃ bhagavatā sabbaññupavāraṇāya pavāritāya attamano rājā pañhaṃ pucchanto – ‘‘yathā nu kho imāni, bhante’’tiādimāha. Tattha sippameva sippāyatanaṃ. **Puthusippāyatanānī**ti bahūni sippāni. **Seyyathida**nti katame pana te. **Hatthārohā**tiādīhi ye taṃ taṃ sippaṃ nissāya jīvanti, te dasseti. Ayañhi assādhippāyo – ‘‘yathā imesaṃ sippūpajīvīnaṃ taṃ taṃ sippaṃ nissāya sandiṭṭhikaṃ sippaphalaṃ paññāyati. Sakkā nu kho evaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ paññāpetu’’nti. Tasmā sippāyatanāni āharitvā sippūpajīvino dasseti.

Tattha **hatthārohā**ti sabbepi hatthācariyahatthivejjahatthimeṇḍādayo dasseti. **Assārohā**ti sabbepi assācariyaassavejjaassameṇḍādayo. **Rathikā**ti sabbepi rathācariyarathayodharatharakkhādayo. **Dhanuggahā**ti dhanuācariyā issāsā. **Celakā**ti ye yuddhe jayadhajaṃ gahetvā purato gacchanti. **Calakā**ti idha rañño ṭhānaṃ hotu, idha asukamahāmattassāti evaṃ senābyūhakārakā. **Piṇḍadāyakā**ti sāhasikamahāyodhā. Te kira parasenaṃ pavisitvā parasīsaṃ piṇḍamiva chetvā chetvā dayanti, uppatitvā uppatitvā niggacchantīti attho. Ye vā saṅgāmamajjhe yodhānaṃ bhattapātiṃ gahetvā parivisanti, tesampetaṃ nāmaṃ. **Uggā rājaputtā**ti uggatuggatā saṅgāmāvacarā rājaputtā. **Pakkhandino**ti ye ‘‘kassa sīsaṃ vā āvudhaṃ vā āharāmā’’ti ‘‘vatvā asukassā’’ti vuttā saṅgāmaṃ pakkhanditvā tadeva āharanti, ime pakkhandantīti pakkhandino. **Mahānāgā**ti mahānāgā viya mahānāgā, hatthiādīsupi abhimukhaṃ āgacchantesu anivattitayodhānametaṃ adhivacanaṃ. **Sūrā**ti ekantasūrā, ye sajālikāpi sacammikāpi samuddaṃ tarituṃ sakkonti. **Cammayodhino**ti ye cammakañcukaṃ vā pavisitvā saraparittāṇacammaṃ vā gahetvā yujjhanti. **Dāsikaputtā**ti balavasinehā gharadāsayodhā. **Āḷārikā**ti pūvikā. **Kappakā**ti nhāpikā. **Nhāpakā**ti ye nhāpenti. **Sūdā**ti bhattakārakā. Mālākārādayo pākaṭāyeva. **Gaṇakā**ti acchiddakapāṭhakā. **Muddikā**ti hatthamuddāya gaṇanaṃ nissāya jīvino. **Yāni vā panaññānipī**ti ayakāradantakāracittakārādīni. **Evaṃgatānī**ti evaṃ pavattāni. **Te diṭṭheva dhamme**ti te hatthārohādayo tāni puthusippāyatanāni dassetvā rājakulato mahāsampattiṃ labhamānā sandiṭṭhikameva sippaphalaṃ upajīvanti. **Sukhentī**ti sukhitaṃ karonti. **Pīṇentī**ti pīṇitaṃ thāmabalūpetaṃ karonti. **Uddhaggikā**dīsu upari phalanibbattanato uddhaṃ aggamassā atthīti **uddhaggikā.** Saggaṃ arahatīti **sovaggikā.** Sukho vipāko assāti **sukhavipākā.** Suṭṭhu agge rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbaāyuvaṇṇasukhayasaādhipateyyasaṅkhāte dasa dhamme saṃvatteti nibbattetīti **saggasaṃvattanikā.** Taṃ evarūpaṃ dakkhiṇaṃ dānaṃ patiṭṭhapentīti attho. **Sāmaññaphala**nti ettha paramatthato maggo sāmaññaṃ. Ariyaphalaṃ sāmaññaphalaṃ. Yathāha – ‘‘katamañca, bhikkhave, sāmaññaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sāmaññaṃ. Katamāni ca, bhikkhave, sāmaññaphalāni? Sotāpattiphalaṃ…pe… arahattaphala''nti (saṃ. ni. 5.35). Taṃ esa rājā na jānāti. Upari āgataṃ pana dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchati.

Atha bhagavā pañhaṃ avissajjetvāva cintesi – ''ime bahū aññatitthiyasāvakā rājāmaccā idhāgatā, te kaṇhapakkhañca sukkapakkhañca dīpetvā kathīyamāne amhākaṃ rājā mahantena ussāhena idhāgato, tassāgatakālato paṭṭhāya samaṇo gotamo samaṇakolāhalaṃ samaṇabhaṇḍanameva kathetīti ujjhāyissanti, na sakkaccaṃ dhammaṃ sossanti, raññā pana kathīyamāne ujjhāyituṃ na sakkhissanti, rājānameva anuvattissanti. Issarānuvattako hi loko. 'Handāhaṃ raññova bhāraṃ karomī'ti rañño bhāraṃ karonto **''abhijānāsi no tva''**ntiādimāha.

164. Tattha **abhijānāsi no tva**nti abhijānāsi nu tvaṃ. Ayañca no-saddo parato pucchitāti padena yojetabbo. Idañhi vuttaṃ hoti – ''mahārāja, tvaṃ imaṃ pañhaṃ aññe samaṇabrāhmaṇe pucchitā nu, abhijānāsi ca naṃ puṭṭhabhāvaṃ, na te sammuṭṭha''nti. **Sace te agarū**ti sace tuyhaṃ yathā te byākariṃsu, tathā idha bhāsituṃ bhāriyaṃ na hoti, yadi na koci aphāsukabhāvo atthi, bhāsassūti attho. **Na kho me bhante**ti kiṃ sandhāyāha? Paṇḍitapatirūpakānañhi santike kathetuṃ dukkhaṃ hoti, te pade pade akkhare akkhare dosameva vadanti. Ekantapaṇḍitā pana kathaṃ sutvā sukathitaṃ pasaṃsanti, dukkathitesu pāḷipadaatthabyañjanesu yaṃ yaṃ virujjhati, taṃ taṃ ujukaṃ katvā denti. Bhagavatā ca sadiso ekantapaṇḍito nāma natthi. Tenāha – ''na kho me, bhante, garu; yatthassa bhagavā nisinno bhagavantarūpo vā''ti.

Pūraṇakassapavādavaṇṇanā

165. **Ekamidāha**nti ekaṃ idha ahaṃ. **Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā**ti sammodajanakaṃ saritabbayuttakaṃ kathaṃ pariyosāpetvā.

166. **''Karoto kho, mahārāja, kārayato''**tiādīsu **karoto**ti sahatthā karontassa. **Kārayato**ti āṇattiyā kārentassa. **Chindato**ti paresaṃ hatthādīni chindantassa. **Pacato**ti pare daṇḍena pīḷentassa. **Socayato**ti parassa bhaṇḍaharaṇādīhi socayato. **Socāpayato**ti sokaṃ sayaṃ karontassapi parehi kārāpentassapi. **Kilamato**ti āhārupacchedabandhanāgārappavesanādīhi sayaṃ kilamantassapi parehi kilamāpentassapi. **Phandato phandāpayato**ti paraṃ phandantaṃ phandanakāle sayampi phandato parampi phandāpayato. **Pāṇamatipātāpayato**ti pāṇaṃ hanantassapi hanāpentassapi. Evaṃ sabbattha karaṇakāraṇavaseneva attho veditabbo.

Sandhinti gharasandhiṃ. **Nillopa**nti mahāvilopaṃ. **Ekāgārika**nti ekameva gharaṃ parivāretvā viluppanaṃ. **Paripanthe**ti āgatāgatānaṃ acchindanatthaṃ magge tiṭṭhato. **Karoto na karīyati pāpa**nti yaṃ kiñci pāpaṃ karomīti saññāya karotopi pāpaṃ na karīyati, natthi pāpaṃ. Sattā pana pāpaṃ karomāti evaṃsaññino hontīti dīpeti. **Khurapariyantenā**ti khuraneminā, khuradhārasadisapariyantena vā. **Ekaṃ maṃsakhala**nti ekaṃ maṃsarāsiṃ. **Puñja**nti tasseva vevacanaṃ. **Tatonidāna**nti ekamaṃsakhalakaraṇanidānaṃ.

Dakkhiṇanti dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā dāruṇā, te sandhāya ''hananto''tiādimāha. Uttaratīre sattā saddhā honti pasannā buddhamāmakā dhammamāmakā saṅghamāmakā, te sandhāya dadantotiādimāha. Tattha **yajanto**ti mahāyāgaṃ karonto. **Damenā**ti indriyadamena uposathakammena vā. **Saṃyamenā**ti sīlasaṃyamena. **Saccavajjenā**ti saccavacanena. **Āgamo**ti āgamanaṃ, pavattīti attho. Sabbathāpi pāpapuññānaṃ kiriyameva paṭikkhipati.

Ambaṃ puṭṭho labujaṃ byākaroti nāma, yo kīdiso ambo kīdisāni vā ambassa khandhapaṇṇapupphaphalānīti vutte ediso labujo edisāni vā labujassa khandhapaṇṇapupphaphalānīti byākaroti. **Vijite**ti āṇāpavattidese. **Apasādetabba**nti viheṭhetabbaṃ. **Anabhinanditvā**ti ''sādhu sādhū''ti evaṃ pasaṃsaṃ akatvā. **Appaṭikkositvā**ti bāladubbhāsitaṃ tayā bhāsitanti evaṃ appaṭibāhitvā. **Anuggaṇhanto**ti sārato agganhanto. **Anikkujjanto**ti sāravaseneva idaṃ nissaraṇaṃ, ayaṃ paramatthoti hadaye aṭṭhapento. Byañjanaṃ pana tena uggahitañceva nikkujjitañca.

Makkhaligosālavādavaṇṇanā

167-169. Makkhalivāde paccayoti hetuvevacanameva, ubhayenāpi vijjamānameva kāyaduccaritādīnaṃ saṃkilesapaccayaṃ, kāyasucaritādīnañca visuddhipaccayaṃ paṭikkhipati. **Attakāre**ti attakāro. Yena attanā katakammena ime sattā devattampi mārattampi brahmattampi sāvakabodhimpi paccekabodhimpi sabbaññutampi pāpuṇanti, tampi paṭikkhipati. Dutiyapadena yaṃ parakāraṃ parassa ovādānusāsaniṃ nissāya ṭhapetvā mahāsattaṃ avaseso jano manussasobhagyataṃ ādiṃ katvā yāva arahattaṃ pāpuṇāti, taṃ parakāraṃ paṭikkhipati. Evamayaṃ bālo jinacakke pahāraṃ deti nāma. **Natthi purisakāre**ti yena purisakārena sattā vuttappakārā sampattiyo pāpuṇanti, tampi paṭikkhipati. **Natthi bala**nti yamhi attano bale patiṭṭhitā sattā vīriyaṃ katvā tā sampattiyo pāpuṇanti, taṃ balaṃ paṭikkhipati. **Natthi vīriya**ntiādīni sabbāni purisakāravevacanāneva. ‘‘Idaṃ no vīriyena idaṃ purisathāmena, idaṃ purisaparakkamena pavatta’’nti evaṃ pavattavacanapaṭikkhepakaraṇavasena panetāni visuṃ ādiyanti.

Sabbe sattāti oṭṭhagoṇagadrabhādayo anavasese pariggaṇhāti. **Sabbe pāṇā**ti ekindriyo pāṇo, dvindriyo pāṇotiādivasena vadati. **Sabbe bhūtā**ti aṇḍakosavatthikosesu bhūte sandhāya vadati. **Sabbe jīvā**ti sāliyavagodhumādayo sandhāya vadati. Tesu hi so virūhanabhāvena jīvasaññī. **Avasā abalā avīriyā**ti tesaṃ attano vaso vā balaṃ vā vīriyaṃ vā natthi. **Niyatisaṅgatibhāvapariṇatā**ti ettha **niyatī**ti niyatā. **Saṅgatī**ti channaṃ abhijātīnaṃ tattha tattha gamanaṃ. **Bhāvo**ti sabhāvoyeva. Evaṃ niyatiyā ca saṅgatiyā ca bhāvena ca pariṇatā nānappakārataṃ pattā. Yena hi yathā bhavitabbaṃ, so tatheva bhavati. Yena na bhavitabbaṃ, so na bhavatīti dasseti. **Chasvevābhijātīsū**ti chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedenti. Aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dasseti.

Yonipamukhasatasahassānīti pamukhayonīnaṃ uttamayonīnaṃ cuddasasatasahassāni aññāni ca saṭṭhisatāni aññāni ca chasatāni. **Pañca ca kammuno satānī**ti pañcakammasatāni ca. Kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpeti. Pañca ca kammāni tīṇi ca kammānītiādīsupi eseva nayo. Keci panāhu – ‘‘pañca ca kammānīti pañcindriyavasena bhaṇati. Tīṇīti kāyakammādivasenā’’ti. **Kamme ca upaḍḍhakamme cā**ti ettha panassa kāyakammañca vacīkammañca kammanti laddhi, manokammaṃ upaḍḍhakammanti. **Dvaṭṭhipaṭipadā**ti dvāsaṭṭhi paṭipadāti vadati. **Dvaṭṭhantarakappā**ti ekasmiṃ kappe catusaṭṭhi antarakappā nāma honti. Ayaṃ pana aññe dve ajānanto evamāha.

Chaḷābhijātiyoti kaṇhābhijāti, nīlābhijāti, lohitābhijāti, haliddābhijāti, sukkābhijāti, paramasukkābhijātīti imā cha abhijātiyo vadati. Tattha orabbhikā, sākuṇikā, māgavikā, sūkarikā, luddā, macchaghātakā corā, coraghātakā, bandhanāgārikā, ye vā panaññepi keci kurūrakammantā, ayaṃ kaṇhābhijātīti (a. ni. 6.57) vadati. Bhikkhū nīlābhijātīti vadati, te kira catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti. ‘‘Bhikkhū kaṇṭakavuttikā’’ti (a. ni. 6.57) ayañhissa pāḷiyeva. Atha vā kaṇṭakavuttikā eva nāma eke pabbajitāti vadati. Lohitābhijāti nāma nigaṇṭhā ekasāṭakāti vadati. Ime kira purimehi dvīhi paṇḍaratarā. Gihī odātavasanā acelakasāvakā haliddābhijātīti vadati. Evaṃ attano paccayadāyake nigaṇṭhehipi jeṭṭhakatare karoti. Ājīvakā ājīvakiniyo sukkābhijātīti vadati. Te kira purimehi catūhi paṇḍaratarā. Nando, vaccho, kiso, saṅkiccho, makkhaligosālo, paramasukkābhijātīti (a. ni. 6.57) vadati. Te kira sabbehi paṇḍaratarā.

Aṭṭha purisabhūmiyoti mandabhūmi, khiḍḍābhūmi, padavīmaṃsabhūmi, ujugatabhūmi, sekkhabhūmi, samaṇabhūmi, jinabhūmi, pannabhūmīti imā aṭṭha purisabhūmiyoti vadati. Tattha jātadivasato paṭṭhāya sattadivase sambādhaṭṭhānato nikkhantattā sattā mandā honti momūhā, ayaṃ mandabhūmīti vadati. Ye pana duggatito āgatā honti, te abhiṇhaṃ rodanti ceva viravanti ca, sugatito āgatā taṃ anussaritvā hasanti, ayaṃ khiḍḍābhūmi nāma. Mātāpitūnaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā gahetvā bhūmiyaṃ padanikkhipanaṃ padavīmaṃsabhūmi nāma. Padasā gantuṃ samatthakāle ujugatabhūmi nāma. Sippāni sikkhitakāle sekkhabhūmi nāma. Gharā nikkhamma pabbajitakāle samaṇabhūmi nāma. Ācariyaṃ sevitvā jānanakāle jinabhūmi nāma. Bhikkhu ca pannako jino na kiñci āhāti evaṃ alābhiṃ samaṇaṃ pannabhūmīti vadati.

Ekūnapaññāsa ājīvakasateti ekūnapaññāsaājīvakavuttisatāni. **Paribbājakasate**ti paribbājakapabbajjāsatāni. **Nāgāvāsasate**ti nāgamaṇḍalasatāni. **Vīse indriyasate**ti vīsatindriyasatāni. **Tiṃse nirayasate**ti tiṃsa nirayasatāni. **Rajodhātuyo**ti rajaokiraṇaṭṭhānāni, hatthapiṭṭhipādapiṭṭhādīni sandhāya vadati. **Satta saññīgabbhā**ti oṭṭhagoṇagadrabhaajapasumigamahiṃse sandhāya vadati. **Satta asaññīgabbhā**ti sālivīhiyavagodhūmakaṅguvarakakudrūsake sandhāya vadati. **Nigaṇṭhigabbhā**ti gaṇṭhimhi jātagabbhā, ucchuveḷunaḷādayo sandhāya vadati. **Satta devā**ti bahū devā. So pana sattāti vadati. Manussāpi anantā, so sattāti vadati. **Satta pisācā**ti pisācā mahantamahantā sattāti vadati. **Sarā**ti mahāsarā, kaṇṇamuṇḍarathakāraanotattasīhappapātachaddantamandākinīkuṇāladahe gahetvā vadati.

Pavuṭāti gaṇṭhikā. **Papātā**ti mahāpapātā. **Papātasatānī**ti khuddakapapātasatāni. **Supinā**ti mahāsupinā. **Supinasatānī**ti khuddakasupinasatāni. **Mahākappino**ti mahākappānaṃ. Tattha ekamhā mahāsarā vassasate vassasate kusaggena ekaṃ udakabinduṃ nīharitvā sattakkhattuṃ tamhi sare nirudake kate eko mahākappoti vadati. Evarūpānaṃ mahākappānaṃ caturāsītisatasahassāni khepetvā bāle ca paṇḍite ca dukkhassantaṃ karontīti ayamassa laddhi. Paṇḍitopi kira antarā visujjhituṃ na sakkoti. Bālopi tato uddhaṃ na gacchati.

Sīlenāti acelakasīlena vā aññena vā yena kenaci. **Vatenā**ti tādiseneva vatena. **Tapenā**ti tapokammena. Aparipakkaṃ paripāceti nāma, yo ‘‘ahaṃ paṇḍito’’ti antarā visujjhati. Paripakkaṃ phussa phussa byantiṃ karoti nāma yo ‘‘ahaṃ bālo’’ti vuttaparimāṇaṃ kālaṃ atikkamitvā yāti. **Hevaṃ natthī**ti evaṃ natthi. Tañhi ubhayampi na sakkā kātunti dīpeti. **Doṇamite**ti doṇena mitaṃ viya. **Sukhadukkhe**ti sukhadukkhaṃ. **Pariyantakate**ti vuttaparimāṇena kālena katapariyante. **Natthi hāyanavaḍḍhane**ti natthi hāyanavaḍḍhanāni. Na saṃsāro paṇḍitassa hāyati, na bālassa vaḍḍhatīti attho. **Ukkaṃsāvakaṃse**ti ukkaṃsāvakaṃsā. Hāyanavaḍḍhanānametaṃ adhivacanaṃ.

Idāni tamatthaṃ upamāya sādhento ‘‘seyyathāpi nāmā’’tiādimāha. Tattha **suttaguḷe**ti veṭhetvā katasuttaguḷe. **Nibbeṭhiyamānameva paletī**ti pabbate vā rukkhagge vā ṭhatvā khittaṃ suttappamāṇena nibbeṭhiyamānameva gacchati, sutte khīṇe tattheva tiṭṭhati, na gacchati. Evameva vuttakālato uddhaṃ na gacchatīti dasseti.

Ajitakesakambalavādavaṇṇanā

170-172. Ajitavāde **natthi dinna**nti dinnaphalābhāvaṃ sandhāya vadati. Yiṭṭhaṃ vuccati mahāyāgo. **Huta**nti paheṇakasakkāro adhippeto. Tampi ubhayaṃ phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipati. **Sukatadukkaṭāna**nti sukatadukkaṭānaṃ, kusalākusalānanti attho. **Phalaṃ vipāko**ti yaṃ phalanti vā vipākoti vā vuccati, taṃ natthīti vadati. **Natthi ayaṃ loko**ti paraloke ṭhitassa ayaṃ loko natthi, **natthi paro loko**ti idha loke ṭhitassāpi paro loko natthi, sabbe tattha tattheva ucchijjantīti dasseti. **Natthi mātā natthi pitā**ti tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalābhāvavasena vadati. **Natthi sattā opapātikā**ti cavitvā upapajjanakā sattā nāma natthīti vadati.

Cātumahābhūtikoti catumahābhūtamayo. **Pathavī pathavikāya**nti ajjhattikapathavīdhātu bāhirapathavīdhātuṃ. **Anupetī**ti anuyāyati. **Anupagacchatī**ti tasseva vevacanaṃ. Anugacchatītipi attho. Ubhayenāpi upeti, upagacchatīti dasseti. Āpādīsupi eseva nayo. **Indriyānī**ti manacchaṭṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti. **Āsandipañcamā**ti nipannamañcena pañcamā, mañco ceva cattāro mañcapāde gahetvā ṭhitā cattāro purisā cāti attho. **Yāvāḷāhanā**ti yāva susānā. **Padānī**ti ‘ayaṃ evaṃ sīlavā ahosi, evaṃ dussīlo’tiādinā nayena pavattāni guṇāguṇapadāni, sarīrameva vā ettha padānīti adhippetaṃ. **Kāpotakānī**ti kapotavaṇṇāni, pārāvatapakkhavaṇṇānīti attho. **Bhassantā**ti bhasmantā, ayameva vā pāḷi. **Āhutiyo**ti yaṃ paheṇakasakkārādibhedaṃ dinnadānaṃ, sabbaṃ taṃ chārikāvasānameva hoti, na tato paraṃ phaladāyakaṃ hutvā gacchatīti attho. **Dattupaññatta**nti dattūhi bālamanussehi paññattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘bālehi abuddhīhi paññattamidaṃ dānaṃ, na paṇḍitehi. Bālā denti, paṇḍitā gaṇhantī’ti dasseti.

Tattha pūraṇo ‘‘karoto na karīyati pāpa’’nti vadanto kammaṃ paṭibāhati. Ajito ‘‘kāyassa bhedā ucchijjatī’’ti vadanto vipākaṃ paṭibāhati. Makkhali ‘‘natthi hetū’’ti vadanto ubhayaṃ paṭibāhati. Tattha kammaṃ paṭibāhantenāpi vipāko paṭibāhito hoti, vipākaṃ paṭibāhantenāpi kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti. Iti sabbepete atthato ubhayappaṭibāhakā ahetukavādā ceva akiriyavādā ca natthikavādā ca honti.

Ye vā pana tesaṃ laddhiṃ gahetvā rattiṭṭhāne divāṭhāne nisinnā sajjhāyanti vīmaṃsanti, tesaṃ ‘‘karoto na karīyati pāpaṃ, natthi hetu, natthi paccayo, mato ucchijjatī’’ti tasmiṃ ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti, paṭhamajavane satekicchā honti, tathā dutiyādīsu, sattame buddhānampi atekicchā anivattino ariṭṭhakaṇṭakasadisā. Tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīṇipi, ekasmiṃ okkantepi, dvīsu tīsu okkantesupi, niyatamicchādiṭṭhikova hoti; patto saggamaggāvaraṇañceva mokkhamaggāvaraṇañca, abhabbo tassattabhāvassa anantaraṃ saggampi gantuṃ, pageva mokkhaṃ. Vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavigopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthi.

> ‘‘Tasmā akalyāṇajanaṃ, āsīvisamivoragaṃ;
> Ārakā parivajjeyya, bhūtikāmo vicakkhaṇo’’ti.

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

173-175. Pakudhavāde **akaṭā**ti akatā. **Akaṭavidhā**ti akatavidhānā. **Evaṃ karohī**ti kenaci kārāpitāpi na hontīti attho. **Animmitā**ti iddhiyāpi na nimmitā. **Animmātā**ti animmāpitā, keci animmāpetabbāti padaṃ vadanti, taṃ neva pāḷiyaṃ, na aṭṭhakathāyaṃ dissati. Vañjhādipadattayaṃ vuttatthameva. **Na iñjantī**ti esikatthambho viya ṭhitattā na calanti. **Na vipariṇamantī**ti pakatiṃ na jahanti. **Na aññamaññaṃ byābādhentī**ti na aññamaññaṃ upahananti. **Nāla**nti na samatthā. **Pathavikāyo**tiādīsu pathavīyeva pathavikāyo, pathavisamūho vā. **Tatthā**ti tesu jīvasattamesu kāyesu. **Sattannaṃ tveva kāyāna**nti yathā muggarāsiādīsu pahataṃ satthaṃ muggādīnaṃ antarena pavisati, evaṃ sattannaṃ kāyānaṃ antarena chiddena vivarena satthaṃ pavisati. Tattha ahaṃ imaṃ jīvitā voropemīti kevalaṃ saññāmattameva hotīti dasseti.

Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā

176-178. Nāṭaputtavāde **cātuyāmasaṃvarasaṃvuto**ti catukoṭṭhāsena saṃvarena saṃvuto. **Sabbavārivārito cā**ti vāritasabbaudako paṭikkhittasabbasītodakoti attho. So kira sītodake sattasaññī hoti, tasmā na taṃ vaḷañjeti. **Sabbavāriyutto**ti sabbena pāpavāraṇena yutto. **Sabbavāridhuto**ti sabbena pāpavāraṇena dhutapāpo. **Sabbavāriphuṭo**ti sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho. **Gatatto**ti koṭippattacitto. **Yatatto**ti saṃyatacitto. **Ṭhitatto**ti suppatiṭṭhitacitto. Etassa vāde kiñci sāsanānulomampi atthi, asuddhaladdhitāya pana sabbā diṭṭhiyeva jātā.

Sañcayabelaṭṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. Sañcayavādo amarāvikkhepe vuttanayo eva.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

182. **Sohaṃ**, **bhante**ti so ahaṃ bhante, vālukaṃ pīḷetvā telaṃ alabhamāno viya titthiyavādesu sāraṃ alabhanto bhagavantaṃ pucchāmīti attho.

183. **Yathā te khameyyā**ti yathā te rucceyya. **Dāso**ti antojātadhanakkītakaramarānītasāmaṃdāsabyopagatānaṃ aññataro. **Kammakāro**ti analaso kammakaraṇasīloyeva. Dūrato disvā paṭhamameva uṭṭhahatīti **pubbuṭṭhāyī.** Evaṃ uṭṭhito sāmino āsanaṃ paññapetvā pādadhovanādikattabbakiccaṃ katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātī.** Sāmikamhi vā sayanato avuṭṭhite pubbeyeva vuṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyī.** Paccūsakālato paṭṭhāya yāva sāmino rattiṃ niddokkamanaṃ, tāva sabbakiccāni katvā pacchā nipatati, seyyaṃ kappetīti **pacchānipātī.** Kiṃ karomi, kiṃ karomīti evaṃ kiṃkārameva paṭisuṇanto vicaratīti **kiṃ kārapaṭissāvī.** Manāpameva kiriyaṃ karotīti **manāpacārī.** Piyameva vadatīti **piyavādī.** Sāmino tuṭṭhapahaṭṭhaṃ mukhaṃ ullokayamāno vicaratīti **mukhullokako.**

Devo maññeti devo viya. **So vatassāhaṃ puññāni kareyya**nti so vata ahaṃ evarūpo assaṃ, yadi puññāni kareyyanti attho. ‘‘So vatassa’ssa’’ntipi pāṭho, ayamevattho. **Yaṃnūnāha**nti sace dānaṃ dassāmi, yaṃ rājā ekadivasaṃ deti, tato satabhāgampi yāvajīvaṃ na sakkhissāmi dātunti pabbajjāyaṃ ussāhaṃ katvā evaṃ cintanabhāvaṃ dasseti.

Kāyena saṃvutoti kāyena pihito hutvā akusalassa pavesanadvāraṃ thaketvāti attho. Eseva nayo sesapadadvayepi. **Ghāsacchādanaparamatāyā**ti ghāsacchādanena paramatāya uttamatāya, etadatthampi anesanaṃ pahāya aggasallekhena santuṭṭhoti attho. **Abhirato paviveke**ti ‘‘kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ, cittaviveko ca nekkhammābhiratānaṃ, paramavodānappattānaṃ upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatāna’’nti evaṃ vutte tividhepi viveke rato; gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya kāyena eko viharati, cittakilesasaṅgaṇikaṃ pahāya aṭṭhasamāpattivasena eko viharati, phalasamāpattiṃ vā nirodhasamāpattiṃ vā pavisitvā nibbānaṃ patvā viharatīti attho. **Yagghe**ti codanatthe nipāto.

184. **Āsanenapi nimanteyyāmā**ti nisinnāsanaṃ papphoṭetvā idha nisīdathāti vadeyyāma. **Abhinimanteyyāmapi na**nti abhiharitvāpi naṃ nimanteyyāma. Tattha duvidho abhihāro – vācāya ceva kāyena ca. Tumhākaṃ icchiticchitakkhaṇe amhākaṃ cīvarādīhi vadeyyātha yenatthoti vadanto hi vācāya abhiharitvā nimanteti nāma. Cīvarādivekallaṃ sallakkhetvā idaṃ gaṇhāthāti tāni dento pana kāyena abhiharitvā nimanteti nāma. Tadubhayampi sandhāya abhinimanteyyāmapi nanti āha. Ettha ca **gilānapaccayabhesajjaparikkhāro**ti yaṃ kiñci gilānassa sappāyaṃ osadhaṃ. Vacanattho pana visuddhimagge vutto. **Rakkhāvaraṇagutti**nti rakkhāsaṅkhātañceva āvaraṇasaṅkhātañca guttiṃ. Sā panesā na āvudhahatthe purise ṭhapentena dhammikā nāma saṃvidahitā hoti. Yathā pana avelāya kaṭṭhahārikapaṇṇahārikādayo vihāraṃ na pavisanti, migaluddakādayo vihārasīmāya mige vā macche vā na gaṇhanti, evaṃ saṃvidahantena dhammikā nāma rakkhā saṃvihitā hoti, taṃ sandhāyāha – ‘‘dhammika’’nti.

185. **Yadi evaṃ sante**ti yadi tava dāso tuyhaṃ santikā abhivādanādīni labheyya. Evaṃ sante. **Addhā**ti ekaṃsavacanametaṃ. **Paṭhama**nti bhaṇanto aññassāpi atthitaṃ dīpeti. Teneva ca rājā **sakkā pana, bhante, aññampī**tiādimāha.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

186-188. Kasatīti **kassako.** Gehassa pati, ekagehamatte jeṭṭhakoti **gahapatiko.** Balisaṅkhātaṃ karaṃ karotīti **karakārako.** Dhaññarāsiṃ dhanarāsiñca vaḍḍhetīti **rāsivaḍḍhako.**

Appaṃ vāti parittakaṃ vā antamaso taṇḍulanāḷimattakampi. **Bhogakkhandha**nti bhogarāsiṃ. **Mahantaṃ vā**ti vipulaṃ vā. Yathā hi mahantaṃ pahāya pabbajituṃ dukkaraṃ, evaṃ appampīti dassanatthaṃ ubhayamāha. Dāsavāre pana yasmā dāso attanopi anissaro, pageva bhogānaṃ. Yañhi tassa dhanaṃ, taṃ sāmikānaññeva hoti, tasmā bhogaggahaṇaṃ na kataṃ. Ñātiyeva ñātiparivaṭṭo.

Paṇītatarasāmaññaphalavaṇṇanā

189. **Sakkā pana, bhante, aññampi diṭṭheva dhamme**ti idha evamevāti na vuttaṃ. Taṃ kasmāti ce, evamevāti hi vuccamāne pahoti bhagavā sakalampi rattindivaṃ tato vā bhiyyopi evarūpāhi upamāhi sāmaññaphalaṃ dīpetuṃ. Tattha kiñcāpi etassa bhagavato vacanasavane pariyantaṃ nāma natthi, tathāpi attho tādisoyeva bhavissatīti cintetvā upari visesaṃ pucchanto evamevāti avatvā – ‘‘abhikkantatarañca paṇītatarañcā’’ti āha. Tattha **abhikkantatara**nti abhimanāpataraṃ atiseṭṭhataranti attho. **Paṇītatara**nti uttamataraṃ. **Tena hī**ti uyyojanatthe nipāto. Savane uyyojento hi naṃ evamāha. **Suṇohī**ti abhikkantatarañca paṇītatarañca sāmaññaphalaṃ suṇāti.

Sādhukaṃ manasikarohīti ettha pana sādhukaṃ sādhūti ekatthametaṃ. Ayañhi sādhu-saddo āyācanasampaṭicchanasampahaṃsanasundara daḷhīkammādīsu dissati. ‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṅkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.95) hi āyācane dissati. ‘‘Sādhu, bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā’’tiādīsu (ma. ni. 3.86) sampaṭicchane. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputtā’’tiādīsu (dī. ni. 3.349) sampahaṃsane.

> ‘‘Sādhu dhammaruci rājā, sādhu paññāṇavā naro;
> Sādhu mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukha’’nti. (jā. 2.17.101);

Ādīsu sundare. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, suṇohi sādhukaṃ manasi karohī’’tiādīsu (a. ni. 5.192) sādhukasaddoyeva daḷhīkamme, āṇattiyantipi vuccati. Idhāpi assa ettheva daḷhīkamme ca āṇattiyañca veditabbo. Sundarepi vaṭṭati. Daḷhīkammatthena hi daḷhamimaṃ dhammaṃ suṇāhi, suggahitaṃ gaṇhanto. Āṇattiatthena mama āṇattiyā suṇāhi, sundaratthena sundaramimaṃ bhaddakaṃ dhammaṃ suṇāhīti evaṃ dīpitaṃ hoti.

Manasi karohīti āvajja, samannāharāti attho, avikkhittacitto hutvā nisāmehi, citte karohīti adhippāyo. Api cettha suṇohīti sotindriyavikkhepanivāraṇametaṃ. Sādhukaṃ manasi karohīti manasikāre daḷhīkammaniyojanena manindriyavikkhepanivāraṇaṃ. Purimañcettha byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ, pacchimaṃ atthavipallāsaggāhavāraṇaṃ. Purimena ca dhammassavane niyojeti, pacchimena sutānaṃ dhammānaṃ dhāraṇūpaparikkhādīsu. Purimena ca sabyañjano ayaṃ dhammo, tasmā savanīyoti dīpeti. Pacchimena sattho, tasmā sādhukaṃ manasi kātabboti. Sādhukapadaṃ vā ubhayapadehi yojetvā yasmā ayaṃ dhammo dhammagambhīro ceva desanāgambhīro ca, tasmā suṇāhi sādhukaṃ, yasmā atthagambhīro ca paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṃ manasi karohīti evaṃ yojanā veditabbā. **Bhāsissāmī**ti sakkā mahārājāti evaṃ paṭiññātaṃ sāmaññaphaladesanaṃ vitthārato bhāsissāmi. ‘‘Desessāmī’’ti hi saṅkhittadīpanaṃ hoti. Bhāsissāmīti vitthāradīpanaṃ. Tenāha vaṅgīsatthero –

‘‘Saṅkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsati;
Sāḷikāyiva nigghoso, paṭibhānaṃ udīrayī’’ti. (saṃ. ni. 1.214);

Evaṃ vutte ussāhajāto hutvā – **‘‘evaṃ, bhante’’ti kho rājā māgadho ajātasattu vedehiputto bhagavato paccassosi** bhagavato vacanaṃ sampaṭicchi, paṭiggahesīti vuttaṃ hoti.

190. Athassa bhagavā etadavoca, etaṃ avoca, idāni vattabbaṃ ‘‘idha mahārājā’’tiādiṃ sakalaṃ suttaṃ avocāti attho. Tattha **idhā**ti desāpadese nipāto, svāyaṃ katthaci lokaṃ upādāya vuccati. Yathāha – ‘‘idha tathāgato loke uppajjatī’’ti. Katthaci sāsanaṃ yathāha – ‘‘idheva, bhikkhave, paṭhamo samaṇo, idha dutiyo samaṇo’’ti (a. ni. 4.241). Katthaci okāsaṃ. Yathāha –

‘‘Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato;
Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā’’ti. (dī. ni. 2.369);

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha ‘‘idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito’’ti (ma. ni. 1.30). Idha pana lokaṃ upādāya vuttoti veditabbo. **Mahārājā**ti yathā paṭiññātaṃ desanaṃ desetuṃ puna mahārājāti ālapati. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘mahārāja imasmiṃ loke tathāgato uppajjati arahaṃ…pe… buddho bhagavā’’ti. Tattha tathāgatasaddo brahmajāle vutto. Arahantiādayo visuddhimagge vitthāritā. **Loke uppajjatī**ti ettha pana **loko**ti – okāsaloko sattaloko saṅkhāralokoti tividho. Idha pana sattaloko adhippeto. Sattaloke uppajjamānopi ca tathāgato na devaloke, na brahmaloke, manussalokeva uppajjati. Manussalokepi na aññasmiṃ cakkavāḷe, imasmiṃyeva cakkavāḷe. Tatrāpi na sabbaṭṭhānesu, ‘‘puratthimāya disāya gajaṅgalaṃ nāma nigamo tassāparena mahāsālo, tato parā paccantimā janapadā orato majjhe, puratthimadakkhiṇāya disāya salaḷavatī nāma nadī. Tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe, dakkhiṇāya disāya setakaṇṇikaṃ nāma nigamo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe, pacchimāya disāya thūṇaṃ nāma brāhmaṇagāmo, tato parā paccantimā janapadā, orato majjhe, uttarāya disāya usiraddhajo nāma pabbato, tato parā paccantimā janapadā orato majjhe’’ti evaṃ paricchinne āyāmato tiyojanasate, vitthārato aḍḍhateyyayojanasate, parikkhepato navayojanasate majjhimapadese uppajjati. Na kevalañca tathāgato, paccekabuddhā, aggasāvakā, asītimahātherā, buddhamātā, buddhapitā, cakkavattī rājā aññe ca sārappattā brāhmaṇagahapatikā etthevuppajjanti.

Tattha tathāgato sujātāya dinnamadhupāyāsabhojanato yāva arahattamaggo, tāva uppajjati nāma, arahattaphale uppanno nāma. Mahābhinikkhamanato vā yāva arahattamaggo. Tusitabhavanato vā yāva arahattamaggo. Dīpaṅkarapādamūlato vā yāva arahattamaggo, tāva uppajjati nāma, arahattaphale uppanno nāma. Idha sabbapaṭhamaṃ uppannabhāvaṃ sandhāya uppajjatīti vuttaṃ. Tathāgato loke uppanno hotīti ayañhettha attho.

So imaṃ lokanti so bhagavā imaṃ lokaṃ. Idāni vattabbaṃ nidasseti. **Sadevaka**nti saha devehi sadevakaṃ. Evaṃ saha mārena **samārakaṃ,** saha brahmunā **sabrahmakaṃ,** saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇiṃ.** Pajātattā pajā, taṃ pajaṃ. Saha devamanussehi **sadevamanussaṃ.** Tattha sadevakavacanena pañca kāmāvacaradevaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Samāraka – vacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ. Sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ, samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca. Pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ. Sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tīhi padehi okāsalokena saddhiṃ sattaloko. Dvīhi pajāvasena sattalokova gahitoti veditabbo.

Aparo nayo, sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito. Samārakaggahaṇena cha kāmāvacaradevaloko. Sabrahmakaggahaṇena rūpī brahmaloko. Sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasabbasattaloko vā.

Api cettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassa lokassa sacchikatabhāvamāha. Tato yesaṃ ahosi – ‘‘māro mahānubhāvo cha kāmāvacarissaro vasavattī, kiṃ sopi etena sacchikato’’ti, tesaṃ vimatiṃ vidhamanto **‘‘samāraka’’**nti āha. Yesaṃ pana ahosi – ‘‘brahmā mahānubhāvo ekaṅguliyā ekasmiṃ cakkavāḷasahasse ālokaṃ pharati, dvīhi …pe… dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassesu ālokaṃ pharati. Anuttarañca jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ sopi sacchikato’’ti, tesaṃ vimatiṃ vidhamanto **sabrahmaka**nti āha. Tato ye cintesuṃ – ‘‘puthū samaṇabrāhmaṇā sāsanassa paccatthikā, kiṃ tepi sacchikatā’’ti, tesaṃ vimatiṃ vidhamanto **sassamaṇabrāhmaṇiṃ paja**nti āha. Evaṃ ukkaṭṭhukkaṭṭhānaṃ sacchikatabhāvaṃ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa sacchikatabhāvaṃ pakāsento **sadevamanussa**nti āha. Ayamettha bhāvānukkamo.

Porāṇā panāhu **sadevaka**nti devehi saddhiṃ avasesalokaṃ. **Samāraka**nti mārena saddhiṃ avasesalokaṃ. **Sabrahmaka**nti brahmehi saddhiṃ avasesalokaṃ. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto **sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussa**nti āha. Evaṃ pañcahipi padehi tena tenākārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedetīti ettha pana **saya**nti sāmaṃ aparaneyyo hutvā. **Abhiññā**ti abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvāti attho. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā, etena anumānādipaṭikkhepo kato hoti. **Pavedetī**ti bodheti viññāpeti pakāseti.

So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ…pe… pariyosānakalyāṇanti so bhagavā sattesu kāruññataṃ paṭicca hitvāpi anuttaraṃ vivekasukhaṃ dhammaṃ deseti. Tañca kho appaṃ vā bahuṃ vā desento ādikalyāṇādippakārameva deseti. Ādimhipi, kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā deseti, majjhepi, pariyosānepi, kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā desetīti vuttaṃ hoti. Tattha atthi desanāya ādimajjhapariyosānaṃ, atthi sāsanassa. Desanāya tāva catuppadikāyapi gāthāya paṭhamapādo ādi nāma, tato dve majjhaṃ nāma, ante eko pariyosānaṃ nāma. Ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ, ubhinnamantarā majjhaṃ. Anekānusandhikassa suttassa paṭhamānusandhi ādi, ante anusandhi pariyosānaṃ, majjhe eko vā dve vā bahū vā majjhameva.

Sāsanassa pana sīlasamādhivipassanā ādi nāma. Vuttampi cetaṃ – ‘‘ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā’’ti (saṃ. ni. 5.369). ‘‘Atthi, bhikkhave, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā’’ti evaṃ vutto pana ariyamaggo majjhaṃ nāma. Phalañceva nibbānañca pariyosānaṃ nāma. ‘‘Etadatthamidaṃ, brāhmaṇa, brahmacariyaṃ, etaṃ sāraṃ, etaṃ pariyosāna’’nti (ma. ni. 1.324) hi ettha phalaṃ pariyosānanti vuttaṃ. ‘‘Nibbānogadhaṃ hi, āvuso visākha, brahmacariyaṃ vussati, nibbānaparāyanaṃ nibbānapariyosāna’’nti (ma. ni. 1.466) ettha nibbānaṃ pariyosānanti vuttaṃ. Idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento ādimhi sīlaṃ dassetvā majjhe maggaṃ pariyosāne nibbānaṃ dasseti. Tena vuttaṃ – ‘‘so dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇa’’nti. Tasmā aññopi dhammakathiko dhammaṃ kathento –

‘‘Ādimhi sīlaṃ dasseyya, majjhe maggaṃ vibhāvaye;

Pariyosānamhi nibbānaṃ, esā kathikasaṇṭhitī''ti.

Sātthaṃ sabyañjananti yassa hi yāgubhattaitthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṃ deseti. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṃ desanaṃ deseti. Tasmā sātthaṃ desetīti vuccati. Yassa pana desanā ekabyañjanādiyuttā vā sabbaniroṭṭhabyañjanā vā sabbavissaṭṭhasabbaniggahītabyañjanā vā, tassa damiḷakirātasavarādimilakkhūnaṃ bhāsā viya byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Bhagavā pana –

''Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahītaṃ;
Sambandhavavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo''ti.

Evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti, tasmā sabyañjanaṃ dhammaṃ desetīti vuccati. **Kevalaparipuṇṇa**nti ettha **kevala**nti sakalādhivacanaṃ. **Paripuṇṇa**nti anūnādhikavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti sakalaparipuṇṇameva deseti, ekadesanāpi aparipuṇṇā natthīti. Upanetabbaapanetabbassa abhāvato kevalaparipuṇṇanti veditabbaṃ. **Parisuddha**nti nirupakkilesaṃ. Yo hi imaṃ dhammadesanaṃ nissāya lābhaṃ vā sakkāraṃ vā labhissāmīti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisanirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena deseti. Tasmā parisuddhaṃ dhammaṃ desetīti vuccati.

Brahmacariyaṃ pakāsetīti ettha panāyaṃ brahmacariya-saddo dāne veyyāvacce pañcasikkhāpadasīle appamaññāsu methunaviratiyaṃ sadārasantose vīriye uposathaṅgesu ariyamagge sāsaneti imesvatthesu dissati.

''Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca te nāga, mahāvimānaṃ.

Ahañca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā;
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca me dhīra mahāvimāna''nti. (jā. 2.17.1595);

Imasmiñhi puṇṇakajātake dānaṃ brahmacariyanti vuttaṃ.

''Kena pāṇi kāmadado, kena pāṇi madhussavo;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo;
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī''ti. (pe. va. 275,277);

Imasmiṃ aṅkurapetavatthumhi veyyāvaccaṃ brahmacariyanti vuttaṃ. ''Evaṃ, kho taṃ bhikkhave, tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahosī''ti (cūḷava. 311) imasmiṃ tittirajātake pañcasikkhāpadasīlaṃ brahmacariyanti vuttaṃ. ''Taṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya na nirodhāya…pe… yāvadeva brahmalokūpapattiyā''ti (dī. ni. 2.329) imasmiṃ mahāgovindasutte catasso appamaññāyo brahmacariyanti vuttā. ''Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā''ti (ma. ni. 1.83) imasmiṃ sallekhasutte methunavirati brahmacariyanti vuttā.

‘‘Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti;
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare’’ti. (jā. 1.4.97);

Mahādhammapālajātake sadārasantoso brahmacariyanti vutto. ‘‘Abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudaṃ homī’’ti (ma. ni. 1.155) lomahaṃsanasutte vīriyaṃ brahmacariyanti vuttaṃ.

‘‘Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhatī’’ti. (jā. 1.8.75);

Evaṃ nimijātake attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho brahmacariyanti vutto. ‘‘Idaṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya…pe… ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti (dī. ni. 2.329) mahāgovindasuttasmiṃyeva ariyamaggo brahmacariyanti vutto. ‘‘Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita’’nti (dī. ni. 3.174) pāsādikasutte sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalasāsanaṃ brahmacariyanti vuttaṃ. Imasmimpi ṭhāne idameva brahmacariyanti adhippetaṃ. Tasmā brahmacariyaṃ pakāsetīti so dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ…pe… parisuddhaṃ. Evaṃ desento ca sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalasāsanaṃ brahmacariyaṃ pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Brahmacariya**nti seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtaṃ cariyaṃ. Brahmabhūtānaṃ vā buddhādīnaṃ cariyanti vuttaṃ hoti.

191. **Taṃ dhamma**nti taṃ vuttappakārasampadaṃ dhammaṃ. **Suṇāti gahapati vā**ti kasmā paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisati? Nihatamānattā, ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṃ nissāya mānaṃ karonti. Brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṃ karonti. Hīnajaccakulā pabbajitā attano attano vijātitāya patiṭṭhātuṃ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṃ muñcantehi piṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāya bhūmiṃ kasitvā tādisassa mānassa abhāvato nihatamānadappā honti. Te pabbajitvā mānaṃ vā dappaṃ vā akatvā yathābalaṃ sakalabuddhavacanaṃ uggahetvā vipassanāya kammaṃ karontā sakkonti arahatte patiṭṭhātuṃ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikāva bahukā. Iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisatīti.

Aññatarasmiṃ vāti itaresaṃ vā kulānaṃ aññatarasmiṃ. **Paccājāto**ti patijāto. **Tathāgate saddhaṃ paṭilabhatī**ti parisuddhaṃ dhammaṃ sutvā dhammassāmimhi tathāgate – ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā’’ti saddhaṃ paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṃ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāso**ti sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesaṃ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhoyeva. **Rajopatho**ti rāgarajādīnaṃ **uṭṭhānaṭṭhāna**nti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Āgamanapathotipi vadanti. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso.** Pabbajito hi kūṭāgāraratanapāsādadevavimānādīsu pihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati, na sajjati, na bajjhati. Tena vuttaṃ – ‘‘abbhokāso pabbajjā’’ti. Api ca sambādho gharāvāso kusalakiriyāya okāsābhāvato. Rajopatho asaṃvutasaṅkāraṭṭhānaṃ viya rajānaṃ kilesarajānaṃ sannipātaṭṭhānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathāsukhaṃ okāsasabbhāvato.

Nayidaṃ sukaraṃ…pe… pabbajeyyanti etthāyaṃ saṅkhepakathā, yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya ekantaparipuṇṇaṃ, caritabbaṃ ekadivasampi ca kilesamalena amalīnaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya ekantaparisuddhaṃ. **Saṅkhalikhita**nti likhitasaṅkhasadisaṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ. Idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṃ…pe… carituṃ, yaṃnūnāhaṃ kese ca massuñca ohāretvā kasāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṃ kasivāṇijjādikammaṃ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyanti ñātabbā, taṃ anagāriyaṃ. **Pabbajeyya**nti paṭipajjeyyaṃ.

192-193. **Appaṃ vā**ti sahassato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahassato paṭṭhāya mahā.

Ābandhanaṭṭhena ñātiyeva ñātiparivaṭṭo. Sopi vīsatiyā heṭṭhā appo nāma hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti pātimokkhasaṃvarena samannāgato. **Ācāragocarasampanno**ti ācārena ceva gocarena ca sampanno. **Aṇumattesū**ti appamattakesu. **Vajjesū**ti akusaladhammesu. **Bhayadassāvī**ti bhayadassī. **Samādāyā**ti sammā ādiyitvā. **Sikkhati sikkhāpadesū**ti sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhati. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge vutto.

Kāyakammavacīkammena samannāgato kusalena parisuddhājīvoti ettha ācāragocaraggahaṇeneva ca kusale kāyakammavacīkamme gahitepi yasmā idaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ nāma na ākāse vā rukkhaggādīsu vā uppajjati, kāyavacīdvāresuyeva pana uppajjati; tasmā tassa uppattidvāradassanatthaṃ kāyakammavacīkammena samannāgato kusalenāti vuttaṃ. Yasmā pana tena samannāgato, tasmā parisuddhājīvo. Samaṇamuṇḍikaputtasuttantavasena (ma. ni. 2.260) vā evaṃ vuttaṃ. Tattha hi ‘‘katame ca, thapati, kusalā sīlā? Kusalaṃ kāyakammaṃ, kusalaṃ vacīkammaṃ, parisuddhaṃ ājīvampi kho ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmī’’ti vuttaṃ. Yasmā pana tena samannāgato, tasmā parisuddhājīvoti veditabbo.

Sīlasampannoti brahmajāle vuttena tividhena sīlena samannāgato hoti. **Indriyesu guttadvāro**ti manacchaṭṭhesu indriyesu pihitadvāro hoti. **Satisampajaññena samannāgato**ti abhikkante paṭikkantetiādīsu sattasu ṭhānesu satiyā ceva sampajaññena ca samannāgato hoti. **Santuṭṭho**ti catūsu paccayesu tividhena santosena santuṭṭho hoti.

Cūḷasīlavaṇṇanā

194-211. Evaṃ mātikaṃ nikkhipitvā anupubbena bhājento **‘‘kathañca, mahārāja, bhikkhu sīlasampanno hotī’’**tiādimāha. Tattha **idampissa hoti sīlasmi**nti idampi assa bhikkhuno pāṇātipātā veramaṇi sīlasmiṃ ekaṃ sīlaṃ hotīti attho. Paccattavacanatthe vā etaṃ bhummaṃ. Mahāaṭṭhakathāyañhi idampi tassa samaṇassa sīlanti ayameva attho vutto. Sesaṃ brahmajāle vuttanayeneva veditabbaṃ. **Idamassa hoti sīlasmi**nti idaṃ assa sīlaṃ hotīti attho.

212. **Na kutoci bhayaṃ samanupassati, yadidaṃ sīlasaṃvarato**ti yāni asaṃvaramūlakāni bhayāni uppajjanti, tesu yaṃ idaṃ bhayaṃ sīlasaṃvarato bhaveyya, taṃ kutoci ekasaṃvaratopi na samanupassati. Kasmā? Saṃvarato asaṃvaramūlakassa bhayassa abhāvā. **Muddhābhisitto**ti yathāvidhānavihitena khattiyābhisekena muddhani avasitto. **Yadidaṃ paccatthikato**ti yaṃ kutoci ekapaccatthikatopi bhayaṃ bhaveyya, taṃ na samanupassati. Kasmā? Yasmā nihatapaccāmitto. **Ajjhatta**nti niyakajjhattaṃ, attano santāneti attho. **Anavajjasukha**nti anavajjaṃ aninditaṃ kusalaṃ sīlapadaṭṭhānehi avippaṭisārapāmojjapītipassaddhidhammehi pariggahitaṃ kāyikacetasikasukhaṃ paṭisaṃvedeti. **Evaṃ kho, mahārāja, bhikkhu sīlasampanno hotī**ti evaṃ nirantaraṃ vitthāretvā dassitena tividhena sīlena samannāgato bhikkhu sīlasampanno nāma hotīti sīlakathaṃ niṭṭhāpesi.

Indriyasaṃvarakathā

213. Indriyesu guttadvārabhājanīye **cakkhunā rūpa**nti ayaṃ cakkhusaddo katthaci buddhacakkhumhi vattati, yathāha – ‘‘buddhacakkhunā lokaṃ volokesī’’ti (mahāva. 9). Katthaci sabbaññutaññāṇasaṅkhāte samantacakkhumhi, yathāha – ‘‘tathūpamaṃ dhammamayaṃ, sumedha, pāsādamāruyha samantacakkhū’’ti (mahāva. 8). Katthaci dhammacakkhumhi ‘‘virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādī’’ti (mahāva. 16) hi ettha ariyamaggattayapaññā. ‘‘Cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādī’’ti (mahāva. 15) ettha pubbenivāsādiñāṇaṃ paññācakkhūti vuccati. ‘‘Dibbena cakkhunā’’ti (ma. ni. 1.284) āgataṭṭhānesu dibbacakkhumhi vattati. ‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe cā’’ti ettha pasādacakkhumhi vattati. Idha panāyaṃ pasādacakkhuvohārena cakkhuviññāṇe vattati, tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayametthattho. Sesapadesu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ visuddhimagge vuttaṃ. **Abyāsekasukha**nti kilesabyāsekavirahitattā abyāsekaṃ asammissaṃ parisuddhaṃ adhicittasukhaṃ paṭisaṃvedetīti.

Satisampajaññakathā

214. Satisampajaññabhājanīyamhi **abhikkante paṭikkante**ti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati gamanaṃ, paṭikkantaṃ nivattanaṃ, tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma. Paṭinivattanto paṭikkamati nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṃ purato onāmento abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāya nisinnakova āsanassa purimaaṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma, pacchimaaṅgapadesaṃ paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjanepi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajaññena sabbakiccakārī. Sampajaññameva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajaññaṃ karoteva. Na katthaci sampajaññavirahito hoti. Tattha sātthakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ asammohasampajaññanti catubbidhaṃ sampajaññaṃ. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā – ''kinnu me ettha gatena attho atthi natthī''ti atthānatthaṃ pariggahetvā atthapariggaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha ca atthoti cetiyadassanabodhisaṅghatheraasubhadassanādivasena dhammato vuḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi buddhārammaṇaṃ, saṅghadassanena saṅghārammaṇaṃ, pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesaṃ ovāde patiṭṭhāya, asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthakanti vuttaṃ. Keci pana āmisatopi vuḍḍhi atthoyeva, taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattāti vadanti.

Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Seyyathidaṃ – cetiyadassanaṃ tāva sātthakaṃ, sace pana cetiyassa mahāpūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavānurūpā itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti. Tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho hoti, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṃsaggāpattiṃ vā āpajjati. Jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāraantarāyābhāve sappāyaṃ. Bodhidassanepi eseva nayo. Saṅghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammassavanaṃ karontesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti, evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti. Antarāyābhāve sappāyaṃ. Mahāparisaparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṃ, tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu – eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto sāmaṇerāti pakkosi. So 'mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā. Aññasmimpi divase upari visesaṃ nibbattessāmī'ti cintetvā kiṃ, bhanteti paṭivacanamadāsi. 'Ehī'ti ca vutte ekavacaneneva āgantvā, 'bhante, iminā tāva maggeneva gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukho ṭhatvā olokethā'ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ asappāyaṃ, sabhāgameva sappāyanti evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ nāma.

Evaṃ pariggahitasātthakasappāyassa pana aṭṭhatiṃsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ gocarasampajaññaṃ nāma. Tassāvibhāvanatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ –

Idhekacco bhikkhu harati, na paccāharati; ekacco paccāharati, na harati; ekacco pana neva harati, na paccāharati; ekacco harati ca, paccāharati cāti. Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkamena nisajjāya ca āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā tathā rattiyā paṭhamayāme, majjhimayāme seyyaṃ kappetvā pacchimayāmepi nisajjacaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhapetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni khandhakavattāni samādāya vattati. So sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā bhikkhācāravelāyaṃ uṭṭhahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā, sace buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti, taṃ avissajjetvāva cetiyaṅgaṇaṃ pavisati. Aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti, sopānamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruyha, mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ.

Khuddakaṃ cetiyaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccākāraṃ dassetvā bodhi vanditabbā. So evaṃ cetiyañca bodhiñca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā paṭisāmitabhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya nikkhittakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati. Atha naṃ manussā disvā ayyo no āgatoti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsanasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti, tāva pāde dhovitvā telena makkhetvā purato te nisīditvā pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti, janasaṅgahatthaṃ dhammakathā nāma kātabbā yevāti aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā kammaṭṭhānasīseneva dhammakathaṃ kathetvā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ katvā nivattiyamānehipi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradaharabhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira amhākaṃ upajjhāyo ācariyoti na mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattaparicchedeneva karonti. Te taṃ pucchanti – ‘‘bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti, mātipakkhato sambandhā pitipakkhato’’ti? Kiṃ disvā pucchathāti? Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumānanti. Āvuso, yaṃ mātāpitūhipi dukkaraṃ, taṃ ete amhākaṃ karonti, pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ, na chātake chātakaṃ jānāma. Īdisā nāma amhākaṃ upakārino natthīti tesaṃ guṇe kathento gacchati. Ayaṃ vuccati **harati na paccāharatī**ti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattiṃ karontassa kammajatejodhātu pajjalati, anupādinnakaṃ muñcitvā upādinnakaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muñcanti, kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasā cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati, athassa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejodhātu upādinnakaṃ muñcitvā anupādinnakaṃ gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātu pariḷāhanibbānaṃ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṃ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhārañca paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā āgacchati, ayaṃ vuccati **paccāharati na haratī**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā buddhasāsane arahattappattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā. Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāyaṃ vā na taṃ āsanamatthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattappattā bhikkhū natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti, nikkhittadhuro sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhīlavinibandhacitto viharanto – ‘‘kammaṭṭhānaṃ nāma atthī’’ti saññampi akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihisaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati, ayaṃ vuccati **neva harati na paccāharatī**ti.

Yo panāyaṃ – ‘‘harati ca paccāharati cā’’ti vutto, so gatapaccāgatavattavaseneva veditabbo. Attakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti, ‘‘āvuso, tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā, tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha, tathā ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ sayaneva niggaṇhathā’’ti.

Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā aḍḍhausabhausabhaaḍḍhagāvutagāvutantaresu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kileso uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati, athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So ‘‘ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannavitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te eta’’nti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṃ okkamati; tathā asakkonto nisīdati. Athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti soyeva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṃ uddharati, uddharati ce, paṭinivattitvā purimapadesaṃyeva eti. Ālindakavāsī **mahāphussadevatthero** viya.

So kira ekūnavīsativassāni gatapaccāgatavattaṃ pūrento eva vihāsi, manussāpi addasaṃsu antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā theraṃ tathāgacchantaṃ disvā – ‘‘ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kinnu kho maggamūḷho, udāhu kiñci pamuṭṭho''ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi, arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati upaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsī mahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi – ''rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṃ so obhāso''ti? Thero vikkhepaṃ karonto obhāso nāma dīpobhāsopi hoti, maṇiobhāsopīti evamādimāha. Tato 'paṭicchādetha tumhe'ti nibaddho 'āmā'ti paṭijānitvā ārocesi. Kāḷavallimaṇḍapavāsī **mahānāgatthero** viya ca.

Sopi kira gatapaccāgatavattaṃ pūrento – paṭhamaṃ tāva bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessāmīti sattavassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi. Puna soḷasavassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto, viyuttena uddhaṭe paṭinivattento gāmasamīpaṃ gantvā ''gāvī nu pabbajito nū''ti āsaṅkanīyapadese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakantarato udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍūsaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā āgate manusse 'dīghāyukā hothā'ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosīti. ''Ajja, bhante, katimī''ti divasaṃ vā bhikkhugaṇanaṃ vā pañhaṃ vā pucchito pana udakaṃ gilitvā āroceti. Sace divasādīni pucchakā na honti, nikkhamanavelāya gāmadvāre niṭṭhubhitvāva yāti.

Kalambatitthavihāre vassūpagatā **paññāsabhikkhū** viya ca. Te kira āsaḷhipuṇṇamāyaṃ katikavattaṃ akaṃsu – ''arahattaṃ appatvā aññamaññaṃ nālapissāmā''ti, gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍūsaṃ katvā pavisiṃsu. Divasādīsu pucchitesu vuttanayeneva paṭipajjiṃsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṃ disvā jāniṃsu – ''ajjeko āgato, ajja dve''ti. Evañca cintesuṃ – ''kinnu kho ete amhehiyeva saddhiṃ na sallapanti, udāhu aññamaññampi. Sace aññamaññampi na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti. Etha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā''ti, sabbe vihāraṃ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so āha – ''na bho kalahakārakānaṃ vasanokāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo, sūpaṭṭhapitaṃ pānīyaṃ paribhojanīya''nti, te tatova nivattā. Tepi bhikkhū anto temāseyeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

Evaṃ kāḷavallimaṇḍapavāsī mahānāgatthero viya, kalambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto gāmasamīpaṃ gantvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā, yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthiassādayo vā natthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati. Na hi javena piṇḍapātiyadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi. Visamabhūmibhāgappattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati. Anugharaṃ paviṭṭho ca dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetvā tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ paṭilabhitvā ādāya antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā yathā phāsuke patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjana – vaṇalepanaputtamaṃsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya…pe… bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmañca kammaṭṭhānameva manasi karoti, ayaṃ vuccati **harati ca paccāharati cā**ti.

Idaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṃ gatapaccāgatavattaṃ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye; no ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye; no ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā; no ce devaputto hutvā pāpuṇāti, anuppanne buddhe nibbatto paccekabodhiṃ sacchikaroti. No ce paccekabodhiṃ sacchikaroti, atha buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño hoti; seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo mahāpañño vā, seyyathāpi thero sāriputto mahiddhiko vā, seyyathāpi thero mahāmoggallāno dhutavādo vā, seyyathāpi thero mahākassapo dibbacakkhuko vā, seyyathāpi thero anuruddho vinayadharo vā, seyyathāpi thero upāli dhammakathiko vā, seyyathāpi thero puṇṇo mantāṇiputto āraññiko vā, seyyathāpi thero revato bahussuto vā, seyyathāpi thero ānando bhikkhākāmo vā, seyyathāpi thero rāhulo buddhaputtoti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāpattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ,** taṃ evaṃ veditabbaṃ – idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhabālaputhujjanā abhikkamādīsu – ‘‘attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito’’ti vā, ‘‘ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito’’ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto ‘‘abhikkamāmī’’ti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisaṅghāto abhikkamati. Tassevaṃ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo; tathā atiharaṇavītiharaṇesu. Vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā balavatiyo, tathā sannikkhepanasannirujjhanesu. Tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti, tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṃ, vītiharaṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirujjhanaṃ na pāpuṇanti. Tattha tattheva pabbaṃ pabbaṃ sandhi sandhi odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilāni viya paṭapaṭāyantā bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃyeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjanaṃ, dhātūnaṃ sayanaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ koṭṭhāse saddhiṃ rūpena.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;
Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evaṃ abhikkamādīsu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāmāti.

Niṭṭhito abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotīti padassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitaṃ** nāma purato pekkhaṇaṃ. **Vilokitaṃ** nāma anudisāpekkhaṇaṃ. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato pekkhaṇavasena olokitaullokitāpalokitāni nāma honti, tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni, iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha ‘‘ālokessāmī’’ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ, taṃ āyasmantaṃ nandaṃ kāyasakkhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi – ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti (a. ni. 8.9). Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā…pe… uttarā disā…pe… dakkhiṇā disā…pe… uddhaṃ…pe… adho…pe… anudisā anuviloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando anudisaṃ anuviloketi – ‘evaṃ me anudisaṃ anuvilokayato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī’ti. Itiha tattha sampajāno hotī’’ti.

Api ca idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā, kammaṭṭhānassa pana avijahanameva gocarasampajaññaṃ. Tasmā ettha khandhadhātuāyatanakammaṭṭhānikehi attano kammaṭṭhānavaseneva, kasiṇādikammaṭṭhānikehi vā pana kammaṭṭhānasīseneva ālokanaṃ vilokanaṃ kātabbaṃ. Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi, ‘ālokessāmī’ti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyavāyodhātuvipphāravasena heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddhaṃ laṅgheti. Koci yantakena vivaranto nāma natthi. Tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhentaṃ uppajjatīti evaṃ pajānanaṃ panettha asammohasampajaññaṃ nāma. Api ca mūlapariññā āgantukatāva kālikabhāvavasena pettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva –

Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṃ sampaṭicchanaṃ;
Santīraṇaṃ voṭṭhabbanaṃ, javanaṃ bhavati sattamaṃ.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ pavattati, taṃ āvaṭṭetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā, taṃnirodhā cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ, taṃnirodhā vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā, taṃnirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā, taṃnirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā, taṃnirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi –

‘‘ayaṃ itthī, ayaṃ puriso’’ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṃ nāma na hoti. Dutiyajavanepi…pe… sattamajavanepi. Etesu pana yuddhamaṇḍale yodhesu viya heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesu – ‘‘ayaṃ itthī, ayaṃ puriso’’ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ tāvettha mūlapariññāvasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthamāgate bhavaṅgacalanato uddhaṃ sakakiccanipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṃ uppajjati, taṃ pubbe uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ paviṭṭhassa āgantukapurisassa gehassāmikesu tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsupi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti evaṃ āgantukabhāvavasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṃ na passantīti, ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekassa taṅkhaṇaññeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsu abhirati nāma. Evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsu tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇeyeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti. Evaṃ tāvakālikabhāvavasena asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Api ca khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasena petaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpā ca rūpakkhandho, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho. Evametesaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi?

Tathā cakkhu cakkhāyatanaṃ, rūpaṃ rūpāyatanaṃ, dassanaṃ manāyatanaṃ, vedanādayo sampayuttadhammā dhammāyatanaṃ. Evametesaṃ catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi?

Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuviññāṇadhātu, taṃsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evametāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketi?

Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpā ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantarasamanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo sahajātapaccayo. Evametesaṃ paccayānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi, ko viloketīti? Evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṃ akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṃ pariggaṇhitvā atthapariggaṇhanaṃ sātthakasampajaññaṃ. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjetvā vā pasāretvā vā ṭhitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggataṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, visesaṃ nādhigacchati. Kāle samiñjentassa kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, visesamadhigacchatīti, evaṃ atthānatthapariggaṇhanaṃ veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṃ pariggaṇhitvā sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ. Tatrāyaṃ nayo –

Mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti, tesaṃ piṭṭhipassesu daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko daharo hatthaṃ pasārento kāyasaṃsaggaṃ patvā teneva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi, aṭṭhimāhacca pādo jhāyi. Aparo vammike pasāresi, so āsīvisena daṭṭho. Aparo cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi, taṃ maṇisappo ḍaṃsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

Gocarasampajaññaṃ pana mahātheravatthunā dīpetabbaṃ – **mahāthero** kira divāṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ samiñjetvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjesi. Taṃ antevāsikā pucchiṃsu – ‘‘kasmā, bhante, sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjiyitthā’’ti? Yato paṭṭhāyāhaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho samiñjitapubbo, idāni pana me tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā samiñjito. Tasmā puna yathāṭhāne ṭhapetvā samiñjesinti. Sādhu, bhante, bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabbanti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva gocarasampajaññanti veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci samiñjento vā pasārento vā natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphārena pana suttākaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādalacalanaṃ viya samiñjanapasāraṇaṃ hotīti evaṃ parijānanaṃ panettha asammohasampajaññanti veditabbaṃ.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārupanavasena pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo dhāraṇaṃ nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā vā pārupitvā vā piṇḍāya carato āmisalābho sītassa paṭighātāyātiādinā nayena bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho attho nāma. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ, sītālukassa ghanaṃ dupaṭṭaṃ. Viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jiṇṇaṃ asappāyameva, aggaḷādidānena hissa taṃ palibodhakaraṃ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedaṃ lobhanīyacīvaraṃ. Tādisañhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaraṃ jīvitantarāyakarañcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannaṃ, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyaṃ. Viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ. Kammaṭṭhānāvijahanavaseneva gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṃ pārupento natthi, vuttappakārena cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārupanaṃ hoti. Tattha cīvarampi acetanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti – ‘‘mayā kāyo pārupito’’ti. Kāyopi na jānāti – ‘‘ahaṃ cīvarena pārupito’’ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ paṭicchādenti paṭapilotikāyapotthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassaṃ.

Nāgavammikacetiyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūmavatthādīhi sakkāraṃ karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthappahārādīhi asakkāraṃ. Na tehi nāgavammikarukkhādayo somanassaṃ vā domanassaṃ vā karonti. Evameva neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassanti, evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā imaṃ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṃ labhissāmīti, evaṃ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabbaṃ atthavasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo, yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapattopi na vaṭṭati, taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhanīyo, cīvare vuttanayeneva asappāyo, nimittakammādivasena laddho pana yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṃ ekantaasappāyova. Viparīto sappāyo. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ. Kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi, vuttappakārena cittakiriyavāyodhātuvipphāravaseneva pattaggahaṇaṃ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti – ‘‘ahaṃ hatthehi gahito’’ti. Hatthāpi na jānanti – ‘‘amhehi patto gahito’’ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ gaṇhanti, saṇḍāsena aggivaṇṇapattaggahaṇe viyāti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Api ca yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitapubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyaṃ nipanne anāthamanusse disvā, ye dayālukā purisā, te tesaṃ vaṇamattacoḷakāni ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha coḷakānipi kesañci saṇhāni, kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakānipi kesañci susaṇṭhānāni, kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti, na te tattha sumanā vā dummanā vā honti. Vaṇapaṭicchādanamatteneva hi coḷakena, bhesajjapaṭiggahaṇamatteneva ca kapālakena tesaṃ attho. Evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakaṃ viya cīvaraṃ, bhesajjakapālakaṃ viya ca pattaṃ, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhaṃ bhikkhaṃ sallakkheti, ayaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asite**ti piṇḍapātabhojane. **Pīte**ti yāguādipāne. **Khāyite**ti piṭṭhakhajjādikhādane. **Sāyite**ti madhuphāṇitādisāyane. Tattha neva davāyātiādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho attho nāma. Tasseva vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Lūkhapaṇītatittamadhurarasādīsu pana yena bhojanena yassa phāsu na hoti, taṃ tassa asappāyaṃ. Yaṃ pana nimittakammādivasena paṭiladdhaṃ, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ ekantaasappāyameva, viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha sappāyasampajaññaṃ. Kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi, vuttappakāracittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pattappaṭiggahaṇaṃ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇaṃ nāma hoti. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇaṃ ālopauddhāraṇaṃ mukhavivaraṇañca hoti, na koci kuñcikāya yantakena vā hanukaṭṭhīni vivarati. Cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanaṃ, uparidantānaṃ musalakiccasādhanaṃ, heṭṭhimadantānaṃ udukkhalakiccasādhanaṃ, jivhāya hatthakiccasādhanañca hoti. Iti tattha aggajivhāya tanukakheḷo mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṃ heṭṭhādantaudukkhale jivhāhatthaparivattakaṃ kheḷodakena temitaṃ uparidantamusalasañcuṇṇitaṃ koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā antopavesento nāma natthi, vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭhaṃ paviṭṭhaṃ koci palālasanthāraṃ katvā dhārento nāma natthi, vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitaṃ ṭhitaṃ koci uddhanaṃ katvā aggiṃ jāletvā pacanto nāma natthi, tejodhātuyāva paccati. Pakkaṃ pakkaṃ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīhārako nāma natthi, vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu paṭiharati ca, vītiharati ca, dhāreti ca, parivatteti ca, sañcuṇṇeti ca, visoseti ca, nīharati ca. Pathavīdhātu dhāreti ca, parivatteti ca, sañcuṇṇeti ca, visoseti ca. Āpodhātu sineheti ca, allattañca anupāleti. Tejodhātu antopaviṭṭhaṃ paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Api ca gamanato pariyesanato paribhogato āsayato nidhānato aparipakkato paripakkato phalato nissandato sammakkhanatoti, evaṃ dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇato pettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha visuddhimagge āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pattakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti. Karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena sātthakasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti, patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ tassa vasena sappāyasampajaññaṃ. Kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca gocarasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma uccārapassāvakammaṃ karonto natthi, cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakammaṃ hoti. Yathā vā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati. Yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati. Evaṃ pakkāsayamuttavatthīsu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppīḷitā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti, na parassa, kevalaṃ sarīranissandova hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakatumbato purāṇudakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti, na paresaṃ; kevalaṃ paṭijagganamattameva hoti; evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Gatādīsu **gate**ti gamane. **Ṭhite**ti ṭhāne. **Nisinne**ti nisajjāya. **Sutte**ti sayane. **Jāgarite**ti jāgaraṇe.

Bhāsiteti kathane. **Tuṇhībhāve**ti akathane. ‘‘Gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā ṭhitomhīti pajānāti, nisinno vā nisinnomhīti pajānāti, sayāno vā sayānomhīti pajānātī’’ti imasmiñhi sutte addhānairiyāpathā kathitā. ‘‘Abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite pasārite’’ti imasmiṃ majjhimā. ‘‘Gate ṭhite nisinne sutte jāgarite’’ti idha pana khuddakacuṇṇiyairiyāpathā kathitā. Tasmā tesupi vuttanayeneva sampajānakāritā veditabbā.

Tipiṭakamahāsivatthero panāha – yo ciraṃ gantvā vā caṅkamitvā vā aparabhāge ṭhito iti paṭisañcikkhati – ‘‘caṅkamanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti. Ayaṃ gate sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyaṃ vā karonto, pañhaṃ vā vissajjento, kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto ciraṃ ṭhatvā aparabhāge nisinno iti paṭisañcikkhati – ‘‘ṭhitakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti. Ayaṃ ṭhite sampajānakārī nāma.

Yo sajjhāyādikaraṇavaseneva ciraṃ nisīditvā aparabhāge uṭṭhāya iti paṭisañcikkhati – ‘‘nisinnakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti. Ayaṃ nisinne sampajānakārī nāma.

Yo pana nipannako sajjhāyaṃ vā karonto kammaṭṭhānaṃ vā manasikaronto niddaṃ okkamitvā aparabhāge uṭṭhāya iti paṭisañcikkhati – ‘‘sayanakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti. Ayaṃ sutte jāgarite ca sampajānakārī nāma. Kiriyamayacittānañhi appavattanaṃ soppaṃ nāma, pavattanaṃ jāgaritaṃ nāma.

Yo pana bhāsamāno – ‘‘ayaṃ saddo nāma oṭṭhe ca paṭicca, dante ca jivhañca tāluñca paṭicca, cittassa ca tadanurūpaṃ payogaṃ paṭicca jāyatī’’ti sato sampajānova bhāsati. Ciraṃ vā pana kālaṃ sajjhāyaṃ vā katvā, dhammaṃ vā kathetvā, kammaṭṭhānaṃ vā pavattetvā, pañhaṃ vā vissajjetvā, aparabhāge tuṇhībhūto iti paṭisañcikkhati – ‘‘bhāsitakāle uppannā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti. Ayaṃ bhāsite sampajānakārī nāma.

Yo tuṇhībhūto ciraṃ dhammaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā manasikatvā aparabhāge iti paṭisañcikkhati – ‘‘tuṇhībhūtakāle pavattā rūpārūpadhammā ettheva niruddhā’’ti. Upādārūpappavattiyañhi sati bhāsati nāma, asati tuṇhī bhavati nāmāti. Ayaṃ tuṇhībhāve sampajānakārī nāmāti.

Tayidaṃ mahāsivattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ mahāsatipaṭṭhānasutte adhippetaṃ. Imasmiṃ pana sāmaññaphale sabbampi catubbidhaṃ sampajaññaṃ labbhati. Tasmā vuttanayeneva cettha catunnaṃ sampajaññānaṃ vasena sampajānakāritā veditabbā. Sampajānakārīti ca sabbapadesu satisampayuttasseva sampajaññassa vasena attho veditabbo. Satisampajaññena samannāgatoti etassa hi padassa ayaṃ vitthāro. Vibhaṅgappakaraṇe pana – ‘‘sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamatī’’ti evaṃ etāni padāni vibhattāneva. **Evaṃ, kho mahārājā**ti evaṃ satisampayuttassa sampajaññassa vasena abhikkamādīni pavattento satisampajaññena samannāgato nāma hotīti attho.

Santosakathā

215. **Idha, mahārāja, bhikkhu santuṭṭho hotī**ti ettha **santuṭṭho**ti itarītarapaccayasantosena samannāgato. So panesa **santoso dvādasavidho** hoti, seyyathidaṃ – cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosoti tividho. Evaṃ piṇḍapātādīsu. Tassāyaṃ pabhedavaṇṇanā –

Idha bhikkhu cīvaraṃ labhati, sundaraṃ vā asundaraṃ vā. So teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhati. Ayamassa cīvare yathālābhasantoso. Atha pana pakatidubbalo vā hoti, ābādhajarābhibhūto vā, garucīvaraṃ pārupanto kilamati. So sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare yathābalasantoso. Aparo paṇītapaccayalābhī hoti. So pattacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahagghapattacīvaraṃ bahūni vā pana pattacīvarāni labhitvā idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ, idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ, idaṃ appalābhīnaṃ hotūti datvā tesaṃ purāṇacīvaraṃ vā gahetvā saṅkārakūṭādito vā nantakāni uccinitvā tehi saṅghāṭiṃ katvā dhārentopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa cīvare yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhati. Ayamassa piṇḍapāte yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ labhati, yenassa paribhuttena aphāsu hoti. So sabhāgassa bhikkhuno taṃ datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte yathābalasantoso. Aparo bahuṃ paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati. So taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussutaappalābhīgilānānaṃ datvā tesaṃ vā sesakaṃ piṇḍāya vā caritvā missakāhāraṃ bhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu senāsanaṃ labhati, manāpaṃ vā amanāpaṃ vā, so tena neva somanassaṃ, na domanassaṃ uppādeti; antamaso tiṇasanthārakenapi yathāladdheneva tussati. Ayamassa senāsane yathālābhasantoso. Yo pana attano pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane yathābalasantoso.

Aparo mahāpuñño leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni bahūni paṇītasenāsanāni labhati. So tāni cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussutaappalābhīgilānānaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa senāsane yathāsāruppasantoso. Yopi – ‘‘uttamasenāsanaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ, tattha nisinnassa thinamiddhaṃ okkamati, niddābhibhūtassa puna paṭibujjhato kāmavitakkā pātubhavantī’’ti paṭisañcikkhitvā tādisaṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati. So taṃ paṭikkhipitvā abbhokāsarukkhamūlādīsu vasantopi santuṭṭhova hoti. Ayampissa senāsane yathāsāruppasantoso.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati, lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so yaṃ labhati, teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhati. Ayamassa gilānapaccaye yathālābhasantoso. Yo pana telena atthiko phāṇitaṃ labhati. So taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato telaṃ gahetvā aññadeva vā pariyesitvā bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye yathābalasantoso.

Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṃ labhati. So taṃ cīvaraṃ viya theracirapabbajitabahussutaappalābhīgilānānaṃ datvā tesaṃ ābhatena yena kenaci yāpentopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttaharītakaṃ ṭhapetvā ekasmiṃ catumadhuraṃ – ‘‘gaṇhāhi, bhante, yadicchasī’’ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, atha muttaharītakaṃ nāma buddhādīhi vaṇṇitanti catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttaharītakeneva bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti. Ayamassa gilānapaccaye yathāsāruppasantoso.

Iminā pana dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti. Tīṇi cīvarāni, patto, dantakaṭṭhacchedanavāsi, ekā sūci, kāyabandhanaṃ parissāvananti. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Ticīvarañca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṃ;
> Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno’’ti.

Te sabbe kāyaparihārikāpi honti kucchiparihārikāpi. Kathaṃ? Ticīvaraṃ tāva nivāsetvā ca pārupitvā ca vicaraṇakāle kāyaṃ pariharati, posetīti kāyaparihārikaṃ hoti. Cīvarakaṇṇena udakaṃ parissāvetvā pivanakāle khāditabbaphalāphalagahaṇakāle ca kucchiṃ pariharati; posetīti kucchiparihārikaṃ hoti.

Pattopi tena udakaṃ uddharitvā nhānakāle kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti. Āhāraṃ gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriko.

Vāsipi tāya dantakaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānaṃ aṅgapādacīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti. Ucchuchedananāḷikerāditacchanakāle kucchiparihārikā.

Sūcipi cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti. Pūvaṃ vā phalaṃ vā vijjhitvā khādanakāle kucchiparihārikā.

Kāyabandhanaṃ bandhitvā vicaraṇakāle kāyaparihārikaṃ. Ucchuādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikaṃ.

Parissāvanaṃ tena udakaṃ parissāvetvā nhānakāle, senāsanaparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikaṃ. Pānīyaṃ parissāvanakāle, teneva tilataṇḍulaputhukādīni gahetvā khādanakāle ca kucchiparihāriyaṃ. Ayaṃ tāva aṭṭhaparikkhārikassa parikkhāramattā. Navaparikkhārikassa pana seyyaṃ pavisantassa tatraṭṭhakaṃ paccattharaṇaṃ vā kuñcikā vā vaṭṭati. Dasaparikkhārikassa nisīdanaṃ vā cammakhaṇḍaṃ vā vaṭṭati. Ekādasaparikkhārikassa pana kattarayaṭṭhi vā telanāḷikā vā vaṭṭati. Dvādasaparikkhārikassa chattaṃ vā upāhanaṃ vā vaṭṭati. Etesu ca aṭṭhaparikkhārikova santuṭṭho, itare asantuṭṭhā mahicchā mahābhārāti na vattabbā. Etepi hi appicchāva santuṭṭhāva subharāva sallahukavuttinova. Bhagavā pana na yimaṃ suttaṃ tesaṃ vasena kathesi, aṭṭhaparikkhārikassa vasena kathesi. So hi khuddakavāsiñca sūciñca parissāvane pakkhipitvā pattassa anto ṭhapetvā pattaṃ aṃsakūṭe laggetvā ticīvaraṃ kāyapaṭibaddhaṃ katvā yenicchakaṃ sukhaṃ pakkamati. Paṭinivattetvā gahetabbaṃ nāmassa na hoti. Iti imassa bhikkhuno sallahukavuttitaṃ dassento bhagavā – ‘‘santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarenā’’tiādimāha. Tattha **kāyaparihārikenā**ti kāyapariharaṇamattakena. **Kucchiparihārikenā**ti kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatī**ti aṭṭhaparikkhāramattakaṃ sabbaṃ gahetvāva kāyapaṭibaddhaṃ katvāva gacchati. ‘‘Mama vihāro pariveṇaṃ upaṭṭhāko’’ti āsaṅgo vā bandho vā na hoti. So jiyā mutto saro viya, yūthā apakkanto madahatthī viya ca icchiticchitaṃ senāsanaṃ vanasaṇḍaṃ rukkhamūlaṃ vanapabbhāraṃ paribhuñjanto ekova tiṭṭhati, ekova nisīdati. Sabbiriyāpathesu ekova adutiyo.

‘‘Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena;
Parissayānaṃ sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo’’ti. (su. ni. 42);

Evaṃ vaṇṇitaṃ khaggavisāṇakappataṃ āpajjati.

Idāni tamatthaṃ upamāya sādhento – ‘‘seyyathāpī’’tiādimāha. Tattha **pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. **Ḍetī**ti uppatati. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – sakuṇā nāma ‘‘asukasmiṃ padese rukkho paripakkaphalo’’ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapattatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā khādanti. ‘Idaṃ ajjatanāya, idaṃ svātanāya bhavissatī’ti tesaṃ na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkhaṃ ṭhapenti, na tattha pattaṃ vā nakhaṃ vā tuṇḍaṃ vā ṭhapenti. Atha kho tasmiṃ rukkhe anapekkho hutvā, yo yaṃ disābhāgaṃ icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati. Evameva ayaṃ bhikkhu nissaṅgo nirapekkho yena kāmaṃ pakkamati. Tena vuttaṃ ‘‘samādāyeva pakkamatī’’ti.

Nīvaraṇappahānakathā

216. **So iminā ca**tiādinā kiṃ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattiṃ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati. Tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhiṃ vattabbataṃ āpajjati. Araññe adhivatthā devatā – ‘‘kiṃ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā’’ti bheravasaddaṃ sāventi, hatthehi sīsaṃ paharitvā palāyanākāraṃ karonti. ‘‘Asuko bhikkhu araññaṃ pavisitvā idañcidañca pāpakammaṃ akāsī’’ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati. So hi attano sīlaṃ paccavekkhanto kiñci kāḷakaṃ vā tilakaṃ vā apassanto pītiṃ uppādetvā taṃ khayavayato sammasanto ariyabhūmiṃ okkamati. Araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṃ bhaṇanti. Itissa udake pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti.

Tattha **vivitta**nti suññaṃ, appasaddaṃ, appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya vibhaṅge – ‘‘vivittanti santike cepi senāsanaṃ hoti, tañca anākiṇṇaṃ gahaṭṭhehi pabbajitehi. Tena taṃ vivitta’’nti vuttaṃ. Seti ceva āsati ca etthāti senāsanaṃ mañcapīṭhādīnametaṃ adhivacanaṃ. Tenāha – ‘‘senāsananti mañcopi senāsanaṃ, pīṭhampi, bhisipi, bimbohanampi, vihāropi, aḍḍhayogopi, pāsādopi, hammiyampi, guhāpi, aṭṭopi, māḷopi leṇampi, veḷugumbopi, rukkhamūlampi, maṇḍapopi, senāsanaṃ, yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṃ senāsana''nti (vibha. 527).

Api ca – ''vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhā''ti idaṃ vihārasenāsanaṃ nāma. ''Mañco pīṭhaṃ bhisi bimbohana''nti idaṃ mañcapīṭhasenāsanaṃ nāma. ''Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāro''ti idaṃ santhatasenāsanaṃ nāma. ''Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantī''ti idaṃ okāsasenāsanaṃ nāmāti. Evaṃ catubbidhaṃ senāsanaṃ hoti, taṃ sabbaṃ senāsanaggahaṇena saṅgahitameva.

Idha panassa sakuṇasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikasenāsanaṃ dassento araññaṃ rukkhamūlantiādimāha. Tattha **arañña**nti nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ araññanti. Idaṃ bhikkhunīnaṃ vasena āgataṃ. ''Āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima''nti (pārā. 654) idaṃ pana imassa bhikkhuno anurūpaṃ. Tassa lakkhaṇaṃ visuddhimagge dhutaṅganiddese vuttaṃ. **Rukkhamūla**nti yaṃ kiñci sandacchāyaṃ vivittarukkhamūlaṃ. **Pabbata**nti selaṃ. Tattha hi udakasoṇḍīsu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandara**nti kaṃ vuccati udakaṃ, tena dāritaṃ, udakena bhinnaṃ pabbatapadesaṃ. Yaṃ nadītumbantipi, nadīkuñjantipi vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālikā hoti, matthake maṇivitānaṃ viya vanagahaṇaṃ, maṇikhandhasadisaṃ udakaṃ sandati. Evarūpaṃ kandaraṃ oruyha pānīyaṃ pivitvā gattāni sītāni katvā vālikaṃ ussāpetvā paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Giriguha**nti dvinnaṃ pabbatānaṃ antare, ekasmiṃyeva vā umaggasadisaṃ mahāvivaraṃ susānalakkhaṇaṃ visuddhimagge vuttaṃ. **Vanapattha**nti gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasanti na vapanti, tenevāha – ''vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana''ntiādi. **Abbhokāsa**nti acchannaṃ. Ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasati. **Palālapuñja**nti palālarāsi. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkaḍḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbhādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Pacchābhattanti bhattassa pacchato. **Piṇḍapātapaṭikkanto**ti piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto. **Pallaṅka**nti samantato ūrubaddhāsanaṃ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimaṃ sarīraṃ ujuṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhike koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamaṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṃ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuṃ, tā nuppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuḍḍhiṃ phātiṃ vepullaṃ upagacchati. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satiṃ ṭhapayitvā. Mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva vibhaṅge vuttaṃ – ''ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā''ti (vibha. 537). Athavā **parī**ti pariggahaṭṭho. **Mukha**nti niyyānaṭṭho. **Satī**ti upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati – ''parimukhaṃ sati''nti. Evaṃ paṭisambhidāyaṃ vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepo – ''pariggahitaniyyānasatiṃ katvā''ti.

217. **Abhijjhaṃ loke**ti ettha lujjanapalujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko, tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgaṃ pahāya kāmacchandaṃ vikkhambhetvāti ayametthattho. **Vigatābhijjhenā**ti vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhijjhena, na cakkhuviññāṇasadisenāti attho. **Abhijjhāya cittaṃ parisodhetī**ti abhijjhāto cittaṃ parimoceti. Yathā taṃ sā muñcati ceva, muñcitvā ca na puna gaṇhati, evaṃ karotīti attho. **Byāpādapadosaṃ pahāyā**tiādīsupi eseva nayo. Byāpajjati iminā cittaṃ pūtikummāsādayo viya purimapakatiṃ vijahatīti byāpādo. Vikārāpattiyā padussati, paraṃ vā padūseti vināsetīti padoso. Ubhayametaṃ kodhassevādhivacanaṃ. Thinaṃ cittagelaññaṃ. Middhaṃ cetasikagelaññaṃ, thinañca middhañca thinamiddhaṃ. **Ālokasaññī**ti rattimpi divādiṭṭhālokasañjānanasamatthāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya samannāgato. **Sato sampajāno**ti satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. Idaṃ ubhayaṃ ālokasaññāya upakārattā vuttaṃ. Uddhaccañca kukkuccañca uddhaccakukkuccaṃ. **Tiṇṇavicikiccho**ti vicikicchaṃ taritvā atikkamitvā ṭhito. ''Kathamidaṃ kathamida''nti evaṃ nappavattatīti akathaṃkathī. **Kusalesu dhammesū**ti anavajjesu dhammesu. ''Ime nu kho kusalā kathamime kusalā''ti evaṃ na vicikicchati. Na kaṅkhatīti attho. Ayamettha saṅkhepo. Imesu pana nīvaraṇesu vacanatthalakkhaṇādibhedato yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ visuddhimagge vuttaṃ.

218. Yā panāyaṃ **seyyathāpi mahārājā**ti upamā vuttā. Tattha **iṇaṃ ādāyā**ti vaḍḍhiyā dhanaṃ gahetvā.

Byantiṃ kareyyāti vigatantaṃ kareyya, yathā tesaṃ kākaṇikamattopi pariyanto nāma nāvasissati, evaṃ kareyya; sabbaso paṭiniyyāteyyāti attho. **Tato nidāna**nti āṇaṇyanidānaṃ. So hi ‘‘aṇaṇomhī’’ti āvajjanto balavapāmojjaṃ labhati, somanassaṃ adhigacchati, tena vuttaṃ – **‘‘labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassa’’**nti.

219. Visabhāgavedanuppattiyā kakaceneva catuiriyāpathaṃ chindanto ābādhatīti ābādho, svāssa atthīti **ābādhiko.** Taṃ samuṭṭhānena dukkhena **dukkhito. Adhimattagilāno**ti bāḷhagilāno. **Nacchādeyyā**ti adhimattabyādhiparetatāya na rucceyya. **Balamattā**ti balameva, balañcassa kāye na bhaveyyāti attho. **Tatonidāna**nti ārogyanidānaṃ. Tassa hi – ‘‘arogomhī’’ti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tena vuttaṃ – **‘‘labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassa’’**nti.

220. **Na cassa kiñci bhogānaṃ vayo**ti kākaṇikamattampi bhogānaṃ vayo na bhaveyya. **Tatonidāna**nti bandhanāmokkhanidānaṃ. Sesaṃ vuttanayeneva sabbapadesu yojetabbaṃ.

221-222. **Anattādhīno**ti na attani adhīno, attano ruciyā kiñci kātuṃ na labhati. **Parādhīno**ti paresu adhīno parasseva ruciyā vattati. **Na yena kāmaṃ gamo**ti yena disābhāgenassa gantukāmatā hoti, icchā uppajjati gamanāya, tena gantuṃ na labhati. **Dāsabyā**ti dāsabhāvā. **Bhujisso**ti attano santako. **Tatonidāna**nti bhujissanidānaṃ. **Kantāraddhānamagga**nti kantāraṃ addhānamaggaṃ, nirudakaṃ dīghamagganti attho. **Tatonidāna**nti khemantabhūminidānaṃ.

223. **Ime pañca nīvaraṇe appahīne**ti ettha bhagavā appahīnakāmacchandanīvaraṇaṃ iṇasadisaṃ, sesāni rogādisadisāni katvā dasseti. Tatrāyaṃ sadisatā. Yo hi paresaṃ iṇaṃ gahetvā vināseti, so tehi iṇaṃ dehīti vuccamānopi pharusaṃ vuccamānopi bajjhamānopi vadhīyamānopi kiñci paṭibāhituṃ na sakkoti, sabbaṃ titikkhati. Titikkhākāraṇaṃ hissa taṃ iṇaṃ hoti. Evameva yo yamhi kāmacchandena rajjati, taṇhāsahagatena taṃ vatthuṃ gaṇhati, so tena pharusaṃ vuccamānopi bajjhamānopi vadhīyamānopi sabbaṃ titikkhati, titikkhākāraṇaṃ hissa so kāmacchando hoti, gharasāmikehi vadhīyamānānaṃ itthīnaṃ viyāti, evaṃ iṇaṃ viya kāmacchando daṭṭhabbo.

Yathā pana pittarogāturo madhusakkarādīsupi dinnesu pittarogāturatāya tesaṃ rasaṃ na vindati, ‘‘tittakaṃ tittaka’’nti uggiratiyeva. Evameva byāpannacitto hitakāmehi ācariyupajjhāyehi appamattakampi ovadiyamāno ovādaṃ na gaṇhati. ‘‘Ati viya me tumhe upaddavethā’’tiādīni vatvā vibbhamati. Pittarogāturatāya so puriso madhusakkarādīnaṃ viya kodhāturatāya jhānasukhādibhedaṃ sāsanarasaṃ na vindatīti. Evaṃ rogo viya byāpādo daṭṭhabbo.

Yathā pana nakkhattadivase bandhanāgāre baddho puriso nakkhattassa neva ādiṃ na majjhaṃ na pariyosānaṃ passati. So dutiyadivase mutto aho hiyyo nakkhattaṃ manāpaṃ, aho naccaṃ, aho gītantiādīni sutvāpi paṭivacanaṃ na deti. Kiṃ kāraṇā? Nakkhattassa ananubhūtattā. Evameva thinamiddhābhibhūto bhikkhu vicittanayepi dhammassavane pavattamāne neva tassa ādiṃ na majjhaṃ na pariyosānaṃ jānāti. Sopi uṭṭhite dhammassavane aho dhammassavanaṃ, aho kāraṇaṃ, aho upamāti dhammassavanassa vaṇṇaṃ bhaṇamānānaṃ sutvāpi paṭivacanaṃ na deti. Kiṃ kāraṇā? Thinamiddhavasena dhammakathāya ananubhūtattā. Evaṃ bandhanāgāraṃ viya **thinamiddhaṃ** daṭṭhabbaṃ.

Yathā pana nakkhattaṃ kīḷantopi dāso – ‘‘idaṃ nāma accāyikaṃ karaṇīyaṃ atthi, sīghaṃ tattha gacchāhi. No ce gacchasi, hatthapādaṃ vā te chindāmi kaṇṇanāsaṃ vā’’ti vutto sīghaṃ gacchatiyeva. Nakkhattassa ādimajjhapariyosānaṃ anubhavituṃ na labhati, kasmā? Parādhīnatāya, evameva vinaye apakataññunā vivekatthāya araññaṃ paviṭṭhenāpi kismiñcideva antamaso kappiyamaṃsepi akappiyamaṃsasaññāya uppannāya vivekaṃ pahāya sīlavisodhanatthaṃ vinayadharassa santikaṃ gantabbaṃ hoti, vivekasukhaṃ anubhavituṃ na labhati, kasmā? Uddhaccakukkuccābhibhūtatāyāti. Evaṃ dāsabyaṃ viya **uddhaccakukkuccaṃ** daṭṭhabbaṃ.

Yathā pana kantāraddhānamaggappaṭipanno puriso corehi manussānaṃ viluttokāsaṃ pahatokāsañca disvā daṇḍakasaddenapi sakuṇasaddenapi ‘‘corā āgatā’’ti ussaṅkitaparisaṅkitova hoti, gacchatipi tiṭṭhatipi nivattatipi, gataṭṭhānato agataṭṭhānameva bahutaraṃ hoti. So kicchena kasirena khemantabhūmiṃ pāpuṇāti vā na vā pāpuṇāti. Evameva yassa aṭṭhasu ṭhānesu vicikicchā uppannā hoti, so – ‘‘buddho nu kho, no nu kho buddho’’tiādinā nayena vicikicchanto adhimuccitvā saddhāya gaṇhituṃ na sakkoti. Asakkonto maggaṃ vā phalaṃ vā na pāpuṇātīti. Yathā kantāraddhānamagge – ‘‘corā atthi natthī’’ti punappunaṃ āsappanaparisappanaṃ apariyogāhanaṃ chambhitattaṃ cittassa uppādento khemantapattiyā antarāyaṃ karoti, evaṃ vicikicchāpi – ‘‘buddho nu kho, na buddho’’tiādinā nayena punappunaṃ āsappanaparisappanaṃ apariyogāhanaṃ chambhitattaṃ cittassa uppādayamānā ariyabhūmippattiyā antarāyaṃ karotīti kantāraddhānamaggo viya **vicikicchā** daṭṭhabbā.

224. Idāni – **‘‘seyyathāpi, mahārāja, āṇaṇya’’**nti ettha bhagavā pahīnakāmacchandanīvaraṇaṃ āṇaṇyasadisaṃ, sesāni ārogyādisadisāni katvā dasseti. Tatrāyaṃ sadisatā, yathā hi puriso iṇaṃ ādāya kammante payojetvā samiddhataṃ patto – ‘‘idaṃ iṇaṃ nāma palibodhamūla’’nti cintetvā savaḍḍhikaṃ iṇaṃ niyyātetvā paṇṇaṃ phālāpeyya. Athassa tato paṭṭhāya neva koci dūtaṃ peseti, na paṇṇaṃ. So iṇasāmike disvāpi sace icchati, āsanā uṭṭhahati, no ce na uṭṭhahati, kasmā? Tehi saddhiṃ nillepatāya alaggatāya. Evameva bhikkhu – ‘‘ayaṃ **kāmacchando** nāma palibodhamūla’’nti cintetvā cha dhamme bhāvetvā kāmacchandanīvaraṇaṃ pajahati. Te pana cha dhamme mahāsatipaṭṭhāne vaṇṇayissāma. Tassevaṃ pahīnakāmacchandassa yathā iṇamuttassa purisassa iṇassāmike disvā neva bhayaṃ na chambhitattaṃ hoti. Evameva paravatthumhi neva saṅgo na baddho hoti. Dibbānipi rūpāni passato kileso na samudācarati. Tasmā bhagavā āṇaṇyamiva kāmacchandappahānaṃ āha.

Yathā pana so pittarogāturo puriso bhesajjakiriyāya taṃ rogaṃ vūpasametvā tato paṭṭhāya madhusakkarādīnaṃ rasaṃ vindati. Evameva bhikkhu ‘‘ayaṃ **byāpādo** nāma mahā anatthakaro’’ti cha dhamme bhāvetvā byāpādanīvaraṇaṃ pajahati. Sabbanīvaraṇesu cha dhamme mahāsatipaṭṭhāneyeva vaṇṇayissāma. Na kevalañca teyeva, yepi thinamiddhādīnaṃ pahānāya bhāvetabbā, tepi sabbe tattheva vaṇṇayissāma. So evaṃ pahīnabyāpādo yathā pittarogavimutto puriso madhusakkarādīnaṃ rasaṃ sampiyāyamāno paṭisevati, evameva ācārapaṇṇattiādīni sikkhāpadāni sirasā sampaṭicchitvā sampiyāyamāno sikkhati. Tasmā bhagavā ārogyamiva byāpādappahānaṃ āha.

Yathā so nakkhattadivase bandhanāgāraṃ pavesito puriso aparasmiṃ nakkhattadivase – ‘‘pubbepi ahaṃ pamādadosena baddho, tena nakkhattaṃ nānubhaviṃ. Idāni appamatto bhavissāmī’’ti yathāssa paccatthikā okāsaṃ na labhanti, evaṃ appamatto hutvā nakkhattaṃ anubhavitvā – ‘aho nakkhattaṃ, aho nakkhatta’nti udānaṃ udānesi, evameva bhikkhu – ‘‘idaṃ **thinamiddhaṃ** nāma mahāanatthakara’’nti cha dhamme bhāvetvā thinamiddhanīvaraṇaṃ pajahati, so evaṃ pahīnathinamiddho yathā bandhanā mutto puriso sattāhampi nakkhattassa ādimajjhapariyosānaṃ anubhavati, evameva dhammanakkhattassa ādimajjhapariyosānaṃ anubhavanto saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā bhagavā bandhanā mokkhamiva thinamiddhappahānaṃ āha.

Yathā pana dāso kiñcideva mittaṃ upanissāya sāmikānaṃ dhanaṃ datvā attānaṃ bhujissaṃ katvā tato paṭṭhāya yaṃ icchati, taṃ karoti. Evameva bhikkhu – ‘‘idaṃ **uddhaccakukkuccaṃ** nāma mahā anatthakara’’nti cha dhamme bhāvetvā uddhaccakukkuccaṃ pajahati. So evaṃ pahīnauddhaccakukkucco yathā bhujisso puriso yaṃ icchati, taṃ karoti, na taṃ koci balakkārena tato nivatteti, evameva yathā sukhaṃ nekkhammapaṭipadaṃ paṭipajjati, na taṃ uddhaccakukkuccaṃ balakkārena tato nivatteti. Tasmā bhagavā bhujissaṃ viya uddhaccakukkuccappahānaṃ āha.

Yathā balavā puriso hatthasāraṃ gahetvā sajjāvudho saparivāro kantāraṃ paṭipajjeyya, taṃ corā dūratova disvā palāyeyyuṃ. So sotthinā taṃ kantāraṃ nittharitvā khemantaṃ patto haṭṭhatuṭṭho assa. Evameva bhikkhu ‘‘ayaṃ **vicikicchā** nāma mahā anatthakārikā’’ti cha dhamme bhāvetvā vicikicchaṃ pajahati. So evaṃ pahīnavicikiccho yathā balavā puriso sajjāvudho saparivāro nibbhayo core tiṇaṃ viya agaṇetvā sotthinā nikkhamitvā khemantabhūmiṃ pāpuṇāti, evameva bhikkhu duccaritakantāraṃ nittharitvā paramaṃ khemantabhūmiṃ amataṃ mahānibbānaṃ pāpuṇāti. Tasmā bhagavā khemantabhūmiṃ viya vicikicchāpahānaṃ āha.

225. **Pāmojjaṃ jāyatī**ti tuṭṭhākāro jāyati. **Pamuditassa pīti jāyatī**ti tuṭṭhassa sakalasarīraṃ khobhayamānā pīti jāyati. **Pītimanassa kāyo passambhatī**ti pītisampayuttacittassa puggalassa nāmakāyo passambhati, vigatadaratho hoti. **Sukhaṃ vedetī**ti kāyikampi cetasikampi sukhaṃ vedayati. **Cittaṃ samādhiyatī**ti iminā nekkhammasukhena sukhitassa upacāravasenapi appanāvasenapi cittaṃ samādhiyati.

Paṭhamajjhānakathā

226. **So vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī**tiādi pana upacārasamādhinā samāhite citte uparivisesadassanatthaṃ appanāsamādhinā samāhite citte tassa samādhino pabhedadassanatthaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Imameva kāya**nti imaṃ karajakāyaṃ. **Abhisandetī**ti temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṃ karoti. **Parisandetī**ti samantato sandeti. **Paripūretī**ti vāyunā bhastaṃ viya pūreti. **Parippharatī**ti samantato phusati. **Sabbāvato kāyassā**ti assa bhikkhuno sabbakoṭṭhāsavato kāyassa kiñci upādinnakasantatipavattiṭṭhāne chavimaṃsalohitānugataṃ aṇumattampi ṭhānaṃ paṭhamajjhānasukhena aphuṭaṃ nāma na hoti.

227. **Dakkho**ti cheko paṭibalo nhānīyacuṇṇāni kātuñceva payojetuñca sannetuñca. **Kaṃsathāle**ti yena kenaci lohena katabhājane. Mattikabhājanaṃ pana thiraṃ na hoti. Sannentassa bhijjati. Tasmā taṃ na dasseti. **Paripphosakaṃ paripphosaka**nti siñcitvā siñcitvā. **Sanneyyā**ti vāmahatthena kaṃsathālaṃ gahetvā dakkhiṇahatthena pamāṇayuttaṃ udakaṃ siñcitvā siñcitvā parimaddanto piṇḍaṃ kareyya. **Snehānugatā**ti udakasinehena anugatā. **Snehaparetā**ti udakasinehena pariggahitā. **Santarabāhirā**ti saddhiṃ antopadesena ceva bahipadesena ca sabbatthakameva udakasinehena phuṭāti attho. **Na ca paggharaṇī**ti na ca bindu bindu udakaṃ paggharati, sakkā hoti hatthenapi dvīhipi tīhipi aṅgulīhi gahetuṃ ovaṭṭikāyapi kātunti attho.

Dutiyajjhānakathā

228-229. Dutiyajjhānasukhūpamāyaṃ **ubbhidodako**ti ubbhinnaudako, na heṭṭhā ubbhijjitvā uggacchanakaudako. Antoyeva pana ubbhijjanakaudakoti attho. **Āyamukha**nti āgamanamaggo. **Devo**ti megho. **Kālena kāla**nti kāle kāle, anvaddhamāsaṃ vā anudasāhaṃ vāti attho. **Dhāra**nti vuṭṭhiṃ. **Na anuppavecceheyyā**ti na ca paveseyya, na vasseyyāti attho. **Sītā vāridhārā ubbhijjitvā**ti sītaṃ dhāraṃ uggantvā rahadaṃ pūrayamānaṃ ubbhijjitvā. Heṭṭhā uggacchanaudakañhi uggantvā uggantvā bhijjantaṃ udakaṃ khobheti, catūhi disāhi pavisanaudakaṃ purāṇapaṇṇatiṇakaṭṭhadaṇḍakādīhi udakaṃ khobheti, vuṭṭhiudakaṃ dhārānipātapubbuḷakehi udakaṃ khobheti. Sannisinnameva pana hutvā iddhinimmitamiva uppajjamānaṃ udakaṃ imaṃ padesaṃ pharati, imaṃ padesaṃ na pharatīti natthi, tena aphuṭokāso nāma na hotīti. Tattha rahado viya karajakāyo. Udakaṃ viya dutiyajjhānasukhaṃ. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Tatiyajjhānakathā

230-231. Tatiyajjhānasukhūpamāyaṃ uppalāni ettha santīti uppalinī. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha ca setarattanīlesu yaṃ kiñci uppalaṃ uppalameva. Ūnakasatapattaṃ puṇḍarīkaṃ, satapattaṃ padumaṃ. Pattaniyamaṃ vā vināpi setaṃ padumaṃ, rattaṃ puṇḍarīkanti ayamettha vinicchayo. **Udakānuggatānī**ti udakato na uggatāni. **Anto nimuggaposīnī**ti udakatalassa anto nimuggāniyeva hutvā posīni, vaḍḍhīnīti attho. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Catutthajjhānakathā

232-233. Catutthajjhānasukhūpamāyaṃ **parisuddhena cetasā pariyodātenā**ti ettha nirupakkilesaṭṭhena parisuddhaṃ, pabhassaraṭṭhena pariyodātanti veditabbaṃ. **Odātena vatthenā**ti idaṃ utupharaṇatthaṃ vuttaṃ. Kiliṭṭhavatthena hi utupharaṇaṃ na hoti, taṅkhaṇadhotaparisuddhena utupharaṇaṃ balavaṃ hoti. Imissāya hi upamāya vatthaṃ viya karajakāyo, utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhaṃ. Tasmā yathā sunhātassa purisassa parisuddhaṃ vatthaṃ sasīsaṃ pārupitvā nisinnassa sarīrato utu sabbameva vatthaṃ pharati. Na koci vatthassa aphuṭokāso hoti. Evaṃ catutthajjhānasukhena bhikkhuno karajakāyassa na koci okāso aphuṭo hotīti. Evamettha attho daṭṭhabbo. Imesaṃ pana catunnaṃ jhānānaṃ anupadavaṇṇanā ca bhāvanānayo ca visuddhimagge vuttoti idha na vitthārito.

Ettāvatā cesa rūpajjhānalābhīyeva, na arūpajjhānalābhīti na veditabbo. Na hi aṭṭhasu samāpattīsu cuddasahākārehi ciṇṇavasībhāvaṃ vinā upari abhiññādhigamo hoti. Pāḷiyaṃ pana rūpajjhānāniyeva āgatāni. Arūpajjhānāni āharitvā kathetabbāni.

Vipassanāñāṇakathā

234. **So evaṃ samāhite citte…pe… āneñjappatte**ti so cuddasahākārehi aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasībhāvo bhikkhūti dasseti. Sesamettha visuddhimagge vuttanayena veditabbaṃ. **Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharatī**ti ettha **ñāṇadassanan**ti maggañāṇampi, vuccati phalañāṇampi, sabbaññutaññāṇampi, paccavekkhaṇañāṇampi, vipassanāñāṇampi. ‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, ñāṇadassanavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti (mahāni. 1.257) ettha hi maggañāṇaṃ ñāṇadassananti vuttaṃ. ‘‘Ayamañño uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro’’ti (ma. ni. 1.328) ettha phalañāṇaṃ. ‘‘Bhagavatopi kho ñāṇadassanaṃ udapādi sattāhakālaṅkato āḷāro kālāmo’’ti (mahāva. 10) ettha sabbaññutaññāṇaṃ. ‘‘Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi akuppā me vimutti, ayamantimā jātī’’ti (mahāva. 16) ettha paccavekkhaṇañāṇaṃ idha pana ñāṇadassanāya cittanti idaṃ vipassanāñāṇaṃ ñāṇadassananti vuttanti.

Abhinīharatīti vipassanāñāṇassa nibbattanatthāya tanninnaṃ tappoṇaṃ tappabbhāraṃ karoti. **Rūpī**ti ādīnamattho vuttoyeva. **Odanakummāsūpacayo**ti odanena ceva kummāsena ca upacito vaḍḍhito. **Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammo**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccadhammo. Duggandhavighātatthāya tanuvilepanena ucchādanadhammo. Aṅgapaccaṅgābādhavinodanatthāya khuddakasambāhanena parimaddanadhammo. Daharakāle vā ūrūsu sayāpetvā gabbhāvāsena dussaṇṭhitānaṃ tesaṃ tesaṃ aṅgānaṃ saṇṭhānasampādanatthaṃ añchanapīḷanādivasena parimaddanadhammo. Evaṃ pariharitopi bhedanaviddhaṃsanadhammo bhijjati ceva vikirati ca, evaṃ sabhāvoti attho. Tattha **rūpī cātumahābhūtiko**tiādīsu chahi padehi samudayo kathito. Aniccapadena saddhiṃ pacchimehi dvīhi atthaṅgamo. **Ettha sitaṃ ettha paṭibaddha**nti ettha cātumahābhūtike kāye nissitañca paṭibaddhañca.

235. **Subho**ti sundaro. **Jātimā**ti parisuddhākarasamuṭṭhito. **Suparikammakato**ti suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo. **Accho**ti tanucchavi. **Vippasanno**ti suṭṭhu pasanno. **Sabbākārasampanno**ti dhovanavedhanādīhi sabbehi ākārehi sampanno. **Nīla**ntiādīhi vaṇṇasampattiṃ dasseti. Tādisañhi āvutaṃ pākaṭaṃ hoti. **Evameva kho**ti ettha evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Maṇi viya hi karajakāyo. Āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ. Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu, hatthe karitvā paccavekkhato ayaṃ kho maṇīti maṇino āvibhūtakālo viya vipassanāñāṇaṃ, abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno cātumahābhūtikakāyassa āvibhūtakālo, tatridaṃ suttaṃ āvutanti suttassāvibhūtakālo viya vipassanāñāṇaṃ, abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno tadārammaṇānaṃ phassapañcamakānaṃ vā sabbacittacetasikānaṃ vā vipassanāñāṇasseva vā āvibhūtakāloti.

Idañca vipassanāñāṇaṃ maggañāṇānantaraṃ. Evaṃ santepi yasmā abhiññāvāre āraddhe etassa antarāvāro natthi tasmā idheva dassitaṃ. Yasmā ca aniccādivasena akatasammasanassa dibbāya sotadhātuyā bheravaṃ saddaṃ suṇato, pubbenivāsānussatiyā bherave khandhe anussarato, dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passato bhayasantāso uppajjati, na aniccādivasena katasammasanassa tasmā abhiññaṃ pattassa bhayavinodanahetusampādanatthampi idaṃ idheva dassitaṃ. Api ca yasmā vipassanāsukhaṃ nāmetaṃ maggaphalasukhasampādakaṃ pāṭiyekkaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ tasmāpi āditova idaṃ idha dassitanti veditabbaṃ.

Manomayiddhiñāṇakathā

236-237. **Manomaya**nti manena nibbattitaṃ. **Sabbaṅgapaccaṅgi**nti sabbehi aṅgehi ca paccaṅgehi ca samannāgataṃ. **Ahīnindriya**nti saṇṭhānavasena avikalindriyaṃ. Iddhimatā nimmitarūpañhi sace iddhimā odāto tampi odātaṃ. Sace aviddhakaṇṇo tampi aviddhakaṇṇanti evaṃ sabbākārehi tena sadisameva hoti. **Muñjamhā īsika**ntiādi upamāttayampi hi sadisabhāvadassanatthameva vuttaṃ. Muñjasadisā eva hi tassa anto īsikā hoti. Kosisadisoyeva asi, vaṭṭāya kosiyā vaṭṭaṃ asimeva pakkhipanti, patthaṭāya patthaṭaṃ. **Karaṇḍā**ti idampi ahikañcukassa nāmaṃ, na vilīvakaraṇḍakassa. Ahikañcuko hi ahinā sadisova hoti. Tattha kiñcāpi ‘‘puriso ahiṃ karaṇḍā uddhareyyā’’ti hatthena uddharamāno viya dassito, atha kho cittenevassa uddharaṇaṃ veditabbaṃ. Ayañhi ahi nāma sajātiyaṃ ṭhito, kaṭṭhantaraṃ vā rukkhantaraṃ vā nissāya, tacato sarīraṃ nikkaḍḍhanappayogasaṅkhātena thāmena, sarīraṃ khādayamānaṃ viya purāṇatacaṃ jigucchantoti imehi catūhi kāraṇehi sayameva kañcukaṃ pajahati, na sakkā tato aññena uddharituṃ, tasmā cittena uddharaṇaṃ sandhāya idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iti muñjādisadisaṃ imassa bhikkhuno sarīraṃ, īsikādisadisaṃ nimmitarūpanti. Idamettha opammasaṃsandanaṃ. Nimmānavidhānaṃ panettha parato ca iddhividhādipañcaabhiññākathā sabbākārena visuddhimagge vitthāritāti tattha vuttanayeneva veditabbā. Upamāmattameva hi idha adhikaṃ.

Iddhividhañāṇādikathā

238-239. Tattha chekakumbhakārādayo viya iddhividhañāṇalābhī bhikkhu daṭṭhabbo. Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Icchiticchitabhājanavikatiādikaraṇaṃ viya tassa bhikkhuno vikubbanaṃ daṭṭhabbaṃ.

240-241. Dibbasotadhātuupamāyaṃ yasmā kantāraddhānamaggo sāsaṅko hoti sappaṭibhayo. Tattha ussaṅkitaparisaṅkitena ‘ayaṃ bherisaddo’, ‘ayaṃ mudiṅgasaddo’ti na sakkā vavatthapetuṃ, tasmā kantāraggahaṇaṃ akatvā khemamaggaṃ dassento **addhānamaggappaṭipanno**ti āha. Appaṭibhayañhi khemamaggaṃ sīse sāṭakaṃ katvā saṇikaṃ paṭipanno vuttappakāre sadde sukhaṃ vavatthapeti. Tassa savanena tesaṃ tesaṃ saddānaṃ āvibhūtakālo viya yogino dūrasantikabhedānaṃ dibbānañceva mānussakānañca saddānaṃ āvibhūtakālo veditabbo.

242-243. Cetopariyañāṇūpamāyaṃ **daharo**ti taruṇo. **Yuvā**ti yobbannena samannāgato. **Maṇḍanakajātiko**ti yuvāpi samāno na ālasiyo na kiliṭṭhavatthasarīro, atha kho maṇḍanapakatiko, divasassa dve tayo vāre nhāyitvā suddhavatthaparidahanaalaṅkārakaraṇasīloti attho. **Sakaṇika**nti kāḷatilakavaṅgamukhadūsipīḷakādīnaṃ aññatarena sadosaṃ. Tattha yathā tassa mukhanimittaṃ paccavekkhato mukhe doso pākaṭo hoti, evaṃ cetopariyañāṇāya cittaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotīti veditabbaṃ.

244-245. Pubbenivāsañāṇūpamāyaṃ taṃ divasaṃ katakiriyā pākaṭā hotīti taṃ divasaṃ gatagāmattayameva gahitaṃ. Tattha gāmattayagatapuriso viya pubbenivāsañāṇalābhī daṭṭhabbo, tayo gāmā viya tayo bhavā daṭṭhabbā, tassa purisassa tīsu gāmesu taṃ divasaṃ katakiriyāya āvibhāvo viya pubbenivāsāya cittaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno tīsu bhavesu katakiriyāya pākaṭabhāvo daṭṭhabbo.

246-247. Dibbacakkhūpamāyaṃ **vīthiṃ sañcarante**ti aparāparaṃ sañcarante. Vīthiṃ carantetipi pāṭho. Ayamevattho. Tattha nagaramajjhe siṅghāṭakamhi pāsādo viya imassa bhikkhuno karajakāyo daṭṭhabbo, pāsāde ṭhito cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhuṃ patvā ṭhito bhikkhu, gehaṃ pavisantā viya paṭisandhivasena mātukucchiyaṃ pavisantā, gehā nikkhamantā viya mātukucchito nikkhamantā, rathikāya vīthiṃ sañcarantā viya aparāparaṃ sañcaraṇakasattā, purato abbhokāsaṭṭhāne majjhe siṅghāṭake nisinnā viya tīsu bhavesu tattha tattha nibbattasattā, pāsādatale ṭhitapurisassa tesaṃ manussānaṃ āvibhūtakālo viya dibbacakkhuñāṇāya cittaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno tīsu bhavesu nibbattasattānaṃ āvibhūtakālo daṭṭhabbo. Idañca desanāsukhatthameva vuttaṃ. Āruppe pana dibbacakkhussa gocaro natthīti.

Āsavakkhayañāṇakathā

248. **So evaṃ samāhite citte**ti idha vipassanāpādakaṃ catutthajjhānacittaṃ veditabbaṃ. **Āsavānaṃ khayañāṇāyā**ti āsavānaṃ khayañāṇanibbattanatthāya. Ettha ca **āsavānaṃ khayo** nāma maggopi phalampi nibbānampi bhaṅgopi vuccati. ‘‘Khaye ñāṇaṃ, anuppāde ñāṇa’’nti ettha hi maggo āsavānaṃ khayoti vutto. ‘‘Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī’’ti (ma. ni. 1.438) ettha phalaṃ.

‘‘Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā’’ti. (dha. pa. 253);

Ettha nibbānaṃ. ‘‘Āsavānaṃ khayo vayo bhedo aniccatā antaradhāna’’nti ettha bhaṅgo. Idha pana nibbānaṃ adhippetaṃ. Arahattamaggopi vaṭṭatiyeva.

Cittaṃ abhinīharatīti vipassanā cittaṃ tanninnaṃ tappoṇaṃ tappabbhāraṃ karoti. **So idaṃ dukkha**ntiādīsu ‘‘ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo’’ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānātīti attho. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti. Tadubhayampi yaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesaṃ appavattiṃ nibbānaṃ ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti; tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānātīti attho.

Evaṃ sarūpato saccāni dassetvā puna kilesavasena pariyāyato dassento **‘‘ime āsavā’’**tiādimāha. **Tassa evaṃ jānato evaṃ passato**ti tassa bhikkhuno evaṃ jānantassa evaṃ passantassa, saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesi. **Kāmāsavā**ti kāmāsavato. **Vimuccatī**ti iminā maggakkhaṇaṃ dasseti. **Vimuttasmi**nti iminā phalakkhaṇaṃ. **Vimuttamiti ñāṇaṃ hotī**ti iminā paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Khīṇā jātī**tiādīhi tassa bhūmiṃ. Tena hi ñāṇena khīṇāsavo paccavekkhanto khīṇā jātītiādīni pajānāti.

Katamā panassa jāti khīṇā? Kathañca naṃ pajānātīti? Na tāvassa atītā jāti khīṇā, pubbeva khīṇattā. Na anāgatā, anāgate vāyāmābhāvato. Na paccuppannā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā āyatiṃ anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā ‘‘kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatiṃ appaṭisandhikaṃva hotī’’ti jānanto pajānāti.

Vusitanti vutthaṃ parivutthaṃ. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso, tasmā so attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto vusitaṃ brahmacariyanti pajānāti. **Kataṃ karaṇīya**nti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhaṃ kiccaṃ niṭṭhāpitaṃ. Tena tena maggena pahātabbakilesā pahīnā, dukkhamūlaṃ samucchinnanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā so attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto kataṃ karaṇīyanti pajānāti. **Nāparaṃ itthattāyā**ti idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayabhāvāya vā kattabbaṃ maggabhāvanākiccaṃ me natthīti pajānāti. Atha vā **itthattāyā**ti itthabhāvato imasmā evaṃ pakārā. Idāni vattamānakhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi. Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya, te carimakacittanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti apaṇṇattikabhāvañca gamissantīti pajānāti.

249. **Pabbatasaṅkhepe**ti pabbatamatthake. **Anāvilo**ti nikkaddamo. Sippiyo ca sambukā ca **sippisambukaṃ.** Sakkharā ca kathalāni ca **sakkharakathalaṃ.** Macchānaṃ gumbā ghaṭāti **macchagumbaṃ. Tiṭṭhantampi carantampī**ti ettha sakkharakathalaṃ tiṭṭhatiyeva, itarāni carantipi tiṭṭhantipi. Yathā pana antarantarā ṭhitāsupi nisinnāsupi vijjamānāsupi ‘‘etā gāvo carantī’’ti carantiyo upādāya itarāpi carantīti vuccanti. Evaṃ tiṭṭhantameva sakkharakathalaṃ upādāya itarampi dvayaṃ tiṭṭhantanti vuttaṃ. Itarañca dvayaṃ carantaṃ upādāya sakkharakathalampi carantanti vuttaṃ. Tattha cakkhumato purisassa tīre ṭhatvā passato sippikasambukādīnaṃ vibhūtakālo viya āsavānaṃ khayāya cittaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno catunnaṃ saccānaṃ vibhūtakālo daṭṭhabboti.

Ettāvatā vipassanāñāṇaṃ, manomayañāṇaṃ, iddhividhañāṇaṃ, dibbasotañāṇaṃ, cetopariyañāṇaṃ, pubbenivāsañāṇaṃ, dibbacakkhuvasena nipphannaṃ anāgataṃsañāṇayathākammūpagañāṇadvayaṃ, dibbacakkhuñāṇaṃ, āsavakkhayañāṇanti dasa ñāṇāni niddiṭṭhāni honti. Tesaṃ ārammaṇavibhāgo jānitabbo – tattha vipassanāñāṇaṃ parittamahaggataatītānāgatapaccuppannaajjhattabahiddhāvasena sattavidhārammaṇaṃ. Manomayañāṇaṃ nimmitabbarūpāyatanamattameva ārammaṇaṃ karotīti parittapaccuppannabahiddhārammaṇaṃ. Āsavakkhayañāṇaṃ appamāṇabahiddhānavattabbārammaṇaṃ. Avasesānaṃ ārammaṇabhedo visuddhimagge vutto. **Uttaritaraṃ vā paṇītataraṃ vā**ti yena kenaci pariyāyena ito seṭṭhataraṃ sāmaññaphalaṃ nāma natthīti bhagavā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Ajātasattuupāsakattapaṭivedanākathā

250. Rājā tattha tattha sādhukāraṃ pavattento ādimajjhapariyosānaṃ sakkaccaṃ sutvā ‘‘ciraṃ vatamhi ime pañhe puthū samaṇabrāhmaṇe pucchanto, thuse koṭṭento viya kiñci sāraṃ nālatthaṃ, aho vata bhagavato guṇasampadā, yo me dīpasahassaṃ jālento viya mahantaṃ ālokaṃ katvā ime pañhe vissajjesi. Suciraṃ vatamhi dasabalassa guṇānubhāvaṃ ajānanto vañcito’’ti cintetvā buddhaguṇānussaraṇasambhūtāya pañcavidhāya pītiyā phuṭasarīro attano pasādaṃ āvikaronto upāsakattaṃ paṭivedesi. Taṃ dassetuṃ ‘‘evaṃ vutte rājā’’tiādi āraddhaṃ.

Tattha **abhikkantaṃ, bhante**ti ayaṃ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpaabbhanumodanesu dissati. ‘‘Abhikkantā bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṅgho’’tiādīsu (a. ni. 8.20) hi khaye dissati. ‘‘Ayaṃ me puggalo khamati, imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’tiādīsu (a. ni. 4.100) sundare.

> ‘‘Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ;
> Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā’’ti. (vi. va. 857);

Ādīsu abhirūpe. ‘‘Abhikkantaṃ bho, gotamā’’tiādīsu (pārā. 15) abbhanumodane. Idhāpi abbhanumodaneyeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā ‘sādhu sādhu bhante’ti vuttaṃ hotīti veditabbo.

> Bhaye kodhe pasaṃsāyaṃ, turite kotūhalacchare;
> Hāse soke pasāde ca, kare āmeḍitaṃ budhoti.

Iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena, pasaṃsāvasena cāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti veditabbo. Athavā **abhikkanta**nti abhikantaṃ atiiṭṭhaṃ atimanāpaṃ atisundaranti vuttaṃ hoti.

Ettha ekena abhikkantasaddena desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ. Ayañhettha adhippāyo, abhikkantaṃ bhante, yadidaṃ bhagavato dhammadesanā, ‘abhikkantaṃ’ yadidaṃ bhagavato dhammadesanaṃ āgamma mama pasādoti. Bhagavatoyeva vā vacanaṃ dve dve atthe sandhāya thometi. Bhagavato vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhigamanato. Tathā saddhājananato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṃsiyamānahitatoti evamādīhi yojetabbaṃ.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjita**nti adhomukhaṭhapitaṃ heṭṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyā**ti upari mukhaṃ kareyya. **Paṭicchanna**nti tiṇapaṇṇādichāditaṃ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūḷhassa vā**ti disāmūḷhassa. **Maggaṃ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā ‘‘esa maggo’’ti vadeyya, **andhakāre**ti kāḷapakkhacātuddasī aḍḍharattaghanavanasaṇḍameghapaṭalehi caturaṅge tame. Ayaṃ tāva anuttānapadattho. Ayaṃ pana sādhippāyayojanā. Yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhamme patitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentana. Yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānā pabhuti micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggappaṭipannassa me saggamokkhamaggaṃ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāranimuggassa me buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṃsakadesanāpajjotadhārakena mayhaṃ bhagavatā etehi pariyāyehi pakāsitattā anekapariyāyena dhammo pakāsitoti.

Evaṃ desanaṃ thometvā imāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṃ karonto **esāha**ntiādimāha. Tattha **esāha**nti eso ahaṃ. **Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmī**ti bhagavā me saraṇaṃ, parāyanaṃ, aghassa tātā, hitassa ca vidhātāti. Iminā adhippāyena bhagavantaṃ gacchāmi bhajāmi sevāmi payirupāsāmi, evaṃ vā jānāmi bujjhāmīti. Yesañhi dhātūnaṃ gatiattho, buddhipi tesaṃ attho. Tasmā gacchāmīti imassa jānāmi bujjhāmīti ayampi attho vutto. **Dhammañca bhikkhusaṅghañcā**ti ettha pana adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo, so atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttañcetaṃ – ‘‘yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti (a. ni. 4.34) vitthāro. Na kevalañca ariyamaggo ceva nibbānañca. Api ca kho ariyaphalehi saddhiṃ pariyattidhammopi. Vuttañhetaṃ chattamāṇavakavimāne –

‘‘Rāgavirāgamanejamasokaṃ, dhammamasaṅkhatamappaṭikūlaṃ;
Madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ, dhammamimaṃ saraṇatthamupehī’’ti. (vi. va. 887);

Ettha hi **rāgavirāgo**ti maggo kathito. **Anejamasoka**nti phalaṃ. **Dhammamasaṅkhata**nti nibbānaṃ. **Appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhatta**nti piṭakattayena vibhattā dhammakkhandhāti. Diṭṭhisīlasaṃghātena saṃhatoti saṅgho, so atthato aṭṭha ariyapuggalasamūho. Vuttañhetaṃ tasmiññeva vimāne –

‘‘Yattha ca dinnamahapphalamāhu, catūsu sucīsu purīsayugesu;
Aṭṭha ca puggaladhammadasā te, saṅghamimaṃ saraṇatthamupehī’’ti. (vi. va. 888);

Bhikkhūnaṃ saṅgho bhikkhusaṅgho. Ettāvatā rājā tīṇi saraṇagamanāni paṭivedesi.

Saraṇagamanakathā

Idāni tesu saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ, saraṇagamanaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanaphalaṃ, saṅkileso, bhedoti, ayaṃ vidhi veditabbo. Seyyathidaṃ – saraṇatthato tāva hiṃsatīti saraṇaṃ. Saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiparikilesaṃ hanati vināsetīti attho, ratanattayassevetaṃ adhivacanaṃ.

Atha vā hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati buddho. Bhavakantārā uttāraṇena assāsadānena ca dhammo; appakānampi kārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṅgho. Tasmā imināpi pariyāyena ratanattayaṃ saraṇaṃ. Tappasādataggarutāhi vihatakileso tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanaṃ. Taṃ samaṅgīsatto saraṇaṃ gacchati. Vuttappakārena cittuppādena etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇanti evaṃ upetīti attho. Evaṃ tāva saraṇaṃ, saraṇagamanaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchati, idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṃ saraṇagamanaṃ – lokuttaraṃ lokiyañca. Tattha lokuttaraṃ diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇaṃ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Lokiyaṃ puthujjanānaṃ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanena ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇaṃ hutvā ijjhati. Taṃ atthato buddhādīsu vatthūsu saddhāpaṭilābho saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati. Tayidaṃ catudhā vattati – attasanniyyātanena, tapparāyaṇatāya, sissabhāvūpagamanena, paṇipātenāti.

Tattha **attasanniyyātanaṃ** nāma – ‘‘ajjādiṃ katvā ahaṃ attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṅghassā’’ti evaṃ buddhādīnaṃ attapariccajanaṃ. **Tapparāyaṇatā** nāma ‘‘ajjādiṃ katvā ‘ahaṃ buddhaparāyaṇo, dhammaparāyaṇo, saṅghaparāyaṇo’ti. Maṃ dhārethā’’ti evaṃ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamanaṃ** nāma – ‘‘ajjādiṃ katvā – ‘ahaṃ buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṅghassa antevāsiko’ti maṃ dhārethā’’ti evaṃ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma – ‘‘ajjādiṃ katvā ahaṃ abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikammaṃ buddhādīnaṃyeva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomī’ti maṃ dhārethā’’ti evaṃ buddhādīsu paramanipaccākāro. Imesañhi catunnaṃ ākārānaṃ aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇaṃ.

Api ca bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa, saṅghassa, attānaṃ pariccajāmi, jīvitaṃ pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṃyeva jīvitaṃ, jīvitapariyantikaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, buddho me saraṇaṃ leṇaṃ tāṇanti; evampi attasanniyyātanaṃ veditabbaṃ. ‘‘Satthārañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ, sugatañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ, sammāsambuddhañca vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyya’’nti (saṃ. ni. 2.154). Evampi mahākassapassa saraṇagamanaṃ viya sissabhāvūpagamanaṃ veditabbaṃ.

‘‘So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puraṃ;
Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammata’’nti. (su. ni. 194);

Evampi āḷavakādīnaṃ saraṇagamanaṃ viya tapparāyaṇatā veditabbā. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti – ‘‘brahmāyu ahaṃ, bho gotama brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ, bho gotama brāhmaṇo’’ti (ma. ni. 2.394) evampi paṇipāto daṭṭhabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamanaṃ hoti, na itarehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṃ gaṇhāti, seṭṭhavasena ca bhijjati. Tasmā yo sākiyo vā koliyo vā – ‘‘buddho amhākaṃ ñātako’’ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā – ‘‘samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandīyamāno anatthampi kareyyā’’ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā bodhisattakāle bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno buddhakāle vā –

‘‘Catudhā vibhaje bhoge, paṇḍito gharamāvasaṃ;
Ekena bhogaṃ bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;
Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī’’ti. (dī. ni. 3.265);

Evarūpaṃ anusāsaniṃ uggahetvā – ‘‘ācariyo me’’ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo pana – ‘‘ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo’’ti vandati, teneva gahitaṃ hoti saraṇaṃ.

Evaṃ gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātiṃ – ‘‘ñātako me aya’’nti vandato saraṇagamanaṃ na bhijjati, pageva apabbajitaṃ. Tathā rājānaṃ bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandīyamāno anatthampi kareyyāti. Tathā yaṃ kiñci sippaṃ sikkhāpakaṃ titthiyampi – ‘‘ācariyo me aya’’nti vandatopi na bhijjati, evaṃ saraṇagamanappabhedo veditabbo.

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalaṃ, sabbadukkhakkhayo ānisaṃsaphalaṃ. Vuttañhetaṃ –

‘‘Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato;
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;
Etaṃ saraṇamāgamma, sabbadukkhā pamuccatī’’ti. (dha. pa. 192);

Api ca niccādito anupagamanādivasena petassa ānisaṃsaphalaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya…pe… kañci saṅkhāraṃ sukhato…pe… kañci dhammaṃ attato upagaccheyya…pe… mātaraṃ jīvitā voropeyya…pe… pitaraṃ…pe… arahantaṃ…pe… paduṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya…pe…. saṅghaṃ bhindeyya…pe… aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti (a. ni. 1.290). Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetaṃ –

‘‘Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressantī’’ti. (saṃ. ni. 1.37);

Aparampi vuttaṃ – ‘‘atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca – ‘‘sādhu kho, devānaminda, buddhaṃ saraṇagamanaṃ hoti. Buddhaṃ saraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti…pe… te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehī''ti (saṃ. ni. 4.341). Esa nayo dhamme ca saṅghe ca. Api ca velāmasuttādīnaṃ vasenāpi saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Evaṃ saraṇagamanassa phalaṃ veditabbaṃ.

Tattha ca lokiyasaraṇagamanaṃ tīsu vatthūsu aññāṇasaṃsayamicchāñāṇādīhi saṃkilissati, na mahājutikaṃ hoti, na mahāvipphāraṃ. Lokuttarassa natthi saṃkileso. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo – sāvajjo ca anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attasanniyyātanādīhi hoti, so ca aniṭṭhaphalo hoti. Anavajjo kālakiriyāya hoti, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatthi bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṃ satthāraṃ na uddisatīti. Evaṃ saraṇagamanassa saṃkileso ca bhedo ca veditabboti.

Upāsakaṃ maṃ bhante bhagavā dhāretūti maṃ bhagavā ''upāsako aya''nti evaṃ dhāretu, jānātūti attho. Upāsakavidhikosallatthaṃ panettha – ko upāsako? Kasmā upāsakoti vuccati? Kimassa sīlaṃ? Ko ājīvo? Kā vipatti? Kā sampattīti? Idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Tattha **ko upāsako**ti yo koci saraṇagato gahaṭṭho. Vuttañhetaṃ – ''yato kho, mahānāma, buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti. Ettāvatā kho, mahānāma, upāsako hotī''ti (saṃ. ni. 5.1033).

Kasmā upāsakoti ratanattayaṃ upāsanato. So hi buddhaṃ upāsatīti upāsako, tathā dhammaṃ saṃghaṃ.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. Yathāha – ''yato kho, mahānāma, upāsako pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā… kāmesumicchācārā… musāvādā… surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti, ettāvatā kho, mahānāma, upāsako sīlavā hotī''ti (saṃ. ni. 5.1033).

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanaṃ. Vuttañhetaṃ – ''pañcimā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Satthavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṃsavaṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā''ti (a. ni. 5.177).

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti, ayamassa vipatti. Api ca yāya esa caṇḍālo ceva hoti, malañca patikuṭṭho ca, sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha – ''pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti, upāsakamalañca, upāsakapatikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṃ pacceti, no kammaṃ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, tattha ca pubbakāraṃ karotī''ti (a. ni. 5.175).

Kā sampattīti yā cassa sīlasampadā ceva ājīvasampadā ca, sā sampatti; ye cassa ratanabhāvādikarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha – ''pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanañca hoti, upāsakapadumañca, upāsakapuṇḍarīkañca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ pacceti, no maṅgalaṃ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati, idha ca pubbakāraṃ karotī''ti (a. ni. 5.175).

Ajjataggeti etthāyaṃ **agga**saddo ādikoṭikoṭṭhāsaseṭṭhesu dissati. ''Ajjatagge, samma dovārika, āvarāmi dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīna''ntiādīsu (ma. ni. 2.70) hi ādimhi dissati. ''Teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ parāmaseyya. Ucchaggaṃ veḷagga''ntiādīsu (kathā. 281) koṭiyaṃ. ''Ambilaggaṃ vā madhuraggaṃ vā tittakaggaṃ vā vihāraggena vā pariveṇaggena vā bhājetu''ntiādīsu (cūḷava. 317) koṭṭhāse. ''Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā…pe… tathāgato tesaṃ aggamakkhāyatī''tiādīsu (a. ni. 4.34) seṭṭhe. Idha panāyaṃ ādimhi daṭṭhabbo. Tasmā ajjataggeti ajjataṃ ādiṃ katvāti evametthattho veditabbo. **Ajjata**nti ajjabhāvaṃ. Ajjadaggeti vā pāṭho, dakāro padasandhikaro. Ajja agganti attho.

Pāṇupetanti pāṇehi upetaṃ. Yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ anaññasatthukaṃ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṃ gataṃ upāsakaṃ kappiyakārakaṃ maṃ bhagavā dhāretu jānātu. Ahañhi sacepi me tikhiṇena asinā sīsaṃ chindeyya, neva buddhaṃ ''na buddho''ti vā, dhammaṃ ''na dhammo''ti vā, saṅghaṃ ‘‘na saṅgho’’ti vā vadeyyanti.

Evaṃ attasanniyyātanena saraṇaṃ gantvā attanā kataṃ aparādhaṃ pakāsento accayo maṃ, bhantetiādimāha. Tattha **accayo**ti aparādho. **Maṃ accagamā**ti maṃ atikkamma abhibhavitvā pavatto. **Dhammikaṃ dhammarājāna**nti ettha dhammaṃ caratīti dhammiko. Dhammeneva rājā jāto, na pitughātanādinā adhammenāti dhammarājā. **Jīvitā voropesi**nti jīvitā viyojesiṃ. **Paṭiggaṇhātū**ti khamatu. **Āyatiṃ saṃvarāyā**ti anāgate saṃvaratthāya. Puna evarūpassa aparādhassa dosassa khalitassa akaraṇatthāya.

251. **Taggh**āti ekaṃse nipāto. **Yathā dhammaṃ paṭikarosī**ti yathā dhammo ṭhito tatheva karosi, khamāpesīti vuttaṃ hoti. **Taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāmā**ti taṃ tava aparādhaṃ mayaṃ khamāma. **Vuḍḍhihesā, mahārāja ariyassa vinaye**ti esā, mahārāja, ariyassa vinaye buddhassa bhagavato sāsane vuḍḍhi nāma. Katamā? Yāyaṃ accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaritvā āyatiṃ saṃvarāpajjanā, desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto – ‘‘yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjatī’’ti āha.

252. **Evaṃ vutte**ti evaṃ bhagavatā vutte. **Handa ca dāni mayaṃ bhante**ti ettha handāti vacasāyatthe nipāto. So hi gamanavacasāyaṃ katvā evamāha. **Bahukiccā**ti balavakiccā. **Bahukaraṇīyā**ti tasseva vevacanaṃ. **Yassadāni tva**nti yassa idāni tvaṃ mahārāja gamanassa kālaṃ maññasi jānāsi, tassa kālaṃ tvameva jānāsīti vuttaṃ hoti. **Padakkhiṇaṃ katvā pakkāmī**ti tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi patiṭṭhapetvā yāva dassanavisayaṃ bhagavato abhimukhova paṭikkamitvā dassanavijahanaṭṭhānabhūmiyaṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā pakkāmi.

253. **Khatāyaṃ, bhikkhave, rājā**ti khato ayaṃ, bhikkhave, rājā. **Upahatāya**nti upahato ayaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ayaṃ, bhikkhave, rājā khato upahato bhinnapatiṭṭho jāto, tathānena attanāva attā khato, yathā attano patiṭṭhā na jātāti. **Viraja**nti rāgarajādivirahitaṃ. Rāgamalādīnaṃyeva vigatattā **vītamalaṃ. Dhammacakkhu**nti dhammesu vā cakkhuṃ, dhammamayaṃ vā cakkhuṃ, aññesu ṭhānesu tiṇṇaṃ maggānametaṃ adhivacanaṃ. Idha pana sotāpattimaggasseva. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace iminā pitā ghātito nābhavissa, idāni idhevāsane nisinno sotāpattimaggaṃ patto abhavissa, pāpamittasaṃsaggena panassa antarāyo jāto. Evaṃ santepi yasmā ayaṃ tathāgataṃ upasaṅkamitvā ratanattayaṃ saraṇaṃ gato, tasmā mama sāsanamahantatāya yathā nāma koci purisassa vadhaṃ katvā pupphamuṭṭhimattena daṇḍena mucceyya, evameva lohakumbhiyaṃ nibbattitvā tiṃsavassasahassāni adho patanto heṭṭhimatalaṃ patvā tiṃsavassasahassāni uddhaṃ gacchanto punapi uparimatalaṃ pāpuṇitvā muccissatīti idampi kira bhagavatā vuttameva, pāḷiyaṃ pana na ārūḷhaṃ.

Idaṃ pana suttaṃ sutvā raññā koci ānisaṃso laddhoti? Mahāānisaṃso laddho. Ayañhi pitu māritakālato paṭṭhāya neva rattiṃ na divā niddaṃ labhati, satthāraṃ pana upasaṅkamitvā imāya madhurāya ojavantiyā dhammadesanāya sutakālato paṭṭhāya niddaṃ labhi. Tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahāsakkāraṃ akāsi. Pothujjanikāya saddhāya samannāgato nāma iminā raññā sadiso nāhosi. Anāgate pana **vijitāvī nāma paccekabuddho** hutvā parinibbāyissatīti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā

Addhānagamanavaṇṇanā

254. Evaṃ me sutaṃ…pe… kosalesūti ambaṭṭhasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Kosalesū**ti kosalā nāma jānapadino rājakumārā. Tesaṃ nivāso ekopi janapado rūḷhīsaddena kosalāti vuccati, tasmiṃ kosalesu janapade. Porāṇā panāhu – yasmā pubbe mahāpanādaṃ rājakumāraṃ nānānāṭakādīni disvā sitamattampi akarontaṃ sutvā rājā āha – ‘‘yo mama puttaṃ hasāpeti, sabbālaṅkārena naṃ alaṅkaromī’’ti.

Tato naṅgalānipi chaḍḍetvā mahājanakāye sannipatite manussā sātirekāni sattavassāni nānākīḷāyo dassetvāpi taṃ hasāpetuṃ nāsakkhiṃsu, tato sakko devarājā nāṭakaṃ pesesi, so dibbanāṭakaṃ dassetvā hasāpesi. Atha te manussā attano attano vasanokāsābhimukhā pakkamiṃsu. Te paṭipathe mittasuhajjādayo disvā paṭisanthāraṃ karontā – ‘‘kacci bho kusalaṃ, kacci bho kusala’’nti āhaṃsu. Tasmā taṃ ‘‘kusala’’nti vacanaṃ upādāya so padeso kosalāti vuccatīti.

Cārikaṃ caramānoti addhānagamanaṃ gacchanto. Cārikā ca nāmesā bhagavato duvidhā hoti – turitacārikā ca, aturitacārikā ca. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamanaṃ **turitacārikā** nāma, sā mahākassapassa paccuggamanādīsu daṭṭhabbā. Bhagavā hi mahākassapattheraṃ paccuggacchanto muhuttena tigāvutaṃ maggaṃ agamāsi. Āḷavakassatthāya tiṃsayojanaṃ, tathā aṅgulimālassa. Pakkusātissa pana pañcacattālīsayojanaṃ. Mahākappinassa vīsayojanasataṃ. Dhaniyassatthāya sattayojanasatāni agamāsi. Dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsītissasāmaṇerassa tigāvutādhikaṃ vīsayojanasataṃ.

Ekadivasaṃ kira thero – ‘‘tissasāmaṇerassa santikaṃ, bhante, gacchāmī’’ti āha. Bhagavā – ‘‘ahampi gamissāmī’’ti vatvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘ānanda, vīsatisahassānaṃ chaḷabhiññānaṃ ārocehi, bhagavā kira vanavāsissa tissasāmaṇerassa santikaṃ gamissatī’’ti. Tato dutiyadivase vīsatisahassakhīṇāsavaparivāro ākāse uppatitvā vīsatiyojanasatamatthake tassa gocaragāmadvāre otaritvā cīvaraṃ pārupi. Taṃ kammantaṃ gacchamānā manussā disvā – ‘‘satthā no āgato, mā kammantaṃ agamitthā’’ti vatvā āsanāni paññapetvā yāguṃ datvā pātarāsabhattaṃ karontā – ‘‘kuhiṃ, bhante, bhagavā gacchatī’’ti daharabhikkhū pucchiṃsu. Upāsakā na bhagavā aññattha gacchati, idheva tissasāmaṇerassa dassanatthāyāgatoti. Te – ‘‘amhākaṃ kulūpakassa kira therassa dassanatthāya satthā āgato, no vata no thero oramattako’’ti somanassajātā ahesuṃ.

Atha kho bhagavato bhattakiccapariyosāne sāmaṇero gāme piṇḍāya caritvā – ‘‘upāsakā, mahābhikkhusaṅgho’’ti pucchi. Athassa te ‘‘satthā, bhante, āgato’’ti ārocesuṃ. So bhagavantaṃ upasaṅkamitvā piṇḍapātena āpucchi. Satthā tassa pattaṃ hatthena gahetvā – ‘‘alaṃ, tissa, niṭṭhitaṃ bhattakicca’’nti āha. Tato upajjhāyaṃ āpucchitvā attano pattāsane nisīditvā bhattakiccamakāsi. Athassa bhattakiccapariyosāne satthā maṅgalaṃ vatvā nikkhamitvā gāmadvāre ṭhatvā – ‘‘kataro te, tissa, vasanaṭṭhānaṃ gatamaggo’’ti āha. Ayaṃ bhagavāti. Maggaṃ desayamāno purato yāhi tissāti. Bhagavā kira sadevakassa lokassa maggadesakopi samāno sakale tigāvute magge ‘sāmaṇeraṃ daṭṭhuṃ lacchāmī’ti taṃ maggadesakaṃ akāsi.

So attano vasanaṭṭhānaṃ gantvā bhagavato vattamakāsi. Atha naṃ bhagavā – ‘‘kataro te, tissa, caṅkamo’’ti pucchitvā tattha gantvā sāmaṇerassa nisīdanapāsāṇe nisīditvā – ‘‘tissa, imasmiṃ ṭhāne sukhaṃ vasī’’ti pucchi. So āha – ‘‘āma, bhante, imasmiṃ ṭhāne vasantassa sīhabyagghahatthimigamorādīnaṃ saddaṃ suṇato araññasaññā uppajjati, tāya sukhaṃ vasāmī’’ti. Atha naṃ bhagavā – ‘‘tissa, bhikkhusaṅghaṃ sannipātehi, buddhadāyajjaṃ te dassāmī’’ti vatvā sannipatite bhikkhusaṅghe upasampādetvā attano vasanaṭṭhānameva agamāsīti. Ayaṃ **turitacārikā** nāma. Yaṃ pana gāmanigamapaṭipāṭiyā devasikaṃ yojanadviyojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhantassa gamanaṃ, ayaṃ **aturitacārikā** nāma.

Imaṃ pana cārikaṃ caranto bhagavā mahāmaṇḍalaṃ, majjhimamaṇḍalaṃ, antomaṇḍalanti imesaṃ tiṇṇaṃ maṇḍalānaṃ aññatarasmiṃ carati. Tattha mahāmaṇḍalaṃ navayojanasatikaṃ, majjhimamaṇḍalaṃ chayojanasatikaṃ, antomaṇḍalaṃ tiyojanasatikaṃ. Yadā mahāmaṇḍale cārikaṃ caritukāmo hoti, mahāpavāraṇāya pavāretvā pāṭipadadivase mahābhikkhusaṅghaparivāro nikkhamati. Samantā yojanasataṃ ekakolāhalaṃ hoti. Purimaṃ purimaṃ āgatā nimantetuṃ labhanti. Itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍale osarati. Tattha bhagavā tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṃ dvīhaṃ vasanto mahājanaṃ āmisappaṭiggahena anuggaṇhanto dhammadānena cassa vivaṭṭasannissitaṃ kusalaṃ vaḍḍhento navahi māsehi cārikaṃ pariyosāpeti. Sace pana antovasse bhikkhūnaṃ samathavipassanā taruṇā honti, mahāpavāraṇāya apavāretvā pavāraṇāsaṅgahaṃ datvā kattikapuṇṇamāyaṃ pavāretvā migasirassa paṭhamapāṭipadadivase mahābhikkhusaṅghaparivāro nikkhamitvā majjhimamaṇḍale osarati. Aññenapi kāraṇena majjhimamaṇḍale cārikaṃ caritukāmo catumāsaṃ vasitvāva nikkhamati. Vuttanayeneva itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro majjhimamaṇḍale osarati. Bhagavā purimanayeneva lokaṃ anuggaṇhanto aṭṭhahi māsehi cārikaṃ pariyosāpeti. Sace pana catumāsaṃ vutthavassassāpi bhagavato veneyyasattā aparipakkindriyā honti, tesaṃ indriyaparipākaṃ āgamayamāno aparampi ekamāsaṃ vā dviticatumāsaṃ vā tattheva vasitvā mahābhikkhusaṅghaparivāro nikkhamati. Vuttanayeneva itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro antomaṇḍale osarati. Bhagavā purimanayeneva lokaṃ anuggaṇhanto sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikaṃ pariyosāpeti. Iti imesu tīsu maṇḍalesu yattha katthaci cārikaṃ caranto na cīvarādihetu carati. Atha kho ye duggatabālajiṇṇabyādhitā, te kadā tathāgataṃ āgantvā passissanti. Mayi pana cārikaṃ carante mahājano tathāgatassa dassanaṃ labhissati. Tattha keci cittāni pasādessanti, keci mālādīhi pūjessanti, keci kaṭacchubhikkhaṃ dassanti, keci micchādassanaṃ pahāya sammādiṭṭhikā bhavissanti. Taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti. Evaṃ lokānukampakāya cārikaṃ carati.

Api ca catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti, jaṅghavihāravasena sarīraphāsukatthāya, atthuppattikālābhikaṅkhanatthāya, bhikkhūnaṃ sikkhāpadapaññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti buddhaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, dhammaṃ, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena catasso parisā santappessāmīti vā. Aparehipi pañcahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti pāṇātipātā viramissantīti vā, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā viramissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti – paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilabhissantīti vā, dutiyaṃ jhānaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilabhissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti – sotāpattimaggaṃ adhigamissantīti vā, sotāpattiphalaṃ…pe… arahattaphalaṃ sacchikarissantīti vāti. Ayaṃ aturitacārikā, idha cārikāti adhippetā. Sā panesā duvidhā hoti – anibaddhacārikā ca nibaddhacārikā ca. Tattha yaṃ gāmanigamanagarapaṭipāṭivasena carati, ayaṃ anibaddhacārikā nāma. Yaṃ panekasseva bodhaneyyasattassatthāya gacchati, ayaṃ nibaddhacārikā nāma. Esā idha adhippetā.

Tadā kira bhagavato pacchimayāmakiccapariyosāne dasasahassilokadhātuyā ñāṇajālaṃ pattharitvā bodhaneyyabandhave olokentassa pokkharasātibrāhmaṇo sabbaññutaññāṇajālassa anto paviṭṭho. Atha bhagavā ayaṃ brāhmaṇo mayhaṃ ñāṇajāle paññāyati, ‘‘atthi nu khvassa upanissayo’’ti vīmaṃsanto sotāpattimaggassa upanissayaṃ disvā – ‘‘eso mayi etaṃ janapadaṃ gate lakkhaṇapariyesanatthaṃ ambaṭṭhaṃ antevāsiṃ pahiṇissati, so mayā saddhiṃ vādapaṭivādaṃ katvā nānappakāraṃ asabbhivākyaṃ vakkhati, tamahaṃ dametvā nibbisevanaṃ karissāmi. So ācariyassa kathessati, athassācariyo taṃ kathaṃ sutvā āgamma mama lakkhaṇāni pariyesissati, tassāhaṃ dhammaṃ desessāmi. So desanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhahissati. Desanā mahājanassa saphalā bhavissatī’’ti pañcabhikkhusataparivāro taṃ janapadaṃ paṭipanno. Tena vuttaṃ – ‘‘kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehī’’ti.

Yena icchānaṅgalanti yena disābhāgena icchānaṅgalaṃ avasaritabbaṃ. Yasmiṃ vā padese icchānaṅgalaṃ. Ijjhānaṅgalantipi pāṭho. **Tadavasarī**ti tena avasari, taṃ vā avasari. Tena disābhāgena gato, taṃ vā padesaṃ gatoti attho. **Icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe**ti icchānaṅgalaṃ upanissāya icchānaṅgalavanasaṇḍe sīlakhandhāvāraṃ bandhitvā samādhikontaṃ ussāpetvā sabbaññutaññāṇasaraṃ parivattayamāno dhammarājā yathābhirucitena vihārena viharati.

Pokkharasātivatthuvaṇṇanā

255. **Tena kho pana samayenā**ti yena samayena bhagavā tattha viharati, tena samayena, tasmiṃ samayeti ayamattho. Brahmaṃ aṇatīti **brāhmaṇo,** mante sajjhāyatīti attho. Idameva hi jātibrāhmaṇānaṃ niruttivacanaṃ. Ariyā pana bāhitapāpattā brāhmaṇāti vuccanti. **Pokkharasātī**ti idaṃ tassa nāmaṃ. Kasmā pokkharasātīti vuccati. Tassa kira kāyo setapokkharasadiso, devanagare ussāpitarajatatoraṇaṃ viya sobhati. Sīsaṃ panassa kāḷavaṇṇaṃ indanīlamaṇimayaṃ viya. Massupi candamaṇḍale kāḷamegharāji viya khāyati. Akkhīni nīluppalasadisāni. Nāsā rajatapanāḷikā viya suvaṭṭitā suparisuddhā. Hatthapādatalāni ceva mukhadvārañca katalākhārasaparikammaṃ viya sobhati, ativiya sobhaggappatto brāhmaṇassa attabhāvo. Arājake ṭhāne rājānaṃ kātuṃ yuttamimaṃ brāhmaṇaṃ. Evamesa sassiriko. Iti naṃ pokkharasadisattā pokkharasātīti sañjānanti.

Ayaṃ pana kassapasammāsambuddhakāle tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū dasabalassa dānaṃ datvā dhammadesanaṃ sutvā devaloke nibbatti. So tato manussalokamāgacchanto mātukucchivāsaṃ jigucchitvā himavantapadese mahāsare padumagabbhe nibbatti. Tassa ca sarassa avidūre tāpaso paṇṇasālāya vasati. So tīre ṭhito taṃ padumaṃ disvā – ''idaṃ padumaṃ avasesapadumehi mahantataraṃ. Pupphitakāle naṃ gahessāmī''ti cintesi. Taṃ sattāhenāpi na pupphati. Tāpaso kasmā nu kho idaṃ sattāhenāpi na pupphati. Handa naṃ gahessāmīti otaritvā gaṇhi. Taṃ tena nāḷato chinnamattaṃyeva pupphitaṃ. Athassabbhantare suvaṇṇacuṇṇapiñjaraṃ viya rajatabimbakaṃ padumareṇupiñjaraṃ setavaṇṇaṃ dārakaṃ addasa. So mahāpuñño esa bhavissati. Handa naṃ paṭijaggāmīti paṇṇasālaṃ netvā paṭijaggitvā sattavassakālato paṭṭhāya tayo vede uggaṇhāpesi. Dārako tiṇṇaṃ vedānaṃ pāraṃ gantvā paṇḍito byatto jambudīpe aggabrāhmaṇo ahosi. So aparena samayena rañño kosalassa sippaṃ dassesi. Athassa sippe pasanno rājā ukkaṭṭhaṃ nāma mahānagaraṃ brahmadeyyaṃ adāsi. Iti naṃ pokkhare sayitattā pokkharasātīti sañjānanti.

Ukkaṭṭhaṃ ajjhāvasatīti ukkaṭṭhanāmake nagare vasati. Abhibhavitvā vā āvasati. Tassa nagarassa sāmiko hutvā yāya mariyādāya tattha vasitabbaṃ, tāya mariyādāya vasi. Tassa kira nagarassa vatthuṃ ukkā ṭhapetvā ukkāsu jalamānāsu aggahesuṃ, tasmā taṃ ukkaṭṭhanti vuccati. Okkaṭṭhantipi pāṭho, soyevattho. Upasaggavasena panettha bhummatthe upayogavacanaṃ veditabbaṃ. Tassa anupayogattā ca sesapadesu. Tattha lakkhaṇaṃ saddasatthato pariyesitabbaṃ.

Sattussadanti sattehi ussadaṃ, ussannaṃ bahujanaṃ ākiṇṇamanussaṃ. Posāvaniyahatthiassamoramigādianekasattasamākiṇṇañcāti attho. Yasmā panetaṃ nagaraṃ bahi āvijjhitvā jātena hatthiassādīnaṃ ghāsatiṇena ceva gehacchādanatiṇena ca sampannaṃ. Tathā dārukaṭṭhehi ceva gehasambhārakaṭṭhehi ca. Yasmā cassabbhantare vaṭṭacaturassādisaṇṭhānā bahū pokkharaṇiyo jalajakusumavicittāni ca bahūni anekāni taḷākāni udakassa niccabharitāneva honti, tasmā **satiṇakaṭṭhodaka**nti vuttaṃ. Saha dhaññenāti **sadhaññaṃ** pubbaṇṇāparaṇṇādibhedaṃ bahudhaññasannicayanti attho. Ettāvatā yasmiṃ nagare brāhmaṇo setacchattaṃ ussāpetvā rājalīlāya vasati, tassa samiddhisampatti dīpitā hoti.

Rājato laddhaṃ bhoggaṃ **rājabhoggaṃ.** Kena dinnanti ce? Raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ. **Rājadāya**nti rañño dāyabhūtaṃ, dāyajjanti attho. **Brahmadeyya**nti seṭṭhadeyyaṃ, chattaṃ ussāpetvā rājasaṅkhepena bhuñjitabbanti attho. Atha vā **rājabhogga**nti sabbaṃ chejjabhejjaṃ anusāsantena nadītitthapabbatādīsu suṅkaṃ gaṇhantena setacchattaṃ ussāpetvā raññā hutvā bhuñjitabbaṃ. Raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ rājadāyanti ettha taṃ nagaraṃ raññā dinnattā **rājadāyaṃ** dāyakarājadīpanatthaṃ panassa **''raññā pasenadinā kosalena dinna''**nti idaṃ vuttaṃ. **Brahmadeyya**nti seṭṭhadeyyaṃ. Yathā dinnaṃ na puna gahetabbaṃ hoti, nissaṭṭhaṃ pariccattaṃ. Evaṃ dinnanti attho.

Assosīti suṇi upalabhi, sotadvārasampattavacananigghosānusārena aññāsi. **Kho**ti avadhāraṇatthe padapūraṇamatte vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena assosi eva, nāssa koci savanantarāyo ahosīti ayamattho veditabbo. Padapūraṇena pana padabyañjanasiliṭṭhatāmattameva.

Idāni yamatthaṃ brāhmaṇo pokkharasāti assosi, taṃ pakāsento – ''samaṇo khalu bho gotamo''tiādimāha. Tattha samitapāpattā **samaṇo**ti veditabbo. Vuttañhetaṃ – ''samitāssa honti pāpakā akusalā dhammā''tiādi (ma. ni. 1.434). Bhagavā ca anuttarena ariyamaggena samitapāpo. Tenassa yathābhūtaguṇādhigatametaṃ nāmaṃ, yadidaṃ samaṇoti. **Khalū**ti anussavanatthe nipāto. **Bho**ti brāhmaṇajātisamudāgataṃ ālapanamattaṃ. Vuttampi cetaṃ – ''bhovādī nāma so hoti, sace hoti sakiñcano''ti (dha. pa. 55). **Gotamo**ti bhagavantaṃ gottavasena parikitteti. Tasmā samaṇo khalu bho gotamoti ettha samaṇo kira bho gotamagottoti evamattho daṭṭhabbo.

Sakyaputtoti idaṃ pana bhagavato uccākulaparidīpanaṃ. **Sakyakulā pabbajito**ti saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṃ. Kenaci pārijuññena anabhibhūto aparikkhīṇaṃyeva taṃ kulaṃ pahāya saddhāya pabbajitoti vuttaṃ hoti. Tato paraṃ vuttatthameva. **Taṃ kho panā**tiādi sāmaññaphale vuttameva. **Sādhu kho panā**ti sundaraṃ kho pana. Atthāvahaṃ sukhāvahanti vuttaṃ hoti. **Tathārūpānaṃ arahata**nti yathārūpo so bhavaṃ gotamo, evarūpānaṃ yathābhūtaguṇādhigamena loke arahantoti laddhasaddhānaṃ arahataṃ. **Dassanaṃ hotī**ti pasādasommāni akkhīni ummīletvā dassanamattampi sādhu hotīti, evaṃ ajjhāsayaṃ katvā.

Ambaṭṭhamāṇavakathā

256. **Ajjhāyako**ti idaṃ – ‘‘na dānime jhāyanti, na dānime jhāyantīti kho, vāseṭṭha, ajjhāyakā ajjhāyakā tveva tatiyaṃ akkharaṃ upanibbatta’’nti, evaṃ paṭhamakappikakāle jhānavirahitānaṃ brāhmaṇānaṃ garahavacanaṃ. Idāni pana taṃ ajjhāyatīti ajjhāyako. Mante parivattetīti iminā atthena pasaṃsāvacanaṃ katvā voharanti. Mante dhāretīti **mantadharo.**

Tiṇṇaṃ vedānanti iruvedayajuvedasāmavedānaṃ. Oṭṭhapahatakaraṇavasena pāraṃ gatoti **pāragū.** Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhānaṃ. Nighaṇḍū**ti nighaṇḍurukkhādīnaṃ vevacanapakāsakaṃ satthaṃ. **Keṭubha**nti kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārāvahaṃ satthaṃ. Saha akkharappabhedena **sākkharappabhedānaṃ. Akkharappabhedo**ti sikkhā ca nirutti ca. **Itihāsapañcamāna**nti āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā itiha āsa, itiha āsāti īdisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesaṃ itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ.

Padaṃ tadavasesañca byākaraṇaṃ adhīyati vedeti cāti **padako veyyākaraṇo.** Lokāyataṃ vuccati vitaṇḍavādasatthaṃ. **Mahāpurisalakkhaṇa**nti mahāpurisānaṃ buddhādīnaṃ lakkhaṇadīpakaṃ dvādasasahassaganthapamāṇaṃ satthaṃ. Yattha soḷasasahassagāthāparimāṇā buddhamantā nāma ahesuṃ, yesaṃ vasena iminā lakkhaṇena samannāgatā buddhā nāma honti, iminā paccekabuddhā, iminā dve aggasāvakā, asīti mahāsāvakā, buddhamātā, buddhapitā, aggupaṭṭhāko, aggupaṭṭhāyikā, rājā cakkavattīti ayaṃ viseso paññāyati.

Anavayoti imesu lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anūno paripūrakārī, avayo na hotīti vuttaṃ hoti. Avayo nāma yo tāni atthato ca ganthato ca sandhāretuṃ na sakkoti. **Anuññātapaṭiññāto**ti anuññāto ceva paṭiññāto ca. Ācariyenassa ‘‘yaṃ ahaṃ jānāmi, taṃ tvaṃ jānāsī’’tiādinā anuññāto. ‘‘Āma ācariyā’’ti attanā tassa paṭivacanadānapaṭiññāya paṭiññātoti attho. Katarasmiṃ adhikāre? Sake ācariyake tevijjake pāvacane. Esa kira brāhmaṇo cintesi ‘‘imasmiṃ loke ‘ahaṃ buddho, ahaṃ buddho’ti uggatassa nāmaṃ gahetvā bahū janā vicaranti. Tasmā na me anussavamatteneva upasaṅkamituṃ yuttaṃ. Ekaccañhi upasaṅkamantassa apakkamanampi garu hoti, anatthopi uppajjati. Yaṃnūnāhaṃ mama antevāsikaṃ pesetvā – ‘buddho vā, no vā’ti jānitvāva upasaṅkameyya’’nti, tasmā māṇavaṃ āmantetvā ayaṃ tātātiādimāha.

257. **Taṃ bhavanta**nti tassa bhoto gotamassa. **Tathā santaṃ yevā**ti tathā satoyeva. Idhāpi hi itthambhūtākhyānatthavaseneva upayogavacanaṃ.

258. **Yathā kathaṃ panāhaṃ, bho, ta**nti ettha kathaṃ panāhaṃ bho taṃ bhavantaṃ gotamaṃ jānissāmi, yathā sakkā so ñātuṃ, tathā me ācikkhāhīti attho. **Yathā**ti vā nipātamattamevetaṃ. **Katha**nti ayaṃ ākārapucchā. Kenākārenāhaṃ taṃ bhavantaṃ gotamaṃ jānissāmīti attho. Evaṃ vutte kira naṃ upajjhāyo ‘‘kiṃ tvaṃ, tāta, pathaviyaṃ ṭhito, pathaviṃ na passāmīti viya; candimasūriyānaṃ obhāse ṭhito, candimasūriye na passāmīti viya vadasī’’tiādīni vatvā jānanākāraṃ dassento āgatāni kho, tātātiādimāha.

Tattha **mantesū**ti vedesu. Tathāgato kira uppajjissatīti paṭikacceva suddhāvāsā devā vedesu lakkhaṇāni pakkhipitvā buddhamantā nāmeteti brāhmaṇaveseneva vede vācenti. Tadanusārena mahesakkhā sattā tathāgataṃ jānissantīti. Tena pubbe vedesu mahāpurisalakkhaṇāni āgacchanti. Parinibbute pana tathāgate anukkamena antaradhāyanti. Tenetarahi natthīti. **Mahāpurisassā**ti paṇidhisamādānañāṇakaruṇādiguṇamahato purisassa. **Dveyeva gatiyo**ti dveyeva niṭṭhā. Kāmañcāyaṃ gatisaddo ‘‘pañca kho imā, sāriputta, gatiyo’’tiādīsu (ma. ni. 1.153) bhavabhede vattati. ‘‘Gati migānaṃ pavana’’ntiādīsu (pari. 399) nivāsaṭṭhāne. ‘‘Evaṃ adhimattagatimanto’’tiādīsu paññāyaṃ. ‘‘Gatigata’’ntiādīsu visaṭabhāve. Idha pana niṭṭhāyaṃ vattatīti veditabbo.

Tattha kiñcāpi yehi lakkhaṇehi samannāgato rājā cakkavattī hoti, na teheva buddho hoti; jātisāmaññato pana tāniyeva tānīti vuccanti. Tena vuttaṃ – ‘‘yehi samannāgatassā’’ti. **Sace agāraṃ ajjhāvasatī**ti yadi agāre vasati. **Rājā hoti cakkavattī**ti catūhi acchariyadhammehi, saṅgahavatthūhi ca lokaṃ rañjanato rājā, cakkaratanaṃ vatteti, catūhi sampatticakkehi vattati, tehi ca paraṃ vatteti, parahitāya ca iriyāpathacakkānaṃ vatto etasmiṃ atthīti cakkavattī. Ettha ca rājāti sāmaññaṃ. Cakkavattīti visesaṃ. Dhammena caratīti **dhammiko.** Ñāyena samena vattatīti attho. Dhammena rajjaṃ labhitvā rājā jātoti **dhammarājā.** Parahitadhammakaraṇena vā **dhammiko.** Attahitadhammakaraṇena **dhammarājā.** Caturantāya issaroti **cāturanto,** catusamuddaantāya, catubbidhadīpavibhūsitāya pathaviyā issaroti attho. Ajjhattaṃ kopādipaccatthike bahiddhā ca sabbarājāno vijetīti **vijitāvī. Janapadatthāvariyappatto**ti janapade dhuvabhāvaṃ thāvarabhāvaṃ patto, na sakkā kenaci cāletuṃ. Janapado vā tamhi thāvariyappatto anuyutto sakammanirato acalo asampavedhīti janapadatthāvariyappatto.

Seyyathidanti nipāto, tassa cetāni katamānīti attho. **Cakkaratana**ntiādīsu cakkañca, taṃ ratijananaṭṭhena ratanañcāti cakkaratanaṃ. Esa nayo sabbattha. Imesu pana ratanesu ayaṃ cakkavattirājā cakkaratanena ajitaṃ jināti, hatthiassaratanehi vijite yathāsukhaṃ anucarati, pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati, avasesehi upabhogasukhamanubhavati. Paṭhamena cassa ussāhasattiyogo, pacchimena mantasattiyogo, hatthiassagahapatiratanehi pabhusattiyogo suparipuṇṇo hoti, itthimaṇiratanehi tividhasattiyogaphalaṃ. So itthimaṇiratanehi bhogasukhamanubhavati, sesehi issariyasukhaṃ. Visesato cassa purimāni tīṇi adosakusalamūlajanitakammānubhāvena sampajjanti, majjhimāni alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena, pacchimamekaṃ amohakusalamūlajanitakammānubhāvenāti veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana bojjhaṅgasaṃyutte ratanasuttassa upadesato gahetabbo.

Parosahassanti atirekasahassaṃ. **Sūrā**ti abhīrukajātikā. **Vīraṅgarūpā**ti devaputtasadisakāyā. Evaṃ tāva eke vaṇṇayanti. Ayaṃ panettha sabbhāvo. **Vīrā**ti uttamasūrā vuccanti, vīrānaṃ aṅgaṃ vīraṅgaṃ, vīrakāraṇaṃ vīriyanti vuttaṃ hoti. Vīraṅgarūpaṃ etesanti **vīraṅgarūpā,** vīriyamayasarīrā viyāti vuttaṃ hoti. **Parasenappamaddanā**ti sace paṭimukhaṃ tiṭṭheyya parasenā taṃ parimadditum samatthāti adhippāyo. **Dhammenā**ti ''pāṇo na hantabbo''tiādinā pañcasīladhammena. **Arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado**ti ettha rāgadosamohamānadiṭṭhiavijjāduccaritachadanehi sattahi paṭicchanne kilesandhakāre loke taṃ chadanaṃ vivaṭṭetvā samantato sañjātāloko hutvā ṭhitoti vivaṭṭacchado. Tattha paṭhamena padena pūjārahatā. Dutiyena tassā hetu, yasmā sammāsambuddhoti, tatiyena buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttāti veditabbā. Atha vā vivaṭṭo ca vicchado cāti vivaṭṭacchado, vaṭṭarahito chadanarahito cāti vuttaṃ hoti. Tena arahaṃ vaṭṭābhāvena, sammāsambuddho chadanābhāvenāti evaṃ purimapadadvayasseva hetudvayaṃ vuttaṃ hoti, dutiyena vesārajjena cettha purimasiddhi, paṭhamena dutiyasiddhi, tatiyacatutthehi tatiyasiddhi hoti. Purimañca dhammacakkhuṃ, dutiyaṃ buddhacakkhuṃ, tatiyaṃ samantacakkhuṃ sādhetīti veditabbaṃ. **Tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā**ti iminā'ssa mantesu sūrabhāvaṃ janeti.

259. Sopi tāya ācariyakathāya lakkhaṇesu vigatasammoho ekobhāsajāte viya buddhamante sampassamāno **evaṃ bho**ti āha. Tassattho – 'yathā, bho, tvaṃ vadasi, evaṃ karissāmī'ti. **Vaḷavārathamāruyhā**ti vaḷavāyuttaṃ rathaṃ abhirūhitvā. Brāhmaṇo kira yena rathena sayaṃ vicarati, tameva rathaṃ datvā māṇavaṃ pesesi. Māṇavāpi pokkharasātisseva antevāsikā. So kira tesaṃ – ''ambaṭṭhena saddhiṃ gacchathā''ti saññaṃ adāsi.

Yāvatikā yānassa bhūmīti yattakaṃ sakkā hoti yānena gantuṃ, ayaṃ yānassa bhūmi nāma. **Yānā paccorohitvā**ti ayānabhūmiṃ, dvārakoṭṭhakasamīpaṃ gantvā yānato paṭiorohitvā.

Tena kho pana samayenāti yasmiṃ samaye ambaṭṭho ārāmaṃ pāvisi. Tasmiṃ pana samaye, ṭhitamajjhanhikasamaye. Kasmā pana tasmiṃ samaye caṅkamantīti? Paṇītabhojanapaccayassa thinamiddhassa vinodanatthaṃ, divāpadhānikā vā te. Tādisānañhi pacchābhattaṃ caṅkamitvā nhāyitvā sarīraṃ utuṃ gāhāpetvā nisajja samaṇadhammaṃ karontānaṃ cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Yena te bhikkhū**ti so kira – ''kuhiṃ samaṇo gotamo''ti pariveṇato pariveṇaṃ anāgantvā ''pucchitvāva pavisissāmī''ti vilokento araññahatthī viya mahācaṅkame caṅkamamāne paṃsukūlike bhikkhū disvā tesaṃ santikaṃ agamāsi. Taṃ sandhāya **yena te bhikkhū**tiādi vuttaṃ. **Dassanāyā**ti daṭṭhuṃ, passitukāmā hutvāti attho.

260. **Abhiññātakolañño**ti pākaṭakulajo. Tadā kira jambudīpe ambaṭṭhakulaṃ nāma pākaṭakulamahosi. **Abhiññātassā**ti rūpajātimantakulāpadesehi pākaṭassa. **Agarū**ti abhāriko. Yo hi ambaṭṭhaṃ ñāpetuṃ na sakkuṇeyya, tassa tena saddhiṃ kathāsallāpo garu bhaveyya. Bhagavato pana tādisānaṃ māṇavānaṃ satenāpi sahassenāpi pañhaṃ puṭṭhassa vissajjane dandhāyitattaṃ natthīti maññamānā – ‘‘agaru kho panā’’ti cintayiṃsu. **Vihāro**ti gandhakuṭiṃ sandhāya āhaṃsu.

Ataramānoti aturito, saṇikaṃ padappamāṇaṭṭhāne padaṃ nikkhipanto vattaṃ katvā susammaṭṭhaṃ muttādalasinduvārasantharasadisaṃ vālikaṃ avināsentoti attho. **Āḷinda**nti pamukhaṃ. **Ukkāsitvā**ti ukkāsitasaddaṃ katvā. **Aggaḷa**nti dvārakavāṭaṃ. **Ākoṭehī**ti agganakhehi saṇikaṃ kuñcikacchiddasamīpe ākoṭehīti vuttaṃ hoti. Dvāraṃ kira atiupari amanussā, atiheṭṭhā dīghajātikā koṭenti. Tathā anākoṭetvā majjhe chiddasamīpe koṭetabbanti idaṃ dvārākoṭanavattanti dīpentā vadanti.

261. **Vivari bhagavā dvāra**nti na bhagavā uṭṭhāya dvāraṃ vivari. Vivariyatūti pana hatthaṃ pasāresi. Tato ‘‘bhagavā tumhehi anekāsu kappakoṭīsu dānaṃ dadamānehi na sahatthā dvāravivaraṇakammaṃ kata’’nti sayameva dvāraṃ vivaṭaṃ. Taṃ pana yasmā bhagavato manena vivaṭaṃ, tasmā vivari bhagavā dvāranti vattuṃ vaṭṭati.

Bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsūti yathā khamanīyādīni pucchanto bhagavā tehi, evaṃ tepi bhagavatā saddhiṃ samappavattamodā ahesuṃ. Sītodakaṃ viya uṇhodakena sammoditaṃ ekībhāvaṃ agamaṃsu. Yāya ca ‘‘kacci, bho gotama, khamanīyaṃ; kacci yāpanīyaṃ, kacci bhoto ca gotamassa sāvakānañca appābādhaṃ, appātaṅkaṃ, lahuṭṭhānaṃ, balaṃ, phāsuvihāro’’tiādikāya kathāya sammodiṃsu, taṃ pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṃ yuttabhāvato ca sammodanīyaṃ, atthabyañjanamadhuratāya sucirampi kālaṃ sāretuṃ nirantaraṃ pavattetuṃ arahabhāvato saritabbabhāvato ca sāraṇīyaṃ. Suyyamānasukhato sammodanīyaṃ, anussariyamānasukhato ca sāraṇīyaṃ. Tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyaṃ, atthaparisuddhatāya sāraṇīyaṃ. Evaṃ anekehi pariyāyehi sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā pariyosāpetvā niṭṭhapetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Ambaṭṭho pana māṇavoti so kira bhagavato rūpasampattiyaṃ cittappasādamattampi akatvā ‘‘dasabalaṃ apasādessāmī’’ti udare baddhasāṭakaṃ muñcitvā kaṇṭhe olambetvā ekena hatthena dussakaṇṇaṃ gahetvā caṅkamaṃ abhirūhitvā kālena bāhuṃ, kālena udaraṃ, kālena piṭṭhiṃ dassento, kālena hatthavikāraṃ, kālena bhamukavikāraṃ karonto, ‘‘kacci te bho, gotama, dhātusamatā, kacci bhikkhāhārena na kilamatha, akilamathākāroyeva pana te paññāyati; thūlāni hi te aṅgapaccaṅgāni, pāsādikattha gatagataṭṭhāne. ‘te bahujanā rājapabbajitoti ca buddho’ti ca uppannabahumānā paṇītaṃ ojavantamāhāraṃ denti. Passatha, bho, gehaṃ, cittasālā viya, dibbapāsādo viya. Imaṃ mañcaṃ passatha, bimbohanaṃ passatha, kiṃ evarūpe ṭhāne vasantassa samaṇadhammaṃ kātuṃ dukkara’’nti evarūpaṃ uppaṇḍanakathaṃ anācārabhāvasāraṇīyaṃ katheti, tena vuttaṃ – ‘‘ambaṭṭho pana māṇavo caṅkamantopi nisinnena bhagavatā kiñci kiñci kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāreti, ṭhitopi nisinnena bhagavatā kiñci kiñci kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretī’’ti.

262. **Atha kho bhagavā**ti atha bhagavā – ‘‘ayaṃ māṇavo hatthaṃ pasāretvā bhavaggaṃ gahetukāmo viya, pādaṃ pasāretvā avīciṃ vicaritukāmo viya, mahāsamuddaṃ taritukāmo viya, sineruṃ ārohitukāmo viya ca aṭṭhāne vāyamati, handa, tena saddhiṃ mantemī’’ti ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavoca. **Ācariyapācariyehī**ti ācariyehi ca tesaṃ ācariyehi ca.

Paṭhamaibbhavādavaṇṇanā

263. **Gacchanto vā**ti ettha kāmaṃ tīsu iriyāpathesu brāhmaṇo ācariyabrāhmaṇena saddhiṃ sallapitumarahati. Ayaṃ pana māṇavo mānathaddhatāya kathāsallāpaṃ karonto cattāropi iriyāpathe yojessāmīti ‘‘sayāno vā hi, bho gotama, sayānenā’’ti āha.

Tato kira taṃ bhagavā – ‘‘ambaṭṭha, gacchantassa vā gacchantena, ṭhitassa vā ṭhitena, nisinnassa vā nisinnenācariyena saddhiṃ kathā nāma sabbācariyesu labbhati. Tvaṃ pana sayāno sayānenācariyena saddhiṃ kathesi, kiṃ te ācariyo gorūpaṃ, udāhu tva’’nti āha. So kujjhitvā – ‘‘ye ca kho te, bho gotama, muṇḍakā’’tiādimāha. Tattha muṇḍe muṇḍāti samaṇe ca samaṇāti vattuṃ vaṭṭeyya. Ayaṃ pana hīḷento muṇḍakā samaṇakāti āha. **Ibbhā**ti gahapatikā. **Kaṇhā**ti kaṇhā, kāḷakāti attho. **Bandhupādāpaccā**ti ettha bandhūti brahmā adhippeto. Tañhi brāhmaṇā pitāmahoti voharanti. Pādānaṃ apaccā pādāpaccā, brahmuno piṭṭhipādato jātāti adhippāyo. Tassa kira ayaṃ laddhi – brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādatoti. Evaṃ kathento ca panesa kiñcāpi aniyametvā katheti. Atha kho bhagavantameva vadāmīti katheti.

Atha kho bhagavā – ‘‘ayaṃ ambaṭṭho āgatakālato paṭṭhāya mayā saddhiṃ kathayamāno mānameva nissāya kathesi, āsīvisaṃ gīvāyaṃ gaṇhanto viya, aggikkhandhaṃ āliṅganto viya, mattavāraṇaṃ soṇḍāya parāmasanto viya, attano pamāṇaṃ na jānāti. Handa naṃ jānāpessāmī’’ti cintetvā ‘‘atthikavato kho pana te, ambaṭṭhā’’tiādimāha. Tattha āgantvā kattabbakiccasaṅkhāto attho, etassa atthīti atthikaṃ, tassa māṇavassa cittaṃ. Atthikamassa atthīti atthikavā, tassa atthikavato tava idhāgamanaṃ ahosīti attho.

Kho panāti nipātamattaṃ. **Yāyeva kho panatthāyā**ti yeneva kho panatthena. **Āgaccheyyāthā**ti mama vā aññesaṃ vā santikaṃ yadā kadāci āgaccheyyātha. **Tameva attha**nti idaṃ purisaliṅgavaseneva vuttaṃ. **Manasi kareyyāthā**ti citte kareyyātha. Idaṃ vuttaṃ hoti – tvaṃ ācariyena attano karaṇīyena pesito, na amhākaṃ paribhavanatthāya, tasmā tameva kiccaṃ manasi karohīti. Evamassa aññesaṃ santikaṃ āgatānaṃ vattaṃ dassetvā mānaniggaṇhanatthaṃ ‘‘avusitavāyeva kho panā’’tiādimāha. Tassattho passatha bho ayaṃ ambaṭṭho māṇavo ācariyakule avusitavā asikkhito appassutova samāno. **Vusitamānī**ti ‘‘ahaṃ vusitavā sikkhito bahussuto’’ti attānaṃ maññati. Etassa hi evaṃ pharusavacanasamudācāre kāraṇaṃ kimaññatra avusitattāti ācariyakule asaṃvuddhā asikkhitā appassutāyeva hi evaṃ vadantīti.

264. **Kupito**ti kuddho. **Anattamano**ti asakamano, kiṃ pana bhagavā tassa kujjhanabhāvaṃ ñatvā evamāha udāhu añatvāti? Ñatvā āhāti. Kasmā ñatvā āhāti? Tassa mānanimmadanatthaṃ. Bhagavā hi aññāsi – ‘‘ayaṃ mayā evaṃ vutte kujjhitvā mama ñātake akkosissati. Athassāhaṃ yathā nāma kusalo bhisakko dosaṃ uggiletvā nīharati, evameva gottena gottaṃ, kulāpadesena kulāpadesaṃ, uṭṭhāpetvā bhavaggappamāṇena viya uṭṭhitaṃ mānaddhajaṃ mūle chetvā nipātessāmī’’ti. **Khuṃsento**ti ghaṭṭento. **Vambhento**ti hīḷento. **Pāpito bhavissatī**ti caṇḍabhāvādidosaṃ pāpito bhavissati.

Caṇḍāti mānanissitakodhayuttā. **Pharusā**ti kharā. **Lahusā**ti lahukā. Appakeneva tussanti vā dussanti vā udakapiṭṭhe alābukaṭāhaṃ viya appakeneva uplavanti. **Bhassā**ti bahubhāṇino. Sakyānaṃ mukhe vivaṭe aññassa vacanokāso natthīti adhippāyeneva vadati. **Samānā**ti idaṃ santāti purimapadassa vevacanaṃ. **Na sakkarontī**ti na brāhmaṇānaṃ sundarenākārena karonti. **Na garuṃ karontī**ti brāhmaṇesu gāravaṃ na karonti. **Na mānentī**ti na manena piyāyanti. **Na pūjentī**ti mālādīhi nesaṃ pūjaṃ na karonti. **Na apacāyantī**ti abhivādanādīhi nesaṃ apacitikammaṃ nīcavuttiṃ na dassenti **tayida**nti taṃ idaṃ. **Yadime sakyā**ti yaṃ ime sakyā na brāhmaṇe sakkaronti…pe… na apacāyanti, taṃ tesaṃ asakkārakaraṇādi sabbaṃ na yuttaṃ, nānulomanti attho.

Dutiyaibbhavādavaṇṇanā

265. **Aparaddhu**nti aparajjhiṃsu. **Ekamidāha**nti ettha idanti nipātamattaṃ. Ekaṃ ahanti attho. **Sandhāgāra**nti rajjaanusāsanasālā. **Sakyā**ti abhisittarājāno. **Sakyakumārā**ti anabhisittā. **Uccesū**ti yathānurūpesu pallaṅkapīṭhakavettāsanaphalakacittattharaṇādibhedesu. **Sañjagghantā**ti uppaṇḍanavasena mahāhasitaṃ hasantā. **Saṃkīḷantā**ti hasitamatta karaṇaaṅgulisaṅghaṭṭanapāṇippahāradānādīni karontā. **Mamaññeva maññe**ti evamahaṃ maññāmi, mamaññeva anuhasanti, na aññanti.

Kasmā pana te evamakaṃsūti? Te kira ambaṭṭhassa kulavaṃsaṃ jānanti. Ayañca tasmiṃ samaye yāva pādantā olambetvā nivatthasāṭakassa ekena hatthena dussakaṇṇaṃ gahetvā khandhaṭṭhikaṃ nāmetvā mānamadena matto viya āgacchati. Tato – ‘‘passatha bho amhākaṃ dāsassa kaṇhāyanagottassa ambaṭṭhassa āgamanakāraṇa’’nti vadantā evamakaṃsu. Sopi attano kulavaṃsaṃ jānāti. Tasmā ‘‘mamaññeva maññe’’ti takkayittha.

Āsanenāti ‘‘idamāsanaṃ, ettha nisīdāhī’’ti evaṃ āsanena nimantanaṃ nāma hoti, tathā na koci akāsi.

Tatiyaibbhavādavaṇṇanā

266. **Laṭukikā**ti khettaleḍḍūnaṃ antarenivāsinī khuddakasakuṇikā. **Kulāvake**ti nivāsanaṭṭhāne. **Kāmalāpinī**ti yadicchakabhāṇinī, yaṃ yaṃ icchati taṃ taṃ lapati, na taṃ koci haṃso vā koñco vā moro vā āgantvā ‘‘kiṃ tvaṃ lapasī’ti nisedheti. **Abhisajjitu**nti kodhavasena laggituṃ.

Evaṃ vutte māṇavo – ‘‘ayaṃ samaṇo gotamo attano ñātake laṭukikasadise katvā amhe haṃsakoñcamorasadise karoti, nimmāno dāni jāto’’ti maññamāno uttari cattāro vaṇṇe dasseti.

Dāsiputtavādavaṇṇanā

267. **Nimmādetī**ti nimmadeti nimmāne karoti. **Yaṃnūnāha**nti yadi panāhaṃ. ‘‘Kaṇhāyanohamasmi, bho gotamā’’ti idaṃ kira vacanaṃ ambaṭṭho tikkhattuṃ mahāsaddena avoca. Kasmā avoca? Kiṃ asuddhabhāvaṃ na jānātīti? Āma jānāti. Jānantopi bhavapaṭicchannametaṃ kāraṇaṃ, taṃ anena na diṭṭhaṃ. Apassanto mahāsamaṇo kiṃ vakkhatīti maññamāno mānathaddhatāya avoca. **Mātāpettika**nti mātāpitūnaṃ santakaṃ. **Nāmagotta**nti paṇṇattivasena nāmaṃ, paveṇīvasena gottaṃ. **Anussarato**ti anussarantassa kulakoṭiṃ sodhentassa. **Ayyaputtā**ti sāmino puttā. **Dāsiputto**ti gharadāsiyāva putto. Tasmā yathā dāsena sāmino upasaṅkamitabbā, evaṃ anupasaṅkamantaṃ taṃ disvā sakyā anujagghiṃsūti dasseti.

Ito paraṃ tassa dāsabhāvaṃ sakyānañca sāmibhāvaṃ pakāsetvā attano ca ambaṭṭhassa ca kulavaṃsaṃ āharanto sakyā kho panātiādimāha. Tattha **dahantī**ti ṭhapenti, okkāko no pubbapurisoti, evaṃ karontīti attho. Tassa kira rañño kathanakāle ukkā viya mukhato pabhā niccharati, tasmā taṃ ‘‘okkāko’’ti sañjāniṃsūti. **Pabbājesī**ti nīhari.

Idāni te nāmavasena dassento – ‘‘okkāmukha’’ntiādimāha. Tatrāyaṃ anupubbī kathā – paṭhamakappikānaṃ kira rañño mahāsammatassa rojo nāma putto ahosi. Rojassa vararojo, vararojassa kalyāṇo, kalyāṇassa varakalyāṇo, varakalyāṇassa mandhātā, mandhātussa varamandhātā, varamandhātussa uposatho, uposathassa varo, varassa upavaro, upavarassa maghadevo, maghadevassa paramparāya caturāsītikhattiyasahassāni ahesuṃ. Tesaṃ pacchato tayo okkākavaṃsā ahesuṃ. Tesu tatiyaokkākassa pañca mahesiyo ahesuṃ – hatthā, cittā, jantu, jālinī, visākhāti. Ekekissā pañcapañcaitthisataparivārā. Sabbajeṭṭhāya cattāro puttā – okkāmukho, karakaṇḍu, hatthiniko, sinisūroti. Pañca dhītaro – piyā, suppiyā, ānandā, vijitā, vijitasenāti. Iti sā nava putte vijāyitvā kālamakāsi.

Atha rājā aññaṃ dahariṃ abhirūpaṃ rājadhītaraṃ ānetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi. Sā jantuṃ nāma puttaṃ vijāyi. Atha naṃ pañcamadivase alaṅkaritvā rañño dassesi. Rājā tuṭṭho tassā varaṃ adāsi. Sā ñātakehi saddhiṃ mantetvā puttassa rajjaṃ yāci. Rājā – ‘‘nassa, vasali, mama puttānaṃ antarāyaṃ icchasī’’ti tajjesi. Sā punappunaṃ raho rājānaṃ paritosetvā – ‘‘mahārāja, musāvādo nāma na vaṭṭatī’’tiādīni vatvā yācatiyeva. Atha rājā putte āmantesi – ‘‘ahaṃ tātā, tumhākaṃ kaniṭṭhaṃ jantukumāraṃ disvā tassa mātuyā sahasā varaṃ adāsiṃ, sā puttassa rajjaṃ pariṇāmetuṃ icchati. Tumhe ṭhapetvā maṅgalahatthiṃ maṅgalaassaṃ maṅgalarathañca yattake icchatha, tattake hatthiassarathe gahetvā gacchatha. Mamaccayena āgantvā rajjaṃ kareyyāthā’’ti, aṭṭhahi amaccehi saddhiṃ uyyojesi.

Te nānappakāraṃ roditvā kanditvā – ‘‘tāta, amhākaṃ dosaṃ khamathā’’ti rājānañceva rājorodhe ca khamāpetvā, ‘‘mayampi bhātūhi saddhiṃ gacchāmā’’ti rājānaṃ āpucchitvā nagarā nikkhantā bhaginiyo ādāya caturaṅginiyā senāya parivutā nagarā nikkhamiṃsu. ‘‘Kumārā pituaccayena āgantvā rajjaṃ kāressanti, gacchāma ne upaṭṭhahāmā’’ti cintetvā bahū manussā anubandhiṃsu. Paṭhamadivase yojanamattā senā ahosi, dutiye dviyojanamattā, tatiye tiyojanamattā. Kumārā mantayiṃsu – ‘‘mahā balakāyo, sace mayaṃ kañci sāmantarājānaṃ madditvā janapadaṃ gaṇheyyāma, sopi no nappasaheyya. Kiṃ paresaṃ pīḷāya katāya, mahā ayaṃ jambudīpo, araññe nagaraṃ māpessāmā’’ti himavantābhimukhā gantvā nagaravatthuṃ pariyesiṃsu.

Tasmiñca samaye amhākaṃ bodhisatto brāhmaṇamahāsālakule nibbattitvā kapilabrāhmaṇo nāma hutvā nikkhamma isipabbajjaṃ pabbajitvā himavantapasse pokkharaṇiyā tīre sākavanasaṇḍe paṇṇasālaṃ māpetvā vasati. So kira bhummajālaṃ nāma vijjaṃ jānāti, yāya uddhaṃ asītihatthe ākāse, heṭṭhā ca bhūmiyampi guṇadosaṃ passati. Etasmiṃ padese tiṇagumbalatā dakkhiṇāvaṭṭā pācīnābhimukhā jāyanti. Sīhabyagghādayo migasūkare sappabiḷārā ca maṇḍūkamūsike anubandhamānā taṃ padesaṃ patvā na sakkonti te anubandhituṃ. Tehi te aññadatthu santajjitā nivattantiyeva. So – ‘‘ayaṃ pathaviyā aggapadeso’’ti ñatvā tattha attano paṇṇasālaṃ māpesi.

Atha te kumāre nagaravatthuṃ pariyesamāne attano vasanokāsaṃ āgate disvā pucchitvā taṃ pavattiṃ ñatvā tesu anukampaṃ janetvā avoca – ‘‘imasmiṃ paṇṇasālaṭṭhāne māpitaṃ nagaraṃ jambudīpe agganagaraṃ bhavissati. Ettha jātapurisesu ekeko purisasatampi purisasahassampi abhibhavituṃ sakkhissati. Ettha nagaraṃ māpetha, paṇṇasālaṭṭhāne rañño gharaṃ karotha. Imasmiñhi okāse ṭhatvā caṇḍālaputtopi cakkavattibalena atiseyyo’’ti. Nanu, bhante, ayyassa vasanokāsoti? ‘‘Mama vasanokāso’’ti mā cintayittha. Mayhaṃ ekapasse paṇṇasālaṃ katvā nagaraṃ māpetvā **kapilavatthu**nti nāmaṃ karothā’’ti. Te tathā katvā tattha nivāsaṃ kappesuṃ.

Athāmaccā – ‘‘ime dārakā vayappattā, sace nesaṃ pitā santike bhaveyya, so āvāhavivāhaṃ kareyya. Idāni pana amhākaṃ bhāro’’ti cintetvā kumārehi saddhiṃ mantayiṃsu. Kumārā amhākaṃ sadisā khattiyadhītaro nāma na passāma, nāpi bhaginīnaṃ sadise khattiyakumārake, asadisasaṃyoge ca no uppannā puttā mātito vā pitito vā aparisuddhā jātisambhedaṃ pāpuṇissanti. Tasmā mayaṃ bhaginīhiyeva saddhiṃ saṃvāsaṃ rocemāti. Te jātisambhedabhayena jeṭṭhakabhaginiṃ mātuṭṭhāne ṭhapetvā avasesāhi saṃvāsaṃ kappesuṃ.

Tesaṃ puttehi ca dhītāhi ca vaḍḍhamānānaṃ aparena samayena jeṭṭhakabhaginiyā kuṭṭharogo udapādi, koviḷārapupphasadisāni gattāni ahesuṃ. Rājakumārā imāya saddhiṃ ekato nisajjaṭṭhānabhojanādīni karontānampi upari ayaṃ rogo saṅkamatīti cintetvā ekadivasaṃ uyyānakīḷaṃ gacchantā viya taṃ yāne āropetvā araññaṃ pavisitvā bhūmiyaṃ pokkharaṇiṃ khaṇāpetvā tattha khādanīyabhojanīyena saddhiṃ taṃ pakkhipitvā gharasaṅkhepena upari padaraṃ paṭicchādetvā paṃsuṃ datvā pakkamiṃsu.

Tena ca samayena rāmo nāma bārāṇasirājā kuṭṭharogo nāṭakitthīhi ca orodhehi ca jigucchiyamāno tena saṃvegena jeṭṭhaputtassa rajjaṃ datvā araññaṃ pavisitvā tattha paṇṇasālaṃ māpetvā mūlaphalāni paribhuñjanto nacirasseva arogo suvaṇṇavaṇṇo hutvā ito cito ca vicaranto mahantaṃ susirarukkhaṃ disvā tassabbhantare soḷasahatthappamāṇaṃ okāsaṃ sodhetvā dvārañca vātapānañca yojetvā nisseṇiṃ bandhitvā tattha vāsaṃ kappesi. So aṅgārakaṭāhe aggiṃ katvā rattiṃ migasūkarādīnaṃ sadde suṇanto sayati. So – ‘‘asukasmiṃ padese sīho saddamakāsi, asukasmiṃ byaggho’’ti sallakkhetvā pabhāte tattha gantvā vighāsamaṃsaṃ ādāya pacitvā khādati.

Athekadivasaṃ tasmiṃ paccūsasamaye aggiṃ jāletvā nisinne rājadhītāya sarīragandhena āgantvā byaggho tasmiṃ padese paṃsuṃ viyūhanto padare vivaramakāsi, tena ca vivarena sā byagghaṃ disvā bhītā vissaramakāsi. So taṃ saddaṃ sutvā – ‘‘itthisaddo eso’’ti ca sallakkhetvā pātova tattha gantvā – ‘‘ko etthā’’ti āha. Mātugāmo sāmīti. Kiṃ jātikāsīti? Okkākamahārājassa dhītā sāmīti. Nikkhamāti? Na sakkā sāmīti. Kiṃ kāraṇāti? Chavirogo me atthīti. So sabbaṃ pavattiṃ pucchitvā khattiyamānena anikkhamantiṃ – ‘‘ahampi khattiyo’’ti attano khattiyabhāvaṃ jānāpetvā nisseṇiṃ datvā uddharitvā attano vasanokāsaṃ netvā sayaṃ paribhuttabhesajjāniyeva datvā nacirasseva arogaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ katvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā paṭhamasaṃvāseneva gabbhaṃ gaṇhitvā dve putte vijāyi, punapi dveti, evaṃ soḷasakkhattumpi vijāyi. Evaṃ dvattiṃsa bhātaro ahesuṃ. Te anupubbena vuḍḍhippatte pitā sabbasippāni sikkhāpesi.

Athekadivasaṃ eko rāmarañño nagaravāsī vanacarako pabbate ratanāni gavesanto rājānaṃ disvā sañjānitvā āha – ‘‘jānāmahaṃ, deva, tumhe’’ti. Tato naṃ rājā sabbaṃ pavattiṃ pucchi. Tasmiṃyeva ca khaṇe te dārakā āgamiṃsu. So te disvā – ‘‘ke ime’’ti āha. ‘‘Puttā me’’ti ca vutte tesaṃ mātikavaṃsaṃ pucchitvā – ‘‘laddhaṃ dāni me pābhata’’nti nagaraṃ gantvā rañño ārocesi. So ‘pitaraṃ ānayissāmī’ti caturaṅginiyā senāya tattha gantvā pitaraṃ vanditvā – ‘‘rajjaṃ, deva, sampaṭicchā’’ti yāci. So – ‘‘alaṃ, tāta, na tattha gacchāmi, idheva me imaṃ rukkhaṃ apanetvā nagaraṃ māpehī’’ti āha. So tathā katvā tassa nagarassa kolarukkhaṃ apanetvā katattā kolanagaranti ca byagghapathe katattā byagghapathanti cāti dve nāmāni āropetvā pitaraṃ vanditvā attano nagaraṃ agamāsi.

Tato vayappatte kumāre mātā āha – ‘‘tātā, tumhākaṃ kapilavatthuvāsino sakyā mātulā santi. Mātuladhītānaṃ pana vo evarūpaṃ nāma kesaggahaṇaṃ hoti, evarūpaṃ dussagahaṇaṃ. Yadā tā nhānatitthaṃ āgacchanti, tadā gantvā yassa yā ruccati, so taṃ gaṇhatū''ti. Te tatheva gantvā tāsu nhatvā sīsaṃ sukkhāpayamānāsu yaṃ yaṃ icchiṃsu, taṃ taṃ gahetvā nāmaṃ sāvetvā agamiṃsu. Sakyarājāno sutvā ''hotu, bhaṇe, amhākaṃ ñātakā eva te''ti tuṇhī ahesuṃ. Ayaṃ sakyakoliyānaṃ uppatti. Evaṃ tesaṃ sakyakoliyānaṃ aññamaññaṃ āvāhavivāhaṃ karontānaṃ yāva buddhakālā anupacchinnova vaṃso āgato. Tattha bhagavā sakyavaṃsaṃ dassetuṃ – ''te raṭṭhasmā pabbājitā himavantapasse pokkharaṇiyā tīre''tiādimāha. Tattha **sammantī**ti vasanti. **Sakyā vata bho**ti raṭṭhasmā pabbājitā araññe vasantāpi jātisambhedamakatvā kulavaṃsaṃ anurakkhituṃ sakyā, samatthā, paṭibalāti attho. **Tadagge**ti taṃ aggaṃ katvā, tato paṭṭhāyāti attho. **So ca nesaṃ pubbapuriso**ti so okkāko rājā etesaṃ pubbapuriso. Natthi etesaṃ gahapativaṃsena sambhedamattampīti.

Evaṃ sakyavaṃsaṃ pakāsetvā idāni ambaṭṭhavaṃsaṃ pakāsento – ''rañño kho panā''tiādimāha. **Kaṇhaṃ nāma janesī**ti kāḷavaṇṇaṃ antokucchiyaṃyeva sañjātadantaṃ parūḷhamassudāṭhikaṃ puttaṃ vijāyi. **Pabyāhāsī**ti yakkho jātoti bhayena palāyitvā dvāraṃ pidhāya ṭhitesu gharamānusakesu ito cito ca vicaranto dhovatha mantiādīni vadanto uccāsaddamakāsi.

268. **Te māṇavakā bhagavantaṃ etadavocu**nti attano upārambhamocanatthāya – ''etaṃ mā bhava''ntiādivacanaṃ avocuṃ. Tesaṃ kira etadahosi – ''ambaṭṭho amhākaṃ ācariyassa jeṭṭhantevāsī, sace mayaṃ evarūpe ṭhāne ekadvevacanamattampi na vakkhāma, ayaṃ no ācariyassa santike amhe paribhindissatī''ti upārambhamocanatthaṃ evaṃ avocuṃ. Cittena panassa nimmadabhāvaṃ ākaṅkhanti. Ayaṃ kira mānanissitattā tesampi appiyova. **Kalyāṇavākkaraṇo**ti madhuravacano. **Asmiṃ vacane**ti attanā uggahite vedattayavacane. **Paṭimantetu**nti pucchitaṃ pañhaṃ paṭikathetuṃ, vissajjetunti attho. Etasmiṃ vā dāsiputtavacane. **Paṭimantetu**nti uttaraṃ kathetuṃ.

269. **Atha kho bhagavā**ti atha kho bhagavā – ''sace ime māṇavakā ettha nisinnā evaṃ uccāsaddaṃ karissanti, ayaṃ kathā pariyosānaṃ na gamissati. Handa, ne nissadde katvā ambaṭṭheneva saddhiṃ kathemī''ti te māṇavake etadavoca. Tattha **mantavho**ti mantayatha. **Mayā saddhiṃ paṭimantetū**ti mayā saha kathetu. Evaṃ vutte māṇavakā cintayiṃsu – ''ambaṭṭho tāva dāsiputtosīti vutte puna sīsaṃ ukkhipituṃ nāsakkhi. Ayaṃ kho jāti nāma dujjānā, sace aññampi kiñci samaṇo gotamo 'tvaṃ dāso'ti vakkhati, ko tena saddhiṃ aḍḍaṃ karissati. Ambaṭṭho attanā baddhaṃ puṭakaṃ attanāva mocetū''ti attānaṃ parimocetvā tasseva upari khipantā – ''sujāto ca bho gotamā''tiādimāhaṃsu.

270. **Sahadhammiko**ti sahetuko sakāraṇo. **Akāmā byākātabbo**ti attanā anicchantenapi byākaritabbo, avassaṃ vissajjetabboti attho. **Aññena vā aññaṃ paṭicarissasī**ti aññena vacanena aññaṃ vacanaṃ paṭicarissasi ajjhottharissasi, paṭicchādessasīti attho. Yo hi ''kiṃ gotto tva''nti evaṃ puṭṭho – ''ahaṃ tayo vede jānāmī''tiādīni vadati, ayaṃ aññena aññaṃ paṭicarati nāma. **Pakkamissasi vā**ti pucchitaṃ pañhaṃ jānantova akathetukāmatāya uṭṭhāyāsanā pakkamissasi vā.

Tuṇhī ahosīti samaṇo gotamo maṃ sāmaṃyeva dāsiputtabhāvaṃ kathāpetukāmo, sāmaṃ kathite ca dāso nāma jātoyeva hoti. Ayaṃ pana dvatikkhattuṃ codetvā tuṇhī bhavissati, tato ahaṃ parivattitvā pakkamissāmīti cintetvā tuṇhī ahosi.

271. Vajiraṃ pāṇimhi assāti **vajirapāṇi. Yakkho**ti na yo vā so vā yakkho, sakko devarājāti veditabbo. **Āditta**nti aggivaṇṇaṃ. **Sampajjalita**nti suṭṭhu pajjalitaṃ. **Sajotibhūta**nti samantato jotibhūtaṃ, ekaggijālabhūtanti attho. **Ṭhito hotī**ti mahantaṃ sīsaṃ, kandalamakuḷasadisā dāṭhā bhayānakāni akkhināsādīni evaṃ virūparūpaṃ māpetvā ṭhito.

Kasmā panesa āgatoti? Diṭṭhivissajjāpanatthaṃ. Api ca – ''ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyu''nti evaṃ dhammadesanāya appossukkabhāvaṃ āpanne bhagavati sakko mahābrahmunā saddhiṃ āgantvā – ''bhagavā dhammaṃ desetha, tumhākaṃ āṇāya avattamāne mayaṃ vattāpessāma, tumhākaṃ dhammacakkaṃ hotu, amhākaṃ āṇācakka''nti paṭiññaṃ akāsi. Tasmā – ''ajja ambaṭṭhaṃ tāsetvā pañhaṃ vissajjāpessāmī''ti āgato.

Bhagavā ceva passati ambaṭṭho cāti yadi hi taṃ aññepi passeyyuṃ, taṃ kāraṇaṃ agaru assa, ''ayaṃ samaṇo gotamo ambaṭṭhaṃ attano vāde anotarantaṃ ñatvā yakkhaṃ āvāhetvā dassesi, tato ambaṭṭho bhayena kathesī''ti vadeyyuṃ. Tasmā bhagavā ceva passati ambaṭṭho ca. Tassa taṃ disvāva sakalasarīrato sedā mucciṃsu. Antokucchi viparivattamānā mahāravaṃ viravi. So ''aññepi nu kho passantī''ti olokento kassaci lomahaṃsamattampi nāddasa. Tato – ''idaṃ bhayaṃ mameva uppannaṃ, sacāhaṃ yakkhoti vakkhāmi, 'kiṃ tavameva akkhīni atthi, tvameva yakkhaṃ passasi, paṭhamaṃ yakkhaṃ adisvā samaṇena gotamena vādasaṅghaṭṭe pakkhittova yakkhaṃ passasī'ti vadeyyu''nti cintetvā ''na dāni me idha aññaṃ paṭisaraṇaṃ atthi, aññatra samaṇā gotamā''ti maññamāno atha kho ambaṭṭho māṇavo…pe… bhagavantaṃ etadavoca.

272. **Tāṇaṃ gavesī**ti tāṇaṃ gavesamāno. **Leṇaṃ gavesī**ti leṇaṃ gavesamāno. **Saraṇaṃ gavesī**ti saraṇaṃ gavesamāno. Ettha ca tāyati rakkhatīti **tāṇaṃ.** Nilīyanti etthāti leṇaṃ. Saratīti saraṇaṃ, bhayaṃ hiṃsati, viddhaṃsetīti attho. **Upanisīditvā**ti upagamma heṭṭhāsane nisīditvā. **Bravitū**ti vadatu.

Ambaṭṭhavaṃsakathā

273-274. **Dakkhiṇajanapada**nti dakkhiṇāpathoti pākaṭaṃ. Gaṅgāya dakkhiṇato pākaṭajanapadaṃ. Tadā kira dakkhiṇāpathe bahū brāhmaṇatāpasā honti, so tattha gantvā ekaṃ tāpasaṃ vattapaṭipattiyā ārādhesi. So tassa upakāraṃ disvā āha – ''ambho, purisa, mantaṃ te demi, yaṃ icchasi, taṃ mantaṃ gaṇhāhī''ti. So āha – ''na me ācariya, aññena mantena, kiccaṃ atthi, yassānubhāvena āvudhaṃ na parivattati, taṃ me mantaṃ dehī''ti. So – ''bhadraṃ, bho''ti tassa dhanuagamanīyaṃ ambaṭṭhaṃ nāma vijjaṃ adāsi, so taṃ vijjaṃ gahetvā tattheva vīmaṃsitvā – ''idāni me manorathaṃ pūressāmī''ti isivesaṃ gahetvā okkākassa santikaṃ gato. Tena vuttaṃ – ''dakkhiṇajanapadaṃ gantvā brahmamante adhīyitvā rājānaṃ okkākaṃ upasaṅkamitvā''ti.

Ettha **brahmamante**ti ānubhāvasampannatāya seṭṭhamante. **Ko nevaṃ're ayaṃ mayhaṃ dāsiputto**ti ko nu evaṃ are ayaṃ mama dāsiputto. **So taṃ khurappa**nti so rājā taṃ māretukāmatāya sannahitaṃ saraṃ tassa mantānubhāvena neva khipituṃ na apanetuṃ sakkhi, tāvadeva sakalasarīre sañjātasedo bhayena vedhamāno aṭṭhāsi.

Amaccāti mahāmaccā. **Pārisajjā**ti itare parisāvacarā. **Etadavocu**nti – ''daṇḍakīrañño kisavacchatāpase aparaddhassa āvudhavuṭṭhiyā sakalaraṭṭhaṃ vinaṭṭhaṃ. Nāḷikero pañcasu tāpasasatesu ajjuno ca aṅgīrase aparaddho pathaviṃ bhinditvā nirayaṃ paviṭṭho''ti cintayantā bhayena etaṃ sotthi, bhaddantetiādivacanaṃ avocuṃ.

Sotthi bhavissati raññoti idaṃ vacanaṃ kaṇho ciraṃ tuṇhī hutvā tato anekappakāraṃ yācīyamāno – ''tumhākaṃ raññā mādisassa isino khurappaṃ sannayhantena bhāriyaṃ kammaṃ kata''ntiādīni ca vatvā pacchā abhāsi. **Undriyissatī**ti bhijjissati, thusamuṭṭhi viya vippakiriyissatīti. Idaṃ so ''janaṃ tāsessāmī''ti musā bhaṇati. Sarasanthambhanamatteyeva hissa vijjāya ānubhāvo, na aññatra. Ito paresupi vacanesu eseva nayo.

Pallomoti pannalomo. Lomahaṃsanamattampissa na bhavissati. Idaṃ kira so ''sace me rājā taṃ dārikaṃ dassatī''ti paṭiññaṃ kāretvā avaca. **Kumāre khurappaṃ patiṭṭhapesī**ti tena ''saro otaratū''ti mante parivatti, te kumārassa nābhiyaṃ patiṭṭhapesi. **Dhītaraṃ adāsī**ti sīsaṃ dhovitvā adāsaṃ bhujissaṃ katvā dhītaraṃ adāsi, uḷāre ca taṃ ṭhāne ṭhapesi. **Mā kho tumhe māṇavakā**ti idaṃ pana bhagavā – ''ekena pakkhena ambaṭṭho sakyānaṃ ñāti hotī''ti pakāsento tassa samassāsanatthaṃ āha. Tato ambaṭṭho ghaṭasatena abhisitto viya passaddhadaratho hutvā samassāsetvā samaṇo gotamo maṃ ''tosessāmī''ti ekena pakkhena ñātiṃ karoti, khattiyo kirāhamasmī''ti cintesi.

Khattiyaseṭṭhabhāvavaṇṇanā

275. Atha kho bhagavā – ''ayaṃ ambaṭṭho khattiyosmī''ti saññaṃ karoti, attano akhattiyabhāvaṃ na jānāti, handa naṃ jānāpessāmīti khattiyavaṃsaṃ dassetuṃ uttaridesanaṃ vaḍḍhento – ''taṃ kiṃ maññasi ambaṭṭhā''tiādimāha. Tattha **idhā**ti imasmiṃ loke. **Brāhmaṇesū**ti brāhmaṇānaṃ antare. **Āsanaṃ vā**

udakaṃ vāti aggāsanaṃ vā aggodakaṃ vā. **Saddhe**ti matake uddissa katabhatte. **Thālipāke**ti maṅgalādibhatte. **Yaññe**ti yaññabhatte. **Pāhune**ti pāhunakānaṃ katabhatte paṇṇākārabhatte vā. **Api nussā**ti api nu assa khattiyaputtassa. **Āvaṭaṃ vā assa anāvaṭaṃ vā**ti, brāhmaṇakaññāsu nivāraṇaṃ bhaveyya vā no vā, brāhmaṇadārikaṃ labheyya vā na vā labheyyāti attho. **Anupapanno**ti khattiyabhāvaṃ apatto, aparisuddhoti attho.

276. **Itthiyā vā itthiṃ karitvā**ti itthiyā vā itthiṃ pariyesitvā. **Kismiñcideva pakaraṇe**ti kismiñcideva dose brāhmaṇānaṃ ayutte akattabbakaraṇe. **Bhassapuṭenā**ti bhasmapuṭena, sīse chārikaṃ okiritvāti attho.

277. **Janetasmi**nti janitasmiṃ, pajāyāti attho. **Ye gottapaṭisārino**ti ye janetasmiṃ gottaṃ paṭisaranti – ‘‘ahaṃ gotamo, ahaṃ kassapo’’ti, tesu loke gottapaṭisārīsu khattiyo seṭṭho. **Anumatā mayā**ti mama sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsanditvā desitā mayā anuññātā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā

278. Imāya pana gāthāya vijjācaraṇasampannoti idaṃ padaṃ sutvā ambaṭṭho cintesi – ‘‘vijjā nāma tayo vedā, caraṇaṃ pañca sīlāni, tayidaṃ amhākaṃyeva atthi, vijjācaraṇasampanno ce seṭṭho, mayameva seṭṭhā’’ti niṭṭhaṃ gantvā vijjācaraṇaṃ pucchanto – ‘‘katamaṃ pana taṃ, bho gotama, caraṇaṃ, katamā ca pana sā vijjā’’ti āha. Athassa bhagavā taṃ brāhmaṇasamaye siddhaṃ jātivādādipaṭisaṃyuttaṃ vijjācaraṇaṃ paṭikkhipitvā anuttaraṃ vijjācaraṇaṃ dassetukāmo – ‘‘na kho ambaṭṭhā’’tiādimāha. Tattha **jātivādo**ti jātiṃ ārabbha vādo, brāhmaṇassevidaṃ vaṭṭati, na suddassātiādi vacananti attho. Esa nayo sabbattha. **Jātivādavinibaddhā**ti jātivāde vinibaddhā. Esa nayo sabbattha.

Tato ambaṭṭho – ‘‘yattha dāni mayaṃ laggissāmāti cintayimha, tato no samaṇo gotamo mahāvāte thusaṃ dhunanto viya dūrameva avakkhipi. Yattha pana mayaṃ na laggāma, tattha no niyojesi. Ayaṃ no vijjācaraṇasampadā ñātuṃ vaṭṭatī’’ti cintetvā puna vijjācaraṇasampadaṃ pucchi. Athassa bhagavā samudāgamato pabhuti vijjācaraṇaṃ dassetuṃ – ‘‘idha ambaṭṭha tathāgato’’tiādimāha.

279. Ettha ca bhagavā caraṇapariyāpannampi tividhaṃ sīlaṃ vibhajanto ‘‘idamassa hoti caraṇasmi’’nti aniyyātetvā ‘‘idampissa hoti sīlasmi’’nti sīlavaseneva niyyātesi. Kasmā? Tassapi hi kiñci kiñci sīlaṃ atthi, tasmā caraṇavasena niyyātiyamāne ‘‘mayampi caraṇasampannā’’ti tattha tattheva laggeyya. Yaṃ pana tena supinepi na diṭṭhapubbaṃ, tasseva vasena niyyātento paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampissa hoti caraṇasmiṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, idampissa hoti caraṇasmintiādimāha. Ettāvatā aṭṭhapi samāpattiyo caraṇanti niyyātitā honti, vipassanā ñāṇato pana paṭṭhāya aṭṭhavidhāpi paññā vijjāti niyyātitā.

Catuapāyamukhakathāvaṇṇanā

280. **Apāyamukhānī**ti vināsamukhāni. **Anabhisambhuṇamāno**ti asampāpuṇanto, avisahamāno vā. **Khārividhamādāyā**ti ettha **khārī**ti araṇī kamaṇḍalu sujādayo tāpasaparikkhārā. **Vidho**ti kājo. Tasmā khāribharitaṃ kājamādāyāti attho. Ye pana khārivividhanti paṭhanti, te **‘‘khārī**ti kājassa nāmaṃ, **vividha**nti bahukamaṇḍaluādiparikkhāra’’nti vaṇṇayanti. **Pavattaphalabhojano**ti patitaphalabhojano. **Paricārako**ti kappiyakaraṇapattapaṭiggahaṇapādadhovanādivattakaraṇavasena paricārako. Kāmañca guṇādhikopi khīṇāsavasāmaṇero puthujjanabhikkhuno vuttanayena paricārako hoti, ayaṃ pana na tādiso guṇavasenapi veyyāvaccakaraṇavasenapi lāmakoyeva.

Kasmā pana tāpasapabbajjā sāsanassa vināsamukhanti vuttāti? Yasmā gacchantaṃ gacchantaṃ sāsanaṃ tāpasapabbajjāvasena osakkissati. Imasmiñhi sāsane pabbajitvā tisso sikkhā pūretuṃ asakkontaṃ lajjino sikkhākāmā – ‘‘natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti jigucchitvā parivajjenti. So ‘‘dukkaraṃ khuradhārūpamaṃ sāsane paṭipattipūraṇaṃ dukkhaṃ, tāpasapabbajjā pana sukarā ceva bahujanasammatā cā’’ti vibbhamitvā tāpaso hoti. Aññe taṃ disvā – ‘‘kiṃ tayā kata’’nti pucchanti. So –

‘‘bhāriyaṃ tumhākaṃ sāsane kammaṃ, idha pana sachandacārino maya’’nti vadati. Sopi, yadi evaṃ ahampi ettheva pabbajāmīti tassa anusikkhanto tāpaso hoti. Evamaññepi aññepīti kamena tāpasāva bahukā honti. Tesaṃ uppannakāle sāsanaṃ osakkitaṃ nāma bhavissati. Loke evarūpo buddho nāma uppajji, tassa īdisaṃ nāma sāsanaṃ ahosīti sutamattameva bhavissati. Idaṃ sandhāya bhagavā tāpasapabbajjaṃ sāsanassa vināsamukhanti āha.

Kudālapiṭakanti kandamūlaphalaggahaṇatthaṃ kudālañceva piṭakañca. **Gāmasāmantaṃ vā**ti vijjācaraṇasampadādīni anabhisambhuṇanto, kasikammādīhi ca jīvitaṃ nipphādetuṃ dukkhanti maññamāno bahujanakuhāpanatthaṃ gāmasāmante vā nigamasāmante vā aggisālaṃ katvā sappiteladadhimadhuphāṇitatilataṇḍulādīhi ceva nānādārūhi ca homakaraṇavasena aggiṃ paricaranto acchati.

Catudvāraṃ agāraṃ karitvāti catumukhaṃ pānāgāraṃ katvā tassa dvāre maṇḍapaṃ katvā tattha pānīyaṃ upaṭṭhapetvā āgatāgate pānīyena āpucchati. Yampissa addhikā kilantā pānīyaṃ pivitvā parituṭṭhā bhattapuṭaṃ vā taṇḍulādīni vā denti, taṃ sabbaṃ gahetvā ambilayāguādīni katvā bahutaraṃ āmisagahaṇatthaṃ kesañci annaṃ deti, kesañci bhattapacanabhājanādīni. Tehipi dinnaṃ āmisaṃ vā pubbaṇṇādīni vā gaṇhati, tāni vaḍḍhiyā payojeti. Evaṃ vaḍḍhamānavibhavo gomahiṃsadāsīdāsapariggahaṃ karoti, mahantaṃ kuṭumbaṃ saṇṭhapeti. Imaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – ‘‘catudvāraṃ agāraṃ karitvā acchatī’’ti. ‘‘Tamahaṃ yathāsatti yathābalaṃ paṭipūjessāmī’’ti idaṃ panassa paṭipattimukhaṃ. Iminā hi mukhena so evaṃ paṭipajjatīti. Ettāvatā ca bhagavatā sabbāpi tāpasapabbajjā niddiṭṭhā honti.

Kathaṃ? **Aṭṭhavidhā hi tāpasā** – saputtabhariyā, uñchācariyā, anaggipakkikā, asāmapākā, asmamuṭṭhikā, dantavakkalikā, pavattaphalabhojanā, paṇḍupalāsikāti. Tattha ye keṇiyajaṭilo viya kuṭumbaṃ saṇṭhapetvā vasanti, te **saputtabhariyā** nāma.

Ye pana ‘‘saputtadārabhāvo nāma pabbajitassa ayutto’’ti lāyanamaddanaṭṭhānesu vīhimuggamāsatilādīni saṅkaḍḍhitvā pacitvā paribhuñjanti, te **uñchācariyā** nāma.

Ye ‘‘khalena khalaṃ vicaritvā vīhiṃ āharitvā koṭṭetvā paribhuñjanaṃ nāma ayutta’’nti gāmanigamesu taṇḍulabhikkhaṃ gahetvā pacitvā paribhuñjanti, te **anaggipakkikā** nāma.

Ye pana ‘‘kiṃ pabbajitassa sāmapākenā’’ti gāmaṃ pavisitvā pakkabhikkhameva gaṇhanti, te **asāmapākā** nāma.

Ye ‘‘divase divase bhikkhāpariyeṭṭhi nāma dukkhā pabbajitassā’’ti muṭṭhipāsāṇena ambāṭakādīnaṃ rukkhānaṃ tacaṃ koṭṭetvā khādanti, te **asmamuṭṭhikā** nāma.

Ye pana ‘‘pāsāṇena tacaṃ koṭṭetvā vicaraṇaṃ nāma dukkha’’nti danteheva ubbāṭetvā khādanti, te **dantavakkalikā** nāma.

Ye ‘‘dantehi ubbāṭetvā khādanaṃ nāma dukkhaṃ pabbajitassā’’ti leḍḍudaṇḍādīhi paharitvā patitāni phalāni paribhuñjanti, te **pavattaphalabhojanā** nāma.

Ye pana ‘‘leḍḍudaṇḍādīhi pātetvā paribhogo nāma asāruppo pabbajitassā’’ti sayaṃ patitāneva pupphaphalapaṇḍupalāsādīni khādantā yāpenti, te **paṇḍupalāsikā** nāma.

Te tividhā – ukkaṭṭhamajjhimamudukavasena. Tattha ye nisinnaṭṭhānato anuṭṭhāya hatthena pāpuṇanaṭṭhāneva patitaṃ gahetvā khādanti, te ukkaṭṭhā. Ye ekarukkhato aññaṃ rukkhaṃ na gacchanti, te majjhimā. Ye taṃ taṃ rukkhamūlaṃ gantvā pariyesitvā khādanti, te mudukā.

Imā pana aṭṭhapi tāpasapabbajjā imāhi catūhiyeva saṅgahaṃ gacchanti. Kathaṃ? Etāsu hi saputtabhariyā ca uñchācariyā ca agāraṃ bhajanti. Anaggipakkikā ca asāmapākā ca agyāgāraṃ bhajanti. Asmamuṭṭhikā ca dantavakkalikā ca kandamūlaphalabhojanaṃ bhajanti. Pavattaphalabhojanā ca paṇḍupalāsikā ca pavattaphalabhojanaṃ bhajanti. Tena vuttaṃ – ‘‘ettāvatā ca bhagavatā sabbāpi tāpasapabbajjā niddiṭṭhā hontī’’ti.

281-282. Idāni bhagavā sācariyakassa ambaṭṭhassa vijjācaraṇasampadāya apāyamukhampi appattabhāvaṃ dassetuṃ taṃ kiṃ maññasi ambaṭṭhātiādimāha. Taṃ uttānatthameva. **Attanā āpāyikopi aparipūramāno**ti attanā vijjācaraṇasampadāya āpāyikenāpi aparipūramānena.

Pubbakaisibhāvānuyogavaṇṇanā

283. **Dattika**nti dinnakaṃ. **Sammukhībhāvampi na dadātī**ti kasmā na dadāti? So kira sammukhā āvaṭṭaniṃ nāma vijjaṃ jānāti. Yadā rājā mahārahena alaṅkārena alaṅkato hoti, tadā rañño samīpe ṭhatvā tassa alaṅkārassa nāmaṃ gaṇhati. Tassa rājā nāme gahite na demīti vattuṃ na sakkoti. Datvā puna chaṇadivase alaṅkāraṃ āharathāti vatvā, natthi, deva, tumhehi brāhmaṇassa dinnoti vutto, ‘‘kasmā me dinno’’ti pucchi. Te amaccā ‘so brāhmaṇo sammukhā āvaṭṭanimāyaṃ jānāti. Tāya tumhe āvaṭṭetvā gahetvā gacchatī’ti āhaṃsu. Apare raññā saha tassa atisahāyabhāvaṃ asahantā āhaṃsu – ‘‘deva, etassa brāhmaṇassa sarīre saṅkhaphalitakuṭṭhaṃ nāma atthi. Tumhe etaṃ disvāva āliṅgatha parāmasatha, idañca kuṭṭhaṃ nāma kāyasaṃsaggavasena anugacchati, mā evaṃ karothā’’ti. Tato paṭṭhāya tassa rājā sammukhībhāvaṃ na deti.

Yasmā pana so brāhmaṇo paṇḍito khattavijjāya kusalo, tena saha mantetvā katakammaṃ nāma na virujjhati, tasmā sāṇipākārassa anto ṭhatvā bahi ṭhitena tena saddhiṃ manteti. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘tiro dussantena mantetī’’ti. Tattha **tirodussantenā**ti tirodussena. Ayameva vā pāṭho. **Dhammika**nti anavajjaṃ. **Payāta**nti abhiharitvā dinnaṃ. **Kathaṃ tassa rājā**ti yassa rañño brāhmaṇo īdisaṃ bhikkhaṃ paṭiggaṇheyya, kathaṃ tassa brāhmaṇassa so rājā sammukhībhāvampi na dadeyya. Ayaṃ pana adinnakaṃ māyāya gaṇhati, tenassa sammukhībhāvaṃ rājā na detīti niṭṭhamettha gantabbanti ayamettha adhippāyo. ‘‘Idaṃ pana kāraṇaṃ ṭhapetvā rājānañceva brāhmaṇañca na añño koci jānāti. Tadetaṃ evaṃ rahassampi paṭicchannampi addhā sabbaññū samaṇo gotamoti niṭṭhaṃ gamissatī’’ti bhagavā pakāsesi.

284. Idāni ayañca ambaṭṭho, ācariyo cassa mante nissāya atimānino. Tena tesaṃ mantanissitamānanimmadanatthaṃ uttari desanaṃ vaḍḍhento taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭha, idha rājātiādimāha. Tattha **rathūpatthare**ti rathamhi rañño ṭhānatthaṃ attharitvā sajjitapadese. **Uggehi vā**ti uggatuggatehi vā amaccehi. **Rājaññehī**ti anabhisittakumārehi. **Kiñcideva mantana**nti asukasmiṃ dese taḷākaṃ vā mātikaṃ vā kātuṃ vaṭṭati, asukasmiṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā nagaraṃ vā nivesetunti evarūpaṃ pākaṭamantanaṃ. **Tadeva mantana**nti yaṃ raññā mantitaṃ tadeva. Tādisehiyeva sīsukkhepabhamukkhepādīhi ākārehi manteyya. **Rājabhaṇita**nti yathā raññā bhaṇitaṃ, tassatthassa sādhanasamatthaṃ. Sopi tassatthassa sādhanasamatthameva bhaṇitaṃ bhaṇatīti attho.

285. **Pavattāro**ti pavattayitāro. **Yesa**nti yesaṃ santakaṃ. **Mantapada**nti vedasaṅkhātaṃ mantameva. **Gīta**nti aṭṭhakādīhi dasahi porāṇakabrāhmaṇehi sarasampattivasena sajjhāyitaṃ. **Pavutta**nti aññesaṃ vuttaṃ, vācitanti attho. **Samihita**nti samupabyūḷhaṃ rāsikataṃ, piṇḍaṃ katvā ṭhapitanti attho. **Tadanugāyantī**ti etarahi brāhmaṇā taṃ tehi pubbe gītaṃ anugāyanti anusajjhāyanti. **Tadanubhāsantī**ti taṃ anubhāsanti, idaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Bhāsitamanubhāsantī**ti tehi bhāsitaṃ sajjhāyitaṃ anusajjhāyanti. **Vācitamanuvācentī**ti tehi aññesaṃ vācitaṃ anuvācenti.

Seyyathidanti te katamehi attho. **Aṭṭhako**tiādīni tesaṃ nāmāni. Te kira dibbena cakkhunā oloketvā parūpaghātaṃ akatvā kassapasammāsambuddhassa bhagavato pāvacanena saha saṃsanditvā mante ganthiṃsu. Aparāpare pana brāhmaṇā pāṇātipātādīni pakkhipitvā tayo vede bhinditvā buddhavacanena saddhiṃ viruddhe akaṃsu. **Netaṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti yena tvaṃ isi bhaveyyāsi, etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Idha bhagavā yasmā – ‘‘esa pucchiyamānopi, attano avattharaṇabhāvaṃ ñatvā paṭivacanaṃ na dassatī’’ti jānāti, tasmā paṭiññaṃ agahetvāva taṃ isibhāvaṃ paṭikkhipi.

286. Idāni yasmā te porāṇā dasa brāhmaṇā nirāmagandhā anitthigandhā rajojalladharā brahmacārino araññāyatane pabbatapādesu vanamūlaphalāhārā vasiṃsu. Yadā katthaci gantukāmā honti, iddhiyā ākāseneva gacchanti, natthi tesaṃ yānena kiccaṃ. Sabbadisāsu ca nesaṃ mettādibrahmavihārabhāvanāva ārakkhā hoti, natthi tesaṃ pākārapurisaguttīhi attho. Iminā ca ambaṭṭhena sutapubbā tesaṃ paṭipatti; tasmā imassa sācariyakassa tesaṃ paṭipattito ārakabhāvaṃ dassetuṃ – ‘‘taṃ kiṃ maññasi, ambaṭṭhā’’tiādimāha.

Tattha **vicitakāḷaka**nti vicinitvā apanītakāḷakaṃ. **Veṭhakanatapassāhī**ti dussapaṭṭadussaveṇi ādīhi veṭhakehi namitaphāsukāhi. **Kuttavālehī**ti sobhākaraṇatthaṃ kappetuṃ, yuttaṭṭhānesu kappitavālehi. Ettha ca vaḷavānaṃyeva vālā kappitā, na rathānaṃ, vaḷavapayuttattā pana rathāpi ‘‘kuttavālā’’ti vuttā. **Ukkiṇṇaparikhāsū**ti khataparikhāsu. **Okkhittapalighāsū**ti ṭhapitapalighāsu. **Nagarūpakārikāsū**ti ettha upakārikāti paresaṃ ārohanivāraṇatthaṃ samantā nagaraṃ pākārassa adhobhāge katasudhākammaṃ vuccati. Idha pana tāhi upakārikāhi yuttāni nagarāneva ‘‘nagarūpakārikāyo’’ti adhippetāni. **Rakkhāpentī**ti tādisesu nagaresu vasantāpi attānaṃ rakkhāpenti. **Kaṅkhā**ti ‘‘sabbaññū, na sabbaññū’’ti evaṃ saṃsayo. **Vimatī**ti tasseva vevacanaṃ, virūpā mati, vinicchinituṃ asamatthāti attho. Idaṃ bhagavā ‘‘ambaṭṭhassa iminā attabhāvena maggapātubhāvo natthi, kevalaṃ divaso vītivattati, ayaṃ kho pana lakkhaṇapariyesanatthaṃ āgato, tampi kiccaṃ nassarati. Handassa satijananatthaṃ nayaṃ demī’’ti āha.

Dvelakkhaṇadassanavaṇṇanā

287. Evaṃ vatvā pana yasmā buddhānaṃ nisinnānaṃ vā nipannānaṃ vā koci lakkhaṇaṃ pariyesituṃ na sakkoti, ṭhitānaṃ pana caṅkamantānaṃ vā sakkoti. Āciṇṇañcetaṃ buddhānaṃ lakkhaṇapariyesanatthaṃ āgatabhāvaṃ ñatvā uṭṭhāyāsanā caṅkamādhiṭṭhānaṃ nāma, tena bhagavā uṭṭhāyāsanā bahi nikkhanto. Tasmā atha kho bhagavātiādi vuttaṃ.

Samannesīti gavesi, ekaṃ dveti vā gaṇayanto samānayi. **Yebhuyyenā**ti pāyena, bahukāni addasa, appāni na addasāti attho. Tato yāni na addasa tesaṃ dīpanatthaṃ vuttaṃ – ‘‘ṭhapetvā dve’’ti. **Kaṅkhatī**ti ‘‘aho vata passeyya’’nti patthanaṃ uppādeti. **Vicikicchatī**ti tato tato tāni vicinanto kicchati na sakkoti daṭṭhuṃ. **Nādhimuccatī**ti tāya vicikicchāya sanniṭṭhānaṃ na gacchati. **Na sampasīdatī**ti tato – ‘‘paripuṇṇalakkhaṇo aya’’nti bhagavati pasādaṃ nāpajjati. Kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā, vicikicchāya majjhimā, anadhimuccanatāya balavatī, asampasādena tehi tīhi dhammehi cittassa kālusiyabhāvo. **Kosohite**ti vatthikosena paṭicchanne. **Vatthaguyhe**ti aṅgajāte bhagavato hi varavāraṇasseva kosohitaṃ vatthaguyhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ padumagabbhasamānaṃ. Taṃ so vatthapaṭicchannattā apassanto, antomukhagatāya ca jivhāya pahūtabhāvaṃ asallakkhento tesu dvīsu lakkhaṇesu kaṅkhī ahosi vicikicchī.

288. **Tathārūpa**nti taṃ rūpaṃ. Kimettha aññena vattabbaṃ? Vuttametaṃ nāgasenattherenevamilindaraññā puṭṭhena – ‘‘dukkaraṃ, bhante, nāgasena, bhagavatā katanti. Kiṃ mahārājāti? Mahājanena hirikaraṇokāsaṃ brahmāyu brāhmaṇassa ca antevāsi uttarassa ca, bāvarissa antevāsīnaṃ soḷasabrāhmaṇānañca, selassa brāhmaṇassa ca antevāsīnaṃ tisatamāṇavānañca dassesi, bhanteti. Na, mahārāja, bhagavā guyhaṃ dassesi. Chāyaṃ bhagavā dassesi. Iddhiyā abhisaṅkharitvā nivāsananivatthaṃ kāyabandhanabaddhaṃ cīvarapārutaṃ chāyārūpakamattaṃ dassesi mahārājāti. Chāyaṃ diṭṭhe sati diṭṭhaṃyeva nanu, bhanteti? Tiṭṭhatetaṃ, mahārāja, hadayarūpaṃ disvā bujjhanakasatto bhaveyya, hadayamaṃsaṃ nīharitvā dasseyya sammāsambuddhoti. Kallosi, bhante, nāgasenā’’ti.

Ninnāmetvāti nīharitvā. **Anumasī**ti kathinasūciṃ viya katvā anumajji, tathākaraṇena cettha mudubhāvo, kaṇṇasotānumasanena dīghabhāvo, nāsikasotānumasanena tanubhāvo, nalāṭacchādanena puthulabhāvo pakāsitoti veditabbo.

289. **Paṭimānento**ti āgamento, āgamanamassa patthento udikkhantoti attho.

290. **Kathāsallāpo**ti kathā ca sallāpo ca, kathanaṃ paṭikathananti attho.

291. **Aho vatā**ti garahavacanametaṃ. **Re**ti idaṃ hīḷanavasena āmantanaṃ. **Paṇḍitakā**ti tameva jigucchanto āha. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Evarūpena kira bho puriso atthacarakenā**ti idaṃ yādiso tvaṃ, edise atthacarake hitakārake sati puriso nirayaṃyeva gaccheyya, na aññatrāti imamatthaṃ sandhāya vadati. **Āsajja āsajjā**ti ghaṭṭetvā ghaṭṭetvā. **Amhepi evaṃ upaneyya upaneyyā**ti brāhmaṇo kho pana ambaṭṭha pokkharasātītiādīni vatvā evaṃ upanetvā upanetvā paṭicchannaṃ kāraṇaṃ āvikaritvā suṭṭhu dāsādibhāvaṃ āropetvā avaca, tayā amhe akkosāpitāti adhippāyo. **Padasāyeva pavattesī**ti pādena paharitvā bhūmiyaṃ pātesi. Yañca so pubbe ācariyena saddhiṃ rathaṃ āruhitvā sārathi hutvā agamāsi, tampissa ṭhānaṃ acchinditvā rathassa purato padasā yevassa gamanaṃ akāsi.

Pokkharasātibuddhūpasaṅkamanavaṇṇanā

292-296. **Ativikālo**ti suṭṭhu vikālo, sammodanīyakathāyapi kālo natthi. **Āgamā nu khvidha bho**ti āgamā nu kho idha bho. **Adhivāsetū**ti sampaṭicchatu. **Ajjatanāyā**ti yaṃ me tumhesu kāraṃ karoto ajja bhavissati puññañca pītipāmojjañca tadatthāya. **Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvenā**ti bhagavā kāyaṅgaṃ vā vācaṅgaṃ vā acopetvā abbhantareyeva khantiṃ dhārento tuṇhībhāvena adhivāsesi. Brāhmaṇassa anuggahaṇatthaṃ manasāva sampaṭicchīti vuttaṃ hoti.

297. **Paṇītenā**ti uttamena. **Sahatthā**ti sahatthena. **Santappesī**ti suṭṭhu tappesi paripuṇṇaṃ suhitaṃ yāvadatthaṃ akāsi. **Sampavāresī**ti suṭṭhu pavāresi, alaṃ alanti hatthasaññāya paṭikkhipāpesi. **Bhuttāvi**nti bhuttavantaṃ. **Onītapattapāṇi**nti pattato onītapāṇiṃ, apanītahatthanti vuttaṃ hoti. Onittapattapāṇintipi pāṭho. Tassattho – onittaṃ nānābhūtaṃ vinābhūtaṃ pattaṃ pāṇito assāti onittapattapāṇi, taṃ onittapattapāṇiṃ. Hatthe ca pattañca dhovitvā ekamante pattaṃ nikkhipitvā nisinnanti attho. **Ekamantaṃ nisīdī**ti bhagavantaṃ evaṃ bhūtaṃ ñatvā ekasmiṃ okāse nisīdīti attho.

298. **Anupubbiṃ katha**nti anupaṭipāṭikathaṃ. Ānupubbikathā nāma dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggo, saggānantaraṃ maggoti etesaṃ atthānaṃ dīpanakathā. Teneva – ‘‘seyyathidaṃ dānakatha’’ntiādimāha. **Okāra**nti avakāraṃ lāmakabhāvaṃ. **Sāmukkaṃsikā**ti sāmaṃ ukkaṃsikā, attanāyeva uddharitvā gahitā, sayambhūñāṇena diṭṭhā, asādhāraṇā aññesanti attho. Kā pana sāti? Ariyasaccadesanā. Tenevāha – ‘‘dukkhaṃ, samudayaṃ, nirodhaṃ, magga’’nti. **Dhammacakkhu**nti ettha sotāpattimaggo adhippeto. Tassa uppattiākāradassanatthaṃ – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti āha. Tañhi nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena evaṃ sabbasaṅkhataṃ paṭivijjhantaṃ uppajjati.

Pokkharasātiupāsakattapaṭivedanāvaṇṇanā

299. Diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti **diṭṭhadhammo.** Esa nayo sesapadesupi. Tiṇṇā vicikicchā anenāti **tiṇṇavicikiccho.** Vigatā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkatho. Vesārajjappatto**ti visāradabhāvaṃ patto. Kattha? Satthusāsane. Nāssa paro paccayo, na parassa saddhāya ettha vattatīti **aparappaccayo.** Sesaṃ sabbattha vuttanayattā uttānatthattā ca pākaṭamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanā

300. Evaṃ me sutaṃ…pe… aṅgesūti **soṇadaṇḍasuttaṃ**. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Aṅgesū**ti aṅgā nāma aṅgapāsādikatāya evaṃ laddhavohārā jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado rūḷhisaddena aṅgāti vuccati, tasmiṃ aṅgesu janapade. **Cārika**nti idhāpi aturitacārikā ceva nibaddhacārikā ca adhippetā. Tadā kira bhagavato dasasahassilokadhātuṃ olokentassa soṇadaṇḍo brāhmaṇo ñāṇajālassa anto paññāyittha. Atha bhagavā ayaṃ brāhmaṇo mayhaṃ ñāṇajāle paññāyati. ‘Atthi nu khvassupanissayo’ti vīmaṃsanto addasa. ‘Mayi tattha gate etassa antevāsino dvādasahākārehi brāhmaṇassa vaṇṇaṃ bhāsitvā mama santike āgantuṃ na dassanti. So pana tesaṃ vādaṃ bhinditvā ekūnatiṃsa ākārehi mama vaṇṇaṃ bhāsitvā maṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchissati. So pañhavissajjanapariyosāne saraṇaṃ gamissatī’ti, disvā pañcasatabhikkhuparivāro taṃ janapadaṃ paṭipanno. Tena vuttaṃ – aṅgesu cārikaṃ caramāno…pe… yena campā tadavasarīti.

Gaggarāya pokkharaṇiyā tīreti tassa campānagarassa avidūre gaggarāya nāma rājaggamahesiyā khaṇitattā gaggarāti laddhavohārā pokkharaṇī atthi. Tassā tīre samantato nīlādipañcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitaṃ mahantaṃ campakavanaṃ. Tasmiṃ bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharati. Taṃ sandhāya gaggarāya pokkharaṇiyā tīreti vuttaṃ. **Māgadhena seniyena bimbisārenā**ti ettha so rājā magadhānaṃ issarattā **māgadho.** Mahatiyā senāya samannāgatattā seniyo. Bimbīti suvaṇṇaṃ. Tasmā sārasuvaṇṇasadisavaṇṇatāya bimbisāroti vuccati.

301-302. Bahū bahū hutvā saṃhatāti saṅghā. Ekekissāya disāya saṅgho etesaṃ atthīti **saṅghī.** Pubbe nagarassa anto agaṇā bahi nikkhamitvā gaṇataṃ pattāti **gaṇībhūtā. Khattaṃ āmantesī**ti. Khattā vuccati pucchitapañhe byākaraṇasamattho mahāmatto, taṃ āmantesi **āgamentū**ti muhuttaṃ paṭimānentu, mā gacchantūti vuttaṃ hoti.

Soṇadaṇḍaguṇakathā

303. **Nānāverajjakāna**nti nānāvidhesu rajjesu, aññesu aññesu kāsikosalādīsu rajjesu jātā, tāni vā tesaṃ nivāsā, tato vā āgatāti nānāverajjakā, tesaṃ nānāverajjakānaṃ. **Kenacideva karaṇīyenā**ti tasmiṃ kira nagare dvīhi karaṇīyehi brāhmaṇā sannipatanti – yaññānubhavanatthaṃ vā mantasajjhāyanatthaṃ vā. Tadā ca tasmiṃ nagare yamaññā natthi. Soṇadaṇḍassa pana santike mantasajjhāyanatthaṃ ete sannipatitā. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘kenacideva karaṇīyenā’’ti. Te tassa gamanaṃ sutvā cintesuṃ – ‘‘ayaṃ soṇadaṇḍo uggatabrāhmaṇo yebhuyyena ca aññe brāhmaṇā samaṇaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gatā, ayameva na gato. Svāyaṃ sace tattha gamissati, addhā samaṇassa gotamassa āvaṭṭaniyā māyāya āvaṭṭito, taṃ saraṇaṃ gamissati. Tato etassāpi gehadvāre brāhmaṇānaṃ sannipāto na bhavissatī’’ti. ‘‘Handassa gamanantarāyaṃ karomā’’ti sammantayitvā tattha agamaṃsu. Taṃ sandhāya – atha kho te brāhmaṇātiādi vuttaṃ.

Tattha **imināpaṅgenā**ti imināpi kāraṇena. Evaṃ etaṃ kāraṇaṃ vatvā puna – ‘‘attano vaṇṇe bhaññamāne atussanakasatto nāma natthi. Handassa vaṇṇaṃ bhaṇanena gamanaṃ nivāressāmā’’ti cintetvā bhavañhi soṇadaṇḍo ubhato sujātotiādīni kāraṇāni āhaṃsu.

Ubhatoti dvīhi pakkhehi. **Mātito ca pitito cā**ti bhoto mātā brāhmaṇī, mātumātā brāhmaṇī, tassāpi mātā brāhmaṇī; pitā brāhmaṇo, pitupitā brāhmaṇo, tassāpi pitā brāhmaṇoti, evaṃ bhavaṃ ubhato sujāto mātito ca pitito ca. **Saṃsuddhagahaṇiko**ti saṃsuddhā te mātugahaṇī kucchīti attho. Samavepākiniyā gahaṇiyāti ettha pana kammajatejodhātu ‘‘gahaṇī’’ti vuccati.

Yāva sattamā pitāmahayugāti ettha pitupitā pitāmaho, pitāmahassa yugaṃ pitāmahayugaṃ. **Yuga**nti āyuppamāṇaṃ vuccati. Abhilāpamattameva cetaṃ. Atthato pana pitāmahoyeva pitāmahayugaṃ. Tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā. Evaṃ yāva sattamo puriso, tāva saṃsuddhagahaṇiko. Atha vā akkhitto anupakuṭṭho jātivādenāti dassenti. **Akkhitto**ti – ‘‘apanetha etaṃ, kiṃ iminā’’ti evaṃ akkhitto anavakkhitto. **Anupakuṭṭho**ti na upakuṭṭho, na akkosaṃ vā nindaṃ vā laddhapubbo. Kena kāraṇenāti? Jātivādena. Itipi – ‘‘hīnajātiko eso’’ti evarūpena vacanenāti attho.

Aḍḍhoti issaro. **Mahaddhano**ti mahatā dhanena samannāgato. Bhavato hi gehe pathaviyaṃ paṃsuvālikā viya bahudhanaṃ, samaṇo pana gotamo adhano bhikkhāya udaraṃ pūretvā yāpetīti dassenti. **Mahābhogo**ti pañcakāmaguṇavasena mahāupabhogo. Evaṃ yaṃ yaṃ guṇaṃ vadanti, tassa tassa paṭipakkhavasena bhagavato aguṇaṃyeva dassemāti maññamānā vadanti.

Abhirūpoti aññehi manussehi abhirūpo adhikarūpo. **Dassanīyo**ti divasampi passantānaṃ atittikaraṇato dassanayoggo. Dassaneneva cittapasādajananato **pāsādiko.** Pokkharatā vuccati sundarabhāvo, vaṇṇassa pokkharatā vaṇṇapokkharatā, tāya vaṇṇasampattiyā yuttoti attho. Porāṇā panāhu – ‘‘pokkharanti sarīraṃ vadanti, vaṇṇaṃ vaṇṇamevā’’ti. Tesaṃ matena vaṇṇañca pokkharañca vaṇṇapokkharāni. Tesaṃ bhāvo vaṇṇapokkharatā. Iti **paramāya vaṇṇapokkharatāyā**ti uttamena parisuddhena vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānasampattiyā cāti attho. **Brahmavaṇṇī**ti seṭṭhavaṇṇī. Parisuddhavaṇṇesupi seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgatoti attho. **Brahmavacchasī**ti mahābrahmuno sarīrasadiseneva sarīrena samannāgato. **Akhuddāvakāso dassanāyā**ti ‘‘bhoto sarīre dassanassa okāso na khuddako mahā, sabbāneva te aṅgapaccaṅgāni dassanīyāneva, tāni cāpi mahantānevā''ti dīpenti.

Sīlamassa atthīti **sīlavā.** Vuddhaṃ vaddhitaṃ sīlamassāti **vuddhasīlī. Vuddhasīlenā**ti vuddhena vaddhitena sīlena. **Samannāgato**ti yutto. Idaṃ vuddhasīlīpadasseva vevacanaṃ. Sabbametaṃ pañcasīlamattameva sandhāya vadanti.

Kalyāṇavācotiādīsu kalyāṇā sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā vācā assāti kalyāṇavāco. Kalyāṇaṃ madhuraṃ vākkaraṇaṃ assāti **kalyāṇavākkaraṇo**. **Vākkaraṇa**nti udāharaṇaghoso. Guṇaparipuṇṇabhāvena pure bhavāti porī. Pure vā bhavattā porī. Poriyā nāgarikitthiyā sukhumālattanena sadisāti porī, tāya **poriyā. Vissaṭṭhāyā**ti apalibuddhāya sandiṭṭhavilambitādidosarahitāya. **Anelagalāyā**ti elagaḷenavirahitāya. Yassa kassaci hi kathentassa elā gaḷanti, lālā vā paggharanti, kheḷaphusitāni vā nikkhamanti, tassa vācā elagaḷaṃ nāma hoti, tabbiparitāyāti attho. **Atthassa viññāpaniyā**ti ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā bhāsitatthassa viññāpanasamatthāya.

Jiṇṇoti jarājiṇṇatāya jiṇṇo. **Vuddho**ti aṅgapaccaṅgānaṃ vuddhibhāvamariyādappatto. **Mahallako**ti jātimahallakatāya samannāgato. Cirakālappasutoti vuttaṃ hoti. **Addhagato**ti addhānaṃ gato, dve tayo rājaparivaṭṭe atītoti adhippāyo. **Vayoanuppatto**ti pacchimavayaṃ sampatto, pacchimavayo nāma vassasatassa pacchimo tatiyabhāgo.

Api ca **jiṇṇo**ti porāṇo, cirakālappavattakulanvayoti vuttaṃ hoti. **Vuddho**ti sīlācārādiguṇavuddhiyā yutto. **Mahallako**ti vibhavamahantāya samannāgato. **Addhagato**ti maggappaṭipanno brāhmaṇānaṃ vatacariyādimariyādaṃ avītikkamma caraṇasīlo. **Vayoanuppatto**ti jātivuddhabhāvampi antimavayaṃ anuppatto.

Buddhaguṇakathā

304. **Evaṃ vutte**ti evaṃ tehi brāhmaṇehi vutte. Soṇadaṇḍo – ''ime brāhmaṇā jātiādīhi mama vaṇṇaṃ vadanti, na kho pana metaṃ yuttaṃ attano vaṇṇe rajjituṃ. Handāhaṃ etesaṃ vādaṃ bhinditvā samaṇassa gotamassa mahantabhāvaṃ ñāpetvā etesaṃ tattha gamanaṃ karomī''ti cintetvā tena hi – bho mamapi suṇāthātiādimāha. Tattha yepi ubhato sujātoti ādayo attano guṇehi sadisā guṇā tepi; ''ko cāhaṃ ke ca samaṇassa gotamassa jātisampattiādayo guṇā''ti attano guṇehi uttaritareyeva maññamāno, itare pana ekanteneva bhagavato mahantabhāvadīpanatthaṃ pakāseti.

Mayameva arahāmāti evaṃ niyāmentovettha idaṃ dīpeti – ''yadi guṇamahantatāya upasaṅkamitabbo nāma hoti. Yathā hi sineruṃ upanidhāya sāsapo, mahāsamuddaṃ upanidhāya gopadakaṃ, sattasu mahāsaresu udakaṃ upanidhāya ussāvabindu paritto lāmako. Evameva samaṇassa gotamassa jātisampattiādayopi guṇe upanidhāya amhākaṃ guṇā parittā lāmakā; tasmā mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamitu''nti.

Mahantaṃ ñātisaṃghaṃ ohāyāti mātipakkhe asītikulasahassāni, pitipakkhe asītikulasahassānīti evaṃ saṭṭhikulasatasahassaṃ ohāya pabbajito.

Bhūmigatañca vehāsaṭṭhañcāti ettha rājaṅgaṇe ceva uyyāne ca sudhāmaṭṭhapokkharaṇiyo sattaratanānaṃ pūretvā bhūmiyaṃ ṭhapitaṃ dhanaṃ bhūmigataṃ nāma. Pāsādaniyūhādayo paripūretvā ṭhapitaṃ vehāsaṭṭhaṃ nāma. Etaṃ tāva kulapariyāyena āgataṃ. Tathāgatassa pana jātadivaseyeva saṅkho, elo, uppalo, puṇḍarīkoti cattāro nidhayo uggatā. Tesu saṅkho gāvutiko, elo aḍḍhayojaniko, uppalo tigāvutiko, puṇḍarīko yojaniko. Tesupi gahitaṃ gahitaṃ pūratiyeva, iti bhagavā pahūtaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ ohāya pabbajitoti veditabbo.

Daharova samānoti taruṇova samāno. **Susukāḷakeso**ti suṭṭhu kāḷakeso, añjanavaṇṇasadisakeso hutvā vāti attho. **Bhadrenā**ti bhaddakena. **Paṭhamena vayasā**ti tiṇṇaṃ vayānaṃ paṭhamavayena. **Akāmakāna**nti anicchamānānaṃ. Anādaratthe sāmivacanaṃ. Assūni mukhe etesanti **assumukhā,** tesaṃ assumukhānaṃ, assūhi kilinnamukhānanti attho. **Rudantāna**nti kanditvā rodamānānaṃ. **Akhuddāvakāso**ti ettha bhagavato aparimāṇoyeva dassanāya okāsoti veditabbo.

Tatridaṃ vatthu – rājagahe kira aññataro brāhmaṇo samaṇassa gotamassa pamāṇaṃ gahetuṃ na sakkotīti sutvā bhagavato piṇḍāya pavisanakāle saṭṭhihatthaṃ veḷuṃ gahetvā nagaradvārassa bahi ṭhatvā sampatte bhagavati veḷuṃ gahetvā samīpe aṭṭhāsi. Veḷu bhagavato jāṇukamattaṃ pāpuṇi. Puna divase dve veḷū ghaṭetvā samīpe aṭṭhāsi. Bhagavāpi dvinnaṃ veḷūnaṃ upari kaṭimattameva paññāyamāno – ''brāhmaṇa, kiṃ karosī''ti āha. Tumhākaṃ pamāṇaṃ gaṇhāmīti. ''Brāhmaṇa, sacepi tvaṃ sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūretvā ṭhite veḷū ghaṭetvā āgamissasi, neva me pamāṇaṃ gahetuṃ sakkhissasi. Na hi mayā cattāri asaṅkhyeyāni kappasatasahassañca tathā pāramiyo pūritā, yathā me paro pamāṇaṃ gaṇheyya, atulo, brāhmaṇa, tathāgato appameyyo''ti vatvā dhammapade gāthamāha –

''Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye;
Na sakkā puññaṃ saṅkhātuṃ, imettamapi kenacī''ti. (dha. pa. 36);

Gāthāpariyosāne caturāsītipāṇasahassāni amataṃ piviṃsu.

Aparampi vatthu – rāhu kira asurindo cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni ucco. Bāhantaramassa dvādasayojanasatāni. Bahalantarena cha yojanasatāni. Hatthatalapādatalānaṃ puthulato tīṇi yojanasatāni. Aṅgulipabbāni paṇṇāsayojanāni. Bhamukantaraṃ paṇṇāsayojanaṃ. Mukhaṃ dviyojanasataṃ tiyojanasatagambhīraṃ tiyojanasataparimaṇḍalaṃ. Gīvā tiyojanasataṃ. Nalāṭaṃ tiyojanasataṃ. Sīsaṃ navayojanasataṃ. ''So ahaṃ uccosmi, satthāraṃ onamitvā oloketuṃ na sakkhissāmī''ti cintetvā nāgacchi. So ekadivasaṃ bhagavato vaṇṇaṃ sutvā – ''yathākathañca olokessāmī''ti āgato.

Atha bhagavā tassajjhāsayaṃ viditvā – ''catūsu iriyāpathesu katarena dassessāmī''ti cintetvā ''ṭhitako nāma nīcopi ucco viya paññāyati. Nipannovassa attānaṃ dassessāmī''ti ''ānanda, gandhakuṭipariveṇe mañcakaṃ paññāpehī''ti vatvā tattha sīhaseyyaṃ kappesi. Rāhu āgantvā nipannaṃ bhagavantaṃ gīvaṃ unnāmetvā nabhamajjhe puṇṇacandaṃ viya ullokesi. Kimidaṃ asurindāti ca vutte – ''bhagavā onamitvā oloketuṃ na sakkhissāmī''ti nāgacchinti. Na mayā, asurinda, adhomukhena pāramiyo pūritā. Uddhaggameva katvā dānaṃ dinnanti. Taṃ divasaṃ rāhu saraṇaṃ agamāsi. Evaṃ bhagavā akhuddāvakāso dassanāya.

Catupārisuddhisīlena sīlavā, taṃ pana sīlaṃ ariyaṃ uttamaṃ parisuddhaṃ. Tenāha – ''ariyasīlī''ti. Tadetaṃ anavajjaṭṭhena kusalaṃ. Tenāha – ''kusalasīlī''ti. **Kusalasīlenā**ti idamassa vevacanaṃ.

Bahūnaṃ ācariyapācariyoti bhagavato ekekāya dhammadesanāya caturāsītipāṇasahassāni aparimāṇāpi devamanussā maggaphalāmataṃ pivanti, tasmā bahūnaṃ ācariyo. Sāvakaveneyyānaṃ pana pācariyoti.

Khīṇakāmarāgoti ettha kāmaṃ bhagavato sabbepi kilesā khīṇā. Brāhmaṇo pana te na jānāti. Attano jānanaṭṭhāneyeva guṇaṃ katheti. **Vigatacāpallo**ti – ''pattamaṇḍanā cīvaramaṇḍanā senāsanamaṇḍanā imassa vā pūtikāyassa…pe… kelanā paṭikelanā''ti (vibha. 854) evaṃ vuttacāpallā virahito.

Apāpapurekkhāroti apāpe nava lokuttaradhamme purato katvā vicarati. **Brahmaññāya pajāyā**ti sāriputtamoggallānamahākassapādibhedāya brāhmaṇapajāya, etissāya ca pajāya purekkhāro. Ayañhi pajā samaṇaṃ gotamaṃ purakkhatvā caratīti attho. Api ca **apāpapurekkhāro**ti na pāpaṃ purekkhāro na pāpaṃ purato katvā carati, na pāpaṃ icchatīti attho. Kassa? Brahmaññāya pajāya. Attanā saddhiṃ paṭiviruddhāyapi brāhmaṇapajāya aviruddho hitasukhatthiko yevāti vuttaṃ hoti.

Tiroraṭṭhāti pararaṭṭhato. **Tirojanapadā**ti parajanapadato. **Pañhaṃ pucchituṃ āgacchantī**ti khattiyapaṇḍitādayo ceva devabrahmanāgagandhabbādayo ca – ''pañhe abhisaṅkharitvā pucchissāmā''ti āgacchanti. Tattha keci pucchāya vā dosaṃ vissajjanasampaṭicchane vā asamatthataṃ sallakkhetvā apucchitvāva tuṇhī nisīdanti. Keci pucchanti. Kesañci bhagavā pucchāya ussāhaṃ janetvā vissajjeti. Evaṃ sabbesampi tesaṃ vimatiyo tīraṃ patvā mahāsamuddassa ūmiyo viya bhagavantaṃ patvā bhijjanti.

Ehi svāgatavādīti devamanussapabbajitagahaṭṭhesu taṃ taṃ attano santikaṃ āgataṃ – ‘‘ehi svāgata’’nti evaṃ vadatīti attho. **Sakhilo**ti tattha katamaṃ sākhalyaṃ? ‘‘Yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā’’tiādinā nayena vuttasākhalyena samannāgato, muduvacanoti attho. **Sammodako**ti paṭisanthārakusalo, āgatāgatānaṃ catunnaṃ parisānaṃ – ‘‘kacci, bhikkhave, khamanīyaṃ, kacci yāpanīya’’ntiādinā nayena sabbaṃ addhānadarathaṃ vūpasamento viya paṭhamataraṃ sammodanīyaṃ kathaṃ kattāti attho. **Abbhākuṭiko**ti yathā ekacce parisaṃ patvā thaddhamukhā saṅkuṭitamukhā honti, na ediso, parisadassanena panassa bālātapasamphassena viya padumaṃ mukhapadumaṃ vikasati puṇṇacandasassirikaṃ hoti. **Uttānamukho**ti yathā ekacce nikujjitamukhā viya sampattāya parisāya na kiñci kathenti, atidullabhakathā honti, na evarūpo. Samaṇo pana gotamo sulabhakatho. Na tassa santikaṃ āgatāgatānaṃ – ‘‘kasmā mayaṃ idhāgatā’’ti vippaṭisāro uppajjati dhammaṃ pana sutvā attamanāva hontīti dasseti. **Pubbabhāsī**ti bhāsanto ca paṭhamataraṃ bhāsati, tañca kho kālayuttaṃ pamāṇayuttaṃ atthanissitameva bhāsati, na niratthakakathaṃ.

Na tasmiṃ gāme vāti yattha kira bhagavā paṭivasati, tattha mahesakkhā devatā ārakkhaṃ gaṇhanti, taṃ nissāya manussānaṃ upaddavo na hoti, paṃsupisācakādayoyeva hi manusse viheṭhenti, te tāsaṃ ānubhāvena dūraṃ apakkamanti. Api ca bhagavato mettābalenapi na amanussā manusse viheṭhenti.

Saṅghītiādīsu anusāsitabbo sayaṃ vā uppādito saṅgho assa atthīti **saṅghī.** Tādiso cassa gaṇo atthīti **gaṇī.** Purimapadasseva vā vevacanametaṃ. Ācārasikkhāpanavasena gaṇassa ācariyoti **gaṇācariyo**. **Puthutitthakarāna**nti bahūnaṃ titthakarānaṃ. **Yathā vā tathā vā**ti yena vā tena vā acelakādimattakenāpi kāraṇena. **Samudāgacchatī**ti samantato upagacchati abhivaḍḍhati.

Atithi no te hontīti te amhākaṃ āgantukā, navakā pāhunakā hontīti attho. **Pariyāpuṇāmī**ti jānāmi. **Aparimāṇavaṇṇo**ti tathārūpeneva sabbaññunāpi appameyyavaṇṇo – ‘‘pageva mādisenā’’ti dasseti. Vuttampi cettaṃ –

‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti.

305. Imaṃ pana satthu guṇakathaṃ sutvā te brāhmaṇā cintayiṃsu – yathā soṇadaṇḍo brāhmaṇo samaṇassa gotamassa vaṇṇe bhaṇati, anomaguṇo so bhavaṃ gotamo; evaṃ tassa guṇe jānamānena kho pana ācariyena aticiraṃ adhivāsitaṃ, handa naṃ anuvattāmāti anuvattiṃsu. Tasmā evaṃ vutte ‘‘te brāhmaṇā’’tiādi vuttaṃ. Tattha **alamevā**ti yuttameva. **Api puṭosenā**ti puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ, taṃ gahetvāpi upasaṅkamituṃ yuttamevāti attho. Puṭaṃsenātipi pāṭho, tassattho, puṭo aṃse assāti puṭaṃso, tena puṭaṃsena. Aṃsena hi pātheyyapuṭaṃ vahantenāpīti vuttaṃ hoti.

Soṇadaṇḍaparivitakkavaṇṇanā

306-308. **Tirovanasaṇḍagatassā**ti antovanasaṇḍe gatassa, vihārabbhantaraṃ paviṭṭhassāti attho. **Añjaliṃ paṇāmetvā**ti ete ubhatopakkhikā, te evaṃ cintayiṃsu – ‘‘sace no micchādiṭṭhikā codessanti – ‘kasmā tumhe samaṇaṃ gotamaṃ vanditthā’ti? Tesaṃ – ‘kiṃ añjalimattakaraṇenāpi vandanaṃ nāma hotī’ti vakkhāma. Sace no sammādiṭṭhikā codessanti – ‘kasmā tumhe bhagavantaṃ na vanditthā’ti. ‘Kiṃ sīsena bhūmiyaṃ paharanteneva vandanaṃ nāma hoti, nanu añjalikammampi vandanaṃ evā’ti vakkhāmā’’ti. **Nāmagotta**nti ‘‘bho, gotama, ahaṃ asukassa putto datto nāma, mitto nāma, idhāgato’’ti vadantā nāmaṃ sāventi nāma. ‘‘Bho, gotama, ahaṃ vāseṭṭho nāma, kaccāno nāma, idhāgato’’ti vadantā gottaṃ sāventi nāma. Ete kira daliddā jiṇṇā kulaputtā ‘‘parisamajjhe nāmagottavasena pākaṭā bhavissāmā’’ti evamakaṃsu. Ye pana tuṇhībhūtā nisīdiṃsu, te kerāṭikā ceva andhabālā ca. Tattha kerāṭikā – ‘‘ekaṃ dve kathāsallāpepi karonto vissāsiko hoti, atha vissāse sati ekaṃ dve bhikkhā adātuṃ na yutta’’nti tato attānaṃ mocetvā tuṇhī nisīdanti. Andhabālā aññāṇatāyeva avakkhittamattikāpiṇḍo viya yattha katthaci tuṇhībhūtā nisīdanti.

Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā

309-310. **Cetasā cetoparivitakka**nti bhagavā – ‘‘ayaṃ brāhmaṇo āgatakālato paṭṭhāya adhomukho thaddhagatto kiṃ cintayamāno nisinno, kiṃ nu kho cintetī’’ti āvajjanto attano cetasā tassa cittaṃ aññāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘cetasā cetoparivitakkamaññāyā’’ti. **Vihaññatī**ti vighātaṃ āpajjati. **Anuviloketvā parisa**nti bhagavato sakasamaye pañhapucchanena udake miyamāno ukkhipitvā thale ṭhapito viya samapassaddhakāyacitto hutvā parisaṃ saṅgaṇhanatthaṃ diṭṭhisañjāneneva ‘‘upadhārentu me bhonto vacana’’nti vadanto viya anuviloketvā parisaṃ bhagavantaṃ etadavoca.

311-313. **Sujaṃ paggaṇhantāna**nti yaññayajanatthāya sujaṃ gaṇhantesu brāhmaṇesu paṭhamo vā dutiyo vāti attho. Sujāya diyyamānaṃ mahāyāgaṃ paṭiggaṇhantānanti porāṇā. Iti brāhmaṇo sakasamayavasena sammadeva pañhaṃ vissajjesi. Bhagavā pana visesato uttamabrāhmaṇassa dassanatthaṃ – ‘‘imesaṃ panā’’tiādimāha. **Etadavocu**nti sace jātivaṇṇamantasampanno brāhmaṇo na hoti, atha ko carahi loke brāhmaṇo bhavissati? Nāseti no ayaṃ soṇadaṇḍo, handassa vādaṃ paṭikkhipissāmāti cintetvā etadavocuṃ. **Apavadatī**ti paṭikkhipati. **Anupakkhandatī**ti anupavisati. Idaṃ – ‘‘sace tvaṃ pasādavasena samaṇaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gantukāmo, gaccha; mā brāhmaṇassa samayaṃ bhindī’’ti adhippāyena āhaṃsu.

314. **Etadavocā**ti imesu brāhmaṇesu evaṃ ekappahāreneva viravantesu ‘‘ayaṃ kathā pariyosānaṃ na gamissati, handa ne nissadde katvā soṇadaṇḍeneva saddhiṃ kathemī’’ti cintetvā – ‘‘etaṃ sace kho tumhāka’’ntiādikaṃ vacanaṃ avoca.

315-316. **Sahadhammenā**ti sakāraṇena. **Samasamo**ti ṭhapetvā ekadesasamattaṃ samabhāvena samo, sabbākārena samoti attho. **Ahamassa mātāpitaro jānāmī**ti bhaginiyā puttassa mātāpitaro kiṃ na jānissati, kulakoṭiparidīpanaṃ sandhāyeva vadati. **Musāvādampi bhaṇeyyā**ti atthabhañjanakaṃ musāvādaṃ katheyya. **Kiṃ vaṇṇo karissatī**ti abbhantare guṇe asati kiṃ karissati? Kimassa brāhmaṇabhāvaṃ rakkhituṃ sakkhissatīti attho. Athāpi siyā puna – ‘‘pakatisīle ṭhitassa brāhmaṇabhāvaṃ sādhentī’’ti evampi sīlameva sādhessati, tasmiṃ hissa asati brāhmaṇabhāvo nāhosīti sammohamattaṃ vaṇṇādayo. Idaṃ pana sutvā te brāhmaṇā – ‘‘sabhāvaṃ ācariyo āha, akāraṇāva mayaṃ ujjhāyimhā’’ti tuṇhī ahesuṃ.

Sīlapaññākathāvaṇṇanā

317. Tato bhagavā ‘kathito brāhmaṇena pañho, kiṃ panettha patiṭṭhātuṃ sakkhissati, na sakkhissatī’ti? Tassa vīmaṃsanatthaṃ – ‘‘imesaṃ pana brāhmaṇā’’tiādimāha. **Sīlaparidhotā**ti sīlaparisuddhā. **Yattha sīlaṃ tattha paññā**ti yasmiṃ puggale sīlaṃ, tattheva paññā, kuto dussīle paññā? Paññārahite vā jaḷe eḷamūge kuto sīlanti? **Sīlapaññāṇa**nti sīlañca paññāṇañca sīlapaññāṇaṃ. **Paññāṇa**nti paññāyeva. Evametaṃ brāhmaṇāti bhagavā brāhmaṇassa vacanaṃ anujānanto āha. Tattha **sīlaparidhotā paññā**ti catupārisuddhisīlena dhotā. Kathaṃ pana sīlena paññaṃ dhovatīti? Yassa puthujjanassa sīlaṃ saṭṭhiasītivassāni akhaṇḍaṃ hoti, so maraṇakālepi sabbakilese ghātetvā sīlena paññaṃ dhovitvā arahattaṃ gaṇhāti. Kandarasālapariveṇe mahāsaṭṭhivassatthero viya. There kira maraṇamañce nipajjitvā balavavedanāya nitthunante, tissamahārājā ‘‘theraṃ passissāmī’’ti gantvā pariveṇadvāre ṭhito taṃ saddaṃ sutvā pucchi – ‘‘kassa saddo aya’’nti? Therassa nitthunanasaddoti. ‘‘Pabbajjāya saṭṭhivassena vedanāpariggahamattampi na kataṃ, na dāni naṃ vandissāmī’’ti nivattitvā mahābodhiṃ vandituṃ gato. Tato upaṭṭhākadaharo theraṃ āha – ‘‘kiṃ no, bhante, lajjāpetha, saddhopi rājā vippaṭisārī hutvā na vandissāmī’’ti gatoti. Kasmā āvusoti? Tumhākaṃ nitthunanasaddaṃ sutvāti. ‘‘Tena hi me okāsaṃ karothā’’ti vatvā vedanaṃ vikkhambhitvā arahattaṃ patvā daharassa saññaṃ adāsi – ‘‘gacchāvuso, idāni rājānaṃ amhe vandāpehī’’ti. Daharo gantvā – ‘‘idāni kira theraṃ, vandathā’’ti āha. Rājā saṃsumārapatitena theraṃ vandanto – ‘‘nāhaṃ ayyassa arahattaṃ vandāmi, puthujjanabhūmiyaṃ pana ṭhatvā rakkhitasīlameva vandāmī’’ti āha, evaṃ sīlena paññaṃ dhovati nāma. Yassa pana abbhantare sīlasaṃvaro natthi, ugghāṭitaññutāya pana catuppadikagāthāpariyosāne paññāya sīlaṃ dhovitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇāti. Ayaṃ paññāya sīlaṃ dhovati nāma. Seyyathāpi santatimahāmatto.

318. **Katamaṃ pana taṃ brāhmaṇā**ti kasmā āha? Bhagavā kira cintesi – ‘‘brāhmaṇā brāhmaṇasamaye pañcasīlāni ‘sīla’nti paññāpenti, vedattayauggahaṇapaññā paññāti. Uparivisesaṃ na jānanti. Yaṃnūnāhaṃ brāhmaṇassa uttarivisesabhūtaṃ maggasīlaṃ, phalasīlaṃ, maggapaññaṃ, phalapaññañca dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapeyya’’nti. Atha naṃ kathetukamyatāya pucchanto

– ‘‘katamaṃ pana taṃ, brāhmaṇa, sīlaṃ katamā sā paññā’’ti āha. Atha brāhmaṇo – ‘‘mayā sakasamayavasena pañho vissajjito. Samaṇo pana maṃ gotamo puna nivattitvā pucchati, idānissāhaṃ cittaṃ paritosetvā vissajjituṃ sakkuṇeyyaṃ vā na vā? Sace na sakkhissaṃ paṭhamaṃ uppannāpi me lajjā bhijjissati. Asakkontassa pana na sakkomīti vacane doso natthī’’ti puna nivattitvā bhagavatoyeva bhāraṃ karonto ‘‘ettakaparamāva maya’’ntiādimāha. Tattha **ettakaparamā**ti ettakaṃ sīlapaññāṇanti vacanameva paramaṃ amhākaṃ, te mayaṃ ettakaparamā, ito paraṃ etassa bhāsitassa atthaṃ na jānāmāti attho.

Athassa bhagavā sīlapaññāya mūlabhūtassa tathāgatassa uppādato pabhuti sīlapaññāṇaṃ dassetuṃ – ‘‘idha brāhmaṇa, tathāgato’’tiādimāha. Tassattho sāmaññaphale vuttanayeneva veditabbo, ayaṃ pana viseso, idha tividhampi sīlaṃ – ‘‘idampissa hoti sīlasmi’’nti evaṃ sīlamicceva niyyātitaṃ paṭhamajjhānādīni cattāri jhānāni atthato paññāsampadā. Evaṃ paññāvasena pana aniyyātetvā vipassanāpaññāya padaṭṭhānabhāvamattena dassetvā vipassanāpaññāto paṭṭhāya paññā niyyātitāti.

Soṇadaṇḍaupāsakattapaṭivedanākathā

319-322. **Svātanāyā**ti padassa attho ajjatanāyāti ettha vuttanayeneva veditabbo. **Tena maṃ sā parisā paribhaveyyā**ti tena tumhe dūratova disvā āsanā vuṭṭhitakāraṇena maṃ sā parisā – ‘‘ayaṃ soṇadaṇḍo pacchimavaye ṭhito mahallako, gotamo pana daharo yuvā nattāpissa nappahoti, so nāma attano nattumattabhāvampi appattassa āsanā vuṭṭhātī’’ti paribhaveyya. **Āsanā me taṃ bhavaṃ gotamo paccuṭṭhāna**nti mama agāravena avuṭṭhānaṃ nāma natthi, bhoganāsanabhayena pana na vuṭṭhahissāmi, taṃ tumhe hi ceva mayā ca ñātuṃ vaṭṭati. Tasmā āsanā me etaṃ bhavaṃ gotamo paccuṭṭhānaṃ dhāretūti, iminā kira sadiso kuhako dullabho, bhagavati panassa agāravaṃ nāma natthi, tasmā bhoganāsanabhayā kuhanavasena evaṃ vadati. Parapadesupi eseva nayo. **Dhammiyā kathāyā**tiādīsu taṅkhaṇānurūpāya dhammiyā kathāya diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā kusale dhamme samādapetvā gaṇhāpetvā. Tattha naṃ samuttejetvā saussāhaṃ katvā tāya ca saussāhatāya aññehi ca vijjamānaguṇehi sampahaṃsetvā dhammaratanavassaṃ vassitvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Brāhmaṇo pana attano kuhakatāya evampi bhagavati dhammavassaṃ vassite visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Kevalamassa āyatiṃ nibbānatthāya vāsanābhāgiyāya ca sabbā purimapacchimakathā ahosīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kūṭadantasuttavaṇṇanā

323. **Evaṃ me sutaṃ…pe… magadhesū**ti kūṭadantasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Magadhesū**ti magadhā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado rūḷhīsaddena magadhāti vuccati, tasmiṃ magadhesu janapade. Ito paraṃ purimasuttadvaye vuttanayameva. Ambalaṭṭhikā brahmajāle vuttasadisāva. **Kūṭadanto**ti tassa brāhmaṇassa nāmaṃ. **Upakkhaṭo**ti sajjito. **Vacchatarasatānī**ti vacchasatāni. **Urabbhā**ti taruṇameṇḍakā vuccanti. Ete tāva pāḷiyaṃ āgatāyeva. Pāḷiyaṃ pana anāgatānampi anekesaṃ migapakkhīnaṃ sattasattasatāni sampiṇḍitānevāti veditabbāni. Sabbasattasatikayāgaṃ kiresa yajitukāmo hoti. **Thūṇūpanītānī**ti bandhitvā ṭhapanatthāya yūpasaṅkhātaṃ thūṇaṃ upanītāni.

328. **Tividha**nti ettha vidhā vuccati ṭhapanā, tiṭṭhapananti attho. **Soḷasaparikkhāra**nti soḷasaparivāraṃ.

330-336. **Paṭivasantī**ti yaññānubhavanatthāya paṭivasanti. **Bhūtapubba**nti idaṃ bhagavā pathavīgataṃ nidhiṃ uddharitvā purato rāsiṃ karonto viya bhavapaṭicchannaṃ pubbacaritaṃ dassento āha. **Mahāvijito**ti so kira sāgarapariyantaṃ mahantaṃ pathavīmaṇḍalaṃ vijini, iti mahantaṃ vijitamassāti mahāvijito tveva saṅkhyaṃ agamāsi. **Aḍḍho**tiādīsu yo koci attano santakena vibhavena aḍḍho hoti, ayaṃ pana na kevalaṃ aḍḍhoyeva, mahaddhano mahatā aparimāṇasaṅkhyena dhanena samannāgato. Pañcakāmaguṇavasena mahantā uḷārā bhogā assāti **mahābhogo.** Piṇḍapiṇḍavasena ceva suvaṇṇamāsakarajatamāsakādivasena ca jātarūparajatassa pahūtatāya **pahūtajātarūparajato,** anekakoṭisaṅkhyena jātarūparajatena samannāgatoti attho. **Vittī**ti tuṭṭhi, vittiyā upakaraṇaṃ **vittūpakaraṇaṃ** tuṭṭhikāraṇanti attho. Pahūtaṃ nānāvidhālaṅkārasuvaṇṇarajatabhājanādibhedaṃ vittūpakaraṇamassāti **pahūtavittūpakaraṇo.** Sattaratanasaṅkhātassa nidahitvā ṭhapitadhanassa sabbapubbaṇṇāparaṇṇasaṅgahitassa dhaññassa ca pahūtatāya **pahūtadhanadhañño**. Athavā idamassa devasikaṃ paribbayadānaggahaṇādivasena parivattanadhanadhaññavasena vuttaṃ.

Paripuṇṇakosakoṭṭhāgāroti koso vuccati bhaṇḍāgāraṃ, nidahitvā ṭhapitena dhanena paripuṇṇakoso, dhaññena paripuṇṇakoṭṭhāgāro cāti attho. Athavā catubbidho koso – hatthī, assā, rathā, pattīti. Koṭṭhāgāraṃ tividhaṃ – dhanakoṭṭhāgāraṃ, vatthakoṭṭhāgāraṃ, dhaññakoṭṭhāgāranti, taṃ sabbampi paripuṇṇamassāti paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro. **Udapādī**ti uppajji. Ayaṃ kira rājā ekadivasaṃ ratanāvalokanacārikaṃ nāma nikkhanto. So bhaṇḍāgārikaṃ pucchi – ''tāta, idaṃ evaṃ bahudhanaṃ kena saṅgharita''nti? Tumhākaṃ pitupitāmahādīhi yāva sattamā kulaparivaṭṭāti. Idaṃ pana dhanaṃ saṅgharitvā te kuhiṃ gatāti? Sabbeva te, deva, maraṇavasaṃ pattāti. Attano dhanaṃ agahetvāva gatā, tātāti? Deva, kiṃ vadetha, dhanaṃ nāmetaṃ pahāya gamanīyameva, no ādāya gamanīyanti. Atha rājā nivattitvā sirīgabbhe nisinno – 'adhigatā kho me'tiādīni cintesi. Tena vuttaṃ – ''evaṃ cetaso parivitakko udapādī''ti.

337. **Brāhmaṇaṃ āmantetvā**ti kasmā āmantesi? Ayaṃ kirevaṃ cintesi – ''dānaṃ dentena nāma ekena paṇḍitena saddhiṃ mantetvā dātuṃ vaṭṭati, anāmantetvā katakammañhi pacchānutāpaṃ karotī''ti. Tasmā āmantesi. Atha brāhmaṇo cintesi – ''ayaṃ rājā mahādānaṃ dātukāmo, janapade cassa bahū corā, te avūpasametvā dānaṃ dentassa khīradadhitaṇḍulādike dānasambhāre āharantānaṃ nippurisāni gehāni corā vilumpissanti janapado corabhayeneva kolāhalo bhavissati, tato rañño dānaṃ na ciraṃ pavattissati, cittampissa ekaggaṃ na bhavissati, handa, naṃ etamatthaṃ saññāpemī''ti tato tamatthaṃ saññāpento ''bhoto, kho rañño''tiādimāha.

338. Tattha **sakaṇṭako**ti corakaṇṭakehi sakaṇṭako. **Panthaduhanā**ti panthaduhā, panthaghātakāti attho. **Akiccakārī assā**ti akattabbakārī adhammakārī bhaveyya. **Dassukhīla**nti corakhīlaṃ. **Vadhena vā**ti māraṇena vā koṭṭanena vā. **Bandhanenā**ti addubandhanādinā. **Jāniyā**ti hāniyā; ''sataṃ gaṇhatha, sahassaṃ gaṇhathā''ti evaṃ pavattitadaṇḍenāti attho. **Garahāyā**ti pañcasikhamuṇḍakaraṇaṃ, gomayasiñcanaṃ, gīvāya kudaṇḍakabandhananti evamādīni katvā garahapāpanena. **Pabbājanāyā**ti raṭṭhato nīharaṇena. **Samūhanissāmī**ti sammā hetunā nayena kāraṇena ūhanissāmi. **Hatāvasesakā**ti matāvasesakā. **Ussahantī**ti ussāhaṃ karonti. **Anuppadetū**ti dinne appahonte puna aññampi bījañca bhattañca kasiupakaraṇabhaṇḍañca sabbaṃ detūti attho. **Pābhataṃ anuppadetū**ti sakkhiṃ akatvā paṇṇe anāropetvā mūlacchejjavasena bhaṇḍamūlaṃ detūti attho. Bhaṇḍamūlassa hi pābhatanti nāmaṃ. Yathāha –

''Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama''nti. (jā. 1.1.4);

Bhattavetananti devasikaṃ bhattañceva māsikādiparibbayañca tassa tassa kusalakammasūrabhāvānurūpena ṭhānantaragāmanigamādidānena saddhiṃ detūti attho. **Sakammapasutā**ti kasivāṇijjādīsu sakesu kammesu uyyuttā byāvaṭā. **Rāsiko**ti dhanadhaññānaṃ rāsiko. **Khemaṭṭhitā**ti khemena ṭhitā abhayā. **Akaṇṭakā**ti corakaṇṭakarahitā. **Mudā modamānā**ti modā modamānā. Ayameva vā pāṭho, aññamaññaṃ pamuditacittāti adhippāyo. **Apārutagharā**ti corānaṃ abhāvena dvārāni asaṃvaritvā vivaṭadvārāti attho. **Etadavocā**ti janapadassa sabbākārena iddhaphītabhāvaṃ ñatvā etaṃ avoca.

Catuparikkhāravaṇṇanā

339. **Tena hi bhavaṃ rājā**ti brāhmaṇo kira cintesi – ''ayaṃ rājā mahādānaṃ dātuṃ ativiya ussāhajāto. Sace pana attano anuyantā khattiyādayo anāmantetvā dassati. Nāssa te attamanā bhavissanti; yathā dānaṃ te attamanā honti, tathā karissāmī''ti. Tasmā ''tena hi bhava''ntiādimāha. Tattha **negamā**ti nigamavāsino. **Jānapadā**ti janapadavāsino. **Āmantayata**nti āmantetu jānāpetu. **Yaṃ mama assā**ti yaṃ tumhākaṃ anujānanaṃ mama bhaveyya. **Amaccā**ti piyasahāyakā. **Pārisajjā**ti sesā āṇattikārakā. **Yajataṃ bhavaṃ rājā**ti yajatu bhavaṃ, te kira – ayaṃ rājā ''ahaṃ issaro''ti pasayha dānaṃ adatvā amhe āmantesi, ahonena suṭṭhu kata''nti attamanā evamāhaṃsu. Anāmantite panassa yaññaṭṭhānaṃ dassanāyapi na gaccheyyuṃ.

Yaññakālo mahārājāti deyyadhammasmiñhi asati mahallakakāle ca evarūpaṃ dānaṃ dātuṃ na sakkā, tvaṃ pana mahādhano ceva taruṇo ca, etena te yaññakāloti dassentā vadanti. **Anumatipakkhā**ti anumatiyā pakkhā, anumatidāyakāti attho. **Parikkhārā bhavantī**ti parivārā bhavanti. ''Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo''ti (saṃ. ni. 5.4) ettha pana alaṅkāro parikkhāroti vutto.

Aṭṭhaparikkhāravaṇṇanā

340. **Aṭṭhahaṅgehī**ti ubhato sujātādīhi aṭṭhahi aṅgehi. **Yasasā**ti āṇāṭhapanasamatthatāya. **Saddho**ti dānassa phalaṃ atthīti saddahati. **Dāyako**ti dānasūro. Na saddhāmattakeneva tiṭṭhati, pariccajitumpi sakkotīti attho. **Dānapatī**ti yaṃ dānaṃ deti, tassa pati hutvā deti, na dāso, na sahāyo. Yo hi attanā madhuraṃ bhuñjati, paresaṃ amadhuraṃ deti, so dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā deti. Yo yaṃ attanā bhuñjati, tadeva deti, so sahāyo hutvā deti. Yo pana attanā yena kenaci yāpeti, paresaṃ madhuraṃ deti, so pati jeṭṭhako sāmī hutvā deti, ayaṃ tādisoti attho. **Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavaṇibbakayācakāna**nti ettha samitapāpā **samaṇā,** bāhitapāpā brāhmaṇā. **Kapaṇā**ti duggatā daliddamanussā. **Addhikā**ti pathāvino. **Vaṇibbakā**ti ye – ''iṭṭhaṃ dinnaṃ, kantaṃ, manāpaṃ, kālena anavajjaṃ dinnaṃ, dadaṃ cittaṃ pasādeyya, gacchatu bhavaṃ brahmaloka''ntiādinā nayena dānassa vaṇṇaṃ thomayamānā vicaranti. **Yācakā**ti ye – ''pasatamattaṃ detha, sarāvamattaṃ dethā''tiādīni vatvā yācamānā vicaranti. **Opānabhūto**ti udapānabhūto. Sabbesaṃ sādhāraṇaparibhogo, catumahāpathe khatapokkharaṇī viya hutvāti attho. **Sutajātassā**ti ettha sutameva sutajātaṃ. **Atītānāgatapaccuppanne atthe cintetu**nti ettha – ''atīte puññassa katattāyeva me ayaṃ sampattī''ti, evaṃ cintento atītamatthaṃ cintetuṃ paṭibalo nāma hoti. ''Idāni puññaṃ katvāva anāgate sakkā sampattiṃ pāpuṇitu''nti cintento anāgatamatthaṃ cintetuṃ paṭibalo nāma hoti. ''Idaṃ puññakammaṃ nāma sappurisānaṃ āciṇṇaṃ, mayhañca bhogāpi saṃvijjanti, dāyakacittampi atthi; handāhaṃ puññāni karomī''ti cintento paccuppannamatthaṃ cintetuṃ paṭibalo nāma hotīti veditabbo. **Iti imānī**ti evaṃ yathā vuttāni etāni. Etehi kira aṭṭhahaṅgehi samannāgatassa dānaṃ sabbadisāhi mahājano upasaṅkamati. ''Ayaṃ dujjāto kittakaṃ kālaṃ dassati, idāni vippaṭisārī hutvā upacchindissatī''ti evamādīni cintetvā na koci upasaṅkamitabbaṃ maññati. Tasmā etāni aṭṭhaṅgāni parikkhārā bhavantīti vuttāni.

Catuparikkhārādivaṇṇanā

341. **Sujaṃ paggaṇhantāna**nti mahāyāgapaṭiggaṇhanaṭṭhāne dānakaṭacchuṃ paggaṇhantānaṃ. **Imehi catūhī**ti etehi sujātādīhi. Etesu hi asati – ''evaṃ dujjātassa saṃvidhānena pavattadānaṃ kittakaṃ kālaṃ pavattissatī''tiādīni vatvā upasaṅkamitāro na honti. Garahitabbābhāvato pana upasaṅkamantiyeva. Tasmā imānipi parikkhārā bhavantīti vuttāni.

342. **Tisso vidhā desesī**ti tīṇi ṭhapanāni desesi. So kira cintesi – ''dānaṃ dadamānā nāma tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ aññatarasmiṃ calanti handāhaṃ imaṃ rājānaṃ tesu ṭhānesu paṭhamataraññeva niccalaṃ karomī''ti. Tenassa tisso vidhā desesīti. **So bhoto rañño**ti idaṃ karaṇatthe sāmivacanaṃ. Bhotā raññāti vā pāṭho. **Vippaṭisāro na karaṇīyo**ti ''bhogānaṃ vigamahetuko pacchānutāpo na kattabbo, pubbacetanā pana acalā patiṭṭhapetabbā, evañhi dānaṃ mahapphalaṃ hotī''ti dasseti. Itaresupi dvīsu ṭhānesu eseva nayo. Muñcacetanāpi hi pacchāsamanussaraṇacetanā ca niccalāva kātabbā. Tathā akarontassa dānaṃ na mahapphalaṃ hoti, nāpi uḷāresu bhogesu cittaṃ namati, mahāroruvaṃ upapannassa seṭṭhigahapatino viya.

343. **Dasahākārehī**ti dasahi kāraṇehi. Tassa kira evaṃ ahosi – sacāyaṃ rājā dussīle disvā – ''nassati vata me dānaṃ, yassa me evarūpā dussīlā bhuñjantī''ti sīlavantesupi vippaṭisāraṃ uppādessati, dānaṃ na mahapphalaṃ bhavissati. Vippaṭisāro ca nāma dāyakānaṃ paṭiggāhakatova uppajjati, handassa paṭhamameva taṃ vippaṭisāraṃ vinodemīti. Tasmā dasahākārehi upacchijjituṃ yuttaṃ paṭiggāhakesupi vippaṭisāraṃ vinodesīti. **Tesaññeva tenā**ti tesaññeva tena pāpena aniṭṭho vipāko bhavissati, na aññesanti dasseti. **Yajataṃ bhava**nti detu bhavaṃ. **Sajjata**nti vissajjatu. **Antara**nti abbhantaraṃ.

344. **Soḷasahi ākārehi cittaṃ sandassesī**ti idha brāhmaṇo rañño mahādānānumodanaṃ nāma āraddho. Tattha **sandassesī**ti – 'idaṃ dānaṃ dātā evarūpaṃ sampattiṃ labhatī'ti dassetvā dassetvā kathesi. **Samādapesī**ti tadatthaṃ samādapetvā kathesi. **Samuttejesī**ti vippaṭisāravinodanenassa cittaṃ vodāpesi. **Sampahaṃsesī**ti 'sundaraṃ te kataṃ, mahārāja, dānaṃ dadamānenā'ti thutiṃ katvā kathesi. **Vattā**

dhammato natthīti dhammena samena kāraṇena vattā natthi.

345. **Na rukkhā chijjiṃsu yūpatthāya na dabbhā lūyiṃsu barihisatthāyā**ti ye yūpanāmake mahāthambhe ussāpetvā – ‘‘asukarājā asukāmacco asukabrāhmaṇo evarūpaṃ nāma mahāyāgaṃ yajatī’’ti nāmaṃ likhitvā ṭhapenti. Yāni ca dabbhatiṇāni lāyitvā vanamālāsaṅkhepena yaññasālaṃ parikkhipanti, bhūmiyaṃ vā pattharanti, tepi na rukkhā chijjiṃsu, na dabbhā lūyiṃsu. Kiṃ pana gāvo vā ajādayo vā haññissantīti dasseti. **Dāsā**ti antogehadāsādayo. **Pessā**ti ye pubbameva dhanaṃ gahetvā kammaṃ karonti. **Kammakarā**ti ye bhattavetanaṃ gahetvā karonti. Daṇḍatajjitā nāma daṇḍayaṭṭhimuggarādīni gahetvā – ‘‘kammaṃ karotha karothā’’ti evaṃ tajjitā. Bhayatajjitā nāma – sace kammaṃ karosi, kusalaṃ. No ce karosi, chindissāma vā bandhissāma vā māressāma vāti evaṃ bhayena tajjitā. Ete pana na daṇḍatajjitā, na bhayatajjitā, na assumukhā rodamānā parikammāni akaṃsu. Atha kho piyasamudācāreneva samudācariyamānā akaṃsu. Na hi tattha dāsaṃ vā dāsāti, pessaṃ vā pessāti, kammakaraṃ vā kammakarāti ālapanti. Yathānāmavaseneva pana piyasamudācārena ālapitvā itthipurisabalavantadubbalānaṃ anurūpameva kammaṃ dassetvā – ‘‘idañcidañca karothā’’ti vadanti. Tepi attano rucivaseneva karonti. Tena vuttaṃ – ‘‘ye icchiṃsu, te akaṃsu; ye na icchiṃsu, na te akaṃsu. Yaṃ icchiṃsu, taṃ akaṃsu; yaṃ na icchiṃsu, na taṃ akaṃsū’’ti. **Sappitelanavanītadadhimadhuphāṇitena ceva so yañño niṭṭhānamagamāsī**ti rājā kira bahinagarassa catūsu dvāresu antonagarassa ca majjheti pañcasu ṭhānesu mahādānasālāyo kārāpetvā ekekissāya sālāya satasahassaṃ satasahassaṃ katvā divase divase pañcasatasahassāni vissajjetvā sūriyuggamanato paṭṭhāya tassa tassa kālassa anurūpehi sahatthena suvaṇṇakaṭacchuṃ gahetvā paṇītehi sappitelādisammisseheva yāgukhajjakabhattabyañjanapānakādīhi mahājanaṃ santappesi. Bhājanāni pūretvā gaṇhitukāmānaṃ tatheva dāpesi. Sāyaṇhasamaye pana vatthagandhamālādīhi sampūjesi. Sappiādīnaṃ pana mahācāṭiyo pūrāpetvā – ‘‘yo yaṃ paribhuñjitukāmo, so taṃ paribhuñjatū’’ti anekasatesu ṭhānesu ṭhapāpesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘sappitelanavanītadadhimadhuphāṇitena ceva so yañño niṭṭhānamagamāsī’’ti.

346. **Pahūtaṃ sāpateyyaṃ ādāyā**ti bahuṃ dhanaṃ gahetvā. Te kira cintesuṃ – ‘‘ayaṃ rājā sappitelādīni janapadato anāharāpetvā attano santakameva nīharitvā mahādānaṃ deti. Amhehi pana ‘rājā na kiñci āharāpetī’ti na yuttaṃ tuṇhī bhavituṃ. Na hi rañño ghare dhanaṃ akkhayadhammameva, amhesu ca adentesu ko añño rañño dassati, handassa dhanaṃ upasaṃharāmā’’ti te gāmabhāgena ca nigamabhāgena ca nagarabhāgena ca sāpateyyaṃ saṃharitvā sakaṭāni pūretvā rañño upahariṃsu. Taṃ sandhāya – ‘‘pahūtaṃ sāpateyya’’ntiādimāha.

347. **Puratthimena yaññavāṭassā**ti puratthimato nagaradvāre dānasālāya puratthimabhāge. Yathā puratthimadisato āgacchantā khattiyānaṃ dānasālāya yāguṃ pivitvā rañño dānasālāya bhuñjitvā nagaraṃ pavisanti. Evarūpe ṭhāne paṭṭhapesuṃ. **Dakkhiṇena yaññavāṭassā**ti dakkhiṇato nagaradvāre dānasālāya vuttanayeneva dakkhiṇabhāge paṭṭhapesuṃ. Pacchimuttaresupi eseva nayo.

348. **Aho yañño, aho yaññasampadā**ti brāhmaṇā sappiādīhi niṭṭhānagamanaṃ sutvā – ‘‘yaṃ loke madhuraṃ, tadeva samaṇo gotamo katheti, handassa yaññaṃ pasaṃsāmā’’ti tuṭṭhacittā pasaṃsamānā evamāhaṃsu. **Tuṇhībhūtova nisinno hotī**ti upari vattabbamatthaṃ cintayamāno nissaddova nisinno hoti. **Abhijānāti pana bhavaṃ gotamo**ti idaṃ brāhmaṇo parihārena pucchanto āha. Itarathā hi – ‘‘kiṃ pana tvaṃ, bho gotama, tadā rājā ahosi, udāhu purohito brāhmaṇo’’ti evaṃ ujukameva pucchayamāno agāravo viya hoti.

Niccadānaanukulayaññavaṇṇanā

349. **Atthi pana, bho gotamā**ti – idaṃ brāhmaṇo ‘‘sakalajambudīpavāsīnaṃ uṭṭhāya samuṭṭhāya dānaṃ nāma dātuṃ garukaṃ sakalajanapado ca attano kammāni akaronto nassissati, atthi nu kho amhākampi imamhā yaññā añño yañño appasamārambhataro ceva mahapphalataro cā’’ti etamatthaṃ pucchanto āha. **Niccadānānī**ti dhuvadānāni niccabhattāni. **Anukulayaññānī**ti – ‘‘amhākaṃ pitupitāmahādīhi pavattitānī’’ti katvā pacchā duggatapurisehipi vaṃsaparamparāya pavattetabbāni yāgāni, evarūpāni kira sīlavante uddissa nibaddhadānāni tasmiṃ kule daliddāpi na upacchindanti.

Tatridaṃ vatthu – anāthapiṇḍikassa kira ghare pañca niccabhattasatāni dīyiṃsu. Dantamayasalākāni pañcasatāni ahesuṃ. Atha taṃ kulaṃ anukkamena dāliddiyena abhibhūtaṃ, ekā tasmiṃ kule dārikā ekasalākato uddhaṃ dātuṃ nāsakkhi. Sāpi pacchā setavāhanarajjaṃ gantvā khalaṃ sodhetvā laddhadhaññena taṃ salākaṃ adāsi. Eko thero rañño ārocesi. Rājā taṃ ānetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi. Sā tato paṭṭhāya puna pañcapi salākabhattasatāni pavattesi.

Daṇḍappahārāti – ‘‘paṭipāṭiyā tiṭṭhatha tiṭṭhathā’’ti ujuṃ gantvā gaṇhatha gaṇhathāti ca ādīni vatvā dīyamānā daṇḍappahārāpi galaggāhāpi dissanti. **Ayaṃ kho, brāhmaṇa, hetu…pe… mahānisaṃsatarañcā**ti. Ettha yasmā mahāyaññe viya imasmiṃ salākabhatte na bahūhi veyyāvaccakarehi vā upakaraṇehi vā attho atthi, tasmā etaṃ appaṭṭhataraṃ. Yasmā cettha na bahūnaṃ kammacchedavasena pīḷāsaṅkhāto samārambho atthi, tasmā appasamārambhataraṃ. Yasmā cetaṃ saṅghassa yiṭṭhaṃ pariccattaṃ, tasmā yaññanti vuttaṃ, yasmā pana chaḷaṅgasamannāgatāya dakkhiṇāya mahāsamudde udakasseva na sukaraṃ puññābhisandassa pamāṇaṃ kātuṃ, idañca tathāvidhaṃ. Tasmā taṃ mahapphalatarañca mahānisaṃsatarañcāti veditabbaṃ. Idaṃ sutvā brāhmaṇo cintesi – idampi niccabhattaṃ uṭṭhāya samuṭṭhāya dadato divase divase ekassa kammaṃ nassati. Navanavo ussāho ca janetabbo hoti, atthi nu kho itopi añño yañño appaṭṭhataro ca appasamārambhataro cāti. Tasmā ‘‘atthi pana, bho gotamā’’tiādimāha. Tattha yasmā salākabhatte kiccapariyosānaṃ natthi, ekena uṭṭhāya samuṭṭhāya aññaṃ kammaṃ akatvā saṃvidhātabbameva. Vihāradāne pana kiccapariyosānaṃ atthi. Paṇṇasālaṃ vā hi kāretuṃ koṭidhanaṃ vissajjetvā mahāvihāraṃ vā, ekavāraṃ dhanapariccāgaṃ katvā kāritaṃ sattaṭṭhavassānipi vassasatampi vassasahassampi gacchatiyeva. Kevalaṃ jiṇṇapatitaṭṭhāne paṭisaṅkharaṇamattameva kātabbaṃ hoti. Tasmā idaṃ vihāradānaṃ salākabhattato appaṭṭhataraṃ appasamārambhatarañca hoti. Yasmā panettha suttantapariyāyena yāvadeva sītassa paṭighātāyāti ādayo navānisaṃsā vuttā, khandhakapariyāyena.

‘‘Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca;
Siriṃsape ca makase ca, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

Tato vātātapo ghoro, sañjāto paṭihaññati;
Leṇatthañca sukhatthañca, **jhāyituñca vipassituṃ.**

Vihāradānaṃ saṅghassa, aggaṃ buddhena vaṇṇitaṃ;
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute.

Tasmā annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca;
Dadeya ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo’’ti. (cūḷava. 295);

Sattarasānisaṃsā vuttā. Tasmā etaṃ salākabhattato mahapphalatarañca mahānisaṃsatarañcāti veditabbaṃ. Saṅghassa pana pariccattattāva yaññoti vuccati. Idampi sutvā brāhmaṇo cintesi – ‘‘dhanapariccāgaṃ katvā vihāradānaṃ nāma dukkaraṃ, attano santakā hi kākaṇikāpi parassa duppariccajā, handāhaṃ itopi appaṭṭhatarañca appasamārambhatarañca yaññaṃ pucchāmī’’ti. Tato taṃ pucchanto – ‘‘atthi pana bho’’tiādimāha.

350-351. Tattha yasmā sakiṃ pariccattepi vihāre punappunaṃ chādanakhaṇḍaphullappaṭisaṅkharaṇādivasena kiccaṃ atthiyeva, saraṇaṃ pana ekabhikkhussa vā santike saṅghassa vā gaṇassa vā sakiṃ gahitaṃ gahitameva hoti, natthi tassa punappunaṃ kattabbatā, tasmā taṃ vihāradānato appaṭṭhatarañca appasamārambhatarañca hoti. Yasmā ca saraṇagamanaṃ nāma tiṇṇaṃ ratanānaṃ jīvitapariccāgamayaṃ puññakammaṃ saggasampattiṃ deti, tasmā mahapphalatarañca mahānisaṃsatarañcāti veditabbaṃ. Tiṇṇaṃ pana ratanānaṃ jīvitapariccāgavasena yaññoti vuccati.

352. Idaṃ sutvā brāhmaṇo cintesi – ‘‘attano jīvitaṃ nāma parassa pariccajituṃ dukkaraṃ, atthi nu kho itopi appaṭṭhataro yañño’’ti tato taṃ pucchanto puna ‘‘atthi pana, bho gotamā’’tiādimāha. Tattha pāṇātipātā veramaṇītiādīsu **veramaṇī** nāma virati. Sā tividhā hoti – sampattavirati, samādānavirati setughātaviratīti. Tattha yo sikkhāpadāni agahetvāpi kevalaṃ attano jātigottakulāpadesādīni anussaritvā – ‘‘na me idaṃ patirūpa’’nti pāṇātipātādīni na karoti, sampattavatthuṃ pariharati. Tato ārakā viramati. Tassa sā virati sampattaviratīti veditabbā.

‘‘Ajjatagge jīvitahetupi pāṇaṃ na hanāmī’’ti vā ‘‘pāṇātipātā viramāmī’’ti vā ‘‘veramaṇiṃ samādiyāmī’’ti vā evaṃ sikkhāpadāni gaṇhantassa pana virati samādānaviratīti veditabbā.

Ariyasāvakānaṃ pana maggasampayuttā virati setughātavirati nāma. Tattha purimā dve viratiyo yaṃ voropanādivasena vītikkamitabbaṃ jīvitindriyādivatthu, taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanti. Pacchimā nibbānārammaṇāva. Ettha ca yo pañca sikkhāpadāni ekato gaṇhati, tassa ekasmiṃ bhinne sabbāni bhinnāni honti. Yo ekekaṃ gaṇhati, so yaṃ vītikkamati, tadeva bhijjati. Setughātaviratiyā pana bhedo nāma natthi, bhavantarepi hi ariyasāvako jīvitahetupi neva pāṇaṃ hanati na suraṃ pivati. Sacepissa surañca khīrañca missetvā mukhe pakkhipanti, khīrameva pavisati, na surā. Yathā kiṃ? Koñcasakuṇānaṃ khīramissake udake khīrameva pavisati? Na udakaṃ. Idaṃ yonisiddhanti ce, idaṃ dhammatāsiddhanti ca veditabbaṃ. Yasmā pana saraṇagamane diṭṭhiujukakaraṇaṃ nāma bhāriyaṃ. Sikkhāpadasamādāne pana viratimattakameva. Tasmā etaṃ yathā vā tathā vā gaṇhantassāpi sādhukaṃ gaṇhantassāpi appaṭṭhatarañca appasamārambhatarañca. Pañcasīlasadisassa pana dānassa abhāvato ettha mahapphalatā mahānisaṃsatā ca veditabbā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, dānāni mahādānāni aggaññāni rattaññāni vaṃsaññāni porāṇāni asaṃkiṇṇāni asaṃkiṇṇapubbāni na saṅkiyanti na saṅkiyissanti appaṭikuṭṭhāni samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, ariyasāvako pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti. Pāṇātipātā paṭivirato, bhikkhave, ariyasāvako aparimāṇānaṃ sattānaṃ abhayaṃ deti, averaṃ deti abyāpajjhaṃ deti. Aparimāṇānaṃ sattānaṃ abhayaṃ datvā averaṃ datvā abyāpajjhaṃ datvā aparimāṇassa abhayassa averassa abyāpajjhassa bhāgī hoti. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ dānaṃ mahādānaṃ…pe… viññūhīti.
>
> Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako adinnādānaṃ pahāya…pe… kāmesumicchācāraṃ pahāya…pe… musāvādaṃ pahāya…pe… surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ pahāya…pe… imāni kho, bhikkhave, pañca dānāni mahādānāni aggaññāni…pe… viññūhī’’ti (a. ni. 8.39).

Idañca pana sīlapañcakaṃ – ‘‘attasinehañca jīvitasinehañca pariccajitvā rakkhissāmī’’ti samādinnatāya yaññoti vuccati. Tattha kiñcāpi pañcasīlato saraṇagamanameva jeṭṭhakaṃ, idaṃ pana saraṇagamaneyeva patiṭṭhāya rakkhitasīlavasena mahapphalanti vuttaṃ.

353. Idampi sutvā brāhmaṇo cintesi – ‘‘pañcasīlaṃ nāma rakkhituṃ garukaṃ, atthi nu kho aññaṃ kiñci īdisameva hutvā ito appaṭṭhatarañca mahapphalatarañcā’’ti. Tato taṃ pucchanto punapi – ‘‘atthi pana, bho gotamā’’tiādimāha. Athassa bhagavā tividhasīlapāripūriyaṃ ṭhitassa paṭhamajjhānādīnaṃ yaññānaṃ appaṭṭhatarañca mahapphalatarañca dassetukāmo buddhuppādato paṭṭhāya desanaṃ ārabhanto ‘‘idha brāhmaṇā’’tiādimāha. Tattha yasmā heṭṭhā vuttehi guṇehi samannāgato paṭhamaṃ jhānaṃ, paṭhamajjhānādīsu ṭhito dutiyajjhānādīni nibbattento na kilamati, tasmā tāni appaṭṭhāni appasamārambhāni. Yasmā panettha paṭhamajjhānaṃ ekaṃ kappaṃ brahmaloke āyuṃ deti. Dutiyaṃ aṭṭhakappe. Tatiyaṃ catusaṭṭhikappe. Catutthaṃ pañcakappasatāni. Tadeva ākāsānañcāyatanādisamāpattivasena bhāvitaṃ vīsati, cattālīsaṃ, saṭṭhi, caturāsīti ca kappasahassāni āyuṃ deti; tasmā mahapphalatarañca mahānisaṃsatarañca. Nīvaraṇādīnaṃ pana paccanīkānaṃ dhammānaṃ pariccattattā taṃ yaññanti veditabbaṃ.

Vipassanāñāṇampi yasmā catutthajjhānapariyosānesu guṇesu patiṭṭhāya nibbattento na kilamati, tasmā appaṭṭhaṃ appasamārambhaṃ; vipassanāsukhasadisassa pana sukhassa abhāvā mahapphalaṃ. Paccanīkakilesapariccāgato yaññoti. Manomayiddhipi yasmā vipassanāñāṇe patiṭṭhāya nibbattento na kilamati, tasmā appaṭṭhā appasamārambhā; attano sadisarūpanimmānasamatthatāya mahapphalā. Attano paccanīkakilesapariccāgato yañño. Iddhividhañāṇādīnipi yasmā manomayañāṇādīsu patiṭṭhāya nibbattento na kilamati, tasmā appaṭṭhāni appasamārambhāni, attano attano paccanīkakilesappahānato yañño.

Iddhividhaṃ panettha nānāvidhavikubbanadassanasamatthatāya. Dibbasotaṃ devamanussānaṃ saddasavanasamatthatāya; cetopariyañāṇaṃ paresaṃ soḷasavidhacittajānanasamatthatāya; pubbenivāsānussatiñāṇaṃ icchiticchitaṭṭhānasamanussaraṇasamatthatāya; dibbacakkhu icchiticchitarūpadassanasamatthatāya; āsavakkhayañāṇaṃ atipaṇītalokuttaramaggasukhanipphādanasamatthatāya mahapphalanti veditabbaṃ. Yasmā pana arahattato visiṭṭhataro añño yañño nāma natthi, tasmā arahattanikūṭeneva desanaṃ samāpento – ''ayampi kho, brāhmaṇā''tiādimāha.

Kūṭadantaupāsakattapaṭivedanāvaṇṇanā

354-358. **Evaṃ vutte**ti evaṃ bhagavatā vutte desanāya pasīditvā saraṇaṃ gantukāmo kūṭadanto brāhmaṇo – 'etaṃ abhikkantaṃ bho, gotamā'tiādikaṃ vacanaṃ avoca. **Upavāyatū**ti upagantvā sarīradarathaṃ nibbāpento tanusītalo vāto vāyatūti. Idañca pana vatvā brāhmaṇo purisaṃ pesesi – ''gaccha, tāta, yaññavāṭaṃ pavisitvā sabbe te pāṇayo bandhanā mocehī''ti. So ''sādhū''ti paṭissuṇitvā tathā katvā āgantvā ''muttā bho, te pāṇayo''ti ārocesi. Yāva brāhmaṇo taṃ pavattiṃ na suṇi, na tāva bhagavā dhammaṃ desesi. Kasmā? ''Brāhmaṇassa citte ākulabhāvo atthī''ti. Sutvā panassa ''bahū vata me pāṇā mocitā''ti cittacāro vippasīdati. Bhagavā tassa vippasannamanataṃ ñatvā dhammadesanaṃ ārabhi. Taṃ sandhāya – ''atha kho bhagavā''tiādi vuttaṃ. Puna 'kallacitta'ntiādi ānupubbikathānubhāvena vikkhambhitanīvaraṇataṃ sandhāya vuttaṃ. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Kūṭadantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahālisuttavaṇṇanā

Brāhmaṇadūtavatthuvaṇṇanā

359. **Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliya**nti mahālisuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Vesāliya**nti punappunaṃ visālabhāvūpagamanato vesālīti laddhanāmake nagare. **Mahāvane**ti bahinagare himavantena saddhiṃ ekābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ sayaṃ jātavanaṃ atthi, yaṃ mahantabhāveneva mahāvananti vuccati, tasmiṃ mahāvane. **Kūṭāgārasālāya**nti tasmiṃ vanasaṇḍe saṅghārāmaṃ patiṭṭhapesuṃ. Tattha kaṇṇikaṃ yojetvā thambhānaṃ upari kūṭāgārasālāsaṅkhepena devavimānasadisaṃ pāsādaṃ akaṃsu, taṃ upādāya sakalopi saṅghārāmo ''kūṭāgārasālā''ti paññāyittha. Bhagavā taṃ vesāliṃ upanissāya tasmiṃ saṅghārāme viharati. Tena vuttaṃ – ''vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāya''nti. **Kosalakā**ti kosalaraṭṭhavāsino. **Māgadhakā**ti magadharaṭṭhavāsino. **Karaṇīyenā**ti avassaṃ kattabbakammena. Yañhi akātumpi vaṭṭati, taṃ kiccanti vuccati, yaṃ avassaṃ kātabbameva, taṃ karaṇīyaṃ nāma.

360. **Paṭisallīno bhagavā**ti nānārammaṇacārato paṭikkamma sallīno nilīno, ekībhāvaṃ upagamma ekattārammaṇe jhānaratiṃ anubhavatīti attho. **Tatthevā**ti tasmiññeva vihāre. **Ekamanta**nti tasmā ṭhānā apakkamma tāsu tāsu rukkhacchāyāsu nisīdiṃsu.

Oṭṭhaddhalicchavīvatthuvaṇṇanā

361. **Oṭṭhaddho**ti addhoṭṭhatāya evaṃladdhanāmo. **Mahatiyā licchavīparisāyā**ti purebhattaṃ buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ datvā bhagavato santike uposathaṅgāni adhiṭṭhahitvā gandhamālādīni gāhāpetvā ugghosanāya mahatiṃ licchavirājaparisaṃ sannipātāpetvā tāya nīlapītādivaṇṇavatthābharaṇavilepanapaṭimaṇḍitāya tāvatiṃsaparisasappaṭibhāgāya mahatiyā licchaviparisāya saddhiṃ upasaṅkami. **Akālo kho mahālī**ti tassa oṭṭhaddhassa mahālīti mūlanāmaṃ, tena mūlanāmamattena naṃ thero mahālīti ālapati. **Ekamantaṃ nisīdī**ti patirūpāsu rukkhacchāyāsu tāya licchaviparisāya saddhiṃ ratanattayassa vaṇṇaṃ kathayanto nisīdi.

362. **Sīho samaṇuddeso**ti āyasmato nāgitassa bhāgineyyo sattavassakāle pabbajitvā sāsane yuttapayutto ‘‘sīho’’ti evaṃnāmako sāmaṇero, so kira taṃ mahāparisaṃ disvā – ‘‘ayaṃ parisā mahatī, sakalaṃ vihāraṃ pūretvā nisinnā, addhā bhagavā ajja imissā parisāya mahantena ussāhena dhammaṃ desessati, yaṃnūnāhaṃ upajjhāyassācikkhitvā bhagavato mahāparisāya sannipatitabhāvaṃ ārocāpeyya’’nti cintetvā yenāyasmā nāgito tenupasaṅkami. **Bhante kassapā**ti theraṃ gottena ālapati. **Esā janatā**ti eso janasamūho.

Tvaññeva bhagavato ārocehīti sīho kira bhagavato vissāsiko, ayañhi thero thūlasarīro, tenassa sarīragarutāya uṭṭhānanisajjādīsu ālasiyabhāvo īsakaṃ appahīno viya hoti. Athāyaṃ sāmaṇero bhagavato kālena kālaṃ vattaṃ karoti. Tena naṃ thero ‘‘tvampi dasabalassa vissāsiko’’ti vatvā gaccha tvaññevārocehīti āha. **Vihārapacchāyāya**nti vihārachāyāyaṃ, kūṭāgāramahāgehacchāyāya pharitokāseti attho. Sā kira kūṭāgārasālā dakkhiṇuttarato dīghā pācīnamukhā, tenassā purato mahatī chāyā patthaṭā hoti, sīho tattha bhagavato āsanaṃ paññapesi.

363. Atha kho bhagavā dvārantarehi ceva vātapānantarehi ca nikkhamitvā vidhāvantāhi vippharantīhi chabbaṇṇāhi buddharasmīhi saṃsūcitanikkhamano valāhakantarato puṇṇacando viya kūṭāgārasālato nikkhamitvā paññattavarabuddhāsane nisīdi. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho bhagavā vihārā nikkhamma vihārapacchāyāya paññatte āsane nisīdī’’ti.

364-365. **Purimāni**, **bhante, divasāni purimatarānī**ti ettha hiyyo divasaṃ purimaṃ nāma, tato paraṃ purimataraṃ. Tato paṭṭhāya pana sabbāni purimāni ceva purimatarāni ca honti. **Yadagge**ti mūladivasato paṭṭhāya yaṃ divasaṃ aggaṃ parakoṭiṃ katvā viharāmīti attho, yāva vihāsinti vuttaṃ hoti. Idāni tassa parimāṇaṃ dassento ‘‘naciraṃ tīṇi vassānī’’ti āha. Atha vā **yadagge**ti yaṃ divasaṃ aggaṃ katvā naciraṃ tīṇi vassāni viharāmītipi attho. Yaṃ divasaṃ ādiṃ katvā naciraṃ vihāsiṃ tīṇiyeva vassānīti vuttaṃ hoti. Ayaṃ kira bhagavato pattacīvaraṃ gaṇhanto tīṇi saṃvaccharāni bhagavantaṃ upaṭṭhāsi, taṃ sandhāya evaṃ vadati. **Piyarūpānī**ti piyajātikāni sātajātikāni. **Kāmūpasaṃhitānī**ti kāmassādayuttāni. **Rajanīyānī**ti rāgajanakāni. **No ca kho dibbāni saddānī**ti kasmā sunakkhatto tāni na suṇāti? So kira bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dibbacakkhuparikammaṃ yāci, tassa bhagavā ācikkhi, so yathānusiṭṭhaṃ paṭipanno dibbacakkhuṃ uppādetvā devatānaṃ rūpāni disvā cintesi ‘‘imasmiṃ sarīrasaṇṭhāne saddena madhurena bhavitabbaṃ, kathaṃ nu kho naṃ suṇeyya’’nti bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dibbasotaparikammaṃ pucchi. Ayañca atīte ekaṃ sīlavantaṃ bhikkhuṃ kaṇṇasakkhaliyaṃ paharitvā badhiramakāsi. Tasmā parikammaṃ karontopi abhabbo dibbasotādhigamāya. Tenassa na bhagavā parikammaṃ kathesi. So ettāvatā bhagavati āghātaṃ bandhitvā cintesi – ‘‘addhā samaṇassa gotamassa evaṃ hoti – ‘ahampi khattiyo ayampi khattiyo, sacassa ñāṇaṃ vaḍḍhissati, ayampi sabbaññū bhavissatī’ti usūyāya mayhaṃ na kathesī’’ti. So anukkamena gihibhāvaṃ patvā tamatthaṃ mahālilicchavino kathento evamāha.

366-371. **Ekaṃsabhāvito**ti ekaṃsāya ekakoṭṭhāsāya bhāvito, dibbānaṃ vā rūpānaṃ dassanatthāya dibbānaṃ vā saddānaṃ savanatthāya bhāvitoti attho. **Tiriya**nti anudisāya. **Ubhayaṃsabhāvito**ti ubhayaṃsāya ubhayakoṭṭhāsāya bhāvitoti attho. **Ayaṃ kho mahāli hetū**ti ayaṃ dibbānaṃyeva rūpānaṃ dassanāya ekaṃsabhāvito samādhi hetu. Imamatthaṃ sutvā so licchavī cintesi – ‘‘idaṃ dibbasotena saddasuṇanaṃ imasmiṃ sāsane uttamatthabhūtaṃ maññe imassa nūna atthāya ete bhikkhū paññāsampi saṭṭhipi vassāni apaṇṇakaṃ brahmacariyaṃ caranti, yaṃnūnāhaṃ dasabalaṃ etamatthaṃ puccheyya’’nti.

372. Tato tamatthaṃ pucchanto ‘‘etāsaṃ nūna, bhante’’tiādimāha. **Samādhibhāvanāna**nti ettha samādhiyeva samādhibhāvanā, ubhayaṃsabhāvitānaṃ samādhīnanti attho. Atha yasmā sāsanato bāhirā etā samādhibhāvanā, na ajjhattikā. Tasmā tā paṭikkhipitvā yadatthaṃ bhikkhū brahmacariyaṃ caranti, taṃ dassento bhagavā ‘‘na kho mahālī’’tiādimāha.

Catuariyaphalavaṇṇanā

373. **Tiṇṇaṃ saṃyojanāna**nti sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ tiṇṇaṃ bandhanānaṃ. Tāni hi vaṭṭadukkhamaye rathe satte saṃyojenti, tasmā saṃyojanānīti vuccanti. **Sotāpanno hotī**ti maggasotaṃ āpanno hoti. **Avinipātadhammo**ti catūsu apāyesu apatanadhammo. **Niyato**ti dhammaniyāmena niyato.

Sambodhiparāyaṇoti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayanaṃ assa, anena vā pattabbāti sambodhiparāyaṇo.

Tanuttāti pariyuṭṭhānamandatāya ca kadāci karahaci uppattiyā ca tanubhāvā. **Orambhāgiyāna**nti heṭṭhābhāgiyānaṃ, ye hi baddho upari suddhāvāsabhūmiyaṃ nibbattituṃ na sakkoti. **Opapātiko**ti sesayonipaṭikkhepavacanametaṃ. **Tattha parinibbāyī**ti tasmiṃ uparibhaveyeva parinibbānadhammo. **Anāvattidhammo**ti tato brahmalokā puna paṭisandhivasena anāvattanadhammo. **Cetovimutti**nti cittavisuddhiṃ, sabbakilesabandhanavimuttassa arahattaphalacittassetaṃ adhivacanaṃ. **Paññāvimutti**nti etthāpi sabbakilesabandhanavimuttā arahattaphalapaññāva paññāvimuttīti veditabbā. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Saya**nti sāmaṃ. **Abhiññā**ti abhijānitvā. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. Atha vā **abhiññā sacchikatvā**ti abhiññāya abhivisiṭṭhena ñāṇena sacchikaritvātipi attho. **Upasampajjā**ti patvā paṭilabhitvā. Idaṃ sutvā licchavirājā cintesi – ‘‘ayaṃ pana dhammo na sakuṇena viya uppatitvā, nāpi godhāya viya urena gantvā sakkā paṭivijjhituṃ, addhā pana imaṃ paṭivijjhantassa pubbabhāgappaṭipadāya bhavitabbaṃ, pucchāmi tāva na’’nti.

Ariyaaṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

374-375. Tato bhagavantaṃ pucchanto ‘‘atthi pana bhante’’tiādimāha. **Aṭṭhaṅgiko**ti pañcaṅgikaṃ turiyaṃ viya aṭṭhaṅgiko gāmo viya ca aṭṭhaṅgamattoyeva hutvā aṭṭhaṅgiko, na aṅgato añño maggo nāma atthi. Tenevāha – **‘‘seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhī’’**ti. Tattha sammādassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi.** Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo.** Sammā pariggahaṇalakkhaṇā **sammāvācā.** Sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo **sammākammanto.** Sammā vodāpanalakkhaṇo **sammāājīvo.** Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo.** Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati.** Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhi.** Etesu ekekassa tīṇi tīṇi kiccāni honti. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nirodhaṃ ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca passati tappaṭicchādakamohavidhamanavasena asammohato. Sammāsaṅkappādayopi tatheva micchāsaṅkappādīni pajahanti, nirodhañca ārammaṇaṃ karonti, visesato panettha sammāsaṅkappo sahajātadhamme abhiniropeti. Sammāvācā sammā pariggaṇhati. Sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti. Sammāājīvo sammā vodāpeti. Sammāvāyāmo sammā paggaṇhati. Sammāsati sammā upaṭṭhāpeti. Sammāsamādhi sammā padahati.

Api cesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakkhaṇe ekakkhaṇā ekārammaṇā. Kiccato pana ‘‘dukkhe ñāṇa’’ntiādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti. Maggakkhaṇe ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsaṅkappo kiccato ‘‘nekkhammasaṅkappo’’tiādīni tīṇi nāmāni labhati. Sammā vācādayo tisso viratiyopi honti, cetanādayopi honti, maggakkhaṇe pana viratiyeva. Sammāvāyāmo sammāsatīti idampi dvayaṃ kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyeva.

Iti imesu aṭṭhasu dhammesu bhagavatā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahukārattā paṭhamaṃ sammādiṭṭhi desitā. Ayañhi ‘‘paññāpajjoto paññāsattha’’nti (dha. sa. 20) ca vuttā. Tasmā etāya pubbabhāge vipassanāñāṇasaṅkhātāya sammādiṭṭhiyā avijjandhakāraṃ vidhamitvā kilesacore ghātento khemena yogāvacaro nibbānaṃ pāpuṇāti. Tena vuttaṃ – ‘‘nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahukārattā paṭhamaṃ sammādiṭṭhi desitā’’ti.

Sammāsaṅkappo pana tassā bahukāro, tasmā tadanantaraṃ vutto. Yathā hi heraññiko hatthena parivaṭṭetvā parivaṭṭetvā cakkhunā kahāpaṇaṃ olokento – ‘‘ayaṃ cheko, ayaṃ kūṭo’’ti jānāti. Evaṃ yogāvacaropi pubbabhāge vitakkena vitakketvā vipassanāpaññāya olokayamāno – ‘‘ime dhammā kāmāvacarā, ime dhammā rūpāvacarādayo’’ti pajānāti. Yathā vā pana purisena koṭiyaṃ gahetvā parivaṭṭetvā parivaṭṭetvā dinnaṃ mahārukkhaṃ tacchako vāsiyā tacchetvā kamme upaneti, evaṃ vitakkena vitakketvā vitakketvā dinne dhamme yogāvacaro paññāya – ‘‘ime kāmāvacarā, ime rūpāvacarā’’tiādinā nayena paricchinditvā kamme upaneti. Tena vuttaṃ – ‘‘sammāsaṅkappo pana tassā bahukāro, tasmā tadanantaraṃ vutto’’ti. Svāyaṃ yathā sammādiṭṭhiyā evaṃ sammāvācāyapi upakārako. Yathāha – ‘‘pubbe kho, visākha, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindatī''ti, (ma. ni. 1.463) tasmā tadanantaraṃ sammāvācā vuttā.

Yasmā pana – ''idañcidañca karissāmā''ti paṭhamaṃ vācāya saṃvidahitvā loke kammante payojenti; tasmā vācā kāyakammassa upakārikāti sammāvācāya anantaraṃ sammākammanto vutto. Catubbidhaṃ pana vacīduccaritaṃ, tividhañca kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ sucaritaṃ pūrentasseva yasmā ājīvaṭṭhamakaṃ sīlaṃ pūreti, na itarassa, tasmā tadubhayānantaraṃ sammāājīvo vutto. Evaṃ visuddhājīvena pana ''parisuddho me ājīvo''ti ettāvatā ca paritosaṃ katvā suttapamattena viharituṃ na yuttaṃ, atha kho ''sabbiriyāpathesu idaṃ vīriyaṃ samārabhitabba''nti dassetuṃ tadanantaraṃ sammāvāyāmo vutto. Tato ''āraddhavīriyenapi kāyādīsu catūsu vatthūsu sati sūpaṭṭhitā kātabbā''ti dassanatthaṃ tadanantaraṃ sammāsati desitā. Yasmā panevaṃ sūpaṭṭhitā sati samādhissupakārānupakārānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samādhātuṃ, tasmā sammāsatiyā anantaraṃ sammāsamādhi desitoti veditabbo. **Etesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāyā**ti etesaṃ sotāpattiphalādīnaṃ paccakkhakiriyatthāya.

Dve pabbajitavatthuvaṇṇanā

376-377. **Ekamidāha**nti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Ayaṃ kira rājā – ''rūpaṃ attā''ti evaṃladdhiko, tenassa desanāya cittaṃ nādhimuccati. Atha bhagavatā tassa laddhiyā āvikaraṇatthaṃ ekaṃ kāraṇaṃ āharituṃ idamāraddhaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – ''ahaṃ ekaṃ samayaṃ ghositārāme viharāmi, tatra vasantaṃ maṃ te dve pabbajitā evaṃ pucchiṃsu. Athāhaṃ tesaṃ buddhuppādaṃ dassetvā tantidhammaṃ nāma kathento idamavocaṃ – ''āvuso, saddhāsampanno nāma kulaputto evarūpassa satthu sāsane pabbajito, evaṃ tividhaṃ sīlaṃ pūretvā paṭhamajjhānādīni patvā ṭhito 'taṃ jīva'ntiādīni vadeyya, yuttaṃ nu kho etamassā''ti? Tato tehi ''yutta''nti vutte ''ahaṃ kho panetaṃ, āvuso, evaṃ jānāmi, evaṃ passāmi, atha ca panāhaṃ na vadāmī''ti taṃ vādaṃ paṭikkhipitvā uttari khīṇāsavaṃ dassetvā ''imassa evaṃ vattuṃ na yutta''nti avocaṃ. Te mama vacanaṃ sutvā attamanā ahesunti. Evaṃ vutte sopi attamano ahosi. Tenāha – ''idamavoca bhagavā. Attamano oṭṭhaddho licchavī bhagavato bhāsitaṃ abhinandī''ti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jāliyasuttavaṇṇanā

Dve pabbajitavatthuvaṇṇanā

378. **Evaṃ me sutaṃ…pe… kosambiya**nti jāliyasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Ghositārāme**ti ghositena seṭṭhinā kate ārāme. Pubbe kira allakapparaṭṭhaṃ nāma ahosi. Tato kotūhaliko nāma daliddo chātakabhayena saputtadāro avantiraṭṭhaṃ gacchanto puttaṃ vahituṃ asakkonto chaḍḍetvā agamāsi, mātā nivattitvā taṃ gahetvā gatā, te ekaṃ gopālakagāmaṃ pavisiṃsu. Gopālakena ca tadā bahupāyāso paṭiyatto hoti, te tato pāyāsaṃ labhitvā bhuñjiṃsu. Atha so puriso balavapāyāsaṃ bhutto jīrāpetuṃ asakkonto rattibhāge kālaṃ katvā tattheva sunakhiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā kukkuro jāto, so gopālakassa piyo ahosi. Gopālako ca paccekabuddhaṃ upaṭṭhahati. Paccekabuddhopi bhattakiccapariyosāne kukkurassa ekekaṃ piṇḍaṃ deti, so paccekabuddhe sinehaṃ uppādetvā gopālakena saddhiṃ paṇṇasālampi gacchati. Gopālake asannihite bhattavelāyaṃ sayameva gantvā kālārocanatthaṃ paṇṇasāladvāre bhussati, antarāmaggepi caṇḍamige disvā bhussitvā palāpeti. So paccekabuddhe mudukena cittena kālaṃkatvā devaloke nibbatti. Tatrassa ghosakadevaputto tveva nāmaṃ ahosi. So devalokato cavitvā kosambiyaṃ ekassa kulassa ghare nibbatti. Taṃ aputtako seṭṭhi tassa mātāpitūnaṃ dhanaṃ datvā puttaṃ katvā aggahesi. Atha attano putte jāte sattakkhattuṃ ghātāpetuṃ upakkami. So puññavantatāya sattasupi ṭhānesu maraṇaṃ appatvā avasāne ekāya seṭṭhidhītāya veyyattiyena laddhajīvito aparabhāge pituaccayena seṭṭhiṭṭhānaṃ patvā ghosakaseṭṭhi nāma jāto. Aññepi kosambiyaṃ kukkuṭaseṭṭhi, pāvāriyaseṭṭhīti dve seṭṭhino atthi, iminā saddhiṃ tayo ahesuṃ.

Tena ca samayena himavantato pañcasatatāpasā sarīrasantappanatthaṃ antarantarākosambiṃ āgacchanti, tesaṃ ete tayo seṭṭhī attano attano uyyānesu paṇṇakuṭiyo katvā upaṭṭhānaṃ karonti. Athekadivasaṃ te tāpasā himavantato āgacchantā mahākantāre tasitā kilantā ekaṃ mahantaṃ vaṭarukkhaṃ patvā tattha adhivatthāya devatāya santikā saṅgahaṃ paccāsisantā nisīdiṃsu. Devatā sabbālaṅkāravibhūsitaṃ hatthaṃ pasāretvā tesaṃ pānīyapānakādīni datvā kilamathaṃ paṭivinodesi, ete devatāyānubhāvena vimhitā pucchiṃsu – ‘‘kiṃ nu kho, devate, kammaṃ katvā tayā ayaṃ sampatti laddhā’’ti? Devatā āha – ‘‘loke buddho nāma bhagavā uppanno, so etarahi sāvatthiyaṃ viharati, anāthapiṇḍiko gahapati taṃ upaṭṭhahati. So uposathadivasesu attano bhatakānaṃ pakatibhattavetanameva datvā uposathaṃ kārāpesi. Athāhaṃ ekadivasaṃ majjhanhike pātarāsatthāya āgato kañci bhatakakammaṃ akarontaṃ disvā – ‘ajja manussā kasmā kammaṃ na karontī’ti pucchiṃ. Tassa me tamatthaṃ ārocesuṃ. Athāhaṃ etadavocaṃ – ‘idāni upaḍḍhadivaso gato, sakkā nu kho upaḍḍhuposathaṃ kātu’nti. Tato seṭṭhissa paṭivedetvā ‘‘sakkā kātu’’nti āha. Svāhaṃ upaḍḍhadivasaṃ upaḍḍhuposathaṃ samādiyitvā tadaheva kālaṃ katvā imaṃ sampattiṃ paṭilabhi’’nti.

Atha te tāpasā ‘‘buddho kira uppanno’’ti sañjātapītipāmojjā tatova sāvatthiṃ gantukāmā hutvāpi – ‘‘bahukārā no upaṭṭhākaseṭṭhino tesampi imamatthamārocessāmā’’ti kosambiṃ gantvā seṭṭhīhi katasakkārabahumānā ‘‘tadaheva mayaṃ gacchāmā’’ti āhaṃsu. ‘‘Kiṃ, bhante, turitāttha, nanu tumhe pubbe cattāro pañca māse vasitvā gacchathā’’ti ca vutte taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. ‘‘Tena hi, bhante, saheva gacchāmā’’ti ca vutte ‘‘gacchāma mayaṃ, tumhe saṇikaṃ āgacchathā’’ti sāvatthiṃ gantvā bhagavato santike pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tepi seṭṭhino pañcasatapañcasatasakaṭaparivārā sāvatthiṃ gantvā dānādīni datvā kosambiṃ āgamanatthāya bhagavantaṃ yācitvā paccāgamma tayo vihāre kāresuṃ. Tesu kukkuṭaseṭṭhinā kato kukkuṭārāmo nāma, pāvāriyaseṭṭhinā kato pāvārikambavanaṃ nāma, ghositaseṭṭhinā kato ghositārāmo nāma ahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘kosambiyaṃ viharati ghositārāme’’ti.

Muṇḍiyoti idaṃ tassa nāmaṃ. **Jāliyo**ti idampi itarassa nāmameva. Yasmā panassa upajjhāyo dārumayena pattena piṇḍāya carati, tasmā dārupattikantevāsīti vuccati. **Etadavocu**nti upārambhādhippāyena vādaṃ āropetukāmā hutvā etadavocuṃ. Iti kira nesaṃ ahosi, sace samaṇo gotamo ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti vakkhati, athassa mayaṃ etaṃ vādaṃ āropessāma – ‘‘bho gotama, tumhākaṃ laddhiyā idheva satto bhijjati, tena vo vādo ucchedavādo hotī’’ti. Sace pana ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti vakkhati, athassetaṃ vādaṃ āropessāma ‘‘tumhākaṃ vāde rūpaṃ bhijjati, na satto bhijjati. Tena vo vāde satto sassato āpajjatī’’ti. Atha bhagavā ‘‘ime vādāropanatthāya pañhaṃ pucchanti, mama sāsane ime dve ante anupagamma majjhimā paṭipadā atthīti na jānanti, handa nesaṃ pañhaṃ avissajjetvā tassāyeva paṭipadāya āvibhāvatthaṃ dhammaṃ desemī’’ti cintetvā ‘‘tena hāvuso’’tiādimāha.

379-380. Tattha **kallaṃ nu kho tassetaṃ vacanāyā**ti tassetaṃ saddhāpabbajitassa tividhaṃ sīlaṃ paripūretvā paṭhamajjhānaṃ pattassa yuttaṃ nu kho etaṃ vattunti attho. Taṃ sutvā paribbājakā puthujjano nāma yasmā nibbicikiccho na hoti, tasmā kadāci evaṃ vadeyyāti maññamānā – ‘‘kallaṃ tassetaṃ vacanāyā’’ti āhaṃsu. **Atha ca panāhaṃ na vadāmī**ti ahaṃ etamevaṃ jānāmi, no ca evaṃ vadāmi, atha kho kasiṇaparikammaṃ katvā bhāventassa paññābalena uppannaṃ mahaggatacittametanti saññaṃ ṭhapesiṃ. **Na kallaṃ tasseta**nti idaṃ te paribbājakā – ‘‘yasmā khīṇāsavo vigatasammoho tiṇṇavicikiccho, tasmā na yuttaṃ tassetaṃ vattu’’nti maññamānā vadanti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Jāliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Acelakassapavatthuvaṇṇanā

381. **Evaṃ me sutaṃ…pe… uruññāyaṃ viharatī**ti mahāsīhanādasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Uruññāya**nti uruññāti tassa raṭṭhassapi nagarassapi etadeva nāmaṃ, bhagavā uruññānagaraṃ upanissāya viharati. **Kaṇṇakatthale migadāye**ti tassa nagarassa avidūre kaṇṇakatthalaṃ nāma eko ramaṇīyo bhūmibhāgo atthi. So migānaṃ abhayatthāya dinnattā ‘‘migadāyo’’ti vuccati, tasmiṃ kaṇṇakatthale migadāye. **Acelo**ti naggaparibbājako. **Kassapo**ti tassa nāmaṃ. **Tapassi**nti tapanissitakaṃ. **Lūkhājīvi**nti acelakamuttācārādivasena lūkho ājīvo assāti lūkhājīvī, taṃ lūkhājīviṃ. **Upakkosatī**ti upaṇḍeti. **Upavadatī**ti hīḷeti vambheti. **Dhammassa ca anudhammaṃ byākarontī**ti bhotā gotamena vuttakāraṇassa anukāraṇaṃ kathenti. **Sahadhammiko vādānuvādo**ti parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā anuvādo vā viññūhi garahitabbaṃ, kāraṇaṃ koci appamattakopi kiṃ na āgacchati. Idaṃ vuttaṃ hoti, ‘‘kiṃ sabbākārenapi tava vāde gārayhaṃ kāraṇaṃ natthī’’ti. **Anabbhakkhātukāmā**ti na abhūtena vattukāmā.

382. **Ekaccaṃ tapassiṃ lūkhājīvi**ntiādīsu idhekacco acelakapabbajjāditapanissitattā tapassī ‘‘lūkhena jīvitaṃ kappessāmī’’ti tiṇagomayādibhakkhanādīhi nānappakārehi attānaṃ kilameti, appapuññatāya ca sukhena jīvitavuttimeva na labhati, so tīṇi duccaritāni pūretvā niraye nibbattati.

Aparo tādisaṃ tapanissitopi puññavā hoti, labhati lābhasakkāraṃ. So ‘‘na dāni mayā sadiso atthī’’ti attānaṃ ucce ṭhāne sambhāvetvā ‘‘bhiyyosomattāya lābhaṃ uppādessāmī’’ti anesanavasena tīṇi duccaritāni pūretvā niraye nibbattati. Ime dve sandhāya paṭhamanayo vutto.

Aparo tapanissitako lūkhājīvī appapuñño hoti, na labhati sukhena jīvitavuttiṃ. So ‘‘mayhaṃ pubbepi akatapuññatāya sukhajīvikā nuppajjati, handadāni puññāni karomī’’ti tīṇi sucaritāni pūretvā sagge nibbattati.

Aparo lūkhājīvī puññavā hoti, labhati sukhena jīvitavuttiṃ. So – ‘‘mayhaṃ pubbepi katapuññatāya sukhajīvikā uppajjatī’’ti cintetvā anesanaṃ pahāya tīṇi sucaritāni pūretvā sagge nibbattati. Ime dve sandhāya dutiyanayo vutto.

Eko pana tapassī appadukkhavihārī hoti bāhirakācārayutto tāpaso vā channaparibbājako vā, appapuññatāya ca manāpe paccaye na labhati. So anesanavasena tīṇi duccaritāni pūretvā attānaṃ sukhe ṭhapetvā niraye nibbattati.

Aparo puññavā hoti, so – ‘‘na dāni mayā sadiso atthī’’ti mānaṃ uppādetvā anesanavasena lābhasakkāraṃ vā uppādento micchādiṭṭhivasena – ‘‘sukho imissā paribbājikāya daharāya mudukāya lomasāya samphasso’’tiādīni cintetvā kāmesu pātabyataṃ vā āpajjanto tīṇi duccaritāni pūretvā niraye nibbattati. Ime dve sandhāya tatiyanayo vutto.

Aparo pana appadukkhavihārī appapuñño hoti, so – ‘‘ahaṃ pubbepi akatapuññatāya sukhena jīvikaṃ na labhāmī’’ti tīṇi sucaritāni pūretvā sagge nibbattati.

Aparo puññavā hoti, so – ‘‘pubbepāhaṃ katapuññatāya sukhaṃ labhāmi, idāni puññāni karissāmī’’ti tīṇi sucaritāni pūretvā sagge nibbattati. Ime dve sandhāya catutthanayo vutto. Idaṃ titthiyavasena āgataṃ, sāsanepi pana labbhati.

Ekacco hi dhutaṅgasamādānavasena lūkhājīvī hoti, appapuññatāya vā sakalampi gāmaṃ vicaritvā udarapūraṃ na labhati. So – ‘‘paccaye uppādessāmī’’ti vejjakammādivasena vā anesanaṃ katvā, arahattaṃ vā paṭijānitvā, tīṇi vā kuhanavatthūni paṭisevitvā niraye nibbattati.

Aparo ca tādisova puññavā hoti. So tāya puññasampattiyā mānaṃ janayitvā uppannaṃ lābhaṃ thāvaraṃ kattukāmo anesanavasena tīṇi duccaritāni pūretvā niraye uppajjati.

Aparo samādinnadhutaṅgo appapuññova hoti, na labhati sukhena jīvitavuttiṃ. So – ‘‘pubbepāhaṃ akatapuññatāya kiñci na labhāmi, sace idāni anesanaṃ karissaṃ, āyatimpi dullabhasukho bhavissāmī’’ti tīṇi sucaritāni pūretvā arahattaṃ pattuṃ asakkonto sagge nibbattati.

Aparo puññavā hoti, so – ‘‘pubbepāhaṃ katapuññatāya etarahi sukhito, idānipi puññaṃ karissāmī’’ti anesanaṃ pahāya tīṇi sucaritāni pūretvā arahattaṃ pattuṃ asakkonto sagge nibbattati.

383. **Āgatiñcā**ti – ‘‘asukaṭṭhānato nāma ime āgatā’’ti evaṃ āgatiñca. **Gatiñcā**ti idāni gantabbaṭṭhānañca. **Cutiñcā**ti tato cavanañca. **Upapattiñcā**ti tato cutānaṃ puna upapattiñca. **Kiṃ sabbaṃ tapaṃ garahissāmī**ti – ‘‘kena kāraṇena garahissāmi, garahitabbameva hi mayaṃ garahāma, pasaṃsitabbaṃ pasaṃsāma, na bhaṇḍikaṃ karonto mahārajako viya dhotañca adhotañca ekato karomā’’ti dasseti. Idāni tamatthaṃ pakāsento – ‘‘santi kassapa eke samaṇabrāhmaṇā’’tiādimāha.

384. **Yaṃ te ekacca**nti pañcavidhaṃ sīlaṃ, tañhi loke na koci ‘‘na sādhū’’ti vadati. Puna **yaṃ te ekacca**nti pañcavidhaṃ veraṃ, taṃ na koci ‘‘sādhū’’ti vadati. Puna **yaṃ te ekacca**nti pañcadvāre asaṃvaraṃ, te kira – ‘‘cakkhu nāma na nirundhitabbaṃ, cakkhunā manāpaṃ rūpaṃ daṭṭhabba’’nti vadanti, esa nayo sotādīsu. Puna **yaṃ te ekacca**nti pañcadvāre saṃvaraṃ.

Evaṃ paresaṃ vādena saha attano vādassa samānāsamānataṃ dassetvā idāni attano vādena saha paresaṃ vādassa samānāsamānataṃ dassento ‘‘yaṃ maya’’ntiādimāha. Tatrāpi pañcasīlādivaseneva attho veditabbo.

Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā

385. **Samanuyuñjanta**nti samanuyuñjantu, ettha ca laddhiṃ pucchanto samanuyuñjati nāma, kāraṇaṃ pucchanto samanugāhati nāma, ubhayaṃ pucchanto samanubhāsati nāma. **Satthārā vā satthāra**nti satthārā vā saddhiṃ satthāraṃ upasaṃharitvā – ‘‘kiṃ te satthā te dhamme sabbaso pahāya vattati, udāhu samaṇo gotamo’’ti. Dutiyapadepi eseva nayo.

Idāni tamatthaṃ yojetvā dassento – ‘‘ye imesaṃ bhavata’’ntiādimāha. Tattha **akusalā akusalasaṅkhātā**ti akusalā ceva ‘‘akusalā’’ti ca saṅkhātā ñātā koṭṭhāsaṃ vā katvā ṭhapitāti attho. Esa nayo sabbapadesu. Api cettha **sāvajjā**ti sadosā. **Na alamariyā**ti niddosaṭṭhena ariyā bhavituṃ nālaṃ asamatthā.

386-392. **Yaṃ viññū samanuyuñjantā**ti yena viññū amhe ca aññe ca pucchantā evaṃ vadeyyuṃ, taṃ ṭhānaṃ vijjati, atthi taṃ kāraṇanti attho. **Yaṃ vā pana bhonto pare gaṇācariyā**ti pare pana bhonto gaṇācariyā yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ pahāya vattantīti attho. **Amheva tattha yebhuyyena pasaṃseyyu**nti idaṃ bhagavā satthārā satthāraṃ samanuyuñjanepi āha – saṅghena saṃghaṃ samanuyuñjanepi. Kasmā? Saṅghapasaṃsāyapi satthuyeva pasaṃsāsiddhito. Pasīdamānāpi hi buddhasampattiyā saṅghe, saṅghasampattiyā ca buddhe pasīdanti, tathā hi bhagavato sarīrasampattiṃ disvā, dhammadesanaṃ vā sutvā bhavanti vattāro – ‘‘lābhā vata bho sāvakānaṃ ye evarūpassa satthu santikāvacarā’’ti, evaṃ buddhasampattiyā saṅghe pasīdanti. Bhikkhūnaṃ panācāragocaraṃ abhikkamapaṭikkamādīni ca disvā bhavanti vattāro – ‘‘santikāvacarānaṃ vata bho sāvakānaṃ ayañca upasamaguṇo satthu kīva rūpo bhavissatī’’ti, evaṃ saṅghasampattiyā buddhe pasīdanti. Iti yā satthupasaṃsā, sā saṅghassa. Yā saṅghassa pasaṃsā, sā satthūti saṅghapasaṃsāyapi satthuyeva pasaṃsāsiddhito bhagavā dvīsupi nayesu – **‘‘amheva tattha yebhuyyena pasaṃseyyu’’**nti āha. **Samaṇo gotamo ime dhamme anavasesaṃ pahāya vattati, yaṃ vā pana bhonto pare gaṇācariyā**tiādīsupi panettha ayamadhippāyo – sampattasamādānasetughātavasena hi tisso viratiyo. Tāsu sampattasamādāna viratimattameva aññesaṃ hoti, setughātavirati pana sabbena sabbaṃ natthi. Pañcasu pana tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭipassaddhinissaraṇappahānesu aṭṭhasamāpattivasena ceva vipassanāmattavasena ca tadaṅgavikkhambhanappahānamattameva aññesaṃ hoti. Itarāni tīṇi pahānāni sabbena sabbaṃ natthi. Tathā sīlasaṃvaro, khantisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, satisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañca saṃvarā, tesu pañcasīlamattameva adhivāsanakhantimattameva ca aññesaṃ hoti, sesaṃ sabbena sabbaṃ natthi.

Pañca kho panime uposathuddesā, tesu pañcasīlamattameva aññesaṃ hoti. Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ sabbena sabbaṃ natthi. Iti akusalappahāne ca kusalasamādāne ca, tīsu viratīsu, pañcasu pahānesu, pañcasu saṃvaresu, pañcasu uddesesu, – ‘‘ahameva ca mayhañca sāvakasaṅgho loke paññāyati, mayā hi sadiso satthā nāma, mayhaṃ sāvakasaṅghena sadiso saṅgho nāma natthī’’ti bhagavā sīhanādaṃ nadati.

Ariyaaṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

393. Evaṃ sīhanādaṃ naditvā tassa sīhanādassa aviparītabhāvāvabodhanatthaṃ – ‘‘atthi, kassapa, maggo’’tiādimāha. Tattha **maggo**ti lokuttaramaggo. **Paṭipadā**ti pubbabhāgapaṭipadā. **Kālavādī**tiādīni brahmajāle vaṇṇitāni. Idāni taṃ duvidhaṃ maggañca paṭipadañca ekato katvā dassento – ‘‘ayameva ariyo’’tiādimāha. Idaṃ pana sutvā acelo cintesi – ‘‘samaṇo gotamo mayhaṃyeva maggo ca paṭipadā ca atthi, aññesaṃ natthīti maññati, handassāhaṃ amhākampi maggaṃ kathemī’’ti. Tato acelakapaṭipadaṃ kathesi. Tenāha – ‘‘evaṃ vutte acelo kassapo bhagavantaṃ etadavoca…pe… udakorohanānuyogamanuyutto viharatī’’ti.

Tapopakkamakathāvaṇṇanā

394. Tattha **tapopakkamā**ti tapārambhā, tapakammānīti attho. **Sāmaññasaṅkhātā**ti samaṇakammasaṅkhātā. **Brahmaññasaṅkhātā**ti brāhmaṇakammasaṅkhātā. **Acelako**ti niccolo, naggoti attho. **Muttācāro**ti visaṭṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṃ karoti, passāvaṃ karoti, khādati, bhuñjati ca. **Hatthāpalekhano**ti hatthe piṇḍamhi ṭhite jivhāya hatthaṃ apalikhati, uccāraṃ vā katvā hatthasmiññeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalikhati. ‘‘Bhikkhāgahaṇatthaṃ ehi, bhante’’ti vutto na etīti na **ehibhaddantiko.** ‘‘Tena hi tiṭṭha, bhante’’ti vuttopi na tiṭṭhatīti **natiṭṭhabhaddantiko.** Tadubhayampi kira so – ‘‘etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatī’’ti na karoti. **Abhihaṭa**nti puretaraṃ gahetvā āhaṭaṃ bhikkhaṃ, **uddissakata**nti ‘‘imaṃ tumhe uddissa kata’’nti evaṃ ārocitaṃ bhikkhaṃ. **Na nimantana**nti ‘‘asukaṃ nāma kulaṃ vā vīthiṃ vā gāmaṃ vā paviseyyāthā’’ti evaṃ nimantitabhikkhampi na sādiyati, na gaṇhati. **Na kumbhimukhā**ti kumbhito uddharitvā diyyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhati. **Na kaḷopimukhā**ti **kaḷopī**ti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhati. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo maṃ nissāya kaṭacchunā pahāraṃ labhantīti. **Na eḷakamantara**nti ummāraṃ antaraṃ katvā diyyamānaṃ na gaṇhati. Kasmā? ‘‘Ayaṃ maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatī’’ti. Daṇḍamusalesupi eseva nayo.

Dvinnanti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ uṭṭhāya dente na gaṇhati. Kasmā? ‘‘Ekassa kabaḷantarāyo hotī’’ti. **Na gabbhiniyā**tiādīsu pana ‘‘gabbhiniyā kucchiyaṃ dārako kilamati. Pāyantiyā dārakassa khīrantarāyo hoti, purisantaragatāya ratiantarāyo hotī’’ti na gaṇhati. **Saṃkittīsū**ti saṃkittetvā katabhattesu, dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakā acelakānaṃ atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṃ pacanti. Ukkaṭṭho acelako tatopi na paṭiggaṇhati. **Na yattha sā**ti yattha sunakho – ‘‘piṇḍaṃ labhissāmī’’ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṃ na gaṇhati. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Saṇḍasaṇḍacārinī**ti samūhasamūhacārinī, sace hi acelakaṃ disvā – ‘‘imassa bhikkhaṃ dassāmā’’ti manussā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti, tato āhaṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇhati. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jātoti.

Thusodakanti sabbasassasambhārehi kataṃ sovīrakaṃ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ, ayaṃ pana sabbesupi sāvajjasaññī. **Ekāgāriko**ti yo ekasmiṃyeva gehe bhikkhaṃ labhitvā nivattati. **Ekālopiko**ti yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikādīsu**pi eseva nayo. **Ekissāpi dattiyā**ti ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṃ pakkhipitvā ṭhapenti. **Ekāhika**nti ekadivasantarikaṃ. **Addhamāsika**nti addhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattabhojana**nti vārabhattabhojanaṃ, ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evaṃ divasavārena āgatabhattabhojanaṃ.

395. **Sākabhakkho**ti allasākabhakkho. **Sāmākabhakkho**ti sāmākataṇḍulabhakkho. **Nīvārā**dīsu nīvāro nāma araññe sayaṃjātā vīhijāti. **Daddula**nti cammakārehi cammaṃ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. **Haṭaṃ** vuccati silesopi sevālopi. **Kaṇa**nti kuṇḍakaṃ. **Ācāmo**ti bhattaukkhalikāya laggo jhāmakaodano, taṃ chaḍḍitaṭṭhānatova gahetvā khādati, ‘‘odanakañjiya’’ntipi vadanti. **Piññākā**dayo pākaṭā eva. **Pavattaphalabhojī**ti patitaphalabhojī.

396. **Sāṇānī**ti sāṇavākacoḷāni. **Masāṇānī**ti missakacoḷāni. **Chavadussānī**ti matasarīrato chaḍḍitavatthāni, erakatiṇādīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Paṃsukūlānī**ti pathaviyaṃ chaḍḍitanantakāni. **Tirīṭānī**ti rukkhatacavatthāni. **Ajina**nti ajinamigacammaṃ. **Ajinakkhipa**nti tadeva majjhe phālitakaṃ. **Kusacīra**nti kusatiṇāni ganthetvā katacīraṃ. **Vākacīraphalakacīresu**pi eseva nayo. **Kesakambala**nti manussakesehi katakambalaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Seyyathāpi bhikkhave, yāni kānici tantāvutāni vatthāni, kesakambalo tesaṃ paṭikiṭṭho akkhāyati. Kesakambalo, bhikkhave, sīte sīto, uṇhe uṇho appaggho ca dubbaṇṇo ca duggandho dukkhasamphasso’’ti.

Vāḷakambalanti assavālehi katakambalaṃ. **Ulūkapakkhika**nti ulūkapakkhāni ganthetvā katanivāsanaṃ. **Ukkuṭikappadhānamanuyutto**ti ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto, gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayiko**ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammaṃ attharitvā ṭhānacaṅkamādīni karoti. **Seyya**nti sayantopi tattheva seyyaṃ kappeti. **Phalakaseyya**nti rukkhaphalake seyyaṃ. **Thaṇḍilaseyya**nti thaṇḍile ucce bhūmiṭhāne seyyaṃ. **Ekapassayiko**ti ekapasseneva sayati. **Rajojalladharo**ti sarīraṃ telena makkhitvā rajuṭṭhānaṭṭhāne tiṭṭhati, athassa sarīre rajojallaṃ laggati, taṃ dhāreti. **Yathāsanthatiko**ti laddhaṃ āsanaṃ akopetvā yadeva labhati, tattheva nisīdanasīlo. **Vekaṭiko**ti vikaṭakhādanasīlo. **Vikaṭa**nti gūthaṃ vuccati. **Apānako**ti paṭikkhittasītudakapāno. Sāyaṃ tatiyamassāti **sāyatatiyakaṃ.** Pāto, majjhanhike, sāyanti divasassa tikkhattuṃ pāpaṃ pavāhessāmīti **udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharatī**ti.

Tapopakkamaniratthakatāvaṇṇanā

397. Atha bhagavā sīlasampadādīhi vinā tesaṃ tapopakkamānaṃ niratthakataṃ dassento – ‘‘acelako cepi kassapa hotī’’tiādimāha. Tattha **ārakā vā**ti dūreyeva. **Avera**nti dosaveravirahitaṃ. **Abyāpajja**nti domanassabyāpajjarahitaṃ.

398. **Dukkaraṃ, bho gotamā**ti idaṃ kassapo ‘‘mayaṃ pubbe ettakamattaṃ sāmaññañca brahmaññañcāti vicarāma, tumhe pana aññaṃyeva sāmaññañca brahmaññañca vadathā’’ti dīpento āha. **Pakati kho esā**ti pakatikathā esā. **Imāya ca, kassapa, mattāyā**ti ‘‘kassapa yadi iminā pamāṇena evaṃ parittakena paṭipattikkamena sāmaññaṃ vā brahmaññaṃ vā dukkaraṃ sudukkaraṃ nāma abhavissa, tato netaṃ abhavissa kallaṃ vacanāya dukkaraṃ sāmañña’’nti ayamettha padasambandhena saddhiṃ attho. Etena nayena sabbattha padasambandho veditabbo.

399. **Dujjāno**ti idampi so ‘‘mayaṃ pubbe ettakena samaṇo vā brāhmaṇo vā hotīti vicarāma, tumhe pana aññathā vadathā’’ti idaṃ sandhāyāha. Athassa bhagavā taṃ pakativādaṃ paṭikkhipitvā sabhāvatova dujjānabhāvaṃ āvikaronto punapi – ‘‘pakati kho’’tiādimāha. Tatrāpi vuttanayeneva padasambandhaṃ katvā attho veditabbo.

Sīlasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā

400-401. **Katamā pana sā, bho gotamā**ti kasmā pucchati. Ayaṃ kira paṇḍito bhagavato kathentasseva kathaṃ uggahesi, atha attano paṭipattiyā niratthakataṃ viditvā samaṇo gotamo – ‘‘tassa ‘cāyaṃ sīlasampadā, cittasampadā, paññāsampadā abhāvitā hoti asacchikatā, atha kho so ārakāva sāmaññā’tiādimāha. Handa dāni naṃ tā sampattiyo pucchāmī’’ti sīlasampadādivijānanatthaṃ pucchati. Athassa bhagavā buddhuppādaṃ dassetvā tantidhammaṃ kathento tā sampattiyo dassetuṃ – ‘‘idha kassapā’’tiādimāha. **Imāya ca kassapa sīlasampadāyā**ti idaṃ arahattaphalameva sandhāya vuttaṃ. Arahattaphalapariyosānañhi bhagavato sāsanaṃ. Tasmā arahattaphalasampayuttāhi sīlacittapaññāsampadāhi aññā uttaritarā vā paṇītatarā vā sīlādisampadā natthīti āha.

Sīhanādakathāvaṇṇanā

402. Evañca pana vatvā idāni anuttaraṃ mahāsīhanādaṃ nadanto – ‘‘santi kassapa eke samaṇabrāhmaṇā’’tiādimāha. Tattha **ariya**nti nirupakkilesaṃ paramavisuddhaṃ. **Parama**nti uttamaṃ, pañcasīlāni hiādiṃ katvā yāva pātimokkhasaṃvarasīlā sīlameva, lokuttaramaggaphalasampayuttaṃ pana paramasīlaṃ nāma. **Nāhaṃ tatthā**ti tattha sīlepi paramasīlepi ahaṃ attano samasamaṃ mama sīlasamena sīlena mayā samaṃ puggalaṃ na passāmīti attho. **Ahameva tattha bhiyyo**ti ahameva tasmiṃ sīle uttamo. Katamasmiṃ? **Yadidaṃ adhisīla**nti yaṃ etaṃ uttamaṃ sīlanti attho. Iti imaṃ paṭhamaṃ sīhanādaṃ nadati.

Tapojigucchavādāti ye tapojigucchaṃ vadanti. Tattha tapatīti tapo, kilesasantāpakavīriyassetaṃ nāmaṃ, tadeva te kilese jigucchatīti jigucchā. **Ariyā paramā**ti ettha niddosattā ariyā, aṭṭhaārambhavatthuvasenapi uppannā vipassanāvīriyasaṅkhātā tapojigucchā tapojigucchāva, maggaphalasampayuttā paramā nāma. **Adhijeguccha**nti idha jigucchabhāvo jegucchaṃ, uttamaṃ jegucchaṃ adhijegucchaṃ, tasmā yadidaṃ adhijegucchaṃ, tattha ahameva bhiyyoti evamettha attho daṭṭhabbo. Paññādhikārepi kammassakatāpaññā ca vipassanāpaññā ca paññā nāma, maggaphalasampayuttā paramā paññā nāma. **Adhipañña**nti ettha liṅgavipallāso veditabbo, ayaṃ panetthattho – yāyaṃ adhipaññā nāma ahameva tattha bhiyyoti vimuttādhikāre tadaṅgavikkhambhanavimuttiyo vimutti nāma, samucchedapaṭipassaddhinissaraṇavimuttiyo pana paramā vimuttīti veditabbā. Idhāpi ca **yadidaṃ adhivimuttī**ti yā ayaṃ adhivimutti, ahameva tattha bhiyyoti attho.

403. **Suññāgāre**ti suññe ghare, ekakova nisīditvāti adhippāyo. **Parisāsu cā**ti aṭṭhasu parisāsu. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Cattārimāni, sāriputta, tathāgatassa vesārajjāni. Yehi vesārajjehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadatī’’ti (ma. ni. 1.150) suttaṃ vitthāretabbaṃ.

Pañhañca naṃ pucchantīti paṇḍitā devamanussā naṃ pañhaṃ abhisaṅkharitvā pucchanti. **Byākarotī**ti taṅkhaṇaññeva vissajjesi. **Cittaṃ ārādhetī**ti pañhāvissajjanena mahājanassa cittaṃ paritosetiyeva. **No ca kho sotabbaṃ maññantī**ti cittaṃ ārādhetvā kathentassapissa vacanaṃ pare sotabbaṃ na maññantīti, evañca vadeyyunti attho. **Sotabbañcassa maññantī**ti devāpi manussāpi mahanteneva ussāhena sotabbaṃ maññanti. **Pasīdantī**ti supasannā kallacittā muducittā honti. **Pasannākāraṃ karontī**ti na muddhappasannāva honti, paṇītāni cīvarādīni veḷuvanavihārādayo ca mahāvihāre pariccajantā pasannākāraṃ karonti. **Tathattāyā**ti yaṃ so dhammaṃ deseti tathā bhāvāya, dhammānudhammapaṭipattipūraṇatthāya paṭipajjantīti attho. **Tathattāya ca paṭipajjantī**ti tathabhāvāya paṭipajjanti, tassa hi bhagavato dhammaṃ sutvā keci saraṇesu keci pañcasu sīlesu patiṭṭhahanti, apare nikkhamitvā pabbajanti. **Paṭipannā ca ārādhentī**ti tañca pana paṭipadaṃ paṭipannā pūretuṃ sakkonti, sabbākārena pana pūrenti, paṭipattipūraṇena tassa bhoto gotamassa cittaṃ ārādhentīti vattabbā.

Imasmiṃ panokāse ṭhatvā sīhanādā samodhānetabbā. Ekaccaṃ tapassiṃ niraye nibbattaṃ passāmīti hi bhagavato eko sīhanādo. Aparaṃ sagge nibbattaṃ passāmīti eko. Akusaladhammappahāne ahameva seṭṭhoti eko. Kusaladhammasamādānepi ahameva seṭṭhoti eko. Akusaladhammappahāne mayhameva sāvakasaṅgho seṭṭhoti eko. Kusaladhammasamādānepi mayhaṃyeva sāvakasaṅgho seṭṭhoti eko. Sīlena mayhaṃ sadiso natthīti eko. Vīriyena mayhaṃ sadiso natthīti eko. Paññāya…pe… vimuttiyā…pe… sīhanādaṃ nadanto parisamajjhe nisīditvā nadāmīti eko. Visārado hutvā nadāmīti eko. Pañhaṃ maṃ pucchantīti eko. Pañhaṃ puṭṭho vissajjemīti eko. Vissajjanena parassa cittaṃ ārādhemīti eko. Sutvā sotabbaṃ maññantīti eko. Sutvā me pasīdantīti eko. Pasannākāraṃ karontīti eko. Yaṃ paṭipattiṃ desemi, tathattāya paṭipajjantīti eko. Paṭipannā ca maṃ ārādhentīti eko. Iti purimānaṃ dasannaṃ ekekassa – ‘‘parisāsu ca nadatī’’ti ādayo dasa dasa parivārā. Evaṃ te dasa purimānaṃ dasannaṃ parivāravasena sataṃ purimā ca dasāti dasādhikaṃ sīhanādasataṃ hoti. Ito aññasmiṃ pana sutte ettakā sīhanādā dullabhā, tenidaṃ suttaṃ mahāsīhanādanti vuccati. Iti bhagavā ‘‘sīhanādaṃ kho samaṇo gotamo nadati, tañca kho suññāgāre nadatī’’ti evaṃ vādānu vādaṃ paṭisedhetvā idāni parisati naditapubbaṃ sīhanādaṃ dassento ‘‘ekamidāha’’ntiādimāha.

Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā

404. Tattha **tatra maṃ aññataro tapabrahmacārī**ti tatra rājagahe gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ maṃ aññataro tapabrahmacārī nigrodho nāma paribbājako. **Adhijegucche**ti vīriyena pāpajigucchanādhikāre pañhaṃ pucchi. Idaṃ yaṃ taṃ bhagavā gijjhakūṭe mahāvihāre nisinno udumbarikāya deviyā uyyāne nisinnassa nigrodhassa ca paribbājakassa sandhānassa ca upāsakassa dibbāya sotadhātuyā kathāsallāpaṃ sutvā ākāsenāgantvā tesaṃ santike paññatte āsane nisīditvā nigrodhena adhijegucche puṭṭhapañhaṃ vissajjesi, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Paraṃ viya mattāyā**ti paramāya mattāya, atimahanteneva pamāṇenāti attho. **Ko hi, bhante**ti ṭhapetvā andhabālaṃ diṭṭhigatikaṃ añño paṇḍitajātiko ‘‘ko nāma bhagavato dhammaṃ sutvā na attamano assā’’ti vadati. **Labheyyāha**nti idaṃ so – ‘‘ciraṃ vata me aniyyānikapakkhe yojetvā attā kilamito, ‘sukkhanadītīre nhāyissāmī’ti samparivattentena viya thuse koṭṭentena viya na koci attho nipphādito. Handāhaṃ attānaṃ yoge yojessāmī’’ti cintetvā āha. Atha bhagavā yo anena khandhake titthiyaparivāso paññatto, yo aññatitthiyapubbo sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito – ‘‘ahaṃ bhante, itthannāmo aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhāmi upasampadaṃ, svāhaṃ, bhante, saṃghaṃ cattāro māse parivāsaṃ yācāmī’’tiādinā (mahāva. 86) nayena samādiyitvā parivasati, taṃ sandhāya – ‘‘yo kho, kassapa, aññatitthiyapubbo’’tiādimāha.

405. Tattha **pabbajja**nti vacanasiliṭṭhatāvaseneva vuttaṃ, aparivasitvāyeva hi pabbajjaṃ labhati. Upasampadatthikena pana nātikālena gāmappavesanādīni aṭṭha vattāni pūrentena parivasitabbaṃ. **Āraddhacittā**ti aṭṭhavattapūraṇena tuṭṭhacittā, ayamettha saṅkhepattho. Vitthārato panesa titthiyaparivāso samantapāsādikāya **vinayaṭṭhakathāyaṃ** pabbajjakhandhakavaṇṇanāya vuttanayena veditabbo. **Api ca metthā**ti api ca me ettha. **Puggalavemattatā viditā**ti puggalanānattaṃ viditaṃ. ‘‘Ayaṃ puggalo parivāsāraho, ayaṃ na parivāsāraho’’ti idaṃ mayhaṃ pākaṭanti dasseti. Tato kassapo cintesi – ‘‘aho acchariyaṃ buddhasāsanaṃ, yattha evaṃ ghaṃsitvā koṭṭetvā yuttameva gaṇhanti, ayuttaṃ chaḍḍentī’’ti, tato suṭṭhutaraṃ pabbajjāya sañjātussāho – ‘‘sace bhante’’tiādimāha.

Atha kho bhagavā tassa tibbacchandataṃ viditvā – ‘‘na kassapo parivāsaṃ arahatī’’ti aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘gaccha bhikkhu kassapaṃ nhāpetvā pabbājetvā ānehī’’ti. So tathā katvā taṃ pabbājetvā bhagavato santikaṃ āgamāsi. Bhagavā taṃ gaṇamajjhe nisīdāpetvā upasampādesi. Tena vuttaṃ – ‘‘alattha kho acelo kassapo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampada’’nti. **Acirūpasampanno**ti upasampanno hutvā nacirameva. **Vūpakaṭṭho**ti vatthukāmakilesakāmehi kāyena ceva cittena ca vūpakaṭṭho. **Appamatto**ti kammaṭṭhāne satiṃ avijahanto. **Ātāpī**ti kāyikacetasikasaṅkhātena vīriyātāpena ātāpī. **Pahitatto**ti kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pesitacitto vissaṭṭhaattabhāvo. **Yassatthāyā**ti yassa atthāya. **Kulaputtā**ti ācārakulaputtā. **Sammadevā**ti hetunāva kāraṇeneva. **Tadanuttara**nti taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosāna**nti maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṃ arahattaphalaṃ. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayaṃ katvāti attho. **Upasampajja vihāsī**ti pāpuṇitvā sampādetvā vihāsi, evaṃ viharanto **ca khīṇā jāti…pe… abbhaññāsī**ti.

Evamassa paccavekkhaṇabhūmiṃ dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpetuṃ ‘‘aññataro kho panāyasmā kassapo arahataṃ ahosī’’ti vuttaṃ. Tattha **aññataro**ti eko. **Arahata**nti arahantānaṃ, bhagavato sāvakānaṃ arahantānaṃ abbhantaro ahosīti ayamettha adhippāyo. Yaṃ yaṃ pana antarantarā na vuttaṃ, taṃ taṃ tattha tattha vuttattā pākaṭamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Poṭṭhapādasuttavaṇṇanā

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā

406. **Evaṃ me suttaṃ…pe… sāvatthiya**nti poṭṭhapādasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme**ti sāvatthiṃ upanissāya yo jetassa kumārassa vane anāthapiṇḍikena gahapatinā ārāmo kārito, tattha viharati. **Poṭṭhapādo paribbājako**ti nāmena poṭṭhapādo nāma channaparibbājako. So kira gihikāle brāhmaṇamahāsālo kāmesuādīnavaṃ disvā cattālīsakoṭiparimāṇaṃ bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitvā titthiyānaṃ gaṇācariyo jāto. Samayaṃ pavadanti etthāti **samayappavādako,** tasmiṃ kira ṭhāne caṅkītārukkhapokkharasātippabhutayo brāhmaṇā nigaṇṭhaacelakaparibbājakādayo ca pabbajitā sannipatitvā attano attano samayaṃ vadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo **samayappavādako**ti vuccati. Sveva ca tindukācīrasaṅkhātāya timbarūrukkhapantiyā parikkhittattā **tindukācīro**. Yasmā panettha paṭhamaṃ ekāva sālā ahosi, pacchā mahāpuññaṃ paribbājakaṃ nissāya bahū sālā katā. Tasmā tameva ekaṃ sālaṃ upādāya laddhanāmavasena **ekasālako**ti vuccati.

Mallikāya pana pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasampanno ārāmoti katvā **mallikāya ārāmo**ti saṅkhyaṃ gato. Tasmiṃ samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme.

Paṭivasatīti nivāsaphāsutāya vasati. Athekadivasaṃ bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaññāṇaṃ pattharitvā lokaṃ pariggaṇhanto ñāṇajālassa antogataṃ paribbājakaṃ disvā – ''ayaṃ poṭṭhapādo mayhaṃ ñāṇajāle paññāyati, kinnu kho bhavissatī''ti upaparikkhanto addasa – ''ahaṃ ajja tattha gamissāmi, atha maṃ poṭṭhapādo nirodhañca nirodhavuṭṭhānañca pucchissati, tassāhaṃ sabbabuddhānaṃ ñāṇena saṃsanditvā tadubhayaṃ kathessāmi, atha so katipāhaccayena cittaṃ hatthisāriputtaṃ gahetvā mama santikaṃ āgamissati, tesamahaṃ dhammaṃ desessāmi, desanāvasāne poṭṭhapādo maṃ saraṇaṃ gamissati, citto hatthisāriputto mama santike pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissatī''ti. Tato pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā surattadupaṭṭaṃ nivāsetvā vijjulatāsadisaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā yugandharapabbataṃ parikkhipitvā ṭhitamahāmeghaṃ viya meghavaṇṇaṃ paṃsukūlaṃ ekaṃsavaragataṃ katvā paccagghaṃ selamayapattaṃ vāmaaṃsakūṭe laggetvā sāvatthiṃ piṇḍāya pavisissāmīti sīho viya himavantapādā vihārā nikkhami. Imamatthaṃ sandhāya – ''atha kho bhagavā''tiādi vuttaṃ.

407. **Etadahosī**ti nagaradvārasamīpaṃ gantvā attano rucivasena sūriyaṃ oloketvā atippagabhāvameva disvā etaṃ ahosi. **Yaṃnūnāha**nti saṃsayaparidīpano viya nipāto, buddhānañca saṃsayo nāma natthi – ''idaṃ karissāma, idaṃ na karissāma, imassa dhammaṃ desessāma, imassa na desessāmā''ti evaṃ parivitakkapubbabhāgo panesa sabbabuddhānaṃ labbhati. Tenāha – ''yaṃnūnāha''nti, yadi panāhanti attho.

408. **Unnādiniyā**ti uccaṃ nadamānāya, evaṃ nadamānāya cassā uddhaṃ gamanavasena ucco, disāsu patthaṭavasena mahā saddoti uccāsaddamahāsaddāya, tesañhi paribbājakānaṃ pātova vuṭṭhāya kattabbaṃ nāma cetiyavattaṃ vā bodhivattaṃ vā ācariyupajjhāyavattaṃ vā yoniso manasikāro vā natthi. Tena te pātova vuṭṭhāya bālātape nisinnā – ''imassa hattho sobhano, imassa pādo''ti evaṃ aññamaññassa hatthapādādīni vā ārabbha, itthipurisadārakadārikādīnaṃ vaṇṇe vā, aññaṃ vā kāmassādabhavassādādivatthuṃ ārabbha kathaṃ samuṭṭhāpetvā anupubbena rājakathādianekavidhaṃ tiracchānakathaṃ kathenti. Tena vuttaṃ – ''unnādiniyā uccāsaddamahāsaddāya anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentiyā''ti.

Tato poṭṭhapādo paribbājako te paribbājake oloketvā – ''ime paribbājakā ativiya aññamaññaṃ agāravā, mayañca samaṇassa gotamassa pātubhāvato paṭṭhāya sūriyuggamane khajjopanakūpamā jātā, lābhasakkāropi no parihīno. Sace panimaṃ ṭhānaṃ samaṇo gotamo vā gotamassa sāvako vā gihī upaṭṭhāko vā tassa āgaccheyya, ativiya lajjanīyaṃ bhavissati, parisadoso kho pana parisajeṭṭhakasseva upari ārohatī''ti itocito ca vilokento bhagavantaṃ addasa. Tena vuttaṃ – ''addasā kho poṭṭhapādo paribbājako…pe… tuṇhī ahesu''nti.

409. Tattha **saṇṭhapesī**ti sikkhāpesi, vajjamassā paṭicchādesi. Yathā susaṇṭhitā hoti, tathā naṃ ṭhapesi. Yathā nāma parisamajjhaṃ pavisanto puriso vajjapaṭicchādanatthaṃ nivāsanaṃ saṇṭhapeti, pārupanaṃ saṇṭhapeti, rajokiṇṇaṭṭhānaṃ puñchati; evamassā vajjapaṭicchādanatthaṃ – ''appasaddā bhonto''ti sikkhāpento yathā susaṇṭhitā hoti, tathā naṃ ṭhapesīti attho. **Appasaddakāmo**ti appasaddaṃ icchati, eko nisīdati, eko tiṭṭhati, na gaṇasaṅgaṇikāya yāpeti. **Upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā**ti idhāgantabbaṃ maññeyya. Kasmā panesa bhagavato upasaṅkamanaṃ paccāsīsatīti? Attano vuddhiṃ patthayamāno. Paribbājakā kira buddhesu vā buddhasāvakesu vā attano santikaṃ āgatesu – ''ajja amhākaṃ santikaṃ samaṇo gotamo āgato, sāriputto āgato, na kho pana te yassa vā tassa vā santikaṃ gacchanti, passatha amhākaṃ uttamabhāva''nti attano upaṭṭhākānaṃ santike attānaṃ ukkhipanti, ucce ṭhāne ṭhapenti, bhagavatopi upaṭṭhāke gaṇhituṃ vāyamanti. Te kira bhagavato upaṭṭhāke disvā evaṃ vadanti – ''tumhākaṃ satthā bhavaṃ gotamopi gotamasāvakāpi amhākaṃ santikaṃ āgacchanti, mayaṃ aññamaññaṃ samaggā. Tumhe pana amhe akkhīhipi passituṃ na icchatha, sāmīcikammaṃ na karotha, kiṃ vo amhehi aparaddha''nti. Athekacce manussā – ''buddhāpi etesaṃ santikaṃ gacchanti kiṃ amhāka''nti tato paṭṭhāya te disvā nappamajjanti. **Tuṇhī ahesu**nti poṭṭhapādaṃ parivāretvā nissaddā nisīdiṃsu.

410. **Svāgataṃ, bhante**ti suṭṭhu āgamanaṃ, bhante, bhagavato; bhagavati hi no āgate ānando hoti, gate sokoti dīpeti. **Cirassaṃ kho, bhante**ti kasmā āha? Kiṃ bhagavā pubbepi tattha gatapubboti, na gatapubbo. Manussānaṃ pana – ''kuhiṃ gacchantā, kuto āgatattha, kiṃ maggamūḷhattha, cirassaṃ āgatatthā''ti evamādayo piyasamudācārā honti, tasmā evamāha. Evañca pana vatvā na mānathaddho hutvā nisīdi, uṭṭhāyāsanā bhagavato paccuggamanamakāsi. Bhagavantañhi upagataṃ disvā āsanena animantento vā apacitiṃ akaronto vā dullabho. Kasmā? Uccākulīnatāya. Ayampi paribbājako attano nisinnāsanaṃ papphoṭetvā bhagavantaṃ āsanena nimantento – ‘‘nisīdatu, bhante, bhagavā idamāsanaṃ paññatta’’nti āha. **Antarākathā vippakatā**ti nisinnānaṃ vo ādito paṭṭhāya yāva mamāgamanaṃ, etasmiṃ antare kā nāma kathā vippakatā, mamāgamanapaccayā katamā kathā pariyantaṃ na gatā, vadatha, yāva naṃ pariyantaṃ netvā demīti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi. Atha paribbājako – ‘‘niratthakakathā esā nissārā vaṭṭasannissitā, na tumhākaṃ purato vattabbataṃ arahatī’’ti dīpento ‘‘tiṭṭhatesā, bhante’’tiādimāha.

Abhisaññānirodhakathāvaṇṇanā

411. **Tiṭṭhatesā**, **bhante**ti sace bhagavā sotukāmo bhavissati, pacchāpesā kathā na dullabhā bhavissati, amhākaṃ panimāya kathāya attho natthi. Bhagavato panāgamanaṃ labhitvā mayaṃ aññadeva sukāraṇaṃ pucchāmāti dīpeti. Tato taṃ pucchanto – ‘‘purimāni, bhante’’tiādimāha. Tattha **kotūhalasālāya**nti kotūhalasālā nāma paccekasālā natthi. Yattha pana nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā nānāvidhaṃ kathaṃ pavattenti, sā bahūnaṃ – ‘‘ayaṃ kiṃ vadati, ayaṃ kiṃ vadatī’’ti kotūhaluppattiṭṭhānato kotūhalasālāti vuccati. **Abhisaññānirodhe**ti ettha **abhī**ti upasaggamattaṃ. **Saññānirodhe**ti cittanirodhe, khaṇikanirodhe kathā uppannāti attho. Idaṃ pana tassā uppattikāraṇaṃ. Yadā kira bhagavā jātakaṃ vā katheti, sikkhāpadaṃ vā paññapeti tadā sakalajambudīpe bhagavato kittighoso pattharati, titthiyā taṃ sutvā – ‘‘bhavaṃ kira gotamo pubbacariyaṃ kathesi, mayaṃ kiṃ na sakkoma tādisaṃ kiñci kathetu’’nti bhagavato paṭibhāgakiriyaṃ karontā ekaṃ bhavantarasamayaṃ kathenti – ‘‘bhavaṃ gotamo sikkhāpadaṃ paññapesi, mayaṃ kiṃ na sakkoma paññapetu’’nti attano sāvakānaṃ kiñcideva sikkhāpadaṃ paññapenti. Tadā pana bhagavā aṭṭhavidhaparisamajjhe nisīditvā nirodhakathaṃ kathesi. Titthiyā taṃ sutvā – ‘‘bhavaṃ kira gotamo nirodhaṃ nāma kathesi, mayampi taṃ kathessāmā’’ti sannipatitvā kathayiṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘abhisaññānirodhe kathā udapādī’’ti.

Tatrekacceti tesu ekacce. Purimo cettha yvāyaṃ bāhire titthāyatane pabbajito cittappavattiyaṃ dosaṃ disvā acittakabhāvo santoti samāpattiṃ bhāvetvā ito cuto pañca kappasatāni asaññībhave ṭhatvā puna idha uppajjati. Tassa saññuppāde ca nirodhe ca hetuṃ apassanto – **ahetū appaccayā**ti āha.

Dutiyo naṃ nisedhetvā migasiṅgatāpasassa asaññakabhāvaṃ gahetvā – ‘‘upetipi apetipī’’ti āha. Migasiṅgatāpaso kira attantapo ghoratapo paramadhitindriyo ahosi. Tassa sīlatejena sakkavimānaṃ uṇhaṃ ahosi. Sakko devarājā ‘‘sakkaṭṭhānaṃ nu kho tāpaso patthetī’’ti alambusaṃ nāma devakaññaṃ – ‘tāpasassa tapaṃ bhinditvā ehī’ti pesesi. Sā tattha gatā. Tāpaso paṭhamadivase taṃ disvāva palāyitvā paṇṇasālaṃ pāvisi. Dutiyadivase kāmacchandanīvaraṇena bhaggo taṃ hatthe aggahesi, so tena dibbaphassena phuṭṭho visaññī hutvā tiṇṇaṃ saṃvaccharānaṃ accayena saññaṃ paṭilabhi. Taṃ so diṭṭhigatiko – ‘‘tiṇṇaṃ saṃvaccharānaṃ accayena nirodhā vuṭṭhito’’ti maññamāno evamāha.

Tatiyo naṃ nisedhetvā āthabbaṇapayogaṃ sandhāya ‘‘upakaḍḍhantipi apakaḍḍhantipī’’ti āha. Āthabbaṇikā kira āthabbaṇaṃ payojetvā sattaṃ sīsacchinnaṃ viya hatthacchinnaṃ viya mataṃ viya ca katvā dassenti. Tassa puna pākatikabhāvaṃ disvā so diṭṭhigatiko – ‘‘nirodhā vuṭṭhito aya’’nti maññamāno evamāha.

Catuttho naṃ nisedhetvā yakkhadāsīnaṃ madaniddaṃ sandhāya ‘‘santi hi bho devatā’’tiādimāha. Yakkhadāsiyo kira sabbarattiṃ devatūpahāraṃ kurumānā naccitvā gāyitvā aruṇodaye ekaṃ surāpātiṃ pivitvā parivattitvā supitvā divā vuṭṭhahanti. Taṃ disvā so diṭṭhigatiko – ‘‘suttakāle nirodhaṃ samāpannā, pabuddhakāle nirodhā vuṭṭhitā’’ti maññamāno evamāha.

Ayaṃ pana poṭṭhapādo paribbājako paṇḍitajātiko. Tenassa taṃ kathaṃ sutvā vippaṭisāro uppajji. ‘‘Imesaṃ kathā eḷamūgakathā viya cattāro hi nirodhe ete paññapenti, iminā ca nirodhena nāma ekena bhavitabbaṃ, na bahunā. Tenāpi ekena aññeneva bhavitabbaṃ, so pana aññena ñātuṃ na sakkā aññatra sabbaññunā. Sace bhagavā idha abhavissa ‘ayaṃ nirodho ayaṃ na nirodho’ti dīpasahassaṃ viya ujjāletvā ajjameva pākaṭaṃ akarissā’’ti dasabalaññeva anussari. Tasmā ‘‘tassa mayhaṃ bhante’’tiādimāha. Tattha **aho nūnā**ti anussaraṇatthe nipātadvayaṃ, tena tassa bhagavantaṃ anussarantassa etadahosi ‘‘aho nūna bhagavā aho nūna sugato''ti. **Yo imesa**nti yo etesaṃ nirodhadhammānaṃ sukusalo nipuṇo cheko, so bhagavā aho nūna katheyya, sugato aho nūna katheyyāti ayamettha adhippāyo. **Pakataññū**ti ciṇṇavasitāya pakatiṃ sabhāvaṃ jānātīti pakataññū. **Kathaṃ nu kho**ti idaṃ paribbājako ''mayaṃ bhagavā na jānāma, tumhe jānātha, kathetha no''ti āyācanto vadati. Atha bhagavā kathento ''tatra poṭṭhapādā''tiādimāha.

Ahetukasaññuppādanirodhakathāvaṇṇanā

412. Tattha **tatrā**ti tesu samaṇabrāhmaṇesu. **Āditova tesaṃ aparaddha**nti tesaṃ ādimhiyeva viraddhaṃ, gharamajjheyeva pakkhalitāti dīpeti. **Sahetū sappaccayā**ti ettha hetupi paccayopi kāraṇasseva nāmaṃ, sakāraṇāti attho. Taṃ pana kāraṇaṃ dassento ''sikkhā ekā''ti āha. Tattha **sikkhā ekā saññā uppajjantī**ti sikkhāya ekaccā saññā jāyantīti attho.

413. **Kā ca sikkhāti bhagavā avocā**ti katamā ca sā sikkhāti bhagavā vitthāretukamyatāpucchāvasena avoca. Atha yasmā adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhāti tisso sikkhā honti. Tasmā tā dassento bhagavā saññāya sahetukaṃ uppādanirodhaṃ dīpetuṃ buddhuppādato pabhuti tantidhammaṃ ṭhapento ''idha poṭṭhapāda, tathāgato loke''tiādimāha. Tattha adhisīlasikkhā adhicittasikkhāti dve eva sikkhā sarūpena āgatā, tatiyā pana ''ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti kho poṭṭhapāda mayā ekaṃsiko dhammo desito''ti ettha sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena pariyāpannattā āgatāti veditabbā. **Kāmasaññā**ti pañcakāmaguṇikarāgopi asamuppannakāmacāropi. Tattha pañcakāmaguṇikarāgo anāgāmimaggena samugghātaṃ gacchati, asamuppannakāmacāro pana imasmiṃ ṭhāne vaṭṭati. Tasmā **tassa yā purimā kāmasaññā**ti tassa paṭhamajjhānasamaṅgino yā pubbe uppannapubbāya kāmasaññāya sadisattā purimā kāmasaññāti vucceyya, sā nirujjhati, anuppannāva nuppajjatīti attho.

Vivekajapītisukhasukhumasaccasaññīyeva tasmiṃ samaye hotīti tasmiṃ paṭhamajjhānasamaye vivekajapītisukhasaṅkhātā sukhumasaññā saccā hoti, bhūtā hotīti attho. Atha vā kāmacchandādioḷārikaṅgappahānavasena sukhumā ca sā bhūtatāya saccā ca saññāti sukhumasaccasaññā, vivekajehi pītisukhehi sampayuttā sukhumasaccasaññāti vivekajapītisukhasukhumasaccasaññā sā assa atthīti vivekajapītisukhasukhumasaccasaññīti evamettha attho daṭṭhabbo. Esa nayo sabbattha. **Evampi sikkhā**ti ettha yasmā paṭhamajjhānaṃ samāpajjanto adhiṭṭhahanto, vuṭṭhahanto ca sikkhati, tasmā taṃ evaṃ sikkhitabbato sikkhāti vuccati. Tenapi sikkhāsaṅkhātena paṭhamajjhānena evaṃ ekā vivekajapītisukhasukhumasaccasaññā uppajjati. Evaṃ ekā kāmasaññā nirujjhatīti attho. **Ayaṃ sikkhāti bhagavā avocā**ti ayaṃ paṭhamajjhānasaṅkhātā ekā sikkhāti, bhagavā āha. Etenupāyena sabbattha attho daṭṭhabbo.

Yasmā pana aṭṭhamasamāpattiyā aṅgato sammasanaṃ buddhānaṃyeva hoti, sāvakesu sāriputtasadisānampi natthi, kalāpato sammasanaṃyeva pana sāvakānaṃ hoti, idañca ''saññā saññā''ti, evaṃ aṅgato sammasanaṃ uddhaṭaṃ. Tasmā ākiñcaññāyatanaparamaṃyeva saññaṃ dassetvā puna tadeva saññagganti dassetuṃ ''yato kho poṭṭhapāda…pe… saññaggaṃ phusatī''ti āha.

414. Tattha **yato kho poṭṭhapāda bhikkhū**ti yo nāma poṭṭhapāda bhikkhu. **Idha sakasaññī hotī**ti idha sāsane sakasaññī hoti, ayameva vā pāṭho, attano paṭhamajjhānasaññāya saññavā hotīti attho. **So tato amutra tato amutrā**ti so bhikkhu tato paṭhamajjhānato amutra dutiyajjhāne, tatopi amutra tatiyajjhāneti evaṃ tāya tāya jhānasaññāya sakasaññī sakasaññī hutvā anupubbena saññaggaṃ phusati. **Saññagga**nti ākiñcaññāyatanaṃ vuccati. Kasmā? Lokiyānaṃ kiccakārakasamāpattīnaṃ aggattā. Ākiñcaññāyatanasamāpattiyañhi ṭhatvā nevasaññānāsaññāyatanampi nirodhampi samāpajjanti. Iti sā lokiyānaṃ kiccakārakasamāpattīnaṃ aggattā saññagganti vuccati, taṃ phusati pāpuṇātīti attho.

Idāni abhisaññānirodhaṃ dassetuṃ **''tassa saññagge ṭhitassā''**tiādimāha. Tattha **ceteyyaṃ, abhisaṅkhareyya**nti padadvaye ca jhānaṃ samāpajjanto ceteti nāma, punappunaṃ kappetīti attho. Uparisamāpattiatthāya nikantiṃ kurumāno abhisaṅkharoti nāma. **Imā ca me saññā nirujjheyyu**nti imā ākiñcaññāyatanasaññā nirujjheyyuṃ. **Aññā ca oḷārikā**ti aññā ca oḷārikā bhavaṅgasaññā uppajjeyyuṃ. **So na ceva ceteti na abhisaṅkharotī**ti ettha kāmaṃ cesa cetentova na ceteti, abhisaṅkharontova nābhisaṅkharoti. Imassa bhikkhuno ākiñcaññāyatanato vuṭṭhāya nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvā ''ekaṃ dve cittavāre ṭhassāmī''ti ābhogasamannāhāro natthi. Uparinirodhasamāpattatthāya eva pana ābhogasamannāhāro atthi, svāyamattho puttagharācikkhaṇena dīpetabbo.

Pitugharamajjhena kira gantvā pacchābhāge puttassa gharaṃ hoti, tato paṇītaṃ bhojanaṃ ādāya āsanasālaṃ āgataṃ daharaṃ thero – ''manāpo piṇḍapāto kuto ābhato''ti pucchi. So ''asukassa gharato''ti laddhagharameva ācikkhi. Yena panassa pitugharamajjhena gatopi āgatopi tattha ābhogopi natthi. Tattha āsanasālā viya ākiñcaññāyatanasamāpatti daṭṭhabbā, pitugehaṃ viya nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti, puttagehaṃ viya nirodhasamāpatti, āsanasālāya ṭhatvā pitugharaṃ amanasikaritvā puttagharācikkhaṇaṃ viya ākiñcaññāyatanato vuṭṭhāya nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvā ''ekaṃ dve cittavāre ṭhassāmī''ti pitugharaṃ amanasikaritvāva uparinirodhasamāpattatthāya manasikāro, evamesa cetentova na ceteti, abhisaṅkharontova nābhisaṅkharoti. **Tā ceva saññā**ti tā jhānasaññā nirujjhanti. **Aññā cā**ti aññā ca oḷārikā bhavaṅgasaññā nuppajjanti. **So nirodhaṃ phusatī**ti so evaṃ paṭipanno bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ phusati vindati paṭilabhati.

Anupubbābhisaññānirodhasampajānasamāpattinti ettha **abhī**ti upasaggamattaṃ, sampajānapadaṃ nirodhapadena antarikaṃ katvā vuttaṃ. Anupaṭipāṭiyā sampajānasaññānirodhasamāpattīti ayaṃ panetthattho. Tatrāpi sampajānasaññānirodhasamāpattīti sampajānantassa ante saññā nirodhasamāpatti sampajānantassa vā paṇḍitassa bhikkhuno saññānirodhasamāpattīti ayaṃ visesattho.

Idāni idha ṭhatvā nirodhasamāpattikathā kathetabbā. Sā panesā sabbākārena visuddhimagge paññābhāvanānisaṃsādhikāre kathitā, tasmā tattha kathitatova gahetabbā.

Evaṃ bhagavā poṭṭhapādassa paribbājakassa nirodhakathaṃ kathetvā – atha naṃ tādisāya kathāya aññattha abhāvaṃ paṭijānāpetuṃ ''taṃ kiṃ maññasī''tiādimāha. Paribbājakopi ''bhagavā ajja tumhākaṃ kathaṃ ṭhapetvā na mayā evarūpā kathā sutapubbā''ti paṭijānanto, ''no hetaṃ bhante''ti vatvā puna sakkaccaṃ bhagavato kathāya uggahitabhāvaṃ dassento ''evaṃ kho ahaṃ bhante''tiādimāha. Athassa bhagavā ''suuggahitaṃ tayā''ti anujānanto ''evaṃ poṭṭhapādā''ti āha.

415. Atha paribbājako ''bhagavatā 'ākiñcaññāyatanaṃ saññagga'nti vuttaṃ. Etadeva nu kho saññaggaṃ, udāhu avasesasamāpattīsupi saññaggaṃ atthī''ti cintetvā tamatthaṃ pucchanto ''ekaññeva nu kho''tiādimāha. Bhagavāpissa vissajjesi. Tattha **puthūpī**ti bahūnipi. **Yathā yathā kho, poṭṭhapāda, nirodhaṃ phusatī**ti pathavīkasiṇādīsu yena yena kasiṇena, paṭhamajjhānādīnaṃ vā yena yena jhānena. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace hi pathavīkasiṇena karaṇabhūtena pathavīkasiṇasamāpattiṃ ekavāraṃ samāpajjanto purimasaññānirodhaṃ phusati ekaṃ saññaggaṃ, atha dve vāre, tayo vāre, vārasataṃ, vārasahassaṃ, vārasatasahassaṃ vā samāpajjanto purimasaññānirodhaṃ phusati, satasahassaṃ, saññaggāni. Esa nayo sesakasiṇesu. Jhānesupi sace paṭhamajjhānena karaṇabhūtena ekavāraṃ purimasaññānirodhaṃ phusati ekaṃ saññaggaṃ. Atha dve vāre, tayo vāre, vārasataṃ, vārasahassaṃ, vārasatasahassaṃ vā purimasaññānirodhaṃ phusati, satasahassaṃ saññaggāni. Esa nayo sesajjhānasamāpattīsupi. Iti ekavāraṃ samāpajjanavasena vā sabbampi sañjānanalakkhaṇena saṅgahetvā vā ekaṃ saññaggaṃ hoti, aparāparaṃ samāpajjanavasena bahūni.

416. **Saññā nu kho, bhante**ti bhante nirodhasamāpajjanakassa bhikkhuno ''saññā nu kho paṭhamaṃ uppajjatī''ti pucchati. Tassa bhagavā ''saññā kho, poṭṭhapādā''ti byākāsi. Tattha **saññā**ti jhānasaññā. **Ñāṇa**nti vipassanāñāṇaṃ. Aparo nayo, **saññā**ti vipassanā saññā. **Ñāṇa**nti maggañāṇaṃ. Aparo nayo, **saññā**ti maggasaññā. **Ñāṇa**nti phalañāṇaṃ. Tipiṭakamahāsivatthero panāha –

Kiṃ ime bhikkhū bhaṇanti, poṭṭhapādo heṭṭhā bhagavantaṃ nirodhaṃ pucchi. Idāni nirodhā vuṭṭhānaṃ pucchanto ''bhagavā nirodhā vuṭṭhahantassa kiṃ paṭhamaṃ arahattaphalasaññā uppajjati, udāhu paccavekkhaṇañāṇa''nti vadati. Athassa bhagavā yasmā phalasaññā paṭhamaṃ uppajjati, pacchā paccavekkhaṇañāṇaṃ. Tasmā ''saññā kho poṭṭhapādā''ti āha. Tattha **saññuppādā**ti arahattaphalasaññāya uppādā, pacchā ''idaṃ arahattaphala''nti evaṃ paccavekkhaṇañāṇuppādo hoti. **Idappaccayā kira me**ti phalasamādhisaññāpaccayā kira mayhaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ uppannanti.

Saññāattakathāvaṇṇanā

417. Idāni paribbājako yathā nāma gāmasūkaro gandhodakena nhāpetvā gandhehi anulimpitvā mālādāmaṃ piḷandhitvā sirisayane āropitopi sukhaṃ na vindati, vegena gūthaṭṭhānameva gantvā sukhaṃ vindati. Evameva bhagavatā saṇhasukhumatilakkhaṇabbhāhatāya desanāya nhāpitavilittamaṇḍitopi nirodhakathāsirisayanaṃ āropitopi tattha sukhaṃ na vindanto gūthaṭṭhānasadisaṃ attano laddhiṃ gahetvā tameva pucchanto ‘‘saññā nu kho, bhante, purisassa attā’’tiādimāha. Athassānumatiṃ gahetvā byākātukāmo bhagavā – ‘‘kaṃ pana tva’’ntiādimāha. Tato so ‘‘arūpī attā’’ti evaṃ laddhiko samānopi ‘‘bhagavā desanāya sukusalo, so me āditova laddhiṃ mā viddhaṃsetū’’ti cintetvā attano laddhiṃ pariharanto ‘‘oḷārikaṃ kho’’tiādimāha. Athassa bhagavā tattha dosaṃ dassento ‘‘oḷāriko ca hi te’’tiādimāha. Tattha **evaṃ santa**nti evaṃ sante. Bhummatthe hi etaṃ upayogavacanaṃ. Evaṃ santaṃ attānaṃ paccāgacchato tavāti ayaṃ vā ettha attho. Catunnaṃ khandhānaṃ ekuppādekanirodhattā kiñcāpi yā saññā uppajjati, sāva nirujjhati. Aparāparaṃ upādāya pana ‘‘aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhantī’’ti vuttaṃ.

418-420. Idāni aññaṃ laddhiṃ dassento – ‘‘manomayaṃ kho ahaṃ, bhante’’tiādiṃ vatvā tatrāpi dose dinne yathā nāma ummattako yāvassa saññā nappatiṭṭhāti, tāva aññaṃ gahetvā aññaṃ vissajjeti, saññāpatiṭṭhānakāle pana vattabbameva vadati, evameva aññaṃ gahetvā aññaṃ vissajjetvā idāni attano laddhiṃyeva vadanto ‘‘arūpī kho’’tiādimāha. Tatrāpi yasmā so saññāya uppādanirodhaṃ icchati, attānaṃ pana sassataṃ maññati. Tasmā tathevassa dosaṃ dassento bhagavā ‘‘evaṃ santampī’’tiādimāha. Tato paribbājako micchādassanena abhibhūtattā bhagavatā vuccamānampi taṃ nānattaṃ ajānanto ‘‘sakkā panetaṃ, bhante, mayā’’tiādimāha. Athassa bhagavā yasmā so saññāya uppādanirodhaṃ passantopi saññāmayaṃ attānaṃ niccameva maññati. Tasmā ‘‘dujjānaṃ kho’’tiādimāha.

Tatthāyaṃ saṅkhepattho – tava aññā diṭṭhi, aññā khanti, aññā ruci, aññathāyeva te dassanaṃ pavattaṃ, aññadeva ca te khamati ceva ruccati ca, aññatra ca te āyogo, aññissāyeva paṭipattiyā yuttapayuttatā, aññattha ca te ācariyakaṃ, aññasmiṃ titthāyatane ācariyabhāvo. Tena tayā evaṃ aññadiṭṭhikena aññakhantikena aññarucikena aññatrāyogena aññatrācariyakena dujjānaṃ etanti. Atha paribbājako – ‘‘saññā vā purisassa attā hotu, aññā vā saññā, taṃ sassatādi bhāvamassa pucchissa’’nti puna ‘‘kiṃ pana bhante’’tiādimāha.

Tattha **loko**ti attānaṃ sandhāya vadati. **Na hetaṃ poṭṭhapāda atthasañhita**nti poṭṭhapāda etaṃ diṭṭhigataṃ na idhalokaparalokaatthanissitaṃ, na attatthaparatthanissitaṃ. **Na dhammasaṃhita**nti na navalokuttaradhammanissitaṃ. **Nādibrahmacariyaka**nti sikkhattayasaṅkhātassa sāsanabrahmacariyakassa na ādimattaṃ, adhisīlasikkhāmattampi na hoti. **Na nibbidāyā**ti saṃsāravaṭṭe nibbindanatthāya na saṃvattati. **Na virāgāyā**ti vaṭṭavirāgatthāya na saṃvattati. **Na nirodhāyā**ti vaṭṭassa nirodhakaraṇatthāya na saṃvattati. **Na upasamāyā**ti vaṭṭassa vūpasamanatthāya na saṃvattati. **Na abhiññāyā**ti vaṭṭābhijānanāya paccakkhakiriyāya na saṃvattati. **Na sambodhāyā**ti vaṭṭasambujjhanatthāya na saṃvattati. **Na nibbānāyā**ti amatamahānibbānassa paccakkhakiriyāya na saṃvattati.

Idaṃ dukkhantiādīsu taṇhaṃ ṭhapetvā tebhūmakā pañcakkhandhā dukkhanti, tasseva dukkhassa pabhāvanato sappaccayā taṇhā dukkhasamudayoti. Ubhinnaṃ appavatti dukkhanirodhoti, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo dukkhanirodhagāminī paṭipadāti mayā byākatanti attho. Evañca pana vatvā bhagavā ‘‘imassa paribbājakassa maggapātubhāvo vā phalasacchikiriyā vā natthi, mayhañca bhikkhācāravelā’’ti cintetvā tuṇhī ahosi. Paribbājakopi taṃ ākāraṃ ñatvā bhagavato gamanakālaṃ ārocento viya ‘‘evameta’’ntiādimāha.

421. **Vācāsannitodakenā**ti vacanapatodena. **Sañjhabbharimakaṃsū**ti sañjhabbharitaṃ nirantaraṃ phuṭṭhaṃ akaṃsu, upari vijjhiṃsūti vuttaṃ hoti. **Bhūta**nti sabhāvato vijjamānaṃ. **Tacchaṃ, tatha**nti tasseva vevacanaṃ. **Dhammaṭṭhitata**nti navalokuttaradhammesu ṭhitasabhāvaṃ. **Dhammaniyāmata**nti lokuttaradhammaniyāmataṃ. Buddhānañhi catusaccavinimuttā kathā nāma natthi. Tasmā sā edisā hoti.

Cittahatthisāriputtapoṭṭhapādavatthuvaṇṇanā

422. **Citto ca hatthisāriputto**ti so kira sāvatthiyaṃ hatthiācariyassa putto bhagavato santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā sukhumesu atthantaresu kusalo ahosi, pubbe katapāpakammavasena pana sattavāre vibbhamitvā gihi jāto. Kassapasammāsambuddhassa kira sāsane dve sahāyakā ahesuṃ, aññamaññaṃ samaggā ekatova sajjhāyanti. Tesu eko anabhirato gihibhāve cittaṃ uppādetvā itarassa ārocesi. So gihibhāve ādīnavaṃ pabbajjāya ānisaṃsaṃ dassetvā taṃ ovadi. So taṃ sutvā abhiramitvā punekadivasaṃ tādise citte uppanne taṃ etadavoca ‘‘mayhaṃ āvuso evarūpaṃ cittaṃ uppajjati – ‘imāhaṃ pattacīvaraṃ tuyhaṃ dassāmī’ti’’. So pattacīvaralobhena tassa gihibhāve ānisaṃsaṃ dassetvā pabbajjāya ādīnavaṃ kathesi. Athassa taṃ sutvāva gihibhāvato cittaṃ virajjitvā pabbajjāyameva abhirami. Evamesa tadā sīlavantassa bhikkhuno gihibhāve ānisaṃsakathāya kathitattā idāni cha vāre vibbhamitvā sattame vāre pabbajito. Mahāmoggallānassa, mahākoṭṭhikattherassa ca abhidhammakathaṃ kathentānaṃ antarantarā kathaṃ opāteti. Atha naṃ mahākoṭṭhikatthero apasādeti. So mahāsāvakassa kathite patiṭṭhātuṃ asakkonto vibbhamitvā gihi jāto. Poṭṭhapādassa panāyaṃ gihisahāyako hoti. Tasmā vibbhamitvā dvīhatīhaccayena poṭṭhapādassa santikaṃ gato. Atha naṃ so disvā ‘‘samma kiṃ tayā kataṃ, evarūpassa nāma satthu sāsanā apasakkantosi, ehi pabbajituṃ idāni te vaṭṭatī’’ti taṃ gahetvā bhagavato santikaṃ agamāsi. Tena vuttaṃ ‘‘citto ca hatthisāriputto poṭṭhapādo ca paribbājako’’ti.

423. **Andhā**ti paññācakkhuno natthitāya andhā, tasseva abhāvena acakkhukā. **Tvaṃyeva nesaṃ eko cakkhumā**ti subhāsitadubbhāsitajānanabhāvamattena paññācakkhunā cakkhumā. **Ekaṃsikā**ti ekakoṭṭhāsā. **Paññattā**ti ṭhapitā. **Anekaṃsikā**ti na ekakoṭṭhāsā ekeneva koṭṭhāsena sassatāti vā asassatāti vā na vuttāti attho.

Ekaṃsikadhammavaṇṇanā

424-425. **Santi poṭṭhapādā**ti idaṃ bhagavā kasmā ārabhi? Bāhirakehi paññāpitaniṭṭhāya aniyyānikabhāvadassanatthaṃ. Sabbe hi titthiyā yathā bhagavā amataṃ nibbānaṃ, evaṃ attano attano samaye lokathupikādivasena niṭṭhaṃ paññapenti, sā ca na niyyānikā. Yathā paññattā hutvā na niyyāti na gacchati, aññadatthu paṇḍitehi paṭikkhittā nivattati, taṃ dassetuṃ bhagavā evamāha. Tattha **ekantasukhaṃ lokaṃ jānaṃ passa**nti puratthimāya disāya ekantasukho loko pacchimādīnaṃ vā aññatarāyāti evaṃ jānantā evaṃ passantā viharatha. Diṭṭhapubbāni kho tasmiṃ loke manussānaṃ sarīrasaṇṭhānādīnīti. **Appāṭihīrakata**nti appāṭihīrakataṃ paṭiharaṇavirahitaṃ, aniyyānikanti vuttaṃ hoti.

426-427. **Janapadakalyāṇī**ti janapade aññāhi itthīhi vaṇṇasaṇṭhānavilāsākappādīhi asadisā.

Tayoattapaṭilābhavaṇṇanā

428. Evaṃ bhagavā paresaṃ niṭṭhāya aniyyānikattaṃ dassetvā attano niṭṭhāya niyyānikabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘tayo kho me poṭṭhapādā’’tiādimāha. Tattha **attapaṭilābho**ti attabhāvapaṭilābho, ettha ca bhagavā tīhi attabhāvapaṭilābhehi tayo bhave dassesi. Oḷārikattabhāvapaṭilābhena avīcito paṭṭhāya paranimmitavasavattipariyosānaṃ kāmabhavaṃ dassesi. Manomayaattabhāvapaṭilābhena paṭhamajjhānabhūmito paṭṭhāya akaniṭṭhabrahmalokapariyosānaṃ rūpabhavaṃ dassesi. Arūpaattabhāvapaṭilābhena ākāsānañcāyatanabrahmalokato paṭṭhāya nevasaññānāsaññāyatanabrahmalokapariyosānaṃ arūpabhavaṃ dassesi. Saṃkilesikā dhammā nāma dvādasa akusalacittuppādā. Vodāniyā dhammā nāma samathavipassanā.

429. **Paññāpāripūriṃ vepullatta**nti maggapaññāphalapaññānaṃ pāripūriñceva vipulabhāvañca. **Pāmujja**nti taruṇapīti. **Pītī**ti balavatuṭṭhi. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yaṃ avocumha ‘‘sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihiratī’’ti, tattha tassa evaṃ viharato taṃ pāmojjañceva bhavissati, pīti ca nāmakāyapassaddhi ca sati ca sūpaṭṭhitā uttamañāṇañca sukho ca vihāro. Sabbavihāresu ca ayameva vihāro ‘‘sukho’’ti vattuṃ yutto ‘‘upasanto paramamadhuro’’ti. Tattha paṭhamajjhāne pāmojjādayo chapi dhammā labbhanti, dutiyajjhāne dubbalapītisaṅkhātaṃ pāmojjaṃ nivattati, sesā pañca labbhanti. Tatiye pīti nivattati, sesā cattāro labbhanti. Tathā catutthe. Imesu catūsu jhānesu sampasādanasutte suddhavipassanā pādakajjhānameva kathitaṃ. Pāsādikasutte catūhi maggehi saddhiṃ vipassanā kathitā. Dasuttarasutte catutthajjhānikaphalasamāpatti kathitā. Imasmiṃ poṭṭhapādasutte pāmojjaṃ pītivevacanameva katvā dutiyajjhānikaphalasamāpattināma kathitāti veditabbā.

432-437. **Ayaṃ vā so**ti ettha vā saddo vibhāvanattho hoti. **Ayaṃ so**ti evaṃ vibhāvetvā pakāsetvā byākareyyāma. Yathāpare ‘‘ekantasukhaṃ attānaṃ sañjānāthā’’ti puṭṭhā ‘‘no’’ti vadanti, na evaṃ vadāmāti attho. **Sappāṭihīrakata**nti sappāṭiharaṇaṃ, niyyānikanti attho. **Mogho hotī**ti tuccho hoti, natthi so tasmiṃ samayeti adhippāyo. **Sacco hotī**ti bhūto hoti, sveva tasmiṃ samaye sacco hotīti attho. Ettha panāyaṃ citto attano asabbaññutāya tayo attapaṭilābhe kathetvā attapaṭilābho nāma paññattimattaṃ etanti uddharituṃ nāsakkhi, attapaṭilābho tveva niyyātesi. Athassa bhagavā rūpādayo cettha dhammā, attapaṭilābhoti pana nāmamattametaṃ, tesu tesu rūpādīsu sati evarūpā vohārā hontīti dassetukāmo tasseva kathaṃ gahetvā nāmapaññattivasena niyyātanatthaṃ ‘‘yasmiṃ citta samaye’’tiādimāha.

438. Evañca pana vatvā paṭipucchitvā vinayanatthaṃ puna ‘‘sace taṃ, citta, evaṃ puccheyyu’’ntiādimāha. Tattha yo me ahosi atīto attapaṭilābho, sveva me attapaṭilābho, tasmiṃ samaye sacco ahosi, mogho anāgato mogho paccuppannoti ettha tāva imamatthaṃ dasseti – yasmā ye te atītā dhammā, te etarahi natthi, ahesunti pana saṅkhyaṃ gatā, tasmā sopi me attapaṭilābho tasmiṃyeva samaye sacco ahosi. Anāgatapaccuppannānaṃ pana dhammānaṃ tadā abhāvā tasmiṃ samaye ‘‘mogho anāgato, mogho paccuppanno’’ti, evaṃ atthato nāmamattameva attapaṭilābhaṃ paṭijānāti. Anāgatapaccuppannesupi eseva nayo.

439-443. Atha bhagavā tassa byākaraṇena saddhiṃ attano byākaraṇaṃ saṃsandituṃ ‘‘evameva kho cittā’’tiādīni vatvā puna opammato tamatthaṃ sādhento **‘‘seyyathāpi citta gavā khīra’’**ntiādimāha. Tatrāyaṃ saṅkhepattho, yathā gavā khīraṃ, khīrādīhi ca dadhiādīni bhavanti, tattha yasmiṃ samaye khīraṃ hoti, na tasmiṃ samaye dadhīti vā navanītādīsu vā aññataranti saṅkhyaṃ niruttiṃ nāmaṃ vohāraṃ gacchati. Kasmā? Ye dhamme upādāya dadhītiādi vohārā honti, tesaṃ abhāvā. Atha kho khīraṃ tveva tasmiṃ samaye saṅkhyaṃ gacchati. Kasmā? Ye dhamme upādāya khīranti saṅkhyā nirutti nāmaṃ vohāro hoti, tesaṃ bhāvāti. Esa nayo sabbattha. **Imā kho cittā**ti oḷāriko attapaṭilābho iti ca manomayo attapaṭilābho iti ca arūpo attapaṭilābho iti ca imā kho citta lokasamaññā loke samaññāmattakāni samanujānanamattakāni etāni. Tathā lokaniruttimattakāni vacanapathamattakāni vohāramattakāni nāmapaṇṇattimattakāni etānīti. Evaṃ bhagavā heṭṭhā tayo attapaṭilābhe kathetvā idāni sabbametaṃ vohāramattakanti vadati. Kasmā? Yasmā paramatthato satto nāma natthi, suñño tuccho esa loko.

Buddhānaṃ pana dve kathā sammutikathā ca paramatthakathā ca. Tattha ‘‘satto poso devo brahmā’’tiādikā ‘‘sammutikathā’’ nāma. ‘‘Aniccaṃ dukkhamanattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā sammappadhānā’’tiādikā paramatthakathā nāma. Tattha yo sammutidesanāya ‘‘satto’’ti vā ‘‘poso’’ti vā ‘‘devo’’ti vā ‘‘brahmā’’ti vā vutte vijānituṃ paṭivijjhituṃ niyyātuṃ arahattajayaggāhaṃ gahetuṃ sakkoti, tassa bhagavā āditova ‘‘satto’’ti vā ‘‘poso’’ti vā ‘‘devo’’ti vā ‘‘brahmā’’ti vā katheti, yo paramatthadesanāya ‘‘anicca’’nti vā ‘‘dukkha’’nti vātiādīsu aññataraṃ sutvā vijānituṃ paṭivijjhituṃ niyyātuṃ arahattajayaggāhaṃ gahetuṃ sakkoti, tassa ‘‘anicca’’nti vā ‘‘dukkha’’nti vātiādīsu aññatarameva katheti. Tathā sammutikathāya bujjhanakasattassāpi na paṭhamaṃ paramatthakathaṃ katheti. Sammutikathāya pana bodhetvā pacchā paramatthakathaṃ katheti. Paramatthakathāya bujjhanakasattassāpi na paṭhamaṃ sammutikathaṃ katheti. Paramatthakathāya pana bodhetvā pacchā sammutikathaṃ katheti. Pakatiyā pana paṭhamameva paramatthakathaṃ kathentassa desanā lūkhākārā hoti, tasmā buddhā paṭhamaṃ sammutikathaṃ kathetvā pacchā paramatthakathaṃ kathenti. Sammutikathaṃ kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti. Paramatthakathaṃ kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti.

Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo;
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇaṃ;
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtalakkhaṇanti.

Yāhi tathāgato voharati aparāmasanti yāhi lokasamaññāhi lokaniruttīhi tathāgato taṇhāmānadiṭṭhiparāmāsānaṃ abhāvā aparāmasanto voharatīti desanaṃ vinivaṭṭetvā arahattanikūṭena niṭṭhāpesi. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Poṭṭhapādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Subhasuttavaṇṇanā

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā

444. **Evaṃ me sutaṃ…pe… sāvatthiya**nti subhasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā. **Aciraparinibbute bhagavatī**ti aciraṃ parinibbute bhagavati, parinibbānato uddhaṃ māsamatte kāle. Nidānavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva bhagavato pattacīvaraṃ ādāya āgantvā khīravirecanaṃ pivitvā vihāre nisinnadivasaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Todeyyaputto**ti todeyyabrāhmaṇassa putto, so kira sāvatthiyā avidūre tudigāmo nāma atthi, tassa adhipatittā todeyyoti saṅkhyaṃ gato. Mahaddhano pana hoti pañcacattālīsakoṭivibhavo, paramamaccharī – ''dadato bhogānaṃ aparikkhayo nāma natthī''ti cintetvā kassaci kiñci na deti, puttampi āha –

> ''Añjanānaṃ khayaṃ disvā, vammikānañca sañcayaṃ;
> Madhūnañca samāhāraṃ, paṇḍito gharamāvase''ti.

Evaṃ adānameva sikkhāpetvā kāyassa bhedā tasmiṃyeva ghare sunakho hutvā nibbatto. Subho taṃ sunakhaṃ ativiya piyāyati. Attano bhuñjanakabhattaṃyeva bhojeti, ukkhipitvā varasayane sayāpeti. Atha bhagavā ekadivasaṃ nikkhante māṇave taṃ gharaṃ piṇḍāya pāvisi. Sunakho bhagavantaṃ disvā bhukkāraṃ karonto bhagavato samīpaṃ gato. Tato naṃ bhagavā avoca ''todeyya tvaṃ pubbepi maṃ 'bho, bho'ti paribhavitvā sunakho jāto, idānipi bhukkāraṃ katvā avīciṃ gamissasī''ti. Sunakho taṃ kathaṃ sutvā vippaṭisārī hutvā uddhanantare chārikāya nipanno, manussā naṃ ukkhipitvā sayane sayāpetuṃ nāsakkhiṃsu.

Subho āgantvā ''kenāyaṃ sunakho sayanā oropito''ti āha. Manussā ''na kenacī''ti vatvā taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Māṇavo sutvā ''mama pitā brahmaloke nibbatto, samaṇo pana gotamo me pitaraṃ sunakhaṃ karoti yaṃ kiñci esa mukhārūḷhaṃ bhāsatī''ti kujjhitvā bhagavantaṃ musāvādena codetukāmo vihāraṃ gantvā taṃ pavattiṃ pucchi. Bhagavā tassa tatheva vatvā avisaṃvādanatthaṃ āha – ''atthi pana te, māṇava, pitarā na akkhātaṃ dhana''nti. Atthi, bho gotama, satasahassagghanikā suvaṇṇamālā, satasahassagghanikā suvaṇṇapādukā, satasahassagghanikā suvaṇṇapāti, satasahassañca kahāpaṇanti. Gaccha taṃ sunakhaṃ appodakaṃ madhupāyāsaṃ bhojetvā sayanaṃ āropetvā īsakaṃ niddaṃ okkantakāle puccha, sabbaṃ te ācikkhissati, atha naṃ jāneyyāsi – ''pitā me eso''ti. So tathā akāsi. Sunakho sabbaṃ ācikkhi, tadā naṃ – ''pitā me''ti ñatvā bhagavati pasannacitto gantvā bhagavantaṃcuddasa pañhe pucchitvā vissajjanapariyosāne bhagavantaṃ saraṇaṃ gato, taṃ sandhāya vuttaṃ ''subho māṇavo todeyyaputto''ti. **Sāvatthiyaṃ paṭivasatī**ti attano bhogagāmato āgantvā vasati.

445-446. **Aññataraṃ māṇavakaṃ āmantesī**ti satthari parinibbute ''ānandatthero kirassa pattacīvaraṃ gahetvā āgato, mahājano taṃ dassanatthāya upasaṅkamatī''ti sutvā ''vihāraṃ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukhena paṭisanthāraṃ vā kātuṃ, dhammakathaṃ vā sotuṃ gehaṃ āgataṃyeva naṃ disvā sukhena paṭisanthāraṃ karissāmi, ekā ca me kaṅkhā atthi, tampi naṃ pucchissāmī''ti cintetvā aññataraṃ māṇavakaṃ āmantesi. **Appābādha**ntiādīsu **ābādho**ti visabhāgavedanā vuccati, yā ekadese uppajjitvā cattāro iriyāpathe ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhati, tassā abhāvaṃ pucchāti vadati. **Appātaṅko**ti kicchajīvitakaro rogo vuccati, tassāpi abhāvaṃ pucchāti vadati. Gilānasseva ca uṭṭhānaṃ nāma garukaṃ hoti, kāye balaṃ na hoti, tasmā niggelaññabhāvañca balañca pucchāti vadati. **Phāsuvihāra**nti gamanaṭhānanisajjasayanesu catūsu iriyāpathesu sukhavihāraṃ pucchāti vadati. Athassa pucchitabbākāraṃ dassento ''subho''tiādimāha.

447. **Kālañca samayañca upādāyā**ti kālañca samayañca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Sace amhākaṃ sve gamanakālo bhavissati, kāye balamattā ceva pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṃ kālañca gamanakāraṇasamavāyasaṅkhātaṃ samayañca upadhāretvā – ''api eva nāma sve āgaccheyyāmā''ti vuttaṃ hoti.

448. **Cetakena bhikkhunā**ti cetiraṭṭhe jātattā cetakoti evaṃ laddhanāmena. **Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīya**nti bho, ānanda, dasabalassa ko nāma ābādho ahosi, kiṃ bhagavā paribhuñji. Api ca satthu parinibbānena tumhākaṃ soko udapādi, satthā nāma na kevalaṃ tumhākaṃyeva parinibbuto, sadevakassa lokassa mahājāni, ko dāni añño maraṇā muccissati, yatra so sadevakassa lokassa aggapuggalo parinibbuto, idāni kaṃ aññaṃ disvā maccurājā lajjissatīti evamādinā nayena maraṇapaṭisaṃyuttaṃ sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā therassa hiyyo pītabhesajjānurūpaṃ āhāraṃ datvā bhattakiccāvasāne ekamantaṃ nisīdi.

Upaṭṭhāko santikāvacaroti upaṭṭhāko hutvā santikāvacaro, na randhagavesī. Na vīmaṃsanādhippāyo. **Samīpacārī**ti idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. **Yesaṃ so bhavaṃ gotamo**ti kasmā pucchati? Tassa kira evaṃ ahosi ‘‘yesu dhammesu bhavaṃ gotamo imaṃ lokaṃ patiṭṭhapesi, te tassa accayena naṭṭhā nu kho, dharanti nu kho, sace dharanti, ānando jānissati, handa naṃ pucchāmī’’ti, tasmā pucchi.

449. Athassa thero tīṇi piṭakāni tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento ‘‘tiṇṇaṃ kho’’tiādimāha. Māṇavo saṅkhittena kathitaṃ asallakkhento – ‘‘vitthārato pucchissāmī’’ti cintetvā ‘‘katamesaṃ tiṇṇa’’ntiādimāha.

Sīlakkhandhavaṇṇanā

450-453. Tato therena ‘‘ariyassa sīlakkhandhassā’’ti tesu dassitesu puna **‘‘katamo pana so, bho ānanda, ariyo sīlakkhandho’’**ti ekekaṃ pucchi. Theropissa buddhuppādaṃ dassetvā tantidhammaṃ desento anukkamena bhagavatā vuttanayeneva sabbaṃ vissajjesi. Tattha **atthi cevettha uttarikaraṇīya**nti ettha bhagavato sāsane na sīlameva sāro, kevalañhetaṃ patiṭṭhāmattameva hoti. Ito uttari pana aññampi kattabbaṃ atthi yevāti dassesi. **Ito bahiddhā**ti buddhasāsanato bahiddhā.

Samādhikkhandhavaṇṇanā

454. **Kathañca**, **māṇava, bhikkhu indriyesu guttadvāro hotī**ti idamāyasmā ānando ‘‘katamo pana so, bho ānanda, ariyo samādhikkhandho’’ti evaṃ samādhikkhandhaṃ puṭṭhopi ye te ‘‘sīlasampanno indriyesu guttadvāro satisampajaññena samannāgato santuṭṭho’’ti evaṃ sīlānantaraṃ indriyasaṃvarādayo sīlasamādhīnaṃ antare ubhinnampi upakārakadhammā uddiṭṭhā, te niddisitvā samādhikkhandhaṃ dassetukāmo ārabhi. Ettha ca rūpajjhānāneva āgatāni, na arūpajjhānāni, ānetvā pana dīpetabbāni. Catutthajjhānena hi asaṅgahitā arūpasamāpatti nāma natthiyeva.

471-480. **Atthi cevettha uttarikaraṇīya**nti ettha bhagavato sāsane na cittekaggatāmattakeneva pariyosānappatti nāma atthi, itopi uttari pana aññaṃ kattabbaṃ atthi yevāti dasseti. **Natthi cevettha uttarikaraṇīya**nti ettha bhagavato sāsane ito uttari kātabbaṃ nāma natthiyeva, arahattapariyosānañhi bhagavato sāsananti dasseti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Subhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kevaṭṭasuttavaṇṇanā

Kevaṭṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā

481. **Evaṃ me sutaṃ…pe… nāḷandāya**nti kevaṭṭasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Pāvārikambavane**ti pāvārikassa ambavane. **Kevaṭṭo**ti idaṃ tassa gahapatiputtassa nāmaṃ. So kira cattālīsakoṭidhano gahapatimahāsālo ativiya saddho pasanno ahosi. So saddhādhikattāyeva ‘‘sace eko bhikkhu aḍḍhamāsantarena vā māsantarena vā saṃvaccharena vā ākāse uppatitvā vividhāni pāṭihāriyāni dasseyya, sabbo jano ativiya pasīdeyya. Yaṃnūnāhaṃ bhagavantaṃ yācitvā pāṭihāriyakaraṇatthāya ekaṃ bhikkhuṃ anujānāpeyya’’nti cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā evamāha.

Tattha **iddhā**ti samiddhā **phītā**ti nānābhaṇḍaussannatāya vuddhippattā. **Ākiṇṇamanussā**ti aṃsakūṭena aṃsakūṭaṃ paharitvā viya vicarantehi manussehi ākiṇṇā. **Samādisatū**ti āṇāpetu ṭhānantare ṭhapetu. **Uttarimanussadhammā**ti uttarimanussānaṃ dhammato, dasakusalasaṅkhātato vā manussadhammato uttari. **Bhiyyosomattāyā**ti pakatiyāpi pajjalitapadīpo telasnehaṃ labhitvā viya atirekappamāṇena abhippasīdissati. **Na kho aha**nti bhagavā rājagahaseṭṭhivatthusmiṃ sikkhāpadaṃ paññapesi, tasmā ''na kho aha''ntiādimāha.

482. **Na dhaṃsemī**ti na guṇavināsanena dhaṃsemi, sīlabhedaṃ pāpetvā anupubbena uccaṭṭhānato otārento nīcaṭṭhāne na ṭhapemi, atha kho ahaṃ buddhasāsanassa vuddhiṃ paccāsīsanto kathemīti dasseti. **Tatiyampi kho**ti yāvatatiyaṃ buddhānaṃ kathaṃ paṭibāhitvā kathetuṃ visahanto nāma natthi. Ayaṃ pana bhagavatā saddhiṃ vissāsiko vissāsaṃ vaḍḍhetvā vallabho hutvā atthakāmosmīti tikkhattuṃ kathesi.

Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā

483-484. Atha bhagavā ayaṃ upāsako mayi paṭibāhantepi punappunaṃ yācatiyeva. ''Handassa pāṭihāriyakaraṇe ādīnavaṃ dassemī''ti cintetvā ''tīṇi kho''tiādimāha. Tattha **amāhaṃ bhikkhu**nti amuṃ ahaṃ bhikkhuṃ. **Gandhārī**ti gandhārena nāma isinā katā, gandhāraraṭṭhe vā uppannā vijjā. Tattha kira bahū isayo vasiṃsu, tesu ekena katā vijjāti adhippāyo. **Aṭṭīyāmī**ti aṭṭo pīḷito viya homi. **Harāyāmī**ti lajjāmi. **Jigucchāmī**ti gūthaṃ disvā viya jigucchaṃ uppādemi.

Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā

485. **Parasattāna**nti aññesaṃ sattānaṃ. Dutiyaṃ tasseva vevacanaṃ. **Ādisatī**ti katheti. **Cetasika**nti somanassadomanassaṃ adhippetaṃ. **Evampi te mano**ti evaṃ tava mano somanassito vā domanassito vā kāmavitakkādisampayutto vā. Dutiyaṃ tasseva vevacanaṃ. **Itipi te citta**nti iti tava cittaṃ, idañcidañca atthaṃ cintayamānaṃ pavattatīti attho. **Maṇikā nāma vijjā**ti cintāmaṇīti evaṃ laddhanāmā loke ekā vijjā atthi. Tāya paresaṃ cittaṃ jānātīti dīpeti.

Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā

486. **Evaṃ vitakkethā**ti nekkhammavitakkādayo evaṃ pavattentā vitakketha. **Mā evaṃ vitakkayitthā**ti evaṃ kāmavitakkādayo pavattentā mā vitakkayittha. **Evaṃ manasi karothā**ti evaṃ aniccasaññameva, dukkhasaññādīsu vā aññataraṃ manasi karotha. **Mā eva**nti ''nicca''ntiādinā nayena mā manasi karittha. Idanti idaṃ pañcakāmaguṇikarāgaṃ pajahatha. **Idaṃ upasampajjā**ti idaṃ catumaggaphalappabhedaṃ lokuttaradhammameva upasampajja pāpuṇitvā nipphādetvā viharatha. Iti bhagavā iddhividhaṃ **iddhipāṭihāriya**nti dasseti, parassa cittaṃ ñatvā kathanaṃ **ādesanāpāṭihāriya**nti. Sāvakānañca buddhānañca satataṃ dhammadesanā **anusāsanīpāṭihāriyanti.**

Tattha iddhipāṭihāriyena anusāsanīpāṭihāriyaṃ mahāmoggallānassa āciṇṇaṃ, ādesanāpāṭihāriyena anusāsanīpāṭihāriyaṃ dhammasenāpatissa. Devadatte saṃghaṃ bhinditvā pañca bhikkhusatāni gahetvā gayāsīse buddhalīḷāya tesaṃ dhammaṃ desante hi bhagavatā pesitesu dvīsu aggasāvakesu dhammasenāpati tesaṃ cittācāraṃ ñatvā dhammaṃ desesi, therassa dhammadesanaṃ sutvā pañcasatā bhikkhū sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsu. Atha nesaṃ mahāmoggallāno vikubbanaṃ dassetvā dassetvā dhammaṃ desesi, taṃ sutvā sabbe arahattaphale patiṭṭhahiṃsu. Atha dvepi mahānāgā pañca bhikkhusatāni gahetvā vehāsaṃ abbhuggantvā veḷuvanamevāgamiṃsu. Anusāsanīpāṭihāriyaṃ pana buddhānaṃ satataṃ dhammadesanā, tesu iddhipāṭihāriyaādesanāpāṭihāriyāni saupārambhāni sadosāni, addhānaṃ na tiṭṭhanti, addhānaṃ atiṭṭhanato na niyyanti. Anusāsanīpāṭihāriyaṃ anupārambhaṃ niddosaṃ, addhānaṃ tiṭṭhati, addhānaṃ tiṭṭhanato niyyāti. Tasmā bhagavā iddhipāṭihāriyañca ādesanāpāṭihāriyañca garahati, anusāsanīpāṭihāriyaṃyeva pasaṃsati.

Bhūtanirodhesakavatthuvaṇṇanā

487. **Bhūtapubba**nti idaṃ kasmā bhagavatā āraddhaṃ. Iddhipāṭihāriyaādesanāpāṭihāriyānaṃ aniyyānikabhāvadassanatthaṃ, anusāsanīpāṭihāriyasseva niyyānikabhāvadassanatthaṃ. Api ca sabbabuddhānaṃ mahābhūtapariyesako nāmeko bhikkhu hotiyeva. Yo mahābhūte pariyesanto yāva brahmalokā vicaritvā vissajjetāraṃ alabhitvā āgamma buddhameva pucchitvā nikkaṅkho hoti. Tasmā buddhānaṃ mahantabhāvappakāsanatthaṃ, idañca kāraṇaṃ paṭicchannaṃ, atha naṃ vivaṭaṃ katvā desentopi bhagavā ''bhūtapubba''ntiādimāha.

Tattha **kattha nu kho**ti kismiṃ ṭhāne kiṃ āgamma kiṃ pattassa te anavasesā appavattivasena nirujjhanti. Mahābhūtakathā panesā sabbākārena visuddhimagge vuttā, tasmā sā tatova gahetabbā.

488. **Devayāniyo maggo**ti pāṭiyekko devalokagamanamaggo nāma natthi, iddhividhañāṇasseva panetaṃ adhivacanaṃ. Tena hesa yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattento devalokaṃ yāti. Tasmā ''taṃ devayāniyo maggo''ti vuttaṃ. **Yena cātumahārājikā**ti samīpe ṭhitampi bhagavantaṃ apucchitvā dhammatāya codito devatā mahānubhāvāti maññamāno upasaṅkami. **Mayampi kho, bhikkhu, na jānāmā**ti buddhavisaye pañhaṃ pucchitā devatā na jānanti, tenevamāhaṃsu. Atha kho so bhikkhu ''mama imaṃ pañhaṃ na kathetuṃ na labbhā, sīghaṃ kathethā''ti tā devatā ajjhottharati, punappunaṃ pucchati, tā ''ajjhottharati no ayaṃ bhikkhu, handa naṃ hatthato mocessāmā''ti cintetvā ''atthi kho bhikkhu cattāro mahārājāno''tiādimāhaṃsu. Tattha **abhikkantatarā**ti atikkamma kantatarā. **Paṇītatarā**ti vaṇṇayasaissariyādīhi uttamatarā etena nayena sabbavāresu attho veditabbo.

491-493. Ayaṃ pana viseso – sakko kira devarājā cintesi ''ayaṃ pañho buddhavisayo, na sakkā aññena vissajjituṃ, ayañca bhikkhu aggiṃ pahāya khajjopanakaṃ dhamanto viya, bheriṃ pahāya udaraṃ vādento viya ca, loke aggapuggalaṃ sammāsambuddhaṃ pahāya devatā pucchanto vicarati, pesemi naṃ satthusantika''nti. Tato punadeva so cintesi ''sudūrampi gantvā satthu santikeva nikkaṅkho bhavissati. Atthi ceva puggalo nāmesa, thokaṃ tāva āhiṇḍanto kilamatu pacchā jānissatī''ti. Tato taṃ ''ahampi kho''tiādimāha. Brahmayāniyopi devayāniyasadisova. Devayāniyamaggoti vā brahmayāniyamaggoti vā dhammasetūti vā ekacittakkhaṇikaappanāti vā sanniṭṭhānikacetanāti vā mahaggatacittanti vā abhiññāñāṇanti vā sabbametaṃ iddhividhañāṇasseva nāmaṃ.

494. **Pubbanimitta**nti āgamanapubbabhāge nimittaṃ sūriyassa udayato aruṇuggaṃ viya. Tasmā idāneva brahmā āgamissati, evaṃ mayaṃ jānāmāti dīpayiṃsu. **Pāturahosī**ti pākaṭo ahosi. Atha kho so brahmā tena bhikkhunā puṭṭho attano avisayabhāvaṃ ñatvā sacāhaṃ ''na jānāmī''ti vakkhāmi, ime maṃ paribhavissanti, atha jānanto viya yaṃ kiñci kathessāmi, ayaṃ me bhikkhu veyyākaraṇena anāraddhacitto vādaṃ āropessati. ''Ahamasmi bhikkhu brahmā''tiādīni pana me bhaṇantassa na koci vacanaṃ saddahissati. Yaṃnūnāhaṃ vikkhepaṃ katvā imaṃ bhikkhuṃ satthusantikaṃyeva peseyyanti cintetvā ''ahamasmi bhikkhu brahmā''tiādimāha.

495-496. **Ekamantaṃ apanetvā**ti kasmā evamakāsi? Kuhakattā. **Bahiddhā pariyeṭṭhi**nti telatthiko vālikaṃ nippīḷiyamāno viya yāva brahmalokā bahiddhā pariyesanaṃ āpajjati.

497. **Sakuṇa**nti kākaṃ vā kulalaṃ vā. **Na kho eso, bhikkhu, pañho evaṃ pucchitabbo**ti idaṃ bhagavā yasmā padesenesa pañho pucchitabbo, ayañca kho bhikkhu anupādinnakepi gahetvā nippadesato pucchati, tasmā paṭisedheti. Āciṇṇaṃ kiretaṃ buddhānaṃ, pucchāmūḷhassa janassa pucchāya dosaṃ dassetvā pucchaṃ sikkhāpetvā pucchāvissajjanaṃ. Kasmā? Pucchituṃ ajānitvā paripucchanto duviññāpayo hoti. Pañhaṃ sikkhāpento pana ''kattha āpo cā''tiādimāha.

498. Tattha **na gādhatī**ti na patiṭṭhāti, ime cattāro mahābhūtā kiṃ āgamma appatiṭṭhā bhavantīti attho. Upādinnaṃyeva sandhāya pucchati. **Dīghañca rassañcā**ti saṇṭhānavasena upādārūpaṃ vuttaṃ. **Aṇuṃ thūla**nti khuddakaṃ vā mahantaṃ vā, imināpi upādārūpe vaṇṇamattameva kathitaṃ. **Subhāsubha**nti subhañca asubhañca upādārūpameva kathitaṃ. Kiṃ pana upādārūpaṃ subhanti asubhanti atthi? Natthi. Iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ paneva kathitaṃ. **Nāmañca rūpañcā**ti nāmañca dīghādibhedaṃ rūpañca. **Uparujjhatī**ti nirujjhati, kiṃ āgamma asesametaṃ nappavattatīti.

Evaṃ pucchitabbaṃ siyāti pucchaṃ dassetvā idāni vissajjanaṃ dassento tatra veyyākaraṇaṃ bhavatīti vatvā – ''viññāṇa''ntiādimāha.

499. Tattha viññātabbanti **viññāṇaṃ** nibbānassetaṃ nāmaṃ, tadetaṃ nidassanābhāvato **anidassanaṃ.** Uppādanto vā vayanto vā ṭhitassa aññathattanto vā etassa natthīti **anantaṃ. Pabha**nti panetaṃ kira titthassa nāmaṃ, taññhi papanti etthāti papaṃ, pakārassa pana bhakāro kato. Sabbato pabhamassāti **sabbatopabhaṃ.** Nibbānassa kira yathā mahāsamuddassa yato yato otaritukāmā honti, taṃ tadeva titthaṃ, atitthaṃ nāma natthi. Evameva aṭṭhatiṃsāya kammaṭṭhānesu yena yena mukhena nibbānaṃ otaritukāmā honti, taṃ tadeva titthaṃ, nibbānassa atitthaṃ nāma natthi. Tena vuttaṃ ''sabbatopabha''nti. **Ettha āpo cā**ti ettha nibbāne idaṃ nibbānaṃ āgamma sabbametaṃ āpotiādinā nayena vuttaṃ upādinnaka dhammajātaṃ nirujjhati, appavattaṃ hotīti.

Idānissa nirujjhanūpāyaṃ dassento ''viññāṇassa nirodhena etthetaṃ uparujjhatī''ti āha. Tattha **viññāṇa**nti carimakaviññāṇampi abhisaṅkhāraviññāṇampi, carimakaviññāṇassāpi hi nirodhena etthetaṃ uparujjhati. Vijjhātadīpasikhā viya apaṇṇattikabhāvaṃ yāti. Abhisaṅkhāraviññāṇassāpi anuppādanirodhena anuppādavasena uparujjhati. Yathāha ''sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena ṭhapetvā sattabhave anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca etthete nirujjhantī''ti sabbaṃ cūḷaniddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Kevaṭṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Lohiccasuttavaṇṇanā

Lohiccabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

501. **Evaṃ me sutaṃ…pe… kosalesū**ti lohiccasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā. **Sālavatikā**ti tassa gāmassa nāmaṃ, so kira vatiyā viya samantato sālapantiyā parikkhitto. Tasmā sālavatikāti vuccati. **Lohicco**ti tassa brāhmaṇassa nāmaṃ.

502-503. **Pāpaka**nti parānukampā virahitattā lāmakaṃ, na pana ucchedasassatānaṃ aññataraṃ. **Uppannaṃ hotī**ti jātaṃ hoti, na kevalañca citte jātamattameva. So kira tassa vasena parisamajjhepi evaṃ bhāsatiyeva. **Kiñhi paro parassā**ti paro yo anusāsīyati, so tassa anusāsakassa kiṃ karissati. Attanā paṭiladdhaṃ kusalaṃ dhammaṃ attanāva sakkatvā garuṃ katvā vihātabbanti vadati.

504-407. **Rosikaṃ nhāpitaṃ āmantesī**ti rosikāti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmaṃ nhāpitaṃ āmantesi. So kira bhagavato āgamanaṃ sutvā cintesi – ''vihāraṃ gantvā diṭṭhaṃ nāmaṃ bhāro, gehaṃ pana āṇāpetvā passissāmi ceva yathāsatti ca āgantukabhikkhaṃ dassāmī''ti, tasmā evaṃ nhāpitaṃ āmantesi.

508. **Piṭṭhito piṭṭhito**ti kathāphāsukatthaṃ pacchato pacchato anubandho hoti. **Vivecetū**ti vimocetu, taṃ diṭṭhigataṃ vinodetūti vadati. Ayaṃ kira upāsako lohiccassa brāhmaṇassa piyasahāyako. Tasmā tassa atthakāmatāya evamāha. **Appeva nāma siyā**ti ettha paṭhamavacanena bhagavā gajjati, dutiyavacanena anugajjati. Ayaṃ kirettha adhippāyo – rosike etadatthameva mayā cattāri asaṅkhyeyyāni. Kappasatasahassañca vividhāni dukkarāni karontena pāramiyo pūritā, etadatthameva sabbaññutaññāṇaṃ paṭividdhaṃ, na me lohiccassa diṭṭhigataṃ bhinditum bhāroti, imamatthaṃ dassento paṭhamavacanena bhagavā gajjati. Kevalaṃ rosike lohiccassa mama santike āgamanaṃ vā nisajjā vā allāpasallāpo vā hotu, sacepi lohiccasadisānaṃ satasahassassa kaṅkhā hoti, paṭibalo ahaṃ vinodetuṃ lohiccassa pana ekassa diṭṭhivinodane mayhaṃ ko bhāroti imamatthaṃ dassento dutiyavacanena bhagavā anugajjatīti veditabbo.

Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā

509. **Samudayasañjātī**ti samudayassa sañjāti bhoguppādo, tato uṭṭhitaṃ dhanadhaññanti attho. **Ye taṃ upajīvantī**ti ye ñātiparijanadāsakammakarādayo janā taṃ nissāya jīvanti. **Antarāyakaro**ti lābhantarāyakaro. **Hitānukampī**ti ettha **hita**nti vuḍḍhi. **Anukampatī**ti anukampī, icchatīti attho, vuḍḍhiṃ icchati vā no vāti vuttaṃ hoti. **Nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā**ti sace sā micchādiṭṭhi sampajjati, niyatā hoti, ekaṃsena niraye nibbattati, no ce, tiracchānayoniyaṃ nibbattatīti attho.

510-512. Idāni yasmā yathā attano lābhantarāyena sattā saṃvijjanti na tathā paresaṃ, tasmā suṭṭhutaraṃ brāhmaṇaṃ pavecetukāmo ‘‘taṃ kiṃ maññasī’’ti dutiyaṃ upapattimāha. **Ye cime**ti ye ca ime tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontā kulaputtā **dibbā gabbhā**ti upayogatthe paccattavacanaṃ, dibbe gabbheti attho. Dibbā, gabbhāti ca channaṃ devalokānametaṃ adhivacanaṃ. **Paripācentī**ti devalokagāminiṃ paṭipadaṃ pūrayamānā dānaṃ, dadamānā, sīlaṃ rakkhamānā, gandhamālādīhi, pūjaṃ kurumānā bhāvanaṃ bhāvayamānā pācenti vipācenti paripācenti pariṇāmaṃ gamenti. **Dibbānaṃ bhavānaṃ abhinibbattiyā**ti dibbabhavā nāma devānaṃ vimānāni, tesaṃ nibbattanatthāyāti attho. Atha vā **dibbā gabbhā**ti dānādayo puññavisesā. **Dibbā bhavā**ti devaloke vipākakkhandhā, tesaṃ nibbattanatthāya tāni puññāni karontīti attho. **Tesaṃ antarāyakaro**ti tesaṃ maggasampattiphalasampattidibbabhavavisesānaṃ antarāyakaro. Iti bhagavā ettāvatā aniyamiteneva opammavidhinā yāva bhavaggā uggataṃ brāhmaṇassa mānaṃ bhinditvā idāni codanārahe tayo satthāre dassetuṃ ‘‘tayo kho me, lohiccā’’tiādimāha.

Tayo codanārahavaṇṇanā

513. Tattha **sā codanā**ti tayo satthāre codentassa codanā. **Na aññā cittaṃ upaṭṭhapentī**ti aññāya ājānanatthāya cittaṃ na upaṭṭhapenti. **Vokkammā**ti nirantaraṃ tassa sāsanaṃ akatvā tato ukkamitvā vattantīti attho. **Osakkantiyā vā ussakkeyyā**ti paṭikkamantiyā upagaccheyya, anicchantiyā iccheyya, ekāya sampayogaṃ anicchantiyā eko iccheyyāti vuttaṃ hoti. **Parammukhiṃ vā āliṅgeyyā**ti daṭṭhumpi anicchamānaṃ parammukhiṃ ṭhitaṃ pacchato gantvā āliṅgeyya. **Evaṃsampadamida**nti imassāpi satthuno ‘‘mama ime sāvakā’’ti sāsanā vokkamma vattamānepi te lobhena anusāsato imaṃ lobhadhammaṃ evaṃsampadameva īdisameva vadāmi. Iti so evarūpo tava lobhadhammo yena tvaṃ osakkantiyā ussakkanto viya parammukhiṃ āliṅganto viya ahosītipi taṃ codanaṃ arahati. **Kiñhi paro parassa karissatī**ti yena dhammena pare anusāsi, attānameva tāva tattha sampādehi, ujuṃ karohi. Kiñhi paro parassa karissatīti codanaṃ arahati.

514. **Niddāyitabba**nti sassarūpakāni tiṇāni uppāṭetvā parisuddhaṃ kātabbaṃ.

515. Tatiyacodanāya **kiñhi paro parassā**ti anusāsanaṃ asampaṭicchanakālato paṭṭhāya paro anusāsitabbo, parassa anusāsakassa kiṃ karissatīti nanu tattha appossukkataṃ āpajjitvā attanā paṭividdhadhammaṃ attanāva mānetvā pūjetvā vihātabbanti evaṃ codanaṃ arahatīti attho.

Na codanārahasatthuvaṇṇanā

516. **Na codanāraho**ti ayañhi yasmā paṭhamameva attānaṃ patirūpe patiṭṭhāpetvā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti. Sāvakā cassa assavā hutvā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanti, tāya ca paṭipattiyā mahantaṃ visesamadhigacchanti. Tasmā na codanārahoti.

517. **Narakapapātaṃ papatanto**ti mayā gahitāya diṭṭhiyā ahaṃ narakapapātaṃ papatanto. **Uddharitvā thale patiṭṭhāpito**ti taṃ diṭṭhiṃ bhinditvā dhammadesanāhatthena apāyapatanato uddharitvā saggamaggathale ṭhapitomhīti vadati. Sesamettha uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Lohiccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Tevijjasuttavaṇṇanā

518. **Evaṃ me sutaṃ…pe… kosalesū**ti tevijjasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā. **Manasākaṭa**nti tassa gāmassa nāmaṃ. **Uttarena manasākaṭassā**ti manasākaṭato avidūre uttarapasse. **Ambavane**ti taruṇaambarukkhasaṇḍe, ramaṇīyo kira so bhūmibhāgo, heṭṭhā rajatapaṭṭasadisā vālikā vippakiṇṇā, upari maṇivitānaṃ viya ghanasākhāpattaṃ ambavanaṃ. Tasmiṃ buddhānaṃ anucchavike pavivekasukhe ambavane viharatīti attho.

519. **Abhiññātā abhiññātā**ti kulacārittādisampattiyā tattha tattha paññātā. **Caṅkī**tiādīni tesaṃ nāmāni. Tattha **caṅkī** opāsādavāsiko. **Tārukkho** icchānaṅgalavāsiko. **Pokkharasātī** ukkaṭṭhavāsiko. **Jāṇusoṇī** sāvatthivāsiko. **Todeyyo** tudigāmavāsiko. **Aññe cā**ti aññe ca bahujanā. Attano attano nivāsaṭṭhānehi āgantvā mantasajjhāyakaraṇatthaṃ tattha paṭivasanti. Manasākaṭassa kira ramaṇīyatāya te brāhmaṇā tattha nadītīre gehāni kāretvā parikkhipāpetvā aññesaṃ bahūnaṃ pavesanaṃ nivāretvā antarantarā tattha gantvā vasanti.

520-521. **Vāseṭṭhabhāradvājāna**nti **vāseṭṭhassa** ca pokkharasātino antevāsikassa, **bhāradvājassa** ca tārukkhantevāsikassa. Ete kira dve jātisampannā tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū ahesuṃ. **Jaṅghavihāra**nti aticiranisajjapaccayā kilamathavinodanatthāya jaṅghacāraṃ. Te kira divasaṃ sajjhāyaṃ katvā sāyanhe vuṭṭhāya nhānīyasambhāragandhamālateladhotavatthāni gāhāpetvā attano parijanaparivutā nhāyitukāmā nadītīraṃ gantvā rajatapaṭṭavaṇṇe vālikāsaṇḍe aparāparaṃ caṅkamiṃsu. Ekaṃ caṅkamantaṃ itaro anucaṅkami, puna itaraṃ itaroti. Tena vuttaṃ ‘‘anucaṅkamantānaṃ anuvicarantāna’’nti. **Maggāmagge**ti magge ca amagge ca. Katamaṃ nu kho paṭipadaṃ pūretvā katamena maggena sakkā sukhaṃ brahmalokaṃ gantunti evaṃ maggāmaggaṃ ārabbha kathaṃ samuṭṭhāpesunti attho. **Añjasāyano**ti ujumaggassetaṃ vevacanaṃ, añjasā vā ujukameva etena āyanti āgacchantīti añjasāyano **niyyāniko niyyātī**ti niyyāyanto niyyāti, gacchanto gacchatīti attho.

Takkarassa brahmasahabyatāyāti yo taṃ maggaṃ karoti paṭipajjati, tassa brahmunā saddhiṃ sahabhāvāya, ekaṭṭhāne pātubhāvāya gacchatīti attho. **Yvāya**nti yo ayaṃ. **Akkhāto**ti kathito dīpito. **Brāhmaṇena pokkharasātinā**ti attano ācariyaṃ apadisati. Iti vāseṭṭho sakameva ācariyavādaṃ thometvā paggaṇhitvā vicarati. Bhāradvājopi sakamevāti. Tena vuttaṃ **‘‘neva kho asakkhi vāseṭṭho’’**tiādi.

Tato vāseṭṭho ‘‘ubhinnampi amhākaṃ kathā aniyyānikāva, imasmiñca loke maggakusalo nāma bhotā gotamena sadiso natthi, bhavañca gotamo avidūre vasati, so no tulaṃ gahetvā nisinnavāṇijo viya kaṅkhaṃ chindissatī’’ti cintetvā tamatthaṃ bhāradvājassa ārocetvā ubhopi gantvā attano kathaṃ bhagavato ārocesuṃ. Tena vuttaṃ ‘‘atha kho vāseṭṭho…pe… yvāyaṃ akkhāto brāhmaṇena tārukkhenā’’ti.

522. **Ettha bho gotamā**ti etasmiṃ maggāmagge. **Viggaho vivādo**tiādīsu pubbuppattiko viggaho. Aparabhāge vivādo. Duvidhopi eso nānāācariyānaṃ vādato nānāvādo.

523. **Atha kismiṃ pana vo**ti tvampi ayameva maggoti attano ācariyavādameva paggayha tiṭṭhasi, bhāradvājopi attano ācariyavādameva, ekassāpi ekasmiṃ saṃsayo natthi. Evaṃ sati kismiṃ vo viggahoti pucchati.

524. **Maggāmagge**, **bho gotamā**ti magge bho gotama amagge ca, ujumagge ca anujumagge cāti attho. Esa kira ekabrāhmaṇassāpi maggaṃ ‘‘na maggo’’ti na vadati. Yathā pana attano ācariyassa maggo ujumaggo, na evaṃ aññesaṃ anujānāti, tasmā tamevatthaṃ dīpento ‘‘kiñcāpi bho gotamā’’tiādimāha.

Sabbāni tānīti liṅgavipallāsena vadati, sabbe teti vuttaṃ hoti. **Bahūnī**ti aṭṭha vā dasa vā. **Nānāmaggānī**ti mahantāmahantajaṅghamaggasakaṭamaggādivasena nānāvidhāni sāmantā gāmanadītaḷākakhettādīhi āgantvā gāmaṃ pavisanamaggāni.

525-526. **‘‘Niyyantī**ti vāseṭṭha vadesī’’ti bhagavā tikkhattuṃ vacībhedaṃ katvā paṭiññaṃ kārāpesi. Kasmā? Titthiyā hi paṭijānitvā pacchā niggayhamānā avajānanti. So tathā kātuṃ na sakkhissatīti.

527-529. **Teva tevijjā**ti te tevijjā. Vakāro āgamasandhimattaṃ. **Andhaveṇī**ti andhapaveṇī, ekena cakkhumatā gahitayaṭṭhiyā koṭiṃ eko andho gaṇhati, taṃ andhaṃ añño taṃ aññoti evaṃ paṇṇāsasaṭṭhi andhā paṭipāṭiyā ghaṭitā andhaveṇīti vuccati. **Paramparasaṃsattā**ti aññamaññaṃ laggā, yaṭṭhigāhakenapi cakkhumatā virahitāti attho. Eko kira dhutto andhagaṇaṃ disvā ‘‘asukasmiṃ nāma gāme khajjabhojjaṃ sulabha’’nti ussāhetvā ‘‘tena hi tattha no sāmi nehi, idaṃ nāma te demā’’ti vutte, lañjaṃ gahetvā antarāmagge maggā okkamma mahantaṃ gacchaṃ anuparigantvā purimassa hatthena pacchimassa kacchaṃ gaṇhāpetvā ‘‘kiñci kammaṃ atthi, gacchatha tāva tumhe’’ti vatvā palāyi, te divasampi gantvā maggaṃ avindamānā ‘‘kuhiṃ no cakkhumā, kuhiṃ maggo’’ti paridevitvā maggaṃ avindamānā tattheva mariṃsu. Te sandhāya vuttaṃ ‘‘paramparasaṃsattā’’ti. **Purimopī**ti purimesu dasasu brāhmaṇesu ekopi. **Majjhimopī**ti majjhimesu ācariyapācariyesu ekopi. **Pacchimopī**ti idāni tevijjesu brāhmaṇesu ekopi. **Hassakaññevā**ti hasitabbameva. **Nāmakaññevā**ti lāmakaṃyeva. Tadetaṃ atthābhāvena **rittakaṃ,** rittakattāyeva **tucchakaṃ.** Idāni brahmaloko tāva tiṭṭhatu, yo tevijjehi na diṭṭhapubbova. Yepi candimasūriye tevijjā passanti, tesampi sahabyatāya maggaṃ desetuṃ nappahontīti dassanatthaṃ ‘‘taṃ kiṃ maññasī’’tiādimāha.

530. Tattha **yato candimasūriyā uggacchantī**ti yasmiṃ kāle uggacchanti. **Yattha ca oggacchantī**ti yasmiṃ kāle atthamenti, uggamanakāle ca atthaṅgamanakāle ca passantīti attho. **Āyācantī**ti ‘‘udehi bhavaṃ canda, udehi bhavaṃ sūriyā’’ti evaṃ āyācanti. **Thomayantī**ti ‘‘sommo cando, parimaṇḍalo cando, sappabho cando’’tiādīni vadantā pasaṃsanti. **Pañjalikā**ti paggahitaañjalikā. **Namassamānā**ti ‘‘namo namo’’ti vadamānā.

531-532. **Yaṃ passantī**ti ettha **ya**nti nipātamattaṃ. **Kiṃ pana na kirā**ti ettha idha pana kiṃ vattabbaṃ. Yattha kira tevijjehi brāhmaṇehi na brahmā sakkhidiṭṭhoti evamattho daṭṭhabbo.

Aciravatīnadīupamākathā

542. **Samatittikā**ti samabharitā. **Kākapeyyā**ti yattha katthaci tīre ṭhitena kākena sakkā pātunti kākapeyyā. **Pāraṃ taritukāmo**ti nadiṃ atikkamitvā paratīraṃ gantukāmo. **Avheyyā**ti pakkoseyya. **Ehi pārāpāra**nti ambho pāra apāraṃ ehi, atha maṃ sahasāva gahetvā gamissasi, atthi me accāyikakammanti attho.

544. **Ye dhammā brāhmaṇakārakā**ti ettha pañcasīladasakusalakammapathabhedā dhammā brāhmaṇakārakāti veditabbā, tabbiparītā abrāhmaṇakārakā. **Indamavhāyāmā**ti indaṃ avhāyāma pakkosāma. Evaṃ brāhmaṇānaṃ avhāyanassa niratthakataṃ dassetvā punapi bhagavā aṇṇavakucchiyaṃ sūriyo viya jalamāno pañcasatabhikkhuparivuto aciravatiyā tīre nisinno aparampi nadīupamaṃyeva āharanto ‘‘seyyathāpī’’tiādimāha.

546. **Kāmaguṇā**ti kāmayitabbaṭṭhena kāmā, bandhanaṭṭhena guṇā. ‘‘Anujānāmi bhikkhave, ahatānaṃ vatthānaṃ diguṇaṃ saṅghāṭi’’nti (mahāva. 348) ettha hi paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Accenti kālā tarayanti rattiyo, vayoguṇā anupubbaṃ jahantī’’ti ettha rāsaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā’’ti (ma. ni. 3.379) ettha ānisaṃsaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Antaṃ antaguṇaṃ (khu. pā. 3.1) kayirā mālāguṇe bahū’’ti (dha. pa. 53) ca ettha bandhanaṭṭho guṇaṭṭho. Idhāpi eseva adhippeto. Tena vuttaṃ ‘‘bandhanaṭṭhena guṇā’’ti. **Cakkhuviññeyyā**ti cakkhuviññāṇena passitabbā. Etenupāyena sotaviññeyyādīsupi attho veditabbo. **Iṭṭhā**ti pariyiṭṭhā vā hontu, mā vā, iṭṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kāmanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasañhitā**ti ārammaṇaṃ katvā uppajjamānena kāmena upasañhitā. **Rajanīyā**ti rañjanīyā, rāguppattikāraṇabhūtāti attho.

Gadhitāti gedhena abhibhūtā hutvā. **Mucchitā**ti mucchākārappattāya adhimattakāya taṇhāya abhibhūtā. **Ajjhopannā**ti adhiopannā ogāḷhā ‘‘idaṃ sāra’’nti pariniṭṭhānappattā hutvā. **Anādīnavadassāvino**ti ādīnavaṃ apassantā. **Anissaraṇapaññā**ti idamettha nissaraṇanti, evaṃ parijānanapaññāvirahitā, paccavekkhaṇaparibhogavirahitāti attho.

548. **Āvaraṇā**tiādīsu āvarantīti **āvaraṇā.** Nivārentīti **nīvaraṇā.** Onandhantīti **onāhanā.** Pariyonandhantīti **pariyonāhanā.** Kāmacchandādīnaṃ vitthārakathā visuddhimaggato gahetabbā.

549-550. **Āvutā nivutā onaddhā pariyonaddhā**ti padāni āvaraṇādīnaṃ vasena vuttāni. **Sapariggaho**ti itthipariggahena sapariggahoti pucchati. **Apariggaho bho gotamā**tiādīsupi kāmacchandassa abhāvato itthipariggahena apariggaho. Byāpādassa abhāvato kenaci saddhiṃ veracittena avero. Thinamiddhassa abhāvato cittagelaññasaṅkhātena byāpajjena abyāpajjo. Uddhaccakukkuccābhāvato uddhaccakukkuccādīhi saṃkilesehi asaṃkiliṭṭhacitto suparisuddhamānaso. Vicikicchāya abhāvato cittaṃ vase vatteti. Yathā ca brāhmaṇā cittagatikā hontīti, cittassa vasena vattanti, na tādisoti vasavattī.

552. **Idha kho panā**ti idha brahmalokamagge. **Āsīditvā**ti amaggameva ‘‘maggo’’ti upagantvā. **Saṃsīdantī**ti ‘‘samatala’’nti saññāya paṅkaṃ otiṇṇā viya anuppavisanti. **Saṃsīditvā visāraṃ pāpuṇantī**ti evaṃ paṅke viya saṃsīditvā visāraṃ aṅgamaṅgasaṃbhañjanaṃ pāpuṇanti. **Sukkhataraṃ maññe tarantī**ti marīcikāya vañcetvā ‘‘kākapeyyā nadī’’ti saññāya ‘‘tarissāmā’’ti hatthehi ca pādehi ca vāyamamānā sukkhataraṇaṃ maññe taranti. Tasmā yathā hatthapādādīnaṃ saṃbhañjanaṃ paribhañjanaṃ, evaṃ apāyesu saṃbhañjanaṃ paribhañjanaṃ pāpuṇanti. Idheva ca sukhaṃ vā sātaṃ vā na labhanti. **Tasmā idaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇāna**nti tasmā idaṃ brahmasahabyatāya maggadīpakaṃ tevijjakaṃ pāvacanaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ. **Tevijjāiriṇa**nti tevijjāaraññaṃ **iriṇa**nti hi agāmakaṃ mahāaraññaṃ vuccati. **Tevijjāvivana**nti pupphaphalehi aparibhogarukkhehi sañchannaṃ nirudakaṃ araññaṃ. Yattha maggato ukkamitvā parivattitumpi na sakkā honti, taṃ sandhāyāha ‘‘tevijjāvivanantipi vuccatī’’ti. **Tevijjābyasana**nti tevijjānaṃ pañcavidhabyasanasadisametaṃ. Yathā hi ñātirogabhoga diṭṭhi sīlabyasanappattassa sukhaṃ nāma natthi, evaṃ tevijjānaṃ tevijjakaṃ pāvacanaṃ āgamma sukhaṃ nāma natthīti dasseti.

554. **Jātasaṃvaḍḍho**ti jāto ca vaḍḍhito ca, yo hi kevalaṃ tattha jātova hoti, aññattha vaḍḍhito, tassa samantā gāmamaggā na sabbaso paccakkhā honti, tasmā jātasaṃvaḍḍhoti āha. Jātasaṃvaḍḍhopi yo ciranikkhanto, tassa na sabbaso paccakkhā honti. Tasmā ‘‘tāvadeva avasaṭa’’nti āha, taṅkhaṇameva nikkhantanti attho. **Dandhāyitatta**nti ayaṃ nu kho maggo, ayaṃ na nukhoti kaṅkhāvasena cirāyitattaṃ. **Vitthāyitatta**nti yathā sukhumaṃ atthajātaṃ sahasā pucchitassa kassaci sarīraṃ thaddhabhāvaṃ gaṇhāti, evaṃ thaddhabhāvaggahaṇaṃ. **Na tvevā**ti iminā sabbaññutaññāṇassa appaṭihatabhāvaṃ dasseti. Tassa hi purisassa mārāvaṭṭanādivasena siyā ñāṇassa paṭighāto. Tena so dandhāyeyya vā vitthāyeyya vā. Sabbaññutaññāṇaṃ pana appaṭihataṃ, na sakkā tassa kenaci antarāyo kātunti dīpeti.

555. **Ullumpatu bhavaṃ gotamo**ti uddharatu bhavaṃ gotamo. **Brāhmaṇiṃ paja**nti brāhmaṇadārakaṃ, bhavaṃ gotamo mama brāhmaṇaputtaṃ apāyamaggato uddharitvā brahmalokamagge patiṭṭhapetūti attho. Athassa bhagavā buddhuppādaṃ dassetvā saddhiṃ pubbabhāgapaṭipadāya mettāvihārādibrahmalokagāmimaggaṃ desetukāmo ‘‘tena hi vāseṭṭhā’’tiādimāha. Tattha ‘‘idha tathāgato’’tiādi sāmaññaphale vitthāritaṃ. Mettāsahagatenātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ visuddhimagge brahmavihārakammaṭṭhānakathāyaṃ vuttaṃ. **Seyyathāpi vāseṭṭha balavā saṅkhadhamo**tiādi pana idha apubbaṃ. Tattha **balavā**ti balasampanno. **Saṅkhadhamo**ti saṅkhadhamako. **Appakasirenā**ti akicchena adukkhena. Dubbalo hi saṅkhadhamo saṅkhaṃ dhamantopi na sakkoti catasso disā sarena viññāpetuṃ, nāssa saṅkhasaddo sabbato pharati. Balavato pana vipphāriko hoti, tasmā ‘‘balavā’’tiādimāha. **Mettāya cetovimuttiyā**ti ettha mettāti vutte upacāropi appanāpi vaṭṭati, ‘‘cettovimuttī’’ti vutte pana appanāva vaṭṭati. **Yaṃ pamāṇakataṃ kamma**nti pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ vuccati. Appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacaraṃ. Tañhi pamāṇaṃ atikkamitvā odissakaanodissakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetvā katattā appamāṇakatanti vuccati. **Na taṃ tatrāvasissati na taṃ tatrāvatiṭṭhatī**ti taṃ kāmāvacarakammaṃ tasmiṃ rūpāvacarārūpāvacarakamme na ohīyati, na tiṭṭhati. Kiṃ vuttaṃ hoti – taṃ kāmāvacarakammaṃ tassa rūpārūpāvacarakammassa antarā laggituṃ vā ṭhātuṃ vā rūpārūpāvacarakammaṃ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṃ gahetvā patiṭṭhātuṃ na sakkoti. Atha kho rūpāvacarārūpāvacarakammameva kāmāvacaraṃ mahogho viya parittaṃ udakaṃ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati. Tassa vipākaṃ paṭibāhitvā sayameva brahmasahabyataṃ upanetīti. **Evaṃvihārī**ti evaṃ mettādivihārī.

559. **Ete mayaṃ bhavantaṃ gotama**nti idaṃ tesaṃ dutiyaṃ saraṇagamanaṃ. Paṭhamameva hete majjhimapaṇṇāsake vāseṭṭhasuttaṃ sutvā saraṇaṃ gatā, imaṃ pana tevijjasuttaṃ sutvā dutiyampi saraṇaṃ gatā. Katipāhaccayena pabbajitvā aggaññasutte upasampadañceva arahattañca alatthuṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Tevijjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca terasasuttapaṭimaṇḍitassa sīlakkhandhavaggassa

Atthavaṇṇanāti.

Sīlakkhandhavaggaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsapāḷi

1. Devadahavaggo

1. Devadahasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’ti. Evaṃvādino, bhikkhave, nigaṇṭhā.

‘‘Evaṃvādāhaṃ, bhikkhave, nigaṇṭhe upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – ‘saccaṃ kira tumhe, āvuso nigaṇṭhā, evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’ti? Te ca me, bhikkhave, nigaṇṭhā evaṃ puṭṭhā ‘āmā’ti paṭijānanti.

‘‘Tyāhaṃ evaṃ vadāmi – ‘kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – ahuvamheva mayaṃ pubbe, na nāhuvamhā’ti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

‘‘‘Kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – akaramheva mayaṃ pubbe pāpakammaṃ, na nākaramhā’ti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

‘‘‘Kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akaramhā’ti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

‘‘‘Kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjīretabbaṃ, ettakamhi vā dukkhe nijjiṇṇe sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’ti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

‘‘‘Kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampada’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

2. ‘‘Iti kira tumhe, āvuso nigaṇṭhā, na jānātha – ahuvamheva mayaṃ pubbe, na nāhuvamhāti, na jānātha – akaramheva mayaṃ pubbe pāpakammaṃ, na nākaramhāti, na jānātha – evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akaramhāti, na jānātha – ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjīretabbaṃ, ettakamhi vā dukkhe nijjiṇṇe sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatīti, na jānātha – diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadaṃ; evaṃ sante āyasmantānaṃ nigaṇṭhānaṃ na kallamassa veyyākaraṇāya – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī''ti.

''Sace pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jāneyyātha – ahuvamheva mayaṃ pubbe, na nāhuvamhāti, jāneyyātha – akaramheva mayaṃ pubbe pāpakammaṃ, na nākaramhāti, jāneyyātha – evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akaramhāti, jāneyyātha – ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjīretabbaṃ, ettakamhi vā dukkhe nijjiṇṇe sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatīti, jāneyyātha – diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadaṃ; evaṃ sante āyasmantānaṃ nigaṇṭhānaṃ kallamassa veyyākaraṇāya – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī''ti.

3. ''Seyyathāpi, āvuso nigaṇṭhā, puriso sallena viddho assa savisena gāḷhūpalepanena [gāḷhapalepanena (ka.)]; so sallassapi vedhanahetu [vedanāhetu (sī. pī. ka.)] dukkhā tibbā [tippā (sī. syā. kaṃ. pī.)] kaṭukā vedanā vediyeyya. Tassa mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhāpeyyuṃ. Tassa so bhisakko sallakatto satthena vaṇamukhaṃ parikanteyya; so satthenapi vaṇamukhassa parikantanahetu dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyeyya. Tassa so bhisakko sallakatto esaniyā sallaṃ eseyya; so esaniyāpi sallassa esanāhetu dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyeyya. Tassa so bhisakko sallakatto sallaṃ abbuheyya [abbuyheyya (sī.), abbhūṇheyya (syā. kaṃ.)]; so sallassapi abbuhanahetu [abbuyhanahetu (sī.), abbhūṇhanahetu (syā. kaṃ.)] dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyeyya. Tassa so bhisakko sallakatto agadaṅgāraṃ vaṇamukhe odaheyya; so agadaṅgārassapi vaṇamukhe odahanahetu dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyeyya. So aparena samayena rūḷhena vaṇena sañchavinā arogo assa sukhī serī sayaṃvasī yena kāmaṅgamo. Tassa evamassa – ahaṃ kho pubbe sallena viddho ahosiṃ savisena gāḷhūpalepanena. Sohaṃ sallassapi vedhanahetu dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyiṃ. Tassa me mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhapesuṃ. Tassa me so bhisakko sallakatto satthena vaṇamukhaṃ parikanti; sohaṃ satthenapi vaṇamukhassa parikantanahetu dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyiṃ. Tassa me so bhisakko sallakatto esaniyā sallaṃ esi; so ahaṃ esaniyāpi sallassa esanāhetu dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyiṃ. Tassa me so bhisakko sallakatto sallaṃ abbuhi [abbuyhi (sī.), abbhūṇhi (syā. kaṃ.)]; sohaṃ sallassapi abbuhanahetu dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyiṃ. Tassa me so bhisakko sallakatto agadaṅgāraṃ vaṇamukhe odahi; sohaṃ agadaṅgārassapi vaṇamukhe odahanahetu dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyiṃ. Somhi etarahi rūḷhena vaṇena sañchavinā arogo sukhī serī sayaṃvasī yena kāmaṅgamo''ti.

''Evameva kho, āvuso nigaṇṭhā, sace tumhe jāneyyātha – ahuvamheva mayaṃ pubbe, na nāhuvamhāti, jāneyyātha – akaramheva mayaṃ pubbe pāpakammaṃ, na nākaramhāti, jāneyyātha – evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akaramhāti, jāneyyātha – ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjīretabbaṃ, ettakamhi vā dukkhe nijjiṇṇe sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatīti, jāneyyātha – diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadaṃ; evaṃ sante āyasmantānaṃ nigaṇṭhānaṃ kallamassa veyyākaraṇāya – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī''ti.

''Yasmā ca kho tumhe, āvuso nigaṇṭhā, na jānātha – ahuvamheva mayaṃ pubbe, na nāhuvamhāti, na jānātha – akaramheva mayaṃ pubbe pāpakammaṃ, na nākaramhāti, na jānātha – evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akaramhāti, na jānātha – ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjīretabbaṃ, ettakamhi vā dukkhe nijjiṇṇe sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatīti, na jānātha – diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadaṃ; tasmā āyasmantānaṃ nigaṇṭhānaṃ na kallamassa veyyākaraṇāya – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’’ti.

4. ‘‘Evaṃ vutte, bhikkhave, te nigaṇṭhā maṃ etadavocuṃ – ‘nigaṇṭho, āvuso, nāṭaputto [nāthaputto (sī.)] sabbaññū sabbadassāvī, aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti. Carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’nti. So evamāha – ‘atthi kho vo, āvuso nigaṇṭhā, pubbeva pāpakammaṃ kataṃ, taṃ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya nijjīretha, yaṃ panettha etarahi kāyena saṃvutā vācāya saṃvutā manasā saṃvutā taṃ āyatiṃ pāpakammassa akaraṇaṃ. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’ti. Tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca, tena camhā attamanā’’ti.

5. ‘‘Evaṃ vutte ahaṃ, bhikkhave, te nigaṇṭhe etadavocaṃ – ‘pañca kho ime, āvuso nigaṇṭhā, dhammā diṭṭheva dhamme dvidhāvipākā. Katame pañca? Saddhā, ruci, anussavo, ākāraparivitakko, diṭṭhinijjhānakkhanti – ime kho, āvuso nigaṇṭhā, pañca dhammā diṭṭheva dhamme dvidhāvipākā. Tatrāyasmantānaṃ nigaṇṭhānaṃ kā atītaṃse satthari saddhā, kā ruci, ko anussavo, ko ākāraparivitakko, kā diṭṭhinijjhānakkhantī’ti. Evaṃvādī [evaṃvādīsu (ka.)] kho ahaṃ, bhikkhave, nigaṇṭhesu na kañci [kiñci (sī. pī. ka.)] sahadhammikaṃ vādapaṭihāraṃ samanupassāmi.

‘‘Puna caparāhaṃ [puna ca panāhaṃ (sī. pī. ka.)], bhikkhave, te nigaṇṭhe evaṃ vadāmi – ‘taṃ kiṃ maññatha, āvuso nigaṇṭhā. Yasmiṃ vo samaye tibbo [tippo (pī.)] upakkamo hoti tibbaṃ padhānaṃ, tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyetha; yasmiṃ pana vo samaye na tibbo upakkamo hoti na tibbaṃ padhānaṃ, na tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyethā’ti? ‘Yasmiṃ no, āvuso gotama, samaye tibbo upakkamo hoti tibbaṃ padhānaṃ, tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyāma; yasmiṃ pana no samaye na tibbo upakkamo hoti na tibbaṃ padhānaṃ, na tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyāmā’’’ti.

6. ‘‘Iti kira, āvuso nigaṇṭhā, yasmiṃ vo samaye tibbo upakkamo hoti tibbaṃ padhānaṃ, tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyetha; yasmiṃ pana vo samaye na tibbo upakkamo hoti na tibbaṃ padhānaṃ, na tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyetha. Evaṃ sante āyasmantānaṃ nigaṇṭhānaṃ na kallamassa veyyākaraṇāya – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatīti. Sace, āvuso nigaṇṭhā, yasmiṃ vo samaye tibbo upakkamo hoti tibbaṃ padhānaṃ, na tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyetha; yasmiṃ pana vo samaye na tibbo upakkamo hoti na tibbaṃ padhānaṃ, tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyetha [padhānaṃ, tiṭṭheyyeva tasmiṃ samaye… vedanā (sī. syā. kaṃ. pī.)]; evaṃ sante āyasmantānaṃ nigaṇṭhānaṃ kallamassa veyyākaraṇāya – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’’ti.

‘‘‘Yasmā ca kho, āvuso nigaṇṭhā, yasmiṃ vo samaye tibbo upakkamo hoti tibbaṃ padhānaṃ, tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyetha; yasmiṃ pana vo samaye na tibbo upakkamo hoti na tibbaṃ padhānaṃ, na tibbā tasmiṃ samaye opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyetha; te tumhe sāmaṃyeva opakkamikā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānā avijjā aññāṇā sammohā vipaccetha – yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbekatahetu. Iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantībhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo; kammakkhayā dukkhakkhayo; dukkhakkhayā vedanākkhayo; vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’ti. Evaṃvādīpi [evaṃvādīsupi (ka.)] kho ahaṃ, bhikkhave, nigaṇṭhesu na kañci sahadhammikaṃ vādapaṭihāraṃ samanupassāmi.

7. ‘‘Puna caparāhaṃ, bhikkhave, te nigaṇṭhe evaṃ vadāmi – ‘taṃ kiṃ maññathāvuso nigaṇṭhā, yamidaṃ kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā samparāyavedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Yaṃ panidaṃ kammaṃ samparāyavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā diṭṭhadhammavedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Taṃ kiṃ maññathāvuso nigaṇṭhā, yamidaṃ kammaṃ sukhavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā dukkhavedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Yaṃ panidaṃ kammaṃ dukkhavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā sukhavedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Taṃ kiṃ maññathāvuso nigaṇṭhā, yamidaṃ kammaṃ paripakkavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā aparipakkavedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Yaṃ panidaṃ kammaṃ aparipakkavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā paripakkavedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Taṃ kiṃ maññathāvuso nigaṇṭhā, yamidaṃ kammaṃ bahuvedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā appavedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Yaṃ panidaṃ kammaṃ appavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā bahuvedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Taṃ kiṃ maññathāvuso nigaṇṭhā, yamidaṃ kammaṃ savedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā avedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Yaṃ panidaṃ kammaṃ avedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā savedanīyaṃ hotūti labbhameta’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

8. ‘‘Iti kira, āvuso nigaṇṭhā, yamidaṃ kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā samparāyavedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yaṃ panidaṃ kammaṃ samparāyavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā diṭṭhadhammavedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yamidaṃ kammaṃ sukhavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā dukkhavedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yamidaṃ kammaṃ dukkhavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā sukhavedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yamidaṃ kammaṃ paripakkavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā aparipakkavedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yamidaṃ kammaṃ aparipakkavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā paripakkavedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yamidaṃ kammaṃ bahuvedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā appavedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yamidaṃ kammaṃ appavedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā bahuvedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yamidaṃ kammaṃ savedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā avedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ, yamidaṃ kammaṃ avedanīyaṃ taṃ upakkamena vā padhānena vā savedanīyaṃ hotūti alabbhametaṃ; evaṃ sante āyasmantānaṃ nigaṇṭhānaṃ aphalo upakkamo hoti, aphalaṃ padhānaṃ’’.

‘‘Evaṃvādī, bhikkhave, nigaṇṭhā. Evaṃvādīnaṃ, bhikkhave, nigaṇṭhānaṃ dasa sahadhammikā vādānuvādā gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchanti.

9. ‘‘Sace, bhikkhave, sattā pubbekatahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, nigaṇṭhā pubbe dukkaṭakammakārino yaṃ etarahi evarūpā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyanti. Sace, bhikkhave, sattā issaranimmānahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, nigaṇṭhā pāpakena issarena nimmitā yaṃ etarahi evarūpā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyanti. Sace, bhikkhave, sattā saṅgatibhāvahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, nigaṇṭhā pāpasaṅgatikā yaṃ etarahi evarūpā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyanti. Sace, bhikkhave, sattā abhijātihetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, nigaṇṭhā pāpābhijātikā yaṃ etarahi evarūpā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyanti. Sace, bhikkhave, sattā diṭṭhadhammūpakkamahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, nigaṇṭhā evarūpā diṭṭhadhammūpakkamā yaṃ etarahi evarūpā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vediyanti.

‘‘Sace, bhikkhave, sattā pubbekatahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā; no ce sattā pubbekatahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā. Sace, bhikkhave, sattā issaranimmānahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā; no ce sattā issaranimmānahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā. Sace, bhikkhave, sattā saṅgatibhāvahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā; no ce sattā saṅgatibhāvahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā. Sace, bhikkhave, sattā abhijātihetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā; no ce sattā abhijātihetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā. Sace, bhikkhave, sattā diṭṭhadhammūpakkamahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā; no ce sattā diṭṭhadhammūpakkamahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, gārayhā nigaṇṭhā. Evaṃvādī, bhikkhave, nigaṇṭhā. Evaṃvādīnaṃ, bhikkhave, nigaṇṭhānaṃ ime dasa sahadhammikā vādānuvādā gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchanti. Evaṃ kho, bhikkhave, aphalo upakkamo hoti, aphalaṃ padhānaṃ.

10. ‘‘Kathañca, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu na heva anaddhabhūtaṃ attānaṃ dukkhena addhabhāveti, dhammikañca sukhaṃ na pariccajati, tasmiñca sukhe anadhimucchito hoti. So evaṃ pajānāti – ‘imassa kho me dukkhanidānassa saṅkhāraṃ padahato saṅkhārappadhānā virāgo hoti, imassa pana me dukkhanidānassa ajjhupekkhato upekkhaṃ bhāvayato virāgo hotī’ti. So yassa hi khvāssa [yassa kho panassa (sī.), yassa khvāssa (pī.)] dukkhanidānassa saṅkhāraṃ padahato saṅkhārappadhānā virāgo hoti, saṅkhāraṃ tattha padahati. Yassa panassa dukkhanidānassa ajjhupekkhato upekkhaṃ bhāvayato virāgo hoti, upekkhaṃ tattha bhāveti. Tassa tassa dukkhanidānassa saṅkhāraṃ padahato saṅkhārappadhānā virāgo hoti – evampissa taṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ hoti. Tassa tassa dukkhanidānassa ajjhupekkhato upekkhaṃ bhāvayato virāgo hoti – evampissa taṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ hoti.

11. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso itthiyā sāratto paṭibaddhacitto tibbacchando tibbāpekkho. So taṃ itthiṃ passeyya aññena purisena saddhiṃ santiṭṭhantiṃ sallapantiṃ sañjagghantiṃ saṃhasantiṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu tassa purisassa amuṃ itthiṃ disvā aññena purisena saddhiṃ santiṭṭhantiṃ sallapantiṃ sañjagghantiṃ saṃhasantiṃ uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassūpāyāsā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Amu hi, bhante, puriso amussā itthiyā sāratto paṭibaddhacitto tibbacchando tibbāpekkho. Tasmā taṃ itthiṃ disvā aññena purisena saddhiṃ santiṭṭhantiṃ sallapantiṃ sañjagghantiṃ saṃhasantiṃ uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassūpāyāsā’’ti. ‘‘Atha kho, bhikkhave, tassa purisassa evamassa – ‘ahaṃ kho amussā itthiyā sāratto paṭibaddhacitto tibbacchando tibbāpekkho. Tassa me amuṃ itthiṃ disvā aññena purisena saddhiṃ santiṭṭhantiṃ sallapantiṃ sañjagghantiṃ saṃhasantiṃ uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassūpāyāsā. Yaṃnūnāhaṃ yo me amussā itthiyā chandarāgo taṃ pajaheyya’nti. So yo amussā itthiyā chandarāgo taṃ pajaheyya. So taṃ itthiṃ passeyya aparena samayena aññena purisena saddhiṃ santiṭṭhantiṃ sallapantiṃ sañjagghantiṃ saṃhasantiṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu tassa purisassa amuṃ itthiṃ disvā aññena purisena saddhiṃ santiṭṭhantiṃ sallapantiṃ sañjagghantiṃ saṃhasantiṃ uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassūpāyāsā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Amu hi, bhante, puriso amussā itthiyā virāgo. Tasmā taṃ itthiṃ disvā aññena purisena saddhiṃ santiṭṭhantiṃ sallapantiṃ sañjagghantiṃ saṃhasantiṃ na uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassūpāyāsā’’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu na heva anaddhabhūtaṃ attānaṃ dukkhena addhabhāveti, dhammikañca sukhaṃ na pariccajati, tasmiñca sukhe anadhimucchito hoti. So evaṃ pajānāti – ‘imassa kho me dukkhanidānassa saṅkhāraṃ padahato saṅkhārappadhānā virāgo hoti, imassa pana me dukkhanidānassa ajjhupekkhato upekkhaṃ bhāvayato virāgo hotī’ti. So yassa hi khvāssa dukkhanidānassa saṅkhāraṃ padahato saṅkhārappadhānā virāgo hoti, saṅkhāraṃ tattha padahati; yassa panassa dukkhanidānassa ajjhupekkhato upekkhaṃ bhāvayato virāgo hoti, upekkhaṃ tattha bhāveti. Tassa tassa dukkhanidānassa saṅkhāraṃ padahato saṅkhārappadhānā virāgo hoti – evampissa taṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ hoti. Tassa tassa dukkhanidānassa ajjhupekkhato upekkhaṃ bhāvayato virāgo hoti – evampissa taṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ hoti. Evampi, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ.

12. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘yathāsukhaṃ kho me viharato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti; dukkhāya pana me attānaṃ padahato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. Yaṃnūnāhaṃ dukkhāya attānaṃ padaheyya’nti. So dukkhāya attānaṃ padahati. Tassa dukkhāya attānaṃ padahato akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. So na aparena samayena dukkhāya attānaṃ padahati. Taṃ kissa hetu? Yassa hi so, bhikkhave, bhikkhu atthāya dukkhāya attānaṃ padaheyya svāssa attho abhinipphanno hoti. Tasmā na aparena samayena dukkhāya attānaṃ padahati. Seyyathāpi, bhikkhave, usukāro tejanaṃ dvīsu alātesu ātāpeti paritāpeti ujuṃ karoti kammaniyaṃ. Yato kho, bhikkhave, usukārassa tejanaṃ dvīsu alātesu ātāpitaṃ hoti paritāpitaṃ ujuṃ kataṃ [ujuṃ kataṃ hoti (sī.)] kammaniyaṃ, na so taṃ aparena samayena usukāro tejanaṃ dvīsu alātesu ātāpeti paritāpeti ujuṃ karoti kammaniyaṃ. Taṃ kissa hetu? Yassa hi so, bhikkhave, atthāya usukāro tejanaṃ dvīsu alātesu ātāpeyya paritāpeyya ujuṃ kareyya kammaniyaṃ svāssa attho abhinipphanno hoti. Tasmā na aparena samayena usukāro tejanaṃ dvīsu alātesu ātāpeti paritāpeti ujuṃ karoti kammaniyaṃ. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘yathāsukhaṃ kho me viharato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti; dukkhāya pana me attānaṃ padahato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. Yaṃnūnāhaṃ dukkhāya attānaṃ padaheyya’nti. So dukkhāya attānaṃ padahati. Tassa dukkhāya attānaṃ padahato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. So na aparena samayena dukkhāya attānaṃ padahati. Taṃ kissa hetu? Yassa hi so, bhikkhave, bhikkhu atthāya dukkhāya attānaṃ padaheyya svāssa attho abhinipphanno hoti. Tasmā na aparena samayena dukkhāya attānaṃ padahati. Evampi, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ.

13. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idha tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – ‘sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya, appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

14. ‘‘So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati. Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharati. Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī hoti ārācārī virato methunā gāmadhammā. Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa. Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti; ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya – iti bhinnānaṃ vā sandhātā sahitānaṃ vā anuppadātā samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti; yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ. So bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti. Ekabhattiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā. Naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato hoti. Mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato hoti. Uccāsayanamahāsayanā paṭivirato hoti. Jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Itthikumārikapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato hoti. Kayavikkayā paṭivirato hoti. Tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato hoti. Ukkoṭanavañcananikatisāciyogā [sāviyogā (syā. kaṃ. ka.) ettha sācisaddo kuṭilapariyāyo] paṭivirato hoti. Chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā paṭivirato hoti [passa ma. ni. 1.293 cūḷahatthipadopame].

‘‘So santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti sapattabhārova ḍeti, evameva bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena; so yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

15. ‘‘So cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

‘‘So abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite [sammiñjite (sī. syā. kaṃ. pī.)] pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti.

16. ‘‘So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato, (imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato,) [passa ma. ni. 1.296 cūḷahatthipadopame] iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato, iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya, parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti. Byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti. Thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti. Uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti. Vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

‘‘So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evampi, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evampi, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti. Yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evampi, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evampi, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ.

17. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ [seyyathīdaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Evampi, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ.

18. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti. Evampi, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ.

19. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Evampi kho, bhikkhave, saphalo upakkamo hoti, saphalaṃ padhānaṃ. Evaṃvādī, bhikkhave, tathāgatā. Evaṃvādīnaṃ, bhikkhave, tathāgatānaṃ [tathāgato, evaṃvādiṃ bhikkhave tathāgataṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] dasa sahadhammikā pāsaṃsaṭṭhānā āgacchanti.

20. ‘‘Sace, bhikkhave, sattā pubbekatahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, tathāgato pubbe sukatakammakārī yaṃ etarahi evarūpā anāsavā sukhā vedanā vedeti. Sace, bhikkhave, sattā issaranimmānahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, tathāgato bhaddakena issarena nimmito yaṃ etarahi evarūpā anāsavā sukhā vedanā vedeti. Sace, bhikkhave, sattā saṅgatibhāvahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, tathāgato kalyāṇasaṅgatiko yaṃ etarahi evarūpā anāsavā sukhā vedanā vedeti. Sace, bhikkhave, sattā abhijātihetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, tathāgato kalyāṇābhijātiko yaṃ etarahi evarūpā anāsavā sukhā vedanā vedeti. Sace, bhikkhave, sattā diṭṭhadhammūpakkamahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti; addhā, bhikkhave, tathāgato kalyāṇadiṭṭhadhammūpakkamo yaṃ etarahi evarūpā anāsavā sukhā vedanā vedeti.

‘‘Sace, bhikkhave, sattā pubbekatahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato; no ce sattā pubbekatahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato. Sace, bhikkhave, sattā issaranimmānahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato; no ce sattā issaranimmānahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato. Sace, bhikkhave, sattā saṅgatibhāvahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato; no ce sattā saṅgatibhāvahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato. Sace, bhikkhave, sattā abhijātihetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato; no ce sattā abhijātihetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato. Sace, bhikkhave, sattā diṭṭhadhammūpakkamahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato; no ce sattā diṭṭhadhammūpakkamahetu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedenti, pāsaṃso tathāgato. Evaṃvādī, bhikkhave, tathāgatā. Evaṃvādīnaṃ, bhikkhave, tathāgatānaṃ ime dasa sahadhammikā pāsaṃsaṭṭhānā āgacchantī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Devadahasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Pañcattayasuttaṃ [pañcāyatanasutta (ka.)]

21. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā aparantānudiṭṭhino aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhivuttipadāni [adhimuttipadāni (syā. kaṃ. ka.)] abhivadanti. ‘Saññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’ti – ittheke abhivadanti; ‘asaññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’ti – ittheke abhivadanti; ‘nevasaññīnāsaññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’ti – ittheke abhivadanti; sato vā pana sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti [paññāpenti (sī. syā. kaṃ. pī.)], diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti. Iti santaṃ vā attānaṃ paññapenti arogaṃ [paraṃ maraṇā. iti imāni (ka.)] paraṃ maraṇā, sato vā pana sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadanti. Iti imāni pañca [paraṃ maraṇā. iti imāni (ka.)] hutvā tīṇi honti, tīṇi hutvā pañca honti – ayamuddeso pañcattayassa.

22. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, arūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiñca arūpiñca vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, nevarūpiṃ nārūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, ekattasaññiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, nānattasaññiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, parittasaññiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, appamāṇasaññiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, etaṃ [evaṃ (ka.)] vā panekesaṃ [panetesaṃ (syā. kaṃ.)] upātivattataṃ viññāṇakasiṇameke abhivadanti appamāṇaṃ āneñjaṃ. Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato abhijānāti [pajānāti (sī. syā. kaṃ. pī.) aṭṭhakathā oloketabbā]. Ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, arūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiñca arūpiñca vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, nevarūpiṃ nārūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, ekattasaññiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, nānattasaññiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, parittasaññiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, appamāṇasaññiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā [maraṇāti (ka.)], yā vā panetāsaṃ saññānaṃ parisuddhā paramā aggā anuttariyā akkhāyati – yadi rūpasaññānaṃ yadi arūpasaññānaṃ yadi ekattasaññānaṃ yadi nānattasaññānaṃ. ‘Natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanameke abhivadanti appamāṇaṃ āneñjaṃ. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

23. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, arūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiñca arūpiñca vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, nevarūpiṃ nārūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā. Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā tesamete paṭikkosanti. Taṃ kissa hetu? Saññā rogo saññā gaṇḍo saññā sallaṃ, etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ – ‘asañña’nti. Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato abhijānāti ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, arūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiñca arūpiñca vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, nevarūpiṃ nārūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā. Yo hi koci, bhikkhave, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya – ‘ahamaññatra rūpā, aññatra vedanāya, aññatra saññāya, aññatra saṅkhārehi, viññāṇassa [aññatra viññāṇā (syā. kaṃ.), aññatra viññāṇena (ka.)] āgatiṃ vā gatiṃ vā cutiṃ vā upapattiṃ vā vuddhiṃ vā virūḷhiṃ vā vepullaṃ vā paññapessāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

24. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, arūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiñca arūpiñca vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, nevarūpiṃ nārūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā. Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā tesamete paṭikkosanti, yepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā tesamete paṭikkosanti. Taṃ kissa hetu? Saññā rogo saññā gaṇḍo saññā sallaṃ, asaññā sammoho, etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ – ‘nevasaññānāsañña’nti. [nevasaññānāsaññāti (syā. kaṃ. pī. ka.) etantipadaṃ manasikātabbaṃ] Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato abhijānāti. Ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, arūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, rūpiñca arūpiñca vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā, nevarūpiṃ nārūpiṃ vā te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā [samaṇabrāhmaṇā (sī. pī.)] diṭṭhasutamutaviññātabbasaṅkhāramattena etassa āyatanassa upasampadaṃ paññapenti, byasanañhetaṃ, bhikkhave, akkhāyati [āyatanamakkhāyati (ka.)] etassa āyatanassa upasampadāya. Na hetaṃ, bhikkhave, āyatanaṃ saṅkhārasamāpattipattabbamakkhāyati; saṅkhārāvasesasamāpattipattabbametaṃ, bhikkhave, āyatanamakkhāyati. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

25. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā saññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā tesamete paṭikkosanti, yepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā asaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā tesamete paṭikkosanti, yepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā nevasaññīnāsaññiṃ attānaṃ paññapenti arogaṃ paraṃ maraṇā tesamete paṭikkosanti. Taṃ kissa hetu? Sabbepime bhonto samaṇabrāhmaṇā uddhaṃ saraṃ [uddhaṃsarā (sī. pī.), uddhaṃ parāmasanti (syā. kaṃ.)] āsattiṃyeva abhivadanti – ‘iti pecca bhavissāma, iti pecca bhavissāmā’ti. Seyyathāpi nāma vāṇijassa vāṇijjāya gacchato evaṃ hoti – ‘ito me idaṃ bhavissati, iminā idaṃ lacchāmī’ti, evamevime bhonto samaṇabrāhmaṇā vāṇijūpamā maññe paṭibhanti – ‘iti pecca bhavissāma, iti pecca bhavissāmā’ti. Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato abhijānāti. Ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti te sakkāyabhayā sakkāyaparijegucchā sakkāyaññeva anuparidhāvanti anuparivattanti. Seyyathāpi nāma sā gaddulabaddho daḷhe thambhe vā khile [khīle (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā upanibaddho, tameva thambhaṃ vā khilaṃ vā anuparidhāvati anuparivattati; evamevime bhonto samaṇabrāhmaṇā sakkāyabhayā sakkāyaparijegucchā sakkāyaññeva anuparidhāvanti anuparivattanti. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

26. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā aparantakappikā aparantānudiṭṭhino aparantaṃ ārabbha anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, sabbe te imāneva pañcāyatanāni abhivadanti etesaṃ vā aññataraṃ.

27. ‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabbha anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti. ‘Sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘asassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘sassato ca asassato ca attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘nevasassato nāsassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘antavā attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘anantavā attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘antavā ca anantavā ca attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘nevantavā nānantavā attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘ekattasaññī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘nānattasaññī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘parittasaññī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘appamāṇasaññī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘ekantasukhī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘ekantadukkhī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘sukhadukkhī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti, ‘adukkhamasukhī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti – ittheke abhivadanti.

28. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti, tesaṃ vata aññatreva saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattaṃyeva ñāṇaṃ bhavissati parisuddhaṃ pariyodātanti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Paccattaṃ kho pana, bhikkhave, ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi [yadipi (ka.)] te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha ñāṇabhāgamattameva pariyodapenti tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāyati. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

29. ‘‘Tatra, bhikkhave, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘asassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamañña’nti…pe… [yathā sassatavāre, tathā vitthāretabbaṃ] sassato ca asassato ca attā ca loko ca… nevasassato nāsassato attā ca loko ca… antavā attā ca loko ca… anantavā attā ca loko ca… antavā ca anantavā ca attā ca loko ca… nevantavā nānantavā attā ca loko ca…

ekattasaññī attā ca loko ca… nānattasaññī attā ca loko ca… parittasaññī attā ca loko ca… appamāṇasaññī attā ca loko ca… ekantasukhī attā ca loko ca… ekantadukkhī attā ca loko ca… sukhadukkhī attā ca loko ca… adukkhamasukhī attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti, tesaṃ vata aññatreva saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattaṃyeva ñāṇaṃ bhavissati parisuddhaṃ pariyodātanti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Paccattaṃ kho pana, bhikkhave, ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha ñāṇabhāgamattameva pariyodapenti tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāyati. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

30. ‘‘Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, aparantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, sabbaso kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā, pavivekaṃ pītiṃ upasampajja viharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ pavivekaṃ pītiṃ upasampajja viharāmī’ti. Tassa sā pavivekā pīti nirujjhati. Pavivekāya pītiyā nirodhā uppajjati domanassaṃ, domanassassa nirodhā uppajjati pavivekā pīti. Seyyathāpi, bhikkhave, yaṃ chāyā jahati taṃ ātapo pharati, yaṃ ātapo jahati taṃ chāyā pharati; evameva kho, bhikkhave, pavivekāya pītiyā nirodhā uppajjati domanassaṃ, domanassassa nirodhā uppajjati pavivekā pīti. Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato abhijānāti. Ayaṃ kho bhavaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, aparantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, sabbaso kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā, pavivekaṃ pītiṃ upasampajja viharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ pavivekaṃ pītiṃ upasampajja viharāmī’ti. Tassa sā pavivekā pīti nirujjhati. Pavivekāya pītiyā nirodhā uppajjati domanassaṃ, domanassassa nirodhā uppajjati pavivekā pīti. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

31. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, aparantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, sabbaso kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā, pavivekāya pītiyā samatikkamā nirāmisaṃ sukhaṃ upasampajja viharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ nirāmisaṃ sukhaṃ upasampajja viharāmī’ti. Tassa taṃ nirāmisaṃ sukhaṃ nirujjhati. Nirāmisassa sukhassa nirodhā uppajjati pavivekā pīti, pavivekāya pītiyā nirodhā uppajjati nirāmisaṃ sukhaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, yaṃ chāyā jahati taṃ ātapo pharati, yaṃ ātapo jahati taṃ chāyā pharati; evameva kho, bhikkhave, nirāmisassa sukhassa nirodhā uppajjati pavivekā pīti, pavivekāya pītiyā nirodhā uppajjati nirāmisaṃ sukhaṃ. Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato abhijānāti. Ayaṃ kho bhavaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, aparantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, sabbaso kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā, pavivekāya pītiyā samatikkamā, nirāmisaṃ sukhaṃ upasampajja viharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ nirāmisaṃ sukhaṃ upasampajja viharāmī’ti. Tassa taṃ nirāmisaṃ sukhaṃ nirujjhati. Nirāmisassa sukhassa nirodhā uppajjati pavivekā pīti, pavivekāya pītiyā nirodhā uppajjati nirāmisaṃ sukhaṃ. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

32. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, aparantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, sabbaso kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā, pavivekāya pītiyā samatikkamā, nirāmisassa sukhassa samatikkamā, adukkhamasukhaṃ vedanaṃ upasampajja viharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ upasampajja viharāmī’ti. Tassa sā adukkhamasukhā vedanā nirujjhati. Adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā uppajjati nirāmisaṃ sukhaṃ, nirāmisassa sukhassa nirodhā uppajjati adukkhamasukhā vedanā. Seyyathāpi, bhikkhave, yaṃ chāyā jahati taṃ ātapo pharati, yaṃ ātapo jahati taṃ chāyā pharati; evameva kho, bhikkhave, adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā uppajjati nirāmisaṃ sukhaṃ, nirāmisassa sukhassa nirodhā uppajjati adukkhamasukhā vedanā. Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato abhijānāti. Ayaṃ kho bhavaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, aparantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, sabbaso kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā, pavivekāya pītiyā samatikkamā, nirāmisassa sukhassa samatikkamā, adukkhamasukhaṃ vedanaṃ upasampajja viharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ upasampajja viharāmī’ti. Tassa sā adukkhamasukhā vedanā nirujjhati. Adukkhamasukhāya vedanāya nirodhā uppajjati nirāmisaṃ sukhaṃ, nirāmisassa sukhassa nirodhā uppajjati adukkhamasukhā vedanā. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

33. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, aparantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, sabbaso kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā, pavivekāya pītiyā samatikkamā, nirāmisassa sukhassa samatikkamā, adukkhamasukhāya vedanāya samatikkamā – ‘santohamasmi, nibbutohamasmi, anupādānohamasmī’ti samanupassati. Tayidaṃ, bhikkhave, tathāgato abhijānāti. Ayaṃ kho bhavaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, aparantānudiṭṭhīnañca paṭinissaggā, sabbaso kāmasaṃyojanānaṃ anadhiṭṭhānā, pavivekāya pītiyā samatikkamā, nirāmisassa sukhassa samatikkamā, adukkhamasukhāya vedanāya samatikkamā – ‘santohamasmi, nibbutohamasmi, anupādānohamasmī’ti samanupassati; addhā ayamāyasmā nibbānasappāyaṃyeva paṭipadaṃ abhivadati. Atha ca panāyaṃ bhavaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā pubbantānudiṭṭhiṃ vā upādiyamāno upādiyati, aparantānudiṭṭhiṃ vā upādiyamāno upādiyati, kāmasaṃyojanaṃ vā upādiyamāno upādiyati, pavivekaṃ vā pītiṃ upādiyamāno upādiyati, nirāmisaṃ vā sukhaṃ upādiyamāno upādiyati, adukkhamasukhaṃ vā vedanaṃ upādiyamāno upādiyati. Yañca kho ayamāyasmā – ‘santohamasmi, nibbutohamasmi, anupādānohamasmī’ti samanupassati tadapi imassa bhoto samaṇassa brāhmaṇassa upādānamakkhāyati. ‘Tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho attheta’nti – iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto.

‘‘Idaṃ kho pana, bhikkhave, tathāgatena anuttaraṃ santivarapadaṃ abhisambuddhaṃ yadidaṃ – channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā [anupādāvimokkho. tayidaṃ bhikkhave tathāgatena anuttaraṃ santivarapadaṃ abhisambuddhaṃ, yadidaṃ channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimokkhoti (sī. syā. kaṃ. pī.)] anupādāvimokkho’’ti [anupādāvimokkho. tayidaṃ bhikkhave tathāgatena anuttaraṃ santivarapadaṃ abhisambuddhaṃ, yadidaṃ channaṃ phassāyatanaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca adīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimokkhoti (sī. syā. kaṃ. pī.)].

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Pañcattayasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Kintisuttaṃ

34. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā pisinārāyaṃ [kusinārāyaṃ (sī.)] viharati baliharaṇe vanasaṇḍe. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘kinti vo, bhikkhave, mayi hoti – ‘cīvarahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ deseti, piṇḍapātahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ deseti, senāsanahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ deseti, itibhavābhavahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ desetī’’’ti? ‘‘Na kho no, bhante, bhagavati evaṃ hoti – ‘cīvarahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ deseti, piṇḍapātahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ deseti, senāsanahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ deseti, itibhavābhavahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ desetī’’’ti.

‘‘Na ca kira vo, bhikkhave, mayi evaṃ hoti – ‘cīvarahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ deseti… pe… itibhavābhavahetu vā samaṇo gotamo dhammaṃ desetī’ti; atha kinti carahi vo [atha kinti vo (sī. pī.), atha kiñcarahi vo (ka.)], bhikkhave, mayi hotī’’ti? ‘‘Evaṃ kho no, bhante, bhagavati hoti – ‘anukampako bhagavā hitesī; anukampaṃ upādāya dhammaṃ desetī’’’ti. ‘‘Evañca [evaṃ (sī. pī.)] kira vo, bhikkhave, mayi hoti – ‘anukampako bhagavā hitesī; anukampaṃ upādāya dhammaṃ desetī’’’ti.

35. ‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ye vo [ye te (ka.)] mayā dhammā abhiññā desitā, seyyathidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tattha sabbeheva samaggehi sammodamānehi avivadamānehi sikkhitabbaṃ. Tesañca vo, bhikkhave, samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ siyaṃsu [siyuṃ (sī. syā. kaṃ.) saddanīti oloketabbā] dve bhikkhū abhidhamme nānāvādā. Tatra ce tumhākaṃ evamassa – ‘imesaṃ kho āyasmantānaṃ atthato ceva nānaṃ byañjanato ca nāna’nti, tattha yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ [subbacataraṃ (ka.)] maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘āyasmantānaṃ kho atthato ceva nānaṃ, byañjanato ca nānaṃ. Tadamināpetaṃ [tadimināpetaṃ (syā. kaṃ.)] āyasmanto jānātha – yathā atthato ceva nānaṃ, byañjanato ca nānaṃ. Māyasmanto vivādaṃ āpajjitthā’ti. Athāparesaṃ ekatopakkhikānaṃ bhikkhūnaṃ yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘āyasmantānaṃ kho atthato ceva nānaṃ, byañjanato ca nānaṃ. Tadamināpetaṃ āyasmanto jānātha – yathā atthato ceva nānaṃ, byañjanato ca nānaṃ. Māyasmanto vivādaṃ āpajjitthā’ti. Iti duggahitaṃ duggahitato dhāretabbaṃ, suggahitaṃ suggahitato dhāretabbaṃ. Duggahitaṃ duggahitato dhāretvā suggahitaṃ suggahitato dhāretvā [iti duggahitaṃ duggahitato dhāretabbaṃ, duggahitaṃ duggahitato dhāretvā (sī. syā. kaṃ. pī.) anantaravārattaye pana idaṃ pāṭhanānattaṃ natthi] yo dhammo yo vinayo so bhāsitabbo.

36. ‘‘Tatra ce tumhākaṃ evamassa – ‘imesaṃ kho āyasmantānaṃ atthato hi kho nānaṃ, byañjanato sametī’ti, tattha yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘āyasmantānaṃ kho atthato hi nānaṃ, byañjanato sameti. Tadamināpetaṃ āyasmanto jānātha – yathā atthato hi kho nānaṃ, byañjanato sameti. Māyasmanto vivādaṃ āpajjitthā’ti. Athāparesaṃ ekatopakkhikānaṃ bhikkhūnaṃ yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘āyasmantānaṃ kho atthato hi kho nānaṃ, byañjanato sameti. Tadamināpetaṃ āyasmanto jānātha – yathā atthato hi kho nānaṃ, byañjanato sameti. Māyasmanto vivādaṃ āpajjitthā’ti. Iti duggahitaṃ duggahitato dhāretabbaṃ, suggahitaṃ suggahitato dhāretabbaṃ. Duggahitaṃ duggahitato dhāretvā suggahitaṃ suggahitato dhāretvā yo dhammo yo vinayo so bhāsitabbo.

37. ‘‘Tatra ce tumhākaṃ evamassa – ‘imesaṃ kho āyasmantānaṃ atthato hi kho sameti, byañjanato nāna’nti, tattha yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘āyasmantānaṃ kho atthato hi sameti, byañjanato nānaṃ. Tadamināpetaṃ āyasmanto jānātha – yathā atthato hi kho sameti, byañjanato nānaṃ. Appamattakaṃ kho panetaṃ yadidaṃ – byañjanaṃ. Māyasmanto appamattake vivādaṃ āpajjitthā’ti. Athāparesaṃ ekatopakkhikānaṃ bhikkhūnaṃ yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘āyasmantānaṃ kho atthato hi sameti, byañjanato nānaṃ. Tadamināpetaṃ āyasmanto jānātha – yathā atthato hi kho sameti, byañjanato nānaṃ. Appamattakaṃ kho panetaṃ yadidaṃ – byañjanaṃ. Māyasmanto appamattake [appamattakehi (sī. pī.)] vivādaṃ āpajjitthā’ti. Iti suggahitaṃ suggahitato dhāretabbaṃ, duggahitaṃ duggahitato dhāretabbaṃ. Suggahitaṃ suggahitato dhāretvā duggahitaṃ duggahitato dhāretvā yo dhammo yo vinayo so bhāsitabbo.

38. ‘‘Tatra ce tumhākaṃ evamassa – ‘imesaṃ kho āyasmantānaṃ atthato ceva sameti byañjanato ca sametī’ti, tattha yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘āyasmantānaṃ kho atthato ceva sameti, byañjanato ca sameti. Tadamināpetaṃ āyasmanto jānātha – yathā atthato ceva sameti byañjanato ca sameti. Māyasmanto vivādaṃ āpajjitthā’ti. Athāparesaṃ ekatopakkhikānaṃ bhikkhūnaṃ yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘āyasmantānaṃ kho atthato ceva sameti byañjanato ca sameti. Tadamināpetaṃ āyasmanto jānātha – yathā atthato ceva sameti byañjanato ca sameti. Māyasmanto vivādaṃ āpajjitthā’ti. Iti suggahitaṃ suggahitato dhāretabbaṃ. Suggahitaṃ suggahitato dhāretvā yo dhammo yo vinayo so bhāsitabbo.

39. ‘‘Tesañca vo, bhikkhave, samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ siyā aññatarassa bhikkhuno āpatti siyā vītikkamo, tatra, bhikkhave, na codanāya taritabbaṃ [coditabbaṃ (syā. kaṃ. ka.) turitabbaṃ (?)]. Puggalo upaparikkhitabbo – ‘iti mayhañca avihesā bhavissati parassa ca puggalassa anupaghāto, paro hi puggalo akkodhano anupanāhī adaḷhadiṭṭhī suppaṭinissaggī, sakkomi cāhaṃ etaṃ puggalaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetu’nti. Sace, bhikkhave, evamassa, kallaṃ vacanāya.

‘‘Sace pana, bhikkhave, evamassa – ‘mayhaṃ kho avihesā bhavissati parassa ca puggalassa upaghāto, paro hi puggalo kodhano upanāhī adaḷhadiṭṭhī suppaṭinissaggī, sakkomi cāhaṃ etaṃ puggalaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetuṃ. Appamattakaṃ kho panetaṃ yadidaṃ – parassa [yadidaṃ mayhañca vihesā bhavissati parassa ca (ka.)] puggalassa upaghāto. Atha kho etadeva bahutaraṃ – svāhaṃ sakkomi etaṃ puggalaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetu’nti. Sace, bhikkhave, evamassa, kallaṃ vacanāya.

‘‘Sace pana, bhikkhave, evamassa – ‘mayhaṃ kho vihesā bhavissati parassa ca puggalassa anupaghāto. Paro hi puggalo akkodhano anupanāhī daḷhadiṭṭhī duppaṭinissaggī, sakkomi cāhaṃ etaṃ puggalaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetuṃ. Appamattakaṃ kho panetaṃ yadidaṃ – mayhaṃ vihesā [mayhañca vihesā bhavissati parassa ca puggalassa upaghāto (ka.)]. Atha kho etadeva bahutaraṃ – svāhaṃ sakkomi etaṃ puggalaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetu’nti. Sace, bhikkhave, evamassa, kallaṃ vacanāya.

‘‘Sace pana, bhikkhave, evamassa – ‘mayhañca kho vihesā bhavissati parassa ca puggalassa upaghāto. Paro hi puggalo kodhano upanāhī daḷhadiṭṭhī duppaṭinissaggī, sakkomi cāhaṃ etaṃ puggalaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetuṃ. Appamattakaṃ kho panetaṃ yadidaṃ – mayhañca vihesā bhavissati parassa ca puggalassa upaghāto. Atha kho etadeva bahutaraṃ – svāhaṃ sakkomi etaṃ puggalaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetu’nti. Sace, bhikkhave, evamassa, kallaṃ vacanāya.

‘‘Sace pana, bhikkhave, evamassa – ‘mayhañca kho vihesā bhavissati parassa ca puggalassa upaghāto. Paro hi puggalo kodhano upanāhī daḷhadiṭṭhī duppaṭinissaggī, na cāhaṃ sakkomi etaṃ puggalaṃ akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetu’nti. Evarūpe, bhikkhave, puggale upekkhā nātimaññitabbā.

40. ‘‘Tesañca vo, bhikkhave, samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ aññamaññassa vacīsaṃhāro [vacīsaṅkhāro (sī. pī.)] uppajjeyya diṭṭhipaḷāso [diṭṭhipalāso (sī. ka.)] cetaso āghāto appaccayo anabhiraddhi. Tattha ekatopakkhikānaṃ bhikkhūnaṃ yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘yaṃ no, āvuso, amhākaṃ samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ aññamaññassa vacīsaṃhāro uppanno diṭṭhipaḷāso cetaso āghāto appaccayo anabhiraddhi, taṃ jānamāno samaṇo garaheyyā’ti [samāno (sī. ka.)]. Sammā byākaramāno, bhikkhave, bhikkhu evaṃ byākareyya – ‘yaṃ no, āvuso, amhākaṃ samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ aññamaññassa vacīsaṃhāro uppanno diṭṭhipaḷāso cetaso āghāto appaccayo anabhiraddhi, taṃ jānamāno samaṇo garaheyyāti. Etaṃ panāvuso, dhammaṃ appahāya nibbānaṃ sacchikareyyā’ti. Sammā byākaramāno, bhikkhave, bhikkhu evaṃ byākareyya – ‘etaṃ, āvuso, dhammaṃ appahāya na nibbānaṃ sacchikareyyā’ti.

‘‘Athāparesaṃ ekatopakkhikānaṃ bhikkhūnaṃ yaṃ bhikkhuṃ suvacataraṃ maññeyyātha, so upasaṅkamitvā evamassa vacanīyo – ‘yaṃ no, āvuso, amhākaṃ samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ aññamaññassa vacīsaṃhāro uppanno diṭṭhipaḷāso cetaso āghāto appaccayo anabhiraddhi, taṃ jānamāno samaṇo garaheyyā’ti. Sammā byākaramāno, bhikkhave, bhikkhu evaṃ byākareyya – ‘yaṃ no, āvuso, amhākaṃ samaggānaṃ sammodamānānaṃ avivadamānānaṃ sikkhataṃ aññamaññassa vacīsaṃhāro uppanno diṭṭhipaḷāso cetaso āghāto appaccayo anabhiraddhi taṃ jānamāno samaṇo garaheyyāti. Etaṃ panāvuso, dhammaṃ appahāya nibbānaṃ sacchikareyyā’ti. Sammā byākaramāno, bhikkhave, bhikkhu evaṃ byākareyya – ‘etaṃ kho, āvuso, dhammaṃ appahāya na nibbānaṃ sacchikareyyā’’’ti.

‘‘Taṃ ce, bhikkhave, bhikkhuṃ pare evaṃ puccheyyuṃ – ‘āyasmatā no ete bhikkhū akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpitā’ti? Sammā byākaramāno, bhikkhave, bhikkhu evaṃ byākareyya – ‘idhāhaṃ, āvuso, yena bhagavā tenupasaṅkamiṃ, tassa me bhagavā dhammaṃ desesi, tāhaṃ dhammaṃ sutvā tesaṃ bhikkhūnaṃ abhāsiṃ. Taṃ te bhikkhū dhammaṃ sutvā akusalā vuṭṭhahiṃsu, kusale patiṭṭhahiṃsū’ti. Evaṃ byākaramāno kho, bhikkhave, bhikkhu na ceva attānaṃ ukkaṃseti, na paraṃ vambheti, dhammassa cānudhammaṃ byākaroti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Kintisuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Sāmagāmasuttaṃ

41. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati sāmagāme. Tena kho pana samayena nigaṇṭho nāṭaputto [nāthaputto (sī. pī.)] pāvāyaṃ adhunākālaṅkato [kālakato (sī. syā. kaṃ. pī.)] hoti. Tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā dvedhikajātā [dveḷhakajātā (syā. kaṃ. ka.)] bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti – ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi. Kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi! Micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno. Sahitaṃ me, asahitaṃ te. Purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca. Adhiciṇṇaṃ [aviciṇṇaṃ (sī. pī.)] te viparāvattaṃ. Āropito te vādo. Niggahitosi, cara vādappamokkhāya; nibbeṭhehi vā sace pahosī’’ti. Vadhoyeva kho [vadhoyeveko (syā. kaṃ. ka.)] maññe nigaṇṭhesu nāṭaputtiyesu vattati. Yepi nigaṇṭhassa nāṭaputtassa sāvakā gihī odātavasanā tepi nigaṇṭhesu nāṭaputtiyesu nibbinnarūpā [nibbindarūpā (syā. kaṃ. ka.)] virattarūpā paṭivānarūpā yathā taṃ durakkhāte dhammavinaye duppavedite aniyyānike anupasamasaṃvattanike asammāsambuddhappavedite bhinnathūpe appaṭisaraṇe.

42. Atha kho cundo samaṇuddeso pāvāyaṃ vassaṃvuṭṭho [vassaṃvuttho (sī. syā. kaṃ. pī.)] yena sāmagāmo yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho cundo samaṇuddeso āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘nigaṇṭho, bhante, nāṭaputto pāvāyaṃ adhunākālaṅkato. Tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā dvedhikajātā…pe… bhinnathūpe appaṭisaraṇe’’ti. Evaṃ vutte, āyasmā ānando cundaṃ samaṇuddesaṃ etadavoca – ‘‘atthi kho idaṃ, āvuso cunda, kathāpābhataṃ bhagavantaṃ dassanāya. Āyāma, āvuso cunda, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā etamatthaṃ bhagavato ārocessāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho cundo samaṇuddeso āyasmato ānandassa paccassosi.

Atha kho āyasmā ca ānando cundo ca samaṇuddeso yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, cundo samaṇuddeso evamāha – ‘nigaṇṭho, bhante, nāṭaputto pāvāyaṃ adhunākālaṅkato. Tassa kālaṅkiriyāya bhinnā nigaṇṭhā dvedhikajātā…pe… bhinnathūpe appaṭisaraṇe’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘māheva bhagavato accayena saṅghe vivādo uppajji; svāssa [so (sī. pī.), svāyaṃ (ka.)] vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussāna’’’nti.

43. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ānanda, ye vo mayā dhammā abhiññā desitā, seyyathidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, passasi no tvaṃ, ānanda, imesu dhammesu dvepi bhikkhū nānāvāde’’ti? ‘‘Ye me, bhante, dhammā bhagavatā abhiññā desitā, seyyathidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, nāhaṃ passāmi imesu dhammesu dvepi bhikkhū nānāvāde. Ye ca kho [santi ca kho (syā. kaṃ.), santi ca (ka.)], bhante, puggalā bhagavantaṃ patissayamānarūpā viharanti tepi bhagavato accayena saṅghe vivādaṃ janeyyuṃ ajjhājīve vā adhipātimokkhe vā. Svāssa [sossa (sī. pī.), svāyaṃ (ka.)] vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussāna''nti. Appamattako so, ānanda, vivādo yadidaṃ – ajjhājīve vā adhipātimokkhe vā. Magge vā hi, ānanda, paṭipadāya vā saṅghe vivādo uppajjamāno uppajjeyya; svāssa vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ.

44. ''Chayimāni, ānanda, vivādamūlāni. Katamāni cha? Idhānanda, bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so, ānanda, bhikkhu kodhano hoti upanāhī so sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi agāravo viharati appatisso, saṅghepi agāravo viharati appatisso, sikkhāyapi na paripūrakārī hoti. Yo so, ānanda, bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso, dhamme… saṅghe agāravo viharati appatisso, sikkhāya na paripūrakārī hoti, so saṅghe vivādaṃ janeti; yo hoti vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya, bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpañce tumhe, ānanda, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha, tatra tumhe, ānanda, tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpañce tumhe, ānanda, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha. Tatra tumhe, ānanda, tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti, evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavo hoti.

45. ''Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu makkhī hoti paḷāsī…pe… issukī hoti maccharī…pe… saṭho hoti māyāvī…pe… pāpiccho hoti micchādiṭṭhi [micchādiṭṭhī (syā. kaṃ. pī. ka.)] …pe… sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yo so, ānanda, bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī so sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi agāravo viharati appatisso, saṅghepi agāravo viharati appatisso, sikkhāyapi na paripūrakārī hoti. Yo so, ānanda, bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso, dhamme… saṅghe… sikkhāya na paripūrakārī hoti so saṅghe vivādaṃ janeti; yo hoti vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya, bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpañce tumhe, ānanda, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha. Tatra tumhe, ānanda, tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpañce tumhe, ānanda, vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha, tatra tumhe, ānanda, tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti, evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavo hoti. Imāni kho, ānanda, cha vivādamūlāni.

46. ''Cattārimāni, ānanda, adhikaraṇāni. Katamāni cattāri? Vivādādhikaraṇaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ, āpattādhikaraṇaṃ, kiccādhikaraṇaṃ – imāni kho, ānanda, cattāri adhikaraṇāni. Satta kho panime, ānanda, adhikaraṇasamathā – uppannuppannānaṃ adhikaraṇānaṃ samathāya vūpasamāya sammukhāvinayo dātabbo, sativinayo dātabbo, amūḷhavinayo dātabbo, paṭiññāya kāretabbaṃ, yebhuyyasikā, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārako.

47. ''Kathañcānanda, sammukhāvinayo hoti? Idhānanda, bhikkhū vivadanti dhammoti vā adhammoti vā vinayoti vā avinayoti vā. Tehānanda, bhikkhūhi sabbeheva samaggehi sannipatitabbaṃ. Sannipatitvā dhammanetti samanumajjitabbā. Dhammanettiṃ samanumajjitvā yathā tattha sameti tathā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ. Evaṃ kho, ānanda, sammukhāvinayo hoti; evañca panidhekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ vūpasamo hoti yadidaṃ – sammukhāvinayena.

48. ''Kathañcānanda, yebhuyyasikā hoti? Te ce, ānanda, bhikkhū na sakkonti taṃ adhikaraṇaṃ tasmiṃ āvāse vūpasametuṃ. Tehānanda, bhikkhūhi yasmiṃ āvāse bahutarā bhikkhū so āvāso gantabbo. Tattha sabbeheva samaggehi sannipatitabbaṃ. Sannipatitvā dhammanetti samanumajjitabbā. Dhammanettiṃ samanumajjitvā yathā tattha sameti tathā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ. Evaṃ kho, ānanda, yebhuyyasikā hoti, evañca panidhekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ vūpasamo hoti yadidaṃ – yebhuyyasikāya.

49. ‘‘Kathañcānanda, sativinayo hoti? Idhānanda, bhikkhū bhikkhuṃ evarūpāya garukāya āpattiyā codenti pārājikena vā pārājikasāmantena vā – ‘saratāyasmā evarūpiṃ [evarūpaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.) evarūpāya-iti vuccamānavacanena sameti. vinayenapi saṃsandetabbaṃ] garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti? So evamāha – ‘na kho ahaṃ, āvuso, sarāmi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti. Tassa kho [tassa kho evaṃ (sabbattha)], ānanda, bhikkhuno sativinayo dātabbo. Evaṃ kho, ānanda, sativinayo hoti, evañca panidhekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ vūpasamo hoti yadidaṃ – sativinayena.

50. ‘‘Kathañcānanda, amūḷhavinayo hoti? Idhānanda, bhikkhū bhikkhuṃ evarūpāya garukāya āpattiyā codenti pārājikena vā pārājikasāmantena vā – ‘saratāyasmā evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti? (So evamāha – ‘na kho ahaṃ, āvuso, sarāmi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti. Tamenaṃ so nibbeṭhentaṃ ativeṭheti – ‘iṅghāyasmā sādhukameva jānāhi yadi sarasi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti.) [( ) etthantare pāṭho cūḷava. 237 natthi tassapāpiyasikāvāreevetena bhavitabbaṃ] So evamāha – ‘ahaṃ kho, āvuso, ummādaṃ pāpuṇiṃ cetaso vipariyāsaṃ. Tena me ummattakena bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsitaparikkantaṃ [bhāsitaparikantaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Nāhaṃ taṃ sarāmi. Mūḷhena me etaṃ kata’nti. Tassa kho [tassa kho evaṃ (syā. kaṃ. ka.)], ānanda, bhikkhuno amūḷhavinayo dātabbo. Evaṃ kho, ānanda, amūḷhavinayo hoti, evañca panidhekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ vūpasamo hoti yadidaṃ – amūḷhavinayena.

51. ‘‘Kathañcānanda, paṭiññātakaraṇaṃ hoti? Idhānanda, bhikkhu codito vā acodito vā āpattiṃ sarati, vivarati uttānīkaroti [uttāniṃ karoti (ka.)]. Tena, ānanda, bhikkhunā vuḍḍhataraṃ bhikkhuṃ [vuḍḍhataro bhikkhu (sī. syā. kaṃ. pī.)] upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘ahaṃ, bhante, itthannāmaṃ āpattiṃ āpanno, taṃ paṭidesemī’ti. So evamāha – ‘passasī’ti? ‘Āma passāmī’ti. ‘Āyatiṃ saṃvareyyāsī’ti. (‘Saṃvarissāmī’ti.) [( ) vinaye natthi] Evaṃ kho, ānanda, paṭiññātakaraṇaṃ hoti, evañca panidhekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ vūpasamo hoti yadidaṃ – paṭiññātakaraṇena.

52. ‘‘Kathañcānanda, tassapāpiyasikā hoti? Idhānanda, bhikkhu bhikkhuṃ evarūpāya garukāya āpattiyā codeti pārājikena vā pārājikasāmantena vā – ‘saratāyasmā evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti? So evamāha – ‘na kho ahaṃ, āvuso, sarāmi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti. Tamenaṃ so nibbeṭhentaṃ ativeṭheti – ‘iṅghāyasmā sādhukameva jānāhi yadi sarasi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti. So evamāha – ‘na kho ahaṃ, āvuso, sarāmi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā; sarāmi ca kho ahaṃ, āvuso, evarūpiṃ appamattikaṃ āpattiṃ āpajjitā’ti. Tamenaṃ so nibbeṭhentaṃ ativeṭheti – ‘iṅghāyasmā sādhukameva jānāhi yadi sarasi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti? So evamāha – ‘imañhi nāmāhaṃ, āvuso, appamattikaṃ āpattiṃ āpajjitvā apuṭṭho paṭijānissāmi. Kiṃ panāhaṃ evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitvā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā puṭṭho napaṭijānissāmī’ti? So evamāha – ‘imañhi nāma tvaṃ, āvuso, appamattikaṃ āpattiṃ āpajjitvā apuṭṭho napaṭijānissasi, kiṃ pana tvaṃ evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitvā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā puṭṭho [apuṭṭho (syā. kaṃ. ka.)] paṭijānissasi? Iṅghāyasmā sādhukameva jānāhi yadi sarasi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti. So evamāha – ‘sarāmi kho ahaṃ, āvuso, evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā. Davā me etaṃ vuttaṃ, ravā me etaṃ vuttaṃ – nāhaṃ taṃ sarāmi evarūpiṃ garukaṃ āpattiṃ āpajjitā pārājikaṃ vā pārājikasāmantaṃ vā’ti. Evaṃ kho, ānanda, tassapāpiyasikā hoti, evañca panidhekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ vūpasamo hoti yadidaṃ – tassapāpiyasikāya.

53. ‘‘Kathañcānanda, tiṇavatthārako hoti? Idhānanda, bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ viharataṃ bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ hoti bhāsitaparikkantaṃ. Tehānanda, bhikkhūhi sabbeheva samaggehi sannipatitabbaṃ. Sannipatitvā ekatopakkhikānaṃ bhikkhūnaṃ byattena [byattatarena (sī. pī. ka.)] bhikkhunā uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā añjaliṃ paṇāmetvā saṅgho ñāpetabbo –

‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Idaṃ amhākaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ viharataṃ bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsitaparikkantaṃ. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ yā ceva imesaṃ āyasmantānaṃ āpatti yā ca attano āpatti, imesañceva āyasmantānaṃ atthāya attano ca atthāya, saṅghamajjhe tiṇavatthārakena deseyyaṃ, ṭhapetvā thullavajjaṃ ṭhapetvā gihipaṭisaṃyutta’’’nti.

‘‘Athāparesaṃ ekatopakkhikānaṃ bhikkhūnaṃ byattena bhikkhunā uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā añjaliṃ paṇāmetvā saṅgho ñāpetabbo –

‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Idaṃ amhākaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ viharataṃ bahuṃ assāmaṇakaṃ ajjhāciṇṇaṃ bhāsitaparikkantaṃ. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, ahaṃ yā ceva imesaṃ āyasmantānaṃ āpatti yā ca attano āpatti, imesañceva āyasmantānaṃ atthāya attano ca atthāya, saṅghamajjhe tiṇavatthārakena deseyyaṃ, ṭhapetvā thullavajjaṃ ṭhapetvā gihipaṭisaṃyutta’’’nti.

‘‘Evaṃ kho, ānanda, tiṇavatthārako hoti, evañca panidhekaccānaṃ adhikaraṇānaṃ vūpasamo hoti yadidaṃ – tiṇavatthārakena.

54. ‘‘Chayime, ānanda, dhammā sāraṇīyā piyakaraṇā garukaraṇā saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattanti. Katame cha? Idhānanda, bhikkhuno mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhuno mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhuno mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu – ye te lābhā dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi tathārūpehi lābhehi – apaṭivibhattabhogī hoti, sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogī. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu – yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni tathārūpesu sīlesu – sīlasāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu – yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayā tathārūpāya diṭṭhiyā – diṭṭhisāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati. Ime kho, ānanda, cha sāraṇīyā dhammā piyakaraṇā garukaraṇā saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattanti.

‘‘Ime ce tumhe, ānanda, cha sāraṇīye dhamme samādāya vatteyyātha, passatha no tumhe, ānanda, taṃ vacanapathaṃ aṇuṃ vā thūlaṃ vā yaṃ tumhe nādhivāseyyāthā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātihānanda, ime cha sāraṇīye dhamme samādāya vattatha. Taṃ vo bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Sāmagāmasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Sunakkhattasuttaṃ

55. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena sambahulehi bhikkhūhi bhagavato santike aññā byākatā hoti – ‘‘‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmā’’ti. Assosi kho sunakkhatto licchaviputto – ‘‘sambahulehi kira bhikkhūhi bhagavato santike aññā byākatā hoti – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmā’’ti. Atha kho sunakkhatto licchaviputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sunakkhatto licchaviputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante – ‘sambahulehi kira bhikkhūhi bhagavato santike aññā byākatā – khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmā’’ti. ‘‘Ye te, bhante, bhikkhū bhagavato santike aññaṃ byākaṃsu – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmā’’ti, kacci te, bhante, bhikkhū sammadeva aññaṃ byākaṃsu udāhu santetthekacce bhikkhū adhimānena aññaṃ byākaṃsūti?

56. ‘‘Ye te, sunakkhatta, bhikkhū mama santike aññaṃ byākaṃsu – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmā’’ti. ‘‘Santetthekacce bhikkhū sammadeva aññaṃ byākaṃsu, santi panidhekacce bhikkhū adhimānenapi [adhimānena (?)] aññaṃ byākaṃsu. Tatra, sunakkhatta, ye te bhikkhū sammadeva aññaṃ byākaṃsu tesaṃ taṃ tatheva hoti; ye pana te bhikkhū adhimānena aññaṃ byākaṃsu tatra, sunakkhatta, tathāgatassa evaṃ hoti – ‘dhammaṃ nesaṃ desessa’nti [deseyyanti (pī. ka.)]. Evañcettha, sunakkhatta, tathāgatassa hoti – ‘dhammaṃ nesaṃ desessa’nti. Atha ca panidhekacce moghapurisā pañhaṃ abhisaṅkharitvā abhisaṅkharitvā tathāgataṃ upasaṅkamitvā pucchanti. Tatra, sunakkhatta, yampi tathāgatassa evaṃ hoti – ‘dhammaṃ nesaṃ desessa’nti tassapi hoti aññathatta’’nti. ‘‘Etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā dhammaṃ deseyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, sunakkhatta suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho sunakkhatto licchaviputto bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

57. ‘‘Pañca kho ime, sunakkhatta, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, sunakkhatta, pañca kāmaguṇā.

58. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, vijjati yaṃ idhekacco purisapuggalo lokāmisādhimutto assa. Lokāmisādhimuttassa kho, sunakkhatta, purisapuggalassa tappatirūpī ceva kathā saṇṭhāti, tadanudhammañca anuvitakketi, anuvicāreti, tañca purisaṃ bhajati, tena ca vittiṃ āpajjati; āneñjapaṭisaṃyuttāya ca pana kathāya kacchamānāya na sussūsati, na sotaṃ odahati, na aññā cittaṃ upaṭṭhāpeti [upaṭṭhapeti (sī. syā. kaṃ. pī.)], na ca taṃ purisaṃ bhajati, na ca tena vittiṃ āpajjati. Seyyathāpi, sunakkhatta, puriso sakamhā gāmā vā nigamā vā ciravippavuttho assa. So aññataraṃ purisaṃ passeyya tamhā gāmā vā nigamā vā acirapakkantaṃ. So taṃ purisaṃ tassa gāmassa vā nigamassa vā khematañca subhikkhatañca appābādhatañca puccheyya; tassa so puriso tassa gāmassa vā nigamassa vā khematañca subhikkhatañca appābādhatañca saṃseyya. Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, api nu so puriso tassa purisassa sussūseyya, sotaṃ odaheyya, aññā cittaṃ upaṭṭhāpeyya, tañca purisaṃ bhajeyya, tena ca vittiṃ āpajjeyyā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, sunakkhatta, ṭhānametaṃ vijjati yaṃ idhekacco purisapuggalo lokāmisādhimutto assa. Lokāmisādhimuttassa kho, sunakkhatta, purisapuggalassa tappatirūpī ceva kathā saṇṭhāti, tadanudhammañca anuvitakketi, anuvicāreti, tañca purisaṃ bhajati, tena ca vittiṃ āpajjati; āneñjapaṭisaṃyuttāya ca pana kathāya kacchamānāya na sussūsati, na sotaṃ odahati, na aññā cittaṃ upaṭṭhāpeti, na ca taṃ purisaṃ bhajati, na ca tena vittiṃ āpajjati. So evamassa veditabbo – 'āneñjasaṃyojanena hi kho visaṃyutto [āneñjasaṃyojanena hi kho visaṃyutto-iti pāṭho sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi, aṭṭhakathāsu pana tabbaṇṇanā dissatiyeva] lokāmisādhimutto purisapuggalo'''ti.

59. ''Ṭhānaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, vijjati yaṃ idhekacco purisapuggalo āneñjādhimutto assa. Āneñjādhimuttassa kho, sunakkhatta, purisapuggalassa tappatirūpī ceva kathā saṇṭhāti, tadanudhammañca anuvitakketi, anuvicāreti, tañca purisaṃ bhajati, tena ca vittiṃ āpajjati; lokāmisapaṭisaṃyuttāya ca pana kathāya kacchamānāya na sussūsati, na sotaṃ odahati, na aññā cittaṃ upaṭṭhāpeti, na ca taṃ purisaṃ bhajati, na ca tena vittiṃ āpajjati. Seyyathāpi, sunakkhatta, paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritattāya; evameva kho, sunakkhatta, āneñjādhimuttassa purisapuggalassa ye lokāmisasaṃyojane se pavutte. So evamassa veditabbo – 'lokāmisasaṃyojanena hi kho visaṃyutto āneñjādhimutto purisapuggalo'''ti.

60. ''Ṭhānaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, vijjati yaṃ idhekacco purisapuggalo ākiñcaññāyatanādhimutto assa. Ākiñcaññāyatanādhimuttassa kho, sunakkhatta, purisapuggalassa tappatirūpī ceva kathā saṇṭhāti, tadanudhammañca anuvitakketi, anuvicāreti, tañca purisaṃ bhajati, tena ca vittiṃ āpajjati; āneñjapaṭisaṃyuttāya ca pana kathāya kacchamānāya na sussūsati, na sotaṃ odahati, na aññā cittaṃ upaṭṭhāpeti, na ca taṃ purisaṃ bhajati, na ca tena vittiṃ āpajjati. Seyyathāpi, sunakkhatta, puthusilā dvedhābhinnā appaṭisandhikā hoti; evameva kho, sunakkhatta, ākiñcaññāyatanādhimuttassa purisapuggalassa ye āneñjasaṃyojane se bhinne. So evamassa veditabbo – 'āneñjasaṃyojanena hi kho visaṃyutto ākiñcaññāyatanādhimutto purisapuggalo'''ti.

61. ''Ṭhānaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, vijjati yaṃ idhekacco purisapuggalo nevasaññānāsaññāyatanādhimutto assa. Nevasaññānāsaññāyatanādhimuttassa kho, sunakkhatta, purisapuggalassa tappatirūpī ceva kathā saṇṭhāti, tadanudhammañca anuvitakketi, anuvicāreti, tañca purisaṃ bhajati, tena ca vittiṃ āpajjati; ākiñcaññāyatanapaṭisaṃyuttāya ca pana kathāya kacchamānāya na sussūsati, na sotaṃ odahati, na aññā cittaṃ upaṭṭhāpeti, na ca taṃ purisaṃ bhajati, na ca tena vittiṃ āpajjati. Seyyathāpi, sunakkhatta, puriso manuññabhojanaṃ bhuttāvī chaḍḍeyya [chaddeyya (?)]. Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, api nu tassa purisassa tasmiṃ bhatte [vante (ka. sī.), bhutte (ka. sī. ka.)] puna bhottukamyatā assā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Aduñhi, bhante, bhattaṃ [vantaṃ (sī.)] paṭikūlasammata''nti. ''Evameva kho, sunakkhatta, nevasaññānāsaññāyatanādhimuttassa purisapuggalassa ye ākiñcaññāyatanasaṃyojane se vante. So evamassa veditabbo – 'ākiñcaññāyatanasaṃyojanena hi kho visaṃyutto nevasaññānāsaññāyatanādhimutto purisapuggalo'ti.

62. ''Ṭhānaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, vijjati yaṃ idhekacco purisapuggalo sammā nibbānādhimutto assa. Sammā nibbānādhimuttassa kho, sunakkhatta, purisapuggalassa tappatirūpī ceva kathā saṇṭhāti, tadanudhammañca anuvitakketi, anuvicāreti, tañca purisaṃ bhajati, tena ca vittiṃ āpajjati; nevasaññānāsaññāyatanapaṭisaṃyuttāya ca pana kathāya kacchamānāya na sussūsati, na sotaṃ odahati, na aññā cittaṃ upaṭṭhāpeti, na ca taṃ purisaṃ bhajati, na ca tena vittiṃ āpajjati. Seyyathāpi, sunakkhatta, tālo matthakacchinno abhabbo puna viruḷhiyā; evameva kho, sunakkhatta, sammā nibbānādhimuttassa purisapuggalassa ye nevasaññānāsaññāyatanasaṃyojane se ucchinnamūle tālāvatthukate anabhāvaṃkate [anabhāvakate (sī. pī.), anabhāvaṅgate (syā. kaṃ.)] āyatiṃ anuppādadhamme. So evamassa veditabbo – 'nevasaññānāsaññāyatanasaṃyojanena hi kho visaṃyutto sammā nibbānādhimutto purisapuggalo'''ti.

63. ''Ṭhānaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evamassa – 'taṇhā kho sallaṃ samaṇena vuttaṃ, avijjāvisadoso, chandarāgabyāpādena ruppati. Taṃ me taṇhāsallaṃ pahīnaṃ, apanīto avijjāvisadoso, sammā nibbānādhimuttohamasmī'ti. Evaṃmāni [evaṃmānī (sī. pī.

ka.), evamādi (syā. kaṃ.)] assa atathaṃ samānaṃ [atthaṃ samānaṃ (syā. kaṃ. pī.), atthasamānaṃ (sī.)]. So yāni sammā nibbānādhimuttassa asappāyāni tāni anuyuñjeyya; asappāyaṃ cakkhunā rūpadassanaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ sotena saddaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ ghānena gandhaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ jivhāya rasaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ kāyena phoṭṭhabbaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ manasā dhammaṃ anuyuñjeyya. Tassa asappāyaṃ cakkhunā rūpadassanaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ sotena saddaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ ghānena gandhaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ jivhāya rasaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ kāyena phoṭṭhabbaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ manasā dhammaṃ anuyuttassa rāgo cittaṃ anuddhaṃseyya. So rāgānuddhaṃsitena cittena maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ.

‘‘Seyyathāpi, sunakkhatta, puriso sallena viddho assa savisena gāḷhūpalepanena. Tassa mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhāpeyyuṃ. Tassa so bhisakko sallakatto satthena vaṇamukhaṃ parikanteyya. Satthena vaṇamukhaṃ parikantitvā esaniyā sallaṃ eseyya. Esaniyā sallaṃ esitvā sallaṃ abbuheyya, apaneyya visadosaṃ saupādisesaṃ. Saupādisesoti [anupādisesoti (sabbattha) ayaṃ hi tathāgatassa visayo] jānamāno so evaṃ vadeyya – ‘ambho purisa, ubbhataṃ kho te sallaṃ, apanīto visadoso saupādiseso [anupādiseso (sabbattha) ayampi tathāgatassa visayo]. Analañca te antarāyāya. Sappāyāni ceva bhojanāni bhuñjeyyāsi, mā te asappāyāni bhojanāni bhuñjato vaṇo assāvī assa. Kālena kālañca vaṇaṃ dhoveyyāsi, kālena kālaṃ vaṇamukhaṃ ālimpeyyāsi, mā te na kālena kālaṃ vaṇaṃ dhovato na kālena kālaṃ vaṇamukhaṃ ālimpato pubbalohitaṃ vaṇamukhaṃ pariyonandhi. Mā ca vātātape cārittaṃ anuyuñji, mā te vātātape cārittaṃ anuyuttassa rajosūkaṃ vaṇamukhaṃ anuddhaṃsesi. Vaṇānurakkhī ca, ambho purisa, vihareyyāsi vaṇasāropī’ti [vaṇassāropīti (ka.) vaṇa + saṃ + ropī = vaṇasāropī-iti padavibhāgo]. Tassa evamassa – ‘ubbhataṃ kho me sallaṃ, apanīto visadoso anupādiseso. Analañca me antarāyāyā’ti. So asappāyāni ceva bhojanāni bhuñjeyya. Tassa asappāyāni bhojanāni bhuñjato vaṇo assāvī assa. Na ca kālena kālaṃ vaṇaṃ dhoveyya, na ca kālena kālaṃ vaṇamukhaṃ ālimpeyya. Tassa na kālena kālaṃ vaṇaṃ dhovato, na kālena kālaṃ vaṇamukhaṃ ālimpato pubbalohitaṃ vaṇamukhaṃ pariyonandheyya. Vātātape ca cārittaṃ anuyuñjeyya. Tassa vātātape cārittaṃ anuyuttassa rajosūkaṃ vaṇamukhaṃ anuddhaṃseyya. Na ca vaṇānurakkhī vihareyya na vaṇasāropī. Tassa imissā ca asappāyakiriyāya, asuci visadoso apanīto saupādiseso tadubhayena vaṇo puthuttaṃ gaccheyya. So puthuttaṃ gatena vaṇena maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ.

‘‘Evameva kho, sunakkhatta, ṭhānametaṃ vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evamassa – ‘taṇhā kho sallaṃ samaṇena vuttaṃ, avijjāvisadoso chandarāgabyāpādena ruppati. Taṃ me taṇhāsallaṃ pahīnaṃ, apanīto avijjāvisadoso, sammā nibbānādhimuttohamasmī’ti. Evaṃmāni assa atathaṃ samānaṃ. So yāni sammā nibbānādhimuttassa asappāyāni tāni anuyuñjeyya, asappāyaṃ cakkhunā rūpadassanaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ sotena saddaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ ghānena gandhaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ jivhāya rasaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ kāyena phoṭṭhabbaṃ anuyuñjeyya, asappāyaṃ manasā dhammaṃ anuyuñjeyya. Tassa asappāyaṃ cakkhunā rūpadassanaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ sotena saddaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ ghānena gandhaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ jivhāya rasaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ kāyena phoṭṭhabbaṃ anuyuttassa, asappāyaṃ manasā dhammaṃ anuyuttassa rāgo cittaṃ anuddhaṃseyya. So rāgānuddhaṃsitena cittena maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Maraṇañhetaṃ, sunakkhatta, ariyassa vinaye yo sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati; maraṇamattañhetaṃ, sunakkhatta, dukkhaṃ yaṃ aññataraṃ saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ āpajjati.

64. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, sunakkhatta, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evamassa – ‘taṇhā kho sallaṃ samaṇena vuttaṃ, avijjāvisadoso chandarāgabyāpādena ruppati. Taṃ me taṇhāsallaṃ pahīnaṃ, apanīto avijjāvisadoso, sammā nibbānādhimuttohamasmī’ti. Sammā nibbānādhimuttasseva sato so yāni sammā nibbānādhimuttassa asappāyāni tāni nānuyuñjeyya, asappāyaṃ cakkhunā rūpadassanaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ sotena saddaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ ghānena gandhaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ jivhāya rasaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ kāyena phoṭṭhabbaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ manasā dhammaṃ nānuyuñjeyya. Tassa asappāyaṃ cakkhunā rūpadassanaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ sotena saddaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ ghānena gandhaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ jivhāya rasaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ kāyena phoṭṭhabbaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ manasā dhammaṃ nānuyuttassa rāgo cittaṃ nānuddhaṃseyya. So na rāgānuddhaṃsitena cittena neva maraṇaṃ vā nigaccheyya na maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ.

‘‘Seyyathāpi, sunakkhatta, puriso sallena viddho assa savisena gāḷhūpalepanena. Tassa mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhāpeyyuṃ. Tassa so bhisakko sallakatto satthena vaṇamukhaṃ parikanteyya. Satthena vaṇamukhaṃ parikantitvā esaniyā sallaṃ eseyya. Esaniyā sallaṃ esitvā sallaṃ abbuheyya, apaneyya visadosaṃ anupādisesaṃ. Anupādisesoti jānamāno so evaṃ vadeyya – ‘ambho purisa, ubbhataṃ kho te sallaṃ, apanīto visadoso anupādiseso. Analañca te antarāyāya. Sappāyāni ceva bhojanāni bhuñjeyyāsi, mā te asappāyāni bhojanāni bhuñjato vaṇo assāvī assa. Kālena kālañca vaṇaṃ dhoveyyāsi, kālena kālaṃ vaṇamukhaṃ ālimpeyyāsi. Mā te na kālena kālaṃ vaṇaṃ dhovato na kālena kālaṃ vaṇamukhaṃ ālimpato pubbalohitaṃ vaṇamukhaṃ pariyonandhi. Mā ca vātātape cārittaṃ anuyuñji, mā te vātātape cārittaṃ anuyuttassa rajosūkaṃ vaṇamukhaṃ anuddhaṃsesi. Vaṇānurakkhī ca, ambho purisa, vihareyyāsi vaṇasāropī’ti. Tassa evamassa – ‘ubbhataṃ kho me sallaṃ, apanīto visadoso anupādiseso. Analañca me antarāyāyā’ti. So sappāyāni ceva bhojanāni bhuñjeyya. Tassa sappāyāni bhojanāni bhuñjato vaṇo na assāvī assa. Kālena kālañca vaṇaṃ dhoveyya, kālena kālaṃ vaṇamukhaṃ ālimpeyya. Tassa kālena kālaṃ vaṇaṃ dhovato kālena kālaṃ vaṇamukhaṃ ālimpato na pubbalohitaṃ vaṇamukhaṃ pariyonandheyya. Na ca vātātape cārittaṃ anuyuñjeyya. Tassa vātātape cārittaṃ ananuyuttassa rajosūkaṃ vaṇamukhaṃ nānuddhaṃseyya. Vaṇānurakkhī ca vihareyya vaṇasāropī. Tassa imissā ca sappāyakiriyāya asu ca [asuci (sabbattha) socāti tabbaṇṇanā manasikātabbā] visadoso apanīto anupādiseso tadubhayena vaṇo viruheyya. So ruḷhena vaṇena sañchavinā neva maraṇaṃ vā nigaccheyya na maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ.

‘‘Evameva kho, sunakkhatta, ṭhānametaṃ vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evamassa – ‘taṇhā kho sallaṃ samaṇena vuttaṃ, avijjāvisadoso chandarāgabyāpādena ruppati. Taṃ me taṇhāsallaṃ pahīnaṃ, apanīto avijjāvisadoso, sammā nibbānādhimuttohamasmī’ti. Sammā nibbānādhimuttasseva sato so yāni sammā nibbānādhimuttassa asappāyāni tāni nānuyuñjeyya, asappāyaṃ cakkhunā rūpadassanaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ sotena saddaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ ghānena gandhaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ jivhāya rasaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ kāyena phoṭṭhabbaṃ nānuyuñjeyya, asappāyaṃ manasā dhammaṃ nānuyuñjeyya. Tassa asappāyaṃ cakkhunā rūpadassanaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ sotena saddaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ ghānena gandhaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ jivhāya rasaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ kāyena phoṭṭhabbaṃ nānuyuttassa, asappāyaṃ manasā dhammaṃ nānuyuttassa, rāgo cittaṃ nānuddhaṃseyya. So na rāgānuddhaṃsitena cittena neva maraṇaṃ vā nigaccheyya na maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ.

65. ‘‘Upamā kho me ayaṃ, sunakkhatta, katā atthassa viññāpanāya. Ayaṃyevettha attho – vaṇoti kho, sunakkhatta, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ; visadosoti kho, sunakkhatta, avijjāyetaṃ adhivacanaṃ; sallanti kho, sunakkhatta, taṇhāyetaṃ adhivacanaṃ; esanīti kho, sunakkhatta, satiyāyetaṃ adhivacanaṃ; satthanti kho, sunakkhatta, ariyāyetaṃ paññāya adhivacanaṃ; bhisakko sallakattoti kho, sunakkhatta, tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassa.

‘‘So vata, sunakkhatta, bhikkhu chasu phassāyatanesu saṃvutakārī ‘upadhi dukkhassa mūla’nti – iti viditvā nirupadhi upadhisaṅkhaye vimutto upadhismiṃ vā kāyaṃ upasaṃharissati cittaṃ vā uppādessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Seyyathāpi, sunakkhatta, āpānīyakaṃso vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno; so ca kho visena saṃsaṭṭho. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhapaṭikūlo. Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, api nu so puriso amuṃ āpānīyakaṃsaṃ piveyya yaṃ jaññā – ‘imāhaṃ pivitvā maraṇaṃ vā nigacchāmi maraṇamattaṃ vā dukkha’’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, sunakkhatta, so vata bhikkhu chasu phassāyatanesu saṃvutakārī ‘upadhi dukkhassa mūla’nti – iti viditvā nirupadhi upadhisaṅkhaye vimutto upadhismiṃ vā kāyaṃ upasaṃharissati cittaṃ vā uppādessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Seyyathāpi, sunakkhatta, āsīviso [āsiviso (ka.)] ghoraviso. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhapaṭikūlo. Taṃ kiṃ maññasi, sunakkhatta, api nu so puriso amussa āsīvisassa ghoravisassa hatthaṃ vā aṅguṭṭhaṃ vā dajjā [yuñjeyya (ka.)] yaṃ jaññā – 'imināhaṃ daṭṭho maraṇaṃ vā nigacchāmi maraṇamattaṃ vā dukkha''nti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Evameva kho, sunakkhatta, so vata bhikkhu chasu phassāyatanesu saṃvutakārī 'upadhi dukkhassa mūla'nti – iti viditvā nirupadhi upadhisaṅkhaye vimutto upadhismiṃ vā kāyaṃ upasaṃharissati cittaṃ vā uppādessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano sunakkhatto licchaviputto bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Sunakkhattasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Āneñjasappāyasuttaṃ

66. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ''aniccā, bhikkhave, kāmā tucchā musā mosadhammā. Māyākatame taṃ, bhikkhave, bālalāpanaṃ. Ye ca diṭṭhadhammikā kāmā, ye ca samparāyikā kāmā; yā ca diṭṭhadhammikā kāmasaññā, yā ca samparāyikā kāmasaññā – ubhayametaṃ māradheyyaṃ, mārassesa [mārasseva (ka.)] visayo, mārassesa nivāpo, mārassesa gocaro. Etthete pāpakā akusalā mānasā abhijjhāpi byāpādāpi sārambhāpi saṃvattanti. Teva ariyasāvakassa idhamanusikkhato antarāyāya sambhavanti. Tatra, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'ye ca diṭṭhadhammikā kāmā, ye ca samparāyikā kāmā; yā ca diṭṭhadhammikā kāmasaññā, yā ca samparāyikā kāmasaññā – ubhayametaṃ māradheyyaṃ, mārassesa visayo, mārassesa nivāpo, mārassesa gocaro. Etthete pāpakā akusalā mānasā abhijjhāpi byāpādāpi sārambhāpi saṃvattanti, teva ariyasāvakassa idhamanusikkhato antarāyāya sambhavanti. Yaṃnūnāhaṃ vipulena mahaggatena cetasā vihareyyaṃ abhibhuyya lokaṃ adhiṭṭhāya manasā. Vipulena hi me mahaggatena cetasā viharato abhibhuyya lokaṃ adhiṭṭhāya manasā ye pāpakā akusalā mānasā abhijjhāpi byāpādāpi sārambhāpi te na bhavissanti. Tesaṃ pahānā aparittañca me cittaṃ bhavissati appamāṇaṃ subhāvita'nti. Tassa evaṃpaṭipannassa tabbahulavihārino āyatane cittaṃ pasīdati. Sampasāde sati etarahi vā āneñjaṃ samāpajjati paññāya vā adhimuccati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā. Ṭhānametaṃ vijjati yaṃ taṃsaṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa āneñjūpagaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamā āneñjasappāyā paṭipadā akkhāyati''.

67. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'ye ca diṭṭhadhammikā kāmā, ye ca samparāyikā kāmā; yā ca diṭṭhadhammikā kāmasaññā, yā ca samparāyikā kāmasaññā; yaṃ kiñci rūpaṃ (sabbaṃ rūpaṃ) [( ) natthi sī. pī. potthakesu] cattāri ca mahābhūtāni, catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa'nti. Tassa evaṃpaṭipannassa tabbahulavihārino āyatane cittaṃ pasīdati. Sampasāde sati etarahi vā āneñjaṃ samāpajjati paññāya vā adhimuccati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā. Ṭhānametaṃ vijjati yaṃ taṃsaṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa āneñjūpagaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyā āneñjasappāyā paṭipadā akkhāyati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'ye ca diṭṭhadhammikā kāmā, ye ca samparāyikā kāmā; yā ca diṭṭhadhammikā kāmasaññā, yā ca samparāyikā kāmasaññā; ye ca diṭṭhadhammikā rūpā, ye ca samparāyikā rūpā; yā ca diṭṭhadhammikā rūpasaññā, yā ca samparāyikā rūpasaññā – ubhayametaṃ aniccaṃ. Yadaniccaṃ taṃ nālaṃ abhinandituṃ, nālaṃ abhivadituṃ, nālaṃ ajjhositu'nti. Tassa evaṃpaṭipannassa tabbahulavihārino āyatane cittaṃ pasīdati. Sampasāde sati etarahi vā āneñjaṃ samāpajjati paññāya vā adhimuccati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā. Ṭhānametaṃ vijjati yaṃ taṃsaṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa āneñjūpagaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyā āneñjasappāyā paṭipadā akkhāyati.

68. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'ye ca diṭṭhadhammikā kāmā, ye ca samparāyikā kāmā; yā ca diṭṭhadhammikā kāmasaññā, yā ca samparāyikā kāmasaññā; ye ca diṭṭhadhammikā rūpā, ye ca samparāyikā rūpā; yā ca diṭṭhadhammikā rūpasaññā, yā ca samparāyikā rūpasaññā; yā ca āneñjasaññā – sabbā saññā. Yatthetā aparisesā nirujjhanti etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ – yadidaṃ ākiñcaññāyatana'nti. Tassa evaṃpaṭipannassa tabbahulavihārino āyatane cittaṃ pasīdati. Sampasāde sati etarahi vā ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjati paññāya vā adhimuccati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā. Ṭhānametaṃ vijjati yaṃ taṃsaṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa ākiñcaññāyatanūpagaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamā ākiñcaññāyatanasappāyā paṭipadā akkhāyati.

69. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – 'suññamidaṃ attena vā attaniyena vā'ti. Tassa evaṃpaṭipannassa tabbahulavihārino āyatane cittaṃ pasīdati. Sampasāde sati etarahi vā ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjati paññāya vā adhimuccati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā. Ṭhānametaṃ vijjati yaṃ taṃsaṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa ākiñcaññāyatanūpagaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyā ākiñcaññāyatanasappāyā paṭipadā akkhāyati.

70. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'nāhaṃ kvacani [kvacini (syā. kaṃ. sī. aṭṭha.)] kassaci kiñcanatasmiṃ [kiñcanatasmi (?)], na ca mama kvacani kismiñci kiñcanaṃ natthī'ti. Tassa evaṃpaṭipannassa tabbahulavihārino āyatane cittaṃ pasīdati. Sampasāde sati etarahi vā ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjati paññāya vā adhimuccati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā. Ṭhānametaṃ vijjati yaṃ taṃsaṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa ākiñcaññāyatanūpagaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyā ākiñcaññāyatanasappāyā paṭipadā akkhāyati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'ye ca diṭṭhadhammikā kāmā, ye ca samparāyikā kāmā; yā ca diṭṭhadhammikā kāmasaññā, yā ca samparāyikā kāmasaññā; ye ca diṭṭhadhammikā rūpā, ye ca samparāyikā rūpā; yā ca diṭṭhadhammikā rūpasaññā, yā ca samparāyikā rūpasaññā; yā ca āneñjasaññā, yā ca ākiñcaññāyatanasaññā – sabbā saññā. Yatthetā aparisesā nirujjhanti etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ – yadidaṃ nevasaññānāsaññāyatana'nti. Tassa evaṃpaṭipannassa tabbahulavihārino āyatane cittaṃ pasīdati. Sampasāde sati etarahi vā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjati paññāya vā adhimuccati kāyassa bhedā paraṃ maraṇā. Ṭhānametaṃ vijjati yaṃ taṃsaṃvattanikaṃ viññāṇaṃ assa nevasaññānāsaññāyatanūpagaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, nevasaññānāsaññāyatanasappāyā paṭipadā akkhāyatī''ti.

71. Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ''idha, bhante, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – 'no cassa, no ca me siyā; na bhavissati, na me bhavissati; yadatthi yaṃ, bhūtaṃ – taṃ pajahāmī'ti. Evaṃ upekkhaṃ paṭilabhati. Parinibbāyeyya nu kho so, bhante, bhikkhu na vā parinibbāyeyyā''ti? ''Apetthekacco, ānanda, bhikkhu parinibbāyeyya, apetthekacco bhikkhu na parinibbāyeyyā''ti. ''Ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo yenapetthekacco bhikkhu parinibbāyeyya, apetthekacco bhikkhu na parinibbāyeyyā''ti? ''Idhānanda, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – 'no cassa, no ca me siyā; na bhavissati, na me bhavissati; yadatthi, yaṃ bhūtaṃ – taṃ pajahāmī'ti. Evaṃ upekkhaṃ paṭilabhati. So taṃ upekkhaṃ abhinandati, abhivadati, ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ upekkhaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato tannissitaṃ hoti viññāṇaṃ tadupādānaṃ. Saupādāno, ānanda, bhikkhu na parinibbāyatī''ti. ''Kahaṃ pana so, bhante, bhikkhu upādiyamāno upādiyatī''ti? ''Nevasaññānāsaññāyatanaṃ, ānandā''ti. ''Upādānaseṭṭhaṃ kira so, bhante, bhikkhu upādiyamāno upādiyatī''ti? ''Upādānaseṭṭhañhi so, ānanda, bhikkhu upādiyamāno upādiyati. Upādānaseṭṭhañhetaṃ, ānanda, yadidaṃ – nevasaññānāsaññāyatanaṃ''.

72. ''Idhānanda, bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti – 'no cassa, no ca me siyā; na bhavissati, na me bhavissati; yadatthi, yaṃ bhūtaṃ – taṃ pajahāmī'ti. Evaṃ upekkhaṃ paṭilabhati. So taṃ upekkhaṃ nābhinandati, nābhivadati, na ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ upekkhaṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato na tannissitaṃ hoti viññāṇaṃ na tadupādānaṃ. Anupādāno, ānanda, bhikkhu parinibbāyatī''ti.

73. ''Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Nissāya nissāya kira no, bhante, bhagavatā oghassa nittharaṇā akkhātā. Katamo pana, bhante, ariyo vimokkho’’ti? ‘‘Idhānanda, bhikkhu ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘ye ca diṭṭhadhammikā kāmā, ye ca samparāyikā kāmā; yā ca diṭṭhadhammikā kāmasaññā, yā ca samparāyikā kāmasaññā; ye ca diṭṭhadhammikā rūpā, ye ca samparāyikā rūpā; yā ca diṭṭhadhammikā rūpasaññā, yā ca samparāyikā rūpasaññā; yā ca āneñjasaññā, yā ca ākiñcaññāyatanasaññā, yā ca nevasaññānāsaññāyatanasaññā – esa sakkāyo yāvatā sakkāyo. Etaṃ amataṃ yadidaṃ anupādā cittassa vimokkho. Iti, kho, ānanda, desitā mayā āneñjasappāyā paṭipadā, desitā ākiñcaññāyatanasappāyā paṭipadā, desitā nevasaññānāsaññāyatanasappāyā paṭipadā, desitā nissāya nissāya oghassa nittharaṇā, desito ariyo vimokkho. Yaṃ kho, ānanda, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, ānanda, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyathānanda, mā pamādattha, mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Āneñjasappāyasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Gaṇakamoggallānasuttaṃ

74. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Atha kho gaṇakamoggallāno [gaṇakamoggalāno (ka.)] brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho gaṇakamoggallāno brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Seyyathāpi, bho gotama, imassa migāramātupāsādassa dissati anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā yadidaṃ – yāva pacchimasopānakaḷevarā◌ː imesampi hi, bho gotama, brāhmaṇānaṃ dissati anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā yadidaṃ – ajjhene◌ː imesampi hi, bho gotama, issāsānaṃ dissati anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā yadidaṃ – issatthe [issatte (ka.)]. Amhākampi hi, bho gotama, gaṇakānaṃ gaṇanājīvānaṃ dissati anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā yadidaṃ – saṅkhāne. Mayañhi, bho gotama, antevāsiṃ labhitvā paṭhamaṃ evaṃ gaṇāpema – ‘ekaṃ ekakaṃ, dve dukā, tīṇi tikā, cattāri catukkā, pañca pañcakā, cha chakkā, satta sattakā, aṭṭha aṭṭhakā, nava navakā, dasa dasakā’ti; satampi mayaṃ, bho gotama, gaṇāpema, bhiyyopi gaṇāpema. Sakkā nu kho, bho gotama, imasmimpi dhammavinaye evameva anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā paññapetu’’nti?

75. ‘‘Sakkā, brāhmaṇa, imasmimpi dhammavinaye anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā paññapetuṃ. Seyyathāpi, brāhmaṇa, dakkho assadammako bhaddaṃ assājānīyaṃ labhitvā paṭhameneva mukhādhāne kāraṇaṃ kāreti, atha uttariṃ kāraṇaṃ kāreti; evameva kho, brāhmaṇa, tathāgato purisadammaṃ labhitvā paṭhamaṃ evaṃ vineti – ‘ehi tvaṃ, bhikkhu, sīlavā hohi, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharāhi ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhassu sikkhāpadesū’’’ti.

‘‘Yato kho, brāhmaṇa, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu, tamenaṃ tathāgato uttariṃ vineti – ‘ehi tvaṃ, bhikkhu, indriyesu guttadvāro hohi, cakkhunā rūpaṃ disvā mā nimittaggāhī hohi mānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjāhi; rakkhāhi cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjāhi. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya mā nimittaggāhī hohi mānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjāhi; rakkhāhi manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjāhī’’’ti.

‘‘Yato kho, brāhmaṇa, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti, tamenaṃ tathāgato uttariṃ vineti – ‘ehi tvaṃ, bhikkhu, bhojane mattaññū hohi. Paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreyyāsi – neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāya – iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro cā’’’ti.

‘‘Yato kho, brāhmaṇa, bhikkhu bhojane mattaññū hoti, tamenaṃ tathāgato uttariṃ vineti – ‘ehi tvaṃ, bhikkhu, jāgariyaṃ anuyutto viharāhi, divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhehi, rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhehi, rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeyyāsi pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasikaritvā, rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paccuṭṭhāya caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhehī’’’ti.

‘‘Yato kho, brāhmaṇa, bhikkhu jāgariyaṃ anuyutto hoti, tamenaṃ tathāgato uttariṃ vineti – ‘ehi tvaṃ, bhikkhu, satisampajaññena samannāgato hohi, abhikkante paṭikkante sampajānakārī, ālokite vilokite sampajānakārī, samiñjite pasārite sampajānakārī, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī, uccārapassāvakamme sampajānakārī, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī’’’ti.

‘‘Yato kho, brāhmaṇa, bhikkhu satisampajaññena samannāgato hoti, tamenaṃ tathāgato uttariṃ vineti – ‘ehi tvaṃ, bhikkhu, vivittaṃ senāsanaṃ bhajāhi araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñja’nti. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanappatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya, parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti; byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thinamiddhaṃ [thīnamiddhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

76. ‘‘So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ye kho te, brāhmaṇa, bhikkhū sekkhā [sekhā (sabbattha)] apattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti tesu me ayaṃ evarūpī anusāsanī hoti. Ye pana te bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā tesaṃ ime dhammā diṭṭhadhammasukhavihārāya ceva saṃvattanti, satisampajaññāya cā’’ti.

Evaṃ vutte, gaṇakamoggallāno brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho bhoto gotamassa sāvakā bhotā gotamena evaṃ ovadīyamānā evaṃ anusāsīyamānā sabbe accantaṃ niṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādhentntti udāhu ekacce nārādhentī’’ti? ‘‘Appekacce kho, brāhmaṇa, mama sāvakā mayā evaṃ ovadīyamānā evaṃ anusāsīyamānā accantaṃ niṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti, ekacce nārādhentī’’ti.

‘‘Ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo yaṃ tiṭṭhateva nibbānaṃ, tiṭṭhati nibbānagāmī maggo, tiṭṭhati bhavaṃ gotamo samādapetā; atha ca pana bhoto gotamassa sāvakā bhotā gotamena evaṃ ovadīyamānā evaṃ anusāsīyamānā appekacce accantaṃ niṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti, ekacce nārādhentī’’ti?

77. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, taṃyevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, kusalo tvaṃ rājagahagāmissa maggassā’’ti? ‘‘Evaṃ, bho, kusalo ahaṃ rājagahagāmissa maggassā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, idha puriso āgaccheyya rājagahaṃ gantukāmo. So taṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – ‘icchāmahaṃ, bhante, rājagahaṃ gantuṃ; tassa me rājagahassa maggaṃ upadisā’ti. Tamenaṃ tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘ehambho [evaṃ bho (sī. pī.)] purisa, ayaṃ maggo rājagahaṃ gacchati. Tena muhuttaṃ gaccha, tena muhuttaṃ gantvā dakkhissasi amukaṃ nāma gāmaṃ, tena muhuttaṃ gaccha, tena muhuttaṃ gantvā dakkhissasi amukaṃ nāma nigamaṃ; tena muhuttaṃ gaccha, tena muhuttaṃ gantvā dakkhissasi rājagahassa ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’nti. So tayā evaṃ ovadīyamāno evaṃ anusāsīyamāno ummaggaṃ gahetvā pacchāmukho gaccheyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya rājagahaṃ gantukāmo. So taṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – ‘icchāmahaṃ, bhante, rājagahaṃ gantuṃ; tassa me rājagahassa maggaṃ upadisā’ti. Tamenaṃ tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘ehambho purisa, ayaṃ maggo rājagahaṃ gacchati. Tena muhuttaṃ gaccha, tena muhuttaṃ gantvā dakkhissasi amukaṃ nāma gāmaṃ; tena muhuttaṃ gaccha, tena muhuttaṃ gantvā dakkhissasi amukaṃ nāma nigamaṃ; tena muhuttaṃ gaccha, tena muhuttaṃ gantvā dakkhissasi rājagahassa ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’nti. So tayā evaṃ ovadīyamāno evaṃ anusāsīyamāno sotthinā rājagahaṃ gaccheyya. Ko nu kho, brāhmaṇa, hetu ko paccayo yaṃ tiṭṭhateva rājagahaṃ, tiṭṭhati rājagahagāmī maggo, tiṭṭhasi tvaṃ samādapetā; atha ca pana tayā evaṃ ovadīyamāno evaṃ anusāsīyamāno eko puriso ummaggaṃ gahetvā pacchāmukho gaccheyya, eko sotthinā rājagahaṃ gaccheyyā’’ti? ‘‘Ettha kyāhaṃ, bho gotama, karomi? Maggakkhāyīhaṃ, bho gotamā’’ti.

‘‘Evameva kho, brāhmaṇa, tiṭṭhateva nibbānaṃ, tiṭṭhati nibbānagāmī maggo, tiṭṭhāmahaṃ samādapetā; atha ca pana mama sāvakā mayā evaṃ ovadīyamānā evaṃ anusāsīyamānā appekacce accantaṃ niṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādhenti, ekacce nārādhenti. Ettha kyāhaṃ, brāhmaṇa, karomi? Maggakkhāyīhaṃ, brāhmaṇa, tathāgato’’ti.

78. Evaṃ vutte, gaṇakamoggallāno brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yeme, bho gotama, puggalā assaddhā jīvikatthā na saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā saṭhā māyāvino ketabino [keṭubhino (sī. syā. kaṃ. pī.)] uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā indriyesu aguttadvārā bhojane amattaññuno jāgariyaṃ ananuyuttā sāmaññe anapekkhavanto sikkhāya na tibbagāravā bāhulikā [bāhullikā (syā. kaṃ.)] sāthalikā okkamane pubbaṅgamā paviveke nikkhittadhurā kusītā hīnavīriyā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā vibbhantacittā duppaññā eḷamūgā, na tehi bhavaṃ gotamo saddhiṃ saṃvasati’’.

‘‘Ye pana te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā asaṭhā amāyāvino aketabino anuddhatā anunnaḷā acapalā amukharā avikiṇṇavācā indriyesu guttadvārā bhojane mattaññuno jāgariyaṃ anuyuttā sāmaññe apekkhavanto sikkhāya tibbagāravā nabāhulikā nasāthalikā okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā āraddhavīriyā pahitattā upaṭṭhitassatino sampajānā samāhitā ekaggacittā paññavanto aneḷamūgā, tehi bhavaṃ gotamo saddhiṃ saṃvasati.

‘‘Seyyathāpi, bho gotama, ye keci mūlagandhā, kālānusāri tesaṃ aggamakkhāyati; ye keci sāragandhā, lohitacandanaṃ tesaṃ aggamakkhāyati; ye keci pupphagandhā, vassikaṃ tesaṃ aggamakkhāyati; evameva bhoto gotamassa ovādo paramajjadhammesu.

‘‘Abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Gaṇakamoggallānasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Gopakamoggallānasuttaṃ

79. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe aciraparinibbute bhagavati. Tena kho pana samayena rājā māgadho ajātasattu vedehiputto rājagahaṃ paṭisaṅkhārāpeti rañño pajjotassa āsaṅkamāno. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘atippago kho tāva rājagahe piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena gopakamoggallānassa brāhmaṇassa kammanto, yena gopakamoggallāno brāhmaṇo tenupasaṅkameyya’’nti.

Atha kho āyasmā ānando yena gopakamoggallānassa brāhmaṇassa kammanto, yena gopakamoggallāno brāhmaṇo tenupasaṅkami. Addasā kho gopakamoggallāno brāhmaṇo āyasmantaṃ ānandaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘etu kho bhavaṃ ānando. Svāgataṃ bhoto ānandassa. Cirassaṃ kho bhavaṃ ānando imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīdatu bhavaṃ ānando, idamāsanaṃ paññatta’’nti. Nisīdi kho āyasmā ānando paññatte āsane. Gopakamoggallānopi kho brāhmaṇo aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho gopakamoggallāno brāhmaṇo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho, bho ānanda, ekabhikkhupi tehi dhammehi sabbenasabbaṃ sabbathāsabbaṃ samannāgato yehi dhammehi samannāgato so bhavaṃ gotamo ahosi arahaṃ sammāsambuddho’’ti? ‘‘Natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi tehi dhammehi sabbenasabbaṃ sabbathāsabbaṃ samannāgato yehi dhammehi samannāgato so bhagavā ahosi arahaṃ sammāsambuddho. So hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū, maggavidū, maggakovido; maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā’’ti. Ayañca hidaṃ āyasmato ānandassa gopakamoggallānena brāhmaṇena saddhiṃ antarākathā vippakatā ahosi.

Atha kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto rājagahe kammante anusaññāyamāno yena gopakamoggallānassa brāhmaṇassa kammanto, yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘kāyanuttha, bho ānanda, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? ‘‘Idha maṃ, brāhmaṇa, gopakamoggallāno brāhmaṇo evamāha – ‘atthi nu kho, bho ānanda, ekabhikkhupi tehi dhammehi sabbenasabbaṃ sabbathāsabbaṃ samannāgato yehi dhammehi samannāgato so bhavaṃ gotamo ahosi arahaṃ sammāsambuddho’ti. Evaṃ vutte ahaṃ, brāhmaṇa, gopakamoggallānaṃ brāhmaṇaṃ etadavocaṃ – ‘natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi tehi dhammehi sabbenasabbaṃ sabbathāsabbaṃ samannāgato yehi dhammehi samannāgato so bhagavā ahosi arahaṃ sammāsambuddho. So hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū, maggavidū, maggakovido; maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā’ti. Ayaṃ kho no, brāhmaṇa, gopakamoggallānena brāhmaṇena saddhiṃ antarākathā vippakatā. Atha tvaṃ anuppatto’’ti.

80. ‘‘Atthi nu kho, bho ānanda, ekabhikkhupi tena bhotā gotamena ṭhapito – ‘ayaṃ vo mamaccayena paṭisaraṇaṃ bhavissatī’ti, yaṃ tumhe etarahi paṭipādeyyāthā’’ti [paṭidhāveyyāthāti (sī. syā. kaṃ. pī.)]? ‘‘Natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ṭhapito – ‘ayaṃ vo mamaccayena paṭisaraṇaṃ bhavissatī’ti, yaṃ mayaṃ etarahi paṭipādeyyāmā’’ti. ‘‘Atthi pana, bho ānanda, ekabhikkhupi saṅghena sammato, sambahulehi therehi bhikkhūhi ṭhapito – ‘ayaṃ no bhagavato accayena paṭisaraṇaṃ bhavissatī’ti, yaṃ tumhe etarahi paṭipādeyyāthā’’ti? ‘‘Natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi saṅghena sammato, sambahulehi therehi bhikkhūhi ṭhapito – ‘ayaṃ no bhagavato accayena paṭisaraṇaṃ bhavissatī’ti, yaṃ mayaṃ etarahi paṭipādeyyāmā’’ti. ‘‘Evaṃ appaṭisaraṇe ca pana, bho ānanda, ko hetu sāmaggiyā’’ti? ‘‘Na kho mayaṃ, brāhmaṇa, appaṭisaraṇā; sappaṭisaraṇā mayaṃ, brāhmaṇa; dhammappaṭisaraṇā’’ti.

‘‘‘Atthi nu kho, bho ānanda, ekabhikkhupi tena bhotā gotamena ṭhapito – ayaṃ vo mamaccayena paṭisaraṇaṃ bhavissatīti, yaṃ tumhe etarahi paṭipādeyyāthā’ti – iti puṭṭho samāno ‘natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ṭhapito – ayaṃ vo mamaccayena paṭisaraṇaṃ bhavissatīti, yaṃ mayaṃ etarahi paṭipādeyyāmā’ti vadesi; ‘atthi pana, bho ānanda, ekabhikkhupi saṅghena sammato, sambahulehi therehi bhikkhūhi ṭhapito – ayaṃ no bhagavato accayena paṭisaraṇaṃ bhavissatīti, yaṃ tumhe etarahi paṭipādeyyāthā’ti – iti puṭṭho samāno ‘natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi saṅghena sammato, sambahulehi therehi bhikkhūhi ṭhapito – ayaṃ no bhagavato accayena paṭisaraṇaṃ bhavissatīti, yaṃ mayaṃ etarahi paṭipādeyyāmā’ti – vadesi; ‘evaṃ appaṭisaraṇe ca pana, bho ānanda, ko hetu sāmaggiyā’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho mayaṃ, brāhmaṇa, appaṭisaraṇā; sappaṭisaraṇā mayaṃ, brāhmaṇa; dhammappaṭisaraṇā’ti vadesi. Imassa pana, bho ānanda, bhāsitassa kathaṃ attho daṭṭhabbo’’ti?

81. ‘‘Atthi kho, brāhmaṇa, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, pātimokkhaṃ uddiṭṭhaṃ. Te mayaṃ tadahuposathe yāvatikā ekaṃ gāmakhettaṃ upanissāya viharāma te sabbe ekajjhaṃ sannipatāma; sannipatitvā yassa taṃ pavattati taṃ ajjhesāma. Tasmiṃ ce bhaññamāne hoti bhikkhussa āpatti hoti vītikkamo taṃ mayaṃ yathādhammaṃ yathānusiṭṭhaṃ kāremāti.

‘‘Na kira no bhavanto kārenti; dhammo no kāreti’’. ‘‘Atthi nu kho, bho ānanda, ekabhikkhupi yaṃ tumhe etarahi sakkarotha garuṃ karotha [garukarotha (sī. syā. kaṃ. pī.)] mānetha pūjetha; sakkatvā garuṃ katvā [garukatvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] upanissāya viharathā’’ti? ‘‘Natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi yaṃ mayaṃ etarahi sakkaroma garuṃ karoma mānema pūjema; sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharāmā’’ti.

‘‘‘Atthi nu kho, bho ānanda, ekabhikkhupi tena bhotā gotamena ṭhapito – ayaṃ vo mamaccayena paṭisaraṇaṃ bhavissatīti yaṃ tumhe etarahi paṭipādeyyāthā’ti – iti puṭṭho samāno ‘natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ṭhapito – ayaṃ vo mamaccayena paṭisaraṇaṃ bhavissatīti yaṃ mayaṃ etarahi paṭipādeyyāmā’ti vadesi; ‘atthi pana, bho ānanda, ekabhikkhupi saṅghena sammato, sambahulehi therehi bhikkhūhi ṭhapito – ayaṃ no bhagavato accayena paṭisaraṇaṃ bhavissatīti yaṃ tumhe etarahi paṭipādeyyāthā’ti – iti puṭṭho samāno ‘natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi saṅghena sammato, sambahulehi therehi bhikkhūhi ṭhapito – ayaṃ no bhagavato accayena paṭisaraṇaṃ bhavissatīti yaṃ mayaṃ etarahi paṭipādeyyāmā’ti vadesi; ‘atthi nu kho, bho ānanda, ekabhikkhupi yaṃ tumhe etarahi sakkarotha garuṃ karotha mānetha pūjetha; sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharathā’ti – iti puṭṭho samāno ‘natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi yaṃ mayaṃ etarahi sakkaroma garuṃ karoma mānema pūjema; sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharāmā’ti vadesi. Imassa pana, bho ānanda, bhāsitassa kathaṃ attho daṭṭhabbo’’ti?

82. ‘‘Atthi kho, brāhmaṇa, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dasa pasādanīyā dhammā akkhātā. Yasmiṃ no ime dhammā saṃvijjanti taṃ mayaṃ etarahi sakkaroma garuṃ karoma mānema pūjema; sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharāma. Katame dasa?

‘‘Idha, brāhmaṇa, bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu.

‘‘Bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo. Ye te dhammā ādikalyāṇā, majjhekalyāṇā, pariyosānakalyāṇā, sātthaṃ, sabyañjanaṃ [sātthā sabyañjanā (sī. syā. kaṃ.)], kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadantntti tathārūpāssa dhammā bahussutā honti dhātā [dhatā (sī. syā. kaṃ. pī.)] vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā.

‘‘Santuṭṭho hoti ( ) [(itarītarehi) dī. ni. 3.345] cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi.

‘‘Catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī.

‘‘Anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ [tirokuḍḍaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchati, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamati, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasati [parāmasati (ka.)] parimajjati, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

‘‘Dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti – dibbe ca mānuse ca, ye dūre santike ca.

‘‘Parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti. Sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānāti, sadosaṃ vā cittaṃ ‘sadosaṃ citta’nti pajānāti, vītadosaṃ vā cittaṃ ‘vītadosaṃ citta’nti pajānāti, samohaṃ vā cittaṃ ‘samohaṃ citta’nti pajānāti, vītamohaṃ vā cittaṃ ‘vītamohaṃ citta’nti pajānāti, saṃkhittaṃ vā cittaṃ ‘saṃkhittaṃ citta’nti pajānāti, vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘vikkhittaṃ citta’nti pajānāti, mahaggataṃ vā cittaṃ ‘mahaggataṃ citta’nti pajānāti, amahaggataṃ vā cittaṃ ‘amahaggataṃ citta’nti pajānāti, sauttaraṃ vā cittaṃ ‘sauttaraṃ citta’nti pajānāti, anuttaraṃ vā cittaṃ ‘anuttaraṃ citta’nti pajānāti, samāhitaṃ vā cittaṃ ‘samāhitaṃ citta’nti pajānāti, asamāhitaṃ vā cittaṃ ‘asamāhitaṃ citta’nti pajānāti, vimuttaṃ vā cittaṃ ‘vimuttaṃ citta’nti pajānāti, avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti.

‘‘Anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattārīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti.

‘‘Āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

‘‘Ime kho, brāhmaṇa, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dasa pasādanīyā dhammā akkhātā. Yasmiṃ no ime dhammā saṃvijjanti taṃ mayaṃ etarahi sakkaroma garuṃ karoma mānema pūjema; sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharāmā’’ti.

83. Evaṃ vutte vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto upanandaṃ senāpatiṃ āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññati bhavaṃ senāpati [maññasi evaṃ senāpati (syā. kaṃ. pī.), maññasi senāpati (sī.), maññasi bhavaṃ senāpati (ka.)] yadime bhonto sakkātabbaṃ sakkaronti, garuṃ kātabbaṃ garuṃ karonti, mānetabbaṃ mānenti, pūjetabbaṃ pūjenti’’? ‘‘Tagghime [taggha me (ka.)] bhonto sakkātabbaṃ sakkaronti, garuṃ kātabbaṃ garuṃ karonti, mānetabbaṃ mānenti, pūjetabbaṃ pūjenti. Imañca hi te bhonto na sakkareyyuṃ na garuṃ kareyyuṃ na māneyyuṃ na pūjeyyuṃ; atha kiñcarahi te bhonto sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā upanissāya vihareyyu''nti? Atha kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''kahaṃ pana bhavaṃ ānando etarahi viharatī''ti? ''Veḷuvane khohaṃ, brāhmaṇa, etarahi viharāmī''ti. ''Kacci pana, bho ānanda, veḷuvanaṃ ramaṇīyañceva appasaddañca appanigghosañca vijanavātaṃ manussarāhasseyyakaṃ [manussarāhaseyyakaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] paṭisallānasāruppa''nti? ''Taggha, brāhmaṇa, veḷuvanaṃ ramaṇīyañceva appasaddañca appanigghosañca vijanavātaṃ manussarāhasseyyakaṃ paṭisallānasāruppaṃ, yathā taṃ tumhādisehi rakkhakehi gopakehī''ti. ''Taggha, bho ānanda, veḷuvanaṃ ramaṇīyañceva appasaddañca appanigghosañca vijanavātaṃ manussarāhasseyyakaṃ paṭisallānasāruppaṃ, yathā taṃ bhavantehi jhāyīhi jhānasīlīhi. Jhāyino ceva bhavanto jhānasīlino ca''.

''Ekamidāhaṃ, bho ānanda, samayaṃ so bhavaṃ gotamo vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha khvāhaṃ, bho ānanda, yena mahāvanaṃ kūṭāgārasālā yena so bhavaṃ gotamo tenupasaṅkamiṃ. Tatra ca pana so [tatra ca so (sī. pī.)] bhavaṃ gotamo anekapariyāyena jhānakathaṃ kathesi. Jhāyī ceva so bhavaṃ gotamo ahosi jhānasīlī ca. Sabbañca pana so bhavaṃ gotamo jhānaṃ vaṇṇesī''ti.

84. ''Na ca kho, brāhmaṇa, so bhagavā sabbaṃ jhānaṃ vaṇṇesi, napi so bhagavā sabbaṃ jhānaṃ na vaṇṇesīti. Kathaṃ rūpañca, brāhmaṇa, so bhagavā jhānaṃ na vaṇṇesi? Idha, brāhmaṇa, ekacco kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti; so kāmarāgaṃyeva antaraṃ karitvā jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati. Byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati byāpādaparetena, uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti; so byāpādaṃyeva antaraṃ karitvā jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati. Thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati thinamiddhaparetena, uppannassa ca thinamiddhassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti; so thinamiddhaṃyeva antaraṃ karitvā jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati. Uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati uddhaccakukkuccaparetena, uppannassa ca uddhaccakukkuccassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti; so uddhaccakukkuccaṃyeva antaraṃ karitvā jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati. Vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti; so vicikicchaṃyeva antaraṃ karitvā jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati. Evarūpaṃ kho, brāhmaṇa, so bhagavā jhānaṃ na vaṇṇesi.

''Kathaṃ rūpañca, brāhmaṇa, so bhagavā jhānaṃ vaṇṇesi? Idha, brāhmaṇa, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evarūpaṃ kho, brāhmaṇa, so bhagavā jhānaṃ vaṇṇesī''ti.

''Gārayhaṃ kira, bho ānanda, so bhavaṃ gotamo jhānaṃ garahi, pāsaṃsaṃ pasaṃsi. Handa, ca dāni mayaṃ, bho ānanda, gacchāma; bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā''ti. ''Yassadāni tvaṃ, brāhmaṇa, kālaṃ maññasī''ti. Atha kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto āyasmato ānandassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho gopakamoggallāno brāhmaṇo acirapakkante vassakāre brāhmaṇe magadhamahāmatte āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''yaṃ no mayaṃ bhavantaṃ ānandaṃ apucchimhā taṃ no bhavaṃ ānando na byākāsī''ti. ''Nanu te, brāhmaṇa, avocumhā – 'natthi kho, brāhmaṇa, ekabhikkhupi tehi dhammehi sabbenasabbaṃ sabbathāsabbaṃ samannāgato yehi dhammehi samannāgato so bhagavā ahosi arahaṃ sammāsambuddho. So hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū, maggavidū, maggakovido. Maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā'''ti.

Gopakamoggallānasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Mahāpuṇṇamasuttaṃ

85. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena bhagavā tadahuposathe pannarase puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā bhikkhusaṅghaparivuto abbhokāse nisinno hoti. Atha kho aññataro bhikkhu uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Puccheyyāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ kiñcideva desaṃ, sace me bhagavā okāsaṃ karoti pañhassa veyyākaraṇāyā’’ti. ‘‘Tena hi tvaṃ, bhikkhu, sake āsane nisīditvā puccha yadākaṅkhasī’’ti.

86. Atha kho so bhikkhu sake āsane nisīditvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ime nu kho, bhante, pañcupādānakkhandhā, seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho’’ti? ‘‘Ime kho, bhikkhu, pañcupādānakkhandhā, seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho’’ti.

‘‘Sādhu, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā bhagavantaṃ uttariṃ pañhaṃ pucchi – ‘‘ime pana, bhante, pañcupādānakkhandhā kiṃmūlakā’’ti? ‘‘Ime kho, bhikkhu, pañcupādānakkhandhā chandamūlakā’’ti. ‘‘Taṃyeva nu kho, bhante, upādānaṃ te pañcupādānakkhandhā, udāhu aññatra pañcahupādānakkhandhehi upādāna’’nti? ‘‘Na kho, bhikkhu, taṃyeva upādānaṃ te pañcupādānakkhandhā, nāpi aññatra pañcahupādānakkhandhehi upādānaṃ. Yo kho, bhikkhu, pañcasu upādānakkhandhesu chandarāgo taṃ tattha upādāna’’nti.

‘‘Siyā pana, bhante, pañcasu upādānakkhandhesu chandarāgavemattatā’’ti? ‘‘Siyā bhikkhū’’ti bhagavā avoca ‘‘idha, bhikkhu, ekaccassa evaṃ hoti – ‘evaṃrūpo siyaṃ anāgatamaddhānaṃ, evaṃvedano siyaṃ anāgatamaddhānaṃ, evaṃsañño siyaṃ anāgatamaddhānaṃ, evaṃsaṅkhāro siyaṃ anāgatamaddhānaṃ, evaṃviññāṇo siyaṃ anāgatamaddhāna’nti. Evaṃ kho, bhikkhu, siyā pañcasu upādānakkhandhesu chandarāgavemattatā’’ti.

‘‘Kittāvatā pana, bhante, khandhānaṃ khandhādhivacanaṃ hotī’’ti? ‘‘Yaṃ kiñci, bhikkhu, rūpaṃ – atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā, oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā, hīnaṃ vā paṇītaṃ vā, yaṃ dūre santike vā – ayaṃ rūpakkhandho. Yā kāci vedanā – atītānāgatapaccuppannā ajjhattaṃ vā bahiddhā vā, oḷārikā vā sukhumā vā, hīnā vā paṇītā vā, yā dūre santike vā – ayaṃ vedanākkhandho. Yā kāci saññā – atītānāgatapaccuppannā…pe… yā dūre santike vā – ayaṃ saññākkhandho. Ye keci saṅkhārā – atītānāgatapaccuppannā ajjhattaṃ vā bahiddhā vā, oḷārikā vā sukhumā vā, hīnā vā paṇītā vā, ye dūre santike vā – ayaṃ saṅkhārakkhandho. Yaṃ kiñci viññāṇaṃ – atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā, oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā, hīnaṃ vā paṇītaṃ vā, yaṃ dūre santike vā – ayaṃ viññāṇakkhandho. Ettāvatā kho, bhikkhu, khandhānaṃ khandhādhivacanaṃ hotī’’ti.

‘‘Ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāya? Ko hetu ko paccayo vedanākkhandhassa paññāpanāya? Ko hetu ko paccayo saññākkhandhassa paññāpanāya? Ko hetu ko paccayo saṅkhārakkhandhassa paññāpanāya? Ko hetu ko paccayo viññāṇakkhandhassa paññāpanāyā’’ti?

‘‘Cattāro kho, bhikkhu, mahābhūtā hetu, cattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāya. Phasso hetu, phasso paccayo vedanākkhandhassa paññāpanāya. Phasso hetu, phasso paccayo saññākkhandhassa paññāpanāya. Phasso hetu, phasso paccayo saṅkhārakkhandhassa paññāpanāya. Nāmarūpaṃ kho, bhikkhu, hetu, nāmarūpaṃ paccayo viññāṇakkhandhassa paññāpanāyā’’ti.

87. ‘‘Kathaṃ pana, bhante, sakkāyadiṭṭhi hotī’’ti? ‘‘Idha, bhikkhu, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ; vedanaṃ attato samanupassati vedanāvantaṃ vā attānaṃ attani vā vedanaṃ vedanāya vā attānaṃ; saññaṃ attato samanupassati saññāvantaṃ vā attānaṃ attani vā saññaṃ saññāya vā attānaṃ; saṅkhāre attato samanupassati saṅkhāravantaṃ vā attānaṃ attani vā saṅkhāre saṅkhāresu vā attānaṃ; viññāṇaṃ attato samanupassati viññāṇavantaṃ vā attānaṃ attani vā viññāṇaṃ viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhu, sakkāyadiṭṭhi hotī''ti.

''Kathaṃ pana, bhante, sakkāyadiṭṭhi na hotī''ti? ''Idha, bhikkhu, sutavā ariyasāvako ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto na rūpaṃ attato samanupassati na rūpavantaṃ vā attānaṃ na attani vā rūpaṃ na rūpasmiṃ vā attānaṃ; na vedanaṃ attato samanupassati na vedanāvantaṃ vā attānaṃ na attani vā vedanaṃ na vedanāya vā attānaṃ; na saññaṃ attato samanupassati na saññāvantaṃ vā attānaṃ na attani vā saññaṃ na saññāya vā attānaṃ; na saṅkhāre attato samanupassati na saṅkhāravantaṃ vā attānaṃ na attani vā saṅkhāre na saṅkhāresu vā attānaṃ; na viññāṇaṃ attato samanupassati na viññāṇavantaṃ vā attānaṃ na attani vā viññāṇaṃ na viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhu, sakkāyadiṭṭhi na hotī''ti.

88. ''Ko nu kho, bhante, rūpe assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ? Ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ? Ko saññāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ? Ko saṅkhāresu assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ? Ko viññāṇe assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa''nti? ''Yaṃ kho, bhikkhu, rūpaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ rūpe assādo. Yaṃ rūpaṃ aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ rūpe ādīnavo. Yo rūpe chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ rūpe nissaraṇaṃ. Yaṃ kho [yañca (syā. kaṃ.)], bhikkhu, vedanaṃ paṭicca… saññaṃ paṭicca… saṅkhāre paṭicca… viññāṇaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ viññāṇe assādo. Yaṃ viññāṇaṃ aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ viññāṇe ādīnavo. Yo viññāṇe chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ viññāṇe nissaraṇa''nti.

89. ''Kathaṃ pana, bhante, jānato kathaṃ passato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṃkāramamaṃkāramānānusayā na hontī''ti? ''Yaṃ kiñci, bhikkhu, rūpaṃ – atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā – sabbaṃ rūpaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Yā kāci vedanā… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃ kiñci viññāṇaṃ – atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā – sabbaṃ viññāṇaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṃkāramamaṃkāramānānusayā na hontī''ti.

90. Atha kho aññatarassa bhikkhuno evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ''iti kira, bho, rūpaṃ anattā, vedanā anattā, saññā anattā, saṅkhārā anattā, viññāṇaṃ anattā; anattakatāni kammāni kamattānaṃ [kathamattānaṃ (saṃ. ni. 3.82)] phusissantī''ti? Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā cetoparivitakkamaññāya bhikkhū āmantesi – ''ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati yaṃ idhekacco moghapuriso avidvā avijjāgato taṇhādhipateyyena cetasā satthu sāsanaṃ atidhāvitabbaṃ maññeyya – 'iti kira, bho, rūpaṃ anattā, vedanā anattā, saññā anattā, saṅkhārā anattā, viññāṇaṃ anattā; anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantī'ti. Paṭivinītā [paṭicca vinītā (sī. pī.), paṭipucchāmi vinītā (syā. kaṃ.)] kho me tumhe, bhikkhave, tatra tatra dhammesu''.

''Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti? ''Dukkhaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, vedanā… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātiha, bhikkhave, yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā sabbaṃ rūpaṃ – ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Yā kāci vedanā… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā sabbaṃ viññāṇaṃ – ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako rūpasmimpi nibbindati, vedanāyapi nibbindati, saññāyapi nibbindati, saṅkhāresupi nibbindati, viññāṇasmimpi nibbindati; nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsūti.

Mahāpuṇṇamasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Cūḷapuṇṇamasuttaṃ

91. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena bhagavā tadahuposathe pannarase puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā bhikkhusaṅghaparivuto abbhokāse nisinno hoti. Atha kho bhagavā tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā bhikkhū āmantesi – ‘‘jāneyya nu kho, bhikkhave, asappuriso asappurisaṃ – ‘asappuriso ayaṃ bhava’’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave; aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso yaṃ asappuriso asappurisaṃ jāneyya – ‘asappuriso ayaṃ bhava’nti. Jāneyya pana, bhikkhave, asappuriso sappurisaṃ – ‘sappuriso ayaṃ bhava’’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave; etampi kho, bhikkhave, aṭṭhānaṃ anavakāso yaṃ asappuriso sappurisaṃ jāneyya – ‘sappuriso ayaṃ bhava’nti. Asappuriso, bhikkhave, assaddhammasamannāgato hoti, asappurisabhatti [asappurisabhattī (sabbattha)] hoti, asappurisacintī hoti, asappurisamantī hoti, asappurisavāco hoti, asappurisakammanto hoti, asappurisadiṭṭhi [asappurisadiṭṭhī (sabbattha)] hoti; asappurisadānaṃ deti’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asappuriso assaddhammasamannāgato hoti? Idha, bhikkhave, asappuriso assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, appassuto hoti, kusīto hoti, muṭṭhassati hoti, duppañño hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, asappuriso assaddhammasamannāgato hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asappuriso asappurisabhatti hoti? Idha, bhikkhave, asappurisassa ye te samaṇabrāhmaṇā assaddhā ahirikā anottappino appassutā kusītā muṭṭhassatino duppaññā tyāssa mittā honti te sahāyā. Evaṃ kho, bhikkhave, asappuriso asappurisabhatti hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asappuriso asappurisacintī hoti? Idha, bhikkhave, asappuriso attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti. Evaṃ kho, bhikkhave, asappuriso asappurisacintī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asappuriso asappurisamantī hoti? Idha, bhikkhave, asappuriso attabyābādhāyapi manteti, parabyābādhāyapi manteti, ubhayabyābādhāyapi manteti. Evaṃ kho, bhikkhave, asappuriso asappurisamantī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asappuriso asappurisavāco hoti? Idha, bhikkhave, asappuriso musāvādī hoti, pisuṇavāco hoti, pharusavāco hoti, samphappalāpī hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, asappuriso asappurisavāco hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asappuriso asappurisakammanto hoti? Idha, bhikkhave, asappuriso pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, asappuriso asappurisakammanto hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asappuriso asappurisadiṭṭhi hoti? Idha, bhikkhave, asappuriso evaṃdiṭṭhi [evaṃdiṭṭhī (sī. pī.), evaṃdiṭṭhiko (syā. kaṃ.)] hoti – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ [sukkaṭadukkaṭānaṃ (sī. pī.)] kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā [samaggatā (ka.)] sammāpaṭipannā, ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Evaṃ kho, bhikkhave, asappuriso asappurisadiṭṭhi hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asappuriso asappurisadānaṃ deti? Idha, bhikkhave, asappuriso asakkaccaṃ dānaṃ deti, asahatthā dānaṃ deti, acittīkatvā dānaṃ deti, apaviṭṭhaṃ dānaṃ deti anāgamanadiṭṭhiko dānaṃ deti. Evaṃ kho, bhikkhave, asappuriso asappurisadānaṃ deti.

‘‘So, bhikkhave, asappuriso evaṃ assaddhammasamannāgato, evaṃ asappurisabhatti, evaṃ asappurisacintī, evaṃ asappurisamantī, evaṃ asappurisavāco, evaṃ asappurisakammanto, evaṃ asappurisadiṭṭhi; evaṃ asappurisadānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā yā asappurisānaṃ gati tattha upapajjati. Kā ca, bhikkhave, asappurisānaṃ gati? Nirayo vā tiracchānayoni vā.

92. ‘‘Jāneyya nu kho, bhikkhave, sappuriso sappurisaṃ – ‘sappuriso ayaṃ bhava’’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave; ṭhānametaṃ, bhikkhave, vijjati yaṃ sappuriso sappurisaṃ jāneyya – ‘sappuriso ayaṃ bhava’nti. Jāneyya pana, bhikkhave, sappuriso asappurisaṃ – ‘asappuriso ayaṃ bhava’’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu, bhikkhave; etampi kho, bhikkhave, ṭhānaṃ vijjati yaṃ sappuriso asappurisaṃ jāneyya – ‘asappuriso ayaṃ bhava’nti. Sappuriso, bhikkhave, saddhammasamannāgato hoti, sappurisabhatti hoti, sappurisacintī hoti, sappurisamantī hoti, sappurisavāco hoti, sappurisakammanto hoti, sappurisadiṭṭhi hoti; sappurisadānaṃ deti’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sappuriso saddhammasamannāgato hoti? Idha, bhikkhave, sappuriso saddho hoti, hirimā hoti, ottappī hoti, bahussuto hoti, āraddhavīriyo hoti, upaṭṭhitassati hoti, paññavā hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, sappuriso saddhammasamannāgato hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sappuriso sappurisabhatti hoti? Idha, bhikkhave, sappurisassa ye te samaṇabrāhmaṇā saddhā hirimanto ottappino bahussutā āraddhavīriyā upaṭṭhitassatino paññavanto tyāssa mittā honti, te sahāyā. Evaṃ kho, bhikkhave, sappuriso sappurisabhatti hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sappuriso sappurisacintī hoti? Idha, bhikkhave, sappuriso nevattabyābādhāya ceteti, na parabyābādhāya ceteti, na ubhayabyābādhāya ceteti. Evaṃ kho, bhikkhave, sappuriso sappurisacintī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sappuriso sappurisamantī hoti? Idha, bhikkhave, sappuriso nevattabyābādhāya manteti, na parabyābādhāya manteti, na ubhayabyābādhāya manteti. Evaṃ kho, bhikkhave, sappuriso sappurisamantī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sappuriso sappurisavāco hoti? Idha, bhikkhave, sappuriso musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, sappuriso sappurisavāco hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sappuriso sappurisakammanto hoti? Idha, bhikkhave, sappuriso pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, sappuriso sappurisakammanto hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sappuriso sappurisadiṭṭhi hoti? Idha, bhikkhave, sappuriso evaṃdiṭṭhi hoti – ‘atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko, atthi paro loko, atthi mātā, atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Evaṃ kho, bhikkhave, sappuriso sappurisadiṭṭhi hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, sappuriso sappurisadānaṃ deti? Idha, bhikkhave, sappuriso sakkaccaṃ dānaṃ deti, sahatthā dānaṃ deti, cittīkatvā dānaṃ deti, anapaviṭṭhaṃ dānaṃ deti, āgamanadiṭṭhiko dānaṃ deti. Evaṃ kho, bhikkhave, sappuriso sappurisadānaṃ deti.

‘‘So, bhikkhave, sappuriso evaṃ saddhammasamannāgato, evaṃ sappurisabhatti, evaṃ sappurisacintī, evaṃ sappurisamantī, evaṃ sappurisavāco, evaṃ sappurisakammanto, evaṃ sappurisadiṭṭhi; evaṃ sappurisadānaṃ datvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā yā sappurisānaṃ gati tattha upapajjati. Kā ca, bhikkhave, sappurisānaṃ gati? Devamahattatā vā manussamahattatā vā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Cūḷapuṇṇamasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Devadahavaggo niṭṭhito paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Devadahaṃ pañcattayaṃ, kinti-sāma-sunakkhattaṃ;
Sappāya-gaṇa-gopaka-mahāpuṇṇacūḷapuṇṇañcāti.

2. Anupadavaggo

1. Anupadasuttaṃ

93. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Paṇḍito, bhikkhave, sāriputto; mahāpañño, bhikkhave, sāriputto; puthupañño, bhikkhave, sāriputto; hāsapañño [hāsupañño (sī. pī.)], bhikkhave, sāriputto; javanapañño, bhikkhave, sāriputto; tikkhapañño, bhikkhave, sāriputto; nibbedhikapañño, bhikkhave, sāriputto; sāriputto, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ anupadadhammavipassanaṃ vipassati. Tatridaṃ, bhikkhave, sāriputtassa anupadadhammavipassanāya hoti.

94. ‘‘Idha, bhikkhave, sāriputto vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ye ca paṭhame jhāne [paṭhamajjhāne (ka. sī. pī. ka.)] dhammā vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca, phasso vedanā saññā cetanā cittaṃ chando adhimokkho vīriyaṃ sati upekkhā manasikāro – tyāssa dhammā anupadavavatthitā honti. Tyāssa dhammā viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. So evaṃ pajānāti – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho [appaṭibandho (ka.)] vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘atthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā atthitvevassa [atthitevassa (sī. pī.)] hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sāriputto vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ye ca dutiye jhāne dhammā – ajjhattaṃ sampasādo ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca, phasso vedanā saññā cetanā cittaṃ chando adhimokkho vīriyaṃ sati upekkhā manasikāro – tyāssa dhammā anupadavavatthitā honti. Tyāssa dhammā viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. So evaṃ pajānāti – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘atthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā atthitvevassa hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sāriputto pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti. Yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ye ca tatiye jhāne dhammā – sukhañca sati ca sampajaññañca cittekaggatā ca, phasso vedanā saññā cetanā cittaṃ chando adhimokkho vīriyaṃ sati upekkhā manasikāro – tyāssa dhammā anupadavavatthitā honti, tyāssa dhammā viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. So evaṃ pajānāti – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘atthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā atthitvevassa hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sāriputto sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ye ca catutthe jhāne dhammā – upekkhā adukkhamasukhā vedanā passaddhattā cetaso anābhogo satipārisuddhi cittekaggatā ca, phasso vedanā saññā cetanā cittaṃ chando adhimokkho vīriyaṃ sati upekkhā manasikāro – tyāssa dhammā anupadavavatthitā honti. Tyāssa dhammā viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. So evaṃ pajānāti – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyāe anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘atthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā atthitvevassa hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sāriputto sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ye ca ākāsānañcāyatane dhammā – ākāsānañcāyatanasaññā ca cittekaggatā ca phasso vedanā saññā cetanā cittaṃ chando adhimokkho vīriyaṃ sati upekkhā manasikāro – tyāssa dhammā anupadavavatthitā honti. Tyāssa dhammā viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. So evaṃ pajānāti – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘atthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā atthitvevassa hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sāriputto sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ye ca viññāṇañcāyatane dhammā – viññāṇañcāyatanasaññā ca cittekaggatā ca, phasso vedanā saññā cetanā cittaṃ chando adhimokkho vīriyaṃ sati upekkhā manasikāro – tyāssa dhammā anupadavavatthitā honti. Tyāssa dhammā viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. So evaṃ pajānāti – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘atthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā atthitvevassa hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sāriputto sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ye ca ākiñcaññāyatane dhammā – ākiñcaññāyatanasaññā ca cittekaggatā ca, phasso vedanā saññā cetanā cittaṃ chando adhimokkho vīriyaṃ sati upekkhā manasikāro – tyāssa dhammā anupadavavatthitā honti. Tyāssa dhammā viditā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. So evaṃ pajānāti – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘atthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā atthitvevassa hoti.

95. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sāriputto sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So tāya samāpattiyā sato vuṭṭhahati. So tāya samāpattiyā sato vuṭṭhahitvā ye dhammā [ye te dhammā (sī.)] atītā niruddhā vipariṇatā te dhamme samanupassati – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘atthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā atthitvevassa hoti.

96. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sāriputto sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati. Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. So tāya samāpattiyā sato vuṭṭhahati. So tāya samāpattiyā sato vuṭṭhahitvā ye dhammā atītā niruddhā vipariṇatā te dhamme samanupassati – ‘evaṃ kirame dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī’ti. So tesu dhammesu anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharati. So ‘natthi uttari nissaraṇa’nti pajānāti. Tabbahulīkārā natthitvevassa hoti.

97. ‘‘Yaṃ kho taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘vasippatto pāramippatto ariyasmiṃ sīlasmiṃ, vasippatto pāramippatto ariyasmiṃ samādhismiṃ, vasippatto pāramippatto ariyāya paññāya, vasippatto pāramippatto ariyāya vimuttiyā’ti, sāriputtameva taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘vasippatto pāramippatto ariyasmiṃ sīlasmiṃ, vasippatto pāramippatto ariyasmiṃ samādhismiṃ, vasippatto pāramippatto ariyāya paññāya, vasippatto pāramippatto ariyāya vimuttiyā’ti. Yaṃ kho taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘bhagavato putto oraso mukhato jāto dhammajo dhammanimmito dhammadāyādo no āmisadāyādo’ti, sāriputtameva taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘bhagavato putto oraso mukhato jāto dhammajo dhammanimmito dhammadāyādo no āmisadāyādo’ti. Sāriputto, bhikkhave, tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavattetī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Anupadasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Chabbisodhanasuttaṃ

98. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu aññaṃ byākaroti – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno bhāsitaṃ neva abhinanditabbaṃ nappaṭikkositabbaṃ. Anabhinanditvā appaṭikkositvā pañho pucchitabbo – ‘cattārome, āvuso, vohārā tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātā. Katame cattāro? Diṭṭhe diṭṭhavāditā, sute sutavāditā, mute mutavāditā, viññāte viññātavāditā – ime kho, āvuso, cattāro vohārā tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātā. Kathaṃ jānato panāyasmato, kathaṃ passato imesu catūsu vohāresu anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti? Khīṇāsavassa, bhikkhave, bhikkhuno vusitavato katakaraṇīyassa ohitabhārassa anuppattasadatthassa parikkhīṇabhavasaṃyojanassa sammadaññāvimuttassa ayamanudhammo hoti veyyākaraṇāya – ‘diṭṭhe kho ahaṃ, āvuso, anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharāmi. Sute kho ahaṃ, āvuso…pe… mute kho ahaṃ, āvuso… viññāte kho ahaṃ, āvuso, anupāyo anapāyo anissito appaṭibaddho vippamutto visaṃyutto vimariyādīkatena cetasā viharāmi. Evaṃ kho me, āvuso, jānato evaṃ passato imesu catūsu vohāresu anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditabbaṃ anumoditabbaṃ. ‘Sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttariṃ pañho pucchitabbo.

99. ‘‘‘Pañcime, āvuso, upādānakkhandhā tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātā. Katame pañca? Seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho – ime kho, āvuso, pañcupādānakkhandhā tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātā. Kathaṃ jānato panāyasmato, kathaṃ passato imesu pañcasu upādānakkhandhesu anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti? Khīṇāsavassa, bhikkhave, bhikkhuno vusitavato katakaraṇīyassa ohitabhārassa anuppattasadatthassa parikkhīṇabhavasaṃyojanassa sammadaññāvimuttassa ayamanudhammo hoti veyyākaraṇāya – ‘rūpaṃ kho ahaṃ, āvuso, abalaṃ virāgunaṃ [virāgaṃ (sī. pī.), virāgutaṃ (ṭīkā)] anassāsikanti viditvā ye rūpe upāyūpādānā [upayūpādānā (ka.)] cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā tesaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā vimuttaṃ me cittanti pajānāmi. Vedanaṃ kho ahaṃ, āvuso…pe… saññaṃ kho ahaṃ, āvuso… saṅkhāre kho ahaṃ, āvuso… viññāṇaṃ kho ahaṃ, āvuso, abalaṃ virāgunaṃ anassāsikanti viditvā ye viññāṇe upāyūpādānā cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā tesaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā vimuttaṃ me cittanti pajānāmi. Evaṃ kho me, āvuso, jānato evaṃ passato imesu pañcasu upādānakkhandhesu anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditabbaṃ, anumoditabbaṃ. ‘Sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttariṃ pañho pucchitabbo.

100. ‘‘‘Chayimā, āvuso, dhātuyo tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātā. Katamā cha? Pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu – imā kho, āvuso, cha dhātuyo tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātā. Kathaṃ jānato panāyasmato, kathaṃ passato imāsu chasu dhātūsu anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti? Khīṇāsavassa, bhikkhave, bhikkhuno vusitavato katakaraṇīyassa ohitabhārassa anuppattasadatthassa parikkhīṇabhavasaṃyojanassa sammadaññāvimuttassa ayamanudhammo hoti veyyākaraṇāya – ‘pathavīdhātuṃ kho ahaṃ, āvuso, na attato upagacchiṃ, na ca pathavīdhātunissitaṃ attānaṃ. Ye ca pathavīdhātunissitā upāyūpādānā cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā tesaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā vimuttaṃ me cittanti pajānāmi. Āpodhātuṃ kho ahaṃ, āvuso…pe… tejodhātuṃ kho ahaṃ, āvuso… vāyodhātuṃ kho ahaṃ, āvuso… ākāsadhātuṃ kho ahaṃ, āvuso… viññāṇadhātuṃ kho ahaṃ, āvuso, na attato upagacchiṃ, na ca viññāṇadhātunissitaṃ attānaṃ. Ye ca viññāṇadhātunissitā upāyūpādānā cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā tesaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā vimuttaṃ me cittanti pajānāmi. Evaṃ kho me, āvuso, jānato, evaṃ passato imāsu chasu dhātūsu anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditabbaṃ, anumoditabbaṃ. ‘Sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttariṃ pañho pucchitabbo.

101. ‘‘‘Cha kho panimāni, āvuso, ajjhattikabāhirāni [ajjhattikāni bāhirāni (syā. kaṃ. pī.)] āyatanāni tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātāni. Katamāni cha? Cakkhu ceva rūpā ca, sotañca saddā ca, ghānañca gandhā ca, jivhā ca rasā ca, kāyo ca phoṭṭhabbā ca, mano ca dhammā ca – imāni kho, āvuso, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sammadakkhātāni. Kathaṃ jānato panāyasmato, kathaṃ passato imesu chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti? Khīṇāsavassa, bhikkhave, bhikkhuno vusitavato katakaraṇīyassa ohitabhārassa anuppattasadatthassa parikkhīṇabhavasaṃyojanassa sammadaññāvimuttassa ayamanudhammo hoti veyyākaraṇāya – ‘cakkhusmiṃ, āvuso, rūpe cakkhuviññāṇe cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesu yo chando yo rāgo yā nandī [nandi (sī. syā. kaṃ. pī.)] yā taṇhā ye ca upāyūpādānā cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā tesaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā vimuttaṃ me cittanti pajānāmi. Sotasmiṃ, āvuso, sadde sotaviññāṇe…pe… ghānasmiṃ, āvuso, gandhe ghānaviññāṇe… jivhāya, āvuso, rase jivhāviññāṇe… kāyasmiṃ, āvuso, phoṭṭhabbe kāyaviññāṇe… manasmiṃ, āvuso, dhamme manoviññāṇe manoviññāṇaviññātabbesu dhammesu yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā ye ca upāyūpādānā cetaso adhiṭṭhānābhinivesānusayā tesaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā vimuttaṃ me cittanti pajānāmi. Evaṃ kho me, āvuso, jānato evaṃ passato imesu chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti. Tassa, bhikkhave, bhikkhuno ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditabbaṃ anumoditabbaṃ. ‘Sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttariṃ pañho pucchitabbo.

102. ‘‘‘Kathaṃ jānato panāyasmato, kathaṃ passato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṃkāramamaṃkāramānānusayā samūhatā’ti [susamūhatāti (sī. syā. kaṃ. pī.)]? Khīṇāsavassa, bhikkhave, bhikkhuno vusitavato katakaraṇīyassa ohitabhārassa anuppattasadatthassa parikkhīṇabhavasaṃyojanassa sammadaññāvimuttassa ayamanudhammo hoti veyyākaraṇāya – ‘pubbe kho ahaṃ, āvuso, agāriyabhūto samāno aviddasu ahosiṃ. Tassa me tathāgato vā tathāgatasāvako vā dhammaṃ desesi. Tāhaṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhiṃ. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhiṃ – sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’’’nti.

‘‘So kho ahaṃ, āvuso, aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya, appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃ. So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato ahosiṃ nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī vihāsiṃ. Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato ahosiṃ dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā vihāsiṃ. Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī ahosiṃ ārācārī virato methunā gāmadhammā. Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato ahosiṃ saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa. Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato ahosiṃ, ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya; iti bhinnānaṃ vā sandhātā sahitānaṃ vā anuppadātā samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā ahosiṃ. Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato ahosiṃ; yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā ahosiṃ. Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato ahosiṃ; kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā ahosiṃ kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ.

‘‘So bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato ahosiṃ, ekabhattiko ahosiṃ rattūparato virato vikālabhojanā. Naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato ahosiṃ. Mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato ahosiṃ. Uccāsayanamahāsayanā paṭivirato ahosiṃ. Jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ, āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ, āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ; itthikumārikapaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ, dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ, ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ, kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ, hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ, khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato ahosiṃ. Dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato ahosiṃ, kayavikkayā paṭivirato ahosiṃ, tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato ahosiṃ, ukkoṭanavañcananikatisāciyogā paṭivirato ahosiṃ, chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā paṭivirato ahosiṃ.

‘‘So santuṭṭho ahosiṃ kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva [yena yena ca (ka.)] pakkamiṃ samādāyeva pakkamiṃ. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti sapattabhārova ḍeti; evameva kho ahaṃ, āvuso; santuṭṭho ahosiṃ kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamiṃ samādāyeva pakkamiṃ. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedesiṃ.

103. ‘‘So cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī ahosiṃ nānubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjiṃ; rakkhiṃ cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjiṃ. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī ahosiṃ nānubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjiṃ; rakkhiṃ manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjiṃ. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedesiṃ.

‘‘So abhikkante paṭikkante sampajānakārī ahosiṃ, ālokite vilokite sampajānakārī ahosiṃ, samiñjite pasārite sampajānakārī ahosiṃ, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī ahosiṃ, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī ahosiṃ, uccārapassāvakamme sampajānakārī ahosiṃ, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī ahosiṃ.

‘‘So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato, (imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato,) [passa ma. ni. 1.296 cūḷahatthipadopame] iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato, iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato vivittaṃ senāsanaṃ bhajiṃ araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdiṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā.

‘‘So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā vihāsiṃ, abhijjhāya cittaṃ parisodhesiṃ. Byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto vihāsiṃ sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodhesiṃ. Thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho vihāsiṃ ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodhesiṃ. Uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato vihāsiṃ ajjhattaṃ, vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodhesiṃ. Vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho vihāsiṃ akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodhesiṃ.

104. ‘‘So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ayaṃ dukkhasamudayoti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ayaṃ dukkhanirodhoti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ; ime āsavāti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ayaṃ āsavasamudayoti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ayaṃ āsavanirodhoti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccittha, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccittha◌ः vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ ahosi. Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti abbhaññāsiṃ. Evaṃ kho me, āvuso, jānato evaṃ passato imasmiñca saviññāṇake kāye bahiddhā ca sabbanimittesu ahaṃkāramamaṃkāramānānusayā samūhatā’’ti. ‘‘Tassa, bhikkhave, bhikkhuno ‘sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditabbaṃ anumoditabbaṃ. ‘Sādhū’ti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā evamassa vacanīyo – ‘lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ samanupassāmā’’’ti [passāmāti (sī.)].

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Chabbisodhanasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Sappurisasuttaṃ

105. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘sappurisadhammañca vo, bhikkhave, desessāmi asappurisadhammañca. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamo ca, bhikkhave, asappurisadhammo? Idha, bhikkhave, asappuriso uccākulā pabbajito hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi uccākulā pabbajito, ime panaññe bhikkhū na uccākulā pabbajitā’ti. So tāya uccākulīnatāya attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayaṃ [ayampi (sī. pī.)], bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho uccākulīnatāya lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi uccākulā pabbajito hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tāya uccākulīnatāya nevattānukkaṃseti na paraṃ vambheti. Ayaṃ, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso mahākulā pabbajito hoti…pe… [yathā uccākulavāre tathā vitthāretabbaṃ] mahābhogakulā pabbajito hoti…pe… uḷārabhogakulā pabbajito hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi uḷārabhogakulā pabbajito, ime panaññe bhikkhū na uḷārabhogakulā pabbajitā’ti. So tāya uḷārabhogatāya attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho uḷārabhogatāya lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi uḷārabhogakulā pabbajito hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tāya uḷārabhogatāya nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

106. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso ñāto hoti yasassī. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi ñāto yasassī, ime panaññe bhikkhū appaññātā appesakkhā’ti. So tena ñattena [ñātena (sī. ka.), ñātattena (syā. kaṃ. pī.)] attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho ñattena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi ñāto hoti yasassī; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena ñattena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, ime panaññe bhikkhū na lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’nti. So tena lābhena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho lābhena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi lābhī hoti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena lābhena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso bahussuto hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi bahussuto, ime panaññe bhikkhū na bahussutā’ti. So tena bāhusaccena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho bāhusaccena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi bahussuto hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena bāhusaccena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso vinayadharo hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi vinayadharo, ime panaññe bhikkhū na vinayadharā’ti. So tena vinayadharattena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho vinayadharattena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi vinayadharo hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena vinayadharattena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso dhammakathiko hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi dhammakathiko, ime panaññe bhikkhū na dhammakathikā’ti. So tena dhammakathikattena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho dhammakathikattena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi dhammakathiko hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena dhammakathikattena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

107. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso āraññiko hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi āraññiko ime panaññe bhikkhū na āraññikā’ti. So tena āraññikattena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho āraññikattena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi āraññiko hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena āraññikattena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso paṃsukūliko hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi paṃsukūliko, ime panaññe bhikkhū na paṃsukūlikā’ti. So tena paṃsukūlikattena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho paṃsukūlikattena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi paṃsukūliko hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena paṃsukūlikattena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso piṇḍapātiko hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi piṇḍapātiko, ime panaññe bhikkhū na piṇḍapātikā’ti. So tena piṇḍapātikattena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho piṇḍapātikattena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi piṇḍapātiko hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena piṇḍapātikattena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti.

Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso rukkhamūliko hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi rukkhamūliko, ime panaññe bhikkhū na rukkhamūlikā’ti. So tena rukkhamūlikattena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho rukkhamūlikattena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi rukkhamūliko hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena rukkhamūlikattena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso sosāniko hoti…pe… abbhokāsiko hoti… nesajjiko hoti… yathāsanthatiko hoti… ekāsaniko hoti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi ekāsaniko, ime panaññe bhikkhū na ekāsanikā’ti. So tena ekāsanikattena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘na kho ekāsanikattena lobhadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, dosadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti, mohadhammā vā parikkhayaṃ gacchanti. No cepi ekāsaniko hoti; so ca hoti dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī, so tattha pujjo, so tattha pāsaṃso’ti. So paṭipadaṃyeva antaraṃ karitvā tena ekāsanikattena nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

108. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi paṭhamajjhānasamāpattiyā lābhī, ime panaññe bhikkhū paṭhamajjhānasamāpattiyā na lābhino’ti. So tāya paṭhamajjhānasamāpattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘paṭhamajjhānasamāpattiyāpi kho atammayatā vuttā bhagavatā. Yena yena hi maññanti tato taṃ hoti aññathā’ti. So atammayataññeva antaraṃ karitvā tāya paṭhamajjhānasamāpattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi catutthajjhānasamāpattiyā lābhī, ime panaññe bhikkhū catutthajjhānasamāpattiyā na lābhino’ti. So tāya catutthajjhānasamāpattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘catutthajjhānasamāpattiyāpi kho atammayatā vuttā bhagavatā. Yena yena hi maññanti tato taṃ hoti aññathā’ti. So atammayataññeva antaraṃ karitvā tāya catutthajjhānasamāpattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi ākāsānañcāyatanasamāpattiyā lābhī, ime panaññe bhikkhū ākāsānañcāyatanasamāpattiyā na lābhino’ti. So tāya ākāsānañcāyatanasamāpattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘ākāsānañcāyatanasamāpattiyāpi kho atammayatā vuttā bhagavatā. Yena yena hi maññanti tato taṃ hoti aññathā’ti. So atammayataññeva antaraṃ karitvā tāya ākāsānañcāyatanasamāpattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi viññāṇañcāyatanasamāpattiyā lābhī, ime panaññe bhikkhū viññāṇañcāyatanasamāpattiyā na lābhino’ti. So tāya viññāṇañcāyatanasamāpattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘viññāṇañcāyatanasamāpattiyāpi kho atammayatā vuttā bhagavatā. Yena yena hi maññanti tato taṃ hoti aññathā’ti. So atammayataññeva antaraṃ karitvā tāya viññāṇañcāyatanasamāpattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi ākiñcaññāyatanasamāpattiyā lābhī, ime panaññe bhikkhū ākiñcaññāyatanasamāpattiyā na lābhino’ti. So tāya ākiñcaññāyatanasamāpattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘ākiñcaññāyatanasamāpattiyāpi kho atammayatā vuttā bhagavatā. Yena yena hi maññanti tato taṃ hoti aññathā’ti. So atammayataññeva antaraṃ karitvā tāya ākiñcaññāyatanasamāpattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asappuriso sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā lābhī, ime panaññe bhikkhū nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā na lābhino’ti. So tāya nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, asappurisadhammo. Sappuriso ca kho, bhikkhave, iti paṭisañcikkhati – ‘nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyāpi kho atammayatā vuttā bhagavatā. Yena yena hi maññanti tato taṃ hoti aññathā’ti. So atammayataññeva antaraṃ karitvā tāya nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ayampi, bhikkhave, sappurisadhammo.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sappuriso sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati. Paññāya cassa disvā āsavā [ekacce āsavā (ka.)] parikkhīṇā honti. Ayaṃ [ayaṃ kho (syā. kaṃ.)], bhikkhave, bhikkhu na kiñci maññati, na kuhiñci maññati, na kenaci maññatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Sappurisasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Sevitabbāsevitabbasuttaṃ

109. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘sevitabbāsevitabbaṃ vo, bhikkhave, dhammapariyāyaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Kāyasamācāraṃpāhaṃ [pahaṃ (sabbattha)], bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ kāyasamācāraṃ. Vacīsamācāraṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ vacīsamācāraṃ. Manosamācāraṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ manosamācāraṃ. Cittuppādaṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ cittuppādaṃ. Saññāpaṭilābhaṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ saññāpaṭilābhaṃ. Diṭṭhipaṭilābhaṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ diṭṭhipaṭilābhaṃ. Attabhāvapaṭilābhaṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ attabhāvapaṭilābha''nti.

Evaṃ vutte āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ''imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi.

110. '''Kāyasamācāraṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ kāyasamācāra'nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, evarūpo kāyasamācāro na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, evarūpo kāyasamācāro sevitabbo.

111. ''Kathaṃrūpaṃ, bhante, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Idha, bhante, ekacco pāṇātipātī hoti luddo lohitapāṇi hatappahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu; adinnādāyī kho pana hoti, yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ gāmagataṃ vā araññagataṃ vā taṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātā hoti; kāmesumicchācārī kho pana hoti, yā tā māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sassāmikā saparidaṇḍā antamaso mālāguḷaparikkhittāpi tathārūpāsu cārittaṃ āpajjitā hoti – evarūpaṃ, bhante, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti.

''Kathaṃrūpaṃ, bhante, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti? Idha, bhante, ekacco pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati; adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti, yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ gāmagataṃ vā araññagataṃ vā taṃ nādinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātā hoti; kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, yā tā māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sassāmikā saparidaṇḍā antamaso mālāguḷaparikkhittāpi tathārūpāsu na cārittaṃ āpajjitā hoti – evarūpaṃ, bhante, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. 'Kāyasamācāraṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ kāyasamācāra'nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

'''Vacīsamācāraṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ vacīsamācāra'nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, vacīsamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, evarūpo vacīsamācāro na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, vacīsamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpo vacīsamācāro sevitabbo.

112. ''Kathaṃrūpaṃ, bhante, vacīsamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Idha, bhante, ekacco musāvādī hoti, sabhāgato [sabhaggato (bahūsu)] vā parisāgato [parisaggato (bahūsu)] vā ñātimajjhagato vā pūgamajjhagato vā rājakulamajjhagato vā abhinīto sakkhipuṭṭho – 'ehambho purisa, yaṃ jānāsi taṃ vadehī'ti so ajānaṃ vā āha – 'jānāmī'ti, jānaṃ vā āha – 'na jānāmī'ti; apassaṃ vā āha – 'passāmī'ti, passaṃ vā āha – 'na passāmī'ti – iti [passa ma. ni. 1.440 sāleyyakasutte] attahetu vā parahetu vā āmisakiñcikkhahetu [kiñcakkhahetu (sī.)] vā sampajānamusā bhāsitā hoti; pisuṇavāco kho pana hoti, ito sutvā amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya – iti samaggānaṃ vā bhettā, bhinnānaṃ vā anuppadātā, vaggārāmo, vaggarato, vagganandī, vaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti; pharusavāco kho pana hoti, yā sā vācā kaṇḍakā kakkasā pharusā parakaṭukā parābhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti; samphappalāpī kho pana hoti akālavādī abhūtavādī anatthavādī adhammavādī avinayavādī, anidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā hoti akālena anapadesaṃ apariyantavatiṃ anatthasaṃhitaṃ – evarūpaṃ, bhante, vacīsamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, vacīsamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti? Idha, bhante, ekacco musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti sabhāgato vā parisāgato vā ñātimajjhagato vā pūgamajjhagato vā rājakulamajjhagato vā abhinīto sakkhipuṭṭho – ‘ehambho purisa, yaṃ jānāsi taṃ vadehī’ti so ajānaṃ vā āha – ‘na jānāmī’ti, jānaṃ vā āha – ‘jānāmī’ti, apassaṃ vā āha – ‘na passāmī’ti, passaṃ vā āha – ‘passāmī’ti – iti attahetu vā parahetu vā āmisakiñcikkhahetu vā na sampajānamusā bhāsitā hoti; pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya – iti bhinnānaṃ vā sandhātā sahitānaṃ vā anuppadātā samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti; pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti, yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti; samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā hoti kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ – evarūpaṃ, bhante, vacīsamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. ‘Vacīsamācāraṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ vacīsamācāra’nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Manosamācāraṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ manosamācāra’nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, manosamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo manosamācāro na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, manosamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpo manosamācāro sevitabbo.

113. ‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, manosamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Idha, bhante, ekacco abhijjhālu hoti, yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ taṃ abhijjhātā hoti – ‘aho vata yaṃ parassa taṃ mamassā’ti; byāpannacitto kho pana hoti paduṭṭhamanasaṅkappo – ‘ime sattā haññantu vā vajjhantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesu’nti – evarūpaṃ, bhante, manosamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, manosamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti? Idha, bhante, ekacco anabhijjhālu hoti, yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ taṃ nābhijjhātā hoti – ‘aho vata yaṃ parassa taṃ mamassā’ti; abyāpannacitto kho pana hoti appaduṭṭhamanasaṅkappo – ‘ime sattā averā abyābajjhā [abyāpajjhā (sī. syā. kaṃ. pī. ka.)] anīghā sukhī attānaṃ pariharantū’ti – evarūpaṃ, bhante, manosamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. ‘Manosamācāraṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ manosamācāra’nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

114. ‘‘‘Cittuppādaṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ cittuppāda’nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, cittuppādaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo cittuppādo na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, cittuppādaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpo cittuppādo sevitabbo.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, cittuppādaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Idha, bhante, ekacco abhijjhālu hoti, abhijjhāsahagatena cetasā viharati; byāpādavā hoti, byāpādasahagatena cetasā viharati; vihesavā hoti, vihesāsahagatena cetasā viharati – evarūpaṃ, bhante, cittuppādaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, cittuppādaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti? Idha, bhante, ekacco anabhijjhālu hoti, anabhijjhāsahagatena cetasā viharati; abyāpādavā hoti, abyāpādasahagatena cetasā viharati; avihesavā hoti, avihesāsahagatena cetasā viharati – evarūpaṃ, bhante, cittuppādaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. ‘Cittuppādampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ cittuppāda’nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

115. ‘‘‘Saññāpaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ saññāpaṭilābha’nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, saññāpaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo saññāpaṭilābho na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, saññāpaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpo saññāpaṭilābho sevitabbo.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, saññāpaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Idha, bhante, ekacco abhijjhālu hoti, abhijjhāsahagatāya saññāya viharati; byāpādavā hoti, byāpādasahagatāya saññāya viharati; vihesavā hoti, vihesāsahagatāya saññāya viharati – evarūpaṃ, bhante, saññāpaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, saññāpaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti? Idha, bhante, ekacco anabhijjhālu hoti, anabhijjhāsahagatāya saññāya viharati; abyāpādavā hoti, abyāpādasahagatāya saññāya viharati; avihesavā hoti, avihesāsahagatāya saññāya viharati – evarūpaṃ, bhante, saññāpaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. ‘Saññāpaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ saññāpaṭilābha’nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

116. ‘‘‘Diṭṭhipaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ diṭṭhipaṭilābha’nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, diṭṭhipaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo diṭṭhipaṭilābho na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, diṭṭhipaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti – evarūpo diṭṭhipaṭilābho sevitabbo.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, diṭṭhipaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Idha, bhante, ekacco evaṃdiṭṭhiko hoti – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti – evarūpaṃ, bhante, diṭṭhipaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, diṭṭhipaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti? Idha, bhante, ekacco evaṃdiṭṭhiko hoti – ‘atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko, atthi paro loko, atthi mātā, atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti – evarūpaṃ, bhante, diṭṭhipaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. ‘Diṭṭhipaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ diṭṭhipaṭilābha’nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

117. ‘‘‘Attabhāvapaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ attabhāvapaṭilābha’nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, attabhāvapaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti – evarūpo attabhāvapaṭilābho na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, attabhāvapaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti – evarūpo attabhāvapaṭilābho sevitabbo.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, bhante, attabhāvapaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Sabyābajjhaṃ [sabyāpajjhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī. ka.)], bhante, attabhāvapaṭilābhaṃ abhinibbattayato apariniṭṭhitabhāvāya akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti; abyābajjhaṃ, bhante, attabhāvapaṭilābhaṃ abhinibbattayato pariniṭṭhitabhāvāya akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. ‘Attabhāvapaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ attabhāvapaṭilābha’nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmī’’ti.

118. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Sādhu kho tvaṃ, sāriputta, imassa mayā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāsi.

‘‘‘Kāyasamācārampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ kāyasamācāra’nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ mayā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, sāriputta, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo kāyasamācāro na sevitabbo; yathārūpañca kho, sāriputta, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti – evarūpo kāyasamācāro sevitabbo.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, sāriputta, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Idha, sāriputta, ekacco pāṇātipātī hoti luddo lohitapāṇi hatappahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu; adinnādāyī kho pana hoti, yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ gāmagataṃ vā araññagataṃ vā taṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātā hoti; kāmesumicchācārī kho pana hoti, yā tā māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sassāmikā saparidaṇḍā antamaso mālāguḷaparikkhittāpi tathārūpāsu cārittaṃ āpajjitā hoti – evarūpaṃ, sāriputta, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, sāriputta, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti? Idha, sāriputta, ekacco pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati; adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti, yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ gāmagataṃ vā araññagataṃ vā taṃ nādinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātā hoti; kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, yā tā māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sassāmikā saparidaṇḍā antamaso mālāguḷaparikkhittāpi tathārūpāsu na cārittaṃ āpajjitā hoti – evarūpaṃ, sāriputta, kāyasamācāraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. ‘Kāyasamācārampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ kāyasamācāra’nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ mayā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Vacīsamācārampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi …pe… manosamācārampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi…pe… cittuppādampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi…pe… saññāpaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi…pe… diṭṭhipaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi…pe….

‘‘‘Attabhāvapaṭilābhampāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ attabhāvapaṭilābha’nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ mayā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, sāriputta, attabhāvapaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo attabhāvapaṭilābho na sevitabbo; yathārūpañca kho, sāriputta, attabhāvapaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti – evarūpo attabhāvapaṭilābho sevitabbo.

‘‘Kathaṃrūpaṃ, sāriputta, attabhāvapaṭilābhaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti? Sabyābajjhaṃ, sāriputta, attabhāvapaṭilābhaṃ abhinibbattayato apariniṭṭhitabhāvāya akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti; abyābajjhaṃ, sāriputta, attabhāvapaṭilābhaṃ abhinibbattayato pariniṭṭhitabhāvāya akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. ‘Attabhāvapaṭilābhaṃpāhaṃ, bhikkhave, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; tañca aññamaññaṃ attabhāvapaṭilābha’nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ mayā idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Imassa kho, sāriputta, mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo.

119. ‘‘Cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; sotaviññeyyaṃ saddaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi asevitabbampi; ghānaviññeyyaṃ gandhaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; jivhāviññeyyaṃ rasaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; kāyaviññeyyaṃ phoṭṭhabbaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi; manoviññeyyaṃ dhammaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. ‘Cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpaṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ na sevitabbaṃ; yathārūpañca kho, bhante, cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpaṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevitabbaṃ. ‘Cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Sotaviññeyyaṃ saddaṃpāhaṃ, sāriputta…pe… evarūpo sotaviññeyyo saddo na sevitabbo… evarūpo sotaviññeyyo saddo sevitabbo… evarūpo ghānaviññeyyo gandho na sevitabbo… evarūpo ghānaviññeyyo gandho sevitabbo… evarūpo jivhāviññeyyo raso na sevitabbo… evarūpo jivhāviññeyyo raso sevitabbo… kāyaviññeyyaṃ phoṭṭhabbaṃpāhaṃ, sāriputta … evarūpo kāyaviññeyyo phoṭṭhabbo na sevitabbo… evarūpo kāyaviññeyyo phoṭṭhabbo sevitabbo.

‘‘‘Manoviññeyyaṃ dhammaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, manoviññeyyaṃ dhammaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo manoviññeyyo dhammo na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, manoviññeyyaṃ dhammaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpo manoviññeyyo dhammo sevitabbo. ‘Manoviññeyyaṃ dhammaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmī’’ti.

120. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Sādhu kho tvaṃ, sāriputta, imassa mayā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāsi. ‘Cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ mayā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, sāriputta, cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpaṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ na sevitabbaṃ; yathārūpañca kho, sāriputta, cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpaṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ sevitabbaṃ. ‘Cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ mayā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Sotaviññeyyaṃ saddaṃpāhaṃ, sāriputta…pe… evarūpo sotaviññeyyo saddo na sevitabbo… evarūpo sotaviññeyyo saddo sevitabbo… evarūpo ghānaviññeyyo gandho na sevitabbo… evarūpo ghānaviññeyyo gandho sevitabbo… evarūpo jivhāviññeyyo raso na sevitabbo… evarūpo jivhāviññeyyo raso sevitabbo… evarūpo kāyaviññeyyo phoṭṭhabbo na sevitabbo… evarūpo kāyaviññeyyo phoṭṭhabbo sevitabbo.

‘‘Manoviññeyyaṃ dhammaṃpāhaṃ, sāriputta…pe… evarūpo manoviññeyyo dhammo na sevitabbo… evarūpo manoviññeyyo dhammo sevitabbo. ‘Manoviññeyyaṃ dhammaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ mayā idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Imassa kho, sāriputta, mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo.

121. ‘‘Cīvaraṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampi…pe… piṇḍapātaṃpāhaṃ, sāriputta… senāsanaṃpāhaṃ, sāriputta… gāmaṃpāhaṃ, sāriputta… nigamaṃpāhaṃ, sāriputta… nagaraṃpāhaṃ, sāriputta… janapadaṃpāhaṃ, sāriputta… puggalaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. ‘Cīvaraṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, cīvaraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpaṃ cīvaraṃ na sevitabbaṃ; yathārūpañca kho, bhante, cīvaraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpaṃ cīvaraṃ sevitabbaṃ. ‘Cīvaraṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘Piṇḍapātaṃpāhaṃ, sāriputta…pe… evarūpo piṇḍapāto na sevitabbo… evarūpo piṇḍapāto sevitabbo… senāsanaṃpāhaṃ, sāriputta…pe… evarūpaṃ senāsanaṃ na sevitabbaṃ… evarūpaṃ senāsanaṃ sevitabbaṃ… gāmaṃpāhaṃ, sāriputta …pe… evarūpo gāmo na sevitabbo… evarūpo gāmo sevitabbo… evarūpo nigamo na sevitabbo… evarūpo nigamo sevitabbo… evarūpaṃ nagaraṃ na sevitabbaṃ… evarūpaṃ nagaraṃ sevitabbaṃ… evarūpo janapado na sevitabbo… evarūpo janapado sevitabbo.

‘‘‘Puggalaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ bhagavatā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, bhante, puggalaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo puggalo na sevitabbo; yathārūpañca kho, bhante, puggalaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpo puggalo sevitabbo. ‘Puggalaṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ bhagavatā idametaṃ paṭicca vuttanti. Imassa kho ahaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmī’’ti.

122. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Sādhu kho tvaṃ, sāriputta, imassa mayā saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāsi. ‘Cīvaraṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ mayā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, sāriputta, cīvaraṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpaṃ cīvaraṃ na sevitabbaṃ; yathārūpañca kho, sāriputta, cīvaraṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpaṃ cīvaraṃ sevitabbaṃ. ‘Cīvaraṃpāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ mayā idametaṃ paṭicca vuttaṃ. (Yathā paṭhamaṃ tathā vitthāretabbaṃ) evarūpo piṇḍapāto… evarūpaṃ senāsanaṃ… evarūpo gāmo… evarūpo nigamo… evarūpaṃ nagaraṃ… evarūpo janapado.

‘‘‘Puggalampāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ mayā. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yathārūpaṃ, sāriputta, puggalaṃ sevato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti evarūpo puggalo na sevitabbo; yathārūpañca kho, sāriputta, puggalaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti evarūpo puggalo sevitabbo. ‘Puggalampāhaṃ, sāriputta, duvidhena vadāmi – sevitabbampi, asevitabbampī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ mayā idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Imassa kho, sāriputta, mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo.

123. ‘‘Sabbepi ce, sāriputta, khattiyā imassa mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājāneyyuṃ, sabbesānampissa khattiyānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Sabbepi ce, sāriputta, brāhmaṇā…pe… sabbepi ce, sāriputta, vessā… sabbepi ce, sāriputta, suddā imassa mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājāneyyuṃ, sabbesānampissa suddānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Sadevakopi ce, sāriputta, loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā imassa mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājāneyya, sadevakassapissa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā sāriputto bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Sevitabbāsevitabbasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Bahudhātukasuttaṃ

124. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yāni kānici, bhikkhave, bhayāni uppajjanti sabbāni tāni bālato uppajjanti, no paṇḍitato; ye keci upaddavā uppajjanti sabbe te bālato uppajjanti, no paṇḍitato; ye keci upasaggā uppajjanti sabbe te bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Seyyathāpi, bhikkhave, naḷāgārā vā tiṇāgārā vā aggi mutto [aggimukko (sī. pī.)] kūṭāgārānipi dahati ullittāvalittāni nivātāni phusitaggaḷāni pihitavātapānāni; evameva kho, bhikkhave, yāni kānici bhayāni uppajjanti sabbāni tāni bālato uppajjanti, no paṇḍitato; ye keci upaddavā uppajjanti sabbe te bālato uppajjanti, no paṇḍitato; ye keci upasaggā uppajjanti sabbe te bālato uppajjanti, no paṇḍitato. Iti kho, bhikkhave, sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito; saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito; saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito. Natthi, bhikkhave, paṇḍitato bhayaṃ, natthi paṇḍitato upaddavo, natthi paṇḍitato upasaggo. Tasmātiha, bhikkhave, ‘paṇḍitā bhavissāma vīmaṃsakā’ti – evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, bhante, paṇḍito bhikkhu ‘vīmaṃsako’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Yato kho, ānanda, bhikkhu dhātukusalo ca hoti, āyatanakusalo ca hoti, paṭiccasamuppādakusalo ca hoti, ṭhānāṭhānakusalo ca hoti – ettāvatā kho, ānanda, paṇḍito bhikkhu ‘vīmaṃsako’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

125. ‘‘Kittāvatā pana, bhante, ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Aṭṭhārasa kho imā, ānanda, dhātuyo – cakkhudhātu, rūpadhātu, cakkhuviññāṇadhātu; sotadhātu, saddadhātu, sotaviññāṇadhātu; ghānadhātu, gandhadhātu, ghānaviññāṇadhātu; jivhādhātu, rasadhātu, jivhāviññāṇadhātu; kāyadhātu, phoṭṭhabbadhātu, kāyaviññāṇadhātu; manodhātu, dhammadhātu, manoviññāṇadhātu. Imā kho, ānanda, aṭṭhārasa dhātuyo yato jānāti passati – ettāvatāpi kho, ānanda, ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo, yathā ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda. Chayimā, ānanda, dhātuyo – pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu. Imā kho, ānanda, cha dhātuyo yato jānāti passati – ettāvatāpi kho, ānanda, ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo, yathā ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda. Chayimā, ānanda, dhātuyo – sukhadhātu, dukkhadhātu, somanassadhātu, domanassadhātu, upekkhādhātu, avijjādhātu. Imā kho, ānanda, cha dhātuyo yato jānāti passati – ettāvatāpi kho, ānanda, ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo, yathā ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda. Chayimā, ānanda, dhātuyo – kāmadhātu, nekkhammadhātu, byāpādadhātu, abyāpādadhātu, vihiṃsādhātu, avihiṃsādhātu. Imā kho, ānanda, cha dhātuyo yato jānāti passati – ettāvatāpi kho, ānanda, ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo, yathā ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda. Tisso imā, ānanda, dhātuyo – kāmadhātu, rūpadhātu, arūpadhātu. Imā kho, ānanda, tisso dhātuyo yato jānāti passati – ettāvatāpi kho, ānanda, ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

‘‘Siyā pana, bhante, aññopi pariyāyo, yathā ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Siyā, ānanda. Dve imā, ānanda, dhātuyo – saṅkhatādhātu, asaṅkhatādhātu. Imā kho, ānanda, dve dhātuyo yato jānāti passati – ettāvatāpi kho, ānanda, ‘dhātukusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

126. ‘‘Kittāvatā pana, bhante, ‘āyatanakusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Cha kho panimāni, ānanda, ajjhattikabāhirāni āyatanāni – cakkhuceva rūpā ca sotañca saddā ca ghānañca gandhā ca jivhā ca rasā ca kāyo ca phoṭṭhabbā ca mano ca dhammā ca. Imāni kho, ānanda, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni yato jānāti passati – ettāvatā kho, ānanda, ‘āyatanakusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

‘‘Kittāvatā pana, bhante, ‘paṭiccasamuppādakusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Idhānanda, bhikkhu evaṃ pajānāti – ‘imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati, imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati, yadidaṃ – avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassūpāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāyatveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, saḷāyatananirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassūpāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti’. Ettāvatā kho, ānanda, ‘paṭiccasamuppādakusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

127. ‘‘Kittāvatā pana, bhante, ‘ṭhānāṭhānakusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti? ‘‘Idhānanda, bhikkhu ‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci [kiñci (syā. kaṃ. ka.)] saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puthujjano kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ sukhato upagaccheyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puthujjano kañci saṅkhāraṃ sukhato upagaccheyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti, ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puthujjano kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti.

128. ‘‘‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo mātaraṃ jīvitā voropeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puthujjano mātaraṃ jīvitā voropeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo pitaraṃ jīvitā voropeyya…pe… arahantaṃ jīvitā voropeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo duṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puthujjano duṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puthujjano saṅghaṃ bhindeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puthujjano aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti.

129. ‘‘‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ ekissā lokadhātuyā eko arahaṃ sammāsambuddho uppajjeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ ekissā lokadhātuyā dve rājāno cakkavattino apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ ekissā lokadhātuyā eko rājā cakkavattī uppajjeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti.

130. ‘‘‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī arahaṃ assa sammāsambuddho, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puriso arahaṃ assa sammāsambuddho, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī rājā assa cakkavattī, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puriso rājā assa cakkavattī, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī sakkattaṃ kareyya … mārattaṃ kareyya… brahmattaṃ kareyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ puriso sakkattaṃ kareyya… mārattaṃ kareyya… brahmattaṃ kareyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti.

131. ‘‘‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyaduccaritassa iṭṭho kanto manāpo vipāko nibbatteyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ kāyaduccaritassa aniṭṭho akanto amanāpo vipāko nibbatteyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ vacīduccaritassa…pe… yaṃ manoduccaritassa iṭṭho kanto manāpo vipāko nibbatteyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ vacīduccaritassa…pe… yaṃ manoduccaritassa aniṭṭho akanto amanāpo vipāko nibbatteyya, ṭhānametaṃ vijjatīti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyasucaritassa aniṭṭho akanto amanāpo vipāko nibbatteyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ kāyasucaritassa iṭṭho kanto manāpo vipāko nibbatteyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ vacīsucaritassa…pe… yaṃ manosucaritassa aniṭṭho akanto amanāpo vipāko nibbatteyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ vacīsucaritassa…pe… yaṃ manosucaritassa iṭṭho kanto manāpo vipāko nibbatteyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti.

‘‘‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyaduccaritasamaṅgī taṃnidānā tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ kāyaduccaritasamaṅgī taṃnidānā tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ vacīduccaritasamaṅgī…pe… yaṃ manoduccaritasamaṅgī taṃnidānā tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ vacīduccaritasamaṅgī…pe… yaṃ manoduccaritasamaṅgī taṃnidānā tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ kāyasucaritasamaṅgī taṃnidānā tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ kāyasucaritasamaṅgī taṃnidānā tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. ‘Aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ vacīsucaritasamaṅgī…pe… yaṃ manosucaritasamaṅgī taṃnidānā tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti pajānāti; ‘ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ vacīsucaritasamaṅgī…pe… yaṃ manosucaritasamaṅgī taṃnidānā tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya, ṭhānametaṃ vijjatī’ti pajānāti. Ettāvatā kho, ānanda, ‘ṭhānāṭhānakusalo bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti.

132. Evaṃ vutte āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Konāmo ayaṃ, bhante, dhammapariyāyo’’ti? ‘‘Tasmātiha tvaṃ, ānanda, imaṃ dhammapariyāyaṃ ‘bahudhātuko’tipi naṃ dhārehi, ‘catuparivaṭṭo’tipi naṃ dhārehi, ‘dhammādāso’tipi naṃ dhārehi, ‘amatadundubhī’tipi [dudrabhītipi (ka.)] naṃ dhārehi, ‘anuttaro saṅgāmavijayo’tipi naṃ dhārehī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Bahudhātukasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Isigilisuttaṃ

133. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati isigilismiṃ pabbate. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ vebhāraṃ pabbata’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Etassapi kho, bhikkhave, vebhārassa pabbatassa aññāva samaññā ahosi aññā paññatti’’.

‘‘Passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ paṇḍavaṃ pabbata’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Etassapi kho, bhikkhave, paṇḍavassa pabbatassa aññāva samaññā ahosi aññā paññatti’’.

‘‘Passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ vepullaṃ pabbata’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Etassapi kho, bhikkhave, vepullassa pabbatassa aññāva samaññā ahosi aññā paññatti’’.

‘‘Passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ gijjhakūṭaṃ pabbata’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Etassapi kho, bhikkhave, gijjhakūṭassa pabbatassa aññāva samaññā ahosi aññā paññatti’’.

‘‘Passatha no tumhe, bhikkhave, imaṃ isigiliṃ pabbata’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Imassa kho pana, bhikkhave, isigilissa pabbatassa esāva samaññā ahosi esā paññatti’’.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, pañca paccekabuddhasatāni imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsino ahesuṃ. Te imaṃ pabbataṃ pavisantā dissanti, paviṭṭhā na dissanti. Tamenaṃ manussā disvā evamāhaṃsu – ‘ayaṃ pabbato ime isī [isayo (ka.)] gilatī’ti; ‘isigili isigili’ tveva samaññā udapādi. Ācikkhissāmi [acikkhissāmi vo (ka.)], bhikkhave, paccekabuddhānaṃ nāmāni; kittayissāmi, bhikkhave, paccekabuddhānaṃ nāmāni; desessāmi, bhikkhave, paccekabuddhānaṃ nāmāni. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

134. ‘‘Ariṭṭho nāma, bhikkhave, paccekasambuddho [paccekabuddho (ka. sī. pī.)] imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; upariṭṭho nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; tagarasikhī [taggarasikhī (ka.)] nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; yasassī nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; sudassano nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; piyadassī nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; gandhāro nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; piṇḍolo nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; upāsabho nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; nīto nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; tatho nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi, sutavā nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi; bhāvitatto nāma, bhikkhave, paccekasambuddho imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsī ahosi.

135. ‘‘Ye sattasārā anīghā nirāsā,
Paccekamevajjhagamaṃsu bodhiṃ [paccekamevajjhagamuṃ subodhiṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Tesaṃ visallāna naruttamānaṃ,
Nāmāni me kittayato suṇātha.

‘‘Ariṭṭho upariṭṭho tagarasikhī yasassī,
Sudassano piyadassī ca susambuddho [buddho (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Gandhāro piṇḍolo upāsabho ca,
Nīto tatho sutavā bhāvitatto.

‘‘Sumbho subho matulo [methulo (sī. syā. kaṃ. pī.)] aṭṭhamo ca,
Athassumegho [aṭṭhasumedho (ka.)] anīgho sudāṭho;
Paccekabuddhā bhavanettikhīṇā,
Hiṅgū ca hiṅgo ca mahānubhāvā.

‘‘Dve jālino munino aṭṭhako ca,
Atha kosallo buddho atho subāhu;
Upanemiso nemiso santacitto,
Sacco tatho virajo paṇḍito ca.

‘‘Kāḷūpakāḷā vijito jito ca,
Aṅgo ca paṅgo ca guttijito ca;
Passi jahi upadhidukkhamūlaṃ [passī jahī upadhiṃ dukkhamūlaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)],
Aparājito mārabalaṃ ajesi.

‘‘Satthā pavattā sarabhaṅgo lomahaṃso,
Uccaṅgamāyo asito anāsavo;
Manomayo mānacchido ca bandhumā,
Tadādhimutto vimalo ca ketumā.

‘‘Ketumbharāgo ca mātaṅgo ariyo,
Athaccuto accutagāmabyāmako;
Sumaṅgalo dabbilo supatiṭṭhito,
Asayho khemābhirato ca sorato.

‘‘Durannayo saṅgho athopi ujjayo,
Aparo muni sayho anomanikkamo;
Ānando nando upanando dvādasa,
Bhāradvājo antimadehadharī [antimadehadhāri (sī.)].

‘‘Bodhi mahānāmo athopi uttaro,

Kesī sikhī sundaro dvārabhājo;
Tissūpatissā bhavabandhanacchidā,
Upasikhi taṇhacchido ca sikhari [upasīdarī taṇhacchido ca sīdarī (sī. syā. kaṃ. pī.)].

‘‘Buddho ahu maṅgalo vītarāgo,
Usabhacchidā jāliniṃ dukkhamūlaṃ;
Santaṃ padaṃ ajjhagamopanīto,
Uposatho sundaro saccanāmo.

‘‘Jeto jayanto padumo uppalo ca,
Padumuttaro rakkhito pabbato ca;
Mānatthaddho sobhito vītarāgo,
Kaṇho ca buddho suvimuttacitto.

‘‘Ete ca aññe ca mahānubhāvā,
Paccekabuddhā bhavanettikhīṇā;
Te sabbasaṅgātigate mahesī,
Parinibbute vandatha appameyye’’ti.

Isigilisuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Mahācattārīsakasuttaṃ

136. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi saupanisaṃ saparikkhāraṃ. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamo ca, bhikkhave, ariyo sammāsamādhi saupaniso saparikkhāro? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati; yā kho, bhikkhave, imehi sattahaṅgehi cittassa ekaggatā parikkhatā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyo sammāsamādhi saupaniso itipi, saparikkhāro itipi. Tatra, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathañca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Micchādiṭṭhiṃ ‘micchādiṭṭhī’ti pajānāti, sammādiṭṭhiṃ ‘sammādiṭṭhī’ti pajānāti – sāssa hoti sammādiṭṭhi.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, micchādiṭṭhi? ‘Natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti – ayaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhi? Sammādiṭṭhimpahaṃ [sammādiṭṭhimahaṃ (ka.) evaṃ sammāsaṅkappampahaṃkyādīsupi], bhikkhave, dvāyaṃ [dvayaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.) ṭīkā oloketabbā] vadāmi – atthi, bhikkhave, sammādiṭṭhi sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā; atthi, bhikkhave, sammādiṭṭhi ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā. Katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhi sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā? ‘Atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko, atthi paro loko, atthi mātā, atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti – ayaṃ, bhikkhave, sammādiṭṭhi sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhi ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā? Yā kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo sammādiṭṭhi maggaṅgaṃ [maggaṅgā (sī. pī.)] – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammādiṭṭhi ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā. So micchādiṭṭhiyā pahānāya vāyamati, sammādiṭṭhiyā, upasampadāya, svāssa [svāyaṃ (ka.)] hoti sammāvāyāmo. So sato micchādiṭṭhiṃ pajahati, sato sammādiṭṭhiṃ upasampajja viharati, sāssa [sāyaṃ (ka.)] hoti sammāsati. Itiyime [itime (sī.), itissime (syā. kaṃ. pī.)] tayo dhammā sammādiṭṭhiṃ anuparidhāvanti anuparivattanti, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāvāyāmo, sammāsati.

137. ‘‘Tatra, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathañca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Micchāsaṅkappaṃ ‘micchāsaṅkappo’ti pajānāti, sammāsaṅkappaṃ ‘sammāsaṅkappo’ti pajānāti, sāssa hoti sammādiṭṭhi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, micchāsaṅkappo? Kāmasaṅkappo, byāpādasaṅkappo, vihiṃsāsaṅkappo – ayaṃ, bhikkhave, micchāsaṅkappo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāsaṅkappo? Sammāsaṅkappaṃpahaṃ, bhikkhave, dvāyaṃ vadāmi – atthi, bhikkhave, sammāsaṅkappo sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko; atthi, bhikkhave, sammāsaṅkappo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo. Katamo ca, bhikkhave, sammāsaṅkappo sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko? Nekkhammasaṅkappo, abyāpādasaṅkappo, avihiṃsāsaṅkappo – ‘ayaṃ, bhikkhave, sammāsaṅkappo sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko’’’.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāsaṅkappo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo? Yo kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato takko vitakko saṅkappo appanā byappanā cetaso abhiniropanā vacīsaṅkhāro – ayaṃ, bhikkhave, sammāsaṅkappo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo. So micchāsaṅkappassa pahānāya vāyamati, sammāsaṅkappassa upasampadāya, svāssa hoti sammāvāyāmo. So sato micchāsaṅkappaṃ pajahati, sato sammāsaṅkappaṃ upasampajja viharati; sāssa hoti sammāsati. Itiyime tayo dhammā sammāsaṅkappaṃ anuparidhāvanti anuparivattanti, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāvāyāmo, sammāsati.

138. ‘‘Tatra, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathañca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Micchāvācaṃ ‘micchāvācā’ti pajānāti, sammāvācaṃ ‘sammāvācā’ti pajānāti; sāssa hoti sammādiṭṭhi. Katamā ca, bhikkhave, micchāvācā? Musāvādo, pisuṇā vācā, pharusā vācā, samphappalāpo – ayaṃ, bhikkhave, micchāvācā. Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā? Sammāvācampahaṃ, bhikkhave, dvāyaṃ vadāmi – atthi, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā; atthi, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā. Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā? Musāvādā veramaṇī, pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā. Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā? Yā kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato catūhi vacīduccaritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā. So micchāvācāya pahānāya vāyamati, sammāvācāya upasampadāya; svāssa hoti sammāvāyāmo. So sato micchāvācaṃ pajahati, sato sammāvācaṃ upasampajja viharati; sāssa hoti sammāsati. Itiyime tayo dhammā sammāvācaṃ anuparidhāvanti anuparivattanti, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāvāyāmo, sammāsati.

139. ‘‘Tatra, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathañca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Micchākammantaṃ ‘micchākammanto’ti pajānāti, sammākammantaṃ ‘sammākammanto’ti pajānāti; sāssa hoti sammādiṭṭhi. Katamo ca, bhikkhave, micchākammanto? Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro – ayaṃ, bhikkhave, micchākammanto. Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto? Sammākammantaṃpahaṃ, bhikkhave, dvāyaṃ vadāmi – atthi, bhikkhave, sammākammanto sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko; atthi, bhikkhave, sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo. Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko? Pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammākammanto sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko. Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo? Yā kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato tīhi kāyaduccaritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo. So micchākammantassa pahānāya vāyamati, sammākammantassa upasampadāya; svāssa hoti sammāvāyāmo. So sato micchākammantaṃ pajahati, sato sammākammantaṃ upasampajja viharati; sāssa hoti sammāsati. Itiyime tayo dhammā sammākammantaṃ anuparidhāvanti anuparivattanti, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāvāyāmo, sammāsati.

140. ‘‘Tatra, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathañca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Micchāājīvaṃ ‘micchāājīvo’ti pajānāti, sammāājīvaṃ ‘sammāājīvo’ti pajānāti; sāssa hoti sammādiṭṭhi. Katamo ca, bhikkhave, micchāājīvo? Kuhanā, lapanā, nemittikatā, nippesikatā, lābhena lābhaṃ nijigīsanatā [nijigiṃ sanatā (sī. syā. kaṃ. pī.)] – ayaṃ, bhikkhave, micchāājīvo. Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo? Sammāājīvaṃpahaṃ, bhikkhave, dvāyaṃ vadāmi – atthi, bhikkhave, sammāājīvo sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko; atthi, bhikkhave, sammāājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo. Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko? Idha, bhikkhave, ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvikaṃ kappeti – ayaṃ, bhikkhave, sammāājīvo sāsavo puññabhāgiyo upadhivepakko. Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo? Yā kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato micchāājīvā ārati virati paṭivirati veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo. So micchāājīvassa pahānāya vāyamati, sammāājīvassa upasampadāya; svāssa hoti sammāvāyāmo. So sato micchāājīvaṃ pajahati, sato sammāājīvaṃ upasampajja viharati; sāssa hoti sammāsati. Itiyime tayo dhammā sammāājīvaṃ anuparidhāvanti anuparivattanti, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāvāyāmo, sammāsati.

141. ‘‘Tatra, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathañca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Sammādiṭṭhissa, bhikkhave, sammāsaṅkappo pahoti, sammāsaṅkappassa sammāvācā pahoti, sammāvācassa sammākammanto pahoti, sammākammantassa sammāājīvo pahoti, sammāājīvassa sammāvāyāmo pahoti, sammāvāyāmassa sammāsati pahoti, sammāsatissa sammāsamādhi pahoti, sammāsamādhissa sammāñāṇaṃ pahoti, sammāñāṇassa sammāvimutti pahoti. Iti kho, bhikkhave, aṭṭhaṅgasamannāgato sekkho [aṭṭhaṅgasamannāgatā sekhā paṭipadā (sī.), aṭṭhaṅgasamannāgato sekho pāṭipado (pī. ka.) ( ) natthi sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu], dasaṅgasamannāgato arahā hoti. (Tatrapi sammāñāṇena aneke pāpakā akusalā dhammā vigatā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti).

142. ‘‘Tatra, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathañca, bhikkhave, sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti? Sammādiṭṭhissa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hoti. Ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti te cassa nijjiṇṇā honti. Sammādiṭṭhipaccayā aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Sammāsaṅkappassa, bhikkhave, micchāsaṅkappo nijjiṇṇo hoti… pe… sammāvācassa, bhikkhave, micchāvācā nijjiṇṇā hoti… sammākammantassa, bhikkhave, micchākammanto nijjiṇṇo hoti… sammāājīvassa, bhikkhave, micchāājīvo nijjiṇṇo hoti… sammāvāyāmassa, bhikkhave, micchāvāyāmo nijjiṇṇo hoti… sammāsatissa, bhikkhave, micchāsati nijjiṇṇā hoti… sammāsamādhissa, bhikkhave, micchāsamādhi nijjiṇṇo hoti… sammāñāṇassa, bhikkhave, micchāñāṇaṃ nijjiṇṇaṃ hoti… sammāvimuttassa, bhikkhave, micchāvimutti nijjiṇṇā hoti. Ye ca micchāvimuttipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti te cassa nijjiṇṇā honti. Sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

‘‘Iti kho, bhikkhave, vīsati kusalapakkhā, vīsati akusalapakkhā – mahācattārīsako dhammapariyāyo pavattito appaṭivattiyo samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ.

143. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, samaṇo vā brāhmaṇo vā imaṃ mahācattārīsakaṃ dhammapariyāyaṃ garahitabbaṃ paṭikkositabbaṃ maññeyya tassa diṭṭheva dhamme dasasahadhammikā vādānuvādā gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchanti – sammādiṭṭhiṃ ce bhavaṃ garahati, ye ca micchādiṭṭhī samaṇabrāhmaṇā te bhoto pujjā, te bhoto pāsaṃsā; sammāsaṅkappaṃ ce bhavaṃ garahati, ye ca micchāsaṅkappā samaṇabrāhmaṇā te bhoto pujjā, te bhoto pāsaṃsā; sammāvācaṃ ce bhavaṃ garahati…pe… sammākammantaṃ ce bhavaṃ garahati… sammāājīvaṃ ce bhavaṃ garahati… sammāvāyāmaṃ ce bhavaṃ garahati… sammāsatiṃ ce bhavaṃ garahati… sammāsamādhiṃ ce bhavaṃ garahati… sammāñāṇaṃ ce bhavaṃ garahati … sammāvimuttiṃ ce bhavaṃ garahati, ye ca micchāvimuttī samaṇabrāhmaṇā te bhoto pujjā, te bhoto pāsaṃsā. Yo koci, bhikkhave, samaṇo vā brāhmaṇo vā imaṃ mahācattārīsakaṃ dhammapariyāyaṃ garahitabbaṃ paṭikkositabbaṃ maññeyya tassa diṭṭheva dhamme ime dasasahadhammikā vādānuvādā gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchanti. Yepi te, bhikkhave, ahesuṃ okkalā vassabhaññā [vayabhiññā (ka.) saṃ. ni. 3.62; a. ni. 4.30 passitabbaṃ] ahetuvādā akiriyavādā natthikavādā tepi mahācattārīsakaṃ dhammapariyāyaṃ na garahitabbaṃ napaṭikkositabbaṃ amaññiṃsu [maññeyyuṃ (ka.)]. Taṃ kissa hetu? Nindābyārosaupārambhabhayā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahācattārīsakasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Ānāpānassatisuttaṃ

144. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde sambahulehi abhiññātehi abhiññātehi therehi sāvakehi saddhiṃ – āyasmatā ca sāriputtena āyasmatā ca mahāmoggallānena [mahāmoggalānena (ka.)] āyasmatā ca mahākassapena āyasmatā ca mahākaccāyanena āyasmatā ca mahākoṭṭhikena āyasmatā ca mahākappinena āyasmatā ca mahācundena āyasmatā ca anuruddhena āyasmatā ca revatena āyasmatā ca ānandena, aññehi ca abhiññātehi abhiññātehi therehi sāvakehi saddhiṃ.

Tena kho pana samayena therā bhikkhū nave bhikkhū ovadanti anusāsanti. Appekacce therā bhikkhū dasapi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū vīsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū tiṃsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū cattārīsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti. Te ca navā bhikkhū therehi bhikkhūhi ovadiyamānā anusāsiyamānā uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ jānanti [pajānanti (syā. kaṃ.), sañjānanti (ka.)].

145. Tena kho pana samayena bhagavā tadahuposathe pannarase pavāraṇāya puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā bhikkhusaṅghaparivuto abbhokāse nisinno hoti. Atha kho bhagavā tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā bhikkhū āmantesi – ‘‘āraddhosmi, bhikkhave, imāya paṭipadāya; āraddhacittosmi, bhikkhave, imāya paṭipadāya. Tasmātiha, bhikkhave, bhiyyosomattāya vīriyaṃ ārabhatha appattassa pattiyā, anadhigatassa adhigamāya, asacchikatassa sacchikiriyāya. Idhevāhaṃ sāvatthiyaṃ komudiṃ cātumāsiniṃ āgamessāmī’’ti. Assosuṃ kho jānapadā bhikkhū – ‘‘bhagavā kira tattheva sāvatthiyaṃ komudiṃ cātumāsiniṃ āgamessatī’’ti. Te jānapadā bhikkhū sāvatthiṃ [sāvatthiyaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] osaranti bhagavantaṃ dassanāya. Te ca kho therā bhikkhū bhiyyosomattāya nave bhikkhū ovadanti anusāsanti. Appekacce therā bhikkhū dasapi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū vīsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū tiṃsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti, appekacce therā bhikkhū cattārīsampi bhikkhū ovadanti anusāsanti. Te ca navā bhikkhū therehi bhikkhūhi ovadiyamānā anusāsiyamānā uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ jānanti.

146. Tena kho pana samayena bhagavā tadahuposathe pannarase komudiyā cātumāsiniyā puṇṇāya puṇṇamāya rattiyā bhikkhusaṅghaparivuto abbhokāse nisinno hoti. Atha kho bhagavā tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā bhikkhū āmantesi – ‘‘apalāpāyaṃ, bhikkhave, parisā; nippalāpāyaṃ, bhikkhave, parisā; suddhā sāre [suddhasāre patiṭṭhitā (syā. kaṃ. pī.)] patiṭṭhitā. Tathārūpo ayaṃ, bhikkhave, bhikkhusaṅgho; tathārūpā ayaṃ, bhikkhave, parisā yathārūpā parisā āhuneyyā pāhuneyyā dakkhiṇeyyā añjalikaraṇīyā anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Tathārūpo ayaṃ, bhikkhave, bhikkhusaṅgho; tathārūpā ayaṃ, bhikkhave, parisā yathārūpāya parisāya appaṃ dinnaṃ bahu hoti, bahu dinnaṃ bahutaraṃ. Tathārūpo ayaṃ, bhikkhave, bhikkhusaṅgho; tathārūpā ayaṃ, bhikkhave, parisā yathārūpā parisā dullabhā dassanāya lokassa. Tathārūpo ayaṃ, bhikkhave, bhikkhusaṅgho; tathārūpā ayaṃ, bhikkhave, parisā yathārūpaṃ parisaṃ alaṃ yojanagaṇanāni dassanāya gantuṃ puṭosenāpi'' [puṭosenāpi, tathārūpo ayaṃ bhikkhave bhikkhusaṃgho, tathārūpā ayaṃ parisā (sī. pī. ka.)].

147. ''Santi, bhikkhave, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññāvimuttā – evarūpāpi, bhikkhave, santi bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe. Santi, bhikkhave, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā – evarūpāpi, bhikkhave, santi bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe. Santi, bhikkhave, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino sakideva [sakiṃ deva (ka.)] imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti – evarūpāpi, bhikkhave, santi bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe. Santi, bhikkhave, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyanā – evarūpāpi, bhikkhave, santi bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe.

''Santi, bhikkhave, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanānuyogamanuyuttā viharanti – evarūpāpi, bhikkhave, santi bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe. Santi, bhikkhave, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe catunnaṃ sammappadhānānaṃ bhāvanānuyogamanuyuttā viharanti…pe… catunnaṃ iddhipādānaṃ… pañcannaṃ indriyānaṃ… pañcannaṃ balānaṃ… sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ… ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa bhāvanānuyogamanuyuttā viharanti – evarūpāpi, bhikkhave, santi bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe. Santi, bhikkhave, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe mettābhāvanānuyogamanuyuttā viharanti… karuṇābhāvanānuyogamanuyuttā viharanti… muditābhāvanānuyogamanuyuttā viharanti… upekkhābhāvanānuyogamanuyuttā viharanti… asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti… aniccasaññābhāvanānuyogamanuyuttā viharanti – evarūpāpi, bhikkhave, santi bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe. Santi, bhikkhave, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe ānāpānassatibhāvanānuyogamanuyuttā viharanti. Ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā cattāro satipaṭṭhāne paripūreti. Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti. Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti.

148. ''Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, ānāpānassati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati satova [sato (sī. syā. kaṃ. pī.)] passasati.

''Dīghaṃ vā assasanto 'dīghaṃ assasāmī'ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto 'dīghaṃ passasāmī'ti pajānāti; rassaṃ vā assasanto 'rassaṃ assasāmī'ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto 'rassaṃ passasāmī'ti pajānāti; 'sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; 'passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī'ti sikkhati, 'passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī'ti sikkhati.

'''Pītipaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'pītipaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; 'sukhapaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'sukhapaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; 'cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; 'passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assasissāmī'ti sikkhati, 'passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmī'ti sikkhati.

‘‘‘Cittapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘cittapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘abhippamodayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘samādahaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘samādahaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati.

‘‘‘Aniccānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘aniccānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘virāgānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘virāgānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘nirodhānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘nirodhānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, ānāpānassati evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā.

149. ‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, ānāpānassati kathaṃ bahulīkatā cattāro satipaṭṭhāne paripūreti? Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti; rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti; ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati; kāye kāyānupassī, bhikkhave, tasmiṃ samaye bhikkhu viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Kāyesu kāyaññatarāhaṃ, bhikkhave, evaṃ vadāmi yadidaṃ – assāsapassāsā. Tasmātiha, bhikkhave, kāye kāyānupassī tasmiṃ samaye bhikkhu viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu ‘pītipaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘pītipaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘sukhapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sukhapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati; vedanāsu vedanānupassī, bhikkhave, tasmiṃ samaye bhikkhu viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu vedanāññatarāhaṃ, bhikkhave, evaṃ vadāmi yadidaṃ – assāsapassāsānaṃ sādhukaṃ manasikāraṃ. Tasmātiha, bhikkhave, vedanāsu vedanānupassī tasmiṃ samaye bhikkhu viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu ‘cittapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘cittapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘abhippamodayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘samādahaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘samādahaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; citte cittānupassī, bhikkhave, tasmiṃ samaye bhikkhu viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Nāhaṃ, bhikkhave, muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatiṃ vadāmi. Tasmātiha, bhikkhave, citte cittānupassī tasmiṃ samaye bhikkhu viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu ‘aniccānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘aniccānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘virāgānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘virāgānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘nirodhānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘nirodhānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati; dhammesu dhammānupassī, bhikkhave, tasmiṃ samaye bhikkhu viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. So yaṃ taṃ abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ taṃ paññāya disvā sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Tasmātiha, bhikkhave, dhammesu dhammānupassī tasmiṃ samaye bhikkhu viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, ānāpānassati evaṃ bahulīkatā cattāro satipaṭṭhāne paripūreti.

150. ‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā kathaṃ bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti? Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ, upaṭṭhitāssa tasmiṃ samaye sati hoti asammuṭṭhā [appammuṭṭhā (syā. kaṃ.)]. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno upaṭṭhitā sati hoti asammuṭṭhā, satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti. Satisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘So tathāsato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicayati [pavicarati (sī. syā. kaṃ. pī.)] parivīmaṃsaṃ āpajjati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathāsato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicayati parivīmaṃsaṃ āpajjati, dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, dhammavicayasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Tassa taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicayato parivīmaṃsaṃ āpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicayato parivīmaṃsaṃ āpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ, vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, vīriyasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā, pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, pītisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati, passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, passaddhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati, samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, samādhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘So tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, upekkhāsambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

151. ‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu…pe… citte… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ, upaṭṭhitāssa tasmiṃ samaye sati hoti asammuṭṭhā. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno upaṭṭhitā sati hoti asammuṭṭhā, satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, satisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘So tathāsato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicayati parivīmaṃsaṃ āpajjati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathāsato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicayati parivīmaṃsaṃ āpajjati, dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, dhammavicayasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Tassa taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicayato parivīmaṃsaṃ āpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicayato parivīmaṃsaṃ āpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ, vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, vīriyasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā, pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, pītisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati, passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, passaddhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati, samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, samādhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘So tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, upekkhāsambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā evaṃ bahulīkatā satta sambojjhaṅge paripūrenti.

152. ‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, satta bojjhaṅgā kathaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Ānāpānassatisuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Kāyagatāsatisuttaṃ

153. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ upaṭṭhānasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso! Yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena kāyagatāsati [kāyagatā sati (syā. kaṃ. pī.)] bhāvitā bahulīkatā mahapphalā vuttā mahānisaṃsā’’ti. Ayañca hidaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ antarākathā vippakatā hoti, atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena upaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? ‘‘Idha, bhante, amhākaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ upaṭṭhānasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso! Yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā mahapphalā vuttā mahānisaṃsā’ti. Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā, atha bhagavā anuppatto’’ti.

154. ‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, kāyagatāsati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati satova passasati; dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti; rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti; ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati. Tassa evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato ye gehasitā [gehassitā (ṭīkā)] sarasaṅkappā te pahīyanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti [ekodī hoti (sī.), ekodibhoti (syā. kaṃ.)] samādhiyati. Evaṃ, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ [kāyagataṃ satiṃ (syā. kaṃ. pī.)] bhāveti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu gacchanto vā ‘gacchāmī’ti pajānāti, ṭhito vā ‘ṭhitomhī’ti pajānāti, nisinno vā ‘nisinnomhī’ti pajānāti, sayāno vā ‘sayānomhī’ti pajānāti. Yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti, tathā tathā naṃ pajānāti. Tassa evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato ye gehasitā sarasaṅkappā te pahīyanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Tassa evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato ye gehasitā sarasaṅkappā te pahīyanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru [nahāru (sī. syā. kaṃ. pī.)] aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā mutta’nti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ubhatomukhā putoḷi [mūtoḷī (sī. syā. kaṃ. pī.)] pūrā nānāvihitassa dhaññassa, seyyathidaṃ – sālīnaṃ vīhīnaṃ muggānaṃ māsānaṃ tilānaṃ taṇḍulānaṃ, tamenaṃ cakkhumā puriso muñcitvā paccavekkheyya – ‘ime sālī ime vīhī ime muggā ime māsā ime tilā ime taṇḍulā’ti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā mutta’nti. Tassa evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato ye gehasitā sarasaṅkappā te pahīyanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā catumahāpathe [cātummahāpathe (sī. syā. kaṃ. pī.)] bilaso vibhajitvā [paṭivibhajitvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] nisinno assa;

evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati – 'atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū'ti. Tassa evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato ye gehasitā sarasaṅkappā te pahīyanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya [sīvathikāya (sī. syā. kaṃ. pī.)] chaḍḍitaṃ ekāhamataṃ vā dvīhamataṃ vā tīhamataṃ vā uddhumātakaṃ vinīlakaṃ vipubbakajātaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – 'ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto'ti [etaṃ anatītoti (sī.)]. Tassa evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato ye gehasitā sarasaṅkappā te pahīyanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ kākehi vā khajjamānaṃ kulalehi vā khajjamānaṃ gijjhehi vā khajjamānaṃ kaṅkehi vā khajjamānaṃ sunakhehi vā khajjamānaṃ byagghehi vā khajjamānaṃ dīpīhi vā khajjamānaṃ siṅgālehi vā [gijjhehi vā khajjamānaṃ suvānehi vā khajjamānaṃ sigālehi vā (sī. syā. kaṃ. pī.)] khajjamānaṃ vividhehi vā pāṇakajātehi khajjamānaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – 'ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto'ti. Tassa evaṃ appamattassa…pe… evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikasaṅkhalikaṃ nimmaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikasaṅkhalikaṃ apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikāni apagatasambandhāni [apagatanahārūsambandhāni (syā. kaṃ.)] disāvidisāvikkhittāni [disāvidisāsu vikkhitāni (sī. pī.)] aññena hatthaṭṭhikaṃ aññena pādaṭṭhikaṃ aññena gopphakaṭṭhikaṃ [aññena gopphakaṭṭhikanti idaṃ sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi] aññena jaṅghaṭṭhikaṃ aññena ūruṭṭhikaṃ aññena kaṭiṭṭhikaṃ [aññena kaṭaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhikaṇḍakaṃ aññena sīsakaṭāhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] aññena phāsukaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhiṭṭhikaṃ aññena khandhaṭṭhikaṃ aññena gīvaṭṭhikaṃ aññena hanukaṭṭhikaṃ aññena dantaṭṭhikaṃ aññena sīsakaṭāhaṃ [aññena kaṭaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhikaṇḍakaṃ aññena sīsakaṭāhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – 'ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto'ti. Tassa evaṃ appamattassa…pe… evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ – aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgāni [saṅkhavaṇṇūpanibhāni (sī. syā. kaṃ. pī.)] …pe… aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni…pe… aṭṭhikāni pūtīni cuṇṇakajātāni. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – 'ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto'ti. Tassa evaṃ appamattassa…pe… evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

155. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho nhāpako [nahāpako (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā nhāpakantevāsī vā kaṃsathāle nhānīyacuṇṇāni [nahānīyacuṇṇāni (sī. syā. kaṃ. pī.)] ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ sanneyya, sāyaṃ nhānīyapiṇḍi [sāssa nahānīyapiṇḍī (sī. syā. kaṃ. pī.)] snehānugatā snehaparetā santarabāhirā phuṭā snehena na ca paggharaṇī; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Tassa evaṃ appamattassa…pe… evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, udakarahado gambhīro ubbhidodako [ubbhitodako (syā. kaṃ. ka.)]. Tassa nevassa puratthimāya disāya udakassa āyamukhaṃ na pacchimāya disāya udakassa āyamukhaṃ na uttarāya disāya udakassa āyamukhaṃ na dakkhiṇāya disāya udakassa āyamukhaṃ; devo ca na kālena kālaṃ sammā dhāraṃ anuppavecceyya; atha kho tamhāva udakarahadā sītā vāridhārā ubbhijjitvā tameva udakarahadaṃ sītena vārinā abhisandeyya parisandeyya paripūreyya paripphareyya, nāssa kiñci sabbāvato udakarahadassa sītena vārinā apphuṭaṃ assa; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Tassa evaṃ appamattassa…pe… evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, tāni yāva caggā yāva ca mūlā sītena vārinā abhisannāni parisannāni [abhisandāni parisandāni (ka.)] paripūrāni paripphuṭāni, nāssa [na nesaṃ (?)] kiñci sabbāvataṃ uppalānaṃ vā padumānaṃ vā puṇḍarīkānaṃ vā sītena vārinā apphuṭaṃ assa; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti. Tassa evaṃ appamattassa…pe… evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti; nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso odātena vatthena sasīsaṃ pārupitvā nisinno assa, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena apphuṭaṃ assa; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Tassa evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato ye gehasitā sarasaṅkappā te pahīyanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati, sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Evampi, bhikkhave, bhikkhu kāyagatāsatiṃ bhāveti.

156. ‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, antogadhāvāssa [antogadhā tassa (sī. pī.)] kusalā dhammā ye keci vijjābhāgiyā. Seyyathāpi, bhikkhave, yassa kassaci mahāsamuddo cetasā phuṭo, antogadhāvāssa kunnadiyo yā kāci samuddaṅgamā; evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, antogadhāvāssa kusalā dhammā ye keci vijjābhāgiyā.

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, kāyagatāsati abhāvitā abahulīkatā, labhati tassa māro otāraṃ, labhati tassa māro ārammaṇaṃ [āramaṇaṃ (?)]. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso garukaṃ silāguḷaṃ allamattikāpuñje pakkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu taṃ garukaṃ silāguḷaṃ allamattikāpuñje labhetha otāra’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati abhāvitā abahulīkatā, labhati tassa māro otāraṃ, labhati tassa māro ārammaṇaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ [koḷāpaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ (ka.)]; atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – ‘aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso amuṃ sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento [abhimanthento (syā. kaṃ. pī. ka.)] aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati abhāvitā abahulīkatā, labhati tassa māro otāraṃ, labhati tassa māro ārammaṇaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, udakamaṇiko ritto tuccho ādhāre ṭhapito; atha puriso āgaccheyya udakabhāraṃ ādāya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso labhetha udakassa nikkhepana’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati abhāvitā abahulīkatā, labhati tassa māro otāraṃ, labhati tassa māro ārammaṇaṃ’’.

157. ‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, na tassa labhati māro otāraṃ, na tassa labhati māro ārammaṇaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso lahukaṃ suttaguḷaṃ sabbasāramaye aggaḷaphalake pakkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso taṃ lahukaṃ suttaguḷaṃ sabbasāramaye aggaḷaphalake labhetha otāra’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, na tassa labhati māro otāraṃ, na tassa labhati māro ārammaṇaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ [sasnehaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ (ka.)]; atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – ‘aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso amuṃ allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, na tassa labhati māro otāraṃ, na tassa labhati māro ārammaṇaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, udakamaṇiko pūro udakassa samatittiko kākapeyyo ādhāre ṭhapito; atha puriso āgaccheyya udakabhāraṃ ādāya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso labhetha udakassa nikkhepana’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, na tassa labhati māro otāraṃ, na tassa labhati māro ārammaṇaṃ’’.

158. ‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, so yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, ta tatre sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane. Seyyathāpi, bhikkhave, udakamaṇiko pūro udakassa samatittiko kākapeyyo ādhāre ṭhapito. Tamenaṃ balavā puriso yato yato āviñcheyya, āgaccheyya udaka’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā so, yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane. Seyyathāpi, bhikkhave, same bhūmibhāge caturassā pokkharaṇī [pokkhariṇī (sī.)] assa āḷibandhā pūrā udakassa samatittikā kākapeyyā. Tamenaṃ balavā puriso yato yato āḷiṃ muñceyya āgaccheyya udaka’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, so yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane. Seyyathāpi, bhikkhave, subhūmiyaṃ catumahāpathe ājaññaratho yutto assa ṭhito odhastapatodo [obhastapatodo (ka.), ubhantarapaṭodo (syā. kaṃ.) ava + dhaṃsu + ta = odhasta-itipadavibhāgo]; tamenaṃ dakkho yoggācariyo assadammasārathi abhiruhitvā vāmena hatthena rasmiyo gahetvā dakkhiṇena hatthena patodaṃ gahetvā yenicchakaṃ yadicchakaṃ sāreyyāpi paccāsāreyyāpi; evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, so yassa yassa abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññāsacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane’’.

159. ‘‘Kāyagatāya, bhikkhave, satiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya dasānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Aratiratisaho hoti, na ca taṃ arati sahati, uppannaṃ aratiṃ abhibhuyya viharati.

‘‘Bhayabheravasaho hoti, na ca taṃ bhayabheravaṃ sahati, uppannaṃ bhayabheravaṃ abhibhuyya viharati.

‘‘Khamo hoti sītassa uṇhassa jighacchāya pipāsāya ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassānaṃ duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hoti.

‘‘Catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī.

‘‘So anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccānubhoti. Ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti, āvibhāvaṃ…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

‘‘Dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti dibbe ca mānuse ca, ye dūre santike ca…pe….

‘‘Parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti. Sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ…pe… sadosaṃ vā cittaṃ… vītadosaṃ vā cittaṃ… samohaṃ vā cittaṃ… vītamohaṃ vā cittaṃ… saṃkhittaṃ vā cittaṃ… vikkhittaṃ vā cittaṃ… mahaggataṃ vā cittaṃ… amahaggataṃ vā cittaṃ… sauttaraṃ vā cittaṃ… anuttaraṃ vā cittaṃ… samāhitaṃ vā cittaṃ… asamāhitaṃ vā cittaṃ… vimuttaṃ vā cittaṃ… avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti.

‘‘So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti.

‘‘Āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

‘‘Kāyagatāya, bhikkhave, satiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ime dasānisaṃsā pāṭikaṅkhā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Kāyagatāsatisuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Saṅkhārupapattisuttaṃ

160. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘saṅkhārupapattiṃ [saṅkhārūpapattiṃ (syā. kaṃ.), saṅkhāruppattiṃ (sī. pī.)] vo, bhikkhave, desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

161. ‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena samannāgato hoti, sutena samannāgato hoti, cāgena samannāgato hoti, paññāya samannāgato hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ [khattiyamahāsālānaṃ vā (syā. kaṃ. pī.)] sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā [vihāro (sī. pī.)] ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā [tatrūpapattiyā (syā. kaṃ.), tatruppattiyā (sī. pī.)] saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

162. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena samannāgato hoti, sutena samannāgato hoti, cāgena samannāgato hoti, paññāya samannāgato hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brāhmaṇamahāsālānaṃ…pe… gahapatimahāsālānaṃ [brāhmaṇamahāsālānaṃ vā gahapatimahāsālānaṃ vā (syā. kaṃ. pī.)] sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

163. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena samannāgato hoti, sutena samannāgato hoti, cāgena samannāgato hoti, paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti –

‘cātumahārājikā [cātummahārājikā (sī. syā. kaṃ. pī.)] devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

164. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena samannāgato hoti, sutena samannāgato hoti, cāgena samannāgato hoti, paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – tāvatiṃsā devā…pe… yāmā devā… tusitā devā… nimmānaratī devā… paranimmitavasavattī devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulāti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

165. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena samannāgato hoti, sutena samannāgato hoti, cāgena samannāgato hoti, paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – ‘sahasso brahmā dīghāyuko vaṇṇavā sukhabahulo’ti. Sahasso, bhikkhave, brahmā sahassilokadhātuṃ [sahassiṃ lokadhātuṃ (sī.)] pharitvā adhimuccitvā [adhimuñcitvā (ka.)] viharati. Yepi tattha sattā upapannā tepi pharitvā adhimuccitvā viharati. Seyyathāpi, bhikkhave, cakkhumā puriso ekaṃ āmaṇḍaṃ hatthe karitvā paccavekkheyya; evameva kho, bhikkhave, sahasso brahmā sahassilokadhātuṃ pharitvā adhimuccitvā viharati. Yepi tattha sattā upapannā tepi pharitvā adhimuccitvā viharati. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sahassassa brahmuno sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

166. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena samannāgato hoti, sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – dvisahasso brahmā…pe… tisahasso brahmā… catusahasso brahmā… pañcasahasso brahmā dīghāyuko vaṇṇavā sukhabahuloti. Pañcasahasso, bhikkhave, brahmā pañcasahassilokadhātuṃ pharitvā adhimuccitvā viharati. Yepi tattha sattā upapannā tepi pharitvā adhimuccitvā viharati. Seyyathāpi, bhikkhave, cakkhumā puriso pañca āmaṇḍāni hatthe karitvā paccavekkheyya; evameva kho, bhikkhave, pañcasahasso brahmā pañcasahassilokadhātuṃ pharitvā adhimuccitvā viharati. Yepi tattha sattā upapannā tepi pharitvā adhimuccitvā viharati. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pañcasahassassa brahmuno sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

167. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena samannāgato hoti, sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – ‘dasasahasso brahmā dīghāyuko vaṇṇavā sukhabahulo’ti. Dasasahasso, bhikkhave, brahmā dasasahassilokadhātuṃ pharitvā adhimuccitvā viharati. Yepi tattha sattā upapannā tepi pharitvā adhimuccitvā viharati. Seyyathāpi, bhikkhave, maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato paṇḍukambale nikkhitto bhāsate ca tapate ca [bhāsati ca tapati ca (sī. syā. kaṃ. pī.)] virocati ca; evameva kho, bhikkhave, dasasahasso brahmā dasasahassilokadhātuṃ pharitvā adhimuccitvā viharati. Yepi tattha sattā upapannā tepi pharitvā adhimuccitvā viharati. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā dasasahassassa brahmuno sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

168. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena… sutena… cāgena…

paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – ‘satasahasso brahmā dīghāyuko vaṇṇavā sukhabahulo’ti. Satasahasso, bhikkhave, brahmā satasahassilokadhātuṃ pharitvā adhimuccitvā viharati. Yepi tattha sattā upapannā tepi pharitvā adhimuccitvā viharati. Seyyathāpi, bhikkhave, nikkhaṃ jambonadaṃ [nekkhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] dakkhakammāraputtaukkāmukhasukusalasampahaṭṭhaṃ paṇḍukambale nikkhittaṃ bhāsate ca tapate ca virocati ca; evameva kho, bhikkhave, satasahasso brahmā satasahassilokadhātuṃ pharitvā adhimuccitvā viharati. Yepi tattha sattā upapannā tepi pharitvā adhimuccitvā viharati. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā satasahassassa brahmuno sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

169. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena… sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – ābhā devā…pe… parittābhā devā… appamāṇābhā devā… ābhassarā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulāti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā ābhassarānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

170. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena … sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – parittasubhā devā…pe… appamāṇasubhā devā… subhakiṇhā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulāti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā subhakiṇhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

171. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena… sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – vehapphalā devā…pe… avihā devā… atappā devā… sudassā devā… sudassī devā… akaniṭṭhā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulāti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā akaniṭṭhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

172. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena… sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – ‘ākāsānañcāyatanūpagā devā dīghāyukā ciraṭṭhitikā sukhabahulā’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

173. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena… sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – ‘viññāṇañcāyatanūpagā devā dīghāyukā ciraṭṭhitikā sukhabahulā’ti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā viññāṇañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

174. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena… sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa sutaṃ hoti – ākiñcaññāyatanūpagā devā…pe… nevasaññānāsaññāyatanūpagā devā dīghāyukā ciraṭṭhitikā sukhabahulāti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā nevasaññānāsaññāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti. So taṃ cittaṃ dahati, taṃ cittaṃ adhiṭṭhāti, taṃ cittaṃ bhāveti. Tassa te saṅkhārā ca vihārā ca evaṃ bhāvitā evaṃ bahulīkatā tatrupapattiyā saṃvattanti. Ayaṃ, bhikkhave, maggo ayaṃ paṭipadā tatrupapattiyā saṃvattati.

175. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saddhāya samannāgato hoti, sīlena… sutena… cāgena… paññāya samannāgato hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya’nti. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayaṃ, bhikkhave, bhikkhu na katthaci upapajjatī’’ti [na katthaci upapajjati, na kuhiñci upapajjatīti (sī. pī.), na katthaci upapajjati, na kuhiñci upasampajja viharatīti. (ka.)].

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Saṅkhārupapattisuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Anupadavaggo niṭṭhito dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Anupāda-sodhana-porisadhammo, sevitabba-bahudhātu-vibhatti;
Buddhassa kittināma-cattārīsena, ānāpāno kāyagato upapatti [ito paraṃ syā. kaṃ. ka. potthakesu evampi dissati –-§candake vimale parisuddhe, puṇṇasammodinirodhaattano;§dandhā bahujanasevitaṃ dhammavaraṃ, yaṃ anupadaṃ vaggavaraṃ dutiyāti].

3. Suññatavaggo

1. Cūḷasuññatasuttaṃ

176. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Atha kho āyasmā ānando sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ekamidaṃ, bhante, samayaṃ bhagavā sakkesu viharati nagarakaṃ nāma sakyānaṃ nigamo. Tattha me, bhante, bhagavato sammukhā sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘suññatāvihārenāhaṃ, ānanda, etarahi bahulaṃ viharāmī’ti. Kacci metaṃ, bhante, sussutaṃ suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhārita’’nti? ‘‘Taggha te etaṃ, ānanda, sussutaṃ suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ. Pubbepāhaṃ [pubbecāhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], ānanda, etarahipi [etarahi ca (sabbattha)] suññatāvihārena bahulaṃ viharāmi. Seyyathāpi, ānanda, ayaṃ migāramātupāsādo suñño hatthigavassavaḷavena, suñño jātarūparajatena, suñño itthipurisasannipātena atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – bhikkhusaṅghaṃ paṭicca ekattaṃ; evameva kho, ānanda, bhikkhu amanasikaritvā gāmasaññaṃ, amanasikaritvā manussasaññaṃ, araññasaññaṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa araññasaññāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. So evaṃ pajānāti – ‘ye assu darathā gāmasaññaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā manussasaññaṃ paṭicca tedha na santi, atthi cevāyaṃ darathamattā yadidaṃ – araññasaññaṃ paṭicca ekatta’nti. So ‘suññamidaṃ saññāgataṃ gāmasaññāyā’ti pajānāti, ‘suññamidaṃ saññāgataṃ manussasaññāyā’ti pajānāti, ‘atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – araññasaññaṃ paṭicca ekatta’nti. Iti yañhi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ ‘santamidaṃ atthī’’’ti pajānāti. Evampissa esā, ānanda, yathābhuccā avipallatthā parisuddhā suññatāvakkanti bhavati.

177. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu amanasikaritvā manussasaññaṃ, amanasikaritvā araññasaññaṃ, pathavīsaññaṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa pathavīsaññāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. Seyyathāpi, ānanda, āsabhacammaṃ saṅkusatena suvihataṃ vigatavalikaṃ; evameva kho, ānanda, bhikkhu yaṃ imissā pathaviyā ukkūlavikkūlaṃ nadīviduggaṃ khāṇukaṇṭakaṭṭhānaṃ pabbatavisamaṃ taṃ sabbaṃ [sabbaṃ (ka.)] amanasikaritvā pathavīsaññaṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa pathavīsaññāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. So evaṃ pajānāti – 'ye assu darathā manussasaññaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā araññasaññaṃ paṭicca tedha na santi, atthi cevāyaṃ darathamattā yadidaṃ – pathavīsaññaṃ paṭicca ekatta'nti. So 'suññamidaṃ saññāgataṃ manussasaññāyā'ti pajānāti, 'suññamidaṃ saññāgataṃ araññasaññāyā'ti pajānāti, 'atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – pathavīsaññaṃ paṭicca ekatta'nti. Iti yañhi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ 'santamidaṃ atthī'ti pajānāti. Evampissa esā, ānanda, yathābhuccā avipallatthā parisuddhā suññatāvakkanti bhavati.

178. ''Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu amanasikaritvā araññasaññaṃ, amanasikaritvā pathavīsaññaṃ, ākāsānañcāyatanasaññaṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa ākāsānañcāyatanasaññāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. So evaṃ pajānāti – 'ye assu darathā araññasaññaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā pathavīsaññaṃ paṭicca tedha na santi, atthi cevāyaṃ darathamattā yadidaṃ – ākāsānañcāyatanasaññaṃ paṭicca ekatta'nti. So 'suññamidaṃ saññāgataṃ araññasaññāyā'ti pajānāti, 'suññamidaṃ saññāgataṃ pathavīsaññāyā'ti pajānāti, 'atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – ākāsānañcāyatanasaññaṃ paṭicca ekatta'nti. Iti yañhi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ 'santamidaṃ atthī'ti pajānāti. Evampissa esā, ānanda, yathābhuccā avipallatthā parisuddhā suññatāvakkanti bhavati.

179. ''Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu amanasikaritvā pathavīsaññaṃ, amanasikaritvā ākāsānañcāyatanasaññaṃ, viññāṇañcāyatanasaññaṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa viññāṇañcāyatanasaññāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. So evaṃ pajānāti – 'ye assu darathā pathavīsaññaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā ākāsānañcāyatanasaññaṃ paṭicca tedha na santi, atthi cevāyaṃ darathamattā yadidaṃ – viññāṇañcāyatanasaññaṃ paṭicca ekatta'nti. So 'suññamidaṃ saññāgataṃ pathavīsaññāyā'ti pajānāti, 'suññamidaṃ saññāgataṃ ākāsānañcāyatanasaññāyā'ti pajānāti, 'atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – viññāṇañcāyatanasaññaṃ paṭicca ekatta'nti. Iti yañhi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ 'santamidaṃ atthī'ti pajānāti. Evampissa esā, ānanda, yathābhuccā avipallatthā parisuddhā suññatāvakkanti bhavati.

180. ''Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu amanasikaritvā ākāsānañcāyatanasaññaṃ, amanasikaritvā viññāṇañcāyatanasaññaṃ, ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa ākiñcaññāyatanasaññāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. So evaṃ pajānāti – 'ye assu darathā ākāsānañcāyatanasaññaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā viññāṇañcāyatanasaññaṃ paṭicca tedha na santi, atthi cevāyaṃ darathamattā yadidaṃ – ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭicca ekatta'nti. So 'suññamidaṃ saññāgataṃ ākāsānañcāyatanasaññāyā'ti pajānāti, 'suññamidaṃ saññāgataṃ viññāṇañcāyatanasaññāyā'ti pajānāti, 'atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭicca ekatta'nti. Iti yañhi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ 'santamidaṃ atthī'ti pajānāti. Evampissa esā, ānanda, yathābhuccā avipallatthā parisuddhā suññatāvakkanti bhavati.

181. ''Puna caparaṃ, ānanda bhikkhu amanasikaritvā viññāṇañcāyatanasaññaṃ, amanasikaritvā ākiñcaññāyatanasaññaṃ, nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa nevasaññānāsaññāyatanasaññāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. So evaṃ pajānāti – 'ye assu darathā viññāṇañcāyatanasaññaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭicca tedha na santi, atthi cevāyaṃ darathamattā yadidaṃ – nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ paṭicca ekatta'nti. So 'suññamidaṃ saññāgataṃ viññāṇañcāyatanasaññāyā’ti pajānāti, ‘suññamidaṃ saññāgataṃ ākiñcaññāyatanasaññāyā’ti pajānāti, ‘atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ paṭicca ekatta’nti. Iti yañhi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ ‘santamidaṃ atthī’ti pajānāti. Evampissa esā, ānanda, yathābhuccā avipallatthā parisuddhā suññatāvakkanti bhavati.

182. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu amanasikaritvā ākiñcaññāyatanasaññaṃ, amanasikaritvā nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ, animittaṃ cetosamādhiṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa animitte cetosamādhimhi cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. So evaṃ pajānāti – ‘ye assu darathā ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ paṭicca tedha na santi, atthi cevāyaṃ darathamattā yadidaṃ – imameva kāyaṃ paṭicca saḷāyatanikaṃ jīvitapaccayā’ti. So ‘suññamidaṃ saññāgataṃ ākiñcaññāyatanasaññāyā’ti pajānāti, ‘suññamidaṃ saññāgataṃ nevasaññānāsaññāyatanasaññāyā’ti pajānāti, ‘atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – imameva kāyaṃ paṭicca saḷāyatanikaṃ jīvitapaccayā’ti. Iti yañhi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ ‘santamidaṃ atthī’ti pajānāti. Evampissa esā, ānanda, yathābhuccā avipallatthā parisuddhā suññatāvakkanti bhavati.

183. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu amanasikaritvā ākiñcaññāyatanasaññaṃ, amanasikaritvā nevasaññānāsaññāyatanasaññaṃ, animittaṃ cetosamādhiṃ paṭicca manasi karoti ekattaṃ. Tassa animitte cetosamādhimhi cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati. So evaṃ pajānāti – ‘ayampi kho animitto cetosamādhi abhisaṅkhato abhisañcetayito’. ‘Yaṃ kho pana kiñci abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ tadaniccaṃ nirodhadhamma’nti pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. So evaṃ pajānāti – ‘ye assu darathā kāmāsavaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā bhavāsavaṃ paṭicca tedha na santi, ye assu darathā avijjāsavaṃ paṭicca tedha na santi, atthi cevāyaṃ darathamattā yadidaṃ – imameva kāyaṃ paṭicca saḷāyatanikaṃ jīvitapaccayā’ti. So ‘suññamidaṃ saññāgataṃ kāmāsavenā’ti pajānāti, ‘suññamidaṃ saññāgataṃ bhavāsavenā’ti pajānāti, ‘suññamidaṃ saññāgataṃ avijjāsavenā’ti pajānāti, ‘atthi cevidaṃ asuññataṃ yadidaṃ – imameva kāyaṃ paṭicca saḷāyatanikaṃ jīvitapaccayā’ti. Iti yañhi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ ‘santamidaṃ atthī’ti pajānāti. Evampissa esā, ānanda, yathābhuccā avipallatthā parisuddhā paramānuttarā suññatāvakkanti bhavati.

184. ‘‘Yepi hi keci, ānanda, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā parisuddhaṃ paramānuttaraṃ suññataṃ upasampajja vihariṃsu, sabbe te imaṃyeva parisuddhaṃ paramānuttaraṃ suññataṃ upasampajja vihariṃsu. Yepi [ye (sī. pī.)] hi keci, ānanda, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā parisuddhaṃ paramānuttaraṃ suññataṃ upasampajja viharissanti, sabbe te imaṃyeva parisuddhaṃ paramānuttaraṃ suññataṃ upasampajja viharissanti. Yepi [ye (sī. pī.)] hi keci, ānanda, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā parisuddhaṃ paramānuttaraṃ suññataṃ upasampajja viharanti, sabbe te imaṃyeva parisuddhaṃ paramānuttaraṃ suññataṃ upasampajja viharanti. Tasmātiha, ānanda, ‘parisuddhaṃ paramānuttaraṃ suññataṃ upasampajja viharissāmā’ti [viharissāmīti (pī. ka.)] – evañhi vo [te (ka.)], ānanda, sikkhitabba’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Cūḷasuññatasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Mahāsuññatasuttaṃ

185. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kapilavatthuṃ piṇḍāya pāvisi.

Kapilavatthusmiṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena kāḷakhemakassa sakkassa vihāro tenupasaṅkami divāvihārāya. Tena kho pana samayena kāḷakhemakassa sakkassa vihāre sambahulāni senāsanāni paññattāni honti. Addasā kho bhagavā kāḷakhemakassa sakkassa vihāre sambahulāni senāsanāni paññattāni. Disvāna bhagavato etadahosi – ‘‘sambahulāni kho kāḷakhemakassa sakkassa vihāre senāsanāni paññattāni. Sambahulā nu kho idha bhikkhū viharantī’’ti.

186. Tena kho pana samayena āyasmā ānando sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ ghaṭāya sakkassa vihāre cīvarakammaṃ karoti. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena ghaṭāya sakkassa vihāro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘sambahulāni kho, ānanda, kāḷakhemakassa sakkassa vihāre senāsanāni paññattāni. Sambahulā nu kho ettha bhikkhū viharantī’’ti? ‘‘Sambahulāni, bhante, kāḷakhemakassa sakkassa vihāre senāsanāni paññattāni. Sambahulā bhikkhū ettha viharanti. Cīvarakārasamayo no, bhante, vattatī’’ti.

‘‘Na kho, ānanda, bhikkhu sobhati saṅgaṇikārāmo saṅgaṇikarato saṅgaṇikārāmataṃ anuyutto gaṇārāmo gaṇarato gaṇasammudito. So vatānanda, bhikkhu saṅgaṇikārāmo saṅgaṇikarato saṅgaṇikārāmataṃ anuyutto gaṇārāmo gaṇarato gaṇasammudito yaṃ taṃ nekkhammasukhaṃ pavivekasukhaṃ upasamasukhaṃ sambodhisukhaṃ [sambodhasukhaṃ (sī. pī.), sambodhasukhaṃ cittekaggatāsukhaṃ (ka.) upari araṇavibhaṅgasutte pana sambodhisukhantveva dissati] tassa sukhassa nikāmalābhī bhavissati akicchalābhī akasiralābhīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo ca kho so, ānanda, bhikkhu eko gaṇasmā vūpakaṭṭho viharati tassetaṃ bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ yaṃ taṃ nekkhammasukhaṃ pavivekasukhaṃ upasamasukhaṃ sambodhisukhaṃ tassa sukhassa nikāmalābhī bhavissati akicchalābhī akasiralābhīti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘So vatānanda, bhikkhu saṅgaṇikārāmo saṅgaṇikarato saṅgaṇikārāmataṃ anuyutto gaṇārāmo gaṇarato gaṇasammudito sāmāyikaṃ vā kantaṃ cetovimuttiṃ upasampajja viharissati asāmāyikaṃ vā akuppanti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Yo ca kho so, ānanda, bhikkhu eko gaṇasmā vūpakaṭṭho viharati tassetaṃ bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ sāmāyikaṃ vā kantaṃ cetovimuttiṃ upasampajja viharissati asāmāyikaṃ vā akuppanti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘Nāhaṃ, ānanda, ekaṃ rūpampi [ekarūpampi (sī.)] samanupassāmi yattha rattassa yathābhiratassa rūpassa vipariṇāmaññathābhāvā na uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassūpāyāsā.

187. ‘‘Ayaṃ kho panānanda, vihāro tathāgatena abhisambuddho yadidaṃ – sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharituṃ [viharataṃ (ka. sī.), viharati (syā. kaṃ. ka.)]. Tatra ce, ānanda, tathāgataṃ iminā vihārena viharantaṃ bhavanti [bhagavantaṃ (sī. syā. kaṃ. ka.)] upasaṅkamitāro bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo rājāno rājamahāmattā titthiyā titthiyasāvakā. Tatrānanda, tathāgato vivekaninneneva cittena vivekapoṇena vivekapabbhārena vūpakaṭṭhena nekkhammābhiratena byantībhūtena sabbaso āsavaṭṭhānīyehi dhammehi aññadatthu uyyojanikapaṭisaṃyuttaṃyeva kathaṃ kattā hoti. Tasmātihānanda, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja vihareyya’nti, tenānanda, bhikkhunā ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapetabbaṃ sannisādetabbaṃ ekodi kātabbaṃ samādahātabbaṃ.

188. ‘‘Kathañcānanda, bhikkhu ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapeti sannisādeti ekodiṃ karoti [ekodikaroti (sī. syā. kaṃ. pī.)] samādahati? Idhānanda, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ kho, ānanda, bhikkhu ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapeti sannisādeti ekodiṃ karoti samādahati. So ajjhattaṃ suññataṃ manasi karoti. Tassa ajjhattaṃ suññataṃ manasikaroto suññatāya cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Evaṃ santametaṃ, ānanda, bhikkhu evaṃ pajānāti – ‘ajjhattaṃ suññataṃ kho me manasikaroto ajjhattaṃ suññatāya cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccatī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. So bahiddhā suññataṃ manasi karoti…pe… so ajjhattabahiddhā suññataṃ manasi karoti …pe… so āneñjaṃ manasi karoti. Tassa āneñjaṃ manasikaroto āneñjāya cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati. Evaṃ santametaṃ, ānanda, bhikkhu evaṃ pajānāti – ‘āneñjaṃ kho me manasikaroto āneñjāya cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccatī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti.

‘‘Tenānanda, bhikkhunā tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapetabbaṃ sannisādetabbaṃ ekodi kātabbaṃ samādahātabbaṃ. So ajjhattaṃ suññataṃ manasi karoti. Tassa ajjhattaṃ suññataṃ manasikaroto ajjhattaṃ suññatāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Evaṃ santametaṃ, ānanda, bhikkhu evaṃ pajānāti – ‘ajjhattaṃ suññataṃ kho me manasikaroto ajjhattaṃ suññatāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccatī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. So bahiddhā suññataṃ manasi karoti…pe… so ajjhattabahiddhā suññataṃ manasi karoti…pe… so āneñjaṃ manasi karoti. Tassa āneñjaṃ manasikaroto āneñjāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati. Evaṃ santametaṃ, ānanda, bhikkhu evaṃ pajānāti – ‘āneñjaṃ kho me manasikaroto āneñjāya cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccatī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti.

189. ‘‘Tassa ce, ānanda, bhikkhuno iminā vihārena viharato caṅkamāya cittaṃ namati, so caṅkamati – ‘evaṃ maṃ caṅkamantaṃ nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Tassa ce, ānanda, bhikkhuno iminā vihārena viharato ṭhānāya cittaṃ namati, so tiṭṭhati – ‘evaṃ maṃ ṭhitaṃ nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Tassa ce, ānanda, bhikkhuno iminā vihārena viharato nisajjāya cittaṃ namati, so nisīdati – ‘evaṃ maṃ nisinnaṃ nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Tassa ce, ānanda, bhikkhuno iminā vihārena viharato sayanāya cittaṃ namati, so sayati – ‘evaṃ maṃ sayantaṃ nābhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti.

‘‘Tassa ce, ānanda, bhikkhuno iminā vihārena viharato kathāya [bhassāya (sī.), bhāsāya (syā. kaṃ. pī.)] cittaṃ namati, so – ‘yāyaṃ kathā hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasaṃhitā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, seyyathidaṃ – rājakathā corakathā mahāmattakathā senākathā bhayakathā yuddhakathā annakathā pānakathā vatthakathā sayanakathā mālākathā gandhakathā ñātikathā yānakathā gāmakathā nigamakathā nagarakathā janapadakathā itthikathā surākathā visikhākathā kumbhaṭṭhānakathā pubbapetakathā nānattakathā lokakkhāyikā samuddakkhāyikā itibhavābhavakathā iti vā iti – evarūpiṃ kathaṃ na kathessāmī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Yā ca kho ayaṃ, ānanda, kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā [cetovicāraṇasappāyā (sī. syā. kaṃ.), cetovivaraṇasappāyā (pī.)] ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati, seyyathidaṃ – appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā iti – ‘evarūpiṃ kathaṃ kathessāmī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti.

‘‘Tassa ce, ānanda, bhikkhuno iminā vihārena viharato vitakkāya cittaṃ namati, so – ‘ye te vitakkā hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasaṃhitā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattanti, seyyathidaṃ – kāmavitakko byāpādavitakko vihiṃsāvitakko iti evarūpe vitakke [evarūpena vitakkena (sī. syā. kaṃ. ka.)] na vitakkessāmī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Ye ca kho ime, ānanda, vitakkā ariyā niyyānikā niyyanti takkarassa sammādukkhakkhayāya, seyyathidaṃ – nekkhammavitakko abyāpādavitakko avihiṃsāvitakko iti – ‘evarūpe vitakke [evarūpena vitakkena (ka.)] vitakkessāmī’ti. Itiha tattha sampajāno hoti.

190. ‘‘Pañca kho ime, ānanda, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, ānanda, pañca kāmaguṇā yattha bhikkhunā abhikkhaṇaṃ sakaṃ cittaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘atthi nu kho me imesu pañcasu kāmaguṇesu aññatarasmiṃ vā aññatarasmiṃ vā āyatane uppajjati cetaso samudācāro’ti? Sace, ānanda, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ pajānāti – ‘atthi kho me imesu pañcasu kāmaguṇesu aññatarasmiṃ vā aññatarasmiṃ vā āyatane uppajjati cetaso samudācāro’ti, evaṃ santametaṃ [evaṃ santaṃ (aṭṭha.)], ānanda, bhikkhu evaṃ pajānāti – ‘yo kho imesu pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo so me nappahīno’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Sace panānanda, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ pajānāti – ‘natthi kho me imesu pañcasu kāmaguṇesu aññatarasmiṃ vā aññatarasmiṃ vā āyatane uppajjati cetaso samudācāro’ti, evaṃ santametaṃ, ānanda, bhikkhu evaṃ pajānāti – ‘yo kho imesu pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo so me pahīno’ti. Itiha tattha sampajāno hoti.

191. ‘‘Pañca kho ime, ānanda, upādānakkhandhā yattha bhikkhunā udayabbayānupassinā vihātabbaṃ – ‘iti rūpaṃ iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthaṅgamo, iti vedanā… iti saññā… iti saṅkhārā… iti viññāṇaṃ iti viññāṇassa samudayo iti viññāṇassa atthaṅgamo’ti. Tassa imesu pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viharato yo pañcasu upādānakkhandhesu asmimāno so pahīyati. Evaṃ santametaṃ, ānanda, bhikkhu evaṃ pajānāti – ‘yo kho imesu pañcasu upādānakkhandhesu asmimāno so me pahīno’ti. Itiha tattha sampajāno hoti. Ime kho te, ānanda, dhammā ekantakusalā kusalāyātikā [dhammā ekantakusalāyatikā (sabbattha) aṭṭhakathāṭīkā oloketabbā] ariyā lokuttarā anavakkantā pāpimatā. Taṃ kiṃ maññasi, ānanda, kaṃ atthavasaṃ sampassamāno arahati sāvako satthāraṃ anubandhituṃ api paṇujjamāno’’ti [api panujjamānopīti (ka. sī.), api payujjamānoti (syā. kaṃ. pī.)]? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti.

192. ‘‘Na kho, ānanda, arahati sāvako satthāraṃ anubandhituṃ, yadidaṃ suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ tassa hetu [veyyākaraṇassa hetu (ka.)]. Taṃ kissa hetu? Dīgharattassa [dīgharattaṃ + assāti padacchedo] hi te, ānanda, dhammā sutā dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā. Yā ca kho ayaṃ, ānanda, kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati, seyyathidaṃ – appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā – evarūpiyā kho, ānanda, kathāya hetu arahati sāvako satthāraṃ anubandhituṃ api paṇujjamāno.

‘‘Evaṃ sante kho, ānanda, ācariyūpaddavo hoti, evaṃ sante antevāsūpaddavo hoti, evaṃ sante brahmacārūpaddavo hoti.

193. ‘‘Kathañcānanda, ācariyūpaddavo hoti? Idhānanda, ekacco satthā vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. Tassa tathāvūpakaṭṭhassa viharato anvāvattanti [anvāvaṭṭanti (sī. syā. kaṃ. pī.)] brāhmaṇagahapatikā negamā ceva jānapadā ca. So anvāvattantesu brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca mucchaṃ nikāmayati [mucchati kāmayati (sī. pī.) aṭṭhakathāyaṃ pana na tathā dissati], gedhaṃ āpajjati, āvattati bāhullāya. Ayaṃ vuccatānanda, upaddavo [upadduto (sī. pī.)] ācariyo. Ācariyūpaddavena avadhiṃsu naṃ pāpakā akusalā dhammā saṃkilesikā ponobbhavikā [ponobhavikā (sī. pī.)] sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, ānanda, ācariyūpaddavo hoti.

194. ‘‘Kathañcānanda, antevāsūpaddavo hoti? Tasseva kho panānanda, satthu sāvako tassa satthu vivekamanubrūhayamāno vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. Tassa tathāvūpakaṭṭhassa viharato anvāvattanti brāhmaṇagahapatikā negamā ceva jānapadā ca. So anvāvattantesu brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca mucchaṃ nikāmayati, gedhaṃ āpajjati, āvattati bāhullāya. Ayaṃ vuccatānanda, upaddavo antevāsī. Antevāsūpaddavena avadhiṃsu naṃ pāpakā akusalā dhammā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, ānanda, antevāsūpaddavo hoti.

195. ‘‘Kathañcānanda, brahmacārūpaddavo hoti? Idhānanda, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. Tassa tathāvūpakaṭṭhassa viharato anvāvattanti brāhmaṇagahapatikā negamā ceva jānapadā ca. So anvāvattantesu brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca na mucchaṃ nikāmayati, na gedhaṃ āpajjati, na āvattati bāhullāya. Tasseva kho panānanda, satthu sāvako tassa satthu vivekamanubrūhayamāno vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. Tassa tathāvūpakaṭṭhassa viharato anvāvattanti brāhmaṇagahapatikā negamā ceva jānapadā ca. So anvāvattantesu brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca mucchaṃ nikāmayati, gedhaṃ āpajjati, āvattati bāhullāya. Ayaṃ vuccatānanda, upaddavo brahmacārī. Brahmacārūpaddavena avadhiṃsu naṃ pāpakā akusalā dhammā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, ānanda, brahmacārūpaddavo hoti.

‘‘Tatrānanda, yo cevāyaṃ ācariyūpaddavo, yo ca antevāsūpaddavo ayaṃ tehi brahmacārūpaddavo dukkhavipākataro ceva kaṭukavipākataro ca, api ca vinipātāya saṃvattati.

196. ‘‘Tasmātiha maṃ, ānanda, mittavatāya samudācaratha, mā sapattavatāya. Taṃ vo bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya.

‘‘Kathañcānanda, satthāraṃ sāvakā sapattavatāya samudācaranti, no mittavatāya? Idhānanda, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya – ‘idaṃ vo hitāya, idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Evaṃ kho, ānanda, satthāraṃ sāvakā sapattavatāya samudācaranti, no mittavatāya.

‘‘Kathañcānanda, satthāraṃ sāvakā mittavatāya samudācaranti, no sapattavatāya? Idhānanda, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya – ‘idaṃ vo hitāya, idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā sussūsanti, sotaṃ odahanti, aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, na ca vokkama satthusāsanā vattanti. Evaṃ kho, ānanda, satthāraṃ sāvakā mittavatāya samudācaranti, no sapattavatāya.

‘‘Tasmātiha maṃ, ānanda, mittavatāya samudācaratha, mā sapattavatāya. Taṃ vo bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Na vo ahaṃ, ānanda, tathā parakkamissāmi yathā kumbhakāro āmake āmakamatte. Niggayha niggayhāhaṃ, ānanda, vakkhāmi; pavayha pavayha, ānanda, vakkhāmi [pavayha pavayha (sī. pī.), paggayha paggayha ānanda vakkhāmi (ka.)]. Yo sāro so ṭhassatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahāsuññatasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Acchariyaabbhutasuttaṃ

197. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ upaṭṭhānasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā, yatra hi nāma tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jānissati [anussarissati jānissati (ka.)] – ‘evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ’ itipi, ‘evaṃnāmā te bhagavanto ahesuṃ’ itipi, ‘evaṃgottā te bhagavanto ahesuṃ’ itipi, ‘evaṃsīlā te bhagavanto ahesuṃ’ itipi, ‘evaṃdhammā te bhagavanto ahesuṃ’ itipi, ‘evaṃpaññā te bhagavanto ahesuṃ’ itipi, ‘evaṃvihārī te bhagavanto ahesuṃ’ itipi, ‘evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ’ itipī’’ti! Evaṃ vutte, āyasmā ānando te bhikkhū etadavoca – ‘‘acchariyā ceva, āvuso, tathāgatā acchariyadhammasamannāgatā ca; abbhutā ceva, āvuso, tathāgatā abbhutadhammasamannāgatā cā’’ti. Ayañca hidaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ antarākathā vippakatā hoti.

198. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenupaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? ‘‘Idha, bhante, amhākaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ upaṭṭhānasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso, tathāgatassa mahiddhikatā mahānubhāvatā, yatra hi nāma tathāgato atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivatte jānissati – evaṃjaccā te bhagavanto ahesuṃ itipi, evaṃnāmā… evaṃgottā… evaṃsīlā… evaṃdhammā.. evaṃpaññā… evaṃvihārī… evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ itipī’ti! Evaṃ vutte, bhante, āyasmā ānando amhe etadavoca – ‘acchariyā ceva, āvuso, tathāgatā acchariyadhammasamannāgatā ca, abbhutā ceva, āvuso, tathāgatā abbhutadhammasamannāgatā cā’ti. Ayaṃ kho no, bhante, antarākathā vippakatā; atha bhagavā anuppatto’’ti.

199. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘tasmātiha taṃ, ānanda, bhiyyosomattāya paṭibhantu tathāgatassa acchariyā abbhutadhammā’’ti [abbhutā dhammāti (?)].

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘sato sampajāno, ānanda, bodhisatto tusitaṃ kāyaṃ upapajjī’ti. Yampi, bhante, sato sampajāno bodhisatto tusitaṃ kāyaṃ upapajji idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘sato sampajāno, ānanda, bodhisatto tusite kāye aṭṭhāsī’ti. Yampi, bhante, sato sampajāno bodhisatto tusite kāye aṭṭhāsi idaṃpāhaṃ [idaṃpahaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

200. ‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yāvatāyukaṃ, ānanda, bodhisatto tusite kāye aṭṭhāsī’ti. Yampi, bhante, yāvatāyukaṃ bodhisatto tusite kāye aṭṭhāsi idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘sato sampajāno, ānanda, bodhisatto tusitā, kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamī’ti. Yampi, bhante, sato sampajāno bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkami idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

201. ‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati, atha sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya appamāṇo uḷāro obhāso loke pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Yāpi tā lokantarikā aghā asaṃvutā andhakārā andhakāratimisā, yatthapime candimasūriyā evaṃmahiddhikā evaṃmahānubhāvā ābhāya nānubhonti tatthapi appamāṇo uḷāro obhāso loke pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Yepi tattha sattā upapannā tepi tenobhāsena aññamaññaṃ sañjānanti – aññepi kira, bho, santi sattā idhūpapannāti. Ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhati appamāṇo ca uḷāro obhāso loke pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāva’nti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

202. ‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, cattāro devaputtā catuddisaṃ ārakkhāya upagacchanti – mā naṃ bodhisattaṃ vā bodhisattamātaraṃ vā manusso vā amanusso vā koci vā viheṭhesī’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

203. ‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, pakatiyā sīlavatī bodhisattamātā hoti viratā pāṇātipātā viratā adinnādānā viratā kāmesumicchācārā viratā musāvādā viratā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, na bodhisattamātu purisesu mānasaṃ uppajjati kāmaguṇūpasaṃhitaṃ, anatikkamanīyā ca bodhisattamātā hoti kenaci purisena rattacittenā’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, lābhinī bodhisattamātā hoti pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ. Sā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāretī’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

204. ‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, na bodhisattamātu kocideva ābādho uppajjati; sukhinī bodhisattamātā hoti akilantakāyā; bodhisattañca bodhisattamātā tirokucchigataṃ passati sabbaṅgapaccaṅgaṃ ahīnindriyaṃ. Seyyathāpi, ānanda, maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato. Tatrāssa suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā. Tamenaṃ cakkhumā puriso hatthe karitvā paccavekkheyya – ayaṃ kho maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato, tatridaṃ suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vāti. Evameva kho, ānanda, yadā bodhisatto mātukucchiṃ okkanto hoti, na bodhisattamātu kocideva ābādho uppajjati; sukhinī bodhisattamātā hoti akilantakāyā; bodhisattañca bodhisattamātā tirokucchigataṃ passati sabbaṅgapaccaṅgaṃ ahīnindriya’nti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

205. ‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘sattāhajāte, ānanda, bodhisatte bodhisattamātā kālaṃ karoti, tusitaṃ kāyaṃ upapajjatī’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yathā kho panānanda, aññā itthikā nava vā dasa vā māse gabbhaṃ kucchinā pariharitvā vijāyanti, na hevaṃ bodhisattaṃ bodhisattamātā vijāyati. Daseva māsāni bodhisattaṃ bodhisattamātā kucchinā pariharitvā vijāyatī’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yathā kho panānanda, aññā itthikā nisinnā vā nipannā vā vijāyanti, na hevaṃ bodhisattaṃ bodhisattamātā vijāyati. Ṭhitāva bodhisattaṃ bodhisattamātā vijāyatī’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, devā naṃ paṭhamaṃ paṭigganhanti pacchā manussā’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

206. ‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, appattova bodhisatto pathaviṃ hoti, cattāro naṃ devaputtā paṭiggahetvā mātu purato ṭhapenti – attamanā, devi, hohi; mahesakkho te putto uppanno’ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

‘‘Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, visadova nikkhamati amakkhito udena [uddena (sī. syā. kaṃ.

pī.)] amakkhito semhena amakkhito ruhirena amakkhito kenaci asucinā suddho visado [visuddho (syā.)]. Seyyathāpi, ānanda, maṇiratanaṃ kāsike vatthe nikkhittaṃ neva maṇiratanaṃ kāsikaṃ vatthaṃ makkheti nāpi kāsikaṃ vatthaṃ maṇiratanaṃ makkheti. Taṃ kissa hetu? Ubhinnaṃ suddhattā. Evameva kho, ānanda, yadā bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, visadova nikkhamati amakkhito udena amakkhito semhena amakkhito ruhirena amakkhito kenaci asucinā suddho visado'ti. Yampi, bhante… pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – 'yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, dve udakassa dhārā antalikkhā pātubhavanti – ekā sītassa, ekā uṇhassa; yena bodhisattassa udakakiccaṃ karonti mātu cā'ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

207. ''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – 'sampatijāto, ānanda, bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne, sabbā ca disā viloketi, āsabhiñca vācaṃ bhāsati – aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa. Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo'ti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremi.

''Sammukhā metaṃ, bhante, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – 'yadā, ānanda, bodhisatto mātukucchimhā nikkhamati, atha sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya appamāṇo uḷāro obhāso loke pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Yāpi tā lokantarikā aghā asaṃvutā andhakārā andhakāratimisā yatthapime candimasūriyā evaṃmahiddhikā evaṃmahānubhāvā ābhāya nānubhonti tatthapi appamāṇo uḷāro obhāso loke pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ. Yepi tattha sattā upapannā tepi tenobhāsena aññamaññaṃ sañjānanti – aññepi kira, bho, santi sattā idhūpapannāti. Ayañca dasasahassī lokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhati, appamāṇo ca uḷāro obhāso loke pātubhavati atikkammeva devānaṃ devānubhāva'nti. Yampi, bhante…pe… idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremī''ti.

208. ''Tasmātiha tvaṃ, ānanda, idampi tathāgatassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārehi. Idhānanda, tathāgatassa viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti; viditā saññā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti; viditā vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Idampi kho, tvaṃ, ānanda, tathāgatassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārehī''ti. ''Yampi, bhante, bhagavato viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti; viditā saññā… viditā vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Idaṃpāhaṃ, bhante, bhagavato acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremī''ti.

Idamavoca āyasmā ānando. Samanuñño satthā ahosi; attamanā ca te bhikkhū āyasmato ānandassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Acchariyaabbhutasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Bākulasuttaṃ

209. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā bākulo [bakkulo (sī. syā. kaṃ. pī.)] rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho acelakassapo āyasmato bākulassa purāṇagihisahāyo yenāyasmā bākulo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā bākulena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho acelakassapo āyasmantaṃ bākulaṃ etadavoca –

‘‘Kīvaciraṃ pabbajitosi, āvuso bākulā’’ti? ‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassā’’ti. ‘‘Imehi pana te, āvuso bākula, asītiyā vassehi katikkhattuṃ methuno dhammo paṭisevito’’ti? ‘‘Na kho maṃ, āvuso kassapa, evaṃ pucchitabbaṃ – ‘imehi pana te, āvuso bākula, asītiyā vassehi katikkhattuṃ methuno dhammo paṭisevito’ti. Evañca kho maṃ, āvuso kassapa, pucchitabbaṃ – ‘imehi pana te, āvuso bākula, asītiyā vassehi katikkhattuṃ kāmasaññā uppannapubbā’’’ti? ( ) [(imehi pana te āvuso bakkula asītiyo vassehi katikkhattuṃ kāmasaññā uppannapubbāti.) (sī. pī.)]

210. ‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassa nābhijānāmi kāmasaññaṃ uppannapubbaṃ. Yampāyasmā bākulo asītiyā vassehi nābhijānāti kāmasaññaṃ uppannapubbaṃ idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārema.

‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassa nābhijānāmi byāpādasaññaṃ…pe… vihiṃsāsaññaṃ uppannapubbaṃ. Yampāyasmā bākulo asītiyā vassehi nābhijānāti vihiṃsāsaññaṃ uppannapubbaṃ, idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārema.

‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassa nābhijānāmi kāmavitakkaṃ uppannapubbaṃ. Yampāyasmā bākulo asītiyā vassehi nābhijānāti kāmavitakkaṃ uppannapubbaṃ, idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārema.

‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassa nābhijānāmi byāpādavitakkaṃ…pe… vihiṃsāvitakkaṃ uppannapubbaṃ. Yampāyasmā bākulo asītiyā vassehi nābhijānāti vihiṃsāvitakkaṃ uppannapubbaṃ, idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārema.

211. ‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassa nābhijānāmi gahapaticīvaraṃ sāditā. Yampāyasmā bākulo asītiyā vassehi nābhijānāti gahapaticīvaraṃ sāditā, idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārema.

‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassa nābhijānāmi satthena cīvaraṃ chinditā. Yampāyasmā bākulo asītiyā vassehi nābhijānāti satthena cīvaraṃ chinditā…pe… dhārema.

‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassa nābhijānāmi sūciyā cīvaraṃ sibbitā…pe… nābhijānāmi rajanena cīvaraṃ rajitā… nābhijānāmi kathine [kaṭhine (sī. syā. kaṃ. pī.)] cīvaraṃ sibbitā… nābhijānāmi sabrahmacārīnaṃ cīvarakamme vicāritā [sabrahmacārī cīvarakamme byāpāritā (sī. pī.)] … nābhijānāmi nimantanaṃ sāditā… nābhijānāmi evarūpaṃ cittaṃ uppannapubbaṃ – ‘aho vata maṃ koci nimanteyyā’ti… nābhijānāmi antaraghare nisīditā… nābhijānāmi antaraghare bhuñjitā… nābhijānāmi mātugāmassa anubyañjanaso nimittaṃ gahetā… nābhijānāmi mātugāmassa dhammaṃ desitā antamaso catuppadampi gāthaṃ… nābhijānāmi bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitā… nābhijānāmi bhikkhuniyā dhammaṃ desitā… nābhijānāmi sikkhamānāya dhammaṃ desitā… nābhijānāmi sāmaṇeriyā dhammaṃ desitā… nābhijānāmi pabbājetā… nābhijānāmi upasampādetā… nābhijānāmi nissayaṃ dātā… nābhijānāmi sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpetā… nābhijānāmi jantāghare nhāyitā… nābhijānāmi cuṇṇena nhāyitā… nābhijānāmi sabrahmacārīgattaparikamme vicāritā [byāpāritā (sī. pī.)] … nābhijānāmi ābādhaṃ uppannapubbaṃ, antamaso gaddūhanamattampi… nābhijānāmi bhesajjaṃ upaharitā, antamaso haritakikhaṇḍampi… nābhijānāmi apassenakaṃ apassayitā… nābhijānāmi seyyaṃ kappetā. Yampāyasmā…pe… dhārema.

‘‘Asīti me, āvuso, vassāni pabbajitassa nābhijānāmi gāmantasenāsane vassaṃ upagantā. Yampāyasmā bākulo asītiyā vassehi nābhijānāti gāmantasenāsane vassaṃ upagantā, idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārema.

‘‘Sattāhameva kho ahaṃ, āvuso, saraṇo raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjiṃ; atha aṭṭhamiyaṃ aññā udapādi. Yampāyasmā bākulo sattāhameva saraṇo raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñji; atha aṭṭhamiyaṃ aññā udapādi idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārema.

212. ‘‘Labheyyāhaṃ, āvuso bākula, imasmiṃ dhammavinaye pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. Alattha kho acelakassapo imasmiṃ dhammavinaye pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno panāyasmā kassapo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā kassapo arahataṃ ahosi.

Atha kho āyasmā bākulo aparena samayena avāpuraṇaṃ [apāpuraṇaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] ādāya vihārena vihāraṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘‘abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto. Ajja me parinibbānaṃ bhavissatī’’ti. ‘‘Yampāyasmā bākulo avāpuraṇaṃ ādāya vihārena vihāraṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto; ajja me parinibbānaṃ bhavissatī’ti, idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhārema’’.

Āyasmā bākulo majjhe bhikkhusaṅghassa nisinnakova parinibbāyi. ‘‘Yampāyasmā bākulo majjhe bhikkhusaṅghassa nisinnakova parinibbāyi, idampi mayaṃ āyasmato bākulassa acchariyaṃ abbhutadhammaṃ dhāremā’’ti.

Bākulasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Dantabhūmisuttaṃ

213. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena aciravato samaṇuddeso araññakuṭikāyaṃ viharati. Atha kho jayaseno rājakumāro jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena aciravato samaṇuddeso tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā aciravatena samaṇuddesena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jayaseno rājakumāro aciravataṃ samaṇuddesaṃ etadavoca –

‘‘Sutaṃ metaṃ, bho aggivessana – ‘idha bhikkhu appamatto ātāpī pahitatto viharanto phuseyya cittassa ekaggata’nti. ‘Evametaṃ, rājakumāra, evametaṃ, rājakumāra. Idha bhikkhu appamatto ātāpī pahitatto viharanto phuseyya cittassa ekaggata’nti. ‘Sādhu me bhavaṃ aggivessano yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ desetū’ti. ‘Na kho te ahaṃ, rājakumāra, sakkomi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ desetuṃ. Ahañca hi te, rājakumāra, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ deseyyaṃ, tvañca me bhāsitassa atthaṃ na ājāneyyāsi; so mamassa kilamatho, sā mamassa vihesā’ti. ‘Desetu me bhavaṃ aggivessano yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ. Appevanāmāhaṃ bhoto aggivessanassa bhāsitassa atthaṃ ājāneyya’nti. ‘Deseyyaṃ kho te ahaṃ, rājakumāra, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ. Sace me tvaṃ bhāsitassa atthaṃ ājāneyyāsi, iccetaṃ kusalaṃ; no ce me tvaṃ bhāsitassa atthaṃ ājāneyyāsi, yathāsake tiṭṭheyyāsi, na maṃ tattha uttariṃ paṭipuccheyyāsī’ti. ‘Desetu me bhavaṃ aggivessano yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ. Sace ahaṃ bhoto aggivessanassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmi [ājāneyyāmi (ka.)], iccetaṃ kusalaṃ; no ce ahaṃ bhoto aggivessanassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmi, yathāsake tiṭṭhissāmi [tiṭṭheyyāmi (ka.)], nāhaṃ tattha bhavantaṃ aggivessanaṃ uttariṃ paṭipucchissāmī’’’ti.

214. Atha kho aciravato samaṇuddeso jayasenassa rājakumārassa yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ desesi. Evaṃ vutte, jayaseno rājakumāro aciravataṃ samaṇuddesaṃ etadavoca – ‘‘aṭṭhānametaṃ, bho aggivessana, anavakāso yaṃ bhikkhu appamatto ātāpī pahitatto viharanto phuseyya cittassa ekaggata’’nti. Atha kho jayaseno rājakumāro aciravatassa samaṇuddesassa aṭṭhānatañca anavakāsatañca pavedetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho aciravato samaṇuddeso acirapakkante jayasene rājakumāre yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho aciravato samaṇuddeso yāvatako ahosi jayasenena rājakumārena saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi.

Evaṃ vutte, bhagavā aciravataṃ samaṇuddesaṃ etadavoca – ‘‘taṃ kutettha, aggivessana, labbhā. Yaṃ taṃ nekkhammena ñātabbaṃ nekkhammena daṭṭhabbaṃ nekkhammena pattabbaṃ nekkhammena sacchikātabbaṃ taṃ vata jayaseno rājakumāro kāmamajjhe vasanto kāme paribhuñjanto kāmavitakkehi khajjamāno kāmapariḷāhena pariḍayhamāno kāmapariyesanāya ussuko [ussukko (sabbattha)] ñassati vā dakkhati vā sacchi vā karissatī’’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

215. ‘‘Seyyathāpissu, aggivessana, dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā sudantā suvinītā, dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā adantā avinītā. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, ye te dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā sudantā suvinītā, api nu te dantāva dantakāraṇaṃ gaccheyyuṃ, dantāva dantabhūmiṃ sampāpuṇeyyu’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Ye pana te dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā adantā avinītā, api nu te adantāva dantakāraṇaṃ gaccheyyuṃ, adantāva dantabhūmiṃ sampāpuṇeyyuṃ, seyyathāpi te dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā sudantā suvinītā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, aggivessana, yaṃ taṃ nekkhammena ñātabbaṃ nekkhammena daṭṭhabbaṃ nekkhammena pattabbaṃ nekkhammena sacchikātabbaṃ taṃ vata jayaseno rājakumāro kāmamajjhe vasanto kāme paribhuñjanto kāmavitakkehi khajjamāno kāmapariḷāhena pariḍayhamāno kāmapariyesanāya ussuko ñassati vā dakkhati vā sacchi vā karissatī’’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

216. ‘‘Seyyathāpi, aggivessana, gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahāpabbato. Tamenaṃ dve sahāyakā tamhā gāmā vā nigamā vā nikkhamitvā hatthavilaṅghakena yena so pabbato tenupasaṅkameyyuṃ; upasaṅkamitvā eko sahāyako heṭṭhā pabbatapāde tiṭṭheyya, eko sahāyako uparipabbataṃ āroheyya. Tamenaṃ heṭṭhā pabbatapāde ṭhito sahāyako uparipabbate ṭhitaṃ sahāyakaṃ evaṃ vedayya – ‘yaṃ, samma, kiṃ tvaṃ passasi uparipabbate ṭhito’ti? So evaṃ vadeyya – ‘passāmi kho ahaṃ, samma, uparipabbate ṭhito ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’’’nti.

‘‘So evaṃ vadeyya – ‘aṭṭhānaṃ kho etaṃ, samma, anavakāso yaṃ tvaṃ uparipabbate ṭhito passeyyāsi ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’nti. Tamenaṃ uparipabbate ṭhito sahāyako heṭṭhimapabbatapādaṃ orohitvā taṃ sahāyakaṃ bāhāyaṃ gahetvā uparipabbataṃ āropetvā muhuttaṃ assāsetvā evaṃ vadeyya – ‘yaṃ, samma, kiṃ tvaṃ passasi uparipabbate ṭhito’ti? So evaṃ vadeyya – ‘passāmi kho ahaṃ, samma, uparipabbate ṭhito ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’’’nti.

‘‘So evaṃ vadeyya – ‘idāneva kho te, samma, bhāsitaṃ – mayaṃ evaṃ ājānāma – aṭṭhānaṃ kho etaṃ samma, anavakāso yaṃ tvaṃ uparipabbate ṭhito passeyyāsi ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’nti. Idāneva ca pana te bhāsitaṃ mayaṃ evaṃ ājānāma – ‘passāmi kho ahaṃ, samma, uparipabbate ṭhito ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇīrāmaṇeyyaka’nti. So evaṃ vadeyya – ‘tathā hi panāhaṃ, samma, iminā mahatā pabbatena āvuto [āvaṭo (sī. aṭṭha. pī.), āvuṭo (syā. kaṃ. ka.)] daṭṭheyyaṃ nāddasa’’’nti.

‘‘Ato mahantatarena, aggivessana, avijjākhandhena jayaseno rājakumāro āvuto nivuto [nivuṭo (syā. kaṃ. pī. ka.)] ophuṭo [ovuto (sī.), ovuṭo (syā. kaṃ. pī.)] pariyonaddho. So vata yaṃ taṃ nekkhammena ñātabbaṃ nekkhammena daṭṭhabbaṃ nekkhammena pattabbaṃ nekkhammena sacchikātabbaṃ taṃ vata jayaseno rājakumāro kāmamajjhe vasanto kāme paribhuñjanto kāmavitakkehi khajjamāno kāmapariḷāhena pariḍayhamāno kāmapariyesanāya ussuko ñassati vā dakkhati vā sacchi vā karissatīti –

netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Sace kho taṃ, aggivessana, jayasenassa rājakumārassa imā dve upamā paṭibhāyeyyuṃ [paṭibhāseyyuṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], anacchariyaṃ te jayaseno rājakumāro pasīdeyya, pasanno ca te pasannākāraṃ kareyyā''ti. ''Kuto pana maṃ, bhante, jayasenassa rājakumārassa imā dve upamā paṭibhāyissanti [paṭibhāsissanti (sī. syā. kaṃ. pī.)] anacchariyā pubbe assutapubbā, seyyathāpi bhagavanta''nti?

217. ''Seyyathāpi, aggivessana, rājā khattiyo muddhāvasitto nāgavanikaṃ āmanteti – 'ehi tvaṃ, samma nāgavanika, rañño nāgaṃ abhiruhitvā nāgavanaṃ pavisitvā āraññakaṃ nāgaṃ atipassitvā rañño nāgassa gīvāyaṃ upanibandhāhī'ti. 'Evaṃ, devā'ti kho, aggivessana, nāgavaniko rañño khattiyassa muddhāvasittassa paṭissutvā rañño nāgaṃ abhiruhitvā nāgavanaṃ pavisitvā āraññakaṃ nāgaṃ atipassitvā rañño nāgassa gīvāyaṃ upanibandhati. Tamenaṃ rañño nāgo abbhokāsaṃ nīharati. Ettāvatā kho, aggivessana, āraññako nāgo abbhokāsaṃ gato hoti. Etthagedhā [etagedhā (sī. pī.)] hi, aggivessana, āraññakā nāgā yadidaṃ – nāgavanaṃ. Tamenaṃ nāgavaniko rañño khattiyassa muddhāvasittassa ārocesi – 'abbhokāsagato kho [kho te (syā. kaṃ. ka.)], deva, āraññako nāgo'ti. Atha kho aggivessana, tamenaṃ rājā khattiyo muddhāvasitto hatthidamakaṃ āmantesi – 'ehi tvaṃ, samma hatthidamaka, āraññakaṃ nāgaṃ damayāhi āraññakānañceva sīlānaṃ abhinimmadanāya āraññakānañceva sarasaṅkappānaṃ abhinimmadanāya āraññakānañceva darathakilamathapariḷāhānaṃ abhinimmadanāya gāmante abhiramāpanāya manussakantesu sīlesu samādapanāyā'''ti [samādāpanāyāti (?)].

'''Evaṃ, devā'ti kho, aggivessana, hatthidamako rañño khattiyassa muddhāvasittassa paṭissutvā mahantaṃ thambhaṃ pathaviyaṃ nikhaṇitvā āraññakassa nāgassa gīvāyaṃ upanibandhati āraññakānañceva sīlānaṃ abhinimmadanāya āraññakānañceva sarasaṅkappānaṃ abhinimmadanāya āraññakānañceva darathakilamathapariḷāhānaṃ abhinimmadanāya gāmante abhiramāpanāya manussakantesu sīlesu samādapanāya. Tamenaṃ hatthidamako yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpāhi vācāhi samudācarati. Yato kho, aggivessana, āraññako nāgo hatthidamakassa yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpāhi vācāhi samudācariyamāno sussūsati, sotaṃ odahati, aññā cittaṃ upaṭṭhāpeti; tamenaṃ hatthidamako uttari tiṇaghāsodakaṃ anuppavecchati.

''Yato kho, aggivessana, āraññako nāgo hatthidamakassa tiṇaghāsodakaṃ paṭigganhāti, tatra hatthidamakassa evaṃ hoti – 'jīvissati kho [nu kho (sī. ka.)] dāni āraññako [rañño (sī. pī.)] nāgo'ti. Tamenaṃ hatthidamako uttari kāraṇaṃ kāreti – 'ādiya, bho, nikkhipa, bho'ti. Yato kho, aggivessana, āraññako nāgo hatthidamakassa ādānanikkhepe vacanakaro hoti ovādappaṭikaro, tamenaṃ hatthidamako uttari kāraṇaṃ kāreti – 'abhikkama, bho, paṭikkama, bho'ti. Yato kho, aggivessana, āraññako nāgo hatthidamakassa abhikkamapaṭikkamavacanakaro hoti ovādappaṭikaro, tamenaṃ hatthidamako uttari kāraṇaṃ kāreti – 'uṭṭhaha, bho, nisīda, bho'ti. Yato kho, aggivessana, āraññako nāgo hatthidamakassa uṭṭhānanisajjāya vacanakaro hoti ovādappaṭikaro, tamenaṃ hatthidamako uttari āneñjaṃ nāma kāraṇaṃ kāreti, mahantassa phalakaṃ soṇḍāya upanibandhati, tomarahattho ca puriso uparigīvāya nisinno hoti, samantato ca tomarahatthā purisā parivāretvā ṭhitā honti, hatthidamako ca dīghatomarayaṭṭhiṃ gahetvā purato ṭhito hoti. So āneñjaṃ kāraṇaṃ kāriyamāno neva purime pāde copeti na pacchime pāde copeti, na purimakāyaṃ copeti na pacchimakāyaṃ copeti, na sīsaṃ copeti, na kaṇṇe copeti, na dante copeti, na naṅguṭṭhaṃ copeti, na soṇḍaṃ copeti. So hoti āraññako nāgo khamo sattippahārānaṃ asippahārānaṃ usuppahārānaṃ sarapattappahārānaṃ [parasatthappahārānaṃ (sī.), parasattuppahārānaṃ (syā. kaṃ. pī.)] bheripaṇavavaṃsasaṅkhaḍiṇḍimaninnādasaddānaṃ [bheripaṇavasaṅkhatiṇavaninnādasaddānaṃ (pī.)] sabbavaṅkadosanihitaninnītakasāvo rājāraho rājabhoggo rañño aṅganteva saṅkhaṃ gacchati.

218. ''Evameva kho, aggivessana, idha tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – 'sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya'nti.

''So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Ettāvatā kho, aggivessana, ariyasāvako abbhokāsagato hoti. Etthagedhā hi, aggivessana, devamanussā yadidaṃ – pañca kāmaguṇā. Tamenaṃ tathāgato uttariṃ vineti – 'ehi tvaṃ, bhikkhu, sīlavā hohi, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharāhi ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhassu sikkhāpadesū''ti.

''Yato kho, aggivessana, ariyasāvako sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu, tamenaṃ tathāgato uttariṃ vineti – 'ehi tvaṃ, bhikkhu, indriyesu guttadvāro hohi, cakkhunā rūpaṃ disvā mā nimittaggāhī…pe… (yathā gaṇakamoggallānasuttante, evaṃ vitthāretabbāni.)

219. ''So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Seyyathāpi, aggivessana, hatthidamako mahantaṃ thambhaṃ pathaviyaṃ nikhaṇitvā āraññakassa nāgassa gīvāyaṃ upanibandhati āraññakānañceva sīlānaṃ abhinimmadanāya āraññakānañceva sarasaṅkappānaṃ abhinimmadanāya āraññakānañceva darathakilamathapariḷāhānaṃ abhinimmadanāya gāmante abhiramāpanāya manussakantesu sīlesu samādapanāya; evameva kho, aggivessana, ariyasāvakassa ime cattāro satipaṭṭhānā cetaso upanibandhanā honti gehasitānañceva sīlānaṃ abhinimmadanāya gehasitānañceva sarasaṅkappānaṃ abhinimmadanāya gehasitānañceva darathakilamathapariḷāhānaṃ abhinimmadanāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya.

220. ''Tamenaṃ tathāgato uttariṃ vineti – 'ehi tvaṃ, bhikkhu, kāye kāyānupassī viharāhi, mā ca kāmūpasaṃhitaṃ vitakkaṃ vitakkesi. Vedanāsu… citte… dhammesu dhammānupassī viharāhi, mā ca kāmūpasaṃhitaṃ vitakkaṃ vitakkesī'''ti.

''So vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

221. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate…pe… yathākammūpage satte pajānāti.

''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti; 'ime āsavā'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavasamudayo'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavanirodho'ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti.

‘‘So hoti bhikkhu khamo sītassa uṇhassa jighacchāya pipāsāya ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassānaṃ duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hoti sabbarāgadosamohanihitaninnītakasāvo āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

222. ‘‘Mahallako cepi, aggivessana, rañño nāgo adanto avinīto kālaṅkaroti, ‘adantamaraṇaṃ [adantaṃ maraṇaṃ (ka.)] mahallako rañño nāgo kālaṅkato’tveva saṅkhaṃ gacchati; majjhimo cepi, aggivessana, rañño nāgo. Daharo cepi, aggivessana, rañño nāgo adanto avinīto kālaṅkaroti, ‘adantamaraṇaṃ daharo rañño nāgo kālaṅkato’tveva saṅkhaṃ gacchati; evameva kho, aggivessana, thero cepi bhikkhu akhīṇāsavo kālaṅkaroti, ‘adantamaraṇaṃ thero bhikkhu kālaṅkato’tveva saṅkhaṃ gacchati; majjhimo cepi, aggivessana, bhikkhu. Navo cepi, aggivessana, bhikkhu akhīṇāsavo kālaṅkaroti, ‘adantamaraṇaṃ navo bhikkhu kālaṅkato’tveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Mahallako cepi, aggivessana, rañño nāgo sudanto suvinīto kālaṅkaroti, ‘dantamaraṇaṃ mahallako rañño nāgo kālaṅkato’tveva saṅkhaṃ gacchati; majjhimo cepi, aggivessana, rañño nāgo… daharo cepi, aggivessana, rañño nāgo sudanto suvinīto kālaṅkaroti, ‘dantamaraṇaṃ daharo rañño nāgo kālaṅkato’tveva saṅkhaṃ gacchati; evameva kho, aggivessana, thero cepi bhikkhu khīṇāsavo kālaṅkaroti, ‘dantamaraṇaṃ thero bhikkhu kālaṅkato’tveva saṅkhaṃ gacchati; majjhimo cepi, aggivessana, bhikkhu. Navo cepi, aggivessana, bhikkhu khīṇāsavo kālaṅkaroti, ‘dantamaraṇaṃ navo bhikkhu kālaṅkato’tveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano aciravato samaṇuddeso bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Dantabhūmisuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Bhūmijasuttaṃ

223. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho āyasmā bhūmijo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena jayasenassa rājakumārassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho jayaseno rājakumāro yenāyasmā bhūmijo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā bhūmijena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jayaseno rājakumāro āyasmantaṃ bhūmijaṃ etadavoca – ‘‘santi, bho bhūmija, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā [carati, abhabbo (sī. pī.) evamuparipi ekavacaneneva dissati] phalassa adhigamāya; anāsañcepi [āsañca anāsañca cepi (aṭṭha.)] karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāyā’ti. Idha bhoto bhūmijassa satthā kiṃvādī [kiṃvādī kiṃdiṭṭhī (syā. kaṃ. ka.)] kimakkhāyī’’ti? ‘‘Na kho metaṃ, rājakumāra, bhagavato sammukhā sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ bhagavā evaṃ byākareyya – ‘āsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Āsañcepi karitvā yoniso brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā yoniso brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā yoniso brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā yoniso brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāyā’ti. Na kho me taṃ, rājakumāra, bhagavato sammukhā sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ bhagavā evaṃ byākareyyā’’ti. ‘‘Sace kho bhoto bhūmijassa satthā evaṃvādī [evaṃvādī evaṃdiṭṭhī (syā. kaṃ. ka.)] evamakkhāyī, addhā bhoto bhūmijassa satthā sabbesaṃyeva puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ muddhānaṃ [buddhānaṃ (ka.) muddhānantimuddhaṃ, matthakanti attho] maññe āhacca tiṭṭhatī’’ti. Atha kho jayaseno rājakumāro āyasmantaṃ bhūmijaṃ sakeneva thālipākena parivisi.

224. Atha kho āyasmā bhūmijo pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bhūmijo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena jayasenassa rājakumārassa nivesanaṃ tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdiṃ. Atha kho, bhante, jayaseno rājakumāro yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mayā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho, bhante, jayaseno rājakumāro maṃ etadavoca – ‘santi, bho bhūmija, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāyā’ti. ‘Idha bhoto bhūmijassa satthā kiṃvādī kimakkhāyī’ti? Evaṃ vutte ahaṃ, bhante, jayasenaṃ rājakumāraṃ etadavocaṃ – ‘na kho me taṃ, rājakumāra, bhagavato sammukhā sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ bhagavā evaṃ byākareyya – āsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Āsañcepi karitvā yoniso brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā yoniso brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāyāti. Na kho me taṃ, rājakumāra, bhagavato sammukhā sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ bhagavā evaṃ byākareyyā’ti. ‘Sace bhoto bhūmijassa satthā evaṃvādī evamakkhāyī, addhā bhoto bhūmijassa satthā sabbesaṃyeva puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ muddhānaṃ maññe āhacca tiṭṭhatī’ti. ‘Kaccāhaṃ, bhante, evaṃ puṭṭho evaṃ byākaramāno vuttavādī ceva bhagavato homi, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhāmi, dhammassa cānudhammaṃ byākaromi, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti?

‘‘Taggha tvaṃ, bhūmija, evaṃ puṭṭho evaṃ byākaramāno vuttavādī ceva me hosi, na ca maṃ abhūtena abbhācikkhasi, dhammassa cānudhammaṃ byākarosi, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchati. Ye hi keci, bhūmija, samaṇā vā brāhmaṇā vā micchādiṭṭhino micchāsaṅkappā micchāvācā micchākammantā micchāājīvā micchāvāyāmā micchāsatī micchāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

225. ‘‘Seyyathāpi, bhūmija, puriso telatthiko telagavesī telapariyesanaṃ caramāno vālikaṃ doṇiyā ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ pīḷeyya. Āsañcepi karitvā vālikaṃ doṇiyā ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ pīḷeyya, abhabbo telassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā vālikaṃ doṇiyā ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ pīḷeyya, abhabbo telassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā vālikaṃ doṇiyā ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ pīḷeyya, abhabbo telassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā vālikaṃ doṇiyā ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ pīḷeyya, abhabbo telassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, telassa adhigamāya. Evameva kho, bhūmija, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā micchādiṭṭhino micchāsaṅkappā micchāvācā micchākammantā micchāājīvā micchāvāyāmā micchāsatī micchāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

‘‘Seyyathāpi, bhūmija, puriso khīratthiko khīragavesī khīrapariyesanaṃ caramāno gāviṃ taruṇavacchaṃ visāṇato āviñcheyya [āviñjeyya (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Āsañcepi karitvā gāviṃ taruṇavacchaṃ visāṇato āviñcheyya, abhabbo khīrassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā gāviṃ taruṇavacchaṃ visāṇato āviñcheyya, abhabbo khīrassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, khīrassa adhigamāya. Evameva kho, bhūmija, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā micchādiṭṭhino…pe… micchāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

226. ‘‘Seyyathāpi, bhūmija, puriso navanītatthiko navanītagavesī navanītapariyesanaṃ caramāno udakaṃ kalase āsiñcitvā matthena [manthena (sī.), mattena (ka.)] āviñcheyya. Āsañcepi karitvā udakaṃ kalase āsiñcitvā matthena āviñcheyya, abhabbo navanītassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā udakaṃ kalase āsiñcitvā matthena āviñcheyya, abhabbo navanītassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, navanītassa adhigamāya. Evameva kho, bhūmija, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā micchādiṭṭhino…pe… micchāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

‘‘Seyyathāpi, bhūmija, puriso aggitthiko [aggatthiko (sī.)] aggigavesī aggipariyesanaṃ caramāno allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimantheyya [abhimattheyya (syā. kaṃ. pī. ka.)]. Āsañcepi karitvā allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimantheyya, abhabbo aggissa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimantheyya, abhabbo aggissa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, aggissa adhigamāya. Evameva kho, bhūmija, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā micchādiṭṭhino…pe… micchāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe…āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, abhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Ayoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya. Ye hi keci, bhūmija, samaṇā vā brāhmaṇā vā sammādiṭṭhino sammāsaṅkappā sammāvācā sammākammantā sammāājīvā sammāvāyāmā sammāsatī sammāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

227. ‘‘Seyyathāpi, bhūmija, puriso telatthiko telagavesī telapariyesanaṃ caramāno tilapiṭṭhaṃ doṇiyā ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ pīḷeyya. Āsañcepi karitvā tilapiṭṭhaṃ doṇiyā ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ pīḷeyya, bhabbo telassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā tilapiṭṭhaṃ doṇiyā ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ pīḷeyya, bhabbo telassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, telassa adhigamāya. Evameva kho, bhūmija, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sammādiṭṭhino…pe… sammāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

‘‘Seyyathāpi, bhūmija, puriso khīratthiko khīragavesī khīrapariyesanaṃ caramāno gāviṃ taruṇavacchaṃ thanato āviñcheyya. Āsañcepi karitvā gāviṃ taruṇavacchaṃ thanato āviñcheyya, bhabbo khīrassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā gāviṃ taruṇavacchaṃ thanato āviñcheyya, bhabbo khīrassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, khīrassa adhigamāya. Evameva kho, bhūmija, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sammādiṭṭhino…pe… sammāsamādhino te āsañcepi karitvā…pe… anāsañcepi karitvā…pe… āsañca anāsañcepi karitvā…pe… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

228. ‘‘Seyyathāpi, bhūmija, puriso navanītatthiko navanītagavesī navanītapariyesanaṃ caramāno dadhiṃ kalase āsiñcitvā matthena āviñcheyya. Āsañcepi karitvā dadhiṃ kalase āsiñcitvā matthena āviñcheyya, bhabbo navanītassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā… āsañca anāsañcepi karitvā… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā dadhiṃ kalase āsiñcitvā matthena āviñcheyya, bhabbo navanītassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, navanītassa adhigamāya. Evameva kho, bhūmija, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sammādiṭṭhino…pe… sammāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā… āsañca anāsañcepi karitvā … nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

‘‘Seyyathāpi, bhūmija, puriso aggitthiko aggigavesī aggipariyesanaṃ caramāno sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimantheyya; ( ) [(bhabbo aggissa adhigamāya) (sabbattha)] āsañcepi karitvā… anāsañcepi karitvā.. āsañca anāsañcepi karitvā… nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā sukkha kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimantheyya, bhabbo aggissa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, aggissa adhigamāya. Evameva kho, bhūmija, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā sammādiṭṭhino…pe… sammāsamādhino te āsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; āsañca anāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya; nevāsaṃ nānāsañcepi karitvā brahmacariyaṃ caranti, bhabbā phalassa adhigamāya. Taṃ kissa hetu? Yoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāya.

‘‘Sace kho taṃ, bhūmija, jayasenassa rājakumārassa imā catasso upamā paṭibhāyeyyuṃ anacchariyaṃ te jayaseno rājakumāro pasīdeyya, pasanno ca te pasannākāraṃ kareyyā’’ti. ‘‘Kuto pana maṃ, bhante, jayasenassa rājakumārassa imā catasso upamā paṭibhāyissanti anacchariyā pubbe assutapubbā, seyyathāpi bhagavanta’’nti?

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā bhūmijo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Bhūmijasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Anuruddhasuttaṃ

229. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho pañcakaṅgo thapati aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yenāyasmā anuruddho tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato anuruddhassa pāde sirasā vandāhi [vandāhi, evañca vadehi (sī. pī.)] – ‘pañcakaṅgo, bhante, thapati āyasmato anuruddhassa pāde sirasā vandatī’ti; evañca vadehi [evañca vadeti (sī. pī.)] – ‘adhivāsetu kira, bhante, āyasmā anuruddho pañcakaṅgassa thapatissa svātanāya attacatuttho bhattaṃ; yena ca kira, bhante, āyasmā anuruddho pagevataraṃ āgaccheyya; pañcakaṅgo, bhante, thapati [pañcakaṅgo thapati (sī. pī.)] bahukicco bahukaraṇīyo rājakaraṇīyenā’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so puriso pañcakaṅgassa thapatissa paṭissutvā yenāyasmā anuruddho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ anuruddhaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca –

‘‘pañcakaṅgo, bhante, thapati āyasmato anuruddhassa pāde sirasā vandati, evañca vadeti – ‘adhivāsetu kira, bhante, āyasmā anuruddho pañcakaṅgassa thapatissa svātanāya attacatuttho bhattaṃ; yena ca kira, bhante, āyasmā anuruddho pagevataraṃ āgaccheyya; pañcakaṅgo, bhante, thapati bahukicco bahukaraṇīyo rājakaraṇīyenā’’’ti. Adhivāsesi kho āyasmā anuruddho tuṇhībhāvena.

230. Atha kho āyasmā anuruddho tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena pañcakaṅgassa thapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ anuruddhaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ anuruddhaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca –

‘‘Idha maṃ, bhante, therā bhikkhū upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘appamāṇaṃ, gahapati, cetovimuttiṃ bhāvehī’ti [appamāṇā gahapati cetovimutti bhāvetabbāti (ka.)]. Ekacce therā evamāhaṃsu – ‘mahaggataṃ, gahapati, cetovimuttiṃ bhāvehī’ti. Yā cāyaṃ, bhante, appamāṇā cetovimutti yā ca mahaggatā cetovimutti – ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā byañjanameva nāna’’nti? ‘‘Tena hi, gahapati, taṃ yevettha paṭibhātu. Apaṇṇakante ito bhavissatī’’ti. ‘‘Mayhaṃ kho, bhante, evaṃ hoti – ‘yā cāyaṃ appamāṇā cetovimutti yā ca mahaggatā cetovimutti ime dhammā ekatthā byañjanameva nāna’’’nti. ‘‘Yā cāyaṃ, gahapati, appamāṇā cetovimutti yā ca mahaggatā cetovimutti ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca. Tadamināpetaṃ, gahapati, pariyāyena veditabbaṃ yathā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca’’.

‘‘Katamā ca, gahapati, appamāṇā cetovimutti? Idha, gahapati, bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ tathā tatiyaṃ tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Karuṇāsahagatena cetasā… muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ tathā tatiyaṃ tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Ayaṃ vuccati, gahapati, appamāṇā cetovimutti.

231. ‘‘Katamā ca, gahapati, mahaggatā cetovimutti? Idha, gahapati, bhikkhu yāvatā ekaṃ rukkhamūlaṃ mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharati. Ayaṃ vuccati, gahapati, mahaggatā cetovimutti. Idha pana, gahapati, bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā rukkhamūlāni mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharati. Ayampi [ayaṃ (syā. kaṃ. ka.)] vuccati, gahapati, mahaggatā cetovimutti. Idha pana, gahapati, bhikkhu yāvatā ekaṃ gāmakkhettaṃ mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharati. Ayampi vuccati, gahapati, mahaggatā cetovimutti. Idha pana, gahapati, bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā gāmakkhettāni mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharati. Ayampi vuccati, gahapati, mahaggatā cetovimutti. Idha pana, gahapati, bhikkhu yāvatā ekaṃ mahārajjaṃ mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharati. Ayampi vuccati, gahapati, mahaggatā cetovimutti. Idha pana, gahapati, bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā mahārajjāni mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharati. Ayampi vuccati, gahapati, mahaggatā cetovimutti. Idha pana, gahapati, bhikkhu yāvatā samuddapariyantaṃ pathaviṃ mahaggatanti pharitvā adhimuccitvā viharati. Ayampi vuccati, gahapati, mahaggatā cetovimutti. Iminā kho etaṃ, gahapati, pariyāyena veditabbaṃ yathā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca.

232. ‘‘Catasso kho imā gahapati, bhavūpapattiyo. Katamā catasso? Idha, gahapati, ekacco ‘parittābhā’ti pharitvā adhimuccitvā viharati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parittābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Idha pana, gahapati, ekacco ‘appamāṇābhā’ti pharitvā adhimuccitvā viharati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā appamāṇābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Idha pana, gahapati, ekacco ‘saṃkiliṭṭhābhā’ti pharitvā adhimuccitvā viharati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā saṃkiliṭṭhābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Idha pana, gahapati, ekacco ‘parisuddhābhā’ti pharitvā adhimuccitvā viharati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parisuddhābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Imā kho, gahapati, catasso bhavūpapattiyo.

‘‘Hoti kho so, gahapati, samayo, yā tā devatā ekajjhaṃ sannipatanti, tāsaṃ ekajjhaṃ sannipatitānaṃ vaṇṇanānattañhi kho paññāyati no ca ābhānānattaṃ. Seyyathāpi, gahapati, puriso sambahulāni telappadīpāni ekaṃ gharaṃ paveseyya. Tesaṃ ekaṃ gharaṃ pavesitānaṃ accinānattañhi kho paññāyetha, no ca ābhānānattaṃ; evameva kho, gahapati, hoti kho so samayo, yā tā devatā ekajjhaṃ sannipatanti tāsaṃ ekajjhaṃ sannipatitānaṃ vaṇṇanānattañhi kho paññāyati, no ca ābhānānattaṃ.

‘‘Hoti kho so, gahapati, samayo, yā tā devatā tato vipakkamanti, tāsaṃ tato vipakkamantīnaṃ vaṇṇanānattañceva paññāyati ābhānānattañca. Seyyathāpi, gahapati, puriso tāni sambahulāni telappadīpāni tamhā gharā nīhareyya. Tesaṃ tato nīhatānaṃ [nīharantānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] accinānattañceva paññāyetha ābhānānattañca; evameva kho, gahapati, hoti kho so samayo, yā tā devatā tato vipakkamanti, tāsaṃ tato vipakkamantīnaṃ vaṇṇanānattañceva paññāyati ābhānānattañca.

‘‘Na kho, gahapati, tāsaṃ devatānaṃ evaṃ hoti – ‘idaṃ amhākaṃ niccanti vā dhuvanti vā sassata’nti vā, api ca yattha yattheva tā [yā (ka.)] devatā abhinivisanti tattha tattheva tā devatā abhiramanti. Seyyathāpi, gahapati, makkhikānaṃ kājena vā piṭakena vā harīyamānānaṃ na evaṃ hoti – ‘idaṃ amhākaṃ niccanti vā dhuvanti vā sassata’nti vā, api ca yattha yattheva tā [yā (ka.)] makkhikā abhinivisanti tattha tattheva tā makkhikā abhiramanti; evameva kho, gahapati, tāsaṃ devatānaṃ na evaṃ hoti – ‘idaṃ amhākaṃ niccanti vā dhuvanti vā sassata’nti vā, api ca yattha yattheva tā devatā abhinivisanti tattha tattheva tā devatā abhiramantī’’ti.

233. Evaṃ vutte, āyasmā sabhiyo kaccāno [kaccāyano (sī.)] āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘sādhu, bhante anuruddha! Atthi ca me ettha uttariṃ paṭipucchitabbaṃ. Yā tā, bhante, devatā ābhā sabbā tā parittābhā udāhu santettha ekaccā devatā appamāṇābhā’’ti? ‘‘Tadaṅgena kho, āvuso kaccāna, santettha ekaccā devatā parittābhā, santi panettha ekaccā devatā appamāṇābhā’’ti. ‘‘Ko nu kho, bhante anuruddha, hetu ko paccayo yena tāsaṃ devatānaṃ ekaṃ devanikāyaṃ upapannānaṃ santettha ekaccā devatā parittābhā, santi panettha ekaccā devatā appamāṇābhā’’ti?

‘‘Tena hāvuso kaccāna, taṃyevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, āvuso kaccāna, yvāyaṃ bhikkhu yāvatā ekaṃ rukkhamūlaṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati, yocāyaṃ [yopāyaṃ (ka.)] bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā rukkhamūlāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ katamā cittabhāvanā mahaggatatarā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bhante, bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā rukkhamūlāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – ayaṃ imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ mahaggatatarā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, āvuso kaccāna, yvāyaṃ bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā rukkhamūlāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati, yocāyaṃ bhikkhu yāvatā ekaṃ gāmakkhettaṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ katamā cittabhāvanā mahaggatatarā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bhante, bhikkhu yāvatā ekaṃ gāmakkhettaṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – ayaṃ imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ mahaggatatarā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, āvuso kaccāna, yvāyaṃ bhikkhu yāvatā ekaṃ gāmakkhettaṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati, yocāyaṃ bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā gāmakkhettāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ katamā cittabhāvanā mahaggatatarā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bhante, bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā gāmakkhettāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – ayaṃ imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ mahaggatatarā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, āvuso kaccāna, yvāyaṃ bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā gāmakkhettāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati, yocāyaṃ bhikkhu yāvatā ekaṃ mahārajjaṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ katamā cittabhāvanā mahaggatatarā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bhante, bhikkhu yāvatā ekaṃ mahārajjaṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – ayaṃ imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ mahaggatatarā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, āvuso kaccāna, yvāyaṃ bhikkhu yāvatā ekaṃ mahārajjaṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati, yocāyaṃ bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā mahārajjāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ katamā cittabhāvanā mahaggatatarā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bhante, bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā mahārajjāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – ayaṃ imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ mahaggatatarā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, āvuso kaccāna, yvāyaṃ bhikkhu yāvatā dve vā tīṇi vā mahārajjāni ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati, yocāyaṃ bhikkhu yāvatā samuddapariyantaṃ pathaviṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ katamā cittabhāvanā mahaggatatarā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bhante, bhikkhu yāvatā samuddapariyantaṃ pathaviṃ ‘mahaggata’nti pharitvā adhimuccitvā viharati – ayaṃ imāsaṃ ubhinnaṃ cittabhāvanānaṃ mahaggatatarā’’ti? ‘‘Ayaṃ kho, āvuso kaccāna, hetu ayaṃ paccayo, yena tāsaṃ devatānaṃ ekaṃ devanikāyaṃ upapannānaṃ santettha ekaccā devatā parittābhā, santi panettha ekaccā devatā appamāṇābhā’’ti.

234. ‘‘Sādhu, bhante anuruddha! Atthi ca me ettha uttariṃ paṭipucchitabbaṃ. Yāvatā [yā tā (ka.)], bhante, devatā ābhā sabbā tā saṃkiliṭṭhābhā udāhu santettha ekaccā devatā parisuddhābhā’’ti? ‘‘Tadaṅgena kho, āvuso kaccāna, santettha ekaccā devatā saṃkiliṭṭhābhā, santi panettha ekaccā devatā parisuddhābhā’’ti. ‘‘Ko nu kho, bhante, anuruddha, hetu ko paccayo, yena tāsaṃ devatānaṃ ekaṃ devanikāyaṃ upapannānaṃ santettha ekaccā devatā saṃkiliṭṭhābhā, santi panettha ekaccā devatā parisuddhābhā’’ti?

‘‘Tena, hāvuso kaccāna, upamaṃ te karissāmi. Upamāyapidhekacce [upamāyamidhekacce (ka.)] viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Seyyathāpi, āvuso kaccāna, telappadīpassa jhāyato telampi aparisuddhaṃ vaṭṭipi aparisuddhā. So telassapi aparisuddhattā vaṭṭiyāpi aparisuddhattā andhandhaṃ viya jhāyati; evameva kho, āvuso kaccāna, idhekacco bhikkhu ‘saṃkiliṭṭhābhā’ti pharitvā adhimuccitvā viharati, tassa kāyaduṭṭhullampi na suppaṭippassaddhaṃ hoti, thinamiddhampi na susamūhataṃ hoti, uddhaccakukkuccampi na suppaṭivinītaṃ hoti. So kāyaduṭṭhullassapi na suppaṭippassaddhattā thinamiddhassapi na susamūhatattā uddhaccakukkuccassapi na suppaṭivinītattā andhandhaṃ viya jhāyati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā saṃkiliṭṭhābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Seyyathāpi, āvuso kaccāna, telappadīpassa jhāyato telampi parisuddhaṃ vaṭṭipi parisuddhā. So telassapi parisuddhattā vaṭṭiyāpi parisuddhattā na andhandhaṃ viya jhāyati; evameva kho, āvuso kaccāna, idhekacco bhikkhu ‘parisuddhābhā’ti pharitvā adhimuccitvā viharati. Tassa kāyaduṭṭhullampi suppaṭippassaddhaṃ hoti, thinamiddhampi susamūhataṃ hoti, uddhaccakukkuccampi suppaṭivinītaṃ hoti. So kāyaduṭṭhullassapi suppaṭippassaddhattā thinamiddhassapi susamūhatattā uddhaccakukkuccassapi suppaṭivinītattā na andhandhaṃ viya jhāyati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parisuddhābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Ayaṃ kho, āvuso kaccāna, hetu ayaṃ paccayo yena tāsaṃ devatānaṃ ekaṃ devanikāyaṃ upapannānaṃ santettha ekaccā devatā saṃkiliṭṭhābhā, santi panettha ekaccā devatā parisuddhābhā’’ti.

235. Evaṃ vutte, āyasmā sabhiyo kaccāno āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘sādhu, bhante anuruddha! Na, bhante, āyasmā anuruddho evamāha – ‘evaṃ me suta’nti vā ‘evaṃ arahati bhavitu’nti vā; atha ca pana, bhante, āyasmā anuruddho ‘evampi tā devatā, itipi tā devatā’tveva bhāsati. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘addhā āyasmatā anuruddhena tāhi devatāhi saddhiṃ sannivutthapubbañceva sallapitapubbañca sākacchā ca samāpajjitapubbā’’’ti. ‘‘Addhā kho ayaṃ, āvuso kaccāna, āsajja upanīya vācā bhāsitā, api ca te ahaṃ byākarissāmi – ‘dīgharattaṃ kho me, āvuso kaccāna, tāhi devatāhi saddhiṃ sannivutthapubbañceva sallapitapubbañca sākacchā ca samāpajjitapubbā''ti.

Evaṃ vutte, āyasmā sabhiyo kaccāno pañcakaṅgaṃ thapatiṃ etadavoca – ''lābhā te, gahapati, suladdhaṃ te, gahapati, yaṃ tvañceva taṃ kaṅkhādhammaṃ pahāsi [pajahasi (ka.)], mayañcimaṃ [yampimaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] dhammapariyāyaṃ alatthamhā savanāyā''ti.

Anuruddhasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Upakkilesasuttaṃ

236. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena kosambiyaṃ bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''idha, bhante, kosambiyaṃ bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti. Sādhu, bhante, bhagavā yena te bhikkhū tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho bhagavā yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ''alaṃ, bhikkhave, mā bhaṇḍanaṃ, mā kalahaṃ, mā viggahaṃ, mā vivāda''nti.

Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''āgametu, bhante! Bhagavā dhammassāmī; appossukko, bhante, bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyutto viharatu; mayametena bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā''ti. Dutiyampi kho bhagavā te bhikkhū etadavoca – ''alaṃ, bhikkhave, mā bhaṇḍanaṃ, mā kalahaṃ, mā viggahaṃ, mā vivāda''nti. Dutiyampi kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''āgametu, bhante! Bhagavā dhammassāmī; appossukko, bhante, bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyutto viharatu; mayametena bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā''ti. Tatiyampi kho bhagavā te bhikkhū etadavoca – ''alaṃ, bhikkhave, mā bhaṇḍanaṃ, mā kalahaṃ, mā viggahaṃ, mā vivāda''nti. Tatiyampi kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''āgametu, bhante, bhagavā dhammassāmī; appossukko, bhante, bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyutto viharatu; mayametena bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā''ti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kosambiṃ piṇḍāya pāvisi. Kosambiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya ṭhitakova imā gāthā abhāsi –

237. ''Puthusaddo samajano, na bālo koci maññatha;
Saṅghasmiṃ bhijjamānasmiṃ, nāññaṃ bhiyyo amaññaruṃ.

''Parimuṭṭhā paṇḍitābhāsā, vācāgocarabhāṇino;
Yāvicchanti mukhāyāmaṃ, yena nītā na taṃ vidū.

''Akkocchi maṃ avadhi maṃ, ajini maṃ ahāsi me;
Ye ca taṃ upanayhanti, veraṃ tesaṃ na sammati.

''Akkocchi maṃ avadhi maṃ, ajini maṃ ahāsi me;
Ye ca taṃ nupanayhanti, veraṃ tesūpasammati.

''Na hi verena verāni, sammantīdha kudācanaṃ;
Averena ca sammanti, esa dhammo sanantano.

‘‘Pare ca na vijānanti, mayamettha yamāmase;
Ye ca tattha vijānanti, tato sammanti medhagā.

‘‘Aṭṭhicchinnā pāṇaharā, gavassadhanahārino;
Raṭṭhaṃ vilumpamānānaṃ, tesampi hoti saṅgati;
Kasmā tumhākaṃ no siyā.

‘‘Sace labhetha nipakaṃ sahāyaṃ,
Saddhiṃ caraṃ sādhuvihāri dhīraṃ;
Abhibhuyya sabbāni parissayāni,
Careyya tenattamano satīmā.

‘‘No ce labhetha nipakaṃ sahāyaṃ,
Saddhiṃ caraṃ sādhuvihāri dhīraṃ;
Rājāva raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāya,
Eko care mātaṅgaraññeva nāgo.

‘‘Ekassa caritaṃ seyyo, natthi bāle sahāyatā;
Eko care na ca pāpāni kayirā,
Appossukko mātaṅgaraññeva nāgo’’ti.

238. Atha kho bhagavā ṭhitakova imā gāthā bhāsitvā yena bālakaloṇakāragāmo [bālakaloṇakagāmo (ka.), tathā vinayepi] tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena āyasmā bhagu bālakaloṇakāragāme viharati. Addasā kho āyasmā bhagu bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna āsanaṃ paññapesi udakañca pādānaṃ dhovanaṃ [udakañca pādānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja pāde pakkhālesi. Āyasmāpi kho bhagu bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ bhaguṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kacci, bhikkhu, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci piṇḍakena na kilamasī’’ti? ‘‘Khamanīyaṃ bhagavā, yāpanīyaṃ bhagavā, na cāhaṃ, bhante, piṇḍakena kilamāmī’’ti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ bhaguṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā yena pācīnavaṃsadāyo tenupasaṅkami.

Tena kho pana samayena āyasmā ca anuruddho āyasmā ca nandiyo [bhaddiyo (ma. ni. 2.166 naḷakapāne] āyasmā ca kimilo [kimbilo (sī. syā. kaṃ. pī.)] pācīnavaṃsadāye viharanti. Addasā kho dāyapālo bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mā, mahāsamaṇa, etaṃ dāyaṃ pāvisi. Santettha tayo kulaputtā attakāmarūpā viharanti. Mā tesaṃ aphāsumakāsī’’ti. Assosi kho āyasmā anuruddho dāyapālassa bhagavatā saddhiṃ mantayamānassa. Sutvāna dāyapālaṃ etadavoca – ‘‘mā, āvuso dāyapāla, bhagavantaṃ vāresi. Satthā no bhagavā anuppatto’’ti.

239. Atha kho āyasmā anuruddho yenāyasmā ca nandiyo yenāyasmā ca kimilo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantañca nandiyaṃ āyasmantañca kimilaṃ etadavoca – ‘‘abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto, satthā no bhagavā anuppatto’’ti. Atha kho āyasmā ca anuruddho āyasmā ca nandiyo āyasmā ca kimilo bhagavantaṃ paccuggantvā eko bhagavato pattacīvaraṃ paṭiggahesi, eko āsanaṃ paññapesi, eko pādodakaṃ upaṭṭhapesi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja pāde pakkhālesi. Tepi kho āyasmanto bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ anuruddhaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kacci vo, anuruddhā, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci piṇḍakena na kilamathā’’ti? ‘‘Khamanīyaṃ bhagavā, yāpanīyaṃ bhagavā, na ca mayaṃ, bhante, piṇḍakena kilamāmā’’ti. ‘‘Kacci pana vo, anuruddhā, samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharathā’’ti? ‘‘Taggha mayaṃ, bhante, samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharāmā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana tumhe, anuruddhā, samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharathā’’ti? ‘‘Idha mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me yohaṃ evarūpehi sabrahmacārīhi saddhiṃ viharāmī’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, imesu āyasmantesu mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca, mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca, mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca. Tassa, mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā imesaṃyeva āyasmantānaṃ cittassa vasena vatteyya’nti. So kho ahaṃ, bhante, sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā imesaṃyeva āyasmantānaṃ cittassa vasena vattāmi. Nānā hi kho no, bhante, kāyā, ekañca pana maññe citta’’nti.

Āyasmāpi kho nandiyo…pe… āyasmāpi kho kimilo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mayhampi kho, bhante, evaṃ hoti – ‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me yohaṃ evarūpehi sabrahmacārīhi saddhiṃ viharāmī’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, imesu āyasmantesu mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca, mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca, mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā imesaṃyeva āyasmantānaṃ cittassa vasena vatteyya’nti. So kho ahaṃ, bhante, sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā imesaṃyeva āyasmantānaṃ cittassa vasena vattāmi. Nānā hi kho no, bhante, kāyā, ekañca pana maññe cittanti. Evaṃ kho mayaṃ, bhante, samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharāmā’’ti.

240. ‘‘Sādhu, sādhu, anuruddhā! Kacci pana vo, anuruddhā, appamattā ātāpino pahitattā viharathā’’ti? ‘‘Taggha mayaṃ, bhante, appamattā ātāpino pahitattā viharāmā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana tumhe, anuruddhā, appamattā ātāpino pahitattā viharathā’’ti? ‘‘Idha, bhante, amhākaṃ yo paṭhamaṃ gāmato piṇḍāya paṭikkamati, so āsanāni paññapeti, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpeti, avakkārapātiṃ upaṭṭhāpeti. Yo pacchā gāmato piṇḍāya paṭikkamati – sace hoti bhuttāvaseso, sace ākaṅkhati, bhuñjati; no ce ākaṅkhati, appaharite vā chaḍḍeti apāṇake vā udake opilāpeti – so āsanāni paṭisāmeti, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ paṭisāmeti, avakkārapātiṃ dhovitvā paṭisāmeti, bhattaggaṃ sammajjati. Yo passati pānīyaghaṭaṃ vā paribhojanīyaghaṭaṃ vā vaccaghaṭaṃ vā rittaṃ tucchaṃ so upaṭṭhāpeti. Sacassa hoti avisayhaṃ, hatthavikārena dutiyaṃ āmantetvā hatthavilaṅghakena upaṭṭhāpema [upaṭṭhapeti (sī.)], na tveva mayaṃ, bhante, tappaccayā vācaṃ bhindāma. Pañcāhikaṃ kho pana mayaṃ, bhante, sabbarattiṃ dhammiyā kathāya sannisīdāma. Evaṃ kho mayaṃ, bhante, appamattā ātāpino pahitattā viharāmā’’ti.

241. ‘‘Sādhu, sādhu, anuruddhā! Atthi pana vo, anuruddhā, evaṃ appamattānaṃ ātāpīnaṃ pahitattānaṃ viharataṃ uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro’’ti? ‘‘Idha mayaṃ, bhante, appamattā ātāpino pahitattā viharantā obhāsañceva sañjānāma dassanañca rūpānaṃ. So kho pana no obhāso nacirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ; tañca nimittaṃ nappaṭivijjhāmā’’ti.

‘‘Taṃ kho pana vo, anuruddhā, nimittaṃ paṭivijjhitabbaṃ. Ahampi sudaṃ, anuruddhā, pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ. So kho pana me obhāso nacirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – ‘ko nu kho hetu ko paccayo yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpāna’nti? Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – ‘vicikicchā kho me udapādi, vicikicchādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissatī’’’ti.

‘‘So kho ahaṃ, anuruddhā, appamatto ātāpī pahitatto viharanto obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ. So kho pana me obhāso nacirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – ‘ko nu kho hetu ko paccayo yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpāna’nti? Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – ‘amanasikāro kho me udapādi, amanasikārādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro’’’ti.

‘‘So kho ahaṃ, anuruddhā…pe… tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – ‘thinamiddhaṃ kho me udapādi, thinamiddhādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro na thinamiddha'''nti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā…pe… tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'chambhitattaṃ kho me udapādi, chambhitattādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Seyyathāpi, anuruddhā, puriso addhānamaggappaṭipanno, tassa ubhatopasse vaṭṭakā [vadhakā (sī. syā. kaṃ. pī.)] uppateyyuṃ, tassa tatonidānaṃ chambhitattaṃ uppajjeyya; evameva kho me, anuruddhā, chambhitattaṃ udapādi, chambhitattādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro na thinamiddhaṃ na chambhitatta'''nti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā…pe… tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'uppilaṃ [ubbillaṃ (sī. pī.), ubbilaṃ (syā. kaṃ.)] kho me udapādi, uppilādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Seyyathāpi, anuruddhā, puriso ekaṃ nidhimukhaṃ gavesanto sakideva pañcanidhimukhāni adhigaccheyya, tassa tatonidānaṃ uppilaṃ uppajjeyya; evameva kho me, anuruddhā, uppilaṃ udapādi, uppilādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati, na amanasikāro, na thinamiddhaṃ, na chambhitattaṃ, na uppila'''nti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā…pe… tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'duṭṭhullaṃ kho me udapādi, duṭṭhullādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati, na amanasikāro, na thinamiddhaṃ, na chambhitattaṃ, na uppilaṃ, na duṭṭhulla'''nti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā…pe… tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'accāraddhavīriyaṃ kho me udapādi, accāraddhavīriyādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Seyyathāpi, anuruddhā, puriso ubhohi hatthehi vaṭṭakaṃ gāḷhaṃ gaṇheyya, so tattheva patameyya [matameyya (bahūsu) pa + taṃ + eyya = patameyya-iti padavibhāgo]; evameva kho me, anuruddhā, accāraddhavīriyaṃ udapādi, accāraddhavīriyādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati, na amanasikāro, na thinamiddhaṃ, na chambhitattaṃ, na uppilaṃ, na duṭṭhullaṃ, na accāraddhavīriya'''nti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā…pe… tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'atilīnavīriyaṃ kho me udapādi, atilīnavīriyādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Seyyathāpi, anuruddhā, puriso vaṭṭakaṃ sithilaṃ gaṇheyya, so tassa hatthato uppateyya; evameva kho me, anuruddhā, atilīnavīriyaṃ udapādi, atilīnavīriyādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati, na amanasikāro, na thinamiddhaṃ, na chambhitattaṃ, na uppilaṃ, na duṭṭhullaṃ, na accāraddhavīriyaṃ, na atilīnavīriya'''nti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā…pe… tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'abhijappā kho me udapādi, abhijappādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati, na amanasikāro, na thinamiddhaṃ, na chambhitattaṃ, na uppilaṃ, na duṭṭhullaṃ, na accāraddhavīriyaṃ, na atilīnavīriyaṃ, na abhijappā'''ti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā…pe… tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'nānattasaññā kho me udapādi, nānattasaññādhikaraṇañca pana me samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati, na amanasikāro, na thinamiddhaṃ, na chambhitattaṃ, na uppilaṃ, na duṭṭhullaṃ, na accāraddhavīriyaṃ, na atilīnavīriyaṃ, na abhijappā, na nānattasaññā''ti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā, appamatto ātāpī pahitatto viharanto obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ. So kho pana me obhāso nacirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi – 'ko nu kho hetu ko paccayo yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpāna'nti. Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'atinijjhāyitattaṃ kho me rūpānaṃ udapādi, atinijjhāyitattādhikaraṇañca pana me rūpānaṃ samādhi cavi. Samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Sohaṃ tathā karissāmi yathā me puna na vicikicchā uppajjissati, na amanasikāro, na thinamiddhaṃ, na chambhitattaṃ, na uppilaṃ, na duṭṭhullaṃ, na accāraddhavīriyaṃ, na atilīnavīriyaṃ, na abhijappā, na nānattasaññā, na atinijjhāyitattaṃ rūpāna''nti.

242. ''So kho ahaṃ, anuruddhā, 'vicikicchā cittassa upakkileso'ti – iti viditvā vicikicchaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'amanasikāro cittassa upakkileso'ti – iti viditvā amanasikāraṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'thinamiddhaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā thinamiddhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'chambhitattaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā chambhitattaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'uppilaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā uppilaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'duṭṭhullaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā duṭṭhullaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'accāraddhavīriyaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā accāraddhavīriyaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'atilīnavīriyaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā atilīnavīriyaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'abhijappā cittassa upakkileso'ti – iti viditvā abhijappaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'nānattasaññā cittassa upakkileso'ti – iti viditvā nānattasaññaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ, 'atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahiṃ.

243. ''So kho ahaṃ, anuruddhā, appamatto ātāpī pahitatto viharanto obhāsañhi kho sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi; rūpāni hi kho passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi – 'kevalampi rattiṃ, kevalampi divaṃ [divasaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], kevalampi rattindivaṃ' [rattidivaṃ (ka.)]. Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'ko nu kho hetu ko paccayo yvāhaṃ obhāsañhi kho sañjānāmi na ca rūpāni passāmi; rūpāni hi kho [kho tasmiṃ samaye (sī. ka.)] passāmi na ca obhāsaṃ sañjānāmi – kevalampi rattiṃ, kevalampi divaṃ, kevalampi rattindiva'nti. Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'yasmiñhi kho ahaṃ samaye rūpanimittaṃ amanasikaritvā obhāsanimittaṃ manasi karomi, obhāsañhi kho tasmiṃ samaye sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi. Yasmiṃ panāhaṃ samaye obhāsanimittaṃ amanasikaritvā rūpanimittaṃ manasi karomi, rūpāni hi kho tasmiṃ samaye passāmi na ca obhāsaṃ sañjānāmi – kevalampi rattiṃ, kevalampi divaṃ, kevalampi rattindiva''nti.

''So kho ahaṃ, anuruddhā, appamatto ātāpī pahitatto viharanto parittañceva obhāsaṃ sañjānāmi, parittāni ca rūpāni passāmi; appamāṇañceva obhāsaṃ sañjānāmi, appamāṇāni ca rūpāni passāmi – kevalampi rattiṃ, kevalampi divaṃ, kevalampi rattindivaṃ. Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'ko nu kho hetu ko paccayo yvāhaṃ parittañceva obhāsaṃ sañjānāmi, parittāni ca rūpāni passāmi; appamāṇañceva obhāsaṃ sañjānāmi, appamāṇāni ca rūpāni passāmi – kevalampi rattiṃ, kevalampi divaṃ, kevalampi rattindiva'nti. Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – 'yasmiṃ kho me samaye paritto samādhi hoti, parittaṃ me tasmiṃ samaye cakkhu hoti. Sohaṃ parittena cakkhunā parittañceva obhāsaṃ sañjānāmi, parittāni ca rūpāni passāmi. Yasmiṃ pana me samaye appamāṇo samādhi hoti, appamāṇaṃ me tasmiṃ samaye cakkhu hoti. Sohaṃ appamāṇena cakkhunā appamāṇañceva obhāsaṃ sañjānāmi, appamāṇāni ca rūpāni passāmi – kevalampi rattiṃ, kevalampi divaṃ, kevalampi rattindiva''nti.

244. Yato kho me, anuruddhā, 'vicikicchā cittassa upakkileso'ti – iti viditvā vicikicchā cittassa upakkileso pahīno ahosi, 'amanasikāro cittassa upakkileso'ti – iti viditvā amanasikāro cittassa upakkileso pahīno ahosi, 'thinamiddhaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā thinamiddhaṃ cittassa upakkileso pahīno ahosi, 'chambhitattaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā chambhitattaṃ cittassa upakkileso pahīno ahosi, 'uppilaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā uppilaṃ cittassa upakkileso pahīno ahosi, ‘duṭṭhullaṃ cittassa upakkileso’ti – iti viditvā duṭṭhullaṃ cittassa upakkileso pahīno ahosi, ‘accāraddhavīriyaṃ cittassa upakkileso’ti – iti viditvā accāraddhavīriyaṃ cittassa upakkileso pahīno ahosi, ‘atilīnavīriyaṃ cittassa upakkileso’ti – iti viditvā atilīnavīriyaṃ cittassa upakkileso pahīno ahosi, ‘abhijappā cittassa upakkileso’ti – iti viditvā abhijappā cittassa upakkileso pahīno ahosi, ‘nānattasaññā cittassa upakkileso’ti – iti viditvā nānattasaññā cittassa upakkileso pahīno ahosi, ‘atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkileso’ti – iti viditvā atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ cittassa upakkileso pahīno ahosi.

245. ‘‘Tassa mayhaṃ, anuruddhā, etadahosi – ‘ye kho me cittassa upakkilesā te me pahīnā. Handa, dānāhaṃ tividhena samādhiṃ bhāvemī’ti [bhāvesinti (sī. syā. kaṃ.)]. So kho ahaṃ, anuruddhā, savitakkampi savicāraṃ samādhiṃ bhāvesiṃ [bhāvemi (ka.)], avitakkampi vicāramattaṃ samādhiṃ bhāvesiṃ, avitakkampi avicāraṃ samādhiṃ bhāvesiṃ, sappītikampi samādhiṃ bhāvesiṃ, nippītikampi samādhiṃ bhāvesiṃ, sātasahagatampi samādhiṃ bhāvesiṃ, upekkhāsahagatampi samādhiṃ bhāvesiṃ. Yato kho me, anuruddhā, savitakkopi savicāro samādhi bhāvito ahosi, avitakkopi vicāramatto samādhi bhāvito ahosi, avitakkopi avicāro samādhi bhāvito ahosi, sappītikopi samādhi bhāvito ahosi, nippītikopi samādhi bhāvito ahosi, sātasahagatopi samādhi bhāvito ahosi, upekkhāsahagatopi samādhi bhāvito ahosi. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me cetovimutti. Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā anuruddho bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Upakkilesasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Bālapaṇḍitasuttaṃ

246. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsitabhāsī ca dukkaṭakammakārī ca. No cetaṃ [no cedaṃ (saṃ. ni. 3.27-28)], bhikkhave, bālo duccintitacintī ca abhavissa dubbhāsitabhāsī ca dukkaṭakammakārī ca kena naṃ [na tena naṃ (ka.), na naṃ (?)] paṇḍitā jāneyyuṃ – ‘bālo ayaṃ bhavaṃ asappuriso’ti? Yasmā ca kho, bhikkhave, bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsitabhāsī ca dukkaṭakammakārī ca tasmā naṃ paṇḍitā jānanti – ‘bālo ayaṃ bhavaṃ asappuriso’ti. Sa kho so, bhikkhave, bālo tividhaṃ diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. Sace, bhikkhave, bālo sabhāyaṃ vā nisinno hoti, rathikāya [rathiyāya (bahūsu)] vā nisinno hoti, siṅghāṭake vā nisinno hoti; tatra ce jano tajjaṃ tassāruppaṃ kathaṃ manteti. Sace, bhikkhave, bālo pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī hoti, tatra, bhikkhave, bālassa evaṃ hoti – ‘yaṃ kho jano tajjaṃ tassāruppaṃ kathaṃ manteti, saṃvijjanteva te [saṃvijjante te ca (sī. syā. kaṃ. pī.)] dhammā mayi, ahañca tesu dhammesu sandissāmī’ti. Idaṃ, bhikkhave, bālo paṭhamaṃ diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti.

247. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bālo passati rājāno coraṃ āgucāriṃ gahetvā vividhā kammakāraṇā kārente – kasāhipi tāḷente vettehipi tāḷente addhadaṇḍakehipi tāḷente hatthampi chindante pādampi chindante hatthapādampi chindante kaṇṇampi chindante nāsampi chindante kaṇṇanāsampi chindante bilaṅgathālikampi karonte saṅkhamuṇḍikampi karonte rāhumukhampi karonte jotimālikampi karonte hatthapajjotikampi karonte erakavattikampi karonte cīrakavāsikampi karonte eṇeyyakampi karonte baḷisamaṃsikampi karonte kahāpaṇikampi karonte khārāpatacchikampi [khārāpaṭicchakampi (ka.)] karonte palighaparivattikampi karonte palālapīṭhakampi [palālapiṭṭhakampi (pī.)] karonte tattenapi telena osiñcante sunakhehipi khādāpente jīvantampi sūle uttāsente asināpi sīsaṃ chindante. Tatra, bhikkhave, bālassa evaṃ hoti – ‘yathārūpānaṃ kho pāpakānaṃ kammānaṃ hetu rājāno coraṃ āgucāriṃ gahetvā vividhā kammakāraṇā kārenti – kasāhipi tāḷenti…pe… asināpi sīsaṃ chindanti; saṃvijjanteva te dhammā mayi, ahañca tesu dhammesu sandissāmi. Maṃ cepi rājāno [sace mampi (ka.)] jāneyyuṃ, mampi rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kāreyyuṃ – kasāhipi tāḷeyyuṃ…pe… jīvantampi sūle uttāseyyuṃ, asināpi sīsaṃ chindeyyu'nti. Idampi, bhikkhave, bālo dutiyaṃ diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti.

248. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, bālaṃ pīṭhasamārūḷhaṃ vā mañcasamārūḷhaṃ vā chamāyaṃ [chamāya (sī. pī.)] vā semānaṃ, yānissa pubbe pāpakāni kammāni katāni kāyena duccaritāni vācāya duccaritāni manasā duccaritāni tānissa tamhi samaye olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Seyyathāpi, bhikkhave, mahataṃ pabbatakūṭānaṃ chāyā sāyanhasamayaṃ pathaviyā olambanti ajjholambanti abhippalambanti; evameva kho, bhikkhave, bālaṃ pīṭhasamārūḷhaṃ vā mañcasamārūḷhaṃ vā chamāyaṃ vā semānaṃ, yānissa pubbe pāpakāni kammāni katāni kāyena duccaritāni vācāya duccaritāni manasā duccaritāni tānissa tamhi samaye olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Tatra, bhikkhave, bālassa evaṃ hoti – 'akataṃ vata me kalyāṇaṃ, akataṃ kusalaṃ, akataṃ bhīruttāṇaṃ; kataṃ pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ. Yāvatā, bho, akatakalyāṇānaṃ akatakusalānaṃ akatabhīruttāṇānaṃ katapāpānaṃ kataluddānaṃ katakibbisānaṃ gati taṃ gatiṃ pecca gacchāmī'ti. So socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. Idampi, bhikkhave, bālo tatiyaṃ diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti.

''Sa kho so, bhikkhave, bālo kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Yaṃ kho taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – 'ekantaṃ aniṭṭhaṃ ekantaṃ akantaṃ ekantaṃ amanāpa'nti, nirayameva taṃ sammā vadamāno vadeyya – 'ekantaṃ aniṭṭhaṃ ekantaṃ akantaṃ ekantaṃ amanāpa'nti. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, upamāpi [upamāhipi (sī.)] na sukarā yāva dukkhā nirayā''ti.

249. Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''sakkā pana, bhante, upamaṃ kātu''nti? ''Sakkā bhikkhū''ti bhagavā avoca. Seyyathāpi, bhikkhu, coraṃ āgucāriṃ gahetvā rañño dasseyyuṃ – 'ayaṃ kho, deva, coro āgucārī, imassa yaṃ icchasi taṃ daṇḍaṃ paṇehī'ti. Tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya – 'gacchatha, bho, imaṃ purisaṃ pubbaṇhasamayaṃ sattisatena hanathā'ti. Tamenaṃ pubbaṇhasamayaṃ sattisatena haneyyuṃ. Atha rājā majjhanhikasamayaṃ [majjhantikasamayaṃ (sī. syā. kaṃ. ka.), majjhantikaṃ samayaṃ (pī.)] evaṃ vadeyya – 'ambho, kathaṃ so puriso'ti? '''Tatheva, deva, jīvatī'ti. Tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya – 'gacchatha, bho, taṃ purisaṃ majjhanhikasamayaṃ sattisatena hanathā'ti. Tamenaṃ majjhanhikasamayaṃ sattisatena haneyyuṃ. Atha rājā sāyanhasamayaṃ evaṃ vadeyya – 'ambho, kathaṃ so puriso'ti? 'Tatheva, deva, jīvatī'ti. Tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya – 'gacchatha, bho, taṃ purisaṃ sāyanhasamayaṃ sattisatena hanathā'ti. Tamenaṃ sāyanhasamayaṃ sattisatena haneyyuṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso tīhi sattisatehi haññamāno tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyethā''ti? ''Ekissāpi, bhante, sattiyā haññamāno so puriso tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyetha, ko pana vādo tīhi sattisatehī''ti?

250. Atha kho bhagavā parittaṃ pāṇimattaṃ pāsāṇaṃ gahetvā bhikkhū āmantesi – ''taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamo nu kho mahantataro – yo cāyaṃ mayā paritto pāṇimatto pāsāṇo gahito, yo ca himavā pabbatarājā''ti? ''Appamattako ayaṃ, bhante, bhagavatā paritto pāṇimatto pāsāṇo gahito, himavantaṃ pabbatarājānaṃ upanidhāya saṅkhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti, upanidhampi [upanidhimpi (sī. pī.)] na upeti''. ''Evameva kho, bhikkhave, yaṃ so puriso tīhi sattisatehi haññamāno tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti taṃ nirayakassa dukkhassa upanidhāya saṅkhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti, upanidhampi na upeti''.

''Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā pañcavidhabandhanaṃ nāma kammakāraṇaṃ karonti – tattaṃ ayokhilaṃ [ayokhīlaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] hatthe gamenti, tattaṃ ayokhilaṃ dutiye hatthe gamenti, tattaṃ ayokhilaṃ pāde gamenti, tattaṃ ayokhilaṃ dutiye pāde gamenti, tattaṃ ayokhilaṃ majjhe urasmiṃ gamenti. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṃ karoti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti [byantihoti (pī. ka.)]. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā saṃvesetvā kuṭhārīhi [kudhārīhi (ka.)] tacchanti. So tattha dukkhā tibbā…pe… byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā vāsīhi tacchanti. So tattha dukkhā tibbā…pe… byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā rathe yojetvā ādittāya pathaviyā sampajjalitāya sajotibhūtāya [sañjotibhūtāya (syā. kaṃ. pī.)] sārentipi paccāsārentipi. So tattha dukkhā tibbā…pe… byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā mahantaṃ aṅgārapabbataṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āropentipi oropentipi. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṃ karoti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā tattāya lohakumbhiyā pakkhipanti ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya. So tattha pheṇuddehakaṃ paccati. So tattha pheṇuddehakaṃ paccamāno sakimpi uddhaṃ gacchati, sakimpi adho gacchati, sakimpi tiriyaṃ gacchati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā [nirayapālā punappunaṃ (ka.)] mahāniraye pakkhipanti. So kho pana, bhikkhave, mahānirayo –

‘‘Catukkaṇṇo catudvāro, vibhatto bhāgaso mito;
Ayopākārapariyanto, ayasā paṭikujjito.

‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā’’.

‘‘Anekapariyāyenapi kho ahaṃ, bhikkhave, nirayakathaṃ katheyyaṃ; yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukarā akkhānena pāpuṇituṃ yāva dukkhā nirayā.

251. ‘‘Santi, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā tiṇabhakkhā. Te allānipi tiṇāni sukkhānipi tiṇāni dantullehakaṃ khādanti. Katame ca, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā tiṇabhakkhā? Hatthī assā goṇā gadrabhā ajā migā, ye vā panaññepi keci tiracchānagatā pāṇā tiṇabhakkhā. Sa kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tesaṃ sattānaṃ sahabyataṃ upapajjati ye te sattā tiṇabhakkhā.

‘‘Santi, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā gūthabhakkhā. Te dūratova gūthagandhaṃ ghāyitvā dhāvanti – ‘ettha bhuñjissāma, ettha bhuñjissāmā’ti. Seyyathāpi nāma brāhmaṇā āhutigandhena dhāvanti – ‘ettha bhuñjissāma, ettha bhuñjissāmā’ti; evameva kho, bhikkhave, santi tiracchānagatā pāṇā gūthabhakkhā, te dūratova gūthagandhaṃ ghāyitvā dhāvanti – ‘ettha bhuñjissāma, ettha bhuñjissāmā’ti. Katame ca, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā gūthabhakkhā? Kukkuṭā sūkarā soṇā siṅgālā, ye vā panaññepi keci tiracchānagatā pāṇā gūthabhakkhā. Sa kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tesaṃ sattānaṃ sahabyataṃ upapajjati ye te sattā gūthabhakkhā.

‘‘Santi, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā andhakāre jāyanti andhakāre jīyanti [jiyyanti (ka.)] andhakāre mīyanti [miyyanti (ka.)]. Katame ca, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā andhakāre jāyanti andhakāre jīyanti andhakāre mīyanti? Kīṭā puḷavā [paṭaṅgā (syā. kaṃ. ka.)] gaṇḍuppādā, ye vā panaññepi keci tiracchānagatā pāṇā andhakāre jāyanti andhakāre jīyanti andhakāre mīyanti. Sa kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe rasādo, idha pāpāni kammāni karitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tesaṃ sattānaṃ sahabyataṃ upapajjati ye te sattā andhakāre jāyanti andhakāre jīyanti andhakāre mīyanti.

‘‘Santi, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā udakasmiṃ jāyanti udakasmiṃ jīyanti udakasmiṃ mīyanti. Katame ca, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā udakasmiṃ jāyanti udakasmiṃ jīyanti udakasmiṃ mīyanti? Macchā kacchapā susumārā, ye vā panaññepi keci tiracchānagatā pāṇā udakasmiṃ jāyanti udakasmiṃ jīyanti udakasmiṃ mīyanti. Sa kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tesaṃ sattānaṃ sahabyataṃ upapajjati ye te sattā udakasmiṃ jāyanti udakasmiṃ jīyanti udakasmiṃ mīyanti.

‘‘Santi, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā asucismiṃ jāyanti asucismiṃ jīyanti asucismiṃ mīyanti. Katame ca, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā asucismiṃ jāyanti asucismiṃ jīyanti asucismiṃ mīyanti? Ye te, bhikkhave, sattā pūtimacche vā jāyanti pūtimacche vā jīyanti pūtimacche vā mīyanti pūtikuṇape vā… pe… pūtikummāse vā… candanikāya vā… oligalle vā jāyanti, (ye vā panaññepi keci tiracchānagatā pāṇā asucismiṃ jāyanti asucismiṃ jīyanti asucismiṃ mīyanti.) [( ) natthi sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu] Sa kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tesaṃ sattānaṃ sahabyataṃ upapajjati ye te sattā asucismiṃ jāyanti asucismiṃ jīyanti asucismiṃ mīyanti.

‘‘Anekapariyāyenapi kho ahaṃ, bhikkhave, tiracchānayonikathaṃ katheyyaṃ; yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇituṃ yāva dukkhā tiracchānayoni.

252. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso ekacchiggalaṃ yugaṃ mahāsamudde pakkhipeyya. Tamenaṃ puratthimo vāto pacchimena saṃhareyya, pacchimo vāto puratthimena saṃhareyya, uttaro vāto dakkhiṇena saṃhareyya, dakkhiṇo vāto uttarena saṃhareyya. Tatrāssa kāṇo kacchapo, so vassasatassa vassasatassa [vassasatassa vassasahassassa vassasatasahassassa (sī.), vassasatassa (syā. kaṃ. pī.)] accayena sakiṃ ummujjeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so kāṇo kacchapo amusmiṃ ekacchiggale yuge gīvaṃ paveseyyā’’ti? (‘‘No hetaṃ, bhante’’.) [( ) natthi sī. pī. potthakesu] ‘‘Yadi pana [yadi nūna (sī. syā. kaṃ. pī.)], bhante, kadāci karahaci dīghassa addhuno accayenā’’ti. ‘‘Khippataraṃ kho so, bhikkhave, kāṇo kacchapo amusmiṃ ekacchiggale yuge gīvaṃ paveseyya, ato dullabhatarāhaṃ, bhikkhave, manussattaṃ vadāmi sakiṃ vinipātagatena bālena. Taṃ kissa hetu? Na hettha, bhikkhave, atthi dhammacariyā samacariyā kusalakiriyā puññakiriyā. Aññamaññakhādikā ettha, bhikkhave, vattati dubbalakhādikā’’.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, bālo sace kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena manussattaṃ āgacchati, yāni tāni nīcakulāni – caṇḍālakulaṃ vā nesādakulaṃ vā venakulaṃ [veṇakulaṃ (sī. pī.)] vā rathakārakulaṃ vā pukkusakulaṃ vā. Tathārūpe kule paccājāyati dalidde appannapānabhojane kasiravuttike, yattha kasirena ghāsacchādo labbhati. So ca hoti dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako bavhābādho [bahvābādho (ka.)] kāṇo vā kuṇī vā khujjo vā pakkhahato vā na lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena duccaritaṃ carati vācāya duccaritaṃ carati manasā duccaritaṃ carati. So kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, akkhadhutto paṭhameneva kaliggahena puttampi jīyetha, dārampi jīyetha, sabbaṃ sāpateyyampi jīyetha, uttaripi adhibandhaṃ [anubandhaṃ (sī. pī.), addhubandhaṃ (syā. kaṃ.)] nigaccheyya. Appamattako so, bhikkhave, kaliggaho yaṃ so akkhadhutto paṭhameneva kaliggahena puttampi jīyetha, dārampi jīyetha, sabbaṃ sāpateyyampi jīyetha, uttaripi adhibandhaṃ nigaccheyya. Atha kho ayameva tato mahantataro kaliggaho yaṃ so bālo kāyena duccaritaṃ caritvā vācāya duccaritaṃ caritvā manasā duccaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ayaṃ, bhikkhave, kevalā paripūrā [kevalaparipūrā (sī. pī.) ma. ni. 1.244 pāḷiyā saṃsandetabbā] bālabhūmī’’ti.

253. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsī ca sukatakammakārī ca. No cetaṃ, bhikkhave, paṇḍito sucintitacintī ca abhavissa subhāsitabhāsī ca sukatakammakārī ca, kena naṃ [na tena naṃ (ka.), na naṃ (?)] paṇḍitā jāneyyuṃ – ‘paṇḍito ayaṃ bhavaṃ sappuriso’ti? Yasmā ca kho, bhikkhave, paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsī ca sukatakammakārī ca tasmā naṃ paṇḍitā jānanti – ‘paṇḍito ayaṃ bhavaṃ sappuriso’ti. Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito tividhaṃ diṭṭheva dhamme sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti. Sace, bhikkhave, paṇḍito sabhāyaṃ vā nisinno hoti, rathikāya vā nisinno hoti, siṅghāṭake vā nisinno hoti; tatra ce jano tajjaṃ tassāruppaṃ kathaṃ manteti. Sace, bhikkhave, paṇḍito pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭivirato hoti; tatra, bhikkhave, paṇḍitassa evaṃ hoti – ‘yaṃ kho jano tajjaṃ tassāruppaṃ kathaṃ manteti; saṃvijjanteva te dhammā mayi, ahañca tesu dhammesu sandissāmī’ti. Idaṃ, bhikkhave, paṇḍito paṭhamaṃ diṭṭheva dhamme sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti.

254. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, paṇḍito passati rājāno coraṃ āgucāriṃ gahetvā vividhā kammakāraṇā kārente – kasāhipi tāḷente vettehipi tāḷente addhadaṇḍakehipi tāḷente hatthampi chindante pādampi chindante hatthapādampi chindante kaṇṇampi chindante nāsampi chindante kaṇṇanāsampi chindante bilaṅgathālikampi karonte saṅkhamuṇḍikampi karonte rāhumukhampi karonte jotimālikampi karonte hatthapajjotikampi karonte erakavattikampi karonte cīrakavāsikampi karonte eṇeyyakampi karonte balisamaṃsikampi karonte kahāpaṇikampi karonte khārāpatacchikampi karonte palighaparivattikampi karonte palālapīṭhakampi karonte tattenapi telena osiñcante sunakhehipi khādāpente jīvantampi sūle uttāsente asināpi sīsaṃ chindante. Tatra, bhikkhave, paṇḍitassa evaṃ hoti – ‘yathārūpānaṃ kho pāpakānaṃ kammānaṃ hetu rājāno coraṃ āgucāriṃ gahetvā vividhā kammakāraṇā kārenti kasāhipi tāḷenti, vettehipi tāḷenti, addhadaṇḍakehipi tāḷenti, hatthampi chindanti, pādampi chindanti, hatthapādampi chindanti, kaṇṇampi chindanti, nāsampi chindanti, kaṇṇanāsampi chindanti, bilaṅgathālikampi karonti, saṅkhamuṇḍikampi karonti, rāhumukhampi karonti, jotimālikampi karonti, hatthapajjotikampi karonti, erakavattikampi karonti, cīrakavāsikampi karonti, eṇeyyakampi karonti, balisamaṃsikampi karonti, kahāpaṇikampi karonti, khārāpatacchikampi karonti, palighaparivattikampi karonti, palālapīṭhakampi karonti, tattenapi telena osiñcanti, sunakhehipi khādāpenti, jīvantampi sūle uttāsenti, asināpi sīsaṃ chindanti, na te dhammā mayi saṃvijjanti, ahañca na tesu dhammesu sandissāmī’ti. Idampi, bhikkhave, paṇḍito dutiyaṃ diṭṭheva dhamme sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti.

255. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, paṇḍitaṃ pīṭhasamārūḷhaṃ vā mañcasamārūḷhaṃ vā chamāyaṃ vā semānaṃ, yānissa pubbe kalyāṇāni kammāni katāni kāyena sucaritāni vācāya sucaritāni manasā sucaritāni tānissa tamhi samaye olambanti…pe… seyyathāpi, bhikkhave, mahataṃ pabbatakūṭānaṃ chāyā sāyanhasamayaṃ pathaviyā olambanti ajjholambanti abhippalambanti; evameva kho, bhikkhave, paṇḍitaṃ pīṭhasamārūḷhaṃ vā mañcasamārūḷhaṃ vā chamāyaṃ vā semānaṃ yānissa pubbe kalyāṇāni kammāni katāni kāyena sucaritāni vācāya sucaritāni manasā sucaritāni tānissa tamhi samaye olambanti ajjholambanti abhippalambanti. Tatra, bhikkhave, paṇḍitassa evaṃ hoti – ‘akataṃ vata me pāpaṃ, akataṃ luddaṃ, akataṃ kibbisaṃ; kataṃ kalyāṇaṃ, kataṃ kusalaṃ, kataṃ bhīruttāṇaṃ. Yāvatā, bho, akatapāpānaṃ akataluddānaṃ akatakibbisānaṃ katakalyāṇānaṃ katakusalānaṃ katabhīruttāṇānaṃ gati taṃ gatiṃ pecca gacchāmī’ti. So na socati, na kilamati, na paridevati, na urattāḷiṃ kandati, na sammohaṃ āpajjati. Idampi, bhikkhave, paṇḍito tatiyaṃ diṭṭheva dhamme sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya sucaritaṃ caritvā manasā sucaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Yaṃ kho taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘ekantaṃ iṭṭhaṃ ekantaṃ kantaṃ ekantaṃ manāpa’nti, saggameva taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘ekantaṃ iṭṭhaṃ ekantaṃ kantaṃ ekantaṃ manāpa’nti. Yāvañcidaṃ, bhikkhave, upamāpi na sukarā yāva sukhā saggā’’ti.

256. Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sakkā pana, bhante, upamaṃ kātu’’nti? ‘‘Sakkā bhikkhū’’ti bhagavā avoca. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rājā cakkavattī sattahi ratanehi samannāgato catūhi ca iddhīhi tatonidānaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti. Katamehi sattahi? Idha, bhikkhave, rañño khattiyassa muddhāvasittassa tadahuposathe pannarase sīsaṃnhātassa uposathikassa uparipāsādavaragatassa dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati sahassāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūraṃ. Taṃ disvāna rañño khattiyassa muddhāvasittassa evaṃ hoti [etadahosi (syā. kaṃ. ka.)] – 'sutaṃ kho pana metaṃ yassa rañño khattiyassa muddhāvasittassa tadahuposathe pannarase sīsaṃnhātassa uposathikassa uparipāsādavaragatassa dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati sahassāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūraṃ, so hoti rājā cakkavattīti. Assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattī''ti?

''Atha kho, bhikkhave, rājā khattiyo muddhāvasitto vāmena hatthena bhiṅkāraṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena cakkaratanaṃ abbhukkirati – 'pavattatu bhavaṃ cakkaratanaṃ, abhivijinātu bhavaṃ cakkaratana'nti. Atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ puratthimaṃ disaṃ pavattati. Anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Yasmiṃ kho pana, bhikkhave, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāti tattha rājā cakkavattī vāsaṃ upeti saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Ye kho pana, bhikkhave, puratthimāya disāya paṭirājāno te rājānaṃ cakkavattiṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – 'ehi kho, mahārāja! Svāgataṃ te, mahārāja [svāgataṃ mahārāja (sī. syā. kaṃ. pī.)]! Sakaṃ te, mahārāja! Anusāsa, mahārājā'ti. Rājā cakkavattī evamāha – 'pāṇo na hantabbo, adinnaṃ nādātabbaṃ, kāmesumicchā na caritabbā, musā na bhāsitabbā, majjaṃ na pātabbaṃ, yathābhuttañca bhuñjathā'ti. Ye kho pana, bhikkhave, puratthimāya disāya paṭirājāno te rañño cakkavattissa anuyantā [anuyuttā (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhavanti [ahesuṃ (syā. kaṃ. ka.)].

257. ''Atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā [ajjhogahetvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] paccuttaritvā dakkhiṇaṃ disaṃ pavattati…pe… dakkhiṇaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā pacchimaṃ disaṃ pavattati… pacchimaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā uttaraṃ disaṃ pavattati anvadeva rājā cakkavattī saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Yasmiṃ kho pana, bhikkhave, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāti tattha rājā cakkavattī vāsaṃ upeti saddhiṃ caturaṅginiyā senāya.

''Ye kho pana, bhikkhave, uttarāya disāya paṭirājāno te rājānaṃ cakkavattiṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – 'ehi kho, mahārāja! Svāgataṃ te, mahārāja! Sakaṃ te, mahārāja! Anusāsa, mahārājā'ti. Rājā cakkavattī evamāha – 'pāṇo na hantabbo, adinnaṃ nādātabbaṃ, kāmesumicchā na caritabbā, musā na bhāsitabbā, majjaṃ na pātabbaṃ; yathābhuttañca bhuñjathā'ti. Ye kho pana, bhikkhave, uttarāya disāya paṭirājāno te rañño cakkavattissa anuyantā bhavanti.

''Atha kho taṃ, bhikkhave, cakkaratanaṃ samuddapariyantaṃ pathaviṃ abhivijinitvā tameva rājadhāniṃ paccāgantvā rañño cakkavattissa antepuradvāre akkhāhataṃ maññe tiṭṭhati rañño cakkavattissa antepuradvāraṃ upasobhayamānaṃ. Rañño, bhikkhave, cakkavattissa evarūpaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati.

258. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño cakkavattissa hatthiratanaṃ pātubhavati – sabbaseto sattappatiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo uposatho nāma nāgarājā. Taṃ disvāna rañño cakkavattissa cittaṃ pasīdati – 'bhaddakaṃ vata, bho, hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā'ti. Atha kho taṃ, bhikkhave, hatthiratanaṃ seyyathāpi nāma bhaddo hatthājānīyo dīgharattaṃ suparidanto evameva damathaṃ upeti. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā cakkavattī tameva hatthiratanaṃ vīmaṃsamāno pubbaṇhasamayaṃ abhiruhitvā samuddapariyantaṃ pathaviṃ anusaṃyāyitvā tameva rājadhāniṃ paccāgantvā pātarāsamakāsi. Rañño, bhikkhave, cakkavattissa evarūpaṃ hatthiratanaṃ pātubhavati.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño cakkavattissa assaratanaṃ pātubhavati – sabbaseto kāḷasīso muñjakeso iddhimā vehāsaṅgamo valāhako nāma assarājā. Taṃ disvāna rañño cakkavattissa cittaṃ pasīdati – 'bhaddakaṃ vata, bho, assayānaṃ, sace damathaṃ upeyyā'ti. Atha kho taṃ, bhikkhave, assaratanaṃ seyyathāpi nāma bhaddo assājānīyo dīgharattaṃ suparidanto evameva damathaṃ upeti. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā cakkavattī tameva assaratanaṃ vīmaṃsamāno pubbaṇhasamayaṃ abhiruhitvā samuddapariyantaṃ pathaviṃ anusaṃyāyitvā tameva rājadhāniṃ paccāgantvā pātarāsamakāsi. Rañño, bhikkhave, cakkavattissa evarūpaṃ assaratanaṃ pātubhavati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño cakkavattissa maṇiratanaṃ pātubhavati. So hoti maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato. Tassa kho pana, bhikkhave, maṇiratanassa ābhā samantā yojanaṃ phuṭā hoti. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā cakkavattī tameva maṇiratanaṃ vīmaṃsamāno caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā maṇiṃ dhajaggaṃ āropetvā rattandhakāratimisāya pāyāsi. Ye kho pana, bhikkhave, samantā gāmā ahesuṃ te tenobhāsena kammante payojesuṃ ‘divā’ti maññamānā. Rañño, bhikkhave, cakkavattissa evarūpaṃ maṇiratanaṃ pātubhavati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño cakkavattissa itthiratanaṃ pātubhavati. Sā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷikā [nātikāḷī (sī. pī.)] nāccodātā, atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ, appattā dibbaṃ vaṇṇaṃ. Tassa kho pana, bhikkhave, itthiratanassa evarūpo kāyasamphasso hoti seyyathāpi nāma tūlapicuno vā kappāsapicuno vā. Tassa kho pana, bhikkhave, itthiratanassa sīte uṇhāni gattāni honti, uṇhe sītāni gattāni honti. Tassa kho pana, bhikkhave, itthiratanassa kāyato candanagandho vāyati, mukhato uppalagandho vāyati. Taṃ kho pana, bhikkhave, itthiratanaṃ rañño cakkavattissa pubbuṭṭhāyinī hoti pacchānipātinī kiṃkārapaṭissāvinī manāpacārinī piyavādinī. Taṃ kho pana, bhikkhave, itthiratanaṃ rājānaṃ cakkavattiṃ manasāpi no aticarati, kuto pana kāyena? Rañño, bhikkhave, cakkavattissa evarūpaṃ itthiratanaṃ pātubhavati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño cakkavattissa gahapatiratanaṃ pātubhavati. Tassa kammavipākajaṃ dibbacakkhu pātubhavati, yena nidhiṃ passati sassāmikampi assāmikampi. So rājānaṃ cakkavattiṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘appossukko tvaṃ, deva, hohi. Ahaṃ te dhanena dhanakaraṇīyaṃ [dhanena karaṇīyaṃ (ka.)] karissāmī’ti. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā cakkavattī tameva gahapatiratanaṃ vīmaṃsamāno nāvaṃ abhiruhitvā majjhe gaṅgāya nadiyā sotaṃ ogāhitvā [ogahetvā (sī. pī.)] gahapatiratanaṃ etadavoca – ‘attho me, gahapati, hiraññasuvaṇṇenā’ti. ‘Tena hi, mahārāja, ekaṃ tīraṃ nāvā upetū’ti. ‘Idheva me, gahapati, attho hiraññasuvaṇṇenā’ti. Atha kho taṃ, bhikkhave, gahapatiratanaṃ ubhohi hatthehi udake omasitvā pūraṃ hiraññasuvaṇṇassa kumbhiṃ uddharitvā rājānaṃ cakkavattiṃ etadavoca – ‘alamettāvatā, mahārāja! Katamettāvatā, mahārāja! Pūjitamettāvatā, mahārājā’ti. Rājā cakkavattī evamāha – ‘alamettāvatā, gahapati! Katamettāvatā, gahapati! Pūjitamettāvatā, gahapatī’ti. Rañño, bhikkhave, cakkavattissa evarūpaṃ gahapatiratanaṃ pātubhavati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rañño cakkavattissa pariṇāyakaratanaṃ pātubhavati – paṇḍito byatto medhāvī paṭibalo rājānaṃ cakkavattiṃ upayāpetabbaṃ upayāpetuṃ [upaṭṭhapetabbaṃ upaṭṭhapetuṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] apayāpetabbaṃ apayāpetuṃ ṭhapetabbaṃ ṭhapetuṃ. So rājānaṃ cakkavattiṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘appossukko tvaṃ, deva, hohi. Ahamanusāsissāmī’ti. Rañño, bhikkhave, cakkavattissa evarūpaṃ pariṇāyakaratanaṃ pātubhavati. Rājā, bhikkhave, cakkavattī imehi sattahi ratanehi samannāgato hoti.

259. ‘‘Katamāhi catūhi iddhīhi? Idha, bhikkhave, rājā cakkavattī abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato ativiya aññehi manussehi. Rājā, bhikkhave, cakkavattī imāya paṭhamāya iddhiyā samannāgato hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rājā cakkavattī dīghāyuko hoti ciraṭṭhitiko ativiya aññehi manussehi. Rājā, bhikkhave, cakkavattī imāya dutiyāya iddhiyā samannāgato hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rājā cakkavattī appābādho hoti appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya ativiya aññehi manussehi. Rājā, bhikkhave, cakkavattī imāya tatiyāya iddhiyā samannāgato hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, rājā cakkavattī brāhmaṇagahapatikānaṃ piyo hoti manāpo. Seyyathāpi, bhikkhave, pitā puttānaṃ piyo hoti manāpo, evameva kho, bhikkhave, rājā cakkavattī brāhmaṇagahapatikānaṃ piyo hoti manāpo. Raññopi, bhikkhave, cakkavattissa brāhmaṇagahapatikā piyā honti manāpā. Seyyathāpi, bhikkhave, pitu puttā piyā honti manāpā, evameva kho, bhikkhave, raññopi cakkavattissa brāhmaṇagahapatikā piyā honti manāpā.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā cakkavattī caturaṅginiyā senāya uyyānabhūmiṃ niyyāsi. Atha kho, bhikkhave, brāhmaṇagahapatikā rājānaṃ cakkavattiṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu – ‘ataramāno, deva, yāhi yathā taṃ mayaṃ cirataraṃ passeyyāmā’ti. Rājāpi, bhikkhave, cakkavattī sārathiṃ āmantesi – ‘ataramāno, sārathi, pesehi yathā maṃ brāhmaṇagahapatikā cirataraṃ passeyyu’nti. Rājā, bhikkhave, cakkavattī imāya catutthāya iddhiyā samannāgato hoti. Rājā, bhikkhave, cakkavattī imāhi catūhi iddhīhi samannāgato hoti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu kho rājā cakkavattī imehi sattahi ratanehi samannāgato imāhi catūhi ca iddhīhi tatonidānaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvediyethā’’ti? ‘‘Ekamekenapi, bhante, ratanena [tena ratanena (sī.)] samannāgato rājā cakkavattī tatonidānaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvediyetha, ko pana vādo sattahi ratanehi catūhi ca iddhīhī’’ti?

260. Atha kho bhagavā parittaṃ pāṇimattaṃ pāsāṇaṃ gahetvā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamo nu kho mahantataro – yo cāyaṃ mayā paritto pāṇimatto pāsāṇo gahito yo ca himavā pabbatarājā’’ti? ‘‘Appamattako ayaṃ, bhante, bhagavatā paritto pāṇimatto pāsāṇo gahito; himavantaṃ pabbatarājānaṃ upanidhāya saṅkhampi na upeti; kalabhāgampi na upeti; upanidhampi na upetī’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yaṃ rājā cakkavattī sattahi ratanehi samannāgato catūhi ca iddhīhi tatonidānaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti taṃ dibbassa sukhassa upanidhāya saṅkhampi na upeti; kalabhāgampi na upeti; upanidhampi na upeti’’.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito sace kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena manussattaṃ āgacchati, yāni tāni uccākulāni – khattiyamahāsālakulaṃ vā brāhmaṇamahāsālakulaṃ vā gahapatimahāsālakulaṃ vā tathārūpe kule paccājāyati aḍḍhe mahaddhane mahābhoge pahūtajātarūparajate pahūtavittūpakaraṇe pahūtadhanadhaññe. So ca hoti abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato, lābhī annassa pānassa vatthassa yānassa mālāgandhavilepanassa seyyāvasathapadīpeyyassa. So kāyena sucaritaṃ carati, vācāya sucaritaṃ carati, manasā sucaritaṃ carati. So kāyena sucaritaṃ caritvā, vācāya sucaritaṃ caritvā, manasā sucaritaṃ caritvā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Seyyathāpi, bhikkhave, akkhadhutto paṭhameneva kaṭaggahena mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigaccheyya; appamattako so, bhikkhave, kaṭaggaho yaṃ so akkhadhutto paṭhameneva kaṭaggahena mahantaṃ bhogakkhandhaṃ adhigaccheyya. Atha kho ayameva tato mahantataro kaṭaggaho yaṃ so paṇḍito kāyena sucaritaṃ caritvā, vācāya sucaritaṃ caritvā, manasā sucaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ayaṃ, bhikkhave, kevalā paripūrā paṇḍitabhūmī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Bālapaṇḍitasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Devadūtasuttaṃ

261. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dve agārā sadvārā [sandhidvārā (ka.)], tattha cakkhumā puriso majjhe ṭhito passeyya manusse gehaṃ pavisantepi nikkhamantepi anucaṅkamantepi anuvicarantepi; evameva kho ahaṃ, bhikkhave, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi – ‘ime vata bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manussesu upapannā. Ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tiracchānayoniṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā’’’ti.

262. ‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā nānābāhāsu gahetvā yamassa rañño dassenti – ‘ayaṃ, deva, puriso amatteyyo apetteyyo asāmañño abrāhmañño, na kule jeṭṭhāpacāyī. Imassa devo daṇḍaṃ paṇetū’ti. Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā paṭhamaṃ devadūtaṃ samanuyuñjati samanugāhati samanubhāsati – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu paṭhamaṃ devadūtaṃ pātubhūta’nti? So evamāha – ‘nāddasaṃ, bhante’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu daharaṃ kumāraṃ mandaṃ uttānaseyyakaṃ sake muttakarīse palipannaṃ semāna’nti? So evamāha – ‘addasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, tassa te viññussa sato mahallakassa na etadahosi – ahampi khomhi jātidhammo, jātiṃ anatīto. Handāhaṃ kalyāṇaṃ karomi kāyena vācāya manasā’ti? So evamāha – ‘nāsakkhissaṃ, bhante, pamādassaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, pamādavatāya na kalyāṇamakāsi kāyena vācāya manasā. Taggha tvaṃ, ambho purisa, tathā karissanti yathā taṃ pamattaṃ. Taṃ kho pana te etaṃ pāpakammaṃ [pāpaṃ kammaṃ (sī. pī.)] neva mātarā kataṃ na pitarā kataṃ na bhātarā kataṃ na bhaginiyā kataṃ na mittāmaccehi kataṃ na ñātisālohitehi kataṃ na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ na devatāhi kataṃ, tayāvetaṃ pāpakammaṃ [pāpaṃ kammaṃ (sī. pī.)] kataṃ, tvaññevetassa vipākaṃ paṭisaṃvedissasī’’’ti.

263. ‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā paṭhamaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā samanugāhitvā samanubhāsitvā dutiyaṃ devadūtaṃ samanuyuñjati samanugāhati samanubhāsati – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu dutiyaṃ devadūtaṃ pātubhūta’nti? So evamāha – ‘nāddasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu itthiṃ vā purisaṃ vā ( ) [(āsītikaṃ vā nāvutikaṃ vā vassasatikaṃ vā jātiyā) (ka. sī. syā. kaṃ. pī.) tikaṅguttarepi] jiṇṇaṃ gopānasivaṅkaṃ bhoggaṃ daṇḍaparāyanaṃ pavedhamānaṃ gacchantaṃ āturaṃ gatayobbanaṃ khaṇḍadantaṃ palitakesaṃ vilūnaṃ khalitasiraṃ [khalitaṃsiro (sī.), khalitaṃsiraṃ (syā. kaṃ. pī.)] valinaṃ tilakāhatagatta’nti? So evamāha – ‘addasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, tassa te viññussa sato mahallakassa na etadahosi – ahampi khomhi jarādhammo, jaraṃ anatīto. Handāhaṃ kalyāṇaṃ karomi kāyena vācāya manasā’ti? So evamāha – ‘nāsakkhissaṃ, bhante, pamādassaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, pamādavatāya na kalyāṇamakāsi kāyena vācāya manasā. Taggha tvaṃ, ambho purisa, tathā karissanti yathā taṃ pamattaṃ. Taṃ kho pana te etaṃ pāpakammaṃ neva mātarā kataṃ na pitarā kataṃ na bhātarā kataṃ na bhaginiyā kataṃ na mittāmaccehi kataṃ na ñātisālohitehi kataṃ na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ na devatāhi kataṃ, tayāvetaṃ pāpakammaṃ kataṃ, tvaññevetassa vipākaṃ paṭisaṃvedissasī’’’ti.

264. ‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā dutiyaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā samanugāhitvā samanubhāsitvā tatiyaṃ devadūtaṃ samanuyuñjati samanugāhati samanubhāsati – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu tatiyaṃ devadūtaṃ pātubhūta’nti? So evamāha – ‘nāddasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu itthiṃ vā purisaṃ vā ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ sake muttakarīse palipannaṃ semānaṃ aññehi vuṭṭhāpiyamānaṃ aññehi saṃvesiyamāna’nti? So evamāha – ‘addasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, tassa te viññussa sato mahallakassa na etadahosi – ahampi khomhi byādhidhammo, byādhiṃ anatīto. Handāhaṃ kalyāṇaṃ karomi kāyena vācāya manasā’ti? So evamāha – ‘nāsakkhissaṃ, bhante, pamādassaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, pamādavatāya na kalyāṇamakāsi kāyena vācāya manasā. Taggha tvaṃ, ambho purisa, tathā karissanti yathā taṃ pamattaṃ. Taṃ kho pana te etaṃ pāpakammaṃ neva mātarā kataṃ na pitarā kataṃ na bhātarā kataṃ na bhaginiyā kataṃ na mittāmaccehi kataṃ na ñātisālohitehi kataṃ na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ na devatāhi kataṃ, tayāvetaṃ pāpakammaṃ kataṃ, tvaññevetassa vipākaṃ paṭisaṃvedissasī’’’ti.

265. ‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā tatiyaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā samanugāhitvā samanubhāsitvā catutthaṃ devadūtaṃ samanuyuñjati samanugāhati samanubhāsati – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu catutthaṃ devadūtaṃ pātubhūta’nti? So evamāha – ‘nāddasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu rājāno coraṃ āgucāriṃ gahetvā vividhā kammakāraṇā kārente – kasāhipi tāḷente vettehipi tāḷente addhadaṇḍakehipi tāḷente hatthampi chindante pādampi chindante hatthapādampi chindante kaṇṇampi chindante nāsampi chindante kaṇṇanāsampi chindante bilaṅgathālikampi karonte saṅkhamuṇḍikampi karonte rāhumukhampi karonte jotimālikampi karonte hatthapajjotikampi karonte erakavattikampi karonte cīrakavāsikampi karonte eṇeyyakampi karonte baḷisamaṃsikampi karonte kahāpaṇikampi karonte khārāpatacchikampi karonte palighaparivattikampi karonte palālapīṭhakampi karonte tattenapi telena osiñcante sunakhehipi khādāpente jīvantampi sūle uttāsente asināpi sīsaṃ chindante’ti? So evamāha – ‘addasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, tassa te viññussa sato mahallakassa na etadahosi – ye kira, bho, pāpakāni kammāni karonti te diṭṭheva dhamme evarūpā vividhā kammakāraṇā karīyanti, kimaṅgaṃ [kimaṅga (sī. pī.)] pana parattha! Handāhaṃ kalyāṇaṃ karomi kāyena vācāya manasā’ti? So evamāha – ‘nāsakkhissaṃ, bhante, pamādassaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, pamādavatāya na kalyāṇamakāsi kāyena vācāya manasā. Taggha tvaṃ, ambho purisa, tathā karissanti yathā taṃ pamattaṃ. Taṃ kho pana te etaṃ pāpakammaṃ neva mātarā kataṃ na pitarā kataṃ na bhātarā kataṃ na bhaginiyā kataṃ na mittāmaccehi kataṃ na ñātisālohitehi kataṃ na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ na devatāhi kataṃ, tayāvetaṃ pāpakammaṃ kataṃ, tvaññevetassa vipākaṃ paṭisaṃvedissasī’’’ti.

266. ‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā catutthaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā samanugāhitvā samanubhāsitvā pañcamaṃ devadūtaṃ samanuyuñjati samanugāhati samanubhāsati – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu pañcamaṃ devadūtaṃ pātubhūta’nti? So evamāha – ‘nāddasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, na tvaṃ addasa manussesu itthiṃ vā purisaṃ vā ekāhamataṃ vā dvīhamataṃ vā tīhamataṃ vā uddhumātakaṃ vinīlakaṃ vipubbakajāta’nti? So evamāha – ‘addasaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, tassa te viññussa sato mahallakassa na etadahosi – ahampi khomhi maraṇadhammo, maraṇaṃ anatīto. Handāhaṃ kalyāṇaṃ karomi kāyena vācāya manasā’ti? So evamāha – ‘nāsakkhissaṃ, bhante, pamādassaṃ, bhante’’’ti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā evamāha – ‘ambho purisa, pamādavatāya na kalyāṇamakāsi kāyena vācāya manasā. Taggha tvaṃ, ambho purisa, tathā karissanti yathā taṃ pamattaṃ. Taṃ kho pana te etaṃ pāpakammaṃ neva mātarā kataṃ na pitarā kataṃ na bhātarā kataṃ na bhaginiyā kataṃ na mittāmaccehi kataṃ na ñātisālohitehi kataṃ na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ na devatāhi kataṃ, tayāvetaṃ pāpakammaṃ kataṃ, tvaññevetassa vipākaṃ paṭisaṃvedissasī’’’ti.

267. ‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, yamo rājā pañcamaṃ devadūtaṃ samanuyuñjitvā samanugāhitvā samanubhāsitvā tuṇhī hoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā pañcavidhabandhanaṃ nāma kammakāraṇaṃ karonti – tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamenti, tattaṃ ayokhilaṃ dutiye hatthe gamenti, tattaṃ ayokhilaṃ pāde gamenti, tattaṃ ayokhilaṃ dutiye pāde gamenti, tattaṃ ayokhilaṃ majjheurasmiṃ gamenti. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṃ karoti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā saṃvesetvā kuṭhārīhi tacchanti…pe… tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā vāsīhi tacchanti…pe… tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā rathe yojetvā ādittāya pathaviyā sampajjalitāya sajotibhūtāya sārentipi, paccāsārentipi…pe… tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā mahantaṃ aṅgārapabbataṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ āropentipi oropentipi…pe… tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā uddhaṃpādaṃ adhosiraṃ gahetvā tattāya lohakumbhiyā pakkhipanti ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya. So tattha pheṇuddehakaṃ paccati. So tattha pheṇuddehakaṃ paccamāno sakimpi uddhaṃ gacchati, sakimpi adho gacchati, sakimpi tiriyaṃ gacchati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā mahāniraye pakkhipanti. So kho pana, bhikkhave, mahānirayo –

‘‘Catukkaṇṇo catudvāro, vibhatto bhāgaso mito;
Ayopākārapariyanto, ayasā paṭikujjito.

‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasāyutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā’’.

268. ‘‘Tassa kho pana, bhikkhave, mahānirayassa puratthimāya bhittiyā acci uṭṭhahitvā pacchimāya bhittiyā paṭihaññati, pacchimāya bhittiyā acci uṭṭhahitvā puratthimāya bhittiyā paṭihaññati, uttarāya bhittiyā acci uṭṭhahitvā dakkhiṇāya bhittiyā paṭihaññati, dakkhiṇāya bhittiyā acci uṭṭhahitvā uttarāya bhittiyā paṭihaññati, heṭṭhā acci uṭṭhahitvā upari paṭihaññati, uparito acci uṭṭhahitvā heṭṭhā paṭihaññati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena tassa mahānirayassa puratthimaṃ dvāraṃ apāpurīyati [avāpurīyati (sī.)]. So tattha sīghena javena dhāvati. Tassa sīghena javena dhāvato chavimpi ḍayhati, cammampi ḍayhati, maṃsampi ḍayhati, nhārumpi ḍayhati, aṭṭhīnipi sampadhūpāyanti, ubbhataṃ tādisameva hoti. Yato ca kho so, bhikkhave, bahusampatto hoti, atha taṃ dvāraṃ pidhīyati [pithīyati (sī. syā. kaṃ. pī.)]. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena tassa mahānirayassa pacchimaṃ dvāraṃ apāpurīyati…pe… uttaraṃ dvāraṃ apāpurīyati…pe… dakkhiṇaṃ dvāraṃ apāpurīyati. So tattha sīghena javena dhāvati. Tassa sīghena javena dhāvato chavimpi ḍayhati, cammampi ḍayhati, maṃsampi ḍayhati, nhārumpi ḍayhati, aṭṭhīnipi sampadhūpāyanti, ubbhataṃ tādisameva hoti. Yato ca kho so, bhikkhave, bahusampatto hoti, atha taṃ dvāraṃ pidhīyati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Hoti kho so, bhikkhave, samayo yaṃ kadāci karahaci dīghassa addhuno accayena tassa mahānirayassa puratthimaṃ dvāraṃ apāpurīyati. So tattha sīghena javena dhāvati. Tassa sīghena javena dhāvato chavimpi ḍayhati, cammampi ḍayhati, maṃsampi ḍayhati, nhārumpi ḍayhati, aṭṭhīnipi sampadhūpāyanti, ubbhataṃ tādisameva hoti. So tena dvārena nikkhamati.

269. ‘‘Tassa kho pana, bhikkhave, mahānirayassa samanantarā sahitameva mahanto gūthanirayo. So tattha patati. Tasmiṃ kho pana, bhikkhave, gūthaniraye sūcimukhā pāṇā chaviṃ chindanti, chaviṃ chetvā cammaṃ chindanti, cammaṃ chetvā maṃsaṃ chindanti, maṃsaṃ chetvā nhāruṃ chindanti, nhāruṃ chetvā aṭṭhiṃ chindanti, aṭṭhiṃ chetvā aṭṭhimiñjaṃ khādanti. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Tassa kho pana, bhikkhave, gūthanirayassa samanantarā sahitameva mahanto kukkulanirayo. So tattha patati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Tassa kho pana, bhikkhave, kukkulanirayassa samanantarā sahitameva mahantaṃ simbalivanaṃ uddhaṃ [uccaṃ (syā. kaṃ.), ubbhato (ka.)] yojanamuggataṃ soḷasaṅgulakaṇṭakaṃ [soḷasaṅgulakaṇḍakaṃ (sī.)] ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ. Tattha āropentipi oropentipi. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Tassa kho pana, bhikkhave, simbalivanassa samanantarā sahitameva mahantaṃ asipattavanaṃ. So tattha pavisati. Tassa vāteritāni pattāni patitāni hatthampi chindanti, pādampi chindanti, hatthapādampi chindanti, kaṇṇampi chindanti, nāsampi chindanti, kaṇṇanāsampi chindanti. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Tassa kho pana, bhikkhave, asipattavanassa samanantarā sahitameva mahatī khārodakā nadī [khārodikā nadī (sī.)]. So tattha patati. So tattha anusotampi vuyhati, paṭisotampi vuyhati, anusotapaṭisotampi vuyhati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

270. ‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā balisena uddharitvā thale patiṭṭhāpetvā evamāhaṃsu – ‘ambho purisa, kiṃ icchasī’ti? So evamāha – ‘jighacchitosmi, bhante’ti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaritvā ādittena sampajjalitena sajotibhūtena tattaṃ lohaguḷaṃ mukhe pakkhipanti ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ. So tassa [taṃ tassa (ka.), tassa (sī. pī.)] oṭṭhampi dahati [ḍayhati (sī. syā. kaṃ. pī.)], mukhampi dahati, kaṇṭhampi dahati, urampi [udarampi (sī. syā. kaṃ.)] dahati, antampi antaguṇampi ādāya adhobhāgā nikkhamati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti.

‘‘Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā evamāhaṃsu – ‘ambho purisa, kiṃ icchasī’ti? So evamāha – ‘pipāsitosmi, bhante’ti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā tattena ayosaṅkunā mukhaṃ vivaritvā ādittena sampajjalitena sajotibhūtena tattaṃ tambalohaṃ mukhe āsiñcanti ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ. Taṃ tassa [ettha pana pāṭhabhedo natthi] oṭṭhampi dahati, mukhampi dahati, kaṇṭhampi dahati, urampi dahati, antampi antaguṇampi ādāya adhobhāgā nikkhamati. So tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedeti, na ca tāva kālaṅkaroti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti. Tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā puna mahāniraye pakkhipanti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, yamassa rañño etadahosi – ‘ye kira, bho, loke pāpakāni akusalāni kammāni karonti te evarūpā vividhā kammakāraṇā karīyanti. Aho vatāhaṃ manussattaṃ labheyyaṃ. Tathāgato ca loke uppajjeyya arahaṃ sammāsambuddho. Tañcāhaṃ bhagavantaṃ payirupāseyyaṃ. So ca me bhagavā dhammaṃ deseyya. Tassa cāhaṃ bhagavato dhammaṃ ājāneyya’nti. Taṃ kho panāhaṃ, bhikkhave, nāññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā sutvā vadāmi, api ca yadeva sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadevāhaṃ vadāmī’’ti.

271. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna [idaṃ vatvā (sī. pī.) evamīdisesu ṭhānesu] sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā;
Te dīgharattaṃ socanti, hīnakāyūpagā narā.

‘‘Ye ca kho devadūtehi, santo sappurisā idha;
Coditā nappamajjanti, ariyadhamme kudācanaṃ.

‘‘Upādāne bhayaṃ disvā, jātimaraṇasambhave;
Anupādā vimuccanti, jātimaraṇasaṅkhaye.

‘‘Te khemappattā sukhino, diṭṭhadhammābhinibbutā;
Sabbaverabhayātītā, sabbadukkhaṃ [sabbadukkhā (ka.)] upaccagu’’nti.

Devadūtasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Suññatavaggo niṭṭhito tatiyo.

Tassuddānaṃ –
Dvidhāva suññatā hoti, abbhutadhammabākulaṃ;
Aciravatabhūmijanāmo, anuruddhupakkilesaṃ;
Bālapaṇḍito devadūtañca te dasāti.

4. Vibhaṅgavaggo

1. Bhaddekarattasuttaṃ

272. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘bhaddekarattassa vo, bhikkhave, uddesañca vibhaṅgañca desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

‘‘Paccuppannañca yo [yaṃ (nettipāḷi)] dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ [asaṃhiraṃ (syā. kaṃ. ka.)] asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ [kiccaṃ ātappaṃ (sī. ka.)], ko jaññā maraṇaṃ suve;

Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

‘‘Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate muni’’ [munīti (sī. syā. kaṃ. pī.)].

273. ‘‘Kathañca, bhikkhave, atītaṃ anvāgameti? ‘Evaṃrūpo ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ samanvāneti, ‘evaṃvedano ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ samanvāneti, ‘evaṃsañño ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ samanvāneti, ‘evaṃsaṅkhāro ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ samanvāneti, ‘evaṃviññāṇo ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ samanvāneti – evaṃ kho, bhikkhave, atītaṃ anvāgameti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, atītaṃ nānvāgameti? ‘Evaṃrūpo ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ na samanvāneti, ‘evaṃvedano ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ na samanvāneti, ‘evaṃsañño ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ na samanvāneti, ‘evaṃsaṅkhāro ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ na samanvāneti, ‘evaṃviññāṇo ahosiṃ atītamaddhāna’nti tattha nandiṃ na samanvāneti – evaṃ kho, bhikkhave, atītaṃ nānvāgameti.

274. ‘‘Kathañca, bhikkhave, anāgataṃ paṭikaṅkhati? ‘Evaṃrūpo siyaṃ anāgatamaddhāna’nti tattha nandiṃ samanvāneti, evaṃvedano siyaṃ…pe… evaṃsañño siyaṃ… evaṃsaṅkhāro siyaṃ… evaṃviññāṇo siyaṃ anāgatamaddhānanti tattha nandiṃ samanvāneti – evaṃ kho, bhikkhave, anāgataṃ paṭikaṅkhati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati? ‘Evaṃrūpo siyaṃ anāgatamaddhāna’nti tattha nandiṃ na samanvāneti, evaṃvedano siyaṃ … evaṃsañño siyaṃ… evaṃsaṅkhāro siyaṃ… ‘evaṃviññāṇo siyaṃ anāgatamaddhāna’nti tattha nandiṃ na samanvāneti – evaṃ kho, bhikkhave, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati.

275. ‘‘Kathañca, bhikkhave, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati? Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati, rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ; vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati, viññāṇavantaṃ vā attānaṃ attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ – evaṃ kho, bhikkhave, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati? Idha, bhikkhave, sutavā ariyasāvako ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto na rūpaṃ attato samanupassati, na rūpavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā rūpaṃ, na rūpasmiṃ vā attānaṃ; na vedanaṃ… na saññaṃ… na saṅkhāre… na viññāṇaṃ attato samanupassati, na viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā viññāṇaṃ, na viññāṇasmiṃ vā attānaṃ – evaṃ kho, bhikkhave, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati.

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

‘‘Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

‘‘Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;

Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘‘Bhaddekarattassa vo, bhikkhave, uddesañca vibhaṅgañca desessāmī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vutta’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Bhaddekarattasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Ānandabhaddekarattasuttaṃ

276. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā ānando upaṭṭhānasālāyaṃ bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca bhāsati.

Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenupaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘ko nu kho, bhikkhave, upaṭṭhānasālāyaṃ bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsī’’ti? ‘‘Āyasmā, bhante, ānando upaṭṭhānasālāyaṃ bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsī’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘yathā kathaṃ pana tvaṃ, ānanda, bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsī’’ti? ‘‘Evaṃ kho ahaṃ, bhante, bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandassesiṃ samādapesiṃ samuttejesiṃ sampahaṃsesiṃ, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsiṃ –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

‘‘Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

‘‘Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate muni’’.

277. ‘‘Kathañca, āvuso, atītaṃ anvāgameti? Evaṃrūpo ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ samanvāneti, evaṃvedano ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ samanvāneti, evaṃsañño ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ samanvāneti, evaṃsaṅkhāro ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ samanvāneti, evaṃviññāṇo ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ samanvāneti – evaṃ kho, āvuso, atītaṃ anvāgameti.

‘‘Kathañca, āvuso, atītaṃ nānvāgameti? Evaṃrūpo ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ na samanvāneti, evaṃvedano ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ na samanvāneti, evaṃsañño ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ na samanvāneti, evaṃsaṅkhāro ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ na samanvāneti, evaṃviññāṇo ahosiṃ atītamaddhānanti tattha nandiṃ na samanvāneti – evaṃ kho, āvuso, atītaṃ nānvāgameti.

‘‘Kathañca, āvuso, anāgataṃ paṭikaṅkhati? Evaṃrūpo siyaṃ anāgatamaddhānanti tattha nandiṃ samanvāneti, evaṃvedano siyaṃ…pe… evaṃsañño siyaṃ… evaṃsaṅkhāro siyaṃ… evaṃviññāṇo siyaṃ anāgatamaddhānanti tattha nandiṃ samanvāneti – evaṃ kho, āvuso, anāgataṃ paṭikaṅkhati.

‘‘Kathañca, āvuso, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati? Evaṃrūpo siyaṃ anāgatamaddhānanti tattha nandiṃ na samanvāneti, evaṃvedano siyaṃ…pe… evaṃsañño siyaṃ… evaṃsaṅkhāro siyaṃ… evaṃviññāṇo siyaṃ anāgatamaddhānanti tattha nandiṃ na samanvāneti – evaṃ kho, āvuso, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati.

‘‘Kathañca, āvuso, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati? Idha, āvuso, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati, rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ; vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati, viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ – evaṃ kho, āvuso, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati.

‘‘Kathañca, āvuso, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati? Idha, āvuso, sutavā ariyasāvako ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto na rūpaṃ attato samanupassati, na rūpavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā rūpaṃ, na rūpasmiṃ vā attānaṃ; na vedanaṃ… na saññaṃ… na saṅkhāre… na viññāṇaṃ attato samanupassati, na viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā viññāṇaṃ, na viññāṇasmiṃ vā attānaṃ – evaṃ kho, āvuso, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati.

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

‘‘Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

‘‘Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘Evaṃ kho ahaṃ, bhante, bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandassesiṃ samādapesiṃ samuttejesiṃ sampahaṃsesiṃ, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsi’’nti.

278. ‘‘Sādhu, sādhu, ānanda! Sādhu kho tvaṃ, ānanda, bhikkhūnaṃ dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsi –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya…pe…
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘Kathañca, ānanda, atītaṃ anvāgameti…pe… evaṃ kho, ānanda, atītaṃ anvāgameti. Kathañca, ānanda, atītaṃ nānvāgameti…pe… evaṃ kho, ānanda, atītaṃ nānvāgameti. Kathañca, ānanda, anāgataṃ paṭikaṅkhati…pe… evaṃ kho, ānanda, anāgataṃ paṭikaṅkhati. Kathañca, ānanda, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati…pe… evaṃ kho, ānanda, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati. Kathañca, ānanda, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati…pe… evaṃ kho, ānanda, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati. Kathañca, ānanda, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati…pe… evaṃ kho, ānanda, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati.

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya…pe…
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Ānandabhaddekarattasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttaṃ

279. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati tapodārāme. Atha kho āyasmā samiddhi rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya yena tapodo [tapodā (sī.)] tenupasaṅkami gattāni parisiñcituṃ. Tapode gattāni parisiñcitvā paccuttaritvā ekacīvaro aṭṭhāsi gattāni pubbāpayamāno [sukkhāpayamāno (ka.)]. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ tapodaṃ obhāsetvā yenāyasmā samiddhi tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā āyasmantaṃ samiddhiṃ etadavoca – ‘‘dhāresi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañcā’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, āvuso, dhāremi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Tvaṃ panāvuso, dhāresi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañcā’’ti? ‘‘Ahampi kho, bhikkhu, na dhāremi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Dhāresi pana tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattiyo gāthā’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, āvuso, dhāremi bhaddekarattiyo gāthāti. Tvaṃ panāvuso, dhāresi bhaddekarattiyo gāthā’’ti? ‘‘Ahampi kho, bhikkhu na dhāremi bhaddekarattiyo gāthāti. Uggaṇhāhi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca; pariyāpuṇāhi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca; dhārehi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Atthasaṃhito, bhikkhu, bhaddekarattassa uddeso ca vibhaṅgo ca ādibrahmacariyako’’ti. Idamavoca sā devatā; idaṃ vatvā tatthevantaradhāyi.

280. Atha kho āyasmā samiddhi tassā rattiyā accayena yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā samiddhi bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhāhaṃ, bhante, rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya yena tapodo tenupasaṅkamiṃ gattāni parisiñcituṃ. Tapode gattāni parisiñcitvā paccuttaritvā ekacīvaro aṭṭhāsiṃ gattāni pubbāpayamāno. Atha kho bhante, aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ tapodaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā maṃ etadavoca – ‘dhāresi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañcā’’’ti?

‘‘Evaṃ vutte ahaṃ, bhante, taṃ devataṃ etadavocaṃ – ‘na kho ahaṃ, āvuso, dhāremi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Tvaṃ panāvuso, dhāresi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañcā’ti? ‘Ahampi kho, bhikkhu, na dhāremi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Dhāresi pana tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattiyo gāthā’ti? ‘Na kho ahaṃ, āvuso, dhāremi bhaddekarattiyo gāthāti. Tvaṃ panāvuso, dhāresi bhaddekarattiyo gāthā’ti? ‘Ahampi kho, bhikkhu, na dhāremi bhaddekarattiyo gāthāti. Uggaṇhāhi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca; pariyāpuṇāhi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca; dhārehi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Atthasaṃhito, bhikkhu, bhaddekarattassa uddeso ca vibhaṅgo ca ādibrahmacariyako’ti. Idamavoca, bhante, sā devatā; idaṃ vatvā tatthevantaradhāyi. Sādhu me, bhante, bhagavā bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca desetū’’ti. ‘‘Tena hi, bhikkhu, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā samiddhi bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

‘‘Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

‘‘Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

Idamavoca bhagavā; idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ, acirapakkantassa bhagavato, etadahosi – ‘‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

‘‘Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

‘‘Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’’ti?

Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ; pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’’ti.

281. Atha kho te bhikkhū yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā mahākaccānena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavocuṃ – ‘‘idaṃ kho no, āvuso kaccāna, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya…pe…
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘Tesaṃ no, āvuso kaccāna, amhākaṃ, acirapakkantassa bhagavato, etadahosi – idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya…pe…
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyāti? Tesaṃ no, āvuso kaccāna, amhākaṃ etadahosi – 'ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā'ti. Vibhajatāyasmā mahākaccāno''ti.

''Seyyathāpi, āvuso, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva mūlaṃ atikkamma khandhaṃ sākhāpalāse sāraṃ pariyesitabbaṃ maññeyya; evaṃ sampadamidaṃ āyasmantānaṃ satthari sammukhībhūte taṃ bhagavantaṃ atisitvā amhe etamatthaṃ paṭipucchitabbaṃ maññatha [maññetha (pī.)]. So hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato. So ceva panetassa kālo ahosi yaṃ bhagavantaṃyeva etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, yathā vo bhagavā byākareyya tathā naṃ dhāreyyāthā''ti.

''Addhāvuso kaccāna, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato. So ceva panetassa kālo ahosi yaṃ bhagavantaṃyeva etamatthaṃ paṭipuccheyyāma; yathā no bhagavā byākareyya tathā naṃ dhāreyyāma. Api cāyasmā mahākaccāno satthuceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ; pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Vibhajatāyasmā mahākaccāno agaruṃ karitvā''ti [agarukaritvā (sī. syā. kaṃ. pī.)].

''Tena hāvuso, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī''ti. ''Evamāvuso''ti kho te bhikkhū āyasmato mahākaccānassa paccassosuṃ. Āyasmā mahākaccāno etadavoca –

''Yaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho –

> ''Atītaṃ nānvāgameyya…pe…
> Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī''ti.

Imassa kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi –

282. ''Kathañca, āvuso, atītaṃ anvāgameti? Iti me cakkhu ahosi atītamaddhānaṃ iti rūpāti – tattha chandarāgappaṭibaddhaṃ [chandarāgappaṭibandhaṃ (ka.)] hoti viññāṇaṃ, chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto atītaṃ anvāgameti. Iti me sotaṃ ahosi atītamaddhānaṃ iti saddāti…pe… iti me ghānaṃ ahosi atītamaddhānaṃ iti gandhāti… iti me jivhā ahosi atītamaddhānaṃ iti rasāti… iti me kāyo ahosi atītamaddhānaṃ iti phoṭṭhabbāti… iti me mano ahosi atītamaddhānaṃ iti dhammāti – tattha chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto atītaṃ anvāgameti – evaṃ kho, āvuso, atītaṃ anvāgameti.

''Kathañca, āvuso, atītaṃ nānvāgameti? Iti me cakkhu ahosi atītamaddhānaṃ iti rūpāti – tattha na chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, na chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa na tadabhinandati, na tadabhinandanto atītaṃ nānvāgameti. Iti me sotaṃ ahosi atītamaddhānaṃ iti saddāti…pe… iti me ghānaṃ ahosi atītamaddhānaṃ iti gandhāti… iti me jivhā ahosi atītamaddhānaṃ iti rasāti… iti me kāyo ahosi atītamaddhānaṃ iti phoṭṭhabbāti… iti me mano ahosi atītamaddhānaṃ iti dhammāti – tattha na chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, na chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa, na tadabhinandati, na tadabhinandanto atītaṃ nānvāgameti – evaṃ kho, āvuso, atītaṃ nānvāgameti.

283. ‘‘Kathañca, āvuso, anāgataṃ paṭikaṅkhati? Iti me cakkhu siyā anāgatamaddhānaṃ iti rūpāti – appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṃ paṇidahati, cetaso paṇidhānapaccayā tadabhinandati, tadabhinandanto anāgataṃ paṭikaṅkhati. Iti me sotaṃ siyā anāgatamaddhānaṃ iti saddāti…pe… iti me ghānaṃ siyā anāgatamaddhānaṃ iti gandhāti… iti me jivhā siyā anāgatamaddhānaṃ iti rasāti… iti me kāyo siyā anāgatamaddhānaṃ iti phoṭṭhabbāti… iti me mano siyā anāgatamaddhānaṃ iti dhammāti – appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṃ paṇidahati, cetaso paṇidhānapaccayā tadabhinandati, tadabhinandanto anāgataṃ paṭikaṅkhati – evaṃ kho, āvuso, anāgataṃ paṭikaṅkhati.

‘‘Kathañca, āvuso, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati? Iti me cakkhu siyā anāgatamaddhānaṃ iti rūpāti – appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṃ nappaṇidahati, cetaso appaṇidhānapaccayā na tadabhinandati, na tadabhinandanto anāgataṃ nappaṭikaṅkhati. Iti me sotaṃ siyā anāgatamaddhānaṃ iti saddāti…pe… iti me ghānaṃ siyā anāgatamaddhānaṃ iti gandhāti… iti me jivhā siyā anāgatamaddhānaṃ iti rasāti… iti me kāyo siyā anāgatamaddhānaṃ iti phoṭṭhabbāti… iti me mano siyā anāgatamaddhānaṃ iti dhammāti – appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittaṃ nappaṇidahati, cetaso appaṇidhānapaccayā na tadabhinandati, na tadabhinandanto anāgataṃ nappaṭikaṅkhati – evaṃ kho, āvuso, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati.

284. ‘‘Kathañca, āvuso, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati? Yañcāvuso, cakkhu ye ca rūpā – ubhayametaṃ paccuppannaṃ. Tasmiṃ ce paccuppanne chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīrati. Yañcāvuso, sotaṃ ye ca saddā…pe… yañcāvuso, ghānaṃ ye ca gandhā… yā cāvuso, jivhā ye ca rasā… yo cāvuso, kāyo ye ca phoṭṭhabbā… yo cāvuso, mano ye ca dhammā – ubhayametaṃ paccuppannaṃ. Tasmiṃ ce paccuppanne chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīrati – evaṃ kho, āvuso, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati.

‘‘Kathañca, āvuso, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati? Yañcāvuso, cakkhu ye ca rūpā – ubhayametaṃ paccuppannaṃ. Tasmiṃ ce paccuppanne na chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, na chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa na tadabhinandati, na tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati. Yañcāvuso, sotaṃ ye ca saddā…pe… yañcāvuso, ghānaṃ ye ca gandhā… yā cāvuso, jivhā ye ca rasā… yo cāvuso, kāyo ye ca phoṭṭhabbā… yo cāvuso, mano ye ca dhammā – ubhayametaṃ paccuppannaṃ. Tasmiṃ ce paccuppanne na chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, na chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa na tadabhinandati, na tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati – evaṃ kho, āvuso, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati.

285. ‘‘Yaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya…pe…
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘Imassa kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. Ākaṅkhamānā ca pana tumhe āyasmanto bhagavantaṃyeva upasaṅkamitvā etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, yathā vo bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāthā’’ti.

Atha kho te bhikkhū āyasmato mahākaccānassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘yaṃ kho no, bhante, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya…pe…

Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī''ti.

Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ, acirapakkantassa bhagavato, etadahosi – ''idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho –

''Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

''Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

''Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

''Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī''ti.

'''Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā'ti? Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ etadahosi – 'ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā'ti. Atha kho mayaṃ, bhante, yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipucchimha. Tesaṃ no, bhante, āyasmatā mahākaccānena imehi ākārehi imehi padehi imehi byañjanehi attho vibhatto''ti.

''Paṇḍito, bhikkhave, mahākaccāno; mahāpañño, bhikkhave mahākaccāno. Maṃ cepi tumhe, bhikkhave, etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyaṃ yathā taṃ mahākaccānena byākataṃ. Eso, cevetassa attho. Evañca naṃ dhārethā''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahākaccānabhaddekarattasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttaṃ

286. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā lomasakaṅgiyo [lomasakakaṅgiyo (ṭīkā)] sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho candano devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ nigrodhārāmaṃ obhāsetvā yenāyasmā lomasakaṅgiyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho candano devaputto āyasmantaṃ lomasakaṅgiyaṃ etadavoca – ''dhāresi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañcā''ti? ''Na kho ahaṃ, āvuso, dhāremi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Tvaṃ panāvuso, dhāresi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañcā''ti? ''Ahampi kho, bhikkhu, na dhāremi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Dhāresi pana tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattiyo gāthā''ti? ''Na kho ahaṃ, āvuso, dhāremi bhaddekarattiyo gāthā. Tvaṃ panāvuso, dhāresi bhaddekarattiyo gāthā''ti? ''Dhāremi kho ahaṃ, bhikkhu, bhaddekarattiyo gāthā''ti. ''Yathā kathaṃ pana tvaṃ, āvuso, dhāresi bhaddekarattiyo gāthā''ti? ''Ekamidaṃ, bhikkhu, samayaṃ bhagavā devesu tāvatiṃsesu viharati pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra bhagavā devānaṃ tāvatiṃsānaṃ bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsi –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

‘‘Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

‘‘Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘Evaṃ kho ahaṃ, bhikkhu, dhāremi bhaddekarattiyo gāthā. Uggaṇhāhi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca; pariyāpuṇāhi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca; dhārehi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Atthasaṃhito, bhikkhu, bhaddekarattassa uddeso ca vibhaṅgo ca ādibrahmacariyako’’ti. Idamavoca candano devaputto. Idaṃ vatvā tatthevantaradhāyi.

287. Atha kho āyasmā lomasakaṅgiyo tassā rattiyā accayena senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena sāvatthi jetavanaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā lomasakaṅgiyo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ sakkesu viharāmi kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho, bhante, aññataro devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ nigrodhārāmaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, bhante, so devaputto maṃ etadavoca – ‘dhāresi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañcā’ti? Evaṃ vutte ahaṃ, bhante, taṃ devaputtaṃ etadavocaṃ – ‘na kho ahaṃ, āvuso, dhāremi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Tvaṃ panāvuso, dhāresi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañcā’ti? ‘Ahampi kho, bhikkhu, na dhāremi bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Dhāresi pana tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattiyo gāthā’ti? ‘Na kho ahaṃ, āvuso, dhāremi bhaddekarattiyo gāthā. Tvaṃ panāvuso, dhāresi bhaddekarattiyo gāthā’ti? ‘Dhāremi kho ahaṃ, bhikkhu, bhaddekarattiyo gāthā’ti. ‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, āvuso, dhāresi bhaddekarattiyo gāthā’ti? Ekamidaṃ, bhikkhu, samayaṃ bhagavā devesu tāvatiṃsesu viharati pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra kho bhagavā devānaṃ tāvatiṃsānaṃ bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca abhāsi –

‘‘Atītaṃ nānvāgameyya…pe…
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī’’ti.

‘‘Evaṃ kho ahaṃ, bhikkhu, dhāremi bhaddekarattiyo gāthā. Uggaṇhāhi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca; pariyāpuṇāhi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca; dhārehi tvaṃ, bhikkhu, bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca. Atthasaṃhito, bhikkhu, bhaddekarattassa uddeso ca vibhaṅgo ca ādibrahmacariyako’ti. Idamavoca, bhante, so devaputto; idaṃ vatvā tatthevantaradhāyi. Sādhu me, bhante, bhagavā bhaddekarattassa uddesañca vibhaṅgañca desetū’’ti.

288. ‘‘Jānāsi pana tvaṃ, bhikkhu, taṃ devaputta’’nti? ‘‘Na kho ahaṃ, bhante, jānāmi taṃ devaputta’’nti. ‘‘Candano nāma so, bhikkhu, devaputto. Candano, bhikkhu, devaputto aṭṭhiṃ katvā [aṭṭhikatvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] manasikatvā sabbacetasā [sabbaṃ cetaso (sī. syā. kaṃ. pī.), sabbaṃ cetasā (ka.)] samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇāti. Tena hi, bhikkhu, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi;

bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā lomasakaṅgiyo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

''Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

''Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

''Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā;

''Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate muni''.

''Kathañca, bhikkhu, atītaṃ anvāgameti…pe… evaṃ kho, bhikkhu, atītaṃ anvāgameti. Kathañca, bhikkhu, atītaṃ nānvāgameti…pe… evaṃ kho, bhikkhu, atītaṃ nānvāgameti. Kathañca, bhikkhu, anāgataṃ paṭikaṅkhati…pe… evaṃ kho, bhikkhu, anāgataṃ paṭikaṅkhati. Kathañca, bhikkhu, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati…pe… evaṃ kho, bhikkhu, anāgataṃ nappaṭikaṅkhati. Kathañca, bhikkhu, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati…pe… evaṃ kho, bhikkhu, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati. Kathañca, bhikkhu, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati…pe… evaṃ kho, bhikkhu, paccuppannesu dhammesu na saṃhīrati.

''Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

''Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

''Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā.

''Evaṃ vihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate munī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā lomasakaṅgiyo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Lomasakaṅgiyabhaddekarattasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Cūḷakammavibhaṅgasuttaṃ [subhasuttantipi vuccati]

289. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane, anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho subho māṇavo todeyyaputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho subho māṇavo todeyyaputto bhagavantaṃ etadavoca –

''Ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo yena manussānaṃyeva sataṃ manussabhūtānaṃ dissanti hīnappaṇītatā? Dissanti hi, bho gotama, manussā appāyukā, dissanti dīghāyukā; dissanti bavhābādhā [bahvābādhā (syā. kaṃ. ka.)], dissanti appābādhā; dissanti dubbaṇṇā, dissanti vaṇṇavanto; dissanti appesakkhā, dissanti mahesakkhā; dissanti appabhogā, dissanti mahābhogā; dissanti nīcakulīnā, dissanti uccākulīnā; dissanti duppaññā, dissanti paññavanto [paññāvanto (sī. pī.)]. Ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo yena manussānaṃyeva sataṃ manussabhūtānaṃ dissanti hīnappaṇītatā’’ti?

‘‘Kammassakā, māṇava, sattā kammadāyādā kammayonī kammabandhū [kammayoni kammabandhu (sī.)] kammappaṭisaraṇā. Kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ – hīnappaṇītatāyāti. Na kho ahaṃ imassa bhoto gotamassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ ājānāmi. Sādhu me bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetu yathā ahaṃ imassa bhoto gotamassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ ājāneyya’’nti.

290. ‘‘Tena hi, māṇava, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho subho māṇavo todeyyaputto bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Idha, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā pāṇātipātī hoti luddo lohitapāṇi hatapahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu [sabbapāṇabhūtesu (sī. ka.)]. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena [samādiṇṇena (pī. ka.)] kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati appāyuko hoti. Appāyukasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – pāṇātipātī hoti luddo lohitapāṇi hatapahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu.

‘‘Idha pana, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati dīghāyuko hoti. Dīghāyukasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

291. ‘‘Idha, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā sattānaṃ viheṭhakajātiko hoti, pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati bavhābādho hoti. Bavhābādhasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – sattānaṃ viheṭhakajātiko hoti pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā.

‘‘Idha pana, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā sattānaṃ aviheṭhakajātiko hoti pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati appābādho hoti. Appābādhasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – sattānaṃ aviheṭhakajātiko hoti pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā.

292. ‘‘Idha, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā kodhano hoti upāyāsabahulo. Appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patiṭṭhīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati dubbaṇṇo hoti. Dubbaṇṇasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – kodhano hoti upāyāsabahulo; appampi vutto samāno abhisajjati kuppati byāpajjati patiṭṭhīyati kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti.

‘‘Idha pana, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā akkodhano hoti anupāyāsabahulo; bahumpi vutto samāno nābhisajjati na kuppati na byāpajjati na patiṭṭhīyati na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati pāsādiko hoti. Pāsādikasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – akkodhano hoti anupāyāsabahulo; bahumpi vutto samāno nābhisajjati na kuppati na byāpajjati na patiṭṭhīyati na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti.

293. ‘‘Idha, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā issāmanako hoti; paralābhasakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu issati upadussati issaṃ bandhati. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati appesakkho hoti. Appesakkhasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – issāmanako hoti; paralābhasakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu issati upadussati issaṃ bandhati.

‘‘Idha pana, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā anissāmanako hoti; paralābhasakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu na issati na upadussati na issaṃ bandhati. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati mahesakkho hoti. Mahesakkhasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – anissāmanako hoti; paralābhasakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu na issati na upadussati na issaṃ bandhati.

294. ‘‘Idha, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā na dātā hoti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathapadīpeyyaṃ. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati appabhogo hoti. Appabhogasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – na dātā hoti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathapadīpeyyaṃ.

‘‘Idha pana, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā dātā hoti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathapadīpeyyaṃ. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati mahābhogo hoti. Mahābhogasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – dātā hoti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathapadīpeyyaṃ.

295. ‘‘Idha, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā thaddho hoti atimānī – abhivādetabbaṃ na abhivādeti, paccuṭṭhātabbaṃ na paccuṭṭheti, āsanārahassa na āsanaṃ deti, maggārahassa na maggaṃ deti, sakkātabbaṃ na sakkaroti, garukātabbaṃ na garukaroti, mānetabbaṃ na māneti, pūjetabbaṃ na pūjeti. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati nīcakulīno hoti. Nīcakulīnasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – thaddho hoti atimānī; abhivādetabbaṃ na abhivādeti, paccuṭṭhātabbaṃ na paccuṭṭheti, āsanārahassa na āsanaṃ deti, maggārahassa na maggaṃ deti, sakkātabbaṃ na sakkaroti, garukātabbaṃ na garukaroti, mānetabbaṃ na māneti, pūjetabbaṃ na pūjeti.

‘‘Idha pana, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā atthaddho hoti anatimānī; abhivādetabbaṃ abhivādeti, paccuṭṭhātabbaṃ paccuṭṭheti, āsanārahassa āsanaṃ deti, maggārahassa maggaṃ deti, sakkātabbaṃ sakkaroti, garukātabbaṃ garukaroti, mānetabbaṃ māneti, pūjetabbaṃ pūjeti. So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati uccākulīno hoti. Uccākulīnasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – atthaddho hoti anatimānī; abhivādetabbaṃ abhivādeti, paccuṭṭhātabbaṃ paccuṭṭheti, āsanārahassa āsanaṃ deti, maggārahassa maggaṃ deti, sakkātabbaṃ sakkaroti, garukātabbaṃ garukaroti, mānetabbaṃ māneti, pūjetabbaṃ pūjeti.

296. ‘‘Idha, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā na paripucchitā hoti – ‘kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ; kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajjaṃ; kiṃ sevitabbaṃ, kiṃ na sevitabbaṃ; kiṃ me karīyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti, kiṃ vā pana me karīyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotī’ti? So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati duppañño hoti. Duppaññasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā na paripucchitā hoti – ‘kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ; kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajjaṃ; kiṃ sevitabbaṃ, kiṃ na sevitabbaṃ; kiṃ me karīyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti, kiṃ vā pana me karīyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotī’’’ti?

‘‘Idha pana, māṇava, ekacco itthī vā puriso vā samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā paripucchitā hoti – ‘kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ; kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajjaṃ; kiṃ sevitabbaṃ, kiṃ na sevitabbaṃ; kiṃ me karīyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti, kiṃ vā pana me karīyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotī’ti? So tena kammena evaṃ samattena evaṃ samādinnena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. No ce kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, sace manussattaṃ āgacchati yattha yattha paccājāyati mahāpañño hoti. Mahāpaññasaṃvattanikā esā, māṇava, paṭipadā yadidaṃ – samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkamitvā paripucchitā hoti – ‘kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusalaṃ; kiṃ sāvajjaṃ, kiṃ anavajjaṃ; kiṃ sevitabbaṃ, kiṃ na sevitabbaṃ; kiṃ me karīyamānaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti, kiṃ vā pana me karīyamānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotī’’’ti?

297. ‘‘Iti kho, māṇava, appāyukasaṃvattanikā paṭipadā appāyukattaṃ upaneti, dīghāyukasaṃvattanikā paṭipadā dīghāyukattaṃ upaneti; bavhābādhasaṃvattanikā paṭipadā bavhābādhattaṃ upaneti, appābādhasaṃvattanikā paṭipadā appābādhattaṃ upaneti; dubbaṇṇasaṃvattanikā paṭipadā dubbaṇṇattaṃ upaneti, pāsādikasaṃvattanikā paṭipadā pāsādikattaṃ upaneti; appesakkhasaṃvattanikā paṭipadā appesakkhattaṃ upaneti, mahesakkhasaṃvattanikā paṭipadā mahesakkhattaṃ upaneti; appabhogasaṃvattanikā paṭipadā appabhogattaṃ upaneti, mahābhogasaṃvattanikā paṭipadā mahābhogattaṃ upaneti; nīcakulīnasaṃvattanikā paṭipadā nīcakulīnattaṃ upaneti, uccākulīnasaṃvattanikā paṭipadā uccākulīnattaṃ upaneti; duppaññasaṃvattanikā paṭipadā duppaññattaṃ upaneti, mahāpaññasaṃvattanikā paṭipadā mahāpaññattaṃ upaneti. Kammassakā, māṇava, sattā kammadāyādā kammayonī kammabandhū kammappaṭisaraṇā. Kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ – hīnappaṇītatāyā’’ti.

Evaṃ vutte, subho māṇavo todeyyaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Cūḷakammavibhaṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Mahākammavibhaṅgasuttaṃ

298. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā samiddhi araññakuṭikāyaṃ viharati. Atha kho potaliputto paribbājako jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yenāyasmā samiddhi tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā samiddhinā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho potaliputto paribbājako āyasmantaṃ samiddhiṃ etadavoca – ‘‘sammukhā metaṃ, āvuso samiddhi, samaṇassa gotamassa sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘moghaṃ kāyakammaṃ moghaṃ vacīkammaṃ, manokammameva sacca’nti. Atthi ca sā [atthi cesā (sī. ka.)] samāpatti yaṃ samāpattiṃ samāpanno na kiñci vediyatī’’ti? ‘‘Mā hevaṃ, āvuso potaliputta, avaca; (mā hevaṃ, āvuso potaliputta, avaca;) [( ) syā. kaṃ. potthakesu natthi] mā bhagavantaṃ abbhācikkhi. Na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ. Na hi bhagavā evaṃ vadeyya – ‘moghaṃ kāyakammaṃ moghaṃ vacīkammaṃ, manokammameva sacca’nti. Atthi ca kho [atthi ceva kho (sī. ka.)] sā, āvuso, samāpatti yaṃ samāpattiṃ samāpanno na kiñci vediyatī’’ti. ‘‘Kīvaciraṃ pabbajitosi, āvuso samiddhī’’ti? ‘‘Na ciraṃ, āvuso! Tīṇi vassānī’’ti. ‘‘Ettha dāni mayaṃ there bhikkhū kiṃ vakkhāma, yatra hi nāma evaṃnavo bhikkhu [navakena bhikkhunā (ka.)] satthāraṃ parirakkhitabbaṃ maññissati. Sañcetanikaṃ, āvuso samiddhi, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā kiṃ so vediyatī’’ti? ‘‘Sañcetanikaṃ, āvuso potaliputta, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā dukkhaṃ so vediyatī’’ti. Atha kho potaliputto paribbājako āyasmato samiddhissa bhāsitaṃ neva abhinandi nappaṭikkosi; anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

299. Atha kho āyasmā samiddhi acirapakkante potaliputte paribbājake yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā samiddhi yāvatako ahosi potaliputtena paribbājakena saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ āyasmato ānandassa ārocesi.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando āyasmantaṃ samiddhiṃ etadavoca – ‘‘atthi kho idaṃ, āvuso samiddhi, kathāpābhataṃ bhagavantaṃ dassanāya. Āyāmāvuso samiddhi, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā etamatthaṃ bhagavato ārocessāma. Yathā no bhagavā byākarissati tathā naṃ dhāressāmā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā samiddhi āyasmato ānandassa paccassosi.

Atha kho āyasmā ca ānando āyasmā ca samiddhi yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando yāvatako ahosi āyasmato samiddhissa potaliputtena paribbājakena saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Evaṃ vutte, bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘dassanampi kho ahaṃ, ānanda, potaliputtassa paribbājakassa nābhijānāmi, kuto panevarūpaṃ kathāsallāpaṃ? Iminā ca, ānanda, samiddhinā moghapurisena potaliputtassa paribbājakassa vibhajjabyākaraṇīyo pañho ekaṃsena byākato’’ti. Evaṃ vutte, āyasmā udāyī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sace pana [kiṃ pana (ka.)], bhante, āyasmatā samiddhinā idaṃ sandhāya bhāsitaṃ – yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasmi’’nti.

300. Atha kho [evaṃ vutte (syā. kaṃ.)] bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘passasi no tvaṃ, ānanda, imassa udāyissa moghapurisassa ummaṅgaṃ [ummaggaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), umaṅgaṃ (ka.)]? Aññāsiṃ kho ahaṃ, ānanda – ‘idānevāyaṃ udāyī moghapuriso ummujjamāno ayoniso ummujjissatī’ti. Ādiṃyeva [ādisova (sī. pī.), ādiyeva (ka.)], ānanda, potaliputtena paribbājakena tisso vedanā pucchitā. Sacāyaṃ, ānanda, samiddhi moghapuriso potaliputtassa paribbājakassa evaṃ puṭṭho evaṃ byākareyya – ‘sañcetanikaṃ, āvuso potaliputta, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā sukhavedanīyaṃ sukhaṃ so vedayati; sañcetanikaṃ, āvuso potaliputta, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā dukkhavedanīyaṃ dukkhaṃ so vedayati; sañcetanikaṃ, āvuso potaliputta, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā adukkhamasukhavedanīyaṃ adukkhamasukhaṃ so vedayatī’ti. Evaṃ byākaramāno kho, ānanda, samiddhi moghapuriso potaliputtassa paribbājakassa sammā (byākaramāno) [( ) natthi (sī. syā. kaṃ. pī.)] byākareyya. Api ca, ānanda, ke ca [keci (ka.)] aññatitthiyā paribbājakā bālā abyattā ke ca tathāgatassa mahākammavibhaṅgaṃ jānissanti? Sace tumhe, ānanda, suṇeyyātha tathāgatassa mahākammavibhaṅgaṃ vibhajantassā''ti.

''Etassa, bhagavā, kālo, etassa, sugata, kālo yaṃ bhagavā mahākammavibhaṅgaṃ vibhajeyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī''ti. ''Tena hānanda, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

''Cattārome, ānanda, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Idhānanda, ekacco puggalo idha pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, pisuṇavāco hoti, pharusavāco hoti, samphappalāpī hoti, abhijjhālu hoti, byāpannacitto hoti, micchādiṭṭhi hoti. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

''Idha panānanda, ekacco puggalo idha pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, pisuṇavāco hoti, pharusavāco hoti, samphappalāpī hoti, abhijjhālu hoti, byāpannacitto hoti, micchādiṭṭhi hoti. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati.

''Idhānanda, ekacco puggalo idha pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti, anabhijjhālu hoti, abyāpannacitto hoti, sammādiṭṭhi hoti. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati.

''Idha panānanda, ekacco puggalo idha pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti, anabhijjhālu hoti, abyāpannacitto hoti, sammādiṭṭhi hoti. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati.

301. ''Idhānanda, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati yathāsamāhite citte dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena amuṃ puggalaṃ passati – idha pāṇātipātiṃ adinnādāyiṃ kāmesumicchācāriṃ musāvādiṃ pisuṇavācaṃ pharusavācaṃ samphappalāpiṃ abhijjhāluṃ byāpannacittaṃ micchādiṭṭhiṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passati apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ. So evamāha – 'atthi kira, bho, pāpakāni kammāni, atthi duccaritassa vipāko. Amāhaṃ [apāhaṃ (sī. pī. ka.) amuṃ + ahaṃ = amāhaṃ-iti padavibhāgo] puggalaṃ addasaṃ idha pāṇātipātiṃ adinnādāyiṃ…pe… micchādiṭṭhiṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passāmi apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapanna'nti. So evamāha – 'yo kira, bho, pāṇātipātī adinnādāyī…pe… micchādiṭṭhi, sabbo so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ye evaṃ jānanti, te sammā jānanti; ye aññathā jānanti, micchā tesaṃ ñāṇa'nti [micchā te sañjānanti (ka.)]. Iti so yadeva tassa sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadeva tattha thāmasā parāmāsā [parāmassa (sī. pī.)] abhinivissa voharati – 'idameva saccaṃ, moghamañña'''nti.

''Idha panānanda, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati yathāsamāhite citte dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena amuṃ puggalaṃ passati – idha pāṇātipātiṃ adinnādāyiṃ…pe… micchādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passati sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannaṃ. So evamāha – 'natthi kira, bho, pāpakāni kammāni, natthi duccaritassa vipāko. Amāhaṃ puggalaṃ addasaṃ – idha pāṇātipātiṃ adinnādāyiṃ…pe… micchādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passāmi sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanna'nti. So evamāha – 'yo kira, bho, pāṇātipātī adinnādāyī…pe… micchādiṭṭhi, sabbo so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ye evaṃ jānanti te sammā jānanti; ye aññathā jānanti, micchā tesaṃ ñāṇa'nti. Iti so yadeva tassa sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadeva tattha thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – 'idameva saccaṃ, moghamañña'''nti.

‘‘Idhānanda, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati yathāsamāhite citte dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena amuṃ puggalaṃ passati – idha pāṇātipātā paṭivirataṃ adinnādānā paṭivirataṃ kāmesumicchācārā paṭivirataṃ musāvādā paṭivirataṃ pisuṇāya vācāya paṭivirataṃ pharusāya vācāya paṭivirataṃ samphappalāpā paṭivirataṃ anabhijjhāluṃ abyāpannacittaṃ sammādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passati sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannaṃ. So evamāha – ‘atthi kira, bho, kalyāṇāni kammāni, atthi sucaritassa vipāko. Amāhaṃ puggalaṃ addasaṃ – idha pāṇātipātā paṭivirataṃ adinnādānā paṭivirataṃ…pe… sammādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passāmi sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanna’nti. So evamāha – ‘yo kira, bho, pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhi sabbo so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Ye evaṃ jānanti te sammā jānanti; ye aññathā jānanti, micchā tesaṃ ñāṇa’nti. Iti so yadeva tassa sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadeva tattha thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – ‘idameva saccaṃ, moghamañña’’’nti.

‘‘Idha panānanda, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya padhānamanvāya anuyogamanvāya appamādamanvāya sammāmanasikāramanvāya tathārūpaṃ cetosamādhiṃ phusati yathāsamāhite citte dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena amuṃ puggalaṃ passati – idha pāṇātipātā paṭivirataṃ…pe… sammādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passati apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ. So evamāha – ‘natthi kira, bho kalyāṇāni kammāni, natthi sucaritassa vipāko. Amāhaṃ puggalaṃ addasaṃ – idha pāṇātipātā paṭivirataṃ adinnādānā paṭivirataṃ…pe… sammādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passāmi apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapanna’nti. So evamāha – ‘yo kira, bho, pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhi, sabbo so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Ye evaṃ jānanti te sammā jānanti; ye aññathā jānanti, micchā tesaṃ ñāṇa’nti. Iti so yadeva tassa sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadeva tattha thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – ‘idameva saccaṃ, moghamañña’’’nti.

302. ‘‘Tatrānanda, yvāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evamāha – ‘atthi kira, bho, pāpakāni kammāni, atthi duccaritassa vipāko’ti idamassa anujānāmi; yampi so evamāha – ‘amāhaṃ puggalaṃ addasaṃ – idha pāṇātipātiṃ adinnādāyiṃ…pe… micchādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passāmi apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapanna’nti idampissa anujānāmi; yañca kho so evamāha – ‘yo kira, bho, pāṇātipātī adinnādāyī…pe… micchādiṭṭhi, sabbo so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī’ti idamassa nānujānāmi; yampi so evamāha – ‘ye evaṃ jānanti te sammā jānanti; ye aññathā jānanti, micchā tesaṃ ñāṇa’nti idampissa nānujānāmi; yampi so yadeva tassa sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadeva tattha thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – ‘idameva saccaṃ, moghamañña’nti idampissa nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Aññathā hi, ānanda, tathāgatassa mahākammavibhaṅge ñāṇaṃ hoti.

‘‘Tatrānanda, yvāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evamāha – ‘natthi kira, bho, pāpakāni kammāni, natthi duccaritassa vipāko’ti idamassa nānujānāmi; yañca kho so evamāha – ‘amāhaṃ puggalaṃ addasaṃ – idha pāṇātipātiṃ adinnādāyiṃ…pe… micchādiṭṭhiṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passāmi sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanna’nti idamassa anujānāmi; yañca kho so evamāha – ‘yo kira, bho, pāṇātipātī adinnādāyī…pe… micchādiṭṭhi, sabbo so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’ti idamassa nānujānāmi; yampi so evamāha – ‘ye evaṃ jānanti te sammā jānanti; ye aññathā jānanti, micchā tesaṃ ñāṇa’nti idampissa nānujānāmi; yampi so yadeva tassa sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadeva tattha thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – ‘idameva saccaṃ, moghamañña’nti idampissa nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Aññathā hi, ānanda, tathāgatassa mahākammavibhaṅge ñāṇaṃ hoti.

‘‘Tatrānanda, yvāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evamāha – ‘atthi kira, bho, kalyāṇāni kammāni, atthi sucaritassa vipāko’ti idamassa anujānāmi; yampi so evamāha – ‘amāhaṃ puggalaṃ addasaṃ – idha pāṇātipātā paṭiviratam adinnādānā paṭiviratam…pe… sammādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passāmi sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanna'nti idampissa anujānāmi; yañca kho so evamāha – 'yo kira, bho, pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhi, sabbo so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī'ti idamassa nānujānāmi; yampi so evamāha – 'ye evaṃ jānanti te sammā jānanti; ye aññathā jānanti, micchā tesaṃ ñāṇa'nti idampissa nānujānāmi; yampi so yadeva tassa sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadeva tattha thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – 'idameva saccaṃ, moghamañña'nti idampissa nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Aññathā hi, ānanda, tathāgatassa mahākammavibhaṅge ñāṇaṃ hoti.

''Tatrānanda, yvāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evamāha – 'natthi kira, bho, kalyāṇāni kammāni, natthi sucaritassa vipāko'ti idamassa nānujānāmi; yañca kho so evamāha – 'amāhaṃ puggalaṃ addasaṃ – idha pāṇātipātā paṭiviratam adinnādānā paṭiviratam…pe… sammādiṭṭhiṃ, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā passāmi apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapanna'nti idamassa anujānāmi; yañca kho so evamāha – 'yo kira, bho, pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhi, sabbo so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī'ti idamassa nānujānāmi; yañca kho so evamāha – 'ye evaṃ jānanti te sammā jānanti; ye aññathā jānanti, micchā tesaṃ ñāṇa'nti idampissa nānujānāmi; yampi so yadeva tassa sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ tadeva tattha thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – 'idameva saccaṃ, moghamañña'nti idampissa nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Aññathā hi, ānanda, tathāgatassa mahākammavibhaṅge ñāṇaṃ hoti.

303. ''Tatrānanda, yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātī adinnādāyī…pe… micchādiṭṭhi, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, pacchā vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, maraṇakāle vāssa hoti micchādiṭṭhi samattā samādinnā. Tena so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Yañca kho so idha pāṇātipātī hoti adinnādāyī hoti…pe… micchādiṭṭhi hoti tassa diṭṭheva dhamme vipākaṃ paṭisaṃvedeti upapajja vā [upapajjaṃ vā (sī. pī.), upapajja vā (syā. kaṃ. ka.) upapajjitvāti saṃvaṇṇanāya saṃsandetabbā] apare vā pariyāye.

''Tatrānanda, yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātī adinnādāyī…pe… micchādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti kalyāṇakammaṃ sukhavedanīyaṃ, pacchā vāssa taṃ kataṃ hoti kalyāṇakammaṃ sukhavedanīyaṃ, maraṇakāle vāssa hoti sammādiṭṭhi samattā samādinnā. Tena so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Yañca kho so idha pāṇātipātī hoti adinnādāyī hoti…pe… micchādiṭṭhi hoti tassa diṭṭheva dhamme vipākaṃ paṭisaṃvedeti upapajja vā apare vā pariyāye.

''Tatrānanda, yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhi, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati, pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti kalyāṇakammaṃ sukhavedanīyaṃ, pacchā vāssa taṃ kataṃ hoti kalyāṇakammaṃ sukhavedanīyaṃ, maraṇakāle vāssa hoti sammādiṭṭhi samattā samādinnā. Tena so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Yañca kho so idha pāṇātipātā paṭivirato hoti adinnādānā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, tassa diṭṭheva dhamme vipākaṃ paṭisaṃvedeti upapajja vā apare vā pariyāye.

''Tatrānanda, yvāyaṃ puggalo idha pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhi, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, pubbe vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, pacchā vāssa taṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedanīyaṃ, maraṇakāle vāssa hoti micchādiṭṭhi samattā samādinnā. Tena so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Yañca kho so idha pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, tassa diṭṭheva dhamme vipākaṃ paṭisaṃvedeti upapajja vā apare vā pariyāye.

''Iti kho, ānanda, atthi kammaṃ abhabbaṃ abhabbābhāsaṃ, atthi kammaṃ abhabbaṃ bhabbābhāsaṃ, atthi kammaṃ bhabbañceva bhabbābhāsañca, atthi kammaṃ bhabbaṃ abhabbābhāsa’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahākammavibhaṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ

304. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘saḷāyatanavibhaṅgaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘‘Cha ajjhattikāni āyatanāni veditabbāni, cha bāhirāni āyatanāni veditabbāni, cha viññāṇakāyā veditabbā, cha phassakāyā veditabbā, aṭṭhārasa manopavicārā veditabbā, chattiṃsa sattapadā veditabbā, tatra idaṃ nissāya idaṃ pajahatha, tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahati, so vuccati yoggācariyānaṃ [yogācariyānaṃ (ka.)] anuttaro purisadammasārathī’ti – ayamuddeso saḷāyatanavibhaṅgassa.

305. ‘‘‘Cha ajjhattikāni āyatanāni veditabbānī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? ‘Cakkhāyatanaṃ sotāyatanaṃ ghānāyatanaṃ jivhāyatanaṃ kāyāyatanaṃ manāyatanaṃ – cha ajjhattikāni āyatanāni veditabbānī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Cha bāhirāni āyatanāni veditabbānī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? ‘Rūpāyatanaṃ saddāyatanaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ dhammāyatanaṃ – cha bāhirāni āyatanāni veditabbānī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Cha viññāṇakāyā veditabbā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? ‘Cakkhuviññāṇaṃ sotaviññāṇaṃ ghānaviññāṇaṃ jivhāviññāṇaṃ kāyaviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ – cha viññāṇakāyā veditabbā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Cha phassakāyā veditabbā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? ‘Cakkhusamphasso sotasamphasso ghānasamphasso jivhāsamphasso kāyasamphasso manosamphasso – cha phassakāyā veditabbā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

‘‘‘Aṭṭhārasa manopavicārā veditabbā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? ‘Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhānīyaṃ rūpaṃ upavicarati, domanassaṭṭhānīyaṃ rūpaṃ upavicarati, upekkhāṭṭhānīyaṃ rūpaṃ upavicarati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya somanassaṭṭhānīyaṃ dhammaṃ upavicarati, domanassaṭṭhānīyaṃ dhammaṃ upavicarati, upekkhāṭṭhānīyaṃ dhammaṃ upavicarati. Iti cha somanassūpavicārā, cha domanassūpavicārā, cha upekkhūpavicārā, aṭṭhārasa manopavicārā veditabbā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

306. ‘‘‘Chattiṃsa sattapadā veditabbā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cha gehasitāni [gehassitāni (?)] somanassāni, cha nekkhammasitāni [nekkhammassitāni (ṭīkā)] somanassāni, cha gehasitāni domanassāni, cha nekkhammasitāni domanassāni, cha gehasitā upekkhā, cha nekkhammasitā upekkhā. Tattha katamāni cha gehasitāni somanassāni? Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassaṃ. Sotaviññeyyānaṃ saddānaṃ… ghānaviññeyyānaṃ gandhānaṃ… jivhāviññeyyānaṃ rasānaṃ… kāyaviññeyyānaṃ phoṭṭhabbānaṃ… manoviññeyyānaṃ dhammānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ…pe… somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassaṃ. Imāni cha gehasitāni somanassāni.

‘‘Tattha katamāni cha nekkhammasitāni somanassāni? Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ [vipariṇāmaṃ virāgaṃ nirodhaṃ (ka.)], ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassaṃ. Saddānaṃtveva… gandhānaṃtveva… rasānaṃtveva… phoṭṭhabbānaṃtveva… dhammānaṃtve aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ, ‘pubbe ceva dhammā etarahi ca sabbe te dhammā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassaṃ. Imāni cha nekkhammasitāni somanassāni.

307. ‘‘Tattha katamāni cha gehasitāni domanassāni? Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ…pe… sotaviññeyyānaṃ saddānaṃ… ghānaviññeyyānaṃ gandhānaṃ… jivhāviññeyyānaṃ rasānaṃ… kāyaviññeyyānaṃ phoṭṭhabbānaṃ… manoviññeyyānaṃ dhammānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā appaṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ idaṃ vuccati gehasitaṃ domanassaṃ. Imāni cha gehasitāni domanassāni.

‘‘Tattha katamāni cha nekkhammasitāni domanassāni? Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ, ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti – ‘kudāssu [kadāssu (syā. kaṃ. pī.)] nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī’ti iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ domanassaṃ. Saddānaṃtveva…pe… gandhānaṃtveva… rasānaṃtveva… phoṭṭhabbānaṃtveva… dhammānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ, ‘pubbe ceva dhammā etarahi ca sabbe te dhammā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti – ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī’ti iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ domanassaṃ. Imāni cha nekkhammasitāni domanassāni.

308. ‘‘Tattha katamā cha gehasitā upekkhā? Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa ( ) [(mandassa) (ka.)] puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati. Tasmā sā [sāyaṃ (ka.)] upekkhā ‘gehasitā’ti vuccati. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā, dhammaṃ sā nātivattati. Tasmā sā upekkhā ‘gehasitā’ti vuccati. Imā cha gehasitā upekkhā.

‘‘Tattha katamā cha nekkhammasitā upekkhā? Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ, ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati upekkhā. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā ativattati. Tasmā sā upekkhā ‘nekkhammasitā’ti vuccati. Saddānaṃtveva… gandhānaṃtveva… rasānaṃtveva… phoṭṭhabbānaṃtveva… dhammānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ, ‘pubbe ceva dhammā etarahi ca sabbe te dhammā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati upekkhā. Yā evarūpā upekkhā, dhammaṃ sā ativattati. Tasmā sā upekkhā ‘nekkhammasitā’ti vuccati. Imā cha nekkhammasitā upekkhā. ‘Chattiṃsa sattapadā veditabbā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

309. ‘‘Tatra idaṃ nissāya idaṃ pajahathā’’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ; kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitāni somanassāni tāni nissāya tāni āgamma yāni cha gehasitāni somanassāni tāni pajahatha, tāni samatikkamatha. Evametesaṃ pahānaṃ hoti, evametesaṃ samatikkamo hoti.

‘‘Tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitāni domanassāni tāni nissāya tāni āgamma yāni cha gehasitāni domanassāni tāni pajahatha, tāni samatikkamatha. Evametesaṃ pahānaṃ hoti, evametesaṃ samatikkamo hoti.

‘‘Tatra, bhikkhave, yā cha nekkhammasitā upekkhā tā nissāya tā āgamma yā cha gehasitā upekkhā tā pajahatha, tā samatikkamatha. Evametāsaṃ pahānaṃ hoti, evametāsaṃ samatikkamo hoti.

‘‘Tatra, bhikkhave, yāni cha nekkhammasitāni somanassāni tāni nissāya tāni āgamma yāni cha nekkhammasitāni domanassāni tāni pajahatha, tāni samatikkamatha. Evametesaṃ pahānaṃ hoti, evametesaṃ samatikkamo hoti.

‘‘Tatra, bhikkhave, yā cha nekkhammasitā upekkhā tā nissāya tā āgamma yāni cha nekkhammasitāni somanassāni tāni pajahatha, tāni samatikkamatha. Evametesaṃ pahānaṃ hoti, evametesaṃ samatikkamo hoti.

310. ‘‘Atthi, bhikkhave, upekkhā nānattā nānattasitā, atthi upekkhā ekattā ekattasitā. Katamā ca, bhikkhave, upekkhā nānattā nānattasitā? Atthi, bhikkhave, upekkhā rūpesu, atthi saddesu, atthi gandhesu, atthi rasesu, atthi phoṭṭhabbesu – ayaṃ, bhikkhave, upekkhā nānattā nānattasitā. Katamā ca, bhikkhave, upekkhā ekattā ekattasitā? Atthi, bhikkhave, upekkhā ākāsānañcāyatananissitā, atthi viññāṇañcāyatananissitā, atthi ākiñcaññāyatananissitā, atthi nevasaññānāsaññāyatananissitā – ayaṃ, bhikkhave, upekkhā ekattā ekattasitā.

‘‘Tatra, bhikkhave, yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā taṃ nissāya taṃ āgamma yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā taṃ pajahatha, taṃ samatikkamatha. Evametissā pahānaṃ hoti, evametissā samatikkamo hoti.

‘‘Atammayataṃ, bhikkhave, nissāya atammayataṃ āgamma yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā taṃ pajahatha, taṃ samatikkamatha. Evametissā pahānaṃ hoti, evametissā samatikkamo hoti. ‘Tatra idaṃ nissāya idaṃ pajahathā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

311. ‘‘‘Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahatī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ; kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya – ‘idaṃ vo hitāya, idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya – ‘idaṃ vo hitāya, idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti; ekacce sāvakā sussūsanti, sotaṃ odahanti, aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti; na ca attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatā ca attamanatā ca – tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya – ‘idaṃ vo hitāya, idaṃ vo sukhāyā’ti. Tassa sāvakā sussūsanti, sotaṃ odahanti, aññācittaṃ upaṭṭhapenti, na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahati. ‘Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsitumarahatī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

312. ‘‘‘So vuccati yoggācariyānaṃ anuttaro purisadammasārathī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Hatthidamakena, bhikkhave, hatthidammo sārito ekaṃyeva disaṃ dhāvati – puratthimaṃ vā pacchimaṃ vā uttaraṃ vā dakkhiṇaṃ vā. Assadamakena, bhikkhave, assadammo sārito ekaññeva disaṃ dhāvati – puratthimaṃ vā pacchimaṃ vā uttaraṃ vā dakkhiṇaṃ vā. Godamakena, bhikkhave, godammo sārito ekaṃyeva disaṃ dhāvati – puratthimaṃ vā pacchimaṃ vā uttaraṃ vā dakkhiṇaṃ vā. Tathāgatena hi, bhikkhave, arahatā sammāsambuddhena purisadammo sārito aṭṭha disā vidhāvati. Rūpī rūpāni passati – ayaṃ ekā disā; ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati – ayaṃ dutiyā disā; subhantveva adhimutto hoti – ayaṃ tatiyā disā; sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati – ayaṃ catutthī disā; sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati – ayaṃ pañcamī disā; sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati – ayaṃ chaṭṭhī disā; sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati – ayaṃ sattamī disā; sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati – ayaṃ aṭṭhamī disā. Tathāgatena, bhikkhave, arahatā sammāsambuddhena purisadammo sārito imā aṭṭha disā vidhāvati. ‘So vuccati yoggācariyānaṃ anuttaro purisadammasārathī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vutta’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Saḷāyatanavibhaṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Uddesavibhaṅgasuttaṃ

313. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘uddesavibhaṅgaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Tathā tathā, bhikkhave, bhikkhu upaparikkheyya yathā yathā [yathā yathāssa (sī. syā. kaṃ. pī.)] upaparikkhato bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya. Bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe avikkhitte avisaṭe sati ajjhattaṃ asaṇṭhite anupādāya aparitassato āyatiṃ jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo na hotī’’ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

314. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ, acirapakkantassa bhagavato, etadahosi – ‘‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho –

‘tathā tathā, bhikkhave, bhikkhu upaparikkheyya yathā yathā upaparikkhato bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya. Bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe avikkhitte avisaṭe sati ajjhattaṃ asaṇṭhite anupādāya aparitassato āyatiṃ jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo na hotī’ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’’ti? Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ; pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’’ti.

Atha kho te bhikkhū yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā mahākaccānena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idaṃ kho no, āvuso kaccāna, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘tathā tathā, bhikkhave, bhikkhu upaparikkheyya yathā yathā upaparikkhato bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya. Bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe avikkhitte avisaṭe sati ajjhattaṃ asaṇṭhite anupādāya aparitassato āyatiṃ jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo na hotī’ti. Tesaṃ no, āvuso kaccāna, amhākaṃ, acirapakkantassa bhagavato, etadahosi – ‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – tathā tathā, bhikkhave, bhikkhu upaparikkheyya, yathā yathā upaparikkhato bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭaṃ ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya. Bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe avikkhitte avisaṭe sati ajjhattaṃ asaṇṭhite anupādāya aparitassato āyatiṃ jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo na hotī’ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’’ti. ‘‘Tesaṃ no, āvuso kaccāna, amhākaṃ etadahosi – ‘ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito, sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’ti – vibhajatāyasmā mahākaccāno’’ti.

315. ‘‘‘Seyyathāpi, āvuso, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva mūlaṃ atikkamma khandhaṃ sākhāpalāse sāraṃ pariyesitabbaṃ maññeyya, evaṃ sampadamidaṃ āyasmantānaṃ satthari sammukhībhūte taṃ bhagavantaṃ atisitvā amhe etamatthaṃ paṭipucchitabbaṃ maññatha. So hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato. So ceva panetassa kālo ahosi yaṃ bhagavantaṃyeva etamatthaṃ paṭipuccheyyātha; yathā vo bhagavā byākareyya tathā naṃ dhāreyyāthā’’’ti. ‘Addhāvuso kaccāna, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato. So ceva panetassa kālo ahosi yaṃ bhagavantaṃyeva etamatthaṃ paṭipuccheyyāma; yathā no bhagavā byākareyya tathā naṃ dhāreyyāma. Api cāyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Vibhajatāyasmā mahākaccāno agaruṃ karitvā’ti. ‘Tena hāvuso, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’ti. ‘Evamāvuso’ti kho te bhikkhū āyasmato mahākaccānassa paccassosuṃ. Āyasmā mahākaccāno etadavoca –

‘Yaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – tathā tathā, bhikkhave, bhikkhu upaparikkheyya, yathā yathā upaparikkhato bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭaṃ ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya, bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe avikkhitte avisaṭe sati ajjhattaṃ asaṇṭhite anupādāya aparitassato āyatiṃ jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo na hotī’ti. Imassa kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi.

316. ‘‘Kathañcāvuso, bahiddhā viññāṇaṃ vikkhittaṃ visaṭanti vuccati? Idhāvuso, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā rūpanimittānusāri viññāṇaṃ hoti rūpanimittassādagadhitaṃ […gathitaṃ (sī. pī.)] rūpanimittassādavinibandhaṃ […vinibandhaṃ (sī. pī.)] rūpanimittassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ bahiddhā viññāṇaṃ vikkhittaṃ visaṭanti vuccati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya dhammanimittānusārī viññāṇaṃ hoti; dhammanimittassādagadhitaṃ dhammanimittassādavinibandhaṃ dhammanimittassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ bahiddhā viññāṇaṃ vikkhittaṃ visaṭanti vuccati. Evaṃ kho āvuso, bahiddhā viññāṇaṃ vikkhittaṃ visaṭanti vuccati.

317. ‘‘Kathañcāvuso, bahiddhā viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭanti vuccati? Idhāvuso, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā na rūpanimittānusāri viññāṇaṃ hoti rūpanimittassādagadhitaṃ na rūpanimittassādavinibandhaṃ na rūpanimittassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ bahiddhā viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭanti vuccati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na dhammanimittānusārī viññāṇaṃ hoti na dhammanimittassādagadhitaṃ na dhammanimittassādavinibandhaṃ na dhammanimittassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ bahiddhā viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭanti vuccati. Evaṃ kho, āvuso, bahiddhā viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭanti vuccati.

318. ‘‘Kathañcāvuso, ajjhattaṃ [ajjhattaṃ cittaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] saṇṭhitanti vuccati? Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa vivekajapītisukhānusāri viññāṇaṃ hoti vivekajapītisukhassādagadhitaṃ vivekajapītisukhassādavinibandhaṃ vivekajapītisukhassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ ajjhattaṃ cittaṃ saṇṭhitanti vuccati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa samādhijapītisukhānusāri viññāṇaṃ hoti samādhijapītisukhassādagadhitaṃ samādhijapītisukhassādavinibandhaṃ samādhijapītisukhassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ ajjhattaṃ cittaṃ saṇṭhitanti vuccati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa upekkhānusāri viññāṇaṃ hoti upekkhāsukhassādagadhitaṃ upekkhāsukhassādavinibandhaṃ upekkhāsukhassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ ajjhattaṃ cittaṃ saṇṭhitanti vuccati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa adukkhamasukhānusāri viññāṇaṃ hoti adukkhamasukhassādagadhitaṃ adukkhamasukhassādavinibandhaṃ adukkhamasukhassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ ajjhattaṃ cittaṃ saṇṭhitanti vuccati. Evaṃ kho, āvuso, ajjhattaṃ [ajjhattaṃ cittaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] saṇṭhitanti vuccati.

319. ‘‘Kathañcāvuso, ajjhattaṃ [ajjhattaṃ cittaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] asaṇṭhitanti vuccati? Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa na vivekajapītisukhānusāri viññāṇaṃ hoti na vivekajapītisukhassādagadhitaṃ na vivekajapītisukhassādavinibandhaṃ na vivekajapītisukhassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ ajjhattaṃ cittaṃ asaṇṭhitanti vuccati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa na samādhijapītisukhānusāri viññāṇaṃ hoti na samādhijapītisukhassādagadhitaṃ na samādhijapītisukhassādavinibandhaṃ na samādhijapītisukhassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ ajjhattaṃ cittaṃ asaṇṭhitanti vuccati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa na upekkhānusāri viññāṇaṃ hoti na upekkhāsukhassādagadhitaṃ na upekkhāsukhassādavinibandhaṃ na upekkhāsukhassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ ajjhattaṃ cittaṃ asaṇṭhitanti vuccati.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tassa na adukkhamasukhānusāri viññāṇaṃ hoti na adukkhamasukhassādagadhitaṃ na adukkhamasukhassādavinibandhaṃ na adukkhamasukhassādasaṃyojanasaṃyuttaṃ ajjhattaṃ cittaṃ asaṇṭhitanti vuccati. Evaṃ kho, āvuso, ajjhattaṃ [ajjhattaṃ cittaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] asaṇṭhitanti vuccati.

320. ‘‘Kathañcāvuso, anupādā paritassanā hoti? Idhāvuso, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ. Tassa taṃ rūpaṃ vipariṇamati, aññathā hoti. Tassa rūpavipariṇāmaññathābhāvā rūpavipariṇāmānuparivatti viññāṇaṃ hoti. Tassa rūpavipariṇāmānuparivattajā paritassanā dhammasamuppādā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Cetaso pariyādānā uttāsavā ca hoti vighātavā ca apekkhavā ca anupādāya ca paritassati. Vedanaṃ …pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati viññāṇavantaṃ vā attānaṃ attani vā viññāṇaṃ viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Tassa taṃ viññāṇaṃ vipariṇamati, aññathā hoti. Tassa viññāṇavipariṇāmaññathābhāvā viññāṇavipariṇāmānuparivatti viññāṇaṃ hoti. Tassa viññāṇavipariṇāmānuparivattajā paritassanā dhammasamuppādā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Cetaso pariyādānā uttāsavā ca hoti vighātavā ca apekkhavā ca anupādāya ca paritassati. Evaṃ kho, āvuso, anupādā paritassanā hoti.

321. ‘‘Kathañcāvuso, anupādānā aparitassanā hoti? Idhāvuso, sutavā ariyasāvako ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto na rūpaṃ attato samanupassati na rūpavantaṃ vā attānaṃ na attani vā rūpaṃ na rūpasmiṃ vā attānaṃ. Tassa taṃ rūpaṃ vipariṇamati, aññathā hoti. Tassa rūpavipariṇāmaññathābhāvā na ca rūpavipariṇāmānuparivatti viññāṇaṃ hoti. Tassa na rūpavipariṇāmānuparivattajā paritassanā dhammasamuppādā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Cetaso pariyādānā na cevuttāsavā [na ca uttāsavā (sī.)] hoti na ca vighātavā na ca apekkhavā anupādāya ca na paritassati. Na vedanaṃ… na saññaṃ… na saṅkhāre… na viññāṇaṃ attato samanupassati na viññāṇavantaṃ vā attānaṃ na attani vā viññāṇaṃ na viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Tassa taṃ viññāṇaṃ vipariṇamati, aññathā hoti. Tassa viññāṇavipariṇāmaññathābhāvā na ca viññāṇavipariṇāmānuparivatti viññāṇaṃ hoti. Tassa na viññāṇavipariṇāmānuparivattajā paritassanā dhammasamuppādā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Cetaso pariyādānā na cevuttāsavā hoti na ca vighātavā na ca apekkhavā, anupādāya ca na paritassati. Evaṃ kho, āvuso, anupādā aparitassanā hoti.

‘‘Yaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘tathā tathā, bhikkhave, bhikkhu upaparikkheyya yathā yathā upaparikkhato bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya. Bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe avikkhitte avisaṭe sati ajjhattaṃ asaṇṭhite anupādāya aparitassato āyatiṃ jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo na hotī’ti. Imassa kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. Ākaṅkhamānā ca pana tumhe āyasmanto bhagavantaṃyeva upasaṅkamitvā etamatthaṃ paṭipuccheyyātha; yathā vo bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāthā’’ti.

322. Atha kho te bhikkhū āyasmato mahākaccānassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Yaṃ kho no, bhante, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘tathā tathā, bhikkhave, bhikkhu upaparikkheyya yathā yathā upaparikkhato bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya. Bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe avikkhitte avisaṭe sati ajjhattaṃ asaṇṭhite anupādāya aparitassato āyatiṃ jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo na hotī’’’ti.

‘‘Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ, acirapakkantassa bhagavato, etadahosi – ‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – tathā tathā, bhikkhave, bhikkhu upaparikkheyya, yathā yathā upaparikkhato bahiddhā cassa viññāṇaṃ avikkhittaṃ avisaṭaṃ, ajjhattaṃ asaṇṭhitaṃ anupādāya na paritasseyya. Bahiddhā, bhikkhave, viññāṇe avikkhitte avisaṭe sati ajjhattaṃ asaṇṭhite anupādāya aparitassato āyatiṃ jātijarāmaraṇadukkhasamudayasambhavo na hotīti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’ti? Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ etadahosi – ‘ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’ti.

‘‘Atha kho mayaṃ, bhante, yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipucchimha. Tesaṃ no, bhante, āyasmatā mahākaccānena imehi ākārehi imehi padehi imehi byañjanehi attho vibhatto’’ti.

‘‘Paṇḍito, bhikkhave, mahākaccāno; mahāpañño, bhikkhave, mahākaccāno. Mamaṃ cepi tumhe, bhikkhave, etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi evamevaṃ byākareyyaṃ yathā taṃ mahākaccānena byākataṃ. Eso cevetassa [eso cetassa (sī. pī.), eso ceva tassa (syā. kaṃ.), esoyeva tassa (ka.)] attho. Evañca naṃ dhāreyyāthā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Uddesavibhaṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Araṇavibhaṅgasuttaṃ

323. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘araṇavibhaṅgaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Na kāmasukhamanuyuñjeyya hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, na ca attakilamathānuyogamanuyuñjeyya dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ. Ete kho, bhikkhave [ete kho (sī.), ete te (syā. kaṃ. pī.)], ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā, cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ussādanañca jaññā, apasādanañca jaññā; ussādanañca ñatvā apasādanañca ñatvā nevussādeyya, na apasādeyya [nāpasādeyya (sī.)], dhammameva deseyya. Sukhavinicchayaṃ jaññā; sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyya. Rahovādaṃ na bhāseyya, sammukhā na khīṇaṃ [nātikhīṇaṃ (syā. kaṃ. ka.)] bhaṇe. Ataramānova bhāseyya, no taramāno. Janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyāti – ayamuddeso araṇavibhaṅgassa.

324. '''Na kāmasukhamanuyuñjeyya hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, na ca attakilamathānuyogamanuyuñjeyya dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhita'nti – iti kho panetaṃ vuttaṃ; kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Yo kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogo hīno gammo pothujjaniko anariyo anatthasaṃhito, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Yo kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ ananuyogo hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Yo attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasaṃhito, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Yo attakilamathānuyogaṃ ananuyogo dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. 'Na kāmasukhamanuyuñjeyya hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, na ca attakilamathānuyogaṃ anuyuñjeyya dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhita'nti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

325. '''Ete kho ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā, cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattatī'ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi. 'Ete kho ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā, cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattatī'ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

326. '''Ussādanañca jaññā, apasādanañca jaññā; ussādanañca ñatvā apasādanañca ñatvā nevussādeyya, na apasādeyya, dhammameva deseyyā'ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Kathañca, bhikkhave, ussādanā ca hoti apasādanā ca, no ca dhammadesanā? 'Ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ anuyuttā hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, sabbe te sadukkhā saupaghātā saupāyāsā sapariḷāhā micchāpaṭipannā'ti – iti vadaṃ [iti paraṃ (ka.)] ittheke apasādeti.

'''Ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ ananuyuttā hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, sabbe te adukkhā anupaghātā anupāyāsā apariḷāhā sammāpaṭipannā'ti – iti vadaṃ ittheke ussādeti.

'''Ye attakilamathānuyogaṃ anuyuttā dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, sabbe te sadukkhā saupaghātā saupāyāsā sapariḷāhā micchāpaṭipannā'ti – iti vadaṃ ittheke apasādeti.

'''Ye attakilamathānuyogaṃ ananuyuttā dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, sabbe te adukkhā anupaghātā anupāyāsā apariḷāhā sammāpaṭipannā'ti – iti vadaṃ ittheke ussādeti.

'''Yesaṃ kesañci bhavasaṃyojanaṃ appahīnaṃ, sabbe te sadukkhā saupaghātā saupāyāsā sapariḷāhā micchāpaṭipannā'ti – iti vadaṃ ittheke apasādeti.

'''Yesaṃ kesañci bhavasaṃyojanaṃ pahīnaṃ, sabbe te adukkhā anupaghātā anupāyāsā apariḷāhā sammāpaṭipannā'ti – iti vadaṃ ittheke ussādeti. Evaṃ kho, bhikkhave, ussādanā ca hoti apasādanā ca, no ca dhammadesanā.

327. ''Kathañca, bhikkhave, nevussādanā hoti na apasādanā, dhammadesanā ca [dhammadesanāva (syā. kaṃ.)]? ‘Ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ anuyuttā hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, sabbe te sadukkhā saupaghātā saupāyāsā sapariḷāhā micchāpaṭipannā’ti – na evamāha. ‘Anuyogo ca kho, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā’ti – iti vadaṃ dhammameva deseti.

‘‘‘Ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ ananuyuttā hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, sabbe te adukkhā anupaghātā anupāyāsā apariḷāhā sammāpaṭipannā’ti – na evamāha. ‘Ananuyogo ca kho, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā’ti – iti vadaṃ dhammameva deseti.

‘‘‘Ye attakilamathānuyogaṃ anuyuttā dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, sabbe te sadukkhā saupaghātā saupāyāsā sapariḷāhā micchāpaṭipannā’ti – na evamāha. ‘Anuyogo ca kho, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā’ti – iti vadaṃ dhammameva deseti.

‘‘‘Ye attakilamathānuyogaṃ ananuyuttā dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, sabbe te adukkhā anupaghātā anupāyāsā apariḷāhā sammāpaṭipannā’ti – na evamāha. ‘Ananuyogo ca kho, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā’ti – iti vadaṃ dhammameva deseti.

‘‘‘Yesaṃ kesañci bhavasaṃyojanaṃ appahīnaṃ, sabbe te sadukkhā saupaghātā saupāyāsā sapariḷāhā micchāpaṭipannā’ti – na evamāha. ‘Bhavasaṃyojane ca kho appahīne bhavopi appahīno hotī’ti – iti vadaṃ dhammameva deseti.

‘‘‘Yesaṃ kesañci bhavasaṃyojanaṃ pahīnaṃ, sabbe te adukkhā anupaghātā anupāyāsā apariḷāhā sammāpaṭipannā’ti – na evamāha. ‘Bhavasaṃyojane ca kho pahīne bhavopi pahīno hotī’ti – iti vadaṃ dhammameva deseti. Evaṃ kho, bhikkhave, nevussādanā hoti na apasādanā, dhammadesanā ca. ‘Ussādanañca jaññā, apasādanañca jaññā; ussādanañca ñatvā apasādanañca ñatvā nevussādeyya, na apasādeyya, dhammameva deseyyā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

328. ‘‘‘Sukhavinicchayaṃ jaññā; sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, bhikkhave, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, bhikkhave, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati kāmasukhaṃ mīḷhasukhaṃ puthujjanasukhaṃ anariyasukhaṃ. ‘Na āsevitabbaṃ, na bhāvetabbaṃ, na bahulīkātabbaṃ, bhāyitabbaṃ etassa sukhassā’ti – vadāmi. Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati nekkhammasukhaṃ pavivekasukhaṃ upasamasukhaṃ sambodhisukhaṃ. ‘Āsevitabbaṃ, bhāvetabbaṃ, bahulīkātabbaṃ, na bhāyitabbaṃ etassa sukhassā’ti – vadāmi. ‘Sukhavinicchayaṃ jaññā; sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

329. ‘‘‘Rahovādaṃ na bhāseyya, sammukhā na khīṇaṃ bhaṇe’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tatra, bhikkhave, yaṃ jaññā rahovādaṃ abhūtaṃ ataccham anatthasaṃhitaṃ sasakkaṃ [sampattaṃ (ka.)] taṃ rahovādaṃ na bhāseyya. Yampi jaññā rahovādaṃ bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ tassapi sikkheyya avacanāya. Yañca kho jaññā rahovādaṃ bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ tatra kālaññū assa tassa rahovādassa vacanāya. Tatra, bhikkhave, yaṃ jaññā sammukhā khīṇavādaṃ abhūtaṃ atacchaṃ anatthasaṃhitaṃ sasakkaṃ taṃ sammukhā khīṇavādaṃ na bhāseyya. Yampi jaññā sammukhā khīṇavādaṃ bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ tassapi sikkheyya avacanāya.

Yañca kho jaññā sammukhā khīṇavādaṃ bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ tatra kālaññū assa tassa sammukhā khīṇavādassa vacanāya. 'Rahovādaṃ na bhāseyya, sammukhā na khīṇaṃ bhaṇe'ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

330. '''Ataramānova bhāseyya no taramāno'ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Tatra, bhikkhave, taramānassa bhāsato kāyopi kilamati, cittampi upahaññati [ūhaññati (sī.)], saropi upahaññati [ūhaññati (sī.)], kaṇṭhopi āturīyati, avisaṭṭhampi hoti aviññeyyaṃ taramānassa bhāsitaṃ. Tatra, bhikkhave, ataramānassa bhāsato kāyopi na kilamati, cittampi na upahaññati, saropi na upahaññati, kaṇṭhopi na āturīyati, visaṭṭhampi hoti viññeyyaṃ ataramānassa bhāsitaṃ. 'Ataramānova bhāseyya, no taramāno'ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

331. '''Janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā'ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Kathañca, bhikkhave, janapadaniruttiyā ca abhiniveso hoti samaññāya ca atisāro? Idha, bhikkhave, tadevekaccesu janapadesu 'pātī'ti sañjānanti, 'patta'nti sañjānanti, 'vitta'nti [viṭṭhanti (syā. kaṃ.)] sañjānanti, 'sarāva'nti sañjānanti 'dhāropa'nti [harosanti (syā. kaṃ.)] sañjānanti, 'poṇa'nti sañjānanti, 'pisīlava'nti [pisīlanti (sī. pī.), pipilanti (syā. kaṃ.)] sañjānanti. Iti yathā yathā naṃ tesu tesu janapadesu sañjānanti tathā tathā thāmasā parāmāsā [parāmassa (sī.)] abhinivissa voharati – 'idameva saccaṃ, moghamañña'nti. Evaṃ kho, bhikkhave, janapadaniruttiyā ca abhiniveso hoti samaññāya ca atisāro.

332. ''Kathañca, bhikkhave, janapadaniruttiyā ca anabhiniveso hoti samaññāya ca anatisāro? Idha, bhikkhave, tadevekaccesu janapadesu 'pātī'ti sañjānanti, 'patta'nti sañjānanti, 'vitta'nti sañjānanti, 'sarāva'nti sañjānanti, 'dhāropa'nti sañjānanti, 'poṇa'nti sañjānanti, 'pisīlava'nti sañjānanti. Iti yathā yathā naṃ tesu tesu janapadesu sañjānanti 'idaṃ kira me [idaṃ kira te ca (ka.)] āyasmanto sandhāya voharantī'ti tathā tathā voharati aparāmasaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, janapadaniruttiyā ca anabhiniveso hoti, samaññāya ca anatisāro. 'Janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya samaññaṃ nātidhāveyyā'ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

333. ''Tatra, bhikkhave, yo kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogo hīno gammo pothujjaniko anariyo anatthasaṃhito, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yo kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ ananuyogo hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

334. ''Tatra, bhikkhave, yo attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasaṃhito, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yo attakilamathānuyogaṃ ananuyogo dukkhaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitaṃ, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

335. ''Tatra, bhikkhave, yāyaṃ majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā, cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

336. ''Tatra, bhikkhave, yāyaṃ ussādanā ca apasādanā ca no ca dhammadesanā, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yāyaṃ nevussādanā ca na apasādanā ca dhammadesanā ca, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

337. ''Tatra, bhikkhave, yamidaṃ kāmasukhaṃ mīḷhasukhaṃ pothujjanasukhaṃ anariyasukhaṃ, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yamidaṃ nekkhammasukhaṃ pavivekasukhaṃ upasamasukhaṃ sambodhisukhaṃ, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

338. ‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ rahovādo abhūto ataccho anatthasaṃhito, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ rahovādo bhūto taccho anatthasaṃhito, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ rahovādo bhūto taccho atthasaṃhito, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

339. ‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ sammukhā khīṇavādo abhūto ataccho anatthasaṃhito, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ sammukhā khīṇavādo bhūto taccho anatthasaṃhito, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ sammukhā khīṇavādo bhūto taccho atthasaṃhito, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

340. ‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ taramānassa bhāsitaṃ, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra, bhikkhave, yamidaṃ ataramānassa bhāsitaṃ, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

341. ‘‘Tatra, bhikkhave, yvāyaṃ janapadaniruttiyā ca abhiniveso samaññāya ca atisāro, sadukkho eso dhammo saupaghāto saupāyāso sapariḷāho; micchāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo saraṇo. Tatra bhikkhave, yvāyaṃ janapadaniruttiyā ca anabhiniveso samaññāya ca anatisāro, adukkho eso dhammo anupaghāto anupāyāso apariḷāho; sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘saraṇañca dhammaṃ jānissāma, araṇañca dhammaṃ jānissāma; saraṇañca dhammaṃ ñatvā araṇañca dhammaṃ ñatvā araṇapaṭipadaṃ paṭipajjissāmā’ti evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Subhūti ca pana, bhikkhave, kulaputto araṇapaṭipadaṃ paṭipanno’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Araṇavibhaṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Dhātuvibhaṅgasuttaṃ

342. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā magadhesu cārikaṃ caramāno yena rājagahaṃ tadavasari; yena bhaggavo kumbhakāro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhaggavaṃ kumbhakāraṃ etadavoca – ‘‘sace te, bhaggava, agaru viharemu āvesane [viharāmāvesane (sī. pī.), viharāma nivesane (syā. kaṃ.), viharemu nivesane (ka.)] ekaratta’’nti. ‘‘Na kho me, bhante, garu. Atthi cettha pabbajito paṭhamaṃ vāsūpagato. Sace so anujānāti, viharatha [vihara (sī. pī.)], bhante, yathāsukha’’nti.

Tena kho pana samayena pukkusāti nāma kulaputto bhagavantaṃ uddissa saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. So tasmiṃ kumbhakārāvesane [kumbhakāranivesane (syā. kaṃ. ka.)] paṭhamaṃ vāsūpagato hoti. Atha kho bhagavā yenāyasmā pukkusāti tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ pukkusātiṃ etadavoca – ‘‘sace te, bhikkhu, agaru viharemu āvesane ekaratta’’nti. ‘‘Urundaṃ, āvuso [ūrūndaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), urūddhaṃ (ka.) dī. ni. 2 sakkapañhasuttaṭīkā oloketabbā], kumbhakārāvesanaṃ. Viharatāyasmā yathāsukha’’nti.

Atha kho bhagavā kumbhakārāvesanaṃ pavisitvā ekamantaṃ tiṇasanthārakaṃ [tiṇasantharikaṃ (sī.), tiṇasantharakaṃ (syā. kaṃ.)] paññāpetvā nisīdi pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Atha kho bhagavā bahudeva rattiṃ nisajjāya vītināmesi. Āyasmāpi kho pukkusāti bahudeva rattiṃ nisajjāya vītināmesi.

Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘pāsādikaṃ kho ayaṃ kulaputto iriyati. Yaṃnūnāhaṃ puccheyya’’nti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ pukkusātiṃ etadavoca – ‘‘kaṃsi tvaṃ, bhikkhu, uddissa pabbajito? Ko vā te satthā? Kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesī’’ti? ‘‘Atthāvuso, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito. Taṃ kho pana bhagavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Tāhaṃ bhagavantaṃ uddissa pabbajito. So ca me bhagavā satthā. Tassa cāhaṃ bhagavato dhammaṃ rocemī’’ti. ‘‘Kahaṃ pana, bhikkhu, etarahi so bhagavā viharati arahaṃ sammāsambuddho’’ti. ‘‘Atthāvuso, uttaresu janapadesu sāvatthi nāma nagaraṃ. Tattha so bhagavā etarahi viharati arahaṃ sammāsambuddho’’ti. ‘‘Diṭṭhapubbo pana te, bhikkhu, so bhagavā; disvā ca pana jāneyyāsī’’ti? ‘‘Na kho me, āvuso, diṭṭhapubbo so bhagavā; disvā cāhaṃ na jāneyya’’nti.

Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘mamañca khvāyaṃ [maṃ tvāyaṃ (sī.), mamaṃ khvāyaṃ (syā. kaṃ.), maṃ khvāyaṃ (pī.)] kulaputto uddissa pabbajito. Yaṃnūnassāhaṃ dhammaṃ deseyya’’nti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ pukkusātiṃ āmantesi – ‘‘dhammaṃ te, bhikkhu, desessāmi. Taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā pukkusāti bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

343. ‘‘‘Chadhāturo [chaddhāturo (sī.)] ayaṃ, bhikkhu, puriso chaphassāyatano aṭṭhārasamanopavicāro caturādhiṭṭhāno; yattha ṭhitaṃ maññassavā nappavattanti, maññassave kho pana nappavattamāne muni santoti vuccati. Paññaṃ nappamajjeyya, saccamanurakkheyya, cāgamanubrūheyya, santimeva so sikkheyyā’ti – ayamuddeso dhātuvibhaṅgassa [chadhātuvibhaṅgassa (sī. syā. kaṃ. pī.)].

344. ‘‘‘Chadhāturo ayaṃ, bhikkhu, puriso’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? (Chayimā, bhikkhu, dhātuyo) [( ) natthi sī. pī. potthakesu] – pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu. ‘Chadhāturo ayaṃ, bhikkhu, puriso’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

345. ‘‘‘Chaphassāyatano ayaṃ, bhikkhu, puriso’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cakkhusamphassāyatanaṃ, sotasamphassāyatanaṃ, ghānasamphassāyatanaṃ, jivhāsamphassāyatanaṃ, kāyasamphassāyatanaṃ, manosamphassāyatanaṃ. ‘Chaphassāyatano ayaṃ, bhikkhu, puriso’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

346. ‘‘‘Aṭṭhārasamanopavicāro ayaṃ, bhikkhu, puriso’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhānīyaṃ rūpaṃ upavicarati, domanassaṭṭhānīyaṃ rūpaṃ upavicarati, upekkhāṭṭhānīyaṃ rūpaṃ upavicarati; sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya somanassaṭṭhānīyaṃ dhammaṃ upavicarati, domanassaṭṭhānīyaṃ dhammaṃ upavicarati, upekkhāṭṭhānīyaṃ dhammaṃ upavicarati – iti cha somanassupavicārā, cha domanassupavicārā, cha upekkhupavicārā. ‘Aṭṭhārasamanopavicāro ayaṃ, bhikkhu, puriso’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

347. ‘‘‘Caturādhiṭṭhāno ayaṃ, bhikkhu, puriso’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Paññādhiṭṭhāno, saccādhiṭṭhāno, cāgādhiṭṭhāno, upasamādhiṭṭhāno. ‘Caturādhiṭṭhāno ayaṃ, bhikkhu, puriso’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

348. ‘‘‘Paññaṃ nappamajjeyya, saccamanurakkheyya, cāgamanubrūheyya, santimeva so sikkheyyā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Kathañca, bhikkhu, paññaṃ nappamajjati? Chayimā, bhikkhu, dhātuyo – pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu.

349. ‘‘Katamā ca, bhikkhu, pathavīdhātu? Pathavīdhātu siyā ajjhattikā siyā bāhirā. Katamā ca, bhikkhu, ajjhattikā pathavīdhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ [upādiṇṇaṃ (pī. ka.)], seyyathidaṃ – kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ [aṭṭhimiñjā (sī. pī.)] vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhu, ajjhattikā pathavīdhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātu yā ca bāhirā pathavīdhātu pathavīdhāturevesā. ‘Taṃ netaṃ mama nesohamasmi na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā pathavīdhātuyā nibbindati, pathavīdhātuyā cittaṃ virājeti.

350. ‘‘Katamā ca, bhikkhu, āpodhātu? Āpodhātu siyā ajjhattikā siyā bāhirā. Katamā ca, bhikkhu, ajjhattikā āpodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ seyyathidaṃ – pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhu, ajjhattikā āpodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā āpodhātu yā ca bāhirā āpodhātu āpodhāturevesā. ‘Taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā āpodhātuyā nibbindati, āpodhātuyā cittaṃ virājeti.

351. ‘‘Katamā ca, bhikkhu, tejodhātu? Tejodhātu siyā ajjhattikā siyā bāhirā. Katamā ca, bhikkhu, ajjhattikā tejodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhu, ajjhattikā tejodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā tejodhātu yā ca bāhirā tejodhātu tejodhāturevesā. ‘Taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā tejodhātuyā nibbindati, tejodhātuyā cittaṃ virājeti.

352. ‘‘Katamā ca, bhikkhu, vāyodhātu? Vāyodhātu siyā ajjhattikā siyā bāhirā. Katamā ca, bhikkhu, ajjhattikā vāyodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – uddhaṅgamā vātā adhogamā vātā kucchisayā vātā koṭṭhāsayā [koṭṭhasayā (sī. syā. kaṃ. pī.)] vātā aṅgamaṅgānusārino vātā assāso passāso iti, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhu, ajjhattikā vāyodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā vāyodhātu yā ca bāhirā vāyodhātu vāyodhāturevesā. ‘Taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā vāyodhātuyā nibbindati, vāyodhātuyā cittaṃ virājeti.

353. ‘‘Katamā ca, bhikkhu, ākāsadhātu? Ākāsadhātu siyā ajjhattikā siyā bāhirā. Katamā ca, bhikkhu, ajjhattikā ākāsadhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ ākāsaṃ ākāsagataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – kaṇṇacchiddaṃ nāsacchiddaṃ mukhadvāraṃ yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ ajjhoharati, yattha ca asitapītakhāyitasāyitaṃ santiṭṭhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ adhobhāgaṃ [adhobhāgā (sī. syā. kaṃ. pī.) devadūtasuttena sameti] nikkhamati, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ ākāsaṃ ākāsagataṃ aghaṃ aghagataṃ vivaraṃ vivaragataṃ asamphuṭṭhaṃ maṃsalohitehi upādinnaṃ – ayaṃ vuccati bhikkhu ajjhattikā ākāsadhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā ākāsadhātu yā ca bāhirā ākāsadhātu ākāsadhāturevesā. ‘Taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā ākāsadhātuyā nibbindati, ākāsadhātuyā cittaṃ virājeti.

354. ‘‘Athāparaṃ viññāṇaṃyeva avasissati parisuddhaṃ pariyodātaṃ. Tena ca viññāṇena kiṃ [tena viññāṇena kiñca (sī.)] vijānāti? ‘Sukha’ntipi vijānāti, ‘dukkha’ntipi vijānāti, ‘adukkhamasukha’ntipi vijānāti. Sukhavedaniyaṃ, bhikkhu, phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā. So sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. ‘Tasseva sukhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā sukhā vedanā sā nirujjhati, sā vūpasammatī’ti pajānāti.

355. ‘‘Dukkhavedaniyaṃ, bhikkhu, phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā. So dukkhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. ‘Tasseva dukkhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ dukkhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā dukkhā vedanā sā nirujjhati, sā vūpasammatī’ti pajānāti.

356. ‘‘Adukkhamasukhavedaniyaṃ, bhikkhu, phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā. So adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. ‘Tasseva adukkhamasukhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ adukkhamasukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā adukkhamasukhā vedanā sā nirujjhati, sā vūpasammatī’ti pajānāti.

357. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhu, dvinnaṃ kaṭṭhānaṃ saṅghaṭṭā [samphassa (sī. pī.), saṅghaṭā (syā. kaṃ.)] samodhānā usmā jāyati, tejo abhinibbattati, tesaṃyeva dvinnaṃ kaṭṭhānaṃ nānābhāvā vikkhepā yā tajjā usmā sā nirujjhati, sā vūpasammati; evameva kho, bhikkhu, sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā. So sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. ‘Tasseva sukhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā sukhā vedanā sā nirujjhati, sā vūpasammatī’ti pajānāti.

358. ‘‘Dukkhavedaniyaṃ, bhikkhu, phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā. So dukkhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. ‘Tasseva dukkhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ dukkhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā dukkhā vedanā sā nirujjhati, sā vūpasammatī’ti pajānāti.

359. ‘‘Adukkhamasukhavedaniyaṃ, bhikkhu, phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā. So adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. ‘Tasseva adukkhamasukhavedaniyassa phassassa nirodhā yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ adukkhamasukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā adukkhamasukhā vedanā sā nirujjhati, sā vūpasammatī’ti pajānāti.

360. ‘‘Athāparaṃ upekkhāyeva avasissati parisuddhā pariyodātā mudu ca kammaññā ca pabhassarā ca. Seyyathāpi, bhikkhu, dakkho suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandheyya, ukkaṃ bandhitvā ukkāmukhaṃ ālimpeyya, ukkāmukhaṃ ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkhipeyya, tamenaṃ kālena kālaṃ abhidhameyya, kālena kālaṃ udakena paripphoseyya, kālena kālaṃ ajjhupekkheyya, taṃ hoti jātarūpaṃ [jātarūpaṃ dhantaṃ (sī. pī.)] sudhantaṃ niddhantaṃ nīhaṭaṃ [nihataṃ (syā. kaṃ. ka.)] ninnītakasāvaṃ [nihatakasāvaṃ (ka.)] mudu ca kammaññañca pabhassarañca, yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati – yadi paṭṭikāya [pavaṭṭikāya (sī. syā.)] yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakāya yadi suvaṇṇamālāya tañcassa atthaṃ anubhoti; evameva kho, bhikkhu, athāparaṃ upekkhāyeva avasissati parisuddhā pariyodātā mudu ca kammaññā ca pabhassarā ca.

361. ‘‘So evaṃ pajānāti – ‘imañce ahaṃ upekkhaṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ ākāsānañcāyatanaṃ upasaṃhareyyaṃ, tadanudhammañca cittaṃ bhāveyyaṃ. Evaṃ me ayaṃ upekkhā taṃnissitā tadupādānā ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Imañce ahaṃ upekkhaṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasaṃhareyyaṃ, tadanudhammañca cittaṃ bhāveyyaṃ. Evaṃ me ayaṃ upekkhā taṃnissitā tadupādānā ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Imañce ahaṃ upekkhaṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasaṃhareyyaṃ, tadanudhammañca cittaṃ bhāveyyaṃ. Evaṃ me ayaṃ upekkhā taṃnissitā tadupādānā ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya. Imañce ahaṃ upekkhaṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasaṃhareyyaṃ, tadanudhammañca cittaṃ bhāveyyaṃ. Evaṃ me ayaṃ upekkhā taṃnissitā tadupādānā ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyyā''ti.

362. ''So evaṃ pajānāti – 'imañce ahaṃ upekkhaṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ ākāsānañcāyatanaṃ upasaṃhareyyaṃ, tadanudhammañca cittaṃ bhāveyyaṃ; saṅkhatametaṃ. Imañce ahaṃ upekkhaṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasaṃhareyyaṃ, tadanudhammañca cittaṃ bhāveyyaṃ; saṅkhatametaṃ. Imañce ahaṃ upekkhaṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasaṃhareyyaṃ, tadanudhammañca cittaṃ bhāveyyaṃ; saṅkhatametaṃ. Imañce ahaṃ upekkhaṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasaṃhareyyaṃ, tadanudhammañca cittaṃ bhāveyyaṃ; saṅkhatameta''nti.

''So neva taṃ abhisaṅkharoti, na abhisañcetayati bhavāya vā vibhavāya vā. So anabhisaṅkharonto anabhisañcetayanto bhavāya vā vibhavāya vā na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaṃyeva parinibbāyati. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti.

363. ''So sukhañce vedanaṃ vedeti, 'sā aniccā'ti pajānāti, 'anajjhositā'ti pajānāti, 'anabhinanditā'ti pajānāti. Dukkhañce vedanaṃ vedeti, 'sā aniccā'ti pajānāti, **'anajjhositā'ti pajānāti, 'anabhinanditā'ti pajānāti. Adukkhamasukhañce vedanaṃ vedeti, 'sā aniccā'ti pajānāti, 'anajjhositā'ti pajānāti, 'anabhinanditā'ti pajānāti.**

364. ''So sukhañce vedanaṃ vedeti, visaṃyutto naṃ vedeti; dukkhañce vedanaṃ vedeti, visaṃyutto naṃ vedeti; adukkhamasukhañce vedanaṃ vedeti, visaṃyutto naṃ vedeti. So kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno 'kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānāti, jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno 'jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānāti, 'kāyassa bhedā paraṃ maraṇā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissantī'ti pajānāti.

365. ''Seyyathāpi, bhikkhu, telañca paṭicca vaṭṭiñca paṭicca telappadīpo jhāyati; tasseva telassa ca vaṭṭiyā ca pariyādānā aññassa ca anupahārā [anupāhārā (sī. pī.), anupādānā (ka.)] anāhāro nibbāyati; evameva kho, bhikkhu, kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno 'kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānāti, jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno 'jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānāti, 'kāyassa bhedā paraṃ maraṇā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissantī'ti pajānāti. Tasmā evaṃ samannāgato bhikkhu iminā paramena paññādhiṭṭhānena samannāgato hoti. Esā hi, bhikkhu, paramā ariyā paññā yadidaṃ – sabbadukkhakkhaye ñāṇaṃ.

366. ''Tassa sā vimutti sacce ṭhitā akuppā hoti. Tañhi, bhikkhu, musā yaṃ mosadhammaṃ, taṃ saccaṃ yaṃ amosadhammaṃ nibbānaṃ. Tasmā evaṃ samannāgato bhikkhu iminā paramena saccādhiṭṭhānena samannāgato hoti. Etañhi, bhikkhu, paramaṃ ariyasaccaṃ yadidaṃ – amosadhammaṃ nibbānaṃ.

367. ''Tasseva kho pana pubbe aviddasuno upadhī honti samattā samādinnā. Tyāssa pahīnā honti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Tasmā evaṃ samannāgato bhikkhu iminā paramena cāgādhiṭṭhānena samannāgato hoti. Eso hi, bhikkhu, paramo ariyo cāgo yadidaṃ – sabbūpadhipaṭinissaggo.

368. ''Tasseva kho pana pubbe aviddasuno abhijjhā hoti chando sārāgo. Svāssa pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Tasseva kho pana pubbe aviddasuno āghāto hoti byāpādo sampadoso. Svāssa pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Tasseva kho pana pubbe aviddasuno avijjā hoti sammoho. Svāssa pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Tasmā evaṃ samannāgato bhikkhu iminā paramena upasamādhiṭṭhānena samannāgato hoti. Eso hi, bhikkhu, paramo ariyo upasamo yadidaṃ – rāgadosamohānaṃ upasamo. ‘Paññaṃ nappamajjeyya, saccamanurakkheyya, cāgamanubrūheyya, santimeva so sikkheyyā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

369. ‘‘‘Yattha ṭhitaṃ maññassavā nappavattanti, maññassave kho pana nappavattamāne muni santoti vuccatī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? ‘Asmī’ti, bhikkhu, maññitametaṃ, ‘ayamahamasmī’ti maññitametaṃ, ‘bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘na bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘rūpī bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘arūpī bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘saññī bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘asaññī bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘nevasaññīnāsaññī bhavissa’nti maññitametaṃ. Maññitaṃ, bhikkhu, rogo maññitaṃ gaṇḍo maññitaṃ sallaṃ. Sabbamaññitānaṃ tveva, bhikkhu, samatikkamā muni santoti vuccati. Muni kho pana, bhikkhu, santo na jāyati, na jīyati, na mīyati, na kuppati, na piheti. Tañhissa, bhikkhu, natthi yena jāyetha, ajāyamāno kiṃ jīyissati, ajīyamāno kiṃ mīyissati, amīyamāno kiṃ kuppissati, akuppamāno kissa [kiṃ (ka.)] pihessati? ‘Yattha ṭhitaṃ maññassavā nappavattanti, maññassave kho pana nappavattamāne muni santoti vuccatī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Imaṃ kho me tvaṃ, bhikkhu, saṃkhittena chadhātuvibhaṅgaṃ dhārehī’’ti.

370. Atha kho āyasmā pukkusāti – ‘‘satthā kira me anuppatto, sugato kira me anuppatto sammāsambuddho kira me anuppatto’’ti uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yohaṃ bhagavantaṃ āvusovādena samudācaritabbaṃ amaññissaṃ. Tassa me, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā’’ti. ‘‘Taggha tvaṃ, bhikkhu, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yaṃ maṃ tvaṃ āvusovādena samudācaritabbaṃ amaññittha. Yato ca kho tvaṃ, bhikkhu, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarosi, taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāma. Vuddhihesā, bhikkhu, ariyassa vinaye yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjatī’’ti. ‘‘Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike upasampada’’nti. ‘‘Paripuṇṇaṃ pana te, bhikkhu, pattacīvara’’nti? ‘‘Na kho me, bhante, paripuṇṇaṃ pattacīvara’’nti. ‘‘Na kho, bhikkhu, tathāgatā aparipuṇṇapattacīvaraṃ upasampādentī’’ti.

Atha kho āyasmā pukkusāti bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pattacīvarapariyesanaṃ pakkāmi. Atha kho āyasmantaṃ pukkusātiṃ pattacīvarapariyesanaṃ carantaṃ vibbhantā gāvī [bhantagāvī (sī. pī.), gāvī (syā. kaṃ.)] jīvitā voropesi. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘yo so, bhante, pukkusāti nāma kulaputto bhagavatā saṃkhittena ovādena ovadito so kālaṅkato. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti? ‘‘Paṇḍito, bhikkhave, pukkusāti kulaputto paccapādi dhammassānudhammaṃ, na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesi [viheṭhesi (sī. syā. kaṃ.) viheseti (ka.)]. Pukkusāti, bhikkhave, kulaputto pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Dhātuvibhaṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

11. Saccavibhaṅgasuttaṃ

371. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ.

Bhagavā etadavoca –

‘‘Tathāgatena, bhikkhave, arahatā sammāsambuddhena bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ, yadidaṃ – catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ, dukkhasamudayassa ariyasaccassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ, dukkhanirodhassa ariyasaccassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ. Tathāgatena, bhikkhave, arahatā sammāsambuddhena bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ, yadidaṃ – imesaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ.

‘‘Sevatha, bhikkhave, sāriputtamoggallāne; bhajatha, bhikkhave, sāriputtamoggallāne. Paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā sabrahmacārīnaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, janetā [janetti (sī. pī.)], evaṃ sāriputto; seyyathāpi jātassa āpādetā, evaṃ moggallāno. Sāriputto, bhikkhave, sotāpattiphale vineti, moggallāno uttamatthe. Sāriputto, bhikkhave, pahoti cattāri ariyasaccāni vitthārena ācikkhituṃ desetuṃ paññāpetuṃ paṭṭhapetuṃ vivarituṃ vibhajituṃ uttānīkātu’’nti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

372. Tatra kho āyasmā sāriputto acirapakkantassa bhagavato bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso, bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Tathāgatena, āvuso, arahatā sammāsambuddhena bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ, yadidaṃ – catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ, dukkhasamudayassa ariyasaccassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ, dukkhanirodhassa ariyasaccassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ.

373. ‘‘Katamañcāvuso, dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ; saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā.

‘‘Katamā cāvuso, jāti? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjāti okkanti abhinibbatti khandhānaṃ pātubhāvo āyatanānaṃ paṭilābho, ayaṃ vuccatāvuso – ‘jāti’’’.

‘‘Katamā cāvuso, jarā? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko, ayaṃ vuccatāvuso – ‘jarā’’’.

‘‘Katamañcāvuso, maraṇaṃ? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālaṃkiriyā khandhānaṃ bhedo kaḷevarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo, idaṃ vuccatāvuso – ‘maraṇaṃ’’’.

‘‘Katamo cāvuso, soko? Yo kho, āvuso, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa soko socanā socitattaṃ antosoko antoparisoko, ayaṃ vuccatāvuso – ‘soko’’’.

‘‘Katamo cāvuso, paridevo? Yo kho, āvuso, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa ādevo paridevo ādevanā paridevanā ādevitattaṃ paridevitattaṃ, ayaṃ vuccatāvuso – ‘paridevo’’’.

‘‘Katamañcāvuso, dukkhaṃ? Yaṃ kho, āvuso, kāyikaṃ dukkhaṃ kāyikaṃ asātaṃ kāyasamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ, idaṃ vuccatāvuso – ‘dukkhaṃ’’’.

‘‘Katamañcāvuso, domanassaṃ? Yaṃ kho, āvuso, cetasikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ asātaṃ manosamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ, idaṃ vuccatāvuso – ‘domanassaṃ’’’.

‘‘Katamo cāvuso, upāyāso? Yo kho, āvuso, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa āyāso upāyāso āyāsitattaṃ upāyāsitattaṃ, ayaṃ vuccatāvuso – ‘upāyāso’’’.

‘‘Katamañcāvuso, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ? Jātidhammānaṃ, āvuso, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata, mayaṃ na jātidhammā assāma; na ca, vata, no jāti āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ. Idampi – ‘yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ’. Jarādhammānaṃ, āvuso, sattānaṃ…pe… byādhidhammānaṃ, āvuso, sattānaṃ… maraṇadhammānaṃ, āvuso, sattānaṃ… sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammānaṃ, āvuso, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata, mayaṃ na sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā assāma; na ca, vata, no sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā āgaccheyyu’nti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ. Idampi – ‘yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ’’’.

‘‘Katame cāvuso, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā? Seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccantāvuso – ‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’. Idaṃ vuccatāvuso – ‘dukkhaṃ ariyasaccaṃ’’’.

374. ‘‘Katamañcāvuso, dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā. kaṃ.)] ariyasaccaṃ? Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā [ponobhavikā (sī. pī.)] nandīrāgasahagatā [nandirāgasahagatā (sī. syā. kaṃ. pī.)] tatratatrābhinandinī, seyyathidaṃ – kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā, idaṃ vuccatāvuso – ‘dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā. kaṃ.)] ariyasaccaṃ’’’.

‘‘Katamañcāvuso, dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā. kaṃ.)] ariyasaccaṃ? Yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo, idaṃ vuccatāvuso – ‘dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā. kaṃ.)] ariyasaccaṃ’’’.

375. ‘‘Katamañcāvuso, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi.

‘‘Katamācāvuso, sammādiṭṭhi? Yaṃ kho, āvuso, dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ, ayaṃ vuccatāvuso – ‘sammādiṭṭhi’’’.

‘‘Katamo cāvuso, sammāsaṅkappo? Nekkhammasaṅkappo, abyāpādasaṅkappo, avihiṃsāsaṅkappo, ayaṃ vuccatāvuso – ‘sammāsaṅkappo’’’.

‘‘Katamā cāvuso, sammāvācā? Musāvādā veramaṇī, pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī, ayaṃ vuccatāvuso – ‘sammāvācā’’’.

‘‘Katamo cāvuso, sammākammantī? Pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī, ayaṃ vuccatāvuso – ‘sammākammanto’’’.

‘‘Katamo cāvuso, sammāājīvo? Idhāvuso, ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvikaṃ kappeti, ayaṃ vuccatāvuso – ‘sammāājīvo’’’.

‘‘Katamo cāvuso, sammāvāyāmo? Idhāvuso, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati, uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati, anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati, ayaṃ vuccatāvuso – ‘sammāvāyāmo’’’.

‘‘Katamā cāvuso, sammāsati? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu vedanānupassī viharati…pe… citte cittānupassī viharati… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ, ayaṃ vuccatāvuso – ‘sammāsati’’’.

‘‘Katamo cāvuso, sammāsamādhi? Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati… pe… tatiyaṃ jhānaṃ… viharati, ayaṃ vuccatāvuso – ‘sammāsamādhi’. Idaṃ vuccatāvuso – ‘dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ’’’.

‘‘Tathāgatenāvuso, arahatā sammāsambuddhena bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ, yadidaṃ – imesaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkamma’’nti.

Idamavoca āyasmā sāriputto. Attamanā te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Saccavibhaṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ ekādasamaṃ.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttaṃ

376. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho mahāpajāpati [mahāpajāpatī (sī. syā. kaṃ. pī.)] gotamī navaṃ dussayugaṃ ādāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnā kho mahāpajāpati gotamī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ me, bhante, navaṃ dussayugaṃ bhagavantaṃ uddissa sāmaṃ kantaṃ sāmaṃ vāyitaṃ. Taṃ me, bhante, bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā’’ti. Evaṃ vutte, bhagavā mahāpajāpatiṃ gotamiṃ etadavoca – ‘‘saṅghe, gotami, dehi. Saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’’ti. Dutiyampi kho mahāpajāpati gotamī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ me, bhante, navaṃ dussayugaṃ bhagavantaṃ uddissa sāmaṃ kantaṃ sāmaṃ vāyitaṃ. Taṃ me, bhante, bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā’’ti. Dutiyampi kho bhagavā mahāpajāpatiṃ gotamiṃ etadavoca – ‘‘saṅghe, gotami, dehi. Saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’’ti. Tatiyampi kho mahāpajāpati gotamī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ me, bhante, navaṃ dussayugaṃ bhagavantaṃ uddissa sāmaṃ kantaṃ sāmaṃ vāyitaṃ. Taṃ me, bhante, bhagavā paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāya’’ti. Tatiyampi kho bhagavā mahāpajāpatiṃ gotamiṃ etadavoca – ‘‘saṅghe, gotami, dehi. Saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’’ti.

377. Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘paṭiggaṇhātu, bhante, bhagavā mahāpajāpatiyā gotamiyā navaṃ dussayugaṃ. Bahūpakārā [bahukārā (syā. kaṃ.)], bhante, mahāpajāpati gotamī bhagavato mātucchā āpādikā posikā khīrassa dāyikā; bhagavantaṃ janettiyā kālaṅkatāya thaññaṃ pāyesi. Bhagavāpi, bhante, bahūpakāro mahāpajāpatiyā gotamiyā. Bhagavantaṃ, bhante, āgamma mahāpajāpati gotamī buddhaṃ saraṇaṃ gatā, dhammaṃ saraṇaṃ gatā, saṅghaṃ saraṇaṃ gatā. Bhagavantaṃ, bhante, āgamma mahāpajāpati gotamī pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭiviratā. Bhagavantaṃ, bhante, āgamma mahāpajāpati gotamī buddhe aveccappasādena samannāgatā, dhamme aveccappasādena samannāgatā, saṅghe aveccappasādena samannāgatā ariyakantehi sīlehi samannāgatā. Bhagavantaṃ, bhante, āgamma mahāpajāpati gotamī dukkhe nikkaṅkhā, dukkhasamudaye nikkaṅkhā, dukkhanirodhe nikkaṅkhā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya nikkaṅkhā. Bhagavāpi, bhante, bahūpakāro mahāpajāpatiyā gotamiyā’’ti.

378. ‘‘Evametaṃ, ānanda. Yaṃ hānanda, puggalo puggalaṃ āgamma buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti, imassānanda, puggalassa iminā puggalena na suppatikāraṃ vadāmi, yadidaṃ – abhivādana-paccuṭṭhāna-añjalikamma sāmīcikammacīvarapiṇḍapātasenāsanagilā- nappaccayabhesajjaparikkhārānuppadānena.

‘‘Yaṃ hānanda, puggalo puggalaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti, imassānanda, puggalassa iminā puggalena na suppatikāraṃ vadāmi, yadidaṃ – abhivādana-paccuṭṭhāna-añjalikamma-sāmīcikammacīvarapiṇḍapātasenāsanagilā-nappaccayabhesajjaparikkhārānuppadānena.

‘‘Yaṃ hānanda, puggalo puggalaṃ āgamma buddhe aveccappasādena samannāgato hoti, dhamme… saṅghe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti, imassānanda, puggalassa iminā puggalena na suppatikāraṃ vadāmi, yadidaṃ – abhivādana-paccuṭṭhāna-añjalikamma-sāmīcikammacīvarapiṇḍapātasenāsanagilā- nappaccayabhesajjaparikkhārānuppadānena.

‘‘Yaṃ hānanda, puggalo puggalaṃ āgamma dukkhe nikkaṅkho hoti, dukkhasamudaye nikkaṅkho hoti, dukkhanirodhe nikkaṅkho hoti, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya nikkaṅkho hoti, imassānanda, puggalassa iminā puggalena na suppatikāraṃ vadāmi, yadidaṃ – abhivādana-paccuṭṭhānaañjalikamma-sāmīcikamma-cīvarapiṇḍapātasenāsanagilā- nappaccayabhesajjaparikkhārānuppadānena.

379. ‘‘Cuddasa kho panimānanda, pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Katamā cuddasa? Tathāgate arahante sammāsambuddhe dānaṃ deti – ayaṃ paṭhamā pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Paccekasambuddhe [paccekabuddhe (sī. pī.)] dānaṃ deti – ayaṃ dutiyā pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Tathāgatasāvake arahante dānaṃ deti – ayaṃ tatiyā pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ deti – ayaṃ catutthī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Anāgāmissa dānaṃ deti – ayaṃ pañcamī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ deti – ayaṃ chaṭṭhī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Sakadāgāmissa dānaṃ deti – ayaṃ sattamī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ deti – ayaṃ aṭṭhamī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Sotāpanne dānaṃ deti – ayaṃ navamī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ deti – ayaṃ dasamī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Bāhirake kāmesu vītarāge dānaṃ deti – ayaṃ ekādasamī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Puthujjanasīlavante dānaṃ deti – ayaṃ dvādasamī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Puthujjanadussīle dānaṃ deti – ayaṃ terasamī pāṭipuggalikā dakkhiṇā. Tiracchānagate dānaṃ deti – ayaṃ cuddasamī pāṭipuggalikā dakkhiṇāti.

‘‘Tatrānanda, tiracchānagate dānaṃ datvā sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, puthujjanadussīle dānaṃ datvā sahassaguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, puthujjanasīlavante dānaṃ datvā satasahassaguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, bāhirake kāmesu vītarāge dānaṃ datvā koṭisatasahassaguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ datvā asaṅkheyyā appameyyā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, ko pana vādo sotāpanne, ko pana vādo sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanne, ko pana vādo sakadāgāmissa, ko pana vādo anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanne, ko pana vādo anāgāmissa, ko pana vādo arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanne, ko pana vādo arahante, ko pana vādo paccekasambuddhe, ko pana vādo tathāgate arahante sammāsambuddhe!

380. ‘‘Satta kho panimānanda, saṅghagatā dakkhiṇā. Katamā satta? Buddhappamukhe ubhatosaṅghe dānaṃ deti – ayaṃ paṭhamā saṅghagatā dakkhiṇā. Tathāgate parinibbute ubhatosaṅghe dānaṃ deti – ayaṃ dutiyā saṅghagatā dakkhiṇā. Bhikkhusaṅghe dānaṃ deti – ayaṃ tatiyā saṅghagatā dakkhiṇā. Bhikkhunisaṅghe dānaṃ deti – ayaṃ catutthī saṅghagatā dakkhiṇā. ‘Ettakā me bhikkhū ca bhikkhuniyo ca saṅghato uddissathā’ti dānaṃ deti – ayaṃ pañcamī saṅghagatā dakkhiṇā. ‘Ettakā me bhikkhū saṅghato uddissathā’ti dānaṃ deti – ayaṃ chaṭṭhī saṅghagatā dakkhiṇā. ‘Ettakā me bhikkhuniyo saṅghato uddissathā’ti dānaṃ deti – ayaṃ sattamī saṅghagatā dakkhiṇā.

‘‘Bhavissanti kho panānanda, anāgatamaddhānaṃ gotrabhuno kāsāvakaṇṭhā dussīlā pāpadhammā. Tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassanti. Tadāpāhaṃ, ānanda, saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkheyyaṃ appameyyaṃ vadāmi. Na tvevāhaṃ, ānanda, kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāya pāṭipuggalikaṃ dānaṃ mahapphalataraṃ vadāmi.

381. ‘‘Catasso kho imā, ānanda, dakkhiṇā visuddhiyo. Katamā catasso? Atthānanda, dakkhiṇā dāyakato visujjhati no paṭiggāhakato. Atthānanda, dakkhiṇā paṭiggāhakato visujjhati no dāyakato. Atthānanda, dakkhiṇā neva dāyakato visujjhati no paṭiggāhakato. Atthānanda, dakkhiṇā dāyakato ceva visujjhati paṭiggāhakato ca.

‘‘Kathañcānanda, dakkhiṇā dāyakato visujjhati no paṭiggāhakato? Idhānanda, dāyako hoti sīlavā kalyāṇadhammo, paṭiggāhakā honti dussīlā pāpadhammā – evaṃ kho, ānanda, dakkhiṇā dāyakato visujjhati no paṭiggāhakato.

‘‘Kathañcānanda, dakkhiṇā paṭiggāhakato visujjhati no dāyakato? Idhānanda, dāyako hoti dussīlo pāpadhammo, paṭiggāhakā honti sīlavanto [sīlavantā (sī.)] kalyāṇadhammā – evaṃ kho, ānanda, dakkhiṇā paṭiggāhakato visujjhati no dāyakato.

‘‘Kathañcānanda, dakkhiṇā neva dāyakato visujjhati no paṭiggāhakato? Idhānanda, dāyako ca hoti dussīlo pāpadhammo, paṭiggāhakā ca honti dussīlā pāpadhammā – evaṃ kho, ānanda, dakkhiṇā neva dāyakato visujjhati no paṭiggāhakato.

‘‘Kathañcānanda, dakkhiṇā dāyakato ceva visujjhati paṭiggāhakato ca? Idhānanda, dāyako ca hoti sīlavā kalyāṇadhammo, paṭiggāhakā ca honti sīlavanto kalyāṇadhammā – evaṃ kho, ānanda, dakkhiṇā dāyakato ceva visujjhati paṭiggāhakato ca. Imā kho, ānanda, catasso dakkhiṇā visuddhiyo’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

382. ‘‘Yo sīlavā dussīlesu dadāti dānaṃ,
Dhammena laddhaṃ [laddhā (sī. pī.)] supasannacitto;
Abhisaddahaṃ kammaphalaṃ uḷāraṃ,
Sā dakkhiṇā dāyakato visujjhati.

‘‘Yo dussīlo sīlavantesu dadāti dānaṃ,

Adhammena laddhaṃ appasannacitto;
Anabhisaddahaṃ kammaphalaṃ uḷāraṃ,
Sā dakkhiṇā paṭiggāhakato visujjhati.

‘‘Yo dussīlo dussīlesu dadāti dānaṃ,
Adhammena laddhaṃ appasannacitto;
Anabhisaddahaṃ kammaphalaṃ uḷāraṃ,
Na taṃ dānaṃ vipulapphalanti brūmi.

‘‘Yo sīlavā sīlavantesu dadāti dānaṃ,
Dhammena laddhaṃ supasannacitto;
Abhisaddahaṃ kammaphalaṃ uḷāraṃ,
Taṃ ve dānaṃ vipulapphalanti brūmi [sā dakkhiṇā nevubhato visujjhati (sī. pī.)].

‘‘Yo vītarāgo vītarāgesu dadāti dānaṃ,
Dhammena laddhaṃ supasannacitto;
Abhisaddahaṃ kammaphalaṃ uḷāraṃ,
Taṃ ve dānaṃ āmisadānānamagga’’ [taṃ ve dānaṃ vipulanti brūmi (sī.)] nti.

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ dvādasamaṃ.

Vibhaṅgavaggo niṭṭhito catuttho.

Tassuddānaṃ –
Bhaddekānandakaccāna, lomasakaṅgiyāsubho;
Mahākammasaḷāyatanavibhaṅgā, uddesaaraṇā dhātu saccaṃ.

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttanti.

5. Saḷāyatanavaggo

1. Anāthapiṇḍikovādasuttaṃ

383. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena anāthapiṇḍiko gahapati ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi [vandāhi evañca vadehi (sabbattha) aññasuttesu pana natthi] – ‘anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So bhagavato pāde sirasā vandatī’ti. Yena cāyasmā sāriputto tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vandāhi [vandāhi evañca vadehi (sabbattha) aññasuttesu pana natthi] – ‘anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vandatī’ti. Evañca vadehi – ‘sādhu kira, bhante, āyasmā sāriputto yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so puriso anāthapiṇḍikassa gahapatissa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So bhagavato pāde sirasā vandatī’’ti. Yena cāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vandati; evañca vadeti – ‘sādhu kira, bhante, āyasmā sāriputto yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti. Adhivāsesi kho āyasmā sāriputto tuṇhībhāvena.

384. Atha kho āyasmā sāriputto nivāsetvā pattacīvaramādāya āyasmatā ānandena pacchāsamaṇena yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho āyasmā sāriputto anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘kacci te, gahapati, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ? Kacci te dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti; paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo’’ti?

‘‘Na me, bhante sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, bhante sāriputta, balavā puriso tiṇhena sikharena muddhani [muddhānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] abhimattheyya [abhimantheyya (sī. pī.)]; evameva kho me, bhante sāriputta, adhimattā vātā muddhani [ohananti (syā. kaṃ.)] ūhananti [adhimattā vātā sīlaṃ parikantanti (sī. syā. kaṃ.)]. Na me, bhante sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, bhante sāriputta, balavā puriso daḷhena varattakhaṇḍena sīse sīsaveṭhaṃ dadeyya; evameva kho me, bhante sāriputta, adhimattā sīse sīsavedanā. Na me, bhante sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, bhante sāriputta, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā tiṇhena govikantanena kucchiṃ parikanteyya; evameva kho me, bhante sāriputta, adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Na me, bhante sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, bhante sāriputta, dve balavanto purisā dubbalataraṃ purisaṃ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuyā santāpeyyuṃ, samparitāpeyyuṃ; evameva kho me, bhante sāriputta, adhimatto kāyasmiṃ ḍāho. Na me, bhante sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo’’ti.

385. ‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na cakkhuṃ upādiyissāmi, na ca me cakkhunissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na sotaṃ upādiyissāmi, na ca me sotanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na ghānaṃ upādiyissāmi, na ca me ghānanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na jivhaṃ upādiyissāmi, na ca me jivhānissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na kāyaṃ upādiyissāmi, na ca me kāyanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na manaṃ upādiyissāmi, na ca me manonissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na rūpaṃ upādiyissāmi, na ca me rūpanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na saddaṃ upādiyissāmi…pe… na gandhaṃ upādiyissāmi… na rasaṃ upādiyissāmi… na phoṭṭhabbaṃ upādiyissāmi… na dhammaṃ upādiyissāmi na ca me dhammanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na cakkhuviññāṇaṃ upādiyissāmi, na ca me cakkhuviññāṇanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na sotaviññāṇaṃ upādiyissāmi… na ghānaviññāṇaṃ upādiyissāmi… na jivhāviññāṇaṃ upādiyissāmi… na kāyaviññāṇaṃ upādiyissāmi… na manoviññāṇaṃ upādiyissāmi na ca me manoviññāṇanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na cakkhusamphassaṃ upādiyissāmi, na ca me cakkhusamphassanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na sotasamphassaṃ upādiyissāmi… na ghānasamphassaṃ upādiyissāmi… na jivhāsamphassaṃ upādiyissāmi… na kāyasamphassaṃ upādiyissāmi… na manosamphassaṃ upādiyissāmi, na ca me manosamphassanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ upādiyissāmi, na ca me cakkhusamphassajāvedanānissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na sotasamphassajaṃ vedanaṃ upādiyissāmi… na ghānasamphassajaṃ vedanaṃ upādiyissāmi… na jivhāsamphassajaṃ vedanaṃ upādiyissāmi… na kāyasamphassajaṃ vedanaṃ upādiyissāmi… na manosamphassajaṃ vedanaṃ upādiyissāmi, na ca me manosamphassajāvedanānissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

386. ‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na pathavīdhātuṃ upādiyissāmi, na ca me pathavīdhātunissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na āpodhātuṃ upādiyissāmi… na tejodhātuṃ upādiyissāmi… na vāyodhātuṃ upādiyissāmi… na ākāsadhātuṃ upādiyissāmi… na viññāṇadhātuṃ upādiyissāmi, na ca me viññāṇadhātunissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na rūpaṃ upādiyissāmi, na ca me rūpanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na vedanaṃ upādiyissāmi… na saññaṃ upādiyissāmi… na saṅkhāre upādiyissāmi… na viññāṇaṃ upādiyissāmi, na ca me viññāṇanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na ākāsānañcāyatanaṃ upādiyissāmi, na ca me ākāsānañcāyatananissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na viññāṇañcāyatanaṃ upādiyissāmi… na ākiñcaññāyatanaṃ upādiyissāmi… na nevasaññānāsaññāyatanaṃ upādiyissāmi na ca me nevasaññānāsaññāyatananissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na idhalokaṃ upādiyissāmi, na ca me idhalokanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na paralokaṃ upādiyissāmi, na ca me paralokanissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabbaṃ. Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘yampi me diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anupariyesitaṃ anucaritaṃ manasā tampi na upādiyissāmi, na ca me taṃnissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī’ti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabba’’nti.

387. Evaṃ vutte, anāthapiṇḍiko gahapati parodi, assūni pavattesi. Atha kho āyasmā ānando anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘olīyasi kho tvaṃ, gahapati, saṃsīdasi kho tvaṃ, gahapatī’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhante ānanda, olīyāmi, napi saṃsīdāmi; api ca me dīgharattaṃ satthā payirupāsito manobhāvanīyā ca bhikkhū; na ca me evarūpī dhammī kathā sutapubbā’’ti. ‘‘Na kho, gahapati, gihīnaṃ odātavasanānaṃ evarūpī dhammī kathā paṭibhāti; pabbajitānaṃ kho, gahapati, evarūpī dhammī kathā paṭibhātī’’ti. ‘‘Tena hi, bhante sāriputta, gihīnampi odātavasanānaṃ evarūpī dhammī kathā paṭibhātu. Santi hi, bhante, kulaputtā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti; bhavissanti dhammassa aññātāro’’ti.

Atha kho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca ānando anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ iminā ovādena ovaditvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati, acirapakkante āyasmante ca sāriputte āyasmante ca ānande, kālamakāsi tusitaṃ kāyaṃ upapajji. Atha kho anāthapiṇḍiko devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ jṭhito kho anāthapiṇḍiko devaputto bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Idañhi taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;
Āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mama.

‘‘Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ;
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā.

‘‘Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Yoniso vicine dhammaṃ, evaṃ tattha visujjhati.

‘‘Sāriputtova paññāya, sīlena upasamena;
Yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti.

Idamavoca anāthapiṇḍiko devaputto. Samanuñño satthā ahosi. Atha kho anāthapiṇḍiko devaputto – ‘‘samanuñño me satthā’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyi.

388. Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena bhikkhū āmantesi – ‘‘imaṃ, bhikkhave, rattiṃ aññataro devaputto abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇo kevalakappaṃ jetavanaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho so devaputto maṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Idañhi taṃ jetavanaṃ, isisaṅghanisevitaṃ;
Āvutthaṃ dhammarājena, pītisañjananaṃ mama.

‘‘Kammaṃ vijjā ca dhammo ca, sīlaṃ jīvitamuttamaṃ;
Etena maccā sujjhanti, na gottena dhanena vā.

‘‘Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano;
Yoniso vicine dhammaṃ, evaṃ tattha visujjhati.

‘‘Sāriputtova paññāya, sīlena upasamena;
Yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti.

‘‘Idamavoca, bhikkhave, so devaputto. ‘Samanuñño me satthā’ti maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyī’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘so hi nūna so, bhante, anāthapiṇḍiko devaputto bhavissati. Anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati āyasmante sāriputte abhippasanno ahosī’’ti. ‘‘Sādhu, sādhu, ānanda! Yāvatakaṃ kho, ānanda, takkāya pattabbaṃ, anuppattaṃ taṃ tayā. Anāthapiṇḍiko so, ānanda, devaputto’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Anāthapiṇḍikovādasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Channovādasuttaṃ

389. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahācundo āyasmā ca channo gijjhakūṭe pabbate viharanti. Tena kho pana samayena āyasmā channo ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahācundo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahācundaṃ etadavoca – ‘‘āyāmāvuso cunda, yenāyasmā channo tenupasaṅkamissāma gilānapucchakā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā mahācundo āyasmato sāriputtassa paccassosi.

Atha kho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahācundo yenāyasmā channo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā channena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ channaṃ etadavoca – ‘‘kacci te, āvuso channa, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ? Kacci te dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti; paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo’’ti?

‘‘Na me, āvuso sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, āvuso sāriputta, balavā puriso tiṇhena sikharena muddhani abhimattheyya; evameva kho me, āvuso sāriputta, adhimattā vātā muddhani ūhananti. Na me, āvuso sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo. Seyyathāpi, āvuso sāriputta, balavā puriso daḷhena varattakkhaṇḍena sīse sīsaveṭhaṃ dadeyya; evameva kho me, āvuso sāriputta, adhimattā sīse sīsavedanā. Na me, āvuso sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, āvuso sāriputta, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā tiṇhena govikantanena kucchiṃ parikanteyya; evameva kho me, āvuso sāriputta, adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Na me, āvuso sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, āvuso sāriputta, dve balavanto purisā dubbalataraṃ purisaṃ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuyā santāpeyyuṃ samparitāpeyyuṃ; evameva kho me, āvuso sāriputta, adhimatto kāyasmiṃ ḍāho. Na me, āvuso sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Satthaṃ, āvuso sāriputta, āharissāmi, nāvakaṅkhāmi jīvita’’nti.

390. ‘‘Māyasmā channo satthaṃ āharesi. Yāpetāyasmā channo. Yāpentaṃ mayaṃ āyasmantaṃ channaṃ icchāma. Sace āyasmato channassa natthi sappāyāni bhojanāni, ahaṃ āyasmato channassa sappāyāni bhojanāni pariyesissāmi. Sace āyasmato channassa natthi sappāyāni bhesajjāni, ahaṃ āyasmato channassa sappāyāni bhesajjāni pariyesissāmi. Sace āyasmato channassa natthi patirūpā upaṭṭhākā, ahaṃ āyasmantaṃ channaṃ upaṭṭhahissāmi. Māyasmā channo satthaṃ āharesi. Yāpetāyasmā channo. Yāpentaṃ mayaṃ āyasmantaṃ channaṃ icchāmā’’ti.

‘‘Napi me, āvuso sāriputta, natthi sappāyāni bhojanāni; napi me natthi sappāyāni bhesajjāni; napi me natthi patirūpā upaṭṭhākā; api cāvuso sāriputta, pariciṇṇo me satthā dīgharattaṃ manāpeneva no amanāpena. Etañhi, āvuso sāriputta, sāvakassa patirūpaṃ yaṃ satthāraṃ paricareyya manāpeneva no amanāpena. ‘Anupavajjaṃ channo bhikkhu satthaṃ āharissatī’ti evametaṃ [evameva kho tvaṃ (ka.)], āvuso sāriputta, dhārehī’’ti. ‘‘Puccheyyāma mayaṃ āyasmantaṃ channaṃ kañcideva desaṃ, sace āyasmā channo okāsaṃ karoti pañhassa veyyākaraṇāyā’’ti. ‘‘Pucchāvuso sāriputta, sutvā vedissāmī’’ti.

391. ‘‘Cakkhuṃ, āvuso channa, cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasi? Sotaṃ, āvuso channa, sotaviññāṇaṃ…pe… ghānaṃ, āvuso channa, ghānaviññāṇaṃ… jivhaṃ, āvuso channa, jivhāviññāṇaṃ … kāyaṃ, āvuso channa, kāyaviññāṇaṃ… manaṃ, āvuso channa, manoviññāṇaṃ manoviññāṇaviññātabbe dhamme ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘Cakkhuṃ, āvuso sāriputta, cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmi. Sotaṃ, āvuso sāriputta…pe… ghānaṃ, āvuso sāriputta… jivhaṃ, āvuso sāriputta… kāyaṃ, āvuso sāriputta… manaṃ, āvuso sāriputta, manoviññāṇaṃ manoviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmī’’ti.

392. ‘‘Cakkhusmiṃ, āvuso channa, cakkhuviññāṇe cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesu kiṃ disvā kiṃ abhiññāya cakkhuṃ cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassasi? Sotasmiṃ, āvuso channa, sotaviññāṇe … ghānasmiṃ, āvuso channa, ghānaviññāṇe… jivhāya, āvuso channa, jivhāviññāṇe… kāyasmiṃ, āvuso channa, kāyaviññāṇe… manasmiṃ, āvuso channa, manoviññāṇe manoviññāṇaviññātabbesu dhammesu kiṃ disvā kiṃ abhiññāya manaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘Cakkhusmiṃ, āvuso sāriputta, cakkhuviññāṇe cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesu nirodhaṃ disvā nirodhaṃ abhiññāya cakkhuṃ cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmi. Sotasmiṃ, āvuso sāriputta, sotaviññāṇe… ghānasmiṃ, āvuso sāriputta, ghānaviññāṇe… jivhāya, āvuso sāriputta, jivhāviññāṇe… kāyasmiṃ, āvuso sāriputta, kāyaviññāṇe… manasmiṃ, āvuso sāriputta, manoviññāṇe manoviññāṇaviññātabbesu dhammesu nirodhaṃ disvā nirodhaṃ abhiññā manaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmī’’ti.

393. Evaṃ vutte, āyasmā mahācundo āyasmantaṃ channaṃ etadavoca – ‘‘tasmātiha, āvuso channa, idampi tassa bhagavato sāsanaṃ [vacanaṃ (sī.)], niccakappaṃ manasi kātabbaṃ – ‘nissitassa calitaṃ, anissitassa calitaṃ natthi. Calite asati passaddhi, passaddhiyā sati nati na hoti. Natiyā asati āgatigati na hoti. Āgatigatiyā asati cutūpapāto na hoti. Cutūpapāte asati nevidha na huraṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā’’’ti. Atha kho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahācundo āyasmantaṃ channaṃ iminā ovādena ovaditvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu.

394. Atha kho āyasmā channo acirapakkante āyasmante ca sāriputte āyasmante ca mahācunde satthaṃ āharesi. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘āyasmatā, bhante, channena satthaṃ āharitaṃ. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti? ‘‘Nanu te, sāriputta, channena bhikkhunā sammukhāyeva anupavajjatā byākatā’’ti? ‘‘Atthi, bhante, pubbajiraṃ [pappajitañhitaṃ (ka.), upavajjitaṃ (ka.), pubbavijjanaṃ, pubbavijjhanaṃ, pubbaviciraṃ (saṃyuttake)] nāma vajjigāmo. Tatthāyasmato channassa mittakulāni suhajjakulāni upavajjakulānī’’ti. ‘‘Honti [posanti (ka.)] hete, sāriputta, channassa bhikkhuno mittakulāni suhajjakulāni upavajjakulāni. Nāhaṃ, sāriputta, ettāvatā ‘saupavajjo’ti vadāmi. Yo kho, sāriputta, imañca kāyaṃ nikkhipati aññañca kāyaṃ upādiyati tamahaṃ ‘saupavajjo’ti vadāmi. Taṃ channassa bhikkhuno natthi. ‘Anupavajjo channo bhikkhu satthaṃ āharesī’ti evametaṃ, sāriputta, dhārehī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā sāriputto bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Channovādasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Puṇṇovādasuttaṃ

395. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā puṇṇo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā puṇṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu maṃ, bhante, bhagavā saṃkhittena ovādena ovadatu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti. ‘‘Tena hi, puṇṇa, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā puṇṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Santi kho, puṇṇa, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Taṃ ce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī [nandi (syā. kaṃ.)]. ‘Nandīsamudayā dukkhasamudayo, puṇṇā’ti vadāmi.

‘‘Santi kho, puṇṇa, sotaviññeyyā saddā… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā… manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Taṃ ce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. ‘Nandīsamudayā dukkhasamudayo, puṇṇā’ti vadāmi.

‘‘Santi ca kho, puṇṇa, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Taṃ ce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato nandī nirujjhati. ‘Nandīnirodhā dukkhanirodho, puṇṇā’ti vadāmi.

‘‘Santi ca kho, puṇṇa, sotaviññeyyā saddā… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā… manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Taṃ ce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato nandī nirujjhati. ‘Nandīnirodhā dukkhanirodho, puṇṇā’ti vadāmi.

‘‘Iminā ca tvaṃ puṇṇa, mayā saṃkhittena ovādena ovadito katarasmiṃ janapade viharissasī’’ti? ‘‘Imināhaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena ovādena ovadito, atthi sunāparanto nāma janapado, tatthāhaṃ viharissāmī’’ti.

396. ‘‘Caṇḍā kho, puṇṇa, sunāparantakā manussā; pharusā kho, puṇṇa, sunāparantakā manussā. Sace taṃ, puṇṇa, sunāparantakā manussā akkosissanti paribhāsissanti, tattha te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti? ‘‘Sace maṃ, bhante, sunāparantakā manussā akkosissanti paribhāsissanti, tattha me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā [bhadrakā (ka.)] vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me nayime pāṇinā pahāraṃ dentī’ti. Evamettha [evammettha (?)], bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana te, puṇṇa, sunāparantakā manussā pāṇinā pahāraṃ dassanti, tattha pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti? ‘‘Sace me, bhante, sunāparantakā manussā pāṇinā pahāraṃ dassanti, tattha me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me nayime leḍḍunā pahāraṃ dentī’ti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana te, puṇṇa, sunāparantakā manussā leḍḍunā pahāraṃ dassanti, tattha pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti? ‘‘Sace me, bhante, sunāparantakā manussā leḍḍunā pahāraṃ dassanti, tattha me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me nayime daṇḍena pahāraṃ dentī’ti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana te, puṇṇa, sunāparantakā manussā daṇḍena pahāraṃ dassanti, tattha pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti? ‘‘Sace me, bhante, sunāparantakā manussā daṇḍena pahāraṃ dassanti, tattha me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me nayime satthena pahāraṃ dentī’ti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana te, puṇṇa, sunāparantakā manussā satthena pahāraṃ dassanti, tattha pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti? ‘‘Sace me, bhante, sunāparantakā manussā satthena pahāraṃ dassanti, tattha me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ maṃ [yaṃ me (sī. pī. ka.)] nayime tiṇhena satthena jīvitā voropentī’ti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana taṃ, puṇṇa, sunāparantakā manussā tiṇhena satthena jīvitā voropessanti, tattha pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti? ‘‘Sace maṃ, bhante, sunāparantakā manussā tiṇhena satthena jīvitā voropessanti, tattha me evaṃ bhavissati – ‘santi kho bhagavato sāvakā kāye ca jīvite ca aṭṭīyamānā harāyamānā jigucchamānā satthahārakaṃ pariyesanti. Taṃ me idaṃ apariyiṭṭhaṃyeva satthahārakaṃ laddha’nti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti. ‘‘Sādhu, sādhu, puṇṇa! Sakkhissasi kho tvaṃ, puṇṇa, iminā damūpasamena samannāgato sunāparantasmiṃ janapade viharituṃ. Yassadāni tvaṃ, puṇṇa, kālaṃ maññasī’’ti.

397. Atha kho āyasmā puṇṇo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena sunāparanto janapado tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena sunāparanto janapado tadavasari. Tatra sudaṃ āyasmā puṇṇo sunāparantasmiṃ janapade viharati. Atha kho āyasmā puṇṇo tenevantaravassena pañcamattāni upāsakasatāni paṭivedesi [paṭipādesi (sī. pī.), paṭidesesi (syā. kaṃ.)], tenevantaravassena pañcamattāni upāsikasatāni paṭivedesi, tenevantaravassena tisso vijjā sacchākāsi. Atha kho āyasmā puṇṇo aparena samayena parinibbāyi.

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘yo so, bhante, puṇṇo nāma kulaputto bhagavatā saṃkhittena ovādena ovadito so kālaṅkato. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti? ‘‘Paṇḍito, bhikkhave, puṇṇo kulaputto paccapādi [saccavādī dhammavādī (ka.)] dhammassānudhammaṃ, na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ viheṭhesi. Parinibbuto, bhikkhave, puṇṇo kulaputto’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Puṇṇovādasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Nandakovādasuttaṃ

398. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho mahāpajāpatigotamī pañcamattehi bhikkhunisatehi saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho mahāpajāpatigotamī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ovadatu, bhante, bhagavā bhikkhuniyo; anusāsatu, bhante, bhagavā bhikkhuniyo; karotu, bhante, bhagavā bhikkhunīnaṃ dhammiṃ katha’’nti [dhammikathanti (syā. kaṃ. ka.)].

Tena kho pana samayena therā bhikkhū bhikkhuniyo ovadanti pariyāyena. Āyasmā nandako na icchati bhikkhuniyo ovadituṃ pariyāyena. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘kassa nu kho, ānanda, ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovadituṃ pariyāyenā’’ti? ‘‘Sabbeheva, bhante, kato [nandakassa bhante (sī. pī.)] pariyāyo bhikkhuniyo ovadituṃ pariyāyena. Ayaṃ, bhante, āyasmā nandako na icchati bhikkhuniyo ovadituṃ pariyāyenā’’ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandakaṃ āmantesi – ‘‘ovada, nandaka, bhikkhuniyo; anusāsa, nandaka, bhikkhuniyo; karohi tvaṃ, brāhmaṇa, bhikkhunīnaṃ dhammiṃ katha’’nti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā nandako bhagavato paṭissutvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto attadutiyo yena rājakārāmo tenupasaṅkami. Addasaṃsu kho tā bhikkhuniyo āyasmantaṃ nandakaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna āsanaṃ paññāpesuṃ, udakañca pādānaṃ upaṭṭhapesuṃ. Nisīdi kho āyasmā nandako paññatte āsane. Nisajja pāde pakkhālesi. Tāpi kho bhikkhuniyo āyasmantaṃ nandakaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho tā bhikkhuniyo āyasmā nandako etadavoca – ‘‘paṭipucchakathā kho, bhaginiyo, bhavissati. Tattha ājānantīhi – ‘ājānāmā’ tissa vacanīyaṃ, na ājānantīhi – ‘na ājānāmā’ tissa vacanīyaṃ. Yassā vā panassa kaṅkhā vā vimati vā ahameva tattha paṭipucchitabbo – ‘idaṃ, bhante, kathaṃ; imassa kvattho’’’ti? ‘‘Ettakenapi mayaṃ, bhante, ayyassa nandakassa attamanā abhiraddhā [abhinandāma (syā. kaṃ.)] yaṃ no ayyo nandako pavāretī’’ti.

399. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, sotaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante…pe… ghānaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’… ‘‘jivhā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’… ‘‘kāyo nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’… ‘‘mano nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Pubbeva no etaṃ, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ – ‘itipime cha ajjhattikā āyatanā aniccā’’’ti. ‘‘Sādhu, sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato’’.

400. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, rūpā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, saddā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante…pe… gandhā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’… ‘‘rasā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’… ‘‘phoṭṭhabbā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’… ‘‘dhammā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Pubbeva no etaṃ, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ – ‘itipime cha bāhirā āyatanā aniccā’’’ti. ‘‘Sādhu, sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato’’.

401. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, cakkhuviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, sotaviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante…pe… ghānaviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’… ‘‘jivhāviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’… ‘‘kāyaviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’… ‘‘manoviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti’’? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Pubbeva no etaṃ, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ – ‘itipime cha viññāṇakāyā aniccā’’’ti. ‘‘Sādhu, sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato’’.

402. ‘‘Seyyathāpi, bhaginiyo, telappadīpassa jhāyato telampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, vaṭṭipi aniccā vipariṇāmadhammā, accipi aniccā vipariṇāmadhammā, ābhāpi aniccā vipariṇāmadhammā. Yo nu kho, bhaginiyo, evaṃ vadeyya – ‘amussa telappadīpassa jhāyato telampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, vaṭṭipi aniccā vipariṇāmadhammā, accipi aniccā vipariṇāmadhammā; yā ca khvāssa ābhā sā niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā’ti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Amussa hi, bhante, telappadīpassa jhāyato telampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, vaṭṭipi aniccā vipariṇāmadhammā, accipi aniccā vipariṇāmadhammā; pagevassa ābhā aniccā vipariṇāmadhammā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhaginiyo, yo nu kho evaṃ vadeyya – ‘cha khome ajjhattikā āyatanā aniccā [aniccā vipariṇāmadhammā (?)]; yañca kho cha ajjhattike āyatane paṭicca paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā taṃ niccaṃ dhuvaṃ sassataṃ avipariṇāmadhamma’nti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Tajjaṃ tajjaṃ, bhante, paccayaṃ paṭicca tajjā tajjā vedanā uppajjanti. Tajjassa tajjassa paccayassa nirodhā tajjā tajjā vedanā nirujjhantī’’ti. ‘‘Sādhu, sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato’’.

403. ‘‘Seyyathāpi, bhaginiyo, mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato mūlampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, khandhopi anicco vipariṇāmadhammo, sākhāpalāsampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, chāyāpi aniccā vipariṇāmadhammā. Yo nu kho, bhaginiyo, evaṃ vadeyya – ‘amussa mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato mūlampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, khandhopi anicco vipariṇāmadhammo, sākhāpalāsampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, yā ca khvāssa chāyā sā niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā’ti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Amussa hi, bhante, mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato mūlampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, khandhopi anicco vipariṇāmadhammo, sākhāpalāsampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ; pagevassa chāyā aniccā vipariṇāmadhammā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhaginiyo, yo nu kho evaṃ vadeyya – ‘cha khome bāhirā āyatanā aniccā [aniccā vipariṇāmadhammā (sī. pī.)]. Yañca kho cha bāhire āyatane paṭicca paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā taṃ niccaṃ dhuvaṃ sassataṃ avipariṇāmadhamma’nti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Tajjaṃ tajjaṃ, bhante, paccayaṃ paṭicca tajjā tajjā vedanā uppajjanti. Tajjassa tajjassa paccayassa nirodhā tajjā tajjā vedanā nirujjhantī’’ti. ‘‘Sādhu, sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato’’.

404. ‘‘Seyyathāpi, bhaginiyo, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā tiṇhena govikantanena gāviṃ saṅkanteyya anupahacca antaraṃ maṃsakāyaṃ anupahacca bāhiraṃ cammakāyaṃ. Yaṃ yadeva tattha antarā vilimaṃsaṃ [vilimaṃ (sī. pī. ka.)] antarā nhāru antarā bandhanaṃ taṃ tadeva tiṇhena govikantanena sañchindeyya saṅkanteyya sampakanteyya samparikanteyya. Sañchinditvā saṅkantitvā sampakantitvā samparikantitvā vidhunitvā bāhiraṃ cammakāyaṃ teneva cammena taṃ gāviṃ paṭicchādetvā evaṃ vadeyya – ‘tathevāyaṃ gāvī saṃyuttā imināva cammenā’ti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Amu hi, bhante, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā tiṇhena govikantanena gāviṃ saṅkanteyya anupahacca antaraṃ maṃsakāyaṃ anupahacca bāhiraṃ cammakāyaṃ. Yaṃ yadeva tattha antarā vilimaṃsaṃ antarā nhāru antarā bandhanaṃ taṃ tadeva tiṇhena govikantanena sañchindeyya saṅkanteyya sampakanteyya samparikanteyya. Sañchinditvā saṅkantitvā sampakantitvā samparikantitvā vidhunitvā bāhiraṃ cammakāyaṃ teneva cammena taṃ gāviṃ paṭicchādetvā kiñcāpi so evaṃ vadeyya – ‘tathevāyaṃ gāvī saṃyuttā imināva cammenā’ti; atha kho sā gāvī visaṃyuttā teneva cammenā’’ti.

‘‘Upamā kho me ayaṃ, bhaginiyo, katā atthassa viññāpanāya. Ayamevettha attho; ‘antarā maṃsakāyo’ti kho, bhaginiyo, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ; ‘bāhiro cammakāyo’ti kho bhaginiyo, channetaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ; ‘antarā vilimaṃsaṃ, antarā nhāru, antarā bandhana’nti kho, bhaginiyo, nandīrāgassetaṃ adhivacanaṃ; ‘tiṇhaṃ govikantana’nti kho, bhaginiyo, ariyāyetaṃ paññāya adhivacanaṃ; yāyaṃ ariyā paññā antarā kilesaṃ antarā saṃyojanaṃ antarā bandhanaṃ sañchindati saṅkantati sampakantati samparikantati.

405. ‘‘Satta kho panime, bhaginiyo, bojjhaṅgā, yesaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Katame satta? Idha, bhaginiyo, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ, dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Ime kho, bhaginiyo, satta bojjhaṅgā, yesaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī''ti.

406. Atha kho āyasmā nandako tā bhikkhuniyo iminā ovādena ovaditvā uyyojesi – ''gacchatha, bhaginiyo; kālo''ti. Atha kho tā bhikkhuniyo āyasmato nandakassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā āyasmantaṃ nandakaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho tā bhikkhuniyo bhagavā etadavoca – ''gacchatha, bhikkhuniyo; kālo''ti. Atha kho tā bhikkhuniyo bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Atha kho bhagavā acirapakkantīsu tāsu bhikkhunīsu bhikkhū āmantesi – ''seyyathāpi, bhikkhave, tadahuposathe cātuddase na hoti bahunojanassa kaṅkhā vā vimati vā – 'ūno nu kho cando, puṇṇo nu kho cando'ti, atha kho ūno candotveva hoti. Evameva kho, bhikkhave, tā bhikkhuniyo nandakassa dhammadesanāya attamanā honti no ca kho paripuṇṇasaṅkappā''ti.

407. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandakaṃ āmantesi – ''tena hi tvaṃ, nandaka, svepi tā bhikkhuniyo tenevovādena ovadeyyāsī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā nandako bhagavato paccassosi. Atha kho āyasmā nandako tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto attadutiyo yena rājakārāmo tenupasaṅkami. Addasaṃsu kho tā bhikkhuniyo āyasmantaṃ nandakaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna āsanaṃ paññāpesuṃ, udakañca pādānaṃ upaṭṭhapesuṃ. Nisīdi kho āyasmā nandako paññatte āsane. Nisajja pāde pakkhālesi. Tāpi kho bhikkhuniyo āyasmantaṃ nandakaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho tā bhikkhuniyo āyasmā nandako etadavoca – ''paṭipucchakathā kho, bhaginiyo, bhavissati. Tattha ājānantīhi 'ājānāmā' tissa vacanīyaṃ, na ājānantīhi 'na ājānāmā' tissa vacanīyaṃ. Yassā vā panassa kaṅkhā vā vimati vā, ahameva tattha paṭipucchitabbo – 'idaṃ, bhante, kathaṃ; imassa kvattho'''ti. ''Ettakenapi mayaṃ, bhante, ayyassa nandakassa attamanā abhiraddhā yaṃ no ayyo nandako pavāretī''ti.

408. ''Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti? ''Dukkhaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, sotaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante…pe… ghānaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante… jivhā… kāyo… mano nicco vā anicco vā''ti? ''Anicco, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti? ''Dukkhaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Pubbeva no etaṃ, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ – 'itipime cha ajjhattikā āyatanā aniccā'''ti. ''Sādhu sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato''.

409. ''Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, rūpā niccā vā aniccā vā''ti? ''Aniccā, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti? ''Dukkhaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, saddā niccā vā aniccā vā''ti? ''Aniccā, bhante… pe… gandhā niccā vā aniccā vā''ti? ''Aniccā, bhante… rasā niccā vā aniccā vā''ti? ''Aniccā, bhante… phoṭṭhabbā niccā vā aniccā vā''ti? ''Aniccā, bhante… dhammā niccā vā aniccā vā''ti? ''Aniccā, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti? ''Dukkhaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Pubbeva no etaṃ, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ – 'itipime cha bāhirā āyatanā aniccā'''ti. ''Sādhu sādhu, bhaginiyo!

Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato''.

410. ''Taṃ kiṃ maññatha, bhaginiyo, cakkhuviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante…pe… sotaviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante… ghānaviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante… jivhāviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante… kāyaviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante… manoviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti? ''Aniccaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti? ''Dukkhaṃ, bhante''. ''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Pubbeva no etaṃ, bhante, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ – 'itipime cha viññāṇakāyā aniccā'''ti. ''Sādhu sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato''.

411. ''Seyyathāpi, bhaginiyo, telappadīpassa jhāyato telampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, vaṭṭipi aniccā vipariṇāmadhammā, accipi aniccā vipariṇāmadhammā, ābhāpi aniccā vipariṇāmadhammā. Yo nu kho, bhaginiyo, evaṃ vadeyya – 'amussa telappadīpassa jhāyato telampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, vaṭṭipi aniccā vipariṇāmadhammā, accipi aniccā vipariṇāmadhammā; yā ca khvāssa ābhā sā niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā'ti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Amussa hi, bhante, telappadīpassa jhāyato telampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, vaṭṭipi aniccā vipariṇāmadhammā, accipi aniccā vipariṇāmadhammā; pagevassa ābhā aniccā vipariṇāmadhammā''ti. ''Evameva kho, bhaginiyo, yo nu kho evaṃ vadeyya – 'cha khome ajjhattikā āyatanā aniccā. Yañca kho cha ajjhattike āyatane paṭicca paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā taṃ niccaṃ dhuvaṃ sassataṃ avipariṇāmadhamma'nti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Tajjaṃ tajjaṃ, bhante, paccayaṃ paṭicca tajjā tajjā vedanā uppajjanti. Tajjassa tajjassa paccayassa nirodhā tajjā tajjā vedanā nirujjhantī''ti. ''Sādhu sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato''.

412. ''Seyyathāpi, bhaginiyo, mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato mūlampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, khandhopi anicco vipariṇāmadhammo, sākhāpalāsampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, chāyāpi aniccā vipariṇāmadhammā. Yo nu kho, bhaginiyo, evaṃ vadeyya – 'amussa mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato mūlampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, khandhopi anicco vipariṇāmadhammo, sākhāpalāsampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ; yā ca khvāssa chāyā sā niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā'ti; sammā nu kho so bhaginiyo, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Amussa hi, bhante, mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato mūlampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ, khandhopi anicco vipariṇāmadhammo, sākhāpalāsampi aniccaṃ vipariṇāmadhammaṃ; pagevassa chāyā aniccā vipariṇāmadhammā''ti. ''Evameva kho, bhaginiyo, yo nu kho evaṃ vadeyya – 'cha khome bāhirā āyatanā aniccā. Yañca kho bāhire āyatane paṭicca paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā taṃ niccaṃ dhuvaṃ sassataṃ avipariṇāmadhamma'nti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Tajjaṃ tajjaṃ, bhante, paccayaṃ paṭicca tajjā tajjā vedanā uppajjanti. Tajjassa tajjassa paccayassa nirodhā tajjā tajjā vedanā nirujjhantī''ti. ''Sādhu sādhu, bhaginiyo! Evañhetaṃ, bhaginiyo, hoti ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya passato''.

413. ''Seyyathāpi, bhaginiyo, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā tiṇhena govikantanena gāviṃ saṅkanteyya anupahacca antaraṃ maṃsakāyaṃ anupahacca bāhiraṃ cammakāyaṃ. Yaṃ yadeva tattha antarā vilimaṃsaṃ antarā nhāru antarā bandhanaṃ taṃ tadeva tiṇhena govikantanena sañchindeyya saṅkanteyya sampakanteyya samparikanteyya. Sañchinditvā saṅkantitvā sampakantitvā samparikantitvā vidhunitvā bāhiraṃ cammakāyaṃ teneva cammena taṃ gāviṃ paṭicchādetvā evaṃ vadeyya – 'tathevāyaṃ gāvī saṃyuttā imināva cammenā'ti; sammā nu kho so, bhaginiyo, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Amu hi, bhante, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā tiṇhena govikantanena gāviṃ saṅkanteyya anupahacca antaraṃ maṃsakāyaṃ anupahacca bāhiraṃ cammakāyaṃ. Yaṃ yadeva tattha antarā vilimaṃsaṃ antarā nhāru antarā bandhanaṃ taṃ tadeva tiṇhena govikantanena sañchindeyya saṅkanteyya sampakanteyya samparikanteyya. Sañchinditvā saṅkantitvā sampakantitvā samparikantitvā vidhunitvā bāhiraṃ cammakāyaṃ teneva cammena taṃ gāviṃ paṭicchādetvā kiñcāpi so evaṃ vadeyya – ‘tathevāyaṃ gāvī saṃyuttā imināva cammenā’ti; atha kho sā gāvī visaṃyuttā teneva cammenā’’ti.

‘‘Upamā kho me ayaṃ, bhaginiyo, katā atthassa viññāpanāya ayamevettha attho. ‘Antarā maṃsakāyo’ti kho, bhaginiyo, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ; ‘bāhiro cammakāyo’ti kho, bhaginiyo, channetaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ; ‘antarā vilimaṃsaṃ antarā nhāru antarā bandhana’nti kho, bhaginiyo, nandīrāgassetaṃ adhivacanaṃ; ‘tiṇhaṃ govikantana’nti kho, bhaginiyo, ariyāyetaṃ paññāya adhivacanaṃ; yāyaṃ ariyā paññā antarā kilesaṃ antarā saṃyojanaṃ antarā bandhanaṃ sañchindati saṅkantati sampakantati samparikantati.

414. ‘‘Satta kho panime, bhaginiyo, bojjhaṅgā, yesaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Katame satta? Idha, bhaginiyo, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Ime kho, bhaginiyo, satta bojjhaṅgā yesaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti.

415. Atha kho āyasmā nandako tā bhikkhuniyo iminā ovādena ovaditvā uyyojesi – ‘‘gacchatha, bhaginiyo; kālo’’ti. Atha kho tā bhikkhuniyo āyasmato nandakassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā āyasmantaṃ nandakaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho tā bhikkhuniyo bhagavā etadavoca –‘‘gacchatha, bhikkhuniyo; kālo’’ti. Atha kho tā bhikkhuniyo bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Atha kho bhagavā acirapakkantīsu tāsu bhikkhunīsu bhikkhū āmantesi – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, tadahuposathe pannarase na hoti bahuno janassa kaṅkhā vā vimati vā – ‘ūno nu kho cando, puṇṇo nu kho cando’ti, atha kho puṇṇo candotveva hoti; evameva kho, bhikkhave, tā bhikkhuniyo nandakassa dhammadesanāya attamanā ceva paripuṇṇasaṅkappā ca. Tāsaṃ, bhikkhave, pañcannaṃ bhikkhunisatānaṃ yā pacchimitā bhikkhunī sā [yā pacchimā bhikkhunī, sā (sī. syā. kaṃ. pī.), yā pacchimikā, tā bhikkhuniyo (ka.)] sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyanā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Nandakovādasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Cūḷarāhulovādasuttaṃ

416. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘paripakkā kho rāhulassa vimuttiparipācanīyā dhammā. Yaṃnūnāhaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vineyya’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ‘‘gaṇhāhi, rāhula, nisīdanaṃ; yena andhavanaṃ tenupasaṅkamissāma divāvihārāyā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā rāhulo bhagavato paṭissutvā nisīdanaṃ ādāya bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi.

Tena kho pana samayena anekāni devatāsahassāni bhagavantaṃ anubandhāni honti – ‘‘ajja bhagavā āyasmantaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vinessatī’’ti. Atha kho bhagavā andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle paññatte āsane nisīdi. Āyasmāpi kho rāhulo bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ rāhulaṃ bhagavā etadavoca –

417. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante ’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, rūpā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhuviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhusamphasso nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, yamidaṃ [yampidaṃ (sī. ka.)] cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

418. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi rāhula, sotaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante…pe… ghānaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante…pe… jivhā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante…pe… kāyo nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante…pe… mano nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ –‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi rāhula, dhammā niccā vā aniccā vā’’ti? ‘‘Aniccā, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi rāhula, manoviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi rāhula, manosamphasso nicco vā anicco vā’’ti? ‘‘Anicco, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, yamidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ, tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bhante’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

419. ‘‘Evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako cakkhusmiṃ [cakkhusmimpi (syā. kaṃ.) evamitaresupi] nibbindati, rūpesu nibbindati, cakkhuviññāṇe nibbindati, cakkhusamphasse nibbindati, yamidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ tasmimpi nibbindati. Sotasmiṃ nibbindati, saddesu nibbindati…pe…, ghānasmiṃ nibbindati, gandhesu nibbindati… jivhāya nibbindati, rasesu nibbindati… kāyasmiṃ nibbindati, phoṭṭhabbesu nibbindati… manasmiṃ nibbindati, dhammesu nibbindati, manoviññāṇe nibbindati, manosamphasse nibbindati, yamidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā rāhulo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne āyasmato rāhulassa anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci. Tāsañca anekānaṃ devatāsahassānaṃ virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti.

Cūḷarāhulovādasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Chachakkasuttaṃ

420. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ – cha chakkāni. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Cha ajjhattikāni āyatanāni veditabbāni, cha bāhirāni āyatanāni veditabbāni, cha viññāṇakāyā veditabbā, cha phassakāyā veditabbā, cha vedanākāyā veditabbā, cha taṇhākāyā veditabbā.

421. ‘‘‘Cha ajjhattikāni āyatanāni veditabbānī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, manāyatanaṃ. ‘Cha ajjhattikāni āyatanāni veditabbānī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Idaṃ paṭhamaṃ chakkaṃ.

‘‘‘Cha bāhirāni āyatanāni veditabbānī’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Rūpāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ. ‘Cha bāhirāni āyatanāni veditabbānī’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Idaṃ dutiyaṃ chakkaṃ.

‘‘‘Cha viññāṇakāyā veditabbā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, sotañca paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ, ghānañca paṭicca gandhe ca uppajjati ghānaviññāṇaṃ, jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ, kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati kāyaviññāṇaṃ, manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. ‘Cha viññāṇakāyā veditabbā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Idaṃ tatiyaṃ chakkaṃ.

‘‘‘Cha phassakāyā veditabbā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso; sotañca paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso; ghānañca paṭicca gandhe ca uppajjati ghānaviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso; jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso; kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati kāyaviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso; manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso. ‘Cha phassakāyā veditabbā’ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Idaṃ catutthaṃ chakkaṃ.

‘‘‘Cha vedanākāyā veditabbā’ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā; sotañca paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā; ghānañca paṭicca gandhe ca uppajjati ghānaviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā; jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā; kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati kāyaviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā; manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā. 'Cha vedanākāyā veditabbā'ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Idaṃ pañcamaṃ chakkaṃ.

'''Cha taṇhākāyā veditabbā'ti – iti kho panetaṃ vuttaṃ. Kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā; sotañca paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ…pe… ghānañca paṭicca gandhe ca uppajjati ghānaviññāṇaṃ… jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ… kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati kāyaviññāṇaṃ… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā. 'Cha taṇhākāyā veditabbā'ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vuttaṃ. Idaṃ chaṭṭhaṃ chakkaṃ.

422. '''Cakkhu attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Cakkhussa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ca veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – 'cakkhu attā'ti yo vadeyya. Iti cakkhu anattā.

'''Rūpā attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Rūpānaṃ uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ca veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – 'rūpā attā'ti yo vadeyya. Iti cakkhu anattā, rūpā anattā.

'''Cakkhuviññāṇaṃ attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Cakkhuviññāṇassa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ca veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – 'cakkhuviññāṇaṃ attā'ti yo vadeyya. Iti cakkhu anattā, rūpā anattā, cakkhuviññāṇaṃ anattā.

'''Cakkhusamphasso attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Cakkhusamphassassa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ca veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – 'cakkhusamphasso attā'ti yo vadeyya. Iti cakkhu anattā, rūpā anattā, cakkhuviññāṇaṃ anattā, cakkhusamphasso anattā.

'''Vedanā attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Vedanāya uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ca veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – 'vedanā attā'ti yo vadeyya. Iti cakkhu anattā, rūpā anattā, cakkhuviññāṇaṃ anattā, cakkhusamphasso anattā, vedanā anattā.

'''Taṇhā attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Taṇhāya uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ca veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – 'taṇhā attā'ti yo vadeyya. Iti cakkhu anattā, rūpā anattā, cakkhuviññāṇaṃ anattā, cakkhusamphasso anattā, vedanā anattā, taṇhā anattā.

423. '''Sotaṃ attā'ti yo vadeyya…pe… 'ghānaṃ attā'ti yo vadeyya… 'jivhā attā'ti yo vadeyya… 'kāyo attā'ti yo vadeyya… 'mano attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Manassa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ca veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – 'mano attā'ti yo vadeyya. Iti mano anattā.

'''Dhammā attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Dhammānaṃ uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ca veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – 'dhammā attā'ti yo vadeyya. Iti mano anattā, dhammā anattā.

'''Manoviññāṇaṃ attā'ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Manoviññāṇassa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, ‘attā me uppajjati ca veti cā’ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – ‘manoviññāṇaṃ attā’ti yo vadeyya. Iti mano anattā, dhammā anattā, manoviññāṇaṃ anattā.

‘‘‘Manosamphasso attā’ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Manosamphassassa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, ‘attā me uppajjati ca veti cā’ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – ‘manosamphasso attā’ti yo vadeyya. Iti mano anattā, dhammā anattā, manoviññāṇaṃ anattā, manosamphasso anattā.

‘‘‘Vedanā attā’ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Vedanāya uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, ‘attā me uppajjati ca veti cā’ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – ‘vedanā attā’ti yo vadeyya. Iti mano anattā, dhammā anattā, manoviññāṇaṃ anattā, manosamphasso anattā, vedanā anattā.

‘‘‘Taṇhā attā’ti yo vadeyya taṃ na upapajjati. Taṇhāya uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, ‘attā me uppajjati ca veti cā’ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – ‘taṇhā attā’ti yo vadeyya. Iti mano anattā, dhammā anattā, manoviññāṇaṃ anattā, manosamphasso anattā, vedanā anattā, taṇhā anattā.

424. ‘‘Ayaṃ kho pana, bhikkhave, sakkāyasamudayagāminī paṭipadā – cakkhuṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; rūpe ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; cakkhuviññāṇaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; cakkhusamphassaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; vedanaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; taṇhaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; sotaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati…pe… ghānaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati…pe… jivhaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati…pe… kāyaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati…pe… manaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati, dhamme ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati, manoviññāṇaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati, manosamphassaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati, vedanaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati, taṇhaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati.

‘‘Ayaṃ kho pana, bhikkhave, sakkāyanirodhagāminī paṭipadā – cakkhuṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Rūpe ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Cakkhuviññāṇaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Cakkhusamphassaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Vedanaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Taṇhaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Sotaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati…pe… ghānaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati… jivhaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati… kāyaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati… manaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Manoviññāṇaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Manosamphassaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Vedanaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Taṇhaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati.

425. ‘‘Cakkhuñca, bhikkhave, paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā. So sukhāya vedanāya phuṭṭho samāno abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa rāgānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. Tassa paṭighānusayo anuseti. Adukkhamasukhāya vedanāya phuṭṭho samāno tassā vedanāya samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa avijjānusayo anuseti. So vata, bhikkhave, sukhāya vedanāya rāgānusayaṃ appahāya dukkhāya vedanāya paṭighānusayaṃ appaṭivinodetvā adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayaṃ asamūhanitvā avijjaṃ appahāya vijjaṃ anuppādetvā diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro bhavissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Sotañca, bhikkhave, paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ…pe… ghānañca, bhikkhave, paṭicca gandhe ca uppajjati ghānaviññāṇaṃ…pe… jivhañca, bhikkhave, paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ…pe… kāyañca, bhikkhave, paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati kāyaviññāṇaṃ…pe… manañca, bhikkhave, paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā. So sukhāya vedanāya phuṭṭho samāno abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa rāgānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. Tassa paṭighānusayo anuseti. Adukkhamasukhāya vedanāya phuṭṭho samāno tassā vedanāya samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa avijjānusayo anuseti. So vata, bhikkhave, sukhāya vedanāya rāgānusayaṃ appahāya dukkhāya vedanāya paṭighānusayaṃ appaṭivinodetvā adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayaṃ asamūhanitvā avijjaṃ appahāya vijjaṃ anuppādetvā diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro bhavissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

426. ‘‘Cakkhuñca, bhikkhave, paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā. So sukhāya vedanāya phuṭṭho samāno nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa rāgānusayo nānuseti. Dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno na socati na kilamati paridevati na urattāḷiṃ kandati na sammohaṃ āpajjati. Tassa paṭighānusayo nānuseti. Adukkhamasukhāya vedanāya phuṭṭho samāno tassā vedanāya samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa avijjānusayo nānuseti. So vata, bhikkhave, sukhāya vedanāya rāgānusayaṃ pahāya dukkhāya vedanāya paṭighānusayaṃ paṭivinodetvā adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayaṃ samūhanitvā avijjaṃ pahāya vijjaṃ uppādetvā diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro bhavissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘Sotañca, bhikkhave, paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ…pe….

‘‘Ghānañca, bhikkhave, paṭicca gandhe ca uppajjati ghānaviññāṇaṃ…pe….

‘‘Jivhañca, bhikkhave, paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ…pe….

‘‘Kāyañca, bhikkhave, paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati kāyaviññāṇaṃ…pe….

‘‘Manañca, bhikkhave, paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā. So sukhāya vedanāya phuṭṭho samāno nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa rāgānusayo nānuseti. Dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno na socati na kilamati na paridevati na urattāḷiṃ kandati na sammohaṃ āpajjati. Tassa paṭighānusayo nānuseti. Adukkhamasukhāya vedanāya phuṭṭho samāno tassā vedanāya samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa avijjānusayo nānuseti. So vata, bhikkhave, sukhāya vedanāya rāgānusayaṃ pahāya dukkhāya vedanāya paṭighānusayaṃ paṭivinodetvā adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayaṃ samūhanitvā avijjaṃ pahāya vijjaṃ uppādetvā diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro bhavissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

427. ‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmiṃ [cakkhusmimpi (syā. kaṃ.) evamitaresupi] nibbindati, rūpesu nibbindati, cakkhuviññāṇe nibbindati, cakkhusamphasse nibbindati, vedanāya nibbindati, taṇhāya nibbindati. Sotasmiṃ nibbindati, saddesu nibbindati…pe… ghānasmiṃ nibbindati, gandhesu nibbindati… jivhāya nibbindati, rasesu nibbindati… kāyasmiṃ nibbindati, phoṭṭhabbesu nibbindati… manasmiṃ nibbindati, dhammesu nibbindati, manoviññāṇe nibbindati, manosamphasse nibbindati, vedanāya nibbindati, taṇhāya nibbindati. Nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Imasmiṃ kho pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsūti.

Chachakkasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttaṃ

428. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ''mahāsaḷāyatanikaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

429. ''Cakkhuṃ, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, rūpe ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, cakkhuviññāṇaṃ ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, cakkhusamphassaṃ ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, yamidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, cakkhusmiṃ sārajjati, rūpesu sārajjati, cakkhuviññāṇe sārajjati, cakkhusamphasse sārajjati, yamidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi sārajjati.

''Tassa sārattassa saṃyuttassa sammūḷhassa assādānupassino viharato āyatiṃ pañcupādānakkhandhā upacayaṃ gacchanti. Taṇhā cassa ponobbhavikā nandīrāgasahagatā tatratatrābhinandinī, sā cassa pavaḍḍhati. Tassa kāyikāpi darathā pavaḍḍhanti, cetasikāpi darathā pavaḍḍhanti; kāyikāpi santāpā pavaḍḍhanti, cetasikāpi santāpā pavaḍḍhanti; kāyikāpi pariḷāhā pavaḍḍhanti, cetasikāpi pariḷāhā pavaḍḍhanti. So kāyadukkhampi [kāyikadukkhampi (syā. kaṃ.), kāyikaṃ dukkhampi (ka.)] cetodukkhampi paṭisaṃvedeti.

''Sotaṃ, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ…pe… ghānaṃ, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ…pe… jivhaṃ, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ…pe… kāyaṃ, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ…pe… manaṃ, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, dhamme, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, manoviññāṇaṃ, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, manosamphassaṃ, bhikkhave, ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, yamidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi ajānaṃ apassaṃ yathābhūtaṃ, manasmiṃ sārajjati, dhammesu sārajjati, manoviññāṇe sārajjati, manosamphasse sārajjati, yamidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi sārajjati.

''Tassa sārattassa saṃyuttassa sammūḷhassa assādānupassino viharato āyatiṃ pañcupādānakkhandhā upacayaṃ gacchanti. Taṇhā cassa ponobbhavikā nandīrāgasahagatā tatratatrābhinandinī, sā cassa pavaḍḍhati. Tassa kāyikāpi darathā pavaḍḍhanti, cetasikāpi darathā pavaḍḍhanti; kāyikāpi santāpā pavaḍḍhanti, cetasikāpi santāpā pavaḍḍhanti; kāyikāpi pariḷāhā pavaḍḍhanti, cetasikāpi pariḷāhā pavaḍḍhanti. So kāyadukkhampi cetodukkhampi paṭisaṃvedeti.

430. ''Cakkhuñca kho, bhikkhave, jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, rūpe jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, cakkhuviññāṇaṃ jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, cakkhusamphassaṃ jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, yamidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, cakkhusmiṃ na sārajjati, rūpesu na sārajjati, cakkhuviññāṇe na sārajjati, cakkhusamphasse na sārajjati, yamidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi na sārajjati.

‘‘Tassa asārattassa asaṃyuttassa asammūḷhassa ādīnavānupassino viharato āyatiṃ pañcupādānakkhandhā apacayaṃ gacchanti. Taṇhā cassa ponobbhavikā nandīrāgasahagatā tatratatrābhinandinī, sā cassa pahīyati. Tassa kāyikāpi darathā pahīyanti, cetasikāpi darathā pahīyanti; kāyikāpi santāpā pahīyanti, cetasikāpi santāpā pahīyanti; kāyikāpi pariḷāhā pahīyantntti, cetasikāpi pariḷāhā pahīyanti. So kāyasukhampi cetosukhampi paṭisaṃvedeti.

431. ‘‘Yā tathābhūtassa [yathābhūtassa (sī. pī.)] diṭṭhi sāssa hoti sammādiṭṭhi; yo tathābhūtassa [yathābhūtassa (sī. pī.)] saṅkappo svāssa hoti sammāsaṅkappo; yo tathābhūtassa [yathābhūtassa (sī. pī.)] vāyāmo svāssa hoti sammāvāyāmo; yā tathābhūtassa [yathābhūtassa (sī. pī.)] sati sāssa hoti sammāsati; yo tathābhūtassa [yathābhūtassa (sī. pī.)] samādhi svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hoti. Evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Tassa evaṃ imaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayato cattāropi satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi iddhipādā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi indriyāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi balāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, sattapi bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

‘‘Tassime dve dhammā yuganandhā [yuganaddhā (sī. syā. kaṃ.)] vattanti – samatho ca vipassanā ca. So ye dhammā abhiññā pariññeyyā te dhamme abhiññā parijānāti. Ye dhammā abhiññā pahātabbā te dhamme abhiññā pajahati. Ye dhammā abhiññā bhāvetabbā te dhamme abhiññā bhāveti. Ye dhammā abhiññā sacchikātabbā te dhamme abhiññā sacchikaroti.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā pariññeyyā? ‘Pañcupādānakkhandhā’ tissa vacanīyaṃ, seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime dhammā abhiññā pariññeyyā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā pahātabbā? Avijjā ca bhavataṇhā ca – ime dhammā abhiññā pahātabbā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā bhāvetabbā? Samatho ca vipassanā ca – ime dhammā abhiññā bhāvetabbā.

‘‘Katame, bhikkhave, dhammā abhiññā sacchikātabbā? Vijjā ca vimutti ca – ime dhammā abhiññā sacchikātabbā.

432. ‘‘Sotaṃ, bhikkhave, jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ…pe… ghānaṃ bhikkhave, jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ…pe… jivhaṃ, bhikkhave, jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ… kāyaṃ, bhikkhave, jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ… manaṃ, bhikkhave, jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, dhamme jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, manoviññāṇaṃ jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, manosamphassaṃ jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, yamidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi jānaṃ passaṃ yathābhūtaṃ, manasmiṃ na sārajjati, dhammesu na sārajjati, manoviññāṇe na sārajjati, manosamphasse na sārajjati, yamidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi na sārajjati.

‘‘Tassa asārattassa asaṃyuttassa asammūḷhassa ādīnavānupassino viharato āyatiṃ pañcupādānakkhandhā apacayaṃ gacchanti. Taṇhā cassa ponobbhavikā nandīrāgasahagatā tatratatrābhinandinī, sā cassa pahīyati. Tassa kāyikāpi darathā pahīyanti, cetasikāpi darathā pahīyanti; kāyikāpi santāpā pahīyanti, cetasikāpi santāpā pahīyanti; kāyikāpi pariḷāhā pahīyanti, cetasikāpi pariḷāhā pahīyanti. So kāyasukhampi cetosukhampi paṭisaṃvedeti.

433. ‘‘Yā tathābhūtassa diṭṭhi sāssa hoti sammādiṭṭhi; yo tathābhūtassa saṅkappo svāssa hoti sammāsaṅkappo; yo tathābhūtassa vāyāmo svāssa hoti sammāvāyāmo; yā tathābhūtassa sati sāssa hoti sammāsati; yo tathābhūtassa samādhi svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hoti. Evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Tassa evaṃ imaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayato cattāropi satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi iddhipādā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi indriyāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi balāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, sattapi bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

‘‘Tassime dve dhammā yuganandhā vattanti – samatho ca vipassanā ca. So ye dhammā abhiññā pariññeyyā te dhamme abhiññā parijānāti. Ye dhammā abhiññā pahātabbā te dhamme abhiññā pajahati. Ye dhammā abhiññā bhāvetabbā te dhamme abhiññā bhāveti. Ye dhammā abhiññā sacchikātabbā te dhamme abhiññā sacchikaroti.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā pariññeyyā? ‘Pañcupādānakkhandhā’ tissa vacanīyaṃ, seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime dhammā abhiññā pariññeyyā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā pahātabbā? Avijjā ca bhavataṇhā ca – ime dhammā abhiññā pahātabbā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā bhāvetabbā? Samatho ca vipassanā ca – ime dhammā abhiññā bhāvetabbā.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā sacchikātabbā? Vijjā ca vimutti ca – ime dhammā abhiññā sacchikātabbā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāsaḷāyatanikasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Nagaravindeyyasuttaṃ

434. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena nagaravindaṃ nāma kosalānaṃ brāhmaṇānaṃ gāmo tadavasari. Assosuṃ kho nagaravindeyyakā [nagaravindeyyā (ka.)] brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ nagaravindaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

Atha kho nagaravindeyyakā brāhmaṇagahapatikā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu; sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce bhagavato santike nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho nagaravindeyyake brāhmaṇagahapatike bhagavā etadavoca –

435. ‘‘Sace vo, gahapatayo, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘kathaṃbhūtā, gahapatayo, samaṇabrāhmaṇā na sakkātabbā na garukātabbā na mānetabbā na pūjetabbā’ti? Evaṃ puṭṭhā tumhe, gahapatayo, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘ye te samaṇabrāhmaṇā cakkhuviññeyyesu rūpesu avītarāgā avītadosā avītamohā, ajjhattaṃ avūpasantacittā, samavisamaṃ caranti kāyena vācāya manasā, evarūpā samaṇabrāhmaṇā na sakkātabbā na garukātabbā na mānetabbā na pūjetabbā. Taṃ kissa hetu? Mayampi hi cakkhuviññeyyesu rūpesu avītarāgā avītadosā avītamohā, ajjhattaṃ avūpasantacittā, samavisamaṃ carāma kāyena vācāya manasā, tesaṃ no samacariyampi hetaṃ uttari apassataṃ. Tasmā te bhonto samaṇabrāhmaṇā na sakkātabbā na garukātabbā na mānetabbā na pūjetabbā. Ye te samaṇabrāhmaṇā sotaviññeyyesu saddesu… ghānaviññeyyesu gandhesu… jivhāviññeyyesu rasesu… kāyaviññeyyesu phoṭṭhabbesu… manoviññeyyesu dhammesu avītarāgā avītadosā avītamohā, ajjhattaṃ avūpasantacittā, samavisamaṃ caranti kāyena vācāya manasā, evarūpā samaṇabrāhmaṇā na sakkātabbā na garukātabbā na mānetabbā na pūjetabbā. Taṃ kissa hetu? Mayampi hi manoviññeyyesu dhammesu avītarāgā avītadosā avītamohā, ajjhattaṃ avūpasantacittā, samavisamaṃ carāma kāyena vācāya manasā, tesaṃ no samacariyampi hetaṃ uttari apassataṃ. Tasmā te bhonto samaṇabrāhmaṇā na sakkātabbā na garukātabbā na mānetabbā na pūjetabbā’ti. Evaṃ puṭṭhā tumhe, gahapatayo, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha.

436. ‘‘Sace pana vo, gahapatayo, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘kathaṃbhūtā, gahapatayo, samaṇabrāhmaṇā sakkātabbā garukātabbā mānetabbā pūjetabbā’ti? Evaṃ puṭṭhā tumhe, gahapatayo, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘ye te samaṇabrāhmaṇā cakkhuviññeyyesu rūpesu vītarāgā vītadosā vītamohā, ajjhattaṃ vūpasantacittā, samacariyaṃ caranti kāyena vācāya manasā, evarūpā samaṇabrāhmaṇā sakkātabbā garukātabbā mānetabbā pūjetabbā. Taṃ kissa hetu? Mayampi hi [mayaṃ hi (?)] cakkhuviññeyyesu rūpesu avītarāgā avītadosā avītamohā, ajjhattaṃ avūpasantacittā, samavisamaṃ carāma kāyena vācāya manasā, tesaṃ no samacariyampi hetaṃ uttari passataṃ. Tasmā te bhonto samaṇabrāhmaṇā sakkātabbā garukātabbā mānetabbā pūjetabbā. Ye te samaṇabrāhmaṇā sotaviññeyyesu saddesu… ghānaviññeyyesu gandhesu… jivhāviññeyyesu rasesu… kāyaviññeyyesu phoṭṭhabbesu… manoviññeyyesu dhammesu vītarāgā vītadosā vītamohā, ajjhattaṃ vūpasantacittā, samacariyaṃ caranti kāyena vācāya manasā, evarūpā samaṇabrāhmaṇā sakkātabbā garukātabbā mānetabbā pūjetabbā. Taṃ kissa hetu? Mayampi hi manoviññeyyesu dhammesu avītarāgā avītadosā avītamohā ajjhattaṃ avūpasantacittā, samavisamaṃ carāma kāyena vācāya manasā, tesaṃ no samacariyampi hetaṃ uttari passataṃ. Tasmā te bhonto samaṇabrāhmaṇā sakkātabbā garukātabbā mānetabbā pūjetabbā’ti. Evaṃ puṭṭhā tumhe, gahapatayo, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha.

437. ‘‘Sace pana vo [sace te (syā. kaṃ. pī. ka.)], gahapatayo, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘ke panāyasmantānaṃ ākārā, ke anvayā, yena tumhe āyasmanto evaṃ vadetha? Addhā te āyasmanto vītarāgā vā rāgavinayāya vā paṭipannā, vītadosā vā dosavinayāya vā paṭipannā, vītamohā vā mohavinayāya vā paṭipannā’ti? Evaṃ puṭṭhā tumhe, gahapatayo, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘tathā hi te āyasmanto araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti. Natthi kho pana tattha tathārūpā cakkhuviññeyyā rūpā ye disvā disvā abhirameyyuṃ, natthi kho pana tattha tathārūpā sotaviññeyyā saddā ye sutvā sutvā abhirameyyuṃ, natthi kho pana tattha tathārūpā ghānaviññeyyā gandhā ye ghāyitvā ghāyitvā abhirameyyuṃ, natthi kho pana tattha tathārūpā jivhāviññeyyā rasā ye sāyitvā sāyitvā abhirameyyuṃ, natthi kho pana tattha tathārūpā kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā ye phusitvā phusitvā abhirameyyuṃ. Ime kho no, āvuso, ākārā, ime anvayā, yena mayaṃ [yena mayaṃ āyasmanto (sī. pī.), yena mayaṃ āyasmante (syā. kaṃ.)] evaṃ vadema – addhā te āyasmanto vītarāgā vā rāgavinayāya vā paṭipannā, vītadosā vā dosavinayāya vā paṭipannā, vītamohā vā mohavinayāya vā paṭipannā'ti. Evaṃ puṭṭhā tumhe, gahapatayo, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyāthā''ti.

Evaṃ vutte, nagaravindeyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – 'cakkhumanto rūpāni dakkhantī'ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete saraṇaṃ gate''ti.

Nagaravindeyyasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttaṃ

438. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ sāriputtaṃ bhagavā etadavoca –

''Vippasannāni kho te, sāriputta, indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto. Katamena kho tvaṃ, sāriputta, vihārena etarahi bahulaṃ viharasī''ti? ''Suññatāvihārena kho ahaṃ, bhante, etarahi bahulaṃ viharāmī''ti. ''Sādhu, sādhu, sāriputta! Mahāpurisavihārena kira tvaṃ, sāriputta, etarahi bahulaṃ viharasi. Mahāpurisavihāro eso [hesa (sī. syā. kaṃ. pī.)], sāriputta, yadidaṃ – suññatā. Tasmātiha, sāriputta, bhikkhu sace ākaṅkheyya – 'suññatāvihārena bahulaṃ [etarahi bahulaṃ (sī. pī.)] vihareyya'nti, tena, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'yena cāhaṃ maggena gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ, yasmiñca padese piṇḍāya acariṃ, yena ca maggena gāmato piṇḍāya paṭikkamiṃ, atthi nu kho me tattha cakkhuviññeyyesu rūpesu chando vā rāgo vā doso vā moho vā paṭighaṃ vāpi cetaso'ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – 'yena cāhaṃ maggena gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ, yasmiñca padese piṇḍāya acariṃ, yena ca maggena gāmato piṇḍāya paṭikkamiṃ, atthi me tattha cakkhuviññeyyesu rūpesu chando vā rāgo vā doso vā moho vā paṭighaṃ vāpi cetaso'ti, tena, sāriputta, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – 'yena cāhaṃ maggena gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ, yasmiñca padese piṇḍāya acariṃ, yena ca maggena gāmato piṇḍāya paṭikkamiṃ, natthi me tattha cakkhuviññeyyesu rūpesu chando vā rāgo vā doso vā moho vā paṭighaṃ vāpi cetaso'ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

439. ''Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'yena cāhaṃ maggena gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ, yasmiñca padese piṇḍāya acariṃ, yena ca maggena gāmato piṇḍāya paṭikkamiṃ, atthi nu kho me tattha sotaviññeyyesu saddesu…pe… ghānaviññeyyesu gandhesu… jivhāviññeyyesu rasesu … kāyaviññeyyesu phoṭṭhabbesu… manoviññeyyesu dhammesu chando vā rāgo vā doso vā moho vā paṭighaṃ vāpi cetaso'ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – 'yena cāhaṃ maggena gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ, yasmiñca padese piṇḍāya acariṃ, yena ca maggena gāmato piṇḍāya paṭikkamiṃ, atthi me tattha manoviññeyyesu dhammesu chando vā rāgo vā doso vā moho vā paṭighaṃ vāpi cetaso'ti, tena, sāriputta, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – 'yena cāhaṃ maggena gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ, yasmiñca padese piṇḍāya acariṃ, yena ca maggena gāmato piṇḍāya paṭikkamiṃ, natthi me tattha manoviññeyyesu dhammesu chando vā rāgo vā doso vā moho vā paṭighaṃ vāpi cetaso'ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

440. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘appahīnā kho me pañca kāmaguṇā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘pahīnā kho me pañca kāmaguṇā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

441. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘pahīnā nu kho me pañca nīvaraṇā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘appahīnā kho me pañca nīvaraṇā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘pahīnā kho me pañca nīvaraṇā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

442. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘pariññātā nu kho me pañcupādānakkhandhā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘apariññātā kho me pañcupādānakkhandhā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ pariññāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘pariññātā kho me pañcupādānakkhandhā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

443. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘bhāvitā nu kho me cattāro satipaṭṭhānā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhāvitā kho me cattāro satipaṭṭhānā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhāvitā kho me cattāro satipaṭṭhānā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

444. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘bhāvitā nu kho me cattāro sammappadhānā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhāvitā kho me cattāro sammappadhānā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā catunnaṃ sammappadhānānaṃ bhāvanāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhāvitā kho me cattāro sammappadhānā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

445. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘bhāvitā nu kho me cattāro iddhipādā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhāvitā kho me cattāro iddhipādā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvanāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhāvitā kho me cattāro iddhipādā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

446. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘bhāvitāni nu kho me pañcindriyānī’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhāvitāni kho me pañcindriyānī’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvanāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhāvitāni kho me pañcindriyānī’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

447. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘bhāvitāni nu kho me pañca balānī’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhāvitāni kho me pañca balānī’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā pañcannaṃ balānaṃ bhāvanāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhāvitāni kho me pañca balānī’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

448. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘bhāvitā nu kho me satta bojjhaṅgā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhāvitā kho me satta bojjhaṅgā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ bhāvanāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhāvitā kho me satta bojjhaṅgā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

449. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘bhāvito nu kho me ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhāvito kho me ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa bhāvanāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhāvito kho me ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

450. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘bhāvitā nu kho me samatho ca vipassanā cā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhāvitā kho me samatho ca vipassanā cā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā samathavipassanānaṃ bhāvanāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhāvitā kho me samatho ca vipassanā cā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

451. ‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘sacchikatā nu kho me vijjā ca vimutti cā’ti? Sace, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘asacchikatā kho me vijjā ca vimutti cā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā vijjāya vimuttiyā sacchikiriyāya vāyamitabbaṃ. Sace pana, sāriputta, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘sacchikatā kho me vijjā ca vimutti cā’ti, tena, sāriputta, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

452. ‘‘Ye hi keci, sāriputta, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā piṇḍapātaṃ parisodhesuṃ, sabbe te evameva paccavekkhitvā paccavekkhitvā piṇḍapātaṃ parisodhesuṃ. Yepi hi keci, sāriputta, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā piṇḍapātaṃ parisodhessanti, sabbe te evameva paccavekkhitvā paccavekkhitvā piṇḍapātaṃ parisodhessanti. Yepi hi keci, sāriputta, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā piṇḍapātaṃ parisodhenti, sabbe te evameva paccavekkhitvā paccavekkhitvā piṇḍapātaṃ parisodhenti. Tasmātiha, sāriputta [vo sāriputta evaṃ sikkhitabbaṃ (sī. pī.)], ‘paccavekkhitvā paccavekkhitvā piṇḍapātaṃ parisodhessāmā’ti – evañhi vo, sāriputta, sikkhitabba’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā sāriputto bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Piṇḍapātapārisuddhisuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Indriyabhāvanāsuttaṃ

453. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā gajaṅgalāyaṃ [kajaṅgalāyaṃ (sī. pī.), kajjaṅgalāyaṃ (syā. kaṃ.)] viharati suveḷuvane [veḷuvane (syā. kaṃ.), mukheluvane (sī. pī.)]. Atha kho uttaro māṇavo pārāsiviyantevāsī [pārāsariyantevāsī (sī. pī.), pārāsiriyantevāsī (syā. kaṃ.)] yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho uttaraṃ māṇavaṃ pārāsiviyantevāsiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘deseti, uttara, pārāsiviyo brāhmaṇo sāvakānaṃ indriyabhāvana’’nti? ‘‘Deseti, bho gotama, pārāsiviyo brāhmaṇo sāvakānaṃ indriyabhāvana’’nti. ‘‘Yathā kathaṃ pana, uttara, deseti pārāsiviyo brāhmaṇo sāvakānaṃ indriyabhāvana’’nti? ‘‘Idha, bho gotama, cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇāti – evaṃ kho, bho gotama, deseti pārāsiviyo brāhmaṇo sāvakānaṃ indriyabhāvana’’nti. ‘‘Evaṃ sante kho, uttara, andho bhāvitindriyo bhavissati, badhiro bhāvitindriyo bhavissati; yathā pārāsiviyassa brāhmaṇassa vacanaṃ. Andho hi, uttara, cakkhunā rūpaṃ na passati, badhiro sotena saddaṃ na suṇātī’’ti. Evaṃ vutte, uttaro māṇavo pārāsiviyantevāsī tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdi.

Atha kho bhagavā uttaraṃ māṇavaṃ pārāsiviyantevāsiṃ tuṇhībhūtaṃ maṅkubhūtaṃ pattakkhandhaṃ adhomukhaṃ pajjhāyantaṃ appaṭibhānaṃ viditvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘aññathā kho, ānanda, deseti pārāsiviyo brāhmaṇo sāvakānaṃ indriyabhāvanaṃ, aññathā ca panānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā hotī’’ti. ‘‘Etassa, bhagavā, kālo; etassa, sugata, kālo yaṃ bhagavā ariyassa vinaye anuttaraṃ indriyabhāvanaṃ deseyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tenahānanda, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

454. ‘‘Kathañcānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā hoti? Idhānanda, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ manāpaṃ, uppannaṃ amanāpaṃ, uppannaṃ manāpāmanāpaṃ. Tañca kho saṅkhataṃ oḷārikaṃ paṭiccasamuppannaṃ. Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ – upekkhā’ti. Tassa taṃ uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati; upekkhā saṇṭhāti. Seyyathāpi, ānanda, cakkhumā puriso ummīletvā vā nimīleyya, nimīletvā vā ummīleyya; evameva kho, ānanda, yassa kassaci evaṃsīghaṃ evaṃtuvaṭaṃ evaṃappakasirena uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati, upekkhā saṇṭhāti – ayaṃ vuccatānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā cakkhuviññeyyesu rūpesu.

455. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhuno sotena saddaṃ sutvā uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ manāpaṃ, uppannaṃ amanāpaṃ, uppannaṃ manāpāmanāpaṃ. Tañca kho saṅkhataṃ oḷārikaṃ paṭiccasamuppannaṃ. Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ – upekkhā’ti. Tassa taṃ uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati; upekkhā saṇṭhāti. Seyyathāpi, ānanda, balavā puriso appakasireneva accharaṃ [accharikaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] pahareyya; evameva kho, ānanda, yassa kassaci evaṃsīghaṃ evaṃtuvaṭaṃ evaṃappakasirena uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati, upekkhā saṇṭhāti – ayaṃ vuccatānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā sotaviññeyyesu saddesu.

456. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhuno ghānena gandhaṃ ghāyitvā uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ manāpaṃ, uppannaṃ amanāpaṃ, uppannaṃ manāpāmanāpaṃ. Tañca kho saṅkhataṃ oḷārikaṃ paṭiccasamuppannaṃ. Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ – upekkhā’ti. Tassa taṃ uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati; upekkhā saṇṭhāti. Seyyathāpi, ānanda, īsakaṃpoṇe [īsakapoṇe (sī. syā. kaṃ. pī.), īsakaphaṇe (sī. aṭṭha.), ‘‘majjhe uccaṃ hutvā’’ti ṭīkāya saṃsanditabbā] padumapalāse [paduminipatte (sī. syā. kaṃ. pī.)] udakaphusitāni pavattanti, na saṇṭhanti; evameva kho, ānanda, yassa kassaci evaṃsīghaṃ evaṃtuvaṭaṃ evaṃappakasirena uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati, upekkhā saṇṭhāti – ayaṃ vuccatānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā ghānaviññeyyesu gandhesu.

457. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhuno jivhāya rasaṃ sāyitvā uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ manāpaṃ, uppannaṃ amanāpaṃ, uppannaṃ manāpāmanāpaṃ. Tañca kho saṅkhataṃ oḷārikaṃ paṭiccasamuppannaṃ. Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ – upekkhā’ti. Tassa taṃ uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati; upekkhā saṇṭhāti. Seyyathāpi, ānanda, balavā puriso jivhagge kheḷapiṇḍaṃ saṃyūhitvā appakasirena vameyya [sandhameyya (ka.)]; evameva kho, ānanda, yassa kassaci evaṃsīghaṃ evaṃtuvaṭaṃ evaṃappakasirena uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati, upekkhā saṇṭhāti – ayaṃ vuccatānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā jivhāviññeyyesu rasesu.

458. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhuno kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ manāpaṃ, uppannaṃ amanāpaṃ, uppannaṃ manāpāmanāpaṃ. Tañca kho saṅkhataṃ oḷārikaṃ paṭiccasamuppannaṃ. Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ – upekkhā’ti. Tassa taṃ uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati; upekkhā saṇṭhāti. Seyyathāpi, ānanda, balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya; evameva kho, ānanda, yassa kassaci evaṃsīghaṃ evaṃtuvaṭaṃ evaṃappakasirena uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati, upekkhā saṇṭhāti – ayaṃ vuccatānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā kāyaviññeyyesu phoṭṭhabbesu.

459. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhuno manasā dhammaṃ viññāya uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ manāpaṃ, uppannaṃ amanāpaṃ, uppannaṃ manāpāmanāpaṃ. Tañca kho saṅkhataṃ oḷārikaṃ paṭiccasamuppannaṃ. Etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ – upekkhā’ti. Tassa taṃ uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati; upekkhā saṇṭhāti. Seyyathāpi, ānanda, balavā puriso divasaṃsantatte [divasasantette (sī.)] ayokaṭāhe dve vā tīṇi vā udakaphusitāni nipāteyya. Dandho, ānanda, udakaphusitānaṃ nipāto, atha kho naṃ khippameva parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya; evameva kho, ānanda, yassa kassaci evaṃsīghaṃ evaṃtuvaṭaṃ evaṃappakasirena uppannaṃ manāpaṃ uppannaṃ amanāpaṃ uppannaṃ manāpāmanāpaṃ nirujjhati, upekkhā saṇṭhāti – ayaṃ vuccatānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā manoviññeyyesu dhammesu. Evaṃ kho, ānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā hoti.

460. ‘‘Kathañcānanda, sekho hoti pāṭipado? Idhānanda, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So tena uppannena manāpena uppannena amanāpena uppannena manāpāmanāpena aṭṭīyati harāyati jigucchati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…, jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So tena uppannena manāpena uppannena amanāpena uppannena manāpāmanāpena aṭṭīyati harāyati jigucchati. Evaṃ kho, ānanda, sekho hoti pāṭipado.

461. ‘‘Kathañcānanda, ariyo hoti bhāvitindriyo? Idhānanda, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle [paṭikkūle (sabbattha)] appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘paṭikūlañca appaṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno.

462. ‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhuno sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya uppajjati manāpaṃ, uppajjati amanāpaṃ, uppajjati manāpāmanāpaṃ. So sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘paṭikūlañca appaṭikūlañca tadubhayampmppi abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno. Evaṃ kho, ānanda, ariyo hoti bhāvitindriyo.

463. ‘‘Iti kho, ānanda, desitā mayā ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā, desito sekho pāṭipado, desito ariyo bhāvitindriyo. Yaṃ kho, ānanda, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, ānanda, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni, jhāyathānanda, mā pamādattha, mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Indriyabhāvanāsuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Saḷāyatanavaggo niṭṭhito pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Anāthapiṇḍiko channo, puṇṇo nandakarāhulā;
Chachakkaṃ saḷāyatanikaṃ, nagaravindeyyasuddhikā;
Indriyabhāvanā cāpi, vaggo ovādapañcamoti.

Idaṃ vaggānamuddānaṃ –

Devadahonupado ca, suññato ca vibhaṅgako;
Saḷāyatanoti vaggā, uparipaṇṇāsake ṭhitāti.

Uparipaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

Tīhi paṇṇāsakehi paṭimaṇḍito sakalo

Majjhimanikāyo samatto.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Pāthikavaggaṭīkā

1. Pāthikasuttavaṇṇanā

Sunakkhattavatthuvaṇṇanā

1. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhāvanā. ‘‘Hitvā punappunāgatamattha’’nti (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) hi vuttaṃ. **Mallesū**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Chāyūdakasampanne vanasaṇḍe viharatī**ti anupiyasāmantā katassa vihārassa abhāvato. Yadi na tāva paviṭṭho, kasmā ‘‘pāvisī’’ti vuttanti āha **‘‘pavisissāmī’’**tiādi, tena avassaṃ bhāvini bhūte viya upacārā hontīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento **‘‘yathā ki’’**ntiādimāha. **Eta**nti etaṃ ‘‘atippago kho’’tiādikaṃ cintanaṃ **ahosi. Ativiya pago kho**ti ativiya pātova. Channakopīnatāya, paribbājakapabbajjupagamena ca **channaparibbājakaṃ,** na naggaparibbājakaṃ.

2. Yasmā bhagavato uccākulappasutataṃ, mahābhinikkhamananikkhantataṃ, anaññasādhāraṇadukkaracaraṇaṃ, vivekavāsaṃ, lokasambhāvitataṃ, ovādānusāsanīhi lokassa bahupakārataṃ, parappavādamaddanaṃ, mahiddhikataṃ, mahānubhāvatanti evamādikaṃ taṃtaṃattapaccakkhaguṇavisesaṃ nissāya yebhuyyena aññatitthiyāpi bhagavantaṃ disvā ādaragāravabahumānaṃ dassentiyeva, tasmā vuttaṃ **‘‘bhagavantaṃ disvā mānathaddhataṃ akatvā’’**tiādi. **Lokasamudācāravasenā**ti lokopacāravasena. **Cirassa**nti cirakālena. **Ādīni vadanti** upacāravasena. **Tassā**ti bhaggavagottassa paribbājakassa. **Gihisahāyo**ti gihikālato paṭṭhāya sahāyo. **Paccakkhāto**ti yenākārena paccakkhānā, taṃ dassetuṃ **‘‘paccakkhāmī’’**tiādi vuttaṃ.

3. **Uddissā**ti satthukārabhāvena uddissāti ayamettha adhippāyoti taṃ dassento **‘‘bhagavā me’’**tiādimāha. Yadā sunakkhattassa ‘‘bhagavantaṃ paccakkhāmī’’ti cittaṃ uppannaṃ, vācā bhinnā, tadā evassa bhagavatā saddhiṃ koci sambandho natthi asakyaputtiyabhāvato sāsanato paribāhirattā. Ayaṃ tāvettha sāsanayutti, sā panāyaṃ ṭhapetvā sāsanayuttikovide aññesaṃ na sammadeva visayoti bhagavā sabbasādhāraṇavasenassa attanā sambandhābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘api nū’’**ti ādiṃ vatvā sunakkhattaṃ **‘‘ko santo kaṃ paccācikkhasī’’**ti āha. Yasmā mukhāgatoyaṃ sambandho, na pūjāgatādiko, yo ca yācakayācitabbatāvasena hoti, tadubhayañcettha natthīti dassento bhagavā sunakkhattaṃ ‘‘ko santo kaṃ paccācikkhasī’’ti avoca, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘yācako vā’’**tiādi vuttaṃ. Yācitako vā yācakaṃ paccācikkheyyāti sambandho. **Tvaṃ pana neva yācako** ‘‘ahaṃ bhante bhagavantaṃ uddissa viharissāmī’’ti evaṃ mama santikaṃ anupagatattā. **Na yācitako** ‘‘ehi tvaṃ sunakkhatta mamaṃ uddissa viharāhī’’ti evaṃ mayā apatthitattā.

Ko samānoti yācakayācitakesu ko nāma honto. **Ka**nti yācakayācitakesu eva kaṃ nāma hontaṃ maṃ **paccācikkhasi. Tucchapurisā**ti jhānamaggādiuttarimanussadhammesu kassacipi abhāvā rittapurisā. Nanu cāyaṃ sunakkhatto lokiyajjhānāni, ekaccābhiññañca uppādesīti? Kiñcāpi uppādesi, tato pana bhagavati āghātuppādanena saheva parihīno ahosi. Aparādho nāma suppaṭipattiyā virajjhanahetubhūto kilesuppādoti āha **‘‘yattako te aparādho, tattako doso’’**ti. **Yāvañcā**ti avadhiparicchedabhāvadassanaṃ ‘‘yāvañca tena bhagavatā’’tiādīsu (dī. ni. 1.3) viya. **Te**ti tayā. **Ida**nti nipātamattaṃ. **Aparaddha**nti aparajjhitaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘paccācikkhāmidānāhaṃ bhante bhagavanta’’ntiādīni vadantena tucchapurisa tayā yāvañcidaṃ aparaddhaṃ, na tassa aparādhassa pamāṇaṃ atthīti.

4. **Manussadhammā**ti bhāvanānuyogena vinā manussehi anuṭṭhātabbadhammā. So hi manussānaṃ cittādhiṭṭhānamattena ijjhanato tesaṃ sambhāvitadhammo viya ṭhito tathā vutto, manussaggahaṇañcettha tesu bahulaṃ pavattanato. **Iddhibhūtaṃ pāṭihāriyaṃ,** na ādesanānusāsanīpāṭihāriyanti adhippāyo. **Kate**ti pavattite. **Niyyātī**ti niggacchati, vaṭṭadukkhato niggamanavasena pavattatīti attho. Dhamme hi niggacchante taṃsamaṅgipuggalo ‘‘niggacchatī’’ti vuccati, aṭṭhakathāyaṃ pana ni-saddo upasaggamattaṃ, yāti icceva atthoti dassetuṃ **gacchatī**ti attho vutto. **Tatrā**ti padhānabhāvena vuttassa atthassa bhummavasena paṭiniddesoti tasmiṃ dhamme sammā dukkhakkhayāya niyyanteti ayamettha atthoti dassento āha **‘‘tasmiṃ…pe… saṃvattamāne’’**ti.

5. Agganti ñāyatīti **aggaññaṃ. Lokapaññatti**nti lokassa paññāpanaṃ. **Lokassa agga**nti lokuppattisamaye **‘‘idaṃ nāma lokassa agga’’nti evaṃ jānitabbaṃ** bujjhitabbaṃ. **Aggamariyāda**nti ādimariyādaṃ.

6. **Ettakaṃ vippalapitvā**ti ‘‘na dānāhaṃ bhante bhagavantaṃ uddissa viharissāmī’’ti, ‘‘na hi pana me bhante bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karotī’’ti, ‘‘na hi pana me bhante bhagavā aggaññaṃ paññapetī’’ti ca ettakaṃ vippalapitvā. Idaṃ kira so bhagavā satthukiccaṃ iddhipāṭihāriyaṃ, aggaññapaññāpanañca kātuṃ na sakkotīti pakāsento kathesi. Tenāha **‘‘sunakkhatto kirā’’**tiādi. Uttaravacanavasena patiṭṭhābhāvato **appatiṭṭho.** Tato eva **niravo** nissaddo.

Ādīnavadassanatthanti diṭṭhadhammikassa ādīnavassa dassanatthaṃ. Tenāha **‘‘sayameva garahaṃ pāpuṇissasī’’**ti. Samparāyikā pana ādīnavā anekavidhā, te dassento sunakkhatto na saddaheyyāti diṭṭhadhammikasseva gahaṇaṃ. **Anekakāraṇenā**ti ‘‘itipi so bhagavā araha’’ntiādinā (dī. ni. 1.157, 255) anekavidhena vaṇṇakāraṇena. Evaṃ me avaṇṇo na bhavissatīti ajjhāsayena **attano bālatāya** vaṇṇārahānaṃ **avaṇṇaṃ kathetvā.** Evaṃ bhagavā makkhibhāve ādīnavaṃ dassetvā puna tassa kathane kāraṇaṃ vibhāvetuṃ ‘‘iti kho te’’tiādimāhāti taṃ dassetuṃ **‘‘tato’’**tiādi vuttaṃ. Evañhi sunakkhattassa appakopi vacanokāso na bhavissatīti. **Apakkamī**ti attanā yathāṭhitā vuṭṭhāya apasakki. **Apakkanto** sāsanato bhaṭṭho. Tenāha **‘‘cuto’’**ti. **Evamevā**ti apakkamanto ca na yathā tathā apakkami, yathā pana kāyassa bhedā apāye nibbatteyya, evameva **apakkami.**

Korakhattiyavatthuvaṇṇanā

7. **Dvīhi padehī**ti dvīhi vākyehi **āraddhaṃ** byatirekavasena tadubhayatthaniddesavasena uparidesanāya pavattattā. **Anusandhidassanavasenā**ti yathānusandhisaṅkhātaanusandhidassanavasena.

Ekaṃ samayanti ca bhummatthe upayogavacananti āha **‘‘ekasmiṃ samaye’’**ti ca. **Thūlū nāma janapado**ti janapadīnaṃ rājakumārānaṃ vasena tathāladdhanāmo. Kukkuravataṃ samādānavasena etasmiṃ atthīti **kukkuravatiko**ti āha **‘‘samādinnakukkuravato’’**ti. **Aññampī**ti ‘‘catukkoṇḍikasseva vicaraṇaṃ, tathā katvāva khādanaṃ, bhuñjanaṃ, vāmapādaṃ uddharitvā muttassa vissajjana’’nti evamādikaṃ aññampi sunakhehi kātabbakiriyaṃ. Catūhi sarīrāvayavehi kuṇḍanaṃ gamanaṃ **catukkoṇḍo,** so etasmiṃ atthīti **catukkoṇḍiko.** So pana yasmā catūhi sarīrāvayavehi saṅghaṭṭitagamano hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘catusaṅghaṭṭito’’**ti. Tenevāha **‘‘dve jaṇṇūnī’’**tiādi. **Bhakkhasa**nti vā bhakkhitabbaṃ, asitabbañca. Tenevāha **‘‘yaṃ kiñci khādanīyaṃ bhojanīya’’**nti. Kāmaṃ khādanañca nāma mukhena kātabbaṃ, hatthena pana tattha upanāmanaṃ nivāretuṃ avadhāraṇaṃ katanti āha **‘‘hatthena aparāmasitvā’’**ti, aggahetvāti attho. **Sundararūpo**ti sundarabhāvo. **Vatāti patthanatthe nipāto** ‘‘aho vatāhaṃ lābhī assa’’ntiādīsu viya. ‘‘Samaṇena nāma evarūpena bhavitabbaṃ aho vatāhaṃ ediso bhaveyya’’nti evaṃ tassa patthanā ahosi. Tenāha **‘‘evaṃ kirā’’**tiādi.

Garahatthe api-kāro ‘‘api siñce palaṇḍaka’’ntiādīsu viya. **Arahante ca** buddhe, buddhasāvake ‘‘arahanto khīṇāsavā na hontī’’ti **evaṃ tassa diṭṭhi uppannā.** Yathāha **mahāsīhanādasutte** ‘‘natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesā’’ti (ma. ni. 1.146). **Sattamaṃ divasa**nti bhummatthe upayogavacanaṃ. **Alasakenā**ti ajīraṇena āmarogena.

Aṭṭhitacamattatāya **purāṇapaṇṇasadiso. Bīraṇatthambaka**nti bīraṇagacchā.

Mattā etassa atthīti **mattaṃ,** bhojanamattavantanti attho. Tenāha **‘‘pamāṇayutta’’**nti. **Mantā mantā**ti mantāya mantāya.

8. **Ekadvīhikāya** gaṇanāya. **Nirāhārova ahosi** bhagavato vacanaṃ aññathā kātukāmo, tathābhūtopi sattame divase upaṭṭhākena upanītaṃ bhakkhasaṃ disvā ‘‘dhī’’ti upaṭṭhāpetuṃ asakkonto bhojanataṇhāya ākaḍḍhiyamānahadayo taṃ kucchipūraṃ bhuñjitvā bhagavatā vuttaniyāmeneva kālamakāsi. Tena vuttaṃ **‘‘athassā’’**tiādi. **Sacepi…pe… cinteyyā**ti yadi eso acelo ‘‘dhī’’ti paccupaṭṭhapetvā ‘‘ajjapi ahaṃ na bhuñjeyya’’nti cinteyya, tathācintane satipi devatāviggahena **taṃ divasaṃ…pe… kareyya.** Kasmā? **Advejjhavacanā hi tathāgatā,** na tesaṃ vacanaṃ vitathaṃ hoti.

Gatagataṭṭhānaṃ aṅgaṇameva hotīti tehi taṃ kaḍḍhitvā gacchantehi gatagatappadeso uttarakasāmantā vivaṭaṅgaṇameva hutvā upaṭṭhāti. **Te**ti titthiyā. **Susānaṃyeva gantvā**ti ‘‘bīraṇatthambakaṃ atikkamissāmā’’ti gacchantāpi anekavāraṃ taṃ anusaṃyāyitvā punapi taṃyeva susānaṃ upagantvā.

9. **Ida**nti idaṃ matasarīraṃ. **‘‘Tameva vā sarīraṃ kathāpesī**ti taṃ sarīraṃ adhiṭṭhahitvā ṭhitapetena kathāpesī’’ti keci. Korakhattiyaṃ vā asurayonito ānetvā kathāpetu aññaṃ vā petaṃ, ko ettha viseso. **‘‘Acinteyyo hi buddhavisayo’’**ti pana vacanato tadeva sarīraṃ sunakkhattena pahatamattaṃ buddhānubhāvena uṭṭhāya tamatthaṃ ñāpesīti daṭṭhabbaṃ. Purimoyeva pana attho aṭṭhakathāsu vinicchito. Tathā hi vakkhati ‘‘nibbattaṭṭhānato’’tiādi (dī. ni. aṭṭha. 3.10).

10. **Vipāka**nti phalaṃ, atthanibbattīti attho.

Samānetabbānīti sammā ānetabbāni, sarūpato ānetvā dassetabbānīti attho. Pāṭihāriyānaṃ paṭhamāditā bhagavatā vuttānupubbiyā veditabbā. Keci panettha ‘‘paracittavibhāvanaṃ, āyuparicchedavibhāvanaṃ, byādhivibhāvanaṃ, gativibhāvanaṃ, sarīranikkhepavibhāvanaṃ, sunakkhattena saddhiṃ kathāvibhāvanañcāti cha pāṭihāriyānī’’ti vadanti, taṃ yadi sunakkhattassa cittavibhāvanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ sati ‘‘sattā’’ti vattabbaṃ tassa bhāviavaṇṇavibhāvanāya saddhiṃ. Atha acelassa maraṇacittavibhāvanaṃ, taṃ ‘‘sattamaṃ divasaṃ kālaṃ karissatī’’ti iminā saṅgahitanti visuṃ na vattabbaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva gahetabbaṃ.

Acelakaḷāramaṭṭakavatthuvaṇṇanā

11. **Nikkhantadantamaṭṭako**ti nikkhantadanto maṭṭako. So kira acelakabhāvato pubbe maṭṭakito hutvā vicari vivaradanto ca, tena naṃ ‘‘koramaṭṭako’’ti sañjānanti. Yaṃ kiñci tassa dento ‘‘sādhurūpo ayaṃ samaṇo’’ti sambhāvento aggaṃ seṭṭhaṃyeva denti. Tena vuttaṃ **‘‘lābhaggaṃ patto, aggalābhaṃ patto’’**ti. Bahū acelakā taṃ parivāretvā vicaranti, gahaṭṭhā ca taṃ bahū aḍḍhā vibhavasampannā kālena kālaṃ upasaṅkamitvā payirupāsanti. Tena vuttaṃ **‘‘yasaggaṃ aggaparivāraṃ patto’’**ti. **Vatāniyeva** pajjitabbato padāni. Aññamaññaṃ asaṅkarato **vatakoṭṭhāsā vā. Samattānī**ti samaṃ attani gahitāni. **Puratthimenā**ti **ena**-saddasambandhena ‘‘vesāli’’nti upayogavacanaṃ, avidūratthe ca **ena**-saddo pañcamyantoti āha **‘‘vesālito avidūre’’**ti.

12. Sāsane paricayavasena **tilakkhaṇāhataṃ pañhaṃ pucchi. Na sampāyāsī**ti nāvabujjhi na sampādesi. Tenāha **‘‘sammā ñāṇagatiyā’’**tiādi. **Sampāyanaṃ** vā sampādanaṃ. Pañhaṃ puṭṭhassa ca **sampādanaṃ** nāma sammadeva kathananti tadabhāvaṃ dassento **‘‘atha vā’’**tiādimāha. Kopavasena tassa akkhīni kampanabhāvaṃ āpajjiṃsūti āha **‘‘kampanakkhīnipi parivattetvā’’**ti. **Kopa**nti kodhaṃ, so pana cittassa pakuppanavasena pavattatīti āha **‘‘kuppanākāra’’**nti. **Dosa**nti āghātaṃ, so pana ārammaṇe dussanavasena pavattīti āha **‘‘dussanākāra’’**nti. **Atuṭṭhākāra**nti tuṭṭhiyā pītiyā paṭipakkhabhūtappavattiākāraṃ. Kāyavacīvikārehi **pākaṭamakāsi. Mā vata no**ti ettha **mā**ti paṭikkhepo, **no**ti mayhanti atthoti āha **‘‘aho vata me na bhaveyyā’’**ti. **Maṃ vata no**ti ettha pana **no**ti saṃsayeti āha **‘‘ahosi vata nu mamā’’**ti.

14. **Pari**pubbo **dahita-**saddo vatthanivāsanaṃ vadatīti āha **‘‘paridahito nivatthavattho’’**ti. Yasanimittakatāya lābhassa yasaparihāniyāva lābhaparihāni vuttā hotīti pāḷiyaṃ **‘‘yasā nihīno’’**ti vuttaṃ.

Acelapāthikaputtavatthuvaṇṇanā

15. ‘‘Ahaṃ sabbaṃ jānāmī’’ti evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ vadati paṭijānātīti ñāṇavādo, tena mayā **ñāṇavādena saddhiṃ. Atikkamma gacchato**ti upaḍḍhabhāgena paricchinnaṃ padesaṃ atikkamitvā iddhipāṭihāriyaṃ kātuṃ gacchato. Kiṃ panāyaṃ acelo pāthikaputto attano pamāṇaṃ na jānātīti? No na jānāti. Yadi evaṃ, kasmā sukkhagajjitaṃ gajjīti? ‘‘Evāhaṃ loke pāsaṃso bhavissāmī’’ti kohaññe katvā sukkhagajjitaṃ gajji. Tena vuttaṃ **‘‘nagaravāsino’’**tiādi. **Paṭṭhapetvā**ti yugaggāhaṃ ārabhitvā.

16. **Hīnajjhāsayattā…pe… udapādi.** Vuttañhetaṃ ‘‘hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttike eva satte sevanti bhajanti payirupāsantī’’ti (saṃ. ni. 2.98).

Yasmā tathāvuttā vācā tathārūpacittahetukā, tañca cittaṃ tathārūpadiṭṭhicittahetukaṃ, tasmā ‘‘taṃ vācaṃ appahāyā’’ti vatvā yathā tassā appahānaṃ hoti, taṃ dassento ‘‘taṃ cittaṃ appahāyā’’ti āha, tassa ca yathā appahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ ‘‘taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā’’ti avoca. Yasmā vā tathārūpā vācā mahāsāvajjā, cittaṃ tato mahāsāvajjataraṃ taṃsamuṭṭhāpakabhāvato, diṭṭhi pana tato mahāsāvajjatamā tadubhayassa mūlabhāvato, tasmā tesaṃ mahāsāvajjatāya imaṃ vibhāgaṃ dassetvā ayaṃ anukkamo ṭhapitoti veditabbo. Tesaṃ pana yathā pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘aha’’**ntiādi vuttaṃ. **‘‘Nāhaṃ buddho’’ti vadanto**ti sāṭheyyena vinā ujukameva ‘‘ahaṃ buddho na homī’’ti vadanto. **Cittadiṭṭhippahāne**pi eseva nayo. **Vipateyyā**ti ettha **vi-**saddo paṭhame vikappe upasaggamattaṃ, dutiye pana visaraṇatthoti āha **‘‘sattadhā vā pana phaleyyā’’**ti.

17. **Ekaṃsenā**ti ekantena, ekantikaṃ pana vacanapariyāyavinimuttaṃ hotīti āha **‘‘nippariyāyenā’’**ti. **Odhāritā**ti avadhāritā niyametvā bhāsitā. **Vigatarūpenā**ti apagatasabhāvena. Tenāha **‘‘vigacchitasabhāvenā’’**ti, iddhānubhāvena apanītasakabhāvena. Tena vuttaṃ **‘‘attano’’**tiādi.

18. Dvayaṃ gacchatīti **dvayagāminī.** Kīdisaṃ dvayanti āha **‘‘sarūpenā’’**tiādi. Ayañhi so gaṇḍassupariphoṭṭhabbādosaṃ.

19. Ajitassa licchavisenāpatissa mahāniraye nibbattitvā tato āgantvā acelassa pāthikaputtassa santike parodanaṃ. **Abhāvā**ti pubbe vuttappakārassa pāṭihāriyakaraṇassa abhāvā. Bhagavā pana sannipatitaparisāyaṃ pasādajananatthaṃ tadanurūpaṃ pāṭihāriyamakāsiyeva. Yathāha **‘‘tejodhātuṃ samāpajjitvā’’**tiādi.

Iddhipāṭihāriyakathāvaṇṇanā

20. Nicayanaṃ dhanadhaññānaṃ sañcayanaṃ **nicayo,** tattha niyuttāti **necayikā,** gahapati eva necayikā **gahapatinecayikā.** Ettakāni jaṅghasahassānīti parimāṇābhāvato **sahassehipi aparimāṇagaṇanā. Tenevā**ti imassa vasena sannipatitāya evaṃ mahatiyā parisāya bandhanamokkhaṃ kātuṃ labbhati, eteneva kāraṇena.

21. **Cittutrāsabhaya**nti cittassa utrāsanākārena pavattabhayaṃ, na ñāṇabhayaṃ, nāpi ‘‘bhāyati etasmā’’ti evaṃ vuttaṃ ārammaṇabhayaṃ. **Chambhitatta**nti teneva cittutrāsabhayena sakalasarīrassa chambhitabhāvo. **Lomahaṃso**ti teneva bhayena, tena ca chambhitattena sakalasarīre lomānaṃ haṭṭhabhāvo, so pana tesaṃ bhittiyaṃ nāgadantānaṃ viya uddhaṃmukhatāti āha **‘‘lomānaṃ uddhaggabhāvo’’**ti. **Antantena āvijjhitvā**ti attano nisīdanatthaṃ nigūḷhaṭṭhānaṃ upaparikkhanto paribbājakārāmaṃ pariyantena anusaṃyāyitvā, kassacideva sunakkhattassa vā sunakkhattasadisassa vā sabbaññupaṭiññaṃ appahāya satthu sammukhībhāve sattadhā tassa muddhāphalanaṃ dhammatā. Tena vuttaṃ **‘‘mā nassatu bālo’’**tiādi.

22. **Saṃsappatī**ti tattheva pāsāṇaphalake bāladārako viya uṭṭhātuṃ asakkonto avasīdanavasena ito cito ca saṃsappati. Tenāha **‘‘osīdatī’’**ti. **Tattheva sañcaratī**ti tasmiṃyeva pāsāṇe ānisadupaṭṭhino sañcalanaṃ nisajjavaseneva sañcarati, na uṭṭhāya padasā.

23. **Vinaṭṭharūpo**ti sambhāvanāya vināsena, lābhassa vināsena ca vinaṭṭhasabhāvo.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

25. **Goyuttehī**ti balavantabalībaddayojitehi.

26. **Tassā**ti jāliyassa. Ayañhi maṇḍisena paribbājakena saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇi, tato puretaraṃ bhagavato guṇānaṃ ajānanakāle ayaṃ pavatti. Tenevāha **‘‘tiṭṭhatu tāva pāṭihāriyaṃ…pe… parājayo bhavissatī’’**ti.

27. **Tiṇasīho**ti tiṇasadisaharitavaṇṇo sīho. **Kāḷasīho**ti kāḷavaṇṇo sīho. **Paṇḍusīho**ti paṇḍuvaṇṇo sīho. **Kesarasīho**ti kesaravanto setavaṇṇo, lohitavaṇṇo vā sīho. **Migarañño**ti ettha **miga**-saddo kiñcāpi pasadakuruṅgādīsu kesucideva catuppadesu niruḷho, idha pana sabbasādhāraṇavasenāti dassento **‘‘migarañño ti sabbacatuppadānaṃ rañño’’**ti vuttaṃ. Āgantvā seti etthāti **āsayo,** nivāsanaṭṭhānaṃ. **Sīhanāda**nti parissayānaṃ sahanato, paṭipakkhassa ca hananato ‘‘sīho’’ti laddhanāmassa migādhipassa ghosaṃ, so pana tena yasmā kutocipi abhītabhāvena pavattīyati, tasmā vuttaṃ **‘‘abhītanāda’’**nti. Tattha tattha tāsu tāsu disāsu gantvā caritabbatāya bhakkhitabbatāya **gocaro** ghāsoti āha **‘‘gocarāyāti āhāratthāyā’’**ti. **Varaṃ vara**nti migasaṅghe migasamūhe mudumaṃsatāya varaṃ varaṃ mahiṃsavanavarāhādiṃ vadhitvāti yojanā. Tenāha **‘‘thūlaṃ thūla’’**nti. Varavarabhāvena hi tassa varabhāvo icchito. Sūrabhāvaṃ sannissitaṃ **sūrabhāvasannissitaṃ,** tena. Sūrabhāvenāpi hi ‘‘kiṃ ime pāṇake dubbale hantvā’’ti appathāmesu pāṇesu kāruññaṃ upatiṭṭhati.

28. **Vighāso**ti parassa bhakkhitasesatāya virūpo ghāso vighāso, ucchiṭṭhaṃ. Tenāha ‘‘bhakkhitātirittamaṃsa’’nti, tasmiṃ **vighāse,** vighāsanimittanti attho. **Asmimānadosenā**ti asmimānadosahetu, ahaṃkāranimittanti attho. So panassa asmimāno yathā uppajji, taṃ dassetuṃ **‘‘tatrāya’’**ntiādi vuttaṃ.

‘‘Segālakaṃyevā’’tipi pāṭho, yathāvuttova attho. **Bheraṇḍakaṃyevā**ti bheraṇḍasakuṇaravasadisaṃyeva, **bheraṇḍo** nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha **‘‘appiyaamanāpasaddamevā’’**ti. Sammāpaṭipattiyā visesato suṭṭhu gatāti **sugatā,** sammāsambuddhā. Te apadāyanti sodhenti sattasantānaṃ etehīti **sugatāpadānāni,** tisso sikkhā. Yasmā tāhi te ‘‘sugatā’’ti lakkhīyanti, tā ca tesaṃ ovādabhūtā, tasmā **‘‘sugatalakkhaṇesū’’**tiādi vuttaṃ. Yadi tā sugatassa lakkhaṇabhūtā, sāsanabhūtā ca, kathaṃ panesa pāthikaputto tattha tāsu sikkhāsu jīvati, ko tassa tāhi sambandhoti āha **‘‘etassa hī’’**tiādi. **Sambuddhānaṃ demāti dentī**ti buddhasaññāya dentīti adhippāyo. Tena **esa…pe… jīvati nāma** na sugatanvayaajjhupagamanato. **‘‘Tathāgate’’**tiādi ekatte puthuvacananti āha **‘‘tathāgata’’**ntiādi. **Bahuvacanaṃ eva** garusmiṃ ekasmimpi bahuvacanappayogato **ekavacanaṃ viya vuttaṃ** vacanavipallāsena.

29. **Samekkhitvā**ti samaṃ katvā micchādassanena apekkhitvā, taṃ pana apekkhanaṃ tathā maññanamevāti āha **‘‘maññitvā’’**ti. Pubbe vuttaṃ samekkhanampi maññanaṃ evāti vuttaṃ **‘‘amaññīti puna amaññitthā’’**ti, tena aparāparaṃ tassa maññanappavattiṃ dasseti. Bheraṇḍakaravaṃ kosati vikkosatīti **kotthu.**

30. Te te pāṇe byāpādento ghasatīti byagghoti iminā nibbacanena ‘‘byaggho’’ti migarājassapi siyā nāmanti āha **‘‘byagghoti maññatīti sīhohamasmīti maññatī’’**ti. Yadipi yathāvuttanibbacanavasena sīhopi ‘‘byaggho’’ti vattabbataṃ arahati, byaggha-saddo pana migarāje eva niruḷhoti dassento **‘‘sīhena vā’’**tiādimāha.

31. Sīhena vicaritavane saṃvaḍḍhattā vuttaṃ ‘‘mahāvane suññavane vivaḍḍho’’ti.

34. **Kilesabandhanā**ti taṇhābandhanato. Taṇhābandhanañhi thiraṃ daḷhabandhanaṃ dummocanīyaṃ. Yathāha –

‘‘Sārattarattā maṇikuṇḍalesu,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā;
Etaṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā,
Ohārinaṃ sithilaṃ duppamuñca’’nti. (dha. pa. 346; jā. 1.2.102);

Kilesabandhanāti vā dasavidhasaṃyojanato. **Mahāviduggaṃ nāma cattāro oghā** mahantaṃ jalaviduggaṃ viya anupacitakusalasambhārehi duggamaṭṭhena.

Aggaññapaññattikathāvaṇṇanā

36. **Imassa** padassa. Idaṃ nāma lokassa agganti jānitabbaṃ, taṃ **aggaññaṃ,** so pana lokassa uppattikkamo pavatti paveṇī cāti āha **‘‘lokuppatticariyavaṃsa’’**nti. Sammāsambodhito uttaritaraṃ nāma kiñci natthi pajānitabbesu, taṃ pana koṭiṃ katvā dassento **‘‘yāva sabbaññutaññāṇā pajānāmī’’**ti āha. ‘‘Mama pajānanā’’ti assādento taṇhāvasena, ‘‘ahaṃ pajānāmī’’ti abhinivisanto diṭṭhivasena, ‘‘suṭṭhu pajānāmi sammā pajānāmī’’ti paggaṇhanto mānavasena na parāmasāmīti yojanā. ‘‘Paccattaññevā’’ti padaṃ ‘‘nibbuti viditā’’ti padadvayenāpi yojetabbaṃ ‘‘paccattaṃyeva uppāditā nibbuti ca paccattaṃyeva viditā’’ti, sayambhuñāṇena nibbattitā nibbuti sayameva viditāti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘paccatta’’nti padaṃ vividhavibhattikaṃ hutvā āvuttinayena āvattatīti dassetuṃ **‘‘attanāyeva attanī’’**ti vuttaṃ. **Aviditanibbānā**ti appaṭiladdhanibbānā micchāpaṭipannattā. Pajānanampi hi tadadhigamavaseneva veditabbaṃ. Eti iṭṭhabhāvena pavattatīti **ayo,** sukhaṃ. Tappaṭikkhepena **anayo,** dukkhaṃ. Tadeva hitasukhassa byasanato **byasanaṃ.**

37. **Taṃ dassento**ti bhagavāpi ‘‘aññatitthiyo tattha sārasaññī’’ti taṃ dassento. **Ādhipaccabhāvenā**ti ādhipaccasabhāvena. Yassa ācariyavādassa vasena puriso ‘‘ācariyo’’ti vuccati, so ācariyavādo ācariyabhāvoti āha **‘‘ācariyabhāvaṃ ācariyavāda’’**nti. **Etthā**ti ācariyavāde. **Iti katvā**ti iminā kāraṇena. **So**ti ācariyavādo. **‘‘Aggaññaṃ’’ tveva vutto** aggaññavisayattā. **Kena vihita**nti kena pakārena vihitaṃ. Tenāha **‘‘kena vihitaṃ kinti vihita’’**nti. **Brahmajāle**ti brahmajālasaṃvaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.28). Tattha hi vitthārato vuttavidhiṃ idha atidisati, pāḷi pana tattha ceva idha ca ekasadisā vāti.

41. Khiḍḍā padosikā mūlabhūtā ettha santīti **khiḍḍāpadosikaṃ,** ācariyakaṃ. Tenevāha **‘‘khiḍḍāpadosikamūlaka’’**nti. **Manopadosika**nti etthāpi eseva nayo.

47. Yena vacanena abbhācikkhanti, tassa avijjamānatā nāma atthavasenevāti āha **‘‘asaṃvijjamānaṭṭhenā’’**ti. **Tucchā, musā**ti ca karaṇatthe paccattavacananti āha **‘‘tucchena,**

musāvādenā’’ti. Vacanassa antosāraṃ nāma aviparīto atthoti tadabhāvenāha **‘‘antosāravirahitenā’’**ti. **Abhiācikkhantī**ti abhibhavitvā ghaṭṭentā kathenti, akkosantīti attho. **Viparītasañño**ti ayāthāvasañño. **Subhaṃ vimokkha**nti ‘‘subha’’nti vuttavimokkhaṃ. **Vaṇṇakasiṇa**nti sunīlakasupītakādivaṇṇakasiṇaṃ. **Sabba**nti yaṃ subhaṃ, asubhañca vaṇṇakasiṇaṃ, tañca sabbaṃ. **Na asubha**nti asubhampi ‘‘asubha’’nti tasmiṃ samaye na sañjānāti, atha kho ‘‘subhaṃ’’ tveva sañjānātīti attho. **Viparītā** ayāthāvagāhitāya, ayāthāvavāditāya ca.

48. Yasmā so paribbājako avissaṭṭhamicchāgāhitāya sammā appaṭipajjitukāmo sammāpaṭipannaṃ viya maṃ samaṇo gotamo, bhikkhavo ca sañjānantūti adhippāyena **‘‘tathā dhammaṃ desetu’’**ntiādimāha, tasmā vuttaṃ **‘‘mayā etassa…pe… vaṭṭatī’’**ti. **Mamma**nti mammappadesaṃ pīḷājananaṭṭhānaṃ. **Suṭṭhū**ti sakkaccaṃ. Yathā na vinassati, evaṃ **anurakkha.**

Vāsanāyāti kilesakkhayāvahāya paṭipattiyā vāsanāya. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Pāthikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

2. Udumbarikasuttavaṇṇanā

Nigrodhaparibbājakavatthuvaṇṇanā

49. **Udumbarikāyā**ti sambandhe sāmivacananti āha **‘‘udumbarikāya deviyā santake paribbājakārāme’’**ti. ‘‘Udumbarikāya’’nti vā pāṭho, tathā sati adhikaraṇe etaṃ bhummaṃ. Ayañhettha attho udumbarikāya rañño deviyā nibbattito ārāmo udumbarikā, tassaṃ udumbarikāyaṃ. Tenāha **‘‘udumbarikāya deviyā santake’’**ti. Tāya hi nibbattito tassā santako. Varaṇādipāṭhavasena cettha nibbattatthabodhakassa saddassa adassanaṃ. **Sandhāno**ti bhinnānampi tesaṃ sandhāpanena ‘‘sandhāno’’ti evaṃ laddhanāmo. **Saṃvaṇṇito**ti pasaṃsito. **Iriyatī**ti pavattati. **Ariyena ñāṇenā**ti kilesehi ārakattā ariyena lokuttarena ñāṇena. **Ariyāya vimuttiyā**ti suvisuddhāya lokuttaraphalavimuttiyā.

Divā-saddo dina-saddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divā-saddo savisesaṃ divasabhāgaṃ dīpetīti āha **‘‘divasassa divā’’**tiādi. Yasmā samāpannassa cittaṃ nānārammaṇato paṭisaṃhataṃ hoti, jhānasamaṅgī ca pavivekūpagamanena saṅgaṇikābhāvato ekākiyāya nilīno viya hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘tato tato…pe… gato’’**ti. Mano bhavanti manaso vivaṭṭanissitaṃ vaḍḍhiṃ āvahantīti **manobhāvaniyā**ti āha **‘‘manavaḍḍhakāna’’**ntiādi. **Unnamati** na saṅkucati, alīnañca hotīti attho.

51. **Yāvatā**ti yāvantoti ayamettha atthoti āha **‘‘yattakā’’**ti. **Tesa**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Niddhāraṇañca kenaci visesena icchitabbaṃ. Yehi ca guṇavisesehi samannāgatā bhagavato sāvakā upāsakā rājagahe paṭivasanti, ayañca tehi samannāgatoti imaṃ visesaṃ dīpetuṃ **‘‘tesaṃ abbhantaro’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘bhagavato kirā’’**tiādi.

52. **Tesa**nti paribbājakānaṃ. **Kathāyā**ti tiracchānakathāya. **Dassanenā**ti diṭṭhidassanena. **Ākappenā**ti vesena. **Kuttenā**ti kiriyāya. **Ācārenā**ti aññamaññasmiṃ ācaritabbaācārena. **Vihārenā**ti rattindivaṃ viharitabbaviharaṇena. **Iriyāpathenā**ti ṭhānādiiriyāpathena. Aññākāratāya aññatitthe niyuttāti **aññatitthiyā. Saṅgantvā** samāgantvā **rāsī hutvā** parehi **nisinnaṭṭhāne.** Araññāni ca tāni vanapatthāni cāti **araññavanapatthāni.** Tattha yaṃ araññakaṅganipphādakaṃ āraññakānaṃ, taṃ ‘‘arañña’’nti veditabbaṃ. **Vanapattha**nti gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vappīyati. Vuttañhetaṃ ‘‘vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana’’nti ‘‘vanapatthanti vanasaṇḍānametaṃ senāsanānaṃ, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana''nti (vibha. 531). Tena vuttaṃ **''gāmūpacārato muttānī''**tiādi. **Pantānī**ti pariyantāni atidūrāni. Tenāha **''dūratarānī''**tiādi. **Vihārūpacārenā**ti vihārassa upacārappadesena. **Addhikajanassā**ti maggagāmino janassa. **Mandasaddānī**ti uccāsaddamahāsaddābhāvato tanusaddāni. Manussehi samāgamma ekajjhaṃ pavattitasaddo **nigghoso,** tassa yasmā attho dubbibhāvito hoti, tasmā vuttaṃ **''avibhāvitatthena nigghosenā''**ti. **Vigatavātānī**ti vigatasaddāni. **''Rahassa karaṇassa yuttānī''**ti imināpi tesaṃ ṭhānānaṃ araññalakkhaṇayuttataṃ, janavivittataṃ, vanavivittameva ca vibhāveti, tathā **''ekībhāvassa anurūpānī''**ti iminā.

53. **Kenā**ti hetumhi, sahayoge ca karaṇavacananti āha **''kena kāraṇena kena puggalena saddhi''**nti. Ekopi hi vibhattiniddeso anekatthavibhāvano hoti, tathā taddhitatthapadasamāhāreti.

Saṃsandananti ālāpasallāpavasena kathāsaṃsandanaṃ. **Ñāṇabyattabhāva**nti byattañāṇabhāvaṃ, so pana parassa vacane uttaradānavasena, parena vā vuttauttare paccuttaradānavasena siyāti āha **''uttarapaccuttaranayenā''**ti. Yo hi parassa vacanaṃ tipukkhalena nayena rūpeti, tathā parassa rūpanavacanaṃ jātibhāvaṃ āpādeti, tassa tādisaṃ vacanasabhāvaṃ ñāṇaveyyattiyaṃ vibhāveti pākaṭaṃ karotīti. **Suññāgāresu naṭṭhā**ti suññāgāresu nivāsesu naṭṭhā vinaṭṭhā abhāvaṃ gatā. **Nāssa paññā nasseyya** tehi tehi katapucchanapaṭipucchananimittaṃ nānāpaṭibhānuppattiyā visāramāpannaṃ pucchitaṃ pañhaṃ vissajjetuṃ asamatthatāya. **Orodheyyāmā**ti nirussāhaṃ viya karontā avarodheyyāma, taṃ parassa orodhanaṃ vādajālena vinandhanaṃ viya hotīti āha **''vinandheyyāmā''**ti. Tadatthaṃ tena tucchakumbhinidassanaṃ kataṃ, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ **''pūritaghaṭo hī''**tiādi vuttaṃ.

Balaṃ dīpentoti abhūtameva attano ñāṇabalaṃ pakāsento. **Asambhinna**nti jātisambhedābhāvena asambhinnaṃ. Aññajātisambhede sati assatarassa assassa jātabhāvo viya sīhassapi sīhathāmābhāvo siyāti āha **''asambhinnakesarasīha''**nti. **Ṭhānaso vā**ti taṅkhaṇe eva.

54. ''Sumāgadhā nāma nadī''ti keci, taṃ micchāti dassento ''sumāgadhā nāma pokkharaṇī''ti vatvā tassā pokkharaṇibhāvassa suttantare āgatataṃ dassetuṃ **''yassā tīre''**tiādi vuttaṃ. Morānaṃ nivāpo etthāti **moranivāpo.** Byadhikaraṇānampi hi padānaṃ bāhiratthasamāso hotiyeva yathā ''urasilomo''ti. Atha vā nivutthaṃ etthāti **nivāpo,** morānaṃ nivāpo **moranivāpo,** morānaṃ nivāpadinnaṭṭhānaṃ. Tenāha **''yattha morāna''**ntiādi. Yasmā nigrodho tapojigucchavādo, sāsane ca bhikkhū attakilamathānuyogaṃ vajjetvā bhāvanānuyogena paramassāsappatte viharante passati, tasmā ''kathaṃ nu kho samaṇo gotamo kāyakilamathena vināva sāvake vinetī''ti sañjātasandeho ''ko nāma so''tiādinā bhagavantaṃ pucchi. Assasati anusaṅkitaparisaṅkito hoti etenāti **assāso,** pītisomanassanti āha **''assāsappattāti tuṭṭhippattā somanassappattā''**ti. Adhiko seṭṭho āsayo nissayo **ajjhāsayo**ti āha **''uttamanissayabhūta''**nti. Ādibhūtaṃ purātanaṃ seṭṭhacariyaṃ **ādibrahmacariyaṃ,** lokuttaramagganti attho. Tathā hesa sabbabuddhapaccekabuddhasāvakehi teneva ākārena adhigato. Tenāha **''purāṇa…pe… ariyamagga''**nti. Tathā hi taṃ bhagavā ''addasa purāṇaṃ maggaṃ purāṇamañjasa''nti avoca. **Pūretvā** bhāvanāpāripūrivasena. ''Pūretvā''ti vā idaṃ ''ajjhāsayaṃ ādibrahmacariya''nti ettha pāṭhasesoti vadanti. ''Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti assāsappattā''ti evaṃ vā ettha yojanā.

Tapojigucchāvādavaṇṇanā

55. Pakatā hutvā vicchinnā **vippakatā**ti āha **''aniṭṭhitāva hutvā ṭhitā''**ti.

56. **Vīriyena pāpajigucchanavādo**ti lūkhapaṭipattisādhanena vīriyena attataṇhāvinodanavasena pāpakassa jigucchanavādo. Jigucchatīti **jiguccho,** tabbhāvo **jegucchaṃ,** adhikaṃ jegucchaṃ adhijegucchaṃ, ativiya pāpajigucchanaṃ, tasmiṃ **adhijegucche.** Kāyadaḷhībahulaṃ tapatīti **tapo,** attakilamathānuyogavasena pavattaṃ vīriyaṃ, tena kāyadaḷhībahulatānimittassa pāpassa jigucchanaṃ, virajjanampi **tapojigucchā**ti āha **''vīriyena pāpajigucchā''**ti.

Ghāsacchādanasenāsanataṇhāvinodanamukhena attasnehavirajjananti attho. Upari vuccamānesu nānākāresu acelakādivatesu ekajjhaṃ samādinnānaṃ parisodhanamevettha **pāripūraṇaṃ**, na sabbesaṃ anavasesato samādānaṃ tassa asambhavatoti āha **''paripuṇṇāti parisuddhā''**ti. **Parisodhana**ñca nesaṃ sakasamayasiddhena nayena paṭipajjanameva. Vipariyāyena aparisuddhatā veditabbā.

57. **''Ekaṃ pañhampi na kathetī''**ti paṭhamaṃ attanā pucchitapañhassa akathitattā vuttaṃ.

Tapanissitakoti attakilamathānuyogasaṅkhātaṃ tapaṃ nissāya samādāya vattanako. **Sīhanāde**ti sīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ. Yasmā tattha vitthāritanayena veditabbāni, tasmā tassā atthappakāsanāya vuttanayenapi veditabbāni.

Upakkilesavaṇṇanā

58. ''Sammā ādiyatī''ti vatvā **sammā ādiyana**ñcassa daḷhaggāho evāti āha **''daḷhaṃ gaṇhātī''**ti. ''Sāsanāvacarenāpi dīpetabba''nti vatvā taṃ dassetuṃ **''ekacco hī''**tiādi vuttaṃ, tena dhutaṅgadharatāmattena attamanatā, paripuṇṇasaṅkappatā sammāpaṭipattiyā upakkilesoti imamatthaṃ dasseti, na yathāvuttatapasamādānadhutaṅgadharatānaṃ satipi aniyyānikatte sadisatanti daṭṭhabbaṃ.

''Duvidhassāpīti 'attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo'ti ca evaṃ upakkilesabhedena vuttassa duvidhassāpi tapassino''ti keci. Yasmā pana aṭṭhakathāyaṃ sāsanikavasenāpi attho dīpito, tasmā bāhirakassa, sāsanikassa cāti evaṃ duvidhassāpi tapassinoti attho veditabbo. Tathā ceva hi uparipi atthavaṇṇanaṃ vakkhatīti. **Ettāvatā**ti yadidaṃ ''ko añño mayā sadiso''ti evaṃ atimānassa, aniṭṭhitakiccasseva ca ''alamettāvatā''ti evaṃ atimānassa ca uppādanaṃ, ettāvatā.

Ukkaṃsatīti ukkaṭṭhaṃ karoti. **Ukkhipatī**ti aññesaṃ upari khipati, paggaṇhātīti attho. **Paraṃ saṃhāretī**ti paraṃ saṃharaṃ nihīnaṃ karoti. **Avakkhipatī**ti adho khipati, avamaññatīti attho.

Mānamadakaraṇenāti mānasaṅkhātassa madassa karaṇena uppādanena. **Mucchito hotī**ti mucchāpanno hoti, sā pana mucchāpatti abhijjhāsīlabbataparāmāsakāyaganthehi gadhitacittatā, tattha ca atilaggabhāvoti āha **''gadhito ajjhosanno''**ti. **Pamajjana**ñcettha pamajjanamevāti āha **''pamādamāpajjatī''**ti. Kevalaṃ dhutaṅgasuddhiko hutvā kammaṭṭhānaṃ ananuyuñjanto tāya eva dhutaṅgasuddhikatāya attukkaṃsanādivasena pavatteyyāti dassetuṃ **''sāsane''**tiādi vuttaṃ. Tenāha **''dhutaṅgameva…pe… paccetī''**ti.

59. **Teyeva** paccayā. **Suṭṭhu katvā paṭisaṅkharitvā laddhā**ti ādaragāravayogena sakkaccaṃ abhisaṅkharitvā dānavasena upanayavasena laddhā. **Vaṇṇabhaṇana**nti guṇakittanaṃ. **Assā**ti tapassino.

60. **Vodāsa**nti byāsanaṃ, vibhajjananti attho. Taṃ panettha vibhajjanaṃ dvidhā icchitanti āha **''dvebhāgaṃ āpajjatī''**ti. **Dve bhāge karoti** ruccanāruccanavasena. **Gedhajāto**ti sañjātagedho. **Mucchanaṃ** nāma sativippavāseneva hoti, na satiyā satīti āha **''samuṭṭhassatī''**ti. **Ādīnavamattampī**ti gadhitādibhāvena paribhoge ādīnavamattampi **na passati. Mattaññutā**ti paribhoge mattaññutā. **Paccavekkhaṇaparibhogamattampī**ti paccavekkhaṇamattena paribhogampi ekavāraṃ paccavekkhitvāpi paribhuñjanampi **na karoti.**

61. **Vicakkasaṇṭhānā**ti vipulatamacakkasaṇṭhānā. Sabbassa bhuñjanato ayokūṭasadisā dantā eva **dantakūṭaṃ. Apasādetī**ti pasādeti. **Acelakādivasenā**ti acelakavatādivasena. **Lūkhājīvi**nti sallekhapaṭipattiyā lūkhajīvikaṃ.

62. **Tapaṃ karotī**ti bhāvanāmanasikāralakkhaṇaṃ tapaṃ carati caranto viya hoti. **Caṅkamaṃ otarati** bhāvanaṃ anuyuñjanto viya. **Vihāraṅgaṇaṃ sammajjati** vattapaṭipattiṃ pūrento viya.

‘‘Ādassayamāno’’ti vā pāṭho.

Kiñci vajjanti kiñci kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā dosaṃ. **Diṭṭhigata**nti viparītadassanaṃ. **Aruccamāna**nti attano siddhante paṭikkhittabhāvena aruccamānaṃ. **Ruccati me**ti ‘‘kappati me’’ti **vadati. Anujānitabba**nti tacchāviparītabhūtabhāvena ‘‘evameta’’nti anujānitabbaṃ. Savanamanohāritāya ‘‘sādhu suṭṭhū’’ti **anumoditabbaṃ.**

63. Kujjhanasīlatāya **kodhano.** Vuttalakkhaṇo upanāho etassa atthīti **upanāhī.** Evaṃbhūto ca taṃsamaṅgī hotīti **‘‘samannāgato hotī’’**ti vuttaṃ. Esa nayo ito paresupi.

Ayaṃ pana viseso – issati usūyatīti **ussukī.** Saṭhanaṃ asantaguṇasambhāvanaṃ **saṭho,** so etassa atthīti **saṭho.** Santadosapaṭicchādanasabhāvā **māyā,** māyā etassa atthīti **māyāvī.** Garuṭṭhāniyānampi paṇipātākaraṇalakkhaṇaṃ thambhanaṃ **thaddhaṃ,** tamettha atthīti **thaddho.** Guṇehi samānaṃ, adhikañca atikkamitvā nihīnaṃ katvā maññanasīlatāya **atimānī.** Asantaguṇasambhāvanatthikatāsaṅkhātā pāpā lāmakā icchā etassāti **pāpiccho.** Micchā viparītā diṭṭhi etassāti **micchādiṭṭhiko.** ‘‘Idameva saccaṃ, moghamañña’’nti (ma. ni. 187, 202, 427; 3.27, 29; udā. 55; mahāni. 20; netti. 58) evaṃ attanā attābhiniviṭṭhatāya satā diṭṭhi **sandiṭṭhi,** tameva parāmasatīti **sandiṭṭhiparāmāsī.** Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘sayaṃ diṭṭhi sandiṭṭhī’’ti vatthuvasena attho vutto. Ā bāḷhaṃ viya dhīyatīti **ādhāna**nti āha **‘‘daḷhaṃ suṭṭhu ṭhapita’’**nti. Yathāgahitaṃ gāhaṃ paṭinissajjanasīlo **paṭinissaggī,** tappaṭikkhepena **duppaṭinissaggī.** Paṭisedhattho hi ayaṃ **du**-saddo yathā ‘‘duppañño, (ma. ni. 1.449) dussīlo’’ti (a. ni. 5.213; 10.75; pārā. 195; dha. pa. 308) ca.

Parisuddhapapaṭikappattakathāvaṇṇanā

64. **Idha nigrodha tapassī**ti yathānukkantaṃ purimapāḷiṃ nigamanavasena ekadesena dasseti. Tenāha **‘‘evaṃ bhagavā’’**tiādi. **Gahitaladdhi**nti ‘‘acelakādibhāvo seyyo, tena ca saṃsārasuddhi hotī’’ti evaṃ gahitaladdhiṃ. **Rakkhitaṃ tapa**nti tāya laddhiyā samādiyitvā rakkhitaṃ acelakavatāditapaṃ. **‘‘Sabbameva saṃkiliṭṭha’’**nti iminā yaṃ vakkhati **parisuddhapāḷivaṇṇanāyaṃ** ‘‘lūkhatapassino ceva dhutaṅgadharassa ca vasena yojanā veditabbā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 3.64), tassa parikappitarūpassa lūkhassa tapassinoti ayamettha adhippāyoti dasseti. **‘‘Parisuddhapāḷidassanattha’’**nti ca iminā titthiyānaṃ vasena pāḷi yevettha labbhati, na pana tadatthoti dasseti. **Vuttavipakkhavasenā**ti vuttassa atthassa paṭipakkhavasena, paṭikkhepavasenāti attho. **Tasmiṃ ṭhāne**ti hetuatthe bhummanti tassa hetuatthena karaṇavacanena atthaṃ dassento **‘‘evaṃ so tenā’’**tiādimāha. **Uttari vāyamamāno**ti yathāsamādinnehi dhutadhammehi aparituṭṭho, apariyositasaṅkappo ca hutvā upari bhāvanānuyogavasena sammāvāyāmaṃ karonto.

69. **Ito para**nti ito yathāvuttanayato paraṃ. **Aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vā**ti tapojigucchāya aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vā **ajānanto.** ‘‘Ayamevassa aggabhāvo sārabhāvo’’ti maññamāno **‘‘aggappattā, sārappattā cā’’ti āha.**

Parisuddhatacappattādikathāvaṇṇanā

70. Yamanaṃ saṃyamanaṃ **yāmo,** hiṃsādīnaṃ akaraṇavasena catubbidho yāmova **cātuyāmo,** so eva saṃvaro, tena saṃvuto guttasabbadvāro **cātuyāmasaṃvarasaṃvuto.** Tenāha **‘‘catubbidhena saṃvarena pihito’’**ti. **Atipātanaṃ** hiṃsananti āha **‘‘pāṇaṃ na hanatī’’**ti. Lobhacittena bhāvitaṃ sambhāvitanti katvā **bhāvitaṃ nāma pañca kāmaguṇā.** Ayañca tesu tesaṃyeva samudācāro maggoṭṭhāpakaṃ viyāti āha **‘‘tesaṃ saññāyā’’**ti.

Etanti abhiharaṇaṃ, hīnāya anāvattanañca. Tenāha **‘‘so abhiharatīti ādilakkhaṇa’’**nti. **Abhiharatī**ti abhibuddhiṃ neti. Tenāha **‘‘uparūpari vaḍḍhetī’’**ti. Cakkavattināpi pabbajitassa abhivādanādi karīyatevāti pabbajjā seṭṭhā guṇavisesayogato, dosavirahitato ca, yato sā paṇḍitapaññattā vuttā. Gihibhāvo pana nihīno tadubhayābhāvatoti āha **''hīnāya gihibhāvatthāyā''**ti.

71. **Tacappattā**ti tacaṃ pattā, tacasadisā hotīti attho.

74. **Titthiyānaṃ vasenā**ti titthiyānaṃ samayavasena. **Nesa**nti titthiyānaṃ. **Ta**nti dibbacakkhuṃ. **Sīlasampadā**ti sabbākārasampannaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Tacasārasampattito**ti tacatapojigucchāyāsārasampattito. **Visesabhāva**nti visesasabhāvaṃ.

Acelakapāḷimattampīti acelakapāḷiāgatatthamattampi **natthi,** tasmā mayaṃ anassāma vinaṭṭhāti attho. **A**-kāro vā nipātamattaṃ, **nassāmā**ti vinassāma. **Kuto parisuddhapāḷī**ti kuto eva amhesu parisuddhapāḷiāgatapaṭipatti. Esa nayo sesesupi. **Sutivasenāpī**ti sotapathāgamanamattenāpi **na jānāma.**

Nigrodhassapajjhāyanavaṇṇanā

75. **Assā**ti sandhānassa gahapatissa. **Kakkhaḷa**nti pharusaṃ. **Durāsadavacana**nti avattabbavacanaṃ. Yasmā pharusavacanaṃ yaṃ uddissa payuttaṃ, tasmiṃ khamāpite khamāpakassa paṭipākatikaṃ hoti, tasmā **''ayaṃ mayī''**tiādi vuttaṃ.

76. Bodhatthāya dhammaṃ deseti, na attano buddhabhāvaghosanatthāya. **Vādatthāyā**ti paravādabhañjanavādatthāya. **Rāgādisamanatthāya dhammaṃ deseti,** na antevāsikamyatāya. **Oghanittharaṇatthāyā**ti caturoghanittharaṇatthāya dhammaṃ deseti sabbaso orapārātiṇṇamāvahattā desanāya. **Sabbakilesaparinibbānatthāya dhammaṃ deseti** kilesānaṃ lesenapi desanāya aparāmaṭṭhabhāvato.

Brahmacariyapariyosānādivaṇṇanā

77. **Idaṃ sabbampī**ti sattavassato paṭṭhāya yāva ''sattāha''nti padaṃ, idaṃ sabbampi vacanaṃ. **Asaṭho pana amāyāvī ujujātiko** tikkhapañño ugghaṭitaññūti adhippāyo. So hi taṃmuhutteneva arahattaṃ pattuṃ sakkhissatīti. **Vaṅkavaṅko**ti kāyavaṅkādīhipi vaṅkehi vaṅko jimho kuṭilo. **''Saṭhaṃ panāhaṃ anusāsituṃ na sakkomī''**ti na idaṃ bhagavā kilāsubhāveneva vadati, atha kho tassa abhājanabhāveneva.

78. **Pakatiyā ācariyo**ti yo eva tumhākaṃ ito pubbe pakatiyā ācariyo ahosi, so eva idānipi pubbāciṇṇavasena ācariyo hotu, na mayaṃ tumhe antevāsike kātukāmāti adhippāyo. **Na mayaṃ tumhākaṃ uddesena atthikā,** dhammatanti meva pana tumhe ñāpetukāmamhāti adhippāyo. **Ājīvato**ti jīvikāya vuttito. **Akusalāti koṭṭhāsaṃ pattā**ti akusalāti taṃ taṃ koṭṭhāsataṃyeva upagatā. **Kilesadarathasampayuttā**ti kilesadarathasahitā taṃsambandhanato. Jātijarāmaraṇānaṃ hitāti **jātijarāmaraṇiyā.** Saṃkileso ettha atthi, saṃkilese vā niyuttāti **saṃkilesikā. Vodānaṃ** vuccati visuddhi, tassa paccayabhūtattā **vodāniyā.** Tathābhūtā cete vodāpentīti āha **''satte vodāpentī''**ti. Sikhāppattā paññāya pāripūrivepullatā maggaphalavaseneva icchitabbāti āha **''maggapaññā...pe... vepullata''**nti. **Ubhopi vā etāni** pāripūrivepullāni. Yā hi tassa pāripūrī, sā eva vepullatāti. **Tato**ti saṃkilesadhammappahānavodānadhammābhibuddhihetu.

79. **''Yathā mārenā''**ti nayidaṃ nidassanavasena vuttaṃ, atha kho tathābhāvakathanamevāti dassetuṃ **''māro kirā''**tiādi vuttaṃ. **Athā**ti mārena tesaṃ pariyuṭṭhānappattito pacchā aññāsīti yojanā. Kasmā pana bhagavā pageva na aññāsīti? Anāvajjitattā. **Māraṃ paṭibāhitvā**ti mārena tesu kataṃ pariyuṭṭhānaṃ vidhametvā, na tesaṃ sati payojane buddhānaṃ dukkaraṃ. **So**ti maggaphaluppattihetu. **Tesaṃ** paribbājakānaṃ.

Phuṭṭhāti pariyuṭṭhānavasena phuṭṭhā. **Yatrā**ti niddhāraṇe bhummanti āha **''yesū''**ti. **Aññāṇattha**nti ājānanatthaṃ, upasaggamattañcettha **ā-**kāroti āha **''jānanattha''**nti, vīmaṃsanatthanti attho. **Cittaṃ nuppanna**nti ''jānāma tāvassa dhamma''nti ājānanatthaṃ ''brahmacariyaṃ carissāmā''ti ekasmiṃ divase ekavārampi tesaṃ cittaṃ nuppannaṃ. Sattāho pana vuccamāno etesaṃ kiṃ karissatīti yojanā. **Sattāhaṃ pūretu**nti sattāhaṃ brahmacariyaṃ pūretuṃ, brahmacariyavasena vā sattāhaṃ pūretunti attho. **Paravādabhindana**nti paravādamaddanaṃ. **Sakavādasamussāpana**nti sakavādapaggaṇhanaṃ. **Vāsanāyā**ti saccasampaṭivedhavāsanāya. **Nesa**nti ca pakaraṇavasena vuttaṃ. Tadaññesampi hi bhagavato sammukhā, paramparāya ca devamanussānaṃ suṇantānaṃ vāsanāya paccayo evāti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Udumbarikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Cakkavattisuttavaṇṇanā

Attadīpasaraṇatāvaṇṇanā

80. **Uttānaṃ** vuccati pākaṭaṃ, tappaṭikkhepena **anuttānaṃ** apākaṭaṃ, paṭicchannaṃ, apacuraṃ, duviññeyyañca. Anuttānānaṃ padānaṃ vaṇṇanā **anuttānapadavaṇṇanā.** Uttānapadavaṇṇanāya payojanābhāvato **anuttāna**ggahaṇaṃ. **''Mātulā''**ti itthiliṅgavasena laddhanāmo eko rukkho, tassā āsannappadese māpitattā nagarampi ''mātulā'' tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ **''mātulāyanti evaṃ nāmake nagare''**ti. **Avidūre**ti tassa nagarassa avidūre.

Kāmañcettha sutte ''bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā daḷhanemi nāma ahosī''tiādinā atītavaṃsadīpikā kathā ādito paṭṭhāya āgatā, ''aḍḍhateyyavassasatāyukānaṃ manussānaṃ vassasatāyukā puttā bhavissantī''tiādinā pana savisesaṃ anāgatatthapaṭisaṃyuttā kathā āgatāti vuttaṃ **''anāgatavaṃsadīpikāya suttantakathāyā''**ti. Anāgatatthadīpanañhi acchariyaṃ, tatthāpi anāgatassa sammāsambuddhassa paṭipattikittanaṃ acchariyatamaṃ. **Samāgamenā**ti sannipātena.

''Bhattaggaṃ amanāpa''ntiādi kevalaṃ tesaṃ parivitakkamattaṃ. **Amanāpa**nti amanuññaṃ. Buddhesu kato appakopi aparādho appako kāro viya garutaravipākoti āha **''buddhehi saddhiṃ…pe… sadisaṃ hotī''**ti. **Tatrā**ti tasmiṃ mātulanagarassa samīpe, tassaṃ vā parisāyaṃ.

Attadīpāti ettha kāmaṃ yo paro na hoti, so attāti sasantāno ''attā''ti vuccati, hitasukhesibhāvena pana attanibbisesattā dhammo idha **''attā''**ti adhippeto. Tenāha **''attā nāma lokiyalokuttaro dhammo''**ti. Dvidhā āpo gato etthāti **dīpo,** oghena anajjhotthato bhūmibhāgo. Idha pana kāmoghādīhi anajjhottharaṇīyattā dīpo viyāti **dīpo,** attā dīpo patiṭṭhā etesanti **attadīpā.** Tenāha **''attānaṃ dīpa''**ntiādi. Dīpabhāvo cettha paṭisaraṇatāti āha **''idaṃ tasseva vevacana''**nti. **Aññasaraṇapaṭikkhepavacana**nti aññasaraṇabhāvapaṭikkhepavacanaṃ. Idañhi na aññaṃ saraṇaṃ katvā viharaṇasseva paṭikkhepavacanaṃ, atha kho aññassa saraṇasabhāvasseva paṭikkhepavacanaṃ tappaṭikkhepe ca tena itarassāpi paṭikkhepasiddhito. Tenāha **''na hī''**tiādi. Idāni tamevatthaṃ suttantarena sādhetuṃ **''vuttampi ceta''**ntiādi. Yadi ettha pākatiko attā icchito, kathaṃ tassa dīpasaraṇabhāvo, tasmā adhippāyiko ettha attā bhaveyyāti pucchati **''ko panettha attā nāmā''**ti. Itaro yathādhippetaṃ attānaṃ dassento **''lokiyalokuttaro dhammo''**ti. Dutiyavāropi paṭhamavārasseva pariyāyabhāvena desitoti dassetuṃ **''tenāhā''**tiādi vuttaṃ.

Gocareti bhikkhūnaṃ gocaraṭṭhānabhūte. Tenāha **''carituṃ yuttaṭṭhāne''**ti. **Sake**ti kathaṃ panāyaṃ bhikkhūnaṃ sakoti āha **''pettike visaye''**ti. Pitito sammāsambuddhato āgatattā ''ayaṃ tumhākaṃ gocaro''ti tena uddiṭṭhattā **pettike visaye**ti. **Caranta**nti sāmiatthe upayogavacananti āha **''ayamevattho''**ti, carantānanti ca attho, tenāyaṃ vibhattivipallāsenapi vacanavipallāsenapīti dasseti. Kilesamārassa otārālābheneva itaramārānampi otārālābho veditabbo. **Ayaṃ panattho**ti gocare caraṇaṃ sandhāyāha, vatthu pana byatirekamukhena āgataṃ.

Sakuṇe hantīti **sakuṇagghi,** mahāsenasakuṇo. **Ajjhappattā**ti abhibhavanavasena pattā upagatā. **Na myāya**nti me ayaṃ sakuṇagghi nālaṃ **abhavissa. Naṅgalakaṭṭhakaraṇa**nti naṅgalena kasitappadeso. **Leḍḍuṭṭhāna**nti leḍḍūnaṃ uṭṭhapitaṭṭhānaṃ. **Sake bale**ti attano balahetu. **Apatthaddhā**ti avagāḷhatthambhā sañjātatthambhā. **Assaramānā**ti avhāyantī.

Mahantaṃ leḍḍunti naṅgalena bhinnaṭṭhāne sukkhatāya tikhiṇasiṅgaayoghanasadisaṃ mahantaṃ leḍḍuṃ. **Abhiruhitvā**ti tassa adhobhāgena attanā pavisitvā nilīnayoggappadesaṃ sallakkhetvā tassupari caṅkamanto **assaramāno aṭṭhāsi. ‘‘Ehi kho’’**tiādi tassa assaramānākāradassanaṃ. **Sannayhā**ti vātaggahaṇavasena **ubho pakkhe** samaṃ ṭhapetvā. **Paccupādī**ti pāvisi. **Tatthevā**ti yattha pubbe lāpo ṭhito, tattheva leḍḍumhi. **Ura**nti attano urappadesaṃ. **Paccatāḷesī**ti pati atāḷesi sārambhavasena vegena gantvā paharaṇato vidhārentī patāḷesi. **Ārammaṇa**nti paccayaṃ. ‘‘Avasara’’nti keci.

‘‘Kusalāna’’nti evaṃ pavattāya desanāya ko anusandhi? Yathāanusandhi eva. Ādito hi ‘‘attadīpā, bhikkhave, viharathā’’tiādinā (dī. ni. 3.80) yeva attadhammapariyāyena lokiyalokuttaradhammā gahitā, te yevettha kusalaggahaṇena gahitāti. **Anavajjalakkhaṇāna**nti avajjapaṭipakkhasabhāvānaṃ. ‘‘Avajjarahitasabhāvāna’’nti keci. Tattha purime atthavikappe vipākadhammadhammā eva gahitā, dutiye pana vipākadhammāpi. Yadi evaṃ, kathaṃ tesaṃ samādāya vattananti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ ‘‘vipākadhammā sīlādi viya samādāya vattitabbā’’ti. **Samādāna**nti pana attano santāne sammā ādānaṃ paccayavasena pavatti yevāti daṭṭhabbaṃ. Vipākadhammā hi paccayavisesehi sattasantāne sammadeva āhitā āyuādisampattivisesabhūtā uparūparikusalavisesuppattiyā upanissayā hontīti vadanti. **Puññaṃ pavaḍḍhatī**ti ettha **puñña**nti uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha **‘‘puññaphalaṃ vaḍḍhatī’’**ti. **Puññaphala**nti ca ekadesasarūpekasesena vuttaṃ ‘‘puññañca puññaphalañca puññaphala’’nti āha **‘‘uparūpari puññampi puññavipākopi veditabbo’’**ti.

‘‘Mātāpitūna’’ntiādi nidassanamattaṃ, tasmā aññampi evarūpaṃ hetūpanissayaṃ kusalaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sinehavasenā**ti upanissayabhūtassa sinehassa vasena, na sampayuttassa. Na hi sinehasampayuttaṃ nāma kusalaṃ atthi. **Mudumaddavacitta**nti mettāvasena ativiya maddavantaṃ cittaṃ. Yathā matthakappattaṃ vaṭṭagāmikusalaṃ dassetuṃ ‘‘mātāpitūnaṃ …pe… mudumaddavacitta’’nti vuttaṃ, evaṃ matthakappattameva vivaṭṭagāmikusalaṃ dassetuṃ **‘‘cattāro sati…pe… bodhipakkhiyadhammā’’**ti vuttaṃ. Tadaññepi pana dānasīlādidhammā vaṭṭassa upanissayabhūtā **vaṭṭagāmikusalaṃ** vivaṭṭassa upanissayabhūtā **vivaṭṭagāmikusala**nti veditabbā. **Pariyosāna**nti phalavisesāvahatāya phaladāya koṭi sikhāppatti, devaloke ca pavattisirivibhavoti pariyosānaṃ **‘‘manussaloke’’**ti visesitaṃ, manussalokavaseneva cāyaṃ desanā āgatāti. Maggaphalanibbānasampatti pariyosānanti yojanā. **Vivaṭṭagāmikusalassa vipākaṃ suttapariyosāne dassissati** ‘‘atha kho, bhikkhave, saṅkho nāma rājā’’tiādinā (dī. ni. 3.108).

Daḷhanemicakkavattirājakathāvaṇṇanā

81. **Idhā**ti imasmiṃ ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammāna’’ntiādinā (dī. ni. 3.110) suttadesanāya āraddhaṭṭhāne vaṭṭavivaṭṭagāmibhāvena sādhāraṇe kusalaggahaṇe. Tattha **vaṭṭagāmikusalānusandhivasena ‘‘bhūtapubbaṃ bhikkhave’’ti desanaṃ ārabhi,** ārabhanto ca desiyamānamattaṃ. Dhammapaṭiggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ saṅkhepato evaṃ dīpetvā ārabhīti dassetuṃ **‘‘bhikkhave’’**tiādi vuttaṃ, paṭhamaṃ tathā adīpentopi bhagavā atthato dīpeti viyāti adhippāyo.

82. **Īsakampī**ti appamattakampi. **Avasakkita**nti ogatabhaṭṭhaṃ. **Nemiabhimukha**nti nemippadesassa sammukhā. **Bandhiṃsu** cakkaratanassa osakkitānosakkitabhāvaṃ jānituṃ. **Tadeta**nti yathāvuttaṭṭhānā cavanaṃ. **Atibalavadose**ti rañño balavati anatthe upaṭṭhite **sati.**

Appamattoti rañño āṇāya pamādaṃ akaronto.

Ekasamuddapariyantamevāti jambudīpameva sandhāya vadati. So uttarato assakaṇṇapabbatena paricchinnaṃ hutvā attānaṃ parikkhipitvā ṭhitaekasamuddapariyanto. **Puññiddhivasenā**ti cakkavattibhāvāvahāya puññiddhiyā vasena.

83. **Evaṃ katvā**ti kāsāyāni vatthāni acchādetvā. **Sukataṃ kamma**nti dasakusalakammapathameva vadati.

‘‘Dasavidhaṃ, dvādasavidha’’nti ca vuttavibhāgo parato āgamissati. **Pūrentenevā**ti pūretvā ṭhiteneva. **Niddose**ti cakkavattivattassa paṭipakkhabhūtānaṃ dosānaṃ apagamane niddose. **Cakkavattīnaṃ vatte**ti cakkavattirājūhi vattitabbavatte. Bhāvini bhūte viya hi upacāro yathā ‘‘agamā rājagahaṃ buddho’’ti (su. ni. 410). Adhigatacakkavattibhāvāpi hi te tattha vattantevāti tathā vuttaṃ.

Cakkavattiariyavattavaṇṇanā

84. Aññathā vattituṃ adento so dhammo adhiṭṭhānaṃ etassāti tadadhiṭṭhānaṃ, tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkaronto**ti ādarakiriyāvasena karonto. Tenāha **‘‘yathā’’**tiādi. **Garuṃ karonto**ti pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇavasena garuṃ karonto. Tenevāha **‘‘tasmiṃ gāravuppattiyā’’**ti. **Mānento**ti sambhāvanāvasena manena piyāyanto. Tenāha **‘‘tamevā’’**tiādi. Evaṃ pūjayato apacāyato evañca yathāvuttasakkārādisambhavoti taṃ dassetuṃ **‘‘taṃ apadisitvā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Dhammādhipatibhūto āgatabhāvenā’’**ti iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimapurimataraattabhāvesu sakkacca samupacitabhāvaṃ dasseti. **‘‘Dhammavaseneva sabbakiriyānaṃ karaṇenā’’**ti etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnapoṇapabbhārabhāvaṃ dasseti. **Assā**ti rakkhāvaraṇaguttiyā. **Paraṃ rakkhanto** aññaṃ diṭṭhadhammikādianatthato rakkhanto teneva paratthasādhanena khantiādiguṇena **attānaṃ** tato eva **rakkhati. Mettacittatā**ti mettacittatāya. **Nivāsanapārupanagehādīnaṃ** sītuṇhādipaṭibāhanena **āvaraṇaṃ. Anto janasmi**nti abbhantarabhūte puttadārādijane.

‘‘Sīlasaṃvare patiṭṭhāpehī’’ti iminā rakkhaṃ dasseti, **‘‘vatthagandhamālādīni dehī’’**ti iminā āvaraṇaṃ, itarena guttiṃ. **Bhattavetanasampadānenapī**ti **pi-**saddena sīlasaṃvare patiṭṭhāpanādīni sampiṇḍeti. Eseva nayo ito paresupi **pi-**saddaggahaṇesu. Nigamo nivāso etesanti **negamā,** evaṃ **jānapadā**ti āha **‘‘nigamavāsino’’**tiādi.

Navavidhā mānamadāti ‘‘seyyohamasmī’’tiādi (saṃ. ni. 4.108; dha. sa. 1121; vibha. 866; mahāni. 21, 178) nayappavattiyā navavidhā mānasaṅkhātā madā. Māno eva hettha pamajjanākārena pavattiyā mānamado. Sobhane kāyikavācasikakamme ratoti **sūrato** u-kārassa dīghaṃ katvā, tassa bhāvo **soraccaṃ,** kāyikavācasiko avītikkamo, sabbaṃ vā kāyavacīsucaritaṃ. Suṭṭhu oratoti **sorato,** tassa bhāvo **soraccaṃ,** yathāvuttameva sucaritaṃ. **Rāgādīna**nti rāgadosamohamānādīnaṃ. **Damanādīhī**ti damanasamanaparinibbāpanehi. **Ekamattāna**nti ekaṃ cittaṃ, ekaccaṃ attano cittanti attho. Rāgādīnañhi pubbabhāgiyaṃ damanādipaccekaṃ icchitabbaṃ, na maggakkhaṇe viya ekajjhaṃ paṭisaṅkhānamukhena pajahanato. **Ekamattāna**nti vā vivekavasena ekaṃ ekākinaṃ attānaṃ. **Kāle kāle**ti tesaṃ santikaṃ upasaṅkamitabbe kāle kāle.

Idha ṭhatvāti ‘‘idaṃ kho, tāta, ta’’nti evaṃ nigamanavasena vuttaṭṭhāne ṭhatvā. **Vatta**nti ariyacakkavattivattaṃ. **Samānetabba**nti ‘‘dasavidhaṃ, dvādasavidha’’nti ca heṭṭhā vuttagaṇanāya ca samānaṃ kātabbaṃ anūnaṃ anadhikaṃ katvā dassetabbaṃ. **Adhammarāgassā**ti ayuttaṭṭhāne rāgassa. **Visamalobhassā**ti yuttaṭṭhānepi ativiya balavabhāvena pavattalobhassa.

Cakkaratanapātubhāvavaṇṇanā

85. **Vattamānassā**ti paripuṇṇe cakkavattivatte vattamānassa, no aparipuṇṇeti āha **‘‘pūretvā**

vattamānassā’’ti. Kittāvatā panassa pāripūrī hotīti? Tattha ‘‘katādhikārassa tāva heṭṭhimaparicchedena dvādasahipi saṃvaccharehi pūrati, pañcavīsatiyā, paññāsāya vā saṃvaccharehi. Ayañca bhedo dhammacchandassapi tikkhamajjhamudutāvasena, itarassa tato bhiyyopī’’ti vadanti.

Dutiyādicakkavattikathāvaṇṇanā

90. **Attano matiyā**ti paramparāgataṃ purāṇaṃ tantiṃ paveṇiṃ laṅghitvā attano icchitākārena. Tenāha **‘‘porāṇaka’’**ntiādi.

Na pabbantīti samiddhiyā na pūrenti, phītā na hontīti attho. Tenāha **‘‘na vaḍḍhantī’’**ti. Tathā cāha **‘‘katthaci suññā hontī’’**ti. Tattha tattha rājakicce raññā amā saha vattantīti **amaccā,** yehi vinā rājakiccaṃ nappavattati. Paramparāgatā hutvā rañño parisāya bhavāti **pārisajjā.** Tenāha **‘‘parisāvacarā’’**ti. Tasmiṃ ṭhānantare ṭhapitā hutvā rañño āyaṃ, vayañca yāthāvato gaṇentīti **gaṇakā.** Jātikulasutācārādivasena puthuttaṃ gatattā mahatī mattā etesanti **mahāmattā,** te pana mahānubhāvā amaccā evāti āha **‘‘mahāamaccā’’**ti. Ye rañño hatthānīkādīsu avaṭṭhitā, te **anīkaṭṭhā**ti āha **‘‘hatthiācariyādayo’’**ti. Mantaṃ paññaṃ asitā hutvā jīvantīti **mantassājīvino,** matisajīvāti attho, ye tattha tattha rājakicce upadesadāyino. Tenāha **‘‘mantā vuccati paññā’’**tiādi.

Āyuvaṇṇādiparihānikathāvaṇṇanā

91. **Balavalobhattā**ti ‘‘imasmiṃ loke idāni daliddamanussā nāma bahū, tesaṃ sabbesaṃ dhane anuppadiyamāne mayhaṃ kosassa parikkhayo hotī’’ti evaṃ uppannabalavalobhattā. **Uparūparibhūmīsū**ti chakāmasaggasaṅkhātāsu uparūparikāmabhūmīsu. Kammassa phalaṃ **aggaṃ** nāma, taṃ panettha uddhagāmīti āha **‘‘uddhaṃ aggaṃ assā’’**ti. Sagge niyuttā, saggappayojanāti vā **sovaggikā. Dasannaṃ visesāna**nti dibbaāyuvaṇṇayasasukhaādhipateyyānañceva dibbarūpādīnañca phalavisesānaṃ. **Vaṇṇa**ggahaṇena cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, **rūpa**ggahaṇena bahiddhā rūpārammaṇaṃ.

92. **Suṭṭhu nisiddha**nti yathāyaṃ iminā attabhāvena adinnaṃ ādātuṃ na sakkoti, evaṃ sammadeva tato nisedhitaṃ katvā. **Mūlahata**nti jīvitā voropanena mūle eva hataṃ.

96. Rāgavasena caraṇaṃ **carittaṃ,** carittameva **cārittaṃ,** methunanti adhippāyo, taṃ pana ‘‘paresaṃ dāresū’’ti vuttattā **‘‘micchācāra’’**nti āha.

100. **Paccanīkadiṭṭhī**ti ‘‘atthi dinna’’ntiādikāya (ma. ni. 1.441; 2.94; vibha. 793) sammādiṭṭhiyā paṭipakkhabhūtā diṭṭhi.

101. **Mātucchādikā** upari sayameva vakkhati. **Atibalavalobho**ti ativiya balavā bahalakileso, yena akāle, adese ca pavattati. **Micchādhammo**ti micchā viparīto avisabhāgavatthuko lobhadhammo. Tenāha **‘‘purisāna’’**ntiādi.

Tassa bhāvoti yena mettākaruṇāpubbaṅgamena cittena puggalo ‘‘matteyyo’’ti vuccati, so tassa yathāvuttacittuppādo, taṃsamuṭṭhānā ca kiriyā **matteyyatā.** Tenāha **‘‘mātari sammā paṭipattiyā etaṃ nāma’’**nti. Yā sammā pajjitabbe sammā appaṭipatti, sopi doso agāravakiriyādibhāvato. Vippaṭipattiyaṃ pana vattabbameva natthīti āha **‘‘tassā abhāvo ceva tappaṭipakkhatā ca amatteyyatā’’**ti. **Kule jeṭṭhāna**nti attano kule vuddhānaṃ mahāpitucūḷapitujeṭṭhakabhātikādīnaṃ.

Dasavassāyukasamayavaṇṇanā

103. **‘‘Ya’’**nti iminā samayo āmaṭṭho, bhummatthe cetaṃ paccattavacananti āha **‘‘yasmiṃ**

samaye’’ti. Alaṃ patinoti **alaṃpateyyā.** Tassā pariyattatā bhariyābhāvenāti āha **‘‘dātuṃ yuttā’’**ti. **Aggarasānī**ti madhurabhāvena, bhesajjabhāvena ca aggabhūtarasāni.

Dippissantīti paṭipakkhabhāvena samujjalissanti. Tenāha ‘‘kusalantipi na bhavissatī’’ti. **Aho purisо**ti mātādīsupi īdiso, aññesaṃ kesaṃ kiṃ vissajjessati, aho tejavapurisoti.

Gehe mātugāmaṃ viyāti attano gehe dāsibhariyābhūtamātugāmaṃ viya. **Missībhāva**nti mātādīsu bhariyāya viya cārittasaṅkaraṃ.

Balavakopoti hantukāmatāvasena uppattiyā balavakopo. **Āghātetī**ti āhanati, attano kakkhaḷapharusabhāvena cittaṃ vibādhatīti attho. Nissayadahanaraso hi doso. **Byāpādetī**ti vināseti, **manopadūsanato** manassa pakopanato. **Tibba**nti tikkhaṃ, sā panassa tikkhatā sarīre avahantepi sinehavatthuṃ laṅghitvāpi pavattiyā veditabbāti āha **‘‘piyamānassapī’’**tiādi.

104. Kappavināso **kappo** uttarapadalopena, antarāva kappo **antarakappo.** Taṇhādibhedo kappo etassa atthīti **kappo,** sattalokoti āha **‘‘antarāva lokavināso’’**ti. Svāyaṃ antarakappo katividho, kathañcassa sambhavo, kiṃ gatikoti antogadhaṃ codanaṃ sandhāyāha **‘‘antarakappo ca nāmā’’**tiādi. **Lobhussadāyā**ti lobhādhikāya **pajāya** vattamānāya.

Evaṃ cintayiṃsūti pubbe yathānussavānussaraṇena, attano ca āyuvisesassa labhanato. **Gumbalatādīhi gahanaṃ ṭhāna**nti gumbalatādīhi sañchannatāya gahanabhūtaṃ ṭhānaṃ. **Rukkhehi gahana**nti rukkhehi nirantaranicitehi gahanabhūtaṃ. **Nadīvidugga**nti chinnataṭāhi nadīhi orato, pārato ca viduggaṃ. Tenāha **‘‘nadīna’’**ntiādi. **Pabbatehi visamaṃ** pabbatantaraṃ. **Pabbatesu vā** chinnataṭesu durārohaṃ **visamaṭṭhānaṃ. Sabhāge**ti jīvanavasena samānabhāge sadise **karissanti.**

Āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

105. **Āyata**nti vā dīghaṃ cirakālikaṃ. Maraṇavasena hi ñātikkhayo āyato apunarāvattanato, na rājabhayādinā ukkamanavasena punarāvattiyāpi tassa labbhanato. **Osakkeyyāmā**ti orameyyāma. Viramaṇampi atthato pajahanameva pariccajanabhāvatoti āha **‘‘pajaheyyāmāti attho’’**ti. **Sīlagabbhe vaḍḍhitattā**ti mātu, pitu ca sīlavantatāya tadavayavabhūte gabbhe vaḍḍhi ‘‘sīlagabbhe vaḍḍhitā’’ti vuttā, etena utuāhārassa viya tadaññassāpi bāhirassa paccayassa vasena sattasantānassa visesādhānaṃ hotīti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.7) vuttameva. **Khettavisuddhiyā**ti adhiṭṭhānabhūtavatthuvisuddhiyā. Nanu ca taṃ visesādhānaṃ jāyamānaṃ rūpasantatiyā eva bhaveyyāti? Saccametaṃ, rūpasantatiyā pana tathā āhitavisesāya arūpasantatipi laddhūpakārā eva hoti tappaṭibaddhavuttibhāvato. Yathā kabaḷīkārāhārena upatthambhite rūpakāye sabbopi attabhāvo anuggahito eva nāma hoti, yathā pana rañño cakkavattino puññavisesaṃ upanissāya tassa itthiratanādīnaṃ anaññasādhāraṇā te te visesā sambhavanti tabbhāve bhāvato, tadabhāve ca abhāvato, evameva tasmiṃ kāle mātāpitūnaṃ yathāvuttapuññavisesaṃ upanissāya tesaṃ puttānaṃ jāyamānānaṃ dīghāyukatā khettavisuddhiyāva hotīti veditabbā saṃvegadhammachandādisamupabrūhitāya tadā tesaṃ kusalacetanāya tathā uḷārabhāvena samuppajjanato. **Etthā**ti imasmiṃ manussaloke, **tatthā**ti yathāvuttaṃ kusaladhammaṃ samādāya vattamāne sattanikāye. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva sattanikāye. **‘‘Attanova sīlasampattiyā’’**ti vuttaṃ sasantatipariyāpannassa dhammassa tattha visesappaccayabhāvato. Khettavisuddhipi pana idhāpi paṭikkhipituṃ na sakkā.

Koṭṭhāsāti cattārīsavassāyukātiādayo asītivassasahassāyukapariyosānā ekādasa koṭṭhāsā. **Adinnādānādīhī**ti **ādi-**saddena kule jeṭṭhāpacāyikāpariyosānānaṃ dasannaṃ pāpakoṭṭhāsānaṃ gahaṇaṃ.

Saṅkharājauppattivaṇṇanā

106. **Evaṃ uppajjanakataṇhā**ti evaṃ vacībhedaṃ pāpanavasena pavattā bhuñjitukāmatā. **Anasanan**ti kāyikakiriyāasamatthatāhetubhūto sarīrasaṅkoco. Tenāha **''avipphārikabhāvo''**tiādi. **Ghananivāsatan**ti gāmanigamarājadhānīnaṃ ghananiviṭṭhataṃ aññamaññassa nātidūravattitaṃ. **Nirantarapūrito**ti nirantaraṃ viya puṇṇo tatrupagānaṃ sattānaṃ bahubhāvato.

Metteyyabuddhuppādavaṇṇanā

107. Kiñcāpi pubbe vaḍḍhamānakavasena desanā āgataṃ, idaṃ pana na vaḍḍhamānakavasena vuttaṃ. Kasmāti ce āha **''na hī''**tiādi. Sattānaṃ vaḍḍhamānāyukakāle buddhā na nibbattanti saṃsāre saṃvegassa dubbibhāvanīyattā. Tato vassasatasahassato orameva buddhuppādakālo.

108. Samussitaṭṭhena yūpo viyāti **yūpo,** yūpanti ettha sattā anekabhūmikūṭāgārovarakādivantatāyāti **yūpo,** pāsādo. **Rañño hetubhūtenā**ti hetuatthe karaṇavacanantidassetiussāhasampattiādinā. Mahatā rājānubhāvena, mahatā ca kittisaddena samannāgatattā catūhi saṅgahavatthūhi mahājanassa rañjanato **mahāpanādo nāma rājā jāto. Jātake**ti mahāpanādajātake (jā. 1.3.40 mahāpanādajātake).

Panādo nāma so rājāti ''atīte panādo nāma so rājā assosī''ti attabhāvantaratāya attānaṃ paraṃ viya niddisati. Āyasmā hi bhaddajitthero attanā ajjhāvutthapubbaṃ suvaṇṇapāsādaṃ dassetvā evamāha. **Yassa yūpo suvaṇṇayo**ti yassa rañño ayaṃ yūpo pāsādo suvaṇṇayo suvaṇṇamayo. **Tiriyaṃ soḷasubbedho**ti vitthārato soḷasasarapātappamāṇo, so pana aḍḍhayojanappamāṇo hoti. **Ubbhamāhu sahassadhā**ti ubbhaṃ uccabhāvaṃ assa pāsādassa sahassadhā sahassakaṇḍappamāṇaṃ āhu, so pana yojanato pañcavīsatiyojanappamāṇo hoti. Keci panettha gāthāsukhatthaṃ ''āhū''ti dīghaṃ kataṃ, ahu ahosīti atthaṃ vadanti.

Sahassakaṇḍoti sahassabhūmiko, ''sahassakhaṇḍo'' tipi pāṭho, so eva attho. **Satageṇḍū**ti anekasataniyūhako. **Dhajālū**ti tattha tattha niyūhasikharādīsu patiṭṭhapitehi sattidhajavīraṅgadhajādīhi dhajehi sampanno. **Haritāmayo**ti cāmīkarasuvaṇṇamayo. Keci pana **haritāmayo**ti ''haritamaṇiparikkhaṭo''ti vadanti. **Gandhabbā**ti naṭā. **Chasahassāni sattadhā**ti chamattāni gandhabbasahassāni sattadhā tassa pāsādassa sattasu ṭhānesu rañño abhiramāpanatthaṃ nacciṃsūti attho. Te evaṃ naccantāpi kira rājānaṃ hāsetuṃ nāsakkhiṃsu. Atha sakko devarājā devanaṭaṃ pesetvā samajjaṃ kāresi, tadā rājā hasīti.

Koṭigāmo nāma māpito. **Vatthū**ti bhaddajittherassa vatthu. Taṃ **theragāthāvaṇṇanāyaṃ** (theragā. aṭṭha. bhaddajittheragāthāvaṇṇanāya) vitthārato āgatameva. **Itarassā**ti naḷakāradevaputtassa. **Ānubhāvā**ti puññānubhāvanimittaṃ.

Dānavasena datvāti taṃ pāsādaṃ attano pariggahabhāvaviyojanena dānamukhe niyojetvā. **Vissajjetvā**ti citteneva pariccajanavasena datvā puna dakkhiṇeyyānaṃ santakabhāvakaraṇena nirapekkhapariccāgavasena vissajjetvā. **Ettakenā**ti ''bhūtapubbaṃ bhikkhave''ti ādiṃ katvā yāva ''pabbajissatī''ti padaṃ ettakena desanāmaggena.

Bhikkhuno āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

110. **Idaṃ bhikkhuno āyusmin**ti āyusmiṃ sādhetabbe idaṃ bhikkhuno icchitabbaṃ cirajīvitāya hetubhāvatoti. Tenāha **''idaṃ āyukāraṇa''**nti.

Sampannasīlassa avippaṭisārapāmojjapītipassaddhisukhasamādhiyathābhūtañāṇādisambhavato taṃsamuṭṭhānapaṇītarūpehi kāyassa phuṭattā sarīre vaṇṇadhātu vippasannā hoti, kalyāṇo ca kittisaddo abbhuggacchatīti āha **''sīlavato hī''**tiādi.

Vivekajaṃ pītisukhādīti **ādi-**saddena samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītijaṃ kāyasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ upekkhāsukhañca saṅgaṇhāti.

Appaṭikkūlatāvahoti appamāṇānaṃ sattānaṃ, attano ca tesu appaṭikkūlabhāvato. Hitūpasaṃhārādivasena pavattiyā sabbadisāsu pharaṇaappamāṇavasena sabbadisāsu vipphārikatā.

‘‘Arahattaphalasaṅkhātaṃ bala’’nti vuttaṃ tassa akuppadhammatāya kenaci anabhibhavanīyabhāvato.

‘‘Loke’’ti idaṃ yathā **‘‘ekabalampī’’**ti iminā sambandhīyati, evaṃ ‘‘duppasahaṃ durabhisambhava’’nti imehipi sambandhitabbaṃ. Lokapariyāpanneheva hi dhammehi tesaṃ balassa duppasahatā, durabhisambhavatā, na lokuttarehīti. **Etthevā**ti etasmiṃ arahattaphale eva, tadatthanti attho.

Lokuttarapuññampīti lokuttarapuññampi puññaphalampi. **Yāva āsavakkhayā pavaḍḍhati** vivaṭṭagāmikusaladhammānaṃ samādānahetūti yojanā. **Amatapānaṃ piviṃsu** heṭṭhimamaggaphalasamadhigamavasenāti adhippāyo.

Cakkavattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Aggaññasuttavaṇṇanā

Vāseṭṭhabhāradvājavaṇṇanā

111. **Etthā**ti ‘‘pubbārāme, migāramātupāsāde’’ti etasmiṃ padadvaye. Koyaṃ pubbārāmo, kathañca pubbārāmo, kā ca migāramātā, kathañcassā pāsādo ahosīti etasmiṃ antolīne anuyoge. **Ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbikathā** ādito paṭṭhāya saṅkhepeneva anupubbikathā. **Padumuttaraṃ bhagavantaṃ** ekaṃ upāsikaṃ aggupaṭṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentiṃ disvāna tattha sañjātagāravabahumānā tamevatthaṃ purakkhatvā bhagavantaṃ **nimantetvā. Meṇḍakaputtassā**ti meṇḍakaseṭṭhiputtassa. **Sotāpannā ahosi** tathā katādhikārattā.

Mātuṭṭhāne ṭhapesi attano sīlācārasampattiyā garuṭṭhāniyattā. **Upayoga**nti tattha tattha appetabbaṭṭhāne appanāvasena viniyogaṃ agamaṃsu. **Aññehi ca** veḷuriyalohitaṅkamasāragallādīhi. **Bhassatī**ti otarati. **Suddhapāsādova na sobhatī**ti kevalo ekapāsādo eva vihāro na sobhati. Niyūhāni bahūni nīharitvā kattabbasenāsanāni ‘‘duvaḍḍhagehānī’’ti vadanti. Majjhe gabbho samantato anupariyāyatoti evaṃ dvikkhattuṃ vaḍḍhetvā katasenāsanāni **duvaḍḍhagehāni. Cūḷapāsādā**ti khuddakapāsādā.

Uttaradevīvihāro nāma nagarassa pācīnadvārasamīpe katavihāro.

Titthiyaliṅgassa aggahitattā **neva titthiyaparivāsaṃ vasanti.** Anupasampannabhāvato āpattiyā āpannāya abhāvato **na āpattiparivāsaṃ vasanti. Bhikkhubhāva**nti upasampadaṃ. **Tevijjasutta**nti imasmiṃ dīghanikāye tevijjasuttaṃ **sutvā.**

113. **Anuvattamānā caṅkamiṃsu** ananucaṅkamane yathādhippetassa atthassa pucchanādīnaṃ asakkuṇeyyattā. **Tesa**nti tesaṃ dvinnaṃ. Tenāha **‘‘paṇḍitataro’’**ti. **Atthā**ti bhavattha. **Kulasampannā**ti sampannakulā uditodite brāhmaṇakule uppannā. **Brāhmaṇakulā**ti kenaci pārijuññena anupaddutā eva brāhmaṇakulā. Tenāha **‘‘bhogādisampanna’’**ntiādi. **Ime brāhmaṇā** uccā hutvā ‘‘imaṃ vasalaṃ pabbajjaṃ pabbajiṃsū’’tiādinā jātiādīni ghaṭṭentā **akkosanti. Paribhāsantī**ti paribhavitvā bhāsanti. **Attano anurūpāyā**ti attano ajjhāsayassa anurūpāya. Antarantarā vicchijja pavattiyamānā paribhāsā paripuṇṇā nāma na hoti khaṇḍabhāvato, tabbipariyāyato paripuṇṇā nāma hotīti āha **‘‘antarā’’**tiādi.

Appatiṭṭhatāyāti apassayarahitattā. **Vibhinno**ti vinaṭṭho.

Itare tayo vaṇṇāti khattiyādayo vaṇṇā **hīnā.** Nanu khattiyāva seṭṭhā vaṇṇā yathā buddhā etarahi khattiyakule eva uppannāti? Saccametaṃ, te pana attano micchābhimānena, micchāgāhena ca ‘‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo’’ti vadanti, taṃ tesaṃ vacanamattaṃ. **‘‘Sujjhantī**ti suddhā honti, na nindaṃ garahaṃ pāpuṇantī’’ti vadanti. **Sujjhanti** vā saṃsārato sujjhanti, na sesā vaṇṇā asukkajātikattā, mantajjhenābhāvato cāti. Brahmuno **mukhato jātā** vedavacanato jātāti mukhato jātā. Tato eva brahmuno mahābrahmuno vedavacanato vijātāti **brahmajā.** Tena duvidhenāpi nimmitāti **brahmanimmitā.** Vedavedaṅgādibrahmadāyajjaṃ arahantīti **brahmadāyādā. Muṇḍake samaṇake**ti ettha **ka**-kāro garahāyanti āha **‘‘nindantā jigucchantā vadantī’’**ti. **Ibbhe**ti sudde, te pana gharabandhanena baddhā nihīnatarāti āha **‘‘gahapatike’’**ti. **Kaṇhe**ti kaṇhajātike. Bandhanaṭṭhena **bandhu,** kassa pana bandhūti āha **‘‘mārassa bandhubhūte’’**ti. **Pādāpacce**ti pādato jātāpacce. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi ‘‘brāhmaṇā brahmuno mukhato jātā, khattiyā urato, ūrūhi vessā, pādato suddā’’ti.

114. Yasmā paṭhamakappikakāle catuvaṇṇavavatthānaṃ natthi, sabbeva sattā ekasadisā, aparabhāge pana tesaṃ payogabhedavasena ahosi, tasmā vuttaṃ **‘‘porāṇaṃ…pe… ajānantā’’**ti. **Laddhibhindanatthāyā**ti ‘‘brāhmaṇā brahmuno puttā orasā mukhato jātā’’ti evaṃ pavattāya laddhiyā viniveṭhanatthaṃ. **Puttappaṭilābhatthāyā**ti ‘‘evaṃ mayaṃ pettikaṃ iṇaṃ sodhessāmā’’ti laddhiyaṃ ṭhatvā puttappaṭilābhāya. Ayañhettha dhammikānaṃ brāhmaṇānaṃ ajjhāsayo. **Sañjātapupphā**ti rajassalā. Itthīnañhi kumāribhāvappattito paṭṭhāya pacchimavayato oraṃ asati vibandhe aṭṭhame aṭṭhame sattāhe gabbhāsayasaññite tatiye āvatte katipayā lohitapīḷakā saṇṭhahitvā aggahitapupphā eva bhijjanti, tato lohitaṃ paggharati, tattha utusamaññā, pupphasamaññā ca. **Nesa**nti brāhmaṇānaṃ. **Saccavacanaṃ siyā**ti ‘‘brahmuno puttā’’tiādivacanaṃ saccaṃ yadi siyā, **brāhmaṇīnaṃ…pe… mukhaṃ bhaveyya,** na cetaṃ atthi.

Catuvaṇṇasuddhivaṇṇanā

115. **Mukhacchedakavāda**nti ‘‘brāhmaṇā mahābrahmuno mukhato jātā’’ti vādassa chedakavādaṃ. **Ariyabhāve asamatthā**ti anariyabhāvāvahā. **Pakatikāḷakā**ti sabhāveneva na suddhā. **Kaṇho**ti kiliṭṭho upatāpako. Tenāha **‘‘dukkhoti attho’’**ti.

Sukkabhāvo nāma parisuddhatāti āha **‘‘nikkilesabhāvena paṇḍarā’’**ti. **Sukko**ti na kiliṭṭho anupatāpakoti vuttaṃ **‘‘sukhoti attho’’**ti.

116. **Ubhayavokiṇṇe**ti vacanavipallāsena vuttanti āha **‘‘ubhayesu vokiṇṇesū’’**ti. **Missībhūtesū**ti ‘‘kadāci kaṇhā dhammā, kadāci sukkā dhammā’’ti evaṃ ekasmiṃ santāne, ekasmiṃyeva ca attabhāve pavattiyā missībhūtesu, na pana ekajjhaṃ pavattiyā. **Etthā**ti anantaravuttadhammāva anvādhiṭṭhāti āha **‘‘kaṇhasukkadhammesū’’**ti. Yasmā ca te brāhmaṇā na ceva te dhamme atikkantā, yāya ca paṭipadāya atikkameyyuṃ, sāpi tesaṃ paṭipadā natthi, tasmā vuttaṃ **‘‘vattamānāpī’’**ti. **Nānujānanti** ayathābhuccavādabhāvato. **Anujānana**ñca nāma abbhanumodananti tadabhāvaṃ dassentena **‘‘nānumodanti, na pasaṃsantī’’**ti vuttaṃ. **Catunnaṃ vaṇṇāna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Tesa**nti pana sambandhepi vā sāmivacanaṃ. **Te ca** brāhmaṇā **na evarūpā** na edisā, yādiso arahā ekadesenāpi tena tesaṃ sadisatābhāvato, **tasmā** tena kāraṇena **nesaṃ** brāhmaṇānaṃ ‘‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo’’ti vādaṃ **viññū** yathābhūtavādino buddhādayo ariyā **nānujānanti.**

Ārakattādīhīti ettha kilesānaṃ ārakattā pahīnabhāvato dūrattā **arahaṃ,** kilesārīnaṃ hatattā **arahaṃ,** saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā **arahaṃ,** paccayādīnaṃ arahattā **arahaṃ,** pāpakaraṇe rahābhāvena **araha**nti evamattho veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.125 ādayo), taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭī. 1.124) ca vuttanayena veditabbo. **Āsavānaṃ khīṇattā**ti catunnampi āsavānaṃ anavasesato pahīnattā. **Brahmacariyavāsa**nti maggabrahmacariyavāsaṃ. Tassa vāsassa pariyositattā **vutthavāso,** dasannampi vā ariyavāsānaṃ vutthattā **vutthavāso.** Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, yadariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā. Katame dasa? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasaṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño. Ime kho, bhikkhave, dasa ariyāvāsā’’ti (a. ni. 10.19).

Vussatīti vā **vusitaṃ,** ariyamaggo, ariyaphalañca, taṃ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā **‘‘vusitavā’’**ti vutto. **Karaṇīyaṃ** nāma pariññāpahānasacchikiriyābhāvanā dukkhassantaṃ kātukāmehi ekantato kattabbattā, taṃ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kātabbaṃ kataṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘catūhi…pe… katakaraṇīyo’’**ti. Osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti **bhārā,** kilesā, khandhā ca. Vuttañhi ‘‘bhārā have pañcakkhandhā’’ti (saṃ. ni. 3.22) **ohārito**ti apanīto. **Sako attho sadattho**ti ettha **da-**kāro padasandhikaro. Kāmaṃ diṭṭhiādayopi saṃyojanāni eva, tathāpi taṇhāya bhavasaṃyojanaṭṭho sātisayo. Yathāha ‘‘avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanāna’’nti. (Saṃ. ni. 2.125, 126, 127, 132, 134, 136, 142; 3.5.520; kathā. 75) tato sā eva sutte (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.93, 133; 3.373; saṃ. ni. 3.1081; paṭi. ma. 1.34 ādayo) samudayasaccabhāvena vuttā, tasmā vuttaṃ **‘‘bhavasaṃyojanaṃ vuccati taṇhā’’**ti. **Sammadaññā vimutto**ti sammā aññāya jānanabhūtāya aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṃ yaṃ yathā jānitabbaṃ, taṃ tathā jānitvā vimutto. **Imasmiṃ loke**ti imasmiṃ sattaloke. **Idhattabhāve**ti imasmiṃ attabhāve, **parattabhāve**ti parasmiṃ attabhāve, idhaloke, paraloke cāti attho.

117. **Antaravirahitā**ti vibhāgavirahitā. Tenāha **‘‘attano kulena sadisā’’**ti. Anuyantīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā,** anuvattakā. Tenāha **‘‘vasavattino’’**ti.

118. **Niviṭṭhā**ti saddheyyavatthusmiṃ anupavisanavasena niviṭṭhā. Tato eva tasmiṃ adhikaṃ nivisanato **abhiniviṭṭhā. Acalaṭṭhitā**ti acalabhāve ṭhitā.

Yanti yaṃ kathetabbadhammaṃ anupadhāretvā, tadatthañca appaccakkhaṃ katvā kathanaṃ, **etaṃ aṭṭhānaṃ** akāraṇaṃ tassa bodhimūleyeva samucchinnattā. **Vicchindajananattha**nti ratanattayasaddhāya vicchindassa uppādanatthaṃ, aññathattāyāti attho. **So**ti māro. **Musāvādaṃ kātuṃ nāsakkhī**ti āgataphalassa ariyasāvakassa purato musā vattuṃ na visahi, tasmā **āma mārosmīti paṭijāni. Silāpathaviya**nti ratanamayasilāpathaviyaṃ. Sineruṃ kira parivāretvā ṭhito bhūmippadeso sattaratanamayo, ‘‘suvaṇṇamayo’’ti keci, sā vitthārato, ubbedhato anekayojanasahassaparimāṇā ativiya niccalā. **Kiṃ tvaṃ etthā**ti kiṃ kāraṇā tvaṃ ettha. ‘‘Ṭhito’’ti **accharaṃ pahari. Ṭhātuṃ asakkonto**ti ariyasāvakassa purato ṭhātuṃ asakkonto. Ayañhi ariyadhammādhigamassa ānubhāvo, yaṃ māropi nāma mahānubhāvo ujukaṃ paṭipparituṃ na sakkoti.

Maggo eva mūlaṃ **maggamūlaṃ,** tassa. **Sañjātattā** uppannattā. **Tena maggamūlena** patiṭṭhitasantāne laddhapatiṭṭhā. Bhagavato desanādhammaṃ nissāya ariyāya jātiyā jāto **‘‘bhagavantaṃ nissāya ariyabhūmiyaṃ jāto’’**ti vutto. **‘‘Ure vasitvā’’**ti idaṃ dhammaghosassa urato samuṭṭhānatāya vuttaṃ. Ure vāyāmajanitābhijātitāya vā **oraso.** Mukhato jātena jāto **‘‘mukhato jāto’’**ti vutto. Kāraṇakāraṇepi hi kāraṇe viya vohāro hoti ‘‘tiṇehi bhattaṃ siddha’’nti. Keci pana ‘‘vimokkhamukhassa vasena jātattā mukhato jāto’’ti vadanti, tatthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Purimenatthena yonijo, sedajo, mukhajoti tīsu sambandhesu mukhajena sambandhena bhagavato puttabhāvo vibhāvito. Atthadvayenāpi dhammajabhāvoyeva dīpito. Ariyadhammappattito laddhaviseso hutvā pavatto taduttarakāliko khandhasantāno ‘‘ariyadhammato jāto’’ti veditabbo, ariyadhammaṃ vā maggaphalaṃ nissāya, upanissāya ca jāto sabbopi dhammappabandho ‘‘ariyadhammato jāto’’ti gahetabbo. Tesaṃ pana ariyadhammānaṃ apariyositakiccatāya ariyabhāvena abhinibbattimattaṃ upādāya **‘‘ariyadhammato**

jātattā''ti vuttaṃ. Pariyositakiccatāya tathā nibbattipāripūriṃ upādāya **''nimmitattā''**ti vuttaṃ, yato ''dhammajo dhammanimmito''ti vuttaṃ. ''Navalokuttaradhammadāyaṃ ādiyatīti dhammadāyādo'' tipi pāṭho. **Assā**ti ''bhagavatomhiputto''tiādinā vuttassa vākyassa. **Atthaṃ dassento**ti bhāvatthaṃ pakāsento. Tathāgatassa anaññasādhāraṇasīlādidhammakkhandhassa samūhanivesavasena dhammakāyatāya na kiñci vattabbaṃ atthi, satthuṭṭhāniyassa pana dhammakāyataṃ dassetuṃ ''kasmā tathāgato dhammakāyoti vutto''ti sayameva pucchaṃ samuṭṭhāpetvā **''tathāgato hī''**tiādinā tamatthaṃ vissajjeti. **Hadayena cintetvā**ti ''imaṃ dhammaṃ imassa desessāmī''ti tassa upagatassa veneyyajanassa bodhanatthaṃ cittena cintetvā. **Vācāya abhinīharī**ti saddhammadesanāvācāya karavīkarutamañjunā brahmassarena veneyyasantānābhimukhaṃ tadajjhāsayānurūpaṃ hitamatthaṃ nīhari upanesi. **Tenā**ti tena kāraṇena evaṃsaddhammādhimuttibhāvena. **Assā**ti tathāgatassa. **Dhammamayattā**ti dhammabhūtattā. Idhādhippetadhammo seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtoti āha **''dhammakāyattā eva brahmakāyo''**ti. Sabbaso adhammaṃ pajahitvā anavasesato dhammo eva bhūtoti **dhammabhūto.** Tathārūpo ca yasmā sabhāvato dhammo evāti vattabbataṃ arahatīti āha **''dhammasabhāvo''**ti.

119. **Seṭṭhacchedakavāda**nti ''brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo''ti (dī. ni. 3.116) evaṃ vuttaseṭṭhabhāvacchedakavādaṃ. **Aparenapi nayenā**ti yathāvuttaseṭṭhacchedakavādato aparenapi porāṇakalokuppattidassananayena. **Seṭṭhaccheda…pe… dassetu**nti sopi hi ''brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā aññe vaṇṇā''ti, ''brāhmaṇā brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā''ti (dī. ni. 3.114) ca evaṃ pavattāya micchādiṭṭhiyā viniveṭhano jātibrāhmaṇānaṃ seṭṭhabhāvassa chedanato seṭṭhacchedanavādo nāma hotīti dassetunti attho.

Itthabhāvanti imaṃ pakārataṃ manussabhāvaṃ. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhati, pakaraṇavasena vā ayamattho avacchinno daṭṭhabbo. **Maneneva nibbattā**ti bāhirapaccayena vinā kevalaṃ upacārajhānamanasāva nibbattā. Yāya upacārajjhānacetanāya te tattha nibbattā, nīvaraṇavikkhambhanādinā uḷāro tassā pavattiviseso, tasmā jhānaphalakappo tassā phalavisesoti āha **''brahmaloke viyā''**tiādi. **''Sayaṃpabhā''**ti padānaṃ tattha sūriyālokādīhi vinā andhakāraṃ vidhamantā sayameva pabhāsantīti **sayaṃpabhā,** antalikkhe ākāse carantīti **antalikkhacarā,** tadaññakāmāvacarasattānaṃ viya sarīrassa vicaraṇaṭṭhānassa asubhatābhāvato **subhaṃ,** subheva tiṭṭhantīti **subhaṭṭhāyino**ti attho veditabbo.

Rasapathavipātubhāvavaṇṇanā

120. **Sabbaṃ cakkavāḷa**nti anavasesaṃ koṭisatasahassaṃ cakkavāḷaṃ. **Samatanī**ti sañchādentī vipphari, sā pana tasmiṃ udake patiṭṭhitā ahosīti āha **''patiṭṭhahī''**ti. **Vaṇṇena sampannā**ti sampannavaṇṇā. **Makkhikaṇḍakarahita**nti makkhikāhi ca tāsaṃ aṇḍakehi ca rahitaṃ.

Atītānantarepi kappe loloyeva. Kasmā? Evaṃ ciraparicitalolatāvasena sabbapaṭhamaṃ tathā akāsīti dasseti. **Kimevida**nti ''vaṇṇato, gandhato ca tāva ñātaṃ, rasato pana kimevidaṃ bhavissatī''ti saṃsayajāto vadati. **Tiṭṭhatī**ti aṭṭhāsi.

Candimasūriyādipātubhāvavaṇṇanā

121. **Āluppakāraka**nti ettha ālopapariyāyo **āluppa**-saddoti āha **''ālopaṃ katvā''**ti. Paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ pavattiyaṃ lokiyānaṃ sammoho hoti, taṃ vidhamituṃ **''ko pana tesa''**ntiādinā aṭṭha pañhāvissajjanāni gahitāni. Tattha **tesa**nti candimasūriyānaṃ. **Kasmi**nti kasmiṃ ṭhāne. **''Ko uparī''**ti eteneva ko heṭṭhāti ayamattho vuttoyeva. Tathā **''ko sīghaṃ gacchatī''**ti iminā ko saṇikaṃ gacchatīti ayampi attho vuttoyeva. **Vīthiyo**ti gamanavīthiyo. **Ekato**ti ekasmiṃ khaṇe **pātubhavanti.** Sūriyamaṇḍale pana atthaṅgate candamaṇḍalaṃ paññāyittha. **Chandaṃ ñatvā vā**ti ruciṃ ñatvā viya.

Ubhayanti anto, bahi ca.

Ujukanti āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca. **Parimaṇḍalato**ti parikkhepato.

Ujukaṃ saṇikaṃ gacchati amāvāsiyaṃ sūriyena saddhiṃ gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsiyaṃ upaḍḍhamaggameva ohīyanato. **Tiriyaṃ sīghaṃ** gacchati ekasmimpi māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dassanato. **''Dvīsu passesū''**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Candassa purato, pacchato, samañca tārakā gacchantiyeva. **Attano ṭhāna**nti attano gamanaṭṭhānaṃ. **Na vijahanti** attano vīthiyāva gacchanato. Sūriyassa ujukaṃ gamanassa sīghatā candassa gamanaṃ upādāya veditabbā. **Tiriyaṃ gamanaṃ** dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato ca dakkhiṇadisāya gamanaṃ **dandhaṃ** chahi chahi māsehi ijjhanato. **So**ti sūriyo. **Kāḷapakkhauposathato**ti kāḷapakkhe uposathe candena saheva gantvā tato paraṃ. **Pāṭipadadivase**ti sukkapakkhapāṭipadadivase. **Ohāya gacchati** attano sīghagāmitāya, tassa ca dandhagāmitāya. **Lekhā viya paññāyati** pacchimadisāyaṃ. **Yāva uposathadivasā**ti yāva sukkapakkhauposathadivasā. **''Cando anukkamena vaḍḍhitvā''**ti idaṃ uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena candamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāya vuttaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya. **Uposathadivase** puṇṇamāyaṃ **paripuṇṇo hoti,** paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissatīti attho. **Dhāvitvā gaṇhāti** candassa dandhagatitāya, attano ca sīghagatitāya. **Anukkamena hāyitvā**ti ettha ''anukkamena vaḍḍhitvā''ti ettha vuttanayena attho veditabbo. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati.

Yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīḷāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyassa vimānaṃ pakatimaggato adho otaritvā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā, tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya **''ajavīthī''**ti samaññaṃ gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīḷāpasutā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddhaṃ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṃ āruyha caraṇeneva candavimānampi uddhaṃ āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagatinā vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā, tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya **''nāgavīthī''**ti samaññaṃ gatā. Yadā sūriyo uddhamanāruhanto, adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ, yathāruci ca vimānato nikkhamitvā sukhena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya **''govīthī''**ti samaññaṃ gatā. Tena vuttaṃ **''ajavīthī''**tiādi.

Evaṃ ''kati nesaṃ vīthiyo''ti pañhaṃ vissajjetvā ''kathaṃ vicarantī''ti pañhaṃ vissajjetuṃ **''candimasūriyā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sineruto bahi nikkhamantī**ti sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā tato gamanavīthito bahi attano tiriyagamanena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. **Anto vicarantī**ti evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṃ pattā, tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Idāni tamevatthaṃ saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ **''tehī''**tiādi vuttaṃ. Sinerussa, cakkavāḷassa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa, sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā **''sinerusamīpena vicarantī''**ti vuttā, na sinerussa aggāḷindaallīnā. **Cakkavāḷasamīpena caritvā**ti etthāpi eseva nayo. **Majjhenā**ti sinerussa, cakkavāḷassa ca ujukaṃ vemajjhena maggena. **Citramāse majjhenā**ti etthāpi eseva nayo.

Ekappahārenāti ekavelāya, ekeneva vā attano ekappahārena. **Majjhanhiko**ti ṭhitamajjhanhiko kālo **hoti.** Tadā hi sūriyamaṇḍalaṃ uggacchantaṃ hutvāpi imasmiṃ dīpe ṭhitassa upaḍḍhameva dissati, uttarakurūsu ṭhitassa ogacchantaṃ hutvā. Evañhi ekavelāyameva tīsu dīpesu ālokakaraṇaṃ.

Yesu kattikādinakkhattasamaññā, tānipi tārakarūpāni yevāti vuttaṃ **''sesatārakarūpāni cā''**ti, nakkhattasaññitatārakarūpato avasiṭṭhatārakarūpānīti attho. Ubhayānipi tāni devatānaṃ vasanakavimānānīti veditabbāni. Rā-saddo tiyati chijjati etthāti **ratti,** sattānaṃ saddassa vūpasamanakāloti attho. Dibbanti sattā kīḷanti jotanti etthāti **divā.** Sattānaṃ āyuṃ minanto viya siyati antaṃ karotīti **māso.** Taṃ taṃ kiriyaṃ arati vattetīti **utu.** Taṃ taṃ sattaṃ, dhammappavattiñca saṅgamma vadanto viya sarati vattetīti **saṃvaccharo.**

122. Vivajjanaṃ **vivajjo,** so eva **vevajjaṃ,** vaṇṇassa vevajjaṃ **vaṇṇavevajjaṃ,** vaṇṇasampattiyā vigamo, tassa pana atthitā **''vaṇṇavevajjatā''**ti vuttā. Tenāha **''vivajjabhāvo''**ti. **Tesa**nti vaṇṇavantānaṃ sattānaṃ. **Atimānappaccayā**ti dubbaṇṇavambhanavasena atikkamma attano vaṇṇaṃ paṭicca mānapaccayā, mānasampaggaṇhananimittanti attho. Sātisayo raso etissā atthīti **rasāti laddhamānāya, anubhāsiṃsū**ti anurodhavasena bhāsiṃsu. **Lokuppattivaṃsakatha**nti lokuppattivaṃsajaṃ paveṇīkathaṃ, ādikāle uppannaṃ paveṇīāgatakathanti attho. ''Anupatantī''tipi pāṭho, so evattho.

Bhūmipappaṭakapātubhāvādivaṇṇanā

123. **Ediso hutvā**ti ahicchattakasadiso hutvā.

124. **Padālatā**ti **''padā''**ti evaṃnāmā ekā latā, sā pana yasmā sampannavaṇṇagandharasā, tasmā **''bhaddalatā''**ti vuttā. **Nāḷikā**ti nāḷivalli. **Ahāyī**ti nassi.

125. **Akaṭṭhapāko**ti akaṭṭheyeva ṭhāne uppajjitvā paccanako, nīvāro viya sañjāto hutvā nippajjanakoti attho. **Kaṇo** ''kuṇḍaka''nti ca vuccati. **Thusa**nti taṇḍulaṃ pariyonandhitvā ṭhitattaco, tadabhāvato **''akaṇo, athuso''**ti sāli vutto. **''Paṭivirūḷha''**nti idaṃ pakkabhāvassa kāraṇavacanaṃ. Paṭivirūḷhato hi taṃ pakkanti. Yasmiṃ ṭhāne sāyaṃ pakko sāli gahito, tadeva ṭhānaṃ dutiyadivase pāto pakkena sālinā paripuṇṇaṃ hutvā tiṭṭhatīti āha **''sāyaṃ gahitaṭṭhānaṃ pāto pakkaṃ hotī''**tiādi. **Alāyita**nti lāyitaṭṭhānampi tesaṃ kammappaccayā alāyitameva **hutvā anūnaṃ** paripuṇṇameva **paññāyati,** na kevalaṃ paññāyanameva, atha kho tathābhūtameva hutvā tiṭṭhati.

Itthipurisaliṅgādipātubhāvavaṇṇanā

126. **''Manussakāle''**ti idaṃ pubbe manussabhūtānaṃyeva tattha idāni nikantivasena uppatti hotīti katvā vuttaṃ, devatānampi purimajātiyaṃ itthibhāve ṭhitānaṃ tattha virāgādipurisattappaccaye asati tadā itthiliṅgameva pātubhavati. **Purisattapaccaye**ti ''attanopi anissaratā, sabbakālaṃ parāyattavuttitā, rajassalatā vañcatā, gabbhadhāraṇaṃ, paṭhamāya pakatiyā nihīnapakatitā, sūravīratābhāvo, 'appakā janā'ti 'hīḷetabbatā'ti evamādi ādīnavapaccavekkhaṇapubbakampi itthibhāve 'alaṃ itthibhāvena, na hi itthibhāve ṭhatvā cakkavattisiriṃ, na sakkamārabrahmasiriyo paccanubhavituṃ, na paccekabodhiṃ, na sammāsambodhiṃ adhigantuṃ sakkā'ti evaṃ itthibhāvavirajjanaṃ, 'yathāvuttaādīnavavirahato uttamapakatibhāvato sampadamidaṃ purisattaṃ nāma seṭṭhaṃ uttamaṃ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo sampāpuṇitu'nti evaṃ purisattabhāve sambhāvanāpubbakaṃ patthanāṭhapanaṃ, 'tattha ninnapoṇapabbhāracittatā'ti'' evamādike purisabhāvassa paccayabhūte **dhamme. Pūretvā** vaḍḍhetvā. Paccakkhaṃ bhūtaṃ, sadisañca diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca suvipulaṃ anatthaṃ acintetvā purisassa kāmesu micchācaraṇaṃ kevalaṃ itthiyaṃ āsāpatti phalenevāti āsāāpatti itthibhāvāvahāpi hotiyeva. Tanninnapoṇapabbhārabhāvena tannikantiyā nimittabhāvāpattitoti vuttaṃ **''puriso itthattabhāvaṃ labhanto kāmesumicchācāraṃ nissāya labhatī''**ti. **Tadā**ti yathāvutte paṭhamakappikakāle. **Pakatiyā**ti sabhāvena. **Mātugāmassā**ti purimattabhāve mātugāmabhūtassa. **Purisassā**ti etthāpi ''pakatiyā''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Upanijjhāyata**nti upecca nijjhāyantānaṃ. Yathā aññamaññasmiṃ sārāgo uppajjati, evaṃ sāpekkhabhāvena **olokentānaṃ. Rāgapariḷāho**ti rāgajo pariḷāho.

Nibbuyhamānāyāti pariṇatā hutvā niyyamānāya.

Methunadhammasamācāravaṇṇanā

127. **Gomayapiṇḍamattampi nālatthā**ti sammadeva vivāhakammaṃ nālatthāti adhippāyena **vadanti. Pātabyata**nti tasmiṃ asaddhamme kilesakāmena pivitabbataṃ kiñci pivitabbavatthuṃ pivantā viya ativiya tosetvā paribhuñjitabbataṃ **āpajjiṃsu, pātabyata**nti vā paribhuñjanakataṃ **āpajjiṃsu** upagacchiṃsu. Paribhogattho hi ayaṃ **pā**-saddo, kattusādhano ca **tabya**-saddo, yathāruci paribhuñjiṃsūti attho.

Sannidhikārakaknti sannidhikāraṃ, **ka**-kāro padavaḍḍhanamattanti āha **''sannidhiṃ katvā''**ti. **Apadāna**nti avakhaṇḍanaṃ. **Ekekasmiṃ ṭhāne**ti yattha yattha vahitaṃ, tasmiṃ tasmiṃ ekekasmiṃ ṭhāne. **Gumbagumbā**ti puñjapuñjā.

Sālivibhāgavaṇṇanā

128. **Sīmaṃ ṭhapeyyāmā**ti ''ayaṃ bhūmibhāgo asukassa, ayaṃ bhūmibhāgo asukassā''ti evaṃ paricchedaṃ kareyyāma. **Taṃ aggaṃ katvā**ti taṃ ādiṃ katvā.

Mahāsammatarājavaṇṇanā

130. **Pakāsetabba**nti dosavasena pakāsetabbaṃ. **Khipitabba**nti khepaṃ kātabbaṃ. Tenāha **''hāretabba''**nti, sattanikāyato nīharitabbaṃ.

Nesanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ.

131. **Akkhara**nti niruttiṃ. Sā hi mahājanena sammatoti niddhāretvā vattabbato nirutti, tasmiṃyeva nirūḷhabhāvato, aññattha asañcaraṇato akkharanti ca vuccati, tathā saṅkhātabbato **saṅkhā,** samaññāyatīti **samaññā,** paññāpanato **paññatti,** voharaṇato **vohāro. Uppanno**ti pavatto. **Na kevalaṃ akkharamevā**ti na kevalaṃ samaññākaraṇameva. **Khettasāmino**ti taṃ taṃ bhūmibhāgaṃ pariggahetvā ṭhitasattā. **Tīhi saṅkhehī**ti tividhakiriyābhisaṅkhatehi tīhi saṅkhehi khattiyādīhi tīhi vaṇṇehi pariggahitehi. ''Khattiyānuyantabrāhmaṇagahapatikanegamajānapadehi tīhi gahapatīhi pariggahitehī''ti ca vadanti. **Agganti ñātenā**ti aggaṃ kulanti ñātena. Khattiyakulañhi loke sabbaseṭṭhaṃ. Yathāha ''khattiyo seṭṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino''ti, (dī. ni. 1.277; 3.140; ma. ni. 2.30; saṃ. ni. 1.182, 245) abhedopacārena pana akkharassa khattiyasaddassapi seṭṭhatāti pāḷiyaṃ ''aggaññena akkharenā''ti vuttaṃ. Idāni abhedopacārena vinā eva atthaṃ dassetuṃ **''agge vā''**tiādi vuttaṃ.

Brāhmaṇamaṇḍalādivaṇṇanā

132. Yena anārambhabhāvena bāhitākusalā ''brāhmaṇā''ti vuttā, tameva tāva dassetuṃ pāḷiyaṃ ''vītaṅgārā''tiādi vuttanti tadatthaṃ dassento **''pacitvā''**tiādimāha. **Tamena**nti vacanavipallāsena niddesoti āha **''te ete''**ti. **Abhisaṅkharontā**ti cittamantabhāvena aññamaññaṃ abhivisiṭṭhe karontā, brāhmaṇākappabhāvena saṅkharontā ca. **Vācentā**ti paresaṃ kathentā, ye tathā ganthe kātuṃ na jānanti. **Acchantī**ti āsanti, upavisantīti attho. Tenāha **''vasantī''**ti. **Acchentī**ti kālaṃ khepenti. **Hīnasammataṃ** jhānabhāvanānuyogaṃ chaḍḍetvā ganthe pasutatādīpanato. **Seṭṭhasammataṃ jātaṃ** ''vedadharā sottiyā subrāhmaṇāti evaṃ seṭṭhasammataṃ jātaṃ.

133. **Methunadhammaṃ samādiyitvā**ti jāyāpatikabhāvena dvayaṃ dvayaṃ nivāsaṃ ajjhupagantvā. **Vāṇijakammādike**ti **ādi**-saddena kasikammādiṃ saṅgaṇhāti.

134. **Luddācārakammakhuddācārakammunā**ti paraviheṭhanādiluddācārakammunā, naḷakāradārukammādikhuddācārakammunā ca. **Sudda**nti ettha **su**-iti sīghatthe nipāto. **Dā**-iti garahaṇattheti āha **''suddaṃ suddaṃ lahuṃ lahuṃ kucchitaṃ gacchantī''**ti.

135. **Ahū**ti kālavipallāsavasena vuttanti dassento **‘‘hoti kho’’**ti āha. **Iminā**ti ‘‘imehi kho, vāseṭṭha, catūhi maṇḍalehi samaṇamaṇḍalassa abhinibbatti hotī’’ti iminā vacanena. **Imaṃ dassetī**ti samaṇamaṇḍalaṃ nāma…pe… suddhiṃ pāpuṇantīti imaṃ atthajātaṃ dasseti. Yadi imehi…pe… abhinibbatti hoti, evaṃ sante imāneva cattāri maṇḍalāni padhānāni, samaṇamaṇḍalaṃ appadhānaṃ tato abhinibbattattāti? Nayidamevanti dassetuṃ **‘‘imānī’’**tiādi vuttaṃ. **Samaṇamaṇḍalaṃ anuvattanti** guṇehi visiṭṭhabhāvato. Guṇo hi viññūnaṃ anuvattanahetu, na kolaputtiyaṃ, vaṇṇapokkharatā, vākkaraṇamattaṃ vā. Tenāha **‘‘dhammeneva anuvattanti, no adhammenā’’**ti. So dhammo ca lokuttarova adhippeto, yena saṃsārato visujjhati, tasmā **samaṇamaṇḍala**nti ca sāsanikameva samaṇagaṇaṃ vadatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **‘‘samaṇamaṇḍalañhī’’**tiādi.

Duccaritādikathāvaṇṇanā

136. **Micchādiṭṭhivasena samādinnakammaṃ** nāma ‘‘ko anubandhitabbo. Ajotaggisoṭṭhimiso’’tiādinā yaññavidhānādivasena pavattitaṃ hiṃsādipāpakammaṃ. **Micchādiṭṭhikammassā**ti ‘‘esa saddhādhigato devayāno, yena yanti puttino visokā’’tiādinā pavattitassa micchādiṭṭhisahagatakammassa. **Samādānaṃ** tassa tathā pavattanaṃ, tassā vā diṭṭhiyā upagamanaṃ.

137. **Dvayakārī**ti kusalākusaladvayassa kattā. Tayidaṃ dvayaṃ yasmā ekajjhaṃ nappavattati, tasmā āha **‘‘kālenā’’**tiādi. **Ekakkhaṇe ubhayavipākadānaṭṭhānaṃ nāma natthi** ekasmiṃ khaṇe cittadvayūpasañhitāya sattasantatiyā abhāvato. Yathā pana dvayakārino sukhadukkhapaṭisaṃveditā sambhavati, taṃ dassetuṃ **‘‘yena panā’’**tiādi vuttaṃ. **Evaṃbhūto**ti vikalāvayavo. Dvepihi kusalākusalakammāni katūpacitāni sabhāvato balavantāneva honti, tasmā maraṇakāle upaṭṭhahanti. **Tesu akusalaṃ balavataraṃ hoti** paccayalābhato. Nikantiādayo hi paccayavisesā akusalasseva sabhāgā, na kusalassa, tasmā katūpacitabhāvena samānabalesupi kusalākusalesu paccayalābhena vipaccituṃ laddhokāsatāya kusalato akusalaṃ balavataraṃ hotīti, tathābhūtampi **taṃ** yathā vipākadāne laddhokāsassa kusalassāpi avasaro hoti, tathā laddhapaccayaṃ paṭisandhidānābhimukhaṃ **kusalaṃ paṭibāhitvā** paṭisandhiṃ dentaṃ **tiracchānayoniyaṃ nibbattāpetī**ti. ‘‘Akusalaṃ balavataraṃ hotī’’ti ettha ‘‘akusalaṃ ce balavataraṃ hoti, taṃ kusalaṃ paṭibāhitvā’’ti vuttanayeneva atthaṃ vatvā tesu kusalaṃ ce balavataraṃ hoti, tañca akusalaṃ paṭibāhitvā manussayoniyaṃ nibbattāpeti, akusalaṃ pavattivedanīyaṃ hoti, atha naṃ taṃ kāṇampi karoti khujjampi pīṭhasappimpi kucchirogādīhi vā upaddutaṃ. Evaṃ so pavattiyaṃ nānappakāraṃ dukkhaṃ paccanubhavatīti idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘sukhadukkhappaṭisaṃvedī hotī’’ti. Tatrāyaṃ vinicchayo – vuttakāle vā kārena samānabalesu kusalākusalakammesu upaṭṭhahantesu maraṇassa āsannavelāyaṃ yadi balavatarāni kusalajavanāni javanti, yathāupaṭṭhitaṃ akusalaṃ paṭibāhitvā kusalaṃ vuttanayena paṭisandhiṃ deti. Atha balavatarāni akusalajavanāni javanti, yathāupaṭṭhitaṃ kusalaṃ paṭibāhitvā akusalaṃ vuttanayeneva paṭisandhiṃ deti. Taṃ kissa hetu? Ubhinnaṃ kammānaṃ samānabalavabhāvato, paccayantarasāpekkhato cāti, sabbaṃ vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Bodhipakkhiyabhāvanāvaṇṇanā

138. **Bodhi** vuccati maggasammādiṭṭhi, cattāri ariyasaccāni bujjhatīti katvā, sabhāvato, taṃsabhāvato ca tassā pakkhe bhavāti bodhipakkhiyā, sativīriyādayo dhammā, tesaṃ **bodhipakkhiyānaṃ. Paṭipāṭiyā**ti bodhipakkhiyadesanāpaṭipāṭiyā. **Bhāvanaṃ anugantvā**ti anukkamena pavattaṃ bhāvanaṃ patvā. Tenāha **‘‘paṭipajjitvā’’**ti. Saupādisesāya nibbānadhātuyā vasena khīṇāsavassa seṭṭhabhāvaṃ lokassa pākaṭaṃ katvā dassetuṃ sakkā, na itarāya sabbaso apaññattibhāvūpagamane tassa adassanatoti vuttaṃ **‘‘parinibbātīti kilesaparinibbānena parinibbāyatī’’**ti. **Vinivattetvā**ti tato catuvaṇṇato nīharitvā.

140. **Tamevattha**nti ‘‘khīṇāsavova devamanussesu seṭṭho’’ti vuttamevatthaṃ.

Seṭṭhacchedakavādamevāti jātibrāhmaṇānaṃ seṭṭhabhāvasamucchedakameva kathaṃ. **Dassetvā**

bhāsitvā. **Suttantaṃ vinivattetvā**ti pubbe lokiyadhammasandassanavasena pavattaṃ aggaññasuttaṃ ‘‘sattannaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanamanvāyā’’tiādinā tato vinivattetvā nīharitvā tena asaṃsaṭṭhaṃ katvā. **Āvajjantā**ti samannāharantā. **Anumajjantā**ti pubbenāparaṃ atthato vicarantāti.

Aggaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Sampasādanīyasuttavaṇṇanā

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

141. Pāvārenti sañchādenti sarīraṃ etenāti **pāvāro,** vatthaṃ. Pāvaraṇaṃ vā **pāvāro,** ‘‘vatthaṃ dussa’’nti pariyāyasaddā eteti dussameva pāvāro, so etassa bahuvidho anekakoṭippabhedo bhaṇḍabhūto atthīti **dussapāvāriko.** So kira pubbe daharakāle dussapāvārabhaṇḍameva bahuṃ pariggahetvā vāṇijjaṃ akāsi, tena naṃ seṭṭhiṭṭhāne ṭhitampi ‘‘pāvāriko’’ tveva sañjānanti. **Bhagavatī**ti **iti-**saddo ādiattho, pakārattho vā, tena bhagavantaṃ upasaṅkamitvā therena vuttavacanaṃ sabbaṃ saṅgaṇhāti. ‘‘Kasmā evaṃ avocā’’ti tathāvacane kāraṇaṃ pucchitvā **‘‘somanassapavedanattha’’**nti kasmā payojanaṃ vissajjitaṃ, tayidaṃ ambaṃ puṭṭhassa labujaṃ byākaraṇasadisanti? Nayidamevaṃ cintetabbaṃ. Yā hissa therassa tadā bhagavati somanassuppatti, sā niddhāritarūpā kāraṇabhāvena coditā, tasmā evaṃ avocāti, sā eva ca yasmā niddhāritarūpā pavedanavasena bhagavato sammukhā tathāvacanaṃ payojeti, tasmā ‘‘attano uppannasomanassapavedanattha’’nti payojanabhāvena vissajjitaṃ.

Tatrāti tasmiṃ somanassapavedane. Vihāre nivāsaparivattanavasena **sunivatthanivāsano. Ābhujitvā**ti ābandhitvā.

Samāpattito vuṭṭhāya ‘‘aho santo vatāyaṃ ariyavihāro’’ti samāpattisukhapaccavekkhaṇamukhena **attano guṇe anussarituṃ āraddho,** ārabhitvā ca nesaṃ taṃ taṃ sāmaññavisesavibhāgavasena anussari. Tathā hi ‘‘samādhī’’ti sāmaññato gahitasseva ‘‘paṭhamaṃ jhāna’’ntiādinā visesavibhāgo, ‘‘paññā’’ti sāmaññato ca gahitasseva ‘‘vipassanāñāṇa’’ntiādinā visesavibhāgo uddhaṭo. ‘‘Lokiyābhiññāsu dibbacakkhuñāṇasseva gahaṇaṃ therassa itarehi sātisayanti dassetu’’nti vadanti, pubbenivāsañāṇampi pana ‘‘kappasatasahassādhikassā’’tiādinā kiccavasena dassitameva, lakkhaṇahāravasena vā itaresaṃ pettha gahitatā veditabbā.

Atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā.** Tathā dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā.** Niruttipabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttiyaṃ pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā.** Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthāna karaṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā.** Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge,** (visuddhi. 2.428) taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭī. 2.428) vuttanayeneva veditabbo. Sāvakavisaye paramukkaṃsagataṃ ñāṇaṃ **sāvakapāramiñāṇaṃ** sabbaññutaññāṇaṃ viya sabbañeyyadhammesu. Tassāpi hi visuṃ parikammaṃ nāma natthi, sāvakapāramiyā pana sammadeva paripūritattā aggamaggasamadhigamenevassa samadhigamo hoti. Sabbaññutaññāṇasseva sammāsambuddhānaṃ yāva nisinnapallaṅkā anussaratoti yojanā.

Bhagavato sīlaṃ nissāya guṇe anussaritumāraddhoti yojanā. Yasmā guṇānaṃ bahubhāvato nesaṃ ekajjhaṃ āpāthāgamanaṃ natthi, sati ca tasmiṃ anirūpitarūpeneva anussaraṇena bhavitabbaṃ, tasmā thero savisaye ṭhatvā te anupadaṃ sarūpato anussari, anussaranto ca sabbapaṭhamaṃ sīlaṃ anussari, taṃ dassento **‘‘bhagavato sīlaṃ nissāyā’’**ti āha, sīlaṃ ārabbhāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā cettha thero ekekavasena bhagavato guṇe anussaritvā tato paraṃ catukkapañcakādivasena anussari, tasmā ‘‘cattāro iddhipāde’’ti vatvā tato paraṃ bojjhaṅgabhāvanāsāmaññena indriyesu vattabbesu tāni aggahetvā **‘‘cattāro magge’’**tiādi vuttaṃ. **Catuyoniparicchedakañāṇaṃ** mahāsīhanādasutte (ma. ni. 1.152) āgatanayeneva veditabbaṃ. **Cattāro ariyavaṃsā** ariyavaṃsasutte (a. ni. 4.28) āgatanayeneva veditabbā.

Padhāniyaṅgādayo saṅgīti (dī. ni. 3.317) dasuttarasuttesu (dī. ni. 3.355) āgamissanti. **Cha sāraṇīya dhammā** parinibbānasutte (dī. ni. 2.141) āgatā eva. Sukhaṃ supanādayo (a. ni. 11.15; paṭi. ma. 2.22) **ekādasa** mettānisaṃsā. ‘‘Idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’’ntiādinā saṃ. ni. 5.1081, mahāva. 15, paṭi. ma. 2.30) catūsu ariyasaccesu tiparivattavasena āgatā **dvādasa dhammacakkākārā.** Maggaphalesu pavattāni aṭṭha ñāṇāni, cha asādhāraṇañāṇāni cāti **cuddasa buddhañāṇāni. Pañcadasa vimuttiparipācaniyā dhammā** meghiyasuttavaṇṇanāyaṃ (udā. aṭṭha. 31) gahetabbā, **soḷasavidhā ānāpānassati** ānāpānassatisutte (ma. ni. 3.148), **aṭṭhārasa buddhadhammā** (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5; dī. ni. aṭṭha. 3.305) evaṃ veditabbā –

> Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse, paccuppannaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi samādhissa hāni, natthi paññāya hāni, natthi vimuttiyā hāni. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭṭhaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭamano, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha **‘‘natthi davā**ti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravā**ti sahasā kiriyā natthī’’ti vadanti. Sahasā pana kiriyā **davā,** ‘‘aññaṃ karissāmī’’ti aññassa karaṇaṃ **ravā. Natthi apphuṭa**nti ñāṇena aphusitaṃ natthi. **Natthi vegāyitatta**nti turitakiriyā natthi. **Natthi abyāvaṭamano**ti niratthakacittasamudācāro natthi. **Natthi appaṭisaṅkhānupekkhā**ti aññāṇupekkhā natthi. Keci pana ‘‘natthi dhammadesanāya hānī’’ti apaṭhitvā ‘‘natthi chandassa hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi satiyā [sattiyā (vibha. mūlaṭī. suttantabhājanīyavaṇṇanā)] hānī’’ti paṭhanti.

Jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ catusaccayojanāvasena pavattāni **catucattālīsa** ñāṇāniyeva (saṃ. ni. 2.33) sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato **ñāṇavatthūni.** Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yato kho bhikkhave ariyasāvako evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇasamudayaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānātī’’tiādi (saṃ. ni. 2.33).

Jarāmaraṇasamudayoti cettha jāti adhippetā. Sesapadesu bhavādayo veditabbā.

Kusalacittuppādesu phassādayo **paropaṇṇāsa kusaladhammā.**

‘‘Jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, ‘‘asati jātiyā natthi jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, atītampi addhānaṃ ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, ‘‘asati jātiyā natthi jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, ‘‘asati jātiyā natthi jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ. ‘‘Yampi idaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhamma’’nti ñāṇanti evaṃ jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ satta satta katvā **sattasattati ñāṇavatthūni** (saṃ. ni. 2.34) veditabbāni. Tattha **yampī**ti chabbidhampi paccavekkhaṇañāṇaṃ vipassanārammaṇabhāvena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ. **Dhammaṭṭhitiñāṇa**nti chapi ñāṇāni saṅkhipitvā vuttaṃ ñāṇaṃ. **‘‘Khayadhamma’’**ntiādinā pana pakārena pavattañāṇassa dassanaṃ, vipassanādassanato vipassanā paṭivipassanādassanamattamevāti na taṃ ‘‘aṅga’’nti vadanti, pāḷiyaṃ (saṃ. ni. 2.34) pana sabbattha ñāṇavasena aṅgānaṃ vuttattā **‘‘nirodhadhammanti ñāṇa’’**nti **iti**saddena pakāsetvā vuttaṃ vipassanāñāṇaṃ sattamaṃ ñāṇanti ayamattho dissati. Na hi yampi idaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi ñāṇanti sambandho hoti ñāṇaggahaṇena etasmiṃ ñāṇabhāvadassanassa anadhippetattā, ‘‘khayadhammaṃ…pe… nirodhadhamma’’nti etesaṃ sambandhabhāvappasaṅgo cāti. **Catuvīsati…pe… vajirañāṇa**nti ettha keci tāva āhu ‘‘bhagavā devasikaṃ dvādasakoṭisatasahassakkhattuṃ mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjati, dvādasakoṭisatasahassakkhattumeva ca arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjati, tāsaṃ purecaraṃ, sahavacarañca ñāṇaṃ paṭipakkhehi abhejjataṃ, mahattañca upādāya **mahāvajirañāṇaṃ** nāma. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘Tathāgataṃ, bhikkhave, arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dve vitakkā bahulaṃ samudācaranti – khemo ca vitakko, paviveko ca vitakko’ti (itivu. 38).

Khemavitakko hi bhagavato mahākaruṇāsamāpattiṃ pūretvā ṭhito, pavivekavitakko arahattaphalasamāpattiṃ. Buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuko, matthakappatto samāpattīsu vasībhāvo, tasmā samāpajjanavuṭṭhānāni katipayacittakkhaṇeheva ijjhanti. Pañca rūpāvacarasamāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo appamaññāsamāpattiyā saddhiṃ dasa, nirodhasamāpatti, arahattaphalasamāpatti cāti dvādasetā samāpattiyo bhagavā paccekaṃ divase divase koṭisatasahassakkhattuṃ purebhattaṃ samāpajjati, tathā pacchābhatta’’nti. ‘‘Evaṃ samāpajjitabbasamāpattisañcāritañāṇaṃ **mahāvajirañāṇaṃ** nāmā’’ti keci.

Apare pana ‘‘yaṃ taṃ bhagavatā abhisambodhidivase pacchimayāme paṭiccasamuppādamukhena paṭilomanayena jarāmaraṇato paṭṭhāya ñāṇaṃ otāretvā anupadadhammavipassanaṃ ārabhantena yathā nāma puriso suviduggaṃ mahāgahanaṃ mahāvanaṃ chindanto antarantarā nisānasilāyaṃ pharasuṃ sunisitaṃ karoti, evameva nisānasilāsadisiyo samāpattiyo antarantarā samāpajjitvā ñāṇassa tikkhavisadasūrabhāvaṃ sampādetuṃ anulomapaṭilomato paccekaṃ paṭiccasamuppādaṅgavasena sammasanto divase divase lakkhakoṭilakkhakoṭiphalasamāpattiyo samāpajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘catuvīsati…pe… mahāvajirañāṇaṃ nissāyā’**ti’’. Nanu bhagavato samāpattisamāpajjane parikamme payojanaṃ natthīti? Nayidaṃ ekantikaṃ. Tathā hi vedanāpaṭippaṇāmanādīsu savisesaṃ parikammapubbaṅgamena samāpattiyo samāpajji. Apare pana ‘‘lokiyasamāpattisamāpajjane parikammena payojanaṃ natthi. Lokuttarasamāpattisamāpajjane tajjaṃ parikammaṃ icchitabbamevā’’ti vadanti.

‘‘Aparamparā’’ti padaṃ yesaṃ desanāya atthi, te **aparampariyāva. Kusalapaññattiya**nti kusaladhammānaṃ paññāpane. **Anuttaro**ti uttamo. **Upanissaye ṭhatvā**ti ñāṇūpanissaye ṭhatvā yādiso pubbūpanissayo pubbayogo, tattha patiṭṭhāya. **Mahantato saddahati** paṭipakkhavigamena ñāṇassa viya saddhāyapi tikkhavisadabhāvāpattito. **Avasesaarahantehī**ti pakatisāvakehi. **Asīti mahātherā** paramatthadīpaniyaṃ theragāthāvaṇṇanāyaṃ nāmato uddhaṭā. **Cattāro mahātherā**ti mahākassapaanuruddhamahākaccānamahākoṭṭhikattherā. **Tesupi** aggasāvakesu **sāriputtatthero** paññāya visiṭṭhabhāvato. **Sāriputtattheratopi eko paccekabuddho** tikkhavisadañāṇo abhinīhāramahantatāya sambhatañāṇasambhārattā. Satipi paccekabodhiyā avisesesu bahūsu ekajjhaṃ sannipatitesu pubbayogavasena lokiye visaye siyā kassaci ñāṇassa visiṭṭhatāti dassetuṃ **‘‘sace panā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Sabbaññubuddhova buddhaguṇe mahantato saddahatī’’**ti idaṃ heṭṭhā āgatadesanāsotavasena vuttaṃ. Buddhā hi buddhaguṇe mahattaṃ paccakkhatova passanti, na saddahanavasena.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘seyyathāpi nāmā’’**tiādi āraddhaṃ. **Gambhīro uttāno**ti gambhīro vā uttāno vāti **jānanatthaṃ. ‘‘Evamevā’’**tiādi yathādassitāya upamāya upameyyena saṃsandanaṃ. Buddhaguṇesu appamattavisayampi lokiyamahājanassa ñāṇaṃ apavattitarūpeneva pavattati anavattitasabhāvattāti vuttaṃ **‘‘ekabyāma…pe… veditabbā’’**ti. Tattha **ñātaudakaṃ viyā**ti pamāṇato ñātaudakaṃ viya. Ariyānaṃ pana tattha attano visaye pavattanakañāṇaṃ pavattitarūpeneva pavattati attano paṭivedhānurūpaṃ, abhinīhārānurūpañca avattitasabhāvattāti dassento **‘‘dasabyāmayottenā’’**tiādimāha. Tattha paṭividdhasaccānampi paṭipakkhavidhamanapubbayogavisesavasena ñāṇaṃ sātisayaṃ, mahānubhāvañca hotīti imamatthaṃ dassetuṃ sotāpannañāṇassa dasabyāmaudakaṃ opammabhāvena dassetvā tato paresaṃ dasuttaradiguṇadasaguṇaasītiguṇavisiṭṭhaṃ udakaṃ opammaṃ katvā dassitaṃ. Nanu evaṃ sante buddhaguṇā parimitaparicchinnā, therena ca te paricchijja ñātāti āpajjatīti? Nāpajjatīti dassento **‘‘tattha yathā so puriso’’**tiādimāha. Tattha **so puriso**ti so caturāsītibyāmasahassappamāṇena yottena caturāsītibyāmasahassaṭṭhāne mahāsamudde udakaṃ minitvā ṭhito puriso. So hi therassa upamābhāvena gahito. **Dhammanvayenā**ti anumānañāṇena. Tañhi siddhaṃ dhammaṃ anugantvā pavattanato ‘‘dhammanvayo’’ti vuccati, tathā anvayavasena atthassa bujjhanato **anvayabuddhi,** anumeyyaṃ anuminotīti **anumānaṃ,** nidassane diṭṭhanayena anumeyyaṃ gaṇhātīti **‘‘nayaggāho’’**ti ca vuccati. Tenāha ‘‘dhammanvayenā’’tiādi. Svāyaṃ dhammanvayo na yassa kassaci hoti, atha kho tathārūpassa aggasāvakassevāti āha **‘‘sāvakapāramiñāṇe ṭhatvā’’**ti. Yadi thero buddhaguṇe ekadesato paccakkhe katvā tadaññe nayaggāhena gaṇhi, nanu evaṃ sante buddhaguṇā parimitaparicchinnā āpannāti? Nayidaṃ evanti dassento **‘‘anantā aparimāṇā’’**ti.

‘‘Saddahatī’’ti vatvā puna tamevatthaṃ vibhāvento **‘‘therena hi…pe… bahutarā’’**ti āha. Kathaṃ panāyamattho evaṃ daṭṭhabboti evaṃ adhippāyabhedakaṃ upamāya saññāpetuṃ **‘‘yathā kathaṃ viyā’’**tiādi vuttaṃ ‘‘upamāyamidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānantī’’ti (saṃ. ni. 2.67) **ito nava ito navā**ti ito majjhaṭṭhānato yāva dakkhiṇatīrā nava ito majjhaṭṭhānato yāva uttaratīrā nava. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena samatthetuṃ **‘‘buddhopī’’**ti gāthamāha.

Yamakayugaḷamahānadīmahogho viyāti dvinnaṃ ekato samāgatattā yugaḷabhūtānaṃ mahānadīnaṃ mahogho viya.

Anucchavikaṃ katvāti yoyaṃ mama pasādo buddhaguṇe ārabbha ogāḷho hutvā uppanno, taṃ anucchavikaṃ anurūpaṃ katvā. **Paṭiggahetuṃ** sampaṭicchituṃ añño koci **na sakkhissati** yāthāvato anavabujjhanato. **Paṭiggahetuṃ sakkoti** tassa hetuto, paccayato, sabhāvato, kiccato, phalato sammadeva paṭivijjhanato. **Pūratta**nti puṇṇabhāvo. **Paggharaṇakāle**ti vikiraṇakāle, patanakāleti attho. **‘‘Pasanno’’**ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti **‘‘uppannasaddho’’**ti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsitāti āha **‘‘evaṃ saddahāmīti attho’’**ti. Abhiññāyatīti **abhiñño,** adhiko abhiñño **bhiyyobhiñño,** so eva atisayavacanicchāvasena **‘‘bhiyyobhiññataro’’**ti vuttoti āha **‘‘bhiyyataro abhiññāto’’**ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti **abhiññā,** abhivisiṭṭhā paññā, bhiyyo abhiññā etassāti **bhiyyobhiñño,** so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññataro,** svāyamassa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha **‘‘bhiyyatarābhiñño vā’’**ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi,** sabbaññutaññāṇaṃ, aggamaggañāṇañca. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggañāṇaṃ, aggamaggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ sambodhi nāma. Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇaṃ, nanu heṭṭhimānipi bhagavato maggañāṇāni savāsanameva yathāsakaṃ paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānañhi ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṃ, taṃ pana aparipuṇṇaṃ paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha **‘‘arahattamaggañāṇe vā’’**ti. Aggamaggavasena cettha ariyānaṃ bodhittayapāripūrīti dassetuṃ **‘‘arahattamaggeneva hī’’**tiādi vuttaṃ. **Nippadesā**ti anavasesā. **Gahitā hontī**ti arahattamaggena gahitena adhigatena gahitā adhigatā honti. **Sabba**nti tehi adhigantabbaṃ. **Tenā**ti sambodhinā sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggañāṇena.

142. Khādanīyānaṃ uḷāratā sātarasānubhāvenāti āha **‘‘madhure āgacchatī’’**ti. Pasaṃsāya uḷāratā visiṭṭhabhāvenāti āha **‘‘seṭṭhe’’**ti, obhāsassa uḷāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ **‘‘vipule’’**ti. Usabhassa ayanti **āsabhī,** idha pana āsabhī viyāti **āsabhī.** Tenāha **‘‘usabhassa vācāsadisī’’**ti. Yena pana guṇenassā taṃsadisatā, taṃ dassetuṃ **‘‘acalā asampavedhī’’**ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo.** Vijjāṭṭhānesu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ tamatthaṃ viññāpentī paveṇī **ācariyaparamparā.** Kevalaṃ attano matiyā ‘‘itikira evaṃkirā’’ti parikappanā **itikira.** Piṭakassa ganthassa sampadānato sayaṃ sampadānabhāvena gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ.** Yathāsutānaṃ atthānaṃ ākārassa parivitakkanaṃ **ākāraparivitakko.** Tatheva ‘‘evameta’’nti diṭṭhiyā nijjhānakkhamanaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti.** Āgamādhigamehi vinā takkamaggaṃ nissāya takkanaṃ **takko.** Anumānavidhiṃ nissāya **nayaggāho.** Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bhagavato ayaṃ therassa codanā, therassa ca so avisayo, tasmā **‘‘paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viyā’’**ti vuttaṃ. Sīhanādo viyāti **sīhanādo,** taṃsadisatā cassa seṭṭhabhāvena, so cettha evaṃ veditabboti dassento **‘‘sīhanādo’’**tiādimāha. **Neva dandhāyantenā**ti na mandāyantena. **Na bhaggarāyantenā**ti aparisaṅkantena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamañhi sīhanādaṃ nadanto atthato tattha anuyogaṃ sodheti nāma. Anuyuñjanto ca naṃ sodhāpeti nāma. **Dātu**nti sodhetuṃ. Keci ‘‘dānattha’’nti atthaṃ vadanti, tadayuttaṃ. Na hi yo sīhanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighaṃsana**nti vimaddanaṃ. **Dhamamāna**nti tāpayamānaṃ, **tāpana**ñcettha gaggariyā dhamāpanasīsena vadati. **Sabbe te**ti sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe, tenetaṃ dasseti – ye te ahesuṃ atītaṃ addhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ sammāsambuddhā, tesaṃ tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya buddhānaṃ lokiyacittacāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbhatītā tato parato chinnavaṭumā chinnapapañcā pariyādiṇṇavaṭṭā sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesaṃ sabbesampi sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme kathaṃ jānissasīti.

Anāgatabuddhānaṃ panāti **pana**-saddo visesatthajotano, tena atītesu tāva khandhānaṃ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gati, anāgatesu pana sabbaso asañjātesu kathanti imamatthaṃ joteti. Tenāha ‘‘anāgatāpī’’tiādi. ‘‘Cittena paricchinditvā viditā’’ti kasmā vuttaṃ, nanu atītānāgate sattāhe eva pavattaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariyañāṇakiccavasena vuttaṃ, atha kho pubbenivāsaanāgataṃsañāṇavasena vuttaṃ, tasmā nāyaṃ doso.

Viditaṭṭhāne na karoti sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā, setughātato ca. Kathaṃ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha **‘‘thero kirā’’**tiādi. Pāraṃ pariyantaṃ minotīti **pāramī,** sā eva ñāṇanti **pāramiñāṇaṃ,** sāvakānaṃ pāramiñāṇaṃ **sāvakapāramiñāṇaṃ,** tasmiṃ. Sāvakānaṃ ukkaṃsapariyantagate jānane nāyaṃ anuyogo, atha kho **sabbaññutaññāṇe** sabbaññutāya jānane. Keci pana **‘‘sāvakapāramiñāṇe**ti sāvakapāramiñāṇavisaye’’ti atthaṃ vadanti. Tathā sesapadesupi. **Sīla ..pe… samattha**nti sīlasamādhipaññāvimuttisaṅkhātakāraṇānaṃ jānanasamatthaṃ. Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa, parehi ‘‘buddhā’’ti jānanassa ca kāraṇaṃ.

143. Anumānañāṇaṃ viya saṃsayapiṭṭhikaṃ ahutvā ‘‘idamida’’nti yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti nicchinotīti **dhammo,** paccakkhañāṇanti āha **‘‘dhammassa paccakkhato ñāṇassā’’**ti. Anuetīti **anvayo**ti āha **‘‘anuyogaṃ anugantvā’’**ti. Paccakkhasiddhañhi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa pavatti diṭṭhena adiṭṭhassa anumānanti veditabbo. Vidite vedakampi ñāṇaṃ atthato viditameva hotīti **‘‘anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito’’**ti vuttaṃ. **Vidito**ti viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇo**ti aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha **‘‘apariyanto’’**ti. **Tenā**ti apariyantattā, tena vā apariyantena ñāṇena, eteneva thero yaṃ yaṃ anumeyyamatthaṃ ñātukāmo hoti, tattha tatthassa asaṅgamappaṭihataanumānañāṇaṃ pavattatīti dasseti. Tenāha **‘‘so iminā’’**tiādi. Tattha **iminā**ti iminā kāraṇena. Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ,** pākāramūlaṃ. **Ādi-**saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ **paccantimaṃ.** Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dassetīti dassento **‘‘ekadvāranti kasmā āhā’’**ti codanaṃ samuṭṭhāpesi. Yassā paññāya vasena puriso ‘‘paṇḍito’’ti vuccati, taṃ **paṇḍicca**nti āha **‘‘paṇḍiccena samannāgato’’**ti. Taṃtaṃitikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ.** Medhati sammosaṃ hiṃsati vidhamatīti **medhā,** sā etassa atthīti **medhāvī.** Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā,** ṭhānaso uppajjanakapaññā. Anupariyāyanti etenāti **anupariyāyo,** so eva pathoti **anupariyāyapatho,** parito pākārassa anusaṃyāyanamaggo. Pākārabhāgā sandhātabbā etthāti **pākārasandhi,** pākārassa phullitappadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evaṃ vuccatīti āha **‘‘dvinnaṃ**

iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhāna’’nti. **Chinnaṭṭhāna**nti chinnabhinnappadeso, chinnaṭṭhānaṃ vā. Tañhi ‘‘vivara’’nti vuccati.

Kiliṭṭhanti malīnaṃ. **Upatāpentī**ti kilesapariḷāhena santāpenti. **Vibādhentī**ti pīḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātuṃ sakkāti āha **‘‘anuppannāya paññāya uppajjituṃ na dentī’’**ti. **Tasmā**ti paccayūpaghātena uppajjituṃ appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā**ti catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvā**ti aviparītasabhāvena yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni, bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vattuṃ **‘‘apicetthā’’**tiādi vuttaṃ. **Missakā**ti samathavipassanāmaggavasena missakā. ‘‘Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā’’tiādito vuttattā **satipaṭṭhāne vipassanāti gahetvā** ‘‘satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā’’ti vuttattā, maggapariyāpannānaṃyeva ca nesaṃ nippariyāyabojjhaṅgabhāvato, tesu ca sabbaso adhigatesu lokanāthena sabbaññutaññāṇampi adhigatameva hotīti **‘‘bojjhaṅge maggo, sabbaññutaññāṇañcāti gahite sundaro pañho bhaveyyā’’**ti mahāsivatthero āha, **na panevaṃ gahitaṃ** porāṇehīti adhippāyo. **Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Thero**ti sāriputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaraṃ viya nibbānaṃ** tadatthikehi upagantabbato, upagatānañca parissayarahitasukhādhigamanaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlaṃ** tadupagatānaṃ parito ārakkhabhāvato. **Pariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttañhetaṃ ‘‘pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṃ adhivacana’’nti. **Dvāraṃ viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesanaañjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagarapaviṭṭhapavisanakānaṃ sattānaṃ sallakkhaṇato. **Dinno**ti dāpito, sodhitoti attho.

144. **Nipphattidassanattha**nti siddhidassanatthaṃ, adhigamadassanatthanti attho. **‘‘Pañcanavutipāsaṇḍe’’**ti idaṃ yasmā thero paribbājako hutvā tato pubbeva nibbānapariyesanaṃ caramāno te te pāsaṇḍino upasaṅkamitvā nibbānaṃ pucchi, te nāssa cittaṃ ārādhesuṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ. Te pana pāsaṇḍā heṭṭhā vuttā eva. **Tatthevā**ti tassayeva bhāgineyyassa desiyamānāya desanāya. Parassa vaḍḍhitaṃ bhattaṃ bhuñjanto viya **sāvakapāramiñāṇaṃ hatthagataṃ akāsi** adhigacchi. **Uttaruttara**nti heṭṭhimassa heṭṭhimassa uttaraṇato atikkamanato uttaruttaraṃ, tato eva padhānabhāvaṃ pāpitatāya **paṇītapaṇītaṃ. Uttaruttara**nti vā uparūpari. **Paṇītapaṇīta**nti paṇītataraṃ, paṇītatamañcāti attho. **Kaṇha**nti kāḷakaṃ saṃkilesadhammaṃ. **Sukka**nti odātaṃ vodānadhammaṃ. **Savipakkhaṃ katvā**ti pahātabbapahāyakabhāvadassanavasena yathākkamaṃ ubhayaṃ savipakkhaṃ katvā. ‘‘Ayaṃ kaṇhadhammo, imassa ayaṃ pahāyako’’ti evaṃ **kaṇhaṃ paṭibāhitvā** desanāvasena nīharitvā **sukkaṃ,** ‘‘ayaṃ sukkadhammo, iminā ayaṃ pahātabbo’’ti evaṃ **sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhaṃ. Saussāha**nti phaluppādanasamatthatāvasena sabyāpāraṃ. Tenāha **‘‘savipāka’’**nti. Vipākadhammanti attho.

Tasmiṃ desite dhammeti tasmiṃ vuttanayena bhagavā tumhehi desite dhamme **ekaccaṃ dhammaṃ nāma sāvakapāramiñāṇaṃ jānitvā** paṭivijjhitvā. Taṃjānane hi vutte catusaccadhammajānanaṃ avuttasiddhanti. **‘‘Catusaccadhammesū’’**ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ vuttākāradassanaṃ. Vipakkho pana parato āgamissati. **Etthā**ti ‘‘dhammesu niṭṭhaṃ agama’’nti etasmiṃ pade. **Therasallāpo**ti therānaṃ sallāpasadiso vinicchayavādo. **Kāḷavallavāsī**ti kāḷavallavihāravāsī. **Idānī**ti etarahi ‘‘idāhaṃ bhante’’tiādivacanakāle. **Imasmiṃ pana ṭhāne**ti ‘‘dhammesu niṭṭhaṃ agama’’nti imasmiṃ padese, imasmiṃ vā niṭṭhānakāraṇabhūte yoniso parivitakkane. ‘‘Imasmiṃ pana ṭhāne buddhaguṇesu niṭṭhaṅgato’’ti kasmā vuttaṃ, nanu sāvakapāramiñāṇasamadhigatakāle eva thero buddhaguṇesu niṭṭhaṅgatoti? Saccametaṃ, idāni pana taṃ pākaṭaṃ jātanti evaṃ vuttaṃ. **Sabba**nti ‘‘catusaccadhammesū’’tiādi sumattherena vuttaṃ sabbaṃ. **Arahatte niṭṭhaṅgato**ti etthāpi vuttanayeneva anuyogaparihārā veditabbā. Yadipi dhammasenāpati ‘‘sāvakapāramiñāṇaṃ mayā samadhigata’’nti ito pubbepi jānātiyeva, idāni pana asaṅkhyeyyāparimeyyabhede buddhaguṇe nayaggāhavasena pariggahetvā kiccasiddhiyā tasmiṃ ñāṇe niṭṭhaṅgato ahosīti dassento **‘‘mahāsivatthero…pe… dhammesūti sāvakapāramiñāṇe niṭṭhaṅgato’’**ti avoca.

Buddhaguṇā pana nayato āgatā, te nayaggāhato yāthāvato jānanto sāvakapāramiñāṇe tathājānanavasena niṭṭhaṅgatattā sāvakapāramiñāṇameva tassa aparāparuppattivasena, tena tena bhāvetabbakiccabahutāvasena ca **‘‘dhammesū’’**ti puthuvacanena vuttaṃ. Anantāparimeyyānaṃ anaññavisayānaṃ buddhaguṇānaṃ nayato pariggaṇhanena therassa sātisayo bhagavati pasādo uppajjatīti āha **‘‘bhiyyosomattāyā’’**tiādi. ‘‘Suṭṭhu akkhāto’’ti vatvā taṃ evassa suṭṭhu akkhātataṃ dassetuṃ **‘‘niyyāniko maggo’’**ti vuttaṃ. Svākkhātatā hi dhammassa yadatthaṃ desito, tadatthasādhanena veditabbā. **Phalatthāya niyyātī**ti anantaravipākattā, attano uppattisamanantarameva phalanipphādanavasena pavattatīti attho. Vaṭṭacārakato niyyātīti vā **niyyāniko,** niyyānasīloti vā. **Rāgadosamohanimmadanasamattho**ti idhāpi ‘‘pasannosmi bhagavatīti dassetī’’ti ānetvā sambandho. **Vaṅkādī**ti **ādi**-saddena jimhakuṭile, aññe ca paṭipattidose saṅgaṇhāti. Bhagavā tumhākaṃ buddhasubuddhatā viya dhammasudhammatā, saṅghasuppaṭipatti ca dhammesu niṭṭhaṅgamanena sāvakapāramiñāṇe niṭṭhaṅgatattā mayhaṃ suṭṭhu vibhūtā supākaṭā jātāti dassento thero ‘‘svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno saṅghoti pasīdi’’nti avoca.

Kusaladhammadesanāvaṇṇanā

145. **Anuttarabhāvo**ti seṭṭhabhāvo. Anuttaro bhagavā yena guṇena, so anuttarabhāvo, taṃ **anuttariyaṃ.** Yasmā tassāpi guṇassa kiñci uttaritaraṃ natthi eva, tasmā vuttaṃ ‘‘sā tumhākaṃ desanā anuttarāti vadatī’’ti. **Kusalesu dhammesū**ti kusaladhammanimittaṃ. Nimittatthe hi etaṃ bhummaṃ, tasmā kusaladhammadesanāhetupi bhagavāva anuttaroti attho. **Bhūmiṃ dassento**ti visayaṃ dassento. Kusaladhammadesanāya hi kusalā dhammā visayo. **Vuttapade**ti ‘‘kusalesu dhammesū’’ti evaṃ vuttavākye, evaṃ vā vuttadhammakoṭṭhāse. ‘‘Pañcadhā’’ti kasmā vuttaṃ, nanu chekaṭṭhenapi kusalaṃ icchitabbaṃ ‘‘kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgāna’’ntiādīsūti (ma. ni. 2.87)? Saccametaṃ, so pana chekaṭṭho kosallasambhūtaṭṭheneva saṅgahitoti visuṃ na gahito. ‘‘Kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmaya’’nti (jā. 1.15.146; 2.22.2008) **jātake** āgatattā **‘‘jātakapariyāyaṃ patvā ārogyaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, gahapatayo, ime dhammā kusalā vā akusalā vā sāvajjā vā anavajjā vā’’tiādīsu suttapadesesu ‘‘kusalā’’ti vuttadhammā eva ‘‘anavajjā’’ti vuttāti āha **‘‘suttantapariyāyaṃ patvā anavajjaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭatī’’**ti. **Abhidhamme** ‘‘kosalla’’nti paññā āgatāti yonisomanasikārahetukassa kusalassa **kosallasammūtaṭṭho,** darathābhāvadīpanato **niddarathaṭṭho,** ‘‘kusalassa katattā upacitattā’’ti vatvā iṭṭhavipākaniddisanato **sukhavipākaṭṭho** ca abhidhammanayasiddhoti āha **‘‘abhidhamma…pe… vipākaṭṭhenā’’**ti. **Bāhitikasutte** (ma. ni. 2.358) bhagavato kāyasamācārādike vaṇṇentena dhammabhaṇḍāgārikena ‘‘yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo’’ti kusalo kāyasamācāro rañño pasenadissa vutto. Na hi bhagavato sukhavipākakammaṃ atthīti sabbasāvajjarahitā kāyasamācārādayo ‘‘kusalā’’ti vuttā, idha pana ‘‘kusalesu dhammesū’’ti bodhipakkhiyadhammā ‘‘kusalā’’ti vuttā, te ca samathavipassanā maggasampayuttā ekantena sukhavipākā evāti avajjarahitatāmattaṃ upādāya anavajjattho kusala-saddoti āha **‘‘imasmiṃ pana… pe… daṭṭhabba’’**nti. Evañca katvā ‘‘phalasatipaṭṭhānaṃ pana idha anadhippeta’’nti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti savipākasseva gahaṇanti katvā.

‘‘Cuddasavidhenā’’tiādi satipaṭṭhāne (dī. ni. 2.376; ma. ni. 1.109) vuttanayena veditabbaṃ. **Paggahaṭṭhenā**ti kusalapakkhassa paggaṇhanasabhāvena. **Kiccavasenā**ti anuppannākusalānuppādanādikiccavasena. Tato eva cassa catubbidhatā. **Ijjhanaṭṭhenā**ti nippajjanasabhāvena. Chandādayo eva iddhipādesu visiṭṭhasabhāvā, itare avisiṭṭhā, tesampi viseso chandādikatoti āha **‘‘chandādivasena nānāsabhāvā’’**ti.

Adhimokkhādisabhāvavasenāti pasādādhimokkhādisalakkhaṇavasena. **Upatthambhanaṭṭhenā**ti sampayuttadhammānaṃ upatthambhanakabhāvena. **Akampiyaṭṭhenā**ti paṭipakkhehi akampiyasabhāvena. **Salakkhaṇenā**ti adhimokkhādisabhāvena. **Niyyānaṭṭhenā**ti saṃkilesapakkhato, vaṭṭacārakato ca niggamanaṭṭhena. **Upaṭṭhānādinā**ti upaṭṭhānadhammavicayapaggahasampiyāyanapassambhanasamādhānaajjhupekkhanasaṅkhātena attano sabhāvena. **Hetuṭṭhenā**ti nibbānassa sampāpakahetubhāvena. **Dassanādinā**ti dassanābhiniropanapariggahasamuṭṭhāpanavodāpanapaggahupaṭṭhānasamādhānasaṅkhātena attano sabhāvena.

Sāsanassa pariyosānadassanatthanti sāsanaṃ nāma nippariyāyato sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. Tattha ye samathavipassanāsahagatā, te sāsanassa ādi, maggapariyāpannā majjhe, phalabhūtā pariyosānaṃ, taṃdassanatthaṃ. Tenāha **''sāsanassa hī''**tiādi.

Puna **etadānuttariyaṃ bhante**ti yathāraddhāya desanāya nigamanaṃ. Vuttasseva atthassa puna vacanañhi nigamanaṃ vuttaṃ. **Taṃ desana**nti taṃ kusalesu dhammesu desanāppakāraṃ, desanāvidhiṃ, desetabbañca, **sakalaṃ** vā sampuṇṇaṃ anavasesaṃ **abhijānāti** abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti, **asesaṃ abhijānanato** eva **uttari** upari **abhiññeyyaṃ natthi. Ito**ti bhagavatā abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivasena **puggalo vā** ayaṃ nāma yaṃ bhagavā na jānātīti idaṃ natthi na upalabbhati sabbasseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. **Kusalesu dhammesu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato uttaritaro natthi.**

Āyatanapaṇṇattidesanāvaṇṇanā

146. **Āyatanapaññāpanāsū**ti cakkhādīnaṃ, rūpādīnañca āyatanānaṃ sambodhanesu, tesaṃ ajjhattikabāhiravibhāgato, sabhāgavibhāgato, samudayato, atthaṅgamato, āhārato, ādīnavato, nissaraṇato ca desanāyanti attho.

Gabbhāvakkantidesanāvaṇṇanā

147. **Gabbhokkamanesū**ti gabbhabhāvena mātukucchiyaṃ avakkamanesu anuppavesesu, gabbhe vā mātukucchismiṃ avakkamanesu. **Pavisatī**ti paccayavasena tattha nibbattento pavisanto viya hotīti katvā vuttaṃ. **Ṭhātī**ti santānaṭṭhitiyā pavattati, tathābhūto ca tattha vasanto viya hotīti āha **''vasatī''**ti. **Pakatilokiyamanussānaṃ paṭhamā gabbhāvakkantī**ti pacuramanussānaṃ gabbhāvakkanti desanāvasena idha paṭhamā. **''Dutiyā gabbhāvakkantī''**tiādīsupi evaṃ yojanā veditabbā.

Alamevāti yuttameva.

Khipituṃ na sakkontīti tathā vātānaṃ anuppajjanameva vadati. **Sesa**nti puna ''etadānuttariya''tiādi pāṭhappadesaṃ vadati.

Ādesanavidhādesanāvaṇṇanā

148. Parassa cittaṃ ādisati etehīti **ādesanāni,** yathāupaṭṭhitanimittādīni, tāni eva aññamaññassa asaṃkiṇṇarūpena ṭhitattā **ādesanavidhā,** ādesanābhāgā, tāsu **ādesanavidhāsu.** Tenāha **''ādesanakoṭṭhāsesū''**ti. **Āgatanimittenā**ti yassa ādisati, tassa, attano ca upagatanimittena, nimittappattassa lābhālābhādiādisanavidhidassanassa pavattattā **''idaṃ nāma bhavissatī''**ti vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pana ''evampi te mano''tiādinā parassa cittādisanameva āgataṃ, taṃ nidassanamattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi ''idaṃ nāma bhavissatī''ti vuttasseva atthassa vibhāvanavasena vatthu āgataṃ. **Gatanimittaṃ** nāma gamananimittaṃ. **Ṭhitanimittaṃ** nāma attano samīpe ṭhānanimittaṃ, parassa gamanavasena, ṭhānavasena ca gahetabbanimittaṃ. **Manussānaṃ** paracittavidūnaṃ, itaresampi vā savanavasena parassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ **saddaṃ sutvā. Yakkhapisācādīna**nti hiṅkārayakkhānañceva kaṇṇapisācādipisācānaṃ, kumbhaṇḍanāgādīnañca.

Vitakkavipphāravasenāti vipphārikabhāvena pavattavitakkassa vasena. **Uppanna**nti tato samuṭṭhitaṃ. **Vippalapantāna**nti kassaci atthassa abodhanato virūpaṃ, vividhaṃ vā palapantānaṃ. **Suttapamattādīna**nti **ādi-**saddena vedanāṭṭakhittacittādīnaṃ saṅgaho. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘idaṃ vakkhāmi, evaṃ vakkhāmīti vitakkayato vitakkavipphārasaddo nāma uppajjatī’’ti (abhi. aṭṭha. 1.vacīkammadvārakathāpi) āgatattā jāgarantānaṃ pakatiyaṃ ṭhitānaṃ avippalapantānaṃ vitakkavipphārasaddo kadāci uppajjatīti viññāyati, yo loke ‘‘mantajappo’’ti vuccati. Yassa mahāaṭṭhakathāyaṃ asotaviññeyyatā vuttā. Tādisañhi sandhāya viññattisahajameva ‘‘jivhātālucalanādikaravitakkasamuṭṭhitaṃ sukhumasaddaṃ dibbasotena sutvā ādisatīti sutte vutta’’nti (dha. sa. mūlaṭī. vacīkammadvārakathāvaṇṇanā) **ānandācariyo** avoca. Vuttalakkhaṇo eva pana nātisukhumo attano, accāsannappadese ṭhitassa ca maṃsasotassāpi āpāthaṃ gacchatīti sakkā viññātuṃ. **Tassā**ti tassa puggalassa. **Tassa vasenā**ti tassa vitakkassa vasena. Evaṃ ayampi ādesanavidhā cetopariyañāṇavaseneva āgatāti veditabbā. Keci pana **‘‘tassa vasenā**ti tassa saddassa vasenā’’ti atthaṃ vadanti, taṃ ayuttaṃ. Na hi saddaggahaṇena taṃsamuṭṭhāpakacittaṃ gayhati, saddaggahaṇānusārenapi tadatthasseva gahaṇaṃ hoti, na cittassa. Eteneva yadeke **‘‘yaṃ vitakkayato**ti yamatthaṃ vitakkayato’’ti vatvā **‘‘tassa vasenā**ti tassa atthassa vasenā’’ti vaṇṇenti, tampi paṭikkhittaṃ.

Manasā saṅkharīyantīti **manosaṅkhārā,** vedanāsaññā. **Paṇihitā**ti purimaparibandhavinayena padhānabhāvena nihitā ṭhapitā. Tenāha **‘‘cittasaṅkhārā suṭṭhapitā’’**ti. Vitakkassa vitakkanaṃ nāma uppādanamevāti āha **‘‘pavattessatī’’**ti. ‘‘Pajānātī’’ti pubbe vuttapadasambandhadassanavasena āneti. **Āgamanenā**ti jhānassa āgamanaṭṭhānavasena. **Pubbabhāgenā**ti maggassa sabbapubbabhāgena vipassanārambhena. Ubhayaṃ petaṃ yo sayaṃ jhānalābhī, adhigatamaggo ca aññaṃ tadatthāya paṭipajjantaṃ disvā ‘‘ayaṃ iminā nīhārena paṭipajjanto addhā jhānaṃ labhissati, maggaṃ adhigamissatī’’ti abhiññāya vinā anumānavasena jānāti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tenāha **‘‘āgamanena jānāti nāmā’’**tiādi. **Anantarā**ti vuṭṭhitakālaṃ sandhāyāha. Tadā hi pavattavitakkapajānaneneva jhānassa hānabhāgiyatādivisesapajānanaṃ.

Kiṃ panidaṃ cetopariyañāṇaṃ parassa cittaṃ paricchijja jānantaṃ iddhicittabhāvato avisesato sabbesampi cittaṃ jānātīti? Noti dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha. **Na ariyāna**nti yena cittena te ariyā nāma jātā, taṃ lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhabhāvato. Yathā hi puthujjano sabbesampi ariyānaṃ lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhattā, evaṃ ariyopi heṭṭhimo uparimassa lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhattā eva. Yathā pana uparimo heṭṭhimaṃ phalasamāpattiṃ na samāpajjati, kiṃ evaṃ so tassa lokuttaracittaṃ na jānātīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘uparimo pana heṭṭhimassa jānātī’’**ti, paṭividdhattāti adhippāyo. ‘‘Uparimo heṭṭhimaṃ na samāpajjatī’’ti vatvā tattha kāraṇamāha **‘‘tesañhī’’**tiādi. **Tesa**nti ariyānaṃ. **Heṭṭhimā heṭṭhimā samāpatti** bhūmantarappattiyā paṭippassaddhikappā. Tenāha **‘‘tatrupapattiyeva hotī’’**ti, na uparibhūmipatti. Nimittādivasena ñātassa kadāci byabhicāropi siyā, na pana abhiññāñāṇena ñātassāti āha **‘‘ceto…pe… natthī’’**ti. ‘‘Taṃ bhagavā’’tiādi **sesaṃ** nāma.

Dassanasamāpattidesanāvaṇṇanā

149. **Brahmajāle**ti brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Ātappanti vīriyaṃ** ātappati kosajjaṃ sabbampi saṃkilesapakkhanti. Kusalavīriyasseva hettha gahaṇaṃ appamādādipadantarasannidhānato. **Padahitabbato**ti padahanato, bhāvanaṃ uddissa vāyamanatoti attho. **Anuyuñjitabbato**ti anuyuñjanato. Īdisānaṃ padānaṃ bahulaṃkattuvisayatāya icchitabbattā ātappapadassa viya itaresampi kattusādhanatā daṭṭhabbā. Paṭipattiyaṃ nappamajjati etenāti **appamādo,** satiavippavāso. Sammā manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro,** tathāpavatto kusalacittuppādo. Bhāvanānuyogameva tathā vadati. Desanākkamena **paṭhamā, dassanasamāpatti nāma** karajakāye paṭikkūlākārassa sammadeva dassanavasena pavattasamāpattibhāvato. **Nippariyāyenevā**ti vuttalakkhaṇadassanasamāpattisannissayattā, dassanamaggaphalabhāvato ca paṭhamasāmaññaphalaṃ pariyāyena vinā **dassanasamāpatti.**

Atikkamma chavimaṃsalohitaṃ aṭṭhiṃ paccavekkhatīti tāni apaccavekkhitvā aṭṭhimeva paccavekkhati. **Aṭṭhiārammaṇā dibbacakkhupādakajjhānasamāpattī**ti vuttanayena aṭṭhiārammaṇā dibbacakkhuadhiṭṭhānā paṭhamajjhānasamāpatti. Yo hi bhikkhu ālokakasiṇe catutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā adhigatadibbacakkhuñāṇo hutvā saviññāṇake kāye aṭṭhiṃ pariggahetvā tattha paṭikkūlamanasikāravasena paṭhamaṃ jhānaṃ nibbatteti, tassāyaṃ paṭhamajjhānasamāpatti **dutiyā dassanasamāpatti.** Tena vuttaṃ ‘‘aṭṭhi aṭṭhī’’tiādi. Yo panettha pāḷiyaṃ dvattiṃsākāramanasikāro vutto, so maggasodhanavasena vutto. Tattha vā kataparicayassa sukheneva vuttanayā aṭṭhipaccavekkhaṇā samijjhatīti. Tenevettha ‘‘imaṃ cevā’’ti **‘‘atikkamma cā’’**ti **ca**-saddo samuccayattho vutto. **Taṃ jhāna**nti yathāvuttaṃ paṭhamajjhānaṃ. **Aya**nti ayaṃ sakadāgāmiphalasamāpatti. Sātisayaṃ catusaccadassanāgamanato pariyāyena vinā mukhyā **dutiyā dassanasamāpatti. Yāva tatiyamaggā vattatīti āha** ‘‘khīṇāsavassa vasena catutthā dassanasamāpatti kathitā’’ti.

Pāḷiyaṃ **purisassa cā**ti **ca**-saddo byatireke, tena yathāvuttasamāpattidvayato vuccamānaṃyeva imassa visesaṃ joteti. Avicchedena pavattiyā sotasadisatāya viññāṇameva **viññāṇasotaṃ,** tadetaṃ viññāṇaṃ purimato anantarapaccayaṃ labhitvā pacchimassa anantarapaccayo hutvā pavattatīti ayaṃ assa sotāgatatāya sotasadisatā, tasmā pajānitabbabhāvena vuttaṃ ekameva cettha viññāṇaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ **‘‘viññāṇasotanti viññāṇamevā’’**ti vuttaṃ. **Dvīhipi bhāgehī**ti orabhāgaparabhāgehi. Idhaloko hissa orabhāgo, paraloko parabhāgo dvinnampi vasenetaṃ sambandhanti. Tenāha **‘‘idhaloke patiṭṭhita’’**ntiādi. Viññāṇassa khaṇe khaṇe bhijjantassa kāmaṃ natthi kassaci patiṭṭhitatā, taṇhāvasena pana taṃ ‘‘patiṭṭhita’’nti vuccatīti āha **‘‘chandarāgavasenā’’**ti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Kabaḷīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ viruḷhaṃ…pe… atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbattī’’tiādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7).

Kammanti kusalākusalakammaṃ, upayogavacanametaṃ. **Kammato upagacchanta**nti kammabhāvena upagacchantaṃ, viññāṇanti adhippāyo. Abhisaṅkhāraviññāṇañhi yena kammunā sahagataṃ, aññadatthu tabbhāvameva upagataṃ hutvā pavattati. **Idhaloke patiṭṭhitaṃ nāma** idha katūpacitakammabhāvūpagamanato. **Kammabhavaṃ ākaḍḍhanta**nti kammaviññāṇaṃ attanā sampayuttakammaṃ javāpetvā paṭisandhinibbattanena tadabhimukhaṃ ākaḍḍhantaṃ. Teneva paṭisandhinibbattanasāmatthiyena **paraloke patiṭṭhitaṃ nāma** attano phalassa tattha patiṭṭhāpanena. Keci pana ‘‘abhisaṅkhāraviññāṇaṃ parato vipākaṃ dātuṃ asamatthaṃ idhaloke patiṭṭhitaṃ nāma, dātuṃ samatthaṃ pana paraloke patiṭṭhitaṃ nāmā’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ ‘‘ubhayato abbocchinna’’nti vuttattā. Yañca tehi ‘‘paraloke patiṭṭhita’’nti vuttaṃ, taṃ idhalokepi patiṭṭhitameva. Na hi tassa idhaloke patiṭṭhitabhāvena vinā paraloke patiṭṭhitabhāvo sambhavati. **Sekkhaputhujjanānaṃ cetopariyañāṇa**nti sekkhānaṃ, puthujjanānañca cetaso paricchindanakañāṇaṃ. **Kathitaṃ** paricchinditabbassa cetaso chandarāgavasena patiṭṭhitabhāvajotanato.

Catutthāya dassanasamāpattiyā tatiyadassanasamāpattiyaṃ vuttappaṭikkhepena attho veditabbo.

Purimānaṃ dvinnaṃ samāpattīnaṃ pubbe samathavasena atthassa vuttattā idāni vipassanāvasena dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. **Niccalameva** pubbe vuttassa atthassa apanetabbato. Atthantaratthatāya dassiyamānāya padaṃ calitaṃ nāma hoti. **Aparo nayo**ti ettha paṭhamajjhānassa paṭhamadassanasamāpattibhāve apubbaṃ natthi. **Dutiyajjhānaṃ dutiyā**ti ettha pana ‘‘aṭṭhikavaṇṇakasiṇavasena paṭiladdhadutiyajjhānaṃ dutiyā dassanasamāpattī’’ti vadanti, tatiyajjhānampi tatheva paṭiladdhaṃ. Dassanasamāpattibhāvo pana yo bhikkhu ālokakasiṇe catutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā adhigatadibbacakkhuko hutvā saviññāṇake aṭṭhiṃ pariggahetvā tattha vaṇṇakasiṇavasena heṭṭhimāni tīṇi jhānāni nibbatteti, tassa. **Tatiyajjhānaṃ tatiyā** dassanasamāpatti adhiṭṭhānabhūtassa dibbacakkhuñāṇassa vasena. **Catutthajjhānaṃ catutthā**ti rūpāvacaracatutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā adhigatadibbacakkhuñāṇassa taṃ catutthajjhānaṃ catutthā dassanasamāpatti. Idhāpi sekkhaputhujjanānaṃ cetaso paricchindanena tatiyā dassanasamāpatti, arahato cittassa paricchindanena catutthā dassanasamāpatti veditabbā. Evañhesā atthavaṇṇanā pāḷiyā saṃsandeyya. **‘‘Paṭhamamaggo’’**tiādīsu aṭṭhiārammaṇapaṭhamajjhānapādako **paṭhamamaggo paṭhamā dassanasamāpatti.** Aṭṭhiārammaṇadutiyajjhānapādako **dutiyamaggo dutiyā** dassanasamāpatti. Paracittañāṇasahagatā catutthajjhānapādakā **tatiyacatutthamaggā tatiyacatutthadassanasamāpattiyo**ti. Purisassa viññāṇapajānanaṃ panettha asammohavasena daṭṭhabbaṃ.

Puggalapaṇṇattidesanāvaṇṇanā

150. **Puggalapaṇṇattīsū**ti puggalānaṃ paññāpanesu. Guṇavisesavasena aññamaññaṃ asaṅkarato ṭhapanesu. **Lokavohāravasenā**ti lokasammutivasena. Lokavohāro hesa, yadidaṃ ‘‘satto puggalo’’tiādi. Rūpādīsu sattavisattatāya **satto.** Tassa tassa sattanikāyassa pūraṇato galanato, maraṇavasena patanato ca **puggalo.** Santatiyā nayanato **naro.** Attabhāvassa posanato **poso. Evaṃ paññāpetabbāsu** voharitabbāsu. ‘‘Sabbametaṃ puggalo’’ti imissā sādhāraṇapaññattiyā vibhāvanavasena vuttaṃ, na idhādhippetaasādhāraṇapaññattiyā, tasmā **lokapaññattīsū**ti sattalokagatapaññattīsu. **Anuttaro hoti** anaññasādhāraṇattā tassa paññāpanassa.

Dvīhi bhāgehīti kāraṇe, nissakke cetaṃ puthuvacanaṃ, āvuttiādivasena cāyamattho veditabboti āha **‘‘arūpasamāpattiyā’’**tiādi, etena ‘‘samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttattā ubhatobhāgavimutto’’ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷanāgattheravādo,** ‘‘nāmakāyato, rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto’’ti evaṃ pavatto **tipiṭakamahādhammarakkhitattheravādo,** ‘‘samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimuttova maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttattā ubhatobhāgavimutto’’ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷābhayattheravādo** cāti imesaṃ tiṇṇampi theravādānaṃ ekajjhaṃ saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. **Vimutto**ti kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho. **Arūpasamāpattīna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Arahattappattaanāgāmino**ti bhūtapubbagatiyā vuttaṃ. Na hi arahattappatto anāgāmī nāma hoti. **Pāḷī**ti puggalapaññattipāḷi. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā**ti aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvā**ti dassanahetu. Na hi āsave paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā ‘‘disvā parikkhīṇā’’ti vuttā dassanāyattaparikkhīṇattā. Evañhi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyābhāvena vuttaṃ.

Paññāya visesato **muttoti paññāvimutto** anavasesato āsavānaṃ parikkhīṇattā. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva,** na tadekadesabhūtarūpajjhānapaṭikkhepavasena. Evañhi arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhapaṭikkhepo na hotīti siddhaṃ hoti. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti, na paññāvimuttoti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti phuṭṭhānaṃ anto **phuṭṭhanto,** phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo, accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ, phuṭṭhānantarakālameva sacchikātabbaṃ, sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘so jhānaphassa’’**ntiādi. **Ekacce āsavā**ti heṭṭhimamaggattayavajjhā āsavā. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato, nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**ti vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti attho. ‘‘Diṭṭhattā patto’’tipi pāṭho, tena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha **‘‘dukkhā saṅkhārā’’**tiādi. Paṭhamaphalato paṭṭhāya yāva aggamaggā diṭṭhippattoti āha **‘‘esopi kāyasakkhī viya chabbidho hotī’’**ti. **Idaṃ dukkha**nti ‘‘idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkha’’nti **yathābhūtaṃ pajānāti.** Yasmā idaṃ yāthāvasarasato pajānāti, pajānanto ca ṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe ‘‘dukkhasacca’’nti pajānāti. Taṇhaṃ pana idaṃ dukkhaṃ ito samudeti, tasmā **‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti.** Yasmā idaṃ dukkhañca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhanti vūpasamanti appavattiṃ gacchanti, tasmā taṃ **‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti.** Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena taṃ **‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti.** Ettāvatā nānakkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ **‘‘tathāgatappaveditā’’**tiādi vuttaṃ. **Tathāgatappaveditā**ti tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā viditā pākaṭā katā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontī**ti sudiṭṭhā honti. **Vocaritā**ti sucaritā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Aya**nti ayaṃ evarūpo **puggalo ‘‘diṭṭhippatto’’ti vuccati.**

Saddhāya vimuttoti saddahanavasena vimutto, etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevā**ti kāyasakkhimhi vuttanayeneva. **No ca kho yathā diṭṭhippattassā**ti yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṃ saddhāya vimuttassāti attho. Kiṃ pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena, akilamanto ca sakkoti vikkhambhetuṃ, saddhāvimutto dukkhena kilamanto vikkhambheti, tasmā diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Tenāha **‘‘etesu hī’’**tiādi.

Ārammaṇaṃ yāthāvato dhāreti avadhāretīti **dhammo,** paññā. **Paññāpubbaṅgama**nti paññāpadhānaṃ. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī,** paññaṃ sātisayaṃ pavattetīti attho. Paññā vā imaṃ puggalaṃ vāheti, nibbānābhimukhaṃ gametīti attho. **Saddhānusāri**niddesepi eseva nayo.

Tasmāti **visuddhimagge** (visuddhi. 2.770, 776) vuttattā, tato eva visuddhimagge, taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭī. 2.776) vuttanayenettha attho veditabbo.

Padhānadesanāvaṇṇanā

151. **Padahanavasenā**ti bhāvanānuyogavasena. **Satta bojjhaṅgā padhānāti vuttā** vivekanissitādibhāvena padahitabbato bhāvetabbato.

Paṭipadādesanāvaṇṇanā

152. **Dukkhena kasirena samādhiṃ uppādentassā**ti pubbabhāge āgamanakāle kicchena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā lokuttarasamādhiṃ uppādentassa. **Dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātaṃ ṭhānaṃ dandhaṃ saṇikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, sacchikarontassa pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkhaṇe uppannāpi **paññā** āgamanavasena ‘‘dukkhapaṭipadā dandhābhiññā nāmā’’ti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

Bhassasamācārādidesanāvaṇṇanā

153. **Bhassasamācāre**ti vacīsamācāre. **Ṭhito**ti yathāraddhaṃ taṃ avicchedavasena kathento. Tenāha **‘‘kathāmaggaṃ anupacchinditvā kathento’’**ti. **Musāvādūpasañhita**nti antarantarā pavattena musāvādena upasaṃhitaṃ. **Vibhūti** vuccati visuṃbhāvo, tattha niyuttanti vebhūtikaṃ, tadeva **vebhūtiyaṃ,** pesuññaṃ. Tenāha **‘‘bhedakaravāca’’**nti. Karaṇuttariyalakkhaṇato sārambhato jātāti **sārambhajā.** Tassā pavattiākāradassanatthaṃ **‘‘tvaṃ dussīlo’’**tiādi vuttaṃ. Bahiddhākathā amanāpā, manāpāpi parassa cittavighātāvahattā karaṇuttariyapakkhiyamevāti dassento **‘‘tuyha’’**ntiādimāha. **Vikkhepakathāpavatta**nti vikkhepakathāvasena pavattaṃ. **Jayapurekkhāro hutvā**ti attano jayaṃ purakkhatvā. Yaṃ kiñci na bhāsatīti yojanā. **‘‘Mantā’’ti vuccati paññā,** mantanaṃ jānananti katvā. **‘‘Mantā’’**ti idaṃ ‘‘mantetvā’’ti iminā samānatthaṃ nipātapadanti āha **‘‘upaparikkhitvā’’**ti.

Yuttakathamevāti attano, suṇantassa ca yuttarūpameva kathaṃ. **Hadaye nidahitabbayutta**nti atthasampattiyā, byañjanasampattiyā atthavedādipaṭilābhanimittattā citte ṭhapetabbaṃ, vimuttāyatanabhāvena manasi kātabbanti attho. Sabbaṅgasampannāpi vācā akāle bhāsitā abhājane bhāsitā viya na atthāvahāti āha **''yuttapattakālenā''**ti. Ayañca caturaṅgasamannāgatā subhāsitavācā saccasambodhāvahāditāya sattānaṃ mahiddhikā mahānisaṃsāti dassetuṃ **''evaṃ bhāsitā hī''**tiādi vuttaṃ.

Sīlācāreti sīle ca ācāre ca parisuddhasīle ceva parisuddhamanosamācāre ca. **Ṭhito**ti patiṭṭhahanto. Saccaṃ etassa atthīti **sacco**ti āha **''saccakatho''**ti. Esa nayo **saddho**ti etthāpi. Tenāha **''saddhāsampanno''**ti. ''Nanu ca heṭṭhā saccaṃ kathitamevā''ti kasmā vuttaṃ? Heṭṭhā hi vacīsamācāraṃ kathentena saccaṃ kathitaṃ, paṭipakkhapaṭikkhepavasena idha sīlaṃ kathentena taṃ paripuṇṇaṃ katvā dassetuṃ saccaṃ sarūpeneva kathitaṃ. ''Puggalādhiṭṭhānāya kathāya ārabbhantarañcetaṃ, tathāpi saccaṃ vatvā anantarameva saccassa kathanaṃ punaruttaṃ hotīti parassa codanāvasaro mā hotū''ti tattha parihāraṃ dātukāmo **''idha kasmā puna vutta''**nti āha. **Heṭṭhā vācāsaccaṃ kathitaṃ** caturaṅgasamannāgataṃ subhāsitavācaṃ dassentena. **Antamaso…pe… dassetuṃ idha vuttaṃ** ''evaṃ sīlaṃ suparisuddhaṃ hotī''ti. Imasmiṃ panatthe ''evaṃ parittakaṃ kho, rāhula, tesaṃ sāmaññaṃ, yesaṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā''tiādi nayappavattaṃ **rāhulovādasuttaṃ** dassetabbaṃ.

Guttā satikavāṭena pidahitā dvārā etenāti **guttadvāro**ti āha **''chasu indriyesū''**tiādi. Pariyesanapaṭiggaṇhanaparibhogavissajjanavasena bhojane mattaṃ jānātīti **bhojane mattaññū. Sama**nti avisamaṃ. Samacāritā hi kāyavisamādīni pahāya kāyasamādipūraṇaṃ. **Nisajjāyā**ti ettha **iti-**saddo ādiattho, tena ''āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī''ti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Bhāvanāya cittaparisodhanañhi jāgariyānuyogo, na niddāvinodanamattaṃ. **Nittandī**ti vigatathinamiddho. Sā pana nittanditā kāyālasiyavigamane pākaṭā hotīti vuttaṃ **''kāyālasiyavirahito''**ti. **''Āraddhavīriyo''**ti iminā duvidhopi vīriyārambho gahitoti taṃ vibhajitvā dassetuṃ **''kāyikavīriyenāpī''**tiādi vuttaṃ. Saṅgamma gaṇavihāro sahavāso **saṅgaṇikā,** sā pana kilesehipi evaṃ hotīti tato visesetuṃ **''gaṇasaṅgaṇika''**nti vuttaṃ. Gaṇena saṅgaṇikaṃ gaṇasaṅgaṇikanti. **Ārambhavatthuvasenā**ti anadhigatavisesādhigamakāraṇavasena **ekavihārī,** na kevalaṃ ekībhāvavasena. **Kilesasaṅgaṇika**nti kilesasahitacittataṃ. **Yathā tathā**ti vipassanāvasena, paṭisaṅkhānavasena vā. Samathavasena **ārammaṇūpanijjhānaṃ.** Vipassanāvasena **lakkhaṇūpanijjhānaṃ.**

Kalyāṇapaṭibhānoti sundarapaṭibhāno, sā panassa paṭibhānasampadā vacanacāturiyasahitāva icchitāti āha **''vākkaraṇa…pe… sampanno cā''**ti. ''Paṭibhāna''nti hi ñāṇampi vuccati ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi. Tattha atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ paṭibhānamassāti **yuttapaṭibhāno.** Pucchitānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthatāya no muttapaṭibhānaṃ assāti **no muttapaṭibhāno.** Idha pana vikiṇṇavāco muttapaṭibhāno adhippetoti adhippāyena **''sīlasamācārasmiñhi ṭhitabhikkhu muttapaṭibhāno na hotī''**ti vuttaṃ. **Gamanasamatthāyā**ti assutaṃ dhammaṃ gametuṃ samatthāya. **Dhāraṇasamatthāyā**ti sātisayaṃ sativīriyasahitatāya yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ dhāretuṃ samatthāya. Munanato anuminanato **mutīti** anumāna **paññāya nāmaṃ. Tīhi padehī**ti ''gatimā dhitimā mutimā''ti tīhi padehi. **Heṭṭhā**ti heṭṭhā ''āraddhavīriyo''ti vuttaṭṭhāne. **Idhā**ti ''dhitimā''ti vuttaṭṭhāne. Vīriyampi heṭṭhā guṇabhūtaṃ gahitanti vuttovāyamattho. **Heṭṭhā**ti ''jāgariyānuyogamanuyutto, jhāyī''ti ettha **vipassanāpaññā kathitā. Idhā**ti ''dhitimā mutimā''ti ettha **buddhavacanagaṇhanapaññā** kathitā karaṇapubbāparakosallapaññādīpanato. Kilesakāmopi vatthukāmo viya yathāpavatto assādīyatīti vuttaṃ **''vatthukāmakilesakāmesu agiddho''**ti.

Anusāsanavidhādesanādivaṇṇanā

154. **Attano upāyamanasikārenā**ti attani sambhūtena pathamanasikārena bhāvanāmanasikārena. **Paṭipajjamāno**ti visuddhiṃ paṭipajjamāno.

155. **Kilesavimuttiñāṇ**eti kilesappahānajānane.

156. **Pariyādiyamāno**ti paricchijja gaṇhantoti attho. **Suddhakkhandheyeva anussarati** nāmagottaṃ pariyādiyituṃ asakkonto. Vuttamevatthaṃ vivarituṃ **‘‘eko hī’’**tiādi vuttaṃ. **Sakkoti** pariyādiyituṃ. **Asakkontassa vasena gahitaṃ,** ‘‘amutrāsiṃ evaṃnāmo’’tiādi vuttanti attho. **Asakkontassā**ti ca ārohane asakkontassa, orohane pana ñāṇassa thirabhūtattā. Tenāha **‘‘suddhakkhandheyeva anussaranto’’**tiādi. **Eta**nti pubbāparavirodhaṃ. **Na sallakkhesi** diṭṭhābhinivesena kuṇṭhañāṇattā. Tenāha **‘‘diṭṭhigatikattā’’**ti. **Ṭhāna**nti ekasmiṃ pakkhe avaṭṭhānaṃ. **Niyamo**ti vādaniyamo paṭiniyatavādatā. Tenāha **‘‘imaṃ gahetvā’’**tiādi.

157. **Piṇḍagaṇanāyā**ti ‘‘ekaṃ dve’’tiādinā agaṇetvā saṅkalanapaduppādanādinā piṇḍanavasena gaṇanāya. **Acchiddakavasenā**ti avicchindakagaṇanāvasena gaṇanā kamagaṇanaṃ muñcitvā ‘‘imasmiṃ rukkhe ettakāni paṇṇānī’’ti vā ‘‘imasmiṃ jalāsaye ettakāni udakāḷhakānī’’ti vā evaṃ gaṇetabbassa ekajjhampi piṇḍetvā gaṇanā. Kamagaṇanā hi antarantarā vicchijja pavattiyā pacchindikā. Sā panesā gaṇanā savanantaraṃ anapekkhitvā manasāva gaṇetabbato **‘‘manogaṇanā’’**tipi vuccatīti āha **‘‘manogaṇanāyā’’**ti. **Piṇḍagaṇanameva dasseti,** na vibhāgagaṇanaṃ. **Saṅkhātuṃ na sakkā** aññehi asaṅkhyeyyābhāvato. Paññāpāramiyā pūritabhāvaṃ dassento itarāsaṃ pūraṇena vinā tassā pūraṇaṃ natthīti **‘‘dasannaṃ pāramīnaṃ pūritattā’’**ti āha. Tenāha **‘‘sabbaññutaññāṇassa suppaṭividdhattā’’**ti. **Ettakanti dassethāti dīpeti** thero. Yaṃ pana pāḷiyaṃ ‘‘sākāraṃ sauddesaṃ anussaratī’’ti vuttaṃ, taṃ tassa anussaraṇamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na āyuno vassādigaṇanāya paricchindanaṃ tassa avisayabhāvato.

158. **Tumhākaṃ sammāsambuddhānaṃ yeva anuttarā** anaññasādhāraṇattā. Idāni tassā desanāya majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya vibhāgābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘atītabuddhāpī’’**tiādi vuttaṃ. **Imināpi kāraṇenā**ti anuttarabhāvena, aññehi buddhehi ekasadisabhāvena ca.

159. Āsavānaṃ ārammaṇabhāvūpagamanena **sāsavā.** Upecca ādhīyantīti **upādhī,** dosāropanāni, saha upādhīhīti **saupādhikā.** Anariyiddhiyañhi attano cittadosena ekacce upārambhaṃ dadanti, svāyamattho **kevaṭṭasuttena** dīpetabbo. **No ‘‘ariyā’’ti vuccati** sāsavabhāvato. Niddosehi khīṇāsavehi pavattetabbato **niddosā** dosehi saha appavattanato. Tato eva **anupārambhā.** Ariyānaṃ iddhīti **ariyiddhīti vuccati.**

Appaṭikkūlasaññīti iṭṭhasaññī iṭṭhākārena pavattacitto. **Paṭikkūle**ti amanuññe aniṭṭhe. **Dhātusañña**nti ‘‘dhātuyo’’ti saññaṃ. **Upasaṃharatī**ti upaneti pavatteti. **Aniṭṭhasmiṃ vatthusmi**nti aniṭṭhe sattasaññite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatī**ti mettaṃ hitesitaṃ upasaṃharanto sabbatthakameva taṃ tattha pharati. **Dhātuto vā upasaṃharatī**ti dhammasabhāvacintanena dhātuso, paccavekkhaṇāya dhātumanasikāraṃ vā tattha pavatteti. **Appaṭikkūle satte** ñātimittādike yāthāvato dhammasabhāvacintanena aniccasaññāya visabhāgabhūte ‘‘kesādi asucikoṭṭhāsamevā’’ti **asubhasaññaṃ pharati** asubhamanasikāraṃ pavatteti. **Chaḷaṅgupekkhāyā**ti iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanalakkhaṇāya chasu dvāresu pavattanato ‘‘chaḷaṅgupekkhāyā’’ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya.

Taṃ desananti taṃ dvīsu iddhividhāsu desanappakāraṃ desanāvidhiṃ. **Asesaṃ sakala**nti asesaṃ niravasesaṃ sampuṇṇaṃ abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti. **Asesaṃ abhijānato** tato **uttari abhiññeyyaṃ natthi. Ito**ti bhagavato abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivasena **puggalo vā ayaṃ nāma yaṃ bhagavā na jānātīti idaṃ natthi** na upalabbhati sabbasseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. Dvīsu **iddhividhāsu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato uttaritaro natthi. Imināpī**ti **pi**-saddo na kevalaṃ vuttatthasamuccayattho, atha kho avuttatthasamuccayatthopi daṭṭhabbo. Yaṃ taṃ bhantetiādināpi hi bhagavato guṇadassanaṃ tasseva pasādassa kāraṇavibhāvanaṃ.

Aññathāsatthuguṇadassanādivaṇṇanā

160. Pubbe ‘‘etadānuttariyaṃ bhante’’tiādinā yathāvuttabuddhaguṇā dassitā, tato añño evāyaṃ pakāro ‘‘yaṃ taṃ bhante’’tiādinā āraddhoti āha **‘‘aparenāpi ākārenā’’**ti. Buddhānaṃ sammāsambodhiyā saddahanato visesato **saddhā kulaputtā nāma bodhisattā,** mahābodhisattāti adhippāyo. Te hi mahābhinīhārato paṭṭhāya mahābodhiyaṃ sattā āsattā laggā niyatabhāvūpagamanena kenaci asaṃhāriyabhāvato. Yato nesaṃ na kathañci tattha saddhāya aññathattaṃ hoti, eteneva tesaṃ kammaphalaṃ saddhāyapi aññathattābhāvo dīpito daṭṭhabbo. **Tasmā**ti yasmā atisayavacanicchāvasena, ‘‘anuppattaṃ taṃ bhagavatā’’ti saddantarasannidhānena ca visiṭṭhavisayaṃ ‘‘saddhena kulaputtenā’’ti idaṃ padaṃ, tasmā. Lokuttaradhammasamadhigamamūlakattā sabbabuddhaguṇasamadhigamassa ‘‘nava lokuttaradhammā’’ti vuttaṃ. **‘‘Āraddhavīriyenā’’tiādīsu** samāsapadesu **‘‘vīriyaṃ thāmo’’tiādīni** avayavapadāni. **Ādi-**saddena parakkamapadaṃ saṅgaṇhāti, na dhorayhapadaṃ. Na hi taṃ vīriyavevacanaṃ, atha kho vīriyavantavācakaṃ. Dhurāya niyuttoti hi **dhorayho.** Tenāha ‘‘taṃ dhuraṃ vahanasamatthena mahāpurisenā’’ti. **Paggahitavīriyenā**ti asithilavīriyena. **Thiravīriyenā**ti ussoḷhībhāvūpagamanena thirabhāvappattavīriyena. **Asamadhurehī**ti anaññasādhāraṇadhurehi. Paresaṃ asayhasahanā hi lokanāthā. **Taṃ sabbaṃ** acinteyyāparimeyyabhedaṃ buddhānaṃ guṇajātaṃ. Pāramitā, buddhaguṇā, veneyyasattāti yasmā idaṃ tayaṃ sabbesampi buddhānaṃ samānameva, tasmā āha **‘‘atītānāgata…pe… ūno natthī’’**ti.

Kāmasukhallikānuyoganti kāmasukhe allīnā hutvā anuyuñjanaṃ. **Ko jānāti paralokaṃ** ‘‘atthī’’ti, ettha ‘‘ko ekavisayoyaṃ indriyagocaro’’ti evaṃdiṭṭhi hutvāti adhippāyo. **Sukho**ti iṭṭho sukhāvaho. **Paribbājikāyā**ti tāpasaparibbājikāya taruṇiyā. **Mudukāyā**ti sukhumālāya. **Lomasāyā**ti taruṇamudulomavatiyā. **Moḷibandhāhī**ti moḷiṃ katvā bandhakesāhi. **Paricārentī**ti attano pāricārikaṃ karonti, indriyāni vā tattha parito cārenti. **Lāmaka**nti paṭikiliṭṭhaṃ. **Gāmavāsīnaṃ** bālānaṃ **dhammaṃ.** Puthujjanānamidanti **pothujjanikaṃ.** Yathā pana taṃ ‘‘puthujjanānamida’’nti vattabbataṃ labhati, taṃ dassetuṃ **‘‘puthujjanehi sevitabba’’**nti āha. Anariyehi sevitabbanti vā **anariyaṃ.** Yasmā pana niddosattho ariyattho, tasmā **‘‘anariyanti na niddosa’’**nti vuttaṃ. **Anatthasaṃyutta**nti diṭṭhadhammikasamparāyikādivividhavipulānatthasañhitaṃ. **Attakilamathānuyoga**nti attano kilamathassa khedanassa anuyuñjanaṃ. Dukkhaṃ etassa atthīti **dukkhaṃ.** Dukkhamanaṃ etassāti **dukkhamaṃ.**

Ābhicetasikānanti **abhiceto** vuccati abhikkantaṃ visuddhaṃ cittaṃ, adhicittaṃ vā, tasmiṃ abhicetasi jātānīti ābhicetasikāni, abhicetosannissitāni vā. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ, **diṭṭhadhammo** vuccati paccakkho attabhāvo, tattha sukhavihārabhūtānanti attho, rūpāvacarajhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiṃyeva attabhāve asaṃkiliṭṭhaṃ nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā ‘‘diṭṭhadhammasukhavihārānī’’ti vuccantīti. **Kathitā** ‘‘diṭṭhadhammasukhavihāro’’ti sappītikattā, lokuttaravipākasukhumasañhitattā ca. **Saha maggena vipassanāpādakajjhānaṃ** kathitaṃ ‘‘cattārome cunda sukhallikānuyogā ekantanibbidāyā’’tiādinā (dī. ni. 3.184) **catutthajjhānikaphalasamāpattī**ti catutthajjhānikā phalasamāpatti diṭṭhadhammasukhavihārabhāvena kathitā. Cattāri rūpāvacarāni **‘‘diṭṭhadhammasukhavihārajjhānānī’’**ti **kathitānī**ti attho. **Nikāmalābhī**ti nikāmena lābhī attano icchāvasena lābhī. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti attho. Tenāha **‘‘yathākāmalābhī’’**ti. **Adukkhalābhī**ti sukheneva paccanīkadhammānaṃ samucchinnattā samāpajjituṃ samattho. **Akasiralābhī**ti akasirānaṃ vipulānaṃ lābhī, yathāparicchedeneva vuṭṭhātuṃ samattho. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ. Ekacco tathā samāpajjituṃ sakkoti, pāribandhake pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāribandhake ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nāḷikayantaṃ viya yathāparicchede vuṭṭhātuṃ. Bhagavā pana sabbaso samucchinnapāribandhakattā vasibhāvassa sammadeva samadhigatattā sabbametaṃ sammadeva sakkoti.

Anuyogadānappakāravaṇṇanā

161. **Dasasahassilokadhātuyā**ti imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitāya dasasahassilokadhātuyā. Jātikhettabhāvena hi taṃ ekajjhaṃ gahetvā ‘‘ekissā lokadhātuyā’’ti vuttaṃ, tattakāya eva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. ‘‘Pariggahavasenā’’ti keci. Sabbesampi buddhānaṃ tattakaṃ eva jātikhettaṃ. ‘‘Tannivāsīnaṃyeva ca devānaṃ dhammābhisamayo’’ti vadanti. Pakampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhamaṭṭhānaṃ **jātikhettaṃ.** Saraseneva āṇāpavattanaṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ.** Buddhañāṇassa visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ. Okkamanādīnaṃ** channameva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinīhārādikālepi tassa pakampanalabbhanato. **Āṇākhettaṃ nāma,** yaṃ ekaccaṃ saṃvaṭṭati, vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** tannivāsidevatānaṃ sirasā sampaṭicchanena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena. ‘‘Yāvatā pana ākaṅkheyyā’’ti (a. ni. 3.81) vacanato tato parampi āṇā pavatteyyeva.

Nuppajjantīti pana atthīti ‘‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī’’ti (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405) imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā, imasmiṃyeva sutte ‘‘kiṃ panāvuso, sāriputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiya’’nti (dī. ni. 3.161) evaṃ puṭṭho ‘‘ahaṃ bhante noti vadeyya’’nti (dī. ni. 3.161) vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā’’ti (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.129; a. ni. 1.277; netti. 57; mi. pa. 5.1.1) imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti? Carimabhave paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānanti dassento **‘‘tattha bodhipallaṅke’’**tiādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyā**ti paṭilomakkamena vadati. **Khettapariggaho katova** hoti ‘‘idaṃ buddhānaṃ jātikhetta’’nti. Kena pana pariggaho kato? Uppajjamānena bodhisattena. **Parinibbānato paṭṭhāyā**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantare**ti carimabhave bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ, dhātuparinibbānanti imehi dvīhi paricchinne etasmiṃ antare.

Tipiṭakaantaradhānakathāvaṇṇanā

‘‘Na nivāritā’’ti vatvā tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘tīṇi hī’’**tiādi vuttaṃ. Paṭipattiantaradhānena sāsanassa osakkitattā aparassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadā**ti paṭivedhāvahā pubbabhāgapaṭipadā.

‘‘Pariyatti pamāṇa’’nti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. Tayidaṃ hīnaṃ nidassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Niyyānikadhammassa hi ṭhitiṃ dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti ‘‘yo pana bhikkhū’’tiādi (pārā. 39, 44; pāci. 45) nayappavattāya sikkhāpadapāḷimātikāya antarahitāya. Nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhe, pabbajjāupasampadākammesu ca **sāsanaṃ tiṭṭhati.** Yathā vā pātimokkhe dharante eva pabbajjā upasampadā ca, evaṃ sati eva tadubhaye pātimokkhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato. Tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanassa ṭhitihetūti āha **‘‘pātimokkhapabbajjāupasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhatī’’**ti. Yasmā vā upasampadādhīnaṃ pātimokkhaṃ anupasampannassa anicchitattā, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe, taṃ siddhiyā siddhāsu pabbajjupasampadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. **Osakkitaṃ nāmā**ti pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti, pacchimakapaṭivedhato paraṃ paṭivedhasāsanaṃ, pacchimakasīlabhedato paraṃ paṭipattisāsanaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Sāsanaantarahitavaṇṇanā

Etena kāmaṃ ‘‘sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇa’’nti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati sā appatiṭṭhā hoti paṭivedho viya, tasmā paṭipattiantaradhānaṃ sāsanosakkanassa visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanosakkanaṃ dhātuparinibbānosānanti dassetuṃ **‘‘tīṇi parinibbānānī’’**tiādi vuttaṃ. **Dhātūnaṃ sannipātanādi** buddhānaṃ adhiṭṭhānenevāti veditabbaṃ.

Tāti rasmiyo. **Kāruñña**nti paridevanakāruññaṃ. Jambudīpe, dīpantaresu, devanāgabrahmalokesu ca vippakiritvā ṭhitānaṃ dhātūnaṃ mahābodhipallaṅkaṭṭhāne ekajjhaṃ sannipātanaṃ, rasmivissajjanaṃ, tattha tejodhātuyā uṭṭhānaṃ, ekajālibhāvo cāti sabbametaṃ satthu adhiṭṭhānavasenevāti veditabbaṃ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesaṃ desanāpi ekarasā evāti āha **''desanāya ca visesābhāvato''**ti, etena ca anacchariyattameva sādheti. **''Vivādabhāvato''**ti etena vivādābhāvatthaṃ dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe (mi. pa. 5.1.1). **Ekuddeso**ti eko ekavidho abhinno uddeso. Sesapadesupi eseva nayo.

Ekaṃ eva buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī,** etena evaṃsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyaṃ buddhaguṇaṃ dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi dhammānaṃ sabhāvaviseso na sakkā nivāretunti. ''Na dhāreyyā''ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyehi pakāsento **''caleyyā''**tiādimāha. Tattha **caleyyā**ti paripphandeyya. **Kampeyyā**ti pavedheyya. **Nameyyā**ti ekapassena natā bhaveyya. **Oṇameyyā**ti osīdeyya. **Vinameyyā**ti vividhā ito cito ca nameyya. **Vikireyyā**ti vātena bhusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyā**ti vinasseyya. **Viddhaṃseyyā**ti sabbaso viddhastā bhaveyya. Tathābhūtā ca na katthaci tiṭṭheyyāti āha **''na ṭhānaṃ upagaccheyyā''**ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento **''yathā mahārājā''**tiādimāha. Tattha **samupādikā**ti samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃgāminīti attho. **Vaṇṇenā**ti saṇṭhānena. **Pamāṇenā**ti ārohena. **Kisathūlenā**ti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho. **Dvinnampī**ti dvepi, dvinnampi vā sarīrabhāraṃ.

Chādentanti rocentaṃruciṃ uppādentaṃ. **Tandīkato**ti tena bhojanena tandībhūto. **Anoṇamitadaṇḍajāto**ti yāvadatthabhojanena oṇamituṃ asamatthatāya anoṇamitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhuttovā**ti ekaṃ vaḍḍhitakaṃ bhuttamattova **mareyyā**ti. **Atidhammabhārenā**ti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya, sakiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ, abhimatañca lokena; taṃ attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhamevaṃ dhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅginaṃ dhārento, abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavicalanassa kāraṇaṃ hotīti dassento **''idha mahārāja dve sakaṭā''**tiādimāha, eteneva tathāgatassa mātukucchiokkamanādikāle pathavikampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekassā**ti ekasmā, **ekassa** vā sakaṭassa **ratanaṃ** tasmā **sakaṭato gahetvā**ti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, kathitanti attho.

Aggoti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatikāti sabhāvabhūtā akittimā pakatikā. **Kāraṇamahantattā**ti kāraṇānaṃ mahantatāya, mahantehi buddhakaradhammehi pāramisaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. **Pathavi**ādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca **sakka**bhāvādayo attano attano visaye ekekāva, evaṃ **sammāsambuddhopi** mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyamevaṃ ''ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hotī''ti vadanto ''ekissā lokadhātuyā''ti vuttalokadhātuto aññesupi cakkavāḷesu aparassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

''Sammukhā meta''ntiādinā pavattitaṃ attano byākaraṇaṃ aviparītatthatāya satthari pasāduppādanena sammāpaṭipajjamānassa anukkamena lokuttaradhammāvahampi hotīti āha **''dhammassa…pe… paṭipada''**nti. Vādassa anupatanaṃ anuppavatti **vādānupāto**ti āha

‘‘vādoyevā’’ti.

Acchariyaabbhutavaṇṇanā

162. **Udāyī**ti nāmaṃ, mahāsarīratāya pana thero **mahāudāyī**ti paññāyittha, yassa vasena vinaye nisīdanassa dasā anuññātā. **Pañcavaṇṇā**ti khuddikādibhedato pañcappakārā. Pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi atibyāpitadeho **‘‘nirantaraṃ pītiyā phuṭasarīro’’**ti vutto, tato evassā pariyāyato pharaṇalakkhaṇampi vuttaṃ. **Appa**-saddo ‘‘appakasirenevā’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.101; 5.158; a. ni. 7.71) viya idha abhāvatthoti āha **‘‘appicchatāti nittaṇhatā’’**ti. **Tīhākārehī**ti yathālābhayathābalayathāsāruppappakārehi.

Na na katheti kathetiyeva. **Cīvarādihetu**nti cīvaruppādādihetubhūtaṃ payuttakathaṃ **na katheti. Veneyyavasenā**ti vinetabbapuggalavasena. **Katheti** ‘‘evamayaṃ vinayaṃ upagacchatī’’ti. ‘‘Sabbābhibhū sabbavidūhamasmī’’tiādikā (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; dha. pa. 353) **gāthāpi** ‘‘dasabalasamannāgato, bhikkhave, tathāgato’’tiādikā (saṃ. ni. 2.21, 22) **suttantāpi.**

163. **Abhikkhaṇa**nti abhiṇhaṃ. **Niggāthakattā,** pucchanavissajjanavasena pavattitattā ca **‘‘veyyākaraṇa’’nti vuttaṃ**. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ evāti.

Sampasādanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

6. Pāsādikasuttavaṇṇanā

Nigaṇṭhanāṭaputtakālaṅkiriyavaṇṇanā

164. Lakkhassa saravedhaṃ avirajjhitvāna vijjhanavidhiṃ jānantīti **vedhaññā.** Tenāha **‘‘dhanumhi katasikkhā’’**ti. **Sippaṃ uggahaṇatthāyāti** dhanusippādisippassa uggahaṇatthāya. Majjhimena pamāṇena sarapātayogyatāvasena katattā **dīghapāsādo.**

Sampati kālaṃ katoti acirakālaṃ kato. **Dvedhikajātā**ti jātadvedhikā sañjātabhedā. **Dvejjhajātā**ti duvidhabhāvappattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanaṃ,** viruddhacittaṃ. **Ta**nti bhaṇḍanaṃ. ‘‘Idaṃ nahānādi na kattabba’’nti paññattavattaṃ **paṇṇatti. Dhammavinaya**nti pāvacanaṃ siddhantaṃ. **Vijjhantā** mukhasattīhi. **Sahitaṃ me**ti mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ pubbāparasambandhaṃ atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ. Tenāha **‘‘atthasaṃhita’’**nti. **Adhiciṇṇa**nti āciṇṇaṃ. **Viparāvatta**nti virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūsitanti attho. Tenāha **‘‘cirakālavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivatta’’**nti. **Pariyesamāno vicara** tattha gantvā sikkhāti attho. **Sace sakkosi,** idāniyeva mayā veṭhitaṃ dosaṃ nibbeṭhehi. **Maraṇamevā**ti aññamaññaghātanavasena maraṇameva. Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā,** te pana tassa sissāti āha **‘‘antevāsikesū’’**ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ **paṭivānaṃ,** taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā.** Tenāha **‘‘nivattanasabhāvā’’**ti. **Kathanaṃ** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanaṃ** hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Tenāha **‘‘duppavediteti duviññāpite’’**ti. Na upasamāya saṃvattatīti **anupasamasaṃvattanaṃ,** tadeva **anupasamasaṃvattanikaṃ,** tasmiṃ. Samussitaṃ hutvā patiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ,** patiṭṭhāti āha **‘‘bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe’’**ti, **thūpo**ti vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo aññe dhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena, so nigaṇṭhassa samaye. Kehici abhinnasammatopi bhinno vinaṭṭho eva sabbena sabbaṃ abhāvatoti so **bhinnathūpo,** so eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ **paṭisaraṇaṃ,** tamettha natthīti **appaṭisaraṇo**, tasmiṃ bhinnathūpe appaṭisaraṇeti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ. **Nānānīhārenā**ti nānākārena.

165. **Tatheva samudācariṃsu** bhūtapubbagatiyā. **Sāmākāna**nti sāmākadhaññānaṃ.

‘‘Yenassa upajjhāyo’’ti vatvā yathāssa āyasmato cundassa dhammabhaṇḍāgāriko upajjhāyo ahosi, taṃ vitthārena dassetuṃ **‘‘buddhakāle kirā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **buddhakāle**ti bhūtakathanametaṃ, na visesanaṃ. Satthu parinibbānato puretarameva hi dhammasenāpati parinibbuto.

Dhammaratanapūjāvaṇṇanā

Saddhivihārikaṃ adāsīti saddhivihārikaṃ katvā adāsi.

Kathāya mūlanti bhagavato santikā labhitabbadhammakathāya kāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpetī**ti uṭṭhāpeti, dāliddiyapaṅkato uddharatīti adhippāyo. **Sandhama**nti sammadeva dhamanto. Ekekasmiṃ pahāreyeva tayo tayo vāre katvā **divā navavāre rattiṃ navavāre. Upaṭṭhānameva gacchati** buddhupaṭṭhānavasena, pañhāpucchanādivasena pana antarantarāpi gacchateva, gacchanto ca **divasassa…pe… gacchati.** Ñātuṃ icchitassa atthassa uddharaṇabhāvato pañhova **pañhuddhāro,** taṃ **gahetvāva gacchati** attano mahāpaññatāya, satthu ca dhammadesanāyaṃ akilāsubhāvato.

Asammāsambuddhappaveditadhammavinayavaṇṇanā

166. **Ārocitepi** tasmiṃ atthe. **Sāmiko** hoti, tassa sāmikabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘sova tassā ādimajjhapariyosānaṃ jānātī’’**ti āha. **Eva**nti vacanasampaṭicchanaṃ. Cundattherena hi ānītaṃ kathāpābhataṃ bhagavā sampaṭicchanto **‘‘eva’’**nti āha. **‘‘Eva’’**nti durakkhāte dhammavinaye sāvakānaṃ dvedhikādibhāvena viharaṇakiriyāparāmasanañhetaṃ.

Yasmā …pe… pākaṭaṃ hoti byatirekamukhena ca neyyassa atthassa vibhūtabhāvāpattito. Atha vā **yasmā…pe… pākaṭaṃ hoti** dosesu ādīnavadassanena tappaṭipakkhesu guṇesu ānisaṃsassa vibhūtabhāvāpattito. **Vokkammā**ti apasakketvā. Āmeḍitalopena cāyaṃ niddeso, vokkamma vokkammāti vuttaṃ hoti, tena tassa vokkamanassa antarantarāti ayamattho labbhatīti āha **‘‘na nirantara’’**ntiādi. **Dhammānudhammapaṭipattiādayo**ti tena satthārā vuttamuttidhammassa anudhammaṃ appaṭipajjanādayo. **Ādi**-saddena pāḷiyaṃ āgatā asāmīcipaṭipadādayo ca saṅgayhanti. **Manussattampī**ti **pi**-saddena ‘‘vicāraṇapaññāya asambhavo, dosesu anabhinivesitā, asandiṭṭhiparāmāsitā’’ti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. ‘‘Tathā eva’’nti padehi yathākkamaṃ pakārassa kāmaṃ tirokkhatā, paccakkhatā vuccati, tathāpi yathā ‘‘tathā paṭipajjatū’’ti padena paṭipajjanākāro niyametvā vihito, tathā ‘‘evaṃ paṭipajjatū’’ti imināpīti idaṃ tassa atthadassanabhāvena vuttaṃ. **Samādapitattā** micchāpaṭipadāya **apuññaṃ pasavati.**

167. Ñāyati muttidhammo etenāti **ñāyo,** tena satthārā vutto dhammānudhammo, taṃ paṭipannoti **ñāyappaṭipanno,** so pana yasmā tassa muttidhammassa adhigame kāraṇasammato, tasmā vuttaṃ **‘‘kāraṇappaṭipanno’’**ti. **Nipphādessatī**ti sādhessati, siddhiṃ gamissatīti vuttaṃ hoti. **Dukkhanibbattaka**nti sampati, āyatiñca dukkhassa nibbattakaṃ. **Vīriyaṃ karoti** micchāpaṭipannattā.

Sammāsambuddhappaveditadhammavinayādivaṇṇanā

168. **Niyyātī**ti vattati, saṃvattatīti vā attho.

170. Idha sāvakassa sammāpaṭipattiyā ekantikaapassayadassanatthaṃ satthu sammāsambuddhatā, dhammassa ca svākkhātatā kittitāti **‘‘sammāpaṭipannassa kulaputtassa pasaṃsaṃ dassetvā’’**ti vuttaṃ. Evañhi imissā desanāya saṃkilesabhāgiyabhāvena uṭṭhitāya vodānabhāgiyabhāvena yathānusandhinā pavatti dīpitā hoti. **Abodhitatthā**ti appaveditatthā, paramatthaṃ catutthasaccapaṭivedhaṃ apāpitāti attho. Pāḷiyaṃ ‘‘assā’’ti padaṃ ‘‘sāvakā saddhamme’’ti dvīhi padehi yojetabbaṃ ‘‘assa sammāsambuddhassa sāvakā, assa saddhamme’’ti. **Sabbasaṅgahapadehi kata**nti sabbassa sāsanatthassa saṅgaṇhanapadehi ekajjhaṃ kataṃ. Tenāha **‘‘sabbasaṅgāhikaṃ kataṃ na hotīti attho’’**ti. Pubbenāparaṃ sambandhatthabhāvena saṅgahetabbatāya vā saṅgahāni padāni katāni etassāti **saṅgahapadakataṃ,** brahmacariyaṃ. Tappaṭikkhepena na ca saṅgahapadakatanti yojanā. Rāgādipaṭipakkhaharaṇaṃ, yathānusiṭṭhaṃ vā paṭipajjamānānaṃ vaṭṭadukkhato paṭiharaṇaṃ nibbānapāpanaṃ **paṭihāro,** so eva ā-kārassa i-kāraṃ katvā **paṭihiro,** paṭihiro eva **pāṭihiro,** saha pāṭihirenāti **sappāṭihiraṃ,** tathā suppaveditatāya sappāṭihiraṃ katanti **sappāṭihirakataṃ.** Tādisaṃ pana vaṭṭato niyyāne niyuttaṃ, niyyānappayojanañca hotīti āha **‘‘niyyānika’’**nti. **Devalokato**ti devalokato paṭṭhāya rūpīdevanikāyato pabhuti. **Suppakāsita**nti suṭṭhu pakāsitaṃ. **Yāva devamanussehī**ti vā yāva devamanussehi yattakā devā manussā ca, tāva te sabbe abhibyāpetvā **suppakāsitaṃ.** Anutāpāya hotīti **anutappo,** so pana anutāpaṃ karonto viya hotīti vuttaṃ **‘‘anutāpakaro hotī’’**ti.

172. **Thiro**ti ṭhitadhammo kenaci asaṃhāriyo, asekkhā sīlakkhandhādayo therakārakā dhammā.

173. **Yogehi khemattā**ti yogehi anupaddutattā. **Saddhammassā**ti assa saddhammassa. **Assā**ti ca assa satthuno.

174. Upāsakā brahmacārino nāma visesato anāgāmino. Sotāpannasakadāgāminopi tādisā tathā vuccantīti **‘‘brahmacariyavāsaṃ vasamānā ariyasāvakā’’** icceva vuttaṃ.

176. **Sabbakāraṇasampanna**nti yattakehi kāraṇehi sampannaṃ nāma hoti, tehi sabbehi kāraṇehi sampannaṃ sampattaṃ upagataṃ paripuṇṇaṃ, samannāgataṃ vā. **Imameva dhamma**nti imameva sāsanadhammaṃ.

Udakena padesaññunā attano paññāveyyattiyataṃ dassetuṃ aniyyānike atthe payuttaṃ paheḷikasadisaṃ vacanaṃ, bhagavatā attano sabbaññutāya niyyānike atthe yojetvā dassetuṃ ‘‘udako suda’’ntiādi vuttanti taṃ dassetuṃ **‘‘so kirā’’**tiādimāha.

Saṅgāyitabbadhammādivaṇṇanā

177. **Saṅgamma samāgammā**ti tasmiṃyeva ṭhāne labbhamānānaṃ gativasena saṅgamma ṭhānantarato pakkosanena samāgatānaṃ vasena samāgamma. Tenāha **‘‘saṅgantvā samāgantvā’’**ti. **Atthena attha**nti padantare āgataatthena saha tattha tattha āgatamatthaṃ. **Byañjanena byañjana**nti etthāpi eseva nayo. **Samānentehī**ti samānaṃ karontehi, opammaṃ vā ānentehi. **Saṅgāyitabba**nti sammadeva gāyitabbaṃ kathetabbaṃ, taṃ pana saṅgāyanaṃ vācanāmaggoti āha **‘‘vācetabba’’**nti.

178. **Tassa vā bhāsite**ti tassa bhikkhuno bhāsite atthe ceva byañjane ca. Atthamicchāgahaṇaropanāni yathā honti, taṃ dassetuṃ **‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’**tiādi vuttaṃ. **Ārammaṇaṃ ‘‘satipaṭṭhāna’’nti gaṇhāti,** na satiyeva ‘‘satipaṭṭhāna’’nti. **‘‘Satipaṭṭhānānī’’ti byañjanaṃ ropeti** tasmiṃ atthe, na ‘‘satipaṭṭhānā’’ti. **Upapannatarānī**ti yuttatarāni. **Allīnatarānī**ti siliṭṭhatarāni. **Yā cevā**ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, vibhattilopena vā. Puna **yā cevā**ti liṅgavipallāseneva niddeso. **Neva ussādetabbo**ti na ukkaṃsetabbo virajjhitvā vuttattā. **Na apasādetabbo**ti na santajjetabbo vivādapariharaṇatthaṃ. **Dhāraṇattha**nti upadhāraṇatthaṃ sallakkhaṇatthaṃ.

181. **Atthena upeta**nti aviparītena atthena upetaṃ taṃ ‘‘ayamettha attho’’ti upecca paṭijānitvā ṭhitaṃ. Tathārūpo ca tassa bujjhitā nāma hotīti āha **‘‘atthassa viññātāra’’**nti. **Evametaṃ bhikkhuṃ pasaṃsathā**ti vuttanayena dhammabhāṇakaṃ amuṃ bhikkhuṃ ‘‘evaṃ lābhā no āvuso’’tiādiākārena pasaṃsatha. Idānissa pasaṃsabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘eso hī’’**tiādi vuttaṃ. **Esā**ti pariyattidhammassa satthukiccakaraṇato, tattha cassa sammadeva avaṭṭhitabhāvato **‘‘buddho nāma esā’’**ti vutto. ‘‘Lābhā no’’tiādinā cassa bhikkhūnaṃ piyagarubhāvaṃ vibhāvento satthā taṃ attano ṭhāne ṭhapesīti vutto.

Paccayānuññātakāraṇādivaṇṇanā

182. **Tatopi uttaritara**nti yā pubbe sammāpaṭipannassa bhikkhuno pasaṃsanavasena ‘‘idha pana cunda satthā ca hoti sammāsambuddho’’tiādinā (dī. ni. 3.167, 169) pavattitadesanāya upari ‘‘idha cunda satthā ca loke udapādī’’tiādinā (dī. ni. 3.170, 171) desanā vaḍḍhitā. Tatopi uttaritaraṃ savisesaṃ desanaṃ vaḍḍhento **‘‘paccayahetū’’**tiādimāha. Tattha **paccayahetū**ti paccayasaṃvattanahetu. **Uppajjanakā āsavā**ti paccayānaṃ pariyesanahetu ceva paribhogahetu ca uppajjanakā kāmāsavādayo. Tesaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ ‘‘idha, bhikkhave, ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvitaṃ kappetī’’ti (saṃ. ni. 5.8) ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevatī’’tiādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58) ca sammāpaṭipattiṃ upadisanto bhagavā **paṭighātāya dhammaṃ deseti** nāma. ‘‘Yo tumhesu pāḷiyā atthabyañjanāni micchā gaṇhāti, so neva ussādetabbo, na apasādetabbo, sādhukaṃ saññāpetabbo tasseva atthassa nisantiyā’’ti evaṃ pariyattidhamme micchāpaṭipanne sammāpaṭipattiyaṃ bhikkhū niyojento bhagavā bhaṇḍanahetu uppajjanakānaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya dhammaṃ deseti nāma. **Yathā te na pavisantī**ti te āsavā attano cittasantānaṃ yathā na otaranti. **Mūlaghātena paṭihananāyā**ti yathā mūlaghāto hoti, evaṃ mūlaghātavasena pajahanāya. **Ta**nti cīvaraṃ. **Yathā cīvaraṃ** idamatthikatameva upādāya anuññātaṃ, **evaṃ piṇḍapātādayopi.**

Sukhallikānuyogādivaṇṇanā

183. **Sukhita**nti sañjātasukhaṃ. **Pīṇita**nti dhātaṃ suhitaṃ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā **‘‘thūlaṃ karotī’’**ti vuttaṃ.

186. **Naṭhitasabhāvā**ti anavaṭṭhitasabhāvā, evarūpāya kathāya anavaṭṭhānabhāvato sabhāvopi tesaṃ anavaṭṭhitoti adhippāyo. Tenāha **‘‘jivhā no atthī’’**tiādi. Kāmaṃ ‘‘pañcahi cakkhūhī’’ti vuttaṃ, aggahitaggahaṇena pana cattāri cakkhūni veditabbāni. Sabbaññutaññāṇañhi samantacakkhūti. Tassa vā ñeyyadhammesu jānanavasena pavattiṃ upādāya **‘‘jānatā’’**ti vuttaṃ. Hatthāmalakaṃ viya paccakkhato dassanavasena pavattiṃ upādāya **‘‘passatā’’**ti vuttaṃ. **Nemaṃ** vuccati thambhādīhi anupaviṭṭhabhūmippedesoti āha **‘‘gambhīrabhūmiṃ anupaviṭṭho’’**ti. **Suṭṭhu nikhāto**ti bhūmiṃ nikhanitvā sammadeva ṭhapito. **Tasmi**nti khīṇāsave. **Anajjhācāro acalo asampavedhī,** yasmā ajjhācāro setughāto khīṇāsavānaṃ. **Sotāpannādayo**ti ettha **ādi**-saddena gahitesu anāgāmino tāva navasupi ṭhānesu khīṇāsavā viya abhabbā, sotāpannasakadāgāmino pana ‘‘tatiyapañcamaṭṭhānesu abhabbā’’ti na vattabbā, itaresu sattasu ṭhānesu abhabbāva.

Pañhabyākaraṇavaṇṇanā

187. **Gihibyañjanenā**ti gihiliṅgena. Khīṇāsavo pana gihibyañjanena arahattaṃ pattopi na tiṭṭhati vivekaṭṭhānassa abhāvāti adhippāyo. **Tassa vasenā**ti bhummadevattabhāve ṭhatvā arahattappattassa vasena. **Ayaṃ pañho**ti ‘‘abhabbo so nava ṭhānāni ajjhācaritu’’nti ayaṃ pañho **āgato** itarassa pabbajjāya, parinibbānena vā abhabbatāya avuttasiddhattā. Yadi evaṃ kathaṃ bhikkhugahaṇanti āha **‘‘bhinnadosattā’’**tiādi. **Aparicchedа**nti apariyantaṃ, tayidaṃ suvipulanti āha **‘‘mahanta’’**nti. Ñeyyassa hi vipulatāya ñāṇassa vipulatā veditabbā, etena ‘‘apariccheda’’nti vuccamānampi ñeyyaṃ satthu ñāṇassa vasena paricchedamevāti dassitaṃ hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘ñāṇapariyantikaṃ neyya’’nti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) **anāgate apaññāpana**nti anāgate visaye ñāṇassa apaññāpanaṃ. ‘‘Paccakkhaṃ viya katvā’’ti kasmā viya-saddaggahaṇaṃ kataṃ, nanu buddhānaṃ sabbampi ñāṇaṃ attano visayaṃ paccakkhameva katvā pavattati ekappamāṇabhāvatoti? Saccametaṃ, **‘‘akkha’’**nti pana cakkhādiindriyaṃ vuccati, taṃ akkhaṃ pati vattatīti cakkhādinissitaṃ viññāṇaṃ, tassa ca ārammaṇaṃ **‘‘paccakkha’’**nti loke niruḷhametanti taṃ nidassanaṃ katvā dassento **‘‘paccakkhaṃ viya katvā’’**ti avoca, na pana bhagavato ñāṇassa appaccakkhākārena pavattanato. Tathā hi vadanti –

‘‘Āvibhūtaṃ pakāsanaṃ, anupaddutacetasaṃ;
Atītānāgate ñāṇaṃ, paccakkhānaṃ vasissatī’’ti.

Aññattha vihitakenāti aññasmiṃ visaye pavattitena. **Saṅgāhetabba**nti samaṃ katvā kathayitabbaṃ, kathanaṃ pana paññāpanaṃ nāma hotīti **paññāpetabba**nti attho vutto. **Tādisa**nti satataṃ samitaṃ pavattakaṃ. **Ñāṇaṃ nāma natthī**ti āvajjanena vinā ñāṇuppattiyā asambhavato. Ekākārena ca ñāṇe pavattamāne nānākārassa visayassa avabodho na siyā. Athāpi siyā, anirupitarūpeneva avabodho siyā, tena ca ñāṇaṃ ñeyyaṃ aññātasadisameva siyā. Na hi ‘‘idaṃ ta’’nti vivekena anavabuddho attho ñāto nāma hoti, tasmā ‘‘carato ca tiṭṭhato cā’’tiādi bālalāpanamattaṃ. Tenāha **‘‘yathariva bālā abyattā, evaṃ maññantī’’**ti.

Satiṃ anussaratīti **satānusāri,** satiyānuvattanavasena pavattañāṇaṃ. Tenāha **‘‘pubbenivāsānussatisampayuttaka’’**nti. **Ñāṇaṃ pesesī**ti ñāṇaṃ pavattesi. Sabbatthakameva ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā **appaṭihataṃ anivāritaṃ ñāṇaṃ gacchati** pavattaticceva attho. ‘‘Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa’’nti (cūḷani. 211) vacanato catumaggañāṇaṃ **bodhi,** tato tassa adhigatattā uppajjanakaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ ‘‘bodhijaṃ ñāṇaṃ uppajjatī’’ti vuttaṃ. **Bodhijaṃ** bodhimūle jātaṃ catumagga**ñāṇaṃ,** tañca kho **anāgataṃ ārabbha** uddissa tassa appavattiatthaṃ **tathāgatassa uppajjati** tassa uppannattā āyatiṃ punabbhavābhāvato. Kathaṃ tathāgato anāgatamaddhānaṃ ārabbha atīrakaṃ ñāṇadassanaṃ paññāpetīti? Atītassa pana addhuno mahantatāya atīrakaṃ ñāṇadassanaṃ tattha paññāpetīti ko ettha virodho. Titthiyā pana imamatthaṃ yāthāvato ajānantā – ‘‘tayidaṃ kiṃ su, tayidaṃ kathaṃsū’’ti attano aññāṇameva pākaṭaṃ karonti. Tasmā bhagavatā sasantatipariyāpannadhammappavattiṃ sandhāya ‘‘aññavihitakaṃ ñāṇadassana’’ntiādi vuttaṃ. Itaraṃ pana sandhāya vuccamāne sati tathārūpe payojane anāgatampi addhānaṃ ārabbha atīrakameva ñāṇadassanaṃ paññāpeyya bhagavāti anatthasaṃhitanti ayamettha atthoti āha **‘‘na idhalokatthaṃ vā paralokatthaṃ vā nissita’’**nti. Yaṃ pana sattānaṃ anatthāvahattā anatthasaṃhitaṃ, tattha setughāto tathāgatassa. **‘‘Bhāratayuddhasītāharaṇasadisa’’**nti iminā tassā kathāya yebhuyyena abhūtatthataṃ dīpeti. **Sahetuka**nti ñāpakena hetunā sahetukaṃ. So pana hetu yena nidassanena sādhīyati, taṃ tassa kāraṇanti tena **sakāraṇaṃ katvā.** Yathā hi paṭiññātatthasādhanato hetu, evaṃ sādhakaṃ nidassananti. **Yuttapattakāleyevā**ti yuttānaṃ pattakāle eva. Ye hi veneyyā tassā kathāya yuttā anucchavikā, tesaṃyeva yojane sandhāya vā kathāya patto upakārāvaho kālo, tadā eva **kathetī**ti attho.

188. **‘‘Tathā tatheva gadanato’’**ti iminā ‘‘tathāgato’’ti āmeḍitalopenāyaṃ niddesoti dasseti. **Tathā tathevā**ti ca dhammaatthasabhāvānurūpaṃ, veneyyajjhāsayānurūpañcāti adhippāyo. **Diṭṭhanti rūpāyatanaṃ** daṭṭhabbato, tena yaṃ diṭṭhaṃ, yaṃ dissati, yaṃ dakkhati, yaṃ sati samavāye passeyyaṃ, taṃ sabbaṃ ‘‘diṭṭhaṃ’’ tveva gahitaṃ kālavisesassa anāmaṭṭhabhāvato. **‘‘Suta’’**ntiādīsupi eseva nayo. **Sutanti saddāyatanaṃ** sotabbato. **Muta**nti sanissayena ghānādiindriyena sayaṃ patvā pāpuṇitvā gahetabbaṃ. Tenāha **‘‘patvā gahetabbato’’**ti. **Viññāta**nti vijānitabbaṃ, taṃ pana diṭṭhādivinimuttaṃ viññeyyanti āha **‘‘sukhadukkhādidhammāyatana’’**nti. **Patta**nti yathā tathā pattaṃ, hatthagataṃ adhigatanti attho. Tenāha **‘‘pariyesitvā vā apariyesitvā vā’’**ti. **Pariyesita**nti pattiyāmatthaṃ pariyiṭṭhaṃ, taṃ pana pattaṃ vā siyā appattaṃ vā ubhayathāpi pariyesitamevāti āha **‘‘pattaṃ vā appattaṃ vā’’**ti. Padadvayenāpi dvippakārampi pattaṃ, dvippakārampi pariyesitaṃ, tena tena pakārena tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcarita**nti copanaṃ apāpetvā citteneva anusaṃcaritaṃ, parivitakkitanti attho. **Pītakanti ādī**ti **ādi**-saddena lohitakaodātādi sabbaṃ rūpārammaṇavibhāgaṃ saṅgaṇhāti. **Sumano**ti rāgavasena, lobhavasena, saddhādivasena vā sumano. **Dummano**ti byāpādavitakkavasena, vihiṃsāvitakkavasena vā dummano. **Majjhatto**ti aññāṇavasena vā ñāṇavasena vā majjhatto. Eseva nayo sabbattha. Tattha tattha **ādi**-saddena saṅkhasaddo paṇavasaddo, pattagandho pupphagandho, pattaraso phalaraso, upādinnaṃ anupādinnaṃ, majjhattavedanā kusalakammaṃ akusalakammanti evaṃ ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Appattanti ñāṇena asampattaṃ, aviditanti attho. Tenāha **‘‘ñāṇena asacchikata’’**nti. **Tatheva gatattā**ti tatheva ñātattā abhisambuddhattā. **Gata-saddena ekatthaṃ** buddhiatthanti attho. ‘‘Gatiatthā hi dhātavo buddhiatthā bhavantī’’ti akkharacintakā.

Abyākataṭṭhānādivaṇṇanā

189. ‘‘Asamataṃ kathetvā’’ti vatvā samopi nāma koci natthi, kuto uttaritaroti dassetuṃ **‘‘anuttarata’’**nti vuttaṃ. Sā panāyaṃ asamatā, anuttaratā ca sabbaññutaṃ pūretvā ṭhitāti dassetuṃ **‘‘sabbaññuta’’**nti vuttaṃ. Sā sabbaññutā saddhammavaracakkavattibhāvena loke pākaṭā jātāti dassetuṃ **‘‘dhammarājabhāvaṃ kathetvā’’**ti vuttaṃ. Tathā sabbaññubhāvena ca satthā imesu diṭṭhigatavipallāsesu evaṃ paṭipajjatīti dassento **‘‘idānī’’**tiādimāha. Tattha **sīhanāda**nti abhītanādaṃ seṭṭhanādaṃ. Seṭṭhanādo hesa, yadidaṃ ṭhapanīyassa pañhassa ṭhapanīyabhāvadassanaṃ. Ṭhapanīyatā cassa pāḷiāruḷhā eva ‘‘na heta’’ntiādinā. Yathā upacitakammakilesena itthattaṃ āgantabbaṃ, tathā naṃ āgatoti **tathāgato,** satto. Tathā hi so rūpādīsu satto visattoti katvā **‘‘satto’’**ti ca vuccati. **Itthatta**nti ca paṭiladdhattā tathā paccakkhabhūto attabhāvoti veditabbo.

‘‘Atthasaṃhitaṃ na hotī’’ti iminā ubhayattha vidhuratādassanena niratthakavippalāpataṃ tassa vādassa vibhāveti, ubhayalokatthavidhurampi samānaṃ ‘‘kiṃ nu kho vivaṭṭanissita’’nti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ **‘‘na ca dhammasaṃhita’’**nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘navalokuttaradhammanissitaṃ na hotī’’**ti. Yadipi taṃ na vivaṭṭogataṃ hoti, vivaṭṭassa pana adhiṭṭhānabhūtaṃ nu khoti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ **‘‘na ādibrahmacariyaka’’**ntiādi vuttaṃ.

190. Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvattā ‘‘dukkha’’nti byākātabbā, pabhavabhāvena pana sā tato visuṃ kātabbāti **‘‘taṇhaṃ ṭhapetvā’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘tasseva dukkhassa pabhāvikā’’**tiādi. Nanu ca avijjādayopi dukkhassa samudayoti? Saccaṃ samudayo, tassā pana kammassa vicittabhāvahetuto, dukkhuppādane visesapaccayabhāvato ca sātisayo samudayaṭṭhoti sā eva suttesu tathā vuttā. Tenāha **‘‘taṇhā dukkhasamudayoti byākata’’**nti. **Ubhinnaṃ appavattī**ti dukkhasamudayānaṃ appavattinimittaṃ. **‘‘Dukkhaparijānano’’**tiādi maggakiccadassanaṃ, tena maggassa bhāvanatthopi atthato dassitovāti daṭṭhabbaṃ. Na hi bhāvanābhisamayena vinā pariññābhisamayādayo sambhavantīti. Saccavavatthāpanaṃ appamādapaṭipattibhāvato asammohakalyāṇakittisaddādinimittatāya yathā sātisayaṃ idhalokatthāvahaṃ, evaṃ yāva ñāṇassa tikkhavisadabhāvappattiyā abhāvena navalokuttaradhammasampāpakaṃ na hoti, tāva tattha tattha sampattibhave abbhudayasampatti anugatameva siyāti vuttaṃ **‘‘etaṃ idhalokaparalokatthanissita’’**nti. **Navalokuttaradhammanissita**nti navavidhampi lokuttaradhammaṃ nissāya pavattaṃ tadadhigamūpāyabhāvato. Yasmā saccasambodhaṃ uddissa sāsanabrahmacariyaṃ vussati, na aññadatthaṃ, tasmā etaṃ saccavavatthāpanaṃ ‘‘ādipadhāna’’nti vuttaṃ paṭhamataraṃ citte ādātabbato.

Pubbantasahagatadiṭṭhinissayavaṇṇanā

191. **Taṃ mayā byākatamevā**ti taṃ mayā tathā byākatameva, byākātabbaṃ nāma mayā abyākataṃ natthīti byākaraṇāvekallena attano dhammasudhammatāya buddhasubuddhataṃ vibhāveti. Tenāha **‘‘sīhanādaṃ nadanto’’**ti. Purimuppannā diṭṭhiyo aparāparuppannānaṃ diṭṭhīnaṃ avassayā hontīti **‘‘diṭṭhiyova diṭṭhinissayā’’**ti vuttaṃ. **Diṭṭhigatikā**ti diṭṭhigatiyo, diṭṭhippavattiyoti attho. **Idameva dassanaṃ sacca**nti ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti idameva dassanaṃ saccaṃ amoghaṃ aviparītaṃ. **Aññesaṃ vacanaṃ mogha**nti ‘‘asassato attā ca loko cā’’ti evamādikaṃ aññesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchaṃ, micchāti attho. Na sayaṃ kātabboti **asayaṃkāro**ti āha **‘‘asayaṃkato’’**ti, yādicchikattāti adhippāyo.

192. **Atthi kho**ti ettha **kho**-saddo pucchāyaṃ, atthi nūti ayamettha atthoti āha **‘‘atthi kho idaṃ āvuso vuccatī’’**tiādi. **Āvuso yaṃ tumhehi ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti vuccati,** idamatthi kho idaṃ vācāmattaṃ, no natthi, tasmā vācāvatthumattato tassa **yaṃ kho te evamāhaṃsu ‘‘idameva saccaṃ moghaṃ añña’’nti, taṃ tesaṃ nānujānāmī**ti evamettha attho ca yojanā ca veditabbā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.30) vuttameva. **Diṭṭhipaññattiyā**ti diṭṭhiyā paññāpane ‘‘evaṃ esā diṭṭhi uppannā’’ti tassā diṭṭhiyā samudayato, atthaṅgamato, assādato, ādīnavato, nissaraṇato ca yāthāvato paññāpane. Aviparītavuttiyā **samena ñāṇena samaṃ** kañci neva samanupassāmi. **Adhipaññattī**ti abhiññeyyadhammapaññāpanā. Yaṃ ajānantā bāhirakā diṭṭhipaññattiyeva allīnāti tañca paññattito ajānantā thāmasā parāmāsā abhinivissa voharanti. Ettha ca yāyaṃ ‘‘diṭṭhipaññatti nāmā’’ti vuttā diṭṭhiyā diṭṭhigatikehi evaṃ gahitatāya vibhāvanā, tattha ca bhagavato uttaritaro nāma koci natthi, svāyamattho **brahmajāle** (dī. ni. aṭṭha. 1.30) vibhāvito eva. ‘‘Adhipaññattī’’ti vuttā pana vibhāviyamānā lokassa nibbidāhetubhāvena bahulīkārāti tassā vasena bhagavā anuttarabhāvaṃ pavedento ‘neva attanā samasamaṃ samanupassāmī’ti sīhanādaṃ nadī’’ti keci. Aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.192) pana ‘‘yañca vuttaṃ ‘paññattiyā’ti yañca ‘adhipaññattī’ti, ubhayametaṃ atthato eka’’nti ‘‘idha pana paññattiyāti etthāpi paññatti ceva adhipaññatti ca adhippetā, adhipaññattīti etthāpī’’ti ca vuttā, ubhayassapi vasenettha bhagavā sīhanādaṃ nadīti viññāyati. **Ubhayaṃ petaṃ atthato eka**nti ca paññattibhāvasāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na bhedābhāvato. Tenāha **‘‘bhedato hī’’**tiādi. **Khandhapaññattī**ti khandhānaṃ ‘‘khandhā’’ti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā. ‘‘Ācikkhati dasseti paññāpeti paṭṭhapetī’’ti (saṃ. ni. 2.20, 97) āgataṭṭhāne hi paññāpanā dassanā pakāsanā **paññatti** nāma, ‘‘supaññattaṃ mañcapīṭha’’nti (pārā. 269) āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā **paññatti** nāma, idha ubhayampi yujjati.

Diṭṭhinissayappahānavaṇṇanā

196. **Pajahanattha**nti accantāya paṭinissajjanatthaṃ. Yasmā tena pajahanena sabbe diṭṭhinissayā sammadeva atikkantā honti vītikkantā, tasmā **‘‘samatikkamāyāti tasseva vevacana’’**nti avoca. Na kevalaṃ satipaṭṭhānā kathitamattā, atha kho veneyyasantāne patiṭṭhāpitāti dassetuṃ ‘‘desitā’’ti vatvā ‘‘paññattā’’ti vuttanti āha **‘‘desitāti kathitā. Paññattāti ṭhapitā’’**ti. Idāni satipaṭṭhānadesanāya diṭṭhinissayānaṃ ekantikaṃ pahānāvahabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘satipaṭṭhānabhāvanāya hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha satipaṭṭhānabhāvanāyāti iminā tesaṃ bhāvanāya eva nesaṃ pahānaṃ, desanā pana tadupanissayabhāvato tathā vuttāti dasseti. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyamevāti.

Pāsādikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

199. Abhinīhārādiguṇamahattena mahanto purisoti **mahāpuriso,** so lakkhīyati etehīti **mahāpurisalakkhaṇāni.** Taṃ mahāpurisaṃ byañjayanti pakāsentīti **mahāpurisabyañjanāni.** Mahāpuriso nimīyati anumīyati etehīti **mahāpurisanimittāni.** Tenāha **‘‘ayaṃ…pe… kāraṇānī’’**ti.

200. **Dhārentī**ti lakkhaṇapāṭhaṃ dhārenti, tena lakkhaṇāni te sarūpato jānanti, na pana samuṭṭhānatoti dasseti. Tenāha **‘‘no ca kho’’**tiādi, tena anaññasādhāraṇametaṃ, yadidaṃ mahāpurisalakkhaṇānaṃ kāraṇavibhāvananti dasseti. **Kasmā āhā**ti yathāvuttassa suttassa samuṭṭhānakāraṇaṃ pucchati, ācariyo ‘‘aṭṭhuppattiyā anurūpattā’’ti vatvā tamevassa aṭṭhuppattiṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘sā panā’’**tiādimāha. **Sabbapāliphullo**ti sabbaso samantato vikasitapuppho. Vikasanameva hi pupphassa nipphatti. **Pāricchattako viyā**ti anussavaladdhamattaṃ gahetvā vadanti. **Uppajjatī**ti labbhati, nibbattatīti attho.

Yena kammenāti yena kusalakammunā. **Yaṃ nibbatta**nti yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ nibbattaṃ. **Dassanattha**nti tassa tassa kusalakammassa sarūpato, kiccato, pavattiākāravisesato, paccayato, phalavisesato ca dassanatthaṃ, eteneva paṭipāṭiyā uddiṭṭhānaṃ lakkhaṇānaṃ asamuddesakāraṇavibhāvanāya kāraṇaṃ dīpitaṃ hoti samānakāraṇānaṃ lakkhaṇānaṃ ekajjhaṃ kāraṇadassanavasenassa pavattattā. **Evamāhā**ti ‘‘bāhirakāpi isayo dhārentī’’tiādinā iminā iminā pakārena āha.

Suppatiṭṭhitapādatālakkhaṇavaṇṇanā

201. **‘‘Purimaṃ jāti**nti purimāyaṃ jātiyaṃ, bhummatthe etaṃ upayogavacana’’nti vadanti. ‘‘Pubbe nivutthakkhandhasantāne ṭhito’’ti vacanato accantasaṃyoge vā upayogavacanaṃ. Yattha yattha hi jātiyaṃ mahāsatto puññakammaṃ kātuṃ ārabhati, ārabhato paṭṭhāya accantameva tattha puññakammappasuto hoti. Tenāha ‘‘daḷhasamādāno’’tiādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Nivutthakkhandhā ‘‘jātī’’ti vuttā** khandhavinimuttāya jātiyā abhāvato, nibbattilakkhaṇassa ca vikārassa idha anupayujjanato. **Jātavasenā**ti jāyanavasena. **‘‘Tathā’’**ti iminā ‘‘pubbe nivutthakkhandhā’’ti imaṃ padaṃ upasaṃharati. **Bhavanavasenā**ti paccayato nibbattanavasena. **Nivutthavasenā**ti nivusitatāvasena. **Ālayaṭṭhenā**ti āvasitabhāvena. Nivāsattho hi niketattho.

Tatthāti devalokādimhi. **Ādi**-saddena ekaccaṃ tiracchānayoniṃ saṅgaṇhāti. **Na sukara**nti devagatiyā ekantasukhatāya, duggatiyā ekantadukkhatāya, dukkhabahulatāya ca puññakiriyāya okāso na sulabharūpo paccayasamavāyassa dullabhabhāvato, uppajjamānā ca sā uḷārā, vipulā ca na hotīti gativasenāpi khettavisesatā icchitabbā ‘‘tiracchānagate dānaṃ datvā sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, puthujjanadussīle dānaṃ datvā sahassaguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā’’ti (ma. ni. 3.379) vacanato. Manussagatiyā pana sukhabahulatāya puññakiriyāya okāso sulabharūpo paccayasamavāyassa ca yebhuyyena sulabhabhāvato. Yañca tattha dukkhaṃ uppajjati, tampi visesato puññakiriyāya upanissayo hoti, dukkhūpanisā saddhāti. Yathā hi ayoghanena satthake nipphādiyamāne tassa ekantato aggimhi tāpanaṃ, udakena vā temanaṃ chedanakiriyāsamatthatāya na visesapaccayo, tāpetvā pana samānayogato udakatemanaṃ tassā visesapaccayo, evameva sattasantānassa ekantadukkhasamaṅgitā dukkhabahulatā ekantasukhasamaṅgitā sukhabahulatā ca puññakiriyāsamatthatāya na visesapaccayo, sati pana samānayogato dukkhasantāpane, sukhumabrūhane ca laddhūpanissayā puññakiriyā samatthatāya sambhavati, tathā sati uppajjamānā puññakiriyā mahājutikā mahāvipphārā paṭipakkhacchedanasamatthā hoti. Tasmā manussabhāvo puññakiriyāya visesapaccayo. Tena vuttaṃ **‘‘tattha na sukaraṃ, manussabhūtasseva sukara’’**nti.

Atha ‘‘manussabhūtassā’’ti ettha ko vacanattho? ‘‘Manassa ussannatāya **manussā**ti, sūrabhāvasatimantatābrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamanakā ukkaṭṭhaguṇacittāti attho. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā –

> ‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhigaṇhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’ti (a. ni. 9.21; kathā. 271).

Tathā hi buddhā bhagavanto, paccekabuddhā, aggasāvakā, mahāsāvakā, cakkavattino, aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Te hi samānarūpāditāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsinopi manussā tveva paññāyiṃsū’’ti keci. Apare pana bhaṇanti ‘‘lobhādīhi, alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya **manussā.** Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo, alobhādayo ca ussannā, te lobhādiussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādiussannatāya sugatimaggaṃ, nibbānagāmimaggañca paripūrenti, tasmā lobhādīhi, alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catudīpavāsino sattavisesā manussāti vuccantī’’ti. Lokiyā pana ‘‘manuno apaccabhāvena **manussā’’**ti vadanti. **Manu** nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto sattānaṃ hitāhitavidhāyako kattabbākattabbatāsu niyojanatāvasena pituṭṭhāniyo, yo sāsane ‘‘mahāsammato’’ti vuccati amhākaṃ mahābodhisatto, paccakkhato, paramparā ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā sattā puttasadisatāya ‘‘manussā, mānusā’’ti ca vuccanti. Tato eva hi te ‘‘mānavā, manujā’’ti ca voharīyanti. **Manussabhūtassā**ti manussesu bhūtassa jātassa, manussabhāvaṃ vā pattassāti attho. Ayañca nayo lokiyamahājanassa vasena vutto. Mahābodhisattānaṃ pana santānassa mahābhinīhārato paṭṭhāya kusaladhammapaṭipattiyaṃ sammadeva abhisaṅkhatattā tesaṃ sugatiyaṃ, attano uppajjanaduggatiyañca nibbattānaṃ kusalakammaṃ garutaramevāti dassetuṃ **‘‘akāraṇaṃ vā eta’’**ntiādi vuttaṃ.

Evarūpe attabhāveti hatthiādiattabhāve. **Ṭhitena katakammaṃ na sakkā sukhena dīpetuṃ** loke appaññātarūpattā. **Sukhena dīpetuṃ** ‘‘asukasmiṃ dese asukasmiṃ nagare asuko nāma rājā, brāhmaṇo hutvā imaṃ kusalakammaṃ akāsī’’ti evaṃ suviññāpayabhāvato. **Thiraggahaṇo**ti asithilaggāhī thāmappattaggahaṇo. **Niccalaggahaṇo**ti acañcalaggāhī tattha kenacipi asaṃhāriyo. **Paṭikuṭatī**ti saṃkuṭati, jigucchanavasena vivaṭṭati vā. **Pasāriyatī**ti vitthataṃ hoti vepullaṃ pāpuṇāti.

Taveso mahāsamuddasadisoti eso udakogho teva mahāsamuddasadiso.

Dīyati etenāti **dānaṃ,** pariccāgacetanā. **Diyyanavasenā**ti deyyadhammassa pariyattaṃ katvā pariccajanavasena **dānaṃ. Saṃvibhāgakaraṇavasenā**ti tasseva attanā saddhiṃ parassa saṃvibhajanavasena **saṃvibhāgo,** tathāpavattā cetanā. **Sīlasamādāne**ti sīlassa sammadeva ādāne, gahaṇe pavattaneti attho. Taṃ pavattikālena dassento **‘‘pūraṇakāle’’**ti āha. Mātu hito matteyyo, yassa pana dhammassa vasena so ‘‘matteyyo’’ti vuccati, so **matteyyatā**ti āha **‘‘mātu kātabbavatte’’**ti. Eseva nayo **‘‘petteyyatāyā’’**tiādīsu. **Aññataraññataresū**ti aññamaññavisiṭṭhesu aññesu, te pana kusalabhāvena vuttā kusalāti āha **‘‘evarūpesū’’**ti. **Adhikusalesū**ti abhivisiṭṭhesu kusalesu, sā pana abhivisiṭṭhatā upādāyupādāya hoti. Yaṃ panettha ukkaṃsagataṃ adhikusalaṃ, tadukkaṃsanayena idhādhippetanti taṃ dassetuṃ **‘‘atthi kusalā, atthi adhikusalā’’**tiādi vuttaṃ. Nanu paññāpāramisaṅgahañāṇasambhārabhūtā kusalā dhammā nippariyāyena sabbaññutaññāṇapaṭilābhapaccayā kusalā nāma, ime pana mahāpurisalakkhaṇanibbattakā puññasambhārabhūtā kasmā tathā vuttāti? Sabbesampi mahābodhisattasantānagatānaṃ pāramidhammānaṃ sabbaññutaññāṇapaṭilābhapaccayabhāvato. Mahābhinīhārato paṭṭhāya hi mahāpuriso yaṃ kiñci puññaṃ karoti, sabbaṃ taṃ sammāsambodhisamadhigamāyeva pariṇāmeti. Tathā hi sasambhārābyāso, dīghakālābyāso, nirantarābyāso, sakkaccābyāsoti cattāro abyāsā caturadhiṭṭhānaparipūritasambandhā anupubbena mahābodhiṭṭhānā sampajjanti.

Sakimpīti **pi**-saddena anekavārampi kataṃ vijātiyena antaritaṃ saṅgaṇhāti. **Abhiṇhakaraṇenā**ti bahulīkārena. **Upacita**nti uparūpari vaḍḍhitaṃ. **Piṇḍīkata**nti piṇḍaso kataṃ. **Rāsīkata**nti rāsibhāvena kataṃ. Anekakkhattuñhi pavattiyamānaṃ kusalakammaṃ santāne tathāladdhaparibhāvanaṃ piṇḍībhūtaṃ viya, rāsībhūtaṃ viya ca hoti. Vipākaṃ pati saṃhaccakāribhāvattā **cakkavāḷaṃ atisambādhaṃ bhavaggaṃ atinīcaṃ,** sace pane taṃ rūpaṃ siyāti adhippāyo. **Vipulattā**ti mahantattā. Yasmā pana taṃ kammaṃ mettākaruṇāsatisampajaññāhi pariggahitatāya durasamussāritaṃ pamāṇakaraṇadhammanti pamāṇarahitatāya ‘‘appamāṇa’’nti vattabbataṃ arahati, tasmā **‘‘appamāṇattā’’**ti vuttaṃ.

Adhibhavatīti phalassa uḷārabhāvena abhibhuyya tiṭṭhati. Atthato paṇītapaṇītānaṃ bhogānaṃ paṭilābho evāti āha **‘‘atirekaṃ labhatī’’**ti. **Adhigacchatī**ti vindati, nibbattamānova tena samannāgato hotīti attho. Ekadesena aphusitvā sabbappadesehi phusanato sabbappadesehi phusantiyo etesaṃ pādatalānaṃ santīti **‘‘sabbāvantehi pādatalehī’’**ti vuttaṃ. Yathā nikkhipane sabbe pādatalappadesā saṃhaccakārino aninnatāya samabhāvato, evaṃ uddharaṇepīti vuttaṃ **‘‘samaṃ phusati, samaṃ uddharatī’’**ti. Idāni imassa mahāpurisalakkhaṇassa samadhigamena laddhabbanissandaphalavibhāvanamukhena ānubhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘sacepi hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **naraka**nti āvāṭaṃ. **Anto pavisati** samabhāvāpattiyā. **‘‘Cakkalakkhaṇena patiṭṭhātabbaṭṭhāna’’**nti idaṃ yaṃ bhūmippadesaṃ pādatalaṃ phusati, tattha cakkalakkhaṇampi phusanavasena patiṭṭhātīti katvā vuttaṃ. Tassa pana tathā patiṭṭhānaṃ suppatiṭṭhitapādatāya evāti suppatiṭṭhitapādatāya ānubhāvakittane ‘‘lakkhaṇantarānayanaṃ kimatthiya’’nti na cintetabbaṃ. **Sīlatejenā**ti sīlappabhāvena. **Puññatejenā**ti kusalappabhāvena. **Dhammatejenā**ti ñāṇappabhāvena. Tīhipi padehi bhagavato buddhabhūtassa dhammā gahitā, **‘‘dasannaṃ pāramīna’’**nti iminā buddhakaradhammā gahitā.

202. **Mahāsamuddova sīmā** sabbabhūmissarabhāvato. ‘‘**Akhilamanimittamakaṇṭaka**’’nti tīhipi padehi theyyābhāvova vuttoti āha ‘‘**niccora**’’ntiādi. **Kharasamphassaṭṭhenā**ti ghaṭṭanena dukkhasamphassabhāvena **khilā**ti. **Upaddavapaccayaṭṭhenā**ti anatthahetutāya **nimittā**ti. ‘‘**Akhila**’’ntiādinā ekacārīhi corābhāvo vutto, ‘‘**nirabbuda**’’nti iminā pana gaṇabandhavasena vicaraṇacorābhāvo vuttoti dassetuṃ ‘‘**gumbaṃ gumbaṃ hutvā**’’tiādi vuttaṃ. **Avikkhambhanīyo**ti na vibandhanīyo kenaci appaṭibāhanīyo ṭhānato anikkaḍḍhanīyo. Paṭipakkhaṃ aniṭṭhaṃ atthetīti **paccatthiko,** etena pākaṭabhāvena virodhaṃ akaronto veripuggalo vutto. Paṭiviruddho amitto **paccāmitto,** etena pākaṭabhāvena virodhaṃ karonto veripuggalo vutto. **Vikkhambhetuṃ nāsakkhiṃsu,** aññadatthu sayameva vighātabyasanaṃ pāpuṇiṃsu ceva sāvakattañca pavedesuṃ.

‘‘**Kamma**’’ntiādīsu **kammaṃ nāma** buddhabhāvaṃ uddissa katūpacito lakkhaṇasaṃvattaniyo puññasambhāro. Tenāha ‘‘**satasahassakappādhikānī**’’tiādi. **Kammasarikkhakaṃ nāma** tasseva puññasambhārassa karaṇakāle kenaci akampanīyassa daḷhāvatthitabhāvassa anucchaviko suppatiṭṭhitapādatāsaṅkhātassa lakkhaṇassa parehi avikkhambhanīyatāya ñāpakanimittabhāvo, svāyaṃ nimittabhāvo tasseva lakkhaṇassāti aṭṭhakathāyaṃ ‘‘**kammasarikkhakaṃ nāma…pe… mahāpurisalakkhaṇa**’’nti vuttaṃ. Ṭhānagamanesu pādānaṃ daḷhāvatthitabhāvo **lakkhaṇaṃ nāma.** Pādānaṃ bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ, pādatalānaṃ sabbabhāgehi phusanaṃ, samameva uddharaṇaṃ, tasmā suṭṭhu samaṃ sabbabhāgehi patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo,** tassa bhāvo **suppatiṭṭhitapādatā**ti vuccati lakkhaṇaṃ. Suṭṭhu samaṃ bhūmiyā phusaneneva hi nesaṃ tattha daḷhāvatthitabhāvo siddho, yaṃ ‘‘kammasarikkhaka’’nti vuttaṃ. **Lakkhaṇānisaṃso**ti lakkhaṇapaṭilābhassa udrayo, lakkhaṇasaṃvattaniyassa kammassa ānisaṃsaphalanti attho. Nissandaphalaṃ pana heṭṭhā bhāvitameva.

203. **Kammādibhede**ti kammakammasarikkhakalakkhaṇa lakkhaṇānisaṃsavisaññite vibhāge. **Gāthābandhaṃ sandhāya vuttaṃ,** attho pana apubbaṃ natthīti adhippāyo. **Porāṇakattherā**ti aṭṭhakathācariyā. **Vaṇṇanāgāthā**ti thomanāgāthā vuttamevatthaṃ gahetvā thomanāvasena pavattattā. **Aparabhāge therā** nāma pāḷiṃ, aṭṭhakathañca potthakāropanavasena samāgatā mahātherā, ye sāṭṭhakathaṃ piṭakattayaṃ potthakāruḷhaṃ katvā saddhammaṃ addhaniyaciraṭṭhitikaṃ akaṃsu. **Ekapadiko**ti ‘‘**daḷhasamādāno ahosī**’’tiādipāṭhe ekekapadagāhī. **Atthuddhāro**ti tadatthassa sukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena uddharaṇato atthuddhārabhūto, tayidaṃ pāḷiyaṃ āgatapadāni gahetvā gāthābandhavasena tadatthavicāraṇabhāvadassanaṃ, na pana dhammabhaṇḍāgārikena ṭhapitabhāvapaṭikkhipananti daṭṭhabbaṃ.

Kusaladhammānaṃ vacīsaccassa bahukārataṃ, tappaṭipakkhassa ca musāvādassa mahāsāvajjataṃ dassetuṃ anantarameva kusalakammapathadhamme vadantopi tato vacīsaccaṃ nīharitvā katheti **sacce**ti vā sannidhāneva ‘‘dhamme’’ti vuccamānā kusalakammapathadhammā eva yuttāti vuttaṃ ‘‘**dhammeti dasakusalakammapathadhamme**’’ti. Gobalībaddañāyena vā ettha attho veditabbo. **Indriyadamane**ti indriyasaṃvare. Kusalakammapathagghaṇenassa vārittasīlameva gahitanti itarampi saṅgahetvā dassetuṃ saṃyamasseva gahaṇaṃ katanti ‘‘**saṃyameti sīlasaṃyame**’’ti vuttaṃ. **Suci** vuccati puggalo yassa dhammassa vasena, taṃ **soceyyaṃ,** kāyasucaritādi. Etasseva hi vibhāgassa dassanatthaṃ vuttampi cetaṃ puna vuttaṃ, manosoceyyaggahaṇena vā jhānādiuttarimanussadhammānampi saṅgaṇhanatthaṃ **soceyya**ggahaṇaṃ. **Ālayabhūta**nti samathavipassanānaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Uposathakamma**nti uposathadivase samādiyitvā samācaritabbaṃ puññakammaṃ **uposatho** sahacaraṇañāyena. ‘‘**Avihiṃsāyā**ti sattānaṃ aviheṭhanāyā’’ti vadanti, taṃ pana sīlaggahaṇeneva gahitaṃ. Tasmā **avihiṃsāyā**ti karuṇāyāti attho. **Avihiṃsā**ggahaṇeneva cettha appamaññāsāmaññena cattāropi brahmavihārā upacārāvatthā gahitā lakkhaṇahāranayena. **Sakala**nti anavasesaṃ paripuṇṇaṃ. Evamettha kāmāvacarattabhāvapariyāpannattā lakkhaṇassa taṃsaṃvattanikakāmāvacarakusaladhammā eva pāramitāsaṅgahapuññasambhārabhūtakāyasucaritādīhi dvādasadhā vibhattā eva. Gāthāyaṃ ‘‘sacce’’tiādinā dasadhā saṅgayha dassitā. Esa nayo sesalakkhaṇepi.

Aṃnubhīti gāthāsukhatthaṃ akāraṃ sānunāsikaṃ katvā vuttaṃ. Byañjanāni lakkhaṇāni ācikkhantīti **veyañjanikā. Vikkhambhetabba**nti paṭibāhitabbaṃ **tassā**ti mahāpurisassa, **tassa** vā mahāpurisalakkhaṇassa. Lakkhaṇasīsena cettha taṃsaṃvattanikapuññasambhāro vuccati.

Pādatalacakkalakkhaṇavaṇṇanā

204. **Bhayaṃ** nāma bhīti, taṃ pana ubbijjanākārena, uttasanākārena ca pavattiyā duvidhanti āha **''ubbegabhayañceva uttāsabhayañcā''**ti. Tadubhayampi bhayaṃ vibhāgena dassetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. **Apanūditā**ti yathā corādayo viluppanabandhanādīni parassa na karonti, katañca paccāharaṇādinā paṭipākatikaṃ hoti, evaṃ yathā ca caṇḍahatthiādayo dūrato parivajjitā honti, aparivajjite tassa yathā ṭhāne ṭhitehi abhibhavo na hoti, evaṃ apanūditā. **Ativāhetī**ti atikkāmeti. **Taṃ ṭhāna**nti taṃ sāsaṅkaṭṭhānaṃ. **Asakkontāna**nti upayogatthe sāmivacanaṃ, asakkonteti attho. **Asakkontāna**nti vā anādare sāmivacanaṃ. Saha parivārenāti **saparivāraṃ.** Tattha kiñci deyyadhammaṃ dento yadā tassa parivārabhāvena aññampi deyyadhammaṃ deti, evaṃ tassa taṃ dānamayaṃ puññaṃ saparivāraṃ nāma hoti.

Tamatthaṃ vitthārena dassetuṃ **''tattha anna''**ntiādi vuttaṃ. Tattha yathā deyyadhammaṃ tassa annadānassa parivāro, evaṃ tassa sakkaccakaraṇaṃ pīti dassento **''atha kho''**tiādimāha. Yāgubhattaṃ datvāva adāsīti yojanā. Esa nayo ito paratopi. **Suttaṃ vaṭṭetī**ti cīvarassa sibbanasuttakaṃ duvaṭṭativaṭṭādivasena vaṭṭitaṃ akāsi. **Rajana**nti alliādirajanavatthuṃ. **Paṇḍupalāsa**nti rajanupagameva paṇḍuvaṇṇaṃ palāsaṃ.

Heṭṭhimānīti annādīni **cattāri. Nisada**ggahaṇeneva nisadapotopi gahito. **Cīnapiṭṭhaṃ** sindhurakacuṇṇaṃ. **Kojava**nti uddalomiekantalomiādikojavattharaṇa. **Suvibhattaantarānī**ti suṭṭhu vibhattaantarāni, etena cakkāvayavaṭṭhānānaṃ suparicchinnataṃ dasseti.

Laddhābhisekā khattiyā attano vijite visavitāya brāhmaṇādike catūhi saṅgahavatthūhi rañjetuṃ sakkonti, na itarāti āha **''rājānoti abhisittā''**ti. Rājato yathāladdhagāmanigamādiṃ issaravatāya bhuñjantīti **bhojakā,** tādiso bhogo etesaṃ atthi, tattha vā niyuttāti **bhogikā,** te eva **''bhogiyā''**ti vuttā. **Saparivāraṃ dāna**nti vuttanayena saparivāradānaṃ. **Jānātū**ti ''sadevako loko jānātū''ti iminā viya adhippāyena **nibbattaṃ cakkalakkhaṇa**nti lakkhaṇasseva kammasarikkhatā dassitā. Evaṃ sati tikameva siyā, na catukkaṃ, tasmā cakkalakkhaṇassa mahāparivāratāya ñāpakanimittabhāvo kammasarikkhakaṃ nāma. Tenevāha ''saparivāraṃ…pe… jānātūti nibbatta''nti. ''Dīghāyukatāya taṃ nimitta''nti (dī. ni. 3.207) ca vakkhati, tathā ''taṃ lakkhaṇaṃ bhavati tadatthajotaka''nti (dī. ni. 3.221) ca. Nissandaphalaṃ pana paṭipakkhābhibhavo daṭṭhabbo. Tenevāha gāthāyaṃ ''sattumaddano''ti.

205. **Eta**nti etaṃ gāthābandhabhūtaṃ vacanaṃ, taṃ panatthato gāthā evāti āha **''imā tadatthaparidīpanā gāthā vuccantī''**ti.

Puratthāti vā ''pure''ti vuttatopi pubbe. Yasmā mahāpuriso na atītāya ekajātiyaṃ, nāpi katipayajātīsu, atha kho purimapurimatarāsu tathāva paṭipanno, tasmā tattha paṭipattiṃ dassetuṃ ''pure puratthā''ti vuttaṃ. Imissāpi jātiyaṃ atītakālavasena ''purepuratthā''ti vattuṃ labbhāti tato visesanatthaṃ ''purimāsu jātīsū''ti vuttanti āha **''imissā''**tiādi. Keci ''imissā jātiyā pubbe tusitadevaloke katakammapaṭikkhepavacana''nti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ tattha tādisassa katakammassa abhāvato. **Apanūdano**ti apanetā. **Adhimutto**ti yuttapayutto.

Puññakammenāti dānādipuññakammena. **Evaṃ sante**ti satamattena puññakammena ekekaṃ lakkhaṇaṃ nibbatteyya, evaṃ sati. **Na rocayiṃsū**ti kevalaṃ satamattena puññakammena lakkhaṇanibbattiṃ na rocayiṃsu aṭṭhakathācariyā. Kathaṃ pana rocayiṃsūti āha **''anantesu panā''**tiādi. **Ekekaṃ kamma**nti ekekaṃ dānādipubbakammaṃ. **Ekekaṃ sataguṇaṃ katvā**ti anantāsu lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādipuññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattena sataguṇaṃ kataṃ ''sata''nti adhippetaṃ, tasmā idha **sata-**

saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvacanoti dasseti ‘‘satagghi sataṃ devamanussā’’tiādīsu viya. Tenāha **‘‘tasmā satapuññalakkhaṇoti imamatthaṃ rocayiṃsū’’**ti.

Āyatapaṇhitāditilakkhaṇavaṇṇanā

206. **Sarasacuti** nāma jātassa sattassa yāvajīvaṃ jīvitvā pakatiyā maraṇaṃ. Ākaḍḍhajiyassa dhanudaṇḍassa viya pādānaṃ antomukhaṃ kuṭilatāya **antovaṅkapādatā.** Bahimukhaṃ kuṭilatāya **bahivaṅkapādatā.** Pādatalassa majjhe ūnatāya **ukkuṭikapādatā.** Aggapādena khañjanakā **aggakoṇḍā.** Paṇhippadesena khañjanakā **paṇhikoṇḍā. Unnatakāyenā**ti anonatabhāvena samussitasarīrena. **Muṭṭhikatahatthā**ti āvudhādīnaṃ gahaṇatthaṃ katamuṭṭhihatthā. **Phaṇahatthakā**ti aññamaññaṃ saṃsaṭṭhaṅgulihatthā. **Idamettha kammasarikkhaka**nti idaṃ imesaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ tathāgatassa dīghāyukatāya ñāpakanimittabhāvo ettha āyatapaṇhitā, dīghaṅgulitā brahmujugattatāti etasmiṃ lakkhaṇattaye kammasarikkhakattaṃ. Nissandaphalaṃ pana anantarāyatādi daṭṭhabbaṃ.

207. Bhāyitabbavatthunimittaṃ uppajjamānampi bhayaṃ attasinehahetukaṃ pahīnasinehassa tadabhāvatoti āha **‘‘yathā mayhaṃ maraṇato bhayaṃ mama jīvitaṃ piya’’**nti. **Suciṇṇenā**ti suṭṭhu katūpacitena sucaritakammunā.

Cavitvāti saggato cavitvā. **‘‘Sujātagatto subhujo’’**ti ādayo sarīrāvayavaguṇā imehi lakkhaṇehi avinābhāvinoti dassetuṃ vuttā. **Cirayapanāyā**ti attabhāvassa cirakālaṃ pavattanāya. Tenāha **‘‘dīghāyukabhāvāyā’’**ti. **Tato**ti cakkavattī hutvā yāpanato. **Vasippatto**ti jhānādīsu vasībhāvañceva cetovasibhāvañca patto **hutvā,** kathaṃ iddhibhāvanāya iddhipādabhāvanāyāti attho. Yāpeti cirataranti yojanā.

Sattussadatālakkhaṇavaṇṇanā

208. Raso jāto etesanti **rasitāni,** mahārasāni. Tenāha **‘‘rasasampannāna’’**nti. **Piṭṭhakhajjakādīnī**ti pūpasakkhalimodakādīni. **Ādi**-saddena pana kadaliphalādiṃ saṅgaṇhāti. Piṭṭhaṃ pakkhipitvā pacitabbapāyasaṃ **piṭṭhapāyasaṃ. Ādi**-saddena tathārūpabhojjayāguādiṃ saṅgaṇhāti.

Idha kammasarikkhakaṃ nāma sattussadatālakkhaṇassa paṇītalābhitāya ñāpakanimittabhāvo. Iminā nayena tattha tattha lakkhaṇe kammasarikkhakaṃ niddhāretvā yojetabbaṃ.

209. **Uttamo aggarasadāyako**ti sabbasattānaṃ uttamo lokanātho aggānaṃ paṇītānaṃ rasānaṃ dāyako. **Uttamānaṃ aggarasāna**nti paṇītesupi paṇītarasānaṃ. **Khajjabhojjādijotaka**nti khajjabhojjādilābhajotakaṃ. Lābhasaṃvattanikassa kammassa phalaṃ **‘‘lābhasaṃvattanika’’**nti kāraṇūpacārena vadati. **Tadatthajotaka**nti vā tassa paṇītabhojanadāyakattasaṅkhātassa atthassa jotakaṃ. **Tadādhigacchatī**ti ettha **ā**-kāro nipātamattanti āha **‘‘taṃ adhigacchatī’’**ti. **Lābhiruttama**nti ra-kāro padasandhikaro.

Karacaraṇādilakkhaṇavaṇṇanā

210. **Pabbajitaparikkhāraṃ** pattacīvarādiṃ **gihiparikkhāraṃ** vatthāvudhayānasayanādiṃ.

Sabbanti sabbaṃ upakāraṃ. **Makkhetvā nāseti** makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetī**ti satadhotatelena makkheti viya. **Atthasaṃvaḍḍhanakathāyā**ti hitāvahakathāya. **Kathā**gahaṇañcettha nidassanamattaṃ. Paresaṃ hitāvaho kāyapayogopi **atthacariyā.** Aṭṭhakathāyaṃ pana vacīpayogavaseneva atthacariyā vuttā.

Samānattatāyāti sadisabhāve samānaṭṭhāne ṭhapanena, taṃ panassa samānaṭṭhāne ṭhapanaṃ attasadisatākaraṇaṃ, sukhena ekasambhogatā, attano sukhuppattiyaṃ; tassa ca dukkhuppattiyaṃ tena attano ekasambhogatāti āha **‘‘samānasukhadukkhabhāvenā’’**ti. Sā ca samānasukhadukkhatā ekato nisajjādinā pākaṭā hotīti taṃ dassento **‘‘ekāsane’’**tiādimāha. **Na hi sakkā ekaparibhogo kātuṃ** jātiyā hīnattā. **Tathā akariyamāne ca so kujjhati** bhogena adhikattā, tasmā **dussaṅgaho. Na hi so ekaparibhogaṃ icchati** jātiyā hīnabhāvato. **Na akariyamāne ca kujjhati** bhogena hīnabhāvato. **Ubhohī**ti jātibhogehi. **Sadisopi susaṅgaho** ekasadisabhāveneva itarena saha ekaparibhogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassābhāvato. **Adīyamānepi** kismiñci āmise **akariyamānepi** saṅgahe. **Na pāpakena cittena passati** pesalabhāvato. Tato eva **paribhogopi…pe… hoti. Evarūpa**nti gihī ce, ubhohi sadisaṃ; pabbajito ce, sīlavantanti adhippāyo.

Susaṅgahitāva hontīti suṭṭhu saṅgahitā eva honti daḷhabhattibhāvato. Tenāha **‘‘na bhijjantī’’**ti.

Dānādisaṅgahakammanti dānādibhedaṃ parasaṅgaṇhanavasena pavattaṃ kusalakammaṃ.

211. **Anavaññātena** aparibhūtena sambhāvitena. **Pamodo** vuccati hāso, **na appamodenā**ti ettha paṭisedhadvayena so eva vutto. So ca odagyasabhāvattā na dīno dhammūpasañhitattā na gabbhayuttoti āha **‘‘na dīnena na gabbhitenāti attho’’**ti. Sattānaṃ agaṇhanaguṇenāti yojanā.

Atiruciranti ativiya rucirakataṃ, taṃ pana passantānaṃ pasādāvahanti āha **‘‘supāsādika’’**nti. **Suṭṭhu cheka**nti ativiya sundaraṃ. **Vidhātabbo**ti vidhātuṃ sandisituṃ sakkuṇeyyo. Piyaṃ vadatīti **piyavadū** yathā ‘‘sabbavidū’’ti. Sukhameva sukhatā, taṃ **sukhataṃ. Dhammañca anudhammañcā**ti lokuttaradhammañceva tassa anurūpapubbabhāgadhammañca.

Ussaṅkhapādādilakkhaṇavaṇṇanā

212. **‘‘Atthūpasaṃhita’’**nti iminā vaṭṭanissitā dhammakathā vuttāti āha **‘‘idhalokaparalokatthanissita’’**nti. **‘‘Dhammūpasaṃhita’’**nti iminā vivaṭṭanissitā, tasmā dasakusalakammapathā vivaṭṭasannissayā veditabbā. **Nidaṃsesī**ti sandassesi te dhamme paccakkhe katvā pakāsesi. **Nidaṃsanakatha**nti pākaṭakaraṇakathaṃ. Jeṭṭhaṭṭhena **aggo,** pāsaṃsaṭṭhena **seṭṭho,** pamukhaṭṭhena **pāmokkho,** padhānaṭṭhena **uttamo,** hitasukhatthikehi pakārato varaṇīyato rajanīyato **pavaro**ti evaṃ atthavisesavācīnampi ‘‘aggo’’tiādīnaṃ padānaṃ bhāvatthassa bhedābhāvato **‘‘sabbāni aññamaññavevacanānī’’**ti āha.

Uddhaṅgamanīyāti suṇantānaṃ uparūpari visesaṃ gamentīti uddhaṅgamanīyā. Saṅkhāya adho piṭṭhipādasamīpe eva patiṭṭhitattā adhosaṅkhā pādā etassāti **adhosaṅkhapādo. Saṅkhā**ti ca gopphakānamidaṃ nāmaṃ.

213. **Dhammadānayañña**nti dhammadānasaṅkhātaṃ yaññaṃ.

Suṭṭhu saṇṭhitāti sammadeva saṇṭhitā. Piṭṭhipādassa upari pakatiaṅgulena caturaṅgule jaṅghāpadese **nigūḷhā** apaññāyamānarūpā hutvā ṭhitāti attho.

Eṇijaṅghalakkhaṇavaṇṇanā

214. **Sippa**nti sikkhitabbaṭṭhena ‘‘sippa’’nti laddhanāmaṃ sattānaṃ jīvikāhetubhūtaṃ ājīvavidhiṃ. Jīvikatthaṃ, sattānaṃ upakāratthañca veditabbaṭṭhena **vijjā,** mantasatthādi. Caranti tena sugatiṃ, sukhañca gacchantīti **caraṇaṃ.** Kammassakatāñāṇaṃ uttarapadalopena **‘‘kamma’’**nti vuttanti āha **‘‘kammanti kammassakatājānanapaññā’’**ti. **Tāni cevā**ti pubbe vuttahatthiādīni ceva. **Satta ratanānī**ti muttādīni satta ratanāni. **Ca**-saddena rañño upabhogabhūtānaṃ vatthaseyyādīnaṃ saṅgaho. **Rañño anucchavikānī**ti rañño paribhuñjanayogyāni. **Sabbesa**nti ‘‘rājārahānī’’tiādinā vuttānaṃ sabbesaṃyeva ekajjhaṃ **gahaṇaṃ.** Buddhānaṃ parisā nāma odhiso anodhiso ca samitapāpā, tathatthāya paṭipannā ca hotīti vuttaṃ **‘‘samaṇānaṃ koṭṭhāsabhūtā catasso parisā’’**ti.

Sippādivācananti sippānaṃ sikkhāpanaṃ. Pāḷiyampi hi ‘‘vācetā’’ti vācanasīsena sikkhāpanaṃ dassitaṃ. **Ukkuṭikāsana**nti taṃtaṃveyyāvaccakaraṇena ukkuṭikassa nisajjā. Payojanavasena gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ jaṅghāyo kilametvā pesanaṃ **jaṅghapesanikā. Likhitvā pātitaṃ viya hoti** aparipuṇṇabhāvato. **Anupubbauggatavaṭṭita**nti gopphakaṭṭhānato paṭṭhāya yāva jāṇuppadesā maṃsūpacayassa anukkamena samantato vaḍḍhitattā anupubbena uggataṃ hutvā suvaṭṭitaṃ. **Eṇijaṅghalakkhaṇa**nti saṇṭhānamattena eṇimigajaṅghāsadisajaṅghalakkhaṇaṃ.

215. **‘‘Yatupaghātāyā’’**ti ettha **ta**-kāro padasandhikaro, anunāsikalopena niddesoti āha **‘‘ya’’**ntiādi. ‘‘Uddhaggalomā **sukhumattacotthatā’’**ti vuttattā codakena ‘‘kiṃ pana aññena kammena aññaṃ lakkhaṇaṃ nibbattatī’’ti codito, ācariyo ‘‘na nibbattatī’’ti vatvā ‘‘yadi evaṃ idha kasmā lakkhaṇantaraṃ kathita’’nti antolīnameva codanaṃ pariharanto **‘‘yaṃ pana nibbattatīti…pe… idha vutta’’**nti āha. Tattha **yaṃ pana nibbattatī**ti yaṃ lakkhaṇaṃ vuccamānalakkhaṇanibbattakena kammunā nibbattati. **Taṃ anubyañjanaṃ hotī**ti taṃ lakkhaṇaṃ vuccamānassa lakkhaṇassa anukūlalakkhaṇaṃ nāma hoti. **Tasmā** tena kāraṇena **idha** eṇijaṅghalakkhaṇakathane ‘‘uddhaggalomā sukhumattacotthatā’’ti lakkhaṇantaraṃ **vuttaṃ.**

Sukhumacchavilakkhaṇavaṇṇanā

216. **Samitapāpaṭṭhena samaṇaṃ,** na pabbajjāmattena. **Bāhitapāpaṭṭhena brāhmaṇaṃ,** na jātimattena.

Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño.** Sesapadesupi eseva nayoti āha **‘‘mahāpaññādīhi samannāgatoti attho’’**ti. **Nānatta**nti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā bhagavā ‘‘mahāpañño’’tiādinā kittīyati, tāsaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā.

Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassā kiccasiddhiyā dassento **‘‘mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā’’**tiādimāha. Tattha hetumahantatāya, paccayamahantatāya, nissayamahantatāya, pabhedamahantatāya, kiccamahantatāya, phalamahantatāya, ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetu** alobhādayo. **Paccayo** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayo** sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhiniyatatā, taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittavārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhavidhamanaṃ. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge,** (visuddhi. 1.6) **ākaṅkheyyasuttādīsu** (ma. ni. 1.65) ca āgatanayeneva veditabbo. Iminā nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ vitthāretvā veditabbā. **Ṭhānāṭhānānaṃ** pana mahāvisayatāya, sā **bahudhātukasutte** āgatanayena veditabbā. **Vihārasamāpattiyo** samādhikkhandhaniddhāraṇanayena veditabbā. **Ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgahato, so saccavibhaṅga- (vibha. 189) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 189) āgatanayena, **satipaṭṭhānā** dīnaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgādīsu, (vibha. 355) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 355) ca āgatanayena, **sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa, mahato sukhassa, mahato atthassa, mahato yogakkhemassa nibbattibhāvato, santapaṇītanipuṇaatakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca; **abhiññānaṃ** mahāsambhārato, mahāvisayato, mahākiccato, mahānubhāvato, mahānibbattito ca, **nibbānassa** madanimmadanādimahattasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti ‘‘ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā’’ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi ‘‘ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho. Ekavidhena saṅkhārakkhandho. Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho’’ti evaṃ ekekassa khandhassa atītādibhedavasenāpi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā ‘‘idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe...idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakā’’ti evaṃ āyatanānaṃ nānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. **Nānādhātūsū**ti ‘‘ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikā’’ti evaṃ nānādhātūsu ñāṇaṃ pavattati, tayidaṃ upādinnakadhātuvasena vuttaṃ. Paccekabuddhānampi hi dvinnañca aggasāvakānaṃ upādinnakadhātūsu evaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, tañca kho ekadesatova, na nippadesato. Anupādinnakadhātūnaṃ pana lakkhaṇādimattameva jānanti, na nānākaraṇaṃ. Sabbaññubuddhānameva pana ‘‘imāya nāmadhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa bahalattaco, imassa tanutaco. Imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ nīlaṃ, imassa pītakaṃ, lohitakaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ. Phalaṃ khuddakaṃ, mahantaṃ, dīghaṃ, vaṭṭaṃ, susaṇṭhānaṃ, dussaṇṭhānaṃ, maṭṭhaṃ, pharusaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ. Kaṇṭako tikhiṇo, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, kaṇho, nīlo, odāto hotī’’ti dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Nānāpaṭiccasamuppādesūti ajjhattabahiddhābhedato ca nānāpabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādiaṅgāni hi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāni. Tenāha **saṅkhārapiṭake** ‘‘dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā’’ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesū**ti nānāsabhāvesu niccasārādivirahitesu suññatabhāvesu tato eva itthipurisaattattaniyādivasena anupalabbhanasabhāvesu pakāresu. **Ma**-kāro hettha padasandhikaro. **Nānāatthesū**ti atthapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayuppannādivasena nānāvidhesu atthesu. **Dhammesū**ti dhammapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayādivasena nānāvidhesu dhammesu. **Niruttīsū**ti tesaṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātesu nānāniruttīsu. **Paṭibhānesū**ti atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu ‘‘imāni ñāṇāni idamatthajotakānī’’ti (vibha. 726, 729, 731, 732, 734, 736, 739) tathā tathā paṭibhānato upatiṭṭhanato ‘‘paṭibhānānī’’ti laddhanāmesu nānāñāṇesu. **‘‘Puthunānāsīlakkhandhesū’’**tiādīsu sīlassa puthuttaṃ vuttameva, itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha **‘‘puthujjanasādhāraṇe dhamme samatikkammā’’**ti, tenassa madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Evaṃ visayavasena paññāya mahattaṃ, puthuttaṃ dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsabhāvaṃ, pavattiākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvaṃ dassetuṃ **‘‘katamā hāsapaññā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **hāsabahulo**ti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretī**ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā ṭhapetvā indriyasaṃvaraṃ tassa visuṃ vuttattā anavasesasīlaṃ paripūreti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullitavikasitā viya pavattati, na evaṃ upekkhāsahagatā. Puna **sīlakkhandha**nti ariyasīlakkhandhamāha. **‘‘Samādhikkhandha’’**ntiādīsupi eseva nayo.

Sabbaṃ taṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti yā rūpadhamme ‘‘aniccā’’ti sīghavegena pavattati, paṭipakkhadūrabhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ avirajjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenā**ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenā**ti bhayānakabhāvato. **Asārakaṭṭhenā**ti asārakabhāvato attasāravirahato, niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā**ti tulanabhūtāya vipassanāpaññāya tuletvā. **Tīrayitvā**ti tāya eva tīraṇabhūtāya tīrayitvā. **Vibhāvayitvā**ti yāthāvato pakāsetvā paccakkhaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvā**ti pākaṭaṃ katvā. **Rūpanirodhe**ti rūpakkhandhanirodhahetubhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhārabhāvena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenā’’ti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhapahānena veditabboti. ‘‘Khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā’’ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento **‘‘uppannaṃ kāmavitakka’’**ntiādimāha.

Tikkhapañño khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha **‘‘ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā…pe… adhigatā hontī’’**tiādi.

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā’’ti yāthāvato dassanena saccappaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ **‘‘sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahulo**ti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhapavattasaṃvego. **Uttāsabahulo**ti ñāṇuttāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrāsamānaso, etena ādīnavānupassanamāha. **‘‘Ukkaṇṭhanabahulo’’**ti pana iminā nibbidānupassanamāha, **‘‘aratibahulo’’**tiādinā tassā eva aparāparuppattiṃ. **Bahimukho**ti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṃ **nibbedho,** so etissā atthi, nibbijjhatīti vā **nibbedhikā,** sā eva paññā **nibbedhikapaññā.** Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā, uttānatthattā ca suviññeyyameva.

217. **Pabbajitaṃ upāsitā**ti ettha yādisaṃ pabbajitaṃ upāsato paññāpaṭilābho hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘paṇḍitaṃ pabbajita’’**nti vuttaṃ. **Upāsana**ñcettha upaṭṭhānavasena icchitaṃ, na upanisīdanamattenāti āha **‘‘payirupāsitā’’**ti. **Attha**nti hitaṃ. **Abbhantaraṃ karitvā**ti abbhantaragataṃ katvā. Tenāha **‘‘atthayutta’’**nti. Bhāvanapuṃsakaniddeso cāyaṃ, hitūpasañhitaṃ katvāti attho. **Antara-**saddo vā cittapariyāyo ‘‘yassantarato na santi kopā’’tiādīsu (udā. 20) viya. Tasmā **atthantaro**ti hitajjhāsayoti attho.

Paṭilābhatthāya gatenāti paṭilābhatthāya pavattena, paṭilābhasaṃvattaniyenāti attho. **Uppāde ca nimitte ca chekā**ti uppādavidhimhi ceva nimittavidhimhi ca kusalā. Uppādanimittakovidatāsīsena cettha lakkhaṇakosallameva dasseti. Atha vā sesalakkhaṇānaṃ nibbattiyā buddhānaṃ, cakkavattīnañca uppādo anumīyati, yāni tehi laddhabbaānisaṃsāni nimittāni, tasmiṃ **uppāde ca nimitte ca** anuminanādivasena **chekā** nipuṇāti attho. **Ñatvā passissatī**ti ñāṇena jānitvā passissati, na cakkhuviññāṇenāti adhippāyo.

Atthānusāsanīsūti atthānaṃ hitānaṃ anusāsanīsu. Yasmā anatthapaṭivajjanapubbikā sattānaṃ atthapaṭipatti, tasmā anatthopi paricchijja gahetabbo, jānitabbo cāti vuttaṃ **‘‘atthānatthaṃ pariggāhakāni ñāṇānī’’**ti, yato ‘‘āyupāyakosallaṃ viya apāyakosallampi icchitabba’’nti vuttaṃ.

Suvaṇṇavaṇṇalakkhaṇavaṇṇanā

218. Paṭisaṅkhānabalena kodhavinayena **akkodhano,** na bhāvanābalenāti dassetuṃ **‘‘na anāgāmimaggenā’’**tiādi vuttaṃ. **Evaṃ akkodhavasikattā**ti evaṃ maghamāṇavo viya na kodhavasaṃ gatattā. **Nābhisajjī**ti kujjhanavaseneva na abhisajji. Yañhi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanāhassa paccayabhūtaṃ kujjhanavasena abhisajjanaṃ, taṃ idhādhippetaṃ, na lubbhanavasena. Tenāha **‘‘kuṭilakaṇṭako viyā’’**tiādi. So hi yattha laggati, taṃ khobhento eva laggati. **Tattha tatthā**ti tasmiṃ tasmiṃ mammaṭṭhāne. **Mamma**nti phuṭṭhamattepi rujjanaṭṭhānaṃ. **Pubbuppattiko**ti paṭhamuppanno. **Tato balavataro byāpādo** laddhāsevanatāya cittassa byāpajjanato. **Tato balavatarā patitthiyanā**ti sātisayaṃ laddhāsevanatāya tato byāpādāvatthāyapi balavatarā patitthiyanā paccatthikabhāvena thāmappattito.

Sukhumattharaṇādīti **ādi-**saddena paṇītabhojanīyādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo bhojanadānassapi vaṇṇasampadānimittabhāvato. Tenāha bhagavā ‘‘bhojanaṃ bhikkhave dadamāno dāyako paṭiggāhakānaṃ…pe… āyuṃ deti, vaṇṇaṃ detī’’ti (a. ni. 5.37) tathā ca vakkhati ‘‘āmisadānena vā’’ti.

219. Ti adāsi. **Devo**ti megho, pajjunno eva vā. **Varataro**ti uttamataro. Pabbajjāya visadisāvatthādi bhāvato na pabbajjāti **apabbajjā,** gihibhāvo. Acchādenti kopīnaṃ paṭicchādenti etehīti acchādanāni, nivāsanāni, tesaṃ **acchādanānañceva** sesa **vatthānañca** kojavādi **uttamapāvuraṇānañca. Vināso**ti katassa kammassa avipaccitvā vināso.

Kosohitavatthaguyhalakkhaṇavaṇṇanā

220. **Samānetā**ti sammadeva ānetā samāgametā. **Rajje patiṭṭhitena sakkā kātuṃ** bahubhatikasseva ijjhanato. Kattā nāma natthīti vajjaṃ paṭicchādentīti ānetvā sambandho, karonti vajjapaṭicchādanakammanti vā. Nanu vajjapaṭicchādanakammaṃ nāma sāvajjanti? Saccaṃ sāvajjaṃ saṃkiliṭṭhacittena paṭicchādentassa, idaṃ pana asaṃkiliṭṭhacittena parassa uppajjanakaanatthaṃ pariharaṇavasena pavattaṃ adhippetaṃ. **''Ñātisaṅgahaṃ karontenā''**ti etena ñātatthacariyāvasena taṃ kammaṃ pavattatīti dasseti.

221. **Amittatāpanā**ti amittānaṃ tapanasīlā, amittatāpanaṃ hotu vā mā vā evaṃsabhāvāti attho. Na hi cakkavattino puttānaṃ amittā nāma keci honti, ye te bhaveyyuṃ, cakkānubhāveneva sabbepi khattiyādayo anuvattakā tesaṃ bhavanti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Parimaṇḍalādilakkhaṇavaṇṇanā

222. **Saman**ti samānaṃ. **Tena tena** loke viññātaguṇena **samaṃ** samānaṃ **jānāti,** yato tattha paṭipajjanavidhināva itarasmiṃ paṭipajjati. **Sayaṃ jānātī**ti aparaneyyo hutvā sayameva jānāti. **Purisaṃ jānātī**ti vā ''ayaṃ seṭṭho, ayaṃ majjhimo, ayaṃ nihīno''ti taṃ taṃ purisaṃ yāthāvato jānāti. **Purisavisesaṃ jānātī**ti tasmiṃ tasmiṃ purise vijjamānaṃ visesaṃ jānāti, yato tattha tattha anurūpadānapadānādipaṭipattiyā yuttapattakārī hoti. Tenāha **''ayamidamarahatī''**tiādi.

Sampattipaṭilābhaṭṭhenāti diṭṭhadhammikādisampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena. **Samasaṅgahakamma**nti samaṃ jānitvā tadanurūpaṃ tassa tassa saṅgaṇhanakammaṃ.

223. **Tulayitvā**ti tīrayitvā. **Paṭivicinitvā**ti vīmaṃsitvā. Nipuṇayogato **nipuṇā,** ativiya nipuṇā **atinipuṇā,** sā pana tesaṃ nipuṇatā saṇhasukhumā paññāti āha **''sukhumapaññā''**ti.

Sīhapubbaddhakāyādilakkhaṇavaṇṇanā

224. **Khemakāmo**ti anupaddavakāmo. Kammassakatāñāṇaṃ sattānaṃ vaḍḍhiāvahaṃ sabbasampattividhāyakanti āha **''paññāyāti kammassakatāpaññāyā''**ti.

Samantaparipūrānīti samantato sabbabhāgehi paripuṇṇāni. Tato eva **ahīnāni** anūnāni. **Dhanādīhī**ti dhanadhaññādīhi.

225. **Okappanasaddhā** saddheyyavatthuṃ okkanditvā pakkhanditvā saddahanasaddhā. Sā eva pasādanīyavatthusmimpi abhippasīdanavasena pavattiyā **pasādasaddhā. Pariyattisavanenā**ti sattānaṃ hitasukhāvahāya pariyattiyā savanena. Dhāraṇaparicayādīnaṃ taṃmūlakattā tathā vuttaṃ. **Etesa**nti saddhādīnaṃ. Saha hānadhammenāti **sahānadhammo,** na sahānadhammoti **asahānadhammo,** tassa bhāvo asahānadhammatā, taṃ **asahānadhammataṃ,** aparihāniyasabhāvanti attho.

Rasaggasaggitālakkhaṇavaṇṇanā

226. **Tilaphalamattampi** bhojanaṃ. **Sabbattha pharatī**ti sabbā rasāharaṇiyo anussarantaṃ sabhāvena sabbasmiṃ kāye pharati. **Samā hutvā vahantī**ti avisamā ujukā hutvā pavattanti.

Ārogyakaraṇakammanti arogabhāvakaraṃ sattānaṃ aviheṭhanakammaṃ. Madhurādibhedaṃ rasaṃ gasati harati etehi, sayameva vā taṃ gasanti gilanti anto pavesentīti **rasaggasā,** rasaggasānaṃ aggā **rasaggasaggā,** te ettha santīti **rasaggasaggī,** tadeva lakkhaṇaṃ. Bhavati hi abhinnepi vatthusmiṃ taggatavisesāvabodhanatthaṃ bhinnaṃ viya katvā vohāro yathā ‘‘silāputtakassa sarīra’’nti. Rasaggasaggitāsaṅkhātaṃ vā lakkhaṇaṃ **rasaggasaggilakkhaṇaṃ.**

227. **Vadha**-saddo ‘‘attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodatī’’tiādīsu (pāci. 879) bādhanatthopi hotīti tato visesanatthaṃ **‘‘māraṇavadhenā’’**ti vuttaṃ, māraṇasaṅkhātena vadhenāti attho. Bādhanattho eva vā **vadha**-saddo, māraṇena, bādhanena cāti attho. **Ubbādhanāyā**ti bandhanāgāre pakkhipitvā uddhaṃ uddhaṃ bādhanena. Tenāha **‘‘bandhanāgārappavesanenā’’**ti.

Abhinīlanettādilakkhaṇavaṇṇanā

228. **Visaṭa**nti kujjhanavasena vinisaṭaṃ katvā. Tenāha **‘‘kakkaṭako viyā’’**tiādi. **Visācī**ti virūpaṃ sācitakaṃ, vijimhanti attho. Tenāha **‘‘vaṅkakkhikoṭiyā’’**ti, kuṭilaakkhikoṭipātenāti attho. **Viceyya pekkhitā**ti ujukaṃ anoloketvā diṭṭhipātaṃ vicāretvā oloketvā. Tenāha **‘‘yo kujjhitvā’’**tiādi. **Paro**ti kujjhito. **Na oloketi** taṃ sammukhā gacchantaṃ kujjhitvā na oloketi, parammukhā. **Viteyyā**ti virūpaṃ tiriyaṃ, viññūnaṃ olokanakkamaṃ vītikkamitvāti attho. Jimhaṃ anoloketvā ujukaṃ olokanaṃ nāma kuṭilabhāvakarānaṃ pāpadhammānaṃ abhājanaujukatacittatasseva hotīti āha **‘‘ujumano hutvā ujuṃ pekkhitā’’**ti. Yathā ca ujuṃ pekkhitā hotīti ānetvā sambandho. **Pasaṭa**nti ummīlanavasena sammadeva patthaṭaṃ. **Vipulaṃ vitthata**nti tasseva vevacanaṃ. Piyaṃ piyāyitabbaṃ dassanaṃ olokanaṃ etassāti **piyadassano.**

Kāṇoti akkhīni nimmīletvā pekkhanako. **Kākakkhī**ti kekarakkho. **Vaṅkakkhī**ti jimhapekkhanako. **Āvilakkhī**ti ākuladiṭṭhipāto. Nīlapītalohitasetakāḷavaṇṇānaṃ vasena **pañcavaṇṇo.** Tattha pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā. **‘‘Pasādo**ti pana tesaṃ vaṇṇānaṃ pasannākāraṃ sandhāya vutta’’nti keci. **Pañcavaṇṇo pasādo**ti pana yathāvuttapañcavaṇṇaparivāro, tehi vā paṭimaṇḍito pasādoti attho. **Nettasampattikaraṇī**ti ‘‘pañcavaṇṇapasādatā tirohitavidūragatadassanasamatthatā’’ti evamādi cakkhusampadāya kāraṇāni. **Lakkhaṇasatthe yuttā**ti lakkhaṇasatthe āyuttā sukusalā.

Uṇhīsasīsalakkhaṇavaṇṇanā

230. **Pubbaṅgamo**ti ettha pubbaṅgamatā nāma pamukhatā, jeṭṭhaseṭṭhakabhāvo bahujanassa anuvattanīyatāti āha **‘‘gaṇajeṭṭhako’’**tiādi.

Pubbaṅgamatāti pubbaṅgamassa kammaṃ. Yassa hi kāyasucaritādikammassa vasena mahāpuriso bahujanassa pubbaṅgamo ahosi, tadassa kammaṃ ‘‘pubbaṅgamatā’’ti adhippetaṃ, na pubbaṅgamabhāvo. Tenāha **‘‘idha kammaṃ nāma pubbaṅgamatā’’**ti. **Pītipāmojjena paripuṇṇasīso**ti pītiyā, pāmojjena ca sampuṇṇapaññāsīso bahulaṃ somanassasahagatañāṇasampayuttacittasamaṅgī eva hutvā **vicarati. Mahāpuriso**ti mahāpurisajātiko.

231. **Bahujana**nti sāmiatthe upayogavacananti āha **‘‘bahujanassā’’**ti. Paribhuñjanaṭṭhena **paṭibhogo,** upayogavatthu paṭibhogo, tassa hitāti **paṭibhogiyā.** Desakālaṃ ñatvā tadupakaraṇūpaṭṭhānādi **veyyāvaccakarā** sattā. **Abhiharantī**ti byāharanti. Tassa tassa veyyāvaccassa paṭiharaṇato pavattanakaraṇato **paṭihāro,** veyyāvaccakaro, tassa bhāvo **paṭihāraka**nti āha **‘‘veyyāvaccakarabhāva’’**nti. Visavanaṃ **visavo,** kāmakāro vasitā, so etassa atthīti **visavī**ti āha **‘‘ciṇṇavasī’’**ti.

Ekekalomatādilakkhaṇavaṇṇanā

232. **Upavattatī**ti anukūlabhāvaṃ upecca vattati. Tenāha **‘‘ajjhāsayaṃ anuvattatī’’**ti.

Ekekalomalakkhaṇanti ekekasmiṃ lomakūpe ekekalomatālakkhaṇaṃ. **Ekekehi lomehī**ti aññesaṃ sarīre ekekasmimpi lomakūpe anekānipi lomāni uṭṭhahanti, na tathāgatassa. Tehi puna paccekaṃ lomakūpesu ekekeheva uppannehi kuṇḍalāvattehi padakkhiṇāvattakajātehi nicitaṃ viya sarīraṃ hotīti vuttaṃ ''ekekalomūpacitaṅgavā''ti.

Cattālīsādilakkhaṇavaṇṇanā

234. **Abhinditabbapariso**ti parehi kenaci saṅgahena saṅgahetvā, yuttikāraṇaṃ dassetvā vā na bhinditabbapariso.

Apisuṇavācāyāti upayogatthe sāmivacanaṃ, pesuññassa paṭipakkhabhūtaṃ kusalakammaṃ. Pisuṇā vācā etassāti pisuṇavāco, tassa **pisuṇavācassa** puggalassa. **Aparipuṇṇā**ti cattārīsato ūnabhāvena na paripuṇṇā. **Viraḷā**ti savivarā.

Pahūtajivhādilakkhaṇavaṇṇanā

236. **Ādeyyavāco**ti ādaragāravavasena ādātabbavacano. ''Evameta''nti **gahetabbavacano** sirasā sampaṭicchitasāsano.

Baddhajivhāti yathā sukhena parivattati, evaṃ sirādīhi palibuddhajivhā. **Gūḷhajivhā**ti rasabahalatāya gūḷhagaṇḍasadisajivhā. **Dvijivhā**ti agge kappabhāvena dvidhābhūtajivhā. **Mammanā**ti apparipputatalāpā. Kharapharusakakkasādivasena **saddo bhijjati** bhinnakāro hoti. Vicchinditvā pavattassaratāya **chinnassarā vā.** Anekākāratāya **bhinnassarā vā.** Kākassa viya amanuññassaratāya **kākassarā vā. Madhuro**ti iṭṭhe, kammaphalena vatthuno suvisuddhattā. **Pemanīyo**ti pītisañjanano, piyāyitabbo vā.

237. **Akkosayuttattā**ti akkosupasañhitattā akkosavatthusahitattā. **Ābādhakari**nti ghaṭṭanavasena paresaṃ pīḷāvahaṃ. Bahuno janassa avamaddanato, pamaddābhāvakaraṇato vā **bahujanappamaddanaṃ. Abāḷha**nti vā ettha **a**-kāro vuddhiattho ''asekkhā dhammā''tiādīsu (dha. sa. tikamātikā 11) viya, tasmā ativiya bāḷhaṃ pharusaṃ **gira**nti evamettha attho veditabbo. **Na bhaṇī**ti cettha ''na abhaṇi na bhaṇī''ti saralopena niddeso. **Susaṃhita**nti suṭṭhu saṃhitaṃ. Kena pana suṭṭhu saṃhitaṃ? ''Madhura''nti anantarameva vuttattā madhuratāyāti viññāyati, kā panassa madhuratāti āha **''suṭṭhu pemasaṃhita''**nti. Upayogaputhuttavisayo yaṃ **vācā**-saddoti āha **''vācāyo''**ti, sā cassā upayogaputhuttavisayatā ''hadayagāminiyo''ti padena samānādhikaraṇatāya daṭṭhabbā. **''Kaṇṇasukha''**nti pāṭhe bhāvanapuṃsakaniddesoyanti dassetuṃ **''yathā''**tiādi vuttaṃ. **Vedayathā**ti kālavipallāsenāyaṃ niddesoti āha **''vedayitthā''**ti. **Brahmassarata**nti seṭṭhassarataṃ, brahmuno sarasadisassarataṃ vā. **Bahūnaṃ bahu**nti bahūnaṃ janānaṃ bahuṃ subhaṇitanti yojanā.

Sīhahanulakkhaṇavaṇṇanā

238. **Appadhaṃsiko**ti appadhaṃsiyo. **Ya**-kārassa hi **ka**-kāraṃ katvā ayaṃ niddeso yathā ''niyyānikā dhammā''ti (dha. sa. dukamātikā 97) **guṇato**ti attanā adhigataguṇato. **Ṭhānato**ti yathāṭhitaṭṭhānantarato.

Palāpakathāyāti samphappalāpakathāya. **Antopaviṭṭhahanukā** ekato, ubhato vā saṃkucitavisukā. **Vaṅkahanukā** ekapassena kuṭilavisukā. **Pabbhārahanukā** purato olambamānavisukā.

239. **Vikiṇṇavacanā** nāma samphappalāpino, tappaṭikkhepena **avikiṇṇavacanā** mahābodhisattā. Vācā eva tadatthādhigamupāyatāya **''byāppatho''**ti vuttāti āha **''avikiṇṇa…pe… vacanapatho assā''**ti. **''Dvīhi dvīhī''**ti nayidaṃ āmeḍitavacanaṃ asamānādhikaraṇato, atha kho dvīhi diguṇatādassananti āha **‘‘dvīhi dvīhīti catūhī’’**ti. Tasmā ‘‘dvidugamā’’ti catugamā vuttāti āha **‘‘catuppadāna’’**nti. **Tathāsabhāvo**ti yathāssa vuttanayena kenaci appadhaṃsiyatā hoti guṇehi, tathāsabhāvo.

Samadantādilakkhaṇavaṇṇanā

240. Visuddhasīlācāratāya parisuddhā samantato sabbathā vā suddhā puggalā parivārā etassāti **parisuddhaparivāro.**

241. **Pahāsī**ti tadaṅgavasena, vikkhambhanavasena ca pariccaji. Tidivaṃ tāvatiṃsabhavanaṃ puraṃ nagaraṃ etesanti **tidivapurā,** tāvatiṃsadevā, tesaṃ varo tidivapuravaro, indo. Tena **tidivapuravarena.** Tenāha **‘‘sakkenā’’**ti. Lapanti kathenti etenāti **lapanaṃ,** mukhanti āha **‘‘lapanajanti mukhaja’’**nti. Suṭṭhu dhavalatāya **sukkā,** īsakampi asaṃkiliṭṭhatāya **suci.** Sundarasaṇṭhānatāya suṭṭhu bhāvanato, vipassanato ca **sobhanā.** Kāmaṃ janānaṃ manussānaṃ nivāsanaṭṭhānādibhāvena patiṭṭhābhūto desaviseso ‘‘janapado’’ti vuccati, idha pana saparivāracatumahādīpasaññito sabbo padeso tathā vuttoti āha **‘‘cakkavāḷaparicchinno janapado’’**ti. Nanu ca yathāvutto padeso samuddaparicchinno, na cakkavāḷapabbataparicchinnoti? So padeso cakkavāḷaparicchinnopi hotīti tathā vuttaṃ. Ye vā samuddanissitā, cakkavāḷapādanissitā ca sattā, tesaṃ te te padesā patiṭṭhāti tepi saṅgaṇhanto **‘‘cakkavāḷaparicchinno’’**ti avoca. **Cakkavāḷaparicchinno**ti ca cakkavāḷena paricchinnoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassā**ti tassa cakkavattino. Puna **tassā**ti tassa janapadassa. **Bahujana sukha**nti ettha paccattabahuvacanalopena bahujanaggahaṇanti āha **‘‘bahujanā’’**ti. Yathā pana te hitasukhaṃ caranti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ **‘‘samānasukhadukkhā hutvā’’**ti vuttaṃ. **Vigatapāpo**ti sabbaso samucchindanena viniddhutapāpadhammo. **Daratho** vuccati kāyiko, cetasiko ca pariḷāho. Tattha cetasikapariḷāho ‘‘vigatapāpo’’ti imināva vuttoti āha **‘‘vigatakāyikadarathakilamatho’’**ti. Rāgādayo yasmiṃ santāne uppannā, tassa malīnabhāvakaraṇena **malā.** Kacavarabhāvena **khilā.** Sattānaṃ mahānatthakarattā visesato doso **kalī**ti vuttaṃ **‘‘dosakalīnañcā’’**ti. **Panūdehī**ti samucchindanavasena sasantānato nīhārakehi, pajahanakehīti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ettha ca yasmā sabbesampi lakkhaṇānaṃ mahāpurisasantānagatapuññasambhārahetukabhāvena sabbaṃyeva taṃ puññakammaṃ sabbassa lakkhaṇassa kāraṇaṃ visiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇaṃ bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti, tasmā yassa yassa lakkhaṇassa yaṃ yaṃ puññakammaṃ visesakāraṇaṃ, taṃ taṃ vibhāgena dassentī ayaṃ desanā pavattā. Tattha yathā yādisaṃ kāyasucaritādipuññakammaṃ suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇaṃ vuttaṃ, tādisameva ‘‘uṇhīsasīsatāya’’ kāraṇanti na sakkā vattuṃ daḷhasamādānatāvisiṭṭhassa tassa suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇabhāvena vuttattā, itarassa ca pubbaṅgamatāvisiṭṭhassa vuttattā, evaṃ yādisaṃ āyatapaṇhitāya kāraṇaṃ, na tādisameva dīghaṅgulitāya, brahmujugattatāya ca kāraṇaṃ visiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇaṃ bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti. Tattha yathā ekeneva kammunā cakkhādinānindriyuppattiyaṃ avatthābhedato, sāmatthiyabhedato vā kammabhedo icchitabbo. Na hi yadavatthaṃ kammaṃ cakkhussa kāraṇaṃ, tadavatthameva sotādīnaṃ kāraṇaṃ hoti abhinnasāmatthiyaṃ vā, tasmā pañcāyatanikattabhāvapatthanābhūtā purimanipphannā kāmataṇhā paccayavasena visiṭṭhasabhāvā kammassa visiṭṭhasabhāvaphalanibbattanasamatthatāsādhanavasena paccayo hotīti ekampi anekavidhaphalanibbattanasamatthatāvasena anekarūpataṃ āpannaṃ viya hoti, evamidhāpi ‘‘ekampi pāṇātipātā veramaṇivasena pavattaṃ kusalakammaṃ āyatapaṇhitādīnaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ nibbattakaṃ hotī’’ti vuccamānepi na koci virodho. Tena vuttaṃ ‘‘so tassa kammassa katattā…pe… imāni tīṇi mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhatī’’ti nānākammunā pana tesaṃ nibbattiyaṃ vattabbameva natthi, pāḷiyaṃ pana ‘‘tassa kammassā’’ti ekavacananiddeso sāmaññavasenāti daṭṭhabbo. Evañca katvā satapuññalakkhaṇavacanaṃ samatthitaṃ hoti. ‘‘Imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhatī’’tiādīsupi eseva nayoti.

Lakkhaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

242. Pākārena parikkhittanti padaṃ ānetvā sambandho. **Gopuraṭṭālakayutta**nti dvārapāsādena ceva tattha tattha pākāramatthake patiṭṭhāpitaaṭṭālakehi ca yuttaṃ. Veḷūhi parikkhittattā, abbhantare pupphūpagaphalūpagarukkhasañchannattā ca **nīlobhāsaṃ.** Chāyūdakasampattiyā, bhūmibhāgasampattiyā ca **manoramaṃ.**

Kāḷakavesenāti kalandakarūpena. **Nivāpa**nti bhojanaṃ. **Ta**nti uyyānaṃ.

‘‘Kho panā’’ti vacanālaṅkāramattametanti **tena samayenā**ti atthavacanaṃ yuttaṃ. **Gahapati mahāsālo**ti gahapatibhūto mahāsāro, ra-kārassa la-kāraṃ katvā ayaṃ niddeso. Vibhavasampattiyā mahāsārappatto kuṭumbiko. **‘‘Putto panassa assaddho’’**tiādi aṭṭhuppattiko yaṃ suttanikkhepoti taṃ aṭṭhuppattiṃ dassetuṃ āraddhaṃ. Kammaphalasaddhāya abhāvena **assaddho.** Ratanattaye pasādābhāvena **appasanno. Evamāhā**ti evaṃ idāni vuccamānākārena vadati.

Yāvajīvaṃ anussaraṇīyā hoti hitesitāya vuttā pacchimā vācāti adhippāyena. **Puthudisā**ti visuṃ visuṃ disā, tā pana anekāti āha **‘‘bahudisā’’**ti.

243. **‘‘Na tāva paviṭṭho’’**tiādīsu vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva. **Na idānevā**ti na imāya eva velāya. Kiṃ carahīti āha **‘‘paccūsasamayepī’’**tiādi. **Gihivinaya**nti gihīnaṃ gahaṭṭhānaṃ vinayatantibhūtaṃ ‘‘gihinā evaṃ vattitabba’’nti gahaṭṭhācārassa gahaṭṭhavattassa anavasesato imasmiṃ sutte savisesaṃ katvā vuttattā. **Tathevā**ti yathā buddhacakkhunā diṭṭhaṃ, tatheva passi. **Namassati** vattavasena kattabbanti gahetvā ṭhitattā.

Chadisādivaṇṇanā

244. **Vacanaṃ sutvāva cintesi** buddhānubhāvena attasammāpaṇidhānanimittena puññabalena ca codiyamāno. **Na kira tā etā**ti tā cha disā etā idāni mayā namassiyamānā puratthimādikā na honti kirāti. **Nipātamatta**nti anatthakabhāvaṃ tassa vadati. **Pucchāpada**nti pucchāvacanaṃ.

Bhagavā gahapatiputtena namassitabbā cha disā pucchito desanākusalatāya ādito eva tā akathetvā tassa tāva paṭipattiyā naṃ bhājanabhūtaṃ kātuṃ vajjanīyavajjanatthañceva sevitabbasevanatthañca ovādaṃ dento **‘‘yato kho gahapatiputtā’’**tiādinā desanaṃ ārabhi. Tattha **kammakilesā**ti kammabhūtā saṃkilesā. **Kilissantī**ti kiliṭṭhā malīnā viya ṭhitā, upatāpitā ca hontīti attho. **Tasmā**ti kilissananimittattā. Yadipi surāpānaṃ pañcaverabhāvena upāsakehi parivajjanīyaṃ, tassa pana apāyamukhabhāvena parato vattukāmatāya pāṇātipātādike eva sandhāya ‘‘cattāro’’ti vuttaṃ, na ‘‘pañcā’’ti. ‘‘Visuṃ akammapathabhāvato cā’’ti apare. ‘‘Surāpānampi ‘surāmerayapānaṃ, bhikkhave, āsevitaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ nirayasaṃvattanika’ntiādi (a. ni. 8.40) vacanato visuṃ kammapathabhāvena āgataṃ. Tathā hi taṃ duccaritakammaṃ hutvā duggatigāmipiṭṭhivattakabhāvena niyata’’nti keci, tesaṃ matena ekādasa kammapathā siyuṃ. Tasmā yathāvuttesveva kammapathesu upakārakattasabhāgattavasena anuppaveso daṭṭhabboti ‘‘visuṃ akammapathabhāvato cā’’ti suvuttametaṃ. Surāpānassa bhogāpāyamukhabhāvena vattukāmatāya ‘‘cattāro’’ tveva avoca. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ,** hetūti āha **‘‘ṭhānehīti kāraṇehī’’**ti. Apenti apagacchanti, apeti vā etehīti **apāyā,** apāyānaṃ, apāyā eva vā mukhāni dvārānīti **apāyamukhāni. Vināsamukhānī**ti etthāpi eseva nayo.

Kiñcāpi ‘‘ariyasāvakassā’’ti pubbe sādhāraṇato vuttaṃ, visesato pana paṭhamāya bhūmiyaṃ ṭhitasseva vakkhamānanayo yujjatīti **‘‘soti so sotāpanno’’**ti vuttaṃ. Pāpaka-saddo nihīnapariyāyoti **‘‘lāmakehī’’**ti vuttaṃ. Apāyadukkhaṃ, vaṭṭadukkhañca pāpentīti vā pāpakā, tehi **pāpakehi. Cha disā**

paṭicchādentoti tena tena bhāgena dissantīti ‘‘disā’’ti saññite cha bhāge satte yathā tehi saddhiṃ attano chiddaṃ na hoti, evaṃ paṭicchādento paṭisandhārento. **Vijinanatthāyā**ti abhibhavanatthāya. Yo hi diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca anatthaṃ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadubhayatthaṃ sampādeti, so ubhayalokavijayāya paṭipanno nāma hoti paccatthikaniggaṇhanato, sakatthasampādanato ca. Tenāha **‘‘ayañceva loko’’**tiādi. Pāṇātipātādīni **pañca verāni** verappasavanato. **Āraddho hotī**ti saṃsādhito hoti, tayidaṃ saṃsādhanaṃ kittisaddena idha sattānaṃ cittatosanena, verābhāvāpādanena ca hotīti āha **‘‘paritosito ceva nipphādito cā’’**ti. Puna **pañca verānī**ti pañca veraphalāni uttarapadalopena.

Katamassāti katame assa. **Kilesasampayuttattā kileso**ti taṃyogato taṃsadisaṃ vadati yathā ‘‘pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ, (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287, 297; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123; 5.28; pārā. 11; dha. sa. 499; vibha. 508) nīlaṃ vattha’’nti ca. Sampayuttatā cettha tadekaṭṭhatāya veditabbā, na ekuppādāditāya. Evañca katvā pāṇātipātakammassa diṭṭhimānalobhādīhipi kiliṭṭhatā siddhā hoti, micchācārassa dosādīhi kiliṭṭhatā. Tenāha **‘‘saṃkilesoyevā’’**tiādi. Pubbe vuttaatthavasena pana sammukhenapi nesaṃ kilesapariyāyo labbhateva. **Etadatthaparidīpakamevā**ti yo ‘‘pāṇātipāto kho’’tiādinā vutto, etassa atthassa paridīpakameva. Yadi evaṃ kasmā puna vuttanti āha **‘‘gāthābandha’’**nti, tassa atthassa sukhaggahaṇatthaṃ bhagavā gāthābandhaṃ avocāti adhippāyo.

Catuṭhānādivaṇṇanā

246. ‘‘Pāpakammaṃ karotī’’ti kasmā ayaṃ uddesaniddeso pavattoti antolīnacodanaṃ sandhāya **‘‘idaṃ bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. Sukkapakkhavasena hi uddeso kato, kaṇhapakkhavasena ca niddeso āraddho. **Kārake**ti pāpakammassa kārake. **Akārako pākaṭo hoti** yathā paṭipajjanto pāpaṃ karoti nāma, tathā appaṭipajjanato. Saṃkilesadhammavivajjanapubbakaṃ vodānadhammapaṭipattiācikkhanaṃ idha desanākosallaṃ. **Paṭhamataraṃ kārakaṃ dassento āha** yathā ‘‘vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇhā’’ti (dha. sa. aṭṭha. 498) tathā hi bhagavā aṭṭhatiṃsa maṅgalāni dassento ‘‘asevanā ca bālāna’’nti (khu. pā. 5.3; su. ni. 262) vatvā ‘‘paṇḍitānañca sevanā’’ti (khu. pā. 5.3; su. ni. 262) avoca. **Chandāgati**nti ettha sandhivasena saralopoti dassento āha **‘‘chandena pemena agati’’**nti. **Chandā**ti hetumhi nissakkavacananti āha **‘‘chandenā’’**ti. Chanda-saddo cettha taṇhāpariyāyo, na kusalacchandādipariyāyoti āha **‘‘pemenā’’**ti. **Parapadesū**ti ‘‘dosāgatiṃ gacchanto’’tiādīsu vākyesu. **‘‘Eseva nayo’’**ti iminā ‘‘dosena kopenā’’ti evamādi atthavacanaṃ atidisati. **Mitto**ti daḷhamitto, sambhattoti attho. **Sandiṭṭho**ti diṭṭhamattasahāyo. **Pakativeravasenā**ti pakatiyā uppannaveravasena, cirakālānubandhavirodhavasenāti attho. Tenevāha **‘‘taṅkhaṇuppannakodhavasena vā’’**ti. **Yaṃ vā taṃ vā** ayuttaṃ akāraṇaṃ **vatvā.** Visame corādike, visamāni vā kāyaduccaritādīni samādāya vattanena nissito **visamanissito.**

Chandāgatiādīni na gacchati maggeneva catunnampi agatigamanānaṃ pahīnattā, **agatigamanānī**ti ca tathāpavattā apāyagamanīyā akusalacittuppādā veditabbā agati gacchati etehīti.

Yassati tena kittīyatīti **yaso,** thutighoso. Yassati tena purecarānucarabhāvena parivārīyatīti **yaso,** parivāroti āha **‘‘kittiyasopi parivārayasopī’’**ti. **Parihāyatī**ti pubbe yo ca yāvatake labbhati, tato parito hāyati parikkhayaṃ gacchati.

Chaapāyamukhādivaṇṇanā

247. Pūve bhājane pakkhipitvā tajjaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā.** Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇā**ti pana tassā surāya bījaṃ vuccati, ye ‘‘surāmodakā’’ tipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā.** Harītakīsāsapādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā.** Madhukatālanāḷikerādipuppharaso cirapārivāsiko **pupphāsavo.** Panasādiphalaraso **phalāsavo.** Muddikāraso **madhvāsavo.** Ucchuraso **guḷāsavo.** Harītakāmalakakaṭukabhaṇḍādinānāsambhārānaṃ raso cirapārivāsiko **sambhārasaṃyutto. Taṃ sabbampī**ti taṃ sabbaṃ dasavidhampi. **Madakaraṇavasena majjaṃ** pivantaṃ madayatīti katvā. Surāmerayamajje pamādaṭṭhānaṃ

surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ. Anu anu yogoti punappunaṃ taṃsamaṅgitā. Tenāha **‘‘punappunaṃ karaṇa’’**nti, aparāparaṃ pavattananti attho. **Uppannā ceva bhogā parihāyanti** pānabyasanena byasanakaraṇato. **Anuppannā ca nuppajjanti** pamattassa kammantesu ñāyakaraṇābhāvato. **Bhogāna**nti bhuñjitabbaṭṭhena ‘‘bhogā’’ti laddhanāmānaṃ kāmaguṇānaṃ. Apāyamukha-saddassa attho heṭṭhā vutto eva. **Avelāyā**ti ayuttavelāya. Yadā vicarato attharakkhādayo na honti. **Visikhāsu cariyā**ti racchāsu vicaraṇaṃ.

Samajjā vuccati maho, yattha naccānipi payojīyanti, tesaṃ dassanādiatthaṃ tattha abhirativasena caraṇaṃ upagamanaṃ **samajjābhicaraṇaṃ. Naccādidassanavasenā**ti naccādīnaṃ dassanādivasenāti ādisaddalopo daṭṭhabbo, dassanena vā savanampi gahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcaviññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasambhavato ‘‘dassanavasena’’ icceva vuttaṃ. Idha cittālasiyatā akāraṇanti **‘‘kāyālasiyatā’’**ti vuttaṃ. **Yuttappayuttatā**ti tappasutatā atirekataratāya.

Surāmerayassa chaādīnavādivaṇṇanā

248. Sayaṃ daṭṭhabbanti **sandiṭṭhaṃ.** Sandiṭṭhameva **sandiṭṭhikaṃ,** dhanajānisaddāpekkhāya pana itthiliṅgavasena niddeso, diṭṭhadhammikāti ayamettha atthoti āha **‘‘idhalokabhāvinī’’**ti. Samaṃ, sammā passitabbāti vā **sandiṭṭhikā,** pānasamakālabhāvinīti attho. **Kalahappavaḍḍhanī** mittassa kalahe anādīnavadassibhāvato. **Khettaṃ** uppattiṭṭhānabhāvato. **Āyatana**nti vā kāraṇaṃ, ākaro vāti attho. **Paraloke akittiṃ pāpuṇanti** akittisaṃvattaniyassa kammassa pasavanato. **Kopīnaṃ** vā pākaṭabhāvena akattabbarahassakammaṃ. Surāmadamattā ca pubbe attanā kataṃ tādisaṃ kammaṃ amattakāle chādentā vicaritvā mattakāle paccatthikānampi vivaranti pākaṭaṃ karonti, tena tesaṃ sā surā tassa kopīnassa nidaṃsanato **‘‘kopīnanidaṃsanī’’**ti vuccatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Kammassakatāpañña**nti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. ‘‘Yaṃ kiñci lokiyaṃ paññaṃ dubbalaṃ karotiyevā’’ti hi sakkā viññātuṃ. Tathā hi byatirekamukhena tamatthaṃ patiṭṭhapetuṃ **‘‘maggapaññaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Antomukhameva na pavisatī’’**ti iminā surāya maggapaññādubbalakaraṇassa durasamussāritabhāvamāha. Nanu cevaṃ surāya tassā paññāya dubbalīkaraṇe sāmatthiyavighāto acodito hoti ariyānaṃ anuppayogasseva coditattāti? Nayidaṃ evaṃ upayogopi nāma sadā tesaṃ natthi, kuto kiccakaraṇanti imassa atthassa vuttattā. Atha pana aṭṭhānaparikappavasenassā kadāci siyā upayogo, tathāpi so tassā dubbaliyaṃ īsakampi kātuṃ nālameva sammadeva paṭipakkhadūrībhāvena suppatiṭṭhitabhāvato. Tenāha ‘‘maggapaññaṃ pana dubbalaṃ kātuṃ na sakkotī’’ti. Maggasīsena cettha ariyānaṃ sabbassāpi lokiyalokuttarāya paññāya dubbalabhāvāpādāne asamatthatā dassitāti daṭṭhabbaṃ. Pajjati etena phalanti **padaṃ,** kāraṇaṃ.

249. **Attāpissa** akālacārissa **agutto** sarasato **arakkhito** upakkamatopi parivajjanīyānaṃ aparivajjanato. Tenāha **‘‘avelāya caranto hī’’**tiādi. **Kaṇṭakādīnipī**ti **pi**-saddena sobbhādike saṅgaṇhāti. **Verinopī**ti **pi**-saddena corādikā saṅgayhanti. **Puttadārā**ti ettha puttaggahaṇena puttīpi gahitāti āha **‘‘puttadhītaro’’**ti. **Bahi patthana**nti kāmapatthanāvasena antogehassitato nibaddhavatthuto bahiddhā patthanaṃ katvā. **Aññehi katapāpakammesū**ti parehi katāsu pāpakiriyāsu. **Saṅkitabbo hoti** akāle tattha tattha caraṇato. **Ruhati** yasmiṃ padese corikā pavattā, tattha parehi diṭṭhattā. **Vattuṃ na sakkā**ti ‘‘ettakaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ domanassa’’nti paricchinditvā vattuṃ na sakkā. **Taṃ sabbampi vikālacārimhi** puggale **āharitabbaṃ** tassa upari pakkhipitabbaṃ **hoti**. Kathaṃ? **Aññasmiṃ puggale** tathārūpe āsaṅkitabbe **asati. Itī**ti evaṃ. **So**ti vikālacārī. **Purakkhato** purato attano upari āsaṅkante katvā carati.

250. **Naṭanāṭakādinacca**nti naṭehi nāṭakehi naccitabbanāṭakādinaccavidhi. **Ādi**-saddena avasiṭṭhaṃ sabbaṃ saṅgaṇhāti. ‘‘Tattha gantabbaṃ hotī’’ti vatvā tatthassa gamanena yathā anuppannānaṃ bhogānaṃ anuppādo, uppannānañca vināso hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘tassā’’**tiādi vuttaṃ. **Gīta**nti saragataṃ, pakaraṇagataṃ, tāḷagataṃ, apadhānagatanti gandhabbasatthavihitaṃ aññampi sabbaṃ gītaṃ veditabbaṃ. **Vādita**nti vīṇāveṇumudiṅgādivādanaṃ. **Akkhāna**nti bhāratayuddhasītāharaṇādiakkhānaṃ. **Pāṇissara**nti kaṃsatāḷaṃ, ‘‘pāṇitāḷa’’ntipi vadanti.

Kumbhathūnanti caturassaambaṇakatāḷaṃ. ‘‘Kuṭabherisaddo’’ti keci. **‘‘Eseva nayo’’**ti iminā ‘‘kasmiṃ ṭhāne’’tiādinā nacce vuttamatthaṃ gītādīsu atidisati.

251. **Jaya**nti jūtaṃ jinanto. **Vera**nti jitena kīḷakapurisena jayanimittaṃ attano upari veraṃ virodhaṃ **pasavati** uppādeti. Tañhissa verapasavanaṃ dassetuṃ **‘‘jitaṃ mayā’’**tiādi vuttaṃ. **Jino**ti jūtaparājayāpannāya dhanajāniyā jino. Tenāha **‘‘aññena jito samāno’’**tiādi. **Vittaṃ anusocatī**ti taṃ jinaṃ vittaṃ uddissa anutthunati. **Vinicchayaṭṭhāne**ti yasmiṃ kismiñci aṭṭavinicchayaṭṭhāne. **Sakkhipuṭṭhassā**ti sakkhibhāvena puṭṭhassa. **Akkhasoṇḍo**ti akkhadhutto. **Jūtakaro**ti jūtapamādaṭṭhānānuyutto. **Tvampi nāma kulaputto**ti kulaputto nāma tvaṃ, na mayaṃ tayi kolaputtiyaṃ idāni passāmāti adhippāyo. **Chinnabhinnako**ti chinnabhinnahirottappo, ahiriko anottappīti attho. **Tassa kāraṇā**ti tassa atthāya.

Anicchitoti na icchito. **Positabbā bhavissati** jūtaparājayena sabbakālaṃ rittatucchabhāvato.

Pāpamittatāya chaādīnavādivaṇṇanā

252. **Akkhadhuttā**ti akkhesu dhuttā, akkhanimittaṃ atthavināsakā. **Itthisoṇḍā**ti itthīsu soṇḍā, itthisambhoganimittaṃ ātappanakā. Tathā **bhattasoṇḍā**dayo veditabbā. **Pipāsā**ti uparūpari surāpipāsā. Tenāha **‘‘pānasoṇḍā’’**ti. **Nekatikā**dayo heṭṭhā vuttā eva. Mettiuppattiṭṭhānatāya **mittā honti. Tasmā**ti pāpamittatāya.

253. **Kammanta**nti kammaṃ, yathā suttaṃyeva suttanto, evaṃ kammaṃyeva kammanto, taṃ kātuṃ **gacchāmāti vutto.** Kammaṃ vā anto niṭṭhānaṃ gacchati etthāti **kammanto,** kammakaraṇaṭṭhānaṃ, taṃ **gacchāmāti vutto.**

Pannasakhāti suraṃ pātuṃ panne paṭipajjante eva sakhāti pannasakhā. Tenāha **‘‘ayamevattho’’**ti. ‘‘Sammiyasammiyo’’ti vacanamettha atthīti **sammiyasammiyo.** Tenāha **‘‘sammasammāti vadanto’’**ti. **Sahāyo hotī**ti sahāyo viya hoti. **Otārameva gavesatī**ti randhameva pariyesati anatthamassa kātukāmo. **Verappasavo**ti parehi attani verassa pasavanaṃ anupavattanaṃ. Tenāha **‘‘verabahulatā’’**ti. Paresaṃ kariyamāno anattho ettha atthīti **anattho,** tabbhāvo **anatthatā**ti āha **‘‘anatthakāritā’’**ti. Yo hi paresaṃ anatthaṃ karoti, so atthato attano anatthakāro nāma, tasmā **anatthatā**ti ubhayānatthakāritā. **Ariyo** vuccati satto, kucchito ariyo **kadariyo.** Yassa dhammassa vasena so ‘‘kadariyo’’ti vuccati, so dhammo **kadariyatā,** macchariyaṃ. Taṃ pana dubbisajjanīyabhāve ṭhitaṃ sandhāyāha **‘‘suṭṭhu kadariyatā thaddhamacchariyabhā’’vo**ti. Avipaṇṇasabhāvato uṭṭhātuṃ asakkonto ca iṇaṃ gaṇhanto **saṃsīdantova iṇaṃ vigāhati** nāma. Sūriye anuggate eva kammante anārabhanto rattiṃ **anuṭṭhānasīlo.**

Atthāti dhanāni. **Atikkamantī**ti apagacchanti. Atha vā **atthā**ti kiccāni. **Atikkamantī**ti atikkantakālāni honti, tesaṃ atikkamopi atthato dhanānameva atikkamo. **Iminā kathāmaggenā**ti iminā ‘‘yato kho gahapatiputtā’’tiādi (dī. ni. 3.244) nayappavattena kathāsaṅkhātena hitādhigamūpāyena. **Ettakaṃ kamma**nti cattāro kammakilesā, cattāri agatigamanāni, cha bhogānaṃ apāyamukhānīti evaṃ vuttaṃ cuddasavidhaṃ pāpakammaṃ.

Mittapatirūpakavaṇṇanā

254. **Anattho**ti ‘‘bhogajāni, āyasakyaṃ, parisamajjhe maṅkubhāvo, sammūḷhamaraṇa’’nti evaṃ ādiko diṭṭhadhammiko ‘‘duggatiparikileso, sugatiyañca appāyukatā, bahvābādhatā, atidaliddatā, appannapānatā’’ti evaṃ ādiko ca anattho **uppajjati. Yāni kānici bhayānī**ti attānuvādabhayaparānuvādabhayadaṇḍabhayādīni loke labbhamānāni yāni kānici bhayāni. **Upaddavā**ti antarāyā. **Upasaggā**ti sarīrena saṃsaṭṭhāni viya uparūpari uppajjanakāni byasanāni. **Aññadatthū**ti ekantenāti etasmiṃ atthe nipāto ‘‘aññadatthudaso’’tiādīsu (dī. ni. 1.42) viyāti vuttaṃ **‘‘ekaṃsenā’’**ti.

Yaṃ kiñci gahaṇayogyaṃ **haratiyeva** gaṇhātiyeva. Vācā eva paramā etassa kammanti **vacīparamo.** Tenāha **‘‘vacanamattenevā’’**tiādi. **Anuppiya**nti takkanaṃ, yaṃ vā ‘‘rucī’’ti vuccati yehi surāpānādīhi bhogā apenti vigacchanti, tesu tesaṃ **apāyesu** byasanahetūsu **sahāyo hoti.**

255. **Hārakoyeva hoti,** na dāyako, tamassa ekaṃsato hārakabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘sahāyassā’’**tiādi vuttaṃ. **Yaṃ kiñci appaka**nti pupphaphalādi yaṃ kiñci parittaṃ vatthuṃ **datvā, bahuṃ pattheti** bahuṃ mahagghaṃ vatthayugādiṃ paccāsīsati. Dāso viya hutvā mittassa taṃ taṃ kiccaṃ karonto kathaṃ amitto nāma jātoti āha **‘‘aya’’**ntiādi. Yassa kiccaṃ karoti anatthaparihāratthaṃ, attano mittabhāvadassanatthañca, taṃ **sevati. Atthakāraṇā**ti vaḍḍhinimittaṃ, ayametesaṃ bhedo.

256. **Pare**ti paradivase. **Na āgato sī**ti āgato nāhosi. **Khīṇa**nti tādisassa, asukassa ca dinnattā. **Sassasaṅgahe**ti sassato kātabbadhaññasaṅgahe **kate.**

257. ‘‘Dānādīsu yaṃ kiñci karomā’’ti vutte ‘‘sādhu samma karomā’’ti anujānātīti imamatthaṃ **‘‘kalyāṇepi eseva nayo’’**ti atidisati. Nanu evaṃ anujānanto ayaṃ mitto eva, na amitto mittapatirūpakoti? Anuppiyabhāṇīdassanamattametaṃ. Sahāyena vā desakālaṃ, tasmiṃ vā kate uppajjanakavirodhādiṃ asallakkhetvā ‘‘karomā’’ti vutte yo taṃ jānanto eva ‘‘sādhu samma karomā’’ti anuppiyaṃ bhaṇati, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘kalyāṇaṃ pissa anujānātī’’ti. Tena vuttaṃ ‘‘kalyāṇepi eseva nayo’’ti.

259. **Mittapatirūpakā ete** mittāti **evaṃ jānitvā.**

Suhadamittavaṇṇanā

260. **Sundarahadayā**ti pemassa atthivasena bhaddacittā.

261. **Pamattaṃ rakkhatī**ti ettha pamādavasena kiñci ayutte kate tādise kāle rakkhaṇaṃ ‘‘bhītassa saraṇaṃ hotī’’ti imināva taṃ gahitanti tato aññameva pamattassa rakkhaṇavidhiṃ dassetuṃ **‘‘majjaṃ pivitvā’’**tiādi vuttaṃ. Gehe ārakkhaṃ asaṃvihitassa bahigamanampi pamādapakkhikamevāti **‘‘sahāyo bahigato vā hotī’’**ti vuttaṃ. **Bhayaṃ haranto**ti bhayaṃ paṭibāhanto. Bhogahetutāya phalūpacārena dhanaṃ **‘‘bhoga’’**nti vadati. **Kiccakaraṇīye**ti khuddake, mahante ca kātabbe **uppanne.**

262. **Nigūhituṃ yuttakatha**nti nigūhituṃ chādetuṃ yuttakathaṃ, nigūhituṃ vā yuttā kathā etassāti **nigūhituṃ yuttakathaṃ,** attano kammaṃ. **Rakkhatī**ti anāvikaronto chādeti. **Jīvitampī**ti **pi-**saddena kimaṅgaṃ pana aññaṃ pariggahitavatthunti dasseti.

263. **Passantesu passantesū**ti āmeḍitavacanena nivāriyamānassa pāpassa punappunaṃ karaṇaṃ dīpeti. Punappunaṃ karonto hi pāpato visesena nivāretabbo hoti. **Saraṇesū**ti saraṇesu **vattassu** abhinnāni katvā paṭipajja, **saraṇesu** vā upāsakabhāvena **vattassu. Nipuṇa**nti saṇhaṃ. **Kāraṇa**nti kammassakatādibhedayuttaṃ. **Idaṃ kamma**nti imaṃ dānādibhedaṃ kusalakammaṃ. ‘‘Kamma’’nti sādhāraṇato vuttassāpi tassa ‘‘sagge nibbattantī’’ti padantarasannidhānena saddhāhirottappālobhādiguṇadhammasamaṅgitā viya kusalabhāvo jotito hoti. Saddhādayo hi dhammā saggagāmimaggo. Yathāha –

‘‘Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā;
Etañhi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devaloka’’nti. (a. ni. 8.32);

264. Bhavanaṃ sampattivaḍḍhanaṃ **bhavo**ti attho, tappaṭikkhepena **abhavo**ti āha **‘‘abhavena**

avuḍḍhiyā''ti. **Pārijuññā**nti jāni. **Anattamano hotī**ti attamano na hoti anukampakabhāvato. Aññadatthu taṃ abhavaṃ attani āpatitaṃ viya maññati. Idāni taṃ bhavaṃ sarūpato dassetuṃ **''tathārūpa''**ntiādi vuttaṃ. **Virūpo**ti bībhaccho. **Na pāsādiko**ti tasseva vevacanaṃ. **Sujāto**ti sundarajātiko jātisampanno.

265. **Jala**nti jalanto. **Aggīvā**ti aggikkhandho viya. **Bhāsatī**ti virocati. Yasmāssa bhagavatā savisesaṃ virocanaṃ loke pākaṭabhāvañca dassetuṃ ''jalaṃ aggīva bhāsatī''ti vuttaṃ, tasmā yadā aggi savisesaṃ virocati, yattha ca ṭhito dūre ṭhitānampi paññāyati, taṃ dassanādivasena tamatthaṃ vibhāvetuṃ **''ratti''**ntiādi vuttaṃ.

''Bhamarasseva irīyato''ti etenevassa bhogasaṃharaṇaṃ dhammikaṃ ñāyopetanti dassento **''attānampī''**tiādimāha. **Rāsiṃ karontassā**ti yathāssa dhanadhaññādibhogajātaṃ sampiṇḍitaṃ rāsibhūtaṃ hutvā tiṭṭhati, evaṃ irīyato āyūhantassa ca. **Cakkappamāṇa**nti rathacakkappamāṇaṃ. **Nicaya**nti vuḍḍhiṃ parivuḍḍhiṃ. ''Bhogā sannicayaṃ yantī''ti keci paṭhanti.

Samāhatvāti saṃharitvā. **Alaṃ**-saddo ''alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjitu''ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 129, 134, 143) yuttanti imamatthaṃ joteti, ''alamariyañāṇadassanavisesa''ntiādīsu (ma. ni. 1.328) pariyattanti. Yo veṭhitattotiādīsu (su. ni. 217) viya atta-saddo sabhāvapariyāyoti taṃ sabbaṃ dassento **''yuttasabhāvo''**tiādimāha. **Saṇṭhapetu**nti sammā ṭhapetuṃ, sammadeva pavattetunti attho.

Evaṃ vibhajantoti evaṃ vuttanayena attano dhanaṃ catudhā vibhajanto vibhajanahetu **mittāni ganthati** soḷasa kalyāṇamittāni mettāya ajīrāpanena pabandhati. Tenāha **''abhejjamānāni ṭhapetī''**ti. Kathaṃ pana vuttanayena catudhā bhogānaṃ vibhajanena mittāni ganthatīti āha **''yassa hī''**tiādi. Tenāha bhagavā ''dadaṃ mittāni ganthatī''ti (saṃ. ni. 1.246). **Bhuñjeyyā**ti upabhuñjeyya, upayuñjeyya cāti attho. Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnaṃ dānavasena ceva adhivatthadevatādīnaṃ petabalivasena, nhāpitādīnaṃ vetanavasena ca viniyogopi upayogo eva. Tathā hi vakkhati ''imesu panā''tiādi āyo nāma heṭṭhimantena vayato catugguṇo icchitabbo, aññathā vayo avicchedavasena na santāneyya, nidheyya, bhājeyya ca asambhateti vuttaṃ **''dvīhi kammaṃ payojaye''**ti. **Nidhetvā**ti nidahitvā, bhūmigataṃ katvāti attho. **Rājādivasenā**ti **ādi**-saddena aggiudakacoradubbhikkhādike saṅgaṇhāti. **Nhāpitādīna**nti **ādi**-saddena kulālarajakādīnaṃ saṅgaho.

Chaddisāpaṭicchādanakaṇḍavaṇṇanā

266. **Catūhi kāraṇehī**ti na chandagamanādīhi catūhi kāraṇehi. **Akusalaṃ pahāyā**ti ''cattāro kammakilesā''ti vuttaṃ akusalañceva agatigamanākusalañca pajahitvā. **Chahi kāraṇehī**ti surāpānādīsu ādīnavadassanasaṅkhātehi chahi kāraṇehi. Surāpānānuyogādibhedaṃ chabbidhaṃ **bhogānaṃ apāyamukhaṃ** vināsamukhaṃ **vajjetvā. Soḷasa mittānī**ti upakārādivasena cattāro, pamattarakkhaṇādikiccavisesavasena paccekaṃ cattāro cattāro katvā soḷasavidhe kalyāṇamitte **sevanto** bhajanto. Satthavāṇijjādimicchājīvaṃ pahāya ñāyeneva vattanato **dhammikena ājīvena jīvati. Namassitabbā**ti upakāravasena, guṇavasena ca namassitabbā sabbadā natena hutvā vattitabbā. Disā-saddassa attho heṭṭhā vutto eva. **Āgamanabhaya**nti tattha sammā appaṭipattiyā, micchāpaṭipattiyā ca uppajjanakaanattho. So hi bhāyanti etasmāti ''bhaya''nti vuccati. Yena kāraṇena mātāpituādayo puratthimādibhāvena apadiṭṭhā, taṃ dassetuṃ **''pubbupakāritāyā''**tiādi vuttaṃ, tena atthasarikkhatāya nesaṃ puratthimādibhāvoti dasseti. Tathā hi mātāpitaro puttānaṃ puratthimabhāvena tāva upakāribhāvena dissanato, apadissanato ca puratthimā disā. Ācariyā antevāsikassa dakkhiṇabhāvena, hitāhitaṃ patikusalabhāvena dakkhiṇārahatāya ca vuttanayena dakkhiṇā disā. Iminā nayena **''pacchimā disā''**tiādīsu yathārahaṃ attho veditabbo. Gharāvāsassa dukkhabahulatāya te te ca kiccavisesā yathāuppatitadukkhanittharaṇatthāti vuttaṃ **''te te dukkhavisese uttaratī''**ti. Yasmā dāsakammakarā sāmikassa pādānaṃ payirupāsanavasena ceva tadanucchavikakiccasādhanavasena ca yebhuyyena santikāvacarā, tasmā vuttaṃ **''pādamūle patiṭṭhānavasenā''**ti. **Guṇehī**ti uparibhāvāvahehi guṇehi.

Upari ṭhitabhāvenāti saggamagge mokkhamagge ca patiṭṭhitabhāvena.

267. **Bhato**ti posito, taṃ pana bharaṇaṃ jātakālato paṭṭhāya sukhapaccayūpaharaṇena dukkhapaccayāpaharaṇena ca tehi pavattitanti dassetuṃ **''thaññaṃ pāyetvā''**tiādi vuttaṃ. **Jaggito**ti paṭijaggito. **Te**ti mātāpitaro.

Mātāpitūnaṃ santakaṃ khettādiṃ avināsetvā rakkhitaṃ tesaṃ paramparāya ṭhitiyā kāraṇaṃ hotīti **''taṃ rakkhanto kulavaṃsaṃ saṇṭhapeti nāmā''**ti vuttaṃ. **Adhammikavaṃsato**ti ''kulappadesādinā attanā sadisaṃ ekaṃ purisaṃ ghaṭetvā vā gīvāyaṃ vā hatthe vā bandhamaṇiyaṃ vā hāretabba''nti evaṃ ādinā pavattaadhammikapaveṇito. **Hāretvā**ti apanetvā taṃ gāhaṃ vissajjāpetvā. Mātāpitaro tato gāhato vivecaneneva hi āyatiṃ tesaṃ paramparāhārikā siyā. **Dhammikavaṃse**ti hiṃsādiviratiyā dhammike vaṃse dhammikāya paveṇiyaṃ. **Ṭhapento**ti patiṭṭhapento. **Salākabhattādīni anupacchinditvā**ti salākabhattadānādīni avicchinditvā.

Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti ettha yasmā dāyapaṭilābhassa yogyabhāvena vattamānoyeva dāyajjaṃ paṭipajjati nāma, na itaro, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **''mātāpitaro''**tiādi vuttaṃ. **Dārake**ti putte. **Vinicchayaṃ patvā**ti ''puttassa cajavissajjana''nti evaṃ āgataṃ vinicchayaṃ āgamma. **Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti vutta**nti ''dāyajjaṃ paṭipajjāmī'' ti idaṃ catutthaṃ vattanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. **Tesa**nti mātāpitūnaṃ. **Tatiyadivasato paṭṭhāyā**ti matadivasato tatiyadivasato paṭṭhāya.

Pāpato nivāraṇaṃ nāma anāgatavisayaṃ. Sampattavatthutopi hi nivāraṇaṃ vītikkame anāgate eva siyā, na vattamāne. Nibbattitā pana pāpakiriyā garahaṇamattapaṭikārāti āha **''katampi garahantī''**ti. **Nivesentī**ti patiṭṭhapenti. Vuttappakārā mātāpitaro anavajjameva sippaṃ sikkhāpentīti vuttaṃ **''muddāgaṇanādisippa''**nti. **Rūpādīhī**ti **ādi-**saddena bhogaparivārādiṃ saṅgaṇhāti. **Anurūpenā**ti anucchavikena.

Niccabhūto samayo abhiṇhakaraṇakālo. Abhiṇhattho hi ayaṃ nicca-saddo ''niccapahaṃsito niccapahaṭṭho''tiādīsu viya. Yuttapattakālo eva samayo **kālasamayo. ''Uṭṭhāya samuṭṭhāyā''**ti imināssa niccameva dāne tesaṃ yuttapayuttataṃ dasseti. **Sikhāṭhapanaṃ** dārakakāle. **Āvāhavivāhaṃ** puttadhītūnaṃ yobbanappattakāle.

Taṃ bhayaṃ yathā nāgacchati, evaṃ pihitā hoti ''puratthimā disā''ti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojanā. Yathā pana taṃ bhayaṃ āgaccheyya, yathā ca nāgaccheyya, tadubhayaṃ dassetuṃ **''sace hī''**tiādi vuttaṃ. **Vippaṭipannā**ti ''bhato ne bharissāmī''tiādinā uttasammāpaṭipattiyā akāraṇena ceva tappaṭipakkhamicchāpaṭipattiyā akaraṇena ca vippaṭipannā **puttā assu. Etaṃ bhaya**nti etaṃ **''mātāpitūnaṃ appatirūpā**ti viññūnaṃ garahitabbatābhayaṃ, paravādabhaya''nti evamādi **āgaccheyya** puttesu. **Puttānaṃ nānurūpā**ti ettha ''puttāna''nti padaṃ etaṃ bhayaṃ puttānaṃ āgaccheyyāti evaṃ idhāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Tādisānañhi mātāpitūnaṃ puttānaṃ ovādānusāsaniyo dātuṃ samatthakālato paṭṭhāya tā tesaṃ dātabbā evāti katvā tathā vuttaṃ. Puttānañhi vasenāyaṃ desanā anāgatā **sammāpaṭipannesu** ubhosu attano, mātāpitūnañca vasena uppajjanakatāya **sabbaṃ bhayaṃ na hoti** sammāpaṭipannattā. Evaṃ paṭipannattā eva **paṭicchannā hoti** tattha kātabbapaṭisanthārassa sammadeva katattā. **Khemā**ti anupaddavā. Yathāvuttasammāpaṭipattiyā akaraṇena hi uppajjanakaupaddavā karaṇena na hontīti.

''Na kho te''tiādinā vutto saṅgītianāruḷho bhagavatā tadā tassa vutto paramparāgato attho veditabbo. Tenāha **''bhagavā siṅgālakaṃ etadavocā''**ti. **Ayañhī**ti ettha **hi-**saddo avadhāraṇe. Tathā hi **''no aññā''**ti aññadisaṃ nivatteti.

268. Ācariyaṃ dūratova disvā uṭṭhānavacaneneva tassa paccuggamanādisāmīcikiriyā avuttasiddhāti taṃ dassento **''paccuggamanaṃ katvā''**tiādimāha. **Upaṭṭhānenā**ti payirupāsanena. **Tikkhattuṃupaṭṭhānagamanenā**ti pāto, majjhanhike, sāyanti tīsu kālesu upaṭṭhānatthaṃ upagamanena. Sippuggahaṇatthaṃ pana upagamanaṃ upaṭṭhānantogadhaṃ payojanavasena gamanabhāvatoti āha **‘‘sippuggahaṇa…pe… hotī’’**ti. Sotuṃ icchā **sussūsā,** sā pana ācariye sikkhitabbasikkhe ca ādaragāravapubbikā icchitabbā ‘‘addhā iminā sippena sikkhitena evarūpaṃguṇaṃ paṭilabhissāmī’’ti. Tathābhūtañca taṃ savanaṃ saddhāpubbaṅgamaṃ hotīti āha **‘‘saddahitvā savanenā’’**ti. Vuttamevatthaṃ byatirekavasena dassetuṃ **‘‘asaddahitvā…pe… nādhigacchatī’’**ti vuttaṃ. Tasmā tassattho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Yaṃ sandhāya ‘‘avasesakhuddakapāricariyāyā’’ti vuttaṃ, taṃ vibhajanaṃ anavasesato dassetuṃ **‘‘antevāsikena hī’’**tiādi vuttaṃ. **Paccupaṭṭhānādīnī**ti **ādi-**saddena āsanapaññāpanaṃ bījananti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Antevāsikavatta**nti antevāsikena ācariyamhi sammāvattitabbavattaṃ. **Sippapaṭiggahaṇenā**ti sippaganthassa sakkaccaṃ uggahaṇena. Tassa hi suṭṭhu uggahaṇena tadanusārenassa payogopi sammadeva uggahito hotīti. Tenāha **‘‘thokaṃ gahetvā’’**tiādi.

Suvinītaṃ vinentīti idha ācāravinayo adhippeto. Sippasmiṃ pana sikkhāpanavinayo ‘‘suggahitaṃ gāhāpentī’’ti iminãva saṅgahitoti vuttaṃ **‘‘evaṃ te nisīditabba’’**ntiādi. Ācariyā hi nāma antevāsike na diṭṭhadhammike eva vinenti, atha kho samparāyikepīti āha **‘‘pāpamittā vajjetabbā’’**ti. Sippaganthassa uggaṇhanaṃ nāma yāvadeva payogasampādanatthanti āha **‘‘payogaṃ dassetvā gaṇhāpentī’’**ti. **Mittāmaccesū**ti attano mittāmaccesu. **Paṭiyādentī**ti pariggahetvā naṃ mamattavasena paṭiyādenti. ‘‘Ayaṃ amhākaṃ antevāsiko’’tiādinā hi attano pariggahitadassanamukhena ceva ‘‘bahussuto’’tiādinā tassa guṇapariggaṇhanamukhe ca taṃ tesaṃ paṭiyādenti. **Sabbadisāsu rakkhaṃ karonti** cātuddisabhāvasampādanenassa sabbattha sukhajīvibhāvasādhanato. Tenāha **‘‘uggahitasippo hī’’**tiādi. Sattānañhi duvidhā sarīrarakkhā abbhantaraparissayapaṭighātena, bāhiraparissayapaṭighātena ca. Tattha **abbhantaraparissayo** khuppipāsādibhedo, so lābhasiddhiyā paṭihaññati tāya tajjāparihārasaṃvidhānato. **Bāhiraparissayo** coraamanussādihetuko, so vijjāsiddhiyā paṭihaññati tāya tajjāparihārasaṃvidhānato. Tena vuttaṃ **‘‘yaṃ yaṃ disa’’**ntiādi.

Pubbe **‘‘uggahitasippo hī’’**tiādinā sippasikkhāpaneneva lābhuppattiyā disāsu parittāṇakaraṇaṃ dassitaṃ, idāni ‘‘yaṃ vā so’’tiādinā tassa uggahitasippassa nipphattivasena guṇakittanamukhena paggaṇhanenapi lābhuppattiyāti ayametesaṃ vikappānaṃ bhedo. **Sesa**nti ‘‘paṭicchannā hotī’’tiādikaṃ pāḷiāgataṃ, ‘‘evañca pana vatvā’’tiādikaṃ aṭṭhakathāgatañca. **Etthā**ti etasmiṃ dutiyadisāvāre. **Purimanayenevā**ti pubbe paṭhamadisāvāre vuttanayeneva.

269. **Sammānanā** nāma sambhāvanā, sā pana atthacariyālakkhaṇā ca dānalakkhaṇā ca catutthapañcamaṭṭhāneheva saṅgahitāti piyavacanalakkhaṇaṃ taṃ dassetuṃ **‘‘sambhāvitakathākathanenā’’**ti vuttaṃ. Vigatamānanā **vimānanā,** na vimānanā **avimānanā,** vimānanāya akaraṇaṃ. Tenāha **‘‘yathā dāsakammakarādayo’’**tiādi. Sāmikena hi vimānitānaṃ itthīnaṃ sabbo parijano vimānetiyeva. **Paricaranto**ti indriyāni paricaranto. **Taṃ aticarati nāma** taṃ attano gihiniṃ atimaññitvā agaṇetvā vattanato. **Issariyavossaggenā**ti ettha yādiso issariyavossaggo gihiniyā anucchaviko, taṃ dassento **‘‘bhattagehe vissaṭṭhe’’**ti āha. Gehe eva ṭhatvā vicāretabbampi hi kasivāṇijjādikammaṃ kulitthiyā bhāro na hoti, sāmikasseva bhāro, tato āgatasāpateyyaṃ pana tāya suguttaṃ katvā ṭhapetabbaṃ hoti. **‘‘Sabbaṃ issariyaṃ vissaṭṭhaṃ nāma hotī’’**ti etā maññantīti adhippāyo. Itthiyo nāma puttalābhena viya mahagghavipulālaṅkāralābhenapi na santussantevāti tāsaṃ tosanaṃ alaṅkāradānanti āha **‘‘attano vibhavānurūpenā’’**ti.

Kulitthiyā saṃvihitabbakammantā nāma āhārasampādanavicārappakārāti āha **‘‘yāgubhattapacanakālādīnī’’**tiādi. **Sammānanādīhi** yathārahaṃ piyavacanehi ceva bhojanadānādīhi ca **paheṇakapesanādīhi** aññato, tattheva vā uppannassa paṇṇākārassa chaṇadivasādīsu pesetabbapiyabhaṇḍehi ca **saṅgahitaparijanā.** Gehasāminiyā antogehajano niccaṃ saṅgahito evāti vuttaṃ **‘‘idha parijano nāma…pe… ñātijano’’**ti. **Ābhatadhana**nti bāhirato antogehaṃ pavesitadhanaṃ. Gihiniyā nāma paṭhamaṃ āhārasampādane kosallaṃ icchitabbaṃ, tattha ca yuttapayuttatā, tato sāmikassa itthijanāyattesu kiccākiccesu, tato puttānaṃ parijanassa kātabbakiccesūti āha **‘‘yāgubhattasampādanādīsū’’**tiādi. ‘‘Nikkosajjā’’ti vatvā tameva nikkosajjataṃ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ tatiyadisāvāre. **Purimanayenevā**ti paṭhamadisāvāre vuttanayeneva. Iti bhagavā ‘‘pacchimā disā puttadārā’’ti uddisitvāpi dāravaseneva pacchimaṃ disaṃ vissajjesi, na puttavasena. Kasmā? Puttā hi dārakakāle attano mātu anuggaṇhaneneva anuggahitā honti anukampitā, viññutaṃ pattakāle pana yathā tepi tadā anuggahetabbā, svāyaṃ vidhi ‘‘pāpā nivārentī’’tiādinā paṭhamadisāvāre dassito evāti kiṃ puna vissajjanenāti. Dānādisaṅgahavatthūsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti.

270. Cattāripi ṭhānāni laṅghitvā pañcamameva ṭhānaṃ vivarituṃ **‘‘avisaṃvādanatāyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yassa yassa nāmaṃ gaṇhātī**ti sahāyo atthikabhāvena yassa yassa vatthuno nāmaṃ katheti. **Avisaṃvādetvā**ti ettha duvidhaṃ avisaṃvādanaṃ vācāya, payogena cāti taṃ duvidhampi dassetuṃ **‘‘idampī’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Dānenā’’**ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ itarasaṅgahavatthuvasenapi avisaṃvādetvā saṅgaṇhanassa labbhanato, icchitabbato ca. Aparā pacchimā pajā **aparapajā,** aparāparaṃ uppannā vā pajā **aparapajā. Paṭipūjanā** nāma mamāyanā, sakkārakiriyā cāti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘kelāyantī’’**tiādi vuttaṃ. **Mamāyantī**ti mamattaṃ karonti.

271. **Yathābalaṃ kammantasaṃvidhānenā**ti dāsakammakarānaṃ yathābalaṃ balānurūpaṃ tesaṃ tesaṃ kammantānaṃ saṃvidahanena vicāraṇena, kārāpanenāti attho. Tenāha **‘‘daharehī’’**tiādi. **Bhattavetanānuppadānenā**ti tassa tassa dāsakammakarassa anurūpaṃ bhattassa, vetanassa ca padānena. Tenevāha **‘‘ayaṃ khuddakaputto’’**tiādi. **Bhesajjādīnī**ti **ādi**-saddena sappāyāhāravasanaṭṭhānādiṃ saṅgaṇhāti. Sātabhāvo eva rasānaṃ **acchariyatā**ti āha **‘‘acchariye madhurarase’’**ti. **Tesa**nti dāsakammakarānaṃ. **Vossajjanenā**ti kammakaraṇato vissajjanena. **Velaṃ ñatvā**ti ‘‘pahārāvaseso, upaḍḍhapahārāvaseso vā divaso’’ti velaṃ jānitvā. Yo koci mahussavo **chaṇo** nāma. Kattikussavo, phagguṇussavoti evaṃ nakkhattasallakkhito mahussavo **nakkhattaṃ. Pubbuṭṭhāyitā, pacchānipātitā** ca mahāsudassane vuttā evāti idha anāmaṭṭhā.

Dinnādāyinoti pubbapadāvadhāraṇavasena sāvadhāraṇavacananti avadhāraṇena nivattitaṃ dassetuṃ **‘‘corikāya kiñci aggahetvā’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘sāmikehi dinnasseva ādāyino’’**ti. **Na mayaṃ kiñci labhāmāti anujjhāyitvā**ti paṭisedhadvayena tehi laddhabbassa lābhaṃ dasseti. **‘‘Kiṃ etassa kammena katenāti anujjhāyitvā’’**ti idaṃ tuṭṭhahadayatāya kāraṇadassanaṃ paṭipakkhadūrībhāvato. **Tuṭṭhahadayatādassana**mpi kammassa sukatakāritāya kāraṇadassanaṃ. Kitti eva vaṇṇo **kittivaṇṇo,** taṃ kittivaṇṇaṃ guṇakathaṃ haranti, taṃ taṃ disaṃ upāharantīti **kittivaṇṇaharā.** Tathā tathā kittetabbato hi **kitti**, guṇo, tesaṃ vaṇṇanaṃ kathanaṃ **vaṇṇo.** Tenāha **‘‘guṇakathāhārakā’’**ti.

272. Kāraṇabhūtā mettā etesaṃ atthīti **mettāni,** kāyakammādīni. Yāni pana tāni yathā yathā ca sambhavanti, taṃ dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Vihāragamana’’**ntiādīsu ‘‘mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā’’ti padaṃ āharitvā yojetabbaṃ. **Anāvaṭadvāratāyā**ti ettha **dvāraṃ** nāma alobhajjhāsayatā dānassa mukhabhāvato. Tassa sato deyyadhammassa dātukāmatā **anāvaṭatā** evañhi gharamāvasanto kulaputto gehadvāre pihitepi anāvaṭadvāro eva, aññathā apihitepi gharadvāre āvaṭadvāro evāti. Tena vuttaṃ **‘‘tatthā’’**tiādi. Vivaritvāpi vasantoti vacanaseso. **Pidahitvāpī**ti etthāpi eseva nayo. **‘‘Sīlavantesū’’**ti idaṃ paṭiggāhakato dakkhiṇavisuddhidassanatthaṃ vuttaṃ. Karuṇākhettepi dānena anāvaṭadvāratā eva. **‘‘Santaññevā’’**ti iminā asantaṃ natthivacanaṃ pucchitapaṭivacanaṃ viya icchitabbaṃ evāti dasseti viññūnaṃ atthikānaṃ cittamaddavakaraṇato. **‘‘Purebhattaṃ paribhuñjitabbaka’’**nti idaṃ yāvakālike eva āmisabhāvassa niruḷhatāya vuttaṃ.

‘‘Sabbe sattā’’ti idaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajjhāsayasampattidassanaṃ pakkhapātābhāvadīpanato, odhiso pharaṇāyapi mettābhāvanāya labbhanato. Yāya kusalābhivaḍḍhiākaṅkhāya tesaṃ upaṭṭhākānaṃ, tathā nesaṃ gehapavisanaṃ, taṃ sandhāyāha **‘‘pavisantāpi kalyāṇena cetasā anukampanti nāmā’’**ti. **Sutassa pariyodāpanaṃ** nāma tassa yāthāvato atthaṃ vibhāvetvā vicikicchātamavidhamanena visodhananti āha **‘‘atthaṃ kathetvā kaṅkhaṃ vinodentī’’**ti. Savanaṃ nāma dhammassa yāvadeva sammāpaṭipajjanāya asati tasmiṃ tassa niratthakabhāvato, tasmā sutassa pariyodāpanaṃ nāma sammāpaṭipajjāpananti āha **''tathattāya vā paṭipajjāpentī''**ti.

273. **Alamatto**ti samatthasabhāvo, so ca atthato samattho evāti **''agāraṃ ajjhāvasanasamattho''**ti vuttaṃ. **Disānamassanaṭṭhāne**ti yathāvuttadisānaṃ paccupaṭṭhānasaññite namassanakāraṇe. Paṇḍito hutvā kusalo cheko labhate yasanti yojanā. Saṇhaguṇayogato **saṇho, saṇhaguṇo**ti panettha sukhumanipuṇapaññā, muduvācāti dassento **''sukhuma…pe… bhaṇanena vā''**ti vuttaṃ. **Disānamassanaṭṭhānenā**ti yena ñāṇena yathāvuttā cha disā vuttanayena paṭipajjanto namassati nāma, taṃ ñāṇaṃ disānamassanaṭṭhānaṃ, tena **paṭibhānavā.** Tena hi taṃtaṃkiccayuttapattavasena paṭipajjanto idha ''paṭibhānavā''ti vutto. **Nivātavuttī**ti paṇipātasīlo. **Atthaddho**ti na thaddho **thambharahito**ti cittassa uddhumātalakkhaṇena thambhitabhāvena virahito. **Uṭṭhānavīriyasampanno**ti kāyikena vīriyena samannāgato. **Nirantarakaraṇavasenā**ti āraddhassa kammassa satatakāritāvasena. **Ṭhānuppattiyā paññāyā**ti tasmiṃ tasmiṃ atthakicce upaṭṭhite ṭhānaso taṅkhaṇe eva uppajjanakapaññāya.

Saṅgahakaroti yathārahaṃ sattānaṃ saṅgaṇhanako. **Mittakaro**ti mittabhāvakaro, so pana atthato mitte pariyesanako nāma hotīti vuttaṃ **''mittagavesano''**ti. Yathāvuttaṃ vadaṃ vacanaṃ jānātīti **vadaññū**ti āha **''pubbakārinā vuttavacanaṃ jānātī''**ti. Idāni tamevatthaṃ saṅkhepena vuttaṃ vitthāravasena dassetuṃ **''sahāyakassā''**tiādi vuttaṃ. Pubbe yathāpavattāya vācāya jānane vadaññutaṃ dassetvā idāni ākārasallakkhaṇena appavattāya vācāya jānanepi vadaññutaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. **''Yena yena vā panā''**tiādinā vacanīyatthataṃ **vadaññū**-saddassa dasseti. **Netā**ti yathādhippetamatthaṃ paccakkhato pāpetā. Tenāha **''taṃ tamatthaṃ dassento paññāya netā''**ti. Neti taṃ tamatthanti ānetvā sambandho. **Punappunaṃ netī**ti anu anu neti, taṃ tamatthanti ānetvā yojanā.

Tasmiṃ tasminti tasmiṃ tasmiṃ dānādīhi saṅgahehi saṅgahetabbe **puggale. Āṇiyā**ti akkhasīsagatāya āṇiyā. **Yāyato**ti gacchato. **Puttakāraṇā**ti puttanimittaṃ. Puttahetukañhi puttena kattabbaṃ mānaṃ vā pūjaṃ vā.

Upayogavacaneti upayogatthe. Vuccatīti **vacanaṃ,** attho. Upayogavacane vā vattabbe. **Paccatta**nti paccattavacanaṃ. **Sammā pekkhantī**ti sammadeva kātabbe pekkhanti. **Pasaṃsanīyā**ti pasaṃsitabbā. **Bhavanti** ete saṅgahetabbe tattha puggale yathārahaṃ pavattentāti adhippāyo.

274. **''Iti bhagavā''**tiādi nigamanaṃ. **Yā disā**ti yā mātāpituādilakkhaṇā puratthimādidisā. **Namassā**ti namasseyyāsīti attho ''yathā kathaṃ panā''tiādikāya gahapatiputtassa pucchāya vasena desanāya āraddhattā **''pucchāya ṭhatvā''**ti vuttaṃ. **Akathitaṃ natthi** gihīhi kattabbakamme appamādapaṭipattiyā anavasesato kathitattā. Mātāpituādīsu hi tehi ca paṭipajjitabbapaṭipattiyā niravasesato kathaneneva rājādīsupi paṭipajjitabbavidhi atthato kathito eva hotīti. Gihino vinīyanti, vinayaṃ upenti etenāti **gihivinayo. Yathānusiṭṭha**nti yathā idha satthārā anusiṭṭhaṃ gihicārittaṃ, tathā tena pakārena taṃ avirādhetvā. **Paṭipajjamānassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi vuddhiyeva icchitabbā avassambhāvinīti.

Siṅgālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Āṭānāṭiyasuttavaṇṇanā

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā

275. ''Catuddisaṃ rakkhaṃ ṭhapetvā''ti idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsu disāsu ṭhapitaṃ rakkhaṃ sandhāya vuttanti tadubhayaṃ dassetuṃ **''asurasenāyā''**tiādi vuttaṃ. Attano hi adhikāre, attano rakkhāya ca appamajjanena tesaṃ idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsu disāsu ārakkhaṭṭhapanaṃ. Yañhi taṃ asurasenāya paṭisedhanatthaṃ devapure catūsu disāsu sakkassa devānamindassa ārakkhaṭṭhapanaṃ, taṃ attano **adhikāre appamajjanaṃ.** Yaṃ pana nesaṃ bhagavato santikaṃ upasaṅkamane catūsu disāsu ārakkhaṭṭhapanaṃ, taṃ attano katā **rakkhāya appamajjanaṃ.** Tena vuttaṃ **‘‘asurasenāya nivāraṇattha’’**ntiādi. Pāḷiyaṃ **catuddisa**nti bhummatthe upayogavacananti bhummavasena tadatthaṃ dassento **‘‘catūsu disāsū’’**ti āha. **Ārakkhaṃ ṭhapetvā**ti vessavaṇādayo cattāro mahārājāno attanā attanā rakkhitabbadisāsu ārakkhaṃ ṭhapetvā guttiṃ sammadeva vidahitvā. **Balagumbaṃ ṭhapetvā**ti yakkhasenādisenābalasamūhaṃ ṭhapetvā. **Ovaraṇaṃ ṭhapetvā**ti paṭipakkhanisedhanasamatthaṃ āvaraṇaṃ ṭhapetvā. Iti tīhi padehi yathākkamaṃ paccekaṃ devanagaradvārassa anto, dvārasamīpe, dvārato bahi, disārakkhāvasanoti tividhāya rakkhāya ṭhapitabhāvo vā dīpito. Tenāha **‘‘evaṃ sakkassa… pe… katvā’’**ti. **Satta buddhe ārabbhā**ti ettha satteva buddhe ārabbha paribandhanakāraṇaṃ **mahāpadānaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 2.12) vuttanayeneva veditabbaṃ. **Dhammaāṇa**nti dhammamayaṃ āṇaṃ, satthu dhammacakkanti attho. ‘‘Parisato bāhirabhāvo, asambhogo’’ti evamādiṃ **idañcidañca** vivajjanakaraṇaṃ **karissāmā**ti. **Sāvana**nti catunnampi parisānaṃ tikkhattuṃ parivārena anusāvanaṃ, yathā sakko devānamindo asurasenāya nivāraṇatthaṃ catūsu disāsu ārakkhaṃ ṭhapāpeti, evaṃ mahārājānopi tādise kiccavisese attano ārakkhaṃ ṭhapenti. Imesampi hi tato sāsaṅkaṃ sappaṭibhayanti. Tena vuttaṃ **‘‘attanopī’’**tiādi.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha **‘‘khaye dissatī’’**ti. Teneva hi ‘‘nikkhanto paṭhamo yāmo’’ti anantaraṃ vuttaṃ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **‘‘sundare dissatī’’**ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **‘‘Yasasā’’**ti iminā edisena parivārena, paricchedena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe. **Abbhanumodane**ti sampahaṃsane. **Idha panā**ti ‘‘abhikkantāya rattiyā’’ti etasmiṃ pade. **Tenā**ti khayapariyāyattā.

Rūpāyatanādīsūti **ādi**-saddena akkharādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇavaṇṇo**ti suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti āha **‘‘chaviya’’**nti. Tathā hi vuttaṃ ‘‘kañcanasannibhattaco’’ti (dī. ni. 2.35; 3.200, 218; ma. ni. 2.386) **saññūḷhā**ti saṅganthitā. **Vaṇṇā**ti guṇavaṇṇanāti āha **‘‘thutiya’’**nti, thomanāyanti attho. **Kulavagge**ti khattiyādikulakoṭṭhāse. Tattha ‘‘accho vippasanno’’tiādinā vaṇṇitabbaṭṭhena **vaṇṇo,** chavi. Vaṇṇanaṭṭhena **vaṇṇo,** thuti. Abhitthavanaṭṭhena **vaṇṇo,** thuti, aññamaññaṃ asaṅkarato vaṇṇitabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo,** khattiyādikulavaggo. Vaṇṇīyati ñāpīyati etenāti **vaṇṇo,** ñāpakaṃ kāraṇaṃ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo,** saṇṭhānaṃ. ‘‘Mahantaṃ khuddakaṃ, majjhima’’nti vaṇṇetabbato pamāṇetabbato **vaṇṇo,** pamāṇaṃ. Vaṇṇīyati cakkhunā vivarīyatīti **vaṇṇo,** rūpāyatananti evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe **vaṇṇa**-saddassa pavatti veditabbā. **So**ti vaṇṇasaddo. **Chaviyaṃ daṭṭhabbo** rūpāyatane gayhamānassa chavimukheneva gahetabbato. ‘‘Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva suvaṇṇavaṇṇoti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitā’’ti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti ayamettha atthoti āha **‘‘anavasesatā attho’’**ti. **Kevalakappā**ti **kappa**-saddo nipāto padapūraṇamattaṃ, kevalaṃ icceva attho. **Kevala**-saddo bahulavācīti āha **‘‘yebhuyyatā attho’’**ti. Keci pana ‘‘īsakaṃ asamattā kevalakappā’’ti vadanti. Evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddattho siyā, anatthantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ kevalameva kevalakappanti. Atha vā kappanīyatā, paññāpetabbatā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkarā suddhatā. **Anatirekatā** taṃparamatā visesābhāvo. **Kevalakappa**nti kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. **Kevalaṃ** vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā. Taṃ etassa adhigataṃ atthīti **kevalī,** sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ sa-upasaggo, anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ kappaniyasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappaniyapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehī**ti vinayakkamasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappa**nti niccakālaṃ. **Paññattī**ti nāmaññhetaṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassū**ti kattariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappo**ti majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikappo. **Leso**ti apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha **''anavasesaṃ samantato''**ti.

Yasmā devatānaṃ sarīrappabhā dvādasayojanamattaṃ ṭhānaṃ, tato bhiyyopi pharitvā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādīhi samuṭṭhitā pabhā, tasmā vuttaṃ **''candimā viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekaṃ pajjotaṃ karitvā''**ti. Kasmā ete mahārājāno bhagavato santike nisīdiṃsu? Nanu yebhuyyena devatā bhagavato santikaṃ upagatā ṭhatvāva kathetabbaṃ kathentā gacchantīti? Saccametaṃ, idha pana nisīdane kāraṇaṃ atthi, taṃ dassetuṃ **''devatāna''**ntiādi vuttaṃ. ''Idaṃ parittaṃ nāma sattabuddhapaṭisaṃyuttaṃ garu, tasmā na amhehi ṭhatvā gahetabba''nti cintetvā **parittagāravavasena nisīdiṃsu.**

276. Kasmā panettha vessavaṇo eva kathesi, na itaresu yo kocīti? Tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **''kiñcāpī''**tiādi vuttaṃ. **Vissāsiko** abhiṇhaṃ upasaṅkamanena. **Byatto**ti visārado, tañcassa veyyattiyaṃ suṭṭhu sikkhitabhāvenāti āha **''susikkhito''**ti. Manussesu viya hi devesupi kocideva purimajātiparicayena susikkhito hoti, tatrāpi kocideva yathādhippetamatthaṃ vattuṃ samattho paripuṇṇapadabyañjanāya poriyā vācāya samannāgato. ''Mahesakkhā''ti imassa atthavacanaṃ ''ānubhāvasampannā''ti, **mahesakkhā**ti vā mahāparivārāti attho. Pāṇātipāte ādīnavadassaneneva taṃ vipariyāyato tato veramaṇiyaṃ ānisaṃso pākaṭo hotīti **''ādīnavaṃ dassetvā''** icceva vuttaṃ. **Tesu senāsanesū**ti yāni ''araññavanappatthānī''tiādinā (ma. ni. 1.34-45) vuttāni bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānabhūtāni araññāyatanāni, tesu bhikkhūhi sayitabbato, āsitabbato ca senāsanasaññitesu. **Nibaddhavāsino**ti rukkhapabbatapaṭibaddhesu vimānesu niccavāsitāya nibaddhavāsino. **Baddhattā**ti gāthābhāvena ganthitattā sambandhitattā.

''Uggaṇhātu bhante bhagavā''ti attanā vuccamānaṃ parittaṃ bhagavantaṃ uggaṇhāpetukāmo vessavaṇo avocāti adhippāyena codako **''kiṃ pana bhagavato appaccakkhadhammo nāma atthī''**ti codesi. Ācariyo sabbattha appaṭihatañāṇacārassa bhagavato na kiñci appaccakkhanti dassento ''natthī''ti vatvā ''uggaṇhātu bhante bhagavā''ti vadato vessavaṇassa adhippāyaṃ vivaranto **''okāsakaraṇattha''**ntiādimāha. Yathā hi pañcasikho gandhabbadevaputto devānaṃ tāvatiṃsānaṃ, brahmuno ca sanaṅkumārassa sammukhā attano yathāsutaṃ dhammaṃ bhagavato santikaṃ upagantvā pavedeti, evamayampi mahārājā itarehi saddhiṃ āṭānāṭanagare gāthāvasena bandhitaṃ parittaṃ bhagavato pavedetuṃ **okāsaṃ kārento** ''uggaṇhātu bhante bhagavā''ti **āha,** na naṃ tassa pariyāpuṇane niyojento. Tasmā **uggaṇhātū**ti yathidaṃ parittaṃ mayā paveditamattameva hutvā catunnaṃ parisānaṃ cirakālaṃ hitāvahaṃ hoti, evaṃ uddhaṃ ārakkhāya gaṇhātu, sampaṭicchatūti attho. **Satthu kathite**ti satthu ārocite, catunnaṃ parisānaṃ satthu kathane vāti attho. **Sukhavihārāyā**ti yakkhādīhi avihiṃsāya laddhabbasukhavihārāya.

277. **Sattapi buddhā cakkhumanto** pañcahi cakkhūhi cakkhumabhāve visesābhāvato. **Tasmā**ti yasmā cakkhumabhāvo viya sabbabhūtānukampitādayo sabbepi visesā sattannampi buddhānaṃ sādhāraṇā, tasmā, guṇanemittakāneva vā yasmā buddhānaṃ nāmāni nāma, na liṅgikāvatthikayādicchakāni, tasmā buddhānaṃ guṇavisesadīpanāni ''cakkhumantassā''tiādinā (dī. ni. 3.277) vuttāni **etāni ekekassa satta satta nāmāni honti.** Tesaṃ nāmānaṃ sādhāraṇabhāvaṃ atthavasena yojetabbāti dassetuṃ **''sabbepī''**tiādi vuttaṃ. **Sabbabhūtānukampino**ti anaññasādhāraṇamahākaruṇāya sabbasattānaṃ anukampikā. **Nhātakilesattā**ti aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena saparasantānesu niravasesato dhotakilesamalattā. **Mārasenāpamaddino**ti saparivāre pañcapi māre pamadditavanto. **Vusitavanto**ti maggabrahmacariyavāsaṃ, dasavidhaṃ ariyavāsañca vusitavanto. Vusitavantatāya eva bāhitapāpatā vuttā hotīti ''brāhmaṇassā''ti padaṃ anāmaṭṭhaṃ. **Vimuttā**ti anaññasādhāraṇānaṃ pañcannampi vimuttīnaṃ vasena niravasesato muttā. **Aṅgato**ti sarīraṅgato, ñāṇaṅgato ca, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa- (dī. ni. 2.33; 3.200; ma. ni. 2.385) asītianubyañjanehi nikkhamanappabhā, byāmappabhā, ketumālāuṇhīsappabhā ca sarīraṅgato nikkhamanakarasmiyo, yamakamahāpāṭihāriyādīsu uppajjanakappabhā ñāṇaṅgato nikkhamanakarasmiyo. **Na etāneva** ‘‘cakkhumā’’tiādinā (dī. ni. 3.277) vuttāni **satta nāmāni,** atha kho aññānipi bahūni aparimitāni nāmāni. Kathanti āha **‘‘asaṅkhyeyyāni nāmāni saguṇena mahesinoti vutta’’**nti (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. aṭṭha. 76). Kena vuttaṃ? Dhammasenāpatinā.

Yadi evaṃ kasmā vessavaṇo etāneva gaṇhīti āha **‘‘attano pākaṭanāmavasenā’’**ti. **Khīṇāsavā janāti adhippetā.** Te hi kammakilesehi jātāpi evaṃ na puna jāyissantīti iminā atthena **janā.** Yathāha ‘‘yo ca kālaghaso bhūto’’ti (jā. 1.2.190) **desanāsīsamatta**nti nidassanamattanti attho, avayavena vā samudāyupalakkhaṇametaṃ. Sati ca pisuṇavācappahāne pharusavācā pahīnāva hoti, pageva ca musāvādoti **‘‘apisuṇā’’** icceva vuttā. **Mahattā**ti mahā attā sabhāvo etesanti mahattā. Tenāha **‘‘mahantabhāvaṃ pattā’’**ti. **Mahantā**ti vā mahā antā, parinibbānapariyosānāti vuttaṃ hoti. Mahantehi vā sīlādīhi samannāgatā. Ayaṃ tāva aṭṭhakathāyaṃ āgatanayena attho. Itaresaṃ pana matena buddhādīhi ariyehi mahanīyato pūjanīyato **mahaṃ** nāma nibbānaṃ, mahamanto etesanti **mahantā,** nibbānadiṭṭhāti attho. **Nissāradā**ti sārajjarahitā, nibbhayāti attho. Tenāha **‘‘vigatalomahaṃsā’’**ti.

Hitanti hitacittaṃ, sattānaṃ hitesīti attho. **Yathābhūtaṃ vipassisu**nti pañcupādānakkhandhesu samudayādito yāthāvato vividhenākārena passiṃsu. ‘‘Ye cāpī’’ti pubbe paccattabahuvacanena aniyamato vutte **tesampī**ti atthaṃ sampadānabahuvacanavasena niyametvā ‘‘namatthū’’ti ca padaṃ ānetvā yojeti yaṃ taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhabhāvato. Vipassiṃsu namassantīti vā yojanā. **Paṭhamagāthāyā**ti ‘‘ye cāpi nibbutā loke’’ti evaṃ vuttagāthāya. **Dutiyagāthāyā**ti tadantaragāthāya. Tattha **desanāmukhamatta**nti itaresampi buddhānaṃ nāmaggahaṇe patte imasseva bhagavato nāmaggahaṇaṃ tathā desanāya mukhamattaṃ, tasmā tepi atthato gahitā evāti adhippāyo. Tenāha **‘‘ayampi hī’’**tiādi. Tattha **aya**nti ayaṃ gāthā. Purimayojanāyaṃ tassāti visesitabbatāya abhāvato ‘‘yanti nipātamatta’’nti vuttaṃ, idha pana ‘‘tassa namatthū’’ti evaṃ sambandhassa ca icchitattā ‘‘ya’’nti nāmapadaṃ upayogekavacananti dassento **‘‘yaṃ namassanti gotama’’**nti āha.

278. ‘‘Yato uggacchati sūriyo’’tiādikaṃ kasmā āraddhaṃ? Yaṃ ye yakkhādayo satthu dhammaāṇaṃ, attano ca rājāṇaṃ nādiyanti, tesaṃ ‘‘idañcidañca niggahaṃ karissāmā’’ti sāvanaṃ kātukāmā tattha tattha dvisahassaparittadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu attano āṇāya vattānaṃ attano puttānaṃ, aṭṭhavīsatiyā yakkhasenāpatiādīnañca satthari pasādagāravabahumānañca pavedetvā niggahārahānaṃ santajjanatthaṃ āraddhaṃ. Tattha ‘‘yato uggacchatī’’tiādīsu **‘‘yato ṭhānato udetī’’**ti vuccati, kuto pana ṭhānato udetīti vuccati? Pubbavidehavāsīnaṃ tāva majjhanhikaṭṭhāne ṭhito jambudīpavāsīnaṃ udetīti vuccati, uttarakurukānaṃ pana oggacchatīti iminā nayena sesadīpesupi sūriyassa uggacchanoggacchanapariyāyo veditabbo. Ayañca attho heṭṭhā **aggaññasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.121) pakāsito eva. **Aditiyā putto**ti lokasamudācāravasena vuttaṃ. Lokiyā hi deve aditiyā puttā, asure atithiyā puttāti vadanti. Ādippanato pana **ādicco,** ekappahāreneva tīsu dīpesu ālokavidaṃsanena samujjalanatoti attho. **Maṇḍalī**ti ettha **ī**-kāro bhusatthoti āha **‘‘mahantaṃ maṇḍalaṃ assāti maṇḍalī’’**ti. Mahantaṃ hissa vimānamaṇḍalaṃ paññāsayojanāyāmavitthārato. **‘‘Saṃvarīpi nirujjhatī’’**ti imināva divasopi jāyatīti ayampi attho vuttoti veditabbo. **Ratti antaradhāyatī**ti sinerupacchāyālakkhaṇassa andhakārassa vigacchanato.

Udakarahadoti jaladhi. **‘‘Tasmiṃ ṭhāne’’**ti idaṃ puratthimasamuddassa uparibhāgena sūriyassa gamanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi jambudīpe ṭhitānaṃ puratthimasamuddato sūriyo uggacchanto viya upaṭṭhāti. Tenāha **‘‘yato uggacchati sūriyo’’**ti. Samuddanaṭṭhena attani patitassa sammadeva, sabbaso ca undanaṭṭhena kiledanaṭṭhena **samuddo.** Samuddo hi kiledanaṭṭho rahado. **Sāritodako**ti anekāni yojanasahassāni vitthiṇṇodako, saritā nadiyo udake etassāti vā **saritodako.**

Sinerupabbatarājā cakkavāḷassa vemajjhe ṭhito, taṃ padhānaṃ katvā vattabbanti adhippāyena ‘‘itoti sineruto’’ti vatvā tathā pana disāvavatthānaṃ anavaṭṭhitanti **‘‘tesaṃ nisinnaṭṭhānato vā’’**ti vuttaṃ. **Tesa**nti catunnaṃ mahārājānaṃ. **Nisinnaṭṭhānaṃ** āṭānāṭanagaraṃ. Tattha hi nisinnā te imaṃ parittaṃ bandhiṃsu. **Tesaṃ nisinnaṭṭhānato**ti vā satthu santike tesaṃ nisinnaṭṭhānato. Ubhayathāpi sūriyassa udayaṭṭhānā puratthimā disā nāma hoti. Purimapakkhaṃyevettha vaṇṇenti. Tena vuttaṃ ''ito sā purimā disā''ti. Sūriyo, pana candanakkhattādayo ca sineruṃ dakkhiṇato, cakkavāḷapabbatañca vāmato katvā parivattenti. Yattha ca nesaṃ uggamanaṃ paññāyati, sā puratthimā disā. Yattha okkamanaṃ paññāyati, sā pacchimā disā. Dakkhiṇapasse uttarā disā, vāmapasse dakkhiṇā disāti catumahādīpavāsīnaṃ paccekaṃ sineru uttarādisāyameva, tasmā anavaṭṭhitā disāvavatthāti āha ''iti naṃ ācikkhati jano''ti. **Yaṃ disa**nti yaṃ puratthimadisaṃ **yasassī**ti mahāparivāro. Koṭisatasahassaparimāṇā hi devatā abhiṇhaṃ parivārenti. Candananāgarukkhādīsu osadhitiṇavanappatisugandhānaṃ abbanato, tehi dittabhāvūpagamanato ''gandhabbā''ti laddhanāmānaṃ cātumahārājikadevānaṃ adhipati bhāvato. **Me suta**nti ettha **me**ti nipātamattaṃ. **Suta**nti vissutanti attho. Ayañhettha yojanā – tassa dhataraṭṭhamahārājassa puttāpi bahavo. Kittakā? Asīti, dasa eko ca. Ekanāmā. Kathaṃ? Indanāmā. ''Mahapphalā''ti ca sutaṃ vissutametaṃ loketi.

Ādicco gotamagotto, bhagavāpi gotamagotto, ādiccena samānagottatāya ādicco bandhu etassātipi ādiccabandhu, ādiccassa vā bandhūti ādiccabandhu, taṃ **ādiccabandhunaṃ. Anavajjenā**ti avajjapaṭipakkhena brahmavihārena. **Samekkhasi** odhiso, anodhiso ca pharaṇena olokesiāsayānusayacariyādhimuttiādivibhāgāvabodhavasena. **Vatvā vandantī**ti ''lokassa anukampako''ti kittetvā vandanti. **Sutaṃ neta**nti sutaṃ nanūti etasmiṃ atthe **nu**-saddo. Aṭṭhakathāyaṃ pana nokāroyanti adhippāyena **amhehī**ti attho vutto. **Eta**nti etaṃ tathā parikittetvā amanussānaṃ devatānaṃ vandanaṃ. **Vadanti** dhataraṭṭhamahārājassa puttā.

279. **Yena petā pavuccantī**ti ettha vacanasesena attho veditabbo, na yathārutavasenevāti dassento **''yena disābhāgena nīharīyantūti vuccantī''**ti āha. **Ḍayhantu vā**ti pete sandhāya vadati. **Chijjantu vā** hatthapādādike pisuṇā piṭṭhimaṃsikā. **Haññantu** pāṇātipātinotiādikā. **Pavuccantī**ti vā samuccanti, ''alaṃ tesa''nti samācinīyantīti attho. Evañhi vacanasesena vinā eva attho siddho hoti. **Rahassaṅga**nti bījaṃ sandhāya vadati.

280. **Yasmiṃ disābhāge sūriyo atthaṃ gacchatī**ti ettha ''yato ṭhānato udetī''ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo.

281. Yena disābhāgena uttarakuru rammo avaṭṭhito, ito sā uttarā disāti yojanā. **Mahānerū**ti mahanto, mahanīyo ca nerusaṅkhāto pabbato. Tenāha **''mahāsineru pabbatarājā''**ti. **Rajatamayaṃ.** Tathā hi tassa pabhāya ajjhotthataṃ tassaṃ disāyaṃ samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. **Maṇimaya**nti indanīlamayaṃ. Tathā hi dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. **Manussā jāyanti.** Kathaṃ jāyanti? Amamā apariggahāti yojanā. **Mamattavirahitā**ti ''idaṃ mama idaṃ mamā''ti mamaṅkāravirahitāti adhippāyo. Yadi tesaṃ ''ayaṃ mayhaṃ bhariyā''ti pariggaho natthi, ''ayaṃ me mātā, ayaṃ bhaginī''ti evarūpā idha viya mariyādāpi na siyā mātuādibhāvassa ajānanatoti codanaṃ sandhāyāha **''mātaraṃ vā''**tiādi. **Chandarāgo nuppajjatī**ti ettha ''dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena putte diṭṭhamatte eva mātu thanato thaññaṃ paggharati, tena saññāṇena nesaṃ mātari puttassa mātusaññā, mātu ca putte puttasaññā paccupaṭṭhitā''ti keci.

Naṅgalāti liṅgavipallāsena vuttanti āha **''naṅgalānipī''**ti. **Akaṭṭhe**ti akasite akatakasikamme.

Taṇḍulāva tassa phalanti sattānaṃ puññānubhāvahetukā thusādiabhāvena taṇḍulā eva tassa sālissa phalaṃ. **Tuṇḍikira**nti pacanabhājanassa nāmanti vuttaṃ **''ukkhaliya''**nti. **Ākiritvā**ti taṇḍulāni pakkhipitvā. **Niddhūmaṅgārenā**ti dhūmaṅgārarahitena kevalena **agginā.** Jotikapāsāṇato aggimhi uṭṭhahante kuto dhūmaṅgārānaṃ sambhavo. **Bhojana**nti odanamevādhippetanti **''bhojanamevā''**ti avadhāraṇaṃ katvā tena nivattetabbaṃ dassento **''añño sūpo vā byañjanaṃ vā na hotī''**ti āha. Yadi evaṃ rasavisesayutto tesaṃ āhāro na hotīti? Noti dassento **''bhuñjantānaṃ…pe… raso hotī''**ti āha. **Macchariyacittaṃ nāma na hotī**ti dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena. Tathā hi te katthacipi amamā pariggahāva hutvā vasanti.

Apica tattha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo – tattha kira tesu tesu padesesu ghanacitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārūpamā manoramā rukkhā tesaṃ manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādhenti, yattha sukhaṃ nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggā tiṭṭhanti, jalāsayāpi vikasitakamalakuvalayapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṃ paramasugandhaṃ samantato pavāyantā tiṭṭhanti. Sarīrampi tesaṃ atidīghatādidosarahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya anabhibhūtattā valipalitādidosarahitaṃ yāvatāyukaṃ aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvitāya na ca nesaṃ kasivāṇijjādivasena, āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṃ atthi, tato eva na dāsadāsikammakarādipariggaho atthi, na ca tattha sītuṇhaḍaṃsamakasavātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānaṃ pacchime māse paccūsavelāyaṃ samasītuṇhautu hoti, evameva sabbakālaṃ samasītuṇhova utu hoti, na ca tesaṃ koci upaghāto, vihesā vā uppajjati. Akaṭṭhapākimameva sāliṃ akaṇaṃ athusaṃ sugandhaṃ taṇḍulaphalaṃ paribhuñjantānaṃ nesaṃ kuṭṭhaṃ, gaṇḍo, kilāso, soso, kāso, sāso, apamāro, jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Na te khujjā vā vāmanakā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalaṅgā vā vikalindriyā vā honti. Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhī lambatthanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī mudugattā saṃhitūrū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasusoṇī nātilomānālomā subhagā utusukhasamphassā saṇhā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti. Sabbadā hi soḷasavassuddesikā viya honti. Purisā ca pañcavīsativassuddesikā viya, na puttadāresu rajjanti. Ayaṃ tattha dhammatā.

Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā viharanti, tato vītarāgā yathāsakaṃ gacchanti. Na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ, gabbhapariharaṇamūlakaṃ, vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti. Rattakañcukato kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheneva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā.

Mātā pana puttaṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā tesaṃ vicaraṇappadese ṭhapetvā anapekkhā yathāruci gacchati. Tesaṃ tattha sayitānaṃ ye passanti purisā, itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesaṃ kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā katipayadivaseheva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise. Kapparukkhato eva ca tesaṃ tattha tattha vatthābharaṇāni nippajjanti. Nānāvirāgavaṇṇavicittāni hi sukhumāni mudusukhasamphassāni vatthāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni iṭṭhanti. Nānāvidharaṃsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagahatthūpagakaṭūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇāmudiṅgapaṇavasammatāḷasaṅkhavaṃsavetāḷaparivānivallakīpabhutikā tūriyabhaṇḍāpi tato tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti madhurarasāni, yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhīyanti. Najjopi tattha suvisuddhajalā supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nāccuṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhiṃ vāyantiyo sandanti. Na tattha kaṇṭakatiṇakakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasampannā eva honti. Candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggharanti. Nhāyitukāmā ca nadītitthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadiṃ otaritvā nhatvā uttiṇṇuttiṇṇā upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesaṃ evaṃ hoti ‘‘idaṃ mama, idaṃ parassā’’ti, tato eva na tesaṃ koci viggaho vā vivādo vā. Sattāhikā eva ca nesaṃ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṃ upalabhanti. Mate ca satte disvā na rodanti, na socanti, tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca nesaṃ tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ dīpantaraṃ nenti. Tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi. Na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjanti. ‘‘Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbattantī’’ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ āyuppamāṇaṃ. Sabbametaṃ tesaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhaṃ evāti veditabbaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ uttarakurudīpe.

Ekakhuraṃ katvāti anekasaphampi ekasaphaṃ viya katvā, assaṃ viya katvāti attho. ‘‘Gāvi’’nti vatvā puna ‘‘pasu’’nti vuttattā gāvito itaro sabbo catuppado idha **‘‘pasū’’**ti adhippetoti āha **‘‘ṭhapetvā gāvi’’**nti.

Tassāti gabbhinitthiyā. **Piṭṭhi onamituṃ sahatī**ti kucchiyā garubhāratāya tesaṃ āruḷhakāle piṭṭhi onamati, tesaṃ nisajjaṃ sahati pallaṅke nisinnā viya honti. **Sammādiṭṭhike**ti kammapathasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhike. **Etthā**ti jambudīpe. Ettha hi janapadavohāro, na uttarakurumhi. Tathā hi **‘‘paccantimamilakkhuvāsike’’**ti ca vuttaṃ.

Tassa raññoti vessavaṇamahārājassa. Iti so attānameva paraṃ viya katvā vadati. Eseva nayo paratopi. **Bahuvidhaṃ** nānāratanavicittaṃ nānāsaṇṭhānaṃ rathādi **dibbayānaṃ upaṭṭhitameva hoti** sudantavāhanayuttaṃ, na nesaṃ yānānaṃ upaṭṭhāpane ussukkaṃ āpajjitabbaṃ atthi. **Etānī**ti hatthiyānādīni. **Nesa**nti vessavaṇaparicārikānaṃ. Kappitāni hutvā uṭṭhitāni āruhituṃ **upakappanayānāni. Nipannāpi nisinnāpi vicaranti** candimasūriyā viya yathāsakaṃ vimānesu.

Nagarā ahūti liṅgavipallāsena vuttanti āha **‘‘nagarāni bhaviṃsūti attho’’**ti. **Āṭānāṭā nāmā**ti itthiliṅgavasena laddhanāmaṃ **nagaraṃ āsi.**

Tasmiṃ ṭhatvāti tasmiṃ padese parakusiṭanāṭānāmake nagare ṭhatvā. Tato **ujuṃ uttaradisāyaṃ. Etassā**ti kasivantanagarassa. **Aparabhāge** aparakoṭṭhāse, parato icceva attho.

Kuveroti tassa purimajātisamudāgataṃ nāmanti teneva pasaṅgena yenāyaṃ sampatti adhigatā, tadassa pubbakammaṃ ācikkhituṃ **‘‘ayaṃ kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Ucchuvappa**nti ucchusassaṃ. **Avasesasālāhī**ti avasesayantasālāhi, nissakkavacanañcetaṃ. **Tatthevā**ti puññatthaṃ dinnasālāyameva.

Paṭiesantoti pati pati atthe esanto vīmaṃsanto. Na kevalaṃ te vīmaṃsanti eva, atha kho tamatthaṃ patiṭṭhāpentīti āha **‘‘visuṃ visuṃ atthe upaparikkhamānā anusāsamānā’’**ti. **Yakkharaṭṭhikā**ti yakkharaṭṭhādhipatino. Yakkhā ca vessavaṇassa rañño nivesanadvāre niyuttā cāti yakkhadovārikā, tesaṃ **yakkhadovārikānaṃ.**

Yasmā dharaṇīporakkhaṇito purāṇodakaṃ bhassayantaṃ heṭṭhā vuṭṭhi hutvā nikkhamati, tasmā taṃ tato gahetvā meghehi pavuṭṭhaṃ viya hotīti vuttaṃ **‘‘yato pokkharaṇito udakaṃ gahetvā meghā pavassantī’’**ti. **Yato**ti yato dharaṇīpokkharaṇito. **Sabhā**ti yakkhānaṃ upaṭṭhānasabhā.

Tasmiṃ ṭhāneti tassā pokkharaṇiyā tīre yakkhānaṃ vasanavane. **Sadā phalitā**ti niccakālaṃ sañjātaphalā. **Niccapupphitā**ti niccaṃ sañjātapupphā. **Nānādijagaṇāyutā**ti nānāvidhehi dijagaṇehi yuttā. Tehi pana sakuṇasaṅghehi ito cito ca sampatantehi paribbhamantehi yasmā sā pokkharaṇī ākulā viya hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘vividhapakkhisaṅghasamākulā’’**ti. **Koñcasakuṇehī**ti sārasasakuntehi.

‘‘Evaṃ viravantāna’’nti iminā tathā vassitavasena ‘‘jīvañjīvakā’’ti ayaṃ tesaṃ samaññāti dasseti. **Uṭṭhavacittakā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha **‘‘evaṃ vassamānā’’**ti. **Pokkharasātakā**ti pokkharasaṇṭhānatāya ‘‘pokkharasātakā’’ti evaṃ laddhanāmā.

Sabbakālaṃ sobhatīti sabbautūsu sobhati, na tassā hemantādivasena sobhāvirato atthi. Evaṃbhūtā ca niccaṃ pupphitajalajathalajapupphatāya, phalabhārabharitarukkhaparivāritatāya, aṭṭhaṅgasamannāgatasalilatāya ca **nirantaraṃ sobhati.**

282. **Parikamma**nti pubbupacāraṃ. **Parisodhetvā**ti ekakkharassāpi avirādhanavasena ācariyasantike sabbaṃ sodhetvā. **Suṭṭhu uggahitā**ti parimaṇḍalapadabyañjanāya poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagaḷāya atthassa viññāpanīyā sammadeva uggahitā. Tathā hi **‘‘atthañca byañjanañca parisodhetvā’’**ti vuttaṃ. Atthaṃ jānato eva hi byañjanaṃ parisujjhati, no ajānato. **Padabyañjanānī**ti padañceva byañjanañca **ahāpetvā.** Evañhi paripuṇṇā nāma hotīti. **Visaṃvādetvā**ti aññathā katvā. **Tejavantaṃ na hoti** virajjhanato ceva vimhayatthabhāvato ca. **Sabbaso**ti anavasesato ādimajjhapariyosānato. **Tejavantaṃ hotī**ti sabhāvaniruttiṃ avirādhetvā suppavattibhāvena sādhanato. Evaṃ payogavipattiṃ pahāya payogasampattiyā sati parittassa atthasādhakataṃ dassetvā idāni ajjhāsayavipattiṃ pahāya ajjhāsayasampattiyā atthasādhakataṃ dassetuṃ **‘‘lābhahetū’’**tiādi vuttaṃ. Idaṃ parittabhaṇanaṃ sattānaṃ anatthapaṭibāhanahetūti tassa ñāṇakaruṇāpubbakatā **nissaraṇapakkho. Mettaṃ purecārikaṃ katvā**ti mettāmanasikārena sattesu hitapharaṇaṃ purakkhatvā.

‘‘Vatthuṃ vā’’tiādi pubbe catuparisamajjhe katāya sādhanāya bhagavato pavedanaṃ. **Gharavatthu**nti vasanagehaṃ. **Nibaddhavāsa**nti paragehepi nevāsikabhāvena vāsaṃ na labheyya, yaṃ pana mahārājānaṃ, yakkhasenāpatīnañca ajānantānaṃyeva kadāci vasitvā gamanaṃ, taṃ appamāṇanti adhippāyo. **Samiti**nti yakkhādisamāgamaṃ. Kāmaṃ pāḷiyaṃ ‘‘na me so’’ti āgataṃ, itaresampi pana mahārājānamattanā ekajjhāsayatāya tesampi ajjhāsayaṃ hadaye ṭhapetvā vessavaṇo tathā avoca. Kaññaṃ anu anu vahituṃ ayutto anāvayho, sabbakālaṃ kaññaṃ laddhuṃ ayuttoti attho, taṃ **anāvayhaṃ.** Tenāha **‘‘na āvāhayutta’’**nti. Na vivayhanti **avivayhaṃ,** kaññaṃ gahetumayuttanti attho. Tenāha **‘‘na vivāhayutta’’**nti. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā,** attabhāvo. Attā visayabhūto etāsaṃ atthīti **attā,** paribhāsā, tāhi. Pariyattaṃ katvā vacanena **paripuṇṇāhi.** Yathā yakkhā akkositabbā, evaṃ pavattā akkosā **yakkhaakkosā** nāma, tehi. Te pana ‘‘kaḷārakkhi kaḷāradantā kāḷavaṇṇā’’ti evaṃ ādayo.

Viruddhāti virujjhanakā parehi virodhino. **Rabhasā**ti sārambhakāti adhippāyo. Tenāha **‘‘karaṇuttariyā’’**ti. **Rabhasā**ti vā sāhasikā. Sāmino manaso assavāti **manassā,** kiṅkarā. Ye hi ‘‘kiṃ karomi bhaddante’’ti sāmikassa vase vattanti, te evaṃ vuccanti. Tena vuttaṃ **‘‘yakkhasenāpatīnaṃ ye manassā, tesa’’**nti. Āṇāya avarodhitupacārā **avaruddhā,** te pana āṇāvato paccatthikā nāma hontīti **‘‘paccāmittā verino’’**ti vuttaṃ. **Ujjhāpetabba**nti heṭṭhā katvā cintāpetabbaṃ, taṃ pana **ujjhāpanaṃ** tesaṃ nīcakiriyāya jānāpanaṃ hotīti āha **‘‘jānāpetabbā’’**ti.

Parittaparikammakathāvaṇṇanā

Parittassa parikammaṃ kathetabbanti āṭānāṭiyaparittassa parikammaṃ pubbupacāraṭṭhāniyaṃ mettasuttādi kathetabbaṃ. Evañhi taṃ laddhāsevanaṃ hutvā tejavantaṃ hoti. Tenāha **‘‘paṭhamameva hī’’**tiādi. **Piṭṭhaṃ vā maṃsaṃ vā**ti **vā**-saddo aniyamattho, tena macchaghatasūpādiṃ saṅgaṇhāti. **Otāraṃ labhanti** attanā piyāyitabbaāhāravasena piyāyitabbaṭṭhānavasena ca. **‘‘Paritta…pe… nisīditabba’’**nti imināva parittakārakassa bhikkhuno parisuddhipi icchitabbāti dasseti.

‘‘Parittakārako…pe… samparivāritenā’’ti idaṃ parittakaraṇe bāhirarakkhāsaṃvidhānaṃ. **‘‘Mettacittaṃ …pe… kātabba’’**nti idaṃ abbhantararakkhā ubhayato rakkhāsaṃvidhānaṃ. Evañhi amanussā parittakaraṇassa antarāyaṃ kātuṃ na visahanti. **Maṅgalakathā vattabbā** pubbupacāravasena. **Sabbasannipāto**ti tasmiṃ vihāre, tasmiṃ vā gāmakhette sabbesaṃ bhikkhūnaṃ sannipāto. **Ghosetabbo,**‘‘cetiyaṅgaṇe sabbehi sannipatitabba’’nti. **Anāgantuṃ nāma na labbhati** amanussena buddhāṇābhayena, rājāṇābhayena ca. Gahitakāpadesena amanussova pucchito hotīti āha **‘‘amanussaggahitako ‘tvaṃ ko nāmā’ti pucchitabbo’’**ti. **Mālāgandhādīsu** pūjanatthaṃ viniyuñjiyamānesu. **Pattī**ti tuyhaṃ pattidānaṃ. **Piṇḍapāte pattī**ti piṇḍapāte diyyamāne pattidānaṃ. **Devatāna**nti yakkhasenāpatīnaṃ. **Parittaṃ bhaṇitabba**nti etthāpi ‘‘mettacittaṃ purecārikaṃ katvā’’ti ca ‘‘maṅgalakathā vattabbā’’ti ca ‘‘vihārassa upavane’’ti evamādi ca sabbaṃ gihīnaṃ parittakaraṇe vuttaṃ parikammaṃ kātabbameva.

Sarīre adhimuccatīti sarīraṃ anupavisitvā viya āvisanto yathā gahitakassa vasena na vattati, attano eva vasena vattati, evaṃ adhimuccati adhiṭṭhahitvā tiṭṭhati. Tenāha **‘‘āvisatīti tasseva vevacana’’**nti.

Laggatīti tattheva laggo allīno hoti. Tenāha **‘‘na apetī’’**ti. **Rogaṃ vaḍḍhento**ti dhātūnaṃ samabhāvena vattituṃ appadānavasena uppannaṃ rogaṃ vaḍḍhento. Dhātūnaṃ visamabhāvāpattiyā ca āhārassa ca aruccanena gahitakassa sarīre lohitaṃ sussati, maṃsaṃ milāyati, taṃ panassa yakkho dhātukkhobhanimittatāya karonto viya hotīti vuttaṃ **‘‘appamaṃsalohitaṃ karonto’’**ti.

283. **Tesaṃ nāmāni** indādināmabhāvena voharitabbato. **Tato**ti tato ārocanato paraṃ. **Te**ti yakkhasenāpatayo. **Okāso na bhavissatī**ti bhikkhubhikkhuniyo, upāsakaupāsikāyo viheṭhetuṃ avasaro na bhavissati sammadeva ārakkhāya vihitattāti.

Āṭānāṭiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Saṅgītisuttavaṇṇanā

296. **Dasasahassacakkavāḷe**ti buddhakhettabhūte dasasahassaparimāṇe cakkavāḷe. Tattha hi imasmiṃ cakkavāḷe devamanussāyeva katādhikārā, itaresu devā visesabhāgino. Tena vuttaṃ **‘‘dasasahassacakkavāḷe ñāṇajālaṃ pattharitvā’’**ti. **Ñāṇajālapattharaṇa**nti ca tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanavasena ñāṇassa pavattanameva. Tenāha **‘‘lokaṃ volokayamāno’’**ti, sattalokaṃ byavalokayamāno āsayānusayacaritādhimuttiādike visesato ogāhetvā passantoti attho. **Maṅgalaṃ bhaṇāpessanti** ‘‘taṃ tesaṃ āyatiṃ visesādhigamassa vijjāṭṭhānaṃ hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissā’’ti. **Tīhi piṭakehi sammasitvā**ti tipiṭakato ekakadukādinā saṅgahetabbassa saṅgaṇhanavasena sammasitvā vīmaṃsitvā. Ñātuṃ icchitā atthā **pañhā,** te pana imasmiṃ sutte ekakādivasena āgatā sahassaṃ, cuddasa cāti āha **‘‘cuddasapañhādhikena pañhasahassena paṭimaṇḍetvā’’**ti. Evamidha sampiṇḍetvā dassite pañhe parato suttapariyosāne ‘‘ekakavasena dve pañhā kathitā’’tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 3.349) vibhāgena parigaṇetvā sayameva dassessati.

Ubbhatakanavasandhāgāravaṇṇanā

297. Uccādhiṭṭhānatāya taṃ sandhāgāraṃ bhūmito ubbhataṃ viyāti **‘‘ubbhataka’’**nti nāmaṃ labhati. Tenāha **‘‘uccattā vā evaṃ vutta’’**nti. **Sandhāgārasālā**ti ekā mahāsālā. Uyyogakaraṇādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā ‘‘ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā’’tiādinā tattha nisīditvā sandhaṃ karonti mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ **‘‘sandhāgāra’’**nti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehaṃ gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijagganaṃ karonti, tāva ekaṃ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi **sandhāgāraṃ,** tesaṃ rājūnaṃ saha atthānusāsanaagārantipi **sandhāgāra**nti. Yasmā vā te tattha sannipatitvā ‘‘imasmiṃ kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmiṃ kālevapitu’’ntiādinā gharāvāsakiccaṃ sandharanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ tattha sandharantītipi **sandhāgāraṃ,** sā eva sālāti **sandhāgārasālā. Devatā**ti gharadevatā. Nivāsavasena anajjhāvutthattā **‘‘kenaci vā manussabhūtenā’’**ti vuttaṃ. Kammakaraṇavasena pana manussā tattha nisajjādīni kappesumeva. ‘‘Sayameva pana satthu idhāgamanaṃ amhākaṃ puññavaseneva, aho mayaṃ puññavanto’’ti haṭṭhatuṭṭhā evaṃ sammā cintesunti dassento **‘‘amhehī’’**tiādimāha.

298. **Aṭṭakā**ti cittakammakaraṇatthaṃ baddhā mañcakā. **Muttamattā**ti tāvadeva sandhāgāre navakammassa niṭṭhāpitabhāvamāha, tena‘‘acirakārita’’ntiādinā vuttamevatthaṃ vibhāveti. Araññaṃ ārāmo āramitabbaṭṭhānaṃ etesanti **araññārāmā.** Santharaṇaṃ **santhari,** sabbo sakalo santhari etthāti **sabbasanthari,** bhāvanapuṃsakaniddesoyaṃ. Tenāha **‘‘yathā sabbaṃ santhataṃ hoti, eva’’**nti.

299. **Samantapāsādiko**ti samantato sabbabhāgena pasādāvaho cāturiyaso. **‘‘Asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhātī’’**ti idaṃ buddhānaṃ kāyappabhāya pakatiyā asītihatthe ṭhāne abhibyāpanato vuttaṃ. Iddhānubhāvena pana anantaṃ aparimāṇaṃ ṭhānaṃ vijjotateva. Nīlapītalohitodātamañjaṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇā. Sabbe disābhāgā**ti sarīrappabhāya bāhullato vuttaṃ.

Abbhamahikādīhi upakkiliṭṭhaṃ suññaṃ na sobhati, tārakācitaṃ pana antalikkhaṃ tāsaṃ pabhāhi samantato vijjotamānaṃ virocatīti āha **‘‘samuggatatārakaṃ viya gaganatala’’**nti. **Sabbapāliphullo**ti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaggā phullo. **‘‘Paṭipāṭiyāṭhapitāna’’**ntiādi parikappūpamā. Tathā hi **viya-**saddaggahaṇaṃ kataṃ. **Siriyā siriṃ abhibhavamānaṃ viyā**ti attano sobhāya tesaṃ sobhanti attho. **‘‘Bhikkhūpi sabbevā’’**ti idaṃ nesaṃ ‘‘appicchā’’tiādinā vuttaguṇesu lokiyaguṇānaṃ vasena yojetabbaṃ. Na hi te sabbeva dasakathāvatthulābhino. Tena vuttaṃ ‘‘suttantaṃ āvajjetvā…pe… arahattaṃ pāpuṇissantī’’ti (dī. ni. aṭṭha. 3.296). Tasmā ye tattha ariyā, te sabbesampi padānaṃ vasena bodhitā honti. Ye pana puthujjanā, te lokiyaguṇadīpakehi padehīti na tathā heṭṭhā ‘‘asītimahātherā’’tiādi vuttaṃ. Pubbe arahattabhāgino gahitā.

Rūpakāyassa asītianubyañjana-paṭimaṇḍita-dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇakāyappabhābyāmappabhāketumālāvicittatāva (dī. ni. 2.33; 3.200; ma. ni. 2.385) **buddhaveso.** Chabbaṇṇā buddharasmiyo vissajjentassa bhagavato kāyassa ālokitavilokitādīsu paramukkaṃsagato buddhāveṇiko accantupasamo **buddhavilāso. Assa**nti tassaṃ.

Sandhāgārānumodanapaṭisaṃyuttāti ‘‘sītaṃ uṇhaṃ paṭihantī’’tiādinā (cūḷava. 295, 315) nayena sandhāgāraguṇūpasañhitā sandhāgārakaraṇapuññānisaṃsabhāvinī. **Pakiṇṇakakathā**ti saṅgītianāruḷhā suṇantānaṃ ajjhāsayānurūpatāya vividhavipulahetūpamāsamālaṅkatā nānānayavicittā vitthārakathā. Tenāha **‘‘tadā hī’’**tiādi. **Ākāsagaṅgaṃ otārento viya** nirupakkilesatāya suvisuddhena, vipulodāratāya aparimeyyena ca atthena suṇantānaṃ kāyacittapariḷāhavūpasamanato. **Pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya** aññesaṃ sudukkaratāya, mahāsāratāya vā atthassa. **Mahājambuṃ matthake gahetvā cālento viya** cālanapaccayaṭṭhānavasena pubbenāparaṃ anusandhānato. **Yojaniya…pe… pāyamāno viya** desanaṃ catusaccayante pakkhipitvā atthavedadhammavedasseva labhāpanena sātamadhuradhammāmatarasūpasaṃharaṇato. **Madhugaṇḍa**nti madhupaṭalaṃ.

300. **‘‘Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta’’**nti byāpanicchāyaṃ idaṃ āmeḍitavacananti dassetuṃ **‘‘yaṃ yandisa’’**ntiādi vuttaṃ. **Anuviloketvā**ti ettha **anu-**saddo ‘‘parī’’ti iminā samānattho, **vilokana**ñcettha satthu cakkhudvayenapi icchitabbanti ‘‘maṃsacakkhunā…pe… tato tato viloketvā’’ti saṅkhepato vatvā tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘maṃsacakkhunā hī’’**tiādi vuttaṃ. Hatthena kucchitaṃ kataṃ **hatthakukkuccaṃ** kukatameva kukkuccanti katvā. Evaṃ **pādakukkuccaṃ** daṭṭhabbaṃ. **Niccalā nisīdiṃsu** attano suvinītabhāvena, buddhagāravena ca. **‘‘Ālokaṃ pana vaḍḍhayitvā’’**tiādi kadāci bhagavā evampi karotīti adhippāyena vuttaṃ. Na hi satthu sāvakānaṃ viya evaṃ payogasampādanīyametaṃ ñāṇaṃ. Tirohitavidūravattanipi rūpagate maṃsacakkhuno pavattiyā icchitattā vīmaṃsitabbaṃ. **Arahattupagaṃ** arahattapadaṭṭhānaṃ. **Cakkhutalesu nimittaṃ ṭhapetvā**ti bhāvanānuyogasampattiyā sabbesaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ cakkhutalesu labbhamānaṃ santindriyavigatathinamiddhatākārasaṅkhātaṃ nimittaṃ attano hadaye ṭhapetvā sallakkhetvā. **Kasmā āgilāyati** koṭisatasahassahatthināgānaṃ balaṃ dhārentassāti codakassa adhippāyo. Ācariyo esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye pana aniccā, te ekanteneva udayavayapaṭipīḷitatāya dukkhā eva, dukkhasabhāvesu tesu satthu kāye dukkhuppattiyā ayaṃ paccayoti dassetuṃ **‘‘bhagavato hī’’**tiādi vuttaṃ. **Piṭṭhivāto uppajji,** so ca kho pubbe katakammapaccayā. Svāyamattho paramatthadīpaniyaṃ **udānaṭṭhakathāyaṃ** āgatanayeneva veditabbo.

Bhinnaniganṭhavatthuvaṇṇanā

301. **Heṭṭhā vuttameva** pāsādikasuttavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.164).

302. **Svākhyātaṃ dhammaṃ desetukāmo**ti svākhyātaṃ katvā dhammaṃ kathetukāmo, satthārā vā svākhyātaṃ dhammaṃ sayaṃ bhikkhūnaṃ kathetukāmo. Satthārā desitadhammameva hi tato tato gahetvā sāvakā sabrahmacārīnaṃ kathenti.

Ekakavaṇṇanā

303. **Samaggehi bhāsitabba**nti aññamaññaṃ samaggehi hutvā bhāsitabbaṃ, sajjhāyitabbañceva vaṇṇetabbañcāti attho. Yathā pana samaggehi saṅgāyanaṃ hoti, tampi dassetuṃ **‘‘ekavacanehī’’**tiādi vuttaṃ. **Ekavacanehī**ti virodhābhāvena samānavacanehi. Tenāha **‘‘aviruddhavacanehī’’**tiādi. **Sāmaggirasaṃ dassetukāmo**ti yasmiṃ dhamme saṅgāyane sāmaggirasānubhavanaṃ icchitaṃ desanākusalatāya, tattha ekakadukatikādivasena bahudhā sāmaggirasaṃ dassetukāmo. **Sabbe sattā**ti anavasesā sattā, te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento **‘‘kāmabhavādīsū’’**tiādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā ‘‘urasilomo’’ti āha **‘‘āhārato ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā’’**ti. Tiṭṭhati etenāti **ṭhiti,** āhāro ṭhiti etesanti **āhāraṭṭhitikā**ti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhāra-saddo ‘‘ayaṃ āhāro anuppannassa vā kāmacchandassauppādāyā’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.183, 232) viya. Evañhi **‘‘sabbe sattā’’**ti iminā asaññasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammo. Tenevāhu **aṭṭhakathācariyā** ‘‘sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo’’ti (visuddhi. 1.136; pārā. aṭṭha. verañjakaṇḍavaṇṇanā; udā. aṭṭha. 30; cūḷani. aṭṭha. 65; udā. aṭṭha. 186) yadi evaṃ ‘‘sabbe sattā’’ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathāha bhagavā ‘‘ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassāvī sammattaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti (a. ni. 10.27) **eko dhammo**ti ‘‘sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitāya āhārapariyāyena sāmaññato paccayadhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo. **Yāthāvato ñatvā**ti yathāsabhāvato abhisambujjhitvā. **Sammadakkhāto**ti teneva abhisambuddhākārena sammadeva desito.

Codako vuttampi atthaṃ yāthāvato appaṭipajjamāno neyyatthaṃ suttapadaṃ nītatthato dahanto ‘‘sabbe sattā’’ti vacanamatte ṭhatvā **‘‘nanu cā’’**tiādinā codeti. Ācariyo aviparītaṃ tattha yathādhippetamatthaṃ pavedento ‘‘na virujjhatī’’ti vatvā **‘‘tesañhi jhānaṃ āhāro hotī’’**ti āha. **Jhāna**nti ekavokārabhavāvahaṃ saññāya virajjanavasena pavattaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ. Pāḷiyaṃ pana ‘‘anāhārā’’ti vacanaṃ asaññabhave catunnaṃ āhārānaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na paccayāhārassa abhāvato. **‘‘Evaṃ santepī’’**ti idaṃ sāsane yesu dhammesu visesato āhāra-saddo niruḷho, ‘‘āhāraṭṭhitikā’’ti ettha yadi te eva gayhanti, abyāpitadoso āpanno. Atha sabbopi paccayadhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāḷiyā virodho āpannoti dassetuṃ āraddhaṃ. ‘‘Na virujjhatī’’ti yenādhippāyena vuttaṃ, taṃ vivaranto **‘‘etasmiñhi sutte’’**tiādimāha. Kabaḷīkārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambheti, evaṃ phassādayo ca vedanādiāharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāve upatthambhakabhāvo ojādīsu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā. **Idhā**ti imasmiṃ saṅgītisutte. **Pariyāyena paccayo āhāroti vutto** sabbo paccayo dhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha **‘‘sabbadhammānañhī’’**tiādi. Tattha **sabbadhammāna**nti sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena (a. ni. 10.61) samatthetuṃ **‘‘tenevāhā’’**tiādi vuttaṃ. **Aya**nti paccayāhāro.

Nippariyāyāhāropi gahitova hoti, yāvatā sopi paccayabhāveneva janako, upatthambhako ca hutvā taṃ taṃ phalaṃ āharatīti vattabbataṃ labhatīti. **Tatthā**ti pariyāyāhāro, nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu. Asaññabhave yadipi nippariyāyāhāro na labbhati, **paccayāhāro** pana **labbhati** pariyāyāhāralakkhaṇo. Idāni imamevatthaṃ vitthārena dassetuṃ **‘‘anuppanne hi buddhe’’**tiādi vuttaṃ. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato **‘‘anuppanne buddhe’’**ti vuttaṃ. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattentīti **‘‘titthāyatane pabbajitā’’**ti vuttaṃ. Titthiyā hi upattivisese vimuttisaññino, aññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisaṃsadassino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikammaṃ katvā**ti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenāha **‘‘catutthajjhānaṃ nibbattetvā’’**ti. Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Yadettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.41) vitthāritameva. **Dhī**ti jigucchanatthe nipāto, tasmā **dhī citta**nti cittaṃ jigucchāmīti attho. **Dhibbatetaṃ citta**nti etaṃ mama cittaṃ jigucchitaṃ vata hotu. **Vatā**ti sambhāvane, tena jigucchaṃ sambhāvento vadati. **Nāmā**ti ca sambhāvane eva, tena cittassa abhāvaṃ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādīnavānisaṃse dassetuṃ **''cittañhī''**tiādi vuttaṃ. **Khantiṃ ruciṃ uppādetvā**ti ''cittassa abhāvo eva sādhu suṭṭhū''ti imaṃ diṭṭhinijjhānakkhantiṃ, tattha ca abhiruciṃ uppādetvā.

Tathā bhāvitassa jhānassa ṭhitibhāgiyabhāvappattiyā aparihīnajjhānassa titthāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha **''manussaloke''**ti. **Paṇihito ahosī**ti maraṇassa āsannakāle ṭhapito ahosi. Yadi ṭhānādinā ākārena nibbatteyya, kammabalena yāva bhedā tenevākārena tiṭṭheyya vāti āha **''so tena iriyāpathenā''**tiādi.

Eva rūpānampīti evaṃ acetanānampi. **Pi-**saddena pageva sacetanānanti dasseti. Kathaṃ pana acetanānaṃ nesaṃ paccayāhārassa upakappananti codanaṃ sandhāya tattha nidassanaṃ dassento **''yathā''**tiādimāha.

Ye uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva labhitvā jīvikaṃ kappenti, te **uṭṭhānaphalūpajīvino.** Ye pana attano puññaphalameva upajīventi, te **puññaphalūpajīvino.** Nerayikānaṃ pana neva uṭṭhānavīriyavasena jīvikākappanaṃ, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttaṃ **''ye pana te nerayikā...pe... na puññaphalūpajīvīti vuttā''**ti. Paṭisandhiviññāṇassa āharaṇena manosañcetanāhāroti vuttā, na yassa kassaci phalassāti adhippāyena **''kiṃ pañca āhārā atthī''**ti codeti. Ācariyo nippariyāyāhāre adhippete siyā tava codanāyāvasaro, sā pana ettha anavasarāti dassetuṃ ''pañca na pañcāti idaṃ na vattabba''nti vatvā pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvaṃ dassento **''nanu paccayo āhāroti vuttameta''**nti āha. **Tasmā**ti yassa kassaci paccayassa ''āhāro''ti icchitattā. Idāni vuttamevatthaṃ pāḷiyā samatthento **''yaṃ sandhāyā''**tiādimāha.

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṃ āhāraṭṭhitikataṃ dassetuṃ **''kabaḷīkāraṃ āhāraṃ...pe... sādhetī''**ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhapaṭisaṃvedinopi hontīti? Noti dassetuṃ **''kheḷopi hī''**tiādi vuttaṃ. **Tayo**ti tayo arūpāhārā kabaḷīkārāhārassa abhāvato. **Avasesāna**nti asaññasattehi avasesānaṃ. Kāmabhavādīsu nibbattasattānaṃ paccayāhāro hi sabbesaṃ sādhāraṇoti. **Etaṃ pañha**nti ''katamo eko dhammo''ti evaṃ coditametaṃ pañhaṃ. **Kathetvā**ti vissajjetvā.

''Tattha tattha...pe... dukkhaṃ hotī''ti etena yathā idha paṭhamassa pañhassa niyyātanaṃ, dutiyassa uddharaṇaṃ na kataṃ, evaṃ iminā eva adhippāyena ito paresu dukatikādipañhesu tattha tattha ādipariyosānesu eva uddharaṇaniyyātanāni katvā sesesu na katanti dasseti. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo,** kāraṇaṃ, tadeva attano phalaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro**ti āha **''imasmimpi...pe... saṅkhāroti vutto''**ti. **Āhārapaccayo**ti āharaṇaṭṭhavisiṭṭho paccayo. **Āharaṇa**ñcettha uppādakattappadhānaṃ, **saṅkharaṇaṃ** upatthambhakattappadhānanti ayametesaṃ viseso. Tenāha **''ayamettha heṭṭhimato viseso''**ti. Nippariyāyāhāre gahite ''sabbe sattā''ti vuttepi asaññasattā na gahitā eva bhavissantīti padesavisayo sabba-saddo hoti yathā ''sabbe tasantidaṇḍassā''tiādīsu (dha. pa. 130). Na hettha khīṇāsavādīnaṃ gahaṇaṃ hoti. **Pākaṭo bhaveyya** visesasāmaññassa visayattā pañhānaṃ. **No ca gaṇhiṃsu** aṭṭhakathācariyā. **Dhammo nāma natthi** saṅkhatoti adhippāyo. **Idha** dutiyapañhe **''saṅkhāro''**ti paccayo eva kathitoti sambandho.

Yadā sammāsambodhisamadhigato, tadā eva sabbañeyyaṃ sacchikataṃ jātanti āha **''mahābodhimaṇḍe nisīditvā''**ti. **Saya**nti sāmaṃyeva. **Addhaniya**nti addhānakkhamaṃ cirakālāvaṭṭhāyi pārampariyavasena. Tenāha **''ekena hī''**tiādi. **Paramparakathāniyamenā**ti paramparakathākathananiyamena, niyamitatthabyañjanānupubbiyā kathāyāti attho. **Ekakavasenā**ti ekaṃ ekaṃ parimāṇaṃ etassāti **ekako,** pañho. Tassa ekakassa vasena. **Ekakaṃ niṭṭhitaṃ** vissajjananti adhippāyoti.

Ekakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavaṇṇanā

304. **Cattāro khandhā**ti tesaṃ tāva nāmanaṭṭhena nāmabhāvaṃ paṭhamaṃ vatvā pacchā nibbānassa vattukāmo āha. Tassāpi hi tathā nāmabhāvaṃ parato vakkhati. ‘‘Nāmaṃ karoti nāmayatī’’ti ettha yaṃ nāmakaraṇaṃ, taṃ nāmanti āha **‘‘nāmanaṭṭhenāti nāmakaraṇaṭṭhenā’’**ti, attanovāti adhippāyo. Evañhi sātisayamidaṃ tesaṃ nāmakaraṇaṃ hoti. Tenāha ‘‘attano nāmaṃ karontāva uppajjantī’’tiādi. Idāni tamatthaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Yassa nāmassa karaṇeneva te ‘‘nāma’’nti vuccanti, taṃ sāmaññanāmaṃ, kittimanāmaṃ, guṇanāmaṃ vā na hoti, atha kho opapātikanāmanti purimāni tīṇi nāmāni udāharaṇavasena dassetvā ‘‘na evaṃ vedanādīna’’nti te paṭikkhipitvā itaranāmameva nāmakaraṇaṭṭhena nāmanti dassento **‘‘vedanādayo hī’’**tiādimāha. ‘‘Mahāpathaviādayo’’ti kasmā vuttaṃ, nanu pathaviāpādayo idha nāmanti anadhippetā, rūpanti pana adhippetāti? Saccametaṃ, phassavedanādīnaṃ viya pana pathaviādīnaṃ opapātikanāmatāsāmaññena ‘‘pathaviādayo viyā’’ti nidassanaṃ kataṃ, na arūpadhammā viya rūpadhammānaṃ nāmasabhāvattā. Phassavedanādīnañhi arūpadhammānaṃ sabbadāpi phassādināmakattā, pathaviādīnaṃ kesakumbhādināmantarāpatti viya nāmantarānāpajjanato ca sadā attanāva katanāmatāya catukkhandhanibbānāni nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṃ. Atha vā adhivacanasamphasso viya adhivacananāmamantarena ye anupacitasambhārānaṃ gahaṇaṃ na gacchanti, te nāmāyattaggahaṇā **nāmaṃ.** Rūpaṃ pana vināpi nāmasādhanaṃ attano ruppanasabhāvena gahaṇaṃ upayātīti **rūpaṃ.** Tenāha **‘‘tesu uppannesū’’**tiādi. Idhāpi ‘‘yathāpathaviyā’’tiādīsu vuttanayeneva attho veditabbo nidassanavasena āgatattā. **‘‘Atītepī’’**tiādinā vedanādīsu nāmasaññā niruḷhā, anādikālikā cāti dasseti.

Iti atītādivibhāgavantānampi vedanādīnaṃ nāmakaraṇaṭṭhena nāmabhāvo ekantiko, tabbibhāgarahite pana ekasabhāve nicce nibbāne vattabbameva natthīti dassento **‘‘nibbānaṃ pana… pe… nāmanaṭṭhena nāma’’**nti āha. **Nāmanaṭṭhenā**ti nāmakaraṇaṭṭhena. **Namantī**ti ekantato sārammaṇattā tanninnā honti, tehi vinā nappavattantīti attho. **Sabba**nti khandhacatukkaṃ, nibbānañca. Yasmiṃ ārammaṇeyeva vedanākkhandho pavattati, taṃsampayuttatāya saññākkhandhādayopi tattha pavattantīti so ne tattha nāmento viya hoti vinā appavattanato. Esa nayo saññākkhandhādīsupīti vuttaṃ **‘‘ārammaṇe aññamaññaṃ nāmentī’’**ti. **Anavajjadhamme** maggaphalādike. Kāmaṃ kesuci rūpadhammesupi ārammaṇādhipatibhāvo labbhateva, nibbāne panesa sātisayo tassa accantasantapaṇītatākappabhāvatoti tadeva ārammaṇādhipatipaccayatāya **‘‘attani nāmetī’’**ti vuttaṃ. Tathā hi ariyā sakalampi divasabhāgaṃ taṃ ārabbha vītināmentāpi tittiṃ na gacchanti.

‘‘Ruppanaṭṭhenā’’ti etena ruppatīti rūpanti dasseti. Tattha sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ.** Nanu ca arūpadhammānampi virodhipaccayasamāgame visadisuppatti labbhatīti? Saccaṃ labbhati, na pana vibhūtataraṃ. Vibhūtatarañhettha ruppanaṃ adhippetaṃ sītādiggahaṇato. Vuttañhetaṃ ‘‘ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpa’nti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppatī’’tiādi (saṃ. ni. 3.79). Yadi evaṃ kathaṃ brahmaloke rūpasamaññāti? Tatthāpi taṃsabhāvānativattanato hotiyeva rūpasamaññā. Anuggāhakapaccayavasena vā visadisapaccayasannipāteti evamattho veditabbo. ‘‘Yo attano santāne vijjamānassayeva visadisuppattihetubhāvo, taṃ **ruppana’’**nti aññe. Imasmiṃ pakkhe rūpayati vikāramāpādetīti **rūpaṃ.** ‘‘Saṅghaṭṭanena vikārāpattiyaṃ **ruppana**-saddo niruḷho’’ti keci. Etasmiṃ pakkhe arūpadhammesu rūpasamaññāya pasaṅgo eva natthi saṅghaṭṭanābhāvato. ‘‘Paṭighato **ruppana’’**nti apare. **‘‘Tassā**ti rūpassā’’ti vadanti, nāmarūpassāti pana yuttaṃ. Yathā hi rūpassa, evaṃ nāmassāpi vedanākkhandhādivasena, madanimmadanādivasena ca vitthārakathā **visuddhimagge** (visuddhi. 2.456) vuttā evāti. Iti ayaṃ duko kusalattikena saṅgahite sabhāvadhamme pariggahetvā pavattoti.

Avijjāti avindiyaṃ ‘‘attā, jīvo, itthī, puriso’’ti evamādikaṃ vindatīti **avijjā.** Vindiyaṃ ‘‘dukkhaṃ, samudayo’’ti evamādikaṃ na vindatīti **avijjā.** Sabbampi dhammajātaṃ aviditakaraṇaṭṭhena **avijjā.** Antarahite saṃsāre satte javāpetīti **avijjā.** Atthato pana sā dukkhādīnaṃ catunnaṃ saccānaṃ sabhāvacchādako sammoho hotīti āha **‘‘dukkhādīsu aññāṇa’’**nti. **Bhavapatthanā** nāma kāmabhavādīnaṃ patthanāvasena pavattataṇhā. Tenāha **‘‘yo bhavesu bhavacchando’’**tiādi. Iti ‘‘ayaṃ duko vaṭṭamūlasamudācāradassanatthaṃ gahito.

Bhavadiṭṭhīti khandhapañcakaṃ ‘‘attā ca loko cā’’ti gāhetvā taṃ ‘‘bhavissatī’’ti gaṇhanavasena niviṭṭhā sassatadiṭṭhīti attho. Tenāha **‘‘bhavo vuccatī’’**tiādi. Bhavissatīti **bhavo,** tiṭṭhati sabbakālaṃ atthīti attho. **Sassata**nti sassatabhāvo. **Vibhavadiṭṭhī**ti khandhapañcakameva ‘‘attā’’ti ca ‘‘loko’’ti ca gahetvā taṃ ‘‘na bhavissatī’’ti gaṇhanavasena niviṭṭhā ucchedadiṭṭhīti attho. Tenāha **‘‘vibhavo vuccatī’’**tiādi. Vibhavissati vinassati ucchijjatīti **vibhavo,** ucchedo.

Yaṃ na hirīyatīti yena dhammena taṃsampayuttadhammasamūho, puggalo vā na hirīyati na lajjati, liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammoti attho veditabbo. **Hirīyitabbenā**ti upayogatthe karaṇavacanaṃ, hirīyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādidhammaṃ na jigucchatīti attho. **Nillajjatā**ti pāpassa ajigucchanā. **Yaṃ na ottappatī**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Ottappitabbenā**ti pana hetuatthe karaṇavacanaṃ, ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādināti attho. **Hirīyitabbenā**ti etthāpi vā evameva attho veditabbo. **Abhāyanakaākāro**ti pāpato anuttāsanākāro.

‘‘Yaṃ hirīyatī’’tiādīsu anantaraduke vuttanayena attho veditabbo. Niyakajjhattaṃ jātiādisamuṭṭhānaṃ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā.** Niyakajjhattato bahibhāvato bahiddhā parasantāne samuṭṭhānaṃ etissāti **bahiddhā samuṭṭhānā.** Attā eva adhipati **attādhipati,** ajjhattasamuṭṭhānattā eva attādhipatito āgamanato **attādhipateyyā. Lokādhipateyya**nti etthāpi eseva nayo. **Lajjāsabhāvasaṇṭhitā**ti pāpato jigucchanarūpena avaṭṭhitā. **Bhayasabhāvasaṇṭhita**nti tato uttāsanarūpena avaṭṭhitaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānāditā ca hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana tesaṃ kadācipi aññamaññavippayogato. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti.

Dukkhanti kicchaṃ, aniṭṭhanti vā attho. **Vippaṭikūlagāhimhī**ti dhammānudhammapaṭipattiyā vilomagāhake. Tassā eva vipaccanīkaṃ duppaṭipatti sātaṃ iṭṭhaṃ etassāti vipaccanīkasāto, tasmiṃ **vipaccanīkasāte.** Evaṃbhūto ca ovādabhūte sāsanakkame ovādake ca ādarabhāvarahito hotīti āha **‘‘anādare’’**ti. **Tassa kamma**nti tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattacetanā **dovacassaṃ. Tassa bhāvo**ti tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo **dovacassatā,** atthato dovacassameva. Tenevāha **‘‘sā atthato saṅkhārakkhandho hotī’’**ti. Cetanāppadhānatāya hi saṅkhārakkhandhassa evaṃ vuttaṃ. **Etenākārenā**ti appadakkhiṇaggāhitākārena. Assaddhiyadussīlyādipāpadhammayogato puggalā pāpā nāma hontīti dassetuṃ **‘‘ye te puggalā assaddhā’’**tiādi vuttaṃ. Yāya cetanāya puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā **pāpamittatā**, cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatā**ti dassento **‘‘sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā’’**ti āha.

‘‘Sukhaṃ vaco etasmiṃ padakkhiṇaggāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbaco**tiādinā, ‘‘kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamitto’’**tiādinā ca anantaradukassa attho icchitoti āha **sovacassatā…pe… vuttapaṭipakkhanayena veditabbā’’**ti. **Ubho**ti sovacassatā, kalyāṇamittatā ca. Tesaṃ khandhānaṃ pavattiākāravisesā ‘‘sovacassatā, kalyāṇamittatā’’ti ca vuccanti, te lokiyāpi honti lokuttarāpīti āha **‘‘lokiyalokuttaramissakā kathitā’’**ti.

Vatthubhedādinā anekabhedabhinnā taṃtaṃjātivasena ekajjhaṃ katvā rāsito gayhamānā āpattiyova **āpattikkhandhā.** Tā pana antarāpattīnaṃ aggahaṇe **pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo,** tāsaṃ pana gahaṇe **sattapi āpattikkhandhā āpattiyo.** ‘‘Imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evañca tesaṃ āpajjanaṃ hotī’’ti jānanapaññā **āpattikusalatā**ti āha **‘‘yā tāsa’’**ntiādi. **Tāsaṃ āpattīna**nti tāsu āpattīsu. Tattha yaṃ sambhinnavatthukāsu viya ṭhitāsu, duviññeyyavibhāgāsu ca āpattīsu asaṅkarato vavatthāna, ayaṃ visesato **āpattikusalatā**ti dassetuṃ dutiyaṃ āpattiggahaṇaṃ kataṃ. **Saha kammavācāyā**ti kammavācāya saheva. Āpattito vuṭṭhāpanapayogatāya kammabhūtā vācā **kammavācā,** tathābhūtā anusāvanavācā ceva ‘‘passissāmī’’ti evaṃ pavattavācā ca. Tāya kammavācāya saddhiṃ samakālameva ‘‘imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontañca paṭhame vā tatiye vā anusāvaneyyakārappatte, ‘saṃvarissāmī’ti vā pade pariyosite hotī’’ti evaṃ taṃ taṃ **āpattīhi vuṭṭhānaparicchedaparijānanapaññā** āpattivuṭṭhānakusalatā. **Vuṭṭhāna**nti ca yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanaṃ, evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

‘‘Ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅga majjhe samāpattī’’ti evaṃ samāpattīnaṃ **appanāparicchedajānanapaññā** samāpattikusalatā. Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā,** pageva vuṭṭhāna paricchedakaraṃ ñāṇaṃ. Tenāha **‘‘yathāparicchinnasamayavasenevā’’**tiādi. **Vuṭṭhānasamatthā**ti vuṭṭhāpane samatthā.

‘‘Dhātukusalatā’’ti ettha pathavīdhātuādayo, sukhadhātuādayo, kāmadhātuādayo ca dhātuyo etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsupi kosallaṃ dassitameva hotīti ‘‘aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu…pe… manoviññāṇadhātū’’ti vatvā **‘‘aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedakā’’**ti vuttaṃ. Tattha **sabhāvaparicchedakā**ti yathābhūtasabhāvāvabodhinī. ‘‘Savanapaññā dhāraṇapaññā’’tiādinā paccekaṃ paññā-saddo yojetabbo. Dhātūnaṃ savanadhāraṇapaññā **sutamayā,** itarā **bhāvanāmayā.** Tatthāpi sammasanapaññā lokiyā. Vipassanā paññā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena, aniccādivasena ca manasikaraṇaṃ **manasikāro,** tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā.** Taṃ pana ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinditvā dassento **‘‘sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā’’**ti āha. **Sammasanapaññā** hi tassā ādi, **paṭivedhapaññā** majjhe, **paccavekkhaṇapaññā** pariyosānaṃ.

Āyatanānaṃ ganthato ca atthato ca uggaṇhanavasena tesaṃ dhātulakkhaṇādivibhāgassa jānanapaññā **uggahajānanapaññā.** Sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavidhino jānanapaññā **manasikārajānanapaññā.** Yasmā āyatanānipi atthato dhātuyova manasikāro ca uggaṇhanādivasena tesameva manasikāravidhi, tasmā dhātukusalatādikā tissopi kusalatā ekadese katvā dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Savanaṃ viya uggaṇhanapaccavekkhaṇānipi parittañāṇakattukānīti āha **‘‘savana uggahaṇapaccavekkhaṇā lokiyā’’**ti. Ariyamaggakkhaṇe sammasanamanasikārānaṃ nipphatti pariniṭṭhānanti tesaṃ lokuttaratāpariyāyopi labbhatīti vuttaṃ **‘‘sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā’’**ti. Paccayadhammānaṃ hetuādīnaṃ attano paccayuppannānaṃ hetupaccayādibhāvena paccayabhāvo **paccayākāro,** so pana avijjādīnaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vasena dvādasavidhoti āha **‘‘dvādasannaṃ paccayākārāna’’**nti. **Uggahādivasenā**ti uggahamanasikārasavanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena.

Ṭhānañceva tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **kāraṇañca** hetupaccayabhāvena karaṇato nipphādanato. **Tesaṃ** sotaviññāṇādīnaṃ. Etasmiṃ duke attho veditabboti sambandho. Ye dhammā yassa dhammassa kāraṇabhāvato **ṭhānaṃ,** teva dhammā taṃvidhurassa dhammassa akāraṇabhāvato **aṭṭhāna**nti paṭhamanaye phalabhedena tasseva dhammassa **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitā; dutiyanaye pana abhinnepi phale paccayadhammabhedena tesaṃ **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitāti ayametesaṃ viseso. Na hi kadāci ariyā diṭṭhisampadā niccaggāhassa kāraṇaṃ hoti, akiriyatā pana siyā tassa kāraṇanti.

Ujuno bhāvo **ajjavaṃ,** ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti atthoti tamatthaṃ anajjavapaṭikkhepamukhena dassetuṃ **‘‘gomuttavaṅkatā’’**tiādi vuttaṃ. Svāyaṃ anajjavo bhikkhūnaṃ yebhuyyena anesanāya, agocaracāritāya ca hotīti āha **‘‘ekacco hi…pe… caratī’’**ti. **Ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma** ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā paṭipattiyā vaṅkabhāvato. **Purimasadiso**ti paṭhamaṃ vuttabhikkhusadiso. **Candavaṅkatā nāma** paṭipattiyā majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito. **Naṅgalakoṭivaṅkatā nāma** pariyosāne vaṅkabhāvāpattito. **Idaṃ ajjavaṃ nāma** sabbatthakameva ujubhāvasiddhito. **Ajjavatā**ti ākāraniddeso, yenākārenassa ajjavo pavattati, tadākāraniddesoti attho. Lajjatīti **lajjī,** hirimā, tassa bhāvo **lajjavaṃ,** hirīti attho. Lajjā etassa atthīti **lajjī** yathā ‘‘mālī, māyī’’ti ca, tassa bhāvo **lajjībhāvo,** sā eva lajjā.

Parāparādhādīnaṃ adhivāsanakkhamaṃ **adhivāsanakhanti.** Sucisīlatā **soraccaṃ.** Sā hi sobhanakammaratatā, suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatā **soraccaṃ.** Tenāha **‘‘suratabhāvo’’**ti.

‘‘Nāmañca rūpañcā’’tiādīsu ayaṃ aparo nayo – **nāmakaraṇaṭṭhenā**ti aññaṃ anapekkhitvā sayameva attano nāmakaraṇasabhāvatoti attho. Yañhi parassa nāmaṃ karoti, tassa ca tadapekkhattā aññāpekkhaṃ nāmakaraṇanti nāmakaraṇasabhāvatā na hoti, tasmā mahājanassa ñātīnaṃ, guṇānañca sāmaññanāmādikārakānaṃ nāmabhāvo nāpajjati. Yassa ca aññehi nāmaṃ karīyati, tassa ca nāmakaraṇasabhāvatā natthīti, natthiyeva nāmabhāvo. Vedanādīnaṃ pana sabhāvasiddhattā vedanādināmassa nāmakaraṇasabhāvato nāmatā vuttā. Pathavīādi nidassanena nāmassa sabhāvasiddhataṃyeva nidasseti, na nāmabhāvasāmaññaṃ, niruḷhattā pana nāma-saddo arūpadhammesu eva vattati, na pathavīādīsūti na tesaṃ nāmabhāvo. Na hi pathavīādināmaṃ vijahitvā kesādināmehi rūpadhammānaṃ viya vedanādināmaṃ vijahitvā aññena nāmena arūpadhammānaṃ voharitabbena piṇḍākārena pavatti atthīti.

Atha vā rūpadhammā cakkhādayo rūpādayo ca, tesaṃ pakāsakapakāsitabbabhāvato vināpi nāmena pākaṭā honti, na evaṃ arūpadhammāti te adhivacanasamphasso viya nāmāyattaggahaṇīyabhāvena ‘‘nāma’’nti vuttā. Paṭighasamphasso ca na cakkhādīni viya nāmena vinā pākaṭoti ‘‘nāma’’nti vutto, arūpatāya vā aññanāmasabhāgattā saṅgahitoyaṃ, aññaphassasabhāgattā vā. Vacanatthopi hi rūpayatīti **rūpaṃ,** nāmayatīti **nāma**nti idha pacchimapurimānaṃ sambhavati. **Rūpayatī**ti vināpi nāmena attānaṃ pakāsetīti attho. **Nāmayatī**ti nāmena vinā apākaṭabhāvato attano pakāsakaṃ nāmaṃ karotīti attho. **Ārammaṇādhipatipaccayatāyā**ti satipi rūpassa ārammaṇādhipatipaccayabhāve na taṃ paramassāsabhūtaṃ nibbānaṃ viya sātisayaṃ nāmanabhāvena paccayoti nibbānameva ‘‘nāma’’nti vuttaṃ.

‘‘Avijjā ca bhavataṇhā cā’’ti ayaṃ duko sattānaṃ vaṭṭamūlasamudācāradassanattho. Samudācaratīti hi **samudācāro,** vaṭṭamūlameva samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro,** vaṭṭamūladassanena vā vaṭṭamūlānaṃ pavatti dassitā hotīti vaṭṭamūlānaṃ samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro,** taṃdassanatthoti attho.

Ekekasmiñca ‘‘attā’’ti ca ‘‘loko’’ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya ‘‘attā ca loko cā’’ti vuttaṃ, ekaṃ vā khandhaṃ ‘‘attā’’ti gahetvā aññaṃ attano upabhogabhūtaṃ ‘‘loko’’ti gaṇhantassa, attano attānaṃ ‘‘attā’’ti gahetvā parassa attānaṃ ‘‘loko’’ti gaṇhantassa vā vasena ‘‘attā ca loko cā’’ti vuttaṃ.

Saha sikkhitabbo dhammo **sahadhammo,** tattha bhavaṃ sahadhammikaṃ, tasmiṃ **sahadhammike.** Dovacassa-saddato āya-saddaṃ anaññattaṃ katvā **‘‘dovacassāya’’**nti vuttaṃ, dovacassassa vā ayanaṃ pavatti **dovacassāyaṃ.** Āsevantassāpi anusikkhanā ajjhāsayena bhajanāti āha **‘‘sevanā…pe… bhajanā’’**ti. Sabbatobhāgena bhatti **sambhatti.**

Saha kammavācāyāti abbhānatiṇavatthārakakammavācāya, ‘‘ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpajji’’ntiādikāya ca saheva. Saheva hi kammavācāya āpattivuṭṭhānañca paricchijjati, ‘‘paññattilakkhaṇāya āpattiyā vā kāraṇaṃ vītikkamalakkhaṇaṃ kāyakammaṃ, vacīkammaṃ vā, vuṭṭhānassa kāraṇaṃ kammavācā’’ti kāraṇena saha phalassa jānanavasena ‘‘saha kammavācāyā’’ti vuttaṃ.‘‘Saha kammavācāyā’’ti. Iminā nayena **saha parikammenā**ti etthāpi attho veditabbo.

Dhātuvisayā sabbāpi paññā **dhātukusalatā.** Tadekadesā **manasikārakusalatā**ti adhippāyena purimapadepi sammasanapaṭivedhapaññā vuttā. Yasmā pana nippariyāyato vipassanādipaññā eva manasikārakosallaṃ, tasmā **‘‘tāsaṃyeva dhātūnaṃ sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā’’**ti vuttaṃ.

Āyatanavisayā sabbāpi paññā **āyatanakusalatā**ti dassento ‘‘dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamanasikārajānanapaññā’’ti vatvā puna **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Dvīsupi vā padesu vācuggatāya āyatanapāḷiyā, dhātupāḷiyā ca manasikaraṇaṃ **manasikāro.** Tathā uggaṇhantī, manasi karontī, tadatthaṃ suṇantī, ganthato ca atthato ca dhārentī, ‘‘idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma, ayaṃ cakkhudhātu nāmā’’tiādinā sabhāvato, gaṇanato ca paricchedaṃ jānantī ca paññā **uggahapaññādikā** vuttā. Manasikārapade pana catubbidhāpi paññā uggahoti tato pavatto aniccādimanasikāro ‘‘uggahamanasikāro’’ti vutto. Tassa jānanaṃ pavattanameva, ‘‘yathā pavattaṃ vā uggahaṃ, evameva pavatto uggaho’’ti jānanaṃ **uggahajānanaṃ.** ‘‘Manasikāro evaṃ pavattetabbo, evañca pavatto’’ti jānanaṃ **manasikārajānanaṃ.** Tadubhayampi ‘‘manasikārakosalla’’nti vuttaṃ. Uggahopi hi manasikārasampayogato manasikāraniruttiṃ laddhuṃ arahati. Yo ca manasikātabbo, yo ca manasikaraṇūpāyo, sabbo so ‘‘manasikāro’’ti vattuṃ vaṭṭati, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**ti. **Sammasanaṃ** paññā, sā maggasampayuttā aniccādisammasanakiccaṃ sādheti niccasaññādipajahanato. **Manasikāro** sammasanasampayutto, so tattheva aniccādimanasikārakiccaṃ maggasampayutto sādhetīti āha **‘‘sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā’’**ti. ‘‘Iminā paccayenidaṃ hotī’’ti evaṃ avijjādīnaṃ saṅkhārādipaccayuppannassa paccayabhāvajānanaṃ **paṭiccasamuppādakusalatā.**

Adhivāsanaṃ khamanaṃ. Tañhi paresaṃ dukkaṭaṃ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanaṃ ‘‘adhivāsana’’nti vuccati. **Acaṇḍikka**nti akujjhanaṃ. Domanassavasena paresaṃ akkhīsu assūnaṃ anuppādanā **anassuropo. Attamanatā**ti sakamanatā. Cittassa abyāpanno sako manobhāvo **attamanatā.** Cittanti vā cittappabandhaṃ ekattena gahetvā tassa antarā uppannena pītisahagatamanena **sakamanatā.** Attamano vā puggalo, tassa bhāvo **attamanatā,** sā na sattassāti puggaladiṭṭhinivāraṇatthaṃ **‘‘cittassā’’**ti vuttaṃ. Adhivāsanalakkhaṇā khanti **adhivāsanakhanti.** Sucisīlatā **soraccaṃ.** Sā hi sobhanakammaratatā. Suṭṭhu pāpato oratabhāvo viratatā soraccaṃ. Tenāha **‘‘suratabhāvo’’**ti.

Sakhilo vuccati saṇhavāco, tassa bhāvo **sākhalyaṃ,** saṇhavācatā. Taṃ pana byatirekamukhena vibhāventī yā pāḷi pavattā, taṃ dassento **‘‘tattha katamaṃ sākhalya’’**ntiādimāha. Tattha **aṇḍakā**ti sadosavaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍiyo, ahicchattakādīni vā uṭṭhitāni ‘‘aṇḍakānī’’ti vadanti. Pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya uṭṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo, gaṇṭhiyo vā **aṇḍakā.** Idha pana byāpajjanakakkasādibhāvato aṇḍakapakatibhāvena vācā **‘‘aṇḍakā’’**ti vuttā. Padumanāḷaṃ viya sotaṃ ghaṃsayamānā pavisantī **kakkasā** daṭṭhabbā. Kodhena nibbattattā tassa parivārabhūtā **kodhasāmantā.** Pure saṃvaddhanārī **porī,** sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti **porī. Tatthā**ti ‘‘bhāsitā hotī’’ti vuttāya kiriyāyātipi yojanā sambhavati, **tattha** vācāyāti vā. **‘‘Saṇhavācatā’’**tiādinā taṃ vācaṃ pavattayamānaṃ cetanaṃ dasseti. Sammodakassa puggalassa mudukabhāvo maddavaṃ **sammodakamudukabhāvo. Āmisena** alabbhamānena, tathā **dhammena cāti dvīhi chiddo.** Āmisassa, dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa hi chiddassa vivarassa bhedassa paṭisantharaṇaṃ pidahanaṃ saṅgaṇhanaṃ **paṭisanthāro.** Taṃ sarūpato, paṭipattito ca pāḷidassanamukhena vibhāvetuṃ **‘‘abhidhammepī’’**tiādimāha. **Aggaṃ aggahetvā**ti aggaṃ attano aggahetvā. **Uddesadāna**nti pāḷiyā, aṭṭhakathāya ca uddisanaṃ. **Pāḷivaṇṇanā**ti pāḷiyā atthavaṇṇanā. **Dhammakathākathana**nti sarabhaññasarabhaṇanādivasena dhammakathanaṃ.

Karuṇāti karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgo**ti tassa pubbabhāgaupacārajjhānaṃ vadati. Pāḷipade pana yā kāci karuṇā ‘‘karuṇā’’ti vuttā, **karuṇācetovimuttī**ti pana appanāppattāva. **Mettāya**pi eseva nayo. Suci-saddato bhāve yya-kāraṃ, i-kārassa ca e-kārādesaṃ katvā ayaṃ niddesoti āha **‘‘soceyyanti sucibhāvo’’**ti. Hotu tāva sucibhāvo soceyyaṃ, tassa pana mettāpubbabhāgatā kathanti āha **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādi.

Muṭṭhā sati etassāti **muṭṭhassati,** tassa bhāvo **muṭṭhassaccaṃ,** satipaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. Yasmā paṭipakkhe sati tassa vasena sativigatā vippavutthā nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘sativippavāso’’**ti. **‘‘Assatī’’**tiādīsu **a**-kāro paṭipakkhe daṭṭhabbo, na sattapaṭisedhe. Udake lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavantā viya tiṭṭhati, na ogāhati, sā **pilāpanatā.** Yena gahitampi ārammaṇaṃ sammussati na sarati, sā **sammussanatā.** Yathā vijjāpaṭipakkhā avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññapaṭipakkhaṃ **asampajaññaṃ,** avijjāyeva.

Indriyasaṃvarabhedoti indriyasaṃvaravināso. **Appaṭisaṅkhā**ti apaccavekkhitvā ayoniso ca āhāraparibhoge ādīnavānisaṃse avīmaṃsitvā.

Appaṭisaṅkhāyāti itikattabbatāsu appaccavekkhaṇāya nāmaṃ. Aññāṇaṃ appaṭisaṅkhāta nimittaṃ. **Akampanañāṇa**nti tāya anabhibhavanīyaṃ ñāṇaṃ, tattha tattha paccavekkhaṇañāṇañceva paccavekkhaṇāya muddhabhūtaṃ lokuttarañāṇañca. Nippariyāyato maggabhāvanā **bhāvanā** nāma, yā ca tadatthā, tadubhayañca bhāventasseva icchitabbaṃ, na bhāvitabhāvanassāti vuttaṃ **''bhāventassa uppannaṃ bala''**nti. Tenāha **''yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkamma''**nti.

Kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyatā sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ **''assatiyā akampanavasenā''**ti. Paccanīkadhammasamanato **samatho samādhi.** Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā paññā. Taṃ ākāraṃ gahetvā**ti samādhānākāraṃ gahetvā. Yenākārena pubbe alīnaṃ anuddhataṃ majjhimaṃ bhāvanāvīthipaṭipannaṃ hutvā cittaṃ samāhitaṃ hoti, taṃ ākāraṃ gahetvā sallakkhetvā. **Nimittavasenā**ti kāraṇavasena. **''Eseva nayo''**ti iminā paggahova taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa paggāhassa nimittavasena paggāhanimittanti imamatthaṃ atidisati, tassattho samathe vuttanayānusārena veditabbo. **Paggāho vīriyaṃ** kosajjapakkhato cittassa patituṃ adatvā paggaṇhanato. **Avikkhepo ekaggatā** vikkhepassa uddhaccassa paṭipakkhabhāvato. Paṭisaṅkhānakiccanibbattibhāvato lokuttaradhammānaṃ paṭisaṅkhānabalabhāvo, tathā pubbe pavattākārasallakkhaṇavasena samathapaggāhānaṃ upari pavattisabbhāvato samathanimittadukassapi missakatā vuttā.

Yathāsamādinnassa sīlassa bhedakaro **vītikkamo.** Sīlavināsako **asaṃvaro. Sammādiṭṭhivināsikā**ti ''atthi dinna''ntiādi (ma. ni. 1.441; 2.94; vibha. 793) nayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā.

Sīlassa sampādanaṃ nāma sabbabhāgato tassa anūnatāpādananti āha **''sampādanato paripūraṇato''**ti. Pāripūrattho hi sampadā-saddoti. **Mānasikasīlaṃ** nāma sīlavisodhanavasena abhijjhādippahānaṃ. **Diṭṭhipāripūribhūtaṃ ñāṇa**nti atthikadiṭṭhiādisammādiṭṭhiyā pāripūribhāvena pavattaṃ ñāṇaṃ.

Visuddhiṃ pāpetuṃ samatthanti cittavisuddhiādiuparivisuddhiyā paccayo bhavituṃ samatthaṃ. Suvisuddhameva hi sīlaṃ tassā padaṭṭhānaṃ hotīti. **Visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ dassana**nti ñāṇadassanavisuddhiṃ, paramatthavisuddhinibbānañca pāpetuṃ upanetuṃ samatthaṃ kammassakatāñāṇādisammādassanaṃ. Tenāha **''abhidhamme''**tiādi. Ettha ca ''idaṃ akusalaṃ kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ saka''nti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatājānanañāṇaṃ **kammassakatāñāṇaṃ.** Tenāha **''ettha cā''**tiādi. **''Parena katampī''**ti idaṃ nidassanavasena vuttaṃ yathā parena kataṃ, evaṃ attanā katampi sakakammaṃ nāma na hotīti. Attanā vā ussāhitena parena katampīti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Yañhi taṃ parassa ussāhanavasena kataṃ, tampi sakakammaṃ nāma hotīti ayañhettha adhippāyo. **Atthabhañjanato**ti diṭṭhadhammikādisabbaatthavināsanato. **Atthajananato**ti idhalokatthaparalokatthaparamatthānaṃ uppādanato. Ārabbhakāle ''aniccaṃ dukkhaṃ anattā''ti pavattampi **vacīsaccañca** lakkhaṇāni paṭivijjhantaṃ **vipassanāñāṇaṃ anulometi** tattheva paṭivijjhanato. **Paramatthasaccañca** nibbānaṃ **na vilometi** na virodheti ekanteneva sampāpanato.

Ñāṇadassananti ñāṇabhūtaṃ dassanaṃ, tena maggaṃ vadati. **Taṃsampayuttameva vīriya**nti paṭhamamaggasampayuttaṃ vīriyamāha. Sabbāpi maggapaññā diṭṭhivisuddhiyevāti dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Ayameva ca nayo abhidhammapāḷiyā (dha. sa. 550) sametīti dassento **''abhidhamme panā''**ti ādiṃ avoca.

Yasmā saṃvego nāma sahottappañāṇaṃ, tasmā saṃvegavatthuṃ bhayato bhāyitabbato dassanavasena pavattañāṇaṃ. Tenāha **''jātibhaya''**ntiādi. Bhāyanti etasmāti **bhayaṃ,** jāti eva bhayaṃ **jātibhayaṃ. Saṃvejanīya**nti saṃvijjitabbaṃ bhāyitabbaṃ uttāsitabbaṃ. **Ṭhāna**nti kāraṇaṃ, vatthūti attho. **Saṃvegajātassā**ti uppannasaṃvegassa. **Upāyapadhāna**nti upāyena pavattetabbaṃ vīriyaṃ.

Kusalānaṃ dhammānanti sīlādīnaṃ anavajjadhammānaṃ. **Bhāvanāyā**ti uppādanena vaḍḍhanena ca. **Asantuṭṭhassā**ti ‘‘alaṃ ettāvatā, kathaṃ ettāvatā’’ti saṅkocāpattivasena na santuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatā**ti bhiyyo bhiyyo uppādanicchā. **Vosāna**nti saṅkocaṃ asamatthanti. Tussanaṃ tuṭṭhi **santuṭṭhi,** natthi etassa santuṭṭhīti **asantuṭṭhi,** tassa bhāvo **asantuṭṭhitā.** Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamanaṃ nivattanaṃ **paṭivānaṃ,** taṃ tassa atthīti **paṭivānī,** na paṭivānī **appaṭivānī,** tassa bhāvo **appaṭivānitā. Sakkaccakiriyatā**ti kusalānaṃ karaṇe sakkaccakiriyatā ādarakiriyatā. **Sātaccakiriyatā**ti satatameva karaṇaṃ. **Aṭṭhitakiriyatā**ti antarā aṭṭhapetvā khaṇḍaṃ akatvā karaṇaṃ. **Anolīnavuttitā**ti na līnappavattitā. **Anikkhittachandatā**ti kusalacchandassa anikkhipanaṃ. **Anikkhittadhuratā**ti kusalakaraṇe vīriyadhurassa anikkhipanaṃ. **Āsevanā**ti ādarena sevanā. **Bhāvanā**ti vaḍḍhanā brūhanā. **Bahulīkamma**nti punappunaṃ karaṇaṃ.

Tisso vijjāti pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, dibbacakkhuñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti imā tisso vijjā. Paṭipakkhavijjhanaṭṭhena pubbe nivutthakkhandhādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena visiṭṭhā muttīti **vimutti.** Svāyaṃ viseso paṭipakkhavigamanena, paṭiyogivigamanena ca icchitabboti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘ettha cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yena visesena samāpattiyo paccanīkadhammehi suṭṭhu muttā, tato nirāsaṅkatāya ārammaṇe ca abhiratā, taṃ visesaṃ upādāya tā adhikaṃ muccanato, ārammaṇe adhimuccanato ca **adhimuttiyo nāmā**ti vuttaṃ **‘‘cittassa ca adhimuttī’’**ti. **Muttattā**ti sabbasaṅkhārehi visesena nissaṭattā **vimutti.**

Khaye ñāṇanti samucchedavasena kilese khepetīti **khayo,** ariyamaggo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ **khaye ñāṇaṃ. Paṭisandhivasenā**ti kilesānaṃ taṃtaṃmaggavajjhānaṃ uppannamagge khandhasantāne puna sandahanavasena. **Anuppādabhūte**ti taṃtaṃphale. **Anuppādapariyosāne**ti anuppādakaro maggo **anuppādo,** tassa pariyosāne, kilesānaṃ vā anuppajjanasaṅkhāte pariyosāne, bhaṅgeti atthoti.

Dukavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavaṇṇanā

305. Dhammato añño kattā natthīti dassetuṃ kattusādhanavasena **‘‘lubbhatīti lobho’’**ti vuttaṃ. Lubbhati tena, lubbhanamattametanti karaṇabhāvasādhanavasenapi attho yujjateva. **Dussati muyhatī**ti etthāpi eseva nayo. **Akusalañca taṃ** akosallasambhūtaṭṭhena ekantākusalabhāvato **mūlañca** attanā sampayuttadhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato, na akusalabhāvasādhanato. Na hi mūlakato akusalānaṃ akusalabhāvo, kusalādīnañca kusalādibhāvo. Tathā sati momūhacittadvaye mohassa akusalabhāvo na siyā. **Tesa**nti lobhādīnaṃ. ‘‘Na lubbhatīti alobho’’tiādinā **paṭipakkhanayena.**

Duṭṭhu caritānīti paccayato, sampayuttadhammato, pavattiākārato ca na suṭṭhu asammā pavattitāni. **Virūpānī**ti bībhacchāni sampati, āyatiñca aniṭṭharūpattā. **Kāyenā**ti kāyadvārena karaṇabhūtena. **Kāyato**ti kāyadvārato. **‘‘Suṭṭhu caritānī’’**tiādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo. Yassa sikkhāpadassa vītikkame kāyasamuṭṭhānā āpatti hoti, taṃ **kāyadvāre paññattasikkhāpadaṃ. Avītikkamo kāyasucarita**nti vārittasīlassa vasena vadati, cārittasīlassapi vā, yassa akaraṇe āpatti hoti. Vacīduccaritasucaritaniddhāraṇampi vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Ubhayattha paññattassā**ti kāyadvāre, vacīdvāre ca paññattassa. **Sikkhāpadassa vītikkamova manoduccaritaṃ** manodvāre paññattassa sikkhāpadassa abhāvato, tayidaṃ dvāradvaye akiriyasamuṭṭhānāya āpattiyā vasena veditabbaṃ. **Avītikkamo**ti yathāvuttāya āpattiyā avītikkamo **manosucaritaṃ.** ‘‘Sabbassāpi sikkhāpadassa avītikkamo **manosucarita’’**nti keci. Tadubhayañhi cārittasīlaṃ uddissapaññattaṃ sikkhāpadaṃ, tassa avītikkamo siyā kāyasucaritaṃ, siyā vacīsucaritanti.

Pāṇo atipātīyati etāyāti **pāṇātipāto,** tathāpavattā cetanā, evaṃ adinnādānādayopīti āha **‘‘pāṇātipātādayo pana tisso cetanā’’**ti. **Vacīdvārepi uppannā kāyaduccaritaṃ** dvārantare uppannassāpi kammassa sanāmāpariccāgato yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā –**

> ‘‘Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;
> Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā’’ti. (dha. sa. aṭṭha. kāmāvacarakusaladvārakathā);

Vacīduccaritaṃ kāyadvārepi vacīdvārepi uppannāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Cetanāsampayuttadhammā**ti manokammabhūtāya cetanāya sampayuttadhammā. Kāyavacīkammabhūtāya pana cetanāya sampayuttā abhijjhādayo taṃ taṃ pakkhikā vā honti abbohārikā vāti. **Cetanāsampayuttadhammā manosucarita**nti etthāpi eseva nayo. Tividhassa duccaritassa akaraṇavasena pavattā **tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ** kāyikassa vītikkamassa akaraṇavasena pavattanato, kāyena pana sikkhāpadānaṃ samādiyane sīlassa kāyasucaritabhāve vattabbameva natthi. Eseva nayo **vacīsucarite.**

Kāmapaṭisaṃyuttoti ettha dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇakaraṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko.** Kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmena paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. **‘‘Byāpādapaṭisaṃyutto’’**tiādīsu sampayogavaseneva attho veditabbo. Byāpādavatthupaṭisaṃyuttopi **byāpādapaṭisaṃyutto**ti gayhamāne ubhayathāpi yojanā labbhateva. **Vihiṃsāpaṭisaṃyutto**ti etthāpi eseva nayo. Vihiṃsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā esā sattānanti **vihiṃsā,** tāya paṭisaṃyutto **vihiṃsāpaṭisaṃyutto**ti evaṃ saddattho veditabbo. Appiye amanāpe saṅkhāre ārabbha byāpādavitakkappavatti aṭṭhānāghātavasena dīpetabbā. Byāpādavitakkassa avadhiṃ dassetuṃ **‘‘yāva vināsanā’’**ti vuttaṃ. **Vināsanaṃ** pana pāṇātipāto evāti. ‘‘Saṅkhāro’’ hi dukkhāpetabbo nāma natthī’’ti kasmā vuttaṃ, nanu ye ‘‘dukkhāpetabbā’’ti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametaṃ, ye pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya ‘‘vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjatī’’ti vuttaṃ. Yattha pana uppajjati, yathā ca uppajjati, taṃ dassetuṃ **‘‘ime sattā’’**tiādi vuttaṃ.

Nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattāpi paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi pana nikkhantattā, nibbānaṃ. Upanissayato, sampayogato, ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyuttoti **nekkhammapaṭisaṃyutto. Nekkhammavitakko** sammāsaṅkappo. Idāni taṃ bhūmivibhāgena dassetuṃ **‘‘so’’**tiādi vuttaṃ. **Asubhapubbabhāge**ti asubhajjhānassa pubbabhāge. Asubhaggahaṇañcettha kāmavitakkassa ujuvipaccanīkadassanatthaṃ kataṃ. Kāmavitakkapaṭipakkho hi nekkhammavitakkoti. Evañca katvā uparivitakkadvayassa bhūmiṃ dassentena sapubbabhāgāni mettākaruṇājhānādīni uddhaṭāni. **Asubhajjhāne**ti asubhārammaṇe paṭhamajjhāne. Avayave hi samudāyavohāraṃ katvā niddisati yathā ‘‘rukkhe sākhā’’ti. **Jhānaṃ pādakaṃ katvā**ti nidassanamattaṃ. Taṃ jhānaṃ sammasitvā uppannamaggaphalakālepi hi so lokuttaroti. Byāpādassa paṭipakkho, kiñcipi na byāpādeti etenāti vā **abyāpādo,** mettā, tāya paṭisaṃyutto **abyāpādapaṭisaṃyutto. Mettājhāne**ti mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne. **Karuṇājhāne**ti etthāpi eseva nayo. Vihiṃsāya paṭipakkho, na vihiṃsanti vā etāya satteti **avihiṃsā,** karuṇā.

Nanu ca alobhādosānaṃ aññamaññāvirahato tesaṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkaraṇato vavatthānaṃ na hotīti? Noti dassetuṃ **‘‘yadā’’**tiādi āraddhaṃ. **Alobho sīsaṃ hotī**ti alobho padhāno hoti. Niyamitapariṇatasamudācārādivasena yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko patiṭṭhahati. Taṃsampayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacipi aviheṭhanajātikatāya avihiṃsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya, te **itare dve. Tadanvayikā**ti tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino, sarūpato adissanato ‘‘tasmiṃ sati honti, asati na hontī’’ti tadanumānaneyyā bhavanti. Sesadvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Vuttanayenevā**ti ‘‘kāmapaṭisaṃyutto saṅkappo **kāmasaṅkappo’’**tiādinā **vitakkattike** vuttanayeneva (dī. ni. 3.288) **veditabbo** atthato abhinnattā. Yadi evaṃ kasmā puna desanā katāti? Tathā desanāya bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāmattamevetaṃ.

Kāmavitakkādīnaṃ viya uppajjanākāro veditabbo ‘‘tāsu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjantī’’tiādinā. Tattha kāraṇamāha **‘‘taṃsampayuttāyeva hi etā’’**ti. **Tathevā**ti yathā nekkhammavitakkādīnaṃ **‘‘asubhapubbabhāge kāmāvacaro hotī’’**tiādinā kāmāvacarādibhāvo vutto, tatheva **tāsampi** nekkhammasaññādīnampi **kāmāvacarādibhāvo veditabbo.**

Kāmapaṭisaṃyuttoti sampayogavasena kāmena paṭisaṃyutto. Takkanavasena **takko.** Visesato takkanavasena **vitakko.** Saṅkappanaparikappanavasena **saṅkappo.** Aññesupi kāmapaṭisaṃyuttesu dhammesu vijjamānesu vitakke eva kāmopapado dhātu-saddo niruḷho veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappappavattiyā sātisayattā. Esa nayo **byāpādadhātu**ādīsu. **Sabbepi akusalā dhammā kāmadhātū** hīnajjhāsayehi kāmitabbadhātubhāvato kilesakāmassa ārammaṇasabhāvattāti attho. **Viheṭhetī**ti vibādhati. **Tatthā**ti tasmiṃ yathāvutte kāmadhātuttike. Sabbākusalasaṅgāhikāya kāmadhātuyā itarā **dve** saṅgahetvā kathanaṃ **sabbasaṅgāhikā kathā.** Tisso dhātuyo aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā. Itarā dve gahitāva hontī**ti itarā dve dhātuyo gahitā eva honti sabbepi akusalā dhammā kāmadhātū’’ti vuttattā sāmaññajotanāya savisayassa atibyāpanena. **Tato**ti itaradhātudvayasaṅgāhikāya kāmadhātuyā. **Nīharitvā**ti niddhāretvā. **Dassetī**ti evaṃ bhagavā dassetīti vattuṃ vaṭṭati. **Byāpādadhātuṃ…pe… kathesi.** Kasmā? Pageva apavādā abhinivisanti, tato paraṃ ussaggo pavattati, ṭhapetvā vā apavādavisayaṃ taṃ pariharantova ussaggo pavattatīti, ñāyo hesa loke niruḷhoti.

Dve kathāti ‘‘sabbasaṅgāhikā, asambhinnā cā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 3.305) anantarattike vuttā dve kathā. Tattha **vuttanayena** ānetvā kathanavasena **veditabbā.** Tasmā tattha vuttaattho idhāpi āharitvā veditabbo ‘‘nekkhammadhātuyā gahitāya itarā dve gahitāva hontī’’tiādinā.

Suññataṭṭhenāti attasuññatāya. Kāmabhavo kāmo uttarapadalopena suññataṭṭhena dhātu cāti **kāmadhātu. Brahmalokan**ti paṭhamajjhānabhūmisaññitaṃ brahmalokaṃ. **Dhātuyā āgataṭṭhānamhī**ti ‘‘kāmadhātu rūpadhātū’’tiādinā dhātuggahaṇe kate. **Bhavena paricchinditabbā**ti ‘‘kāmabhavo rūpabhavo’’tiādinā bhavavasena tadattho paricchinditabbo, na yāya kāyaci dhātuyā vasena. Yadaggena ca dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchedo kātabbo, tadaggena bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchedo kātabbo bhavavasena dhātuyā paricchijjanato. Nirujjhati kilesavaṭṭametthāti **nirodho,** sā eva suññataṭṭhena **dhātū**ti **nirodhadhātu,** nibbānaṃ. Niruddhe ca kilesavaṭṭe kammavipākavaṭṭā niruddhā eva honti.

Hīnadhātuttiko **abhidhamme** (dha. sa. tikamātikā 14) hīnattikena paricchinditabboti vuttaṃ **‘‘hīnā dhātūti dvādasa akusalacittuppādā’’**ti. Te hi lāmakaṭṭhena **hīnadhātu.** Hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavāti **majjhimadhātu,** avasesā tebhūmakadhammā. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca **paṇītadhātu,** navalokuttaradhammā.

Pañcakāmaguṇā visayabhūtā etassa santīti **pañcakāmaguṇiko,** kāmarāgo. **Rūpārūpabhavesū**ti rūpārūpūpapattibhavesu yathādhigatesu. Anadhigatesu pana so patthanā nāma na hotīti **bhavavasena patthanā**ti imināva gahito. **Jhānanikantī**ti rūpārūpajjhānesu nikanti. **Bhavavasena patthanā**ti bhavesu patthanāti. Evaṃ catūhipi padehi yathākkamaṃ mahaggatūpapattibhavavisayā, mahaggatakammabhavavisayā, bhavadiṭṭhisahagatā, bhavapatthanābhūtā ca taṇhā **‘‘bhavataṇhā’’**ti vuttā. Vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, vibhavasahagatā taṇhā **vibhavataṇhā.** Rūpādipañcavatthu kāmavisayā balavarāgabhūtā taṇhā **kāmataṇhā**ti paṭhamanayo, ‘‘sabbepi tebhūmakadhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā’’ti (mahāni. 1) vacanato te ārabbha pavattā diṭṭhivippayuttā sabbāpi taṇhā **kāmataṇhā**ti dutiyanayoti ayametesaṃ viseso.

Abhidhamme panāti **pana**-saddo visesatthajotano, tena pañcakāmaguṇikarāgato aññopi kāmāvacaradhammavisayo lobho **abhidhamme** (vibha. 915) ‘‘kāmataṇhā’’ti āgatoti imaṃ visesaṃ joteti. Tikantarampi samānaṃ taṇhaṃyeva nissāya pavattitadesanānantaratāya taṃ ‘‘vāro’’ti vattabbataṃ arahatīti **‘‘iminā vārenā’’**ti vuttaṃ. **Iminā vārenā**ti iminā pariyāyenāti attho. **Rajanīyaṭṭhenā**ti kāmanīyaṭṭhena. **Pariyādiyitvā**ti pariggahetvā. **Tato**ti kāmataṇhāya. **Nīharitvā**ti niddhāretvā. **Itarā dve taṇhā**ti rūpataṇhaṃ, arūpataṇhañca **dasseti.** Etena ‘‘kāmataṇhā’’ti sādhāraṇavacanametaṃ sabbassapi lobhassa, tassa pana ‘‘rūpataṇhā arūpataṇhā’’ti visesavacanaṃ yathā kāmaguṇikarāgo rūparāgo arūparāgoti dasseti. **Nirodhataṇhā**ti bhavanirodhe bhavasamucchede taṇhā. Yasmā hi ucchedadiṭṭhi manussattabhāve, kāmāvacaradevattabhāve, rūpāvacaraarūpāvacarattabhāve ṭhitassa attano sammā samucchedo hotīti bhavanirodhaṃ ārabbha pavattati, tasmā taṃsahagatāpi taṇhā tameva ārabbha pavattatīti.

Vaṭṭasminti tividhepi vaṭṭe. Yathā te hi nissarituṃ appadānavasena kammavipākavaṭṭe taṃsamaṅgisattaṃ tesaṃ parāparuppattiyā paccayabhāvena **saṃyojenti,** evaṃ kilesavaṭṭepīti. **Satī**ti paramatthato vijjamāne. **Rūpādibhede**ti rūpavedanādivibhāge. **Kāye**ti khandhasamūhe. **Vijjamānā**ti satī paramatthato upalabbhamānā. Diṭṭhiyā parikappito hi attādi paramatthato natthi, diṭṭhi pana ayaṃ atthevāti. **Vicinanto**ti dhammasabhāvaṃ vīmaṃsanto. **Kicchatī**ti kilamati. **Parāmasatī**ti parato āmasati. ‘‘Sīlena suddhi, vatena suddhī’’ti gaṇhanto hi visuddhimaggaṃ atikkamitvā tassa parato āmasati nāma. **Vīsativatthukā diṭṭhī**ti rūpādi-dhamme, paccekaṃ te vā nissitaṃ, tesaṃ vā nissayabhūtaṃ, sāmibhūtaṃ vā katvā parikappanavasena pavattiyā vīsativatthukā attadiṭṭhi vīsati. **Vimatī**ti dhammesu sammā, micchā vā mananābhāvato saṃsayitaṭṭhena amati, appaṭipajjananti attho. **Vipariyāsaggāho**ti asuddhimagge ‘‘suddhimaggo’’ti viparītaggāho.

Cirapārivāsiyaṭṭhenāti ciraparivutthatāya purāṇabhāvena. **Āsavanaṭṭhenā**ti sandanaṭṭhena, pavattanaṭṭhenāti attho. **Savatī**ti pavattati. Avadhiattho **ā**-kāro, **avadhi** ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha **mariyādo** kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā ‘‘ā pāṭaliputtā vuṭṭho devo’’ti. **Abhividhi** kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā ‘‘ā bhavaggā bhagavato yaso pavatto’’ti. Abhividhiattho ayaṃ ā-kāro veditabbo.

Katthaci dve āsavā āgatāti vinayapāḷiṃ (pārā. 39) sandhāyāha. Tattha hi ‘‘diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā’’ti (pārā. 39) dvidhā āsavā āgatāti. **Katthacī**ti tikanipāte āsavasutte, (itivu. 56; saṃ. ni. 5.163) aññesu ca saḷāyatanasuttādīsu (saṃ. ni. 4.321). Saḷāyatanasuttesupi hi ‘‘tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo’’ti tayo eva āgatāti. Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminīyā.** Yasmā idha sāsavaṃ kusalākusalaṃ kammaṃ āsavapariyāyena desitaṃ, tasmā pañcagatisaṃvattanīyabhāvena āsavā āgatā. **Imasmiṃ saṅgītisutte tayo** āgatāti. Ettha yasmā aññesu ca ā bhavaggaṃ ā gotrabhuṃ pavattantesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena, abhibyāpanamadakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesaṃ, tasmā etesveva āsava-saddo niruḷho daṭṭhabbo. Na cettha ‘‘diṭṭhāsavo nāgato’’ti cintetabbaṃ bhavataṇhāya, bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. **Kāmāsavo nāma** kāmanaṭṭhena, āsavanaṭṭhena ca. **Vuttāyeva atthato ninnānākaraṇato.**

Kāme esati gavesati etāyāti **kāmesanā,** kāmānaṃ abhipatthanāvasena, pariyeṭṭhivasena, paribhuñjanavasena vā pavattarāgo. **Bhavesanā** pana bhavapatthanā, bhavābhiratibhavajjhosānavasena pavattarāgo. **Diṭṭhigatikasammatassā**ti aññatitthiyehi parikappitassa, sambhāvitassa ca. **Brahmacariyassā**ti tapopakkamassa. **Tadekaṭṭha**nti tāhi rāgadiṭṭhīhi sahajekaṭṭhaṃ. **Kamma**nti akusalakammaṃ. Tampi hi kāmādike nibbattanādhiṭṭhānādivasena pavattaṃ ‘‘esatī’’ti vuccati. **Antaggāhikā diṭṭhī**ti nidassanamattametaṃ. Yā kāci pana micchādiṭṭhi tapopakkamahetukā **brahmacariyesanā** eva.

Ākārasaṇṭhānanti visiṭṭhākārāvaṭṭhānaṃ **kathaṃvidha**nti hi kena pakārena saṇṭhitaṃ, samavaṭṭhitanti attho. Saddatthato pana vidahanaṃ visiṭṭhākārena avaṭṭhānaṃ **vidhā,** vidhīyati visadisākārena ṭhapīyatīti **vidhā,** koṭṭhāso. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato **vidhā,** mānova. **Seyyasadisahīnānaṃ vasenā**ti seyyasadisahīnabhāvānaṃ yāthāvā' yāthāvabhūtānaṃ vasena. **Tayo mānā vuttā** seyyasseva uppajjanakā. Esa nayo sadisahīnesupi. Tenāha **''ayañhi māno''**tiādi. Idāni yathāuddiṭṭhe navavidhepi māne vatthuvibhāgena dassetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. **Rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati** kasmā? Te visesato attānaṃ seyyato dahantīti. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento **''rājā hī''**tiādimāha. **Ko mayā sadiso atthī**ti **ko**-saddo paṭikkhepattho, añño sadiso natthīti adhippāyo. **Etesaṃyevā**ti rājūnaṃ, pabbajitānañca. **Uppajjati** seṭṭhavatthukattā tassa. ''Hīnohamasmī''ti mānepi eseva nayo.

''Ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī''ti vā ''mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇa''nti vā ''amacco ti nāmāmeva…pe… nāmāha''nti vāti sadisassa seyyamānādīnaṃ tiṇṇaṃ pavattiākāradassanaṃ.

Dāsādīnanti **ādi-**saddena bhatika kammakarādīnaṃ parādhīnavuttikānaṃ gahaṇaṃ. **Ādi-**saddena vā gahite eva ''pukkusacaṇḍālādayopī''ti sayameva dasseti. Nanu ca māno nāmāyaṃ sampaggaharaso, so kathaṃ omāne sambhavatīti? Sopi avakaraṇamukhena vidhānavatthunā paggaṇhanavaseneva pavattatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha ''kiṃ dāso nāma ahanti ete māne karotī''ti. Tathā hissa yāthāvamānatā vuttā.

Yāthāvamānā bhavanikanti viya, attadiṭṭhi viya ca na mahāsāvajjā, tasmā te na apāyagamanīyā. Yathābhūtavatthukatāya hi te yāthāvamānā. **''Arahattamaggavajjhā''**ti ca tassa anavasesappahāyitāya vuttaṃ. Dutiyatatiyamaggehi ca te yathākkamaṃ pahīyanti, ye oḷārikatarā, oḷārikatamā ca. Māno hi ''ahaṃ asmī''ti pavattiyā uparimaggesu sammādiṭṭhiyā ujuvipaccanīko hutvā pahīyati. **Ayāthāvamānā nāma** ayathābhūtavatthukatāya, teneva te mahāsāvajjabhāvena **paṭhamamaggavajjhā** vuttā.

Atati satataṃ gacchati pavattatīti **addhā,** kāloti āha **''tayo addhāti tayo kālā''**ti. **Suttantapariyāyenā**ti bhaddekarattasuttādīsu (ma. ni. 3.283) āgatanayena. Tattha hi ''yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmiṃ ce paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīratī''ti (ma. ni. 3.284) addhāpaccuppannaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha **''paṭisandhito pubbe''**tiādi. **Tadantara**nti tesaṃ cutipaṭisandhīnaṃ vemajjhaṃ **paccuppanno addhā,** yo pubbantāparantānaṃ vemajjhatāya ''pubbantāparante kaṅkhati, (dha. sa. 1123) pubbantāparante aññāṇa''nti (dha. sa. 1067, 1106, 1128) evamādīsu ''pubbantāparanto''ti ca vuccati. Bhaṅgo dhammo atītaṃsena saṅgahitoti āha **''bhaṅgato uddhaṃ atīto addhā nāmā''**ti. Tathā anuppanno dhammo anāgataṃsena saṅgahitoti āha **''uppādato pubbe anāgato addhā nāmā''**ti. **Khaṇattaye**ti uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti tīsu khaṇesu. Yadā hi dhammo hetupaccayassa samavāye uppajjati, yadā ca veti, iti dvīsupi khaṇesu ṭhitikkhaṇe viya paccuppannoti. Dhammānañhi pākabhāvūpādhikaṃ pattabbaṃ **udayo,** viddhaṃsabhāvūpādhikaṃ **vayo,** tadubhayavemajjhaṃ **ṭhiti.** Yadi evaṃ addhā nāmāyaṃ dhammo eva āpannoti? Na dhammo, dhammassa pana avatthābhedo, tañca upādāya loke kālasamaññāti dassetuṃ **''atītādibhedo ca nāma aya''**ntiādi vuttaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Teneva vohārenā**ti taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya dhammo ''atīto anāgato paccuppanno''ti yena vohārena voharīyati, dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavattiavatthāvisesaṃ upādāya teneva vohārena ''atīto addhā''tiādinā vutto.

Anta-saddo loke pariyosāne, koṭiyaṃ niruḷhoti tadatthaṃ dassento **''antoyeva anto''**ti āha, koṭi antoti attho. **Parabhāgo**ti pārimanto. Amati gacchati bhavappabandho niṭṭhānaṃ etthāti **anto,** koṭi. Amanaṃ niṭṭhānagamananti **anto,** osānaṃ. So pana ''esevanto dukkhassā''ti (ma. ni. 3.393; saṃ. ni. 2.51) vuttattā dukkhaṇṇavassa pārimantoti āha **''parabhāgo''**ti. Ammati paribhuyyati hīḷīyatīti **anto,** lāmako. Ammati bhāgaso ñāyatīti **anto,** aṃsoti āha **''koṭṭhāso anto''**ti. Santo paramatthato vijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo,** khandhā, te pana ariyasaccabhūtā idhādhippetāti vuttaṃ **''pañcupādānakkhandhā''**ti. **Purimataṇhā**ti yesaṃ nibbattikā, tannibbattito pageva siddhā taṇhā.

Appavattibhūtanti nappavattati tadubhayaṃ etthāti tesaṃ appavattiṭṭhānabhūtaṃ. Yadi ‘‘sakkāyo anto’’tiādinā aññamaññaṃ vibhattitāya dukkhasaccādayo gahitā, atha kasmā maggo na gahitoti āha **‘‘maggo panā’’**tiādi. Tattha **upāyattā**ti upāyabhāvato, sampāpakahetubhāvatoti attho.

Yadi pana hetumantaggahaṇeneva hetu gahito hoti, nanu evaṃ sakkāyaggahaṇeneva tassa hetubhūto sakkāyasamudayo gahito hotīti? Tassa gahaṇe saṅkhataduko viya, sappaccayaduko viya ca dukovāyaṃ āpajjati, na tiko. Yathā pana sakkāyaṃ gahetvā sakkāyasamudayopi gahito, evaṃ sakkāyanirodhaṃ gahetvā sakkāyanirodhupāyo gayheyya, evaṃ sati catukko ayaṃ āpajjeyya, na tiko, tasmā hetumantaggahaṇena hetuggahaṇaṃ na cintetabbaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā – idha sakkāyasakkāyasamudayā anādikālikā, asati maggabhāvanāyaṃ paccayānuparamena apariyantā ca, nibbānaṃ pana appaccayattā attano niccatāya eva sabbadābhāvīti anādikāliko, apariyanto ca. Iti imāni tīṇi saccāni mahāthero imāya sabhāgatāya ‘‘tayo antā’’ti tikaṃ katvā dasseti. Ariyamaggo pana kadāci karahaci labbhamāno na tathāti tassa ativiya dullabhapātubhāvataṃ dīpetuṃ tikato bahikatoti ayamettha attanomati.

Dukkhatāti dukkhabhāvo, dukkhaṃyeva vā yathā devo eva devatā. Dukkha-saddo cāyaṃ adukkhasabhāvesupi sukhupekkhāsu kañci aniṭṭhatāvisesaṃ upādāya pavattatīti tato nivattento sabhāvadukkhavācinā ekena dukkha-saddena visesetvā **‘‘dukkhadukkhatā’’**ti āha. Bhavati hi ekantato taṃsabhāvepi atthe aññassa dhammassa yena kenaci sadisatālesena byabhicārāsaṅkāti visesitabbatā yathā ‘‘rūparūpaṃ tilatela’’nti (vibha. aṭṭha. pakiṇṇakathā) ca. **Saṅkhārabhāvenā**ti saṅkhatabhāvena. Paccayehi saṅkharīyantīti **saṅkhārā,** adukkhamasukhavedanā. Saṅkhariyamānattā eva hi asārakatāya paridubbalabhāvena bhaṅgabhaṅgābhimukhakkhaṇesu viya attalābhakkhaṇepi vibādhappattā eva hutvā saṅkhārā pavattantīti āha **‘‘saṅkhatattā uppādajarābhaṅgapīḷitā’’**ti. **Tasmā**ti yathāvuttakāraṇato. **Aññadukkhasabhāvavirahato**ti dukkhadukkhatāvipariṇāmadukkhatāsaṅkhātassa aññassa dukkhasabhāvassa abhāvato. **Vipariṇāme**ti pariṇāme, vigameti attho. Tenāha **papañcasūdaniyaṃ** ‘‘vipariṇāmadukkhāti natthibhāvo dukkha’’nti. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. Tenāha **‘‘sukhassa hī’’**tiādi. Pubbe vuttanayo padesanissito vedanāvisesamattavisayattāti anavasesato saṅkhāradukkhataṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**ti dutiyanayo vutto. Nanu ca ‘‘sabbe saṅkhārā dukkhā’’ti (dha. pa. 278) vacanato sukhadukkhavedanānampi saṅkhāradukkhatā āpannāti? Saccametaṃ, sā pana sāmaññajotanāapavādabhūtena itaradukkhatāvacanena nivattīyatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha **‘‘ṭhapetvā dukkhavedanaṃ sukhavedanañcā’’**ti.

Micchāsabhāvoti ‘‘hitasukhāvaho me bhavissatī’’ti evaṃ āsīsitopi tathā abhāvato, asubhādīsuyeva ‘‘subha’’ntiādiviparītappavattito ca micchāsabhāvo, musāsabhāvoti attho. Mātughātakādīsu pavattamānāpi hi hitasukhaṃ icchantāva pavattantīti te dhammā ‘‘hitasukhāvahā me bhavissantī’’ti āsīsitā honti. Tathā asubhāsukhāniccānattesu subhādivipariyāsadaḷhatāya ānantariyakammaniyatamicchādiṭṭhīsu pavatti hotīti te dhammā asubhādīsu subhādiviparītappavattikā honti. Vipākadāne sati khandhabhedānantarameva vipākadānato **niyato,** micchatto ca so niyato cāti **micchattaniyato.** Anekesu ānantariyesu katesu yaṃ tattha balavaṃ, taṃ vipaccati, na itarānīti ekantavipākajanakatāya niyatatā na sakkā vattunti **‘‘vipākadāne satī’’**ti vuttaṃ. **Khandhabhedānantara**nti cutianantaranti attho. Cuti hi maraṇaniddese ‘‘khandhānaṃ bhedo’’ti (dī. ni. 2.390; ma. ni. 1.123; 3.373; vibha. 193) vuttā, etena vacanena sati phaladāne cutianantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā vuttā hoti, na phaladānaniyamenāti niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ, diṭṭhadhammavedanīyānampi niyatatā āpajjati, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā, ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca tesaṃ pavattīti sampaṭicchitabbametaṃ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cutianantaraṃ ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cutianantarameva ekantena phaladānato ānantariyasabhāvā, niyatasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena, upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantarekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakakammabalaṃ ānantariyabalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyupaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi. Tasmā tesaṃyeva anantarekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekante vipāke niyatattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Cutianantaraṃ pana phalaṃ **anantaraṃ** nāma, tasmiṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni anantarapayojanāni cāti sabhāvato **ānantariyāneva** ca honti. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyañca paṭisandhiṃ karonti, na samatthatāvighātattāti natthi tesaṃ niyatānantariyatānivattīti. Na hi samānasabhāvaṃ samānasabhāvassa samatthataṃ vihanatīti. Ekassa pana aññānipi upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbānīti. **Sammāsabhāve**ti saccasabhāve. Niyato ekantiko anantarameva phaladānenāti **sammattaniyamato. Na niyato**ti ubhayathāpi na niyato. **Avasesānaṃ dhammāna**nti kilesānantariyakammaniyyānikadhammehi aññesaṃ dhammānaṃ.

Tamandhakāroti tamo andhakāroti padavibhāgo. **Avijjā tamo nāma** ārammaṇassa chādanaṭṭhena. Tenevāha ‘‘tamo vihato, āloko uppanno (ma. ni. 1.385; pārā. 12), tamokkhandho padālito’’ti (saṃ. ni. 1.164) ca ādi. **Avijjāsīsena vicikicchā vuttā** mahatā sammohena sabbakālaṃ aviyujjanato. **Āgammā**ti patvā. **Kaṅkhatī**ti ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna’’ntiādinā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) kaṅkhaṃ uppādeti saṃsayaṃ āpajjati. **Adhimuccituṃ na sakkotī**ti pasādādhimokkhavasena adhimuccituṃ na sakkoti. Tenāha **‘‘na sampasīdatī’’**ti. Yāvattakañhi yasmiṃ vatthusmiṃ vicikicchā na vigacchati, tāva tattha saddhādhimokkho anavasarova. Na kevalaṃ saddhādhimokkho, nicchayādhimokkhopi tattha na patiṭṭhahati eva.

Na rakkhitabbānīti ‘‘imāni mayā rakkhitabbānī’’ti evaṃ katthaci rakkhākiccaṃ natthi parato rakkhitabbasseva abhāvato. **Satiyā eva rakkhitānīti** muṭṭhassaccassa bodhimūle eva savāsanaṃ samucchinnattā satiyā rakkhitabbāni nāma sabbadāpi rakkhitāni eva. **Natthi tathāgatassa kāyaduccarita**nti tathāgatassa kāyaduccaritaṃ nāma nattheva, yato suparisuddho kāyasamācāro bhagavato. **No aparisuddhā,** parisuddhā eva aparisuddhihetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā. Tathāpi vinaye apakataññutāvasena siyā tesaṃ apārisuddhileso, na bhagavatoti dassetuṃ **‘‘na panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **vihārakāraṃ** āpattinti ekavacanavasena ‘‘āpattiyo’’ti ettha āpatti-saddaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Abhidheyyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. Esa nayo sesesupi. **‘‘Manodvāre’’**ti idaṃ tassā āpattiyā akiriyasamuṭṭhānatāya vuttaṃ. Na hi manodvāre paññattā āpatti atthīti. **Saupārambhavasenā**ti savattabbatāvasena, na pana duccaritalakkhaṇāpattivasena, yato naṃ bhagavā paṭikkhipati. Yathā āyasmato mahākappinassāpi ‘‘gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ, na vā gaccheyyaṃ. Gaccheyyaṃ vāhaṃ saṅghakammaṃ, na vā gaccheyya’’nti (mahāva. 137) parivitakkitaṃ. **Manoduccarita**nti manodvārikaṃ appasatthaṃ caritaṃ. Satthārā appasatthatāya hi taṃ duccaritaṃ nāma jātaṃ, na sabhāvato.

Yasmā mahākāruṇiko bhagavā sadevakassa lokassa hitasukhāya eva paṭipajjamāno accantavivekajjhāsayatāya tabbidhuraṃ dhammasenāpatino cittuppādaṃ paṭikkhipanto ‘‘na kho te… pe… uppādetabba’’nti avoca, tasmā so therassa cittuppādo bhagavato na pāsaṃsoti katvā **manoduccaritaṃ** nāma jāto, tassa ca paṭikkhepo upārambhoti āha **‘‘tasmiṃ manoduccarite upārambhaṃ āropento’’**ti. **Bhagavato pana ettakampi natthi,** yato pavāraṇāsutte ‘‘handa dāni, bhikkhave, pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti (saṃ. ni. 1.215) vutto bhikkhusaṅgho ‘‘na kho mayaṃ bhante bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti satthu parisuddhakāyasamācārādikaṃ sirasā sampaṭicchi. Ayañhi lokanāthassa duccaritābhāvo bodhisattabhūmiyampi cariyācirānugato ahosi, pageva buddhabhūmiyanti dassento **‘‘anacchariyañceta’’**ntiādimāha.

Buddhānaṃyeva dhammā guṇā, na aññesanti **buddhadhammā.** Tathā hi te buddhānaṃ āveṇikadhammāti vuccanti. Tattha **‘‘natthi tathāgatassa kāyaduccarita’’**ntiādinā kāyavacīmanoduccaritābhāvavacanaṃ yathādhikāraṃ kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattitāya laddhaguṇakittanaṃ, na āveṇikadhammantaradassanaṃ. Sabbasmiñhi kāyakammādike ñāṇānuparivattini kuto kāyaduccaritādīnaṃ sambhavo. **‘‘Buddhassa appaṭihatañāṇa’’**ntiādinā vuttāni sabbaññutaññāṇato visuṃyeva tīṇi ñāṇāni catuyonipañcagatiparicchedakañāṇāni viyā’’ti vadanti. Ekaṃyeva hutvā tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ nāma sabbaññutaññāṇameva. **Natthi chandassa hānī**ti sattesu hitachandassa hāni natthi. **Natthi vīriyassa hānī**ti khemapavivekavitakkānugatassa vīriyassa hāni natthi. **‘‘Natthi davā**ti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravā**ti sahasā kiriyā natthī’’ti vadanti, sahasā pana kiriyā **davā** ‘‘aññaṃ karissāmī’’ti aññakaraṇaṃ **ravā. Khalita**nti virajjhanaṃ ñāṇena apphuṭaṃ. **Sahasā**ti vegāyitattaṃ turitakiriyā. **Abyāvaṭo mano**ti niratthako cittasamudācāro. **Akusalacitta**nti aññāṇupekkhamāha, ayañca dīghabhāṇakānaṃ pāṭho ākulo viya. Ayaṃ pana pāṭho anākulo –

> Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihatañāṇaṃ, anāgataṃse, paccuppannaṃse. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya, natthi vīriyassa, natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi vimuttiyā. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭamano, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha **appaṭisaṅkhānupekkhā**ti aññāṇupekkhā. Sesaṃ vuttanayameva. Ettha ca tathāgatassa ājīvapārisuddhiṃ kāyavacīmanosamācārapārisuddhiyāva saṅgahetvā samācārattayavasena mahātherena tiko desito.

Kiñcanāti kiñcikkhā. Ime pana rāgādayo palibundhanaṭṭhena kiñcanā viyāti **kiñcanā.** Tenāha **‘‘kiñcanāti palibodhā’’**ti.

Anudahanaṭṭhenāti anu anu dahanaṭṭhena. Rāgādayo arūpadhammā ittarakkhaṇā kathaṃ anudahantīti āsaṅkaṃ nivattetuṃ **‘‘tattha vatthūnī’’**ti vuttaṃ, daṭṭhabbānīti vacanaseso. **Tatthā**ti tasmiṃ rāgādīnaṃ anudahanaṭṭhe. **Vatthūnī**ti sāsane, loke ca pākaṭattā paccakkhabhūtāni kāraṇāni. **Rāgo uppanno** tikhiṇakaro hutvā. Tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhiṃ attanā sahajātadhammehi hadayappadesaṃ jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sanissayaṃ. Tena sā bhikkhunī supato viya byādhi jhāyitvā matā. Tenāha **‘‘teneva jhāyitvā kālamakāsī’’**ti. Dosassa nissayānaṃ dahanatā pākaṭā evāti itaraṃ dassetuṃ **‘‘mohavasena hī’’**tiādi vuttaṃ. **Ativattitvā**ti atikkamitvā.

Kāmaṃ āhuneyyaggiādayo tayo aggī brāhmaṇehi icchitā santi, te pana tehi icchitamattā, na sattānaṃ tādisā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā, te dassetuṃ **‘‘āhunaṃ vuccatī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ādarena hunanaṃ pūjanaṃ **āhuna**nti sakkāro ‘‘āhuna’’nti vuccati, taṃ **āhunaṃ arahanti.** Tenāha bhagavā ‘‘āhuneyyāti bhikkhave mātāpitūnametaṃ adhivacana’’nti (itivu. 106). Yadaggena ca te puttānaṃ bahukāratāya āhuneyyāti tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha **‘‘tesu…pe… nibbattantī’’**ti. **Svāyamattho**ti yo mātāpitūnaṃ attano upari vippaṭipannānaṃ puttānaṃ anudahanassa paccayabhāvena anudahanaṭṭho, so ayamattho. **Mittavindakavatthunā**ti mittavindakassa nāma mātari vippaṭipannassa purisassa tāya eva vippaṭipattiyā cirataraṃ kālaṃ āpāyikadukkhānubhavanadīpanena vatthunā veditabbo.

Idāni tamatthaṃ kassapassa bhagavato kāle pavattaṃ vibhāvetuṃ **‘‘mittavindako hī’’**tiādi vuttaṃ. **Dhanalobhena,** na dhammacchandenāti adhippāyo. **Akutobhayaṃ** kenaci anuṭṭhāpanīyatāya. **Nivāresi** samuddapayātā nāma bahvantarāyāti adhippāyena. **Antaraṃ katvā**ti atikkamanavasena dvinnaṃ pādānaṃ antare katvā.

Nāvā aṭṭhāsi tassa pāpakammabalena vātassa avāyanato. Ekadivasaṃ rakkhitauposathakammānubhāvena **sampattiṃ anubhavanto.** Yathā purimāhi parato mā agamāsīti vutto, evaṃ aparāparāhipīti āha **''tāhi 'parato parato mā agamāsī'ti vuccamāno''**ti. **Khuracakkadhara**nti khuradhārūpamacakkadharaṃ **ekaṃ** purisaṃ. **Upaṭṭhāsi** pāpakammassa balena.

Catubbhīti catūhi accharāsadisīhi vimānapetīhi, sampattiṃ anubhavitvāti vacanaseso. **Aṭṭhajjhagamā**ti rūpādikāmaguṇehi tato visiṭṭhatarā aṭṭha vimānapetiyo adhigacchi. **Atriccha**nti atricchāsaṅkhātena atilobhena samannāgatattā atra atra kāmaguṇe icchanto. **Cakka**nti khuracakkaṃ. **Āsado**ti anatthāvahabhāvena āsādeti.

Soti gehasāmiko bhattā. **Purimanayenevā**ti anudahanassa paccayatāya.

Aticārinīti sāmikaṃ atikkamitvā cārinī micchācārinī. **Rattiṃ dukkha**nti attano pāpakammānubhāvasamupaṭṭhitena sunakhena khāditabbatādukkhaṃ. **Vañcetvā**ti taṃ ajānāpetvāva kāraṇaṭṭhānagamanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Paṭapaṭantī**ti paṭapaṭā katvā. Anuravadassanañhetaṃ. Muṭṭhiyogo kirāyaṃ tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanaṃ. Tena vuttaṃ **''so tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyiṃsū''**ti.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā diyyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti. Taṃ dakkhiṇaṃ arahatīti **dakkhiṇeyyo,** bhikkhusaṅgho. **Revatīvatthu** vimānavatthupetavatthūsu (vi. va. 861 ādayo) tesaṃ aṭṭhakathāyañca (vi. va. 977-980; pe. va. aṭṭha. 714-736) āgatanayena veditabbaṃ.

''Tividhena rūpasaṅgaho''ti ettha nanu saṅgaho ekavidhova, so kasmā ''catubbidho''ti vuttoti? ''Saṅgaho''ti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. ''Tividhena rūpasaṅgaho''tiādīsu (dha. sa. rūpakaṇḍa-tike) padesu saṅgaha-saddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmaññena gahetabbataṃ patto ''tividhena rūpasaṅgaho''tiādīsu (dha. sa. rūpakaṇḍa-tike) ''saṅgaho''ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. **''Jātisaṅgaho''**ti vuttepi jāti-saddassa sāpekkhasaddattā attano jātiyā saṅgahoti ayamattho viññāyateva sambandhārahassa aññassa avuttattā yathā ''mātāpitu upaṭṭhāna''nti (khu. pā. 5.6; su. ni. 265). Aṭṭhakathāyaṃ pana yathādhippetamatthaṃ aparipuṇṇaṃ katvā dassetuṃ **''jātisaṅgaho''** icceva vuttaṃ. Samānajātikānaṃ saṅgaho, samānajātiyā vā saṅgaho sajātisaṅgaho. Sañjāyati etthāti **sañjāti,** sañjātiyā saṅgaho **sañjātisaṅgaho,** sañjātidesena saṅgahoti attho. Kiriyāya evarūpāya saṅgaho **kiriyāsaṅgaho. Rūpakkhandhagaṇana**nti ''rūpakkhandho''ti gaṇanaṃ saṅkhyaṃ **gacchati** ruppanasabhāvattā. **Tīhi koṭṭhāsehi rūpagaṇanā**ti vakkhamānehi tīhi bhāgehi rūpassa saṅgaho, gaṇetabbatāti attho.

Rūpāyatanaṃ nipassati paccakkhato vijānātīti **nidassanaṃ**, cakkhuviññāṇaṃ, nidassatīti vā **nidassanaṃ,** daṭṭhabbabhāvo, cakkhuviññāṇassa gocarabhāvo, tassa ca rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanaṃ visesetuṃ aññaṃ viya katvā **''saha nidassanenāti sanidassana''**nti evamettha attho veditabbo. Dhammasabhāvasāmaññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so añño viya katvā upacarituṃ yutto. Evañhi atthavisesāvabodho hotīti. **Cakkhupaṭihananasamatthato**ti cakkhuno ghaṭṭanasamatthatāya. Ghaṭṭanaṃ viya ca **ghaṭṭanaṃ** daṭṭhabbaṃ. Dutiyena atthavikappena daṭṭhabbabhāvasaṅkhātaṃ nāssa nidassananti anidassananti yojanā. Ettha ca dasannaṃ āyatanānaṃ yathārahaṃ sayaṃ, nissayavasena ca sampattānaṃ, asampattānañca paṭimukhabhāvo aññamaññapatanaṃ **paṭihananaṃ,** yena byāpārādivikārapaccayantarasannidhāne cakkhādīnaṃ visayesu vikāruppatti. Tattha **byāpāro** cakkhādīnaṃ savisayesu āvicchannaṃ, rūpādīnaṃ iṭṭhāniṭṭhatā, tattha ca cittassa ābhujananti ime ādisaddasaṅgahitā. Tehi vikārappattiyā paccayantarabyāpārato aññanti katvā anuggahūpaghāto **vikāro.** Upanissayo pana appadhānassa paccayo idha gahito. Kāraṇakāraṇampi kāraṇamevāti gayhamāne siyā tassāpi saṅgahoti. **Vuttappakāra**nti ''cakkhuviññāṇasaṅkhāta''nti vuttappakāraṃ. **Nāssa paṭigho**ti etthāpi ‘‘vuttappakāra’’nti ānetvā sambandho. **Avasesaṃ** soḷasavidhaṃ **sukhumarūpaṃ.**

Saṅkharontīti sampiṇḍenti. Cetanā hi āyūhanarasatāya yathā sampayuttadhamme yathāsakaṃ kiccesu saṃvidahantī viya abhisandahantī vattamānā teneva kiccavisesena te sampiṇḍentī viya hoti, evaṃ attano vipākadhammepi paccayasamavāye saṅkharontī sampiṇḍentī viya hoti. Tenāha **‘‘sahajāta…pe… rāsī karontī’’**ti. **Abhisaṅkharotī**ti abhivisiṭṭhaṃ katvā saṅkharoti. Puññābhisaṅkhāro hi attano phalaṃ itarassa phalato ativiya visiṭṭhaṃ bhinnaṃ katvā saṅkharoti paccayato, sabhāvato, pavattiākārato ca sayaṃ itarehi visiṭṭhasabhāvattā. Esa nayo itarehipi. Pujjabhavaphalanibbattanato, attano santānassa punanato ca **puñño.**

Mahācittacetanānanti asaṅkhyeyyāyunipphādanādimahānubhāvatāya mahācittesu pavattacetanānaṃ. **Aṭṭheva cetanā honti,** yā kāmāvacarā kusalā. ‘‘Terasapī’’ti kasmā vuttaṃ, nanu ‘‘navā’’ti vattabbaṃ. Na hi bhāvanā ñāṇarahitā yuttāti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘yathā hī’’**tiādi. **Kasiṇaparikammaṃ karontassā**ti kasiṇesu jhānaparikammaṃ karontassa. ‘‘Pathavī pathavī’’tiādi bhāvanā hi kasiṇaparikammaṃ. Tassa hi parikammassa supaguṇabhāvato anuyuttassa tattha ādarākaraṇena siyā ñāṇarahitacittaṃ. Jhānapaccavekkhaṇāyapi eseva nayo. Keci maṇḍalakaraṇampi bhāvanaṃ bhajāpenti.

Dānavasena pavattacittacetasikadhammā **dānaṃ,** tattha byāpārabhūtā āyūhanacetanā dānaṃ ārabbha, dānañca adhikicca uppajjatīti vuttā. Evaṃ itaresupi. **Ayaṃ saṅkhepadesanā**ti ayaṃ puññābhisaṅkhāre saṅkhepato atthadesanā, atthavaṇṇanāti attho.

Somanassacittenāti anumodanāpavattidassanamattametaṃ daṭṭhabbaṃ. Upekkhāsahagatenāpi hi anussarati evāti. Kāmaṃ niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlampi sīlameva, paripuṇṇaṃ pana sabbaṅgasampannaṃ sīlaṃ dassetuṃ **‘‘sīlapūraṇatthāyā’’**tiādi vuttaṃ. Nayadassanaṃ vā etaṃ, tasmā ‘‘niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlaṃ samādiyissāmī’’ti vihāraṃ gacchantassa, samādiyitvā samādinnasīle ca tasmiṃ, ‘‘sādhu suṭṭhū’’ti āvajjantassa, taṃ sīlaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā sīlamayāti evamettha yojanā veditabbā.

Pubbe samathavasena bhāvanānayo gahitoti idāni sammasananayena taṃ dassetuṃ **‘‘paṭisambhidāyaṃ vuttenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **aniccato**ti aniccabhāvato. **Dukkhato, anattato**ti etthāpi eseva nayo.

Tattha ye pañcupādānakkhandhā nāmarūpabhāvena pariggahitā, te yasmā dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammavasena vibhāgaṃ labhanti, tasmā dvārachakkādivasena cha chakkā gahitā. Yasmā pana lakkhaṇesu anattalakkhaṇaṃ dubbibhāvaṃ, tasmā tassa vibhāvanāya cha dhātuyo gahitā. Tato yesu kasiṇesu ito bāhirakānaṃ attābhiniveso, tāni imesaṃ jhānānaṃ ārammaṇabhāvena upaṭṭhānākāramattāni, imāni pana tāni jhānānīti dassanatthaṃ dasa kasiṇāni gahitāni. Tato dukkhānupassanāya parivārabhāvena paṭikkūlākāravasena dvattiṃsa koṭṭhāsā gahitā. Pubbe khandhavasena saṅkhepato ime dhammā gahitā, idāni nātisaṅkhepavitthāranayena ca manasi kātabbāti dassanatthaṃ dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo ca gahitā. Tesu ime dhammā satipi suññānirīhaabyāpārabhāve dhammasabhāvato ādhipaccabhāvena pavattantīti anattabhāvavibhāvanatthaṃ indriyāni gahitāni. Evaṃ anekabhedabhinnāpi ime dhammā bhūmittayapariyāpannatāya tividhāva hontīti dassanatthaṃ tisso dhātuyo gahitā. Ettāvatā nimittaṃ dassetvā pavattaṃ dassetuṃ kāmabhavādayo nava bhavā gahitā. Ettake abhiññeyyavisese pavattamanasikārakosallena saṇhasukhumesu nibbattitamahaggatadhammesu manasikāro pavattetabboti dassanatthaṃ jhānaappamaññārūpāni gahitāni. Tattha jhānāni nāma vuttāvasesārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Puna paccayapaccayuppannavibhāgato ime dhammā vibhajja manasikātabbāti dassanatthaṃ paṭiccasamuppādaṅgāni gahitāni. Paccayākāramanasikāro hi sukhena, suṭṭhutarañca lakkhaṇattayaṃ vibhāveti, tasmā so pacchato gahito. Evaṃ ete sammasanīyabhāvena gahitā khandhādivasena koṭṭhāsato pañcavīsatividhā, pabhedato pana atītādibhedaṃ anāmasitvā gayhamānā dvīhi ūnāni dvesatāni honti. Idaṃ tāvettha pāḷivavatthānaṃ, atthavicāraṃ pana icchantehi paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttanayeneva veditabbaṃ.

Na puññoti **apuñño.** Tassa puñña-sadde vuttavipariyāyena attho veditabbo. Santānassa iñjanahetūnaṃ nīvaraṇādīnaṃ suvikkhambhanato rūpataṇhāsaṅkhātassa iñjitassa abhāvato **aniñjaṃ,** aniñjameva **''āneñja''**nti vuttaṃ. Tathā hi rūpārammaṇaṃ rūpanimittārammaṇaṃ sabbampi catutthajjhānaṃ nippariyāyena ''āneñja''nti vuccati.

Cattāro maggaṭṭhā, heṭṭhimā tayo phalaṭṭhāti evaṃ **sattavidho. Tisso sikkhā**ti adhisīlādikā tisso sikkhā. Tāsu jātoti vā **sekkho,** ariyapuggalo hi ariyāya jātiyā jāyamāno sikkhāsu jāyati, na yoniyaṃ. Sikkhanasīloti vā **sekkho.** Puggalādhiṭṭhānāya vā kathāya sekkhassa ayanti aññāsādhāraṇamaggaphalattayadhammā sekkhapariyāyena vuttā. **Asekkho**ti ca yattha sekkhabhāvāsaṅkā atthi, tatthāyaṃ paṭisedhoti lokiyanibbānesu asekkhabhāvanāpatti daṭṭhabbā. Sīlasamādhipaññāsaṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilesehivippamuttā parisuddhā upakkilesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato etā ''sikkhā''ti vattuṃ yuttā aṭṭhasupi maggaphalesu vijjanti, tasmā catumaggaheṭṭhimaphalattayasamaṅgino viya arahattaphalasamaṅgīpi tāsu sikkhāsu jātoti ca taṃsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekkhatte sati sekkhassa ayanti ca sikkhā sīlaṃ etassāti ca ''sekkho''ti vattabbo siyāti tannivattanatthaṃ **asekkho**ti yathāvuttasekkhabhāvapaṭisedho kato. Arahattaphale hi pavattamānā sikkhā pariniṭṭhitasikkhākiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāveneva pavattanti, tasmā na tā sikkhāvacanaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgī sekkhavacanaṃ, na ca ''sikkhanasīlo, sikkhāsu jāto''ti ca vattabbataṃ arahati. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacanaṃ arahanti, taṃsamaṅgino ca sekkhavacanaṃ, ''sikkhanasīlā, sikkhāsu jātā''ti ca vattabbataṃ arahanti.

''Sikkhatīti sekkho''ti ca apariyositasikkho dassitoti. Anantarameva ''khīṇāsavo''ti ādiṃ vatvā ''na sikkhatīti asekkho''ti vuttattā pariyositasikkho dassito, na sikkhārahito tassa tatiyapuggalabhāvena gahitattā. Vuddhippattasikkho vā asekkhoti etasmiṃ atthe sekkhadhammesu eva ṭhitassa kassaci ariyassa asekkhabhāvāpattīti arahattamaggadhammā vuddhippattā, yathāvuttehi ca atthehi sekkhoti katvā taṃsamaṅgino aggamaggaṭṭhassa asekkhabhāvo āpannoti? Na taṃsadisesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ ṭhapetvā pariññādikiccakaraṇaṃ, vipākabhāvañca, tasmā te eva sekkhadhammā ''aggaphaladhammabhāvaṃ āpannā''ti sakkā vattuṃ, kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya paṇītataranti, vuddhippattā ca te dhammā hontīti taṃsamaṅgī ''asekkho''ti vuccatīti.

Jātimahallakoti jātiyā vuḍḍhataro addhagato vayoanuppatto. So hi rattaññutāya yebhuyyena jātidhammakuladhammapadesu thāvariyappattiyā **jātithero nāma. Therakaraṇā dhammā**ti sāsane thirabhāvakarā guṇā paṭipakkhanimmadanakā. **Thero**ti vakkhamānesu dhammesu thirabhāvappatto. **Sīlavā**ti pāsaṃsena sātisayena sīlena samannāgato, sīlasampannoti attho, etena dussīlyasaṅkhātassa bālyassa abhāvamāha. Suttageyyādi bahu sutaṃ etenāti **bahussuto,** etenāssa sutavirahasaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, paṭisaṅkhānabalena ca patiṭṭhitabhāvaṃ vadati. **''Catunnaṃ jhānānaṃ lābhī''**ti iminā nīvaraṇādisaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, bhāvanābalena ca patiṭṭhitabhāvaṃ katheti. **''Āsavānaṃ khayā''**tiādinā avijjāsaṅkhātassa bālyassa sabbaso abhāvaṃ, khīṇāsavattherabhāvena patiṭṭhitabhāvañcassa dasseti. Na cettha samudāye vākyaparisamāpanaṃ, atha kho paccekaṃ vākyaparisamāpananti dassento **''evaṃ vuttesu dhammesū''**tiādimāha. **Theranāmako vā** ''thero''ti evaṃ nāmako vā.

Anuggahavasena, pūjāvasena vā attano santakaṃ parassa dīyati etenāti **dānaṃ,** pariccāgacetanā. Dānameva **dānamayaṃ.** Padapūraṇamattaṃ maya-saddo. Puññañca taṃ yathāvuttenatthena kiriyā ca kammabhāvatoti **puññakiriyā.** Paresaṃ piyamanāpatāsevanīyatādīnaṃ **ānisaṃsānaṃ. Pubbe…pe… vasenevā**ti saṅkhārattike (dī. ni. 3.305; dī. ni. aṭṭha. 3.305) vuttadānamayasīlamayabhāvanāmayacetanāvaseneva. Imāni veditabbānīti sambandho. **Etthā**ti etesu puññakiriyavatthūsu. **Kāyena karontassā**ti attano kāyena pariccāgapayogaṃ pavattentassa. **Tadattha**nti dānatthaṃ. ‘‘Imaṃ deyyadhammaṃ dehī’’ti **vācaṃ nicchārentassa. Dānapāramiṃ āvajjetvā vā**ti yathā kevalaṃ ‘‘annadānādīni demī’’ti dānakāle taṃ dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti, evaṃ ‘‘imaṃ dānamayaṃ sammāsambodhiyā paccayo hotū’’ti dānapāramiṃ āvajjetvā **dānakālepi** dānasīseneva pavattitattā. **Vattasīse ṭhatvā**ti ‘‘etaṃ dānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapaveṇī kulacāritta’’nti cārittasīle ṭhatvā **dadato cārittasīlamayaṃ.** Yathā deyyadhammapariccāgavasena pavattamānāpi dānacetanā vattasīse ṭhatvā dadato sīlamayaṃ puññakiriyavatthu hoti pubbābhisaṅkhārassa, aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā, evaṃ deyyadhamme **khayato, vayato sammasanaṃ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu hoti** pubbabhāgacetanāya, deyyadhamme aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā.

Apacīticetanā **apacitisahagataṃ** apacīyati etāyāti yathā nandīrāgo eva nandīrāgasahagatā, yathāvuttāya vā apacitiyā sahagataṃ sahapavattanti **apacitisahagataṃ**. Apacāyanavasena pavattaṃ **puññakiriyavatthu.** Vayasā guṇehi ca vuḍḍhatarānaṃ vattapaṭipattīsu byāvaṭo hoti yāya cetanāya, sā **veyyāvaccaṃ,** veyyāvaccameva **veyyāvaccasahagataṃ.** Veyyāvaccasaṅkhātāya vā vattapaṭipattiyā samuṭṭhāpanavaseneva sahagataṃ pavattanti **veyyāvaccasahagataṃ,** tathāpavattaṃ puññakiriyavatthu. Attano santāne pattaṃ puññaṃ anuppadīyati etenāti **pattānuppadānaṃ.** Tathā parena anuppadinnatāya pattaṃ abbhanumodati etenāti **pattabbhanumodanaṃ.** Ananuppadinnaṃ pana kevalaṃ abbhanumodīyati etenāti **abbhanumodanaṃ.** Dhammaṃ deseti etāyāti **desanā,** desanāva **desanāmayaṃ.** Suṇāti etenāti **savanaṃ,** savanameva **savanamayaṃ.** Diṭṭhiyā ñāṇassa ujugamanaṃ **diṭṭhijugataṃ.** Sabbattha ‘‘puññakiriyavatthū’’ti padaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgatā.

Pūjāvasena sāmīcikiriyā apacāyanaṃ **apaciti.** Vayasā guṇehi ca jeṭṭhānaṃ gilānānañca taṃtaṃkiccakaraṇaṃ **veyyāvaccaṃ.** Ayametesaṃ visesoti āha **‘‘tatthā’’**tiādi. **Cattāro paccaye datvā sabbasattāna**nti ca ekadesato ukkaṭṭhaniddeso, yaṃ kiñci deyyadhammaṃ datvā, puññaṃ vā katvā ‘‘katipayānaṃ, ekasseva vā patti hotū’’ti pariṇāmanampi pattānuppadānameva. Taṃ na mahapphalaṃ taṇhāya parāmaṭṭhattā. Paresaṃ deseti hitapharaṇena muducittenāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Eva**nti evaṃ imaṃ dhammaṃ sutvā bahussuto hutvā pare dhammadesanāya anuggaṇhissāmīti **hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti.** Evañhissa savanaṃ attano, paresañca sammāpaṭipattiyā paccayabhāvato mahapphalaṃ bhavissatīti. **Sabbesa**nti sabbesampi dasannaṃ puññakiriyavatthūnaṃ. **Niyamalakkhaṇa**nti mahapphalabhāvassa niyāmakasabhāvaṃ. **Diṭṭhiyā ujubhāvenevā**ti ‘‘atthi, natthī’’ti antadvayassa durasamussāritatāya ‘‘atthi dinna’’ntiādi (ma. ni. 2.94; 3.136; vibha. 793) nayappavattāya sammādiṭṭhiyā ujukameva pavattiyā. Dānādīsu hi yaṃ kiñci imāya eva sammādiṭṭhiyā parisodhitaṃ mahājutikaṃ mahāvipphāraṃ bhavati.

Purimeheva tīhīti pāḷiyaṃ āgateheva tīhi. **Sīlamaye** puññakiriyavatthumhi **saṅgahaṃ gacchanti** cārittasīlabhāvato. **Dānamaye** saṅgahaṃ gacchanti dānasabhāvattā, dānavisayattā ca. Kāmaṃ desanā dhammadānasabhāvato dānamaye saṅgahaṃ gacchatīti vattuṃ yuttā, kusaladhammāsevanabhāvato pana vimuttāyatanasīse ṭhatvā pavattitā viya savanena saddhiṃ **bhāvanāmaye** saṅgahaṃ gacchantīti vuttaṃ. ‘‘Diṭṭhijugataṃ bhāvanāmaye’’ti keci. **Diṭṭhijugate** eva ca attanā katassa puññassa anussaraṇaṃ, tassa ca paresaṃ atthāya pariṇāmanaṃ, guṇapasaṃsā, aññehi kariyamānāya puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā ca anumodanaṃ saraṇagamananti evaṃ ādayo puññavisesā saṅgahaṃ gacchanti diṭṭhijukammavaseneva tesaṃ ijjhanato.

Parassa paṭipattiyā sodhanattho anuyogo **codanā,** sā yāni nissāya pavattati, tāni **codanāvatthūni** diṭṭhasutaparisaṅkitāni. Tenāha **‘‘codanākāraṇānī’’**ti. **Diṭṭhenā**ti ca hetumhi karaṇavacanaṃ, diṭṭhena hetunāti attho. Kiṃ pana taṃ diṭṭhanti āha **‘‘vītikkama’’**nti. **Disvā**ti ca dassanahetūti ayamettha attho yathā ‘‘paññāya cassa disvā’’ti. **‘‘Sutenā’’**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Parassā**ti parato, **parassa** vā vacanaṃ **sutvā. Diṭṭhaparisaṅkitenā**ti diṭṭhānugatena parisaṅkitena, tathā parisaṅkitena vā vītikkamena. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Codeti** vatthusandassanena vā saṃvāsappaṭikkhepena vā sāmīcippaṭikkhepena vā. Imasmiṃ pana atthe vitthāriyamāne atippapañco hotīti āha **‘‘ayamettha saṅkhepo’’**ti. Vitthāraṃ pana icchantānaṃ tassa adhigamupāyaṃ dassento **‘‘vitthāro pana…pe… veditabbo’’**ti āha.

Kāmūpapattiyoti kāmehi upapannatā, samannāgatatāti attho. Samannāgamo ca tesaṃ paṭisevanaṃ, samadhigamo cāti āha **‘‘kāmūpasevanā kāmapaṭilābhā vā’’**ti. **Paccupaṭṭhitakāmā**ti dutiyatatiyarāsīnaṃ viya sayaṃ, parehi ca animmitā. Uṭṭhānakammaphalūpajīvibhāvato pana tadubhayavasena paccupaṭṭhitā kāmā etesanti **paccupaṭṭhitakāmā.** Te pana tesaṃ yebhuyyena nibaddhāni hontīti **‘‘nibaddhakāmā’’**ti vuttaṃ. **Catudevalokavāsino**ti cātumahārājikato paṭṭhāya yāva tusitā devā. **Vinipātikā**ti āpāyikā. Paranimmitā kāmā etesanti **paranimmitakāmā.**

Pakatisevanavasenāti anumānato jānanaṃ vadati, na paccakkhato. **Vasaṃ vattentī**ti yathāruci pātabyataṃ āpajjanti. **‘‘Methunaṃ paṭisevantī’’**ti idaṃ pana kecivādapaṭisedhanatthaṃ vuttaṃ. Tenāha **‘‘keci panā’’**tiādi. Te ‘‘yāmānaṃ aññamaññaṃ **āliṅgitamattena**, tusitānaṃ hatthāmasanamattena, nimmānaratīnaṃ **hasitamattena,** paranimmitavasavattīnaṃ **olokitamattena kāmakiccaṃ ijjhatī’’ti vadanti.** ‘‘Itaresaṃ dvinnaṃ dvayaṃdvayasamāpattiyā vā’’ti vadanti tādisassa kāmesu virajjanassa tesu abhāvato, kāmānañca uttaruttari paṇītapaṇītatarapaṇītatamabhāvato. Kevalaṃ pana nissandābhāvo tesaṃ vattabbo. **Kāmakicca**nti taṅkhaṇikapariḷāhūpasamāvahaṃ phassasukhaṃ. **Kāmā**ti kāmūpabhogā. **Pākatikā evā**ti heṭṭhimehi ekasadisā eva. **Ekasaṅkhāta**nti ekarūpaṃ samānarūpanti, samaññātaṃ samānabhāvanti vā attho.

Sukhapaṭilābhāti sukhasamadhigamā. **Heṭṭhā**ti paṭhamajjhānabhūmito heṭṭhā manussesu, devesu vā. **Paṭhamajjhānasukha**nti kusalapaṭhamajjhānaṃ. Bhūmivasenapi heṭṭhuparibhāvo labbhateva brahmakāyikesu, brahmapurohitesu vā kusalajjhānaṃ nibbattetvā brahmapurohitesu, mahābrahmesu vā vipākasukhānubhavanassa labbhanato. Ettha ca dutiyatatiyajjhānabhūmivasena dutiyatatiyasukhūpapattīnaṃ vuccamānattā paṭhamajjhānabhūmivaseneva paṭhamajjhānasukhūpapatti vuttā. **Tintā**ti temitā, jhānasukhena ceva jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhakāyena ca paṇītā vittāti attho. Tenevāha **‘‘samantato tintā’’**tiādi. Yasmā kusalasukhato vipākasukhaṃ santataratāya paṇītataraṃ bahulañca pavattati, tasmā vuttaṃ **‘‘idampi vipākajjhānasukhaṃ eva sandhāya vutta’’**nti. **Tesa**nti ābhassarānaṃ. Sappītikassa sukhassa ativiya uḷārabhāvato tena ajjhotthatacittānaṃ **bhavalobho mahā uppajjati. Santamevā**ti vitakkavicārasaṅkhobhapītiubbilāvivigamena ativiya upasantaṃyeva. Tathā santabhāveneva hi taṃ attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya ‘‘paṇīta’’nti vuccati. Tenāha **‘‘paṇītamevā’’**ti. Atappakena sukhapāramippattena sukhena saṃyuttāya tusāya pītiyā itā pavattāti **tusitā.** Yasmā te tato uttari sukhassa abhāvato eva na patthenti, tasmā vuttaṃ **‘‘tato…pe… santuṭṭhā hutvā’’**ti. **Tatiyajjhānasukha**nti tatiyajjhānavipākasukhaṃ.

Satta ariyapaññāti aṭṭhamakato paṭṭhāya sattannaṃ ariyānaṃ tesaṃ tesaṃ āveṇikapaññā. Ṭhapetvā lokuttaraṃ paññaṃ **avasesā paññā** nāma. Sabbāpi tebhūmikā paññā ‘‘sekkhā’’tipi na vattabbā, ‘‘asekkhā’’tipi na vattabbāti **nevasekkhānāsekkhā,** puthujjanapaññā.

Yogavihitesūti paññāvihitesu paññāpariṇāmitesu upāyapaññāya sampāditesu. **Kammāyatanesū**ti ettha kammameva **kammāyatanaṃ,** kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnanti vā **kammāyatanaṃ.** Esa nayo **sippāyatanesu**pi. Tattha ca duvidhaṃ kammaṃ hīnañca vaḍḍhakikammādi, ukkaṭṭhañca kasivāṇijjādi. Sippampi duvidhaṃ hīnañca naḷakārasippādi, ukkaṭṭhañca muddagaṇanādi. Vijjāva **vijjāṭṭhānaṃ,** taṃ dhammikameva nāgamaṇḍalaparittaphudhamanakamantasadisaṃ veditabbaṃ. Tāni panetāni ekacce paṇḍitā bodhisattasadisā manussānaṃ phāsuvihāraṃ ākaṅkhantā neva aññehi kariyamānāni passanti, na vā katāni uggaṇhanti. Na karontānaṃ suṇanti, atha kho attano dhammatāya cintāya karonti. Paññavantehi attano dhammatāya cintāya katānipi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisāneva honti. **Kammassakata**nti ‘‘idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka’’nti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomika**nti vipassanāñāṇaṃ. Tañhi saccapaṭivedhassa anulomanato ‘‘saccānulomika’’nti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ **‘‘rūpaṃ aniccanti vā’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **vā-**saddena aniyamatthena dukkhānattalakkhaṇānipi gahitānevāti daṭṭhabbaṃ nānantariyakabhāvato. Yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti [(sijjhanato) adhikapāṭho viya dissati]. **Yaṃ evarūpa**nti yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ. **‘‘Anulomikaṃ khanti’’**ntiādīni paññāvevacanāni. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulomanato, tathā sattānaṃ hitacariyāya maggasaccassa, paramatthasaccassa ca nibbānassa avilomanato anulometīti ca **anulomikā.** Sabbānipi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhuṃ sakkotīti **khanti.** Passatīti **diṭṭhi.** Rocetīti **ruci.** Munātīti **muti.** Pekkhatīti **pekkhā.** Te ca kammāyatanādayo dhammā nijjhāyamānā etāya nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakkhanti.** **Parato asutvā paṭilabhatī**ti aññassa upadesavacanaṃ asutvā sayameva cintento paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā abhiññātānaṃ bodhisattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikañāṇaṃ dvinnameva bodhisattānaṃ antimabhavikānaṃ, sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjati.

Parato sutvā paṭilabhatīti kammāyatanādīni parena kariyamānāni, parena katāni vā disvāpi parassa kathayamānassa vacanaṃ sutvāpi ācariyasantike uggahetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvā paṭiladdhanāmāti veditabbā. **Samāpannassā**ti samāpattisamaṅgissa, nidassanamattametaṃ. Vipassanāmaggapaññā hi idha ‘‘bhāvanāpaññā’’ti visesato icchitāti.

Āvudhaṃ nāma paṭipakkhavimathanatthaṃ icchitabbaṃ, rāgādisadiso ca paṭipakkho natthi, tassa ca vimathanaṃ buddhavacanamevāti ‘‘sutameva āvudha’’nti vatvā **‘‘taṃ atthato tepiṭakaṃ buddhavacana’’**nti āha. Idāni tamatthaṃ vivaranto ‘‘taṃ hī’’ti ādiṃ vatvā **‘‘sutāvudho’’**tiādinā (a. ni. 7.67) suttapadena samattheti. Tattha **akusalaṃ pajahatī**ti tadaṅgādivasena akusalaṃ pariccajati. **Kusalaṃ bhāvetī**ti samathavipassanādikusalaṃ dhammaṃ uppādeti vaḍḍheti ca. **Suddhaṃ attānaṃ pariharatī**ti tena akusalappahānena, tāya ca kusalabhāvanāya rāgādisaṃkilesato visuddhaṃ attabhāvaṃ pavatteti.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikaṃ vajjetvā tato apakaḍḍhitakāyānaṃ. Svāyaṃ kāyaviveko na kevalaṃ ekākībhāvo, atha kho paṭhamajjhānādi nekkhammayogatoti āha **‘‘nekkhammābhiratāna’’**nti. **Cittaviveko**ti kilesasaṅgaṇikaṃ pahāya tato cittassa vivittatā. Sā pana jhānavimokkhādīnaṃ vasena hotīti āha **‘‘parisuddhacittānaṃ paramavodānappattāna’’**nti. **Upadhiviveko**ti nibbānaṃ. Tadadhigamena hi puggalassa nirupadhitā. Tenāha **‘‘nirupadhīnaṃ puggalāna’’**nti, visaṅkhāragatānaṃ adhigatanibbānānaṃ, phalasamāpattisamaṅgīnañcāti attho. Sutampi avassayaṭṭheneva āvudhaṃ vuttanti āha **‘‘ayampī’’**ti. Tathā hi vuttaṃ ‘‘tañhi nissāyā’’ti. Kāmañcettha sutapavivekāpi paññāvaseneva yathādhippetaāvudhattasādhakā, paññā pana sutena, ekaccapavivekena vā vināpi idhādhippetaāvudhattasādhanīti tato paññā sāmatthiyadassanatthaṃ visuṃ āvudhabhāvena vuttā. Tenāha **‘‘yassa sā atthi, so na kutocī’’**tiādi.

Nāññātaṃ aviditaṃ dhammanti anamatagge saṃsāravaṭṭe na aññātaṃ aviditaṃ amatadhammaṃ, catusaccadhammameva vā **jānissāmīti paṭipannassa** iminā pubbābhogena **uppannaṃ indriyaṃ.** Yaṃ pāḷiyaṃ saṅgahavāre ‘‘nava indriyāni hontī’’ti vuttaṃ, taṃ pubbābhogasiddhaṃ pavattiākāravisesaṃ dīpetuṃ vuttaṃ, atthato pana maggasammādiṭṭhi eva sāti āha **‘‘sotāpattimaggañāṇassetaṃ adhivacana’’**nti. **Aññindriya**nti ājānanakaindriyaṃ, paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā tesaṃyeva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānaṃ jānanakaindriyanti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘aññābhūtaṃ ājānanabhūtaṃ indriya’’**nti. Ājānātīti **añño,** aññassa bhūtaṃ, ājānanavasena vā bhūtanti **aññabhūtaṃ.** **Aññātāvīsū**ti jānitabbaṃ catuariyasaccaṃ ājānitvā ṭhitesu. Tenāha **‘‘jānanakiccapariyosānappattesū’’**ti, pariññādibhedassa jānanakiccassa pariniṭṭhānappattesu.

Maṃsacakkhu cakkhupasādoti maṃsacakkhu nāma catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso, ojā, sambhavo, saṇṭhānaṃ, jīvitaṃ, bhāvo, kāyappasādo, cakkhupasādoti evaṃ cuddasasambhāro maṃsapiṇḍo.

Kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā tattha rūpadassanato **‘‘dibbacakkhu ālokanissitaṃ ñāṇa’’**nti vuttaṃ. Dibbacakkhupaññāvinimuttā eva lokiyapaññā **paññācakkhū**ti ayamattho avuttasiddho dibbacakkhussa visuṃ gahitattāti vuttaṃ **‘‘paññācakkhu lokiyalokuttarapaññā’’**ti.

Adhikaṃ visiṭṭhaṃ sīlanti **adhisīlaṃ. Sikkhitabbato**ti āsevitabbato. **Adhisīlaṃ** nāma anavasesakāyikavācasikasaṃvarabhāvato, maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. **Adhicittaṃ** maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. **Adhipaññā** maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Idāni nesaṃ adhisīlādibhāvaṃ kāraṇena paṭipādetuṃ **‘‘anuppannepi hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **anuppanne**ti appavatte. **Adhisīlameva** nibbānādhigamassa paccayabhāvato. **Samāpannā**ti ettha ‘‘nibbānaṃ patthayantenā’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

> ‘‘Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;
> Anubhoti dvayampetuṃ, anubandhañhi kāraka’’nti. (saṃ. ni. 1.256);

Evaṃ atīte, anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkhaṇavasena saṃvegavatthutāya vimuttiākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatāpaññā adhipaññā’’ti vadanti. Lokiyasīlādīnaṃ adhisīlādibhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ **‘‘sabbaṃ vā’’**tiādi vuttaṃ.

Pañcadvārikakāyoti pañcadvāresu kāyo phassādidhammasamūho. Kāyo ca so bhāvitabhāvena bhāvanā cāti **kāyabhāvanā nāma.** Yasmā khīṇāsavānaṃ aggamaggādhigamanena sabbasaṃkilesā pahīnāti pahīnakālato paṭṭhāya sabbaso āsevanābhāvato natthi tesaṃ bhāviniyāpi cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kāḷakā, tasmā pañcadvārikakāyo subhāvito eva hoti. Tena vuttaṃ **‘‘khīṇāsavassa hi… pe… subhāvito hotī’’**ti. **Na aññesaṃ viya dubbalā** dubbalabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso pahīnattā.

Vipassanā dassanānuttariyaṃ aniccānupassanādivasena saṅkhārānaṃ sammadeva dassanato. **Maggo paṭipadānuttariyaṃ** taduttaripaṭipadāya abhāvato. **Phalaṃ vimuttānuttariyaṃ** akuppabhāvato. **Phalaṃ vā dassanānuttariyaṃ** divasampi nibbānaṃ paccakkhato disvā pavattanato. **Nibbānaṃ vimuttānuttariyaṃ** sabbasaṅkhatavinissaṭattā. Dassana-saddaṃ kammasādhanaṃ gahetvā nibbānassa dassanānuttariyatā vuttāti dassento **‘‘tato uttarañhi daṭṭhabbaṃ nāma natthī’’**ti āha. Natthi ito uttaranti **anuttaraṃ,** anuttarameva **anuttariya**nti āha **‘‘uttamaṃ jeṭṭhaka’’**nti.

Sesoti vuttāvaseso pañcakanayena, catukkanayena ca tividho samādhi, iminā eva ca samādhittayāpadesena suttantesupi pañcakanayo āgato evāti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. ṭī. 1.38) vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Āgacchati nāmaṃ etasmāti āgamanaṃ, tato **āgamanato. Saguṇato**ti sarasato. **Ārammaṇato**ti ārammaṇadhammato. **Anattato abhinivisitvā**ti ‘‘sabbe saṅkhārā anattā’’ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā. **Anattato disvā**ti paṭhamaṃ saṅkhārānaṃ ‘‘anattā’’ti anattalakkhaṇaṃ paṭivijjhitvā. **Anattato vuṭṭhātī**ti vuṭṭhānagāminivipassanāya anattākārato pavattāya maggavuṭṭhānaṃ pāpuṇāti. **Asuññatattakārakānaṃ kilesānaṃ abhāvā**ti attābhinivesapaccayānaṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato vipassanā suññatā nāma attasuññatāya yāthāvato gahaṇato. Nanu evaṃ vipassanāya saguṇato suññatā, na āgamanatoti nippariyāyato natthīti? Saccametaṃ nāmalābhe, na pana nāmadāneti nāyaṃ doso. Atha vā suttantakathā nāma pariyāyakathā, na abhidhammakathā viya nippariyāyāti bhiyyopi na koci doso.

Yasmā saguṇato, ārammaṇato ca nāmalābhe saṅkaro hoti ekasseva nāmantaralābhasambhavato. Āgamanato pana nāmalābhe saṅkaro natthi nāmantaralābhābhāvato, asambhavato ca, tasmā **‘‘aparo’’**tiādi vuttaṃ. **Nimittakārakakilesābhāvā**ti niccanimittādiggāhakapaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato. Kāmañcāyaṃ vipassanā niccanimittādiṃ ugghāṭentī pavattati, saṅkhāranimittassa pana avissajjanato na nippariyāyato animittanāmaṃ labhatīti. Pariyāyena panetaṃ vuttaṃ. Tathā hi nippariyāyadesanattā abhidhamme maggassa animittanāmaṃ uddhaṭaṃ. Sutte ca –

> ‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
> Tato mānābhisamayā, upasanto carissasī’’ti. (su. ni. 344; saṃ. ni. 1.212);

Animittapariyāyo āgato. **Paṇidhikārakakilesābhāvā**ti sukhapaṇidhiādipaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato.

Rāgādīhi suññattāti samucchedavasena pajahanato rāgādīhi vivittattā. Rāgādayo eva **rāganimittādīni.** Purimuppannā hi rāgādayo parato uppajjanakarāgādīnaṃ kāraṇaṃ hoti. Rāgādayo eva tathā paṇidhānassa paccayabhāvato **rāgapaṇidhiādayo.** Nibbānaṃ visaṅkhārabhāveneva sabbasaṅkhāravinissaṭattā rāgādīhi suññaṃ, rāgādinimittapaṇidhivirahitañcāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca saṅkhārupekkhā sānulomā vuṭṭhānagāminivipassanā, sā suññato vipassantī ‘‘suññatā’’ti vuccati, dukkhato passantī taṇhāpaṇidhisosanato ‘‘appaṇihitā’’ti. Sā maggādhigamāya āgamanapaṭipadāṭhāne ṭhatvā maggassa ‘‘suññataṃ animittaṃ appaṇihita’’nti nāmaṃ deti. Āgamanato ca nāme laddhe saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ siddhameva hoti, na pana saguṇārammaṇehi nāmalābhe sabbattha āgamanato nāmaṃ siddhaṃ hotīti paripuṇṇanāmasiddhihetuttā, ‘‘saguṇārammaṇehi sabbesampi nāmattayayogo, na āgamanato’’ti vavatthānakarattā ca nippariyāyato āgamanatova nāmalābho padhānaṃ, na itarehi, pariyāyato pana tidhā nāmalābho icchitabboti aṭṭhakathāyaṃ ‘‘tividhā kathā’’tiādinā ayaṃ vicāro katoti daṭṭhabbaṃ.

Sucibhāvoti kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo. Tenāha **‘‘tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena veditabbo’’**ti.

Munino etānīti **moneyyāni.** Yehi dhammehi ubhayahitamunanato **muni** nāma hoti, te evaṃ vuttāti āha **‘‘munibhāvakarā moneyyapaṭipadā dhammā’’**ti. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca karaṇaṃ, ‘‘atthi imasmiṃ kāye kesā’’tiādinā (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; 3.153; a. ni. 6.29; 10.60; vibha. 356; khu. pā. 3.1; netti. 47) kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa jānanaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato parijānanaṃ, tathā parijānanavasena pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanaṃ, kāyasaṅkhāraṃ nirodhetvā pattabbasamāpatti cāti sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyapaṭipadā dhammā kāyamoneyyaṃ nāma. Tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘tividhakāyaduccaritassa pahāna’’**ntiādinā pāḷi āgatā. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabbha pavattā paññā **vācārammaṇe ñāṇaṃ.** Tassa vācāya samudayādito parijānanaṃ **vācāpariññā.** Ekāsītividhaṃ lokiyacittaṃ ārabbha pavattañāṇaṃ **manārammaṇe ñāṇaṃ.** Tassa samudayādito parijānanaṃ **manopariññā**ti ayameva viseso.

Ayanti ito sampattiyoti **āyo,** kusalānaṃ dhammānaṃ abhibuddhīti āha **‘‘āyoti vuḍḍhī’’**ti. Apenti sampattiyo etenāti **apāyo,** kusalānaṃ dhammānaṃ hānīti āha **‘‘apāyoti avuḍḍhī’’**ti. **Tassa tassā**ti āyassa ca apāyassa ca. **Kāraṇaṃ upāyo** upeti upagacchati etena āyo, apāyo cāti. Tattha duvidhā vuḍḍhi anatthahānito, atthuppattito ca, tathā avuḍḍhi atthahānito, anatthuppattito ca. **Tesaṃ pajānanā**ti tesaṃ āyāpāyasaññitānaṃ yathāvuttappabhedānaṃ vuḍḍhiavuḍḍhīnaṃ yāthāvato pajānanā. **Kosallaṃ** kusalatā nipuṇatā. Tadubhayampi pāḷivaseneva dassetuṃ **‘‘vuttañheta’’**ntiādi vuttaṃ.

Tattha **idaṃ vuccatī**ti yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattinirodhesu, kusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ **āyakosallaṃ** nāma vuccati. Idāni apāyakosallampi pāḷivaseneva dassetuṃ **‘‘tattha katama’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **idaṃ vuccatī**ti yā imesaṃ kusaladhammānaṃ anuppajjananirujjhanesu, akusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ **apāyakosallaṃ** nāma vuccatīti. Etthāhaāyakosallaṃ tāva paññā hotu, apāyakosallaṃ kathaṃ paññā nāma jātāti evaṃ maññati ‘‘apāyuppādanasamatthatā apāyakosallaṃ nāmā’’ti, taṃ pana tassa matimattaṃ. Paññavā eva hi ‘‘mayhaṃ evaṃ manasi karoto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā nirujjhanti. Anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā vaḍḍhantī''ti pajānāti, so evaṃ ñatvā anuppanne akusale dhamme na uppādeti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale dhamme uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakosallampi paññā evāti. **Sabbāpī**ti āyakosallapakkhikāpi apāyakosallapakkhikāpi. **Tatrupāyā**ti tatra tatra karaṇīye upāyabhūtā.

Tassa tikicchanatthanti accāyikassa kiccassa, bhayassa vā pariharaṇatthaṃ **ṭhānuppattiyakāraṇajānanavasenevā**ti ṭhāne taṅkhaṇe eva uppatti etassa atthīti ṭhānuppattikaṃ, ṭhānaso uppajjanakakāraṇaṃ, tassa jānanavaseneva.

Majjanākāravasena pavattamānāti attano vatthuno madanīyatāya madassa āpajjanākārena pavattamānā uṇṇatiyo. **Nirogo**ti arogo. **Mānakaraṇa**nti mānassa uppādanaṃ. **Yobbane ṭhatvā**ti yobbane patiṭṭhāya, yobbanaṃ apassāyāti attho. Sabbesampi jīvitaṃ nāma maraṇapabhaṅguraṃ dukkhānubandhañca, tadubhayaṃ anoloketvā, pabandhaṭṭhitipaccayā sulabhatañca nissāya uppajjanakamado **jīvitamado**ti dassetuṃ **''ciraṃ jīvi''**ntiādi vuttaṃ.

Adhipati vuccati jeṭṭhako, issaroti attho. Tato adhipatito āgataṃ **ādhipateyyaṃ.** Kiṃ taṃ? Pāpassa akaraṇaṃ. Tenāha **''ettakomhī''**tiādi. Tattha sīlādayo lokiyā eva daṭṭhabbā, tasmā **vimuttiyā**ti lokiyavimuttiyā. **Jeṭṭhaka**nti issaraṃ, garunti attho. Ettha ca attānaṃ, dhammañca adhipatiṃ katvā pāpassa akaraṇaṃ hiriyā vasena veditabbaṃ. Lokaṃ adhipatiṃ katvā akaraṇaṃ ottappassa vasena.

Kathāvatthūnīti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā nappavattati, tasmā **''kathākāraṇānī''**ti vuttaṃ. Addhāna-saddassa attho heṭṭhā vutto eva, so panatthato dhammappavattimattaṃ. **Dhammā** cettha khandhā eva, tabbinimuttā ca tesaṃ gati natthīti āha **''atītaṃ dhammaṃ, atītakkhandheti attho''**ti. Ayañca addhā nāma disādi viya atthato dhammappavattiṃ upādāya paññattimattaṃ, na upādā na bhūtadhammoti tamatthaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ.

''Tamavijjhanaṭṭhena viditakaraṇaṭṭhenā''ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **''pubbenivāsā''**tiādi vuttaṃ. **Pubbenivāsa**nti pubbe nivutthakkhandhe. **Tama**nti mohatamaṃ. **Vijjhatī**ti vihanati, pajahatīti attho. Teneva ca paṭicchādakatamavijjhanena **pubbenivāsañca viditaṃ** pākaṭaṃ **karotīti vijjā**ti. **Ta**nti cutūpapātaṃ.

Upapattidevavisesabhāvāvaho vihāroti katvā **dibbo vihāro.** Nanu evaṃ aññamaññānampi dibbavihārabhāvo āpajjatīti? Na tāsaṃ sattesu hitūpasaṃhārādivasena pavattiyā savisesaṃ niddosaṭṭhena, seṭṭhaṭṭhena ca brahmavihārasamaññāya niruḷhabhāvato. Suvisuddhito paṭipakkhasamucchindanavasena araṇīyato pattabbato, ariyabhāvappattiyā vā anantaraṃ **ariyo.** Ariyānaṃ ayanti vā **ariyo** vihāro.

Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Tikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavaṇṇanā

306. **Pubbe**ti heṭṭhā mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ.

Yo chandoti yo chandiyanavasena chando. **Chandikatā**ti chandabhāvo, chandikaraṇākāro vā. **Kattukamyatā**ti kattukāmatā. **Kusalo**ti cheko kosallasambhūto. **Dhammacchando**ti sabhāvacchando. Ayañhi **chando** nāma taṇhāchando, diṭṭhichando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho. Idha kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto. **Chandaṃ janetī**ti taṃ chandaṃ uppādeti. Taṃ pavattento hi janeti nāma. **Vāyāmaṃ karotī**ti payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti kāyikacetasikavīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ upatthambhetī**ti teneva sahajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni padāni uppādanāsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni. Vitthāraṃ pariharanto **''ayamettha saṅkhepo''**tiādimāha.

Chandaṃ nissāyāti ''chandavato cetosamādhi hoti, mayhaṃ evaṃ hotī''ti evaṃ chandaṃ nissāya chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā **pavatto samādhi chandasamādhi**. **Padhānabhūtā**ti padhānajātā, padhānabhāvaṃ vā pattā. **Saṅkhārā**ti catukiccasādhakaṃ sammappadhānavīriyaṃ vadati. **Tehi dhammehī**ti yathāvuttasamādhivīriyehi **upetaṃ** sampayuttaṃ. **Iddhiyā pāda**nti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena ''iddhī''ti saṅkhyaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ. Yasmā purimā iddhi pacchimāya iddhiyā pādo pādakaṃ padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā **''iddhibhūtaṃ vā pāda''**nti ca vuttaṃ. **Sesesupī**ti dutiyaiddhipādādīsu. Kāmañcettha **janavasabhasuttepi** iddhipādavicāro āgato, sopi saṅkhepato evāti āha **''vitthāro pana…pe… dīpito''**ti.

307. **Diṭṭhadhammo** vuccati paccakkhabhūto attabhāvoti āha **''imasmiṃyeva attabhāve''**ti. **Sukhavihāratthāyā**ti nikkilesatāya nirāmisena sukhena viharaṇatthāya. **Phalasamāpattijhānānī**ti cattāripi phalasamāpattijhānāni. **Aparabhāge**ti āsavakkhayādhigamato aparabhāge. **Nibbattitajjhānānī**ti adhigatarūpārūpajjhānāni.

Sūriyacandapajjotamaṇiādīnanti pajjotaggahaṇena padīpaṃ vadati. **Ādi**-saddena ukkāvijjulatādīnaṃ saṅgaho. **Ālokoti manasi karotī**ti sūriyacandālokādiṃ divā, rattiñca upaladdhaṃ yathāladdhavaseneva manasi karoti citte ṭhapeti. Tathāva naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yadicchakaṃ yāvadicchakaṃ. So āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeti divā viya vigatathinamiddho hoti. Tenāha **''yathā divā tathā ratti''**nti. **Yathā rattiṃ āloko diṭṭho**ti yathā rattiyā candālokādiāloko diṭṭho upaladdho. **Evameva divā manasi karotī**ti rattiṃ diṭṭhākāreneva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhapeti. **Apihitenā**ti thinamiddhapidhānena na pihitena. **Anaddhenā**ti asañchāditena. **Saobhāsa**nti sañāṇobhāsaṃ. Thinamiddhavinodanaālokopi vā hotu kasiṇālokopi vā parikammālokopi vā, upakkilesāloko viya sabbāyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhāno vāti. **Ñāṇadassanapaṭilābhatthāyā**ti dibbacakkhuñāṇapaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuñāṇañhi rūpagatassa dibbassa, itarassa ca dassanaṭṭhena idha ''ñāṇadassana''nti adhippetaṃ. ''Ālokasaññaṃ manasi karotī''ti ettha vuttaāloko **thinamiddhavinodanaāloko. Parikammaāloko**ti dibbacakkhuñāṇāya parikammakaraṇavasena pavattitaāloko. Tattha purimassa vasena **''khīṇāsavassā''**ti visesetvā vuttaṃ. Tassa hi thinamiddhaṃ suppahīnaṃ hoti, na aññesaṃ. Dutiyassa vasena **''tasmiṃ vā āgatepī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tasmi**nti dibbacakkhuñāṇe. **Āgatepī**ti paṭiladdhepi. **Anāgatepī**ti appaṭiladdhepi. Yasmā tathārūpassa pādakajjhānasseva vasena parikammaālokassa sambhavo, yato taṃ parisuddhapariyodātatādiguṇavisesupasaṃhitaṃ, tasmā āha **''pādaka…pe… bhāvetīti vutta''**nti.

Sattaṭṭhānikassāti ''abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī''tiādinā (dī. ni. 1.214; 2.69; ma. ni. 1.102) vuttassa sattaṭṭhānikassa. Satipi sekkhānaṃ pariññātabhāve ekantato pariññātavatthukā nāma arahanto evāti vuttaṃ **''khīṇāsavassa vatthu viditaṃ hotī''**tiādi. **Vatthārammaṇaviditatāyā**ti vatthuno, ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye vidite sopi vidito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ vedanāya āsayabhūte vatthumhi, ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā eva hoti salakkhaṇato, sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā, pageva pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkhaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti. Tenāha **''evaṃ vedanā uppajjantī''**tiādi. Nidassanamattañcetaṃ, yadidaṃ pāḷiyaṃ vedanāsaññāvitakkaggahaṇanti dassento **''na kevala''**ntiādimāha, tena avasesato sabbadhammānampi uppādādito viditabhāvaṃ dasseti.

Idāni na kevalaṃ khaṇato eva, atha kho paccayatopi aniccāditopi na kevalaṃ khīṇāsavānaṃyeva vasena, atha kho ekaccānaṃ sekkhānampi vasena vedanādīnaṃ viditabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **avijjāsamudayā**ti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hotīti tasmā purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmiṃ bhave vedanāya uppādo hotīti attho. Avijjādīhi atītakālikādīhi tesaṃ sahakāraṇabhūtāni uppādādīnipi gahitānevāti veditabbaṃ. Vedanāya pavattipaccayesu phassassa balavabhāvato so eva gahito **‘‘phassasamudayā’’**ti. Tasmiṃ pana gahite pavattipaccayatāsāmaññena vatthārammaṇādīnipi gahitāneva hontīti sabbassāpi vedanāya anavasesato paccayato udayadassanaṃ vibhāvitanti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Nibbattilakkhaṇa’’**ntiādinā khaṇavasena udayadassanamāha. Uppajjati etasmāti **uppādo,** uppajjanaṃ **uppādo**ti paccayalakkhaṇaṃ, khaṇalakkhaṇañca ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā āha **‘‘evaṃ vedanāya uppādo vidito hotī’’**ti.

Aniccato manasi karototi vedanā nāmāyaṃ anaccantikatāya ādiantavatī udayabbayaparicchinnā khaṇabhaṅgurā tāvakālikā, tasmā ‘‘aniccā’’ti aniccato manasi karoto. Tassā khayato, vayato ca **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ **hoti. Dukkhato manasi karoto**ti aniccattā eva vedanā udayabbayapaṭipīḷitatāya, dukkhamatāya, dukkhavatthutāya ca ‘‘dukkhā’’ti manasi karoto **bhayato** bhāyitabbato tassā **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ **hotī**ti. Tathā aniccattā, dukkhattā eva ca vedanā attarahitā asārā nissārā avasavattinī tucchāti vedanaṃ **anattato manasi karoto suññato** rittato asāmikato **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ hoti. **‘‘Khayato’’**tiādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ. Tasmā vedanaṃ khayato bhayato suññato jānātīti atthavasena vibhattipariṇāmo veditabbo. **Avijjānirodhā vedanānirodho**ti aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato vedanāya anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. Sesaṃ samudayavāre vuttanayānusārena veditabbaṃ. Idha **samādhibhāvanā**ti sikhāppattā ariyānaṃ vipassanāsamādhibhāvanā. Tassā pādakabhūtā jhānasamāpatti veditabbā.

Vuttanayameva mahāpadāne (dī. ni. 2.62).

308. **Pamāṇaṃ aggahetvā**ti asubhabhāvanā viya padesaṃ aggahetvā. Ekasmimpi satte pamāṇāggahaṇena **anavasesapharaṇena.** Natthi etāsaṃ gahetabbaṃ pamāṇanti hi **appamāṇā,** appamāṇā eva **appamaññā.**

Apassayitabbaṭṭhena **apassenāni,** idha bhikkhu yāni apassāya tisso sikkhā sikkhituṃ samattho hoti, tesameva adhivacanaṃ. Tāni panetāni paccayānaṃ saṅkhāya sevitā adhivāsanakkhanti, vajjanīyavajjanaṃ, vinodetabbavinodanañca. Tenāha ‘‘saṅkhāyekaṃ adhivāsetī’’tiādi. Tattha sammadeva khāyati upaṭṭhāti paṭibhātīti **saṅkhā,** ñāṇanti āha **‘‘saṅkhāyāti ñāṇenā’’**ti. Saṅkhāya sevitā nāma yaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tassa sevanāti āha **‘‘sevitabbayuttakameva sevatī’’**ti. **Adhivāsanā**dīsupi eseva nayo. **Anto pavisitu**nti abbhantare attano citte pavattituṃ **na deti.**

Ariyavaṃsacatukkavaṇṇanā

309. **Vaṃsa**-saddo ‘‘piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisīdatī’’tiādīsu dvinnaṃ dvinnaṃ gopānasīnaṃ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

‘‘Vaṃso visālova yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā;
Vaṃse kaḷīrova asajjamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo’’tiādīsu. (apa. 1.1.94);

Akaṇḍake. ‘‘Bherisaddo mudiṅgasaddo vaṃsasaddo kaṃsatāḷasaddo’’tiādīsu tūriyavisese, yo ‘‘veṇū’’ tipi vuccati. ‘‘Abhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthī’’tiādīsu hatthiādīnaṃ piṭṭhivemajjhe padese. ‘‘Kulavaṃsaṃ ṭhapessāmī’’tiādīsu (dī. ni. 3.267) kulavaṃse. ‘‘Vaṃsānurakkhako paveṇīpālako’’tiādīsu (visuddhi. 1.42) guṇānupubbiyaṃ guṇānaṃ pabandhappavattiyaṃ. Idha pana catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātaguṇānaṃ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulanvayaṃ, guṇanvayañca nidassanavasena dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **khattiyavaṃso**ti khattiyakulanvayo. Eseva nayo sesapadesupi. **Samaṇavaṃso** pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. **Mūlagandhādīna**nti **ādi-**saddena yathā sāragandhādīnaṃ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Dutiyena pana **ādi-**saddena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṃ. **Ariya-**saddo amilakkhūsupi manussesu vattati, yesaṃ pana nivāsanaṭṭhānaṃ ‘‘ariyaṃ āyatana’’nti vuccati. Yathāha ‘‘yāvatā, ānanda, ariyaṃ āyatana’’nti (dī. ni. 2.152; udā. 76) lokiyasādhujanesupi ‘‘ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā…pe… tesaṃ ahaṃ aññataro’’tiādīsu (ma. ni. 1.35). Idha pana ye ‘‘ārakā kilesehī’’tiādinā laddhanibbacanā paṭividdhaariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ ‘‘ke pana te ariyā’’ti pucchaṃ katvā **‘‘ariyā vuccantī’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsambuddhe, paccekabuddhe, buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantaṃ, ye cetarahi buddhasāvakā, te ca sandhāya **paccuppanna**ggahaṇaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ vā kāle te te paccuppannāti ce, **atītānāgata**ggahaṇaṃ na kattabbaṃ siyā. Idāni yathā bhagavā ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ chachakkānī’’ti chakkadesanāya (ma. ni. 3.420) aṭṭhahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ mahāariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsānaṃ ‘‘cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṅkīyanti na saṅkīyissanti appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti (a. ni. 4.28) yehi navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, tāni tāva ānetvā thomanāvaseneva vaṇṇento **‘‘te kho panete’’**tiādimāha. **Aggāti jānitabbā** sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato, seṭṭhabhāvasādhanato ca. **Dīgharattaṃ pavattāti jānitabbā** rattaññūhi, buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. **Vaṃsāti jānitabbā** buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇā**ti purātanā. **Na adhunuppattikā**ti na adhunātanā. **Asaṃkiṇṇā**ti na khittā na chaḍḍitā. Tenāha **‘‘anapanītā’’**ti. **Na apanītapubbā**ti na chaḍḍitapubbā tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na paricattapubbā. Tato eva **idānipi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissanti. Ye** dhammasabhāvassa vijānaneva **viññū** samitapāpa**samaṇā** ceva bāhitapāpa**brāhmaṇā** ca, **tehi appaṭikuṭṭhā** appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te aninditabbā agarahitabbā. Apariccajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassento **‘‘paccayasantosavasena santuṭṭho’’**ti vuttaṃ. Jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. **Itarītarenā**ti itarena itarena. Itara-saddoyaṃ aniyamavacano, dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃkiñci-saddehi samānattho hotīti vuttaṃ **‘‘yena kenacī’’**ti. Svāyaṃ aniyamavācitāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti tattha dutiyapakkhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento **‘‘atha kho’’**tiādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṃ, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so **yathālābhasantoso** eva, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasāruppabhāvasannissayopi. Thūladukādayo ca tayopi cīvare labbhanti. Majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare, senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Ime tayo santose’’**ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaṇṇāsasantosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaraṃ jānitabbanti ‘‘idaṃ nāma cīvaraṃ kappiya’’nti jātito cīvaraṃ jānitabbaṃ. **Cīvarakkhetta**nti cīvarassa uppattikkhettaṃ. **Paṃsukūla**nti paṃsukūlacīvaraṃ, paṃsukūlalakkhaṇappattaṃ cīvaraṃ **jānitabba**nti attho. **Cīvarasantoso**ti cīvare labbhamāno sabbo santoso **jānitabbo. Cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni,** yāni tosanto cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsikakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni **khomādīni.** Tattha **khomaṃ** nāma khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭacīvaraṃ, tathā sesānipi. **Sāṇa**nti sāṇavākasuttehi katacīvaraṃ. **Bhaṅga**nti pana khomasuttādīni sabbāni ekaccāni vomissetvā katacīvaraṃ. ‘‘Bhaṅgampi vākamayamevā''ti keci. **Chā**ti gaṇanaparicchedo. Yadi evaṃ ito aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ **''dukūlādīnī''**tiādi vuttaṃ. **Ādi**-saddena paṭṭuṇṇaṃ, somārapaṭṭaṃ, cīnapaṭṭaṃ, iddhijaṃ, devadinnanti etesaṃ saṅgaho. Tattha **dukūlaṃ** sāṇassa anulomaṃ vākamayattā. Paṭṭuṇṇadese sañjātavatthaṃ **paṭṭuṇṇaṃ.** ''Paṭṭuṇṇaṃ koseyyaviseso''ti hi amarakose vuttaṃ. Somāradese, cīnadese ca jātavatthāni **somāracīnapaṭṭāni. Paṭṭuṇṇā**dīni tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijaṃ** ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattaṃ cīvaraṃ, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesameva anulomañca. Devatāhi dinnaṃ cīvaraṃ **devadinnaṃ,** taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisaṃ, tampi khomādīnaṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato. **Imānī**ti antogadhāvadhāraṇavacanaṃ, imāni evāti attho. Buddhādīnaṃ paribhogayogyatāya **kappiyacīvarāni.**

Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ **''kusacīra''**ntiādi vuttaṃ. Tattha kusatiṇehi, aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaraṃ **kusacīraṃ.** Potakīvākādīhi vākehi katacīvaraṃ **vākacīraṃ.** Catukkoṇehi, tikoṇehi vā phalakehi katacīvaraṃ **phalakacīraṃ.** Manussānaṃ kesehi katakambalaṃ **kesakambalaṃ.** Cāmarīvālaassavālādīhi kataṃ **vālakambalaṃ.** Makacitantūhi vāyito **potthako. Camma**nti migacammādi yaṃ kiñci cammaṃ. Ulūkapakkhehi ganthetvā katacīvaraṃ **ulūkapakkhaṃ.** Bhujatacādimayaṃ **rukkhadussaṃ,** tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāvākehi vāyitaṃ **latādussaṃ.** Erakavākehi kataṃ **erakadussaṃ.** Tathā **kadalidussaṃ.** Sukhumehi veḷuvilīvehi kataṃ **veḷudussaṃ. Ādi**-saddena vakkalādīnaṃ saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannañca mātikānaṃ vasenāti ''sīmāya deti, katikāya detī''tiādinā (mahāva. 379) āgatānaṃ aṭṭhannaṃ cīvaruppattimātikānaṃ vasena. Cīvarānaṃ paṭilābhakkhettadassanatthañhi bhagavatā ''aṭṭhimā, bhikkhave, mātikā''tiādinā mātikā ṭhapitā. **Mātikā**ti hi mātaro cīvaruppattijanikāti. **Sosānika**nti susāne patitakaṃ. **Pāpaṇika**nti āpaṇadvāre patitakaṃ. **Rathiya**nti puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṃ. **Saṅkārakūṭaka**nti saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṃ. **Sināna**nti nhānacoḷaṃ, yaṃ bhūtavejjehi sīsaṃ nhāpetvā ''kāḷakaṇṇīcoḷaka''nti chaḍḍetvā gacchanti. **Tittha**nti titthacoḷakaṃ sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaḍḍha**nti agginā daḍḍhappadesaṃ. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitakā**dīni pākaṭāneva. Tānipi hi manussā chaḍḍenti.

Dhajaṃ ussāpetvāti nāvaṃ ārohantehi vā yuddhaṃ pavisantehi vā dhajayaṭṭhiṃ ussāpetvā tattha baddhaṃ pārutacīvaraṃ, tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā. **Ekamāsamatta**nti cīvaramāsasaññitaṃ ekamāsamattaṃ. **Vitakketuṃ vaṭṭati,** na tato paranti adhippāyo. Sabbassāpi hi taṇhāniggahatthāya sāsane paṭipattīti. **Paṃsukūliko addhamāseneva karotī**ti aparapaṭibaddhattā paṭilābhassa. Itarassa pana parapaṭibaddhattā māsamattaṃ anuññātaṃ. **Iti māsaddha…pe… vitakkasantoso** vitakkanassa parimitakālikattā.

Mahātheraṃ tattha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravena gāmadvāraṃ **''bhante gamissāmi''** iccevamāha. Mahātheropissa ajjhāsayaṃ ñatvā **''ahaṃ pāvuso gamissāmī''**ti āha. ''Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū''ti **pañhaṃ pucchamāno gāmaṃ pāvisi. Uccārapalibuddho**ti uccārena pīḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate uppannapītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṃ vikkhambhitattā **tasmiṃyeva…pe… tīṇi phalāni patto.**

''Kattha labhissāmī''ti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā **''acintetvā''**ti vuttaṃ, ''sundaraṃ labhissāmi, manāpaṃ labhissāmī''ti evamādicintanāya kā nāma kathā. Kathaṃ pana vattabbanti āha **''kammaṭṭhānasīseneva gamana''**nti, tena cīvaraṃ paṭicca kiñcipi na cintetabbaṃ evāti dasseti.

Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhaveyyāti **''pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā''**ti vuttaṃ.

Āhariyamānanti susānādīsu patitakaṃ vatthaṃ ‘‘ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanaṃ carantī’’ti ñatvā kenaci purisena tato ānīyamānaṃ.

Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpīti evaṃ paṭilābhasantosaṃ akopetvāva laddhaṃ gaṇhantassāpi. **Attano pahonakamattenevā**ti yathāladdhānaṃ paṃsukūlavatthānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakapamāṇeneva, avadhāraṇena uparipaccāsaṃ nivatteti.

Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapadānacārinā viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanaṃ** nāma cīvaraloluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ.

Dhovanupagenāti dhovanayoggena.

Paṇṇānīti ambajambādipaṇṇāni.

Akopetvāti santosaṃ akopetvā. **Pahonakanīhārenevāti** antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathāladdhaṃ thūlasukhumādiṃ gahetvā **karaṇaṃ.**

Timaṇḍalapaṭicchādanamattassevāti ‘‘nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ; jāṇumaṇḍalaṃ, itaraṃ ce galavāṭamaṇḍalaṃ, jāṇumaṇḍala’’nti evaṃ timaṇḍalapaṭicchādanamattasseva **karaṇaṃ;** taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇameva hoti.

Avicāretvāti na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Sattavāre**ti sattasibbanavāre.

Kappabinduapadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ **kappasantoso.**

Sītapaṭighātādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ **‘‘hirikopīnapaṭicchādanamattavasenā’’**ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘yāvadeva hirikopīnapaṭicchādanattha’’nti (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.68; mahāni. 162).

Vaṭṭati, na tāvatā santoso kuppati sambhārānaṃ, dakkhiṇeyyānañca alābhato.

Sāraṇīyadhamme ṭhatvāti sīlavantehi bhikkhūhi sādhāraṇato paribhoge ṭhatvā.

‘‘Itī’’tiādinā paṭhamassa ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ, tesañca tassa paccayataṃ dassento iti ime dhammā aññamaññassa samuṭṭhāpakā, upatthambhakā cāti dīpeti. Esa nayo ito paratopi.

‘‘Santuṭṭho hoti vaṇṇavādī’’ti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati, tattha catutthoyeva pakkho satthārā vaṇṇito thomitoti mahātherena tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi thero nālako (suttanipāte nālakasutte vitthāro) **eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇavādī** seyyathāpi upanando sakyaputto (pārā. 515, 527, 532, 537 vākyakhandhesu vitthāro). **Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti.** Seyyathāpi thero lāḷudāyī (theragā. aṭṭha. 2.udāyittheragāthāvaṇṇanā) **eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇavādī** seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha **‘‘appatirūpa’’**nti, sāsane ṭhitānaṃ na patirūpaṃ asāruppaṃ ayogyaṃ. **Kohaññaṃ karonto**ti cīvaruppādanimittaṃ paresaṃ kuhanaṃ vimhāpanaṃ karonto. **Uttasatī**ti taṇhāsantāsena uparūpari tasati. **Paritasatīti** parito tasati. Yathā sabbe kāyavacīpayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati. **Gadhitaṃ** vuccati gaddho, so cettha abhijjhālakkhaṇo adhippeto. Gadhitaṃ etassa natthīti **agadhito**ti āha **''agadhito…pe… lobhagiddho''**ti. **Mucchā**nti taṇhāvasena muyhanaṃ, tassa vā samussayaṃ adhigataṃ. **Anāpanno** anupagato. **Anotthato**ti anajjhotthato. **Apariyonaddho**ti taṇhāchadanena acchādito. **Ādīnavaṃ passamāno**ti diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca dosaṃ passanto. Gadhitaparibhogato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ,** idamatthikatā, taṃ pajānātīti **nissaraṇapañño.** Tenāha **''yāvadeva…pe… pajānanto''**ti.

Nevattānukkaṃsetīti attānaṃ neva ukkaṃseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. **''Aha''**ntiādi ukkaṃsanākāradassanaṃ. **Na vambhetī**ti na hīḷayati nihīnato na dahati. **Tasmiṃ cīvarasantose**ti tasmiṃ yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcettha vuttappakārasantosaggahaṇena cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmiṃ sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato, vaṇṇavāditānattukkaṃsanā paravambhanāni pana gahitāni na hontīti **''vaṇṇavāditādīsu vā''**ti vikappo vutto. Ettha ca **''dakkho''**tiādi yesaṃ dhammānaṃ vasenassa yathāvuttasantosādi ijjhati, taṃ dassanaṃ. Tattha **''dakkho''**ti iminā tesaṃ samuṭṭhāpanapaññaṃ dasseti, **''analaso''**ti iminā paggaṇhanavīriyaṃ, **''sampajāno''**ti iminā pātihāriyapaññaṃ **''paṭissato''**ti iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. **Piṇḍapātakkhetta**nti piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. **Piṇḍapātasantoso jānitabbo**ti piṇḍapāte santoso pabhedato jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharitabbato hi sappiādīnampi gahaṇaṃ kataṃ.

Piṇḍapātakkhettaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. Khettaṃ viya **khettaṃ.** Uppajjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānaṃ.** Saṅghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddesādivasena vā. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbaṃ bhattaṃ **saṅghabhattaṃ.** Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbaṃ bhattaṃ **uddesabhattaṃ.** Nimantetvā dātabbaṃ bhattaṃ **nimantanaṃ.** Salākadānavasena dātabbaṃ bhattaṃ **salākabhattaṃ**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **pakkhikaṃ.** Uposathe dātabbaṃ bhattaṃ **uposathikaṃ.** Pāṭipadadivase dātabbaṃ bhattaṃ **pāṭipadikaṃ.** Āgantukānaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **āgantukabhattaṃ.** Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbaṃ bhattaṃ **dhurabhattaṃ.** Kuṭiṃ uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **kuṭibhattaṃ.** Gāmavāsīādīhi vārena dātabbaṃ bhattaṃ **vārabhattaṃ.** Vihāraṃ uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **vihārabhattaṃ.** Sesāni pākaṭāneva.

Vitakketi ''kattha nu kho ahaṃ ajja piṇḍāya carissāmī''ti. ''Kattha piṇḍāya carissāmā''ti therena vutte ''asukagāme bhante''ti kāmametaṃ paṭivacanadānaṃ, yena pana cittena ''cintetvā''ti vuttaṃ, taṃ sandhāyāha **''ettakaṃ cintetvā''**ti. **Tato paṭṭhāyā**ti vitakkamāḷake ṭhatvā vitakkitakālato paṭṭhāya. **''Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hotī''**ti idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānaṃ vasena gahetabbaṃ, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato paraṃ. **Paribāhiro**ti ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyaṃ vitakkasantoso kammaṭṭhānamanasikārena na kuppati, visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha **''kammaṭṭhānasīsena gantabba''**nti.

Gahetabbamevāti aṭṭhānappayutto **eva-**saddo. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṃ.

Etthāti etasmiṃ piṇḍapātapaṭiggahaṇe. **Appa**nti attano yāpanapamāṇatopi appaṃ. **Gahetabbaṃ** dāyakassa cittārādhanatthaṃ. **Pamāṇenevā**ti attano yāpanappamāṇeneva appaṃ **gahetabbaṃ.** ''Pamāṇena gahetabba''nti ettha kāraṇaṃ dassetuṃ **''paṭiggahaṇasmiñhī''**tiādi vuttaṃ. **Makkhetī**ti viddhaṃseti apaneti. **Vinipātetī**ti vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsana**nti satthu sāsanaṃ anusiṭṭhiṃ. **Na karoti** nappaṭipajjati.

Sapadānacārino viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ loluppavivajjanasantosoti āha **''dvārapaṭipāṭiyā gantabba''**nti.

Harāpetvāti adhikaṃ apanetvā.

Āhāragedhato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ.** Jighacchāya paṭivinodanatthaṃ kathā, kāyassaṭhitiādipayojanaṃ pana atthāpattito āgataṃ evāti āha **‘‘jighacchāya…pe… santoso nāmā’’**ti.

Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ tadahupīti adhippāyo. Itaratthā pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. **Sāraṇīyadhamme ṭhitenā**ti sīlavantehi bhikkhūhi sādhāraṇabhogibhāve ṭhitena.

Senāsanenāti sayanena, āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādike, vihārādike ca seti, taṃ **senaṃ.** Yattha yattha pīṭhādike āsati, taṃ **āsanaṃ.** Tadubhayaṃ ekato katvā ‘‘senāsana’’nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘mañco’’**tiādi. Tattha **mañco** masārakādi, tathā **pīṭhaṃ.** Mañcabhisi, pīṭhabhisīti duvidhā **bhisi.** **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso. ‘‘Dīghamukhapāsādo’’ti keci. **Aḍḍhayogo**ti dīghapāsādo. ‘‘Ekapassacchadanakasenāsana’’nti keci. **Pāsādo**ti caturassapāsādo. ‘‘Āyatacaturassapāsādo’’ti keci. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Guhā**ti kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ. **Aṭṭo** bahalabhittikaṃ gehaṃ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṃ hoti. ‘‘Aṭṭālakākārena kariyatī’’tipi vadanti. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo patissayaviseso ‘‘vaṭṭākārena katasenāsana’’nti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti ‘‘sādako bhikkhu ‘ajja kattha vasissāmī’ti vitakketī’’tiādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayena **veditabbā,** ‘‘tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro’’ti, ‘‘senāsanaṃ gavesantenāpi’kuhiṃ labhissāmī’ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabba’’nti ca evamādi sabbaṃ purimanayeneva.

Kasmā panettha paccayasantosaṃ dassentena mahātherena gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti dassento **‘‘gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva paviṭṭho’’**ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tattha piṇḍapāte viya vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha **‘‘tatthā’’**tiādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgaṃ na katthaci viniyuttanti āha **‘‘nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajatī’’**ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādimāha.

‘‘Pathaviṃ pattharamāno viyā’’tiādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvadassanaṃ mahāvisayatāya tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitā hoti ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā yathā taṃ cittuppādakaṇḍe, ayañca bhāvanārāmaariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā evaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘sahassanayappaṭimaṇḍitaṃ… pe… desanaṃ ārabhī’’**ti. Paṭipakkhavidhamanato abhimukhabhāvena ramaṇaṃ **āramaṇaṃ ārāmo**ti āha **‘‘abhiratīti attho’’**ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā ‘‘urasilomo, kaṇṭhekāḷoti āha **‘‘pahāne ārāmo assāti pahānārāmo’’**ti. Āramitabbaṭṭhena vā **ārāmo,** pahānaṃ ārāmo assāti **pahānārāmo**ti evamettha samāsayojanā veditabbā. **‘‘Pajahanto ramatī’’**ti etena pahānārāmasaddānaṃ kattusādhanataṃ, kammadhārayasamāsañca dasseti. ‘‘Bhāvento ramatī’’ti vuttattā **bhāvanārāmo**ti etthāpi eseva nayo.

Kāmaṃ ‘‘nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajatī’’ti vuttaṃ bhāvanānuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno ekaccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto ‘‘terasannaṃ dhutaṅgāna’’nti vatvā ‘‘vinayaṃ patvā garuke ṭhātabba’’nti icchitattā sallekhassa apariccajanavasena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha **‘‘terasannaṃ…pe… kathitaṃ hotī’’**ti. Kāmaṃ suttābhidhammapiṭakesupi (dī. ni. 1.7.194; vibha. 508) tattha tattha sīlakathā āgatā eva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābāhullaṃ vinayapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābāhullaṃ suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakañca catutthena ariyavaṃsena kathitameva hotīti vuttaṃ **‘‘bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathitaṃ hotī’’**ti. ‘‘So nekkhammaṃ bhāvento ramatī’’ti nekkhammapadaṃ ādiṃ katvā tattha desanāya pavattattā, sabbesampi vā samathavipassanāmaggadhammānaṃ yathāsakaṃpaṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaññitānaṃ tattha āgatattā so pāṭho **‘‘nekkhammapāḷī’’**ti vuccatīti āha **‘‘nekkhammapāḷiyā kathetabbo’’**ti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘sabbepi kusalā dhammā nekkhammanti pavuccare’’ti (itivu. aṭṭha. 109). **Dasuttarasuttanta pariyāyenā**ti dasuttarasuttantadhammena, dasuttarasuttante (dī. ni. 3.350) āgatanayenāti vā attho. Sesadvayepi eseva nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. **Nekkhamma**nti kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaññitaṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ. ‘‘So abhijjhaṃ loke pahāyā’’tiādinā (vibha. 508, 538) āgatā paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanāti idhādhippetā, tasmā **‘‘abyāpāda’’**ntiādīsupi evameva attho veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. Saupāyāsānañhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ, catunnaṃ ariyamaggānañca vasenettha desanā pavattāti.

‘‘Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī’’ti ca na idaṃ dasuttarasutte āgataniyāmena vuttaṃ, tattha pana ‘‘eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo’’ti (dī. ni. 3.351) ca desanā āgatā. Evaṃ santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyaṃ (paṭi. ma. 1.24, 3.41) āgatanīhāreneva ‘‘ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī’’ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupi. Yasmā cāyaṃ ariyavaṃsadesanā nāma satthu paññattāva satthārā hi desitaṃ desanaṃ āyasmā dhammasenāpati sāriputtatthero saṅgāyanavasena idhānesi, tasmā mahāariyavaṃsasutte satthudesanānīhārena nigamanaṃ dassento **‘‘evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotī’’**ti āha. Eseva nayo ito paresu **satipaṭṭhānapariyāyaabhidhammaniddesapariyāyesupi.** Kāmañcettha kāyānupassanāvaseneva saṅkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasena vitthārato yojanā veditabbā. **‘‘Aniccato’’** (visuddhi. ṭī. 2.698) tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** vuttanayena veditabbaṃ.

310. Saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati ettha, etehīti ca **padhānāni. Uttamavīriyānī**ti seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādhanato. **Saṃvarantassa uppannavīriya**nti yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhāpane cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. **Pajahantassā**ti vinodentassa. **Uppannavīriya**nti tasseva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. **Bhāventassa uppannavīriya**nti etthāpi eseva nayo. **Samādhinimitta**nti samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhipavivekassa kāraṇaṃ hotīti ‘‘samādhinimitta’’nti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhiādiupadhīhi vivittattā vinissaṭattā. **Taṃ āgammā**ti taṃ nibbānaṃ maggena adhigamahetu. Rāgādayo virajjanti ettha, etenāti vā **virāgo.** Evaṃ **nirodhopi** daṭṭhabbo. Yasmā idha bojjhaṅgā missakavasena icchitā, tasmā **‘‘ārammaṇavasena adhigantabbavasena vā’’**ti vuttaṃ. Tattha **adhigantabbavasenā**ti taṃninnatāvasena. **Vossaggapariṇāmi**nti vossajjanavasena pariṇāmitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇamanasīlaṃ. Tenāha **‘‘dve vossaggā’’**tiādi. **Khandhānaṃ pariccajanaṃ** nāma tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena taṃnimittake, khandhe ca ‘‘pajahatī’’ti vattabbataṃ arahatīti āha **‘‘vipassanā…pe… pariccajatī’’**ti. Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇantī ninnapoṇapabbhārabhāvena ekaṃsato nibbānaṃ ‘‘pakkhandatī’’ti vattabbataṃ labhati, maggo ca samucchedavasena kilese, khandhe ca pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassanāmaggānaṃ vasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. **Vossaggatthāyā**ti pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pariṇamatī**ti paripaccati. Taṃ **pariṇamanaṃ** vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha **‘‘vipassanābhāvañceva maggabhāvañca pāpuṇātī’’**ti. **Sesapadesū**ti ‘‘dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvetī’’tiādīsu sesasambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādipāpadhammānaṃ vikkhambhanena rāgavidhamanena ekantahitattā, dullabhattā ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ samādhinimittaṃ evaṃdullabhaṃ, rāgassa ca ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. **Anurakkhatī**ti ettha **anurakkhanā** nāma adhigatasamādhito yathā na parihāni hoti, evaṃ paṭipatti, sā pana tappaṭipakkhavidhamanenāti āha **''samādhī''**tiādi. **Aṭṭhikasaññādikā**ti aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsena hi jhānaṃ vadati.

Ekapaṭivedhavasena catusaccadhamme ñāṇanti catūsu ariyasaccesu ekābhisamayavasena pavattañāṇaṃ, maggañāṇanti attho. Catusaccantogadhattā **catusaccabbhantare nirodhadhamme** nibbāne **ñāṇaṃ,** tena phalañāṇaṃ vadati. Yasmā maggānantarassa phalassa maggānuguṇā pavatti, yato taṃsamudayapakkhiyesu dhammesu paṭippassaddhippahānavasena pavattati, tasmā nirodhasaccepi yo maggassa sacchikiriyābhisamayo, tadanuguṇā pavattīti phalañāṇasseva dhamme ñāṇatā vuttā, na yassa kassaci nibbānārammaṇassa ñāṇassa. Tena vuttaṃ **''yathāhā''**tiādi. Ettha ca maggapaññā tāva catusaccadhammassa paṭivijjhanato dhammeñāṇaṃ nāma hotu, phalapaññā pana kathanti codanā sodhitā hoti nirodhadhammaṃ ārabbha pavattanato. Duvidhāpi hi paññā aparappaccayatāya attapaccakkhato ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā ''dhammeñāṇa''nti veditabbā. Ariyasaccesu hi ayaṃ dhamma-saddo tesaṃ aviparītasabhāvattā, saṅkhatappavaro vā ariyamaggo, tassa ca phaladhammo. Tattha paññā taṃsahagatā dhammeñāṇaṃ.

Anvayeñāṇanti anugamanañāṇaṃ. **Paccakkhato disvā**ti cattāri saccāni maggañāṇena paccakkhato paṭivijjhitvā. **Yathā idānī**ti yathā etarahi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ, **evaṃ atītepi anāgatepi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccamevā**ti ca sarikkhaṭṭhena vuttaṃ. Esa nayo **samudayasacce, maggasacce ca. Ayamevā**ti avadhāraṇe. Nirodhasacce pana sarikkhaṭṭho natthi tassa niccattā, ekasabhāvattā ca. **Evaṃ tassa ñāṇassa anugatiyaṃ ñāṇa**nti tassa dhammeñāṇassa ''evaṃ atītepī''tiādinā anugatiyaṃ anugamane anvaye ñāṇaṃ. Idaṃ anvaye ñāṇanti yojanā. **''Tenāhā''**tiādinā yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāveti. **So**ti dhammañāṇaṃ patvā ṭhito bhikkhu. **Iminā dhammenā**ti dhammagocarattā gocaravohārena ''dhammo''ti vuttenamaggañāṇena, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ, **iminā dhammena ñātenā**ti imaṃ catusaccadhammaṃ ñāṇena jānitvā ṭhitena maggañāṇenāti attho. **Diṭṭhenā**ti dassanena saccadhammaṃ passitvā ṭhitena. **Pattenā**ti saccānaṃ patvā ṭhitena. **Viditenā**ti saccāni viditvā ṭhitena. **Pariyogāḷhenā**ti catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhitenāti evaṃ tāvettha abhidhammaṭṭhakathāyaṃ (vibha. aṭṭha. 796) attho vutto. Duvidhampi pana maggaphalañāṇaṃ dhammeñāṇaṃ. Paccavekkhaṇāya ca mūlaṃ, kāraṇañca nayanayanassāti duvidhenāpi tena dhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā, maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā nayanayanaṃ hotīti tena iminā dhammena ñāṇavisayabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñātenāti ca attho na na yujjatīti. **Atītānāgate nayaṃ netī**ti atīte, anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇañāṇakiccaṃ, satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayanayanasadisaṃ kataṃ maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Nayidaṃ aññaṃ ñāṇuppādanaṃ nayanayanaṃ, ñāṇasseva pana pavattivisesoti.

Paresaṃ cetaso parito ayanaṃ paricchindanaṃ pariyo, tasmiṃ **pariye.** Tenāha **''paresaṃ cittaparicchede''**ti. **Avasesaṃ sammutimhiñāṇaṃ nāma** ''ñāṇa''nti sammatattā. Vacanatthato pana sammutimhi ñāṇanti **sammutimhiñāṇaṃ.** Dhammeñāṇādīnaṃ viya hi sātisayassa paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsanasaṅkhātajānanasāmaññena ''ñāṇa''nti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṃ **sammutimhiñāṇaṃ** sammutidvārena atthassa gahaṇato. **Avasesaṃ** vā itarañāṇattayavisabhāgaṃ ñāṇaṃ tabbisabhāgasāmaññena sammutimhiñāṇamhi paviṭṭhattā **sammutimhiñāṇaṃ nāma** hotīti.

Kāmaṃ sotāpattimaggañāṇādīni dukkhañāṇādīniyeva, ukkaṭṭhaniddesena panevamāha **''arahattaṃ pāpetvā''**ti. Vaṭṭato niggacchati etenāti **niggamanaṃ,** catusaccakammaṭṭhānaṃ. Purimāni **dve saccāni vaṭṭaṃ** pavattipavattihetubhāvato. Itarāni pana **dve vivaṭṭaṃ** nivattinivattihetubhāvato. **Abhiniveso**ti vipassanābhiniveso **hoti** lokiyassa ñāṇassa visabhāgūpagamanato. **No vivaṭṭe**ti vivaṭṭe abhiniveso no hoti avisayabhāvato. **Pariyattī**ti kammaṭṭhānatanti. **Uggahetvā**ti vācuggataṃ katvā. **Uggahetvā**ti vā pāḷito, atthato ca yathārahaṃ savanadhāraṇaparipucchanamanasānupekkhanādivasena cittena uddhaṃ uddhaṃ gaṇhitvā. **Kammaṃ karotī**ti nāmarūpapariggahādikkamena yogakammaṃ karoti.

Yadi purimesu dvīsu eva vipassanābhiniveso, tesu eva uggahādi, kathamidaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ jātanti āha **''dvīsū''**tiādi. Kāmaṃ pacchimānipi dve saccāni abhiññeyyāni, pariññeyyatā pana tattha natthīti na vipassanābyāpāro. Kevalaṃ pana anussavamatte ṭhatvā accantapaṇītabhāvato **iṭṭhaṃ,** ātappakanirāmisapītisañjananato **kantaṃ,** uparūpari abhirucijananena manassa vaḍḍhanato **manāpa**nti manasikāraṃ pavatteti. Tenāha **''nirodhasaccaṃ nāmā''**tiādi. **Dvīsu saccesū**ti dvīsu saccesu visayabhūtesu, tāni ca uddissa asammohapaṭivedhavasena pavattamāno hi maggo te uddissa pavatto nāma hotīti. **Tīṇi** dukkhasamudayamaggasaccāni. **Kiccavasenā**ti asammuyhanavasena. **Eka**nti nirodhasaccaṃ. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇakaraṇavasenapi asammuyhanakiccavasenapi tattha paṭivedho labbhateva. **Dve saccānī**ti dukkhasamudayasaccāni. **Duddasattā**ti daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā. Oḷārikā hi dukkhasamudayā, tiracchānagatānampi dukkhaṃ, āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo. Pīḷanādiāyūhanādivasenapi ''idaṃ dukkhaṃ, idaṃ assa kāraṇa''nti yāthāvato ñāṇena ogāhituṃ asakkuṇeyyattā tāni **gambhīrāni. Dve**ti nirodhamaggasaccāni. Tāni saṇhasukhumabhāvato sabhāveneva gambhīratāya yāthāvato ñāṇena durogāhattā **''duddasānī''**ti.

Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā

311. **Soto** nāma ariyasoto purimapadalopena, tassa ādito sabbapaṭhamaṃ pajjanaṃ **sotāpatti,** paṭhamamaggapaṭilābho. Tassa aṅgāni adhigamūpāyabhūtāni kāraṇāni **sotāpattiyaṅgāni.** Tenāha **''sotā...pe... attho''**ti. Santakāyakammāditāya santadhammasamannāgamato, santadhammapavedanato ca santo purisāti **sappurisā.** Tattha yesaṃ vasena catusaccasampaṭivedhāvahaṃ saddhammassavanaṃ labbhati, te eva dassento **''buddhādīnaṃ sappurisāna''**nti āha. Santo sataṃ vā dhammoti **saddhammo.** So hi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhe, saṃsāradukkhe ca apatante dhāretīti evamādi guṇātisayayogavasena **santo** saṃvijjamāno, pasattho, sundaro vā dhammo, sataṃ vā ariyānaṃ dhammo, tesaṃ vā tabbhāvasādhako dhammoti **saddhammo,** ''idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇātī''tiādinā (a. ni. 5.73) vuttā pariyatti. Sā pana mahāvisayatāya na sabbā sabbassa visesāvahāti tassa tassa anucchavikameva dassento āha **''sappāyassa tepiṭakadhammassa savana''**nti. **Yonisomanasikāro** heṭṭhā vutto eva. **Pubbabhāgapaṭipattiyā**ti vipassanānuyogassa.

Aveccappasādenāti saccasampaṭivedhavasena buddhādīnaṃ guṇe ñatvā uppannappasādena, so pana pasādo devādīsu kenacipi akampiyatāya niccaloti āha **''acalappasādenā''**ti. **Etthā**ti etasmiṃ catukkattaye āhāracatukke. **Lūkhapaṇītavatthuvasenā**ti odanakummāsādikassa lūkhassa ceva paṇītassa ca vatthuno vasena. Sā panāyaṃ āhārassa oḷārikasukhumatā ''kumbhilānaṃ āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo''tiādinā (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.11) aṭṭhakathāyaṃ vitthārato āgatā eva.

Ārammaṇaṭṭhitivasenāti ārammaṇasaṅkhātassa pavattipaccayaṭṭhānassa vasena. Tiṭṭhati etthāti **ṭhiti,** ārammaṇameva ṭhiti **ārammaṇaṭṭhiti.** Tenevāha ''rūpārammaṇa''ntiādi. **Ārammaṇattho** cettha upatthambhanattho veditabbo, na visayalakkhaṇova. Upatthambhanabhūtaṃ rūpaṃ upetīti rūpūpāyaṃ. Tenāha **''rūpaṃ upagataṃ hutvā''**tiādi. **Rūpakkhandhaṃ nissāya tiṭṭhati** tena vinā appavattanato. **Ta**nti rūpakkhandhaṃ nissāya ṭhānappavattanaṃ. **Eta**nti ''rūpūpāya''nti etaṃ vacanaṃ. Rūpakkhandho gocaro pavattiṭṭhānaṃ paccayo etassāti **rūpakkhandhagocaraṃ** rūpaṃ sahakārīkāraṇabhāvena patiṭṭhā etassāti **rūpappatiṭṭhaṃ.** Iti tīhi padehi abhisaṅkhāraviññāṇaṃ pati rūpakkhandhassa sahakārīkāraṇabhāvoyevettha vutto. Upasittaṃ viya **upasittaṃ,** yathā byañjanehi upasittaṃ sinehitaṃ odanaṃ rucitaṃ, pariṇāmayogyañca, evaṃ nandiyā upasittaṃ sinehitaṃ kammaviññāṇaṃ abhirucitaṃ hutvā vipākayogyaṃ hotīti. **Itara**nti dosasahagatādiakusalaṃ, kusalañca **upanissayakoṭiyā** upasittaṃ hutvāti yojanā. **Evaṃ pavattamāna**nti evaṃ rūpūpāyanti desanābhāvena pavattamānaṃ. Vipākadhammatāya **vuddhiṃ...pe... āpajjati.** Tatthāpi nippariyāyaphalanibbattanavasena **vuddhiṃ,** pariyāyaphalanibbattanavasena **viruḷhiṃ,** nissandaphalanibbattanavasena **vepullaṃ.** Diṭṭhadhammavedanīyaphalanibbattanena vā **vuddhiṃ,** upapajjavedanīyaphalanibbattanavasena

viruḷhiṃ, aparāpariyāyaphalanibbattanavasena **vepullaṃ āpajjatī**ti yojanā. Ekantato vedanupāyādivasena patti nāma arūpabhave yevāti āha **''imehi panā''**tiādi. Evañca katvā pāḷiyaṃ kataṃ **vā**-saddaggahaṇañca samatthitaṃ hoti. ''Rūpūpāya''ntiādinā yathā abhisaṅkhāraviññāṇassa upanissayabhūtā rūpādayo gayhanti, evaṃ tena nibbattetabbāpi te gayhantīti adhippāyena **''catukkavasena…pe… na vutta''**nti āha. Vipākopi hi dhammo vipākadhammaviññāṇaṃ upagataṃ nāma hoti tathā nandiyā upasittattā. Tenāha ''nandūpasecana''nti. **Vitthāritāneva** siṅgālasutte.

Bhavati etena ārogyanti **bhavo,** gilānapaccayo. Parivuddho bhavo **abhavo.** Vuddhiattho hi ayaṃ akāro yathā ''saṃvarāsaṃvaro, (pārā. paṭhamamahāsaṅgītikathā; dī. ni. aṭṭha. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) phalāphalaṃ''ti ca. **Telamadhuphāṇitādīnī**ti **ādi**-saddena sappinavanītānaṃ gahaṇaṃ, telādīnaṃ gahaṇañcettha nidassanamattaṃ. Sabbassāpi gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā **bhavābhavo**ti khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Evañca sati ''imesaṃ panā''tiādivacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhavūpapattipahānattho hi visesato catutthaariyavaṃso. **Taṇhuppādāna**nti taṇhuppattīnaṃ, cīvarādihetu uppajjanakataṇhānanti attho. **Padhānakaraṇakāle**ti bhāvanānuyogakkhaṇe. **Sītādīni na khamatī**ti bhāvanāya pubbabhāgakālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Khamatī**ti sahati abhibhavati. **Vitakkasamana**nti nidassanamattaṃ. Sabbesampi kilesānaṃ samanavasena pavattā paṭipadā.

Samādhijhānādibhedo dhammo pajjati paṭipajjīyati etenāti **dhammapadaṃ.** Anabhijjhāva dhammapadaṃ **anabhijjhādhammapadaṃ.** Ayaṃ tāva alobhapakkhe nayo, itarapakkhe pana anabhijjhāpadhāno dhammakoṭṭhāso **anabhijjhādhammapadaṃ. Akopo**ti adoso, mettāti attho. **Suppaṭṭhitasatī**ti kāyādīsu sammadeva upaṭṭhitā sati. **Satisīsenā**ti satipadhānamukhena. Samādhipadhānattā jhānānaṃ **''samāpatti vā''**ti vuttaṃ. Kāmaṃ saviññāṇakaasubhepi jhānabhāvanā alobhappadhānā hoti kāyassa jigucchanena, paṭikkūlākāraggahaṇavasena ca pavattanato, sattavidhauggahakosallādivasena panassā pavatti satipadhānāti tatiyadhammapadeneva naṃ saṅgaṇhitukāmo **''dasa asubhavasena vā''**ti āha. Hitūpasaṃhārādivasena pavattanato brahmavihārabhāvanā byāpādavirodhinī abyāpādappadhānāti āha **''catubrahma…pe… dhammapada''**nti. Tattha adhigatāni jhānādīnīti yojanā. Gamanādito āhārassa paṭikkūlabhāvasallakkhaṇaṃ saññāya thirabhāveneva hoti tassā thirasaññāpadaṭṭhānattāti āhāre paṭikkūlasaññāpi tatiyadhammapade eva saṅgahaṃ gatā. Āruppasamādhiabhiññānaṃ adhiṭṭhānabhāvato kasiṇabhāvanā, sattavidhabojjhaṅgavijjāvimuttipāripūrihetuto ānāpānesu paṭhamaānāpānabhāvanā visesato samādhipadhānāti sā catutthadhammapadena saṅgahitā. Catudhātuvavatthānavasena adhigatānipi ettheva saṅgahetabbāni siyuṃ, paññāpadhānatāya pana na saṅgahitāni.

Dhammasamādānesu paṭhamaṃ acelakapaṭipadā etarahi ca dukkhabhāvato, anāgatepi apāyadukkhavaṭṭadukkhāvahato. **Acelakapaṭipadā**ti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ channaparibbājakānampi ubhayadukkhāvahapaṭipattidassanato. **Dutiyaṃ…pe… brahmacariyacaraṇaṃ** etarahi satipi dukkhe āyatiṃ sukhāvahattā. **Kāmesu pātabyatā** yathākāmaṃ kāmaparibhogo. **Alabhamānassāpī**ti **pi**-saddena ko pana vādo labhamānassāti dasseti.

Dussīlyādipāpadhammānaṃ khambhanaṃ paṭibandhanaṃ **khandhaṭṭho,** so pana sīlādi evāti āha **''guṇaṭṭho khandhaṭṭho''**ti. Guṇavisayatāya **khandha**-saddassa guṇatthatā veditabbā. **Vimuttikkhandho**ti paṭipakkhato suṭṭhu vimuttā guṇadhammā adhippetā, na avimuttā, nāpi vimuccamānāti tehi saha desanaṃ āruḷhā sīlakkhandhādayopi tayoti āha **''phalasīlaṃ adhippetaṃ, catūsupi ṭhānesu phalameva vutta''**nti ca. Eteneva cettha **vimuttikkhandho**ti phalapariyāpannā sammāsaṅkappavāyāmasatiyo adhippetāti veditabbaṃ.

Upatthambhanaṭṭhena sampayuttadhammānaṃ tattha thirabhāvena pavattanato, eteneva ahirikaanottappānampi savisaye balaṭṭho siddho veditabbo. Na hi tesaṃ paṭipakkhehi akampiyaṭṭho ekantiko. Hirottappānañhi akampiyaṭṭho sātisayo kusaladhammānaṃ mahābalabhāvato, akusalānañca dubbalabhāvato. Tenāha bhagavā ''abalā naṃ balīyanti, maddante naṃ parissayā''ti (su. ni. 776;

mahāni. 5; netti. paṭiniddesavāre 5) bodhipakkhiyadhammavasenāyaṃ desanāti **‘‘samathavipassanāmaggavasenā’’**ti vuttaṃ.

Adhīti upasaggamattaṃ, na ‘‘adhicitta’’ntiādīsu (dha. pa. 185) viya adhikārādiatthaṃ. Karaṇādhikaraṇabhāvasādhanavasena adhiṭṭhāna-saddassa atthaṃ dassento **‘‘tena vā’’**tiādimāha. **Tena** adhiṭṭhānena **tiṭṭhanti** attano sammāpaṭipattiyaṃ guṇādhikā purisā, te eva **tattha** adhiṭṭhāne **tiṭṭhanti** sammāpattiyā, **ṭhānameva** adhiṭṭhānameva sammāpaṭipattiyanti yojanā. **Paṭhamena** adhiṭṭhānena. **Aggaphalapaññā**ti ukkaṭṭhaniddesoyaṃ. **Kilesūpasamo**ti kilesānaṃ accantavūpasamo. Paṭhamena nayena adhiṭṭhānāni ekadesatova gahitāni, na nippadesatoti nippadesatova tāni dassetuṃ **‘‘paṭhamena cā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Ādiṃ katvā’’**ti etena jhānābhiññāpaññañceva maggapaññañca saṅgaṇhāti. **Vacīsaccaṃ ādiṃ katvā**ti **ādi**-saddena viratisaccaṃ saṅgaṇhāti. Tatiyena **ādi-**saddena kilesānaṃ vītikkamapariccāgaṃ, pariyuṭṭhānapariccāgaṃ, heṭṭhimamaggehi anusayapariccāgañca saṅgaṇhāti. **‘‘Vikkhambhite kilese’’**ti etena samāpattīhi kilesānaṃ vikkhambhanavasena vūpasamaṃ vatvā **ādi-**saddena heṭṭhimamaggehi kātabbaṃ tesaṃ samucchedavasena vūpasamaṃ saṅgaṇhāti. **Arahattaphalapaññā kathitā** ukkaṭṭhaniddesatova, aññathā vacīsaccādīnampi gahaṇaṃ siyā. Nibbānañca asammosadhammatāya uttamaṭṭhena **saccaṃ,** sabbasaṃkilesapariccāganimittatāya **cāgo,** sabbasaṅkhārūpasamabhāvato **upasamo**ti ca visesato vattabbataṃ arahatīti therassa adhippāyo. Pakaṭṭhajānanaphalatāya **paññā,** anavasesato kilesānañcajante ca vūpasante ca uppannattā **cāgo, upasamo**ti ca visesato aggaphalañāṇaṃ vuccatīti thero āha **‘‘sesehi arahattaphalapaññā kathitā’’**ti.

Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā

312. **Kāḷaka**nti malīnaṃ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṃ panettha kammapathappattameva adhippetanti āha **‘‘dasaakusalakammapathakamma’’**nti. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhaṃ.** Tenāha ‘‘kaṇhavipāka’’nti. Apāyūpatti, manussesu ca dobhaggiyaṃ **kaṇhavipāko.** Ayaṃ tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanato**ti nibbattāpanato. **Paṇḍara**nti odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho. Sukkābhijātihetuto vā **sukkaṃ.** Tenāha ‘‘sukkavipāka’’nti. Saggūpapatti, manussesu sobhaggiyañca **sukkavipāko.** Ayaṃ tassa jotibhāvo vutto. Ukkaṭṭhaniddesena pana **‘‘sagge nibbattanato’’**ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. **Missakakamma**nti kālena kaṇhaṃ, kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ. **‘‘Sukhadukkhavipāka’’**nti vatvā tattha sukhadukkhānaṃ pavattiākāraṃ dassetuṃ **‘‘missakakammañhī’’**tiādi vuttaṃ. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddhaṃsakassa kammakkhayakarakammassa idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha **‘‘ubhaya…pe… ayamettha attho’’**ti. Tattha **ubhayavipākassā**ti yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha ‘‘sukkavipāko’’ti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko.

Pubbenivāso sattānaṃ cutūpapāto ca **paccakkhakaraṇena sacchikātabbā;** itare **paṭilābhena** asammohapaṭivedhavasena **paccakkhakaraṇena** ca **sacchikātabbā.** Nanu ca paccavekkhaṇāpettha paccakkhato pavattatīti? Saccaṃ paccakkhato pavattati sarūpadassanato, na pana paccakkhakaraṇavasena pavattati paccakkhakārīnaṃ piṭṭhivattanato. Tenāha **‘‘kāyenā’’**tiādi.

Ohanantīti heṭṭhā katvā hananti gamenti. Tathābhūtā ca adho sīdenti nāmāti āha **‘‘osīdāpentī’’**ti. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā **kāmogho.** Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ **‘‘rūpārūpabhavesū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato. Yathā rañjanaṭṭhena rāgo, evaṃ ohanaṭṭhena ‘‘ogho’’ti vutto.

Yojentīti kammaṃ vipākena, bhavādiṃ bhavantarādīhi dukkhe satte yojenti ghaṭṭentīti **yogā. Oghā viya veditabbā** atthato kāmayogādibhāvato.

Visaṃyojentīti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti. Saṃkilesakaraṇaṃ yojanaṃ **yogo,**

ganthikaraṇaṃ (ganthakaraṇaṃ dha. sa. mūlaṭī. 20-25), saṅkhalikacakkalikānaṃ viya paṭibaddhatākaraṇaṃ vā ganthanaṃ gantho, ayaṃ etesaṃ viseso. **Palibundhatī**ti nissarituṃ appadānavasena na muñceti vibandhati. **Idamevā**ti attano yathāupaṭṭhitaṃ sassatavādādikaṃ vadati. **Sacca**nti bhūtaṃ.

Bhusaṃ, daḷhañca ārammaṇaṃ ādīyati etehīti **upādānāni.** Yaṃ pana tesaṃ tathāgahaṇaṃ, tampi atthato ādānamevāti āha **‘‘upādānānīti ādānaggahaṇānī’’**ti. **Gahaṇaṭṭhenā**ti kāmanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. Puna **gahaṇaṭṭhenā**ti micchābhinivisanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. **Iminā**ti iminā sīlavatādinā. **Suddhī**ti saṃsārasuddhi. **Etenā**ti etena diṭṭhigāhena. **‘‘Attā’’**ti paññāpento **vadati ceva** abhinivesanavasena **upādiyati ca.**

Yavanti tāhi sattā amissitāpi samānajātitāya missitā viya hontīti **yoniyo,** tā pana atthato aṇḍādiuppattiṭṭhānavisiṭṭhā khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesāti āha **‘‘yoniyoti koṭṭhāsā’’**ti. **Sayanasmi**nti pupphasantharādisayanasmiṃ. Tattha vā te sayitā jāyantīti **sayana**ggahaṇaṃ. Tayidaṃ manussānaṃ, bhummadevānañca vasena gahetabbaṃ. Pūtimacchādīsu kimayo nibbattanti. **Upapatitā viyāti** upapajjavasena patitā viya. Bāhirapaccayanirapekkhatāya vā upapatane sādhukārino **opapātino,** te eva idha **‘‘opapātikā’’**ti vuttā. **Devamanussesū**ti ettha ye deve sandhāya devaggahaṇaṃ, te dassento **‘‘bhummadevesū’’**ti āha.

Attano satisammosena āhārappayogena maraṇato **‘‘paṭhamo khiḍḍāpadosikavasenā’’**ti vuttaṃ. Attano parassa ca manopadosavasena maraṇato **‘‘tatiyo manopadosikavasenā’’**ti vuttaṃ. **Neva attasañcetanāya maranti, na parasañcetanāya** kevalaṃ puññakkhayeneva maraṇato, tasmā **catuttho…pe… veditabbo.**

Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā

313. Dānasaṅkhātā **dakkhiṇā,** na deyyadhammasaṅkhātā. **Visujjhanā** mahājutikatā, sā pana mahāphalatāya veditabbāti āha **‘‘mahapphalā hontī’’**ti.

Anariyānanti asādhūnaṃ. Te pana nihīnācārā hontīti āha **‘‘lāmakāna’’**nti. **Vohārā**ti sabbohārā abhilāpā vā, atthato tathāpavattā cetanā. Tenāha **‘‘ettha cā’’**tiādi.

Attantapādicatukkavaṇṇanā

314. Tesu **acelako**ti nidassanamattaṃ channaparibbājakānampi attakilamathaṃ anuyuttānaṃ labbhanato.

Na sīlādisampannoti sīlādīhi guṇehi aparipuṇṇo.

Tamoti appakāsabhāvena tamobhūto. Tenāha **‘‘andhakārabhūto’’**ti, andhakāraṃ viya bhūto jāto appakāsabhāvena, andhakārattaṃ vā pattoti attho. **Tamamevā**ti vuttalakkhaṇaṃ tamameva. **Paraṃ** parato **ayanaṃ gati** niṭṭhāti attho. **‘‘Nīce…pe… nibbattitvā’’**ti etena tassa tamabhāvaṃ dasseti, **‘‘tīṇi duccaritāni paripūretī’’**ti etena tamaparāyanabhāvaṃ appakāsabhāvāpattito. **Tathāvidho hutvā**ti nīce…pe… nibbattetvā. **‘‘Tīṇi sucaritāni paripūretī’’**ti etena tassa jotiparāyanabhāvaṃ dasseti pakāsabhāvāpattito. Itaradvaye vuttanayānusārena attho veditabbo.

Ma-kāro padasandhimattaṃ ‘‘aññamañña’’ntiādīsu (su. ni. 605) viya. **Catūhi vātehī**ti catūhi disāhi uṭṭhitavātehi. **Parappavādehī**ti paresaṃ diṭṭhigatikānaṃ vādehi. ‘‘Akampiyo’’ti vatvā tattha kāraṇamāha **‘‘acalasaddhāyā’’**ti, maggenāgatasaddhāya. **Patanubhūtattā**ti ettha dvīhi kāraṇehi patanubhāvo veditabbo adhiccuppattiyā, pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca vaṭṭānusārimahājanassa viya maddantā abhibhavantā na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandā mandā tanukākārā uppajjanti. Iti kilesānaṃ patanubhāvena guṇasobhāya guṇasoraccena **sakadāgāmī samaṇapadumo nāma. Rāgadosānaṃ abhāvā**ti guṇavikāsavibandhānaṃ sabbaso rāgadosānaṃ abhāvena. **Khippameva pupphissatī**ti aggamaggavikasanena nacirasseva anavasesaguṇasobhāpāripūriyā pupphissati. Tasmā **anāgāmī samaṇapuṇḍarīko nāma.** **''Puṇḍarīka''**nti hi rattakamalaṃ vuccati. Taṃ kira lahuṃ pupphissati. **'Paduma'**nti setakamalaṃ, taṃ cirena pupphissatī''ti vadanti. **Ganthakārakilesāna**nti cittassa baddhabhāvakarānaṃ uddhambhāgiyakilesānaṃ sabbaso **abhāvā samaṇasukhumālo nāma** samaṇabhāvena paramasukhumālabhāvappattito.

Catukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā.

Pañcakavaṇṇanā

315. Saccesu viya ariyasaccāni khandhesu upādānakkhandhā antogadhāti khandhesu lokiyalokuttaravasena vibhāgaṃ dassetvā itaresu tadabhāvato **''upādānakkhandhā lokiyā vā''**ti āha.

Gantabbāti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho ''taṃsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena kato''ti voharīyati, evaṃ upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yehi tāni kammāni ''katānī''ti vuccanti, tehi ''gantabbā''ti voharīyanti. Yassa uppajjati, taṃ brūhanto eva uppajjatīti **ayo,** sukhaṃ. Natthi ettha ayoti **nirayo.** Tato eva assādetabbamettha natthīti **''nirassādo''**ti āha. Avīciādiokāsepi nirayasaddo niruḷhoti āha **''sahokāsena khandhā kathitā''**ti. Sūriyavimānādi okāsavisesepi loke deva-saddo niruḷhoti āha **''catutthe okāsopī''**ti.

Āvāseti visaye bhummaṃ. **Peto vā ajagaro vā hutvā nibbattati** laggacittatāya, hīnajjhāsayatāya ca. Tehi tehi kāraṇehi ādīnavaṃ dassetvā **yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti** attano visamanissitatāya, balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena attano eva vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇo ''kiṃ vaṇṇo eso''ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. Paṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo evāti āha **''pariyattidhamme''**tiādi. ''Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nassessatī''ti **dhammānuggahena na deti.** ''Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī''ti **puggalānuggahena na deti. Na taṃ** adānaṃ **macchariyaṃ** macchariyalakkhaṇasseva abhāvato.

Cittaṃ nivārentīti jhānādivasena uppajjanakaṃ kusalacittaṃ nisedhenti tathāssa uppajjituṃ na denti. **Nīvaraṇappatto**ti nīvaraṇāvattho. **''Arahattamaggavajjho''**ti etena bhavarāgānusayassapi nīvaraṇabhāvaṃ anujānāti, taṃ vicāretabbaṃ. Kimettha vicāretabbaṃ? ''Āruppe kāmacchandanīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇa''nti (paṭṭhā. 3.nīvaraṇagocchake 8) ādivacanato na yidaṃ ''pariyāyena vutta''nti sakkā vattuṃ, sabbesampi tebhūmakadhammānaṃ kāmanīyaṭṭhena kāmabhāvato bhavarāgassapi kāmacchandabhāvassa icchitattā. Tasmā ''kāmacchando nīvaraṇappatto''ti bhavarāgānusayamāha. So hi arahattamaggavajjho. ''Yā tasmiṃ samaye cittassa akalyatā''ti (dha. sa. 1162) ādivacanato **thinaṃ cittagelaññaṃ.** Tathā ''yā tasmiṃ samaye vedanākkhandhassā''ti (dha. sa. 44) ādivacanato **middhaṃ khandhattayagelaññaṃ.** Ettha ca cittagelaññena cittasseva akalyatā, khandhattayagelaññena pana rūpakāyassapi thinamiddhassa niddāhetuttā. **Tathā uddhacca**nti uddhaccassa arahattamaggavajjhataṃ upasaṃharati tathā-saddena, na ubhayataṃ. Na hi tassa tādisī ubhayatā atthi. Yaṃ pana keci vadanti ''puthujjanasantānavutti sekkhasantānavuttī''ti, taṃ idha anupayogi sekkhasantānavuttino eva cettha adhippetattā.

Tehīti saṃyojanehi. ‘‘Orambhāgiyāni uddhambhāgiyānī’’ti visesaṃ anāmasitvā ‘‘saṃyojanānī’’ti sādhāraṇato paduddhāro idāni vuccamānacatukkānucchavikatāvasena, kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathañcipi avinipāteyyatāmutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā imesaṃ sattānaṃ abbhantaraṭṭhena **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṃyojano vutto, yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṃyojano, tasmā anto asamucchinnabandhanatāya, bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddhā bahisayitā nāma.** Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana thūlatāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha **‘‘tesañhi kāmabhave bandhana’’**nti. Iminā nayena sesadvayepi attho veditabbo. Asamucchinnesu ca orambhāgiyasaṃyojaniyesu laddhappaccayesu uddhambhāgiyasaṃyojanāni agaṇanūpagāni hontīti. Ariyānaṃyeva vasenettha catukkassa uddhaṭattā labbhamānāpi puthujjanā na uddhaṭā.

Sikkhākoṭṭhāsoti sikkhitabbabhāgo. Pajjati sikkhā etenāti **sikkhāpadaṃ,** sikkhāya adhigamupāyoti. **Āgatāyeva,** tasmā tattha āgatanayeneva veditabbāti adhippāyo.

Abhabbaṭṭhānādipañcakavaṇṇanā

316. **Desanāsīsamevā**ti desanāpadeso eva, tasmā **sotāpannādayopi abhabbā.** Yadi evaṃ kasmā tathā desanāti āha **‘‘puthujjanakhīṇāsavāna’’**ntiādi.

Ñātibyasane yesaṃ ñātīnaṃ vināso, tesaṃ hitasukhaṃ viddhaṃseti, tasmā **byasatīti byasanaṃ.** Bhogabyasanepi eseva nayo. Rogabyasanādīsu pana ‘‘yassa rogo’’tiādinā yojetabbaṃ. **Neva akusalāni** asaṃkiliṭṭhasabhāvattā. **Na tilakkhaṇāhatāni** abhāvadhammattā. Itaraṃ pana vuttavipariyāyato **akusalaṃ, tilakkhaṇāhatañca.**

Guṇehi samiddhabhāvā **sampadā.**

Vatthusandassanāti yasmiṃ vatthusmiṃ tassa āpatti, tassa sarūpato dassanā. **Āpattisandassanā**ti yaṃ āpattiṃ so āpanno, tassā dassanā. **Saṃvāsapaṭikkhepo**ti uposathapavāraṇādisaṃvāsassa paṭikkhipanaṃ akaraṇaṃ. **Sāmīcipaṭikkhepo** abhivādanādisāmīcikiriyāya akaraṇaṃ. **Codayamānenā**ti codentena. **Cuditakassa kālo**ti cuditakassa puggalassa codetabbakālo. **Puggala**nti codetabbaṃ puggalaṃ. **Upaparikkhitvā**ti ‘‘ayaṃ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhatī’’ti vīmaṃsitvā. **Ayasaṃ āropeti** ‘‘ime maṃ abhūtena abbhācikkhantā anayabyasanaṃ āpādentī’’ti bhikkhūnaṃ ayasaṃ uppādeti.

Padhāniyaṅgapañcakavaṇṇanā

317. Padahatīti **padahano;** bhāvanaṃ anuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo.** Padhānaṃ assa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā **‘‘padhāniyo’’**ti vuttaṃ. ‘‘Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā’’ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhuti āgatā saddhā āgamanasaddhā eva, ukkaṭṭhaniddesena pana **‘‘sabbaññubodhisattāna’’**nti vuttaṃ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttāpi **adhigamanasaddhā nāma,** yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenā**ti paṭipakkhena anabhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappana**nti okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanaṃ. **Pasāduppatti** pasādanīye vatthusmiṃ pasīdanameva. **Suppaṭividdha**nti suṭṭhu paṭividdhaṃ, yathā tena paṭivedhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahosi, tathā paṭividdhaṃ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhī, tassa dhammasudhammatāya, saṅghasuppaṭipannatāya ca saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā ‘‘yo, bhikkhave, buddhe pasanno, dhamme so pasanno, saṅghe so pasanno’’tiādi. **Padhānavīriyaṃ ijjhati** ‘‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī’’ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho ‘‘appa-saddassa…pe… kho panā’’tiādīsu viyāti āha **‘‘arogo’’**ti. **Samavepākiniyā**ti yathābhuttaṃ āhāraṃ samākāreneva paccanasīlāya. Daḷhaṃ katvā paccantī hi gahaṇī ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā paccantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha **''nātisītāya nāccuṇhāyā''**ti. Gahaṇītejassa mandatikkhatāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahagatāti āha **''atisītagahaṇiko''**tiādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha **''yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā''**ti. **Udayatthagāminiyā**ti saṅkhārānaṃ udayaṃ, vayañca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha **''udayañcā''**tiādi. **Parisuddhāyā**ti nirupakkilesāya. **Nibbijjhituṃ samatthāyā**ti tadaṅgavasena avasesaṃ pajahituṃ samatthāya. **Tassa tassa dukkhassa khayagāminiyā**ti yaṃ dukkhaṃ imasmiṃ ñāṇe anadhigate pavattārahaṃ, adhigate na pavattati, taṃ sandhāya vadati. Tathā hesa yogāvacaro ''cūḷasotāpanno''ti vuccati.

Suddhāvāsādipañcakavaṇṇanā

318. **''Suddhā āvasiṃsū''**tiādinā addhattayepi tesaṃ suddhāvāsapariyāyo abyabhicārīti dasseti. **Kilesamalarahitā**ti nāmakāyaparisuddhiṃ vadanto eva rūpakāyaparisuddhimpi atthato dasseti. Tenāha **''anāgāmikhīṇāsavā''**ti.

Āyuno majjhanti avihādīsu yattha yattha uppanno, tattha tattha āyuno majjhaṃ **anatikkamitvā. Antarā vā**ti tassa antarāva orameva. **Majjhaṃ upahaccā**ti āyuno majjhaṃ aticca. Tenāha **''atikkamitvā''**ti. **Appayogenā**ti anussahanena. **Akilamanto**ti akilanto. **Sukhenā**ti akicchena. Uddhaṃ vāhibhāvena uddhaṃ assa taṇhāsotaṃ, vaṭṭasotañcāti **uddhaṃsoto;** uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhaṃ assa maggasotanti **uddhaṃsoto. Akaniṭṭhaṃ gacchatī**ti **akaniṭṭhagāmī. Sodhetvā**ti tattha tattha uppajjanto te te devaloke sodhento viya hotīti vuttaṃ **''cattāro devaloke sodhetvā''**ti. Tattha tattha vā uppajjitvā puna anuppajjanārahabhāveneva tatopi gacchanto devūpapattibhavasaññite attano khandhaloke bhavarāgamalaṃ visodhetvā vikkhambhetvā. Ayañhi avihesu kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatthāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatthāpi cattārikappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati, tatthāpi aṭṭhakappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati.

Cetokhilapañcakavaṇṇanā

319. **Cetokhilā** nāma atthato vicikicchā kodho ca, te pana yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha **''cittassa thaddhabhāvo''**ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthurūpakāyasirī gahitāva nāma hoti, evaṃ sabbaññutāya sabbā dhammakāyasirī'' gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkhaṃ dassento **''sarīre kaṅkhamāno''**tiādimāha. Ātapati kileseti **ātappaṃ**, sammāvāyāmoti āha **''ātappāyāti vīriyakaraṇatthāyā''**ti. **Punappunaṃ yogāyā**ti bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. **Satatakiriyāyā**ti bhāvanāya nirantarappayogāya. ''Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno''ti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā pavattatīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussavākāraparivitakkaladdhe parikappitarūpe kaṅkhā pavattatīti dassento āha **''vipassanā…pe… vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī''**ti. **Sikkhā**ti cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. ''Kāmañcettha visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṃvāsanimittaghaṭṭanāhetu abhiṇhuppattikatāya ca 'sabrahmacārīsū'ti kopassa visayo visesetvā vutto, tato aññatthāpi pana kopo 'na cetokhilo'ti na sakkā viññātu''nti keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavaseneva gahetabbaṃ.

Cetasovinibandhādipañcakavaṇṇanā

320. Pavattituṃ appadānavasena kusalacittaṃ vinibandhantīti **cetasovinibandhā.** Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhigāhaṃ gaṇhantī viya hontīti āha **''cittaṃ bandhitvā''**tiādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāme viya kilesakāmepi assādeti abhinandatīti vuttaṃ **''vatthukāmepi kilesakāmepī''**ti. **Attano kāye**ti attano karajakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpe**ti paresaṃ kāye, anindriyabaddharūpe ca.

Udaraṃ avadihati upacinoti paripūretīti **udarāvadehakaṃ. Seyyasukha**nti seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṃ. **Saṃparivattaka**nti saṃparivattetvā. **Paṇidhāyā**ti taṇhāvasena paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva cetovinibandho vuttoti veditabbo.

Lokiyāneva kathitāni rūpindriyānaṃyeva kathitattā. **Paṭhamadutiyacatutthāni lokiyāni** parittabhūmakattā. **Tatiyapañcamāni** kāmarūpaggabhūmikattā, kāmarūpārūpaggabhūmikattā ca. **Lokiyalokuttarāni** kathitānīti ānetvā yojanā. ‘‘Samathavipassanāmaggaphalavasenā’’ti vattabbaṃ. **‘‘Samathavipassanāmaggavasenā’’**ti vuttaṃ.

Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā

321. Nissarantīti **nissaraṇīyā**ti vattabbe rassaṃ katvā niddeso. Kattari hesa anīya-saddo yathā ‘‘niyyānikā’’ti. Tenāha **‘‘nissaṭā’’**ti. Kuto pana nissaṭāti? Yathāsakaṃ paṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena **dhātuyo**ti āha **‘‘attasuññasabhāvā’’**ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuvisesā. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro nāma natthīti āha **‘‘vīmaṃsanattha’’**nti. ‘‘Nekkhammanissitaṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjatī’’ti vīmaṃsantassāti attho. **Pakkhandanaṃ** nāma anuppaveso, so pana tattha natthīti āha **‘‘na pavisatī’’**ti. **Pasādaṃ** nāma abhirucisantiṭṭhānaṃ, vimuccanaṃ adhimuccananti taṃ sabbaṃ pakkhipanto vadati **‘‘pasādaṃ nāpajjatī’’**tiādi. Evaṃbhūtaṃ panassa cittaṃ tattha kathaṃ tiṭṭhatīti āha **‘‘yathā panā’’**tiādi. **Ta**nti paṭhamajjhānaṃ. **Assā**ti bhikkhuno. **Cittaṃ pakkhandatī**ti parikammacittena saddhiṃ jhānacittaṃ ekaṭṭhavasena ekajjhaṃ gahetvā vadati. **Gocare gatattā**ti attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattā**ti ṭhitibhāgiyattā, visesabhāgiyattā vā. **Suṭṭhu vimutta**nti vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa kāyassa ca hananato **vighāto,** dukkhaṃ. Paridahanato **pariḷāho,** kāmadaratho. **Na vedayati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇaṃ.** Ke nissaranti? Kāmā. Evañca katvā **kāmāna**nti kattari sāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato ‘‘nissaṭā’’ti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato ‘‘nissaṭa’’nti vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ **‘‘kāmehi nissaṭattā’’**ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇaṃ vatvā idāni samucchedavasena accantatova nissaraṇaṃ dassetuṃ **‘‘yo panā’’**tiādi vuttaṃ.

Sesapadesūti sesakoṭṭhāsesu. Ayaṃ pana visesoti visesaṃ vadantena ‘‘taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā’’tiādiko avisesoti vatvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ **‘‘accantanissaraṇe cettha arahattaphalaṃ yojetabba’’**nti vuttaṃ.

Yasmā arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte ṭhitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṭaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ rūpābhimukhaṃ cittaṃ pesentassa idamakkhātanti samathayānikānaṃ vasena heṭṭhā cattāro vārā kathitā, idaṃ pana sukkhavipassakassa vasenāti āha **‘‘suddhasaṅkhāre’’**tiādi. **Puna sakkāyo natthīti uppanna**nti idāni me sakkāyappabandho natthīti vīmaṃsantassa uppannaṃ.

Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā

322. Vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānī**ti āha **‘‘vimuccanakāraṇānī’’**ti. **Pāḷiatthaṃ jānantassā**ti ‘‘idha sīlaṃ āgataṃ, idha samādhi, idha paññā’’tiādinā taṃ taṃ pāḷiatthaṃ yāthāvato jānantassa. **Pāḷiṃ jānantassā**ti tadatthajotanaṃ pāḷiṃ yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapītī**ti sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Kathaṃ jāyati? Yathādesitadhammaṃ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavacīmanosamācāraṃ pariggaṇhantassa somanassappattassa pamodalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapītī**ti purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathapassambhanasamatthāya passaddhiyā paccayo bhavituṃ samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā **‘‘nāmakāyo paṭipassambhati’’** icceva vuttaṃ. **Sukhaṃ paṭilabhatī**ti vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavituṃ samatthaṃ cetasikaṃ nirāmisaṃ sukhaṃ paṭilabhati vindati. ‘‘Samādhiyatī’’ti ettha na yo koci samādhi adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento **‘‘arahatta phalasamādhinā samādhiyatī’’**ti āha. **‘‘Ayañhī’’**tiādi tassā desanāya tādisassa puggalassa yathāvuttasamādhipaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanaṃ. Tassa vimuttāyatanabhāvo. **Osakkitu**nti nayituṃ. **Samādhiyeva samādhinimitta**nti kammaṭṭhānapāḷiāruḷho samādhiyeva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittaṃ. Tenāha **‘‘ācariyasantike’’**tiādi.

Vimutti vuccati arahattaṃ sabbaso kilesehi paṭippassaddhivimuttīti katvā. **Paripācentī**ti sādhenti nipphādenti. **Aniccānupassanāñāṇe** nissayapaccayabhūte **uppannasaññā,** tena ñāṇena sahagatāti attho. Sesesupi eseva nayo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. ṭī. 1.37, 306) vuttanayena veditabbaṃ.

Pañcakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavaṇṇanā

323. Attānaṃ adhi **ajjhattā, adhi**-saddo samāsavisaye adhikāratthaṃ, pavattiatthañca gahetvā pavattatīti attānaṃ adhikicca uddissa pavattā **ajjhattā;** ajjhattesu bhavāni **ajjhattikānī**ti niyakajjhattesupi abbhantarāni cakkhādīni vuccanti, tāni pana yena ajjhattabhāvena ‘‘ajjhattikānī’’ti vuccanti, tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento **‘‘ajjhattikānī’’**ti āha. Saddatthato pana ajjhattajjhattāniyeva **ajjhattajjhattikāni** yathā ‘‘venayiko’’ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8) daṭṭhabbaṃ. **Tato ajjhattato**ti tato ajjhattajjhattato, yāni ajjhattikāni vuttāni. Ajjhattikānañhi paṭiyogīni bāhirāni ajjhattadhammānaṃ viya bahiddhādhammā. ‘‘Ajjhattikānī’’ti hi saparasantānikāni cakkhādīni vuccanti, tathā rūpādīni ‘‘bāhirānī’’ti. Ajjhattāni pana sasantānikā eva cakkhurūpādayo, tato aññeva bahiddhāti. ‘‘Viññāṇasamūhā’’ti ettha yadipi tesaṃ viññāṇānaṃ samodhānaṃ natthi bhinnakālikattā, cittena pana ekajjhaṃ abhisaṃyūhanavasena samūhatā vuttā yathā ‘‘vedanākkhandho’’ti. **Cakkhupasādanissita**nti cakkhupasādaṃ nissāya paccayaṃ labhitvā uppannaṃ kusalākusalavipākaviññāṇaṃ cakkhuviññāṇatāsāmaññena ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. **Cakkhusannissito samphasso,** na cakkhudvāriko. **Ime dasa samphasse**ti ime pasādavatthuke dasa vipākasamphasse **ṭhapetvā. Eteneva nayenā**ti etena phasse vutteneva nayena. Taṇhāchakke taṇhaṃ ārabbha pavattāpi taṇhā **dhammataṇhā**ti veditabbā.

Appaṭissayoti appaṭissavo, va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutte gāravavasena paṭissavanaṃ **paṭissavo,** paṭissavabhūtaṃ, taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāravaṃ, natthi etasmiṃ paṭissavoti **appaṭissavo,** gāravarahito. Tenāha **‘‘anīcavuttī’’**ti. Yathā cetiyaṃ uddissa kataṃ satthu katasadisaṃ, evaṃ cetiyassa purato kataṃ satthu purato katasadisaṃ evāti āha **‘‘parinibbute panā’’**tiādi. **Sakkaccaṃ na gacchatī**ti ādaraṃ gāravaṃ uppādetvā na upasaṅkamati. Yathā sikkhāya ekadese kopite, agārave ca kate sabbā sikkhā kuppati, sabbattha ca agāravaṃ kataṃ nāma hoti samudāyato saṃvarasamādānaṃ avayavato bhedoti. Evaṃ **ekabhikkhusmiṃpi…pe… agāravo katova hoti.** Anādariyamattenapi sikkhāya aparipūriyevāti āha **‘‘apūrayamānova sikkhāya agāravo nāmā’’**ti. **Appamādalakkhaṇaṃ** sammāpaṭipatti. **Duvidha**nti dhammāmisavasena duvidhaṃ.

Somanassūpavicārāti somanassasahagatā vicārā adhippetā, upasaddo ca nipātamattanti āha **‘‘somanassasampayuttā vicārā’’**ti. Tathā hissa abhidhamme (dha. sa. 8) ‘‘cāro vicāro…pe… upavicāro’’ti niddeso pavatto. **Somanassakāraṇabhūta**nti sabhāvato, saṅkappatopi somanassassa uppattiyā paccayabhūtaṃ. Kāmaṃ parittabhūmakā vitakkavicārā aññamaññamaviyogino, kiriyābhedato pana paṭhamābhinipātatāya vitakkassa byāpāro sātisayo. Tato paraṃ vicārassāti taṃ sandhāya ‘‘vitakketvā’’ti pubbakālakiriyāvasena vatvā **‘‘vicārena paricchindatī’’**ti vuttaṃ. Laddhapubbāsevanassa vicārassa byāpāro paññā viya hoti. Tathā hi ‘‘vicāro vicikicchāya paṭipakkho’’ti peṭake vuttaṃ. **‘‘Diṭṭhisāmaññagato’’**ti ettha yāya diṭṭhiyā puggalo diṭṭhisāmaññaṃ gato vutto, sā paṭhamamaggasammādiṭṭhi kosambakasutte adhippetoti āha **‘‘kosambakasutte paṭhamamaggo**

kathito’’ti. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. Catūsupi maggesu sammādiṭṭhi diṭṭhiggahaṇena gahitāti āha ‘‘**cattāropi maggā kathitā**’’ti.

Vivādamūlachakkavaṇṇanā

325. **Kodhano**ti kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya vigatakodhano nāma na hoti, tasmā ‘‘**kodhena samannāgato**’’ti āha. Upanāho etassa atthi, upanayhanasīloti vā **upanāhī. Vivādo** nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamaṃ dvinnaṃ vasena uppajjatīti vuttaṃ ‘‘**dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo**’’ti. So pana yathā bahūnaṃ anatthāvaho hoti, taṃ nidassanamukhena dassento ‘‘**katha**’’ntiādimāha. **Abbhantaraparisāyā**ti parisabbhantare.

Paraguṇamakkhanāya pavattopi attano kārakaṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti **makkho,** so etassa atthīti **makkhī.** Palāsatīti palāso, parassa guṇe ḍaṃsitvā viya apanetīti attho, so etassa atthīti **palāsī.** Palāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati. Tenāha ‘‘**yugaggāhalakkhaṇena palāsena samannāgato**’’ti. ‘‘**Issukī**’’tiādīnaṃ padānamattho heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyova. Kammapathappattāya micchādiṭṭhiyā vasenettha micchādiṭṭhi veditabbāti āha ‘‘**natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī**’’ti.

Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā

326. **Hāpetvā**ti kusalacittaṃ parihāpetvā pavattitumeva appadānavasena. **Abhūtaṃ byākaraṇaṃ byākaroti** ‘‘mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā’’tiādinā (a. ni. 6.13) attani avijjamānaṃ guṇabyāhāraṃ byāharati. Cetovimutti-saddaṃ apekkhitvā ‘‘**nissaṭā**’’ti vuttaṃ. **Puna byāpādo natthī**ti idāni mama byāpādo nāma natthi sabbaso natthīti ñatvā.

‘‘Animittā’’ti vatvā yesaṃ nimittānaṃ abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, taṃ dassetuṃ ‘‘**sā hī**’’tiādi vuttaṃ. Tattha rāgassa nimittaṃ, rāgo eva vā nimittanti **rāganimittaṃ. Ādi**-saddena dosanimittādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpavedanādisaṅkhāranimittaṃ **rūpanimittādi.** Tesaññeva niccādivasena upaṭṭhānaṃ **niccanimittādi.** Tayidaṃ nimittaṃ yasmā sabbena sabbaṃ arahattaphale natthi, tasmā vuttaṃ ‘‘**sā hi…pe… animittāti vuttā**’’ti. **Nimittaṃ anusaratī**ti taṃ nimittaṃ anugacchati ārabbha pavattati.

Asmimānoti ‘‘asmī’’ti pavatto attavisayo māno. **Ayaṃ nāma ahaṃ asmī**ti rūpalakkhaṇo, vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayaṃ nāma attā ahaṃ asmi. ‘‘Asmī’’ti māno samugghāṭīyati etenāti **asmimānasamugghāto,** arahattamaggo. **Puna asmimāno natthī**ti tassa anuppattidhammatāpādanaṃ kittento samugghātattameva vibhāveti.

Anuttariyādichakkavaṇṇanā

327. Natthi etesaṃ uttarāni visiṭṭhānīti **anuttarāni,** anuttarāni eva **anuttariyāni** yathā anantameva ānantariyanti āha ‘‘**anuttariyānīti anuttarānī**’’ti. **Dassanānuttariyaṃ nāma** anuttaraphalavisesāvahattā. Esa nayo sesesupi. **Sattavidhaariyadhanalābho**ti sattavidhasaddhādilokuttaradhanalābho. **Sikkhattayapūraṇa**nti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇaṃ. Tattha paripūraṇaṃ nippariyāyato asekkhānaṃ vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekkhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā pana paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiyalokuttarāni kathitāni.

Anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānānīti **anussatiṭṭhānāni. Evaṃ anussarato**ti yathā buddhānussati visesādhigamassa ṭhānaṃ hoti, evaṃ ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā (dī. ni. 1.157, 255) buddhaguṇe anussarantassa. **Upacārakammaṭṭhāna**nti paccakkhato upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānaṃ, paramparāya pana yāva arahattā lokiyalokuttaravisesāvahaṃ.

Satatavihārachakkavaṇṇanā

328. **Niccavihārā**ti sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi samāpattivelaṃ, bhavaṅgavelañca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālaṃ viharanti. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakathā hesā yathā ''dhanunā vijjhatī''ti. Tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbanti āha **''cakkhuviññāṇena disvā''**ti. **Iṭṭhe arajjanto**ti iṭṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādento maggena samucchinnattā. **Neva sumano hoti** gehasitapemavasenapi. **Na dummano** pasādaññathattavasenapi. **Asamapekkhane**ti iṭṭhepi aniṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe na samaṃ na sammā ayoniso gahaṇe. Yo akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ **anuppādento** maggeneva tassa samugghāṭitattā. Ñāṇupekkhāvaseneva **upekkhako viharati majjhatto.** Ayañcassa paṭipattivepullappattiyā, paññāvepullappattiyā vāti āha **''satiyā''**tiādi. **Chaḷaṅgupekkhā**ti chasu dvāresu pavattā satisampajaññassa vasena chāvayavā upekkhā. **Ñāṇasampayuttacittāni labbhanti** tehi vinā sampajānatāya asambhavato. **Mahācittānī**ti aṭṭhapi mahākiriyacittāni **labbhanti. Satatavihārā**ti ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato. **Dasa cittānī**ti aṭṭha mahākiriyacittāni hasituppādavoṭṭhabbanacittehi saddhiṃ dasa cittāni **labbhanti.** Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādhāraṇāti.''Upekkhako viharatī''ti vacanato chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ ''somanassaṃ kathaṃ labbhatī''ti codetvā **''āsevanato labbhatī''**ti sayameva pariharatīti. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatte viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasenapi arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tenāha ''āsevanato labbhatī''ti.

Abhijātichakkavaṇṇanā

329. ''Abhijātiyo''ti ettha **abhi-**saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha **''jātiyo''**ti. **Abhijāyatī**ti etthāpi eseva nayo. **Jāyatī**ti ca antogadhahetuatthapadaṃ, uppādetīti attho. Jātiyā, taṃnibbattakakammānañca kaṇhasukkapariyāyatāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Paṭippassambhanavasena kilesānaṃ nibbāpanato **nibbānaṃ sace kaṇhaṃ bhaveyya** yathā taṃ dasavidhaṃ dussīlyakammaṃ. **Sace sukkaṃ** bhaveyya yathā taṃ dānasīlādikusalakammaṃ. **Dvinnampi** kaṇhasukkavipākānaṃ. **Arahattaṃ adhippetaṃ** ''abhijāyatī''ti vacanato. Taṃ kilesanibbānante jātattā **nibbānaṃ** yathā rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti.

Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā

Nibbedho vuccati nibbānaṃ maggañāṇena nibbijjhitabbaṭṭhena, paṭivijjhitabbaṭṭhenāti attho. **Nirodhānupassanāñāṇe**ti nirodhānupassanāñāṇe nissayapaccayabhūte uppannā **saññā,** tena sahagatāti attho.

Chakkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavaṇṇanā

330. **Sampattipaṭilābhaṭṭhenā**ti sīlasampattiādīnaṃ sammāsambodhipariyosānānaṃ sampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena, sampattīnaṃ vā paṭilābho **sampattipaṭilābho,** tassa kāraṇaṃ sampattipaṭilābhaṭṭho, tena **sampattipaṭilābhaṭṭhena.** Tenevāha ''sampattīnaṃ paṭilābhakāraṇato''ti. **Saddhāva** ubhayahitatthikehi dhanāyitabbaṭṭhena dhanaṃ **saddhādhanaṃ. Etthā**ti etesu dhanesu. **Sabbaseṭṭhaṃ** sabbesaṃ paṭilābhakāraṇabhāvato, tesañca saṃkilesavisodhanena mahājutikamahāvipphārabhāvāpādanato. Tenāha **‘‘paññāya hī’’**tiādi. Tattha **paññāya ṭhatvā**ti kammassakatāpaññāya patiṭṭhāya **sucaritādīni pūretvā saggūpagā honti.** Tattha ceva pāramitā paññāya ca ṭhatvā **sāvakapāramiñāṇādīni paṭivijjhanti.**

Samādhiṃ parikkharonti abhisaṅkharontīti **samādhiparikkhārā,** samādhissa sambhārabhūtā sammādiṭṭhiādayo. Idha pana sahakārīkāraṇabhūtā adhippetāti āha **‘‘samādhiparivārā’’**ti.

Asataṃ asādhūnaṃ **dhammā** tesaṃ asādhubhāvasādhanato. **Asantā**ti asundarā gārayhā. Tenāha **‘‘lāmakā’’**ti. ‘‘Vipassakasseva kathitā’’ti vatvā tassa vipassanānibbattiṃ dassetuṃ **‘‘tesupī’’**tiādi vuttaṃ. Catunnampi hi saccānaṃ visesena dassanato maggapaññā sātisayaṃ ‘‘vipassanā’’ti vattabbā, taṃsamaṅgī ca ariyo vipassanakoti.

Sappurisānaṃ dhammāti sappurisānaṃyeva dhammā, na asappurisānaṃ. Dhammānudhammapaṭipattiyā eva hi dhammaññuādibhāvo, na pāḷidhammapaṭhanādimattena. **Bhāsitassā**ti suttageyyādibhāsitassa ceva tadaññassa ca attatthaparatthabodhakassa padassa. Atthakusalatāvasena **atthaṃ jānātīti atthaññū. Attānaṃ jānātī**ti yāthāvato attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānāti. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāhi eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti **‘‘paṭiggahaṇaparibhogesu’’** icceva vuttaṃ. Evañhi tā anavajjā hontīti. **Yogassa adhigamāyā**ti bhāvanāya anuyuñjanassa. **Atisambādha**nti atikhuddakaṃ atikkhapaññassa tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā. **Aṭṭhavidhaṃ parisa**nti khattiyaparisādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisaṃ. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ khattiyaparisādikaṃ manussaparisaṃyeva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare. ‘‘Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā sevitabbo, vipariyāyato tadañño asevitabbo’’ti evaṃ **sevitabbāsevitabbaṃ puggalaṃ jānātīti puggalaññū.** Evaṃ tesaṃ puggalānampi bodhanaṃ ukkaṭṭhaṃ, nihīnaṃ vā **jānāti** nāma.

331. **‘‘Niddasavatthūnī’’**ti. ‘‘Ādi-saddalopenāyaṃ niddeso’’ti āha **‘‘niddasādivatthūnī’’**ti. Natthi dāni imassa dasāti niddaso. **Pañho**ti ñātuṃ icchito attho. **Puna dasavasso na hotī**ti tesaṃ matimattanti dassetuṃ **‘‘so kirā’’**ti kirasaddaggahaṇaṃ. ‘‘Niddaso’’ti cetaṃ desanāmattaṃ, tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetuṃ **‘‘na kevalañcā’’**tiādi vuttaṃ. **Gāme vicaranto**ti gāme piṇḍāya vicaranto.

Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā. Sāsanepi sekkhassāpi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ, yena ca kāraṇena, taṃ dassetuṃ **‘‘khīṇāsavasseta’’**ntiādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni, yāni pāḷiyaṃ āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ **sikkhāsamādānaṃ,** taṃ panassā pāripūriyā veditabbanti āha **‘‘sikkhattayapūraṇe’’**ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ **sikkhāsamādānaṃ,** tañca atthato pūraṇe paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. **Bahalacchando**ti daḷhacchando. **Āyati**nti anantarānāgatadivasādikālo adhippeto, na anāgatabhavoti āha **‘‘anāgate punadivasādīsupī’’**ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha niviṭṭhaatthitā **avigatapematā,** tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ **dhammanisāmanā**ti āha **‘‘vipassanāyetaṃ adhivacana’’**nti. **Taṇhāvinayane**ti virāgānupassanādivipassanāñāṇānubhāvasiddhe taṇhāvikkhambhane. **Ekībhāve**ti gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekabhāve. **Vīriyārambhe**ti sammappadhānavīriyassa paggaṇhane, taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanaṃ hotīti āha **‘‘kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe’’**ti. **Satiyañceva nepakkabhāve cā**ti satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajaññabaleneva vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhipaṭivedhe**ti sammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha **‘‘maggadassane’’**ti. Saccasampaṭivedhe hi ijjhamāne maggasammādiṭṭhi siddhā eva hoti.

Asubhānupassanāñāṇeti dasavidhassa, ekādasavidhassāpi vā asubhassa anupassanāvasena pavattañāṇe. Idañhi dukkhānupassanāya paricayañāṇaṃ. **Ādīnavānupassanāñāṇe**ti saṅkhārānaṃ aniccadukkhavipariṇāmatāsaṃsūcitassa ādīnavassa anupassanāvasena pavattañāṇe. **Appahīnaṭṭhenā**ti maggena asamucchinnabhāvena. **Anusentī**ti santāne anu anu sayanti. Kāraṇalābhe hi sati uppannārahā kilesā santāne anu anu sayitā viya honti, tasmā te tadavatthā ''anusayā''ti vuccanti. **Thāmagato**ti thāmappatto. **Thāmagamanañca** aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ abhidhamme ''thāmagatānusayaṃ pajahatī''ti. Kāmarāgo eva anusayo **kāmarāgānusayo.** Ye pana ''kāmarāgassa anusayo kāmarāgānusayo''ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Na hi kāmarāgavinimutto kāmarāgānusayo nāma koci atthi. Yadi ''tassa bīja''nti vadeyyuṃ, tampi tabbinimuttaṃ paramatthato na upalabbhatevāti. Eseva nayo sesesupi.

Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā

Adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni.** Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ adhikarīyantīti? Samanavasena, tasmā te tesaṃ samanavasena pavattantīti āha **''adhikaraṇāni samentī''**tiādi. **Uppannānaṃ uppannāna**nti uṭṭhitānaṃ uṭṭhitānaṃ. **Samathattha**nti samanatthaṃ.

''Aṭṭhārasahi vatthūhī''ti lakkhaṇavacanametaṃ yathā ''yadi me byādhī dāheyyuṃ dātabbamidamosadha''nti, tasmā tesu aññataraññatarena vivadantā ''aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantī''ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitaparisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ **yebhuyyasikā. Aya**nti ayaṃ yathāvuttā catubbidhā sammukhatā **sammukhāvinayo nāma.**

Saṅghasāmaggivasena sammukhībhāvo, na yathā tathā kārakapuggalānaṃ sammukhātā. **Bhūtatā**ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha **dhamma**-saddo ''dhammavādī''tiādīsu (dī. ni. 1.9, 194) viya. Vineti etenāti **vinayo,** tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamanāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā.** Tenāha **''yathā taṃ…pe… sammukhatā''**ti. **Yenā**ti yena puggalena. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā **atthapaccatthikā. Saṅghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. ''Na chandāgatiṃ gacchatī''tiādinā vuttaṃ **pañcaṅgasamannāgataṃ. Guḷhakā**dīsu alajjussannāya parisāya guḷhako salākaggāho kātabbo lajjussannāya vivaṭako, bālussannāya sakaṇṇajappako. Yassā kiriyāya dhammavādino bahutarā, sā **yebhuyyasikā**ti āha **''dhammavādīnaṃ yebhuyyatāyā''**tiādi.

''Catūhi samathehi sammatī''ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Tattha pana dvīhi dvīhi eva vūpasamanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ vinicchita**nti sace āpatti natthi, ubho khamāpetvā, atha atthi, āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ. Paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati.

Na samaṇasāruppaṃ **assāmaṇakaṃ,** samaṇehi akattabbaṃ, tasmiṃ. **Ajjhācāre** vītikkame sati.

Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya **pāpiyo,** puggalo, tassa kattabbakammaṃ **tassa pāpiyasikaṃ. Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi** paṭiññāya tathārūpāya, khantiyā vā vinā avūpasamanato.

Etthāti āpattidesanāya. Paṭiññāte āpannabhāvādike karaṇaṃ kiriyā ''āyatiṃ saṃvareyyāsī''ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ.**

Yathānurūpanti ‘‘dvīhi samathehi catūhi tīhi ekenā’’ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. **Etthā**ti imasmiṃ sutte, imasmiṃ vā samathavicāre. **Vinicchayanayo**ti vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha **‘‘vitthāro panā’’**tiādi. **Samantapāsādikāyaṃ** vinayaṭṭhakathāya (cūḷava. aṭṭha. 184-187) **vutto,** tasmā vuttanayeneva veditabboti adhippāyo.

Sattakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca dutiyabhāṇavāravaṇṇanā.

Aṭṭhakavaṇṇanā

333. **Ayāthāvā**ti na yāthāvā. Aniyyānikatāya **micchāsabhāvā.** Viparītavuttikatāya **yāthāvā.** Niyyānikatāya **sammāsabhāvā** aviparītavuttikā.

334. Kucchitaṃ sīdatīti **kusīto** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena puggalo ‘‘kusīto’’ti vuccati, so kusītabhāvo idha **kusīta**-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā ‘‘paṭassa sukka’’nti, tasmā kusītabhāvavatthūnīti attho. Tenāha **‘‘kosajjakāraṇānīti attho’’**ti. **Kammaṃ** nāma samaṇasāruppaṃ īdisanti āha **‘‘cīvaravicāraṇādī’’**ti. **Vīriya**nti padhānavīriyaṃ, taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe ‘‘kāyika’’ntipi vattabbataṃ labhatīti āha **‘‘duvidhampī’’**ti. **Pattiyā**ti pāpuṇanatthaṃ. **Osīdana**nti bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācitaṃ nicitaṃ viyāti **māsācitaṃ,** taṃ **maññe.** Yasmā māsā tintāvisesena garukā honti, tasmā **‘‘yathā tintamāso’’**tiādi vuttaṃ. **Vuṭṭhito hoti** gilānabhāvāti adhippāyo.

335. **Tesa**nti ārambhavatthūnaṃ. **Imināva nayenā**ti iminā kusītavatthūsu vutteneva nayena. ‘‘Duvidhampi vīriyaṃ ārabhatī’’tiādinā, **‘‘idaṃ paṭhama**nti idaṃ handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmīti evaṃ bhāvanāya abbhussahanaṃ paṭhamaṃ ārambhavatthū’’tiādinā ca **attho veditabbo.** Yathā tathā paṭhamaṃ pavattaṃ abbhussahanañhi upari vīriyārambhassa kāraṇaṃ hoti. Anurūpapaccavekkhaṇāsahitāni hi abbhussahanāni, tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūni veditabbāni.

336. **Āsajjā**ti yassa deti, tassa āmodanahetu tena samāgamanimittaṃ. Tenāha **‘‘ettha āsādanaṃ dānakāraṇaṃ nāmā’’**ti. **Bhayā**ti bhayahetu. Nanu bhayaṃ nāma laddhukāmatā rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaraṃ, taṃ kasmā idha gahitanti? Na idaṃ tādisaṃ corabhayādiṃ sandhāya vuttanti dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. **Adāsi me**ti yaṃ pubbe kataṃ upakāraṃ cintetvā dīyati, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Dassati me**ti paccupakārāsīsāya yaṃ dīyati, taṃ sandhāya vadati. **Sāhu dāna**nti ‘‘dānaṃ nāmetaṃ paṇḍitapaññatta’’nti sādhusamācāre ṭhatvā deti. **Alaṅkārattha**nti upasobhanatthaṃ. **Parivārattha**nti parikkhāratthaṃ. Dānañhi datvā taṃ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosaissāmaccherādayo vidūrī bhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena, paccanīkadhammavidūrībhāvakaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti ‘‘alaṅkāratthaṃ, parivāratthañca detī’’ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘dānañhi cittaṃ mudukaṃ karotī’’**tiādi. **Muducitto hoti** laddhā dāyake ‘‘iminā mayhaṃ saṅgaho kato’’ti, dātāpi laddhari. Tena vuttaṃ **‘‘ubhinnampi cittaṃ mudukaṃ karotī’’**ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti vase vattanti. **Adānaṃ dantadūsaka**nti adānaṃ pana pubbe dantānaṃ assavānampi vighātuppādanena cittaṃ dūseti. **Unnamanti** dāyakā, piyaṃvadā ca paresaṃ garucittīkāraṭṭhānatāya. **Namanti** paṭiggāhakā **dānena, piyavācāya** laddhasaṅgahā saṅgāhakānaṃ.

Cittālaṅkāradānameva uttamaṃ anupakkiliṭṭhatāya, suparisuddhatāya, guṇavisesapaccayatāya ca.

337. **Dānapaccayā**ti dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacitattāti attho. **Upapattiyo**ti manussesu, devesu ca nibbattiyo. **Ṭhapetī**ti ekavārameva anuppajjitvā yathā uparūpari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva casa **adhiṭṭhāna**nti āha **''tasseva vevacana''**nti. **Vaḍḍhetī**ti brūheti, na hāpeti. **Vimutta**nti adhimuttaṃ, ninnaṃ poṇaṃ pabbhāranti attho. **Vimutta**nti vā visiṭṭhaṃ. Nippariyāyato **uttari** nāma paṇītaṃ majjhepi hīnamajjhimavibhāgassa labbhanatoti vuttaṃ **''uttari abhāvitanti tato upari maggaphalatthāya abhāvita''**nti. **Saṃvattati** tathā paṇihitaṃ dānamayacittaṃ. Yaṃ pana pāḷiyaṃ ''tañca kho''tiādi vuttaṃ, taṃ tatrūpapattiyā vibandhakāradussīlyābhāvadassanaparaṃ daṭṭhabbaṃ, na dānamayassa puññassa kevalassa taṃsaṃvattanatādassanaparanti daṭṭhabbaṃ.

Samucchinnarāgassāti samucchinnakāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnabhavarāgassa. **Vītarāga**ggahaṇena cettha kāmesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha **''dānamattenevā''**tiādi. Yadi evaṃ dānaṃ tattha kiṃ atthiyanti āha **''dānaṃ panā''**tiādi. **Dānena muducitto**ti baddhāghāte verīpuggalepi attano dānasampaṭicchanena mudubhūtacitto.

Parisīdati parito ito cito ca samāgacchatīti **parisā,** samūho.

Lokassa dhammāti sattalokassa avassambhāvī dhammā. Tenāha **''etehi mutto nāma natthī''**tiādi. Yasmā te lokadhammā aparāparaṃ kadāci lokaṃ anupatanti, kadāci te loko, tasmā tañcettha atthaṃ dassento ''aṭṭhime''ti suttapadaṃ (a. ni. 8.6) āhari. Ghāsacchādanādīnaṃ laddhi **lābho,** tāni eva vā laddhabbato **lābho.** Tadabhāvo **alābho. Lābha**ggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, **alābha**ggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodhe sati virodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttaṃ **''lābhe āgate alābho āgato evā''**ti. Esa nayo yasādīsupi.

Aṭṭhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavaṇṇanā

340. Vasati tattha phalaṃ tannimittakatāya pavattatīti **vatthu,** kāraṇanti vuttovāyamattho. Tenāha **''āghātavatthūnīti āghātakāraṇānī''**ti. Kopo nāmāyaṃ yasmiṃ vatthusmiṃ uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttaṃ **''bandhatī''**ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjeyyeva, taṃ sandhāyāha **''āghātaṃ bandhatī''**ti. Taṃ panassa paccayavasena nibbattanaṃ uppādanamevāti vuttaṃ **''karoti uppādetī''**ti.

Taṃ kutettha labbhāti ettha **ta**nti kiriyāparāmasanaṃ, padajjhāhārena ca attho veditabboti dassento **''taṃ anatthacaraṇaṃ mā ahosī''**tiādimāha. **Kena kāraṇena laddhabbaṃ** niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā, te kassa ruciyā dukkhitā, sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṃ tasmiṃ mayhaṃ kujjhanamattaṃ evāti adhippāyo. **Atha vā taṃ kopakaraṇamettha puggale kuto labbhā** paramatthato kujjhitabbassa, kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetaṃ, yadidaṃ khandhapañcakaṃ. Yaṃ ''satto''ti vuccati, te saṅkhārā ittarakālā khaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. **Lābhā nāma ke siyuṃ** aññatra anuppattito.

341. Sattā āvasanti etesūti **sattāvāsā.** Nānattakāyā nānattasaññī ādibhedā sattanikāyā. Yasmā te te sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā ''rukkhe sākhā''ti, tasmā **''sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho''**ti vuttaṃ. **Suddhāvāsāpi sattāvāsova** ''na so, bhikkhave, sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī''ti vacanato. Yadi evaṃ kasmā idha na gahitāti tattha kāraṇamāha **''asabbakālikattā''**tiādi. Vehapphalo pana catutthaṃyeva sattāvāsaṃ bhajatīti daṭṭhabbaṃ.

342. **Opasamiko**ti vaṭṭadukkhassa upasamāvaho, taṃ pana vaṭṭadukkhaṃ kilesesu upasantesu upasamati, na aññathā, tasmā **''kilesūpasamakaro''**ti vuttaṃ. Takkaraṃ sambodhaṃ gametīti **sambodhagāmī.**

Yasmiṃ devanikāye dhammadesanā na viyujjati savanasseva abhāvato, so pāḷiyaṃ ''dīghāyuko devanikāyo''ti adhippetoti āha **''asaññabhavaṃ vā arūpabhavaṃ vā''**ti.

343. Anupubbato viharitabbāti **anupubbavihārā. Anupaṭipāṭiyā**ti anukkamena. **Samāpajjitabbavihārā**ti samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavihārā.

344. **Anupubbanirodhā**ti anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha **''anupaṭipāṭiyā nirodhā''**ti.

Navakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavaṇṇanā

345. Yehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati īsati abhibhavatīti **nātho**ti vuccati, te tassa nāthabhāvakarā dhammā **''nāthakaraṇā''**ti vuttāti āha **''sanāthā…pe… patiṭṭhākarā dhammā''**ti. Tattha **attano patiṭṭhākarā**ti yassa nāthabhāvakarā, tassa attano patiṭṭhāvidhāyino. Appatiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti patiṭṭhattho nāthattho.

Kalyāṇaguṇayogato **kalyāṇā**ti dassento **''sīlādiguṇasampannā''**ti āha. Mijjanalakkhaṇā mittā etassa atthīti **mitto,** so vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmattaṃ kalyāṇamittapadena vuttaṃ. Assa tena sabbakālaṃ avijahitavāsoti taṃ dassetuṃ ''kalyāṇasahāyo''ti vuttanti āha **''tevassā''**tiādi. **Tevassā**ti te eva kalyāṇamittā assa bhikkhuno. **Saha ayanato**ti saha vattanato. Asamodhāne **cittena,** samodhāne pana **cittena ceva kāyena ca sampavaṅko.**

Sukhaṃ vaco etasmiṃ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti **suvaco.** Tenāha **''sukhena vattabbo''**tiādi. **Khamo**ti khantā, tamevassa khamabhāvaṃ dassetuṃ **''gāḷhenā''**tiādi vuttaṃ. **Vāmato**ti micchā, ayoniso vā **gaṇhāti. Paṭippharatī**ti paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. **Padakkhiṇaṃ gaṇhātī**ti sammā yoniso vā gaṇhāti.

Uccāvacānīti vipulakhuddakāni. **Tatrupagamanīyā**ti tatra tatra mahante, khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kammassa nipphādanena samatthāyāti attho. **Tatrupāyāyā**ti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya.

Dhamme assa kāmoti dhammakāmoti byadhikaraṇānampi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttaṃ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato **kāmo,** dhammo; dhammo kāmo assāti **dhammakāmo. Dhammo**ti pariyattidhammo adhippetoti āha **''tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ piyāyatīti attho''**ti. Samudāharaṇaṃ kathanaṃ **samudāhāro,** piyo samudāhāro etassāti **piyasamudāhāro. Sayañcā**ti ettha **ca**-saddena ''sakkacca''nti padaṃ anukaḍḍhati, tena sayañca sakkaccaṃ desetukāmo hotīti yojanā. **Abhidhammo sattappakaraṇāni** adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammoti katvā. **Vinayo ubhatovibhaṅgā** vinayanato kāyavācānaṃ. **Abhivinayo khandhakaparivārā** visesato ābhisamācārikadhammakittanato. Ābhisamācārikadhammapāripūrivaseneva hi ādibrahmacariyakadhammapāripūrī. **Dhammo eva** piṭakadvayassāpi pariyattidhammabhāvato. **Maggaphalāni abhidhammo** nibbānadhammassa abhimukhoti katvā. **Kilesavūpasamakāraṇaṃ** pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepato vivaṭṭanissito samatho vipassanā ca. **Bahulapāmojjo**ti balavapāmojjo.

Kāraṇattheti nimittatthe. Kusaladhammanimittaṃ hissa vīriyārambho. Tenāha **''tesaṃ**

adhigamatthāyā’’ti. **Kusalesu dhammesū**ti vā nipphādetabbe bhummaṃ yathā ‘‘cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhāna’’nti.

346. **Sakalaṭṭhenā**ti nissesaṭṭhena, anavasesapharaṇavasena cettha sakalaṭṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. **Tadārammaṇānaṃ dhammāna**nti taṃ kasiṇaṃ ārabbha pavattanakadhammānaṃ. **Khettaṭṭhenā**ti uppattiṭṭhānaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti pavattiṭṭhānabhāvena. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānañca, evametaṃ jhānaṃ taṃsampayuttānaṃ dhammānanti, yogino vā sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvena. **‘‘Paricchinditvā’’** ti idaṃ **uddhaṃ adho**ti etthāpi yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena vā kāraṇenā**ti tena tena upariādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha **‘‘ālokamiva rūpadassanakāmo’’**ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti; evamayaṃ kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanattha**nti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavīādi. Na hi udake ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kasiṇasambhedo**ti āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṃ.** Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha **‘‘tañhī’’**tiādi. **Cetasā pharanto**ti bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ pharaṇaappamāṇavasena **‘‘viññāṇakasiṇa’’**nti vuttaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘viññāṇañca’’nti vuccati. **Kasiṇavasenā**ti yathāugghāṭitakasiṇavasena. **Kasiṇugghāṭimākāse uddhaṃadhotiriyatā veditabbā.** Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsabhāvanāvasena ākāso hotīti; evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ sakalameva pharitvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhaṃadhotiriyatā vuttāti āha ‘‘kasiṇugghāṭiṃ ākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃadhotiriyatā veditabbā’’ti.

Akusalakammapathadasakavaṇṇanā

347. **Pathabhūtattā**ti tesaṃ pavattanupāyattā maggabhūtattā. **Methunasamācāresū**ti sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hi kāmetabbato kāmā nāma. **Methunavatthūsū**ti methunassa vatthūsu tesu sattesu. **Micchācāro**ti gārayhācāro. **Gārayhatā** cassa ekantanihīnatāya evāti āha **‘‘ekantanindito lāmakācāro’’**ti. **Asaddhammādhippāyenā**ti asaddhammasevanādhippāyena.

Sagottehi rakkhitā **gottarakkhitā.** Sahadhammikehi rakkhitā **dhammarakkhitā.** Sassāmikā **sārakkhā.** Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā.** Bhariyābhāvatthaṃ dhanena kītā **dhanakkītā.** Chandena vasantī **chandavāsinī.** Bhogatthaṃ vasantī **bhogavāsinī.** Paṭatthaṃ vasantī **paṭavāsinī.** Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī.** Cumbaṭaṃ apanetvā gahitā **obhatacumbaṭā.** Karamarānītā **dhajāhaṭā.** Taṅkhaṇikā **muhuttikā.** Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnaṃ samānacchandatāya. ‘‘Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassā’’ti vadanti. Sevanacitte sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanapayogassa abhāvato. Tasmiṃ asati puretaraṃ sevanacittassa upaṭṭhāpanepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanapayogābhāveti. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena **‘‘cattāro sambhārā’’**ti vuttaṃ.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti **‘‘abhijjhāyatī’’**ti padassa

‘‘parabhaṇḍābhimukhī’’tiādinā attho vutto. Tattha **tanninnatāyā**ti tasmiṃ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāyāti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Abhi**pubbo vā **jhā**-saddo lubbhane niruḷho daṭṭhabbo. Upasaggavasena atthavisesavācino eva dhātusaddā. Adinnādānassa appasāvajjamahāsāvajjatā **brahmajālavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. cūḷasīlavaṇṇanā) vuttāti āha **‘‘adinnādānaṃ viya appasāvajjā, mahāsāvajjā cā’’**ti. Tasmā ‘‘yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaguṇatāya appasāvajjatā, mahāguṇatāya mahāsāvajjatā’’tiādinā appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. **Attano pariṇāmanaṃ** cittenevāti veditabbaṃ.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo naṃ uppādeti, tassa yaṃ pati cittaṃ uppādeti, tassa tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. Pharusavācāya appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavaṇṇanāyaṃ vibhāvitāti āha **‘‘pharusavācā viyā’’**tiādi. Tasmā ‘‘yaṃ pati cittaṃ byāpādeti, tassa appaguṇatāya appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjo’’tiādinā tadubhayavibhāgo veditabbo. **‘‘Aho vatā’’**ti iminā parassa accantāya vināsacintanaṃ dīpeti. Evañhi ssa dāruṇappavattiyā kammapathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yāthāvagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṃ passati. **‘‘Samphappalāpo viyā’’**ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjataṃ, mahantatāya mahāsāvajjataṃ dasseti. **Gahitākāraviparītatā**ti micchādiṭṭhiyā gahitākāraviparītabhāvo. **Vatthuno**ti tassa ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenā**ti gahitākāreneva viparītākāreneva. **Tassa** diṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upaṭṭhānaṃ,** ‘‘evametaṃ na ito aññathā’’ti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu ye koṭṭhāsā honti, tatoti attho.

Cetanādhammāti cetanāsabhāvā.

‘‘Paṭipāṭiyā sattā’’ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammapathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammapathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammapathappattattā (dha. sa. mūlaṭī. akusalakammapathakathāvaṇṇanā) kammapatharāsimhi avacanaṃ, kadāci pana kammapatho hoti, na sabbadāti kammapathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammapatho hoti, tadā kammapatharāsisaṅgaho na nivārito.

Etthāha – yadi cetanāya sabbadā kammapathabhāvābhāvato aniyato kammapathabhāvoti kammapatharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kammapathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammapathabhāvoti tesampi kammapatharāsimhi avacanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati kammapathatātaṃsabhāgatā hi tesaṃ tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyāti? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāvāti pākaṭo tassā kammapathabhāvoti na vuttaṃ siyā. Cetanāya hi ‘‘cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi (a. ni. 6.63; kathā. 539), tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma’’nti (kathā. 539) vacanato kammabhāvo pākaṭo; kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ, taduppajjanasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ ‘‘kammapatho’’ti vuccatīti pākaṭo tassā kammapathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitabhāvena [cetanājanitataṃbandhatibhāvena (dha. sa. anuṭī. akusalakammapathāvaṇṇanā)] sugatiduggatitaduppajjanasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammapathabhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kammapathabhāve na vuttā, atathājātiyattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvā**ti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

‘‘Adinnādānaṃ sattārammaṇa’’nti idaṃ ‘‘pañcasikkhāpadā parittārammaṇā evā’’ti imāya pañhapucchakapāḷiyā (vibha. 715) virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃveramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇa**nti vā sattasaṅkhātasaṅkhārārammaṇaṃ, tameva upādāya vuttanti na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** ‘‘yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇānī’ti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karontī’’ti. (Vibha. aṭṭha. 714) esa nayo ito paresupi. Visabhāgavatthuno ‘‘itthī puriso’’ti gahetabbato **‘‘sattārammaṇo’’ti eke.** ‘‘Eko diṭṭho, dve sutā’’tiādinā samphappalāpena **diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhā**ti ettha **tathā**-saddo ‘‘diṭṭhasutamutaviññātavasenā’’ tidampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇatameva dassanādivasena abhijjhāyanato. ‘‘Natthi sattā opapātikā’’ti (dī. ni. 1.171) pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayā evāti adhippāyenassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hotīti? Sādhāraṇato. ‘‘Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti (dī. ni. 1.171; ma. ni. 2.94) pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi ‘‘ghātethā’’ti vadanti, hāso pana nesaṃ attavūpasamādiaññavisayoti āha **‘‘sanniṭṭhāpaka…pe… hotī’’**ti. **Majjhattavedano na hoti,** sukhavedanova ettha sambhavatīti. Musāvādo lobhasamuṭṭhāno sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo tivedano.** Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vedanābhedo veditabbo.

Dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārakabhāvo. Nidānamūle pana gayhamāne ‘‘lobhamohavasenapī’’ti vattabbaṃ siyā. Āmisakiñjakkhahetupi pāṇaṃ hananti. Tenevāha – ‘‘lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā’’tiādi (a. ni. 3.34). Sesesupi eseva nayo.

Kusalakammapathadasakavaṇṇanā

Pāṇātipātā …pe… veditabbāni lokiyalokuttaramissakavasenettha kusalakammapathānaṃ desitattā. Verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati ‘‘mayi idha ṭhitāya kathaṃ āgacchasī’’ti tajjantī viya nīharatīti **veramaṇī,** viramati etāyāti vā ‘‘viramaṇī’’ti vattabbe niruttinayena **‘‘veramaṇī’’**ti vuttaṃ. Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati.** Asamādinnasīlassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati.** Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati.** Kāmañcettha pāḷiyaṃ viratiyeva āgatā, **sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703) pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto **‘‘cetanāpi vattanti viratiyopī’’**ti āha. **Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā**ti kammapathakoṭṭhāse ‘‘anabhijjhā’’ti vuttadhammo mūlato **alobho kusalamūlaṃ hotī**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇajīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti taṃ dassetuṃ **‘‘yathā panā’’**tiādi vuttaṃ. **Pajahantī**ti **veditabbā** pāṇātipātādīhi viramaṇavaseneva pavattanato. Atha tadārammaṇabhāve, na so tāni pajahati. Na hi tadeva ārabbha taṃ pajahituṃ sakkā tato avinissaṭabhāvato.

Anabhijjhā…pe… viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Ariyavāsadasakavaṇṇanā

348. Ariyānameva vāsāti **ariyavāsā** anariyānaṃ tādisānaṃ asambhavato. **Ariyā**ti cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā, te ca yasmā tehi sabbakālaṃ avirahitavāsā eva, tasmā vuttaṃ **‘‘ariyā eva vasiṃsu vasanti vasissantī’’**ti. Tattha **vasiṃsū**ti nissāya vasiṃsu. Pañcaṅgavippahīnattādayo hi ariyānaṃ apassayā. Tesu pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodanaesanāsamavayavissajjanāni ‘‘saṅkhāyekaṃ paṭisevati, adhivāseti, parivajjeti, vinodetī’’ti vuttesu apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare maggeneva samijjhanti.

Ñāṇādayoti ñāṇañceva taṃsampayuttadhammā ca. Tenāha **''ñāṇanti vutte''**tiādi. Tattha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Ārakkhakiccaṃ sādheti sativepullappattattā. **''Carato''**tiādinā niccasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ.

Pabbajjupagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā. **Bhovādino**ti jātimattabrāhmaṇe vadati. **Pāṭekkasaccānī**ti tehi tehi diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ gahitāni ''idameva sacca''nti (ma. ni. 2.187, 203, 427; 3.27; udā. 55; netti. 59) abhiniviṭṭhāni diṭṭhisaccādīni. Diṭṭhigatānipi hi ''idameva sacca''nti (ma. ni. 2.187, 202, 427; 3.27, 29; netti. 59) gahaṇaṃ upādāya ''saccānī''ti voharīyanti. Tenāha **''idamevā''**tiādi. **Nīhaṭānī**ti attano santānato nīharitāni apanītāni. **Gahitaggahaṇassā**ti ariyamaggādhigamato pubbe gahitassa diṭṭhigāhassa. **Vissaṭṭhabhāvavevacanānī**ti ariyamaggena sabbaso pariccāgabhāvassa adhivacanāni.

Natthi etāsaṃ vayo vekalyanti **avayā**ti āha **''anūnā''**ti, anavasesāti attho. **Esanā**ti heṭṭhā vuttakāmesanādayo.

Maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato.

Paccavekkhaṇāya phalaṃ kathitanti paccavekkhaṇamukhena ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ anuppādadhammataṃ pajānāti, tañca pajānanaṃ paccavekkhaṇañāṇanti.

Asekkhadhammadasakavaṇṇanā

Phalañca te sampayuttadhammā cāti **phalasampayuttadhammā,** ariyaphalasabhāvā sampayuttā dhammāti attho. **Phalasampayuttadhammā**ti phaladhammā ceva taṃsampayuttadhammā cāti evamettha attho veditabbo. **Dvīsupi ṭhānesu paññāva kathitā** sammā dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi,** sammā jānanaṭṭhena **sammāñāṇa**nti ca. Atthi hi dassanajānanānaṃ savisaye pavattiākāraviseso, svāyaṃ heṭṭhā dassito eva. **Phalasamāpattidhammā**ti phalasamāpattiyaṃ dhammā, phalasamāpattisahagatadhammāti attho. Ariyaphalasampayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttataṃ upādāya ''vimuttī''ti vattabbataṃ labhanti. Kenaci pana yathā asekkhā phalapaññā dassanakiccaṃ upādāya ''sammādiṭṭhī''ti vuttā, jānanakiccaṃ upādāya ''sammāñāṇa''ntipi vuttā eva; evaṃ ariyaphalasamādhi samādānaṭṭhaṃ upādāya ''sammāsamādhī''ti vutto, vimuccanaṭṭhaṃ upādāya ''sammāvimuttī'' tipi vutto. Evañca katvā ''anāsavaṃ cetovimutti''nti dutiyavimuttiggahaṇañca samatthitaṃ hotīti.

Dasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhasamodhānavaṇṇanā

Samodhānetabbāti samāharitabbā.

349. **Okappanā**ti balavasaddhā. Āyatiṃ bhikkhūnaṃ avivādahetubhūtaṃ tattha tattha bhagavatā desitānaṃ atthānaṃ saṅgāyanaṃ **saṅgīti,** tassa ca kāraṇaṃ ayaṃ suttadesanā tathā pavattattāti vuttaṃ **''saṅgītipariyāyanti sāmaggiyā kāraṇa''**nti. **Samanuñño satthā ahosi** ''paṭibhātu ta,ṃ sāriputta, bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathā''ti ussāhetvā ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suṇanto, sā panettha bhagavato samanuññatā ''sādhu, sādhū''ti anumodanena pākaṭā jātāti vuttaṃ **''anumodanena samanuñño ahosī''**ti. **Jinabhāsito nāma jāto,** na sāvakabhāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitapaṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na lañjitaṃ hoti, na tāva ''rājapaṇṇa''nti saṅkhyaṃ gacchati, lañjitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti. Evameva ''sādhu, sādhu sāriputtā''tiādi anumodanavacanasaṃsūcitāya samanuññāsaṅkhātāya jinavacanamuddāya lañjitattā ayaṃ suttanto jinabhāsito nāma jāto āhaccavacano. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Saṅgītisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

11. Dasuttarasuttavaṇṇanā

350. **Āvuso bhikkhaveti sāvakānaṃ ālapana**nti sāvakānaṃ āmantanavasena ālapanasamudācāro, na kevalaṃ ‘‘bhikkhave’’ti, so pana buddhānaṃ ālapanaṃ. Tenāha **‘‘buddhā hī’’**tiādi. Satthusamudācāravasena asamudācāro evettha satthu uccaṭṭhāne ṭhapanaṃ. Sampati āgatattā katthaci na nibaddho vāso etesanti **anibaddhavāsā,** antevāsikā. Kammaṭṭhānaṃ gahetvā sappāyasenāsanaṃ gavesantā yaṃ kiñci disaṃ gacchantīti **disāgamanīyā.** Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘buddhakāle’’**tiādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti ekādasavidhaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ. Tatthāpi puggalavemattataṃ ñatvā tadanurūpaṃ tadanurūpameva deti. Mohacaritassapi kāmaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ, kammaṭṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ sammohavigamāya paṭhamaṃ uddesaparipucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojetabboti vuttaṃ **‘‘mohacaritassa…pe… ācikkhatī’’**ti. Saddhācaritassa visesato purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsaṃ pana anuyuñjane ayaṃ pubbabhāgapaṭipattīti dassetuṃ **‘‘pasādanīyasuttante’’**tiādi vuttaṃ. **Ñāṇacaritassā**ti buddhicaritassa, tassa pana maraṇassati, upasamānussati, catudhātuvavatthānaṃ, āhārepaṭikūlasaññā visesato sappāyā, tesaṃ pana upakāradhammadassanatthaṃ **‘‘aniccatādi…pe… kathetī’’**ti vuttaṃ. **Tatthevā**ti satthu santike eva. **Temāsikaṃ paṭipada**nti tīhi māsehi sanniṭṭhāpetabbaṃ paṭipadaṃ.

Ime bhikkhūti imissā dhammadesanāya bhājanabhūtā bhikkhū. **‘‘Evaṃ āgantvā gacchante pana bhikkhū’’**ti idaṃ ‘‘buddhakāle’’tiādinā taduddesikavasena vuttabhikkhū sandhāya vuttaṃ, na ‘‘ime bhikkhū’’ti anantaraṃ vuttabhikkhū. Tenāha **‘‘pesetī’’**ti. **Apalokethā**ti āpucchatha. **‘‘Paṇḍitā’’**tiādi sevanabhajanesu kāraṇavacanaṃ. **‘‘Sotāpattiphale vinetī’’**tiādi yebhuyyavasena vuttaṃ. Āyasmā hi dhammasenāpati bhikkhū yebhuyyena sotāpattiphalaṃ pāpetvā vissajjeti ‘‘evamete niyatā sambodhiparāyaṇā’’ti. Āyasmā pana mahāmoggallāno ‘‘sabbāpi bhavūpapatti jigucchitabbāvā’’ti bhikkhū yebhuyyena uttamatthaṃyeva pāpeti.

Sāvakehi vinetuṃ sakkuṇeyyā sāvakaveneyyā nāma na sāvakeheva vinetabbāti dassento āha **‘‘sāvakaveneyyā nāmā’’**tiādi. **Dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā**ti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasadhā dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā **vibhattoti dasuttaro. Dasuttaro gatotipi dasuttaroti** ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasahi uttaro adhiko hutvā gato pavattotipi dasuttaro. **Ekekasmiṃ pabbe**ti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasasu pabbesu ekekasmiṃ pabbe. **Dasa dasa pañhā**ti ‘‘katamo dhammo bahukāro appamādo kusalesu dhammesū’’tiādinā dasa dasa pañhā. **Visesitā**ti vissajjitā. **Dasuttaraṃ pavakkhāmī**ti desiyamānaṃ desanaṃ nāmakittanamukhena paṭijānāti vaṇṇabhaṇanatthaṃ. **Pavakkhāmī**ti pakārehi vakkhāmi. Tathā hettha paññāsādhikānaṃ pañcannaṃ pañhasatānaṃ vasena desanā pavattā. **Dhamma**nti idha **dhamma**-saddo pariyattipariyāyo ‘‘idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇātī’’tiādīsu (a. ni. 5.73) viya. Suttalakkhaṇo cāyaṃ **dhammo**ti āha **‘‘dhammanti sutta’’**nti. Svāyaṃ dhammo yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānassa nibbānāvaho. Tato eva vaṭṭadukkhasamucchedāya hoti, sa cāyamassa ānubhāvo sabbesaṃ khandhānaṃ pamocanupāyabhāvatoti dassento ‘‘nibbānappattiyā’’tiādimāha. Tena vuttaṃ **‘‘nibbānappattiyā’’**tiādi.

Uccaṃ karontoti udaggaṃ uḷāraṃ paṇītaṃ katvā dassento, paggaṇhantoti attho. **Pemaṃ janento**ti bhattiṃ uppādento. Idañca desanāya paggaṇhanaṃ buddhānampi āciṇṇaṃ evāti dassento **‘‘ekāyano’’**tiādimāha.

Ekadhammavaṇṇanā

351. (Ka) **kāra-**saddo upa-saddena vināpi upakāratthaṃ vadati, ‘‘bahukārā, bhikkhave, mātāpitaro puttāna’’ntiādīsu (a. ni. 2.34) viyāti āha **‘‘bahukāroti bahūpakāro’’**ti.

(Kha) vaḍḍhane vutte nānantariyatāya uppādanaṃ vuttameva hotīti **‘‘bhāvetabboti vaḍḍhetabbo’’**ti vutto. Uppādanapubbikā hi vaḍḍhanāti. Nanu ca **‘‘eko dhammo uppādetabbo’’**ti uppādanaṃ pettha visuṃ gahitaṃ evāti? Aññavisayattā tassa nāyaṃ virodho. Tathā hi **‘‘eko dhammo pariññeyyo’’**ti tīhipi pariññāhi pariññeyyataṃ vatvāpi **‘‘eko dhammo pahātabbo’’**ti pahātabbatā vuttā.

(Ga) **tīhi pariññāhī**ti ñātatīraṇapahānapariññāhi.

(Gha) **pahānānupassanāyā**ti pajahanavasena pavattāya anupassanāya. Missakavasena cetaṃ anupassanāgahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

(Ṅa) sīlasampadādīnaṃ parihānāvaho **parihānāya saṃvattanako.**

(Ca) jhānādivisesaṃ gametīti **visesagāmī.**

(Cha) **duppaccakkhakaro**ti anupacitañāṇasambhārehi paccakkhaṃ kātuṃ asakkuṇeyyo.

(Jha) **abhijānitabbo**ti abhimukhaṃ ñāṇena jānitabbo.

Sabbattha mātikāsūti dukādivasena vuttāsu sabbāsu mātikāsu. Ettha ca āyasmā dhammasenāpati te bhikkhū bhāvanāya niyojetvā uttamatthe patiṭṭhāpetukāmo paṭhamaṃ tāva bhāvanāya upakāradhammaṃ uddesavasena dassento ‘‘eko dhammo bahukāro’’ti vatvā tena upakārakena upakattabbaṃ dassento ‘‘eko dhammo bhāvetabbo’’ti āha. Ayañca bhāvanā vipassanāvasena icchitāti āha ‘‘eko dhammo pariññeyyo’’ti. Pariññā ca nāma yāvadeva pahātabbapajahanatthāti āha ‘‘eko dhammo pahātabbo’’ti. Pajahantena ca hānabhāgiyaṃ nīharitvā visesabhāgiye avaṭṭhātabbanti āha ‘‘eko dhammo hānabhāgiyo, eko dhammo visesabhāgiyo’’ti. Visesabhāgiye avaṭṭhānañca duppaṭivijjhanena, duppaṭivijjhapaṭivijjhanañce ijjhati, nipphādetabbanipphādanaṃ siddhameva hotīti āha ‘‘eko dhammo duppaṭivijjho, eko dhammo uppādetabbo’’ti. Tayidaṃ dvayaṃ abhiññeyyādijānanena hotīti āha ‘‘eko dhammo abhiññeyyo’’ti. Abhiññeyyañce abhiññātaṃ, sacchikātabbaṃ sacchikatameva hotīti. Ettāvatā ca niṭṭhitakiccova hoti, nāssa uttari kiñci karaṇīyanti evaṃ tāva mahāthero ekakavasena tesaṃ bhikkhūnaṃ paṭipattividhiṃ uddisanto imāni dasa padāni iminā anukkamena uddisi.

(Ka) evaṃ aniyamato uddiṭṭhadhamme sarūpato niyametvā dassetuṃ ‘‘katamo eko dhammo’’tiādinā desanaṃ ārabhi. Tena vuttaṃ **‘‘iti āyasmā sāriputto’’**tiādi. Esa nayo dukādīsu. **Veḷukāro**ti veno. So hi veḷuvikārehi kilañjādikaraṇena ‘‘veḷukāro’’ti vutto. Anto, bahi ca sabbagataganṭhiṃ nīharaṇena **nigganṭhiṃ katvā. Ekekakoṭṭhāse**ti ekakādīsu dasasu koṭṭhāsesu ekekasmiṃ koṭṭhāse.

Sabbatthakaṃ upakārakanti sabbatthakameva sammā paṭipattiyā upakāravantaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘ayañhī’’**tiādi vuttaṃ. **Vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpane**ti yathā upari vipassanā paripaccati tikkhā visadā hutvā maggena ghaṭeti, evaṃ pubbabhāgavipassanāvaḍḍhane. **Atthapaṭisambhidādīsū**ti atthapaṭisambhidādīsu nipphādetabbesu, tesaṃ sambhārasambharaṇanti attho. Esa nayo ito paresupi. **Ṭhānāṭṭhānesū**ti ṭhāne, aṭṭhāne ca jānitabbe. **Mahāvihārasamāpattiya**nti mahatiyaṃ jhānādivihārasamāpattiyaṃ. **Vipassanāñāṇādīsū**ti **ādi-**saddena manomayiddhi ādikāni saṅgaṇhāti. **Aṭṭhasu vijjāsū**ti **ambaṭṭhasutte** (dī. ni. 1.279) āgatanayāsu aṭṭhasu vijjāsu.

Teneva bhagavā thometīti yojanā. **Na**nti appamādaṃ.

Thāmasampannenāti ñāṇabalasamannāgatena. **Dīpetvā**ti ‘‘evampi appamādo kusalānaṃ dhammānaṃ sampādane bahupakāro’’ti pakāsetvā. Yaṃ kiñci anavajjapakkhikamatthaṃ appamāde pakkhipitvā kathetuṃ yuttanti dassetuṃ **‘‘yaṃ kiñcī’’**tiādi vuttaṃ.

(Kha) **kāyagatāsatī**ti rassaṃ akatvā niddeso, niddesena vā etaṃ samāsapadaṃ daṭṭhabbaṃ. ‘‘Aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni…pe… pūtīni cuṇṇikajātānī’’ti (dī. ni. 2.379) evaṃ pavattamanasikāro **‘‘cuṇṇikamanasikāro’’**ti vadanti. Apare pana bhaṇanti ‘‘cuṇṇikairiyāpathesu pavattamanasikāro’’ti. **Ettha uppannasatiyā**ti etasmiṃ yathāvutte ekūnatiṃsavidhe ṭhāne uppannāya satiyā. **Sukhasampayuttā**ti nippariyāyato sukhasampayuttā, pariyāyato pana catutthajjhāne upekkhāpi ‘‘sukha’’nti vattabbataṃ labhati santasabhāvattā.

(Ga) paccayabhūto ārammaṇādivisayopi ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave paggharati, so sampayogasambhavābhāvepi saha āsavehīti **sāsavo.** Tathā upādānānaṃ hitoti **upādāniyo.** Itarathā pana paccayabhāvena vidhi paṭikkhepo.

(Gha) **asmīti māno**ti ‘‘asmī’’ti pavatto māno.

(Ca) **vipariyāyenā**ti ‘‘anicce anicca’’ntiādinā nayena pavatto pathamanasikāro.

(Cha) **idha pana vipassanānantaro maggo ‘‘ānantariko cetosamādhī’’ti adhippeto.** Kasmā? **Vipassanāya anantarattā, attano vā** pavattiyā **anantaraṃ phaladāyakattā.** Saddatthato pana anantaraṃ phalaṃ **anantaraṃ,** tasmiṃ anantare niyuttā, taṃ vā arahati, anantarapayojanoti vā **ānantariko.**

(Ja) **phala**nti phalapaññā. **Paccavekkhaṇapaññā adhippetā** akuppārammaṇatāya.

(Jha) attano phalaṃ āharatīti **āhāro,** paccayoti āha **‘‘āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikā’’**ti. **Ayaṃ eko dhammo**ti ayaṃ paccayasaṅkhāto eko dhammoti paccayatāsamaññena ekaṃ katvā vadati. **Ñātapariññāya abhiññāyā**ti ñātapariññāsaṅkhātāya abhiññāya.

(Ña) **akuppā cetovimuttīti arahattaphalavimutti** akuppabhāvena ukkaṃsagatattā. Aññathā sabbāpi phalasamāpattiyo akuppā eva paṭipakkhehi akopanīyattā.

Abhiññāyāti ‘‘abhiññeyyo’’ti ettha laddhaabhiññāya. **Pariññāyā**ti etthāpi eseva nayo. **Pahātabbasacchikātabbehī**ti pahātabbasacchikātabbapadehi. **Pahānapariññāva** kathitā pahānasacchikiriyānaṃ ekāvāratāya pariññāya saheva ijjhanato. **Sacchikātabboti** visesato **phalaṃ kathitaṃ. Ekasmiṃyeva** sattame eva **pade labbhati. Phalaṃ pana anekesupi padesu labbhati** paṭhamaṭṭhamanavamadasamesu labbhanato. Yasmā taṃ nippariyāyato dasame eva labbhati, itaresu pariyāyato tasmā **‘‘labbhati evā’’**ti sāsaṅkaṃ vadati.

Sabhāvato vijjamānāti yena bahukārādisabhāvena desitā, tena sabhāvena paramatthato upalabbhamānā. **Yāthāvā**ti aviparītā. **Tathāsabhāvā**ti taṃsabhāvā. **Na tathā na hontī**ti avitathattā tathāva honti. Tato eva **vuttappakārato aññathā na** hontīti pañcahipi padehi tesaṃ dhammānaṃ yathābhūtameva vadati. **Sammā**ti ñāyena. Yaṃ pana ñātaṃ, taṃ hetuyuttaṃ kāraṇayuttameva hotīti āha **‘‘hetunā kāraṇenā’’**ti. **Okappanaṃ janesī**ti jinavacanabhāvena abhippasādaṃ uppādesi.

Ekadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvedhammavaṇṇanā

352. (Ka) ‘‘sabbatthā’’ ti idaṃ ‘‘sīlapūraṇādīsū’’ti etena saddhiṃ sambandhitabbaṃ. **‘‘Sīlapūraṇādīsu sabbattha appamādo viya upakārakā’’**ti etena satisampajaññānampi appamādassa viya sabbattha upakārakatā pakāsitā hoti atthato nātivilakkhaṇattā tato tesaṃ. Satiavippavāso hi appamādo, so ca atthato sabbattha avijahitā sati eva, sā ca kho ñāṇasampayuttā eva daṭṭhabbā, itarāya tathārūpasamatthatābhāvato.

(Kha) tesaṃ pañcasatamattānaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgapaṭipattivasena desitattā **pubbabhāgā kathitā.**

(Cha) **ayonisomanasikāro** saṃkilesassa mūlakāraṇabhāvena pavatto **hetu,** paribrūhanabhāvena pavatto **paccayo. Yonisomanasikāre**pi eseva nayo. Yathā ca sattānaṃ saṃkilesāya, visuddhiyā ca paccayabhūtā ayonisomanasikāro, yonisomanasikāroti ‘‘ime dve dhammā duppaṭivijjhā’’ti ettha nīharitvā vuttā, evaṃ imehi dhammā nīharitvā vattabbāti dassento **‘‘tathā’’**tiādimāha. Tattha asubhajjhānādayo cattāro **visaṃyogā** nāma kāmayogādipaṭipakkhabhāvato. **‘‘Evaṃ pabhedā’’**ti iminā ‘‘avijjābhāgino dhammā, vijjābhāgino dhammā, kaṇhā dhammā, sukkā dhammā’’ti (dha. sa. 101, 104) evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

(Jha) paccayehi samecca sambhuyya katattā pañcakkhandhā **saṅkhatā dhātu.** Kenaci anabhisaṅkhatattā nibbānaṃ **asaṅkhatā dhātu.**

(Ña) tisso vijjā vijjanaṭṭhena, viditakaraṇaṭṭhena ca **vijjā. Vimuttīti arahattaphalaṃ** paṭipakkhato sabbaso vimuttattā.

Abhiññādīnīti abhiññāpaññādīni. **Ekakasadisāneva** purimavāre viya vibhajja kathetabbato. **Maggo kathito**ti ettha ‘‘maggova kathito’’ti evamatthaṃ aggahetvā ‘‘maggo kathitovā’’ti evamattho gahetabbo ‘‘anuppāde ñāṇa’’nti iminā phalassa gahitattā. **Sacchikātabbapade phalaṃ kathita**nti etthāpi ‘‘phalameva kathita’’nti aggahetvā ‘‘phalaṃ kathitamevā’’ti attho gahetabbo vijjāggahaṇena tadaññassa saṅgahitattā. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Dvedhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tayodhammavaṇṇanā

353. (Cha) **so**ti anāgāmimaggo. **Sabbaso kāmānaṃ nissaraṇaṃ** samucchedavasena pajahanato. **Āruppe arahattamaggo** nāma arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppanno aggamaggo. **Puna uppattinivāraṇato**ti rūpānaṃ uppattiyā sabbaso nivāraṇato. Nirujjhanti saṅkhārā etenāti **nirodho,** aggamaggo. Tena hi kilesavaṭṭe nirodhite itarampi vaṭṭadvayaṃ nirodhitameva hoti. Tassa pana nirodhassa pariyosānattā aggaphalaṃ ‘‘nirodho’’ti vattabbataṃ labbhatīti āha **‘‘arahattaphalaṃ nirodhoti adhippeta’’**nti. **‘‘Arahattaphalena hi nibbāne diṭṭhe’’** ti idaṃ arahattamaggena nibbānadassanassāyaṃ nibbattīti katvā vuttaṃ. Evañca katvā ‘‘arahattasaṅkhātanirodhassa paccayattā’’ ti idampi vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

(Ja) **atītaṃ sārammaṇa**nti atītakoṭṭhāsārammaṇaṃ ñāṇaṃ, atītā khandhāyatanadhātuyo ārabbha pavattanakañāṇanti attho. ‘‘Maggo kathitovā’’ti avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tathā ‘‘sacchikātabbe phalaṃ kathitamevā’’ti.

(Ña) **āsavānaṃ khaye ñāṇa**nti ca āsavānaṃ khayante ñāṇanti adhippāyo, aññathā maggo kathito siyā.

Tayodhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catudhammavaṇṇanā

354. (Ka) dārumayaṃ cakkaṃ **dārucakkaṃ,** tathā **ratanacakkaṃ.** Āṇaṭṭhena dhammo eva **dhammacakkaṃ.** Iriyāpathānaṃ aparāparappavattito **iriyāpathacakkaṃ,** tathā **sampatticakkaṃ** veditabbaṃ.

Anucchavike deseti puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā anurūpadese. **Sevanaṃ** kālena kālaṃ upasaṅkamanaṃ. **Bhajanaṃ** bhattivasena payirupāsanaṃ. **Attano sammā ṭhapana**nti attano cittasantānassa yoniso ṭhapanaṃ saddhādīsu nivesananti āha **''sace''**tiādi. **Idamevettha pamāṇa**nti idameva pubbekatapuññatāsaṅkhātaṃ sampatticakkamettha etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtaṃ itaresaṃ kāraṇabhāvato. Tenāha **''yena hī''**tiādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo** attānaṃ **sammā ṭhapeti** akatapuññassa tadabhāvato. **Paṭhamo lokiyova,** tatthāpi kāmāvacarova. **Idhā**ti imasmiṃ dasuttarasutte. **Pubbabhāge lokiyāvā**ti maggassa pubbabhāge pavattanakā lokiyā eva. Tattha kāraṇaṃ vuttameva.

(Ca) kāmayogavisaṃyogo anāgāmimaggo, diṭṭhiyogavisaṃyogo sotāpattimaggo, itare dve arahattamaggoti evaṃ **anāgāmimaggādivasena veditabbā.**

(Cha) **paṭhamassa jhānassa lābhi**nti yvāyaṃ appaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantī**ti tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti codenti tudenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi hāyati parihāyati, tasmā **''hānabhāgiyo samādhī''**ti vutto. **Tadanudhammatā**ti tadanurūpasabhāvo. **''Sati santiṭṭhatī''**ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā apekkhamānā abhinandamānā nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhi neva hāyati, na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsiko hoti, tena vuttaṃ **''ṭhitibhāgiyo samādhī''**ti.

Avitakkasahagatāti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena avitakkasahagatā **saññāmanasikārā. Samudācarantī**ti paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudenti, tassa upari dutiyajjhānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya **''visesabhāgiyo samādhī''**ti vutto. **Nibbidāsahagatā**ti tameva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇañhi jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā **''nibbidā''**ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikaraṇatthāya codenti tudenti. **Virāgūpasañhito**ti virāgasaṅkhātena nibbānena upasañhito. Vipassanāñāṇañhi ''sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātu''nti pavattito **''virāgūpasañhita''**nti vuccati, taṃsampayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi ariyamaggapaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **''nibbedhabhāgiyo samādhī''**ti vutto. **Sabbasamāpattiyo**ti dutiyajjhānādikā sabbā samāpattiyo. **Attho veditabbo**ti hānabhāgiyādiattho tāva vitthāretvā veditabbo.

Maggo kathito catunnaṃ ariyasaccānaṃ uddhaṭattā. **Phalaṃ** kathitaṃ sarūpeneva.

Catudhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcadhammavaṇṇanā

355. (Kha) **''pañcaṅgiko sammāsamādhī''**ti samādhiaṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti pītipharaṇatādivacanena hi tameva vibhajati. Tenāha **''pītiṃ pharamānā uppajjatī''**tiādi.''So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandetī’’tiādinā (ma. ni. 1.427) nayena pītiyā, sukhassa ca pharaṇaṃ veditabbaṃ. Sarāgavirāgatādivibhāgadassanavasena **paresaṃ ceto pharamānā. Ālokapharaṇe**ti kasiṇālokassa pharaṇe sati teneva ālokena pharitappadese. Tassa samādhissa rūpadassanapaccayattā **paccavekkhaṇañāṇaṃ paccavekkhaṇanimittaṃ.**

Pītipharaṇatā sukhapharaṇatāti ārammaṇe ṭhatvā catutthajjhānassa uppādanato tā **‘‘pādā viyā’’**ti vuttā. **Cetopharaṇatā ālokapharaṇatā**ti taṃtaṃkiccasādhanato tā **‘‘hatthā viyā’’**ti vuttā. **Abhiññāpādakajjhānaṃ** samādhānassa sarīrabhāvato **‘‘majjhimakāyo viyā’’**ti vuttaṃ. **Paccavekkhaṇanimittaṃ** uttamaṅgabhāvato **‘‘sīsaṃ viyā’’**ti vuttaṃ.

(Ja) sabbaso kilesadukkhadarathapariḷāhānaṃ vigatattā lokiyasamādhissa sātisayamettha sukhanti vuttaṃ **‘‘appitappitakkhaṇe sukhattā paccuppannasukho’’**ti. Purimassa purimassa vasena pacchimaṃ pacchimaṃ laddhāsevanatāya santatarapaṇītatarabhāvappatti hotīti āha **‘‘purimo purimo… pe… sukhavipāko’’**ti.

Kilesapaṭippassaddhiyāti kilesānaṃ paṭippassambhanena laddhattā. **Kilesapaṭippassaddhibhāva**nti kilesānaṃ paṭippassambhanabhāvaṃ. **Laddhattā** pattattā tabbhāvaṃ upagatattā. Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikantiādīni niggahetabbāni, aññe kilesā vāretabbā, imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggahetabbaṃ, vāretabbañca atthīti maggānantaraṃ samāpattikkhaṇe ca appayogena adhigatattā, ṭhapitattā ca aparihānavasena vā ṭhapitattā **nasaṅkhāraniggayhavārivāvaṭo. ‘‘Sativepullappattattā’’**ti etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya **sato eva** nāmāti dasseti, **‘‘yathāparicchinnakālavasenā’’**ti etena paricchindanasatiyā **sato**ti dasseti. **Sesesu** ñāṇaṅgesu. **Pañcañāṇiko**ti ettha vuttasamādhimukhena pañca ñāṇāneva uddiṭṭhāni, niddiṭṭhāni ca.

Maggo kathito indriyasīsena sammāvāyāmādīnaṃ kathitattā. **Phalaṃ** kathitaṃ asekkhānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ kathitattā.

Pañcadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chadhammavaṇṇanā

356. **Maggo kathito**ti ettha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Sattadhammavaṇṇanā

357. (Ña) **hetunā**ti ādiantavantato, anaccantikato, tāvakālikato, niccapaṭikkhepatoti evaṃ ādinā hetunā. **Nayenā**ti ‘‘yathā ime saṅkhārā etarahi, evaṃ atīte, anāgate ca aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā’’ti atītānāgatesu nayananayena. Kāmaṃ khīṇāsavassa sabbesaṃ saṅkhārānaṃ aniccatādi sudiṭṭhā suppaṭividdhā, taṃ pana asammohanavasena kiccato, vipassanāya pana ārammaṇakaraṇavasenāti dassento āha **‘‘vipassanāñāṇena sudiṭṭhā hontī’’**ti. Kilesavasena uppajjamāno pariḷāho vatthukāmasannissayo, vatthukāmāvassayo cāti vuttaṃ **‘‘dvepi sapariḷāhaṭṭhena aṅgārakāsu viyā’’**ti. **Ninnassevā**ti [ninnassa (aṭṭhakathāyaṃ)] ninnabhāvasseva. **Anto** vuccati lāmakaṭṭhena taṇhā. Byantaṃ vigatantaṃ bhūtanti **byantībhūta**nti āha **‘‘niratibhūtaṃ,** [niyatibhūtaṃ (aṭṭhakathāyaṃ) vigatantibhūtaṃ (?)] **Nittaṇhanti attho’’**ti. **Idha** sattake. **Bhāvetabbapade maggo kathito** bojjhaṅgānaṃ vuttattā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhadhammavaṇṇanā

358. (Ka) **ādibrahmacariyikāyā**ti ādibrahmacariyā eva ādibrahmacariyikā yathā ‘‘vinayo eva venayiko’’ti, tassā ādibrahmacariyikāya. Kā pana sāti āha **‘‘paññāyā’’**ti. **Sikkhattayasaṅgahassā**ti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahassa. Upacārajjhānasahagatā taruṇasamathapaññāva udayabbayānupassanāvasena pavattā **taruṇavipassanāpaññā** [taruṇasamathavipassanāpaññā (aṭṭhakathāyaṃ)]. **Ādibhūtāyā**ti paṭhamāvayavabhūtāya, desanāvasena cetaṃ vuttaṃ. Uppattikāle pana natthi maggadhammānaṃ ādimajjhapariyosānatā ekacittuppādapariyāpannattā ekajjhaṃyeva uppajjanato. **Pema**nti daḷhabhatti, taṃ pana vallabhavasena pavattamānaṃ gehasitasadisaṃ hotīti **‘‘gehasitapema’’**nti vuttaṃ. Garukaraṇavasena pavattiyā garu cittaṃ etassāti **garucitto,** tassa bhāvo **garucittabhāvo,** garumhi garukāro. ‘‘Kilesā na uppajjantī’’ti vatvā tattha kāraṇamāha **‘‘ovādānusāsaniṃ labhatī’’**ti. Garūnañhi santike ovādānusāsaniṃ labhitvā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjantassa kilesā na uppajjanti. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi.

(Cha) **petā**ti petamahiddhikā. **Asurāna**nti devāsurānaṃ. Petāsurā pana petā evāti tesaṃ petehi saṅgaho avuttasiddhova. **Āvāhanaṃ gacchantī**ti sambhogasaṃsaggamukhena peteheva asurānaṃ saṅgahaṇe kāraṇaṃ dasseti.

(Ja) **appicchassā**ti niicchassa. Abhāvattho hettha appa-saddo ‘‘appaḍaṃsamakasavātātapā’’tiādīsu (a. ni. 10.11) viya. Paccayesu appiccho **paccayaappiccho,** cīvarādipaccayesu icchārahito. **Adhigamaappiccho**ti jhānādiadhigamavibhāvane icchārahito. **Pariyattiappiccho**ti pariyattiyaṃ bāhusaccavibhāvane icchārahito. **Dhutaṅgaappiccho**ti dhutaṅgesu appiccho dhutaṅgavibhāvena icchārahito. **Santaguṇanigūhanenā**ti attani saṃvijjamānānaṃ jhānādiguṇānañceva bāhusaccaguṇassa ca dhutaṅgaguṇassa ca nigūhanena chādanena. **Sampajjatī**ti nippajjati sijjhati. **No mahicchassā**ti mahatiyā icchāya samannāgatassa, icchaṃ vā mahantassa no sampajjati anudhammassāpi anicchanato.

Pavivittassāti pakārehi vivittassa. Tenāha **‘‘kāyacittaupadhivivekehi vivittassā’’**ti. **‘‘Aṭṭhaārambhavatthuvasenā’’**ti etena bhāvanābhiyogavasena ekībhāvova idha ‘‘kāyaviveko’’ti adhippeto, na gaṇasaṅgaṇikābhāvamattanti dasseti. **Kamma**nti yogakammaṃ.

Sattehi kilesehi ca saṅgaṇanaṃ samodhānaṃ **saṅgaṇikā,** sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **saṅgaṇikārāmo,** tassa. Tenāha **‘‘gaṇasaṅgaṇikāya cevā’’**tiādi. **Āraddhavīriyassā**ti paggahitavīriyassa, tañca kho upadhiviveke ninnatāvasena ‘‘ayaṃ dhammo’’ti vacanato. Esa nayo ito paresupi. Vivaṭṭasannissitaṃyeva hi samādhānaṃ idhādhippetaṃ, tathā paññāpi. Kammassakatāpaññāya hi patiṭṭhato kammavasena ‘‘bhavesu nānappakāro anattho’’ti jānanto kammakkhayakarañāṇaṃ abhipattheti, tadatthañca ussāhaṃ karoti. Mānādayo sattasantānaṃ saṃsāre papañcenti vitthārentīti **papañcā**ti āha **‘‘nippapañcassāti vigatamānataṇhādiṭṭhipapañcassā’’**ti.

Maggo kathito sarūpeneva.

Navadhammavaṇṇanā

359. (Kha) **visuddhi**nti ñāṇadassanavisuddhiṃ, accantavisuddhimeva vā. **Catupārisuddhisīla**nti pātimokkhasaṃvarādinirupakkiliṭṭhatāya catubbidhaparisuddhivantaṃ sīlaṃ. **Pārisuddhipadhāniyaṅga**nti puggalassa parisuddhiyā padhānabhūtaṃ aṅgaṃ. Tenāha **‘‘parisuddhabhāvassa padhānaṅga’’**nti. Samathassa visuddhibhāvo vodānaṃ paguṇabhāvena paricchinnanti āha **‘‘aṭṭha paguṇasamāpattiyo’’**ti. Vigatupakkilesañhi ‘‘paguṇa’’nti vattabbataṃ labbhati, na saupakkilesaṃ hānabhāgiyādibhāvappattito. Sattadiṭṭhimalavisuddhito nāmarūpaparicchedo **diṭṭhivisuddhi.** Paccayapariggaho addhattayakaṅkhāmalavidhamanato **kaṅkhāvitaraṇavisuddhi.** Yasmā **nāmarūpaṃ** nāma sappaccayameva, tasmā taṃ pariggaṇhantena atthato tassa sappaccayatāpi pariggahitā eva hotīti vuttaṃ **‘‘diṭṭhivisuddhīti sappaccayaṃ nāmarūpadassana’’**nti. Yasmā pana nāmarūpassa paccayaṃ pariggaṇhantena tīsu addhāsu kaṅkhāmalavitaraṇapaccayākārāvabodhavaseneva hoti, tasmā **‘‘paccayākārañāṇa’’**ntiādi vuttaṃ yathā kaṅkhāvitaraṇavisuddhi ‘‘dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti vuccati. **Maggāmagge ñāṇa**nti maggāmagge vavatthapetvā ṭhitañāṇaṃ. **Ñāṇa**nti idha taruṇavipassanā kathitā tesaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayavasena ‘‘ñāṇadassanavisuddhī’’ti vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya vuccamānattā. Yadi ‘‘ñāṇadassanavisuddhī’’ti vuṭṭhānagāminivipassanā adhippetā, ‘‘paññā’’ti ca arahattaphalapaññā, maggo pana kathanti? Maggo bahukārapade virāgaggahaṇena gahito. Vakkhati hi ‘‘idha bahukārapade maggo kathito’’ti (dī. ni. aṭṭha. 3.359).

(Cha) **cakkhādidhātunānatta**nti cakkhādirūpādicakkhuviññāṇādidhātūnaṃ vemattataṃ nissāya. **Cakkhusamphassādinānatta**nti cakkhusamphassasotasamphassaghānasamphassādisamphassavibhāgaṃ. **Saññānānatta**nti ettha rūpasaññādisaññānānattampi labbhateva, taṃ pana kāmasaññādiggahaṇeneva gayhati. **Kāmasaññādī**ti **ādi-**saddena byāpādasaññādīnaṃ gahaṇaṃ. Saññānidānattā papañcasaṅkhānaṃ ‘‘saññānānattaṃ paṭicca saṅkappanānatta’’nti vuttaṃ, ‘‘yaṃ saṅkappeti, taṃ papañcetī’’ti vacanato ‘‘saṅkappanānattaṃ paṭicca chandanānatta’’nti vuttaṃ. **Chandanānatta**nti ca taṇhāchandassa nānattaṃ. **Rūpapariḷāho**ti rūpavisayo rūpābhipatthanāvasena pavatto kilesapariḷāho. **Saddapariḷāho**ti etthāpi eseva nayo. Kileso hi uppajjamāno appattepi ārammaṇe patto viya pariḷāhova uppajjati. Tathābhūtassa pana kilesachandassa vasena rūpādipariyesanā hotīti āha **‘‘pariḷāhanānattatāya rūpapariyesanādinānattaṃ uppajjatī’’**ti. Tathā pariyesantassa sace taṃ rūpādi labbheyya, taṃ sandhāyāha **‘‘pariyesanādinānattatāya rūpapaṭilābhādinānattaṃ uppajjatī’’**ti.

(Ja) **maraṇānupassanāñāṇe**ti maraṇassa anupassanāvasena pavattañāṇe, maraṇānussatisahagatapaññāyāti attho. **Āhāraṃ pariggaṇhantassā**ti gamanādivasena āhāraṃ paṭikkūlato pariggaṇhantassa. **Ukkaṇṭhantassā**ti nibbindantassa katthacipi asajjantassa.

Dasadhammavaṇṇanā

360. (Jha) **nijjarakāraṇānī**ti pajahanakāraṇāni. Imasmiṃ **abhiññā**pade maggo kathīyatīti katvā **‘‘ayaṃ heṭṭhā..pe… puna gahitā’’**ti vuttaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘idha abhiññāpade maggo kathito’’ (dī. ni. aṭṭha. 3.360) kiñcāpi nijjiṇṇā micchādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā micchādiṭṭhi vipassanāya nijjiṇṇāpi na samucchinnāti samucchedappahānadassanatthaṃ puna gahitā, evaṃ micchāsaṅkappādayopi vipassanāya pahīnāpi asamucchinnatāya idha puna gahitāti ayamattho ‘‘micchāsaṅkappo’’tiādīsu sabbapadesu vattabboti dasseti **‘‘evaṃ sabbapadesu nayo netabbo’’**ti iminā.

Ettha cāti ‘‘sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī’’ti etasmiṃ pāḷipade. Ettha ca samucchedavasena, paṭippassaddhivasena ca paṭipakkhadhammā sammadeva vimuccanaṃ **sammāvimutti,** tappaccayā ca maggaphalesu aṭṭha indriyāni bhāvanāpāripūriṃ upagacchantīti maggasampayuttānipi saddhādīni indriyāni uddhaṭāni. Maggavasena hi phalesu bhāvanā pāripūrī nāmāti. **Abhinandanaṭṭhenā**ti ativiya sinehanaṭṭhenidañhi. Somanassindriyaṃ ukkaṃsagatasātasabhāvaṃ sampayuttadhamme sinehantaṃ tementaṃ viya pavattati. **Pavattasantatiādhipateyyaṭṭhenā**ti vipākasantānassa jīvane adhipatibhāvena. **‘‘Eva’’**ntiādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ.

Addhena saha chaṭṭhāni pañhasatāni, paññāsādhikāni saha pañhasatānīti attho.

Ettha ca āyasmā dhammasenāpati ‘‘dasasu nāthakaraṇadhammesu patiṭṭhāya dasakasiṇāyatanāni bhāvento dasaāyatanamukhena pariññaṃ paṭṭhapetvā pariññeyyadhamme parijānanto dasamicchatte, dasaakusalakammapathe ca pahāya dasakusalakammapathesu ca avaṭṭhito dasasu ariyāvāsesu āvasitukāmo dasasaññā uppādento dasanijjaravatthūni abhiññāya dasaasekkhadhamme adhigacchatī’’ti tesaṃ bhikkhūnaṃ ovādaṃ matthakaṃ pāpento desanaṃ niṭṭhapesi. Pamodavasena paṭiggaṇhanaṃ **abhinandana**nti āha **‘‘sādhu sādhūti abhinandantā sirasā sampaṭicchiṃsū’’**ti. **Tāya attamanatāyā**ti tāya yathādesitadesanāgatāya pahaṭṭhacittatāya, tattha yathāladdhaatthavedadhammavedehīti attho.

Imameva suttaṃ āvajjamānāti imasmiṃ sutte tattha tattha āgate abhiññeyyādibhede dhamme abhijānanādivasena samannāharantā. **Saha paṭisambhidāhi…pe… patiṭṭhahiṃsū**ti attano upanissayasampannatāya, therassa ca desanānubhāvena yathāraddhaṃ vipassanaṃ ussukketvā paṭisambhidāparivārāya abhiññāya saṇṭhahiṃsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Dasuttarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca pāthikavaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Pāthikavaggaṭīkā niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Therānaṃ mahākassapādīnaṃ vaṃso paveṇī anvayo etassāti **theravaṃsanvayo,** tena; catumahānikāyesu theriyenāti attho.

Dasabalassa sammāsambuddhassa guṇagaṇānaṃ paridīpanato **dasabalaguṇagaṇaparidīpanassa.** Ayañhi āgamo brahmajālādīsu, mahāpadānādīsu, sampasādanīyādīsu ca tattha tattha visesato buddhaguṇānaṃ pakāsanavasena pavattoti. Tathā hi vuttaṃ ādito ‘‘saddhāvahaguṇassā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā).

Mahāṭṭhakathāya sāranti dīghanikāyamahāaṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ.

Ekūnasaṭṭhimattoti thokaṃ ūnabhāvato **matta**-saddaggahaṇaṃ.

Mūlakaṭṭhakathāsāranti pubbe vuttaṃ dīghanikāyamahāaṭṭhakathāsārameva puna nigamanavasena vadati. Atha vā **mūlakaṭṭhakathāsāra**nti porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ, tenetaṃ dasseti ‘‘dīghanikāyamahāaṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ ādāya imaṃ sumaṅgalavilāsiniṃ karonto sesamahānikāyānampi mūlakaṭṭhakathāsu idha viniyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāyayeva akāsi’’nti.

‘‘Mahāvihāravāsīna’’nti [mahāvihāre nivāsinaṃ (aṭṭhakathāyaṃ)] ca idaṃ purimapacchimapadehi saddhiṃ sambandhitabbaṃ ‘‘mahāvihāravāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantiṃ, mahāvihāravāsīnaṃ mūlakaṭṭhakathāsāraṃ ādāyā’’ti ca. **Tena** puññena. **Hotu sabbo sukhī loko**ti kāmāvacarādivibhāgo sabbopi sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamanavasena sampattena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantasukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Parimāṇato sādhikaṭṭhavīsasahassanavutibhāṇavārā niṭṭhitāti. Parimāṇato sādhikaṭṭhavīsasahassamattaganthena dīghanikāyaṭīkā racitācariyadhammapālena.

Micchādiṭṭhādicorehi, sīlādidhanasañcayaṃ;
Rakkhaṇatthāya sakkaccaṃ, mañjūsaṃ viya kāritanti. (etthantare pāṭho pacchā likhito)

Niṭṭhitā sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Dīghanikāyaṭīkā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Majjhimapaṇṇāsa-aṭṭhakathā

1. Gahapativaggo

1. Kandarakasuttavaṇṇanā

1. **Evaṃ me suta**nti kandarakasuttaṃ. Tattha **campāya**nti evaṃnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāmapokkharaṇīādīsu tesu tesu ṭhānesu campakarukkhāva ussannā ahesuṃ, tasmā campāti saṅkhamagamāsi. **Gaggarāya pokkharaṇiyā tīre**ti tassa campānagarassa avidūre gaggarāya nāma rājamahesiyā khaṇitattā **gaggarā**ti laddhavohārā pokkharaṇī atthi. Tassā tīre samantato nīlādipañcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitaṃ mahantaṃ campakavanaṃ. Tasmiṃ bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharati. Taṃ sandhāya ''gaggarāya pokkharaṇiyā tīre''ti vuttaṃ. **Mahatā bhikkhusaṅghena saddhi**nti adassitaparicchedena mahantena bhikkhusaṅghena saddhiṃ. **Pesso**ti tassa nāmaṃ. **Hatthārohaputto**ti hatthācariyassa putto. **Kandarako ca paribbājako**ti kandarakoti evaṃnāmo channaparibbājako. **Abhivādetvā**ti chabbaṇṇānaṃ ghanabuddharasmīnaṃ antaraṃ pavisitvā pasannalākhārase nimujjamāno viya, siṅgīsuvaṇṇavaṇṇaṃ dussavaraṃ pasāretvā sasīsaṃ pārupamāno viya, vaṇṇagandhasampannacampakapupphāni sirasā sampaṭicchanto viya, sinerupādaṃ upagacchanto puṇṇacando viya bhagavato cakkalakkhaṇapaṭimaṇḍite alattakavaṇṇaphullapadumasassirike pāde vanditvāti attho. **Ekamantaṃ nisīdī**ti chanisajjadosavirahite ekasmiṃ okāse nisīdi.

Tuṇhībhū taṃ tuṇhībhūtanti yato yato anuviloketi, tato tato tuṇhībhūtamevāti attho. Tattha hi ekabhikkhussāpi hatthakukkuccaṃ vā pādakukkuccaṃ vā natthi, sabbe bhagavato ceva gāravena attano ca sikkhitasikkhatāya aññamaññaṃ vigatasallāpā antamaso ukkāsitasaddampi akarontā sunikhātaindakhīlā viya nivātaṭṭhāne sannisinnaṃ mahāsamuddaudakaṃ viya kāyenapi niccalā manasāpi avikkhittā rattavalāhakā viya sinerukūṭaṃ bhagavantaṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Paribbājakassa evaṃ sannisinnaṃ parisaṃ disvā mahantaṃ pītisomanassaṃ uppajji. Uppannaṃ pana antohadayasmiṃyeva sannidahituṃ asakkonto piyasamudāhāraṃ samuṭṭhāpesi. Tasmā **acchariyaṃ bho**tiādimāha.

Tattha andhassa pabbatārohanaṃ viya niccaṃ na hotīti **acchariyaṃ**. Ayaṃ tāva saddanayo. Ayaṃ pana aṭṭhakathānayo, accharāyogganti **acchariyaṃ**. Accharaṃ paharituṃ yuttanti attho. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutaṃ**. Ubhayampetaṃ vimhayassevādhivacanaṃ. Taṃ panetaṃ garahaacchariyaṃ, pasaṃsāacchariyanti duvidhaṃ hoti. Tattha acchariyaṃ moggallāna abbhutaṃ moggallāna, yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamessatīti (cūḷava. 383; a. ni. 8.20), idaṃ garahaacchariyaṃ nāma. ''Acchariyaṃ nandamāte abbhutaṃ nandamāte, yatra hi nāma cittuppādampi parisodhessasīti (a. ni. 7.53) idaṃ pasaṃsāacchariyaṃ nāma. Idhāpi idameva adhippetaṃ'' ayañhi taṃ pasaṃsanto evamāha.

Yāvañcidanti ettha **ida**nti nipātamattaṃ. **Yāvā**ti pamāṇaparicchedo, yāva sammā paṭipādito, yattakena pamāṇena sammā paṭipādito, na sakkā tassa vaṇṇe vattuṃ, atha kho acchariyamevetaṃ abbhutamevetanti vuttaṃ hoti. **Etaparamaṃyevā**ti evaṃ sammā paṭipādito eso bhikkhusaṅgho tassāpi bhikkhusaṅghassa paramoti etaparamo, taṃ etaparamaṃ yathā ayaṃ paṭipādito, evaṃ paṭipāditaṃ katvā paṭipādesuṃ, na ito bhiyyoti attho. Dutiyanaye evaṃ paṭipādessanti, na ito bhiyyoti yojetabbaṃ. Tattha **paṭipādito**ti ābhisamācārikavattaṃ ādiṃ katvā sammā apaccanīkapaṭipattiyaṃ yojito. Atha kasmā ayaṃ paribbājako atītānāgate buddhe dasseti, kimassa tiyaddhajānanañāṇaṃ atthīti. Natthi, nayaggāhe pana ṭhatvā ‘‘yenākārena ayaṃ bhikkhusaṅgho sannisinno danto vinīto upasanto, atītabuddhāpi etaparamaṃyeva katvā paṭipajjāpesuṃ, anāgatabuddhāpi paṭipajjāpessanti, natthi ito uttari paṭipādanā’’ti maññamāno anubuddhiyā evamāha.

2. **Evametaṃ kandarakā**ti pāṭiekko anusandhi. Bhagavā kira taṃ sutvā ‘‘kandaraka tvaṃ bhikkhusaṅghaṃ upasantoti vadasi, imassa pana bhikkhusaṅghassa upasantakāraṇaṃ tuyhaṃ apākaṭaṃ, na hi tvaṃ samatiṃsa pāramiyā pūretvā kusalamūlaṃ paripācetvā bodhipallaṅke sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhi, mayā pana pāramiyo pūretvā ñātatthacariyaṃ lokatthacariyaṃ buddhatthacariyañca koṭiṃ pāpetvā bodhipallaṅke sabbaññutaññāṇaṃ paṭividdhaṃ, mayhaṃ etesaṃ upasantakāraṇaṃ pākaṭa’’nti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Santi hi kandarakāti ayampi pāṭiekko anusandhi. Bhagavato kira etadahosi – ‘‘ayaṃ paribbājako imaṃ bhikkhusaṅghaṃ upasantoti vadati, ayañca bhikkhusaṅgho kappetvā pakappetvā kuhakabhāvena iriyāpathaṃ saṇṭhapento cittena anupasanto na upasantākāraṃ dasseti. Ettha pana bhikkhusaṅghe paṭipadaṃ pūrayamānāpi paṭipadaṃ pūretvā matthakaṃ patvā ṭhitabhikkhūpi atthi, tattha paṭipadaṃ pūretvā matthakaṃ pattā attanā paṭividdhaguṇeheva upasantā, paṭipadaṃ pūrayamānā uparimaggassa vipassanāya upasantā, ito muttā pana avasesā catūhi satipaṭṭhānehi upasantā. Taṃ nesaṃ upasantakāraṇaṃ dassessāmī’’ti ‘‘iminā ca iminā ca kāraṇena ayaṃ bhikkhusaṅgho upasanto’’ti dassetuṃ ‘‘santi hi kandarakā’’tiādimāha.

Tattha **arahanto khīṇāsavā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ mūlapariyāyasuttavaṇṇanāyameva vuttaṃ. Sekhapaṭipadampi tattheva vitthāritaṃ. **Santatasīlā**ti satatasīlā nirantarasīlā. **Santatavuttino**ti tasseva vevacanaṃ, santatajīvikā vātipi attho. Tasmiṃ santatasīle ṭhatvāva jīvikaṃ kappenti, na dussīlyaṃ maraṇaṃ pāpuṇantīti attho.

Nipakāti nepakkena samannāgatā paññavanto. **Nipakavuttino**ti paññāya vuttino, paññāya ṭhatvā jīvikaṃ kappenti. Yathā ekacco sāsane pabbajitvāpi jīvitakāraṇā chasu agocaresu carati, vesiyāgocaro hoti, vidhavathullakumārikapaṇḍakapānāgārabhikkhunigocaro hoti. Saṃsaṭṭho viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena gihisaṃsaggena (vibha. 514), vejjakammaṃ karoti, dūtakammaṃ karoti, pahiṇakammaṃ karoti, gaṇḍaṃ phāleti, arumakkhanaṃ deti, uddhaṃvirecanaṃ deti, adhovirecanaṃ deti, natthutelaṃ pacati, pivanatelaṃ pacati, veḷudānaṃ, pattadānaṃ, pupphadānaṃ, phaladānaṃ, sinānadānaṃ, dantakaṭṭhadānaṃ, mukhodakadānaṃ, cuṇṇamattikadānaṃ deti, cāṭukamyaṃ karoti, muggasūpiyaṃ, pāribhaṭuṃ, jaṅghapesaniyaṃ karotīti ekavīsatividhāya anesanāya jīvikaṃ kappento anipakavutti nāma hoti, na paññāya ṭhatvā jīvikaṃ kappeti, tato kālakiriyaṃ katvā **samaṇayakkho** nāma hutvā ‘‘tassa saṅghāṭipi ādittā hoti sampajjalitā’’ti vuttanayena mahādukkhaṃ anubhoti. Evaṃvidhā ahutvā jīvitahetupi sikkhāpadaṃ anatikkamanto catupārisuddhisīle patiṭṭhāya yathābalaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhitvā rathavinītapaṭipadaṃ, mahāgosiṅgapaṭipadaṃ, mahāsuññatapaṭipadaṃ, anaṅgaṇapaṭipadaṃ, dhammadāyādapaṭipadaṃ, nālakapaṭipadaṃ, tuvaṭṭakapaṭipadaṃ, candopamapaṭipadanti imāni ariyapaṭipadāni pūrento catupaccaya-santosa-bhāvanārāma-ariyavaṃsapaṭipattiyaṃ kāyasakkhino hutvā anīkā nikkhantahatthī viya yūthā vissaṭṭhasīho viya nipacchābandhamahānāvā viya ca gamanādīsu ekavihārino vipassanaṃ paṭṭhapetvā ajjaajjeva arahattanti pavattaussāhā viharantīti attho.

Suppatiṭṭhitacittāti catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhapitacittā hutvā. Sesā satipaṭṭhānakathā heṭṭhā vitthāritāva. Idha pana lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā, ettakena bhikkhusaṅghassa upasantakāraṇaṃ kathitaṃ hoti.

3. **Yāva supaññattā**ti yāva suṭṭhapitā sudesitā. **Mayampi hi, bhante**ti iminā esa attano kārakabhāvaṃ dasseti, bhikkhusaṅghañca ukkhipati. Ayañhettha adhippāyo, mayampi hi, bhante, gihi… pe… suppatiṭṭhitacittā viharāma, bhikkhusaṅghassa pana ayameva kasi ca bījañca yuganaṅgalañca

phālapācanañca, tasmā bhikkhusaṅgho sabbakālaṃ satipaṭṭhānaparāyaṇo, mayaṃ pana kālena kālaṃ okāsaṃ labhitvā etaṃ manasikāraṃ karoma, mayampi kārakā, na sabbaso vissaṭṭhakammaṭṭhānāyevāti. **Manussagahane**ti manussānaṃ ajjhāsayagahanena gahanatā, ajjhāsayassāpi nesaṃ kilesagahanena gahanatā veditabbā. **Kasaṭasāṭheyyesupi** eseva nayo. Tattha aparisuddhaṭṭhena **kasaṭatā,** kerāṭiyaṭṭhena **sāṭheyyatā** veditabbā. **Sattānaṃ hitāhitaṃ jānātī**ti evaṃ gahanakasaṭakerāṭiyānaṃ manussānaṃ hitāhitapaṭipadaṃ yāva suṭṭhu bhagavā jānāti. **Yadidaṃ pasavo**ti ettha sabbāpi catuppadajāti pasavoti adhippetā. **Pahomī**ti sakkomi. **Yāvatakena antarenā**ti yattakena khaṇena. **Campaṃ gatāgataṃ karissatī**ti assamaṇḍalato yāva campānagaradvārā gamanañca āgamanañca karissati. **Sāṭheyyānī**ti saṭhattāni. **Kūṭeyyānī**ti kūṭattāni. **Vaṅkeyyānī**ti vaṅkattāni. **Jimheyyānī**ti jimhattāni. **Pātukarissatī**ti pakāsessati dassessati. Na hi sakkā tena tāni ettakena antarena dassetuṃ.

Tattha yassa kismiñcideva ṭhāne ṭhātukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā vañcetvā ṭhassāmīti na hoti, tasmiṃ ṭhātukāmaṭṭhāneyeva nikhātatthambho viya cattāro pāde niccale katvā tiṭṭhati, ayaṃ **saṭho** nāma. Yassa pana kismiñcideva ṭhāne avacchinditvā khandhagataṃ pātetukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā vañcetvā pātessāmīti na hoti, tattheva avacchinditvā pāteti, ayaṃ **kūṭo** nāma. Yassa kismiñcideva ṭhāne maggā ukkamma nivattitvā paṭimaggaṃ ārohitukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā vañcetvā evaṃ karissāmīti na hoti, tattheva maggā ukkamma nivattitvā paṭimaggaṃ ārohati, ayaṃ **vaṅko** nāma. Yassa pana kālena vāmato kālena dakkhiṇato kālena ujumaggeneva gantukāmassa sato yaṃ ṭhānaṃ manussānaṃ sappaṭibhayaṃ, purato gantvā vañcetvā evaṃ karissāmīti na hoti, tattheva kālena vāmato kālena dakkhiṇato kālena ujumaggaṃ gacchati, tathā laṇḍaṃ vā passāvaṃ vā vissajjetukāmassa sato idaṃ ṭhānaṃ susammaṭṭhaṃ ākiṇṇamanussaṃ ramaṇīyaṃ, imasmiṃ ṭhāne evarūpaṃ kātuṃ na yuttaṃ, purato gantvā paṭicchannaṭhāne karissāmīti na hoti, tattheva karoti, ayaṃ **jimho** nāma. Iti imaṃ catubbidhampi kiriyaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sabbāni tāni sāṭheyyāni kūṭeyyāni vaṅkeyyāni jimheyyāni pātukarissatīti evaṃ karontāpi te saṭhādayo tāni sāṭheyyādīni pātukaronti nāma.

Evaṃ pasūnaṃ uttānabhāvaṃ dassetvā idāni manussānaṃ gahanabhāvaṃ dassento **amhākaṃ pana, bhante**tiādimāha. Tattha **dāsā**ti antojātakā vā dhanakkītā vā karamarānītā vā sayaṃ vā dāsabyaṃ upagatā. **Pessā**ti pesanakārakā. **Kammakarā**ti bhattavetanabhatā. **Aññathāva kāyenā**ti aññenevākārena kāyena samudācaranti, aññenevākārena vācāya, aññena ca nesaṃ ākārena cittaṃ ṭhitaṃ hotīti dasseti. Tattha ye sammukhā sāmike disvā paccuggamanaṃ karonti, hatthato bhaṇḍakaṃ gaṇhanti, imaṃ vissajjetvā imaṃ gaṇhantā sesānipi āsana-paññāpana-tālavaṇṭabījana-pādadhovanādīni sabbāni kiccāni karonti, parammukhakāle pana telampi uttarantaṃ na olokenti, satagghanakepi sahassagghanakepi kamme parihāyante nivattitvā oloketumpi na icchanti, ime aññathā kāyena samudācaranti nāma. Ye pana sammukhā ‘‘amhākaṃ sāmi amhākaṃ ayyo’’tiādīni vatvā pasaṃsanti, parammukhā avattabbaṃ nāma natthi, yaṃ icchanti, taṃ vadanti, ime aññathā vācāya samudācaranti nāma.

4. **Cattārome pessapuggalā**ti ayampi pāṭiekko anusandhi. Ayañhi pesso ‘‘yāvañcidaṃ, bhante, bhagavā evaṃ manussagahaṇe evaṃ manussakasaṭe evaṃ manussasāṭheyye vattamāne sattānaṃ hitāhitaṃ jānātī’’ti āha. Purime ca tayo puggalā ahitapaṭipadaṃ paṭipannā, upari catuttho hitapaṭipadaṃ, evamahaṃ sattānaṃ hitāhitaṃ jānāmīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Heṭṭhā kandarakassa kathāya saddhiṃ yojetumpi vaṭṭati. Tena vuttaṃ ‘‘yāvañcidaṃ bhotā gotamena sammā bhikkhusaṅgho paṭipādito’’ti. Athassa bhagavā ‘‘purime tayo puggale pahāya upari catutthapuggalassa hitapaṭipattiyaṃyeva paṭipādemī’’ti dassentopi imaṃ desanaṃ ārabhi. **Santo**ti idaṃ saṃvijjamānāti padasseva vevacanaṃ. ‘‘Santā honti samitā vūpasantā’’ti (vibha. 542) ettha hi niruddhā santāti vuttā. ‘‘Santā ete vihārā ariyassa vinaye vuccantī’’ti ettha (ma. ni. 1.82) nibbutā. ‘‘Santo have sabbhi pavedayantī’’ti ettha (jā. 2.21.413) paṇḍitā. Idha pana vijjamānā upalabbhamānāti attho.

Attantapādīsu attānaṃ tapati dukkhāpetīti **attantapo**. Attano paritāpanānuyogaṃ **attaparitāpanānuyogaṃ**. Paraṃ tapati dukkhāpetīti **parantapo**. Paresaṃ paritāpanānuyogaṃ

paraparitāpanānuyogaṃ. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Nicchāto**ti chātaṃ vuccati taṇhā, sā assa natthīti nicchāto. Sabbakilesānaṃ nibbutattā **nibbuto**. Anto tāpanakilesānaṃ abhāvā sītalo jātoti **sītibhūto**. Jhānamaggaphalanibbānasukhāni paṭisaṃvedetīti **sukhapaṭisaṃvedī**. **Brahmabhūtena attanā**ti seṭṭhabhūtena attanā. **Cittaṃ ārādhetī**ti cittaṃ sampādeti, paripūreti gaṇhāti pasādetīti attho.

5. **Dukkhapaṭikkūla**nti dukkhassa paṭikūlaṃ, paccanīkasaṇṭhitaṃ dukkhaṃ apatthayamānanti attho.

6. **Paṇḍito**ti idha catūhi kāraṇehi paṇḍitoti na vattabbo, satipaṭṭhānesu pana kammaṃ karotīti paṇḍitoti vattuṃ vaṭṭati. **Mahāpañño**ti idampi mahante atthe pariggaṇhātītiādinā mahāpaññalakkhaṇena na vattabbaṃ, satipaṭṭhānapariggāhikāya pana paññāya samannāgatattā mahāpaññoti vattuṃ vaṭṭati. **Mahatā atthena saṃyutto agamissā**ti mahatā atthena saṃyutto hutvā gato bhaveyya, sotāpattiphalaṃ pāpuṇeyyāti attho. Kiṃ pana yesaṃ maggaphalānaṃ upanissayo atthi, buddhānaṃ sammukhībhāve ṭhitepi tesaṃ antarāyo hotīti. Āma hoti, na pana buddhe paṭicca, atha kho kiriyaparihāniyā vā pāpamittatāya vā hoti. Tattha kiriyaparihāniyā hoti nāma – sace hi dhammasenāpati dhanañjānissa brāhmaṇassa āsayaṃ ñatvā dhammaṃ adesayissā, so brāhmaṇo sotāpanno abhavissā, evaṃ tāva kiriyaparihāniyā hoti. Pāpamittatāya hoti nāma – sace hi ajātasattu devadattassa vacanaṃ gahetvā pitughātakammaṃ nākarissā, sāmaññaphalasuttakathitadivaseva sotāpanno abhavissā, tassa vacanaṃ gahetvā pitughātakammassa katattā pana na hoti, evaṃ pāpamittatāya hoti. Imassāpi upāsakassa kiriyaparihāni jātā, apariniṭṭhitāya desanāya uṭṭhahitvā pakkanto. **Apica, bhikkhave, ettāvatāpi pesso hatthārohaputto mahatā atthena saṃyutto**ti katarena mahantena atthena? Dvīhi ānisaṃsehi. So kira upāsako saṅghe ca pasādaṃ paṭilabhi, satipaṭṭhānapariggahaṇatthāya cassa abhinavo nayo udapādi. Tena vuttaṃ ‘‘mahatā atthena saṃyutto’’ti. Kandarako pana saṅghe pasādameva paṭilabhi. **Etassa bhagavā kālo**ti etassa dhammakkhānassa, catunnaṃ vā puggalānaṃ vibhajanassa kālo.

8. **Orabbhikā**dīsu urabbhā vuccanti eḷakā, urabbhe hanatīti **orabbhiko. Sūkarikā**dīsupi eseva nayo. **Luddo**ti dāruṇo kakkhaḷo. **Macchaghātako**ti macchabandhakevaṭṭo. **Bandhanāgāriko**ti bandhanāgāragopako. **Kururakammantā**ti dāruṇakammantā.

9. **Muddhāvasitto**ti khattiyābhisekena muddhani abhisitto. **Puratthimena nagarassā**ti nagarato puratthimadisāya. **Santhāgāra**nti yaññasālaṃ. **Kharājinaṃ nivāsetvā**ti sakhuraṃ ajinacammaṃ nivāsetvā. **Sappitelenā**ti sappinā ca telena ca. Ṭhapetvā hi sappiṃ avaseso yo koci sneho telanti vuccati. **Kaṇḍūvamāno**ti nakhānaṃ chinnattā kaṇḍūvitabbakāle tena kaṇḍūvamāno. **Anantarahitāyā**ti asanthatāya. **Sarūpavacchāyā**ti sadisavacchāya. Sace gāvī setā hoti, vacchopi setakova. Sace gāvī kabarā vā rattā vā, vacchopi tādiso vāti evaṃ sarūpavacchāya. **So evamāhā**ti so rājā evaṃ vadeti. **Vacchatarā**ti taruṇavacchakabhāvaṃ atikkantā balavavacchā. **Vacchatarī**supi eseva nayo. **Barihisatthāyā**ti parikkhepakaraṇatthāya ceva yaññabhūmiyaṃ attharaṇatthāya ca. Sesaṃ heṭṭhā tattha tattha vitthāritattā uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kandarakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

17. **Evaṃ me suta**nti aṭṭhakanāgarasuttaṃ. Tattha **beluvagāmake**ti vesāliyā dakkhiṇapasse avidūre beluvagāmako nāma atthi, taṃ gocaragāmaṃ katvāti attho. **Dasamo**ti so hi jātigottavasena ceva sārappattakulagaṇanāya ca dasame ṭhāne gaṇīyati, tenassa dasamotveva nāmaṃ jātaṃ. **Aṭṭhakanāgaro**ti aṭṭhakanagaravāsī. **Kukkuṭārāmo**ti kukkuṭaseṭṭhinā kārito ārāmo.

18. **Tena bhagavatā…pe… akkhāto**ti ettha ayaṃ saṅkhepattho, yo so bhagavā samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tena bhagavatā, tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āsayānusayaṃ **jānatā,** hatthatale ṭhapitaāmalakaṃ viya sabbaṃ ñeyyadhammaṃ **passatā**. Apica pubbenivāsādīhi jānatā, dibbena cakkhunā passatā, tīhi vijjāhi chahi vā pana abhiññāhi jānatā, sabbattha appaṭihatena samantacakkhunā passatā, sabbadhammajānanasamatthāya paññāya jānatā, sabbasattānaṃ cakkhuvisayātītāni tirokuṭṭādigatānipi rūpāni ativisuddhena maṃsacakkhunā passatā, attahitasādhikāya samādhipadaṭṭhānāya paṭivedhapaññāya jānatā, parahitasādhikāya karuṇāpadaṭṭhānāya desanāpaññāya passatā, arīnaṃ hatattā paccayādīnañca arahattā **arahatā,** sammā sāmañca saccānaṃ buddhattā **sammāsambuddhena**. Antarāyikadhamme vā jānatā, niyyānikadhamme passatā, kilesārīnaṃ hatattā arahatā, sāmaṃ sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddhenāti evaṃ catuvesārajjavasena catūhi kāraṇehi thomitena. Atthi nu kho eko dhammo akkhātoti.

19. **Abhisaṅkhata**nti kataṃ uppāditaṃ. **Abhisañcetayita**nti cetayitaṃ pakappitaṃ. **So tattha ṭhito**ti so tasmiṃ samathavipassanādhamme ṭhito. **Dhammarāgena dhammanandiyā**ti padadvayehi samathavipassanāsu chandarāgo vutto. Samathavipassanāsu hi sabbena sabbaṃ chandarāgaṃ pariyādiyituṃ sakkonto arahā hoti, asakkonto anāgāmī hoti. So samathavipassanāsu chandarāgassa appahīnattā catutthajjhānacetanāya suddhāvāse nibbattati, ayaṃ ācariyānaṃ samānakathā.

Vitaṇḍavādī panāha ‘‘teneva dhammarāgenāti vacanato akusalena suddhāvāse nibbattatī’’ti so ‘‘suttaṃ āharā’’ti vattabbo, addhā aññaṃ apassanto idameva āharissati, tato vattabbo ‘‘kiṃ panidaṃ suttaṃ neyyatthaṃ nītattha’’nti, addhā nītatthanti vakkhati. Tato vattabbo – evaṃ sante anāgāmiphalatthikena samathavipassanāsu chandarāgo kattabbo bhavissati, chandarāge uppādite anāgāmiphalaṃ paṭividdhaṃ bhavissati ‘‘mā suttaṃ me laddha’’nti yaṃ vā taṃ vā dīpehi. Pañhaṃ kathentena hi ācariyassa santike uggahetvā attharasaṃ paṭivijjhitvā kathetuṃ vaṭṭati, akusalena hi sagge, kusalena vā apāye paṭisandhi nāma natthi. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Na, bhikkhave, lobhajena kammena dosajena kammena mohajena kammena devā paññāyanti, manussā paññāyanti, yā vā panaññāpi kāci sugatiyo, atha kho, bhikkhave, lobhajena kammena dosajena kammena mohajena kammena nirayo paññāyati, tiracchānayoni paññāyati, pettivisayo paññāyati, yā vā panaññāpi kāci duggatiyo’’ti –

Evaṃ paññāpetabbo. Sace sañjānāti sañjānātu, no ce sañjānāti, ‘‘gaccha pātova vihāraṃ pavisitvā yāguṃ pivāhī’’ti uyyojetabbo.

Yathā ca pana imasmiṃ sutte, evaṃ mahāmālukyovādepi mahāsatipaṭṭhānepi kāyagatāsatisuttepi samathavipassanā kathitā. Tattha imasmiṃ sutte samathavasena gacchatopi vipassanāvasena gacchatopi samathadhurameva dhuraṃ, mahāmālukyovāde vipassanāva dhuraṃ, mahāsatipaṭṭhānaṃ pana vipassanuttaraṃ nāma kathitaṃ, kāyagatāsatisuttaṃ samathuttaranti.

Ayaṃ kho gahapati…pe… ekadhammo akkhātoti ekadhammaṃ pucchitena ayampi ekadhammoti evaṃ pucchāvasena kathitattā ekādasapi dhammā ekadhammo nāma jāto. Mahāsakuludāyisuttasmiñhi ekūnavīsati pabbāni paṭipadāvasena ekadhammo nāma jātāni, idha ekādasapucchāvasena ekadhammoti āgatāni. Amatuppattiyatthena vā sabbānipi ekadhammoti vattuṃ vaṭṭati.

21. **Nidhimukhaṃ gavesanto**ti nidhiṃ pariyesanto. **Sakidevā**ti ekapayogena. Kathaṃ pana ekapayogeneva ekādasannaṃ nidhīnaṃ adhigamo hotīti. Idhekacco arañño nidhiṃ gavesamāno carati, tamenaṃ aññataro atthacarako disvā ‘‘kiṃ bho carasī’’ti pucchati. So ‘‘jīvitavuttiṃ pariyesāmī’’ti āha. Itaro ‘‘tena hi samma āgaccha, etaṃ pāsāṇaṃ pavattehī’’ti āha. So taṃ pavattetvā uparūpari ṭhapitā vā kucchiyā kucchiṃ āhacca ṭhitā vā ekādasa kumbhiyo passeyya, evaṃ ekapayogena ekādasannaṃ nidhīnaṃ adhigamo hoti.

Ācariyadhanaṃ pariyesissantīti aññatitthiyā hi yassa santike sippaṃ uggaṇhanti, tassa sippuggahaṇato pure vā pacchā vā antarantare vā gehato nīharitvā dhanaṃ denti. Yesaṃ gehe natthi, te ñātisabhāgato pariyesanti, tathā alabhamānā bhikkhampi caritvā dentiyeva. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Kimaṅgaṃ panāhanti bāhirakā tāva aniyyānikepi sāsane sippamattadāyakassa dhanaṃ pariyesanti; ahaṃ pana evaṃvidhe niyyānikasāsane ekādasavidhaṃ amatuppattipaṭipadaṃ desentassa ācariyassa pūjaṃ kiṃ na karissāmi, karissāmiyevāti vadati. **Paccekadussayugena acchādesī**ti ekamekassa bhikkhuno ekekaṃ dussayugamadāsīti attho. Samudācāravacanaṃ panettha evarūpaṃ hoti, tasmā acchādesīti vuttaṃ. **Pañcasatavihāra**nti pañcasatagghanikaṃ paṇṇasālaṃ kāresīti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

22. **Evaṃ me suta**nti sekhasuttaṃ. Tattha **navaṃ santhāgāra**nti adhunā kāritaṃ santhāgāraṃ, ekā mahāsālāti attho. Uyyogakālādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā ‘‘ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā, ettakā ubhohi passehi, ettakā hatthīsu abhiruhantu, ettakā assesu, ettakā rathesu tiṭṭhantū’’ti evaṃ santhaṃ karonti, mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ **santhāgāra**nti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehesu allagomayaparibhaṇḍādīni karonti, tāva dve tīṇi divasāni te rājāno tattha santhambhantītipi santhāgāraṃ. Tesaṃ rājūnaṃ saha atthānusāsanaṃ agārantipi santhāgāraṃ gaṇarājāno hi te, tasmā uppannakiccaṃ ekassa vasena na chijjati, sabbesaṃ chando laddhuṃ vaṭṭati, tasmā sabbe tattha sannipatitvā anusāsanti. Tena vuttaṃ ‘‘saha atthānusāsanaṃ agārantipi santhāgāra’’nti. Yasmā panete tattha sannipatitvā ‘‘imasmiṃ kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmiṃ kāle vapitu’’nti evamādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ tattha santharantītipi santhāgāraṃ. **Acirakāritaṃ hotī**ti kaṭṭhakamma-silākamma-cittakammādivasena susajjitaṃ devavimānaṃ viya adhunā niṭṭhāpitaṃ. **Samaṇena vā**ti ettha yasmā gharavatthupariggahakāleyeva devatā attano vasanaṭṭhānaṃ gaṇhanti, tasmā ‘‘devena vā’’ti avatvā ‘‘samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtenā’’ti vuttaṃ.

Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsūti santhāgāraṃ niṭṭhitanti sutvā ‘‘gacchāma, naṃ passissāmā’’ti gantvā dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya sabbaṃ oloketvā ‘‘idaṃ santhāgāraṃ devavimānasadisaṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ kena paṭhamaṃ paribhuttaṃ amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā’’ti cintetvā ‘‘amhākaṃ ñātiseṭṭhassa paṭhamaṃ diyyamānepi satthunova anucchavikaṃ, dakkhiṇeyyavasena diyyamānepi satthunova anucchavikaṃ, tasmā paṭhamaṃ satthāraṃ paribhuñjāpessāma, bhikkhusaṅghassa āgamanaṃ karissāma, bhikkhusaṅghe āgate tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissati, satthāraṃ tiyāmarattiṃ amhākaṃ dhammakathaṃ kathāpessāma, iti tīhi ratanehi paribhuttaṃ mayaṃ pacchā paribhuñjissāma, evaṃ no dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā upasaṅkamiṃsu.

Yena santhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsūti taṃ divasaṃ kira santhāgāraṃ kiñcāpi rājakulānaṃ dassanatthāya devavimānaṃ viya susajjitaṃ hoti supaṭijaggitaṃ, buddhārahaṃ pana katvā appaññattaṃ. Buddhā hi nāma araññajjhāsayā araññārāmā antogāme vaseyyuṃ vā no vā, tasmā bhagavato manaṃ jānitvāva paññāpessāmāti cintetvā te bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu. Idāni pana manaṃ labhitvā paññāpetukāmā yena santhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu.

Sabbasanthariṃ santhāgāraṃ santharitvāti yathā sabbameva santhataṃ hoti, evaṃ taṃ santharāpetvā. Sabbapaṭhamaṃ tāva ‘‘gomayaṃ nāma sabbamaṅgalesu vaṭṭatī’’ti sudhāparikammakatampi bhūmiṃ allagomayena opuñchāpetvā parisukkhabhāvaṃ ñatvā yathā akkantaṭṭhāne padaṃ na paññāyati, evaṃ catujjātiyagandhehi limpāpetvā upari nānāvaṇṇe kaṭasārake santharitvā tesaṃ upari mahāpiṭṭhikakojavake ādiṃ katvā hatthattharaka-assattharaka-sīhattharaka-byagghattharaka-candattharaka-sūriyattharaka-cittattharakādīhi nānāvaṇṇehi attharaṇehi santharitabbakayuttaṃ sabbokāsaṃ santharāpesuṃ. Tena vuttaṃ ''sabbasanthariṃ santhāgāraṃ santharitvā''ti.

Āsanāni paññāpetvāti majjhaṭṭhāne tāva maṅgalatthambhaṃ nissāya mahārahaṃ buddhāsanaṃ paññāpetvā tattha yaṃ yaṃ mudukañca manoramañca paccattharaṇaṃ, taṃ taṃ paccattharitvā bhagavato lohitakaṃ manuññadassanaṃ upadhānaṃ upadahitvā upari suvaṇṇarajatatārakavicittaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhadāmapupphadāmapattadāmādīhi paccattharaṇehi alaṅkaritvā samantā dvādasahatthaṭṭhāne pupphajālaṃ karitvā tiṃsahatthamattaṃ ṭhānaṃ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusaṅghassa pallaṅkapīṭha-apassayapīṭha-muṇḍapīṭhāni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā pācīnabhittiṃ nissāya attano attano mahāpiṭṭhikakojavake paññāpetvā haṃsalomādipūritāni upadhānāni ṭhapāpesuṃ ''evaṃ akilamamānā sabbarattiṃ dhammaṃ suṇissāmā''ti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ''āsanāni paññāpetvā''ti.

Udakamaṇikanti mahākucchikaṃ udakacāṭiṃ. **Upaṭṭhapetvā**ti evaṃ bhagavā ca bhikkhusaṅgho ca yathāruciyā hatthe vā dhovissanti pāde vā, mukhaṃ vā vikkhālessantīti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūrāpetvā vāsatthāya nānāpupphāni ceva udakavāsacuṇṇāni ca pakkhipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhāpesuṃ. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ''upaṭṭhapetvā''ti.

Telappadīpaṃ āropetvāti rajatasuvaṇṇādimayadaṇḍāsu dīpikāsu yonakarūpakirātarūpakādīnaṃ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimayakapallakādīsu ca telappadīpaṃ jalayitvāti attho. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsū**ti ettha pana te sakyarājāno na kevalaṃ santhāgārameva, atha kho yojanāvaṭṭe kapilavatthusmiṃ nagaravīthiyopi sammajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe ca kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalanagaraṃ dīpamālādīhi vippakiṇṇatārakaṃ viya katvā ''khīrapāyake dārake khīraṃ pāyetha, dahare kumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ satthā antogāme vasissati, buddhā nāma appasaddakāmā hontī''ti bheriṃ carāpetvā sayaṃ daṇḍadīpikā ādāya yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu.

Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena navaṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkamīti. ''Yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī''ti evaṃ kira kāle ārocite bhagavā lākhārasena tintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṃ rattadupaṭṭaṃ kattariyā padumaṃ kantanto viya saṃvidhāya timaṇḍalaṃ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṃ parikkhipanto viya vijjullatāsassirikaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṃ pariyonaddhanto viya ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṃ khipamāno viya suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṃ paṭimuñcanto viya gacchantaṃ puṇṇacandaṃ rattavaṇṇavalāhakena paṭicchādayamāno viya kañcanapabbatamatthake supakkalākhārasaṃ parisiñcanto viya cittakūṭapabbatamatthakaṃ vijjullatāya parikkhipanto viya ca sacakkavāḷasineruyugandharaṃ mahāpathaviṃ cāletvā gahitaṃ nigrodhapallavasamānavaṇṇaṃ rattavarapaṃsukūlaṃ pārupitvā gandhakuṭidvārato nikkhami kañcanaguhato sīho viya udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya ca. Nikkhamitvā pana gandhakuṭipamukhe aṭṭhāsi.

Athassa kāyato meghamukhehi vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekamañjaripattapupphaphalaviṭape viya ārāmarukkhe kariṃsu. Tāvadeva ca attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṅgho bhagavantaṃ parivāresi. Te pana parivāretvā ṭhitā bhikkhū evarūpā ahesuṃ appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahī sīlasampannā samādhisampannā paññāvimuttivimuttiñāṇadassanasampannāti. Tehi parivārito bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho rattapadumasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā pavāḷavedikāparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Sāriputtamoggallānādayo mahātherāpi naṃ meghavaṇṇaṃ paṃsukūlaṃ pārupitvā maṇivammavammikā viya mahānāgā parivārayiṃsu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭitajaṭā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti bhagavā sayaṃ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohehi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkileso nikkilesehi, sayaṃ buddho bahussutabuddhehi parivārito, pattaparivāritaṃ viya kesaraṃ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataraṭṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavatti, marugaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārito viya puṇṇacando, asamena buddhavesena aparimāṇena buddhavilāsena kapilavatthugamanamaggaṃ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmī uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Pacchimakāyato dakkhiṇahatthato, vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmī uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvattehi moragīvavaṇṇā rasmī uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Heṭṭhā pādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmī uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Evaṃ samantā asītihatthamattaṃ ṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā kañcanadaṇḍadīpikāhi niccharitvā ākāsaṃ pakkhandajālā viya cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjullatā viya vidhāviṃsu. Sabbadisābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya, suvaṇṇaghaṭā nikkhantasuvaṇṇarasadhārāhi siñcamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya, verambhavātasamuṭṭhitakiṃsukakaṇikārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya vippakiriṃsu.

Bhagavatopi asītianubyañjanabyāmappabhādvattiṃsavaralakkhaṇasamujjalaṃ sarīraṃ samuggatatārakaṃ viya gaganatalaṃ, vikasitamiva padumavanaṃ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsūcandānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā siriṃ abhibhavamānaṃ viya virocittha, yathā taṃ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhi supūritāhi samatiṃsapāramitāhi alaṅkataṃ. Kappasatasahasādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnadānaṃ rakkhitasīlaṃ katakalyāṇakammaṃ ekasmiṃ attabhāve osaritvā vipākaṃ dātuṃ ṭhānaṃ alabhamānaṃ sambādhapattaṃ viya ahosi. Nāvāsahassabhaṇḍaṃ ekanāvaṃ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṃ ekasakaṭaṃ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā nadīnaṃ oghassa sambhijja mukhadvāre ekato rāsībhūtakālo viya ca ahosi.

Imāya buddhasiriyā obhāsamānassāpi ca bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikasahassāni ukkhipiṃsu. Tathā pacchato. Vāmapasse dakkhiṇapasse. Jātikusumacampakavanamallikarattuppalanīluppalamakulasinduvārapupphāni ceva nīlapītādivaṇṇasugandhagandhacuṇṇāni ca cātuddīpikameghavissaṭṭhodakavuṭṭhiyo viya vippakiriṃsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ceva buddhadhammasaṅghaguṇappaṭisaṃyuttā thutighosā ca sabbadisā pūrayiṃsu. Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṃ akkhīni amatapānaṃ viya labhiṃsu. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā **padasahassena** gamanavaṇṇaṃ vattuṃ vaṭṭati. Tatridaṃ mukhamattaṃ –

‘‘Evaṃ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ;
Aheṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

Dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ, uddharanto narāsabho;
Gacchanto sirisampanno, sobhate dvipaduttamo.

Gacchato buddhaseṭṭhassa, heṭṭhā pādatalaṃ mudu;
Samaṃ samphusate bhūmiṃ, rajasā nupalippati.

Ninnaṭṭhānaṃ unnamati, gacchante lokanāyake;
Unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā;
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante lokanāyake.

Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṃ;
Aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

Nātisīghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo muni;
Na cātisaṇikaṃ yāti, gacchamāno samāhito.

Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, disañca vidisaṃ tathā;
Na pekkhamāno so yāti, yugamattamhi pekkhati.

Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate jino;
Cāruṃ gacchati lokaggo, hāsayanto sadevake.

Uḷurājāva sobhanto, catucārīva kesarī;
Tosayanto bahū satte, puraṃ seṭṭhaṃ upāgamī''ti.

Vaṇṇakālo nāma kiresa, evaṃvidhesu kālesu buddhassa sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṃ cuṇṇiyapadehi vā gāthābandhena vā yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. Dukkathitanti na vattabbaṃ. Appamāṇavaṇṇā hi buddhā, tesaṃ buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattuṃ asamatthā, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatappaṭiyattaṃ sakyarājapuraṃ pavisitvā bhagavā pasannacittena janena gandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjayamāno santhāgāraṃ pāvisi. Tena vuttaṃ – ''atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena evaṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkamī''ti.

Bhagavantaṃyeva purakkhatvāti bhagavantaṃ purato katvā. Tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṃ katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalapaliveṭhite pīṭhe ṭhapitarattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativirocittha. Ayaṃ panettha porāṇānaṃ vaṇṇabhaṇanamaggo –

''Gantvāna maṇḍalamāḷaṃ, nāgavikkantacaraṇo;
Obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

Tasmiṃ nisinno naradammasārathi,
Devātidevo satapuññalakkhaṇo;
Buddhāsane majjhagato virocati,
Suvaṇṇanekkhaṃ viya paṇḍukambale.

Nekkhaṃ jambonadasseva, nikkhittaṃ paṇḍukambale;
Virocati vītamalo, maṇiverocano yathā.

Mahāsālova samphullo, nerurājāvalaṅkato;
Suvaṇṇayūpasaṅkāso, padumo kokanado yathā.

Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī;
Devānaṃ pāricchattova, sabbaphullo virocathā''ti.

Kāpilavatthave sakye bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāyāti ettha dhammī kathā nāma santhāgāraanumodanappaṭisaṃyuttā pakiṇṇakakathā veditabbā. Tadā hi bhagavā ākāsagaṅgaṃ otārento viya pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya mahājambuṃ khandhe gahetvā cālento viya yojanikaṃ madhubhaṇḍaṃ cakkayantena pīḷetvā madhupānaṃ pāyamāno viya kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ hitasukhāvahaṃ pakiṇṇakakathaṃ kathesi. ‘‘Āvāsadānaṃ nāmetaṃ mahārāja mahantaṃ, tumhākaṃ āvāso mayā paribhutto bhikkhusaṅghena paribhutto mayā ca bhikkhusaṅghena ca paribhutto pana dhammaratanena paribhutto yevāti tīhi ratanehi paribhutto nāma hoti. Āvāsadānasmiñhi dinne sabbadānaṃ dinnameva hoti. Bhūmaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākhāmaṇḍapassa vāpi ānisaṃso nāma paricchinditum na sakkā’’ti nānānayavicittaṃ bahuṃ dhammakathaṃ kathetvā –

‘‘Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca;
Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

Tato vātātapo ghoro, sañjāto paṭihaññati;
Leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassituṃ.

Vihāradānaṃ saṅghassa, aggaṃ buddhena vaṇṇitaṃ;
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute;
Tesaṃ annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.

Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā;
Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo’’ti. (cūḷava. 295) –

Evaṃ ayampi āvāse ānisaṃso, ayampi ānisaṃsoti bahudevarattiṃ atirekataraṃ diyaḍḍhayāmaṃ āvāsānisaṃsakathaṃ kathesi. Tattha imā gāthāva saṅgahaṃ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅgahaṃ na ārohati. **Sandassesī**tiādīni vuttatthāneva.

Āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesīti dhammakathaṃ kathāpetukāmo jānāpesi. Atha kasmā sāriputtamahāmoggallānamahākassapādīsu asītimahātheresu vijjamānesu bhagavā ānandattherassa bhāramakāsīti. Parisajjhāsayavasena. Āyasmā hi ānando bahussutānaṃ aggo, pahosi parimaṇḍalehi padabyañjanehi madhuradhammakathaṃ kathetunti sākiyamaṇḍale pākaṭo paññāto. Tassa sakyarājūhi vihāraṃ gantvāpi dhammakathā sutapubbā, orodhā pana nesaṃ na yathāruciyā vihāraṃ gantuṃ labhanti, tesaṃ etadahosi – ‘‘aho vata bhagavā appaṃyeva dhammakathaṃ kathetvā amhākaṃ ñātiseṭṭhassa ānandassa bhāraṃ kareyyā’’ti. Tesaṃ ajjhāsayavasena bhagavā tasseva bhāramakāsi.

Sekho pāṭipadoti paṭipannako sekhasamaṇo. So tuyhaṃ paṭibhātu upaṭṭhātu, tassa paṭipadaṃ desehīti paṭipadāya puggalaṃ niyametvā dasseti. Kasmā pana bhagavā imaṃ paṭipadaṃ niyamesi? Bahūhi kāraṇehi. Ime tāva sakyā maṅgalasālāya maṅgalaṃ paccāsīsanti vaḍḍhiṃ icchanti, ayañca sekhapaṭipadā mayhaṃ sāsane maṅgalapaṭipadā vaḍḍhamānakapaṭipadātipi imaṃ paṭipadaṃ niyamesi. Tassañca parisati sekhāva bahū nisinnā, te attanā paṭividdhaṭṭhāne kathīyamāne akilamantāva sallakkhessantītipi imaṃ paṭipadaṃ niyamesi. Āyasmā ca ānando sekhapaṭisambhidāpattova, so attanā paṭividdhe paccakkhaṭṭhāne kathento akilamanto viññāpetuṃ sakkhissatītipi imaṃ paṭipadaṃ niyamesi. Sekhapaṭipadāya ca tissopi sikkhā osaṭā, tattha adhisīlasikkhāya kathitāya sakalaṃ vinayapiṭakaṃ kathitameva hoti, adhicittasikkhāya kathitāya sakalaṃ suttantapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, adhipaññāsikkhāya kathitāya sakalaṃ abhidhammapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, ānando ca bahussuto tipiṭakadharo, so pahoti tīhi piṭakehi tisso sikkhā kathetuṃ, evaṃ kathite sakyānaṃ maṅgalameva vaḍḍhiyeva bhavissatītipi imaṃ paṭipadaṃ niyamesi.

Piṭṭhi me āgilāyatīti kasmā āgilāyati? Bhagavato hi chabbassāni padhānaṃ padahantassa mahantaṃ kāyadukkhaṃ ahosi, athassa aparabhāge mahallakakāle piṭṭhivāto uppajji. Akāraṇaṃ vā etaṃ. Pahoti hi bhagavā uppannaṃ vedanaṃ vikkhambhetvā ekampi dvepi sattāhe ekapallaṅkena nisīdituṃ. Santhāgārasālaṃ pana catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi, tattha pādadhovanaṭṭhānato yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṃ nipphannaṃ. Dhammāsanaṃ patto thokaṃ ṭhatvā nisīdi, ettake ṭhānaṃ. Diyaḍḍhayāmaṃ dhammāsane nisīdi, ettake ṭhāne nisajjā nipphannā. Idāni dakkhiṇena passena thokaṃ nipanne sayanaṃ nipphajjissatīti evaṃ catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Upādinnakasarīrañca nāma ''no āgilāyatī''ti na vattabbaṃ, tasmā ciraṃ nisajjāya sañjātaṃ appakampi āgilāyanaṃ gahetvā evamāha.

Saṅghāṭiṃ paññāpetvāti santhāgārassa kira ekapasse te rājāno paṭṭasāṇiṃ parikkhipāpetvā kappiyamañcakaṃ paññapetvā kappiyapaccattharaṇena attharitvā upari suvaṇṇa-tāraka-gandhamālā-dāmapaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhatelappadīpaṃ āropayiṃsu ''appeva nāma satthā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṃ vissamanto idha nipajjeyya, evaṃ no imaṃ santhāgāraṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī''ti. Satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṃ paññapetvā nipajji. **Uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā**ti ettakaṃ kālaṃ atikkamitvā vuṭṭhahissāmīti vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā.

23. **Mahānāmaṃ sakkaṃ āmantesī**ti so kira tasmiṃ kāle tassaṃ parisati jeṭṭhako pāmokkho, tasmiṃ saṅgahite sesaparisā saṅgahitāva hotīti thero tameva āmantesi. **Sīlasampanno**ti sīlena sampanno, sampannasīlo paripuṇṇasīloti attho. **Saddhammehī**ti sundaradhammehi, sataṃ vā sappurisānaṃ dhammehi.

24. **Kathañca mahānāmā**ti iminā ettakena ṭhānena sekhapaṭipadāya mātikaṃ ṭhapetvā paṭipāṭiyā vitthāretukāmo evamāha. Tattha **sīlasampanno**tiādīni ''sampannasīlā, bhikkhave, viharathā''ti ākaṅkheyyasuttādīsu vuttanayeneva veditabbāni.

25. **Kāyaduccaritenā**tiādīsu upayogatthe karaṇavacanaṃ, hiriyitabbāni kāyaduccaritādīni hiriyati jigucchatīti attho. Ottappaniddese hetvatthe karaṇavacanaṃ, kāyaduccaritādīhi ottappassa hetubhūtehi ottappati bhāyatīti attho. **Āraddhavīriyo**ti paggahitavīriyo anosakkitamānaso. **Pahānāyā**ti pahānatthāya. **Upasampadāyā**ti paṭilābhatthāya. **Thāmavā**ti vīriyathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamo**ti thiraparakkamo. **Anikkhittadhuro kusalesu dhammesū**ti kusalesu dhammesu anoropitadhuro anosakkitavīriyo. **Paramenā**ti uttamena. **Satinepakkenā**ti satiyā ca nipakabhāvena ca. Kasmā pana satibhājaniye paññā āgatāti? Satiyā balavabhāvadīpanatthaṃ. Paññāvippayuttā hi sati dubbalā hoti, sampayuttā balavatīti.

Cirakatampīti attanā vā parena vā kāyena cirakataṃ cetiyaṅgaṇavattādi asīti mahāvattapaṭipattipūraṇaṃ. **Cirabhāsitampī**ti attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ sakkaccaṃ uddisana-uddisāpana-dhammosāraṇa-dhammadesanā-upanisinnakathā-anumodaniyādivasena pavattitaṃ vacīkammaṃ. **Saritā anussaritā**ti tasmiṃ kāyena cirakate ''kāyo nāma kāyaviññatti, cirabhāsite vācā nāma vacīviññatti. Tadubhayampi rūpaṃ, taṃsamuṭṭhāpikā cittacetasikā arūpaṃ. Iti ime rūpārūpadhammā evaṃ uppajjitvā evaṃ niruddhā''ti sarati ceva anussarati ca, satisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpetīti attho. Bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā hi sati idha adhippetā. Tāya satiyā esa sakimpi saraṇena saritā, punappunaṃ saraṇena anussaritāti veditabbā.

Udayatthagāminiyāti pañcannaṃ khandhānaṃ udayavayagāminiyā udayañca vayañca paṭivijjhituṃ samatthāya. **Ariyāyā**ti vikkhambhanavasena ca samucchedavasena ca kilesehi ārakā ṭhitāya parisuddhāya. **Paññāya samannāgato**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca samaṅgībhūto. **Nibbedhikāyā**ti sāyeva nibbijjhanato nibbedhikāti vuccati, tāya samannāgatoti attho. Tattha maggapaññāya samucchedavasena anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikā. Vipassanāpaññāya tadaṅgavasena nibbedhikāya maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato cāti vipassanā ''nibbedhikā''ti vattuṃ vaṭṭati. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti idhāpi maggapaññā ''sammā hetunā nayena vaṭṭadukkhaṃ khepayamānā gacchatīti sammā dukkhakkhayagāminī nāma. Vipassanā tadaṅgavasena vaṭṭadukkhañca kilesadukkhañca khepayamānā gacchatīti dukkhakkhayagāminī. Dukkhakkhayagāminiyā vā maggapaññāya paṭilābhasaṃvattanato esā dukkhakkhayagāminī’’ti veditabbā.

26. **Abhicetasikāna**nti abhicittaṃ seṭṭhacittaṃ sitānaṃ nissitānaṃ. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti appitappitakkhaṇe sukhapaṭilābhahetūnaṃ. **Nikāmalābhī**ti icchiticchitakkhaṇe samāpajjitā. **Akicchalābhī**ti nidukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī. Paguṇabhāvena eko icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ sakkoti, samādhipāripanthikadhamme pana akilamanto vikkhambhetuṃ na sakkoti, so attano anicchāya khippameva vuṭṭhāti, yathāparicchedavasena samāpattiṃ ṭhapetuṃ na sakkoti ayaṃ kicchalābhī kasiralābhī nāma. Eko icchiticchitakkhaṇe ca samāpajjituṃ sakkoti, samādhipāripanthikadhamme ca akilamanto vikkhambheti, so yathāparicchedavaseneva vuṭṭhātuṃ sakkoti, ayaṃ akicchalābhī akasiralābhī nāma.

27. **Ayaṃ vuccati mahānāma ariyasāvako sekho pāṭipado**ti mahānāma ariyasāvako sekho pāṭipado vipassanāgabbhāya vaḍḍhamānakapaṭipadāya samannāgatoti vuccatīti dasseti. **Apuccaṇḍatāyā**ti apūtiaṇḍatāya. **Bhabbo abhinibbhidāyā**ti vipassanādiñāṇappabhedāya bhabbo. **Sambodhāyā**ti ariyamaggāya. **Anuttarassa yogakkhemassā**ti arahattaṃ anuttaro yogakkhemo nāma, tadabhigamāya bhabboti dasseti. Yā panāyamettha atthadīpanatthaṃ upamā āhaṭā, sā cetokhilasutte vuttanayeneva veditabbā. Kevalañhi tattha ‘‘tassā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyakaraṇaṃ viya hi imassa bhikkhuno ussoḷhipannarasehi aṅgehi samannāgatabhāvo’’ti yaṃ evaṃ opammasaṃsandanaṃ āgataṃ, taṃ idha evaṃ sīlasampanno hotītiādivacanato ‘‘tassā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyakaraṇaṃ viya imassa bhikkhuno sīlasampannatādīhi pannarasehi dhammehi samaṅgibhāvo’’ti. Evaṃ yojetvā veditabbaṃ. Sesaṃ sabbattha vuttasadisameva.

28. **Imaṃyeva anuttaraṃ upekkhāsatipārisuddhi**nti imaṃ paṭhamādijjhānehi asadisaṃ uttamaṃ catutthajjhānikaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ. **Paṭhamābhinibbhidā**ti paṭhamo ñāṇabhedo. Dutiyādīsupi eseva nayo. Kukkuṭacchāpako pana ekavāraṃ mātukucchito ekavāraṃ aṇḍakosatoti dve vāre jāyati. Ariyasāvako tīhi vijjāhi tāyo vāre jāyati. Pubbenivāsacchādakaṃ tamaṃ vinodetvā pubbenivāsañāṇena paṭhamaṃ jāyati, sattānaṃ cutipaṭisandhicchādakaṃ tamaṃ vinodetvā dibbacakkhuñāṇena dutiyaṃ jāyati, catusaccapaṭicchādakaṃ tamaṃ vinodetvā āsavakkhayañāṇena tatiyaṃ jāyati.

29. **Idampissa hoti caraṇasmi**nti idampi sīlaṃ assa bhikkhuno caraṇaṃ nāma hotīti attho. **Caraṇaṃ** nāma bahu anekavidhaṃ, sīlādayo pannarasadhammā, tattha idampi ekaṃ caraṇanti attho. Padattho pana carati tena agatapubbaṃ disaṃ gacchatīti caraṇaṃ. Esa nayo sabbattha.

Idampissa hoti vijjāyāti idaṃ pubbenivāsañāṇaṃ tassa **vijjā** nāma hotīti attho. Vijjā nāma bahu anekavidhā, vipassanañāṇādīni aṭṭha ñāṇāni, tattha idampi ñāṇaṃ ekā vijjātipi attho. Padattho pana vinivijjhitvā etāya jānātīti vijjā. Esa nayo sabbattha. **Vijjāsampanno itipī**ti tīhi vijjāhi vijjāsampanno itipi. **Caraṇasampanno itipī**ti pañcadasahi dhammehi caraṇasampanno itipi. Tadubhayena pana vijjācaraṇasampanno itipīti.

30. **Sanaṅkumārenā**ti porāṇakakumārena, cirakālato paṭṭhāya kumāroti paññātena. So kira manussapathe pañcacūḷakakumārakakāle jhānaṃ nibbattetvā aparihīnajjhāno brahmaloke nibbatti, tassa so attabhāvo piyo ahosi manāpo, tasmā tādiseneva attabhāvena carati, tena naṃ **sanaṅkumāro**ti sañjānanti. **Janetasmi**nti janitasmiṃ, pajāyāti attho. **Ye gottapaṭisārino**ti ye janetasmiṃ gottaṃ paṭisaranti ‘‘ahaṃ gotamo, ahaṃ kassapo’’ti, tesu loke gottapaṭisārīsu khattiyo seṭṭho. **Anumatā bhagavatā**ti mama pañhabyākaraṇena saddhiṃ saṃsanditvā desitāti ambaṭṭhasutte buddhena bhagavatā ‘‘ahampi, ambaṭṭha, evaṃ vadāmi –

‘Khattiyo seṭṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino;
Vijjācaraṇasampanno, so seṭṭho devamānuse’ti’’. (dī. ni. 1.277) –

Evaṃ bhāsantena anuññātā anumoditā. **Sādhu sādhu ānandā**ti, bhagavā kira ādito paṭṭhāya niddaṃ anokkamantova imaṃ suttaṃ sutvā ānandena sekhapaṭipadāya kūṭaṃ gahitanti ñatvā uṭṭhāya pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno sādhukāraṃ adāsi. Ettāvatā ca pana idaṃ suttaṃ jinabhāsitaṃ nāma jātaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sekhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Potaliyasuttavaṇṇanā

31. **Evaṃ me suta**nti potaliyasuttaṃ. Tattha **aṅguttarāpesū**ti aṅgāyeva so janapado, mahiyā panassa uttarena yā āpo, tāsaṃ avidūrattā uttarāpotipi vuccati. Kataramahiyā uttarena yā āpoti, mahāmahiyā. Tatthāyaṃ āvibhāvakathā – ayaṃ kira jambudīpo dasasahassayojanaparimāṇo. Tattha ca catusahassayojanappamāṇo padeso udakena ajjhotthaṭo samuddoti saṅkhaṃ gato. Tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti. Tisahassayojanappamāṇe himavā patiṭṭhito ubbedhena pañcayojanasatiko caturāsītikūṭasahassapaṭimaṇḍito samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmavitthārena ceva gambhīratāya ca paṇṇāsapaṇṇāsayojanā diyaḍḍhayojanasataparimaṇḍalā anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇāladaho mandākinīdaho sīhapapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhitā. Tesu anotattadaho sudassanakūṭaṃ citrakūṭaṃ kāḷakūṭaṃ gandhamādanakūṭaṃ kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatehi parikkhitto.

Tattha sudassanakūṭaṃ sovaṇṇamayaṃ dviyojanasatubbedhaṃ antovaṅkaṃ kākamukhasaṇṭhānaṃ tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ. Citrakūṭaṃ sabbaratanamayaṃ. Kāḷakūṭaṃ añjanamayaṃ. Gandhamādanakūṭaṃ sānumayaṃ abbhantare muggavaṇṇaṃ, mūlagandho sāragandho pheggugandho tacagandho papaṭikagandho rasagandho pattagandho pupphagandho phalagandho gandhagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ nānappakāraosadhasañchannaṃ, kāḷapakkhauposathadivase ādittamiva aṅgāraṃ jalantaṃ tiṭṭhati. Kelāsakūṭaṃ rajatamayaṃ. Sabbāni sudassanena samānubbedhasaṇṭhānāni, tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Tāni sabbāni devānubhāvena nāgānubhāvena ca vassanti, nadiyo ca tesu sandanti. Taṃ sabbampi udakaṃ anotattameva pavisati. Candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujuṃ gacchantā na karonti, tenevassa anotattanti saṅkhā udapādi.

Tattha manoharasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisanimmaludakāni nhānatitthāni supaṭiyattāni honti, yesu buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā ca iddhimanto ca isayo nhāyanti, devayakkhādayo uyyānakīḷakaṃ kīḷanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ hatthimukhaṃ assamukhaṃ usabhamukhanti cattāri mukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadītīre sīhā bahutarā honti. Hatthimukhādīhi hatthiassausabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisati. Pacchimadisato ca uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇaṃ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisanti. Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇena ujukaṃ pāsāṇapiṭṭheneva saṭṭhiyojanāni gantvā pabbataṃ paharitvā vuṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇā udakadhārā ca hutvā ākāsena saṭṭhiyojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma pokkharaṇī jātā, pokkharaṇiyā kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gatā. Tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhiyojanāni gantvā viñjhuṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattanti. Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇaṃ katvā gataṭṭhāne āvaṭṭagaṅgāti vuccati. Ujukaṃ pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne kaṇhagaṅgāti, ākāsena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne ākāsagaṅgāti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā tiyaggaḷapokkharaṇīti, kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne bahalagaṅgāti, umaṅgena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne umaṅgagaṅgāti vuccati. Viñjhuṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne pana gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahīti pañcadhā saṅkhaṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pabhavanti. Tāsu yā ayaṃ pañcamī mahī nāma, sā idha mahāmahīti adhippetā. Tassā uttarena yā āpo, tāsaṃ avidūrattā so janapado aṅguttarāpoti veditabbo. Tasmiṃ aṅguttarāpesu janapade.

Āpaṇaṃ nāmāti tasmiṃ kira nigame vīsati āpaṇamukhasahassāni vibhattāni ahesuṃ. Iti so āpaṇānaṃ ussannattā āpaṇantveva saṅkhaṃ gato. Tassa ca nigamassa avidūre nadītīre ghanacchāyo ramaṇīyo bhūmibhāgo mahāvanasaṇḍo, tasmiṃ bhagavā viharati. Tenevettha vasanaṭṭhānaṃ na niyāmitanti veditabbaṃ. **Yenaññataro vanasaṇḍo tenupasaṅkamī**ti bhikkhusaṅghaṃ vasanaṭṭhānaṃ pesetvā ekakova upasaṅkami potaliyaṃ gahapatiṃ sandhāya. **Potaliyopi kho gahapatī**ti potaliyoti evaṃnāmako gahapati. **Sampannanivāsanapāvuraṇo**ti paripuṇṇanivāsanapāvuraṇo, ekaṃ dīghadasaṃ sāṭakaṃ nivattho ekaṃ pārutoti attho. **Chattupāhanāhī**ti chattaṃ gahetvā upāhanā āruyhāti attho. **Āsanānī**ti pallaṅkapīṭhapalālapīṭhakādīni. Antamaso sākhābhaṅgampi hi āsananteva vuccati. **Gahapativādenā**ti gahapatīti iminā vacanena. **Samudācaratī**ti voharati.

Bhagavantaṃ etadavocāti tatiyaṃ gahapatīti vacanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto bhagavantametaṃ ‘‘tayidaṃ, bho, gotamā’’tiādivacanaṃ avoca. Tattha **nacchanna**nti na anucchavikaṃ. **Nappatirūpa**nti na sāruppaṃ. **Ākārā**tiādīni sabbāneva kāraṇavevacanāni. Dīghadasavatthadhāraṇa-kesamassunakhaṭhapanādīni hi sabbāneva gihibyañjanāni tassa gihibhāvaṃ pākaṭaṃ karontīti **ākārā,** gihisaṇṭhānena saṇṭhitattā **liṅgā,** gihibhāvassa sañjānananimittatāya **nimittā**ti vuttā. **Yathā taṃ gahapatissā**ti yathā gahapatissa ākāraliṅganimittā bhaveyyuṃ, tatheva tuyhaṃ. Tena tāhaṃ evaṃ samudācarāmīti dasseti. Atha so yena kāraṇena gahapativādaṃ nādhivāseti, taṃ pakāsento ‘‘tathā hi pana me’’tiādimāha.

Niyyātanti niyyātitaṃ. **Anovādī anupavādī**ti ‘‘tātā, kasatha, vapatha, vaṇippathaṃ payojethā’’tiādinā hi nayena ovadanto ovādī nāma hoti. ‘‘Tumhe na kasatha, na vapatha, na vaṇippathaṃ payojetha, kathaṃ jīvissatha, puttadāraṃ vā bharissathā’’tiādinā nayena pana upavadanto upavādī nāma hoti. Ahaṃ pana ubhayampi taṃ na karomi. Tenāhaṃ tattha anovādī anupavādīti dasseti. **Ghāsacchādanaparamo viharāmī**ti ghāsamattañceva acchādanamattañca paramaṃ katvā viharāmi, tato paraṃ natthi, na ca patthemīti dīpeti.

32. **Giddhilobho pahātabbo**ti gedhabhūto lobho pahātabbo. **Anindārosa**nti anindābhūtaṃ aghaṭṭanaṃ. **Nindāroso**ti nindāghaṭṭanā. **Vohārasamucchedāyā**ti ettha **vohāro**ti byavahāravohāropi paṇṇattipi vacanampi cetanāpi. Tattha –

> ‘‘Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;
> Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo’’ti. (ma. ni. 2.457) –

Ayaṃ byavahāravohāro nāma. ‘‘Saṅkhā samaññā paññatti vohāro’’ti (dha. sa. 1313-1315) ayaṃ paṇṇattivohāro nāma. ‘‘Tathā tathā voharati aparāmasa’’nti (ma. ni. 3.332) ayaṃ vacanavohāro nāma. ‘‘Aṭṭha ariyavohārā aṭṭha anariyavoharā’’ti (a. ni. 8.67) ayaṃ cetanāvohāro nāma, ayamidhādhippeto. Yasmā vā pabbajitakālato paṭṭhāya gihīti cetanā natthi, samaṇoti cetanā hoti. Gihīti vacanaṃ natthi, samaṇoti vacanaṃ hoti. Gihīti paṇṇatti natthi, samaṇoti paṇṇatti hoti. Gihīti byavahāro natthi, samaṇoti vā pabbajitoti vā byavahāro hoti. Tasmā sabbepete labbhanti.

33. **Yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu pāṇātipātī**ti ettha pāṇātipātova saṃyojanaṃ. Pāṇātipātasseva hi hetu pāṇātipātapaccayā pāṇātipātī nāma hoti. Pāṇātipātānaṃ pana bahutāya ‘‘yesaṃ kho aha’’nti vuttaṃ. **Tesāhaṃ saṃyojanāna**nti tesaṃ ahaṃ pāṇātipātabandhanānaṃ. **Pahānāya**

samucchedāya paṭipannoti iminā apāṇātipātasaṅkhātena kāyikasīlasaṃvarena pahānatthāya samucchedanatthāya paṭipanno. **Attāpi maṃ upavadeyyā**ti kunthakipillikampi nāma jīvitā avoropanakasāsane pabbajitvā pāṇātipātamattatopi oramituṃ na sakkomi, kiṃ mayhaṃ pabbajjāyāti evaṃ attāpi maṃ upavadeyya. **Anuviccāpi maṃ viññū garaheyyu**nti evarūpe nāma sāsane pabbajitvā pāṇātipātamattatopi oramituṃ na sakkoti, kiṃ etassa pabbajjāyāti evaṃ anuvicca tulayitvā pariyogāhetvā aññepi viññū paṇḍitā garaheyyuṃ. **Etadeva kho pana saṃyojanametaṃ nīvaraṇa**nti dasasu saṃyojanesu pañcasu ca nīvaraṇesu apariyāpannampi ''aṭṭha nīvaraṇā''ti desanāvasenetaṃ vuttaṃ. Vaṭṭabandhanaṭṭhena hi hitapaṭicchādanaṭṭhena ca saṃyojanantipi nīvaraṇantipi vuttaṃ. **Āsavā**ti pāṇātipātakāraṇā eko avijjāsavo uppajjati. **Vighātapariḷāhā**ti vighātā ca pariḷāhā ca. Tattha vighātaggahaṇena kilesadukkhañca vipākadukkhañca gahitaṃ, pariḷāhaggahaṇenapi kilesapariḷāho ca vipākapariḷāho ca gahito. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo.

34-40. Ayaṃ pana viseso – **tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāyā**ti imasmiṃ pade iminā dinnādānasaṅkhātena kāyikasīlasaṃvarena, saccavācāsaṅkhātena vācasikasīlasaṃvarena, apisuṇāvācāsaṅkhātena vācasikasīlasaṃvarena, agiddhilobhasaṅkhātena mānasikasīlasaṃvarena, anindārosasaṅkhātena kāyikavācasikasīlasaṃvarena, akodhupāyāsasaṅkhātena mānasikasīlasaṃvarena, anatimānasaṅkhātena mānasikasīlasaṃvarena pahānatthāya samucchedanatthāya paṭipannoti evaṃ sabbavāresu yojanā kātabbā.

Attāpi maṃ upavadeyya anuviccāpi maṃ viññū garaheyyunti imesu pana padesu tiṇasalākampi nāma upādāya adinnaṃ aggahaṇasāsane pabbajitvā adinnādānamattatopi viramituṃ na sakkomi, kiṃ mayhaṃ pabbajjāyāti evaṃ attāpi maṃ upavadeyya. Evarūpe nāma sāsane pabbajitvā adinnādānamattatopi oramituṃ na sakkoti, kiṃ imassa pabbajjāyāti evaṃ anuviccāpi maṃ viññū garaheyyuṃ? Hasāpekkhatāyapi nāma davakamyatāya vā musāvādaṃ akaraṇasāsane pabbajitvā. Sabbākārena pisuṇaṃ akaraṇasāsane nāma pabbajitvā. Appamattakampi giddhilobhaṃ akaraṇasāsane nāma pabbajitvāpi. Kakacena aṅgesu okkantiyamānesupi nāma paresaṃ nindārosaṃ akaraṇasāsane pabbajitvā. Chinnakhāṇukaṇṭakādīsupi nāma kodhupāyāsaṃ akaraṇasāsane pabbajitvā. Adhimānamattampi nāma mānaṃ akaraṇasāsane pabbajitvā atimānamattampi pajahituṃ na sakkomi, kiṃ mayhaṃ pabbajjāyāti evaṃ attāpi maṃ upavadeyya. Evarūpe nāma sāsane pabbajitvā atimānamattampi pajahituṃ na sakkoti, kiṃ imassa pabbajjāyāti evaṃ anuviccāpi maṃ viññū garaheyyunti evaṃ sabbavāresu yojanā kātabbā.

Āsavāti imasmiṃ pana pade adinnādānakāraṇā kāmāsavo diṭṭhāsavo avijjāsavoti tayo āsavā uppajjanti, tathā musāvādakāraṇā pisuṇāvācākāraṇā ca, giddhilobhakāraṇā diṭṭhāsavo avijjāsavo ca, nindārosakāraṇā avijjāsavova, tathā kodhupāyāsakāraṇā, atimānakāraṇā bhavāsavo avijjāsavo cāti dveva āsavā uppajjantīti evaṃ āsavuppatti veditabbā.

Imesu pana aṭṭhasupi vāresu asammohatthaṃ puna ayaṃ saṅkhepavinicchayo – purimesu tāva catūsu viramituṃ na sakkomīti vattabbaṃ, pacchimesu pajahituṃ na sakkomīti. Pāṇātipātanindārosakodhupāyāsesu ca eko avijjāsavova hoti, adinnādānamusāvādapisuṇāvācāsu kāmāsavo diṭṭhāsavo avijjāsavo, giddhilobhe diṭṭhāsavo avijjāsavo, atimāne bhavāsavo avijjāsavo, apāṇātipātaṃ dinnādānaṃ kāyikaṃ sīlaṃ, amusā apisuṇaṃ vācasikasīlaṃ, ṭhapetvā anindārosaṃ sesāni tīṇi mānasikasīlāni. Yasmā pana kāyenapi ghaṭṭeti roseti vācāyapi, tasmā anindāroso dve ṭhānāni yāti, kāyikasīlampi hoti vācasikasīlampi. Ettāvatā kiṃ kathitaṃ? Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ. Pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa ca bhikkhuno paṭisaṅkhāpahānavasena gihivohārasamucchedo kathitoti veditabbo.

Kāmādīnavakathāvaṇṇanā

42. Vitthāradesanāyaṃ **tamenaṃ dakkho**ti padassa **upasumbheyyā**ti iminā saddhiṃ sambandho veditabbo. Idaṃ vuttaṃ hoti, tamenaṃ kukkuraṃ upasumbheyya, tassa samīpe khipeyyāti attho.

Aṭṭhikaṅkalanti uraṭṭhiṃ vā piṭṭhikaṇṭakaṃ vā sīsaṭṭhiṃ vā. Tañhi nimmaṃsattā kaṅkalanti vuccati. **Sunikkantaṃ nikkanta**nti yathā sunikkantaṃ hoti, evaṃ nikkantaṃ nillikhitaṃ, yadettha allīnamaṃsaṃ atthi, taṃ sabbaṃ nillikhitvā aṭṭhimattameva katanti attho. Tenevāha ''nimmaṃsa''nti. Lohitaṃ pana makkhitvā tiṭṭhati, tena vuttaṃ ''lohitamakkhita''nti.

Bahudukkhā bahupāyāsāti diṭṭhadhammikasamparāyikehi dukkhehi bahudukkhā, upāyāsasaṃkilesehi bahupāyāsā. **Yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā**ti yā ayaṃ pañcakāmaguṇārammaṇavasena nānāsabhāvā, tāneva ca ārammaṇāni nissitattā ''nānattasitā''ti vuccati pañcakāmaguṇūpekkhā, taṃ abhinivajjetvā. **Ekattā ekattasitā**ti catutthajjhānupekkhā, sā hi divasampi ekasmiṃ ārammaṇe uppajjanato ekasabhāvā, tadeva ekaṃ ārammaṇaṃ nissitattā ekattasitā nāma. **Yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhantī**ti yattha catutthajjhānupekkhāyaṃ yaṃ upekkhaṃ āgamma yaṃ paṭicca sabbena sabbaṃ aparisesā lokāmisasaṅkhātā pañcakāmaguṇāmisā nirujjhanti. **Pañcakāmaguṇāmisā**ti ca kāmaguṇārammaṇachandarāgā, gahaṇaṭṭhena teyeva ca upādānātipi vuttā. **Tamevūpekkhaṃ bhāvetī**ti taṃ lokāmisūpādānānaṃ paṭipakkhabhūtaṃ catutthajjhānupekkhameva vaḍḍheti.

43. **Uḍḍīyeyyā**ti uppatitvā gaccheyya. **Anupatitvā**ti anubandhitvā. **Vitaccheyyu**nti mukhatuṇḍakena ḍaṃsantā taccheyyuṃ. **Vissajjeyyu**nti maṃsapesiṃ nakhehi kaḍḍhitvā pāteyyuṃ.

47. **Yānaṃ vā poriseyya**nti purisānucchavikaṃ yānaṃ. **Pavaramaṇikuṇḍala**nti nānappakāraṃ uttamamaṇiñca kuṇḍalañca. **Sāni harantī**ti attano bhaṇḍakāni gaṇhanti.

48. **Sampannaphala**nti madhuraphalaṃ. **Upapannaphala**nti phalūpapannaṃ bahuphalaṃ.

49. **Anuttara**nti uttamaṃ pabhassaraṃ nirupakkilesaṃ.

50. **Ārakā ahaṃ, bhante**ti pathavito nabhaṃ viya samuddassa orimatīrato paratīraṃ viya ca suvidūravidūre ahaṃ. **Anājānīye**ti gihivohārasamucchedanassa kāraṇaṃ ajānanake. **Ājānīyabhojana**nti kāraṇaṃ jānantehi bhuñjitabbaṃ bhojanaṃ. **Anājānīyabhojana**nti kāraṇaṃ ajānantehi bhuñjitabbaṃ bhojanaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Potaliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jīvakasuttavaṇṇanā

51. **Evaṃ me suta**nti jīvakasuttaṃ. Tattha **jīvakassa komārabhaccassa ambavane**ti ettha jīvatīti **jīvako.** Kumārena bhatoti **komārabhacco.** Yathāha ''kiṃ etaṃ bhaṇe kākehi samparikiṇṇanti? Dārako devāti. Jīvati bhaṇeti? Jīvati devāti. Tena hi bhaṇe taṃ dārakaṃ amhākaṃ antepuraṃ netvā dhātīnaṃ detha posetunti. Tassa jīvatīti jīvakoti nāmaṃ akaṃsu, kumārena posāpitoti komārabhaccoti nāmaṃ akaṃsū''ti (mahāva. 328). Ayamettha saṅkhepo. Vitthārena pana jīvakavatthu khandhake āgatameva. Vinicchayakathāpissa **samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya** vuttā.

Ayaṃ pana jīvako ekasmiṃ samaye bhagavato dosābhisannaṃ kāyaṃ virecetvā sīveyyakaṃ dussayugaṃ datvā vatthānumodanapariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāya cintesi – ''mayā divasassa dvattikkhattuṃ buddhupaṭṭhānaṃ gantabbaṃ, idañca veḷuvanaṃ atidūre, mayhaṃ uyyānaṃ ambavanaṃ āsannataraṃ, yaṃnūnāhamettha bhagavato vihāraṃ kāreyya''nti. So tasmiṃ ambavane rattiṭṭhānadivāṭṭhānaleṇakuṭimaṇḍapādīni sampādetvā bhagavato anucchavikaṃ gandhakuṭiṃ kāretvā ambavanaṃ aṭṭhārasahatthubbedhena tambapaṭṭavaṇṇena pākārena parikkhipāpetvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ cīvarabhattena santappetvā dakkhiṇodakaṃ pātetvā vihāraṃ niyyātesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘jīvakassa komārabhaccassa ambavane’’ti.

Ārabhantīti ghātenti. **Uddissakata**nti uddisitvā kataṃ. **Paṭiccakamma**nti attānaṃ paṭicca kataṃ. Atha vā **paṭiccakamma**nti nimittakammassetaṃ adhivacanaṃ, taṃ paṭicca kammamettha atthīti maṃsaṃ ‘‘paṭiccakamma’’nti vuttaṃ hoti yo evarūpaṃ maṃsaṃ paribhuñjati, sopi tassa kammassa dāyādo hoti, vadhakassa viya tassāpi pāṇaghātakammaṃ hotīti tesaṃ laddhi. **Dhammassa cānudhammaṃ byākarontī**ti bhagavatā vuttakāraṇassa anukāraṇaṃ kathenti. Ettha ca kāraṇaṃ nāma tikoṭiparisuddhamacchamaṃsaparibhogo, anukāraṇaṃ nāma mahājanassa tathā byākaraṇaṃ. Yasmā pana bhagavā uddissakataṃ na paribhuñjati, tasmā neva taṃ kāraṇaṃ hoti, na titthiyānaṃ tathā byākaraṇaṃ anukāraṇaṃ. **Sahadhammiko vādānuvādo**ti parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā anuvādo vā viññūhi garahitabbakāraṇaṃ koci appamattakopi kiṃ na āgacchati. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘kiṃ sabbākārenapi tumhākaṃ vāde gārayhaṃ kāraṇaṃ natthī’’ti. **Abbhācikkhantī**ti abhibhavitvā ācikkhanti.

52. **Ṭhānehī**ti kāraṇehi. Diṭṭhādīsu **diṭṭhaṃ** nāma bhikkhūnaṃ atthāya migamacche vadhitvā gayhamānaṃ diṭṭhaṃ. **Sutaṃ** nāma bhikkhūnaṃ atthāya migamacche vadhitvā gahitanti sutaṃ. **Parisaṅkitaṃ** nāma diṭṭhaparisaṅkitaṃ sutaparisaṅkitaṃ tadubhayavimuttaparisaṅkitanti tividhaṃ hoti.

Tatrāyaṃ sabbasaṅgāhakavinicchayo – idha bhikkhū passanti manusse jālavāgurādihatthe gāmato vā nikkhamante araññe vā vicarante. Dutiyadivase ca nesaṃ taṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhānaṃ samacchamaṃsaṃ piṇḍapātaṃ abhiharanti. Te tena diṭṭhena parisaṅkanti ‘‘bhikkhūnaṃ nu kho atthāya kata’’nti, idaṃ **diṭṭhaparisaṅkitaṃ** nāma, etaṃ gahetuṃ na vaṭṭati. Yaṃ evaṃ aparisaṅkitaṃ, taṃ vaṭṭati. Sace pana te manussā ‘‘kasmā, bhante, na gaṇhathā’’ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ‘‘nayidaṃ, bhante, bhikkhūnaṃ atthāya kataṃ, amhehi attano atthāya vā rājayuttādīnaṃ atthāya vā kata’’nti vadanti, kappati.

Na heva kho bhikkhū passanti, apica suṇanti ‘‘manussā kira jālavāgurādihatthā gāmato vā nikkhamanti araññe vā vicarantī’’ti. Dutiyadivase ca nesaṃ taṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhānaṃ samacchamaṃsaṃ piṇḍapātaṃ abhiharanti. Te tena sutena parisaṅkanti ‘‘bhikkhūnaṃ nu kho atthāya kata’’nti, idaṃ **sutaparisaṅkitaṃ** nāma, etaṃ gahetuṃ na vaṭṭati. Yaṃ evaṃ aparisaṅkitaṃ, taṃ vaṭṭati. Sace pana te manussā ‘‘kasmā, bhante, na gaṇhathā’’ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ‘‘nayidaṃ, bhante, bhikkhūnaṃ atthāya kataṃ, amhehi attano atthāya vā rājayuttādīnaṃ atthāya vā kata’’nti vadanti, kappati.

Na heva kho pana passanti na suṇanti, apica tesaṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhānaṃ pattaṃ gahetvā samacchamaṃsaṃ piṇḍapātaṃ abhisaṅkharitvā abhiharanti. Te parisaṅkanti ‘‘bhikkhūnaṃ nu kho atthāya kata’’nti, idaṃ **tadubhayavimuttaparisaṅkitaṃ** nāma. Etampi gahetuṃ na vaṭṭati. Yaṃ evaṃ aparisaṅkitaṃ, taṃ vaṭṭati. Sace pana te manussā ‘‘kasmā, bhante, na gaṇhathā’’ti pucchitvā tamatthaṃ sutvā ‘‘nayidaṃ, bhante, bhikkhūnaṃ atthāya kataṃ, amhehi attano atthāya vā rājayuttādīnaṃ atthāya vā kataṃ, pavattamaṃsaṃ vā kataṃ, kappiyameva labhitvā bhikkhūnaṃ atthāya sampādita’’nti vadanti, kappati.

Matānaṃ petakiccatthāya maṅgalādīnaṃ vā atthāya katepi eseva nayo. Yaṃ yañhi bhikkhūnaṃyeva atthāya akataṃ, yattha ca nibbematikā honti, taṃ sabbaṃ kappati. Sace pana ekasmiṃ vihāre bhikkhū uddissa kataṃ hoti, te ca attano atthāya katabhāvaṃ na jānanti, aññe jānanti. Ye jānanti, tesaṃ na vaṭṭati, itaresaṃ vaṭṭati. Aññe na jānanti, teyeva jānanti, tesaṃyeva na vaṭṭati, aññesaṃ vaṭṭati. Tepi ‘‘amhākaṃ atthāya kataṃ’’ti jānanti aññepi ‘‘etesaṃ atthāya kata’’nti jānanti, sabbesampi taṃ na vaṭṭati. Sabbe na jānanti, sabbesaṃ vaṭṭati. Pañcasu hi sahadhammikesu yassa kassaci vā atthāya uddissa kataṃ sabbesaṃ na kappati.

Sace pana koci ekaṃ bhikkhuṃ uddissa pāṇaṃ vadhitvā tassa pattaṃ pūretvā deti, so ce attano atthāya katabhāvaṃ jānaṃyeva gahetvā aññassa bhikkhuno deti, so tassa saddhāya paribhuñjati. Kassāpattīti? Dvinnampi anāpatti. Yañhi uddissa kataṃ, tassa abhuttatāya anāpatti, itarassa ajānanatāya. Kappiyamaṃsassa hi paṭiggahaṇe āpatti natthi. Uddissakatañca ajānitvā bhuttassa pacchā ñatvā āpattidesanākiccaṃ nāma natthi. Akappiyamaṃsaṃ pana ajānitvā bhuttena pacchā ñatvāpi āpatti desetabbā. Uddissakatañhi ñatvā bhuñjatova āpatti, akappiyamaṃsaṃ ajānitvā bhuttassāpi āpattiyeva. Tasmā āpattibhīrukena rūpaṃ sallakkhentenāpi pucchitvāva maṃsaṃ paṭiggahetabbaṃ, paribhogakāle pucchitvā paribhuñjissāmīti vā gahetvā pucchitvāva paribhuñjitabbaṃ. Kasmā? Duviññeyyattā. Acchamaṃsañhi sūkaramaṃsasadisaṃ hoti, dīpimaṃsādīni ca migamaṃsasadisāni, tasmā pucchitvā gahaṇameva vaṭṭatīti vadanti.

Adiṭṭhanti bhikkhūnaṃ atthāya vadhitvā gayhamānaṃ adiṭṭhaṃ. **Asuta**nti bhikkhūnaṃ atthāya vadhitvā gahitanti asutaṃ. **Aparisaṅkita**nti diṭṭhaparisaṅkitādivasena aparisaṅkitaṃ. **Paribhoganti vadāmī**ti imehi tīhi kāraṇehi parisuddhaṃ **tikoṭiparisuddhaṃ** nāma hoti, tassa paribhogo araññe jātasūpeyyasākaparibhogasadiso hoti, tathārūpaṃ paribhuñjantassa mettāvihārissa bhikkhuno doso vā vajjaṃ vā natthi, tasmā taṃ paribhuñjitabbanti vadāmīti attho.

53. Idāni tādisassa paribhoge mettāvihārinopi anavajjataṃ dassetuṃ **idha, jīvaka, bhikkhū**tiādimāha. Tattha kiñcāpi aniyametvā **bhikkhū**ti vuttaṃ, atha kho attānameva sandhāya etaṃ vuttanti veditabbaṃ. Bhagavatā hi mahāvacchagottasutte, caṅkīsutte, imasmiṃ sutteti tīsu ṭhānesu attānaṃyeva sandhāya desanā katā. **Paṇītena piṇḍapātenā**ti heṭṭhā anaṅgaṇasutte yo koci mahaggho piṇḍapāto paṇītapiṇḍapātoti adhippeto, idha pana maṃsūpasecanova adhippeto. **Agathito**ti taṇhāya agathito. **Amucchito**ti taṇhāmucchanāya amucchito. **Anajjhopanno**ti na adhiopanno, sabbaṃ ālumpitvā ekappahāreneva gilitukāmo kāko viya na hotīti attho. **Ādīnavadassāvī**ti ekarattivāsena udarapaṭalaṃ pavisitvā navahi vaṇamukhehi nikkhamissatītiādinā nayena ādīnavaṃ passanto. **Nissaraṇapañño paribhuñjatī**ti idamatthamāhāraparibhogoti paññāya paricchinditvā paribhuñjati. **Attabyābādhāya vā cetetī**ti attadukkhāya vā citeti. **Sutameta**nti sutaṃ mayā etaṃ pubbe, etaṃ mayhaṃ savanamattamevāti dasseti. **Sace kho te, jīvaka, idaṃ sandhāya bhāsita**nti, jīvaka, mahābrahmunā vikkhambhanappahānena byāpādādayo pahīnā, tena so mettāvihārī mayhaṃ samucchedappahānena, sace te idaṃ sandhāya bhāsitaṃ, evaṃ sante tava idaṃ vacanaṃ anujānāmīti attho. So sampaṭicchi.

54. Athassa bhagavā sesabrahmavihāravasenāpi uttari desanaṃ vaḍḍhento ‘‘idha, jīvaka, bhikkhū’’tiādimāha. Taṃ uttānatthameva.

55. **Yo kho jīvakā**ti ayaṃ pāṭiekko anusandhi. Imasmiñhi ṭhāne bhagavā dvāraṃ thaketi, sattānuddayaṃ dasseti. Sace hi kassaci evamassa ‘‘ekaṃ rasapiṇḍapātaṃ datvā kappasatasahassaṃ saggasampattiṃ paṭilabhanti, yaṃkiñci katvā paraṃ māretvāpi rasapiṇḍapātova dātabbo’’ti, taṃ paṭisedhento ‘‘yo kho, jīvaka, tathāgataṃ vā’’tiādimāha.

Tattha **iminā paṭhamena ṭhānenā**ti iminā āṇattimatteneva tāva paṭhamena kāraṇena. **Galappavedhakenā**ti yottena gale bandhitvā kaḍḍhito galena pavedhentena. **Ārabhiyamāno**ti māriyamāno. **Akappiyena āsādetī**ti acchamaṃsaṃ sūkaramaṃsanti, dīpimaṃsaṃ vā migamaṃsanti khādāpetvā – ‘‘tvaṃ kiṃ samaṇo nāma, akappiyamaṃsaṃ te khādita’’nti ghaṭṭeti. Ye pana dubbhikkhādīsu vā byādhiniggahaṇatthaṃ vā ‘‘acchamaṃsaṃ nāma sūkaramaṃsasadisaṃ, dīpimaṃsaṃ migamaṃsasadisa’’nti jānantā ‘‘sūkaramaṃsaṃ idaṃ, migamaṃsaṃ ida’’nti vatvā hitajjhāsayena khādāpenti, na te sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tesañhi bahupuññameva hoti. **Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañcā**ti ayaṃ āgataphalo viññātasāsano diṭṭhasacco ariyasāvako. Imaṃ pana dhammadesanaṃ ogāhanto pasādaṃ uppādetvā dhammakathāya thutiṃ karonto evamāha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Jīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upālisuttavaṇṇanā

56. **Evaṃ me suta**nti upālisuttaṃ. Tattha **nāḷandāya**nti nālandāti evaṃnāmake nagare taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Pāvārikambavane**ti dussapāvārikaseṭṭhino ambavane. Taṃ kira tassa uyyānaṃ ahosi, so bhagavato dhammadesanaṃ sutvā bhagavati pasanno tasmiṃ uyyāne kuṭileṇamaṇḍapādipaṭimaṇḍitaṃ bhagavato vihāraṃ katvā niyyādesi, so vihāro jīvakambavanaṃ viya pāvārikambavananteva saṅkhaṃ gato. Tasmiṃ pāvārikambavane viharatīti attho. **Dīghatapassī**ti dīghattā evaṃladdhanāmo. **Piṇḍapātapaṭikkanto**ti piṇḍapātato paṭikkanto. Sāsane viya kiṃ pana bāhirāyatane piṇḍapātoti vohāro atthīti, natthi.

Paññapetīti dasseti ṭhapeti. **Daṇḍāni paññapetī**ti idaṃ nigaṇṭhasamayena pucchanto āha. **Kāyadaṇḍaṃ vacīdaṇḍaṃ manodaṇḍa**nti ettha purimadaṇḍadvayaṃ te acittakaṃ payyapenti. Yathā kira vāte vāyante sākhā calati, udakaṃ calati, na ca tattha cittaṃ atthi, evaṃ kāyadaṇḍopi acittakova hoti. Yathā ca vāte vāyante tālapaṇṇādīni saddaṃ karonti, udakāni saddaṃ karonti, na ca tattha cittaṃ atthi, evaṃ vacīdaṇḍopi acittakova hotīti imaṃ daṇḍadvayaṃ acittakaṃ paññapenti. Cittaṃ pana manodaṇḍanti paññapenti. Athassa bhagavā vacanaṃ patiṭṭhapetukāmo ‘‘kiṃ pana tapassī’’tiādimāha.

Tattha **kathāvatthusmi**nti ettha kathāyeva kathāvatthu. Kathāyaṃ patiṭṭhapesīti attho. Kasmā pana bhagavā evamakāsi? Passati hi bhagavā ‘‘ayaṃ imaṃ kathaṃ ādāya gantvā attano satthu mahānigaṇṭhassa ārocessati, tāsañca parisati, upāli gahapati nisinno, so imaṃ kathaṃ sutvā mama vādaṃ āropetuṃ āgamissati, tassāhaṃ dhammaṃ desessāmi, so tikkhattuṃ saraṇaṃ gamissati, athassa cattāri saccāni pakāsessāmi, so saccapakāsanāvasāne sotāpattiphale patiṭṭhahissati, paresaṃ saṅgahatthameva hi mayā pāramiyo pūritā’’ti. Imamatthaṃ passanto evamakāsi.

57. **Kammāni paññapesī**ti idaṃ nigaṇṭho buddhasamayena pucchanto āha. **Kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokamma**nti ettha kāyadvāre ādānagahaṇamuñcanacopanapattā aṭṭhakāmāvacarakusalacetanā dvādasākusalacetanāti vīsaticetanā **kāyakammaṃ** nāma. Kāyadvāre ādānādīni apatvā vacīdvāre vacanabhedaṃ pāpayamānā uppannā tāyeva vīsaticetanā **vacīkammaṃ** nāma. Ubhayadvāre copanaṃ appatvā manodvāre uppannā ekūnatiṃsakusalākusalacetanā **manokammaṃ** nāma. Apica saṅkhepato tividhaṃ kāyaduccaritaṃ kāyakammaṃ nāma, catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ vacīkammaṃ nāma, tividhaṃ manoduccaritaṃ manokammaṃ nāma. Imasmiñca sutte kammaṃ dhuraṃ, anantarasutte ‘‘cattārimāni puṇṇa kammāni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditānī’’ti (ma. ni. 2.81) evamāgatepi cetanā dhuraṃ. Yattha katthaci pavattā cetanā ‘‘kaṇhaṃ kaṇhavipāka’’ntiādibhedaṃ labhati. Niddesavāre cassa ‘‘sabyābajjhaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharotī’’tiādinā nayena sā vuttāva. Kāyadvāre pavattā pana idha kāyakammanti adhippetaṃ, vacīdvāre pavattā vacīkammaṃ, manodvāre pavattā manokammaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘imasmiṃ sutte kammaṃ dhuraṃ, anantarasutte cetanā’’ti. Kammampi hi bhagavā kammanti paññapeti yathā imasmiṃyeva sutte. Cetanampi, yathāha – ‘‘cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi, cetayitvā kammaṃ karotī’’ti (a. ni. 6.63). Kasmā pana cetanā kammanti vuttā? Cetanāmūlakattā kammassa.

Ettha ca akusalaṃ patvā kāyakammaṃ vacīkammaṃ mahantanti vadanto na kilamati, kusalaṃ patvā manokammaṃ. Tathā hi mātughātādīni cattāri kammāni kāyeneva upakkamitvā kāyeneva karoti, niraye kappaṭṭhikasaṅghabhedakammaṃ vacīdvārena karoti. Evaṃ akusalaṃ patvā kāyakammaṃ vacīkammaṃ mahantanti vadanto na kilamati nāma. Ekā pana jhānacetanā caturāsītikappasahassāni saggasampattiṃ āvahati, ekā maggacetanā sabbākusalaṃ samugghātetvā arahattaṃ gaṇhāpeti. Evaṃ kusalaṃ patvā manokammaṃ mahantanti vadanto na kilamati nāma. Imasmiṃ pana ṭhāne bhagavā akusalaṃ patvā manokammaṃ mahāsāvajjaṃ vadamāno niyatamicchādiṭṭhiṃ sandhāya vadati. Tenevāha – ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahāsāvajjaṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, mahāsāvajjānī’’ti (a. ni. 1.310).

Idāni nigaṇṭhopi tathāgatena gatamaggaṃ paṭipajjanto kiñci atthanipphattiṃ apassantopi ‘‘kiṃ panāvuso, gotamā’’tiādimāha.

58. **Bālakiniyā**ti upālissa kira bālakaloṇakāragāmo nāma atthi, tato āyaṃ gahetvā manussā āgatā, so ‘‘etha bhaṇe, amhākaṃ satthāraṃ mahānigaṇṭhaṃ passissāmā’’ti tāya parisāya parivuto tattha agamāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘bālakiniyā parisāyā’’ti, bālakagāmavāsiniyāti attho. **Upālipamukhāyā**ti upālijeṭṭhakāya. Apica **bālakiniyā**ti bālavatiyā bālussannāyātipi attho. **Upālipamukhāyā**ti upāligahapatiyeva tattha thokaṃ sappañño, so tassā pamukho jeṭṭhako. Tenāpi vuttaṃ ‘‘upālipamukhāyā’’ti. **Handā**ti vacasāyatthe nipāto. **Chavo**ti lāmako. **Oḷārikassā**ti mahantassa. **Upanidhāyā**ti upanikkhipitvā. Idaṃ vuttaṃ hoti, kāyadaṇḍassa santike nikkhipitvā ‘‘ayaṃ nu kho mahanto, ayaṃ mahanto’’ti evaṃ olokiyamāno chavo manodaṇḍo kiṃ sobhati, kuto sobhissati, na sobhati, upanikkhepamattampi nappahotīti dīpeti. **Sādhu sādhu, bhante, tapassī**ti dīghatapassissa sādhukāraṃ dento, bhanteti nāṭaputtamālapati.

60. **Na kho metaṃ, bhante, ruccatī**ti, bhante, etaṃ mayhaṃ na ruccati. **Māyāvī**ti māyākāro. **Āvaṭṭanimāya**nti āvaṭṭetvā gahaṇamāyaṃ. **Āvaṭṭetī**ti āvaṭṭetvā parikkhipitvā gaṇhāti. **Gaccha tvaṃ gahapatī**ti kasmā mahānigaṇṭho gahapatiṃ yāvatatiyaṃ pahiṇatiyeva? Dīghatapassī pana paṭibāhateva? Mahānigaṇṭhena hi bhagavatā saddhiṃ ekaṃ nagaraṃ upanissāya viharantenapi na bhagavā diṭṭhapubbo. Yo hi satthuvādapaṭiñño hoti, so taṃ paṭiññaṃ appahāya buddhadassane abhabbo. Tasmā esa buddhadassanassa aladdhapubbattā dasabalassa dassanasampattiñca niyyānikakathābhāvañca ajānanto yāvatatiyaṃ pahiṇateva. Dīghatapassī pana kālena kālaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā tiṭṭhatipi nisīdatipi pañhampi pucchati, so tathāgatassa dassanasampattimpi niyyānikakathābhāvampi jānāti. Athassa etadahosi – ‘‘ayaṃ gahapati paṇḍito, samaṇassa gotamassa santike gantvā dassanepi pasīdeyya, niyyānikakathaṃ sutvāpi pasīdeyya. Tato na puna amhākaṃ santikaṃ āgaccheyyā’’ti. Tasmā yāvatatiyaṃ paṭibāhateva.

Abhivādetvāti vanditvā. Tathāgatañhi disvā pasannāpi appasannāpi yebhuyyena vandantiyeva, appakā na vandanti. Kasmā? Atiucce hi kule jāto agāraṃ ajjhāvasantopi vanditabboyevāti. Ayaṃ pana gahapati pasannattāva vandi, dassaneyeva kira pasanno. **Āgamā nu khvidhā**ti āgamā nu kho idha.

61. **Sādhu sādhu, bhante, tapassī**ti dīghatapassissa sādhukāraṃ dento, bhanteti, bhagavantaṃ ālapati. **Sacce patiṭṭhāyā**ti thusarāsimhi ākoṭitakhāṇuko viya acalanto vacīsacce patiṭṭhahitvā. **Siyā no**ti bhaveyya amhākaṃ.

62. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Assā**ti bhaveyya. **Sītodakapaṭikkhitto**ti nigaṇṭhā sattasaññāya sītodakaṃ paṭikkhipanti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Manosattā nāma devā**ti manamhi sattā laggā lagitā. **Manopaṭibaddho**ti yasmā manamhi paṭibaddho hutvā kālaṅkaroti, tasmā manosattesu devesu upapajjatīti dasseti. Tassa hi pittajararogo bhavissati. Tenassa uṇhodakaṃ pivituṃ vā hatthapādādidhovanatthāya vā gattaparisiñcanatthāya vā upanetuṃ na vaṭṭati, rogo balavataro hoti. Sītodakaṃ vaṭṭati, rogaṃ vūpasameti. Ayaṃ pana uṇhodakameva paṭisevati, taṃ alabhamāno odanakañjikaṃ paṭisevati. Cittena pana sītodakaṃ pātukāmo ca paribhuñjitukāmo ca hoti. Tenassa manodaṇḍo tattheva bhijjati. So kāyadaṇḍaṃ vacīdaṇḍaṃ rakkhāmīti sītodakaṃ pātukāmo vā paribhuñjitukāmo vā sītodakameva dethāti vattuṃ na visahati. Tassa evaṃ rakkhitāpi kāyadaṇḍavacīdaṇḍā cutiṃ vā paṭisandhiṃ vā ākaḍḍhituṃ na sakkonti. Manodaṇḍo pana bhinnopi cutimpi paṭisandhimpi ākaḍḍhatiyeva. Iti naṃ bhagavā dubbalakāyadaṇḍavacīdaṇḍā chavā lāmakā, manodaṇḍova balavā mahantoti vadāpesi.

Tassapi upāsakassa etadahosi. ‘‘Mucchāvasena asaññibhūtānañhi sattāhampi assāsapassāsā nappavattanti, cittasantatipavattimatteneva pana te matāti na vuccanti. Yadā nesaṃ cittaṃ nappavattati, tadā ‘matā ete nīharitvā te jhāpethā’ti vattabbataṃ āpajjanti. Kāyadaṇḍo nirīho abyāpāro, tathā vacīdaṇḍo. Citteneva pana tesaṃ cutipi paṭisandhipi hoti. Itipi manodaṇḍova mahanto. Bhijjitvāpi cutipaṭisandhiākaḍḍhanato eseva mahanto. Amhākaṃ pana mahānigaṇṭhassa kathā aniyyānikā’’ti sallakkhesi. Bhagavato pana vicittāni pañhapaṭibhānāni sotukāmo na tāva anujānāti.

Na kho te sandhiyatīti na kho te ghaṭiyati. **Purimena vā pacchima**nti ‘‘kāyadaṇḍo mahanto’’ti iminā purimena vacanena idāni ‘‘manodaṇḍo mahanto’’ti idaṃ vacanaṃ. **Pacchimena vā purima**nti tena vā pacchimena aduṃ purimavacanaṃ na ghaṭiyati.

63. Idānissa bhagavā aññānipi kāraṇāni āharanto ‘‘taṃ kiṃ maññasī’’tiādimāha. Tattha **cātuyāmasaṃvarasaṃvuto**ti na pāṇamatipāteti, na pāṇamatipātayati, na pāṇamatipātayato samanuñño hoti. Na adinnaṃ ādiyati, na adinnaṃ ādiyāpeti, na adinnaṃ ādiyato samanuñño hoti. Na musā bhaṇati, na musā bhaṇāpeti, na musā bhaṇato samanuñño hoti. Na bhāvitamāsīsati, na bhāvitamāsīsāpeti, na bhāvitamāsīsato samanuñño hotīti iminā catukoṭṭhāsena saṃvarena saṃvuto. Ettha ca **bhāvita**nti pañcakāmaguṇā.

Sabbavārivāritoti vāritasabbaudako, paṭikkhittasabbasītodakoti attho. So hi sītodake sattasaññī hoti, tasmā na taṃ valañjeti. Atha vā **sabbavārivārito**ti sabbena pāpavāraṇena vāritapāpo. **Sabbavāriyutto**ti sabbena pāpavāraṇena yutto. **Sabbavāridhuto**ti sabbena pāpavāraṇena dhutapāpo. **Sabbavāriphuṭo**ti sabbena pāpavāraṇena phuṭo. **Khuddake pāṇe saṅghātaṃ āpādetī**ti khuddake pāṇe vadhaṃ āpādeti. So kira ekindriyaṃ pāṇaṃ duvindriyaṃ pāṇanti paññapeti. Sukkhadaṇḍaka-purāṇapaṇṇasakkhara-kathalānipi pāṇoteva paññapeti. Tattha khuddakaṃ udakabindu khuddako pāṇo, mahantaṃ mahantoti saññī hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Kismiṃ paññapetī**ti kattha katarasmiṃ koṭṭhāse paññapeti. **Manodaṇḍasmi**nti manodaṇḍakoṭṭhāse, bhanteti. Ayaṃ pana upāsako bhaṇantova sayampi sallakkhesi – ‘‘amhākaṃ mahānigaṇṭho ‘asañcetanikaṃ kammaṃ appasāvajjaṃ, sañcetanikaṃ mahāsāvajja’nti paññapetvā cetanaṃ manodaṇḍoti paññapeti, aniyyānikā etassa kathā, bhagavatova niyyānikā’’ti.

64. **Iddhā**ti samiddhā. **Phītā**ti atisamiddhā sabbapāliphullā viya. **Ākiṇṇamanussā**ti janasamākulā. **Pāṇā**ti hatthiassādayo tiracchānagatā ceva itthipurisadārakādayo manussajātikā ca. **Ekaṃ maṃsakhala**nti ekaṃ maṃsarāsiṃ. **Puñja**nti tasseva vevacanaṃ. **Iddhimā**ti ānubhāvasampanno. **Cetovasippatto**ti citte vasībhāvappatto. **Bhasmaṃ karissāmī**ti chārikaṃ karissāmi. **Kiñhi sobhati ekā chavā nāḷandā**ti idampi bhaṇanto so gahapati – ‘‘kāyapayogena paññāsampi manussā ekaṃ nāḷandaṃ ekaṃ maṃsakhalaṃ kātuṃ na sakkonti, iddhimā pana eko ekeneva manopadosena bhasmaṃ kātuṃ samattho. Amhākaṃ mahānigaṇṭhassa kathā aniyyānikā, bhagavatova kathā niyyānikā’’ti sallakkhesi.

65. **Araññaṃ araññabhūta**nti agāmakaṃ araññameva hutvā araññaṃ jātaṃ. **Isīnaṃ manopadosenā**ti isīnaṃ atthāya katena manopadosena taṃ manopadosaṃ asahamānāhi devatāhi tāni raṭṭhāni vināsitāni. Lokikā pana isayo manaṃ padosetvā vināsayiṃsūti maññanti. Tasmā imasmiṃ lokavāde ṭhatvāva idaṃ vādāropanaṃ katanti veditabbaṃ.

Tattha daṇḍakīraññādīnaṃ evaṃ araññabhūtabhāvo jānitabbo – sarabhaṅgabodhisattassa tāva parisāya ativepullataṃ gatāya kisavaccho nāma tāpaso mahāsattassa antevāsī vivekavāsaṃ patthayamāno gaṇaṃ pahāya godhāvarītīrato kaliṅgaraṭṭhe **daṇḍakīrañño** kumbhapuraṃ nāma nagaraṃ upanissāya rājuyyāne vivekamanubrūhayamāno viharati. Tassa senāpati upaṭṭhāko hoti.

Tadā ca ekā gaṇikā rathaṃ abhiruhitvā pañcamātugāmasataparivārā nagaraṃ upasobhayamānā vicarati. Mahājano tameva olokayamāno parivāretvā vicarati, nagaravīthiyo nappahonti. Rājā vātapānaṃ vivaritvā ṭhito taṃ disvā kā esāti pucchi. Tumhākaṃ nagarasobhinī devāti. So ussūyamāno ‘‘kiṃ etāya sobhati, nagaraṃ sayaṃ sobhissatī’’ti taṃ ṭhānantaraṃ acchindāpesi.

Sā tato paṭṭhāya kenaci saddhiṃ santhavaṃ katvā ṭhānantaraṃ pariyesamānā ekadivasaṃ rājuyyānaṃ pavisitvā caṅkamanakoṭiyaṃ ālambanaphalakaṃ nissāya pāsāṇaphalake nisinnaṃ tāpasaṃ disvā cintesi – ‘‘kiliṭṭho vatāyaṃ tāpaso anañjitamaṇḍito, dāṭhikāhi paruḷhāhi mukhaṃ pihitaṃ, massunā uraṃ pihitaṃ, ubho kacchā paruḷhā’’ti. Athassā domanassaṃ uppajji – ‘‘ahaṃ ekena kiccena vicarāmi, ayañca me kāḷakaṇṇī diṭṭho, udakaṃ āharatha, akkhīni dhovissāmī’’ti udakadantakaṭṭhaṃ āharāpetvā dantakaṭṭhaṃ khāditvā tāpasassa sarīre piṇḍaṃ piṇḍaṃ kheḷaṃ pātetvā dantakaṭṭhaṃ jaṭāmatthake khipitvā mukhaṃ vikkhāletvā udakaṃ tāpasassa matthakasmiṃyeva siñcitvā – ‘‘yehi me akkhīhi kāḷakaṇṇī diṭṭho, tāni dhotāni kalipavāhito’’ti nikkhantā.

Taṃdivasañca rājā satiṃ paṭilabhitvā – ‘‘bho kuhiṃ nagarasobhinī’’ti pucchi. Imasmiṃyeva nagare devāti. Pakatiṭṭhānantaraṃ tassā dethāti ṭhānantaraṃ dāpesi. Sā pubbe sukatakammaṃ nissāya laddhaṃ ṭhānantaraṃ tāpasassa sarīre kheḷapātanena laddhanti saññamakāsi.

Tato katipāhassaccayena rājā purohitassa ṭhānantaraṃ gaṇhi. So nagarasobhiniyā santikaṃ gantvā ‘‘bhagini kinti katvā ṭhānantaraṃ paṭilabhī’’ti pucchi. ‘‘Kiṃ brāhmaṇa aññaṃ kātabbaṃ atthi, rājuyyāne anañjitakāḷakaṇṇī kūṭajaṭilo eko atthi, tassa sarīre kheḷaṃ pātehi, evaṃ ṭhānantaraṃ labhissasī’’ti āha. So ‘‘evaṃ karissāmi bhaginī’’ti tattha gantvā tāya kathitasadisameva sabbaṃ katvā nikkhami. Rājāpi taṃdivasameva satiṃ paṭilabhitvā – ‘‘kuhiṃ, bho, brāhmaṇo’’ti pucchi. Imasmiṃyeva nagare devāti. ‘‘Amhehi anupadhāretvā kataṃ, tadevassa ṭhānantaraṃ dethā’’ti dāpesi. Sopi puññabalena labhitvā ‘‘tāpasassa sarīre kheḷapātanena laddhaṃ me’’ti saññamakāsi.

Tato katipāhassaccayena rañño paccanto kupito. Rājā paccantaṃ vūpasamessāmīti caturaṅginiyā senāya nikkhami. Purohito gantvā rañño purato ṭhatvā ‘‘jayatu mahārājā’’ti vatvā – ‘‘tumhe, mahārāja, jayatthāya gacchathā’’ti pucchi. Āma brāhmaṇāti. Evaṃ sante rājuyyāne anañjitakāḷakaṇṇī eko kūṭajaṭilo vasati, tassa sarīre kheḷaṃ pātethāti. Rājā tassa vacanaṃ gahetvā yathā gaṇikāya ca tena ca kataṃ, tatheva sabbaṃ katvā orodhepi āṇāpesi – ‘‘etassa kūṭajaṭilassa sarīre kheḷaṃ pātethā’’ti. Tato orodhāpi orodhapālakāpi tatheva akaṃsu. Atha rājā uyyānadvāre rakkhaṃ ṭhapāpetvā ‘‘raññā saddhiṃ nikkhamantā sabbe tāpasassa sarīre kheḷaṃ apātetvā nikkhamituṃ na labhantī’’ti āṇāpesi. Atha sabbo balakāyo ca seniyo ca teneva niyāmena tāpasassa upari kheḷañca dantakaṭṭhāni ca mukhavikkhālita udakañca pāpayiṃsu, kheḷo ca dantakaṭṭhāni ca sakalasarīraṃ avattharimsu.

Senāpati sabbapacchā suṇitvā ‘‘mayhaṃ kira satthāraṃ bhavantaṃ puññakkhettaṃ saggasopānaṃ evaṃ ghaṭṭayiṃsū’’ti usumajātahadayo mukhena assasanto vegena rājuyyānaṃ āgantvā tathā byasanapattaṃ isiṃ disvā kacchaṃ bandhitvā dvīhi hatthehi dantakaṭṭhāni apaviyūhitvā ukkhipitvā nisīdāpetvā udakaṃ āharāpetvā nhāpetvā sabbaosadhehi ceva catujjātigandhehi ca sarīraṃ ubbaṭṭetvā sukhumasāṭakena puñchitvā purato añjaliṃ katvā ṭhito evamāha ‘‘ayuttaṃ, bhante, manussehi kataṃ, etesaṃ kiṃ bhavissatī’’ti. Devatā senāpati tidhā bhinnā, ekaccā ‘‘rājānameva nāsessāmā’’ti vadanti, ekaccā ‘‘saddhiṃ parisāya rājāna’’nti, ekaccā ‘‘rañño vijitaṃ sabbaṃ nāsessāmā’’ti. Idaṃ vatvā pana tāpaso appamattakampi kopaṃ akatvā lokassa santiupāyameva ācikkhanto āha ‘‘aparādho nāma hoti, accayaṃ pana desetuṃ jānantassa pākatikameva hotī’’ti.

Senāpati nayaṃ labhitvā rañño santikaṃ gantvā rājānaṃ vanditvā āha – ‘‘tumhehi, mahārāja, nirāparādhe mahiddhike tāpase aparajjhantehi bhāriyaṃ kammaṃ kataṃ, devatā kira tidhā bhinnā evaṃ vadantī’’ti sabbaṃ ārocetvā – ‘‘khamāpite kira, mahārāja, pākatikaṃ hoti, raṭṭhaṃ mā nāsetha, tāpasaṃ khamāpethā’’ti āha. Rājā attani dosaṃ kataṃ disvāpi evaṃ vadati ‘‘na taṃ khamāpessāmī’’ti. Senāpati yāvatatiyaṃ yācitvā anicchantamāha – ‘‘ahaṃ, mahārāja, tāpasassa balaṃ jānāmi, na so abhūtavādī, nāpi kupito, sattānuddayena pana evamāha khamāpetha naṃ mahārājā’’ti. Na khamāpemīti. Tena hi senāpatiṭṭhānaṃ aññassa detha, ahaṃ tumhākaṃ āṇāpavattiṭṭhāne na vasissāmīti. Tvaṃ yenakāmaṃ gaccha, ahaṃ mayhaṃ senāpatiṃ labhissāmīti. Tato senāpati tāpasassa santikaṃ āgantvā vanditvā ‘‘kathaṃ paṭipajjāmi, bhante’’ti āha. Senāpati ye te vacanaṃ suṇanti, sabbe saparikkhāre sadhane sadvipadacatuppade gahetvā sattadivasabbhantare bahi rajjasīmaṃ gaccha, devatā ativiya kupitā dhuvaṃ raṭṭhampi araṭṭhaṃ karissantīti. Senāpati tathā akāsi.

Rājā gatamattoyeva amittamathanaṃ katvā janapadaṃ vūpasametvā āgamma jayakhandhāvāraṭṭhāne nisīditvā nagaraṃ paṭijaggāpetvā antonagaraṃ pāvisi. Devatā paṭhamaṃyeva udakavuṭṭhiṃ pātayiṃsu. Mahājano attamano ahosi ‘‘kūṭajaṭilaṃ aparaddhakālato paṭṭhāya amhākaṃ rañño vaḍḍhiyeva, amitte nimmathesi, āgatadivaseyeva devo vuṭṭho’’ti. Devatā puna sumanapupphavuṭṭhiṃ pātayiṃsu, mahājano attamanataro ahosi. Devatā puna māsakavuṭṭhiṃ pātayiṃsu. Tato kahāpaṇavuṭṭhiṃ, tato kahāpaṇatthaṃ na nikkhameyyunti maññamānā hatthūpagapādūpagādikatabhaṇḍavuṭṭhiṃ pātesuṃ. Mahājano sattabhūmikapāsāde ṭhitopi otaritvā ābharaṇāni piḷandhanto attamano ahosi. ‘‘Arahati vata kūṭajaṭilake kheḷapātanaṃ, tassa upari kheḷapātitakālato paṭṭhāya amhākaṃ rañño vaḍḍhi jātā, amittamathanaṃ kataṃ, āgatadivaseyeva devo vassi, tato sumanavuṭṭhi māsakavuṭṭhi kahāpaṇavuṭṭhi katabhaṇḍavuṭṭhīti catasso vuṭṭhiyo jātā’’ti attamanavācaṃ nicchāretvā rañño katapāpe samanuñño jāto.

Tasmiṃ samaye devatā ekatodhāraubhatodhārādīni nānappakārāni āvudhāni mahājanassa upari phalake maṃsaṃ koṭṭayamānā viya pātayiṃsu. Tadanantaraṃ vītaccike vītadhūme kiṃsukapupphavaṇṇe aṅgāre, tadanantaraṃ kūṭāgārappamāṇe pāsāṇe, tadanantaraṃ antomuṭṭhiyaṃ asaṇṭhahanikaṃ sukhumavālikaṃ vassāpayamānā asītihatthubbedhaṃ thalaṃ akaṃsu. Rañño vijitaṭṭhāne kisavacchatāpaso senāpati mātuposakarāmoti tayova manussabhūtā arogā ahesuṃ. Sesānaṃ tasmiṃ kamme asamaṅgībhūtānaṃ tiracchānānaṃ pānīyaṭṭhāne pānīyaṃ nāhosi, tiṇaṭṭhāne tiṇaṃ. Te yena pānīyaṃ yena tiṇanti gacchantā appatteyeva sattame divase bahirajjasīmaṃ pāpuṇiṃsu. Tenāha sarabhaṅgabodhisatto –

‘‘Kisañhi vacchaṃ avakiriya daṇḍakī,
Ucchinnamūlo sajano saraṭṭho;
Kukkuḷanāme nirayamhi paccati,
Tassa phuliṅgāni patanti kāye’’ti. (jā. 2.17.70);

Evaṃ tāva **daṇḍakīraññassa** araññabhūtabhāvo veditabbo.

Kaliṅgaraṭṭhe pana **nāḷikiraraññe** rajjaṃ kārayamāne himavati pañcasatatāpasā anitthigandhā ajinajaṭavākacīradharā vanamūlaphalabhakkhā hutvā ciraṃ vītināmetvā loṇambilasevanatthaṃ manussapathaṃ otaritvā anupubbena kaliṅgaraṭṭhe nāḷikiraraññoo nagaraṃ sampattā. Te jaṭājinavākacīrāni saṇṭhapetvā pabbajitānurūpaṃ upasamasiriṃ dassayamānā nagaraṃ bhikkhāya pavisiṃsu. Manussā anuppanne buddhuppāde tāpasapabbajite disvā pasannā nisajjaṭṭhānaṃ saṃvidhāya hatthato bhikkhābhājanaṃ gahetvā nisīdāpetvā bhikkhaṃ sampādetvā adaṃsu. Tāpasā katabhattakiccā anumodanaṃ akaṃsu. Manussā sutvā pasannacittā ‘‘kuhiṃ bhadantā gacchantī’’ti pucchiṃsu. Yathāphāsukaṭṭhānaṃ, āvusoti. Bhante, alaṃ aññattha gamanena, rājuyyāne vasatha, mayaṃ bhuttapātarāsā āgantvā dhammakathaṃ sossāmāti. Tāpasā adhivāsetvā uyyānaṃ agamaṃsu. Nāgarā bhuttapātarāsā suddhavatthanivatthā ‘‘dhammakathaṃ sossāmā’’ti saṅghā gaṇā gaṇībhūtā uyyānābhimukhā agamaṃsu. Rājā uparipāsāde ṭhito te tathā gacchamāne disvā upaṭṭhākaṃ pucchi ‘‘kiṃ ete bhaṇe nāgarā suddhavatthā suddhuttarāsaṅgā hutvā uyyānābhimukhā gacchanti, kimettha samajjaṃ vā nāṭakaṃ vā atthī’’ti? Natthi deva, ete tāpasānaṃ santike dhammaṃ sotukāmā gacchantīti. Tena hi bhaṇe ahampi gacchissāmi, mayā saddhiṃ gacchantūti. So gantvā tesaṃ ārocesi – ‘‘rājāpi gantukāmo, rājānaṃ parivāretvāva gacchathā’’ti. Nāgarā pakatiyāpi attamanā taṃ sutvā – ‘‘amhākaṃ rājā assaddho appasanno dussīlo, tāpasā dhammikā, te āgamma rājāpi dhammiko bhavissatī’’ti attamanatarā ahesuṃ.

Rājā nikkhamitvā tehi parivārito uyyānaṃ gantvā tāpasehi saddhiṃ paṭisanthāraṃ katvā ekamantaṃ nisīdi. Tāpasā rājānaṃ disvā parikathāya kusalassekassa tāpasassa ‘‘rañño dhammaṃ kathehī’’ti saññamadaṃsu, so tāpaso parisaṃ oloketvā pañcasu veresu ādīnavaṃ pañcasu ca sīlesu ānisaṃsaṃ kathento –

‘‘Pāṇo na hantabbo, adinnaṃ nādātabbaṃ, kāmesumicchācāro na caritabbo, musā na

> bhāsitabbā, majjaṃ na pātabbaṃ, pāṇātipāto nāma nirayasaṃvattaniko hoti tiracchānayonisaṃvattaniko pettivisayasaṃvattaniko, tathā adinnādānādīni. Pāṇātipāto niraye paccitvā manussalokaṃ āgatassa vipākāvasesena appāyukasaṃvattaniko hoti, adinnādānaṃ appabhogasaṃvattanikaṃ, micchācāro bahusapattasaṃvattaniko, musāvādo abhūtabbhakkhānasaṃvattaniko, majjapānaṃ ummattakabhāvasaṃvattanika''nti –

Pañcasu veresu imaṃ ādīnavaṃ kathesi.

Rājā pakatiyāpi assaddho appasanno dussīlo, dussīlassa ca sīlakathā nāma dukkathā, kaṇṇe sūlappavesanaṃ viya hoti. Tasmā so cintesi – ''ahaṃ 'ete paggaṇhissāmī'ti āgato, ime pana mayhaṃ āgatakālato paṭṭhāya maṃyeva ghaṭṭentā vijjhantā parisamajjhe kathenti, karissāmi nesaṃ kāttabba''nti. So dhammakathāpariyosāne ''ācariyā sve mayhaṃ gehe bhikkhaṃ gaṇhathā''ti nimantetvā agamāsi. So dutiyadivase mahante mahante koḷumbe āharāpetvā gūthassa pūrāpetvā kadalipattehi nesaṃ mukhāni bandhāpetvā tattha tattha ṭhapāpesi, puna bahalamadhukatelanāgabalapicchillādīnaṃ kūṭe pūretvā nisseṇimatthake ṭhapāpesi, tattheva ca mahāmalle baddhakacche hatthehi muggare gāhāpetvā ṭhapetvā āha ''kūṭatāpasā ativiya maṃ viheṭhayiṃsu, tesaṃ pāsādato otaraṇakāle kūṭehi picchillaṃ sopānamatthake vissajjetvā sīse muggarehi pothetvā gale gahetvā sopāne khipathā''ti. Sopānapādamūle pana caṇḍe kukkure bandhāpesi.

Tāpasāpi ''sve rājagehe bhuñjissāmā''ti aññamaññaṃ ovadiṃsu – ''mārisā rājagehaṃ nāma sāsaṅkaṃ sappaṭibhayaṃ, pabbajitehi nāma chadvārārammaṇe saññatehi bhavitabbaṃ, diṭṭhadiṭṭhe ārammaṇe nimittaṃ na gahetabbaṃ, cakkhudvāre saṃvaro paccupaṭṭhapetabbo''ti.

Punadivase bhikkhācāravelaṃ sallakkhetvā vākacīraṃ nivāsetvā ajinacammaṃ ekaṃsagataṃ katvā jaṭākalāpaṃ saṇṭhapetvā bhikkhābhājanaṃ gahetvā paṭipāṭiyā rājanivesanaṃ abhiruḷhā. Rājā āruḷhabhāvaṃ ñatvā gūthakoḷumbamukhato kadalipattaṃ nīharāpesi. Duggandho tāpasānaṃ nāsapuṭaṃ paharitvā matthaluṅgapātanākārapatto ahosi. Mahātāpaso rājānaṃ olokesi. Rājā – ''ettha bhonto yāvadatthaṃ bhuñjantu ceva harantu ca, tumhākametaṃ anucchavikaṃ, hiyyo ahaṃ tumhe paggaṇhissāmīti āgato, tumhe pana maṃyeva ghaṭṭento vijjhantā parisamajjhe kathayittha, tumhākamidaṃ anucchavikaṃ, bhuñjathā''ti mahātāpasassa uluṅkena gūthaṃ upanāmesi. Mahātāpaso dhī dhīti vadanto paṭinivatti. ''Ettakeneva gacchissatha tumhe''ti sopāne kūṭehi picchillaṃ vissajjāpetvā mallānaṃ saññamadāsi. Mallā muggarehi sīsāni pothetvā gīvāya gahetvā sopāne khipiṃsu, ekopi sopāne patiṭṭhātuṃ nāsakkhi, pavaṭṭamānā sopānapādamūlaṃyeva pāpuṇiṃsu. Sampatte sampatte caṇḍakukkurā paṭapaṭāti luñcamānā khādiṃsu. Yopi nesaṃ uṭṭhahitvā palāyati, sopi āvāṭe patati, tatrāpi naṃ kukkurā anubandhitvā khādantiyeva. Iti nesaṃ kukkurā aṭṭhisaṅkhalikameva avasesayiṃsu. Evaṃ so rājā tapasampanne pañcasate tāpase ekadivaseneva jīvitā voropesi.

Athassa raṭṭhe devatā purimanayeneva puna navavuṭṭhiyo pātesuṃ. Tassa rajjaṃ saṭṭhiyojanubbedhena vālikathalena avacchādiyittha. Tenāha sarabhaṅgo bodhisatto –

''Yo saññate pabbajite avañcayi,
Dhammaṃ bhaṇante samaṇe adūsake;
Taṃ nāḷikeraṃ sunakhā parattha,
Saṅgamma khādanti viphandamāna''nti. (jā. 2.17.71);

Evaṃ **kāliṅgāraññassa** araññabhūtabhāvo veditabbo.

Atīte pana bārāṇasinagare diṭṭhamaṅgalikā nāma cattālīsakoṭivibhavassa seṭṭhino ekā dhītā ahosi dassanīyā pāsādikā. Sā rūpabhogakulasampattisampannatāya bahūnaṃ patthanīyā ahosi. Yo panassā vāreyyatthāya pahiṇāti, taṃ taṃ disvānassa jātiyaṃ vā hatthapādādīsu vā yattha katthaci dosaṃ āropetvā ''ko esa dujjāto dussaṇṭhito''tiādīni vatvā – ''nīharatha na''nti nīharāpetvā ''evarūpampi nāma addasaṃ, udakaṃ āharatha, akkhīni dhovissāmī’’ti akkhīni dhovati. Tassā diṭṭhaṃ diṭṭhaṃ vippakāraṃ pāpetvā nīharāpetīti diṭṭhamaṅgalikā tveva saṅkhā udapādi, mūlanāmaṃ antaradhāyi.

Sā ekadivasaṃ gaṅgāya udakakīḷaṃ kīḷissāmīti titthaṃ sajjāpetvā pahūtaṃ khādanīyabhojanīyaṃ sakaṭesu pūrāpetvā bahūni gandhamālādīni ādāya paṭicchannayānaṃ āruyha ñātigaṇaparivutā gehamhā nikkhami. Tena ca samayena mahāpuriso caṇḍālayoniyaṃ nibbatto bahinagare cammagehe vasati, mātaṅgotvevassa nāmaṃ ahosi. So soḷasavassuddesiko hutvā kenacideva karaṇīyena antonagaraṃ pavisitukāmo ekaṃ nīlapilotikaṃ nivāsetvā ekaṃ hatthe bandhitvā ekena hatthena pacchiṃ, ekena ghaṇḍaṃ gahetvā ‘‘ussaratha ayyā, caṇḍāloha’’nti jānāpanatthaṃ taṃ vādento nīcacittaṃ paccupaṭṭhapetvā diṭṭhadiṭṭhe manusse namassamāno nagaraṃ pavisitvā mahāpathaṃ paṭipajji.

Diṭṭhamaṅgalikā ghaṇḍasaddaṃ sutvā sāṇiantarena olokentī dūratova taṃ āgacchantaṃ disvā ‘‘kimeta’’nti pucchi. Mātaṅgo ayyeti. ‘‘Kiṃ vata, bho, akusalaṃ akaramha, kassāyaṃ nissando, vināso nu kho me paccupaṭṭhito, maṅgalakiccena nāma gacchamānā caṇḍālaṃ addasa’’nti sarīraṃ kampetvā jigucchamānā kheḷaṃ pātetvā dhātiyo āha – ‘‘vegena udakaṃ āharatha, caṇḍālo diṭṭho, akkhīni ceva nāma gahitamukhañca dhovissāmī’’ti dhovitvā rathaṃ nivattāpetvā sabbapaṭiyādānaṃ gehaṃ pesetvā pāsādaṃ abhiruhi. Surāsoṇḍādayo ceva tassā upaṭṭhākamanussā ca ‘‘kuhiṃ, bho diṭṭhamaṅgalikā, imāyapi velāya nāgacchatī’’ti pucchantā taṃ pavattiṃ sutvā – ‘‘mahantaṃ vata, bho, surāmaṃsagandhamālādisakkāraṃ caṇḍālaṃ nissāya anubhavituṃ na labhimha, gaṇhatha caṇḍāla’’nti gataṭṭhānaṃ gavesitvā nirāparādhaṃ mātaṅgapaṇḍitaṃ tajjitvā – ‘‘are mātaṅga taṃ nissāya idañcidañca sakkāraṃ anubhavituṃ na labhimhā’’ti kesesu gahetvā bhūmiyaṃ pātetvā jāṇukapparapāsāṇādīhi koṭṭetvā matoti saññāya pāde gahetvā kaḍḍhantā saṅkārakūṭe chaḍḍesuṃ.

Mahāpuriso saññaṃ paṭilabhitvā hatthapāde parāmasitvā – ‘‘idaṃ dukkhaṃ kaṃ nissāya uppanna’’nti cintento – ‘‘na aññaṃ kañci, diṭṭhamaṅgalikaṃ nissāya uppanna’’nti ñatvā ‘‘sacāhaṃ puriso, pādesu naṃ nipātessāmī’’ti cintetvā vedhamāno diṭṭhamaṅgalikāya kuladvāraṃ gantvā – ‘‘diṭṭhamaṅgalikaṃ labhanto vuṭṭhahissāmi, alabhantassa ettheva maraṇa’’nti gehaṅgaṇe nipajji. Tena ca samayena jambudīpe ayaṃ dhammatā hoti – yassa caṇḍālo kujjhitvā gabbhadvāre nipanno marati, ye ca tasmiṃ gabbhe vasanti, sabbe caṇḍālā honti. Gehamajjhamhi mate sabbe gehavāsino, dvāramhi mate ubhato anantaragehavāsikā, aṅgaṇamhi mate ito satta ito sattāti cuddasagehavāsino sabbe caṇḍālā hontīti. Bodhisatto pana aṅgaṇe nipajji.

Seṭṭhissa ārocesuṃ – ‘‘mātaṅgo te sāmi gehaṅgaṇe patito’’ti gacchatha bhaṇe, kiṃ kāraṇāti vatvā ekamāsakaṃ datvā uṭṭhāpethāti. Te gantvā ‘‘imaṃ kira māsakaṃ gahetvā uṭṭhahā’’ti vadiṃsu. So – ‘‘nāhaṃ māsakatthāya nipanno, diṭṭhamaṅgalikāya svāhaṃ nipanno’’ti āha. Diṭṭhamaṅgalikāya ko dosoti? Kiṃ tassā dosaṃ na passatha, niraparādho ahaṃ tassā manussehi byasanaṃ pāpito, taṃ labhantova vuṭṭhahissāmi, alabhanto na vuṭṭhahissāmīti.

Te gantvā seṭṭhissa ārocesuṃ. Seṭṭhi dhītu dosaṃ ñatvā ‘‘gacchatha, ekaṃ kahāpaṇaṃ dethā’’ti peseti. So ‘‘na icchāmi kahāpaṇaṃ, tameva icchāmī’’ti āha. Taṃ sutvā seṭṭhi ca seṭṭhibhariyā ca – ‘‘ekāyeva no piyadhītā, paveṇiyā ghaṭako añño dārakopi natthī’’ti saṃvegappattā – ‘‘gacchatha tātā, koci amhākaṃ asahanako etaṃ jīvitāpi voropeyya, etasmiñhi mate sabbe mayaṃ naṭṭhā homa, ārakkhamassa gaṇhathā’’ti parivāretvā ārakkhaṃ saṃvidhāya yāguṃ pesayiṃsu, bhattaṃ dhanaṃ pesayiṃsu, evaṃ so sabbaṃ paṭikkhipi. Evaṃ eko divaso gato; dve, tayo, cattāro, pañca divasā gatā.

Tato sattasattagehavāsikā uṭṭhāya – ‘‘na sakkoma mayaṃ tumhe nissāya caṇḍālā bhavituṃ, amhe mā nāsetha, tumhākaṃ dārikaṃ datvā etaṃ uṭṭhāpethā’’ti āhaṃsu. Te satampi sahassampi satasahassampi pahiṇiṃsu, so paṭikkhipateva. Evaṃ cha divasā gatā. Sattame divase ubhato cuddasagehavāsikā sannipatitvā – ‘‘na mayaṃ caṇḍālā bhavituṃ sakkoma, tumhākaṃ akāmakānampi mayaṃ etassa dārikaṃ dassāmā’’ti āhaṃsu.

Mātāpitaro sokasallasamappitā visaññī hutvā sayane nipatiṃsu. Ubhato cuddasagehavāsino pāsādaṃ āruyha supupphitakiṃsukasākhaṃ ucchindantā viya tassā sabbābharaṇāni omuñcitvā nakhehi sīmantaṃ katvā kese bandhitvā nīlasāṭakaṃ nivāsāpetvā hatthe nīlapilotikakhaṇḍaṃ veṭhetvā kaṇṇesu tipupaṭṭake piḷandhāpetvā tālapaṇṇapacchiṃ datvā pāsādato otārāpetvā dvīsu bāhāsu gahetvā – ‘‘tava sāmikaṃ gahetvā yāhī’’ti mahāpurisassa adaṃsu.

Nīluppalampi atibhāroti anukkhittapubbā sukhumāladārikā ‘‘uṭṭhāhi sāmi, gacchāmā’’ti āha. Bodhisatto nipannakova āha ‘‘nāhaṃ uṭṭhahāmī’’ti. Atha kinti vadāmīti. ‘‘Uṭṭhehi ayya mātaṅgā’’ti evaṃ maṃ vadāhīti. Sā tathā avoca. Na tuyhaṃ manussā uṭṭhānasamatthaṃ maṃ akaṃsu, bāhāya maṃ gahetvā uṭṭhāpehīti. Sā tathā akāsi. Bodhisatto uṭṭhahanto viya parivaṭṭetvā bhūmiyaṃ patitvā – ‘‘nāsitaṃ, bho, diṭṭhamaṅgalikāya paṭhamaṃ manussehi koṭṭāpetvā, idāni sayaṃ koṭṭetī’’ti viravittha. Sā kiṃ karomi ayyāti? Dvīhi hatthehi gahetvā uṭṭhāpehīti. Sā tathā uṭṭhāpetvā nisīdāpetvā gacchāma sāmīti. Gacchā nāma araññe honti, mayaṃ manussā, atikoṭṭitomhi tuyhaṃ manussehi, na sakkomi padasā gantuṃ, piṭṭhiyā maṃ nehīti. Sā onamitvā piṭṭhiṃ adāsi. Bodhisatto abhiruhi. Kuhiṃ nemi sāmīti? Bahinagaraṃ nehīti. Sā pācīnadvāraṃ gantvā – ‘‘idha te sāmi vasanaṭṭhāna’’nti pucchi. Kataraṭṭhānaṃ etanti? Pācīnadvāraṃ sāmīti. Pācīnadvāre caṇḍālaputtā vasituṃ na labhantīti attano vasanaṭṭhānaṃ anācikkhitvāva sabbadvārāni āhiṇḍāpesi. Kasmā? Bhavaggapattamassā mānaṃ pātessāmīti. Mahājano ukkuṭṭhimakāsi – ‘‘ṭhapetvā tumhādisaṃ añño etissā mānaṃ bhedako natthī’’ti.

Sā pacchimadvāraṃ patvā ‘‘idha te sāmi vasanaṭṭhāna’’nti pucchi. Kataraṭṭhānaṃ etanti? Pacchimadvāraṃ sāmīti. Iminā dvārena nikkhamitvā cammagehaṃ olokentī gacchāti. Sā tattha gantvā āha ‘‘idaṃ cammagehaṃ tumhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sāmī’’ti? Āmāti piṭṭhito otaritvā cammagehaṃ pāvisi.

Tattha sattaṭṭhadivase vasanto sabbaññutagavesanadhīro ettakesu divasesu na ca jātisambhedamakāsi. ‘‘Mahākulassa dhītā sace maṃ nissāya mahantaṃ yasaṃ na pāpuṇāti, na camhāhaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ antevāsiko. Etissā pādadhovanaudakena sakalajambudīpe rājūnaṃ abhisekakiccaṃ karissāmī’’ti cintetvā puna cintesi – ‘‘agāramajjhevasanto na sakkhissāmi, pabbajitvā pana sakkhissāmī’’ti. Cintetvā taṃ āmantesi – ‘‘diṭṭhamaṅgalike mayaṃ pubbe ekacarā kammaṃ katvāpi akatvāpi sakkā jīvituṃ, idāni pana dārabharaṇaṃ paṭipannamha, kammaṃ akatvā na sakkā jīvituṃ, tvaṃ yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva mā ukkaṇṭhitthā’’ti araññaṃ pavisitvā susānādīsu nantakāni saṅkaḍḍhitvā nivāsanapārupanaṃ katvā samaṇapabbajjaṃ pabbajitvā ekacaro laddhakāyaviveko kasiṇaparikammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo pañca abhiññāyo ca nibbattetvā ‘‘idāni sakkā diṭṭhamaṅgalikāya avassayena mayā bhavitu’’nti bārāṇasiabhimukho gantvā cīvaraṃ pārupitvā bhikkhaṃ caramāno diṭṭhamaṅgalikāya gehābhimukho agamāsi.

Sā taṃ dvāre ṭhitaṃ disvā asañjānantī – ‘‘aticchatha, bhante, caṇḍālānaṃ vasanaṭṭhānameta’’nti āha. Bodhisatto tattheva aṭṭhāsi. Sā punappunaṃ olokentī sañjānitvā hatthehi uraṃ paharitvā viravamānā pādamūle patitvā āha – ‘‘yadi te sāmi edisaṃ cittaṃ atthi, kasmā maṃ mahatā yasā parihāpetvā anāthaṃ akāsī’’ti. Nānappakāraṃ paridevaṃ paridevitvā akkhīni puñchamānā uṭṭhāya bhikkhābhājanaṃ gahetvā antogehe nisīdāpetvā bhikkhaṃ adāsi. Mahāpuriso bhattakiccaṃ katvā āha – ‘‘diṭṭhamaṅgalike mā soci mā paridevi, ahaṃ tuyhaṃ pādadhovanaudakena sakalajambudīpe rājūnaṃ abhisekakiccaṃ kāretuṃ samattho, tvaṃ pana ekaṃ mama vacanaṃ karohi, nagaraṃ pavisitvā ‘na mayhaṃ sāmiko caṇḍālo, mahābrahmā mayhaṃ sāmiko’ti ugghosayamānā sakalanagaraṃ carāhī’’ti.

Evaṃ vutte diṭṭhamaṅgalikā – ‘‘pakatiyāpi ahaṃ sāmi mukhadoseneva byasanaṃ pattā, na sakkhissāmevaṃ vattu’’nti āha. Bodhisatto – ‘‘kiṃ pana tayā mayhaṃ agāre vasantassa alikavacanaṃ sutapubbaṃ, ahaṃ tadāpi alikaṃ na bhaṇāmi, idāni pabbajito kiṃ vakkhāmi, saccavādī puriso nāmāha’’nti vatvā – ‘‘ajja pakkhassa aṭṭhamī, tvaṃ ‘ito sattāhassaccayena uposathadivase mayhaṃ sāmiko mahābrahmā candamaṇḍalaṃ bhinditvā mama santikaṃ āgamissatī’ti sakalanagare ugghosehī’’ti vatvā pakkāmi.

Sā saddahitvā haṭṭhatuṭṭhā sūrā hutvā sāyaṃpātaṃ nagaraṃ pavisitvā tathā ugghosesi. Manussā pāṇinā pāṇiṃ paharantā – ‘‘passatha, amhākaṃ diṭṭhamaṅgalikā caṇḍālaputtaṃ mahābrahmānaṃ karotī’’ti hasantā keḷiṃ karonti. Sā punadivasepi tatheva sāyaṃpātaṃ pavisitvā – ‘‘idāni chāhaccayena, pañcāha-catūha-tīha-dvīha-ekāhaccayena mayhaṃ sāmiko mahābrahmā candamaṇḍalaṃ bhinditvā mama santikaṃ āgamissatī’’ti ugghosesi.

Brāhmaṇā cintayiṃsu – ‘‘ayaṃ diṭṭhamaṅgalikā atisūrā hutvā katheti, kadāci evaṃ siyā, etha mayaṃ diṭṭhamaṅgalikāya vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggāmā’’ti cammagehassa bāhirabhāgaṃ samantā tacchāpetvā vālikaṃ okiriṃsu. Sāpi uposathadivase pātova nagaraṃ pavisitvā ‘‘ajja mayhaṃ sāmiko āgamissatī’’ti ugghosesi. Brāhmaṇā cintayiṃsu – ‘‘ayaṃ bho na dūraṃ apadissati, ajja kira mahābrahmā āgamissati, vasanaṭṭhānaṃ saṃvidahāmā’’ti cammagehaṃ samajjāpetvā haritūpalittaṃ ahatavatthehi parikkhipitvā mahārahaṃ pallaṅkaṃ attharitvā upari celavitānaṃ bandhitvā gandhamāladāmāni osārayiṃsu. Tesaṃ paṭijaggantānaṃyeva sūriyo atthaṃ gato.

Mahāpuriso cande uggatamatte abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya kāmāvacaracittena parikammaṃ katvā iddhicittena dvādasayojanikaṃ brahmattabhāvaṃ māpetvā vehāsaṃ abbhuggantvā candavimānassa anto pavisitvā vanantato abbhussakkamānaṃ candaṃ bhinditvā candavimānaṃ ohāya purato hutvā ‘‘mahājano maṃ passatū’’ti adhiṭṭhāsi. Mahājano disvā – ‘‘saccaṃ, bho, diṭṭhamaṅgalikāya vacanaṃ, āgacchantaṃ mahābrahmānaṃ pūjessāmā’’ti gandhamālaṃ ādāya diṭṭhamaṅgalikāya gharaṃ parivāretvā aṭṭhāsi. Mahāpuriso matthakamatthakena sattavāre bārāṇasiṃ anuparigantvā mahājanena diṭṭhabhāvaṃ ñatvā dvādasayojanikaṃ attabhāvaṃ vijahitvā manussappamāṇameva māpetvā mahājanassa passantasseva cammagehaṃ pāvisi. Mahājano disvā – ‘‘otiṇṇo no mahābrahmā, sāṇiṃ āharathā’’ti nivesanaṃ mahāsāṇiyā parikkhipitvā parivāretvā ṭhito.

Mahāpurisopi sirisayanamajjhe nisīdi. Diṭṭhamaṅgalikā samīpe aṭṭhāsi. Atha naṃ pucchi ‘‘utusamayo te diṭṭhamaṅgalike’’ti. Āma ayyāti. Mayā dinnaṃ puttaṃ gaṇhāhīti aṅguṭṭhakena nābhimaṇḍalaṃ phusi. Tassā parāmasaneneva gabbho patiṭṭhāsi. Mahāpuriso – ‘‘ettāvatā te diṭṭhamaṅgalike pādadhovanaudakaṃ sakalajambudīpe rājūnaṃ abhisekodakaṃ bhavissati, tvaṃ tiṭṭhā’’ti vatvā brahmattabhāvaṃ māpetvā passantasseva mahājanassa nikkhamitvā vehāsaṃ abbhuggantvā caṇḍamaṇḍalameva paviṭṭho. Sā tato paṭṭhāya brahmapajāpatī nāma jātā. Pādadhovanaudakaṃ labhanto nāma natthi.

Brāhmaṇā – ‘‘brahmapajāpatiṃ antonagare vasāpessāmā’’ti suvaṇṇasivikāya āropetvā yāva sattamakoṭiyā aparisuddhajātikassa sivikaṃ gahetuṃ na adaṃsu. Soḷasa jātimantabrāhmaṇā gaṇhiṃsu. Sesā gandhapupphādīhi pūjetvā nagaraṃ pavisitvā – ‘‘na sakkā, bho, ucchiṭṭhagehe brahmapajāpatiyā vasituṃ, vatthuṃ gahetvā gehaṃ karissāma, yāva pana taṃ karīyati, tāva maṇḍapeva vasatū’’ti maṇḍape vasāpesuṃ. Tato paṭṭhāya cakkhupathe ṭhatvā vanditukāmā kahāpaṇaṃ datvā vandituṃ labhanti, savanūpacāre vanditukāmā sataṃ datvā labhanti, āsanne pakatikathaṃ savanaṭṭhāne vanditukāmā pañcasatāni datvā labhanti, pādapiṭṭhiyaṃ sīsaṃ ṭhapetvā vanditukāmā sahassaṃ datvā labhanti, pādadhovanaudakaṃ patthayamānā dasasahassāni datvā labhanti. Bahinagarato antonagare yāva maṇḍapā āgacchantiyā laddhadhanaṃyeva koṭisatamattaṃ ahosi.

Sakalajambudīpo saṅkhubhi, tato sabbarājāno ‘‘brahmapajāpatiyā pādadhovanena abhisekaṃ karissāmā’’ti satasahassaṃ pesetvā labhiṃsu. Maṇḍape vasantiyā eva gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi. Mahāpurisaṃ paṭicca laddhakumāro pāsādiko ahosi lakkhaṇasampanno. Mahābrahmuno putto jātoti sakala jambudīpo ekakolāhalo ahosi. Kumārassa khīramaṇimūlaṃ hotūti tato tato āgatadhanaṃ koṭisahassaṃ ahosi. Ettāvatā nivesanampi niṭṭhitaṃ. Kumārassa nāmakaraṇaṃ karissāmāti nivesanaṃ sajjetvā kumāraṃ gandhodakena nhāpetvā alaṅkaritvā maṇḍape jātattā **maṇḍabyo**tveva nāmaṃ akaṃsu.

Kumāro sukhena saṃvaḍḍhamāno sippuggahaṇavayapattoti sakalajambudīpe sippajānanakā tassa santike āgantvā sippaṃ sikkhāpenti. Kumāro medhāvī paññavā sutaṃ sutaṃ mutaṃ āvuṇanto viya gaṇhāti, gahitagahitaṃ suvaṇṇaghaṭe pakkhittatelaṃ viya tiṭṭhati. Yāvatā vācuggatā pariyatti atthi, tena anuggahitā nāma nāhosi. Brāhmaṇā taṃ parivāretvā caranti, sopi brāhmaṇabhatto ahosi. Gehe asītibrāhmaṇasahassāni niccabhattaṃ bhuñjanti. Gehampissa sattadvārakoṭṭhakaṃ mahantaṃ ahosi. Gehe maṅgaladivase jambudīpavāsīhi pesitadhanaṃ koṭisahassamattaṃ ahosi.

Bodhisatto āvajjesi – ‘‘pamatto nu kho kumāro appamatto’’ti. Athassa taṃ pavattiṃ ñatvā – ‘‘brāhmaṇabhatto jāto, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ hoti, taṃ na jānāti, gacchāmi naṃ damemī’’ti cīvaraṃ pārupitvā bhikkhābhājanaṃ gahetvā – ‘‘dvārakoṭṭhakā atisambādhā, na sakkā koṭṭhakena pavisitu’’nti ākāsenāgantvā asītibrāhmaṇasahassānaṃ bhuñjanaṭṭhāne ākāsaṅgaṇe otari. Maṇḍabyakumāropi suvaṇṇakaṭacchuṃ gāhāpetvā – ‘‘idha sūpaṃ detha idha odana’’nti parivisāpento bodhisattaṃ disvā daṇḍakena ghaṭṭitaāsiviso viya kupitvā imaṃ gāthamāha –

‘‘Kuto nu āgacchasi dummavāsī,
Otallako paṃsupisācakova;
Saṅkāracoḷaṃ paṭimuñca kaṇṭhe,
Ko re tuvaṃ hosi adakkhiṇeyyo’’ti. (jā. 1.15.1);

Atha naṃ mahāsatto akujjhitvāva ovadanto āha –

‘‘Annaṃ tavedaṃ pakataṃ yasassi,
Taṃ khajjare bhuñjare piyyare ca;
Jānāsi maṃ tvaṃ paradattūpajīviṃ,
Uttiṭṭha piṇḍaṃ labhataṃ sapāko’’ti. (jā. 1.15.2);

So nayidaṃ tumhādisānaṃ paṭiyattanti dassento āha –

‘‘Annaṃ mamedaṃ pakataṃ brāhmaṇānaṃ,
Atthatthitaṃ saddahato mamedaṃ;
Apehi etto kimidhaṭṭhitosi,
Na mādisā tuyhaṃ dadanti jammā’’ti. (jā. 1.15.3);

Atha bodhisatto ‘‘dānaṃ nāma saguṇassapi nigguṇassapi yassa kassaci dātabbaṃ, yathā hi ninnepi thalepi patiṭṭhāpitaṃ bījaṃ pathavīrasaṃ āporasañca āgamma sampajjati, evaṃ nipphalaṃ nāma natthi, sukhette vapitabījaṃ viya guṇavante mahapphalaṃ hotī’’ti dassetuṃ imaṃ gāthamāha –

‘‘Thale ca ninne ca vapanti bījaṃ,
Anūpakhette phalamāsamānā;
Etāya saddhāya dadāhi dānaṃ,
Appeva ārādhaye dakkhiṇeyye’’ti. (jā. 1.15.4);

Atha kumāro kodhābhibhūto – ‘‘kenimassa muṇḍakassa paveso dinno’’ti dvārarakkhādayo tajjetvā –

‘‘Khettāni mayhaṃ viditāni loke,
Yesāhaṃ bījāni patiṭṭhapemi;
Ye brāhmaṇā jātimantūpapannā,
Tānīdha khettāni supesalānī’’ti. (jā. 1.15.5) –

Gāthaṃ vatvā ‘‘imaṃ jammaṃ veṇupadarena pothetvā gīvāyaṃ gahetvā sattapi dvārakoṭṭhake atikkamitvā bahi nīharathā’’ti āha. Atha naṃ mahāpuriso āha –

‘‘Giriṃ nakhena khaṇasi, ayo dantebhi khādasi;
Jātavedaṃ padahasi, yo isiṃ paribhāsasī’’ti. (jā. 1.15.9);

Evañca pana vatvā – ‘‘sace myāyaṃ hatthe vā pāde vā gaṇhāpetvā dukkhaṃ uppādeyya, bahuṃ apuññaṃ pasaveyyā’’ti sattānuddayatāya vehāsaṃ abbhuggantvā antaravīthiyaṃ otari. Bhagavā sabbaññutaṃ patto tamatthaṃ pakāsento imaṃ gāthamāha –

‘‘Idaṃ vatvāna mātaṅgo, isi saccaparakkamo;
Antalikkhasmiṃ pakkāmi, brāhmaṇānaṃ udikkhata’’nti. (jā. 1.15.10);

Tāvadeva nagararakkhikadevatānaṃ jeṭṭhakadevarājā maṇḍabyassa gīvaṃ parivattesi. Tassa mukhaṃ parivattetitvā pacchāmukhaṃ jātaṃ, akkhīni parivattāni, mukhena kheḷaṃ vamati, sarīraṃ thaddhaṃ sūle āropitaṃ viya ahosi. Asītisahassā paricārakayakkhā asītibrāhmaṇasahassāni tatheva akaṃsu. Vegena gantvā brahmapajāpatiyā ārocayiṃsu. Sā taramānarūpā āgantvā taṃ vippakāraṃ disvā gāthamāha –

‘‘Āvedhitaṃ piṭṭhito uttamaṅgaṃ,
Bāhuṃ pasāreti akammaneyyaṃ;
Setāni akkhīni yathā matassa,
Ko me imaṃ puttamakāsi eva’’nti. (jā. 1.15.11);

Athassā ārocesuṃ –

‘‘Idhāgamā samaṇo dummavāsī,
Otallako paṃsupisācakova,
Saṅkāracoḷaṃ paṭimuñca kaṇṭhe,
So te imaṃ puttamakāsi eva’’nti. (jā. 1.15.12);

Sā sutvāva aññāsi – ‘‘mayhaṃ yasadāyako ayyo anukampāya puttassa pamattabhāvaṃ ñatvā āgato bhavissatī’’ti. Tato upaṭṭhāke pucchi –

‘‘Katamaṃ disaṃ agamā bhūripañño,
Akkhātha me māṇavā etamatthaṃ;
Gantvāna taṃ paṭikaremu accayaṃ,
Appeva naṃ putta labhemu jīvita’’nti. (jā. 1.15.13);

Te āhaṃsu –

‘‘Vehāyasaṃ agamā bhūripañño,
Pathaddhuno pannaraseva cando;
Apicāpi so purimadisaṃ agacchi,
Saccappaṭiñño isi sādhurūpo’’ti. (jā. 1.15.14);

Mahāpurisopi antaravīthiyaṃ otiṇṇaṭṭhānato paṭṭhāya – ‘‘mayhaṃ padavaḷañjaṃ hatthiassādīnaṃ vasena mā antaradhāyittha, diṭṭhamaṅgalikāyeva naṃ passatu, mā aññe’’ti adhiṭṭhahitvā piṇḍāya caritvā yāpanamattaṃ missakodanaṃ gahetvā paṭikkamanasālāyaṃ nisinno bhuñjitvā thokaṃ bhuttāvasesaṃ bhikkhābhājaneyeva ṭhapesi. Diṭṭhamaṅgalikāpi pāsādā oruyha antaravīthiṃ paṭipajjamānā padavaḷañjaṃ disvā – ‘‘idaṃ mayhaṃ yasadāyakassa ayyassa pada’’nti padānusārenāgantvā vanditvā āha – ‘‘tumhākaṃ, bhante, dāsena katāparādhaṃ mayhaṃ khamatha, na hi tumhe kodhavasikā nāma, detha me puttassa jīvita’’nti.

Evañca pana vatvā –

‘‘Āvedhitaṃ piṭṭhito uttamaṅgaṃ,
Bāhuṃ pasāreti akammaneyyaṃ;
Setāni akkhīni yathā matassa,
Ko me imaṃ puttamakāsi eva’’nti. (jā. 1.15.15) –

Gāthaṃ abhāsi. Mahāpuriso āha – ‘‘na mayaṃ evarūpaṃ karoma, pabbajitaṃ pana hiṃsante disvā pabbajitesu sagāravāhi bhūtayakkhadevatāhi kataṃ bhavissatī’’ti.

Kevalaṃ, bhante, tumhākaṃ manopadoso mā hotu, devatāhi kataṃ hotu, sukhamāpayā, bhante, devatā, apicāhaṃ, bhante, kathaṃ paṭipajjāmīti. Tena hi osadhaṃ te kathessāmi, mama bhikkhābhājane bhuttāvasesaṃ bhattamatthi, tattha thokaṃ udakaṃ āsiñcitvā thokaṃ gahetvā tava puttassa mukhe pakkhipa, avasesaṃ udakacāṭiyaṃ āloḷetvā asītiyā brāhmaṇasahassānaṃ mukhe pakkhipāti. Sā evaṃ karissāmīti bhattaṃ gahetvā mahāpurisaṃ vanditvā gantvā tathā akāsi.

Mukhe pakkhittamatte jeṭṭhakadevarājā – ‘‘sāmimhi sayaṃ bhesajjaṃ karonte amhehi na sakkā kiñci kātu’’nti kumāraṃ vissajjesi. Sopi khipitvā kiñci dukkhaṃ appattapubbo viya pakativaṇṇo ahosi. Atha naṃ mātā avoca – ‘‘passa tāta tava kulupakānaṃ hirottapparahitānaṃ vippakāraṃ, samaṇā pana na evarūpā honti, samaṇe tāta bhojeyyāsī’’ti. Tato sesakaṃ udakacāṭiyaṃ āluḷāpetvā brāhmaṇānaṃ mukhe pakkhipāpesi. Yakkhā tāvadeva vissajjetvā palāyiṃsu. Brāhmaṇā khipitvā khipitvā uṭṭhahitvā kiṃ amhākaṃ mukhe pakkhittanti pucchiṃsu. Mātaṅgaisissa ucchiṭṭhabhattanti. Te ‘‘caṇḍālassa ucchiṭṭhakaṃ khādāpitamhā, abrāhmaṇā dānimhā jātā, idāni no brāhmaṇā ‘asuddhabrāhmaṇā ime’ti sambhogaṃ na dassantī’’ti tato palāyitvā majjharaṭṭhaṃ gantvā majjharājassa nagare aggāsanikā brāhmaṇā nāma mayanti rājagehe bhuñjanti.

Tasmiṃ samaye bodhisatto pāpaniggahaṃ karonto mānajātike nimmadayanto vicarati. Atheko ‘‘jātimantatāpaso nāma mayā sadiso natthī’’ti aññesu saññampi na karoti. Bodhisatto taṃ gaṅgātīre vasamānaṃ disvā ‘‘mānaniggahamassa karissāmī’’ti tattha agamāsi. Taṃ jātimantatāpaso pucchi – ‘‘kiṃ jacco bhava’’nti? Caṇḍālo ahaṃ ācariyāti. Apehi caṇḍāla apehi caṇḍāla, heṭṭhāgaṅgāya vasa, mā uparigaṅgāya udakaṃ ucchiṭṭhamakāsīti.

Bodhisatto – ‘‘sādhu ācariya, tumhehi vuttaṭṭhāne vasissāmī’’ti heṭṭhāgaṅgāya vasanto ‘‘gaṅgāya udakaṃ paṭisotaṃ sandatū’’ti adhiṭṭhāsi. Jātimantatāpaso pātova gaṅgaṃ oruyha udakaṃ ācamati, jaṭā dhovati. Bodhisatto dantakaṭṭhaṃ khādanto piṇḍaṃ piṇḍaṃ kheḷaṃ udake pāteti. Dantakaṭṭhakucchiṭṭhakampi tattheva pavāheti. Yathā ce taṃ aññattha alaggitvā tāpasasseva jaṭāsu laggati, tathā adhiṭṭhāsi. Kheḷampi dantakaṭṭhampi tāpasassa jaṭāsuyeva patiṭṭhāti.

Tāpaso caṇḍālassidaṃ kammaṃ bhavissatīti vippaṭisārī hutvā gantvā pucchi – ‘‘idaṃ, bho caṇḍāla, gaṅgāya udakaṃ tayā paṭisotagāmikata’’nti? Āma ācariya. Tena hi tvaṃ heṭṭhāgaṅgāya mā vasa, uparigaṅgāya vasāti. Sādhu ācariya, tumhehi vuttaṭṭhāne vasissāmīti tattha vasanto iddhiṃ paṭippassambhesi, udakaṃ yathāgatikameva jātaṃ. Puna tāpaso tadeva byasanaṃ pāpuṇi. So puna gantvā bodhisattaṃ pucchi, – ‘‘bho caṇḍāla, tvamidaṃ gaṅgāya udakaṃ kālena paṭisotagāmiṃ kālena anusotagāmiṃ karosī’’ti? Āma ācariya. Caṇḍāla, ‘‘tvaṃ sukhavihārīnaṃ pabbajitānaṃ sukhena vasituṃ na desi, sattame te divase sattadhā muddhā phalatū’’ti. Sādhu acariya, ahaṃ pana sūriyassa uggantuṃ na dassāmīti.

Atha mahāsatto cintesi – ‘‘etassa abhisāpo etasseva upari patissati, rakkhāmi na’’nti sattānuddayatāya punadivase iddhiyā sūriyassa uggantuṃ na adāsi. Iddhimato iddhivisayo nāma acinteyyo, tato paṭṭhāya aruṇuggaṃ na paññāyati, rattindivaparicchedo natthi, kasivaṇijjādīni kammāni payojento nāma natthi.

Manussā – ‘‘yakkhāvaṭṭo nu kho ayaṃ bhūtadevaṭṭonāgasupaṇṇāvaṭṭo’’ti upaddavappattā ‘‘kiṃ nu kho kātabba’’nti cintetvā ‘‘rājakulaṃ nāma mahāpaññaṃ, lokassa hitaṃ cintetuṃ sakkoti, tattha gacchāmā’’ti rājakulaṃ gantvā tamatthaṃ ārocesuṃ. Rājā sutvā bhītopi abhītākāraṃ katvā – ‘‘mā tātā bhāyatha, imaṃ kāraṇaṃ gaṅgātīravāsī jātimantatāpaso jānissati, taṃ pucchitvā nikkaṅkhā bhavissāmā’’ti katipayeheva atthacarakehi manussehi saddhiṃ tāpasaṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro tamatthaṃ pucchi. Tāpaso āha – ‘‘āma mahārāja, eko caṇḍālo atthi, so imaṃ gaṅgāya udakaṃ kālena anusotagāmiṃ kālena patisotagāmiṃ karoti, mayā tadatthaṃ kiñci kathitaṃ atthi, taṃ pucchatha, so jānissatī’’ti.

Rājā mātaṅgaisissa santikaṃ gantvā – ‘‘tumhe, bhante, aruṇassa uggantuṃ na dethā’’ti pucchi. Āma, mahārājāti. Kiṃ kāraṇā bhanteti? Jātimantatāpasakāraṇā, mahārāja, jātimantatāpasena āgantvā maṃ vanditvā khamāpitakāle dassāmi mahārājāti. Rājā gantvā ‘‘etha ācariya, tāpasaṃ khamāpethā’’ti āha. Nāhaṃ, mahārāja, caṇḍālaṃ vandāmīti. Mā ācariya, evaṃ karotha, janapadassa mukhaṃ passathāti. So puna paṭikkhipiyeva. Rājā bodhisattaṃ upasaṅkamitvā ‘‘ācariyo khamāpetuṃ na icchitī’’ti āha. Akhamāpite ahaṃ sūriyaṃ na muñcāmīti. Rājā ‘‘ayaṃ khamāpetuṃ na icchati, ayaṃ akhamāpite sūriyaṃ na muñcati, kiṃ amhākaṃ tena tāpasena, lokaṃ olokessāmā’’ti ‘‘gacchatha, bho, tāpasasantikaṃ, taṃ hatthesu ca pādesu ca gahetvā mātaṅgaisissa pādamūle netvā nipajjāpetvā khamāpetha etassa janapadānuddayataṃ paṭiccā’’ti āha. Te rājapurisā gantvā taṃ tathā katvā ānetvā mātaṅgaisissa pādamūle nipajjāpetvā khamāpesuṃ.

Ahaṃ nāma khamitabbaṃ khamāmi, apica kho pana etassa kathā etasseva upari patissati. Mayā sūriye vissajjite sūriyarasmi etassa matthake patissati, athassa sattadhā muddhā phalissati. Tañca kho panesa byasanaṃ mā pāpuṇātu, etha tumhe etaṃ galappamāṇe udake otāretvā mahantaṃ mattikāpiṇḍamassa sīse ṭhapetha. Athāhaṃ sūriyaṃ vissajjissāmi. Sūriyarasmi mattikāpiṇḍe patitvā taṃ sattadhā bhindissati. Athesa mattikāpiṇḍaṃ chaḍḍetvā nimujjitvā aññena titthena uttaratu, iti naṃ vadatha, evamassa sotthi bhavissatīti. Te manussā ‘‘evaṃ karissāmā’’ti tathā kāresuṃ. Tassāpi tatheva sotthi jātā. So tato paṭṭhāya – ‘‘jāti nāma akāraṇaṃ, pabbajitānaṃ abbhantare guṇova kāraṇa’’nti jātigottamānaṃ pahāya nimmado ahosi.

Iti jātimantatāpase damite mahājano bodhisattassa thāmaṃ aññāsi, mahākolāhalaṃ jātaṃ. Rājā attano nagaraṃ gamanatthāya bodhisattaṃ yāci. Mahāsatto paṭiññaṃ datvā tāni ca asītibrāhmaṇasahassāni damessāmi, paṭiññañca mocessāmīti majjharājassa nagaraṃ agamāsi. Brāhmaṇā bodhisattaṃ disvāva – bho, ‘‘ayaṃ so, bho mahācoro, āgato, idāneva sabbe ete mayhaṃ ucchiṭṭhakaṃ khāditvā abrāhmaṇā jātāti amhe pākaṭe karissati, evaṃ no idhāpi āvāso na bhavissati, paṭikacceva māressāmā’’ti rājānaṃ puna upasaṅkamitvā āhaṃsu – ‘‘tumhe, mahārāja, etaṃ caṇḍālapabbajitaṃ mā sādhurūpoti maññittha, esa garukamantaṃ jānāti, pathaviṃ gahetvā ākāsaṃ karoti, ākāsaṃ pathaviṃ, dūraṃ gahetvā santikaṃ karoti, santikaṃ dūraṃ, gaṅgaṃ nivattetvā uddhagāminiṃ karoti, icchanto pathaviṃ ukkhipitvā pātetuṃ maññe sakkoti. Parassa vā cittaṃ nāma sabbakālaṃ na sakkā gahetuṃ, ayaṃ idha patiṭṭhaṃ labhanto tumhākaṃ rajjampi nāseyya, jīvitantarāyampi vaṃsupacchedampi kareyya, amhākaṃ vacanaṃ karotha, mahārāja, ajjeva imaṃ māretuṃ vaṭṭatī’’ti.

Rājāno nāma parapattiyā honti, iti so bahūnaṃ kathāvasena niṭṭhaṃ gato. Bodhisatto pana nagare piṇḍāya caritvā udakaphāsukaṭṭhāne missakodanaṃ bhuñjitvā rājuyyānaṃ gantvā nirāparādhatāya nirāsaṅko maṅgalasilāpaṭṭe nisīdi. Atīte cattālīsa, anāgate cattālīsāti asītikappe anussarituṃ samatthañāṇassa anāvajjanatāya muhuttamattake kāle sati nappahoti, rājā aññaṃ ajānāpetvā sayameva gantvā nirāvajjanatāya pamādena nisinnaṃ mahāpurisaṃ asinā paharitvā dve bhāge akāsi. Imassa rañño vijite aṭṭhamaṃ lohakūṭavassaṃ, navamaṃ kalalavassaṃ vassi. Iti imassāpi raṭṭhe nava vuṭṭhiyo patitā. So ca rājā sapariso mahāniraye nibbatto. Tenāha saṃkiccapaṇḍito –

> ‘‘Upahacca manaṃ majjho, mātaṅgasmiṃ yasassine;
> Sapārisajjo ucchinno, majjhāraññaṃ tadā ahūti’’. (jā. 2.19.96) –

Evaṃ majjhāraññassa araññabhūtabhāvo veditabbo. Mātaṅgassa pana isino vasena tadeva **mātaṅgāraññа**nti vuttaṃ.

66. **Pañhapaṭibhānānī**ti pañhabyākaraṇāni. **Paccanīkaṃ katabba**nti paccanīkaṃ kātabbaṃ. **Amaññissa**nti vilomabhāgaṃ gaṇhanto viya ahosinti attho.

67. **Anuviccakāra**nti anuvicāretvā cintetvā tulayitvā kātabbaṃ karohīti vuttaṃ hoti. **Sādhu hotī**ti sundaro hoti. Tumhādisasmiñhi maṃ disvā maṃ saraṇaṃ gacchante nigaṇṭhaṃ disvā nigaṇṭhaṃ saraṇaṃ gacchante – ‘‘kiṃ ayaṃ upāli diṭṭhadiṭṭhameva saraṇaṃ gacchatī’’ti? Garahā uppajjissati, tasmā anuviccakāro tumhādisānaṃ sādhūti dasseti. **Paṭākaṃ parihareyyu**nti te kira evarūpaṃ sāvakaṃ labhitvā – ‘‘asuko nāma rājā vā rājamahāmatto vā seṭṭhi vā amhākaṃ saraṇaṃ gato sāvako jāto’’ti paṭākaṃ ukkhipitvā nagare ghosentā āhiṇḍanti. Kasmā? Evaṃ no mahantabhāvo āvi bhavissatīti ca, sace tassa ‘‘kimahaṃ etesaṃ saraṇaṃ gato’’ti vippaṭisāro uppajjeyya, tampi so ‘‘etesaṃ me saraṇagatabhāvaṃ bahū jānanti, dukkhaṃ idāni paṭinivattitu’’nti vinodetvā na paṭikkamissatīti ca. ‘‘Tenāha paṭākaṃ parihareyyu’’nti.

68. **Opānabhūta**nti paṭiyattaudapāno viya ṭhitaṃ. **Kula**nti tava nivesanaṃ. **Dātabbaṃ maññeyyāsī**ti pubbe dasapi vīsatipi saṭṭhipi jane āgate disvā natthīti avatvā deti. Idāni maṃ saraṇaṃ gatakāraṇamattenava mā imesaṃ deyyadhammaṃ, upacchindittha, sampattānañhi dātabbamevāti ovadati. **Sutametaṃ, bhante**ti kuto sutaṃ? Nigaṇṭhānaṃ santikā, te kira kulagharesu evaṃ pakāsenti – ‘‘mayaṃ ‘yassa kassaci sampattassa dātabba’nti vadāma, samaṇo pana gotamo ‘mayhameva dānaṃ dātabbaṃ…pe… na aññesaṃ sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphala’nti vadatī’’ti. Taṃ sandhāya ayaṃ gahapati ‘‘sutameta’’nti āha.

69. **Anupubbiṃ katha**nti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggaṃ, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ. Tattha **dānakatha**nti idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gatiparāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadiso avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisaṃ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavisadisaṃ, ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisaṃ. Idañhi dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvā, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena susaṅkhatanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesaṃ nidahanaṭṭhena aggi, durāsadaṭṭhena āsīviso. Asantāsanaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena setavasabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhako assarājā. Dānaṃ nāmebhaṃ mayhaṃ gatamaggo, mayheveso vaṃso, mayā dasa pāramiyo pūrentena velāmamahāyañño, mahāgovindamahāyañño mahāsudassanamahāyañño, vessantaramahāyaññoti anekamahāyaññā pavattitā, sasabhūtena jalite aggikkhandhe attānaṃ niyyādentena sampattayācakānaṃ cittaṃ gahitaṃ. Dānañhi loke sakkasampattiṃ deti, mārasampattiṃ deti, brahmasampattiṃ deti, cakkavattisampattiṃ deti, sāvakapāramīñāṇaṃ, paccekabodhiñāṇaṃ, abhisambodhiñāṇaṃ detīti evamādiṃ dānaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā tadanataraṃ sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakatha**nti sīlaṃ nāmetaṃ avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, sīlaṃ nāmetaṃ mama vaṃso, ahaṃ saṅkhapālanāgarājakāle, bhūridattanāgarājakāle, campeyyanāgarājakāle, sīlavanāgarājakāle, mātuposakahatthirājakāle, chaddantahatthirājakāleti anantesu attabhāvesu sīlaṃ paripūresiṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadiso avassayo, sīlasadisā patiṭṭhā, ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi, sīlapupphasadisaṃ pupphaṃ natthi, sīlagandhasadiso gandho natthi. Sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakusumapiḷandhanaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevakopi loko olokento tittiṃ na gacchatīti evamādiṃ sīlaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaraṃ saggakathaṃ kathesi. **Saggakatha**nti ayaṃ saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīḷā, niccaṃ sampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ anubhavanti, tāvatiṃsā tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādiṃ saggaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ. Saggasampattiṃ kathayantānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetaṃ ‘‘anekapariyāyena kho ahaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyya’’ntiādi (ma. ni. 3.255).

Evaṃ saggakathāya palobhetvā puna hatthiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya – ‘‘ayampi saggo anicco addhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo’’ti dassanatthaṃ – ‘‘appassādā kāmā vuttā mayā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’’tiādinā (pāci. 417; ma. ni. 1.235) nayena kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha **ādīnavo**ti doso. **Okāro**ti avakāro lāmakabhāvo. **Saṃkileso**ti tehi sattānaṃ saṃsāre saṃkilissanaṃ. Yathāha ‘‘kilissanti vata, bho, sattā’’ti (ma. ni. 2.351).

Evaṃ kāmādīnavena tajjitvā nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. **Kallacitta**nti arogacittaṃ. **Sāmukkaṃsikā**ti sāmaṃ ukkaṃsikā attanāyeva gahetvā uddharitvā gahitā, sayambhūñāṇena diṭṭhā, asādhāraṇā aññesanti attho. Kā panesāti, ariyasaccadesanā? Tenevāha – ‘‘dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ magga’’nti.

Virajaṃ vītamalanti rāgarajādīnaṃ abhāvā virajaṃ, rāgamalādīnaṃ vigatattā vītamalaṃ. **Dhammacakkhu**nti upari brahmāyusutte tiṇṇaṃ maggānaṃ, cūḷarāhulovāde āsavakkhayassetaṃ nāmaṃ. Idha pana sotāpattimaggo adhippeto. Tassa uppattiākāradassanatthaṃ ‘‘yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti āha. Tañhi nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena evaṃ sabbasaṅkhataṃ paṭivijjhantaṃ uppajjati.

Diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti **diṭṭhadhammo**. Esa nayo sesapadesupi. Tiṇṇā vicikicchā anenāti **tiṇṇavicikiccho**. Vigatā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkatho. Vesārajjappatto**ti vesārajjaṃ patto. Kattha? Satthu sāsane. Nāssa paro paccayo, na parassa saddhāya ettha vattatīti **aparappaccayo**.

70. Cittena sampaṭicchamāno **abhinanditvā,** vācāya pasaṃsamāno **anumoditvā. Āvarāmī**ti thakemi pidahāmi. **Anāvaṭa**nti na āvaritaṃ vivaṭaṃ ugghāṭitaṃ.

71. **Assosi kho dīghatapassī**ti so kira tassa gatakālato paṭṭhāya – ‘‘paṇḍito gahapati, samaṇo ca gotamo dassanasampanno niyyānikakatho, dassanepi tassa pasīdissati, dhammakathāyapi pasīdissati, pasīditvā saraṇaṃ gamissati, gato nu kho saraṇaṃ gahapati na tāva gato’’ti ohitasotova hutvā vicarati. Tasmā paṭhamaṃyeva assosi.

72. **Tena hi sammā**ti balavasokena abhibhūto ‘‘ettheva tiṭṭhā’’ti vacanaṃ sutvāpi atthaṃ asallakkhento dovārikena saddhiṃ sallapatiyeva.

Majjhimāya dvārasālāyānti yassa gharassa satta dvārakoṭṭhakā, tassa sabbaabbhantarato vā sabbabāhirato vā paṭṭhāya catutthadvārakoṭṭhako, yassa pañca, tassa tatiyo, yassa tayo, tassa dutiyo dvārakoṭṭhako **majjhimadvārasālā** nāma. Ekadvārakoṭṭhakassa pana gharassa majjhaṭṭhāne maṅgalatthambhaṃ nissāya majjhimadvārasālā. Tassa pana gehassa satta dvārakoṭṭhakā, pañcātipi vuttaṃ.

73. **Agga**ntiādīni sabbāni aññamaññavevacanāni. **Yaṃ suda**nti ettha **ya**nti yaṃ nāṭaputtaṃ. **Suda**nti nipātamattaṃ. **Pariggahetvā**ti teneva uttarāsaṅgena udare parikkhipanto gahetvā. **Nisīdāpetī**ti saṇikaṃ ācariya, saṇikaṃ ācariyāti mahantaṃ telaghaṭaṃ ṭhapento viya nisīdāpeti. **Dattosī**ti kiṃ jaḷosi jātoti attho. **Paṭimukko**ti sīse parikkhipitvā gahito. **Aṇḍahārako**tiādiṃ duṭṭhullavacanampi samānaṃ upaṭṭhākassa aññathābhāvena uppannabalavasokatāya idaṃ nāma bhaṇāmīti asallakkhetvāva bhaṇati.

74. **Bhaddikā, bhante, āvaṭṭanī**ti nigaṇṭho māyameva sandhāya vadati, upāsako attanā paṭividdhaṃ sotāpattimaggaṃ. **Tena hī**ti nipātamattametaṃ, bhante, upamaṃ te karissāmicceva attho. Kāraṇavacanaṃ vā, yena kāraṇena tumhākaṃ sāsanaṃ aniyyānikaṃ, mama satthu niyyānikaṃ, tena kāraṇena upamaṃ te karissāmīti vuttaṃ hoti.

75. **Upavijaññā**ti vijāyanakālaṃ upagatā. **Makkaṭacchāpaka**nti makkaṭapotakaṃ. **Kiṇitvā ānehī**ti mūlaṃ datvāva āhara. Āpaṇesu hi saviññāṇakampi aviññāṇakampi makkaṭādikīḷanabhaṇḍakaṃ vikkiṇanti. Taṃ sandhāyetaṃ āha. **Rajita**nti bahalabahalaṃ pītāvalepanaraṅgajātaṃ gahetvā rajitvā dinnaṃ imaṃ icchāmīti attho. **Ākoṭitapaccākoṭita**nti ākoṭitañceva parivattetvā punappunaṃ ākoṭitañca. **Ubhatobhāgavimaṭṭha**nti maṇipāsāṇena ubhosu passesu suṭṭhu vimaṭṭhaṃ ghaṭṭetvā uppāditacchaviṃ.

Raṅgakkhamo hi khoti saviññāṇakampi aviññāṇakampi raṅgaṃ pivati. Tasmā evamāha. **No ākoṭṭanakkhamo**ti saviññāṇakassa tāva ākoṭṭanaphalake ṭhapetvā kucchiyaṃ ākoṭitassa kucchi bhijjati, karīsaṃ nikkhamati. Sesī ākoṭitassa sīsaṃ bhijjati, mattaluṅgaṃ nikkhamati. Aviññāṇako khaṇḍakhaṇḍitaṃ gacchati. Tasmā evamāha. **No vimajjanakkhamo**ti saviññāṇako maṇipāsāṇena vimaddiyamāno nillomataṃ nicchavitañca āpajjati, aviññāṇakopi vacuṇṇakabhāvaṃ āpajjati. Tasmā evamāha. **Raṅgakkhamo hi kho bālāna**nti bālānaṃ mandabuddhīnaṃ raṅgakkhamo, rāgamattaṃ janeti, piyo hoti. Paṇḍitānaṃ pana nigaṇṭhavādo vā añño vā bhāratarāmasītāharaṇādi niratthakakathāmaggo appiyova hoti. **No anuyogakkhamo, no vimajjanakkhamo**ti anuyogaṃ vā vīmaṃsaṃ vā na khamati, thuse koṭṭetvā taṇḍulapariyesanaṃ viya kadaliyaṃ sāragavesanaṃ viya ca rittako tucchakova hoti. **Raṅgakkhamo ceva paṇḍitāna**nti catusaccakathā hi paṇḍitānaṃ piyā hoti, vassasatampi suṇanto tittiṃ na gacchati. Tasmā evamāha. Buddhavacanaṃ pana yathā yathāpi ogāhissati mahāsamuddo viya gambhīrameva hotīti ‘‘anuyogakkhamo ca vimajjanakkhamo cā’’ti āha. **Suṇohi yassāhaṃ sāvako**ti tassa guṇe suṇāhīti bhagavato vaṇṇe vattuṃ āraddho.

76. **Dhīrassā**ti dhīraṃ vuccati paṇḍiccaṃ, yā paññā pajānanā…pe… sammādiṭṭhi, tena samannāgatassa dhātuāyatanapaṭiccasamuppādaṭṭhānāṭṭhānakusalassa paṇḍitassāhaṃ sāvako, so mayhaṃ satthāti evaṃ sabbapadesu sambandho veditabbo. **Pabhinnakhīlassā**ti bhinnapañcacetokhilassa. Sabbaputhujjane vijiniṃsu vijinanti vijinissanti vāti vijayā. Ke te, maccumārakilesamāradevaputtamārāti? Te vijitā vijayā etenāti vijitavijayo. Bhagavā, tassa **vijitavijayassa. Anīghassā**ti kilesadukkhenapi vipākadukkhenapi niddukkhassa. **Susamacittassā**ti devadattadhanapālakaaṅgulimālarāhulatherādīsupi devamanussesu suṭṭhu samacittassa. **Vuddhasīlassā**ti vaḍḍhitācārassa. **Sādhupaññassā**ti sundarapaññassa. **Vesamantarassā**ti rāgādivisamaṃ taritvā vitaritvā ṭhitassa. **Vimalassā**ti vigatarāgādimalassa.

Tusitassāti tuṭṭhacittassa. **Vantalokāmisassā**ti vantakāmaguṇassa. **Muditassā**ti muditāvihāravasena muditassa, punaruttameva vā etaṃ. Pasādavasena hi ekampi guṇaṃ punappunaṃ vadatiyeva. **Katasamaṇassā**ti katasāmaññassa, samaṇadhammassa matthakaṃ pattassāti attho. **Manujassā**ti lokavohāravasena ekassa sattassa. **Narassā**ti punaruttaṃ. Aññathā vuccamāne ekekagāthāya dasa guṇā nappahonti.

Venayikassāti sattānaṃ vināyakassa. **Ruciradhammassā**ti sucidhammassa. **Pabhāsakassā**ti obhāsakassa. **Vīrassā**ti vīriyasampannassa. **Nisabhassā**ti usabhavasabhanisabhesu sabbattha appaṭisamaṭṭhena nisabhassa. **Gambhīrassā**ti gambhīraguṇassa, guṇehi vā gambhīrassa. **Monapattassā**ti ñāṇapattassa. **Vedassā**ti vedo vuccati ñāṇaṃ, tena samannāgatassa. **Dhammaṭṭhassā**ti dhamme ṭhitassa. **Saṃvutattassā**ti pihitattassa.

Nāgassāti catūhi kāraṇehi nāgassa. **Pantasenassā**ti pantasenāsanassa. **Paṭimantakassā**ti paṭimantanapaññāya samannāgatassa. **Monassā**ti monaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena samannāgatassa, dhutakilesassa vā. **Dantassā**ti nibbisevanassa.

Isisattamassāti vipassiādayo cha isayo upādāya sattamassa. **Brahmapattassā**ti seṭṭhapattassa.

Nhātakassāti nhātakilesassa. **Padakassā**ti akkharādīni samodhānetvā gāthāpadakaraṇakusalassa. **Viditavedassā**ti viditañāṇassa. **Purindadassā**ti sabbapaṭhamaṃ dhammadānadāyakassa. **Sakkassā**ti samatthassa. **Pattipattassā**ti ye pattabbā guṇā, te pattassa. **Veyyākaraṇassā**ti vitthāretvā atthadīpakassa. Bhagavatā hi abyākataṃ nāma tanti padaṃ natthi sabbesaṃyeva attho kathito.

Vipassissāti vipassanakassa. **Anabhinatassā**ti anatassa. **No apanatassā**ti aduṭṭhassa.

Ananugatantarassāti kilese ananugatacittassa. **Asitassā**ti abaddhassa.

Bhūripaññassāti bhūri vuccati pathavī, tāya pathavīsamāya paññāya vipulāya mahantāya vitthatāya samannāgatassāti attho. **Mahāpaññassā**ti mahāpaññāya samannāgatassa.

Anupalittassāti taṇhādiṭṭhikilesehi alittassa. **Āhuneyyassā**ti āhutiṃ paṭiggahetuṃ yuttassa. **Yakkhassā**ti ānubhāvadassanaṭṭhena ādissamānakaṭṭhena vā bhagavā yakkho nāma. Tenāha ‘‘yakkhassā’’ti. **Mahato**ti mahantassa. **Tassa sāvakohamasmī**ti tassa evaṃvividhaguṇassa satthussa ahaṃ sāvakoti. Upāsakassa sobhāpattimaggeneva paṭisambhidā āgatā. Iti paṭisambhidāvisaye ṭhatvā padasatena dasabalassa kilesappahānavaṇṇaṃ kathento ‘‘kassa taṃ gahapati sāvakaṃ dhāremā’’ti pañhassa atthaṃ vissajjesi.

77. **Kadā saññūḷhā**ti kadā sampiṇḍitā. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ayaṃ idāneva samaṇassa gotamassa santikaṃ gantvā āgato, kadānena ete vaṇṇā sampiṇḍitā’’ti. Tasmā evamāha. **Vicittaṃ mālaṃ gantheyyā**ti sayampi dakkhatāya pupphānampi nānāvaṇṇatāya ekatovaṇṭikādibhedaṃ vicitramālaṃ gantheyya. **Evameva kho, bhante**ti ettha nānāpupphānaṃ mahāpuppharāsi viya nānāvidhānaṃ vaṇṇānaṃ bhagavato sinerumatto vaṇṇarāsi daṭṭhabbo. Chekamālākāro viya upāli gahapati. Mālākārassa vicitramālāganthanaṃ viya gahapatino tathāgatassa vicitravaṇṇaganthanaṃ.

Uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggañchīti tassa hi bhagavato sakkāraṃ asahamānassa etadahosi – ‘‘anatthiko dāni ayaṃ gahapati amhehi, sve paṭṭhāya paṇṇāsa saṭṭhi jane gahetvā etassa gharaṃ pavisitvā bhuñjituṃ na labhissāmi, bhinnā me bhattakumbhī’’ti. Athassa upaṭṭhākavipariṇāmena balavasoko uppajji. Ime hi sattā attano attanova cintayanti. Tassa tasmiṃ soke uppanne abbhantaraṃ uṇhaṃ ahosi, lohitaṃ vilīyittha, taṃ mahāvātena samuddharitaṃ kuṭe pakkhittarajanaṃ viya pattamattaṃ mukhato uggañchi. Nidhānagatalohitaṃ vamitvā pana appakā sattā jīvituṃ sakkonti. Nigaṇṭho tattheva jāṇunā patito, atha naṃ pāṭaṅkiyā bahinagaraṃ nīharitvā mañcakasivikāya gahetvā pāvaṃ agamaṃsu, so na cirasseva pāvāyaṃ kālamakāsi. Imasmiṃ pana sutte ugghāṭitaññūpuggalassa vasena dhammadesanā pariniṭṭhitāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Upālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kukkuravatikasuttavaṇṇanā

78. **Evaṃ me suta**nti kukkuravatikasuttaṃ. Tattha **koliyesū**ti evaṃnāmake janapade. So hi ekopi kolanagare patiṭṭhitānaṃ koliyānaṃ rājakumārānaṃ nivāsaṭṭhānattā evaṃ vuccati. Tasmiṃ koliyesu janapade. **Haliddavasana**nti tassa kira nigamassa māpitakāle pītakavatthanivatthā manussā nakkhattaṃ kīḷiṃsu. Te nakkhattakīḷāvasāne nigamassa nāmaṃ āropentā haliddavasananti nāmaṃ akaṃsu. Taṃ gocaragāmaṃ katvā viharatīti attho. Vihāro panettha kiñcāpi na niyāmito, tathāpi buddhānaṃ anucchavike senāsaneyeva vihāsīti veditabbo. **Govatiko**ti samādinnagovato, sīse siṅgāni ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ bandhitvā gāvīhi saddhiṃ tiṇāni khādanto viya carati. **Acelo**ti naggo niccelo. **Seniyo**ti tassa nāmaṃ.

Kukkuravatikoti samādinnakukkuravato, sabbaṃ sunakhakiriyaṃ karoti. Ubhopete sahapaṃsukīḷikā sahāyakā. **Kukkurova palikujjitvā**ti sunakho nāma sāmikassa santike nisīdanto dvīhi pādehi bhūmiyaṃ vilekhitvā kukkurakūjitaṃ kūjanto nisīdati, ayampi ‘‘kukkurakiriyaṃ karissāmī’’ti bhagavatā saddhiṃ sammoditvā dvīhi hatthehi bhūmiyaṃ vilekhitvā sīsaṃ vidhunanto ‘bhū bhū’ti katvā hatthapāde samiñjitvā sunakho viya nisīdi. **Chamānikkhitta**nti bhūmiyaṃ ṭhapitaṃ. **Samattaṃ samādinna**nti paripuṇṇaṃ katvā gahitaṃ. **Kā gatī**ti kā nipphatti. **Ko abhisamparāyo**ti abhisamparāyamhi kattha nibbatti. **Ala**nti tassa appiyaṃ bhavissatīti yāvatatiyaṃ paṭibāhati. **Kukkuravata**nti kukkuravatasamādānaṃ.

79. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Paripuṇṇa**nti anūnaṃ. **Abbokiṇṇa**nti nirantaraṃ. **Kukkurasīla**nti kukkurācāraṃ. **Kukkuracitta**nti ‘‘ajja paṭṭhāya kukkurehi kātabbaṃ karissāmī’’ti evaṃ uppannacittaṃ. **Kukkurākappa**nti kukkurānaṃ gamanākāro atthi, tiṭṭhanākāro atthi, nisīdanākāro atthi, sayanākāro atthi, uccārapassāvakaraṇākāro atthi, aññe kukkure disvā dante vivaritvā gamanākāro atthi, ayaṃ kukkurākappo nāma, taṃ bhāvetīti attho. **Imināhaṃ sīlenā**tiādīsu ahaṃ iminā ācārena vā vatasamādānena vā dukkaratapacaraṇena vā methunaviratibrahmacariyena vāti attho. **Devo**ti sakkasuyāmādīsu aññataro. **Devaññataro**ti tesaṃ dutiyatatiyaṭṭhānādīsu aññataradevo. **Micchādiṭṭhī**ti adevalokagāmimaggameva devalokagāmimaggoti gahetvā uppannatāya sā assa micchādiṭṭhi nāma hoti. **Aññataraṃ gatiṃ vadāmī**ti tassa hi nirayato vā tiracchānayonito vā aññā gati natthi, tasmā evamāha. **Sampajjamāna**nti diṭṭhiyā asammissaṃ hutvā nipajjamānaṃ.

Nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmi, yaṃ maṃ bhagavā evamāhāti yaṃ maṃ, bhante, bhagavā evamāha, ahametaṃ bhagavato byākaraṇaṃ na rodāmi na paridevāmi, na anutthunāmīti attho. Evaṃ sakammakavasenettha attho veditabbo, na assumuñcanamattena.

‘‘Mataṃ vā amma rodanti, yo vā jīvaṃ na dissati;
Jīvantaṃ amma passantī, kasmā maṃ amma rodasī’’ti. (saṃ. ni. 1.239) –

Ayañcettha payogo. **Apica me idaṃ, bhante**ti apica kho me idaṃ, bhante, kukkuravataṃ dīgharattaṃ samādinnaṃ, tasmiṃ sampajjantepi vuddhi natthi, vipajjantepi. Iti ‘‘ettakaṃ kālaṃ mayā katakammaṃ moghaṃ jāta’’nti attano vipattiṃ paccavekkhamāno rodāmi, bhanteti.

80. **Govata**ntiādīni kukkuravatādīsu vuttanayeneva veditabbāni. **Gavākappa**nti goākappaṃ. Sesaṃ kukkurākappe vuttasadisameva. Yathā pana tattha aññe kukkure disvā dante vivaritvā gamanākāro, evamidha aññe gāvo disvā kaṇṇe ukkhipitvā gamanākāro veditabbo. Sesaṃ tādisameva.

81. **Cattārimāni puṇṇa kammānī**ti kasmā imaṃ desanaṃ ārabhi? Ayañhi desanā ekaccakammakiriyavasena āgatā, imasmiñca kammacatukke kathite imesaṃ kiriyā pākaṭā bhavissatīti imaṃ desanaṃ ārabhi. Apica imaṃ kammacatukkameva desiyamānaṃ ime sañjānissanti, tato eko saraṇaṃ gamissati, eko pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissatīti ayameva etesaṃ sappāyāti ñatvāpi imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **kaṇha**nti kāḷakaṃ dasaakusalakammapathakammaṃ. **Kaṇhavipāka**nti apāye nibbattanato kāḷakavipākaṃ. **Sukka**nti paṇḍaraṃ dasakusalakammapathakammaṃ. **Sukkavipāka**nti sagge nibbattanato paṇḍaravipākaṃ. **Kaṇhasukka**nti vomissakakammaṃ. **Kaṇhasukkavipāka**nti sukhadukkhavipākaṃ. Missakakammañhi katvā akusalena tiracchānayoniyaṃ maṅgalahatthiṭṭhānādīsu uppanno kusalena pavatte sukhaṃ vediyati. Kusalena rājakulepi nibbatto akusalena pavatte dukkhaṃ vediyati. **Akaṇhaṃ asukka**nti kammakkhayakaraṃ catumaggacetanākammaṃ adhippetaṃ. Tañhi yadi kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Yadi sukkaṃ bhaveyya, sukkavipākaṃ dadeyya. Ubhayavipākassa pana adānato akaṇhāsukkavipākattā ‘‘akaṇhaṃ asukka’’nti vuttaṃ. Ayaṃ tāva uddese attho.

Niddese pana **sabyābajjha**nti sadukkhaṃ. Kāyasaṅkhārādīsu kāyadvāre gahaṇādivasena copanappattā dvādasa akusalacetanā **sabyābajjhakāyasaṅkhāro** nāma. Vacīdvāre hanusañcopanavasena vacībhedapavattikā tāyeva dvādasa **vacīsaṅkhāro** nāma. Ubhayacopanaṃ appattā raho cintayantassa manodvāre pavattā **manosaṅkhāro** nāma. Iti tīsupi dvāresu kāyaduccaritādibhedā akusalacetanāva saṅkhārāti veditabbā. Imasmiñhi sutte cetanā dhuraṃ, upālisutte kammaṃ. **Abhisaṅkharitvā**ti saṅkaḍḍhitvā, piṇḍaṃ katvāti attho. **Sabyābajjhaṃ loka**nti sadukkhaṃ lokaṃ upapajjanti. **Sabyābajjhā phassā phusantī**ti sadukkhā vipākaphassā phusanti. **Ekantadukkha**nti nirantaradukkhaṃ. **Bhūtā**ti hetvatthe nissakkavacanaṃ, bhūtakammato bhūtassa sattassa uppatti hoti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathābhūtaṃ kammaṃ sattā karonti, tathābhūtena kammena kammasabhāgavasena tesaṃ upapatti hoti. Tenevāha ‘‘yaṃ karoti tena upapajjatī’’ti. Ettha ca **tenā**ti kammena viya vuttā, upapatti ca nāma vipākena hoti. Yasmā pana vipākassa kammaṃ hetu, tasmā tena mūlahetubhūtena kammena nibbattatīti ayamettha attho. **Phassā phusantī**ti yena kammavipākena nibbatto, taṃkammavipākaphassā phusanti. **Kammadāyādā**ti kammadāyajjā kammameva nesaṃ dāyajjaṃ santakanti vadāmi.

Abyābajjhanti niddukkhaṃ. Imasmiṃ vāre kāyadvāre pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā **kāyasaṅkhāro** nāma. Tāyeva vacīdvāre pavattā **vacīsaṅkhāro** nāma. Manodvāre pavattā tāyeva aṭṭha, tisso ca heṭṭhimajhānacetanā **abyābajjhamanosaṅkhāro** nāma. Jhānacetanā tāva hotu, kāmāvacarā kinti abyābajjhamanosaṅkhāro nāma jātāti. Kasiṇasajjanakāle ca kasiṇāsevanakāle ca labbhanti. Kāmāvacaracetanā paṭhamajjhānacetanāya ghaṭitā, catutthajjhānacetanā tatiyajjhānacetanāya ghaṭitā. Iti tīsupi dvāresu kāyasucaritādibhedā kusalacetanāva saṅkhārāti veditabbo. Tatiyavāro ubhayamissakavasena veditabbā.

Seyyathāpi manussātiādīsu manussānaṃ tāva kālena sukhaṃ kālena dukkhaṃ pākaṭameva, devesu pana bhummadevatānaṃ, vinipātikesu vemānikapetānaṃ kālena sukhaṃ kālena dukkhaṃ hotīti veditabbaṃ. Hatthiādīsu tiracchānesupi labbhatiyeva.

Tatrāti tesu tīsu kammesu. **Tassa pahānāya yā cetanā**ti tassa pahānatthāya maggacetanā. Kammaṃ patvāva maggacetanāya añño paṇḍarataro dhammo nāma natthi. Idaṃ pana kammacatukkaṃ patvā dvādasa akusalacetanā kaṇhā nāma, tebhūmakakusalacetanā sukkā nāma, maggacetanā akaṇhā asukkāti āgatā.

82. **‘‘Labheyyāhaṃ, bhante’’**ti idaṃ so ‘‘ciraṃ vata me aniyyānikapakkhe yojetvā attā kilamito, ‘sukkhanadītīre nhāyissāmī’ti samparivattentena viya thuse koṭṭentena viya ca na koci attho nipphādito, handāhaṃ attānaṃ yoge yojemī’’ti cintetvā āha. Atha bhagavā yonena khandhake titthiyaparivāso paññatto, yaṃ aññatitthiyapubbo sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito – ‘‘ahaṃ, bhante, itthannāmo aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhāmi upasampadaṃ, svāhaṃ, bhante, saṅghaṃ cattāro māse parivāsaṃ yācāmī’’tiādinā (mahāva. 86) nayena samādiyitvā parivasati, taṃ sandhāya ‘‘yo kho, seniya, aññatitthiyapubbo’’tiādimāha.

Tattha **pabbajja**nti vacanasiliṭṭhatāvaseneva vuttaṃ. Aparivasitvāyeva hi pabbajjaṃ labhati. Upasampadatthikena pana nātikālena gāmappavesanādīni aṭṭha vattāni pūrentena parivasitabbaṃ. **Āraddhacittā**ti aṭṭhavattapūraṇena tuṭṭhacittā. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panesa titthiyaparivāso **samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya** pabbajjakhandhakavaṇṇanāyaṃ (mahāva. aṭṭha. 86) vuttanayeneva veditabbo. **Apica metthā**ti apica me ettha. **Puggalavemattatā viditā**ti puggalanānattaṃ viditaṃ. Ayaṃ puggalo parivāsāraho, ayaṃ na parivāsārahoti idaṃ mayhaṃ pākaṭanti dasseti.

Tato seniyo cintesi – ‘‘aho acchariyaṃ buddhasāsanaṃ, yattha evaṃ ghaṃsitvā koṭṭetvā yuttameva gaṇhanti, ayuttaṃ chaḍḍentī’’ti. Tato suṭṭhutaraṃ pabbajjāya sañjātussāho **sace, bhante**tiādimāha. Atha bhagavā tassa tibbacchandataṃ viditvā na seniyo parivāsaṃ arahatīti aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘gaccha tvaṃ, bhikkhu, seniyaṃ nhāpetvā pabbājetvā ānehī’’ti. So tathā katvā taṃ pabbājetvā bhagavato santikaṃ ānayi. Bhagavā gaṇe nisīditvā upasampādesi. Tena vuttaṃ – ‘‘alattha kho acelo seniyo bhagavato santike pabbajjaṃ alattha upasampada’’nti.

Acirūpasampannoti upasampanno hutvā nacirameva. **Vūpakaṭṭho**ti vatthukāmakilesakāmehi kāyena ca cittena ca vūpakaṭṭho. **Appamatto**ti kammaṭṭhāne satiṃ avijahanto. **Ātāpī**ti kāyikacetasikasaṅkhātena vīriyātāpena ātāpī. **Pahitatto**ti kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pesitatto vissaṭṭhaattabhāvo. **Yassatthāyā**ti yassa atthāya. **Kulaputtā**ti ācārakulaputtā. **Sammadevā**ti hetunāva kāraṇeneva. **Tadanuttara**nti taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosāna**nti maggabrahmacariyapariyosānabhūtaṃ arahattaphalaṃ. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayaṃ ñatvāti attho. **Upasampajja vihāsī**ti pāpuṇitvā sampādetvā vihāsi. Evaṃ viharantova **khīṇā jāti…pe… abbhaññāsi**.

Evamassa paccavekkhaṇabhūmiṃ dassetvā arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpetuṃ ‘‘aññataro kho panāyasmā seniyo arahataṃ ahosī’’ti vuttaṃ. Tattha **aññataro**ti eko. **Arahata**nti arahantānaṃ, bhagavato sāvakānaṃ arahantānaṃ abbhantaro ahosīti ayamevattha adhippāyo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kukkuravatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Abhayarājakumārasuttavaṇṇanā

83. **Evaṃ me suta**nti abhayasuttaṃ. Tattha **abhayo**ti tassa nāmaṃ. **Rājakumāro**ti bimbisārassa orasaputto. **Vādaṃ āropehī**ti dosaṃ āropehi. **Nerayiko**ti niraye nibbattako. **Kappaṭṭho**ti kappaṭṭhitiko. **Atekiccho**ti buddhasahassenāpi tikicchituṃ na sakkā. **Uggilitu**nti dve ante mocetvā kathetuṃ asakkonto uggilituṃ bahi nīharituṃ na sakkhiti. **Ogilitu**nti pucchāya dosaṃ datvā hāretuṃ asakkonto ogilituṃ anto pavesetuṃ na sakkhiti.

Evaṃ, bhanteti nigaṇṭho kira cintesi – ‘‘samaṇo gotamo mayhaṃ sāvake bhinditvā gaṇhāti, handāhaṃ ekaṃ pañhaṃ abhisaṅkharomi, yaṃ puṭṭho samaṇo gotamo ukkuṭiko hutvā nisinno uṭṭhātuṃ na sakkhissatī’’ti. So abhayassa gehā nīhaṭabhatto siniddhabhojanaṃ bhuñjanto bahū pañhe abhisaṅkharitvā – ‘‘ettha samaṇo gotamo imaṃ nāma dosaṃ dassessati, ettha imaṃ nāmā’’ti sabbe pahāya cātumāsamatthake imaṃ pañhaṃ addasa. Athassa etadahosi – ‘‘imassa pañhassa pucchāya vā vissajjane vā na sakkā doso dātuṃ, ovaṭṭikasāro ayaṃ, ko nu kho imaṃ gahetvā samaṇassa gotamassa vādaṃ āropessatī’’ti. Tato ‘‘abhayo rājakumāro paṇḍito, so sakkhissatīti taṃ uggaṇhāpemī’’ti niṭṭhaṃ gantvā uggaṇhāpesi. So vādajjhāsayatāya tassa vacanaṃ sampaṭicchanto ‘‘evaṃ, bhante,’’ti āha.

84. **Akālo kho ajjā**ti ayaṃ pañho catūhi māsehi abhisaṅkhato, tattha idaṃ gahetvā idaṃ vissajjiyamāne divasabhāgo nappahossatīti maññanto evaṃ cintesi. **So dānī**ti sve dāni. **Attacatuttho**ti kasmā bahūhi saddhiṃ na nimantesi? Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘bahūsu nisinnesu thokaṃ datvā vadantassa aññaṃ suttaṃ aññaṃ kāraṇaṃ aññaṃ tathārūpaṃ vatthuṃ āharitvā dassessati, evaṃ sante kalaho vā kolāhalameva vā bhavissati. Athāpi ekakaṃyeva nimantessāmi, evampi me garahā uppajjissati ‘yāvamaccharī vāyaṃ abhayo, bhagavantaṃ divase divase bhikkhūnaṃ satenapi sahassenapi saddhiṃ carantaṃ disvāpi ekakaṃyeva nimantesī’’’ti. ‘‘Evaṃ pana doso na bhavissatī’’ti aparehi tīhi saddhiṃ attacatutthaṃ nimantesi.

85. **Na khvettha, rājakumāra, ekaṃsenā**ti na kho, rājakumāra, ettha pañhe ekaṃsena vissajjanaṃ hoti. Evarūpañhi vācaṃ tathāgato bhāseyyāpi na bhāseyyāpi. Bhāsitapaccayena atthaṃ passanto bhāseyya, apassanto na bhāseyyāti attho. Iti bhagavā mahāniganṭhena catūhi māsehi abhisaṅkhataṃ pañhaṃ asanipātena pabbatakūṭaṃ viya ekavacaneneva saṃcuṇṇesi. **Anassuṃ nigaṇṭhā**ti naṭṭhā nigaṇṭhā.

86. **Aṅke nisinno hotī**ti ūrūsu nisinno hoti. Lesavādino hi vādaṃ paṭṭhapentā kiñcideva phalaṃ vā pupphaṃ vā potthakaṃ vā gahetvā nisīdanti. Te attano jaye sati paraṃ ajjhottharanti, parassa jaye sati phalaṃ khādantā viya pupphaṃ ghāyantā viya potthakaṃ vācentā viya vikkhepaṃ dassenti. Ayaṃ pana cintesi – ‘‘sammāsambuddho esa osaṭasaṅgāmo paravādamaddano. Sace me jayo bhavissati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce bhavissati, dārakaṃ vijjhitvā rodāpessāmi. Tato passatha, bho, ayaṃ dārako rodati, uṭṭhahatha tāva, pacchāpi jānissāmā’’ti tasmā dārakaṃ gahetvā nisīdi. Bhagavā pana rājakumārato sahassaguṇenapi satasahassaguṇenapi vādīvarataro, ‘‘imamevassa dārakaṃ upamaṃ katvā vādaṃ bhindissāmī’’ti cintetvā ‘‘taṃ kiṃ maññasi rājakumārā’’tiādimāha.

Tattha **mukhe āhareyyā**ti mukhe ṭhapeyya. **Āhareyyassāha**nti apaneyyaṃ assa ahaṃ. **Ādikenevā**ti paṭhamapayogeneva. **Abhūta**nti abhūtatthaṃ. **Ataccha**nti na tacchaṃ. **Anatthasaṃhita**nti na atthasaṃhitaṃ na vaḍḍhinissitaṃ. **Appiyā amanāpā**ti neva piyā na manāpā. Iminā nayeneva sabbattha attho daṭṭhabbo.

Tattha appiyapakkhe **paṭhamavācā** acoraṃyeva coroti, adāsaṃyeva dāsoti, aduppayuttaṃyeva duppayuttoti pavattā. Na taṃ tathāgato bhāsati. **Dutiyavācā** coraṃyeva coro ayantiādivasena pavattā. Tampi tathāgato na bhāsati. **Tatiyavācā** ‘‘idāni akatapuññatāya duggato dubbaṇṇo appesakkho, idha ṭhatvāpi puna puññaṃ na karosi, dutiyacittavāre kathaṃ catūhi apāyehi na muccissasī’’ti evaṃ mahājanassa atthapurekkhārena dhammapurekkhārena anusāsanīpurekkhārena ca vattabbavācā. **Tatra kālaññū tathāgato**ti tasmiṃ tatiyabyākaraṇe tassā vācāya byākaraṇatthāya tathāgato kālaññū hoti, mahājanassa ādānakālaṃ gahaṇakālaṃ jānitvāva byākarotīti attho.

Piyapakkhe paṭhamavācā aṭṭhāniyakathā nāma. Sā evaṃ veditabbā – evaṃ kira gāmavāsimahallakaṃ nagaraṃ āgantvā pānāgāre pivantaṃ vañcetukāmā sambahulā dhuttā pītaṭṭhāne ṭhatvā tena saddhiṃ suraṃ pivantā ‘‘imassa nivāsanapāvuraṇampi hatthe bhaṇḍakampi sabbaṃ gaṇhissāmā’’ti cintetvā katikaṃ akaṃsu – ‘‘ekekaṃ attapaccakkhakathaṃ kathema, yo ‘abhūta’nti kathesi, kathitaṃ vā na saddahati, taṃ dāsaṃ katvā gaṇhissāmā’’ti. Tampi mahallakaṃ pucchiṃsu ‘‘tumhākampi tāta ruccatī’’ti. Evaṃ hotu tātāti.

Eko dhutto āha – mayhaṃ, bho mātu, mayi kucchigate kapiṭṭhaphaladohalo ahosi. Sā aññaṃ kapiṭṭhahārakaṃ alabbhamānā maṃyeva pesesi. Ahaṃ gantvā rukkhaṃ abhiruhituṃ asakkonto attanāva attānaṃ pāde gahetvā muggaraṃ viya rukkhassa upari khipiṃ; atha sākhato sākhaṃ vicaranto phalāni gahetvā otarituṃ asakkonto gharaṃ gantvā nisseṇiṃ āharitvā oruyha mātu santikaṃ gantvā phalāni mātuyā adāsiṃ; tāni pana mahantāni honti cāṭippamāṇāni. Tato me mātarā ekāsane nisinnāya samasaṭṭhiphalāni khāditāni. Mayā ekucchaṅgena ānītaphalesu sesakāni kulasantake gāme khuddakamahallakānaṃ ahesuṃ. Amhākaṃ gharaṃ soḷasahatthaṃ, sesaparikkhārabhaṇḍakaṃ apanetvā kapiṭṭhaphaleheva yāva chadanaṃ pūritaṃ. Tato atirekāni gahetvā gehadvāre rāsiṃ akaṃsu. So asītihatthubbedho pabbato viya ahosi. Kiṃ īdisaṃ, bho sakkā, saddahituntī?

Gāmikamahallako tuṇhī nisīditvā sabbesaṃ kathāpariyosāne pucchito āha – ‘‘evaṃ bhavissati tātā, mahantaṃ raṭṭhaṃ, raṭṭhamahantatāya sakkā saddahitu’’nti. Yathā ca tena, evaṃ sesehipi tathārūpāsu nikkāraṇakathāsu kathitāsu āha – mayhampi tātā suṇātha, na tumhākaṃyeva kulāni, amhākampi kulaṃ mahākulaṃ, amhākaṃ pana avasesakhettehi kappāsakhettaṃ mahantataraṃ. Tassa anekakarīsasatassa kappāsakhettassa majjhe eko kappāsarukkho mahā asītihatthubbedho ahosi. Tassa pañca sākhā, tāsu avasesasākhā phalaṃ na gaṇhiṃsu, pācīnasākhāya ekameva mahācāṭimattaṃ phalaṃ ahosi. Tassa cha aṃsiyo, chasu aṃsīsu cha kappāsapiṇḍiyo pupphitā. Ahaṃ massuṃ kāretvā nhātavilitto khettaṃ gantvā tā kappāsapiṇḍiyo pupphitā disvā ṭhitakova hatthaṃ pasāretvā gaṇhiṃ. Tā kappāsapiṇḍiyo thāmasampannā cha dāsā ahesuṃ. Te sabbe maṃ ekakaṃ ohāya palātā. Ettake addhāne te na passāmi, ajja diṭṭhā, tumhe te cha janā. Tvaṃ nando nāma, tvaṃ puṇṇo nāma, tvaṃ vaḍḍhamāno nāma, tvaṃ citto nāma tvaṃ maṅgalo nāma, tvaṃ poṭṭhiyo nāmāti vatvā uṭṭhāya nisinnakeyeva cūḷāsu gahetvā aṭṭhāsi. Te ‘‘na mayaṃ dāsā’’tipi vattuṃ nāsakkhiṃsu. Atha ne kaḍḍhanto vinicchayaṃ netvā lakkhaṇaṃ āropetvā yāvajīvaṃ dāse katvā paribhuñji. Evarūpiṃ kathaṃ tathāgato na bhāsati.

Dutiyavācā āmisahetucāṭukamyatādivasena nānappakārā paresaṃ thomanavācā ceva, corakathaṃ rājakathanti ādinayappavattā tiracchānakathā ca. Tampi tathāgato na bhāsati. **Tatiyavācā** ariyasaccasannissitakathā, yaṃ vassasatampi suṇantā paṇḍitā neva tittiṃ gacchanti. Iti tathāgato neva sabbampi appiyavācaṃ bhāsati na piyavācaṃ. Tatiyaṃ tatiyameva pana bhāsitabbakālaṃ anatikkamitvā bhāsati. Tattha tatiyaṃ appiyavācaṃ sandhāya heṭṭhā daharakumāraupamā āgatāti veditabbaṃ.

87. **Udāhu ṭhānasoveta**nti udāhu ṭhānuppattikañāṇena taṅkhaṇaṃyeva taṃ tathāgatassa upaṭṭhātīti pucchati. **Saññāto**ti ñāto paññāto pākaṭo. **Dhammadhātū**ti dhammasabhāvo. Sabbaññutaññāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Taṃ bhagavatā suppaṭividdhaṃ, hatthagataṃ bhagavato. Tasmā so yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ sabbaṃ ṭhānasova paṭibhātīti. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Ayaṃ pana dhammadesanā neyyapuggalavasena pariniṭṭhitāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Abhayarājakumārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bahuvedanīyasuttavaṇṇanā

88. **Evaṃ me suta**nti bahuvedanīyasuttaṃ. Tattha **pañcakaṅgo thapatī**ti pañcakaṅgoti tassa nāmaṃ. Vāsipharasunikhādanadaṇḍamuggarakāḷasuttanāḷisaṅkhātehi vā aṅgehi samannāgatattā so pañcaṅgoti paññāto. **Thapatī**ti vaḍḍhakījeṭṭhako. **Udāyī**ti paṇḍitaudāyitthero.

89. **Pariyāya**nti kāraṇaṃ. **Dvepānandā**ti dvepi, ānanda. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. Ettha ca kāyikacetasikavasena **dve** veditabbā. Sukhādivasena **tisso,** indriyavasena sukhindriyādikā **pañca,** dvāravasena cakkhusamphassajādikā **cha,** upavicāravasena ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicaratī’’tiādikā **aṭṭhārasa,** cha gehassitāni somanassāni, cha nekkhammasitāni somanassāni, cha gehassitāni domanassāni, cha nekkhammasitāni domanassāni, cha gehassitā upekkhā, cha nekkhammasitāti evaṃ **chattiṃsa,** tā atīte chattiṃsa, anāgate chattiṃsa, paccuppanne chattiṃsāti evaṃ **aṭṭhavedanāsataṃ** veditabbaṃ.

90. **Pañca kho ime, ānanda, kāmaguṇā**ti ayaṃ pāṭiekko anusandhi. Na kevalampi dve ādiṃ katvā vedanā bhagavatā paññattā, pariyāyena ekāpi vedanā kathitā. Taṃ dassento pañcakaṅgassa thapatino vādaṃ upatthambhetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Abhikkantataranti sundarataraṃ. **Paṇītatara**nti atappakataraṃ. Ettha ca catutthajjhānato paṭṭhāya adukkhamasukhā vedanā, sāpi santaṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhanti vuttā. Cha gehassitāni sukhanti vuttāni. Nirodho avedayitasukhavasena sukhaṃ nāma jāto. Pañcakāmaguṇavasena hi aṭṭhasamāpattivasena ca uppannaṃ vedayitasukhaṃ nāma. Nirodho avedayitasukhaṃ nāma. Iti vedayitasukhaṃ vā hotu avedayitasukhaṃ vā, taṃ niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhena ekantasukhameva jātaṃ.

91. **Yattha yatthā**ti yasmiṃ yasmiṃ ṭhāne. **Sukhaṃ upalabbhatī**ti vedayitasukhaṃ vā avedayitasukhaṃ vā upalabbhati. **Taṃ taṃ tathāgato sukhasmiṃ paññapetī**ti taṃ sabbaṃ tathāgato niddukkhabhāvaṃ sukhasmiṃyeva paññapetīti. Idha bhagavā nirodhasamāpattiṃ sīsaṃ katvā neyyapuggalavasena arahattanikūṭeneva desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bahuvedanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

92. **Evaṃ me suta**nti apaṇṇakasuttaṃ. Tattha **cārika**nti aturitacārikaṃ.

93. **Atthi pana vo gahapatayo**ti kasmā āha? So kira gāmo aṭavidvāre niviṭṭho. Nānāvidhā samaṇabrāhmaṇā divasaṃ maggaṃ gantvā sāyaṃ taṃ gāmaṃ vāsatthāya upenti, tesaṃ te manussā mañcapīṭhāni pattharitvā pāde dhovitvā pāde makkhetvā kappiyapānakāni datvā punadivase nimantetvā dānaṃ denti. Te pasannacittā tehi saddhiṃ sammantayamānā evaṃ vadanti ‘‘atthi pana vo gahapatayo kiñci dassanaṃ gahita’’nti? Natthi, bhanteti. ‘‘Gahapatayo vinā dassanena loko na niyyāti, ekaṃ dassanaṃ ruccitvā khamāpetvā gahetuṃ vaṭṭati, ‘sassato loko’ti dassanaṃ gaṇhathā’’ti vatvā pakkantā. Aparadivase aññe āgatā. Tepi tatheva pucchiṃsu. Te tesaṃ ‘‘āma, bhante, purimesu divasesu tumhādisā samaṇabrāhmaṇā āgantvā ‘sassato loko’ti amhe idaṃ dassanaṃ gāhāpetvā gatā’’ti ārocesuṃ. ‘‘Te bālā kiṃ jānanti? ‘Ucchijjati ayaṃ loko’ti ucchedadassanaṃ gaṇhathā’’ti evaṃ tepi ucchedadassanaṃ gaṇhāpetvā pakkantā. Etenupāyena aññe ekaccasassataṃ, aññe antānantaṃ, aññe amarāvikkhepanti evaṃ dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo uggaṇhāpesuṃ. Te pana ekadiṭṭhiyampi patiṭṭhātuṃ nāsakkhiṃsu. Sabbapacchā bhagavā agamāsi. So tesaṃ hitatthāya pucchanto ‘‘atthi pana vo gahapatayo’’tiādimāha. Tattha **ākāravatī**ti kāraṇavatī sahetukā. **Apaṇṇako**ti aviraddho advejjhagāmī ekaṃsagāhiko.

94. **Natthi dinna**ntiādi dasavatthukā micchādiṭṭhi heṭṭhā sāleyyakasutte vitthāritā. Tathā tabbipaccanīkabhūtā sammādiṭṭhi.

95. **Nekkhamme ānisaṃsa**nti yo nesaṃ akusalato nikkhantabhāve ānisaṃso, yo ca vodānapakkho visuddhipakkho, taṃ na passantīti attho. **Asaddhammasaññattī**ti abhūtadhammasaññāpanā. **Attānukkaṃsetī**ti ṭhapetvā maṃ ko añño attano dassanaṃ pare gaṇhāpetuṃ sakkotīti attānaṃ ukkhipati. **Paraṃ vambhetī**ti ettakesu janesu ekopi attano dassanaṃ pare gaṇhāpetuṃ na sakkotīti evaṃ paraṃ heṭṭhā khipati. **Pubbeva kho panā**ti pubbe micchādassanaṃ gaṇhantasseva susīlyaṃ pahīnaṃ hoti, dussīlabhāvo paccupaṭṭhito. **Evamassime**ti evaṃ assa ime micchādiṭṭhiādayo satta. Aparāparaṃ uppajjanavasena pana teyeva micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā uppajjanti nāma.

Tatrāti tāsu tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ laddhīsu. **Kaliggaho**ti parājayaggāho. **Dussamatto samādinno**ti duggahito dupparāmaṭṭho. **Ekaṃsaṃ pharitvā tiṭṭhatī**ti ekantaṃ ekakoṭṭhāsaṃ sakavādameva pharitvā adhimuccitvā tiṭṭhati, ‘‘sace kho natthi paro loko’’ti evaṃ santeyeva sotthibhāvāvaho hoti. **Riñcatī**ti vajjeti.

96. **Saddhammasaññattī**ti bhūtadhammasaññāpanā.

Kaṭaggahoti jayaggāho. **Susamatto samādinno**ti suggahito suparāmaṭṭho. **Ubhayaṃsaṃ pharitvā tiṭṭhatī**ti ubhayantaṃ ubhayakoṭṭhāsaṃ sakavādaṃ paravādañca pharitvā adhimuccitvā tiṭṭhati ‘‘sace kho atthi paro loko’’ti evaṃ santepi ‘‘sace kho natthi paro loko’’ti evaṃ santepi sotthibhāvāvaho hoti. Paratopi ekaṃsaubhayaṃsesu imināva nayena attho veditabbo.

97. **Karoto**ti sahatthā karontassa. **Kārayato**ti āṇattiyā kārentassa. **Chindato**ti paresaṃ hatthādīni chindantassa. **Pacato**ti daṇḍena pīḷentassa vā tajjentassa vā. **Socayato**ti parassa bhaṇḍaharaṇādīhi sokaṃ sayaṃ karontassapi parehi kārentassapi. **Kilamato**ti āhārūpaccheda-bandhanāgārappavesanādīhi sayaṃ kilamantassāpi parehi kilamāpentassāpi. **Phandato phandāpayato**ti paraṃ phandantaṃ phandanakāle sayampi phandato parampi phandāpayato. **Pāṇamatipātayato**ti pāṇaṃ hanantassapi hanāpentassapi.

Evaṃ sabbattha karaṇakārāpanavaseneva attho veditabbo.

Sandhinti gharasandhiṃ. **Nillopa**nti mahāvilopaṃ. **Ekāgārika**nti ekameva gharaṃ parivāretvā vilumpanaṃ. **Paripanthe tiṭṭhato**ti āgatāgatānaṃ acchindanatthaṃ magge tiṭṭhato. **Karoto na karīyati pāpa**nti yaṃkiñci pāpaṃ karomīti saññāya karotopi pāpaṃ na karīyati, natthi pāpaṃ. Sattā pana karomāti evaṃsaññino hontīti attho. **Khurapariyantenā**ti khuraneminā, khuradhārasadisapariyantena vā. **Ekaṃ maṃsakhala**nti ekaṃ maṃsarāsiṃ. **Puñja**nti tasseva vevacanaṃ. **Tatonidāna**nti ekamaṃsakhalakaraṇanidānaṃ. Dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā dāruṇā, te sandhāya **hananto**tiādi vuttaṃ. Uttaratīre saddhā honti pasannā buddhamāmakā dhammamāmakā saṅghamāmakā, te sandhāya **dadanto**tiādi vuttaṃ.

Tattha **yajanto**ti mahāyāgaṃ karonto. **Damenā**ti indriyadamena uposathakammena. **Saṃyamenā**ti sīlasaṃyamena. **Saccavajjenā**ti saccavacanena. **Āgamo**ti āgamanaṃ, pavattīti attho. Sabbathāpi pāpapuññānaṃ kiriyameva paṭikkhipanti. Sukkapakkhopi vuttanayeneva veditabbo. Sesamettha purimavāre vuttasadisameva.

100. **Natthi hetu natthi paccayo**ti ettha paccayo hetuvevacanaṃ. Ubhayenāpi vijjamānakameva kāyaduccaritādisaṃkilesapaccayaṃ kāyasucaritādivisuddhipaccayaṃ paṭikkhipanti. **Natthi balaṃ, natthi vīriyaṃ, natthi purisathāmo, natthi purisaparakkamo**ti sattānaṃ saṃkilesituṃ vā visujjhituṃ vā balaṃ vā vīriyaṃ vā purisena kātabbo nāma purisathāmo vā purisaparakkamo vā natthi.

Sabbe sattāti oṭṭhagoṇagadrabhādayo anavasese nidassenti. **Sabbe pāṇā**ti ekindriyo pāṇo dvindriyo pāṇoti ādivasena vadanti. **Sabbe bhūtā**ti aṇḍakosavatthikosesu bhūte sandhāya vadanti. **Sabbe jīvā**ti sāliyavagodhumādayo sandhāya vadanti. Tesu hete viruhanabhāvena jīvasaññino. **Avasā abalā avīriyā**ti tesaṃ attano vaso vā balaṃ vā vīriyaṃ vā natthi. **Niyatisaṅgatibhāvapariṇatā**ti ettha **niyatī**ti niyatatā. **Saṅgatī**ti channaṃ abhijātīnaṃ tattha tattha gamanaṃ. **Bhāvo**ti sabhāvoyeva. Evaṃ niyatiyā ca saṅgatiyā ca bhāvena ca pariṇatā nānappakārataṃ pattā. Yena hi yathā bhavitabbaṃ, so tatheva bhavati. Yena no bhavitabbaṃ, so na bhavatīti dassenti. **Chasvevābhijātīsū**ti chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedenti, aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dassenti.

Tattha cha abhijātiyo nāma kaṇhābhijāti nīlābhijāti lohitābhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijātīti. Tattha sākuṇiko sūkariko luddo macchaghātako coro coraghātako, ye vā panaññepi keci kurūrakammantā, ayaṃ kaṇhābhijāti nāma. Bhikkhū nīlābhijātīti vadanti. Te kira catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti. ‘‘Bhikkhū ca kaṇṭakavuttino’’ti ayañhi nesaṃ pāḷiyeva. Atha vā kaṇṭakavuttikā evaṃ nāma eke pabbajitāti vadanti. ‘‘Samaṇakaṇṭakavuttikā’’tipi hi nesaṃ pāḷi. Lohitābhijāti nāma nigaṇṭhā ekasāṭakāti vadanti. Ime kira purimehi dvīhi paṇḍaratarā. Gihī acelakasāvakā haliddābhijātīti vadanti. Iti attano paccayadāyake nigaṇṭhehipi jeṭṭhakatare karonti. Nando, vaccho, saṅkicco, ayaṃ sukkābhijātīti vadanti. Te kira purimehi catūhi paṇḍaratarā. Ājīvake pana paramasukkābhijātīti vadanti. Te kira sabbehi paṇḍaratarā.

Tattha sabbe sattā paṭhamaṃ sākuṇikādayova honti, tato visujjhamānā sakyasamaṇā honti, tato visujjhamānā nigaṇṭhā, tato ājīvakasāvakā, tato nandādayo, tato ājīvakāti ayametesaṃ laddhi. Sukkapakkho vuttapaccanīkena veditabbo. Sesamidhāpi purimavāre vuttasadisameva.

Imāsu pana tīsu diṭṭhīsu natthikadiṭṭhi vipākaṃ paṭibāhati, akiriyadiṭṭhi kammaṃ paṭibāhati, ahetukadiṭṭhi ubhayampi paṭibāhati. Tattha kammaṃ paṭibāhantenāpi vipāko paṭibāhito hoti, vipākaṃ paṭibāhantenāpi kammaṃ paṭibāhitaṃ. Iti sabbepete atthato ubhayapaṭibāhakā natthikavādā ceva ahetukavādā akiriyavādā ca honti. Ye pana tesaṃ laddhiṃ gahetvā rattiṭṭhāne divāṭṭhāne nisinnā sajjhāyanti vīmaṃsanti, tesaṃ – ‘‘natthi dinnaṃ natthi yiṭṭhaṃ, karoto na kariyati pāpaṃ, natthi hetu natthi paccayo’’ti tasmiṃ ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti, paṭhamajavane satekicchā honti, tathā dutiyādīsu. Sattame buddhānampi atekicchā anivattino ariṭṭhakaṇṭakasadisā.

Tattha koci ekaṃ dassanaṃ okkamati, koci dve, koci tīṇipi, ekasmiṃ okkantepi dvīsu tīsu okkantesupi niyatamicchādiṭṭhikova hoti, patto saggamaggāvaraṇañceva mokkhamaggāvaraṇañca, abhabbo tassa attabhāvassa anantaraṃ saggampi gantuṃ, pageva mokkhaṃ. Vaṭṭakhāṇu nāmesa satto pathavīgopako. Kiṃ panesa ekasmiṃyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Ekasmiññeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ diṭṭhiṃ rocetiyeva. Evarūpassa hi yebhuyyena bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi.

Tasmā akalyāṇajanaṃ, āsīvisamivoragaṃ;
Ārakā parivajjeyya, bhūtikāmo vicakkhaṇoti.

103. **Natthi sabbaso āruppā**ti arūpabrahmaloko nāma sabbākārena natthi. **Manomayā**ti jhānacittamayā. **Saññāmayā**ti arūpajjhānasaññāya saññāmayā. **Rūpānaṃyeva nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī**ti ayaṃ lābhī vā hoti takkī vā. Lābhī nāma rūpāvacarajjhānalābhī. Tassa rūpāvacare kaṅkhā natthi, arūpāvacaraloke atthi. So – ‘‘ahaṃ āruppā atthīti vadantānampi natthīti vadantānampi suṇāmi, atthi natthīti pana na jānāmi. Catutthajjhānaṃ padaṭṭhānaṃ katvā arūpāvacarajjhānaṃ nibbattessāmi. Sace āruppā atthi, tattha nibbattissāmi, sace natthi, rūpāvacarabrahmaloke nibbattissāmi. Evaṃ me apaṇṇako dhammo apaṇṇakova aviraddhova bhavissatī’’ti tathā paṭipajjati. Takkī pana appaṭiladdhajjhāno, tassāpi rūpajjhāne kaṅkhā natthi, arūpaloke pana atthi. So – ‘‘ahaṃ āruppā atthīti vadantānampi natthīti vadantānampi suṇāmi, atthi natthīti pana na jānāmi. Kasiṇaparikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ padaṭṭhānaṃ katvā arūpāvacarajjhānaṃ nibbattessāmi. Sace āruppā atthi, tattha nibbattissāmi. Sace natthi, rūpāvacarabrahmaloke nibbattissāmi. Evaṃ me apaṇṇako dhammo apaṇṇakova aviraddhova bhavissatī’’ti tathā paṭipajjati.

104. **Bhavanirodho**ti nibbānaṃ. **Sārāgāya santike**ti rāgavasena vaṭṭe rajjanassa santike. **Saṃyogāyā**ti taṇhāvasena saṃyojanatthāya. **Abhinandanāyā**ti taṇhādiṭṭhivasena abhinandanāya. **Paṭipanno hotī**ti ayampi lābhī vā hoti takkī vā. Lābhī nāma aṭṭhasamāpattilābhī. Tassa āruppe kaṅkhā natthi, nibbāne atthi. So – ‘‘ahaṃ nirodho atthītipi natthītipi suṇāmi, sayaṃ na jānāmi. Samāpattiṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhessāmi. Sace nirodho bhavissati, arahattaṃ patvā parinibbāyissāmi. No ce bhavissati, āruppe nibbattissāmī’’ti evaṃ paṭipajjati. Takkī pana ekasamāpattiyāpi na lābhī, āruppe panassa kaṅkhā natthi, bhavanirodhe atthi. So – ‘‘ahaṃ nirodho atthītipi natthītipi suṇāmi, sayaṃ na jānāmi, kasiṇaparikammaṃ katvā aṭṭhasamāpattiyo nibbattetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhessāmi. Sace nirodho bhavissati, arahattaṃ patvā parinibbāyissāmi. No ce bhavissati, āruppe nibbattissāmī’’ti evaṃ paṭipajjati. Etthāha – ‘‘atthi dinnantiādīni tāva apaṇṇakāni bhavantu, natthi dinnantiādīni pana kathaṃ apaṇṇakānī’’ti. Gahaṇavasena. Tāni hi apaṇṇakaṃ apaṇṇakanti evaṃ gahitattā apaṇṇakāni nāma jātāni.

105. **Cattārome**ti ayaṃ pāṭiekko anusandhi. Natthikavādo, ahetukavādo akiriyavādo, āruppā natthi nirodho natthīti evaṃvādino ca dveti ime pañca puggalā heṭṭhā tayo puggalāva honti. Atthikavādādayo pañca eko catutthapuggalova hoti. Etamatthaṃ dassetuṃ bhagavā imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha sabbaṃ atthato uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Apaṇṇakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bhikkhuvaggo

1. Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanā

107. **Evaṃ me suta**nti ambalaṭṭhikarāhulovādasuttaṃ. Tattha **ambalaṭṭhikāyaṃ viharatī**ti veḷuvanavihārassa paccante padhānagharasaṅkhepe vivekakāmānaṃ vasanatthāya kate ambalaṭṭhikāti evaṃnāmake pāsāde pavivekaṃ brūhayanto viharati. Kaṇṭako nāma jātakālato paṭṭhāya tikhiṇova hoti, evamevaṃ ayampi āyasmā sattavassikasāmaṇerakāleyeva pavivekaṃ brūhayamāno tattha vihāsi. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti phalasamāpattito vuṭṭhāya. **Āsana**nti pakatipaññattamevettha āsanaṃ atthi, taṃ papphoṭetvā ṭhapesi. **Udakādhāne**ti udakabhājane. ‘‘Udakaṭṭhāne’’tipi pāṭho.

Āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesīti ovādadānatthaṃ āmantesi. Bhagavatā hi rāhulattherassa sambahulā dhammadesanā katā. Sāmaṇerapañhaṃ therasseva vuttaṃ. Tathā rāhulasaṃyuttaṃ mahārāhulovādasuttaṃ cūḷarāhulovādasuttamidaṃ ambalaṭṭhikarāhulovādasuttanti.

Ayañhi āyasmā sattavassikakāle bhagavantaṃ cīvarakaṇṇe gahetvā ‘‘dāyajjaṃ me samaṇa dehī’’ti dāyajjaṃ yācamāno bhagavatā dhammasenāpatisāriputtattherassa niyyādetvā pabbājito. Atha bhagavā daharakumārā nāma yuttāyuttaṃ kathaṃ kathenti, ovādamassa demīti rāhulakumāraṃ āmantetvā ‘‘sāmaṇerena nāma, rāhula, tiracchānakathaṃ kathetuṃ na vaṭṭati, tvaṃ kathayamāno evarūpaṃ kathaṃ katheyyāsī’’ti sabbabuddhehi avijahitaṃ dasapucchaṃ pañcapaṇṇāsavissajjanaṃ – ‘‘eko pañho eko uddeso ekaṃ veyyākaraṇaṃ dve pañhā…pe… dasa pañhā dasa uddesā dasa veyyākaraṇāti. Ekaṃ nāma kiṃ? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā…pe… dasa nāma kiṃ? Dasahaṅgehi samannāgato arahāti vuccatī’’ti (khu. pā. 4.10) imaṃ sāmaṇerapañhaṃ kathesi. Puna cintesi ‘‘daharakumārā nāma piyamusāvādā honti, adiṭṭhameva diṭṭhaṃ amhehi, diṭṭhameva na diṭṭhaṃ amhehīti vadanti ovādamassa demī’’ti akkhīhi oloketvāpi sukhasañjānanatthaṃ paṭhamameva catasso udakādhānūpamāyo, tato dve hatthiupamāyo ekaṃ ādāsūpamañca dassetvā imaṃ suttaṃ kathesi. Catūsu pana paccayesu taṇhāvivaṭṭanaṃ pañcasu kāmaguṇesu chandarāgappahānaṃ kalyāṇamittupanissayassa mahantabhāvañca dassetvā **rāhulasuttaṃ** (su. ni. rāhulasutta) kathesi. Āgatāgataṭṭhāne bhavesu chandarāgo na kattabboti dassetuṃ **rāhulasaṃyuttaṃ** (saṃ. ni. 2.188 ādayo) kathesi. ‘‘Ahaṃ sobhāmi, mama vaṇṇāyatanaṃ pasanna’’nti attabhāvaṃ nissāya gehassitachandarāgo na kattabboti **mahārāhulovādasuttaṃ** kathesi.

Tattha rāhulasuttaṃ imasmiṃ nāma kāle vuttanti na vattabbaṃ. Tañhi abhiṇhovādavasena vuttaṃ. Rāhulasaṃyuttaṃ sattavassikakālato paṭṭhāya yāva avassikabhikkhukālā vuttaṃ. Mahārāhulovādasuttaṃ aṭṭhārasa vassasāmaṇerakāle vuttaṃ. Cūḷarāhulovādasuttaṃ avassikabhikkhukāle vuttaṃ. Kumārakapañhañca idañca ambalaṭṭhikarāhulovādasuttaṃ sattavassikasāmaṇerakāle vuttaṃ. Tesu rāhulasuttaṃ abhiṇhovādatthaṃ, rāhulasaṃyuttaṃ, therassa vipassanāgabbhagahaṇatthaṃ, mahārāhulovādaṃ gehassitachandarāgavinodanatthaṃ, cūḷarāhulovādaṃ therassa pañcadasa-vimuttiparipācanīya-dhammaparipākakāle arahattagāhāpanatthaṃ vuttaṃ. Idañca pana sandhāya rāhulatthero bhikkhusaṅghamajjhe tathāgatassa guṇaṃ kathento idamāha –

> ‘‘Kikīva bījaṃ rakkheyya, cāmarī vālamuttamaṃ;
> Nipako sīlasampanno, mamaṃ rakkhi tathāgato’’ti. (apa. 1.2.83);

Sāmaṇerapañhaṃ ayuttavacanapahānatthaṃ, idaṃ ambalaṭṭhikarāhulovādasuttaṃ sampajānamusāvādassa akaraṇatthaṃ vuttaṃ.

Tattha **passasi no**ti passasi nu. **Paritta**nti thokaṃ. **Sāmañña**nti samaṇadhammo. **Nikkujjitvā**ti adhomukhaṃ katvā. **Ukkujjitvā**ti uttānaṃ katvā.

108. **Seyyathāpi, rāhula, rañño nāgo**ti ayaṃ upamā sampajānamusāvāde saṃvararahitassa opammadassanatthaṃ vuttā. Tattha **īsādanto**ti rathīsāsadisadanto. **Uruḷhavā**ti abhivaḍḍhito ārohasampanno. **Abhijāto**ti sujāto jātisampanno. **Saṅgāmāvacaro**ti saṅgāmaṃ otiṇṇapubbo. **Kammaṃ karotī**ti āgatāgate pavaṭṭento ghāteti. Puratthimakāyādīsu pana puratthimakāyena tāva paṭisenāya phalakakoṭṭhakamuṇḍapākārādayo pāteti, tathā pacchimakāyena. Sīsena kammaṃ nāma niyametvā etaṃ padesaṃ maddissāmīti nivattitvā oloketi, ettakena satampi sahassampi dvedhā bhijjati. Kaṇṇehi kammaṃ nāma āgatāgate sare kaṇṇehi paharitvā pātanaṃ. Dantehi kammaṃ nāma paṭihatthiassahatthārohaassārohapadādīnaṃ vijjhanaṃ. Naṅguṭṭhena kammaṃ nāma naṅguṭṭhe bandhāya dīghāsilaṭṭhiyā vā ayamusalena vā chedanabhedanaṃ. **Rakkhateva soṇḍa**nti soṇḍaṃ pana mukhe pakkhipitvā rakkhati.

Tatthāti tasmiṃ tassa hatthino karaṇe. **Apariccatta**nti anissaṭṭhaṃ, paresaṃ jayaṃ amhākañca parājayaṃ passīti maññati. **Soṇḍāyapi kammaṃ karotī**ti ayamuggaraṃ vā khadiramusalaṃ vā gahetvā samantā aṭṭhārasahatthaṭṭhānaṃ maddati. **Pariccatta**nti vissaṭṭhaṃ, idāni hatthiyodhādīsu na kutoci bhāyati, amhākaṃ jayaṃ paresañca parājayaṃ passīti maññati. **Nāhaṃ tassa kiñci pāpa**nti tassa dukkaṭādiāpattivītikkame vā mātughātakādikammesu vā kiñci pāpaṃ akattabbaṃ nāma natthi. **Tasmā tiha te**ti yasmā sampajānamusāvādino akattabbaṃ pāpaṃ nāma natthi, tasmā tayā hasāyapi davakamyatāyapi musā na bhaṇissāmīti sikkhitabbaṃ. **Paccavekkhaṇattho**ti olokanattho, yaṃ mukhe vajjaṃ hoti, tassa dassanatthoti vuttaṃ hoti. **Paccavekkhitvā paccavekkhitvā**ti oloketvā oloketvā.

109. **Sasakkaṃ na karaṇīya**nti ekaṃseneva na kātabbaṃ. **Paṭisaṃhareyyāsī**ti nivatteyyāsi mā kareyyāsi. **Anupadajjeyyāsī**ti anupadeyyāsi upatthambheyyāsi punappunaṃ kareyyāsi. **Ahorattānusikkhī**ti rattiñca divañca sikkhamāno.

111. **Aṭṭīyitabba**nti aṭṭena pīḷitena bhavitabbaṃ. **Harāyitabba**nti lajjitabbaṃ. **Jigucchitabba**nti gūthaṃ disvā viya jigucchā uppādetabbā. Manokammassa pana adesanāvatthukattā idha desetabbanti na vuttaṃ. Kittake pana ṭhāne kāyakammavacīkammāni sodhetabbāni, kittake manokammanti. Kāyakammavacīkammāni tāva ekasmiṃ purebhatteyeva sodhetabbāni. Bhattakiccaṃ katvā divāṭṭhāne nisinnena hi paccavekkhitabbaṃ ‘‘aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva imasmiṃ ṭhāne nisajjā atthi nu kho me imasmiṃ antare paresaṃ appiyaṃ kāyakammaṃ vā vacīkammaṃ vā’’ti. Sace atthīti jānāti, desanāyuttaṃ desetabbaṃ, āvikaraṇayuttaṃ āvikātabbaṃ. Sace natthi, teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ. Manokammaṃ pana etasmiṃ piṇḍapātapariyesanaṭṭhāne sodhetabbaṃ. Kathaṃ? ‘‘Atthi nu kho me ajja piṇḍapātapariyesanaṭṭhāne rūpādīsu chando vā rāgo vā paṭighaṃ vā’’ti? Sace atthi, ‘‘puna na evaṃ karissāmī’’ti citteneva adhiṭṭhātabbaṃ. Sace natthi, teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ.

112. **Samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti buddhā vā paccekabuddhā vā tathāgatasāvakā vā. **Tasmātihā**ti yasmā atītepi evaṃ parisodhesuṃ, anāgatepi parisodhessanti, etarahipi parisodhenti, tasmā tumhehipi tesaṃ anusikkhantehi evaṃ sikkhitabbanti attho. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Imaṃ pana desanaṃ bhagavā yāva bhavaggā ussitassa ratanarāsino yojaniyamaṇikkhandhena kūṭaṃ gaṇhanto viya neyyapuggalavasena pariniṭṭhāpesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahārāhulovādasuttavaṇṇanā

113. **Evaṃ me suta**nti mahārāhulovādasuttaṃ. Tattha **piṭṭhito piṭṭhito anubandhī**ti dassanaṃ avijahitvā gamanaṃ abbocchinnaṃ katvā pacchato pacchato iriyāpathānubandhanena anubandhi. Tadā hi bhagavā pade padaṃ nikkhipanto vilāsitagamanena purato purato gacchati, rāhulatthero dasabalassa padānupadiko hutvā pacchato pacchato.

Tattha bhagavā supupphitasālavanamajjhagato subhūmiotaraṇatthāya nikkhantamattavaravāraṇo viya virocittha, rāhulabhaddo ca varavāraṇassa pacchato nikkhantagajapotako viya. Bhagavā sāyanhasamaye maṇiguhato nikkhamitvā gocaraṃ paṭipanno kesarasīho viya, rāhulabhaddo ca sīhamigarājānaṃ anubandhanto nikkhantasīhapotako viya. Bhagavā maṇipabbatasassirikavanasaṇḍato dāṭhabalo mahābyaggho viya, rāhulabhaddo ca byaggharājānaṃ anubandhabyagghapotako viya. Bhagavā simbalidāyato nikkhantasupaṇṇarājā viya, rāhulabhaddo ca supaṇṇarājassa pacchato nikkhantasupaṇṇapotako viya. Bhagavā cittakūṭapabbatato gaganatalaṃ pakkhandasuvaṇṇahaṃsarājā viya, rāhulabhaddo ca haṃsādhipatiṃ anupakkhandahaṃsapotako viya. Bhagavā mahāsaraṃ ajjhogāḷhā suvaṇṇamahānāvā viya, rāhulabhaddo ca suvaṇṇanāvaṃ pacchā anubandhanāvāpotako viya. Bhagavā cakkaratanānubhāvena gaganatale sampayātacakkavattirājā viya, rāhulabhaddo ca rājānaṃ anusampayātapariṇāyakaratanaṃ viya. Bhagavā vigatavalāhakaṃ nabhaṃ paṭipannatārakarājā viya, rāhulabhaddo ca tārakādhipatino anumaggapaṭipannā parisuddhaosadhitārakā viya.

Bhagavāpi mahāsammatapaveṇiyaṃ okkākarājavaṃse jāto, rāhulabhaddopi. Bhagavāpi saṅkhe pakkhittakhīrasadiso suparisuddhajātikhattiyakule jāto, rāhulabhaddopi. Bhagavāpi rajjaṃ pahāya pabbajito, rāhulabhaddopi. Bhagavatopi sarīraṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ devanagaresu samussitaratanatoraṇaṃ viya sabbapāliphullo páricchattako viya ca atimanoharaṇaṃ, rāhulabhaddassāpi. Iti dvepi abhinīhārasampannā, dvepi rājapabbajitā, dvepi khattiyasukhumālā, dvepi suvaṇṇavaṇṇā, dvepi lakkhaṇasampannā ekamaggaṃ paṭipannā paṭipāṭiyā gacchantānaṃ dvinnaṃ candamaṇḍalānaṃ dvinnaṃ sūriyamaṇḍalānaṃ dvinnaṃ sakkasuyāmasantusitasunimmitavasavattimahābrahmādīnaṃ siriyā siriṃ abhibhavamānā viya virociṃsu.

Tatrāyasmā rāhulo bhagavato piṭṭhito piṭṭhito gacchantova pādatalato yāva upari kesantā tathāgataṃ ālokesi. So bhagavato buddhavesavilāsaṃ disvā ‘‘sobhati bhagavā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavicittasarīro byāmappabhāparikkhittatāya vippakiṇṇasuvaṇṇacuṇṇamajjhagato viya, vijjulatāparikkhitto kanakapabbato viya, yantasuttasamākaḍḍhitaratanavicittaṃ suvaṇṇaagghikaṃ viya, rattapaṃsukūlacīvarapaṭicchannopi rattakambalaparikkhittakanakapabbato viya, pavāḷalatāpaṭimaṇḍitaṃ suvaṇṇaagghikaṃ viya, cīnapiṭṭhacuṇṇapūjitaṃ suvaṇṇacetiyaṃ viya, lākhārasānulitto kanakayūpo viya, rattavalāhakantarato taṅkhaṇabbhuggatapuṇṇacando viya, aho samatiṃsapāramitānubhāvasajjitassa attabhāvassa sirīsampattī’’ti cintesi. Tato attānampi oloketvā – ‘‘ahampi sobhāmi. Sace bhagavā catūsu mahādīpesu cakkavattirajjaṃ akarissā, mayhaṃ pariṇāyakaṭṭhānantaraṃ adassā. Evaṃ sante ativiya jambudīpatalaṃ asobhissā’’ti attabhāvaṃ nissāya gehassitaṃ chandarāgaṃ uppādesi.

Bhagavāpi purato gacchantova cintesi – ‘‘paripuṇṇacchavimaṃsalohito dāni rāhulassa attabhāvo. Rajanīyesu rūpārammaṇādīsu hi cittassa pakkhandanakālo jāto, kiṃ bahulatāya nu kho rāhulo vītināmetī’’ti. Atha sahāvajjaneneva pasannaudake macchaṃ viya, parisuddhe ādāsamaṇḍale mukhanimittaṃ viya ca tassa taṃ cittuppādaṃ addasa. Disvāva – ‘‘ayaṃ rāhulo mayhaṃ atrajo hutvā mama pacchato āgacchanto ‘ahaṃ sobhāmi, mayhaṃ vaṇṇāyatanaṃ pasanna’nti attabhāvaṃ nissāya gehassitachandarāgaṃ uppādeti, atitthe pakkhando uppathaṃ paṭipanno agocare carati, disāmūḷhaaddhiko viya agantabbaṃ disaṃ gacchati. Ayaṃ kho panassa kileso abbhantare vaḍḍhanto attatthampi yathābhūtaṃ passituṃ na dassati, paratthampi, ubhayatthampi. Tato nirayepi paṭisandhiṃ gaṇhāpessati, tiracchānayoniyampi, pettivisayepi, asurakāyepi, sambādhepi mātukucchisminti anamatagge saṃsāravaṭṭe paripātessati. Ayañhi –

Anatthajanano lobho, lobho cittappakopano;
Bhayamantarato jātaṃ, taṃ jano nāvabujjhati.

Luddho atthaṃ na jānāti, luddho dhammaṃ na passati;
Andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate naraṃ. (itivu. 88) –

Yathā kho pana anekaratanapūrā mahānāvā bhinnaphalakantarena udakaṃ ādiyamānā muhuttampi na ajjhupekkhitabbā hoti, vegenassā vivaraṃ pidahituṃ vaṭṭati, evamevaṃ ayampi na ajjhupekkhitabbo. Yāvassa ayaṃ kileso abbhantare sīlaratanādīni na vināseti, tāvadeva naṃ niggaṇhissāmī''ti ajjhāsayamakāsi. Evarūpesu pana ṭhānesu buddhānaṃ nāgavilokanaṃ nāma hoti. Tasmā yantena parivattitasuvaṇṇapaṭimā viya sakalakāyeneva parivattetvā ṭhito rāhulabhaddaṃ āmantesi. Taṃ sandhāya ''atha kho bhagavā apaloketvā''tiādi vuttaṃ.

Tattha **yaṃkiñci rūpa**ntiādīni sabbākārena **visuddhimagge** khandhaniddese vitthāritāni. **Netaṃ mamā**tiādīni mahāhatthipadopame vuttāni. **Rūpameva nu kho bhagavā**ti kasmā pucchati? Tassa kira – ''sabbaṃ rūpaṃ netaṃ mama, nesohamasmi na meso attā''ti sutvā – ''bhagavā sabbaṃ rūpaṃ vipassanāpaññāya evaṃ daṭṭhabbanti vadati, vedanādīsu nu kho kathaṃ paṭipajjitabba''nti nayo udapādi. Tasmā tasmiṃ naye ṭhito pucchati. Nayakusalo hesa āyasmā rāhulo, idaṃ na kattabbanti vutte idampi na kattabbaṃ idampi na kattabbamevāti nayasatenapi nayasahassenapi paṭivijjhati. Idaṃ kattabbanti vuttepi eseva nayo.

Sikkhākāmo hi ayaṃ āyasmā, pātova gandhakuṭipariveṇe patthamattaṃ vālikaṃ okirati – ''ajja sammāsambuddhassa santikā mayhaṃ upajjhāyassa santikā ettakaṃ ovādaṃ ettakaṃ paribhāsaṃ labhāmī''ti. Sammāsambuddhopi naṃ etadagge ṭhapento – ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ sikkhākāmānaṃ yadidaṃ rāhulo''ti (a. ni. 1.209) sikkhāyameva aggaṃ katvā ṭhapesi. Sopi āyasmā bhikkhusaṅghamajjhe tameva sīhanādaṃ nadi –

''Sabbametaṃ abhiññāya, dhammarājā pitā mama;
Sammukhā bhikkhusaṅghassa, etadagge ṭhapesi maṃ.

Sikkhākāmānahaṃ aggo, dhammarājena thomito;
Saddhāpabbajitānañca, sahāyo pavaro mama.

Dhammarājā pitā mayhaṃ, dhammārakkho ca pettiyo;
Sāriputto upajjhāyo, sabbaṃ me jinasāsana''nti.

Athassa bhagavā yasmā na kevalaṃ rūpameva, vedanādayopi evaṃ daṭṭhabbā, tasmā **rūpampi rāhulā**tiādimāha. **Ko najjā**ti ko nu ajja. Therassa kira etadahosi ''sammāsambuddho mayhaṃ attabhāvanissitaṃ chandarāgaṃ ñatvā 'samaṇena nāma evarūpo vitakko na vitakkitabbo'ti neva pariyāyena kathaṃ kathesi, gaccha bhikkhu rāhulaṃ vadehi 'mā puna evarūpaṃ vitakkaṃ vitakkesī'ti na dūtaṃ pesesi. Maṃ sammukkhe ṭhatvāyeva pana sabhaṇḍakaṃ coraṃ cūḷāya gaṇhanto viya sammukhā sugatovādaṃ adāsi. Sugatovādo ca nāma asaṅkheyyehipi kappehi dullabho. Evarūpassa buddhassa sammukhā ovādaṃ labhitvā ko nu viññū paṇḍitajātiko ajja gāmaṃ piṇḍāya pavisissatī''ti. Athesa āyasmā āhārakiccaṃ pahāya yasmiṃ nisinnaṭṭhāne ṭhitena ovādo laddho, tatova paṭinivattetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Bhagavāpi taṃ āyasmantaṃ nivattamānaṃ disvā na evamāha – ''mā nivatta tāva, rāhula, bhikkhācārakālo te''ti. Kasmā? Evaṃ kirassa ahosi – ''ajja tāva kāyagatāsatiamatabhojanaṃ bhuñjatū''ti.

Addasā kho āyasmā sāriputtoti bhagavati gate pacchā gacchanto addasa. Etassa kirāyasmato ekakassa viharato aññaṃ vattaṃ, bhagavatā saddhiṃ viharato aññaṃ. Yadā hi dve aggasāvakā ekākino vasanti, tadā pātova senāsanaṃ sammajjitvā sarīrapaṭijagganaṃ katvā samāpattiṃ appetvā sannisinnā attano cittaruciyā bhikkhācāraṃ gacchanti. Bhagavatā saddhiṃ viharantā pana therā evaṃ na karonti. Tadā hi bhagavā bhikkhusaṅghaparivāro paṭhamaṃ bhikkhācāraṃ gacchati. Tasmiṃ gate thero attano senāsanā nikkhamitvā – ''bahūnaṃ vasanaṭṭhāne nāma sabbeva pāsādikaṃ kātuṃ sakkonti vā, na vā sakkontī''ti tattha tattha gantvā asammaṭṭhaṃ ṭhānaṃ sammajjati. Sace kacavaro achaḍḍito hoti, taṃ chaḍḍeti. Pānīyaṭṭhapetabbaṭṭhānamhi pānīyakūṭe asati pānīyaghaṭaṃ ṭhapeti. Gilānānaṃ santikaṃ gantvā, ''āvuso, tumhākaṃ kiṃ āharāmi, kiṃ vo icchitabba''nti? Pucchati. Avassikadaharānaṃ santikaṃ gantvā – ‘‘abhiramatha, āvuso, mā ukkaṇṭhittha, paṭipattisārakaṃ buddhasāsana’’nti ovadati. Evaṃ katvā sabbapacchā bhikkhācāraṃ gacchati. Yathā hi cakkavatti kuhiñci gantukāmo senāya parivārito paṭhamaṃ nikkhamati, pariṇāyakaratanaṃ senaṅgāni saṃvidhāya pacchā nikkhamati, evaṃ saddhammacakkavatti bhagavā bhikkhusaṅghaparivāro paṭhamaṃ nikkhamati, tassa bhagavato pariṇāyakaratanabhūto dhammasenāpati imaṃ kiccaṃ katvā sabbapacchā nikkhamati. So evaṃ nikkhanto tasmiṃ divase aññatarasmiṃ rukkhamūle nisinnaṃ rāhulabhaddaṃ addasa. Tena vuttaṃ ‘‘pacchā gacchanto addasā’’ti.

Atha kasmā ānāpānassatiyaṃ niyojesi? Nisajjānucchavikattā. Thero kira ‘‘etassa bhagavatā rūpakammaṭṭhānaṃ kathita’’nti anāvajjitvāva yenākārena ayaṃ acalo anobaddho hutvā nisinno, idamassa etissā nisajjāya kammaṭṭhānaṃ anucchavikanti cintetvā evamāha. Tattha **ānāpānassati**nti assāsapassāse pariggahetvā tattha catukkapañcakajjhānaṃ nibbattetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ gaṇhāhīti dasseti.

Mahapphalā hotīti kīvamahapphalā hoti? Idha bhikkhu ānāpānassatiṃ anuyutto ekāsane nisinnova sabbāsave khepetvā arahattaṃ pāpuṇāti, tathā asakkonto maraṇakāle samasīsī hoti, tathā asakkonto devaloke nibbattitvā dhammakathikadevaputtassa dhammaṃ sutvā arahattaṃ pāpuṇāti, tato viraddho anuppanne buddhuppāde paccekabodhiṃ sacchikaroti, taṃ asacchikaronto buddhānaṃ sammukhībhāve bāhiyattherādayo viya khippābhiñño hoti, evaṃ mahapphalā. **Mahānisaṃsā**ti tasseva vevacanaṃ. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Ānāpānassatī yassa, paripuṇṇā subhāvitā;
Anupubbaṃ paricitā, yathā buddhena desitā;
Somaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā’’ti. (theragā. 548; paṭi. ma. 1.1.60) –

Imaṃ mahapphalataṃ sampassamāno thero saddhivihārikaṃ tattha niyojeti.

Iti bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ, thero ānāpānassatinti ubhopi kammaṭṭhānaṃ ācikkhitvā gatā, rāhulabhaddo vihāreyeva ohīno. Bhagavā tassa ohīnabhāvaṃ jānantopi neva attanā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ gahetvā agamāsi, na ānandattherassa hatthe pesesi, na pasenadimahārājaanāthapiṇḍikādīnaṃ saññaṃ adāsi. Saññāmattakañhi labhitvā te kājabhattaṃ abhihareyyuṃ. Yathā ca bhagavā, evaṃ sāriputtattheropi na kiñci akāsi. Rāhulatthero nirāhāro chinnabhatto ahosi. Tassa panāyasmato – ‘‘bhagavā maṃ vihāre ohīnaṃ jānantopi attanā laddhapiṇḍapātaṃ nāpi sayaṃ gahetvā āgato, na aññassa hatthe pahiṇi, na manussānaṃ saññaṃ adāsi, upajjhāyopi me ohīnabhāvaṃ jānanto tatheva na kiñci akāsī’’ti cittampi na uppannaṃ, kuto tappaccayā omānaṃ vā atimānaṃ vā janessati. Bhagavatā pana ācikkhitakammaṭṭhānameva purebhattampi pacchābhattampi – ‘‘itipi rūpaṃ aniccaṃ, itipi dukkhaṃ, itipi asubhaṃ, itipi anattā’’ti aggiṃ abhimatthento viya nirantaraṃ manasikatvā sāyanhasamaye cintesi – ‘‘ahaṃ upajjhāyena ānāpānassatiṃ bhāvehīti vutto, tassa vacanaṃ na karissāmi. Ācariyupajjhāyānañhi vacanaṃ akaronto dubbaco nāma hoti. ‘Dubbaco rāhulo, upajjhāyassapi vacanaṃ na karotī’ti ca garahuppattito kakkhaḷatarā pīḷā nāma natthī’’ti bhāvanāvidhānaṃ pucchitukāmo bhagavato santikaṃ agamāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho āyasmā rāhulo**tiādi vuttaṃ.

114. Tattha **paṭisallānā**ti ekībhāvato. **Yaṃkiñci rāhulā**ti kasmā? Bhagavā ānāpānassatiṃ puṭṭho rūpakammaṭṭhānaṃ kathetīti. Rūpe chandarāgappahānatthaṃ. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘rāhulassa attabhāvaṃ nissāya chandarāgo uppanno, heṭṭhā cassa saṅkhepena rūpakammaṭṭhānaṃ kathitaṃ. Idānissāpi dvicattālīsāya ākārehi attabhāvaṃ virājetvā visaṅkharitvā taṃnissitaṃ chandarāgaṃ anuppattidhammataṃ āpādessāmī’’ti. Atha ākāsadhātuṃ kasmā vitthāresīti? Upādārūpadassanatthaṃ. Heṭṭhā hi cattāri mahābhūtāneva kathitāni, na upādārūpaṃ. Tasmā iminā mukhena taṃ dassetuṃ ākāsadhātuṃ vitthāresi. Apica ajjhattikena ākāsena paricchinnarūpampi pākaṭaṃ hoti.

Ākāsena paricchinnaṃ, rūpaṃ yāti vibhūtataṃ;

Tassevaṃ āvibhāvatthaṃ, taṃ pakāsesi nāyako.

Ettha pana purimāsu tāva catūsu dhātūsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ mahāhatthipadopame vuttameva.

118. Ākāsadhātuyaṃ **ākāsagata**nti ākāsabhāvaṃ gataṃ. **Upādinna**ntiādinnaṃ gahitaṃ parāmaṭṭhaṃ, sarīraṭṭhakanti attho. **Kaṇṇacchidda**nti maṃsalohitādīhi asamphuṭṭhakaṇṇavivaraṃ. Nāsacchiddādīsupi eseva nayo. **Yena cā**ti yena chiddena. **Ajjhoharatī**ti anto paveseti, jivhābandhanato hi yāva udarapaṭalā manussānaṃ vidatthicaturaṅgulaṃ chiddaṭṭhānaṃ hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Yattha cā**ti yasmiṃ okāse. **Santiṭṭhatī**ti patiṭṭhāti. Manussānañhi mahantaṃ paṭaparissāvanamattañca udarapaṭalaṃ nāma hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Adhobhāgaṃ nikkhamatī**ti yena heṭṭhā nikkhamati. Dvattiṃsahatthamattaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu vaṅkaṃ antaṃ nāma hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Yaṃ vā panaññampī**ti iminā sukhumasukhumaṃ cammamaṃsādiantaragatañceva lomakūpabhāvena ca ṭhitaṃ ākāsaṃ dasseti. Sesametthāpi pathavīdhātuādīsu vuttanayeneva veditabbaṃ.

119. Idānissa tādibhāvalakkhaṇaṃ ācikkhanto **pathavīsama**ntiādimāha. Iṭṭhāniṭṭhesu hi arajjanto adussanto tādī nāma hoti. **Manāpāmanāpā**ti ettha aṭṭha lobhasahagatacittasampayuttā manāpā nāma, dve domanassacittasampayuttā amanāpā nāma. **Cittaṃ na pariyādāya ṭhassantī**ti ete phassā uppajjitvā tava cittaṃ antomuṭṭhigataṃ karonto viya pariyādāya gahetvā ṭhātuṃ na sakkhissanti ‘‘ahaṃ sobhāmi, mayhaṃ vaṇṇāyatanaṃ pasanna’’nti puna attabhāvaṃ nissāya chandarāgo nuppajjissati. **Gūthagata**ntiādīsu gūthameva gūthagataṃ. Evaṃ sabbattha.

Na katthaci patiṭṭhitoti pathavīpabbatarukkhādīsu ekasmimpi na patiṭṭhito, yadi hi pathaviyaṃ patiṭṭhito bhaveyya, pathaviyā bhijjamānāya saheva bhijjeyya, pabbate patamāne saheva pateyya, rukkhe chijjamāne saheva chijjeyya.

120. **Mettaṃ rāhulā**ti kasmā ārabhi? Tādibhāvassa kāraṇadassanatthaṃ. Heṭṭhā hi tādibhāvalakkhaṇaṃ dassitaṃ, na ca sakkā ahaṃ tādī homīti akāraṇā bhavituṃ, napi ‘‘ahaṃ uccākulappasuto bahussuto lābhī, maṃ rājarājamahāmattādayo bhajanti, ahaṃ tādī homī’’ti imehi kāraṇehi koci tādī nāma hoti, mettādibhāvanāya pana hotīti tādibhāvassa kāraṇadassanatthaṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **bhāvayato**ti upacāraṃ vā appanaṃ vā pāpentassa. **Yo byāpādo**ti yo satte kopo, so pahīyissati. **Vihesā**ti pāṇiādīhi sattānaṃ vihiṃsanaṃ. **Aratī**ti pantasenāsanesu ceva adhikusaladhammesu ca ukkaṇṭhitatā. **Paṭigho**ti yattha katthaci sattesu saṅkhāresu ca paṭihaññanakileso. **Asubha**nti uddhumātakādīsu upacārappanaṃ. Uddhumātakādīsu asubhabhāvanā ca nāmesā vitthārato **visuddhimagge** kathitāva. **Rāgo**ti pañcakāmaguṇikarāgo. **Aniccasañña**nti aniccānupassanāya sahajātasaññaṃ. Vipassanā eva vā esā asaññāpi saññāsīsena saññāti vuttā. **Asmimāno**ti rūpādīsu asmīti māno.

121. Idāni therena pucchitaṃ pañhaṃ vitthārento **ānāpānassati**ntiādimāha. Tattha idaṃ kammaṭṭhānañca kammaṭṭhānabhāvanā ca pāḷiattho ca saddhiṃ ānisaṃsakathāya sabbo sabbākārena **visuddhimagge** anussatiniddese vitthāritoyeva. Imaṃ desanaṃ bhagavā neyyapuggalavaseneva pariniṭṭhāpesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māhārāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cūḷamālukyasuttavaṇṇanā

122. **Evaṃ me suta**nti mālukyasuttaṃ. Tattha **mālukyaputtassā**ti evaṃnāmakassa therassa. **Ṭhapitāni paṭikkhittānī**ti diṭṭhigatāni nāma na byākātabbānīti evaṃ ṭhapitāni ceva paṭikkhittāni ca. **Tathāgato**ti satto. **Taṃ me na ruccatī**ti taṃ abyākaraṇaṃ mayhaṃ na ruccati. **Sikkhaṃ paccakkhāyā**ti sikkhaṃ paṭikkhipitvā.

125. **Ko santo kaṃ paccācikkhasī**ti yācako vā hi yācitakaṃ paccācikkheyya, yācitako vā yācakaṃ. Tvaṃ neva yācako na yācitako, so dāni tvaṃ ko santo kaṃ paccācikkhasīti attho.

126. **Viddho assā**ti parasenāya ṭhitena viddho bhaveyya. **Gāḷhapalepanenā**ti bahalalepanena. **Bhisakka**nti vejjaṃ. **Sallakatta**nti sallakantanaṃ sallakantiyasuttavācakaṃ. **Akkassā**ti akkavāke gahetvā jiyaṃ karonti. Tena vuttaṃ ‘‘akkassā’’ti. **Saṇhassā**ti veṇuvilīvassa. Maruvākhīrapaṇṇīnampi vākehiyeva karonti. Tena vuttaṃ **yadi vā maruvāya yadi vā khīrapaṇṇino**ti. **Gaccha**nti pabbatagacchanadīgacchādīsu jātaṃ. **Ropima**nti ropetvā vaḍḍhitaṃ saravanato saraṃ gahetvā kataṃ. **Sithilahanuno**ti evaṃnāmakassa pakkhino. **Bheravassā**ti kāḷasīhassa. **Semhārassā**ti makkaṭassa. **Evaṃ no**ti etāya diṭṭhiyā sati na hotīti attho.

127. **Attheva jātī**ti etāya diṭṭhiyā sati brahmacariyavāsova natthi, jāti pana atthiyeva. Tathā jarāmaraṇādīnīti dasseti. **Yesāha**nti yesaṃ ahaṃ. **Nighāta**nti upaghātaṃ vināsaṃ. Mama sāvakā hi etesu nibbinnā idheva nibbānaṃ pāpuṇantīti adhippāyo.

128. **Tasmātihā**ti yasmā abyākatametaṃ, catusaccameva mayā byākataṃ, tasmāti attho. **Na hetaṃ mālukyaputta atthasaṃhita**nti etaṃ diṭṭhigataṃ vā etaṃ byākaraṇaṃ vā kāraṇanissitaṃ na hoti. **Na ādibrahmacariyaka**nti brahmacariyassa ādimattampi pubbabhāgasīlamattampi na hoti. **Na nibbidāyā**tiādīsu vaṭṭe nibbindanatthāya vā virajjhanatthāya vā vaṭṭanirodhāya vā rāgādivūpasamanatthāya vā abhiññeyye dhamme abhijānanatthāya vā catumaggasaṅkhātasambodhatthāya vā asaṅkhatanibbānasacchikiriyatthāya vā na hoti. **Etaṃ hī**ti etaṃ catusaccabyākaraṇaṃ. **Ādibrahmacariyaka**nti brahmacariyassa ādibhūtaṃ pubbapadaṭṭhānaṃ. Sesaṃ vuttapaṭivipakkhanayena veditabbaṃ. Imampi desanaṃ bhagavā neyyapuggalavasena niṭṭhāpesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷamālukyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāmālukyasuttavaṇṇanā

129. **Evaṃ me suta**nti mahāmālukyasuttaṃ. Tattha **orambhāgiyānī**ti heṭṭhā koṭṭhāsikāni kāmabhave nibbattisaṃvattanikāni. **Saṃyojanānī**ti bandhanāni. **Kassa kho nāmā**ti kassa devassa vā manussassa vā desitāni dhāresi, kiṃ tvameveko assosi, na añño kocīti? **Anusetī**ti appahīnatāya anuseti. Anusayamāno saṃyojanaṃ nāma hoti.

Ettha ca bhagavatā saṃyojanaṃ pucchitaṃ, therenapi saṃyojanameva byākataṃ. Evaṃ santepi tassa vāde bhagavatā doso āropito. So kasmāti ce? Therassa tathāladdhikattā. Ayañhi tassa laddhi ‘‘samudācārakkhaṇeyeva kilesehi saṃyutto nāma hoti, itarasmiṃ khaṇe asaṃyutto’’ti. Tenassa bhagavatā doso āropito. Athāyasmā ānando cintesi – ‘‘bhagavatā bhikkhusaṅghassa dhammaṃ desessāmīti attano dhammatāyeva ayaṃ dhammadesanā āraddhā, sā iminā apaṇḍitena bhikkhunā visaṃvāditā. Handāhaṃ bhagavantaṃ yācitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ desessāmī’’ti. So evamakāsi. Taṃ dassetuṃ ‘‘evaṃ vutte āyasmā ānando’’tiādi vuttaṃ.

Tattha **sakkāyadiṭṭhipariyuṭṭhitenā**ti sakkāyadiṭṭhiyā gahitena abhibhūtena. **Sakkāyadiṭṭhiparetenā**ti sakkāyadiṭṭhiyā anugatena. **Nissaraṇa**nti diṭṭhinissaraṇaṃ nāma nibbānaṃ, taṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. **Appaṭivinītā**ti avinoditā anīhaṭā. **Orambhāgiyaṃ saṃyojana**nti heṭṭhābhāgiyasaṃyojanaṃ nāma hoti. Sesapadesupi eseva nayo. Sukkapakkho uttānatthoyeva. ‘‘Sānusayā pahīyatī’’ti vacanato panettha ekacce ‘‘aññaṃ saṃyojanaṃ añño anusayo’’ti vadanti. ‘‘Yathā hi sabyañjanaṃ bhatta’’nti vutte bhattato aññaṃ byañjanaṃ hoti, evaṃ ‘‘sānusayā’’ti vacanato pariyuṭṭhānasakkāyadiṭṭhito aññena anusayena bhavitabbanti tesaṃ laddhi. Te ‘‘sasīsaṃ pārupitvā’’tiādīhi paṭikkhipitabbā. Na hi sīsato añño puriso atthi. Athāpi siyā – ‘‘yadi tadeva saṃyojanaṃ so anusayo, evaṃ sante bhagavatā therassa taruṇūpamo upārambho duāropito hotī’’ti. Na duāropito, kasmā? Evaṃladdhikattāti vitthāritametaṃ. Tasmā soyeva kileso bandhanaṭṭhena saṃyojanaṃ, appahīnaṭṭhena anusayoti imamatthaṃ sandhāya bhagavatā ‘‘sānusayā pahīyatī’’ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

132. **Tacaṃ chetvā**tiādīsu idaṃ opammasaṃsandanaṃ – tacacchedo viya hi samāpatti daṭṭhabbā, pheggucchedo viya vipassanā, sāracchedo viya maggo. Paṭipadā pana lokiyalokuttaramissakāva vaṭṭati. **Evamete daṭṭhabbā**ti evarūpā puggalā evaṃ daṭṭhabbā.

133. **Upadhivivekā**ti upadhivivekena. Iminā pañcakāmaguṇaviveko kathito. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānā**ti iminā nīvaraṇappahānaṃ kathitaṃ. **Kāyaduṭṭhullānaṃ paṭippassaddhiyā**ti iminā kāyālasiyapaṭippassaddhi kathitā. **Vivicceva kāmehī**ti upadhivivekena kāmehi vinā hutvā. **Vivicca akusalehī**ti akusalānaṃ dhammānaṃ pahānena kāyaduṭṭhullānaṃ paṭippassaddhiyā ca akusalehi vinā hutvā. **Yadeva tattha hotī**ti yaṃ tattha antosamāpattikkhaṇeyeva samāpattisamuṭṭhitañca rūpādidhammajātaṃ hoti. **Te dhamme**ti te rūpagatantiādinā nayena vutte rūpādayo dhamme. **Aniccato**ti na niccato. **Dukkhato**ti na sukhato. **Rogato**tiādīsu ābādhaṭṭhena rogato, antodosaṭṭhena **gaṇḍato,** anupaviddhaṭṭhena dukkhajananaṭṭhena ca **sallato,** dukkhaṭṭhena **aghato,** rogaṭṭhena **ābādhato,** asakaṭṭhena **parato,** palujjanaṭṭhena **palokato,** nissattaṭṭhena **suññato,** na attaṭṭhena **anattato.** Tattha aniccato, palokatoti dvīhi padehi aniccalakkhaṇaṃ kathitaṃ, dukkhatotiādīhi chahi dukkhalakkhaṇaṃ, parato suññato anattatoti tīhi anattalakkhaṇaṃ.

So tehi dhammehīti so tehi evaṃ tilakkhaṇaṃ āropetvā diṭṭhehi antosamāpattiyaṃ pañcakkhandhadhammehi. **Cittaṃ paṭivāpetī**ti cittaṃ paṭisaṃharati moceti apaneti. **Upasaṃharatī**ti vipassanācittaṃ tāva savanavasena thutivasena pariyattivasena paññattivasena ca etaṃ santaṃ nibbānanti evaṃ asaṅkhatāya amatāya dhātuyā upasaṃharati. Maggacittaṃ nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavaseneva etaṃ santametaṃ paṇītanti na evaṃ vadati, iminā pana ākārena taṃ paṭivijjhanto tattha cittaṃ upasaṃharatīti attho. **So tattha ṭhito**ti tāya tilakkhaṇārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇātī**ti anukkamena cattāro magge bhāvetvā pāpuṇāti. **Teneva dhammarāgenā**ti samathavipassanādhamme chandarāgena. Samathavipassanāsu hi sabbaso chandarāgaṃ pariyādātuṃ sakkonto arahattaṃ pāpuṇāti, asakkonto anāgāmī hoti.

Yadeva tattha hoti vedanāgatanti idha pana rūpaṃ na gahitaṃ. Kasmā? Samatikkantattā. Ayañhi heṭṭhā rūpāvacarajjhānaṃ samāpajjitvā rūpaṃ atikkamitvā arūpāvacarasamāpattiṃ samāpannoti samathavasenapinena rūpaṃ atikkantaṃ, heṭṭhā rūpaṃ sammadeva sammasitvā taṃ atikkamma idāni arūpaṃ sammasatīti vipassanāvasenapinena rūpaṃ atikkantaṃ. Arūpe pana sabbasopi rūpaṃ natthīti taṃ sandhāyapi idha rūpaṃ na gahitaṃ.

Atha kiñcarahīti kiṃ pucchāmīti pucchati? Samathavasena gacchato cittekaggatā dhuraṃ hoti, so cetovimutto nāma. Vipassanāvasena gacchato paññā dhuraṃ hoti, so paññāvimutto nāmāti ettha therassa kaṅkhā natthi. Ayaṃ sabhāvadhammoyeva, samathavaseneva pana gacchantesu eko cetovimutto nāma hoti, eko paññāvimutto. Vipassanāvasena gacchantesupi eko paññāvimutto nāma hoti, eko cetovimuttoti ettha kiṃ kāraṇanti pucchati.

Indriyavemattataṃ vadāmīti indriyanānattataṃ vadāmi. Idaṃ vuttaṃ hoti, na tvaṃ, ānanda, dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ paṭivijjhi, tena te etaṃ apākaṭaṃ. Ahaṃ pana paṭivijjhiṃ, tena me etaṃ pākaṭaṃ. Ettha hi indriyanānattatā kāraṇaṃ. Samathavaseneva hi gacchantesu ekassa bhikkhuno cittekaggatā dhuraṃ hoti, so cetovimutto nāma hoti. Ekassa paññā dhuraṃ hoti, so paññāvimutto nāma hoti. Vipassanāvaseneva ca gacchantesu ekassa paññā dhuraṃ hoti, so paññāvimutto nāma hoti. Ekassa cittekaggatā dhuraṃ hoti, so cetovimutto nāma hoti. Dve aggasāvakā samathavipassanādhurena arahattaṃ pattā. Tesu dhammasenāpati paññāvimutto jāto, mahāmoggallānatthero cetovimutto. Iti indriyavemattamettha kāraṇanti veditabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāmālukyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhaddālisuttavaṇṇanā

134. **Evaṃ me suta**nti bhaddālisuttaṃ. Tattha **ekāsanabhojana**nti ekasmiṃ purebhatte asanabhojanaṃ, bhuñjitabbabhattanti attho. **Appābādhata**ntiādīni kakacopame vitthāritāni. **Na ussahāmī**ti na sakkomi. **Siyā kukkuccaṃ siyā vippaṭisāro**ti evaṃ bhuñjanto yāvajīvaṃ brahmacariyaṃ carituṃ sakkhissāmi nu kho, na nu khoti iti me vippaṭisārakukkuccaṃ bhaveyyāti attho. **Ekadesaṃ bhuñjitvā**ti porāṇakattherā kira patte bhattaṃ pakkhipitvā sappimhi dinne sappinā uṇhameva thokaṃ bhuñjitvā hatthe dhovitvā avasesaṃ bahi nīharitvā chāyūdakaphāsuke ṭhāne nisīditvā bhuñjanti. Etaṃ sandhāya satthā āha. Bhaddāli, pana cintesi – ‘‘sace sakiṃ pattaṃ pūretvā dinnaṃ bhattaṃ bhuñjitvā puna pattaṃ dhovitvā odanassa pūretvā laddhaṃ bahi nīharitvā chāyūdakaphāsuke ṭhāne bhuñjeyya, iti evaṃ vaṭṭeyya, itarathā ko sakkotī’’ti. Tasmā **evampi kho ahaṃ, bhante, na ussahāmī**ti āha. Ayaṃ kira atīte anantarāya jātiyā kākayoniyaṃ nibbatti. Kākā ca nāma mahāchātakā honti. Tasmā chātakatthero nāma ahosi. Tassa pana viravantasseva bhagavā taṃ madditvā ajjhottharitvā – ‘‘yo pana bhikkhu vikāle khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā khādeyya vā bhuñjeyya vā pācittiya’’nti (pāci. 248) sikkhāpadaṃ paññapesi. Tena vuttaṃ **atha kho āyasmā, bhaddāli,…pe… anussāhaṃ pavedesī**ti.

Yathā tanti yathā aññopi sikkhāya na paripūrakārī ekavihārepi vasanto satthu sammukhībhāvaṃ na dadeyya, tatheva na adāsīti attho. Neva bhagavato upaṭṭhānaṃ agamāsi, na dhammadesanaṭṭhānaṃ na vitakkamāḷakaṃ, na ekaṃ bhikkhācāramaggaṃ paṭipajji. Yasmiṃ kule bhagavā nisīdati, tassa dvārepi na aṭṭhāsi. Sacassa vasanaṭṭhānaṃ bhagavā gacchati, so puretarameva ñatvā aññattha gacchati. Saddhāpabbajito kiresa kulaputto parisuddhasīlo. Tenassa na añño vitakko ahosi, – ‘‘mayā nāma udarakāraṇā bhagavato sikkhāpadapaññāpanaṃ paṭibāhitaṃ, ananucchavikaṃ me kata’’nti ayameva vitakko ahosi. Tasmā ekavihāre vasantopi lajjāya satthu sammukhībhāvaṃ nādāsi.

135. **Cīvarakammaṃ karontī**ti manussā bhagavato cīvarasāṭakaṃ adaṃsu, taṃ gahetvā cīvaraṃ karonti. **Etaṃ dosaka**nti etaṃ okāsametaṃ aparādhaṃ, satthu sikkhāpadaṃ paññapentassa paṭibāhitakāraṇaṃ sādhukaṃ manasi karohīti attho. **Dukkaratara**nti vassañhi vasitvā disāpakkante bhikkhū kuhiṃ vasitthāti pucchanti, tehi jetavane vasimhāti vutte, ‘‘āvuso, bhagavā imasmiṃ antovasse kataraṃ jātakaṃ kathesi, kataraṃ suttantaṃ, kataraṃ sikkhāpadaṃ paññapesī’’ti pucchitāro honti. Tato ‘‘vikālabhojanasikkhāpadaṃ paññapesi, bhaddāli, nāma naṃ eko thero paṭibāhī’’ti vakkhanti. Taṃ sutvā bhikkhū – ‘‘bhagavatopi nāma sikkhāpadaṃ paññapentassa paṭibāhitaṃ ayuttaṃ akāraṇa’’nti vadanti. Evaṃ te ayaṃ doso mahājanantare pākaṭo hutvā duppaṭikārataṃ āpajjissatīti maññamānā evamāhaṃsu. Apica aññepi bhikkhū pavāretvā satthu santikaṃ āgamissanti. Atha tvaṃ ‘‘ethāvuso, mama satthāraṃ khamāpentassa sahāyā hothā’’ti saṅghaṃ sannipātessasi. Tattha āgantukā pucchissanti, ‘‘āvuso, kiṃ imināpi bhikkhunā kata’’nti. Tato etamatthaṃ sutvā ‘‘bhāriyaṃ kataṃ bhikkhunā, dasabalaṃ nāma paṭibāhissatīti ayuttameta’’nti vakkhanti. Evampi te ayaṃ aparādho mahājanantare pākaṭo hutvā duppaṭikārataṃ āpajjissatīti maññamānāpi evamāhaṃsu. Atha vā bhagavā pavāretvā cārikaṃ pakkamissati, atha tvaṃ gatagataṭṭhāne bhagavato khamāpanatthāya saṅghaṃ sannipātessasi. Tatra disāvāsino bhikkhū pucchissanti, ‘‘āvuso, kiṃ iminā bhikkhunā kata’’nti…pe… duppaṭikārataṃ āpajjissatīti maññamānāpi evamāhaṃsu.

Etadavocāti appatirūpaṃ mayā kataṃ, bhagavā pana mahantepi aguṇe alaggitvā mayhaṃ accayaṃ paṭiggaṇhissatīti maññamāno etaṃ ‘‘accayo maṃ, bhante,’’tiādivacanaṃ avoca. Tattha **accayo**ti aparādho. **Maṃ accagamā**ti maṃ atikkamma abhibhavitvā pavatto. **Paṭiggaṇhātū**ti khamatu. **Āyatiṃ saṃvarāyā**ti anāgate saṃvaraṇatthāya, puna evarūpassa aparādhassa dosassa khalitassa akaraṇatthāya. **Tagghā**ti ekaṃsena. **Samayopi kho te, bhaddālī**ti, bhaddāli, tayā paṭivijjhitabbayuttakaṃ ekaṃ kāraṇaṃ atthi, tampi te na paṭividdhaṃ na sallakkhitanti dasseti.

136. **Ubhatobhāgavimutto**tiādīsu dhammānusārī, saddhānusārīti dve ekacittakkhaṇikā maggasamaṅgipuggalā. Ete pana sattapi ariyapuggale bhagavatāpi evaṃ āṇāpetuṃ na yuttaṃ, bhagavatā āṇatte tesampi evaṃ kātuṃ na yuttaṃ. Aṭṭhānaparikappavasena pana ariyapuggalānaṃ suvacabhāvadassanatthaṃ bhaddālittherassa ca dubbacabhāvadassanatthametaṃ vuttaṃ.

Api nu tvaṃ tasmiṃ samaye ubhatobhāgavimuttoti desanaṃ kasmā ārabhi? Bhaddālissa niggahaṇatthaṃ. Ayañhettha adhippāyo – bhaddāli, ime satta ariyapuggalā loke dakkhiṇeyyā mama sāsane sāmino, mayi sikkhāpadaṃ paññapente paṭibāhitabbayutte kāraṇe sati etesaṃ paṭibāhituṃ yuttaṃ. Tvaṃ pana mama sāsanato bāhirako, mayi sikkhāpadaṃ paññapente tuyhaṃ paṭibāhituṃ na yuttanti.

Ritto tucchoti anto ariyaguṇānaṃ abhāvena rittako tucchako, issaravacane kiñci na hoti. **Yathādhammaṃ paṭikarosī**ti yathā dhammo ṭhito, tatheva karosi, khamāpesīti vuttaṃ hoti. **Taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāmā**ti taṃ tava aparādhaṃ mayaṃ khamāma. **Vuḍḍhi hesā, bhaddāli, ariyassa vinaye**ti esā, bhaddāli, ariyassa vinaye buddhassa bhagavato sāsane vuḍḍhi nāma. Katamā? Accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaritvā āyatiṃ saṃvarāpajjanā. Desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto ‘‘yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjatī’’ti āha.

137. **Satthāpi upavadatī**ti ‘‘asukavihāravāsī asukassa therassa saddhivihāriko asukassa antevāsiko itthannāmo nāma bhikkhu lokuttaradhammaṃ nibbattetuṃ araññaṃ paviṭṭho’’ti sutvā – ‘‘kiṃ tassa araññavāsena, yo mayhaṃ pana sāsane sikkhāya aparipūrakārī’’ti evaṃ upavadati, sesapadesupi eseva nayo, apicettha devatā na kevalaṃ upavadanti, bheravārammaṇaṃ dassetvā palāyanākārampi karonti. **Attanāpi attāna**nti sīlaṃ āvajjantassa saṃkiliṭṭhaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti, cittaṃ vidhāvati, na kammaṭṭhānaṃ allīyati. So ‘‘kiṃ mādisassa araññavāsenā’’ti vippaṭisārī uṭṭhāya pakkamati. **Attāpi attānaṃ upavadito**ti attanāpi attā upavadito, ayameva vā pāṭho. Sukkapakkho vuttapaccanīkanayena veditabbo. **So vivicceva kāmehī**tiādi evaṃ sacchikarotīti dassanatthaṃ vuttaṃ.

140. **Pasayha pasayha kāraṇaṃ karontī**ti appamattakepi dose niggahetvā punappunaṃ kārenti. **No tathā**ti mahantepi aparādhe yathā itaraṃ, evaṃ pasayha na kārenti. So kira, ‘‘āvuso, bhaddāli, mā cintayittha, evarūpaṃ nāma hoti, ehi satthāraṃ khamāpehī’’ti bhikkhusaṅghatopi, kañci bhikkhuṃ pesetvā attano santikaṃ pakkosāpetvā, ‘‘bhaddāli, mā cintayittha, evarūpaṃ nāma hotī’’ti evaṃ satthusantikāpi anuggahaṃ paccāsīsati. Tato ‘‘bhikkhusaṅghenāpi na samassāsito, satthārāpī’’ti cintetvā evamāha.

Atha bhagavā bhikkhusaṅghopi satthāpi ovaditabbayuttameva ovadati, na itaranti dassetuṃ **idha, bhaddāli, ekacco**tiādimāha. Tattha **aññenañña**ntiādīni anumānasutte vitthāritāni. **Na sammā vattatī**ti sammā vattampi na vattati. **Na lomaṃ pātetī**ti anulomavatte na vattati, vilomameva gaṇhāti. **Na nitthāraṃ vattatī**ti nitthāraṇakavattamhi na vattati, āpattivuṭṭhānatthaṃ turitaturito chandajāto na hoti. **Tatrā**ti tasmiṃ tassa dubbacakaraṇe. **Abhiṇhāpattiko**ti nirantarāpattiko. **Āpattibahulo**ti sāpattikakālovassa bahu, suddho nirāpattikakālo appoti attho. **Na khippameva vūpasammatī**ti khippaṃ na vūpasammati, dīghasuttaṃ hoti. Vinayadharā pādadhovanakāle āgataṃ ‘‘gacchāvuso, vattavelā’’ti vadanti. Puna kālaṃ maññitvā āgataṃ ‘‘gacchāvuso, tuyhaṃ vihāravelā, gacchāvuso, sāmaṇerādīnaṃ uddesadānavelā, amhākaṃ nhānavelā, therūpaṭṭhānavelā, mukhadhovanavelā’’tiādīni vatvā divasabhāgepi rattibhāgepi āgataṃ uyyojentiyeva. ‘‘Kāya velāya, bhante, okāso bhavissatī’’ti vuttepi ‘‘gacchāvuso, tvaṃ imameva ṭhānaṃ jānāsi, asuko nāma vinayadharatthero sinehapānaṃ pivati, asuko virecanaṃ kāreti, kasmā turitosī’’tiādīni vatvā dīghasuttameva karonti.

141. **Khippameva vūpasammatī**ti lahuṃ vūpasammati, na dīghasuttaṃ hoti. Ussukkāpannā bhikkhū – ‘‘āvuso, ayaṃ subbaco bhikkhu, janapadavāsino nāma gāmantasenāsane vasanaṭṭhānanisajjanādīni na phāsukāni honti, bhikkhācāropi dukkho hoti, sīghamassa adhikaraṇaṃ vūpasamemā’’ti sannipatitvā āpattito vuṭṭhāpetvā suddhante patiṭṭhāpenti.

142. **Adhiccāpattiko**ti kadāci kadāci āpattiṃ āpajjati. So kiñcāpi lajjī hoti pakatatto, dubbacattā panassa bhikkhū tatheva paṭipajjanti.

144. **Saddhāmattakena vahati pemamattakenā**ti ācariyupajjhāyesu appamattikāya gehassitasaddhāya appamattakena gehassitapemena yāpeti. Paṭisandhiggahaṇasadisā hi ayaṃ pabbajjā nāma, navapabbajito pabbajjāya guṇaṃ ajānanto ācariyupajjhāyesu pemamattena yāpeti, tasmā evarūpā saṅgaṇhitabbā. Appamattakampi hi saṅgahaṃ labhitvā pabbajjāya ṭhitā abhiññāpattā mahāsamaṇā bhavissanti. Ettakena kathāmaggena ‘‘ovaditabbayuttakaṃ ovadanti, na itara’’nti imameva bhagavatā dassitaṃ.

145. **Aññāya saṇṭhahiṃsū**ti arahatte patiṭṭhahiṃsu. **Sattesu hāyamānesū**ti paṭipattiyā hāyamānāya sattā hāyanti nāma. **Saddhamme antaradhāyamāne**ti paṭipattisaddhamme antaradhāyamāne. Paṭipattisaddhammopi hi paṭipattipūrakesu sattesu asati antaradhāyati nāma. **Āsavaṭṭhānīyā**ti āsavā tiṭṭhanti etesūti āsavaṭṭhānīyā. Yesu diṭṭhadhammikasamparāyikā parūpavādavippaṭisāravadhabandhanādayo ceva apāyadukkhavisesabhūtā ca āsavā tiṭṭhantiyeva. Yasmā nesaṃ te kāraṇaṃ hontīti attho. Te āsavaṭṭhānīyā vītikkamadhammā yāva na saṅghe pātubhavanti, na tāva satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapetīti ayamettha yojanā.

Evaṃ akālaṃ dassetvā puna kālaṃ dassetuṃ **yato ca kho, bhaddālī**tiādimāha. Tattha **yato**ti yadā, yasmiṃ kāleti vuttaṃ hoti. Sesaṃ vuttānusāreneva veditabbaṃ. Ayaṃ vā ettha saṅkhepattho – yasmiṃ kāle āsavaṭṭhānīyā dhammāti saṅkhaṃ gatā vītikkamadosā saṅghe pātubhavanti, tadā satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti. Kasmā? Tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyadhammasaṅkhātānaṃ vītikkamadosānaṃ paṭighātāya.

Evaṃ āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ anuppattiṃ sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ, uppattiñca kālanti vatvā idāni tesaṃ dhammānaṃ anuppattikālañca uppattikālañca dassetuṃ **‘‘na tāva, bhaddāli, idhekacce’’**tiādimāha. Tattha **mahatta**nti mahantabhāvaṃ. Saṅgho hi yāva na theranavamajjhimānaṃ vasena mahattaṃ patto hoti, tāva senāsanāni pahonti, sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjanti. Mahattaṃ patte pana te uppajjanti, atha satthā sikkhāpadaṃ paññapeti. Tattha mahattaṃ patte saṅghe paññattasikkhāpadāni –

‘‘Yo pana bhikkhu anupasampannena uttaridvirattatirattaṃ sahaseyyaṃ kappeyya pācittiyaṃ (pāci. 51). Yā pana bhikkhunī anuvassaṃ vuṭṭhāpeyya pācittiyaṃ (pāci. 1171). Yā pana bhikkhunī ekavassaṃ dve vuṭṭhāpeyya pācittiya’’nti (pāci. 1175).

Iminā nayena veditabbāni.

Lābhagganti lābhassa aggaṃ. Saṅgho hi yāva na lābhaggapatto hoti, na tāva lābhaṃ paṭicca āsavaṭṭhānīyā dhammā uppajjanti. Patte pana uppajjanti, atha satthā sikkhāpadaṃ paññapeti –

‘‘Yo pana bhikkhu acelakassa vā paribbājakassa vā paribbājikāya vā sahatthā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā dadeyya pācittiya''nti (pāci. 270).

Idañhi lābhaggapatte saṅghe sikkhāpadaṃ paññattaṃ.

Yasagganti yasassa aggaṃ. Saṅgho hi yāva na yasaggapatto hoti, na tāva yasaṃ paṭicca āsavaṭṭhānīyā dhammā uppajjanti. Patte pana uppajjanti, atha satthā sikkhāpadaṃ paññapeti ''surāmerayapāne pācittiya''nti (pāci. 327). Idañhi yasaggapatte saṅghe sikkhāpadaṃ paññattaṃ.

Bāhusaccanti bahussutabhāvaṃ. Saṅgho hi yāva na bāhusaccapatto hoti, na tāva āsavaṭṭhānīyā dhammā uppajjanti. Bāhusaccapatte pana yasmā ekaṃ nikāyaṃ dve nikāye pañcapi nikāye uggahetvā ayoniso ummujjamānā puggalā rasena rasaṃ saṃsandetvā uddhammaṃ ubbinayaṃ satthu sāsanaṃ dīpenti, atha satthā – ''yo pana bhikkhu evaṃ vadeyya tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi (pāci. 418)…pe… samaṇuddesopi ce evaṃ vadeyyā''tiādinā (pāci. 429) nayena sikkhāpadaṃ paññapeti.

Rattaññutaṃ pattoti ettha rattiyo jānantīti rattaññū. Attano pabbajitadivasato paṭṭhāya bahū rattiyo jānanti, cirapabbajitāti vuttaṃ hoti. Rattaññūnaṃ bhāvaṃ rattaññutaṃ. Tatra rattaññutaṃ patte saṅghe upasenaṃ vaṅgantaputtaṃ ārabbha sikkhāpadaṃ paññattanti veditabbaṃ. So hāyasmā ūnadasavasse bhikkhū upasampādente disvā ekavasso saddhivihārikaṃ upasampādesi. Atha bhagavā sikkhāpadaṃ paññapesi – ''na, bhikkhave, ūnadasavassena upasampādetabbo, yo upasampādeyya āpatti dukkaṭassā''ti (mahāva. 75). Evaṃ paññatte sikkhāpade puna bhikkhū ''dasavassamhā dasavassamhā''ti bālā abyattā upasampādenti. Atha bhagavā aparampi sikkhāpadaṃ paññapesi – ''na, bhikkhave, bālena abyattena upasampādetabbo, yo upasampādeyya, āpatti dukkaṭassa. Anujānāmi, bhikkhave, byattena bhikkhunā paṭibalena dasavassena vā atirekadasavassena vā upasampādetu''nti. Iti rattaññutaṃ pattakāle dve sikkhāpadāni paññattāni.

146. **Ājānīyasusūpamaṃ dhammapariyāyaṃ desesi**nti taruṇājānīyaupamaṃ katvā dhammaṃ desayiṃ. **Tatrā**ti tasmiṃ asaraṇe. **Na kho, bhaddāli, eseva hetū**ti na esa sikkhāya aparipūrakārībhāvoyeva eko hetu.

147. **Mukhādhāne kāraṇaṃ kāretī**ti khalīnabandhādīhi mukhaṭṭhapane sādhukaṃ gīvaṃ paggaṇhāpetuṃ kāraṇaṃ kāreti. **Visūkāyitānī**tiādīhi visevanācāraṃ kathesi. Sabbāneva hetāni aññamaññavevacanāni. **Tasmiṃ ṭhāne**ti tasmiṃ visevanācāre. **Parinibbāyatī**ti nibbisevano hoti, taṃ visevanaṃ jahatīti attho. **Yugādhāne**ti yugaṭṭhapane yugassa sādhukaṃ gahaṇatthaṃ.

Anukkameti cattāropi pāde ekappahāreneva ukkhipane ca nikkhipane ca. Parasenāya hi āvāṭe ṭhatvā asiṃ gahetvā āgacchantassa assassa pāde chindanti. Tasmiṃ samaye esa ekappahāreneva cattāropi pāde ukkhipissatīti rajjubandhanavidhānena etaṃ kāraṇaṃ karonti. **Maṇḍale**ti yathā asse nisinnoyeva bhūmiyaṃ patitaṃ āvudhaṃ gahetuṃ sakkoti, evaṃ karaṇatthaṃ maṇḍale kāraṇaṃ kāreti. **Khurakāse**ti aggaggakhurehi pathavīkamane. Rattiṃ okkantakaraṇasmiñhi yathā padasaddo na suyyati, tadatthaṃ ekasmiṃ ṭhāne saññaṃ datvā aggaggakhurehiyeva gamanaṃ sikkhāpenti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Jave**ti sīghavāhane. ''Dhāve''tipi pāṭho. Attano parājaye sati palāyanatthaṃ, paraṃ palāyantaṃ anubandhitvā gahaṇatthañca etaṃ kāraṇaṃ kāreti. **Davatte**ti davattāya, yuddhakālasmiñhi hatthīsu vā koñcanādaṃ karontesu assesu vā hasantesu rathesu vā nighosantesu yodhesu vā ukkuṭṭhiṃ karontesu tassa ravassa abhāyitvā parasenapavesanatthaṃ ayaṃ kāraṇā karīyati.

Rājaguṇeti raññā jānitabbaguṇe. Kūṭakaṇṇarañño kira guḷavaṇṇo nāma asso ahosi. Rājā pācīnadvārena nikkhamitvā cetiyapabbataṃ gamissāmīti kalambanadītīraṃ sampatto. Asso tīre ṭhatvā udakaṃ otarituṃ na icchati, rājā assācariyaṃ āmantetvā – ''aho tayā asso sikkhāpito udakaṃ otarituṃ na icchatī''ti āha. Ācariyo – ''susikkhāpito deva asso, evamassa hi cittaṃ 'sacāhaṃ udakaṃ otarissāmi, vālaṃ temissati, vāle tinte rañño aṅge udakaṃ pāteyyā'ti evaṃ tumhākaṃ sarīre udakapātanabhayena na otarati, vālaṃ gaṇhāpethā''ti āha. Rājā tathā kāresi. Asso vegena otaritvā pāraṃ gato. Etadatthaṃ ayaṃ kāraṇā karīyati. **Rājavaṃse**ti assarājavaṃse. Vaṃso ceso assarājānaṃ, tathārūpena pahārena chinnabhinnasarīrāpi assārohaṃ parasenāya apātetvā bahi nīharantiyeva. Etadatthaṃ kāraṇaṃ kāretīti attho.

Uttame javeti javasampattiyaṃ, yathā uttamajavo hoti, evaṃ kāraṇaṃ kāretīti attho. **Uttame haye**ti uttamahayabhāve, yathā uttamahayo hoti, evaṃ kāraṇaṃ kāretīti attho. Tattha pakatiyā uttamahayova uttamahayakāraṇaṃ arahati, na añño. Uttamahayakāraṇāya eva ca hayo uttamajavaṃ paṭipajjati, na aññoti.

Tatridaṃ vatthu – eko kira rājā ekaṃ sindhavapotakaṃ labhitvā sindhavabhāvaṃ ajānitvāva imaṃ sikkhāpehīti ācariyassa adāsi. Ācariyopi tassa sindhavabhāvaṃ ajānanto taṃ māsakhādakaghoṭakānaṃ kāraṇāsu upaneti. So attano ananucchavikattā kāraṇaṃ na paṭipajjati. So taṃ dametuṃ asakkonto ‘‘kūṭasso ayaṃ mahārājā’’ti vissajjāpesi.

Athekadivasaṃ eko assācariyapubbako daharo upajjhāyassa bhaṇḍakaṃ gahetvā gacchanto taṃ parikhāpiṭṭhe carantaṃ disvā – ‘‘anaggho, bhante, sindhavapotako’’ti upajjhāyassa kathesi. Sace rājā jāneyya, maṅgalassaṃ naṃ kareyyāti. Thero āha – ‘‘micchādiṭṭhiko, tāta, rājā appeva nāma buddhasāsane pasīdeyya rañño kathehī’’ti. So gantvā, – ‘‘mahārāja, anaggho sindhavapotako atthī’’ti kathesi. Tayā diṭṭho, tātāti? Āma, mahārājāti. Kiṃ laddhuṃ vaṭṭatīti? Tumhākaṃ bhuñjanakasuvaṇṇathāle tumhākaṃ bhuñjanakabhattaṃ tumhākaṃ pivanakaraso tumhākaṃ gandhā tumhākaṃ mālāti. Rājā sabbaṃ dāpesi. Daharo gāhāpetvā agamāsi.

Asso gandhaṃ ghāyitvāva ‘‘mayhaṃ guṇajānanakaācariyo atthi maññe’’ti sīsaṃ ukkhipitvā olokento aṭṭhāsi. Daharo gantvā ‘‘bhattaṃ bhuñjā’’ti accharaṃ pahari. Asso āgantvā suvaṇṇathāle bhattaṃ bhuñji, rasaṃ pivi. Atha naṃ gandhehi vilimpitvā rājapiḷandhanaṃ piḷandhitvā ‘‘purato purato gacchā’’ti accharaṃ pahari. So daharassa purato purato gantvā maṅgalassaṭṭhāne aṭṭhāsi. Daharo – ‘‘ayaṃ te, mahārāja, anaggho sindhavapotako, imināva naṃ niyāmena katipāhaṃ paṭijaggāpehī’’ti vatvā nikkhami.

Atha katipāhassa accayena āgantvā assassa ānubhāvaṃ passissasi, mahārājāti. Sādhu ācariya kuhiṃ ṭhatvā passāmāti? Uyyānaṃ gaccha, mahārājāti. Rājā assaṃ gāhāpetvā agamāsi. Daharo accharaṃ paharitvā ‘‘etaṃ rukkhaṃ anupariyāhī’’ti assassa saññaṃ adāsi. Asso pakkhanditvā rukkhaṃ anuparigantvā āgato. Rājā neva gacchantaṃ na āgacchantaṃ addasa. Diṭṭho te, mahārājāti? Na diṭṭho, tātāti. Valañjakadaṇḍaṃ etaṃ rukkhaṃ nissāya ṭhapethāti vatvā accharaṃ pahari ‘‘valañjakadaṇḍaṃ gahetvā ehī’’ti. Asso pakkhanditvā mukhena gahetvā āgato. Diṭṭhaṃ, mahārājāti. Diṭṭhaṃ, tātāti.

Puna accharaṃ pahari ‘‘uyyānassa pākāramatthakena caritvā ehī’’ti. Asso tathā akāsi. Diṭṭho, mahārājāti. Na diṭṭho, tātāti. Rattakambalaṃ āharāpetvā assassa pāde bandhāpetvā tatheva saññaṃ adāsi. Asso ullaṅghitvā pākāramatthakena anupariyāyi. Balavatā purisena āviñchanaalātaggisikhā viya uyyānapākāramatthake paññāyittha. Asso gantvā samīpe ṭhito. Diṭṭhaṃ, mahārājāti. Diṭṭhaṃ, tātāti. Maṅgalapokkharaṇipākāramatthake anupariyāhīti saññaṃ adāsi.

Puna ‘‘pokkharaṇiṃ otaritvā padumapattesu cārikaṃ carāhī’’ti saññaṃ adāsi. Pokkharaṇiṃ otaritvā sabbapadumapatte caritvā agamāsi, ekaṃ pattampi anakkantaṃ vā phālitaṃ vā chinditaṃ vā khaṇḍitaṃ vā nāhosi. Diṭṭhaṃ, mahārājāti. Diṭṭhaṃ, tātāti. Accharaṃ paharitvā taṃ hatthatalaṃ upanāmesi. Dhātūpatthaddho laṅghitvā hatthatale aṭṭhāsi. Diṭṭhaṃ, mahārājāti? Diṭṭhaṃ, tātāti. Evaṃ uttamahayo eva uttamakāraṇāya uttamajavaṃ paṭipajjati.

Uttame sākhalyeti muduvācāya. Muduvācāya hi, ‘‘tāta, tvaṃ mā cintayi, rañño maṅgalasso bhavissasi, rājabhojanādīni labhissasī’’ti uttamahayakāraṇaṃ kāretabbo. Tena vuttaṃ ‘‘uttame sākhalye’’ti. **Rājabhoggo**ti rañño upabhogo. **Rañño aṅganteva saṅkhaṃ gacchatī**ti yattha katthaci gacchantena hatthaṃ viya pādaṃ viya anohāyeva gantabbaṃ hoti. Tasmā aṅganti saṅkhaṃ gacchati, catūsu vā senaṅgesu ekaṃ aṅgaṃ hoti.

Asekhāya sammādiṭṭhiyāti arahattaphalasammādiṭṭhiyā. Sammāsaṅkappādayopi taṃsampayuttāva. **Sammāñāṇaṃ** pubbe vuttasammādiṭṭhiyeva. Ṭhapetvā pana aṭṭha phalaṅgāni sesā dhammā **vimuttī**ti veditabbā. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Ayaṃ pana desanā ugghaṭitaññūpuggalassa vasena arahattanikūṭaṃ gahetvā niṭṭhāpitāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bhaddālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Laṭukikopamasuttavaṇṇanā

148. **Evaṃ me suta**nti laṭukikopamasuttaṃ. Tattha **yena so vanasaṇḍo**ti ayampi mahāudāyitthero bhagavatā saddhiṃyeva piṇḍāya pavisitvā saddhiṃ paṭikkami. Tasmā yena so bhagavatā upasaṅkamanto vanasaṇḍo tenupasaṅkamīti veditabbo. **Apahattā**ti apahārako. **Upahattā**ti upahārako. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti phalasamāpattito vuṭṭhito.

149. **Yaṃ bhagavā**ti yasmiṃ samaye bhagavā. **Iṅghā**ti āṇattiyaṃ nipāto. **Aññathatta**nti cittassa aññathattaṃ. Tañca kho na bhagavantaṃ paṭicca, evarūpaṃ pana paṇītabhojanaṃ alabhantā kathaṃ yāpessāmāti evaṃ paṇītabhojanaṃ paṭicca ahosīti veditabbaṃ. **Bhūtapubba**nti iminā rattibhojanassa paṇītabhāvaṃ dasseti. **Sūpeyya**nti sūpena upanetabbaṃ macchamaṃsakaḷīrādi. **Samaggā bhuñjissāmā**ti ekato bhuñjissāma. **Saṅkhatiyo**ti abhisaṅkhārikakhādanīyāni. **Sabbā tā ratti**nti sabbā tā saṅkhatiyo rattiṃyeva honti, divā pana appā parittā thokikā hontīti. Manussā hi divā yāgukañjiyādīhi yāpetvāpi rattiṃ yathāsatti yathāpaṇītameva bhuñjanti.

Puna **bhūtapubba**nti iminā ratti vikālabhojane ādīnavaṃ dasseti. Tattha **andhakāratimisāya**nti bahalandhakāre. **Māṇavehī**ti corehi. **Katakammehī**ti katacorakammehi. Corā kira katakammā yaṃ nesaṃ devataṃ āyācitvā kammaṃ nipphannaṃ, tassa upahāratthāya manusse māretvā galalohitādīni gaṇhanti. Te aññesu manussesu māriyamānesu kolāhalā uppajjissanti, pabbajitaṃ pariyesanto nāma natthīti maññamānā bhikkhū gahetvā mārenti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Akatakammehī**ti aṭavito gāmaṃ āgamanakāle kammanipphannatthaṃ puretaraṃ balikammaṃ kātukāmehi. **Asaddhammena nimantetī**ti ''ehi bhikkhu ajjekarattiṃ idheva bhuñjitvā idha vasitvā sampattiṃ anubhavitvā sve gamissasī''ti methunadhammena nimanteti.

Puna **bhūtapubba**nti iminā attanā diṭṭhakāraṇaṃ katheti. **Vijjantarikāyā**ti vijjuvijjotanakkhaṇe. **Vissaramakāsī**ti mahāsaddamakāsi. **Abhumme**ti bhū'ti vaḍḍhi, abhū'ti avaḍḍhi, vināso mayhanti attho. **Pisāco vata ma**nti pisāco maṃ khādituṃ āgato vata. **Ātumārī mātumārī**ti ettha **ātū**ti pitā, **mātū**ti mātā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yassa pitā vā mātā vā atthi, taṃ mātāpitaro amhākaṃ puttakoti yathā tathā vā uppādetvā yaṃkiñci khādanīyabhojanīyaṃ datvā ekasmiṃ ṭhāne sayāpenti. So evaṃ rattiṃ piṇḍāya na carati. Tuyhaṃ pana mātāpitaro matā maññe, tena evaṃ carasīti.

150. **Evamevā**ti evameva kiñci ānisaṃsaṃ apassantā nikkāraṇeneva. Evamāhaṃsūti garahanto āha. Tattha **āhaṃsū**ti vadanti. **Kiṃ panimassā**ti imassa appamattakassa hetu kiṃ vattabbaṃ nāma, nanu apassantena viya asuṇantena viya bhavitabbanti. **Oramattakassā**ti parittamattakassa. **Adhisallikhatevāya**nti ayaṃ samaṇo navanītaṃ pisanto viya padumanāḷasuttaṃ kakacena okkantanto viya atisallekhati, ativāyāmaṃ karoti. **Sikkhākāmā**ti sāriputtamoggallānādayo viya sikkhākāmā, tesu ca appaccayaṃ upaṭṭhapenti. Tesañhi evaṃ hoti ''sace ete 'appamattakametaṃ, haratha bhagavā'ti vadeyyuṃ, kiṃ satthā na hareyya. Evaṃ pana avatvā bhagavantaṃ parivāretvā nisinnā 'evaṃ bhagavā, sādhu bhagavā, paññapetha bhagavā'ti atirekataraṃ ussāhaṃ paṭilabhantī''ti. Tasmā tesu appaccayaṃ upaṭṭhapenti.

Tesanti tesaṃ ekaccānaṃ moghapurisānaṃ. **Ta**nti taṃ appamattakaṃ pahātabbaṃ. **Thūlo kaliṅgaro**ti gale baddhaṃ mahākaṭṭhaṃ viya hoti. **Laṭukikā sakuṇikā**ti cātakasakuṇikā. Sā kira ravasataṃ ravitvā naccasataṃ naccitvā sakiṃ gocaraṃ gaṇhāti. Ākāsato bhūmiyaṃ patiṭṭhitaṃ pana naṃ disvā vacchapālakādayo kīḷanatthaṃ pūtilatāya bandhanti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Āgametī**ti upeti. **Tañhi tassā**ti taṃ pūtilatābandhanaṃ tassā appasarīratāya ceva appathāmatāya ca balavabandhanaṃ nāma, mahantaṃ nāḷikerarajju viya ducchijjaṃ hoti. **Tesa**nti tesaṃ moghapurisānaṃ saddhāmandatāya ca paññāmandatāya ca balavaṃ bandhanaṃ nāma, dukkaṭavatthumattakampi mahantaṃ pārājikavatthu viya duppajahaṃ hoti.

151. Sukkapakkhe **pahātabbassā**ti kiṃ imassa appamattakassa pahātabbassa hetu bhagavatā vattabbaṃ atthi, yassa no bhagavā pahānamāha. Nanu evaṃ bhagavato adhippāyaṃ ñatvāpi pahātabbamevāti attho. **Appossukkā**ti anussukkā. **Pannalomā**ti patitalomā, na tassa pahātabbabhayena uddhaggalomā. **Paradattavuttā**ti parehi dinnavuttino, parato laddhena yāpentāti attho. **Migabhūtena cetasā viharantī**ti apaccāsīsanapakkhe ṭhitā hutvā viharanti. Migo hi pahāraṃ labhitvā manussāvāsaṃ gantvā bhesajjaṃ vā vaṇatelaṃ vā labhissāmīti ajjhāsayaṃ akatvā pahāraṃ labhitvāva agāmakaṃ araññaṃ pavisitvā pahaṭaṭṭhānaṃ heṭṭhā katvā nipatitvā phāsubhūtakāle uṭṭhāya gacchati. Evaṃ migā apaccāsīsanapakkhe ṭhitā. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘migabhūtena cetasā viharantī’’ti. **Tañhi tassā**ti taṃ varattabandhanaṃ tassa hatthināgassa mahāsarīratāya ceva mahāthāmatāya ca dubbalabandhanaṃ nāma. Pūtilatā viya suchijjaṃ hoti. **Tesaṃ ta**nti tesaṃ taṃ kulaputtānaṃ saddhāmahantatāya ca paññāmahantatāya ca mahantaṃ pārājikavatthupi dukkaṭavatthumattakaṃ viya suppajahaṃ hoti.

152. **Daliddo**ti dāliddiyena samannāgato. **Assako**ti nissako. **Anāḷhiyo**ti anaḍḍho. **Agāraka**nti khuddakagehaṃ. **Oluggavilugga**nti yassa gehayaṭṭhiyo piṭṭhivaṃsato muccitvā maṇḍale laggā, maṇḍalato muccitvā bhūmiyaṃ laggā. **Kākātidāyi**nti yattha kiñcideva bhuñjissāmāti anto nisinnakāle visuṃ dvārakiccaṃ nāma natthi, tato tato kākā pavisitvā parivārenti. Sūrakākā hi palāyanakāle ca yathāsammukhaṭṭhāneneva nikkhamitvā palāyanti. **Naparamarūpa**nti na puññavantānaṃ gehaṃ viya uttamarūpaṃ. **Khaṭopikā**ti vilīvamañcako. **Oluggaviluggā**ti oṇatuṇṇatā. **Dhaññasamavāpaka**nti dhaññañca samavāpakañca. Tattha **dhaññaṃ** nāma kudrūsako. **Samavāpaka**nti lābubījakumbhaṇḍabījakādi bījajātaṃ. **Naparamarūpa**nti yathā puññavantānaṃ gandhasālibījādi parisuddhaṃ bījaṃ, na evarūpaṃ. **Jāyikā**ti kapaṇajāyā. **Naparamarūpā**ti pacchisīsā lambatthanī mahodarā pisācā viya bībhacchā. **Sāmañña**nti samaṇabhāvo. **So vatassaṃ, yoha**nti so vatāhaṃ puriso nāma assaṃ, yo kesamassuṃ ohāretvā pabbajeyyanti.

So na sakkuṇeyyāti so evaṃ cintetvāpi gehaṃ gantvā – ‘‘pabbajjā nāma lābhagarukā dukkarā durāsadā, sattapi aṭṭhapi gāme piṇḍāya caritvā yathādhoteneva pattena āgantabbampi hoti, evaṃ yāpetuṃ asakkontassa me puna āgatassa vasanaṭṭhānaṃ icchitabbaṃ, tiṇavallidabbasambhārā nāma dussamodhāniyā, kinti karomī’’ti vīmaṃsati. Athassa taṃ agārakaṃ vejayantapāsādo viya upaṭṭhāti. Athassa khaṭopikaṃ oloketvā – ‘‘mayi gate imaṃ visaṅkharitvā uddhanālātaṃ karissanti, puna aṭanipādavilīvādīni laddhabbāni honti, kinti karissāmī’’ti cinteti. Athassa sā sirisayanaṃ viya upaṭṭhāti. Tato dhaññakumbhiṃ oloketvā – ‘‘mayi gate ayaṃ gharaṇī imaṃ dhaññaṃ tena tena saddhiṃ bhuñjissati. Puna āgatena jīvitavutti nāma laddhabbā hoti, kinti karissāmī’’ti cinteti. Athassa sā aḍḍhateḷasāni koṭṭhāgārasatāni viya upaṭṭhāti. Tato mātugāmaṃ oloketvā – ‘‘mayi gate imaṃ hatthigopako vā assagopako vā yo koci palobhessati, puna āgatena bhattapācikā nāma laddhabbā hoti, kinti karissāmī’’ti cinteti. Athassa sā rūpinī devī viya upaṭṭhāti. Idaṃ sandhāya ‘‘so na sakkuṇeyyā’’tiādi vuttaṃ.

153. **Nikkhagaṇāna**nti suvaṇṇanikkhasatānaṃ. **Cayo**ti santānato katasannicayo. **Dhaññagaṇāna**nti dhaññasakaṭasatānaṃ.

154. **Cattārome, udāyi, puggalā**ti idha kiṃ dasseti? Heṭṭhā ‘‘te tañceva pajahanti, te tañceva nappajahantī’’ti pajahanakā ca appajahanakā ca rāsivasena dassitā, na pāṭiyekkaṃ vibhattā. Idāni yathā nāma dabbasambhāratthaṃ gato puriso paṭipāṭiyā rukkhe chinditvā puna nivattitvā vaṅkañca pahāya kamme upanetabbayuttakameva gaṇhāti, evameva appajahanake chaḍḍetvā abbohārike katvā pajahanakapuggalā cattāro hontīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Upadhipahānāyāti khandhupadhikilesupadhiabhisaṅkhārupadhikāmaguṇūpadhīti imesaṃ upadhīnaṃ pahānāya. **Upadhipaṭisaṃyuttā**ti upadhianudhāvanakā. **Sarasaṅkappā**ti ettha saranti dhāvantīti sarā. Saṅkappentīti saṅkappā. Padadvayenapi vitakkāyeva vuttā. **Samudācarantī**ti abhibhavanti ajjhottharitvā vattanti. **Saṃyutto**ti kilesehi saṃyutto. **Indriyavemattatā**ti indriyanānattatā. **Kadāci karahacī**ti bahukālaṃ vītivattetvā. **Satisammosā**ti satisammosena. **Nipāto**ti ayokaṭāhamhi patanaṃ. Ettāvatā ‘‘nappajahati, pajahati, khippaṃ pajahatī’’ti tayo rāsayo dassitā. Tesu cattāro janā nappajahanti nāma, cattāro pajahanti nāma, cattāro khippaṃ pajahanti nāma.

Tattha puthujjano sotāpanno sakadāgāmī anāgāmīti ime cattāro janā nappajahanti nāma. Puthujjanādayo tāva mā pajahantu, anāgāmī kathaṃ na pajahatīti? Sopi hi yāvadevassa bhavalobho atthi, tāva ahosukhaṃ ahosukhanti abhinandati. Tasmā nappajahati nāma. Eteyeva pana cattāro janā pajahanti nāma. Sotāpannādayo tāva pajahantu, puthujjano kathaṃ pajahatīti? Āraddhavipassako hi satisammosena sahasā kilese uppanne ‘‘mādisassa nāma bhikkhuno kileso uppanno’’ti saṃvegaṃ katvā vīriyaṃ paggayha vipassanaṃ vaḍḍhetvā maggena kilese samugghāteti. Iti so pajahati nāma. Teyeva cattāro khippaṃ pajahanti nāma. Tattha imasmiṃ sutte, mahāhatthipadopame (ma. ni. 1.288 ādayo), indriyabhāvaneti (ma. ni. 3.453 ādayo) imesu suttesu kiñcāpi tatiyavāro gahito, pañho pana dutiyavāreneva kathitoti veditabbo.

Upadhi dukkhassa mūlanti ettha pañca khandhā upadhi nāma. Taṃ dukkhassa mūlanti iti viditvā kilesupadhinā nirupadhi hoti, niggahaṇo nitaṇhoti attho. **Upadhisaṅkhaye vimutto**ti taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇato vimutto.

155. Evaṃ cattāro puggale vitthāretvā idāni ye pajahanti, te ‘‘ime nāma ettake kilese pajahanti’’. Ye nappajahanti, tepi ‘‘ime nāma ettake kilese nappajahantī’’ti dassetuṃ **pañca kho ime udāyi kāmaguṇā**tiādimāha. Tattha **mīḷhasukha**nti asucisukhaṃ. **Anariyasukha**nti anariyehi sevitasukhaṃ. **Bhāyitabba**nti etassa sukhassa paṭilābhatopi vipākatopi bhāyitabbaṃ. **Nekkhammasukha**nti kāmato nikkhantasukhaṃ. **Pavivekasukha**nti gaṇatopi kilesatopi pavivittasukhaṃ. **Upasamasukha**nti rāgādivūpasamatthāya sukhaṃ. **Sambodhasukha**nti maggasaṅkhātassa sambodhassa nibbattanatthāya sukhaṃ. **Na bhāyitabba**nti etassa sukhassa paṭilābhatopi vipākatopi na bhāyitabbaṃ, bhāvetabbamevetaṃ.

156. **Iñjitasmiṃ vadāmī**ti iñjanaṃ calanaṃ phandananti vadāmi. **Kiñca tattha iñjitasmi**nti kiñca tattha iñjitaṃ. **Idaṃ tattha iñjitasmi**nti ye ete aniruddhā vitakkavicārā, idaṃ tattha iñjitaṃ. Dutiyatatiyajjhānesupi eseva nayo. **Aniñjitasmiṃ vadāmī**ti idaṃ catutthajjhānaṃ aniñjanaṃ acalanaṃ nipphandananti vadāmi.

Analanti vadāmīti akattabbaālayanti vadāmi, taṇhālayo ettha na uppādetabboti dasseti. Atha vā analaṃ apariyattaṃ, na ettāvatā alametanti sanniṭṭhānaṃ kātabbanti vadāmi. **Nevasaññānāsaññāyatanassāpī**ti evarūpāyapi santāya samāpattiyā pahānameva vadāmi. **Aṇuṃ vā thūlaṃ vā**ti khuddakaṃ vā mahantaṃ vā appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ vā. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Desanā pana neyyapuggalassa vasena arahattanikūṭeneva niṭṭhāpitāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Laṭukikopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cātumasuttavaṇṇanā

157. **Evaṃ me suta**nti cātumasuttaṃ. Tattha **cātumāya**nti evaṃnāmake gāme. **Pañcamattāni bhikkhusatānī**ti adhunā pabbajitānaṃ bhikkhūnaṃ pañca satāni. Therā kira cintesuṃ – ‘‘ime kulaputtā dasabalaṃ adisvāva pabbajitā, etesaṃ bhagavantaṃ dassessāma, bhagavato santike dhammaṃ sutvā attano attano yathāupanissayena patiṭṭhahissantī’’ti. Tasmā te bhikkhū gahetvā āgatā. **Paṭisammodamānā**ti ‘‘kaccāvuso, khamanīya’’ntiādiṃ paṭisanthārakathaṃ kurumānā. **Senāsanāni paññāpayamānā**ti attano attano ācariyupajjhāyānaṃ vasanaṭṭhānāni pucchitvā dvāravātapānāni vivaritvā mañcapīṭhakaṭasārakādīni nīharitvā papphoṭetvā yathāṭṭhāne saṇṭhāpayamānā. **Pattacīvarāni paṭisāmayamānā**ti, bhante, idaṃ me pattaṃ ṭhapetha, idaṃ cīvaraṃ, idaṃ thālakaṃ, idaṃ udakatumbaṃ, imaṃ kattarayaṭṭhinti evaṃ samaṇaparikkhāre saṅgopayamānā.

Uccāsaddā mahāsaddāti uddhaṃ uggatattā uccaṃ, patthaṭattā mahantaṃ avinibbhogasaddaṃ karontā. **Kevaṭṭā maññe macchavilope**ti kevaṭṭānaṃ macchapacchiṭhapitaṭṭhāne mahājano sannipatitvā – ‘‘idha aññaṃ ekaṃ macchaṃ dehi, ekaṃ macchaphālaṃ dehi, etassa te mahā dinno, mayhaṃ khuddako’’ti evaṃ uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Macchagahaṇatthaṃ jāle pakkhittepi tasmiṃ ṭhāne kevaṭṭā ceva aññe ca ‘‘paviṭṭho na paviṭṭho, gahito na gahito’’ti mahāsaddaṃ karonti. Tampi sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Paṇāmemī**ti nīharāmi. **Na vo mama santike vatthabba**nti tumhe mādisassa buddhassa vasanaṭṭhānaṃ āgantvā evaṃ mahāsaddaṃ karotha, attano dhammatāya vasantā kiṃ nāma sāruppaṃ karissatha, tumhādisānaṃ mama santike vasanakiccaṃ natthīti dīpeti. Tesu ekabhikkhupi ‘‘bhagavā tumhe mahāsaddamattakena amhe paṇāmethā’’ti vā aññaṃ vā kiñci vattuṃ nāsakkhi, sabbe bhagavato vacanaṃ sampaṭicchantā ‘‘evaṃ, bhante,’’ti vatvā nikkhamiṃsu. Evaṃ pana tesaṃ ahosi ‘‘mayaṃ satthāraṃ passissāma, dhammakathaṃ sossāma, satthu santike vasissāmāti āgatā. Evarūpassa pana garuno satthu santikaṃ āgantvā mahāsaddaṃ karimhā, amhākameva dosoyaṃ, paṇāmitamhā, na no laddhaṃ bhagavato santike vatthuṃ, na suvaṇṇavaṇṇasarīraṃ oloketuṃ, na madhurassarena dhammaṃ sotu’’nti. Te balavadomanassajātā hutvā pakkamiṃsu.

158. **Tenupasaṅkamiṃsū**ti te kira sakyā āgamanasamayepi te bhikkhū tattheva nisinnā passiṃsu. Atha nesaṃ etadahosi – ‘‘kiṃ nu kho ete bhikkhū pavisitvāva paṭinivattā, jānissāma taṃ kāraṇa’’nti cintetvā yena te bhikkhū tenupasaṅkamiṃsu. **Handā**ti vavassaggatthe nipāto. **Kahaṃ pana tumhe**ti tumhe idāneva āgantvā kahaṃ gacchatha, kiṃ tumhākaṃ koci upaddavo, udāhu dasabalassāti? Tesaṃ pana bhikkhūnaṃ, – ‘‘āvuso, mayaṃ bhagavantaṃ dassanāya āgatā, diṭṭho no bhagavā, idāni attano vasanaṭṭhānaṃ gacchāmā’’ti kiñcāpi evaṃ vacanaparihāro atthi, evarūpaṃ pana lesakappaṃ akatvā yathābhūtameva ārocetvā **bhagavatā kho, āvuso, bhikkhusaṅgho paṇāmito**ti āhaṃsu. Te pana rājāno sāsane dhuravahā, tasmā cintesuṃ – ‘‘dvīhi aggasāvakehi saddhiṃ pañcasu bhikkhusatesu gacchantesu bhagavato pādamūlaṃ vigacchissati, imesaṃ nivattanākāraṃ karissāmā’’ti. Evaṃ cintetvā **tena hāyasmanto**tiādimāhaṃsu. Tesupi bhikkhūsu ‘‘mayaṃ mahāsaddamattakena paṇāmitā, na mayaṃ jīvituṃ asakkontā pabbajitā’’ti ekabhikkhupi paṭippharito nāma nāhosi, sabbe pana samakaṃyeva, ‘‘evamāvuso,’’ti sampaṭicchiṃsu.

159. **Abhinandatū**ti bhikkhusaṅghassa āgamanaṃ icchanto abhinandatu. **Abhivadatū**ti etu bhikkhusaṅghoti evaṃ cittaṃ uppādento abhivadatu. **Anuggahito**ti āmisānuggahena ca dhammānuggahena ca anuggahito. **Aññathatta**nti dasabalassa dassanaṃ na labhāmāti pasādaññathattaṃ bhaveyya. **Vipariṇāmo**ti pasādaññathattena vibbhamantānaṃ vipariṇāmaññathattaṃ bhaveyya. **Bījānaṃ taruṇāna**nti taruṇasassānaṃ. **Siyā aññathatta**nti udakavārakāle udakaṃ alabhantānaṃ milātabhāvena aññathattaṃ bhaveyya, sussitvā milātabhāvaṃ āpajjanena vipariṇāmo bhaveyya. Vacchakassa pana khīrapipāsāya sussanaṃ aññathattaṃ nāma, sussitvā kālakiriyā vipariṇāmo nāma.

160. **Pasādito bhagavā**ti thero kira tattha nisinnova dibbacakkhunā brahmānaṃ āgataṃ addasa, dibbāya sotadhātuyā ca āyācanasaddaṃ suṇi, cetopariyañāṇena bhagavato pasannabhāvaṃ aññāsi.

Tasmā – ‘‘kañci bhikkhuṃ pesetvā pakkosiyamānānaṃ gamanaṃ nāma na phāsukaṃ, yāva satthā na peseti, tāvadeva gamissāmā’’ti maññamāno evamāha. **Appossukko**ti aññesu kiccesu anussukko hutvā. **Diṭṭhadhammasukhavihāra**nti phalasamāpattivihāraṃ anuyutto maññe bhagavā viharitukāmo, so idāni yathāruciyā viharissatīti evaṃ me ahosīti vadati. **Mayampi dānī**ti mayaṃ paraṃ ovadamānā vihārato nikkaḍḍhitā, kiṃ amhākaṃ parovādena. Idāni mayampi diṭṭhadhammasukhavihāreneva viharissāmāti dīpeti. Thero imasmiṃ ṭhāne viraddho attano bhārabhāvaṃ na aññāsi. Ayañhi bhikkhusaṅgho dvinnampi mahātherānaṃ bhāro, tena naṃ paṭisedhento bhagavā **āgamehī**tiādimāha. Mahāmoggallānatthero pana attano bhārabhāvaṃ aññāsi. Tenassa bhagavā sādhukāraṃ adāsi.

161. **Cattārimāni, bhikkhave**ti kasmā ārabhi? Imasmiṃ sāsane cattāri bhayāni. Yo tāni abhīto hoti, so imasmiṃ sāsane patiṭṭhātuṃ sakkoti. Itaro pana na sakkotīti dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **udakorohante**ti udakaṃ orohante puggale. **Kumbhīlabhaya**nti suṃsumārabhayaṃ. **Susukābhaya**nti caṇḍamacchabhayaṃ.

162. **Kodhupāyāsassetaṃ adhivacana**nti yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo ūmīsu osīditvā marati, evaṃ imasmiṃ sāsane kodhupāyāse osīditvā vibbhamati. Tasmā kodhupāyāso ‘‘ūmibhaya’’nti vutto.

163. **Odarikattassetaṃ adhivacana**nti yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo kumbhīlena khādito marati, evaṃ imasmiṃ sāsane odarikattena khādito vibbhamati. Tasmā odarikattaṃ ‘‘kumbhīlabhaya’’nti vuttaṃ.

164. **Arakkhiteneva kāyenā**ti sīsappacālakādikaraṇena arakkhitakāyo hutvā. **Arakkhitāya vācāyā**ti duṭṭhullabhāsanādivasena arakkhitavāco hutvā. **Anupaṭṭhitāya satiyā**ti kāyagatāsatiṃ anupaṭṭhāpetvā. **Asaṃvutehī**ti apihitehi. **Pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacana**nti yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo āvaṭṭe nimujjitvā marati, evaṃ imasmiṃ sāsane pabbajito pañcakāmaguṇāvaṭṭe nimujjitvā vibbhamati. Tasmā pañca kāmaguṇā ‘‘āvaṭṭabhaya’’nti vuttā.

165. **Anuddhaṃsetī**ti kilameti milāpeti. **Rāgānuddhaṃsenā**ti rāgānuddhaṃsitena. **Mātugāmassetaṃ adhivacana**nti yathā hi bāhiraṃ udakaṃ otiṇṇo caṇḍamacchaṃ āgamma laddhappahāro marati, evaṃ imasmiṃ sāsane mātugāmaṃ āgamma uppannakāmarāgo vibbhamati. Tasmā mātugāmo ‘‘susukābhaya’’nti vutto.

Imāni pana cattāri bhayāni bhāyitvā yathā udakaṃ anorohantassa udakaṃ nissāya ānisaṃso natthi, udakapipāsāya pipāsito ca hoti rajojallena kiliṭṭhasarīro ca, evamevaṃ imāni cattāri bhayāni bhāyitvā sāsane apabbajantassāpi imaṃ sāsanaṃ nissāya ānisaṃso natthi, taṇhāpipāsāya pipāsito ca hoti kilesarajena saṃkiliṭṭhacitto ca. Yathā pana imāni cattāri bhayāni abhāyitvā udakaṃ orohantassa vuttappakāro ānisaṃso hoti, evaṃ imāni abhāyitvā sāsane pabbajitassāpi vuttappakāro ānisaṃso hoti. Thero panāha – ‘‘cattāri bhayāni bhāyitvā udakaṃ anotaranto sotaṃ chinditvā paratīraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti, abhāyitvā otaranto sakkoti, evamevaṃ bhāyitvā sāsane apabbajantopi taṇhāsotaṃ chinditvā nibbānapāraṃ daṭṭhuṃ na sakkoti, abhāyitvā pabbajanto pana sakkotī’’ti. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Ayaṃ pana desanā neyyapuggalassa vasena niṭṭhāpitāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cātumasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Naḷakapānasuttavaṇṇanā

166. **Evaṃ me suta**nti naḷakapānasuttaṃ. Tattha **naḷakapāne**ti evaṃnāmake gāme. Pubbe kira amhākaṃ bodhisatto vānarayoniyaṃ nibbatto, mahākāyo kapirājā anekavānarasahassaparivuto pabbatapāde vicarati. Paññavā kho pana hoti mahāpuñño. So parisaṃ evaṃ ovadati – ‘‘imasmiṃ pabbatapāde tātā, visaphalāni nāma honti, amanussapariggahitā pokkharaṇiyo nāma honti, tumhe pubbe khāditapubbāneva phalāni khādatha, pītapubbāneva pānīyāni ca pivatha, ettha vo maṃ paṭipucchitabbakiccaṃ natthi, akhāditapubbāni pana phalāni apītapubbāni ca pānīyāni maṃ apucchitvā mā khādittha mā pivitthā''ti.

Te ekadivasaṃ caramānā aññaṃ pabbatapādaṃ gantvā gocaraṃ gahetvā pānīyaṃ olokentā ekaṃ amanussapariggahitaṃ pokkharaṇiṃ disvā sahasā apivitvā samantā parivāretvā mahāsattassa āgamanaṃ olokayamānā nisīdiṃsu. Mahāsatto āgantvā ''kiṃ tātā pānīyaṃ na pivathā''ti āha. Tumhākaṃ āgamanaṃ olokemāti. Sādhu tātāti samantā padaṃ pariyesamāno otiṇṇapadaṃyeva addasa, na uttiṇṇapadaṃ, disvā saparissayāti aññāsi. Tāvadeva ca tattha abhinibbattaamanusso udakaṃ dvedhā katvā uṭṭhāsi setamukho nīlakucchi rattahatthapādo mahādāṭhiko vaṅkadāṭho virūpo bībhaccho udakarakkhaso. So evamāha – ''kasmā pānīyaṃ na pivatha, madhuraṃ udakaṃ pivatha, kiṃ tumhe etassa vacanaṃ suṇāthā''ti? Mahāsatto āha – ''tvaṃ idha adhivattho amanusso''ti? Āmāhanti. Tvaṃ idha otiṇṇe labhasīti? Āma labhāmi, tumhe pana sabbe khādissāmīti. Na sakkhissasi, yakkhāti. Pānīyaṃ pana pivissathāti? Āma pivissāmāti. Evaṃ sante ekopi vo na muccissatīti. Pānīyañca pivissāma, na ca te vasaṃ gamissāmāti ekanaḷaṃ āharāpetvā koṭiyaṃ gahetvā dhami, sabbo ekacchiddo ahosi, tīre nisīditvāva pānīyaṃ pivi, sesavānarānaṃ pāṭiyekke naḷe āharāpetvā dhamitvā adāsi. Sabbe yakkhassa passantasseva pānīyaṃ piviṃsu. Vuttampi cetaṃ –

> ''Disvā padamanuttiṇṇaṃ, disvāno' taritaṃ padaṃ;
> Naḷena vāriṃ pissāma, neva maṃ tvaṃ vadhissasī''ti. (jā. 1.1.20);

Tato paṭṭhāya yāva ajjadivasā tasmiṃ ṭhāne naḷā ekacchiddāva honti. Iminā hi saddhiṃ imasmiṃ kappe **cattāri kappaṭṭhiyapāṭihāriyāni** nāma – cande sasabimbaṃ, vaṭṭakajātakamhi saccakiriyaṭṭhāne aggissa gamanupacchedo, ghaṭikārakumbhakārassa mātāpitūnaṃ vasanaṭṭhāne devassa avassanaṃ, tassā pokkharaṇiyā tīre naḷānaṃ ekacchiddabhāvoti. Iti sā pokkharaṇī naḷena pānīyassa pītattā **naḷakapānā**ti nāmaṃ labhi. Aparabhāge taṃ pokkharaṇiṃ nissāya gāmo patiṭṭhāsi, tassāpi **naḷakapānanteva** nāmaṃ jātaṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ ''naḷakapāne''ti. **Palāsavane**ti kiṃsukavane.

167. **Taggha mayaṃ, bhante**ti ekaṃseneva mayaṃ, bhante, abhiratā. Aññepi ye tumhākaṃ sāsane abhiramanti, te amhehi sadisāva hutvā abhiramantīti dīpenti.

Neva rājābhinītātiādīsu eko rañño aparādhaṃ katvā palāyati. Rājā kuhiṃ, bho, asukoti? Palāto devāti. Palātaṭṭhānepi me na muccissati, sace pana pabbajeyya, mucceyyāti vadati. Tassa kocideva suhado gantvā taṃ pavattiṃ ārocetvā tvaṃ sace jīvitumicchasi, pabbajāhīti. So pabbajitvā jīvitaṃ rakkhamāno carati. Ayaṃ **rājābhinīto** nāma.

Eko pana corānaṃ mūlaṃ chindanto carati. Corā sutvā ''purisānaṃ atthikabhāvaṃ na jānāti, jānāpessāma na''nti vadanti. So taṃ pavattiṃ sutvā palāyati. Corā palātoti sutvā ''palātaṭṭhānepi no na muccissati, sace pana pabbajeyya, mucceyyā''ti vadanti. So taṃ pavattiṃ sutvā pabbajati. Ayaṃ **corābhinīto** nāma.

Eko pana bahuṃ iṇaṃ khāditvā tena iṇena aṭṭo pīḷito tamhā gāmā palāyati. Iṇasāmikā sutvā ''palātaṭṭhānepi no na muccissati, sace pana pabbajeyya, mucceyyā''ti vadanti. So taṃ pavattiṃ sutvā pabbajati. Ayaṃ **iṇaṭṭo** nāma.

Rājabhayādīnaṃ pana aññatarena bhayena bhīto aṭṭo āturo hutvā nikkhamma pabbajito **bhayaṭṭo** nāma. Dubbhikkhādīsu jīvituṃ asakkonto pabbajito **ājīvikāpakato** nāma, ājīvikāya pakato abhibhūtoti attho. Imesu pana ekopi imehi kāraṇehi pabbajito nāma natthi, tasmā ''neva rājābhinīto''tiādimāha.

Vivekanti vivicca vivitto hutvā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ kāmehi ca akusaladhammehi ca vivittena paṭhamadutiyajjhānasaṅkhātaṃ pītisukhaṃ adhigantabbaṃ, sace taṃ vivicca kāmehi vivicca akusalehi dhammehi pītisukhaṃ nādhigacchati, aññaṃ vā upari dvinnaṃ jhānānaṃ catunnañca maggānaṃ vasena santataraṃ sukhaṃ nādhigacchati, tassa ime abhijjhādayo cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantīti. Tattha **aratī**ti adhikusalesu dhammesu ukkaṇṭhitatā. **Tandī**ti ālasiyabhāvo. Evaṃ yo pabbajitvā pabbajitakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, tassa ime satta pāpadhammā uppajjitvā cittaṃ pariyādiyantīti dassetvā idāni yassa te dhammā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, soyeva samaṇakiccampi kātuṃ na sakkotīti puna **vivekaṃ anuruddhā…pe… aññaṃ vā tato santatara**nti āha.

Evaṃ kaṇhapakkhaṃ dassetvā idāni teneva nayena sukkapakkhaṃ dassetuṃ puna **viveka**ntiādimāha. Tassattho vuttanayeneva veditabbo.

168. **Saṅkhāyā**ti jānitvā. **Eka**nti ekaccaṃ. **Paṭisevatī**ti sevitabbayuttakaṃ sevati. Sesapadesupi eseva nayo. **Upapattīsu byākarotī**ti sappaṭisandhike tāva byākarotu, appaṭisandhike kathaṃ byākarotīti. Appaṭisandhikassa puna bhave paṭisandhi natthīti vadanto upapattīsu byākaroti nāma.

Janakuhanatthanti janavimhāpanatthaṃ. **Janalapanattha**nti mahājanassa upalāpanatthaṃ. **Na iti maṃ jano jānātū**ti evaṃ maṃ mahājano jānissati, evaṃ me mahājanassa antare kittisaddo uggacchissatīti imināpi kāraṇena na byākarotīti attho. **Uḷāravedā**ti mahantatuṭṭhino.

169. **So kho panassa āyasmā**ti so parinibbuto āyasmā imassa ṭhitassa āyasmato. **Evaṃsīlo**tiādīsu lokiyalokuttaramissakāva sīlādayo veditabbo. **Evaṃdhammo**ti ettha pana samādhipakkhikā dhammā dhammāti adhippetā. **Phāsuvihāro hotī**ti tena bhikkhunā pūritapaṭipattiṃ pūrentassa arahattaphalaṃ sacchikatvā phalasamāpattivihārena phāsuvihāro hoti, arahattaṃ pattumasakkontassa paṭipattiṃ pūrayamānassa caratopi phāsuvihāroyeva nāma hoti. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabboti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Naḷakapānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Goliyānisuttavaṇṇanā

173. **Evaṃ me suta**nti goliyānisuttaṃ. Tattha **padasamācāro**ti dubbalasamācāro oḷārikācāro, paccayesu sāpekkho mahārakkhitatthero viya. Taṃ kira upaṭṭhākakule nisinnaṃ upaṭṭhāko āha ‘‘asukattherassa me, bhante, cīvaraṃ dinna’’nti. Sādhu te kataṃ taṃyeva takketvā viharantassa cīvaraṃ dentenāti. Tumhākampi, bhante, dassāmīti. Sādhu karissasi taṃyeva takkentassāti āha. Ayampi evarūpo oḷārikācāro ahosi. **Sappatissenā**ti sajeṭṭhakena, na attānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā viharitabbaṃ. **Serivihārenā**ti sacchandavihārena niraṅkusavihārena.

Nānūpakhajjāti na anupakhajja na anupavisitvā. Tattha yo dvīsu mahātheresu ubhato nisinnesu te anāpucchitvāva cīvarena vā jāṇunā vā ghaṭṭento nisīdati, ayaṃ anupakhajja nisīdati nāma. Evaṃ akatvā pana attano pattaāsanasantike ṭhatvā nisīdāvusoti vutte nisīditabbaṃ. Sace na vadanti, nisīdāmi, bhanteti āpucchitvā nisīditabbaṃ āpucchitakālato paṭṭhāya nisīdāti vuttepi avuttepi nisīdituṃ vaṭṭatiyeva. **Na paṭibāhissāmī**ti ettha yo attano pattāsanaṃ atikkamitvā navakānaṃ pāpuṇanaṭṭhāne nisīdati, ayaṃ nave bhikkhū āsanena paṭibāhati nāma. Tasmiñhi tathā nisinne navā bhikkhū ‘‘amhākaṃ nisīdituṃ na detī’’ti ujjhāyantā tiṭṭhanti vā āsanaṃ vā pariyesantā āhiṇḍanti. Tasmā attano pattāsaneyeva nisīditabbaṃ. Evaṃ na paṭibāhati nāma.

Ābhisamācārikampi dhammanti abhisamācārikaṃ vattapaṭipattimattampi. **Nātikālenā**ti na atipāto pavisitabbaṃ, na atidivā paṭikkamitabbaṃ, bhikkhusaṅghena saddhiṃyeva pavisitabbañca nikkhamitabbañca. Atipāto pavisitvā atidivā nikkhamantassa hi cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattādīni parihāyanti. Kālasseva mukhaṃ dhovitvā makkaṭakasuttāni chindantena ussāvabindū nipātentena gāmaṃ pavisitvā yāguṃ pariyesitvā yāva bhikkhākālā antogāmeyeva nānappakāraṃ tiracchānakathaṃ kathentena nisīditvā bhattakiccaṃ katvā divā nikkhamma bhikkhūnaṃ pādadhovanavelāya vihāraṃ paccāgantabbaṃ hoti. **Na purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajjitabba**nti ‘‘yo pana bhikkhu nimantito sabhatto samāno santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā kulesu cārittaṃ āpajjeyya, aññatra samayā pācittiya’’nti (pāci. 299) imaṃ sikkhāpadaṃ rakkhantena tassa vibhaṅge vuttaṃ purebhattañca pacchābhattañca cārittaṃ na āpajjitabbaṃ. **Uddhato hoti capalo**ti uddhaccapakatiko ceva hoti cīvaramaṇḍana-pattamaṇḍana-senāsanamaṇḍanā imassa vā pūtikāyassa kelāyanā maṇḍanāti evaṃ vuttena ca taruṇadārakāvacāpalyena samannāgato.

Paññavatā bhavitabbanti cīvarakammādīsu itikattabbesu upāyapaññāya samannāgatena bhavitabbaṃ. **Abhidhamme abhivinaye**ti abhidhammapiṭake ceva vinayapiṭake ca pāḷivasena ceva aṭṭhakathāvasena ca yogo karaṇīyo. Sabbantimena hi paricchedena abhidhamme dukatikamātikāhi saddhiṃ dhammahadayavibhaṅgaṃ vinā na vaṭṭati. Vinaye pana kammākammavinicchayena saddhiṃ suvinicchitāni dve pātimokkhāni vinā na vaṭṭati.

Āruppāti ettāvatā aṭṭhapi samāpattiyo vuttā honti. Tā pana sabbena sabbaṃ asakkontena sattasupi yogo karaṇīyo, chasupi…pe… pañcasupi. Sabbantimena paricchedena ekaṃ kasiṇe parikammakammaṭṭhānaṃ paguṇaṃ katvā ādāya vicaritabbaṃ, ettakaṃ vinā na vaṭṭati. **Uttarimanussadhamme**ti iminā sabbepi lokuttaradhamme dasseti. Tasmā arahantena hutvā vihātabbaṃ, arahattaṃ anabhisambhuṇantena anāgāmiphale sakadāgāmiphale sotāpattiphale vā patiṭṭhātabbaṃ. Sabbantimena pariyāyena ekaṃ vipassanāmukhaṃ yāva arahattā paguṇaṃ katvā ādāya vicaritabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Imaṃ pana desanaṃ āyasmā sāriputto neyyapuggalassa vasena ābhisamācārikavattato paṭṭhāya anupubbena arahattaṃ pāpetvā niṭṭhāpesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Goliyānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kīṭāgirisuttavaṇṇanā

174. **Evaṃ me suta**nti kīṭāgirisuttaṃ. Tattha **kāsīsū**ti evaṃnāmake janapade. **Etha tumhepi, bhikkhave**ti etha tumhepi, bhikkhave, ime pañca ānisaṃse sampassamānā aññatreva rattibhojanā bhuñjatha. Iti bhagavā rattiṃ vikālabhojanaṃ, divā vikālabhojananti imāni dve bhojanāni ekappahārena ajahāpetvā ekasmiṃ samaye divā vikālabhojanameva jahāpesi, puna kālaṃ atināmetvā rattiṃ vikālabhojanaṃ jahāpento evamāha. Kasmā? Imāni hi dve bhojanāni vattamānāni vaṭṭe āciṇṇāni samāciṇṇāni nadiṃ otiṇṇaudakaṃ viya anupakkhandāni, nivātesu ca gharesu subhojanāni bhuñjitvā vaḍḍhitā sukhumālā kulaputtā dve bhojanāni ekappahārena pajahantā kilamanti. Tasmā ekappahārena ajahāpetvā bhaddālisutte divā vikālabhojanaṃ jahāpesi, idha rattiṃ vikālabhojanaṃ. Jahāpento pana na tajjitvā vā niggaṇhitvā vā, tesaṃ pahānapaccayā pana appābādhatañca sañjānissathāti evaṃ ānisaṃsaṃ dassetvāva jahāpesi. **Kīṭāgirī**ti tassa nigamassa nāmaṃ.

175. **Assajipunabbasukā**ti assaji ca punabbasuko ca chasu chabbaggiyesu dve gaṇācariyā. Paṇḍuko lohitako mettiyo bhummajako assaji punabbasukoti ime cha janā **chabbaggiyā** nāma. Tesu paṇḍukalohitakā attano parisaṃ gahetvā sāvatthiyaṃ vasanti, mettiyabhummajakā rājagahe, ime dve janā kīṭāgirismiṃ āvāsikā honti. **Āvāsikā**ti nibaddhavāsino, taṃnibandhā akataṃ senāsanaṃ karonti, jiṇṇaṃ paṭisaṅkharonti, kate issarā honti. **Kālika**nti anāgate kāle pattabbaṃ ānisaṃsaṃ.

178. **Mayā cetaṃ, bhikkhave**ti idha kiṃ dasseti? Bhikkhave, divasassa tayo vāre bhuñjitvā sukhavedanaṃyeva uppādento na imasmiṃ sāsane kiccakārī nāma hoti, ettakā pana vedanā sevitabbā, ettakā na sevitabbāti etamatthaṃ dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. **Evarūpaṃ sukhavedanaṃ**

pajahathāti idañca gehassitasomanassavasena vuttaṃ, **upasampajja viharathā**ti idañca nekkhammasitasomanassavasena. Ito paresupi dvīsu vāresu gehassitanekkhammasitānaṃyeva domanassānañca upekkhānañca vasena attho veditabbo.

181. Evaṃ sevitabbāsevitabbavedanaṃ dassetvā idāni yesaṃ appamādena kiccaṃ kattabbaṃ, yesañca na kattabbaṃ, te dassetuṃ **nāhaṃ, bhikkhave**, **sabbesaṃyevā**tiādimāha. Tattha **kataṃ tesaṃ appamādenā**ti tesaṃ yaṃ appamādena kattabbaṃ, taṃ kataṃ. **Anulomikānī**ti paṭipattianulomāni kammaṭṭhānasappāyāni, yattha vasantena sakkā honti maggaphalāni pāpuṇituṃ. **Indriyāni samannānayamānā**ti saddhādīni indriyāni samānaṃ kurumānā.

182. **Sattime, bhikkhave, puggalā**ti idha kiṃ dasseti? Yesaṃ appamādena karaṇīyaṃ natthi, te dve honti. Yesaṃ atthi, te pañcāti evaṃ sabbepi ime satta puggalā hontīti imamatthaṃ dasseti.

Tattha **ubhatobhāgavimutto**ti dvīhi bhāgehi vimutto. Arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato. So catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ pattaanāgāmino ca vasena pañcavidho hoti. Pāḷi panettha – ‘‘katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto, idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī’’ti (pu. pa. 208) evaṃ abhidhamme aṭṭhavimokkhalābhino vasena āgatā.

Paññāvimuttoti paññāya vimutto. So sukkhavipassako, catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṃ pattā cattāro cāti imesaṃ vasena pañcavidhova hoti. Pāḷi panettha aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva āgatā. Yathāha – ‘‘na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto’’ti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti **kāyasakkhī**. Yo jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti, so sotāpattiphalaṭṭhaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā chabbidho hontīti veditabbo. Tenevāha – ‘‘idhekacco puggalo aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo kāyasakkhī’’ti.

Diṭṭhantaṃ pattoti **diṭṭhippatto**. Tatridaṃ saṅkhepalakkhaṇaṃ – dukkhā saṅkhārā, sukho nirodhoti ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phusitaṃ paññāyāti diṭṭhippatto. Vitthārato panesopi kāyasakkhi viya chabbidho hoti. Tenevāha – ‘‘idhekacco puggalo idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā…pe… ayaṃ vuccati puggalo diṭṭhippatto’’ti (pu. pa. 208).

Saddhāvimuttoti saddhāya vimutto. Sopi vuttanayeneva chabbidho hoti. Tenevāha – ‘‘idhekacco puggalo idaṃ dukkhanti – yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ pajānāti. Tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā…pe… no ca kho yathā diṭṭhippattassa. Ayaṃ vuccati puggalo saddhāvimutto’’ti (pu. pa. 208). Etesu hi saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggakkhaṇe saddahantassa viya okappentassa viya adhimuccantassa viya ca kilesakkhayo hoti, diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati. Tasmā yathā nāma nātitikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi na sīghaṃ vahati, saddo suyyati, balavataro vāyāmo kātabbo hoti, evarūpā saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā. Yathā pana nisitaasinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā paññāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā veditabbā.

Dhammaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Dhammoti paññā, paññāpubbaṅgamaṃ maggaṃ bhāvetīti attho. **Saddhānusārimhi** ca eseva nayo. Ubho panete sotāpattimaggaṭṭhāyeva. Vuttampi cetaṃ – ‘‘yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññāvāhiṃ paññāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo dhammānusārī''ti (pu. pa. 208). Tathā – ''yassa puggalassa sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhāvāhiṃ saddhāpubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati puggalo saddhānusārī''ti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panesā ubhatobhāgavimuttādikathā **visuddhimagge** paññābhāvanādhikāre vuttā. Tasmā tattha vuttanayeneva veditabbā. Yā panesā etesaṃ vibhāgadassanatthaṃ idha pāḷi āgatā, tattha yasmā rūpasamāpattiyā vinā arūpasamāpattiyo nāma natthi, tasmā āruppāti vuttepi aṭṭha vimokkhā vuttāva hontīti veditabbā.

Kāyena phusitvāti sahajātanāmakāyena phusitvā. **Paññāya cassa disvā**ti paññāya ca etassa ariyasaccadhamme disvā. **Ekacce āsavā**ti paṭhamamaggādīhi pahātabbā ekadesaāsavā. **Tathāgatappaveditā**ti tathāgatena paveditā catusaccadhammā. **Paññāya vodiṭṭhā hontī**ti imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, imasmiṃ samādhi, imasmiṃ vipassanā, imasmiṃ maggo, imasmiṃ phalanti evaṃ atthena atthe kāraṇena kāraṇe ciṇṇacaritattā maggapaññāya sudiṭṭhā honti. **Vocaritā**ti vicaritā. **Saddhā niviṭṭhā hotī**ti okappanasaddhā patiṭṭhitā hoti. **Mattaso nijjhānaṃ khamantī**ti mattāya olokanaṃ khamanti. **Saddhāmatta**nti saddhāyeva, itaraṃ tasseva vevacanaṃ

Iti imesu appamādena karaṇīyesu puggalesu tayo paṭividdhamaggaphalā sekhā. Tesu anulomasenāsanaṃ sevamānā kalyāṇamitte bhajamānā indriyāni samannānayamānā anupubbena arahattaṃ gaṇhanti. Tasmā tesaṃ yathāṭhitova pāḷiattho. Avasāne pana dve sotāpattimaggasamaṅgino. Tehi tassa maggassa anulomasenāsanaṃ sevitaṃ, kalyāṇamittā bhajitā, indriyāni samannānītāni. Upari pana tiṇṇaṃ maggānaṃ atthāya sevamānā bhajamānā samannānayamānā anupubbena arahattaṃ pāpuṇissantīti ayamettha pāḷiattho.

Vitaṇḍavādī pana imameva pāḷiṃ gahetvā – ''lokuttaramaggo na ekacittakkhaṇiko, bahucittakkhaṇiko''ti vadati. So vattabbo – ''yadi aññena cittena senāsanaṃ paṭisevati, aññena kalyāṇamitte bhajati, aññena indriyāni samannāneti, aññaṃ maggacittanti sandhāya tvaṃ 'na ekacittakkhaṇiko maggo, bahucittakkhaṇiko'ti vadasi, evaṃ sante senāsanaṃ sevamāno nīlobhāsaṃ pabbataṃ passati, vanaṃ passati, migapakkhīnaṃ saddaṃ suṇāti, pupphaphalānaṃ gandhaṃ ghāyati, pānīyaṃ pivanto rasaṃ sāyati, nisīdanto nipajjanto phassaṃ phusati. Evaṃ te pañcaviññāṇasamaṅgīpi lokuttaradhammasamaṅgīyeva bhavissati. Sace panetaṃ sampaṭicchasi, satthārā saddhiṃ paṭivirujjhasi. Satthārā hi pañcaviññāṇakāyā ekantaṃ abyākatāva vuttā, taṃsamaṅgissa kusalākusalaṃ paṭikkhittaṃ, lokuttaramaggo ca ekantakusalo. Tasmā pajahetaṃ vāda''nti paññapetabbo. Sace paññattiṃ na upagacchati, ''gaccha pātova vihāraṃ pavisitvā yāguṃ pivāhī''ti uyyojetabbo.

183. **Nāhaṃ**, **bhikkhave, ādikenevā**ti ahaṃ, bhikkhave, paṭhamameva maṇḍūkassa uppatitvā gamanaṃ viya aññārādhanaṃ arahatte patiṭṭhānaṃ na vadāmi. **Anupubbasikkhā**ti karaṇatthe paccattavacanaṃ. Parato padadvayepi eseva nayo. **Saddhājāto**ti okappaniyasaddhāya jātasaddho. **Upasaṅkamatī**ti garūnaṃ samīpaṃ gacchati. **Payirupāsatī**ti santike nisīdati. **Dhāretī**ti sādhukaṃ katvā dhāreti. **Chando jāyatī**ti kattukamyatākusalacchando jāyati. **Ussahatī**ti vīriyaṃ karoti. **Tuletī**ti aniccaṃ dukkhaṃ anattāti tulayati. **Tulayitvā padahatī**ti evaṃ tīraṇavipassanāya tulayanto maggapadhānaṃ padahati. **Pahitatto**ti pesitacitto. **Kāyena ceva paramasacca**nti nāmakāyena nibbānasaccaṃ sacchikaroti. **Paññāya cā**ti nāmakāyasampayuttāya maggapaññāya paṭivijjhati passati.

Idāni yasmā te satthu āgamanaṃ sutvā paccuggamanamattampi na akaṃsu, tasmā tesaṃ cariyaṃ garahanto **sāpi nāma, bhikkhave, saddhā nāhosī**tiādimāha. Tattha **kīvadūrevime**ti kittakaṃ dūre ṭhāne. Yojanasatampi yojanasahassampi apakkantāti vattuṃ vaṭṭati, na pana kiñci āha. **Catuppadaṃ veyyākaraṇa**nti catusaccabyākaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ.

184. **Yassuddiṭṭhassā**ti yassa uddiṭṭhassa. **Yopi so, bhikkhave, satthā**ti bāhirakasatthāraṃ dasseti. **Evarūpī**ti evaṃjātikā. **Paṇopaṇaviyā**ti paṇaviyā ca opaṇaviyā ca. **Na upetī**ti na hoti. Kayavikkayakāle viya agghavaḍḍhanahāpanaṃ na hotīti attho. Ayaṃ goṇo kiṃ agghati, vīsati agghatīti bhaṇanto paṇati nāma. Na vīsati agghati, dasa agghatīti bhaṇanto opaṇati nāma. Idaṃ paṭisedhento āha ‘‘paṇopaṇaviyā na upetī’’ti. Idāni taṃ paṇopaṇaviyaṃ dassetuṃ evañca no assa, atha naṃ kareyyāma, na ca no evamassa, na naṃ kareyyāmāti āha.

Kiṃ pana, bhikkhaveti, bhikkhave, yaṃ tathāgato sabbaso āmisehi visaṃsaṭṭho viharati, evaṃ visaṃsaṭṭhassa satthuno evarūpā paṇopaṇaviyā kiṃ yujjissati? **Pariyogāhiya vattato**ti pariyogāhitvā ukkhipitvā gahetvā vattantassa. **Ayamanudhammo**ti ayaṃ sabhāvo. **Jānāti bhagavā, nāhaṃ jānāmī**ti bhagavā ekāsanabhojane ānisaṃsaṃ jānāti, ahaṃ na jānāmīti mayi saddhāya divasassa tayo vāre bhojanaṃ pahāya ekāsanabhojanaṃ bhuñjati. **Ruḷhanīya**nti rohanīyaṃ. **Ojavanta**nti sinehavantaṃ. **Kāmaṃ taco cā**ti iminā caturaṅgavīriyaṃ dasseti. Ettha hi taco ekaṃ aṅgaṃ, nhāru ekaṃ, aṭṭhi ekaṃ, maṃsalohitaṃ ekanti evaṃ caturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā arahattaṃ appatvā na vuṭṭhahissāmīti evaṃ paṭipajjatīti dasseti. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Desanaṃ pana bhagavā neyyapuggalassa vasena arahattanikūṭena niṭṭhāpesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kīṭāgirisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paribbājakavaggo

1. Tevijjavacchasuttavaṇṇanā

185. **Evaṃ me suta**nti tevijjavacchasuttaṃ. Tattha **ekapuṇḍarīke**ti puṇḍarīko vuccati setambarukkho, so tasmiṃ ārāme eko puṇḍarīko atthīti ekapuṇḍarīko. **Etadahosī**ti tattha pavisitukāmatāya ahosi. **Cirassaṃ kho, bhante**ti pakatiyā āgatapubbataṃ upādāya. **Dhammassa cānudhamma**nti idha sabbaññutaññāṇaṃ dhammo nāma, mahājanassa byākaraṇaṃ anudhammo nāma. Sesaṃ jīvakasutte (ma. ni. 2.51 ādayo) vuttanayameva. **Na me te**ti ananuññāya ṭhatvā anuññampi paṭikkhipati. ‘‘Sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānātī’’ti hi idaṃ anujānitabbaṃ siyā, – ‘‘carato ca me…pe… paccupaṭṭhita’’nti idaṃ pana nānujānitabbaṃ. Sabbaññutaññāṇena hi āvajjitvā pajānāti. Tasmā ananuññāya ṭhatvā anuññampi paṭikkhipanto evamāha.

186. **Āsavānaṃ khayā**ti ettha sakiṃ khīṇānaṃ āsavānaṃ puna khepetabbābhāvā yāvadevāti na vuttaṃ. Pubbenivāsañāṇena cettha bhagavā atītajānanaguṇaṃ dasseti, dibbacakkhuñāṇena paccuppannajānanaguṇaṃ, āsavakkhayañāṇena lokuttaraguṇanti. Iti imāhi tīhi vijjāhi sakalabuddhaguṇe saṃkhipitvā kathesi.

Gihisaṃyojananti gihibandhanaṃ gihiparikkhāresu nikantiṃ. **Natthi kho vacchā**ti gihisaṃyojanaṃ appahāya dukkhassantakaro nāma natthi. Yepi hi santatimahāmatto uggaseno seṭṭhiputto vītasokadārakoti gihiliṅge ṭhitāva arahattaṃ pattā, tepi maggena sabbasaṅkhāresu nikantiṃ sukkhāpetvā pattā. Taṃ patvā pana na tena liṅgena aṭṭhaṃsu, gihiliṅgaṃ nāmetaṃ hīnaṃ, uttamaguṇaṃ dhāretuṃ na sakkoti. Tasmā tattha ṭhito arahattaṃ patvā taṃdivasameva pabbajati vā parinibbāti vā. Bhūmadevatā pana tiṭṭhanti. Kasmā? Nilīyanokāsassa atthitāya. Sesakāmabhave manussesu sotāpannādayo tayo tiṭṭhanti, kāmāvacaradevesu sotāpannā sakadāgāmino ca, anāgāmikhīṇāsavā panettha na tiṭṭhanti. Kasmā? Tañhi ṭhānaṃ laḷitajanassa āvāso, natthi tattha tesaṃ pavivekārahaṃ paṭicchannaṭṭhānañca. Iti tattha khīṇāsavo parinibbāti, anāgāmī cavitvā suddhāvāse nibbattati. Kāmāvacaradevato upari pana cattāropi ariyā tiṭṭhanti.

Sopāsi kammavādīti sopi kammavādī ahosi, kiriyampi na paṭibāhittha. Tañhi ekanavutikappamatthake attānaṃyeva gahetvā katheti. Tadā kira mahāsatto pāsaṇḍapariggaṇhanatthaṃ pabbajito tassapi pāsaṇḍassa nipphalabhāvaṃ jānitvā vīriyaṃ na hāpesi, kiriyavādī hutvā sagge nibbattati. Tasmā evamāha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Tevijjavacchasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aggivacchasuttavaṇṇanā

187. **Evaṃ me suta**nti aggivacchasuttaṃ. Tattha **na kho aha**nti paṭhamavāre nāhaṃ sassatadiṭṭhikoti vadati, dutiye nāhaṃ ucchedadiṭṭhikoti. Evaṃ antānantikādivasena sabbavāresu paṭikkhepo veditabbo. **Hoti ca na ca hotī**ti ayaṃ panettha ekaccasassatavādo. **Neva hoti na na hotī**ti ayaṃ amarāvikkhepoti veditabbo.

189. **Sadukkha**nti kilesadukkhena ceva vipākadukkhena ca sadukkhaṃ. **Savighāta**nti tesaṃyeva dvinnaṃ vasena saupaghātakaṃ. **Saupāyāsa**nti tesaṃyeva vasena saupāyāsaṃ. **Sapariḷāha**nti tesaṃyeva vasena sapariḷāhaṃ.

Kiñci diṭṭhigatanti kāci ekā diṭṭhipi ruccitvā khamāpetvā gahitā atthīti pucchati. **Apanīta**nti nīhaṭaṃ apaviddhaṃ. **Diṭṭha**nti paññāya diṭṭhaṃ. **Tasmā**ti yasmā pañcannaṃ khandhānaṃ udayavayaṃ addasa, tasmā. **Sabbamaññitāna**nti sabbesaṃ tiṇṇampi taṇhādiṭṭhimānamaññitānaṃ. **Mathitāna**nti tesaṃyeva vevacanaṃ. Idāni tāni vibhajitvā dassento **sabbaahaṃkāra-mamaṃkāra-mānānusayāna**nti āha. Ettha hi ahaṃkāro diṭṭhi, mamaṃkāro taṇhā, mānānusayo māno. **Anupādā vimutto**ti catūhi upādānehi kañci dhammaṃ anupādiyitvā vimutto.

190. **Na upetī**ti na yujjati. Ettha ca ‘‘na upapajjatī’’ti idaṃ anujānitabbaṃ siyā. Yasmā pana evaṃ vutte so paribbājako ucchedaṃ gaṇheyya, upapajjatīti pana sassatameva, upapajjati ca na ca upapajjatīti ekaccasassataṃ, neva upapajjati na na upapajjatīti amarāvikkhepaṃ, tasmā bhagavā – ‘‘ayaṃ appatiṭṭho anālambo hotu, sukhapavesanaṭṭhānaṃ mā labhatū’’ti ananuññāya ṭhatvā anuññampi paṭikkhipi. **Ala**nti samatthaṃ pariyattaṃ. **Dhammo**ti paccayākāradhammo. **Aññatrayogenā**ti aññattha payogena. **Aññatrācariyakenā**ti paccayākāraṃ ajānantānaṃ aññesaṃ ācariyānaṃ santike vasantena.

191. **Tena hi vacchā**ti yasmā tvaṃ sammohamāpādinti vadasi, tasmā taṃyevettha paṭipucchissāmi. **Anāhāro nibbuto**ti appaccayo nibbuto.

192. **Yena rūpenā**ti yena rūpena sattasaṅkhātaṃ tathāgataṃ rūpīti paññāpeyya. **Gambhīro**ti guṇagambhīro. **Appameyyo**ti pamāṇaṃ gaṇhituṃ na sakkuṇeyyo. **Duppariyogāḷho**ti duogāho dujjāno. **Seyyathāpi mahāsamuddo**ti yathā mahāsamuddo gambhīro appameyyo dujjāno, evameva khīṇāsavopi. Taṃ ārabbha upapajjatītiādi sabbaṃ na yujjati. Kathaṃ? Yathā parinibbutaṃ aggiṃ ārabbha puratthimaṃ disaṃ gatotiādi sabbaṃ na yujjati, evaṃ.

Aniccatāti aniccatāya. **Sāre patiṭṭhita**nti lokuttaradhammasāre patiṭṭhitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Aggivacchasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāvacchasuttavaṇṇanā

193. **Evaṃ me suta**nti mahāvacchasuttaṃ. Tattha **sahakathī**ti saddhiṃvādo, bahuṃ mayā tumhehi saddhiṃ kathitapubbanti kathaṃ sāreti mettiṃ ghaṭeti. Purimāni hi dve suttāni etasseva kathitāni, saṃyuttake abyākatasaṃyuttaṃ (saṃ. ni. 4.416 ādayo) nāma etasseva kathitaṃ – ‘‘kiṃ nu kho, bho gotama, sassato loko idameva saccaṃ moghamaññanti abyākatameta’’nti evaṃ ekuttaranikāyepi iminā saddhiṃ kathitaṃ atthiyeva. Tasmā evamāha. Sammāsambuddhopi tassa āgatāgatassa saṅgahaṃ katvā okāsamakāsiyeva. Kasmā? Ayañhi sassatadiṭṭhiko, sassatadiṭṭhikā ca sīghaṃ laddhiṃ na vissajjenti, vasātelamakkhitapilotikā viya cirena sujjhanti. Passati ca bhagavā – ‘‘ayaṃ paribbājako kāle gacchante gacchante laddhiṃ vissajjetvā mama santike pabbajitvā cha abhiññāyo sacchikatvā abhiññātasāvako bhavissatī’’ti. Tasmā tassa āgatāgatassa saṅgahaṃ katvā okāsamakāsiyeva. Idaṃ panassa pacchimagamanaṃ. So hi imasmiṃ sutte taraṇaṃ vā hotu ataraṇaṃ vā, yaṭṭhiṃ otaritvā udake patamāno viya samaṇassa gotamassa santikaṃ gantvā pabbajissāmīti sanniṭṭhānaṃ katvā āgato. Tasmā dhammadesanaṃ yācanto **sādhu me bhavaṃ gotamo**tiādimāha. Tassa bhagavā mūlavasena saṃkhittadesanaṃ, kammapathavasena vitthāradesanaṃ desesi. Mūlavasena cettha atisaṃkhittā desanā, kammapathavasena saṃkhittā vitthārasadisā. Buddhānaṃ pana nippariyāyena vitthāradesanā nāma natthi. Catuvīsatisamantapaṭṭhānampi hi sattapakaraṇe abhidhammapiṭake ca sabbaṃ saṃkhittameva. Tasmā mūlavasenāpi kammapathavasenāpi saṃkhittameva desesīti veditabbo.

194. Tattha **pāṇātipātā veramaṇī kusala**ntiādīsu paṭipāṭiyā sattadhammā kāmāvacarā, anabhijjhādayo tayo catubhūmikāpi vaṭṭanti.

Yato kho, vaccha, bhikkhunoti kiñcāpi aniyametvā vuttaṃ, yathā pana jīvakasutte ca caṅkīsutte ca, evaṃ imasmiṃ sutte ca attānameva sandhāyetaṃ bhagavatā vuttanti veditabbaṃ.

195. **Atthi panā**ti kiṃ pucchāmīti pucchati? Ayaṃ kirassa laddhi – ‘‘tasmiṃ tasmiṃ sāsane satthāva arahā hoti, sāvako pana arahattaṃ pattuṃ samattho natthi. Samaṇo ca gotamo ‘yato kho, vaccha, bhikkhuno’ti ekaṃ bhikkhuṃ kathento viya katheti, atthi nu kho samaṇassa gotamassa sāvako arahattappatto’’ti. Etamatthaṃ pucchissāmīti pucchati. Tattha **tiṭṭhatū**ti bhavaṃ tāva gotamo tiṭṭhatu, bhavañhi loke pākaṭo arahāti attho. Tasmiṃ byākate uttari bhikkhunīādīnaṃ vasena pañhaṃ pucchi, bhagavāpissa byākāsi.

196. **Ārādhako**ti sampādako paripūrako.

197. **Sekhāya vijjāya pattabba**nti heṭṭhimaphalattayaṃ pattabbaṃ. Taṃ sabbaṃ mayā anuppattanti vadati. Vitaṇḍavādī panāha – ‘‘katame dhammā sekkhā? Cattāro maggā apariyāpannā heṭṭhimāni ca tīṇi sāmaññaphalānī’’ti (dha. sa. 1023) vacanato arahattamaggopi anena pattoyeva. Phalaṃ pana apattaṃ, tassa pattiyā uttari yogaṃ kathāpetīti. So evaṃ saññāpetabbo –

‘‘Yo ve kilesāni pahāya pañca,
Paripuṇṇasekho aparihānadhammo;
Cetovasippatto samāhitindriyo,
Sa ve ṭhitattoti naro pavuccatī’’ti. (a. ni. 4.5);

Anāgāmipuggalo hi ekantaparipuṇṇasekho. Taṃ sandhāya ‘‘sekhāya vijjāya pattabba’’nti āha. Maggassa pana ekacittakkhaṇikattā tattha ṭhitassa pucchā nāma natthi. Iminā suttena maggopi bahucittakkhaṇiko hotūti ce. Etaṃ na buddhavacanaṃ, vuttagāthāya ca attho virujjhati. Tasmā anāgāmiphale ṭhatvā arahattamaggassa vipassanaṃ kathāpetīti veditabbo. Yasmā panassa na kevalaṃ suddhaarahattasseva upanissayo, channampi abhiññānaṃ upanissayo atthi, tasmā bhagavā – ‘‘evamayaṃ samathe kammaṃ katvā pañca abhiññā nibbattessati, vipassanāya kammaṃ katvā arahattaṃ pāpuṇissati. Evaṃ chaḷabhiñño mahāsāvako bhavissatī’’ti vipassanāmattaṃ akathetvā samathavipassanā ācikkhi.

198. **Sati satiāyatane**ti sati satikāraṇe. Kiñcettha kāraṇaṃ? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānaṃ vā avasāne pana arahattaṃ vā kāraṇaṃ arahattassa vipassanā vāti veditabbaṃ.

200. **Pariciṇṇo me bhagavā**ti satta hi sekhā bhagavantaṃ paricaranti nāma, khīṇāsavena bhagavā pariciṇṇo hoti. Iti saṅkhepena arahattaṃ byākaronto thero evamāha. Te pana bhikkhū tamatthaṃ na jāniṃsu, ajānantāva tassa vacanaṃ sampaṭicchitvā. Bhagavato ārocesuṃ. **Devatā**ti tesaṃ guṇānaṃ lābhī devatā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāvacchasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dīghanakhasuttavaṇṇanā

201. **Evaṃ me suta**nti dīghanakhasuttaṃ. Tattha **sūkarakhatāya**nti sūkarakhatāti evaṃnāmake leṇe. Kassapabuddhakāle kira taṃ leṇaṃ ekasmiṃ buddhantare pathaviyā vaḍḍhamānāya antobhūmigataṃ jātaṃ. Athekadivasaṃ eko sūkaro tassa chadanapariyantasamīpe paṃsuṃ khaṇi. Deve vuṭṭe paṃsudhoto chadanapariyanto pākaṭo ahosi. Eko vanacarako disvā – ‘‘pubbe sīlavantehi paribhuttaleṇena bhavitabbaṃ, paṭijaggissāmi na’’nti samantato paṃsuṃ apanetvā leṇaṃ sodhetvā kuṭṭaparikkhepaṃ katvā dvāravātapānaṃ yojetvā suparinițṭhita-sudhākammacittakammarajatapaṭṭasadisāya vālukāya santhatapariveṇaṃ leṇaṃ katvā mañcapīṭhaṃ paññāpetvā bhagavato vasanatthāya adāsi. Leṇaṃ gambhīraṃ ahosi otaritvā abhiruhitabbaṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Dīghanakhoti tassa paribbājakassa nāmaṃ. **Upasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkami? So kira there aḍḍhamāsapabbajite cintesi – ‘‘mayhaṃ mātulo aññaṃ pāsaṇḍaṃ gantvā na ciraṃ tiṭṭhati, idāni panassa samaṇassa gotamassa santikaṃ gatassa aḍḍhamāso jāto. Pavattimpissa na suṇāmi, ojavantaṃ nu kho sāsanaṃ, jānissāmi na’’nti gantukāmo jāto. Tasmā upasaṅkami. **Ekamantaṃ ṭhito**ti tasmiṃ kira samaye thero bhagavantaṃ bījayamāno ṭhito hoti, paribbājako mātule hirottappena ṭhitakova pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ ‘‘ekamantaṃ ṭhito’’ti.

Sabbaṃ me nakkhamatīti sabbā me upapattiyo nakkhamanti, paṭisandhiyo nakkhamantīti adhippāyena vadati. Ettāvatānena ‘‘ucchedavādohamasmī’’ti dīpitaṃ hoti. Bhagavā panassa adhippāyaṃ muñcitvā akkhare tāva dosaṃ dassento **yāpi kho te**tiādimāha. Tattha **esāpi te diṭṭhi nakkhamatī**ti esāpi te paṭhamaṃ ruccitvā khamāpetvā gahitadiṭṭhi nakkhamatīti. **Esā ce me, bho gotama, diṭṭhi khameyyā**ti mayhañhi sabbaṃ nakkhamatīti diṭṭhi, tassa mayhaṃ yā esā sabbaṃ me nakkhamatīti diṭṭhi, esā me khameyya. Yaṃ taṃ ‘‘sabbaṃ me nakkhamatī’’ti vuttaṃ, tampissa tādisameva. Yathā sabbagahaṇena gahitāpi ayaṃ diṭṭhi khamati, evamevaṃ tampi khameyya. Evaṃ attano vāde āropitaṃ dosaṃ ñatvā taṃ pariharāmīti saññāya vadati, atthato panassa ‘‘esā diṭṭhi na me khamatī’’ti āpajjati. Yassa panesā na khamati na ruccati, tassāyaṃ tāya diṭṭhiyā sabbaṃ me na khamatīti diṭṭhi rucitaṃ. Tena hi diṭṭhiakkhamena arucitena bhavitabbanti sabbaṃ khamatīti ruccatīti āpajjati. Na panesa taṃ sampaṭicchati, kevalaṃ tassāpi ucchedadiṭṭhiyā ucchedameva gaṇhāti. Tenāha bhagavā **ato kho te, aggivessana,…pe… aññañca diṭṭhiṃ upādiyantī**ti. Tattha **ato**ti pajahanakesu nissakkaṃ, ye pajahanti, tehi ye nappajahantīti vucciyanti, teva bahutarāti attho. **Bahū hi bahutarā**ti ettha hikāro nipātamattaṃ, bahū bahutarāti attho. Parato **tanū hi tanutarā**ti padepi eseva nayo. **Ye evamāhaṃsū**ti ye evaṃ vadanti. **Tañceva diṭṭhiṃ nappajahanti, aññañca diṭṭhiṃ upādiyantī**ti mūladassanaṃ nappajahanti, aparadassanaṃ upādiyanti.

Ettha ca sassataṃ gahetvā tampi appahāya ucchedaṃ vā ekaccasassataṃ vā gahetuṃ na sakkā, ucchedampi gahetvā taṃ appahāya sassataṃ vā ekaccasassataṃ vā na sakkā gahetuṃ, ekaccasassatampi gahetvā taṃ appahāya sassataṃ vā ucchedaṃ vā na sakkā gahetuṃ. Mūlasassataṃ pana appahāya aññaṃ sassatameva sakkā gahetuṃ. Kathaṃ? Ekasmiñhi samaye ‘‘rūpaṃ sassata’’nti gahetvā aparasmiṃ samaye ‘‘na suddharūpameva sassataṃ, vedanāpi sassatā, viññāṇampi sassata’’nti gaṇhāti. Ucchedepi ekaccasassatepi eseva nayo. Yathā ca khandhesu, evaṃ āyatanesupi yojetabbaṃ. Idaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘tañceva diṭṭhiṃ nappajahanti, aññañca diṭṭhiṃ upādiyantī’’ti.

Dutiyavāre **ato**ti appajahanakesu nissakkaṃ, ye nappajahanti, tehi, ye pajahantīti vucciyanti, teva tanutarā appatarāti attho. **Tañceva diṭṭhiṃ pajahanti, aññañca diṭṭhiṃ na upādiyantī**ti tañca mūladassanaṃ pajahanti, aññañca dassanaṃ na gaṇhanti. Kathaṃ? Ekasmiñhi samaye ‘‘rūpaṃ sassata’’nti gahetvā aparasmiṃ samaye tattha ādīnavaṃ disvā ‘‘oḷārikametaṃ mayhaṃ dassana’’nti pajahati ‘‘na kevalañca rūpaṃ sassatanti dassanameva oḷārikaṃ, vedanāpi sassatā…pe… viññāṇampi sassatanti dassanaṃ oḷārikamevā’’ti vissajjeti. Ucchedepi ekaccasassatepi eseva nayo. Yathā ca khandhesu, evaṃ āyatanesupi yojetabbaṃ. Evaṃ tañca mūladassanaṃ pajahanti, aññañca dassanaṃ na gaṇhanti.

Santaggivessanāti kasmā ārabhi? Ayaṃ ucchedaladdhiko attano laddhiṃ nigūhati, tassā pana laddhiyā vaṇṇe vuccamāne attano laddhiṃ pātukarissatīti tisso laddhiyo ekato dassetvā vibhajituṃ imaṃ desanaṃ ārabhi.

Sārāgāya santiketiādīsu rāgavasena vaṭṭe rajjanassa āsannā taṇhādiṭṭhisaṃyojanena vaṭṭasaṃyojanassa santike. **Abhinandanāyā**ti taṇhādiṭṭhivaseneva gilitvā pariyādiyanassa gahaṇassa ca āsannāti attho. **Asārāgāya santike**tiādīsu vaṭṭe arajjanassa āsannātiādinā nayena attho veditabbo.

Ettha ca sassatadassanaṃ appasāvajjaṃ dandhavirāgaṃ, ucchedadassanaṃ mahāsāvajjaṃ khippavirāgaṃ. Kathaṃ? Sassatavādī hi idhalokaṃ paralokañca atthīti jānāti, sukatadukkaṭānaṃ phalaṃ atthīti jānāti, kusalaṃ karoti, akusalaṃ karonto bhāyati, vaṭṭaṃ assādeti, abhinandati. Buddhānaṃ vā buddhasāvakānaṃ vā sammukhībhūto sīghaṃ laddhiṃ jahituṃ na sakkoti. Tasmā taṃ sassatadassanaṃ appasāvajjaṃ dandhavirāganti vuccati. Ucchedavādī pana idhalokaparalokaṃ atthīti jānāti, sukatadukkaṭānaṃ phalaṃ atthīti jānāti, kusalaṃ na karoti, akusalaṃ karonto na bhāyati, vaṭṭaṃ na assādeti, nābhinandati, buddhānaṃ vā buddhasāvakānaṃ vā sammukhībhāve sīghaṃ dassanaṃ pajahati. Pāramiyo pūretuṃ sakkonto buddho hutvā, asakkonto abhinīhāraṃ katvā sāvako hutvā parinibbāyati. Tasmā ucchedadassanaṃ mahāsāvajjaṃ khippavirāganti vuccati.

202. So pana paribbājako etamatthaṃ asallakkhetvā – ‘‘mayhaṃ dassanaṃ saṃvaṇṇeti pasaṃsati, addhā me sundaraṃ dassana’’nti sallakkhetvā **ukkaṃseti me bhava**ntiādimāha.

Idāni yasmā ayaṃ paribbājako kañjiyeneva tittakālābu, ucchedadassaneneva pūrito, so yathā kañjiyaṃ appahāya na sakkā lābumhi telaphāṇitādīni pakkhipituṃ, pakkhittānipi na gaṇhāti, evamevaṃ taṃ laddhiṃ appahāya abhabbo maggaphalānaṃ lābhāya, tasmā laddhiṃ jahāpanatthaṃ **tatraggivessanā**tiādi āraddhaṃ. **Viggaho**ti kalaho. **Evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hotī**ti evaṃ viggahādiādīnavaṃ disvā tāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hoti. So hi paribbājako ‘‘kiṃ me iminā viggahādinā’’ti taṃ ucchedadassanaṃ pajahati.

205. Athassa bhagavā vamitakañjiye lābumhi sappiphāṇitādīni pakkhipanto viya hadaye amatosadhaṃ pūressāmīti vipassanaṃ ācikkhanto **ayaṃ kho pana, aggivessana, kāyo**tiādimāha. Tassattho vammikasutte vutto. **Aniccato**tiādīnipi heṭṭhā vitthāritāneva. **Yo kāyasmiṃ kāyachando**ti yā kāyasmiṃ taṇhā. **Sneho**ti taṇhāsnehova. **Kāyanvayatā**ti kāyānugamanabhāvo, kāyaṃ anugacchanakakilesoti attho.

Evaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ dassetvā idāni arūpakammaṭṭhānaṃ dassento **tisso kho**tiādimāha. Puna tāsaṃyeva vedanānaṃ asammissabhāvaṃ dassento **yasmiṃ, aggivessana, samaye**tiādimāha. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – yasmiṃ samaye sukhādīsu ekaṃ vedanaṃ vedayati, tasmiṃ samaye aññā vedanā attano vāraṃ vā okāsaṃ vā olokayamānā nisinnā nāma natthi, atha kho anuppannāva honti bhinnaudakapupphuḷā viya ca antarahitā vā. **Sukhāpi kho**tiādi tāsaṃ vedanānaṃ cuṇṇavicuṇṇabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Na kenaci saṃvadatīti tassataṃ gahetvā ''sassatavādī aha''nti ucchedavādināpi saddhiṃ na saṃvadati, tameva gahetvā ''sassatavādī aha''nti ekaccasassatavādinā saddhiṃ na vivadati. Evaṃ tayopi vādā parivattetvā yojetabbā. **Yañca loke vutta**nti yaṃ loke kathitaṃ voharitaṃ, tena voharati aparāmasanto kiñci dhammaṃ parāmāsaggāhena aggaṇhanto. Vuttampi cetaṃ –

''Yo hoti bhikkhu arahaṃ katāvī,
Khīṇāsavo antimadehadhārī;
Ahaṃ vadāmītipi so vadeyya,
Mamaṃ vadantītipi so vadeyya;
Loke samaññaṃ kusalo viditvā,
Vohāramattena so vohareyyā''ti. (saṃ. ni. 1.25);

Aparampi vuttaṃ – ''imā kho citta lokasamaññā lokaniruttiyo lokavohārā lokapaññattiyo, yāhi tathāgato voharati aparāmasa''nti (dī. ni. 1.440).

206. **Abhiññāpahānamāhā**ti sassatādīsu tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ sassataṃ abhiññāya jānitvā sassatassa pahānamāha, ucchedaṃ, ekaccasassataṃ abhiññāya ekaccasassatassa pahānaṃ vadati. Rūpaṃ abhiññāya rūpassa pahānaṃ vadatītiādinā nayenettha attho veditabbo.

Paṭisañcikkhatoti paccavekkhantassa. **Anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccī**ti anuppādanirodhena niruddhehi āsavehi aggahetvāva cittaṃ vimucci. Ettāvatā cesa parassa vaḍḍhitaṃ bhattaṃ bhuñjitvā khudaṃ vinodento viya parassa āraddhāya dhammadesanāya ñāṇaṃ pesetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattañceva patto, sāvakapāramīñāṇassa ca matthakaṃ, soḷasa ca paññā paṭivijjhitvā ṭhito. Dīghanakho pana sotāpattiphalaṃ patvā saraṇesu patiṭṭhito.

Bhagavā pana imaṃ desanaṃ sūriye dharamāneyeva niṭṭhāpetvā gijjhakūṭā oruyha veḷuvanaṃ gantvā sāvakasannipātamakāsi, caturaṅgasamannāgato sannipāto ahosi. Tatrimāni aṅgāni – māghanakkhattena yutto puṇṇamauposathadivaso, kenaci anāmantitāni hutvā attanoyeva dhammatāya sannipatitāni aḍḍhatelasāni bhikkhusatāni, tesu ekopi puthujjano vā sotāpanna-sakadāgāmi-anāgāmi-sukkhavipassaka-arahantesu vā aññataro natthi, sabbe chaḷabhiññāva, ekopi cettha satthakena kese chinditvā pabbajito nāma natthi, sabbe ehibhikkhunoyevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dīghanakhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanā

207. **Evaṃ me suta**nti māgaṇḍiyasuttaṃ. Tattha **agyāgāre**ti aggihomasālayaṃ. **Tiṇasanthārake**ti dve māgaṇḍiyā mātulo ca bhāgineyyo ca. Tesu mātulo pabbajitvā arahattaṃ patto, bhāgineyyopi saupanissayo nacirasseva pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissati. Athassa bhagavā upanissayaṃ disvā ramaṇīyaṃ devagabbhasadisaṃ gandhakuṭiṃ pahāya tattha chārikatiṇakacavarādīhi uklāpe agyāgāre tiṇasanthārakaṃ paññāpetvā parasaṅgahakaraṇatthaṃ katipāhaṃ vasittha. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Tenupasaṅkamī**ti na kevalaṃ taṃdivasameva, yasmā pana taṃ agyāgāraṃ gāmūpacāre dārakadārikāhi okiṇṇaṃ avivittaṃ, tasmā bhagavā niccakālampi divasabhāgaṃ tasmiṃ vanasaṇḍe vītināmetvā sāyaṃ vāsatthāya tattha upagacchati.

Addasā kho…pe… tiṇasanthārakaṃ paññattanti bhagavā aññesu divasesu tiṇasanthārakaṃ saṅgharitvā saññāṇaṃ katvā gacchati, taṃdivasaṃ pana paññapetvāva agamāsi. Kasmā? Tadā hi paccūsasamaye lokaṃ oloketvāva addasa – ‘‘ajja māgaṇḍiyo idhāgantvā imaṃ tiṇasanthārakaṃ disvā bhāradvājena saddhiṃ tiṇasanthārakaṃ ārabbha kathāsallāpaṃ karissati, athāhaṃ āgantvā dhammaṃ desessāmi, so dhammaṃ sutvā mama santike pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissati. Paresaṃ saṅgahakaraṇatthameva hi mayā pāramiyo pūritā’’ti tiṇasanthārakaṃ paññapetvāva agamāsi.

Samaṇaseyyānurūpaṃ maññeti imaṃ tiṇasanthārakaṃ ‘‘samaṇassa anucchavikā seyyā’’ti maññāmi. Na ca asaññatasamaṇassa nivutthaṭṭhānametaṃ. Tathāhettha hatthena ākaḍḍhitaṭṭhānaṃ vā pādena ākaḍḍhitaṭṭhānaṃ vā sīsena pahaṭaṭṭhānaṃ vā na paññāyati, anākulo anākiṇṇo abhinno chekena cittakārena tūlikāya paricchinditvā paññatto viya. Saññatasamaṇassa vasitaṭṭhānaṃ, kassa bho vasitaṭṭhānanti pucchati. **Bhūnahuno**ti hatavaḍḍhino mariyādakārakassa. Kasmā evamāha? Chasu dvāresu vaḍḍhipaññāpanaladdhikattā. Ayañhi tassa laddhi – cakkhu brūhetabbaṃ vaḍḍhetabbaṃ, adiṭṭhaṃ dakkhitabbaṃ, diṭṭhaṃ samatikkamitabbaṃ. Sotaṃ brūhetabbaṃ vaḍḍhetabbaṃ, asutaṃ sotabbaṃ, sutaṃ samatikkamitabbaṃ. Ghānaṃ brūhetabbaṃ vaḍḍhetabbaṃ, aghāyitaṃ ghāyitabbaṃ, ghāyitaṃ samatikkamitabbaṃ. Jivhā brūhetabbā vaḍḍhetabbā, assāyitaṃ sāyitabbaṃ, sāyitaṃ samatikkamitabbaṃ. Kāyo brūhetabbo vaḍḍhetabbo, aphuṭṭhaṃ phusitabbaṃ, phuṭṭhaṃ samatikkamitabbaṃ. Mano brūhetabbo vaḍḍhetabbo, aviññātaṃ vijānitabbaṃ, viññātaṃ samatikkamitabbaṃ. Evaṃ so chasu dvāresu vaḍḍhiṃ paññapeti. Bhagavā pana –

‘‘Cakkhunā saṃvaro sādhu, sādhu sotena saṃvaro;
Ghānena saṃvaro sādhu, sādhu jivhāya saṃvaro.

Kāyena saṃvaro sādhu, sādhu vācāya saṃvaro;
Manasā saṃvaro sādhu, sādhu sabbattha saṃvaro;
Sabbattha saṃvuto bhikkhu, sabbadukkhā pamuccatī’’ti. (dha. pa. 360-361) –

Chasu dvāresu saṃvaraṃ paññapeti. Tasmā so ‘‘vaḍḍhihato samaṇo gotamo mariyādakārako’’ti maññamāno ‘‘bhūnahuno’’ti āha.

Ariye ñāye dhamme kusaleti parisuddhe kāraṇadhamme anavajje. Iminā kiṃ dasseti? Evarūpassa nāma uggatassa paññātassa yasassino upari vācaṃ bhāsamānena vīmaṃsitvā upadhāretvā mukhe ārakkhaṃ ṭhapetvā bhāsitabbo hoti. Tasmā mā sahasā abhāsi, mukhe ārakkhaṃ ṭhapehīti dasseti. **Evañhi no sutte ocaratī**ti yasmā amhākaṃ sutte evaṃ āgacchati, na mayaṃ mukhāruḷhicchāmattaṃ vadāma, sutte ca nāma āgataṃ vadamānā kassa bhāyeyyāma, tasmā sammukhāpi naṃ vadeyyāmāti attho. **Appossukko**ti mama rakkhanatthāya anussukko avāvaṭo hutvāti attho. **Vuttova naṃ vadeyyā**ti mayā vuttova hutvā apucchitova kathaṃ samuṭṭhāpetvā ambajambūādīni gahetvā viya apūrayamāno mayā kathitaniyāmena bhavaṃ bhāradvājo vadeyya, vadassūti attho.

208. **Assosi kho**ti satthā ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā māgaṇḍiyaṃ tattha āgataṃ addasa, dvinnaṃ janānaṃ bhāsamānānaṃ dibbasotena saddampi assosi. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti phalasamāpattiyā vuṭṭhito. **Saṃviggo**ti pītisaṃvegena saṃviggo calito kampito. Tassa kira etadahosi – ‘‘neva māgaṇḍiyena samaṇassa gotamassa ārocitaṃ, na mayā. Amhe muñcitvā añño ettha tatiyopi natthi, suto bhavissati amhākaṃ saddo tikhiṇasotena purisenā’’ti. Athassa abbhantare pīti uppajjitvā navanavutilomakūpasahassāni uddhaggāni akāsi. Tena vuttaṃ ‘‘saṃviggo lomahaṭṭhajāto’’ti. **Atha kho māgaṇḍiyo paribbājako**ti paribbājakassa pabhinnamukhaṃ viya bījaṃ paripākagataṃ ñāṇaṃ, tasmā sannisīdituṃ asakkonto āhiṇḍamāno puna satthu santikaṃ āgantvā ekamantaṃ nisīdi. Taṃ dassetuṃ ‘‘atha kho māgaṇḍiyo’’tiādi vuttaṃ.

209. Satthā – ‘‘evaṃ kira tvaṃ, māgaṇḍiya, maṃ avacā’’ti avatvāva **cakkhuṃ kho, māgaṇḍiyā**ti paribbājakassa dhammadesanaṃ ārabhi. Tattha vasanaṭṭhānaṭṭhena rūpaṃ cakkhussa ārāmoti cakkhu

rūpārāmaṃ. Rūpe ratanti **rūparataṃ**. Rūpena cakkhu āmoditaṃ pamoditanti **rūpasamuditaṃ. Danta**nti nibbisevanaṃ. **Gutta**nti gopitaṃ. **Rakkhita**nti ṭhapitarakkhaṃ. **Saṃvuta**nti pihitaṃ. **Saṃvarāyā**ti pidhānatthāya.

210. **Paricāritapubbo**ti abhiramitapubbo. **Rūpapariḷāha**nti rūpaṃ ārabbha uppajjanapariḷāhaṃ. **Imassa pana te, māgaṇḍiya, kimassa vacanīya**nti imassa rūpaṃ pariggaṇhitvā arahattappattassa khīṇāsavassa tayā kiṃ vacanaṃ vattabbaṃ assa, vuḍḍhihato mariyādakārakoti idaṃ vattabbaṃ, na vattabbanti pucchati. **Na kiñci, bho gotamā**ti, bho gotama, kiñci vattabbaṃ natthi. Sesadvāresupi eseva nayo.

211. Idāni yasmā tayā pañcakkhandhe pariggahetvā arahattappattassa khīṇāsavassa kiñci vattabbaṃ natthi, ahañca pañcakkhandhe pariggahetvā sabbaññutaṃ patto, tasmā ahampi te na kiñci vattabboti dassetuṃ **ahaṃ kho panā**tiādimāha. **Tassa mayhaṃ māgaṇḍiyā**ti gihikāle attano sampattiṃ dassento āha. Tattha **vassiko**tiādīsu yattha sukhaṃ hoti vassakāle vasituṃ, ayaṃ vassiko. Itaresupi eseva nayo. Ayaṃ panettha vacanattho – vassaṃ vāso vassaṃ, vassaṃ arahatīti **vassiko**. Itaresupi eseva nayo.

Tattha vassiko pāsādo nātiucco hoti nātinīco, dvāravātapānānipissa nātitanūni nātibahūni, bhūmattharaṇapaccattharaṇakhajjabhojjānipettha missakāneva vaṭṭanti. Hemantike thambhāpi bhittiyopi nīcā honti, dvāravātapānāni tanukāni sukhumacchiddāni. Uṇhapavesanatthāya bhittiniyūhāni nīharīyanti. Bhūmattharaṇapaccattharaṇanivāsanapārupanāni panettha uṇhavīriyāni kambalādīni vaṭṭanti. Khajjabhojjaṃ siniddhaṃ kaṭukasannissitañca. Gimhike thambhāpi bhittiyopi uccā honti. Dvāravātapānāni panettha bahūni vipulajālāni bhavanti. Bhūmattharaṇādīni dukūlamayāni vaṭṭanti, khajjabhojjāni madhurarasasītavīriyāni. Vātapānasamīpesu cettha nava cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppalādīhi sañchādenti. Tesu tesu padesesu udakayantāni karonti, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti.

Bodhisattassa pana aṭṭhasatasuvaṇṇaghaṭe ca rajataghaṭe ca gandhodakassa pūretvā nīluppalagacchake katvā sayanaṃ parivāretvā ṭhapayiṃsu. Mahantesu lohakaṭāhesu gandhakalalaṃ pūretvā nīluppalapadumapuṇḍarīkāni ropetvā utuggahaṇatthāya tattha tattha ṭhapesuṃ. Sūriyarasmīhi pupphāni pupphanti. Nānāvidhā bhamaragaṇā pāsādaṃ pavisitvā pupphesu rasaṃ gaṇhantā vicaranti. Pāsādo atisugandho hoti. Yamakabhittiyā antare lohanāḷiṃ ṭhapetvā navabhūmikapāsādassa upari ākāsaṅgaṇe ratanamaṇḍapamatthake sukhumacchiddakaṃ jālaṃ baddhaṃ ahosi. Ekasmiṃ ṭhāne sukkhamahiṃsacammaṃ pasāreti. Bodhisattassa udakakīḷanavelāya mahiṃsacamme pāsāṇaguḷe khipanti, meghathanitasaddo viya hoti. Heṭṭhā yantaṃ parivattenti, udakaṃ abhiruhitvā jālamatthake patati, vassapatanasalilaṃ viya hoti. Tadā bodhisatto nīlapaṭaṃ nivāseti, nīlapaṭaṃ pārupati, nīlapasādhanaṃ pasādheti. Parivārāpissa cattālīsanāṭakasahassāni nīlavatthābharaṇāneva nīlavilepanāni hutvā mahāpurisaṃ parivāretvā ratanamaṇḍapaṃ gacchanti. Divasabhāgaṃ udakakīḷaṃ kīḷanto sītalaṃ utusukhaṃ anubhoti.

Pāsādassa catūsu disāsu cattāro sarā honti. Divākāle nānāvaṇṇasakuṇagaṇā pācīnasarato vuṭṭhāya viravamānā pāsādamatthakena pacchimasaraṃ gacchanti. Pacchimasarato vuṭṭhāya pācīnasaraṃ, uttarasarato dakkhiṇasaraṃ, dakkhiṇasarato uttarasaraṃ gacchanti, antaravassasamayo viya hoti. Hemantikapāsādo pana pañcabhūmiko ahosi, vassikapāsādo sattabhūmiko.

Nippurisehīti purisavirahitehi. Na kevalañcettha tūriyāneva nippurisāni, sabbaṭṭhānānipi nippurisāneva. Dovārikāpi itthiyova, nhāpanādiparikammakarāpi itthiyova. Rājā kira – ‘‘tathārūpaṃ issariyasukhasampattiṃ anubhavamānassa purisaṃ disvā parisaṅkā uppajjati, sā me puttassa mā ahosī’’ti sabbakiccesu itthiyova ṭhapesi. **Tāya ratiyā ramamāno**ti idaṃ catutthajjhānikaphalasamāpattiratiṃ sandhāya vuttaṃ.

212. **Gahapati vā gahapatiputto vā**ti ettha yasmā khattiyānaṃ setacchattasmiṃyeva patthanā hoti, mahā ca nesaṃ papañco, brāhmaṇā mantehi atittā mante gavesantā vicaranti, gahapatino pana muddāgaṇanamattaṃ uggahitakālato paṭṭhāya sampattiṃyeva anubhavanti, tasmā khattiyabrāhmaṇe aggahetvā ‘‘gahapati vā gahapatiputto vā’’ti āha. **Āvaṭṭeyyā**ti mānusakakāmahetu āvaṭṭo bhaveyyāti attho. **Abhikkantatarā**ti visiṭṭhatarā. **Paṇītatarā**ti atappakatarā. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Kusaggenudakamādāya, samudde udakaṃ mine;
> Evaṃ mānusakā kāmā, dibbakāmāna santike’’ti. (jā. 2.21.389) –

Samadhigayha tiṭṭhatīti dibbasukhaṃ gaṇhitvā tato visiṭṭhatarā hutvā tiṭṭhati.

Opammasaṃsandanaṃ panettha evaṃ veditabbaṃ – gahapatissa pañcahi kāmaguṇehi samaṅgībhūtakālo viya bodhisattassa tīsu pāsādesu cattālīsasahassaitthimajjhe modanakālo, tassa sucaritaṃ pūretvā sagge nibbattakālo viya bodhisattassa abhinikkhamanaṃ katvā bodhipallaṅke sabbaññutaṃ paṭividdhakālo, tassa nandanavane sampattiṃ anubhavanakālo viya tathāgatassa catutthajjhānikaphalasamāpattiratiyā vītivattanakālo, tassa mānusakānaṃ pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ apatthanakālo viya tathāgatassa catutthajjhānikaphalasamāpattiratiyā vītināmentassa hīnajanasukhassa apatthanakāloti.

213. **Sukhī**ti paṭhamaṃ dukkhito pacchā sukhito assa. **Serī**ti paṭhamaṃ vejjadutiyako pacchā serī ekako bhaveyya. **Sayaṃvasī**ti paṭhamaṃ vejjassa vase vattamāno vejjena nisīdāti vutte nisīdi, nipajjāti vutte nipajji, bhuñjāti vutte bhuñji, pivāti vutte pivi, pacchā sayaṃvasī jāto. **Yena kāmaṃ gamo**ti paṭhamaṃ icchiticchitaṭṭhānaṃ gantuṃ nālattha, pacchā roge vūpasante vanadassana-giridassana-pabbatadassanādīsupi yenakāmaṃ gamo jāto, yattha yattheva gantuṃ icchati, tattha tattheva gaccheyya.

Etthāpi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – purisassa kuṭṭhikālo viya hi bodhisattassa agāramajjhe vasanakālo, aṅgārakapallaṃ viya ekaṃ kāmavatthu, dve kapallāni viya dve vatthūni, sakkassa pana devarañño aḍḍhateyyakoṭiyāni aṅgārakapallāni viya aḍḍhatiyanāṭakakoṭiyo, nakhehi vaṇamukhāni tacchetvā aṅgārakapalle paritāpanaṃ viya vatthupaṭisevanaṃ, bhesajjaṃ āgamma arogakālo viya kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ disvā nikkhamma buddhabhūtakāle catutthajjhānikaphalasamāpattiratiyā vītivattanakālo, aññaṃ kuṭṭhipurisaṃ disvā apatthanakālo viya tāya ratiyā vītināmentassa hīnajanaratiyā apatthanakāloti.

214. **Upahatindriyo**ti kimirakuṭṭhena nāma upahatakāyappasādo. **Upahatindriyā**ti upahatapaññindriyā. Te yathā so upahatakāyindriyo kuṭṭhī dukkhasamphassasmiṃyeva aggismiṃ sukhamiti viparītasaññaṃ paccalattha, evaṃ paññindriyassa upahatattā dukkhasamphassesveva kāmesu sukhamiti viparītasaññaṃ paccalatthuṃ.

215. **Asucitarāni cevā**tiādīsu pakatiyāva tāni asucīni ca duggandhāni ca pūtīni ca, idāni pana asucitarāni ceva duggandhatarāni ca pūtitarāni ca honti. **Kācī**ti tassa hi paritāpentassa ca kaṇḍūvantassa ca pāṇakā anto pavisanti, duṭṭhalohitaduṭṭhapubbā paggharanti. Evamassa kāci assādamattā hoti.

Ārogyaparamāti gāthāya ye keci dhanalābhā vā yasalābhā vā puttalābhā vā atthi, ārogyaṃ tesaṃ paramaṃ uttamaṃ, natthi tato uttaritaro lābhoti, ārogyaparamā lābhā. Yaṃkiñci jhānasukhaṃ vā maggasukhaṃ vā phalasukhaṃ vā atthi, nibbānaṃ tattha paramaṃ, natthi tato uttaritaraṃ sukhanti nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ. **Aṭṭhaṅgiko maggāna**nti pubbabhāgamaggānaṃ pubbabhāgagamaneneva amatagāmīnaṃ aṭṭhaṅgiko khemo, natthi tato khemataro añño maggo. Atha vā **khemaṃ amatagāmina**nti ettha khemantipi amatantipi nibbānasseva nāmaṃ. Yāvatā puthusamaṇabrāhmaṇā parappavādā khemagāmino ca amatagāmino cāti laddhivasena gahitā, sabbesaṃ tesaṃ khemaamatagāmīnaṃ maggānaṃ aṭṭhaṅgiko paramo uttamoti ayamettha attho.

216. **Ācariyapācariyāna**nti ācariyānañceva ācariyācariyānañca. **Sametī**ti ekanāḷiyā mitaṃ viya ekatulāya tulitaṃ viya sadisaṃ hoti ninnānākaraṇaṃ. **Anomajjatī**ti pāṇiṃ heṭṭhā otārento majjati – ‘‘idaṃ taṃ, bho gotama, ārogyaṃ, idaṃ taṃ nibbāna’’nti kālena sīsaṃ kālena uraṃ parimajjanto evamāha.

217. **Cheka**nti sampannaṃ. **Sāhuḷicīrenā**ti kāḷakehi eḷakalomehi katathūlacīrena. Saṅkāracoḷakenātipi vadanti. **Vācaṃ nicchāreyyā**ti kālena dasāya kālena ante kālena majjhe parimajjanto nicchāreyya, vadeyyāti attho. **Pubbakehesā**ti pubbakehi esā. Vipassīpi hi bhagavā…pe… kassapopi bhagavā catuparisamajjhe nisinno imaṃ gāthaṃ abhāsi, ‘‘atthanissitagāthā’’ti mahājano uggaṇhi. Satthari parinibbute aparabhāge paribbājakānaṃ antaraṃ paviṭṭhā. Te potthakagataṃ katvā padadvayameva rakkhituṃ sakkhiṃsu. Tenāha – **sā etarahi anupubbena puthujjanagāthā**ti.

218. Rogova bhūtoti **rogabhūto**. Sesapadesupi eseva nayo. **Ariyaṃ cakkhu**nti parisuddhaṃ vipassanāñāṇañceva maggañāṇañca. **Pahotī**ti samattho. **Bhesajjaṃ kareyyā**ti uddhaṃvirecanaṃ adhovirecanaṃ añjanañcāti bhesajjaṃ kareyya.

219. **Na cakkhūni uppādeyyā**ti yassa hi antarā pittasemhādipaliveṭhena cakkhupasādo upahato hoti, so chekaṃ vejjaṃ āgamma sappāyabhesajjaṃ sevanto cakkhūni uppādeti nāma. Jaccandhassa pana mātukucchiyaṃyeva vinaṭṭhāni, tasmā so na labhati. Tena vuttaṃ ‘‘na cakkhūni uppādeyyā’’ti.

220. Dutiyavāre **jaccandho**ti jātakālato paṭṭhāya pittādipaliveṭhena andho. **Amusmi**nti tasmiṃ pubbe vutte. **Amittatopi daheyyā**ti amitto me ayanti evaṃ amittato ṭhapeyya. Dutiyapadepi eseva nayo. **Iminā cittenā**ti vaṭṭe anugatacittena. **Tassa me upādānapaccayā**ti ekasandhi dvisaṅkhepo paccayākāro kathito, vaṭṭaṃ vibhāvitaṃ.

221. **Dhammānudhamma**nti dhammassa anudhammaṃ anucchavikaṃ paṭipadaṃ. **Ime rogā gaṇḍā sallā**ti pañcakkhandhe dasseti. **Upādānanirodhā**ti vivaṭṭaṃ dassento āha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māgaṇḍiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sandakasuttavaṇṇanā

223. **Evaṃ me suta**nti sandakasuttaṃ. Tattha **pilakkhaguhāya**nti tassā guhāya dvāre pilakkharukkho ahosi, tasmā pilakkhaguhātveva saṅkhaṃ gatā. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti vivekato vuṭṭhito. **Devakatasobbho**ti vassodakeneva tinnaṭṭhāne jāto mahāudakarahado. **Guhādassanāyā**ti ettha **guhā**ti paṃsuguhā. Sā unname udakamuttaṭṭhāne ahosi, ekato umaṅgaṃ katvā khāṇuke ca paṃsuñca nīharitvā anto thambhe ussāpetvā matthake padaracchannagehasaṅkhepena katā, tattha te paribbājakā vasanti. Sā vassāne udakapuṇṇā tiṭṭhati, nidāghe tattha vasanti. Taṃ sandhāya ‘‘guhādassanāyā’’ti āha. Vihāradassanatthañhi anamataggiyaṃ paccavekkhitvā samuddapabbatadassanatthaṃ vāpi gantuṃ vaṭṭatīti.

Unnādiniyāti uccaṃ nadamānāya. Evaṃ nadamānāya cassā uddhaṅgamanavasena ucco, disāsu patthaṭavasena mahāsaddoti uccāsaddamahāsaddo, tāya **uccāsaddamahāsaddāya**. Tesaṃ paribbājakānaṃ pātova uṭṭhāya kattabbaṃ nāma cetiyavattaṃ vā bodhivattaṃ vā ācariyupajjhāyavattaṃ vā yonisomanasikāro vā natthi. Tena te pātova uṭṭhāya bālātape nisinnā, sāyaṃ vā kathāya phāsukatthāya sannipatitā ‘‘imassa hattho sobhaṇo imassa pādo’’ti evaṃ aññamaññassa hatthapādādīni vā ārabbha itthipurisadārakadārikāvaṇṇe vā aññaṃ vā kāmassādabhavassādādivatthuṃ ārabbha kathaṃ paṭṭhapetvā anupubbena rājakathādianekavidhaṃ tiracchānakathaṃ kathenti. Sā hi aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā kathāti **tiracchānakathā**. Tattha rājānaṃ ārabbha ‘‘mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃmahānubhāvo’’tiādinā nayena pavattā kathā **rājakathā**. Esa nayo **corakathādīsu**.

Tesu ‘‘asuko rājā abhirūpo dassanīyo’’tiādinā nayena gehassitakathāva tiracchānakathā hoti. ‘‘Sopi nāma evaṃ mahānubhāvo khayaṃ gato’’ti evaṃ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresupi ‘‘mūladevo evaṃmahānubhāvo, meghamālo evaṃmahānubhāvo’’ti tesaṃ kammaṃ paṭicca aho sūrāti gehassitakathāva tiracchānakathā. Yuddhepi bhāratayuddhādīsu ‘‘asukena asuko evaṃ mārito evaṃ viddho’’ti kāmassādavaseneva kathā tiracchānakathā. ‘‘Tepi nāma khayaṃ gatā’’ti evaṃ pavattā pana sabbattha kathā kammaṭṭhānameva hoti. Apica annādīsu ‘‘evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādimha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā’’ti kāmassādavasena kathetuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā – ‘‘pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālaṃ gandhaṃ sīlavantānaṃ adamha, cetiye pūjaṃ akarimhā’’ti kathetuṃ vaṭṭati.

Ñātikathādīsupi ‘‘amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā’’ti vā ‘‘pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi carimhā’’ti vā assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ‘‘tepi no ñātakā khayaṃ gatā’’ti vā ‘‘pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā’’ti vā kathetabbā. **Gāmakathāpi** suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena vā ‘‘asukagāmavāsino sūrā samatthā’’ti vā evaṃ assādavasena na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā saddhā pasannāti vā khayavayaṃ gatāti vā vattuṃ vaṭṭati. **Nigamanagarajanapadakathāsupi** eseva nayo. **Itthikathāpi** vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādavasena na vaṭṭati, saddhā pasannā khayaṃ gatāti evameva vaṭṭati. **Sūrakathāpi** nandimitto nāma yodho sūro ahosīti assādavaseneva na vaṭṭati, saddho pasanno ahosi khayaṃ gatoti evameva vaṭṭati. **Visikhākathāpi** asukā visikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā sūrā samatthāti assādavaseneva na vaṭṭati, saddhā pasannā khayaṃ gatā iccevaṃ vaṭṭati.

Kumbhaṭṭhānakathāti kumbhaṭṭhānaudakatitthakathā vā vuccati kumbhadāsikathā vā. Sāpi ‘‘pāsādikā naccituṃ gāyituṃ chekā’’ti assādavasena na vaṭṭati, saddhā pasannātiādinā nayeneva vaṭṭati. **Pubbapetakathā**ti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo.

Nānattakathāti purimapacchimakathāvimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti ayaṃ loko kena nimmito, asukena nāma nimmito, kākā setā aṭṭhīnaṃ setattā, bakā rattā lohitassa rattattāti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā.

Samuddakkhāyikā nāma kasmā samuddo sāgaro, sāgaradevena khaṇitattā sāgaro, khato meti hatthamuddāya niveditattā samuddoti evamādikā niratthakā samuddakkhāyikakathā. Iti bhavo, iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā**. Ettha ca bhavoti sassataṃ, abhavoti ucchedaṃ. Bhavoti vaḍḍhi, abhavoti hāni. Bhavoti kāmasukhaṃ, abhavoti attakilamatho. Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṃ bāttiṃsatiracchānakathā nāma hoti. Evarūpiṃ tiracchānakathaṃ kathentiyā nisinno hoti.

Tato sandako paribbājako te paribbājake oloketvā – ‘‘ime paribbājakā ativiya aññamaññaṃ agāravā appatissā, mayañca samaṇassa gotamassa pātubhāvato paṭṭhāya sūriyuggamane khajjopanakūpamā jātā, lābhasakkāropi no parihīno. Sace pana imaṃ ṭhānaṃ samaṇo gotamo gotamasāvako vā gihiupaṭṭhākopi vāssa āgaccheyya, ativiya lajjanīyaṃ bhavissati. Parisadoso kho pana parisajeṭṭhakasseva upari ārohatī’’ti ito cito ca vilokento theraṃ addasa. Tena vuttaṃ **addasā kho sandako paribbājako…pe… tuṇhī ahesu**nti.

Tattha **saṇṭhapesī**ti sikkhāpesi, vajjamassā paṭicchādesi. Yathā suṭṭhapitā hoti, tathā naṃ ṭhapesi. Yathā nāma parisamajjhaṃ pavisanto puriso vajjapaṭicchādanatthaṃ nivāsanaṃ saṇṭhapeti, pārupanaṃ saṇṭhapeti, rajokiṇṇaṭṭhānaṃ puñchati, evamassā vajjapaṭicchādanatthaṃ ‘‘appasaddā bhonto’’ti sikkhāpento yathā suṭṭhapitā hoti, tathā naṃ ṭhapesīti attho. **Appasaddakāmā**ti appasaddaṃ icchanti, ekakā nisīdanti, ekakā tiṭṭhanti, na gaṇasaṅgaṇikāya yāpenti. **Appasaddavinītā**ti appasaddena niravena buddhena vinītā. **Appasaddassa vaṇṇavādino**ti yaṃ ṭhānaṃ appasaddaṃ nissaddaṃ. Tassa vaṇṇavādino. **Upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā**ti idhāgantabbaṃ maññeyya.

Kasmā panesa therassa upasaṅkamanaṃ paccāsīsatīti. Attano vuddhiṃ patthayamāno. Paribbājakā kira buddhesu vā buddhasāvakesu vā attano santikaṃ āgatesu – ‘‘ajja amhākaṃ santikaṃ samaṇo gotamo āgato, sāriputto āgato, na kho panete yassa vā tassa vā santikaṃ gacchanti, passatha amhākaṃ uttamabhāva’’nti attano upaṭṭhākānaṃ santike attānaṃ ukkhipanti ucce ṭhāne ṭhapenti. Bhagavatopi upaṭṭhāke gaṇhituṃ vāyamanti. Te kira bhagavato upaṭṭhāke disvā evaṃ vadanti – ‘‘tumhākaṃ satthā bhavaṃ gotamopi gotamassa sāvakāpi amhākaṃ santikaṃ āgacchanti, mayaṃ aññamaññaṃ samaggā. Tumhe pana amhe akkhīhi passituṃ na icchatha, sāmīcikammaṃ na karotha, kiṃ vo amhehi aparaddha’’nti. Appekacce manussā – ‘‘buddhāpi etesaṃ santikaṃ gacchanti, kiṃ amhāka’’nti tato paṭṭhāya te disvā nappamajjanti. **Tuṇhī ahesu**nti sandakaṃ parivāretvā nissaddā nisīdiṃsu.

224. **Svāgataṃ bhoto ānandassā**ti suāgamanaṃ bhoto ānandassa. Bhavante hi no āgate ānando hoti, gate sokoti dīpeti. **Cirassaṃ kho**ti piyasamudācāravacanametaṃ. Thero pana kālena kālaṃ paribbājakārāmaṃ cārikatthāya gacchatīti purimagamanaṃ gahetvā evamāha. Evañca pana vatvā na mānatthaddho hutvā nisīdi, attano pana āsanā vuṭṭhāya taṃ āsanaṃ papphoṭetvā theraṃ āsanena nimantento **nisīdatu bhavaṃ ānando, idamāsanaṃ paññatta**nti āha.

Antarākathā vippakatāti nisinnānaṃ vo ārambhato paṭṭhāya yāva mamāgamanaṃ etasmiṃ antare kā nāma kathā vippakatā, mamāgamanapaccayā katamā kathā pariyantaṃ na gatāti pucchati.

Atha paribbājako ‘‘niratthakakathāva esā nissārā vaṭṭasannissitā, na tumhākaṃ purato vattabbataṃ arahatī’’ti dīpento **tiṭṭhatesā, bho**tiādimāha. **Nesā bhoto**ti sace bhavaṃ sotukāmo bhavissati, pacchāpesā kathā na dullabhā bhavissati, amhākaṃ panimāya attho natthi. Bhoto pana āgamanaṃ labhitvā aññadeva sukāraṇaṃ kathaṃ sotukāmamhāti dīpeti. Tato dhammadesanaṃ yācanto **sādhu vata bhavantaṃ ye vā**tiādimāha. Tattha **ācariyake**ti ācariyasamaye. **Anassāsikānī**ti assāsavirahitāni. **Sasakka**nti ekaṃsatthe nipāto, viññū puriso ekaṃseneva na vaseyyāti attho. **Vasanto ca nārādheyyā**ti na sampādeyya, naparipūreyyāti vuttaṃ hoti. **Ñāyaṃ dhammaṃ kusala**nti kāraṇabhūtaṃ anavajjaṭṭhena kusalaṃ dhammaṃ.

225. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Natthi dinna**ntiādīni sāleyyakasutte (ma. ni. 1.440) vuttāni. **Cātumahābhūtiko**ti catumahābhūtamayo. **Pathavī pathavīkāya**nti ajjhattikā pathavīdhātu bāhirapathavīdhātuṃ. **Anupetī**ti anuyāti. **Anupagacchatī**ti tasseva vevacanaṃ, anugacchatītipi attho, ubhayenāpi upeti upagacchatīti dasseti. Āpādīsupi eseva nayo. **Indriyānī**ti manacchaṭṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti. **Āsandipañcamā**ti nipannamañcena pañcamā, mañco ceva, cattāro mañcapāde gahetvā ṭhitā cattāro purisā cāti attho. **Yāvāḷāhanā**ti yāva susānā. **Padānī**ti ayaṃ evaṃ sīlavā ahosi, evaṃ dussīlotiādinā nayena pavattāni guṇapadāni. Sarīrameva vā ettha padānīti adhippetaṃ. **Kāpotakānī**ti kapotakavaṇṇāni, pārāvatapakkhavaṇṇānīti attho.

Bhassantāti bhasmantā, ayameva vā pāḷi. **Āhutiyo**ti yaṃ paheṇakasakkārādibhedaṃ dinnadānaṃ, sabbaṃ taṃ chārikāvasānameva hoti, na tato paraṃ phaladāyakaṃ hutvā gacchatīti attho. **Dattupaññatta**nti dattūhi bālamanussehi paññattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – bālehi abuddhīhi paññattamidaṃ dānaṃ, na paṇḍitehi. Bālā denti, paṇḍitā gaṇhantīti dasseti. **Atthikavāda**nti atthi dinnaṃ dinnaphalanti imaṃ atthikavādaṃyeva vadanti tesaṃ tucchaṃ vacanaṃ musāvilāpo. **Bāle ca paṇḍite cā**ti bālā ca paṇḍitā ca.

Akatena me ettha katanti mayhaṃ akateneva samaṇakammena ettha etassa samaye kammaṃ kataṃ nāma hoti, avusiteneva brahmacariyena vusitaṃ nāma hoti. **Etthā**ti etasmiṃ samaṇadhamme. **Samasamā**ti ativiya samā, samena vā guṇena samā. **Sāmaññaṃ pattā**ti samānabhāvaṃ pattā.

226. **Karato**tiādīni apaṇṇakasutte vuttāni. **Tathā natthi hetū**tiādīni.

228. Catutthabrahmacariyavāse **akaṭā**ti akatā. **Akaṭavidhā**ti akatavidhānā, evaṃ karohīti kenaci kārāpitā na hontīti attho. **Animmitā**ti iddhiyāpi na nimmitā. **Animmātā**ti animmāpitā. Keci animmitabbāti padaṃ vadanti, taṃ neva pāḷiyaṃ, na aṭṭhakathāyaṃ sandissati. **Vañjhā**ti vañjhapasuvañjhatālādayo viya aphalā, kassaci ajanakāti attho. Etena pathavīkāyādīnaṃ rūpādijanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Pabbatakūṭā viya ṭhitāti **kūṭaṭṭhā. Īsikaṭṭhāyiṭṭhitā**ti muñje īsikā viya ṭhitā. Tatrāyamadhippāyo – yamidaṃ jāyatīti vuccati, taṃ muñjato īsikā viya vijjamānameva nikkhamatīti. ‘‘Esikaṭṭhāyiṭṭhitā’’tipi pāṭho, sunikhāto esikatthambho niccalo tiṭṭhati, evaṃ ṭhitāti attho. Ubhayenapi tesaṃ vināsābhāvaṃ dīpeti. **Na iñjantī**ti esikatthambho viya ṭhitattā na calanti. **Na vipariṇāmentī**ti pakatiṃ na jahanti. **Na aññamaññaṃ byābādhentī**ti aññamaññaṃ na upahananti. **Nāla**nti na samatthā.

Pathavīkāyotiādīsu pathavīyeva pathavīkāyo, pathavīsamūho vā. **Tatthā**ti tesu jīvasattamesu kāyesu. **Natthi hantā vā**ti hantuṃ vā ghātetuṃ vā sotuṃ vā sāvetuṃ vā jānituṃ vā jānāpetuṃ vā samattho nāma natthīti dīpeti. **Sattannaṃtveva kāyāna**nti yathā muggarāsiādīsu pahaṭaṃ satthaṃ muggarāsiādīnaṃ antarena pavisati, evaṃ sattannaṃ kāyānaṃ antarena chiddena vivarena satthaṃ pavisati. Tattha ‘‘ahaṃ imaṃ jīvitā voropemī’’ti kevalaṃ saññāmattameva hotīti dasseti. **Yonipamukhasatasahassānī**ti pamukhayonīnaṃ uttamayonīnaṃ cuddasasatasahassāni aññāni ca saṭṭhisatāni aññāni ca chasatāni. **Pañca ca kammuno satānī**ti pañca kammasatāni ca, kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpeti. **Pañca ca kammāni tīṇi ca kammānī**tiādīsupi eseva nayo. Keci panāhu **pañca kammānī**ti pañcindriyavasena bhaṇati. **Tīṇī**ti kāyakammādivasenāti. **Kamme ca aḍḍhakamme cā**ti ettha panassa kāyakammañca vacīkammañca kammanti laddhi, manokammaṃ upaḍḍhakammanti. **Dvaṭṭhipaṭipadā**ti dvāsaṭṭhi paṭipadāti vadati. **Dvaṭṭhantarakappā**ti ekasmiṃ kappe catusaṭṭhi antarakappā nāma honti, ayaṃ pana aññe dve ajānanto evamāha. **Chaḷābhijātiyo** apaṇṇakasutte vitthāritā.

Aṭṭha purisabhūmiyoti mandabhūmi khiḍḍābhūmi vīmaṃsakabhūmi ujugatabhūmi sekkhabhūmi samaṇabhūmi jinabhūmi pannabhūmīti imā aṭṭha purisabhūmiyoti vadati. Tattha jātadivasato paṭṭhāya sattadivase sambādhaṭṭhānato nikkhantattā sattā mandā honti momūhā. Ayaṃ mandabhūmīti vadati. Ye pana duggatito āgatā honti, te abhiṇhaṃ rodanti ceva viravanti ca. Sugatito āgatā taṃ anussaritvā anussaritvā hasanti. Ayaṃ khiḍḍābhūmi nāma. Mātāpitūnaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā gahetvā bhūmiyaṃ padanikkhipanaṃ vīmaṃsakabhūmi nāma. Padasāva gantuṃ samatthakālo ujugatabhūmi nāma. Sippānaṃ sikkhanakālo sekkhabhūmi nāma. Gharā nikkhamma pabbajanakālo samaṇabhūmi nāma. Ācariyaṃ sevitvā jānanakālo jinabhūmi nāma. Bhikkhu ca pannako jino na kiñci āhāti evaṃ alābhiṃ samaṇaṃ pannabhūmīti vadati.

Ekūnapaññāsa ājīvasateti ekūnapaññāsa ājīvavuttisatāni. **Paribbājakasate**ti paribbājakapabbajjasatāni. **Nāgāvāsasate**ti nāgamaṇḍalasatāni. **Vīse indriyasate**ti vīsa indriyasatāni. **Tiṃse nirayasate**ti tiṃsa nirayasatāni. **Rajodhātuyo**ti rajaokiraṇaṭṭhānāni. Hatthapiṭṭhipādapiṭṭhādīni sandhāya vadati. **Satta saññīgabbhā**ti oṭṭhagoṇagadrabhaajapasumigamahiṃse sandhāya vadati. **Asaññīgabbhā**ti sāliyavagodhumamuggakaṅguvarakakudrūsake sandhāya vadati. **Nigaṇṭhigabbhā**ti nigaṇṭhimhi jātagabbhā, ucchuveḷunaḷādayo sandhāya vadati. **Satta devā**ti bahū devā, so pana sattāti vadati. Mānusāpi anantā, so sattāti vadati. **Satta pisācā**ti pisācā mahantā, sattāti vadati.

Sarāti mahāsarā. Kaṇṇamuṇḍa-rathakāra-anotatta-sīhapapātakuḷira-mucalinda-kuṇāladahe gahetvā vadati. **Pavuṭā**ti gaṇṭhikā. **Papātā**ti mahāpapātā. **Papātasatānī**ti khuddakapapātasatāni. **Supinā**ti mahāsupinā. **Supinasatānī**ti khuddakasupinasatāni. **Mahākappino**ti mahākappānaṃ. Ettha ekamhā sarā vassasate vassasate kusaggena ekaṃ udakabinduṃ nīharitvā nīharitvā sattakkhattuṃ tamhi sare nirudake kate eko mahākappoti vadati. Evarūpānaṃ mahākappānaṃ caturāsītisatasahassāni khepetvā bālā ca paṇḍitā ca dukkhassantaṃ karontīti ayamassa laddhi. Paṇḍitopi kira antarā sujjhituṃ na sakkoti, bālopi tato uddhaṃ na gacchati.

Sīlenāti acelakasīlena vā aññena vā yena kenaci. **Vatenā**ti tādisena vatena. **Tapenā**ti tapokammena. Aparipakkaṃ paripāceti nāma yo ‘‘ahaṃ paṇḍito’’ti antarā visujjhati. Paripakkaṃ phussa phussa byantiṃ karoti nāma yo ‘‘ahaṃ bālo’’ti vuttaparimāṇaṃ kālaṃ atikkamitvā yāti. **Hevaṃ natthī**ti evaṃ natthi. Tañhi ubhayampi na sakkā kātunti dīpeti. **Doṇamite**ti doṇena mitaṃ viya. **Sukhadukkhe**ti sukhadukkhaṃ. **Pariyantakate**ti vuttaparimāṇena kālena katapariyanto. **Natthi hāyanavaḍḍhane**ti natthi hāyanavaḍḍhanāni. Na saṃsāro paṇḍitassa hāyati, na bālassa vaḍḍhatīti attho. **Ukkaṃsāvakaṃse**ti ukkaṃsāvakaṃsā, hāpanavaḍḍhanānamevetaṃ vevacanaṃ. Idāni tamatthaṃ upamāya sādhento **seyyathāpi nāmā**tiādimāha. Tattha **suttaguḷe**ti veṭhetvā katasuttaguḷaṃ. **Nibbeṭhiyamānameva paletī**ti pabbate vā rukkhagge vā ṭhatvā khittaṃ suttapamāṇena nibbeṭhiyamānaṃ gacchati, sutte khīṇe tattha tiṭṭhati na gacchati. Evamevaṃ vuttakālato uddhaṃ na gacchatīti dasseti.

229. **Kimida**nti kimidaṃ tava aññāṇaṃ, kiṃ sabbaññu nāma tvanti evaṃ puṭṭho samāno niyativāde pakkhipanto **suññaṃ me agāra**ntiādimāha.

230. **Anussaviko hotī**ti anussavanissito hoti. **Anussavasacco**ti savanaṃ saccato gahetvā ṭhito. **Piṭakasampadāyā**ti vaggapaṇṇāsakāya piṭakaganthasampattiyā.

232. **Mando**ti mandapañño. **Momūho**ti atimūḷho. **Vācāvikkhepaṃ āpajjatī**ti vācāya vikkhepaṃ āpajjati. Kīdisaṃ? Amarāvikkhepaṃ, apariyantavikkhepanti attho. Atha vā amarā nāma macchajāti. Sā ummujjananimmujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkāti evameva ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati. Taṃ amarāvikkhepaṃ.

Evantipi me notiādīsu idaṃ kusalanti puṭṭho ‘‘evantipi me no’’ti vadati, tato kiṃ akusalanti vutte ‘‘tathātipi me no’’ti vadati, kiṃ ubhayato aññathāti vutte ‘‘aññathātipi me no’’ti vadati, tato tividhenāpi na hotīti te laddhīti vutte ‘‘notipi me no’’ti vadati, tato kiṃ no noti te laddhīti vutte ‘‘no notipi me no’’ti vikkhepamāpajjati, ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati. **Nibbijja pakkamatī**ti attanopi esa satthā avassayo bhavituṃ na sakkoti, mayhaṃ kiṃ sakkhissatīti nibbinditvā pakkamati. Purimesupi anassāsikesu eseva nayo.

234. **Sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjitu**nti yathā pubbe gihibhūto sannidhiṃ katvā vatthukāme paribhuñjati, evaṃ tilataṇḍulasappinavanītādīni sannidhiṃ katvā idāni paribhuñjituṃ abhabboti attho. Nanu ca khīṇāsavassa vasanaṭṭhāne tilataṇḍulādayo paññāyantīti. No na paññāyanti, na panesa te attano atthāya ṭhapeti, aphāsukapabbajitādīnaṃ atthāya ṭhapeti. Anāgāmissa kathanti. Tassāpi pañca kāmaguṇā sabbasova pahīnā, dhammena pana laddhaṃ vicāretvā paribhuñjati.

236. Puttamatāya puttāti so kira imaṃ dhammaṃ sutvā ājīvakā matā nāmāti saññī hutvā evamāha. Ayañhettha attho – ājīvakā matā nāma, tesaṃ mātā puttamatā hoti, iti ājīvakā puttamatāya puttā nāma honti. **Samaṇe gotame**ti samaṇe gotame brahmacariyavāso atthi, aññattha natthīti dīpeti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Sandakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanā

237. **Evaṃ me suta**nti mahāsakuludāyisuttaṃ. Tattha **moranivāpe**ti tasmiṃ ṭhāne morānaṃ abhayaṃ ghosetvā bhojanaṃ adaṃsu. Tasmā taṃ ṭhānaṃ **moranivāpo**ti saṅkhaṃ gataṃ. **Annabhāro**ti ekassa paribbājakassa nāmaṃ. Tathā **varadharo**ti. **Aññe cā**ti na kevalaṃ ime tayo, aññepi abhiññātā bahū paribbājakā. **Appasaddassa vaṇṇavādī**ti idha appasaddavinītoti avatvāva idaṃ vuttaṃ. Kasmā? Na hi bhagavā aññena vinītoti.

238. **Purimānī**ti hiyyodivasaṃ upādāya purimāni nāma honti, tato paraṃ purimatarāni. **Kutūhalasālāya**nti kutūhalasālā nāma paccekasālā natthi, yattha pana nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā nānāvidhaṃ kathaṃ pavattenti, sā bahūnaṃ – ‘‘ayaṃ kiṃ vadati, ayaṃ kiṃ vadatī’’ti kutūhaluppattiṭṭhānato ‘‘kutūhalasālā’’ti vuccati. ‘‘Kotūhalasālā’’tipi pāṭho. **Lābhā**ti ye evarūpe samaṇabrāhmaṇe daṭṭhuṃ pañhaṃ pucchituṃ dhammakathaṃ vā nesaṃ sotuṃ labhanti, tesaṃ aṅgamagadhānaṃ ime lābhāti attho.

Saṅghinotiādīsu pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho etesaṃ atthīti **saṅghino**. Sveva gaṇo etesaṃ atthīti **gaṇino**. Ācārasikkhāpanavasena tassa gaṇassa ācariyāti **gaṇācariyā. Ñātā**ti paññātā pākaṭā. Yathābhuccaguṇehi ceva ayathābhūtaguṇehi ca samuggato yaso etesaṃ atthīti **yasassino**. Pūraṇādīnañhi ‘‘appiccho santuṭṭho, appicchatāya vatthampi na nivāsetī’’tiādinā nayena yaso samuggato, tathāgatassa ‘‘itipi so bhagavā’’tiādīhi yathābhūtaguṇehi. **Titthakarā**ti laddhikarā. **Sādhusammatā**ti ime sādhū sundarā sappurisāti evaṃ sammatā. **Bahujanassā**ti assutavato ceva andhabālaputhujjanassa vibhāvino ca paṇḍitajanassa. Tattha titthiyā bālajanassa evaṃ sammatā, tathāgato paṇḍitajanassa. Iminā nayena **pūraṇo kassapo saṅghī**tiādīsu attho veditabbo. Bhagavā pana yasmā aṭṭhatiṃsa ārammaṇāni vibhajanto bahūni nibbānaotaraṇatitthāni akāsi, tasmā ‘‘titthakaro’’ti vattuṃ vaṭṭati.

Kasmā panete sabbepi tattha osaṭāti? Upaṭṭhākarakkhaṇatthañceva lābhasakkāratthañca. Tesañhi evaṃ hoti – ‘‘amhākaṃ upaṭṭhākā samaṇaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gaccheyyuṃ, te ca rakkhissāma. Samaṇassa ca gotamassa upaṭṭhāke sakkāraṃ karonte disvā amhākampi upaṭṭhākā amhākaṃ sakkāraṃ karissantī’’ti. Tasmā yattha yattha bhagavā osarati, tattha tattha sabbe osaranti.

239. **Vādaṃ āropetvā**ti vāde dosaṃ āropetvā. **Apakkantā**ti, apagatā, keci disaṃ pakkantā, keci gihibhāvaṃ pattā, keci imaṃ sāsanaṃ āgatā. **Sahitaṃ me**ti mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ, atthayuttaṃ kāraṇayuttanti attho. **Asahitaṃ te**ti tuyhaṃ vacanaṃ asahitaṃ. **Adhiciṇṇaṃ te viparāvatta**nti yaṃ tuyhaṃ dīgharattāciṇṇavasena suppaguṇaṃ, taṃ mayhaṃ ekavacaneneva viparāvattaṃ viparivattitvā ṭhitaṃ, na kiñci jātanti attho. **Āropito te vādo**ti mayā tava vāde doso āropito. **Cara vādappamokkhāyā**ti dosamocanatthaṃ cara vicara, tattha tattha gantvā sikkhāti attho. **Nibbeṭhehi vā sace pahosī**ti atha sayaṃ pahosi, idāneva nibbeṭhehi. **Dhammakkosenā**ti sabhāvakkosena.

240. **Taṃ no sossāmā**ti taṃ amhākaṃ desitaṃ dhammaṃ suṇissāma. **Khuddamadhu**nti khuddakamakkhikāhi kataṃ daṇḍakamadhuṃ. **Anelaka**nti niddosaṃ apagatamacchikaṇḍakaṃ. **Pīḷeyyā**ti dadeyya. **Paccāsīsamānarūpo**ti pūretvā nu kho no bhojanaṃ dassatīti bhājanahattho paccāsīsamāno paccupaṭṭhito assa. **Sampayojetvā**ti appamattakaṃ vivādaṃ katvā.

241. **Itarītarenā**ti lāmakalāmakena. **Pavivitto**ti idaṃ paribbājako kāyavivekamattaṃ sandhāya vadati, bhagavā pana tīhi vivekehi vivittova.

242. **Kosakāhārāpī**ti dānapatīnaṃ ghare aggabhikkhāṭhapanatthaṃ khuddakasarāvā honti, dānapatino aggabhattaṃ vā tattha ṭhapetvā bhuñjanti, pabbajite sampatte taṃ bhattaṃ tassa denti. Taṃ sarāvakaṃ kosakoti vuccati. Tasmā ye ca ekeneva bhattakosakena yāpenti, te kosakāhārāti. **Beluvāhārā**ti beluvamattabhattāhārā. **Samatittika**nti oṭṭhavaṭṭiyā heṭṭhimalekhāsamaṃ. **Iminā dhammenā**ti iminā appāhāratādhammena. Ettha pana sabbākāreneva bhagavā anappāhāroti na vattabbo. Padhānabhūmiyaṃ chabbassāni appāhārova ahosi, verañjāyaṃ tayo māse patthodaneneva yāpesi pālileyyakavanasaṇḍe tayo māse bhisamuḷāleheva yāpesi. Idha pana etamatthaṃ dasseti – ‘‘ahaṃ ekasmiṃ kāle appāhāro ahosiṃ, mayhaṃ pana sāvakā dhutaṅgasamādānato paṭṭhāya yāvajīvaṃ dhutaṅgaṃ na bhindantī''ti. Tasmā yadi te iminā dhammena sakkareyyuṃ, mayā hi te visesatarā. Añño ceva pana dhammo atthi, yena maṃ te sakkarontīti dasseti. Iminā nayena sabbavāresu yojanā veditabbā.

Paṃsukūlikāti samādinnapaṃsukūlikaṅgā. **Lūkhacīvaradharā**ti satthasuttalūkhāni cīvarāni dhārayamānā. **Nantakānī**ti antavirahitāni vatthakhaṇḍāni, yadi hi nesaṃ anto bhaveyya, pilotikāti saṅkhaṃ gaccheyyuṃ. **Uccinitvā**ti phāletvā dubbalaṭṭhānaṃ pahāya thiraṭṭhānameva gahetvā. **Alābulomasānī**ti alābulomasadisasuttāni sukhumānīti dīpeti. Ettāvatā ca satthā cīvarasantosena asantuṭṭhoti na vattabbo. Atimuttakasusānato hissa puṇṇadāsiyā pārupitvā pātitasāṇapaṃsukūlaṃ gahaṇadivase udakapariyantaṃ katvā mahāpathavī akampi. Idha pana etamatthaṃ dasseti – ''ahaṃ ekasmiṃyeva kāle paṃsukūlaṃ gaṇhiṃ, mayhaṃ pana sāvakā dhutaṅgasamādānato paṭṭhāya yāvajīvaṃ dhutaṅgaṃ na bhindantī''ti.

Piṇḍapātikāti atirekalābhaṃ paṭikkhipitvā samādinnapiṇḍapātikaṅgā. **Sapadānacārino**ti loluppacāraṃ paṭikkhipitvā samādinnasapadānacārā. **Uñchāsake vate ratā**ti uñchācariyasaṅkhāte bhikkhūnaṃ pakativate ratā, uccanīcagharadvāraṭṭhāyino hutvā kabaramissakaṃ bhattaṃ saṃharitvā paribhuñjantīti attho. **Antaraghara**nti brahmāyusutte ummārato paṭṭhāya antaragharaṃ, idha indakhīlato paṭṭhāya adhippetaṃ. Ettāvatā ca satthā piṇḍapātasantosena asantuṭṭhoti na vattabbo, appāhāratāya vuttaniyāmeneva pana sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Idha pana etamatthaṃ dasseti – ''ahaṃ ekasmiṃyeva kāle nimantanaṃ na sādayiṃ, mayhaṃ pana sāvakā dhutaṅgasamādānato paṭṭhāya yāvajīvaṃ dhutaṅgaṃ na bhindantī''ti.

Rukkhamūlikāti channaṃ paṭikkhipitvā samādinnarukkhamūlikaṅgā. **Abbhokāsikā**ti channañca rukkhamūlañca paṭikkhipitvā samādinnaabbhokāsikaṅgā. **Aṭṭhamāse**ti hemantagimhike māse. Antovasse pana cīvarānuggahatthaṃ channaṃ pavisanti. Ettāvatā ca satthā senāsanasantosena asantuṭṭhoti na vattabbo, senāsanasantoso panassa chabbassikamahāpadhānena ca pālileyyakavanasaṇḍena ca dīpetabbo. Idha pana etamatthaṃ dasseti – ''ahaṃ ekasmiṃyeva kāle channaṃ na pāvisiṃ, mayhaṃ pana sāvakā dhutaṅgasamādānato paṭṭhāya yāvajīvaṃ dhutaṅgaṃ na bhindantī''ti.

Āraññikāti gāmantasenāsanaṃ paṭikkhipitvā samādinnaāraññikaṅgā. **Saṅghamajjhe osarantī**ti abaddhasīmāya kathitaṃ, baddhasīmāyaṃ pana vasantā attano vasanaṭṭhāneyeva uposathaṃ karonti. Ettāvatā ca satthā no pavivittoti na vattabbo, ''icchāmahaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisalliyitu''nti (pārā. 162; 565) evañhissa paviveko paññāyati. Idha pana etamatthaṃ dasseti ''ahaṃ ekasmiṃyeva tathārūpe kāle paṭisalliyiṃ, mayhaṃ pana sāvakā dhutaṅgasamādānato paṭṭhāya yāvajīvaṃ dhutaṅgaṃ na bhindantī''ti. **Mamaṃ sāvakā**ti maṃ sāvakā.

244. **Sanidāna**nti sappaccayaṃ. Kiṃ pana appaccayaṃ nibbānaṃ na desetīti. No na deseti, sahetukaṃ pana taṃ desanaṃ katvā deseti, no ahetukanti. **Sappāṭihāriya**nti purimassevetaṃ vevacanaṃ, sakāraṇanti attho. **Taṃ vatā**ti ettha **vatā**ti nipātamattaṃ.

245. **Anāgataṃ vādapatha**nti ajja ṭhapetvā sve vā punadivase vā aḍḍhamāse vā māse vā saṃvacchare vā tassa tassa pañhassa upari āgamanavādapathaṃ. **Na dakkhatī**ti yathā saccako nigaṇṭho attano niggahaṇatthaṃ āgatakāraṇaṃ visesetvā vadanto na addasa, evaṃ na dakkhatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. **Sahadhammenā**ti sakāraṇena. **Antarantarā kathaṃ opāteyyu**nti mama kathāvāraṃ pacchinditvā antarantare attano kathaṃ paveseyyunti attho. **Na kho panāhaṃ, udāyī**ti, udāyi, ahaṃ ambaṭṭhasoṇadaṇḍakūṭadantasaccakanigaṇṭhādīhi saddhiṃ mahāvāde vattamānepi – ''aho vata me ekasāvakopi upamaṃ vā kāraṇaṃ vā āharitvā dadeyyā''ti evaṃ sāvakesu anusāsaniṃ na paccāsīsāmi. **Mamayevā**ti evarūpesu ṭhānesu sāvakā mamayeva anusāsaniṃ ovādaṃ paccāsīsanti.

246. **Tesāhaṃ cittaṃ ārādhemī**ti tesaṃ ahaṃ tassa pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ gaṇhāmi sampādemi paripūremi, aññaṃ puṭṭho aññaṃ na byākaromi, ambaṃ puṭṭho labujaṃ viya labujaṃ vā puṭṭho ambaṃ viya. Ettha ca ‘‘adhisīle sambhāventī’’ti vuttaṭṭhāne buddhasīlaṃ nāma kathitaṃ, ‘‘abhikkante ñāṇadassane sambhāventī’’ti vuttaṭṭhāne sabbaññutaññāṇaṃ, ‘‘adhipaññāya sambhāventī’’ti vuttaṭṭhāne ṭhānuppattikapaññā, ‘‘yena dukkhenā’’ti vuttaṭṭhāne saccabyākaraṇapaññā. Tattha sabbaññutaññāṇañca saccabyākaraṇapaññañca ṭhapetvā avasesā paññā adhipaññaṃ bhajati.

247. Idāni tesaṃ tesaṃ visesādhigamānaṃ paṭipadaṃ ācikkhanto **puna caparaṃ udāyī**tiādimāha. Tattha **abhiññāvosānapāramippattā**ti abhiññāvosānasaṅkhātañceva abhiññāpāramīsaṅkhātañca arahattaṃ pattā.

Sammappadhāneti upāyapadhāne. **Chandaṃ janetī**ti kattukamyatākusalacchandaṃ janeti. **Vāyamatī**ti vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti vīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti upāyapadhānaṃ karoti. **Bhāvanāya pāripūriyā**ti vaḍḍhiyā paripūraṇatthaṃ. Apicettha – ‘‘yā ṭhiti, so asammoso…pe… yaṃ vepullaṃ, sā bhāvanāpāripūrī’’ti (vibha. 406) evaṃ purimaṃ purimassa pacchimaṃ pacchimassa atthotipi veditabbaṃ.

Imehi pana sammappadhānehi kiṃ kathitaṃ? Kassapasaṃyuttapariyāyena sāvakassa pubbabhāgapaṭipadā kathitā. Vuttañhetaṃ tattha –

‘‘Cattārome, āvuso, sammappadhānā. Katame cattāro? Idhāvuso, bhikkhu, anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyunti ātappaṃ karoti. Uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyunti ātappaṃ karoti. Anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anatthāya saṃvatteyyunti ātappaṃ karoti. Uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyunti ātappaṃ karotī’’ti (saṃ. ni. 2.145).

Ettha ca pāpakā akusalāti lobhādayo veditabbā. Anuppannā kusalā dhammāti samathavipassanā ceva maggo ca, uppannā kusalā nāma samathavipassanāva. Maggo pana sakiṃ uppajjitvā nirujjhamāno anatthāya saṃvattanako nāma natthi. So hi phalassa paccayaṃ datvāva nirujjhati. Purimasmimpi vā samathavipassanāva gahetabbāti vuttaṃ, taṃ pana na yuttaṃ.

Tattha ‘‘uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattantī’’ti atthassa āvibhāvatthamidaṃ vatthu – eko kira khīṇāsavatthero ‘‘mahācetiyañca mahābodhiñca vandissāmī’’ti samāpattilābhinā bhaṇḍagāhakasāmaṇerena saddhiṃ janapadato mahāvihāraṃ āgantvā vihārapariveṇaṃ pāvisi. Sāyanhasamaye mahābhikkhusaṅghe cetiyaṃ vandamāne cetiyaṃ vandanatthāya na nikkhami. Kasmā? Khīṇāsavānañhi tīsu ratanesu mahantaṃ gāravaṃ hoti. Tasmā bhikkhusaṅghe vanditvā paṭikkamante manussānaṃ sāyamāsabhuttavelāyaṃ sāmaṇerampi ajānāpetvā ‘‘cetiyaṃ vandissāmī’’ti ekakova nikkhami. Sāmaṇero – ‘‘kiṃ nu kho thero avelāya ekakova gacchati, jānissāmī’’ti upajjhāyassa padānupadiko nikkhami. Thero anāvajjanena tassa āgamanaṃ ajānanto dakkhiṇadvārena cetiyaṅgaṇaṃ āruhi. Sāmaṇeropi anupadaṃyeva āruḷho.

Mahāthero mahācetiyaṃ ulloketvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā haṭṭhapahaṭṭho cetiyaṃ vandati. Sāmaṇero therassa vandanākāraṃ disvā ‘‘upajjhāyo me ativiya pasannacitto vandati, kiṃ nu kho pupphāni labhitvā pūjaṃ kareyyā’’ti cintesi. Thero vanditvā uṭṭhāya sirasi añjaliṃ ṭhapetvā mahācetiyaṃ ulloketvā ṭhito. Sāmaṇero ukkāsitvā attano āgatabhāvaṃ jānāpesi. Thero parivattetvā olokento ‘‘kadā āgatosī’’ti pucchi. Tumhākaṃ cetiyaṃ vandanakāle, bhante. Ativiya pasannā cetiyaṃ vandittha kiṃ nu kho pupphāni labhitvā pūjeyyāthāti? Āma sāmaṇera imasmiṃ cetiye viya aññatra ettakaṃ dhātūnaṃ nidhānaṃ nāma natthi, evarūpaṃ asadisaṃ mahāthūpaṃ pupphāni labhitvā ko na pūjeyyāti. Tena hi, bhante, adhivāsetha, āharissāmīti tāvadeva jhānaṃ samāpajjitvā iddhiyā himavantaṃ gantvā vaṇṇagandhasampannapupphāni parissāvanaṃ pūretvā mahāthere dakkhiṇamukhato pacchimaṃ mukhaṃ asampatteyeva āgantvā pupphaparissāvanaṃ hatthe ṭhapetvā ‘‘pūjetha, bhante,’’ti āha. Thero ‘‘atimandāni no sāmaṇera pupphānī’’ti āha. Gacchatha, bhante, bhagavato guṇe āvajjitvā pūjethāti.

Thero pacchimamukhanissitena sopāṇena āruyha kucchivedikābhūmiyaṃ pupphapūjaṃ kātuṃ āraddho. Vedikābhūmiyaṃ paripuṇṇāni pupphāni patitvā dutiyabhūmiyaṃ jaṇṇupamāṇena odhinā pūrayiṃsu. Tato otaritvā pādapiṭṭhikapantiṃ pūjesi. Sāpi paripūri. Paripuṇṇabhāvaṃ ñatvā heṭṭhimatale vikiranto agamāsi. Sabbaṃ cetiyaṅgaṇaṃ paripūri. Tasmiṃ paripuṇṇe ‘‘sāmaṇera pupphāni na khīyantī’’ti āha. Parissāvanaṃ, bhante, adhomukhaṃ karothāti. Adhomukhaṃ katvā cālesi, tadā pupphāni khīṇāni. Parissāvanaṃ sāmaṇerassa datvā saddhiṃ hatthipākārena cetiyaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā pariveṇaṃ gacchanto cintesi – ‘‘yāva mahiddhiko vatāyaṃ sāmaṇero, sakkhissati nu kho imaṃ iddhānubhāvaṃ rakkhitu’’nti. Tato ‘‘na sakkhissatī’’ti disvā sāmaṇeramāha – ‘‘sāmaṇera tvaṃ idāni mahiddhiko, evarūpaṃ pana iddhiṃ nāsetvā pacchimakāle kāṇapesakāriyā hatthena madditakañjiyaṃ pivissasī’’ti. Daharakabhāvassa nāmesa dosoyaṃ, so upajjhāyassa kathāyaṃ saṃvijjitvā – ‘‘kammaṭṭhānaṃ me, bhante, ācikkhathā’’ti na yāci, amhākaṃ upajjhāyo kiṃ vadatīti taṃ pana asuṇanto viya agamāsi.

Thero mahācetiyañca mahābodhiñca vanditvā sāmaṇeraṃ pattacīvaraṃ gāhāpetvā anupubbena kuṭeḷitissamahāvihāraṃ agamāsi. Sāmaṇero upajjhāyassa padānupadiko hutvā bhikkhācāraṃ na gacchati, ‘‘kataraṃ gāmaṃ pavisatha, bhante,’’ti pucchitvā pana ‘‘idāni me upajjhāyo gāmadvāraṃ patto bhavissatī’’ti ñatvā attano ca upajjhāyassa ca pattacīvaraṃ gahetvā ākāsena gantvā therassa pattacīvaraṃ datvā piṇḍāya pavisati. Thero sabbakālaṃ ovadati – ‘‘sāmaṇera mā evamakāsi, puthujjaniddhi nāma calā anibaddhā, asappāyaṃ rūpādiārammaṇaṃ labhitvā appamattakeneva bhijjati, santāya samāpattiyā parihīnāya brahmacariyavāso santhambhituṃ na sakkotī’’ti. Sāmaṇero ‘‘kiṃ katheti mayhaṃ upajjhāyo’’ti sotuṃ na icchati, tatheva karoti. Thero anupubbena cetiyavandanaṃ karonto kammubinduvihāraṃ nāma gato. Tattha vasantepi there sāmaṇero tatheva karoti.

Athekadivasaṃ ekā pesakāradhītā abhirūpā paṭhamavaye ṭhitā kammabindugāmato nikkhamitvā padumassaraṃ oruyha gāyamānā pupphāni bhañjati. Tasmiṃ samaye sāmaṇero padumassaramatthakena gacchati, gacchanto pana silesikāya kāṇamacchikā viya tassā gītasadde bajjhi. Tāvadevassa iddhi antarahitā, chinnapakkhakāko viya ahosi. Santasamāpattibalena pana tattheva udakapiṭṭhe apatitvā simbalitūlaṃ viya patamānaṃ anupubbena padumasaratīre aṭṭhāsi. So vegena gantvā upajjhāyassa pattacīvaraṃ datvā nivatti. Mahāthero ‘‘pagevetaṃ mayā diṭṭhaṃ, nivāriyamānopi na nivattissatī’’ti kiñci avatvā piṇḍāya pāvisi.

Sāmaṇero gantvā padumasaratīre aṭṭhāsi tassā paccuttaraṇaṃ āgamayamāno. Sāpi sāmaṇeraṃ ākāsena gacchantañca puna āgantvā ṭhitañca disvā ‘‘addhā esa maṃ nissāya ukkaṇṭhito’’ti ñatvā ‘‘paṭikkama sāmaṇerā’’ti āha. So paṭikkami. Itarā paccuttaritvā sāṭakaṃ nivāsetvā taṃ upasaṅkamitvā ‘‘kiṃ, bhante,’’ti pucchi. So tamatthaṃ ārocesi. Sā bahūhi kāraṇehi gharāvāse ādīnavaṃ brahmacariyavāse ānisaṃsañca dassetvā ovadamānāpi tassa ukkaṇṭhaṃ vinodetuṃ asakkontī – ‘‘ayaṃ mama kāraṇā evarūpāya iddhiyā parihīno, na dāni yuttaṃ pariccajitu’’nti idheva tiṭṭhāti vatvā gharaṃ gantvā mātāpitūnaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Tepi āgantvā nānappakāraṃ ovadamānā vacanaṃ aggaṇhantaṃ āhaṃsu – ‘‘tvaṃ amhe uccakulāti sallakkhesi, mayaṃ pesakārā. Sakkhissasi pesakārakammaṃ kātu’’nti sāmaṇero āha – ‘‘upāsaka gihibhūto nāma pesakārakammaṃ vā kareyya naḷakārakammaṃ vā, kiṃ iminā sāṭakamattena lobhaṃ karothā’’ti. Pesakāro udare baddhasāṭakaṃ datvā gharaṃ netvā dhītaraṃ adāsi.

So pesakārakammaṃ uggaṇhitvā pesakārehi saddhiṃ sālāya kammaṃ karoti. Aññesaṃ itthiyo pātova bhattaṃ sampādetvā āhariṃsu, tassa bhariyā na tāva āgacchati. So itaresu kammaṃ vissajjetvā bhuñjamānesu tasaraṃ vaṭṭento nisīdi. Sā pacchā agamāsi. Atha naṃ so ‘‘aticirena āgatāsī’’ti tajjesi. Mātugāmo ca nāma api cakkavattirājānaṃ attani paṭibaddhacittaṃ ñatvā dāsaṃ viya sallakkheti. Tasmā sā evamāha – ‘‘aññesaṃ ghare dārupaṇṇaloṇādīni sannihitāni, bāhirato āharitvā dāyakā pesanatakārakāpi atthi, ahaṃ pana ekikāva, tvampi mayhaṃ ghare idaṃ atthi idaṃ natthīti na jānāsi.

Sace icchasi, bhuñja, no ce icchasi, mā bhuñjā''ti. So ''na kevalañca ussūre bhattaṃ āharasi, vācāyapi maṃ ghaṭṭesī''ti kujjhitvā aññaṃ paharaṇaṃ apassanto tameva tasaradaṇḍakaṃ tasarato luñcitvā khipi. Sā taṃ āgacchantaṃ disvā īsakaṃ parivatti. Tasaradaṇḍakassa ca koṭi nāma tikhiṇā hoti, sā tassā parivattamānāya akkhikoṭiyaṃ pavisitvā aṭṭhāsi. Sā ubhohi hatthehi vegena akkhiṃ aggahesi, bhinnaṭṭhānato lohitaṃ paggharati. So tasmiṃ kāle upajjhāyassa vacanaṃ anussari – ''idaṃ sandhāya maṃ upajjhāyo 'anāgate kāle kāṇapesakāriyā hatthehi madditakañjiyaṃ pivissasī'ti āha, idaṃ therena diṭṭhaṃ bhavissati, aho dīghadassī ayyo''ti mahāsaddena rodituṃ ārabhi. Tamenaṃ aññe – ''alaṃ, āvuso, mā rodi, akkhi nāma bhinnaṃ na sakkā rodanena paṭipākatikaṃ kātu''nti āhaṃsu. So ''nāhametamatthaṃ rodāmi, apica kho imaṃ sandhāya rodāmī''ti sabbaṃ paṭipāṭiyā kathesi. Evaṃ uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattanti.

Aparampi vatthu – tiṃsamattā bhikkhū kalyāṇimahācetiyaṃ vanditvā aṭavimaggena mahāmaggaṃ otaramānā antarāmagge jhāmakhette kammaṃ katvā āgacchantaṃ ekaṃ manussaṃ addasaṃsu. Tassa sarīraṃ masimakkhitaṃ viya ahosi. Masimakkhitaṃyeva ekaṃ kāsāvaṃ kacchaṃ pīḷetvā nivatthaṃ, olokiyamāno jhāmakhāṇuko viya khāyati. So divasabhāge kammaṃ katvā upaḍḍhajjhāyamānānaṃ dārūnaṃ kalāpaṃ ukkhipitvā piṭṭhiyaṃ vippakiṇṇehi kesehi kummaggena āgantvā bhikkhūnaṃ sammukhe aṭṭhāsi. Sāmaṇerā disvā aññamaññaṃ olokayamānā, – ''āvuso, tuyhaṃ pitā tuyhaṃ mahāpitā tuyhaṃ mātulo''ti hasamānā gantvā ''konāmo tvaṃ upāsakā''ti nāmaṃ pucchiṃsu. So nāmaṃ pucchito vippaṭisārī hutvā dārukalāpaṃ chaḍḍetvā vatthaṃ saṃvidhāya nivāsetvā mahāthere vanditvā ''tiṭṭhatha tāva, bhante,''ti āha. Mahātherā aṭṭhaṃsu.

Daharasāmaṇerā āgantvā mahātherānaṃ sammukhāpi parihāsaṃ karonti. Upāsako āha – ''bhante, tumhe maṃ passitvā parihasatha, ettakeneva matthakaṃ pattamhāti mā sallakkhetha. Ahampi pubbe tumhādisova samaṇo ahosiṃ. Tumhākaṃ pana cittekaggatāmattakampi natthi, ahaṃ imasmiṃ sāsane mahiddhiko mahānubhāvo ahosiṃ, ākāsaṃ gahetvā pathaviṃ karomi, pathaviṃ ākāsaṃ. Dūraṃ gaṇhitvā santikaṃ karomi, santikaṃ dūraṃ. Cakkavāḷasatasahassaṃ khaṇena vinivijjhāmi. Hatthe me passatha, idāni makkaṭahatthasadisā, ahaṃ imeheva hatthehi idha nisinnova candimasūriye parāmasiṃ. Imesaṃyeva pādānaṃ candimasūriye pādakathalikaṃ katvā nisīdiṃ. Evarūpā me iddhi pamādena antarahitā, tumhe mā pamajjittha. Pamādena hi evarūpaṃ byasanaṃ pāpuṇanti. Appamattā viharantā jātijarāmaraṇassa antaṃ karonti. Tasmā tumhe maññeva ārammaṇaṃ karitvā appamattā hotha, bhante,''ti tajjetvā ovādamadāsi. Te tassa kathentasseva saṃvegaṃ āpajjitvā vipassamānā tiṃsajanā tattheva arahattaṃ pāpuṇiṃsūti. Evampi uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattantīti veditabbā.

Anuppannānaṃ pāpakānanti cettha ''anuppanno vā kāmāsavo na uppajjatī''tiādīsu vuttanayena attho veditabbo. **Uppannānaṃ pāpakāna**nti ettha pana catubbidhaṃ uppannaṃ vattamānuppannaṃ bhutvāvigatuppannaṃ, okāsakatuppannaṃ, bhūmiladdhuppannanti. Tattha ye kilesā vijjamānā uppādādisamaṅgino, idaṃ **vattamānuppannaṃ** nāma. Kamme pana javite ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddhavipāko bhutvā vigataṃ nāma. Kammaṃ uppajjitvā niruddhaṃ bhavitvā vigataṃ nāma. Tadubhayampi **bhutvāvigatuppanna**nti saṅkhaṃ gacchati. Kusalākusalaṃ kammaṃ aññassa kammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti, evaṃ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato paṭṭhāya uppannoti saṅkhaṃ gacchati. Idaṃ **okāsakatuppannaṃ** nāma. Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāma. Te atītādibhedā honti. Tesu anusayitakilesā pana atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Atītakhandhesu anusayitāpi hi appahīnāva honti, anāgatakhandhesu, paccuppannakhandhesu anusayitāpi appahīnāva honti. Idaṃ **bhūmiladdhuppannaṃ** nāma. Tenāhu porāṇā – ''tāsu tāsu bhūmīsu asamugghātitakilesā bhūmiladdhuppannāti saṅkhaṃ gacchantī''ti.

Aparampi catubbidhaṃ uppannaṃ samudācāruppannaṃ, ārammaṇādhigahituppannaṃ, avikkhambhituppannaṃ asamugghātituppannanti. Tattha sampati vattamānaṃyeva **samudācāruppannaṃ** nāma. Sakiṃ cakkhūni ummīletvā ārammaṇe nimitte gahite anussaritānussaritakkhaṇe kilesā nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Ārammaṇassa adhigahitattā.

Yathā kiṃ? Yathā khīrarukkhassa kuṭhāriyā āhatāhataṭṭhāne khīraṃ na nikkhamissatīti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **ārammaṇādhigahituppannaṃ** nāma. Samāpattiyā avikkhambhitā kilesā pana imasmiṃ nāma ṭhāne nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Avikkhambhitattā. Yathā kiṃ? Yathā sace khīrarukkhe kuṭhāriyā āhaneyyuṃ, imasmiṃ nāma ṭhāne khīraṃ na nikkhameyyāti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **avikkhambhituppannaṃ** nāma. Maggena asamugghātitakilesā pana bhavagge nibbattassāpi uppajjantīti purimanayeneva vitthāretabbaṃ. Idaṃ **asamugghātituppannaṃ** nāma.

Imesu uppannesu vattamānuppannaṃ bhutvāvigatuppannaṃ okāsakatuppannaṃ samudācāruppannanti catubbidhaṃ uppannaṃ na maggavajjhaṃ, bhūmiladdhuppannaṃ ārammaṇādhigahituppannaṃ avikkhambhituppannaṃ asamugghātituppannanti catubbidhaṃ maggavajjhaṃ. Maggo hi uppajjamāno ete kilese pajahati. So ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Hañci atīte kilese pajahati, tena hi khīṇaṃ khepeti, niruddhaṃ nirodheti, vigataṃ vigameti atthaṅgataṃ atthaṅgameti. Atītaṃ yaṃ natthi, taṃ pajahati. Hañci anāgate kilese pajahati, tena hi ajātaṃ pajahati, anibbattaṃ, anuppannaṃ, apātubhūtaṃ pajahati. Anāgataṃ yaṃ natthi, taṃ pajahati, hañci paccuppanne kilese pajahati, tena hi ratto rāgaṃ pajahati, duṭṭho dosaṃ, mūḷho mohaṃ, vinibaddho mānaṃ, parāmaṭṭho diṭṭhiṃ, vikkhepagato uddhaccaṃ, aniṭṭhaṅgato vicikicchaṃ, thāmagato anusayaṃ pajahati. Kaṇhasukkadhammā yuganaddhā samameva vattanti. Saṃkilesikā maggabhāvanā hoti…pe… tena hi natthi maggabhāvanā, natthi phalasacchikiriyā, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayoti. Atthi maggabhāvanā…pe… atthi dhammābhisamayoti. Yathā kathaṃ viya, seyyathāpi taruṇo rukkho ajātaphalo…pe… apātubhūtāyeva na pātubhavantī’’ti.

Iti pāḷiyaṃ ajātaphalarukkho āgato, jātaphalarukkhena pana dīpetabbaṃ. Yathā hi saphalo taruṇambarukkho, tassa phalāni manussā paribhuñjeyyuṃ, sesāni pātetvā pacchiyo pūreyyuṃ. Athañño puriso taṃ pharasunā chindeyya, tenassa neva atītāni phalāni nāsitāni honti, na anāgatapaccuppannāni nāsitāni. Atītāni hi manussehi paribhuttāni, anāgatāni anibbattāni, na sakkā nāsetuṃ. Yasmiṃ pana samaye so chinno, tadā phalāniyeva natthīti paccuppannānipi anāsitāni. Sace pana rukkho acchinno, athassa pathavīrasañca āporasañca āgamma yāni phalāni nibbatteyyuṃ, tāni nāsitāni honti. Tāni hi ajātāneva na jāyanti, anibbattāneva na nibbattanti, apātubhūtāneva na pātubhavanti, evameva maggo nāpi atītādibhede kilese pajahati, nāpi na pajahati. Yesañhi kilesānaṃ maggena khandhesu apariññātesu uppatti siyā, maggena uppajjitvā khandhānaṃ pariññātattā te kilesā ajātāva na jāyanti, anibbattāva na nibbattanti, apātubhūtāva na pātubhavanti, taruṇaputtāya itthiyā puna avijāyanatthaṃ, byādhitānaṃ rogavūpasamanatthaṃ pītabhesajjehi cāpi ayamattho vibhāvetabbo. Evaṃ maggo ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā, na ca maggo kilese na pajahati. Ye pana maggo kilese pajahati, te sandhāya ‘‘uppannānaṃ pāpakāna’’ntiādi vuttaṃ.

Na kevalañca maggo kileseyeva pajahati, kilesānaṃ pana appahīnattā ye ca uppajjeyyuṃ upādinnakakkhandhā, tepi pajahatiyeva. Vuttampi cetaṃ – ‘‘sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhave ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhantī’’ti (cūḷani. 6) vitthāro. Iti maggo upādinnaanupādinnato vuṭṭhāti. Bhavavasena pana sotāpattimaggo apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatibhavekadesato, anāgāmimaggo sugatikāmabhavato, arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti. Sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadanti.

Atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā hoti, kathaṃ vā uppannānaṃ ṭhitiyāti. Maggappavattiyāyeva. Maggo hi pavattamāno pubbe anuppannapubbattā anuppanno nāma vuccati. Anāgatapubbañhi ṭhānaṃ āgantvā ananubhūtapubbaṃ vā ārammaṇaṃ anubhavitvā vattāro bhavanti ‘‘anāgataṭṭhānaṃ āgatamhā, ananubhūtaṃ ārammaṇaṃ anubhavāmā’’ti. Yā cassa pavatti, ayameva ṭhiti nāmāti ṭhitiyā bhāvetītipi vattuṃ vaṭṭati.

Iddhipādesu saṅkhepakathā cetokhilasutte (ma. ni. 1.185 ādayo) vuttā. Upasamamānaṃ gacchati, kilesūpasamatthaṃ vā gacchatīti **upasamagāmī**. Sambujjhamānā gacchati, maggasambodhatthāya vā gacchatīti **sambodhagāmī**.

Vivekanissitādīni sabbāsavasaṃvare vuttāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panāyaṃ bodhipakkhiyakathā **visuddhimagge** vuttā.

248. Vimokkhakathāyaṃ **vimokkhe**ti kenaṭṭhena vimokkhā, adhimuccanaṭṭhena. Ko panāyaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu muccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭho, pituaṅke vissaṭṭhaṅgapaccaṅgassa dārakassa sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Ayaṃ panattho pacchimavimokkhe natthi, purimesu sabbesu atthi. **Rūpī rūpāni passatī**ti ettha ajjhattakesādīsu nīlakasiṇādivasena uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, tadassa atthīti **rūpī. Bahiddhā rūpāni passatī**ti bahiddhāpi nīlakasiṇādīni rūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhatta bahiddhāvatthukesu kasiṇesu uppāditajjhānassa puggalassa cattāripi rūpāvacarajjhānāni dassitāni.

Ajjhattaṃ arūpasaññīti ajjhattaṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva uppāditajjhānassa rūpāvacarajjhānāni dassitāni. **Subhanteva adhimutto hotī**ti iminā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcāpi antoappanāyaṃ subhanti ābhogo natthi, yo pana suvisuddhaṃ subhakasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā viharati, so yasmā subhanti adhimutto hotīti vattabbataṃ āpajjati, tasmā evaṃ desanā katā. Paṭisambhidāmagge pana ‘‘kathaṃ subhanteva adhimutto hotīti vimokkho. Idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati…pe… mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Karuṇāsahagatena, muditāsahagatena, upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati…pe… upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Evaṃ subhanteva adhimutto hotīti vimokkho’’ti (paṭi. ma. 1.212) vuttaṃ.

Sabbaso rūpasaññānantiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ **visuddhimagge** vuttameva. **Ayaṃ aṭṭhamo vimokkho**ti ayaṃ catunnaṃ khandhānaṃ sabbaso vissaṭṭhattā vimuttattā aṭṭhamo uttamo vimokkho nāma.

249. Abhibhāyatanakathāyaṃ **abhibhāyatanānī**ti abhibhavanakāraṇāni. Kiṃ abhibhavanti? Paccanīkadhammepi ārammaṇānipi. Tāni hi paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti, puggalassa ñāṇuttaritāya ārammaṇāni. **Ajjhattaṃ rūpasaññī**tiādīsu pana ajjhattarūpe parikammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī nāma hoti. Ajjhattañca nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāya vā karoti, pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā hatthatalapādatalesu vā akkhīnaṃ pītaṭṭhāne vā karoti, lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti, odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti. Taṃ pana sunīlaṃ supītakaṃ sulohitakaṃ suodātaṃ na hoti, asuvisuddhameva hoti.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassetaṃ parikammaṃ ajjhattaṃ uppannaṃ hoti, nimittaṃ pana bahiddhā, so evaṃ ajjhattaṃ parikammassa bahiddhā ca appanāya vasena – ‘‘ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī’’ti vuccati. **Parittānī**ti avaḍḍhitāni. **Suvaṇṇadubbaṇṇānī**ti suvaṇṇāni vā hontu dubbaṇṇāni vā, parittavaseneva idamabhibhāyatanaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tāni abhibhuyyā**ti yathā nāma sampannagahaṇiko kaṭacchumattaṃ bhattaṃ labhitvā ‘‘kimettha bhuñjitabbaṃ atthī’’ti saṅkaḍḍhitvā ekakabaḷameva karoti, evamevaṃ ñāṇuttariko puggalo visadañāṇo – ‘‘kimettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbaṃ atthi, nāyaṃ mama bhāro’’ti tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho. **Jānāmi passāmī**ti iminā panassa ābhogo kathito, so ca kho samāpattito vuṭṭhitassa, na antosamāpattiyaṃ. **Evaṃsaññī hotī**ti ābhogasaññāyapi jhānasaññāyapi evaṃsaññī hoti. Abhibhavasaññā hissa antosamāpattiyaṃ atthi, ābhogasaññā pana samāpattito vuṭṭhitasseva.

Appamāṇānīti vaḍḍhitappamāṇāni, mahantānīti attho. **Abhibhuyyā**ti ettha pana yathā mahagghaso puriso ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ labhitvā ‘‘aññāpi hotu, aññāpi hotu, kimesā mayhaṃ karissatī’’ti taṃ na mahantato passati, evameva ñāṇuttaro puggalo visadañāṇo ‘‘kimettha samāpajjitabbaṃ, nayidaṃ appamāṇaṃ, na mayhaṃ cittekaggatākaraṇe bhāro atthī’’ti tāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho.

Ajjhattaṃ arūpasaññīti alābhitāya vā anatthikatāya vā ajjhattarūpe parikammasaññāvirahito. **Eko bahiddhā rūpāni passatī**ti yassa parikammampi nimittampi bahiddhāva uppannaṃ, so evaṃ bahiddhā parikammassa ceva appanāya ca vasena – ‘‘ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī’’ti vuccati. Sesamettha catutthābhibhāyatane vuttanayameva. Imesu pana catūsu parittaṃ vitakkacaritavasena āgataṃ, appamāṇaṃ mohacaritavasena, suvaṇṇaṃ dosacaritavasena, dubbaṇṇaṃ rāgacaritavasena. Etesañhi etāni sappāyāni. Sā ca nesaṃ sappāyatā vitthārato **visuddhimagge**cariyaniddese vuttā.

Pañcamaabhibhāyatanādīsu **nīlānī**ti sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. **Nīlavaṇṇānī**ti vaṇṇavasena. **Nīlanidassanānī**ti nidassanavasena. Apaññāyamānavivarāni asambhinnavaṇṇāni ekanīlāneva hutvā dissantīti vuttaṃ hoti. **Nīlanibhāsānī**ti idaṃ pana obhāsavasena vuttaṃ, nīlobhāsāni nīlapabhāyuttānīti attho. Etena nesaṃ suvisuddhataṃ dasseti. Visuddhavaṇṇavaseneva hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni. **Umāpuppha**nti etañhi pupphaṃ siniddhaṃ muduṃ dissamānampi nīlameva hoti. Girikaṇṇikapupphādīni pana dissamānāni setadhātukāni honti. Tasmā idameva gahitaṃ, na tāni. **Bārāṇaseyyaka**nti bārāṇasiyaṃ bhavaṃ. Tattha kira kappāsopi mudu, suttakantikāyopi tantavāyāpi chekā, udakampi suci siniddhaṃ, tasmā vatthaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ hoti, dvīsu passesu maṭṭhaṃ mudu siniddhaṃ khāyati. **Pītānī**tiādīsu imināva nayena attho veditabbo. ‘‘Nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vā’’tiādikaṃ panettha kasiṇakaraṇañceva parikammañca appanāvidhānañca sabbaṃ **visuddhimagge** vitthārato vuttameva.

Abhiññāvosānapāramippattāti ito pubbesu satipaṭṭhānādīsu te dhamme bhāvetvā arahattappattāva abhiññāvosānapāramippattā nāma honti, imesu pana aṭṭhasu abhibhāyatanesu ciṇṇavasībhāvāyeva abhiññāvosānapāramippattā nāma.

250. Kasiṇakathāyaṃ sakalaṭṭhena **kasiṇāni,** tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ khettaṭṭhena adhiṭṭhānaṭṭhena vā **āyatanāni. Uddha**nti upari gaganatalābhimukhaṃ. **Adho**ti heṭṭhā bhūmitalābhimukhaṃ. **Tiriya**nti khettamaṇḍalamiva samantā paricchinditvā. Ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍheti, ekacco adho, ekacco samantato. Tena tena kāraṇena evaṃ pasāreti ālokamiva rūpadassanakāmo. Tena vuttaṃ – ‘‘pathavīkasiṇameko sañjānāti uddhaṃadhotiriya’’nti. **Advaya**nti disāanudisāsu advayaṃ. Idaṃ pana ekassa aññabhāvānupagamanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi udakaṃ paviṭṭhassa sabbadisāsu udakameva hoti anaññaṃ, evamevaṃ pathavīkasiṇaṃ pathavīkasiṇameva hoti, natthi tassa añño kasiṇasambhedoti. Esa nayo sabbattha. **Appamāṇa**nti idaṃ tassa tassa pharaṇaappamāṇavasena vuttaṃ. Tañhi cetasā pharanto sakalameva pharati, ayamassa ādi, idaṃ majjhanti pamāṇaṃ gaṇhātīti. **Viññāṇakasiṇa**nti cettha kasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ viññāṇaṃ. Tattha kasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse, kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃadhotiriyatā veditabbā. Ayamettha saṅkhepo. Kammaṭṭhānabhāvanānayena panetāni pathavīkasiṇādīni vitthārato **visuddhimagge** vuttāneva. Idhāpi ciṇṇavasibhāveneva abhiññāvosānapāramippattā hontīti veditabbā. Tathā ito anantaresu catūsu jhānesu. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ mahāassapurasutte vuttameva.

252. Vipassanāñāṇe pana rūpītiādīnamattho vuttoyeva. **Ettha sitamettha paṭibaddha**nti ettha cātumahābhūtike kāye nissitañca paṭibaddhañca. **Subho**ti sundaro. **Jātimā**ti suparisuddhaākarasamuṭṭhito. **Suparikammakato**ti suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo. **Accho**ti tanucchavi. **Vippasanno**ti suṭṭhu vippasanno. **Sabbākārasampanno**ti dhovana vedhanādīhi sabbehi ākārehi sampanno. **Nīla**ntiādīhi vaṇṇasampattiṃ dasseti. Tādisañhi āvutaṃ pākaṭaṃ hoti.

Evameva khoti ettha evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ – maṇi viya hi karajakāyo.

Āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ. Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu. Hatthe karitvā paccavekkhato ‘‘ayaṃ kho maṇī’’ti maṇino āvibhūtakālo viya vipassanāñāṇaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno cātumahābhūtikakāyassa āvibhūtakālo. ‘‘Tatridaṃ suttaṃ āvuta’’nti suttassa āvibhūtakālo viya vipassanāñāṇaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno tadārammaṇānaṃ phassapañcamakānaṃ vā sabbacittacetasikānaṃ vā vipassanāñāṇasseva vā āvibhūtakāloti.

Kiṃ panetaṃ ñāṇassa āvibhūtaṃ, puggalassāti. Ñāṇassa, tassa pana āvibhāvattā puggalassa āvibhūtāva honti. Idañca vipassanāñāṇaṃ maggassa anantaraṃ, evaṃ santepi yasmā abhiññāvāre āraddhe etassa antarāvāro natthi, tasmā idheva dassitaṃ. Yasmā ca aniccādivasena akatasammasanassa dibbāya sotadhātuyā bheravasaddaṃ suṇanto pubbenivāsānussatiyā bherave khandhe anussarato dibbena cakkhunā bheravarūpaṃ passato bhayasantāso uppajjati, na aniccādivasena katasammasanassa, tasmā abhiññāpattassa bhayavinodakahetusampādanatthampi idaṃ idheva dassitaṃ. Idhāpi arahattavaseneva abhiññāvosānapāramippattatā veditabbā.

253. Manomayiddhiyaṃ ciṇṇavasitāya. Tattha **manomaya**nti manena nibbattaṃ. **Sabbaṅgapaccaṅgi**nti sabbehi aṅgehi ca paccaṅgehi ca samannāgataṃ. **Ahīnindriya**nti saṇṭhānavasena avikalindriyaṃ. Iddhimatā nimmitarūpañhi sace iddhimā odāto, tampi odātaṃ. Sace aviddhakaṇṇo, tampi aviddhakaṇṇanti evaṃ sabbākārehi tena sadisameva hoti. **Muñjamhā īsika**ntiādi upamattayampi taṃ sadisabhāvadassanatthameva vuttaṃ. Muñjasadisā eva hi tassa anto īsikā hoti. Kosasadisoyeva asi, vaṭṭāya kosiyā vaṭṭaṃ asimeva pakkhipanti, patthaṭāya patthaṭaṃ.

Karaṇḍāti idampi ahikañcukassa nāmaṃ, na vilīvakaraṇḍakassa. Ahikañcuko hi ahinā sadisova hoti. Tattha kiñcāpi ‘‘puriso ahiṃ karaṇḍā uddhareyyā’’ti hatthena uddharamāno viya dassito, atha kho cittenevassa uddharaṇaṃ veditabbaṃ. Ayañhi ahi nāma sajātiyaṃ ṭhito, kaṭṭhantaraṃ vā rukkhantaraṃ vā nissāya, tacato sarīranikkaḍḍhanapayogasaṅkhātena thāmena, sarīraṃ khādamānaṃ viya purāṇatacaṃ jigucchantoti imehi catūhi kāraṇehi sayameva kañcukaṃ jahāti, na sakkā tato aññena uddharituṃ. Tasmā cittena uddharaṇaṃ sandhāya idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iti muñjādisadisaṃ imassa bhikkhuno sarīraṃ, īsikādisadisaṃ nimmitarūpanti idamettha opammasaṃsandanaṃ. Nimmānavidhānaṃ panettha parato ca iddhividhādipañcaabhiññākathā sabbākārena **visuddhimagge** vitthāritāti tattha vuttanayeneva veditabbā. Upamāmattameva hi idha adhikaṃ.

Tattha chekakumbhakārādayo viya iddhividhañāṇalābhī bhikkhu daṭṭhabbo. Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Icchiticchitabhājanavikatiādikaraṇaṃ viya tassa bhikkhuno vikubbanaṃ daṭṭhabbaṃ. Idhāpi ciṇṇavasitāvaseneva abhiññāvosānapāramippattatā veditabbā. Tathā ito parāsu catūsu abhiññāsu.

255. Tattha dibbasotadhātuupamāyaṃ **saṅkhadhamo**ti saṅkhadhamako. **Appakasirenevā**ti niddukkheneva. **Viññāpeyyā**ti jānāpeyya. Tattha evaṃ cātuddisā viññāpente saṅkhadhamake ‘‘saṅkhasaddo aya’’nti vavatthāpentānaṃ sattānaṃ tassa saṅkhasaddassa āvibhūtakālo viya yogino dūrasantikabhedānaṃ dibbānañceva mānusakānañca saddānaṃ āvibhūtakālo daṭṭhabbo.

256. Cetopariyañāṇa-upamāyaṃ **daharo**ti taruṇo. **Yuvā**ti yobbanena samannāgato. **Maṇḍanakajātiko**ti yuvāpi samāno na alasiyo kiliṭṭhavatthasarīro, atha kho maṇḍanakapakatiko, divasassa dve tayo vāre nhāyitvā suddhavattha-paridahana-alaṅkārakaraṇasīloti attho. **Sakaṇika**nti kāḷatilakavaṅka-mukhadūsipīḷakādīnaṃ aññatarena sadosaṃ. Tattha yathā tassa mukhanimittaṃ paccavekkhato mukhadoso pākaṭo hoti, evaṃ cetopariyañāṇāya cittaṃ abhinīharitvā nisinnassa bhikkhuno paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotīti veditabbaṃ. Pubbenivāsaupamādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ mahāassapure vuttameva.

259. **Ayaṃ kho udāyi pañcamo dhammo**ti ekūnavīsati pabbāni paṭipadāvasena ekaṃ dhammaṃ katvā pañcamo dhammoti vutto. Yathā hi aṭṭhakanāgarasutte (ma. ni. 2.17 ādayo) ekādasa pabbāni pucchāvasena ekadhammo kato, evamidha ekūnavīsati pabbāni paṭipadāvasena eko dhammo katoti veditabbāni. Imesu ca pana ekūnavīsatiyā pabbesu paṭipāṭiyā aṭṭhasu koṭṭhāsesu vipassanāñāṇe ca āsavakkhayañāṇe ca arahattavasena abhiññāvosānapāramippattatā veditabbā, sesesu ciṇṇavasibhāvavasena. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Mahāsakuludāyisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samaṇamuṇḍikasuttavaṇṇanā

260. **Evaṃ me suta**nti samaṇamuṇḍikasuttaṃ. Tattha **uggāhamāno**ti tassa paribbājakassa nāmaṃ. **Sumano**ti pakatināmaṃ. Kiñci kiñci pana uggahituṃ uggāhetuṃ samatthatāya uggāhamānoti naṃ sañjānanti. Samayaṃ pavadanti etthāti **samayappavādakaṃ**. Tasmiṃ kira ṭhāne caṅkītārukkhapokkharasātippabhutayo brāhmaṇā nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca pabbajitā sannipatitvā attano attano samayaṃ pavadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo samayappavādakoti vuccati. Sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarūsakarukkhapantiyā parikkhittattā **tindukācīraṃ**. Yasmā panettha paṭhamaṃ ekā sālā ahosi, pacchā mahāpuññaṃ poṭṭhapādaparibbājakaṃ nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva ekaṃ sālaṃ upādāya laddhanāmavasena **ekasālako**ti vuccati. Mallikāya pana pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasañchanno ārāmoti katvā **mallikāya ārāmo**ti saṅkhaṃ gato. Tasmiṃ samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme. **Paṭivasatī**ti vāsaphāsutāya vasati. **Divā divassā**ti divasassa divā nāma majjhanhātikkamo, tasmiṃ divasassapi divābhūte atikkantamatte majjhanhike nikkhamītī attho. **Paṭisallīno**ti tato tato rūpādigocarato cittaṃ paṭisaṃharitvā līno, jhānaratisevanavasena ekībhāvaṃ gato. **Manobhāvanīyāna**nti manavaḍḍhanakānaṃ, ye āvajjato manasikaroto cittaṃ vinīvaraṇaṃ hoti unnamati vaḍḍhati. **Yāvatā**ti yattakā. **Ayaṃ tesaṃ aññataro**ti ayaṃ tesaṃ abbhantaro eko sāvako. **Appeva nāmā**ti tassa upasaṅkamanaṃ patthayamāno āha. Patthanākāraṇaṃ pana sandakasutte vuttameva.

261. **Etadavocā**ti dandapañño ayaṃ gahapati, dhammakathāya naṃ saṅgaṇhitvā attano sāvakaṃ karissāmīti maññamāno etaṃ ‘‘catūhi kho’’tiādivacanaṃ avoca. Tattha **paññpemī**ti dassemi ṭhapemi. **Sampannakusala**nti paripuṇṇakusalaṃ. **Paramakusala**nti uttamakusalaṃ. **Ayojjha**nti vādayuddhena yujjhitvā cāletuṃ asakkuṇeyyaṃ acalaṃ nikkampaṃ thiraṃ. **Na karotī**ti akaraṇamattameva vadati, ettha pana saṃvarappahānaṃ vā paṭisevanappahānaṃ vā na vadati. Sesapadesupi eseva nayo.

Neva abhinandīti titthiyā nāma jānitvāpi ajānitvāpi yaṃ vā taṃ vā vadantīti maññamāno nābhinandi. **Na paṭikkosī**ti sāsanassa anulomaṃ viya pasannākāraṃ viya vadatīti maññamāno na paṭisedheti.

262. **Yathā uggāhamānassā**ti yathā tassa vacanaṃ, evaṃ sante uttānaseyyako kumāro ayojjhasamaṇo thirasamaṇo bhavissati, mayaṃ pana evaṃ na vadāmāti dīpeti. **Kāyotipi na hotī**ti sakakāyo parakāyotipi visesañāṇaṃ na hoti. **Aññatra phanditamattā**ti paccattharaṇe valisamphassena vā maṅguladaṭṭhena vā kāyaphandanamattaṃ nāma hoti. Taṃ ṭhapetvā aññaṃ kāyena karaṇakammaṃ nāma natthi. Tampi ca kilesasahagatacitteneva hoti. **Vācātipi na hotī**ti micchāvācā sammāvācātipi nānattaṃ na hoti. **Roditamattā**ti jighacchāpipāsāparetassa pana roditamattaṃ hoti. Tampi kilesasahagatacitteneva. **Saṅkappo**ti micchāsaṅkappo sammāsaṅkappotipi nānattaṃ na hoti. **Vikūjitamattā**ti vikūjitamattaṃ rodanahasitamattaṃ hoti. Daharakumārakānañhi cittaṃ atītārammaṇaṃ pavattati, nirayato āgatā nirayadukkhaṃ saritvā rodanti, devalokato āgatā hasanti, tampi kilesasahagatacitteneva hoti. **Ājīvo**ti micchājīvo sammājīvotipi nānattaṃ na hoti. **Aññatra mātuthaññā**ti thaññacoradārakā nāma honti, mātari khīraṃ pāyantiyā apivitvā aññavihitakāle piṭṭhipassena āgantvā thaññaṃ pivanti. Ettakaṃ muñcitvā añño micchājīvo natthi. Ayampi kilesasahagatacitteneva hotīti dasseti.

263. Evaṃ paribbājakavādaṃ paṭikkhipitvā idāni sayaṃ sekkhabhūmiyaṃ mātikaṃ ṭhapento **catūhi kho aha**ntiādimāha. Tattha **samadhigayha tiṭṭhatī**ti visesetvā tiṭṭhati. **Na kāyena pāpa kamma**ntiādīsu na kevalaṃ akaraṇamattameva, bhagavā pana ettha saṃvarappahānapaṭisaṅkhā paññapeti. Taṃ sandhāyevamāha. **Na ceva sampannakusala**ntiādi pana khīṇāsavaṃ sandhāya vuttaṃ.

Idāni asekkhabhūmiyaṃ mātikaṃ ṭhapento **dasahi kho aha**ntiādimāha. Tattha tīṇi padāni nissāya dve paṭhamacatukkā ṭhapitā, ekaṃ padaṃ nissāya dve pacchimacatukkā. Ayaṃ sekkhabhūmiyaṃ mātikā.

264. Idāni taṃ vibhajanto **katame ca thapati akusalasīlā**tiādimāha. Tattha **sarāga**nti aṭṭhavidhaṃ lobhasahagatacittaṃ. **Sadosa**nti paṭighasampayuttacittadvayaṃ. **Samoha**nti vicikicchuddhaccasahagatacittadvayampi vaṭṭati, sabbākusalacittānipi. Moho sabbākusale uppajjatīti hi vuttaṃ. **Itosamuṭṭhānā**ti ito sarāgādicittato samuṭṭhānaṃ uppatti etesanti itosamuṭṭhānā.

Kuhinti kataraṃ ṭhānaṃ pāpuṇitvā aparisesā nirujjhanti. **Etthete**ti sotāpattiphale bhummaṃ. Pātimokkhasaṃvarasīlañhi sotāpattiphale paripuṇṇaṃ hoti, taṃ ṭhānaṃ patvā akusalasīlaṃ asesaṃ nirujjhati. Akusalasīlanti ca dussīlassetaṃ adhivacananti veditabbaṃ.

Akusalānaṃ sīlānaṃ nirodhāya paṭipannoti ettha yāva sotāpattimaggā nirodhāya paṭipanno nāma hoti, phalapatte pana te nirodhitā nāma honti.

265. **Vītarāga**ntiādīhi aṭṭhavidhaṃ kāmāvacarakusalacittameva vuttaṃ. Etena hi kusalasīlaṃ samuṭṭhāti.

Sīlavā hotīti sīlasampanno hoti guṇasampanno ca. **No ca sīlamayo**ti alamettāvatā, natthi ito kiñci uttari karaṇīyanti evaṃ sīlamayo na hoti. **Yatthassa te**ti arahattaphale bhummaṃ. Arahattaphalañhi patvā akusalasīlaṃ asesaṃ nirujjhati.

Nirodhāya paṭipannoti ettha yāva arahattamaggā nirodhāya paṭipanno nāma hoti, phalapatte pana te nirodhitā nāma honti.

266. **Kāmasaññā**dīsu kāmasaññā aṭṭhalobhasahagatacittasahajātā, itarā dve domanassasahagatacittadvayena sahajātā.

Paṭhamaṃ jhānanti anāgāmiphalapaṭhamajjhānaṃ. **Etthete**ti anāgāmiphale bhummaṃ. Anāgāmiphalañhi patvā akusalasaṅkappā aparisesā nirujjhanti.

Nirodhāya paṭipannoti ettha yāva anāgāmimaggā nirodhāya paṭipanno nāma hoti, phalapatte pana te nirodhitā nāma honti. Nekkhammasaññādayo hi tissopi aṭṭhakāmāvacarakusalasahajātasaññāva.

267. **Etthete**ti arahattaphale bhummaṃ. Dutiyajjhānikaṃ arahattaphalañhi pāpuṇitvā kusalasaṅkappā aparisesā nirujjhanti. **Nirodhāya paṭipanno**ti ettha yāva arahattamaggā nirodhāya paṭipanno nāma hoti, phalapatte pana te nirodhitā nāma honti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Samaṇamuṇḍikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanā

270. **Evaṃ me suta**nti cūḷasakuludāyisuttaṃ. Tattha **yadā pana, bhante, bhagavā**ti idaṃ paribbājako dhammakathaṃ sotukāmo bhagavato dhammadesanāya sālayabhāvaṃ dassento āha.

271. **Taṃyevettha paṭibhātū**ti sace dhammaṃ sotukāmo, tuyhevettha eko pañho ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhātu. **Yathā maṃ paṭibhāseyyā**ti yena kāraṇena mama dhammadesanā upaṭṭhaheyya, etena hi kāraṇena kathāya samuṭṭhitāya sukhaṃ dhammaṃ desetunti dīpeti. **Tassa mayhaṃ, bhante**ti so kira taṃ disvā – ‘‘sace bhagavā idha abhavissā, ayametassa bhāsitassa atthoti dīpasahassaṃ viya ujjalāpetvā ajja me pākaṭaṃ akarissā’’ti dasabalaṃyeva anussari. Tasmā **tassa mayhaṃ, bhante**tiādimāha. Tattha **aho nūnā**ti anussaraṇatthe nipātadvayaṃ. Tena tassa bhagavantaṃ anussarantassa etadahosi ‘‘aho nūna bhagavā aho nūna sugato’’ti. **Yo imesa**nti yo imesaṃ dhammānaṃ. **Sukusalo**ti suṭṭhu kusalo nipuṇo cheko. So bhagavā aho nūna katheyya, so sugato aho nūna katheyya, tassa hi bhagavato pubbenivāsañāṇassa anekāni kappakoṭisahassāni ekaṅgaṇāni pākaṭānīti, ayamettha adhippāyo.

Tassa vāhaṃ pubbantaṃ ārabbhāti yo hi lābhī hoti, so ‘‘pubbe tvaṃ khattiyo ahosi, brāhmaṇo ahosī’’ti vutte jānanto sakkaccaṃ sussūsati. Alābhī pana – ‘‘evaṃ bhavissati evaṃ bhavissatī’’ti sīsakampamettameva dasseti. Tasmā evamāha – ‘‘tassa vāhaṃ pubbantaṃ ārabbha pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyya’’nti.

So vā maṃ aparantanti dibbacakkhulābhino hi anāgataṃsañāṇaṃ ijjhati, tasmā evamāha. Itaraṃ pubbe vuttanayameva.

Dhammaṃ te desessāmīti ayaṃ kira atīte desiyamānepi na bujjhissati, anāgate desiyamānepi na bujjhissati. Athassa bhagavā saṇhasukhumaṃ paccayākāraṃ desetukāmo evamāha. Kiṃ pana taṃ bujjhissatīti? Etaṃ pageva na bujjhissati, anāgate panassa vāsanāya paccayo bhavissatīti disvā bhagavā evamāha.

Paṃsupisācakanti asuciṭṭhāne nibbattapisācaṃ. So hi ekaṃ mūlaṃ gahetvā adissamānakāyo hoti. Tatridaṃ vatthu – ekā kira yakkhinī dve dārake thūpārāmadvāre nisīdāpetvā āhārapariyesanatthaṃ nagaraṃ gatā. Dārakā ekaṃ piṇḍapātikattheraṃ disvā āhaṃsu, – ‘‘bhante, amhākaṃ mātā anto nagaraṃ paviṭṭhā, tassā vadeyyātha ‘yaṃ vā taṃ vā laddhakaṃ, gahetvā sīghaṃ gaccha, dārakā te jighacchitaṃ sandhāretuṃ na sakkontī’’’ti. Tamahaṃ kathaṃ passissāmīti? Idaṃ, bhante, gaṇhathāti ekaṃ mūlakhaṇḍaṃ adaṃsu. Therassa anekāni yakkhasahassāni paññāyiṃsu, so dārakehi dinnasaññāṇena taṃ yakkhiniṃ addasa virūpaṃ bībhacchaṃ kevalaṃ vīthiyaṃ gabbhamalaṃ paccāsīsamānaṃ. Disvā tamatthaṃ kathesi. Kathaṃ maṃ tvaṃ passasīti vutte mūlakhaṇḍaṃ dassesi, sā acchinditvā gaṇhi. Evaṃ paṃsupisācakā ekaṃ mūlaṃ gahetvā adissamānakāyā honti. Taṃ sandhāyesa ‘‘paṃsupisācakampi na passāmī’’ti āha. **Na pakkhāyatī**ti na dissati na upaṭṭhāti.

272. **Dīghāpi kho te esā**ti udāyi esā tava vācā dīghāpi bhaveyya, evaṃ vadantassa vassasatampi vassasahassampi pavatteyya, na ca atthaṃ dīpeyyāti adhippāyo. **Appāṭihīrakata**nti aniyyānikaṃ amūlakaṃ niratthakaṃ sampajjatīti attho.

Idāni taṃ vaṇṇaṃ dassento **seyyathāpi, bhante**tiādimāha. Tattha **paṇḍukambale nikkhitto**ti visabhāgavaṇṇe rattakambale ṭhapito. **Evaṃvaṇṇo attā hotī**ti idaṃ so subhakiṇhadevaloke nibbattakkhandhe sandhāya – ‘‘amhākaṃ matakāle attā subhakiṇhadevaloke khandhā viya jotetī’’ti vadati.

273. **Ayaṃ imesaṃ ubhinna**nti so kira yasmā maṇissa bahi ābhā na niccharati, khajjopanakassa aṅguladvaṅgulacaturaṅgulamattaṃ niccharati, mahākhajjopanakassa pana khaḷamaṇḍalamattampi niccharatiyeva, tasmā evamāha.

Viddheti ubbiddhe, meghavigamena dūrībhūteti attho. **Vigatavalāhake**ti apagatameghe. **Deve**ti ākāse. **Osadhitārakā**ti sukkatārakā. Sā hi yasmā tassā udayato paṭṭhāya tena saññāṇena osadhāni gaṇhantipi pivantipi, tasmā ‘‘osadhitārakā’’ti vuccati. **Abhido aḍḍharattasamaya**nti abhinne aḍḍharattasamaye. Iminā gaganamajjhe ṭhitacandaṃ dasseti. Abhido majjhanhikepi eseva nayo.

Ato khoti ye anubhonti, tehi bahutarā, bahū ceva bahutarā cāti attho. **Ābhā nānubhontī**ti obhāsaṃ na vaḷañjanti, attano sarīrobhāseneva ālokaṃ pharitvā viharanti.

274. Idāni yasmā so ‘‘ekantasukhaṃ lokaṃ pucchissāmī’’ti nisinno, pucchāmūḷho pana jāto, tasmā naṃ bhagavā taṃ pucchaṃ sarāpento **kiṃ pana, udāyi, atthi ekantasukho loko**tiādimāha. Tattha **ākāravatī**ti kāraṇavatī. **Aññataraṃ vā pana tapoguṇa**nti acelakapāḷiṃ sandhāyāha, surāpānaviratīti attho.

275. **Katamā pana sā, bhante, ākāravatī paṭipadā ekantasukhassā**ti kasmā pucchati? Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘mayaṃ sattānaṃ ekantasukhaṃ vadāma, paṭipadaṃ pana kālena sukhaṃ kālena dukkhaṃ vadāma. Ekantasukhassa kho pana attano paṭipadāyapi ekantasukhāya bhavitabbaṃ. Amhākaṃ kathā aniyyānikā, satthu kathāva niyyānikā’’ti. Idāni satthāraṃyeva pucchitvā jānissāmīti tasmā pucchati.

Ettha mayaṃ anassāmāti etasmiṃ kāraṇe mayaṃ anassāma. Kasmā pana evamāhaṃsu? Te kira pubbe pañcasu dhammesu patiṭṭhāya kasiṇaparikammaṃ katvā tatiyajjhānaṃ nibbattetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā subhakiṇhesu nibbattantīti jānanti, gacchante gacchante pana kāle kasiṇaparikammampi na jāniṃsu, tatiyajjhānampi nibbattetuṃ nāsakkhiṃsu. Pañca pubbabhāgadhamme pana ‘‘ākāravatī paṭipadā’’ti uggahetvā tatiyajjhānaṃ ‘‘ekantasukho loko’’ti uggaṇhiṃsu. Tasmā evamāhaṃsu. **Uttaritara**nti ito pañcahi dhammehi uttaritaraṃ paṭipadaṃ vā tatiyajjhānato uttaritaraṃ ekantasukhaṃ lokaṃ vā na jānāmāti vuttaṃ hoti. **Appasadde katvā**ti ekappahāreneva mahāsaddaṃ kātuṃ āraddhe nissadde katvā.

276. **Sacchikiriyāhetū**ti ettha dve sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ca paccakkhasacchikiriyā ca. Tattha tatiyajjhānaṃ nibbattetvā aparihīnajjhāno kālaṃ katvā subhakiṇhaloke tesaṃ devānaṃ samānāyuvaṇṇo hutvā nibbattati, ayaṃ paṭilābhasacchikiriyā nāma. Catutthajjhānaṃ nibbattetvā iddhivikubbanena subhakiṇhalokaṃ gantvā tehi devehi saddhiṃ santiṭṭhati sallapati sākacchaṃ āpajjati, ayaṃ paccakkhasacchikiriyā nāma. Tāsaṃ dvinnampi tatiyajjhānaṃ ākāravatī paṭipadā nāma. Tañhi anuppādetvā neva sakkā subhakiṇhaloke nibbattituṃ, na catutthajjhānaṃ uppādetuṃ. Iti duvidhampetaṃ sacchikiriyaṃ sandhāya – ‘‘etassa nūna, bhante, ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāhetū’’ti āha.

277. **Udañcaniko**ti udakavārako. **Antarāyamakāsī**ti yathā pabbajjaṃ na labhati, evaṃ upaddutamakāsi yathā taṃ upanissayavipannaṃ. Ayaṃ kira kassapabuddhakāle pabbajitvā samaṇadhammamakāsi. Athassa eko sahāyako bhikkhu sāsane anabhirato, ‘‘āvuso, vibbhamissāmī’’ti ārocesi. So tassa pattacīvare lobhaṃ uppādetvā gihibhāvāya vaṇṇaṃ abhāsi. Itaro tassa pattacīvaraṃ datvā vibbhami. Tenassa kammunā idāni bhagavato sammukhā pabbajjāya antarāyo jāto. Bhagavatā panassa purimasuttaṃ atirekabhāṇavāramattaṃ, idaṃ bhāṇavāramattanti ettakāya tantiyā dhammo kathito, ekadesanāyapi maggaphalapaṭivedho na jāto, anāgate panassa paccayo bhavissatīti bhagavā dhammaṃ deseti. Anāgate paccayabhāvañcassa disvā bhagavā dharamāno ekaṃ bhikkhumpi mettāvihārimhi etadagge na ṭhapesi. Passati hi bhagavā – ‘‘anāgate ayaṃ mama sāsane pabbajitvā mettāvihārīnaṃ aggo bhavissatī’’ti.

So bhagavati parinibbute dhammāsokarājakāle pāṭaliputte nibbattitvā pabbajitvā arahattappatto **assaguttatthero** nāma hutvā mettāvihārīnaṃ aggo ahosi. Therassa mettānubhāvena tiracchānagatāpi mettacittaṃ paṭilabhiṃsu, thero sakalajambudīpe bhikkhusaṅghassa ovādācariyo hutvā vattanisenāsane āvasi, tiṃsayojanamattā aṭavī ekaṃ padhānagharaṃ ahosi. Thero ākāse cammakhaṇḍaṃ pattharitvā tattha nisinno kammaṭṭhānaṃ kathesi. Gacchante gacchante kāle bhikkhācārampi agantvā vihāre nisinno kammaṭṭhānaṃ kathesi, manussā vihārameva gantvā dānamadaṃsu. Dhammāsokarājā therassa guṇaṃ sutvā daṭṭhukāmo tikkhattuṃ pahiṇi. Thero bhikkhusaṅghassa ovādaṃ dammīti ekavārampi na gatoti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Cūḷasakuludāyisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vekhanasasuttavaṇṇanā

278. **Evaṃ me suta**nti vekhanasasuttaṃ. Tattha **vekhanaso**ti ayaṃ kira sakuludāyissa ācariyo, so ‘‘sakuludāyī paribbājako paramavaṇṇapañhe parājito’’ti sutvā ‘‘mayā so sādhukaṃ uggahāpito, tenāpi sādhukaṃ uggahitaṃ, kathaṃ nu kho parājito, handāhaṃ sayaṃ gantvā samaṇaṃ gotamaṃ paramavaṇṇapañhaṃ pucchitvā jānissāmī’’ti rājagahato pañcacattālīsayojanaṃ sāvatthiṃ gantvā yena bhagavā, tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā pana ṭhitakova bhagavato santike udānaṃ udānesi. Tattha purimasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

280. **Pañca kho ime**ti kasmā ārabhi? Agāriyopi ekacco kāmagaruko kāmādhimutto hoti, ekacco nekkhammagaruko nekkhammādhimutto hoti. Pabbajitopi ca ekacco kāmagaruko kāmādhimutto hoti, ekacco nekkhammagaruko nekkhammādhimutto hoti. Ayaṃ pana kāmagaruko kāmādhimutto hoti. So imāya kathāya kathiyamānāya attano kāmādhimuttattaṃ sallakkhessati, evamassāyaṃ desanā sappāyā bhavissatīti imaṃ desanaṃ ārabhi. **Kāmaggasukha**nti nibbānaṃ adhippetaṃ.

281. **Pāpito bhavissatī**ti ajānanabhāvaṃ pāpito bhavissati. **Nāmakaṃyeva sampajjatī**ti niratthakavacanamattameva sampajjati. **Tiṭṭhatu pubbanto tiṭṭhatu aparanto**ti yasmā tuyhaṃ atītakathāya anucchavikaṃ pubbenivāsañāṇaṃ natthi, anāgatakathāya anucchavikaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ natthi, tasmā ubhayampetaṃ tiṭṭhatūti āha. **Suttabandhanehī**ti suttamayabandhanehi. Tassa hi ārakkhatthāya hatthapādesu ceva gīvāya ca suttakāni bandhanti. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Mahallakakāle panassa tāni sayaṃ vā pūtīni hutvā muñcanti, chinditvā vā haranti.

Evameva khoti iminā idaṃ dasseti – daharassa kumārassa suttabandhanānaṃ ajānanakālo viya avijjāya purimāya koṭiyā ajānanaṃ, na hi sakkā avijjāya purimakoṭi ñātuṃ, mocanakāle jānanasadisaṃ pana arahattamaggena avijjābandhanassa pamokkho jātoti jānanaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vekhanasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Rājavaggo

1. Ghaṭikārasuttavaṇṇanā

282. **Evaṃ me suta**nti ghaṭikārasuttaṃ. Tattha **sitaṃ pātvākāsī**ti mahāmaggena gacchanto aññataraṃ bhūmippadesaṃ oloketvā – ‘‘atthi nu kho mayā cariyaṃ caramānena imasmiṃ ṭhāne nivutthapubba’’nti āvajjanto addasa – ‘‘kassapabuddhakāle imasmiṃ ṭhāne vegaḷiṅgaṃ nāma gāmanigamo ahosi, ahaṃ tadā **jotipālo** nāma māṇavo ahosiṃ, mayhaṃ sahāyo ghaṭikāro nāma kumbhakāro ahosi, tena saddhiṃ mayā idha ekaṃ sukāraṇaṃ kataṃ, taṃ bhikkhusaṅghassa apākaṭaṃ paṭicchannaṃ, handa naṃ bhikkhusaṅghassa pākaṭaṃ karomī’’ti maggā okkamma aññatarasmiṃ padese ṭhitakova sitapātukammamakāsi, aggaggadante dassetvā mandahasitaṃ hasi. Yathā hi lokiyamanussā uraṃ paharantā – ‘‘kuhaṃ kuha’’nti hasanti, na evaṃ buddhā, buddhānaṃ pana hasitaṃ haṭṭhapahaṭṭhākāramattameva hoti.

Hasitañca nāmetaṃ terasahi somanassasahagatacittehi hoti. Tattha lokiyamahājano akusalato catūhi, kāmāvacarakusalato catūhīti aṭṭhahi cittehi hasati, sekkhā akusalato diṭṭhisampayuttāni dve apanetvā chahi cittehi hasanti, khīṇāsavā catūhi sahetukakiriyacittehi ekena ahetukakiriyacittenāti pañcahi cittehi hasanti. Tesupi balavārammaṇe āpāthagate dvīhi ñāṇasampayuttacittehi hasanti, dubbalārammaṇe duhetukacittadvayena ca ahetukacittena cāti tīhi cittehi hasanti. Imasmiṃ pana ṭhāne kiriyāhetukamanoviññāṇadhātusomanassasahagatacittaṃ bhagavato haṭṭhapahaṭṭhākāramattaṃ hasitaṃ uppādesi.

Taṃ panetaṃ hasitaṃ evaṃ appamattakampi therassa pākaṭaṃ ahosi. Kathaṃ? Tathārūpe hi kāle tathāgatassa catūhi dāṭhāhi catuddīpikamahāmeghamukhato sateratāvijjulatā viya virocamānā mahātālakkhandhapamāṇā rasmivaṭṭiyo uṭṭhahitvā tikkhattuṃ sīsavaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dāṭhaggesuyeva antaradhāyanti. Tena saññāṇena āyasmā ānando bhagavato pacchato gacchamānopi sitapātubhāvaṃ jānāti.

Bhagavantaṃ etadavocāti – ‘‘ettha kira kassapo bhagavā bhikkhusaṅghaṃ ovadi, catusaccappakāsanaṃ akāsi, bhagavatopi ettha nisīdituṃ ruciṃ uppādessāmi, evamayaṃ bhūmibhāgo dvīhi buddhehi paribhutto bhavissati, mahājano gandhamālādīhi pūjetvā cetiyaṭṭhānaṃ katvā paricaranto saggamaggaparāyaṇo bhavissatī’’ti cintetvā etaṃ ‘‘tena hi, bhante,’’tiādivacanaṃ avoca.

283. **Muṇḍakena samaṇakenā**ti muṇḍaṃ muṇḍoti, samaṇaṃ vā samaṇoti vattuṃ vaṭṭati, ayaṃ pana aparipakkañāṇattā brāhmaṇakule uggahitavohāravaseneva hīḷento evamāha. **Sottisinānin**ti sinānatthāya katasottiṃ. Sotti nāma kuruvindapāsāṇacuṇṇāni lākhāya bandhitvā kataguḷikakalāpakā vuccati, yaṃ sandhāya – ‘‘tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū kuruvindakasuttiyā nahāyantī’’ti (cūḷava. 243) vuttaṃ. Taṃ ubhosu antesu gahetvā sarīraṃ ghaṃsanti. **Evaṃ sammā**ti yathā etarahipi manussā ‘‘cetiyavandanāya gacchāma, dhammassavanatthāya gacchāmā’’ti vuttā ussāhaṃ na karonti, ‘‘naṭasamajjādidassanatthāya gacchāmā’’ti vuttā pana ekavacaneneva sampaṭicchanti, tatheva sinhāyitunti vutte ekavacanena sampaṭicchanto evamāha.

284. **Jotipālaṃ māṇavaṃ āmantesī**ti ekapasse ariyaparihārena paṭhamataraṃ nhāyitvā paccuttaritvā ṭhito tassa mahantena issariyaparihārena nhāyantassa nhānapariyosānaṃ āgametvā taṃ nivatthanivāsanaṃ kese vodake kurumānaṃ āmantesi. **Aya**nti āsannattā dassento āha. **Ovaṭṭikaṃ vinivaṭṭhetvā**ti nāgabalo bodhisatto ‘‘apehi sammā’’ti īsakaṃ parivattamānova tena gahitagahaṇaṃ vissajjāpetvāti attho. **Kesesu parāmasitvā etadavocā**ti so kira cintesi – ‘‘ayaṃ jotipālo paññavā, sakiṃ dassanaṃ labhamāno tathāgatassa dassanepi pasīdissati, dhammakathāyapi pasīdissati, pasanno ca pasannākāraṃ kātuṃ sakkhissati, mittā nāma etadatthaṃ honti, yaṃkiñci katvā mama sahāyaṃ gahetvā dasabalassa santikaṃ gamissāmī’’ti. Tasmā naṃ kesesu parāmasitvā etadavoca.

Ittarajaccoti aññajātiko, mayā saddhiṃ asamānajātiko, lāmakajātikoti attho. **Na vatida**nti idaṃ amhākaṃ gamanaṃ na vata orakaṃ bhavissati na khuddakaṃ, mahantaṃ bhavissati. Ayañhi na attano thāmena gaṇhi, satthu thāmena gaṇhīti gahaṇasmiṃyeva niṭṭhaṃ agamāsi. **Yāvatādohipī**ti ettha dokārahikārapikārā nipātā, yāvatuparimanti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘vācāya ālapanaṃ ovaṭṭikāya gahaṇañca atikkamitvā yāva kesaggahaṇampi tattha gamanatthaṃ payogo kattabbo’’ti.

285. **Dhammiyā kathāyā**ti idha satipaṭilābhatthāya pubbenivāsapaṭisaṃyuttā dhammī kathā veditabbā. Tassa hi bhagavā, – ‘‘jotipāla, tvaṃ na lāmakaṭṭhānaṃ otiṇṇasatto, mahābodhipallaṅke pana sabbaññutaññāṇaṃ patthetvā otiṇṇosi, tādisassa nāma pamādavihāro na yutto’’tiādinā nayena satipaṭilābhāya dhammaṃ kathesi. Parasamuddavāsītherā pana vadanti – ‘‘jotipāla, yathā ahaṃ

dasapāramiyo pūretvā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhitvā vīsatisahassabhikkhuparivāro loke vicarāmi, evamevaṃ tvampi dasapāramiyo pūretvā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhitvā samaṇagaṇaparivāro loke vicarissasi. Evarūpena nāma tayā pamādaṃ āpajjituṃ na yutta''nti yathāssa pabbajjāya cittaṃ namati, evaṃ kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ kathesīti.

286. **Alattha kho, ānanda,…pe… pabbajjaṃ alattha upasampada**nti pabbajitvā kimakāsi? Yaṃ bodhisattehi kattabbaṃ. Bodhisattā hi buddhānaṃ sammukhe pabbajanti. Pabbajitvā ca pana ittarasattā viya patitasiṅgā na honti, catupārisuddhisīle pana supatiṭṭhāya tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhitvā terasa dhutaṅgāni samādāya araññaṃ pavisitvā gatapaccāgatavattaṃ pūrayamānā samaṇadhammaṃ karontā vipassanaṃ vaḍḍhetvā yāva anulomañāṇaṃ āhacca tiṭṭhanti, maggaphalatthaṃ vāyāmaṃ na karonti. Jotipālopi tatheva akāsi.

287. **Aḍḍhamāsupasampanne**ti kuladārakañhi pabbājetvā aḍḍhamāsampi avasitvā gate mātāpitūnaṃ soko na vūpasammati, sopi pattacīvaraggahaṇaṃ na jānāti, daharabhikkhusāmaṇerehi saddhiṃ vissāso na uppajjati, therehi saddhiṃ sineho na patiṭṭhāti, gatagataṭṭhāne anabhirati uppajjati. Ettakaṃ pana kālaṃ nivāse sati mātāpitaro passituṃ labhanti. Tena tesaṃ soko tanubhāvaṃ gacchati, pattacīvaraggahaṇaṃ jānāti, sāmaṇeradaharabhikkhūhi saddhiṃ vissāso jāyati, therehi saddhiṃ sineho patiṭṭhāti, gatagataṭṭhāne abhiramati, na ukkaṇṭhati. Tasmā ettakaṃ vasituṃ vaṭṭatīti aḍḍhamāsaṃ vasitvā pakkāmi.

Paṇḍupuṭakassa sālinoti puṭake katvā sukkhāpitassa rattasālino. Tassa kira sālino vappakālato paṭṭhāya ayaṃ parihāro – kedārā suparikammakatā honti, tattha bījāni patiṭṭhāpetvā gandhodakena siñciṃsu, vappakāle vitānaṃ viya upari vatthakilañjaṃ bandhitvā paripakkakāle vīhisīsāni chinditvā muṭṭhimatte puṭake katvā yottabaddhe vehāsaṃyeva sukkhāpetvā gandhacuṇṇāni attharitvā koṭṭhakesu pūretvā tatiye vasse vivariṃsu. Evaṃ tivassaṃ parivutthassa sugandharattasālino apagatakāḷake suparisuddhe taṇḍule gahetvā khajjakavikatimpi bhattampi paṭiyādiyiṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ **paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ…pe… kālaṃ ārocāpesī**ti.

288. **Adhivuṭṭho me**ti kiṃ sandhāya vadati? Vegaḷiṅgato nikkhamanakāle ghaṭikāro attano santike vassāvāsaṃ vasanatthāya paṭiññaṃ aggahesi, taṃ sandhāya vadati. **Ahudeva aññathattaṃ ahu domanassa**nti temāsaṃ dānaṃ dātuṃ, dhammañca sotuṃ, iminā ca niyāmena vīsati bhikkhusahassāni paṭijaggituṃ nālatthanti alābhaṃ ārabbha cittaññathattaṃ cittadomanassaṃ ahosi, na tathāgataṃ ārabbha. Kasmā? Sotāpannattā. So kira pubbe brāhmaṇabhatto ahosi. Athekasmiṃ samaye paccante kupite vūpasamanatthaṃ gacchanto uracchadaṃ nāma dhītaramāha – ''amma amhākaṃ deve mā pamajjī''ti. Brāhmaṇā taṃ rājadhītaraṃ disvā visaññino ahesuṃ. Ke ime cāti vutte tumhākaṃ bhūmidevāti. Bhūmidevā nāma evarūpā hontīti niṭṭhubhitvā pāsādaṃ abhiruhi. Sā ekadivasaṃ vīthiṃ olokentī ṭhitā kassapassa bhagavato aggasāvakaṃ disvā pakkosāpetvā piṇḍapātaṃ datvā anumodanaṃ suṇamānāyeva sotāpannā hutvā ''aññepi bhikkhū atthī''ti pucchitvā ''satthā vīsatiyā bhikkhusahassehi saddhiṃ isipatane vasatī''ti ca sutvā nimantetvā dānaṃ adāsi.

Rājā paccantaṃ vūpasametvā āgato. Atha naṃ paṭhamatarameva brāhmaṇā āgantvā dhītu avaṇṇaṃ vatvā paribhindiṃsu. Rājā pana dhītu jātakāleyeva varaṃ adāsi. Tassā ''satta divasāni rajjaṃ dātabba''nti varaṃ gaṇhiṃsu. Athassā rājā satta divasāni rajjaṃ niyyātesi. Sā satthāraṃ bhojayamānā rājānaṃ pakkosāpetvā bahisāṇiyaṃ nisīdāpesi. Rājā satthu anumodanaṃ sutvāva sotāpanno jāto. Sotāpannassa ca nāma tathāgataṃ ārabbha āghāto natthi. Tena vuttaṃ – ''na tathāgataṃ ārabbhā''ti.

Yaṃ icchati taṃ haratūti so kira bhājanāni pacitvā kayavikkayaṃ na karoti, evaṃ pana vatvā dārutthāya vā mattikatthāya vā palālatthāya vā araññaṃ gacchati. Mahājanā ''ghaṭikārena bhājanāni pakkānī''ti sutvā parisuddhataṇḍulaloṇadadhitelaphāṇitādīni gahetvā āgacchanti. Sace bhājanaṃ mahagghaṃ hoti, mūlaṃ appaṃ, yaṃ vā taṃ vā datvā gaṇhāmāti taṃ na gaṇhanti. Dhammiko vāṇijo mātāpitaro paṭijaggati, sammāsambuddhaṃ upaṭṭhahati, bahu no akusalaṃ bhavissatīti puna gantvā mūlaṃ āharanti. Sace pana bhājanaṃ appagghaṃ hoti, ābhataṃ mūlaṃ bahu, dhammiko vāṇijo, amhākaṃ puññaṃ bhavissatīti yathābhataṃ gharasāmikā viya sādhukaṃ paṭisāmetvā gacchanti. Evaṃguṇo pana kasmā na pabbajatīti. Rañño vacanapathaṃ pacchindanto andhe jiṇṇe mātāpitaro posetīti āha.

289. **Ko nu kho**ti kuhiṃ nu kho. **Kumbhiyā**ti ukkhalito. **Pariyogā**ti sūpabhājanato. **Paribhuñjā**ti bhuñja. Kasmā panete evaṃ vadanti? Ghaṭikāro kira bhattaṃ pacitvā sūpaṃ sampādetvā mātāpitaro bhojetvā sayampi bhuñjitvā bhagavato vaḍḍhamānakaṃ bhattasūpaṃ paṭṭhapetvā āsanaṃ paññapetvā ādhārakaṃ upaṭṭhapetvā udakaṃ paccupaṭṭhapetvā mātāpitūnaṃ saññaṃ datvā araññaṃ gacchati. Tasmā evaṃ vadanti. **Abhivissattho**ti ativissattho. **Pītisukhaṃ na vijahatī**ti na nirantaraṃ vijahati, atha kho rattibhāge vā divasabhāge vā gāme vā araññe vā yasmiṃ yasmiṃ khaṇe – ‘‘sadevake nāma loke aggapuggalo mayhaṃ gehaṃ pavisitvā sahatthena āmisaṃ gahetvā paribhuñjati, lābhā vata me’’ti anussarati, tasmiṃ tasmiṃ khaṇe pañcavaṇṇā pīti uppajjati. Taṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ.

290. **Kaḷopiyā**ti pacchito. Kiṃ pana bhagavā evamakāsīti. Paccayo dhammiko, bhikkhūnaṃ patte bhattasadiso, tasmā evamakāsi. Sikkhāpadapaññattipi ca sāvakānaṃyeva hoti, buddhānaṃ sikkhāpadavelā nāma natthi. Yathā hi rañño uyyāne pupphaphalāni honti, aññesaṃ tāni gaṇhantānaṃ niggahaṃ karonti, rājā yathāruciyā paribhuñjati, evaṃsampadametaṃ. Parasamuddavāsītherā pana ‘‘devatā kira paṭiggahetvā adaṃsū’’ti vadanti.

291. **Haratha, bhante, haratha bhadramukhā**ti amhākaṃ putto ‘‘kuhiṃ gatosī’’ti vutte – ‘‘dasabalassa santika’’nti vadati, kuhiṃ nu kho gacchati, satthu vasanaṭṭhānassa ovassakabhāvampi na jānātīti putte aparādhasaññino gahaṇe tuṭṭhacittā evamāhaṃsu.

Temāsaṃ ākāsacchadanaṃ aṭṭhāsīti bhagavā kira catunnaṃ vassikānaṃ māsānaṃ ekaṃ māsaṃ atikkamitvā tiṇaṃ āharāpesi, tasmā evamāha. Ayaṃ panettha padattho – ākāsaṃ chadanamassāti **ākāsacchadanaṃ. Na devotivassī**ti kevalaṃ nātivassi, yathā panettha pakatiyā ca nibbakosassa udakapātaṭṭhānabbhantare ekampi udakabindu nātivassi, evaṃ ghanachadanagehabbhantare viya na vātātapāpi ābādhaṃ akaṃsu, pakatiyā utupharaṇameva ahosi. Aparabhāge tasmiṃ nigame chaḍḍitepi taṃ ṭhānaṃ anovassakameva ahosi. Manussā kammaṃ karontā deve vassante tattha sāṭake ṭhapetvā kammaṃ karonti. Yāva kapputṭhānā taṃ ṭhānaṃ tādisameva bhavissati. Tañca kho pana na tathāgatassa iddhānubhāvena, tesaṃyeva pana guṇasampattiyā. Tesañhi – ‘‘sammāsambuddho kattha na labheyya, amhākaṃ nāma dvinnaṃ andhakānaṃ nivesanaṃ uttiṇaṃ kāresī’’ti na tappaccayā domanassaṃ udapādi – ‘‘sadevake loke aggapuggalo amhākaṃ nivesanā tiṇaṃ āharāpetvā gandhakuṭiṃ chādāpesī’’ti pana tesaṃ anappakaṃ balavasomanassaṃ udapādi. Iti tesaṃyeva guṇasampattiyā idaṃ pāṭihāriyaṃ jātanti veditabbaṃ.

292. **Taṇḍulavāhasatānī**ti ettha dve sakaṭāni eko vāhoti veditabbo. **Tadupiyañca sūpeyya**nti sūpatthāya tadanurūpaṃ telaphāṇitādiṃ. Vīsatibhikkhusahassassa temāsatthāya bhattaṃ bhavissatīti kira saññāya rājā ettakaṃ pesesi. **Alaṃ me raññova hotū**ti kasmā paṭikkhipi? Adhigataappicchatāya. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘nāhaṃ raññā diṭṭhapubbo, kathaṃ nu kho pesesī’’ti. Tato cintesi – ‘‘satthā bārāṇasiṃ gato, addhā so rañño vassāvāsaṃ yāciyamāno mayhaṃ paṭiññātabhāvaṃ ārocetvā mama guṇakathaṃ kathesi, guṇakathāya laddhalābho pana naṭena naccitvā laddhaṃ viya gāyakena gāyitvā laddhaṃ viya ca hoti. Kiṃ mayhaṃ iminā, kammaṃ katvā uppannena mātāpitūnampi sammāsambuddhassapi upaṭṭhānaṃ sakkā kātu’’nti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ghaṭikārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Raṭṭhapālasuttavaṇṇanā

293. **Evaṃ me suta**nti raṭṭhapālasuttaṃ. Tattha **thullakoṭṭhika**nti thullakoṭṭhaṃ paripuṇṇakoṭṭhāgāraṃ. So kira janapado niccasasso sadā bījabhaṇḍaṃ nikkhamati, khalabhaṇḍaṃ pavisati. Tena tasmiṃ nigame koṭṭhā niccapūrāva honti. Tasmā so thullakoṭṭhikanteva saṅkhaṃ gato.

294. **Raṭṭhapālo**ti kasmā raṭṭhapālo? Bhinnaṃ raṭṭhaṃ sandhāretuṃ pāletuṃ samatthoti raṭṭhapālo. Kadā panassetaṃ nāmaṃ uppannanti. Padumuttarasammāsambuddhakāle. Ito hi pubbe satasahassakappamatthake vassasatasahassāyukesu manussesu padumuttaro nāma satthā uppajjitvā bhikkhusatasahassaparivāro lokahitāya cārikaṃ cari, yaṃ sandhāya vuttaṃ –

‘‘Nagaraṃ haṃsavatī nāma, ānando nāma khattiyo;
Sujātā nāma janikā, padumuttarassa satthuno’’ti. (bu. vaṃ. 12.19);

Padumuttare pana anuppanne eva haṃsavatiyā dve kuṭumbikā saddhā pasannā kapaṇaddhikayācakādīnaṃ dānaṃ paṭṭhapayiṃsu. Tadā pabbatavāsino pañcasatā tāpasā haṃsavatiṃ anuppattā. Te dvepi janā tāpasagaṇaṃ majjhe bhinditvā upaṭṭhahiṃsu. Tāpasā kiñcikālaṃ vasitvā pabbatapādameva gatā. Dve saṅghattherā ohīyiṃsu. Tadā tesaṃ te yāvajīvaṃ upaṭṭhānaṃ akaṃsu. Tāpasesu bhuñjitvā anumodanaṃ karontesu eko sakkabhavanassa vaṇṇaṃ kathesi, eko bhūmindharanāgarājabhavanassa.

Kuṭumbikesu eko sakkabhavanaṃ patthanaṃ katvā sakko hutvā nibbatto, eko nāgabhavane pālitanāgarājā nāma. Taṃ sakko attano upaṭṭhānaṃ āgataṃ disvā nāgayoniyaṃ abhiramasīti pucchi. So nābhiramāmīti āha. Tena hi padumuttarassa bhagavato dānaṃ datvā imasmiṃ ṭhāne patthanaṃ karohi, ubho sukhaṃ vasissāmāti. Nāgarājā satthāraṃ nimantetvā bhikkhusatasahassaparivārassa bhagavato sattāhaṃ mahādānaṃ dadamāno padumuttarassa dasabalassa puttaṃ uparevataṃ nāma sāmaṇeraṃ disvā sattame divase buddhappamukhassa saṅghassa dibbavatthāni datvā sāmaṇerassa ṭhānantaraṃ patthesi. Bhagavā anāgataṃ oloketvā – ‘‘anāgate gotamassa nāma buddhassa putto rāhulakumāro bhavissatī’’ti disvā ‘‘samijjhissati te patthanā’’ti kathesi. Nāgarājā tamatthaṃ sakkassa kathesi. Sakko tassa vacanaṃ sutvā tatheva sattāhaṃ dānaṃ datvā bhinnaṃ raṭṭhaṃ sandhāretuṃ pāletuṃ samatthakule nibbattitvā saddhāpabbajitaṃ raṭṭhapālaṃ nāma kulaputtaṃ disvā – ‘‘ahampi anāgate lokasmiṃ tumhādise buddhe uppanne bhinnaṃ raṭṭhaṃ sandhāretuṃ pāletuṃ samatthakule nibbattitvā ayaṃ kulaputto viya saddhāpabbajito raṭṭhapālo nāma bhaveyya’’nti patthanamakāsi. Satthā samijjhanakabhāvaṃ ñatvā imaṃ gāthamāha –

‘‘Sarājikaṃ cātuvaṇṇaṃ, posetuṃ yaṃ pahossati;
Raṭṭhapālakulaṃ nāma, tattha jāyissate aya’’nti. –

Evaṃ padumuttarasammāsambuddhakāle tassetaṃ nāmaṃ uppannanti veditabbaṃ.

Etadahosīti kiṃ ahosi? **Yathā yathā kho**tiādi. Tatrāyaṃ saṅkhepakathā – ahaṃ kho yena yena kāraṇena bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, tena tena me upaparikkhato evaṃ hoti – ‘‘yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekadivasampi akhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya ekantaparipuṇṇaṃ caritabbaṃ, ekadivasampi ca kilesamalena amalīnaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya ekantaparisuddhaṃ, saṅkhalikhitaṃ vilikhitasaṅkhasadisaṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ katvā caritabbaṃ, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṃ… pe… carituṃ, yaṃnūnāhaṃ kesañca massuñca ohāretvā kāsāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni acchādetvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajeyya’’nti.

Acirapakkantesu thullakoṭṭhikesu brāhmaṇagahapatikesu yena bhagavā tenupasaṅkamīti raṭṭhapālo anuṭṭhitesu tesu na bhagavantaṃ pabbajjaṃ yāci. Kasmā? Tatthassa bahū ñātisālohitā mittāmaccā santi, te – ‘‘tvaṃ mātāpitūnaṃ ekaputtako, na labbhā tayā pabbajitu’’nti bāhāyampi gahetvā ākaḍḍheyyuṃ, tato pabbajjāya antarāyo bhavissatīti saheva parisāya uṭṭhahitvā thokaṃ gantvā puna kenaci sarīrakiccalesena nivattitvā bhagavantaṃ upasaṅkamma pabbajjaṃ yāci. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho raṭṭhapālo kulaputto acirapakkantesu thullakoṭṭhikesu…pe… pabbājetu maṃ bhagavā’’ti. Bhagavā pana yasmā rāhulakumārassa pabbajitato pabhuti mātāpitūhi ananuññātaṃ puttaṃ na pabbājeti, tasmā naṃ pucchi **anuññātosi pana tvaṃ, raṭṭhapāla, mātāpitūhi…pe… pabbajjāyā**ti.

295. **Ammatātā**ti ettha **ammā**ti mātaraṃ ālapati, **tātā**ti pitaraṃ. **Ekaputtako**ti ekova puttako, añño koci jeṭṭho vā kaniṭṭho vā natthi. Ettha ca ekaputtoti vattabbe anukampāvasena ekaputtakoti vuttaṃ. **Piyo**ti pītijanako. **Manāpo**ti manavaḍḍhanako. **Sukhedhito**ti sukhena edhito, sukhasaṃvaḍḍhitoti attho. **Sukhaparibhato**ti sukhena paribhato, jātakālato pabhuti dhātīhi aṅkato aṅkaṃ āharitvā dhāriyamāno assakarathakādīhi bālakīḷanakehi kīḷayamāno sādurasabhojanaṃ bhojayamāno sukhena parihaṭo. **Na tvaṃ, tāta raṭṭhapāla, kassaci dukkhassa jānāsī**ti tvaṃ, tāta raṭṭhapāla appamattakampi kalabhāgaṃ dukkhassa na jānāsi na sarasīti attho. **Maraṇenapi te mayaṃ akāmakā vinā bhavissāmā**ti sacepi tava amhesu jīvamānesu maraṇaṃ bhaveyya, tena te maraṇenapi mayaṃ akāmakā anicchakā na attano ruciyā vinā bhavissāma, tayā viyogaṃ pāpuṇissāmāti attho. **Kiṃ pana mayaṃ ta**nti evaṃ sante kiṃ pana kiṃ nāma taṃ kāraṇaṃ, yena mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma. Atha vā **kiṃ pana mayaṃ ta**nti kena pana kāraṇena mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāmāti evamettha attho daṭṭhabbo.

296. **Tatthevā**ti yattha naṃ ṭhitaṃ mātāpitaro nānujāniṃsu, tattheva ṭhāne. **Anantarahitāyā**ti kenaci attharaṇena anatthatāya. **Paricārehī**ti gandhabbanaṭanāṭakādīni paccupaṭṭhapetvā tattha sahāyakehi saddhiṃ yathāsukhaṃ indriyāni cārehi sañcārehi, ito cito ca upanehīti vuttaṃ hoti. Atha vā **paricārehī**ti gandhabbanaṭanāṭakādīni paccupaṭṭhapetvā sahāyakehi saddhiṃ laḷa upalaḷa rama, kīḷassūtipi vuttaṃ hoti. **Kāme paribhuñjanto**ti attano puttadārehi saddhiṃ bhoge bhuñjanto. **Puññāni karonto**ti buddhañca dhammañca saṅghañca ārabbha dānappadānādīni sugatimaggasaṃsodhakāni kusalakammāni karonto. **Tuṇhī ahosī**ti kathānuppabandhavicchedanatthaṃ nirālāpasallāpo ahosi.

Athassa mātāpitaro tikkhattuṃ vatvā paṭivacanampi alabhamānā sahāyake pakkosāpetvā ‘‘esa vo sahāyako pabbajitukāmo, nivāretha na’’nti āhaṃsu. Tepi taṃ upasaṅkamitvā tikkhattuṃ avocuṃ, tesampi tuṇhī ahosi. Tena vuttaṃ – **atha kho raṭṭhapālassa kulaputtassa sahāyakā…pe… tuṇhī ahosī**ti. Athassa sahāyakānaṃ tikkhattuṃ vatvā etadahosi – ‘‘sace ayaṃ pabbajjaṃ alabhamāno marissati, na koci guṇo labbhati. Pabbajitaṃ pana naṃ mātāpitaropi kālena kālaṃ passissanti, mayampi passissāma, pabbajjāpi ca nāmesā bhāriyā, divase divase mattikāpattaṃ gahetvā piṇḍāya caritabbaṃ, ekaseyyaṃ ekabhattaṃ brahmacariyaṃ atidukkaraṃ, ayañca sukhumālo nāgarikajātiyo, so taṃ carituṃ asakkonto puna idheva āgamissati, handassa mātāpitaro anujānāpessāmā’’ti. Te tathā akaṃsu. Mātāpitaropi naṃ ‘‘pabbajitena ca pana te mātāpitaro uddassetabbā’’ti imaṃ katikaṃ katvā anujāniṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho raṭṭhapālassa kulaputtassa sahāyakā yena raṭṭhapālassa kulaputtassa mātāpitaro…pe… anuññātosi mātāpitūhi…pe… uddassetabbā’’ti. Tattha **uddassetabbā**ti uddhaṃ dassetabbā, yathā taṃ kālena kālaṃ passanti, evaṃ āgantvā attānaṃ dassetabbā.

299. **Balaṃ gahetvā**ti sappāyabhojanāni bhuñjanto ucchādanādīhi ca kāyaṃ pariharanto kāyabalaṃ janetvā mātāpitaro vanditvā assumukhaṃ ñātiparivaṭṭaṃ pahāya yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… pabbājetu maṃ, bhante, bhagavāti. Bhagavā samīpe ṭhitaṃ aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘tena hi bhikkhu raṭṭhapālaṃ pabbājehi ceva upasampādehi cā’’ti. Sādhu, bhanteti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ jinadattiyaṃ saddhivihārikaṃ laddhā pabbājesi ceva upasampādesi ca. Tena vuttaṃ – ‘‘alattha kho raṭṭhapālo kulaputto bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampada’’nti.

Pahitatto viharantoti dvādasa saṃvaccharāni evaṃ viharanto. Neyyapuggalo hi ayamāyasmā, tasmā puññavā abhinīhārasampannopi samāno ‘‘ajja ajjeva arahatta’’nti samaṇadhammaṃ karontopi dvādasame vasse arahattaṃ pāpuṇi.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti mayhaṃ mātāpitaro pabbajjaṃ anujānamānā – ‘‘tayā kālena kālaṃ āgantvā amhākaṃ dassanaṃ dātabba''nti vatvā anujāniṃsu, dukkarakārikā kho pana mātāpitaro, ahañca yenajjhāsayena pabbajito, so me matthakaṃ patto, idāni bhagavantaṃ āpucchitvā attānaṃ mātāpitūnaṃ dassessāmīti cintetvā āpucchitukāmo upasaṅkami. **Manasākāsī**ti ''kiṃ nu kho raṭṭhapāle gate koci upaddavo bhavissatī''ti manasi akāsi. Tato ''bhavissatī''ti ñatvā ''sakkhissati nu kho raṭṭhapālo taṃ madditu''nti olokento tassa arahattasampattiṃ disvā ''sakkhissatī''ti aññāsi. Tena vuttaṃ – **yathā bhagavā aññāsi…pe… kālaṃ maññasī**ti.

Migacīreti evaṃnāmake uyyāne. Tañhi raññā – ''akāle sampattapabbajitānaṃ dinnameva idaṃ, yathāsukhaṃ paribhuñjantū''ti evamanuññātameva ahosi, tasmā thero – ''mama āgatabhāvaṃ mātāpitūnaṃ ārocessāmi, te me pādadhovanauṇhodakapādamakkhanatelādīni pesissantī''ti cittampi anuppādetvā uyyānameva pāvisi. **Piṇḍāya pāvisī**ti dutiyadivase pāvisi.

Majjhimāyāti sattadvārakoṭṭhakassa gharassa majjhime dvārakoṭṭhake. **Ullikhāpetī**ti kappakena kese paharāpeti. **Etadavocā**ti – ''ime samaṇakā amhākaṃ piyaputtakaṃ pabbājetvā corānaṃ hatthe nikkhipitvā viya ekadivasampi na dassāpenti, evaṃ pharusakārakā ete puna imaṃ ṭhānaṃ upasaṅkamitabbaṃ maññanti, ettova nikaḍḍhitabbā ete''ti cintetvā etaṃ ''imehi muṇḍakehī''tiādivacanaṃ avoca. **Ñātidāsī**ti ñātakānaṃ dāsī. **Ābhidosika**nti pārivāsikaṃ ekarattātikkantaṃ pūtibhūtaṃ. Tatthāyaṃ padattho – pūtibhāvadosena abhibhūtoti abhidoso, abhidosova ābhidosiko. Ekarattātikkantasseva nāmasaññā esā yadidaṃ ābhidosikoti, taṃ **ābhidosikaṃ. Kummāsa**nti yavakummāsaṃ. **Chaḍḍetukāmā hotī**ti yasmā antamaso dāsakammakārānaṃ gorūpānampi aparibhogāraho, tasmā naṃ kacavaraṃ viya bahi chaḍḍetukāmā hoti. **Saceta**nti sace etaṃ. **Bhaginī**ti ariyavohārena attano dhātiṃ ñātidāsiṃ ālapati. **Chaḍḍanīyadhammanti** chaḍḍetabbasabhāvaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ''bhagini etaṃ sace bahi chaḍḍanīyadhammaṃ nissaṭṭhapariggahaṃ, idha me patte ākirāhī''ti. Kiṃ pana evaṃ vattuṃ labbhati, viññatti vā payuttavācā vā na hotīti. Na hoti. Kasmā? Nissaṭṭhapariggahattā. Yañhi chaḍḍanīyadhammaṃ nissaṭṭhapariggahaṃ, yattha sāmikā anālayā honti, taṃ sabbaṃ ''detha āharatha ākirathā''ti vattuṃ vaṭṭati. Teneva hi ayamāyasmā aggaariyavaṃsiko samānopi evamāha.

Hatthānanti bhikkhāgahaṇatthaṃ pattaṃ upanāmayato maṇibandhato pabhuti dvinnampi hatthānaṃ. **Pādāna**nti nivāsanantato paṭṭhāya dvinnampi pādānaṃ. **Sarassā**ti sace taṃ bhaginīti vācaṃ nicchārayato sarassa ca. **Nimittaṃ aggahesī**ti hatthapiṭṭhiādīni olokayamānā – ''puttassa me raṭṭhapālassa viya suvaṇṇakacchapapiṭṭhisadisā imā hatthapādapiṭṭhiyo, haritālavaṭṭiyo viya suvaṭṭitā aṅguliyo, madhuro saro''ti gihikāle sallakkhitapubbaṃ ākāraṃ aggahesi sañjāni sallakkhesi. Tassa hāyasmato dvādasavassāni araññāvāsañceva piṇḍiyālopabhojanañca paribhuñjantassa aññādiso sarīravaṇṇo ahosi, tena naṃ sā ñātidāsī disvāva na sañjāni, nimittaṃ pana aggahesīti.

300. **Raṭṭhapālassa mātaraṃ etadavocā**ti therassa aṅgapaccaṅgāni saṇṭhāpetvā thaññaṃ pāyetvā saṃvaḍḍhitadhātīpi samānā pabbajitvā mahākhīṇāsavabhāvappattena sāmiputtena saddhiṃ – ''tvaṃ nu kho, me bhante, putto raṭṭhapālo''tiādivacanaṃ vattuṃ avisahantī vegena gharaṃ pavisitvā raṭṭhapālassa mātaraṃ etadavoca. **Yagghe**ti ārocanatthe nipāto. **Sace je sacca**nti ettha jeti ālapane nipāto. Evañhi tasmiṃ dese dāsijanaṃ ālapanti, tasmā ''tvañhi, bhoti dāsi, sace saccaṃ bhaṇasī''ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Upasaṅkamīti kasmā upasaṅkami? Mahākule itthiyo bahi nikkhamantā garahaṃ pāpuṇanti, idañca accāyikakiccaṃ, seṭṭhissa naṃ ārocessāmīti cinteti. Tasmā upasaṅkami. **Aññataraṃ kuṭṭamūla**nti tasmiṃ kira dese dānapatīnaṃ gharesu sālā honti, āsanāni cettha paññattāni honti, upaṭṭhāpitaṃ udakakañjiyaṃ. Tattha pabbajitā piṇḍāya caritvā nisīditvā bhuñjanti. Sace icchanti, dānapatīnampi santakaṃ gaṇhanti. Tasmā tampi aññatarassa kulassa īdisāya sālāya aññataraṃ kuṭṭamūlanti veditabbaṃ. Na hi pabbajitā kapaṇamanussā viya asāruppe ṭhāne nisīditvā bhuñjantīti.

Atthi nāma tātāti ettha **atthī**ti vijjamānatthe, **nāmā**ti pucchanatthe maññanatthe vā nipāto. Idañhi vuttaṃ hoti – atthi nu kho, tāta raṭṭhapāla, amhākaṃ dhanaṃ, nanu mayaṃ niddhanāti vattabbā, yesaṃ no tvaṃ īdise ṭhāne nisīditvā ābhidosikaṃ kummāsaṃ paribhuñjissasi. Tathā atthi nu kho, tāta raṭṭhapāla, amhākaṃ jīvitaṃ, nanu mayaṃ matāti vattabbā, yesaṃ no tvaṃ īdise ṭhāne nisīditvā ābhidosikaṃ kummāsaṃ paribhuñjissasi. Tathā atthi maññe, tāta raṭṭhapāla, tava abbhantare sāsanaṃ nissāya paṭiladdho samaṇaguṇo, yaṃ tvaṃ subhojanarasasaṃvaḍḍhitopi imaṃ jigucchaneyyaṃ ābhidosikaṃ kummāsaṃ amatamiva nibbikāro paribhuñjissasīti. So pana gahapati dukkhābhitunnatāya etamatthaṃ paripuṇṇaṃ katvā vattumasakkonto – ‘‘atthi nāma, tāta raṭṭhapāla, ābhidosikaṃ kummāsaṃ paribhuñjissasī’’ti ettakameva avaca. Akkharacintakā panettha idaṃ lakkhaṇaṃ vadanti – anokappanāmarisanatthavasenetaṃ atthisadde upapade ‘‘paribhuñjissasī’’ti anāgatavacanaṃ kataṃ. Tassāyamattho – ‘‘atthi nāma…pe… paribhuñjissasi, idaṃ paccakkhampi ahaṃ na saddahāmi na marisayāmī’’ti. Idaṃ ettakaṃ vacanaṃ gahapati therassa pattamukhavaṭṭiyaṃ gahetvā ṭhitakova kathesi. Theropi pitari pattamukhavaṭṭiyaṃ gahetvā ṭhiteyeva taṃ pūtikummāsaṃ paribhuñji sunakhavantasadisaṃ pūtikukkuṭaṇḍamiva bhinnaṭṭhāne pūtikaṃ vāyantaṃ. Puthujjanena kira tathārūpaṃ kummāsaṃ paribhuñjituṃ na sakkā. Thero pana ariyiddhiyaṃ ṭhatvā dibbojaṃ amatarasaṃ paribhuñjamāno viya paribhuñjitvā dhamakaraṇena udakaṃ gahetvā pattañca mukhañca hatthapāde ca dhovitvā **kuto no gahapatī**tiādimāha.

Tattha **kuto no**ti kuto nu. **Neva dāna**nti deyyadhammavasena neva dānaṃ alatthamha. **Na paccakkhāna**nti ‘‘kiṃ, tāta raṭṭhapāla, kacci te khamanīyaṃ, kaccisi appakilamathena āgato, na tāva tāta gehe bhattaṃ sampādiyatī’’ti evaṃ paṭisanthāravasena paccakkhānampi na alatthamha. Kasmā pana thero evamāha? Pitu anuggahena. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘yathā esa maṃ vadati, aññepi pabbajite evaṃ vadati maññe. Buddhasāsane ca pattantare padumaṃ viya bhasmāchanno aggi viya pheggupaṭicchanno candanasāro viya suttikāpaṭicchannaṃ muttaratanaṃ viya valāhakapaṭicchanno candimā viya mādisānaṃ paṭicchannaguṇānaṃ bhikkhūnaṃ anto natthi, tesupi na evarūpaṃ vacanaṃ pavattessati, saṃvare ṭhassatī’’ti anuggahena evamāha.

Ehi tātāti tāta tuyhaṃ gharaṃ mā hotu, ehi gharaṃ gamissāmāti vadati. **Ala**nti thero ukkaṭṭhaekāsanikatāya paṭikkhipanto evamāha. **Adhivāsesī**ti thero pana pakatiyā ukkaṭṭhasapadānacāriko svātanāyabhikkhaṃ nāma nādhivāseti, mātu anuggahena pana adhivāsesi. Mātu kirassa theraṃ anussaritvā mahāsoko uppajji, rodaneneva pakkakkhi viya jātā, tasmā thero ‘‘sacāhaṃ taṃ apassitvā gamissāmi, hadayampissā phāleyyā’’ti anuggahena adhivāsesi. **Kārāpetvā**ti ekaṃ hiraññassa, ekaṃ suvaṇṇassāti dve puñje kārāpetvā. Kīvamahantā pana puñjā ahesunti. Yathā orato ṭhito puriso pārato ṭhitaṃ majjhimappamāṇaṃ purisaṃ na passati, evaṃmahantā.

301. **Idaṃ te tātā**ti kahāpaṇapuñjañca suvaṇṇapuñjañca dassento āha. **Mattika**nti mātito āgataṃ, idaṃ te mātāmahiyā mātu imaṃ gehaṃ āgacchantiyā gandhamālādīnaṃ atthāya dinnaṃ dhananti attho. **Aññaṃ pettikaṃ aññaṃ pitāmaha**nti yaṃ pana te pitu ca pitāmahānañca santakaṃ, taṃ aññaṃyeva, nihitañca payuttañca ativiya bahu. Ettha ca ‘‘pitāmaha’’nti taddhitalopaṃ katvā vuttanti veditabbaṃ. ‘‘Petāmaha’’nti vā pāṭho. **Sakkā tatonidāna**nti dhanahetu dhanapaccayā. Taṃ taṃ dhanaṃ rakkhantassa ca rājādīnaṃ vasena dhanaparikkhayaṃ pāpuṇantassa kassaci uppajjamānasokādayo sandhāya evamāha. Evaṃ vutte seṭṭhi gahapati – ‘‘ahaṃ imaṃ uppabbājessāmīti ānesiṃ, so dāni me dhammakathaṃ kātuṃ āraddho, ayaṃ na me vacanaṃ karissatī’’ti uṭṭhāya gantvā assa orodhānaṃ dvāraṃ vivarāpetvā – ‘‘ayaṃ vo sāmiko, gacchatha yaṃ kiñci katvā naṃ gaṇhituṃ vāyamathā’’ti uyyojesi. Suvaye ṭhitā nāṭakitthiyo nikkhamitvā theraṃ parivārayiṃsu, tāsu dve jeṭṭhakitthiyo sandhāya **purāṇadutiyikā**tiādi vuttaṃ. **Paccekaṃ pādesu gahetvā**ti ekekamhi pāde naṃ gahetvā.

Kīdisā nāma tā ayyaputta accharāyoti kasmā evamāhaṃsu? Tadā kira sambahule khattiyakumārepi brāhmaṇakumārepi seṭṭhiputtepi mahāsampattiyo pahāya pabbajante disvā pabbajjāguṇaṃ ajānantā kathaṃ samuṭṭhāpenti ‘‘kasmā ete pabbajantī’’ti. Athaññe vadanti ‘‘devaccharādevanāṭakānaṃ kāraṇā’’ti. Sā kathā vitthārikā ahosi. Taṃ gahetvā sabbā evamāhaṃsu. Atha thero paṭikkhipanto **na kho mayaṃ bhaginī**tiādimāha. **Samudācaratī**ti voharati vadati. **Tattheva**

mucchitā papatiṃsūti taṃ bhaginivādena samudācarantaṃ disvā ‘‘mayaṃ ajja āgamissati, ajja āgamissatī’’ti dvādasa vassāni bahi na nikkhantā, etaṃ nissāya no dārakā na laddhā, yesaṃ ānubhāvena jīveyyāma, ito camhā parihīnā aññato ca. Ayaṃ loko nāma attanova cintesi, tasmā tāpi ‘‘idāni mayaṃ anāthā jātā’’ti attanova cintayamānā – ‘‘anatthiko dāni amhehi ayaṃ, so amhe pajāpatiyo samānā attanā saddhiṃ ekamātukucchiyā sayitadārikā viya maññatī’’ti samuppannabalavasokā hutvā tasmiṃyeva padese mucchitā papatiṃsu, patitāti attho.

Mā no viheṭhethāti mā amhe dhanaṃ dassetvā mātugāme ca uyyojetvā viheṭhayittha, vihesā hesā pabbajitānanti. Kasmā evamāha? Mātāpitūnaṃ anuggahena. So kira seṭṭhi – ‘‘pabbajitaliṅgaṃ nāma kiliṭṭhaṃ, pabbajjāvesaṃ hāretvā nhāyitvā tayo janā ekato bhuñjissāmā’’ti maññamāno therassa bhikkhaṃ na deti. Thero – ‘‘mādisassa khīṇāsavassa āhārantarāyaṃ katvā ete bahuṃ apuññaṃ pasaveyyu’’nti tesaṃ anuggahena evamāha.

302. **Gāthā abhāsī**ti gāthāyo abhāsi. Tattha **passā**ti santike ṭhitajanaṃ sandhāya vadati. **Citta**nti cittavicittaṃ. **Bimba**nti attabhāvaṃ. **Arukāya**nti navannaṃ vaṇamukhānaṃ vasena vaṇakāyaṃ. **Samussita**nti tīṇi aṭṭhisatāni navahi nhārusatehi bandhitvā navahi maṃsapesisatehi limpitvā samantato ussitaṃ. **Ātura**nti jarāturatāya rogāturatāya kilesāturatāya ca niccāturaṃ. **Bahusaṅkappa**nti paresaṃ uppannapatthanāsaṅkappehi bahusaṅkappaṃ. Itthīnañhi kāye purisānaṃ saṅkappā uppajjanti, tesaṃ kāye itthīnaṃ. Susāne chaḍḍitakaḷevarabhūtampi cetaṃ kākakulalādayo patthayantiyevāti bahusaṅkappo nāma hoti. **Yassa natthi dhuvaṃ ṭhitī**ti yassa kāyassa māyāmarīcipheṇapiṇḍa udakapupphuḷādīnaṃ viya ekaṃseneva ṭhiti nāma natthi, bhijjanadhammatāva niyatā.

Tacena onaddhanti allamanussacammena onaddhaṃ. **Saha vatthebhi sobhatī**ti gandhādīhi maṇikuṇḍalehi ca cittakatampi rūpaṃ vatthehi saheva sobhati, vinā vatthehi jegucchaṃ hoti anolokanakkhamaṃ.

Alattakakatāti alattakena rañjitā. **Cuṇṇakamakkhita**nti sāsapakakkena mukhapīḷakādīni nīharitvā loṇamattikāya duṭṭhalohitaṃ viliyāpetvā tilapiṭṭhena lohitaṃ pasādetvā haliddiyā vaṇṇaṃ sampādetvā cuṇṇakagaṇḍikāya mukhaṃ paharanti, tenesa ativiya virocati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Aṭṭhāpadakatāti rasodakena makkhitvā nalāṭapariyante āvattanaparivatte katvā aṭṭhapadakaracanāya racitā. **Añjanī**ti añjananāḷikā.

Odahīti ṭhapesi. **Pāsa**nti vākarājālaṃ. **Nāsadā**ti na ghaṭṭayi. **Nivāpa**nti nivāpasutte vuttanivāpatiṇasadisabhojanaṃ. **Kandante**ti viravamāne paridevamāne. Imāya hi gāthāya thero mātāpitaro migaluddake viya katvā dassesi, avasesañātake migaluddakaparisaṃ viya, hiraññasuvaṇṇaṃ vākarājālaṃ viya, attanā bhuttabhojanaṃ nivāpatiṇaṃ viya, attānaṃ mahāmigaṃ viya katvā dassesi. Yathā hi mahāmigo yāvadatthaṃ nivāpatiṇaṃ khāditvā pānīyaṃ pivitvā gīvaṃ ukkhipitvā disaṃ oloketvā ‘‘imaṃ nāma ṭhānaṃ gatassa sotthi bhavissatī’’ti migaluddakānaṃ paridevantānaṃyeva vākaraṃ aghaṭṭayamānova uppatitvā araññaṃ pavisitvā ghanacchāyassa chattassa viya gumbassa heṭṭhā mandamandena vātena bījayamāno āgatamaggaṃ olokento tiṭṭhati, evameva thero imā gāthā bhāsitvā ākāseneva gantvā migacīre paccupaṭṭhāsi.

Kasmā pana thero ākāsena gatoti. Pitā kirassa seṭṭhi sattasu dvārakoṭṭhakesu aggaḷaṃ dāpetvā malle āṇāpesi – ‘‘sace nikkhamitvā gacchati, hatthapādesu naṃ gahetvā kāsāyāni haritvā gihivesaṃ gaṇhāpethā’’ti. Tasmā thero – ‘‘ete mādisaṃ mahākhīṇāsavaṃ hatthe vā pāde vā gahetvā apuññaṃ pasaveyyuṃ, taṃ nesaṃ mā ahosī’’ti cintetvā ākāsena agamāsi. Parasamuddavāsittherānaṃ pana – ‘‘ṭhitakova imā gāthā bhāsitvā vehāsaṃ abbhuggantvā rañño korabyassa migacīre paccupaṭṭhāsī’’ti ayaṃ vācanāmaggoyeva.

303. **Migavo**ti tassa uyyānapālassa nāmaṃ. **Sodhento**ti uyyānamaggaṃ samaṃ kāretvā antouyyāne tacchitabbayuttaṭṭhānāni tacchāpento sammajjitabbayuttāni ṭhānāni sammajjāpento vālukāokiraṇa-pupphavikiraṇa-puṇṇaghaṭaṭṭhapana-kadalikkhandhaṭhapanādīni ca karontoti attho. **Yena rājā korabyo tenupasaṅkamī**ti amhākaṃ rājā sadā imassa kulaputtassa vaṇṇaṃ kathesi, passitukāmo etaṃ, āgatabhāvaṃ panassa na jānāti, mahā kho panāyaṃ paṇṇākāro, gantvā rañño ārocessāmīti cintetvā yena rājā korabyo tenupasaṅkami.

Kittayamāno ahosīti so kira rājā theraṃ anussaritvā balamajjhepi nāṭakamajjhepi – ‘‘dukkaraṃ kataṃ kulaputtena tāva mahantaṃ sampattiṃ pahāya pabbajitvā punanivattitvā anapalokentenā’’ti guṇaṃ kathesi, taṃ gahetvā ayaṃ evamāha. **Vissajjethāti vatvā**ti orodhamahāmattabalakāyādīsu yassa yaṃ anucchavikaṃ, tassa taṃ dāpetvāti attho. **Ussaṭāya ussaṭāyā**ti ussitāya ussitāya, mahāmattamahāraṭṭhikādīnaṃ vasena uggatuggatameva parisaṃ gahetvā upasaṅkamīti attho. **Idha bhavaṃ raṭṭhapālo hatthatthare nisīdatū**ti hatthattharo tanuko bahalapupphādiguṇaṃ katvā atthato abhilakkhito hoti, tādise anāpucchitvā nisīdituṃ na yuttanti maññamāno evamāha.

304. **Pārijuññānī**ti pārijuññabhāvā parikkhayā. **Jiṇṇo**ti jarājiṇṇo. **Vuḍḍho**ti vayovuḍḍho. **Mahallako**ti jātimahallako. **Addhagato**ti addhānaṃ atikkanto. **Vayoanuppatto**ti pacchimavayaṃ anuppatto. **Pabbajatī**ti dhuravihāraṃ gantvā bhikkhū vanditvā, – ‘‘bhante, mayā daharakāle bahuṃ kusalaṃ kataṃ, idāni mahallakomhi, mahallakassa cesā pabbajjā nāma, cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā appaharitaṃ katvā jīvissāmi, pabbājetha maṃ, bhante,’’ti kāruññaṃ uppādento yācati, therā anukampāya pabbājenti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dutiyavārepi eseva nayo.

Appābādhoti arogo. **Appātaṅko**ti niddukkho. **Samavepākiniyā**ti samavipācaniyā. **Gahaṇiyā**ti kammajatejodhātuyā. Tattha yassa bhuttabhutto āhāro jīrati, yassa vā pana puṭabhattaṃ viya tatheva tiṭṭhati, ubhopete na samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgatā. Yassa pana bhuttakāle bhattacchando uppajjateva, ayaṃ samavepākiniyā samannāgato. **Nātisītāya naccuṇhāyā**ti teneva kāraṇena nātisītāya naccuṇhāya. **Anupubbenā**ti rājāno vā harantītiādinā anukkamena. Dutiyavāre rājabhayacorabhayachātakabhayādinā anukkamena.

305. **Dhammuddesā uddiṭṭhā**ti dhammaniddesā uddiṭṭhā. **Upaniyyatī**ti jarāmaraṇasantikaṃ gacchati, āyukkhayena vā tattha niyyati. **Addhuvo**ti dhuvaṭṭhānavirahito. **Atāṇo**ti tāyituṃ samatthena virahito. **Anabhissaro**ti asaraṇo abhisaritvā abhigantvā assāsetuṃ samatthena virahito. **Assako**ti nissako sakabhaṇḍavirahito. **Sabbaṃ pahāya gamanīya**nti sakabhaṇḍanti sallakkhitaṃ sabbaṃ pahāya lokena gantabbaṃ. **Taṇhādāso**ti taṇhāya dāso.

306. **Hatthismi**nti hatthisippe. **Katāvī**ti katakaraṇīyo, sikkhitasikkho paguṇasippoti attho. Esa nayo sabbattha. **Ūrubalī**ti ūrubalasampanno. Yassa hi phalakañca āvudhañca gahetvā parasenaṃ pavisitvā abhinnaṃ bhindato bhinnaṃ sandhārayato parahatthagataṃ rajjaṃ āharituṃ ūrubalaṃ atthi, ayaṃ ūrubalī nāma. **Bāhubalī**ti bāhubalasampanno. Sesaṃ purimasadisameva. **Alamatto**ti samatthaattabhāvo.

Pariyodhāya vattissantīti uppannaṃ uppaddavaṃ odhāya avattharitvā vattissantīti sallakkhetvā gahitā.

Saṃvijjati kho, bho raṭṭhapāla, imasmiṃ rājakule pahūtaṃ hiraññasuvaṇṇanti idaṃ so rājā upari dhammuddesassa kāraṇaṃ āharanto āha.

Athāparaṃ etadavocāti etaṃ ‘‘passāmi loke’’tiādinā nayena catunnaṃ dhammuddesānaṃ anugītiṃ avoca.

307. Tattha **bhiyyova kāme abhipatthayantī**ti ekaṃ labhitvā dve patthayanti, dve labhitvā cattāroti evaṃ uttaruttari vatthukāmakilesakāme patthayantiyeva.

Pasayhāti sapattagaṇaṃ abhibhavitvā. **Sasāgaranta**nti saddhiṃ sāgarantena. **Oraṃ samuddassā**ti yaṃ samuddassa orato sakaraṭṭhaṃ, tena atittarūpoti attho. **Na hatthī**ti na hi atthi.

Aho vatā noti aho vata nu, ayameva vā pāṭho. **Amarāti cāhū**ti amaraṃ iti ca āhu. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ mataṃ ñātī parivāretvā kandanti, taṃ – ‘‘aho vata amhākaṃ bhātā mato, putto mato’’tiādīnipi vadanti.

Phusanti phassanti maraṇaphassaṃ phusanti. **Tatheva phuṭṭho**ti yathā bālo, dhīropi tatheva maraṇaphassena phuṭṭho, aphuṭṭho nāma natthi, ayaṃ pana viseso. **Bālo ca bālyā vadhitova setī**ti bālo bālabhāvena maraṇaphassaṃ āgamma vadhitova seti abhihatova sayati. Akataṃ vata me kalyāṇantiādivippaṭisāravasena calati vedhati vipphandati. **Dhīro ca na vedhatī**ti dhīro sugatinimittaṃ passanto na vedhati na calati.

Yāya vosānaṃ idhādhigacchatīti yāya paññāya imasmiṃ loke sabbakiccavosānaṃ arahattaṃ adhigacchati, sāva dhanato uttamatarā. **Abyositattā**ti apariyositattā, arahattapattiyā, abhāvenāti attho. **Bhavābhavesū**ti hīnappaṇītesu bhavesu.

Upeti gabbhañca parañca lokanti tesu pāpaṃ karontesu yo koci satto paramparāya saṃsāraṃ āpajjitvā gabbhañca parañca lokaṃ upeti. **Tassappapañño**ti tassa tādisassa appapaññassa añño appapañño abhisaddahanto.

Sakammunā haññatīti attanā katakammavasena ‘‘kasāhipi tāletī’’tiādīhi kammakāraṇāhi haññati. **Pecca paramhi loke**ti ito gantvā paramhi apāyaloke.

Virūparūpenāti vividharūpena, nānāsabhāvenāti attho. **Kāmaguṇesū**ti diṭṭhadhammikasamparāyikesu sabbakāmaguṇesu ādīnavaṃ disvā. **Daharā**ti antamaso kalalamattabhāvaṃ upādāya taruṇā. **Vuḍḍhā**ti vassasatātikkantā. **Apaṇṇakaṃ sāmaññameva seyyo**ti aviruddhaṃ advajjhagāmiṃ ekantaniyyānikaṃ sāmaññameva ‘‘seyyo, uttaritarañca paṇītatarañcā’’ti upadhāretvā pabbajitosmi mahārājāti. Tasmā yaṃ tvaṃ vadasi – ‘‘kiṃ disvā vā sutvā vā’’ti, idaṃ disvā ca sutvā ca pabbajitosmīti maṃ dhārehīti desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Raṭṭhapālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Maghadevasuttavaṇṇanā

308. **Evaṃ me suta**nti maghadevasuttaṃ. Tattha **maghadevaambavane**ti pubbe maghadevo nāma rājā taṃ ambavanaṃ ropesi. Tesu rukkhesu palujjamānesu aparabhāge aññepi rājāno ropesuṃyeva. Taṃ pana paṭhamavohāravasena maghadevambavananteva saṅkhaṃ gataṃ. **Sitaṃ pātvākāsī**ti sāyanhasamaye vihāracārikaṃ caramāno ramaṇīyaṃ bhūmibhāgaṃ disvā – ‘‘vasitapubbaṃ nu kho me imasmiṃ okāse’’ti āvajjanto – ‘‘pubbe ahaṃ maghadevo nāma rājā hutvā imaṃ ambavanaṃ ropesiṃ, ettheva pabbajitvā cattāro brahmavihāre bhāvetvā brahmaloke nibbattiṃ. Taṃ kho panetaṃ kāraṇaṃ bhikkhusaṅghassa apākaṭaṃ, pākaṭaṃ karissāmī’’ti aggaggadante dassento sitaṃ pātu akāsi.

Dhammo assa atthīti **dhammiko**. Dhammena rājā jātoti **dhammarājā. Dhamme ṭhito**ti dasakusalakammapathadhamme ṭhito. **Dhammaṃ caratī**ti samaṃ carati. Tatra **brāhmaṇagahapatikesū**ti yopi so pubbarājūhi brāhmaṇānaṃ dinnaparihāro, taṃ ahāpetvā pakatiniyāmeneva adāsi, tathā gahapatikānaṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Pakkhassā**ti iminā pāṭihārikapakkhopi saṅgahito. Aṭṭhamīuposathassa hi paccuggamanānuggamanavasena sattamiyañca navamiyañca, cātuddasapannarasānaṃ paccuggamanānuggamanavasena terasiyañca pāṭipade cāti ime divasā **pāṭihārikapakkhā**ti veditabbā. Tesupi uposathaṃ upavasi.

309. **Devadūtā**ti devoti maccu, tassa dūtāti devadūtā. Sirasmiñhi palitesu pātubhūtesu maccurājassa santike ṭhito viya hoti, tasmā palitāni maccudevassa dūtāti vuccanti. Devā viya dūtātipi devadūtā. Yathā hi alaṅkatapaṭiyattāya devatāya ākāse ṭhatvā ‘‘asukadivase marissatī’’ti vutte taṃ tatheva hoti, evaṃ sirasmiṃ palitesu pātubhūtesu devatābyākaraṇasadisameva hoti. Tasmā palitāni devasadisā dūtāti vuccanti. Visuddhidevānaṃ dūtātipi **devadūtā**. Sabbabodhisattā hi jiṇṇabyādhitamatapabbajite disvāva saṃvegamāpajjitvā nikkhamma pabbajanti. Yathāha –

‘‘Jiṇṇañca disvā dukhitañca byādhitaṃ,
Matañca disvā gatamāyusaṅkhayaṃ;
Kāsāyavatthaṃ pabbajitañca disvā,
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rājā’’ti.

Iminā pariyāyena palitāni visuddhidevānaṃ dūtattā devadūtāti vuccanti.

Kappakassa gāmavaraṃ datvāti satasahassuṭṭhānakaṃ jeṭṭhakagāmaṃ datvā. Kasmā adāsi? Saṃviggamānasattā. Tassa hi añjalismiṃ ṭhapitāni palitāni disvāva saṃvego uppajjati. Aññāni caturāsītivassasahassāni āyu atthi, evaṃ santepi maccurājassa santike ṭhitaṃ viya attānaṃ maññamāno saṃviggo pabbajjaṃ roceti. Tena vuttaṃ –

‘‘Sire disvāna palitaṃ, maghadevo disampati;
Saṃvegaṃ alabhī dhīro, pabbajjaṃ samarocayī’’ti.

Aparampi vuttaṃ –

‘‘Uttamaṅgaruhā mayhaṃ, ime jātā vayoharā;
Pātubhūtā devadūtā, pabbajjāsamayo mamā’’ti.

Purisayugeti vaṃsasambhave purise. **Kesamassuṃ ohāretvā**ti tāpasapabbajjaṃ pabbajantāpi hi paṭhamaṃ kesamassuṃ ohāretvā pabbajanti, tato paṭṭhāya vaḍḍhite kese bandhitvā jaṭākalāpadharā hutvā vicaranti. Bodhisattopi tāpasapabbajjaṃ pabbaji. Pabbajito pana anesanaṃ ananuyuñjitvā rājagehato āhaṭabhikkhāya yāpento brahmavihāraṃ bhāvesi. Tasmā so **mettāsahagatenā**tiādi vuttaṃ.

Kumārakīḷitaṃ kīḷīti aṅkena aṅkaṃ parihariyamāno kīḷi. Mālākalāpaṃ viya hi naṃ ukkhipitvāva vicariṃsu. **Rañño maghadevassa putto…pe… pabbajī**ti imassa pabbajitadivase pañca maṅgalāni ahesuṃ. Maghadevarañño matakabhattaṃ, tassa rañño pabbajitamaṅgalaṃ, tassa puttassa chattussāpanamaṅgalaṃ, tassa puttassa uparajjamaṅgalaṃ, tassa puttassa nāmakaraṇamaṅgalanti ekasmiṃyeva samaye pañca maṅgalāni ahesuṃ, sakalajambudīpatale unnaṅgalamahosi.

311. **Puttapaputtakā**ti puttā ca puttaputtā cāti evaṃ pavattā tassa paramparā. **Pacchimako ahosī**ti pabbajjāpacchimako ahosi. Bodhisatto kira brahmaloke nibbatto – ‘‘pavattati nu kho taṃ mayā manussaloke nihataṃ kalyāṇavatta’’nti āvajjanto addasa – ‘‘ettakaṃ addhānaṃ pavattati, idāni na pavattissatī’’ti. Na kho panāhaṃ mayhaṃ paveṇiyā ucchijjituṃ dassāmīti attano vaṃse jātaraññoyeva aggamahesiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gahetvā attano vaṃsassa nemiṃ ghaṭento viya nibbatto, tenevassa nimīti nāmaṃ ahosi. Iti so pabbajitarājūnaṃ sabbapacchimako hutvā pabbajitoti pabbajjāpacchimako ahosi. Guṇehi pana atirekataro. Tassa hi sabbarājūhi atirekatarā dve guṇā ahesuṃ. Catūsu dvāresu satasahassaṃ satasahassaṃ vissajjetvā devasikaṃ dānaṃ adāsi, anuposathikassa ca dassanaṃ nivāresi. Anuposathikesu hi rājānaṃ passissāmāti gatesu dovāriko pucchati ‘‘tumhe uposathikā no vā’’ti. Ye anuposathikā honti, te nivāreti ‘‘anuposathikānaṃ rājā dassanaṃ na detī’’ti.

‘‘Mayaṃ janapadavāsino kāle bhojanaṃ kuhiṃ labhissāmā’’tipi tattha vacanokāso natthi. Catūsu hi dvāresu rājaṅgaṇe ca anekāni bhattacāṭisahassāni paṭiyattāneva honti. Tasmā mahājano icchiticchitaṭṭhāne massuṃ kāretvā nhāyitvā vatthāni parivattetvā yathārucitaṃ bhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya rañño gehadvāraṃ gacchati. Dovārikena ‘‘uposathikā tumhe’’ti pucchitapucchitā ‘‘āma āmā’’ti vadanti. Tena hi āgacchathāti pavesetvā rañño dasseti. Iti imehi dvīhi guṇehi atirekataro ahosi.

312. **Devānaṃ tāvatiṃsāna**nti tāvatiṃsabhavane nibbattadevānaṃ. Te kira devā videharaṭṭhe mithilanagaravāsino rañño ovāde ṭhatvā pañca sīlāni rakkhitvā uposathakammaṃ katvā tattha nibbattā rañño guṇakathaṃ kathenti. Te sandhāya vuttaṃ ‘‘devānaṃ tāvatiṃsāna’’nti.

Nisinno hotīti pāsādavarassa uparigato dānañca sīlañca upaparikkhamāno nisinno hoti. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘dānaṃ nu kho mahantaṃ udāhu sīlaṃ, yadi dānaṃ mahantaṃ, ajjhottharitvā dānameva dassāmi. Atha sīlaṃ, sīlameva pūrissāmī’’ti. Tassa ‘‘idaṃ mahantaṃ idaṃ mahanta’’nti nicchituṃ asakkontasseva sakko gantvā purato pāturahosi. Tena vuttaṃ **atha kho, ānanda,…pe… sammukhe pāturahosī**ti. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘rañño kaṅkhā uppannā, tassa kaṅkhacchedanatthaṃ pañhañca kathessāmi, idhāgamanatthāya paṭiññañca gaṇhissāmī’’ti. Tasmā gantvā sammukhe pāturahosi. Rājā adiṭṭhapubbaṃ rūpaṃ disvā bhīto ahosi lomahaṭṭhajāto. Atha naṃ sakko – ‘‘mā bhāyi, mahārāja, vissattho pañhaṃ puccha, kaṅkhaṃ te paṭivinodessāmī’’ti āha.

Rājā –

‘‘Pucchāmi taṃ mahārāja, sabbabhūtānamissara;
Dānaṃ vā brahmacariyaṃ vā, katamaṃ su mahapphala’’nti. –

Pañhaṃ pucchi. Sakko – ‘‘dānaṃ nāma kiṃ, sīlameva guṇavisiṭṭhatāya mahantaṃ. Ahañhi pubbe, mahārāja, dasavassasahassāni dasannaṃ jaṭilasahassānaṃ dānaṃ datvā pettivisayato na mutto, sīlavantā pana mayhaṃ dānaṃ bhuñjitvā brahmaloke nibbattā’’ti vatvā imā gāthā avoca –

‘‘Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhati.

Na hete sulabhā kāyā, yācayogena kenaci;
Ye kāye upapajjanti, anāgārā tapassino’’ti. (jā. 2.22.429-430);

Evaṃ rañño kaṅkhaṃ vinodetvā devalokagamanāya paṭiññāgahaṇatthaṃ **lābhā te mahārājā**tiādimāha. Tattha **avikampamāno**ti abhāyamāno. **Adhivāsesī**ti ahaṃ mahājanaṃ kusalaṃ samādapemi, puññavantānaṃ pana vasanaṭṭhānaṃ disvā āgatena manussapathe sukhaṃ kathetuṃ hotīti adhivāsesi.

313. **Evaṃ bhaddantavā**ti evaṃ hotu bhaddakaṃ tava vacananti vatvā. **Yojetvā**ti ekasmiṃyeva yuge sahassaassājānīye yojetvā. Tesaṃ pana pāṭiyekkaṃ yojanakiccaṃ natthi, manaṃ āgamma yuttāyeva honti. So pana dibbaratho diyaḍḍhayojanasatiko hoti, naddhito paṭṭhāya rathasīsaṃ paññāsayojanāni, akkhabandho paṇṇāsayojanāni, akkhabandhato paṭṭhāya pacchābhāgo paṇṇāsayojanāni, sabbo sattavaṇṇaratanamayo. Devaloko nāma uddhaṃ, manussaloko adho, tasmā heṭṭhāmukhaṃ rathaṃ pesesīti na sallakkhetabbaṃ. Yathā pana pakatimaggaṃ peseti, evameva manussānaṃ sāyamāsabhatte niṭṭhite candena saddhiṃ yuganaddhaṃ katvā pesesi, yamakacandā uṭṭhitā viya ahesuṃ. Mahājano disvā ‘‘yamakacandā uggatā’’ti āha. Āgacchante āgacchante na yamakacandā, ekaṃ vimānaṃ, na vimānaṃ, eko rathoti. Rathopi āgacchanto āgacchanto pakatirathappamāṇova, assāpi pakatiassappamāṇāva ahesuṃ. Evaṃ rathaṃ āharitvā rañño pāsādaṃ padakkhiṇaṃ katvā pācīnasīhapañjaraṭṭhāne rathaṃ nivattetvā āgatamaggābhimukhaṃ katvā sīhapañjare ṭhatvāva ārohanasajjaṃ ṭhapesi.

Abhiruha mahārājāti rājā – ‘‘dibbayānaṃ me laddha’’nti na tāvadeva abhiruhi, nāgarānaṃ pana ovādaṃ adāsi ‘‘passatha tātā, yaṃ me sakkena devaraññā dibbaratho pesito, so ca kho na jātigottaṃ vā kulappadesaṃ vā paṭicca pesito, mayhaṃ pana sīlācāraguṇe pasīditvā pesito. Sace tumhepi sīlaṃ rakkhissatha, tumhākampi pesessati, evaṃ rakkhituṃ yuttaṃ nāmetaṃ sīlaṃ. Nāhaṃ devalokaṃ gantvā cirāyissāmi, appamattā hothā’’ti mahājanaṃ ovaditvā pañcasu sīlesu patiṭṭhāpetvā rathaṃ abhiruhi. Tato mātali saṅgāhako ‘‘ahampi mahārājassa mamānucchavikaṃ karissāmī’’ti ākāsamhi dve magge dassetvā **apica mahārājā**tiādimāha.

Tattha **katamenā**ti, mahārāja, imesu maggesu eko nirayaṃ gacchati, eko devalokaṃ, tesu taṃ katamena nemi. **Yenā**ti yena maggena gantvā yattha pāpakammantā pāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvediyanti, taṃ ṭhānaṃ sakkā hoti passitunti attho. Dutiyapadepi eseva nayo. Jātakepi –

‘‘Kena taṃ nemi maggena, rājaseṭṭha disampati;
Yena vā pāpakammantā, puññakammā ca ye narā’’ti. (jā. 2.22.450) –

Gāthāya ayamevattho. Tenevāha –

‘‘Niraye tāva passāmi, āvāse pāpakamminaṃ;
Ṭhānāni luddakammānaṃ, dussīlānañca yā gatī’’ti. (jā. 2.22.451);

Ubhayeneva maṃ mātali nehīti mātali dvīhi maggehi maṃ nehi, ahaṃ nirayaṃ passitukāmo devalokampīti. Paṭhamaṃ katamena nemīti. Paṭhamaṃ nirayamaggena nehīti. Tato mātali attano ānubhāvena rājānaṃ pañcadasa mahāniraye dassesi. Vitthārakathā panettha –

‘‘Dassesi mātali rañño, duggaṃ vetaraṇiṃ nadiṃ;
Kuthitaṃ khārasaṃyuttaṃ, tattaṃ aggisikhūpama’’nti. (jā. 2.22.452) –

Jātake vuttanayena veditabbā. Nirayaṃ dassetvā rathaṃ nivattetvā devalokābhimukhaṃ gantvā bīraṇīdevadhītāya soṇadinnadevaputtassa gaṇadevaputtānañca vimānāni dassento devalokaṃ nesi. Tatrāpi vitthārakathā –

‘‘Yadi te sutā bīraṇī jīvaloke,
Āmāyadāsī ahu brāhmaṇassa;
Sā pattakāle atithiṃ viditvā,
Mātāva puttaṃ sakimābhinandī;
Saṃyamā saṃvibhāgā ca,
Sā vimānasmi modatī’’ti. (jā. 2.22.507) –

Jātake vuttanayeneva veditabbā.

Evaṃ gacchato pana tassa rathanemi vaṭṭiyā cittakūṭadvārakoṭṭhakassa ummāre pahatamatteva devanagare kolāhalaṃ ahosi. Sakkaṃ devarājānaṃ ekakaṃyeva ohāya devasaṅgho mahāsattaṃ paccuggamanamakāsi, taṃ devatānaṃ ādaraṃ disvā sakko cittaṃ sandhāretuṃ asakkonto – ‘‘abhirama, mahārāja, devesu devānubhāvenā’’ti āha. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ayaṃ rājā ajja āgantvā ekadivaseneva devagaṇaṃ attano abhimukhamakāsi. Sace ekaṃ dve divase vasissati, na maṃ devā olokessantī’’ti. So usūyamāno, ‘‘mahārāja, tuyhaṃ imasmiṃ devaloke vasituṃ puññaṃ natthi, aññesaṃ puññena vasāhī’’ti iminā adhippāyena evamāha. Bodhisatto – ‘‘nāsakkhi jarasakko manaṃ sandhāretuṃ, paraṃ nissāya laddhaṃ kho pana yācitvā laddhabhaṇḍakaṃ viya hotī’’ti paṭikkhipanto **alaṃ mārisā**tiādimāha. Jātakepi vuttaṃ –

‘‘Yathā yācitakaṃ yānaṃ, yathā yācitakaṃ dhanaṃ;
Evaṃsampadameve taṃ, yaṃ parato dānapaccayā;
Na cāhametamicchāmi, yaṃ parato dānapaccayā’’ti. (jā. 2.22.585-586) –

Sabbaṃ vattabbaṃ. Bodhisatto pana manussattabhāvena kativāre devalokaṃ gatoti. Cattāro – mandhāturājakāle sādhinarājakāle guttilavīṇāvādakakāle nimimahārājakāleti. So mandhātukāle devaloke asaṅkhyeyyaṃ kālaṃ vasi, tasmiñhi vasamāneyeva chattiṃsa sakkā caviṃsu. Sādhinarājakāle sattāhaṃ vasi, manussagaṇanāya satta vassasatāni honti. Guttilavīṇāvādakakāle ca nimirājakāle ca muhuttamattaṃ vasi, manussagaṇanāya satta divasāni honti.

314. **Tattheva mithilaṃ paṭinesī**ti paṭinetvā pakatisirigabbheyeva patiṭṭhāpesi.

315. **Kaḷārajanako**ti tassa nāmaṃ. Kaḷāradantatāya pana kaḷārajanakoti vutto. **Na so agārasmā anagāriyaṃ pabbajī**ti ettakamattameva na akāsi, sesaṃ sabbaṃ pākatikameva ahosi.

316. **Samucchedo hotī**ti ettha kalyāṇavattaṃ ko samucchindati, kena samucchinnaṃ, ko pavatteti, kena pavattitaṃ nāma hotīti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha sīlavā bhikkhu ‘‘na sakkā mayā arahattaṃ laddhu’’nti vīriyaṃ akaronto samucchindati. Dussīlena samucchinnaṃ nāma hoti. Satta sekhā pavattenti. Khīṇāsavena pavattitaṃ nāma hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Maghadevasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Madhurasuttavaṇṇanā

317. **Evaṃ me suta**nti madhurasuttaṃ. Tattha **mahākaccāno**ti gihikāle ujjenikaraññho purohitaputto abhirūpo dassanīyo pāsādiko suvaṇṇavaṇṇo ca. **Madhurāya**nti evaṃnāmake nagare. **Gundāvane**ti kaṇhakagundāvane. **Avantiputto**ti avantiraṭṭhe rañño dhītāya putto. **Vuddho ceva arahā cā**ti daharaṃ arahantampi na tathā sambhāventi yathā mahallakaṃ, thero pana vuddho ceva ahosi arahā ca. **Brāhmaṇā, bho kaccānā**ti so kira rājā brāhmaṇaladdhiko, tasmā evamāha. **Brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo**tiādīsu jātigottādīnaṃ paññāpanaṭṭhāne brāhmaṇāva seṭṭhāti dasseti. **Hīno añño vaṇṇo**ti itare tayo vaṇṇā hīnā lāmakāti vadati. **Sukko**ti paṇḍaro. **Kaṇho**ti kāḷako. **Sujjhantī**ti jātigottādipaññāpanaṭṭhānesu sujjhanti. **Brahmuno puttā**ti mahābrahmuno puttā. **Orasā mukhato jātā**ti ure vasitvā mukhato nikkhantā, ure katvā saṃvaddhitāti vā orasā. **Brahmajā**ti brahmato nibbattā. **Brahmanimmitā**ti brahmunā nimmitā. **Brahmadāyādā**ti brahmuno dāyādā. **Ghosoyeva kho eso**ti vohāramattamevetaṃ.

318. **Ijjheyyā**ti samijjheyya, yattakāni dhanādīni pattheyya, tattakehissa manoratho pūreyyāti attho. **Khattiyopissāssā**ti khattiyopi assa issariyasampattassa pubbuṭṭhāyī assa. **Nesaṃ ettha kiñcī**ti na etesaṃ ettha kiñci.

322. **Āsanena vā nimanteyyāmā**ti nisinnāsanaṃ papphoṭetvā idha nisīdāti vadeyyāma. **Abhinimanteyyāmapi na**nti abhiharitvā taṃ nimanteyyāma. Tattha duvidho abhihāro vācāya ceva kāyena ca. ‘‘Tumhākaṃ icchiticchitakkhaṇe mamaṃ cīvarādīhi vadeyyātha yenattho’’ti vadanto hi vācāya abhiharitvā nimanteti nāma. Cīvarādivekallaṃ sallakkhetvā ‘‘idaṃ gaṇhathā’’ti tāni dento pana kāyena abhiharitvā nimanteti nāma. Tadubhayampi sandhāya ‘‘abhinimanteyyāmapi na’’nti āha. **Rakkhāvaraṇagutti**nti rakkhāsaṅkhātañceva āvaraṇasaṅkhātañca guttiṃ. Yā panesā āvudhahatthe purise ṭhapentena rakkhā, sā dhammikā nāma saṃvihitā na hoti. Yathā pana avelāya kaṭṭhahārikāpaṇṇahārikādayo vihāraṃ na pavisanti, migaluddakādayo vihārasīmāya mige vā macche vā na gaṇhanti, evaṃ saṃvidahantena dhammikā nāma saṃvihitā hoti. Taṃ sandhāyāha ‘‘dhammika’’nti.

Evaṃ santeti evaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ pabbajitānaṃ pabbajitasakkārena same samāne. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Madhurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bodhirājakumārasuttavaṇṇanā

324. **Evaṃ me suta**nti bodhirājakumārasuttaṃ. Tattha **kokanado**ti kokanadaṃ vuccati padumaṃ. So ca maṅgalapāsādo olokanakapadumaṃ dassetvā kato, tasmā kokanadoti saṅkhaṃ labhi.

325. **Yāva pacchimasopānakaḷevarā**ti ettha **pacchimasopānakaḷevara**nti paṭhamaṃ sopānaphalakaṃ vuttaṃ. **Addasā kho**ti olokanatthaṃyeva dvārakoṭṭhake ṭhito addasa. **Bhagavā tuṇhī ahosī**ti ‘‘kissa nu kho atthāya rājakumārena ayaṃ mahāsakkāro kato’’ti āvajjanto puttapatthanāya katabhāvaṃ aññāsi. So hi rājakumāro aputtako, sutañcānena ahosi – ‘‘buddhānaṃ kira adhikāraṃ katvā manasā icchitaṃ labhantī’’ti. So – ‘‘sacāhaṃ puttaṃ labhissāmi, sammāsambuddho mama celappaṭikaṃ akkamissati. No ce labhissāmi, na akkamissatī’’ti patthanaṃ katvā santharāpesi. Atha bhagavā ‘‘nibbattissati nu kho etassa putto’’ti āvajjetvā ‘‘na nibbattissatī’’ti addasa.

Pubbe kira so ekasmiṃ dīpe vasamāno samacchandena sakuṇapotake khādi. Sacassa mātugāmo aññova bhaveyya, puttaṃ labheyya. Ubhohi pana samānacchandehi hutvā pāpakammaṃ kataṃ, tenassa putto na nibbattissatīti aññāsi. Dusse pana akkante – ‘‘buddhānaṃ adhikāraṃ katvā patthitapatthitaṃ labhantīti loke anussavo, mayā ca mahāabhinīhāro kato, na ca puttaṃ labhāmi, tucchaṃ idaṃ vacana’’nti micchāgahaṇaṃ gaṇheyya. Titthiyāpi – ‘‘natthi samaṇānaṃ akattabbaṃ nāma, celappaṭikaṃ maddantā āhiṇḍantī’’ti ujjhāyeyyuṃ. Etarahi ca akkamantesu bahū bhikkhū paracittaviduno, te bhabbaṃ jānitvā akkamissanti, abhabbaṃ jānitvā na akkamissanti. Anāgate pana upanissayo mando bhavissati, anāgataṃ na jānissanti. Tesu akkamantesu sace patthitaṃ ijjhissati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce ijjhissati, – ‘‘pubbe bhikkhusaṅghassa abhinīhāraṃ katvā icchiticchitaṃ labhanti, taṃ idāni na labhanti. Teyeva maññe bhikkhū paṭipattipūrakā ahesuṃ, ime paṭipattiṃ pūretuṃ na sakkontī’’ti manussā vippaṭisārino bhavissantīti imehi kāraṇehi bhagavā akkamituṃ anicchanto tuṇhī ahosi. Sikkhāpadaṃ paññapesi ‘‘na, bhikkhave, celappaṭikā akkamitabbā’’ti (cūḷava. 268). Maṅgalatthāya paññattaṃ anakkamantesu pana akkamanatthāya anupaññattiṃ ṭhapesi – ‘‘gihī, bhikkhave, maṅgalikā, anujānāmi, bhikkhave, gihīnaṃ maṅgalatthāyā’’ti (cūḷava. 268).

326. **Pacchimaṃ janataṃ tathāgato anukampatī**ti idaṃ thero vuttesu kāraṇesu tatiyaṃ kāraṇaṃ sandhāyāha. **Na kho sukhena sukha**nti kasmā āha? Kāmasukhallikānuyogasaññī hutvā sammāsambuddho na akkami, tasmā ahampi satthārā samānacchando bhavissāmīti maññamāno evamāha.

327. **So kho aha**ntiādi ‘‘yāva rattiyā pacchime yāme’’ti tāva mahāsaccake (ma. ni. 1.364 ādayo) vuttanayena veditabbaṃ. Tato paraṃ yāva pañcavaggiyānaṃ āsavakkhayā pāsarāsisutte (ma. ni. 1.272 ādayo) vuttanayena veditabbaṃ.

343. **Aṅkusagayhe sippe**ti aṅkusagahaṇasippe. **Kusalo aha**nti cheko ahaṃ. Kassa panāyaṃ santike sippaṃ uggaṇhīti? Pitu santike, pitāpissa pitu santikeva uggaṇhi. Kosambiyaṃ kira parantaparājā nāma rajjaṃ kāresi. Rājamahesī garubhārā ākāsatale raññā saddhiṃ bālātapaṃ tappamānā rattakambalaṃ pārupitvā nisinnā hoti, eko hatthiliṅgasakuṇo ‘‘maṃsapesī’’ti maññamāno gahetvā ākāsaṃ pakkhandi. Sā ‘‘chaḍḍeyya ma’’nti bhayena nissaddā ahosi, so taṃ pabbatapāde rukkhaviṭape ṭhapesi. Sā pāṇissaraṃ karontī mahāsaddamakāsi. Sakuṇo palāyi, tassā tattheva gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi. Tiyāmarattiṃ deve vassante kambalaṃ pārupitvā nisīdi. Tato ca avidūre tāpaso vasati. So tassā saddena aruṇe uggate rukkhamūlaṃ āgato jātiṃ pucchitvā nisseṇiṃ bandhitvā otāretvā attano vasanaṭṭhānaṃ netvā yāguṃ pāyesi. Dārakassa meghautuñca pabbatautuñca gahetvā jātattā udenoti nāmaṃ akāsi. Tāpaso phalāphalāni āharitvā dvepi jane posesi.

Sā ekadivasaṃ tāpasassa āgamanavelāya paccuggamanaṃ katvā itthikuttaṃ dassetvā tāpasaṃ sīlabhedaṃ āpādesi. Tesaṃ ekato vasantānaṃ kāle gacchante parantaparājā kālaṃ akāsi. Tāpaso rattibhāge nakkhattaṃ oloketvā rañño matabhāvaṃ ñatvā – ‘‘tuyhaṃ rājā mato, putto te kiṃ idha vasituṃ icchati, udāhu pettike rajje chattaṃ ussāpetu’’nti pucchi. Sā puttassa ādito paṭṭhāya sabbaṃ pavattiṃ ācikkhitvā chattaṃ ussāpetukāmatañcassa ñatvā tāpasassa ārocesi. Tāpaso ca hatthiganthasippaṃ jānāti, kutonena laddhaṃ? Sakkassa santikā. Pubbe kirassa sakko upaṭṭhānaṃ āgantvā ‘‘kena kilamathā’’ti pucchi. So ‘‘hatthiparissayo atthī’’ti ārocesi. Tassa sakko hatthiganthañceva vīṇakañca datvā ‘‘palāpetukāmatāya sati imaṃ tantiṃ vādetvā imaṃ silokaṃ vadeyyātha, pakkositukāmatāya sati imaṃ silokaṃ vadeyyāthā’’ti āha. Tāpaso taṃ sippaṃ kumārassa adāsi. So ekaṃ vaṭarukkhaṃ abhiruhitvā hatthīsu āgatesu tantiṃ vādetvā silokaṃ vadati, hatthī bhītā palāyiṃsu.

So sippassa ānubhāvaṃ ñatvā punadivase pakkosanasippaṃ payojesi. Jeṭṭhakahatthī āgantvā khandhaṃ upanāmesi. So tassa khandhagato yuddhasamatthe taruṇahatthī uccinitvā kambalañca muddikañca gahetvā mātāpitaro vanditvā nikkhanto anupubbena taṃ taṃ gāmaṃ pavisitvā – ‘‘ahaṃ rañño putto, sampattiṃ atthikā āgacchantū’’ti janasaṅgahaṃ katvā nagaraṃ parivāretvā – ‘‘ahaṃ rañño putto, mayhaṃ chattaṃ dethā’’ti asaddahantānaṃ kambalañca muddikañca dassetvā chattaṃ ussāpesi. So hatthivittako hutvā ‘‘asukaṭṭhāne sundaro hatthī atthī’’ti vutte gantvā gaṇhāti. Caṇḍapajjoto ‘‘tassa santike sippaṃ gaṇhissāmī’’ti kaṭṭhahatthiṃ payojetvā tassa anto yodhe nisīdāpetvā taṃ hatthiṃ gahaṇatthāya āgataṃ gaṇhitvā tassa santike sippaṃ gahaṇatthāya dhītaraṃ uyyojesi. So tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappetvā taṃ gahetvā attano nagaraṃyeva agamāsi. Tassā kucchiyaṃ uppanno ayaṃ bodhirājakumāro attano pitu santike sippaṃ uggaṇhi.

344. **Padhāniyaṅgānī**ti padhānaṃ vuccati padahanabhāvo, padhānamassa atthīti padhāniyo. Padhāniyassa bhikkhuno aṅgānīti padhāniyaṅgāni. **Saddho**ti saddhāya samannāgato. Sā panesā āgamanasaddhā adhigamasaddhā okappanasaddhā pasādasaddhāti catubbidhā. Tattha sabbaññubodhisattānaṃ saddhā abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā **āgamanasaddhā** nāma. Ariyasāvakānaṃ paṭivedhena adhigatattā **adhigamasaddhā** nāma. Buddho dhammo saṅghoti vutte acalabhāvena okappanaṃ **okappanasaddhā** nāma. Pasāduppatti **pasādasaddhā** nāma, idha pana okappanasaddhā adhippetā. **Bodhi**nti catumaggañāṇaṃ. Taṃ suppaṭividdhaṃ tathāgatenāti saddahati, desanāsīsameva cetaṃ, iminā pana aṅgena tīsupi ratanesu saddhā adhippetā. Yassa hi buddhādīsu pasādo balavā, tassa padhānaṃ vīriyaṃ ijjhati.

Appābādhoti arogo. **Appātaṅko**ti niddukkho. **Samavepākiniyā**ti samavipācaniyā. **Gahaṇiyā**ti kammajatejodhātuyā. **Nātisītāya nāccuṇhāyā**ti atisītagahaṇiko hi sītabhīrū hoti, accuṇhagahaṇiko uṇhabhīrū, tesaṃ padhānaṃ na ijjhati. Majjhimagahaṇikassa ijjhati. Tenāha ‘‘majjhimāya padhānakkhamāyā’’ti. **Yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā**ti yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā. **Udayatthagāminiyā**ti udayañca atthañca gantuṃ paricchindituṃ samatthāya, etena paññāsalakkhaṇapariggāhikaṃ udayabbayañāṇaṃ vuttaṃ. **Ariyāyā**ti parisuddhāya. **Nibbedhikāyā**ti anibbiddhapubbe lobhakkhandhādayo nibbijjhituṃ samatthāya. **Sammādukkhakkhayagāminiyā**ti tadaṅgavasena kilesānaṃ pahīnattā yaṃ dukkhaṃ khīyati, tassa dukkhassa khayagāminiyā. Iti sabbehipi imehi padehi vipassanāpaññāva kathitā. Duppaññassa hi padhānaṃ na ijjhati. Imāni ca pañca padhāniyaṅgāni lokiyāneva veditabbāni.

345. **Sāyamanusiṭṭho pāto visesaṃ adhigamissatī**ti atthaṅgate sūriye anusiṭṭho aruṇuggamane visesaṃ adhigamissati. **Pātamanusiṭṭho sāya**nti aruṇuggamane anusiṭṭho sūriyatthaṅgamanavelāyaṃ. Ayañca pana desanā neyyapuggalavasena vuttā. Dandhapañño hi neyyapuggalo sattahi divasehi arahattaṃ pāpuṇāti, tikkhapañño ekadivasena, sesadivase majjhimapaññāvasena veditabbaṃ. **Aho**

buddho aho dhammo aho dhammassa svākkhātatāti yasmā buddhadhammānaṃ uḷāratāya dhammassa ca svākkhātatāya pāto kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā sāyaṃ arahattaṃ pāpuṇāti, tasmā pasaṃsanto evamāha. **Yatra hi nāmā**ti vimhayatthe nipāto.

346. **Kucchimatī**ti āpannasattā. **Yo me ayaṃ, bhante, kucchigato**ti kiṃ panevaṃ saraṇaṃ gahitaṃ hotīti. Na hoti. Acittakasaraṇagamanaṃ nāma natthi, ārakkho panassa paccupaṭṭhitova hoti. Atha naṃ yadā mahallakakāle mātāpitaro, – ‘‘tāta, kucchigatameva taṃ saraṇaṃ gaṇhāpayimhā’’ti sārenti, so ca sallakkhetvā ‘‘ahaṃ saraṇaṃ gato upāsako’’ti satiṃ uppādeti, tadā saraṇaṃ gahitaṃ nāma hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bodhirājakumārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aṅgulimālasuttavaṇṇanā

347. **Evaṃ me suta**nti aṅgulimālasuttaṃ. Tattha **aṅgulīnaṃ mālaṃ dhāretī**ti kasmā dhāreti? Ācariyavacanena. Tatrāyaṃ anupubbikathā –

Ayaṃ kira kosalarañño purohitassa mantāṇiyā nāma brāhmaṇiyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi. Brāhmaṇiyā rattibhāge gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi. Tassa mātukucchito nikkhamanakāle sakalanagare āvudhāni pajjaliṃsu, rañño maṅgalasakuntopi sirisayane ṭhapitā asilaṭṭhipi pajjali. Brāhmaṇo nikkhamitvā nakkhattaṃ olokento coranakkhattena jātoti rañño santikaṃ gantvā sukhaseyyabhāvaṃ pucchi.

Rājā ‘‘kuto, me ācariya, sukhaseyyā? Mayhaṃ maṅgalāvudhaṃ pajjali, rajjassa vā jīvitassa vā antarāyo bhavissati maññe’’ti. Mā bhāyi, mahārāja, mayhaṃ ghare kumāro jāto, tassānubhāvena na kevalaṃ tuyhaṃ nivesane, sakalanagarepi āvudhāni pajjalitānīti. Kiṃ bhavissati ācariyāti? Coro bhavissati mahārājāti. Kiṃ ekacorako, udāhu rajjadūsako coroti? Ekacorako devāti. Evaṃ vatvā ca pana rañño manaṃ gaṇhitukāmo āha – ‘‘māretha naṃ devā’’ti. Ekacorako samāno kiṃ karissati? Karīsasahassakhette ekasālisīsaṃ viya hoti, paṭijaggatha nanti. Tassa nāmaggahaṇaṃ gaṇhantā sayane ṭhapitamaṅgalaasilaṭṭhi, chadane ṭhapitā sarā, kappāsapicumhi ṭhapitaṃ tālavaṇṭakaraṇasatthakanti ete pajjalantā kiñci na hiṃsiṃsu, tasmā **ahiṃsako**ti nāmaṃ akaṃsu. Taṃ sippuggahaṇakāle takkasīlaṃ pesayiṃsu.

So dhammantevāsiko hutvā sippaṃ paṭṭhapesi. Vattasampanno kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī ahosi. Sesaantevāsikā bāhirakā ahesuṃ. Te – ‘‘ahiṃsakamāṇavakassa āgatakālato paṭṭhāya mayaṃ na paññāyāma, kathaṃ naṃ bhindeyyāmā’’ti? Nisīditvā mantayantā – ‘‘sabbehi atirekapaññattā duppaññoti. Na sakkā vattuṃ, vattasampannattā dubbattoti. Na sakkā vattuṃ, jātisampannattā dujjātoti na sakkā vattuṃ, kinti karissāmā’’ti? Tato ekaṃ kharamantaṃ mantayiṃsu ‘‘ācariyassa antaraṃ katvā naṃ bhindissāmā’’ti tayo rāsī hutvā paṭhamaṃ ekacce ācariyaṃ upasaṅkamitvā vanditvā aṭṭhaṃsu. Kiṃ tātāti? Imasmiṃ gehe ekā kathā suyyatīti. Kiṃ tātāti? Ahiṃsakamāṇavo tumhākaṃ antare dubbhatīti maññāmāti. Ācariyo santajjetvā – ‘‘gacchatha vasalā, mā me puttaṃ mayhaṃ antare paribhindathā’’ti niṭṭhubhi. Tato itare, atha itarehi tayopi koṭṭhāsā āgantvā tatheva vatvā – ‘‘amhākaṃ asaddahantā upaparikkhitvā jānāthā’’ti āhaṃsu.

Ācariyo sinehena vadante disvā ‘‘atthi maññe santhavo’’ti paribhijjitvā cintesi ‘‘ghātemi na’’nti. Tato cintesi – ‘‘sace ghātessāmi ‘disāpāmokkho ācariyo attano santikaṃ sippuggahaṇatthaṃ āgate māṇavake dosaṃ uppādetvā jīvitā voropetī’ti. Puna koci sippuggahaṇatthaṃ na āgamissati, evaṃ me lābho parihāyissati, atha naṃ sippassa pariyosānupacāroti vatvā jaṅghasahassaṃ ghātehīti vakkhāmi. Avassaṃ ettha eko uṭṭhāya taṃ ghātessatī’’ti.

Atha naṃ āha – ‘‘ehi tāta jaṅghasahassaṃ ghātehi, evaṃ te sippassa upacāro kato bhavissatī’’ti. Mayaṃ ahiṃsakakule jātā, na sakkā ācariyāti. Aladdhupacāraṃ sippaṃ phalaṃ na deti tātāti. So pañcāvudhaṃ gahetvā ācariyaṃ vanditvā aṭaviṃ paviṭṭho. Aṭaviṃ pavisanaṭṭhānepi aṭavimajjhepi aṭavito nikkhamanaṭṭhānepi ṭhatvā manusse ghāteti. Vatthaṃ vā veṭhanaṃ vā na gaṇhāti. Eko dveti gaṇitamattameva karonto gacchati, gaṇanampi na uggaṇhāti. Pakatiyāpi paññavā esa, pāṇātipātino pana cittaṃ na patiṭṭhāti, tasmā anukkamena gaṇanampi na sallakkhesi, ekekaṃ aṅguliṃ chinditvā ṭhapeti. Ṭhapitaṭṭhāne aṅguliyo vinassanti, tato vijjhitvā aṅgulīnaṃ mālaṃ katvā dhāresi, teneva cassa aṅgulimāloti saṅkhā udapādi. So sabbaṃ araññaṃ nissañcāramakāsi, dāruādīnaṃ atthāya araññaṃ gantuṃ samattho nāma natthi.

Rattibhāge antogāmampi āgantvā pādena paharitvā dvāraṃ ugghāteti. Tato sayiteyeva māretvā eko ekoti gahetvā gacchati. Gāmo osaritvā nigame aṭṭhāsi, nigamo nagare. Manussā tiyojanato paṭṭhāya gharāni pahāya dārake hatthesu gahetvā āgamma sāvatthiṃ parivāretvā khandhāvāraṃ bandhitvā rājaṅgaṇe sannipatitvā – ‘‘coro, te deva, vijite aṅgulimālo nāmā’’tiādīni vadantā kandanti. Bhaggavo ‘‘mayhaṃ putto bhavissatī’’ti ñatvā brāhmaṇiṃ āha – bhoti aṅgulimālo nāma coro uppanno, so na añño, tava putto ahiṃsakakumāro. Idāni rājā taṃ gaṇhituṃ nikkhamissati, kiṃ kattabbanti? Gaccha sāmi, puttaṃ me gahetvā ehīti. Nāhaṃ bhadde ussahāmi, catūsu hi janesu vissāso nāma natthi, coro me purāṇasahāyoti avissāsanīyo, sākhā me purāṇasanthatāti avissāsanīyā, rājā maṃ pūjetīti avissāsanīyo, itthī me vasaṃ gatāti avissāsanīyāti. Mātu hadayaṃ pana mudukaṃ hoti. Tasmā ahaṃ pana gantvā mayhaṃ puttaṃ ānessāmīti nikkhantā.

Taṃdivasañca bhagavā paccūsasamaye lokaṃ volokento aṅgulimālaṃ disvā – ‘‘mayi gate etassa sotthi bhavissati. Agāmake araññe ṭhito catuppadikaṃ gāthaṃ sutvā mama santike pabbajitvā cha abhiññā sacchikarissati. Sace na gamissāmi, mātari aparajjhitvā anuddharaṇīyo bhavissati, karissāmissa saṅgaha’’nti pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā piṇḍāya pavisitvā katabhattakicco taṃ saṅgaṇhitukāmo vihārā nikkhami. Etamatthaṃ dassetuṃ ‘‘atha kho bhagavā’’tiādi vuttaṃ.

348. **Saṅkaritvā saṅkaritvā**ti saṅketaṃ katvā vaggavaggā hutvā. **Hatthatthaṃ gacchantī**ti hatthe atthaṃ vināsaṃ gacchanti. Kiṃ pana te bhagavantaṃ sañjānitvā evaṃ vadanti asañjānitvāti? Asañjānitvā. Aññātakavesena hi bhagavā ekakova agamāsi. Coropi tasmiṃ samaye dīgharattaṃ dubbhojanena ca dukkhaseyyāya ca ukkaṇṭhito hoti. Kittakā panānena manussā māritāti? Ekenūnasahassaṃ. So pana idāni ekaṃ labhitvā sahassaṃ pūressatīti saññī hutvā yameva paṭhamaṃ passāmi, taṃ ghātetvā gaṇanaṃ pūretvā sippassa upacāraṃ katvā kesamassuṃ ohāretvā nhāyitvā vatthāni parivattetvā mātāpitaro passissāmīti aṭavimajjhato aṭavimukhaṃ āgantvā ekamantaṃ ṭhitova bhagavantaṃ addasa. Etamatthaṃ dassetuṃ ‘‘addasā kho’’tiādi vuttaṃ.

Iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsīti mahāpathaviṃ ummiyo uṭṭhapento viya saṃharitvā aparabhāge akkamati, orabhāge valiyo nikkhamanti, aṅgulimālo sarakkhepamattaṃ muñcitvā gacchati. Bhagavā purato mahantaṃ aṅgaṇaṃ dassetvā sayaṃ majjhe hoti, coro ante. So ‘‘idāni naṃ pāpuṇitvā gaṇhissāmī’’ti sabbathāmena dhāvati. Bhagavā aṅgaṇassa pārimante hoti, coro majjhe. So ‘‘ettha naṃ pāpuṇitvā gaṇhissāmī’’ti vegena dhāvati. Bhagavā tassa purato mātikaṃ vā thalaṃ vā dasseti, etenupāyena tīṇi yojanāni gahetvā agamāsi. Coro kilami, mukhe kheḷo sussi, kacchehi sedā mucciṃsu. Athassa ‘‘acchariyaṃ vata bho’’ti etadahosi. **Migampī**ti migaṃ kasmā gaṇhāti? Chātasamaye āhāratthaṃ. So kira ekaṃ gumbaṃ ghaṭṭetvā mige uṭṭhāpeti. Tato cittaruciyaṃ migaṃ anubandhanto gaṇhitvā pacitvā khādati. **Puccheyya**nti yena kāraṇenāyaṃ gacchantova ṭhito nāma, ahañca ṭhitova aṭṭhito nāma, yaṃnūnāhaṃ imaṃ samaṇaṃ taṃ kāraṇaṃ puccheyyanti attho.

349. **Nidhāyā**ti yo vihiṃsanatthaṃ bhūtesu daṇḍo pavattayitabbo siyā, taṃ nidhāya apanetvā mettāya khantiyā paṭisaṅkhāya avihiṃsāya sāraṇīyadhammesu ca ṭhito ahanti attho. **Tuvamaṭṭhitosī**ti pāṇesu asaññatattā ettakāni pāṇasahassāni ghātentassa tava mettā vā khanti vā paṭisaṅkhā vā avihiṃsā vā sāraṇīyadhammo vā natthi, tasmā tuvaṃ aṭṭhitosi, idāni iriyāpathena ṭhitopi niraye dhāvissasi, tiracchānayoniyaṃ pettivisaye asurakāye vā dhāvissasīti vuttaṃ hoti.

Tato coro – ‘‘mahā ayaṃ sīhanādo, mahantaṃ gajjitaṃ, na idaṃ aññassa bhavissati, mahāmāyāya puttassa siddhatthassa samaṇarañño etaṃ gajjitaṃ, diṭṭho vatamhi maññe tikhiṇacakkhunā sammāsambuddhena, saṅgahakaraṇatthaṃ me bhagavā āgato’’ti cintetvā **cirassaṃ vata me**tiādimāha. Tattha **mahito**ti devamanussādīhi catupaccayapūjāya pūjito. **Paccupādī**ti cirassaṃ kālassa accayena mayhaṃ saṅgahatthāya imaṃ mahāvanaṃ paṭipajji. **Pahāya pāpa**nti pajahitvā pāpaṃ.

Itvevāti evaṃ vatvāyeva. **Āvudha**nti pañcāvudhaṃ. **Sobbhe**ti samantato chinne. **Papāte**ti ekato chinne. **Narake**ti phalitaṭṭhāne. Idha pana tīhipi imehi padehi araññameva vuttaṃ. **Akirī**ti khipi chaḍḍesi.

Tamehi bhikkhūti tadā avocāti bhagavato imaṃ pabbājento kuhiṃ satthakaṃ labhissāmi, kuhiṃ pattacīvaranti pariyesanakiccaṃ natthi, kammaṃ pana olokesi. Athassa pubbe sīlavantānaṃ aṭṭhaparikkhārabhaṇḍakassa dinnabhāvaṃ ñatvā dakkhiṇahatthaṃ pasāretvā – ‘‘ehi bhikkhu svākkhāto dhammo, cara brahmacariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyāyā’’ti āha. So saha vacaneneva iddhimayapattacīvaraṃ paṭilabhi. Tāvadevassa gihiliṅgaṃ antaradhāyi, samaṇaliṅgaṃ pāturahosi.

‘‘Ticīvarañca patto ca, vāsi sūci ca bandhanaṃ;
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno’’ti. –

Evaṃ vuttā aṭṭha parikkhārā sarīrapaṭibaddhāva hutvā nibbattiṃsu. **Eseva tassa ahu bhikkhubhāvo**ti esa ehibhikkhubhāvo tassa upasampannabhikkhubhāvo ahosi, na hi ehibhikkhūnaṃ visuṃ upasampadā nāma atthi.

350. **Pacchāsamaṇenā**ti bhaṇḍaggāhakena pacchāsamaṇena, teneva attano pattacīvaraṃ gāhāpetvā taṃ pacchāsamaṇaṃ katvā gatoti attho. Mātāpissa aṭṭhausabhamattena ṭhānena antaritā, – ‘‘tāta, ahiṃsaka kattha ṭhitosi, kattha nisinnosi, kuhiṃ gatosi? Mayā saddhiṃ na kathesi tātā’’ti vadantī āhiṇḍitvā apassamānā ettova gatā.

Pañcamattehi assasatehīti sace corassa parājayo bhavissati, anubandhitvā naṃ gaṇhissāmi. Sace mayhaṃ parājayo bhavissati, vegena palāyissāmīti sallahukena balena nikkhami. **Yena ārāmo**ti kasmā ārāmaṃ agamāsi? So kira corassa bhāyati, cittena gantukāmo na gacchati, garahābhayena nikkhami. Tenassa etadahosi – ‘‘sammāsambuddhaṃ vanditvā nisīdissāmi, so pucchissati ‘kasmā balaṃ gahetvā nikkhantosī’ti. Athāhaṃ ārocessāmi, bhagavā hi maṃ na kevalaṃ samparāyikeneva atthena saṅgaṇhāti, diṭṭhadhammikenapi saṅgaṇhātiyeva. So sace mayhaṃ jayo bhavissati, adhivāsessati. Sace parājayo bhavissati ‘kiṃ te, mahārāja, ekaṃ coraṃ ārabbha gamanenā’ti vakkhati. Tato maṃ jano evaṃ sañjānissati – ‘rājā coraṃ gahetuṃ nikkhanto, sammāsambuddhena pana nivattito’ti’’ garahamokkhaṃ sampassamāno agamāsi.

Kuto panassāti kasmā āha? Api nāma bhagavā tassa upanissayaṃ oloketvā taṃ ānetvā pabbājeyyāti bhagavato parigaṇhanatthaṃ āha. **Rañño**ti na kevalaṃ raññoyeva bhayaṃ ahosi, avasesopi mahājano bhīto phalakāvudhāni chaḍḍetvā sammukhasammukhaṭṭhāneva palāyitvā nagaraṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya aṭṭālake āruyha olokento aṭṭhāsi. Evañca avoca – ‘‘aṅgulimālo ‘rājā mayhaṃ santikaṃ āgacchatī’ti ñatvā paṭhamataraṃ āgantvā jetavane nisinno, rājā tena gahito, mayaṃ pana palāyitvā muttā’’ti. **Natthi te ito bhaya**nti ayañhi idāni kunthakipillikaṃ jīvitā na voropeti, natthi te imassa santikā bhayanti attho.

Kathaṃ gottoti? Kasmā pucchati? Pabbajitaṃ dāruṇakammena uppannanāmaṃ gahetvā voharituṃ na yuttaṃ, mātāpitūnaṃ gottavasena naṃ samudācarissāmīti maññamāno pucchi. **Parikkhārāna**nti etesaṃ atthāya ahaṃ ussukkaṃ karissāmīti attho. Kathentoyeva ca udare baddhasāṭakaṃ muñcitvā therassa pādamūle ṭhapesi.

351. **Āraññiko**tiādīni cattāri dhutaṅgāni pāḷiyaṃ āgatāni. Therena pana terasapi samādinnāneva ahesuṃ, tasmā alanti āha. **Yañhi mayaṃ, bhante**ti kiṃ sandhāya vadati? ''Hatthimpi dhāvantaṃ anubandhitvā gaṇhāmī''ti āgataṭṭhāne raññā pesitahatthādayo so evaṃ aggahesi. Rājāpi – ''hatthīhiyeva naṃ parikkhipitvā gaṇhatha, asseheva, rathehevā''ti evaṃ anekavāraṃ bahū hatthādayo pesesi. Evaṃ gatesu pana tesu – ''ahaṃ are aṅgulimālo''ti tasmiṃ uṭṭhāya saddaṃ karonte ekopi āvudhaṃ parivattetuṃ nāsakkhi, sabbeva koṭṭetvā māresi. Hatthī araññahatthī, assā araññaassā, rathāpi tattheva bhijjantīti idaṃ sandhāya rājā evaṃ vadati.

Piṇḍāya pāvisīti na idaṃ paṭhamaṃ pāvisi. Itthidassanadivasaṃ sandhāya panetaṃ vuttaṃ. Devasikampi panesa pavisateva, manussā ca naṃ disvā uttasantipi palāyantipi dvārampi thakenti, ekacce aṅgulimāloti sutvāva palāyitvā araññaṃ vā pavisanti, gharaṃ vā pavisitvā dvāraṃ thakenti. Palāyituṃ asakkontā piṭṭhiṃ datvā tiṭṭhanti. Thero uḷuṅgayāgumpi kaṭacchubhikkhampi na labhati, piṇḍapātena kilamati. Bahi alabhanto nagaraṃ sabbasādhāraṇanti nagaraṃ pavisati. Yena dvārena pavisati, tattha aṅgulimālo āgatoti kūṭasahassānaṃ bhijjanakāraṇaṃ hoti. **Etadahosī**ti kāruññappattiyā ahosi. Ekena ūnamanussasahassaṃ ghātentassa ekadivasampi kāruññaṃ nāhosi, gabbhamūḷhāya itthiyā dassanamatteneva kathaṃ uppannanti? Pabbajjābalena, pabbajjābalañhi etaṃ.

Tena hīti yasmā te kāruññaṃ uppannaṃ, tasmāti attho. **Ariyāya jātiyā**ti, aṅgulimāla, etaṃ tvaṃ mā gaṇhi, nesā tava jāti. Gihikālo esa, gihī nāma pāṇampi hananti, adinnādānādīnipi karonti. Idāni pana te ariyā nāma jāti. Tasmā tvaṃ ''yato ahaṃ, bhagini, jāto''ti sace evaṃ vattuṃ kukkuccāyasi, tena hi ''ariyāya jātiyā''ti evaṃ visesetvā vadāhīti uyyojesi.

Taṃ itthiṃ etadavocāti itthīnaṃ gabbhavuṭṭhānaṭṭhānaṃ nāma na sakkā purisena upasaṅkamituṃ. Thero kiṃ karosīti? Aṅgulimālatthero saccakiriyaṃ katvā sotthikaraṇatthāya āgatoti ārocāpesi. Tato te sāṇiyā parikkhipitvā therassa bahisāṇiyaṃ pīṭhakaṃ paññāpesuṃ. Thero tattha nisīditvā – ''yato ahaṃ bhagini sabbaññubuddhassa ariyāya jātiyā jāto''ti saccakiriyaṃ akāsi, saha saccavacaneneva dhamakaraṇato muttaudakaṃ viya dārako nikkhami. Mātāputtānaṃ sotthi ahosi. Imañca pana parittaṃ na kiñci parissayaṃ na maddati, **mahāparittaṃ** nāmetanti vuttaṃ. Therena nisīditvā saccakiriyakataṭṭhāne pīṭhakaṃ akaṃsu. Gabbhamūḷhaṃ tiracchānagatitthimpi ānetvā tattha nisajjāpenti, tāvadeva sukhena gabbhavuṭṭhānaṃ hoti. Yā dubbalā hoti na sakkā ānetuṃ, tassā pīṭhakadhovanaudakaṃ netvā sīse siñcanti, taṅkhaṇaṃyeva gabbhavuṭṭhānaṃ hoti, aññampi rogaṃ vūpasameti. Yāva kappā tiṭṭhanakapāṭihāriyaṃ kiretaṃ.

Kiṃ pana bhagavā theraṃ vejjakammaṃ kārāpesīti? Na kārāpesi. Therañhi disvā manussā bhītā palāyanti. Thero bhikkhāhārena kilamati, samaṇadhammaṃ kātuṃ na sakkoti. Tassa anuggahena saccakiriyaṃ kāresi. Evaṃ kirassa ahosi – ''idāni kira aṅgulimālatthero mettacittaṃ paṭilabhitvā saccakiriyāya manussānaṃ sotthibhāvaṃ karotīti manussā theraṃ upasaṅkamitabbaṃ maññissanti, tato bhikkhāhārena akilamanto samaṇadhammaṃ kātuṃ sakkhissatī''ti anuggahena saccakiriyaṃ kāresi. Na hi saccakiriyā vejjakammaṃ hoti. Therassāpi ca ''samaṇadhammaṃ karissāmī''ti mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa cittaṃ kammaṭṭhānābhimukhaṃ na gacchati, aṭaviyaṃ ṭhatvā manussānaṃ ghātitaṭṭhānameva pākaṭaṃ hoti. ''Duggatomhi, khuddakaputtomhi, jīvitaṃ me dehi sāmīti maraṇabhītānaṃ vacanākāro ca hatthapādavikāro ca āpāthaṃ āgacchati, so vippaṭisārī hutvā tatova uṭṭhāya gacchati, athassa bhagavā taṃ jātiṃ abbohārikaṃ katvāvāyaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ gaṇhissatīti ariyāya jātiyā saccakiriyaṃ kāresi. **Eko vūpakaṭṭho**tiādi vatthasutte (ma. ni. 1.80) vitthāritaṃ.

352. **Aññenapi leḍḍu khitto**ti kākasunakhasūkarādīnaṃ paṭikkamāpanatthāya samantā sarakkhepamatte ṭhāne yena kenaci disābhāgena khitto āgantvā therasseva kāye patati. Kittake ṭhāne evaṃ hoti? Gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā piṇḍāya caritvā paṭinivattetvā yāva gaṇṭhikapaṭimukkaṭṭhānaṃ

āgacchati, tāva hoti. **Bhinnena sīsenā**ti mahācammaṃ chinditvā yāva aṭṭhimariyādā bhinnena.

Brāhmaṇāti khīṇāsavabhāvaṃ sandhāya āha. **Yassa kho tvaṃ, brāhmaṇa, kammassa vipākenā**ti idaṃ sabhāgadiṭṭhadhammavedanīyakammaṃ sandhāya vuttaṃ. Kammañhi kariyamānameva tayo koṭṭhāse pūreti. Sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā **diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ** nāma hoti. Taṃ imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ ahosikammaṃ, nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, natthi kammavipākoti imassa tikassa vasena **ahosikammaṃ** nāma hoti. Atthasādhikā sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anantare attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ vuttanayeneva taṃ ahosikammaṃ nāma hoti. Ubhinnamantare pañcajavanacetanā **aparāpariyavedanīyakammaṃ** nāma hoti. Taṃ anāgate yadā okāsaṃ labhati, tadā vipākaṃ deti. Sati saṃsārappavattiyā ahosikammaṃ nāma na hoti. Therassa pana upapajjavedanīyañca aparāpariyavedanīyañcāti imāni dve kammāni kammakkhayakarena arahattamaggena samugghāṭitāni, diṭṭhadhammavedanīyaṃ atthi. Taṃ arahattappattassāpi vipākaṃ detiyeva. Taṃ sandhāya bhagavā ‘‘yassa kho tva’’ntiādimāha. Tasmā **yassa kho**ti ettha yādisassa kho tvaṃ, brāhmaṇa, kammassa vipākenāti evaṃ attho veditabbo.

Abbhā muttoti desanāsīsamattametaṃ, abbhā mahikā dhūmo rajo rāhūti imehi pana upakkilesehi mutto candimā idha adhippeto. Yathā hi evaṃ nirupakkileso candimā lokaṃ pabhāseti, evaṃ pamādakilesavimutto appamatto bhikkhu imaṃ attano khandhāyatanadhātulokaṃ pabhāseti, vihatakilesandhakāraṃ karoti.

Kusalena pidhīyatīti maggakusalena pidhīyati appaṭisandhikaṃ karīyati. **Yuñjati buddhasāsane**ti buddhasāsane kāyena vācāya manasā ca yuttappayutto viharati. Imā tisso therassa udānagāthā nāma.

Disā hi meti idaṃ kira thero attano parittāṇākāraṃ karonto āha. Tattha **disā hi me**ti mama sapattā. Ye maṃ evaṃ upavadanti – ‘‘yathā mayaṃ aṅgulimālena māritānaṃ ñātakānaṃ vasena dukkhaṃ vediyāma, evaṃ aṅgulimālopi vediyatū’’ti, te mayhaṃ disā catusaccadhammakathaṃ suṇantūti attho. **Yuñjantū**ti kāyavācāmanehi yuttappayuttā viharantu. **Ye dhammamevādapayanti santo**ti ye santo sappurisā dhammaṃyeva ādapenti samādapenti gaṇhāpenti, te manujā mayhaṃ sapattā bhajantu sevantu payirupāsantūti attho.

Avirodhappasaṃsīnanti avirodho vuccati mettā, mettāpasaṃsakānanti attho. **Suṇantu dhammaṃ kālenā**ti khaṇe khaṇe khantimettāpaṭisaṅkhāsāraṇīyadhammaṃ suṇantu. **Tañca anuvidhīyantū**ti tañca dhammaṃ anukarontu pūrentu.

Na hi jātu so mamaṃ hiṃseti yo mayhaṃ diso, so maṃ ekaṃseneva na hiṃseyya. **Aññaṃ vā pana kiñci na**nti na kevalaṃ maṃ, aññampi pana kañci puggalaṃ mā hiṃsantu mā viheṭhentu. **Pappuyya paramaṃ santi**nti paramaṃ santibhūtaṃ nibbānaṃ pāpuṇitvā. **Rakkheyya tasathāvare**ti **tasā** vuccanti sataṇhā, **thāvarā** nittaṇhā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo nibbānaṃ pāpuṇāti, so sabbaṃ tasathāvaraṃ rakkhituṃ samattho hoti. Tasmā mayhampi disā nibbānaṃ pāpuṇantu, evaṃ maṃ ekaṃseneva na hiṃsissantīti. Imā tisso gāthā attano parittaṃ kātuṃ āha.

Idāni attanova paṭipattiṃ dīpento **udakañhi nayanti nettikā**ti āha. Tattha **nettikā**ti ye mātikaṃ sodhetvā bandhitabbaṭṭhāne bandhitvā udakaṃ nayanti. **Usukārā**ti usukārakā. **Namayantī**ti telakañjikena makkhetvā kukkuḷe tāpetvā unnatunnataṭṭhāne namentā ujuṃ karonti. **Tejana**nti kaṇḍaṃ. Tañhi issāso tejaṃ karoti, parañca tajjeti, tasmā tejananti vuccati. **Attānaṃ damayantī**ti yathā nettikā ujumaggena udakaṃ nayanti, usukārā tejanaṃ, tacchakā ca dāruṃ ujuṃ karonti, evamevaṃ paṇḍitā attānaṃ damenti ujukaṃ karonti nibbisevanaṃ karonti.

Tādināti iṭṭhāniṭṭhādīsu nibbikārena – ‘‘pañcahākārehi bhagavā tādī, iṭṭhāniṭṭhe tādī, vantāvīti tādī, cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, tanniddesāti tādī''ti (mahāni. 38; 192) evaṃ tādilakkhaṇappattena satthārā. **Bhavanettī**ti bhavarajju, taṇhāyetaṃ nāmaṃ. Tāya hi goṇā viya gīvāya rajjuyā, sattā hadaye baddhā taṃ taṃ bhavaṃ nīyanti, tasmā bhavanettīti vuccati. **Phuṭṭho kammavipākenā**ti maggacetanāya phuṭṭho. Yasmā hi maggacetanāya kammaṃ paccati vipaccati ḍayhati, parikkhayaṃ gacchati, tasmā sā kammavipākoti vuttā. Tāya hi phuṭṭhattā esa **aṇaṇo** nikkileso jāto, na dukkhavedanāya aṇaṇo. **Bhuñjāmī**ti cettha theyyaparibhogo iṇaparibhogo dāyajjaparibhogo sāmiparibhogoti cattāro paribhogā veditabbā. Tattha dussīlassa paribhogo theyyaparibhogo nāma. So hi cattāro paccaye thenetvā bhuñjati. Vuttampi cetaṃ ''theyyāya vo, bhikkhave, raṭṭhapiṇḍo bhutto''ti (pārā. 195). Sīlavato pana apaccavekkhaṇaparibhogo iṇaparibhogo nāma. Sattannaṃ sekkhānaṃ paribhogo dāyajjaparibhogo nāma. Khīṇāsavassa paribhogo sāmiparibhogo nāma. Idha kilesaiṇānaṃ abhāvaṃ sandhāya ''aṇaṇo''ti vuttaṃ. ''Aniṇo''tipi pāṭho. Sāmiparibhogaṃ sandhāya ''bhuñjāmi bhojana''nti vuttaṃ.

Kāmaratisanthavanti duvidhesupi kāmesu taṇhāratisanthavaṃ mā anuyuñjatha mā karittha. **Nayidaṃ dummantitaṃ mamā**ti yaṃ mayā sammāsambuddhaṃ disvā pabbajissāmīti mantitaṃ, taṃ mama mantitaṃ na dummantitaṃ. **Saṃvibhattesu dhammesū**ti ahaṃ satthāti evaṃ loke uppannehi ye dhammā saṃvibhattā, tesu dhammesu yaṃ seṭṭhaṃ nibbānaṃ, tadeva ahaṃ upagamaṃ upagato sampatto, tasmā mayhaṃ idaṃ āgamanaṃ svāgataṃ nāma gatanti. **Tisso vijjā**ti pubbenivāsadibbacakkhuāsavakkhayapaññā. **Kataṃ buddhassa sāsana**nti yaṃ buddhassa sāsane kattabbakiccaṃ atthi, taṃ sabbaṃ mayā kataṃ. Tīhi vijjāhi navahi ca lokuttaradhammehi desanaṃ matthakaṃ pāpesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Aṅgulimālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Piyajātikasuttavaṇṇanā

353. **Evaṃ me suta**nti piyajātikasuttaṃ. Tattha **neva kammantā paṭibhantī**ti na sabbena sabbaṃ paṭibhanti, pakatiniyāmena pana na paṭibhanti. Dutiyapadepi eseva nayo. Ettha ca **na paṭibhātī**ti na ruccati. **Āḷāhana**nti susānaṃ. **Aññathatta**nti vivaṇṇatāya aññathābhāvo. **Indriyāni** nāma manoviññeyyā dhammā, patiṭṭhitokāsaṃ pana sandhāya idaṃ vuttaṃ. **Piyajātikā**ti piyato jāyanti. **Piyappabhāvikā**ti piyato pabhavanti.

355. **Sace taṃ, mahārājā**ti tassa atthaṃ asallakkhayamānāpi satthari saddhāya evaṃ vadati. **Cara pire**ti apehi amhākaṃ pare, anajjhattikabhūteti attho. Atha vā **cara pire**ti parato gaccha, mā idha tiṭṭhātipi attho.

356. **Dvidhā chetvā**ti asinā dve koṭṭhāse karonto chinditvā. **Attānaṃ upphālesī**ti teneva asinā attano udaraṃ phālesi. Yadi hi tassa sā appiyā bhaveyya, idāni aññaṃ mātugāmaṃ gaṇhissāmīti attānaṃ na ghāteyya. Yasmā panassa sā piyā ahosi, tasmā paralokepi tāya saddhiṃ samaṅgibhāvaṃ patthayamāno evamakāsi.

357. **Piyā te vajirī**ti evaṃ kirassā ahosi – ''sacāhaṃ, 'bhūtapubbaṃ, mahārāja, imissāyeva sāvatthiyaṃ aññatarissā itthiyā'tiādikathaṃ katheyyaṃ, 'ko te evaṃ akāsi, apehi natthi eta'nti maṃ paṭisedheyya, vattamāneneva naṃ saññāpessāmī''ti cintetvā evamāha. **Vipariṇāmaññathābhāvā**ti ettha maraṇavasena vipariṇāmo, kenaci saddhiṃ palāyitvā gamanavasena aññathābhāvo veditabbo.

Vāsabhāyāti vāsabhā nāma rañño ekā devī, taṃ sandhāyāha.

Piyā te ahanti kasmā sabbapacchā āha? Evaṃ kirassā ahosi – ''ayaṃ rājā mayhaṃ kupito, sacāhaṃ sabbapaṭhamaṃ ‘piyā te aha’nti puccheyyaṃ, ‘na me tvaṃ piyā, cara pire’ti vadeyya, evaṃ sante kathā patiṭṭhānaṃ na labhissatī’’ti kathāya patiṭṭhānatthaṃ sabbapacchā pucchi. **Kāsikosalesu** chaḍḍitabhāvena vipariṇāmo, paṭirājūnaṃ hatthagamanavasena aññathābhāvo veditabbo.

Ācamehīti ācamanodakaṃ dehi. Ācamitvā hatthapāde dhovitvā mukhaṃ vikkhāletvā satthāraṃ namassitukāmo evamāha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Piyajātikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bāhitikasuttavaṇṇanā

358. **Evaṃ me suta**nti bāhitikasuttaṃ. Tattha **ekapuṇḍarīkaṃ nāga**nti evaṃnāmakaṃ hatthiṃ. Tassa kira phāsukānaṃ upari tālaphalamattaṃ paṇḍaraṭṭhānaṃ atthi, tenassa ekapuṇḍarīkoti nāmaṃ akaṃsu. **Sirivaḍḍhaṃ mahāmatta**nti paccekahatthiṃ abhiruhitvā kathāphāsukatthaṃ saddhiṃ gacchantaṃ evaṃnāmakaṃ mahāmattaṃ. **Āyasmāno**ti ettha **no**ti pucchāya nipāto. Mahāmatto therassa saṅghāṭipattadhāraṇākāraṃ sallakkhetvā ‘‘evaṃ, mahārājā’’ti āha.

359. **Opārambho**ti upārambhaṃ dosaṃ āropanāraho. Kiṃ pucchāmīti rājā pucchati. Sundarivatthusmiṃ uppannamidaṃ suttaṃ, taṃ pucchāmīti pucchati. **Yañhi mayaṃ, bhante**ti, bhante, yaṃ mayaṃ viññūhīti idaṃ padaṃ gahetvā pañhena paripūretuṃ nāsakkhimhā, taṃ kāraṇaṃ āyasmatā evaṃ vadantena paripūritaṃ.

360. **Akusalo**ti akosallasambhūto. **Sāvajjo**ti sadoso. **Sabyābajjho**ti sadukkho. **Dukkhavipāko**ti idha nissandavipāko kathito. **Tassā**ti tassa evaṃ attabyābādhādīnaṃ atthāya pavattakāyasamācārassa.

Sabbākusaladhammapahīno kho, mahārāja, tathāgato kusaladhammasamannāgatoti ettha sabbesaṃyeva akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ vaṇṇetīti. Āma vaṇṇetīti vutte yathā pucchā, tathā attho vutto bhaveyya. Evaṃ byākaraṇaṃ pana na bhāriyaṃ. Appahīnaakusalopi hi pahānaṃ vaṇṇeyya, bhagavā pana pahīnākusalatāya yathākārī tathāvādīti dassetuṃ evaṃ byākāsi. Sukkapakkhepi eseva nayo.

362. **Bāhitikā**ti bāhitiraṭṭhe uṭṭhitavatthassetaṃ nāmaṃ. **Soḷasasamā āyāmenā**ti āyāmena samasoḷasahatthā. **Aṭṭhasamā vitthārenā**ti vitthārena samaaṭṭhahatthā.

363. **Bhagavato pādāsī**ti bhagavato niyyātesi. Datvā ca pana gandhakuṭiyaṃ vitānaṃ katvā bandhi. Tato paṭṭhāya gandhakuṭi bhiyyosomattāya sobhi. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Neyyapuggalassa pana vasena ayaṃ desanā niṭṭhitāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Bāhitikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammacetiyasuttavaṇṇanā

364. **Evaṃ me suta**nti dhammacetiyasuttaṃ. Tattha **medāḷupa**nti nāmetaṃ tassa, tassa hi nigamassa medavaṇṇā pāsāṇā kirettha ussannā ahesuṃ, tasmā medāḷupanti saṅkhaṃ gataṃ. Senāsanaṃ panettha aniyataṃ, tasmā na taṃ vuttaṃ. **Nagaraka**nti evaṃnāmakaṃ sakyānaṃ nigamaṃ. **Kenacideva karaṇīyenā**ti na aññena karaṇīyena, ayaṃ pana bandhulasenāpatiṃ saddhiṃ dvattiṃsāya puttehi ekadivaseneva gaṇhathāti āṇāpesi, taṃdivasañcassa bhariyāya mallikāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ bhagavā nimantito, buddhappamukhe bhikkhusaṅghe gharaṃ āgantvā nisinnamatte ‘‘senāpati kālaṅkato’’ti sāsanaṃ āharitvā mallikāya adaṃsu. Sā paṇṇaṃ gahetvā mukhasāsanaṃ pucchi. ‘‘Raññā ayye senāpati saddhiṃ dvattiṃsāya puttehi ekappahāreneva gahāpito’’ti ārocesuṃ. Mahājanagataṃ mā karitthāti ovaṭṭikāya paṇṇaṃ katvā bhikkhusaṅghaṃ parivisi. Tasmiṃ samaye ekā sappicāṭi nīharitā, sā ummāre āhacca bhinnā, taṃ apanetvā aññaṃ āharāpetvā bhikkhusaṅghaṃ parivisi.

Satthā katabhattakicco kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ – ‘‘sappicāṭiyā bhinnapaccayā na cintetabba’’nti āha. Tasmiṃ samaye mallikā paṇṇaṃ nīharitvā bhagavato purato ṭhapetvā – ‘‘bhagavā imaṃ dvattiṃsāya puttehi saddhiṃ senāpatino matasāsanaṃ, ahaṃ etampi na cintayāmi, sappicāṭipaccayā kiṃ cinteyyāmī’’ti āha. Bhagavā – ‘‘mallike, mā cintayi, anamatagge saṃsāre nāma vattamānānaṃ hoti eta’’nti aniccatādipaṭisaṃyuttaṃ dhammakathaṃ katvā agamāsi. Mallikā dvattiṃsasuṇisāyo pakkosāpetvā ovādaṃ adāsi. Rājā mallikaṃ pakkosāpetvā ‘‘senāpatino amhākaṃ antare bhinnadoso atthi natthī’’ti pucchi. Natthi sāmīti. So tassā vacanena tassa niddosabhāvaṃ ñatvā vippaṭisārī balavadomanassaṃ uppādesi. So – ‘‘evarūpaṃ nāma adosakārakaṃ maṃ sambhāvayitvā āgataṃ sahāyakaṃ vināsesi’’nti tato paṭṭhāya pāsāde vā nāṭakesu vā rajjasukhesu vā cittassādaṃ alabhamāno tattha tattha vicarituṃ āraddho. Etadeva kiccaṃ ahosi. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘kenacideva karaṇīyenā’’ti.

Dīghaṃ kārāyananti dīghakārāyano nāma bandhulasenāpatissa bhāgineyyo ‘‘etassa me mātulo adosakārako nikkāraṇena ghātito’’ti raññā senāpatiṭṭhāne ṭhapito. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Mahaccā rājānubhāvenā**ti mahatā rājānubhāvena, dharaṇitalaṃ bhindanto viya sāgaraṃ parivattento viya vicittavesasobhena mahatā balakāyenāti attho. **Pāsādikānī**ti dassaneneva saha rañjanakāni. **Pasādanīyānī**ti tasseva vevacanaṃ. Atha vā **pāsādikānī**ti pasādajanakāni. **Appasaddānī**ti nissaddāni. **Appanigghosānī**ti avibhāvitatthena nigghosena rahitāni. **Vijanavātānī**ti vigatajanavātāni. **Manussarāhasseyyakānī**ti manussānaṃ rahassakammānucchavikāni, rahassamantaṃ mantentānaṃ anurūpānīti attho. **Paṭisallānasāruppānī**ti nilīyanabhāvassa ekībhāvassa anucchavikāni. **Yattha sudaṃ maya**nti na tena tattha bhagavā payirupāsitapubbo, tādisesu pana payirupāsitapubbo, tasmā yādisesu sudaṃ mayanti ayamettha attho.

Atthi, mahārājāti paṇḍito senāpati ‘‘rājā bhagavantaṃ mamāyatī’’ti jānāti, so sace maṃ rājā ‘‘kahaṃ bhagavā’’ti vadeyya, adandhāyantena ācikkhituṃ yuttanti carapurise payojetvā bhagavato nivāsanaṭṭhānaṃ ñatvāva viharati. Tasmā evamāha. **Ārāmaṃ pāvisī**ti bahinigame khandhāvāraṃ bandhāpetvā kārāyanena saddhiṃ pāvisi.

366. **Vihāro**ti gandhakuṭiṃ sandhāyāhaṃsu. **Āḷinda**nti pamukhaṃ. **Ukkāsitvā**ti ukkāsitasaddaṃ katvā. **Aggaḷa**nti kavāṭaṃ. **Ākoṭehī**ti agganakhena īsakaṃ kuñcikacchiddasamīpe koṭehīti vuttaṃ hoti. Dvāraṃ kira atiupari amanussā, atiheṭṭhā dīghajātikā koṭenti. Tathā akoṭetvā majjhe chiddasamīpe koṭetabbaṃ, idaṃ dvārakoṭṭakavattanti dīpentā vadanti. **Tatthevā**ti bhikkhūhi vuttaṭṭhāneyeva. **Khaggañca uṇhīsañcā**ti desanāmattametaṃ,

> Vālabījanimuṇhīsaṃ, khaggaṃ chattañcupāhanaṃ;
> Oruyha rājā yānamhā, ṭhapayitvā paṭicchadanti. –

Āgatāni pana pañcapi rājakakudhabhaṇḍāni adāsi. Kasmā pana adāsīti. Atigaruno sammāsambuddhassa santikaṃ uddhatavesena gantuṃ na yuttanti ca, ekakova upasaṅkamitvā attano rucivasena sammodissāmi cāti. Pañcasu hi rājakakudhabhaṇḍesu nivattitesu tvaṃ nivattāti vattabbaṃ na hoti, sabbe sayameva nivattanti. Iti imehi dvīhi kāraṇehi adāsi. **Rahāyatī**ti rahassaṃ karoti nigūhati. Ayaṃ kirassa adhippāyo ‘‘pubbepi ayaṃ rājā samaṇena gotamena saddhiṃ catukkaṇṇamantaṃ mantetvā mayhaṃ mātulaṃ saddhiṃ dvattiṃsāya puttehi gaṇhāpesi, idānipi catukkaṇṇamantaṃ mantetukāmo, kacci nu kho maṃ gaṇhāpessatī’’ti. Evaṃ kopavasenassa etadahosi.

Vivari bhagavā dvāranti na bhagavā uṭṭhāya dvāraṃ vivari, vivaratūti pana hatthaṃ pasāresi. Tato – ‘‘bhagavā tumhehi anekesu kappakoṭīsu dānaṃ dadamānehi na sahatthā dvāravivaraṇakammaṃ kata’’nti sayameva dvāraṃ vivaṭaṃ. Taṃ pana yasmā bhagavato manena vivaṭaṃ, tasmā ‘‘vivari bhagavā dvāra’’nti vattuṃ vaṭṭati. **Vihāraṃ pavisitvā**ti gandhakuṭiṃ pavisitvā. Tasmiṃ pana paviṭṭhamatteyeva kārāyano pañca rājakakudhabhaṇḍāni gahetvā khandhāvāraṃ gantvā viṭaṭūbhaṃ āmantesi ‘‘chattaṃ samma ussāpehī’’ti. Mayhaṃ pitā kiṃ gatoti? Pitaraṃ mā puccha, sace tvaṃ na ussāpesi, taṃ gaṇhitvā ahaṃ ussāpemīti. ‘‘Ussāpemi sammā’’ti sampaṭicchi. Kārāyano rañño ekaṃ assañca asiñca ekameva ca paricārikaṃ itthiṃ ṭhapetvā – ‘‘sace rājā jīvitena atthiko, mā āgacchatū’’ti viṭaṭūbhassa chattaṃ ussāpetvā taṃ gahetvā sāvatthimeva gato.

367. **Dhammanvayo**ti paccakkhañāṇasaṅkhātassa dhammassa anunayo anumānaṃ, anubuddhīti attho. Idāni yenassa dhammanvayena ‘‘sammāsambuddho bhagavā’’tiādi hoti, taṃ dassetuṃ **idha panāhaṃ, bhante**tiādimāha. Tattha **āpāṇakoṭika**nti pāṇoti jīvitaṃ, taṃ mariyādaṃ anto karitvā, maraṇasamayepi carantiyeva, taṃ na vītikkamantīti vuttaṃ hoti. ‘‘Apāṇakoṭika’’ntipi pāṭho, ājīvitapariyantanti attho. Yathā ekacce jīvitahetu atikkamantā pāṇakoṭikaṃ katvā caranti, na evanti attho. **Ayampi kho me, bhante**ti buddhasubuddhatāya dhammasvākkhātatāya saṅghasuppaṭipannatāya ca etaṃ evaṃ hoti, evañhi me, bhante, ayaṃ bhagavati dhammanvayo hotīti dīpeti. Eseva nayo sabbattha.

369. **Na viya maññe cakkhuṃ bandhante**ti cakkhuṃ abandhante viya. Apāsādikañhi disvā puna olokanakiccaṃ na hoti, tasmā so cakkhuṃ na bandhati nāma. Pāsādikaṃ disvā punappunaṃ olokanakiccaṃ hoti, tasmā so cakkhuṃ bandhati nāma. Ime ca apāsādikā, tasmā evamāha. **Bandhukarogo no**ti kularogo. Amhākaṃ kule jātā evarūpā hontīti vadanti. **Uḷāra**nti mahesakkhaṃ. **Pubbenāpara**nti pubbato aparaṃ visesaṃ. Tattha kasiṇaparikammaṃ katvā samāpattiṃ nibbattento uḷāraṃ pubbe visesaṃ sañjānāti nāma, samāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ gaṇhanto uḷāraṃ pubbato aparaṃ visesaṃ sañjānāti nāma.

370. **Ghātetāyaṃ vā ghātetu**nti ghātetabbayuttakaṃ ghātetuṃ. **Jāpetāyaṃ vā jāpetu**nti dhanena vā jāpetabbayuttakaṃ jāpetuṃ jānituṃ adhanaṃ kātuṃ. **Pabbājetāyaṃ vā pabbājetu**nti raṭṭhato vā pabbājetabbayuttakaṃ pabbājetuṃ.

373. **Isidattapurāṇā**ti isidatto ca purāṇo ca. Tesu eko brahmacārī, eko sadārasantuṭṭho. **Mamabhattā**ti mama santakaṃ bhattaṃ etesanti mamabhattā. **Mamayānā**ti mama santakaṃ yānaṃ etesanti mamayānā. **Jīvikāya dātā**ti jīvitavuttiṃ dātā. **Vīmaṃsamāno**ti upaparikkhamāno. Tadā kira rājā niddaṃ anokkantova okkanto viya hutvā nipajji. Atha te thapatayo ‘‘katarasmiṃ disābhāge bhagavā’’ti pucchitvā ‘‘asukasmiṃ nāmā’’ti sutvā mantayiṃsu – ‘‘yena sammāsambuddho, tena sīse kate rājā pādato hoti. Yena rājā, tena sīse kate satthā pādato hoti, kiṃ karissāmā’’ti? Tato nesaṃ etadahosi – ‘‘rājā kuppamāno yaṃ amhākaṃ deti, taṃ acchindeyya. Na kho pana mayaṃ sakkoma jānamānā satthāraṃ pādato kātu’’nti rājānaṃ pādato katvā nipajjiṃsu. Taṃ sandhāya ayaṃ rājā evamāha.

374. **Pakkāmī**ti gandhakuṭito nikkhamitvā kārāyanassa ṭhitaṭṭhānaṃ gato, taṃ tattha adisvā khandhāvāraṭṭhānaṃ gato, tatthāpi aññaṃ adisvā taṃ itthiṃ pucchi. Sā sabbaṃ pavattiṃ ācikkhi. Rājā – ‘‘na idāni mayā ekakena tattha gantabbaṃ, rājagahaṃ gantvā bhāgineyyena saddhiṃ āgantvā mayhaṃ rajjaṃ gaṇhissāmī’’ti rājagahaṃ gacchanto antarāmagge kaṇājakabhattañceva bhuñji, bahalaudakañca pivi. Tassa sukhumālapakatikassa āhāro na sammā pariṇāmi. So rājagahaṃ pāpuṇantopi vikāle dvāresu pihitesu pāpuṇi. ‘‘Ajja sālāyaṃ sayitvā sve mayhaṃ bhāgineyyaṃ passissāmī’’ti bahinagare sālāya nipajji. Tassa rattibhāge uṭṭhānāni pavattiṃsu, katipayavāre bahi nikkhami. Tato paṭṭhāya padasā gantuṃ asakkonto tassā itthiyā aṅke nipajjitvā balavapaccūse kālamakāsi. Sā tassa matabhāvaṃ ñatvā – ‘‘dvīsu rajjesu rajjaṃ kāretvā idāni parassa bahinagare anāthasālāya anāthakālakiriyaṃ katvā nipanno mayhaṃ sāmi kosalarājā’’tiādīni vadamānā uccāsaddena paridevituṃ ārabhi. Manussā sutvā rañño ārocesuṃ. Rājā āgantvā disvā sañjānitvā āgatakāraṇaṃ ñatvā mahāparihārena sarīrakiccaṃ karitvā ‘‘viṭaṭūbhaṃ

gaṇhissāmī''ti bheriṃ carāpetvā balakāyaṃ sannipātesi. Amaccā pādesu patitvā – ''sace, deva, tumhākaṃ mātulo arogo assa, tumhākaṃ gantuṃ yuttaṃ bhaveyya, idāni pana viṭaṭūbhopi tumhe nissāya chattaṃ ussāpetuṃ arahatiyevā''ti saññāpetvā nivāresuṃ.

Dhammacetiyānīti dhammassa cittīkāravacanāni. Tīsu hi ratanesu yattha katthaci cittīkāre kate sabbattha katoyeva hoti, tasmā bhagavati cittīkāre kate dhammopi katova hotīti bhagavā ''dhammacetiyānī''ti āha. **Ādibrahmacariyakānī**ti maggabrahmacariyassa ādibhūtāni, pubbabhāgapaṭipattibhūtānīti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhammacetiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanā

375. **Evaṃ me suta**nti kaṇṇakatthalasuttaṃ. Tattha **uruññāya**nti **uruññā**ti tassa raṭṭhassapi nagarassapi etadeva nāmaṃ, bhagavā uruññānagaraṃ upanissāya viharati. **Kaṇṇakatthale migadāye**ti tassa nagarassa avidūre kaṇṇakatthalaṃ nāma eko ramaṇīyo bhūmibhāgo atthi, so migānaṃ abhayatthāya dinnattā migadāyoti vuccati, tasmiṃ kaṇṇakatthale migadāye. **Kenacideva karaṇīyenā**ti na aññena, anantarasutte vuttakaraṇīyeneva. **Somā ca bhaginī sakulā ca bhaginī**ti imā dve bhaginiyo rañño pajāpatiyo. **Bhattābhihāre**ti bhattaṃ abhiharaṇaṭṭhāne. Rañño bhuñjanaṭṭhānañhi sabbāpi orodhā kaṭacchuādīni gahetvā rājānaṃ upaṭṭhātuṃ gacchanti, tāpi tatheva agamaṃsu.

376. **Kiṃ pana, mahārājā**ti kasmā evamāha? Rañño garahaparimocanatthaṃ. Evañhi parisā cinteyya – ''ayaṃ rājā āgacchamānova mātugāmānaṃ sāsanaṃ āroceti, mayaṃ attano dhammatāya bhagavantaṃ daṭṭhuṃ āgatoti maññāma, ayaṃ pana mātugāmānaṃ sāsanaṃ gahetvā āgato, mātugāmadāso maññe, esa pubbepi imināva kāraṇena āgacchatī''ti. Pucchito pana so attano āgamanakāraṇaṃ kathessati, evamassa ayaṃ garahā na uppajjissatīti garahamocanatthaṃ evamāha.

378. **Abbhudāhāsī**ti kathesi. **Sakideva sabbaṃ ussati sabbaṃ dakkhitī**ti yo ekāvajjanena ekacittena atītānāgatapaccuppannaṃ sabbaṃ ussati vā dakkhiti vā, so natthīti attho. Ekena hi cittena atītaṃ sabbaṃ jānissāmīti āvajjitvāpi atītaṃ sabbaṃ jānituṃ na sakkā, ekadesameva jānāti. Anāgatapaccuppannaṃ pana tena cittena sabbeneva sabbaṃ na jānātīti. Esa nayo itaresu. Evaṃ ekacittavasenāyaṃ pañho kathito. **Heturūpa**nti hetusabhāvaṃ kāraṇajātikaṃ. **Saheturūpa**nti sakāraṇajātikaṃ. **Samparāyikāhaṃ, bhante**ti samparāyaguṇaṃ ahaṃ, bhante, pucchāmi.

379. **Pañcimānī**ti imasmiṃ sutte pañca padhāniyaṅgāni lokuttaramissakāni kathitāni. Kathinaṅgaṇavāsīcūḷasamuddatthero pana ''tumhākaṃ, bhante, kiṃ ruccatī''ti vutte ''mayhaṃ lokuttarānevāti ruccatī''ti āha. **Padhānavemattata**nti padhānanānattaṃ. Aññādisameva hi puthujjanassa padhānaṃ, aññādisaṃ sotāpannassa, aññādisaṃ sakadāgāmino, aññādisaṃ anāgāmino, aññādisaṃ arahato, aññādisaṃ asītimahāsāvakānaṃ, aññādisaṃ dvinnaṃ aggasāvakānaṃ, aññādisaṃ paccekabuddhānaṃ, aññādisaṃ sabbaññubuddhānaṃ. Puthujjanassa padhānaṃ sotāpannassa padhānaṃ na pāpuṇāti…pe… paccekabuddhassa padhānaṃ sabbaññubuddhassa padhānaṃ na pāpuṇāti. Imamatthaṃ sandhāya ''padhānavemattataṃ vadāmī''ti āha. **Dantakāraṇaṃ gaccheyyu**nti yaṃ akūṭakaraṇaṃ, anavacchindanaṃ, dhurassa acchindananti dantesu kāraṇaṃ dissati, taṃ kāraṇaṃ upagaccheyyunti attho. **Dantabhūmi**nti dantehi gantabbabhūmiṃ. **Assaddho**tiādīsu puthujjanasotāpannasakadāgāmianāgāmino cattāropi assaddhā nāma. Puthujjano hi sotāpannassa saddhaṃ appattoti assaddho, sotāpanno sakadāgāmissa, sakadāgāmī anāgāmissa, anāgāmī arahato saddhaṃ appattoti assaddho, ābādho arahatopi uppajjatīti pañcapi **bahvābādhā nāma** honti. Ariyasāvakassa pana saṭho māyāvīti nāmaṃ natthi. Teneva thero – ''pañca padhāniyaṅgāni lokuttarāni kathitānīti mayhaṃ ruccatī''ti āha. Assakhaḷuṅkasuttante pana – ''tayo ca, bhikkhave, assakhaḷuṅke tayo ca purisakhaḷuṅke desessāmī’’ti (a. ni. 3.141) ettha ariyasāvakassāpi sambodhināmaṃ āgataṃ, tassa vasena lokuttaramissakā kathitāti vuttaṃ. Puthujjano pana sotāpattimaggavīriyaṃ asampatto…pe… anāgāmī arahattamaggavīriyaṃ asampattoti kusītopi assaddho viya cattārova honti, tathā duppañño.

Evaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ – adantahatthiādayo viya hi maggapadhānarahito puggalo. Dantahatthiādayo viya maggapadhānavā. Yathā adantā hatthiādayo kūṭākāraṃ akatvā avicchinditvā dhuraṃ apātetvā dantagamanaṃ vā gantuṃ dantabhūmiṃ vā pattuṃ na sakkonti, evamevaṃ maggapadhānarahito maggapadhānavatā pattabbaṃ pāpuṇituṃ nibbattetabbaṃ guṇaṃ nibbattetuṃ na sakkoti. Yathā pana dantahatthiādayo kūṭākāraṃ akatvā avicchinditvā dhuraṃ apātetvā dantagamanaṃ vā gantuṃ dantabhūmiṃ vā pattuṃ sakkonti, evamevaṃ maggapadhānavā maggapadhānavatā pattabbaṃ pāpuṇituṃ nibbattetabbaṃ guṇaṃ nibbattetuṃ sakkoti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘sotāpattimaggapadhānavā sotāpattimaggapadhānavatā pattokāsaṃ pāpuṇituṃ nibbattetabbaṃ guṇaṃ nibbattetuṃ sakkoti…pe… arahattamaggapadhānavā arahattamaggapadhānavatā pattokāsaṃ pāpuṇituṃ nibbattetabbaṃ guṇaṃ nibbattetuṃ sakkotī’’ti.

380. **Sammappadhānā**ti maggapadhānena sammappadhānā. **Na kiñci nānākaraṇaṃ vadāmi yadidaṃ vimuttiyā vimutti**nti yaṃ ekassa phalavimuttiyā itarassa phalavimuttiṃ ārabbha nānākaraṇaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ na kiñci vadāmīti attho. **Acciyā vā acci**nti acciyā vā accimhi. Sesapadadvayepi eseva nayo, bhummatthe hi etaṃ upayogavacanaṃ. **Kiṃ pana tvaṃ, mahārājā**ti, mahārāja, kiṃ tvaṃ? ‘‘Santi devā cātumahārājikā, santi devā tāvatiṃsā…pe… santi devā paranimmitavasavattino, santi devā tatuttari’’nti evaṃ devānaṃ atthibhāvaṃ na jānāsi, yena evaṃ vadesīti. Tato atthibhāvaṃ jānāmi, manussalokaṃ pana āgacchanti nāgacchantīti idaṃ pucchanto **yadi vā te, bhante**tiādimāha. **Sabyābajjhā**ti sadukkhā, samucchedappahānena appahīnacetasikadukkhā. **Āgantāro**ti upapattivasena āgantāro. **Abyābajjhā**ti samucchinnadukkhā. **Anāgantāro**ti upapattivasena anāgantāro.

381. **Pahotī**ti sakkoti. Rājā hi puññavantampi lābhasakkārasampannaṃ yathā na koci upasaṅkamati, evaṃ karonto tamhā ṭhānā cāvetuṃ sakkoti. Taṃ apuññavantampi sakalagāmaṃ piṇḍāya caritvā yāpanamattaṃ alabhantaṃ yathā lābhasakkārasampanno hoti, evaṃ karonto tamhā ṭhānā cāvetuṃ sakkoti. Brahmacariyavantampi itthīhi saddhiṃ sampayojetvā sīlavināsaṃ pāpento balakkārena vā uppabbājento tamhā ṭhānā cāvetuṃ sakkoti. Abrahmacariyavantampi sampannakāmaguṇaṃ amaccaṃ bandhanāgāraṃ pavesetvā itthīnaṃ mukhampi passituṃ adento tamhā ṭhānā cāveti nāma. Raṭṭhato pana yaṃ icchati, taṃ pabbājeti nāma.

Dassanāyapi nappahontīti kāmāvacare tāva abyābajjhe deve sabyābajjhā devā cakkhuviññāṇadassanāyapi nappahonti. Kasmā? Arahato tattha ṭhānābhāvato. Rūpāvacare pana ekavimānasmiṃyeva tiṭṭhanti ca nisīdanti cāti cakkhuviññāṇadassanāya pahonti, etehi diṭṭhaṃ pana sallakkhitaṃ paṭividdhaṃ lakkhaṇaṃ daṭṭhuṃ sallakkhituṃ paṭivijjhituṃ na sakkontīti ñāṇacakkhunā dassanāya nappahonti, uparideve ca cakkhuviññāṇadassanenāpīti.

382. **Ko nāmo ayaṃ, bhante**ti rājā theraṃ jānantopi ajānanto viya pucchati. Kasmā? Pasaṃsitukāmatāya. **Ānandarūpo**ti ānandasabhāvo. Brahmapucchāpi vuttanayeneva veditabbā. **Atha kho aññataro puriso**ti sā kira kathā viṭaṭūbheneva kathitā, te ‘‘tayā kathitā, tayā kathitā’’ti kupitā aññamaññaṃ imasmiṃyeva ṭhāne attano attano balakāyaṃ uṭṭhāpetvā kalahampi kareyyunti nivāraṇatthaṃ so rājapuriso etadavoca. Sesaṃ sabbattha uttānameva. Ayaṃ pana desanā neyyapuggalassa vasena niṭṭhitāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Kaṇṇakatthalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇavaggo

1. Brahmāyusuttavaṇṇanā

383. **Evaṃ me suta**nti brahmāyusuttaṃ. Tattha **mahatā bhikkhusaṅghena saddhi**nti **mahatā**ti guṇamahattenapi mahatā, saṅkhyāmahattenapi. So hi bhikkhusaṅghe guṇehipi mahā ahosi appicchatādiguṇasamannāgatattā, saṅkhyāyapi mahā pañcasatasaṅkhyattā. Bhikkhūnaṃ saṅghena **bhikkhusaṅghena,** diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātasaṅkhātena samaṇagaṇenāti attho. **Saddhi**nti ekato. **Pañcamattehi bhikkhusatehī**ti pañca mattā etesanti pañcamattāni. Mattāti pamāṇaṃ vuccati, tasmā yathā bhojane mattaññūti vutte bhojane mattaṃ jānāti pamāṇaṃ jānātīti attho hoti, evamidhāpi tesaṃ bhikkhusatānaṃ pañcamattā pañcapamāṇanti evamattho daṭṭhabbo. Bhikkhūnaṃ satāni bhikkhusatāni. Tehi **pañcamattehi bhikkhusatehi**.

Vīsavassasatikoti vīsādhikavassasatiko. **Tiṇṇaṃ vedāna**nti iruvedayajuvedasāmavedānaṃ. Oṭṭhapahatakaraṇavasena pāraṃ gatoti **pāragū**. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhānaṃ, nighaṇḍū**ti nāmanighaṇṭurukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ. **Keṭubha**nti kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārāya satthaṃ. Saha akkharappabhedena **sakkharappabhedānaṃ. Akkharappabhedo**ti sikkhā ca nirutti ca. **Itihāsapañcamāna**nti āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā ‘‘itiha āsa itiha āsā’’ti īdisavacanappaṭisaṃyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesaṃ **itihāsapañcamānaṃ**. Padañca tadavasesañca byākaraṇaṃ adhīyati pavedeti cāti **padako veyyākaraṇo. Lokāyataṃ** vuccati vitaṇḍavādasatthaṃ. **Mahāpurisalakkhaṇa**nti mahāpurisānaṃ buddhādīnaṃ lakkhaṇadīpakaṃ dvādasasahassaganthappamāṇaṃ satthaṃ, yattha soḷasasahassagāthāparimāṇāya **buddhamantā** nāma ahesuṃ, yesaṃ vasena ‘‘iminā lakkhaṇena samannāgatā buddhā nāma honti, iminā paccekabuddhā nāma honti, iminā dve aggasāvakā, asītimahāsāvakā, buddhamātā, buddhapitā, aggupaṭṭhāko, aggupaṭṭhāyikā, rājā cakkavattī’’ti ayaṃ viseso ñāyati. **Anavayo**ti imesu lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anūno paripūrakārī, avayo na hotīti vuttaṃ hoti. Avayo nāma yo tāni atthato ca ganthato ca sandhāretuṃ na sakkoti. **Assosi kho**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sāleyyakasutte (ma. ni. 1.439 ādayo) vuttameva.

384. **Ayaṃ tātā**ti ayaṃ mahallakatāya gantuṃ asakkonto māṇavaṃ āmantetvā evamāha. Apica esa brāhmaṇo cintesi ‘‘imasmiṃ loke ‘ahaṃ buddho ahaṃ buddho’ti uggatassa nāmaṃ gahetvā bahū janā vicaranti, tasmā na me anussavamatteneva upasaṅkamituṃ yuttaṃ. Ekaccañhi upasaṅkamantassa apakkamanampi garu hoti, anatthopi uppajjati. Yaṃnūnāhaṃ mama antevāsikaṃ pesetvā ‘buddho vā no vā’ti jānitvā upasaṅkameyya’’nti tasmā māṇavaṃ āmantetvā ‘‘ayaṃ tātā’’tiādimāha. **Taṃ bhavanta**nti tassa bhavato. **Tathā santaṃyevā**ti tathā satoyeva. Idañhi itthambhūtākhyānatthe upayogavacanaṃ. **Yathā kathaṃ panāhaṃ, bho**ti ettha kathaṃ panāhaṃ, bho, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ jānissāmi, yathā sakkā so ñātuṃ, tathā me ācikkhāti attho. **Yathā**ti vā nipātamattamevetaṃ. **Katha**nti ayaṃ ākārapucchā, kenākārenāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ jānissāmīti attho.

Evaṃ vutte kira naṃ upajjhāyo – ‘‘kiṃ tvaṃ, tāta, pathaviyaṃ ṭhito pathaviṃ na passāmīti viya candimasūriyānaṃ obhāse ṭhito candimasūriye na passāmīti viya vadasī’’tiādīni vatvā jānanākāraṃ dassento **āgatāni kho tātā**tiādimāha. Tattha **mantesū**ti vedesu. Tathāgato kira uppajjissatīti paṭikacceva suddhāvāsā devā vedesu lakkhaṇāni pakkhipitvā ‘‘buddhamantā nāma ete’’ti brāhmaṇavesena vede vācenti ‘‘tadanusārena mahesakkhā sattā tathāgataṃ jānissantī’’ti. Tena pubbe vedesu mahāpurisalakkhaṇāni āgacchanti. Parinibbute pana tathāgate anukkamena antaradhāyanti, tena etarahi natthi. **Mahāpurisassā**ti paṇidhisamādānañāṇakaruṇādiguṇamahato purisassa. **Dveyeva gatiyo**ti dve eva niṭṭhā. Kāmañcāyaṃ gatisaddo – ‘‘pañca kho imā, sāriputta, gatiyo’’tiādīsu (ma. ni. 1.153) bhavabhede vattati, ‘‘gati migānaṃ pavana’’ntiādīsu (pari. 339) nivāsaṭṭhāne, ‘‘evaṃ adhimattagatimanto’’tiādīsu (ma. ni. 1.161) paññāya, ‘‘gatigata’’ntiādīsu visaṭabhāve, idha pana niṭṭhāyaṃ vattatīti veditabbo. Tattha kiñcāpi yehi samannāgato rājā hoti, na teheva buddho hoti, jātisāmaññato pana tāniyeva tānīti vuccanti. Tena vuttaṃ – ‘‘yehi samannāgatassā’’ti. **Sace agāraṃ ajjhāvasatī**ti yadi agāre vasati, rājā hoti cakkavattī. Catūhi acchariyadhammehi saṅgahavatthūhi ca lokaṃ rañjanato **rājā**. Cakkaratanaṃ vatteti, catūhi sampatticakkehi vatteti, tehi ca paraṃ vatteti, parahitāya ca iriyāpathacakkānaṃ vatto etasmiṃ atthīti **cakkavattī**. Ettha ca rājāti sāmaññaṃ, cakkavattīti visesanaṃ. Dhammena caratīti **dhammiko,** ñāyena samena vattatīti attho. Dhammena rajjaṃ labhitvā rājā jātoti **dhammarājā**. Parahitadhammakaraṇena vā **dhammiko,** attahitadhammakaraṇena **dhammarājā**. Caturantāya issaroti **cāturanto,** catusamuddantāya catubbidhadīpabhūsitāya ca pathaviyā issaroti attho. Ajjhattaṃ kopādipaccatthike bahiddhā ca sabbarājāno vijesīti **vijitāvī. Janapadatthāvariyappatto**ti janapade thāvarabhāvaṃ dhuvabhāvaṃ patto, na sakkā kenaci cāletuṃ, janapado vā tamhi thāvariyappatto anussukko sakammanirato acalo asampavedhīti janapadatthāvariyappatto. **Seyyathida**nti nipāto, tassa tāni katamānīti attho. **Cakkaratana**ntiādīsu cakkañca taṃ ratijananatthena ratanañcāti **cakkaratanaṃ**. Eseva nayo sabbattha.

Imesu pana ratanesu ayaṃ cakkavattirājā cakkaratanena ajitaṃ jināti, hatthiassaratanehi vijite yathāsukhaṃ anuvicarati, pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati, sesehi upabhogasukhamanubhavati. Paṭhamena cassa ussāhasattiyogo, hatthiassagahapatiratanehi pabhusattiyogo, pacchimena mantasattiyogo suparipuṇṇo hoti, itthimaṇiratanehi tividhasattiyogaphalaṃ. So itthimaṇiratanehi bhogasukhamanubhavati, sesehi issariyasukhaṃ. Visesato cassa purimāni tīṇi adosakusalamūlajanitakammānubhāvena sampajjanti, majjhimāni alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena, pacchimamekaṃ amohakusalamūlajanitakammānubhāvenāti veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana bojjhaṅgasaṃyutte ratanasuttassa (saṃ. ni. 5.222-223) upadesato gahetabbo. Apica bālapaṇḍitasuttepi (ma. ni. 3.255) imesaṃ ratanānaṃ uppattikkamena saddhiṃ vaṇṇanā āgamissati.

Parosahassanti atirekasahassaṃ. **Sūrā**ti abhīrukajātikā. **Vīraṅgarūpā**ti devaputtasadisakāyā, evaṃ tāva eke vaṇṇayanti, ayaṃ panettha sabhāvo – **vīrā**ti uttamasūrā vuccanti. Vīrānaṃ aṅgaṃ vīraṅgaṃ, vīrakāraṇaṃ vīriyanti vuttaṃ hoti. Vīraṅgaṃ rūpaṃ etesanti **vīraṅgarūpā,** vīriyamayasarīrā viyāti vuttaṃ hoti. **Parasenappamaddanā**ti sace paṭimukhaṃ tiṭṭheyya parasenā, taṃ madditum samatthāti adhippāyo. **Dhammenā**ti ‘‘pāṇo na hantabbo’’tiādinā pañcasīladhammena.

Arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchadoti ettha rāgadosamohamānadiṭṭhiavijjāduccaritachadanehi sattahi paṭicchanne kilesandhakāraloke taṃ chadanaṃ vivaṭṭetvā samantato sañjātāloko hutvā ṭhitoti **vivaṭṭacchado**. Tattha paṭhamena padena pūjārahatā, dutiyena tassā hetu yasmā sammāsambuddhoti, tatiyena buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttāti veditabbā. Atha vā vivaṭṭo ca vicchado cāti **vivaṭṭacchado,** vaṭṭarahito chadanarahito cāti vuttaṃ hoti. Tena arahaṃ vaṭṭābhāvena, sammāsambuddho chadanābhāvenāti evaṃ purimapadadvayasseva hetudvayaṃ vuttaṃ hoti. Dutiyavesārajjena cettha purimasiddhi, paṭhamena dutiyasiddhi, tatiyacatutthehi tatiyasiddhi hoti. Purimañca dhammacakkhuṃ, dutiyaṃ buddhacakkhuṃ, tatiyaṃ samantacakkhuṃ sādhetītipi veditabbaṃ. **Tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā**ti imināssa sūrabhāvaṃ janeti.

385. Sopi tāya ācariyakathāya lakkhaṇesu vigatasammoho ekobhāsajāto viya buddhamante sampassamāno **evaṃ, bho**ti āha. Tassattho – yathā, bho, maṃ tvaṃ vadasi, evaṃ karissāmīti. **Samannesī**ti gavesi, ekaṃ dveti vā gaṇayanto samānayi. **Addasā kho**ti kathaṃ addasa? Buddhānañhi nisinnānaṃ vā nipannānaṃ vā koci lakkhaṇaṃ pariyesituṃ na sakkoti, ṭhitānaṃ pana caṅkamantānaṃ vā sakkoti. Tasmā lakkhaṇapariyesanatthaṃ āgataṃ disvā buddhā uṭṭhāyāsanā tiṭṭhanti vā caṅkamaṃ vā adhiṭṭhahanti. Iti lakkhaṇadassanānurūpe iriyāpathe vattamānassa addasa. **Yebhuyyenā**ti pāyena, bahukāni addasa, appāni na addasāti attho. Tato yāni na addasa, tesaṃ dīpanatthaṃ vuttaṃ **ṭhapetvā dve**ti. **Kaṅkhatī**ti ‘‘aho vata passeyya’’nti patthanaṃ uppādeti. **Vicikicchatī**ti tato tato tāni vicinanto kicchati na sakkoti daṭṭhuṃ. **Nādhimuccatī**ti tāya vicikicchāya sanniṭṭhānaṃ na gacchati. **Na sampasīdatī**ti tato ‘‘paripuṇṇalakkhaṇo aya’’nti bhagavati pasādaṃ nāpajjati. Kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā, vicikicchāya majjhimā, anadhimuccanatāya balavatī, asampasādena tehi tīhi dhammehi cittassa kālussiyabhāvo. **Kosohite**ti vatthikosena paṭicchanne. **Vatthaguyhe**ti aṅgajāte. Bhagavato hi vāraṇasseva kosohitavatthaguyhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ padumagabbhasamānaṃ, taṃ so vatthapaṭicchannattā, antomukhagatāya ca jivhāya pahūtabhāvaṃ asallakkhento tesu dvīsu lakkhaṇesu kaṅkhī ahosi vicikicchī.

Atha kho bhagavāti atha bhagavā cintesi – ‘‘sacāhaṃ imassa etāni dve lakkhaṇāni na dassessāmi, nikkaṅkho na bhavissati. Etassa kaṅkhāya sati ācariyopissa nikkaṅkho na bhavissati, atha maṃ dassanāya na āgamissati, anāgato dhammaṃ na sossati, dhammaṃ asuṇanto tīṇi sāmaññaphalāni na sacchikarissati. Etasmiṃ pana nikkaṅkhe ācariyopissa nikkaṅkho maṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ sutvā tīṇi sāmaññaphalāni sacchikarissati. Etadatthaṃyeva ca mayā pāramiyo pūritā. Dassessāmissa tāni lakkhaṇānī’’ti.

Tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāramakāsi. Kathaṃrūpaṃ? Kimettha aññena vattabbaṃ? Vuttametaṃ nāgasenattherenevа milindaraññā puṭṭhena –

Āha ca dukkaraṃ, bhante nāgasena, bhagavatā katanti. Kiṃ mahārājāti? Mahājanena hirikaraṇokāsaṃ brahmāyubrāhmaṇassa ca antevāsiuttarassa ca bāvariyassa antevāsīnaṃ soḷasabrāhmaṇānañca selassa ca brāhmaṇassa antevāsīnaṃ tisatamāṇavānañca dassesi, bhanteti. Na, mahārāja, bhagavā guyhaṃ dasseti, chāyaṃ bhagavā dasseti, iddhiyā abhisaṅkharitvā nivāsananivatthaṃ kāyabandhanabaddhaṃ cīvarapārutaṃ chāyārūpakamattaṃ dassesi mahārājāti. Chāyaṃ diṭṭhe sati diṭṭhoyeva. Nanu, bhanteti? Tiṭṭhatetaṃ, mahārāja, hadayarūpaṃ disvā bujjhanakasatto bhaveyya, hadayamaṃsaṃ nīharitvā dasseyya sammāsambuddhoti. Kallosi, bhante nāgasenāti.

Ninnāmetvāti nīharitvā. **Anumasī**ti kathinasūciṃ viya katvā anumajji. Tathā karaṇena cettha mudubhāvo, kaṇṇasotānumasanena dīghabhāvo, nāsikasotānumasanena tanubhāvo, nalāṭacchādanena puthulabhāvo pakāsitoti veditabbo. **Ubhopi kaṇṇasotānī**tiādīsu cettha buddhānaṃ kaṇṇasotesu malaṃ vā jallikā vā natthi, dhovitvā ṭhapitarajatapanāḷikā viya honti, tathā nāsikasotesu, tānipi hi suparikammakatakañcanapanāḷikā viya ca maṇipanāḷikā viya ca honti. Tasmā jivhaṃ nīharitvā kathinasūciṃ viya katvā mukhapariyante upasaṃharanto dakkhiṇakaṇṇasotaṃ pavesetvā tato nīharitvā vāmakaṇṇasotaṃ pavesesi, tato nīharitvā dakkhiṇanāsikasotaṃ pavesetvā tato nīharitvā vāmanāsikasotaṃ pavesesi, tato nīharitvā puthulabhāvaṃ dassento rattavalāhakena aḍḍhacandaṃ viya ca suvaṇṇapattaṃ viya ca rattakambalapaṭalena vijjujotasadisāya jivhāya kevalakappaṃ nalāṭamaṇḍalaṃ paṭicchādesi.

Yaṃnūnāhanti kasmā cintesi? Ahañhi mahāpurisalakkhaṇāni samannesitvā gato ‘‘diṭṭhāni te, tāta, mahāpurisalakkhaṇānī’’ti ācariyena pucchito ‘‘āma, ācariyā’’ti vattuṃ sakkhissāmi. Sace pana maṃ ‘‘kiriyākaraṇamassa kīdisa’’nti pucchissati, taṃ vattuṃ na sakkhissāmi, na jānāmīti vutte pana ācariyo kujjhissati ‘‘nanu tvaṃ mayā sabbampetaṃ jānanatthāya pesito, kasmā ajānitvā āgatosī’’ti, tasmā yannūnāhanti cintetvā anubandhi. Bhagavā nhānaṭṭhānaṃ mukhadhovanaṭṭhānaṃ sarīrapaṭijagganaṭṭhānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃ orodhehi saddhiṃ parivāretvā nisinnaṭṭhānanti imāni cattāri ṭhānāni ṭhapetvā sesaṭṭhānesu antamaso ekagandhakuṭiyampi okāsamakāsi.

Gacchante gacchante kāle – ‘‘ayaṃ kira brahmāyubrāhmaṇassa māṇavo uttaro nāma ‘buddho vā no vā’ti tathāgatassa buddhabhāvaṃ vīmaṃsanto carati, buddhavīmaṃsako nāmāya’’nti pākaṭo jāto. Yamhi yamhi ṭhāne buddhā vasanti, pañca kiccāni katāneva honti, tāni heṭṭhā dassitāneva. Tattha pacchābhattaṃ alaṅkatadhammāsane nisīditvā dantakhacitaṃ cittabījaniṃ gahetvā mahājanassa dhammaṃ desente bhagavati uttaropi avidūre nisīdati. Dhammassavanapariyosāne saddhā manussā svātanāya bhagavantaṃ nimantetvā māṇavampi upasaṅkamitvā evaṃ vadanti – ‘‘tāta, amhehi bhagavā nimantito, tvampi bhagavatā saddhiṃ āgantvā amhākaṃ gehe bhattaṃ gaṇheyyāsī’’ti. Punadivase tathāgato bhikkhusaṅghaparivuto gāmaṃ pavisati, uttaropi padavāre padavāre pariggaṇhanto padānupadiko anubandhati. Kulagehaṃ paviṭṭhakāle dakkhiṇodakaggahaṇaṃ ādiṃ katvā sabbaṃ olokento nisīdati. Bhattakiccāvasāne tathāgatassa pattaṃ bhūmiyaṃ ṭhapetvā nisinnakāle māṇavakassa pātarāsabhattaṃ sajjenti. So ekamante nisinno bhuñjitvā puna āgantvā satthu santike ṭhatvā bhattānumodanaṃ sutvā bhagavatā saddhiṃyeva vihāraṃ gacchati.

Tattha bhagavā bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosānaṃ āgamento gandhamaṇḍalamāḷe nisīdati. Bhikkhūhi bhattakiccaṃ katvā pattacīvaraṃ paṭisāmetvā āgamma vanditvā kāle ārocite bhagavā gandhakuṭiṃ pavisati, māṇavopi bhagavatā saddhiṃyeva gacchati. Bhagavā parivāretvā āgataṃ bhikkhusaṅghaṃ gandhakuṭippamukhe ṭhito ovaditvā uyyojetvā gandhakuṭiṃ pavisati, māṇavopi pavisati. Bhagavā khuddakamañce appamattakaṃ kālaṃ nisīdati, māṇavopi avidūre olokento nisīdati. Bhagavā muhuttaṃ nisīditvā sīsokkamanaṃ dasseti, – ‘‘bhoto gotamassa vihāravelā bhavissatī’’ti māṇavo gandhakuṭidvāraṃ pidahanto nikkhamitvā ekamantaṃ nisīdati. Manussā purebhattaṃ dānaṃ datvā bhuttapātarāsā samādinnauposathaṅgā suddhuttarāsaṅgā mālāgandhādihatthā dhammaṃ suṇissāmāti vihāraṃ āgacchanti, cakkavattino khandhāvāraṭṭhānaṃ viya hoti.

Bhagavā muhuttaṃ sīhaseyyaṃ kappetvā vuṭṭhāya pubbabhāgena paricchinditvā samāpattiṃ samāpajjati. Samāpattito vuṭṭhāya mahājanassa āgatabhāvaṃ ñatvā gandhakuṭito nikkhamma mahājanaparivuto gandhamaṇḍalamāḷaṃ gantvā paññattavarabuddhāsanagato parisāya dhammaṃ deseti. Māṇavopi avidūre nisīditvā – ‘‘kiṃ nu kho samaṇo gotamo gehassitavasena parisaṃ ussādento vā apasādento vā dhammaṃ deseti, udāhu no’’ti akkharakkharaṃ padaṃ padaṃ pariggaṇhāti. Bhagavā tathāvidhaṃ kathaṃ akathetvāva kālaṃ ñatvā desanaṃ niṭṭhāpesi. Māṇavo iminā niyāmena pariggaṇhanto satta māse ekato vicaritvā bhagavato kāyadvārādīsu aṇumattampi avakkhalitaṃ na addasa. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ buddhabhūtassa manussabhūto māṇavo na passeyya, yassa bodhisattabhūtassa chabbassāni padhānabhūmiyaṃ amanussabhūto māro devaputto gehassitavitakkamattampi adisvā buddhabhūtaṃ ekasaṃvaccharaṃ anubandhitvā kiñci apassanto –

> ‘‘Satta vassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;
> Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato’’ti. (su. ni. 448) –

Ādigāthāyo vatvā pakkāmi. Tato māṇavo cintesi – ‘‘ahaṃ bhavantaṃ gotamaṃ satta māse anubandhamāno kiñci vajjaṃ na passāmi. Sace panāhaṃ aññepi satta māse satta vā vassāni vassasataṃ vā vassasahassaṃ vā anubandheyyaṃ, nevassa vajjaṃ passeyyaṃ. Ācariyo kho panassa me mahallako, yogakkhemaṃ nāma na sakkā jānituṃ. Samaṇassa gotamassa sabhāvaguṇeneva buddhabhāvaṃ vatvā mayhaṃ ācariyassa ārocessāmī’’ti bhagavantaṃ āpucchitvā bhikkhusaṅghaṃ vanditvā nikkhami.

Ācariyassa santikañca pana gantvā – ‘‘kacci, tāta uttara, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ tathāsantaṃyeva saddo abbhuggato’’ti pucchito, ‘‘ācariya, kiṃ vadesi? Cakkavāḷaṃ atisambādhaṃ, bhavaggaṃ atinīcaṃ, tassa hi, bhoto gotamassa ākāsaṃ viya apariyanto guṇagaṇo. Tathāsantaṃyeva, bho, taṃ bhavantaṃ gotama’’ntiādīni vatvā yathādiṭṭhāni dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni paṭipāṭiyā ācikkhitvā kiriyasamācāraṃ ācikkhi. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho uttaro māṇavo…pe… ediso ca ediso ca bhavaṃ gotamo tato ca bhiyyo’’ti.

386. Tattha **suppatiṭṭhitapādo**ti yathā hi aññesaṃ bhūmiyaṃ pādaṃ ṭhapentānaṃ aggatalaṃ vā paṇhi vā passaṃ vā paṭhamaṃ phusati, vemajjhaṃ vā pana chiddaṃ hoti, ukkhipantānampi aggatalādīsu ekakoṭṭhāsova paṭhamaṃ uṭṭhahati, na evaṃ tassa. Tassa pana suvaṇṇapādukatalaṃ viya ekappahāreneva sakalaṃ pādatalaṃ bhūmiṃ phusati, bhūmito uṭṭhahati. Tasmā ‘‘suppatiṭṭhitapādo kho pana so bhavaṃ gotamo’’ti vadati.

Tatridaṃ bhagavato suppatiṭṭhitapādatāya – sacepi hi bhagavā anekasataporisaṃ narakaṃ akkamissāmīti pādaṃ nīharati, tāvadeva ninnaṭṭhānaṃ vātapūritaṃ viya kammārabhastaṃ unnamitvā pathavīsamaṃ hoti, unnataṭṭhānampi anto pavisati. Dūre akkamissāmīti abhinīharantassa sineruppamāṇopi pabbato seditavettaṅkuro viya namitvā pādasamīpaṃ āgacchati. Tathā hissa yamakapāṭihāriyaṃ katvā yugandharapabbataṃ akkamissāmīti pāde abhinīharato pabbato namitvā pādasamīpaṃ āgato, so taṃ akkamitvā dutiyapādena tāvatiṃsabhavanaṃ akkami. Na hi cakkalakkhaṇena patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ visamaṃ bhavituṃ sakkoti. Khāṇu vā kaṇḍako vā sakkharakathalā vā uccārapassāvo vā kheḷasiṅghāṇikādīni vā purimatarāva apagacchanti, tattha tattheva ca pathaviṃ pavisanti. Tathāgatassa hi sīlatejena paññātejena dhammatejena dasannaṃ pāramīnaṃ ānubhāvena ayaṃ mahāpathavī samā mudu pupphābhikiṇṇā hoti. Tatra tathāgato samaṃ pādaṃ nikkhipati, samaṃ uddharati, sabbāvantehi pādatalehi bhūmiṃ phusati.

Cakkānīti dvīsu pādesu dve cakkāni. Tesaṃ arā ca nemi ca nābhi ca pāḷiyaṃ vuttāva. **Sabbākāraparipūrānī**ti iminā pana ayaṃ viseso veditabbo – tesaṃ kira cakkānaṃ pādatalassa majjhe nābhi dissati, nābhiparicchinnā vaṭṭalekhā dissati, nābhimukhaparikkhepapaṭṭo dissati, panāḷimukhaṃ dissati, arā dissanti, aresu vaṭṭalekhā dissanti, nemī dissanti, nemimaṇikā dissanti. Idaṃ tāva pāḷiāgatameva.

Sambahulavāro pana anāgato, so evaṃ daṭṭhabbo – satti siri vaccho nandi sovattiko vaṭaṃsako vaḍḍhamānakaṃ macchayugalaṃ bhaddapīṭhaṃ aṅkusaṃ tomaro pāsādo toraṇaṃ setacchattaṃ khaggo tālavaṇṭaṃ morahatthako vāḷabījanī uṇhīsaṃ patto maṇi kusumadāmaṃ nīluppalaṃ rattuppalaṃ setuppalaṃ padumaṃ puṇḍarīkaṃ puṇṇaghaṭo puṇṇapāti samuddo cakkavāḷo himavā sineru candimasūriyā nakkhattāni cattāro mahādīpā dveparittadīpasahassāni, antamaso cakkavattirañño parisaṃ upādāya sabbo cakkalakkhaṇasseva parivāro.

Āyatapaṇhīti dīghapaṇhi, paripuṇṇapaṇhīti attho. Yathā hi aññesaṃ aggapādo dīgho hoti, paṇhimatthake jaṅghā patiṭṭhāti, paṇhi tacchetvā ṭhapitā viya hoti, na evaṃ tathāgatassa. Tathāgatassa pana catūsu koṭṭhāsesu dve koṭṭhāsā aggapādo hoti, tatiye koṭṭhāse jaṅghā patiṭṭhāti, catutthe koṭṭhāse āraggena vaṭṭetvā ṭhapitā viya rattakambale geṇḍukasadisā paṇhi hoti.

Dīghaṅgulīti yathā aññesaṃ kāci aṅguli dīghā hoti, kāci rassā, na evaṃ tathāgatassa. Tathāgatassa pana makkaṭasseva dīghahatthapādaṅguliyo mūle thūlā anupubbena gantvā agge tanukā niyyāsatelena madditvā vaṭṭitaharitālavaṭṭisadisā honti. Tena vuttaṃ ‘‘dīghaṅgulī’’ti.

Mudutalunahatthapādoti sappimaṇḍe osādetvā ṭhapitaṃ satavāravihatakappāsapaṭalaṃ viya mudū, jātamattakumārassa viya ca niccakālaṃ talunā ca hatthapādā assāti mudutalunahatthapādo.

Jālahatthapādoti na cammena paṭibaddhaaṅgulantaro. Ediso hi phaṇahatthako purisadosena upahato pabbajjampi na labhati. Tathāgatassa pana catasso hatthaṅguliyo pañcapi pādaṅguliyo ekappamāṇā honti, tāsaṃ ekappamāṇattāya yavalakkhaṇaṃ aññamaññaṃ paṭivijjhitvā tiṭṭhati. Athassa hatthapādā kusalena vaḍḍhakinā yojitajālavātapānasadisā honti. Tena vuttaṃ ‘‘jālahatthapādo’’ti.

Uddhaṃ patiṭṭhitagopphakattā ussaṅkhā pādā assāti **ussaṅkhapādo**. Aññesañhi piṭṭhipāde gopphakā honti. Tena tesaṃ pādā āṇibaddhā viya thaddhā honti, na yathāsukhaṃ parivattanti, gacchantānaṃ pādatalāni na dissanti. Tathāgatassa pana abhiruhitvā upari gopphakā patiṭṭhahanti. Tenassa nābhito paṭṭhāya uparimakāyo nāvāya ṭhapitasuvaṇṇapaṭimā viya niccalo hoti, adhokāyova iñjati. Sukhena pādā parivattanti. Puratopi pacchatopi ubhayapassesupi ṭhatvā passantānaṃ pādatalāni paññāyanti, na hatthīnaṃ viya pacchatoyeva.

Eṇijaṅghoti eṇimigasadisajaṅgho maṃsussadena paripuṇṇajaṅgho, na ekato baddhapiṇḍikamaṃso, samantato samasaṇṭhitena maṃsena parikkhittāhi suvaṭṭitāhi sāligabbhasadisāhi jaṅghāhi samannāgatoti attho.

Anonamantoti anamanto. Etenassa akhujjaavāmanabhāvo dīpito. Avasesajanā hi khujjā vā honti vāmanā vā, khujjānaṃ uparimakāyo aparipuṇṇo hoti, vāmanānaṃ heṭṭhimakāyo. Te aparipuṇṇakāyattā na sakkonti anonamantā jaṇṇukāni parimajjituṃ. Tathāgato pana paripuṇṇaubhayakāyattā sakkoti.

Usabhavāraṇādīnaṃ viya suvaṇṇapadumakaṇṇikasadise kose ohitaṃ paṭicchannaṃ vatthaguyhaṃ assāti **kosohitavatthaguyho. Vatthaguyha**nti vatthena gūhitabbaṃ aṅgajātaṃ vuccati.

Suvaṇṇavaṇṇoti jātihiṅgulakena majjitvā dīpidāṭhāya ghaṃsitvā gerukaparikammaṃ katvā ṭhapitaghanasuvaṇṇarūpakasadisoti attho. Etenassa ghanasiniddhasaṇhasarīrataṃ dassetvā chavivaṇṇadassanatthaṃ **kañcanasannibhattaco**ti vuttaṃ, purimassa vā vevacanameva etaṃ.

Rajojallanti rajo vā malaṃ vā. **Na upalimpatī**ti na laggati, padumapalāsato udakabindu viya vivaṭṭati. Hatthadhovanapādadhovanādīni pana utuggahaṇatthāya ceva dāyakānaṃ puññaphalatthāya ca buddhā karonti, vattasīsenāpi ca karontiyeva. Senāsanaṃ pavisantena hi bhikkhunā pāde dhovitvā pavisitabbanti vuttametaṃ.

Uddhaggalomoti āvaṭṭapariyosāne uddhaggāni hutvā mukhasobhaṃ ullokayamānāni viya ṭhitāni lomāni assāti uddhaggalomo.

Brahmujugattoti brahmā viya ujugatto, ujumeva uggatadīghasarīro. Yebhuyyena hi sattā khandhe kaṭiyaṃ jāṇūsūti tīsu ṭhānesu namanti. Te kaṭiyaṃ namantā pacchato namanti, itaresu dvīsu ṭhānesu purato. Dīghasarīrā paneke passavaṅkā honti, eke mukhaṃ unnāmetvā nakkhattāni gaṇayantā viya caranti, eke appamaṃsalohitā sūlasadisā honti, pavedhamānā gacchanti. Tathāgato pana ujumeva uggantvā dīghappamāṇo devanagare ussitasuvaṇṇatoraṇaṃ viya hoti.

Sattussadoti dve hatthapiṭṭhiyo dve pādapiṭṭhiyo dve aṃsakūṭāni khandhoti imesu sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsussado assāti sattussado. Aññesaṃ pana hatthapādapiṭṭhīsu nhārujālā paññāyanti, aṃsakūṭakhandhesu aṭṭhikoṭiyo, te manussapetā viya khāyanti, na tathāgato. Tathāgato pana sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsussadattā nigūḷhanhārujālehi hatthapiṭṭhādīhi vaṭṭetvā ṭhapitasuvaṇṇavaṇṇāliṅgasadisena khandhena silārūpakaṃ viya cittakammarūpakaṃ viya ca khāyati.

Sīhassa pubbaddhaṃ viya kāyo assāti **sīhapubbaddhakāyo**. Sīhassa hi puratthimakāyova paripuṇṇo hoti, pacchimakāyo aparipuṇṇo. Tathāgatassa pana sīhassa pubbaddhakāyova sabbo kāyo paripuṇṇo. Sopi sīhasseva na tattha tattha vinatunnatādivasena dussaṇṭhitavisaṇṭhito, dīghayuttaṭhāne pana dīgho, rassakisathūlaanuvaṭṭitayuttaṭṭhānesu tathāvidhova hoti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Manāpiye ca kho, bhikkhave, kammavipāke paccupaṭṭhite yehi aṅgehi dīghehi sobhati, tāni aṅgāni dīghāni saṇṭhahanti. Yehi aṅgehi rassehi sobhati, tāni aṅgāni rassāni saṇṭhahanti. Yehi aṅgehi thūlehi sobhati, tāni aṅgāni thūlāni saṇṭhahanti. Yehi aṅgehi kisehi sobhati, tāni aṅgāni kisāni saṇṭhahanti. Yehi aṅgehi vaṭṭehi sobhati, tāni aṅgāni vaṭṭāni saṇṭhahantī’’ti.

Iti nānācittena puññacittena cittito dasahi pāramīhi sajjito tathāgatassa attabhāvo, tassa loke sabbasippino vā iddhimanto vā paṭirūpakampi kātuṃ na sakkonti.

Citantaraṃsoti antaraṃsaṃ vuccati dvinnaṃ koṭṭānamantaraṃ, taṃ citaṃ paripuṇṇamassāti citantaraṃso. Aññesañhi taṃ ṭhānaṃ ninnaṃ hoti, dve piṭṭhikoṭṭā pāṭiyekkaṃ paññāyanti. Tathāgatassa pana kaṭito paṭṭhāya maṃsapaṭalaṃ yāva khandhā uggamma samussitasuvaṇṇaphalakaṃ viya piṭṭhiṃ chādetvā patiṭṭhitaṃ.

Nigrodhaparimaṇḍaloti nigrodho viya parimaṇḍalo. Yathā paṇṇāsahatthatāya vā satahatthatāya vā samakkhandhasākho nigrodho dīghatopi vitthāratopi ekappamāṇova hoti, evaṃ kāyatopi byāmatopi ekappamāṇo. Yathā aññesaṃ kāyo vā dīgho hoti byāmo vā, na evaṃ visamappamāṇoti attho. Teneva ‘‘yāvatakvassa kāyo’’tiādi vuttaṃ. Tattha yāvatako assāti **yāvatakvassa**.

Samavaṭṭakkhandhoti samavaṭṭitakkhandho. Yathā eke koñcā viya bakā viya varāhā viya ca dīghagalā vaṅkagalā puthulagalā ca honti, kathanakāle sirājālaṃ paññāyati, mando saro nikkhamati, na evaṃ tassa. Tathāgatassa pana suvaṭṭitasuvaṇṇāliṅgasadiso khandho hoti, kathanakāle sirājālaṃ na paññāyati, meghassa viya gajjato saro mahā hoti.

Rasaggasaggīti ettha rasaṃ gasantīti rasaggasā, rasaharaṇīnametaṃ adhivacanaṃ, tā aggā assāti rasaggasaggī. Tathāgatassa hi satta rasaharaṇisahassāni uddhaggāni hutvā gīvāyameva paṭimukkāni. Tilaphalamattopi āhāro jivhagge ṭhapito sabbaṃ kāyaṃ anupharati, teneva mahāpadhānaṃ padahantassa ekataṇḍulādīhipi kāḷāyayūsapasatenāpi kāyassa yāpanaṃ ahosi. Aññesaṃ pana tathā abhāvā na sakalakāyaṃ ojā pharati, tena te bahvābādhā honti. Idaṃ lakkhaṇaṃ appābādhatāsaṅkhātassa nissandaphalassa vasena pākaṭaṃ hoti.

Sīhasseva hanu assāti **sīhahanu**. Tattha sīhassa heṭṭhimahanumeva paripuṇṇaṃ hoti, na uparimaṃ. Tathāgatassa pana sīhassa heṭṭhimaṃ viya dvepi paripuṇṇāni dvādasiyaṃ pakkhassa candasadisāni honti.

Cattālīsadantotiādīsu uparimahanuke patiṭṭhitā vīsati, heṭṭhime vīsatīti cattālīsa dantā assāti cattālīsadanto. Aññesañhi paripuṇṇadantānampi dvattiṃsa dantā honti, tathāgatassa cattālīsaṃ.

Aññesañca keci dantā uccā keci nīcāti visamā honti, tathāgatassa pana ayapaṭṭachinnasaṅkhapaṭalaṃ viya samā.

Aññesaṃ kumbhīlānaṃ viya dantā viraḷā honti, macchamaṃsādīni khādantānaṃ dantantaraṃ pūrati. Tathāgatassa pana kanakalatāya samussāpitavajirapanti viya aviraḷā tulikāya dassitaparicchedā viya dantā honti.

Susukkadāṭhoti aññesañca pūtidantā uṭṭhahanti, tena kāci dāṭhā kāḷāpi vivaṇṇāpi honti. Tathāgato susukkadāṭho osadhitārakampi atikkamma virocamānāya pabhāya samannāgatadāṭho, tena vuttaṃ ‘‘susukkadāṭho’’ti.

Pahūtajivhoti aññesaṃ jivhā thūlāpi hoti kisāpi rassāpi thaddhāpi visamāpi, tathāgatassa pana mudu dīghā puthulā vaṇṇasampannā hoti. So taṃ lakkhaṇaṃ pariyesituṃ āgatānaṃ kaṅkhāvinodanatthaṃ mudukattā taṃ jivhaṃ kathinasūciṃ viya vaṭṭetvā ubho nāsikasotāni parāmasati, dīghattā ubho kaṇṇasotāni parāmasati, puthulattā kesantapariyosānaṃ kevalampi nalāṭaṃ paṭicchādeti. Evaṃ tassā mududīghaputhulabhāvaṃ pakāsento kaṅkhaṃ vinodeti. Evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ jivhaṃ sandhāya ‘‘pahūtajivho’’ti vuttaṃ.

Brahmassaroti aññe chinnassarāpi bhinnassarāpi kākassarāpi honti, tathāgato pana mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato. Mahābrahmuno hi pittasemhehi apalibuddhattā saro visuddho hoti. Tathāgatenāpi katakammaṃ vatthuṃ sodheti, vatthussa suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visuddho aṭṭhaṅgasamannāgatova samuṭṭhāti. Karaviko viya bhaṇatīti **karavikabhāṇī,** mattakaravikarutamañjughosoti attho.

Tatridaṃ karavikarutassa mañjutāya – karavikasakuṇe kira madhurarasaṃ ambapakkaṃ mukhatuṇḍakena paharitvā paggharitaṃ rasaṃ sāyitvā pakkhena tālaṃ datvā vikūjamāne catuppadādīni mattāni viya laḷituṃ ārabhanti. Gocarappasutāpi catuppadā mukhagatānipi tiṇāni chaḍḍetvā taṃ saddaṃ suṇanti, vāḷamigā khuddakamige anubandhamānā ukkhittapādaṃ anukkhipitvāva tiṭṭhanti, anubaddhamigāpi maraṇabhayaṃ hitvāpi tiṭṭhanti, ākāse pakkhandapakkhinopi pakkhe pasāretvā tiṭṭhanti, udake macchāpi kaṇṇapaṭalaṃ apphoṭentā taṃ saddaṃ suṇamānāva tiṭṭhanti. Evaṃ mañjurutā karavikā.

Asandhimittāpi dhammāsokassa devī – ‘‘atthi nu kho, bhante, buddhasaddena sadiso kassaci saddo’’ti saṅghaṃ pucchi. Atthi karavikasakuṇassāti. Kuhiṃ, bhante, sakuṇāti? Himavanteti. Sā rājānaṃ āha, – ‘‘deva, karavikasakuṇaṃ daṭṭhukāmā’’ti. Rājā ‘‘imasmiṃ pañjare nisīditvā karaviko āgacchatū’’ti suvaṇṇapañjaraṃ vissajjesi. Pañjaro gantvā ekassa karavikassa purato aṭṭhāsi. So ‘‘rājāṇāya āgato pañjaro, na sakkā agantu’’nti tattha nisīdi. Pañjaro āgantvā rañño puratova aṭṭhāsi. Karavikaṃ saddaṃ kārāpetuṃ na sakkonti. Atha rājā ‘‘kathaṃ bhaṇe ime saddaṃ karontī’’ti āha? Ñātake disvā devāti. Atha naṃ rājā ādāsehi parikkhipāpesi. So attanova chāyaṃ disvā ‘‘ñātakā me āgatā’’ti maññamāno pakkhena tāḷaṃ datvā mañjussarena maṇivaṃsaṃ dhamamāno viya viravi. Sakalanagare manussā mattā viya laḷiṃsu. Asandhimittā cintesi – ‘‘imassa tāva tiracchānassa evaṃ madhuro saddo, kīdiso nu kho sabbaññutaññāṇasirippattassa bhagavato ahosī’’ti pītiṃ uppādetvā taṃ pītiṃ avijahitvā sattahi jaṅghasatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Evaṃ madhuro karavikasaddo. Tato satabhāgena sahassabhāgena ca madhurataro tathāgatassa saddo, loke pana karavikato aññassa madhurarassa abhāvato ‘‘karavikabhāṇī’’ti vuttaṃ.

Abhinīlanettoti na sakalanīlanettova, nīlayuttaṭṭhāne panassa umāpupphasadisena ativisuddhena nīlavaṇṇena samannāgatāni akkhīni honti. Pītayuttaṭṭhāne kaṇikārapupphasadisena pītavaṇṇena, lohitayuttaṭṭhāne bandhujīvakapupphasadisena lohitavaṇṇena, setayuttaṭṭhāne osadhitārakasadisena setavaṇṇena, kāḷayuttaṭṭhāne addāriṭṭhakasadisena kāḷavaṇṇena samannāgatāni suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjarasadisāni khāyanti.

Gopakhumoti ettha **pakhuma**nti sakalaṃ cakkhubhaṇḍaṃ adhippetaṃ. Taṃ kāḷavacchakassa bahaladhātukaṃ hoti, rattavacchakassa vippasannaṃ, taṃmuhuttajātarattavacchasadisacakkhubhaṇḍoti attho. Aññesañhi akkhibhaṇḍā aparipuṇṇā honti, hatthimūsikakākādīnaṃ akkhisadisehi viniggatehi gambhīrehipi akkhīhi samannāgatā honti. Tathāgatassa pana dhovitvā majjitvā ṭhapitamaṇiguḷikā viya mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīni.

Uṇṇāti uṇṇalomaṃ. **Bhamukantare**ti dvinnaṃ bhamukānaṃ vemajjhe nāsikamatthakeyeva jātā. Uggantvā pana nalāṭamajjhajātā. **Odātā**ti parisuddhā osadhitārakavaṇṇā. **Mudū**ti sappimaṇḍe osādetvā ṭhapitasatavāravihatakappāsapaṭalasadisā. **Tūlasannibhā**ti simbalitūlalatātūlasamānā, ayamassā odātatāya upamā. Sā panesā koṭiyaṃ gahetvā ākaḍḍhiyamānā upaḍḍhabāhuppamāṇā hoti, vissaṭṭhā dakkhiṇāvaṭṭavasena āvaṭṭitvā uddhaggā hutvā santiṭṭhati, suvaṇṇaphalakamajjhe ṭhapitarajatapupphuḷakā viya suvaṇṇaghaṭato nikkhamamānā khīradhārā viya aruṇappabhārañjite gamanatale osadhitārakā viya ca atimanoharāya siriyā virocati.

Uṇhīsasīsoti idaṃ paripuṇṇanalāṭatañceva paripuṇṇasīsatañcāti dve atthavase paṭicca vuttaṃ. Tathāgatassa hi dakkhiṇakaṇṇacūḷikato paṭṭhāya maṃsapaṭalaṃ uṭṭhahitvā sakalaṃ nalāṭaṃ chādayamānaṃ pūrayamānaṃ gantvā vāmakaṇṇacūḷikāya patiṭṭhitaṃ, rañño baddhauṇhīsapaṭṭo viya virocati. Pacchimabhavikabodhisattānaṃ kira imaṃ lakkhaṇaṃ viditvā rājūnaṃ uṇhīsapaṭṭaṃ akaṃsu, ayaṃ tāva eko attho. Aññe pana janā aparipuṇṇasīsā honti, keci kappasīsā, keci phalasīsā, keci aṭṭhisīsā, keci tumbasīsā, keci pabbhārasīsā. Tathāgatassa pana āraggena vaṭṭetvā ṭhapitaṃ viya suparipuṇṇaṃ udakapupphuḷasadisaṃ sīsaṃ hoti. Tattha purimanayena uṇhīsaveṭhitasīso viyāti uṇhīsasīso. Dutiyanayena uṇhīsaṃ viya sabbattha parimaṇḍalasīsoti uṇhīsasīso.

Imāni pana mahāpurisalakkhaṇāni kammaṃ kammasarikkhakaṃ lakkhaṇaṃ lakkhaṇānisaṃsanti ime cattāro koṭṭhāse ekekasmiṃ lakkhaṇe dassetvā kathitāni sukathitāni honti. Tasmā bhagavatā lakkhaṇasutte (dī. ni. 3.200-202) vuttāni imāni kammādīni dassetvā kathetabbāni. Suttavasena vinicchituṃ asakkontena **sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya** tasseva suttassa vaṇṇanāya vuttanayena gahetabbāni.

Imehi kho, bho, so bhavaṃ gotamoti, bho ācariya, imehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi so bhavaṃ gotamo samannāgato devanagare samussitaratanavicittaṃ suvaṇṇatoraṇaṃ viya yojanasatubbedho sabbapāliphullo pāricchattako viya selantaramhi supupphitasālarukkho viya tārāgaṇapaṭimaṇḍitagaganatalamiva ca attano sirivibhavena lokaṃ ālokaṃ kurumāno viya caratīti imatthampi dīpetvā kiriyācāraṃ ācikkhituṃ **gacchanto kho panā**tiādimāha.

387. **Dakkhiṇenā**ti buddhānañhi ṭhatvā vā nisīditvā vā nipajjitvā vā gamanaṃ abhinīharantānaṃ dakkhiṇapādova purato hoti. Satatapāṭihāriyaṃ kiretaṃ. **Nātidūre pādaṃ uddharatī**ti taṃ dakkhiṇapādaṃ na atidūre ṭhapessāmīti uddharati. Atidūrañhi abhihariyamāne dakkhiṇapādena vāmapādo ākaḍḍhiyamāno gaccheyya, dakkhiṇapādopi dūraṃ gantuṃ na sakkuṇeyya, āsanneyeva patiṭṭhaheyya, evaṃ sati padavicchedo nāma hoti. Dakkhiṇapāde pana pamāṇeneva uddhate vāmapādopi pamāṇeneva uddhariyati, pamāṇena uddhato patiṭṭhahantopi pamāṇeyeva patiṭṭhāti. Evamanena tathāgatassa dakkhiṇapādakiccaṃ vāmapādena niyamitaṃ, vāmapādakiccaṃ dakkhiṇapādena niyamitanti veditabbaṃ.

Nātisīghanti divā vihārabhattatthāya gacchanto bhikkhu viya na atisīghaṃ gacchati. **Nātisaṇika**nti yathā pacchato āgacchanto okāsaṃ na labhati, evaṃ na atisaṇikaṃ gacchati. **Adduvena adduva**nti jaṇṇukena jaṇṇukaṃ, **na satthiṃ unnāmetī**ti gambhīre udake gacchanto viya na ūruṃ unnāmeti. **Na onāmetī**ti rukkhasākhāchedanadaṇḍaṅkusapādo viya na pacchato osakkāpeti. **Na sannāmetī**ti obaddhānābaddhaṭṭhānehi pādaṃ koṭṭento viya na thaddhaṃ karoti. **Na vināmetī**ti yantarūpakaṃ kīḷāpento viya na ito cito ca cāleti. **Adharakāyovā**ti heṭṭhimakāyova iñjati, uparimakāyo nāvāya ṭhapitasuvaṇṇapaṭimā viya niccalo hoti. Dūre ṭhatvā olokento hi buddhānaṃ ṭhitabhāvaṃ vā gamanabhāvaṃ vā na jānāti. **Kāyabalenā**ti bāhā khipanto sarīrato sedehi muccantehi na kāyabalena gacchati. **Sabbakāyenevā**ti gīvaṃ aparivattetvā rāhulovāde vuttanāgāpalokitavaseneva apaloketi.

Na uddhantiādīsu nakkhattāni gaṇento viya na uddhaṃ ulloketi, naṭṭhaṃ kākaṇikaṃ vā māsakaṃ vā pariyesanto viya na adho oloketi, na hatthiassādayo passanto viya ito cito ca vipekkhamāno gacchati. **Yugamatta**nti navavidatthimatte cakkhūni ṭhapetvā gacchanto yugamattaṃ pekkhati nāma, bhagavāpi yuge yutto sudantaājānīyo viya ettakaṃ passanto gacchati. **Tato cassa uttarī**ti yugamattato paraṃ na passatīti na vattabbo. Na hi kuṭṭaṃ vā kavāṭaṃ vā gaccho vā latā vā āvarituṃ sakkoti, atha khvassa anāvaraṇañāṇassa anekāni cakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāneva honti. **Antaraghara**nti heṭṭhā mahāsakuludāyisutte indakhīlato paṭṭhāya antaragharaṃ, idha gharaummārato paṭṭhāya veditabbaṃ. **Na kāya**ntiādi pakatiiriyapatheneva pavisatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Daliddamanussānaṃ nīcagharakaṃ pavisantepi hi tathāgate chadanaṃ vā uggacchati, pathavī vā ogacchati, bhagavā pana pakatigamaneneva gacchati. **Nātidūre**ti atidūre parivattantena hi ekaṃ dve padavāre piṭṭhibhāgena gantvā nisīditabbaṃ hoti. **Nāccāsanne**ti accāsanne parivattantena ekaṃ dve padavāre purato gantvā nisīditabbaṃ hoti. Tasmā yasmiṃ padavāre ṭhitena purato vā pacchato vā agantvā nisīditabbaṃ hoti, tattha parivattati.

Pāṇināti kaṭivātābādhiko viya na āsanaṃ hatthehi gahetvā nisīdati. **Pakkhipatī**ti yo kiñci kammaṃ katvā kīḷanto ṭhitakova patati, yopi orimaṃ aṅgaṃ nissāya nisinno ghaṃsanto yāva pārimaṅgā gacchati, pārimaṅgaṃ vā nissāya nisinno tatheva yāva orimaṅgā āgacchati, sabbo so āsane kāyaṃ pakkhipati nāma. Bhagavā pana evaṃ akatvā āsanassa majjhe olambakaṃ dhārento viya tūlapicuṃ ṭhapento viya saṇikaṃ nisīdati. **Hatthakukkucca**nti pattamukhavaṭṭiyaṃ udakabinduṭhapanaṃ makkhikabījaniyā paṇṇacchedanaphālanādi hatthena asaṃyatakaraṇaṃ. **Pādakukkucca**nti pādena bhūmighaṃsanādi asaṃyatakaraṇaṃ.

Na chambhatīti na bhāyati. **Na kampatī**ti na osīdati. **Na vedhatī**ti na calati. **Na paritassatī**ti bhayaparitassanāyapi taṇhāparitassanāyapi na paritassati. Ekacco hi dhammakathādīnaṃ atthāya āgantvā manussesu vanditvā ṭhitesu ‘‘sakkhissāmi nu kho tesaṃ cittaṃ gaṇhanto dhammaṃ vā kathetuṃ, pañhaṃ vā pucchito vissajjetuṃ, bhattānumodanaṃ vā kātu’’nti bhayaparitassanāya paritassati. Ekacco ‘‘manāpā nu kho me yāgu āgacchissati, manāpaṃ antarakhajjaka’’nti vā taṇhāparitassanāya paritassati. Tadubhayampi tassa natthīti na paritassati. **Vivekāvaṭṭo**ti viveke nibbāne āvaṭṭamānaso hutvā. Vivekavattotipi pāṭho, vivekavattayutto hutvāti attho. Vivekavattaṃ nāma katabhattakiccassa bhikkhuno divāvihāre samathavipassanāvasena mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdanaṃ. Evaṃ nisinnassa hi iriyāpatho upasanto hoti.

Na pattaṃ unnāmetītiādīsu ekacco pattamukhavaṭṭiyā udakadānaṃ āharanto viya pattaṃ unnāmeti, eko pādapiṭṭhiyaṃ ṭhapento viya onāmeti, eko baddhaṃ katvā gaṇhāti, eko ito cito ca phandāpeti, evaṃ akatvā ubhohi hatthehi gahetvā īsakaṃ nāmetvā udakaṃ paṭiggaṇhātīti attho. **Na samparivattaka**nti parivattetvā paṭhamameva pattapiṭṭhiṃ na dhovati. **Nātidūre**ti yathā nisinnāsanato dūre patati, na evaṃ chaḍḍeti. **Nāccāsanne**ti pādamūleyeva na chaḍḍeti. **Vicchaḍḍayamāno**ti vikiranto, yathā paṭiggāhako temati, na evaṃ chaḍḍeti.

Nātithokanti yathā ekacco pāpiccho appicchataṃ dassento muṭṭhimattameva gaṇhāti, na evaṃ. **Atibahu**nti yāpanamattato atirekaṃ. **Byañjanamattāyā**ti byañjanassa mattā nāma odanato catuttho bhāgo. Ekacco hi bhatte manāpe bhattaṃ bahuṃ gaṇhāti, byañjane manāpe byañjanaṃ bahuṃ. Satthā pana tathā na gaṇhāti. **Na ca byañjanenā**ti amanāpañhi byañjanaṃ ṭhapetvā bhattameva bhuñjanto, bhattaṃ vā ṭhapetvā byañjanameva khādanto byañjanena ālopaṃ atināmeti nāma. Satthā ekantarikaṃ byañjanaṃ gaṇhāti, bhattampi byañjanampi ekatova niṭṭhanti. **Dvattikkhattu**nti tathāgatassa hi puthujivhāya dantānaṃ upanītabhojanaṃ dvattikkhattuṃ dantehi phuṭṭhamattameva saṇhakaraṇīyapiṭṭhavilepanaṃ viya hoti, tasmā evamāha. **Na mukhe avasiṭṭhā**ti pokkharapatte patitaudakabindu viya vinivattitvā paragalameva yāti, tasmā avasiṭṭhā na hoti. **Rasapaṭisaṃvedī**ti madhuratittakadukādirasaṃ jānāti. Buddhānañhi antamaso pānīyepi dibbojā pakkhittāva hoti, tena nesaṃ sabbattheva raso pākaṭo hoti, rasagedho pana natthi.

Aṭṭhaṅgasamannāgatanti ‘‘neva davāyā’’ti vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ. **Visuddhimagge** panassa vinicchayo āgatoti sabbāsavasutte vuttametaṃ. **Hatthesu dhotesū**ti satthā kiṃ karoti? Paṭhamaṃ pattassa gahaṇaṭṭhānaṃ dhovati. Tattha pattaṃ gahetvā sukhumajālahatthaṃ pesetvā dve vāre sañcāreti. Ettāvatā pokkharapatte patitaudakaṃ viya vinivattitvā gacchati. **Na ca anatthiko**ti yathā ekacco pattaṃ ādhārake ṭhapetvā patte udakaṃ na puñchati, raje patante ajjhupekkhati, na evaṃ karoti. **Na ca ativelānurakkhī**ti yathā ekacco pamāṇātikkantaṃ ārakkhaṃ ṭhapeti, bhuñjitvā vā patte udakaṃ puñchitvā cīvarabhogantaraṃ pavesetvā pattaṃ udarena akkamitvā gaṇhāti, na evaṃ karoti.

Na ca anumodanassāti yo hi bhuttamattova dārakesu bhattatthāya rodantesu chātajjhattesu manussesu bhuñjitvā anāgatesveva anumodanaṃ ārabhati, tato sabbakammāni chaḍḍetvā ekacce āgacchanti, ekacce anāgatāva honti, ayaṃ kālaṃ atināmeti. Yopi manussesu āgantvā anumodanatthāya vanditvā nisinnesu anumodanaṃ akatvāva ‘‘kathaṃ tissa, kathaṃ phussa, kathaṃ sumana, kathaṃ tisse, kathaṃ phusse, kathaṃ sumane, kaccittha arogā, sassaṃ sampanna’’ntiādiṃ pāṭiyekkaṃ kathaṃ samuṭṭhāpeti, ayaṃ anumodanassa kālaṃ atināmeti, manussānaṃ pana okāsaṃ ñatvā āyācitakāle karonto nātināmeti nāma, satthā tathā karoti.

Na taṃ bhattanti kiṃ bhattaṃ nāmetaṃ uttaṇḍulaṃ atikilinnantiādīni vatvā na garahati. **Na aññaṃ bhatta**nti svātanāya vā punadivasāya vā bhattaṃ uppādessāmīti hi anumodanaṃ karonto aññaṃ bhattaṃ paṭikaṅkhati. Yo vā – ‘‘yāva mātugāmānaṃ bhattaṃ paccati, tāva anumodanaṃ karissāmi, atha me anumodanāvasāne attano pakkabhattatopi thokaṃ dassantī’’ti anumodanaṃ vaḍḍheti, ayampi paṭikaṅkhati nāma. Satthā na evaṃ karoti. **Na ca muccitukāmo**ti ekacco hi paṭisammuñcitvā gacchati, vegena anubandhitabbo hoti. Satthā pana na evaṃ gacchati, parisāya majjhe ṭhitova gacchati. **Accukkaṭṭha**nti yo hi yāva hanukaṭṭhito ukkhipitvā pārupati, tassa accukkaṭṭhaṃ nāma hoti. Yo yāva gopphakā otāretvāva pārupati, tassa accukkaṭṭhaṃ hoti. Yopi ubhato ukkhipitvā udaraṃ vivaritvā yāti, tassapi accukkaṭṭhaṃ hoti. Yo ekaṃsaṃ katvā thanaṃ vivaritvā yāti, tassapi accukkaṭṭhaṃ. Satthā taṃ sabbaṃ na karoti.

Allīnanti yathā aññesaṃ sedena tintaṃ allīyati, na evaṃ satthu. **Apakaṭṭha**nti khalisāṭako viya kāyato muccitvāpi na tiṭṭhati. **Vāto**ti verambhavātopi uṭṭhahitvā cāletuṃ na sakkoti.

Pādamaṇḍanānuyoganti iṭṭhakāya ghaṃsanādīhi pādasobhānuyogaṃ. **Pakkhāletvā**ti pādeneva pādaṃ dhovitvā. **So neva attabyābādhāyā**tiādīni na pubbenivāsacetopariyañāṇānaṃ atthitāya vadati, iriyāpathasantataṃ pana disvā anumānena vadati. **Dhamma**nti pariyattidhammaṃ. **Na ussādetī**ti kiṃ mahāraṭṭhika, kiṃ mahākuṭumbikātiādīni vatvā gehassitavasena na ussādeti. **Na apasādetī**ti ''kiṃ, upāsaka, kathaṃ te vihāramaggo ñāto? Kiṃ bhayena nāgacchasi? Na hi bhikkhū kiñci acchinditvā gaṇhanti, mā bhāyī''ti vā ''kiṃ tuyhaṃ evaṃ macchariyajīvitaṃ nāmā''ti vā ādīni vatvā gehassitapemena na apasādeti.

Vissaṭṭhoti siniddho apalibuddho. **Viññeyyo**ti viññāpanīyo pākaṭo, vissaṭṭhattāyeva cesa viññeyyo hoti. **Mañjū**ti madhuro. **Savanīyo**ti sotasukho, madhurattāyeva cesa savanīyo hoti. **Bindū**ti sampiṇḍito. **Avisārī**ti avisaṭo, binduttāyeva cesa avisārī hoti. **Gambhīro**ti gambhīrasamuṭṭhito. **Ninnādī**ti ninnādavā, gambhīrattāyeva cesa ninnādī hoti. **Yathāparisa**nti cakkavāḷapariyantampi ekābaddhaparisaṃ viññāpeti. **Bahiddhā**ti aṅgulimattampi parisato bahiddhā na gacchati. Tasmā? So evarūpo madhurassaro akāraṇā mā nassīti. Iti bhagavato ghoso parisāya matthakeneva carati.

Avalokayamānāti sirasmiṃ añjaliṃ ṭhapetvā bhagavantaṃ olokentāva paccosakkitvā dassanavijahanaṭṭhāne vanditvā gacchanti. **Avijahitattā**ti yo hi kathaṃ sutvā vuṭṭhito aññaṃ diṭṭhasutādikaṃ kathaṃ kathento gacchati, esa sabhāvena vijahati nāma. Yo pana sutadhammakathāya vaṇṇaṃ kathentova gacchati, ayaṃ na vijahati nāma, evaṃ avijahantabhāvena pakkamanti. **Gacchanta**nti rajjuyantavasena ratanasattubbedhaṃ suvaṇṇagghikaṃ viya gacchantaṃ. **Addasāma ṭhita**nti samussitakañcanapabbataṃ viya ṭhitaṃ **addasāma. Tato ca bhiyyo**ti vitthāretvā guṇe kathetuṃ asakkonto avasese guṇe saṃkhipitvā kalāpaṃ viya suttakabaddhaṃ viya ca katvā vissajjento evamāha. Ayamettha adhippāyo – mayā kathitaguṇehi akathitāva bahutarā. Mahāpathavimahāsamuddādayo viya hi tassa bhoto anantā appameyyā guṇā ākāsamiva vitthāritāti.

390. **Appaṭisaṃvidito**ti aviññātaāgamano. Pabbajite upasaṅkamantena hi cīvaraparikammādisamaye vā ekaṃ nivāsetvā sarīrabhañjanasamaye vā upasaṅkamitvā tatova paṭinivattitabbaṃ hoti, paṭisanthāramattampi na jāyati. Puretaraṃ pana okāse kārite divāṭṭhānaṃ sammajjitvā cīvaraṃ pārupitvā bhikkhu vivitte ṭhāne nisīdati, taṃ āgantvā passantā dassanenapi pasīdanti, paṭisanthāro jāyati, pañhabyākaraṇaṃ vā dhammakathā vā labbhati. Tasmā paṇḍitā okāsaṃ kārenti. So ca nesaṃ aññataro, tenassa etadahosi. **Jiṇṇo vuḍḍho**ti attano uggatabhāvaṃ akathetvā kasmā evamāha? Buddhā nāma anuddayasampannā honti, mahallakabhāvaṃ ñatvā sīghaṃ okāsaṃ karissatīti evamāha.

391. **Oramiya okāsamakāsī**ti vegena uṭṭhāya dvidhā bhijjitvā okāsamakāsi.

Ye meti ye mayā. **Nārīsamānasavhayā**ti nārīsamānanāmaṃ itthiliṅgaṃ, tena avhātabbāti nārīsamānasavhayā, itthiliṅgena vattabbāti vohārakusalatāya evaṃ vadati. **Pahūtajivho**ti puthulajivho. **Ninnāmayeta**nti nīhara etaṃ.

393. **Kevalī**ti sakalaguṇasampanno.

394. **Paccabhāsī**ti ekappahārena pucchite aṭṭha pañhe byākaronto patiabhāsi. **Yo vedī**ti yo vidati jānāti, yassa pubbenivāso pākaṭo. **Saggāpāyañca passatī**ti dibbacakkhuñāṇaṃ kathitaṃ. **Jātikkhayaṃ patto**ti arahattaṃ patto. **Abhiññā vosito**ti taṃ arahattaṃ abhijānitvā vosito vosānappatto. **Munī**ti arahattañāṇamoneyyena samannāgato.

Visuddhanti paṇḍaraṃ. **Muttaṃ rāgehī**ti kilesarāgehi muttaṃ. **Pahīnajātimaraṇo**ti jātikkhayappattattā pahīnajātiko, jātipahāneneva pahīnamaraṇo. **Brahmacariyassa kevalī**ti yaṃ brahmacariyassa kevalī sakalabhāvo, tena samannāgato, sakalacatumaggabrahmacariyavāsoti attho. **Pāragū sabbadhammāna**nti sabbesaṃ lokiyalokuttaradhammānaṃ abhiññāya pāraṃ gato, sabbadhamme abhijānitvā ṭhitoti attho. **Pāragū**ti vā ettāvatā pariññāpāragū pañcannaṃ khandhānaṃ, pahānapāragū sabbakilesānaṃ, bhāvanāpāragū catunnaṃ maggānaṃ, sacchikiriyāpāragū nirodhassa, samāpattipāragū sabbasamāpattīnanti ayamattho vutto. Puna **sabbadhammāna**nti iminā abhiññāpāragū vuttoti. **Buddho tādī pavuccatī**ti tādiso chahi ākārehi pāraṃ gato sabbākārena catunnaṃ saccānaṃ buddhattā buddhoti pavuccatīti.

Kiṃ pana ettāvatā sabbe pañhā vissajjitā hontīti? Āma vissajjitā, cittaṃ visuddhaṃ jānāti, muttaṃ rāgehīti iminā tāva bāhitapāpattā brāhmaṇoti paṭhamapañho vissajjito hoti. Pāragūti iminā vedehi gatattā vedagūti dutiyapañho vissajjito hoti. Pubbenivāsantiādīhi imāsaṃ tissannaṃ vijjānaṃ atthitāya tevijjoti tatiyapañho vissajjito hoti. Muttaṃ rāgehi sabbasoti imināva nissaṭattā pāpadhammānaṃ sottiyoti catutthapañho vissajjito hoti. Jātikkhayaṃ pattoti iminā pana arahattasseva vuttattā pañcamapañho vissajjito hoti. Vositoti ca brahmacariyassa kevalīti ca imehi chaṭṭhapañho vissajjito hoti. Abhiññā vosito munīti iminā sattamapañho vissajjito hoti. Pāragū sabbadhammānaṃ, buddho tādī pavuccatīti iminā aṭṭhamapañho vissajjito hoti.

395. **Dānakatha**ntiādīni heṭṭhā sutte vitthāritāneva. **Paccapādī**ti paṭipajji. **Dhammassānudhamma**nti imasmiṃ sutte dhammo nāma arahattamaggo, anudhammo nāma heṭṭhimā tayo maggā tīṇi ca sāmaññaphalāni, tāni paṭipāṭiyā paṭilabhīti attho. **Na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī**ti mañca dhammakāraṇā na kilamesi, na punappunaṃ kathāpesīti vuttaṃ hoti. Sesaṃ sabbattha uttānameva. **Tattha parinibbāyī**ti pana padena desanāya arahatteneva kūṭaṃ gahitanti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Brahmāyusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Selasuttavaṇṇanā

396. **Evaṃ me suta**nti selasuttaṃ. Tattha **aṅguttarāpesū**tiādi potaliyasutte vitthāritameva. **Aḍḍhateḷasehī**ti aḍḍhena teḷasehi, dvādasahi satehi paññāsāya ca bhikkhūhi saddhinti vuttaṃ hoti. Te pana sāvakasannipāte sannipatitā bhikkhūyeva sabbe ehibhikkhupabbajjāya pabbajitā khīṇāsavā. **Keṇiyo**ti tassa nāmaṃ, **jaṭilo**ti tāpaso. So kira brāhmaṇamahāsālo, dhanarakkhaṇatthāya pana tāpasapabbajjaṃ samādāya rañño paṇṇākāraṃ datvā bhūmibhāgaṃ gahetvā tattha assamaṃ kāretvā vasati pañcahi sakaṭasatehi vaṇijjaṃ payojetvā kulasahassassa nissayo hutvā, assamepi cassa eko tālarukkho divase divase ekaṃ sovaṇṇamayaṃ tālaphalaṃ muñcatīti vadanti. So divā kāsāyāni dhāreti, jaṭā ca bandhati, rattiṃ kāmasampattiṃ anubhavati. **Dhammiyā kathāyā**ti pānakānisaṃsapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya. Ayañhi keṇiyo tucchahattho bhagavato dassanāya gantuṃ lajjāyamāno – ‘‘vikālabhojanā viratānampi pānakaṃ kappatī’’ti cintetvā susaṅkhatabadarapānaṃ pañcahi kājasatehi gāhāpetvā agamāsi. Evaṃ gatabhāvo cassa – ‘‘atha kho keṇiyassa jaṭilassa etadahosi kiṃ nu kho ahaṃ samaṇassa gotamassa harāpeyya’’nti bhesajjakkhandhake (mahāva. 300) pāḷiāruḷhoyeva.

Dutiyampi kho bhagavāti kasmā punappunaṃ paṭikkhipi? Titthiyānaṃ paṭikkhepapasannatāya, akāraṇametaṃ, natthi buddhānaṃ paccayahetu evarūpaṃ kohaññaṃ. Ayaṃ pana aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni disvā ettakānaṃyeva bhikkhaṃ paṭiyādessati, sveva selo tīhi purisasatehi saddhiṃ pabbajissati. Ayuttaṃ kho pana navake aññato pesetvā imeheva saddhiṃ gantuṃ, ime vā aññato pesetvā navakehi saddhiṃ gantuṃ. Athāpi sabbe gahetvā gamissāmi, bhikkhāhāro nappahossati. Tato bhikkhūsu piṇḍāya carantesu manussā ujjhāyissanti – ‘‘cirassāpi keṇiyo samaṇaṃ gotamaṃ nimantetvā yāpanamattaṃ dātuṃ nāsakkhī’’ti, sayampi vippaṭisārī bhavissati. Paṭikkhepe pana kate ‘‘samaṇo gotamo punappunaṃ ‘tvañca brāhmaṇesu abhippasanno’ti brāhmaṇānaṃ nāmaṃ gaṇhātī’’ti cintetvā brāhmaṇepi nimantetukāmo bhavissati, tato brāhmaṇe pāṭiyekkaṃ nimantessati, te tena nimantitā bhikkhū hutvā bhuñjissanti. Evamassa saddhā anurakkhitā bhavissatīti punappunaṃ paṭikkhipi. **Kiñcāpi**

kho, bhoti iminā idaṃ dīpeti, – ‘‘bho gotama, kiṃ jātaṃ yadi ahaṃ brāhmaṇesu abhippasanno, adhivāsetu bhavaṃ gotamo, ahaṃ brāhmaṇānampi dātuṃ sakkomi tumhākampī’’ti.

Kāyaveyyāvaṭikanti kāyaveyyāvaccaṃ. **Maṇḍalamāḷa**nti dussamaṇḍapaṃ.

397. **Āvāho**ti kaññāgahaṇaṃ. **Vivāho**ti kaññādānaṃ. **So me nimantito**ti so mayā nimantito. Atha brāhmaṇo paripakkopanissayattā buddhasaddaṃ sutvāva amatenevābhisitto pasādaṃ āvikaronto **buddhoti**, **bho keṇiya, vadesī**ti āha. Keṇiyo yathābhūtaṃ ācikkhanto **buddhoti, bho sela, vadāmī**ti āha. Tato naṃ punapi daḷhīkaraṇatthaṃ pucchi, itaropi tatheva ārocesi.

398. Athassa kappasatasahassehipi buddhasaddasseva dullabhabhāvaṃ sampassato. **Etadahosī**ti. Etaṃ ‘‘ghosopi kho’’tiādi ahosi. **Nīlavanarājī**ti nīlavaṇṇarukkhapanti. **Pade pada**nti padappamāṇe padaṃ. Accāsanne hi atidūre vā pāde nikkhipamāne saddo uṭṭhāti, taṃ paṭisedhento evamāha. **Sīhāva ekacarā**ti gaṇavāsī sīho sīhapotakādīhi saddhiṃ pamādaṃ āpajjati, ekacaro appamatto hoti. Iti appamādavihāraṃ dassento ekacarasīhena opammaṃ karoti. **Mā me bhonto**ti ācāraṃ sikkhāpento āha. Ayañhettha adhippāyo – sace tumhe kathāvāraṃ alabhitvā mama kathāya antare kathaṃ pavesessatha, ‘‘antevāsike sikkhāpetuṃ nāsakkhī’’ti mayhaṃ garahā uppajjissati, tasmā okāsaṃ passitvā manteyyāthāti. **No ca kho naṃ jānāmī**ti vipassīpi bodhisatto caturāsītisahassattherapabbajitaparivāro satta māsāni bodhisattacārikaṃ cari, buddhuppādakālo viya ahosi. Amhākampi bodhisatto chabbassāni bodhisattacārikaṃ cari. Evaṃ paripuṇṇasarīralakkhaṇehi samannāgatāpi buddhā na honti. Tasmā brāhmaṇo ‘‘no ca kho naṃ jānāmī’’ti āha.

399. **Paripuṇṇakāyo**ti lakkhaṇehi paripuṇṇatāya ahīnaṅgatāya ca paripuṇṇasarīro. **Surucī**ti sundarasarīrappabho. **Sujāto**ti ārohapariṇāhasampattiyā saṇṭhānasampattiyā ca sunibbatto. **Cārudassano**ti sucirampi passantānaṃ atittijanako manoharadassano. **Suvaṇṇavaṇṇo**ti suvaṇṇasadisavaṇṇo. **Susukkadāṭho**ti suṭṭhu sukkadāṭho. **Mahāpurisalakkhaṇā**ti paṭhamaṃ vuttabyañjanāneva vacanantarena nigamento āha.

Idāni tesu lakkhaṇesu attano cittarucitāni gahetvā thomento **pasannanetto**tiādimāha. Bhagavā hi pañcavaṇṇapasādasampattiyā **pasannanetto,** puṇṇacandasadisamukhatāya **sumukho,** ārohapariṇāhasampattiyā **brahā,** brahmujugattatāya **uju,** jutimantatāya **patāpavā**. Yampi cettha pubbe vuttaṃ, taṃ ‘‘majjhe samaṇasaṅghassā’’ti iminā pariyāyena thomayatā puna vuttaṃ. Ediso hi evaṃ virocati. Uttaragāthāyapi eseva nayo. **Uttamavaṇṇino**ti uttamavaṇṇasampannassa. **Rathesabho**ti uttamasārathi. **Jambusaṇḍassā**ti jambudīpassa. Pākaṭena issariyaṃ issaro hoti.

Khattiyāti jātikhattiyā. **Bhogī**ti bhogiyā. **Rājāno**ti ye keci rajjaṃ kārentā. **Rājābhirājā**ti rājūnaṃ pūjanīyo, adhirājā hutvā, cakkavattīti adhippāyo. **Manujindo**ti manussādhipati paramissaro hutvā.

Evaṃ vutte bhagavā – ‘‘ye te bhavanti arahanto sammāsambuddhā, te sakavaṇṇe bhaññamāne attānaṃ pātukarontī’’ti imaṃ selassa manorathaṃ pūrento **rājāhamasmī**tiādimāha. Tatrāyamadhippāyo – yaṃ maṃ tvaṃ sela ‘‘rājā arahasi bhavitu’’nti yācasi, ettha appossukko hoti **rājāhamasmi**. Sati ca rājatte yathā añño rājā yojanasataṃ vā anusāsati yojanasahassaṃ vā, cakkavattī hutvāpi catudīpapariyantamattaṃ vā, nāhamevaṃ paricchinnavisayo, ahañhi **dhammarājā anuttaro** bhavaggato avīcipariyantaṃ katvā tiriyaṃ appamāṇalokadhātuyo anusāsāmi. Yāvatā hi apadadvipadādibhedā sattā, ahaṃ tesaṃ aggo. Na hi me koci sīlena vā…pe… vimuttiñāṇadassanena vā paṭibhāgo atthi, svāhaṃ evaṃ dhammarājā anuttaro anuttareneva catusatipaṭṭhānādibhedena **dhammena cakkaṃ vattemi**. Idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathāti āṇācakkaṃ, idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccantiādinā pariyattidhammena dhammacakkameva vā. **Cakkaṃ appaṭivattiya**nti yaṃ cakkaṃ appaṭivattiyaṃ hoti samaṇena vā…pe… kenaci vā lokasminti.

Evaṃ attānaṃ āvikarontaṃ bhagavantaṃ disvā pītisomanassajāto selo puna daḷhīkaraṇatthaṃ

sambuddho paṭijānāsīti gāthādvayamāha. Tattha **ko nu senāpatī**ti rañño bhoto dhammena pavattitassa cakkassa anupavattako senāpati ko nūti pucchi.

Tena ca samayena bhagavato dakkhiṇapasse āyasmā sāriputto nisinno hoti suvaṇṇapuñjo viya siriyā sobhamāno, taṃ dassento bhagavā **mayā pavattita**nti gāthamāha. Tattha **anujāto tathāgata**nti tathāgataṃ hetuṃ anujāto, tathāgatena hetunā jātoti attho. Apica avajāto anujāto atijātoti tayo vuttā. Tesu avajāto dussīlo, so tathāgatassa putto nāma na hoti. Atijāto nāma pitarā uttaritaro, tādisopi tathāgatassa putto natthi. Tathāgatassa pana eko anujātova putto hoti, taṃ dassento evamāha.

Evaṃ ‘‘ko nu senāpatī’’ti pañhaṃ byākaritvā yaṃ selo āha ‘‘sambuddho paṭijānāsī’’ti, tatra naṃ nikkaṅkhaṃ kātukāmo ‘‘nāhaṃ paṭiññāmatteneva paṭijānāmi, apicāhaṃ iminā kāraṇena buddho’’ti ñāpetuṃ **abhiññeyya**nti gāthamāha. Tatra **abhiññeyya**nti vijjā ca vimutti ca. **Bhāvetabbaṃ** maggasaccaṃ. **Pahātabbaṃ** samudayasaccaṃ. Hetuvacanena pana phalasiddhito tesaṃ phalāni nirodhasaccadukkhasaccānipi vuttāneva honti. Evaṃ sacchikātabbaṃ sacchikataṃ pariññātabbaṃ pariññātanti idampettha saṅgahitanti catusaccabhāvanāphalañca vimuttiñca dassento ‘‘bujjhitabbaṃ bujjhitvā buddho jātosmī’’ti yuttahetunā buddhabhāvaṃ sādheti.

Evaṃ nippariyāyena attānaṃ āvikatvā attani kaṅkhāvitaraṇatthaṃ brāhmaṇaṃ aticāriyamāno **vinayassū**ti gāthattayamāha. Tattha **sallakatto**ti rāgādisallakantano. **Anuttaro**ti yathā bāhiravejjena vūpasamitarogo imasmiññevattabhāve kuppati, na evaṃ. Mayā vūpasamitassa pana rogassa bhavantarepi uppatti natthi, tasmā ahaṃ anuttaroti attho. **Brahmabhūto**ti seṭṭhabhūto. **Atitulo**ti tulaṃ atīto, nirupamoti attho. **Mārasenappamaddano**ti kāmā te paṭhamā senāti evaṃ āgatāya mārasenāya pamaddano. **Sabbāmitte**ti khandhakilesābhisaṅkhāramaccudevaputtamārasaṅkhāte sabbapaccatthike. **Vasīkatvā**ti attano vase vattetvā. **Akutobhayo**ti kutoci abhayo.

Evaṃ vutte selo brāhmaṇo tāvadeva bhagavati sañjātapasādo pabbajjāpekkho hutvā **imaṃ bhonto**ti gāthattayamāha. Tattha **kaṇhābhijātiko**ti caṇḍālādinīcakule jāto. Tato tepi māṇavakā pabbajjāpekkhā hutvā **evañce ruccati, bhoto**ti gāthamāhaṃsu. Atha selo tesu māṇavakesu tuṭṭhacitto te ca dassento pabbajjaṃ yācanto **‘‘brāhmaṇā’’**ti gāthamāha.

Tato bhagavā yasmā selo atīte padumuttarassa bhagavato sāsane tesaṃyeva tiṇṇaṃ purisasatānaṃ gaṇaseṭṭho hutvā tehi saddhiṃ pariveṇaṃ kāretvā dānādīni puññāni katvā tena kammena devamanussasampattiṃ anubhavamāno pacchime bhave tesaṃyeva ācariyo hutvā nibbatto, tañca tesaṃ kammaṃ vimuttiparipākāya paripakkaṃ ehibhikkhubhāvassa ca upanissayabhūtaṃ, tasmā te sabbeva ehibhikkhupabbajjaṃ pabbājento **svākkhāta**nti gāthamāha. Tattha **sandiṭṭhika**nti sayameva daṭṭhabbaṃ paccakkhaṃ. **Akālika**nti maggānantaraphaluppattiyā na kālantaraṃ pattabbaphalaṃ. **Yattha amoghā**ti yasmiṃ maggabrahmacariye appamattassa sikkhattayapūraṇena sikkhato pabbajjā amoghā hoti, saphalāti attho. Evañca vatvā ‘‘etha bhikkhavo’’ti bhagavā avoca. Te sabbe pattacīvaradharā hutvā ākāsenāgantvā vassasatikattherā viya suvinītā bhagavantaṃ abhivādayiṃsu. Evamimaṃ tesaṃ ehibhikkhubhāvaṃ sandhāya ‘‘alattha kho selo’’tiādi vuttaṃ.

400. **Imāhī**ti imāhi keṇiyassa cittānukūlāhi gāthāhi. Tattha aggiparicariyaṃ vinā brāhmaṇānaṃ yaññābhāvato ‘‘aggihuttamukhā yaññā’’ti vuttaṃ. Aggihuttaseṭṭhā aggijuhanappadhānāti attho. Vede sajjhāyantehi paṭhamaṃ sajjhāyitabbato, sāvittī, ‘‘chandaso mukha’’nti vutto. Manussānaṃ seṭṭhato rājā ‘‘mukha’’nti vutto. Nadīnaṃ ādhārato paṭisaraṇato ca sāgaro ‘‘mukha’’nti vutto. Candayogavasena ‘‘ajja kattikā ajja rohiṇī’’ti saññāṇato ālokakaraṇato sommabhāvato ca ‘‘nakkhattānaṃ mukhaṃ cando’’ti vuttaṃ. Tapantānaṃ aggattā ādicco ‘‘tapataṃ mukha’’nti vutto. Dakkhiṇeyyānaṃ pana aggattā visesena tasmiṃ samaye buddhappamukhaṃ saṅghaṃ sandhāya ‘‘puññaṃ ākaṅkhamānānaṃ, saṅgho eva yajataṃ mukha’’nti vuttaṃ. Tena saṅgho puññassa āyamukhanti dasseti.

Yaṃ taṃ **saraṇa**nti aññaṃ byākaraṇagāthamāha. Tassattho – pañcahi cakkhūhi cakkhumā bhagavā yasmā mayaṃ ito aṭṭhame divase taṃ saraṇaṃ āgatamhā, tasmā attanā tava sāsane anuttarena damathena dantāmhā, aho te saraṇassa ānubhāvoti.

Tato paraṃ bhagavantaṃ dvīhi gāthāhi thometvā tatiyāya vandanaṃ yācanto **bhikkhavo tisatā ime**tiādimāhāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Selasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Assalāyanasuttavaṇṇanā

401. **Evaṃ me sutanti assalāyanasuttaṃ. Tattha nānāverajjakāna**nti aṅgamagadhādīhi nānappakārehi verajjehi āgatānaṃ, tesu vā raṭṭhesu jātasaṃvaḍḍhānantipi attho. **Kenacidevā**ti yaññupāsanādinā aniyamitakiccena. **Cātuvaṇṇi**nti catuvaṇṇasādhāraṇaṃ. Mayaṃ pana nhānasuddhiyā bhāvanāsuddhiyāpi brāhmaṇāva sujjhantīti vadāma, ayuttampi samaṇo gotamo karotīti maññamānā evaṃ cintayiṃsu. **Vuttasiro**ti vāpitasiro.

Dhammavādīti sabhāvavādī. **Duppaṭimantiyā**ti amhādisehi adhammavādīhi dukkhena paṭimantitabbā honti. Dhammavādino nāma parājayo na sakkā kātunti dasseti. **Paribbājaka**nti pabbajjāvidhānaṃ, tayo vede uggahetvā sabbapacchā pabbajantā yehi mantehi pabbajanti, pabbajitā ca ye mante pariharanti, yaṃ vā ācāraṃ ācaranti, taṃ sabbaṃ bhotā caritaṃ sikkhitaṃ. Tasmā tuyhaṃ parājayo natthi, jayova bhavissatīti maññantā evamāhaṃsu.

402. **Dissanti kho panā**tiādi tesaṃ laddhibhindanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **brāhmaṇiyo**ti brāhmaṇānaṃ puttapaṭilābhatthāya āvāhavivāhavasena kulā ānītā brāhmaṇiyo dissanti. Tā kho panetā aparena samayena **utuniyopi** honti, sañjātapupphāti attho. **Gabbhiniyo**ti sañjātagabbhā. **Vijāyamānā**ti puttadhītaro janayamānā. **Pāyamānā**ti dārake thaññaṃ pāyantiyo. **Yonijāva samānā**ti brāhmaṇīnaṃ passāvamaggena jātā samānā. **Evamāhaṃsū**ti evaṃ vadanti. Kathaṃ? **Brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo… pe… brahmadāyādā**ti. Yadi pana nesaṃ saccavacanaṃ siyā, brāhmaṇīnaṃ kucchi mahābrahmuno uro bhaveyya, brāhmaṇīnaṃ passāvamaggo mahābrahmuno mukhaṃ bhaveyya, ettāvatā ‘‘mayaṃ mahābrahmuno ure vasitvā mukhato nikkhantā’’ti vattuṃ mā labhantūti ayaṃ mukhato jātacchedakavādo vutto.

403. **Ayyo hutvā dāso hoti, dāso hutvā ayyo hotī**ti brāhmaṇo sabhariyo vaṇijjaṃ payojento yonakaraṭṭhaṃ vā kambojaraṭṭhaṃ vā gantvā kālaṃ karoti, tassa gehe vayappatte putte asati brāhmaṇī dāsena vā kammakarena vā saddhiṃ saṃvāsaṃ kappeti. Ekasmiṃ dārake jāte so puriso dāsova hoti, tassa jātadārako pana dāyajjasāmiko hoti. Mātito suddho pitito asuddho so vaṇijjaṃ payojento majjhimapadesaṃ gantvā brāhmaṇadārikaṃ gahetvā tassā kucchismiṃ puttaṃ paṭilabhati, sopi mātitova suddho hoti pitito asuddho. Evaṃ brāhmaṇasamayasmiññeva jātisambhedo hotīti dassanatthametaṃ vuttaṃ. **Kiṃ balaṃ, ko assāso**ti yattha tumhe dāsā hontā sabbeva dāsā hotha, ayyā hontā sabbeva ayyā hotha, ettha vo ko thāmo, ko avassayo, yaṃ brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇoti vadathāti dīpeti.

404. **Khattiyova nu kho**tiādayo suttacchedakavādā nāma honti.

408. Idāni cātuvaṇṇisuddhiṃ dassento **idha rājā**tiādimāha. **Sāpānadoṇiyā**ti sunakhānaṃ pivanadoṇiyā. **Aggikaraṇīya**nti sītavinodanaandhakāravidhamanabhattapacanādi aggikiccaṃ. **Ettha assalāyanā**ti ettha sabbasmiṃ aggikiccaṃ karonte.

409. Idāni yadetaṃ brāhmaṇā cātuvaṇṇisuddhīti vadanti, ettha cātuvaṇṇāti niyamo natthi. Pañcamo hi pādasikavaṇṇopi atthīti saṃkhittena tesaṃ vāde dosadassanatthaṃ **idha khattiyakumāro**tiādimāha. Tatra **amutra ca panesāna**nti amusmiñca pana purimanaye etesaṃ māṇavakānaṃ kiñci nānākaraṇaṃ na passāmīti vadati. Nānākaraṇaṃ pana tesampi atthiyeva. Khattiyakumārassa hi brāhmaṇakaññāya uppanno khattiyapādasiko nāma, itaro brāhmaṇapādasiko nāma, ete hīnajātimāṇavakā.

Evaṃ pañcamassa vaṇṇassa atthitāya cātuvaṇṇisuddhīti etesaṃ vāde dosaṃ dassetvā idāni puna cātuvaṇṇisuddhiyaṃ ovadanto **taṃ kiṃ maññasī**tiādimāha. Tattha **saddhe**ti matakabhatte. **Thālipāke**ti paṇṇākārabhatte. **Yaññe**ti yaññabhatte. **Pāhune**ti āgantukānaṃ katabhatte. **Kiṃ hī**ti kiṃ mahapphalaṃ bhavissati, no bhavissatīti dīpeti.

410. **Bhūtapubba**nti assalāyana pubbe mayi jātiyā hīnatare tumhe seṭṭhatarā samānāpi mayā jātivāde pañhaṃ puṭṭhā sampādetuṃ na sakkhittha, idāni tumhe hīnatarā hutvā mayā seṭṭhatarena buddhānaṃ sake jātivādapañhaṃ puṭṭhā kiṃ sampādessatha? Na ettha cintā kātabbāti māṇavaṃ upatthambhento imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **asito**ti kāḷako. **Devalo**ti tassa nāmaṃ, ayameva bhagavā tena samayena. **Paṭaliyo**ti gaṇaṅgaṇupāhanā. **Patthaṇḍile**ti paṇṇasālapariveṇe. **Ko nu kho**ti kahaṃ nu kho. **Gāmaṇḍalarūpo viyā**ti gāmadārakarūpo viya. **So khvāhaṃ, bho, homī**ti so ahaṃ, bho, asitadevalo homīti vadati. Tadā kira mahāsatto koṇḍadamako hutvā vicarati. **Abhivādetuṃ upakkamiṃsū**ti vandituṃ upakkamaṃ akaṃsu. Tato paṭṭhāya ca vassasatikatāpasopi tadahujātaṃ brāhmaṇakumāraṃ avandanto koṇḍito hoti.

411. **Janikā mātā**ti yāya tumhe janitā, sā vo janikā mātā. **Janikāmātū**ti janikāya mātu. **Yo janako**ti yo janako pitā. ‘‘Yo janiko pitāteva’’ vā pāṭho.

Asitenāti pañcābhiññena asitena devalena isinā imaṃ gandhabbapañhaṃ puṭṭhā na sampāyissanti. **Yesa**nti yesaṃ sattannaṃ isīnaṃ. **Na puṇṇo dabbigāho**ti tesaṃ sattannaṃ isīnaṃ dabbiṃ gahetvā paṇṇaṃ pacitvā dāyako puṇṇo nāma eko ahosi, so dabbigahaṇasippaṃ jānāti. Tvaṃ sācariyako tesaṃ puṇṇopi na hoti, tena ñātaṃ dabbigahaṇasippamattampi na jānāsīti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Ayaṃ pana assalāyano saddho ahosi pasanno, attano antonivesaneyeva cetiyaṃ kāresi. Yāvajjadivasā assalāyanavaṃse jātā nivesanaṃ kāretvā antonivesane cetiyaṃ karontevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Assalāyanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ghoṭamukhasuttavaṇṇanā

412. **Evaṃ me suta**nti ghoṭamukhasuttaṃ. Tattha **khemiyambavane**ti evaṃnāmake ambavane. **Dhammiko paribbajo**ti dhammikā pabbajjā. **Adassanā**ti tumhādisānaṃ vā paṇḍitānaṃ adassanena. **Yo vā panettha dhammo**ti yo vā pana ettha dhammo sabhāvo, tasseva vā adassanena. Iminā ‘‘amhākaṃ kathā appamāṇaṃ, dhammova pamāṇa’’nti dasseti. Tato thero ‘‘navauposathāgāre viya bahunā kammena idha bhavitabba’’nti cintetvā caṅkamā oruyha paṇṇasālaṃ pavisitvā nisīdi. Taṃ dassetuṃ **evaṃ vutte**tiādi vuttaṃ.

413. **Cattārome brāhmaṇā**ti therassa kira etadahosi – ‘‘ayaṃ brāhmaṇo ‘dhammikaṃ pabbajjaṃ upagato samaṇo vā brāhmaṇo vā natthī’ti vadati. Imassa cattāro puggale dve ca parisā dassetvā ‘catutthaṃ puggalaṃ katarāya parisāya bahulaṃ passasī’ti pucchissāmi, jānamāno ‘anāgāriyaparisāya’nti vakkhati. Evametaṃ sakamukheneva ‘dhammiko paribbajo atthī’ti vadāpessāmī’’ti imaṃ desanaṃ ārabhi.

414. Tattha **sārattarattā**ti suṭṭhu rattarattā. **Sānuggahā vācā bhāsitā** sakāraṇā vācā bhāsitā. Vuttañhetaṃ mayā ‘‘amhākaṃ kathā appamāṇaṃ, dhammova pamāṇa’’nti.

421. **Kiṃ pana te**ti gihi nāma kappiyampi akappiyampi vadeyyāti vivecanatthaṃ pucchi. **Kārāpesī**ti māpesi. Kārāpetvā ca pana kālaṃ katvā sagge nibbatto. Etassa kira jānanasippe mātarampi pitarampi ghātetvā attāva ghātetabboti āgacchati. Etaṃ sippaṃ jānanto ṭhapetvā etaṃ añño sagge nibbatto nāma natthi, esa pana theraṃ upanissāya puññaṃ katvā tattha nibbattitvā ca pana ‘‘kenāhaṃ kammena idha nibbatto’’ti āvajjetvā yathābhūtaṃ ñatvā ekadivasaṃ jiṇṇāya bhojanasālāya paṭisaṅkharaṇatthaṃ saṅghe sannipatite manussavesena āgantvā pucchi – ‘‘kimatthaṃ, bhante, saṅgho sannipatito’’ti? Bhojanasālāya paṭisaṅkharaṇatthanti. Kenesā kāritāti? Ghoṭamukhenāti. Idāni so kuhinti? Kālaṅkatoti. Atthi panassa koci ñātakoti? Atthi ekā bhaginīti. Pakkosāpetha nanti. Bhikkhū pakkosāpesuṃ. So taṃ upasaṅkamitvā – ‘‘ahaṃ, tava bhātā, ghoṭamukho nāma imaṃ sālaṃ kāretvā sagge nibbatto, asuke ca asuke ca ṭhāne mayā ṭhapitaṃ dhanaṃ atthi, taṃ gahetvā imañca bhojanasālaṃ kārehi, dārake ca posehī’’ti vatvā bhikkhusaṅghaṃ vanditvā vehāsaṃ uppatitvā devalokameva agamāsi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Ghoṭamukhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Caṅkīsuttavaṇṇanā

422. **Evaṃ me suta**nti caṅkīsuttaṃ. Tattha **devavane sālavane**ti tasmiṃ kira devatānaṃ balikammaṃ karīyati, tena taṃ devavanantipi sālavanantipi vuccati. **Opāsādaṃ ajjhāvasatī**ti opāsādanāmake brāhmaṇagāme vasati, abhibhavitvā vā āvasati, tassa sāmī hutvā yāya mariyādāya tattha vasitabbaṃ, tāya mariyādāya vasati. Upasaggavasena panettha bhummatthe upayogavacanaṃ veditabbaṃ, tathassa anuppayogattāva sesapadesu. Tattha lakkhaṇaṃ saddasatthato pariyesitabbaṃ. **Sattussada**nti sattehi ussadaṃ ussannaṃ, bahujanaṃ ākiṇṇamanussaṃ posāvaniyahatthiassamoramigādianekasattasamākiṇṇañcāti attho. Yasmā pana so gāmo bahi āvijjhitvā jātena hatthiassādīnaṃ ghāsatiṇena ceva gehacchadanatiṇena ca sampanno, tathā dārukaṭṭhehi ceva gehasambhārakaṭṭhehi ca, yasmā cassa abbhantare vaṭṭacaturassādisaṇṭhānā bahū pokkharaṇiyo, jalajakusumavicittāni ca bahi anekāni taḷākāni vā udakassa niccabharitāneva honti, tasmā **satiṇakaṭṭhodaka**nti vuttaṃ.

Saha dhaññena **sadhaññaṃ,** pubbaṇṇāparaṇṇādibhedaṃ bahudhaññasannicayanti attho. Ettāvatā yasmiṃ gāme brāhmaṇo setacchattaṃ ussāpetvā rājalīlāya vasati. Tassa samiddhisampatti dīpitā hoti. Rājato laddhaṃ bhoggaṃ **rājabhoggaṃ**. Kena dinnanti ce, **raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ**. **Rājadāya**nti rañño dāyabhūtaṃ, dāyajjanti attho. **Brahmadeyya**nti seṭṭhadeyyaṃ, chattaṃ ussāpetvā rājasaṅkhepena bhuñjitabbanti attho. Atha vā **rājabhogga**nti sabbaṃ chejjabhejjaṃ anusāsantena titthapabbatādīsu suṅkaṃ gaṇhantena setacchattaṃ ussāpetvā raññā hutvā bhuñjitabbaṃ. Tattha **raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ rājadāya**nti. Ettha raññā dinnattā rājadāyaṃ, dāyakarājadīpanatthaṃ panassa ‘‘raññā pasenadinā kosalena dinna’’nti idaṃ vuttaṃ. **Brahmadeyya**nti seṭṭhadeyyaṃ, yathā dinnaṃ na puna gahetabbaṃ hoti nissaṭṭhapariccattaṃ, evaṃ dinnanti attho.

423. Bahū bahū hutvā saṃhatāti saṅghā. Ekekissā disāya saṅgho tesaṃ atthīti **saṅghī**. Pubbe gāmassa anto agaṇā bahi nikkhamitvā gaṇā sampannāti **gaṇībhūtā**. **Uttarenamukhā**ti uttaradisābhimukhā. **Khattaṃ āmantesī**ti khattā vuccati pucchitapañhabyākaraṇasamattho mahāmatto, taṃ āmantesi. **Āgamentū**ti muhuttaṃ paṭimānentu, acchantūti vuttaṃ hoti.

424. **Nānāverajjakāna**nti nānāvidhesu rajjesu aññesu kāsikosalādīsu jātā vā nivasanti vā, tato vā āgatāti nānāverajjakā, tesaṃ nānāverajjakānaṃ. **Kenacidevā**ti aniyamitena yaññupāsanādinā kenaci kiccena. Te tassa gamanaṃ sutvā cintesuṃ – ‘‘ayaṃ, caṅkī, uggatabrāhmaṇo, yebhuyyena ca aññe brāhmaṇā samaṇaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gatā, ayameva na gato. Svāyaṃ sace tattha gamissati, addhā samaṇassa gotamassa āvaṭṭaniyā māyāya āvaṭṭito saraṇaṃ gamissati. Tato etassāpi gehadvāre brāhmaṇānaṃ asannipāto bhavissati. Handassa gamanantarāyaṃ karomā’’ti sammantayitvā tattha agamaṃsu. Taṃ sandhāya ‘‘atha kho te brāhmaṇā’’tiādi vuttaṃ.

Tattha **ubhato**ti dvīhi pakkhehi. **Mātito ca pitito cā**ti, bhoto mātā brāhmaṇī, mātumātā brāhmaṇī, tassāpi mātā brāhmaṇī. Pitā brāhmaṇo, pitupitā brāhmaṇo, tassapi pitā brāhmaṇoti. Evaṃ bhavaṃ ubhato sujāto, mātito ca pitito ca. **Saṃsuddhagahaṇiko**ti saṃsuddhā te mātu gahaṇī, saṃsuddhā te mātu kucchīti attho. **Yāva sattamā pitāmahayugā**ti ettha pitu pitā pitāmaho, pitāmahassa yugaṃ pitāmahayugaṃ. **Yuga**nti āyuppamāṇaṃ vuccati. Abhilāpamattameva cetaṃ, atthato pana pitāmahova pitāmahayugaṃ. Tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā. Evaṃ yāva sattamo puriso, tāva saṃsuddhagahaṇiko. Atha vā akkhitto anupakuṭṭho jātivādenāti dasseti. **Akkhitto**ti apanetha etaṃ, kiṃ imināti evaṃ akkhitto anavakkhitto. **Anupakkuṭṭho**ti na upakuṭṭho, na akkosaṃ vā nindaṃ vā pattapubbo. Kena kāraṇenāti. Jātivādena, itipi hīnajātiko esoti evarūpena vacanenāti attho. **Imināpaṅgenā**ti imināpi kāraṇena.

Aḍḍhoti issaro. **Mahaddhano**ti mahatā dhanena samannāgato. Bhoto hi gehe pathaviyaṃ paṃsuvālikā viya bahu dhanaṃ, samaṇo pana gotamo adhano bhikkhāya udaraṃ pūretvā yāpetīti dassenti. **Mahābhogo**ti pañcakāmaguṇavasena mahāupabhogo. Evaṃ yaṃ yaṃ guṇaṃ vadanti, tassa tassa paṭipakkhavasena bhagavato aguṇaṃyeva dassemāti maññamānā vadanti.

Abhirūpoti aññehi manussehi adhikarūpo. **Dassanīyo**ti divasampi passantānaṃ atittikaraṇato dassanayoggo, dassaneneva cittapasādajananato **pāsādiko**. Pokkharatā vuccati sundarabhāvo, vaṇṇassa pokkharatā vaṇṇapokkharatā, tāya **vaṇṇapokkharatāya,** vaṇṇasampattiyāti attho. Porāṇā pana **pokkhara**nti sarīraṃ vadanti, vaṇṇaṃ vaṇṇameva. Tesaṃ matena vaṇṇo ca pokkharañca vaṇṇapokkharāni, tesaṃ bhāvo vaṇṇapokkharatā. Iti **paramāya vaṇṇapokkharatāyā**ti uttamaparisuddhena vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānasampattiyā cāti attho. **Brahmavaṇṇī**ti seṭṭhavaṇṇī, parisuddhavaṇṇesupi seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇeneva samannāgatoti attho. **Brahmavacchasī**ti mahābrahmuno sarīrasadisena sarīrena samannāgato. **Akhuddāvakāso dassanāyā**ti bhoto sarīre dassanassa okāso na khuddako mahā. Sabbāneva te aṅgapaccaṅgāni dassanīyāneva, tāni cāpi mahantānevāti dīpeti.

Sīlamassa atthīti **sīlavā**. Vuddhaṃ vaḍḍhitaṃ sīlamassāti **vuddhasīlī. Vuddhasīlenā**ti vuddhena vaḍḍhitena sīlena. **Samannāgato**ti yutto, idaṃ vuddhasīlīpadasseva vevacanaṃ. Sabbametaṃ pañcasīlamattameva sandhāya vadanti.

Kālyāṇavācotiādīsu kalyāṇā sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā vācā assāti kalyāṇavāco. Kalyāṇaṃ madhuraṃ vākkaraṇaṃ assāti **kalyāṇavākkaraṇo**. Vākkaraṇanti udāharaṇaghoso. Guṇaparipuṇṇabhāvena pure bhavāti **porī**. Pure vā bhavattā porī. Nāgarikitthiyā sukhumālattanena sadisātipi porī. Tāya **poriyā. Vissaṭṭhāyā**ti apalibuddhāya, sandiṭṭhavilambitādidosarahitāya. **Anelagalāyā**ti elagalena virahitāya. Ekaccassa hi kathentassa elaṃ galati, lālā vā paggharati, kheḷaphusitāni vā nikkhamanti, tassa vācā elagalā nāma hoti. Tabbiparitāyāti attho. **Atthassa viññāpaniyā**tiādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā bhāsitatthassa viññāpanasamatthāya. Sesamettha brāhmaṇavaṇṇe uttānameva.

425. **Evaṃ vutte**ti evaṃ tehi brāhmaṇehi vutte, caṅkī, ‘‘ime brāhmaṇā attano vaṇṇe vuccamāne atussanakasatto nāma natthi, vaṇṇamassa bhaṇitvā nivāressāmāti jātiādīhi mama vaṇṇaṃ vadanti, na kho pana me yuttaṃ attano vaṇṇe rajjituṃ. Handāhaṃ etesaṃ vādaṃ bhinditvā samaṇassa gotamassa mahantabhāvaṃ ñāpetvā etesaṃ tattha gamanaṃ karomī’’ti cintetvā **tena hi, bho, mamāpi suṇāthā**tiādimāha. Tattha yepi ‘‘ubhato sujāto’’tiādayo attano guṇehi sadisā guṇā, tepi ‘‘ko cāhaṃ, ke ca samaṇassa gotamassa jātisampattiādayo guṇā’’ti attano guṇehi uttaritareyeva maññamāno, itare pana ekanteneva bhagavato mahantabhāvadīpanatthaṃ pakāseti. **Mayameva arahāmā**ti evaṃ niyamento cettha idaṃ dīpeti – yadi guṇamahantatāya upasaṅkamitabbo nāma hoti, yathā sineruṃ upanidhāya sāsapo, mahāsamuddaṃ upanidhāya gopadakaṃ, sattasu mahāsaresu udakaṃ upanidhāya ussāvabindu paritto lāmako, evamevaṃ samaṇassa gotamassa jātisampattiādayo guṇe upanidhāya amhākaṃ guṇā parittā lāmakā, tasmā mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamitunti.

Bhūmigatañca vehāsaṭṭhañcāti ettha rājaṅgaṇe ceva uyyāne ca sudhāmaṭṭhā pokkharaṇiyo sattaratanapūriṃ katvā bhūmiyaṃ ṭhapitaṃ dhanaṃ bhūmigataṃ nāma, pāsādaniyūhādayo pana pūretvā ṭhapitaṃ vehāsaṭṭhaṃ nāma. Evaṃ tāva kulapariyāyena āgataṃ. Tathāgatassa pana jātadivaseyeva saṅkho elo uppalo puṇḍarīkoti cattāro nidhayo upagatā. Tesu saṅkho gāvutiko, elo aḍḍhayojaniko, uppalo tigāvutiko puṇḍarīko yojanikoti. Tesupi gahitagahitaṭṭhānaṃ pūratiyeva. Iti bhagavā pahūtaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ ohāya pabbajitoti veditabbo. **Daharo vā**tiādīni heṭṭhā vitthāritāneva.

Akhuddāvakāsoti ettha bhagavati aparimāṇoyeva dassanāvakāsoti veditabbo. Tatridaṃ vatthuṃ – rājagahe kira aññataro brāhmaṇo ‘‘samaṇassa kira gotamassa pamāṇaṃ gahetuṃ na sakkā’’ti sutvā bhagavato piṇḍāya pavisanakāle saṭṭhihatthaṃ veḷuṃ gahetvā nagaradvārassa bahi ṭhatvā sampatte bhagavati veḷuṃ gahetvā samīpe aṭṭhāsi, veḷu bhagavato jāṇumattaṃ pāpuṇi. Punadivase dve veḷū ghaṭetvā samīpe aṭṭhāsi, bhagavā dvinnaṃ veḷūnaṃ upari dviveṇumattameva paññāyamāno, ‘‘brāhmaṇa, kiṃ karosī’’ti āha? Tumhākaṃ pamāṇaṃ gaṇhāmīti. ‘‘Brāhmaṇa, sacepi tvaṃ sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūretvā ṭhitaveḷuṃ ghaṭetvā āgamissasi, neva me pamāṇaṃ gahetuṃ sakkhissasi. Na hi mayā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca tathā pāramiyo pūritā, yathā me paro pamāṇaṃ gaṇheyya, atulo brāhmaṇa, tathāgato appameyyo’’ti vatvā dhammapade gāthamāha. Gāthāpariyosāne caturāsītipāṇasahassāni amataṃ piviṃsu.

Aparampi vatthu – rāhu kira asurindo cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni ucco, bāhantaramassa dvādasayojanasatāni, hatthatalapādatalānaṃ puthulatā tīṇi yojanasatāni, aṅgulipabbāni paṇṇāsayojanāni, bhamukantaraṃ paṇṇāsayojanaṃ, nalāṭaṃ tiyojanasataṃ, sīsaṃ navayojanasataṃ. So – ‘‘ahaṃ uccosmi, satthāraṃ onamitvā oloketuṃ na sakkhissāmī’’ti na gacchati. So ekadivasaṃ bhagavato vaṇṇaṃ sutvā ‘‘yathā kathañca olokessāmī’’ti āgato. Bhagavā tassa ajjhāsayaṃ viditvā ‘‘catūsu iriyāpathesu katarena dassemī’’ti cintetvā ‘‘ṭhitako nāma nīcopi ucco viya paññāyati, nipannovassa attānaṃ dassessāmī’’ti, ‘‘ānanda, gandhakuṭipariveṇe mañcakaṃ paññāpehī’’ti vatvā tattha sīhaseyyaṃ kappesi. Rāhu āgantvā nipannaṃ bhagavantaṃ gīvaṃ unnāmetvā nabhamajjhe puṇṇacandaṃ viya ulloketi. Kimidaṃ asurindāti ca vutte, bhagavā onamitvā oloketuṃ na sakkhissāmīti na gacchinti. Na mayā asurinda adhomukhena pāramiyo pūritā, uddhaggaṃ me katvā dānaṃ dinnanti. Taṃdivasaṃ rāhu saraṇaṃ agamāsi. Evaṃ bhagavā akhuddāvakāso dassanāya.

Catupārisuddhisīlena **sīlavā**. Taṃ pana sīlaṃ ariyaṃ uttamaṃ parisuddhaṃ, tenāha **ariyasīlī**ti. Tadeva anavajjaṭṭhena kusalaṃ, tenāha **kusalasīlī**ti. **Kusalena sīlenā**ti idamassa vevacanaṃ. **Bahūnaṃ ācariyapācariyo**ti bhagavato ekekāya dhammadesanāya caturāsītipāṇasahassāni aparimāṇāpi devamanussā maggaphalāmataṃ pivanti. Tasmā bahūnaṃ ācariyo, sāvakavineyyānaṃ pācariyoti.

Khīṇakāmarāgoti ettha kāmaṃ bhagavato sabbepi kilesā khīṇā, brāhmaṇo pana te na jānāti, attano jānanaṭṭhāneyeva guṇaṃ katheti. **Vigatacāpallo**ti ‘‘pattamaṇḍanā cīvaramaṇḍanā senāsanamaṇḍanā imassa vā pūtikāyassa…pe… kelanā paṭikelanā’’ti evaṃ vuttacāpalyavirahito.

Apāpapurekkhāroti apāpe navalokuttaradhamme purato katvā vicarati. **Brahmaññāya pajāyā**ti sāriputtamoggallānamahākassapādibhedāya brāhmaṇapajāya. (Aviruddho hi so) etissāya pajāya purekkhāro. Ayañhi pajā samaṇaṃ gotamaṃ purato katvā caratīti attho. Apica **apāpapurekkhāro**ti na pāpupurekkhāro, na pāpaṃ purato katvā carati, pāpaṃ na icchatīti attho. Kassa? **Brahmaññāya pajāya**

attanā saddhiṃ paṭiviruddhāyapi brāhmaṇapajāya aviruddho hitasukhatthikoyevāti vuttaṃ hoti.

Tiroraṭṭhāti pararaṭṭhato. **Tirojanapadā**ti parajanapadato. **Saṃpucchituṃ āgacchantī**ti khattiyapaṇḍitādayo ceva brāhmaṇagandhabbādayo ca pañhe abhisaṅkharitvā pucchissāmāti āgacchanti. Tattha keci pucchāya vā dosaṃ vissajjanasampaṭicchane vā asamatthataṃ sallakkhetvā apucchitvāva tuṇhī nisīdanti, keci pucchanti, kesañci bhagavā pucchāya ussāhaṃ janetvā vissajjeti. Evaṃ sabbesampi tesaṃ vimatiyo tīraṃ patvā mahāsamuddassa ūmiyo viya bhagavantaṃ patvāva bhijjanti. Sesamettha tathāgatassa vaṇṇe uttānameva.

Atithī no te hontīti te amhākaṃ āgantukā navakā pāhunakā hontīti attho. **Pariyāpuṇāmī**ti jānāmi. **Aparimāṇavaṇṇo**ti tathārūpeneva sabbaññunāpi appameyyavaṇṇo, pageva mādisenāti dasseti. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti.

Imaṃ pana guṇakathaṃ sutvā te brāhmaṇā cintayiṃsu ‘‘yathā, caṅkī, samaṇassa gotamassa vaṇṇaṃ bhāsati, anomaguṇo so bhavaṃ gotamo, evaṃ tassa guṇe jānamānena kho pana iminā aticiraṃ adhivāsitaṃ, handa naṃ anuvattāmā’’ti anuvattamānā ‘‘tena hi, bho’’tiādimāhaṃsu.

426. **Opātetī**ti paveseti. **Saṃpurekkharontī**ti puttamattanattamattampi samānaṃ purato katvā vicaranti.

427. **Mantapada**nti mantāyeva mantapadaṃ, vedoti attho. **Itihitiha paramparāyā**ti evaṃ kira evaṃ kirāti paramparabhāvena āgatanti dīpeti. **Piṭakasampadāyā**ti pāvacanasaṅkhātasampattiyā. Sāvittiādīhi chandabandhehi ca vaggabandhehi ca sampādetvā āgatanti dasseti. **Tattha cā**ti tasmiṃ mantapade. **Pavattāro**ti pavattayitāro. **Yesa**nti yesaṃ santakaṃ. **Mantapada**nti vedasaṅkhātaṃ mantameva. **Gīta**nti aṭṭhakādīhi dasahi porāṇakabrāhmaṇehi padasampattivasena sajjhāyitaṃ. **Pavutta**nti aññesaṃ vuttaṃ, vācitanti attho. **Samihita**nti samupabyūḷhaṃ rāsikataṃ, piṇḍaṃ katvā ṭhapitanti attho. **Tadanugāyantī**ti etarahi brāhmaṇā taṃ tehi pubbe gītaṃ anugāyanti anusajjhāyanti vādenti. **Tadanubhāsantī**ti taṃ anubhāsanti, idaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Bhāsitamanubhāsantī**ti tehi bhāsitaṃ sajjhāyitaṃ anusajjhāyanti. **Vācitamanuvācentī**ti tehi aññesaṃ vācitaṃ anuvācenti. **Seyyathida**nti te katameti attho. **Aṭṭhako**tiādīni tesaṃ nāmāni, te kira dibbena cakkhunā oloketvā parūpaghātaṃ akatvā kassapasammāsambuddhassa bhagavato pāvacanena saha saṃsandetvā mante ganthesuṃ, aparāpare pana brāhmaṇā pāṇātipātādīni pakkhipitvā tayo vede bhinditvā buddhavacanena saddhiṃ viruddhe akaṃsu.

428. **Andhaveṇī**ti andhapaveṇī. Ekena hi cakkhumatā gahitayaṭṭhiyā koṭiṃ eko andho gaṇhāti, taṃ andhaṃ añño, taṃ aññoti evaṃ paṇṇāsa saṭṭhi andhā paṭipāṭiyā ghaṭitā andhaveṇīti vuccati. **Paramparāsaṃsattā**ti aññamaññaṃ laggā, yaṭṭhiggāhakenapi cakkhumatā virahitāti attho. Eko kira dhutto andhagaṇaṃ disvā ‘‘asukasmiṃ nāma gāme khajjabhojjaṃ sulabha’’nti ussāhetvā tehi ‘‘tattha no sāmi nehi, idaṃ nāma te demā’’ti vutte lañjaṃ gahetvā antarāmagge maggā okkamma mahantaṃ gacchaṃ anuparigantvā purimassa hatthena pacchimassa kacchaṃ gaṇhāpetvā ‘‘kiñci kammaṃ atthi, gacchatha tāva tumhe’’ti vatvā palāyi. Te divasampi gantvā maggaṃ avindamānā ‘‘kahaṃ, bho, cakkhumā kahaṃ maggo’’ti paridevitvā maggaṃ avindamānā tattheva mariṃsu. Te sandhāya vuttaṃ ‘‘paramparāsaṃsattā’’ti. **Purimopī**ti purimesu dasasu brāhmaṇesu ekopi. **Majjhimopī**ti majjhe ācariyapācariyesu ekopi. **Pacchimopī**ti idāni brāhmaṇesu ekopi.

Pañca khoti pāḷiāgatesu dvīsu aññepi evarūpe tayo pakkhipitvā vadati. **Dvedhāvipākā**ti bhūtavipākā vā abhūtavipākā vā. **Nālametthā**ti, bhāradvāja, saccaṃ anurakkhissāmīti paṭipannena viññunā ‘‘yaṃ mayā gahitaṃ, idameva saccaṃ moghamañña’’nti ettha ekaṃseneva niṭṭhaṃ gantuṃ nālaṃ na yuttanti upari pucchāya maggaṃ vivaritvā ṭhapesi.

430. **Idha, bhāradvāja, bhikkhū**ti jīvakasutte (ma. ni. 2.51 ādayo) viya mahāvacchasutte (ma. ni. 2.193 ādayo) viya ca attānaññeva sandhāya vadati. **Lobhanīyesu dhammesū**ti lobhadhammesu. Sesapadadvayepi eseva nayo.

432. **Saddhaṃ nivesetī**ti okappaniyasaddhaṃ niveseti. **Upasaṅkamatī**ti upagacchati. **Payirupāsatī**ti santike nisīdati. **Sota**nti pasādasotaṃ odahati. **Dhamma**nti desanādhammaṃ suṇāti. **Dhāretī**ti paguṇaṃ katvā dhāreti. **Upaparikkhatī**ti atthato ca kāraṇato ca vīmaṃsati. **Nijjhānaṃ khamantī**ti olokanaṃ khamanti, idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhīti evaṃ upaṭṭhahantīti attho. **Chando**ti kattukamyatā chando. **Ussahatī**ti vāyamati. **Tuletī**ti aniccādivasena tīreti. **Padahatī**ti maggapadhānaṃ padahati. **Kāyena ceva paramasacca**nti sahajātanāmakāyena ca nibbānaṃ sacchikaroti, paññāya ca kilese nibbijjhitvā tadeva vibhūtaṃ pākaṭaṃ karonto passati.

433. **Saccānubodho**ti maggānubodho. **Saccānuppattī**ti phalasacchikiriyā. **Tesaṃyevā**ti heṭṭhā vuttānaṃ dvādasannaṃ, evaṃ dīghaṃ maggavādaṃ anulometi, tasmā nāyamattho. Ayaṃ panettha attho – **tesaṃyevā**ti tesaṃ maggasampayuttadhammānaṃ. **Padhāna**nti maggapadhānaṃ. Tañhi phalasacchikiriyasaṅkhātāya saccānuppattiyā bahukāraṃ, magge asati phalābhāvatoti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Caṅkīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Esukārīsuttavaṇṇanā

437. **Evaṃ me suta**nti esukārīsuttaṃ. Tattha **bilaṃ olaggeyyu**nti koṭṭhāsaṃ laggāpeyyuṃ, iminā satthadhammaṃ nāma dasseti. Satthavāho kira mahākantārapaṭipanno antarāmagge goṇe mate maṃsaṃ gahetvā sabbesaṃ satthikānaṃ ‘‘idaṃ khāditvā ettakaṃ mūlaṃ dātabba’’nti koṭṭhāsaṃ olaggeti, goṇamaṃsaṃ nāma khādantāpi atthi akhādantāpi, mūlaṃ dātuṃ sakkontāpi asakkontāpi. Satthavāho yena mūlena goṇo gahito, tassa nikkhamanatthaṃ sabbesaṃ balakkārena koṭṭhāsaṃ datvā mūlaṃ gaṇhāti, ayaṃ satthadhammo. Evamevaṃ brāhmaṇāpi lokassa paṭiññaṃ aggahetvā attanova dhammatāya catasso pāricariyā paññapentīti dassetuṃ **evameva kho**tiādimāha. **Pāpiyo assā**ti pāpaṃ assa. **Seyyo assā**ti hitaṃ assa. Atha vā **pāpiyo**ti pāpako lāmako attabhāvo assa. **Seyyo**ti seṭṭho uttamo. **Seyyaṃso**ti seyyo. **Uccākulīnatā**ti uccākulīnattena seyyo. **Pāpiyaṃso**ti pāpiyo. Uccākulīnatā ca dvīsu kulesu vaḍḍheti khattiyakule brāhmaṇakule ca, uḷāravaṇṇatā tīsu. Vessopi hi uḷāravaṇṇo hoti. Uḷārabhogatā catūsupi. Suddopi hi antamaso caṇḍālopi uḷārabhogo hotiyeva.

440. **Bhikkhācariya**nti koṭidhanenapi hi brāhmaṇena bhikkhā caritabbāva, porāṇakabrāhmaṇā asītikoṭidhanāpi ekavelaṃ bhikkhaṃ caranti. Kasmā? Duggatakāle carantānaṃ idāni bhikkhaṃ carituṃ āraddhāti garahā na bhavissatīti. **Atimaññamāno**ti yo bhikkhācariyavaṃsaṃ haritvā sattajīvakasikammavaṇijjādīhi jīvikaṃ kappeti, ayaṃ atimaññati nāma. **Gopo vā**ti yathā gopako attanā rakkhitabbaṃ bhaṇḍaṃ thenento akiccakārī hoti, evanti attho. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Asitabyābhaṅgi**nti tiṇalāyanaasitañceva kājañca. **Anussarato**ti yattha jāto, tasmiṃ porāṇe mātāpettike kulavaṃse anussariyamāneti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Esukārīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhanañjānisuttavaṇṇanā

445. **Evaṃ me suta**nti dhanañjānisuttaṃ. Tattha **dakkhiṇāgirismi**nti **girī**ti pabbato, rājagahaṃ parikkhipitvā ṭhitapabbatassa dakkhiṇadisābhāge janapadassetaṃ nāmaṃ. **Taṇḍulapālidvārāyā**ti rājagahassa kira dvattiṃsamahādvārāni catusaṭṭhikhuddakadvārāni, tesu ekaṃ taṇḍulapālidvāraṃ nāma, taṃ sandhāyevamāha. **Rājānaṃ nissāyā**ti ‘‘gaccha manusse apīḷetvā sassabhāgaṃ gaṇhāhī’’ti raññā pesito gantvā sabbameva sassaṃ gaṇhāti, ‘‘mā no, bhante, nāsehī’’ti ca vutte – ‘‘rājakule vuttaṃ mandaṃ, ahaṃ raññā āgamanakāleyeva evaṃ āṇatto, mā kanditthā’’ti evaṃ rājānaṃ nissāya brāhmaṇagahapatike vilumpati. Dhaññaṃ yebhuyyena attano gharaṃ pavesetvā appakaṃ rājakule paveseti. Kiṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ na pīḷaṃ akāsīti ca vutto – ‘‘āma, mahārāja, imasmiṃ vāre khettāni mandasassāni ahesuṃ, tasmā apīḷentassa me gaṇhato na bahuṃ jāta’’nti evaṃ brāhmaṇagahapatike nissāya rājānaṃ vilumpati.

446. **Payo pīyata**nti taruṇakhīraṃ pivatu. **Tāva bhattassā**ti yāva khīraṃ pivitvā nisīdissatha, tāvadeva bhattassa kālo bhavissati. Idheva hi no pātarāsabhattaṃ āharissantīti dasseti. **Mātāpitaro**tiādīsu mahallakā mātāpitaro mudukāni attharaṇapāvuraṇāni sukhumāni vatthāni madhurabhojanaṃ sugandhagandhamālādīni ca pariyesitvā posetabbā. Puttadhītānaṃ nāmakaraṇamaṅgalādīni sabbakiccāni karontena puttadāro posetabbo. Evañhi akariyamāne garahā uppajjatīti iminā nayena attho veditabbo.

447. **Adhammacārī**ti pañca dussīlyakammāni vā dasa dussīlyakammāni vā idha adhammo nāma. **Upakaḍḍheyyu**nti pañcavidhabandhanādikammakaraṇatthaṃ taṃ taṃ nirayaṃ kaḍḍheyyuṃ.

448. **Dhammacārī**ti dhammikasivavijjādikammakārī. **Paṭikkamantī**ti osaranti parihāyanti. **Abhikkamantī**ti abhisaranti vaḍḍhanti. **Seyyo**ti varataraṃ. **Hīne**ti nihīne lāmake. **Kālaṅkato ca sāriputtā**ti idaṃ bhagavā ‘‘tatrassa gantvā desehī’’ti adhippāyena theramāha. Theropi taṃkhaṇaṃyeva gantvā mahābrahmuno dhammaṃ desesi, tato paṭṭhāya cātuppadikaṃ gāthaṃ kathentopi catusaccavimuttaṃ nāma na kathesīti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Dhanañjānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vāseṭṭhasuttavaṇṇanā

454. **Evaṃ me suta**nti vāseṭṭhasuttaṃ. Tattha **icchānaṅgalavanasaṇḍe**ti icchānaṅgalagāmassa avidūre vanasaṇḍe. **Caṅkī**ti ādayo pañcapi janā rañño pasenadissa kosalassa purohitā eva. **Aññe ca abhiññātā**ti aññe ca bahū abhiññātā brāhmaṇā. Te kira chaṭṭhe chaṭṭhe māse dvīsu ṭhānesu sannipatanti. Yadā jātiṃ sodhetukāmā honti, tadā pokkharasātissa santike jātisodhanatthaṃ ukkaṭṭhāya sannipatanti. Yadā mante sodhetukāmā honti, tadā icchānaṅgale sannipatanti. Imasmiṃ kāle mantasodhanatthaṃ sannipatiṃsu. **Ayamantarā kathā**ti yaṃ attano sahāyakabhāvānurūpaṃ kathaṃ kathentā anuvicariṃsu, tassā kathāya antarā ayamaññā kathā udapādi. **Sīlavā**ti guṇavā. **Vattasampanno**ti ācārasampanno.

455. **Anuññātapaṭiññātā**ti sikkhitā tumheti evaṃ ācariyehi anuññātā, āma ācariya sikkhitamhāti evaṃ sayañca paṭiññātā. **Asmā**ti bhavāma. **Ahaṃ pokkharasātissa, tārukkhassāyaṃ māṇavo**ti ahaṃ pokkharasātissa jeṭṭhantevāsī aggasisso, ayaṃ tārukkhassāti dīpeti.

Tevijjānanti tivedānaṃ brāhmaṇānaṃ. **Yadakkhāta**nti yaṃ atthato ca byañjanato ca ekaṃ padampi akkhātaṃ. **Tatra kevalinosmase**ti taṃ sakalaṃ jānanato tattha niṭṭhāgatamhāti attho. Idāni taṃ kevalibhāvaṃ āvikaronto **padakasmā**tiādimāha. Tattha **jappe ācariyasādisā**ti kathanaṭṭhāne mayaṃ ācariyasadisāyeva.

Kammunāti dasakusalakammapathakammunā. Ayañhi pubbe sattavidhaṃ kāyavacīkammaṃ sandhāya ‘‘yato kho, bho, sīlavā hotī’’ti āha, tividhaṃ manokammaṃ sandhāya ‘‘vattasampanno’’ti. Tena samannāgato hi ācārasampanno hoti. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumantabhāvena bhagavantaṃ ālapati.

Khayātītanti ūnabhāvaṃ atītaṃ, paripuṇṇanti attho. **Peccā**ti upagantvā. **Namassantī**ti namo karonti.

Cakkhuṃ loke samuppannanti avijjandhakāre loke taṃ andhakāraṃ vidhamitvā lokassa diṭṭhadhammikādiatthadassanena cakkhu hutvā samuppannaṃ.

456. Evaṃ vāseṭṭhena thometvā yācito bhagavā dvepi jane saṅgaṇhanto **tesaṃ vo ahaṃ byakkhissa**ntiādimāha. Tattha **byakkhissa**nti byākarissāmi. **Anupubba**nti tiṭṭhatu tāva brāhmaṇacintā, tiṇarukkhakīṭapaṭaṅgato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā ācikkhissāmīti attho. **Jātivibhaṅga**nti jātivitthāraṃ. **Aññamaññā hi jātiyo**ti tesaṃ tesañhi pāṇānaṃ jātiyo aññamaññā nānappakārāti attho.

Tiṇarukkheti anupādinnakajātiṃ katvā pacchā upādinnakajātiṃ kathessāmi, evaṃ tassa jātibhedo pākaṭo bhavissatīti imaṃ desanaṃ ārabhi. Mahāsīvatthero pana ‘‘kiṃ, bhante, anupādinnakaṃ bījanānatāya nānaṃ, upādinnaṃ kammanānatāyāti? Evaṃ vattuṃ na vaṭṭatī’’ti pucchito āma na vaṭṭati. Kammañhi yoniyaṃ khipati. Yonisiddhā ime sattā nānāvaṇṇā hontīti. **Tiṇarukkhe**ti ettha antopheggū bahisārā antamaso tālanāḷikerādayopi tiṇāneva, antosārā pana bahipheggū sabbe rukkhā nāma. **Na cāpi paṭijānare**ti mayaṃ tiṇā mayaṃ rukkhāti vā, ahaṃ tiṇaṃ, ahaṃ rukkhoti vā evaṃ na jānanti. **Liṅgaṃ jātimaya**nti ajānantānampi ca tesaṃ jātimayameva saṇṭhānaṃ attano mūlabhūtatiṇādisadisameva hoti. Kiṃ kāraṇā? **Aññamaññā hi jātiyo**. Yasmā aññā tiṇajāti, aññā rukkhajāti. Tiṇesupi aññā tālajāti, aññā nāḷikerajāti, evaṃ vitthāretabbaṃ. Iminā idaṃ dasseti – yaṃ jātivasena nānā hoti, taṃ attano paṭiññaṃ paresaṃ vā upadesaṃ vināpi aññajātito visesena gayhati. Yadi ca jātiyā brāhmaṇo bhaveyya, sopi attano paṭiññaṃ paresaṃ vā upadesaṃ vinā khattiyato vessato suddato vā visesena gayheyya, na ca gayhati. Tasmā na jātiyā brāhmaṇoti. Parato pana ‘‘yathā etāsu jātīsū’’ti gāthāya etamatthaṃ vacībhedeneva āvikarissati.

Evaṃ anupādinnakesu jātiṃ dassetvā upādinnakesu dassento **tato kīṭe**tiādimāha. **Yāva kunthakipillike**ti kunthakipillikaṃ pariyantaṃ katvāti attho. Ettha ca ye uppatitvā gacchanti, te paṭaṅgā nāma. **Aññamaññā hi jātiyo**ti tesampi nīlarattādivaṇṇavasena jātiyo nānappakārāva honti.

Khuddaketi kāḷakādayo. **Mahallake**ti sasabiḷārādayo.

Pādūdareti udarapāde, udaraṃyeva nesaṃ pādāti vuttaṃ hoti. **Dīghapiṭṭhike**ti sappānañhi sīsato yāva naṅguṭṭhā piṭṭhiyeva hoti, tena te ‘‘dīghapiṭṭhikā’’ti vuccanti.

Udaketi odake, udakamhi jāte.

Pakkhīti sakuṇe. Te hi pattehi yantīti **pattayānā,** vehāsaṃ gacchantīti **vihaṅgamā**.

Evaṃ thalajalākāsagocarānaṃ pāṇānaṃ jātibhedaṃ dassetvā idāni yenādhippāyena taṃ dasseti, taṃ āvikaronto yathā etāsūti gāthamāha. Tassattho saṅkhepena vuttova. Vitthārato panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ sayameva dassento **na kesehī**tiādimāha. Tatrāyaṃ yojanā – yaṃ vuttaṃ ‘‘natthi manussesu liṅgajātimayaṃ puthū’’ti, taṃ evaṃ natthīti veditabbaṃ. Seyyathidaṃ? **Na kesehī**ti. Na hi – ‘‘brāhmaṇānaṃ edisā kesā honti, khattiyānaṃ edisā’’ti niyamo atthi yathā hatthiassamigādīnanti iminā nayena sabbaṃ yojetabbaṃ.

Liṅgaṃ jātimayaṃ neva, yathā aññāsu jātisūti idaṃ pana vuttassevatthassa nigamananti veditabbaṃ. Tassāyaṃ yojanā – evaṃ yasmā imehi kesādīhi natthi manussesu liṅgaṃ jātimayaṃ puthu, tasmā veditabbametaṃ ‘‘brāhmaṇādibhedesu manussesu liṅgaṃ jātimayaṃ neva, yathā aññāsu jātisū’’ti.

457. Idāni evaṃ jātibhede asatipi ‘‘brāhmaṇo khattiyo’’ti idaṃ nānattaṃ yathā jātaṃ, taṃ dassetuṃ **paccatta**nti gāthamāha. Tattha **vokāra**nti nānattaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yathā hi tiracchānānaṃ yonisiddhameva kesādisaṇṭhānena nānattaṃ, tathā brāhmaṇādīnaṃ attano attano sarīre taṃ natthi. Evaṃ santepi yadetaṃ ‘‘brāhmaṇo khattiyo’’ti vokāraṃ, taṃ vokārañca manussesu samaññāya pavuccati, vohāramatteneva pavuccatīti.

Ettāvatā bhagavā bhāradvājassa vādaṃ niggaṇhitvā idāni yadi jātiyā brāhmaṇo bhaveyya, ājīvasīlācāravipannopi brāhmaṇo bhaveyya. Yasmā pana porāṇā brāhmaṇā tassa brāhmaṇabhāvaṃ na icchanti, loke ca aññepi paṇḍitamanussā, tasmā vāseṭṭhassa vādaṃ paggaṇhanto **yo hi koci manussesū**ti aṭṭha gāthā āha. Tattha **gorakkha**nti khettarakkhaṃ, kasikammanti vuttaṃ hoti. **Go**ti hi pathaviyā nāmaṃ, tasmā evamāha. **Puthusippenā**ti tantavāyakammādinānāsippena. **Vohāra**nti vaṇijjaṃ. **Parapessenā**ti paresaṃ veyyāvaccakammena. **Issattha**nti āvudhajīvikaṃ, usuñca sattiṃ cāti vuttaṃ hoti. **Porohiccenā**ti purohitakammena.

Evaṃ brāhmaṇasamayena ca lokavohārena ca ājīvasīlācāravipannassa abrāhmaṇabhāvaṃ sādhetvā evaṃ sante na jātiyā brāhmaṇo, guṇehi pana brāhmaṇo hoti. Tasmā yattha katthaci kule jāto yo guṇavā, so brāhmaṇo, ayamettha ñāyoti evametaṃ ñāyaṃ atthato āpādetvā idāni naṃ vacībhedena pakāsento **na cāhaṃ brāhmaṇa**ntiādimāha. Tassattho – ahañhi yvāyaṃ catunnaṃ yonīnaṃ yattha katthaci jāto, tatrāpi visesena yo brāhmaṇassa saṃvaṇṇitāya mātari sambhūto, taṃ **yonijaṃ mattisambhavaṃ,** yā cāyaṃ ubhato sujātotiādinā nayena brāhmaṇehi brāhmaṇassa parisuddhauppattimaggasaṅkhātā yoni vuttā, saṃsuddhagahaṇikoti iminā ca mātisampatti, tatopi jātasambhūtattā yonijo mattisambhavoti vuccati, taṃ **yonijaṃ mattisambhavaṃ** iminā ca yonijamattisambhavamattena na brāhmaṇaṃ brūmi. Kasmā? Yasmā, bho bhoti, vacanamattena aññehi sakiñcanehi visiṭṭhattā **bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano** sapalibodho. Yo panāyaṃ yattha katthaci jātopi rāgādikiñcanābhāvena akiñcano, sabbagahaṇapaṭinissaggena anādāno, **akiñcanaṃ anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.** Kasmā? Yasmā bāhitapāpoti.

458. Kiñcabhiyyo sabbasaṃyojanaṃ chetvātiādi sattavīsati gāthā. Tattha **sabbasaṃyojana**nti dasavidhasaṃyojanaṃ. **Na paritassatī**ti taṇhāparitassanāya na paritassati. **Saṅgātiga**nti rāgasaṅgādayo atikkantaṃ. **Visaṃyutta**nti catūhi yonīhi sabbakilesehi vā visaṃyuttaṃ.

Naddhinti upanāhaṃ. **Varatta**nti taṇhaṃ. **Sandāna**nti yuttapāsaṃ, diṭṭhipariyuṭṭhānassetaṃ adhivacanaṃ. **Sahanukkama**nti anukkamo vuccati pāse pavesanagaṇṭhi, diṭṭhānusayassetaṃ nāmaṃ. **Ukkhittapaligha**nti ettha palighoti avijjā. **Buddha**nti catusaccabuddhaṃ. **Titikkhatī**ti khamati.

Khantibalanti adhivāsanakhantibalaṃ. Sā pana sakiṃ uppannā balānīkaṃ nāma na hoti, punappunaṃ uppannā pana hoti. Tassā atthitāya **balānīkaṃ**.

Vatavantanti dhutaṅgavantaṃ. **Sīlavanta**nti guṇavantaṃ. **Anussada**nti rāgādiussadavirahitaṃ. ‘‘Anussuta’’ntipi pāṭho, anavassutanti attho. **Danta**nti nibbisevanaṃ.

Na limpatīti na allīyati. **Kāmesū**ti kilesakāmavatthukāmesu.

Dukkhassa pajānāti, idheva khayanti ettha arahattaphalaṃ dukkhakkhayoti adhippetaṃ. **Pajānātī**ti adhigamavasena jānāti. **Pannabhāra**nti ohitabhāraṃ, khandhakilesaabhisaṅkhārakāmaguṇabhāre otāretvā ṭhitaṃ. Visaṃyuttapadaṃ vuttatthameva.

Gambhīrapaññanti gambhīresu ārammaṇesu pavattapaññaṃ. **Medhāvi**nti pakatipaññāya paññavantaṃ.

Anāgārehi cūbhayanti anāgārehi ca visaṃsaṭṭhaṃ ubhayañca, dvīhipi cetehi visaṃsaṭṭhamevāti attho. **Anokasāri**nti okaṃ vuccati pañcakāmaguṇālayo, taṃ anallīyamānanti attho. **Appiccha**nti anicchaṃ.

Tasesūti sataṇhesu. **Thāvaresū**ti nittaṇhesu.

Attadaṇḍesūti gahitadaṇḍesu. **Nibbuta**nti kilesanibbānena nibbutaṃ. **Sādānesū**ti saupādānesu.

Ohitoti patito.

459. **Akakkasa**nti niddosaṃ. Sadoso hi rukkhopi sakakkasoti vuccati. **Viññāpani**nti atthaviññāpanikaṃ. **Sacca**nti avisaṃvādikaṃ. **Udīraye**ti bhaṇati. **Yāya nābhisajje**ti yāya girāya parassa sajjanaṃ vā lagganaṃ vā na karoti, tādisaṃ apharusaṃ giraṃ bhāsatīti attho.

Dīghanti suttāruḷhabhaṇḍaṃ. **Rassa**nti vippakiṇṇabhaṇḍaṃ. **Aṇu**nti khuddakaṃ. **Thūla**nti mahantaṃ. **Subhāsubha**nti sundarāsundaraṃ. Dīghabhaṇḍañhi appagghampi hoti mahagghampi. Rassādīsupi eseva nayo. Iti ettāvatā na sabbaṃ pariyādiṇṇaṃ, ‘‘subhāsubha’’nti iminā pana pariyādiṇṇaṃ hoti.

Nirāsayanti nittaṇhaṃ.

Ālayāti taṇhālayā. **Aññāyā**ti jānitvā. **Amatogadha**nti amatabbhantaraṃ. **Anuppatta**nti anupaviṭṭhaṃ.

Ubho saṅganti ubhayampetaṃ saṅgaṃ. Puññañhi sagge laggāpeti, apuññaṃ apāye, tasmā ubhayampetaṃ saṅganti āha. **Upaccagā**ti atīto.

Anāvilanti āvilakaraṇakilesavirahitaṃ. **Nandībhavaparikkhīṇa**nti parikkhīṇanandiṃ parikkhīṇabhavaṃ.

‘‘Yo ima’’nti gāthāya avijjāyeva visaṃvādakaṭṭhena **palipatho,** mahāviduggatāya **duggaṃ,** saṃsaraṇaṭṭhena **saṃsāro,** mohanaṭṭhena **moho**ti vutto. **Tiṇṇo**ti caturoghatiṇṇo. **Pāraṅgato**ti nibbānaṃ gato. **Jhāyī**ti ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānavasena jhāyī. **Anejo**ti nittaṇho. **Anupādāya nibbuto**ti kiñci gahaṇaṃ aggahetvā sabbakilesanibbānena nibbuto.

Kāmeti duvidhepi kāme. **Anāgāro**ti anāgāro hutvā. **Paribbaje**ti paribbajati. **Kāmabhavaparikkhīṇa**nti khīṇakāmaṃ khīṇabhavaṃ.

Mānusakaṃ yoganti mānusakaṃ pañcakāmaguṇayogaṃ. **Dibbaṃ yoga**nti dibbaṃ pañcakāmaguṇayogaṃ. **Sabbayogavisaṃyutta**nti sabbakilesayogavisaṃyuttaṃ.

Ratinti pañcakāmaguṇaratiṃ. **Arati**nti kusalabhāvanāya ukkaṇṭhitaṃ. **Vīra**nti vīriyavantaṃ.

Sugatanti sundaraṃ ṭhānaṃ gataṃ, sundarāya vā paṭipattiyā gataṃ.

Gatinti nibbattiṃ. **Pure**ti atīte. **Pacchā**ti anāgate. **Majjhe**ti paccuppanne. **Kiñcana**nti kiñcanakārako kileso.

Mahesinti mahante guṇe pariyesanaṭṭhena mahesiṃ. **Vijitāvina**nti vijitavijayaṃ.

460. Evaṃ bhagavā guṇato khīṇāsavaṃyeva brāhmaṇaṃ dassetvā ye jātito brāhmaṇoti abhinivesaṃ karonti, te idaṃ ajānantā, sāva nesaṃ diṭṭhi duddiṭṭhīti dassento **samaññā hesā**ti gāthādvayamāha. Tassattho – yadidaṃ brāhmaṇo khattiyo bhāradvājo vāseṭṭhoti nāmagottaṃ pakappitaṃ kataṃ abhisaṅkhataṃ, samaññā hesā lokasmiṃ, vohāramattanti attho. Kasmā? Yasmā **samuccā samudāgataṃ** samaññāya āgataṃ. Etañhi tattha tattha jātakāleyevassa ñātisālohitehi pakappitaṃ kataṃ. No ce naṃ evaṃ pakappeyyuṃ, na koci kiñci disvā ayaṃ brāhmaṇoti vā bhāradvājoti vā jāneyya. Evaṃ pakappitaṃ petaṃ **dīgharattānusayitaṃ, diṭṭhigatamajānataṃ,** taṃ pakappitaṃ nāmagottaṃ ‘‘nāmagottamattametaṃ, vohāratthaṃ pakappita’’nti, ajānantānaṃ sattānaṃ hadaye dīgharattaṃ diṭṭhigatamanusayitaṃ. Tassa anusayitattā taṃ nāmagottaṃ **ajānantā no pabrunti,** ‘‘jātiyā hoti brāhmaṇo’’ti ajānantāva evaṃ vadantīti vuttaṃ hoti.

Evaṃ ‘‘ye ‘jātito brāhmaṇo’ti abhinivesaṃ karonti, te idaṃ vohāramattaṃ ajānantā, sāva nesaṃ diṭṭhi duddiṭṭhī’’ti dassetvā idāni nippariyāyameva jātivādaṃ paṭikkhipanto kammavādañca patiṭṭhapento **na jaccā**tiādimāha. Tattha ‘‘kammunā’’ti upaḍḍhagāthāya vitthāraṇatthaṃ **kassako kammunā**tiādi vuttaṃ. Tattha **kammunā**ti paccuppannena kasikammādinibbattakacetanākammunā.

Paṭiccasamuppādadassāti iminā paccayena evaṃ hotīti evaṃ paṭiccasamuppādadassāvino. **Kammavipākakovidā**ti sammānāvamānārahakule kammavasena uppatti hoti, aññāpi hīnapaṇītatā hīnapaṇīte kamme vipaccamāne hotīti. Evaṃ kammavipākakusalā.

Kammunā vattatīti gāthāya pana lokoti vā pajāti vā sattoti vā ekoyevattho, vacanamattabhedo. Purimapadena cettha ‘‘atthi brahmā mahābrahmā seṭṭho sajitā’’ti diṭṭhiyā paṭisedho veditabbo. Kammunā hi tāsu tāsu gatīsu vattati loko, tassa ko sajitāti. Dutiyapadena ‘‘evaṃ kammunā nibbattopi ca pavattepi atītapaccuppannabhedena kammunā vattati, sukhadukkhāni paccanubhonto hīnapaṇītādibhedañca āpajjanto pavattatī’’ti dasseti. Tatiyena tamevatthaṃ nigameti ‘‘evaṃ sabbathāpi kammanibandhanā sattā kammeneva baddhā hutvā pavattanti, na aññathā’’ti. Catutthena tametthaṃ upamāya vibhāveti. Yathā hi rathassa yāyato āṇi nibandhanaṃ hoti, na tāya anibaddho yāti, evaṃ lokassa nibbattato ca pavattato ca kammaṃ nibandhanaṃ, na tena anibaddho nibbattati na pavattati.

Idāni yasmā evaṃ kammanibandhano loko, tasmā seṭṭhena kammunā seṭṭhabhāvaṃ dassento **tapenā**ti gāthādvayamāha. Tattha **tapenā**ti dhutaṅgatapena. **Brahmacariyenā**ti methunaviratiyā. **Saṃyamenā**ti sīlena. **Damenā**ti indriyadamena. **Etenā**ti etena seṭṭhena parisuddhena brahmabhūtena kammunā brāhmaṇo hoti. Kasmā? Yasmā **etaṃ brāhmaṇamuttamaṃ,** yasmā etaṃ kammaṃ uttamo brāhmaṇaguṇoti vuttaṃ hoti. ‘‘Brahmāna’’ntipi pāṭho. Ayaṃ panettha vacanattho – brahmaṃ ānetīti brahmānaṃ, brāhmaṇabhāvaṃ āvahatīti vuttaṃ hoti.

Dutiyagāthāya **santo**ti santakileso. **Brahmā sakko**ti brahmā ca sakko ca, yo evarūpo, so na kevalaṃ brāhmaṇo, atha kho brahmā ca sakko ca so vijānataṃ paṇḍitānaṃ, evaṃ vāseṭṭha, jānāhīti vuttaṃ hoti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Vāseṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Subhasuttavaṇṇanā

462. **Evaṃ me suta**nti subhasuttaṃ. Tattha **todeyyaputto**ti tudigāmavāsino todeyyabrāhmaṇassa putto. **Ārādhako hotī**ti sampādako hoti paripūrako. **Ñāyaṃ dhamma**nti kāraṇadhammaṃ. **Kusala**nti anavajjaṃ.

463. **Micchāpaṭipatti**nti aniyyānikaṃ akusalapaṭipadaṃ. **Sammāpaṭipatti**nti niyyānikaṃ kusalapaṭipadaṃ.

Mahaṭṭhantiādīsu mahantehi veyyāvaccakarehi vā upakaraṇehi vā bahūhi attho etthāti **mahaṭṭhaṃ**. Mahantāni nāmaggahaṇamaṅgalādīni kiccāni etthāti **mahākiccaṃ**. Idaṃ ajja kattabbaṃ, idaṃ sveti evaṃ mahantāni adhikārasaṅkhātāni adhikaraṇāni etthāti **mahādhikaraṇaṃ**. Bahūnaṃ kamme yuttappayuttatāvasena pīḷāsaṅkhāto mahāsamārambho etthāti **mahāsamārambhaṃ. Gharāvāsakammaṭṭhāna**nti gharāvāsakammaṃ. Evaṃ sabbavāresu attho veditabbo. Kasikamme cettha naṅgalakoṭiṃ ādiṃ katvā upakaraṇānaṃ pariyesanavasena mahaṭṭhatā, vaṇijjāya yathāṭhitaṃyeva bhaṇḍaṃ gahetvā parivattanavasena appaṭṭhatā veditabbā. **Vipajjamāna**nti avuṭṭhiativuṭṭhiādīhi kasikammaṃ, maṇisuvaṇṇādīsu acchekatādīhi ca vaṇijjakammaṃ appaphalaṃ hoti, mūlacchedampi pāpuṇāti. Vipariyāyena sampajjamānaṃ mahapphalaṃ cūḷantevāsikassa viya.

464. **Evameva kho**ti yathā kasikammaṭṭhānaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti, evaṃ gharāvāsakammaṭṭhānampi. Akatakalyāṇo hi kālaṃ katvā niraye nibbattati. Mahādattasenāpati nāma kireko brāhmaṇabhatto ahosi, tassa maraṇasamaye nirayo upaṭṭhāsi. So brāhmaṇehi ‘‘kiṃ passasī’’ti vutto? Lohitagharanti āha. Brahmaloko bho esoti. Brahmaloko nāma bho kahanti? Uparīti. Mayhaṃ heṭṭhā upaṭṭhātīti. Kiñcāpi heṭṭhā upaṭṭhāti, tathāpi uparīti kālaṃ katvā niraye nibbatto. ‘‘Iminā amhākaṃ yaññe doso dinno’’ti sahassaṃ gahetvā nīharituṃ adaṃsu. Sampajjamānaṃ pana mahapphalaṃ hoti. Katakalyāṇo hi kālaṃ katvā sagge nibbattati. Sakalāya guttilavimānakathāya dīpetabbaṃ. Yathā pana taṃ vaṇijjakammaṭṭhānaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti, evaṃ sīlesu aparipūrakārino anesanāya yuttassa pabbajjākammaṭṭhānampi. Evarūpā hi neva jhānādisukhaṃ na saggamokkhaṃ labhati. Sampajjamānaṃ pana mahapphalaṃ hoti. Sīlāni hi pūretvā vipassanaṃ vaḍḍhento arahattampi pāpuṇāti.

Brāhmaṇā, bho gotamoti idha kiṃ pucchāmīti pucchati? Brāhmaṇā vadanti – ‘‘pabbajito ime pañca dhamme pūretuṃ samattho nāma natthi, gahaṭṭhova pūretī’’ti. Samaṇo pana gotamo – ‘‘gihissa vā ahaṃ māṇava pabbajitassa vā’’ti punappunaṃ vadati, neva pabbajitaṃ muñcati, mayhameva pucchaṃ maññe na sallakkhetīti cāgasīsena pañca dhamme pucchāmīti pucchati. **Sace te agarū**ti sace tuyhaṃ yathā brāhmaṇā paññapenti, tathā idha bhāsituṃ bhāriyaṃ na hoti, yadi na koci aphāsukabhāvo hoti, bhāsassūti attho. **Na kho me, bho**ti kiṃ sandhāyāha? Paṇḍitapaṭirūpakānañhi santike kathetuṃ dukkhaṃ hoti, te pade pade akkhare akkhare dosameva vadanti. Ekantapaṇḍitā pana kathaṃ sutvā sukathitaṃ pasaṃsanti, dukkathite pāḷipadaatthabyañjanesu yaṃ yaṃ virujjhati, taṃ taṃ ujuṃ katvā denti. Bhagavatā ca sadiso ekantapaṇḍito nāma natthi, tenāha ‘‘na kho me, bho gotama, garu, yatthassu bhavanto vā nisinno bhavantarūpo vā’’ti. **Sacca**nti vacīsaccaṃ. **Tapa**nti tapacariyaṃ. **Brahmacariya**nti methunaviratiṃ. **Ajjhena**nti mantagahaṇaṃ. **Cāga**nti āmisapariccāgaṃ.

466. **Pāpito bhavissatī**ti. Ajānanabhāvaṃ pāpito bhavissati. **Etadavocā**ti bhagavatā andhaveṇūpamāya niggahito taṃ paccāharituṃ asakkonto yathā nāma dubbalasunakho migaṃ uṭṭhapetvā sāmikassa abhimukhaṃ katvā sayaṃ apasakkati, evamevaṃ ācariyaṃ apadisanto evaṃ ‘‘brāhmaṇo’’tiādivacanaṃ avoca. Tattha **pokkharasātī**ti idaṃ tassa nāmaṃ, ‘‘pokkharasāyī’’tipi vuccati. Tassa kira kāyo setapokkharasadiso devanagare ussāpitarajatatoraṇaṃ viya sobhati, sīsaṃ panassa kāḷavaṇṇaindanīlamayaṃ viya, massupi candamaṇḍale kāḷamegharāji viya khāyati, akkhīni nīluppalasadisāni, nāsā rajatapanāḷikā viya suvaṭṭitā suparisuddhā, hatthapādatalāni ceva mukhañca katalākhārasaparikammaṃ viya sobhati. Ativiya sobhaggappatto brāhmaṇassa attabhāvo. Arājake ṭhāne rājānaṃ kātuṃ yuttamimaṃ brāhmaṇaṃ, evamesa sassiriko, iti naṃ pokkharasadisattā ‘‘pokkharasātī’’ti sañjānanti, pokkhare pana so nibbatto, na mātukucchiyanti iti naṃ pokkhare sayitattā ‘‘pokkharasāyī’’tipi sañjānanti. **Opamañño**ti upamaññagotto. **Subhagavaniko**ti ukkaṭṭhāya subhagavanassa issaro. **Hassakaṃyevā**ti hasitabbakaññeva. **Nāmakaṃyevā**ti lāmakaṃyeva. Tadeva taṃ atthābhāvena **rittakaṃ**. Rittakattā ca **tucchakaṃ**. Idāni naṃ bhagavā sācariyakaṃ niggaṇhituṃ **kiṃ pana māṇavā**tiādimāha.

467. Tattha **katamā nesaṃ seyyo**ti katamā vācā tesaṃ seyyo, pāsaṃsataroti attho. **Sammuccā**ti sammutiyā lokavohārena. **Mantā**ti tulayitvā pariggaṇhitvā. **Paṭisaṅkhāyā**ti jānitvā. **Atthasaṃhita**nti kāraṇanissitaṃ. **Evaṃ sante**ti lokavohāraṃ amuñcitvā tulayitvā jānitvā kāraṇanissitaṃ katvā kathitāya seyyabhāve sati. **Āvuto**ti āvarito. **Nivuto**ti nivārito. **Ophuṭo**ti onaddho. **Pariyonaddho**ti paliveṭhito.

468. **Gadhito**tiādīni vuttatthāneva. **Sace taṃ, bho gotama, ṭhāna**nti sace etaṃ kāraṇamatthi. **Svāssā**ti dhūmachārikādīnaṃ abhāvena so assa aggi accimā ca vaṇṇimā ca pabhassaro cāti. **Tathūpamāhaṃ māṇavā**ti tappaṭibhāgaṃ ahaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yatheva hi tiṇakaṭṭhupādānaṃ paṭicca jalamāno aggi dhūmachārikaṅgārānaṃ atthitāya sadoso hoti, evamevaṃ pañca kāmaguṇe paṭicca uppannā pīti jātijarābyādhimaraṇasokādīnaṃ atthitāya sadosā. Yathā pana pariccattatiṇakaṭṭhupādāno dhūmādīnaṃ abhāvena parisuddho, evamevaṃ lokuttarajjhānadvayasampayuttā pīti jātiādīnaṃ abhāvena parisuddhāti attho.

469. Idāni ye te brāhmaṇehi cāgasīsena pañca dhammā paññattā, tepi yasmā pañceva hutvā na niccalā tiṭṭhanti, anukampājātikena saddhiṃ cha āpajjanti. Tasmā taṃ dosaṃ dassetuṃ **ye te māṇavā**tiādimāha. Tattha **anukampājātika**nti anukampāsabhāvaṃ.

Kattha bahulaṃ samanupassasīti idaṃ bhagavā yasmā – ‘‘esa ime pañca dhamme pabbajito paripūretuṃ samattho nāma natthi, gahaṭṭho paripūretī’’ti āha, tasmā – ‘‘pabbajitova ime pūreti, gahaṭṭho pūretuṃ samattho nāma natthī’’ti teneva mukhena bhaṇāpetuṃ pucchati.

Na satataṃ samitaṃ saccavādītiādīsu gahaṭṭho aññasmiṃ asati vaḷañjanakamusāvādampi karotiyeva, pabbajitā asinā sīse chijjantepi dve kathā na kathenti. Gahaṭṭho ca antotemāsamattampi sikkhāpadaṃ rakkhituṃ na sakkoti, pabbajito niccameva tapassī sīlavā tapanissitako hoti. Gahaṭṭho māsassa aṭṭhadivasamattampi uposathakammaṃ kātuṃ na sakkoti, pabbajitā yāvajīvaṃ brahmacārino honti. Gahaṭṭho ratanasuttamaṅgalasuttamattampi potthake likhitvā ṭhapeti, pabbajitā niccaṃ sajjhāyanti. Gahaṭṭho salākabhattampi akhaṇḍaṃ katvā dātuṃ na sakkoti, pabbajitā aññasmiṃ asati kākasunakhādīnampi piṇḍaṃ denti, bhaṇḍaggāhakadaharassapi patte pakkhipantevāti evamattho daṭṭhabbo. **Cittassāhamete**nti ahaṃ ete pañca dhamme mettacittassa parivāre vadāmīti attho.

470. **Jātavaddho**ti jāto ca vaḍḍhito ca. Yo hi kevalaṃ tattha jātova hoti, aññattha vaḍḍhito, tassa samantā gāmamaggā na sabbaso paccakkhā honti, tasmā jātavaddhoti āha. Jātavaddhopi hi yo ciraṃ nikkhanto, tassa na sabbaso paccakkhā honti, tasmā **tāvadeva avasaṭa**nti āha, taṃkhaṇameva nikkhantanti attho. **Dandhāyitatta**nti ‘‘ayaṃ nu kho maggo ayaṃ na nu kho’’ti kaṅkhāvasena cirāyitattaṃ. **Vitthāyitatta**nti yathā sukhumaṃ atthajātaṃ sahasā pucchitassa kassaci sarīraṃ thaddhabhāvaṃ gaṇhāti, evaṃ thaddhabhāvagahaṇaṃ. **Natvevā**ti iminā sabbaññutaññāṇassa appaṭihatabhāvaṃ dasseti. Tassa hi purisassa mārāvaṭṭanādīnaṃ vasena siyā ñāṇassa paṭighāto, tena so dandhāyeyya vā vitthāyeyya vā, sabbaññutaññāṇaṃ pana appaṭihataṃ, na sakkā tassa kenaci antarāyo kātunti dīpeti.

Seyyathāpi māṇava balavā saṅkhadhamoti ettha **balavā**ti balasampanno. **Saṅkhadhamo**ti saṅkhadhamako. **Appakasirenā**ti akicchena adukkhena. Dubbalo hi saṅkhadhamako saṅkhaṃ dhamantopi na sakkoti catasso disā sarena viññāpetuṃ, nāssa saṅkhasaddo sabbaso phari. Balavato pana vipphāriko hoti, tasmā balavāti āha. **Mettāya cetovimuttiyā**ti ettha **mettāyā**ti vutte upacāropi appanāpi vaṭṭati, **cetovimuttiyā**ti vutte pana appanāva vaṭṭati. **Yaṃ pamāṇakataṃ kamma**nti pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ vuccati, appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacaraṃ. Tesupi idha brahmavihārakammaññeva adhippetaṃ. Tañhi pamāṇaṃ atikkamitvā odhisakaanodhisaka disāpharaṇavasena vaḍḍhetvā katattā appamāṇakatanti vuccati. **Na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhatī**ti taṃ kāmāvacarakammaṃ tasmiṃ rūpārūpāvacarakamme na ohīyati na tiṭṭhati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Kāmāvacarakammaṃ tassa rūpārūpāvacarakammassa antarā laggituṃ vā ṭhātuṃ vā rūpārūpāvacarakammaṃ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṃ gahetvā patiṭṭhātuṃ vā na sakkoti, atha kho rūpārūpāvacarakammameva kāmāvacaraṃ mahogho viya parittaudakaṃ pharitvā pariyādiyitvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tassa vipākaṃ paṭibāhitvā sayameva brahmasahabyataṃ upanetīti. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Subhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

473. **Evaṃ me suta**nti saṅgāravasuttaṃ. Tattha **cañcalikappe**ti evaṃnāmake gāme. **Abhippasannā**ti aveccappasādavasena pasannā. Sā kira sotāpannā ariyasāvikā bhāradvājagottassa brāhmaṇassa bhariyā. So brāhmaṇo pubbe kālena kālaṃ brāhmaṇe nimantetvā tesaṃ sakkāraṃ karoti. Imaṃ pana brāhmaṇiṃ gharaṃ ānetvā abhirūpāya mahākulāya brāhmaṇiyā cittaṃ kopetuṃ asakkonto brāhmaṇānaṃ sakkāraṃ kātuṃ nāsakkhi. Atha naṃ brāhmaṇā diṭṭhadiṭṭhaṭṭhāne – ‘‘nayidāni tvaṃ brāhmaṇaladdhiko, ekāhampi brāhmaṇānaṃ sakkāraṃ na karosī’’ti nippīḷenti. So gharaṃ āgantvā brāhmaṇiyā tamatthaṃ ārocetvā – ‘‘sace, bhoti ekadivasaṃ mukhaṃ rakkhituṃ sakkuṇeyyāsi, brāhmaṇānaṃ ekadivasaṃ bhikkhaṃ dadeyya’’nti āha. Tuyhaṃ deyyadhammaṃ ruccanakaṭṭhāne dehi, kiṃ mayhaṃ etthāti. So brāhmaṇe nimantetvā appodakaṃ pāyāsaṃ pacāpetvā gharañca sujjhāpetvā āsanāni paññāpetvā brāhmaṇe nisīdāpesi. Brāhmaṇī mahāsāṭakaṃ nivāsetvā kaṭacchuṃ gahetvā parivisantī dussakaṇṇake pakkhalitvā ‘‘brāhmaṇe parivisāmī’’ti saññampi akatvā āsevanavasena sahasā satthārameva anussaritvā udānaṃ udānesi.

Brāhmaṇā udānaṃ sutvā ‘‘ubhatopakkhiko esa samaṇassa gotamassa sahāyo, nāssa deyyadhammaṃ gaṇhissāmā’’ti kupitā bhojanāni chaḍḍetvā nikkhamiṃsu. Brāhmaṇo – ‘‘nanu paṭhamaṃyeva taṃ avacaṃ ‘ajjekadivasaṃ mukhaṃ rakkheyyāsī’ti, ettakaṃ te khīrañca taṇḍulādīni ca nāsitānī’’ti ativiya kopavasaṃ upagato – ‘‘evameva panāyaṃ vasalī yasmiṃ vā tasmiṃ vā tassa muṇḍakassa samaṇassa vaṇṇaṃ bhāsati, idāni tyāhaṃ vasali tassa satthuno vādaṃ āropessāmī’’ti āha. Atha naṃ brāhmaṇī ‘‘gaccha tvaṃ, brāhmaṇa, gantvā vijānissasī’’ti vatvā ‘‘na khvāhaṃ taṃ, brāhmaṇa, passāmi sadevake loke…pe… vādaṃ āropeyyā’’tiādimāha. So satthāraṃ upasaṅkamitvā –

‘‘Kiṃsu chetvā sukhaṃ seti, kiṃsu chetvā na socati;
Kissassu ekadhammassa, vadhaṃ rocesi gotamā’’ti. (saṃ. ni. 1.187) –

Pañhaṃ pucchi. Satthā āha –

‘‘Kodhaṃ chetvā sukhaṃ seti, kodhaṃ chetvā na socati;
Kodhassa visamūlassa, madhuraggassa brāhmaṇa;
Vadhaṃ ariyā pasaṃsanti, tañhi chetvā na socatī’’ti. (saṃ. ni. 1.187) –

Pañhaṃ kathesi. So pabbajitvā arahattaṃ patto. Tasseva kaniṭṭhabhātā akkosakabhāradvājo nāma ‘‘bhātā me pabbajito’’ti sutvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā akkositvā bhagavatā vinīto pabbajitvā arahattaṃ patto. Aparo tassa kaniṭṭho sundarikabhāradvājo nāma. Sopi bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchitvā vissajjanaṃ sutvā pabbajitvā arahattaṃ patto. Aparo tassa kaniṭṭho piṅgalabhāradvājo nāma. So pañhaṃ pucchitvā pañhabyākaraṇapariyosāne pabbajitvā arahattaṃ patto. **Saṅgāravo māṇavo**ti ayaṃ tesaṃ sabbakaniṭṭho tasmiṃ divase brāhmaṇehi saddhiṃ ekabhattagge nisinno. **Avabhūtāvā**ti avaḍḍhibhūtā avamaṅgalabhūtāyeva. **Parabhūtāvā**ti vināsaṃ pattāyeva. **Vijjamānāna**nti vijjamānesu. **Sīlapaññāṇa**nti sīlañca ñāṇañca na jānāsi.

474. **Diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā**ti diṭṭhadhamme abhiññāte imasmiññeva attabhāve abhijānitvā vositavosānā hutvā pāramīsaṅkhātaṃ sabbadhammānaṃ pārabhūtaṃ nibbānaṃ pattā mayanti vatvā ādibrahmacariyaṃ paṭijānantīti attho. **Ādibrahmacariya**nti brahmacariyassa ādibhūtā uppādakā janakāti evaṃ paṭijānantīti vuttaṃ hoti. **Takkī**ti takkagāhī. **Vīmaṃsī**ti vīmaṃsako, paññācāraṃ carāpetvā evaṃvādī. **Tesāhamasmī**ti tesaṃ sammāsambuddhānaṃ ahamasmi aññataro.

485. **Aṭṭhitavata**nti aṭṭhitatapaṃ, assa padhānapadena saddhiṃ sambandho, tathā sappurisapadassa. Idañhi vuttaṃ hoti – bhoto gotamassa aṭṭhitapadhānavataṃ ahosi, sappurisapadhānavataṃ ahosīti. **Atthi devāti puṭṭho samāno**ti idaṃ māṇavo ‘‘sammāsambuddho ajānantova pakāsesī’’ti saññāya āha. **Evaṃ sante**ti tumhākaṃ ajānanabhāve sante. **Tucchaṃ musā hotī**ti tumhākaṃ kathā aphalā nipphalā hoti. Evaṃ māṇavo bhagavantaṃ musāvādena niggaṇhāti nāma. **Viññunā purisenā**ti paṇḍitena manussena. Tvaṃ pana aviññutāya mayā byākatampi na jānāsīti dīpeti. **Uccena sammata**nti uccena saddena sammataṃ pākaṭaṃ lokasmiṃ. **Adhidevā**ti susudārakāpi hi devā nāma honti, deviyo nāma honti devā pana adhidevā nāma, loke devo devīti laddhanāmehi manussehi adhikāti attho. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimapaṇṇāsa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāyo

Saḷāyatanavaggo

1. Saḷāyatanasaṃyuttaṃ

1. Aniccavaggo

1. Ajjhattāniccasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Cakkhuṃ, bhikkhave, aniccaṃ. Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ; yaṃ dukkhaṃ tadanattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Sotaṃ aniccaṃ. Yadaniccaṃ…pe… ghānaṃ aniccaṃ. Yadaniccaṃ…pe… jivhā aniccā. Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ; yaṃ dukkhaṃ tadanattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Kāyo anicco. Yadaniccaṃ…pe… mano anicco. Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ; yaṃ dukkhaṃ tadanattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, sotasmimpi nibbindati, ghānasmimpi nibbindati, jivhāyapi nibbindati, kāyasmimpi nibbindati, manasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Ajjhattadukkhasuttaṃ

2. ‘‘Cakkhuṃ, bhikkhave, dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ tadanattā; yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Sotaṃ dukkhaṃ…pe… ghānaṃ dukkhaṃ… jivhā dukkhā… kāyo dukkho… mano dukkho. Yaṃ dukkhaṃ tadanattā; yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Ajjhattānattasuttaṃ

3. ‘‘Cakkhuṃ, bhikkhave, anattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Sotaṃ anattā…pe… ghānaṃ anattā… jivhā anattā… kāyo anattā… mano anattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Bāhirāniccasuttaṃ

4. ‘‘Rūpā, bhikkhave, aniccā. Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ; yaṃ dukkhaṃ tadanattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ.

Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā aniccā. Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ; yaṃ dukkhaṃ tadanattā. Yadanattā taṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako rūpesupi nibbindati, saddesupi nibbindati, gandhesupi nibbindati, rasesupi nibbindati, phoṭṭhabbesupi nibbindati, dhammesupi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti. Catutthaṃ.

5. Bāhiradukkhasuttaṃ

5. ''Rūpā, bhikkhave, dukkhā. Yaṃ dukkhaṃ tadanattā; yadanattā taṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā dukkhā. Yaṃ dukkhaṃ tadanattā. Yadanattā taṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ… pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī''ti. Pañcamaṃ.

6. Bāhirānattasuttaṃ

6. ''Rūpā, bhikkhave, anattā. Yadanattā taṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā anattā. Yadanattā taṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Ajjhattāniccātītānāgatasuttaṃ

7. ''Cakkhuṃ, bhikkhave, aniccaṃ atītānāgataṃ; ko pana vādo paccuppannassa! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītasmiṃ cakkhusmiṃ anapekkho hoti; anāgataṃ cakkhuṃ nābhinandati; paccuppannassa cakkhussa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Sotaṃ aniccaṃ… ghānaṃ aniccaṃ… jivhā aniccā atītānāgatā; ko pana vādo paccuppannāya! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītāya jivhāya anapekkho hoti; anāgataṃ jivhaṃ nābhinandati; paccuppannāya jivhāya nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Kāyo anicco…pe… mano anicco atītānāgato; ko pana vādo paccuppannassa! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītasmiṃ manasmiṃ anapekkho hoti; anāgataṃ manaṃ nābhinandati; paccuppannassa manassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī''ti. Sattamaṃ.

8. Ajjhattadukkhātītānāgatasuttaṃ

8. ''Cakkhuṃ, bhikkhave, dukkhaṃ atītānāgataṃ; ko pana vādo paccuppannassa! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītasmiṃ cakkhusmiṃ anapekkho hoti; anāgataṃ cakkhuṃ nābhinandati; paccuppannassa cakkhussa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Sotaṃ dukkhaṃ…pe… ghānaṃ dukkhaṃ…pe… jivhā dukkhā atītānāgatā; ko pana vādo paccuppannāya! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītāya jivhāya anapekkho hoti; anāgataṃ jivhaṃ nābhinandati; paccuppannāya jivhāya nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Kāyo dukkho… pe… mano dukkho atītānāgato; ko pana vādo paccuppannassa! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītasmiṃ manasmiṃ anapekkho hoti; anāgataṃ manaṃ nābhinandati; paccuppannassa manassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Ajjhattānattātītānāgatasuttaṃ

9. ''Cakkhuṃ, bhikkhave, anattā atītānāgataṃ; ko pana vādo paccuppannassa! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītasmiṃ cakkhusmiṃ anapekkho hoti; anāgataṃ cakkhuṃ nābhinandati; paccuppannassa cakkhussa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Sotaṃ anattā…

pe… ghānaṃ anattā…pe… jivhā anattā atītānāgatā; ko pana vādo paccuppannāya! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītāya jivhāya anapekkho hoti; anāgataṃ jivhaṃ nābhinandati; paccuppannāya jivhāya nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Kāyo anattā…pe… mano anattā atītānāgato; ko pana vādo paccuppannassa! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītasmiṃ manasmiṃ anapekkho hoti; anāgataṃ manaṃ nābhinandati; paccuppannassa manassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī''ti. Navamaṃ.

10. Bāhirāniccātītānāgatasuttaṃ

10. ''Rūpā, bhikkhave, aniccā atītānāgatā; ko pana vādo paccuppannānaṃ! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītesu rūpesu anapekkho hoti; anāgate rūpe nābhinandati; paccuppannānaṃ rūpānaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā aniccā atītānāgatā; ko pana vādo paccuppannānaṃ! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītesu dhammesu anapekkho hoti; anāgate dhamme nābhinandati; paccuppannānaṃ dhammānaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī''ti. Dasamaṃ.

11. Bāhiradukkhātītānāgatasuttaṃ

11. ''Rūpā, bhikkhave, dukkhā atītānāgatā; ko pana vādo paccuppannānaṃ! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītesu rūpesu anapekkho hoti; anāgate rūpe nābhinandati; paccuppannānaṃ rūpānaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī''ti…pe. …. Ekādasamaṃ.

12. Bāhirānattātītānāgatasuttaṃ

12. ''Rūpā, bhikkhave, anattā atītānāgatā; ko pana vādo paccuppannānaṃ! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītesu rūpesu anapekkho hoti; anāgate rūpe nābhinandati; paccuppannānaṃ rūpānaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā anattā atītānāgatā; ko pana vādo paccuppannānaṃ! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako atītesu dhammesu anapekkho hoti; anāgate dhamme nābhinandati; paccuppannānaṃ dhammānaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hotī''ti. Dvādasamaṃ.

Aniccavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Aniccaṃ dukkhaṃ anattā ca, tayo ajjhattabāhirā;
Yadaniccena tayo vuttā, te te ajjhattabāhirāti.

2. Yamakavaggo

1. Paṭhamapubbesambodhasuttaṃ

13. Sāvatthinidānaṃ. ''Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – 'ko nu kho cakkhussa assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ? Ko sotassa…pe… ko ghānassa… ko jivhāya… ko kāyassa… ko manassa assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa'nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – 'yaṃ kho cakkhuṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ cakkhussa assādo. Yaṃ cakkhuṃ aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ cakkhussa ādīnavo. Yo cakkhusmiṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ cakkhussa nissaraṇaṃ. Yaṃ sotaṃ…pe… yaṃ ghānaṃ…pe… yaṃ jivhaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ jivhāya assādo. Yaṃ [yā (sī. syā. kaṃ. pī.)] jivhā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ jivhāya ādīnavo. Yo jivhāya chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ jivhāya nissaraṇaṃ. Yaṃ kāyaṃ…pe… yaṃ manaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ manassa assādo. Yaṃ [yo (sī. syā. kaṃ. ka.)] mano anicco dukkho vipariṇāmadhammo, ayaṃ manassa ādīnavo. Yo manasmiṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ manassa nissaraṇa''nti.

''Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ channaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ evaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya 'anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho'ti [sabbatthāpi evameva itisaddena saha dissati] paccaññāsiṃ. Yato ca khvāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ channaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ evaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya 'anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho'ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – 'akuppā me vimutti [cetovimutti (sī. pī. ka.) evamuparipi], ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo'''ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyapubbesambodhasuttaṃ

14. ''Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – 'ko nu kho rūpānaṃ assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ? Ko saddānaṃ…pe… ko gandhānaṃ… ko rasānaṃ… ko phoṭṭhabbānaṃ… ko dhammānaṃ assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa'nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – 'yaṃ kho rūpe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ rūpānaṃ assādo. Yaṃ rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ rūpānaṃ ādīnavo. Yo rūpesu chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ rūpānaṃ nissaraṇaṃ. Yaṃ sadde… gandhe… rase… phoṭṭhabbe… yaṃ dhamme paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ dhammānaṃ assādo. Yaṃ dhammā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ dhammānaṃ ādīnavo. Yo dhammesu chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ dhammānaṃ nissaraṇa''nti.

''Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ channaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ evaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya 'anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho'ti paccaññāsiṃ. Yato ca khvāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ channaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ evaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya 'anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho'ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – 'akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo'''ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamaassādapariyesanasuttaṃ

15. ''Cakkhussāhaṃ, bhikkhave, assādapariyesanaṃ acariṃ. Yo cakkhussa assādo tadajjhagamaṃ. Yāvatā cakkhussa assādo paññāya me so sudiṭṭho. Cakkhussāhaṃ, bhikkhave, ādīnavapariyesanaṃ acariṃ. Yo cakkhussa ādīnavo tadajjhagamaṃ. Yāvatā cakkhussa ādīnavo paññāya me so sudiṭṭho. Cakkhussāhaṃ, bhikkhave, nissaraṇapariyesanaṃ acariṃ. Yaṃ cakkhussa nissaraṇaṃ tadajjhagamaṃ. Yāvatā cakkhussa nissaraṇaṃ, paññāya me taṃ sudiṭṭhaṃ. Sotassāhaṃ, bhikkhave… ghānassāhaṃ, bhikkhave… jivhāyāhaṃ bhikkhave, assādapariyesanaṃ acariṃ. Yo jivhāya assādo tadajjhagamaṃ. Yāvatā jivhāya assādo paññāya me so sudiṭṭho. Jivhāyāhaṃ, bhikkhave, ādīnavapariyesanaṃ acariṃ. Yo jivhāya ādīnavo tadajjhagamaṃ. Yāvatā jivhāya ādīnavo paññāya me so sudiṭṭho. Jivhāyāhaṃ, bhikkhave, nissaraṇapariyesanaṃ acariṃ. Yaṃ jivhāya nissaraṇaṃ tadajjhagamaṃ. Yāvatā jivhāya nissaraṇaṃ, paññāya me taṃ sudiṭṭhaṃ. Manassāhaṃ, bhikkhave, assādapariyesanaṃ acariṃ. Yo manassa assādo tadajjhagamaṃ. Yāvatā manassa assādo paññāya me so sudiṭṭho. Manassāhaṃ, bhikkhave, ādīnavapariyesanaṃ acariṃ. Yo manassa ādīnavo tadajjhagamaṃ. Yāvatā manassa ādīnavo paññāya me so sudiṭṭho. Manassāhaṃ, bhikkhave, nissaraṇapariyesanaṃ acariṃ. Yaṃ manassa nissaraṇaṃ tadajjhagamaṃ. Yāvatā manassa nissaraṇaṃ, paññāya me taṃ sudiṭṭhaṃ.

‘‘Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ channaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ…pe… paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyaassādapariyesanasuttaṃ

16. ‘‘Rūpānāhaṃ, bhikkhave, assādapariyesanaṃ acariṃ. Yo rūpānaṃ assādo tadajjhagamaṃ. Yāvatā rūpānaṃ assādo paññāya me so sudiṭṭho. Rūpānāhaṃ, bhikkhave, ādīnavapariyesanaṃ acariṃ. Yo rūpānaṃ ādīnavo tadajjhagamaṃ. Yāvatā rūpānaṃ ādīnavo paññāya me so sudiṭṭho. Rūpānāhaṃ, bhikkhave, nissaraṇapariyesanaṃ acariṃ. Yaṃ rūpānaṃ nissaraṇaṃ tadajjhagamaṃ. Yāvatā rūpānaṃ nissaraṇaṃ, paññāya me taṃ sudiṭṭhaṃ. Saddānāhaṃ, bhikkhave… gandhānāhaṃ, bhikkhave… rasānāhaṃ, bhikkhave… phoṭṭhabbānāhaṃ, bhikkhave… dhammānāhaṃ, bhikkhave, assādapariyesanaṃ acariṃ. Yo dhammānaṃ assādo tadajjhagamaṃ. Yāvatā dhammānaṃ assādo paññāya me so sudiṭṭho. Dhammānāhaṃ, bhikkhave, ādīnavapariyesanaṃ acariṃ. Yo dhammānaṃ ādīnavo tadajjhagamaṃ. Yāvatā dhammānaṃ ādīnavo paññāya me so sudiṭṭho. Dhammānāhaṃ, bhikkhave, nissaraṇapariyesanaṃ acariṃ. Yaṃ dhammānaṃ nissaraṇaṃ tadajjhagamaṃ. Yāvatā dhammānaṃ nissaraṇaṃ, paññāya me taṃ sudiṭṭhaṃ.

‘‘Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ channaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ…pe… paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamanoceassādasuttaṃ

17. ‘‘No cedaṃ, bhikkhave, cakkhussa assādo abhavissa, nayidaṃ sattā cakkhusmiṃ sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi cakkhussa assādo tasmā sattā cakkhusmiṃ sārajjanti. No cedaṃ, bhikkhave, cakkhussa ādīnavo abhavissa, nayidaṃ sattā cakkhusmiṃ nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi cakkhussa ādīnavo tasmā sattā cakkhusmiṃ nibbindanti. No cedaṃ, bhikkhave, cakkhussa nissaraṇaṃ abhavissa, nayidaṃ sattā cakkhusmā nissareyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi cakkhussa nissaraṇaṃ tasmā sattā cakkhusmā nissaranti. No cedaṃ, bhikkhave, sotassa assādo abhavissa… no cedaṃ, bhikkhave, ghānassa assādo abhavissa… no cedaṃ, bhikkhave, jivhāya assādo abhavissa, nayidaṃ sattā jivhāya sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi jivhāya assādo, tasmā sattā jivhāya sārajjanti. No cedaṃ, bhikkhave, jivhāya ādīnavo abhavissa, nayidaṃ sattā jivhāya nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi jivhāya ādīnavo, tasmā sattā jivhāya nibbindanti. No cedaṃ, bhikkhave, jivhāya nissaraṇaṃ abhavissa, nayidaṃ sattā jivhāya nissareyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi jivhāya nissaraṇaṃ, tasmā sattā jivhāya nissaranti. No cedaṃ, bhikkhave, kāyassa assādo abhavissa… no cedaṃ, bhikkhave, manassa assādo abhavissa, nayidaṃ sattā manasmiṃ sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi manassa assādo, tasmā sattā manasmiṃ sārajjanti. No cedaṃ, bhikkhave, manassa ādīnavo abhavissa, nayidaṃ sattā manasmiṃ nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi manassa ādīnavo, tasmā sattā manasmiṃ nibbindanti. No cedaṃ, bhikkhave, manassa nissaraṇaṃ abhavissa, nayidaṃ sattā manasmā nissareyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi manassa nissaraṇaṃ, tasmā sattā manasmā nissaranti.

‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, sattā imesaṃ channaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññaṃsu, neva tāva, bhikkhave, sattā sadevakā lokā samārakā sabrahmakā sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya nissaṭā visaññuttā vippamuttā vimariyādīkatena [vipariyādikatena (sī. pī.), vipariyādikatena (syā. kaṃ. ka.)] cetasā vihariṃsu. Yato ca kho, bhikkhave, sattā imesaṃ channaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññaṃsu, atha, bhikkhave, sattā sadevakā lokā samārakā sabrahmakā sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya nissaṭā visaññuttā vippamuttā vimariyādīkatena cetasā viharantī''ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyanoceassādasuttaṃ

18. ''No cedaṃ, bhikkhave, rūpānaṃ assādo abhavissa, nayidaṃ sattā rūpesu sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi rūpānaṃ assādo, tasmā sattā rūpesu sārajjanti. No cedaṃ, bhikkhave, rūpānaṃ ādīnavo abhavissa, nayidaṃ sattā rūpesu nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi rūpānaṃ ādīnavo, tasmā sattā rūpesu nibbindanti. No cedaṃ, bhikkhave, rūpānaṃ nissaraṇaṃ abhavissa, nayidaṃ sattā rūpehi nissareyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi rūpānaṃ nissaraṇaṃ, tasmā sattā rūpehi nissaranti. No cedaṃ, bhikkhave, saddānaṃ… gandhānaṃ… rasānaṃ… phoṭṭhabbānaṃ… dhammānaṃ assādo abhavissa, nayidaṃ sattā dhammesu sārajjeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi dhammānaṃ assādo, tasmā sattā dhammesu sārajjanti. No cedaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ ādīnavo abhavissa, nayidaṃ sattā dhammesu nibbindeyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi dhammānaṃ ādīnavo, tasmā sattā dhammesu nibbindanti. No cedaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ nissaraṇaṃ abhavissa, nayidaṃ sattā dhammehi nissareyyuṃ. Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi dhammānaṃ nissaraṇaṃ, tasmā sattā dhammehi nissaranti.

''Yāvakīvañca, bhikkhave, sattā imesaṃ channaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññaṃsu, neva tāva, bhikkhave, sattā sadevakā lokā samārakā sabrahmakā sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya nissaṭā visaññuttā vippamuttā vimariyādīkatena cetasā vihariṃsu. Yato ca kho, bhikkhave, sattā imesaṃ channaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ assādañca assādato, ādīnavañca ādīnavato, nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññaṃsu, atha, bhikkhave, sattā sadevakā lokā samārakā sabrahmakā sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya nissaṭā visaññuttā vippamuttā vimariyādīkatena cetasā viharantī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamābhinandasuttaṃ

19. ''Yo, bhikkhave, cakkhuṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmāti vadāmi. Yo sotaṃ…pe… yo ghānaṃ…pe… yo jivhaṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmāti vadāmi. Yo kāyaṃ…pe… yo manaṃ abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmā''ti vadāmi.

''Yo ca kho, bhikkhave, cakkhuṃ nābhinandati, dukkhaṃ so nābhinandati. Yo dukkhaṃ nābhinandati, parimutto so dukkhasmāti vadāmi. Yo sotaṃ…pe… yo ghānaṃ…pe… yo jivhaṃ nābhinandati, dukkhaṃ so nābhinandati. Yo dukkhaṃ nābhinandati, parimutto so dukkhasmāti vadāmi. Yo kāyaṃ…pe… yo manaṃ nābhinandati, dukkhaṃ so nābhinandati. Yo dukkhaṃ nābhinandati, parimutto so dukkhasmā''ti vadāmi. Sattamaṃ.

8. Dutiyābhinandasuttaṃ

20. ''Yo, bhikkhave, rūpe abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmāti vadāmi. Yo sadde…pe… gandhe… rase… phoṭṭhabbe… dhamme abhinandati, dukkhaṃ so abhinandati. Yo dukkhaṃ abhinandati, aparimutto so dukkhasmā''ti vadāmi.

''Yo ca kho, bhikkhave, rūpe nābhinandati, dukkhaṃ so nābhinandati. Yo dukkhaṃ nābhinandati, parimutto so dukkhasmāti vadāmi. Yo sadde…pe… gandhe… rase… phoṭṭhabbe… dhamme nābhinandati, dukkhaṃ so nābhinandati. Yo dukkhaṃ nābhinandati, parimutto so dukkhasmā’’ti vadāmi. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamadukkhuppādasuttaṃ

21. ‘‘Yo, bhikkhave, cakkhussa uppādo ṭhiti abhinibbatti pātubhāvo, dukkhasseso uppādo, rogānaṃ ṭhiti, jarāmaraṇassa pātubhāvo. Yo sotassa…pe… yo ghānassa… yo jivhāya… yo kāyassa… yo manassa uppādo ṭhiti abhinibbatti pātubhāvo, dukkhasseso uppādo, rogānaṃ ṭhiti, jarāmaraṇassa pātubhāvo.

‘‘Yo ca kho, bhikkhave, cakkhussa nirodho vūpasamo atthaṅgamo, dukkhasseso nirodho, rogānaṃ vūpasamo, jarāmaraṇassa atthaṅgamo. Yo sotassa… yo ghānassa… yo jivhāya… yo kāyassa… yo manassa nirodho vūpasamo atthaṅgamo, dukkhasseso nirodho, rogānaṃ vūpasamo, jarāmaraṇassa atthaṅgamo’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyadukkhuppādasuttaṃ

22. ‘‘Yo, bhikkhave, rūpānaṃ uppādo ṭhiti abhinibbatti pātubhāvo, dukkhasseso uppādo, rogānaṃ ṭhiti, jarāmaraṇassa pātubhāvo. Yo saddānaṃ…pe… yo gandhānaṃ… yo rasānaṃ… yo phoṭṭhabbānaṃ… yo dhammānaṃ uppādo ṭhiti abhinibbatti pātubhāvo, dukkhasseso uppādo, rogānaṃ ṭhiti, jarāmaraṇassa pātubhāvo.

‘‘Yo ca kho, bhikkhave, rūpānaṃ nirodho vūpasamo atthaṅgamo, dukkhasseso nirodho, rogānaṃ vūpasamo, jarāmaraṇassa atthaṅgamo. Yo saddānaṃ…pe… yo gandhānaṃ… yo rasānaṃ… yo phoṭṭhabbānaṃ… yo dhammānaṃ nirodho vūpasamo atthaṅgamo, dukkhasseso nirodho, rogānaṃ vūpasamo, jarāmaraṇassa atthaṅgamo’’ti. Dasamaṃ.

Yamakavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Sambodhena duve vuttā, assādena apare duve;
No cetena duve vuttā, abhinandena apare duve;
Uppādena duve vuttā, vaggo tena pavuccatīti.

3. Sabbavaggo

1. Sabbasuttaṃ

23. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Sabbaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ? Cakkhuñceva rūpā ca, sotañca [sotañceva (?) evamitarayugalesupi] saddā ca, ghānañca gandhā ca, jivhā ca rasā ca, kāyo ca phoṭṭhabbā ca, mano ca dhammā ca – idaṃ vuccati, bhikkhave, sabbaṃ. Yo, bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘ahametaṃ sabbaṃ paccakkhāya aññaṃ sabbaṃ paññāpessāmī’ti, tassa vācāvatthukamevassa [vācāvatthurevassa (sī. pī.), vācāvatthudevassa (syā. kaṃ.)]; puṭṭho ca na sampāyeyya, uttariñca vighātaṃ āpajjeyya. Taṃ kissa hetu? Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmi’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Pahānasuttaṃ

24. ‘‘Sabbappahānāya [sabbaṃ pahānāya (syā. kaṃ. ka.)] vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, sabbappahānāya dhammo? Cakkhuṃ, bhikkhave, pahātabbaṃ, rūpā pahātabbā, cakkhuviññāṇaṃ pahātabbaṃ, cakkhusamphasso pahātabbo, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi pahātabbaṃ…pe… yampidaṃ sotasamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi pahātabbaṃ… yampidaṃ ghānasamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi pahātabbaṃ. Jivhā pahātabbā, rasā pahātabbā, jivhāviññāṇaṃ pahātabbaṃ, jivhāsamphasso pahātabbo, yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi pahātabbaṃ. Kāyo pahātabbo… mano pahātabbo, dhammā pahātabbā, manoviññāṇaṃ pahātabbaṃ, manosamphasso pahātabbo, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi pahātabbaṃ. Ayaṃ kho, bhikkhave, sabbappahānāya dhammo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Abhiññāpariññāpahānasuttaṃ

25. ‘‘Sabbaṃ abhiññā pariññā pahānāya vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, sabbaṃ abhiññā pariññā pahānāya dhammo? Cakkhuṃ, bhikkhave, abhiññā pariññā pahātabbaṃ, rūpā abhiññā pariññā pahātabbā, cakkhuviññāṇaṃ abhiññā pariññā pahātabbaṃ, cakkhusamphasso abhiññā pariññā pahātabbo, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi abhiññā pariññā pahātabbaṃ…pe… jivhā abhiññā pariññā pahātabbā, rasā abhiññā pariññā pahātabbā, jivhāviññāṇaṃ abhiññā pariññā pahātabbaṃ, jivhāsamphasso abhiññā pariññā pahātabbo, yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi abhiññā pariññā pahātabbaṃ. Kāyo abhiññā pariññā pahātabbo… mano abhiññā pariññā pahātabbo, dhammā abhiññā pariññā pahātabbā, manoviññāṇaṃ abhiññā pariññā pahātabbaṃ, manosamphasso abhiññā pariññā pahātabbo, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi abhiññā pariññā pahātabbaṃ. Ayaṃ kho, bhikkhave, sabbaṃ abhiññā pariññā pahānāya dhammo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamaaparijānanasuttaṃ

26. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Kiñca, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya? Cakkhuṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Rūpe anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Cakkhuviññāṇaṃ anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Cakkhusamphassaṃ anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya…pe… jivhaṃ anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Rase…pe… jivhāviññāṇaṃ…pe… jivhāsamphassaṃ…pe… yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Kāyaṃ…pe… manaṃ anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Dhamme…pe… manoviññāṇaṃ…pe… manosamphassaṃ…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Idaṃ kho, bhikkhave, sabbaṃ anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya.

‘‘Sabbañca kho, bhikkhave, abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya? Cakkhuṃ, bhikkhave, abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Rūpe abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Cakkhuviññāṇaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Cakkhusamphassaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya…pe… jivhaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Rase…pe… jivhāviññāṇaṃ…pe… jivhāsamphassaṃ…pe… yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Kāyaṃ…pe… manaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Dhamme…pe… manoviññāṇaṃ…pe… manosamphassaṃ…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Idaṃ kho, bhikkhave, sabbaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāyā’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyaaparijānanasuttaṃ

27. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya? Yañca, bhikkhave, cakkhu, ye ca rūpā, yañca cakkhuviññāṇaṃ, ye ca cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā…pe… yā ca jivhā, ye ca rasā, yañca jivhāviññāṇaṃ, ye ca jivhāviññāṇaviññātabbā dhammā; yo ca kāyo, ye ca phoṭṭhabbā, yañca kāyaviññāṇaṃ, ye ca kāyaviññāṇaviññātabbā dhammā; yo ca mano, ye ca dhammā, yañca manoviññāṇaṃ, ye ca manoviññāṇaviññātabbā dhammā – idaṃ kho, bhikkhave, sabbaṃ anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya.

‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya? Yañca, bhikkhave, cakkhu, ye ca rūpā, yañca cakkhuviññāṇaṃ, ye ca cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā…pe… yā ca jivhā, ye ca rasā, yañca jivhāviññāṇaṃ, ye ca jivhāviññāṇaviññātabbā dhammā; yo ca kāyo, ye ca phoṭṭhabbā, yañca kāyaviññāṇaṃ, ye ca kāyaviññāṇaviññātabbā dhammā; yo ca mano, ye ca dhammā, yañca manoviññāṇaṃ, ye ca manoviññāṇaviññātabbā dhammā – idaṃ kho, bhikkhave, sabbaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāyā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Ādittasuttaṃ

28. Ekaṃ samayaṃ bhagavā gayāyaṃ viharati gayāsīse saddhiṃ bhikkhusahassena. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, ādittaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ ādittaṃ? Cakkhu [cakkhuṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], bhikkhave, ādittaṃ, rūpā ādittā, cakkhuviññāṇaṃ ādittaṃ, cakkhusamphasso āditto. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi ādittaṃ. Kena ādittaṃ? ‘Rāgagginā, dosagginā, mohagginā ādittaṃ, jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi āditta’nti vadāmi…pe… jivhā ādittā, rasā ādittā, jivhāviññāṇaṃ ādittaṃ, jivhāsamphasso āditto. Yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi ādittaṃ. Kena ādittaṃ? ‘Rāgagginā, dosagginā, mohagginā ādittaṃ, jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi āditta’nti vadāmi…pe… mano āditto, dhammā ādittā, manoviññāṇaṃ ādittaṃ, manosamphasso āditto. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi ādittaṃ. Kena ādittaṃ? ‘Rāgagginā, dosagginā, mohagginā ādittaṃ, jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi āditta’nti vadāmi. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati …pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinanduṃ. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne tassa bhikkhusahassassa anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsūti. Chaṭṭhaṃ.

7. Addhabhūtasuttaṃ

29. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, addhabhūtaṃ [andhabhūtaṃ (sī. syā. kaṃ.)]. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ addhabhūtaṃ? Cakkhu, bhikkhave, addhabhūtaṃ, rūpā addhabhūtā, cakkhuviññāṇaṃ addhabhūtaṃ, cakkhusamphasso addhabhūto, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi addhabhūtaṃ. Kena addhabhūtaṃ? ‘Jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi addhabhūta’nti vadāmi…pe… jivhā addhabhūtā, rasā addhabhūtā, jivhāviññāṇaṃ addhabhūtaṃ, jivhāsamphasso addhabhūto, yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi addhabhūtaṃ. Kena addhabhūtaṃ? ‘Jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi addhabhūta’nti vadāmi. Kāyo addhabhūto…pe… mano addhabhūto, dhammā addhabhūtā, manoviññāṇaṃ addhabhūtaṃ, manosamphasso addhabhūto, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi addhabhūtaṃ. Kena addhabhūtaṃ? ‘Jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi addhabhūta’nti vadāmi. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ ‘vimutta’miti ñāṇaṃ hoti, ‘khīṇā jāti vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Sattamaṃ.

8. Samugghātasāruppasuttaṃ

30. ‘‘Sabbamaññitasamugghātasāruppaṃ vo, bhikkhave, paṭipadaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmīti. Katamā ca sā, bhikkhave, sabbamaññitasamugghātasāruppā paṭipadā? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhuṃ na maññati, cakkhusmiṃ na maññati, cakkhuto na maññati, cakkhuṃ meti na maññati. Rūpe na maññati, rūpesu na maññati, rūpato na maññati, rūpā meti na maññati. Cakkhuviññāṇaṃ na maññati, cakkhuviññāṇasmiṃ na maññati, cakkhuviññāṇato na maññati, cakkhuviññāṇaṃ meti na maññati. Cakkhusamphassaṃ na maññati, cakkhusamphassasmiṃ na maññati, cakkhusamphassato na maññati, cakkhusamphasso meti na maññati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññati, tasmimpi na maññati, tatopi na maññati, taṃ meti na maññati…pe… jivhaṃ na maññati, jivhāya na maññati, jivhāto na maññati, jivhā meti na maññati. Rase na maññati, rasesu na maññati, rasato na maññati, rasā meti na maññati. Jivhāviññāṇaṃ na maññati, jivhāviññāṇasmiṃ na maññati, jivhāviññāṇato na maññati, jivhāviññāṇaṃ meti na maññati. Jivhāsamphassaṃ na maññati, jivhāsamphassasmiṃ na maññati, jivhāsamphassato na maññati, jivhāsamphasso meti na maññati. Yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññati, tasmimpi na maññati, tatopi na maññati, taṃ meti na maññati…pe… manaṃ na maññati, manasmiṃ na maññati, manato na maññati, mano meti na maññati. Dhamme na maññati, dhammesu na maññati, dhammato na maññati, dhammā meti na maññati. Manoviññāṇaṃ na maññati, manoviññāṇasmiṃ na maññati, manoviññāṇato na maññati, manoviññāṇaṃ meti na maññati. Manosamphassaṃ na maññati, manosamphassasmiṃ na maññati, manosamphassato na maññati, manosamphasso meti na maññati. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññati, tasmimpi na maññati, tatopi na maññati, taṃ meti na maññati. Sabbaṃ na maññati, sabbasmiṃ na maññati, sabbato na maññati, sabbaṃ meti na maññati.

So evaṃ amaññamāno na ca kiñci loke upādiyati. Anupādiyaṃ na paritassati. Aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, sabbamaññitasamugghātasāruppā paṭipadā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttaṃ

31. ‘‘Sabbamaññitasamugghātasappāyaṃ vo, bhikkhave, paṭipadaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamā ca sā, bhikkhave, sabbamaññitasamugghātasappāyā paṭipadā? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhuṃ na maññati, cakkhusmiṃ na maññati, cakkhuto na maññati, cakkhuṃ meti na maññati. Rūpe na maññati…pe… cakkhuviññāṇaṃ na maññati, cakkhusamphassaṃ na maññati, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññati, tasmimpi na maññati, tatopi na maññati, taṃ meti na maññati. Yañhi, bhikkhave, maññati, yasmiṃ maññati, yato maññati, yaṃ meti maññati, tato taṃ hoti aññathā. Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavamevābhinandati…pe… jivhaṃ na maññati, jivhāya na maññati, jivhāto na maññati, jivhā meti na maññati. Rase na maññati…pe… jivhāviññāṇaṃ na maññati, jivhāsamphassaṃ na maññati. Yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññati, tasmimpi na maññati, tatopi na maññati, taṃ meti na maññati. Yañhi, bhikkhave, maññati, yasmiṃ maññati, yato maññati, yaṃ meti maññati, tato taṃ hoti aññathā. Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavamevābhinandati…pe… manaṃ na maññati, manasmiṃ na maññati, manato na maññati, mano meti na maññati. Dhamme na maññati…pe… manoviññāṇaṃ na maññati, manosamphassaṃ na maññati. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññati, tasmimpi na maññati, tatopi na maññati, taṃ meti na maññati. Yañhi, bhikkhave, maññati, yasmiṃ maññati, yato maññati, yaṃ meti maññati, tato taṃ hoti aññathā. Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavamevābhinandati. Yāvatā, bhikkhave, khandhadhātuāyatanaṃ tampi na maññati, tasmimpi na maññati, tatopi na maññati, taṃ meti na maññati. So evaṃ amaññamāno na ca kiñci loke upādiyati. Anupādiyaṃ na paritassati. Aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, sabbamaññitasamugghātasappāyā paṭipadā’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttaṃ

32. ‘‘Sabbamaññitasamugghātasappāyaṃ vo, bhikkhave, paṭipadaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamā ca sā, bhikkhave, sabbamaññitasamugghātasappāyā paṭipadā?

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, cakkhuṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ bhante’’.

‘‘Rūpā…pe… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphasso nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’…pe….

‘‘Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Jivhā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā bhante’’…pe….

‘‘Rasā… jivhāviññāṇaṃ… jivhāsamphasso…pe… yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe… dhammā… manoviññāṇaṃ… manosamphasso nicco vā anicco vāti?

‘‘Anicco, bhante’’.

‘‘Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati…pe… jivhāyapi nibbindati, rasesupi…pe… yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Manasmimpi nibbindati, dhammesupi nibbindati, manoviññāṇepi nibbindati, manosamphassepi nibbindati. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, sabbamaññitasamugghātasappāyā paṭipadā’’ti. Dasamaṃ.

Sabbavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Sabbañca dvepi pahānā, parijānāpare duve;
Ādittaṃ addhabhūtañca, sāruppā dve ca sappāyā;
Vaggo tena pavuccatīti.

4. Jātidhammavaggo

1-10. Jātidhammādisuttadasakaṃ

33. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho…pe… ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, jātidhammaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ jātidhammaṃ? Cakkhu, bhikkhave, jātidhammaṃ. Rūpā… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphasso jātidhammo. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi jātidhammaṃ…pe… jivhā… rasā… jivhāviññāṇaṃ… jivhāsamphasso… yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi jātidhammaṃ. Kāyo…pe... mano jātidhammo, dhammā jātidhammā, manoviññāṇaṃ jātidhammaṃ, manosamphasso jātidhammo. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi jātidhammaṃ. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi… cakkhuviññāṇepi… cakkhusamphassepi…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti. Paṭhamaṃ.

34. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, jarādhammaṃ…pe… saṃkhittaṃ. Dutiyaṃ.

35. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, byādhidhammaṃ…pe…. Tatiyaṃ.

36. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, maraṇadhammaṃ…pe…. Catutthaṃ.

37. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, sokadhammaṃ…pe…. Pañcamaṃ.

38. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, saṃkilesikadhammaṃ…pe…. Chaṭṭhaṃ.

39. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, khayadhammaṃ…pe…. Sattamaṃ.

40. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, vayadhammaṃ…pe…. Aṭṭhamaṃ.

41. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, samudayadhammaṃ…pe…. Navamaṃ.

42. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, nirodhadhammaṃ…pe…. Dasamaṃ.

Jātidhammavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Jātijarābyādhimaraṇaṃ, soko ca saṃkilesikaṃ;
Khayavayasamudayaṃ, nirodhadhammena te dasāti.

5. Sabbaaniccavaggo

1-9. Aniccādisuttanavakaṃ

43. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho…pe… ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, aniccaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ aniccaṃ? Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ, rūpā aniccā, cakkhuviññāṇaṃ aniccaṃ, cakkhusamphasso anicco. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ…pe… jivhā aniccā, rasā aniccā, jivhāviññāṇaṃ aniccaṃ, jivhāsamphasso anicco. Yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ. Kāyo anicco…pe… mano anicco, dhammā aniccā, manoviññāṇaṃ aniccaṃ, manosamphasso anicco. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati…pe… manasmimpi nibbindati, dhammesupi nibbindati, manoviññāṇepi nibbindati, manosamphassepi nibbindati, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Paṭhamaṃ.

44. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ…pe…. Dutiyaṃ.

45. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, anattā…pe…. Tatiyaṃ.

46. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyyaṃ…pe…. Catutthaṃ.

47. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, pariññeyyaṃ…pe…. Pañcamaṃ.

48. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, pahātabbaṃ…pe…. Chaṭṭhaṃ.

49. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, sacchikātabbaṃ…pe…. Sattamaṃ.

50. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, abhiññāpariññeyyaṃ…pe…. Aṭṭhamaṃ.

51. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, upaddutaṃ…pe…. Navamaṃ.

10. Upassaṭṭhasuttaṃ

52. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, upassaṭṭhaṃ [upasaṭṭhaṃ (ka.)]. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ upassaṭṭhaṃ? Cakkhu, bhikkhave, upassaṭṭhaṃ, rūpā upassaṭṭhā, cakkhuviññāṇaṃ upassaṭṭhaṃ, cakkhusamphasso upassaṭṭho. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi upassaṭṭhaṃ…pe… jivhā upassaṭṭhā, rasā upassaṭṭhā, jivhāviññāṇaṃ upassaṭṭhaṃ, jivhāsamphasso upassaṭṭho. Yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi upassaṭṭhaṃ. Kāyo upassaṭṭho… mano upassaṭṭho, dhammā upassaṭṭhā, manoviññāṇaṃ upassaṭṭhaṃ, manosamphasso upassaṭṭho. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi upassaṭṭhaṃ. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati…pe… manasmimpi nibbindati, dhammesupi nibbindati, manoviññāṇepi nibbindati, manosamphassepi nibbindati. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Dasamaṃ.

Sabbaaniccavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Aniccaṃ dukkhaṃ anattā, abhiññeyyaṃ pariññeyyaṃ;
Pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ, abhiññeyyapariññeyyaṃ [abhiññeyyaṃ pariññeyyaṃ (sī. syā. kaṃ.), abhiññātaṃ pariññeyyaṃ (pī. ka.)];
Upaddutaṃ upassaṭṭhaṃ, vaggo tena pavuccatīti.

Saḷāyatanavagge paṭhamapaṇṇāsako samatto.

Tassa vagguddānaṃ –

Aniccavaggaṃ yamakaṃ, sabbaṃ vaggaṃ jātidhammaṃ;
Aniccavaggena paññāsaṃ, pañcamo tena pavuccatīti.

6. Avijjāvaggo

1. Avijjāpahānasuttaṃ

53. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kathaṃ nu kho, bhante, jānato kathaṃ passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī’’ti?

‘‘Cakkhuṃ kho, bhikkhu, aniccato jānato passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Rūpe aniccato jānato passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphassaṃ… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccato jānato passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Sotaṃ… ghānaṃ… jivhaṃ… kāyaṃ… manaṃ aniccato jānato passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Dhamme … manoviññāṇaṃ… manosamphassaṃ… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccato jānato passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Saṃyojanapahānasuttaṃ

54. ‘‘Kathaṃ nu kho, bhante, jānato, kathaṃ passato, saṃyojanā pahīyantī’’ti? ‘‘Cakkhuṃ kho, bhikkhu, aniccato jānato passato saṃyojanā pahīyanti. Rūpe… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphassaṃ… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccato jānato passato saṃyojanā pahīyanti. Sotaṃ… ghānaṃ… jivhaṃ… kāyaṃ… manaṃ… dhamme… manoviññāṇaṃ… manosamphassaṃ… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccato jānato passato saṃyojanā pahīyanti. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato saṃyojanā pahīyantī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Saṃyojanasamugghātasuttaṃ

55. ‘‘Kathaṃ nu kho, bhante, jānato, kathaṃ passato saṃyojanā samugghātaṃ gacchantī’’ti? ‘‘Cakkhuṃ kho, bhikkhu, anattato jānato passato saṃyojanā samugghātaṃ gacchanti. Rūpe anattato…

cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphassaṃ… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattato jānato passato saṃyojanā samugghātaṃ gacchanti. Sotaṃ… ghānaṃ… jivhaṃ… kāyaṃ… manaṃ… dhamme… manoviññāṇaṃ… manosamphassaṃ… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattato jānato passato saṃyojanā samugghātaṃ gacchanti. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato saṃyojanā samugghātaṃ gacchantī''ti. Tatiyaṃ.

4. Āsavapahānasuttaṃ

56. ''Kathaṃ nu kho, bhante, jānato, kathaṃ passato āsavā pahīyantī''ti…pe…. Catutthaṃ.

5. Āsavasamugghātasuttaṃ

57. ''Kathaṃ nu kho, bhante, jānato, kathaṃ passato āsavā samugghātaṃ gacchantī''ti…pe…. Pañcamaṃ.

6. Anusayapahānasuttaṃ

58. ''Kathaṃ nu kho…pe… anusayā pahīyantī''ti…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Anusayasamugghātasuttaṃ

59. ''Kathaṃ nu kho…pe… anusayā samugghātaṃ gacchantī''ti? ''Cakkhuṃ kho, bhikkhu, anattato jānato passato anusayā samugghātaṃ gacchanti…pe… sotaṃ… ghānaṃ… jivhaṃ… kāyaṃ… manaṃ… dhamme… manoviññāṇaṃ… manosamphassaṃ… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattato jānato passato anusayā samugghātaṃ gacchanti. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato anusayā samugghātaṃ gacchantī''ti. Sattamaṃ.

8. Sabbupādānapariññāsuttaṃ

60. ''Sabbupādānapariññāya vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, sabbupādānapariññāya dhammo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati, vedanāyapi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimokkhā [vimokkhaṃ (ka.), vimokkha (syā. kaṃ.)] 'pariññātaṃ me upādāna'nti pajānāti. Sotañca paṭicca sadde ca uppajjati… ghānañca paṭicca gandhe ca… jivhañca paṭicca rase ca… kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako manasmimpi nibbindati, dhammesupi nibbindati, manoviññāṇepi nibbindati, manosamphassepi nibbindati, vedanāyapi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimokkhā 'pariññātaṃ me upādāna'nti pajānāti. Ayaṃ kho, bhikkhave, sabbupādānapariññāya dhammo''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamasabbupādānapariyādānasuttaṃ

61. ''Sabbupādānapariyādānāya vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, sabbupādānapariyādānāya dhammo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati, vedanāyapi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimokkhā 'pariyādinnaṃ [sabbatthapi evameva dissati dantaja-nakāreneva] me upādāna’nti pajānāti…pe… jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako manasmimpi nibbindati, dhammesupi nibbindati, manoviññāṇepi nibbindati manosamphassepi nibbindati, vedanāyapi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimokkhā ‘pariyādinnaṃ me upādāna’nti pajānāti. Ayaṃ kho, bhikkhave, sabbupādānapariyādānāya dhammo’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyasabbupādānapariyādānasuttaṃ

62. ‘‘Sabbupādānapariyādānāya vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, sabbupādānapariyādānāya dhammo’’?

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Rūpā…pe… cakkhuviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Cakkhusamphasso nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’…pe….

‘‘Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Sotaṃ… ghānaṃ… jivhā… kāyo… mano… dhammā… manoviññāṇaṃ… manosamphasso… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati…pe… jivhāyapi nibbindati, rasesupi nibbindati, jivhāviññāṇepi nibbindati, jivhāsamphassepi nibbindati, yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati…pe… manasmimpi nibbindati, dhammesupi nibbindati, manoviññāṇepi nibbindati, manosamphassepi nibbindati. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ kho, bhikkhave, sabbupādānapariyādānāya dhammo’’ti. Dasamaṃ.

Avijjāvaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Avijjā saṃyojanā dve, āsavena duve vuttā;
Anusayā apare dve, pariññā dve pariyādinnaṃ;
Vaggo tena pavuccatīti.

7. Migajālavaggo

1. Paṭhamamigajālasuttaṃ

63. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā migajālo yena bhagavā…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā migajālo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘ekavihārī, ekavihārī’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, ekavihārī hoti, kittāvatā ca pana sadutiyavihārī hotī’’ti?

‘‘Santi kho, migajāla, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī [nandi (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Nandiyā sati sārāgo hoti; sārāge sati saṃyogo hoti. Nandisaṃyojanasaṃyutto kho, migajāla, bhikkhu sadutiyavihārīti vuccati. Santi…pe… santi kho, migajāla, jivhāviññeyyā rasā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. Nandiyā sati sārāgo hoti; sārāge sati saṃyogo hoti. Nandisaṃyojanasaṃyutto kho, migajāla, bhikkhu sadutiyavihārīti vuccati. Evaṃvihārī ca, migajāla, bhikkhu kiñcāpi araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevati appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni [manussarāhaseyyakāni (sī. syā. kaṃ. pī.)] paṭisallānasāruppāni; atha kho sadutiyavihārīti vuccati. Taṃ kissa hetu? Taṇhā hissa dutiyā, sāssa appahīnā. Tasmā sadutiyavihārī’’ti vuccati.

‘‘Santi ca kho, migajāla, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato nandī nirujjhati. Nandiyā asati sārāgo na hoti; sārāge asati saṃyogo na hoti. Nandisaṃyojanavisaṃyutto kho, migajāla, bhikkhu ekavihārīti vuccati…pe… santi ca kho, migajāla, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi ca kho, migajāla, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato nandī nirujjhati. Nandiyā asati sārāgo na hoti; sārāge asati saṃyogo na hoti. Nandisaṃyojanavippayutto kho, migajāla, bhikkhu ekavihārīti vuccati. Evaṃvihārī ca, migajāla, bhikkhu kiñcāpi gāmante viharati ākiṇṇo bhikkhūhi bhikkhunīhi upāsakehi upāsikāhi rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi. Atha kho ekavihārīti vuccati. Taṃ kissa hetu? Taṇhā hissa dutiyā, sāssa pahīnā. Tasmā ekavihārīti vuccatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyamigajālasuttaṃ

64. Atha kho āyasmā migajālo yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā migajālo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti.

‘‘Santi kho, migajāla, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. Nandisamudayā dukkhasamudayo, migajālāti vadāmi…pe… santi ca kho, migajāla, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi ca kho, migajāla, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. Nandisamudayā dukkhasamudayo, migajālāti vadāmi.

‘‘Santi ca kho, migajāla, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato nandī nirujjhati. Nandinirodhā dukkhanirodho, migajālāti vadāmi…pe… santi ca kho, migajāla, jivhāviññeyyā rasā iṭṭhā kantā…pe… santi ca kho, migajāla, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato nandī nirujjhati. Nandinirodhā dukkhanirodho, migajālāti vadāmī’’ti.

Atha kho āyasmā migajālo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho āyasmā migajālo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharato nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā migajālo arahataṃ ahosīti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamasamiddhimārapañhāsuttaṃ

65. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho āyasmā samiddhi yena bhagavā…pe… bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘māro, māro’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, māro vā assa mārapaññatti vā’’ti?

‘‘Yattha kho, samiddhi, atthi cakkhu, atthi rūpā, atthi cakkhuviññāṇaṃ, atthi cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā, atthi tattha māro vā mārapaññatti vā. Atthi sotaṃ, atthi saddā, atthi sotaviññāṇaṃ, atthi sotaviññāṇaviññātabbā dhammā, atthi tattha māro vā mārapaññatti vā. Atthi ghānaṃ, atthi gandhā, atthi ghānaviññāṇaṃ, atthi ghānaviññāṇaviññātabbā dhammā, atthi tattha māro vā mārapaññatti vā. Atthi jivhā, atthi rasā, atthi jivhāviññāṇaṃ, atthi jivhāviññāṇaviññātabbā dhammā, atthi tattha māro vā mārapaññatti vā. Atthi kāyo, atthi phoṭṭhabbā, atthi kāyaviññāṇaṃ, atthi kāyaviññāṇaviññātabbā dhammā, atthi tattha māro vā mārapaññatti vā. Atthi mano, atthi dhammā, atthi manoviññāṇaṃ, atthi manoviññāṇaviññātabbā dhammā, atthi tattha māro vā mārapaññatti vā.

‘‘Yattha ca kho, samiddhi, natthi cakkhu, natthi rūpā, natthi cakkhuviññāṇaṃ, natthi cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā, natthi tattha māro vā mārapaññatti vā. Natthi sotaṃ…pe… natthi ghānaṃ…pe… natthi jivhā, natthi rasā, natthi jivhāviññāṇaṃ, natthi jivhāviññāṇaviññātabbā dhammā, natthi tattha māro vā mārapaññatti vā. Natthi kāyo…pe…. Natthi mano, natthi dhammā, natthi manoviññāṇaṃ, natthi manoviññāṇaviññātabbā dhammā, natthi tattha māro vā mārapaññatti vā’’ti.

Tatiyaṃ.

4. Samiddhisattapañhāsuttaṃ

66. ‘‘‘Satto, satto’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, satto vā assa sattapaññatti vā’’ti…pe…. Catutthaṃ.

5. Samiddhidukkhapañhāsuttaṃ

67. ‘‘‘Dukkhaṃ, dukkha’nti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, dukkhaṃ vā assa dukkhapaññatti vā’’ti…pe…. Pañcamaṃ.

6. Samiddhilokapañhāsuttaṃ

68. ‘‘‘Loko, loko’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, loko vā assa lokapaññatti vā’’ti? Yattha kho, samiddhi, atthi cakkhu, atthi rūpā, atthi cakkhuviññāṇaṃ, atthi cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā, atthi tattha loko vā lokapaññatti vāti…pe… atthi jivhā…pe… atthi mano, atthi dhammā, atthi manoviññāṇaṃ, atthi manoviññāṇaviññātabbā dhammā, atthi tattha loko vā lokapaññatti vā.

‘‘Yattha ca kho, samiddhi, natthi cakkhu, natthi rūpā, natthi cakkhuviññāṇaṃ, natthi cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā, natthi tattha loko vā lokapaññatti vā…pe… natthi jivhā…pe… natthi mano, natthi dhammā, natthi manoviññāṇaṃ, natthi manoviññāṇaviññātabbā dhammā, natthi tattha loko vā lokapaññatti vā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Upasenaāsīvisasuttaṃ

69. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto āyasmā ca upaseno rājagahe viharanti sītavane sappasoṇḍikapabbhāre. Tena kho pana samayena āyasmato upasenassa kāye āsīviso patito hoti. Atha kho āyasmā upaseno bhikkhū āmantesi – ‘‘etha me, āvuso, imaṃ kāyaṃ mañcakaṃ āropetvā bahiddhā nīharatha. Purāyaṃ kāyo idheva vikirati; seyyathāpi bhusamuṭṭhī’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto āyasmantaṃ upasenaṃ etadavoca – ‘‘na kho pana mayaṃ passāma āyasmato upasenassa kāyassa vā aññathattaṃ indriyānaṃ vā vipariṇāmaṃ. Atha ca panāyasmā upaseno evamāha – ‘etha me, āvuso, imaṃ kāyaṃ mañcakaṃ āropetvā bahiddhā nīharatha. Purāyaṃ kāyo idheva vikirati; seyyathāpi bhusamuṭṭhī’’’ti. ‘‘Yassa nūna, āvuso sāriputta, evamassa – ‘ahaṃ cakkhūti vā mama cakkhūti vā…pe… ahaṃ jivhāti vā mama jivhāti vā… ahaṃ manoti vā mama manoti vā’. Tassa, āvuso sāriputta, siyā kāyassa vā aññathattaṃ indriyānaṃ vā vipariṇāmo. Mayhañca kho, āvuso sāriputta, na evaṃ hoti – ‘ahaṃ cakkhūti vā mama cakkhūti vā…pe… ahaṃ jivhāti vā mama jivhāti vā…pe… ahaṃ manoti vā mama manoti vā’. Tassa mayhañca kho, āvuso sāriputta, kiṃ kāyassa vā aññathattaṃ bhavissati, indriyānaṃ vā vipariṇāmo’’ti!

‘‘Tathā hi panāyasmato upasenassa dīgharattaṃ ahaṅkāramamaṅkāramānānusayo susamūhato. Tasmā āyasmato upasenassa na evaṃ hoti – ‘ahaṃ cakkhūti vā mama cakkhūti vā…pe… ahaṃ jivhāti vā mama jivhāti vā…pe… ahaṃ manoti vā mama manoti vā’’’ti. Atha kho te bhikkhū āyasmato upasenassa kāyaṃ mañcakaṃ āropetvā bahiddhā nīhariṃsu. Atha kho āyasmato upasenassa kāyo tattheva vikiri; seyyathāpi bhusamuṭṭhīti. Sattamaṃ.

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttaṃ

70. Atha kho āyasmā upavāṇo yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā upavāṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘sandiṭṭhiko dhammo, sandiṭṭhiko dhammo’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, sandiṭṭhiko dhammo hoti, akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti?

‘‘Idha pana, upavāṇa, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā rūpappaṭisaṃvedī ca hoti rūparāgappaṭisaṃvedī ca. Santañca ajjhattaṃ rūpesu rāgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ rūpesu rāgo’ti pajānāti. Yaṃ taṃ, upavāṇa, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā rūpappaṭisaṃvedī ca hoti rūparāgappaṭisaṃvedī ca. Santañca ajjhattaṃ rūpesu rāgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ rūpesu rāgo’ti pajānāti. Evampi kho, upavāṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti…pe….

‘‘Puna caparaṃ, upavāṇa, bhikkhu jivhāya rasaṃ sāyitvā rasappaṭisaṃvedī ca hoti rasarāgappaṭisaṃvedī ca. Santañca ajjhattaṃ rasesu rāgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ rasesu rāgo’ti pajānāti. Yaṃ taṃ, upavāṇa, bhikkhu jivhāya rasaṃ sāyitvā rasappaṭisaṃvedī ca hoti rasarāgappaṭisaṃvedī ca. Santañca ajjhattaṃ rasesu rāgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ rasesu rāgo’ti pajānāti. Evampi kho, upavāṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti…pe….

‘‘Puna caparaṃ, upavāṇa, bhikkhu manasā dhammaṃ viññāya dhammappaṭisaṃvedī ca hoti dhammarāgappaṭisaṃvedī ca. Santañca ajjhattaṃ dhammesu rāgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ dhammesu rāgo’ti pajānāti. Yaṃ taṃ, upavāṇa, bhikkhu manasā dhammaṃ viññāya dhammappaṭisaṃvedī ca hoti dhammarāgappaṭisaṃvedī ca. Santañca ajjhattaṃ dhammesu rāgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ dhammesu rāgo’ti pajānāti. Evampi kho, upavāṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti…pe….

‘‘Idha pana, upavāṇa, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā rūpappaṭisaṃvedī ca hoti, no ca rūparāgappaṭisaṃvedī. Asantañca ajjhattaṃ rūpesu rāgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ rūpesu rāgo’ti pajānāti. Yaṃ taṃ, upavāṇa, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā rūpappaṭisaṃvedīhi kho hoti, no ca rūparāgappaṭisaṃvedī. Asantañca ajjhattaṃ rūpesu rāgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ rūpesu rāgo’ti pajānāti. Evampi kho, upavāṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti, akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti…pe….

‘‘Puna caparaṃ, upavāṇa, bhikkhu jivhāya rasaṃ sāyitvā rasappaṭisaṃvedīhi kho hoti, no ca rasarāgappaṭisaṃvedī. Asantañca ajjhattaṃ rasesu rāgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ rasesu rāgo’ti pajānāti…pe….

‘‘Puna caparaṃ, upavāṇa, bhikkhu manasā dhammaṃ viññāya dhammappaṭisaṃvedīhi kho hoti, no ca dhammarāgappaṭisaṃvedī. Asantañca ajjhattaṃ dhammesu rāgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ dhammesu rāgo’ti pajānāti. Yaṃ taṃ, upavāṇa, bhikkhu manasā dhammaṃ viññāya dhammappaṭisaṃvedīhi kho hoti, no ca dhammarāgappaṭisaṃvedī. Asantañca ajjhattaṃ dhammesu rāgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ dhammesu rāgo’ti pajānāti. Evampi kho, upavāṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti, akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamachaphassāyatanasuttaṃ

71. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāti. Avusitaṃ tena brahmacariyaṃ, ārakā so imasmā dhammavinayā’’ti.

Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etthāhaṃ, bhante, anassasaṃ [anassasiṃ (sī.), anassāsaṃ (syā. kaṃ.), anassāsiṃ (pī.)]. Ahañhi, bhante, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāmī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bhikkhu, cakkhuṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Sādhu, bhikkhu, ettha ca te, bhikkhu, cakkhu ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ bhavissati. Esevanto dukkhassa…pe… jivhaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Sādhu, bhikkhu, ettha ca te, bhikkhu, jivhā ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ bhavissati. Esevanto dukkhassa…pe… manaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Sādhu, bhikkhu, ettha ca te, bhikkhu, mano ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ bhavissati. Esevanto dukkhassā’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttaṃ

72. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāti. Avusitaṃ tena brahmacariyaṃ, ārakā so imasmā dhammavinayā’’ti.

Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etthāhaṃ, bhante, anassasaṃ panassasaṃ. Ahañhi, bhante, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāmī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bhikkhu, cakkhuṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Sādhu, bhikkhu, ettha ca te, bhikkhu, cakkhu ‘netaṃ mama, nesohamasmi na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ bhavissati. Evaṃ te etaṃ paṭhamaṃ phassāyatanaṃ pahīnaṃ bhavissati āyatiṃ apunabbhavāya…pe….

‘‘Jivhaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Sādhu, bhikkhu, ettha ca te, bhikkhu, jivhā ‘netaṃ mama, nesohamasmi na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ bhavissati. Evaṃ te etaṃ catutthaṃ phassāyatanaṃ pahīnaṃ bhavissati āyatiṃ apunabbhavāya…pe….

‘‘Manaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Sādhu, bhikkhu, ettha ca te, bhikkhu, mano ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ bhavissati. Evaṃ te etaṃ chaṭṭhaṃ phassāyatanaṃ pahīnaṃ bhavissati āyatiṃ apunabbhavāyā’’ti. Dasamaṃ.

11. Tatiyachaphassāyatanasuttaṃ

73. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāti. Avusitaṃ tena brahmacariyaṃ, ārakā so imasmā dhammavinayā’’ti.

Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etthāhaṃ, bhante, anassasaṃ panassasaṃ. Ahañhi, bhante, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāmī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bhikkhu, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Sotaṃ… ghānaṃ… jivhā… kāyo… mano nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhu, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, sotasmimpi nibbindati, ghānasmimpi nibbindati, jivhāyapi nibbindati, kāyasmimpi nibbindati, manasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Ekādasamaṃ.

Migajālavaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Migajālena dve vuttā, cattāro ca samiddhinā;

Upaseno upavāṇo, chaphassāyatanikā tayoti.

8. Gilānavaggo

1. Paṭhamagilānasuttaṃ

74. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘amukasmiṃ, bhante, vihāre aññataro bhikkhu navo appaññāto ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Sādhu, bhante, bhagavā yena so bhikkhu tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’ti.

Atha kho bhagavā navavādañca sutvā gilānavādañca, ‘‘appaññāto bhikkhū’’ti iti viditvā yena so bhikkhu tenupasaṅkami. Addasā kho so bhikkhu bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna mañcake samadhosi [samañcosi (sī.), samatesi (syā. kaṃ.), samañcopi (pī.)]. Atha kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, bhikkhu, mā tvaṃ mañcake samadhosi. Santimāni āsanāni paññattāni, tatthāhaṃ nisīdissāmī’’ti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kacci te, bhikkhu, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’’ti?

‘‘Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ, bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo’’ti.

‘‘Kacci te, bhikkhu, na kiñci kukkuccaṃ, na koci vippaṭisāro’’ti?

‘‘Taggha me, bhante, anappakaṃ kukkuccaṃ, anappako vippaṭisāro’’ti.

‘‘Kacci pana taṃ [tvaṃ (sī.), te (syā. kaṃ. ka.)], bhikkhu, attā sīlato upavadatī’’ti?

‘‘Na kho maṃ, bhante, attā sīlato upavadatī’’ti [no hetaṃ bhante (pī. ka.)].

‘‘No ce kira te, bhikkhu, attā sīlato upavadati, atha kiñca [atha kismiñca (sī.), atha bhikkhu kismiñca (syā. kaṃ. pī. ka.)] te kukkuccaṃ ko ca vippaṭisāro’’ti?

‘‘Na khvāhaṃ, bhante, sīlavisuddhatthaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’ti.

‘‘No ce kira tvaṃ, bhikkhu, sīlavisuddhatthaṃ mayā dhammaṃ desitaṃ ājānāsi, atha kimatthaṃ carahi tvaṃ, bhikkhu, mayā dhammaṃ desitaṃ ājānāsī’’ti?

‘‘Rāgavirāgatthaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, bhikkhu! Sādhu kho tvaṃ, bhikkhu, rāgavirāgatthaṃ mayā dhammaṃ desitaṃ ājānāsi. Rāgavirāgattho hi, bhikkhu, mayā dhammo desito. Taṃ kiṃ maññasi bhikkhu, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ…pe… sotaṃ… ghānaṃ… jivhā… kāyo… mano nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhu, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, sotasmimpi nibbindati…pe… manasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne tassa bhikkhuno virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyagilānasuttaṃ

75. Atha kho aññataro bhikkhu…pe… bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘amukasmiṃ, bhante, vihāre aññataro bhikkhu navo appaññāto ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Sādhu, bhante, bhagavā yena so bhikkhu tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’ti.

Atha kho bhagavā navavādañca sutvā gilānavādañca, ‘‘appaññāto bhikkhū’’ti iti viditvā yena so bhikkhu tenupasaṅkami. Addasā kho so bhikkhu bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna mañcake samadhosi. Atha kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, bhikkhu, mā tvaṃ mañcake samadhosi. Santimāni āsanāni paññattāni, tatthāhaṃ nisīdissāmī’’ti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kacci te, bhikkhu, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’’ti?

‘‘Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ…pe… na kho maṃ [me (sabbattha)], bhante, attā sīlato upavadatī’’ti.

‘‘No ce kira te, bhikkhu, attā sīlato upavadati, atha kiñca te kukkuccaṃ ko ca vippaṭisāro’’ti?

‘‘Na khvāhaṃ, bhante, sīlavisuddhatthaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’ti.

‘‘No ce kira tvaṃ, bhikkhu, sīlavisuddhatthaṃ mayā dhammaṃ desitaṃ ājānāsi, atha kimatthaṃ carahi tvaṃ, bhikkhu, mayā dhammaṃ desitaṃ ājānāsī’’ti?

‘‘Anupādāparinibbānatthaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, bhikkhu! Sādhu kho tvaṃ, bhikkhu, anupādāparinibbānatthaṃ mayā dhammaṃ desitaṃ ājānāsi. Anupādāparinibbānattho hi, bhikkhu, mayā dhammo desito.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bhikkhu, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ…pe… sotaṃ… ghānaṃ… jivhā… kāyo… mano… manoviññāṇaṃ… manosamphasso…

yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhu, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati…pe… manasmimpi… manoviññāṇepi… manosamphassepi nibbindati. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne tassa bhikkhussa anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccīti [vimuccatīti (sabbattha)]. Dutiyaṃ.

3. Rādhaaniccasuttaṃ

76. Atha kho āyasmā rādho…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā rādho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti. ‘‘Yaṃ kho, rādha, aniccaṃ tatra te chando pahātabbo. Kiñca, rādha, aniccaṃ tatra te chando pahātabbo? Cakkhu aniccaṃ, rūpā aniccā, cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphasso… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ. Tatra te chando pahātabbo…pe… jivhā… kāyo… mano anicco. Tatra te chando pahātabbo. Dhammā… manoviññāṇaṃ… manosamphasso… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ. Tatra te chando pahātabbo. Yaṃ kho, rādha, aniccaṃ tatra te chando pahātabbo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Rādhadukkhasuttaṃ

77. ‘‘Yaṃ kho, rādha, dukkhaṃ tatra te chando pahātabbo. Kiñca, rādha, dukkhaṃ? Cakkhu kho, rādha, dukkhaṃ. Tatra te chando pahātabbo. Rūpā… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphasso… yampidaṃ cakkhusamphassa…pe… adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhaṃ. Tatra te chando pahātabbo…pe… mano dukkho… dhammā… manoviññāṇaṃ… manosamphasso… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhaṃ. Tatra te chando pahātabbo. Yaṃ kho, rādha, dukkhaṃ tatra te chando pahātabbo’’ti. Catutthaṃ.

5. Rādhaanattasuttaṃ

78. ‘‘Yo kho, rādha, anattā tatra te chando pahātabbo. Ko ca, rādha, anattā? Cakkhu kho, rādha, anattā. Tatra te chando pahātabbo. Rūpā… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphasso… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā…pe… mano anattā… dhammā… manoviññāṇaṃ… manosamphasso… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattā. Tatra te chando pahātabbo. Yo kho, rādha, anattā tatra te chando pahātabbo''ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamaavijjāpahānasuttaṃ

79. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''atthi nu kho, bhante, eko dhammo yassa pahānā bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti?

''Atthi kho, bhikkhu, eko dhammo yassa pahānā bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti.

''Katamo pana, bhante, eko dhammo yassa pahānā bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti?

''Avijjā kho, bhikkhu, eko dhammo yassa pahānā bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti.

''Kathaṃ pana, bhante, jānato, kathaṃ passato bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti?

''Cakkhuṃ kho, bhikkhu, aniccato jānato passato bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Rūpe… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphassaṃ… yampidaṃ, cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccato jānato passato bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjati…pe… manaṃ aniccato jānato passato bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Dhamme… manoviññāṇaṃ… manosamphassaṃ… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccato jānato passato bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjati. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyaavijjāpahānasuttaṃ

80. Atha kho aññataro bhikkhu…pe… etadavoca – ''atthi nu kho, bhante, eko dhammo yassa pahānā bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti?

''Atthi kho, bhikkhu, eko dhammo yassa pahānā bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti.

''Katamo pana, bhante, eko dhammo yassa pahānā bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti?

''Avijjā kho, bhikkhu, eko dhammo yassa pahānā bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti.

''Kathaṃ pana, bhante, jānato, kathaṃ passato avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti?

''Idha, bhikkhu, bhikkhuno sutaṃ hoti – 'sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā'ti. Evañcetaṃ, bhikkhu, bhikkhuno sutaṃ hoti – 'sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā'ti. So sabbaṃ dhammaṃ abhijānāti, sabbaṃ dhammaṃ abhiññāya sabbaṃ dhammaṃ parijānāti, sabbaṃ dhammaṃ pariññāya sabbanimittāni aññato passati, cakkhuṃ aññato passati, rūpe… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphassaṃ… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aññato passati…pe… manaṃ aññato passati, dhamme… manoviññāṇaṃ… manosamphassaṃ… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aññato passati. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato bhikkhuno avijjā pahīyati, vijjā uppajjatī''ti. Sattamaṃ.

8. Sambahulabhikkhusuttaṃ

81. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu…pe… ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha no, bhante, aññatitthiyā paribbājakā amhe evaṃ pucchanti – ‘kimatthiyaṃ, āvuso, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī’ti? Evaṃ puṭṭhā mayaṃ, bhante, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākaroma – ‘dukkhassa kho, āvuso, pariññatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti. Kacci mayaṃ, bhante, evaṃ puṭṭhā evaṃ byākaramānā vuttavādino ceva bhagavato homa, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhāma, dhammassa cānudhammaṃ byākaroma, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti?

‘‘Taggha tumhe, bhikkhave, evaṃ puṭṭhā evaṃ byākaramānā vuttavādino ceva me hotha, na ca maṃ abhūtena abbhācikkhatha, dhammassa cānudhammaṃ byākarotha, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchati. Dukkhassa hi, bhikkhave, pariññatthaṃ mayi brahmacariyaṃ vussati. Sace pana vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘katamaṃ pana taṃ, āvuso, dukkhaṃ, yassa pariññāya samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī’ti? Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘cakkhu kho, āvuso, dukkhaṃ, tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Rūpā…pe… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhaṃ. Tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati…pe… mano dukkho…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhaṃ. Tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Idaṃ kho taṃ, āvuso, dukkhaṃ, tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti. Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyāthā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Lokapañhāsuttaṃ

82. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘‘Loko, loko’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, lokoti vuccatī’’ti? ‘‘‘Lujjatī’ti kho, bhikkhu, tasmā lokoti vuccati. Kiñca lujjati? Cakkhu kho, bhikkhu, lujjati. Rūpā lujjanti, cakkhuviññāṇaṃ lujjati, cakkhusamphasso lujjati, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi lujjati…pe… jivhā lujjati…pe… mano lujjati, dhammā lujjanti, manoviññāṇaṃ lujjati, manosamphasso lujjati, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi lujjati. Lujjatīti kho, bhikkhu, tasmā lokoti vuccatī’’ti. Navamaṃ.

10. Phaggunapañhāsuttaṃ

83. Atha kho āyasmā phagguno…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā phagguno bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Atthi nu kho, bhante, taṃ cakkhu, yena cakkhunā atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivaṭṭe paññāpayamāno paññāpeyya…pe… atthi nu kho, bhante, sā jivhā, yāya jivhāya atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivaṭṭe paññāpayamāno paññāpeyya…pe… atthi nu kho so, bhante, mano, yena manena atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivaṭṭe paññāpayamāno paññāpeyyā’’ti?

‘‘Natthi kho taṃ, phagguna, cakkhu, yena cakkhunā atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivaṭṭe paññāpayamāno paññāpeyya …pe… natthi kho sā, phagguna, jivhā, yāya jivhāya atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivaṭṭe paññāpayamāno paññāpeyya…pe… natthi kho so, phagguna, mano, yena manena atīte buddhe parinibbute chinnapapañce chinnavaṭume pariyādinnavaṭṭe sabbadukkhavītivaṭṭe paññāpayamāno paññāpeyyā’’ti. Dasamaṃ.

Gilānavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Gilānena duve vuttā, rādhena apare tayo;
Avijjāya ca dve vuttā, bhikkhu loko ca phaggunoti.

9. Channavaggo

1. Palokadhammasuttaṃ

84. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘‘Loko, loko’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, lokoti vuccatī’’ti? ‘‘Yaṃ kho, ānanda, palokadhammaṃ, ayaṃ vuccati ariyassa vinaye loko. Kiñca, ānanda, palokadhammaṃ? Cakkhu kho, ānanda, palokadhammaṃ, rūpā palokadhammā, cakkhuviññāṇaṃ palokadhammaṃ, cakkhusamphasso palokadhammo, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā…pe… tampi palokadhammaṃ…pe… jivhā palokadhammā, rasā palokadhammā, jivhāviññāṇaṃ palokadhammaṃ, jivhāsamphasso palokadhammo, yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā…pe… tampi palokadhammaṃ…pe… mano palokadhammo, dhammā palokadhammā, manoviññāṇaṃ palokadhammaṃ, manosamphasso palokadhammo, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi palokadhammaṃ. Yaṃ kho, ānanda, palokadhammaṃ, ayaṃ vuccati ariyassa vinaye loko’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Suññatalokasuttaṃ

85. Atha kho āyasmā ānando…pe… bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘suñño loko, suñño loko’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, suñño lokoti vuccatī’’ti? ‘‘Yasmā ca kho, ānanda, suññaṃ attena vā attaniyena vā tasmā suñño lokoti vuccati. Kiñca, ānanda, suññaṃ attena vā attaniyena vā? Cakkhu kho, ānanda, suññaṃ attena vā attaniyena vā. Rūpā suññā attena vā attaniyena vā, cakkhuviññāṇaṃ suññaṃ attena vā attaniyena vā, cakkhusamphasso suñño attena vā attaniyena vā…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi suññaṃ attena vā attaniyena vā. Yasmā ca kho, ānanda, suññaṃ attena vā attaniyena vā, tasmā suñño lokoti vuccatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Saṃkhittadhammasuttaṃ

86. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ānanda, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Rūpā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā, bhante’’…pe….

‘‘Cakkhuviññāṇaṃ…pe… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Jivhā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā, bhante’’…pe….

‘‘Jivhāviññāṇaṃ… jivhāsamphasso…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Evaṃ passaṃ, ānanda, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati…pe… cakkhusamphassepi nibbindati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Channasuttaṃ

87. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahācundo āyasmā ca channo gijjhakūṭe pabbate viharanti. Tena kho pana samayena yena āyasmā channo ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahācundo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahācundaṃ etadavoca – ‘‘āyāmāvuso cunda, yenāyasmā channo tenupasaṅkamissāma gilānapucchakā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā mahācundo āyasmato sāriputtassa paccassosi.

Atha kho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahācundo yenāyasmā channo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdiṃsu. Nisajja kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ channaṃ etadavoca – ‘‘kacci te, āvuso channa, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’’ti?

‘‘Na me, āvuso sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ, bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo. Seyyathāpi, āvuso, balavā puriso tiṇhena sikharena [khaggena (ka.)] muddhani [muddhānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] abhimattheyya [abhimantheyya (sī.)]; evameva kho, āvuso, adhimattā vātā muddhani [muddhānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] ūhananti [upahananti (sī. syā. kaṃ. pī. ka.), uhananti (ka.)]. Na me, āvuso, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ…pe… no paṭikkamo. Seyyathāpi, āvuso, balavā puriso daḷhena varattakkhaṇḍena sīse sīsaveṭhaṃ dadeyya; evameva kho, āvuso, adhimattā sīse sīsavedanā. Na me, āvuso, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ…pe… no paṭikkamo. Seyyathāpi, āvuso, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā tiṇhena govikantanena kucchiṃ parikanteyya; evameva kho adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Na me, āvuso, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ…pe… no paṭikkamo. Seyyathāpi, āvuso, dve balavanto purisā dubbalataraṃ purisaṃ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuyā santāpeyyuṃ samparitāpeyyuṃ; evameva kho, āvuso, adhimatto kāyasmiṃ ḍāho. Na me, āvuso, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ, bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo. Satthaṃ, āvuso sāriputta, āharissāmi, nāvakaṅkhāmi [nāpi kaṅkhāmi (ka.)] jīvita’’nti.

‘‘Mā āyasmā channo satthaṃ āharesi. Yāpetāyasmā channo, yāpentaṃ mayaṃ āyasmantaṃ channaṃ icchāma. Sace āyasmato channassa natthi sappāyāni bhojanāni, ahaṃ āyasmato channassa sappāyāni bhojanāni pariyesissāmi. Sace āyasmato channassa natthi sappāyāni bhesajjāni, ahaṃ āyasmato channassa sappāyāni bhesajjāni pariyesissāmi. Sace āyasmato channassa natthi patirūpā upaṭṭhākā, ahaṃ āyasmantaṃ channaṃ upaṭṭhahissāmi. Mā āyasmā channo satthaṃ āharesi. Yāpetāyasmā channo, yāpentaṃ mayaṃ āyasmantaṃ channaṃ icchāmā’’ti.

‘‘Na me, āvuso sāriputta, natthi sappāyāni bhojanāni; atthi me sappāyāni bhojanāni. Napi me natthi sappāyāni bhesajjāni; atthi me sappāyāni bhesajjāni. Napi me natthi patirūpā upaṭṭhākā; atthi me patirūpā upaṭṭhākā. Api ca me, āvuso, satthā pariciṇṇo dīgharattaṃ manāpeneva, no amanāpena. Etañhi, āvuso, sāvakassa patirūpaṃ yaṃ satthāraṃ paricareyya manāpeneva, no amanāpena. ‘Anupavajjaṃ [taṃ anupavajjaṃ (bahūsu)] channo bhikkhu satthaṃ āharissatī’ti – evametaṃ, āvuso sāriputta, dhārehī’’ti.

‘‘Puccheyyāma mayaṃ āyasmantaṃ channaṃ kañcideva [kiñcideva (syā. kaṃ. pī. ka.)] desaṃ, sace āyasmā channo okāsaṃ karoti pañhassa veyyākaraṇāyā’’ti. ‘‘Pucchāvuso sāriputta, sutvā vedissāmā’’ti.

‘‘Cakkhuṃ, āvuso channa, cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasi…pe… jivhaṃ, āvuso channa, jivhāviññāṇaṃ jivhāviññāṇaviññātabbe dhamme ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasi…pe… manaṃ, āvuso channa, manoviññāṇaṃ manoviññāṇaviññātabbe dhamme ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘Cakkhuṃ, āvuso sāriputta, cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmi…pe… jivhaṃ, āvuso sāriputta, jivhāviññāṇaṃ jivhāviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmi…pe… manaṃ, āvuso sāriputta, manoviññāṇaṃ manoviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmī’’ti.

‘‘Cakkhusmiṃ, āvuso channa, cakkhuviññāṇe cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesu kiṃ disvā kiṃ abhiññāya cakkhuṃ cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassasi… jivhāya, āvuso channa, jivhāviññāṇe jivhāviññāṇaviññātabbesu dhammesu kiṃ disvā kiṃ abhiññāya jivhaṃ jivhāviññāṇaṃ jivhāviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassasi… manasmiṃ, āvuso channa, manoviññāṇe manoviññāṇaviññātabbesu dhammesu kiṃ disvā kiṃ abhiññāya manaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassasī’’ti?

‘‘Cakkhusmiṃ, āvuso sāriputta, cakkhuviññāṇe cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesu nirodhaṃ disvā nirodhaṃ abhiññāya cakkhuṃ cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmi…pe… jivhāya, āvuso sāriputta, jivhāviññāṇe jivhāviññāṇaviññātabbesu dhammesu nirodhaṃ disvā nirodhaṃ abhiññāya jivhaṃ jivhāviññāṇaṃ jivhāviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmi…pe… manasmiṃ, āvuso sāriputta, manoviññāṇe manoviññāṇaviññātabbesu dhammesu nirodhaṃ disvā nirodhaṃ abhiññāya manaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇaviññātabbe dhamme ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassāmī’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā mahācundo āyasmantaṃ channaṃ etadavoca – ‘‘tasmātiha, āvuso channa, idampi tassa bhagavato sāsanaṃ niccakappaṃ sādhukaṃ manasi kātabbaṃ – ‘nissitassa calitaṃ, anissitassa calitaṃ natthi. Calite asati passaddhi hoti. Passaddhiyā sati nati na hoti. Natiyā asati āgatigati na hoti. Āgatigatiyā asati cutūpapāto na hoti. Cutūpapāte asati nevidha na huraṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā’’’ti.

Atha kho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahācundo āyasmantaṃ channaṃ iminā ovādena ovaditvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu. Atha kho āyasmā channo acirapakkantesu tesu āyasmantesu satthaṃ āharesi.

Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘āyasmatā, bhante, channena satthaṃ āharitaṃ. Tassa kā gati ko abhisamparāyo’’ti? ‘‘Nanu te, sāriputta, channena bhikkhunā sammukhāyeva anupavajjatā byākatā’’ti? ‘‘Atthi, bhante, pubbavijjanaṃ [pubbaviciraṃ (sī.), pubbavijjhanaṃ (pī.), pubbajiraṃ (ma. ni. 3.394)] nāma vajjigāmo. Tatthāyasmato channassa mittakulāni suhajjakulāni upavajjakulānī’’ti. ‘‘Honti hete, sāriputta, channassa bhikkhuno mittakulāni suhajjakulāni upavajjakulāni. Na kho panāhaṃ, sāriputta, ettāvatā saupavajjoti vadāmi. Yo kho, sāriputta, tañca kāyaṃ nikkhipati, aññañca kāyaṃ upādiyati, tamahaṃ saupavajjoti vadāmi. Taṃ channassa bhikkhuno natthi. ‘Anupavajjaṃ channena bhikkhunā satthaṃ āharita’nti – evametaṃ, sāriputta, dhārehī’’ti. Catutthaṃ.

5. Puṇṇasuttaṃ

88. Atha [sāvatthinidānaṃ. atha (?) ma. ni. 3.395 passitabbaṃ] kho āyasmā puṇṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā puṇṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti.

‘‘Santi kho, puṇṇa, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā.

Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. ‘Nandisamudayā dukkhasamudayo, puṇṇā’ti vadāmi…pe… santi kho, puṇṇa, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi kho, puṇṇa, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. ‘Nandisamudayā dukkhasamudayo, puṇṇā’ti vadāmi.

‘‘Santi kho, puṇṇa, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato nirujjhati nandī. ‘Nandinirodhā dukkhanirodho, puṇṇā’ti vadāmi…pe… santi kho, puṇṇa, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato nirujjhati nandī. ‘Nandinirodhā dukkhanirodho, puṇṇā’ti vadāmi.

‘‘Iminā tvaṃ [iminā ca tvaṃ], puṇṇa, mayā saṃkhittena ovādena ovadito katamasmiṃ [katarasmiṃ (ma. ni. 3.395)] janapade viharissasī’’ti? ‘‘Atthi, bhante, sunāparanto nāma janapado, tatthāhaṃ viharissāmī’’ti.

‘‘Caṇḍā kho, puṇṇa, sunāparantakā manussā; pharusā kho, puṇṇa, sunāparantakā manussā. Sace taṃ, puṇṇa, sunāparantakā manussā akkosissanti paribhāsissanti, tatra te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti?

‘‘Sace maṃ, bhante, sunāparantakā manussā akkosissanti paribhāsissanti, tatra me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me [maṃ (sabbattha)] nayime pāṇinā pahāraṃ dentī’ti. Evamettha [evammettha (?)], bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana te, puṇṇa, sunāparantakā manussā pāṇinā pahāraṃ dassanti, tatra pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti?

‘‘Sace me, bhante, sunāparantakā manussā pāṇinā pahāraṃ dassanti, tatra me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me [evammettha (?)] nayime leḍḍunā pahāraṃ dentī’ti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana te, puṇṇa, sunāparantakā manussā leḍḍunā pahāraṃ dassanti, tatra pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti?

‘‘Sace me, bhante, sunāparantakā manussā leḍḍunā pahāraṃ dassanti, tatra me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me nayime daṇḍena pahāraṃ dentī’ti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana puṇṇa, sunāparantakā manussā daṇḍena pahāraṃ dassanti, tatra pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti?

‘‘Sace me, bhante, sunāparantakā manussā daṇḍena pahāraṃ dassanti, tatra me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ me nayime satthena pahāraṃ dentī’ti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana te, puṇṇa, sunāparantakā manussā satthena pahāraṃ dassanti, tatra pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti?

‘‘Sace me, bhante, sunāparantakā manussā satthena pahāraṃ dassanti, tatra me evaṃ bhavissati – ‘bhaddakā vatime sunāparantakā manussā, subhaddakā vatime sunāparantakā manussā, yaṃ maṃ nayime tiṇhena satthena jīvitā voropentī’ti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sace pana taṃ, puṇṇa, sunāparantakā manussā tiṇhena satthena jīvitā voropessanti, tatra pana te, puṇṇa, kinti bhavissatī’’ti?

‘‘Sace maṃ, bhante, sunāparantakā manussā tiṇhena satthena jīvitā voropessanti, tatra me evaṃ bhavissati – ‘santi kho tassa bhagavato sāvakā kāyena ca jīvitena ca aṭṭīyamānā harāyamānā jigucchamānā satthahārakaṃ pariyesanti, taṃ me idaṃ apariyiṭṭhaññeva satthahārakaṃ laddha’nti. Evamettha, bhagavā, bhavissati; evamettha, sugata, bhavissatī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, puṇṇa! Sakkhissasi kho tvaṃ, puṇṇa, iminā damūpasamena samannāgato sunāparantasmiṃ janapade vatthuṃ. Yassa dāni tvaṃ, puṇṇa, kālaṃ maññasī’’ti.

Atha kho āyasmā puṇṇo bhagavato vacanaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena sunāparanto janapado tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena sunāparanto janapado tadavasari. Tatra sudaṃ āyasmā puṇṇo sunāparantasmiṃ janapade viharati. Atha kho āyasmā puṇṇo tenevantaravassena pañcamattāni upāsakasatāni paṭivedesi [paṭipādesi (sī. pī.), paṭidesesi (syā. kaṃ.)]. Tenevantaravassena pañcamattāni upāsikāsatāni paṭivedesi. Tenevantaravassena tisso vijjā sacchākāsi. Tenevantaravassena parinibbāyi.

Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu…pe… ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘yo so, bhante, puṇṇo nāma kulaputto bhagavatā saṃkhittena ovādena ovadito, so kālaṅkato. Tassa kā gati ko abhisamparāyo’’ti?

‘‘Paṇḍito, bhikkhave, puṇṇo kulaputto [kulaputto ahosi (sabbattha)], paccapādi [saccavādī (syā. kaṃ. ka.)] dhammassānudhammaṃ, na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesi [viheṭhesi (sī. syā. kaṃ.)]. Parinibbuto, bhikkhave, puṇṇo kulaputto’’ti. Pañcamaṃ.

6. Bāhiyasuttaṃ

89. Atha kho āyasmā bāhiyo yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bāhiyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bāhiya, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Rūpā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā, bhante’’…pe… cakkhuviññāṇaṃ…pe… cakkhusamphasso…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bāhiya, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti.

Atha kho āyasmā bāhiyo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho āyasmā bāhiyo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā bāhiyo arahataṃ ahosīti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamaejāsuttaṃ

90. ‘‘Ejā, bhikkhave, rogo, ejā gaṇḍo, ejā sallaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, tathāgato anejo viharati vītasallo. Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya ‘anejo vihareyyaṃ [vihareyya (sī. pī. ka.)] vītasallo’ti, cakkhuṃ na maññeyya, cakkhusmiṃ na maññeyya, cakkhuto na maññeyya, cakkhu meti na maññeyya; rūpe na maññeyya, rūpesu na maññeyya, rūpato na maññeyya, rūpā meti na maññeyya; cakkhuviññāṇaṃ na maññeyya, cakkhuviññāṇasmiṃ na maññeyya, cakkhuviññāṇato na maññeyya, cakkhuviññāṇaṃ meti na maññeyya; cakkhusamphassaṃ na maññeyya, cakkhusamphassasmiṃ na maññeyya, cakkhusamphassato na maññeyya, cakkhusamphasso meti na maññeyya. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññeyya, tasmimpi na maññeyya, tatopi na maññeyya, taṃ meti na maññeyya.

‘‘Sotaṃ na maññeyya…pe… ghānaṃ na maññeyya…pe… jivhaṃ na maññeyya, jivhāya na maññeyya, jivhāto na maññeyya, jivhā meti na maññeyya; rase na maññeyya…pe… jivhāviññāṇaṃ na maññeyya…pe… jivhāsamphassaṃ na maññeyya…pe… yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññeyya, tasmimpi na maññeyya, tatopi na maññeyya, taṃ meti na maññeyya.

‘‘Kāyaṃ na maññeyya…pe… manaṃ na maññeyya, manasmiṃ na maññeyya, manato na maññeyya, mano meti na maññeyya; dhamme na maññeyya…pe… mano viññāṇaṃ…pe… manosamphassaṃ…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññeyya, tasmimpi na maññeyya, tatopi na maññeyya, taṃ meti na maññeyya; sabbaṃ na maññeyya, sabbasmiṃ na maññeyya, sabbato na maññeyya, sabbaṃ meti na maññeyya.

‘‘So evaṃ amaññamāno na kiñcipi loke upādiyati. Anupādiyaṃ na paritassati. Aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyaejāsuttaṃ

91. ‘‘Ejā, bhikkhave, rogo, ejā gaṇḍo, ejā sallaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, tathāgato anejo viharati vītasallo. Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya ‘anejo vihareyyaṃ vītasallo’ti, cakkhuṃ na maññeyya, cakkhusmiṃ na maññeyya, cakkhuto na maññeyya, cakkhu meti na maññeyya; rūpe na maññeyya… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphassaṃ… yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññeyya, tasmimpi na maññeyya, tatopi na maññeyya, taṃ meti na maññeyya. Yañhi, bhikkhave, maññati, yasmiṃ maññati, yato maññati, yaṃ meti maññati, tato taṃ hoti aññathā. Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavameva abhinandati…pe….

‘‘Jivhaṃ na maññeyya, jivhāya na maññeyya, jivhāto na maññeyya, jivhā meti na maññeyya; rase na maññeyya… jivhāviññāṇaṃ… jivhāsamphassaṃ… yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññeyya, tasmimpi na maññeyya, tatopi na maññeyya, taṃ meti na maññeyya. Yañhi, bhikkhave, maññati, yasmiṃ maññati, yato maññati, yaṃ meti maññati, tato taṃ hoti aññathā. Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavameva abhinandati…pe….

‘‘Manaṃ na maññeyya, manasmiṃ na maññeyya, manato na maññeyya, mano meti na maññeyya… manoviññāṇaṃ… manosamphassaṃ… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na maññeyya, tasmimpi na maññeyya, tatopi na maññeyya, taṃ meti na maññeyya. Yañhi, bhikkhave, maññati, yasmiṃ maññati, yato maññati, yaṃ meti maññati, tato taṃ hoti aññathā. Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavameva abhinandati.

‘‘Yāvatā, bhikkhave, khandhadhātuāyatanā tampi na maññeyya, tasmimpi na maññeyya, tatopi na maññeyya, taṃ meti na maññeyya. So evaṃ amaññamāno na kiñci loke upādiyati. Anupādiyaṃ na paritassati. Aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamadvayasuttaṃ

92. ‘‘Dvayaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha. Kiñca, bhikkhave, dvayaṃ? Cakkhuñceva rūpā ca, sotañceva saddā ca, ghānañceva gandhā ca, jivhā ceva rasā ca, kāyo ceva phoṭṭhabbā ca, mano ceva dhammā ca – idaṃ vuccati, bhikkhave, dvayaṃ.

‘‘Yo, bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘ahametaṃ dvayaṃ paccakkhāya aññaṃ dvayaṃ paññapessāmī’ti, tassa vācāvatthukamevassa. Puṭṭho ca na sampāyeyya. Uttariñca vighātaṃ āpajjeyya. Taṃ kissa hetu? Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmi’’nti. Navamaṃ.

10. Dutiyadvayasuttaṃ

93. ‘‘Dvayaṃ, bhikkhave, paṭicca viññāṇaṃ sambhoti. Kathañca, bhikkhave, dvayaṃ paṭicca viññāṇaṃ sambhoti? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Cakkhu aniccaṃ vipariṇāmi aññathābhāvi. Rūpā aniccā vipariṇāmino aññathābhāvino. Itthetaṃ dvayaṃ calañceva byathañca aniccaṃ vipariṇāmi aññathābhāvi. Cakkhuviññāṇaṃ aniccaṃ vipariṇāmi aññathābhāvi. Yopi hetu yopi paccayo cakkhuviññāṇassa uppādāya, sopi hetu sopi paccayo anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Aniccaṃ kho pana, bhikkhave, paccayaṃ paṭicca uppannaṃ cakkhuviññāṇaṃ kuto niccaṃ bhavissati! Yā kho, bhikkhave, imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ saṅgati sannipāto samavāyo, ayaṃ vuccati cakkhusamphasso. Cakkhusamphassopi anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Yopi hetu yopi paccayo cakkhusamphassassa uppādāya, sopi hetu sopi paccayo anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Aniccaṃ kho pana, bhikkhave, paccayaṃ paṭicca uppanno cakkhusamphasso kuto nicco bhavissati! Phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho ceteti, phuṭṭho sañjānāti. Itthetepi dhammā calā ceva byathā ca aniccā vipariṇāmino aññathābhāvino. Sotaṃ…pe….

‘‘Jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ. Jivhā aniccā vipariṇāmī aññathābhāvī [vipariṇāminī aññathābhāvinī (?)]. Rasā aniccā vipariṇāmino aññathābhāvino. Itthetaṃ dvayaṃ calañceva byathañca aniccaṃ vipariṇāmi aññathābhāvi. Jivhāviññāṇaṃ aniccaṃ vipariṇāmi aññathābhāvi. Yopi hetu yopi paccayo jivhāviññāṇassa uppādāya, sopi hetu sopi paccayo anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Aniccaṃ kho pana, bhikkhave, paccayaṃ paṭicca uppannaṃ jivhāviññāṇaṃ, kuto niccaṃ bhavissati! Yā kho, bhikkhave, imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ saṅgati sannipāto samavāyo, ayaṃ vuccati jivhāsamphasso. Jivhāsamphassopi anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Yopi hetu yopi paccayo jivhāsamphassassa uppādāya, sopi hetu sopi paccayo anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Aniccaṃ kho pana, bhikkhave, paccayaṃ paṭicca uppanno jivhāsamphasso, kuto nicco bhavissati! Phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho ceteti, phuṭṭho sañjānāti. Itthetepi dhammā calā ceva byathā ca aniccā vipariṇāmino aññathābhāvino. Kāyaṃ…pe….

‘‘Manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Mano anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Dhammā aniccā vipariṇāmino aññathābhāvino. Itthetaṃ dvayaṃ calañceva byathañca aniccaṃ vipariṇāmi aññathābhāvi. Manoviññāṇaṃ aniccaṃ vipariṇāmi aññathābhāvi. Yopi hetu yopi paccayo manoviññāṇassa uppādāya, sopi hetu sopi paccayo anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Aniccaṃ kho pana, bhikkhave, paccayaṃ paṭicca uppannaṃ manoviññāṇaṃ, kuto niccaṃ bhavissati! Yā kho, bhikkhave, imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ saṅgati sannipāto samavāyo, ayaṃ vuccati manosamphasso. Manosamphassopi anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Yopi hetu yopi paccayo manosamphassassa uppādāya, sopi hetu sopi paccayo anicco vipariṇāmī aññathābhāvī. Aniccaṃ kho pana, bhikkhave, paccayaṃ paṭicca uppanno manosamphasso, kuto nicco bhavissati! Phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho ceteti, phuṭṭho sañjānāti. Itthetepi dhammā calā ceva byathā ca aniccā vipariṇāmino aññathābhāvino. Evaṃ kho, bhikkhave, dvayaṃ paṭicca viññāṇaṃ sambhotī’’ti. Dasamaṃ.

Channavaggo navamo.

Tassuddānaṃ –

Palokasuññā saṃkhittaṃ, channo puṇṇo ca bāhiyo;
Ejena ca duve vuttā, dvayehi apare duveti.

10. Saḷavaggo

1. Adantaaguttasuttaṃ

94. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Chayime, bhikkhave, phassāyatanā adantā aguttā arakkhitā asaṃvutā dukkhādhivāhā honti. Katame cha? Cakkhu, bhikkhave, phassāyatanaṃ adantaṃ aguttaṃ arakkhitaṃ asaṃvutaṃ dukkhādhivāhaṃ hoti…pe… jivhā, bhikkhave, phassāyatanaṃ adantaṃ aguttaṃ arakkhitaṃ asaṃvutaṃ dukkhādhivāhaṃ hoti…pe… mano, bhikkhave, phassāyatanaṃ adantaṃ aguttaṃ arakkhitaṃ asaṃvutaṃ dukkhādhivāhaṃ hoti. Ime kho, bhikkhave, cha phassāyatanā adantā aguttā arakkhitā asaṃvutā dukkhādhivāhā honti’’.

‘‘Chayime, bhikkhave, phassāyatanā sudantā suguttā surakkhitā susaṃvutā sukhādhivāhā honti. Katame cha? Cakkhu, bhikkhave, phassāyatanaṃ sudantaṃ suguttaṃ surakkhitaṃ susaṃvutaṃ sukhādhivāhaṃ hoti…pe… jivhā, bhikkhave, phassāyatanaṃ sudantaṃ suguttaṃ surakkhitaṃ susaṃvutaṃ sukhādhivāhaṃ hoti…pe… mano, bhikkhave, phassāyatanaṃ sudantaṃ suguttaṃ surakkhitaṃ susaṃvutaṃ sukhādhivāhaṃ hoti. Ime kho, bhikkhave, cha phassāyatanā sudantā suguttā surakkhitā susaṃvutā sukhādhivāhā hontī’’ti. Idamavoca bhagavā…pe… etadavoca satthā –

‘‘Saḷeva [chaḷeva (ka.)] phassāyatanāni bhikkhavo,
Asaṃvuto yattha dukkhaṃ nigacchati;
Tesañca ye saṃvaraṇaṃ avedisuṃ,
Saddhādutiyā viharantānavassutā.

‘‘Disvāna rūpāni manoramāni,
Athopi disvāna amanoramāni;
Manorame rāgapathaṃ vinodaye,
Na cāppiyaṃ meti manaṃ padosaye.

‘‘Saddañca sutvā dubhayaṃ piyāppiyaṃ,
Piyamhi sadde na samucchito siyā;
Athoppiye dosagataṃ vinodaye,
Na cāppiyaṃ meti manaṃ padosaye.

‘‘Gandhañca ghatvā surabhiṃ manoramaṃ,
Athopi ghatvā asuciṃ akantiyaṃ;
Akantiyasmiṃ paṭighaṃ vinodaye,
Chandānunīto na ca kantiye siyā.

‘‘Rasañca bhotvāna asāditañca sāduṃ,
Athopi bhotvāna asādumekadā;
Sāduṃ rasaṃ nājjhosāya bhuñje,
Virodhamāsādusu nopadaṃsaye.

‘‘Phassena phuṭṭho na sukhena majje [majjhe (syā. kaṃ. pī.)],
Dukkhena phuṭṭhopi na sampavedhe;
Phassadvayaṃ sukhadukkhe upekkhe,
Anānuruddho aviruddha kenaci.

‘‘Papañcasaññā itarītarā narā,
Papañcayantā upayanti saññino;
Manomayaṃ gehasitañca sabbaṃ,
Panujja nekkhammasitaṃ irīyati.

‘‘Evaṃ mano chassu yadā subhāvito,
Phuṭṭhassa cittaṃ na vikampate kvaci;
Te rāgadose abhibhuyya bhikkhavo,
Bhavattha [bhavatha (sī. syā. kaṃ.)] jātimaraṇassa pāragā’’ti. paṭhamaṃ;

2. Mālukyaputtasuttaṃ

95. Atha kho āyasmā mālukyaputto [māluṅkyaputto (sī.)] yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mālukyaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti.

''Ettha dāni, mālukyaputta, kiṃ dahare bhikkhū vakkhāma! Yatra hi nāma tvaṃ, bhikkhu, jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto saṃkhittena ovādaṃ yācasī''ti.

''Kiñcāpāhaṃ, bhante, jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto. Desetu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ, desetu sugato saṃkhittena dhammaṃ, appeva nāmāhaṃ bhagavato bhāsitassa atthaṃ ājāneyyaṃ. Appeva nāmāhaṃ bhagavato bhāsitassa dāyādo assa''nti.

''Taṃ kiṃ maññasi, mālukyaputta, ye te cakkhuviññeyyā rūpā adiṭṭhā adiṭṭhapubbā, na ca passasi, na ca te hoti passeyyanti? Atthi te tattha chando vā rāgo vā pemaṃ vā''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Ye te sotaviññeyyā saddā assutā assutapubbā, na ca suṇāsi, na ca te hoti suṇeyyanti? Atthi te tattha chando vā rāgo vā pemaṃ vā''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Ye te ghānaviññeyyā gandhā aghāyitā aghāyitapubbā, na ca ghāyasi, na ca te hoti ghāyeyyanti? Atthi te tattha chando vā rāgo vā pemaṃ vā''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Ye te jivhāviññeyyā rasā asāyitā asāyitapubbā, na ca sāyasi, na ca te hoti sāyeyyanti? Atthi te tattha chando vā rāgo vā pemaṃ vā''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Ye te kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā asamphuṭṭhā asamphuṭṭhapubbā, na ca phusasi, na ca te hoti phuseyyanti? Atthi te tattha chando vā rāgo vā pemaṃ vā''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Ye te manoviññeyyā dhammā aviññātā aviññātapubbā, na ca vijānāsi, na ca te hoti vijāneyyanti? Atthi te tattha chando vā rāgo vā pemaṃ vā''ti? ''No hetaṃ, bhante''.

''Ettha ca te, mālukyaputta, diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute sutamattaṃ bhavissati, mute mutamattaṃ bhavissati, viññāte viññātamattaṃ bhavissati. Yato kho te, mālukyaputta, diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute sutamattaṃ bhavissati, mute mutamattaṃ bhavissati, viññāte viññātamattaṃ bhavissati; tato tvaṃ, mālukyaputta, na tena. Yato tvaṃ, mālukyaputta, na tena; tato tvaṃ, mālukyaputta, na tattha. Yato tvaṃ, mālukyaputta, na tattha; tato tvaṃ, mālukyaputta, nevidha, na huraṃ, na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā''ti.

''Imassa khvāhaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājānāmi –

''Rūpaṃ disvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa [ajjhosāya (sī.)] tiṭṭhati.

''Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā rūpasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evaṃ ācinato dukkhaṃ, ārā nibbānamuccati.

''Saddaṃ sutvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati.

''Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā saddasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evaṃ ācinato dukkhaṃ, ārā nibbānamuccati.

‘‘Gandhaṃ ghatvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati.

‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā gandhasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evaṃ ācinato dukkhaṃ, ārā nibbānamuccati.

‘‘Rasaṃ bhotvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati.

‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā rasasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evaṃ ācinato dukkhaṃ, ārā nibbānamuccati.

‘‘Phassaṃ phussa sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati.

‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā phassasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evaṃ ācinato dukkhaṃ, ārā nibbānamuccati.

‘‘Dhammaṃ ñatvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati.

‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā dhammasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evaṃ ācinato dukkhaṃ, ārā nibbānamuccati.

‘‘Na so rajjati rūpesu, rūpaṃ disvā paṭissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhosa tiṭṭhati.

‘‘Yathāssa passato rūpaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbānamuccati.

‘‘Na so rajjati saddesu, saddaṃ sutvā paṭissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhosa tiṭṭhati.

‘‘Yathāssa suṇato saddaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbānamuccati.

‘‘Na so rajjati gandhesu, gandhaṃ ghatvā paṭissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhosa tiṭṭhati.

‘‘Yathāssa ghāyato gandhaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbānamuccati.

‘‘Na so rajjati rasesu, rasaṃ bhotvā paṭissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhosa tiṭṭhati.

‘‘Yathāssa sāyato rasaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbānamuccati.

‘‘Na so rajjati phassesu, phassaṃ phussa paṭissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhosa tiṭṭhati.

‘‘Yathāssa phusato phassaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbānamuccati.

‘‘Na so rajjati dhammesu, dhammaṃ ñatvā paṭissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhosa tiṭṭhati.

‘‘Yathāssa jānato dhammaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbānamuccatī’’ti.

‘‘Imassa khvāhaṃ, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmī’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, mālukyaputta! Sādhu kho tvaṃ, mālukyaputta, mayā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ ājānāsi –

‘‘Rūpaṃ disvā sati muṭṭhā, piyaṃ nimittaṃ manasi karoto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati.

‘‘Tassa vaḍḍhanti vedanā, anekā rūpasambhavā;
Abhijjhā ca vihesā ca, cittamassūpahaññati;
Evaṃ ācinato dukkhaṃ, ārā nibbānamuccati….pe….

‘‘Na so rajjati dhammesu, dhammaṃ ñatvā paṭissato;
Virattacitto vedeti, tañca nājjhosa tiṭṭhati.

‘‘Yathāssa vijānato dhammaṃ, sevato cāpi vedanaṃ;
Khīyati nopacīyati, evaṃ so caratī sato;
Evaṃ apacinato dukkhaṃ, santike nibbānamuccatī’’ti.

‘‘Imassa kho, mālukyaputta, mayā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo’’ti.

Atha kho āyasmā mālukyaputto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho āyasmā mālukyaputto eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā mālukyaputto arahataṃ ahosīti. Dutiyaṃ.

3. Parihānadhammasuttaṃ

96. ‘‘Parihānadhammañca vo, bhikkhave, desessāmi aparihānadhammañca cha ca abhibhāyatanāni. Taṃ suṇātha. Kathañca, bhikkhave, parihānadhammo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjanti pāpakā akusalā sarasaṅkappā [akusalā dhammā sarasaṅkappā (syā. kaṃ. pī. ka.) upari āsīvisavagge sattamasutte pana ‘‘ākusalā sarasaṅkappā’’ tveva sabbattha dissati] saṃyojaniyā.

Tañce bhikkhu adhivāseti nappajahati na vinodeti na byantīkaroti [byantikaroti (pī.) byantiṃ karoti (ka.)] na anabhāvaṃ gameti, veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – ‘parihāyāmi kusalehi dhammehi’. Parihānañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno jivhāya rasaṃ sāyitvā uppajjanti…pe… puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno manasā dhammaṃ viññāya uppajjanti pāpakā akusalā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tañce bhikkhu adhivāseti nappajahati na vinodeti na byantīkaroti na anabhāvaṃ gameti, veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – ‘parihāyāmi kusalehi dhammehi’. Parihānañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti. Evaṃ kho, bhikkhave, parihānadhammo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, aparihānadhammo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjanti pāpakā akusalā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tañce bhikkhu nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti, veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – ‘na parihāyāmi kusalehi dhammehi’. Aparihānañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno jivhāya rasaṃ sāyitvā uppajjanti…pe… puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno manasā dhammaṃ viññāya uppajjanti pāpakā akusalā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tañce bhikkhu nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti, veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – ‘na parihāyāmi kusalehi dhammehi’. Aparihānañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti. Evaṃ kho, bhikkhave, aparihānadhammo hoti.

‘‘Katamāni ca, bhikkhave, cha abhibhāyatanāni? Idha, bhikkhave, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā nuppajjanti pāpakā akusalā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – ‘abhibhūtametaṃ āyatanaṃ’. Abhibhāyatanañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti…pe… puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno manasā dhammaṃ viññāya nuppajjanti pāpakā akusalā dhammā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – ‘abhibhūtametaṃ āyatanaṃ’. Abhibhāyatanañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti. Imāni vuccanti, bhikkhave, cha abhibhāyatanānī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Pamādavihārīsuttaṃ

97. ‘‘Pamādavihāriñca vo, bhikkhave, desessāmi appamādavihāriñca. Taṃ suṇātha. Kathañca, bhikkhave, pamādavihārī hoti? Cakkhundriyaṃ asaṃvutassa, bhikkhave, viharato cittaṃ byāsiñcati [byāsiccati (sī. syā. kaṃ.)]. Cakkhuviññeyyesu rūpesu tassa byāsittacittassa pāmojjaṃ na hoti. Pāmojje asati pīti na hoti. Pītiyā asati passaddhi na hoti. Passaddhiyā asati dukkhaṃ hoti. Dukkhino cittaṃ na samādhiyati. Asamāhite citte dhammā na pātubhavanti. Dhammānaṃ apātubhāvā pamādavihārī tveva saṅkhaṃ gacchati…pe… jivhindriyaṃ asaṃvutassa, bhikkhave, viharato cittaṃ byāsiñcati jivhāviññeyyesu rasesu, tassa byāsittacittassa…pe… pamādavihārī tveva saṅkhaṃ gacchati…pe… manindriyaṃ asaṃvutassa, bhikkhave, viharato cittaṃ byāsiñcati manoviññeyyesu dhammesu, tassa byāsittacittassa pāmojjaṃ na hoti. Pāmojje asati pīti na hoti. Pītiyā asati passaddhi na hoti. Passaddhiyā asati dukkhaṃ hoti. Dukkhino cittaṃ na samādhiyati. Asamāhite citte dhammā na pātubhavanti. Dhammānaṃ apātubhāvā pamādavihārī tveva saṅkhaṃ gacchati. Evaṃ kho, bhikkhave, pamādavihārī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, appamādavihārī hoti? Cakkhundriyaṃ saṃvutassa, bhikkhave, viharato cittaṃ na byāsiñcati cakkhuviññeyyesu rūpesu, tassa abyāsittacittassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ viharati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhite citte dhammā pātubhavanti. Dhammānaṃ pātubhāvā appamādavihārī tveva saṅkhaṃ gacchati…pe… jivhindriyaṃ saṃvutassa, bhikkhave, viharato cittaṃ na byāsiñcati…pe… appamādavihārī tveva saṅkhaṃ gacchati. Manindriyaṃ saṃvutassa, bhikkhave, viharato cittaṃ na byāsiñcati, manoviññeyyesu dhammesu, tassa abyāsittacittassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati.

Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ viharati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhite citte dhammā pātubhavanti. Dhammānaṃ pātubhāvā appamādavihārī tveva saṅkhaṃ gacchati. Evaṃ kho, bhikkhave, appamādavihārī hotī''ti. Catutthaṃ.

5. Saṃvarasuttaṃ

98. ''Saṃvarañca vo, bhikkhave, desessāmi, asaṃvarañca. Taṃ suṇātha. Kathañca, bhikkhave, asaṃvaro hoti? Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati, veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – 'parihāyāmi kusalehi dhammehi'. Parihānañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti…pe… santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati, veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – 'parihāyāmi kusalehi dhammehi'. Parihānañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti. Evaṃ kho, bhikkhave, asaṃvaro hoti.

''Kathañca, bhikkhave, saṃvaro hoti? Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, veditabbametaṃ, bhikkhave, bhikkhunā – 'na parihāyāmi kusalehi dhammehi'. Aparihānañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti …pe… santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, veditabbametaṃ bhikkhunā – 'na parihāyāmi kusalehi dhammehi'. Aparihānañhetaṃ vuttaṃ bhagavatāti. Evaṃ kho, bhikkhave, saṃvaro hotī''ti. Pañcamaṃ.

6. Samādhisuttaṃ

99. ''Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha. Samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti. Kiñca yathābhūtaṃ pajānāti? 'Cakkhu anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti; 'rūpā aniccā'ti yathābhūtaṃ pajānāti; 'cakkhuviññāṇaṃ anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti; 'cakkhusamphasso anicco'ti yathābhūtaṃ pajānāti. 'Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… 'mano anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti. Dhammā… manoviññāṇaṃ… manosamphasso… 'yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti. Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha. Samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭisallānasuttaṃ

100. ''Paṭisallāne [paṭisallānaṃ (sī. pī. ka.), paṭisallīnā (syā. kaṃ.)], bhikkhave, yogamāpajjatha. Paṭisallīno, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti. Kiñca yathābhūtaṃ pajānāti? 'Cakkhu anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti; 'rūpā aniccā'ti yathābhūtaṃ pajānāti; 'cakkhuviññāṇaṃ anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti; 'cakkhusamphasso anicco'ti yathābhūtaṃ pajānāti. 'Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… 'yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampmppi anicca'nti yathābhūtaṃ pajānāti. Paṭisallāne, bhikkhave, yogamāpajjatha. Paṭisallīno, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī''ti. Sattamaṃ.

8. Paṭhamanatumhākaṃsuttaṃ

101. ''Yaṃ [yampi (pī. ka.)], bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Kiñca, bhikkhave, na tumhākaṃ? Cakkhu, bhikkhave, na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Rūpā na tumhākaṃ. Te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissanti. Cakkhuviññāṇaṃ na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Cakkhusamphasso na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. So vo pahīno hitāya sukhāya bhavissati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Sotaṃ na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Saddā na tumhākaṃ. Te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissanti. Sotaviññāṇaṃ na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Sotasamphasso na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. So vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissati. Yampidaṃ sotasamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Ghānaṃ na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Gandhā na tumhākaṃ. Te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissanti. Ghānaviññāṇaṃ na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Ghānasamphasso na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. So vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissati. Yampidaṃ ghānasamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati.

Jivhā na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Sā vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissati. Rasā na tumhākaṃ. Te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissanti. Jivhāviññāṇaṃ na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Jivhāsamphasso na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. So vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissati. Yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati …pe….

Mano na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. So vo pahīno hitāya sukhāya bhavissati. Dhammā na tumhākaṃ. Te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissanti. Manoviññāṇaṃ na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Manosamphasso na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. So vo pahīno hitāya sukhāya bhavissati. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yaṃ imasmiṃ jetavane tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ taṃ jano hareyya vā ḍaheyya vā yathāpaccayaṃ vā kareyya, api nu tumhākaṃ evamassa – ‘amhe jano harati vā ḍahati vā yathāpaccayaṃ vā karotī’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kissa hetu’’?

‘‘Na hi no etaṃ, bhante, attā vā attaniyaṃ vā’’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, cakkhu na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Rūpā na tumhākaṃ… cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphasso…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissatī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyanatumhākaṃsuttaṃ

102. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Kiñca, bhikkhave, na tumhākaṃ? Cakkhu, bhikkhave, na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Rūpā na tumhākaṃ. Te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissanti. Cakkhuviññāṇaṃ na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Cakkhusamphasso na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. So vo pahīno hitāya sukhāya bhavissati…pe…

yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Yampi, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissatī''ti. Navamaṃ.

10. Udakasuttaṃ

103. ''Udako [uddako (sī. pī.)] sudaṃ, bhikkhave, rāmaputto evaṃ vācaṃ bhāsati – 'idaṃ jātu vedagū, idaṃ jātu sabbajī [sabbaji (pī.)], idaṃ jātu apalikhataṃ gaṇḍamūlaṃ palikhaṇi'nti. Taṃ kho panetaṃ, bhikkhave, udako rāmaputto avedagūyeva samāno 'vedagūsmī'ti bhāsati, asabbajīyeva samāno 'sabbajīsmī'ti bhāsati, apalikhataṃyeva gaṇḍamūlaṃ palikhataṃ me 'gaṇḍamūla'nti bhāsati. Idha kho taṃ, bhikkhave, bhikkhu sammā vadamāno vadeyya – 'idaṃ jātu vedagū, idaṃ jātu sabbajī, idaṃ jātu apalikhataṃ gaṇḍamūlaṃ palikhaṇi''nti.

''Kathañca, bhikkhave, vedagū hoti? Yato kho, bhikkhave, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti; evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vedagū hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sabbajī hoti? Yato kho, bhikkhave, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto hoti; evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sabbajī hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhuno apalikhataṃ gaṇḍamūlaṃ palikhataṃ hoti? Gaṇḍoti kho, bhikkhave, imassetaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacanaṃ mātāpettikasambhavassa odanakummāsūpacayassa aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassa. Gaṇḍamūlanti kho, bhikkhave, taṇhāyetaṃ adhivacanaṃ. Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā; evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno apalikhataṃ gaṇḍamūlaṃ palikhataṃ hoti.

''Udako sudaṃ, bhikkhave, rāmaputto evaṃ vācaṃ bhāsati – 'idaṃ jātu vedagū, idaṃ jātu sabbajī, idaṃ jātu apalikhataṃ gaṇḍamūlaṃ palikhaṇi'nti. Taṃ kho panetaṃ, bhikkhave, udako rāmaputto avedagūyeva samāno 'vedagūsmī'ti bhāsati, asabbajīyeva samāno 'sabbajīsmī'ti bhāsati; apalikhataṃyeva gaṇḍamūlaṃ 'palikhataṃ me gaṇḍamūla'nti bhāsati. Idha kho taṃ, bhikkhave, bhikkhu sammā vadamāno vadeyya – 'idaṃ jātu vedagū, idaṃ jātu sabbajī, idaṃ jātu apalikhataṃ gaṇḍamūlaṃ palikhaṇi''nti. Dasamaṃ.

Saḷavaggo dasamo.

Tassuddānaṃ –

Dve saṃgayhā parihānaṃ, pamādavihārī ca saṃvaro;
Samādhi paṭisallānaṃ, dve natumhākena uddakoti.

Saḷāyatanavagge dutiyapaṇṇāsako samatto.

Tassa vagguddānaṃ –

Avijjā migajālañca, gilānaṃ channaṃ catutthakaṃ;
Saḷavaggena paññāsaṃ, dutiyo paṇṇāsako ayanti.

Paṭhamasatakaṃ.

11. Yogakkhemivaggo

1. Yogakkhemisuttaṃ

104. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Yogakkhemipariyāyaṃ vo, bhikkhave, dhammapariyāyaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, yogakkhemipariyāyo dhammapariyāyo? Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Te tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Tesañca pahānāya akkhāsi yogaṃ, tasmā tathāgato ‘yogakkhemī’ti vuccati…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Te tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Tesañca pahānāya akkhāsi yogaṃ, tasmā tathāgato ‘yogakkhemī’ti vuccati. Ayaṃ kho, bhikkhave, yogakkhemipariyāyo dhammapariyāyo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Upādāyasuttaṃ

105. ‘‘Kismiṃ nu kho, bhikkhave, sati kiṃ upādāya uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha’’nti?

‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe….

‘‘Cakkhusmiṃ kho, bhikkhave, sati cakkhuṃ upādāya uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ…pe… manasmiṃ sati manaṃ upādāya uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, api nu taṃ anupādāya uppajjeyya ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha’’nti?

‘‘No hetaṃ bhante’’…pe….

‘‘Jivhā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, api nu taṃ anupādāya uppajjeyya ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha’’nti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Mano nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, api nu taṃ anupādāya uppajjeyya ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha’’nti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati…pe… manasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dukkhasamudayasuttaṃ

106. ‘‘Dukkhassa, bhikkhave, samudayañca atthaṅgamañca desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, dukkhassa samudayo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Ayaṃ dukkhassa samudayo…pe… jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Ayaṃ dukkhassa samudayo…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Ayaṃ kho, bhikkhave, dukkhassa samudayo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, dukkhassa atthaṅgamo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ dukkhassa atthaṅgamo…pe… jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, dukkhassa atthaṅgamo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Lokasamudayasuttaṃ

107. ‘‘Lokassa, bhikkhave, samudayañca atthaṅgamañca desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, lokassa samudayo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Ayaṃ kho, bhikkhave, lokassa samudayo …pe… jivhañca paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Ayaṃ kho, bhikkhave, lokassa samudayo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, lokassa atthaṅgamo? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, lokassa atthaṅgamo…pe… jivhañca paṭicca rase ca uppajjati…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, lokassa atthaṅgamo’’ti. Catutthaṃ.

5. Seyyohamasmisuttaṃ

108. ‘‘Kismiṃ nu kho, bhikkhave, sati kiṃ upādāya kiṃ abhinivissa seyyohamasmīti vā hoti, sadisohamasmīti vā hoti, hīnohamasmīti vā hotī’’ti?

‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā.

‘‘Cakkhusmiṃ kho, bhikkhave, sati cakkhuṃ upādāya cakkhuṃ abhinivissa seyyohamasmīti vā hoti, sadisohamasmīti vā hoti, hīnohamasmīti vā hoti…pe… jivhāya sati…pe… manasmiṃ sati manaṃ upādāya manaṃ abhinivissa seyyohamasmīti vā hoti, sadisohamasmīti vā hoti, hīnohamasmīti vā hoti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, api nu taṃ anupādāya seyyohamasmīti vā assa, sadisohamasmīti vā assa, hīnohamasmīti vā assā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’…pe… jivhā… kāyo nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’…pe….

‘‘Mano nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, api nu taṃ anupādāya seyyohamasmīti vā assa, sadisohamasmīti vā assa, hīnohamasmīti vā assā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati…pe… manasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Saṃyojaniyasuttaṃ

109. ‘‘Saṃyojaniye ca, bhikkhave, dhamme desessāmi saṃyojanañca. Taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, saṃyojaniyā dhammā, katamañca saṃyojanaṃ? Cakkhuṃ, bhikkhave, saṃyojaniyo dhammo. Yo tattha chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ…pe… jivhā saṃyojaniyo dhammo…pe… mano saṃyojaniyo dhammo. Yo tattha chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ. Ime vuccanti, bhikkhave, saṃyojaniyā dhammā, idaṃ saṃyojana''nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Upādāniyasuttaṃ

110. ''Upādāniye ca, bhikkhave, dhamme desessāmi upādānañca. Taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, upādāniyā dhammā, katamañca upādānaṃ? Cakkhuṃ, bhikkhave, upādāniyo dhammo. Yo tattha chandarāgo, taṃ tattha upādānaṃ…pe… jivhā upādāniyo dhammo…pe… mano upādāniyo dhammo. Yo tattha chandarāgo, taṃ tattha upādānaṃ. Ime vuccanti, bhikkhave, upādāniyā dhammā, idaṃ upādāna''nti. Sattamaṃ.

8. Ajjhattikāyatanaparijānanasuttaṃ

111. ''Cakkhuṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Sotaṃ… ghānaṃ… jivhaṃ… kāyaṃ… manaṃ anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Cakkhuñca kho, bhikkhave, abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya…pe… jivhaṃ… kāyaṃ… manaṃ abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāyā''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Bāhirāyatanaparijānanasuttaṃ

112. ''Rūpe, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Sadde… gandhe… rase… phoṭṭhabbe… dhamme anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāya. Rūpe ca kho, bhikkhave, abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāya. Sadde… gandhe… rase… phoṭṭhabbe… dhamme abhijānaṃ parijānaṃ virājayaṃ pajahaṃ bhabbo dukkhakkhayāyā''ti. Navamaṃ.

10. Upassutisuttaṃ

113. Ekaṃ samayaṃ bhagavā nātike [ñātike (sī. syā. kaṃ.)] viharati giñjakāvasathe. Atha kho bhagavā rahogato paṭisallīno imaṃ dhammapariyāyaṃ abhāsi – ''cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Jivhañca paṭicca rase ca uppajjati…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā; taṇhāpaccayā upādānaṃ; upādānapaccayā bhavo; bhavapaccayā jāti; jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti''.

''Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā bhavanirodho; bhavanirodhā jātinirodho; jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti…pe… jivhañca paṭicca rase ca uppajjati…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā; vedanāpaccayā taṇhā. Tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodhā upādānanirodho; upādānanirodhā…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu bhagavato upassuti [upassutiṃ (sī. ka.)] ṭhito hoti. Addasā kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ upassuti ṭhitaṃ. Disvāna taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘assosi no tvaṃ, bhikkhu, imaṃ dhammapariyāya’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Uggaṇhāhi tvaṃ, bhikkhu, imaṃ dhammapariyāyaṃ. Pariyāpuṇāhi tvaṃ, bhikkhu, imaṃ dhammapariyāyaṃ. Dhārehi tvaṃ, bhikkhu, imaṃ dhammapariyāyaṃ. Atthasaṃhitoyaṃ, bhikkhu, dhammapariyāyo ādibrahmacariyako’’ti. Dasamaṃ.

Yogakkhemivaggo ekādasamo.

Tassuddānaṃ –

Yogakkhemi upādāya, dukkhaṃ loko ca seyyo ca;
Saṃyojanaṃ upādānaṃ, dve parijānaṃ upassutīti.

12. Lokakāmaguṇavaggo

1. Paṭhamamārapāsasuttaṃ

114. ‘‘Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce, bhikkhu, abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu āvāsagato mārassa, mārassa vasaṃ gato [vasagato (sī. aṭṭha. syā. aṭṭha.)], paṭimukkassa mārapāso. Baddho so mārabandhanena yathākāmakaraṇīyo pāpimato…pe….

‘‘Santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu āvāsagato mārassa, mārassa vasaṃ gato, paṭimukkassa mārapāso. Baddho so mārabandhanena…pe….

‘‘Santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu āvāsagato mārassa, mārassa vasaṃ gato, paṭimukkassa mārapāso. Baddho so mārabandhanena yathākāmakaraṇīyo pāpimato.

‘‘Santi ca kho, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu nāvāsagato mārassa, na mārassa vasaṃ gato, ummukkassa mārapāso. Mutto so mārabandhanena na yathākāmakaraṇīyo pāpimato…pe….

‘‘Santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu nāvāsagato mārassa, na mārassa vasaṃ gato, ummukkassa mārapāso. Mutto so mārabandhanena na yathākāmakaraṇīyo pāpimato…pe….

‘‘Santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu nāvāsagato mārassa, na mārassa vasaṃ gato, ummukkassa mārapāso. Mutto so mārabandhanena na yathākāmakaraṇīyo pāpimato’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyamārapāsasuttaṃ

115. ‘‘Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu baddho cakkhuviññeyyesu rūpesu, āvāsagato mārassa, mārassa vasaṃ gato, paṭimukkassa mārapāso. Baddho so mārabandhanena yathākāmakaraṇīyo pāpimato…pe….

‘‘Santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu baddho manoviññeyyesu dhammesu, āvāsagato mārassa, mārassa vasaṃ gato, paṭimukkassa mārapāso. Baddho so mārabandhanena yathākāmakaraṇīyo pāpimato…pe….

‘‘Santi ca kho, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu mutto cakkhuviññeyyehi rūpehi, nāvāsagato mārassa, na mārassa vasaṃ gato, ummukkassa mārapāso. Mutto so mārabandhanena na yathākāmakaraṇīyo pāpimato…pe….

‘‘Santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu mutto manoviññeyyehi dhammehi, nāvāsagato mārassa, na mārassa vasaṃ gato, ummukkassa mārapāso. Mutto so mārabandhanena na yathākāmakaraṇīyo pāpimato’’ti. Dutiyaṃ.

3. Lokantagamanasuttaṃ

116. ‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ, daṭṭheyyaṃ [diṭṭheyyaṃ (syā. kaṃ. ka.)], patteyyanti vadāmi. Na ca panāhaṃ, bhikkhave, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmī’’ti. Idaṃ vatvā bhagavā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – ‘‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘nāhaṃ, bhikkhave, gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ, daṭṭheyyaṃ, patteyyanti vadāmi. Na ca panāhaṃ, bhikkhave, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmī’ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’’ti?

Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ kho āyasmā ānando satthu ceva saṃvaṇṇito, sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā ānando imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā ānando tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’’ti.

Atha kho te bhikkhū yenāyasmā ānando tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idaṃ kho no, āvuso ānanda, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘nāhaṃ, bhikkhave, gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ, daṭṭheyyaṃ, patteyyanti vadāmi. Na ca panāhaṃ, bhikkhave, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmī’ti. Tesaṃ no, āvuso, amhākaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – ‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – nāhaṃ, bhikkhave, gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ, daṭṭheyyaṃ, patteyyanti vadāmi. Na ca panāhaṃ, bhikkhave, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmīti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’ti? Tesaṃ no, āvuso, amhākaṃ etadahosi – ‘ayaṃ kho, āvuso, āyasmā ānando satthu ceva saṃvaṇṇito, sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā ānando imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ.

Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā ānando tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’ti. Vibhajatāyasmā ānando’’ti.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva, mūlaṃ atikkammeva, khandhaṃ sākhāpalāse sāraṃ pariyesitabbaṃ maññeyya; evaṃ sampadamidaṃ āyasmantānaṃ satthari sammukhībhūte taṃ bhagavantaṃ atisitvā amhe etamatthaṃ paṭipucchitabbaṃ maññatha [maññetha (pī. ka.)]. So hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati – cakkhubhūto, ñāṇabhūto, dhammabhūto, brahmabhūto, vattā, pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī, tathāgato. So ceva panetassa kālo ahosi yaṃ bhagavantaṃyeva etamatthaṃ paṭipuccheyyātha. Yathā vo bhagavā byākareyya tathā vo dhāreyyāthā’’ti.

‘‘Addhāvuso ānanda, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati – cakkhubhūto, ñāṇabhūto, dhammabhūto, brahmabhūto, vattā, pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī, tathāgato. So ceva panetassa kālo ahosi yaṃ bhagavantaṃyeva etamatthaṃ paṭipuccheyyāma. Yathā no bhagavā byākareyya tathā naṃ dhāreyyāma. Api cāyasmā ānando satthu ceva saṃvaṇṇito, sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā ānando imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Vibhajatāyasmā ānando agaruṃ karitvā’’ti.

‘‘Tenahāvuso, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paccassosuṃ. Āyasmā ānando etadavoca –

‘‘Yaṃ kho vo, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘nāhaṃ, bhikkhave, gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ, daṭṭheyyaṃ, patteyyanti vadāmi. Na ca panāhaṃ, bhikkhave, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmī’ti, imassa khvāhaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ ājānāmi. Yena kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī – ayaṃ vuccati ariyassa vinaye loko. Kena cāvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī? Cakkhunā kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī. Sotena kho, āvuso… ghānena kho, āvuso… jivhāya kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī. Kāyena kho, āvuso… manena kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī. Yena kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī – ayaṃ vuccati ariyassa vinaye loko. Yaṃ kho vo, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘nāhaṃ, bhikkhave, gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ, daṭṭheyyaṃ, patteyyanti vadāmi. Na ca panāhaṃ, bhikkhave, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmī’ti, imassa khvāhaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. Ākaṅkhamānā ca pana tumhe āyasmanto bhagavantaṃyeva upasaṅkamitvā etamatthaṃ paṭipuccheyyātha. Yathā vo bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāthā’’ti.

‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Yaṃ kho no, bhante, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘nāhaṃ, bhikkhave, gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ, daṭṭheyyaṃ, patteyyanti vadāmi. Na ca panāhaṃ, bhikkhave, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmī’ti. Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – ‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – nāhaṃ, bhikkhave, gamanena lokassa antaṃ ñāteyyaṃ, daṭṭheyyaṃ, patteyyanti vadāmi. Na ca panāhaṃ, bhikkhave, appatvā lokassa antaṃ dukkhassa antakiriyaṃ vadāmī’ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyāti? Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ etadahosi – ‘ayaṃ kho āyasmā ānando satthu ceva saṃvaṇṇito, sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā ānando imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā ānando tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā'ti. Atha kho mayaṃ, bhante, yenāyasmā ānando tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etamatthaṃ paṭipucchimha. Tesaṃ no, bhante, āyasmatā ānandena imehi ākārehi imehi padehi imehi byañjanehi attho vibhatto''ti.

''Paṇḍito, bhikkhave, ānando; mahāpañño, bhikkhave, ānando! Maṃ cepi tumhe, bhikkhave, etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyaṃ yathā taṃ ānandena byākataṃ. Eso cevetassa attho, evañca naṃ dhāreyyāthā''ti. Tatiyaṃ.

4. Kāmaguṇasuttaṃ

117. ''Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – 'yeme pañca kāmaguṇā cetaso samphuṭṭhapubbā atītā niruddhā vipariṇatā, tatra me cittaṃ bahulaṃ gacchamānaṃ gaccheyya paccuppannesu vā appaṃ vā anāgatesu'. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – 'yeme pañca kāmaguṇā cetaso samphuṭṭhapubbā atītā niruddhā vipariṇatā, tatra me attarūpena appamādo sati cetaso ārakkho karaṇīyo'. Tasmātiha, bhikkhave, tumhākampi ye te pañca kāmaguṇā cetaso samphuṭṭhapubbā atītā niruddhā vipariṇatā, tatra vo cittaṃ bahulaṃ gacchamānaṃ gaccheyya paccuppannesu vā appaṃ vā anāgatesu. Tasmātiha, bhikkhave, tumhākampi ye te pañca kāmaguṇā cetaso samphuṭṭhapubbā atītā niruddhā vipariṇatā, tatra vo attarūpehi appamādo sati cetaso ārakkho karaṇīyo. Tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha jivhā ca nirujjhati, rasasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe''ti. Idaṃ vatvā bhagavā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – ''idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – 'tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha jivhā ca nirujjhati, rasasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe'ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā''ti?

Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ''ayaṃ kho āyasmā ānando satthu ceva saṃvaṇṇito, sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā ānando imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā ānando tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā''ti.

Atha kho te bhikkhū yenāyasmā ānando tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocuṃ –

''Idaṃ kho no, āvuso ānanda, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – 'tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha jivhā ca nirujjhati, rasasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe'ti. Tesaṃ no, āvuso, amhākaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – 'idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha jivhā ca nirujjhati, rasasaññā ca nirujjhati se āyatane veditabbe… pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe’ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyāti? Tesaṃ no, āvuso, amhākaṃ etadahosi – ‘ayaṃ kho āyasmā ānando satthu ceva saṃvaṇṇito, sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā ānando imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā ānando tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’ti. Vibhajatāyasmā ānando’’ti.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa… pe… vibhajatāyasmā ānando agaruṃ karitvāti.

‘‘Tenahāvuso, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paccassosuṃ. Āyasmā ānando etadavoca –

‘‘Yaṃ kho vo, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe’ti. Imassa khvāhaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ ājānāmi. Saḷāyatananirodhaṃ no etaṃ, āvuso, bhagavatā sandhāya bhāsitaṃ – ‘tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe, yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe’ti. Ayaṃ kho, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe’ti. Imassa khvāhaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. Ākaṅkhamānā ca pana tumhe āyasmanto bhagavantaṃyeva upasaṅkamatha; upasaṅkamitvā etamatthaṃ puccheyyātha. Yathā vo bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāthā’’ti.

‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Yaṃ kho no, bhante, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha jivhā ca nirujjhati, rasasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe’ti, tesaṃ no, bhante, amhākaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – ‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbe yattha cakkhu ca nirujjhati, rūpasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe…pe… yattha mano ca nirujjhati, dhammasaññā ca nirujjhati, se āyatane veditabbe’ti. ‘Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’ti? Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ etadahosi – ‘ayaṃ kho āyasmā ānando satthu ceva saṃvaṇṇito, sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā ānando imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā ānando tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’ti. Atha kho mayaṃ, bhante, yenāyasmā ānando tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etamatthaṃ paṭipucchimha. Tesaṃ no, bhante, āyasmatā ānandena imehi ākārehi, imehi padehi, imehi byañjanehi attho vibhatto’’ti.

‘‘Paṇḍito, bhikkhave, ānando; mahāpañño, bhikkhave, ānando! Maṃ cepi tumhe, bhikkhave, etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyaṃ yathā taṃ ānandena byākataṃ. Eso cevetassa attho. Evañca naṃ dhāreyyāthā’’ti. Catutthaṃ.

5. Sakkapañhasuttaṃ

118. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho sakko devānamindo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho sakko devānamindo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti? Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti?

‘‘Santi kho, devānaminda, cakkhuviññeyyā rūpā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti tadupādānaṃ. Saupādāno, devānaminda, bhikkhu no parinibbāyati…pe….

‘‘Santi kho, devānaminda, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi kho, devānaminda, manoviññeyyā dhammā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti tadupādānaṃ. Saupādāno, devānaminda, bhikkhu no parinibbāyati. Ayaṃ kho, devānaminda, hetu, ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti.

‘‘Santi ca kho, devānaminda, cakkhuviññeyyā rūpā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato na tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti, na tadupādānaṃ. Anupādāno, devānaminda, bhikkhu parinibbāyati…pe….

‘‘Santi kho, devānaminda, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi kho, devānaminda, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato na tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti na tadupādānaṃ. Anupādāno, devānaminda, bhikkhu parinibbāyati. Ayaṃ kho, devānaminda, hetu, ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Pañcasikhasuttaṃ

119. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho pañcasikho gandhabbadevaputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho pañcasikho gandhabbadevaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti? Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti? ‘‘Santi kho, pañcasikha, cakkhuviññeyyā rūpā…pe… santi kho, pañcasikha, manoviññeyyā dhammā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti tadupādānaṃ. Saupādāno, pañcasikha, bhikkhu no parinibbāyati. Ayaṃ kho, pañcasikha, hetu, ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti’’.

‘‘Santi ca kho, pañcasikha, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā…pe… santi kho, pañcasikha, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato na tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti, na tadupādānaṃ. Anupādāno, pañcasikha, bhikkhu parinibbāyati. Ayaṃ kho, pañcasikha, hetu, ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sāriputtasaddhivihārikasuttaṃ

120. Ekaṃ samayaṃ āyasmā sāriputto sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho aññataro bhikkhu yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ''saddhivihāriko, āvuso sāriputta, bhikkhu sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvatto''ti.

''Evametaṃ, āvuso, hoti indriyesu aguttadvārassa, bhojane amattaññuno, jāgariyaṃ ananuyuttassa. 'So vatāvuso, bhikkhu indriyesu aguttadvāro bhojane amattaññū jāgariyaṃ ananuyutto yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ santānessatī'ti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. 'So vatāvuso, bhikkhu indriyesu guttadvāro, bhojane mattaññū, jāgariyaṃ anuyutto yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ santānessatī'ti ṭhānametaṃ vijjati.

''Kathañcāvuso, indriyesu guttadvāro hoti? Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. Evaṃ kho, āvuso, indriyesu guttadvāro hoti.

''Kathañcāvuso, bhojane mattaññū hoti? Idhāvuso, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti – 'neva davāya, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya, vihiṃsūparatiyā, brahmacariyānuggahāya. Iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati, anavajjatā ca phāsuvihāro cā'ti. Evaṃ kho, āvuso, bhojane mattaññū hoti.

''Kathañcāvuso, jāgariyaṃ anuyutto hoti? Idhāvuso, bhikkhu divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno, uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā. Rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paccuṭṭhāya caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Evaṃ kho, āvuso, jāgariyaṃ anuyutto hoti. Tasmātihāvuso, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'indriyesu guttadvārā bhavissāma, bhojane mattaññuno, jāgariyaṃ anuyuttā'ti. Evañhi vo, āvuso, sikkhitabba''nti. Sattamaṃ.

8. Rāhulovādasuttaṃ

121. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ''paripakkā kho rāhulassa vimuttiparipācaniyā dhammā; yaṃnūnāhaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vineyya''nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ''gaṇhāhi, rāhula, nisīdanaṃ. Yena andhavanaṃ tenupasaṅkamissāma divāvihārāyā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā rāhulo bhagavato paṭissutvā nisīdanaṃ ādāya bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi.

Tena kho pana samayena anekāni devatāsahassāni bhagavantaṃ anubandhāni honti – ''ajja bhagavā āyasmantaṃ rāhulaṃ uttariṃ āsavānaṃ khaye vinessatī’’ti. Atha kho bhagavā andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle paññatte āsane nisīdi. Āyasmāpi kho rāhulo bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ rāhulaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’. ( ) [(taṃ kiṃ maññasi) evamitaresupi (ma. ni. 3.416-417)]

‘‘Rūpā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā, bhante’’…pe….

‘‘Cakkhuviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Cakkhusamphasso nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’…pe….

‘‘Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ, saññāgataṃ, saṅkhāragataṃ, viññāṇagataṃ, tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Jivhā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā, bhante’’…pe….

‘‘Jivhāviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Jivhāsamphasso nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’…pe….

‘‘Yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ, saññāgataṃ, saṅkhāragataṃ, viññāṇagataṃ, tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Mano nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Dhammā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā, bhante’’…pe….

‘‘Manoviññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’…pe….

‘‘Manosamphasso nicco vā anicco vā’’ti?

‘‘Anicco, bhante’’…pe….

‘‘Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ, saññāgataṃ, saṅkhāragataṃ, viññāṇagataṃ, tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, rāhula, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ tasmimpi nibbindati…pe… jivhāyapi nibbindati, rasesupi nibbindati, jivhāviññāṇepi nibbindati, jivhāsamphassepi nibbindati, yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ tasmimpi nibbindati…pe….

‘‘Manasmimpi nibbindati, dhammesupi nibbindati, manoviññāṇepi nibbindati, manosamphassepi nibbindati, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā rāhulo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne āyasmato rāhulassa anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci. Anekānañca devatāsahassānaṃ virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Saṃyojaniyadhammasuttaṃ

122. ‘‘Saṃyojaniye ca, bhikkhave, dhamme desessāmi saṃyojanañca. Taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, saṃyojaniyā dhammā, katamañca saṃyojanaṃ? Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime vuccanti, bhikkhave, saṃyojaniyā dhammā. Yo tattha chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ…pe… santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime vuccanti, bhikkhave, saṃyojaniyā dhammā. Yo tattha chandarāgo taṃ tattha saṃyojana’’nti. Navamaṃ.

10. Upādāniyadhammasuttaṃ

123. ‘‘Upādāniye ca, bhikkhave, dhamme desessāmi upādānañca. Taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, upādāniyā dhammā, katamañca upādānaṃ? Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime vuccanti, bhikkhave, upādāniyā dhammā. Yo tattha chandarāgo, taṃ tattha upādānaṃ…pe… santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime vuccanti, bhikkhave, upādāniyā dhammā. Yo tattha chandarāgo taṃ tattha upādāna’’nti. Dasamaṃ.

Lokakāmaguṇavaggo dvādasamo.

Tassuddānaṃ –

Mārapāsena dve vuttā, lokakāmaguṇena ca;
Sakko pañcasikho ceva, sāriputto ca rāhulo;
Saṃyojanaṃ upādānaṃ, vaggo tena pavuccatīti.

13. Gahapativaggo

1. Vesālīsuttaṃ

124. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho uggo gahapati vesāliko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uggo gahapati vesāliko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti? Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti?

‘‘Santi kho, gahapati, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti tadupādānaṃ. Saupādāno, gahapati, bhikkhu no parinibbāyati…pe… santi kho, gahapati, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi kho, gahapati, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti tadupādānaṃ. Saupādāno, gahapati, bhikkhu no parinibbāyati. Ayaṃ kho, gahapati, hetu, ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti.

‘‘Santi ca kho, gahapati, cakkhuviññeyyā rūpā, iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato na tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti, na tadupādānaṃ. Anupādāno, gahapati, bhikkhu parinibbāyati…pe… santi kho, gahapati, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi kho, gahapati, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato. Na tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti, na tadupādānaṃ. Anupādāno, gahapati, bhikkhu parinibbāyati. Ayaṃ kho, gahapati, hetu ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Vajjīsuttaṃ

125. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vajjīsu viharati hatthigāme. Atha kho uggo gahapati hatthigāmako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uggo gahapati hatthigāmako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti? Ko pana, bhante hetu ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti? (Yathā purimasuttantaṃ, evaṃ vitthāretabbaṃ). Ayaṃ kho, gahapati, hetu ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantīti. Dutiyaṃ.

3. Nāḷandasuttaṃ

126. Ekaṃ samayaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane. Atha kho, upāli gahapati, yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho, upāli gahapati, bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti? Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti? (Yathā purimasuttantaṃ, evaṃ vitthāretabbaṃ). Ayaṃ kho, gahapati, hetu ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantīti. Tatiyaṃ.

4. Bhāradvājasuttaṃ

127. Ekaṃ samayaṃ āyasmā piṇḍolabhāradvājo kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho rājā udeno yenāyasmā piṇḍolabhāradvājo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā piṇḍolabhāradvājena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā udeno āyasmantaṃ piṇḍolabhāradvājaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bho bhāradvāja, hetu ko paccayo yenime daharā bhikkhū susū [susu (sī. ka.)] kāḷakesā bhadrena yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā anikīḷitāvino kāmesu yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caranti, addhānañca āpādentī''ti? ''Vuttaṃ kho etaṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena – 'etha tumhe, bhikkhave, mātumattīsu mātucittaṃ upaṭṭhapetha, bhaginimattīsu bhaginicittaṃ upaṭṭhapetha, dhītumattīsu dhītucittaṃ upaṭṭhapethā'ti. Ayaṃ kho, mahārāja, hetu, ayaṃ paccayo yenime daharā bhikkhū susū kāḷakesā bhadrena yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā anikīḷitāvino kāmesu yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caranti, addhānañca āpādentī''ti.

''Lolaṃ [loḷaṃ (syā. kaṃ.)] kho, bho bhāradvāja, cittaṃ. Appekadā mātumattīsupi lobhadhammā uppajjanti, bhaginimattīsupi lobhadhammā uppajjanti, dhītumattīsupi lobhadhammā uppajjanti. Atthi nu kho, bho bhāradvāja, añño ca hetu, añño ca paccayo yenime daharā bhikkhū susū kāḷakesā…pe… addhānañca āpādentī''ti?

''Vuttaṃ kho etaṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena – 'etha tumhe, bhikkhave, imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhatha – atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru [nahāru (sī. syā. kaṃ. pī.)] aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ [aṭṭhimiñjā (sī.)] vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā mutta'nti. Ayampi kho, mahārāja, hetu, ayaṃ paccayo yenime daharā bhikkhū susū kāḷakesā…pe… addhānañca āpādentī''ti. ''Ye te, bho bhāradvāja, bhikkhū bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tesaṃ taṃ sukaraṃ hoti. Ye ca kho te, bho bhāradvāja, bhikkhū abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tesaṃ taṃ dukkaraṃ hoti. Appekadā, bho bhāradvāja, asubhato manasi karissāmīti [manasi karissāmāti (sī. syā. kaṃ. pī.)] subhatova [subhato vā (sī.), subhato ca (syā. kaṃ.)] āgacchati. Atthi nu kho, bho bhāradvāja, añño ca kho hetu añño ca paccayo yenime daharā bhikkhū susū kāḷakesā…pe… addhānañca āpādentī''ti?

''Vuttaṃ kho etaṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena – 'etha tumhe, bhikkhave, indriyesu guttadvārā viharatha. Cakkhunā rūpaṃ disvā mā nimittaggāhino ahuvattha, mānubyañjanaggāhino. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjatha. Rakkhatha cakkhundriyaṃ; cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatha. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya mā nimittaggāhino ahuvattha, mānubyañjanaggāhino. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjatha. Rakkhatha manindriyaṃ; manindriye saṃvaraṃ āpajjathā'ti. Ayampi kho, mahārāja, hetu ayaṃ paccayo yenime daharā bhikkhū susū kāḷakesā bhadrena yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā anikīḷitāvino kāmesu yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caranti, addhānañca āpādentī''ti.

''Acchariyaṃ, bho bhāradvāja; abbhutaṃ, bho bhāradvāja! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ [yāva subhāsitamidaṃ (sī.)], bho bhāradvāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena. Esova kho, bho bhāradvāja, hetu, esa paccayo yenime daharā bhikkhū susū kāḷakesā bhadrena yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā anikīḷitāvino kāmesu yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caranti, addhānañca āpādentīti. Ahampi kho, bho [ahampi bho (sī. pī.)] bhāradvāja, yasmiṃ samaye arakkhiteneva kāyena, arakkhitāya vācāya, arakkhitena cittena, anupaṭṭhitāya satiyā, asaṃvutehi indriyehi antepuraṃ pavisāmi, ativiya maṃ tasmiṃ samaye lobhadhammā parisahanti. Yasmiñca khvāhaṃ, bho bhāradvāja, samaye rakkhiteneva kāyena, rakkhitāya vācāya, rakkhitena cittena, upaṭṭhitāya satiyā, saṃvutehi indriyehi antepuraṃ pavisāmi, na maṃ tathā tasmiṃ samaye lobhadhammā parisahanti. Abhikkantaṃ, bho bhāradvāja; abhikkantaṃ, bho bhāradvāja! Seyyathāpi, bho bhāradvāja, nikkujjitaṃ [nikujjitaṃ (pī.)] vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā bhāradvājena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bho bhāradvāja, taṃ bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammañca, bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ bhāradvājo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Catutthaṃ.

5. Soṇasuttaṃ

128. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho soṇo gahapatiputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho soṇo gahapatiputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti? Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti? (Yathā purimasuttantaṃ, evaṃ vitthāretabbaṃ). Ayaṃ kho, soṇa, hetu, ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantīti. Pañcamaṃ.

6. Ghositasuttaṃ

129. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho ghosito gahapati yenāyasmā ānando tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho ghosito gahapati āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘‘dhātunānattaṃ, dhātunānatta’nti, bhante ānanda, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti? ‘‘Saṃvijjati kho, gahapati, cakkhudhātu, rūpā ca manāpā, cakkhuviññāṇañca sukhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā. Saṃvijjati kho, gahapati, cakkhudhātu, rūpā ca amanāpā, cakkhuviññāṇañca dukkhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā. Saṃvijjati kho, gahapati, cakkhudhātu, rūpā ca manāpā upekkhāvedaniyā, cakkhuviññāṇañca adukkhamasukhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā…pe… saṃvijjati kho, gahapati, jivhādhātu, rasā ca manāpā, jivhāviññāṇañca sukhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā. Saṃvijjati kho, gahapati, jivhādhātu, rasā ca amanāpā, jivhāviññāṇañca dukkhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā. Saṃvijjati kho, gahapati, jivhādhātu, rasā ca upekkhāvedaniyā, jivhāviññāṇañca adukkhamasukhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā…pe… saṃvijjati kho, gahapati, manodhātu, dhammā ca manāpā, manoviññāṇañca sukhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā. Saṃvijjati kho, gahapati, manodhātu, dhammā ca amanāpā, manoviññāṇañca dukkhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā. Saṃvijjati kho, gahapati, manodhātu, dhammā ca upekkhāvedaniyā, manoviññāṇañca adukkhamasukhavedaniyaṃ. Phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā. Ettāvatā kho, gahapati, dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Hāliddikānisuttaṃ

130. Ekaṃ samayaṃ āyasmā mahākaccāno avantīsu viharati kuraraghare [kulaghare (syā. ka.)] papāte [pavatte (sī. pī.), sampavatte (syā. kaṃ. ka.) ettheva aṭṭhamapiṭṭhepi] pabbate. Atha kho hāliddikāni [hāliddakāni (sī. syā. kaṃ.)] gahapati yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho hāliddikāni gahapati āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavoca – ‘‘vuttamidaṃ, bhante, bhagavatā – ‘dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ; phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānatta’nti. Kathaṃ nu kho, bhante, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ; phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānatta’’nti? ‘‘Idha, gahapati, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā ‘manāpaṃ ittheta’nti pajānāti cakkhuviññāṇaṃ sukhavedaniyañca [sukhavedaniyaṃ, sukhavedaniyaṃ (sī. pī.), sukhavedaniyañca, sukhavedaniyaṃ (syā. kaṃ. ka.) evaṃ ‘‘dukkhavedaniyañca adukkhamasukhavedaniyañcā’’ti padesupi. aṭṭhakathāṭīkā oloketabbā]. Phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā. Cakkhunā kho paneva [panevaṃ (syā. kaṃ. ka.)] rūpaṃ disvā ‘amanāpaṃ ittheta’nti pajānāti cakkhuviññāṇaṃ dukkhavedaniyañca. Phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā. Cakkhunā kho paneva rūpaṃ disvā ‘upekkhāṭṭhāniyaṃ [upekkhāvedaniyaṃ (ka.)] ittheta’nti pajānāti cakkhuviññāṇaṃ adukkhamasukhavedaniyañca. Phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya ‘manāpaṃ ittheta’nti pajānāti manoviññāṇaṃ sukhavedaniyañca. Phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā. Manasā kho paneva dhammaṃ viññāya ‘amanāpaṃ ittheta’nti pajānāti manoviññāṇaṃ dukkhavedaniyañca. Phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā. Manasā kho paneva dhammaṃ viññāya ‘upekkhāṭṭhāniyaṃ ittheta’nti pajānāti manoviññāṇaṃ adukkhamasukhavedaniyañca. Phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā. Evaṃ kho, gahapati, dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ; phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānatta’’nti. Sattamaṃ.

8. Nakulapitusuttaṃ

131. Ekaṃ samayaṃ bhagavā bhaggesu viharati susumāragire bhesakaḷāvane migadāye. Atha kho nakulapitā gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho nakulapitā gahapati bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti? Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti? ‘‘Santi kho, gahapati, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti tadupādānaṃ. Saupādāno, gahapati, bhikkhu no parinibbāyati…pe… santi kho, gahapati, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi kho, gahapati, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti tadupādānaṃ. Saupādāno, gahapati, bhikkhu no parinibbāyati. Ayaṃ kho, gahapati, hetu ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme no parinibbāyanti’’.

‘‘Santi ca kho, gahapati, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhunābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato na tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti, na tadupādānaṃ. Anupādāno, gahapati, bhikkhu parinibbāyati…pe… santi kho, gahapati, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi kho, gahapati, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ nābhinandato nābhivadato anajjhosāya tiṭṭhato na tannissitaṃ viññāṇaṃ hoti na tadupādānaṃ. Anupādāno, gahapati, bhikkhu parinibbāyati. Ayaṃ kho, gahapati, hetu, ayaṃ paccayo yena midhekacce sattā diṭṭheva dhamme parinibbāyantī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Lohiccasuttaṃ

132. Ekaṃ samayaṃ āyasmā mahākaccāno avantīsu viharati makkarakate [makkarakaṭe (sī. syā. kaṃ. pī.)] araññakuṭikāyaṃ. Atha kho lohiccassa brāhmaṇassa sambahulā antevāsikā kaṭṭhahārakā māṇavakā yenāyasmato mahākaccānassa araññakuṭikā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā parito parito kuṭikāya anucaṅkamanti anuvicaranti uccāsaddā mahāsaddā kānici kānici seleyyakāni karonti [selissakāni karontā (sī.)] – ‘‘ime pana muṇḍakā samaṇakā ibbhā kaṇhā [kiṇhā (sī. pī.)] bandhupādāpaccā, imesaṃ bharatakānaṃ sakkatā garukatā mānitā pūjitā apacitā’’ti. Atha kho āyasmā mahākaccāno vihārā nikkhamitvā te māṇavake etadavoca – ‘‘mā māṇavakā saddamakattha; dhammaṃ vo bhāsissāmī’’ti. Evaṃ vutte, te māṇavakā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho āyasmā mahākaccāno te māṇavake gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Sīluttamā pubbatarā ahesuṃ,
Te brāhmaṇā ye purāṇaṃ saranti;
Guttāni dvārāni surakkhitāni,
Ahesuṃ tesaṃ abhibhuyya kodhaṃ.

‘‘Dhamme ca jhāne ca ratā ahesuṃ,

Te brāhmaṇā ye purāṇaṃ saranti;
Ime ca vokkamma japāmaseti,
Gottena mattā visamaṃ caranti.

‘‘Kodhābhibhūtā puthuattadaṇḍā [kodhābhibhūtāsuputhuttadaṇḍā (syā. kaṃ. ka.)],
Virajjamānā sataṇhātaṇhesu;
Aguttadvārassa bhavanti moghā,
Supineva laddhaṃ purisassa vittaṃ.

‘‘Anāsakā thaṇḍilasāyikā ca;
Pāto sinānañca tayo ca vedā.

‘‘Kharājinaṃ jaṭāpaṅko, mantā sīlabbataṃ tapo;
Kuhanā vaṅkadaṇḍā ca, udakācamanāni ca.

‘‘Vaṇṇā ete brāhmaṇānaṃ, katā kiñcikkhabhāvanā;
Cittañca susamāhitaṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Akhilaṃ sabbabhūtesu, so maggo brahmapattiyā’’ti.

Atha kho te māṇavakā kupitā anattamanā yena lohicco brāhmaṇo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā lohiccaṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘yagghe! Bhavaṃ jāneyya, samaṇo mahākaccāno brāhmaṇānaṃ mante [mantaṃ (ka.)] ekaṃsena apavadati, paṭikkosatī’’ti? Evaṃ vutte, lohicco brāhmaṇo kupito ahosi anattamano. Atha kho lohiccassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘na kho pana metaṃ patirūpaṃ yohaṃ aññadatthu māṇavakānaṃyeva sutvā samaṇaṃ mahākaccānaṃ akkoseyyaṃ [akkoseyyaṃ virujjheyyaṃ (syā. kaṃ. ka.)] paribhāseyyaṃ. Yaṃnūnāhaṃ upasaṅkamitvā puccheyya’’nti.

Atha kho lohicco brāhmaṇo tehi māṇavakehi saddhiṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā mahākaccānena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho lohicco brāhmaṇo āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavoca – ‘‘āgamaṃsu nu khvidha, bho kaccāna, amhākaṃ sambahulā antevāsikā kaṭṭhahārakā māṇavakā’’ti? ‘‘Āgamaṃsu khvidha te, brāhmaṇa, sambahulā antevāsikā kaṭṭhahārakā māṇavakā’’ti. ‘‘Ahu pana bhoto kaccānassa tehi māṇavakehi saddhiṃ kocideva kathāsallāpo’’ti? ‘‘Ahu kho me, brāhmaṇa, tehi māṇavakehi saddhiṃ kocideva kathāsallāpo’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana bhoto kaccānassa tehi māṇavakehi saddhiṃ ahosi kathāsallāpo’’ti? ‘‘Evaṃ kho me, brāhmaṇa, tehi māṇavakehi saddhiṃ ahosi kathāsallāpo –

‘‘Sīluttamā pubbatarā ahesuṃ,
Te brāhmaṇā ye purāṇaṃ saranti;…Pe…;
Akhilaṃ sabbabhūtesu,
So maggo brahmapattiyā’’ti.

‘‘Evaṃ kho me, brāhmaṇa, tehi māṇavakehi saddhiṃ ahosi kathāsallāpo’’ti.

‘‘‘Aguttadvāro’ti [aguttadvāro aguttadvāroti (ka.)] bhavaṃ kaccāno āha. Kittāvatā nu kho, bho kaccāna, aguttadvāro hotī’’ti? ‘‘Idha, brāhmaṇa, ekacco cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe adhimuccati, appiyarūpe rūpe byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati [anupaṭṭhitāya satiyā (syā. kaṃ. pī. ka.) upari āsīvisavagge avassutasutte pana ‘‘anupaṭṭhitakāyassatī’’tveva sabbattha dissati] ca viharati, parittacetaso tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme adhimuccati, appiyarūpe ca dhamme byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati ca viharati, parittacetaso tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Evaṃ kho, brāhmaṇa, aguttadvāro hotī’’ti. ‘‘Acchariyaṃ, bho kaccāna; abbhutaṃ, bho kaccāna! Yāvañcidaṃ bhotā kaccānena aguttadvārova samāno aguttadvāroti akkhāto.

‘‘‘Guttadvāro’ti bhavaṃ kaccāno āha. Kittāvatā nu kho, bho kaccāna, guttadvāro hotī’’ti? ‘‘Idha, brāhmaṇa, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe nādhimuccati, appiyarūpe rūpe na byāpajjati, upaṭṭhitakāyassati ca viharati, appamāṇacetaso tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme nādhimuccati, appiyarūpe dhamme na byāpajjati, upaṭṭhitakāyassati ca viharati, appamāṇacetaso tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Evaṃ kho, brāhmaṇa, guttadvāro hotī’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bho kaccāna; abbhutaṃ, bho kaccāna! Yāvañcidaṃ bhotā kaccānena guttadvārova samāno guttadvāroti akkhāto. Abhikkantaṃ, bho kaccāna; abhikkantaṃ, bho kaccāna! Seyyathāpi, bho kaccāna, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā kaccānena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bho kaccāna, taṃ bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammañca, bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ kaccāno dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Yathā ca bhavaṃ kaccāno makkarakate upāsakakulāni upasaṅkamati; evameva lohiccakulaṃ upasaṅkamatu. Tattha ye māṇavakā vā māṇavikā vā bhavantaṃ kaccānaṃ abhivādessanti paccuṭṭhissanti āsanaṃ vā udakaṃ vā dassanti, tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Navamaṃ.

10. Verahaccānisuttaṃ

133. Ekaṃ samayaṃ āyasmā udāyī kāmaṇḍāyaṃ viharati todeyyassa brāhmaṇassa ambavane. Atha kho verahaccānigottāya brāhmaṇiyā antevāsī māṇavako yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā udāyinā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ māṇavakaṃ āyasmā udāyī dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho so māṇavako āyasmatā udāyinā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito uṭṭhāyāsanā yena verahaccānigottā brāhmaṇī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā verahaccānigottaṃ brāhmaṇiṃ etadavoca – ‘‘yagghe, bhoti, jāneyyāsi [bhoti jāneyya (sī. pī. ka.), bhotī jāneyya (syā. kaṃ.)]! Samaṇo udāyī dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ, sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsetī’’ti.

‘‘Tena hi tvaṃ, māṇavaka, mama vacanena samaṇaṃ udāyiṃ nimantehi svātanāya bhattenā’’ti. ‘‘Evaṃ bhotī’’ti kho so māṇavako verahaccānigottāya brāhmaṇiyā paṭissutvā yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu kira, bhavaṃ, udāyi, amhākaṃ ācariyabhariyāya verahaccānigottāya brāhmaṇiyā svātanāya bhatta’’nti. Adhivāsesi kho āyasmā udāyī tuṇhībhāvena. Atha kho āyasmā udāyī tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena verahaccānigottāya brāhmaṇiyā nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho verahaccānigottā brāhmaṇī āyasmantaṃ udāyiṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho verahaccānigottā brāhmaṇī āyasmantaṃ udāyiṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ pādukā ārohitvā ucce āsane nisīditvā sīsaṃ oguṇṭhitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘bhaṇa, samaṇa, dhamma’’nti. ‘‘Bhavissati, bhagini, samayo’’ti vatvā uṭṭhāyāsanā pakkami [pakkāmi (syā. kaṃ. pī.)].

Dutiyampi kho so māṇavako yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā udāyinā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ māṇavakaṃ āyasmā udāyī dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Dutiyampi kho so māṇavako āyasmatā udāyinā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito uṭṭhāyāsanā yena verahaccānigottā brāhmaṇī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā verahaccānigottaṃ brāhmaṇiṃ etadavoca – ‘‘yagghe, bhoti, jāneyyāsi! Samaṇo udāyī dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ, sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsetī’’ti.

‘‘Evamevaṃ pana tvaṃ, māṇavaka, samaṇassa udāyissa vaṇṇaṃ bhāsasi. Samaṇo panudāyī ‘bhaṇa, samaṇa, dhamma’nti vutto samāno ‘bhavissati, bhagini, samayo’ti vatvā uṭṭhāyāsanā pakkanto’’ti. ‘‘Tathā hi pana tvaṃ, bhoti, pādukā ārohitvā ucce āsane nisīditvā sīsaṃ oguṇṭhitvā etadavoca – ‘bhaṇa, samaṇa, dhamma’nti. Dhammagaruno hi te bhavanto dhammagāravā’’ti. ‘‘Tena hi tvaṃ, māṇavaka, mama vacanena samaṇaṃ udāyiṃ nimantehi svātanāya bhattenā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhotī’’ti kho so māṇavako verahaccānigottāya brāhmaṇiyā paṭissutvā yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu kira bhavaṃ udāyī amhākaṃ ācariyabhariyāya verahaccānigottāya brāhmaṇiyā svātanāya bhatta’’nti. Adhivāsesi kho āyasmā udāyī tuṇhībhāvena.

Atha kho āyasmā udāyī tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena verahaccānigottāya brāhmaṇiyā nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho verahaccānigottā brāhmaṇī āyasmantaṃ udāyiṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho verahaccānigottā brāhmaṇī āyasmantaṃ udāyiṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ pādukā orohitvā nīce āsane nisīditvā sīsaṃ vivaritvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘kismiṃ nu kho, bhante, sati arahanto sukhadukkhaṃ paññapenti, kismiṃ asati arahanto sukhadukkhaṃ na paññapentī’’ti?

‘‘Cakkhusmiṃ kho, bhagini, sati arahanto sukhadukkhaṃ paññapenti, cakkhusmiṃ asati arahanto sukhadukkhaṃ na paññapenti…pe… jivhāya sati arahanto sukhadukkhaṃ paññapenti, jivhāya asati arahanto sukhadukkhaṃ na paññapenti…pe…. Manasmiṃ sati arahanto sukhadukkhaṃ paññapenti, manasmiṃ asati arahanto sukhadukkhaṃ na paññapentī’’ti.

Evaṃ vutte, verahaccānigottā brāhmaṇī āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante; abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ ayyena udāyinā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, ayya udāyi, taṃ bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammañca, bhikkhusaṅghañca. Upāsikaṃ maṃ ayyo udāyī dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Dasamaṃ.

Gahapativaggo terasamo.

Tassuddānaṃ –

Vesālī vajji nāḷandā, bhāradvāja soṇo ca ghosito;
Hāliddiko nakulapitā, lohicco verahaccānīti.

14. Devadahavaggo

1. Devadahasuttaṃ

134. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, sabbesaṃyeva bhikkhūnaṃ chasu phassāyatanesu appamādena karaṇīyanti vadāmi, na ca panāhaṃ, bhikkhave, sabbesaṃyeva bhikkhūnaṃ chasu phassāyatanesu nāppamādena karaṇīyanti vadāmi. Ye te, bhikkhave, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā, tesāhaṃ, bhikkhave, bhikkhūnaṃ chasu phassāyatanesu nāppamādena karaṇīyanti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Kataṃ tesaṃ appamādena, abhabbā te pamajjituṃ. Ye ca kho te, bhikkhave, bhikkhū sekkhā [sekhā (sī. syā. kaṃ. pī. ka.)] appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, tesāhaṃ, bhikkhave, bhikkhūnaṃ chasu phassāyatanesu appamādena karaṇīyanti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā manoramāpi, amanoramāpi. Tyāssa phussa phussa cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhanti. Cetaso apariyādānā āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā [apammuṭṭhā (sī.), appamuṭṭhā (syā. kaṃ.)], passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, appamādaphalaṃ sampassamāno tesaṃ bhikkhūnaṃ chasu phassāyatanesu appamādena karaṇīyanti vadāmi…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā manoramāpi amanoramāpi. Tyāssa phussa phussa cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhanti. Cetaso apariyādānā āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, appamādaphalaṃ sampassamāno tesaṃ bhikkhūnaṃ chasu [chassu (sī.)] phassāyatanesu appamādena karaṇīyanti vadāmī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Khaṇasuttaṃ

135. ''Lābhā vo, bhikkhave, suladdhaṃ vo, bhikkhave, khaṇo vo paṭiladdho brahmacariyavāsāya. Diṭṭhā mayā, bhikkhave, chaphassāyatanikā nāma nirayā. Tattha yaṃ kiñci cakkhunā rūpaṃ passati aniṭṭharūpaṃyeva passati, no iṭṭharūpaṃ; akantarūpaṃyeva passati, no kantarūpaṃ; amanāparūpaṃyeva passati, no manāparūpaṃ. Yaṃ kiñci sotena saddaṃ suṇāti…pe… yaṃ kiñci ghānena gandhaṃ ghāyati…pe… yaṃ kiñci jivhāya rasaṃ sāyati…pe… yaṃ kiñci kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati…pe… yaṃ kiñci manasā dhammaṃ vijānāti aniṭṭharūpaṃyeva vijānāti, no iṭṭharūpaṃ; akantarūpaṃyeva vijānāti, no kantarūpaṃ; amanāparūpaṃyeva vijānāti, no manāparūpaṃ. Lābhā vo, bhikkhave, suladdhaṃ vo, bhikkhave, khaṇo vo paṭiladdho brahmacariyavāsāya. Diṭṭhā mayā, bhikkhave, chaphassāyatanikā nāma saggā. Tattha yaṃ kiñci cakkhunā rūpaṃ passati iṭṭharūpaṃyeva passati, no aniṭṭharūpaṃ; kantarūpaṃyeva passati, no akantarūpaṃ; manāparūpaṃyeva passati, no amanāparūpaṃ…pe… yaṃ kiñci jivhāya rasaṃ sāyati…pe… yaṃ kiñci manasā dhammaṃ vijānāti iṭṭharūpaṃyeva vijānāti, no aniṭṭharūpaṃ; kantarūpaṃyeva vijānāti, no akantarūpaṃ; manāparūpaṃyeva vijānāti, no amanāparūpaṃ. Lābhā vo, bhikkhave, suladdhaṃ vo, bhikkhave, khaṇo vo paṭiladdho brahmacariyavāsāyā''ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamarūpārāmasuttaṃ

136. ''Rūpārāmā, bhikkhave, devamanussā rūparatā rūpasammuditā. Rūpavipariṇāmavirāganirodhā dukkhā, bhikkhave, devamanussā viharanti. Saddārāmā, bhikkhave, devamanussā saddaratā saddasammuditā. Saddavipariṇāmavirāganirodhā dukkhā, bhikkhave, devamanussā viharanti. Gandhārāmā… rasārāmā… phoṭṭhabbārāmā… dhammārāmā, bhikkhave, devamanussā dhammaratā dhammasammuditā. Dhammavipariṇāmavirāganirodhā dukkhā, bhikkhave, devamanussā viharanti. Tathāgato ca kho, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho rūpānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavaṃ ca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā na rūpārāmo na rūparato na rūpasammudito. Rūpavipariṇāmavirāganirodhā sukho, bhikkhave, tathāgato viharati. Saddānaṃ… gandhānaṃ… rasānaṃ… phoṭṭhabbānaṃ… dhammānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā na dhammārāmo, na dhammarato, na dhammasammudito. Dhammavipariṇāmavirāganirodhā sukho, bhikkhave, tathāgato viharati''. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Rūpā saddā rasā gandhā, phassā dhammā ca kevalā;
Iṭṭhā kantā manāpā ca, yāvatatthīti vuccati.

''Sadevakassa lokassa, ete vo sukhasammatā;

Yattha cete nirujjhanti, taṃ tesaṃ dukkhasammataṃ.

‘‘Sukhaṃ [sukhanti (sī.)] diṭṭhamariyebhi, sakkāyassa nirodhanaṃ;
Paccanīkamidaṃ hoti, sabbalokena passataṃ.

‘‘Yaṃ pare sukhato āhu, tadariyā āhu dukkhato;
Yaṃ pare dukkhato āhu, tadariyā sukhato vidū.

‘‘Passa dhammaṃ durājānaṃ, sammūḷhettha aviddasu;
Nivutānaṃ tamo hoti, andhakāro apassataṃ.

‘‘Satañca vivaṭaṃ hoti, āloko passatāmi;
Santike na vijānanti, maggā [magā (sī.)] dhammassa akovidā.

‘‘Bhavarāgaparetebhi, bhavarāgānusārībhi [bhavasotānusāribhi (syā. kaṃ. pī.), bhavasotānusārihi (sī.)];
Māradheyyānupannehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

‘‘Ko nu aññatra mariyebhi, padaṃ sambuddhumarahati;
Yaṃ padaṃ sammadaññāya, parinibbanti anāsavā’’ti. tatiyaṃ;

4. Dutiyarūpārāmasuttaṃ

137. ‘‘Rūpārāmā, bhikkhave, devamanussā rūparatā rūpasammuditā. Rūpavipariṇāmavirāganirodhā dukkhā, bhikkhave, devamanussā viharanti. Saddārāmā… gandhārāmā… rasārāmā … phoṭṭhabbārāmā… dhammārāmā, bhikkhave, devamanussā dhammaratā dhammasammuditā. Dhammavipariṇāmavirāganirodhā dukkhā, bhikkhave, devamanussā viharanti. Tathāgato ca, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho rūpānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā na rūpārāmo na rūparato na rūpasammudito. Rūpavipariṇāmavirāganirodhā sukho, bhikkhave, tathāgato viharati. Saddānaṃ… gandhānaṃ… rasānaṃ… phoṭṭhabbānaṃ… dhammānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā na dhammārāmo na dhammarato na dhammasammudito. Dhammavipariṇāmavirāganirodhā sukho, bhikkhave, tathāgato viharatī’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamanatumhākaṃsuttaṃ

138. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Kiñca, bhikkhave, na tumhākaṃ? Cakkhu, bhikkhave, na tumhākaṃ; taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati…pe… jivhā na tumhākaṃ; taṃ pajahatha. Sā vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissati…pe… mano na tumhākaṃ; taṃ pajahatha. So vo pahīno hitāya sukhāya bhavissati. Seyyathāpi, bhikkhave, yaṃ imasmiṃ jetavane tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ taṃ jano hareyya vā ḍaheyya vā yathāpaccayaṃ vā kareyya, api nu tumhākaṃ evamassa – ‘amhe jano harati vā ḍahati vā yathāpaccayaṃ vā karotī’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Na hi no etaṃ, bhante, attā vā attaniyaṃ vā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, cakkhu na tumhākaṃ; taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati…pe… jivhā na tumhākaṃ; taṃ pajahatha. Sā vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissati…pe… mano na tumhākaṃ; taṃ pajahatha. So vo pahīno hitāya sukhāya bhavissatī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyanatumhākaṃsuttaṃ

139. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Kiñca, bhikkhave, na tumhākaṃ? Rūpā, bhikkhave, na tumhākaṃ; te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissanti. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā na tumhākaṃ; te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissanti. Seyyathāpi, bhikkhave, yaṃ imasmiṃ jetavane…pe… evameva kho, bhikkhave, rūpā na tumhākaṃ; te pajahatha. Te vo pahīnā hitāya sukhāya bhavissantī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Ajjhattāniccahetusuttaṃ

140. ''Cakkhuṃ, bhikkhave, aniccaṃ. Yopi hetu, yopi paccayo cakkhussa uppādāya, sopi anicco. Aniccasambhūtaṃ, bhikkhave, cakkhu kuto niccaṃ bhavissati…pe… jivhā aniccā. Yopi hetu, yopi paccayo jivhāya uppādāya sopi anicco. Aniccasambhūtā, bhikkhave, jivhā kuto niccā bhavissati…pe… mano anicco. Yopi, bhikkhave, hetu yopi paccayo manassa uppādāya, sopi anicco. Aniccasambhūto, bhikkhave, mano kuto nicco bhavissati! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati…pe… jivhāyapi nibbindati…pe… nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti. Sattamaṃ.

8. Ajjhattadukkhahetusuttaṃ

141. ''Cakkhuṃ, bhikkhave, dukkhaṃ. Yopi hetu yopi paccayo cakkhussa uppādāya, sopi dukkho. Dukkhasambhūtaṃ, bhikkhave, cakkhu kuto sukhaṃ bhavissati…pe… jivhā dukkhā. Yopi hetu, yopi paccayo jivhāya uppādāya, sopi dukkho. Dukkhasambhūtā, bhikkhave, jivhā kuto sukhā bhavissati…pe… mano dukkho. Yopi hetu yopi paccayo manassa uppādāya, sopi dukkho. Dukkhasambhūto, bhikkhave, mano kuto sukho bhavissati! Evaṃ passaṃ…pe… 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Ajjhattānattahetusuttaṃ

142. ''Cakkhuṃ, bhikkhave, anattā. Yopi hetu, yopi paccayo cakkhussa uppādāya, sopi anattā. Anattasambhūtaṃ, bhikkhave, cakkhu kuto attā bhavissati…pe… jivhā anattā. Yopi hetu yopi paccayo jivhāya uppādāya, sopi anattā. Anattasambhūtā, bhikkhave, jivhā kuto attā bhavissati…pe… mano anattā. Yopi hetu yopi paccayo manassa uppādāya, sopi anattā. Anattasambhūto, bhikkhave, mano kuto attā bhavissati! Evaṃ passaṃ…pe… 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti. Navamaṃ.

10. Bāhirāniccahetusuttaṃ

143. ''Rūpā, bhikkhave, aniccā. Yopi hetu, yopi paccayo rūpānaṃ uppādāya, sopi anicco. Aniccasambhūtā, bhikkhave, rūpā kuto niccā bhavissanti! Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā aniccā. Yopi hetu, yopi paccayo dhammānaṃ uppādāya, sopi anicco. Aniccasambhūtā, bhikkhave, dhammā kuto niccā bhavissanti! Evaṃ passaṃ…pe… 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti. Dasamaṃ.

11. Bāhiradukkhahetusuttaṃ

144. ''Rūpā, bhikkhave, dukkhā. Yopi hetu, yopi paccayo rūpānaṃ uppādāya, sopi dukkho. Dukkhasambhūtā, bhikkhave, rūpā kuto sukhā bhavissanti! Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā dukkhā. Yopi hetu, yopi paccayo dhammānaṃ uppādāya, sopi dukkho. Dukkhasambhūtā, bhikkhave, dhammā kuto sukhā bhavissanti! Evaṃ passaṃ…pe… 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti. Ekādasamaṃ.

12. Bāhirānattahetusuttaṃ

145. ‘‘Rūpā, bhikkhave, anattā. Yopi hetu, yopi paccayo rūpānaṃ uppādāya, sopi anattā. Anattasambhūtā, bhikkhave, rūpā kuto attā bhavissanti! Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā anattā. Yopi hetu, yopi paccayo dhammānaṃ uppādāya, sopi anattā. Anattasambhūtā, bhikkhave, dhammā kuto attā bhavissanti! Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako rūpesupi nibbindati, saddesupi… gandhesupi… rasesupi… phoṭṭhabbesupi… dhammesupi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti. Dvādasamaṃ.

Devadahavaggo cuddasamo.

Tassuddānaṃ –

Devadaho khaṇo rūpā, dve natumhākameva ca;
Hetunāpi tayo vuttā, duve ajjhattabāhirāti.

15. Navapurāṇavaggo

1. Kammanirodhasuttaṃ

146. ‘‘Navapurāṇāni, bhikkhave, kammāni desessāmi kammanirodhaṃ kammanirodhagāminiñca paṭipadaṃ. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmīti. Katamañca, bhikkhave, purāṇakammaṃ? Cakkhu, bhikkhave, purāṇakammaṃ abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ vedaniyaṃ daṭṭhabbaṃ…pe… jivhā purāṇakammā abhisaṅkhatā abhisañcetayitā vedaniyā daṭṭhabbā…pe… mano purāṇakammo abhisaṅkhato abhisañcetayito vedaniyo daṭṭhabbo. Idaṃ vuccati, bhikkhave, purāṇakammaṃ. Katamañca, bhikkhave, navakammaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, etarahi kammaṃ karoti kāyena vācāya manasā, idaṃ vuccati, bhikkhave, navakammaṃ. Katamo ca, bhikkhave, kammanirodho? Yo kho, bhikkhave, kāyakammavacīkammamanokammassa nirodhā vimuttiṃ phusati, ayaṃ vuccati, bhikkhave, kammanirodho. Katamā ca, bhikkhave, kammanirodhagāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, kammanirodhagāminī paṭipadā. Iti kho, bhikkhave, desitaṃ mayā purāṇakammaṃ, desitaṃ navakammaṃ, desito kammanirodho, desitā kammanirodhagāminī paṭipadā. Yaṃ kho, bhikkhave, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādattha; mā pacchāvippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Aniccanibbānasappāyasuttaṃ

147. ‘‘Nibbānasappāyaṃ vo, bhikkhave, paṭipadaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha…pe… katamā ca sā, bhikkhave, nibbānasappāyā paṭipadā? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhuṃ aniccanti passati, rūpā aniccāti passati, cakkhuviññāṇaṃ aniccanti passati, cakkhusamphasso aniccoti passati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccanti passati…pe… jivhā aniccāti passati, rasā aniccāti passati, jivhāviññāṇaṃ aniccanti passati, jivhāsamphasso aniccoti passati, yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccanti passati…pe… mano aniccoti passati, dhammā aniccāti passati, manoviññāṇaṃ aniccanti passati, manosamphasso aniccoti passati, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccanti passati. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, nibbānasappāyā paṭipadā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dukkhanibbānasappāyasuttaṃ

148. ‘‘Nibbānasappāyaṃ vo, bhikkhave, paṭipadaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha…pe… katamā ca sā, bhikkhave, nibbānasappāyā paṭipadā? Idha, bhikkhave, cakkhuṃ dukkhanti passati, rūpā dukkhāti passati, cakkhuviññāṇaṃ dukkhanti passati, cakkhusamphasso dukkhoti passati, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhanti passati…pe… jivhā dukkhāti passati…pe… mano dukkhoti passati, dhammā dukkhāti passati, manoviññāṇaṃ dukkhanti passati, manosamphasso dukkhoti passati, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhanti passati. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, nibbānasappāyā paṭipadā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Anattanibbānasappāyasuttaṃ

149. ‘‘Nibbānasappāyaṃ vo, bhikkhave, paṭipadaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha…pe… katamā ca sā, bhikkhave, nibbānasappāyā paṭipadā? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhuṃ anattāti passati, rūpā anattāti passati, cakkhuviññāṇaṃ anattāti passati, cakkhusamphasso anattāti passati, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattāti passati…pe… mano anattāti passati, dhammā anattāti passati, manoviññāṇaṃ anattāti passati, manosamphasso anattāti passati, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattāti passati. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, nibbānasappāyā paṭipadā’’ti. Catutthaṃ.

5. Nibbānasappāyapaṭipadāsuttaṃ

150. ‘‘Nibbānasappāyaṃ vo, bhikkhave, paṭipadaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha…pe… katamā ca sā, bhikkhave, nibbānasappāyā paṭipadā? Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, cakkhu niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Rūpā niccā vā aniccā vā’’ti?

‘‘Aniccā, bhante’’…pe….

‘‘Cakkhuviññāṇaṃ… cakkhusamphasso…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati …pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, nibbānasappāyā paṭipadā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Antevāsikasuttaṃ

151. ‘‘Anantevāsikamidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati anācariyakaṃ. Santevāsiko, bhikkhave, bhikkhu sācariyako dukkhaṃ na phāsu [phāsuṃ (sī. pī.)] viharati. Anantevāsiko, bhikkhave, bhikkhu anācariyako sukhaṃ phāsu viharati. Kathañca, bhikkhu, santevāsiko sācariyako dukkhaṃ na phāsu viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjanti pāpakā akusalā dhammā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tyāssa anto vasanti, antassa vasanti pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā santevāsikoti vuccati. Te naṃ samudācaranti, samudācaranti naṃ pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā sācariyakoti vuccati…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno jivhāya rasaṃ sāyitvā uppajjanti pāpakā akusalā dhammā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tyāssa anto vasanti, antassa vasanti pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā santevāsikoti vuccati. Te naṃ samudācaranti, samudācaranti naṃ pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā sācariyakoti vuccati…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno manasā dhammaṃ viññāya uppajjanti pāpakā akusalā dhammā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tyāssa anto vasanti, antassa vasanti pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā santevāsikoti vuccati. Te naṃ samudācaranti, samudācaranti naṃ pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā sācariyakoti vuccati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu santevāsiko sācariyako dukkhaṃ, na phāsu viharati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu anantevāsiko anācariyako sukhaṃ phāsu viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā na uppajjanti pāpakā akusalā dhammā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tyāssa na anto vasanti, nāssa anto vasanti pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā anantevāsikoti vuccati. Te naṃ na samudācaranti, na samudācaranti naṃ pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā anācariyakoti vuccati…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno jivhāya rasaṃ sāyitvā na uppajjanti pāpakā akusalā dhammā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tyāssa na anto vasanti, nāssa anto vasanti pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā anantevāsikoti vuccati. Te naṃ na samudācaranti, na samudācaranti naṃ pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā anācariyakoti vuccati…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno manasā dhammaṃ viññāya na uppajjanti pāpakā akusalā dhammā sarasaṅkappā saṃyojaniyā. Tyāssa na anto vasanti, nāssa anto vasanti pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā anantevāsikoti vuccati. Te naṃ na samudācaranti, na samudācaranti naṃ pāpakā akusalā dhammāti. Tasmā anācariyakoti vuccati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu anantevāsiko anācariyako sukhaṃ phāsu viharati. Anantevāsikamidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati. Anācariyakaṃ santevāsiko, bhikkhave, bhikkhu sācariyako dukkhaṃ, na phāsu viharati. Anantevāsiko, bhikkhave, bhikkhu anācariyako sukhaṃ phāsu viharatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kimatthiyabrahmacariyasuttaṃ

152. ‘‘Sace vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘kimatthiyaṃ, āvuso, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī’ti? Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘dukkhassa kho, āvuso, pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti. Sace pana vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘katamaṃ panāvuso, dukkhaṃ, yassa pariññāya samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī’ti? Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha –

‘‘Cakkhu kho, āvuso, dukkhaṃ; tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Rūpā dukkhā; tesaṃ pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Cakkhuviññāṇaṃ dukkhaṃ; tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Cakkhusamphasso dukkho; tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhaṃ; tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati…pe… jivhā dukkhā… mano dukkho; tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhaṃ; tassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Idaṃ kho, āvuso, dukkhaṃ; yassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti. Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyāthā’’ti. Sattamaṃ.

8. Atthinukhopariyāyasuttaṃ

153. ‘‘Atthi nu kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma bhikkhu aññatreva saddhāya, aññatra ruciyā, aññatra anussavā, aññatra ākāraparivitakkā, aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā aññaṃ byākareyya – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmī’’ti [pajānātīti (syā. kaṃ. pī. ka.)]? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā, bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘atthi, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma bhikkhu aññatreva saddhāya, aññatra ruciyā, aññatra anussavā, aññatra ākāraparivitakkā, aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā aññaṃ byākareyya – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmī’’ti.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, pariyāyo, yaṃ pariyāyaṃ āgamma bhikkhu aññatreva saddhāya…pe… aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā aññaṃ byākaroti – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī’ti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā santaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, atthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, natthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti. Yaṃ taṃ, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā santaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, atthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, natthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti. Api nume, bhikkhave, dhammā saddhāya vā veditabbā, ruciyā vā veditabbā, anussavena vā veditabbā, ākāraparivitakkena vā veditabbā, diṭṭhinijjhānakkhantiyā vā veditabbā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Nanume, bhikkhave, dhammā paññāya disvā veditabbā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Ayaṃ kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma bhikkhu aññatreva saddhāya, aññatra ruciyā, aññatra anussavā, aññatra ākāraparivitakkā, aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā aññaṃ byākaroti – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmī’’ti…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu jivhāya rasaṃ sāyitvā santaṃ vā ajjhattaṃ…pe… rāgadosamohoti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, natthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti. Yaṃ taṃ, bhikkhave, jivhāya rasaṃ sāyitvā santaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, atthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, natthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti; api nume, bhikkhave, dhammā saddhāya vā veditabbā, ruciyā vā veditabbā, anussavena vā veditabbā, ākāraparivitakkena vā veditabbā, diṭṭhinijjhānakkhantiyā vā veditabbā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Nanume, bhikkhave, dhammā paññāya disvā veditabbā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Ayampi kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma bhikkhu aññatreva saddhāya, aññatra ruciyā, aññatra anussavā, aññatra ākāraparivitakkā, aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā aññaṃ byākaroti – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmī’’ti [pajānātīti (syā. kaṃ. pī. ka.)] …pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu manasā dhammaṃ viññāya santaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, atthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, natthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti. Yaṃ taṃ, bhikkhave, bhikkhu manasā dhammaṃ viññāya santaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, atthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti; asantaṃ vā ajjhattaṃ rāgadosamohaṃ, natthi me ajjhattaṃ rāgadosamohoti pajānāti; api nume, bhikkhave, dhammā saddhāya vā veditabbā, ruciyā vā veditabbā, anussavena vā veditabbā, ākāraparivitakkena vā veditabbā, diṭṭhinijjhānakkhantiyā vā veditabbā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Nanume, bhikkhave, dhammā paññāya disvā veditabbā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Ayampi kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma bhikkhu aññatreva saddhāya, aññatra ruciyā, aññatra anussavā, aññatra ākāraparivitakkā, aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā aññaṃ byākaroti – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāmī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Indriyasampannasuttaṃ

154. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘indriyasampanno, indriyasampanno’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, indriyasampanno hotī’’ti?

‘‘Cakkhundriye ce, bhikkhu, udayabbayānupassī viharanto cakkhundriye nibbindati…pe… jivhindriye ce, bhikkhu, udayabbayānupassī viharanto jivhindriye nibbindati…pe… manindriye ce, bhikkhu, udayabbayānupassī viharanto manindriye nibbindati. Nibbindaṃ virajjati…pe… vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ettāvatā kho, bhikkhu, indriyasampanno hotī’’ti. Navamaṃ.

10. Dhammakathikapucchasuttaṃ

155. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘dhammakathiko, dhammakathiko’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, dhammakathiko hotī’’ti?

‘‘Cakkhussa ce, bhikkhu nibbidāya virāgāya nirodhāya dhammaṃ deseti, ‘dhammakathiko bhikkhū’ti alaṃvacanāya. Cakkhussa ce, bhikkhu, nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti, ‘dhammānudhammappaṭipanno bhikkhū’ti alaṃvacanāya. Cakkhussa ce, bhikkhu, nibbidā virāgā nirodhā anupādāvimutto hoti, ‘diṭṭhadhammanibbānappatto bhikkhū’ti alaṃvacanāya…pe… jivhāya ce, bhikkhu, nibbidāya virāgāya nirodhāya dhammaṃ deseti, ‘dhammakathiko bhikkhū’ti alaṃvacanāya…pe… manassa ce, bhikkhu, nibbidāya virāgāya nirodhāya dhammaṃ deseti, ‘dhammakathiko bhikkhū’ti alaṃvacanāya. Manassa ce, bhikkhu, nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti, ‘dhammānudhammappaṭipanno bhikkhū’ti alaṃvacanāya. Manassa ce, bhikkhu, nibbidā virāgā nirodhā anupādāvimutto hoti, ‘diṭṭhadhammanibbānappatto bhikkhū’ti alaṃvacanāyā’’ti. Dasamaṃ.

Navapurāṇavaggo pañcadasamo.

Tassuddānaṃ –

Kammaṃ cattāri sappāyā, anantevāsi kimatthiyā;

Atthi nu kho pariyāyo, indriyakathikena cāti.

Saḷāyatanavagge tatiyapaṇṇāsako samatto.

Tassa vagguddānaṃ –

Yogakkhemi ca loko ca, gahapati devadahena ca;
Navapurāṇena paṇṇāso, tatiyo tena vuccatīti.

16. Nandikkhayavaggo

1. Ajjhattanandikkhayasuttaṃ

156. ‘‘Aniccaṃyeva, bhikkhave, bhikkhu cakkhuṃ aniccanti passati, sāssa [sāyaṃ (pī. ka.)] hoti sammādiṭṭhi. Sammā passaṃ nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccati…pe… aniccaṃyeva, bhikkhave, bhikkhu jivhaṃ aniccanti passati, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Sammā passaṃ nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā…pe… cittaṃ suvimuttanti vuccati…pe… aniccaṃyeva, bhikkhave, bhikkhu manaṃ aniccanti passati, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Sammā passaṃ nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Bāhiranandikkhayasuttaṃ

157. ‘‘Anicceyeva, bhikkhave, bhikkhu rūpe aniccāti passati, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Sammā passaṃ nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccati. Anicceyeva, bhikkhave, bhikkhu sadde… gandhe… rase… phoṭṭhabbe… dhamme aniccāti passati, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Sammā passaṃ nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Ajjhattaaniccanandikkhayasuttaṃ

158. ‘‘Cakkhuṃ, bhikkhave, yoniso manasi karotha; cakkhāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassatha. Cakkhuṃ, bhikkhave, bhikkhu yoniso manasikaronto, cakkhāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassanto cakkhusmimpi nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccati. Sotaṃ, bhikkhave, yoniso manasi karotha… ghānaṃ… jivhaṃ, bhikkhave, yoniso manasi karotha; jivhāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassatha. Jivhaṃ, bhikkhave, bhikkhu yoniso manasikaronto, jivhāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassanto jivhāyapi nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccati. Kāyaṃ… manaṃ, bhikkhave, yoniso manasi karotha; manāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassatha. Manaṃ, bhikkhave, bhikkhu yoniso manasikaronto, manāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassanto manasmimpi nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Bāhiraaniccanandikkhayasuttaṃ

159. ‘‘Rūpe, bhikkhave, yoniso manasi karotha; rūpāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassatha. Rūpe, bhikkhave, bhikkhu yoniso manasikaronto, rūpāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassanto rūpesupi nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo; rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccati. Sadde… gandhe… rase… phoṭṭhabbe… dhamme, bhikkhave, yoniso manasi karotha; dhammāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassatha. Dhamme, bhikkhave, bhikkhu yoniso manasikaronto, dhammāniccatañca yathābhūtaṃ samanupassanto dhammesupi nibbindati. Nandikkhayā rāgakkhayo;

rāgakkhayā nandikkhayo. Nandirāgakkhayā cittaṃ suvimuttanti vuccatī''ti. Catutthaṃ.

5. Jīvakambavanasamādhisuttaṃ

160. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati jīvakambavane. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti…pe… ''samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha. Samāhitassa, bhikkhave, bhikkhuno yathābhūtaṃ okkhāyati. Kiñca yathābhūtaṃ okkhāyati? Cakkhuṃ aniccanti yathābhūtaṃ okkhāyati, rūpā aniccāti yathābhūtaṃ okkhāyati, cakkhuviññāṇaṃ aniccanti yathābhūtaṃ okkhāyati, cakkhusamphasso aniccoti yathābhūtaṃ okkhāyati, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccanti yathābhūtaṃ okkhāyati…pe… jivhā aniccāti yathābhūtaṃ okkhāyati…pe… mano aniccoti yathābhūtaṃ okkhāyati, dhammā aniccāti yathābhūtaṃ okkhāyati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccanti yathābhūtaṃ okkhāyati. Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha. Samāhitassa, bhikkhave, bhikkhuno yathābhūtaṃ okkhāyatī''ti. Pañcamaṃ.

6. Jīvakambavanapaṭisallānasuttaṃ

161. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati jīvakambavane. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi…pe… ''paṭisallāne, bhikkhave, yogamāpajjatha. Paṭisallīnassa, bhikkhave, bhikkhuno yathābhūtaṃ okkhāyati. Kiñca yathābhūtaṃ okkhāyati? Cakkhuṃ aniccanti yathābhūtaṃ okkhāyati, rūpā aniccāti yathābhūtaṃ okkhāyati, cakkhuviññāṇaṃ aniccanti yathābhūtaṃ okkhāyati, cakkhusamphasso aniccoti yathābhūtaṃ okkhāyati, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccanti yathābhūtaṃ okkhāyati…pe… mano aniccoti yathābhūtaṃ okkhāyati, dhammā… manoviññāṇaṃ… manosamphasso… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccanti yathābhūtaṃ okkhāyati. Paṭisallāne bhikkhave, yogamāpajjatha. Paṭisallīnassa, bhikkhave, bhikkhuno yathābhūtaṃ okkhāyatī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Koṭṭhikaaniccasuttaṃ

162. Atha kho āyasmā mahākoṭṭhiko yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā koṭṭhiko bhagavantaṃ etadavoca – ''sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti.

''Yaṃ kho, koṭṭhika, aniccaṃ tatra te chando pahātabbo. Kiñca, koṭṭhika, aniccaṃ? Cakkhu kho, koṭṭhika, aniccaṃ; tatra te chando pahātabbo. Rūpā aniccā; tatra te chando pahātabbo. Cakkhuviññāṇaṃ aniccaṃ; tatra te chando pahātabbo. Cakkhusamphasso anicco; tatra te chando pahātabbo. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ; tatra te chando pahātabbo…pe… jivhā aniccā; tatra te chando pahātabbo. Rasā aniccā; tatra te chando pahātabbo. Jivhāviññāṇaṃ aniccaṃ; tatra te chando pahātabbo. Jivhāsamphasso anicco; tatra te chando pahātabbo. Yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ; tatra te chando pahātabbo…pe… mano anicco; tatra te chando pahātabbo. Dhammā aniccā; tatra te chando pahātabbo. Manoviññāṇaṃ aniccaṃ; tatra te chando pahātabbo. Manosamphasso anicco; tatra te chando pahātabbo. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ; tatra te chando pahātabbo. Yaṃ kho, koṭṭhika, aniccaṃ tatra te chando pahātabbo''ti. Sattamaṃ.

8. Koṭṭhikadukkhasuttaṃ

163. Atha kho āyasmā mahākoṭṭhiko…pe… bhagavantaṃ etadavoca – ''sādhu me, bhante…pe… vihareyya''nti. ''Yaṃ kho, koṭṭhika, dukkhaṃ tatra te chando pahātabbo. Kiñca, koṭṭhika, dukkhaṃ?

Cakkhu kho, koṭṭhika, dukkhaṃ; tatra te chando pahātabbo. Rūpā dukkhā; tatra te chando pahātabbo. Cakkhuviññāṇaṃ dukkhaṃ; tatra te chando pahātabbo. Cakkhusamphasso dukkho; tatra te chando pahātabbo. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhaṃ; tatra te chando pahātabbo…pe… jivhā dukkhā; tatra te chando pahātabbo…pe… mano dukkho; tatra te chando pahātabbo. Dhammā dukkhā; tatra te chando pahātabbo. Manoviññāṇaṃ dukkhaṃ; tatra te chando pahātabbo. Manosamphasso dukkho; tatra te chando pahātabbo. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhaṃ; tatra te chando pahātabbo. Yaṃ kho, koṭṭhika, dukkhaṃ tatra te chando pahātabbo''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Koṭṭhikaanattasuttaṃ

164. Ekamantaṃ…pe… vihareyyanti. ''Yo kho, koṭṭhika, anattā tatra te chando pahātabbo. Ko ca, koṭṭhika, anattā? Cakkhu kho, koṭṭhika, anattā; tatra te chando pahātabbo. Rūpā anattā; tatra te chando pahātabbo. Cakkhuviññāṇaṃ anattā; tatra te chando pahātabbo. Cakkhusamphasso anattā; tatra te chando pahātabbo. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattā; tatra te chando pahātabbo …pe… jivhā anattā; tatra te chando pahātabbo…pe… mano anattā; tatra te chando pahātabbo. Dhammā anattā; tatra te chando pahātabbo. Manoviññāṇaṃ… manosamphasso… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattā; tatra te chando pahātabbo. Yo kho, koṭṭhika, anattā, tatra te chando pahātabbo''ti. Navamaṃ.

10. Micchādiṭṭhipahānasuttaṃ

165. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''kathaṃ nu kho, bhante, jānato kathaṃ passato micchādiṭṭhi pahīyatī''ti?

''Cakkhuṃ kho, bhikkhu, aniccato jānato passato micchādiṭṭhi pahīyati. Rūpe aniccato jānato passato micchādiṭṭhi pahīyati. Cakkhuviññāṇaṃ aniccato jānato passato micchādiṭṭhi pahīyati. Cakkhusamphassaṃ aniccato jānato passato micchādiṭṭhi pahīyati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccato jānato passato micchādiṭṭhi pahīyati. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato micchādiṭṭhi pahīyatī''ti. Dasamaṃ.

11. Sakkāyadiṭṭhipahānasuttaṃ

166. Atha kho aññataro bhikkhu…pe… etadavoca – ''kathaṃ nu kho, bhante, jānato kathaṃ passato sakkāyadiṭṭhi pahīyatī''ti? ''Cakkhuṃ kho, bhikkhu, dukkhato jānato passato sakkāyadiṭṭhi pahīyati. Rūpe dukkhato jānato passato sakkāyadiṭṭhi pahīyati. Cakkhuviññāṇaṃ dukkhato jānato passato sakkāyadiṭṭhi pahīyati. Cakkhusamphassaṃ dukkhato jānato passato sakkāyadiṭṭhi pahīyati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi dukkhato jānato passato sakkāyadiṭṭhi pahīyati. Evaṃ kho, bhikkhu, jānato evaṃ passato sakkāyadiṭṭhi pahīyatī''ti. Ekādasamaṃ.

12. Attānudiṭṭhipahānasuttaṃ

167. Atha kho aññataro bhikkhu…pe… etadavoca – ''kathaṃ nu kho, bhante, jānato kathaṃ passato attānudiṭṭhi pahīyatī''ti? ''Cakkhuṃ kho, bhikkhu, anattato jānato passato attānudiṭṭhi pahīyati. Rūpe anattato jānato passato attānudiṭṭhi pahīyati. Cakkhuviññāṇaṃ anattato jānato passato attānudiṭṭhi pahīyati. Cakkhusamphassaṃ anattato jānato passato attānudiṭṭhi pahīyati. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattato jānato passato attānudiṭṭhi pahīyati…pe… jivhaṃ anattato jānato passato attānudiṭṭhi pahīyati…pe… manaṃ anattato jānato passato attānudiṭṭhi pahīyati. Dhamme… manoviññāṇaṃ… manosamphassaṃ… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi anattato jānato passato attānudiṭṭhi pahīyatī''ti. Dvādasamaṃ.

Nandikkhayavaggo soḷasamo.

Tassuddānaṃ –

Nandikkhayena cattāro, jīvakambavane duve;
Koṭṭhikena tayo vuttā, micchā sakkāya attanoti.

17. Saṭṭhipeyyālavaggo

1. Ajjhattaaniccachandasuttaṃ

168. ''Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo chando pahātabbo. Kiñca, bhikkhave, aniccaṃ? Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ; tatra vo chando pahātabbo…pe… jivhā aniccā; tatra vo chando pahātabbo…pe… mano anicco; tatra vo chando pahātabbo. Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo chando pahātabbo''ti.

2. Ajjhattaaniccarāgasuttaṃ

169. ''Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo rāgo pahātabbo. Kiñca, bhikkhave, aniccaṃ? Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ; tatra vo rāgo pahātabbo…pe… jivhā aniccā; tatra vo rāgo pahātabbo…pe… mano anicco; tatra vo rāgo pahātabbo. Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo rāgo pahātabbo''ti.

3. Ajjhattaaniccachandarāgasuttaṃ

170. ''Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo chandarāgo pahātabbo. Kiñca, bhikkhave, aniccaṃ? Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ; tatra vo chandarāgo pahātabbo…pe… jivhā aniccā; tatra vo chandarāgo pahātabbo…pe… mano anicco; tatra vo chandarāgo pahātabbo. Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo chandarāgo pahātabbo''ti.

4-6. Dukkhachandādisuttaṃ

171-173. ''Yaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ, tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Kiñca, bhikkhave, dukkhaṃ? Cakkhu, bhikkhave, dukkhaṃ; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo…pe… jivhā dukkhā…pe… mano dukkho; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Yaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo''ti.

7-9. Anattachandādisuttaṃ

174-176. ''Yo, bhikkhave, anattā, tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Ko ca, bhikkhave, anattā? Cakkhu, bhikkhave, anattā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo…pe… jivhā anattā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo…pe… mano anattā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Yo, bhikkhave, anattā tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo''ti.

10-12. Bāhirāniccachandādisuttaṃ

177-179. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Kiñca, bhikkhave, aniccaṃ? Rūpā, bhikkhave, aniccā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Saddā aniccā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Gandhā aniccā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Rasā aniccā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Phoṭṭhabbā aniccā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Dhammā aniccā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo’’ti.

13-15. Bāhiradukkhachandādisuttaṃ

180-182. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ, tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Kiñca, bhikkhave, dukkhaṃ? Rūpā, bhikkhave, dukkhā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā dukkhā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Yaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ, tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo’’ti.

16-18. Bāhirānattachandādisuttaṃ

183-185. ‘‘Yo, bhikkhave, anattā, tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Ko ca, bhikkhave, anattā? Rūpā, bhikkhave, anattā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā anattā; tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo. Yo, bhikkhave, anattā tatra vo chando pahātabbo, rāgo pahātabbo, chandarāgo pahātabbo’’ti.

19. Ajjhattātītāniccasuttaṃ

186. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ atītaṃ…pe… jivhā aniccā atītā…pe… mano anicco atīto. Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati…pe… jivhāyapi nibbindati…pe… manasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti.

20. Ajjhattānāgatāniccasuttaṃ

187. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ anāgataṃ…pe… jivhā aniccā anāgatā…pe… mano anicco anāgato. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

21. Ajjhattapaccuppannāniccasuttaṃ

188. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ paccuppannaṃ…pe… jivhā aniccā paccuppannā…pe… mano anicco paccuppanno. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

22-24. Ajjhattātītādidukkhasuttaṃ

189-191. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, dukkhaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ…pe… jivhā dukkhā atītā anāgatā paccuppannā…pe… mano dukkho atīto anāgato paccuppanno. Evaṃ passaṃ, bhikkhave…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

25-27. Ajjhattātītādianattasuttaṃ

192-194. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, anattā atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ…pe… jivhā anattā…pe… mano anattā atīto anāgato paccuppanno. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

28-30. Bāhirātītādianiccasuttaṃ

195-197. ‘‘Rūpā, bhikkhave, aniccā atītā anāgatā paccuppannā. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā aniccā atītā anāgatā paccuppannā. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

31-33. Bāhirātītādidukkhasuttaṃ

198-200. ‘‘Rūpā, bhikkhave, dukkhā atītā anāgatā paccuppannā. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā dukkhā atītā anāgatā paccuppannā. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

34-36. Bāhirātītādianattasuttaṃ

201-203. ‘‘Rūpā, bhikkhave, anattā atītā anāgatā paccuppannā. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā anattā atītā anāgatā paccuppannā. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

37. Ajjhattātītayadaniccasuttaṃ

204. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ atītaṃ. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ…pe… jivhā aniccā atītā. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ…pe… mano anicco atīto. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

38. Ajjhattānāgatayadaniccasuttaṃ

205. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ anāgataṃ. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ…pe… jivhā aniccā anāgatā. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ…pe… mano anicco anāgato. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ, bhikkhave…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

39. Ajjhattapaccuppannayadaniccasuttaṃ

206. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ paccuppannaṃ. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ…pe… jivhā aniccā paccuppannā. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ…pe… mano anicco paccuppanno. Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

40-42. Ajjhattātītādiyaṃdukkhasuttaṃ

207-209. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, dukkhaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ…pe… jivhā dukkhā…pe… mano dukkho atīto anāgato paccuppanno. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

43-45. Ajjhattātītādiyadanattasuttaṃ

210-212. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, anattā atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ…pe… jivhā anattā…pe… mano anattā atīto anāgato paccuppanno. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

46-48. Bāhirātītādiyadaniccasuttaṃ

213-215. ‘‘Rūpā, bhikkhave, aniccā atītā anāgatā paccuppannā. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā aniccā atītā anāgatā paccuppannā. Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ tadanattā. Yadanattā taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

49-51. Bāhirātītādiyaṃdukkhasuttaṃ

216-218. ‘‘Rūpā, bhikkhave, dukkhā atītā anāgatā paccuppannā. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā dukkhā atītā anāgatā paccuppannā. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

52-54. Bāhirātītādiyadanattasuttaṃ

219-221. ‘‘Rūpā, bhikkhave, anattā atītā anāgatā paccuppannā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā anattā atītā anāgatā paccuppannā. Yadanattā, taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

55. Ajjhattāyatanaaniccasuttaṃ

222. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, aniccaṃ…pe… jivhā aniccā…pe… mano anicco. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

56. Ajjhattāyatanadukkhasuttaṃ

223. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, dukkhaṃ…pe… jivhā dukkhā…pe… mano dukkho. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

57. Ajjhattāyatanaanattasuttaṃ

224. ‘‘Cakkhu, bhikkhave, anattā…pe… jivhā anattā…pe… mano anattā. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

58. Bāhirāyatanaaniccasuttaṃ

225. ‘‘Rūpā, bhikkhave, aniccā. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā aniccā. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

59. Bāhirāyatanadukkhasuttaṃ

226. ‘‘Rūpā, bhikkhave, dukkhā. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā dukkhā. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

60. Bāhirāyatanaanattasuttaṃ

227. ‘‘Rūpā, bhikkhave, anattā. Saddā… gandhā… rasā… phoṭṭhabbā… dhammā anattā. Evaṃ passaṃ…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānātī’’ti.

Saṭṭhipeyyālavaggo sattarasamo.

Tassuddānaṃ –

Chandenaṭṭhārasa honti, atītena ca dve nava;
Yadaniccāṭṭhārasa vuttā, tayo ajjhattabāhirā;
Peyyālo saṭṭhiko vutto, buddhenādiccabandhunāti.
Suttantāni saṭṭhi.

18. Samuddavaggo

1. Paṭhamasamuddasuttaṃ

228. ‘‘‘Samuddo, samuddo’ti, bhikkhave, assutavā puthujjano bhāsati. Neso, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddo. Mahā eso, bhikkhave, udakarāsi mahāudakaṇṇavo. Cakkhu, bhikkhave, purisassa samuddo; tassa rūpamayo vego. Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ sahati, ayaṃ vuccati, bhikkhave, atari cakkhusamuddaṃ saūmiṃ sāvaṭṭaṃ sagāhaṃ sarakkhasaṃ; tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo…pe… jivhā, bhikkhave, purisassa samuddo; tassa rasamayo vego. Yo taṃ rasamayaṃ vegaṃ sahati, ayaṃ vuccati, bhikkhave, atari jivhāsamuddaṃ saūmiṃ sāvaṭṭaṃ sagāhaṃ sarakkhasaṃ; tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo…pe… mano, bhikkhave, purisassa samuddo; tassa dhammamayo vego. Yo taṃ dhammamayaṃ vegaṃ sahati, ayaṃ vuccati, bhikkhave, atari manosamuddaṃ saūmiṃ sāvaṭṭaṃ sagāhaṃ sarakkhasaṃ; tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti. Idamavoca…pe… satthā –

‘‘Yo imaṃ samuddaṃ sagāhaṃ sarakkhasaṃ,
Saūmiṃ sāvaṭṭaṃ sabhayaṃ duttaraṃ accatari;

Sa vedagū vusitabrahmacariyo,
Lokantagū pāragatoti vuccatī''ti. paṭhamaṃ;

2. Dutiyasamuddasuttaṃ

229. ''Samuddo, samuddo'ti, bhikkhave, assutavā puthujjano bhāsati. Neso, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddo. Mahā eso, bhikkhave, udakarāsi mahāudakaṇṇavo. Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddo. Etthāyaṃ sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā yebhuyyena samunnā tantākulakajātā kulagaṇṭhikajātā [guḷāguṇṭhikajātā (sī.), kulaguṇḍikajātā (syā. kaṃ.), guṇaguṇikajātā (pī.), kulāguṇḍikajātā (ka.)] muñjapabbajabhūtā, apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati…pe….

''Santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe… santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddo. Etthāyaṃ sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā yebhuyyena samunnā tantākulakajātā kulagaṇṭhikajātā muñjapabbajabhūtā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattatī''ti.

''Yassa rāgo ca doso ca, avijjā ca virājitā;
So imaṃ samuddaṃ sagāhaṃ sarakkhasaṃ, saūmibhayaṃ duttaraṃ accatari.

''Saṅgātigo maccujaho nirupadhi, pahāsi dukkhaṃ apunabbhavāya;
Atthaṅgato so na puneti [na pamāṇameti (sī. syā. kaṃ. pī.)], amohayī, maccurājanti brūmī''ti. dutiyaṃ;

3. Bāḷisikopamasuttaṃ

230. ''Seyyathāpi, bhikkhave, bāḷisiko āmisagatabaḷisaṃ gambhīre udakarahade pakkhipeyya. Tamenaṃ aññataro āmisacakkhu maccho gileyya. Evañhi so, bhikkhave, maccho gilitabaḷiso bāḷisikassa anayaṃ āpanno byasanaṃ āpanno yathākāmakaraṇīyo bāḷisikassa.

Evameva kho, bhikkhave, chayime baḷisā lokasmiṃ anayāya sattānaṃ vadhāya [byābādhāya (sī. pī.)] pāṇinaṃ. Katame cha? Santi, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce, bhikkhu, abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu gilitabaḷiso, mārassa anayaṃ āpanno byasanaṃ āpanno yathākāmakaraṇīyo pāpimato…pe… santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe….

Santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce, bhikkhu, abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu gilitabaḷiso mārassa anayaṃ āpanno byasanaṃ āpanno yathākāmakaraṇīyo pāpimato.

''Santi ca, bhikkhave, cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu na gilitabaḷiso mārassa abhedi baḷisaṃ paribhedi baḷisaṃ na anayaṃ āpanno na byasanaṃ āpanno na yathākāmakaraṇīyo pāpimato…pe….

''Santi, bhikkhave, jivhāviññeyyā rasā…pe…. Santi, bhikkhave, manoviññeyyā dhammā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Tañce bhikkhu nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu na gilitabaḷiso mārassa abhedi baḷisaṃ paribhedi baḷisaṃ na anayaṃ āpanno na byasanaṃ āpanno na yathākāmakaraṇīyo pāpimato''ti. Tatiyaṃ.

4. Khīrarukkhopamasuttaṃ

231. ‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā cakkhuviññeyyesu rūpesu yo rāgo so atthi, yo doso so atthi, yo moho so atthi, yo rāgo so appahīno, yo doso so appahīno, yo moho so appahīno tassa parittā cepi cakkhuviññeyyā rūpā cakkhussa āpāthaṃ āgacchanti pariyādiyantevassa cittaṃ; ko pana vādo adhimattānaṃ! Taṃ kissa hetu? Yo, bhikkhave, rāgo, so atthi, yo doso so atthi, yo moho so atthi, yo rāgo so appahīno, yo doso so appahīno, yo moho so appahīno…pe….

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā jivhāviññeyyesu rasesu yo rāgo so atthi…pe….

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā manoviññeyyesu dhammesu yo rāgo so atthi, yo doso so atthi, yo moho so atthi, yo rāgo so appahīno, yo doso so appahīno, yo moho so appahīno, tassa parittā cepi manoviññeyyā dhammā manassa āpāthaṃ āgacchanti pariyādiyantevassa cittaṃ; ko pana vādo adhimattānaṃ! Taṃ kissa hetu? Yo, bhikkhave, rāgo, so atthi, yo doso so atthi, yo moho so atthi, yo rāgo so appahīno, yo doso so appahīno, yo moho so appahīno.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, khīrarukkho assattho vā nigrodho vā pilakkho vā udumbaro vā daharo taruṇo komārako. Tamenaṃ puriso tiṇhāya kuṭhāriyā yato yato ābhindeyya [bhindeyya (syā. kaṃ. sī. aṭṭha.), abhindeyya (katthaci)] āgaccheyya khīra’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Yañhi, bhante, khīraṃ taṃ atthī’’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā cakkhuviññeyyesu rūpesu yo rāgo so atthi, yo doso so atthi, yo moho so atthi, yo rāgo so appahīno, yo doso so appahīno, yo moho so appahīno, tassa parittā cepi cakkhuviññeyyā rūpā cakkhussa āpāthaṃ āgacchanti pariyādiyantevassa cittaṃ; ko pana vādo adhimattānaṃ! Taṃ kissa hetu? Yo, bhikkhave, rāgo so atthi, yo doso so atthi, yo moho so atthi, yo rāgo so appahīno, yo doso so appahīno, yo moho so appahīno…pe….

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā jivhāviññeyyesu rasesu yo rāgo so atthi…pe….

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā manoviññeyyesu dhammesu yo rāgo so atthi, yo doso so atthi, yo moho so atthi, yo rāgo so appahīno, yo doso so appahīno, yo moho so appahīno, tassa parittā cepi manoviññeyyā dhammā manassa āpāthaṃ āgacchanti pariyādiyantevassa cittaṃ; ko pana vādo adhimattānaṃ! Taṃ kissa hetu? Yo, bhikkhave, rāgo so atthi, yo doso so atthi, yo moho so atthi, yo rāgo so appahīno, yo doso so appahīno, yo moho so appahīno.

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā cakkhuviññeyyesu rūpesu yo rāgo so natthi, yo doso so natthi, yo moho so natthi, yo rāgo so pahīno, yo doso so pahīno, yo moho so pahīno, tassa adhimattā cepi cakkhuviññeyyā rūpā cakkhussa āpāthaṃ āgacchanti nevassa cittaṃ pariyādiyanti; ko pana vādo parittānaṃ! Taṃ kissa hetu? Yo, bhikkhave, rāgo so natthi, yo doso so natthi, yo moho so natthi, yo rāgo so pahīno, yo doso so pahīno, yo moho so pahīno…pe….

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā jivhāviññeyyesu rasesu…pe… manoviññeyyesu dhammesu yo rāgo so natthi, yo doso so natthi, yo moho so natthi, yo rāgo so pahīno, yo doso so pahīno, yo moho so pahīno, tassa adhimattā cepi manoviññeyyā dhammā manassa āpāthaṃ āgacchanti nevassa cittaṃ pariyādiyanti; ko pana vādo parittānaṃ! Taṃ kissa hetu? Yo, bhikkhave, rāgo so natthi, yo doso so natthi, yo moho so natthi, yo rāgo so pahīno, yo doso so pahīno, yo moho so pahīno. Seyyathāpi, bhikkhave, khīrarukkho assattho vā nigrodho vā pilakkho vā udumbaro vā sukkho kolāpo terovassiko. Tamenaṃ puriso tiṇhāya kuṭhāriyā yato yato ābhindeyya āgaccheyya khīra’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Yañhi, bhante, khīraṃ taṃ natthī’’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā cakkhuviññeyyesu rūpesu yo rāgo so natthi, yo doso so natthi, yo moho so natthi, yo rāgo so pahīno, yo doso so pahīno, yo moho so pahīno, tassa adhimattā cepi cakkhuviññeyyā rūpā cakkhussa āpāthaṃ āgacchanti nevassa cittaṃ pariyādiyanti; ko pana vādo parittānaṃ! Taṃ kissa hetu? Yo, bhikkhave, rāgo so natthi, yo doso so natthi, yo moho so natthi, yo rāgo so pahīno, yo doso so pahīno, yo moho so pahīno…pe….

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā jivhāviññeyyesu rasesu…pe….

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā manoviññeyyesu dhammesu yo rāgo so natthi, yo doso so natthi, yo moho so natthi, yo rāgo so pahīno, yo doso so pahīno, yo moho so pahīno, tassa adhimattā cepi manoviññeyyā dhammā manassa āpāthaṃ āgacchanti, nevassa cittaṃ pariyādiyanti; ko pana vādo parittānaṃ! Taṃ kissa hetu? Yo, bhikkhave, rāgo so natthi, yo doso so natthi, yo moho so natthi, yo rāgo so pahīno, yo doso so pahīno, yo moho so pahīno’’ti. Catutthaṃ.

5. Koṭṭhikasuttaṃ

232. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahākoṭṭhiko bārāṇasiyaṃ viharanti isipatane migadāye. Atha kho āyasmā mahākoṭṭhiko sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahākoṭṭhiko āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ…pe… jivhā rasānaṃ saṃyojanaṃ, rasā jivhāya saṃyojanaṃ …pe… mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, dhammā manassa saṃyojana’’nti?

‘‘Na kho, āvuso koṭṭhika, cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, na rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojanaṃ…pe… na jivhā rasānaṃ saṃyojanaṃ, na rasā jivhāya saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojanaṃ…pe… na mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, na dhammā manassa saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojanaṃ.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, kāḷo ca balībaddo [balivaddo (sī. pī.), balibaddo (syā. kaṃ. ka.)] odāto ca balībaddo ekena dāmena vā yottena vā saṃyuttā assu. Yo nu kho evaṃ vadeyya – ‘kāḷo balībaddo odātassa balībaddassa saṃyojanaṃ, odāto balībaddo kāḷassa balībaddassa saṃyojana’nti, sammā nu kho so vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, āvuso’’. ‘‘Na kho, āvuso, kāḷo balībaddo odātassa balībaddassa saṃyojanaṃ, na odāto balībaddo kāḷassa balībaddassa saṃyojanaṃ. Yena ca kho te ekena dāmena vā yottena vā saṃyuttā taṃ tattha saṃyojanaṃ.

‘‘Evameva kho, āvuso, na cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, na rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojanaṃ…pe… na jivhā rasānaṃ saṃyojanaṃ…pe… na mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, na dhammā manassa saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ.

‘‘Cakkhu vā, āvuso, rūpānaṃ saṃyojanaṃ abhavissa, rūpā vā cakkhussa saṃyojanaṃ, nayidaṃ brahmacariyavāso paññāyetha [paññāyati (ka.)] sammā dukkhakkhayāya. Yasmā ca kho, āvuso, na cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, na rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ, tasmā brahmacariyavāso paññāyati sammā dukkhakkhayāya…pe….

‘‘Jivhā, āvuso, rasānaṃ saṃyojanaṃ abhavissa, rasā vā jivhāya saṃyojanaṃ, nayidaṃ brahmacariyavāso paññāyetha sammā dukkhakkhayāya. Yasmā ca kho, āvuso, na jivhā rasānaṃ saṃyojanaṃ, na rasā jivhāya saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ, tasmā brahmacariyavāso paññāyati sammā dukkhakkhayāya…pe….

‘‘Mano vā, āvuso, dhammānaṃ saṃyojanaṃ abhavissa, dhammā vā manassa saṃyojanaṃ, nayidaṃ brahmacariyavāso paññāyetha sammā dukkhakkhayāya. Yasmā ca kho, āvuso, na mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, na dhammā manassa saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ, tasmā brahmacariyavāso paññāyati sammā dukkhakkhayāya.

‘‘Imināpetaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā na cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, na rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ…pe… na jivhā rasānaṃ saṃyojanaṃ…pe… na mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, na dhammā manassa saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ.

‘‘Saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato cakkhu. Passati bhagavā cakkhunā rūpaṃ. Chandarāgo bhagavato natthi. Suvimuttacitto bhagavā. Saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato sotaṃ. Suṇāti bhagavā sotena saddaṃ. Chandarāgo bhagavato natthi. Suvimuttacitto bhagavā. Saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato ghānaṃ. Ghāyati bhagavā ghānena gandhaṃ. Chandarāgo bhagavato natthi. Suvimuttacitto bhagavā. Saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato jivhā. Sāyati bhagavā jivhāya rasaṃ. Chandarāgo bhagavato natthi. Suvimuttacitto bhagavā. Saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato kāyo. Phusati bhagavā kāyena phoṭṭhabbaṃ. Chandarāgo bhagavato natthi. Suvimuttacitto bhagavā. Saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato mano. Vijānāti bhagavā manasā dhammaṃ. Chandarāgo bhagavato natthi. Suvimuttacitto bhagavā.

‘‘Iminā kho etaṃ, āvuso, pariyāyena veditabbaṃ yathā na cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, na rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ. Na sotaṃ… na ghānaṃ… na jivhā rasānaṃ saṃyojanaṃ, na rasā jivhāya saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojanaṃ. Na kāyo… na mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, na dhammā manassa saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojana’’nti. Pañcamaṃ.

6. Kāmabhūsuttaṃ

233. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca ānando āyasmā ca kāmabhū kosambiyaṃ viharanti ghositārāme. Atha kho āyasmā kāmabhū sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā kāmabhū āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca –

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso ānanda, cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ…pe… jivhā rasānaṃ saṃyojanaṃ, rasā jivhāya saṃyojanaṃ…pe… mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, dhammā manassa saṃyojana’’nti?

‘‘Na kho, āvuso kāmabhū [kāmabhu (sī.) moggallāne 65-ge vāti suttaṃ passitabbaṃ], cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, na rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojanaṃ…pe… na jivhā rasānaṃ saṃyojanaṃ, na rasā jivhāya saṃyojanaṃ…pe… na mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, na dhammā manassa saṃyojanaṃ. Yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojanaṃ.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, kāḷo ca balībaddo odāto ca balībaddo ekena dāmena vā yottena vā saṃyuttā assu. Yo nu kho evaṃ vadeyya – ‘kāḷo balībaddo odātassa balībaddassa saṃyojanaṃ, odāto balībaddo kāḷassa balībaddassa saṃyojana’nti, sammā nu kho so vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, āvuso’’. ‘‘Na kho, āvuso, kāḷo balībaddo odātassa balībaddassa saṃyojanaṃ, napi odāto balībaddo kāḷassa balībaddassa saṃyojanaṃ. Yena ca kho te ekena dāmena vā yottena vā saṃyuttā, taṃ tattha saṃyojanaṃ. Evameva kho, āvuso, na cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, na rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ…pe… na jivhā…pe… na mano…pe… yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo, taṃ tattha saṃyojana''nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Udāyīsuttaṃ

234. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca ānando āyasmā ca udāyī kosambiyaṃ viharanti ghositārāme. Atha kho āyasmā udāyī sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā udāyī āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca –

''Yatheva nu kho, āvuso ānanda, ayaṃ kāyo bhagavatā anekapariyāyena akkhāto vivaṭo pakāsito – 'itipāyaṃ kāyo anattā'ti, sakkā evameva viññāṇaṃ pidaṃ ācikkhituṃ desetuṃ paññapetuṃ paṭṭhapetuṃ vivarituṃ vibhajituṃ uttānīkātuṃ – 'itipidaṃ viññāṇaṃ anattā'''ti?

''Yatheva kho, āvuso udāyī, ayaṃ kāyo bhagavatā anekapariyāyena akkhāto vivaṭo pakāsito – 'itipāyaṃ kāyo anattā'ti, sakkā evameva viññāṇaṃ pidaṃ ācikkhituṃ desetuṃ paññapetuṃ paṭṭhapetuṃ vivarituṃ vibhajituṃ uttānīkātuṃ – 'itipidaṃ viññāṇaṃ anattā'''ti.

''Cakkhuñca, āvuso, paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa''nti? ''Evamāvuso''ti. ''Yo cāvuso, hetu, yo ca paccayo cakkhuviññāṇassa uppādāya, so ca hetu, so ca paccayo sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ aparisesaṃ nirujjheyya. Api nu kho cakkhuviññāṇaṃ paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''. ''Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena bhagavatā akkhātaṃ vivaṭaṃ pakāsitaṃ – 'itipidaṃ viññāṇaṃ anattā'''ti…pe….

''Jivhañcāvuso, paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇa''nti? ''Evamāvuso''ti. ''Yo cāvuso, hetu yo ca paccayo jivhāviññāṇassa uppādāya, so ca hetu, so ca paccayo sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ aparisesaṃ nirujjheyya, api nu kho jivhāviññāṇaṃ paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''. ''Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena bhagavatā akkhātaṃ vivaṭaṃ pakāsitaṃ – 'itipidaṃ viññāṇaṃ anattā'''ti…pe….

''Manañcāvuso, paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa''nti? ''Evamāvuso''ti. ''Yo cāvuso, hetu, yo ca paccayo manoviññāṇassa uppādāya, so ca hetu, so ca paccayo sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ aparisesaṃ nirujjheyya, api nu kho manoviññāṇaṃ paññāyethā''ti? ''No hetaṃ, āvuso''. ''Imināpi kho etaṃ, āvuso, pariyāyena bhagavatā akkhātaṃ vivaṭaṃ pakāsitaṃ – 'itipidaṃ viññāṇaṃ anattā'''ti.

''Seyyathāpi, āvuso, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno tiṇhaṃ kuṭhāriṃ ādāya vanaṃ paviseyya. So tattha passeyya mahantaṃ kadalikkhandhaṃ ujuṃ navaṃ akukkukajātaṃ [akukkuṭakajātaṃ (syā. kaṃ.), akukkajaṭajātaṃ (ka.)]. Tamenaṃ mūle chindeyya; mūle chetvā agge chindeyya; agge chetvā pattavaṭṭiṃ vinibbhujeyya [vinibbhujjeyya (pī.), vinibbhajjeyya (syā. kaṃ.)]. So tattha pheggumpi nādhigaccheyya, kuto sāraṃ! Evameva kho, āvuso, bhikkhu chasu phassāyatanesu nevattānaṃ na attaniyaṃ samanupassati. So evaṃ asamanupassanto [evaṃ samanupassanto (syā. kaṃ. ka.)] na kiñci loke upādiyati. Anupādiyaṃ na paritassati. Aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti. Sattamaṃ.

8. Ādittapariyāyasuttaṃ

235. ''Ādittapariyāyaṃ vo, bhikkhave, dhammapariyāyaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, ādittapariyāyo, dhammapariyāyo? Varaṃ, bhikkhave, tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya [sañjotibhūtāya (syā. kaṃ.)] cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva cakkhuviññeyyesu rūpesu anubyañjanaso nimittaggāho. Nimittassādagathitaṃ [nimittassādagadhitaṃ (syā. kaṃ. ka.) ma. ni. 3.316-317] vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, anubyañjanassādagathitaṃ vā tasmiñce samaye kālaṃ kareyya, ṭhānametaṃ vijjati, yaṃ dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ gaccheyya – nirayaṃ vā, tiracchānayoniṃ vā. Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, ādīnavaṃ disvā evaṃ vadāmi.

‘‘Varaṃ, bhikkhave, tiṇhena ayosaṅkunā ādittena sampajjalitena sajotibhūtena sotindriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva sotaviññeyyesu saddesu anubyañjanaso nimittaggāho. Nimittassādagathitaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, anubyañjanassādagathitaṃ vā tasmiñce samaye kālaṅkareyya, ṭhānametaṃ vijjati, yaṃ dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ gaccheyya – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā. Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, ādīnavaṃ disvā evaṃ vadāmi.

‘‘Varaṃ, bhikkhave, tiṇhena nakhacchedanena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena ghānindriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva ghānaviññeyyesu gandhesu anubyañjanaso nimittaggāho. Nimittassādagathitaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, anubyañjanassādagathitaṃ vā tasmiñce samaye kālaṃ kareyya. Ṭhānametaṃ vijjati, yaṃ dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ gaccheyya – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā. Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, ādīnavaṃ disvā evaṃ vadāmi.

‘‘Varaṃ, bhikkhave, tiṇhena khurena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena jivhindriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva jivhāviññeyyesu rasesu anubyañjanaso nimittaggāho. Nimittassādagathitaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, anubyañjanassādagathitaṃ vā tasmiñce samaye kālaṃ kareyya. Ṭhānametaṃ vijjati, yaṃ dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ gaccheyya – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā. Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, ādīnavaṃ disvā evaṃ vadāmi.

‘‘Varaṃ, bhikkhave, tiṇhāya sattiyā ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya kāyindriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ, na tveva kāyaviññeyyesu phoṭṭhabbesu anubyañjanaso nimittaggāho. Nimittassādagathitaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, anubyañjanassādagathitaṃ vā tasmiñce samaye kālaṃ kareyya. Ṭhānametaṃ vijjati, yaṃ dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ gaccheyya – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā. Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, ādīnavaṃ disvā evaṃ vadāmi.

‘‘Varaṃ, bhikkhave, sottaṃ. Sottaṃ kho panāhaṃ, bhikkhave, vañjhaṃ jīvitānaṃ vadāmi, aphalaṃ jīvitānaṃ vadāmi, momūhaṃ jīvitānaṃ vadāmi, na tveva tathārūpe vitakke vitakkeyya yathārūpānaṃ vitakkānaṃ vasaṃ gato saṅghaṃ bhindeyya. Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, vañjhaṃ jīvitānaṃ ādīnavaṃ disvā evaṃ vadāmi.

‘‘Tattha, bhikkhave, sutavā ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘tiṭṭhatu tāva tattāya ayosalākāya ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya cakkhundriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ. Handāhaṃ idameva manasi karomi – iti cakkhu aniccaṃ, rūpā aniccā, cakkhuviññāṇaṃ aniccaṃ, cakkhusamphasso anicco, yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ’’’ [anicca’’nti (?)].

‘‘Tiṭṭhatu tāva tiṇhena ayosaṅkunā ādittena sampajjalitena sajotibhūtena sotindriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ. Handāhaṃ idameva manasi karomi – iti sotaṃ aniccaṃ, saddā aniccā, sotaviññāṇaṃ aniccaṃ, sotasamphasso anicco, yampidaṃ sotasamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ.

‘‘Tiṭṭhatu tāva tiṇhena nakhacchedanena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena ghānindriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ. Handāhaṃ idameva manasi karomi – iti ghānaṃ aniccaṃ, gandhā aniccā, ghānaviññāṇaṃ aniccaṃ, ghānasamphasso anicco, yampidaṃ ghānasamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ…pe… tampi aniccaṃ.

‘‘Tiṭṭhatu tāva tiṇhena khurena ādittena sampajjalitena sajotibhūtena jivhindriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ. Handāhaṃ idameva manasi karomi – iti jivhā aniccā, rasā aniccā, jivhāviññāṇaṃ aniccaṃ, jivhāsamphasso anicco, yampidaṃ jivhāsamphassapaccayā uppajjati…pe… tampi aniccaṃ.

‘‘Tiṭṭhatu tāva tiṇhāya sattiyā ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya kāyindriyaṃ sampalimaṭṭhaṃ. Handāhaṃ idameva manasi karomi – iti kāyo anicco, phoṭṭhabbā aniccā, kāyaviññāṇaṃ aniccaṃ, kāyasamphasso anicco, yampidaṃ kāyasamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ…pe… tampi aniccaṃ.

‘‘Tiṭṭhatu tāva sottaṃ. Handāhaṃ idameva manasi karomi – iti mano anicco, dhammā aniccā, manoviññāṇaṃ aniccaṃ, manosamphasso anicco, yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tampi aniccaṃ’’.

‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako cakkhusmimpi nibbindati, rūpesupi nibbindati, cakkhuviññāṇepi nibbindati, cakkhusamphassepi nibbindati…pe… yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ kho, bhikkhave, ādittapariyāyo, dhammapariyāyo’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamahatthapādopamasuttaṃ

236. ‘‘Hatthesu, bhikkhave, sati ādānanikkhepanaṃ paññāyati; pādesu sati abhikkamapaṭikkamo paññāyati; pabbesu sati samiñjanapasāraṇaṃ paññāyati; kucchismiṃ sati jighacchā pipāsā paññāyati. Evameva kho, bhikkhave, cakkhusmiṃ sati cakkhusamphassapaccayā uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ…pe… jivhāya sati jivhāsamphassapaccayā uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ…pe… manasmiṃ sati manosamphassapaccayā uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ…pe….

‘‘Hatthesu, bhikkhave, asati ādānanikkhepanaṃ na paññāyati; pādesu asati abhikkamapaṭikkamo na paññāyati; pabbesu asati samiñjanapasāraṇaṃ na paññāyati; kucchismiṃ asati jighacchā pipāsā na paññāyati. Evameva kho, bhikkhave, cakkhusmiṃ asati cakkhusamphassapaccayā nuppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ…pe… jivhāya asati jivhāsamphassapaccayā nuppajjati…pe… manasmiṃ asati manosamphassapaccayā nuppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha’’nti. Navamaṃ.

10. Dutiyahatthapādopamasuttaṃ

237. ‘‘Hatthesu, bhikkhave, sati ādānanikkhepanaṃ hoti; pādesu sati abhikkamapaṭikkamo hoti; pabbesu sati samiñjanapasāraṇaṃ hoti; kucchismiṃ sati jighacchā pipāsā hoti. Evameva kho, bhikkhave, cakkhusmiṃ sati cakkhusamphassapaccayā uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ…pe… jivhāya sati…pe… manasmiṃ sati manosamphassapaccayā uppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ…pe….

‘‘Hatthesu, bhikkhave, asati ādānanikkhepanaṃ na hoti; pādesu asati abhikkamapaṭikkamo na hoti; pabbesu asati samiñjanapasāraṇaṃ na hoti; kucchismiṃ asati jighacchā pipāsā na hoti. Evameva kho, bhikkhave, cakkhusmiṃ asati cakkhusamphassapaccayā nuppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṃ…pe… jivhāya asati jivhāsamphassapaccayā nuppajjati…pe… manasmiṃ asati manosamphassapaccayā nuppajjati ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha’’nti. Dasamaṃ.

Samuddavaggo aṭṭharasamo.

Tassuddānaṃ –

Dve samuddā bāḷisiko, khīrarukkhena koṭṭhiko;
Kāmabhū udāyī ceva, ādittena ca aṭṭhamaṃ;
Hatthapādūpamā dveti, vaggo tena pavuccatīti.

19. Āsīvisavaggo

1. Āsīvisopamasuttaṃ

238. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, cattāro āsīvisā uggatejā ghoravisā. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikūlo. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ime te, ambho purisa, cattāro āsīvisā uggatejā ghoravisā kālena kālaṃ vuṭṭhāpetabbā, kālena kālaṃ nhāpetabbā, kālena kālaṃ bhojetabbā, kālena kālaṃ saṃvesetabbā [pavesetabbā (syā. kaṃ. pī. ka.)]. Yadā ca kho te, ambho purisa, imesaṃ catunnaṃ āsīvisānaṃ uggatejānaṃ ghoravisānaṃ aññataro vā aññataro vā kuppissati, tato tvaṃ, ambho purisa, maraṇaṃ vā nigacchasi, maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Yaṃ te, ambho purisa, karaṇīyaṃ taṃ karohī’’’ti.

‘‘Atha kho so, bhikkhave, puriso bhīto catunnaṃ āsīvisānaṃ uggatejānaṃ ghoravisānaṃ yena vā tena vā palāyetha. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ime kho, ambho purisa, pañca vadhakā paccatthikā piṭṭhito piṭṭhito anubandhā, yattheva naṃ passissāma tattheva jīvitā voropessāmāti. Yaṃ te, ambho purisa, karaṇīyaṃ taṃ karohī’’’ti.

‘‘Atha kho so, bhikkhave, puriso bhīto catunnaṃ āsīvisānaṃ uggatejānaṃ ghoravisānaṃ, bhīto pañcannaṃ vadhakānaṃ paccatthikānaṃ yena vā tena vā palāyetha. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ayaṃ te, ambho purisa, chaṭṭho antaracaro vadhako ukkhittāsiko piṭṭhito piṭṭhito anubandho yattheva naṃ passissāmi tattheva siro pātessāmīti. Yaṃ te, ambho purisa, karaṇīyaṃ taṃ karohī’’’ti.

‘‘Atha kho so, bhikkhave, puriso bhīto catunnaṃ āsīvisānaṃ uggatejānaṃ ghoravisānaṃ, bhīto pañcannaṃ vadhakānaṃ paccatthikānaṃ, bhīto chaṭṭhassa antaracarassa vadhakassa ukkhittāsikassa yena vā tena vā palāyetha. So passeyya suññaṃ gāmaṃ. Yaññadeva gharaṃ paviseyya rittakaññeva paviseyya tucchakaññeva paviseyya suññakaññeva paviseyya. Yaññadeva bhājanaṃ parimaseyya rittakaññeva parimaseyya tucchakaññeva parimaseyya suññakaññeva parimaseyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘idāni, ambho purisa, imaṃ suññaṃ gāmaṃ corā gāmaghātakā pavisanti [vadhissanti (sī. pī.)]. Yaṃ te, ambho purisa, karaṇīyaṃ taṃ karohī’’’ti.

‘‘Atha kho so, bhikkhave, puriso bhīto catunnaṃ āsīvisānaṃ uggatejānaṃ ghoravisānaṃ, bhīto pañcannaṃ vadhakānaṃ paccatthikānaṃ, bhīto chaṭṭhassa antaracarassa vadhakassa ukkhittāsikassa, bhīto corānaṃ gāmaghātakānaṃ yena vā tena vā palāyetha. So passeyya mahantaṃ udakaṇṇavaṃ orimaṃ tīraṃ sāsaṅkaṃ sappaṭibhayaṃ, pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appaṭibhayaṃ. Na cassa nāvā santāraṇī uttarasetu vā apārā pāraṃ gamanāya. Atha kho, bhikkhave, tassa purisassa evamassa – ‘ayaṃ kho mahāudakaṇṇavo orimaṃ tīraṃ sāsaṅkaṃ sappaṭibhayaṃ, pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appaṭibhayaṃ, natthi ca [na cassa (sī. ka.), natthassa (syā. kaṃ.)] nāvā santāraṇī uttarasetu vā apārā pāraṃ gamanāya. Yaṃnūnāhaṃ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ saṃkaḍḍhitvā kullaṃ bandhitvā taṃ kullaṃ nissāya hatthehi ca pādehi ca vāyamamāno sotthinā pāraṃ gaccheyya’’’nti.

‘‘Atha kho so, bhikkhave, puriso tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ saṃkaḍḍhitvā kullaṃ bandhitvā taṃ kullaṃ nissāya hatthehi ca pādehi ca vāyamamāno sotthinā pāraṃ gaccheyya, tiṇṇo pāraṅgato [pāragato (sī. syā. kaṃ.)] thale tiṭṭhati brāhmaṇo.

‘‘Upamā kho myāyaṃ, bhikkhave, katā atthassa viññāpanāya. Ayañcettha [ayaṃ cevettha (sī.)] attho – cattāro āsīvisā uggatejā ghoravisāti kho, bhikkhave, catunnetaṃ mahābhūtānaṃ adhivacanaṃ – pathavīdhātuyā, āpodhātuyā, tejodhātuyā, vāyodhātuyā.

‘‘Pañca vadhakā paccatthikāti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacanaṃ, seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandhassa, vedanupādānakkhandhassa, saññupādānakkhandhassa, saṅkhārupādānakkhandhassa, viññāṇupādānakkhandhassa.

‘‘Chaṭṭho antaracaro vadhako ukkhittāsikoti kho, bhikkhave, nandīrāgassetaṃ adhivacanaṃ.

‘‘Suñño gāmoti kho, bhikkhave, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ. Cakkhuto cepi naṃ, bhikkhave, paṇḍito byatto medhāvī upaparikkhati rittakaññeva khāyati, tucchakaññeva khāyati, suññakaññeva khāyati…pe… jivhāto cepi naṃ, bhikkhave…pe… manato cepi naṃ, bhikkhave, paṇḍito byatto medhāvī upaparikkhati rittakaññeva khāyati, tucchakaññeva khāyati, suññakaññeva khāyati.

‘‘Corā gāmaghātakāti kho, bhikkhave, channetaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ. Cakkhu, bhikkhave, haññati manāpāmanāpesu rūpesu; sotaṃ, bhikkhave…pe… ghānaṃ, bhikkhave…pe… jivhā, bhikkhave, haññati manāpāmanāpesu rasesu; kāyo, bhikkhave…pe… mano, bhikkhave, haññati manāpāmanāpesu dhammesu.

‘‘Mahā udakaṇṇavoti kho, bhikkhave, catunnetaṃ oghānaṃ adhivacanaṃ – kāmoghassa, bhavoghassa, diṭṭhoghassa, avijjoghassa.

‘‘Orimaṃ tīraṃ sāsaṅkaṃ sappaṭibhayanti kho, bhikkhave, sakkāyassetaṃ adhivacanaṃ.

‘‘Pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appaṭibhayanti kho, bhikkhave, nibbānassetaṃ adhivacanaṃ.

‘‘Kullanti kho, bhikkhave, ariyassetaṃ aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Tassa hatthehi ca pādehi ca vāyāmoti kho, bhikkhave, vīriyārambhassetaṃ adhivacanaṃ.

‘‘Tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇoti kho, bhikkhave, arahato etaṃ adhivacana’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Rathopamasuttaṃ

239. ‘‘Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu diṭṭheva dhamme sukhasomanassabahulo viharati, yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāya. Katamehi tīhi? Indriyesu guttadvāro hoti, bhojane mattaññū, jāgariyaṃ anuyutto.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti, nānubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ. Tassa saṃvarāya paṭipajjati; rakkhati cakkhundriyaṃ; cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī; yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjati; rakkhati manindriyaṃ; manindriye saṃvaraṃ āpajjati. Seyyathāpi, bhikkhave, subhūmiyaṃ cātumahāpathe ājaññaratho yutto assa ṭhito odhastapatodo [odhatapatodo (syā. kaṃ.), odhasatapatodo (pī.)]. Tamenaṃ dakkho yoggācariyo assadammasārathi abhiruhitvā vāmena hatthena rasmiyo gahetvā, dakkhiṇena hatthena patodaṃ gahetvā, yenicchakaṃ yadicchakaṃ sāreyyapi paccāsāreyyapi. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imesaṃ channaṃ indriyānaṃ ārakkhāya sikkhati, saṃyamāya sikkhati, damāya sikkhati, upasamāya sikkhati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu indriyesu guttadvāro hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu bhojane mattaññū hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti – ‘neva davāya, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā, yāpanāya, vihiṃsūparatiyā, brahmacariyānuggahāya, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati, anavajjatā ca phāsuvihāro cā’ti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso vaṇaṃ ālimpeyya yāvadeva rohanatthāya [ropanatthāya (sī. pī.), sevanatthāya (syā. kaṃ.), gopanatthāya (ka.)], seyyathā vā pana akkhaṃ abbhañjeyya yāvadeva bhārassa nittharaṇatthāya; evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti – ‘neva davāya, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā, yāpanāya, vihiṃsūparatiyā, brahmacariyānuggahāya, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati, anavajjatā ca phāsuvihāro cā’ti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu bhojane mattaññū hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu jāgariyaṃ anuyutto hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti pāde pādaṃ accādhāya sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā. Rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paccuṭṭhāya caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu jāgariyaṃ anuyutto hoti. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato bhikkhu diṭṭheva dhamme sukhasomanassabahulo viharati, yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāyā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Kummopamasuttaṃ

240. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, kummo kacchapo sāyanhasamayaṃ anunadītīre gocarapasuto ahosi. Siṅgālopi [sigālopi (sī. syā. kaṃ. pī.)] kho, bhikkhave, sāyanhasamayaṃ anunadītīre gocarapasuto ahosi. Addasā kho, bhikkhave, kummo kacchapo siṅgālaṃ dūratova gocarapasutaṃ. Disvāna soṇḍipañcamāni aṅgāni sake kapāle samodahitvā appossukko tuṇhībhūto saṅkasāyati. Siṅgālopi kho, bhikkhave, addasa kummaṃ kacchapaṃ dūratova gocarapasutaṃ. Disvāna yena kummo kacchapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kummaṃ kacchapaṃ paccupaṭṭhito ahosi – ‘yadāyaṃ kummo kacchapo soṇḍipañcamānaṃ aṅgānaṃ aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgaṃ abhininnāmessati, tattheva naṃ gahetvā uddālitvā khādissāmī’ti. Yadā kho, bhikkhave, kummo kacchapo soṇḍipañcamānaṃ aṅgānaṃ aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgaṃ na abhininnāmi, atha siṅgālo kummamhā nibbijja pakkāmi, otāraṃ alabhamāno.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, tumhepi māro pāpimā satataṃ samitaṃ paccupaṭṭhito – ‘appeva nāmāhaṃ imesaṃ cakkhuto vā otāraṃ labheyyaṃ…pe… jivhāto vā otāraṃ labheyyaṃ…pe… manato vā otāraṃ labheyya’nti. Tasmātiha, bhikkhave, indriyesu guttadvārā viharatha. Cakkhunā rūpaṃ disvā mā nimittaggāhino ahuvattha, mā anubyañjanaggāhino. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjatha, rakkhatha cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatha. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya mā nimittaggāhino ahuvattha, mā anubyañjanaggāhino. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjatha, rakkhatha manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjatha. Yato tumhe, bhikkhave, indriyesu guttadvārā viharissatha, atha tumhehipi māro pāpimā nibbijja pakkamissati, otāraṃ alabhamāno – kummamhāva siṅgālo’’ti.

‘‘Kummo aṅgāni sake kapāle,
Samodahaṃ bhikkhu manovitakke;
Anissito aññamaheṭhayāno,
Parinibbuto nūpavadeyya kañcī’’ti. tatiyaṃ;

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttaṃ

241. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati gaṅgāya nadiyā tīre. Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānaṃ. Disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘passatha no tumhe, bhikkhave, amuṃ mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Sace so, bhikkhave, dārukkhandho na orimaṃ tīraṃ upagacchati, na pārimaṃ tīraṃ upagacchati, na majjhe saṃsīdissati, na thale ussīdissati, na manussaggāho gahessati, na amanussaggāho gahessati, na āvaṭṭaggāho gahessati, na antopūti bhavissati; evañhi so, bhikkhave, dārukkhandho samuddaninno bhavissati samuddapoṇo samuddapabbhāro. Taṃ kissa hetu? Samuddaninno, bhikkhave, gaṅgāya nadiyā soto samuddapoṇo samuddapabbhāro.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, sace tumhepi na orimaṃ tīraṃ upagacchatha, na pārimaṃ tīraṃ upagacchatha; na majjhe saṃsīdissatha, na thale ussīdissatha, na manussaggāho gahessati, na amanussaggāho gahessati, na āvaṭṭaggāho gahessati, na antopūtī bhavissatha; evaṃ tumhe, bhikkhave, nibbānaninnā bhavissatha nibbānapoṇā nibbānapabbhārā. Taṃ kissa hetu? Nibbānaninnā, bhikkhave, sammādiṭṭhi nibbānapoṇā nibbānapabbhārā’’ti. Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, bhante, orimaṃ tīraṃ, kiṃ pārimaṃ tīraṃ, ko majjhe saṃsādo [saṃsīdo (ka.), saṃsīdito (syā. kaṃ.)], ko thale ussādo, ko manussaggāho, ko amanussaggāho, ko āvaṭṭaggāho, ko antopūtibhāvo’’ti?

‘‘‘Orimaṃ tīra’nti kho, bhikkhu, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ. ‘Pārimaṃ tīra’nti kho, bhikkhu, channetaṃ bāhirānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ. ‘Majjhe saṃsādo’ti kho, bhikkhu, nandīrāgassetaṃ adhivacanaṃ. ‘Thale ussādo’ti kho, bhikkhu, asmimānassetaṃ adhivacanaṃ.

‘‘Katamo ca, bhikkhu, manussaggāho? Idha, bhikkhu, gihīhi saṃsaṭṭho [gihisaṃsaṭṭho (ka.)] viharati, sahanandī sahasokī, sukhitesu sukhito, dukkhitesu dukkhito, uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā tesu yogaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, bhikkhu, manussaggāho.

‘‘Katamo ca, bhikkhu, amanussaggāho? Idha, bhikkhu, ekacco aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti. Ayaṃ vuccati, bhikkhu, amanussaggāho. ‘Āvaṭṭaggāho’ti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ.

‘‘Katamo ca, bhikkhu, antopūtibhāvo? Idha, bhikkhu, ekacco dussīlo hoti pāpadhammo asucisaṅkassarasamācāro paṭicchannakammanto assamaṇo samaṇapaṭiñño abrahmacārī brahmacāripaṭiñño antopūti avassuto kasambujāto. Ayaṃ vuccati, bhikkhu, ‘antopūtibhāvo’’’ti.

Tena kho pana samayena nando gopālako bhagavato avidūre ṭhito hoti. Atha kho nando gopālako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, bhante, na orimaṃ tīraṃ upagacchāmi, na pārimaṃ tīraṃ upagacchāmi, na majjhe saṃsīdissāmi, na thale ussīdissāmi, na maṃ manussaggāho gahessati, na amanussaggāho gahessati, na āvaṭṭaggāho gahessati, na antopūti bhavissāmi. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. ‘‘Tena hi tvaṃ, nanda, sāmikānaṃ gāvo niyyātehī’’ti [nīyyādehīti (sī.), niyyādehīti (syā. kaṃ. pī.)]. ‘‘Gamissanti, bhante, gāvo vacchagiddhiniyo’’ti. ‘‘Niyyāteheva tvaṃ, nanda, sāmikānaṃ gāvo’’ti. Atha kho nando gopālako sāmikānaṃ gāvo niyyātetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘niyyātitā [niyyātā (syā. kaṃ. ka. sī. aṭṭha.)], bhante, sāmikānaṃ gāvo. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. Alattha kho nando gopālako bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno ca panāyasmā nando eko vūpakaṭṭho… pe… aññataro ca panāyasmā nando arahataṃ ahosīti. Catutthaṃ.

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttaṃ

242. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kimilāyaṃ [kimbilāyaṃ (sī. pī.), kimmilāyaṃ (syā. kaṃ.)] viharati gaṅgāya nadiyā tīre. Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānaṃ. Disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘passatha no tumhe, bhikkhave, amuṃ mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna’’nti? ‘‘Evaṃ bhante’’…pe… evaṃ vutte, āyasmā kimilo bhagavantaṃ etadavoca – kiṃ nu kho, bhante, orimaṃ tīraṃ…pe… katamo ca, kimila, antopūtibhāvo. Idha, kimila, bhikkhu aññataraṃ saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ āpanno hoti yathārūpāya āpattiyā na vuṭṭhānaṃ paññāyati. Ayaṃ vuccati, kimila, antopūtibhāvoti. Pañcamaṃ.

6. Avassutapariyāyasuttaṃ

243. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Tena kho pana samayena kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ navaṃ santhāgāraṃ [sandhāgāraṃ (ka.)] acirakāritaṃ hoti anajjhāvuṭṭhaṃ [anajjhāvutthaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtena. Atha kho kāpilavatthavā sakyā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho kāpilavatthavā sakyā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘idha, bhante, kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ navaṃ santhāgāraṃ acirakāritaṃ [acirakāritaṃ hoti (ka.)] anajjhāvuṭṭhaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtena. Taṃ, bhante, bhagavā paṭhamaṃ paribhuñjatu. Bhagavatā paṭhamaṃ paribhuttaṃ pacchā kāpilavatthavā sakyā paribhuñjissanti. Tadassa kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho kāpilavatthavā sakyā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena navaṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sabbasanthariṃ [sabbasanthariṃ santhataṃ (ka.)] santhāgāraṃ santharitvā āsanāni paññāpetvā udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā telappadīpaṃ āropetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘sabbasantharisanthataṃ [sabbasanthariṃ santhataṃ (sī. pī. ka.)], bhante, santhāgāraṃ, āsanāni paññattāni, udakamaṇiko patiṭṭhāpito, telappadīpo āropito. Yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti. Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena navaṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā pāde pakkhāletvā santhāgāraṃ pavisitvā majjhimaṃ thambhaṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi. Bhikkhusaṅghopi kho pāde pakkhāletvā santhāgāraṃ pavisitvā pacchimaṃ bhittiṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi bhagavantaṃyeva purakkhatvā. Kāpilavatthavā sakyā pāde pakkhāletvā santhāgāraṃ pavisitvā puratthimaṃ bhittiṃ nissāya pacchimābhimukhā nisīdiṃsu bhagavantaṃyeva purakkhatvā. Atha kho bhagavā kāpilavatthave sakye bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uyyojesi – ‘‘abhikkantā kho, gotamā, ratti. Yassa dāni kālaṃ maññathā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho kāpilavatthavā sakyā bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu.

Atha kho bhagavā acirapakkantesu kāpilavatthavesu sakyesu āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ āmantesi – ‘‘vigatathinamiddho kho, moggallāna, bhikkhusaṅgho. Paṭibhātu taṃ, moggallāna, bhikkhūnaṃ dhammī kathā. Piṭṭhi me āgilāyati; tamahaṃ āyamissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā mahāmoggallāno bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi, pāde pādaṃ accādhāya, sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā. Tatra kho āyasmā mahāmoggallāno bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato mahāmoggallānassa paccassosuṃ. Āyasmā mahāmoggallāno etadavoca – ‘‘avassutapariyāyañca vo, āvuso, desessāmi, anavassutapariyāyañca. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato mahāmoggallānassa paccassosuṃ. Āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Kathaṃ, āvuso, avassuto hoti? Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe adhimuccati, appiyarūpe rūpe byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati viharati parittacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti …pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme adhimuccati, appiyarūpe dhamme byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati ca viharati parittacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Ayaṃ vuccati, āvuso, bhikkhu avassuto cakkhuviññeyyesu rūpesu…pe… avassuto jivhāviññeyyesu rasesu…pe… avassuto manoviññeyyesu dhammesu. Evaṃvihāriñcāvuso, bhikkhuṃ cakkhuto cepi naṃ māro upasaṅkamati labhateva māro otāraṃ, labhati māro ārammaṇaṃ…pe… jivhāto cepi naṃ māro upasaṅkamati, labhateva [labhetha (ka.)] māro otāraṃ, labhati [labhetha (ka.)] māro ārammaṇaṃ…pe… manato cepi naṃ māro upasaṅkamati, labhateva māro otāraṃ, labhati māro ārammaṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, naḷāgāraṃ vā tiṇāgāraṃ vā sukkhaṃ kolāpaṃ terovassikaṃ. Puratthimāya cepi naṃ disāya puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, labhetheva [labhetha (ka.)] aggi otāraṃ, labhetha aggi ārammaṇaṃ; pacchimāya cepi naṃ disāya puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya…pe… uttarāya cepi naṃ disāya…pe… dakkhiṇāya cepi naṃ disāya…pe… heṭṭhimato cepi naṃ…pe… uparimato cepi naṃ… yato kutoci cepi naṃ puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, labhetheva aggi otāraṃ labhetha aggi ārammaṇaṃ. Evameva kho, āvuso, evaṃvihāriṃ bhikkhuṃ cakkhuto cepi naṃ māro upasaṅkamati, labhateva māro otāraṃ, labhati māro ārammaṇaṃ…pe… jivhāto cepi naṃ māro upasaṅkamati…pe… manato cepi naṃ māro upasaṅkamati, labhateva māro otāraṃ, labhati māro ārammaṇaṃ. Evaṃvihāriñcāvuso, bhikkhuṃ rūpā adhibhaṃsu, na bhikkhu rūpe adhibhosi; saddā bhikkhuṃ adhibhaṃsu, na bhikkhu sadde adhibhosi; gandhā bhikkhuṃ adhibhaṃsu, na bhikkhu gandhe adhibhosi; rasā bhikkhuṃ adhibhaṃsu, na bhikkhu rase adhibhosi; phoṭṭhabbā bhikkhuṃ adhibhaṃsu, na bhikkhu phoṭṭhabbe adhibhosi; dhammā bhikkhuṃ adhibhaṃsu, na bhikkhu dhamme adhibhosi. Ayaṃ vuccatāvuso, bhikkhu rūpādhibhūto, saddādhibhūto, gandhādhibhūto, rasādhibhūto, phoṭṭhabbādhibhūto, dhammādhibhūto, adhibhūto, anadhibhū, [anadhibhūto (sī. syā. kaṃ. ka.)] adhibhaṃsu naṃ pāpakā akusalā dhammā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, āvuso, avassuto hoti.

‘‘Kathañcāvuso, anavassuto hoti? Idhāvuso, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe nādhimuccati, appiyarūpe rūpe na byāpajjati, upaṭṭhitakāyassati ca viharati appamāṇacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme nādhimuccati, appiyarūpe dhamme na byāpajjati, upaṭṭhitakāyassati ca viharati appamāṇacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Ayaṃ vuccatāvuso, bhikkhu anavassuto cakkhuviññeyyesu rūpesu…pe… anavassuto manoviññeyyesu dhammesu. Evaṃvihāriñcāvuso, bhikkhuṃ cakkhuto cepi naṃ māro upasaṅkamati, neva labhati māro otāraṃ, na labhati māro ārammaṇaṃ…pe… jivhāto cepi naṃ māro upasaṅkamati…pe… manato cepi naṃ māro upasaṅkamati, neva labhati māro otāraṃ, na labhati māro ārammaṇaṃ.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, kūṭāgāraṃ vā sālā vā bahalamattikā addāvalepanā. Puratthimāya cepi naṃ disāya puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, neva labhetha aggi otāraṃ, na labhetha aggi ārammaṇaṃ…pe… pacchimāya cepi naṃ… uttarāya cepi naṃ… dakkhiṇāya cepi naṃ… heṭṭhimato cepi naṃ… uparimato cepi naṃ… yato kutoci cepi naṃ puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, neva labhetha aggi otāraṃ, na labhetha aggi ārammaṇaṃ. Evameva kho, āvuso, evaṃvihāriṃ bhikkhuṃ cakkhuto cepi naṃ māro upasaṅkamati, neva labhati māro otāraṃ, na labhati māro ārammaṇaṃ…pe… manato cepi naṃ māro upasaṅkamati, neva labhati māro otāraṃ, na labhati māro ārammaṇaṃ. Evaṃvihārī cāvuso, bhikkhu rūpe adhibhosi, na rūpā bhikkhuṃ adhibhaṃsu; sadde bhikkhu adhibhosi, na saddā bhikkhuṃ adhibhaṃsu; gandhe bhikkhu adhibhosi, na gandhā bhikkhuṃ adhibhaṃsu; rase bhikkhu adhibhosi, na rasā bhikkhuṃ adhibhaṃsu; phoṭṭhabbe bhikkhu adhibhosi, na phoṭṭhabbā bhikkhuṃ adhibhaṃsu; dhamme bhikkhu adhibhosi, na dhammā bhikkhuṃ adhibhaṃsu. Ayaṃ vuccatāvuso, bhikkhu rūpādhibhū, saddādhibhū, gandhādhibhū, rasādhibhū, phoṭṭhabbādhibhū, dhammādhibhū, adhibhū, anadhibhūto [anadhibhūto kehici kilesehi (ka.)], adhibhosi te pāpake akusale dhamme saṃkilesike ponobbhavike sadare dukkhavipāke āyatiṃ jātijarāmaraṇiye. Evaṃ kho, āvuso, anavassuto hotī''ti.

Atha kho bhagavā vuṭṭhahitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ āmantesi – ''sādhu sādhu, moggallāna! Sādhu kho tvaṃ, moggallāna, bhikkhūnaṃ avassutapariyāyañca anavassutapariyāyañca abhāsī''ti.

Idamavoca āyasmā mahāmoggallāno. Samanuñño satthā ahosi. Attamanā te bhikkhū āyasmato mahāmoggallānassa bhāsitaṃ abhinandunti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dukkhadhammasuttaṃ

244. Yato kho, bhikkhave, bhikkhu sabbesaṃyeva dukkhadhammānaṃ samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti. Tathā kho panassa kāmā diṭṭhā honti, yathāssa kāme passato, yo kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapariḷāho, so nānuseti. Tathā kho panassa cāro ca vihāro ca anubuddho hoti, yathā carantaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā nānusenti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sabbesaṃyeva dukkhadhammānaṃ samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti? 'Iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā… iti saññā… iti saṅkhārā… iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo'ti – evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sabbesaṃyeva dukkhadhammānaṃ samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhuno kāmā diṭṭhā honti? Yathāssa kāme passato, yo kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapariḷāho, so nānuseti. Seyyathāpi, bhikkhave, aṅgārakāsu sādhikaporisā puṇṇā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmānaṃ. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhapaṭikūlo. Tamenaṃ dve balavanto purisā nānābāhāsu gahetvā, taṃ aṅgārakāsuṃ upakaḍḍheyyuṃ. So iticīticeva kāyaṃ sannāmeyya. Taṃ kissa hetu? Ñāta [ñāṇaṃ (ka.)] ñhi, bhikkhave, tassa purisassa [purisassa hoti (sī. syā. kaṃ. pī.), purisassa hetu hoti (ka.) ma. ni. 2.45] imaṃ cāhaṃ aṅgārakāsuṃ papatissāmi, tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchissāmi maraṇamattaṃ vā dukkhanti. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno aṅgārakāsūpamā kāmā diṭṭhā honti, yathāssa kāme passato, yo kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapariḷāho, so nānuseti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhuno cāro ca vihāro ca anubuddho hoti, yathā carantaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā nānussavanti [nānusenti (ka.)]? Seyyathāpi, bhikkhave, puriso bahukaṇṭakaṃ dāyaṃ paviseyya. Tassa puratopi kaṇṭako, pacchatopi kaṇṭako, uttaratopi kaṇṭako, dakkhiṇatopi kaṇṭako, heṭṭhatopi kaṇṭako, uparitopi kaṇṭako. So satova abhikkameyya, satova paṭikkameyya – 'mā maṃ kaṇṭako'ti. Evameva kho, bhikkhave, yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, ayaṃ vuccati ariyassa vinaye kaṇṭako''ti. Iti viditvā [kaṇḍako. taṃ kaṇḍakoti iti viditvā (sī.)] saṃvaro ca asaṃvaro ca veditabbo.

''Kathañca, bhikkhave, asaṃvaro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe adhimuccati, appiyarūpe rūpe byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati ca viharati parittacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme adhimuccati, appiyarūpe dhamme byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati ca viharati parittacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Evaṃ kho, bhikkhave, asaṃvaro hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, saṃvaro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe nādhimuccati, appiyarūpe rūpe na byāpajjati, upaṭṭhitakāyassati ca viharati appamāṇacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti…pe… jivhā rasaṃ sāyitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme nādhimuccati, appiyarūpe dhamme na byāpajjati, upaṭṭhitakāyassati ca viharati appamāṇacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Evaṃ kho, bhikkhave, saṃvaro hoti.

‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno evaṃ carato evaṃ viharato kadāci karahaci satisammosā uppajjanti, pāpakā akusalā sarasaṅkappā saṃyojaniyā, dandho, bhikkhave, satuppādo. Atha kho naṃ khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso divasaṃsantatte [divasasantatte (sī.)] ayokaṭāhe dve vā tīṇi vā udakaphusitāni nipāteyya. Dandho, bhikkhave, udakaphusitānaṃ nipāto, atha kho naṃ khippameva parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya. Evameva kho, bhikkhave, tassa ce bhikkhuno evaṃ carato, evaṃ viharato kadāci karahaci satisammosā uppajjanti pāpakā akusalā sarasaṅkappā saṃyojaniyā, dandho, bhikkhave, satuppādo. Atha kho naṃ khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno cāro ca vihāro ca anubuddho hoti; yathā carantaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā nānussavanti. Tañce, bhikkhave, bhikkhuṃ evaṃ carantaṃ evaṃ viharantaṃ rājāno vā rājamahāmattā vā mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā, bhogehi abhihaṭṭhuṃ pavāreyyuṃ – ‘ehi [evaṃ (sī.)], bho purisa, kiṃ te ime kāsāvā anudahanti, kiṃ muṇḍo kapālamanucarasi, ehi hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu, puññāni ca karohī’ti. So vata, bhikkhave, bhikkhu evaṃ caranto evaṃ viharanto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā. Atha mahājanakāyo āgaccheyya kuddāla-piṭakaṃ ādāya – ‘mayaṃ imaṃ gaṅgaṃ nadiṃ pacchāninnaṃ karissāma pacchāpoṇaṃ pacchāpabbhāra’nti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu kho so mahājanakāyo gaṅgaṃ nadiṃ pacchāninnaṃ kareyya pacchāpoṇaṃ pacchāpabbhāra’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Gaṅgā, bhante, nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; sā na sukarā pacchāninnā kātuṃ pacchāpoṇā pacchāpabbhārā. Yāvadeva ca pana so mahājanakāyo kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, tañce bhikkhuṃ evaṃ carantaṃ evaṃ viharantaṃ rājāno vā rājamahāmattā vā mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā bhogehi abhihaṭṭhuṃ pavāreyyuṃ – ‘ehi, bho purisa, kiṃ te ime kāsāvā anudahanti, kiṃ muṇḍo kapālamanucarasi, ehi hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu, puññāni ca karohī’ti. So vata, bhikkhave, bhikkhu evaṃ caranto evaṃ viharanto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Yañhi taṃ, bhikkhave, cittaṃ dīgharattaṃ vivekaninnaṃ vivekapoṇaṃ vivekapabbhāraṃ, tathā [kañca (syā. kaṃ. ka.)] hīnāyāvattissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti. Sattamaṃ.

8. Kiṃsukopamasuttaṃ

245. Atha kho aññataro bhikkhu yenaññataro bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti? ‘‘Yato kho, āvuso, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti, ettāvatā kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti.

Atha kho so bhikkhu asantuṭṭho tassa bhikkhussa pañhaveyyākaraṇena [pañhāveyyākaraṇena (syā. kaṃ. ka.)], yenaññataro bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti? ‘‘Yato kho, āvuso, bhikkhu pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti, ettāvatā kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti.

Atha kho so bhikkhu asantuṭṭho tassa bhikkhussa pañhaveyyākaraṇena, yenaññataro bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti? ‘‘Yato kho, āvuso, bhikkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti, ettāvatā kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti.

Atha kho so bhikkhu asantuṭṭho tassa bhikkhussa pañhaveyyākaraṇena, yenaññataro bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti? ‘‘Yato kho, āvuso, bhikkhu yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ pajānāti, ettāvatā, kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti.

Atha kho so bhikkhu asantuṭṭho tassa bhikkhussa pañhaveyyākaraṇena, yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, yenaññataro bhikkhu tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavocaṃ – kittāvatā nu kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’ti? Evaṃ vutte, bhante, so bhikkhu maṃ etadavoca – ‘yato kho, āvuso, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti, ettāvatā kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’ti. Atha khvāhaṃ, bhante, asantuṭṭho tassa bhikkhussa pañhaveyyākaraṇena, yenaññataro bhikkhu tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavocaṃ – ‘kittāvatā nu kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’ti? Evaṃ vutte, bhante, so bhikkhu maṃ etadavoca – ‘yato kho, āvuso, bhikkhu pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ…pe… catunnaṃ mahābhūtānaṃ samudayañca atthaṅgamañca yathābhūtaṃ pajānāti…pe… yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ pajānāti, ettāvatā kho, āvuso, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’ti. Atha khvāhaṃ, bhante, asantuṭṭho tassa bhikkhussa pañhaveyyākaraṇena yena bhagavā tenupasaṅkamiṃ ( ) [(upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavocaṃ) (ka.)]. Kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhuno dassanaṃ suvisuddhaṃ hotī’’ti?

‘‘Seyyathāpi, bhikkhu, purisassa kiṃsuko adiṭṭhapubbo assa. So yenaññataro puriso kiṃsukassa dassāvī tenupasaṅkameyya. Upasaṅkamitvā taṃ purisaṃ evaṃ vadeyya – ‘kīdiso, bho purisa, kiṃsuko’ti? So evaṃ vadeyya – ‘kāḷako kho, ambho purisa, kiṃsuko – seyyathāpi jhāmakhāṇū’ti. Tena kho pana, bhikkhu, samayena tādisovassa kiṃsuko yathāpi [yathā (sī. syā. kaṃ.) dutiyavārādīsu pana ‘‘yathāpi’’tveva dissati] tassa purisassa dassanaṃ. Atha kho, so bhikkhu, puriso asantuṭṭho tassa purisassa pañhaveyyākaraṇena, yenaññataro puriso kiṃsukassa dassāvī tenupasaṅkameyya; upasaṅkamitvā taṃ purisaṃ evaṃ vadeyya – ‘kīdiso, bho purisa, kiṃsuko’ti? So evaṃ vadeyya – ‘lohitako kho, ambho purisa, kiṃsuko – seyyathāpi maṃsapesī’ti. Tena kho pana, bhikkhu, samayena tādisovassa kiṃsuko yathāpi tassa purisassa dassanaṃ. Atha kho so bhikkhu puriso asantuṭṭho tassa purisassa pañhaveyyākaraṇena, yenaññataro puriso kiṃsukassa dassāvī tenupasaṅkameyya; upasaṅkamitvā taṃ purisaṃ evaṃ vadeyya – ‘kīdiso, bho purisa, kiṃsuko’ti? So evaṃ vadeyya – ‘ocīrakajāto [ojīrakajāto (sī.), odīrakajāto (pī.)] kho, ambho purisa, kiṃsuko ādinnasipāṭiko – seyyathāpi sirīso’ti. Tena kho pana, bhikkhu, samayena tādisovassa kiṃsuko, yathāpi tassa purisassa dassanaṃ. Atha kho so bhikkhu puriso asantuṭṭho tassa purisassa pañhaveyyākaraṇena, yenaññataro puriso kiṃsukassa dassāvī tenupasaṅkameyya; upasaṅkamitvā taṃ purisaṃ evaṃ vadeyya – ‘kīdiso, bho purisa, kiṃsuko’ti? So evaṃ vadeyya – ‘bahalapattapalāso sandacchāyo [saṇḍacchāyo (syā. kaṃ.)] kho, ambho purisa, kiṃsuko – seyyathāpi nigrodho’ti. Tena kho pana, bhikkhu, samayena tādisovassa kiṃsuko, yathāpi tassa purisassa dassanaṃ. Evameva kho, bhikkhu, yathā yathā adhimuttānaṃ tesaṃ sappurisānaṃ dassanaṃ suvisuddhaṃ hoti, tathā tathā kho tehi sappurisehi byākataṃ.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhu, rañño paccantimaṃ nagaraṃ daḷhuddhāpaṃ [daḷhuddāpaṃ (sī. pī.)] daḷhapākāratoraṇaṃ chadvāraṃ. Tatrassa dovāriko paṇḍito byatto medhāvī, aññātānaṃ nivāretā, ñātānaṃ pavesetā. Puratthimāya disāya āgantvā sīghaṃ dūtayugaṃ taṃ dovārikaṃ evaṃ vadeyya – ‘kahaṃ, bho purisa, imassa nagarassa nagarassāmī’ti? So evaṃ vadeyya – ‘eso, bhante, majjhe siṅghāṭake nisinno’ti. Atha kho taṃ sīghaṃ dūtayugaṃ nagarassāmikassa yathābhūtaṃ vacanaṃ niyyātetvā yathāgatamaggaṃ paṭipajjeyya. Pacchimāya disāya āgantvā sīghaṃ dūtayugaṃ…pe… uttarāya disāya… dakkhiṇāya disāya āgantvā sīghaṃ dūtayugaṃ taṃ dovārikaṃ evaṃ vadeyya – ‘kahaṃ, bho purisa, imassa nagarassāmī’ti? So evaṃ vadeyya – ‘eso, bhante, majjhe siṅghāṭake nisinno’ti. Atha kho taṃ sīghaṃ dūtayugaṃ nagarassāmikassa yathābhūtaṃ vacanaṃ niyyātetvā yathāgatamaggaṃ paṭipajjeyya.

‘‘Upamā kho myāyaṃ, bhikkhu, katā atthassa viññāpanāya. Ayañcettha attho – ‘nagara’nti kho, bhikkhu, imassetaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacanaṃ mātāpettikasambhavassa odanakummāsūpacayassa aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassa. ‘Cha dvārā’ti kho, bhikkhu, channetaṃ ajjhattikānaṃ āyatanānaṃ adhivacanaṃ. ‘Dovāriko’ti kho, bhikkhu, satiyā etaṃ adhivacanaṃ. ‘Sīghaṃ dūtayuga’nti kho, bhikkhu, samathavipassanānetaṃ adhivacanaṃ. ‘Nagarassāmī’ti kho, bhikkhu, viññāṇassetaṃ adhivacanaṃ. ‘Majjhe siṅghāṭako’ti kho, bhikkhu, catunnetaṃ mahābhūtānaṃ adhivacanaṃ – pathavīdhātuyā, āpodhātuyā, tejodhātuyā, vāyodhātuyā. ‘Yathābhūtaṃ vacana’nti kho, bhikkhu, nibbānassetaṃ adhivacanaṃ. ‘Yathāgatamaggo’ti kho, bhikkhu, ariyassetaṃ aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhiyā…pe… sammāsamādhissā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Vīṇopamasuttaṃ

246. ‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā cakkhuviññeyyesu rūpesu uppajjeyya chando vā rāgo vā doso vā moho vā paṭighaṃ vāpi [paṭighaṃ vā (sī.)] cetaso, tato cittaṃ nivāreyya. Sabhayo ceso maggo sappaṭibhayo ca sakaṇṭako ca sagahano ca ummaggo ca kummaggo ca duhitiko ca. Asappurisasevito ceso maggo, na ceso maggo sappurisehi sevito. Na tvaṃ etaṃ arahasīti. Tato cittaṃ nivāraye cakkhuviññeyyehi rūpehi…pe… yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā jivhāviññeyyesu rasesu…pe… manoviññeyyesu dhammesu uppajjeyya chando vā rāgo vā doso vā moho vā paṭighaṃ vāpi cetaso tato cittaṃ nivāreyya. Sabhayo ceso maggo sappaṭibhayo ca sakaṇṭako ca sagahano ca ummaggo ca kummaggo ca duhitiko ca. Asappurisasevito ceso maggo, na ceso maggo sappurisehi sevito. Na tvaṃ etaṃ arahasīti. Tato cittaṃ nivāraye manoviññeyyehi dhammehi.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kiṭṭhaṃ sampannaṃ. Kiṭṭhārakkho [kiṭṭhārakkhako (sī.)] ca pamatto, goṇo ca kiṭṭhādo aduṃ kiṭṭhaṃ otaritvā yāvadatthaṃ madaṃ āpajjeyya pamādaṃ āpajjeyya; evameva kho, bhikkhave, assutavā puthujjano chasu phassāyatanesu asaṃvutakārī pañcasu kāmaguṇesu yāvadatthaṃ madaṃ āpajjati pamādaṃ āpajjati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kiṭṭhaṃ sampannaṃ kiṭṭhārakkho ca appamatto goṇo ca kiṭṭhādo aduṃ kiṭṭhaṃ otareyya. Tamenaṃ kiṭṭhārakkho nāsāyaṃ suggahitaṃ gaṇheyya. Nāsāyaṃ suggahitaṃ gahetvā uparighaṭāyaṃ suniggahitaṃ niggaṇheyya. Uparighaṭāyaṃ suniggahitaṃ niggahetvā daṇḍena sutāḷitaṃ tāḷeyya. Daṇḍena sutāḷitaṃ tāḷetvā osajjeyya. Dutiyampi kho, bhikkhave …pe… tatiyampi kho, bhikkhave, goṇo kiṭṭhādo aduṃ kiṭṭhaṃ otareyya. Tamenaṃ kiṭṭhārakkho nāsāyaṃ suggahitaṃ gaṇheyya. Nāsāyaṃ suggahitaṃ gahetvā uparighaṭāyaṃ suniggahitaṃ niggaṇheyya. Uparighaṭāyaṃ suniggahitaṃ niggahetvā daṇḍena sutāḷitaṃ tāḷeyya. Daṇḍena sutāḷitaṃ tāḷetvā osajjeyya. Evañhi so, bhikkhave, goṇo kiṭṭhādo gāmagato vā araññagato vā, ṭhānabahulo vā assa nisajjabahulo vā na taṃ kiṭṭhaṃ puna otareyya – tameva purimaṃ daṇḍasamphassaṃ samanussaranto. Evameva kho, bhikkhave, yato kho bhikkhuno chasu phassāyatanesu cittaṃ udujitaṃ hoti sudujitaṃ, ajjhattameva santiṭṭhati, sannisīdati, ekodi hoti, samādhiyati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, rañño vā rājamahāmattassa vā vīṇāya saddo assutapubbo assa. So vīṇāsaddaṃ suṇeyya. So evaṃ vadeyya – ‘ambho, kassa [kissa (sī. pī.)] nu kho eso saddo evaṃrajanīyo evaṃkamanīyo evaṃmadanīyo evaṃmucchanīyo evaṃbandhanīyo’ti? Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘esā, kho, bhante, vīṇā nāma, yassā eso saddo evaṃrajanīyo evaṃkamanīyo evaṃmadanīyo evaṃmucchanīyo evaṃbandhanīyo’ti. So evaṃ vadeyya – ‘gacchatha me, bho, taṃ vīṇaṃ āharathā’ti. Tassa taṃ vīṇaṃ āhareyyuṃ. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ayaṃ kho sā, bhante, vīṇā yassā eso saddo evaṃrajanīyo evaṃkamanīyo evaṃmadanīyo evaṃmucchanīyo evaṃbandhanīyo’ti. So evaṃ vadeyya – ‘alaṃ me, bho, tāya vīṇāya, tameva me saddaṃ āharathā’ti. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ayaṃ kho, bhante, vīṇā nāma anekasambhārā mahāsambhārā. Anekehi sambhārehi samāraddhā vadati, seyyathidaṃ – doṇiñca paṭicca cammañca paṭicca daṇḍañca paṭicca upadhāraṇe ca paṭicca tantiyo ca paṭicca koṇañca paṭicca purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca evāyaṃ, bhante, vīṇā nāma anekasambhārā mahāsambhārā. Anekehi sambhārehi samāraddhā vadatī’ti. So taṃ vīṇaṃ dasadhā vā satadhā vā phāleyya, dasadhā vā satadhā vā taṃ phāletvā sakalikaṃ sakalikaṃ kareyya. Sakalikaṃ sakalikaṃ karitvā agginā ḍaheyya, agginā ḍahitvā masiṃ kareyya. Masiṃ karitvā mahāvāte vā ophuneyya [opuneyya (sī. pī.), ophuṇeyya (?)], nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya. So evaṃ vadeyya – ‘asatī kirāyaṃ, bho, vīṇā nāma, yathevaṃ yaṃ [yathevāyaṃ (sī.), yathevayaṃ (pī.)] kiñci vīṇā nāma ettha ca panāyaṃ jano [ettha panāyaṃ jano (syā. kaṃ.), ettha ca mahājano (pī. ka.)] ativelaṃ pamatto palaḷito’ti. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu rūpaṃ samanvesati [samannesati (sī. syā. kaṃ.), samanesati (pī.)] yāvatā rūpassa gati, vedanaṃ samanvesati yāvatā vedanāya gati, saññaṃ samanvesati yāvatā saññāya gati, saṅkhāre samanvesati yāvatā saṅkhārānaṃ gati, viññāṇaṃ samanvesati yāvatā viññāṇassa gati. Tassa rūpaṃ samanvesato yāvatā rūpassa gati, vedanaṃ samanvesato…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ samanvesato yāvatā viññāṇassa gati. Yampissa taṃ hoti ahanti vā mamanti vā asmīti vā tampi tassa na hotī’’ti. Navamaṃ.

10. Chappāṇakopamasuttaṃ

247. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso arugatto pakkagatto saravanaṃ paviseyya. Tassa kusakaṇṭakā ceva pāde vijjheyyuṃ, sarapattāni ca gattāni [sarapattāni pakkagattāni (syā. kaṃ.), arupakkāni gattāni (pī. ka.)] vilekheyyuṃ. Evañhi so, bhikkhave, puriso bhiyyosomattāya tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyetha. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu gāmagato vā araññagato vā labhati vattāraṃ – ‘ayañca so [ayañca kho (pī. ka.), ayaṃ so (?)] āyasmā evaṃkārī evaṃsamācāro asucigāmakaṇṭako’ti. Taṃ kaṇṭakoti [taṃ ‘‘asucigāmakaṇḍato’’ti (ka.)] iti viditvā saṃvaro ca asaṃvaro ca veditabbo.

‘‘Kathañca, bhikkhave, asaṃvaro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe adhimuccati, appiyarūpe rūpe byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati ca viharati parittacetaso. Tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. Sotena saddaṃ sutvā… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme adhimuccati, appiyarūpe dhamme byāpajjati, anupaṭṭhitakāyassati ca viharati parittacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso chappāṇake gahetvā nānāvisaye nānāgocare daḷhāya rajjuyā bandheyya. Ahiṃ gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Susumāraṃ [suṃsumāraṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Pakkhiṃ gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Kukkuraṃ gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Siṅgālaṃ gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Makkaṭaṃ gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Daḷhāya rajjuyā bandhitvā majjhe gaṇṭhiṃ karitvā ossajjeyya. Atha kho, te, bhikkhave, chappāṇakā nānāvisayā nānāgocarā sakaṃ sakaṃ gocaravisayaṃ āviñcheyyuṃ [āviñjeyyuṃ (sī.)] – ahi āviñcheyya ‘vammikaṃ pavekkhāmī’ti, susumāro āviñcheyya ‘udakaṃ pavekkhāmī’ti, pakkhī āviñcheyya ‘ākāsaṃ ḍessāmī’ti, kukkuro āviñcheyya ‘gāmaṃ pavekkhāmī’ti, siṅgālo āviñcheyya ‘sīvathikaṃ [sivathikaṃ (ka.)] pavekkhāmī’ti, makkaṭo āviñcheyya ‘vanaṃ pavekkhāmī’ti. Yadā kho te, bhikkhave, chappāṇakā jhattā assu kilantā, atha kho yo nesaṃ pāṇakānaṃ balavataro assa tassa te anuvatteyyuṃ, anuvidhāyeyyuṃ vasaṃ gaccheyyuṃ. Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci bhikkhuno kāyagatāsati abhāvitā abahulīkatā, taṃ cakkhu āviñchati manāpiyesu rūpesu, amanāpiyā rūpā paṭikūlā honti…pe… mano āviñchati manāpiyesu dhammesu, amanāpiyā dhammā paṭikūlā honti. Evaṃ kho, bhikkhave, asaṃvaro hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, saṃvaro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe nādhimuccati, appiyarūpe rūpe na byāpajjati, upaṭṭhitakāyassati ca viharati appamāṇacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti…pe… jivhā rasaṃ sāyitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme nādhimuccati, appiyarūpe dhamme na byāpajjati, upaṭṭhitakāyassati ca viharati appamāṇacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso chappāṇake gahetvā nānāvisaye nānāgocare daḷhāya rajjuyā bandheyya. Ahiṃ gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Susumāraṃ gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Pakkhiṃ gahetvā…pe… kukkuraṃ gahetvā… siṅgālaṃ gahetvā… makkaṭaṃ gahetvā daḷhāya rajjuyā bandheyya. Daḷhāya rajjuyā bandhitvā daḷhe khīle vā thambhe vā upanibandheyya. Atha kho te, bhikkhave, chappāṇakā nānāvisayā nānāgocarā sakaṃ sakaṃ gocaravisayaṃ āviñcheyyuṃ – ahi āviñcheyya ‘vammikaṃ pavekkhāmī’ti, susumāro āviñcheyya ‘udakaṃ pavekkhāmī’ti, pakkhī āviñcheyya ‘ākāsaṃ ḍessāmī’ti, kukkuro āviñcheyya ‘gāmaṃ pavekkhāmī’ti, siṅgālo āviñcheyya ‘sīvathikaṃ pavekkhāmī’ti, makkaṭo āviñcheyya ‘vanaṃ pavekkhāmī’ti. Yadā kho te, bhikkhave, chappāṇakā jhattā assu kilantā, atha tameva khīlaṃ vā thambhaṃ vā upatiṭṭheyyuṃ, upanisīdeyyuṃ, upanipajjeyyuṃ. Evameva kho, bhikkhave, yassa kassaci bhikkhuno kāyagatāsati bhāvitā bahulīkatā, taṃ cakkhu nāviñchati manāpiyesu rūpesu, amanāpiyā rūpā nappaṭikūlā honti…pe… jivhā nāviñchati manāpiyesu rasesu…pe… mano nāviñchati manāpiyesu dhammesu, amanāpiyā dhammā nappaṭikūlā honti. Evaṃ kho, bhikkhave, saṃvaro hoti.

‘‘‘Daḷhe khīle vā thambhe vā’ti kho, bhikkhave, kāyagatāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Tasmātiha vo, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kāyagatā no sati bhāvitā bhavissati bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā’ti. Evañhi kho, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dasamaṃ.

11. Yavakalāpisuttaṃ

248. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yavakalāpī cātumahāpathe nikkhittā assa. Atha cha purisā āgaccheyyuṃ byābhaṅgihatthā. Te yavakalāpiṃ chahi byābhaṅgīhi haneyyuṃ. Evañhi sā, bhikkhave, yavakalāpī suhatā assa chahi byābhaṅgīhi haññamānā. Atha sattamo puriso āgaccheyya byābhaṅgihattho. So taṃ yavakalāpiṃ sattamāya byābhaṅgiyā haneyya. Evañhi sā bhikkhave, yavakalāpī suhatatarā assa, sattamāya byābhaṅgiyā haññamānā. Evameva kho, bhikkhave, assutavā puthujjano cakkhusmiṃ haññati manāpāmanāpehi rūpehi…pe… jivhāya haññati manāpāmanāpehi rasehi…pe… manasmiṃ haññati manāpāmanāpehi dhammehi. Sace so, bhikkhave, assutavā puthujjano āyatiṃ punabbhavāya ceteti, evañhi so, bhikkhave, moghapuriso suhatataro hoti, seyyathāpi sā yavakalāpī sattamāya byābhaṅgiyā haññamānā.

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho [samupabbūḷho (sī. pī.)] ahosi. Atha kho, bhikkhave, vepacitti asurindo asure āmantesi – ‘sace, mārisā, devāsurasaṅgāme samupabyūḷhe asurā jineyyuṃ devā parājineyyuṃ, yena naṃ sakkaṃ devānamindaṃ kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā mama santike āneyyātha asurapura’nti. Sakkopi kho, bhikkhave, devānamindo deve tāvatiṃse āmantesi – ‘sace, mārisā, devāsurasaṅgāme samupabyūḷhe devā jineyyuṃ asurā parājineyyuṃ, yena naṃ vepacittiṃ asurindaṃ kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā mama santike āneyyātha sudhammaṃ devasabha’nti. Tasmiṃ kho pana, bhikkhave, saṅgāme devā jiniṃsu, asurā parājiniṃsu. Atha kho, bhikkhave, devā tāvatiṃsā vepacittiṃ asurindaṃ kaṇṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā sakkassa devānamindassa santike ānesuṃ sudhammaṃ devasabhaṃ. Tatra sudaṃ, bhikkhave, vepacitti asurindo kaṇṭhapañcamehi bandhanehi baddho [bandho (sī. syā. kaṃ. ka.)] hoti. Yadā kho, bhikkhave, vepacittissa asurindassa evaṃ hoti – ‘dhammikā kho devā, adhammikā asurā, idheva dānāhaṃ devapuraṃ gacchāmī’ti. Atha kaṇṭhapañcamehi bandhanehi muttaṃ attānaṃ samanupassati, dibbehi ca pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti. Yadā ca kho, bhikkhave, vepacittissa asurindassa evaṃ hoti – ‘dhammikā kho asurā, adhammikā devā, tattheva dānāhaṃ asurapuraṃ gamissāmī’ti, atha kaṇṭhapañcamehi bandhanehi baddhaṃ attānaṃ samanupassati. Dibbehi ca pañcahi kāmaguṇehi parihāyati. Evaṃ sukhumaṃ kho, bhikkhave, vepacittibandhanaṃ. Tato sukhumataraṃ mārabandhanaṃ. Maññamāno kho, bhikkhave, baddho mārassa, amaññamāno mutto pāpimato.

‘‘‘Asmī’ti, bhikkhave, maññitametaṃ, ‘ayamahamasmī’ti maññitametaṃ, ‘bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘na bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘rūpī bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘arūpī bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘saññī bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘asaññī bhavissa’nti maññitametaṃ, ‘nevasaññīnāsaññī bhavissa’nti maññitametaṃ. Maññitaṃ, bhikkhave, rogo, maññitaṃ gaṇḍo, maññitaṃ sallaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, ‘amaññamānena [amaññitamānena (pī. ka.)] cetasā viharissāmā’ti – evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

‘‘‘Asmī’ti, bhikkhave, iñjitametaṃ, ‘ayamahamasmī’ti iñjitametaṃ, ‘bhavissa’nti iñjitametaṃ, ‘na bhavissa’nti iñjitametaṃ, ‘rūpī bhavissa’nti iñjitametaṃ, ‘arūpī bhavissa’nti iñjitametaṃ, ‘saññī bhavissa’nti iñjitametaṃ, ‘asaññī bhavissa’nti iñjitametaṃ, ‘nevasaññīnāsaññī bhavissa’nti iñjitametaṃ. Iñjitaṃ, bhikkhave, rogo, iñjitaṃ gaṇḍo, iñjitaṃ sallaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, ‘aniñjamānena [aniñjiyamānena (syā. kaṃ. ka.)] cetasā viharissāmā’ti – evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

‘‘‘Asmī’ti, bhikkhave, phanditametaṃ, ‘ayamahamasmī’ti phanditametaṃ, ‘bhavissa’nti…pe… ‘na bhavissa’nti… ‘rūpī bhavissa’nti… ‘arūpī bhavissa’nti… ‘saññī bhavissa’nti… ‘asaññī bhavissa’nti… ‘nevasaññīnāsaññī bhavissa’nti phanditametaṃ. Phanditaṃ, bhikkhave, rogo, phanditaṃ gaṇḍo, phanditaṃ sallaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, ‘aphandamānena [aphandiyamānena (syā. kaṃ. ka.)] cetasā viharissāmā’ti – evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

‘‘‘Asmī’ti, bhikkhave, papañcitametaṃ, ‘ayamahamasmī’ti papañcitametaṃ, ‘bhavissa’nti…pe… ‘na bhavissa’nti… ‘rūpī bhavissa’nti… ‘arūpī bhavissa’nti… ‘saññī bhavissa’nti… ‘asaññī bhavissa’nti… ‘nevasaññīnāsaññī bhavissa’nti papañcitametaṃ. Papañcitaṃ, bhikkhave, rogo, papañcitaṃ gaṇḍo, papañcitaṃ sallaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, ‘nippapañcena cetasā viharissāmā’ti – evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

‘‘‘Asmī’ti, bhikkhave, mānagatametaṃ, ‘ayamahamasmī’ti mānagatametaṃ, ‘bhavissa’nti mānagatametaṃ, ‘na bhavissa’nti mānagatametaṃ, ‘rūpī bhavissa’nti mānagatametaṃ, ‘arūpī bhavissa’nti mānagatametaṃ, ‘saññī bhavissa’nti mānagatametaṃ, ‘asaññī bhavissa’nti mānagatametaṃ, ‘nevasaññīnāsaññī bhavissa’nti mānagatametaṃ. Mānagataṃ, bhikkhave, rogo, mānagataṃ gaṇḍo, mānagataṃ sallaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, ‘nihatamānena cetasā viharissāmā’ti – evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Ekādasamaṃ.

Āsīvisavaggo ekūnavīsatimo.

Tassuddānaṃ –

Āsīviso ratho kummo, dve dārukkhandhā avassuto;
Dukkhadhammā kiṃsukā vīṇā, chappāṇā yavakalāpīti.

Saḷāyatanavagge catutthapaṇṇāsako samatto.

Tassa vagguddānaṃ –

Nandikkhayo saṭṭhinayo, samuddo uragena ca;
Catupaṇṇāsakā ete, nipātesu pakāsitāti.

Saḷāyatanasaṃyuttaṃ samattaṃ.

2. Vedanāsaṃyuttaṃ

1. Sagāthāvaggo

1. Samādhisuttaṃ

249. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, bhikkhave, tisso vedanāti.

‘‘Samāhito sampajāno, sato buddhassa sāvako;
Vedanā ca pajānāti, vedanānañca sambhavaṃ.

‘‘Yattha cetā nirujjhanti, maggañca khayagāminaṃ;
Vedanānaṃ khayā bhikkhu, nicchāto parinibbuto’’ti. paṭhamaṃ;

2. Sukhasuttaṃ

250. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, bhikkhave, tisso vedanāti.

‘‘Sukhaṃ vā yadi vā dukkhaṃ, adukkhamasukhaṃ saha;
Ajjhattañca bahiddhā ca, yaṃ kiñci atthi veditaṃ.

‘‘Etaṃ dukkhanti ñatvāna, mosadhammaṃ palokinaṃ;
Phussa phussa vayaṃ passaṃ, evaṃ tattha virajjatī’’ti. dutiyaṃ;

3. Pahānasuttaṃ

251. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Sukhāya, bhikkhave, vedanāya rāgānusayo pahātabbo, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo pahātabbo, adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo pahātabbo. Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno sukhāya vedanāya rāgānusayo pahīno hoti, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo pahīno hoti, adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo pahīno hoti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu niranusayo sammaddaso acchecchi [acchejji (bahūsu)] taṇhaṃ, vivattayi [vāvattayi (sī.)] saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’’’ti.

‘‘Sukhaṃ vedayamānassa [vediyamānassa (sī. pī.)], vedanaṃ appajānato;
So rāgānusayo hoti, anissaraṇadassino.

‘‘Dukkhaṃ vedayamānassa, vedanaṃ appajānato;
Paṭighānusayo hoti, anissaraṇadassino.

‘‘Adukkhamasukhaṃ santaṃ, bhūripaññena desitaṃ;
Tañcāpi abhinandati, neva dukkhā pamuccati.

‘‘Yato ca bhikkhu ātāpī, sampajaññaṃ na riñcati;
Tato so vedanā sabbā, parijānāti paṇḍito.

‘‘So vedanā pariññāya, diṭṭhe dhamme anāsavo;
Kāyassa bhedā dhammaṭṭho, saṅkhyaṃ nopeti vedagū’’ti. tatiyaṃ;

4. Pātālasuttaṃ

252. ‘‘Assutavā, bhikkhave, puthujjano yaṃ vācaṃ bhāsati – ‘atthi mahāsamudde pātālo’ti. Taṃ kho panetaṃ, bhikkhave, assutavā puthujjano asantaṃ avijjamānaṃ evaṃ vācaṃ bhāsati – ‘atthi mahāsamudde pātālo’ti. Sārīrikānaṃ kho etaṃ, bhikkhave, dukkhānaṃ vedanānaṃ adhivacanaṃ yadidaṃ ‘pātālo’ti. Assutavā, bhikkhave, puthujjano sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘assutavā puthujjano pātāle na paccuṭṭhāsi, gādhañca nājjhagā’. Sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno neva socati, na kilamati, na paridevati, na urattāḷiṃ kandati, na sammohaṃ āpajjati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘sutavā ariyasāvako pātāle paccuṭṭhāsi, gādhañca ajjhagā’’’ti.

‘‘Yo etā nādhivāseti, uppannā vedanā dukhā;
Sārīrikā pāṇaharā, yāhi phuṭṭho pavedhati.

‘‘Akkandati parodati, dubbalo appathāmako;
Na so pātāle paccuṭṭhāsi, atho gādhampi nājjhagā.

‘‘Yo cetā adhivāseti, uppannā vedanā dukhā;
Sārīrikā pāṇaharā, yāhi phuṭṭho na vedhati;
Sa ve pātāle paccuṭṭhāsi, atho gādhampi ajjhagā’’ti. catutthaṃ;

5. Daṭṭhabbasuttaṃ

253. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Sukhā, bhikkhave, vedanā dukkhato daṭṭhabbā, dukkhā vedanā sallato daṭṭhabbā, adukkhamasukhā vedanā aniccato daṭṭhabbā. Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno sukhā vedanā dukkhato diṭṭhā hoti, dukkhā vedanā sallato diṭṭhā hoti, adukkhamasukhā vedanā aniccato diṭṭhā hoti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu sammaddaso acchecchi taṇhaṃ, vivattayi saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’’’ti.

‘‘Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato.

‘‘Sa ve sammaddaso bhikkhu, parijānāti vedanā;
So vedanā pariññāya, diṭṭhe dhamme anāsavo;
Kāyassa bhedā dhammaṭṭho, saṅkhyaṃ nopeti vedagū’’ti. pañcamaṃ;

6. Sallasuttaṃ

254. ‘‘Assutavā, bhikkhave, puthujjano sukhampi vedanaṃ vedayati [vediyati (sī. pī.)], dukkhampi vedanaṃ vedayati, adukkhamasukhampi vedanaṃ vedayati. Sutavā, bhikkhave, ariyasāvako sukhampi vedanaṃ vedayati, dukkhampi vedanaṃ vedayati, adukkhamasukhampi vedanaṃ vedayati. Tatra, bhikkhave, ko viseso ko adhippayāso [adhippāyo (sī. ka.), adhippāyaso (syā. kaṃ.), adhippāyoso (pī.)] kiṃ nānākaraṇaṃ sutavato ariyasāvakassa assutavatā puthujjanenā’’ti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… assutavā. Bhikkhave, puthujjano dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. So dve vedanā vedayati – kāyikañca, cetasikañca. Seyyathāpi, bhikkhave, purisaṃ sallena vijjheyya [sallena anuvijjheyyuṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Tamenaṃ dutiyena sallena anuvedhaṃ vijjheyya [sallena anuvijjheyyuṃ (sī.), sallena anuvedhaṃ vijjheyyuṃ (syā. kaṃ.), sallena vijjheyyuṃ (pī.)]. Evañhi so, bhikkhave, puriso dvisallena vedanaṃ vedayati. Evameva kho, bhikkhave, assutavā puthujjano dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. So dve vedanā vedayati – kāyikañca, cetasikañca. Tassāyeva kho pana dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno paṭighavā hoti. Tamenaṃ dukkhāya vedanāya paṭighavantaṃ, yo dukkhāya vedanāya paṭighānusayo, so anuseti. So dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno kāmasukhaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? Na hi so, bhikkhave, pajānāti assutavā puthujjano aññatra kāmasukhā dukkhāya vedanāya nissaraṇaṃ, tassa kāmasukhañca abhinandato, yo sukhāya vedanāya rāgānusayo, so anuseti. So tāsaṃ vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa tāsaṃ vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ appajānato, yo adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo, so anuseti. So sukhañce vedanaṃ vedayati, saññutto naṃ vedayati. Dukkhañce vedanaṃ vedayati, saññutto naṃ vedayati. Adukkhamasukhañce vedanaṃ vedayati, saññutto naṃ vedayati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, 'assutavā puthujjano saññutto jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, saññutto dukkhasmā'ti vadāmi.

''Sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno na socati, na kilamati, na paridevati, na urattāḷiṃ kandati, na sammohaṃ āpajjati. So ekaṃ vedanaṃ vedayati – kāyikaṃ, na cetasikaṃ.

''Seyyathāpi, bhikkhave, purisaṃ sallena vijjheyya. Tamenaṃ dutiyena sallena anuvedhaṃ na vijjheyya. Evañhi so, bhikkhave, puriso ekasallena vedanaṃ vedayati. Evameva kho, bhikkhave, sutavā ariyasāvako dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno na socati, na kilamati, na paridevati, na urattāḷiṃ kandati, na sammohaṃ āpajjati. So ekaṃ vedanaṃ vedayati – kāyikaṃ, na cetasikaṃ. Tassāyeva kho pana dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno paṭighavā na hoti. Tamenaṃ dukkhāya vedanāya appaṭighavantaṃ, yo dukkhāya vedanāya paṭighānusayo, so nānuseti. So dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno kāmasukhaṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Pajānāti hi so, bhikkhave, sutavā ariyasāvako aññatra kāmasukhā dukkhāya vedanāya nissaraṇaṃ. Tassa kāmasukhaṃ nābhinandato yo sukhāya vedanāya rāgānusayo, so nānuseti. So tāsaṃ vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavaṃ ca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa tāsaṃ vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānato, yo adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo, so nānuseti. So sukhañce vedanaṃ vedayati, visaññutto naṃ vedayati. Dukkhañce vedanaṃ vedayati, visaññutto naṃ vedayati. Adukkhamasukhañce vedanaṃ vedayati, visaññutto naṃ vedayati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, 'sutavā ariyasāvako visaññutto jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, visaññutto dukkhasmā'ti vadāmi. Ayaṃ kho, bhikkhave, viseso, ayaṃ adhippayāso, idaṃ nānākaraṇaṃ sutavato ariyasāvakassa assutavatā puthujjanenā''ti.

''Na vedanaṃ vedayati sapañño,
Sukhampi dukkhampi bahussutopi;
Ayañca dhīrassa puthujjanena,
Mahā [ayaṃ (syā. kaṃ. ka.)] viseso kusalassa hoti.

''Saṅkhātadhammassa bahussutassa,
Vipassato [sampassato (sī. pī.)] lokamimaṃ parañca;
Iṭṭhassa dhammā na mathenti cittaṃ,
Aniṭṭhato no paṭighātameti.

''Tassānurodhā athavā virodhā,

Vidhūpitā atthagatā na santi;
Padañca ñatvā virajaṃ asokaṃ,
Sammā pajānāti bhavassa pāragū’’ti. chaṭṭhaṃ;

7. Paṭhamagelaññasuttaṃ

255. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena gilānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi –

‘‘Sato, bhikkhave, bhikkhu sampajāno kālaṃ āgameyya. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sato hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati…pe… citte cittānupassī viharati…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sato hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sampajāno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sampajānakārī hoti. Sato, bhikkhave, bhikkhu sampajāno kālaṃ āgameyya. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī.

‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno evaṃ satassa sampajānassa appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati sukhā vedanā, so evaṃ pajānāti – ‘uppannā kho myāyaṃ sukhā vedanā. Sā ca kho paṭicca, no appaṭicca. Kiṃ paṭicca? Imameva kāyaṃ paṭicca. Ayaṃ kho pana kāyo anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno. Aniccaṃ kho pana saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ kāyaṃ paṭicca uppannā sukhā vedanā kuto niccā bhavissatī’ti! So kāye ca sukhāya ca vedanāya aniccānupassī viharati, vayānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharati. Tassa kāye ca sukhāya ca vedanāya aniccānupassino viharato, vayānupassino viharato, virāgānupassino viharato, nirodhānupassino viharato, paṭinissaggānupassino viharato, yo kāye ca sukhāya ca vedanāya rāgānusayo, so pahīyati.

‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno evaṃ satassa sampajānassa appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati dukkhā vedanā. So evaṃ pajānāti – ‘uppannā kho myāyaṃ dukkhā vedanā. Sā ca kho paṭicca, no appaṭicca. Kiṃ paṭicca? Imameva kāyaṃ paṭicca. Ayaṃ kho pana kāyo anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno. Aniccaṃ kho pana saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ kāyaṃ paṭicca uppannā dukkhā vedanā kuto niccā bhavissatī’ti! So kāye ca dukkhāya vedanāya aniccānupassī viharati, vayānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharati. Tassa kāye ca dukkhāya ca vedanāya aniccānupassino viharato…pe… paṭinissaggānupassino viharato, yo kāye ca dukkhāya ca vedanāya paṭighānusayo, so pahīyati.

‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno evaṃ satassa sampajānassa appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati adukkhamasukhā vedanā, so evaṃ pajānāti – ‘uppannā kho myāyaṃ adukkhamasukhā vedanā. Sā ca kho paṭicca, no appaṭicca. Kiṃ paṭicca? Imameva kāyaṃ paṭicca. Ayaṃ kho pana kāyo anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno. Aniccaṃ kho pana saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ kāyaṃ paṭicca uppannā adukkhamasukhā vedanā kuto niccā bhavissatī’ti! So kāye ca adukkhamasukhāya ca vedanāya aniccānupassī viharati, vayānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharati. Tassa kāye ca adukkhamasukhāya ca vedanāya aniccānupassino viharato…pe… paṭinissaggānupassino viharato, yo kāye ca adukkhamasukhāya ca vedanāya avijjānusayo, so pahīyati.

‘‘So sukhañce vedanaṃ vedayati, sā aniccāti pajānāti, anajjhositāti pajānāti, anabhinanditāti pajānāti; dukkhañce vedanaṃ vedayati, sā aniccāti pajānāti, anajjhositāti pajānāti, anabhinanditāti pajānāti; adukkhamasukhañce vedanaṃ vedayati, sā aniccāti pajānāti, anajjhositāti pajānāti, anabhinanditāti pajānāti. So sukhañce vedanaṃ vedayati, visaññutto naṃ vedayati; dukkhañce vedanaṃ vedayati, visaññutto naṃ vedayati; adukkhamasukhañce vedanaṃ vedayati, visaññutto naṃ vedayati. So kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti, jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. ‘Kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissantī’ti [sītibhavissantīti (sī. pī. ka.)] pajānāti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, telañca paṭicca vaṭṭiñca paṭicca telappadīpo jhāyeyya, tasseva telassa ca vaṭṭiyā ca pariyādānā anāhāro nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. Jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. ‘Kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissantī’ti pajānātī’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyagelaññasuttaṃ

256. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena gilānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi –

‘‘Sato, bhikkhave, bhikkhu sampajāno kālaṃ āgameyya. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sato hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati… citte cittānupassī viharati… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sato hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sampajāno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti…pe… bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sampajāno hoti. Sato, bhikkhave, bhikkhu sampajāno kālaṃ āgameyya. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī.

‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno evaṃ satassa sampajānassa appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati sukhā vedanā. So evaṃ pajānāti – ‘uppannā kho myāyaṃ sukhā vedanā; sā ca kho paṭicca, no appaṭicca. Kiṃ paṭicca? Imameva phassaṃ paṭicca. Ayaṃ kho pana phasso anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno. Aniccaṃ kho pana saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ phassaṃ paṭicca uppannā sukhā vedanā kuto niccā bhavissatī’ti! So phasse ca sukhāya ca vedanāya aniccānupassī viharati, vayānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharati. Tassa phasse ca sukhāya ca vedanāya aniccānupassino viharato, vayānupassino viharato, virāgānupassino viharato, nirodhānupassino viharato, paṭinissaggānupassino viharato yo phasse ca sukhāya ca vedanāya rāgānusayo, so pahīyati.

‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno evaṃ satassa…pe… viharato uppajjati dukkhā vedanā…pe… uppajjati adukkhamasukhā vedanā. So evaṃ pajānāti – ‘uppannā kho myāyaṃ adukkhamasukhā vedanā; sā ca kho paṭicca, no appaṭicca. Kiṃ paṭicca? Imameva phassaṃ paṭicca…pe… kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissantī’ti pajānāti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, telañca paṭicca vaṭṭiñca paṭicca telappadīpo jhāyeyya, tasseva telassa ca vaṭṭiyā ca pariyādānā anāhāro nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno 'kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānāti. Jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno 'jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānāti. 'Kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissantī'ti pajānātī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Aniccasuttaṃ

257. ''Tisso imā, bhikkhave, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, bhikkhave, tisso vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā''ti. Navamaṃ.

10. Phassamūlakasuttaṃ

258. ''Tisso imā, bhikkhave, vedanā phassajā phassamūlakā phassanidānā phassapaccayā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Sukhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā. Tasseva sukhavedaniyassa phassassa nirodhā, yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā sukhā vedanā, sā nirujjhati, sā vūpasammati. Dukkhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā. Tasseva dukkhavedaniyassa phassassa nirodhā, yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ dukkhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā dukkhā vedanā, sā nirujjhati, sā vūpasammati. Adukkhamasukhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā. Tasseva adukkhamasukhavedaniyassa phassassa nirodhā, yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ adukkhamasukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannā adukkhamasukhā vedanā, sā nirujjhati, sā vūpasammati. Seyyathāpi, bhikkhave, dvinnaṃ kaṭṭhānaṃ saṅghaṭṭanasamodhānā [saṅkhattā tassa samodhānā (syā. kaṃ.) saṅghattā tassa samodhānā (ka.) saṃ. ni. 2.62 passitabbaṃ] usmā jāyati, tejo abhinibbattati. Tesaṃyeva kaṭṭhānaṃ nānābhāvā vinikkhepā, yā tajjā usmā, sā nirujjhati, sā vūpasammati. Evameva kho, bhikkhave, imā tisso vedanā phassajā phassamūlakā phassanidānā phassapaccayā. Tajjaṃ phassaṃ paṭicca tajjā vedanā uppajjanti. Tajjassa phassassa nirodhā tajjā vedanā nirujjhantī''ti. Dasamaṃ.

Sagāthāvaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Samādhi sukhaṃ pahānena, pātālaṃ daṭṭhabbena ca;
Sallena ceva gelaññā, anicca phassamūlakāti.

2. Rahogatavaggo

1. Rahogatasuttaṃ

259. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ''idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – 'tisso vedanā vuttā bhagavatā. Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā tisso vedanā vuttā bhagavatā. Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā – 'yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasmi'nti. Kiṃ nu kho etaṃ bhagavatā sandhāya bhāsitaṃ – 'yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasmi'''nti?

''Sādhu sādhu, bhikkhu! Tisso imā, bhikkhu, vedanā vuttā mayā. Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā tisso vedanā vuttā mayā. Vuttaṃ kho panetaṃ, bhikkhu, mayā – 'yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasmi'nti. Taṃ kho panetaṃ, bhikkhu, mayā saṅkhārānaṃyeva aniccataṃ sandhāya bhāsitaṃ – ‘yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasmi’nti. Taṃ kho panetaṃ, bhikkhu, mayā saṅkhārānaṃyeva khayadhammataṃ…pe… vayadhammataṃ…pe… virāgadhammataṃ …pe… nirodhadhammataṃ…pe… vipariṇāmadhammataṃ sandhāya bhāsitaṃ – ‘yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasmi’nti. Atha kho pana, bhikkhu, mayā anupubbasaṅkhārānaṃ nirodho akkhāto. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā niruddhā hoti. Dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā niruddhā honti. Tatiyaṃ jhānaṃ samāpannassa pīti niruddhā hoti. Catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā niruddhā honti. Ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññā niruddhā hoti. Viññāṇañcāyatanaṃ samāpannassa ākāsānañcāyatanasaññā niruddhā hoti. Ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa viññāṇañcāyatanasaññā niruddhā hoti. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa ākiñcaññāyatanasaññā niruddhā hoti. Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca niruddhā honti. Khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo niruddho hoti, doso niruddho hoti, moho niruddho hoti. Atha kho, bhikkhu, mayā anupubbasaṅkhārānaṃ vūpasamo akkhāto. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā vūpasantā hoti. Dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā vūpasantā honti…pe… saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca vūpasantā honti. Khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo vūpasanto hoti, doso vūpasanto hoti, moho vūpasanto hoti. Chayimā, bhikkhu, passaddhiyo. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā paṭippassaddhā hoti. Dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā paṭippassaddhā honti. Tatiyaṃ jhānaṃ samāpannassa pīti paṭippassaddhā hoti. Catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā paṭippassaddhā honti. Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca paṭippassaddhā honti. Khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo paṭippassaddho hoti, doso paṭippassaddho hoti, moho paṭippassaddho hotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Paṭhamaākāsasuttaṃ

260. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ākāse vividhā vātā vāyanti. Puratthimāpi vātā vāyanti, pacchimāpi vātā vāyanti, uttarāpi vātā vāyanti, dakkhiṇāpi vātā vāyanti, sarajāpi vātā vāyanti, arajāpi vātā vāyanti, sītāpi vātā vāyanti, uṇhāpi vātā vāyanti, parittāpi vātā vāyanti, adhimattāpi vātā vāyanti. Evameva kho, bhikkhave, imasmiṃ kāyasmiṃ vividhā vedanā uppajjanti, sukhāpi vedanā uppajjati, dukkhāpi vedanā uppajjati, adukkhamasukhāpi vedanā uppajjatī’’ti.

‘‘Yathāpi vātā ākāse, vāyanti vividhā puthū;
Puratthimā pacchimā cāpi, uttarā atha dakkhiṇā.

‘‘Sarajā arajā capi, sītā uṇhā ca ekadā;
Adhimattā parittā ca, puthū vāyanti mālutā.

‘‘Tathevimasmiṃ kāyasmiṃ, samuppajjanti vedanā;
Sukhadukkhasamuppatti, adukkhamasukhā ca yā.

‘‘Yato ca bhikkhu ātāpī, sampajaññaṃ na riñcati [sampajāno nirūpadhi (ka.)];
Tato so vedanā sabbā, parijānāti paṇḍito.

‘‘So vedanā pariññāya, diṭṭhe dhamme anāsavo;
Kāyassa bhedā dhammaṭṭho, saṅkhyaṃ nopeti vedagū’’ti. dutiyaṃ;

3. Dutiyaākāsasuttaṃ

261. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ākāse vividhā vātā vāyanti. Puratthimāpi vātā vāyanti…pe… adhimattāpi vātā vāyanti. Evameva kho, bhikkhave, imasmiṃ kāyasmiṃ vividhā vedanā uppajjanti, sukhāpi vedanā uppajjati, dukkhāpi vedanā uppajjati, adukkhamasukhāpi vedanā uppajjatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Agārasuttaṃ

262. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, āgantukāgāraṃ. Tattha puratthimāyapi disāya āgantvā vāsaṃ kappenti, pacchimāyapi disāya āgantvā vāsaṃ kappenti, uttarāyapi disāya āgantvā vāsaṃ kappenti, dakkhiṇāyapi disāya āgantvā vāsaṃ kappenti. Khattiyāpi āgantvā vāsaṃ kappenti, brāhmaṇāpi āgantvā vāsaṃ kappenti, vessāpi āgantvā vāsaṃ kappenti, suddāpi āgantvā vāsaṃ kappenti. Evameva kho, bhikkhave, imasmiṃ kāyasmiṃ vividhā vedanā uppajjanti. Sukhāpi vedanā uppajjati, dukkhāpi vedanā uppajjati, adukkhamasukhāpi vedanā uppajjati. Sāmisāpi sukhā vedanā uppajjati, sāmisāpi dukkhā vedanā uppajjati, sāmisāpi adukkhamasukhā vedanā uppajjati. Nirāmisāpi sukhā vedanā uppajjati, nirāmisāpi dukkhā vedanā uppajjati, nirāmisāpi adukkhamasukhā vedanā uppajjatī’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamaānandasuttaṃ

263. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘katamā nu kho, bhante, vedanā, katamo vedanāsamudayo, katamo vedanānirodho, katamā vedanānirodhagāminī paṭipadā? Ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇanti? Tisso imā, ānanda, vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā vuccanti, ānanda, vedanā. Phassasamudayā vedanāsamudayo; phassanirodhā vedanānirodho. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo vedanānirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Yaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ vedanāya assādo. Yā vedanā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ vedanāya ādīnavo. Yo vedanāya chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ vedanāya nissaraṇaṃ. Atha kho panānanda, mayā anupubbasaṅkhārānaṃ nirodho akkhāto. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā niruddhā hoti…pe… saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca niruddhā honti. Khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo niruddho hoti, doso niruddho hoti, moho niruddho hoti. Atha kho panānanda, mayā anupubbasaṅkhārānaṃ vūpasamo akkhāto. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā vūpasantā hoti…pe… saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca vūpasantā honti. Khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo vūpasanto hoti, doso vūpasanto hoti, moho vūpasanto hoti. Atha kho panānanda, mayā anupubbasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhi akkhātā. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā paṭippassaddhā hoti…pe… ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa rūpasaññā paṭippassaddhā hoti. Viññāṇañcāyatanaṃ samāpannassa ākāsānañcāyatanasaññā paṭippassaddhā hoti. Ākiñcaññāyatanaṃ samāpannassa viññāṇañcāyatanasaññā paṭippassaddhā hoti. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa ākiñcaññāyatanasaññā paṭippassaddhā hoti. Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca paṭippassaddhā honti. Khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo paṭippassaddho hoti, doso paṭippassaddho hoti, moho paṭippassaddho hotī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaānandasuttaṃ

264. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘katamā nu kho, ānanda, vedanā, katamo vedanāsamudayo, katamo vedanānirodho, katamā vedanānirodhagāminī paṭipadā? Ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa’’nti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavannettikā bhagavampaṭisaraṇā. Sādhu, bhante, bhagavantaññeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, ānanda, suṇohi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca – ‘‘tisso imā, ānanda, vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā vuccanti, ānanda, vedanā…pe… phassasamudayā…pe… khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo paṭippassaddho hoti, doso paṭippassaddho hoti, moho paṭippassaddho hotī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamasambahulasuttaṃ

265. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘katamā nu kho, bhante, vedanā, katamo vedanāsamudayo, katamo vedanānirodho, katamā vedanānirodhagāminī paṭipadā? Ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa’’nti? ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā vuccanti, bhikkhave, vedanā. Phassasamudayā vedanāsamudayo; phassanirodhā vedanānirodho. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo vedanānirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Yaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ vedanāya assādo. Yā vedanā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ vedanāya ādīnavo. Yo vedanāya chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ vedanāya nissaraṇaṃ.

‘‘Atha kho pana, bhikkhave, mayā anupubbasaṅkhārānaṃ nirodho akkhāto. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā niruddhā hoti…pe… khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo niruddho hoti, doso niruddho hoti, moho niruddho hoti. Atha kho pana, bhikkhave, mayā anupubbasaṅkhārānaṃ vūpasamo akkhāto. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā vūpasantā hoti…pe… khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo vūpasanto hoti, doso vūpasanto hoti, moho vūpasanto hoti. Chayimā, bhikkhave, passaddhiyo. Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa vācā paṭippassaddhā hoti. Dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā paṭippassaddhā honti. Tatiyaṃ jhānaṃ samāpannassa pīti paṭippassaddhā hoti. Catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā paṭippassaddhā honti. Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca paṭippassaddhā honti. Khīṇāsavassa bhikkhuno rāgo paṭippassaddho hoti, doso paṭippassaddho hoti, moho paṭippassaddho hotī’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyasambahulasuttaṃ

266. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu…pe… ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavā etadavoca – ‘‘katamā nu kho, bhikkhave, vedanā, katamo vedanāsamudayo, katamo vedanānirodho, katamā vedanānirodhagāminī paṭipadā? Ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa’’nti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe…’’ ‘‘tisso imā, bhikkhave, vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā vuccanti, bhikkhave, vedanā…pe… phassasamudayā…pe…. (Yathā purimasuttante, tathā vitthāretabbo.) Aṭṭhamaṃ.

9. Pañcakaṅgasuttaṃ

267. Atha kho pañcakaṅgo thapati yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘kati nu kho, bhante udāyi, vedanā vuttā bhagavatā’’ti? ‘‘Tisso kho, thapati, vedanā vuttā bhagavatā. Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, thapati, tisso vedanā vuttā bhagavatā’’ti. Evaṃ vutte, pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘na kho, bhante udāyi, tisso vedanā vuttā bhagavatā. Dve vedanā vuttā bhagavatā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā. Yāyaṃ, bhante, adukkhamasukhā vedanā, santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā’’ti. Dutiyampi kho āyasmā udāyī pañcakaṅgaṃ thapatiṃ etadavoca – ‘‘na kho, thapati, dve vedanā vuttā bhagavatā. Tisso vedanā vuttā bhagavatā. Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā tisso vedanā vuttā bhagavatā’’ti. Dutiyampi kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘na kho, bhante udāyi, tisso vedanā vuttā bhagavatā. Dve vedanā vuttā bhagavatā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā. Yāyaṃ, bhante, adukkhamasukhā vedanā, santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā’’ti. Tatiyampi kho āyasmā udāyī pañcakaṅgaṃ thapatiṃ etadavoca – ‘‘na kho, thapati, dve vedanā vuttā bhagavatā. Tisso vedanā vuttā bhagavatā. Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā tisso vedanā vuttā bhagavatā’’ti. Tatiyampi kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘na kho, bhante udāyi, tisso vedanā vuttā bhagavatā. Dve vedanā vuttā bhagavatā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā. Yāyaṃ, bhante, adukkhamasukhā vedanā, santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā’’ti. Neva sakkhi āyasmā udāyī pañcakaṅgaṃ thapatiṃ saññāpetuṃ, na panāsakkhi pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ saññāpetuṃ. Assosi kho āyasmā ānando āyasmato udāyissa pañcakaṅgena thapatinā saddhiṃ imaṃ kathāsallāpaṃ.

Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando yāvatako āyasmato udāyissa pañcakaṅgena thapatinā saddhiṃ ahosi kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi.

‘‘Santameva, ānanda, pariyāyaṃ pañcakaṅgo thapati udāyissa bhikkhuno nābbhanumodi; santañca panānanda, pariyāyaṃ udāyī bhikkhu pañcakaṅgassa thapatino nābbhanumodi. Dvepi mayā, ānanda, vedanā vuttā pariyāyena. Tissopi mayā vedanā vuttā pariyāyena. Pañcapi mayā vedanā vuttā pariyāyena. Chapi mayā vedanā vuttā pariyāyena. Aṭṭhārasāpi mayā vedanā vuttā pariyāyena. Chattiṃsāpi mayā vedanā vuttā pariyāyena. Aṭṭhasatampmppi mayā vedanā vuttā pariyāyena. Evaṃ pariyāyadesito kho, ānanda, mayā dhammo. Evaṃ pariyāyadesite kho, ānanda, mayā dhamme ye aññamaññassa subhāsitaṃ sulapitaṃ, na samanumaññissanti, na samanujānissanti, na samanumodissanti, tesaṃ etaṃ pāṭikaṅkhaṃ – bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharissantīti [viharissanti (sī. pī. ka.)]. Evaṃ pariyāyadesito kho, ānanda, mayā dhammo. Evaṃ pariyāyadesite kho, ānanda, mayā dhamme ye aññamaññassa subhāsitaṃ sulapitaṃ samanumaññissanti samanujānissanti samanumodissanti, tesaṃ etaṃ pāṭikaṅkhaṃ – samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharissantī’’ti.

‘‘Pañcime, ānanda, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā…pe… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho, ānanda, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, ānanda, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ – idaṃ vuccati kāmasukhaṃ. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu, vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā, paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā, nānattasaññānaṃ amanasikārā, ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma, ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma, ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Ye kho, ānanda, evaṃ vadeyyuṃ – ‘etaṃparamaṃ santaṃ sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti – idaṃ nesāhaṃ nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, ānanda, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘saññāvedayitanirodhaṃ samaṇo gotamo āha, tañca sukhasmiṃ paññapeti. Tayidaṃ kiṃsu, tayidaṃ kathaṃsū’ti? Evaṃvādino, ānanda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘na kho, āvuso, bhagavā sukhaññeva vedanaṃ sandhāya sukhasmiṃ paññapeti. Yattha yattha, āvuso, sukhaṃ upalabbhati, yahiṃ yahiṃ [yaṃ hiyaṃ hi sukhaṃ (sī. pī.), yahiṃ yahiṃ sukhaṃ (syā. kaṃ. ka.) ma. ni. 2.91], taṃ taṃ tathāgato sukhasmiṃ paññapetī’’’ti. Navamaṃ.

10. Bhikkhusuttaṃ

268. ‘‘Dvepi mayā, bhikkhave, vedanā vuttā pariyāyena, tissopi mayā vedanā vuttā pariyāyena, pañcapi mayā vedanā vuttā pariyāyena, chapi mayā vedanā vuttā pariyāyena, aṭṭhārasāpi mayā vedanā vuttā pariyāyena, chattiṃsāpi mayā vedanā vuttā pariyāyena, aṭṭhasatampi mayā vedanā vuttā pariyāyena. Evaṃ pariyāyadesito, bhikkhave, mayā dhammo. Evaṃ pariyāyadesite kho, bhikkhave, mayā dhamme ye aññamaññassa subhāsitaṃ sulapitaṃ na samanumaññissanti, na samanujānissanti, na samanumodissanti, tesaṃ etaṃ pāṭikaṅkhaṃ – bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharissantīti. Evaṃ pariyāyadesito, bhikkhave, mayā dhammo. Evaṃ pariyāyadesite kho, bhikkhave, mayā dhamme ye aññamaññassa subhāsitaṃ sulapitaṃ samanumaññissanti samanujānissanti samanumodissanti, tesaṃ etaṃ pāṭikaṅkhaṃ – samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharissantīti.

‘‘Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā…pe… ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘saññāvedayitanirodhaṃ samaṇo gotamo āha, tañca sukhasmiṃ paññapeti. Tayidaṃ kiṃsu, tayidaṃ kathaṃsū’ti? Evaṃvādino, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘na kho, āvuso, bhagavā sukhaññeva vedanaṃ sandhāya sukhasmiṃ paññapeti. Yattha yattha, āvuso, sukhaṃ upalabbhati yahiṃ yahiṃ [yaṃ hi yaṃ hi (sī. pī.)], taṃ taṃ tathāgato sukhasmiṃ paññapetī’’ti. Dasamaṃ.

Rahogatavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Rahogataṃ dve ākāsaṃ, agāraṃ dve ca ānandā;
Sambahulā duve vuttā, pañcakaṅgo ca bhikkhunāti.

3. Aṭṭhasatapariyāyavaggo

1. Sīvakasuttaṃ

269. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho moḷiyasīvako paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho moḷiyasīvako paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘santi, bho gotama, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ pubbekatahetū’ti. Idha [idha pana (syā. kaṃ. pī. ka.)] bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti?

‘‘Pittasamuṭṭhānānipi kho, sīvaka, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Sāmampi kho etaṃ, sīvaka, veditabbaṃ [evaṃ veditabbaṃ (syā. kaṃ. ka.)] yathā pittasamuṭṭhānānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti; lokassapi kho etaṃ, sīvaka, saccasammataṃ yathā pittasamuṭṭhānānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Tatra, sīvaka, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ pubbekatahetū’ti. Yañca sāmaṃ ñātaṃ tañca atidhāvanti, yañca loke saccasammataṃ tañca atidhāvanti. Tasmā tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ micchāti vadāmi.

‘‘Semhasamuṭṭhānānipi kho, sīvaka…pe… vātasamuṭṭhānānipi kho, sīvaka…pe… sannipātikānipi kho, sīvaka…pe… utupariṇāmajānipi kho, sīvaka…pe… visamaparihārajānipi kho, sīvaka…pe… opakkamikānipi kho, sīvaka…pe… kammavipākajānipi kho, sīvaka, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Sāmampi kho etaṃ, sīvaka, veditabbaṃ. Yathā kammavipākajānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti; lokassapi kho etaṃ, sīvaka, saccasammataṃ. Yathā kammavipākajānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti; tatra, sīvaka, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā sabbaṃ taṃ pubbekatahetū’ti. Yañca sāmaṃ ñātaṃ tañca atidhāvanti yañca loke saccasammataṃ tañca atidhāvanti. Tasmā tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ micchāti vadāmīti. Evaṃ vutte, moḷiyasīvako paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama …pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’’nti.

‘‘Pittaṃ semhañca vāto ca, sannipātā utūni ca;
Visamaṃ opakkamikaṃ, kammavipākena aṭṭhamī’’ti. paṭhamaṃ;

2. Aṭṭhasatasuttaṃ

270. ‘‘Aṭṭhasatapariyāyaṃ vo, bhikkhave, dhammapariyāyaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, aṭṭhasatapariyāyo, dhammapariyāyo? Dvepi mayā, bhikkhave, vedanā vuttā pariyāyena; tissopi mayā vedanā vuttā pariyāyena; pañcapi mayā vedanā vuttā pariyāyena; chapi mayā vedanā vuttā pariyāyena; aṭṭhārasāpi mayā vedanā vuttā pariyāyena; chattiṃsāpi mayā vedanā vuttā pariyāyena; aṭṭhasatampi mayā vedanā vuttā pariyāyena. ‘‘Katamā ca, bhikkhave, dve vedanā? Kāyikā ca cetasikā ca – imā vuccanti, bhikkhave, dve vedanā. Katamā ca, bhikkhave, tisso vedanā? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā vuccanti, bhikkhave, tisso vedanā. Katamā ca, bhikkhave, pañca vedanā? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ – imā vuccanti, bhikkhave, pañca vedanā. Katamā ca, bhikkhave, cha vedanā? Cakkhusamphassajā vedanā…pe… manosamphassajā vedanā – imā vuccanti, bhikkhave, cha vedanā. Katamā ca, bhikkhave, aṭṭhārasa vedanā? Cha somanassūpavicārā, cha domanassūpavicārā, cha upekkhūpavicārā – imā vuccanti, bhikkhave, aṭṭhārasa vedanā. Katamā ca, bhikkhave, chattiṃsa vedanā? Cha gehasitāni [gehassitāni (aṭṭha.)] somanassāni, cha nekkhammasitāni [nekkhammassitāni (aṭṭha.)] somanassāni, cha gehasitāni domanassāni, cha nekkhammasitāni domanassāni, cha gehasitā upekkhā, cha nekkhammasitā upekkhā – imā vuccanti, bhikkhave, chattiṃsa vedanā. Katamañca, bhikkhave, aṭṭhasataṃ vedanā? Atītā chattiṃsa vedanā, anāgatā chattiṃsa vedanā, paccuppannā chattiṃsa vedanā – imā vuccanti, bhikkhave, aṭṭhasataṃ vedanā. Ayaṃ, bhikkhave, aṭṭhasatapariyāyo dhammapariyāyo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Aññatarabhikkhusuttaṃ

271. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘katamā nu kho, bhante, vedanā, katamo vedanāsamudayo, katamā vedanāsamudayagāminī paṭipadā? Katamo vedanānirodho, katamā vedanānirodhagāminī paṭipadā? Ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa’’nti?

‘‘Tisso imā, bhikkhu, vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Imā vuccanti, bhikkhu, vedanā. Phassasamudayā vedanāsamudayo. Taṇhā vedanāsamudayagāminī paṭipadā. Phassanirodhā vedanānirodho. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo vedanānirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Yaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ vedanāya assādo; yā vedanā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ vedanāya ādīnavo; yo vedanāya chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ vedanāya nissaraṇa’’nti. Tatiyaṃ.

4. Pubbasuttaṃ

272. ‘‘Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘katamā nu kho vedanā, katamo vedanāsamudayo, katamā vedanāsamudayagāminī paṭipadā, katamo vedanānirodho, katamā vedanānirodhagāminī paṭipadā? Ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa’nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘tisso imā vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Imā vuccanti vedanā. Phassasamudayā vedanāsamudayo. Taṇhā vedanāsamudayagāminī paṭipadā…pe… yo vedanāya chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ. Idaṃ vedanāya nissaraṇa’’’nti. Catutthaṃ.

5. Ñāṇasuttaṃ

273. ‘‘‘Imā vedanā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Ayaṃ vedanāsamudayo’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. ‘Ayaṃ vedanāsamudayagāminī paṭipadā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… ‘ayaṃ vedanānirodho'ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi …pe… 'ayaṃ vedanānirodhagāminī paṭipadā'ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi… pe… 'ayaṃ vedanāya assādo'ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu…pe… 'ayaṃ vedanāya ādīnavo'ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu…pe… 'idaṃ kho nissaraṇa'nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādī''ti. Pañcamaṃ.

6. Sambahulabhikkhusuttaṃ

274. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā…pe… ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''katamā nu kho, bhante, vedanā, katamo vedanāsamudayo, katamā vedanāsamudayagāminī paṭipadā? Katamo vedanānirodho, katamā vedanānirodhagāminī paṭipadā? Ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa''nti? ''Tisso imā, bhikkhave, vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Imā vuccanti, bhikkhave, vedanā. Phassasamudayā vedanāsamudayo. Taṇhā vedanāsamudayagāminī paṭipadā. Phassanirodhā… pe… yo vedanāya chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ. Idaṃ vedanāya nissaraṇa''nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

275. ''Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti. Na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca pana te āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavaṃ ca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānanti. Te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā. Te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca, diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

276. ''Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti…pe… pajānanti…pe… sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

277. ''Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā vedanaṃ nappajānanti, vedanāsamudayaṃ nappajānanti, vedanānirodhaṃ nappajānanti, vedanānirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti…pe… pajānanti…pe… sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Navamaṃ.

10. Suddhikasuttaṃ

278. ''Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, bhikkhave, tisso vedanā''ti. Dasamaṃ.

11. Nirāmisasuttaṃ

279. ''Atthi, bhikkhave, sāmisā pīti, atthi nirāmisā pīti, atthi nirāmisā nirāmisatarā pīti; atthi sāmisaṃ sukhaṃ, atthi nirāmisaṃ sukhaṃ, atthi nirāmisā nirāmisataraṃ sukhaṃ; atthi sāmisā upekkhā, atthi nirāmisā upekkhā, atthi nirāmisā nirāmisatarā upekkhā; atthi sāmiso vimokkho, atthi nirāmiso vimokkho, atthi nirāmisā nirāmisataro vimokkho. Katamā ca, bhikkhave, sāmisā pīti? Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā…pe… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho, bhikkhave, pañca kāmaguṇā. Yā kho, bhikkhave, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati pīti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, sāmisā pīti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, nirāmisā pīti? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, nirāmisā pīti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, nirāmisā nirāmisatarā pīti? Yā kho, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno rāgā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato, dosā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato, mohā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato uppajjati pīti, ayaṃ vuccati, bhikkhave, nirāmisā nirāmisatarā pīti.

‘‘Katamañca, bhikkhave, sāmisaṃ sukhaṃ? Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā…pe… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho, bhikkhave, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, bhikkhave, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati, bhikkhave, sāmisaṃ sukhaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, nirāmisaṃ sukhaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, nirāmisaṃ sukhaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, nirāmisā nirāmisataraṃ sukhaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno rāgā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato, dosā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato, mohā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati, bhikkhave, nirāmisā nirāmisataraṃ sukhaṃ.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sāmisā upekkhā? Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā…pe… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho, bhikkhave, pañca kāmaguṇā. Yā kho, bhikkhave, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati upekkhā, ayaṃ vuccati, bhikkhave, sāmisā upekkhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, nirāmisā upekkhā? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā, dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, nirāmisā upekkhā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, nirāmisā nirāmisatarā upekkhā? Yā kho, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno rāgā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato, dosā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato, mohā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato uppajjati upekkhā, ayaṃ vuccati, bhikkhave, nirāmisā nirāmisatarā upekkhā.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sāmiso vimokkho? Rūpappaṭisaṃyutto vimokkho sāmiso vimokkho.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, nirāmiso vimokkho? Arūpappaṭisaṃyutto vimokkho nirāmiso vimokkho.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, nirāmisā nirāmisataro vimokkho? Yo kho, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno rāgā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato, dosā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato, mohā cittaṃ vimuttaṃ paccavekkhato uppajjati vimokkho, ayaṃ vuccati, bhikkhave, nirāmisā nirāmisataro vimokkho’’ti. Ekādasamaṃ.

Aṭṭhasatapariyāyavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Sīvakaaṭṭhasataṃ bhikkhu, pubbe ñāṇañca bhikkhunā;
Samaṇabrāhmaṇā tīṇi, suddhikañca nirāmisanti.

Vedanāsaṃyuttaṃ samattaṃ.

3. Mātugāmasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamapeyyālavaggo

1. Mātugāmasuttaṃ

280. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato mātugāmo ekantaamanāpo hoti purisassa. Katamehi pañcahi? Na ca rūpavā hoti, na ca bhogavā hoti, na ca sīlavā hoti, alaso ca hoti, pajañcassa na labhati – imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato mātugāmo ekantaamanāpo hoti purisassa. Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato mātugāmo ekantamanāpo hoti purisassa. Katamehi pañcahi? Rūpavā ca hoti, bhogavā ca hoti, sīlavā ca hoti, dakkho ca hoti analaso, pajañcassa labhati – imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato mātugāmo ekantamanāpo hoti purisassā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Purisasuttaṃ

281. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato puriso ekantaamanāpo hoti mātugāmassa. Katamehi pañcahi? Na ca rūpavā hoti, na ca bhogavā hoti, na ca sīlavā hoti, alaso ca hoti, pajañcassa na labhati – imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato puriso ekantaamanāpo hoti mātugāmassa. Pañcahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato puriso ekantamanāpo hoti mātugāmassa. Katamehi pañcahi? Rūpavā ca hoti, bhogavā ca hoti, sīlavā ca hoti, dakkho ca hoti analaso, pajañcassa labhati – imehi kho, bhikkhave, pañcahi aṅgehi samannāgato puriso ekantamanāpo hoti mātugāmassā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Āveṇikadukkhasuttaṃ

282. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, mātugāmassa āveṇikāni dukkhāni, yāni mātugāmo paccanubhoti, aññatreva purisehi. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, mātugāmo daharova samāno patikulaṃ gacchati, ñātakehi vinā hoti. Idaṃ, bhikkhave, mātugāmassa paṭhamaṃ āveṇikaṃ dukkhaṃ, yaṃ mātugāmo paccanubhoti, aññatreva purisehi. Puna caparaṃ, bhikkhave, mātugāmo utunī hoti. Idaṃ, bhikkhave, mātugāmassa dutiyaṃ āveṇikaṃ dukkhaṃ, yaṃ mātugāmo paccanubhoti, aññatreva purisehi. Puna caparaṃ, bhikkhave, mātugāmo gabbhinī hoti. Idaṃ, bhikkhave, mātugāmassa tatiyaṃ āveṇikaṃ dukkhaṃ, yaṃ mātugāmo paccanubhoti, aññatreva purisehi. Puna caparaṃ, bhikkhave, mātugāmo vijāyati. Idaṃ, bhikkhave, mātugāmassa catutthaṃ āveṇikaṃ dukkhaṃ, yaṃ mātugāmo paccanubhoti, aññatreva purisehi. Puna caparaṃ, bhikkhave, mātugāmo purisassa pāricariyaṃ upeti. Idaṃ kho, bhikkhave, mātugāmassa pañcamaṃ āveṇikaṃ dukkhaṃ, yaṃ mātugāmo paccanubhoti, aññatreva purisehi. Imāni kho, bhikkhave, pañca mātugāmassa āveṇikāni dukkhāni, yāni mātugāmo paccanubhoti, aññatreva purisehī''ti. Tatiyaṃ.

4. Tīhidhammehisuttaṃ

283. ''Tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato mātugāmo yebhuyyena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Katamehi tīhi? Idha, bhikkhave, mātugāmo pubbaṇhasamayaṃ maccheramalapariyuṭṭhitena cetasā agāraṃ ajjhāvasati. Majjhanhikasamayaṃ issāpariyuṭṭhitena cetasā agāraṃ ajjhāvasati. Sāyanhasamayaṃ kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā agāraṃ ajjhāvasati. Imehi kho, bhikkhave, tīhi dhammehi samannāgato mātugāmo yebhuyyena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī''ti. Catutthaṃ.

5. Kodhanasuttaṃ

284. Atha kho āyasmā anuruddho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā anuruddho bhagavantaṃ etadavoca – ''idhāhaṃ, bhante, mātugāmaṃ passāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjantaṃ. Katīhi nu kho, bhante, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī''ti?

''Pañcahi kho, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, kodhano ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī''ti. Pañcamaṃ.

6. Upanāhīsuttaṃ

285. ''Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, upanāhī ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Issukīsuttaṃ

286. ''Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, issukī ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī''ti. Sattamaṃ.

8. Maccharīsuttaṃ

287. ''Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, maccharī ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Aticārīsuttaṃ

288. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, aticārī ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… upapajjatī’’ti. Navamaṃ.

10. Dussīlasuttaṃ

289. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, dussīlo ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… nirayaṃ upapajjatī’’ti. Dasamaṃ.

11. Appassutasuttaṃ

290. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, appassuto ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… nirayaṃ upapajjatī’’ti. Ekādasamaṃ.

12. Kusītasuttaṃ

291. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, kusīto ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī’’ti. Dvādasamaṃ.

13. Muṭṭhassatisuttaṃ

292. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Assaddho ca hoti, ahiriko ca hoti, anottappī ca hoti, muṭṭhassati ca hoti, duppañño ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… nirayaṃ upapajjatī’’ti. Terasamaṃ.

14. Pañcaverasuttaṃ

293. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo…pe… nirayaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātī ca hoti, adinnādāyī ca hoti, kāmesumicchācārī ca hoti, musāvādī ca hoti, surāmerayamajjappamādaṭṭhāyī ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī’’ti. Cuddasamaṃ.

Paṭhamapeyyālavaggo.

Tassuddānaṃ –

Mātugāmo puriso ca, āveṇikā tidhammo ca [dve manāpāmanāpāca, āveṇikā tīhi anuruddho (sabbattha)];
Kodhano upanāhī ca, issukī maccharena ca;

Aticārī ca dussīlo, appassuto ca kusīto;
Muṭṭhassati pañcaveraṃ, kaṇhapakkhe pakāsito.

2. Dutiyapeyyālavaggo

1. Akkodhanasuttaṃ

294. Atha kho āyasmā anuruddho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā anuruddho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, mātugāmaṃ passāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantaṃ. Katīhi nu kho, bhante, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti?

‘‘Pañcahi kho, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Saddho ca hoti, hirimā ca hoti, ottappī ca hoti, akkodhano ca hoti, paññavā ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Anupanāhīsuttaṃ

295. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Saddho ca hoti, hirimā ca hoti, ottappī ca hoti, anupanāhī ca hoti, paññavā ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Anissukīsuttaṃ

296. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Saddho ca hoti, hirimā ca hoti, ottappī ca hoti, anissukī ca hoti, paññavā ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Amaccharīsuttaṃ

297. Amaccharī ca hoti, paññavā ca hoti…pe…. Catutthaṃ.

5. Anaticārīsuttaṃ

298. Anaticārī ca hoti, paññavā ca hoti…pe…. Pañcamaṃ.

6. Susīlasuttaṃ

299. Sīlavā ca hoti, paññavā ca hoti…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Bahussutasuttaṃ

300. Bahussuto ca hoti, paññavā ca hoti…pe…. Sattamaṃ.

8. Āraddhavīriyasuttaṃ

301. Āraddhavīriyo ca hoti, paññavā ca hoti…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Upaṭṭhitassatisuttaṃ

302. ‘‘Upaṭṭhitassati ca hoti, paññavā ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti. Navamaṃ.

Ime aṭṭha suttantasaṅkhepā.

10. Pañcasīlasuttaṃ

303. ‘‘Pañcahi, anuruddha, dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātā paṭivirato ca hoti, adinnādānā paṭivirato ca hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato ca hoti, musāvādā paṭivirato ca hoti, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭivirato ca hoti – imehi kho, anuruddha, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatī’’ti. Dasamaṃ.

Dutiyapeyyālavaggo.

Tassuddānaṃ –

Dutiye ca [anuruddho (sabbattha)] akkodhano, anupanāhī anissukī;
Amaccharī anaticārī, sīlavā ca bahussuto;
Vīriyaṃ sati sīlañca, sukkapakkhe pakāsito.

3. Balavaggo

1. Visāradasuttaṃ

304. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, mātugāmassa balāni. Katamāni pañca? Rūpabalaṃ, bhogabalaṃ, ñātibalaṃ, puttabalaṃ, sīlabalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca mātugāmassa balāni. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi balehi samannāgato mātugāmo visārado agāraṃ ajjhāvasatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Pasayhasuttaṃ

305. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, mātugāmassa balāni. Katamāni pañca? Rūpabalaṃ, bhogabalaṃ, ñātibalaṃ, puttabalaṃ, sīlabalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca mātugāmassa balāni. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi balehi samannāgato mātugāmo sāmikaṃ pasayha agāraṃ ajjhāvasatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Abhibhuyyasuttaṃ

306. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, mātugāmassa balāni. Katamāni pañca? Rūpabalaṃ, bhogabalaṃ, ñātibalaṃ, puttabalaṃ, sīlabalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca mātugāmassa balāni. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi balehi samannāgato mātugāmo sāmikaṃ abhibhuyya vattatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Ekasuttaṃ

307. ‘‘Ekena ca kho, bhikkhave, balena samannāgato puriso mātugāmaṃ abhibhuyya vattati. Katamena ekena balena? Issariyabalena abhibhūtaṃ mātugāmaṃ neva rūpabalaṃ tāyati, na bhogabalaṃ tāyati, na ñātibalaṃ tāyati, na puttabalaṃ tāyati, na sīlabalaṃ tāyatī’’ti. Catutthaṃ.

5. Aṅgasuttaṃ

308. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, mātugāmassa balāni. Katamāni pañca? Rūpabalaṃ, bhogabalaṃ, ñātibalaṃ, puttabalaṃ, sīlabalaṃ. Rūpabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, na ca bhogabalena – evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Yato ca kho, bhikkhave, mātugāmo rūpabalena ca samannāgato hoti, bhogabalena ca – evaṃ so tenaṅgena paripūro hoti. Rūpabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, bhogabalena ca, na ca ñātibalena – evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Yato ca kho, bhikkhave, mātugāmo rūpabalena ca samannāgato hoti, bhogabalena ca, ñātibalena ca – evaṃ so tenaṅgena paripūro hoti. Rūpabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, bhogabalena ca, ñātibalena ca, na ca puttabalena – evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Yato ca kho, bhikkhave, mātugāmo rūpabalena ca samannāgato hoti, bhogabalena ca, ñātibalena ca, puttabalena ca – evaṃ so tenaṅgena paripūro hoti. Rūpabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, bhogabalena ca, ñātibalena ca, puttabalena ca, na ca sīlabalena – evaṃ so tenaṅgena aparipūro hoti. Yato ca kho, bhikkhave, mātugāmo rūpabalena ca samannāgato hoti, bhogabalena ca, ñātibalena ca, puttabalena ca, sīlabalena ca – evaṃ so tenaṅgena paripūro hoti. Imāni kho, bhikkhave, pañca mātugāmassa balānī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Nāsentisuttaṃ

309. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, mātugāmassa balāni. Katamāni pañca? Rūpabalaṃ, bhogabalaṃ, ñātibalaṃ, puttabalaṃ, sīlabalaṃ. Rūpabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, na ca sīlabalena, nāsenteva naṃ, kule na vāsenti. Rūpabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, bhogabalena ca, na ca sīlabalena, nāsenteva naṃ, kule na vāsenti. Rūpabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, bhogabalena ca, ñātibalena ca, na ca sīlabalena, nāsenteva naṃ, kule na vāsenti. Rūpabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, bhogabalena ca, ñātibalena ca, puttabalena ca, na ca sīlabalena, nāsenteva naṃ, kule na vāsenti. Sīlabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, na ca rūpabalena, vāsenteva naṃ, kule na nāsenti. Sīlabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, na ca bhogabalena, vāsenteva naṃ, kule na nāsenti. Sīlabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, na ca ñātibalena, vāsenteva naṃ, kule na nāsenti. Sīlabalena ca, bhikkhave, mātugāmo samannāgato hoti, na ca puttabalena, vāsenteva naṃ, kule na nāsenti. Imāni kho, bhikkhave, pañca mātugāmassa balānī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Hetusuttaṃ

310. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, mātugāmassa balāni. Katamāni pañca? Rūpabalaṃ, bhogabalaṃ, ñātibalaṃ, puttabalaṃ, sīlabalaṃ. Na, bhikkhave, mātugāmo rūpabalahetu vā bhogabalahetu vā ñātibalahetu vā puttabalahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Sīlabalahetu kho, bhikkhave, mātugāmo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Imāni kho, bhikkhave, pañca mātugāmassa balānī’’ti. Sattamaṃ.

8. Ṭhānasuttaṃ

311. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, ṭhānāni dullabhāni akatapuññena mātugāmena. Katamāni pañca? Patirūpe kule jāyeyyanti – idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ ṭhānaṃ dullabhaṃ akatapuññena mātugāmena. Patirūpe kule jāyitvā patirūpaṃ kulaṃ gaccheyyanti – idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ ṭhānaṃ dullabhaṃ akatapuññena mātugāmena. Patirūpe kule jāyitvā, patirūpaṃ kulaṃ gantvā, asapatti agāraṃ ajjhāvaseyyanti – idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ ṭhānaṃ dullabhaṃ akatapuññena mātugāmena. Patirūpe kule jāyitvā, patirūpaṃ kulaṃ gantvā, asapatti agāraṃ ajjhāvasantī puttavatī assanti – idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ ṭhānaṃ dullabhaṃ akatapuññena mātugāmena. Patirūpe kule jāyitvā, patirūpaṃ kulaṃ gantvā, asapatti agāraṃ ajjhāvasantī puttavatī samānā sāmikaṃ abhibhuyya vatteyyanti – idaṃ, bhikkhave, pañcamaṃ ṭhānaṃ dullabhaṃ akatapuññena mātugāmena. Imāni kho, bhikkhave, pañca ṭhānāni dullabhāni akatapuññena mātugāmenāti.

‘‘Pañcimāni, bhikkhave, ṭhānāni sulabhāni katapuññena mātugāmena. Katamāni pañca? Patirūpe kule jāyeyyanti – idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ ṭhānaṃ sulabhaṃ katapuññena mātugāmena. Patirūpe kule jāyitvā patirūpaṃ kulaṃ gaccheyyanti – idaṃ, bhikkhave, dutiyaṃ ṭhānaṃ sulabhaṃ katapuññena mātugāmena. Patirūpe kule jāyitvā patirūpaṃ kulaṃ gantvā asapatti agāraṃ ajjhāvaseyyanti – idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ ṭhānaṃ sulabhaṃ katapuññena mātugāmena. Patirūpe kule jāyitvā patirūpaṃ kulaṃ gantvā asapatti agāraṃ ajjhāvasantī puttavatī assanti – idaṃ, bhikkhave, catutthaṃ ṭhānaṃ sulabhaṃ katapuññena mātugāmena. Patirūpe kule jāyitvā patirūpaṃ kulaṃ gantvā asapatti agāraṃ ajjhāvasantī puttavatī samānā sāmikaṃ abhibhuyya vatteyyanti – idaṃ, bhikkhave, pañcamaṃ ṭhānaṃ sulabhaṃ katapuññena mātugāmena. Imāni kho, bhikkhave, pañca ṭhānāni sulabhāni katapuññena mātugāmenā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Pañcasīlavisāradasuttaṃ

312. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato mātugāmo visārado agāraṃ ajjhāvasati. Katamehi pañcahi? Pāṇātipātā paṭivirato ca hoti, adinnādānā paṭivirato ca hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato ca hoti, musāvādā paṭivirato ca hoti, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭivirato ca hoti – imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato mātugāmo visārado agāraṃ ajjhāvasatī’’ti. Navamaṃ.

10. Vaḍḍhīsuttaṃ

313. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, vaḍḍhīhi vaḍḍhamānā ariyasāvikā ariyāya vaḍḍhiyā vaḍḍhati sārādāyinī ca hoti varādāyinī ca kāyassa. Katamehi pañcahi? Saddhāya vaḍḍhati, sīlena vaḍḍhati, sutena vaḍḍhati, cāgena vaḍḍhati, paññāya vaḍḍhati – imehi kho, bhikkhave, pañcahi vaḍḍhīhi vaḍḍhamānā ariyasāvikā ariyāya vaḍḍhiyā vaḍḍhati, sārādāyinī ca hoti, varādāyinī ca kāyassā’’ti.

‘‘Saddhāya sīlena ca yādha vaḍḍhati,
Paññāya cāgena sutena cūbhayaṃ;
Sā tādisī sīlavatī upāsikā,
Ādīyati sāramidheva attano’’ti. dasamaṃ;

Balavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Visāradā pasayha abhibhuyya, ekaṃ aṅgena pañcamaṃ;
Nāsenti hetu ṭhānañca, visārado vaḍḍhinā dasāti.

Mātugāmasaṃyuttaṃ samattaṃ.

4. Jambukhādakasaṃyuttaṃ

1. Nibbānapañhāsuttaṃ

314. Ekaṃ samayaṃ āyasmā sāriputto magadhesu viharati nālakagāmake. Atha kho jambukhādako paribbājako yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jambukhādako paribbājako āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

‘‘‘Nibbānaṃ, nibbāna’nti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, nibbāna’’nti? ‘‘Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati nibbāna’’nti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā etassa nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā etassa nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā etassa nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo etassa nibbānassa sacchikiriyāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā etassa nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā etassa nibbānassa sacchikiriyāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Arahattapañhāsuttaṃ

315. ‘‘‘Arahattaṃ, arahatta’nti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, arahatta’’nti? ‘‘Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati arahatta’’nti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā etassa arahattassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā etassa arahattassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā etassa arahattassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo etassa arahattassa sacchikiriyāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho āvuso, maggo, ayaṃ paṭipadā etassa arahattassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā etassa arahattassa sacchikiriyāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dhammavādīpañhāsuttaṃ

316. ‘‘Ke nu kho, āvuso sāriputta, loke dhammavādino, ke loke suppaṭipannā, ke loke sugatā’’ti? ‘‘Ye kho, āvuso, rāgappahānāya dhammaṃ desenti, dosappahānāya dhammaṃ desenti, mohappahānāya dhammaṃ desenti, te loke dhammavādino. Ye kho, āvuso, rāgassa pahānāya paṭipannā, dosassa pahānāya paṭipannā, mohassa pahānāya paṭipannā, te loke suppaṭipannā. Yesaṃ kho, āvuso, rāgo pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo, doso pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo, moho pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṅkato āyatiṃ anuppādadhammo, te loke sugatā’’ti.

‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāyā’’ti. ‘‘Katamo, panāvuso, maggo katamā paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etassa rāgassa dosassa mohassa pahānāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Kimatthiyasuttaṃ

317. ‘‘Kimatthiyaṃ, āvuso sāriputta, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘Dukkhassa kho, āvuso, pariññatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā etassa dukkhassa pariññāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa dukkhassa pariññāyā’’ti? ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etassa dukkhassa pariññāyā’’ti?

‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etassa dukkhassa pariññāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā etassa dukkhassa pariññāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etassa dukkhassa pariññāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Catutthaṃ.

5. Assāsappattasuttaṃ

318. ‘‘‘Assāsappatto, assāsappatto’ti, āvuso sāriputta, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, assāsappatto hotī’’ti? ‘‘Yato kho, āvuso, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti, ettāvatā kho, āvuso, assāsappatto hotī’’ti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa assāsassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa assāsassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etassa assāsassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo etassa assāsassa sacchikiriyāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etassa assāsassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etassa assāsassa sacchikiriyāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Paramassāsappattasuttaṃ

319. ‘‘‘Paramassāsappatto, paramassāsappatto’ti, āvuso sāriputta, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, paramassāsappatto hotī’’ti? ‘‘Yato kho, āvuso, bhikkhu channaṃ phassāyatanānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto hoti, ettāvatā kho, āvuso, paramassāsappatto hotī’’ti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa paramassāsassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa paramassāsassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Katamo pana, āvuso, maggo katamā paṭipadā, etassa paramassāsassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo etassa paramassāsassa sacchikiriyāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etassa paramassāsassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etassa paramassāsassa sacchikiriyāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Vedanāpañhāsuttaṃ

320. ‘‘‘Vedanā, vedanā’ti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamā nu kho, āvuso, vedanā’’ti? ‘‘Tisso imāvuso, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, āvuso, tisso vedanā’’ti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ pariññāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ pariññāyā’’ti. ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ pariññāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ pariññāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ pariññāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etāsaṃ tissannaṃ vedanānaṃ pariññāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Āsavapañhāsuttaṃ

321. ‘‘‘Āsavo, āsavo’ti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, āvuso, āsavo’’ti? ‘‘Tayo me, āvuso, āsavā. Kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo – ime kho, āvuso, tayo āsavā’’ti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā etesaṃ āsavānaṃ pahānāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā etesaṃ āsavānaṃ pahānāyā’’ti. ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā etesaṃ āsavānaṃ pahānāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo etesaṃ āsavānaṃ pahānāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi.

Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etesaṃ āsavānaṃ pahānāyā''ti. ''Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etesaṃ āsavānaṃ pahānāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Avijjāpañhāsuttaṃ

322. '''Avijjā, avijjā'ti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamā nu kho, āvuso, avijjā''ti? ''Yaṃ kho, āvuso, dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ – ayaṃ vuccatāvuso, avijjā''ti. ''Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etissā avijjāya pahānāyā''ti? ''Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etissā avijjāya pahānāyā''ti. ''Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etissā avijjāya pahānāyā''ti? ''Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etissā avijjāya pahānāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etissā avijjāya pahānāyā''ti. ''Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etissā avijjāya pahānāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā''ti. Navamaṃ.

10. Taṇhāpañhāsuttaṃ

323. '''Taṇhā, taṇhā'ti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamā nu kho, āvuso, taṇhā''ti? ''Tisso imā, āvuso, taṇhā. Kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā – imā kho, āvuso, tisso taṇhā''ti. ''Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etāsaṃ taṇhānaṃ pahānāyā''ti? ''Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etāsaṃ taṇhānaṃ pahānāyā''ti. ''Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etāsaṃ taṇhānaṃ pahānāyā''ti? ''Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etāsaṃ taṇhānaṃ pahānāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etāsaṃ taṇhānaṃ pahānāyā''ti. ''Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etāsaṃ taṇhānaṃ pahānāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā''ti. Dasamaṃ.

11. Oghapañhāsuttaṃ

324. '''Ogho, ogho'ti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, āvuso, ogho''ti? ''Cattārome, āvuso, oghā. Kāmogho, bhavogho, diṭṭhogho, avijjogho – ime kho, āvuso, cattāro oghā''ti. ''Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etesaṃ oghānaṃ pahānāyā''ti? ''Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etesaṃ oghānaṃ pahānāyā''ti. ''Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etesaṃ oghānaṃ pahānāyā''ti? ''Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etesaṃ oghānaṃ pahānāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etesaṃ oghānaṃ pahānāyā''ti. ''Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etesaṃ oghānaṃ pahānāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā''ti. Ekādasamaṃ.

12. Upādānapañhāsuttaṃ

325. '''Upādānaṃ, upādāna'nti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, upādāna''nti? ''Cattārimāni, āvuso, upādānāni. Kāmupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānaṃ – imāni kho, āvuso, cattāri upādānānī''ti. ''Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etesaṃ upādānānaṃ pahānāyā''ti? ''Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etesaṃ upādānānaṃ pahānāyā''ti. ''Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etesaṃ upādānānaṃ pahānāyā''ti? ''Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etesaṃ upādānānaṃ pahānāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etesaṃ upādānānaṃ pahānāyā''ti. ''Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etesaṃ upādānānaṃ pahānāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā''ti. Dvādasamaṃ.

13. Bhavapañhāsuttaṃ

326. ‘‘‘Bhavo, bhavo’ti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, āvuso, bhavo’’ti? ‘‘Tayo me, āvuso, bhavā. Kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo – ime kho, āvuso, tayo bhavā’’ti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etesaṃ bhavānaṃ pariññāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etesaṃ bhavānaṃ pariññāyā’’ti. ‘‘Katamo, panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etesaṃ bhavānaṃ pariññāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etesaṃ bhavānaṃ pariññāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etesaṃ bhavānaṃ pariññāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etesaṃ bhavānaṃ pariññāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Terasamaṃ.

14. Dukkhapañhāsuttaṃ

327. ‘‘‘Dukkhaṃ, dukkha’nti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, dukkha’’nti? ‘‘Tisso imā, āvuso, dukkhatā. Dukkhadukkhatā, saṅkhāradukkhatā, vipariṇāmadukkhatā – imā kho, āvuso, tisso dukkhatā’’ti. ‘‘Atthi panāvuso maggo atthi paṭipadā, etāsaṃ dukkhatānaṃ pariññāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etāsaṃ dukkhatānaṃ pariññāyā’’ti. ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etāsaṃ dukkhatānaṃ pariññāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etāsaṃ dukkhatānaṃ pariññāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etāsaṃ dukkhatānaṃ pariññāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etāsaṃ dukkhatānaṃ pariññāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Cuddasamaṃ.

15. Sakkāyapañhāsuttaṃ

328. ‘‘‘Sakkāyo, sakkāyo’ti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, āvuso, sakkāyo’’ti? ‘‘Pañcime, āvuso, upādānakkhandhā sakkāyo vutto bhagavatā, seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime kho, āvuso, pañcupādānakkhandhā sakkāyo vutto bhagavatā’’ti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa sakkāyassa pariññāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa sakkāyassa pariññāyā’’ti. ‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā, etassa sakkāyassa pariññāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etassa sakkāyassa pariññāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etassa sakkāyassa pariññāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etassa sakkāyassa pariññāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Pannarasamaṃ.

16. Dukkarapañhāsuttaṃ

329. ‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, imasmiṃ dhammavinaye dukkara’’nti? ‘‘Pabbajjā kho, āvuso, imasmiṃ dhammavinaye dukkarā’’ti. ‘‘Pabbajitena panāvuso, kiṃ dukkara’’nti? ‘‘Pabbajitena kho, āvuso, abhirati dukkarā’’ti. ‘‘Abhiratena panāvuso, kiṃ dukkara’’nti? ‘‘Abhiratena kho, āvuso, dhammānudhammappaṭipatti dukkarā’’ti. ‘‘Kīvaciraṃ panāvuso, dhammānudhammappaṭipanno bhikkhu arahaṃ assā’’ti? ‘‘Naciraṃ, āvuso’’ti. Soḷasamaṃ.

Jambukhādakasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Nibbānaṃ arahattañca, dhammavādī kimatthiyaṃ;

Assāso paramassāso, vedanā āsavāvijjā;
Taṇhā oghā upādānaṃ, bhavo dukkhañca sakkāyo.
Imasmiṃ dhammavinaye dukkaranti.

5. Sāmaṇḍakasaṃyuttaṃ

1. Sāmaṇḍakasuttaṃ

330. Ekaṃ samayaṃ āyasmā sāriputto vajjīsu viharati ukkacelāyaṃ gaṅgāya nadiyā tīre. Atha kho sāmaṇḍako [sāmaṇḍakāni (sī.)] paribbājako yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sāmaṇḍako paribbājako āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

‘‘‘Nibbānaṃ, nibbāna’nti, āvuso sāriputta, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, nibbāna’’nti? ‘‘Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati nibbāna’’nti. ‘‘Atthi panāvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Atthi kho, āvuso, maggo atthi paṭipadā, etassa nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti.

‘‘Katamo panāvuso, maggo katamā paṭipadā etassa nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti? ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etassa nibbānassa sacchikiriyāya, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho, āvuso, maggo ayaṃ paṭipadā, etassa nibbānassa sacchikiriyāyā’’ti. ‘‘Bhaddako, āvuso, maggo bhaddikā paṭipadā, etassa nibbānassa sacchikiriyāya. Alañca panāvuso sāriputta, appamādāyā’’ti. Paṭhamaṃ.

(Yathā jambukhādakasaṃyuttaṃ, tathā vitthāretabbaṃ).

2. Dukkarasuttaṃ

331. ‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, imasmiṃ dhammavinaye dukkara’’nti? ‘‘Pabbajjā kho, āvuso, imasmiṃ dhammavinaye dukkarā’’ti. ‘‘Pabbajitena panāvuso, kiṃ dukkara’’nti? ‘‘Pabbajitena kho, āvuso, abhirati dukkarā’’ti. ‘‘Abhiratena panāvuso, kiṃ dukkara’’nti? ‘‘Abhiratena kho, āvuso, dhammānudhammappaṭipatti dukkarā’’ti. ‘‘Kīvaciraṃ panāvuso, dhammānudhammappaṭipanno bhikkhu arahaṃ assā’’ti? ‘‘Naciraṃ, āvuso’’ti. Soḷasamaṃ.

(Purimakasadisaṃ uddānaṃ.)

Sāmaṇḍakasaṃyuttaṃ samattaṃ.

6. Moggallānasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamajhānapañhāsuttaṃ

332. Ekaṃ samayaṃ āyasmā mahāmoggallāno sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho āyasmā mahāmoggallāno bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso, bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato mahāmoggallānassa paccassosuṃ. Āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Idha mayhaṃ, āvuso, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘paṭhamaṃ jhānaṃ, paṭhamaṃ jhāna’nti vuccati. Katamaṃ nu kho paṭhamaṃ jhānanti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati paṭhamaṃ jhāna’nti. So khvāhaṃ, āvuso, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, paṭhamaṃ jhānaṃ pamādo, paṭhame jhāne cittaṃ saṇṭhapehi, paṭhame jhāne cittaṃ ekodiṃ karohi [ekodikarohi (pī.)], paṭhame jhāne cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya – ‘satthārānuggahito sāvako mahābhiññataṃ patto’ti, mamaṃ taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘satthārānuggahito sāvako mahābhiññataṃ patto’’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyajhānapañhāsuttaṃ

333. ‘‘‘Dutiyaṃ jhānaṃ, dutiyaṃ jhāna’nti vuccati. Katamaṃ nu kho dutiyaṃ jhānanti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati dutiyaṃ jhāna’nti. So khvāhaṃ, āvuso, vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato vitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, dutiyaṃ jhānaṃ pamādo, dutiye jhāne cittaṃ saṇṭhapehi, dutiye jhāne cittaṃ ekodiṃ karohi, dutiye jhāne cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya – ‘satthārānuggahito sāvako mahābhiññataṃ patto’ti, mamaṃ taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘satthārānuggahito sāvako mahābhiññataṃ patto’’’ti. Dutiyaṃ.

3. Tatiyajhānapañhāsuttaṃ

334. ‘‘‘Tatiyaṃ jhānaṃ, tatiyaṃ jhāna’nti vuccati. Katamaṃ nu kho tatiyaṃ jhānanti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – idha bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati tatiyaṃ jhānanti. So khvāhaṃ, āvuso, pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi. Yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato pītisahagatā saññāmanasikārā samudācaranti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, tatiyaṃ jhānaṃ pamādo, tatiye jhāne cittaṃ saṇṭhapehi, tatiye jhāne cittaṃ ekodiṃ karohi, tatiye jhāne cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ āvuso sammā vadamāno vadeyya…pe… mahābhiññataṃ patto’’ti. Tatiyaṃ.

4. Catutthajhānapañhāsuttaṃ

335. ‘‘‘Catutthaṃ jhānaṃ, catutthaṃ jhāna’nti vuccati. Katamaṃ nu kho catutthaṃ jhānanti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati catutthaṃ jhāna’nti. So khvāhaṃ, āvuso, sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato sukhasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, catutthaṃ jhānaṃ pamādo, catutthe jhāne cittaṃ saṇṭhapehi, catutthe jhāne cittaṃ ekodiṃ karohi, catutthe jhāne cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya…pe… mahābhiññataṃ patto’’ti. Catutthaṃ.

5. Ākāsānañcāyatanapañhāsuttaṃ

336. ‘‘‘Ākāsānañcāyatanaṃ, ākāsānañcāyatana’nti vuccati. Katamaṃ nu kho ākāsānañcāyatananti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ananto ākāsoti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati ākāsānañcāyatana’nti. So khvāhaṃ, āvuso, sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ananto ākāsoti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato rūpasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, ākāsānañcāyatanaṃ pamādo, ākāsānañcāyatane cittaṃ saṇṭhapehi, ākāsānañcāyatane cittaṃ ekodiṃ karohi, ākāsānañcāyatane cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ananto ākāsoti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya…pe… mahābhiññataṃ patto’’ti. Pañcamaṃ.

6. Viññāṇañcāyatanapañhāsuttaṃ

337. ‘‘‘Viññāṇañcāyatanaṃ, viññāṇañcāyatana’nti vuccati. Katamaṃ nu kho viññāṇañcāyatananti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati viññāṇañcāyatana’nti. So khvāhaṃ, āvuso, sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato ākāsānañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, viññāṇañcāyatanaṃ pamādo, viññāṇañcāyatane cittaṃ saṇṭhapehi, viññāṇañcāyatane cittaṃ ekodiṃ karohi, viññāṇañcāyatane cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya…pe… mahābhiññataṃ patto’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Ākiñcaññāyatanapañhāsuttaṃ

338. ‘‘‘Ākiñcaññāyatanaṃ, ākiñcaññāyatana’nti vuccati. Katamaṃ nu kho ākiñcaññāyatananti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati ākiñcaññāyatana’nti. So khvāhaṃ, āvuso, sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato viññāṇañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, ākiñcaññāyatanaṃ pamādo, ākiñcaññāyatane cittaṃ saṇṭhapehi, ākiñcaññāyatane cittaṃ ekodiṃ karohi, ākiñcaññāyatane cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya…pe… mahābhiññataṃ patto’’ti. Sattamaṃ.

8. Nevasaññānāsaññāyatanapañhāsuttaṃ

339. ‘‘‘Nevasaññānāsaññāyatanaṃ, nevasaññānāsaññāyatana’nti vuccati. Katamaṃ nu kho nevasaññānāsaññāyatananti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati nevasaññānāsaññāyatana’nti. So khvāhaṃ, āvuso, sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato ākiñcaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, nevasaññānāsaññāyatanaṃ pamādo, nevasaññānāsaññāyatane cittaṃ saṇṭhapehi, nevasaññānāsaññāyatane cittaṃ ekodiṃ karohi, nevasaññānāsaññāyatane cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya…pe… mahābhiññataṃ patto’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Animittapañhāsuttaṃ

340. ‘‘‘Animitto cetosamādhi, animitto cetosamādhī’ti vuccati. Katamo nu kho animitto cetosamādhīti? Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘idha bhikkhu sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati animitto cetosamādhī’ti. So khvāhaṃ, āvuso, sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharāmi. Tassa mayhaṃ, āvuso, iminā vihārena viharato nimittānusāri viññāṇaṃ hoti.

‘‘Atha kho maṃ, āvuso, bhagavā iddhiyā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘moggallāna, moggallāna! Mā, brāhmaṇa, animittaṃ cetosamādhiṃ pamādo, animitte cetosamādhismiṃ cittaṃ saṇṭhapehi, animitte cetosamādhismiṃ cittaṃ ekodiṃ karohi, animitte cetosamādhismiṃ cittaṃ samādahā’ti. So khvāhaṃ, āvuso, aparena samayena sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja vihāsiṃ. Yañhi taṃ, āvuso, sammā vadamāno vadeyya – ‘satthārānuggahito sāvako mahābhiññataṃ patto’ti, mamaṃ taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘satthārānuggahito sāvako mahābhiññataṃ patto’’’ti. Navamaṃ.

10. Sakkasuttaṃ

341. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya; evameva – jetavane antarahito devesu tāvatiṃsesu pāturahosi. Atha kho sakko devānamindo pañcahi devatāsatehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, devānaminda, buddhasaraṇagamanaṃ [buddhaṃ saraṇagamanaṃ (sī.)] hoti. Buddhasaraṇagamanahetu [buddhaṃ saraṇagamanahetu (sī.)] kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, devānaminda, dhammasaraṇagamanaṃ hoti. Dhammasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, devānaminda, saṅghasaraṇagamanaṃ hoti. Saṅghasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhasaraṇagamanaṃ hoti. Buddhasaraṇagamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhammasaraṇagamanaṃ hoti. Dhammasaraṇagamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, mārisa moggallāna, saṅgha…pe… sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

Atha kho sakko devānamindo chahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo sattahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo aṭṭhahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, devānaminda, buddhasaraṇagamanaṃ hoti. Buddhasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, devānaminda, dhammasaraṇagamanaṃ hoti. Dhammasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, devānaminda, saṅghasaraṇagamanaṃ hoti. Saṅghasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhasaraṇagamanaṃ hoti. Buddhasaraṇagamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhammasaraṇagamanaṃ hoti…pe… sādhu kho, mārisa moggallāna, saṅghasaraṇagamanaṃ hoti. Saṅghasaraṇagamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

Atha kho sakko devānamindo pañcahi devatāsatehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, devānaminda, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, dhamme aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Dhamme aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, saṅghe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘itipi so… pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhamme aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Dhamme aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, saṅghe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

Atha kho sakko devānamindo chahi devatāsatehi saddhiṃ…pe…. Atha kho sakko devānamindo sattahi devatāsatehi saddhiṃ…pe…. Atha kho sakko devānamindo aṭṭhahi devatāsatehi saddhiṃ…pe…. Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, devānaminda, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘itipi so bhagavā… pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, dhamme aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Dhamme aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, saṅghe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhamme aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Dhamme aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, saṅghe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

Atha kho sakko devānamindo pañcahi devatāsatehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami …pe… ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, devānaminda, buddhasaraṇagamanaṃ hoti. Buddhasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, dhammasaraṇagamanaṃ hoti. Dhammasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, saṅghasaraṇagamanaṃ hoti. Saṅghasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehī’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhasaraṇagamanaṃ hoti. Buddhasaraṇagamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhammasaraṇagamanaṃ hoti…pe….

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, saṅghasaraṇagamanaṃ hoti. Saṅghasaraṇagamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehī’’ti.

Atha kho sakko devānamindo chahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo sattahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo aṭṭhahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, devānaminda, buddhasaraṇagamanaṃ hoti. Buddhasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, dhammasaraṇagamanaṃ hoti…pe….

‘‘Sādhu kho, devānaminda, saṅghasaraṇagamanaṃ hoti. Saṅghasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehī’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhasaraṇagamanaṃ hoti…pe… sādhu kho, mārisa moggallāna, dhammasaraṇagamanaṃ hoti…pe… sādhu kho mārisa moggallāna, saṅghasaraṇagamanaṃ hoti. Saṅghasaraṇagamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehī’’ti.

Atha kho sakko devānamindo pañcahi devatāsatehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, devānaminda, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, dhamme aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Dhamme aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti…pe….

‘‘Sādhu kho, devānaminda, saṅghe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… lokassā’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti…pe….

‘‘Sādhu kho, devānaminda, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehī’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhamme aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Dhamme aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, saṅghe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… lokassā’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti… pe….

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehī’’ti.

Atha kho sakko devānamindo chahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo sattahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo aṭṭhahi devatāsatehi saddhiṃ…pe… atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, devānaminda, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, dhamme aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Dhamme aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, saṅghe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

‘‘Sādhu kho, devānaminda, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehī''ti.

''Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – 'itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

''Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhamme aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – 'svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhī'ti. Dhamme aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

''Sādhu kho, mārisa moggallāna, saṅghe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – 'suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā'ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā…pe… dibbehi phoṭṭhabbehi.

''Sādhu kho, mārisa moggallāna, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti – dibbena āyunā, dibbena vaṇṇena, dibbena sukhena, dibbena yasena, dibbena ādhipateyyena, dibbehi rūpehi, dibbehi saddehi, dibbehi gandhehi, dibbehi rasehi, dibbehi phoṭṭhabbehī''ti. Dasamaṃ.

11. Candanasuttaṃ

342. Atha kho candano [nandano (sī.)] devaputto…pe….

Atha kho suyāmo devaputto…pe….

Atha kho santusito devaputto…pe….

Atha kho sunimmito devaputto…pe….

Atha kho vasavatti devaputto…pe….

(Yathā sakkasuttaṃ tathā ime pañca peyyālā vitthāretabbā). Ekādasamaṃ.

Moggallānasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Savitakkāvitakkañca, sukhena ca upekkhako;

Ākāsañceva viññāṇaṃ, ākiñcaṃ nevasaññinā;
Animitto ca sakko ca, candanekādasena cāti.

7. Cittasaṃyuttaṃ

1. Saṃyojanasuttaṃ

343. Ekaṃ samayaṃ sambahulā therā bhikkhū macchikāsaṇḍe viharanti ambāṭakavane. Tena kho pana samayena sambahulānaṃ therānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – '''saṃyojana'nti vā, āvuso, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā nānatthā nānābyañjanā udāhu ekatthā byañjanameva nāna''nti? Tatrekaccehi therehi bhikkhūhi evaṃ byākataṃ hoti – '''saṃyojana'nti vā, āvuso, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā cā''ti. Ekaccehi therehi bhikkhūhi evaṃ byākataṃ hoti – '''saṃyojana'nti vā, āvuso, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā ekatthā byañjanameva nāna''nti.

Tena kho pana samayena citto gahapati migapathakaṃ anuppatto hoti kenacideva karaṇīyena. Assosi kho citto gahapati sambahulānaṃ kira therānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – '''saṃyojana'nti vā, āvuso, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā nānatthā nānābyañjanā udāhu ekatthā byañjanameva nāna''nti? Tatrekaccehi therehi bhikkhūhi evaṃ byākataṃ – '''saṃyojana'nti vā, āvuso, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā cā''ti. Ekaccehi therehi bhikkhūhi evaṃ byākataṃ 'saṃyojana'nti vā, āvuso 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā ekatthā byañjanameva nānanti. Atha kho citto gahapati yena therā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā there bhikkhū abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati there bhikkhū etadavoca – ''sutaṃ metaṃ, bhante, sambahulānaṃ kira therānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – 'saṃyojana'nti vā, āvuso, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā nānatthā nānābyañjanā udāhu ekatthā byañjanameva nāna''nti? Ekaccehi therehi bhikkhūhi evaṃ byākataṃ – '''saṃyojana'nti vā, āvuso, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā cā''ti. Ekaccehi therehi bhikkhūhi evaṃ byākataṃ '''saṃyojana'nti vā, āvuso, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā ekatthā byañjanameva nāna''nti. ''Evaṃ, gahapatī''ti.

'''Saṃyojana'nti vā, bhante, 'saṃyojaniyā dhammā'ti vā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca. Tena hi, bhante, upamaṃ vo karissāmi. Upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Seyyathāpi, bhante, kāḷo ca balībaddo odāto ca balībaddo ekena dāmena vā yottena vā saṃyuttā assu. Yo nu kho evaṃ vadeyya – 'kāḷo balībaddo odātassa balībaddassa saṃyojanaṃ, odāto balībaddo kāḷassa balībaddassa saṃyojana'nti, sammā nu kho so vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, gahapati! Na kho, gahapati, kāḷo balībaddo odātassa balībaddassa saṃyojanaṃ, napi odāto balībaddo kāḷassa baḷībaddassa saṃyojanaṃ; yena kho te ekena dāmena vā yottena vā saṃyuttā taṃ tattha saṃyojana''nti. ''Evameva kho, bhante, na cakkhu rūpānaṃ saṃyojanaṃ, na rūpā cakkhussa saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojanaṃ. Na sotaṃ saddānaṃ… na ghānaṃ gandhānaṃ… na jivhā rasānaṃ… na kāyo phoṭṭhabbānaṃ saṃyojanaṃ, na phoṭṭhabbā kāyassa saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojanaṃ. Na mano dhammānaṃ saṃyojanaṃ, na dhammā manassa saṃyojanaṃ; yañca tattha tadubhayaṃ paṭicca uppajjati chandarāgo taṃ tattha saṃyojana''nti. ''Lābhā te, gahapati, suladdhaṃ te, gahapati, yassa te gambhīre buddhavacane paññācakkhu kamatī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Paṭhamaisidattasuttaṃ

344. Ekaṃ samayaṃ sambahulā therā bhikkhū macchikāsaṇḍe viharanti ambāṭakavane. Atha kho citto gahapati yena therā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā there bhikkhū abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati there bhikkhū etadavoca – ‘‘adhivāsentu me, bhante, therā svātanāya bhatta’’nti. Adhivāsesuṃ kho therā bhikkhū tuṇhībhāvena. Atha kho citto gahapati therānaṃ bhikkhūnaṃ adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā there bhikkhū abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho therā bhikkhū tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena cittassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdiṃsu.

Atha kho citto gahapati yena therā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā there bhikkhū abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘‘dhātunānattaṃ, dhātunānatta’nti, bhante thera, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti? Evaṃ vutte āyasmā thero tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho citto gahapati āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘‘dhātunānattaṃ, dhātunānatta’nti, bhante thera, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti? Dutiyampi kho āyasmā thero tuṇhī ahosi. Tatiyampi kho citto gahapati āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘‘dhātunānattaṃ, dhātunānatta’nti, bhante thera, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti? Tatiyampi kho āyasmā thero tuṇhī ahosi.

Tena kho pana samayena āyasmā isidatto tasmiṃ bhikkhusaṅghe sabbanavako hoti. Atha kho āyasmā isidatto āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘byākaromahaṃ, bhante thera, cittassa gahapatino etaṃ pañha’’nti? ‘‘Byākarohi tvaṃ, āvuso isidatta, cittassa gahapatino etaṃ pañha’’nti. ‘‘Evañhi tvaṃ, gahapati, pucchasi – ‘dhātunānattaṃ, dhātunānattanti, bhante thera, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, dhātunānattaṃ, vuttaṃ bhagavatā’’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Idaṃ kho, gahapati, dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatā – cakkhudhātu, rūpadhātu, cakkhuviññāṇadhātu…pe… manodhātu, dhammadhātu, manoviññāṇadhātu. Ettāvatā kho, gahapati, dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatā’’ti.

Atha kho citto gahapati āyasmato isidattassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā there bhikkhū paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho therā bhikkhū bhuttāvino onītapattapāṇino uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu. Atha kho āyasmā thero āyasmantaṃ isidattaṃ etadavoca – ‘‘sādhu kho taṃ, āvuso isidatta, eso pañho paṭibhāsi, neso pañho maṃ paṭibhāsi. Tenahāvuso isidatta, yadā aññathāpi [yadā aññadāpi (sī. pī.) aññadāpi (?)] evarūpo pañho āgaccheyya, taññevettha paṭibhāseyyā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dutiyaisidattasuttaṃ

345. Ekaṃ samayaṃ sambahulā therā bhikkhū macchikāsaṇḍe viharanti ambāṭakavane. Atha kho citto gahapati yena therā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā there bhikkhū abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati there bhikkhū etadavoca – ‘‘adhivāsentu me, bhante therā, svātanāya bhatta’’nti. Adhivāsesuṃ kho therā bhikkhū tuṇhībhāvena. Atha kho citto gahapati therānaṃ bhikkhūnaṃ adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā there bhikkhū abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho therā bhikkhū tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena cittassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdiṃsu.

Atha kho citto gahapati yena therā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā there bhikkhū abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘yā imā, bhante thera, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti – ‘sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā, anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā. Yāni cimāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle bhaṇitāni; imā nu kho, bhante, diṭṭhiyo kismiṃ sati honti, kismiṃ asati na hontī’’ti?

Evaṃ vutte, āyasmā thero tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho citto gahapati…pe… tatiyampi kho citto gahapati āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘yā imā, bhante thera, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti – sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā, anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā. Yāni cimāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle bhaṇitāni; imā nu kho, bhante, diṭṭhiyo kismiṃ sati honti, kismiṃ asati na hontī’’ti? Tatiyampi kho āyasmā thero tuṇhī ahosi.

Tena kho pana samayena āyasmā isidatto tasmiṃ bhikkhusaṅghe sabbanavako hoti. Atha kho āyasmā isidatto āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘byākaromahaṃ, bhante thera, cittassa gahapatino etaṃ pañha’’nti? ‘‘Byākarohi tvaṃ, āvuso isidatta, cittassa gahapatino etaṃ pañha’’nti. ‘‘Evañhi tvaṃ, gahapati, pucchasi – ‘yā imā, bhante thera, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti – sassato lokoti vā… pe…; imā nu kho, bhante, diṭṭhiyo kismiṃ sati honti, kismiṃ asati na hontī’’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Yā imā, gahapati, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti – ‘sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā. Yāni cimāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle bhaṇitāni; imā kho, gahapati, diṭṭhiyo sakkāyadiṭṭhiyā sati honti, sakkāyadiṭṭhiyā asati na hontī’’’ti.

‘‘Kathaṃ pana, bhante, sakkāyadiṭṭhi hotī’’ti? ‘‘Idha, gahapati, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati, rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ; vedanaṃ attato samanupassati…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati, viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Evaṃ kho, gahapati, sakkāyadiṭṭhi hotī’’ti.

‘‘Kathaṃ pana, bhante, sakkāyadiṭṭhi na hotī’’ti? ‘‘Idha, gahapati, sutavā ariyasāvako ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto na rūpaṃ attato samanupassati, na rūpavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā rūpaṃ, na rūpasmiṃ vā attānaṃ; na vedanaṃ… na saññaṃ… na saṅkhāre… na viññāṇaṃ attato samanupassati, na viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā viññāṇaṃ, na viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Evaṃ kho, gahapati, sakkāyadiṭṭhi na hotī’’ti.

‘‘Kuto, bhante, ayyo isidatto āgacchatī’’ti? ‘‘Avantiyā kho, gahapati, āgacchāmī’’ti. ‘‘Atthi, bhante, avantiyā isidatto nāma kulaputto amhākaṃ adiṭṭhasahāyo pabbajito? Diṭṭho so āyasmatā’’ti? ‘‘Evaṃ, gahapatī’’ti. ‘‘Kahaṃ nu kho so, bhante, āyasmā etarahi viharatī’’ti? Evaṃ vutte, āyasmā isidatto tuṇhī ahosi. ‘‘Ayyo no, bhante, isidatto’’ti? ‘‘Evaṃ, gahapatī’’ti. ‘‘Abhiramatu, bhante, ayyo isidatto macchikāsaṇḍe. Ramaṇīyaṃ ambāṭakavanaṃ. Ahaṃ ayyassa isidattassa ussukkaṃ karissāmi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’’nti. ‘‘Kalyāṇaṃ vuccati, gahapatī’’ti.

Atha kho citto gahapati āyasmato isidattassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā there bhikkhū paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho therā bhikkhū bhuttāvino onītapattapāṇino uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu. Atha kho āyasmā thero āyasmantaṃ isidattaṃ etadavoca – ‘‘sādhu kho taṃ, āvuso isidatta, eso pañho paṭibhāsi. Neso pañho maṃ paṭibhāsi. Tenahāvuso isidatta, yadā aññathāpi evarūpo pañho āgaccheyya, taññevettha paṭibhāseyyā’’ti. Atha kho āyasmā isidatto senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya macchikāsaṇḍamhā pakkāmi. Yaṃ macchikāsaṇḍamhā pakkāmi, tathā pakkantova ahosi, na puna paccāgacchīti. Tatiyaṃ.

4. Mahakapāṭihāriyasuttaṃ

346. Ekaṃ samayaṃ sambahulā therā bhikkhū macchikāsaṇḍe viharanti ambāṭakavane. Atha kho citto gahapati yena therā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā there bhikkhū abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati there bhikkhū etadavoca – ‘‘adhivāsentu me, bhante therā, svātanāya gokule bhatta’’nti. Adhivāsesuṃ kho therā bhikkhū tuṇhībhāvena. Atha kho citto gahapati therānaṃ bhikkhūnaṃ adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā there bhikkhū abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho therā bhikkhū tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena cittassa gahapatino gokulaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdiṃsu.

Atha kho citto gahapati there bhikkhū paṇītena sappipāyāsena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho therā bhikkhū bhuttāvino onītapattapāṇino uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu. Cittopi kho gahapati ‘sesakaṃ vissajjethā’ti vatvā there bhikkhū piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Tena kho pana samayena uṇhaṃ hoti kuthitaṃ [kuṭṭhitaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]; te ca therā bhikkhū paveliyamānena maññe kāyena gacchanti, yathā taṃ bhojanaṃ bhuttāvino.

Tena kho pana samayena āyasmā mahako tasmiṃ bhikkhusaṅghe sabbanavako hoti. Atha kho āyasmā mahako āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘sādhu khvassa, bhante thera, sītako ca vāto vāyeyya, abbhasampilāpo [abbhasaṃbilāpo (sī.), abbhasaṃvilāpo (pī.)] ca assa, devo ca ekamekaṃ phusāyeyyā’’ti.

‘‘Sādhu khvassa, āvuso mahaka, yaṃ sītako ca vāto vāyeyya, abbhasampilāpo ca assa, devo ca ekamekaṃ phusāyeyyā’’ti. Atha kho āyasmā mahako tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhari [abhisaṅkhāsi (sī.)] yathā sītako ca vāto vāyi, abbhasampilāpo ca assa [āsi (?)], devo ca ekamekaṃ phusi. Atha kho cittassa gahapatino etadahosi – ‘‘yo kho imasmiṃ bhikkhusaṅghe sabbanavako bhikkhu tassāyaṃ evarūpo iddhānubhāvo’’ti. Atha kho āyasmā mahako ārāmaṃ sampāpuṇitvā āyasmantaṃ theraṃ etadavoca – ‘‘alamettāvatā, bhante therā’’ti? ‘‘Alamettāvatā, āvuso mahaka! Katamettāvatā, āvuso mahaka! Pūjitamettāvatā, āvuso mahako’’ti. Atha kho therā bhikkhū yathāvihāraṃ agamaṃsu. Āyasmāpi mahako sakaṃ vihāraṃ agamāsi.

Atha kho citto gahapati yenāyasmā mahako tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahakaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati āyasmantaṃ mahakaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, ayyo mahako uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassetū’’ti. ‘‘Tena hi tvaṃ, gahapati, ālinde uttarāsaṅgaṃ paññapetvā tiṇakalāpaṃ okāsehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho citto gahapati āyasmato mahakassa paṭissutvā ālinde uttarāsaṅgaṃ paññapetvā tiṇakalāpaṃ okāsesi. Atha kho āyasmā mahako vihāraṃ pavisitvā sūcighaṭikaṃ datvā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhari yathā tālacchiggaḷena ca aggaḷantarikāya ca acci nikkhamitvā tiṇāni jhāpesi, uttarāsaṅgaṃ na jhāpesi. Atha kho citto gahapati uttarāsaṅgaṃ papphoṭetvā saṃviggo lomahaṭṭhajāto ekamantaṃ aṭṭhāsi. Atha kho āyasmā mahako vihārā nikkhamitvā cittaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘alamettāvatā, gahapatī’’ti?

‘‘Alamettāvatā, bhante mahaka! Katamettāvatā, bhante, mahaka! Pūjitamettāvatā, bhante mahaka! Abhiramatu, bhante, ayyo mahako macchikāsaṇḍe. Ramaṇīyaṃ ambāṭakavanaṃ. Ahaṃ ayyassa mahakassa ussukkaṃ karissāmi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’’nti. ‘‘Kalyāṇaṃ vuccati, gahapatī’’ti. Atha kho āyasmā mahako senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya macchikāsaṇḍamhā pakkāmi. Yaṃ macchikāsaṇḍamhā pakkāmi, tathā pakkantova ahosi; na puna paccāgacchīti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamakāmabhūsuttaṃ

347. Ekaṃ samayaṃ āyasmā kāmabhū macchikāsaṇḍe viharati ambāṭakavane. Atha kho citto gahapati yenāyasmā kāmabhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ kāmabhuṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho cittaṃ gahapatiṃ āyasmā kāmabhū etadavoca –

‘‘Vuttamidaṃ, gahapati –

‘‘Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;
Anīghaṃ passa āyantaṃ [appattaṃ (syā. kaṃ. ka.)], chinnasotaṃ abandhana’’nti.

‘‘Imassa nu kho, gahapati, saṃkhittena bhāsitassa kathaṃ vitthārena attho daṭṭhabbo’’ti? ‘‘Kiṃ nu kho etaṃ, bhante, bhagavatā bhāsita’’nti? ‘‘Evaṃ, gahapatī’’ti. ‘‘Tena hi, bhante, muhuttaṃ āgamehi yāvassa atthaṃ pekkhāmī’’ti. Atha kho citto gahapati muhuttaṃ tuṇhī hutvā āyasmantaṃ kāmabhuṃ etadavoca –

‘‘‘Nelaṅga’nti kho, bhante, sīlānametaṃ adhivacanaṃ. ‘Setapacchādo’ti kho, bhante, vimuttiyā etaṃ adhivacanaṃ. ‘Ekāro’ti kho, bhante, satiyā etaṃ adhivacanaṃ. ‘Vattatī’ti kho, bhante, abhikkamapaṭikkamassetaṃ adhivacanaṃ. ‘Ratho’ti kho, bhante, imassetaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacanaṃ mātāpettikasambhavassa odanakummāsūpacayassa aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassa. Rāgo kho, bhante, nīgho, doso nīgho, moho nīgho. Te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Tasmā khīṇāsavo bhikkhu ‘anīgho’ti vuccati. ‘Āyanta’nti kho, bhante, arahato etaṃ adhivacanaṃ. ‘Soto’ti kho, bhante, taṇhāyetaṃ adhivacanaṃ. Sā khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Tasmā khīṇāsavo bhikkhu ‘chinnasoto’ti vuccati. Rāgo kho, bhante, bandhanaṃ, doso bandhanaṃ, moho bandhanaṃ. Te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Tasmā khīṇāsavo bhikkhu ‘abandhano’ti vuccati. Iti kho, bhante, yaṃ taṃ bhagavatā vuttaṃ –

‘‘Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;
Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnasotaṃ abandhana’’nti.

‘‘Imassa kho, bhante, bhagavatā saṃkhittena bhāsitassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmī’’ti. ‘‘Lābhā te, gahapati, suladdhaṃ te, gahapati! Yassa te gambhīre buddhavacane paññācakkhu kamatī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyakāmabhūsuttaṃ

348. Ekaṃ samayaṃ āyasmā kāmabhū macchikāsaṇḍe viharati ambāṭakavane. Atha kho citto gahapati yenāyasmā kāmabhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati āyasmantaṃ kāmabhuṃ etadavoca – ‘‘kati nu kho, bhante, saṅkhārā’’ti? ‘‘Tayo kho, gahapati, saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro’’ti. ‘‘Sādhu, bhante’’ti kho citto gahapati āyasmato kāmabhussa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā āyasmantaṃ kāmabhuṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘katamo pana, bhante, kāyasaṅkhāro, katamo vacīsaṅkhāro, katamo cittasaṅkhāro’’ti? ‘‘Assāsapassāsā kho, gahapati, kāyasaṅkhāro, vitakkavicārā vacīsaṅkhāro, saññā ca vedanā ca cittasaṅkhāro’’ti.

‘‘Sādhu, bhante’’ti kho citto gahapati…pe… uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘kasmā pana, bhante, assāsapassāsā kāyasaṅkhāro, kasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro, kasmā saññā ca vedanā ca cittasaṅkhāro’’ti? ‘‘Assāsapassāsā kho, gahapati, kāyikā. Ete dhammā kāyappaṭibaddhā, tasmā assāsapassāsā kāyasaṅkhāro. Pubbe kho, gahapati, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati, tasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro. Saññā ca vedanā ca cetasikā. Ete dhammā cittappaṭibaddhā, tasmā saññā ca vedanā ca cittasaṅkhāro’’ti.

Sādhu…pe… uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘kathaṃ pana, bhante, saññāvedayitanirodhasamāpatti hotī’’ti? ‘‘Na kho, gahapati, saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa bhikkhuno evaṃ hoti – ‘ahaṃ saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjissa’nti vā ‘ahaṃ saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjāmī’ti vā ‘ahaṃ saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno’ti vā. Atha khvassa pubbeva tathā cittaṃ bhāvitaṃ hoti yaṃ taṃ tathattāya upanetī’’ti.

Sādhu …pe… uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa pana, bhante, bhikkhuno katame dhammā paṭhamaṃ nirujjhanti, yadi vā kāyasaṅkhāro, yadi vā vacīsaṅkhāro, yadi vā cittasaṅkhāro’’ti? ‘‘Saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa kho, gahapati, bhikkhuno vacīsaṅkhāro paṭhamaṃ nirujjhati, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro’’ti.

Sādhu…pe… uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘yvāyaṃ, bhante, mato kālaṅkato, yo cāyaṃ bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno, imesaṃ kiṃ nānākaraṇa’’nti? ‘‘Yvāyaṃ gahapati, mato kālaṅkato tassa kāyasaṅkhāro niruddho paṭippassaddho, vacīsaṅkhāro niruddho paṭippassaddho, cittasaṅkhāro niruddho paṭippassaddho, āyu parikkhīṇo, usmā vūpasantā, indriyāni viparibhinnāni. Yo ca khvāyaṃ, gahapati, bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno, tassapi kāyasaṅkhāro niruddho paṭippassaddho, vacīsaṅkhāro niruddho paṭippassaddho, cittasaṅkhāro niruddho paṭippassaddho, āyu aparikkhīṇo, usmā avūpasantā, indriyāni vippasannāni. Yvāyaṃ, gahapati, mato kālaṅkato, yo cāyaṃ bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno, idaṃ nesaṃ nānākaraṇa’’nti.

Sādhu…pe… uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘kathaṃ pana, bhante, saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhānaṃ hotī’’ti? ‘‘Na kho, gahapati, saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahantassa bhikkhuno evaṃ hoti – ‘ahaṃ saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahissa’nti vā ‘ahaṃ saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahāmī’ti vā ‘ahaṃ saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhito’ti vā. Atha khvassa pubbeva tathā cittaṃ bhāvitaṃ hoti, yaṃ taṃ tathattāya upanetī’’ti.

Sādhu, bhante…pe… uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahantassa pana, bhante, bhikkhuno katame dhammā paṭhamaṃ uppajjanti, yadi vā kāyasaṅkhāro, yadi vā vacīsaṅkhāro, yadi vā cittasaṅkhāro’’ti? ‘‘Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahantassa, gahapati, bhikkhuno cittasaṅkhāro paṭhamaṃ uppajjati, tato kāyasaṅkhāro, tato vacīsaṅkhāro’’ti.

Sādhu…pe… uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitaṃ pana, bhante, bhikkhuṃ kati phassā phusanti’’? ‘‘Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitaṃ kho, gahapati, bhikkhuṃ tayo phassā phusanti – suññato phasso, animitto phasso, appaṇihito phasso’’ti.

Sādhu…pe… uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa pana, bhante, bhikkhuno kiṃninnaṃ cittaṃ hoti, kiṃpoṇaṃ, kiṃpabbhāra’’nti? ‘‘Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa kho, gahapati, bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekapoṇaṃ vivekapabbhāra’’nti.

‘‘Sādhu, bhante’’ti kho citto gahapati āyasmato kāmabhussa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā āyasmantaṃ kāmabhuṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘saññāvedayitanirodhasamāpattiyā pana, bhante, kati dhammā bahūpakārā’’ti? ‘‘Addhā kho tvaṃ, gahapati, yaṃ paṭhamaṃ pucchitabbaṃ taṃ pucchasi. Api ca tyāhaṃ byākarissāmi. Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā kho, gahapati, dve dhammā bahūpakārā – samatho ca vipassanā cā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Godattasuttaṃ

349. Ekaṃ samayaṃ āyasmā godatto macchikāsaṇḍe viharati ambāṭakavane. Atha kho citto gahapati yenāyasmā godatto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ godattaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho cittaṃ gahapatiṃ āyasmā godatto etadavoca – ‘‘yā cāyaṃ, gahapati, appamāṇā cetovimutti, yā ca ākiñcaññā cetovimutti, yā ca suññatā cetovimutti, yā ca animittā cetovimutti, ime dhammā nānatthā nānābyañjanā udāhu ekatthā byañjanameva nāna’’nti? ‘‘Atthi, bhante, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca. Atthi pana, bhante, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā ekatthā byañjanameva nāna’’nti.

‘‘Katamo ca, bhante, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca? Idha, bhante, bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ [catutthiṃ (?)]. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena [abyāpajjhena (sī. syā. kaṃ. pī.), abyābajjhena (?)] pharitvā viharati. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. Ayaṃ vuccati, bhante, appamāṇā cetovimutti.

‘‘Katamā ca, bhante, ākiñcaññā cetovimutti? Idha, bhante, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma, ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhante, ākiñcaññā cetovimutti.

‘‘Katamā ca, bhante, suññatā cetovimutti? Idha, bhante, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘suññamidaṃ attena vā attaniyena vā’ti. Ayaṃ vuccati, bhante, suññatā cetovimutti.

‘‘Katamā ca, bhante, animittā cetovimutti? Idha, bhante, bhikkhu sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhante, animittā cetovimutti. Ayaṃ kho, bhante, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca.

‘‘Katamo ca, bhante, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā ekatthā byañjanameva nānaṃ? Rāgo, bhante, pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo. Te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Yāvatā kho, bhante, appamāṇā cetovimuttiyo, akuppā tāsaṃ cetovimutti aggamakkhāyati. Sā kho pana akuppā cetovimutti suññā rāgena, suññā dosena, suññā mohena. Rāgo kho, bhante, kiñcanaṃ, doso kiñcanaṃ, moho kiñcanaṃ. Te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Yāvatā kho, bhante, ākiñcaññā cetovimuttiyo, akuppā tāsaṃ cetovimutti aggamakkhāyati. Sā kho pana akuppā cetovimutti suññā rāgena, suññā dosena, suññā mohena. Rāgo kho, bhante, nimittakaraṇo, doso nimittakaraṇo, moho nimittakaraṇo. Te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Yāvatā kho, bhante, animittā cetovimuttiyo, akuppā tāsaṃ cetovimutti aggamakkhāyati. Sā kho pana akuppā cetovimutti suññā rāgena, suññā dosena, suññā mohena. Ayaṃ kho, bhante, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā ekatthā byañjanameva nāna’’nti. ‘‘Lābhā te, gahapati, suladdhaṃ te, gahapati! Yassa te gambhīre buddhavacane paññācakkhu kamatī’’ti. Sattamaṃ.

8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttaṃ

350. Tena kho pana samayena nigaṇṭho nāṭaputto [nātaputto (sī.)] macchikāsaṇḍaṃ anuppatto hoti mahatiyā nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ. Assosi kho citto gahapati – ‘‘nigaṇṭho kira nāṭaputto macchikāsaṇḍaṃ anuppatto mahatiyā nigaṇṭhaparisāya saddhi’’nti. Atha kho citto gahapati sambahulehi upāsakehi saddhiṃ yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā nigaṇṭhena nāṭaputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho cittaṃ gahapatiṃ nigaṇṭho nāṭaputto etadavoca – ‘‘saddahasi tvaṃ, gahapati, samaṇassa gotamassa – atthi avitakko avicāro samādhi, atthi vitakkavicārānaṃ nirodho’’ti?

‘‘Na khvāhaṃ ettha, bhante, bhagavato saddhāya gacchāmi. Atthi avitakko avicāro samādhi, atthi vitakkavicārānaṃ nirodho’’ti. Evaṃ vutte, nigaṇṭho nāṭaputto ulloketvā [sakaṃ parisaṃ apaloketvā (sī. syā. kaṃ.), oloketvā (sī. aṭṭha. syā. aṭṭha.)] etadavoca – ‘‘idaṃ bhavanto passantu, yāva ujuko cāyaṃ citto gahapati, yāva asaṭho cāyaṃ citto gahapati, yāva amāyāvī cāyaṃ citto gahapati, vātaṃ vā so jālena bādhetabbaṃ maññeyya, yo vitakkavicāre nirodhetabbaṃ maññeyya, sakamuṭṭhinā vā so gaṅgāya sotaṃ āvāretabbaṃ maññeyya, yo vitakkavicāre nirodhetabbaṃ maññeyyā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bhante, katamaṃ nu kho paṇītataraṃ – ñāṇaṃ vā saddhā vā’’ti? ‘‘Saddhāya kho, gahapati, ñāṇaṃyeva paṇītatara’’nti. ‘‘Ahaṃ kho, bhante, yāvadeva ākaṅkhāmi, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Ahaṃ kho, bhante, yāvadeva ākaṅkhāmi, vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Ahaṃ kho, bhante, yāvadeva ākaṅkhāmi, pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Ahaṃ kho, bhante, yāvadeva ākaṅkhāmi, sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Na so khvāhaṃ, bhante, evaṃ jānanto evaṃ passanto kassa aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā saddhāya gamissāmi? Atthi avitakko avicāro samādhi, atthi vitakkavicārānaṃ nirodho’’ti.

Evaṃ vutte, nigaṇṭho nāṭaputto sakaṃ parisaṃ apaloketvā etadavoca – ‘‘idaṃ bhavanto passantu, yāva anujuko cāyaṃ citto gahapati, yāva saṭho cāyaṃ citto gahapati, yāva māyāvī cāyaṃ citto gahapatī’’ti.

‘‘Idāneva kho te [idāneva ca pana (syā. kaṃ. ka.)] mayaṃ, bhante, bhāsitaṃ – ‘evaṃ ājānāma idaṃ bhavanto passantu, yāva ujuko cāyaṃ citto gahapati, yāva asaṭho cāyaṃ citto gahapati, yāva amāyāvī cāyaṃ citto gahapatī’ti. Idāneva ca pana mayaṃ, bhante, bhāsitaṃ – ‘evaṃ ājānāma idaṃ bhavanto passantu, yāva anujuko cāyaṃ citto gahapati, yāva saṭho cāyaṃ citto gahapati, yāva māyāvī cāyaṃ citto gahapatī’ti. Sace te, bhante, purimaṃ saccaṃ, pacchimaṃ te micchā. Sace pana te, bhante, purimaṃ micchā, pacchimaṃ te saccaṃ. Ime kho pana, bhante, dasa sahadhammikā pañhā āgacchanti. Yadā nesaṃ atthaṃ ājāneyyāsi, atha maṃ paṭihareyyāsi saddhiṃ nigaṇṭhaparisāya. Eko pañho, eko uddeso, ekaṃ veyyākaraṇaṃ. Dve pañhā, dve uddesā, dve veyyākaraṇāni. Tayo pañhā, tayo uddesā, tīṇi veyyākaraṇāni. Cattāro pañhā, cattāro uddesā, cattāri veyyākaraṇāni. Pañca pañhā, pañca uddesā, pañca veyyākaraṇāni. Cha pañhā, cha uddesā, cha veyyākaraṇāni. Satta pañhā, satta uddesā, satta veyyākaraṇāni. Aṭṭha pañhā, aṭṭha uddesā, aṭṭha veyyākaraṇāni. Nava pañhā, nava uddesā, nava veyyākaraṇāni. Dasa pañhā, dasa uddesā, dasa veyyākaraṇānī’’ti. Atha kho citto gahapati nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ ime dasa sahadhammike pañhe āpucchitvā uṭṭhāyāsanā pakkāmīti. Aṭṭhamaṃ.

9. Acelakassapasuttaṃ

351. Tena kho pana samayena acelo kassapo macchikāsaṇḍaṃ anuppatto hoti cittassa gahapatino purāṇagihisahāyo. Assosi kho citto gahapati – ‘‘acelo kira kassapo macchikāsaṇḍaṃ anuppatto amhākaṃ purāṇagihisahāyo’’ti. Atha kho citto gahapati yena acelo kassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā acelena kassapena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho citto gahapati acelaṃ kassapaṃ etadavoca – ‘‘kīvaciraṃ pabbajitassa, bhante, kassapā’’ti? ‘‘Tiṃsamattāni kho me, gahapati, vassāni pabbajitassā’’ti. ‘‘Imehi pana te, bhante, tiṃsamattehi vassehi atthi koci uttarimanussadhammā [uttarimanussadhammo (syā. kaṃ.)] alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro’’ti? ‘‘Imehi kho me, gahapati, tiṃsamattehi vassehi pabbajitassa natthi koci uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro, aññatra naggeyyā ca muṇḍeyyā ca pāvaḷanipphoṭanāya cā’’ti. Evaṃ vutte, citto gahapati acelaṃ kassapaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Dhammassa svākkhātatā [sabbatthapi evameva dissati] yatra hi nāma tiṃsamattehi vassehi na koci uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato abhavissa phāsuvihāro, aññatra naggeyyā ca muṇḍeyyā ca pāvaḷanipphoṭanāya cā’’ti!

‘‘Tuyhaṃ pana, gahapati, kīvaciraṃ upāsakattaṃ upagatassā’’ti? ‘‘Mayhampi kho pana, bhante, tiṃsamattāni vassāni upāsakattaṃ upagatassā’’ti. ‘‘Imehi pana te, gahapati, tiṃsamattehi vassehi atthi koci uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro’’ti? ‘‘Gihinopi siyā, bhante. Ahañhi, bhante, yāvadeva ākaṅkhāmi, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Ahañhi, bhante, yāvadeva ākaṅkhāmi, vitakkavicārānaṃ vūpasamā …pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Ahañhi, bhante, yāvadeva ākaṅkhāmi, pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Ahañhi, bhante, yāvadeva ākaṅkhāmi, sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Sace kho panāhaṃ, bhante, bhagavato [bhagavatā (syā. kaṃ.)] paṭhamataraṃ kālaṃ kareyyaṃ, anacchariyaṃ kho panetaṃ yaṃ maṃ bhagavā evaṃ byākareyya – 'natthi taṃ saṃyojanaṃ yena saṃyojanena saṃyutto citto gahapati puna imaṃ lokaṃ āgaccheyyā''ti. Evaṃ vutte, acelo kassapo cittaṃ gahapatiṃ etadavoca – ''acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho! Dhammassa svākkhātatā, yatra hi nāma gihī odātavasano [gihī odātavasanā (sī. pī.)] evarūpaṃ uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ adhigamissati [adhigamissanti (sī. pī.)] phāsuvihāraṃ. Labheyyāhaṃ, gahapati, imasmiṃ dhammavinaye pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada''nti.

Atha kho citto gahapati acelaṃ kassapaṃ ādāya yena therā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā there bhikkhū etadavoca – ''ayaṃ, bhante, acelo kassapo amhākaṃ purāṇagihisahāyo. Imaṃ therā pabbājentu upasampādentu. Ahamassa ussukkaṃ karissāmi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna''nti. Alattha kho acelo kassapo imasmiṃ dhammavinaye pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno ca panāyasmā kassapo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ''Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā kassapo arahataṃ ahosīti. Navamaṃ.

10. Gilānadassanasuttaṃ

352. Tena kho pana samayena citto gahapati ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho sambahulā ārāmadevatā vanadevatā rukkhadevatā osadhitiṇavanappatīsu adhivatthā devatā saṅgamma samāgamma cittaṃ gahapatiṃ etadavocuṃ – ''paṇidhehi, gahapati, anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī''ti.

Evaṃ vutte, citto gahapati tā ārāmadevatā vanadevatā rukkhadevatā osadhitiṇavanappatīsu adhivatthā devatā etadavoca – ''tampi aniccaṃ, tampi addhuvaṃ, tampi pahāya gamanīya''nti. Evaṃ vutte, cittassa gahapatino mittāmaccā ñātisālohitā cittaṃ gahapatiṃ etadavocuṃ – ''satiṃ, ayyaputta, upaṭṭhapehi, mā vippalapī''ti. ''Kiṃ tāhaṃ vadāmi yaṃ maṃ tumhe evaṃ vadetha – 'satiṃ, ayyaputta, upaṭṭhapehi, mā vippalapī''ti? ''Evaṃ kho tvaṃ, ayyaputta, vadesi – 'tampi aniccaṃ, tampi addhuvaṃ, tampi pahāya gamanīya''nti. ''Tathā hi pana maṃ ārāmadevatā vanadevatā rukkhadevatā osadhitiṇavanappatīsu adhivatthā devatā evamāhaṃsu – 'paṇidhehi, gahapati, anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī'ti. Tāhaṃ evaṃ vadāmi – 'tampi aniccaṃ…pe… tampi pahāya gamanīya''nti. ''Kiṃ pana tā, ayyaputta, ārāmadevatā vanadevatā rukkhadevatā osadhitiṇavanappatīsu adhivatthā devatā atthavasaṃ sampassamānā evamāhaṃsu – 'paṇidhehi, gahapati, anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī''ti? ''Tāsaṃ kho ārāmadevatānaṃ vanadevatānaṃ rukkhadevatānaṃ osadhitiṇavanappatīsu adhivatthānaṃ devatānaṃ evaṃ hoti – 'ayaṃ kho citto gahapati, sīlavā [sīlavanto (ka.)] kalyāṇadhammo. Sace paṇidahissati – anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī'ti, 'tassa kho ayaṃ ijjhissati, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā dhammiko dhammikaṃ phalaṃ anupassatī'ti. Imaṃ kho tā ārāmadevatā vanadevatā rukkhadevatā osadhitiṇavanappatīsu adhivatthā devatā atthavasaṃ sampassamānā evamāhaṃsu – 'paṇidhehi, gahapati, anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī'ti. Tāhaṃ evaṃ vadāmi – 'tampi aniccaṃ, tampi addhuvaṃ, tampi pahāya gamanīya''nti.

''Tena hi, ayyaputta, amhepi ovadāhī''ti. ''Tasmā hi vo evaṃ sikkhitabbaṃ – buddhe aveccappasādena samannāgatā bhavissāma – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti. Dhamme aveccappasādena samannāgatā bhavissāma – 'svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgatā bhavissāma – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Yaṃ kho pana kiñci kule deyyadhammaṃ sabbaṃ taṃ appaṭivibhattaṃ bhavissati sīlavantehi kalyāṇadhammehīti evañhi vo sikkhitabba’’nti. Atha kho citto gahapati mittāmacce ñātisālohite buddhe ca dhamme ca saṅghe ca cāge ca samādapetvā kālamakāsīti. Dasamaṃ.

Cittasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Saṃyojanaṃ dve isidattā, mahako kāmabhūpi ca;
Godatto ca nigaṇṭho ca, acelena gilānadassananti.

8. Gāmaṇisaṃyuttaṃ

1. Caṇḍasuttaṃ

353. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho caṇḍo gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho caṇḍo gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacco caṇḍo caṇḍotveva [yena midhekacco caṇḍoteva (sī. pī.)] saṅkhaṃ gacchati. Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekacco sorato soratotveva [yena midhekacco suratoteva (sī. pī.)] saṅkhaṃ gacchatī’’ti? ‘‘Idha, gāmaṇi, ekaccassa rāgo appahīno hoti. Rāgassa appahīnattā pare kopenti, parehi kopiyamāno kopaṃ pātukaroti. So caṇḍotveva saṅkhaṃ gacchati. Doso appahīno hoti. Dosassa appahīnattā pare kopenti, parehi kopiyamāno kopaṃ pātukaroti. So caṇḍotveva saṅkhaṃ gacchati. Moho appahīno hoti. Mohassa appahīnattā pare kopenti, parehi kopiyamāno kopaṃ pātukaroti. So caṇḍotveva saṅkhaṃ gacchati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, hetu, ayaṃ paccayo yena midhekacco caṇḍo caṇḍotveva saṅkhaṃ gacchati’’.

‘‘Idha pana, gāmaṇi, ekaccassa rāgo pahīno hoti. Rāgassa pahīnattā pare na kopenti, parehi kopiyamāno kopaṃ na pātukaroti. So soratotveva saṅkhaṃ gacchati. Doso pahīno hoti. Dosassa pahīnattā pare na kopenti, parehi kopiyamāno kopaṃ na pātukaroti. So soratotveva saṅkhaṃ gacchati. Moho pahīno hoti. Mohassa pahīnattā pare na kopenti, parehi kopiyamāno kopaṃ na pātukaroti. So soratotveva saṅkhaṃ gacchati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, hetu ayaṃ paccayo yena midhekacco sorato soratotveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti.

Evaṃ vutte, caṇḍo gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Tālapuṭasuttaṃ

354. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho tālapuṭo [tālaputto (sī. syā. kaṃ.)] naṭagāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho tālapuṭo naṭagāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, pubbakānaṃ ācariyapācariyānaṃ naṭānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo so naṭo raṅgamajjhe samajjamajjhe saccālikena janaṃ hāseti rameti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pahāsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti. Idha bhagavā kimāhā’’ti? ‘‘Alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ. Mā maṃ etaṃ pucchī’’ti. Dutiyampi kho tālapuṭo naṭagāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, pubbakānaṃ ācariyapācariyānaṃ naṭānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo so naṭo raṅgamajjhe samajjamajjhe saccālikena janaṃ hāseti rameti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pahāsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti. Idha bhagavā kimāhā’’ti? ‘‘Alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ. Mā maṃ etaṃ pucchī’’ti. Tatiyampi kho tālapuṭo naṭagāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, pubbakānaṃ ācariyapācariyānaṃ naṭānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo so naṭo raṅgamajjhe samajjamajjhe saccālikena janaṃ hāseti rameti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pahāsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti. Idha bhagavā kimāhā’’ti?

‘‘Addhā kho tyāhaṃ, gāmaṇi, na labhāmi [nālatthaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] – ‘alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ, mā maṃ etaṃ pucchī’ti. Api ca tyāhaṃ byākarissāmi. Pubbe kho, gāmaṇi, sattā avītarāgā rāgabandhanabaddhā. Tesaṃ naṭo raṅgamajjhe samajjamajjhe ye dhammā rajanīyā te upasaṃharati bhiyyosomattāya. Pubbe kho, gāmaṇi, sattā avītadosā dosabandhanabaddhā. Tesaṃ naṭo raṅgamajjhe samajjamajjhe ye dhammā dosanīyā te upasaṃharati bhiyyosomattāya. Pubbe kho, gāmaṇi, sattā avītamohā mohabandhanabaddhā. Tesaṃ naṭo raṅgamajjhe samajjamajjhe ye dhammā mohanīyā te upasaṃharati bhiyyosomattāya. So attanā matto pamatto pare madetvā pamādetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pahāso nāma nirayo tattha upapajjati. Sace kho panassa evaṃdiṭṭhi hoti – ‘yo so naṭo raṅgamajjhe samajjamajjhe saccālikena janaṃ hāseti rameti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pahāsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti, sāssa hoti micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhikassa kho panāhaṃ, gāmaṇi, purisapuggalassa dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā’’ti.

Evaṃ vutte, tālapuṭo naṭagāmaṇi, parodi, assūni pavattesi. ‘‘Etaṃ kho tyāhaṃ, gāmaṇi, nālatthaṃ – ‘alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’’ti. ‘‘Nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmi yaṃ maṃ bhagavā evamāha; api cāhaṃ, bhante, pubbakehi ācariyapācariyehi naṭehi dīgharattaṃ nikato vañcito paluddho – ‘yo so naṭo raṅgamajjhe samajjamajjhe saccālikena janaṃ hāseti rameti so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pahāsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’’’ti. ‘‘Abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. Alattha kho tālapuṭo naṭagāmaṇi bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno ca panāyasmā tālapuṭo…pe… arahataṃ ahosīti. Dutiyaṃ.

3. Yodhājīvasuttaṃ

355. Atha kho yodhājīvo gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā…pe… ekamantaṃ nisinno kho yodhājīvo gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, pubbakānaṃ ācariyapācariyānaṃ yodhājīvānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo so yodhājīvo saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti. Idha bhagavā kimāhā’’ti? ‘‘Alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’ti. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho yodhājīvo gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, pubbakānaṃ ācariyapācariyānaṃ yodhājīvānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo so yodhājīvo saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti. Idha bhagavā kimāhā’’ti?

‘‘Addhā kho tyāhaṃ, gāmaṇi, na labhāmi – ‘alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’ti. Api ca tyāhaṃ byākarissāmi. Yo so, gāmaṇi, yodhājīvo saṅgāme ussahati vāyamati, tassa taṃ cittaṃ pubbe gahitaṃ [hīnaṃ (sī. pī.)] dukkaṭaṃ duppaṇihitaṃ – ‘ime sattā haññantu vā bajjhantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesuṃ iti vā’ti. Tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti; so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajito nāma nirayo tattha upapajjatīti. Sace kho panassa evaṃ diṭṭhi hoti – ‘yo so yodhājīvo saṅgāme ussahati vāyamati tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti, sāssa hoti micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhikassa kho panāhaṃ, gāmaṇi, purisapuggalassa dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā’’ti.

Evaṃ vutte, yodhājīvo gāmaṇi parodi, assūni pavattesi. ‘‘Etaṃ kho tyāhaṃ, gāmaṇi, nālatthaṃ – ‘alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’’ti. ‘‘Nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmi yaṃ maṃ bhagavā evamāha; apicāhaṃ, bhante, pubbakehi ācariyapācariyehi yodhājīvehi dīgharattaṃ nikato vañcito paluddho – ‘yo so yodhājīvo saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’’’ti. ‘‘Abhikkantaṃ, bhante…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Tatiyaṃ.

4. Hatthārohasuttaṃ

356. Atha kho hatthāroho gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gatanti. Catutthaṃ.

5. Assārohasuttaṃ

357. Atha kho assāroho gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho assāroho gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, pubbakānaṃ ācariyapācariyānaṃ assārohānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo so assāroho saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti. Idha bhagavā kimāhā’’ti? ‘‘Alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’ti. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho assāroho gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, pubbakānaṃ ācariyapācariyānaṃ assārohānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘yo so assāroho saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti. Idha bhagavā kimāhā’’ti?

‘‘Addhā kho tyāhaṃ, gāmaṇi, na labhāmi – ‘alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’ti. Api ca kho tyāhaṃ byākarissāmi. Yo so, gāmaṇi, assāroho saṅgāme ussahati vāyamati tassa taṃ cittaṃ pubbe gahitaṃ dukkaṭaṃ duppaṇihitaṃ – ‘ime sattā haññantu vā bajjhantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā ahesuṃ iti vā’ti. Tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajito nāma nirayo tattha upapajjati. Sace kho panassa evaṃ diṭṭhi hoti – ‘yo so assāroho saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’ti, sāssa hoti micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhikassa kho panāhaṃ gāmaṇi, purisapuggalassa dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā’’ti.

Evaṃ vutte, assāroho gāmaṇi parodi, assūni pavattesi. ‘‘Etaṃ kho tyāhaṃ, gāmaṇi, nālatthaṃ – ‘alaṃ, gāmaṇi, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’’ti. ‘‘Nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmi yaṃ maṃ bhagavā evamāha. Apicāhaṃ, bhante, pubbakehi ācariyapācariyehi assārohehi dīgharattaṃ nikato vañcito paluddho – ‘yo so assāroho saṅgāme ussahati vāyamati, tamenaṃ ussahantaṃ vāyamantaṃ pare hananti pariyāpādenti, so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parajitānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjatī’’’ti. ‘‘Abhikkantaṃ, bhante…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Pañcamaṃ.

6. Asibandhakaputtasuttaṃ

358. Ekaṃ samayaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane. Atha kho asibandhakaputto gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho asibandhakaputto gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘brāhmaṇā, bhante, pacchā bhūmakā kāmaṇḍalukā sevālamālikā udakorohakā aggiparicārakā. Te mataṃ kālaṅkataṃ uyyāpenti nāma saññāpenti nāma saggaṃ nāma okkāmenti. Bhagavā pana, bhante, arahaṃ sammāsambuddho pahoti tathā kātuṃ yathā sabbo loko kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyā’’ti? ‘‘Tena hi, gāmaṇi, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, idhassa puriso pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhiko. Tamenaṃ mahā janakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya – ‘ayaṃ puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatū’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu so puriso mahato janakāyassa āyācanahetu vā thomanahetu vā pañjalikā anuparisakkanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Seyyathāpi, gāmaṇi, puriso mahatiṃ puthusilaṃ gambhīre udakarahade pakkhipeyya. Tamenaṃ mahā janakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya – ‘ummujja, bho puthusile, uplava, bho puthusile, thalamuplava, bho puthusile’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu sā puthusilā mahato janakāyassa āyācanahetu vā thomanahetu vā pañjalikā anuparisakkanahetu vā ummujjeyya vā uplaveyya vā thalaṃ vā uplaveyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, gāmaṇi, yo so puriso pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhiko. Kiñcāpi taṃ mahā janakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya – ‘ayaṃ puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjatū’’’ti, atha kho so puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, idhassa [idha (ka.), idha cassa (?)] puriso pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato kāmesumicchācārā paṭivirato musāvādā paṭivirato pisuṇāya vācāya paṭivirato pharusāya vācāya paṭivirato samphappalāpā paṭivirato anabhijjhālu abyāpannacitto sammādiṭṭhiko. Tamenaṃ mahā janakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya – ‘ayaṃ puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatū’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu so puriso mahato janakāyassa āyācanahetu vā thomanahetu vā pañjalikā anuparisakkanahetu vā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Seyyathāpi, gāmaṇi, puriso sappikumbhaṃ vā telakumbhaṃ vā gambhīre udakarahade ogāhetvā bhindeyya. Tatra yāssa sakkharā vā kaṭhalā vā sā adhogāmī [adhogāminī (?)] assa; yañca khvassa tatra sappi vā telaṃ vā taṃ uddhaṃ gāmi assa. Tamenaṃ mahā janakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya – ‘osīda, bho sappitela, saṃsīda, bho sappitela, adho gaccha, bho sappitelā’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu taṃ sappitelaṃ mahato janakāyassa āyācanahetu vā thomanahetu vā pañjalikā anuparisakkanahetu vā osīdeyya vā saṃsīdeyya vā adho vā gaccheyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, gāmaṇi, yo so puriso pāṇātipātā paṭivirato, adinnādānā paṭivirato, kāmesumicchācārā paṭivirato, musāvādā paṭivirato, pisuṇāya vācāya paṭivirato, pharusāya vācāya paṭivirato, samphappalāpā paṭivirato, anabhijjhālu, abyāpannacitto, sammādiṭṭhiko, kiñcāpi taṃ mahā janakāyo saṅgamma samāgamma āyāceyya thomeyya pañjaliko anuparisakkeyya – ‘ayaṃ puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjatū’ti, atha kho so puriso kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyā’’ti. Evaṃ vutte, asibandhakaputto gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Khettūpamasuttaṃ

359. Ekaṃ samayaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane. Atha kho asibandhakaputto gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho asibandhakaputto gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘nanu, bhante, bhagavā sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatī’’ti? ‘‘Evaṃ, gāmaṇi, tathāgato sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatī’’ti. ‘‘Atha kiñcarahi, bhante, bhagavā ekaccānaṃ sakkaccaṃ dhammaṃ deseti, ekaccānaṃ no tathā sakkaccaṃ dhammaṃ desetī’’ti? ‘‘Tena hi, gāmaṇi, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, idhassu [idha (sī. syā. kaṃ. pī.)] kassakassa gahapatino tīṇi khettāni – ekaṃ khettaṃ aggaṃ, ekaṃ khettaṃ majjhimaṃ, ekaṃ khettaṃ hīnaṃ jaṅgalaṃ ūsaraṃ pāpabhūmi. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, asu kassako gahapati bījāni patiṭṭhāpetukāmo kattha paṭhamaṃ patiṭṭhāpeyya, yaṃ vā aduṃ khettaṃ aggaṃ, yaṃ vā aduṃ khettaṃ majjhimaṃ, yaṃ vā aduṃ khettaṃ hīnaṃ jaṅgalaṃ ūsaraṃ pāpabhūmī’’ti? ‘‘Asu, bhante, kassako gahapati bījāni patiṭṭhāpetukāmo yaṃ aduṃ khettaṃ aggaṃ tattha patiṭṭhāpeyya. Tattha patiṭṭhāpetvā yaṃ aduṃ khettaṃ majjhimaṃ tattha patiṭṭhāpeyya. Tattha patiṭṭhāpetvā yaṃ aduṃ khettaṃ hīnaṃ jaṅgalaṃ ūsaraṃ pāpabhūmi tattha patiṭṭhāpeyyapi, nopi patiṭṭhāpeyya. Taṃ kissa hetu? Antamaso gobhattampi bhavissatī’’ti.

‘‘Seyyathāpi, gāmaṇi, yaṃ aduṃ khettaṃ aggaṃ; evameva mayhaṃ bhikkhubhikkhuniyo. Tesāhaṃ dhammaṃ desemi – ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ, sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsemi. Taṃ kissa hetu? Ete hi, gāmaṇi, maṃdīpā maṃleṇā maṃtāṇā maṃsaraṇā viharanti. Seyyathāpi, gāmaṇi, yaṃ aduṃ khettaṃ majjhimaṃ; evameva mayhaṃ upāsakaupāsikāyo. Tesaṃ pāhaṃ dhammaṃ desemi – ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ, sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsemi. Taṃ kissa hetu? Ete hi, gāmaṇi, maṃdīpā maṃleṇā maṃtāṇā maṃsaraṇā viharanti. Seyyathāpi, gāmaṇi, yaṃ aduṃ khettaṃ hīnaṃ jaṅgalaṃ ūsaraṃ pāpabhūmi; evameva mayhaṃ aññatitthiyā samaṇabrāhmaṇaparibbājakā. Tesaṃ pāhaṃ dhammaṃ desemi – ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsemi. Taṃ kissa hetu? Appeva nāma ekaṃ padampi ājāneyyuṃ taṃ nesaṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

‘‘Seyyathāpi, gāmaṇi, purisassa tayo udakamaṇikā – eko udakamaṇiko acchiddo ahārī aparihārī, eko udakamaṇiko acchiddo hārī parihārī, eko udakamaṇiko chiddo hārī parihārī. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, asu puriso udakaṃ nikkhipitukāmo kattha paṭhamaṃ nikkhipeyya, yo vā so udakamaṇiko acchiddo ahārī aparihārī, yo vā so udakamaṇiko acchiddo hārī parihārī, yo vā so udakamaṇiko chiddo hārī parihārī’’ti? ‘‘Asu, bhante, puriso udakaṃ nikkhipitukāmo, yo so udakamaṇiko acchiddo ahārī aparihārī tattha nikkhipeyya, tattha nikkhipitvā, yo so udakamaṇiko acchiddo hārī parihārī tattha nikkhipeyya, tattha nikkhipitvā, yo so udakamaṇiko chiddo hārī parihārī tattha nikkhipeyyapi, nopi nikkhipeyya. Taṃ kissa hetu? Antamaso bhaṇḍadhovanampi bhavissatī’’ti.

‘‘Seyyathāpi, gāmaṇi, yo so udakamaṇiko acchiddo ahārī aparihārī; evameva mayhaṃ bhikkhubhikkhuniyo. Tesāhaṃ dhammaṃ desemi – ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsemi. Taṃ kissa hetu? Ete hi, gāmaṇi, maṃdīpā maṃleṇā maṃtāṇā maṃsaraṇā viharanti. Seyyathāpi, gāmaṇi, yo so udakamaṇiko acchiddo hārī parihārī; evameva mayhaṃ upāsakaupāsikāyo. Tesāhaṃ dhammaṃ desemi – ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsemi. Taṃ kissa hetu? Ete hi, gāmaṇi, maṃdīpā maṃleṇā maṃtāṇā maṃsaraṇā viharanti. Seyyathāpi, gāmaṇi, yo so udakamaṇiko chiddo hārī parihārī; evameva mayhaṃ aññatitthiyā samaṇabrāhmaṇaparibbājakā. Tesāhaṃ dhammaṃ desemi – ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsemi. Taṃ kissa hetu? Appeva nāma ekaṃ padampi ājāneyyuṃ, taṃ nesaṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Evaṃ vutte, asibandhakaputto gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Sattamaṃ.

8. Saṅkhadhamasuttaṃ

360. Ekaṃ samayaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane. Atha kho asibandhakaputto gāmaṇi nigaṇṭhasāvako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho asibandhakaputtaṃ gāmaṇiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kathaṃ nu kho, gāmaṇi, nigaṇṭho nāṭaputto sāvakānaṃ dhammaṃ desetī’’ti? ‘‘Evaṃ kho, bhante, nigaṇṭho nāṭaputto sāvakānaṃ dhammaṃ deseti – ‘yo koci pāṇaṃ atipāteti, sabbo so āpāyiko nerayiko, yo koci adinnaṃ ādiyati, sabbo so āpāyiko nerayiko, yo koci kāmesu micchā carati, sabbo so āpāyiko nerayiko, yo koci musā bhaṇati sabbo, so āpāyiko nerayiko. Yaṃbahulaṃ yaṃbahulaṃ viharati, tena tena nīyatī’ti. Evaṃ kho, bhante, nigaṇṭho nāṭaputto sāvakānaṃ dhammaṃ desetī’’ti. ‘‘‘Yaṃbahulaṃ yaṃbahulañca, gāmaṇi, viharati, tena tena nīyati’, evaṃ sante na koci āpāyiko nerayiko bhavissati, yathā nigaṇṭhassa nāṭaputtassa vacanaṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, yo so puriso pāṇātipātī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya, katamo bahutaro samayo, yaṃ vā so pāṇamatipāteti, yaṃ vā so pāṇaṃ nātipātetī’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso pāṇātipātī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya, appataro so samayo yaṃ so pāṇamatipāteti, atha kho sveva bahutaro samayo yaṃ so pāṇaṃ nātipātetī’’ti. ‘‘‘Yaṃbahulaṃ yaṃbahulañca, gāmaṇi, viharati tena tena nīyatī’ti, evaṃ sante na koci āpāyiko nerayiko bhavissati, yathā nigaṇṭhassa nāṭaputtassa vacanaṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, yo so puriso adinnādāyī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya, katamo bahutaro samayo, yaṃ vā so adinnaṃ ādiyati, yaṃ vā so adinnaṃ nādiyatī’’ti. ‘‘Yo so, bhante, puriso adinnādāyī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya appataro so samayo, yaṃ so adinnaṃ ādiyati, atha kho sveva bahutaro samayo, yaṃ so adinnaṃ nādiyatī’’ti. ‘‘‘Yaṃbahulaṃ yaṃbahulañca, gāmaṇi, viharati tena tena nīyatī’ti, evaṃ sante na koci āpāyiko nerayiko bhavissati, yathā nigaṇṭhassa nāṭaputtassa vacanaṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, yo so puriso kāmesumicchācārī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya, katamo bahutaro samayo, yaṃ vā so kāmesu micchā carati, yaṃ vā so kāmesu micchā na caratī’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso kāmesumicchācārī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya, appataro so samayo yaṃ so kāmesu micchā carati, atha kho sveva bahutaro samayo, yaṃ so kāmesu micchā na caratī’’ti. ‘‘‘Yaṃbahulaṃ yaṃbahulañca, gāmaṇi, viharati tena tena nīyatī’ti, evaṃ sante na koci āpāyiko nerayiko bhavissati, yathā nigaṇṭhassa nāṭaputtassa vacanaṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, yo so puriso musāvādī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya, katamo bahutaro samayo, yaṃ vā so musā bhaṇati, yaṃ vā so musā na bhaṇatī’’ti? ‘‘Yo so, bhante, puriso musāvādī rattiyā vā divasassa vā samayāsamayaṃ upādāya, appataro so samayo, yaṃ so musā bhaṇati, atha kho sveva bahutaro samayo, yaṃ so musā na bhaṇatī’’ti. ‘‘‘Yaṃbahulaṃ yaṃbahulañca, gāmaṇi, viharati tena tena nīyatī’ti, evaṃ sante na koci āpāyiko nerayiko bhavissati, yathā nigaṇṭhassa nāṭaputtassa vacanaṃ’’.

‘‘Idha, gāmaṇi, ekacco satthā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi [evaṃdiṭṭhī (ka.)] – ‘yo koci pāṇamatipāteti, sabbo so āpāyiko nerayiko, yo koci adinnaṃ ādiyati, sabbo so āpāyiko nerayiko, yo koci kāmesu micchā carati, sabbo so āpāyiko nerayiko, yo koci musā bhaṇati, sabbo so āpāyiko nerayiko’ti. Tasmiṃ kho pana, gāmaṇi, satthari sāvako abhippasanno hoti. Tassa evaṃ hoti – ‘mayhaṃ kho satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – yo koci pāṇamatipāteti, sabbo so āpāyiko nerayikoti. Atthi kho pana mayā pāṇo atipātito, ahampamhi āpāyiko nerayikoti diṭṭhiṃ paṭilabhati. Taṃ, gāmaṇi, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Mayhaṃ kho satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – yo koci adinnaṃ ādiyati, sabbo so āpāyiko nerayikoti. Atthi kho pana mayā adinnaṃ ādinnaṃ ahampamhi āpāyiko nerayikoti diṭṭhiṃ paṭilabhati. Taṃ, gāmaṇi, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Mayhaṃ kho satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – yo koci kāmesu micchā carati, sabbo so āpāyiko nerayiko'ti. Atthi kho pana mayā kāmesu micchā ciṇṇaṃ. 'Ahampamhi āpāyiko nerayiko'ti diṭṭhiṃ paṭilabhati. Taṃ, gāmaṇi, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Mayhaṃ kho satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – yo koci musā bhaṇati, sabbo so āpāyiko nerayikoti. Atthi kho pana mayā musā bhaṇitaṃ. 'Ahampamhi āpāyiko nerayiko'ti diṭṭhiṃ paṭilabhati. Taṃ, gāmaṇi, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

''Idha pana, gāmaṇi, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So anekapariyāyena pāṇātipātaṃ garahati vigarahati, 'pāṇātipātā viramathā'ti cāha. Adinnādānaṃ garahati vigarahati, 'adinnādānā viramathā'ti cāha. Kāmesumicchācāraṃ garahati, vigarahati 'kāmesumicchācārā viramathā'ti cāha. Musāvādaṃ garahati vigarahati 'musāvādā viramathā'ti cāha. Tasmiṃ kho pana, gāmaṇi, satthari sāvako abhippasanno hoti. So iti paṭisañcikkhati – 'bhagavā kho anekapariyāyena pāṇātipātaṃ garahati vigarahati, pāṇātipātā viramathāti cāha. Atthi kho pana mayā pāṇo atipātito yāvatako vā tāvatako vā. Yo kho pana mayā pāṇo atipātito yāvatako vā tāvatako vā, taṃ na suṭṭhu, taṃ na sādhu. Ahañceva [ahañce (?)] kho pana tappaccayā vippaṭisārī assaṃ. Na metaṃ pāpaṃ kammaṃ [pāpakammaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] akataṃ bhavissatī'ti. So iti paṭisaṅkhāya tañceva pāṇātipātaṃ pajahati. Āyatiñca pāṇātipātā paṭivirato hoti. Evametassa pāpassa kammassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpassa kammassa samatikkamo hoti.

'''Bhagavā kho anekapariyāyena adinnādānaṃ garahati vigarahati, adinnādānā viramathāti cāha. Atthi kho pana mayā adinnaṃ ādinnaṃ yāvatakaṃ vā tāvatakaṃ vā. Yaṃ kho pana mayā adinnaṃ ādinnaṃ yāvatakaṃ vā tāvatakaṃ vā taṃ na suṭṭhu, taṃ na sādhu. Ahañceva kho pana tappaccayā vippaṭisārī assaṃ, na metaṃ pāpaṃ kammaṃ akataṃ bhavissatī'ti. So iti paṭisaṅkhāya tañceva adinnādānaṃ pajahati. Āyatiñca adinnādānā paṭivirato hoti. Evametassa pāpassa kammassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpassa kammassa samatikkamo hoti.

'''Bhagavā kho pana anekapariyāyena kāmesumicchācāraṃ garahati vigarahati, kāmesumicchācārā viramathāti cāha. Atthi kho pana mayā kāmesu micchā ciṇṇaṃ yāvatakaṃ vā tāvatakaṃ vā. Yaṃ kho pana mayā kāmesu micchā ciṇṇaṃ yāvatakaṃ vā tāvatakaṃ vā taṃ na suṭṭhu, taṃ na sādhu. Ahañceva kho pana tappaccayā vippaṭisārī assaṃ, na metaṃ pāpaṃ kammaṃ akataṃ bhavissatī'ti. So iti paṭisaṅkhāya tañceva kāmesumicchācāraṃ pajahati, āyatiñca kāmesumicchācārā paṭivirato hoti. Evametassa pāpassa kammassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpassa kammassa samatikkamo hoti.

'''Bhagavā kho pana anekapariyāyena musāvādaṃ garahati vigarahati, musāvādā viramathāti cāha. Atthi kho pana mayā musā bhaṇitaṃ yāvatakaṃ vā tāvatakaṃ vā. Yaṃ kho pana mayā musā bhaṇitaṃ yāvatakaṃ vā tāvatakaṃ vā taṃ na suṭṭhu, taṃ na sādhu. Ahañceva kho pana tappaccayā vippaṭisārī assaṃ, na metaṃ pāpaṃ kammaṃ akataṃ bhavissatī'ti. So iti paṭisaṅkhāya tañceva musāvādaṃ pajahati, āyatiñca musāvādā paṭivirato hoti. Evametassa pāpassa kammassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpassa kammassa samatikkamo hoti.

''So pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti. Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti. Kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭivirato hoti. Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti. Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti. Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti. Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti. Abhijjhaṃ pahāya anabhijjhālu hoti. Byāpādappadosaṃ pahāya abyāpannacitto hoti. Micchādiṭṭhiṃ pahāya sammādiṭṭhiko hoti.

‘‘Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. Seyyathāpi, gāmaṇi, balavā saṅkhadhamo appakasireneva catuddisā viññāpeyya; evameva kho, gāmaṇi, evaṃ bhāvitāya mettāya cetovimuttiyā evaṃ bahulīkatāya yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ, na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati.

‘‘Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe…. Upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. Seyyathāpi, gāmaṇi, balavā saṅkhadhamo appakasireneva catuddisā viññāpeyya; evameva kho, gāmaṇi, evaṃ bhāvitāya upekkhāya cetovimuttiyā evaṃ bahulīkatāya yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhatī’’ti. Evaṃ vutte, asibandhakaputto gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante…pe… upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Kulasuttaṃ

361. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena nāḷandā tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane.

Tena kho pana samayena nāḷandā dubbhikkhā hoti dvīhitikā setaṭṭhikā salākāvuttā. Tena kho pana samayena nigaṇṭho nāṭaputto nāḷandāyaṃ paṭivasati mahatiyā nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ. Atha kho asibandhakaputto gāmaṇi nigaṇṭhasāvako yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho asibandhakaputtaṃ gāmaṇiṃ nigaṇṭho nāṭaputto etadavoca – ‘‘ehi tvaṃ, gāmaṇi, samaṇassa gotamassa vādaṃ āropehi. Evaṃ te kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchissati – ‘asibandhakaputtena gāmaṇinā samaṇassa gotamassa evaṃmahiddhikassa evaṃmahānubhāvassa vādo āropito’’’ti.

‘‘Kathaṃ panāhaṃ, bhante, samaṇassa gotamassa evaṃmahiddhikassa evaṃmahānubhāvassa vādaṃ āropessāmī’’ti? ‘‘Ehi tvaṃ, gāmaṇi, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā samaṇaṃ gotamaṃ evaṃ vadehi – ‘nanu, bhante, bhagavā anekapariyāyena kulānaṃ anuddayaṃ [anudayaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] vaṇṇeti, anurakkhaṃ vaṇṇeti, anukampaṃ vaṇṇetī’ti? Sace kho, gāmaṇi, samaṇo gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākaroti – ‘evaṃ, gāmaṇi, tathāgato anekapariyāyena kulānaṃ anuddayaṃ vaṇṇeti, anurakkhaṃ vaṇṇeti, anukampaṃ vaṇṇetī’ti, tamenaṃ tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘atha kiñcarahi, bhante, bhagavā dubbhikkhe dvīhitike setaṭṭhike salākāvutte mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ cārikaṃ carati? Ucchedāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno, anayāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno, upaghātāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno’ti! Imaṃ kho te, gāmaṇi, samaṇo gotamo ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho neva sakkhati [sakkhiti (sī.) ma. ni. 2.83] uggilituṃ, neva sakkhati ogilitu’’nti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho asibandhakaputto gāmaṇi nigaṇṭhassa nāṭaputtassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho asibandhakaputto gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Nanu, bhante, bhagavā anekapariyāyena kulānaṃ anuddayaṃ vaṇṇeti, anurakkhaṃ vaṇṇeti, anukampaṃ vaṇṇetī’’ti? ‘‘Evaṃ, gāmaṇi, tathāgato anekapariyāyena kulānaṃ anuddayaṃ vaṇṇeti, anurakkhaṃ vaṇṇeti, anukampaṃ vaṇṇetī’’ti. ‘‘Atha kiñcarahi, bhante, bhagavā dubbhikkhe dvīhitike setaṭṭhike salākāvutte mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ cārikaṃ carati? Ucchedāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno, anayāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno, upaghātāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno’’ti. ‘‘Ito so, gāmaṇi, ekanavutikappe [ekanavuto kappo (syā. kaṃ.), ekanavutikappo (pī.)] yamahaṃ anussarāmi, nābhijānāmi kiñci kulaṃ pakkabhikkhānuppadānamattena upahatapubbaṃ. Atha kho yāni tāni kulāni aḍḍhāni mahaddhanāni mahābhogāni pahūtajātarūparajatāni pahūtavittūpakaraṇāni pahūtadhanadhaññāni, sabbāni tāni dānasambhūtāni ceva saccasambhūtāni ca sāmaññasambhūtāni ca. Aṭṭha kho, gāmaṇi, hetū, aṭṭha paccayā kulānaṃ upaghātāya. Rājato vā kulāni upaghātaṃ gacchanti, corato vā kulāni upaghātaṃ gacchanti, aggito vā kulāni upaghātaṃ gacchanti, udakato vā kulāni upaghātaṃ gacchanti, nihitaṃ vā ṭhānā vigacchati [nihitaṃ vā nādhigacchanti (sī. pī.)], duppayuttā vā kammantā vipajjanti, kule vā kulaṅgāroti [kulānaṃ vā kulaṅgāro (sī.)] uppajjati, yo te bhoge vikirati vidhamati viddhaṃseti, aniccatāye aṭṭhamīti. Ime kho, gāmaṇi, aṭṭha hetū, aṭṭha paccayā kulānaṃ upaghātāya. Imesu kho, gāmaṇi, aṭṭhasu hetūsu, aṭṭhasu paccayesu saṃvijjamānesu yo maṃ evaṃ vadeyya – ‘ucchedāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno, anayāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno, upaghātāya bhagavā kulānaṃ paṭipanno’ti, taṃ, gāmaṇi, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye’’ti. Evaṃ vutte, asibandhakaputto gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante…pe… upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Navamaṃ.

10. Maṇicūḷakasuttaṃ

362. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena rājantepure rājaparisāya sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘kappati samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ jātarūparajataṃ, sādiyanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajataṃ, paṭigganhanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajata’’nti!

Tena kho pana samayena maṇicūḷako gāmaṇi tassaṃ parisāyaṃ nisinno hoti. Atha kho maṇicūḷako gāmaṇi taṃ parisaṃ etadavoca – ‘‘mā ayyo [ayyā (sī. pī.)] evaṃ avacuttha. Na kappati samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ jātarūparajataṃ, na sādiyanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajataṃ, nappaṭigganhanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajataṃ, nikkhittamaṇisuvaṇṇā samaṇā sakyaputtiyā apetajātarūparajatā’’ti. Asakkhi kho maṇicūḷako gāmaṇi taṃ parisaṃ saññāpetuṃ. Atha kho maṇicūḷako gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho maṇicūḷako gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha, bhante, rājantepure rājaparisāya sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘kappati samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ jātarūparajataṃ, sādiyanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajataṃ, paṭigganhanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajata’nti. Evaṃ vutte, ahaṃ, bhante, taṃ parisaṃ etadavocaṃ – ‘mā ayyo evaṃ avacuttha. Na kappati samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ jātarūparajataṃ, na sādiyanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajataṃ, nappaṭigganhanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajataṃ, nikkhittamaṇisuvaṇṇā samaṇā sakyaputtiyā apetajātarūparajatā’ti. Asakkhiṃ khvāhaṃ, bhante, taṃ parisaṃ saññāpetuṃ. Kaccāhaṃ, bhante, evaṃ byākaramāno vuttavādī ceva bhagavato homi, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhāmi, dhammassa cānudhammaṃ byākaromi, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti?

‘‘Taggha tvaṃ, gāmaṇi, evaṃ byākaramāno vuttavādī ceva me hosi, na ca maṃ abhūtena abbhācikkhasi, dhammassa cānudhammaṃ byākarosi, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchati. Na hi, gāmaṇi, kappati samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ jātarūparajataṃ, na sādiyanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajataṃ, nappaṭigganhanti samaṇā sakyaputtiyā jātarūparajataṃ, nikkhittamaṇisuvaṇṇā samaṇā sakyaputtiyā apetajātarūparajatā. Yassa kho, gāmaṇi, jātarūparajataṃ kappati, pañcapi tassa kāmaguṇā kappanti. Yassa pañca kāmaguṇā kappanti ( ) [(tassapi jātarūparajataṃ kappati,) (syā. kaṃ.)], ekaṃsenetaṃ, gāmaṇi, dhāreyyāsi assamaṇadhammo asakyaputtiyadhammoti. Api cāhaṃ, gāmaṇi, evaṃ vadāmi – tiṇaṃ tiṇatthikena pariyesitabbaṃ, dāru dārutthikena pariyesitabbaṃ, sakaṭaṃ sakaṭatthikena pariyesitabbaṃ, puriso purisatthikena pariyesitabbo [pariyesitabbo’’ti (?)]. Natvevāhaṃ, gāmaṇi, kenaci pariyāyena ‘jātarūparajataṃ sāditabbaṃ pariyesitabba’nti vadāmī’’ti. Dasamaṃ.

11. Bhadrakasuttaṃ

363. Ekaṃ samayaṃ bhagavā mallesu viharati uruvelakappaṃ nāma mallānaṃ nigamo. Atha kho bhadrako gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho bhadrako gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā dukkhassa samudayañca atthaṅgamañca desetū’’ti. ‘‘Ahañce [ahañca (syā. kaṃ. ka.)] te, gāmaṇi, atītamaddhānaṃ ārabbha dukkhassa samudayañca atthaṅgamañca deseyyaṃ – ‘evaṃ ahosi atītamaddhāna’nti, tatra te siyā kaṅkhā, siyā vimati. Ahaṃ ce [ahañca (syā. kaṃ. ka.)] te, gāmaṇi, anāgatamaddhānaṃ ārabbha dukkhassa samudayañca atthaṅgamañca deseyyaṃ – ‘evaṃ bhavissati anāgatamaddhāna’nti, tatrāpi te siyā kaṅkhā, siyā vimati. Api cāhaṃ, gāmaṇi, idheva nisinno ettheva te nisinnassa dukkhassa samudayañca atthaṅgamañca desessāmi. Taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho bhadrako gāmaṇi bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, atthi te uruvelakappe manussā yesaṃ te vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Atthi me, bhante, uruvelakappe manussā yesaṃ me vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti. ‘‘Atthi pana te, gāmaṇi, uruvelakappe manussā yesaṃ te vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā nuppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Atthi me, bhante, uruvelakappe manussā yesaṃ me vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā nuppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti. ‘‘Ko nu kho, gāmaṇi, hetu, ko paccayo yena te ekaccānaṃ uruvelakappiyānaṃ manussānaṃ vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Yesaṃ me, bhante, uruvelakappiyānaṃ manussānaṃ vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā, atthi me tesu chandarāgo. Yesaṃ pana, bhante, uruvelakappiyānaṃ manussānaṃ vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā nuppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā, natthi me tesu chandarāgo’’ti. ‘‘Iminā tvaṃ, gāmaṇi, dhammena diṭṭhena viditena akālikena pattena pariyogāḷhena atītānāgate nayaṃ nehi – ‘yaṃ kho kiñci atītamaddhānaṃ dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajji [uppajjati (sabbattha)] sabbaṃ taṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ. Chando hi mūlaṃ dukkhassa. Yampi hi kiñci anāgatamaddhānaṃ dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjissati, sabbaṃ taṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ. Chando hi mūlaṃ dukkhassā’’’ti. ‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ [subhāsitamidaṃ (sī. pī.)], bhante, bhagavatā [yaṅkiñci atītamaddhānaṃ dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbantaṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ, chando hi mūlaṃ dukkhassāti, yaṅkiñci anāgatamaddhānaṃ dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjissati sabbantaṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ, chando hi mūlaṃ dukkhassā’’ti (syā. kaṃ.)] – ‘yaṃ kiñci dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbaṃ taṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ. Chando hi mūlaṃ dukkhassā’ti. [‘‘yaṅkiñci atītamaddhānaṃ dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbantaṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ, chando hi mūlaṃ dūkkhassāti, yaṅkiñci anāgatamaddhānaṃ dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjissati, sabbantaṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ, chando hi mūlaṃ dukkhassā’’ti (syā. kaṃ)] Atthi me, bhante, ciravāsī nāma kumāro bahi āvasathe [āvesane (?)] paṭivasati. So khvāhaṃ, bhante, kālasseva vuṭṭhāya purisaṃ uyyojemi [uyyojesiṃ (ka.)] – ‘gaccha, bhaṇe, ciravāsiṃ kumāraṃ jānāhī’ti. Yāvakīvañca, bhante, so puriso nāgacchati, tassa me hoteva aññathattaṃ – ‘mā heva ciravāsissa kumārassa kiñci ābādhayitthā’’’ti [ābādhayethāti (syā. kaṃ. pī. ka.)].

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, ciravāsissa kumārassa vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Ciravāsissa me, bhante, kumārassa vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā jīvitassapi siyā aññathattaṃ, kiṃ pana me nuppajjissanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti. ‘‘Imināpi kho etaṃ, gāmaṇi, pariyāyena veditabbaṃ – ‘yaṃ kiñci dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbaṃ taṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ. Chando hi mūlaṃ dukkhassā’’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, yadā te ciravāsimātā [ciravāsissa mātā (sī. pī.)] adiṭṭhā ahosi, assutā ahosi, te ciravāsimātuyā chando vā rāgo vā pemaṃ vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Dassanaṃ vā te, gāmaṇi, āgamma savanaṃ vā evaṃ te ahosi – ‘ciravāsimātuyā chando vā rāgo vā pemaṃ vā’’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, ciravāsimātuyā te vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Ciravāsimātuyā me, bhante, vadhena vā bandhena vā jāniyā vā garahāya vā jīvitassapi siyā aññathattaṃ, kiṃ pana me nuppajjissanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti! ‘‘Imināpi kho etaṃ, gāmaṇi, pariyāyena veditabbaṃ – ‘yaṃ kiñci dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbaṃ taṃ chandamūlakaṃ chandanidānaṃ. Chando hi mūlaṃ dukkhassā’’’ti. Ekādasamaṃ.

12. Rāsiyasuttaṃ

364. Atha kho rāsiyo gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rāsiyo gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, ‘samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tapassiṃ lūkhajīviṃ ekaṃsena upavadati upakkosatī’ti [upakkosati upavadatīti (dī. ni. 1.381)]. Ye te, bhante, evamāhaṃsu – ‘samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tapassiṃ lūkhajīviṃ ekaṃsena upavadati upakkosatī’ti, kacci te, bhante, bhagavato vuttavādino, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti? ‘‘Ye te, gāmaṇi, evamāhaṃsu – ‘samaṇo gotamo sabbaṃ tapaṃ garahati, sabbaṃ tapassiṃ lūkhajīviṃ ekaṃsena upavadati upakkosatī’ti, na me te vuttavādino, abbhācikkhanti ca pana maṃ te asatā tucchā abhūtena’’.

‘‘Dveme, gāmaṇi, antā pabbajitena na sevitabbā – yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogo hīno gammo pothujjaniko anariyo anatthasaṃhito, yo cāyaṃ attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasaṃhito. Ete te, gāmaṇi, ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā – cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Katamā ca sā, gāmaṇi, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā – cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ kho sā, gāmaṇi, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā – cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

‘‘Tayo kho me, gāmaṇi, kāmabhogino santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī adhammena bhoge pariyesati, sāhasena adhammena bhoge pariyesitvā sāhasena na attānaṃ sukheti na pīṇeti na saṃvibhajati na puññāni karoti. Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī adhammena bhoge pariyesati sāhasena. Adhammena bhoge pariyesitvā sāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti, na saṃvibhajati na puññāni karoti. Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī adhammena bhoge pariyesati sāhasena. Adhammena bhoge pariyesitvā sāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti saṃvibhajati puññāni karoti.

‘‘Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī dhammādhammena bhoge pariyesati sāhasenapi asāhasenapi. Dhammādhammena bhoge pariyesitvā sāhasenapi asāhasenapi na attānaṃ sukheti, na pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī dhammādhammena bhoge pariyesati sāhasenapi asāhasenapi. Dhammādhammena bhoge pariyesitvā sāhasenapi asāhasenapi attānaṃ sukheti pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī dhammādhammena bhoge pariyesati, sāhasenapi asāhasenapi. Dhammādhammena bhoge pariyesitvā sāhasenapi asāhasenapi attānaṃ sukheti pīṇeti saṃvibhajati puññāni karoti.

‘‘Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī dhammena bhoge pariyesati asāhasena. Dhammena bhoge pariyesitvā asāhasena na attānaṃ sukheti, na pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī dhammena bhoge pariyesati asāhasena. Dhammena bhoge pariyesitvā asāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī dhammena bhoge pariyesati asāhasena. Dhammena bhoge pariyesitvā asāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti saṃvibhajati puññāni karoti. Te ca bhoge gadhito [gathito (sī.)] mucchito ajjhopanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjati. Idha pana, gāmaṇi, ekacco kāmabhogī dhammena bhoge pariyesati asāhasena. Dhammena bhoge pariyesitvā asāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti saṃvibhajati puññāni karoti. Te ca bhoge agadhito amucchito anajjhopanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī adhammena bhoge pariyesati sāhasena, adhammena bhoge pariyesitvā sāhasena na attānaṃ sukheti, na pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī tīhi ṭhānehi gārayho. Katamehi tīhi ṭhānehi gārayho? Adhammena bhoge pariyesati sāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena gārayho. Na attānaṃ sukheti na pīṇetīti, iminā dutiyena ṭhānena gārayho. Na saṃvibhajati, na puññāni karotīti, iminā tatiyena ṭhānena gārayho. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī imehi tīhi ṭhānehi gārayho.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī adhammena bhoge pariyesati sāhasena, adhammena bhoge pariyesitvā sāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī dvīhi ṭhānehi gārayho, ekena ṭhānena pāsaṃso. Katamehi dvīhi ṭhānehi gārayho? Adhammena bhoge pariyesati sāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena gārayho. Na saṃvibhajati, na puññāni karotīti, iminā dutiyena ṭhānena gārayho. Katamena ekena ṭhānena pāsaṃso? Attānaṃ sukheti pīṇetīti, iminā ekena ṭhānena pāsaṃso. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī imehi dvīhi ṭhānehi gārayho, iminā ekena ṭhānena pāsaṃso.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī adhammena bhoge pariyesati sāhasena, adhammena bhoge pariyesitvā sāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti saṃvibhajati puññāni karoti. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī ekena ṭhānena gārayho, dvīhi ṭhānehi pāsaṃso. Katamena ekena ṭhānena gārayho? Adhammena bhoge pariyesati sāhasenāti, iminā ekena ṭhānena gārayho. Katamehi dvīhi ṭhānehi pāsaṃso? Attānaṃ sukheti pīṇetīti, iminā paṭhamena ṭhānena pāsaṃso. Saṃvibhajati puññāni karotīti, iminā dutiyena ṭhānena pāsaṃso. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī, iminā ekena ṭhānena gārayho, imehi dvīhi ṭhānehi pāsaṃso.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī dhammādhammena bhoge pariyesati sāhasenapi asāhasenapi, dhammādhammena bhoge pariyesitvā sāhasenapi asāhasenapi na attānaṃ sukheti, na pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī ekena ṭhānena pāsaṃso, tīhi ṭhānehi gārayho. Katamena ekena ṭhānena pāsaṃso? Dhammena bhoge pariyesati asāhasenāti, iminā ekena ṭhānena pāsaṃso. Katamehi tīhi ṭhānehi gārayho? Adhammena bhoge pariyesati sāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena gārayho. Na attānaṃ sukheti, na pīṇetīti, iminā dutiyena ṭhānena gārayho. Na saṃvibhajati, na puññāni karotīti, iminā tatiyena ṭhānena gārayho. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī iminā ekena ṭhānena pāsaṃso, imehi tīhi ṭhānehi gārayho.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī dhammādhammena bhoge pariyesati sāhasenapi asāhasenapi, dhammādhammena bhoge pariyesitvā sāhasenapi asāhasenapi attānaṃ sukheti pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī dvīhi ṭhānehi pāsaṃso, dvīhi ṭhānehi gārayho. Katamehi dvīhi ṭhānehi pāsaṃso? Dhammena bhoge pariyesati asāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena pāsaṃso. Attānaṃ sukheti pīṇetīti, iminā dutiyena ṭhānena pāsaṃso. Katamehi dvīhi ṭhānehi gārayho? Adhammena bhoge pariyesati sāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena gārayho. Na saṃvibhajati, na puññāni karotīti, iminā dutiyena ṭhānena gārayho. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī imehi dvīhi ṭhānehi pāsaṃso, imehi dvīhi ṭhānehi gārayho.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī dhammādhammena bhoge pariyesati sāhasenapi asāhasenapi, dhammādhammena bhoge pariyesitvā sāhasenapi asāhasenapi attānaṃ sukheti pīṇeti saṃvibhajati puññāni karoti. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī tīhi ṭhānehi pāsaṃso, ekena ṭhānena gārayho. Katamehi tīhi ṭhānehi pāsaṃso? Dhammena bhoge pariyesati asāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena pāsaṃso. Attānaṃ sukheti pīṇetīti, iminā dutiyena ṭhānena pāsaṃso. Saṃvibhajati puññāni karotīti, iminā tatiyena ṭhānena pāsaṃso. Katamena ekena ṭhānena gārayho? Adhammena bhoge pariyesati sāhasenāti, iminā ekena ṭhānena gārayho. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī imehi tīhi ṭhānehi pāsaṃso, iminā ekena ṭhānena gārayho.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī dhammena bhoge pariyesati asāhasena, dhammena bhoge pariyesitvā asāhasena, na attānaṃ sukheti, na pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī ekena ṭhānena pāsaṃso, dvīhi ṭhānehi gārayho. Katamena ekena ṭhānena pāsaṃso? Dhammena bhoge pariyesati asāhasenāti, iminā ekena ṭhānena pāsaṃso. Katamehi dvīhi ṭhānehi gārayho? Na attānaṃ sukheti, na pīṇetīti, iminā paṭhamena ṭhānena gārayho. Na saṃvibhajati, na puññāni karotīti, iminā dutiyena ṭhānena gārayho. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī iminā ekena ṭhānena pāsaṃso, imehi dvīhi ṭhānehi gārayho.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī dhammena bhoge pariyesati asāhasena, dhammena bhoge pariyesitvā asāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti, na saṃvibhajati, na puññāni karoti. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī dvīhi ṭhānehi pāsaṃso, ekena ṭhānena gārayho. Katamehi dvīhi ṭhānehi pāsaṃso? Dhammena bhoge pariyesati asāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena pāsaṃso. Attānaṃ sukheti pīṇetīti, iminā dutiyena ṭhānena pāsaṃso. Katamena ekena ṭhānena gārayho? Na saṃvibhajati, na puññāni karotīti, iminā ekena ṭhānena gārayho. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī imehi dvīhi ṭhānehi pāsaṃso, iminā ekena ṭhānena gārayho.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī dhammena bhoge pariyesati asāhasena, dhammena bhoge pariyesitvā asāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti saṃvibhajati puññāni karoti, te ca bhoge gadhito mucchito ajjhopanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjati. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī tīhi ṭhānehi pāsaṃso, ekena ṭhānena gārayho. Katamehi tīhi ṭhānehi pāsaṃso? Dhammena bhoge pariyesati asāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena pāsaṃso. Attānaṃ sukheti pīṇetīti, iminā dutiyena ṭhānena pāsaṃso. Saṃvibhajati puññāni karotīti, iminā tatiyena ṭhānena pāsaṃso. Katamena ekena ṭhānena gārayho? Te ca bhoge gadhito mucchito ajjhopanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjatīti, iminā ekena ṭhānena gārayho. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī imehi tīhi ṭhānehi pāsaṃso, iminā ekena ṭhānena gārayho.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ kāmabhogī dhammena bhoge pariyesati asāhasena, dhammena bhoge pariyesitvā asāhasena attānaṃ sukheti pīṇeti saṃvibhajati puññāni karoti. Te ca bhoge agadhito amucchito anajjhopanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī catūhi ṭhānehi pāsaṃso. Katamehi catūhi ṭhānehi pāsaṃso? Dhammena bhoge pariyesati asāhasenāti, iminā paṭhamena ṭhānena pāsaṃso. Attānaṃ sukheti pīṇetīti, iminā dutiyena ṭhānena pāsaṃso. Saṃvibhajati puññāni karotīti, iminā tatiyena ṭhānena pāsaṃso. Te ca bhoge agadhito amucchito anajjhopanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjatīti, iminā catutthena ṭhānena pāsaṃso. Ayaṃ, gāmaṇi, kāmabhogī imehi catūhi ṭhānehi pāsaṃso.

‘‘Tayome, gāmaṇi, tapassino lūkhajīvino santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame tayo? Idha, gāmaṇi, ekacco tapassī lūkhajīvī saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘appeva nāma kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyyaṃ, appeva nāma uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikareyya’nti. So attānaṃ ātāpeti paritāpeti, kusalañca dhammaṃ nādhigacchati, uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ na sacchikaroti.

‘‘Idha pana, gāmaṇi, ekacco tapassī lūkhajīvī saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘appeva nāma kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyyaṃ, appeva nāma uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikareyya’nti. So attānaṃ ātāpeti paritāpeti, kusalañhi kho dhammaṃ adhigacchati, uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ na sacchikaroti.

‘‘Idha pana, gāmaṇi, ekacco tapassī lūkhajīvī saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘appeva nāma kusalaṃ dhammaṃ adhigaccheyyaṃ, appeva nāma uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikareyya’nti. So attānaṃ ātāpeti paritāpeti, kusalañca dhammaṃ adhigacchati, uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikaroti.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ tapassī lūkhajīvī attānaṃ ātāpeti paritāpeti, kusalañca dhammaṃ nādhigacchati, uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ na sacchikaroti. Ayaṃ, gāmaṇi, tapassī lūkhajīvī tīhi ṭhānehi gārayho. Katamehi tīhi ṭhānehi gārayho? Attānaṃ ātāpeti paritāpetīti, iminā paṭhamena ṭhānena gārayho. Kusalañca dhammaṃ nādhigacchatīti, iminā dutiyena ṭhānena gārayho. Uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ na sacchikarotīti, iminā tatiyena ṭhānena gārayho. Ayaṃ, gāmaṇi, tapassī lūkhajīvī, imehi tīhi ṭhānehi gārayho.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ tapassī lūkhajīvī attānaṃ ātāpeti paritāpeti, kusalañhi kho dhammaṃ adhigacchati, uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ na sacchikaroti. Ayaṃ, gāmaṇi, tapassī lūkhajīvī dvīhi ṭhānehi gārayho, ekena ṭhānena pāsaṃso. Katamehi dvīhi ṭhānehi gārayho? Attānaṃ ātāpeti paritāpetīti, iminā paṭhamena ṭhānena gārayho. Uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ na sacchikarotīti, iminā dutiyena ṭhānena gārayho. Katamena ekena ṭhānena pāsaṃso? Kusalañhi kho dhammaṃ adhigacchatīti, iminā ekena ṭhānena pāsaṃso. Ayaṃ, gāmaṇi, tapassī lūkhajīvī imehi dvīhi ṭhānehi gārayho, iminā ekena ṭhānena pāsaṃso.

‘‘Tatra, gāmaṇi, yvāyaṃ tapassī lūkhajīvī attānaṃ ātāpeti paritāpeti, kusalañca dhammaṃ adhigacchati, uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikaroti. Ayaṃ, gāmaṇi, tapassī lūkhajīvī ekena ṭhānena gārayho, dvīhi ṭhānehi pāsaṃso. Katamena ekena ṭhānena gārayho? Attānaṃ ātāpeti paritāpetīti, iminā ekena ṭhānena gārayho. Katamehi dvīhi ṭhānehi pāsaṃso? Kusalañca dhammaṃ adhigacchatīti, iminā paṭhamena ṭhānena pāsaṃso. Uttari ca manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikarotīti, iminā dutiyena ṭhānena pāsaṃso. Ayaṃ, gāmaṇi, tapassī lūkhajīvī iminā ekena ṭhānena gārayho, imehi dvīhi ṭhānehi pāsaṃso.

‘‘Tisso imā, gāmaṇi, sandiṭṭhikā nijjarā akālikā ehipassikā opaneyyikā paccattaṃ veditabbā viññūhi. Katamā tisso? Yaṃ ratto rāgādhikaraṇaṃ attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti. Rāge pahīne nevattabyābādhāya ceteti, na parabyābādhāya ceteti, na ubhayabyābādhāya ceteti. Sandiṭṭhikā nijjarā akālikā ehipassikā opaneyyikā paccattaṃ veditabbā viññūhi. Yaṃ duṭṭho dosādhikaraṇaṃ attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti. Dose pahīne nevattabyābādhāya ceteti, na parabyābādhāya ceteti, na ubhayabyābādhāya ceteti. Sandiṭṭhikā nijjarā akālikā ehipassikā opaneyyikā paccattaṃ veditabbā viññūhi. Yaṃ mūḷho mohādhikaraṇaṃ attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti. Mohe pahīne nevattabyābādhāya ceteti, na parabyābādhāya ceteti, na ubhayabyābādhāya ceteti. Sandiṭṭhikā nijjarā akālikā ehipassikā opaneyyikā paccattaṃ veditabbā viññūhi. Imā kho, gāmaṇi, tisso sandiṭṭhikā nijjarā akālikā ehipassikā opaneyyikā paccattaṃ veditabbā viññūhī’’ti.

Evaṃ vutte, rāsiyo gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante…pe… upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Dvādasamaṃ.

13. Pāṭaliyasuttaṃ

365. Ekaṃ samayaṃ bhagavā koliyesu viharati uttaraṃ nāma [uttarakaṃ nāma (sī.)] koliyānaṃ nigamo. Atha kho pāṭaliyo gāmaṇi yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho pāṭaliyo gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘sutaṃ metaṃ, bhante – ‘samaṇo gotamo māyaṃ jānātī’ti. Ye te, bhante, evamāhaṃsu – ‘samaṇo gotamo māyaṃ jānātī’ti, kacci te, bhante, bhagavato vuttavādino, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchati? Anabbhācikkhitukāmā hi mayaṃ, bhante, bhagavanta’’nti. ‘‘Ye te, gāmaṇi, evamāhaṃsu – ‘samaṇo gotamo māyaṃ jānātī’ti, vuttavādino ceva me, te na ca maṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatīti, saccaṃyeva kira, bho, mayaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ na saddahāma – ‘samaṇo gotamo māyaṃ jānātīti, samaṇo khalu bho gotamo māyāvī’ti. Yo nu kho, gāmaṇi, evaṃ vadeti – ‘ahaṃ māyaṃ jānāmī’ti, so evaṃ vadeti – ‘ahaṃ māyāvī’ti. Tatheva taṃ bhagavā hoti, tatheva taṃ sugata hotī’’ti. Tena hi, gāmaṇi, taññevettha paṭipucchissāmi; yathā te khameyya, tathā taṃ byākareyyāsi –

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, jānāsi tvaṃ koliyānaṃ lambacūḷake bhaṭe’’ti? ‘‘Jānāmahaṃ, bhante, koliyānaṃ lambacūḷake bhaṭe’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, kimatthiyā koliyānaṃ lambacūḷakā bhaṭā’’ti? ‘‘Ye ca, bhante, koliyānaṃ corā te ca paṭisedhetuṃ, yāni ca koliyānaṃ dūteyyāni tāni ca vahātuṃ [tāni ca pahātuṃ (syā. kaṃ.), tāni ca yātuṃ (katthaci), tāni cāvahātuṃ (?)], etadatthiyā, bhante, koliyānaṃ lambacūḷakā bhaṭā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, jānāsi tvaṃ koliyānaṃ lambacūḷake bhaṭe sīlavante vā te dussīle vā’’ti? ‘‘Jānāmahaṃ, bhante, koliyānaṃ lambacūḷake bhaṭe dussīle pāpadhamme; ye ca loke dussīlā pāpadhammā koliyānaṃ lambacūḷakā bhaṭā tesaṃ aññatarā’’ti. ‘‘Yo nu kho, gāmaṇi, evaṃ vadeyya – ‘pāṭaliyo gāmaṇi jānāti koliyānaṃ lambacūḷake bhaṭe dussīle pāpadhamme, pāṭaliyopi gāmaṇi dussīlo pāpadhammo’ti, sammā nu kho so vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante! Aññe, bhante, koliyānaṃ lambacūḷakā bhaṭā, aññohamasmi. Aññathādhammā koliyānaṃ lambacūḷakā bhaṭā, aññathādhammohamasmī’’ti. ‘‘Tvañhi nāma, gāmaṇi, lacchasi – ‘pāṭaliyo gāmaṇi jānāti koliyānaṃ lambacūḷake bhaṭe dussīle pāpadhamme, na ca pāṭaliyo gāmaṇi dussīlo pāpadhammo’ti, kasmā tathāgato na lacchati – ‘tathāgato māyaṃ jānāti, na ca tathāgato māyāvī’ti? Māyaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, māyāya ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca māyāvī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi’’.

‘‘Pāṇātipātaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, pāṇātipātassa ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca pāṇātipātī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Adinnādānaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, adinnādānassa ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca adinnādāyī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Kāmesumicchācāraṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, kāmesumicchācārassa ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca kāmesumicchācārī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Musāvādaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, musāvādassa ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca musāvādī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Pisuṇavācaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, pisuṇavācāya ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca pisuṇavāco kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Pharusavācaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, pharusavācāya ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca pharusavāco kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Samphappalāpaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, samphappalāpassa ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca samphappalāpī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Abhijjhaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, abhijjhāya ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca abhijjhālu kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Byāpādapadosaṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, byāpādapadosassa ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca byāpannacitto kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Micchādiṭṭhiṃ cāhaṃ, gāmaṇi, pajānāmi, micchādiṭṭhiyā ca vipākaṃ, yathāpaṭipanno ca micchādiṭṭhiko kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi.

‘‘Santi hi, gāmaṇi, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yo koci pāṇamatipāteti, sabbo so diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Yo koci adinnaṃ ādiyati, sabbo so diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Yo koci kāmesu micchā carati, sabbo so diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayati. Yo koci musā bhaṇati, sabbo so diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī’’’ti.

‘‘Dissati kho pana, gāmaṇi, idhekacco mālī kuṇḍalī sunhāto [sunahāto (sī. syā. kaṃ. pī.)] suvilitto kappitakesamassu itthikāmehi rājā maññe paricārento. Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kiṃ akāsi mālī kuṇḍalī sunhāto suvilitto kappitakesamassu itthikāmehi rājā maññe paricāretī’ti? Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso rañño paccatthikaṃ pasayha jīvitā voropesi. Tassa rājā attamano abhihāramadāsi. Tenāyaṃ puriso mālī kuṇḍalī sunhāto suvilitto kappitakesamassu, itthikāmehi rājā maññe paricāretī’’’ti.

‘‘Dissati kho, gāmaṇi, idhekacco daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathiyāya rathiyaṃ [rathikāya rathikaṃ (sī.)] siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā, dakkhiṇena dvārena nikkhāmetvā, dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chijjamāno. Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kiṃ akāsi, daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathiyāya rathiyaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā dakkhiṇena dvārena nikkhāmetvā dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chindatī’ti [chijjatīti (katthaci)]? Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso rājaverī itthiṃ vā purisaṃ vā jīvitā voropesi, tena naṃ rājāno gahetvā evarūpaṃ kammakāraṇaṃ kārentī’’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu te evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’ti? ‘‘Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati cā’’ti. ‘‘Tatra, gāmaṇi, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yo koci pāṇamatipāteti, sabbo so diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī’ti, saccaṃ vā te āhaṃsu musā vā’’ti? ‘‘Musā, bhante’’. ‘‘Ye pana te tucchaṃ musā vilapanti, sīlavanto vā te dussīlā vā’’ti? ‘‘Dussīlā, bhante’’. ‘‘Ye pana te dussīlā pāpadhammā micchāpaṭipannā vā te sammāpaṭipannā vā’’ti? ‘‘Micchāpaṭipannā, bhante’’. ‘‘Ye pana te micchāpaṭipannā micchādiṭṭhikā vā te sammādiṭṭhikā vā’’ti? ‘‘Micchādiṭṭhikā, bhante’’. ‘‘Ye pana te micchādiṭṭhikā kallaṃ nu tesu pasīditu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Dissati kho pana, gāmaṇi, idhekacco mālī kuṇḍalī…pe… itthikāmehi rājā maññe paricārento. Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kiṃ akāsi mālī kuṇḍalī…pe… itthikāmehi rājā maññe paricāretī’ti? Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso rañño paccatthikassa pasayha ratanaṃ ahāsi [pasayha adinnaṃ ratanaṃ ādiyi (ka.)]. Tassa rājā attamano abhihāramadāsi. Tenāyaṃ puriso mālī kuṇḍalī…pe… itthikāmehi rājā maññe paricāretī’’’ti.

‘‘Dissati kho, gāmaṇi, idhekacco daḷhāya rajjuyā…pe… dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chijjamāno tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kiṃ akāsi daḷhāya rajjuyā…pe… dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chindatī’ti? Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso gāmā vā araññā vā adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyi. Tena naṃ rājāno gahetvā evarūpaṃ kammakāraṇaṃ kārentī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu te evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’ti? ‘‘Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati cā’’ti. ‘‘Tatra, gāmaṇi, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yo koci adinnaṃ ādiyati, sabbo so diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī’ti, saccaṃ vā te āhaṃsu musā vāti…pe… kallaṃ nu tesu pasīditu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Dissati kho pana, gāmaṇi, idhekacco mālī kuṇḍalī…pe… itthikāmehi rājā maññe paricārento. Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kiṃ akāsi mālī kuṇḍalī…pe… itthikāmehi rājā maññe paricāretī’ti? Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso rañño paccatthikassa dāresu cārittaṃ āpajji. Tassa rājā attamano abhihāramadāsi. Tenāyaṃ puriso mālī kuṇḍalī…pe… itthikāmehi rājā maññe paricāretī’’’ti.

‘‘Dissati kho, gāmaṇi, idhekacco daḷhāya rajjuyā…pe… dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chijjamāno. Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kiṃ akāsi daḷhāya rajjuyā…pe… dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chindatī’ti? Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kulitthīsu kulakumārīsu cārittaṃ āpajji, tena naṃ rājāno gahetvā evarūpaṃ kammakāraṇaṃ kārentī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu te evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’ti? ‘‘Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati cā’’ti. ‘‘Tatra, gāmaṇi, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yo koci kāmesu micchā carati, sabbo so diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī’ti, saccaṃ vā te āhaṃsu musā vāti…pe… kallaṃ nu tesu pasīditu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Dissati kho pana, gāmaṇi, idhekacco mālī kuṇḍalī sunhāto suvilitto kappitakesamassu itthikāmehi rājā maññe paricārento. Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kiṃ akāsi mālī kuṇḍalī sunhāto suvilitto kappitakesamassu itthikāmehi rājā maññe paricāretī’ti? Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso rājānaṃ musāvādena hāsesi. Tassa rājā attamano abhihāramadāsi. Tenāyaṃ puriso mālī kuṇḍalī sunhāto suvilitto kappitakesamassu itthikāmehi rājā maññe paricāretī’’ti.

‘‘Dissati kho, gāmaṇi, idhekacco daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathiyāya rathiyaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā dakkhiṇena dvārena nikkhāmetvā dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chijjamāno. Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso kiṃ akāsi daḷhāya rajjuyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanaṃ bandhitvā khuramuṇḍaṃ karitvā kharassarena paṇavena rathiyāya rathiyaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ parinetvā, dakkhiṇena dvārena nikkhāmetvā, dakkhiṇato nagarassa sīsaṃ chindatī’ti? Tamenaṃ evamāhaṃsu – ‘ambho! Ayaṃ puriso gahapatissa vā gahapatiputtassa vā musāvādena atthaṃ bhañji, tena naṃ rājāno gahetvā evarūpaṃ kammakāraṇaṃ kārentī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gāmaṇi, api nu te evarūpaṃ diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā’’ti? ‘‘Diṭṭhañca no, bhante, sutañca suyyissati cā’’ti. ‘‘Tatra, gāmaṇi, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘yo koci musā bhaṇati, sabbo so diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī’ti, saccaṃ vā te āhaṃsu musā vā’’ti? ‘‘Musā, bhante’’. ‘‘Ye pana te tucchaṃ musā vilapanti sīlavanto vā te dussīlā vā’’ti? ‘‘Dussīlā, bhante’’. ‘‘Ye pana te dussīlā pāpadhammā micchāpaṭipannā vā te sammāpaṭipannā vā’’ti? ‘‘Micchāpaṭipannā, bhante’’. ‘‘Ye pana te micchāpaṭipannā micchādiṭṭhikā vā te sammādiṭṭhikā vā’’ti? ‘‘Micchādiṭṭhikā, bhante’’. ‘‘Ye pana te micchādiṭṭhikā kallaṃ nu tesu pasīditu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Atthi me, bhante, āvasathāgāraṃ. Tattha atthi mañcakāni, atthi āsanāni, atthi udakamaṇiko, atthi telappadīpo. Tattha yo samaṇo vā brāhmaṇo vā vāsaṃ upeti, tenāhaṃ yathāsatti yathābalaṃ saṃvibhajāmi. Bhūtapubbaṃ, bhante, cattāro satthāro nānādiṭṭhikā nānākhantikā nānārucikā, tasmiṃ āvasathāgāre vāsaṃ upagacchuṃ’’.

‘‘Eko satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko. Natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’’ti.

‘‘Eko satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ‘atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko, atthi paro loko, atthi mātā, atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā, ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’’ti.

‘‘Eko satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ‘karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato, karoto na karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo.

Dakkhiṇaṃ cepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācāpento, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Uttaraṃ cepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento yajanto yajāpento, natthi tatonidānaṃ puññaṃ, natthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena natthi puññaṃ, natthi puññassa āgamo’’’ti.

‘‘Eko satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ‘karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato, karoto karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇaṃ cepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācāpento, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Uttaraṃ cepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento, yajanto yajāpento, atthi tatonidānaṃ puññaṃ, atthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo’’’ti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhante, ahudeva kaṅkhā, ahu vicikicchā – ‘kosu nāma imesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ āha, ko musā’’’ti?

‘‘Alañhi te, gāmaṇi, kaṅkhituṃ, alaṃ vicikicchituṃ. Kaṅkhanīye ca pana te ṭhāne vicikicchā uppannā’’ti. ‘‘Evaṃ pasannohaṃ, bhante, bhagavati. Pahoti me bhagavā tathā dhammaṃ desetuṃ yathāhaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyya’’nti.

‘‘Atthi, gāmaṇi, dhammasamādhi. Tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi. Evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsi. Katamo ca, gāmaṇi, dhammasamādhi? Idha, gāmaṇi, ariyasāvako pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti, abhijjhaṃ pahāya anabhijjhālu hoti, byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto hoti, micchādiṭṭhiṃ pahāya sammādiṭṭhiko hoti.

‘‘Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘yvāyaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā, sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. ‘Sace tassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, apaṇṇakatāya mayhaṃ, yvāhaṃ [yohaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] na kiñci [kañci (?)] byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā? Ubhayamettha [ubhayattha me (?) ma. ni. 2.95 pāḷiyā saṃsandetabbaṃ] kaṭaggāho, yaṃ camhi kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī’ti [paraṃ maraṇā na upapajjissāmīti (?)]. Tassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi. Tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsi.

‘‘Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘yvāyaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko, atthi paro loko, atthi mātā, atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā, sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī'ti. 'Sace tassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, apaṇṇakatāya mayhaṃ, yvāhaṃ na kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā? Ubhayamettha kaṭaggāho, yaṃ camhi kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī'ti. Tassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi. Tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsi.

''Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – 'yvāyaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato, karoto na karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācāpento, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento, yajanto yajāpento, natthi tatonidānaṃ puññaṃ, natthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena natthi puññaṃ, natthi puññassa āgamo'ti. 'Sace tassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, apaṇṇakatāya mayhaṃ, yvāhaṃ na kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā? Ubhayamettha kaṭaggāho, yaṃ camhi kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī'ti [paraṃ maraṇā na upapajjissāmīti (?)]. Tassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsi.

''Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato mettāsahagate cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – 'yvāyaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato, karoto karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācāpento, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento, yajanto yajāpento, atthi tatonidānaṃ puññaṃ, atthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena atthi puññaṃ atthi puññassa āgamoti. Sace tassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, apaṇṇakatāya mayhaṃ, yvāhaṃ na kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā? Ubhayamettha kaṭaggāho, yaṃ camhi kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī'ti. Tassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi. Tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsi.

''Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato karuṇāsahagate cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati…pe… muditāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati…pe….

‘‘Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato upekkhāsahagate cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘yvāyaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko natthi paro loko, natthi mātā natthi pitā natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentīti. Sace tassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, apaṇṇakatāya mayhaṃ, yvāhaṃ na kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā? Ubhayamettha kaṭaggāho, yaṃ camhi kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī’ti. Tassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi. Tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsi.

‘‘Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato upekkhāsahagate cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘yvāyaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko atthi paro loko, atthi mātā atthi pitā atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentīti. Sace tassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, apaṇṇakatāya mayhaṃ, yvāhaṃ na kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā? Ubhayamettha kaṭaggāho, yaṃ camhi kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī’ti. Tassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi. Tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsi.

‘‘Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato upekkhāsahagate cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘yvāyaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – karoto kārayato, chedato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato, karoto na karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācāpento, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento, yajanto yajāpento, natthi tatonidānaṃ puññaṃ, natthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena natthi puññaṃ, natthi puññassa āgamo’ti. ‘Sace tassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, apaṇṇakatāya mayhaṃ, yvāhaṃ na kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā? Ubhayamettha kaṭaggāho, yaṃ camhi kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī’ti. Tassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi. Tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsi.

‘‘Sa kho so, gāmaṇi, ariyasāvako evaṃ vigatābhijjho vigatabyāpādo asammūḷho sampajāno paṭissato upekkhāsahagate cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ, iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘yvāyaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato, karoto karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācāpento, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento, yajanto yajāpento, atthi tatonidānaṃ puññaṃ, atthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo’ti. ‘Sace tassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, apaṇṇakatāya mayhaṃ, yvāhaṃ na kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā? Ubhayamettha kaṭaggāho, yaṃ camhi kāyena saṃvuto vācāya saṃvuto manasā saṃvuto, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmī’ti. Tassa pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi. Tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsī’’ti.

Evaṃ vutte, pāṭaliyo gāmaṇi bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Terasamaṃ.

Gāmaṇisaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Caṇḍo puṭo yodhājīvo, hatthasso asibandhako;
Desanā saṅkhakulaṃ maṇicūḷaṃ, bhadrarāsiyapāṭalīti.

9. Asaṅkhatasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Kāyagatāsatisuttaṃ

366. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Asaṅkhatañca vo, bhikkhave, desessāmi asaṅkhatagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, asaṅkhataṃ? Yo, bhikkhave, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhataṃ. Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Kāyagatāsati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo’’.

‘‘Iti kho, bhikkhave, desitaṃ vo mayā asaṅkhataṃ, desito asaṅkhatagāmimaggo. Yaṃ, bhikkhave, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyatha [nijjhāyatha (ka.)], bhikkhave, mā pamādattha; mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Samathavipassanāsuttaṃ

367. ‘‘Asaṅkhatañca vo, bhikkhave, desessāmi asaṅkhatagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, asaṅkhataṃ? Yo, bhikkhave, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhataṃ. Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Samatho ca vipassanā ca. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Dutiyaṃ.

3. Savitakkasavicārasuttaṃ

368. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Savitakkasavicāro samādhi, avitakkavicāramatto samādhi, avitakkaavicāro samādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Tatiyaṃ.

4. Suññatasamādhisuttaṃ

369. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Suññato samādhi, animitto samādhi, appaṇihito samādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Catutthaṃ.

5. Satipaṭṭhānasuttaṃ

370. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Cattāro satipaṭṭhānā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Pañcamaṃ.

6. Sammappadhānasuttaṃ

371. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Cattāro sammappadhānā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Iddhipādasuttaṃ

372. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Cattāro iddhipādā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Sattamaṃ.

8. Indriyasuttaṃ

373. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Pañcindriyāni. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Balasuttaṃ

374. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Pañca balāni. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Navamaṃ.

10. Bojjhaṅgasuttaṃ

375. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Satta bojjhaṅgā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe…. Dasamaṃ.

11. Maggaṅgasuttaṃ

376. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo. Iti kho, bhikkhave, desitaṃ vo mayā asaṅkhataṃ, desito asaṅkhatagāmimaggo. Yaṃ, bhikkhave, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādattha; mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī''ti. Ekādasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Kāyo samatho savitakko, suññato satipaṭṭhānā;
Sammappadhānā iddhipādā, indriyabalabojjhaṅgā;
Maggena ekādasamaṃ, tassuddānaṃ pavuccati.

2. Dutiyavaggo

1. Asaṅkhatasuttaṃ

377. ''Asaṅkhatañca vo, bhikkhave, desessāmi asaṅkhatagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, asaṅkhataṃ? Yo, bhikkhave, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhataṃ. Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Samatho. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo. Iti kho, bhikkhave, desitaṃ vo mayā asaṅkhataṃ, desito asaṅkhatagāmimaggo. Yaṃ, bhikkhave, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādattha; mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanīti.

''Asaṅkhatañca vo, bhikkhave, desessāmi asaṅkhatagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, asaṅkhataṃ? Yo, bhikkhave, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhataṃ. Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Vipassanā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo. Iti kho, bhikkhave, desitaṃ vo mayā asaṅkhataṃ…pe… ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanīti.

''Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Savitakko savicāro samādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Avitakko vicāramatto samādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Avitakko avicāro samādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe….

''Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Suññato samādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Animitto samādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Appaṇihito samādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe….

''Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu vedanānupassī viharati…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu citte cittānupassī…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe….

''Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe….

‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo …pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu cittasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu vīmaṃsasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe….

‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu vīriyindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu satindriyaṃ bhāveti…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu samādhindriyaṃ bhāveti…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu paññindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe….

‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhābalaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu vīriyabalaṃ bhāveti…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu satibalaṃ bhāveti…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu samādhibalaṃ bhāveti…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu paññābalaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe….

‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe….

‘‘Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo…pe… katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammāsaṅkappaṃ bhāveti …pe… sammāvācaṃ bhāveti…pe… sammākammantaṃ bhāveti… pe… sammāājīvaṃ bhāveti…pe… sammāvāyāmaṃ bhāveti…pe… sammāsatiṃ bhāveti…pe… asaṅkhatañca vo bhikkhave, desessāmi asaṅkhatagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, asaṅkhataṃ…pe…? Katamo ca, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, asaṅkhatagāmimaggo. Iti kho, bhikkhave, desitaṃ vo mayā asaṅkhataṃ, desito asaṅkhatagāmimaggo. Yaṃ, bhikkhave, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādattha; mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Anatasuttaṃ

378. ''Anatañca vo, bhikkhave, desessāmi, anatagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, anataṃ…pe…''. (Yathā asaṅkhataṃ tathā vitthāretabbaṃ). Dutiyaṃ.

3-32. Anāsavādisuttaṃ

379-408. ''Anāsavañca vo, bhikkhave, desessāmi anāsavagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, anāsavaṃ…pe… saccañca vo, bhikkhave, desessāmi saccagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, saccaṃ…pe… pārañca vo, bhikkhave, desessāmi pāragāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, pāraṃ…pe… nipuṇañca vo, bhikkhave, desessāmi nipuṇagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, nipuṇaṃ…pe… sududdasañca vo, bhikkhave, desessāmi sududdasagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, sududdasaṃ… pe… ajajjarañca vo, bhikkhave, desessāmi ajajjaragāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, ajajjaraṃ…pe… dhuvañca vo, bhikkhave, desessāmi dhuvagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, dhuvaṃ…pe… apalokitañca vo, bhikkhave, desessāmi apalokitagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, apalokitaṃ…pe… anidassanañca vo, bhikkhave, desessāmi anidassanagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, anidassanaṃ…pe… nippapañcañca vo, bhikkhave, desessāmi nippapañcagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, nippapañcaṃ…pe…?

''Santañca vo, bhikkhave, desessāmi santagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, santaṃ…pe… amatañca vo, bhikkhave, desessāmi amatagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, amataṃ…pe… paṇītañca vo, bhikkhave, desessāmi paṇītagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, paṇītaṃ…pe… sivañca vo, bhikkhave, desessāmi sivagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, sivaṃ…pe… khemañca vo, bhikkhave, desessāmi khemagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, khemaṃ…pe… taṇhākkhayañca vo, bhikkhave, desessāmi taṇhākkhayagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, taṇhākkhayaṃ…pe…?

''Acchariyañca vo, bhikkhave, desessāmi acchariyagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, acchariyaṃ…pe… abbhutañca vo, bhikkhave, desessāmi abbhutagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, abbhutaṃ…pe… anītikañca vo, bhikkhave, desessāmi anītikagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, anītikaṃ…pe… anītikadhammañca vo, bhikkhave, desessāmi anītikadhammagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, anītikadhammaṃ… pe… nibbānañca vo, bhikkhave, desessāmi nibbānagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, nibbānaṃ…pe… abyāpajjhañca [abyāpajjhañca (sī. syā. kaṃ. pī.)] vo, bhikkhave, desessāmi abyāpajjhagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, abyāpajjhaṃ…pe… virāgañca vo, bhikkhave, desessāmi virāgagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, virāgo…pe…?

‘‘Suddhiñca vo, bhikkhave, desessāmi suddhigāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamā ca, bhikkhave, suddhi…pe… muttiñca vo, bhikkhave, desessāmi muttigāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamā ca, bhikkhave, mutti…pe… anālayañca vo, bhikkhave, desessāmi anālayagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, anālayo…pe… dīpañca vo, bhikkhave, desessāmi dīpagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, dīpaṃ…pe… leṇañca vo, bhikkhave, desessāmi leṇagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, leṇaṃ…pe… tāṇañca vo, bhikkhave, desessāmi tāṇagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, tāṇaṃ…pe… saraṇañca vo, bhikkhave, desessāmi saraṇagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, saraṇaṃ…pe… anusāsanī’’ti? Bāttiṃsatimaṃ.

33. Parāyanasuttaṃ

409. ‘‘Parāyanañca [parāyaṇañca (pī. sī. aṭṭha.)] vo, bhikkhave, desessāmi parāyanagāmiñca maggaṃ. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, parāyanaṃ? Yo, bhikkhave, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati, bhikkhave, parāyanaṃ. Katamo ca, bhikkhave, parāyanagāmī maggo? Kāyagatāsati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, parāyanagāmimaggo. Iti kho, bhikkhave, desitaṃ vo mayā parāyanaṃ, desito parāyanagāmimaggo. Yaṃ, bhikkhave, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni. Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādattha; mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti. (Yathā asaṅkhataṃ tathā vitthāretabbaṃ). Tettiṃsatimaṃ.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Asaṅkhataṃ anataṃ anāsavaṃ, saccañca pāraṃ nipuṇaṃ sududdasaṃ;
Ajajjaraṃ dhuvaṃ apalokitaṃ, anidassanaṃ nippapañca santaṃ.

Amataṃ paṇītañca sivañca khemaṃ, taṇhākkhayo acchariyañca abbhutaṃ;
Anītikaṃ anītikadhammaṃ, nibbānametaṃ sugatena desitaṃ.

Abyāpajjho virāgo ca, suddhi mutti anālayo;
Dīpo leṇañca tāṇañca, saraṇañca parāyananti.

Asaṅkhatasaṃyuttaṃ samattaṃ.

10. Abyākatasaṃyuttaṃ

1. Khemāsuttaṃ

410. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena khemā bhikkhunī kosalesu cārikaṃ caramānā antarā ca sāvatthiṃ antarā ca sāketaṃ toraṇavatthusmiṃ vāsaṃ upagatā hoti. Atha kho rājā pasenadi kosalo sāketā sāvatthiṃ gacchanto, antarā ca sāketaṃ antarā ca sāvatthiṃ toraṇavatthusmiṃ ekarattivāsaṃ upagacchi. Atha kho rājā pasenadi kosalo aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, toraṇavatthusmiṃ tathārūpaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā jāna yamahaṃ ajja payirupāseyya’’nti.

‘‘Evaṃ, devā’’ti kho so puriso rañño pasenadissa kosalassa paṭissutvā kevalakappaṃ toraṇavatthuṃ āhiṇḍanto [anvāhiṇḍanto (sī.)] nāddasa tathārūpaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā yaṃ rājā pasenadi kosalo payirupāseyya. Addasā kho so puriso khemaṃ bhikkhuniṃ toraṇavatthusmiṃ vāsaṃ upagataṃ. Disvāna yena rājā pasenadi kosalo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavoca –

‘‘Natthi kho, deva, toraṇavatthusmiṃ tathārūpo samaṇo vā brāhmaṇo vā yaṃ devo payirupāseyya. Atthi ca kho, deva, khemā nāma bhikkhunī, tassa bhagavato sāvikā arahato sammāsambuddhassa. Tassā kho pana ayyāya evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘paṇḍitā, viyattā medhāvinī bahussutā cittakathā kalyāṇapaṭibhānā’ti. Taṃ devo payirupāsatū’’ti.

Atha kho rājā pasenadi kosalo yena khemā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā khemaṃ bhikkhuniṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo khemaṃ bhikkhuniṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, ayye, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, mahārāja, bhagavatā – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ panayye, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, mahārāja, abyākataṃ bhagavatā – ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, ayye, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, mahārāja, bhagavatā – ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ panayye, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti. ‘‘Etampi kho, mahārāja, abyākataṃ bhagavatā – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti.

‘‘‘Kiṃ nu kho, ayye, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, iti puṭṭhā samānā – ‘abyākataṃ kho etaṃ, mahārāja, bhagavatā – hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. ‘Kiṃ panayye, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti puṭṭhā samānā – ‘etampi kho, mahārāja, abyākataṃ bhagavatā – na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, ayye, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti puṭṭhā samānā – ‘abyākataṃ kho etaṃ, mahārāja, bhagavatā – hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. ‘Kiṃ panayye, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti puṭṭhā samānā – ‘etampi kho, mahārāja, abyākataṃ bhagavatā – neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. ‘Ko nu kho, ayye, hetu, ko paccayo yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’’ti?

‘‘Tena hi, mahārāja, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, atthi te koci gaṇako vā muddiko vā saṅkhāyako vā yo pahoti gaṅgāya vālukaṃ [vālikaṃ (sī. syā. kaṃ.)] gaṇetuṃ – ettakā [ettikā (sī.)] vālukā iti vā, ettakāni vālukasatāni iti vā, ettakāni vālukasahassāni iti vā, ettakāni vālukasatasahassāni iti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, ayye’’. ‘‘Atthi pana te koci gaṇako vā muddiko vā saṅkhāyako vā yo pahoti mahāsamudde udakaṃ gaṇetuṃ – ettakāni udakāḷhakāni iti vā, ettakāni udakāḷhakasatāni iti vā, ettakāni udakāḷhakasahassāni iti vā, ettakāni udakāḷhakasatasahassāni iti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, ayye’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Mahāyye, samuddo gambhīro appameyyo duppariyogāho’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yena rūpe tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya taṃ rūpaṃ tathāgatassa pahīnaṃ ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṅkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Rūpasaṅkhāyavimutto kho, mahārāja, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāho – seyyathāpi mahāsamuddo. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti.

‘‘Yāya vedanāya tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya, sā vedanā tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Vedanāsaṅkhāyavimutto, mahārāja, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāho – seyyathāpi mahāsamuddo. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti.

‘‘Yāya saññā tathāgataṃ…pe… yehi saṅkhārehi tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya, te saṅkhārā tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṅkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Saṅkhārasaṅkhāyavimutto kho, mahārāja, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāho – seyyathāpi mahāsamuddo. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti.

‘‘Yena viññāṇe tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya taṃ viññāṇaṃ tathāgatassa pahīnaṃ ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṅkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Viññāṇasaṅkhāyavimutto kho, mahārāja, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāho – seyyathāpi mahāsamuddo. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upetī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo khemāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā khemaṃ bhikkhuniṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Atha kho rājā pasenadi kosalo aparena samayena yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, bhante, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, mahārāja, mayā – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, mahārāja, abyākataṃ mayā – ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, bhante, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, mahārāja, mayā – ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, mahārāja, abyākataṃ mayā – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, bhante, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti iti puṭṭho samāno – ‘abyākataṃ kho etaṃ, mahārāja, mayā – hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi…pe…. ‘‘‘Kiṃ pana, bhante, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti puṭṭho samāno – ‘‘‘etampi kho, mahārāja, abyākataṃ mayā – neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. Ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti?

‘‘Tena hi, mahārāja, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, atthi te koci gaṇako vā muddiko vā saṅkhāyako vā yo pahoti gaṅgāya vālukaṃ gaṇetuṃ – ettakā vālukā iti vā…pe… ettakāni vālukasatasahassāni iti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Atthi pana te koci gaṇako vā muddiko vā saṅkhāyako vā yo pahoti mahāsamudde udakaṃ gaṇetuṃ – ettakāni udakāḷhakāni iti vā…pe… ettakāni udakāḷhakasatasahassāni iti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Mahā, bhante, samuddo gambhīro appameyyo duppariyogāho. Evameva kho, mahārāja, yena rūpena tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya, taṃ rūpaṃ tathāgatassa pahīnaṃ ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṅkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Rūpasaṅkhāyavimutto kho, mahārāja, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāho – seyyathāpi mahāsamuddo. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti. Yāya vedanāya…pe… yāya saññāya…pe… yehi saṅkhārehi…pe…’’.

‘‘Yena viññāṇena tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya, taṃ viññāṇaṃ tathāgatassa pahīnaṃ ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṅkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Viññāṇasaṅkhāyavimutto kho, mahārāja, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāho – seyyathāpi mahāsamuddo. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upeti, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi na upetī’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yatra hi nāma satthu ceva [satthuno ceva (sī.)] sāvikāya ca atthena attho byañjanena byañjanaṃ saṃsandissati, samessati, na virodhayissati [vihāyissati (sī. syā. kaṃ.), vigāyissati (ka.)] yadidaṃ aggapadasmiṃ. Ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ khemaṃ bhikkhuniṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ apucchiṃ. Sāpi me ayyā etehi padehi etehi byañjanehi etamatthaṃ byākāsi, seyyathāpi bhagavā. Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yatra hi nāma satthu ceva sāvikāya ca atthena attho byañjanena byañjanaṃ saṃsandissati, samessati, na virodhayissati yadidaṃ aggapadasmiṃ. Handa dāni mayaṃ, bhante, gacchāma. Bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassa dāni tvaṃ, mahārāja, kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmīti. Paṭhamaṃ.

2. Anurādhasuttaṃ

411. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena āyasmā anurādho bhagavato avidūre araññakuṭikāyaṃ viharati. Atha kho sambahulā aññatitthiyā paribbājakā yenāyasmā anurādho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā anurādhena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te aññatitthiyā paribbājakā āyasmantaṃ anurādhaṃ etadavocuṃ – ''yo so, āvuso anurādha, tathāgato uttamapuriso paramapuriso paramapattipatto, taṃ tathāgato imesu catūsu ṭhānesu paññāpayamāno paññāpeti – 'hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā, 'na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā, 'hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā, 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā''ti? ''Yo so, āvuso, tathāgato uttamapuriso paramapuriso paramapattipatto, taṃ tathāgato aññatra imehi catūhi ṭhānehi paññāpayamāno paññāpeti – 'hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, 'na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā, 'hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā''ti. Evaṃ vutte, te aññatitthiyā paribbājakā āyasmantaṃ anurādhaṃ etadavocuṃ – ''so cāyaṃ [yo cāyaṃ (sī.)] bhikkhu navo bhavissati acirapabbajito, thero vā pana bālo abyatto''ti. Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā āyasmantaṃ anurādhaṃ navavādena ca bālavādena ca apasādetvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu.

Atha kho āyasmato anurādhassa acirapakkantesu aññatitthiyesu paribbājakesu etadahosi – ''sace kho maṃ te aññatitthiyā paribbājakā uttariṃ puccheyyuṃ, kathaṃ byākaramāno nu khvāhaṃ tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ vuttavādī ceva bhagavato assaṃ, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkheyyaṃ, dhammassa cānudhammaṃ byākareyyaṃ, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā''ti? Atha kho āyasmā anurādho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā anurādho bhagavantaṃ etadavoca – ''idhāhaṃ, bhante, bhagavato avidūre araññakuṭikāyaṃ viharāmi. Atha kho, bhante, sambahulā aññatitthiyā paribbājakā yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā mayā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho, bhante, te aññatitthiyā paribbājakā maṃ etadavocuṃ – ''yo so, āvuso anurādha, tathāgato uttamapuriso paramapuriso paramapattipatto, taṃ tathāgato imesu catūsu ṭhānesu paññāpayamāno paññāpeti – 'hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā…pe… 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā''ti? Evaṃ vuttāhaṃ, bhante, te aññatitthiye paribbājake etadavocaṃ – ''yo so, āvuso, tathāgato uttamapuriso paramapuriso paramapattipatto, taṃ tathāgato aññatra imehi catūhi ṭhānehi paññāpayamāno paññāpeti – 'hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā…pe… 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā''ti. Evaṃ vutte, bhante, te aññatitthiyā paribbājakā maṃ etadavocuṃ – ''so cāyaṃ bhikkhu navo bhavissati acirapabbajito thero vā pana bālo abyatto''ti. Atha kho maṃ, bhante, te aññatitthiyā paribbājakā navavādena ca bālavādena ca apasādetvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu. Tassa mayhaṃ, bhante, acirapakkantesu tesu aññatitthiyesu paribbājakesu etadahosi – ''sace kho maṃ te aññatitthiyā paribbājakā uttariṃ puccheyyuṃ, kathaṃ byākaramāno nu khvāhaṃ tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ vuttavādī ceva bhagavato assaṃ, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkheyyaṃ, dhammassa cānudhammaṃ byākareyyaṃ, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā''ti?

''Taṃ kiṃ maññasi, anurādha, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā''ti?

''Aniccaṃ, bhante''.

''Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā''ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Vedanā niccā vā aniccā vā’’ti?…Pe… saññā …pe… saṅkhārā…pe… ‘‘viññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Tasmātiha, anurādha, yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Yā kāci vedanā atītānāgatapaccuppannā…pe… yā kāci saññā…pe… ye keci saṅkhārā…pe… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evaṃ passaṃ, anurādha, sutavā ariyasāvako rūpasmimpi nibbindati, vedanāyapi nibbindati, saññāyapi nibbindati, saṅkhāresupi nibbindati, viññāṇasmimpi nibbindati. Nibbindaṃ virajjati; virāgā vimuccati; vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, anurādha, rūpaṃ tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Vedanaṃ tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Saññaṃ tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Saṅkhāre tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Viññāṇaṃ tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, anurādha, rūpasmiṃ tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Aññatra rūpā tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Vedanāya…pe… aññatra vedanāya…pe… saññāya…pe… aññatra saññāya…pe… saṅkhāresu…pe… aññatra saṅkhārehi…pe… viññāṇasmiṃ tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Aññatra viññāṇā tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, anurādha, rūpaṃ, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, anurādha, ayaṃ so arūpī avedano asaññī asaṅkhāro aviññāṇo tathāgatoti samanupassasī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Ettha ca te, anurādha, diṭṭheva dhamme saccato thetato tathāgate anupalabbhiyamāne [tathāgato anupalabbhiyamāno (syā. ka.), tathāgate anupalabbhamāne (?)] kallaṃ nu te taṃ veyyākaraṇaṃ [veyyākaraṇāya (sī.)] – yo so, āvuso, tathāgato uttamapuriso paramapuriso paramapattipatto, taṃ tathāgato aññatra imehi catūhi ṭhānehi paññāpayamāno paññāpeti – ‘‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Sādhu sādhu, anurādha! Pubbe cāhaṃ, anurādha, etarahi ca dukkhañceva paññāpemi dukkhassa ca nirodha’’nti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttaṃ

412. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto, āyasmā ca mahākoṭṭhiko bārāṇasiyaṃ viharanti isipatane migadāye. Atha kho āyasmā mahākoṭṭhiko sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahākoṭṭhiko āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso sāriputta, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, āvuso, bhagavatā – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ panāvuso, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, āvuso, abyākataṃ bhagavatā – ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, āvuso, bhagavatā – ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ panāvuso, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, āvuso, abyākataṃ bhagavatā – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti.

‘‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti puṭṭho samāno, ‘abyākataṃ kho etaṃ, āvuso, bhagavatā – hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi…pe… ‘kiṃ panāvuso, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti puṭṭho samāno – ‘etampi kho, āvuso, abyākataṃ bhagavatā – neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. Ko nu kho, āvuso, hetu, ko paccayo yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti?

‘‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti kho, āvuso, rūpagatametaṃ. Na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, rūpagatametaṃ. Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, rūpagatametaṃ. Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, rūpagatametaṃ. Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti kho, āvuso, vedanāgatametaṃ. Na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, vedanāgatametaṃ. Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, vedanāgatametaṃ. Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, vedanāgatametaṃ. Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti kho, āvuso, saññāgatametaṃ. Na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, saññāgatametaṃ. Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, saññāgatametaṃ. Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, saññāgatametaṃ. Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti kho, āvuso, saṅkhāragatametaṃ. Na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, saṅkhāragatametaṃ. Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, saṅkhāragatametaṃ. Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, saṅkhāragatametaṃ. Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti kho, āvuso, viññāṇagatametaṃ. Na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, viññāṇagatametaṃ. Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, viññāṇagatametaṃ. Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti, viññāṇagatametaṃ. Ayaṃ kho, āvuso, hetu ayaṃ paccayo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyasāriputtakoṭṭhikasuttaṃ

413. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto, āyasmā ca mahākoṭṭhiko bārāṇasiyaṃ viharanti isipatane migadāye…pe… (sāyeva pucchā) ‘‘ko nu kho, āvuso, hetu, ko paccayo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti? ‘‘Rūpaṃ kho, āvuso, ajānato apassato yathābhūtaṃ, rūpasamudayaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, rūpanirodhaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, rūpanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti. Vedanaṃ…pe… saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, viññāṇasamudayaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, viññāṇanirodhaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, viññāṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’tipissa hoti.

‘‘Rūpañca kho, āvuso, jānato passato yathābhūtaṃ, rūpasamudayaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, rūpanirodhaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, rūpanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti. Vedanaṃ…pe… saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, viññāṇasamudayaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, viññāṇanirodhaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, viññāṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti; ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti; ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti; ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti. Ayaṃ kho, āvuso, hetu ayaṃ paccayo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti. Catutthaṃ.

5. Tatiyasāriputtakoṭṭhikasuttaṃ

414. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto, āyasmā ca mahākoṭṭhiko bārāṇasiyaṃ viharanti isipatane migadāye…pe… (sāyeva pucchā) ‘‘ko nu kho, āvuso, hetu ko paccayo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti? ‘‘Rūpe kho, āvuso, avigatarāgassa avigatacchandassa avigatapemassa avigatapipāsassa avigatapariḷāhassa avigatataṇhassa ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti. Vedanāya…pe… saññāya…pe… saṅkhāresu…pe… viññāṇe avigatarāgassa avigatacchandassa avigatapemassa avigatapipāsassa avigatapariḷāhassa avigatataṇhassa ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti. Rūpe ca kho, āvuso, vigatarāgassa…pe… vedanāya…pe… saññāya…pe… saṅkhāresu…pe… viññāṇe vigatarāgassa vigatacchandassa vigatapemassa vigatapipāsassa vigatapariḷāhassa vigatataṇhassa ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti. Ayaṃ kho, āvuso, hetu, ayaṃ paccayo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Catutthasāriputtakoṭṭhikasuttaṃ

415. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto, āyasmā ca mahākoṭṭhiko bārāṇasiyaṃ viharanti isipatane migadāye. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākoṭṭhiko tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā mahākoṭṭhikena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ mahākoṭṭhikaṃ etadavoca – ‘‘‘kiṃ nu kho, āvuso koṭṭhika, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti…pe… ‘kiṃ panāvuso, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti iti puṭṭho samāno – ‘etampi kho, āvuso, abyākataṃ bhagavatā – neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi’’. ‘‘Ko nu kho, āvuso, hetu, ko paccayo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti?

‘‘Rūpārāmassa kho, āvuso, rūparatassa rūpasammuditassa rūpanirodhaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti; ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti. Vedanārāmassa kho, āvuso, vedanāratassa vedanāsammuditassa, vedanānirodhaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti…pe… saññārāmassa kho, āvuso…pe… saṅkhārārāmassa kho āvuso…pe… viññāṇārāmassa kho, āvuso, viññāṇaratassa viññāṇasammuditassa viññāṇanirodhaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti’’.

‘‘Na rūpārāmassa kho, āvuso, na rūparatassa na rūpasammuditassa, rūpanirodhaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti. Na vedanārāmassa kho, āvuso…pe… na saññārāmassa kho, āvuso…pe… na saṅkhārārāmassa kho, āvuso…pe… na viññāṇārāmassa kho, āvuso, na viññāṇaratassa na viññāṇasammuditassa, viññāṇanirodhaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti. Ayaṃ kho, āvuso, hetu, ayaṃ paccayo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti.

‘‘Siyā panāvuso, aññopi pariyāyo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti? ‘‘Siyā, āvuso. Bhavārāmassa kho, āvuso, bhavaratassa bhavasammuditassa, bhavanirodhaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti. Na bhavārāmassa kho, āvuso, na bhavaratassa na bhavasammuditassa, bhavanirodhaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti. Ayampi kho, āvuso, pariyāyo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti.

‘‘Siyā panāvuso, aññopi pariyāyo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti? ‘‘Siyā, āvuso. Upādānārāmassa kho, āvuso, upādānaratassa upādānasammuditassa, upādānanirodhaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti. Na upādānārāmassa kho, āvuso, na upādānaratassa na upādānasammuditassa, upādānanirodhaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti…pe… ‘neva, hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti. Ayampi kho āvuso, pariyāyo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti.

‘‘Siyā panāvuso, aññopi pariyāyo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti? ‘‘Siyā, āvuso. Taṇhārāmassa kho, āvuso, taṇhāratassa taṇhāsammuditassa, taṇhānirodhaṃ ajānato apassato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa hoti. Na taṇhārāmassa kho, āvuso, na taṇhāratassa na taṇhāsammuditassa, taṇhānirodhaṃ jānato passato yathābhūtaṃ, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti…pe. … ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipissa na hoti. Ayampi kho, āvuso, pariyāyo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti.

‘‘Siyā panāvuso, aññopi pariyāyo, yenetaṃ abyākataṃ bhagavatā’’ti? ‘‘Ettha dāni, āvuso sāriputta, ito uttari kiṃ icchasi? Taṇhāsaṅkhayavimuttassa, āvuso sāriputta, bhikkhuno vaṭṭaṃ [vattaṃ (syā. kaṃ. ka.) vaddhaṃ (pī.)] natthi paññāpanāyā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Moggallānasuttaṃ

416. Atha kho vacchagotto paribbājako yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā mahāmoggallānena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca –

‘‘Kiṃ nu kho, bho moggallāna, sassato loko’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – ‘sassato loko’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bho moggallāna, asassato loko’’ti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – ‘asassato loko’’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, bho moggallāna, antavā loko’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – ‘antavā loko’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bho moggallāna, anantavā loko’’ti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – ‘anantavā loko’’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, bho moggallāna, taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’’nti. ‘‘Kiṃ pana, bho moggallāna, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’’nti. ‘‘Kiṃ nu kho, bho moggallāna, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bho moggallāna, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, bho moggallāna, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bho moggallāna, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti.

‘‘Ko nu kho, bho moggallāna, hetu ko paccayo, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ puṭṭhānaṃ evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā, anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā? Ko pana, bho moggallāna, hetu ko paccayo, yena samaṇassa gotamassa evaṃ puṭṭhassa na evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – sassato lokotipi, asassato lokotipi, antavā lokotipi, anantavā lokotipi, taṃ jīvaṃ taṃ sarīrantipi, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīrantipi, hoti tathāgato paraṃ maraṇātipi, na hoti tathāgato paraṃ maraṇātipi, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇātipi, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇātipī''ti?

''Aññatitthiyā kho, vaccha, paribbājakā cakkhuṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassanti…pe… jivhaṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassanti…pe… manaṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassanti. Tasmā aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ puṭṭhānaṃ evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – sassato lokoti vā…pe… neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā. Tathāgato ca kho, vaccha, arahaṃ sammāsambuddho cakkhuṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati…pe… jivhaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati…pe… manaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati. Tasmā tathāgatassa evaṃ puṭṭhassa na evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – sassato lokotipi…pe… neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇātipī''ti.

Atha kho vacchagotto paribbājako uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''kiṃ nu kho, bho gotama, sassato loko''ti? Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, mayā – 'sassato loko'ti…pe…. ''Kiṃ pana, bho gotama, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā''ti? ''Etampi kho, vaccha, abyākataṃ mayā – 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'''ti.

''Ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ puṭṭhānaṃ evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – 'sassato loko'ti vā…pe… 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā? Ko pana, bho gotama, hetu ko paccayo, yena bhoto gotamassa evaṃ puṭṭhassa na evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – 'sassato loko'tipi…pe… 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'tipī''ti?

''Aññatitthiyā kho, vaccha, paribbājakā cakkhuṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassanti…pe… jivhaṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassanti…pe… manaṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassanti. Tasmā aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ puṭṭhānaṃ evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – 'sassato loko'ti vā…pe… 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'ti vā. Tathāgato ca kho, vaccha, arahaṃ sammāsambuddho cakkhuṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati…pe… jivhaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati…pe… manaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti samanupassati. Tasmā tathāgatassa evaṃ puṭṭhassa na evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – 'sassato loko'tipi, 'asassato loko'tipi, 'antavā loko'tipi, 'anantavā loko'tipi, 'taṃ jīvaṃ taṃ sarīra'ntipi, 'aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra'ntipi, 'hoti tathāgato paraṃ maraṇā'tipi, 'na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'tipi, 'hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā'tipi, 'neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā'tipī''ti.

''Acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Yatra hi nāma satthu ca [satthussa ca (sī. pī.), satthu ceva (khemāsutte)] sāvakassa ca atthena attho byañjanena byañjanaṃ saṃsandissati samessati na virodhayissati, yadidaṃ aggapadasmiṃ. Idānāhaṃ, bho gotama, samaṇaṃ mahāmoggallānaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ apucchiṃ. Samaṇopi me moggallāno etehi padehi etehi byañjanehi tamatthaṃ byākāsi, seyyathāpi bhavaṃ gotamo. Acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Yatra hi nāma satthu ca sāvakassa ca atthena attho byañjanena byañjanaṃ saṃsandissati samessati na virodhayissati, yadidaṃ aggapadasmi''nti. Sattamaṃ.

8. Vacchagottasuttaṃ

417. Atha kho vacchagotto paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, bho gotama, sassato loko’’ti? Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, mayā – ‘sassato loko’ti…pe…. ‘‘Kiṃ pana, bho gotama, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ mayā – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti.

‘‘Ko nu kho, bho gotama, hetu, ko paccayo, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ puṭṭhānaṃ evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – ‘sassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā? Ko pana, bho gotama, hetu, ko paccayo, yena bhoto gotamassa evaṃ puṭṭhassa na evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – ‘sassato loko’tipi…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipī’’ti?

‘‘Aññatitthiyā kho, vaccha, paribbājakā rūpaṃ attato samanupassanti, rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ. Vedanaṃ attato samanupassanti…pe… saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ attato samanupassanti, viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Tasmā aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ puṭṭhānaṃ evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – ‘sassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā. Tathāgato ca kho, vaccha, arahaṃ sammāsambuddho na rūpaṃ attato samanupassati, na rūpavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā rūpaṃ, na rūpasmiṃ vā attānaṃ. Na vedanaṃ attato samanupassati…pe… na saññaṃ…pe… na saṅkhāre…pe… na viññāṇaṃ attato samanupassati, na viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā viññāṇaṃ, na viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Tasmā tathāgatassa evaṃ puṭṭhassa na evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – ‘sassato loko’tipi…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipī’’ti.

Atha kho vacchagotto paribbājako uṭṭhāyāsanā yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā mahāmoggallānena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, bho moggallāna, sassato loko’’ti? Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – ‘sassato loko’ti…pe…. ‘‘Kiṃ pana, bho moggallāna, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti.

‘‘Ko nu kho, bho moggallāna, hetu, ko paccayo, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ puṭṭhānaṃ evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – ‘sassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā? Ko pana, bho moggallāna, hetu, ko paccayo yena samaṇassa gotamassa evaṃ puṭṭhassa na evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – ‘sassato loko’tipi…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipī’’ti?

‘‘Aññatitthiyā kho, vaccha, paribbājakā rūpaṃ attato samanupassanti, rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ. Vedanaṃ attato samanupassanti…pe… saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ attato samanupassanti, viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Tasmā aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ puṭṭhānaṃ evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – ‘sassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā. Tathāgato ca kho, vaccha, arahaṃ sammāsambuddho na rūpaṃ attato samanupassati, na rūpavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā rūpaṃ, na rūpasmiṃ vā attānaṃ. Na vedanaṃ attato samanupassati…pe… na saññaṃ…pe… na saṅkhāre…pe… na viññāṇaṃ attato samanupassati, na viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā viññāṇaṃ, na viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Tasmā tathāgatassa evaṃ puṭṭhassa na evaṃ veyyākaraṇaṃ hoti – ‘sassato loko’tipi, ‘asassato loko’tipi, ‘antavā loko’tipi, ‘anantavā loko’tipi, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’ntipi, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’ntipi, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipī’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bho moggallāna, abbhutaṃ, bho moggallāna! Yatra hi nāma satthu ca sāvakassa ca atthena attho byañjanena byañjanaṃ saṃsandissati, samessati, na virodhayissati, yadidaṃ aggapadasmiṃ. Idānāhaṃ, bho moggallāna, samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ apucchiṃ. Samaṇopi me gotamo etehi padehi etehi byañjanehi etamatthaṃ byākāsi, seyyathāpi bhavaṃ moggallāno. Acchariyaṃ, bho moggallāna, abbhutaṃ, bho moggallāna! Yatra hi nāma satthu ca sāvakassa ca atthena attho byañjanena byañjanaṃ saṃsandissati samessati na virodhayissati, yadidaṃ aggapadasmi’’nti. Aṭṭhamaṃ.

9. Kutūhalasālāsuttaṃ

418. Atha kho vacchagotto paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Purimāni, bho gotama, divasāni purimatarāni sambahulānaṃ nānātitthiyānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ paribbājakānaṃ kutūhalasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘ayaṃ kho pūraṇo kassapo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa. Sopi sāvakaṃ abbhatītaṃ kālaṅkataṃ upapattīsu byākaroti – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno’ti. Yopissa sāvako uttamapuriso paramapuriso paramapattipatto tampi sāvakaṃ abbhatītaṃ kālaṅkataṃ upapattīsu byākaroti – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno’’’ti.

‘‘Ayampi kho makkhali gosālo…pe… ayampi kho nigaṇṭho nāṭaputto…pe… ayampi kho sañcayo [sañjayo (sī. syā. kaṃ. pī.)] belaṭṭhaputto…pe… ayampi kho pakudho [pakuddho (pī.)] kaccāno…pe… ayampi kho ajito kesakambalo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa. Sopi sāvakaṃ abbhatītaṃ kālaṅkataṃ upapattīsu byākaroti – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno’ti. Yopissa sāvako uttamapuriso paramapuriso paramapattipatto tampi sāvakaṃ abbhatītaṃ kālaṅkataṃ upapattīsu byākaroti – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno’’’ti.

‘‘Ayampi kho samaṇo gotamo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa. Sopi sāvakaṃ abbhatītaṃ kālaṅkataṃ upapattīsu byākaroti – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno’ti. Yopissa [yo ca khvassa (pī.)] sāvako uttamapuriso paramapuriso paramapattipatto tañca sāvakaṃ abbhatītaṃ kālaṅkataṃ upapattīsu na byākaroti – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno’ti. Api ca kho naṃ evaṃ byākaroti – ‘acchecchi taṇhaṃ, vivattayi saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’ti. Tassa mayhaṃ, bho gotama, ahu deva kaṅkhā, ahu vicikicchā – ‘kathaṃ nāma [kathañhi nāma (syā. kaṃ. pī. ka.) kathaṃ kathaṃ nāma (chakkaṅguttare pañcamavagge dutiyasutte)] samaṇassa gotamassa dhammo abhiññeyyo’’’ti [dhammābhiññeyyāti (pī. ka.) dhammo… aññeyyo (chakkaṅguttare)]?

‘‘Alañhi te, vaccha, kaṅkhituṃ, alaṃ vicikicchituṃ. Kaṅkhanīye ca pana te ṭhāne vicikicchā uppannā. Saupādānassa khvāhaṃ, vaccha, upapattiṃ paññāpemi no anupādānassa. Seyyathāpi, vaccha, aggi saupādāno jalati, no anupādāno; evameva khvāhaṃ, vaccha, saupādānassa upapattiṃ paññāpemi, no anupādānassā’’ti.

‘‘Yasmiṃ, bho gotama, samaye acci vātena khittā dūrampi gacchati, imassa pana bhavaṃ gotamo kiṃ upādānasmiṃ paññāpetī’’ti? ‘‘Yasmiṃ kho, vaccha, samaye acci vātena khittā dūrampi gacchati, tamahaṃ vātūpādānaṃ paññāpemi. Vāto hissa, vaccha, tasmiṃ samaye upādānaṃ hotī’’ti. ‘‘Yasmiñca pana, bho gotama, samaye imañca kāyaṃ nikkhipati, satto ca aññataraṃ kāyaṃ anupapanno hoti, imassa pana bhavaṃ gotamo kiṃ upādānasmiṃ paññāpetī’’ti? ‘‘Yasmiṃ kho, vaccha, samaye imañca kāyaṃ nikkhipati, satto ca aññataraṃ kāyaṃ anupapanno hoti, tamahaṃ taṇhūpādānaṃ vadāmi. Taṇhā hissa, vaccha, tasmiṃ samaye upādānaṃ hotī’’ti [hotīti…pe… (ka.)]. Navamaṃ.

10. Ānandasuttaṃ

419. Atha kho vacchagotto paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, bho gotama, atthattā’’ti? Evaṃ vutte, bhagavā tuṇhī ahosi. ‘‘Kiṃ pana, bho gotama, natthattā’’ti? Dutiyampi kho bhagavā tuṇhī ahosi. Atha kho vacchagotto paribbājako uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho āyasmā ānando acirapakkante vacchagotte paribbājake bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, bhante, bhagavā vacchagottassa paribbājakassa pañhaṃ puṭṭho na byākāsī’’ti? ‘‘Ahañcānanda, vacchagottassa paribbājakassa ‘atthattā’ti puṭṭho samāno ‘atthattā’ti byākareyyaṃ, ye te, ānanda, samaṇabrāhmaṇā sassatavādā tesametaṃ saddhiṃ [tesametaṃ laddhi (sī.)] abhavissa. Ahañcānanda, vacchagottassa paribbājakassa ‘natthattā’ti puṭṭho samāno ‘natthattā’ti byākareyyaṃ, ye te, ānanda, samaṇabrāhmaṇā ucchedavādā tesametaṃ saddhiṃ abhavissa. Ahañcānanda, vacchagottassa paribbājakassa ‘atthattā’ti puṭṭho samāno ‘atthattā’ti byākareyyaṃ, api nu me taṃ, ānanda, anulomaṃ abhavissa ñāṇassa uppādāya – ‘sabbe dhammā anattā’’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Ahañcānanda, vacchagottassa paribbājakassa ‘natthattā’ti puṭṭho samāno ‘natthattā’ti byākareyyaṃ, sammūḷhassa, ānanda, vacchagottassa paribbājakassa bhiyyo sammohāya abhavissa – ‘ahuvā me nūna pubbe attā, so etarahi natthī’’’ti. Dasamaṃ.

11. Sabhiyakaccānasuttaṃ

420. Ekaṃ samayaṃ āyasmā sabhiyo kaccāno ñātike viharati giñjakāvasathe. Atha kho vacchagotto paribbājako yenāyasmā sabhiyo kaccāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sabhiyena kaccānena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako āyasmantaṃ sabhiyaṃ kaccānaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho bho, kaccāna, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bho kaccāna, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, bho kaccāna, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bho kaccāna, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti? ‘‘Etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’’ti.

‘‘‘Kiṃ nu kho, bho kaccāna, hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, iti puṭṭho samāno – ‘abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. ‘Kiṃ pana, bho kaccāna, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, iti puṭṭho samāno – ‘abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, bho kaccāna, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, iti puṭṭho samāno – ‘abyākataṃ kho etaṃ, vaccha, bhagavatā – hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. ‘Kiṃ pana, bho kaccāna, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, iti puṭṭho samāno – ‘etampi kho, vaccha, abyākataṃ bhagavatā – neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vadesi. Ko nu kho, bho kaccāna, hetu, ko paccayo, yenetaṃ abyākataṃ samaṇena gotamenā’’ti? ‘‘Yo ca, vaccha, hetu, yo ca paccayo paññāpanāya rūpīti vā arūpīti vā saññīti vā asaññīti vā nevasaññīnāsaññīti vā, so ca hetu, so ca paccayo sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ aparisesaṃ nirujjheyya. Kena naṃ paññāpayamāno paññāpeyya rūpīti vā arūpīti vā saññīti vā asaññīti vā nevasaññīnāsaññīti vā’’ti. ‘‘Kīvaciraṃ pabbajitosi, bho kaccānā’’ti? ‘‘Naciraṃ, āvuso, tīṇi vassānī’’ti. ‘‘Yassapa’ssa, āvuso, etamettakena ettakameva taṃpa’ssa bahu, ko pana vādo evaṃ [ko pana vādo eva (sī. pī.)] abhikkante’’ti! Ekādasamaṃ.

Abyākatasaṃyuttaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Khemātherī anurādho, sāriputtoti koṭṭhiko;
Moggallāno ca vaccho ca, kutūhalasālānando;
Sabhiyo ekādasamanti;

Saḷāyatanavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Saḷāyatanavedanā, mātugāmo jambukhādako;
Sāmaṇḍako moggallāno, citto gāmaṇi saṅkhataṃ;
Abyākatanti dasadhāti.

Saḷāyatanavaggasaṃyuttapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saddanītippakaraṇaṃ

Dhātumālā

15. Saravaggapañcakantika suddhassaradhātu

Ito paraṃ tu sarato, kakārantādibhedato;
Dhātuyo dhātunipphanna-rūpāni vividhāni ca.

Sāṭṭhakathe piṭakamhi, jinapāṭhe yathābalaṃ;
Nayaṃ upaparikkhitvā, samāsena kathessa'haṃ.

I gatiyaṃ. Yesaṃ dhātūnaṃ gatiattho, buddhipi tesaṃ attho. Pavattipāpuṇānipi. Tatra gamanaṃ duvidhaṃ kāyagamanaṃ ñāṇagamanañca. Tesu **kāyagamanaṃ** nāma iriyāpathagamanaṃ, **ñāṇagamanaṃ** nāma ñāṇuppatti, tasmā payogānurūpena ''gacchatī''ti padassa ''jānātī''tipi attho bhavati, ''pavattatī''tipi attho bhavati, ''pāpuṇātī''tipi attho bhavati, iriyāpathagamanena gacchatītipi attho bhavati, ñāṇagamanena gacchatītipi attho bhavati. Tathā hi ''sīghaṃ gacchatī''tiādīsu iriyāpathagamanaṃ ''gamana''nti vuccati. Sundaraṃ nibbānaṃ gato. ''Gatimā''tiādīsu pana ñāṇagamanaṃ. Evaṃ sabbesampi gatyatthānaṃ dhātūnaṃ yathāpayogaṃ attho gahetabbo.

Tassimāni rūpāni bhavanti – iti, eti, udeti. Kārite ''udāyatī''ti rūpaṃ bhavati. Uṭṭhāpetīti hi attho, dukāro āgamo. Upeti, samupeti, veti, apeti, aveti, anveti, sameti, abhisameti, samayo, abhisamayo, īdi, udi, ekodi, paṇḍito, ito, udito, upeto, samupeto, anvito, apeto, sameto, etabbo, paccetabbo, paṭiyamāno, paṭicco, ento, adhippeto, adhippāyo, paccayo, aññānipi yojetabbāni. ''Itā, ita''ntiādinā yathārahaṃ itthinapuṃsakavasenapi. Paccetuṃ, upetuṃ, samupetuṃ, anvetuṃ, sametuṃ, abhisametuṃ, icca, paṭicca, samecca, abhisamecca, apecca, upecca, paṭimukhaṃ itvā, itvāna, upetvā, upetvāna, upetuna, aññānipi buddhavacanānurūpato yojetabbāni.

Itiiti kriyāsaddo, suttantesu na dissati;
Idamettha na vattabbaṃ, dassanāyeva me ruto.

''Itāyaṃ kodharūpena'', iti pāḷi hi dissati;
Aṅguttaranikāyamhi, munināhacca bhāsitā;

Vuttañhetaṃ bhagavatā **aṅguttaranikāye** kodhaṃ nindantena –

''Itāyaṃ kodharūpena, maccuveso guhāsayo;
Taṃ damena samucchinde, paññāvīriyena diṭṭhiyā''ti.

Tatra **itāya**nti iti ayanti chedo. **Iti**iti ca gacchati pavattatīti attho. Ayaṃ panettha suttapadattho – yo doso loke ''kodho''ti lokiyamahājanena vuccati, nāyaṃ atthato kodhoti vattabbo. Kinti pana vattabbo, eso hi sarīrasaṅkhātaguhāsayo maccurājā eva kodhavasena pamaddanto sattasantāne gacchatīti vattabbo. Taṃ evarūpaṃ ''maccurājā''ti vattabbaṃ bahuno janassa anatthakaraṃ kodhaṃ hitakāmo damena paññāya vīriyena diṭṭhiyā ca chindeyyāti.

Etīti imassa pana āgacchatīti attho. ''Etī''ti ettha hi **ā**upasaggo sandhikiccena paṭicchannattā na pākaṭo valāhakāvattharito puṇṇacando viya. Tathā hi ettha ā iti etīti sandhiviggaho bhavati, **ā**kārassa ca **i**kārena parena saddhiṃyeva **e**kārādeso. Tasmā ''ayaṃ so sārathī eti. Etu vessantaro rājā''tiādīsu ''āgacchati, āgacchatū''tiādinā attho kathetabbo. Byākaraṇasatthepi hi ā iti etīti sandhiviggaho dissati, tasmā ayampi nīti sādhukaṃ manasi kātabbā. Atha vā **itī**ti rassavasena vuttaṃ padaṃ gamanaṃ bodheti, **etī**ti vuddhivasena vuttaṃ pana yathāpayogaṃ āgamanādīni. Mattāvasenapi hi padāni savisesatthāni bhavanti. Taṃ yathā? Sāsane pabbajito, raṭṭhā pabbājitoti. Saññogāsaññogavasenapi, taṃ yathā? Gāmā niggacchati. Yasaṃ poso nigacchati, tasmā ayampi nīti sādhukaṃ manasi kātabbā. Etthetaṃ vuccati –

I gatiyanti kathitā, dhātu vuddhiṃ gatā yadā;
Tadā āgamanatthassa, vācikā pāyato vasā.

Iriyāpathatthato he-sā niccāgamavācikā;
''Ayaṃ so sārathī eti'', iccādettha nidassanaṃ.

Aniriyāpathatthena, vattane gamanepi ca;
Āgamane ca hotīti, dhīmā lakkheyya taṃ yathā.

''Paṭicca phalametī''ti, evamādīsu vattane;
Vuddhippattā ikāravhā, esā dhātu pavattati.

''Atthamentamhi sūriye, vāḷā'' iccādīsu pana;
Gate, ''etīti itī''ti-ādisvāgamane siyā.

Tathā hi ītīti anatthāya eti āgacchatīti īti, upaddavo, iti āgamanattho gahetabbo. Āha ca **suttanipātaṭṭhakathāyaṃ** ''etīti īti, āgantukānaṃ akusalabhāgīnaṃ byasanahetūnaṃ etaṃ adhivacana''nti.

Idāni yathārahaṃ nipātākhyātanāmikapariyāpannānaṃ **itiito** saddānamatthuddhāro vuccate – tattha **iti**saddo hetuparisamāpanādipadattha vipariyāya pakārāvadhāraṇa nidassanādianekatthappabhedo. Tathā hesa ''ruppatīti kho bhikkhave tasmā rūpanti vuccatī''tiādīsu hetuatthe dissati. ''Tasmātiha me bhikkhave dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā, kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā''tiādīsu parisamāpane. ''Iti vā iti evarūpā visūkadassanā paṭivirato''tiādīsu ādiattho. ''Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanamabhilāpo''tiādīsu padatthavipariyāye. ''Iti kho bhikkhave sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito. Saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito. Saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito''tiādīsu pakāro. ''Atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā ādanda atthītissa vacanīyaṃ. Kiṃ paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīya''ntiādīsu avadhāraṇe. ''Atthīti kho kaccāna ayameko anto, natthīti kho kaccāna ayaṃ dutiyo anto''tiādīsu nidassane. Nipātavaseneva te payogā gahetabbā. ''Itāyaṃ kodharūpenā''ti ettha pana ākhyātavasena gamane **iti**saddo dissati. Ayamevattho idhādhippeto, nipātattho pana na icchitabbo, viññūnaṃ atthaggahaṇe kosallupādanatthaṃ kevalaṃ atthuddhāravasena āgatoti daṭṭhabbaṃ. Itaro pana –

Gatyatthe cimasaddatthe, **ito**saddo pavattati;
Anvito''ti hi gatyatthe, paccattavacanaṃ bhave.

Imasaddassa atthamhi, nissakkavacanaṃ bhave;
''Ito sā dakkhiṇā disā'', itiādīsu pāḷisu.

Gatyattho icchito ettha, itarattho na icchito;
Atthuddhāravasā vutto, kosallatthāya viññunaṃ.

Idha pana **samaya**saddassa atthuddhāraṃ sanibbacanaṃ vattabbampi avatvā upari **aya**dhātuvisayeyeva vakkhāma **i e aya**dhātuvasena tidhātumayattā **samaya**saddassa. Tatra **itī**ti **i**kārānantaratyantapadassa ca ''eti, udetī''tiādīnañca **e**kārānantara**tya**ntapadānaṃ aññesañca evarūpānaṃ padamālā yathārahaṃ yebhuyyena attanopadāni vajjetvā yojetabbā. Īdisesu hi ṭhānesu dukkarā kriyāpadamālā. Yasmā pana imasmiṃ pakaraṇe sukarā ca dukkarā ca **tya**ntapadamālā jānitabbā, tasmā **bhūvādi**gaṇādīsu aṭṭhasu gaṇesu vihitehi channavutiyā vacanehi sabbasādhāraṇaṃ asabbasādhāraṇañca padamālānayaṃ brūma –

Akārānantaratyanta-padānaṃ pantiyo budho;
Bhavati rundhatādīnaṃ, yoje sabbattha sabbathā.

Iti etī’’ti cetesaṃ, padānaṃ pana pantiyo;
Suddhassarapubbakānaṃ, yoje viññū yathārahaṃ.

Ākārānantara**tya**nta-padānañcāpi pantiyo;
‘‘Yāti suṇāti asnā-ti’’ iccādīnaṃ yathārahaṃ.

Ivaṇṇānantaratyanta-padānamapi pāḷiyo;
Yoje ‘‘rundhiti rundhīti’’-iccādīnaṃ yathārahaṃ.

Ukārānantara**tya**nta-**suti**iti padassa ca;
Peraṇatthe pavattassa, yoje mālaṃ yathārahaṃ.

Ekārānantara**tya**nta-padānampi yathārahaṃ;
‘‘Jeti rundheti kāreti, kārāpetī’’tiādīnaṃ.

Okārānantara**tya**nta-padānampi padakkame;
‘‘Karoti bhoti hotī’’ti-ādīnaṃ yuttitovade;

Iccevaṃ sattadhā vutto, padamālānayo mayā;
Ito mutto nayo nāma, natthi koci kriyāpade.

‘‘Ādatte kurute pete’’, iccādi nayadassanā;
Yathārahaṃ yuttitoti, vacanaṃ ettha bhāsitaṃ.

Idāni ikārānantaratyantapadassa kamo vuccate – iti, inti. Isi, itha. Imi, ima. Aparipuṇṇo vattamānānayo. Itu, intu. Ihi, itha. Imi, ima. Aparipuṇṇo pañcamīnayo. Ettha ca imesaṃ dvinnaṃ sāsanānurūpabhāvassa imāni sādhakapadāni ‘‘veti, apeti, anvetī’’ti. Tattha vi iti **veti**. Vigacchatīti attho, **iti**saddo hettha gamanaṃ bodheti. Tathā apa iti **apeti**. Apagacchatīti attho. Anu iti **anveti**. Anugacchatīti attho. Garū pana anu eti **anvetī**ti vadanti. Taṃ –

‘‘Yathā āraññakaṃ nāgaṃ, dantiṃ anveti hatthinī;
Jessantaṃ giriduggesu, samesu visamesu ca;
Evaṃ taṃ anugacchāmi, putte ādāya pacchato’’ti.

Imāya pāḷiyā na sameti ‘‘jessantaṃ anvetī’’ti vacanato ‘‘anugacchāmī’’ti vacanato ca. Tathā hi **eti**saddo yattha ce iriyāpathavācako, tattha āgamanaṃyeva joteti, na gamanaṃ, tasmā āgamanatthassa ayuttito gamanatthassa ca yuttito vi itiādinā chedo ñeyyo. Etesañca **iti**saddavasena katachedānaṃ atthibhāvaṃ yuttibhāvañca ‘‘itāyaṃ kodharūpenā’’ti pāḷiyeva sādheti, tasmāyeva ‘‘anu iti, anu inti, anu isī’’tiādinā ‘‘anvetī’’tiādīnaṃ chede labbhamānanayena vuttappakāro vattamānāpañcamīnayo parassapadavasena dassito. Sattamīrūpādīni sabbathā appasiddhāni.

Imāni pana bhavissantiyā rūpāni, sittā te lahumessati. Issati, issanti. Issasi, issatha. Issāmi, issāma. Issate, issante. Issase, issavhe. Issaṃ, issāmhe. Asabbadhātukattepi suddhassarattā dhātussa **i**kārāgamo na labbhati. Paripuṇṇo bhavissantīnayo.

Atha kālātipattiyā rūpāni bhavanti, issā, issaṃsu. Isse, issatha. Issaṃ, issamhā. Issatha, issisu. Issase, issavhe. Issaṃ, issāmhase. Kālātipattibhāve ca asabbadhātukatte ca santepi suddhassarattā dhātussa **a**kārikārāgamo na labbhati anekantikattā vā anupapannattā ca **a**kārāgamo na hoti. Dvinnañhettha suddhassarānaṃ anantarikānaṃ ekatosannipāto anupapatti. Paripuṇṇo kālātipattinayo.

Imasmiṃ pana ṭhāne sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane sotūnaṃ payogatthesu paramakosallajananatthaṃ ‘‘nanu te sutaṃ brāhmaṇa bhaññamāne, devā na issanti purisaparakkamassā’’ti pāḷito nayaṃ gahetvā vuttappakārehi bhavissantiyā rūpehi sabbaso samānāni asamānatthāni vattamānikarūpāni ca īsakaṃ aññamaññaṃ samānāni bhavissantīkālātipattīnaṃ rūpāni ca pakāsayissāma – vattamānāvasena tāva ‘‘issati, issanti. Issasi, issathā’’ti sabbaṃ yojetabbaṃ. Attho pana ‘‘issaṃ karotī’’tiādinā vattabbo. Tasmiṃyeva atthe bhavissantīvasena ‘‘ississati, ississanti. Ississasi, ississathā’’ti paripuṇṇaṃ yojetabbaṃ. Attho pana ‘‘issaṃ karissatī’’tiādinā vattabbo. Kālātipattivasena pana ‘‘ississā, ississaṃsu. Ississe, ississathā’’ti paripuṇṇaṃ yojetabbaṃ, attho pana ‘‘issaṃ akarissā’’tiādinā vattabbo. Dhātvantaravasena saṃsandanānayoyaṃ.

Idāni ekārānantaratyantapadassa kamo vuccate –

Eti, enti. Esi, etha. Emi, ema.

Etu, entu. Ehi, etha. Emi, ema.

> Na ca appatvā dukkhantaṃ, vissāsaṃ eyya paṇḍito;
> Nivesanāni māpetvā, vedehassa yasassino;
> Yadā te pahiṇissāmi, tadā eyyāsi khattiya.

Eyya, eyyuṃ. Eyyāsi, eyyātha. Eyyāmi, eyyāma. Etha, eraṃ. Etho, eyyāvho. Eyyaṃ, eyyāmhe.

So puriso eyya, te eyyuṃ. Tvaṃ eyyāsi, tumhe eyyātha. Ahaṃ eyyāmi, mayaṃ eyyāma. So puriso etha, te eraṃ. Tvaṃ etho, tumhe eyyāvho. Ahaṃ eyyaṃ, mayaṃ eyyāmhe.

Parokkhāhiyyattanajjatanīrūpāni sabbaso appasiddhāni.

Essati, essanti. Essasi, essatha. Essāmi, essāma. Essate, essante. Essase, essavhe. Essaṃ, essāmhe.

> Sammodamānā gacchanti, jālamādāya pakkhino;
> Yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasaṃ.

‘‘Abhidosagato idāni ehī’’ti vacanadassanato aparānipi bhavissantīrūpāni gahetabbāni.

Ehiti, ehinti. Ehisi, ehitha. Ehimi, ehima. Ehite, ehinte. Ehise, ehivhe. Ehissaṃ, ehissāmhe.

Essā, essaṃsu. Esse, essatha. Essaṃ essāmhā. Essatha, essisu. Essase, essavhe. Essiṃ, essāmhase.

> Athāparopi **e**kārānantaratyantapadakkamo bhavati;
> Udeti, udenti; Udesi, udetha; Udemi, udema.

Udetu, udentu. Udehi, udetha. Udemi, udema, udāmase.

Udeyya, udeyyuṃ. Sesaṃ neyyaṃ. Udissati, udissanti. Sesaṃ neyyaṃ. Udissā, udissaṃsu. Sesaṃ neyyaṃ.

Imāni suddhassaradhāturūpāni.

Kakārantadhātu

Ku sadde ke ca. Koti, kavati, kāyati, evaṃ kattupadāni bhavanti. Kuyyati, kiyyati, evaṃ kammapadāni. Kānanaṃ, kabbaṃ, jātakaṃ, evaṃ nāmikapadāni. Kutvā, kutvāna, kavitvā, kavitvāna, kāvitvā, kāvitvāna, kāyituṃ, evaṃ abyayapadāni.

Tatra **kānana**nti ṭhitamajjhanhikasamaye kavati saddaṃ karotīti kānanaṃ, vanaṃ. Tathā hi –

‘‘Ṭhite majjhanhike kāle, sannisīvesu pakkhisu;
Saṇateva brahāraññaṃ, sā rati paṭibhāti ma’’nti

Vuttaṃ. Atha vā kokilamayūrādayo kavanti saddāyanti kūjanti etthāti kānanaṃ. Manoharatāya avassaṃ kuyyati paṇḍitehīti **kabbaṃ. Kāviyaṃ. Kāveyyaṃ**. Aññatra pana kavīnaṃ idanti **kabba**nti taddhitavasena attho gahetabbo. Keci tu **kābya**nti saddarūpaṃ icchanti, na taṃ pāvacane pamāṇaṃ sakkaṭabhāsābhāvato. Sakkaṭabhāsātopi hi ācariyā nayaṃ gaṇhanti. Jātaṃ bhūtaṃ atītaṃ bhagavato cariyaṃ, taṃ kīyati kathīyati etenāti **jātakaṃ**. Jātakapāḷi hi idha ‘‘jātaka’’nti vuttā. Aññatra pana jātaṃ eva jātakanti gahetabbaṃ. Tathā hi **jātaka**saddo desanāyampi vattati ‘‘itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhamma’’ntiādīsu. Jātiyampi vattati ‘‘jātakaṃ samodhānesī’’tiādīsu.

Pakka nīcagatiyaṃ. Nīcagamanaṃ nāma hīnagamanaṃ hīnappavatti vā. **Nīca**saddo hi hīnavācako ‘‘nīce kule paccājāto’’ti ettha viya. Pakkati kriyāpadamettha dissati, na nāmikapadaṃ. Yattha yattha nāmikapadaṃ na dissati, tattha tattha nāmikapadaṃ upaparikkhitvā gahetabbaṃ. Kriyāpadameva hi duddasaṃ, kriyāpade vijjamāne nāmikapadaṃ natthīti na vattabbaṃ, tasmā antamaso ‘‘pakkanaṃ, takanaṃ’’ iccevamādīni bhāvavācakāni nāmikapadāni sabbāsu dhātūsu yathārahaṃ labbhantīti daṭṭhabbaṃ.

Taka hasane. Hasanaṃ hāso. Takati.

Taki kicchajīvane. Kicchajīvanaṃ kasirajīvanaṃ. Taṅkati. Ātaṅkati. Ātaṅko. **Ātaṅko**ti kicchajīvitakaro rogo, tathā hi aṭṭhakathācariyā ‘‘appābādhaṃ appātaṅka’’nti imasmiṃ pāḷippadese iti atthaṃ saṃvaṇṇesuṃ **‘‘ābādho**ti visabhāgavedanā vuccati, yā ekadese uppajjitvā sakalasarīraṃ ayapaṭṭena bandhitvā viya gaṇhāti. **Ātaṅko**ti kicchajīvitakaro rogo. Atha vā yāpetabbarogo ātaṅko, itaro ābādho. Khuddako vā rogo ātaṅko, balavā ābādho. Keci pana ‘ajjhattasamuṭṭhāno ābādho, bahiddhāsamuṭṭhāno ātaṅko’ti vadantī’’ti.

Ātaṅko āmayo rogo,
Byādhā’bādho gado rujā;
Akallañceva gelaññaṃ,
Nāmaṃ rogābhidhānakaṃ.

Suka gatiyaṃ. Sokati, suko, sukī. Tatra **suko**ti suvo. Sokati manāpena gamanena gacchatīti suko. Tassa bhariyā sukī.

Bukka bhassane. Idha **bhassanaṃ** nāma sunakhabhassanaṃ adhippetaṃ ‘‘sunakho bhassitvā’’ti ettha viya, na ‘‘āvāso gocaraṃ bhassa’’ntiādīsu viya. Vacanasaṅkhātaṃ bhassanaṃ, bukkati sā.

Dhaka paṭighāte gatiyañca. Paṭighāto paṭihananaṃ. Dhakati.

Caka tittipaṭighātesu. Titti tappanaṃ, **paṭighātaṃ** paṭihananaṃva. Cakati.

Aka kuṭilagatiyaṃ. Akati. Etā **ku**ādikā **aka**pariyantā dhātuyo parassa bhāsāti saddasatthavidū vadanti. Tesaṃ mate etā ‘‘ti anti, tu antu’’ iccādīnaṃyeva visayo. Pāḷiyaṃ pana niyamo natthi, tasmā na taṃ idha pamāṇaṃ.

I ajjhayane. Ajjhayanaṃ uccāraṇaṃ sikkhanaṃ vā, ayati, adhīyati, ajjhayati, adhīte, ajjhenaṃ, ajjhāyako. Dibbaṃ adhīyase māyaṃ. Adhīyanti mahārāja, dibbamāyidha paṇḍitā. Ajjhenamariyā pathaviṃ janindā. Tattha **ajjhāyako**ti ajjhayatīti ajjhāyako, mante parivattetīti attho.

U sadde. Avati, avanti. Avasi. Ettha ‘‘yo ātumānaṃ sayameva pāvā’’ti pāḷi **pa**pubbassa **u**dhātussa payogoti daṭṭhabbo. **Pa**pubbassa **vada**dhātussa **da**kāralopappayogotipi vattuṃ yujjati.

Vaṅka koṭille. Vaṅkati. Vaṅkaṃ. **Vaṅka**saddo hi **vakka**saddena samānattho, **vakka**saddo ca **vaṅka**saddena. Tathā hi –

‘‘Yaṃ nissitā jagatiruhaṃ, svāyaṃ aggiṃ pamuñcati;
Disā bhajatha vakkaṅgā, jātaṃ saraṇato bhaya’’nti.

Pāḷi dissati. Ayaṃ pana **vakka**saddo sakkaṭabhāsaṃ patvā **ka**kāra**ra**kārasaññogakkhariko bhavati, dhātubhāvo panassa porāṇehi na vutto, tasmā kriyāpadaṃ na diṭṭhaṃ. Imassa pana **vaṅka**saddassa **‘‘vaṅka koṭille**’’ti dhātubhāvo vutto, ‘‘vaṅkatī’’ti kriyāpadañca, pāḷiyaṃ tu ‘‘vaṅkatī’’ti kriyāpadaṃ na diṭṭhaṃ, tathā bhāvavācako **vaṅka**saddopi. Vāccaliṅgo pana anekesu ṭhānesu diṭṭho. Tatta **vaṅkatī**ti kriyāpadaṃ pāḷiyaṃ avijjamānampi gahetabbameva **nāthatī**ti kriyāpadamiva. Bhāvavācakassa pana **vaṅka**saddassa atthitā natthitā ca pāḷiādīsu punappunaṃ upaparikkhitabbā. Kecettha vadeyyuṃ ‘‘yadi bhāvavācako **vaṅka**saddo natthi, kathaṃ ‘aṭṭhavaṅkaṃ maṇiratanaṃ uḷāra’nti ettha samāso’’ti. Ettha pana aṭṭhasu ṭhānesu vaṅkaṃ **aṭṭhavaṅkaṃ,** na aṭṭhavaṅkāni yassāti. Dabbavācako hi **vaṅka**saddo, na bhāvavācakoti daṭṭhabbaṃ.

Vaṅkaṃ vakkañca kuṭilaṃ, jimhañca rimhamanuju;
Vaṅkasaddādayo ete, vāccaliṅgā tiliṅgikā.

Atha vā **vaṅka**saddoyaṃ, ‘‘vaṅkaghastā’’tiādisu;
Baḷise giribhede ca, vattate sa pumā tadā.

Ayañhi ‘‘te’me janā vaṅkaghastā sayanti. Yathāpi maccho baḷisaṃ, vaṅkaṃ maṃsena chāditaṃ. Vaṅkaghastova ambujo’’tiādīsu baḷise vattati.

Ettha siyā ‘‘nanu ca bho ‘yathāpi maccho baḷisaṃ, vaṅkaṃ maṃsena chādita’nti ettha **vaṅka**saddo guṇavācako visesanasado, yena baḷiso visesito, tena vaṅkaṃ kuṭilaṃ baḷisanti attho viññāyatī’’ti? Tanna, **vaṅka**sadde avuttepi baḷisasabhāvassa vaṅkattā kuṭilattho pākaṭoti natthi visesanasaddena payojanaṃ. Idaṃ pana ‘‘baḷisaṃ vaṅka’’nti vacanaṃ ‘‘hatthi nāgo. Saroruhaṃ padumaṃ. Hatthī ca kuñjaro nāgo’’tiādivacanamiva pariyāyavacanaṃ, tasmā ‘‘vaṅka’’nti padassa ‘‘kuṭila’’nti attho na gahetabbo. Atha vā yathā ‘‘yathā āraññakaṃ nāgaṃ, dantiṃ anveti hatthinī’’ti ettha **nāga**saddassa **dantī**saddassa ca aññamaññapariyā yavacanattepi **danti**nti manoramadantayuttanti attho saṃvaṇṇito, tathā ‘‘baḷisaṃ vaṅka’’nti imesampi aññamaññaṃ pariyāyavacanattepi **vaṅka**nti kuṭilanti attho vattabbo. Evañhi sati attho sālarājā viya suphullito hoti, desanā ca vilāsappattā, na pana ‘‘vaṅkaṃ baḷisa’’nti saddānaṃ guṇaguṇīvasena samānādhikaraṇabhāvo icchitabbo ‘‘buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī’’tiādīsu ‘‘buddho bhagavā’’ti imesaṃ viya samānādhikaraṇabhāvassa anicchitabbattā. Na hi īdisesu ṭhānesu samānādhikaraṇabhāvo porāṇehi anumato.

‘‘Yattha etādiso satthā, loke appaṭipuggalo;
Tathāgato balappatto, sambuddho parinibbuto’’ti,

‘‘Buddhaṃ buddhaṃ nikhilavisayaṃ suddhiyā yāva suddhi’’nti ca ādīsu pana anumato. Ettha hi ‘‘etādiso’’ti ca ‘‘appaṭipuggalo’’ti ca ‘‘tathāgato’’ti ca ‘‘balappatto’’ti ca ‘‘sambuddho’’ti ca ‘‘parinibbuto’’ti ca imāni ‘‘satthā’’ti anena padena samānādhikaraṇāni. Tathā ‘‘buddhaṃ buddha’’nti dvinnaṃ padānaṃ pacchimaṃ purimena samānādhikaraṇaṃ bhavati.

Iti ‘‘yathāpi maccho baḷisaṃ, vaṅkaṃ maṃsena chādita’’nti ettha **vaṅka**saddo baḷisassābhidhānantaraṃ, na guṇavācako. Evaṃ **vaṅka**saddo baḷise vattati. ‘‘Kaṅkaṃ gacchāma pabbataṃ. Dūre vaṅkatapabbato’’tiādīsu pana girivisese vattati. Ettha ca ‘‘vaṅkapabbato’’ti vattabbe sukhuccāraṇatthaṃ niruttinayena majjhe animittaṃ **ta**kārāgamaṃ katvā ‘‘vaṅkatapabbato’’ti vuttaṃ.

Atha vā vaṅkoyeva vaṅkatā, yathā devo eva devatā. Yathā ca disā eva disatāti, evaṃ **tā**paccayavasena vaṅkatā ca sā pabbato cāti ‘‘vaṅkatapabbato’’ti vuttaṃ, majjhe rassavasena cetaṃ daṭṭhabbaṃ. Atha vā vaṅkamassa saṇṭhānamatthīti vaṅkatoti **mantu**atthe **ta**paccayo, yathā pabbamassa atthīti pabbatoti. Evaṃ vaṅkato ca so pabbato cāti vaṅkatapabbato. ‘‘Vaṅkapabbato’’ icceva vā paṇṇatti, pādakkharapāripūriyā pana ‘‘dūre vaṅkatapabbato’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Loka dassane. Lokati. Loko. Ālokoti aññānipi rūpāni gahetabbāni. **Curādi**gaṇaṃ pana patvā imissā ‘‘loketi, lokayati, oloketi, olokayatī’’tiādinā rūpāni bhavanti. **Loko**ti tayo lokā saṅkhāraloko sattaloko okāsalokoti. Tattha ‘‘eko loko, sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti āgato saṅkhāro eva loko saṅkhāraloko. Sattā eva loko sattaloko. Cakkavāḷasaṅkhāto okāso eva loko okāsaloko, yo ‘‘bhājanaloko’’tipi vuccati. Tesu saṅkhāro lujjatīti lokoti. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘lujjati palujjatīti kho bhikkhu tasmā lokoti vuccatī’’ti. Lokiyati ettha puññapāpaṃ tabbipāko cāti satto loko. Lokiyati vicittākārato dissatīti cakkavāḷasaṅkhāto okāso loko. Yasmā pana **loka**saddo samūhepi dissati, tasmā lokiyati samudāyavasena paññāpiyatīti loko, samūhoti ayampi attho gahetabbo. Atha vā **loko**ti tayo lokā kilesaloko bhavaloko indriyalokoti. Tesaṃ sarūpaṃ **curādi**gaṇe kathessāma bahuvidhatañca. Bahiddhā pana kavīhi ‘‘loko tu bhuvane jane’’ti ettakameva vuttaṃ.

Siloka saṅghāte. Saṅghāto piṇḍanaṃ. Silokati, siloko, silokamanukassāmi. Akkharapadaniyamito vacanasaṅghāto **siloko**. So pajjanti vuccati, tathā hi ‘‘siloko yasassi pajje’’ti kavayo vadanti.

Deka dheka saddussāhesu. Saddo ravo, **ussāho** vāyāmo. Dekati. Dhekati.

Reka saki saṅkāyaṃ. Rekati. Saṅkati, tasmiṃ me saṅkate mano. Saṅkā.

Aki lakkhaṇe. Aṅkati, aṅko, sasaṅko.

Maki maṇḍane. Maṇḍanaṃ bhūsanaṃ, maṅkati.

Kata loliye. Lolabhāvo **loliyaṃ** yathā dakkhiyaṃ. Kakati, kāko, kākī. Ettha ‘‘kāko, dhaṅko, vāyaso, bali, bhoji, ariṭṭho’’ti imāni kākābhidhānāni.

Kuka vaka ādāne. Kukati, vakati, koko, vako. Ettha **koko**ti araññasunakho. **Vako**ti khuddakavanadīpiko, byagghotipi vadanti.

Vaka dittiyaṃ paṭighāte ca. Ditti sobhā, vakati.

Kaki vaki sakka tika ṭika seka gatyatthā. Kaṅkati, vaṅkati, sakkati, nisakkati, parisakkati, osakkati, vadhāya parisakkanaṃ. Biḷāranisakkamattampi. Tekati, ṭekati, ṭīkā sekati. Ettha **ṭīkā**ti ṭikiyati jāniyati saṃvaṇṇanāya attho etāyāti ṭīkā. Etā **i**dhātuādikā **seka**pariyantā dhātuyo **‘‘attanobhāsā’’**ti saddasatthavidū vadanti. Tesaṃ mate etā ‘‘te ante, taṃ antaṃ’’iccādīnaṃyeva visayo, pāvacane pana niyamo natthi.

Hikka abyattasadde. Abyattasaddo avibhāvitatthasaddo niratthakasaddo ca. Hikkati, hikkate. Imaṃ **‘‘ubhayatobhāsā’’**ti vadanti. Idaṃ tu pāvacanena saṃsandati. Parassattanobhāsānañhi dhātūnaṃ ‘‘bhavati, bhavate, bādhate, bādhatī’’tiādinā yebhuyyena dvidhā dvidhā rūpāni sāsane dissanti.

Imāni **ka**kārantadhāturūpāni.

Khakārantadhātu

Khā pakathane khyā ca. **Pakathanaṃ** ācikkhanaṃ desanaṃ vā. Khāti, saṅkhāti. **Ā**pubbatte visadisabhāvena **khā**tyakkharassa dvittaṃ, **ā**kārassa ca saññogapubbattā rassattaṃ, akkhāti. Akkhāsi purisuttamo. Akkheyyaṃ te ahaṃ ayye. Dhammo saṅkhāyati. Akkhāyati. Atra pana **ka**kāralopo. Svākhāto bhagavatā dhammo. Saṅkhāto. Akkhāto. Akkhātāro tathāgatā. Saṅkhātā sabbadhammānaṃ vidhuro. Saṅkhā, paṭisaṅkhā. Kriyaṃ ākyāti kathetīti ākhyātaṃ. Keci pana ‘‘svākhāto’’ti ca ‘‘svākkhyāto’’ti ca ‘‘svākhyāto’’ti ca padamicchanti. Tattha pacchimāni sakkaṭabhāsāto nayaṃ gahetvā vuttāni, itaraṃ yathāṭhitarūpanipphattivasena, ato yathādassitapadāniyeva pasatthatarāni. Tattha **saṅkhā**saddassa atthuddhāro nīyate – **saṅkhā**saddo ñāṇakoṭṭhāsapaññattigaṇanāsu dissati. ‘‘Saṅkhāyekaṃ paṭisevatī’’tiādīsu hi ñāṇe dissati. ‘‘Papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī’’tiādīsu koṭṭhāse. ‘‘Tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ saṅkhā samaññā’’tiādīsu paññattiyaṃ. ‘‘Na sukaraṃ saṅkhātu’’ntiādīsu gaṇanāyaṃ. Etthetaṃ vuccati –

‘‘Ñāṇapaññattikoṭṭhāsa-gaṇanāsu padissati;
Saṅkhāsaddoti dīpeyya, dhammadīpassa sāsane’’ti.

Khi khaye. Khiyanadhammaṃ khīyati. Sāsanānurūpena sare **i**kārassa **iyyā**deso, khiyyati. ‘‘Khayo, khaṃ’’ iccapi rūpāni ñeyyāni. Tattha **khayo**ti khiyanaṃ khayo. Atha vā khiyanti kilesā etthāti khayo, magganibbānāni. Khayasaṅkhātena maggena pāpuṇiyattā phalampi khayo. **Kha**nti tucchaṃ suññaṃ vivittaṃ rittaṃ, **kha**nti vā ākāso.

Khi nivāse. Khīyati, khiyyati vā. Sāsanānurūpena **i**kārassa **īya iyyā**deso daṭṭhabbo. Ayaṃ **divādi**gaṇepi pakkhipitabbo. Khaṃ khayaṃ. Abhiramaṇīyaṃ rājakkhayaṃ. Tattha **khīyatī**ti nivasati. **Kha**nti cakkhādiindriyaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ nivāsaṭṭhena. **Khaya**nti nivesanaṃ. **Rājakkhaya**nti rañño nivesanaṃ. Atrāyaṃ pāḷi –

‘‘Sace ca ajja dhāresi, kumāraṃ cārudassanaṃ;
Kusena jātakhattiyaṃ, savaṇṇamaṇimekhalaṃ;
Pūjitā ñātisaṅghehi, na gacchasi yamakkhaya’’nti.

Tattha **yamakkhaya**nti yamanivesanaṃ.

Khu sadde. Khoti khavati.

Khe khādanasattāsu. Khāyati. Undūrā khāyanti. Vikkhāyitakaṃ. Gokhāyitakaṃ. Assirī viya khāyati. Disāpi me na pakkhāyanti. Etthādimhi **kāyatī**ti khādati. Atha vā upaṭṭhāti paññāyati.

Sukha dukkha takriyāyaṃ. Takriyāti sukhadukkhānaṃ vedanānaṃ kriyā, sukhanaṃ dukkhananti vuttaṃ hoti. Akammakā ime dhātavo. Sukhati, dukkhati. Sukhaṃ, dukkhaṃ. Sukhito, dukkhito. Sukhaṃ sātaṃ pīṇanaṃ, dukkhaṃ vighātaṃ aghaṃ kileso. Tattha **sukha**nti sukhayatīti sukhaṃ. Yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. **Dukkha**nti dukkhayatīti dukkhaṃ. Yassuppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti attho. Imāni nibbacanāni kāritavasena vuttānīti daṭṭhabbaṃ **aṭṭhakathāyaṃ sukhadukkha**saddatthaṃ vadantehi garūhi **sukhayati dukkhayati**saddānaṃ kammatthamādāya vivaraṇassa katattā. Tathā hi ‘‘sukheti sukhayati, sukhāpeti sukhāpayati, dukkheti dukkhayati, dukkhāpeti dukkhāpayatī’’ti imāni tesaṃ kāritapadarūpāni, attānaṃ sukheti pīṇetīti ca, sukhayati sukhaṃ, dukkhayatīti dukkhanti ca,

‘‘Sace ca kimhici kāle,
Maraṇaṃ me pure siyā;
Putte ca me paputte ca,
Sukhāpeyya mahosadho’’ti ca

Pāḷiādidassanato. Saddasatthe pana dhātupāṭhasaṅkhepe ca ime dhātavo **curādi**gaṇeyeva vuttā. ‘‘Sukhayati dukkhayatī’’ti ca akāritāni suddhakattupadāni icchitāni. Mayaṃ tu tesaṃ tabbacanaṃ suddhakattari ca tāni padarūpāni na icchāma pāḷiādīhi viruddhattā, tasmāyeva te imasmiṃ **bhūvādi**gaṇe vuttā. Ayañhi suddhakattuvisaye asmākaṃ ruci ‘‘sukhatīti sukhito, dukkhatīti dukkhito’’ti.

Nanu ca bho ‘‘sukhati dukkhatī’’ti kriyāpadāni buddhavacane na dissantīti? Saccaṃ, evaṃ santepi aṭṭhakathānayavasena gahetabbattā dissantiyeva nāma. Na hi sabbathā sabbesaṃ dhātūnaṃ rūpāni sāsane loke vā labbhanti, ekaccāni pana labbhanti, ekaccāni na labbhanti. Evaṃ santepi nayavasena labbhantiyeva. ‘‘Kappayavho patissatā’’ti hi diṭṭhe ‘‘caravho bhuñjavho’’tiādīnipi nayavasena diṭṭhāniyeva nāma.

Tatra panāyaṃ nayo. **Visuddhimaggā**dīsu hi ‘‘ekadviyojanamattampi addhānaṃ gatassa vāyo kuppati, gattāni dukkhantī’’ti evaṃ **bhūvādi**gaṇikaṃ akammakaṃ suddhakattuvācakaṃ ‘‘dukkhantī’’ti kriyāpadaṃ dissati. Tasmiṃ diṭṭhiyeva ‘‘sukhati, sukhanti. Sukhasi, sukhatha. Sukhāmi, sukhāmā’’tiādīni ca ‘‘dukkhati, dukkhanti. Dukkhasi, dukkhathā’’tiādīnica diṭṭhāni nāma honti diṭṭhena adiṭṭhassa tādisassa anavajjassa nayassa gahetabbattā, tasmā ‘‘sukhatīti sukhito, dukkhatīti dukkhito’’ti **bhūvādi**nayo eva gahetabbo, na pana **curādi**nayo. Aparampettha nibbacanaṃ, sukhaṃ sañjātaṃ etassāti **sukhito,** sañjātasukhoti attho. Esa nayo **dukkhito**ti etthāpi. Atha vā sukhena ito pavattoti sukhito. Esa nayo ‘‘dukkhito’’ti etthāpi. Dullabhāyaṃ nīti sādhukaṃ manasi kātabbā.

Mokkha muccane. Akammakoyaṃ dhātu. Mokkhati. Mokkho. Pātimokkho. Kārite ‘‘mokkheti, mokkhayati, mokkhāpeti, mokkhāpayatī’’ti rūpāni. Keci panimaṃ **‘‘mokkha mocane’’**ti paṭhitvā **curādi**gaṇe pakkhipanti. Tesaṃ mate ‘‘mokkheti, mokkhayatī’’ti suddhakattupadāni bhavanti. Etāni pāḷiyā aṭṭhakathāya ca virujjhanti. Tathā hi ‘‘mokkhanti mārabandhanā. Na me samaṇe mokkhasi. Mahāyaññaṃ yajissāma, evaṃ mokkhāma pāpakā’’ti pāḷiyā virujjhanti. ‘‘Yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti **pātimokkho’’**ti aṭṭhakathāya ca virujjhanti, tasmā pāḷiyaṃ ‘‘mokkhesi mokkhemā’’ti ca avatvā ‘‘mokkhasi, mokkhāmā’’ti suddhakattuvācakaṃ vuttaṃ, tañca kho apādānavisayaṃ katvā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘mokkheti, mocetī’’ti hetukattuvācakaṃ vuttaṃ, tampi apādānavisayaṃyeva katvā. Evaṃ imassa dhātuno suddhakattuvisaye akammakabhāvo vidito, hetukattuvisaye ekakammakabhāvo vidito **muca paca chidā**dayo viya. **Mokkha**dhātu dvigaṇikoti ce? Na, anekesu sāṭṭhakathesu pāḷippadesesu ‘‘mokkheti, mokkhayatī’’ti suddhakatturūpānaṃ adassanatoti daṭṭhabbaṃ.

Kakkha hasane. Kakkhati.

Okha rākha lākha dākha dhākha sosanālamatthesu. Okhati. Rākhati. Lākhati. Dākhati. Dhākhati.

Sākha byāpane. Sākhati. Sākhā.

Ukha nakha makha rakha lakha rakhi lakhi ikhi rikhi gatyatthā. Ukhati. Nakhati. Makhati. Rakhati. Lakhati. Raṅkhati. Laṅkhati. Iṅkhati. Riṅkhati.

Rakkha pālane. Rakkhati. Rakkhā, rakkhaṇaṃ, sīlaṃ rakkhito devadatto, sīlaṃ rakkhitaṃ devadattena, sīlaṃ rakkhako devadatto.

Akkha byattisaṅkhātesu. Akkhati, akkhi, akkhaṃ.

Nikkha cumbane. Nikkhati, nikkhaṃ.

Nakkha gatiyaṃ. Nakkhati. Nakkhattaṃ. Ettha **nakkhatta**nti etto ito cāti visamagatiyā agantvā attano vīthiyāva gamanena nakkhanaṃ gamanaṃ tāyati rakkhatīti nakkhattaṃ. Porāṇā pana ‘‘nakkharanti na nassantīti **nakkhattānī’’**ti kathayiṃsu. ‘‘Nakkhattaṃ, joti, nirikkhaṃ, bhaṃ’’ iccete pariyāyā.

Vekkha vekkhane. Vekkhati.

Makkha saṅkhate. Makkhati.

Takkha tapane. Tapanaṃ saṃvaraṇaṃ. Takkhati.

Sukkha anādare. Sukkhati.

Kakhi vakhi makhi kaṅkhāyaṃ. Satthari kaṅkhati. Vaṅkhati, maṅkhati. ‘‘Kaṅkhā kaṅkhāyanā kaṅkhāyitattaṃ vimati vicikicchā dveḷhakaṃ dvedhāpatho saṃsayo anekaṃsagāho āsappanā parisappanā apariyogāhanā thambhitattaṃ cittassa manovilekho’’ iccete kaṅkhāpariyāyā. Etesu pana –

Vattanti lokavohāre, ‘‘kaṅkhā vimati saṃsayo;
Vicikicchā’’ti etāni, nāmāniyeva pāyato.

Kakhi iccāyaṃ. Dhanaṃ kaṅkhati, abhikaṅkhati, nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ. Abhikaṅkhitaṃ dhanaṃ.

Dakhi dhakhi ghoravāsite kaṅkhāyañca. Daṅkhati. Dhaṅkhati.

Ukkha secane. Ukkhati.

Kakha hasane. Kakhati.

Jakkha bhakkhaṇe ca. Hasanānukaḍḍhanatthaṃ **ca**kāro. Jakkhati.

Likha lekhane. Likhati, sallekhati. Atisallekhatevāyaṃ samaṇo. Lekhā, lekhanaṃ, lekhako, likhitaṃ, sallekhapaṭipatti, etā **dakhi**ādikā **likha**pariyantā **‘‘parassabhāsā’’**ti saddasatthavidū vadanti.

Dhukkha dhikkha sandīpanakilesanajīvanesu. Dhukkhati. Dhikkhati. Saddasatthavidū pana ‘‘dhukkhate dhikkhate’’ti **attanobhāsaṃ** vadanti. Tathā ito parāni rūpānipi.

Rukkha vakkha varaṇe. Varaṇaṃ saṃvaraṇaṃ. Rukkhati. Vakkhati. Rukkho, vakkho. Ettha ca **vakkho**ti rukkhoyeva. Tathā hi ‘‘sādūni ramaṇīyāni, santi vakkhā araññajā’’ti jātakapāṭho dissati. Imāni pana rukkhassa nāmāni –

‘‘Rukkho mahīruho vakkho, pādapo jagatīruho;
Ago nago kujo sākhī, sālo ca viṭapī taru;
Dumo phalī tu phalavā, gaccho tu khuddapādapo’’ti.

Kecettha vadeyyuṃ ‘‘nanu ca **sāla**saddena sālarukkhoyeva vutto, nāñño ‘sālā phandanamāluvā’ti payogadassanato, atha kimatthaṃ **sāla**saddena yo koci rukkho vutto’’ti? Na sālarukkhoyeva **sāla**saddena vutto, atha kho sālarukkhepi vanappatijeṭṭharukkhepi yasmiṃ kasmiñci rukkhepi ‘‘sālo’’ti vohārassa dassanato aññepi rukkhā vuttā. Tathā hi sālarukkhopi ‘‘sālo’’ti vuccati. Yathāha ‘‘seyyathāpi bhikkhave gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahantaṃ sālavanaṃ, tañcassa elaṇḍehi sañchannaṃ. Antarena yamakasālāna’’nti. Vanappatijeṭṭharukkhopi. Yathāha –

‘‘Taveva deva vijite, tavevuyyānabhūmiyā;
Ujuvaṃsā mahāsālā, nīlobhāsā manoramā’’ti.

Yo koci rukkhopi. Yathāha ‘‘atha kho taṃ bhikkhave māluvabījaṃ aññatarasmiṃ sālamūle nipateyyā’’ti. Atridaṃ vuccati –

‘‘Sālarukkhe jeṭṭharukkhe,
Yasmiṃ kasmiñci pādape;
Sālo iti ravo sālā,

Sandhāgāre thiyaṃ siyā’’ti.

Sikkha vijjopādāne. Sikkhati. Sikkhā, sikkhanaṃ, sikkhitaṃ sippaṃ, sikkhako, sikkhito, sekkho, asekkho. **Ka**kāralope ‘‘sekho asekho’’ti rūpāni bhavanti. Tattha **sikkhito**ti sañjātasikkho, asikkhīti vā sikkhito, tathā hi kattuppayogo dissati ‘‘ahaṃ kho pana susikkhito anavayo sake ācariyake kumbhakārakamme’’ti.

Bhikkha yācane. Bhikkhati. Bhikkhu, bhikkhā, bhikkhanaṃ, bhikkhako, bhikkhitaṃ bhojanaṃ. Ettha pana ‘‘bhikkhu yati samaṇo muni pabbajito anagāro tapassī tapodhano’’ iccetāni pariyāyavacanāni. Etesu sāsane ‘‘bhikkhū’’ti upasampanno vuccati. Kadāci pana ‘‘bhikkhusataṃ bhojesi, bhikkhusahassaṃ bhojesī’’tiādīsu sāmaṇerepiupādāya ‘‘bhikkhū’’ti vohāro pavattati, tāpasāpi ca **samaṇa**saddādīhi vuccanti, ‘‘ahū atītamaddhāne, samaṇo khantidīpano’’tiādi ettha nidassanaṃ.

Dakkha vuddhiyaṃ sīghatte ca. Dakkhati, dakkhiṇā, dakkho. Dakkhanti vaddhanti sattā etāya yathādhippetāhi sampattīhi iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **dakkhiṇā,** dātabbavatthu. Dakkhati kusalakamme aññasmiñca kiccākicce adandhatāya sīghaṃ gacchatīti **dakkho,** cheko, yo ‘‘kusalo’’tipi vuccati.

Dikkha muṇḍiopanayananiyamabbatādesesu. Dikkhadhātu muṇḍiye, upanayane, niyame, vate, ādese ca pavattati. Dikkhati. Dikkhito muṇḍo. Ettha siyā – nanu ca bho **sarabhaṅgajātake** ‘‘gandho isīnaṃ ciradikkhitānaṃ, kāyā cuto gacchati mālutenā’’ti etasmiṃ padese aṭṭhakathācariyehi **‘‘ciradikkhitāna**nti cirapabbajitāna’’nti vuttaṃ. Na hi tattha ‘‘ciramuṇḍāna’’nti vuttaṃ. Evaṃ sante kasmā idha **‘‘dikkha**dhātu muṇḍiye vuttā’’ti? Saccaṃ, tattha pana **dikkhita**saddassa pabbajite vattanato ‘‘cirapabbajitāna’’nti vuttaṃ, na dhātuatthassa vibhāvanatthaṃ. Ida pana dhātuatthavibhāvanatthaṃ muṇḍiye vuttā. Tāpasā hi muṇḍiyatthavācakena **dikkhita**saddena vattuṃ yuttā. Tathā hi aṭṭhakathācariyehi **cakkavattisuttatthavaṇṇanāyaṃ** ‘‘kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā’’ti imissā pāḷiyā atthavivaraṇe ‘‘tāpasapabbajjaṃ pabbajantāpi hi paṭhamaṃ kesamassuṃ ohārenti, tato paṭṭhāya parūḷhakese bandhitvā vivaranti, tena vuttaṃ kesamassuṃ ohāretvā’’ti evaṃ attho saṃvaṇṇito.

Ikkha dassanaṅkesu. Ikkhati, upekkhati, apekkhati. Upekkhā, apekkhā, paccavekkhaṇā. **Ka**kāralope ‘‘upekhā, apekhā, upasampadāpekho’’ti rūpāni bhavanti.

Dukkha hiṃsāgatīsu. Dakkhati. Dakkhako.

Cikkha cakkha viyattiyaṃ vācāyaṃ. Cikkhati, ācikkhati, abbhācikkhati. Ācikkhako. Cakkhati, cakkhu. Ettha **cakkhū**ti cakkhatīti cakkhu, samavisamaṃ abhibyattaṃ vadantaṃ viya hotīti attho. Atha vā ‘‘sūpaṃ cakkhati, madhuṃ cakkhatī’’tiādīsu viya yasmā assādatthopi **cakkhu**saddo bhavati, tasmā ‘‘cakkhati viññāṇādhiṭṭhitaṃ rūpaṃ assādentaṃ viya hotī’’ti assādatthopi gahetabbo. ‘‘Cakkhuṃ kho māgaṇḍiyaṃ rūpārāmaṃ rūparataṃ rūpasammudita’’nti hi vuttaṃ. Satipi sotādīnaṃ saddārāmatādibhāve nirūḷhattā nayane eva **cakkhu**saddo pavattati **paṅkajā**disaddā viya padumādīsu.

Cakkha’kkhi nayanaṃ, locanaṃ diṭṭhi dassanaṃ;
Pekkhanaṃ acchi pamhaṃ tu, ‘‘pakhuma’’nti pavuccati.

Etā **rukkhā**dikā **cakkha**pariyantā **‘‘attanobhāsā’’**ti saddasatthavidū vadanti.

Khakārantadhāturūpāni.

Gakārantadhātu

Gu karīsussagge. Karīsussaggo vaccakaraṇaṃ. Gavati. **Ge sadde**. Gāyati. Gītaṃ.

Vagga gatiyaṃ. Vaggati. Vaggo, vaggitaṃ. Ettha samudāyavasena vagganaṃ pavattanaṃ **vaggo. Vaggita**nti gamanaṃ. Tathā hi **nāgapetavatthuaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘yo so majjhe assatarīrathena catubbhi yuttena suvaggitena. Amhākaṃ putto ahu majjhimo so, amaccharī dānapatī virocatī’’ti imissā pāḷiyā atthaṃ vadantehi **‘‘suvaggitenā**ti sundaragamanenā’’ti. Kiñci bhiyyo kriyāpadampi ca diṭṭhaṃ ‘‘dhunanti vagganti pavattanti cambare’’ti.

Ragi lagi agi vagi magi igi rigi ligi tagi sagi gamane ca. Cakāro gatipekkhako. Raṅgati. Raṅgo. Laṅgati. Laṅgo, laṅgī. Aṅgati, aṅgeti. Aṅgo, samaṅgī, samaṅgitā, aṅgaṃ, aṅgaṇaṃ. Vaṅgati. Vaṅgo. Maṅgati. Maṅgo, upaṅgo, maṅgalaṃ. Iṅgati. Iṅgitaṃ. Riṅgati. Riṅganaṃ. Liṅgati. Liṅganaṃ. Ulliṅgati, ulliṅganaṃ. Taṅgati. Taṅganaṃ. Saṅgati. Saṅganaṃ. Tattha **aṅga**nti yesaṃ kesañci vatthūnaṃ avayavo, sarīrampi kāraṇampi ca vuccati. **Aṅgaṇa**nti katthaci kilesā vuccanti ‘‘rāgo aṅgaṇa’’ntiādīsu. Rāgādayo hi aṅganti etehi taṃsamaṅgipuggalā nihīnabhāvaṃ gacchantīti **‘‘aṅgaṇānī’’**ti vuccanti. Katthaci malaṃ vā paṅko vā ‘‘tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī’’tiādīsu. Añjati makkhetīti hi aṅgaṇaṃ, malādi. Katthaci tathārūpo vivaṭappadeso ‘‘cetiyaṅgaṇaṃ, bodhiyaṅgaṇa’’ntiādīsu. Añjati tattha ṭhitaṃ atisundaratāya abhibyañjetīti hi aṅgaṇaṃ, vivaṭo bhūmippadeso. Iccevaṃ –

> Rāgādīsu kilesesu, paṅke kāyamalamhi ca;
> Vivaṭe bhūmibhāge ca, ‘‘aṅgaṇa’’nti ravo gato.

Yugi jugi vajjane. Yuṅgati. Juṅgati.

Ragi saṅkāyaṃ. Raṅgati.

Laga saṅgeca. Ca kāro anantaravuttāpekkhako. Lagati. Ca jato na hoti laganaṃ. Baḷise laggo.

Thagaṃ saṃvaraṇe. Thagati.

Agga kuṭilagatiyaṃ. Aggatīti aggi, kuṭilaṃ gacchatīti attho.

> Aggi dhūmasikho joti, jātavedo sikhī gini;
> Aggini bhāṇumā tejo, pāvako tivako’nalo.
>
> Hutāsano dhūmaketu, vessānaro ca accimā;
> Ghatāsano vāyusakho, dahano kaṇhavattani.

Etā **gu**ādikā **agga**pariyantā **‘‘parassabhāsā’’**ti saddasatthavidū vadanti.

Gā gatiyaṃ. Gāti.

Gu sadde. Gavati.

Gu uggame. Uggamo uggamanaṃ pākaṭatā. Gavati. Saddasatthavidū panimāsaṃ ‘‘gāte gavate’’ti **attanobhāsattaṃ** vadanti.

Gakārantadhāturūpāni.

Ghakārantadhātu

Ghā gandhopādāne. Ghāti. Ghānaṃ. Gandhaṃ ghatvā. Atrāyaṃ pāḷi ‘‘gandhaṃ ghatvā sati muṭṭhā’’ti. Etissā pana **divādi**gaṇaṃ pattāya ‘‘ghāyati ghāyitvā’’ti rūpāni bhavanti.

Ghu abhigamane. Abhigamanaṃ adhigamanaṃ. Ghoti.

Jaggha hasane. Jagghati, sañjagghati. Sañjagghittho mayā saha. Jagghitumpi na sobhati. Jagghitvā.

Taggha pālane. Tagghati.

Sighi āghāne. Āghānaṃ ghānena gandhānubhavanaṃ. Siṅghati, upasiṅghati. Upasiṅghitvā. Ārā siṅghāmi vārijaṃ. Etā ‘‘**parassabhāsā**’’ti saddasatthavidū vadanti.

Ghu sadde. Ghoti, ghavati.

Raghi laghi gatyakkhepe. Gatyakkhepo gatiyā akkhepo. Raṅghati, laṅghati, ullaṅghati. Laṅghitā, ullaṅghikāpīti, laṅghitvā.

Maghi ketave ca. Cakāro pubbatthāpekkho. Maṅghati.

Rāgha lāgha sāmatthiye. Rāghati. Lāghati.

Dāgha āyāse ca. Āyāso kilamanaṃ. **Ca**kāro sāmatthiyāpekkhako. Dāghati. Nidāgho.

Silāgha katthane. Katthanaṃ pasaṃsanaṃ. Silāghati. Silāghā. Buddhassa silāghate. Silāghitvā. ‘‘**Attanobhāsā**’’ti saddasatthavidū vadanti.

Gha kārantadhāturūpāni.

Iti **bhūvādā**gaṇe **ka**vaggantadhāturūpāni

Samattāni.

Cakārantadhātu

Idāni **ca**vaggantadhāturūpāni vuccante –

Suca soke. Socati. Soko, socanā, socaṃ, socanto, socantī, socantaṃ kulaṃ, socitvā.

Kuca sadde tāre. Tārasaddo accuccasaddo. Kocati. Uccasaddaṃ karotīti attho.

Kuñca koṭilla’ppībhāvesu. Kuñcati. Kuñcikā, kuñcitakeso. Kuñcitvā.

Luñca apanayane. Luñcati. Luñcako, luñcituṃ, luñcitvā.

Añcu gatipūjanāsu. Maggaṃ añcati. Buddhaṃ añcati. Uddhaṃ anuggantvā tiriyaṃ añcitoti tiracchāno. Kaṭukañcukatā.

Vañcu cañcu tañcu gatiyaṃ. Vañcati. Cañcati. Tañcati. Mañcati. Santi pādā avañcanā. **Avañcanā**ti vañcituṃ gantuṃ asamatthā.

Gucu gaṇecu theyyakaraṇe. Thenanaṃ theyyaṃ, corikā. Tassa kriyā **theyyakaraṇaṃ**. Gocati. Gaṇecati.

Acca pūjāyaṃ accati. Brahmāsurasuraccito.

Tacca hiṃsāyaṃ. Taccati.

Cacca jacca paribhāsanavajjanesu. Caccati. Jaccati.

Kuca saṃpaccanakoṭillapaṭikkamavilekhanesu. Kucati, saṅkucati. Saṅkoco.

Taca saṃvaraṇe. Saṃvaraṇaṃ rakkhaṇaṃ. Tacati. Taco.

Dica thutiyaṃ. Dicati.

Kuca saṅkocane. Kocati, saṅkocati. Saṅkoco.

Byāca byājikaraṇe. Byājikaraṇaṃ byājikriyā. Byācati.

Vaca viyattiyaṃ vācāyaṃ. Viyattassa esā viyatti, tissaṃ viyattiyaṃ vācāyaṃ, viyattāyaṃ vācāyanti adhippāyo. Viyattassa hi vadato puggalassa vasena vācā viyattā nāma vuccati. Yathā pana kucchisaddatiracchānagatādisaddo ‘‘abyattasaddo’’ti vuccati, na evaṃ vacanasaṅkhāto saddo ‘‘abyattasaddo’’ti vuccati viññātatthattā. ‘‘Vatti, vacati, vacanti. Vacasi’’ iccādīni suddhakattupadāni. ‘‘Vāceti, vācenti’’ iccādīni hetukattupadāni. ‘‘Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccati. Vuccanti. Santo sappurisā loke, devadhammāti vuccare’’ iccādīni kammapadāni. Garū pana **va**kārassa **u**kārādesavasena **‘‘uttaṃ uccate uccante’’**tiādīni icchanti, tāni sāsane appasiddhāni, sakkaṭabhāsānulomāni. Sāsanasmiññhi **ra**kārāgamavisaye **ni**pubbasseva vacassa **va**ssa **u**kārādeso siddho **‘‘nirutti, niruttaṃ,** nerutta’’nti. Vacanaṃ, vācā, vaco, vacī, vuttaṃ, pavuttaṃ, vuccamānaṃ, adhivacanaṃ, vattabbaṃ, vacanīyaṃ, imāni nāmikapadāni. Vattuṃ, vattave, vatvā, vatvāna, imāni **tu**mantādīni **‘‘parassabhāsā’’**ti saddasatthavidū vadanti.

Tattha **vattī**ti vadati. Ākhyātapadañhetaṃ. Atthasaṃvaṇṇakehipi ‘‘vatti etāyāti vācā’’ti nibbacanamudāhaṭaṃ. Saddasatthe ca tādisaṃ ākhyātapadaṃ diṭṭhaṃ. Ettha paneke vadanti ‘‘vacati, vacantītiādīni kriyāpadarūpāni buddhavacane aṭṭhakathāṭīkāsu satthesu ca anāgatattā chaḍḍetabbānī’’ti. Tanna, yasmā sāsane ‘‘avaca, avaciṃsū’’ti suddhakattupadāni ca ‘‘vāceti, vācentī’’tiādīni hetukattupadāni ca dissanti, tasmā buddhavacanādīsu anāgatānipi ‘‘vacati, vacantī’’tiādīni rūpāni gahetabbāni. Vaceyya, vuccatu, vucceyya. Sesaṃ sabbaṃ sabbattha vitthārato gahetabbaṃ.

Parokkhārūpāni vadāma – vaca, vacu. Vace, vacittha. Vacaṃ, vacimha. Vacittha, vacire. Vacittho, vacivho. Vaciṃ, vacimhe.

Hiyyattanīrūpāni vadāma – avacā, avacū. Avaco, avacuttha. Avocaṃ, avacumha. Avacuttha, avacutthuṃ. Avacase, avacuvhaṃ. Avaciṃ, avacamhase.

Ajjatanīrūpāni vadāma – avaci, avocuṃ, avaciṃsu. Avoco, avocuttha. Avociṃ, avocumha. Avocā, avocu. Avacase, avocivaṃ. Avocaṃ, avocimhe.

Bhavissantīrūpāni vadāma – vakkhati, vakkhanti. Vakkhasi, vakkhatha. Vakkhāmi, vakkhāma. Vakkhate, vakkhante. Vakkhase, vakkhavhe. Vakkhassaṃ vakkhamhe.

Imesaṃ pana padānaṃ ‘‘kathessati, kathessantī’’tiādinā attho vattabbo. **Vakkha rose**ti dhātussa ca ‘‘vakkhati, vakkhanti. Vakkhasī’’tiādīni vatvā avasāne uttamapurisekavacanaṭṭhāne ‘‘vakkhemī’’ti vattabbaṃ. Attho panimesaṃ ‘‘rosati, rosantī’’tiādinā vattabbo. Ayaṃ **vacavakkha**dhātūnaṃ bhavissantīvattamānāvasena rūpasaṃsandanānayo. Aparānipi **vaca**dhātussa bhavissantī sahitāni rūpāni bhavanti – vakkhissati, vakkhissanti. Vakkhissasi, vakkhissatha. Vakkhissāmi, vakkhissāma. Vakkhissate, vakkhissante. Vakkhissase, vakkhissavhe. Vakkhissaṃ, vakkhissāmhe.

Atrāyaṃ pāḷi –

‘‘Abhītakappe caritaṃ, ṭhapayitvā bhavābhave;
Imamhi kappe caritaṃ, pavakkhissaṃ suṇohi me’’ti.

Gadratapañhepi ‘‘rājā tumhehi saddhiṃ paṭisanthāraṃ katvā gahapati patirūpaṃ āsanaṃ ñatvā nisīdathāti vakkhissatī’’ti evamādiaṭṭhakathāpāṭho dissati, tasmāyeva edisī padamālā racitā. **Vakkha rose**ti dhātussapi bhavissantīsahitāni rūpāni ‘‘vakkhissati, vakkhissantī’’tiādīni bhavanti. Attho panimesaṃ ‘‘rosissati, rosissantī’’tiādinā vattabbo. Ayaṃ **vacavakkha**dhātūnaṃ bhavissantīvaseneva rūpasaṃsandanānayo.

Avacissā, vacissā, avacissaṃsu, vacissaṃsu. Sesaṃ sabbaṃ neyyaṃ. Idha pana **vutta**saddassa atthuddhāraṃ vattabbampi avatvā upariyeva kathessāma ito ativiya vattabbaṭṭhānattā.

Cu cavane. Cavati. Kārite ‘‘cāvetī’’ti rūpaṃ. Devakāyā cuto. Cutaṃ padumaṃ. Cavituṃ, cavitvā.

Loca dassane. Locati. Locanaṃ.

Seca secane. Secati.

Saca viyattiyaṃ vācāyaṃ. Sacati.

Kaca bandhane. Kacati.

Maca muci kakkane. Kakkanaṃ sarīre ubbaṭṭanaṃ. Macati. Muñcati. **Maci dhāraṇucchāyapūjanesu**. Dhāraṇaṃ ucchāyo pūjananti tayo atthā. Tattha **ucchāyo** malaharaṇaṃ. Mañcati. Mañco, mañcanaṃ. Mañcati puggalaṃ dhāretīti mañco.

Paca byattikaraṇe. Pacati. Pāko, paripāko, vipāko, pakkaṃ phalaṃ.

Thuca pasāde. Thocati.

Vaca vaci dittiyaṃ. Vacati. Vañcati.

Ruca dittiyaṃ rocane ca. Ditti sobhā. **Rocanaṃ** ruci. Rocati. Verocano. Samaṇassa rocate saccaṃ. Tassa te saggakāmassa, ekattamuparocitaṃ. Ayañca **divādi**gaṇe ruciatthaṃ gahetvā ‘‘ruccatī’’ti rūpaṃ janeti. Tena ‘‘gamanaṃ mayha ruccatī’’ti pāḷi dissati. **Curādi**gaṇe pana ruciatthaṃ gahetvā ‘‘roceti rocayatī’’ti rūpāni janeti. Tena ‘‘kiṃ nu jātiṃ na rocesī’’tiādikā pāḷiyo dissanti. Tegaṇikoyaṃ dhātu.

Paca saṃpāke. Pacati, pacanti. Saddasatthavidū pana **‘‘attanobhāsā’’**ti vadanti.

Añca byayagatiyaṃ. Byayagati vināsagati. Añcati.

Yāca yācanāyaṃ. Brāhmaṇo nāgaṃ maṇiṃ yācati. Nāgo maṇiṃ yācito brāhmaṇena. Te taṃ asse ayācisuṃ. So taṃ rathamayācatha. Devadattaṃ āyācati. Evaṃ suddhakattari rūpāni bhavanti. Brāhmaṇo brāhmaṇena nāgaṃ maṇiṃ yāceti, yācayati, yācāpeti, yācāpayati. Evaṃ hetukattari. Rājā brāhmaṇena dhanaṃ yāciyati, yācayiyati, yācāpiyati, yācāpayiyati. Evaṃ kammani. Yācaṃ, yācanto, yācantī, yācantaṃ kulaṃ. Yācamāno, yācamānā, yācamānaṃ kulaṃ. Yācako, yācanā, yācitabbaṃ, yācituṃ, yācitvāna, yācituna, yāciya, yāciyāna. Evaṃ nāmikapadāni **tu**mantādīni ca bhavanti.

Paca pāke. Odanaṃ pacati. **‘‘Ubhayatobhāsā’’**ti saddasatthavidū vadanti. Yathā pana sāsane ‘‘paṇḍitoti pavuccatī’’ti **vaca**dhātussa kammani rūpaṃ pasiddhaṃ, na tathā **paca**dhātussa. Evaṃ santepi garū ‘‘tayā paccate odano’’ti tassa kammani rūpaṃ vadanti. Sāsane pana avisesato ‘‘paccate’’ti vā ‘‘paccatī’’ti vā vuttassapi padassa akammakoyeva divādigaṇiko payogo icchitabbo ‘‘devadatto niraye paccati. Yāva pāpaṃ na paccatī’’tiādidassanato. Kecettha vadeyyuṃ ‘‘sayameva pīyate pānīyantiādi viya **bhūvādi**gaṇapakkhiko kammakattuppayogo esa, tasmā ‘sayamevā’ti padaṃ ajjhāharitvā ‘sayameva devadatto paccatī’tiādinā attho vattabbo’’ti tanna, ‘‘sayameva pīyate pānīya’’nti ettha hi pānīyaṃ manussā pivanti, na pānīyaṃ pānīyaṃ pivati. Manusseheva taṃ pīyate, na sayaṃ. Evaṃ parassa pānakriyaṃ paṭicca kammabhūtampi taṃ sukarapānakriyāvasena sukarattā attanāva sijjhantaṃ viya hotīti ‘‘sayameva pīyate pānīya’’nti rūḷhiyā payogo kato.

‘‘Sayameva kaṭo kariyate’’ti etthāpi kaṭaṃ manussā karonti, na kaṭaṃ kaṭo karoti. Manusseheva kaṭo kariyate, na sayaṃ. Evaṃ parassa karaṇakriyaṃ paṭicca kammabhūtopi so sukaraṇa kriyāvasena sukarattā attanāva sijjhanto viya hotīti ‘‘sayameva kaṭo kariyate’’ti rūḷhiyā payogo kato.

Ettha yathā **sayaṃ**saddo pānīyaṃ pānīyeneva pīyate, na amhehi. Kaṭo kaṭeneva kariyate, na amhehīti sakammakavisayattā payogānaṃ aññassa kriyāpaṭisedhanasaṅkhātaṃ atthavisesaṃ vadati, na tathā ‘‘devadatto niraye paccati, kammaṃ paccatī’’tiādīsu tumhehi ajjhāharito **sayaṃ**saddo atthavisesaṃ vadati akammakavisayattā etesaṃ payogānaṃ. Evaṃ ‘‘devadatto’’tiādikassa paccattavacanassa akammakakattuvācakattā kammarahitasuddhakattuvācakattā ca ‘‘paccatī’’ti idaṃ **divādi**gaṇikarūpanti daṭṭhabbaṃ. **Paca**dhātu saddasatthe **divādi**gaṇa vutto natthīti ce? Natthi vā atthi vā, kimettha saddasatthaṃ karissati, pāḷi eva pamāṇaṃ, tasmā mayaṃ lokavohārakusalassa bhagavato pāḷinayaññeva gahetvā imaṃ **paca**dhātuṃ **divādi**gaṇepi pakkhipissāma. Tathā hi **dhammapālācariya anuruddhācariyā**dīhi abhisaṅkhatā **divādi**gaṇikappayogā dissanti —

Ñāṇayuttavaraṃ tattha, datvā sandhiṃ tihetukaṃ;
Pacchā paccati pākānaṃ, pavatte aṭṭhake duve.

Asaṅkhāraṃ sasaṅkhāra-vipākāni ca paccati

Iccevamādayo. Ettha pana tesaṃ idameva pāḷiyā na sameti. Ye **curādi**gaṇamhi sakammakabhāvena **bhūvādi**gaṇe ca akammakabhāvena pavattassa **bhū**dhātusseva **bhūvādi**gaṇe pavattassa sakamakassapi sato **divādi**gaṇaṃ patvā akammakabhūtassa **paca**dhātussa sakammakattamicchanti. Etañhi sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane kuto labbhā, tasmā bhagavato pāvacane sotūnaṃ saṃsayasamugghāṭatthaṃ ettha imaṃ nītiṃ paṭṭhapema –

Vināpi upasaggena, gaṇanānattayogato;
Sakammākammakā honti, dhātū **pacabhidā**dayo.

Puriso odanaṃ pacati. Sa bhūtapacaniṃ paci. Odano paccati. Kammaṃ paccati. Vīhisīsaṃ paccati. Rukkhaphalāni paccanti. Nāgo pākāraṃ bhindati. Taḷākapāḷi bhijjati. Bhijjanadhammaṃ bhijjati. Ettha ca **sayaṃ**saddaṃ ajjhāharitvā ‘‘sayameva odano paccatī’’tiādinā vuttepi ‘‘puriso sayameva pāṇaṃ hanati. Bhagavā sayameva ñeyyadhammaṃ abujjhī’’ti payogesu parassa āṇattisambhūtahananakriyāpaṭisedhamiva paropadesasambhūtabujjhanakriyāpaṭisedhanamiva ca aññassa kriyāpaṭisedhanavasena vuttattā yo **sayaṃ**saddavasena kammakattubhāvaparikappo, taṃ na pamāṇaṃ. **Sayaṃ**saddo hi suddhakattuatthepi dissati, na kevalaṃ ‘‘sayameva pīyate pānīya’’ntiādīsu kammattheyeva, tasmā sāsanānurūpena attho gahetabbo nayaññūhi.

Vināpi upasaggena, vināpi ca gaṇantaraṃ;
Sakammākammakā honti, atthato **divu**ādayo.

Kāmaguṇehi dibbati. Paccāmitte dibbati. Aññānipi yojetabbāni.

Gaṇantarañcopasaggaṃ, vināpi atthanānataṃ;
Payogato sakammā ca, akammā ca **gamā**dayo.

Puriso maggaṃ gacchati. Gambhīresupi atthesu ñāṇaṃ gacchati. Dhammaṃ carati. Tattha tattha carati.

Gaṇantarañcopasaggaṃ, payogañcatthanānataṃ;
Vināpi tividhā honti, **disā**dī rūpabhedato.

Pāsādaṃ passati, pāsādaṃ dakkhati pāsādo dissati. Aññānipi yojetabbāni.

Sabhāvato sakammā tu, **ruda**dhātādayo matā;
Sabhāvato akammā ca, **nanda**dhātādayo matā.

Mataṃ vā amma rodanti, idha nandati pecca nandati.

Upasaggavaseneke, sakammāpi akammakā;
Sambhavanti tathekacce, akammāpi sakammakā.

Ekacce tupasaggehi, sakammā ca sakammakā;
Akammakā akammā ca, esatthopettha dīpito;

Puriso gāmā niggacchati, dhanaṃ adhigacchati, puriso pāṇaṃ abhibhavati, himavatā pabhavanti mahānadiyo. Aññānipi payogāni yojetabbāni.

Tattha yadi sāsane **paca**dhātussa kammani rūpaṃ siyā, ‘‘purisena kammaṃ kariyatī’’ti payogo viya ‘‘purisena odano paciyatī’’ti payogo icchitabbo. Ye pana garū ‘‘tayā paccate odano’’tiādīni icchanti, te saddasatthanayaṃ nissāya vadanti maññe. Evaṃ santepi upaparikkhitvā yuttāni ce, gahetabbāni. Kārite ‘‘puriso purisena purisaṃ vā odanaṃ pāceti, pācayati, pācāpeti, pācāpayati. Purisena puriso odanaṃ pāciyati, pācayiyati, pācāpiyati, pācāpayiyatī’’ti rūpāni bhavanti. ‘‘Yathā daṇḍena gopālo, gāvaṃ pāceti gocara’’ntiādīsu aññopi attho daṭṭhabbo.

Pacaṃ, pacanto, pacantī, pacamāno, pacamānā. Pātabbaṃ, pacitaṃ, pacitabbaṃ, pacanīyaṃ, pacituṃ, pacitvā. Ettha ca ‘‘imassa maṃsañca pātabba’’nti payogo udāharaṇaṃ. ‘‘Pacati, pacanti. Pacasī’’tiādi padakkamo subodho.

Sica gharaṇe. Secati, seko, **‘‘ubhatobhāsā’’**ti vadanti.

Imāni **ca**kārantadhāturūpāni.

Chakārantadhātu

Parassabhāsādibhāvaṃ, sabbesaṃ dhātunaṃ ito;
Paraṃ na byākarissaṃ so, sāsane īrito na hi.

Chu chedane. Choti. Chotvāna moḷiṃ varagandhavāsitaṃ. Acchocchuṃvata bho rukkhaṃ.

Milecha aviyattāyaṃ vācāyaṃ. Milecchati, milakkhu. Paccantimesu janapadesu paccājāto hoti milakkhūsu aviññātāresu.

Vachi icchāyaṃ. Vañchati. Vañchitaṃ dhanaṃ.

Achi āyāme. Añcati. Dīghaṃ vā añchanto dīghaṃ añchāmīti pajānāti.

Huccha koṭille. Hucchati.

Muccha mohamucchāsu. Mucchati. Mucchito visavegena, visaññī samapajjatha. Mucchā, mucchitvā.

Phucha visaraṇe phochati.

Yucha pamāde. Yucchati.

Uchi uñche. Uñcho pariyesanaṃ. Uñchati. Uñchācariyāya īhatha.

Ucha pipāsāyaṃ. Uchati.

Puccha pañhe pucchati. Pucchitā, pucchako, puṭṭho, pucchito, pucchā. Bhikkhu vinayadharaṃ pañhaṃ pucchati. Pucchi, pucchituṃ. Pucchitvā. Ettha ca pañcavidhā pucchā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatipucchā kathetukamyatāpucchāti. Tāsaṃ nānattaṃ **aṭṭhasāliniyādito** gahetabbaṃ.

Viccha gatiyaṃ. Vicchati. Vicchikā.

Vacchu chedane. Vucchati. Vuttā, vuttavā, vuttasiro. **Va**kāragatassa **a**kārassa uttaṃ.

Vuttasaddo kesoharaṇepi dissati ‘‘kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro’’tiādīsu. Ettha ca **sira**saddena siroruhā vuttā yathā **mañca**saddena mañcaṭṭhā, **cakkhu**saddena ca cakkhunissitaṃ viññāṇaṃ. Ropitepi ‘‘yathā sāradikaṃ bījaṃ, khette vuttaṃ virūhatī’’tiādīsu. Kathitepi ‘‘vuttamidaṃ bhagavatā, vuttamarahatā’’tiādisu. Atridaṃ vuccati –

Vacchuvapavacavasā, **vutta**saddo pavattati;
Kesohāre ropite ca, kathite ca yathākkamanti.

Aparo nayo – **vutta**saddo ‘‘no ca kho paṭivutta’’ntiādīsu vāpasamīkaraṇe dissati. ‘‘Pannalomo paradattavutto’’tiādīsu jīvitavuttiyaṃ. ‘‘Paṇḍupalāso bandhanā pavutto’’tiādīsu apagame. ‘‘Gītaṃ pavuttaṃ samīhita’’ntiādīsu pāvacanavasena pavattite. Loke pana ‘‘vutto pārāyano’’tiādīsu ajjhene dissati, atridaṃ vuccati

‘‘Vāpasamīkaraṇe ca, atho jīvitavuttiyaṃ;
Apagame pāvacana-vasena ca pavattite;
Ajjhene cevametesu, **vutta**saddo padissatī’’ti.

Aparopi nayo – **vutta**saddo saupasaggoca anupasaggo ca vapane vāpasamīkaraṇe kesohāre jīvitavuttiyaṃ pamuttabhāve pāvacanavasena pavattite ajjhene kathaneti evamādīsu dissati. Tathā hesa –

‘‘Gāvo tassa pajāyanti, khette vuttaṃ virūhati;
Vuttānaṃ phalamasnāti, yo mittānaṃ na dubbhatī’’ti

Ādīsu vapane āgato. ‘‘No ca kho paṭivutta’’ntiādīsu aṭṭhadantakādīhi vāpasamīkaraṇe. ‘‘Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro’’tiādīsu kesoharaṇe. ‘‘Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharatī’’tiādīsu jīvitavuttiyaṃ. ‘‘Seyyathāpi nāma paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritatthāyā’’tiādīsu bandhanato pamuttabhāve. ‘‘Yesamidaṃ etarahi porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samīhita’’ntiādīsu pāvacanabhāvena pavattite. Loke pana ‘‘vutto gaṇo, vutto pārāyano’’tiādīsu ajjhene. ‘‘Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā, dhammadāyādā me bhikkhave bhavatha, mā āmisadāyādā’’tiādīsu kathane. Atridaṃ vuccati –

Vapa vatu vacchuvaca-dhātūnaṃ vasato mato;
Sopasaggo nopasaggo, **vutta**saddo yathārahaṃ.

Vapane ca vāpasamī-karaṇe muṇḍatāya ca;
Jīvavutyaṃ pamuttatthe, vasā pāvacanassa tu;

Pavattite ca ajjhene, kathane cāti lakkhaye;

Taccha tanukaraṇe. Tacchati. Tacchako dāruṃ.

Chakārantadhāturūpāni.

Jakārantadhātu

Jijaye. Jeti. Jayati, parājayati. Dhammaṃ caranto sāmikaṃ parājeti. Dhammaṃ caranto parajjati. Rājānaṃ jayāpesuṃ. Jayāpetvā. Ettha **jayāpesu**nti ‘‘jayatu bhava’’nti āsīsavacanaṃ vadiṃsūti attho. Jayanaṃ, jitaṃ, jayo, vijitaṃ, jino, jetā, jeto, jito māro, māraṃ jito, jitavā, jitāvī, vijitāvī, māraji, lokaji, odhijino, anodhijino, jito. Vijito, jetuṃ, vijetuṃ, jitvā, vijitvā. Imassa pana dhātussa **kiyādi**gaṇaṃ pattassa ‘‘jināti jinitvā’’tyādīni rūpāni bhavanti.

Ji abhibhavane. Jeti. Jino. Pubbe viya rūpāni. Ettha ca ‘‘tumhehi ānanda sappurisehi vijitaṃ, pacchimā janatāsālimaṃsodanaṃ atimaññissatī’’ti pāḷi abhibhavanatthasādhakā. Ettha hi **vijita**nti adhibhūtanti attho.

Ju gatiyaṃ. Ettha sīghagati adhippetā. Javati. Javanaṃ, javo, javaṃ, javanto, javanacittaṃ, javanapañño, javanahaṃso. Manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ.

Jekhaye. Jīyati. **E**kārassa **īyā**deso. Sāsanānurūpena ‘‘kiṃ maṃ dhanena jīyethā’’ti hi pāḷi dissati. Saddasatthavidū pana ‘‘jāyatī’’ti rūpaṃ vadanti.

Sajja gatiyaṃ. Sajjati.

Kuju khuju theyyakaraṇe. Kojati. Khojati.

Vaja gatiyaṃ. Dhaja dhaji ca. Vajati. Abbajati. Manussattañca abbaje. Vajo, vajanaṃ, pavajanaṃ, pabbajjā, pabbajito, pabbājito.

Sakā raṭṭhā pabbājito, aññaṃ janapadaṃ gato;
Mahantaṃ koṭṭhaṃ kayirātha, duruttānaṃ nidhetave.

Dhajati. Dhajo. Dhañjati. Dhañjanaṃ. Ettha **dhajo**ti ketu. **Dhañjana**nti gamanaṃ.

Aja khepane ca. Gatiapekkhakoyeva **ca**kāro. Ajati. Ajo. Ettha **ajo**ti eḷako. Imāni panassa pariyāyavacanāni ‘‘ajo eḷako urabbho avi meṇḍo’’ti. Tattha **urabbho**ti eḷako, yo ‘‘ajo’’tipi vuccati. **Avī**ti rattalomo eḷako. **Meṇḍo**ti kuṭilasiṅgo eḷako. Tathā hi **janakajātake** ajarathato meṇḍarathā visuṃ vuttā. Apica **ajeḷaka**nti ajato eḷakassa visuṃ vacanato **eḷaka**saddena meṇḍopi gahetabbo, **mahosadhajātakaṭṭhakathāya**ñhi meṇḍeḷakānaṃ nibbisesatā vuttāti.

Ajja sajja ajjane. Ajjanaṃ ajjanakriyā. Ajjati. Sajjati.

Kajja byathane. Byathanaṃ hiṃsā. Kajjati.

Khajja majjane ca. Majjanaṃ suddhi. Byathanāpekkho **ca**kāro. Khajjati. Khajjūro.

Khaja manthe. Mantho viloḷanaṃ. Khajati.

Khaji gativekalle. Kissa bhante ayyo khañjatīti. Ubho khañjā. Khañjanaṃ, khañjituṃ, khañjitvā.

Khaja kampane. Khajati. Ejā. Ettha ca **ejā**ti lābhādiṃ paṭicca ejati kampatīti ejā, balavataṇhāyetaṃ nāmaṃ.

Buja vajiranibbese. Vajiranigghoseti keci vidū vadanti. Bojati.

Khija kuji guji abyattasadde. Khijati. Kuñjati. Guñjati.

Laja lāja tajja bhassane. Lajati. Lājati. Tajjati.

Laji dittiyañca. Bhassanāpekkho **ca**kāro. Lañjati. Tatiyo nayalañjako. Lañjeti pakāseti suttatthanti lañjako.

Jaja jaji yuddhe. Yujjhanaṃ **yuddhaṃ**. Jajati. Jañjati.

Tuja hiṃsāyaṃ. Tojati.

Tuji balane ca. Balanaṃ balanakriyā. Hiṃsāpekkhako **ca**kāro. Tuñjati.

Gaja kuji muji gajja saddatthā. Gajati. Kuñjati. Muñjati. Gajo gajjati, megho gajjati. Yattha dāso āmajāto, ṭhito thullāni gajjati. Maṇi gajjati. Ñāṇagajjanaṃ gajjati. Gajjituṃ samattho. Gajjitā. Gajjitvā. Tattha **gajo**ti hatthī. Hatthissa hi anekāni nāmāni –

Hatthī nāgo gajo dantī, kuñjaro vāraṇo karī;
Mātaṅgo dvirado saṭṭhi-hāyano’nekapo ibho.

Thambho rammo dvipo ceva, hatthinī tu kareṇukā;
Hatthipoto hatthicchāpo, bhiṅko ca kalabho bhave.

Caja cāge. Cajati. Pariccajati. Cāgo. Pariccāgo. Cajanaṃ. Cajaṃ, cajanto. Cajamāno.

Sanja saṅge. Saṅgo laganaṃ. Sañcati. Satto. Sajanaṃ, satti. Āsatti. Sajituṃ. Sajitvā.

Īja gatiyaṃ. Ījati.

Bhaji bhajjane. Bhajjanaṃ tāpakaraṇaṃ. Tilāni bhajjati. Purisena bhajjamānāni tilāni.

Eja bheja bhāja dittiyaṃ. **Ditti** sobhā. Ejati. Bhejati. Bhājati.

Tija nisāne, khamāyañca. Nisānaṃ tikkhatākaraṇaṃ. **Khamā** khanti. Tejati. Titikkhati. Tejano. Tejo. Tattha **tejano**ti kaṇḍo saro usu. **Tejo**ti sūriyo. Atha vā **tejo**ti tejanaṃ usmā uṇhattaṃ tāpo. **Tejo**ti vā ānubhāvo pabhāvo.

Sañja parissagge, āliṅganaṃ **parissaggo**. Sañjati.

Khaji dāne, gatiyañca. Khañjati. Khañjanaṃ.

Rāja dittiyaṃ bhāja ca. Rājati. Bhājati. Rājā. Rājinī. Vanarāji. Rājitvā. Virājitvā. Atra viññūnamatthavivaraṇe kosallajananatthaṃ silokaṃ racayāma –

Ma’hā’rāja mahārāja, mahārāja mameva’hi;
Ne’tassa iti vatvāna, dve janā kalahaṃ karuṃ.

Ettha ca paṭhamapādassa dutiyapade ‘‘me ahi **mahī’’**ti chedo ‘‘puttā me atthi puttā matthī’’ti viya. ‘‘Mahi arāja mahārājā’’ti ca chedo ‘‘yopi ayaṃ yopāya’’nti viya. Ettha **arāja**saddo ‘‘atikaramakarācariyā’’ti ettha **akarī**ti atthavācako **akara**saddo viya ākhyātaparokkhāvibhattiko daṭṭhabbo. **Arāja** virocīti attho. Ayaṃ pana gāthāya piṇḍattho **‘‘mahārāja** me ahi arāja, mama eva ahi arāja, na etassa iti vatvā **dve** ahituṇḍikajanā kalahaṃ kariṃsū’’ti.

Ranja rāge. Bhikkhu cīvaraṃ rajati. Satto rūpādīsu rañjati. Rajanaṃ. Rajako. Rāgo. Virāgo. Haliddirāgo. Rājā. Rājinī. Imassa ca **divādi**gaṇaṃ pattassa ‘‘rajjati virajjatī’’ti rūpāni bhavanti. Tattha **rajana**nti rajanavatthu. **Rajako**ti rajakāro vatthadhovanako. **Rāgo**ti rajjanti sattā tena, sayaṃ vā rañjati, rañjanamattameva vā etanti rāgo, taṇhā. Imāni pana tadabhidhānāni –

Rāgo lobho tasiṇā ca, taṇhā ejā visattikā;
Satti āsatti mucchā ca, lubbhitattañca lubbhanā.

Kāmo nikāmanā icchā, nikanti ca niyanti ca;
Vanañca vanatho ceva, apekkhā bhavanetti ca.

Anurodho ca sārāgo, saṅgo paṅko ca sibbinī;
Nandīrāgo anunayo, gedho sañjananī tathā;
Janikā paṇidhi ceva, ajjhosānantinekadhā.

Virāgoti maggo nibbānañca. **Rājā**ti pathavissaro. Ettha dhātudvayavasena nibbacanāni niyyante. Nānāsampattīhi rājati dibbati virocatīti **rājā**. Dānañca piyavacanañca atthacariyā ca samānattatā cāti imehi catūhi saṅgahavatthūhi attani mahājanaṃ rañjetītipi **rājā. Rājinī**ti rājabhariyā. Tesaṃ abhidhānāni vuccante sahābhidhānantarehi –

Rājā bhūpati devo ca, manujindo disampati;
Patthivo jagatipālo, bhūbhujo pathavissaro.

Raṭṭhādhipo bhūmipālo, manussindo janādhipo;
Narindo khattiyo ceva, khettassāmi pabhāvako.

Muddhābhisitto rājāti, kathito itaro pana;
Rājañño khattiyo cāti, vutto khattiyajātiko.

Muddhābhisitto anurājā, uparājāti bhāsito;
Catuddīpī rājarājā, cakkavattīti bhāsito.

Rājinī uparī devī, mahesī bhūbhujaṅganā;
Khattiyā rājapadumī, khattiyānī ca khattiyī;
Itthāgārantu orodho, uparītipi vuccati.

Bhaja sevāyaṃ. Bhajati. Bhajanā. Sambhajanā. Bhatti. Sambhatti. Bhattā.

Yaja devapūjasaṅgatakaraṇadānadhammesu. Devapūjaggahaṇena buddhādipūjā gahitā. **Saṅgatakaraṇaṃ** samodhānakaraṇaṃ. Tathā hi **adhimuttattheravatthumhi** ‘‘yadatthi saṅgataṃ kiñci, bhavo vā yattha labbhatī’’ti gāthāyaṃ **saṅgata**saddena samodhānaṃ vuttaṃ. **Dānaṃ** pariccāgo. **Dhammo** jhānasīlādi. Etesvatthesu **yaja**dhātu vattati. Pupphehi buddhaṃ yajati. Devataṃ yajati. Devamanussehi bhagavā yajiyati. Ijjati. Yiṭṭhaṃ. Yañño. Yāgo. Dhammayāgo. Yajamāno sake pure. Yiṭṭhuṃ, yajituṃ. Puthuyaññaṃ yajitvāna. Soḷasaparikkhāraṃ mahāyaññaṃ kattukāmo.

Majja saṃsuddhiyaṃ. Majjati. Bāhiraṃ parimajjati. Bhūmiṃ sammajjati. Majjanaṃ. Sammajjanī.

Niñji suddhiyaṃ. Niñjati. Paniñjati. Niñjituṃ. Paniñjituṃ. Niñjitvā. Paniñjitvā. Ayaṃ pana pāḷi ‘‘tato tvaṃ moggallāna uṭṭhāyāsanā udakena akkhīni paniñjitvā disā anulokeyyāsī’’ti.

Niji abyattasadde. Niñjati.

Bhaja pāke. Tilāni bhajjati. Bhajjamānā tilāni ca.

Uju ajjave. Ajjavaṃ ujubhāvo. Ojati. Uju.

Saja vissaggaparissajjanabbhukkiraṇesu. Sajati. Lokyaṃ sajantaṃ udakaṃ.

Ruja bhaṅge. Rujati. Rujā. Rogo. Ettha **rujā**ti byādhi rujanaṭṭhena. **Rogo**ti rujati bhañjati aṅgapaccaṅgānīti rogo, byādhiyeva, yo ''ātaṅko''tipi ''ābādho''tipi vuccati.

Bhuja koṭille. Āvipubbo aññatthesu ca. Urago bhujati. Ābhujati. Bhikkhu pallaṅkaṃ ābhujati, ūrubaddhāsanaṃ bandhatīti attho. Mahāsamuddo ābhujati, āvaṭṭatīti attho. Keci pana ''osakkatī''ti atthaṃ vadanti. ''Vaṇṇadāna''nti ābhujati, manasi karotīti attho. Mūlāni vibhujatīti **mūlavibhujo,** ratho. Ettha ca **vibhujatī**ti chindati. Bhogo. Bhogī. Ābhogo. Ābhujitvā. Ettha ca **bhogo**ti bhujayati kuṭilaṃ kariyatīti bhogo, ahisarīraṃ. **Bhogī**ti sappo.

Raji vijjhane. Nāgo dantehi bhūmiṃ rañjati. Ārañjati. Ettha ca ''tathāgatarañjitaṃ itipī''ti nettipāḷi nidassanaṃ. Tassattho ''idaṃ sikkhattayasaṅgahitaṃ sāsanabrahmacariyaṃ tathāgatagandhahatthino mahāvajirañāṇasabbaññutaññāṇadantehi rañjitaṃ ārañjitaṃ, tebhūmakadhammānaṃ ārañjanaṭṭhānantipi vuccatī''ti. **Rañjita**nti hi rañjati vijjhati etthāti ruñjitaṃ, rañjanaṭṭhānaṃ. ''Idaṃ nesaṃ padakkanta''ntiādimhi viya etassa saddassa siddhi veditabbā adhikaraṇatthasambhavato.

Vijī bhayacalanesu. Īkārantoyaṃ dhātu, tenassa saniggahītāgamāni rūpāni na santi. Vejati. Vego. Dhammasaṃvego. Saṃvigo vegena palāyi. Nadīvego. Ūmivego, vātavego. Ettha **dhammasaṃvego**ti sahottappaṃ ñāṇaṃ. ''Vego, javo, rayo''ti ime ekatthā. **Divādi**gaṇaṃ pana pattassa ''vijjati saṃvijjati ubbijjatī''ti rūpāni bhavanti dvigaṇikattā.

Lajja lajjane. Lajjati. Lajjā. **Lajjā**ti hirī. Yā ''viriḷanā''tipi vuccati.

Vaḷaji paribhoge. Vaḷañjati.

Kujja adhomukhīkaraṇe. Kujjati. Nikujjati. Ukkujjati. Paṭikujjati. Nikujjitaṃ vā ukkujjeyya. Aññissā pātiyā paṭikujjati. Avakujjo nipajjahaṃ. Tattha **kujjati nikujjatī**ti imāni ''carati vicaratī''ti padāni viya samānatthāni, adhomukhaṃ karotīti hi attho. **Ukkujjatī**ti uparimukhaṃ karoti. **Paṭikujjatī**ti mukhe mukhaṃ ṭhapeti.

Mujja osīdane. Mujjati. Nimujjati. Nimuggo. Ummuggo.

Opuji vilimpane. Gomayena pathaviṃ opuñjati.

Jakārantadhāturūpāni.

Jhakārantadhātu

Jhe cintāyaṃ. Jhāyati, nijjhāyati, upanijjhāyati, ujjhāyati, sajjhāyati. Jhānaṃ, nijjhānaṃ, upanijjhānaṃ, ujjhāyanaṃ, sajjhāyanaṃ. Nijjhatti. Upajjhā, upajjhāyo. Jhāyī, ajjhāyako.

Tattha jhāyananti duvidhaṃ jhāyanaṃ sobhanamasobhanañca. Tesu sobhanaṃ ''jhāyī tapati brāhmaṇo. Jhāyāmi akutobhayo''tiādīsu daṭṭhabbaṃ. Asobhanaṃ pana ''tattha tattha jhāyanto nisīdi. Adhomukho pajjhāyanto nisīdī''tiādīsu daṭṭhabbaṃ. **Jhāyī**ti ārammaṇūpanijjhānena vā lakkhaṇūpanijjhānena vā jhāyanasīlo cintanasīlo. Jhāyī jhānavāti attho. **Ajjhāyako**ti idaṃ ''na dānime jhāyanti, na dānime jhāyantīti kho vāseṭṭha ajjhāyakā ajjhāyakātveva tatiyaṃ akkharaṃ upanibbatta''nti evaṃ paṭhamakappikakāle jhānavirahitānaṃ brāhmaṇānaṃ garahavacanaṃ uppannaṃ, idāni pana taṃ ajjhāyatīti **ajjhāyako,** mante parivattetīti iminā atthena pasaṃsāvacanaṃ katvā voharantīti. Ayaṃ panattho **''adhi**pubbassa i ajjhayane''ti dhātussa vasena gahetabbo. Evaṃ **adhi**pubbassa **i**dhātussa vasena imassa dhātussa atthaparivattanaṃ bhavati. Yaṃ sandhāya ''ajjhāyako mantadharo''ti vuttaṃ.

Jhe dittiyaṃ. Dīpo jhāyati, dārūni jhāyanti. Ettha **jhāyatī**ti jalati. **Jhāyanajalana**saddā hi ekatthā.

Jajjha paribhāsanatajjanesu. Jajjhati.

Ujjha ussagge. Ussaggo chaḍḍanaṃ. Ujjhati. Ujjhitaṃ.

Jhakārantadhāturūpāni.

Ñakārantadhātu

Ñā avabodhane. ''Ñāti, ñanti, ñāsi. Ñātu, ñantu. Ñeyya, ñeyyu''ntiādīni yathāpāvacanaṃ gahetabbāni. Ñāti, ñātako, añño, ñattaṃ, ñatti, paññatti, viññatti, saññatti, saññā, saññāṇaṃ, paññā, paññāṇaṃ, ñāṇaṃ, viññāṇaṃ.

Tattha **ñātī**ti jānāti. Puna **ñātī**ti bandhu. So hi ''ayaṃ amhāka''nti ñātabbaṭṭhena ñātīti. Evaṃ ñātako. **Añño**ti diṭṭhadhammikādayo atthe na ñāti na jānātīti añño, avidvā bāloti attho. **Ñatta**nti jānanabhāvo. ''Yāvadeva anatthāya, ñattaṃ bālassa jāyatī''ti pāḷi nidassanaṃ. **Saññāṇa**nti cihanaṃ. Kārite ''ñāpeti saññāpeti viññāpayatī''tiādīni bhavanti. Yasmā pana ''aññāti paṭivijjhati. Attatthaṃ vā paratthaṃ vā ñassati. Anaññātaññassāmītindriyaṃ. Ekacce nabbhaññaṃsu, ekacce abbhaññaṃsū''ti pāḷiyo dissanti, tasmā **ñātī**tiādīni ākhyātikapadāni diṭṭhāniyeva honti nayavasena. Tathā hi **aññātī**ti ettha **ā**iti upasaggo, so parassakkharassa saññoguccāraṇicchāya rassaṃ katvā niddiṭṭho. **Ñātī**ti sāsane ākhyātikapadaṃ diṭṭhaṃ, tasmāyeva ''ñāti, ñanti. Ñāsī''tiādinā padamālākaraṇe nattheva doso.

Ñā māraṇatosananisānesu. Māraṇaṃ jīvitindriyupacchedakaraṇaṃ. **Tosanaṃ** tuṭṭhi. **Nisānaṃ** tikkhatā. Ñatti. Manuññaṃ. Paññatti.

Ettha **ñattī**ti māretīti vā tosetīti vā nisetīti vā attho. Ayañca **ñatti**saddo ''vatti etāyāti vācā''ti ettha **vatti**saddo viya ākhyātikapadanti daṭṭhabbo. Tathā **ādatte**ti ettha vibhattibhūtassa **te**saddassa viya vibhattibhūtassa **ti**saddassa saññogabhāvo ca dhātuantassarassa rassattañca. **Manuñña**nti manaṃ ābhuso ñeti tosetīti manuññaṃ. Ayamattho **mana**saddūpapadassa **ā**pubbassimassa **ñā**dhātussa vasena daṭṭhabbo. **Paññattī**ti nānappakārato pavattinivāraṇena akusalānaṃ dhammānaṃ ñatti māraṇaṃ paññatti. Atha vā dhammaṃ suṇantānaṃ dhammadesanāya citte anekavidhena somanassuppādanaṃ. Atikhiṇabuddhīnaṃ anekavidhena ñāṇatikhiṇakaraṇañca paññatti nāma, tathā sotūnaṃ cittatosanena cittanisānena ca paññāpanaṃ paññattīti daṭṭhabbaṃ.

Iti **bhūvādi**gaṇe **ca**vaggantadhāturūpāni

Samattāni.

Ṭakārantadhātu

Idāni ṭavaggantadhāturūpāni vuccante –

Soṭu gabbe. Gabbaṃ dabbanaṃ. Soṭati.

Yoṭu sambandhe. Yoṭati.

Meṭu mileṭu ummāde. Meṭati. Mileṭati.

Kaṭa vassāvaraṇesu. Kaṭati.

Saṭa paribhāsane. Saṭati.

Laṭa bālye ca. Pubbāpekkhāya **ca**kāro. Laṭati. Lāṭo.

Saṭa rujāvisaraṇagatyāvasānesu. Rujā pīḷā. **Visaraṇaṃ** vippharaṇaṃ. **Gatyāvasānaṃ** gatiyā avasānaṃ osānaṃ abhāvakaraṇaṃ, nisīdananti vuttaṃ hoti. Saṭati. Sāṭo vuccati sāṭako.

Vaṭa vedhane. Vaṭati. Vaṭo. Vāṭo.

Khiṭa uttāsane. Kheṭati, ākheṭako, kheṭo, ukkheṭito, samukkheṭito.

Siṭa anādare. Seṭati.

Jaṭa ghaṭa saṅghāte. Jaṭati. Jaṭā, jaṭilo, jaṭī. Antojaṭā bahijaṭā, jaṭāya jaṭitā pajā. Kārite ‘‘so imaṃ vijaṭaye jaṭaṃ. Arahattamaggakkhaṇe vijaṭeti nāmā’’ti payogo.

Bhaṭa bhattiyaṃ. Bhaṭati. Bhaṭo. Vetanaṃ bhaṭako yathā.

Taṭa ussaye. Ussayo āroho ubbedho. Taṭati. Taṭo, giritaṭo, nadītaṭo, taṭī, taṭaṃ.

Khaṭa kaṃse. Khaṭati. Khaṭo.

Naṭa natiyaṃ. Naṭati. Naṭo, nāṭakaṃ.

Piṭa saddasaṅghāṭesu. Peṭati. Peṭako, piṭakaṃ. **Piṭakasaddo** ‘‘mā piṭakasampadānenā’’tiādīsu pariyattiyaṃ dissati. ‘‘Atha puriso āgaccheyya kudālapiṭakaṃ ādāyā’’tiādīsu yasmiṃ kismiñci bhājane.

Haṭa dittiyaṃ. Haṭati. Hāṭakaṃ, haṭakaṃ. Yaṃ jātarūpaṃ **haṭaka**nti vuccati.

Saṭa avayave. Saṭati.

Luṭa viloṭhane. Loṭati.

Ciṭa pesane. Ceṭati. Ceṭako.

Viṭa sadde. Veṭati. Veṭako.

Aṭa paṭa iṭa kiṭa kaṭa gatiyaṃ. Aṭati. Paṭati. Eṭati. Keṭati. Kaṭati. Paṭo icceva nāmikapadaṃ diṭṭhaṃ. Paṭati jiṇṇabhāvaṃ gacchatīti paṭo. **Paṭo**ti vatthaṃ. Vatthassa hi anekāni nāmāni –

> Paṭo coḷo sāṭako ca, vāso vasanamaṃsukaṃ;
> Dussamacchādanaṃ vatthaṃ, celaṃ vasani ambaraṃ.

Muṭa pamaddane. Moṭati.

Cuṭa appībhāve. Coṭati.

Vaṭi vibhājane. Vaṭati. Vaṇṭo.

Ruṭi luṭi theyye. Ruṇṭati. Luṇṭati. Ruṇṭako. Luṇṭako.

Phuṭa visaraṇe phoṭati. Phoṭo.

Ceṭa ceṭāyaṃ. Ceṭati. Ceṭako.

Ghuṭa parivattane. Ghoṭati.

Ruṭa luṭa paṭighāte. Roṭati. Loṭati.

Ghaṭa cetāyaṃ. Ghaṭati. Ghaṭo. **Ghaṭo** vuccati kumbho. Imāni tadabhidhānāni –

> Ghaṭo kumbho ghaṭī kumbhī, tuṇḍikiro tu ukkhalī;
> Mahantabhājanaṃ cāṭi, atikhuddaṃ kuṭṭaṃ bhave;

Caṭa bhaṭa paribhāsane deṭa ca. Caṭati. Bhaṭati. Deṭati.

Kuṭa koṭille. Kuṭati. Paṭikuṭati.

Puṭa saṃkilesane. Puṭati.

Cuṭa chuṭa kuṭa chedane. Cuṭati. Chuṭati. Kuṭati.

Phuṭa vikasane. Phuṭati.

Muṭa aggisaddapakkhepamaddanesu. Muṭati.

Tuṭa kalahakammani. Tuṭati.

Ghuṭa paṭighāte. Ghuṭati. Ghoṭako.

Ṭakārantadhāturūpāni.

Ṭhakārantadhātu

Ṭhā gatinivattiyaṃ. Gatinivatti uppajjamānassa gamanassupacchedo. Ṭhāti, ṭhanti. Tiṭṭhati. Patiṭṭhāti. Adhiṭṭhāti. Adhiṭṭheti. Saṇṭhāti. Saṇṭhahati. Adhiṭṭhahati. Upaṭṭhahati. Ṭhātu. Tiṭṭhatu. Tiṭṭheyya. Aṭṭha, aṭṭhu. Aṭṭhā, aṭṭhū, aṭṭhāsi, aṭṭhaṃsu. Yāvassa kāyo ṭhassati. Tiṭṭhissati. Upassuti tiṭṭhissatha. Aṭṭhissā, aṭṭhissaṃsu. Atiṭṭhissā, atiṭṭhissaṃsu. Ṭhātuṃ, upaṭṭhātuṃ. Upaṭṭhahituṃ. Adhiṭṭhātuṃ. Adhiṭṭhahituṃ. Ṭhatvā, adhiṭṭhitvā. Upaṭṭhahitvā, adhiṭṭhahitvā. Ṭhānaṃ, ṭhiti, saṇṭhiti, avaṭṭhiti. Saṇṭhānaṃ, paṭṭhānaṃ. Upaṭṭhāko, ṭhito. Pabbataṭṭho bhūmaṭṭho. Upaṭṭhahaṃ iccādīni.

Tattha **ṭhāna**saddo issariyaṭhitikhaṇakāraṇesu dissati. ‘‘Kiṃ panāyasmā devānamindo kammaṃ katvā imaṃ ṭhānaṃ patto’’tiādīsu hi issariye dissati. ‘‘Ṭhānakusalo hoti akkhaṇavedhī’’tiādīsu ṭhitiyaṃ. ‘‘Ṭhānasopetaṃ tathāgataṃ paṭibhātī’’tiādīsu khaṇe. ‘‘Ṭhānañca ṭhānaso ñatvā aṭṭhānañca aṭṭhānaso’’tiādīsu kāraṇe. Kāraṇañhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttibhāvena, tasmā **ṭhāna**nti vuccati.

> Issariye ṭhitiyañca, khaṇasmimpi ca kāraṇe;
> Catūsvatthesu etesu, **ṭhāna**saddo pavattatīti.

Ṭhe saddasaṅkātesu. Ṭhīyati.

Ṭhe veṭhane. Ṭhāyati.

Paṭha viyattiyaṃ vācāyaṃ. Dhammaṃ paṭhati. Pāṭho, nakkhattapāṭhako, so horapāṭhakaṃ pucchi. Sabbapāṭhī bhavissati. Paṭhituṃ, paṭhitave, paṭhitvā, paṭhitvāna, paṭhituna, paṭhiya, paṭhiyāna.

Evaṃvidhaṃ **tuṃ**paccayantādivibhāgaṃ sabbattha yathārahaṃ vattukāmāpi gantha vitthārabhayena na vadāma. Avuttopi īdiso vibhāgo nayānusārena yathāsambhavaṃ sabbattha yojetabbo. Yattha pana pāḷinidassanādiviseso icchitabbo hoti, tatthevetaṃ dassessāma.

Vaṭha thūliye. Vaṭhati. Vaṭharo. **Vaṭharo**ti thūlaghanasarīrasmiṃ vattabbavacanaṃ. Tathā hi **vinayaṭṭhakathāyaṃ ''vaṭharo**ti thūlo, thūlo ca ghanasarīro cāyaṃ bhikkhūti vuttaṃ hotī''ti vuttaṃ.

Maṭha nivāse. Maṭhati. Maṭho.

Kaṭha kicchajīvane. Kaṭhati. Kaṭho.

Raṭha paribhāsane. Raṭhati.

Sāṭha balakkāre. Balakkāro nāma attano balena yathājjhāsayaṃ dabbalassa abhibhavanaṃ. Sāṭhati. Sāṭho.

Uṭha ruṭha luṭha upaghāte. Oṭhati. Roṭhati. Loṭhati.

Piṭha hiṃsāsaṃkilesesu. Peṭhati. Piṭharo.

Saṭha ketave ca. Pubbatthesu cakāro. Saṭhati. Saṭho **saṭho**ti kerāṭiko vuccati.

Suṭha gatipaṭighāte. Gamanapaṭihananaṃ **gatipaṭighāto**. Soṭhati.

Kuṭhi luṭhi ālassiye ca. Cakāro pubbatthe ca. Kuṇṭhati. Kuṇṭho. Luṇṭhati. Luṇṭho.

Suṭhi sosane. Suṇṭhati.

Ruṭhi luṭhi aṭhi gatiyaṃ. Ruṇṭhati. Luṇṭhati. Aṇṭhati.

Veṭha veṭhane. Veṭhati, nibbeṭhati. Veṭhanaṃ, nibbeṭhanaṃ.

Vaṭhi ekacariyāyaṃ. Vaṇṭhati.

Maṭha kuṭhi soke. Maṭhati. Kuṇṭhati.

Eṭha heṭha vibādhāyaṃ. Eṭhati. Heṭhati. Viheṭhati. Viheṭhanaṃ.

Luṭha paṭighāte. Loṭhati.

Paṭha vikhyāne. Paṭhati.

Luṭha saṃkilese. Loṭhati.

Ṭhakārantadhāturūpāni.

Ḍakārantadhātu

Ḍi vihāyasagatiyaṃ gamanamatte ca. Ḍeti, ḍayati. Ḍemāno. Ucce sakuṇa ḍemāna. Ye maṃ pure paccuḍḍenti.

Ḍi khipanuḍḍanesu. Ḍeti. Uḍḍeti.

Ito bahiddhā pāsaṇḍā, diṭṭhīsu pasīdanti te;
Na tesaṃ dhammaṃ rocemi, na te dhammassa kovidā.

Ettha ca **pāsaṇḍā**ti pāsaṃ ḍentīti pāsaṇḍā, sattānaṃ cittesu diṭṭhipāsaṃ khipantīti attho. Atha vā taṇhāpāsaṃ diṭṭhipāsañca ḍenti uḍḍentīti pāsaṇḍā.

Muḍi kaṇḍane. Muṇḍati. Kumāraṃ muṇḍiṃsu. Muṇḍo.

Cuḍḍa hāvakaraṇe. Cuḍḍati.

Aḍḍa abhiyoge. Aḍḍati.

Gaḍi vadanekadese. Gaṇḍati. Gaṇḍo.

Huḍi piḍi saṅghāte. Huṇḍati. Piṇḍati. Piṇḍo.

Hiḍi gatiyaṃ. Hiṇḍati, āhiṇḍati.

Kuḍi dāhe. Kuṇḍati. Kuṇḍo.

Vaḍi maḍi veṭhane. Vaṇḍati. Maṇḍati. Maṇḍalaṃ.

Bhaḍi paribhāsane. Bhaṇḍati. Bhaṇḍanaṃ. Bhaṇḍo.

Maḍi majjane. Maṇḍati. Maṇḍanaṃ.

Tuḍi toḷane. Tuṇḍati. Tuṇḍo. Tuṇḍenādāya gaccheyya.

Bhuḍi bharaṇe. Bhuṇḍati.

Caḍi kope. Caṇḍati. Caṇḍo. Caṇḍālo, caṇḍikkaṃ.

Saḍi rujāyaṃ. Saṇḍati. Saṇḍo.

Taḍi tāḷane. Taṇḍati. Vitaṇḍā.

Paḍi gatiyaṃ. Paṇḍati. Paṇḍā, paṇḍito. Ettha **paṇḍā**ti paññā. Sā hi sukhumesupi atthesu paṇḍati gacchati dukkhādīnaṃ pīḷanādikampi ākāraṃ jānātīti ‘‘paṇḍā’’ti vuccati. **Paṇḍito**ti paṇḍāya ito gato pavattoti paṇḍito. Atha vā sañjātā paṇḍā etassāti **paṇḍito**. Paṇḍati ñāṇagatiyā gacchatītipi **paṇḍito**. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ‘‘paṇḍantīti **paṇḍitā**. Sandiṭṭhikasamparāyikatthesu ñāṇagatiyā gacchantīti attho’’ti.

Gaḍi made. Gaṇḍati.

Khaḍi manthe. Khaṇḍati. Khaṇḍito, khaṇḍo.

Laḍi jivhāmathane. Laṇḍati. Laṇḍo.

Ḍakārantadhāturūpāni.

Ḍakārantadhātu

Vaḍḍha vaḍḍhane. Vaḍḍhati. Sirivaḍḍhako, dhanavaḍḍhako, vaḍḍhito, buḍḍho. Ettha ca **va**kārassa **ba**kāro, **a**kārassa **cu**kāro.

Kaḍḍha ākaḍḍhane. Kaḍḍhati, ākaḍḍhati, nikaḍḍhati. Akāmā parikaḍḍhanti, ulūkaññeva vāyasā.

Imāni **ḍha**kārantadhāturūpāni.

Ṇakārantadhātu

Aṇa raṇa vaṇa bhaṇa maṇa kaṇa sadde. Aṇati. Aṇako brāhmaṇo. Raṇati. Raṇaṃ. Vaṇati. Vāṇako. Bhaṇati. Bhāṇako. Maṇati. Maṇiko. Kaṇati. Kāṇo. Tattha **brāhmaṇo**ti brahmaṃ aṇatīti brāhmaṇo, mante sajjhāyatīti attho. Akkharacintakā pana ‘‘brahmuno apaccaṃ **brāhmaṇo’’**ti vadanti. Ariyā pana bāhitapāpattā **brāhmaṇo**ti.

Brāhmaṇo sottiyo vippo, bhovādī brahmabandhu ca;
Brahmasūnu dvijo brahmā, kamalāsanasūnu ca;

Raṇasaddo ‘‘saraṇā dhammā araṇā dhammā’’tiādīsu kilesesu vattati. Kilesā hi raṇanti kandanti etehīti **raṇā**ti vuccanti.

‘‘Dhanuggaho asadiso, rājaputto mahabbalo;
Sabbāmitte raṇaṃ katvā, saṃyamaṃ ajjhupāgamī’’ti

Ettha yuddhe vattati. **Raṇaṃ katvā**ti hi yuddhaṃ katvāti attho. ‘‘Tiṇañca kaṭṭhañca raṇaṃ karontā, dhāviṃsu te aṭṭhadisā samantato’’ti ettha cuṇṇavicuṇṇakaraṇe vattati. **Raṇaṃ karontā**ti hi cuṇṇavicuṇṇaṃ karontāti attho. Evaṃ atthavivaraṇampi saddasaṅkhātamatthaṃ antoyeva katvā adhippāyatthavasena kataṃ, na dhātunānatthavasenāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā dhātūnamatthātisayayogopi bhavati, tena evaṃ atthavivaraṇaṃ katantipi daṭṭhabbaṃ.

Bhaṇa bhaṇane. Parittaṃ bhaṇati, vacanaṃ bhaṇati. Dīghabhāṇako, piyabhāṇī, bhāṇavāro. Ettha bhāṇavāroti –

‘‘Aṭṭhakkharā ekapadaṃ, ekā gāthā catuppadaṃ;
Gāthā cekāmato gantho, gantho bāttiṃsatakkharo;

Bāttiṃsakkharaganthānaṃ, paññāsaṃ dvisataṃ pana;
Bhāṇavāro mato eko, svaṭṭhakkharasahassako’’ti.

Evaṃ aṭṭhakkharasahassaparimāṇo pāṭho vuccati.

Oṇaṃ apanayane. Oṇati.

Soṇa vaṇṇagatīsu. Soṇati, soṇo.

Soṇa siloṇa saṅghāte. Soṇati. Siloṇati.

Ghiṇi ghuṇi ghaṇi gahaṇe. Ghiṇṇati. Ghuṇṇati. Ghaṇṇati.

Ghuṇa ghuṇṇa gamane. Ghoṇati. Ghuṇṇati.

Paṇa byavahāre, thutiyañca. Paṇati vāṇijo, vohāraṃ karoti iccattho. Saddho buddhaṃ paṇati, thomayati iccattho, āpaṇaṃ, sāpaṇo gāmo.

Gaṇa raṇa gatiyaṃ. Gaṇati. Raṇati.

Caṇa saṇa dāne. Caṇati. Saṇati.

Phaṇa gatiyaṃ. Phaṇati. Phaṇaṃ.

Veṇu ñāṇacintānisāmanesu. Veṇati.

Pīṇa pīṇane. Pīṇanaṃ paripuṇṇatā. Pīṇati. Pīṇo divā na bhuñjati, pīṇorakkhaṃsabāhu.

Miṇa hiṃsāyaṃ. Miṇati.

Duṇa gatiyañca. Hiṃsāpekkhako **ca**kāro. Duṇati.

Saṇa abyattasadde. Saṇati. Saṇateva brahmāraññaṃ. **Saṇatevā**ti nadati viya.

Tuṇa koṭille. Toṇati.

Puṇa nipuṇe. Puṇati, nipuṇati. Nipuṇadhammo. Ettha ca **nipuṇasaṇhasukhumasaddā** vevacanasaddā **kusalachekadakkha**saddā viyāti daṭṭhabbaṃ.

Muṇa paṭiññāṇe. Muṇati.

Kuṇa saddopakaraṇe. Koṇati.

Cuṇa chedane. Coṇati.

Maṇa cāge. Veraṃ maṇatīti **veramaṇi**.

Phuṇa vikiraṇe vidhunane ca. Phuṇati. Aṅgārakāsuṃ apare phuṇanti.

Imāni **ṇa**kārantadhāturūpāni.

Iti **bhūvādi**gaṇe **ṭa**vaggantadhāturūpāni

Samattāni.

Takārantadhātu

Atha **ta**vaggantadhāturūpāni vuccante –

Te pālane. Pālanaṃ rakkhaṇaṃ. Tāyati. Tāṇaṃ, gottaṃ, nakkhattaṃ. Aghassa tātā. Kicchenādhigatā bhogā, te tāto vidhami dhamaṃ. Tattha **gotta**nti gaṃ tāyatīti gottaṃ. ‘‘Gotamo kassapo’’ti hi ādinā pavattamānaṃ gaṃ vacanaṃ buddhiñca tāyati ekaṃsikavisayatāya rakkhatīti gottaṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, tathā abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasammuditaṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmaññarūpaṃ.

Nakkhattanti visamagatiyā agantvā attano vīthiyāva gamanena nakkhanaṃ gamanaṃ tāyati rakkhatīti nakkhattaṃ, taṃ pana assayujādivasena sattavīsatividhaṃ hoti. Tathā hi assayujo bharaṇī kattikā rohaṇī migasiro addā punabbasu phusso assaliso māgho pubbaphagguṇī uttaraphagguṇī hattho cittaṃ svāti visākhā anurādhā jeṭṭhā mūlaṃ pubbāsaḷhaṃ uttarāsaḷhaṃ sāvaṇaṃ dhanasiṭṭhā satabhisattaṃ pubbabhaddapadaṃ uttarabhaddapadaṃ revatī cāti **sattavīsati nakkhattāni**. Tāni pana attano gamanaṭṭhānaṃ īsakampi na vijahanti kiñci sīghaṃ kiñci dandhaṃ, kadāci sīghaṃ, kadāci dandhaṃ, etto ito cāti evaṃ visamagatiyā agantvā yantacakke paṭipāṭiyā yojitāni viya samappamāṇagatiyā attano vīthiyāva gacchantāni maṇḍalākārena sineruṃ parivattanti. Evaṃ imāni nakkhanaṃ gamanaṃ tāyanti rakkhantīti nakkhattānīti vuccanti. Porāṇā pana **khara**dhātuvasena ‘‘nakkharanti na nassantīti **nakkhattānī’’**ti āvocuṃ, ‘‘nakkhattaṃ joti rikkhaṃ taṃ’’ iccetāni nakkhattatārakānaṃ nāmāni. ‘‘Uḷu tārā tārakā’’ti imāni pana sabbāsampi tārakānaṃ sādhāraṇanāmāni. **Osadhī**ti pana tārakāvisesassa nāmaṃ.

Citi saññāṇe. Saññāṇaṃ cihanaṃ lakkhaṇakaraṇaṃ. Cetati. Cihanaṃ karotīti attho. Īkārantavasena vuttattā asmā dhātuto **saki saṅkāya**nti dhātuto viya niggahītāgamo na hoti. Esa nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu.

Pata gatiyaṃ. Patati. Papatati papātaṃ, papateyyahaṃ. Pāpattaṃ nirayaṃ bhusaṃ. **Ahaṃ**saddena yojetabbaṃ, pāpattaṃ papatitosmīti attho. Pāpattha nirayaṃ bhusaṃ, sokumāroti yojetabbaṃ, pāpattha papatitoti attho. Parokkhāpadañhietaṃ dvayaṃ. ‘‘Pāvadaṃ pāvadā’’tiādīsu viya upasaggapadassa dīghabhāvo, tato **aṃ**saddassa **ttaṃ**ādeso, **a**saddassa ca **tthā**deso bhavati. Acinteyyo hi pāḷinayo.

Ata sātaccagamane. Sātaccagamanaṃ nirantaragamanaṃ. Atati. Yasmā pana **ata**dhātu sātaccagamanatthavācikā, tasmā bhavābhavaṃ dhāvanto jātijarābyādhimaraṇādibhedaṃ anekavihitaṃ saṃsāradukkhaṃ atati satataṃ gacchati pāpuṇāti adhigacchatīti attātipi nibbacanamicchitabbaṃ. Atthantaravasena pana ‘‘āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo’’ti ca ‘‘sukhadukkhaṃ adati anubhavatīti attā’’ti ca ‘‘attamanoti pītisomanassena gahitamano’’ti ca attho daṭṭhabbo, yattha yattha yathā yathā attho labbhati, tattha tattha tathā tathā atthassa gahetabbatoti.

Cuta āsecane kharaṇe ca. Cotati.

Ati bandhane. Antati. Antaṃ. Antiyatibandhiyati antaguṇenāti **antaṃ**. Idha **anta** saddassa atthuddhāro vuccate ‘‘antaṃ antaguṇaṃ udariya’’nti ettha dvattiṃsākārantogadhaṃ kuṇapantaṃ antaṃ nāma. ‘‘Kāyabandhanassa anto jīrati. Haritantaṃ vā’’ti ettha antimamariyādanto anto nāma. ‘‘Antamidaṃ bhikkhave jīvikāna’’nti ettha lāmakanto. ‘‘Sakkāyo eko anto’’ti ettha koṭṭhāsanto. ‘‘Esevanto dukkhassa sappaccayasaṅkhayā’’ti ettha koṭanto. Iccevaṃ –

Kuṇapantaṃ antimañca, mariyādo ca lāmakaṃ;
Koṭṭhāso koṭi’me attho, antasaddena bhāsitā.

Kita nivāse rogāpanayane ca. Ketati. Sāketaṃ na garaṃ, niketo, niketaṃ pāvisi. Āmodamāno gacchati sanniketaṃ. Tikicchati, cikicchati, cikicchā, cikicchako. Tattha **sāketa**nti sāyaṃ gahitavasanaṭṭhānattā sāketaṃ, **yaṃ**saddalopo.

Yata patiyatane. Patiyatanaṃ vāyāmakaraṇaṃ. Yatati. Yati, yatavā, payatanaṃ, āyatanaṃ, lokāyataṃ. Ettha **āyatana**nti āyatanato āyatanaṃ, cakkhurūpādīni. Etāni hi taṃdvārārammaṇacittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādikiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti etesūti ‘‘āyatanānī’’ti vuccanti. Ettha pana **nītanu**dhātūnaṃ vasenapi āyatanasaddattho vattabbo siyā, so uttari āvibhavissati.

Āyatanasaddo nivāsaṭṭhāne ākare samosaraṇaṭṭhāne sañjātidese kāraṇe ca. Tathā hi ‘‘loke issarāyatanaṃ vāsudevāyatana’’ntiādīsu nivāsaṭṭhāne **āyatana**saddo vattati. ‘‘Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana’’ntiādīsu ākare. Sāsane pana ‘‘manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā’’tiādīsu samosaraṇaṭṭhāne. ‘‘Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana’’ntiādīsu sañjātidese. ‘‘Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane’’tiādīsu kāraṇe vattatīti veditabbo. So ca nānāpavattinimittavasena gahetabbo.

Nivāse ākāre ceva, jātidese ca kāraṇe;
Samosaraṇaṭṭhāne ca, **āyatana**ravo gato.

Lokāyataṃ nāma ‘‘sabbaṃ ucchiṭṭhaṃ, sabbaṃ nucchiṭṭhaṃ. Seto kāko, kāḷo bako iminā ca iminā ca kāraṇenā’’ti evamādiniratthakakāraṇapaṭisaṃyuttaṃ titthiyasatthaṃ, yaṃ loke ‘‘vitaṇḍasattha’’nti vuccati, yañca sandhāya bodhisatto asamadhuro vidhurapaṇḍito ‘‘na seve lokāyatikaṃ, netaṃ paññāya vaḍḍhana’’nti āha. Āyatiṃ hitaṃ tena loko na yatati na īhatīti lokāyataṃ, kintaṃ? Vitaṇḍasatthaṃ. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakriyāya cittampi na uppādenti. Aññatthāpi hi evaṃ vuttaṃ **‘‘lokāyatasippa**nti ‘kāko seto, aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā, lohitassa rattattā’ti evamādinayappavattaṃ paralokanibbānānaṃ paṭisedhakaṃ vitaṇḍasatthasippa’’nti.

Yuta juta bhāsane. Bhāsanaṃ udīraṇaṃ. Yotati. Jotati.

Jutadittiyaṃ. Jotati, vijjotati. Juti, joti. Kārite ‘‘joteti, jotayitvāna saddhamma’’nti payogā. Ettha ca **jutī**ti āloko siri vā. **Jotī**ti patāpo. Atha vā **jotī**ti candādīni. Vuttampi ceta **sirimāvimāna vatthuaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘jotīti candimasūriyanakkhattatārakānaṃ sādhāraṇanāma’’nti. Atha vā ‘‘joti jotiparāyaṇo’’ti vacanato yo koci jotati khattiyakulādīsu jātattā ca rūpasobhāyuttattā ca, so ‘‘jotī’’ti vuccati.

Sita vaṇṇo. Sitadhātu setavaṇṇe vattati. Kiñcāpettha vaṇṇasāmaññaṃ vuttaṃ, tathāpi idha nīlapītādīsu setavaṇṇoyeva gahetabbo payogadassanavasena. Setati. Setaṃ vatthaṃ. Vāccaliṅgattā pana **seta**saddo tiliṅgo gahetabbo.

Setaṃ sitaṃ suci sukkaṃ, paṇḍaraṃ dhavalampi ca;
Akaṇhaṃ goramodātaṃ, setanāmāni honti hi.

Vatu vattane. Vattati, pavattati, saṃvattati, anuvattati, parivattati. Pavattaṃ.

Kilota addabhāve. Addabhāvo tintabhāvo. Kilotati, pakilotati, temetīti attho. Kārite pakiloteti, pakilotayati. Uṇhodakasmiṃ pakilotayitvā, temetvāti attho.

Vata yācane. Vatati.

Kita ñāṇe. Ketati. Ketanaṃ, ketako, saṅketo.

Kati suttajanane. Suttaṃ kantati.

Kati chedane. Maṃsaṃ kantati, vikantati, ayokanto. Sallakanto mahāvīro. Mā no ajja vikantiṃsu, rañño sūdā mahānase.

Catī hiṃsāgandhesu. Īkārantattā imasmā niggahītāgamo na hoti. Catati.

Takārantadhāturūpāni.

Thakārantadhātu

Thā gatinivattiyaṃ. Thāti. Avatthā, vavatthānaṃ, vavatthitaṃ, vanatho. ‘‘Chetvā vanaṃ vanathañcā’’ti ettha hi mahantā rukkhā vanaṃ nāma, khuddakā pana tasmiṃ vane ṭhitattā vanatho nāma vuccanti.

Thu thutiyaṃ. Thavati, abhitthavati. Thavanā, abhitthavanā, thuti, abhitthuti.

Yadi hi rūpinī siyā, paññā me vasumatī na sameyya;
Anomadassissa bhagavato, phalametaṃ ñāṇathavanāya.

Tehi thutippasattho so, yenidaṃ thavitaṃ ñāṇaṃ, buddhaseṭṭho ca thomito. Tatra **thavanā**ti pasaṃsanā. Pasaṃsāya hi anekāni nāmāni.

Thavanā ca pasaṃsā ca, silāghā vaṇṇanā thuti;
Panuti thomanā vaṇṇo, katthanā guṇakittanaṃ;

The saddasaṅghātesu. Thīyati, patitthīyati. Thī. Atrimā pāḷiyo – abhisajjati kuppati byāpajjati patitthīyati, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Thiyo naṃ paribhāsiṃsūti. Tatra ‘‘thīyati patitthīyatī’’timāni **e**kāra**ssīyā**desavasena sambhūtāni. Thīyati saṅghātaṃ gacchati gabbho etissāti **thī**. Ācariyā pana **itthī**saddasseva evaṃ nibbacanaṃ vadanti, na **thī**saddassa.

Gabbho thīyati etissā, iti **thī** iti no ruci;
Gabbho thīyati etissā, iti **itthī**ti ācariyā.

Tesaṃ sudukkarovāde, ‘‘itthī’’ti padasambhavo;
Ayaṃ vinicchayo patto, nicchayaṃ bho suṇātha me.

Thīsaddena samānattho, **itthī**saddo yato tato;
Thīsadde labbhamānatthaṃ, **itthī**saddamhi ropiya.

Appānaṃ bahutā ñāye, gahite sati yujjati;
Tathā hi ‘‘dve duve, taṇhā, tasiṇā’’ti nidassanaṃ.

Atha vā pana ‘‘itthī’’ti-idaṃ vaṇṇāgamādito;
Niruttilakkhaṇenāpi, sijjhatīti pakāsaye.

Icchatīti nare itthī, icchāpetīti vā pana;
Idaṃ nibbacanañcāpi ñeyyaṃ nibbacanatthinā.

Atrimāni itthīnamabhidhānāni –

Itthī thī vanitā nārī, abalā bhīru sundarī;
Kantā sīmaninī mātu-gāmo piyā ca kāminī.

Ramaṇī pamadā dayitā, lalanā mahilā’ṅganā;
Tāsaṃyeva ca nāmāni, avatthāto imānipi.

Gorī ca dārikā kaññā, kumārī ca kumārikā;
Yuvatī taruṇī māṇa-vikā therī mahallikā.

Tathā hi aṭṭhavassikā **gorī**tipi **dārikā**tipi vuccati. Dasavassikā **kaññā**ti vuccati. Anibbiddhā vā yobbanitthī kaññāti vuccati. Dvādasavassikā **kumārī**tipi vuccati **kumārikā**tipi. Atho jaraṃ appattā **yuvatī**tipi **taruṇī**tipi **māṇavikā**tipi vuccati. Jaraṃ pattā pana **therī**tipi **mahallikā**tipi vuccati. Purisesupi ayaṃ nayo yathārahaṃ veditabbo.

Kiñcāpettha evaṃ niyamo vutto, tathāpi katthaci aniyamavasenapi vohāro pavattati. Tathā hi ‘‘rājā kumāramādāya, rājaputtī ca dārika’’nti ca ‘‘acchā kaṇhājinaṃ kañña’’nti ca imāsaṃ dvinnaṃ pāḷīnaṃ vasena yā itthī **dārikā**saddena vattabbā, sā **kaññā**saddenapi vattabbā jātā. Yāpi ca **kaññā**saddena vattabbā, sāpi **dārikā**saddena vattabbā jātā. Tathā ‘‘rājā kumāramādāya, rājaputtī ca dārika''nti ca ''kumāriye upaseniye, niccaṃ nigaḷamaṇḍite''ti ca imāsaṃ pana pāḷīnaṃ vasena yā itthī **dārikā**sadena vattabbā, sā **kumārikā**saddenapi vattabbā jātā. Yā ca pana **kumārī**saddena vattabbā, sāpi **dārikā**saddena vattabbā jātā. Apicettha ''rājakaññā rucā nāmā''ti ca ''tato maddimpi nhāpesuṃ, sivikaññā samāgatā''ti ca imāsaṃ dvinnaṃ pāḷīnaṃ dassanato yā anibbiddhā vā hotu nibbiddhā vā, yāva jaraṃ na pāpuṇāti, tāva sā kaññāyeva nāmātipi veditabbaṃ.

Kecettha vadeyyuṃ – yaṃ tumhehi ''aṭṭhavassikā gorītipi dārikātipi vuccatī''ti vuttaṃ, etasmiṃ pana vacane ''yadāhaṃ dārako homi, jātiyā aṭṭhavassiko''ti vacanato aṭṭhavasso dārako hotu, ''tatthaddasakumāraṃ so, ramamānaṃ sake pure''ti pāḷiyaṃ pana puttadārehi saṃvaddho vessantaramahārājā kathaṃ ''kumāro''ti vattuṃ yujjissati dvādasavassātikkantattā? Yujjateva bhagavato icchāvasena. Bhagavā hi dhammissarattā vohārakusalatāya ca yaṃ yaṃ veneyyajanānurūpaṃ desanaṃ desetuṃ icchati, taṃ taṃ deseti eva, tasmā bhagavatā tassa mātāpitūnaṃ atthitaṃ sandhāya kumāraparihārena vaddhitattañca evaṃ desanā katā. Tathā hi āyasmā kumārakassapo kumāraparihārena vaddhitattā mahallakopi samāno kumārakassapotveva vohariyati. ''Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī''ti ettha pana sirasmiṃ palitesu jātesupi āyasmantaṃ ānandaṃ āyasmā mahākassapo tasmiṃ there adhimattavissāso hutvā komāravādena ovadanto **kumārako**ti avocāti gahetabbaṃ. **Udānaṭṭhakathāyaṃ** pana ''sattā jātadivasato paṭṭhāya yāva pañcadasavassaṃ, tāva **kumārakā, bālā**ti ca vuccanti, tato paraṃ vīsativassāni **yuvāno''**ti vuttaṃ.

Mantha mattha viloḷane. Manthati. Manthañca madhupiṇḍikañca ādāya. Abhimatthati dummedhaṃ vajiraṃvamhamayaṃ maṇiṃ. Sineruṃ matthaṃ katvā.

Kuthi puthi luthi hiṃsāsaṃkilesesu. Kunthati. Kuntho, kunthakipillikaṃ. Disvāna patitaṃ sāmaṃ, puttakaṃ paṃsukunthitaṃ. Punthati. Lunthati.

Nātha yācanopatāpissariyāsīsāsu. Nāthadhātu yācane upatāpe issariye āsīsane cāti catūsvatthesu vattati. Tenāhu porāṇā **''nāthatī**ti nātho, veneyyānaṃ hitasukhaṃ āsīsati pattheti, parasantānagataṃ vā kilesabyasanaṃ upatāpeti, ''sādhu bhikkhave bhikkhu kālena kālaṃ attasampattiṃ paccavekkheyyā'tiādinā taṃ taṃ hitapaṭipattiṃ yācatīti attho, paramena cittissariyena samannāgato sabbasatte vā guṇehi īsati abhibhavatīti paramissaro bhagavā 'nātho'ti vuccatīti nāthatīti nātho''ti. Saddasatthavidū pana tesu catūsu atthesu **nātha nādha** iti dhātudvayaṃ paṭhanti. **Attanobhāsattā** pana tassa ''nāthate nādhate''ti rūpāni bhavanti.

Ettha siyā ''yadi yācanatthena nāthatīti nātho, evaṃ sante yo koci yācako daliddo, so eva nātho siyā. Yo pana ayācako samiddho, so na nāthati na yācatīti anātho siyā''ti? Na, **nātha**saddo hi yācanatthādīsu pavattamāno lokasaṅketavasena uttamapurisesu nirūḷho, bhagavā ca uttamesu sātisayaṃ uttamo, tena taṃ taṃ hitapaṭipattiṃ yācatīti **nātha**saddassattho vutto. **Anātha**saddo pana ittarajanesu nirūḷho, so ca kho ''na nāthoti anātho. Natthi nātho etassāti vā anātho''ti dabbapaṭisedhavasena, na pana ''na nāthati na yācatīti anātho''ti dhātuatthapaṭisedhavasena. Yo hi aññassa saraṇaṃ gati patiṭṭhā hoti, so nātho, yo ca aññassa saraṇaṃ gati patiṭṭhā na hoti, nāpi attano añño saraṇaṃ gati patiṭṭhā hoti, so anāthoti vuccati saṅketavasena. Tathā hi ''saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇa''nti vuttaṃ. Imassa panatthassa āvibhāvatthaṃ imasmiṃ ṭhāne ''lokanātho tuvaṃ eko, saraṇaṃ sabbapāṇina''nti ca ''anāthānaṃ bhavaṃ nātho''ti ca –

> ''Evāhaṃ cintayitvāna, nekakoṭisataṃ dhanaṃ;
> Nāthānāthānaṃ datvāna, himavantamupāgami''nti ca

Pāḷiyo nidassanāni bhavanti. Yasmā pana sāsane ca loke ca yācako ''nātho''ti na vuccati, ayācako ca ''anātho''ti. Lokassa pana saraṇaṃ ''nātho''ti vuccati. Yassa saraṇaṃ na vijjati, so ''anātho''ti vuccati, tathā samiddho ''nātho''ti vuccati, asamiddho ''anātho''ti. Tasmā paññavatā sabbesu ṭhānesu dhātuatthamattena lokasamaññaṃ anatidhāvitvā yathānurūpaṃ attho gahetabbo. Ayañca nīti sādhukaṃ manasi kātabbā.

Vithu yācane. Vethati.

Satha seṭhille. Sathati. Sathalo hi paribbājo, bhiyyo ākirate rajaṃ. Siṭhilotipi pāḷi dissati. Tadā **ṭhi**kāro muddhajo gahetabbo.

Kathi koṭille. Kanthati.

Kattha silāghāyaṃ. Katthati, vikatthati. Katthanā, vikatthanā. Tattha **katthatī**ti pasaṃsati. **Vikatthatī**ti virūpaṃ katthati abhūtavatthudīpanato. Ettha ca ‘‘bahumpi so vikattheyya, aññaṃ janapadaṃ gato’’ti ca ‘‘idhekacco katthī hoti vikatthī, so katthati ‘ahamasmi sīlasampannoti vā vattasampannoti vā vikatthatī’ti’’ ca ādayo payogā.

Byatha dukkhabhayacalanesu. Byathati. Bhantā byathitamānasā. Tato kumārābyathitā, sutvā luddassa bhāsitaṃ. Itthetaṃ dvayaṃ calañceva byathañca.

Sutha kutha katha hiṃsāyaṃ. Sothati. Kothati. Kathati.

Patha gatiyaṃ. Pathati. Patho. **Patho**ti maggo. So duvidho mahājanena padasā paṭipajjitabbo pakatimaggo ca paṇḍitehinibbānatthikehi paṭipajjitabbo paṭipadāsaṅkhāto ariyamaggo cāti. Tattha pakatimaggo uppannakiccākiccehi janehi pathiyati gacchiyatīti patho, paṭipadā pana amatamahāpuraṃ gantukāmehi kulaputtehi saddhāpātheyyaṃ gahetvā pathiyati paṭipajjiyatīti patho. Atha vā pātheti kārakaṃ puggalaṃ gameti nibbānaṃ sampāpetīti vā patho, paṭipadāyeva. Maggābhidhānaṃ **curādi**gaṇe **magga**dhātukathanaṭṭhāne kathessāma.

Katha nippāke. Kathati.

Matha vilothane. Mathati.

Potha pariyāyanabhāve. Pothati. Pothako. Pothetīti ayaṃ **curādi**gaṇepi vattati. Tena ‘‘samantā anupariyeyyuṃ, nippothentā catuddisā’’ti payogo dissati.

Gottha vaṃse. Gotthati. Gotthulo, gotthu.

Puthu vitthāre. Pothati. Puthavī.

Thakārantadhāturūpāni.

Dakārantadhātu

Dā dāne. **Ā**pubbo gahaṇe. Saddho dānaṃ dadāti deti, sīlaṃ ādadāti ādeti. Imāni suddhakattupadāni taddīpakattā. Saddho assaddhaṃ dānaṃ dāpeti, sīlaṃ ādapeti, samādapeti. Ye dhammamevādapayanti santo. Imāni kāritapadāni hetukattupadānīti ca vuccanti taddīpakattā. Saddhena dānaṃ dīyati, sīlaṃ ādīyati, samādīyati, imāni kammapadāni taddīpakattā. Ayañca **dā dāne**ti dhātu sāsanānurūpasutivasena **divādi**gaṇaṃ patvā **supana**kriyaṃ vadanto ‘‘dāyati niddāyati niddā’’ti sanāmapadāni suddhakattupadāni janayati. **Dānamavakhaṇḍanañca** vadanto ‘‘diyati dānaṃ dātta’’nti sanāmapadāni suddhakattupadāni janayati. **Suddhiṃ**vadanto ‘‘dāyati vedāyati vodāna’’nti sanāmapadāni suddhakattupadāni janayati, imasmiṃ pana **bhūvādi**gaṇe **dānaṃ** vadanto **ā**pubbavasena **gahaṇañca** vadanto ‘‘dadāti deti ādadāti ādeti dānaṃ ādāna’’nti sanāmapadāni suddhakattupadāni janayati. Tathā kucchitagamanaṃ vadanto ‘‘dāti suddāti suddo suddī’’ti sanāmapadāni suddhakattupadāni janayatīti ayaṃ viseso daṭṭhabbo. Yathā cettha, evamaññatrāpi yathāsambhavaṃ viseso upaparikkhitabbo nayaññūhi.

Idānissa nāmapadāni **tu**mantādīni brūma. ‘‘Dānaṃ, deyyaṃ, dātabbaṃ, brahmadeyyaṃ, dinnaṃ, dāyako, dāyikā, dakkhiṇā’’ iccādīni, ‘‘dātuṃ, padātuṃ, dātave, padātave, datvā, datvāna, dadātuna, daditvā, daditvāna, dadiya, dajjā, dadiyāna, ādātuṃ, ādāya, ādiya’’ iccādīni ca yojetabbāni.

Tattha **dāna**nti dātabbaṃ, dadanti etenāti atthe na deyyadhammo dānacetanā ca vuccati. Kasmā pana tattha **dinna**saddoyeva kathiyati, na **datta**saddoti? Akathane kāraṇamatthi. ‘‘Dānaṃ dinna’’ntiādīsu hi **dinna**saddaṭṭhāne **datta**saddo na dissati, tasmā na kathiyati.

Guṇabhūto **datta**saddo, na diṭṭho jinabhāsite;
‘‘Manasā dānaṃ mayā dinnaṃ’’, iti **dinna**padaṃ viya.

‘‘Devadatto yaññadatto, datto’’ iti ca ādiko;
Paṇṇattivacane diṭṭho, samāsabyāsato pana.

Tasmā ‘‘devadatto’’tiādīsu ‘‘devena dinno’’ti samāsaṃ katvā paṇṇattivacanattā **dinna**saddassa **dattā**deso kātabbo sāsanānurūpena. Upari hi ‘‘dinnassa datto kvaci paṇṇattiya’’nti lakkhaṇaṃ passissatha. Ayameva hi sāsane nīti avilaṅghanīyā. Idaṃ panettha vavatthānaṃ –

Sakkaṭe **datta**saddova, **dinna**saddo na dissati;
Byāsamhi **dinna**saddova, **datta**saddo na pāḷiyaṃ.

‘‘Manasā dānaṃ mayā dinnaṃ, dānaṃ dinno’’tiādisu;
‘‘Dhammadinnā mahāmāyā’’, iccādīsu ca pāḷisu.

Iti byāsasamāsānaṃ, vasā dvedhā pavattati;
Dinnasaddoti dīpeyya, na so sakkaṭabhāsite.

Guṇabhūto **datta**saddo, asamāsamhi kevalo;
Na dissati munimate, **dinna**saddova kevalo.

Teneva **dinna**saddassa, **dattā**deso kato mayā;
‘‘Dattaṃ sirappadāna’’nti, kavayo pana abravuṃ.

Ediso pāḷiyaṃ natthi, nayo tasmā na so varo;
‘‘Datto’’ti bhūridattassa, saññā paṇṇattiyaṃ gatā.

‘‘Brahmadatto buddhadatto, datto’’ iti hi sāsane;
Paṇṇattiyaṃ **datta**saddo, asamāsasamāsiko.

‘‘Paradattabhojana’’nti, evamādīsu pāḷisu;
Samāse guṇabhūtoyaṃ, **datta**saddo patiṭṭhito.

‘‘Manasā dānaṃ mayā dinnaṃ, dānaṃ dinno’’tiādisu;
Guṇabhūto **dinna**saddo, asamāsamhi dissati.

‘‘Dinnādāyī dhammadinnā’’, iccevamādīsu pana;
Samāse guṇapaṇṇatti-bhāvenesa padissati.

Koci pana saddasatthavidū garu evaṃ saddaracanamakāsi –

‘‘Yassaṅkurehi jimutambujaloditehi,
Vāteritehi patitehi suṇehi tehi.

Jenantacīvaramasobhatha brahmadattaṃ,
Vandāmi taṃ caladalaṃ varabodhirukkha’’nti.

Ettha ca **brahmadatta**nti idaṃ sakkaṭabhāsāto nayaṃ gahetvā vuttaṃ, na pāḷito. Pāḷinayaññhipatvā ‘‘brahmadattiya’’nti vā ‘‘brahmadinna’’nti vā ‘‘devadattiya’’nti vā ‘‘devadinna’’nti vā rūpena bhavitabbaṃ. Tathā hi ‘‘bodhisatto ca maddī ca sammodamānā sakkadattiye assame vasiṃsū’’ti pāḷinayānurūpo aṭṭhakathāpāṭho dissati. Tasmā etthevaṃ vadāma –

‘‘**Datta**saddassa ṭhānamhi, ‘‘dattiya’’nti ravo gato;
Devadattiyapatto ca, assamo sakkadattiyo’’ti.

Ayaṃ nīti sādhukaṃ manasi kātabbā. Atra pana paripuṇṇāparipuṇṇavasena yathārahaṃ padakkamo bhavati.

Dadāti, dadanti. Dadāsi, dadātha. Dadāmi, dadāma. Dadātu, dadantu. Dadāhi, dadātha. Dadāmi, dadāma, dadāmase. Dadeyya, dade, dajjā. Dajjā sappuriso dānaṃ. Dadeyyuṃ, dajjuṃ. Pitā mātā ca te dajjuṃ. Dadeyyāsi, dajjāsi, dajjesi iccapi. Dajjāsi abhayaṃ mama. Mātaraṃ kena dosena, dajjāsi dakarakkhino. Sīlavantesu dajjesi, dānaṃ maddi yathārahaṃ. Dadeyyātha, dajjātha. Dadeyyāmi, dajjāmi, dadeyyāma, dajjāma. Dadetha, daderaṃ. Dadetho, dadeyyāvho, dajjāvho. Dadeyyaṃ, dajjaṃ. Neva dajjaṃ mahosadhaṃ. Dadeyyāmhe, dajjāmhe. Ayamasmākaṃ khanti. Garūnaṃ pana khanti aññathā bhavati. Tathā hi –

Garū ‘‘dajjati dajjanti’’, itiādinayena tu;
Aṭṭhannampi vibhattīnaṃ, vasenāhu padakkamaṃ.

Pāḷiṃ upaparikkhitvā, tañce yujjati gaṇhatha;
Na hi sabbappakārena, pāḷiyo paṭibhanti no.

Tattha asmākaṃ khantiyā ‘‘dajjā dajja’’ntiādīni **yya**kārasahiteyeva sattamiyā padarūpe sijjhanti. ‘‘Dajjā sappuriso dāna’’nti ettha hi ‘‘dajjā idaṃ ‘‘dadeyyā’’ti padarūpaṃ patiṭṭhapetvā **yya**kāre pare saralopaṃ katvā tato tiṇṇaṃ byañjanānaṃ saṃyogañca tīsusaññogabyañjanesu dvinnaṃ sarūpānamekassa lopañca dyakārasaññogassa ca **ja**kāradvayaṃ katvā tato dīghavasenuccāritabbattā animittaṃ dīghabhāvaṃ katvā nipphajjati. Evaṃ sāsanassānurūpo vaṇṇasandhi bhavati. Duvidho hi sandhi padasandhi vaṇṇasandhīti. Tesu yattha padacchedo labbhati, so padasandhi. Yathā? Tatrāyaṃ. Yattha pana na labbhati, so vaṇṇasandhi. Yathā? Atrajo. Yathā ca sugato, yathā ca paddhāni. Evaṃ duvidhesu sandhīsu ‘‘dajjā’’ti ayaṃ vaṇṇasandhi eva.

Aparopi rūpanayo bhavati **tvā**paccayantavasena –

‘‘Ayaṃ so indako yakkho, dajjā dānaṃ parittakaṃ;
Atirocati amhehi, cando tāragaṇe yathā’’ti

Dassanato. Ettha hi **dajjā**ti datvāti attho. Idaṃ pana **datvā**saddena samānatthaṃ ‘‘dadiyya’’ iti padarūpaṃ patiṭṭhapetvā **yya**kāre pare saralopaṃ katvā saññogesu sarūpalopañca tato dyakārasaññogassa **jja**kāradvayaṃ dīghattañca katvā nipphajjati.

Athāparopi rūpanayo bhavati kammani **ya**paccayavasena. Tathā hi ‘‘petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā’’ti ca ‘‘dakkhiṇā dajjā’’ti ca dve pāṭhā dissanti. Tattha pacchimassa **dajjā**ti dātabbāti attho kammani **ya**paccayavasena. Idha pana **dā**dhātuto **ya**paccayaṃ katvā dhātussa dvittañca pubbassa rassattañca tato **ya**kāre pare saralopaṃ saññogabhāvañca **jja**kāradvayañca itthiliṅgattā **ā**paccayādiñca katvā ‘‘dajjā’’ti nipphajjati. Evaṃ ‘‘dajjā dadeyyā’’ti ca ‘‘dajjā dadiyya datvā’’ti ca ‘‘dajjā dātabbā’’ti ca etāni paccekaṃ pariyāyavacanāni bhavanti. ‘‘Dajjuṃ. Dajjāsi, dajjātha. Dajjāmi, dajjāma. Dajjāvho, dajja’’nti etānipi ‘‘dadeyyuṃ dadeyyāsī’’tiādinā padarūpāni patiṭṭhapetvā **yya**kāre pare saralopaṃ saññogesu sarūpalopaṃ **dya**kārasamaññogassa **jja**kāradvayañca katvā nipphajjanti. Etesu **dajjāsī**ti yaṃ rūpaṃ tassāvayavassa **ā**kārassa **e**kāraṃ katvā aparampi ‘‘dajjesī’’ti rūpaṃ bhavatīti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo aññatrāpi yathāsambhavaṃ yojetabbo.

Acinteyyānubhāvassa hi sammāsambuddhassa pāḷinayo acinteyyoyeva hoti, gambhīro dukkhogāḷho, na yena kenaci lakkhaṇena sādhetabbo, yathātanti viraciteheva lakkhaṇehi sādhetabbo. Tathā hi ‘‘khattiyā titthiyā cetiyānī’’tiādīsu **ya**kāre pare saralopo bhavati, tena ‘‘athetthekasataṃ khatyā. Evampi titthyā puthuso vadanti. Ārāmarukkhacetyānī’’ti payogā dissanti. Tathā ‘‘sākacchati taccha’’nti etthāpi ‘‘saha kathayatī’’tivā ‘‘saṃkathayatī’’ti vā ‘‘tathya’’nti ca padarūpaṃ patiṭṭhapetvā **saha**saddassa **ha**kāralopaṃ, **saṃ**sadde ca niggahītalopaṃ katvā **sa**kāragatassa sarassa dīghaṃ katvā **ya**kāre pare saralopaṃ katvā tato **thya**kārasaññogassa **ccha**yugaṃ katvā visabhāgasaññoge eko ekassa sabhāgattamāpajjati. Tena ‘‘sākacchati taccha’’nti rūpāni sijjhanti. Tathā hi ‘‘aññamaññaṃ sākacchiṃsu. Kālena dhammasākacchā. Bhūtaṃ tacchaṃ. Yathātathiyaṃ viditvāpi dhammaṃ, sammā so loke paribbajeyyā’’ti savikapāni payogāni dissanti. ‘‘Najjā’’tiādīsupi ‘‘nadiyā’’tiādīni padarūpāni patiṭṭhapetvā vaṇṇasandhivasena **ya**kāre pare lopavidhi labbhatiyeva. Vividho hi sāsanānukūlo rūpanipphādanupāyo, upari ca etesaṃ sādhanatthaṃ ‘‘saralopo yamanarādīsū’’tiādīni lakkhaṇāni bhavissanti. Tattha –

‘‘Dajjā dajju’’ntiādīni, sattamīnaṃ vasena me;
Vuttāni yogirājassa, sāsanatthaṃ mahesino.

Atridaṃ vattabbaṃ, kiñcāpi aṭṭhakathācariyehi ‘‘mātaraṃ tena dosena, dajjāhaṃ dakarakkhino’’ti ettha **dajja**nti padassa ‘‘dammī’’ti vattamānāvasena vivaraṇaṃ kataṃ, tathāpi sattamīpayogoyeva. Ācariyā hi ‘‘sattamīpayogo aya’’nti jānantāpi ‘‘kadāci aññe parikappatthampi gaṇheyyu’’nti āsaṅkāya evaṃ vivaraṇamakaṃsu. Tathā kiñcāpi tehi ‘‘anāparādhakammantaṃ, na dajjaṃ dakarakkhino’’ti ettha **na dajja**nti padassa ‘‘nāhaṃ dakarakkhassa dassāmī’’ti bhavissantīvasena vivaraṇaṃ kataṃ, tathāpi sattamīpayogoyeva, anāgataṃ pana paṭicca vattabbatthattā evaṃ vivaraṇaṃ kataṃ. ‘‘Neva dajjaṃ mahosadha’’nti ettha pana ‘‘na tveva dadeyya’’nti sattamīpayogavaseneva vivaraṇaṃ katanti. Evaṃ dajjaṃpadassa vinicchayo veditabbo.

Idāni parokkhādivasena padakkamo kathiyati. ‘‘Dada, dadū. Dadū’’ti ca idaṃ ‘‘nārado iti nāmena, kassapo iti maṃ vidū’’tiādīsu **vidū**saddena samaṃ. Dade, dadittha, dadaṃ, dadimha. Dadittha, dadire. Dadittho, dadivho.

Ettha ca **dadittho**ti idaṃ ‘‘sañjagghittho mayā saha. Mā kisittho mayā vinā. Mā naṃ kalale akkamittho’’tiādīsu ‘‘sañjagghittho’’tiādīhi samaṃ. Iminā nayena sabbattha labbhamānavasena sadisatā upaparikkhitabbā. Dadaṃ, dadimhe. Parokkhāsahibharūpāni.

Adadā, adadū. Adade, adadattha. Adadaṃ, adadamha. Adadattha, adadatthuṃ. Adadase, adadavhaṃ. Adadiṃ adadamhase. Iti anakārapubbampi rūpaṃ gahetabbaṃ ‘‘yesaṃ no na dadamhase’’ti dassanato. Hiyyattanīsahitarūpāni.

Adadi, adaduṃ, adadiṃsu. Adado, adadittha. Adadiṃ, adadimhā. Adadā, adadū. Adadase, adadivhaṃ. Adadaṃ, adadimhe. Ajjatanīsahitarūpāni.

‘‘Dadissati, dadissanti’’ iccādi sabbaṃ neyyaṃ. Bhavissantīsahitarūpāni.

‘‘Adadisā, dadissā, adadissaṃsu, dadissaṃsu’’ iccādi ca sabbaṃ neyyaṃ. Kālātipattisahitarūpāni.

Aparānipi vattamānādisahitarūpāni bhavanti. Deti, denti. Desi, detha. Demi, dammi, dema, damma. Detu, dentu. Dehi, detha. Demi, dammi, dema, damma. Attanopadāni appasiddhāni. Sattamīnayo ca parokkhānayo ca appasiddho. Hiyuttanīnayo pana ajjatanīnayo ca koci koci pasiddho pāḷiyaṃ āgatattā, sakkā ca ‘‘adā, adū, ado, ada’’ntiādinā yojetuṃ. Tathā hi nayo dissati. Adā dānaṃ purindado. Varañceme ado sakka. Brāhmaṇānaṃ adaṃ gajaṃ. Adāsime. Adaṃsu te mamokāsaṃ. Adāsiṃ brāhmaṇe tadāti. ‘‘Dassati, dassanti’’ iccādi sabbaṃ neyyaṃ. ‘‘Adassā, dassā, adassaṃsu, dassaṃsu, dassiṃsu’’ iccādi ca sabbaṃ neyyaṃ.

Tathā ādadāti, ādadanti. Ādadāsi, ādadātha. Ādadāmi, ādadāma. **Kaccāyanamate** ‘‘ādatte’’ti attanopadaṃ vuttaṃ. Evaṃ ‘‘ādadātu, ādadeyya’’ iccādi sabbaṃ neyyaṃ. Ādetu ādeyya iccādi yathārahaṃ yojetabbaṃ. Evameva ca ‘‘dāpeti, ādāpetī’’tiādīnipi yathārahaṃ yojetabbāni.

Dākucchite gamane. Dāti. Suddāti. Suddo, suddī. Tattha **suddo**ti suddātīti suddo, parapothanādiluddācārakammunā dārukammādikhuddācārakammunā ca lahuṃ lahuṃ kucchitaṃ gacchatīti attho. Tathā hi **su** iti sīghatthe nipāto, **dā** iti garahattho dhātu kucchitagativācakattā. Suddassa bhariyā **suddī**.

Du gatiyaṃ. Davati. Dumo. Ettha ca davati gacchati mūlakkhandhasākhāviṭapapattapallavapupphaphalehi vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇātīti **dumo**.

Desodhane. Sodhanaṃ pariyodāpanaṃ. Dāyati. Dāyanaṃ. Yathā gāyati, gāyanaṃ. Dāyituṃ, dāyitvā, dhātāvayavassekārassa **āyā**deso. ‘‘Dātuṃ, datvā’’ iccapi rūpāni.

Tatra **dātu**nti sodhetuṃ. **Datvā**ti sodhetvāti attho gahetabbo. Tathā hi ‘‘bālo abyatto nappaṭibalo anuyuñjiyamāno anuyogaṃ dātu’’nti ettha **dātu**nti padassa sodhetunti attho. Keci ‘‘dānattha’’nti atthaṃ vadanti, taṃ na yuttaṃ. Na hi yo parehi anuyuñjiyati, so anuyogaṃ deti nāmāti. Tasmā ‘‘ācariyassa anuyogaṃ datvā bārāṇasiṃ paccāgacchī’’tiādīsupi **anuyogaṃ datvā**ti anuyogaṃ sodhetvāti atthoyeva gahetabbo. Tathā hi pubbācariyehi ‘‘anuyogadāpanattha’’nti etasmiṃ padese esoyevattho vibhāvito. Kathaṃ? **Anuyogadāpanattha**nti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamañhi sīhanādaṃ nadanto atthato anuyogaṃ sodheti nāma, anuyuñjanto ca naṃ sodhāpeti nāmāti. Idampi ca tehi vuttaṃ. **Dātu**nti sodhetuṃ. Keci ‘‘dānattha’’nti atthaṃ vadanti, taṃ na yuttaṃ. Na hi yo sīhanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti. Samantapaṭṭhānamahāpakaraṇa saṃvaṇṇanāyampi pubbācariyehi **‘‘dānaṃ datvā**ti taṃ cetanaṃ pariyodāpetvā’’ti sodhanattho vutto. Dullabhā ayaṃ nīti sādhukaṃ citte ṭhapetabbā.

De pālane. Dīyati. Dānaṃ, uddānaṃ dāyituṃ, dāyitvā. Tattha **dāna**nti duggatito dāyati rakkhatīti dānaṃ, dānacetanā. **Uddāna**nti vuttassa atthassa vakkhamānassa vā vippakiṇṇabhāvena nassituṃ adatvā uddhaṃ dānaṃ rakkhaṇaṃ uddānaṃ, saṅgahavacananti attho. Atha vā **uddāna**nti pacchuddānādikaṃ uddānaṃ.

Khāda bhakkhane. Khādati. Khādikā, khādanaṃ, aññamaññakhādikā. Pubbaphalakhādikā, khajjaṃ, khādanīyaṃ, khandhā.

Tattha **khajja**nti pūvo. **Khādanīya**nti pūvaphalāphalādi. ‘‘Khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā’’ti visuṃ bhojanīyassa vacanato khādanaṃ nāma khajjassa vā khādanīyassa vā bhakkhanaṃ. Apica hiṃsāpi ‘‘khādana’’nti vuccati. Jātijarābyādhidukkhādīhi khajjantīti **khandhā,** rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇāni. ‘‘Cīvarāni nassantipi ḍayhantipi undūrehipi khajjantī’’ti ettha viya **khajja**nti saddo kammattho.

Bada theriye. Thirabhāvo **theriyaṃ,** yathā dakkhiyaṃ. Badati. Badarī, badaraṃ. Atridaṃ vuccati –

Kakkandhu badarī kolī, kolaṃ kulavamiccapi;
Tenilaṃ badarañcāti, nāmaṃ rukkhassa koliyāti.

Khada dhitihiṃsāsu ca. Theriyāpekkhāya **ca**kāro. Khadati. Khadiro.

Gada viyattiyaṃ vācāyaṃ. Gadati. Āgadanaṃ, tatho āgado etassāti tathāgato. Suṭṭhu gadatīti sugado.

Rada vilekhane. Radati. Radano, rado, dāṭhārado. Atra **radano**ti danto.

Nada abyattasadde. Sīho nadati, paṇadati. Nādo, nadī. Pabbatesu vanādīsu nadatīti **nadī. Nada**

i iti dhātudvayavasena pana ‘‘nadantī gacchatīti **nadī’’**tipi nibbacanaṃ vadanti.

Kecettha vadeyyuṃ yā panesā ‘‘nada abyattasadde’ti dhātu tumhehi vuttā, sā kiṃniccamabyattasaddeyeva vattati, udāhu katthaci viyattiyampi vācāyaṃ vattatī’’ti? Niccamabyattasaddeyeva vattatīti. Yajjevaṃ ‘‘sīho nadatī’’tiādīsu tiracchānagatādisaddabhāvena avibhāvitatthatāya **nada**saddo abyattasaddo hotu, ‘‘sīho viya ayaṃ puriso nadatī’’tiādīsu pana manussabhāsāpi abyattasaddo siyāti? Tanna viyattāpi samānā manussabhāsā sīho viyāti evaṃ samupekkhāvasena **sīha**padatthassāpekkhanato **nada**saddena niddisiyati, na purisāpekkhanavasena. Yathā hi valāhakūpamāvasena kathitaṃ, ‘‘kathañca puggalo gajjitā ca vassitā ca hotī’’ti pāḷiyaṃ gajjanaṃ vassanañca puggale alabbhamānampi valāhakassa gajjanavassanasadisatāya bhāsanakaraṇakriyāyūpalabbhanato vattabbameva hoti, evameva nibbhayabhāvena sīhanādasadisiyā vācāya niccharaṇato sīho viya nadatīti avibhāvitatthavantena **nada**saddena manussabhāsāpi niddisitabbā hoti.

Ettha ca ambaphalūpamādayopi āharitvā dassetabbā. Na hi pakkāmakatādīni puggalesu vijjanti, atha kho ambaphalādīsu eva vijjanti, evaṃ santepi bhagavatā aññenākārena sadisattaṃ vibhāvetuṃ ambaphalūpamādayo vuttā, evameva **nada**saddo abyattasaddabhāvena tiracchānagatasaddādīsu eva vattabbopi atthantaravibhāvanatthaṃ ‘‘sīho viya nadatī’’tiādīsu manussabhāsāyampi rūḷhiyā vutto, na sabhāvato. Tathā hi sabhāvato **nada**saddenapi **vassita**saddādīhipi manussabhāsā niddisitabbā na hotīti. Yadi evaṃ –

> ‘‘Suvijānaṃ siṅgālānaṃ, sakuṇānañca vassitaṃ;
> Manussavassitaṃ rāja, dubbijānataraṃ tato’’ti

Ettha kasmā **vassita**saddena manussabhāsā niddisiyatīti? Saccaṃ manussabhāsāpi **vassita**saddena niddiṭṭhā dissati, evaṃ santepi sā ‘‘suvijānaṃ siṅgālānaṃ, sakuṇānañca vassita’’nti **vassita**saddavasena payogassa vacanato tadanurūpaṃ niddisituṃ arahatīti mantvā **vassita**saddasadisī niddiṭṭhā. Na hi ‘‘manusso vassatī’’tiādinā visuṃ payogā dissanti, ‘‘sakuṇo vassati, kūjatī’’tiādinā pana payogā dissanti, tasmā ‘‘saṅgāmaṃ otaritvāna, sīhanādaṃ nadi kuso’’tiādīsu viya yathārahaṃ attho gahetabbo. Evaṃ **nada**dhātu sabhāvato abyattasaddeyeva hoti, na viyattiyaṃ vācāyanti daṭṭhabbaṃ.

Adda gatiyaṃ yācane ca. Addati.

Nadda gadda sadde. Naddati. Gaddati.

Tadda hiṃsāyaṃ. Taddati.

Kadda kucchite sadde. Kaddati. Kaddamo.

Khadda daṃsane. Daṃsanamiha dantasukatakattikā kriyā abhidhīyate. Sabhāvattā dhātuyā sādhanappayogasamavāyī. Khaddati.

Adi bandhane. Andati. Andu. **Andu**saddopanettha itthiliṅgo gahetabbo pāḷiyaṃ itthiliṅgappayogadassanato ‘‘seyyathāpi vāseṭṭha ayaṃ aciravatī nadī pūrā udakassa samatittikā kākapeyyā, atha puriso āgaccheyya pāratthiko pāragavesī pāragāmī pāraṃ taritukāmo, so orimatīre daḷhāya anduyā pacchābāhaṃ gāḷhabandhanabandho’’ti. Tatra **andū**ti yaṃ kiñci bandhanaṃ vā. ‘‘Yathā andughare puriso’’ti hi vuttaṃ. Bandhanaviseso vā, ‘‘andubandhanādīni chinditvā palāyiṃsū’’ti hi vuttaṃ. Apica andanaṭṭhena bandhanaṭṭhena andu viyātipi **andu,** pañca kāmaguṇā. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘ime kho vāseṭṭha pañca kāmaguṇā ariyassa vinaye andūtipi bandhanantipi vuccantī’’ti. Niggahītāgamavasenāyaṃ dhātu vuttā. Katthaci pana vigataniggahītāgamopi hoti, taṃ yathā? ‘‘Avijjā bhikkhave pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā anvadeva ahirika’’nti pāḷi. Ettha anuandati anubandhatīti anvadi. Anvadi eva **anvadevā**ti kitaviggaho sandhiviggaho ca veditabbo. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ ‘‘anvadevā**ti anubandhamānamevā’’ti vuttaṃ, taṃ avijjamahirikaṃ anubandhamānameva hotīti attho.

Idi paramissariye indati. Indanaṃ, indo.

Ettha **indo**ti adhipatibhūto yo koci. So hi indati paresu issariyaṃ pāpuṇātīti **indo**ti vuccati. Apica **indo**ti sakko. Sakkassa hi anekāni nāmāni –

Sakko purindado indo, vatrabhū pākasāsano;
Sahassanetto maghavā, devarājā sujampati.

Sahassakkho dasasata-locano vajirāvudho;
Hūtapati mahindo ca, kosiyo devakuñjaro.

Surādhipo suranātho, vāsavo tidivādhibhū;
Jambāri ceva vajira-hattho asurasāsano;
Gandharājā devindo, surindo asurābhibhūti.

Evaṃ anekāni nāmāni. Ekopi hi attho anekasaddappavattinimittatāya anekanāmo. Tenāha bhagavā –

> Sakko mahāli devānamindo pubbe manussabhūto samāno magho nāma māṇavo ahosi, tasmā ‘‘maghavā’’ti vuccati. Sakko mahāli devānamindo pubbe manussabhūto samāno pure dānaṃ adāsi, tasmā ‘‘purindado’’ti vuccati. Sakko mahāli devānamindo pubbe manussabhūto samāno sakkaccaṃ dānaṃ adāsi, tasmā ‘‘sakko’’ti vuccati. Sakko mahāli devānamindo pubbe manussabhūto samāno āvāsaṃ adāsi, tasmā ‘‘vāsavo’’ti vuccati. Sakko mahāli devānamindo sahassaṃ atthānaṃ muhuttena cinteti, tasmā ‘‘sahassakkho’’ti vuccati. Sakkassa mahāli devānamindassa sujā nāma asurakaññā pajāpati, tasmā ‘‘sujampatī’’ti vuccati. Sakko mahāli devānamindo devānaṃ tāvatiṃsānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāreti, tasmā ‘‘devānamindo’’ti vuccatīti.

Evamekassāpi atthassa anekāni saddappavattinimittāni dissanti.

Tathā hi yena pavattinimittena tāvatiṃsādhipatimhi **inda**saddo pavatto, na tena tattha **sakkādi**saddā pavattā, atha kho aññena. Tathā yena sammādiṭṭhiyaṃ **paññā**saddo pavatto, na tena tattha **vijjādi**saddā. Yena sampayuttadhammānaṃ pubbaṅgamabhāvena uppannadhammasmiṃ **citta**saddo pavatto, na tena tattha **viññāṇādi**saddā. Na hi vinā kenaci pavattinimittena saddo pavattatīti. Ekopi attho sammutyattho ca paramattho ca anekasaddappavttinimittatāya anekanāmoti daṭṭhabbaṃ.

Ettha siyā ‘‘nāmānīti vadatha, kiṃ nāmaṃ nāmā’’ti. Vuccate – īdise ṭhāne atthesu saddappavattinimittaṃ ‘‘nāma’’nti gahitaṃ, yaṃ ‘‘liṅga’’ntipi vuccati. Tathā hi ‘‘nāma’’nti ca ‘‘liṅga’’nti ca saddopi vuccati, ‘‘aññaṃ sobhanaṃ nāmaṃ pariyesissāmi. Liṅgañca nippajjate’’tiādīsu viya. Asabhāvadhammabhūtaṃ nāmapaññattisaṅkhātaṃ atthesu saddappavattinimittampi vuccati ‘‘nāmagottaṃ na jīrati. Sataliṅgo’’tiādīsu viya. Iti **nāma**saddenapi **liṅga**saddenapi saddappavattinimittassa kathanaṃ daṭṭhabbaṃ. Saddappavattinimittañca nāma lokasaṅketasiddho taṃtaṃvacanatthaniyato sāmaññākāravisesoti gahetabbaṃ. So evaṃbhūtoyeva sāmaññākāraviseso nāma paññattīti pubbācariyā vadanti. So hi tasmiṃ tasmiṃ atthe saddaṃ nāmeti tassa tassa atthassa nāmasaññaṃ karotīti **nāmaṃ,** pakārehi ñāpanato **paññatti** ca. Saviññattivikārassa pana saddassa sammutiparamatthasaccānaṃ pakārehi ñāpanato paññattibhāve vattabbameva natthi. Saddasseva hi ekantena paññattibhāvo icchitabbo ‘‘niruttipaṭisambhidā parittārammaṇā’’ti ca ‘‘niruttipaṭisambhidā paccuppannārammaṇā’’ti ca ‘‘niruttipaṭisambhidā bahiddhārammaṇā’’ti ca pāḷidassanato. Idha pana saddappavattinimittādhikārattā nāmavasena attho pakāsito. Evaṃ anekavidhassa sāmaññākāravisesoti pubbācariyehi gahitassa nāmapaññattisaṅkhātassa saddappavattinimittassa vasena ekopi ñeyyattho anekaliṅgoti gahetabbo.

Tenāha āyasmā suhemanto pabhinnapaṭisambhido –

‘‘Sataliṅgassa atthassa, satalakkhaṇadhārino;
Ekaṅgadassī dummedho, satadassīva paṇḍito’’ti.

Evaṃ sabbābhidhānesupi iminā nayena yathārahaṃ attho vibhāvetabbo nayaññūhi.

Vidi avayave. Vindati. Yadi abhidhānamatthi, ‘‘vindo’’ti dissati. Yathā kaṇḍati. Kaṇḍo.

Khidi avayaveti candaviduno vadanti. Tesaṃ mate ‘‘khindatī’’ti rūpaṃ.

Nidi kucchāyaṃ. Kucchāsaddo garahattho. Nindati. Nindā.

Porāṇametaṃ atula, netaṃ ajjatanāmiva;
Nindanti tuṇhimāsīnaṃ, nindanti bahubhāṇinaṃ;
Mitabhāṇimpi nindanti, natthi loke anindito.

Avaṇṇo aguṇo nindā, garahā ayasopi ca;
Asiloko akitti ca, asilāghā ca atthuti.

Nanda samiddhiyaṃ. Akammikā dhātu. Nandati puttehi puttimā. Nandāya nuna maraṇena. Nandasi sirivāhana. Nandanaṃ vanaṃ. **Abhisaddayoge panāyaṃ sakammakopi. Abhinanda**nti āgataṃ nābhinandanti maraṇaṃ.

Sirīva rūpiniṃ disvā, nanditaṃ āsi taṃ kulaṃ;
Tena nandāti me nāmaṃ, sundaraṃ pavaraṃ ahu.

Rammaṃ veḷuvanaṃ yena, na diṭṭhaṃ sugatālayaṃ;
Na tena nandanaṃ diṭṭhaṃ, iti maññe mahesayaṃ.

Yena veḷuvanaṃ diṭṭhaṃ, naranandananandanaṃ;
Sudiṭṭhaṃ nandanaṃ tena, amarindasunandanaṃ.

Cadi hilādane dittiyañca. Hilādanaṃ sukhanaṃ. **Ditti** sobhā. Candati. Candano, cando.

Ettha ca candanassapi anekāni nāmāni – candanaṃ, gandhasāro, malayajo, suvaṇṇacandanaṃ, haricandanaṃ, rattacandanaṃ, gosītacandanaṃ. Candayati hilādayati sītaguṇasamaṅgitāya sattānaṃ paliḷāhaṃ vūpasamentaṃ sukhaṃ uppādetīti **candanaṃ. Cando**ti somo, sopi candayati hilādayati sītaguṇasampattiyā attano pabhāya sattānaṃ pariḷāhaṃ vūpasamento sukhaṃ uppādetīti **cando**ti vuccati. Atha vā candati dibbati siriyā virocatīti **cando. Āgamaṭṭhakathāsu** pana ‘‘chandaṃ janetīti **cando**’’ti vuttaṃ. Tassāpi anekāni nāmāni –

Cando nakkhattarājā ca, indu somo nisākaro;
Candimā mā nisānātho, osadhī so nisāpati.

Uḷurājā sasaṅko ca, himaraṃsi sasīpi ca;
Dvijarājā sasadharo, tārāpati himaṃsu ca.

Kumudabandhavo ceva, migaṅko ca kalānidhi;
Sudhaṃ sudhi dhūpi yūpa-rasmi ceva khamākaro;
Nakkhatteso ca rajanī-karo subbhaṃsu eva ca.

Tadi cetāyaṃ. Tandati. Tandī.

Kadi kaladi avhāne rodane ca. Kandati, pakkandati. Pakkanduṃ, kandanto, kalandako.

Kalidi paridevane. Kalindati.

Khoda paṭighāte. Khodati.

Khanda gatisosanesu. Khandati. Khando. **Khando** nāma eko devo, yo ‘‘kumāro sattidharo’’ti ca vuccati.

Khudi āpavane. Khundati.

Sidi sītiye. Sītiyaṃ sītibhāvo. Sindati. Sosindo, sotatto.

Vanda abhivādanathutīsu. Vandati, abhivandati. Abhivandanā, vandanaṃ, vandako.

Ettha pana **vandatī**ti padassa namassati thometi vāti attho. Tathā hi **suttantaṭīkā**kāro **‘‘vande**ti vandāmi thomemi vā’’ti āha.

Bhadi kallāṇe sokhiye ca. Kallāṇaṃ kalyāṇaṃ, **sokhiyaṃ** sukhino bhāvo, sukhamiccevattho. Bhandati. Bhandako, bhaddo, bhadro.

Madi thutimodamadasupanagatīsu. Mandati. Mando.

Ettha pana **mando**ti aññāṇīpi bāladārakopi vuccati. Tattha aññāṇī mandati aññāṇabhāvena appasaṃsitabbampi puggalaṃ thometīti **mando**. Mandati amoditabbaṭṭhānepi modatīti **mando**. Mandati dānasīlādipuññakriyāsu pamajjatīti **mando**. Mandati attano ca paresañca hitāhitaṃ acintento khādanīyabhojanīyādīhi attano kāyaṃ sañjātamedaṃ kurumāno supatīti **mando**. Mandati ayuttaṃ paresaṃ kriyaṃ diṭṭhānugatiāpajjanena gacchati gaṇhātīti **mando**. Atha vā mandati punappunaṃ paṭisandhiggahaṇavasena gabbhaṃ gacchatīti **mando**. Vuttañhi bhagavatā ‘‘punappunaṃ gabbhamupeti mando’’ti. Bāladārako pana mandati yuttāyuttamajānanto uttānaseyyaṃparivattanaseyyaṃ vā supatīti **mando**. Tathā hi –

> ‘‘Nonītasukhumālaṃ maṃ, jātapallavakomalaṃ;
> Mandaṃ uttānasayanaṃ, pisācabhayatajjitā.
>
> Pādamūle mahesissa, sāyesuṃ dīnamānasā;
> Idaṃ dadāma te nātha, saraṇaṃ hohi nāyakā’’ti

Vuttaṃ, iti uttānasayanato paṭṭhāya yāva mandadasakaṃ, tāva ‘‘mando’’ti ‘‘dārako’’ti daṭṭhabbo. Appatthavācakopi pana **manda**saddo hoti, so pāṭipadikattā idha nādhippeto, atha vā mandati appabhāvena gacchati pavattatīti nipphannapāṭipadikavasenapi gahetabbo.

Muda hāse. Hasanaṃ **hāso** tuṭṭhi. Modati, pamodati. Sammodati. Sammodako. Sammodamānā gacchanti muditā. Mudā.

Hada karīsossagge. Karīsossaggo nāma karīsassa ossajjanaṃ vissajjanaṃ. Hadati. Uhadati. Hadano.

Ettha ca ‘‘yesaṃ no santhate dārakā uhadantipi ummihantipī’’ti ayaṃ pāḷi nidassanaṃ, tatra **uhadantipī**ti vaccampi karonti. **Ummihantipī**ti passāvampi karonti. Pacchimapadassattho **miha secane**ti dhātuvasena daṭṭhabbo. Ayaṃ pana **curādi**gaṇepi vattati dvigaṇikattā. Imasmiñhi ṭhāne ‘‘mutteti ohadeti cā’’ti **cariyāpiṭakapāḷi**ppadeso nidassanaṃ. Tattha **muttetī**ti passāvaṃ karoti. **Ohadetī**ti karīsaṃ vissajjeti.

Uda mode kīḷāyañca. Udati. Udānaṃ. Udaggo.

Tattha **udāna**nti kenaṭṭhena udānaṃ? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānanaṃ nāma? Pībhivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānaṃgahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ ‘‘avaseko’’ti vuccati. Yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṃ ‘‘ogho’’ti vuccati, evameva yaṃ pītivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ hadayaṃ sandhāretuṃ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā vacīdvārena nikkhamanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso ‘‘udāna’’nti vuccati. **Udaggo**ti sañjātasomanasso.

Kuda khuda guda kīḷāyameva. Kodati. Khodati. Godati.

Sūda paggharaṇe. Sūdati. Suttaṃ. Sūdo. Raññmo sūdā mahānase.

Ettha ca suttanti sūdati dhenu viya khīraṃ atthe paggharāpetīti **suttaṃ,** tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ. Sakammikadhātuttā pana ‘‘paggharāpetī’’ti kāritavasena attho kathetuṃ labbhati. Tathā hi ‘‘karotī’’ti padassa ‘‘nipphādetī’’ti attho kathetuṃ labbhati. **Sūdo**ti bhattakāro. Yo ‘‘āḷāriko, odaniko, sūpakāro, rasako’’ti ca vuccati. **Sūdati** ‘‘evañcevañca kate khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sugandhaṃ manāpaṃ surasañca bhavissatī’’ti randhanakriyāya sukusalatāya rasaṃ paggharāpeti abhinibbattetīti **sūdo**.

Rahada abyattasadde. Rahadati. Rahado.

Hilādi sukhe ca. Cakāro pubbatthāpekkhako. Hilādati. Hilādanaṃ, hilādo, mettāsahāyakatasattamahāhilādo.

Sadda kucchite sadde. Saddati.

Mida snehe. Sneho nāma vasāsaṅkhāto sneho pītisnehoti duvidho. Idha pana vasāsaṅkhāto sneho adhippeto, medati medo.

Ettha ca **medatī**ti medasahito bhavati ayaṃ purisoti attho. **Medo** nāma thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito patthinnasineho, so vaṇṇena haliddivaṇṇo hoti. Kārite ‘‘medeti medayatī’’ti rūpāni. Tathā hi ‘‘te imaṃ kāyaṃ balaṃ gāhenti nāma brūhenti nāma medenti nāmā’’ti pāḷi dissati. Tattha **medentī**ti sañjātamedaṃ karontīti attho. Imissā pana dhātuyā **divādi**gaṇaṃ pattāya pītisinehatthe ‘‘mejjatī’’ti suddhakatturūpaṃ bhavati. **Curādi**gaṇaṃ pana pattāya ‘‘medeti medayatī’’ti suddhakatturūpāni bhavantīti daṭṭhabbaṃ.

Sida mocane. Sidati. Sedo.

Sanda pasavane. Pasavanaṃ sandanaṃ avicchedappavatti. Sandati udakaṃ. Mahanto puññābhisando.

Ettha ca **puññābhisando**ti puññappavāho, puññanadītipi vattuṃ yujjati.

Madda maddane. Maddabhi, pamaddati. Mārasenappamaddano. Kaṇṭakaṃ maddati.

Kadi velambe. Vilambabhāvo **velambo**. Kandati.

Kada avhāne rodane ca. Kadati.

Khadi ujjhane. Chandati.

Sada sādane. Sadati. Assādo.

Sīda visaraṇagatyāvasānesu. Visaraṇaṃ vippharaṇaṃ. **Gatyāvasānaṃ** gamanassa avasānaṃ osānaṃ abhāvakaraṇaṃ, nisīdananti attho. Sīdati, lābūni sīdanti. Saṃsīdati, osīdati, pasīdati, vippasīdati. Pasādo. Pasanno. Vippasanno. Pasādako. Pasādito. Pāsādo. Osīdāpako. Kusīto. Āsīno. Nisinno. Nisinnako. Sannisīvesu pakkhisu. Nisīdanaṃ, nisinnaṃ. Nisajjā. Gonisādo, upanisā. Sīdeti. Sīdayati. Sīdāpeti. Sīdāpayati. Pasādeti. Nisīdituṃ. Nisīdāpetuṃ, nisādetuṃ, nisīdāpeti, nisīdāpetvā. Ucchaṅge maṃ nisādetvā, pitā atthānusāsati. Nisīditvātipi pāṭho. Nisīditvā. Nisīditvāna. Nisīdituna. Nisīdiya. Nisīdiyāna. Saṃsīditvā. Avasīditvā. Osīditvā.

Tattha **kusīto**ti vīriyenādhigantabbassa atthassa alābhato kucchitenākārena sīdatīti kusīto. Atha vā sayampi kucchitenākārena sīdati aññepi sīdāpeti taṃ nissāya aññesaṃ sīdanassa sambhavatoti **kusīto**. Tathā hi vuttaṃ –

‘‘Parittaṃ kaṭṭhamārūyha, yathā sīde mahaṇṇave;
Evaṃ kusītamāgamma, sādhajīvīpi sīdatī’’ti;

Kusītoti cettha **da**ssa **ta**ttaṃ ‘‘sugato’’ti ettha viya ‘‘satasmīti hotī’’ti ettha viya ca. Tathā hi sīdatīti sataṃ, aniccassetaṃ adhivacanaṃ. Iminā ucchedadiṭṭhi vuttā. **Sata**iti cettha avibhattiko niddeso. **Sannisīvesū**ti parissamavinodanatthaṃ sabbaso nisīdantesu, vissamamānesūti attho, **da**kārassa **va**kāraṃ katvā niddeso. **Nisīdana**nti nisīdanakriyā. Mañcapīṭhādikaṃ vā āsanaṃ. Tañhi nisīdanti etthāti **nisīdana**nti vuccati. **Nisinna**nti nisīdanakriyā eva. Ettha pana ‘‘gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Mātugāmena saddhiṃ raho maññe tayā nisinnanti kukkuccaṃ upadahatītiādīsu cassa payogo veditabbo. Ettha hi gamanaṃ gabhaṃ, ṭhānaṃ ṭhitaṃ, nisīdanaṃ nisannaṃ, supanaṃ suttaṃ, jāgaraṇaṃ jāgaritaṃ, bhāsanaṃ bhāsitanti vuccati. **Nisajjā**ti nisīdanā. **Gonisādo**ti gonisajjanā. **Upanisā**ti upanisīdati phalaṃ etthāti upanisā, kāraṇaṃ. **Nisādetu**nti nisīdāpetuṃ. **Nisādetvā**ti nisīdāpetvā.

Bhāve napuṃsako ñeyyo, **nisinna**nti ravo pana;
Vāccaliṅgo tiliṅgo so, gatādīsupyayaṃ nayo.

Cada yācane. Yācanaṃ ajjhesanaṃ. Cadati.

Mida meda medhāhiṃsāsu. Midati. Medati.

Nida neda kucchāsannikarisesu. Kucchā garahā. **Sannikarisaṃ** vohāraviseso. Nidati. Nedati.

Bundi nisāne. Nisānaṃ tejanaṃ tikkhatā. Bundati. Bondi.

Ettha ca **bondī**ti sarīraṃ. Tañhi bundāni tikkhāni pisuṇapharusavācādīni vā paññāvīriyādīni vā ettha santīti **bondī**ti vuccati, saññogaparattepi **u**kārassokārādeso, pāpakalyāṇajanavasenesa attho daṭṭhabbo. **Bondi**saddassa sarīravācakatā pana –

‘‘Nāhaṃ puna na ca puna, na cāpi apunappunaṃ;
Hatthibondiṃ pavekkhāmi, tathā hi bhayatajjito’’tiādīsu

Daṭṭhabbā. Imānissa nāmāni –

Kāyo dehaṃ sarīrañca, vapu bimbañca viggahaṃ;
Bondi gattaṃ tanu ceva, attabhāvo tathūpadhi;
Samussayoti cetāni, dehanāmāni honti hi.

Vada viyattiyaṃ vācāyaṃ. Vadati, vajjati. Vadeti, ovadati, ovadeti, paṭivadati. Abhivadati, anuvadati, upavadati, apavadati. Nivadati. Aññānipi yojetabbāni. Tattha ‘‘vajjantu bhonto amma’’nti pāḷidassanato **vajjatī**ti padaṃ vuttaṃ. Keci pana garū ‘‘vajjetī’’ti rūpaṃ icchanti, taṃ upaparikkhitvā yuttañce gahetabbaṃ, ‘‘upāsako bhikkhuṃ vadeti. Tena yogena janakāyaṃ, ovadeti mahāmunī’’ti ca dassanato **vadeti ovadetī**ti ca vuttaṃ. Sabbānetāni suddhakattupadāni.

Ovādeti, vādayati, vādāpeti, vādāpayati. Vajjento, vajjayanto, imāni hetukattupadāni.

Kamme ''vadiyati, ovadiyati, vajjiyati. Vadiyamāno, vajjamāno, ovadiyamāno, ovajjamāno na karoti sāsanaṃ'' iccādīni bhavanti. ''Vādo, ovādo, paṭivādo, pavādo, abhivādanaṃ, anuvādo, upavādo, apavādo, vivādo, nivādanaṃ, vajjaṃ, vadanaṃ'' iccevamādīni nāmikapadāni yojetabbāni.

''Vadituṃ, vaditvā, vivaditvā'' iccevamādīni ca **tu**mantādīni padāni.

Tattha **vādo**ti kathā. Vaditabbaṃ vattabbanti **vajjaṃ,** kiṃ taṃ? Vacanaṃ. Etena saccavajjena, samaṅginī sāmikena homīti ettha hi vacanaṃ ''vajja''nti vuccati. Vadanti etenāti **vadanaṃ,** mukhaṃ. Mukhassa hi imāni nāmāni –

Vadanaṃ lapanaṃ tuṇḍaṃ, mukha massañca ānanaṃ;
Sūkarādimukhaṃ tuṇḍa-miti ñeyyaṃ visesato.

Tatra **vadatī**ti pitā puttaṃ vadati. Apica **vadatī**ti bherī vadati, nādaṃ muñcatīti attho. Esa nayo **vajjatī**ti etthāpi.

Tatrāyaṃ padamālā, vadati, vadanti. Vadasi, vadatha. Vadāmi, vadāma. Vadate, vadante. Vadase, vadavhe. Vade, vadamhe.

Vadatu, vadantu. Vadāhi, vada, vadatha. Vadāmi, vadāma. Vadataṃ, vadantaṃ. Vadassu, vadavho. Vade, vadāmase.

Vajjati, vajjanti. Vajjasi, vajjatha. Vajjāmi, vajjāma. Vajjate, vajjante. Vajjase, vajjavhe. Vajje, vajjamhe.

Vajjatu, vajjantu. Vajjāhi, vajja, vajjatha. Vajjāmi, vajjāma. Vajjataṃ, vajjantaṃ. Vajjassu, vajjavho. Vajje, vajjāmhase. Imā dve padamālā **vada**dhātussa **vajjā**desavasena vuttāti daṭṭhabbaṃ. Atrāyaṃ sukhumatthavinicchayo, ''mānussakā ca dibbā ca, tūriyā vajjanti tāvade''ti pāḷi. Ettha **vajjantī**ti idaṃ suddhakattupadaṃ taddīpakattā. Kiṃ viya?

''Udīrayantu saṅkhapaṇavā, vadantu ekapokkharā;
Nadantu bheī sannaddhā, vaggū vadantu dundubhī''ti

Ettha ''udīrayantu vadantu''ādīni viya. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ ''vajjantī**ti vajjiṃsūti atītavacane vattamānavacanaṃ veditabba''nti suddhakattuvasena vivaraṇaṃ kataṃ, tasmā īdisesu ṭhānesu **vada**dhātussa **vajjā**deso daṭṭhabbo.

''Saṅkhā ca paṇavā ceva, athopi diṇḍimā bahū;
Antalikkhamhi vajjanti, disvānaccherakaṃ nabhe''ti

Ettha pana **vajjantī**ti hetukattupadaṃ taddīpakattā. Tañca kho vaṇṇasandhivisayattā **vādayantī**ti kāritapadarūpena siddhaṃ. Tathā hi ''vādayantī''ti padarūpaṃ patiṭṭhapetvā **ya**kāre pare saralopo kato, **dya**kārasaññogassa **jja**kāradvayaṃ pubbakkharassa rassattañca bhavati. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ ''vajjantī**ti vādayantī''ti hetukattuvasena vivaraṇaṃ. Tathā hi ''devatā nabhe accherakaṃ bhagavato yamakapāṭihāriyaṃ disvā antalikkhe etāni saṅkhapaṇavādīni tūriyāni vādayantī''ti hetukattuvasena attho gahetabbo bhavati, tasmā īdisesu ṭhānesu **vada**ssa **vajjā**deso na bhavati.

Kecettha vadeyyuṃ ''antalikkhamhi vajjanti, disvānaccherakaṃ nabhe''ti etthāpi ''vajjantī''ti padaṃ suddhakattupadameva, na hetukattupadaṃ **''vajjantī**ti vādayantī''ti vivaraṇe katepi, tathā hi ‘‘ye kecime diṭṭhiparibbasānā, ‘‘idameva sacca’nti vivādayantī’’ti ca ‘‘evampi viggayha vivādayantī’’ti ca evamādīsu **vadanti**padena samānatthaṃ ‘‘vādayantī’’ti padañca sāsane diṭṭha’’nti? Tanna, ‘‘disvā’’ti dassanakriyāvacanato. Na hi saṅkhapaṇavādīnaṃ pāṭihāriyādidassanaṃ upapajjati dassanacittassa abhāvatoti. Saccaṃ, tathāpi –

‘‘Rādante dārake disvā, ubbiddhā vipulā dumā;
Sayamevonamitvāna, upagacchanti dārake’’ti

Ettha viya upacaritattā upapajjateva dassanavacanaṃ. Tasmā ‘‘vajjantīti vādayantī’’ti vivaraṇaṃ suddhakattuvasena katanti? Tanna, heṭṭhā –

‘‘Saṅgītiyo ca vattanti, ambare anilañjase;
Cammanaddhāni vādenti, disvānaccherakaṃ nabhe’’ti

Iminnā gāthāya **‘‘vādentī**ti vādayanti devatā’’ti sapāṭhasesassa atthavivaraṇassa hetukattuvasena katattā. Athāpi vadeyyuṃ ‘‘saṅkhā ca paṇavā ceva, athopi diṇḍimā bahū’ti paccattavacanavasena vuttattā **vajjantī**ti padaṃ kammavācakapada’’nti ce? Tampi na, kammavasena vivaraṇassa akatattā, kattuvasena pana katattāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Ayamettha vinicchayo veditabbo. Dvigaṇiko **vada**dhātu **bhūvādi**gaṇiko ca **curādi**gaṇiko ca. So hi **bhūvādi**gaṇe vattanto ‘‘vadati vajjatī’’ti suddhakatturūpāni janetvā ‘‘vādeti, vādayati, vādāpeti, vādāpayatī’’ti cattāri hetukatturūpāni janeti, **curādi**gaṇe pana ‘‘vādeti, vādayatī’’ti suddhakatturūpāni janetvā ‘‘vādāpeti, vādāpayatī’’ti ca dve hetukatturūpāni janeti, tasmā sāsane ‘‘vādenti vādayantī’’ti suddhakattupadāni dissanti. ‘‘Vadeyya, vadeyyuṃ’’ iccādi sabbaṃ neyyaṃ. ‘‘Vajjeyya, vajjeyyuṃ’’ iccādi ca sabbaṃ neyyaṃ **vajjā**desavasena.

Atha vā vadeyya, vadeyyuṃ, vajjuṃ. Pitā mātā ca te dajjunti padamiva. Ettha ca ‘‘vajjuṃ vā te na vā vajjuṃ, natthi nāsāya rūhanā’’ti pāḷi nidassanaṃ. Vadeyyuṃ vāna vadeyyuṃvāti attho. Vadeyyāsi, vajjāsi, vajjesi iccapi. Vutto vajjāsi vandanaṃ. Vajjesi kho tvaṃ vāmūraṃ. Vadeyyātha, vajjātha. Ammaṃ arogaṃ vajjātha. Vadeyyāmi, vajjāmi, vadeyyāma, vajjāma. Vadetha, vaderaṃ. Vadetho, vadeyyāvho, vajjāvho. Vadeyyaṃ, vajjaṃ, vadeyyāmhe, vajjāmhe. Pubbe viya idhāpi **ya**kāre pare saralopo daṭṭhabbo. Aññānipi upaparikkhitvā gahetabbāni.

Idāni parokkhādirūpāni kathayāma. Vada, pāvada, yathā babhuva. **Da**kāralope ‘‘pāva’’ itipi rūpaṃ bhavati, ‘‘paṭipaṃ vadehi bhaddante’’ti ettha ‘‘paṭipa’’nti padaṃ viya. Tathā hi ‘‘yo ātumānaṃ sayameva pāva’’ iti pāḷi dissati. Ettha pasaddo upasaggo dīghaṃ katvā vutto ‘‘pāvadati pāvacana’’ntiādīsu viya, **pāvā**ti ca idaṃ atītavacanaṃ, **aṭṭhakathāyaṃ** pana atītavacanaṃ idanti jānantopi garu vattamānavacanavasena ‘‘pāvāti vadatī’’ti vivaraṇamakāsi īdisesu ṭhānesu kālavipallāsavasena atthassa vattabbattā.

Āyasmāpi ca **sāriputto niddese** ‘‘yo ātumānaṃ sayameva pāvā’’ti padaṃ nikkhipitvā **ātumā** vuccati attā, **sayameva pāvā**ti sayameva attānaṃ pāvadati, ‘‘ahamasmi sīlasampanno’’ti vā ‘‘vatasampanno’’ti vāti vattamānavacanena atthaṃ niddisi. Atha vā **pāvā**ti idaṃ na kevalaṃ **vada**dhātuvaseneva nipphannaṃ, atha kho **u**dhātuvasenapi. Tathā hi idaṃ **pa**pubbassa **u**sadde iti dhātussa payoge **u**kārassa **o**kārādesaṃ katvā tato parokkhābhūte **a**kāre pare **o**kārassa **āvā**desaṃ tato ca sandhikiccaṃ katvā sijjhati, tasmā **u**dhātussa **vada**dhātuyā samānatthattā tannipphannarūpassa ca **vada**dhātuyā nipphannarūpena samānarūpattā ‘‘sayameva attānaṃ pāvadatī’’ti **vada**dhātuvasena niddisīti daṭṭhabbaṃ.

Idāni vicchinnā padamālā ghaṭīyati. Vada, vaduṃ. Vade, vadittha, vadaṃ, vadimha. Vadittha, vadire. Vadittho, vadivho. Vadiṃ, vadimhe. Pāvada, pāva iccapi. Pāvadu. Pāvade, pāvadittha. Pāvadaṃ, pāvadimha. Pāvadittha, pāvadire. Pāvadittho, pāvadivho. Pāvadiṃ, pāvadimhe. Tathā ‘‘vajja, vajju’’ iccādīni parokkhārūpāni.

‘‘Avadā, avadū. Avajjā, avajjū’’ iccādīni hiyyattanīrūpāni.

‘‘Avadi, vadi, avaduṃ, vaduṃ, avadiṃsu, vadiṃsu. Avajji, vajji’’ iccādīni ajjatanīrūpāni.

‘‘Vadissati, vadissanti. Vajjissati, vajjissanti’’ iccādīni bhavissantīrūpāni.

‘‘Avadissā, vadissā, avajjissā, vajjissā’’ iccādīni kālātipattirūpāni. Sesāni sabbānipi yathāsambhavaṃ vitthāretabbāni. Yā panettha **vada**dhātu viyattiyaṃ vācāyaṃ vuttā, sā katthaci ‘‘vadantaṃ ekapokkharā. Bherivādako’’tiādīsu abyattasaddepi vattati upacaritavasenāti daṭṭhabbaṃ.

Vida ñāṇe. Ñāṇaṃ jānanaṃ. Vidati. Vedo. Vidū. Kārite ‘‘vedeti. Vedayati. Sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. Vedayanti ca te tuṭṭhiṃ, devā mānusakā ubho’’ti payogā. Tattha **pavedetī**ti bodheti ñāpeti pakāseti. **Vedo**ti vidati sukhumampi kāraṇaṃ ājānātīti vedo, paññāyetaṃ nāmaṃ. ‘‘Vedehamunī’’ti ettha hi ñāṇaṃ **vedo**ti vuccati. **Vedo**ti vā vedaganthassapi nāmaṃ vidanti jānanti etena uccāritamattena tadādhāraṃ puggalaṃ ‘‘brāhmaṇo aya’’nti, vidanti vā etena brāhmaṇā attanā kattabbakiccanti **vedo**. So pana iruvedayajuvedasāmavedavasena tividho. Āthabbaṇavedaṃ pana paṇītajjhāsayā na sikkhanti parūpaghātasahitattā. Tasmā **pāḷiyaṃ** ‘‘tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū’’ti vuttaṃ. Eteyeva ‘‘chando, manto, sutī’’ti ca vuccanti.

> Paññāyaṃ tuṭṭhiyaṃ vede, **veda**saddo pavattati;
> Pāvakepi ca so diṭṭho, jātasaddapurecaro;
>
> Pacchānuge **jāta**sadde, sati tuṭṭhajanepi ca;
> ‘‘Vedagū sabbadhamme’’ti etthāpi viditesu ca.

Vidūti paṇḍitamanusso. So hi yathāsabhāvato kammañca phalañca kusalādibhede ca dhamme vidatīti ‘‘vidū’’ti vuccati.

Ruda assuvimocane, sakammikavasenimissā attho gahetabbo. Rodati, rudati iccapi. Ruṇṇaṃ. Ruditaṃ. Rodanaṃ. Rodanto. Rodamāno. Rodantī. Rodamānā. Rudamukhā. Rudaṃ. Rudanto.

Tattha **rodatī**ti kiṃ rodati? Mataṃ puttaṃ vā bhātaraṃ vā rodati. Tatrāyaṃ pāḷi ‘‘nāhaṃ bhante etaṃ rodāmi, yaṃ maṃ bhante bhagavā evamāha’’. Ayaṃ panettha attho – ‘‘yaṃ maṃ bhante bhagavā evamāha, ahaṃ etaṃ bhagavato byākaraṇaṃ na parodāmi na paridevāmi na anutthunāmī’ti evaṃ sakammikavasenattho veditabbo, na assumuñcanamattena.

> ‘Mataṃ vā amma rodanti, yo vā jīvaṃ na dissati;
> Jīvantaṃ amma passanti, kasmā maṃ amma rodasī’ti

Ayañcettha payogo’’ti ida**maṭṭhakathā**vacanaṃ. Idaṃ pana **ṭīkā**vacanaṃ – ‘‘yathā sakammakā dhātusaddā atthavisesavasena akammakā honti ‘vibuddho puriso vibuddho kamalasaṇḍo’ti, evaṃ atthavisesavasena akammakāpi sakammakā hontīti dassetuṃ ‘na paridevāmi na anutthunāmī’ti āha. **Anutthuna**saddo sakammakavasena payujjati ‘purāṇāni anutthuna’ntiādīsu. **Ayañcettha payogo**ti iminā gāthāya anutthunanaṃ rudanaṃ adhippetanti dassetī’’ti.

Dalidda duggatiyaṃ. Dukkhassa gati patiṭṭhāti **duggatī**ti ayaṃ attho ‘‘apāyaṃ duggatiṃvinipātaṃ nirayaṃ upapajjatī’’tiādīsu yujjati, idha pana idaṃ atthaṃ aggahetvā añño attho gahetabbo. Kathaṃ **duggatī**ti? Dukkhena kicchena gati gamanaṃ annapānādilābho duggatīti. Daliddati. Daliddo, daliddī, dāliddiyaṃ. Tattha **daliddatī**ti sabbaṃ icchiticchitaṃ paraṃ yācitvā eva dukkhena adhigacchati, na ayācitvāti attho. **Duliddo**ti duggatamanusso. **Daliddī**ti duggatā nārī. Daliddassa bhāvo **dāliddiyaṃ**. Ettha ca sabbameva ‘‘daliddatī’’ti lokikappayogadassanato ‘‘daliddatī’’ti kriyāpadaṃ vibhāvitaṃ. Sāsane pana taṃ kriyāpadaṃ na āgataṃ, ‘‘daliddo daliddī’’ti nāmapadāniyeva āgatāni. Anāgatampi taṃ ‘‘nāthatī’’ti padamiva sāsanānulomattā gahetabbameva. Garū pana kaccāyanamatavasena **dala duggatimhī**ti duggativācaka**dala**dhātuto **idda**paccayaṃ katvā ‘‘daliddo’’ti nāmapadaṃ dassesuṃ.

Tuda byathane. Tudati, vitudati. Kammani ‘‘tujjati, vitujjamāno, vedanābhibhunno’’ti rūpāni.

Tudanti vācāhi janā asaññatā,
Sarehi saṅgāmagataṃva kuñjaraṃ;
Sutvāna vākyaṃ pharusaṃ udīritaṃ,
Adhivāsaye bhikkhu aduṭṭhacitto;

Nuda peraṇe. Peraṇaṃ cuṇṇikaraṇaṃ pisanaṃ, nudati, panudati. Panudanaṃ.

Vidi lābhe. Vindati. Uṭṭhātā vindate dhanaṃ. Govindo.

Khadi parighāte. Parighātaṃ samantato hananaṃ. Khandati.

Dakārantadhāturūpāni.

Dhakārantadhātu

Dhā dhāraṇe. Dadhāti, vidadhāti. Yaṃ paṇḍito nipuṇaṃ saṃvidheti. Nidhiṃ nidheti. Nidhi nāma nidhīyati. Tāva sunihito santo. Yato nidhiṃ parihari. Nidahati. Kuhiṃ deva nidahāmi. Paridahati. Yo vattaṃ paridahissati. Dhassati. Paridhassati. Bāloti paraṃ padahati. Sakyā kho ambaṭṭha rājānaṃ ukkākaṃ pitāmahaṃ dahanti. Saddahati tathāgatassa bodhiṃ. Saddhā, saddahanā, saddhātabbaṃ, saddahitabbaṃ, saddhāyiko, paccayiko. Saddheyyavacasā upāsikā. Saddahituṃ, saddahitvā. Visesādhānaṃ. Sotāvadhānaṃ. Sotaṃ odahati. Ohitasoto. Sotaṃ odahitvā. Maccudheyyaṃ, māradheyyaṃ, nāmadheyyaṃ, dhātu, dhātā, vidhātā. Vidhi. Abhidhānaṃ, abhidheyyaṃ, nidhānavatī vācā, ādhānagāhī, sandhi. Aññānipi yojetabbāni.

Vipubbo **dhā karotya**tthe, **abhi**pubbo tu **bhāsane**;
Nyāsaṃpubbo yathāyogaṃ, **nyāsāropanasandhisu**.

Imasmā pana **dhā**dhātuto pubbassa **api** iccupasaggassa **a**kāro kvaci niccaṃ lopaṃ pappoti, kvaci niccaṃ lopaṃ na pappoti. Atra lopo vuccate, dvāraṃ pidahati, dvāraṃ pidahanto, pidahituṃ, pidahitvā, evaṃ **a**kāralopo bhavati. Dvāraṃ apidahitvā, evaṃ **a**kāralopo na bhavati. Ettha hi **a**kāro **api**upasaggassa avayavo na hoti. Kinti ce? Paṭisedhatthavācako nipātoyeva, upasaggāvayavo pana adassanaṃ gato, ayaṃ niccālopo. Evaṃ **dhā**dhātuto pubbassa **api** iccupasaggassa **a**kāro kvaci niccaṃ lopaṃ pappoti, kvaci niccaṃ lopaṃ na pappoti. Idaṃ acchariyaṃ idaṃ abbhutaṃ. Yatra hi nāma bhagavato pāvacane evarūpapopi nayo sandissati viññūnaṃ hadayavimhāpanakaro, yo ekasmiṃyeva dhātumhi ekasmiṃyeva upasagge ekasmiṃyevatthe kvaci lopālopavasena vibhajituṃ labbhati. Idāni mayaṃ sotūnaṃ paramakosallajananatthaṃ tadubhayampi ākāraṃ ekajjhaṃ karontā tadākāravatiṃ jinavarapāḷiṃ ānayāma –

‘‘Gaṅgaṃ me pidahissanti, na taṃ sakkomi brāhmaṇa;
Apidhetuṃ mahāsindhuṃ, taṃ kathaṃ so bhavissati;
Na te sakkomi akkhātuṃ, atthaṃ dhammañca pucchito.

Cittatthasādhaniṃ etaṃ, gāthaṃ **sambhavajātake**;
Paññāsambhavamicchanto, kare citte sumedhaso’’ti.

Dhu gatitheriyesu. Gati gamanaṃ, **theriyaṃ** thirabhāvo. Dhavati. Dhuvaṃ.

Ettha ca **dhuva**nti thiraṃ. ‘‘Nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo’’tiādīsu viya, tasmā **dhuva**nti thiraṃ kiñci dhammajātaṃ. Atha vā **dhuva**nti idaṃ gatitheriyatthavasena nibbānasseva adhivacanaṃ bhavitumarahati. Tañhi jātijarābyādhimaraṇasokādito muccitukāmehi dhavitabbaṃ gantabbanti **dhuvaṃ,** uppādavayābhāvena vā niccasabhāvattā dhavati thiraṃ sassataṃ bhavatīti **dhuvaṃ**. Yañhi sandhāya bhagavatā ‘‘dhuvañca vo bhikkhave desessāmi dhuvagāminiñca paṭipada’’nti vuttaṃ. **Dhuva**saddo ‘‘vacanaṃ dhuvasassata’’nti ettha thire vattati. ‘‘Dhuvañca bhikkhave desessāmī’’ti ettha nibbāne. ‘‘Dhuvaṃ buddho bhavissasī’’ti ettha pana ekaṃse nipātapadabhāvena vattatīti daṭṭhabbaṃ.

Dhū vidhūnane. Ūkārassa ūvattaṃ. Dhūvati. Dhūvitā, dhūvitabbaṃ. Rassatte ‘‘dhuto, dhutavā’’ iccapi rūpāni bhavanti.

Dhe pāne. Dhayati, dhīyati. Dhena.

Ettha ca **dhenū**ti dhayati pivati ito khīraṃ potakoti dhenu, ‘‘godhenu, assadhenu, migadhenū’’ti **dhenu**saddo sāmaññavasena sapotikāsu tiracchānagatitthīsu vattati, evaṃ santepi yebhuyyena gāviyaṃ vattati. Tathā hi ‘‘satta dhenusate datvā’’ti pāḷi dissati.

Sidhu gatiyaṃ sedhati, nisedhati, paṭisedhati. Siddho, pasiddho, nisiddho, paṭisiddho, paṭisedhito, paṭisedhako, paṭisedho, paṭisedhituṃ, paṭisedhitvā. Idha acinteyyabalattā upasaggānaṃ taṃyoge **sidhu**dhātussa nānappakārā atthā sambhavanti, aññesampi evameva.

Sidhu satthe maṅgalye ca. Satthaṃ sāsanaṃ, **maṅgalyaṃ** pāpavināsanaṃ vuddhikāraṇaṃ vā. Sedhati. Siddho, pasiddho, pasiddhi.

Dadha dhāraṇe. Janassa tuṭṭhiṃ dadhateti **dadhi**. Dhakārassa **ha**kāratte ‘‘dahatī’’ti rūpaṃ. Ayaṃ itthī imaṃ itthiṃ ayyikaṃ dahati. Ime purisā imaṃ purisaṃ pitāmahaṃ dahanti. Cittaṃ samādahātabbaṃ. Samādahaṃ cittaṃ.

Edha vuddhiyaṃ lābhe ca. Edhati. Edho, sukhedhito. Gambhīre gādhamedhati.

Ettha ca **edho**ti edhati. Vaḍḍhati etena pāvakoti edho. Indanaṃ, upādānaṃ. **Sukhedhito**ti sukhena edhito, sukhasaṃvaḍḍhitoti attho. **Gādhamedhatī**ti gādhaṃ patiṭṭhitaṃ edhati labhati.

Baddha saṃharise. Saṃhariso vinibaddhakriyā. Baddhati, vinibaddhati. Vinibaddhā.

Gādha patiṭṭhānissayagandhesu. Gādhati. Gādhaṃ kattā. Gambhīrato agādhaṃ.

Bādha viloḷane bādhati, vibādhati. Ābādho. Ābādhati cittaṃ viloḷetīti **ābādho**.

Nādha yācanādīsu. Nādhati. Nādhanaṃ.

Bandha bandhane bandhati. Bandhanako, bandho, bandhāpito, paṭibandho, bandhanaṃ, bandho, sambandhanaṃ, sambandho, pabandho, bandhu.

Tattha **bandhana**nti bandhanti satte etenāti bandhanaṃ, saṅkhalikādi. ‘‘Ayaṃ amhākaṃ vaṃso’’ti sambandhitabbaṭṭhena **bandhu, theragāthāsaṃvaṇṇanāyaṃ** pana ‘‘pemabandhanena bandhū’’ti vuttaṃ.

Dadhi asīghacāre. Asīghacāro asīghappavatti. Dandhati. Dandho, dandhapañño. Yo dandhakāle tarati, taraṇīye ca dandhati.

Vaddha vaddhane. Vaddhati. Vaddhi, vuddhi, vaddho, vuddho, jātivuddho, guṇavuddho, vayovuddho.

Ye vuddhamapacāyanti, narā dhammassa kovidā;
Diṭṭheva dhamme pāsaṃsā, samparāye ca suggatiṃ.

Sadhu saddakucchiyaṃ. Sadhati.

Piḷadhi alaṅkāre. Piḷandhati. Piḷandhanaṃ.

Piḷandhanamalaṅkāro, maṇḍanañca vibhūsanaṃ;
Pasādhanañcābharaṇaṃ, pariyāyā ime matā.

Medha hiṃsāyaṃ saṅgame ca. Medhati. Medhā, medhāvī. Atra **medhā**ti asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā. Medhati vā siriyā sīlādīhi ca sappurisadhammehi saha gacchati na ekikā hutvā tiṭṭhatīti **medhā,** paññāyetaṃ nāmaṃ. Tathā hi –

‘‘Paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti,
Nakkhattarājāriva tārakānaṃ;
Sīlaṃ sirī cāpi satañca dhammo,
Anvāyikā paññavato bhavantī’’ti

Vuttaṃ. **Medhāvī**ti dhammojapaññāya ca samannāgato puggalo.

Sadhu madhu unde. Sadhati. Madhati. Madhu.

Budha bodhane. Bodhati. Buddho. Abhisambuddhāno. Sambuddhaṃ. Asambuddhaṃ. Bodhi. **Divādi**gaṇepi ayaṃ dissati. Tatrahi ‘‘bujjhatī’’ti rūpaṃ, idha pana ‘‘bodhatī’’ti rūpaṃ. ‘‘Yo nindaṃ apabodhatī’’ti pāḷi dissati. Kārite pana ‘‘bodheti’’ iccādīni.

Yudha sampahāre. Yodhati. Yodho. Yodhetha māraṃ paññāvudhena. Yuddhaṃ. Caraṇāyudho, caraṇāvudho vā. Āvudhaṃ. **Divādi**gaṇikassa panassa ‘‘yujjhatī’’ti rūpaṃ.

Dīdhi dittivedhanesu. Dīdhati. Dīdhiti. Ettha ca **dīdhitī**ti rasmi. Anekāni hi rasmināmāni.

Rasmi ābhā pabhā raṃsi, ditti bhā ruci dīdhiti;
Marīci juti bhāṇva’su, mayūkho kiraṇo karo;
Nāgadhāmo ca āloko, iccete rasmivācakā.

Cakārantarūpāni.

Nakārantadhātu

Nī naye. Neti, nayati, vineti. Vineyya hadaye daraṃ. Āneti. Ānayati. Netā. Vinetā. Nāyako. Neyyo. Veneyyo. Venayiko. Vinīto puriso. Nīyamāne pisācena, kinnu tāta udikkhati. Nīyanto. Nettaṃ. Netti. Bhavanetti samūhatā. Nettiko. Udakañhi nayanti nettikā. Nettā. Nette ujuṃ gate sati. Nayo. Vinayo. Āyatanaṃ. Netuṃ. Vinetuṃ. Netvā. Vinetvā iccādīni.

Tattha **netta**nti samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ netīti nettaṃ, cakkhu. **Nettī**ti nenti etāya satteti netti, rajju. **Bhavanettī**ti bhavarajju, taṇhāyetaṃ nāmaṃ. Tāya hi sattā goṇā viya gīvāya bandhitvā taṃ taṃ bhavaṃ niyyanti, tasmā bhavanettīti vuccati. **Nettikā**ti kassakā. **Nettā**ti gavajeṭṭhako yūthapati. **Nayo**ti nayanaṃ gamanaṃ nayo, pāḷigati. Atha vā tattha tattha netabboti **nayo,** sadisabhāvena netabbākāro. Nīyatīti **nayo,** tathattanayādi. Nīyati etenāti **nayo,** antadvayavivajjananayādi.

Tathā hi chabbidho nayo tathattanayo pattinayo desanānayo antadvayavivajjananayo acinteyyanayo adhippāyanayoti. Tesu **tathattanayo** antadvayavivajjananayena nīyati, **pattinayo** acinteyyanayena, **desanānayo** adhippāyanayena nīyati. Etthādimhi tividho nayo kammasādhanena nīyatīti ‘‘nayo’’ti vuccati, pacchimo pana tividho nayo karaṇasādhanena nīyati etena tathattādinayattayamiti ‘‘nayo’’ti vuccati. Imasmiṃ atthe papañciyamāne ganthavitthāro siyāti vitthāro na dassito.

Aparopi catubbidho nayo ekattanayo nānattanayo abyāpāranayo evaṃdhammatānayoti.

Vineti satte ettha, etenāti vā **vinayo**. Kāyavācānaṃ vinayanatopi vinayo. **Āyatana**nti anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayateva pavattatevāti āyatanaṃ.

Ayaṃ panettha atthuddhāro. ‘‘Āyatananti assānaṃ kambojo āyatanaṃ, gunnaṃ dakkhiṇāpatho āyatana’’nti ettha sañjātiṭṭhānaṃ āyaanaṃ nāma. ‘‘Manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā.

Chāyaṃ chāyatthino yanti, phalatthaṃ phalabhojino’’ti ettha samosaraṇaṭṭhānaṃ. ‘‘Pañcimāni bhikkhave vimuttāyatanānī’’ti ettha kāraṇaṃ. Aññepi pana payogā **yata patiyatane**ti ettha pakāsitā.

Nī pāpane. Neti, nayati. Nayanaṃ.

Nu thutiyaṃ. Noti, navati. Nuto.

Thana pana dhana sadde. Thanati. Panati. Dhanati.

Kana dittikantīsu. Kanati. Kaññā. Kanakaṃ.

Ettha ca yobbanibhāve ṭhitattā rūpavilāsena kanati dippati virocatīti **kaññā**. Atha vā kaniyati kāmiyabhi abhipatthiyati purisehītipi **kaññā,** yobbanitthī. **Kanaka**nti kanati, kanīyatīti vā **kanakaṃ,** suvaṇṇaṃ. Suvaṇṇassa hi anekāni nāmāni.

Suvaṇṇaṃ kanakaṃ hemaṃ, kañcanaṃ haṭakampi ca;
Jātarūpaṃ tapanīyaṃ, vaṇṇaṃ tabbhedakā pana;
Jambunadaṃ siṅgikañca, cāmikaranti bhāsitā.

Vana sana sambhattiyaṃ. Vanati. Vanaṃ. Sanati.

Tattha vananti. Taṃ sambhajanti mayūrakokilādayo sattāti **vanaṃ,** araññaṃ. Vanati sambhajati saṃkilesapuggalanti **vanaṃ,** taṇhā.

Mana abbhāse. Manati. Mano.

Māna vīmaṃsāyaṃ, vīmaṃsati. Vīmaṃsā.

Jana suna sadde. Janati. Sunati.

Ettha ca ‘‘kasmā te eko bhujo janati, eko te na janatī bhujo’’ti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **janatī**ti sunati saddaṃ karoti.

Khanu avadāraṇe khanati. Sukhaṃ. Dukkhaṃ. Khato āvāṭo.

Tattha **sukha**nti suṭṭhu dukkhaṃ khanatīti sukhaṃ. Duṭṭhu khanati kāyikacetasikasukhanti **dukkhaṃ**. Aññamaññapaṭipakkhā hi ete dhammā. Dvidhā cittaṃ khanatīti vā **dukkhaṃ.** **Curādi**gaṇavasena pana ‘‘sukhayatīti sukhaṃ, dukkhayatīti dukkha’’nti nibbacanāni gahetabbāni. Samāsapaavasena ‘‘sukaraṃ khamassāti **sukhaṃ,** dukkaraṃ khamassāti **dukkha’’**nti nibbacanānipi vividhā hi saddānaṃ byuppatti pavatti nimittañca.

Dāna avakhaṇḍane. Dānati. Apadānaṃ.

Sāna tejane. Tejanaṃ nisānaṃ. Sānati.

Hana hiṃsāgatīsu. Ettha pana **hiṃsā**vacanena pharusāya vācāya pīḷanañca daṇḍādīhi paharaṇañca gahitaṃ, tasmā **hana hiṃsāpaharaṇagatīsū**ti attho gahetabbo. Tathā hi ‘‘rājāno coraṃ gahetvā haneyyuṃ vā bandheyyuṃ vā’’ti. Pāṭhassa atthaṃ saṃvaṇṇentehi **‘‘haneyyu**nti potheyyuñceva chindeyyuñcā’’ti vuttaṃ. Ettha ca chedanaṃ nāma hatthapādādichedanaṃ vā sīsacchedavasena māraṇaṃ vā. **Hana**ssa **vadhā**deso **ghātā**deso ca bhavati, hanti hanati, hananti. Hanasi, hanatha. Sesaṃ sabbaṃ neyyaṃ.

Hiṃsādayo cattāro atthā labbhanti. ‘‘Hanti hatthehi pādehī’’ti ettha pana **hantī**ti paharatīti attho. ‘‘Kuddho hi pitaraṃ hanti. Vikkosamānā tibbāhi, hanti nesaṃ varaṃ vara’’nti. Ettha **hantī**ti mārentīti attho. ‘‘Vadhati, vadheti, ghāteti’’ iccapi rūpāni bhavanti. Tattha ‘‘vadhati na rodati, āpatti dukkaṭassa. Attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodatī’’tiādīsu vadho paharaṇaṃ. Pāṇaṃ vadheti. Pāṇavadho. ‘‘Esa vadho khaṇḍahālassa. Satte ghātetī’’ti ca ādīsu vadho māraṇaṃ.

‘‘Upāhanaṃ, vadhū’’ti ca ettha **hanavadha**saddatthogamanaṃ. ‘‘Purisaṃ hanati. Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanati’’ iccādīni kattupadāni. Devadatto yaññadattena haññati. Tato vātātape ghore, sañjāte paṭihaññati. Paccattavacanassekārattaṃ, yathā ‘‘vanappagumbe’’ti. Vihārenāti padaṃ sambandhitabbaṃ, iccādīni kammapadāni. Hantā. Hato. Vadhako. Vadhū. Āghāto. Upaghāto. Ghātako. Paṭigho. Saṅgho. Byaggho. Sakuṇagghi. Hantuṃ, hanituṃ, hantvā, hanitvā. Vajjhetvā, vadhitvā iccādīni sanāmikāni tumantādipadāni.

Tattha **upāhana**nti taṃ taṃ ṭhānaṃ upahananti upagacchanti tato ca āhananti āgacchanti etenāti upāhanaṃ. **Vadhū**ti kilesavasena sunakhampi upagamanasīlāti vadhū, sabbāsaṃ itthīnaṃ sādhāraṇametaṃ. Atha vā **vadhū**ti suṇisā. Tathā hi ‘‘tena hi vadhu yadā utunī ahosi, pupphaṃ te uppannaṃ, atha me āroceyyāsī’’ti ettha vadhūti suṇisā vuccati. Sā pana ‘‘ayaṃ no puttassa bhariyā’’ti sassusasurehi adhigantabbā jānitabbāti **vadhū**ti vuccati. Gatyatthānaṃ katthaci buddhiyatthakathanato ayamattho labbhateva. ‘‘Suṇhā, suṇisā, vadhū’’ iccete pariyāyā. **Saṅgho**ti bhikkhusamūho. Samaggaṃ kammaṃ samupagacchatīti saṅgho, suṭṭhu vā kilese hanti tena tena maggāsinā māretītipi saṅgho, puthujjanāriyavasena vuttānetāni. Vividhe satte āhanati bhuso ghātetīti **byaggho**. So eva ‘‘viyaggho, vaggho’’ti ca vuccati. Aparampi puṇḍarīkoti tassa nāmaṃ. Dubbale sakuṇe hantīti **sakuṇagghi,** seno, ayaṃ pana **hana**dhātu **divādi**gaṇe ‘‘paṭihaññatī’’ti akammakaṃ kattupadaṃ janeti. Tathā hi ‘‘buddhassa bhagavato vohāro lokiye sote paṭihaññatī’’tiādikā pāḷiyo dissanti.

Ana pāṇane. Pāṇanaṃ sasanaṃ. Anati. Ānaṃ, pānaṃ. ‘‘Tattha **āna**nti assāso. **Pāna**nti passāso. Etesu **assāso**ti bahi nikkhamanavāto. **Passāso**ti anto pavisanavāto’’ti **vinayaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ, **suttantaṭṭhakathāsu** pana uppaṭipāṭiyā āgataṃ. Tattha yasmā sabbesampi gabbhaseyyakānaṃ mātukucchito nikkhamanakāle paṭhamaṃ abbhantaravāto bahi nikkhamati, pacchā bāhiravāto sukhumaṃ rajaṃ gahetvā abbhantaraṃ pavisanto tāluṃ āhacca nibbāyati, tasmā **vinayaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘assāsoti bahi nikkhamanavāto, passāsoti anto pavisanavāto’’ti vuttaṃ. Etesu dvīsu nayesu vinayanayena anto uṭṭhitasasanaṃ **assāso,** bahi uṭṭhitasasanaṃ **passāso**. Suttantanayena pana bahi uṭṭhahitvāpi anto sasanato **assāso**. Anto uṭṭhahitvāpi bahi sasanato **passāso**. Ayameva ca nayo ‘‘assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā’’ti, ‘‘passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā’’ti imāya **pāḷiyā** sametīti veditabbaṃ.

Dhana dhaññe. Dhananaṃ **dhaññaṃ,** siripuññapaññānaṃ sampadāti attho. Dhātuattho hi yebhuyyena bhāvavasena kathiyati ṭhapetvā **vakkarukkhatace**ti evamādippabhedaṃ. Yathā bhāvatthe vattamānena **ya**paccayena saddhiṃ **na**kārassa **yya**kāraṃ katvā thenanaṃ **theyya**nti vuccati, evamidha **ya**paccayena saddhiṃ **na**kārassa **ñña**kāraṃ katvā dhananaṃ **dhañña**nti vuccati. Dhanino vā bhāvo **dhaññaṃ,** tasmiṃ dhaññe. Dhanti, dhanati. Dhanitaṃ. Dhaññaṃ. Yasmā pana **dhañña**saddena siripuññapaññāsampadā gahitā, tasmā ‘‘dhaññapuññalakkhaṇasampannaṃ puttaṃ vijāyī’’tiādīsu **dhañña**saddena siripaññāva gahetabbā puññassa visuṃ vacanato.

‘‘Nadato parisāyante, vāditabbapahārino;
Ye te dakkhanti vadanaṃ, dhaññā te narapuṅgava.

Dīghaṅgulī tambanakhe, subhe āyatapaṇhike;
Ye pāde paṇamissanti, tepi dhaññā guṇandhara.

Madhurāni pahaṭṭhāni, dosagghāni hitāni ca;
Yetevākyāni sossanti, tepi dhaññānaruttamā’’ti

Evamādīsu pana **dhañña**saddena puññasampadā gahetabbā, puññasampadāya vā saddhiṃ siripaññāsampadāpi gahetabbā. Idamettha nibbacanaṃ ‘‘dhaññaṃ siripuññapaññāsampadā etesaṃ atthīti **dhaññā’’**ti. ‘‘Dhaññaṃ maṅgalasammata’’nti ettha tu ‘‘uttamaratanaṃ ida’’nti dhanāyitabbaṃ saddhāyitabbanti **dhaññaṃ,** sirisampannaṃ puññasampannaṃ paññāsampannantipi attho yujjati. ‘‘Dhaññaṃ dhanaṃ rajataṃ jātarūpa’’nti ca ādīsu ‘‘natthi dhaññasamaṃ dhana’’nti vacanato dhanāyitabbanti **dhaññaṃ,** kiṃ taṃ? Pubbaṇṇaṃ. Apica osadhivisesopi **dhañña**nti vuccati. **Dhana**saddassa ca pana samāsavasena ‘‘adhano, niddhano’’ti ca natthi dhanaṃ etassāti atthena daliddapuggalo vuccati. ‘‘Nidhanaṃ yātī’’tiettha tu kampanatthavācakassa **dhū**dhātussa vasena vināso **nidhana**nti vuccatīti.

Muna gatiyaṃ. Munati.

Cine maññanāyaṃ. Aluttantoyaṃ dhātu, yathā gile, yathā ca mile. Cināyati, ocināyati. ‘‘Sabbo taṃ jano ocināyatū’’ti idamettha pāḷi nidassanaṃ. **Ocināyata**ti avamaññatūti.

Iti **bhūvādi**gaṇe **ta**vaggantadhāturūpāni

Samattāni.

Pakārantadhātu

Idāni **pa**vaggantadhāturūpāni vuccante –

Pā pāne. Pānaṃ pivanaṃ. ‘‘Pāti, pānti. Pātu, pāntu’’ iccādi yathārahaṃ yojetabbaṃ.

Khippaṃ gīvaṃ pasārehi, na te dassāmi jīvitaṃ;
Ayañhite mayā rūḷho, saro pāssati lohitanti.

Atra hi **pāssatī**ti pivissati. ‘‘Pāssati, pāssanti. Pāssasi, pāssatha. Pāssāmi, pāssāma’’ iccādinā, ‘‘apassā, apassaṃsu’’ iccādinā ca nayena sesaṃ sabbaṃ yojetabbaṃ nayaññūhi. Ko hi samattho sabbāni buddhavacanasāgare vicitrāni vippakiṇṇarūpantararatanāni uddharitvā dassetuṃ, tasmā sabbāsupi dhātūsu saṅkhepena gahaṇūpāyamattameva dassitaṃ. Pivati, pivanti. Pivaṃ, pivanto, pivamāno, pivaṃ bhāgirasodakaṃ. Kārite kumāraṃ khīraṃ pāyeti. Muhuttaṃ taṇhāsamanaṃ, khīraṃ tvaṃ pāyito mayā. Kamme pīyati, pītaṃ. **Tu**mādīsu ‘‘pātuṃ, pivituṃ, pitvā, pivitvā, pāyetvā’’ iccādīni yojetabbāni. Aññesupi ṭhānesu pāḷinayānurūpena saddarūpāni evameva yojetabbāni.

Pā rakkhaṇe. Pāti. Nipāti. Pitā, gopo.

Pā pūraṇe. Pāti, vippāti. Vippo.

Vippoti brāhmaṇo. So hi vippeti pūreti visiṭṭhena veduccāraṇādinā attano brāhmaṇakammena lokassa ajjhāsayaṃ attano ca hadaye vedānīti **vippo**ti vuccati. ‘‘Jāto vippakule aha’’nti ettha hi brāhmaṇo ‘‘vippo’’ti vuccati. Tassa kulaṃ **vippakula**nti.

Pū pavane. Pavati. Putto, puññaṃ. Ettha **putto**ti attano kulaṃ pavati sodhetīti putto. **Kiyā**digaṇaṃ pana patvā ‘‘punātī’’ti vattabbaṃ.

Putto’trajo suto sūnu,
Tanujo tanayo’raso;
Puttanattādayo cātha,
Apaccanti pavuccare.

Itthiliṅgamhi vattabbe, puttīti atrajāti ca;
Vattabbaṃ sesaṭṭhānesu, yathārahamudīraye;
Pāḷiyañhi atrajāti, itthī puttī kathiyati;

Ettha pana –

‘‘Tato dve sattarattassa, vedehassatrajā piyā;
Rājakaññā rucā nāma, dhātimātaramabravī’’ti

Ayaṃ pāḷi nidassanaṃ. ‘‘Puttī, dhītā, duhitā, attajā’’ti iccete pariyāyā. Evaṃ atrajāti itthivācakassa itthiliṅgassa dassanato **suta**saddādīsupi itthiliṅganayo labbhamānālabbhamānavasena upaparikkhitabbo. Tathā hi loke ‘‘vesso, suddo, naro, kiṃpuriso’’ iccādīnaṃ yugaḷabhāvena ‘‘vessī, suddī, nārī, kiṃpurisī’’tiādīni itthivācakāni liṅgāni dissanti. ‘‘Puriso pumā’’ iccādīnaṃ pana yugaḷabhāvena itthivācakāni itthiliṅgāni na dissanti. **Puñña**nti ettha pana attano kārakaṃ pavati sodhetīti puññaṃ. **Kiyādi**gaṇaṃ pana patvā punātīti **puñña**nti vattabbaṃ.

Añño atthopi vattabbo, niruttilakkhaṇassito;
Tasmā nibbacanaṃ ñeyyaṃ, janapūjādito idha.

Paraṃ pujjabhavaṃ janetīti **puññaṃ**. Sadā pūjitaṃ vā janetīti **puññaṃ**. Janaṃ attakāraṃ punātīti **puññaṃ**. Asesaṃ apuññaṃ punātīti **puññaṃ**.

Kalyāṇaṃ kusalaṃ puññaṃ, subhamicceva niddise;
Kammassa kusalassādhi-vacanaṃ vacane paṭu.

Pe gatiyaṃ. Peti, penti. Pesi, petha. Idha bhikkhave ekacco assakhaḷuṅko pehīti vutto viddho samāno codito sārathinā pacchato paṭisakkati, piṭṭhito rathaṃ paṭivatteti. Ummaggaṃ gaṇhāti, ubbaṭumaṃ rathaṃ karoti.

Pe vuddhiyaṃ payati. Pāyo, apāyo. Ettha **apāyo**ti natthi pāyo vuddhi etthāti apāyo. **Aya**dhātuvasenapi attho netabbo, ayato vuddhito, sukhato vā apetoti **apāyo,** nirayatiracchānayonipettivisayaasurakāyā.

Pe sosane. Pāyati, payati vā. Nipako. Ettha **nipako** nipayati visoseti paṭipakkhaṃ, tato vā attānaṃ nipāti rakkhatīti nipako, sampajāno.

Gupa rakkhaṇe. Gopati. Gopako.

Nagaraṃ yathā paccantaṃ, guttaṃ sāntarabāhiraṃ.

Evaṃ gopetha attānaṃ, khaṇo ve mā upaccagā.

Gopethāti gopeyya rakkheyya.

Vapa santāne. Vapati.

Sapa samavāye. Sapati.

Cupa mandagatiyaṃ. Copati.

Tupa hiṃsāyaṃ. Topati. Tuppati.

Gupa gopanajigucchanesu. Gopati, jigucchati. Jigucchaṃ, jigucchamāno. Jegucchī. Jigucchitvā iccādīni.

Kapu hiṃsātakkalagandhesu. Kappati. Kappūro.

Kapu sāmatthiye. Idaṃ amhākaṃ kappati. Netaṃ amhesu kappati.

Kapa karuṇāyaṃ. Kapati. Kapaṇo, kāpaññaṃ. Tattha **kapatī**ti karuṇāyati, **kāpañña**nti kapaṇabhāvo.

Sapa akkose. Sapati. Sapatho, abhisapatho, abhisapito, sapanako.

Vapa bījanikkhepe. Bījaṃ vapati. Vāpako. Vāpitaṃ dhaññaṃ. Vuttaṃ bījaṃ purisena. Bījaṃ vappati. Vappamaṅgalaṃ.

Supa sayane. Supati. Sukhaṃ supanti munayo, ye itthīsu na bajjhare. Sutto puriso, supanaṃ, suttaṃ.

Khipa peraṇe. Peraṇaṃ cuṇṇikaraṇaṃ pisanaṃ. Khepati. Khepako.

Khipa abyattasadde. Khipati. Khipitasaddo. Yadā ca dhammaṃ desento, khipi lokagganāyako.

Khipa chaḍḍano. Khipati, ukkhipati, vikkhipati, avakhipati, saṃkhipati. Khittaṃ, ukkhittaṃ, pakkhittaṃ, vikkhittaṃ iccādīni.

Opa niṭṭhubhane. Niṭṭhubhanaṃ kheḷapātanaṃ. Opati. Osadhaṃ saṅkharitvā mukhe kheḷaṃ opi.

Lipi upalepe. Lepati. Littaṃ paramena tejasā.

Khipi gatiyaṃ. Khimpati.

Ḍipa khepe. Ḍepati.

Nidapi nidampane. Nidampanaṃ nāma sassarukkhādīsu vīhisīsaṃ vā varakasīsaṃ vā acchinditvā khuddakasākhaṃ vā abhañjitvā yathāṭhitameva hatthena gahetvā ākaḍḍhitvā bījamattasseva vā paṇṇamattasseva vā gahaṇaṃ. Puriso vīhisīsaṃ nidampati, rukkhapattaṃ nidampati. Nidampako, nidampitaṃ, nidampituṃ, nidampitvā.

Tapa dittiyaṃ. Ditti virocanaṃ. Divā tapatiādicco.

Tapa ubbege. Ubbego utrāso bhīrutā. Tapati, uttapati. Ottappaṃ, ottappiyaṃ dhanaṃ.

Tapa dhūpa santāpe. Tapati. Tapodhanaṃ, ātāpo. Ātāpī. Ātapaṃ. Dhūpati, sandhūpano, kamme tāpiyati. Dhūpiyati. Bhāve tāpanaṃ, tāpo, paritāpo, santāpo. Dhūpanaṃ.

Pakārantadhāturūpāni.

Phakārantadhātu

Puppha vikasane. Akammako cāyaṃ sakammako ca. Pupphati. Pupphaṃ, pupphanaṃ, pupphito, pupphituṃ, pupphitvā. Pupphanti pupphino dumā. Thalajā dakajā pupphā, sabbe pupphanti tāvade. Mañjūsako nāma rukkho yattakāni udake vā thale vā pupphāni, sabbāni pupphati.

Tupha hiṃsāyaṃ. Tophati.

Dapha daphi vappha gatiyaṃ. Daphati. Damphati. Vapphati.

Dipha kathanayuddhanindāhiṃsādānesu. Dephati. Depho.

Tapha tittiyaṃ. Titti tappanaṃ, taphati.

Dupha upakkilese. Upakkilissanaṃ **upakkileso**. Dophati.

Gupha ganthe. Gantho ganthikaraṇaṃ. Gophati.

Phakārantadhāturūpāni.

Bakārantadhātu

Bhabba hiṃsāyaṃ. Bhabbati. Bhabbo.

Pabba vabba mabba kabba khabba gabba sabba cabba gatiyaṃ. Pabbati. Vabbati. Mabbati. Kabbati. Khabbati. Gabbati. Sabbati. Cabbati.

Abba sabba hiṃsāyañca. Gatyāpekkhāya **ca**kāro. Abbati. Sabbati.

Kubi acchādane. Kubbati.

Lubi tubi addane. Lumbati. Tumbati. Lumbinīvanaṃ. Udakatumbo. Athopi dve ca tumbāni.

Cubi vadanasaṃyoge. Puttaṃ muddhani cumbati. Mukhe cumbati. Ettha siyā ‘‘yadi vadanasaṃyoge **cubi**dhātu vattati, kathaṃ **ambudharabinducumbitakūṭo**ti ettha avadane aviññāṇake pabbatakūṭe ambudharabindūnaṃ cumbanaṃ vutta’’nti? Saccaṃ, taṃ pana cumbanākārasadisenākārena sambhavaṃ cetasi ṭhapetvā vuttaṃ, yathā adassanasambhavepi dassanasadisenākārena sambhūtattā ‘‘rodante dārake disvā, ubbiddhā vipulā dumā’’ti acakkhukānampi rukkhānaṃ dassanaṃ vuttaṃ, evamidhāpi cumbanākārasadisenākārena sambhūtattā avadanānampi ambudharabindūnaṃ cumbanaṃ vuttaṃ. Sabhāvato pana aviññāṇakānaṃ dassanacumbanādīni ca natthi, saviññāṇakānaṃyeva tāni hontīti. Ayaṃ nayo **kamu padavikkhepe**tiādīsupi netabbo.

Ubbi tubbi thubbi dubbi dhubbi hiṃsatthā. Ubbati. Tubbati. Thubbati. Dubbati. Dubbā. Dhubbati. Ettha **dubbā**ti dabbatiṇaṃ, yaṃ ‘‘tiriyā nāma tiṇajātī’’ti pāḷiyaṃ āgataṃ. Ettha ca **dubbā**ti itthiliṅgaṃ, **dabba**nti napuṃsakaliṅganti daṭṭhabbaṃ.

Mubbi bandhane. Mubbati.

Kubbi uggame. Kubbati.

Pubba pabba sabba pūraṇe. Pubbati. Pabbati. Sabbati. Etta siyā ‘‘nanu bho **pubbasabba**saddā sabbanāmāni, kasmā panete dhātucintāyaṃ gahitā’’ti? Vuccate – sabbanāmesu ca **tu**mantādivirahitesu ca nipātesu upasaggesu ca dhātucintā nāma natthi, imāni pana sabbanāmāni na honti. Kevalaṃ sutisāmaññena sabbanāmāni viya upaṭṭhahanti, tena te tabbhāvamuttattā dhātucintāyaṃ pubbācariyehi gahitā ‘‘pubbati sabbatī’’ti payogadassanatoti. Yadi evaṃ kasmā buddhavacane etāni rūpāni na santīti? Anāgamanabhāvena na santi, na avijjamānabhāvena. Kiñcāpi buddhavacanesu etāni rūpāni na santi, tathāpi porāṇehi anumatā purāṇabhāsāti gahetabbāni, yathā ‘‘nāthatīti nātho’’ti ettha ‘‘nāthatī’’ti rūpaṃ buddhavacane avijjamānampi gahetabbaṃ hoti, evaṃ imānipi. Tasmā vohāresu viññūnaṃ kosallatthāya sāsane avijjamānāpi sāsanānurūpā lokikappayogā gahetabbāti ‘‘pubbati sabbatī’’ti rūpāni gahitāni. Esa nayo aññesupi ṭhānesu veditabbo.

Camba adane. Cambati.

Kabba khabba gabba dabbe. Dabbo ahaṅkāro. Kabbati. Khabbati. Gabbati.

Abi dabi sadde. Ambati. Ambā, ambu. Dambati.

Labi avasaṃsane. Avasaṃsanaṃ avalambanaṃ. Lambati, vilambati, byālambati. Nīce co’lambate sūriyo. Ālambati. Ālambanaṃ, tadālambanaṃ, tadālambaṇaṃ, tadālambaṃ vā. Lābu. Alābu vā, **a**kāro hi tabbhāve.

Bakārantadhāturūpāni.

Bhakārantadhātu

Bhā dittiyaṃ. Cando bhāti, pañhā maṃ paṭibhāti. Ratti vibhāti. Bhāṇu, paṭibhānaṃ. Vibhātā ratti.

Bhī bhaye. Bhāyati. Bhayaṃ, bhayānako, bhīmo, bhīmaseno, bhīru, bhīruko, bhīrukajātiko. Kārite ‘‘bhāyeti, bhāyayati, bhāyāpeti, bhāyāpayatī’’ti rūpāni.

Sabhu sambhu hiṃsāyaṃ. Sabhati. Sambhati.

Sumbha bhāsane ca. Cakāro hiṃsāpekkhako. Sumbhati. Sumbho. Kusumbho.

Ettha **sumbho**ti āvāṭo. ‘‘Sumbhaṃ nikkhanāhī’’ti idamettha nidassanaṃ. **Kusumbho**ti khuddakaāvāṭo, ‘‘pabbatakandarapadarasākhāparipūrā kusumbhe paripūrentī’’ti idamettha nidassanaṃ.

Abbha vabbha mabbha gatiyaṃ. Abbhati. Abbho. Vabbhati. Mabbhati.

Ettha **abbho**ti megho. So hi abbhati anekasatapaṭalo hutvā gacchatīti ‘‘abbho’’ti vuccati. ‘‘Vijjumālī satakkakū’’ti vuttaṃ. **Satakkakū**ti ca anekasatapaṭalo. Ettha ca **abbha**saddo tiliṅgiko daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṃ ‘‘abbhuṭṭhitova sa yāti, sa gacchaṃ na nivattatī’’ti ettha pulliṅgo. ‘‘Abbhā, mahikā, dhūmo, rajo, rāhū’’ti ettha itthiliṅgo. ‘‘Abbhāni candamaṇḍalaṃ chādentī’’ti ettha napuṃsakaliṅgo.

Imāni pana meghassa nāmāni –

Megho valāhako laṅghi, jīmūto ambudo ghano;
Dhārādharo ambudharo, pajjunno himagabbhako.

Yabha methune. Mithunassa janadvayassa idaṃ kammaṃ **methūnaṃ,** tasmiṃ methune **yabha**dhātu vattati. Yabhati. Yābhassaṃ.

Ettha ca ‘‘methuna’’nti esā sabbhivācā, lajjāsampannehi puggalehi vattabbabhāsābhāvato. Tathā hi ‘‘methuno dhammo na paṭisevitabbo’’ti ca ‘‘na me rājā sakhā hoti, na rājā hoti methuno’’ti ca sobhane vācāvisaye ayaṃ bhāsā āgatā. ‘‘Yabhatī’’tiādikā pana bhāsā ‘‘sikharaṇī’’tiādikā bhāsā viya asambhivācā. Na hi hirottappasampanno lokiyajanopi īdisiṃ vācaṃ bhāsati. Evaṃ santepi adhimattukkaṃsagatahirottappopi bhagavā mahākaruṇāya sañcoditahadayo lokānukampāya parisamajjhe abhāsi. Aho tathāgatassa mahākaruṇāti.

Imāni pana methunadhammassa nāmāni –

Saṃvesanaṃ niddhuvanaṃ, methunaṃ sūrataṃ rataṃ;
Byathayo gāmadhammo ca, yābhassaṃ mohanaṃ rati.

Asaddhammo ca vasala-dhammo mīḷhasukhampi ca;
Dvayaṃdvayasamāpatti, dvando gammo’dakantiko.

Sibha vibha katthane. Sibhati. Vibhati.

Debha abhi dabhi sadde. Debhati. Ambhati. Ambho. Dambhati.

Ettha ca **ambho** vuccati udakaṃ. Tañhi nijjīvampi samānaṃ oghakālādīsu vissandamānaṃ ambhati saddaṃ karotīti **ambho**ti vuccati.

Imānissa nāmāni –

Pānīyaṃ udakaṃ toyaṃ, jalaṃ pāto ca ambu ca;
Dakaṃ kaṃ salilaṃ vāri, āpo ambho papampi ca.

Nīrañca kepukaṃ pāni, amataṃ elameva ca,
Āponāmāni etāni, āgatāni tato tato.

Ettha ca ‘‘vālaggesu ca kepuke. Pivitañca tesaṃ bhusaṃ hoti pānī’’tiādayo payogā dassetabbā.

Thabhi khabhi paṭibaddhe thambhati, vitthambhati. Khambhati, vikkhambhati. Thambho. Thaddho, upatthambho. Upatthambhinī. Vikkhambho. Vikkhambhitakileso.

Jabha jabhi gattavināme. Jabhati. Jambhati, vijambhati. Vijambhanaṃ, vijambhitā. Vijambhanto, vijambhamāno, vijambhito.

Sabbha kathane. Sabbhati.

Vabbha bhojane. Vabbhati.

Gabbha dhāraṇe. Gabbhati. Gabbho.

Ettha **gabbho**ti mātukucchipi vuccati kucchigataputtopi. Tathā hi ‘‘yamekarattiṃ paṭhamaṃ, gabbhe vasati māṇavo’’ti ettha mātukucchi ‘‘gabbho’’ti vuccati. ‘‘Gabbho me deva patiṭṭhito. Gabbho ca patito chamā’’ti ca ettha pana kucchigataputto. Apica **gabbho**ti āvāsaviseso. ‘‘Gabbhaṃ paviṭṭho’’tiādīsu hi ovarako ‘‘gabbho’’ti vuccati.

Rabha rābhasse. Āpubbo **rabha hiṃsākaraṇavāyamanesu. Rābhassaṃ** rābhasabhāvo. Taṃsamaṅgino pana pāḷiyaṃ ‘‘caṇḍā ruddhā rabhasā’’ti evaṃ āgatā.

Tattha **rabhasā**ti karaṇuttariyā. Rabhati, ārabhati, samārabhati, ārambhati. Rabhaso. Ārambho. Samārambho, ārabhanto. Samārabhanto. Āraddhaṃ me vīriyaṃ. Sārambhaṃ. Anārambhaṃ. Sārambho te na vijjati. Pakāraṇārambho. Vīriyārambho. Ārabhituṃ. Ārabhitvā. Ārabbha.

Ettha **vīriyārambho**ti vīriyasaṅkhāto ārambho. **Ārambha**saddo kamme āpattiyaṃ kriyāya vīriye hiṃsāya vikopaneti anekesu atthesu āgato.

‘‘Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhobhi, sabbaṃ ārambhapaccayā;
Ārambhānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo’’ti

Ettha hi kammaṃ ārambhoti āgataṃ. ‘‘Ārambhati ca vippaṭisārī ca hotī’’ti ettha āpatti. ‘‘Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphallā’’ti ettha yūpussāpanādikriyā. ‘‘Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane’’ti ettha vīriyaṃ. ‘‘Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārambhantī’’ti ettha hiṃsā. ‘‘Bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī’’ti ettha chedanabhañjanādikaṃ vikopanaṃ. Iccevaṃ –

Kamme āpattiyañceva, vīriye hiṃsākriyāsu ca;
Vikopane ca **ārambha**-saddo hotīti niddise;

Labha lābhe. Labhati, labbhati. Lābho, laddhaṃ, alattha, alatthuṃ.

Subha dittiyaṃ. Sobhati. Sobhā, sobhanaṃ, sobhito.

Khubha sañcalane. Khobhati, saṅkhobhati. Hatthināge padinnamhi, khubbhittha nagaraṃ tadā. Khobhā, saṅkhobho.

Nabha tubha hiṃsāyaṃ. Nabhati. Tubhati.

Sambha vissāse. Sambhati. Sambhatti, sambhatto.

Lubha vimohane. Lobhati, palobhati. Thullakumārīpalobhanaṃ. Kārite pana ‘‘lobheti, palobheti, palobhetvā’’ti rūpāni bhavanti. **Divādi**gaṇaṃ pana patvā giddhiyatthe ‘‘lubbhatī’’ti rūpaṃ bhavati.

Dabhi ganthane. Dambhati. Dambhanaṃ.

Rubhi nivāraṇe. Rumbhati, sannirumbhati. Sannirumbho, sannirumbhitvā.

Ubha ubbha umbha pūraṇe. Ubhati. Ubbhati. Umbhati. Ubhanā. Ubbhanā. Umbhanā. Obho. Keṭubhaṃ. Ubbhaṃ. Kumbho. Kumbhī. Kārite ‘‘obheti. Ubbheti. Umbhetī’’ti rūpāni bhavanti.

Tattha **keṭubha**nti kriyākappavikappo kavīnaṃ upakāriyasatthaṃ. Idaṃ panettha nibbacanaṃ kiṭeti gameti kriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato keṭento gamento obheti pūretīti keṭutaṃ **kiṭaubha**dhātuvasena. Ubbhati ubbheti pūretīti **ubbhaṃ,** pūraṇanti attho. **Cariyāpiṭakepi** hi īdisī saddagati dissati, taṃ yathā? ‘‘Mahādānaṃ pavattesi, accubbhaṃ sāgarūpama’’nti. Tattha ca **accubbha**nti ativiya yācakānaṃ ajjhāsayaṃ pūraṇaṃ. **Akkhumbha**ntipi pāṭho. **Kumbho**ti kaṃ vuccati udakaṃ, tena ubbhetabboti kumbho, so eva itthiliṅgavasena kumbhī. Ettha ca ‘‘kumbhī dhovati onato’’ti payogo.

Kumbhasaddo ghaṭe hatthi-siropiṇḍe dasambaṇe;
Pavattatīti viññeyyo, viññunā nayadassinā.

Bhakārantadhāturūpāni.

Makārantadhātu

Mā māne sadde ca. Māti. Mātā. Ettha **mātā**ti janikā vā cūḷamātā vā mahāmātā vā.

Mū bandhane. Mavati. **Kiyādi**gaṇassa panassa ‘‘munātī’’ti rūpaṃ.

Me paṭidānaādānesu. Meti, mayati. Medhā.

Ettha **medhā**ti paññā. Sā hi sukhumampi atthaṃ dhammañca khippameva meti ca dhāreti cāti medhāti vuccati. Ettha pana **metī**ti gaṇhāti. Tathā hi **aṭṭhasāliniyaṃ** vuttaṃ ‘‘asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā’’ti. Saṅgamatthavācakassa pana **medha**dhātussa vasena medhati sīlasamādhiādīhi saddhammehi siriyā ca saṅgacchatīti **medhā**ti attho gahetabbo. Etthetaṃ vuccati –

> ‘‘Dvidhātuyekadhātuyā, dviratthavatiyāpi ca;
> **Medhā**saddassa nipphattiṃ, jaññā sugatasāsane’’ti.

Omā sāmatthiye. Sāmatthiyaṃ samatthabhāvo. Aluttantoyaṃ dhātu, omāti, omanti.

Atrāyaṃ pāḷi ‘‘omāti bhante bhagavā iddhiyā manomayena kāyena brahmalokaṃ upasaṅkamitu’’nti. Tattha **omātī**ti pahoti sakkoti.

Timu addabhāve. Addabhāvo tintabhāvo. Temati. Tinto, temiyo. Temitukāmā temiṃsu.

Ettha **temiyo**ti evaṃnāmako kāsirañño putto bodhisatto. So hi rañño ceva mahājanassa ca hadayaṃ temento addabhāvaṃ pāpento sītalabhāvaṃ janento jātoti ‘‘temiyo’’ti vuccati.

Nitami kilamane. Nitammati. Hadayaṃ dayhate nitammāmi.

Camu chamu japu jhamu umu jimu adane. Camati. Camū. **Camū**ti senā. Chamati. Jamati. Jhamati. Umati. Jemati.

Kamu padavikkhepe. Padavikkhepo padasā gamanaṃ. Idaṃ pana vohārasīsamattaṃ vacanaṃ, tasmā ‘‘nāssa kāye aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamatī’’tiādīsu apadavikkhepatthopi gahetabbo. Kamati. Caṅkamati, atikkamati. Abhikkamati. Paṭikkamati. Pakkamati. Parakkamati. Vikkamati. Nikkamati. Saṅkamati. Saṅkamanaṃ. Saṅkanti. Kamanaṃ. Caṅkamanaṃ. Atikkamo. Abhikkamo. Paṭikkamo. Pakkamo. Vikkamo. Nikkamo. Atikkanto puriso. Abhikkantā ratti. Nikkhamati. Abhinikkhamati. Kārite nikkhāmeti. Aññānipi yojetabbāni. Yasmā panāyaṃ dhātu **curādi**gaṇaṃ patvā icchākanti yatthesu vattati, tasmā tepi atthe upasaggavisesite katvā idha **abhikkanta**saddassa atthuddhāraṃ vattabbampi avatvā upari **curādi**gaṇeyeva kathessāma.

Yamu uparame. Uparamo viramanaṃ. Yamabhi. Yamo. ‘‘Pare ca na vijānanti, mayamettha yamāmase’’ti idamettha nidassanaṃ. Tattha **yamāmase**ti uparamāma, nassāma, marāmāti attho.

Nama bahutte sadde. Bahutto saddo nāma uggatasaddo. Namati.

Ama dama hamma mima chama gatimhi. Amati. Damati. Hammati. Mimati. Chamati. Chamā.

Chamāti pathavī. **Chamā**saddo itthiliṅgo daṭṭhabbo, ‘‘na chamāyaṃ nisīditvā āsane nisinnassa agilānassa dhammaṃ desessāmīti sikkhā karaṇīyā’’ti ca ‘‘chamāyaṃ parivattāmi váricarova ghamme’’ti ca payogadassanato. So ca kho sattahi aṭṭhahi vā vibhattīhi dvīsu ca vacanesu yojetabbo. Chamanti gacchanti etthāti chamā.

Dhama saddaggisaṃ yogesu. Dhamadhātu sadde ca mukhavātena saddhiṃ aggisaṃyoge ca vattati. Tattha paṭhamatthe ‘‘saṅkhaṃ dhamati. Saṅkhadhamako. Bheriṃ dhamati. Bheridhamako. Dhame dhame nātidhame’’ti payogo. Dutiyatthe ‘‘aggiṃ dhamati. Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama’’nti payogo.

Bhāma kodhe. Bhāmati.

Namu namane. Namati. Namo. Nataṃ, namanaṃ. Nati. Namaṃ. Namamāno. Namanto. Namito. Nāmaṃ. Nāmitaṃ. Namituṃ. Natvā, natvāna. Namitvā, namitvāna, namituna. Kārite ‘‘nāmeti, nāmayati. Nāmetvā. Nāmayitvā’’ti rūpāni bhavanti. Tatra hi ‘‘namati namitvā’’ti evaṃpakārāni padāni namanatthe vandanāyañca daṭṭhabbāni, ‘‘namo natvā’’ti evaṃpakārāni pana vandanāyameva. Atrāyamupalakkhaṇamattā payogaracanā –

Rukkho phalī phalabhāragarutāya namitvāna bhijjati;
Vuddho jarājajjaratāya namati namitvā gacchati;
Saddho buddhaṃ namati namitvā gacchati;
Namo buddhassa satthāraṃ natvāna agamāsīti;

Ettha **namo**ti padaṃ nipātesupi labbhati. Tena hi paccattopayogavacanāni abhinnarūpāni dissanti ‘‘devarāja namo tyatthu. Namo katvā mahesino’’ti. Upasaggehipi ayaṃ yojetabbā ‘‘paṇamati, paṇāmo, uṇṇamati, uṇṇati’’ iccādinā.

Khamu sahane. Khamati. Khanti. Khamo, khamanaṃ, evaṃ bhāve. Kattari pana ‘‘khantā. Khamitā. Khamo hoti sītassapi uṇhassapī’’ti payogā.

Sama adassane. Samati, vūpasamati aggi.

Yama parivesane. Yamati. Yamo. Yamarājā.

Sama sadde. Samati.

Sama thama velambe. Samati. Thamati.

Vāyama īhāyaṃ. Vāyamati. Vāyāmo.

Gamu gatiyaṃ. Gacchati. Gamako. Gato. Gati. Gamanaṃ. Kārite ‘‘gameti, gamayati, gacchāpetī’’tiādīni bhavanti.

Ramu kīḷāyaṃ. Ramati. Viramati. Paṭiviramati. Uparamati. Ārati. Virati. Paṭivirati. Uparati. Veramaṇi. Viramaṇaṃ. Rati. Ramaṇaṃ. Rato. Ārato virato paṭivirato. Uparato, uparamo. Ārāmo.

Vamu uggiraṇe. Vamati. Vamathu. Vammiko.

Dhīratthu taṃ visaṃ vantaṃ, yamahaṃ jīvitakāraṇā;
Vantaṃ paccāvamissāmi, mataṃ me jīvitā varaṃ.

Tattha **vammiko**ti vamatīti, vantakoti, vantussayoti, vantasinehasambandhoti vammiko. So hi ahinakulaundūragharagoḷikādayo nānappakāre pāṇake vamatīti vammiko. Upacikāhi vantakoti vammiko. Upacikāhi vamitvā mukhatuṇḍakena ukkhittapaṃsucuṇṇena kaṭippamāṇenapi porisappamāṇenapi ussitoti vammiko. Upacikāhi vantakheḷasinehena ābaddhatāya sattasattāhaṃ deve vassantepi na vippakirayati, nidāghepi tato paṃsumuṭṭhiṃ gahetvā tasmiṃ muṭṭhinā pīḷiyamāne sinehova nikkhamati, evaṃ vantasinehasambandhoti vammiko.

Ettha pana ‘‘bhagavā, himavā’’tiādīni padāni na kevalaṃ **vantu**paccayavaseneva nipphādetabbāni, atha kho **vamu**dhātuvasenapi nipphādetabbāni, tenāha **visuddhimaggakārako** ‘‘yasmā pana tīsu bhavesu taṇhāsaṅkhātaṃ gamanamanena vantaṃ, tasmā ‘‘bhavesu vantagamano’ti vattabbe **bhava**saddato **bha**kāraṃ, **gamana**saddato **ga**kāraṃ, **vanta**saddato **va**kārañca dīghaṃ katvā ādāya **bhagavā**ti vuccati, yathā loke ‘mehanassa khassa mālā’ti vattabbe mekhalā’’ti vadatā niruttinayena saddasiddhi dassitā.

Ettha, siyā ‘‘visamamidaṃ nidassanaṃ, yena ‘mehanassa khassa mālā’ti ettha **me**kāra**kha**kāra**lā**kārānaṃ kamato gahaṇaṃ dissati, ‘‘bhavesu vantagamano’ti ettha pana **bha**kāra**va**kāra**ga**kārānaṃ kamato gahaṇaṃ na dissatī’’ti? Saccaṃ, idha pana ‘‘aggāhito, vijjācaraṇasampanno’’tiādīsu viya guṇasaddassa paranipātavasena ‘‘bhavesu gamanavanto’’ti vattabbepi evamavatvā saddasatthe yebhuyyena guṇasaddānaṃ pubbanipātabhvassa icchitattā saddasatthavidūnaṃ kesañca viññūnaṃ manaṃ tosetuṃ ‘‘bhagavā’’ti pade akkharakkamaṃ anapekkhitvā atthamattanidassanavasena ‘‘āhitaggi, sampannavijjācaraṇo’’tiādīni viya pubbanipātavasena ‘‘bhavesu vantagamano’’ti vuttaṃ. Īdisasmiñhi ṭhāne ‘‘āhitaggī’’ti vā ‘‘aggāhito’’ti vā ‘‘chinnahattho’’ti vā ‘‘hatthacchinno’’ti vā padesu yathā tathā ṭhitesupi atthassa ayutti nāma natthi aññamaññaṃ samānatthattā tesaṃ saddānaṃ.

Vedajātotiādīsu pana ṭhānesu atthevāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ visuddhimagge ‘‘bhagavā’’ti padassa **vamu**dhātuvasenapi nipphatti dassitā, **taṭṭīkāyampi** ca dassitā ‘‘bhage vamīti bhagavā. Bhāge vamīti bhagavā’’ti. Nibbacanaṃ pana evaṃ veditabbaṃ – bhagasaṅkhātaṃ siriṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayīti **bhagavā**. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokā, visesasannissayasobhākappaṭṭhiyabhāvato. Tepi bhagavā vami tannivāsisattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti **bhagavā**.

Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato.

Tathā khandhāyatanadhātādibhede dhammakoṭṭhāse sabbaṃ papañca sabbaṃ yogaṃ sabbaṃ ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amataṃ dhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri anapekkho chaḍḍayi na paccāvamīti **bhagavā**. Atha vā sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnappaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahīti **bhagavā**.

Khandhāyatanadhātādī, dhammabhedā mahesinā;
Kaṇhasukkā yato vantā, tatopi bagavā mato.

Jātakaṭṭhakathāyaṃ pana **himavā**ti padassa **vamu**dhātuvasenapi nipphatti dassitā. Tathā hi **sambhavajātakaṭṭhakathāyaṃ ‘‘himavā**ti himapātasamaye himayuttoti himavā. Gimhakāle himaṃ vamatīti himavā’’ti vuttaṃ. Evaṃ jātakaṭṭhakathāyaṃ ‘‘himavā’’ti padassa **vamu**dhātuvasenapi nipphatti dassitā, ayaṃ nayo īdisesu ṭhānesupi netabbo. ‘‘Guṇavāgaṇavā’’tiādīsu pana na netabbo. Yadi nayeyya, ‘‘guṇavā gaṇavā’’ti padānaṃ ‘‘nigguṇo parihīnaguṇo’’ti evamādiattho bhaveyya, tasmā ayaṃ nayo sabbatthapi na netabbo. Ettha siyā ‘‘yadi ‘‘bhagavā’tiādipadānaṃ **vamu**dhātuvasena nipphatti hoti, kathaṃ ‘‘bhagavanto, bhagavanta’’ntiādīni sijjhantī’’ti? Yathā ‘‘bhagavā’’ti padaṃ niruttinayena sijjhati, tathā tānipi teneva sijjhanti. Acinteyyo hi niruttinayo kevalaṃ atthayuttipaṭibandhamattova, atthayuttiyaṃ sati nipphādetumasakkuṇeyyānipi rūpāni aneneva sijjhanti. Ettha ca yaṃ niruttilakkhaṇaṃ āharitvā dassetabbaṃ siyā, taṃ upari rūpanipphādanādhikāre udāharaṇehi saddhiṃ pakāsessāma.

Idha sāramate munirājamate,
Paramaṃ paṭutaṃ sujano pihayaṃ;
Vipulatthadharaṃ dhaninītimimaṃ,
Satataṃ bhajataṃ matisuddhakaraṃ.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññunaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Saravaggapañcakantiko nāma dhātuvibhāgo

Pannarasamo paricchedo.

16. Bhūvādigaṇikaparicchedа

Ito paraṃ **a**vaggantā, missakā ceva dhātuyo;
Vakkhāmi dhātubhedādi-kusalassa matānugā.

Yakārantadhātu

Yā gatipāpuṇesu. Yāti, yanti. Yātu, yantu. Yeyya, yeyyuṃ, anupariyeyyuṃ. Yathāsambhavaṃ padamālā yojetabbā. Yanto puriso. Yantī itthī. Yantaṃ kulaṃ. Yānaṃ, upayānaṃ, uyyānaṃ iccādīni. **Divādi**gaṇikassa panassa ''yāyati, yāyantī''tiādīni rūpāni bhavanti.

Tatra **yāna**ntiādīsu yanti etenāti yānaṃ, rathasakaṭādi. Upayanti etena issarassa vā piyamanāpassa vā santikaṃ gacchantīti **upayānaṃ,** paṇṇākāraṃ. ''Upayānāni me dajjuṃ, rājaputta tayi gate''ti ettha hi paṇṇākārāni ''upayānānī''ti vuccanti. Sampannadassanīyapupphaphalāditāya uddhaṃ olokentā yanti gacchanti etthāti **uyyānaṃ**.

Byā ummīsane. Byāti, byanti. Byāsi, byātha. Byāmi, byāma. Yathāsambhavaṃ padamālā yojetabbā. Tatra panāyaṃ pāḷi ''yāva byāti nimmīsati, tatrāpi rasatibbayo''ti. Tattha **yāva byātī**ti yāva ummīsati, purāṇabhāsā esā, ayañhi yasmiṃ kāle bodhisatto cūḷabodhiparibbājako ahosi, tasmiṃ kāle manussānaṃ vohāro.

Yu missane gatiyañca. Yoti, yavati. Āyu, yoni.

Tattha ''āyū''ti **ā**saddo upasaggo. Āyavanti missībhavanti sattā etenāti **āyu**. Atha vā āyavanti āgacchanti pavattanti tasmiṃ sati arūpadhammāti **āyu**. Tathā hi **aṭṭhasāliniyaṃ** vuttaṃ ''āyavanaṭṭhena āyu. Tasmiñhi sati arūpadhammā āyavanti āgacchanti pavattanti, tasmā **āyū**ti vuccatī''ti. ''Āyu, jīvitaṃ, pāṇo'' iccete pariyāyā lokavohāravasena. Abhidhammavasena pana ''ṭhiti yapanā yāpanā jīvitindriyaṃ'' iccetepi teheva saddhiṃ pariyāyā. **Yonī**ti aṇḍajādīnaṃ aṇḍajādīhi saddhiṃ yāya missībhāvo hoti, sā yoni. Idaṃ panettha nibbacanaṃ ''yavanti ettha sattā ekajātisamanvayena aññamaññaṃ missakā hontīti **yoni''** iti. Ettha ca **yoni**saddassa atthuddhāro nīyate. **Yonī**ti khandhakoṭṭhāsassapi kāraṇassapi passāvamaggassapi nāmaṃ. ''Catasso nāgayoniyo. Catasso supaṇṇayoniyo''ti ettha hi khandhakoṭṭhāso yoni nāma. ''Yoni hesā bhūmija phalassa adhigamāyā''ti ettha kāraṇaṃ. ''Na cāhaṃ brāhmaṇaṃ brūmi, yonijaṃ mattisambhava''nti ettha passāvamaggo. Etthetaṃ vuccati –

Khandhānañcāpi koṭṭhāse, muttamagge ca kāraṇe;
Imesu tīsu atthesu, **yoni**saddo pavattati.

Bye saṃvaraṇe. Byāyati.

Bye pavattiyaṃ. Byeti sahabyo.

Ettha **sahabyo**ti saha byeti saha pavattatīti sahabyo, sahāyo, ekabhavūpago vā. Tathā hi ''tāvatiṃsānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapanno''tiādīsu ekabhavūpago ''sahabyo''ti vuccati.

Haya gatiyaṃ. Hayati. Hayo. **Hayo**ti asso. So hi hayati sīghaṃ gacchatīti hayoti vuccati. Imāni panassa nāmāni –

Asso turaṅgo turago, vājī vāho hayopi ca;
Tabbhedā sindhavo ceva, gojo assataropi ca.

Kāraṇākāraṇaññū tu, ājānīyo hayuttamo;
Ghoṭako tu khaḷuṅkasso, vaḷavoti ca vuccati;
Assapoto kisoroti, khaḷuṅkotipi vuccati;

Hariya gatigelaññesu. Hariyati.

Aya vaya paya maya taya caya raya gatiyaṃ. Ayati. Vayati. Payati. Mayati. Tayati. Cayati. Rayati. Ayo, samayo, vayo, payo, rayo. **Mayatayacaya**dhātūnaṃ nāmikapadāni upaparikkhitabbāni.

Tattha **ayo**ti kāḷalohaṃ, ayati nānākammārakiccesu upayogaṃ gacchatīti ayo. **Vayo**ti paṭhamavayādiāyukoṭṭhāso, vayati parihāniṃ gacchatīti vayo. **Payo**ti khīrassapi udakassapi nāmaṃ, payati janena pātabbabhāvaṃ gacchatīti payo. **Rayo**ti vego, yo ‘‘javo’’tipi vuccati, tasmā rayanaṃ javanaṃ rayo. Ettha **samaya**saddassa atthuddhāro vuccate aha nibbacanena. **Samaya**saddo –

Samavāye khaṇe kāle, samaye hetudiṭṭhisu;
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hi ‘‘appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā’’ti evamādīsu samavāyo attho. ‘‘Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā’’tiādīsu khaṇo. ‘‘Uṇhasamayo pariḷāhasamayo’’tiādīsu kālo. ‘‘Mahāsamayo pavanasmi’’ntiādīsu samūho. ‘‘Samayopi kho te bhaddāli appaṭividdho ahosī’’tiādīsu hetu. ‘‘Tena samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasatī’’tiādīsu diṭṭhi.

‘‘Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī’’ti

Ādīsu paṭilābho. ‘‘Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’’tiādīsu pahānaṃ. ‘‘Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho abhisamayaṭṭho’’tiādīsu paṭivedho. Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattattā tassa tassa atthassa vācako **samaya**saddo evāti **samaya**saddassa atthuddhārepi saupasaggo **abhisamaya**saddo vutto.

Tattha sahakārīkāraṇatāya sannijjhaṃ sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggaloti **samayo,** khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṅgacchanti dhammā sahajātadhammehi uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca parikappanāmattasiddhena rūpena vohariyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho, yathā ‘‘samudāyo’’ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūho. Paccayantarasamāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu, yathā ‘‘samudayo’’ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandhā eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo appavattīti **samayo,** pahānaṃ. Ñāṇena abhimukhaṃ sammā etabbo adhigantabboti **samayo,** dhammānaṃ aviparīto sabhāvo, abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **samayo**. Yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe **samaya**saddassa pavatti veditabbā.

Nanu ca atthamattaṃ pati saddā abhinivisantīti na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite. Saddavisese hi apekkhamāne ekena saddena anekatthābhidhānaṃ na sambhavati. Na hi yo kālattho **samaya**saddo, soyeva samūhādiatthaṃ vadati. Ettha pana tesaṃ tesaṃ atthānaṃ **samaya** saddavacanīyatā sāmaññamupādāya anekatthatā **samaya**saddassa vuttā. Evaṃ sabbattha atthuddhāre adhippāyo veditabbo.

Ito yāto ayato ca, nipphattiṃ samudīraye;

Viññū **samaya**saddassa, samavāyādivācino.

Ito yāto ayato ca, samānatthehi dhātuhi;
Evaṃ samānarūpāni, bhavantīti ca īraye.

Naya rakkhaṇe ca. Cakāro gatipekkhako. Nayati. Nayo. **Nayo**ti nayanaṃ gamananti nayo, pāḷigati. Nayanti vā rakkhanti atthaṃ etenāti **nayo,** tathattanayādi.

Daya dānagatihiṃsādānarakkhāsu. Dayati. Dayā.

Dayāti mettāpi vuccati karuṇāpi. ‘‘Dayāpanno’’ti ettha hi mettā ‘‘dayā’’ti, mettacittataṃ āpannoti hi attho. ‘‘Adayāpanno’’ti ettha pana karuṇā ‘‘dayā’’ti vuccati. Nikkaruṇataṃ āpannoti hi attho. Evaṃ **dayā**saddassa mettākaruṇāsu pavatti veditabbā. Tathā hi **abhidhammaṭīkāyaṃ** vuttaṃ **‘‘dayā**saddo yattha yattha pavattati, tattha tattha adhippāyavasena yojetabbo. **Dayā**saddo hi anurakkhaṇatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya ca karuṇāya ca pavattatī’’ti.

Vacanattho panettha evaṃ veditabbo – dayati dadāti sattānaṃ abhayaṃ etāyāti **dayā**. Dayati gacchati vibhāgaṃ akatvā pāpakalyāṇajanesu samaṃ vattati, sītena samaṃ pharantaṃ rajomalañca pavāhentaṃ udakamivātipi **dayā,** mettā. Dayati vā hiṃsati kāruṇikaṃ yāva yathādhippetaṃ parassa hitanipphattiṃ na pāpuṇāti, tāvāti **dayā**. Dayati anuggaṇhāti pāpajanampi sajjano etāyātipi **dayā**. Dayati attano sukhampi pahāya khedaṃ gaṇhāti sajjano etāyāti **dayā**. Dayanti gaṇhanti etāya mahābodhisattā buddhabhāvāya abhinīhārakaraṇakāle hatthagatampi arahattaphalaṃ chaḍḍetvā saṃsārasāgarato satte samuddharitukāmā anassāsakaraṃ atibhayānakaṃ mahantaṃ saṃsāradukkhaṃ, pacchimabhave ca saha amatadhātupaṭilābhena anekaguṇasamalaṅkataṃ sabbaññutaññāṇañcātipi **dayā,** karuṇā. Karuṇāmūlakā hi sabbe buddhaguṇā.

Aparo nayo – dayanti anurakkhanti satte etāya, sayaṃ vā anudayati, anudayamattameva vā etanti **dayā,** mettā ceva karuṇā ca. Kiñci payogamettha kathayāma ‘‘seyyathāpi gahapati gijjho vā kaṅko vā kulalo vā maṃsapesiṃ ādāya dayeyya. Puttesu maddī dayesi, sassuyā sasuramhi ca. Dayitabbo rathesabha’’. Tattha **dayeyyā**ti uppatitvā gaccheyya, gatyatthavasenetaṃ daṭṭhabbaṃ. **Dayesī**ti mettacittaṃ kareyyāsi. **Dayitabbo**ti piyāyitabbo. Ubhayampetaṃ vivaraṇaṃ rakkhaṇatthaṃ antogadhaṃ katvā adhippāyatthavasena katanti veditabbaṃ.

Ūyī tantasantāne. Ūyati. Ūto, ūtavā.

Pūyī visaraṇe duggandhe ca. Pūyati. Pūto, pūtavā. Pūtimacchaṃ kusaggena, yo naro upanayhati.

Kanuyī sadde. Kanuyati. Kanuto, kanutavā.

Khamāya vidhūnane. Khamāyati. Khamāto, khamātavā.

Phāyi pāyi vuddhiyaṃ. Phāyati. Phīto, phatavā.

Tattha **tatavantu**paccayā, **ya**kāralopo, dhātvantassa sarassa **i**kārādeso ca daṭṭhabbo. Esa nayo ‘‘pūto pūtavā’’tiādīsupi yathāsambhavaṃ daṭṭhabbo. Pāyati. Pāyo. Apāyo. Ettha ca natthi pāyo vuddhi etthāti **apāyo**. Atha vā pana ayato sukhato apetoti **apāyo**tipi nibbacanīyaṃ. **Apāyo**ti ca nirayo tiracchānayoni pettivisayo asurakāyoti cattāro apāyā.

Tāyu santānapālanesu. Tāyati. Tāyanaṃ. **Divādi**gaṇe pana **tā pālane**ti dhātuṃ passatha, tassa ‘‘tāyati tāṇa’’nti rūpāni. Ubhayesaṃ kriyāpadaṃ samaṃ. **A**kāra**ya**kārapaccayamatteneva nānattaṃ, nāmikapadāni pana visadisāni ‘‘tāyanaṃ, tāṇa’’nti.

Cāyu pūjānisāmanesu. Pūjā pūjanā. **Nisāmanaṃ** olokanaṃ savanañca vuccati. ‘‘Iṅgha maddi nisāmehi. Nisāmayatha sādhavo''ti ca ādīsu hi olokanasavanāni **nisāmana**saddena vuttāni. Apica ñāṇena upaparikkhaṇampi nisāmanamevāti gahetabbaṃ. Cāyati, apacāyati. Anagāre pabbajite, apace brahmacāriye. Ye vuddhamapacāyanti. Apacitiṃ dasseti. Niccaṃ vuddhāpacāyino.

Yakārantadhāturūpāni.

Rakārantadhātu

Rā ādāne. Rāti.

Ri santāne. Reti. Reṇu. **Re**ṇūti rajo.

Ru gatiyaṃ rosane ca. Ravati, viravati.

Ru sadde. Roti, ravati. Ravo, uparavo. Rutamanuññaṃ ruciyā ca piṭṭhi. **Ruta**nti ravanaṃ rutaṃ, saddo.

Re sadde. Rāyati. Rā. Ratti. Ettha ca **rā**ti saddo. **Rattī**ti nisāsaṅkhāto sattānaṃ saddassa vūpasamakālo. Rā tiyyati ucchijjati etthāti **ratti**.

Brū viyattiyaṃ vācāyaṃ. Api hantvā hato brūti.

Bravīti, brunti. Brūsi, brūtha. Brūmi, brūma. Brūte, bruvante. Brūse, bruvhe. Bruve, brumhe.

Brūtu, bruvitu, bruvantu. Brūhi, brūtha. Brūmi, brūma. Brūtaṃ, bruvantaṃ.

Ettha ca **ambaṭṭhasutte** ''puna bhavaṃ gotamo bruvitū''ti pāḷidassanato ''bruvitū''ti vuttaṃ. Evaṃ sabbatthāpi upaparikkhitvā nayo gahetabbo.

Bruveyya, bruve, bruveyyuṃ. Bruveyyāsi, bruveyyātha. Bruveyyāmi, bruveyyāma. Bruvetha, bruveraṃ. Bruvetho, bruveyyāvho. Bruveyyaṃ. Bruveyyāmhe.

Pabrūti. Anubrūti. Pabrūtu, anubrūtu. Pabruveyya, anubruveyya. Evaṃ sabbattha **paanu**upasaggehipi yathāsambhavaṃ padamālā yojetabbā.

Āha, āhu. Brave, bravittha, bravire. Bravittho, bravivho. Braviṃ, bravimhe. Parokkhāvasena vuttāni.

Abravā, abravū. Abravo, abravattha. Abravaṃ, abravamhā. Abravattha, abravatthuṃ. Abravase, abravhaṃ. Abraviṃ, abravimhase. Hiyyattanīvasena vuttāni.

Abravi, abravuṃ. Abravo, abravittha. Abraviṃ, abravimhā. Abravā, abravū. Abravase, abravivhaṃ. Abravaṃ, abravimhe. Ajjatanīvasena vuttāni.

Bruvissati, bruvissanti. Abravissā, abravissaṃsu. Sesaṃ sabbaṃ netabbaṃ. Kammapadaṃ appasiddhaṃ. Sace pana siyā, ''brūyatī''ti siyā ''luyati, lūyatī''ti padāni viya.

Jīra brūhane. Brūhanaṃ vaḍḍhanaṃ. Jīrati. Jīraṃ. Jīramāno. Jīraṇaṃ. Appassutāyaṃ puriso, balibaddova jīrati.

Pūra pūraṇe. Pūrati. Pūratova mahodadhi. Sabbe pūrentu saṅkappā. Pūrituṃ, pūritvā, pūraṃ, pūritaṃ. Puṇṇaṃ, paripuṇṇaṃ. Sampuṇṇaṃ, pūraṇaṃ. Pūraṇo kassapo. Kārite ''pāramiyo pūreti, pūrayati, pūrāpeti, pūrāpayati. Pūretvā, pūrayitvā, pūrāpetvā, pūrāpayitvā, paripūretvā'' iccādīni bhavanti.

Ghora gatipaṭighāte. Gatipaṭighātaṃ gatipaṭihananaṃ. Ghorati.

Dhora gaticāturiye. Gaticāturiyaṃ gatichekabhāvo. Dhoreti.

Sara gatiyaṃ. Sarati, visarati, ussarati. Ussāraṇā. Saro. Saṃsāro iccādīni. Tattha **saro**ti rahado. **Saṃsāro**ti vaṭṭaṃ, yo ''bhavo''tipi vuccati.

Cara caraṇe. Carati, vicarati, anucarati, sañcarati.

Cara gatibhakkhanesu. Carati, vicarati, anucarati, sañcarati, paṭicarati. Cariyā. Caritā. Cāro. Vicāro. Anuvicāro. Upavicāro. Caraṇaṃ. Cārako. Ocarako. Brahmacariyaṃ iccādīni.

Tattha **caratī**ti gacchati, bhakkhati vā. Tathā hi **cara**nti padassa gacchanto khādanto cāti atthaṃ vadanti garū. **Paṭicaratī**ti paṭicchādeti. **Cārako**ti taṃpavesitānaṃ sattānaṃ sukhaṃ carati bhakkhatīti cārako, rodho. **Ocarako**ti adhocārī. **Brahmacariya**nti dānampi veyyāvaccampi sikkhāpadampi brahmavihāropi dhammadesanāpi methunaviratipi sadārasantosopi uposathopi ariyamaggopi sakalaṃ sāsanampi ajjhāsayopi vuccati.

Kinte vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhijutibalavīriyūpapatti,
Idañca te nāga mahāvimānaṃ.

Ahañca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā;
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhijutibalavīriyūpapatti,
Idañca me dhīra mahāvimāna''nti

Imasmiñhi **puṇṇakajātake** dānaṃ ''brahmacariya''nti vuttaṃ.

''Kena pāṇi kāmadado, kena pāṇi madhussavo;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo;
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī''ti

Imasmiṃ **aṅkurapetavatthumhi** veyyāvaccaṃ ''brahmacariya''nti vuttaṃ. ''Idaṃ kho taṃ bhikkhave tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahosī''ti imasmiṃ **tittirajātake** sikkhāpadaṃ ''brahmacariya''nti vuttaṃ. ''Taṃ kho pana pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya…pe… yāvadeva brahmalokūpapattiyā''ti imasmiṃ **mahāgovindasutte** brahmavihārā ''brahmacariya''nti vuttā. ''Ekasmiṃ brahmacariyasmiṃ, sahassaṃ maccuhāyino''ti ettha dhammadesanā ''brahmacariya''nti vuttā. ''Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārino bhavissāmā''ti **sallekhasutte** methunavirati ''brahmacariya''nti vuttā.

Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti;
Aññatra tāha brahmacariyaṃ carāma;
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare''ti

Mahādhammapālajātake sadārasantoso ‘‘brahmacariya’’nti vutto.

> Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
> Majjhimena ca devesu, uttamena visujjhatī’’ti

Evaṃ **nimijātake** avītikkamavasena kato uposatho ‘‘brahmacariya’’nti vutto. ‘‘Idaṃ kho pana pañcasikha brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya…pe… ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti **mahāgovindasuttasmi**ṃyeva ariyamaggo ‘‘brahmacariya’’nti vutto. ‘‘Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvadeva manussehi suppakāsita’’nti **pāsādikasutte** sikkhattayasaṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ ‘‘brahmacariya’’nti vuttaṃ.

> ‘‘Api ataramānānaṃ, phalāsāva samijjhati;
> Vipakkabrahmacariyosmi, evaṃ jānāhi gāmaṇī’’ti

Ettha ajjhāsayo ‘‘brahmacariya’’nti vutto. Iccevaṃ –

> Dānaṃ veyyāvaṭiyañca, sikkhā brahmavihārakā;
> Dhammakkhānaṃ methunatā-virati ca uposatho.
>
> Sadāresu ca santoso, ariyamaggo ca sāsanaṃ;
> Ajjhāsayo cime **brahma-cariya**saddena vuccare.

Hura koṭille. Hurati.

Sara saddopatāpesu. Sarati. Saro, saraṇaṃ.

Ettha ca **saro**ti saddopi vuccati usupi. **Saraṇa**nti sarati upatāpeti hiṃsati saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāpaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikilesañcāti saraṇaṃ, buddhādiratanattayaṃ. Atha vā saddhā pasannā manussā ‘‘amhākaṃ saraṇamida’’nti saranti cintenti, taṃ tattha ca vācaṃ niccharanti gacchanti cātipi **saraṇaṃ**.

Sara cintāyaṃ. Sarati, susarati iccapi payogo. Appakkharānañhi bahubhāvo aññathābhāvo ca hoti, yathā ‘‘dve, duve, taṇhā tasiṇā, pamhaṃ, pakhuma’’nti. Anussarati, paṭissarati. Saranti etāya sattā, sayaṃ vā sarati, saraṇamattameva vā etanti **sati**. Anussati, paṭissati. Saratīti sato. Punappunaṃ saratīti **paṭissato**.

Dvara saṃvaraṇe. Saṃvaraṇaṃ rakkhaṇā. Dvarati. Dvāraṃ. Dvisaddūpapadaaradhātuvasenapi idaṃ rūpaṃ sijjhati. Tatrimāni nibbacanāni – dvaranti saṃvaranti rakkhanti etenāti **dvāraṃ,** atha vā dve kavāṭā aranti gacchanti pavattanti etthātipi **dvāra**nti. Gehadvārampi kāyadvārādīnipi upāyopi dvāranti vuccati. Pāḷiyaṃ tu ‘‘dvāraṃ dvārā’’ti ca itthinapuṃsakavasena **dvāra**saddo vutto. Tathā hi ‘‘dvārampi surakkhitaṃ hotī’’ti ca ‘‘dvārāpesā’’ti ca tassa dviliṅgatā vuttā.

Gara ghara secane. Garati. Gharati. Gharaṃ.

Dhūra hucchane. Hucchana koṭillaṃ. Dhūrati.

Tara plavanasaraṇesu. Tarati. Taraṇaṃ. Titthaṃ. Tiṇṇo. Uttiṇṇo. Otiṇṇo iccādīni. Tattha **taraṇaṃ** vuccati nāvā, tarati udakapiṭṭhe plavati, taranti uttaranti vā nadiṃ etenāti atthena.

> Nāvā plavo taraṃ poto, taraṇaṃ uttaraṃ tathā;
> Jalayānanti etāni, nāvānāmāni honti tu.

Tara sambhame. Sambhamo anavaṭṭhānaṃ. Tarati. Tarito. Turaṅgo.

Ettha ca ‘‘so māsakhettaṃ tarito avāsari’’nti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **tarito**ti turito sambhamanto. **Avāsari**nti upagacchiṃ upavisiṃ vā.

Jara roge. Ettha jararogoyeva **‘‘rogo’’**ti adhippeto payogavasena. **Jara**saddassa hi jararoge pavattaniyamanatthaṃ ‘‘roge’’ti vuttaṃ. Tena añño rogo idha **roga**saddena na vuccati. Jarati. Jaro. Sajjaro. Pajjararogo. Jarena pīḷitā manussā. Yattha tu ayaṃ vayohānivācako, tattha payoge ‘‘jīrati, jarā’’ti cassa rūpāni bhavanti.

Dara bhaye. Darati. Darī. ‘‘Bīlāsayā darīsayā’’ti nidassanaṃ. Tattha **darī**ti bhāyitabbaṭṭhena darī.

Dara ādarānādaresu. Darati, ādarati, anādarati. Ādaro, anādaro.

Ettha ca **daratī**ti daraṃ karotīti ca anādaraṃ karotīti ca attho. Yathā hi **ārakā**saddo dūrāsannavācako, tathāyampi **dara**dhātu ādarānādaravācako daṭṭhabbo. **Dara**saddo ca kāyadarathe cittadarathe kilesadarathe ca vattati. Ayañhi –

Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñci, sabbaṃ nibbāpaye dara’’nti

Ettha kāyadarathe cittadarathe ca vattati. ‘‘Vītaddaro vītasoko vītasallo, sayaṃ abhiññāya abhāsi buddho’’ti ettha pana kilesadarathe vattati. **Vītaddaro**ti hi aggamaggena sabbakilesānaṃ samucchinnattā vigatakilesadarathoti attho.

Nara nayane. Narati. Naro, nārī.

Ettha **naro**ti puriso. So hi narati netīti naro. Yathā paṭhamapakatibhūto satto datarāya pakatiyā seṭṭhaṭṭhena puri uccāṭṭhāne seti pavattatīti purisoti vuccati, evaṃ nayanaṭṭhena naroti vuccati. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṃ netuṭṭhāne tiṭṭhati, pageva itaro itarāsaṃ. **Nārī**ti narena yogato, narassāyanti vā nārī. Aparampettha **nara**saddassa nibbacanaṃ, nariyati sakena kammena niyyatīti **naro,** satto manusso vā. ‘‘Kammena niyyateo loko’’ti hi vuttaṃ. Tattha **nara**saddassa tāva purisavacane ‘‘narā ca atha nāriyo’’ti nidassanaṃ. Sattamanussavacane pana ‘‘buddho ayaṃ edisako naruttamo. Āmoditā naramarū’’ti ca nidassanaṃ, tasmā ‘‘naroti puriso, naroti satto, naroti manusso’’ti tattha tattha yathāsambhavaṃ attho saṃvaṇṇetabbo.

Hara haraṇe. Haraṇaṃ pavattanaṃ. Harati. Sāvatthiyaṃ viharati. Vihāsi. Vihaṃsu. Viharissati. Appamatto vihissati. Voharati. Saṃvoharati. sabbo harati vā. Rūpiyasaṃvohāro, rūpiyasabbohāro vā. Pāṭihāriyaṃ. Pītipāmojjahāro. Vihāro. Vohāro. Abhihāro. Cittaṃ abhinīharati. Sāsane viharaṃ, viharanto, viharamāno. Vihātabbaṃ, viharituṃ. Viharitvā. Aññānipi yojetabbāni.

Tattha **pāṭihāriya**nti samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti pāṭihāriyaṃ. **Paṭī**ti hi ayaṃ saddo ‘‘pacchā’’ti etassa atthaṃ bodheti ‘‘tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo’’tiādīsu viya. **Vihāro**ti ṭhānanisajjādinā viharanti etthāti vihāro, bhikkhūnaṃ āvāso. Viharaṇaṃ vā vihāro, viharaṇakriyā. **Vohāro**ti byavahāropi paṇṇattipi vacanampi cetanāpi. Tattha

Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāti, vāṇijo so nabrāhmaṇo’’ti.

Ayaṃ **byavahāravohāro** nāma. ‘‘Saṅkhā samaññā paññatti vohāro’’ti ayaṃ **paṇṇattivohāro** nāma. Tathā tathā voharanti parāmasantīti ayaṃ **vacanavohāro** nāma. ‘‘Aṭṭha ariyavohārā, aṭṭha anariyavohārā’’ti ayaṃ **cetanāvohāro** nāma. Iccevaṃ –

Byavahāre vacane ca, paṇṇatticetanāsu ca;

Vohārasaddo catūsu, imesvatthesu dissati.

Hara apanayane. Apanayanaṃ nīharaṇaṃ. Dosaṃ harati. Nīharati. Nīhāro, pariharati. Parihāro. Rajoharaṇaṃ. Sabbadosaharo dhammo. Bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhe titthiye haratīti **pāṭihāriyaṃ**. Mattāvaṇṇabhedenettha ‘‘pāṭiheraṃ pāṭihīraṃ pāṭihāriya’’nti tīṇi padarūpāni, bhavanti.

Hara ādāne. Adinnaṃ harati. Harissati. Hāhiti iccapa. ‘‘Kharājinaṃ para suñca, khārikājañca hāhitī’’ti idamettha nidassanaṃ. Āharati, avaharati, saṃharati, apaharati, upaharati, paharati, sampaharati, samāharati. Manoharo pāsādo. Parassaharaṇaṃ. Āhāro, avahāro, saṃhāro, upahāro, sampahāro, samāhāro. Hariyyati, āhariyyati. Āhariyyanti. Āhaṭaṃ, harituṃ, āharituṃ, āharitvā, āharitvāna. Aññānipi yojetabbāni.

Dhara dharaṇe. Dharaṇaṃ vijjamānatā. Dharati. Dharate satthusāsanaṃ.

Dhara aviddhaṃsane. Nibbānaṃ niccaṃ dharati.

Khara khaye. Kharati. Kharaṇaṃ. Nakkharanti na khiyyantīti **akkharāni**. Nakkharanti na nassantīti **nakkhattānī**ti porāṇā.

Jāgaraniddakkhaye jāgarati. Jāgaro, jāgaraṇaṃ, jāgaraṃ. Dīghā jāgarato ratti. Jāgaramāno. Ayañca dhātu **tanādi**gaṇaṃ patvā ‘‘jāgaroti, paṭijāgarotī’’ti rūpāni janeti.

Īra vacane gatikampanesu ca. Īrati. Īritaṃ. Eritaṃ. Samīraṇo. Jinerito dhammo. Kuppanti vātassapi eritassa.

Tattha **samīraṇo**ti vāto. So hi samīrati vāyati, samīreti ca rukkhasākhāpaṇṇādīni suṭṭhu kampetīti ‘‘samīraṇo’’ti vuccati.

Hare lajjāyaṃ. Aluttantoyamekāranto dhātu, **gile pītikkhaye**ti dhātu viya. Harāyati. Harāyanaṃ. Aṭṭīyāmi harāyāmi.

Ettha **harāyatī**ti lajjati, hiriṃ karotīti attho.

Para pālanapūraṇesu. ‘‘Parati, paramo’’timassa rūpāni, **nara nayane**ti dhātussa ‘‘narati naro’’ti rūpāni viya.

Tattha **paratī**ti pāleti, pūrati vā. Suddhakattuvasenidaṃ padaṃ vuttaṃ. Hetukattuvasena hi ‘‘pāreti pārayatī’’tiādīni rūpāni bhavanti. **Paramo**ti pālako pūrako vā. Ettha ca ‘‘pāramī’’ti padaṃ etassatthassa sādhakaṃ. Tathā hi **pāramī**ti parati, pāreti cāti paramo, dānādīnaṃ guṇānaṃ pālako pūrako ca mahābodhisatto. Paramassa idaṃ, paramassa vā bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikriyā. Garūhi pana ‘‘pūretīti paramo, dānādīnaṃ guṇānaṃ pūrako pālako cā’’ti vuttaṃ, taṃ vīmaṃsitabaṃ.

Vara varaṇe. Varati. Vāraṇo, varuṇo.

Gira niggiraṇo. Niggiraṇaṃ paggharaṇaṃ. Girati, giri.

Ettha **girī**ti pabbatā, yo ‘selo’’tiādīhi anekehi nāmehi kathiyati. So hi sandhisaṅkhātehi pabbehi citattā pabbamassa atthīti pabbato. Himavamanādivasena jalassa sārabhūtānaṃ bhesajjādivatthūnañca giraṇato **girī**ti vuccati.

Imāni panassa nāmāni –

Pabbato acalo selo, nago giri mahīdharo;

Addi siluccayo cāti, giripaṇṇattiyo imā.

Sura issariyadittīsu. Surati. Suro, asuro.

Tatra **saro**ti surati īsati devissariyaṃ pāpuṇāti virocati cāti suro. Sundarā rā vācā assāti vā **suro,** devo. Devābhidhānāni **divādi**gaṇe pakāsessāma. **Asuro**ti devo viya na surati na īsati na virocati cāti asuro. Surānaṃ vā paṭipakkho mittapaṭipakkhā amittā viyāti **asuro,** dānavo, yo ‘‘pubbadevo’’tipi vuccati. Tathā hi **kumbhajātake** vuttaṃ –

‘‘Yaṃ ve pivitvā pubbadevā pamattā,
Tidivā cutā sassatiyā samāyā;
Taṃ tādisaṃ majjamimaṃ nirathaṃ,
Jānaṃ mahārāja kathaṃ piveyyā’’ti.

Sagāthāvaggasaṃvaṇṇanāyaṃ pana ‘‘na suraṃ pivimha, na suraṃ pivimhā’ti āhaṃsu, tato paṭṭhāya asurā nāma jātā’’ti vuttaṃ.

Imāni tadabhidhānāni –

Asuro pubbadevo ca, dānavo devatāri tu;
Nāmāni asurānanti, imāni niddise vidū.

Pāko iti tu yaṃ nāmaṃ, ekassa asurassa tu;
Paṇṇattītipi ekacce, garavo pana abravuṃ.

Kura sadde akkose ca. Kurati. Kuraro, kurarī. Kummo, kummī.

Khura chedane vilekhane ca. Khurati. Khuro.

Mura saṃveṭhane. Murati. Muro, moro.

Ghura abhimatta saddesu. Ghurati. Ghoro.

Pura aggagamane. Aggagamanaṃ nāma padhānagamanaṃ, paṭhamameva gamanaṃ vā. Purati. Puraṃ, purī. Avāpurati. Avāpuretaṃ amatassa dvāraṃ. Avāpuraṇaṃ ādāya gacchati.

Tattha **pura**nti rājadhānī. Tathā hi ‘‘nagaraṃ puraṃ purī rājadhānī’’ti ete pariyāyā. ‘‘Eso āḷāriko poso, kumārī puramantare’’tiādīsu pana gehaṃ ‘‘pura’’nti vuccati. Padhānatāya purato purato gamanena gantabbanti **puraṃ,** rājadhānī ceva gehañca. **Avāpuraṇa**nti avāpuranti vivaranti dvāraṃ etenāti avāpuraṇaṃ, yaṃ ‘‘kuñcikā’’tipi ‘‘tāḷo’’tipi vuccati. **Avāpuratī**tiādīsu **ava ā**iccubho upasaggāti daṭṭhabbā.

Phara pharaṇe. Pharaṇaṃ nāma byāpanaṃ gamanaṃ vā. Samaṃ pharati sītena. Āhāratthaṃ pharati. Pharaṇaṃ.

Gara uggame. Garati. Garu.

Garūti mātāpitādayo gāravayuttapuggalā. Te hi garanti uggacchanti uggatā pākaṭā hontīti **garū**ti vuccanti. Apica pāsāṇacchattaṃ viya bhāriyaṭṭhena **garū**ti vuccanti. **Garu**saddo ‘‘idamāsanaṃ atra bhavaṃ nisīdatu, bhavañhi me aññataro garūna’’nti ettha mātāpitūsu dissati. ‘‘Sanarāmaralokagaru’’nti ettha sabbalokācariye sabbaññumhi. Apica **garu**saddo aññesvatthesupi dissati. Sabbametaṃ ekato katvā atridaṃ vuccati –

Mātāpitācariyesu, dujjare alahumhi ca;

Mahante cuggate ceva, nichekādikaresu ca;
Tathā vaṇṇavisesesu, **garu**saddo pavattati.

Keci panācariyā ‘‘garu garū’’ti ca dvidhā gahetvā bhāriyavācakatte **garu**saddo ṭhito. Ācariyavācakatte pana **guru**saddoti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Pāḷivisaye hi sabbesampi yathāvuttānaṃ atthānaṃ vācakatte **garu**saddoyeva icchitabbo, **a**kārassa **ā**kārabhāve ‘‘gārava’’nti savuddhikassa taddhitantapadassa dassanato. Sakkaṭabhāsāvisaye pana **guru**saddoyeva icchitabbo, **u**kārassa vuddhibhāve aññathā taddhitantapadassa dassanato.

Mara pāṇacāge. Marati. Mattuṃ. Maritvā. Hetukattari ‘‘puriso purisaṃ māreti, mārayati. Puriso purisena purisaṃ mārāpeti, mārāpayati. Puriso purisaṃ māretuṃ māretvā’’ iccādīni rūpāni. Macco. Maru. Maraṇaṃ, maccu. Maṭṭu. Māro.

Tattha **mattu**nti marituṃ. Tathā hi **alīnasattujātake** ‘‘yo mattumicche pituno pamokkhā’’ti pāḷi dissati. **Macco**ti maritabbasabhāvatāya ‘‘macco’’ti laddhanāmo satto. **Marū**ti dīghāyukopi samāno maraṇasīloti maru, devo. **Maraṇa**nti cuti.

Maraṇaṃ antako maccu, hindaṃ kālo ca maṭṭu ca;
Nikkhepo cuti cetāni, nāmāni maraṇassa ve.

Māroti sattānaṃ kusalaṃ māretīti māro, kāmadevo.

Imānissa nāmāni –

Māro namuci kaṇho ca, vasavatti pajāpati;
Pamattabandhu maddano, pāpimā dabbakopi ca;
Kandappo ca ratipati, kāmo ca kusumāyudho.

Aññe aññānipi nāmāni vadanti, tāni sāsanānulomāni na hontīti idha na dassitāni. **Aṭṭhakathāsu** pana ‘‘māro, namuci, kaṇho, pamattabandhū’’ti cattārova nāmāni āgatāni.

Ettha ca **māro**ti devaputtamārena saddhiṃ pañca mārā kilesamāro khandhamāro abhisaṅkhāramāro maccumāro devaputtamāroti.

Dhara avatthāne. Dharati.

Bhara posane. Bharati. Bharito, bhattā.

Thara santharaṇe. Tharati, santharati. Santharaṇaṃ.

Dara vidāraṇe. Bhūmiṃ darati. Kudālo.

Dara dāhe. Kāyo darati. Daro, daratho.

Tira adhogatiyaṃ. Tirati. Tiracchāno, tiracchā vā.

Ara gatiyaṃ. Arati. Atthaṃ, attho, utu.

Ettha **atthaṃ** vuccati nibbānaṃ. Taṃ taṃ sattakiccaṃ arati vattetīti **utu**.

Rakārantadhāturūpāni.

Lakārantadhātu

Lā ādāne. Lāti. Lānaṃ, garuḷo, sīhaḷo, rāhulo, kusalaṃ, bālo, mahallako, mahallikā.

Tatra **garuḷo**ti garuṃ lāti ādadāti gaṇhātīti garuḷo, yo ‘‘supaṇṇo, dijādhipo, nāgāri, karoṭī’’ti ca vuccati. **Sīhaḷo**ti sīhaṃ lāti ādadāti gaṇhātīti sīhaḷo, pubbapuriso. Tabbaṃse jātā etarahi sabbepi **sīhaḷā** nāma jātā.

Rāhulotiādīsu pana rāhu viya lāti gaṇhātīti **rāhulo,** ko so? Sikkhākāmo āyasmā rāhulabhaddo buddhaputto. Tassa hi jātadivase suddhodanamahārājā ‘‘puttassa me tuṭṭhiṃ nivedethā’’ti uyyāne kīḷantassa bodhisattassa sāsanaṃ pahiṇi. Bodhisatto taṃ sutvā ‘‘rāhu jāto bandhanaṃ jāta’’nti āha. Puttassa hi jāyanaṃ rāhuggaho viya hoti. Taṇhākilissanatāpādanato bāḷhena ca saṅkhalikādibandhanena bandhaṃ viya hoti muccituṃ appadānatoti ‘‘rāhu jāto bandhanaṃ jāta’’nti āha. Rājā ‘‘kiṃ me putto avacā’’ti pucchitvā taṃ vacanaṃ sutvā ‘‘ito paṭṭhāya me nattā ‘rāhulo’ tveva hotū’’ti āha, tato paṭṭhāya kumāro rāhulo nāma jāto.

Mahāpadānasuttaṭīkāyañhi ‘‘rāhu jāto’’ti ettha **‘‘rāhū**ti rāhuggaho’’ti vuttaṃ, taṃ pana ‘‘rāhulo’’ti vacanassatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ adhippāyatthavasena vuttaṃ. Na hi kevalo ‘‘rāhū’’ti saddo ‘‘rāhuggaho’’ti atthaṃ vadati, atha kho **jāta**saddasambandhaṃ labhitvā vadati. Tathā hi ‘‘rāhu jāto’’ti bodhisattena vuttavacanassa ‘‘rāhuggaho jāto’’ti atthau bhavati, tasmā suddhodanamahārājā ‘‘mama nattā rāhu viya lātīti rāhuloti vattabbo’’ti cintetvā ‘‘rāhulotveva hotū’’ti āhāti daṭṭhabbaṃ.

Keci pana ‘‘rāhulo jāto bandhanaṃ jāta’’nti paṭhanti, katthaci potthake ca likhanti, taṃ na sundaraṃ, atthassa ayuttito ṭīkāya ca saddhiṃvirocato. Na hi ‘‘rāhulo’’ti kumārassa nāmaṃ paṭhamaṃ uppannaṃ, pacchāyeva pana uppannaṃ ayyakena dinnattā, tasmā tadā bodhisattena ‘‘rāhulo jāto’’ti vattuṃ na yujjati. Yathā hi anabhisitte arājini puggale ‘‘mahārājā’’ti vohāro nappavattati. **Ṭīkāyañca** ‘‘rāhūti rāhuggaho’’ti vuttaṃ. Athāpi tesaṃ siyā ‘‘rāhulo jāto bandhanaṃ jāta’’nti padassa vijjamānattā eva ṭīkāyaṃ ‘‘rāhuggaho’’ti bhāvavasena **lā**saddena samānattho ādānattho **gaha**saddo vuttoti evampi nupapajjati, ‘‘rāhulānaṃ jātaṃ bandhanaṃ jāta’’nti pāṭhassa vattabbattā. **Rāhulo**ti hi idaṃ padaṃ ‘‘sīhaḷo’’ti padaṃ viya dabbavācakaṃ, na kadācipi bhāvavācakaṃ, tasmā ‘‘rāhulo jāto bandhanaṃ jāta’’nti etaṃ ekaccehi duropitaṃ pāṭhaṃ aggahetvā ‘‘rāhu jāto bandhanaṃ jāta’’nti ayameva pāṭho gahetabbo, sārato ca paccetabbo suparisuddhesu anekesu potthakesu diṭṭhattā, porāṇehi ca gambhīrasukhumañāṇehi ācariyapacāriyehi paṭhitattā.

Ayaṃ panettha sādhippāyā atthappakāsanā – **rāhu jāto**ti bodhisatto puttassa jātasāsanaṃ sutvā saṃvegappatto ‘‘idāni mama rāhu jāto’’ti vadati, muccituṃ appadānavasena mama gahaṇatthaṃ rāhu uppannoti hi attho. **Bandhanaṃ jāta**nti iminā ‘‘mama bandhanaṃ jāta’’nti vadati. Tathā hi **ṭīkāyaṃ** vuttaṃ ‘‘rāhūti rāhuggaho’’ti. Tattha **rāhuggaho**ti gaṇhātīti gaho, rāhu eva gaho rāhuggaho, mama gāhako rāhu jātoti attho. Atha vā gahaṇaṃ gaho, rāhuno gaho **rāhuggaho,** rāhuggahaṇaṃ mama jātanti attho. Putto hi rāhusadiso. Pitā candasadiso puttarāhunā gahitattā.

Ekacce pana ‘‘rāhulotveva hotū’’ti imaṃ padesaṃ disvā ‘‘rāhu jāto’’ti vutte iminā na sameti, ‘‘rāhulo jāto’’ti vutteyeva pana sametīti maññamānā evaṃ pāṭhaṃ paṭhanti likhanti ca, tasmā so anupaparikkhitvā paṭhito duropito pāṭho na gahetabbo, yathāvutto porāṇako porāṇācariyehi abhimato pāṭhoyeva āyasmantehi gahetabbo atthassa yuttito, ṭīkāya ca saddhiṃ avirodhatoti.

Tattha **kusala**nti kucchitānaṃ pāpadhammānaṃ sānato tanukaraṇato ñāṇaṃ **kusaṃ** nāma, tena kusena lātabbaṃ pavattetabbanti **kusalaṃ. Bālo**ti diṭṭhadhammikasamparāyikasaṅkhāte dve anatthe devadattakokālikādayo viya lāti ādadātīti **bālo**. Imāni pana taṃnāmāni –

Bālo avidvā añño ca, aññāṇī avicakkhaṇo;
Apaṇḍito akusalo, dummedho kumati jaḷo.

Eḷamūgo ca nippañño, dummedhī avidū mago;
Aviññū andhabālo ca, duppañño ca aviddasu.

Mahallakoti mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jiṇṇapuriso. Imānissa nāmāni –

Jiṇṇo mahallako vuddho, buddho vuḍḍho ca kattaro;
Thero cāti ime saddā, jiṇṇapaññattiyo siyuṃ.

Tathā hi –

‘‘Dure apassaṃ therova, cakkhuṃ yācitumāgato’’;
Evamādīsu daṭṭhabbo, **thera**saddo mahallake.

Imāni pana nāmāni itthiyā itthiliṅgavasena vattabbāni –

Jiṇṇā mahallikā vuddhī, buddhī vuḍḍhī ca kattarā;
Therī cāti ime saddā, nāmaṃ jiṇṇāya itthiyā;

Dala phala visaraṇe. Dalati. Phalati. Dalito rukkho. Phalito bhūmibhāgo.

Ala bhūsane. Alati. Alaṅkāro, alaṅkato, alaṅkataṃ. ‘‘Sālaṅkānanayogepi, sālaṅkānanavajjitā’’ti imissañhi kavīnaṃ kabbaracanāyaṃ **alaṅka**saddo bhūsanavisesaṃ vadati. Keci panettha **ala bhūsanapariyāpanavāranesū**ti dhātuṃ paṭhanti, ‘‘alatī’’ti ca rūpaṃ icchanti. Mayaṃ pana **ala**dhātussa pariyattinivāraṇatthavācakattaṃ na icchāma payogādassanato. Nipātabhūto pana **alaṃ**saddo pariyattinivāraṇatthavācako dissati ‘‘alametaṃ sabbaṃ. Alaṃ me tena rajjenā’’tiādīsu.

Mīla nimelane. Mīlati, nimīlati, ummīlati. Nimīlanaṃ.

Bila patitthambhe. Bilati.

Nīla vaṇṇe. Nīlavatthaṃ.

Sīla samādhimhi. Sīlati. Sīlaṃ, sīlanaṃ.

Ettha **sīla**nti sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Vuttañhetaṃ **visuddhimagge** ‘‘sīlanti kenaṭṭhena sīlaṃ? Sīlanaṭṭhena sīlaṃ, kimidaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ vā kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Etadeva hi ettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana ‘siraṭṭho sīlaṭṭho, sītalaṭṭho sīlaṭṭho’ti evamādinā nayenettha atthaṃ vaṇṇentī’’ti. Tattha ‘‘atthadvayaṃ saddalakkhaṇa vidū anujānantī’’ti idaṃ **‘‘sīla** samādhimhi **sīla** upadhāraṇe’’ti dvigaṇikassa **sīla**dhātussa atthe sandhāya vuttaṃ. Imassa hi **curādi**gaṇaṃ pattassa upadhāraṇe ‘‘sīleti, sīlayatī’’ti rūpāni bhavanti, upadhāretītipi tesaṃ attho. Idha pana **bhūvādi**gaṇikattā samādhānatthe ‘‘sīlatī’’ti rūpaṃ bhavati, samādhiyatīti tassa attho. Punapi ettha sotūnaṃ sukhaggahaṇatthaṃ nibbacanāni vuccante. Sīlati samādhiyati kāyakammādīnaṃ susīlyavasena na vippakiratīti **sīlaṃ**. Atha vā sīlanti samādahanti cittaṃ etenāti **sīlaṃ**. Imāni **bhūvādi**gaṇikavasena nibbacanāni. **Curādi**gaṇikavasena pana sīleti kusale dhamme upadhāreti patiṭṭhābhāvena bhuso dhāretīti **sīlaṃ**. Sīlenti vā etena kusale dhamme upadhārenti bhuso dhārenti sādhavoti **sīla**nti nibbacanāni.

Kila bandhe. Kilati. Kilaṃ.

Kūla āvaraṇe. Kulati. Kūlaṃ. Vahe rukkhe pakūlaje. Kūlaṃ bandhati. Nadīkūle vasāmahaṃ. Kūlati āvarati udakaṃ bahi nikkhamituṃ na detīti **kūlaṃ**.

Sūla rujāyaṃ. Sūlati. Sūlaṃ. Kaṇṇasūlaṃ na janeti.

Tūla nikkarīse. Nikkarīsaṃ nāma karīsamattenapi aminetabbato lahubhāvoyeva. Tūlati.

Tūlaṃ bhaṭṭhaṃva māluto.

Pula saṅghāte. Pulati. Pañcapuli.

Mūla patiṭṭhāyaṃ mūlati. Mūlaṃ. **Mūla**saddo ‘‘mūlāni uddhareyya antamaso ussīranāḷimattānipī’’tiādīsu mūlamūle dissati. ‘‘Lobho akusalamūla’’ntiādīsu asādhāraṇahetumhi. ‘‘Yāvamajjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūla’’ntiādīsu samīpe. Atridaṃ vuccati –

Mūlamūle **mūla**saddo, padissati tatheva ca;
Asādhāraṇahetumhi, samīpamhi ca vattati.

Phala nibbattiyaṃ. Rukkho phalati. Rukkhaphalāni bhuñjantā. Mahapphalaṃ mahānisaṃsaṃ. Sotāpattiphalaṃ. Tattha **phala**nti mahānibbattikaṃ.

Phala bhede. Phalati. Muddhā te phalatu sattadhā. Pādā phaliṃsu. Tattha **phalatū**ti bhajjitu.

Phala abyattasadde. Asanī phalati. Dveme bhikkhave asaniyā phalantiyā na santasanti. **Phalantiyā**ti saddaṃ karontiyā.

Culla hāvakaraṇe. Hāvakaraṇaṃ vilāsakaraṇaṃ. Cullati.

Phulla vikasanabhedesu. Phullati. Phullaṃ. Phullito kiṃsuko. Suphullitamaravindavanaṃ.

Asītihatthamubbedho, dīpaṅkaro mahāmuni;
Sobhati dīparukkhova, sālarājāva phullito.

Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇaṃ.

Cilla seṭhille. Siṭhilabhāvo **seṭhillaṃ**. Cillati.

Velu celu kelu khelu pelu belu selu sala tila gatiyaṃ. Velati. Celati. Kelati. Khelati. Pelati. Belati. Selati. Salati. Tilati. Celaṃ, belako. Ettha **cela**nti vatthaṃ. **Pelako**ti saso.

Khala calane. Khalati. Khalo. **Khalo**ti dujjano asādhu asappuriso pāpajano.

Khala sañcinane. Khalati. Khalaṃ. **Khala**nti vīhiṭṭhapanokāsabhūtaṃ bhūmimaṇḍalaṃ. Tañhi khalanti sañcinanti rāsiṃ karonti ettha dhaññānīti khalanti vuccati. ‘‘Khalaṃ sālaṃ pasuṃ khettaṃ, gantā cassa abhikkhaṇa’’nti payogo.

Gila ajjhoharaṇe. Gilati. Gilamakkhaṃ puriso na bujjhati.

Gala adane. Galati. Galo. Galanti adanti ajjhoharanti etenāti galo. **Galo**ti gīvā vuccati.

Sala salla āsugatiyaṃ. Āsugati sīghagamanaṃ. Salati. Sallati. Sallaṃ. Ettha ca ‘‘sallaṃ usu saro sallo kaṇḍo tejano’’ti pariyāyā ete.

Khola gatipaṭighāte. Kholati.

Gile pītikkhaye. Gilāyati. Gilāno, gelaññaṃ. **Gilāno**ti akallako. **Vinayepi** hi vuttaṃ ‘‘nāhaṃ akallako’’ti. **Aṭṭhakathāyañca ‘‘nāhaṃ akallako**ti nāhaṃ gilāno’’ti vuttaṃ.

Mile gattavināme. Milāyati. Milāyano, milāyanto, milāyamāno.

Kele mamāyane. Mamāyanaṃ taṇhādiṭṭhivasena ‘‘mama ida’’nti gahaṇaṃ. Kelāyati. Tvaṃ kaṃ kelāyati.

Sala calane saṃvaraṇe ca, vala valla calane ca. Saṃvaraṇāpekkhāyaṃ **ca**kāro. Salati. Kusalaṃ. Valati. Vallati. Vallūro.

Tattha **kusala**nti kucchite pāpadhamme salayati calayati kampeti viddhaṃsetīti kusalaṃ. Kucchitaṃ apāyadvāraṃ salanti saṃvaranti pidahanti sādhavo etenāti kusalaṃ. Vallanti saṃvaranti rakkhanti ito kākasenādayo satte akhādanatthāyāti **vallūro**.

Mala malla dhāraṇe. Malati. Malaṃ. Mallati. Mallo.

Bhala bhalla paribhāsanahiṃsādānesu. Bhalati. Bhallati.

Kala saṅkhyāne. Kalati. Kalā, kālo.

Ettha **kalā**ti soḷasabhāgādibhāgo. **Kālo**ti ‘‘ettako atkkanto’’tiādinā kalitabbo saṅkhātabboti kālo, pubbaṇhādisamayo.

Kalla asadde. Asaddo. Nissaddo. Kallati.

Jala dittiyaṃ. Jalati. Jalaṃ, jalanto, pajjalanto, jalamāno.

Ko eti siriyā jalaṃ. Jalaṃva yasasā aṭṭhā, devadattoti me sutaṃ. Saddhammapajjoto jalito.

Hula calane. Hulati. Halo. **Halo**ti phālo, so hi holeti bhūmiṃ bhindanto mattikakhaṇḍaṃ cāletīti ‘‘halo’’ti vuccati **u**kārassa **a**kāraṃ katvā.

Cala kampane. Calati. Calito, acalo. Mahanto bhūmicālo. Calanaṃ, cālo.

Jala dhaññe. Jalati. Jalaṃ.

Ṭala ṭula velambe. Ṭalati. Ṭulati.

Thala ṭhāne. Thalati. Thalo. **Thalo**ti nirudakappadeso. Pabbajjānibbānesupi taṃsadisattā tabbohāro. Yathā hi loke udakoghena anottharaṇaṭṭhānaṃ ‘‘thalo’’ti vuccati, evaṃ kilesoghena anottharaṇīyattā pabbajjā nibbānañca ‘‘thalo’’ti vuccati, ‘‘tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti hi vuttaṃ.

Phāla vilekhane. Phālati bhūmiṃ vilekhati bhindatīti **phālo**.

Nala ganthe. Nalati.

Bala pāṇane. Iha **pāṇanaṃ** jīvanaṃ sasanañca. Balati. Balaṃ, bālo.

Ettha balanti jīvitaṃ kappenti etenāti balaṃ, kāyabalabhogabalādikaṃ balaṃ. Atha vā balanti sammājīvanaṃ jīvanti etenāti **balaṃ,** saddhādikaṃ balaṃ. **Āgamaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘assaddhiye na kampatīti saddhābala’’ntiādi vuttaṃ, taṃ daḷhaṭṭhena balanti vattabbānaṃ saddhādīnaṃ akampanabhāvadassanatthaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā dhātūnaṃ atthātisayayogato assaddhiyādīnaṃ abhibhavanena saddhādibalānaṃ abhibhavanatthopi gahetabbo ‘‘abalā naṃ baliyantī’’ti ettha viya. **Bālo**ti balati assasati ceva passasati cāti bālo, assasitapassasitamattena jīvati, na seṭṭhena paññājīvitenāti vuttaṃ hoti. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ‘‘balantīti bālā, assasitapassasitamattena jīvanti, na paññājīvitenāti attho’’ti. Paññājīvinoyeva hi jīvitaṃ **seṭṭhaṃ** nāma. Tenāha bhagavā ‘‘paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭha’’nti.

Pula mahatte. Pulati. Vipulaṃ.

Kula saṅkhāne bandhumhi ca. Kolati. Kulaṃ, kolo.

Sala gamane. Salati.

Kila pītiya kīḷanesu. Pītassa bhāvo **pītiyaṃ** yathā dakkhiyaṃ. **Kīḷanaṃ** kīḷāyeva. Kilati.

Ila kampane. Ilati. Elaṃ, elā. Ettha **elaṃ** vuccati doso. Kenaṭṭhena? Kampanaṭṭhena. **Doso**ti cettha aguṇo veditabbo, na paṭigho. ''Nelaṅgo setapacchādo''ti idamettha nidassanaṃ.

Apica **elaṃ** vuccati udakaṃ. Tathā hi ''elambujaṃ kaṇṭakiṃ vārijaṃ yathā''ti imissā pāḷiyā atthaṃ niddisanto āyasmā sāriputto ''elaṃ vuccati udaka''nti āha. **Elā**ti lālā vuccati ''elamūgo''ti ettha viya. Apica **elā**ti kheḷo vuccati ''sutvā nelapatiṃ vācaṃ, vāḷā panthā apakkamu''nti ettha viya. Ettha **nelapatiṃ vāca**nti kheḷabindunipātavirahitaṃ vacananti attho. Lālākheḷavācakassa tu **elā**saddassa aññaṃ pavattinimittaṃ pariyesitabbaṃ. Anekappavattinimittā hi saddā. Kiṃ vā aññena pavattinimittena, **ila kampane**ti evaṃ vuttaṃ kampanaṃ eva lālākheḷavācakassa **elā**saddassa pavattinimittaṃ, tasmā ilanti jigucchitabbabhāvena kampenti hadayacalanaṃ pāpuṇanti janā etthāti elāti attho gahetabbo. Samānapavattinimittāyeva hi saddā lokasaṅketavasena nānāpadatthavācakāpi bhavanti. Taṃ yathā? Hinoti gacchatīti **hetu,** sappati gacchatīti **sappo,** gacchatīti **go**ti. Tathā asamānappavattinimittāyeva samānapadatthavācakāpi bhavanti. Taṃ yathā? Rañcatīti **rājā,** bhūmiṃ pāletīti **bhūmipālo,** nare indatīti **narindo**ti. Esa nayo sabbatthāpi vibhāvetabbo.

Ila gatiyaṃ. Ilati.

Hila hāvakaraṇe. Helati.

Sila uñche. Silati.

Tila sinehane. Tilati. Tilaṃ, telaṃ, tilo.

Cila vasane. Cilati.

Vala vilāsane. Valati.

Pila gahaṇe. Pilati.

Mila sinehane. Milati.

Phula sañcale pharaṇe ca. Phulati.

Lakārantadhāturūpāni.

Vakārantadhātu

Vā gatigandhanesu. Vāti. Vāto.

Vī pajanakanti asanakhādana gatīsu. Pajanaṃ calanaṃ. **Ka**nti abhiruci. **Asanaṃ** bhattaparibhogo. **Khādanaṃ** pūvādibhakkhanaṃ. **Gati** gamanaṃ. Veti.

Ve tantasantāne. Vāyati. Tantavāyo.

Ve sosane. Vāyati.

Dhivu khivu nidassane. Dhevati. Khevati.

Thivu dittiyaṃ. Thevati. Madhumadhukā thevanti.

Jīva pāṇadhāraṇe. Jīvati. Jīvitaṃ, jīvo, jīvikā. Atthi no jīvikā deva, sā ca yādisakīdisā. Jīvitaṃ kappeti.

Piva miva tiva niva thūliye. Pivati. Pivaro. Mivati. Tivati. Nivati.

Ettha ca **pivaro**ti kacchapo, yo koci vā thūlasarīro. Tathā hi ‘‘pivaro kacchape thūle’’ti pubbācariyehi vuttaṃ.

Ava pālane. Avati. Buddho mama avataṃ.

Bhava gatiyaṃ. Savati.

Kava vaṇṇe. Kavati.

Khivu made. Khivati.

Dhovu dhovane. Dhovati.

Devu deva devane. Devati ādevati, paridevati, ādevo, paridevo, ādevanā, paridevanā, ādevitattaṃ, paridevitattaṃ.

Sevu kevu khevu gevu gilevu mevu milevu secane. Sevati. Kevati. Khevati. Gevati. Gilevati. Mevati milevati.

Devu plutagatiyaṃ. Plutagati pariplutagamanaṃ. Devati.

Dhātu gatisuddhiyaṃ. Dhāvati, vidhāvati. Ādhāvati, paridhāvati. Dhāvako.

Civu ādānasaṃvaresu. Civati.

Cevi cetanātulye. Cevati.

Vakārantadhāturūpāni.

Sakārantadhātu

Sā pāke. Sāti.

Si sevāyaṃ. Sevati. Sevanā, sevako, sevito, sivo, sivaṃ.

> Nihīyati puriso nihīnasevī,
> Na ca hāyetha kadāci tulyasevī;
> Seṭṭhamupagamaṃ udeti khippaṃ,
> Tasmā attano uttaritaraṃ bhajetha;

Si gatibuddhīsu. Seti, atiseti. Atisituṃ, atisitvā, setu.

Sī saye. Sayo supanaṃ. Seti. Sayati. Senaṃ. Sayanaṃ.

Su gatiyaṃ. Savati. Pasavati. Pasuto, suto.

Ettha **suto**ti dūto, ‘‘vittiñhi maṃ vindati suta disvā’’ti ‘‘devasuto ca mātalī’’ti ca imāni tattha payogāni.

Su savane. Savanaṃ sandanaṃ. Savati. Āsavo.

Sū pasave. Pasavo jananaṃ. Savati, pasavati. Suttaṃ.

Ettha pana **sutta**nti atthe savati janetīti suttaṃ, tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ, tadaññampi vā hatthisuttādi suttaṃ.

Sū pāṇagabbhavimocanesu. Sūti. Pasūti. Pasūto.

Su peraṇe. Suti.

Se khaye. Sīyati. **E**kāra**ssīyā**deso.

Se pāke. Seti.

Se gatiyaṃ. Seti. Setu.

Hiṃsa hiṃsāyaṃ. Hiṃsati. Hiṃsako, hiṃsanā, hiṃsā.

Issa issāyaṃ. Issati. Purisaparakkamassa devā na issanti. Issā, issāyanā.

Namassa vandanānatiyaṃ. Vandanānati nāma vandanāsaṅkhātaṃ namanaṃ, sakammakoyevāyaṃ dhātu, na **namu**dhātu viya sakammako ceva akammako ca. Namassati.

Ghusa sadde. Ghusati, ghosati. Paṭighoso, nigghoso, vacīghoso.

Cusa pāne. Cusati.

Pusa buddhiyaṃ. Pusati. Poso. Sampīḷe mama posanaṃ. **Posana**nti vaḍḍhanaṃ.

Musa theyye. Thenanaṃ **theyyaṃ** corikā. Musati. Duddikkho cakkhumusano. Musalo.

Pusa pasave. Pusati.

Vāsi bhūsa alaṅkāre. Vāsati. Bhūsati, vibhūsati. Bhūsanaṃ, vibhūsanaṃ.

Usa rujāyaṃ. Usati.

Isa ucche. Esati. Isi.

Ettha pana sīlādayo guṇe esantīti **isayo,** buddhādayo ariyā tāpasapabbajjāya ca pabbajitā narā. ‘‘Isi tāpaso jaṭilo jaṭī jaṭādharo’’ti ete tāpasapariyāyā.

Kasa vilekhane. Kasati, kassati. Kassako, ākāso.

Ettha **kassako**ti kasikārako. **Ākāso**ti nabhaṃ. Tañhi na kassatīti **ākāso**. Kasituṃ vilekhituṃ na sakkāti attho. Imāni tadabhidhānāni –

Ākāso ambaraṃ abbhaṃ, antalikkha'maghaṃ nabhaṃ;
Vehāso gaganaṃ devo, kha'mādiccapathopi ca.

Tārāpatho ca nakkhatta-patho ravipathopi ca;
Vehāyasaṃ vāyupatho, apatho anilañjasaṃ.

Kasa sisa jasa jhasa vasa masa disa jusa yusa hiṃsatthā. Kasati. Sisati. Jasati. Jhasati. Vasati. Masati. Masako. Omasati, omasavādo. Disati. Jusati. Yūsati.

Tattha **omasatī**ti vijjhati. **Omasavādo**ti paresaṃ sūciyā viya vijjhanavādo. **Masako**ti makaso.

Bhassa bhassane. Bhassanti kathanaṃ vuccati ''āvāso gocaro bhassaṃ. Bhassakāraka''ntiādīsu viya. Bhassati. Bhaṭṭhaṃ. **Bhaṭṭha**nti bhāsitaṃ, vacananti attho. Ettha pana –

''Subhāsitā atthavatī, gāthāyo te mahāmuni;
Nijjhattomhi subhaṭṭhena, tvañca me saraṇaṃ bhavā''ti

Pāḷi nidassanaṃ. Tattha **nijjhatto**ti nijjhāpito dhammojapaññāya paññattigato amhi. **Subhaṭṭhenā**ti subhāsitena.

Jisu nisu visu misu vassa secane. Jesati. Nesati. Vesati. Mesati. Devo vassati.

Marisu sahane ca. Cakāro secanāpekkhako. Marisati.

Pusa posane. Posati. Poso. Kammacittautuāhiārehi posiyatīti **poso**. ''Aññepi devo posetī''ti dassanato pana **curādi**gaṇepi imaṃ dhātuṃ vakkhāma.

Pisu silisu pusu palusu usu upadāhe. Pesati. Silesati. Sileso. Posati. Palosati. Osati. Usu.

Ghasu saṃharise. Saṃhariso saṅghaṭṭanaṃ. Ghassati.

Hasu āliṅge. Āliṅgo upagūhanaṃ. Hassati.

Hasa hasane. Hasati. Assā hasanti, ājānīyā hasanti, pahasati, uhasati. Kārite ''hāseti''iccādi, uhasiyamāno, hāso, pahāso, hasanaṃ, pahasanaṃ, hasitaṃ. **Ha**kāralopena mandahasanaṃ ''sita''nti vuccati ''sitaṃ pātvākāsī''tiādīsu.

Tattha **uhasatī**ti avahasati. **Udasiyamāno**ti avahasiyamāno. Tatrāyaṃ pāḷi ''idha bhikkhuṃ araññagataṃ vā rukkhamūlagataṃ vā suññāgāragataṃ vā mātugāmo upasaṅkamitvā uhasati'' iti ca ''so mātugāmena uhasiyamāno'' iti ca. **Hāso**ti hasanaṃ vā somanassaṃ vā ''hāso me upapajjathā''tiādīsu viya.

Tusa hasa hisa rasa sadde. Tusati, hasati, hisati, rasati, rasitaṃ. Atrāyaṃ pāḷi ''bheriyo sabbā vajjantu, vīṇā sabbā rasantu tā'' iti.

Rasa assādane. Rasati. Raso.

Rasa assādasinehesu. Rasati. Raso.

Rasa hāniyaṃ. Rasati. Rasanaṃ, raso.

Atrāyaṃ pāḷi –

''Naheva ṭhita nā'sīnaṃ, na sayānaṃ na paddhaguṃ;

Yāva byāti nimīsati, tatrāpi rasatibbayo’’ti.

Tattha **rasatibbayo**ti so so vayo rasati parihāyati, na vaḍḍhatīti attho.

Lasa silesanakīḷanesu. Lasati. Lāso. Lasī ca te nippalitā. **Lasi** vuccati matthaluṅgaṃ. **Nippalitā**ti nikkhantā.

Nisa samādhimhi. Samādhi samādhānaṃ cittekaggatā. Nesati.

Misa masa sadde rose ca. Mesati. Masati. Meso. Masako.

Pisi pesu gatiyaṃ. Pisati. Pesati.

Sasu hiṃsāyaṃ. Sasati. Satthaṃ. **Satthaṃ** vuccati asi.

Saṃsa thutiyañca. Cakāro hiṃsāpekkhāya. Saṃsati, pasaṃsati. Pasaṃsā, pasaṃsanā. Pasattho bhagavā. Pasaṃsamāno, pasaṃsito, pasaṃsako, pasaṃsitabbo, pasaṃsanīyo, pāsaṃso, pasaṃsitvā iccādīni.

Disa pekkhane. Etissā pana nānārūpāni bhavanti – ‘‘dissati padissati’’ iccādi **akammakaṃ**. ‘‘Passati dakkhati’’iccādi **sakammakaṃ**.

Dissatu, passatu, dakkhatu. Disseyya, passeyya, dakkheyya. Disse, passe, dakkhe. Dissa, passa, dakkha. Adissā, apassā. Addā sīdantare nage. Addakkhā, addakkhuṃ, adassuṃ. Adassi, apassi, adakkhi.

Dassissati, passissati, dakkhissati. Adassissā, apassissā, dakkhissā. Evaṃ vattamānapañcamiyādivasena vitthāretabbāni. **Kārite** ‘‘dasseti dassayatī’’ti rūpāni. Kamme ‘‘passiyati’’ iccādīni.

Disā. Passo. Passaṃ. Passitā. Dassetā. Dassanaṃ. Vipassanā, ñāṇadassananti nāmikapadāni. Tadatthe pana tumatthe ca ‘‘dakkhitāye’’ti rūpaṃ. ‘‘Āgatāmha imaṃ dhammasamayaṃ, dakkhitāye aparājitasaṅgha’’nti hi pāḷi. Imasmiṃ pana pāḷippadese ‘‘dakkhitāye’’ti idaṃ tadatthe tumatthe vā catutthiyā rūpaṃ. Tathā hi **dakkhitāye**ti imassa dassanatthāyāti vā passituntі vā attho yojetabbo. **Disā**tiādīsu pana puratthimādibhedāpi disāti vuccati. Yathāha –

‘‘Disā catasso vidisā catasso,
Uddhaṃ adho dasa disatā imāyo;
Katamaṃ disaṃ tiṭṭhati nāgarājā,
Yamaddasā supine chabbisāṇa’’nti.

Mātāpitādayopi. Yathāha –

‘‘Mātāpitā disā pubbā, ācariyā dakkhiṇā disā;
Puttadārā disā pacchā, mittāmaccā ca uttarā;

Dāsakammakarā heṭṭhā, uddhaṃ samaṇabrāhmaṇā;
Etā disā namasseyya, alamatto kule gihī’’ti;

Paccayadāyakāpi. Yathāha – ‘‘agārino annadapānavatthadā, avhāyikā nampi disaṃ vadantī’’ti.

Nibbānampi. Yathāha –

‘‘Etādisā paramā setaketu,

Yaṃ patvā niddukkhā sukhino bhavantī''ti;

Evaṃ **disā**saddena vuccamānaṃ attharūpaṃ ñatvā idānissa nibbacanamevaṃ daṭṭhabbaṃ. Dissati candāvaṭṭanādivasena ''ayaṃ purimā ayaṃ pacchimā''tiādinā nānappakārato paññāyatīti **disā,** puratthimadisādayo. Tathā ''ime amhākaṃ garuṭṭhāna'ntiādinā passitabbāti **disā,** mātāpitādayo. Dissanti sakāya puññakriyāya ime dāyakāti paññāyantīti **disā,** paccayadāyakā. Dissati uppādavayābhāvena niccadhammattā sabbakālampi vijjatīti **disā,** nibbānaṃ. **Passo**ti kāraṇākāraṇaṃ passatīti passo. Evaṃ passatīti **passaṃ**. Atrāyaṃ pāḷi –

''Passati passo passantaṃ, apassantampi passati;
Apassanto apassantaṃ, passantampi na passatī''ti.

Passatīti **passitā**. Dassetīti **dassitā. Dassana**nti dassanakriyā. Apica **dassana**nti cakkhuviññāṇaṃ. Tañhi rūpārammaṇaṃ passatīti dassananti vuccati. Tathā ''dassanena pahātabbā dhammā''ti vacanato **dassanaṃ** nāma sotāpattimaggo. Kasmā sotāpattimaggo dassanaṃ? Paṭhamaṃ nibbānadassanato. Nanu gotrabhū paṭhamataraṃ passatīti? No na passati, disvā kattabbakiccaṃ pana na karoti saṃyojanānaṃ appahānato, tasmā ''passatī''ti na vattabbo. Yattha katthaci rājānaṃ disvāpi paṇṇākāraṃ datvā kiccanipphattiyā adiṭṭhattā ajjāpi rājānaṃ na passāmīti vadanto gāmavāsī nidassanaṃ.

Vipassanāti aniccādivasena khandhānaṃ vipassanakaṃ ñāṇaṃ. **Ñāṇadassana**nti dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi sabbaññutaññāṇampi vuccati. ''Appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādhetī''ti ettha hi dibbacakkhu ñāṇadassanaṃ nāma. ''Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī''ti ettha vipassanāñāṇaṃ. ''Abhabbā te ñāṇadassanāya anuttarāya sambodhāyā''ti ettha maggo, ''ayamañño uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti ettha phalañāṇaṃ. ''Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi, akuppā me cetovimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo''ti ettha paccavekkhaṇañāṇaṃ. ''Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi sattāhakālaṅkato āḷāro kālāmo''ti ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Etthetaṃ bhavati –

''Dibbacakkhupi maggopi, phalañcāpi vipassanā;
Paccavekkhaṇañāṇampi, ñāṇaṃ sabbaññutāpi ca;
Ñāṇadassanasaddena, ime atthā pavuccare''ti.

Daṃsa daṃsane. Daṃsati, vidaṃsati. Danto. Kārite ālokaṃ vidaṃseti.

Esa buddhiyaṃ. Esati.

Saṃsa kathane. Saṃsati. Yo me saṃse mahānāgaṃ.

Kilisa bādhane. Kilisati. Kileso.

Ettha bādhanaṭṭhena rāgādayopi ''kilesā''ti vuccanti dukkhampi. Etesu dukkhavasena –

''Idañca paccayaṃ laddhā, pubbe kilesamattano;
Ānandiyaṃ vicariṃsu, ramaṇīye giribbaje''ti

Payogo veditabbo. **Divādi**gaṇaṃ pana pattassa ''kilissatī''ti rūpaṃ.

Vasa sinehane. Vasati. Vasā.

Ettha ca **vasā** nāma vilīnasineho. Sā vaṇṇato nāḷikeratelavaṇṇā. Ācāme āsittatelavaṇṇātipi vattuṃ vaṭṭati.

Īsa hiṃsāgatidassanesu. Īsati. Īso.

Bhāsabyattāyaṃ vācāyaṃ. Bhāsati. Bhāsā, bhāsitaṃ, bhātā. Paribhāsati. Paribhāsā, paribhāsako.

Tatra bhāsanti atthaṃ etāyāti **bhāsā,** māgadhabhāsādi. **Bhāsita**nti vacanaṃ. Vacanattho hi **bhāsita**saddo niccaṃ napuṃsakaliṅgo daṭṭhabbo. Yathā ‘‘sutvā luddassa bhāsita’’nti. Vāccaliṅgo pana **bhāsita**saddo tiliṅgo daṭṭhabbo. Yathā ‘‘bhāsito dhammo, bhāsitaṃ catusaccaṃ, bhāsitā vācā’’ti. Pubbe bhāsatīti **bhātā,** jeṭṭhabhātāti vuttaṃ hoti. So hi pubbe jātattā evaṃ vattuṃlabhati. Kiñcāpi **bhātu**saddo ‘‘bhātikasataṃ, sattabhātaro. Bhātaraṃ kena dosena, dujjāsi dakarakkhino’’tiādīsu jeṭṭhakaniṭṭhabhātūsu vattati, tathāpi yebhuyyena jeṭṭhake nirūṭṭho, ‘‘bhātā’’ti hi vutte jeṭṭhabhātāti viññāyati, tasmā katthaci ṭhāne ‘‘kaniṭṭhabhātā’’ti visesetvā vuttaṃ.

Nanu ca bho katthaci ‘‘jeṭṭhabhātā’’ti visesetvā vuttanti? Saccaṃ, taṃ pana **bhātā**saddassa kaniṭṭhepi vattanato pākaṭīkaraṇatthaṃ ‘‘jeṭṭhabhātā’’ti vuttaṃ. Yathā hi hariṇesu vattamānassa **miga**saddassa kadāci avasesacatuppadesupi vattanato ‘‘hariṇamigo’’ti visesetvā vācaṃ bhāsanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Yathā ca gohatthimahiṃsaacchasūkarasasabiḷārādīsu sāmaññavasena **miga**sadde vattamānepi ‘‘migacammaṃ migamaṃsa’’nti āgataṭṭhāne ‘‘hariṇassā’’ti visesanasaddaṃ vināpi ‘‘hariṇamigacammaṃ hariṇamigamaṃsa’’nti visesatthādhigamo hoti, ettha na gohatthiādīnaṃ cammaṃ vā maṃsaṃ vā viññāyati. Tathā ‘‘migamaṃsaṃ khādantī’’ti vacanassa gohatthiādīnaṃ maṃsaṃ khādantīti attho na sambhavati, evameva katthaci vināpi **jeṭṭhaka**iti visesanasaddaṃ ‘‘bhātā’’ti vutteyeva ‘‘jeṭṭhakabhātā’’ti attho viññāyatīti. Nanu ca bho ‘‘migacammaṃ, migamaṃsa’’nti ettha **cammamaṃsa**saddeheva visesatthādhigamo hotīti? Na hoti, **miga**saddassa iva **cammamaṃsa**saddānaṃ sāmaññavasena vattanato, evañca sati kena visesatthādhigamo hotīti ce? Lokasaṅketavasena, tathā hi **miga**sadde ca **camma**saddādīsu ca sāmaññavasena vattamānesupi lokasaṅketena paricchinnattā gohatthiādīnaṃ cammādīni na ñāyanti lokena, atha kho hariṇacammādīniyeva ñāyanti. ‘‘Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammuti kāraṇa’’nti hi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Gilesu anvicchāyaṃ. Punappunaṃ icchā **anvicchā**. Gilesati.

Yesu payatane. Yesati.

Jesu nesu esu hesu gatiyaṃ. Jesati. Nesati. Esati. Hesati. Dhātvantassa pana saññogavasena ‘‘jessati, nessatī’’tiādīnipi gahetabbāni. Jessamāno. Jessaṃ, jessanto. Ettha ca –

> ‘‘Yathā āraññakaṃ nāgaṃ, dantiṃ anveti hatthinī;
> Jessantaṃ giriduggesu, samesu visamesu cā’’ti

Pāḷi nidassanaṃ.

Desu hesu abyattasadde. Desati. Hesati.

Kāsa saddakucchāyaṃ. Kāsati, ukkāsati. Kāso. Kāsaṃ sāsaṃ daraṃ balyaṃ, khīṇamedho nigacchati.

Kāsu bhāsu dittiyaṃ. Dittīti pākaṭatā, virājanatā vā. Kāsati, pakāsati. Pakāsati tejo. Dūre santo pakāsenti. Bhāsati. Pabhāsati midaṃ byamhaṃ. Pakāso. Kāsu obhāso.

Tatra pakāsatīti **pakāso,** pākaṭo hotīti attho. Tucchabhāvena puñjabhāvena vā kāsati pakāsati pākaṭā hotīti **kāsu**. ‘‘Kāsu’’ iti āvāṭopi vuccati rāsipi.

> ‘‘Kiṃnu santaramānova, kāsuṃ khanasi sārathi;
> Puṭṭho me samma akkhāhi, kiṃkāsuyā karissasī’’ti

Ettha hi āvāṭo kāsu nāma. ‘‘Aṅgārakāsuṃ apare phuṇanti, narā rudantā paridaḍḍhagattā’’ti ettha rāsi. Kārite – pakāsetīti pakāsako. Obhāsetīti obhāsako. Kamme pakāsiyatīti pakāsito. Evaṃ bhāsito. Bhāve – kāsanā. Saṅkāsanā. Pakāsanā. **Tu**mantāditte ‘‘pakāsituṃ, pakāsetuṃ, obhāsituṃ, obhāsetuṃ. Pakāsitvā, pakāsetvā, obhāsitvā, obhāsetvā’’ti rūpāni bhavanti. Taddhite bhāsu etassa atthīti bhāsuro, pabhassaro yo koci. Bhāsuroti vā kesarasīho. Imasmiṃ atthe **bhāsu**saddo **‘‘rāja dittiya’’**nti ettha **rāja**saddo viya virājanavācako siyā, tasmā rūpasiriyā virājanasampannatāya bhāsu virājanatā etassa atthīti **bhāsuro**ti nibbacanaṃ ñeyyaṃ.

Nāsu rāsu sadde. Nāsati. Rāsati. Nāsā, nāsikā.

Tatra **nāsā**ti hatthisoṇḍāpi nāsāti vuccati ‘‘sace maṃ nāganāsūrū, olokeyya pabhāvatī’’tiādīsu viya. Manussādīnaṃ nāsikāpi nāsāti vuccati ‘‘yo te hatthe ca pāde ca, kaṇṇanāsañca chedayī’’tiādīsu viya. Nāsanti abyattasaddaṃ karonti etāyāti nāsā. Nāsā eva **nāsikā**. Yattha nibbacanaṃ na vadāma, tattha taṃ suviññeyyattā appasiddhattā vā na vuttanti daṭṭhabbaṃ, avuttampi payogavicakkhaṇehi upaparikkhitvā yojetabbaṃ. Atridaṃ vuccati –

> Nāsā soṇḍā karo hattho,
> Hatthidabbe samā matā;
> Nāsā ca nāsikā ca dve,
> Narādīsu samā matā’’ti.

Nasa koṭille. Nasati.

Bhisi bhaye. Bhiṃsati. Bhiṃsanako. Tadāsi yaṃ bhiṃsanakaṃ. Bhesmākāyo.

Āsisi icchāyaṃ. Āpubbo **sisi** icchāyaṃ vattati. Āsisati. Āsisateva puriso. Āsisanā. Āsisattaṃ. Āsisanto, āsisamāno, āsamāno. ‘‘Suggatimāsamānā’’ti pāḷi ettha nidassanaṃ.

Gasu adane. Gasati.

Ghusī kantikaraṇe. Īkārantoyaṃ, tena ito na niggahītāgamo. Ghusati.

Paṃsu bhaṃsu avasaṃsane. Paṃsati. Bhaṃsati.

Dhaṃsu gatiyaṃ. Dhaṃsati. Rajo nuddhaṃsati uddhaṃ.

Pasa vitthāre. Pasati. Pasu.

Kusa avhāne rodane ca. Kosati, pakkosati. Pakkosako, pakkosito, pakkosanaṃ.

Kassa gatiyaṃ. Kassati, parikassati. Paṭikassati. Mūlāya paṭikasseyya. **Paṭikasseyyā**ti ākaḍḍheyya, mūlāpattiyaṃyeva patiṭṭhāpeyyāti attho.

Asa dityādānesu ca. Cakāro gatipekkhako. Asati.

Disa ādānasaṃvaraṇesu. Dissati puriso.

Dāsu dāne. Dāsati.

Rosa bhaye. Rosati. Rosako.

Bhesu calane. Bhesati.

Pasa bādhanaphassanesu. Pasati. Pāso, nāgapāso, hatthapāso.

Lasa kantiyaṃ. Lasati, abhilasati, vilasati. Lāso, vilāso, vilasanaṃ.

Casa bhakkhaṇe. Casati.

Kasa hiṃsāyaṃ. Kasati.

Tisa tittiyaṃ. Titti tappanaṃ paripuṇṇatā suhitatā. Tisati. Titti.

Vasa nivāse. Vasati, vasiyati, vacchati. Vatthu, vatthaṃ, parivāso, nivāso, āvāso, upavāso, uposatho, vippavāso, cirappavāsī, cirappavuttho, vasitvā, vattuṃ, vasituṃ iccādīni.

Atra **upavāso**ti annena vajjito vāso upavāso. **Uposatho**ti upavasanti etthāti uposatho, upavasanti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayaṃ panettha atthuddhāro – ‘‘āyāmāvuso kappina uposathaṃ gamissāmā’’tiādīsu pātimokkhuddeso uposatho. ‘‘Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho’’tiādīsu sīlaṃ. ‘‘Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā’’tiādīsu upavāso. ‘‘Uposatho nāma nāgarājā’’tiādīsu paññatti. ‘‘Na bhikkhave tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā’’tiādīsu upavasitabbadivasoti.

Vasa kantiyaṃ. Vacchati. Jinavacchayo.

Sasa susane. Sasati. Saso.

Sasa pāṇane. Sasati. Satova assasati, satova passasati. Saso, sasanaṃ. Assāso passāso assasanto passasanto.

Asa bhuvi. Atthi. Asa.

Ettha **atthī**ti ākhyātapadaṃ. Na atthi khīrā brāhmaṇī. Atthitā, atthibhāvo, ‘‘yaṃ kiñci ratanaṃ atthī’’tiādīsu viya nipātapadaṃ. Tasmā **atthī**ti padaṃ ākhyātanipātavasena duvidhanti veditabbaṃ. **Asa**iti avibhattikaṃ nāmikapadaṃ. Ettha ca ‘‘asasmīti hotī’’ti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **atthī**ti asa, niccassetaṃ adhivacanaṃ. Iminā sassatadiṭṭhi vuttā.

Tatrāyaṃ padamālā – ‘‘atthi, santi. Asi, attha. Asmi, asma, amhi, amha’’ iccetāni pasiddhāni. ‘‘Atthu, santu. Āhi, attha. Asmi, asma amhi, amha’’ iccetāni ca, ‘‘siyā, assa, siyuṃ, assu, siyaṃsu. Assa, assatha. Siyaṃ, assa, assāma’’ iccetāni ca pasiddhāni.

Ettha pana ‘‘tesañca kho bhikkhave samaggānaṃ sammodamānānaṃ…pe… siyaṃsu dve bhikkhū abhidhamme nānāvādā’’ti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **siyaṃsū**ti bhaveyyuṃ. **Abhidhamme**ti visiṭṭhe dhamme.

Idāni **siyā**saddassa atthuddhāro pabhedo ca vuccate. **Siyā**ti ekaṃse ca vikappane ca ‘‘pathavīdhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā’’ti ekaṃse. ‘‘Siyā aññatarassa bhikkhuno āpattivītikkamo’’ti vikappane.

Siyāti ekamārakhyātapadaṃ, ekamabyayapadaṃ. Ākhyātatte ekavacanantaṃ, abyayatte yathāpāvacanaṃ. ‘‘Puttā matthi dhanā matthī’’ti ettha atthīti abyayapadamiva ekavacanantampi bahuvacanantampi bhavati. Tassākhyātatte payogoviditova. Abyayatte pana ‘‘sukhaṃ na sukhasahagataṃ, siyā pītisahagata’’nti ‘‘ime dhammā siyā parittārammaṇā’’ti ca ekavacanabahuvacanappayogā veditabbā. Ettha dhātuyā kiccaṃ natthi. Parokkhāyaṃ ‘‘itiha asa itiha asā’’ti dassanato **asa** iti padaṃ gahetabbaṃ. Hiyyattanīrūpāni appasiddhāni. Ajjataniyā pana ‘‘āsi, āsiṃsu, āsuṃ. Āsi, āsittha. Āsiṃ, āsimhā’’ iccetāni pasiddhāni. Bhavissantiyā ‘‘bhavissati, bhavissanti’’ iccādīni. Kālātipattiyā ‘‘abhavissā, abhavissaṃsu’’ iccādīni bhavanti.

Sāsa anusiṭṭhiyaṃ. Sāsati, anusāsati. Kammantaṃ vo sāsati, sāsanaṃ, anusāsanaṃ, anusāsanī, anusiṭṭhi, satthā, satthaṃ, anusāsako, anusāsikā.

Tatra **sāsana**nti adhisīlādisikkhattayasaṅgahitasāsanaṃ, pariyattipaṭipattipaṭivedhasaṅkhātaṃ vā sāsanaṃ. Tañhi sāsati etena, ettha vāti ''sāsana''nti pavuccati. Apica **sāsana**nti ''rañño sāsanaṃ pesetī''tiādīsu viya pāpetabbavacanaṃ. Tathā sāsananti ovādo, yo ''anusāsanī''ti ca, ''anusiṭṭhī''ti ca vuccati. **Satthā**ti tividhayānamukhena sadevakaṃ lokaṃ sāsatīti satthā, diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte anusāsatīti attho. **Sattha**nti sadde ca atthe ca sāsati ācikkhati etenāti satthaṃ. Kiṃtaṃ? Byākaraṇaṃ.

Īsa issariye. Issariyaṃ issarabhāvo. Īsati. Vaṅgīso, janapadeso, manujeso.

Tatra **vaṅgīso**ti vācāya īso issaroti vaṅgīso. Ko so? Āyasmā vaṅgīso arahā. Āha ca sayameva –

''Vaṅge jātoti vaṅgīso, vacane issaroti ca;
'Vaṅgīso' iti me nāmaṃ, abhavī lokasammata''nti;

Āsa upavesane. Upavesanaṃ nisīdanaṃ ''āsane upaviṭṭho saṅgho''ti ettha viya. Āsati. Acchati. Āsīno. Āsanaṃ. Upāsati. Upāsako.

Tattha **āsana**nti āsati nisīdati etthāti āsanaṃ, yaṃ kiñci nisīdanayoggaṃ mañcapīṭhādi.

Kasī gatisosanesu. Īkārantoyaṃ dhātu, tenito na niggahītāgamo. Kasati.

Nisī cumbane. Nisati.

Disī appītiyaṃ. Dhammaṃ dessati. Diso. Diṭṭho. Dessī. Desso. Dessiyo.

Tatra **diso**ti ca **diṭṭho**ti ca paccāmittassādhivacanametaṃ. So hi pare dessati nappiyāyati, parehi vā dessiyati piyo na kariyatīti ''diso''ti ca ''diṭṭho''ti ca vuccati. Atha vā **diso**ti coro vāpaccāmitto vā. **Diṭṭho**ti paccāmittoyeva. Atrime payogā –

''Diso disaṃ yaṃ taṃ kayirā, verī vā pana verinaṃ;
Micchāpaṇihitaṃ cittaṃ, pāpiyo naṃ tato kare''ti ca.

''Disā hi me dhammakathaṃ suṇantū''ti ca, ''disā hi me te manusse bhajantu ye dhammamevādapayanti santo''ti ca,

''Yassete caturo dhammā, vānarinda yathā tava;
Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, diṭṭhaṃ so ativattatī''ti ca.

Dessīti dessanasīlo appiyāyanasīloti dessī. ''Dhammakāmo bhavaṃ hoti, dhammadessī parābhavo''ti idamettha payoganidassanaṃ. **Desso**ti appiyo, tathā dessiyoti. Ettha ca –

''Na me dessā ubho puttā, maddīdevī na dessiyā;
Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ, tasmā piye adāsaha''nti ca,

''Na me sā brāhmaṇī dessā, napi me balaṃ na vijjatī''ti ca,

''Mātā pitā na me dessā, napi dessaṃ mahāyasaṃ;
Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ, tasmā vatamadhiṭṭhahi''nti ca

Payogā. Sabbattha **me**ti ca **mayha**nti ca sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Imāni pana paccāmittassa nāmāni –

‘‘Paccamitto ripu diṭṭho, diso verī ca satva’ri;
Amitto ca sapatto ca, evaṃ paṇṇattikārisū’’ti.

Esu gatiyaṃ. Esati.

Bhassa bhassanadittīsu. Bhassanaṃ vacanaṃ. **Ditti** sobhā. Bhassati. Bhassaṃ, pabhassaraṃ.

Dhisa sadde. Dhisati.

Disa atisajjane. Disati, upadisati, sandisati, niddisati, paccādisati, paṭisandisati, uddisati. Deso, uddeso iccādīni.

Pisu avayave. Pisati.

Isi gatiyaṃ. Isati.

Phusa samphasse. Phusati. Phasso, phusanā, samphusanā, samphusitattaṃ. Evarūpo kāyasamphasso ahosi. Phoṭṭhabbaṃ, phusitaṃ. Devo ca ekamekaṃ phusāyati. Phuṭṭhuṃ, phusituṃ, phusitvā, phusitvāna, phusiya, phusiyāna. Phussa phussa byantiṃ karoti.

Tatra **phasso**ti ārammaṇaṃ phusanti etena, sayaṃ vā phusati, phusanamattameva vā etanti phasso, ārammaṇe phusanalakkhaṇo dhammo.

Rusa risa hiṃsāyaṃ. Rosati. Risati. Puriso.

Ettha ca ‘‘puṃ vuccati nirayo, taṃ risatīti **puriso’’**ti ācariyā vadanti.

Risa gatiyaṃ. Resati.

Visa pavesane. Visati, pavisati. Paveso, pavesanaṃ, nivesanaṃ, pavisaṃ. Ettha **nivesanaṃ** vuccati gehaṃ.

Masa āmasane. Masati, āmasati, parāmasati. Parāmāso, parāmasanaṃ.

Ettha **parāmāso**ti parato āmasatīti parāmāso, aniccādidhamme niccādivasena gaṇhātīti attho. ‘‘Parāmāso micchādiṭṭhi kummaggo micchāpatho’’tiādīni bahūni vevacanapadāni abhidhammato gahetabbāni.

Isu icchāyaṃ. Icchati, sampaṭicchati. Sampaṭicchanaṃ, icchā, abhicchā, icchaṃ, icchamāno.

Vesu dāne. Vecchati, pavecchati, pavaccheti. Pavecchaṃ, pavecchanto.

Nisa baddhāyaṃ. Baddhāti vinibaddho, ahaṅkārassetaṃ adhivacanaṃ. Nisati.

Jusi pītisevanesu. Josati.

Isa pariyesane. Esati. Isi, iṭṭhaṃ, aniṭṭhaṃ, esaṃ, esamāno.

Saṃkase acchane. Acchanaṃ nisīdanaṃ. Saṅkasāyati.

Sakārantadhāturūpāni.

Hakārantadhātu

Hā cāge. Jahati, vijahati. Vijahanaṃ, jahituṃ, jahātave, jahitvā, jahāya.

Mhī īsaṃhasane. Mhayate, umhayate vimhayate.

Tattha **mhayate**ti sitaṃ karoti. **Umhayate**ti pahaṭṭhākāraṃ dasseti. **Vimhayate**ti vimhayanaṃ karoti. Tatrāyaṃ pāḷi ‘‘na naṃ umhayate disvā. Pekkhitena mhitena ca. Mhitapubbaṃva bhāsati. Yadā umhayamānā maṃ, rājaputtī udikkhati. Umhāpeyya pabhāvatī. Pamhāpeyya pabhāvatī’’ti.

Tattha **umhayamānā**ti pahaṭṭhākāraṃ dassetvā hasamānā. **Umhāpeyyā**ti sitavasena pahaṃseyya. **Pamhāpeyyā**ti mahāhasitavasena parihāseyya.

Hu dāne. Havati. Huti.

Hu pasajjakaraṇe. Pasajjakaraṇaṃ pakārena sajjanakriyā. Havati. Huto, hutavā, hutāvī, āhuti.

Hū sattāyaṃ. Hoti, honti. Hosi, hotha. Homi, homa. Pahoti, pahonti. Pahūtaṃ, pahūtā, kuto pahūtā kalahā vivādā. Honto, hontā, hontaṃ, pahonto. Pacchāsamaṇena hotabbaṃ. Hotuṃ hotuye, pahotuṃ, hutvāna. Vattamānāvibhattirūpādīni. Ettha pasiddharūpāneva gahitāni.

Hotu, hontu. Hosi, hotha. Homi, homa. Pañcamīvibhattirūpāni. Etthāpi pasiddharūpāneva gahitāni.

Huveyya, huveyyuṃ. Huveyyāsi, huveyyātha. Huveyyāmi, huveyyāma. Huvetha, huveraṃ. Huvetho, huveyyāvho. Huveyyaṃ, huveyyāmhe. Sattamiyā rūpāni. Ettha pana ‘‘upako ājīvako ‘huveyya pāvuso’ti vatvā sīsaṃ okampetvā ummaggaṃ gahetvā pakkamī’’ti **pāḷiyaṃ huveyyā**ti padassa dassanato nayavasena ‘huveyya, huveyyu’’ntiādīni vuttāni. **Hupeyyā**tipi pāṭho dissati, yathā paccapekkhaṇā. Tabbasena ‘‘hupeyya, hupeyyuṃ. Hupeyyāsī’’tiādinā **va**kārassa **pa**kārādesabhūtāni rūpānipi gahetabbāni.

Aparo nayo – heyya, heyyuṃ. Heyyāsi, heyyātha. Heyyāmi, heyyāma. Hetha, heraṃ. Hetho, heyyāvho. Heyyaṃ, heyyāmhe. Imāni aṭṭhakathānayena gahitarūpāni. Ettha pana ‘‘na ca uppādo hoti. Sace heyya, uppādassāpi uppādo pāpuṇeyyā’’ti idampi nidassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Huva, huvu. Huve, huvittha. Huvaṃ, huvimha. Huvittha, hotha iccapi saññogatakāralopena ahosīti attho. Tathāhi ‘‘kasirā jīvikā hothā’’ti padassatthaṃ vaṇṇentehi ‘‘dukkhā no jīvikā ahosī’’ti attho vutto. huvire. Huvittho, huvivdo. Huviṃ, huvimhe. Parokkhāya rūpāni.

Ahuvā, ahuvū. Ahuvo, ahuvattha. Ahuvaṃ, ahuvamha. Ahuvattha, ahuvatthuṃ. Ahuvase, ahuvavhaṃ. Ahuviṃ, ahuvamhase. Hiyyattanīrūpāni.

Ettha **ahuvamhase**ti mayaṃ bhavamhaseti attho. ‘‘Akaramhasa te kiccaṃ, yaṃ balaṃ ahuvamhase’’ti **pāḷiyaṃ** pana ‘‘ahuva amhase’’ iti vā padacchedo kātabbo ‘‘ahu amhase’’ti vā. Pacchimanaye **va**kārāgamo ‘‘ahuvā’’ti ca ‘‘ahū’’ti ca dvinnampi ahosīti attho. **Amha**nti amhākaṃ. **Se**ti nipātamattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – amhākaṃ yaṃ balaṃ ahosi, mayaṃ tena balena tava kiccaṃ akaramhāti.

Ahosi, ahuṃ, ahesuṃ. Ahuvo, ahuvittha. Ahositthaiccapi. Ahosiṃ, ahuvāsiṃ iccapi, ahosimhā, ahumhā. Ahuvā, ahuvu, ahuvase, ahuvivhaṃ. Ahuvaṃ, ahuṃ iccapi. Ahuvimhe. Ajjataniyā rūpāni.

Ettha ‘‘ahaṃ kevaṭṭagāmasmiṃ, ahuṃ kevaṭṭadārako’’ti dassanato ‘‘ahu’’nti vuttaṃ, ahosinti attho. ‘‘Ahaṃ bhadante ahuvāsiṃ pubbe sumedhanāmassa jinassa sāvako’’ti dassanato ‘‘ahuvāsi’’nti iccevattho. Tathā hi **anekavaṇṇavimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ** imissā pāḷiyā atthaṃ vaṇṇentehi **ahuvāsi**nti ahosinti attho pakāsito.

‘‘Hessati, hehissati, hehiti, hohitī’’ti imāni cattāri bhavissantiyā mātikāpadāni veditabbāni.

Idāni tāni vibhajissāmi – hessāti, hessanti. Hessasi, hessatha. Hessāmi, hessāma. Hessate, hessante. Hessase, hessavhe. Hessaṃ, hessāmhe. Imāni ‘‘anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā ima’’nti dassanato vuttāni.

Hehissati, hehissanti. Hehissasi. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Hohissati, hohissanti. Hohissasi. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Hehiti, hehinti. Hehisi. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Hohiti, hohinti. Hohisi. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Bhavissantiyā rūpāni.

Ahuvissā, ahuvissaṃsu. Ahuvissase, ahuvissatha. Ahuvissaṃ, ahuvissamhā. Ahuvissatha, ahuvissisu. Ahuvissase, ahuvissavhe. Ahuvissiṃ, ahuvissāmhase. Kālātipattirūpāni.

Vhe avhāyane baddhāyaṃ sadde ca. Avhāyanaṃ pakkosanaṃ. **Baddhā**ti ahaṅkāro, ghaṭṭanaṃ vā sārambhakaraṇaṃ vā. **Saddo** ravo. Vheti, vhāyati, avheti, avhāyati, avhāsi iccapi. Kaccāyano māṇavakosmi rāja, anūnanāmo iti mavhayanti. Āsaddo upasaggova, so saññogaparattā rasso jāto. Avhito. Anavhito tato āgā. Avhā, avhāyanā. Vāraṇavhayanā rukkhā. Kāmavhe visaye. Kumāro candasavhayo.

‘‘Sattatantiṃ sumadhuraṃ,
Rāmaṇeyyaṃ avācayiṃ;
So maṃ raṅgamhi avheti,
Saraṇaṃ me hohi kosiyā’’ti.

Ettha **avhetī**ti sārambhavasena attano visayaṃ dassetuṃ saṅghaṭṭatīti attho. ‘‘Samāgate ekasataṃ samagge, avhettha yakkho avikampamāno’’ti etthāpi sārambhavasena ghaṭṭanaṃ avhāyanaṃ nāma.

‘‘Tattha naccanti gāyanti, avhāyanti varāvaraṃ;
Accharā viya devesu, nāriyo samalaṅkatā’’ti

Ettha pana **avhāyanti varāvara**nti varato varaṃ naccañca gītañca karontiyo sārambhaṃ karontīti attho daṭṭhabbo.

Pañha pucchāyaṃ. Bhikkhu garuṃ pañhaṃ pañhati. Pañho. Ayaṃ pana pāḷi ‘‘paripucchati paripañhati idaṃ bhante kathaṃ imassa ko attho’’ti. **Pañha**saddo pulliṅgavasena gahetabbo. ‘‘Pañho maṃ paṭibhāti, taṃ suṇā’’ti yebhuyyena pulliṅgappayogadassanato. Katthaci pana itthiliṅgopi bhavati napuṃsakaliṅgopi. Tathā hi ‘‘pañhā mesā kusalehi cintitā. Koṇḍañña pañhāni viyākarohī’’ti taddīpikā pāḷiyo dissanti, liṅgavipallāso vā tattha daṭṭhabbo.

Pañha icchāyaṃ. Pañhati. Pañho. Ettha ca **pañho**ti ñātuṃ icchito attho. Idaṃ panettha nibbacanaṃ pañhiyati ñātuṃ icchiyati soti **pañho**ti. Tathā hi vuttaṃ ‘‘vissajjitamhi pañhe’’ti imissā **nettipāḷiyā** atthaṃ saṃvaṇṇentena **‘‘pañhe**ti ñātuṃ icchite atthe’’ti.

Miha secane. Mihati, ummihati. Megho, mehanaṃ.

Tattha **ummihatī**ti passāvaṃ karoti. **Megho**ti mihati siñcati lokaṃ vassadhārāhīti megho, pajjunno. **Mehana**nti itthīnaṃ guyhaṭṭhānaṃ.

Daha bhasmīkaraṇe dhāraṇe ca. Āgārāni aggi dahati. Ayaṃ puriso imaṃ itthiṃ ayyikaṃ dahati, mama ayyikāti dhāretīti attho. Imassa purisassa ayaṃ itthī ayyikā hotīti adhippāyo. Atra panāyaṃ pāḷi ‘‘sakyā kho ambaṭṭha rājānaṃ ukkākaṃ pitāmahaṃ dahantī’’ti. Agginā daḍḍhaṃ gehaṃ, dayhati, dayhamānaṃ. **Da**ssa **ḍā**dese ‘‘ḍahatī’’ti rūpaṃ. ‘‘Ḍahantaṃ bālamanveti, bhasmāchannova pāvako’’tiādayo payogā ettha nidassanāni bhavanti.

Caha parisakkane. Cahati.

Raha cāge. Rahati. Raho, rahito.

Rahi gatiyaṃ. Rahati. Raho, rahaṃ.

Dahi bahi vuddhiyaṃ. Dahati. Bahati.

Bahi saddhe ca. Cakāro vuddhāpekkho. Bahati.

Tuhi duhi addane. Tuhati. Duhati.

Araha maha pūjāyaṃ. Arahati. Arahaṃ, arahā. Mahati.

Mahanaṃ, maho. Vihāramaho. Cetiyamaho.

Tatra nikkilesattā ekantadakkhiṇeyyabhāvena attano katapūjāsakkārādīnaṃ mahapphalabhāvakaraṇena arahaṇīyo pūjanīyoti **arahā,** khīṇāsavo.

Īha cetāyaṃ. Īhati. Īhā. **Īhā** vuccati vīriyaṃ.

Vaha maha buddhiyaṃ. Vahati, mahati.

Ahi pilahi gatiyaṃ. Ahati. Pilahati, ahi.

Ettha ca **ahī**ti nippādopi samāno ahati gacchati gantuṃ sakkotīti ahi.

Garaha kalaha kucchane. Garahati. Garahā, kalahati, kalaho.

Varaha valaha padhāniye paribhāsanahiṃsādānesu ca. Varahati. Valahati. Varāho.

Ettha ca **varāho**ti sūkaropi hatthīpi vuccati. Tathā hi ‘‘eneyyā ca varāhā ca. Mahāvarāhova nivāpapuṭṭho’’tiādīsu sūkaro ‘‘varāho’’ti nāmena vuccati. ‘‘Mahāvarāhassa nadīsu jaggato, bhisaṃ ghasamānassā’’tiādīsu pana hatthī ‘‘varāho’’ti nāmena vuccati. **Mahāvarāhassā**ti hi mahāhatthinoti attho.

Vehu jehu vāhu payatane. Vehati, jehati. Vāhati. Vāhano.

Vāhano vuccati asso. So hi vāhanti saṅgāmādīsu kicce uppanne payatanti vīriyaṃ karonti, etenāti **vāhano**ti vuccati.

Dāhu niddakkhaye. Dāhati.

Ūha vitakke. Ūhati, āyūhati, viyūhati, byūhati apohati. Ūhanaṃ, āyūhanaṃ, byūho, apoho.

Tattha **ūhatī**ti vitakketi, **āyūhatī**ti vāyamati, **viyūhatī**ti paṃsuṃ uddharati. Evaṃ **byūhatī**ti etthāpi. **Apohatī**ti chaḍḍeti, atha vā viveceti.

Gāhu viloḷane. Gāhati. Gāho, candaggāho, sūriyaggāho, nakkhattaggāho.

Gaha gahaṇe. Gahati, paggahati. Āhutiṃpaggahissāmi. Paggaho, paggāho.

Paggahoti patto. **Paggāho**ti vīriyaṃ.

Saha parisahane. Parisahanaṃ khanti. Sahati. Saho, asaho, asayho.

Ruha cammani pātubhāve. Ruhati. Rukkho.

Mātu māne. Māhati.

Guhū saṃvaraṇe. Guhati nigguhati. Guho, guyhako.

Vaha pāpuṇe. Vahati. Vārivaho.

Duha papūraṇe. Duhati, dohati. Duyhamānā gāvī.

Diha upacaye. Dehati. Deho. **Deho**ti sarīraṃ.

Liha assādane. Lehati, palehati. Lehanīyaṃ. Atrāyaṃ pāḷi ‘‘sunakhā himassa palihiṃsu pāde’’ti. Ayaṃ panattho – sunakhā imassa kumārassa pādatale attano jivhāya palihiṃsūti.

Oha cāge. Ohati. Sabbamanatthaṃ apohati. Apoho.

Brahma uggame. Brahati. Brahā.

Daha thaha hiṃsatthā. Dahati. Thahati.

Brūha vaḍḍhane. Uparūpari brūhatīti **brahmā**. Kārite ‘‘vivekamanubrūhetuṃ vaṭṭatī’’ti payogo.

Brahmāti tehi tehi guṇavisesehi brūhitoti brahmā. **Brahmā**ti mahābrahmāpi vuccati tathāgatopi brāhmaṇopi mātāpitaropi seṭṭhampi. ‘‘Sahasso brahmā dvisahasso brahmā’’tiādīsu hi mahābrahmā ‘‘brahmā’’ti vuccati. ‘‘Brahmāti kho bhikkhave tathāgatassetaṃ adhivacana’’nti ettha tathāgato.

‘‘Tamonudo buddho samantacakkhu,
Lokantagū sabbabhavātivatto;
Anāsavo sabbadukkhappahīno,
Saccavhayo brahme upāsito me’’ti

Ettha brāhmaṇo. ‘‘Brahmāti mātāpitaro, pubbācariyāti vuccare’’ti ettha mātāpitaro. ‘‘Brahmacakkaṃ pavattetī’’ti ettha seṭṭhaṃ. Etthetaṃ vuccati –

‘‘Mahābrahmani vippe ca, atho mātāpitūsu ca;
Tathāgate ca seṭṭhe ca, **brahma**saddo pavattatī’’ti.

Aparo nayo – **brahmā**ti tividhā brahmāno sammutibrahmāno upapattibrahmāno visuddhibrahmānoti.

‘‘Sampannaṃ sālikedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe,
Paribbaja mahābrahme, pacantaññepi pāṇino’’ti ca

Evamādīsu hi **brahma**saddena sammutibrahmāno vuttā.

> ‘‘Apārutā tesaṃ amatassa dvārā,
> Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ;
> Vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ,
> Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme,

Atha kho brahmā sahampatī’’ti ca evamādīsu **brahma**saddena upapattibrahmā. ‘‘Brahmacakkaṃ pavattetī’’tiādivacanato **brahma**nti ariyadhammo vuccati. Tato nibbattā avisesena sabbepi ariyā visuddhibrahmāno nāma paramatthabrahmatāya. Visesato pana ‘‘brahmāti kho bhikkhave tathāgatassetaṃ adhivacana’’nti vacanato sammāsambuddho uttamabrahmā nāma sadevake loke brahmabhūtehi guṇehi ukkaṃsapāramippattito. Etthetaṃ vuccati –

> ‘‘Sammutiyupapattīnaṃ, visuddhīnaṃ vasena ca;
> Brahmāno tividhā honti, uttamena catubbidhā’’ti.

Dhimha niṭṭhubhane. Dhimheti. ‘‘Paṭivāmagataṃ sallaṃ, passa dhimhāmi lohita’’nti pāḷi nidassanaṃ.

Tattha **dhimhāmī**ti niṭṭhubhāmīti attho.

Hakārantadhāturūpāni.

Ḷakārantadhātu

Biḷa akkose. Beḷati. Biḷāro.

Kīḷa vihāre. Kīḷati. Kīḷā.

Aḷa uggame. Aḷati. Vāḷo.

Laḷa vilāse. Laḷati. Laḷito asso.

Kaḷa made kakkasse ca. Kakkassaṃ kassasiyaṃ pharusabhāvo. Kaḷati.

Tuḷa toḷane. Toḷati.

Huḷa hoḷa gatiyaṃ. Huḷati. Hoḷati.

Roḷa anādare. Roḷati.

Loḷa ummāde. Loyati.

Heḷa hoḷa anādare. Heḷati. Hoḷati.

Vāḷa ālape. Vāḷati.

Dāḷa dhāḷa visaraṇe. Dāḷati. Dhāḷati.

Haḷa silāghāyaṃ. Haḷati.

Hīḷa anādare. Hīḷati. Hīḷā, hīḷiko, hīḷito.

Kaḷa secane. Kaḷati. Kaḷanaṃ.

Heḷa veṭhane. Heḷati.

Īḷa **thutiyaṃ**. Īḷati.

Juḷa gatiyaṃ. Juḷati, joḷati.

Puḷa muḷa sukhane. Puḷati. Muḷati.

Guḷa rakkhāyaṃ. Guḷati. Guḷo.

Juḷa bandhane. Juḷati.

Kuḷa ghasane. Kuḷati.

Khuḷa bālye ca. Cakāro ghasanāpekkhako. Khuḷati.

Suḷa buḷa saṃvaraṇe. Suḷati. Buḷati.

Puḷa saṅghāte. Puḷati. Puḷinaṃ.

Saḷa abyattasadde. Saḷati. Sāḷiko, sāḷikā.

> ‘‘Usabhova mahī nadati,
> Migarājāva kūjati;
> Susumārova saḷati,
> Kiṃ vipāko bhavissatī’’ti nidassanaṃ;

Imāni **ḷa**kārantadhāturūpāni.

Iti **bhūvādi**gaṇe **a**vaggantadhāturūpāni samattāni. Ettāvatā sabbāpi **bhūvādi**gaṇe dhātuyo pakāsitā.

Idāni **bhūvādi**gaṇikadhātūnaṃyeva kāci asamānasutikā, kāci asamānantikā. Tāsu kāci samānatthavasena samodhānetvā pubbācariyehi vuttā, tāyeva dhātuyo ekadesena rūpavibhāvanādīhi saddhiṃ pakāsayissāma. Taṃ yathā?

Hū bhū sattāyaṃ hoti, bhavati. Pahoti, pabhavati. Huveyya pāvuso. Sace uppādo heyya. Ajesi yakkho naravīraseṭṭhaṃ, tatthappanādo tumulo bahūva. Ambā’yaṃ ahuvā pure. Ahu rājā videhānaṃ. Pahūtaṃ me dhanaṃ sakka. Pahūtamariyo pakaroti puññaṃ. Pahūtavitto puriso. Pahūtajivho bhagavā. Piyappabhūtā kalahā vivādā. Pacchāsamaṇena hotabbaṃ. Bhavitabbaṃ. Hotuṃ, hetuye, bhavituṃ. Hutvā, hutvāna. Bhavitvā, bhavitvāna.

Ettha pana ‘‘atthi hehiti so maggo, na so sakkā na hetuye’’ti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **nahetuye**ti abhavituṃ. **Hū**dhātuto **tuṃ**paccayassa **tave**paccayassa vā **tuye** ādeso, **ū**kārassa ca **e**kārādeso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā hetubhāvāya **na** na sakkātipi attho. Ayaṃ panattho idha nādhippeto, purimoyevattho adhippeto **hoti**ssa dhātuno payogabhāvāya udāharitapadassatthabhāvato. Tattha **pahotī**ti idaṃ vatthaṃ vipulabhāvena cīvaraṃ kātuṃ pahoti, no nappahoti. **Pahotī**ti vā puriso arayo jetuṃ sakkoti. Atha vā **pahotī**ti hoti. **Pabhavatī**ti sandati. **Pahūta**nti vipulaṃ, mahantanti attho. **Pahūtavitto**ti vipulavitto mahaddhano. **Pahūtajivho**ti suputhulasudīghasumudukajivho, **piyappabhūtā**ti piyato nibbattā.

Gamu sappa gatiyaṃ. Gacchati, gamati, ghammati, āgacchati, uggacchati, atigacchati, paṭigacchati, avagacchati, adhigacchati, anugacchati, upagacchati, apagacchati, vigacchati, nigacchati, niggacchati. Aññānipi yojetabbāni. ‘‘Samuggacchatī’’tiādinā upasaggadvayavasenapi yathāsambhavaṃ yojetabbāni. Sappati, saṃsappati, parisappati. Aññānipi yojetabbāni.

Tattha **gamatī**ti gacchati. Kārite ‘‘devadattaṃ gameti gamayatī’’ti rūpāni bhavanti. ‘‘Apāyaṃ gametīti apāyagamanīya’’nti idamettha nidassanaṃ. **Curādi**gaṇaṃ pattassa **ā**pubbassa imassa ‘‘āgameti, āgamayati, āgamento, āgamayamāno’’ti suddhakatturūpāni bhavanti.

Tattha **āgametī**ti muhuttaṃ adhivāsetīti attho. **Ghammatī**ti gacchati. **Āgacchatī**ti āyāti. **Uggacchatī**ti uyyāti uddhaṃ gacchati. **Atigacchatī**ti atikkamitvā gacchati. **Paṭigacchatī**ti puna gacchati. **Avagacchatī**ti jānāti. **Adhigacchatī**ti labhati jānāti vā. **Anugacchatī**ti pacchato gacchati. **Upagacchatī**ti samīpaṃ gacchati. **Apagacchatī**ti apeti. **Vigacchatī**ti vigamati. **Nigacchatī**ti labhati. ‘‘Yasaṃ poso nigacchatī’’ti idaṃ nidassanaṃ. **Niggacchatī**ti nikkhamati. **Sappatī**ti gacchati. **Saṃsappatī**ti saṃsaranto gacchati. **Parisappatī**ti samantato gacchati.

Idāni pana viññūnaṃ sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane paramakosallajananatthaṃ sappayogaṃ padamālaṃ kathayāma. Seyyathidaṃ? So gacchati, te gacchanti, gacchare. Tvaṃ gacchasi, tumhe gacchatha. Ahaṃ gacchāmi, mayaṃ gacchāma. So gacchate, te gacchante. Tvaṃ gacchase, tumhe gacchavhe. Ahaṃ gacche, mayaṃ gacchāmhe. Vattamānāya rūpāni.

So gacchatu, te gacchantu. Tvaṃ gacchāhi, gaccha, gacchassu, tumhe gacchatha. Ahaṃ gacchāmi, mayaṃ gacchāma. So gacchataṃ, te gacchantaṃ. Tvaṃ gacchassu, tumhe gacchavho. Ahaṃ gacche, mayaṃ gacchāmase. Pañcamiyā rūpāni.

So gaccheyya, gacche, te gaccheyyuṃ. Tvaṃ gaccheyyāsi, tumhe gaccheyyātha. Ahaṃ gaccheyyāmi, mayaṃ gaccheyyāma, gacchemu. So gacchetha, te gaccheraṃ. Tvaṃ gacchetho, tumhe gaccheyyāvho. Ahaṃ gaccheyyaṃ, mayaṃ gaccheyyāmhe. Sattamiyā rūpāni.

So gaccha, te gacchu. Tvaṃ gacche, tumhe gacchittha, gañchittha. Ahaṃ gacchaṃ, mayaṃ gacchimha, gañchimha. So gacchittha, gañchittha, te gacchire. Tvaṃ gacchittho, tumhe gacchivho. Ahaṃ gacchiṃ, gañchiṃ, mayaṃ gacchimhe. Parokkhāya rūpāni.

So agacchā, te agacchū. Tvaṃ agacche, tumhe agacchatha. Ahaṃ agacchaṃ, mayaṃ agacchamhā. So agacchatha, te agacchatthuṃ. Tvaṃ agacchase, tumhe agacchivhaṃ. Ahaṃ agacchaṃ, mayaṃ agacchimhe. Ajjataniyā rūpāni.

So gacchissati, te gacchissanti. Tvaṃ gacchissasi, tumhe gacchissatha. Ahaṃ gacchissāmi, mayaṃ gacchissāma. So gacchissate, te gacchissante. Tvaṃ gacchissase, tumhe gacchissavhe. Ahaṃ gacchissaṃ, mayaṃ gacchissāmhe. Bhavissantiyā rūpāni.

So agacchissā, te agacchissaṃsu. Tvaṃ agacchisse, tumhe agacchissatha. Ahaṃ agacchissaṃ, mayaṃ agacchissāmhā. So agacchissatha, te agacchissisu. Tvaṃ agacchissase, tumhe agacchissavhe. Ahaṃ agacchissaṃ, mayaṃ agacchissāmhase. Kālātipattiyā rūpāni.

Tattha ajjataniyā kālātipattiyā ca **a**kārāgamaṃ sabbesu purisesu sabbesu vacanesu labbhamānampi sāsane aniyataṃ hutvā labbhatīti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi ‘‘agacchi, gacchi, agacchissā, gacchissā’’tiādinā dve dve rūpāni dissanti. Gamati, gamanti. Gamatu, gamantu. Gameyya. Gameyyuṃ. Sesaṃ sabbaṃ vitthāretabbaṃ.

Idāni parokkhāhiyyattanajjatanīsu viseso vuccate – so puriso maggaṃ ga, sā itthī ghara’māga. Te maggaṃ gu, tā ghara’māgu. **E**kārassa **a**kārādesaṃ tvaṃ maggaṃ ga, tvaṃ ghara’’māga. Tumhe maggaṃ guttha, tumhe ghara’māguttha. Ahaṃ maggaṃ gaṃ, ahaṃ ghara’māgaṃ. Ahaṃ taṃ purisaṃ anvagaṃ, mayaṃ maggaṃ gumha, mayaṃ gharaṃ āgumha, mayaṃ taṃ purisaṃ anvagumha. Ayaṃ tāva parokkhāya viseso.

‘‘So maggaṃ agamā, te maggaṃ agamū’’ iccādi hiyyattaniyā rūpaṃ. ‘‘So agami, te agamuṃ, te guṃ’’ iccādi ajjataniyā rūpaṃ.

Idāni tesaṃ padarūpāni pākaṭīkaraṇatthaṃ kiñci suttaṃ kathayāma – ‘‘sopāgā samitiṃ vanaṃ. Athettha pañcamo āgā. Āguṃ devā yasassino. Māhaṃ kākova dummedho, kāmānaṃ vasamanvagaṃ. Agamā rājagahaṃ buddho. Vaṅkaṃ agamu pabbataṃ. Brāhmaṇā upagacchu ma’’nti evamādīni bhavanti.

Ga gu ga guttha gaṃ gumha, agu agamu agamuṃ;
Agamā’gami gacchanti, ādibhedaṃ mane kare.

Idāni nāmikapadāni vuccante – gato, gantā, gacchaṃ, gacchantī, gacchantaṃ kulaṃ, sahagataṃ, gati, gamanaṃ, gamo, āgamo, avagamo, gantabbaṃ, gamanīyaṃ, gammaṃ, gammamānaṃ, gamiyamānaṃ, go, mātugāmo, hiṅgu, jagu, indagū, medhago iccādīni, kārite – gacchāpeti, gacchāpayati, gaccheti, gacchayati, gammeti. Kamme – gammati, gamiyati, adhigammati, adhigamiyati. **Tu**mantāditte ‘‘gantuṃ, gamituṃ, gantvā, gantvāna, gamitvā, gamitvāna, gamiya, gamiyāna, gamma, āgamma, āgantvā, adhigamma, adhigantvā’’ iccādīni. **Sappa**dhātussa pana ‘‘sappo, sappinī, pīṭhasappī, sappi’’ iccādīni rūpāni bhavanti.

Tattha **sahagata**saddo tabbhāve vokiṇṇe nissaye ārammaṇe saṃsaṭṭheti imesu atthesu dissati. Tattha ‘‘yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandirāgasahagatā’’ti tabbhāve veditabbo, nandirāgabhūtāti attho. ‘‘Yāyaṃ bhikkhave vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā’’ti vokiṇṇe veditabbo, antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti ayamettha attho. ‘‘Aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāvetī’’ti nissaye veditabbo, aṭṭhikasaññaṃ nissāya aṭṭhikasaññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. ‘‘Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā’’ti ārammaṇe, rūpārūpārammaṇānanti attho. ‘‘Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagataṃ sahajātaṃ sampayutta’’nti saṃsaṭṭhe, imissā pītiyā saṃsaṭṭhanti attho. Etthetaṃ vuccati –

Tabbhāve ceva vokiṇṇe, nissayārammaṇesu ca;
Saṃsaṭṭhe ca **sahagata**-saddo dissati pañcasu;

Gatīti gatigati nibbattigabhi ajjhāsayagati vibhavagati nipphattigati ñāṇagatīti bahuvidhā gati nāma.

Tattha ‘‘taṃ gatiṃ pecca gacchāmī’’ti ca ‘‘yassa gatiṃ na jānanti, devā gandhabbamānusā’’ti ca ayaṃ **gatigati**nāma. ‘‘Imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ neva jānāmi gatiṃvā agatiṃvā’’ti ayaṃ **nibbattigati** nāma. ‘‘Evaṃ kho te ahaṃ brahme gatiñca jānāmi jutiñca jānāmī’’ti ayaṃ **ajjhāsayagati** nāma. ‘‘Vibhavo gati dhammānaṃ, nibbānaṃ arahato gatī’’ti ayaṃ **vibhavagati** nāma. ‘‘Dve gatiyo bhavanti anaññā’’ti ayaṃ **nipphattigati** nāma. ‘‘Taṃ tattha gatimā dhibhimā’’ti ca ‘‘sundaraṃ nibbānaṃ gato’’ti ca ayaṃ **ñāṇagati** nāma. Etthetaṃ vuccati –

Gatigatyañca nibbatyaṃ, vibhavajjhāsayesu ca;
Nipphattiyañca ñāṇe ca, **gati**saddo pavattati.

Gacchatīti **go**. Mātuyā samabhāvaṃ missībhāvañca gacchati pāpuṇātīti **mātugāmo**. Rogaṃ hiṃsantaṃ gacchatīti **hiṅgu**.

Imāni tassa nāmāni

Hiṅgu hiṅgujatucceva, tathā hiṅgusipāṭikā;
Hiṅgujātīti kathitā, **vinayaṭṭhakathāya** hi.

Jagūti cutito jātiṃ gacchatīti jagu. Indriyena gacchatīti **indagū**. Atha vā indabhūtena kammunā gacchatīti **indagu**. ‘‘Hindagū’’tipi pāḷi. Tattha **hinda**nti maraṇaṃ. Taṃ gacchatīti **hindagū**.

Sabbametaṃ sattādhivacanaṃ, liṅgato pulliṅgaṃ. **Medhago**ti attano nissayañca parañca medhamāno hiṃsamāno gacchati pavattatīti medhago, kalaho. ‘‘Tato sammanti medhagā’’ti ettha hi kalaho **medhaga**saddena bhagavatā vutto. Gamitvāti ettha –

‘‘Isivhayaṃ gamitvāna, vinitvā pañcavaggiye;
Tato vinesi bhagavā, gantvā gantvā tahiṃ tahi’’nti

Ayaṃ pāḷi nidassanaṃ. **Sappo**ti sappatīti sappo, saṃsappanto gacchatīti attho. Tenāha āyasmā sāriputto ‘‘yo kāme parivajjeti, sappasseva padāsiro’’ti imissā **pāḷiyā** niddese **‘‘sappo** vuccati ahi. Kenaṭṭhena sappo? Saṃsappanto gacchatīti **sappo**. Bhujanto gacchatīti **bhujago**. Urena gacchatīti **urago**. Pannasiro gacchatīti **pannago**. Sarīrena sappatīti **sarīsapo**. Bile sayatīti **bilāsayo**. Dāṭhā tassa āvudhoti **dāṭhāvudho**. Visaṃ tassaghoranti **ghoraviso**. Jivhā tassa duvidhāti **dujivho**. Dvīhi jivhāhi rasaṃ sāyatīti **dvirasaññū’’**ti. **Sappinī**ti uragī. **Pīṭhasappī**ti pīṭhena sappati gacchatīti **pīṭhasappī,** paṅguḷo. **Sappī**ti yo na paribhuñjati, tassa balāyuvaḍḍhanatthaṃ sappati gacchati pavattatīti **sappi,** ghataṃ.

Sakka ṭeka laṅgha gatyattā. Sakkati, nisakkati, parisakkati. Nisakko, parisakkanaṃ. Ṭekati. Ṭīkā. Laṅghati, ullaṅghati, olaṅghati, laṅghako, ullaṅghikā pīti.

Ke re ge sadde. Kāyati. Rāyati. Gāyati. Jātakaṃ. Rā. Gītaṃ. Kāyituṃ. Rāyituṃ, gāyituṃ. Kāyitvā. Rāyitvā. Gāyitvā.

Tattha **jātaka**nti jātaṃ bhūtaṃ atītaṃ attano caritaṃ kāyati katheti bhagavā etenāti jātakaṃ. Jātakapāḷi hi idha jātakanti vuttaṃ. Aññatra pana jātaṃ evaṃ jātakanti gahetabbā. Tathā hi **jātaka**saddo pariyattiyampi vattati ‘‘itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhamma’’ntiādīsu, jātiyampi vattati ‘‘jātakaṃ samodhānesī’’tiādīsu. **Rā** vuccati saddo. **Gīta**nti gāyanaṃ.

Khe je se khaye. Khāyati. Jāyati. Sāyati. Khayaṃ gacchatīti attho.

Ettha pana siyā ‘‘nanu ca bho **khāyatī**ti padassa khādatīti vā paññāyatīti vā attho bhavati, tathā **jāyatī**ti padassa nibbattatīti attho, **sāyatī**ti padassa rasaṃ assādetīti attho, evaṃ sante bho kasmā idha evaṃ attho tumhehi kathiyatī’’ti? Saccaṃ, dhātūnantu anekatthattā evaṃ attho kathetuṃ labbhati. Tathā hi ‘‘appassutāyaṃ puriso, balibaddova jīratī’’ti ettha **jīratī**ti ayaṃ saddo jaraṃ pāpuṇātīti atthaṃ avatvā vaḍḍhatīti atthameva vadati, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Gu ghu ku u sadde. Gavati. Ghavati. Kavati. Avati.

Khu ru ku sadde. Khoti. Roti. Koti.

Cu ju pu plu gā se gatiyaṃ. Cavati. Javati. Pavati. Plavati. Gāti. Seti. Cavanaṃ, cuti. Javanaṃ, javo. Pavanaṃ, plavanaṃ. Gānaṃ. Setu. Poto. Plavo.

Ettha **gāna**nti gamanaṃ. **Poto**ti pavati gacchati udake etenāti poto, nāvā. Tathā plavati na sīdatīti **plavo,** nāvā eva. ‘‘Bhinnaplavo sāgarasseva majjhe’’ti hi **jātakapāḷi** dissati. ‘‘Nāvā, poto, plavo, jalayānaṃ, taraṇa’’nti nāvābhidhānāni.

Dhe the saddasaṅghātesu. Dhāyati. Thāyati. Bhāve – dhiyati, thiyati. Itthī. Thī.

De te pālane. Dāyati. Dayā. Tāṇaṃ.

Rā lā ādāne. Rāti. Lāti.

Ati adi bandhane. Antati. Andati. Antaṃ. Andu.

Jutasubha ruca dittiyaṃ. Jotati. Sobhati. Rocati, virocati.

Aka aga kuṭilāyaṃ gatiyaṃ. Akati. Agati.

Nātha nādha yācanopatāpissariyāsīsāsu. Nāthati. Nādhati.

Sala hula cala kampane. Salati. Hulati. Calati. Kusalaṃ.

Ettha ca kucchite pāpake dhamme salayatīti **kusalaṃ,** hetukattuvasenidaṃ nibbacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi **aṭṭhasāliniyaṃ** ''kucchite pāpake dhamme salayanti calayanti kampenti viddhaṃsentīti kusalā''ti hetukattuvasena attho kathito. Idaṃ **sala**dhātuvasena **kusala**saddassa nibbacanaṃ. Aññesampi dhātūnaṃ vasena **kusala**saddassa nibbacanaṃ bhavati. Tathā hi **aṭṭhasāliniyaṃ** aññānipi nibbacanāni dassitāni. Kathaṃ? ''Kucchitena vā ākārena sayantīti kusā, te akusaladhammasaṅkhāte kuse lunanti chindantīti **kusalā**. Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato ñāṇaṃ kusaṃ nāma, tena kusena lātabbāti **kusalā,** gahetabbā pavattetabbāti attho. Yathā vā kusā ubhayabhāgagataṃ hatthappadesaṃ lunanti, evamimepi uppannānuppannabhāvena ubhayabhāgagataṃ kilesapakkhaṃ lunanti, tasmā kusā viya lunantītipi **kusalā**''ti. Evaṃ aññānipi nibbacanāni dassitāni. Tatra ''dhammā'' iti padāpekkhaṃ katvā tadanurūpaliṅgavacanavasena ''kusalā''ti niddeso kato, idha pana sāmaññaniddesavasena ''kusala''nti napuṃsakekavacananiddeso amhehi kato. Puññavācako hi **kusala**saddo ārogyavācako ca ekantena napuṃsakaliṅgo, itaratthavācako pana tiliṅgiko, yathā kusalo phasso, kusalā vedanā. Kusalaṃ cittanti. **Kusala**saddo imasmiṃ **bhūvādi**gaṇe **lā**dhātu**sala**dhātuvasena nipphattiṃ gatoti veditabbo. Iti **bhūvādi**gaṇe samodhānagatadhātuyo samattā.

Iccevaṃ –

Vitthārato ca saṅkhepā, **bhūvādīnaṃ** gaṇo mayā;
Yo vibhatto sauddeso, saniddeso yathārahaṃ.

Upasagganipātehi, nānāatthayutehi ca;
Yojetvāna padānettha, dassitāni visuṃ visuṃ.

Pāḷinidassanādīhi, dassitāni saheva tu;
Tyādyantāni ca rūpāni, **syā**nyantāni ca sabbaso.

Padānaṃ sadisattañca, tathā visadisattanaṃ;
Codanāparihārehi, sahito catthanicchayo.

Atthuddhāro'bhidhānañca, liṅgattayavimissanaṃ;
Abhidheyyakaliṅgesu, savisesapadāni ca.

Nānāpadabahuppada-samodhānañca dassitaṃ;
Rūḷhīsaddādayo ceva, suvibhattā anākulā.

Sabbanāmaṃ sabbanāma-sadisāni padāni ca;
Nānāpadehi yojetuṃ, dassitāni yathārahaṃ.

Tumantāni ca rūpāni, **tvā**dyantāni ca viññūnaṃ;
Piṭake pāṭavatthāya, sabbametaṃ pakāsitaṃ.

Ye saddanītimhi imaṃ vibhāgaṃ,
Jānanti sammā munisāsane te;
Atthesu sabbesupi vītakaṅkhā,
Acchambhino sīhasamā bhavanti.

Vibhūtabhutaggasayambhucakke,
Subhūtabhūriṃ vadatā narānaṃ;
Yo saddanītimhi **bhuvādi**kaṇḍo,
Vutto mayā taṃ bhajathatthakāmo.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Pannarasahi paricchedehi maṇḍito **bhūvādi**gaṇo nāma

Soḷasamo paricchedo.

17. Rudhādichakka

Rudhādigaṇika

Ito paraṃ pavakkhāmi, **rudhādika**gaṇādayo;
Sāsanassopakārāya, gaṇe tu chabbidhe kathaṃ.

Rudhi āvaraṇe. Rudhidhātu āvaraṇe vattati. Ettha **āvaraṇaṃ** nāma pidahanaṃ vā parirundhanaṃ vā palibuddhanaṃ vā harituṃ vā appadānaṃ, sabbametaṃ vaṭṭati. Rundhati, rundhiti, rundhīti, rundheti, avarundheti. Kammani – maggo purisena rundhiyati. Rodho, orodho, virodho, paṭivirodho, viruddho, paṭiviruddho, pariruddho. Rundhituṃ, parirundhituṃ. Rundhitvā. Parirundhitvā.

Tatra **rodho**ti cārako. So hi rundhati pavesitānaṃ kurūrakammantānaṃ sattānaṃ gamanaṃ āvaratīti **rodho**ti vuccati. **Orodho**ti rājubbarī, sā pana yathākāmacāraṃ carituṃ appadānena orundhiyati avarundhiyatīti **orodho. Virodho**ti ananukūlatā. **Paṭivirodho**ti punappunaṃ ananukūlatā. **Viruddho**ti virodhaṃ āpanno. **Paṭiviruddho**ti paṭisattubhāvena virodhaṃ āpanno. **Pariruddho**ti gahaṇatthāya samparivārito. Vuttañhi ‘‘yathā arīhi pariruddho, vijjante gamane pathe’’ti. **Avaruddho**ti pabbājito.

Muca mocane. Migaṃ bandhanā muñcati. Muñcanaṃ, mocanaṃ. Dukkhappamocanaṃ, moco.

Mocoti cettha aṭṭhikakadalīrukkho. Muñcituṃ. Muñcitvā. Kārite ‘‘moceti, mocetuṃ, mocetvā’’tiādīni.

Rica virecane. Riñcati. Riñcanaṃ, virecanaṃ, vireko, virecako. Riñcituṃ. Riñcitvā.

Sica paggharaṇe. Udakena bhūmiṃ siñcati. Puttaṃ rajje abhisiñci. Abhiseko. Muddhābhisitto khattiyo. Siñca bhikkhu imaṃ nāvaṃ, sittā te lahumessati. Sittaṭṭhānaṃ. Siñcituṃ. Siñcitvā.

Yuja yoge. Yuñjati, anuyuñjati. Kammani ‘‘yuñjiyatī’’ti rūpāni. Keci ‘‘yuñjate’’ti icchanti. Yuñjanaṃ, saṃyogo, anuyogo, bhāvanānuyutto, saññogo, saññojanaṃ, atthayojanā. Dīghaṃ santassa yojanaṃ. Yuñjituṃ, anuyuñjituṃ. Anuyuñjitvā. Yojeti. Tattha **saṃyojana**nti bandhanaṃ kāmarāgādi. **Yojana**nti –

Vidatthi dvādasaṅgulyo, tadvayaṃ ratanaṃ mataṃ;
Sattaratanikā yaṭṭhi, usabhaṃ vīsayaṭṭhikaṃ;
Gāvutaṃ usabhāsīti, yojanaṃ catugāvutaṃ.

Bhuja pālanabyavaharaṇesu. Pālanaṃ rakkhaṇaṃ. **Byavaharaṇaṃ** ajjhoharaṇaṃ. Bhuñjati, paribhuñjati, saṃbhuñjati. Dāsaparibhogena paribhuñji. Kārite ‘‘bhojeti bhojayatī’’tiādīni rūpāni. Bhojanaṃ, sambhogo, mahibhujo, gāmabhojako, upabhogo, paribhogo. Bhutto odano bhavatā. Sace bhutto bhaveyyāhaṃ. Odanaṃ bhutto bhuttavā bhuttāvī. Tumantāditte ‘‘bhuñjituṃ, paribhuñjituṃ, bhojetuṃ, bhojayituṃ, bhuñjitvā, bhuñjitvāna, bhuñjiya, bhuñjiyāna, bhojetvā, bhojetvāna, bhojayitvā, bhojayitvāna’’ iccādīni **pari**saddādīhi visesitabbāni.

Tatra **bhuñjatī**ti bhattaṃ bhuñjati, bhojanīyaṃ bhuñjati. Tathā hi ‘‘khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā khādati vā bhuñjati vā’’tiādi vuttaṃ. Apica kadāci khādanīyepi ‘‘bhuñjatī’’ti vohāro dissati. ‘‘Phalāni khuddakappāni, bhuñja rāja varāvara’’nti hi vuttaṃ. **Paribhuñjatī**ti cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñjati, paṭisevatīti vuttaṃ hoti. Teneva ca **paṭisevatī**ti paribhuñjatīti attho saṃvaṇṇiyati. Apica ‘‘kāme bhuñjatī’’ti ca ‘‘pañcakāmaguṇe paribhuñjatī’’ti ca dassanato pana **bhuñjanaparibhuñjana**saddā paṭisevanatthena katthaci samānatthāpi hontīti avagantabbā. **Saṃbhuñjatī**ti sambhogaṃ karoti, ekato vāsaṃ karotīti attho. Ettha siyā ‘‘nanu ca bho atra **bhuja**dhātu pālanabyavaharaṇesu vutto, so kathaṃ ettakesupi atthesu vattatī’’ti? Vattateva, anekatthā hi dhātavo, te upasaggasahāye labhitvāpi anekatthatarāva honti. Ito paṭṭhāya **tu**mantādīni rūpāni na vakkhāma. Yattha pana viseso dissati, tattha vakkhāma.

Kati chedane. Kantati, vikantati. Sallakatto.

Bhidi vidāraṇe. Bhindati. Anāgatatthe vattabbe ‘‘bhejjissati, bhindissatī’’ti dvidhā bhavanti rūpāni. Pāpake akusale dhamme bhindatīti **bhikkhu**. Tenāha –

‘‘Na tena bhikkhu so hoti, yāvatā bhikkhate pare;
Visaṃ dhammaṃ samādāya, bhikkhu hoti na tāvatā.

Yodha puññañca pāpañca, bāhitvā brahmacariyaṃ;
Saṅkhāya loke carati, save ‘bhikkhū’ti vuccatī’’ti.

Idañca khīṇāsavaṃ sandhāya vuttaṃ, sekkhaputhujjanasamaṇāpi yathāsambhavaṃ ‘‘bhikkhū’’ti vattabbataṃ pāpuṇantiyeva. Saṅghaṃ bhindatīti **saṅghabhedako**. Devadattena saṅgho bhinno,. Bhindiyatīti **bhinno**ti hi nibbacanaṃ. Na te kaṭṭhāni bhinnāni. Bhindatīti **bhettā**.

Chidi dvedhākaraṇe. Chindatīti **chedako,** evaṃ chettā. Kese chettuṃ vaṭṭati. Chindiyatīti **chinno**. Chinnopi rukkho punadeva rūhati. Idaṃ pana **bhidichidi**dvayaṃ **divādi**gaṇaṃ patvā ‘‘bhijjati chijjatī’’ti suddhakattuvācakaṃ rūpadvayaṃ janeti, tasmā ‘‘bhijjatīti **bhinno’’**tiādinā suddhakattuvasenapi nibbacanaṃ kātabbaṃ.

Tadi hiṃsānādaresu. Tandati. Tandī, taddu. **Tadda**ti kacchu.

Udi pasavakiledanesu. Pasavanaṃ sandanaṃ. Kiledanaṃ tindatā. Undati. Undūro, samuddo.

Vida lābhe. Vindati. Govindo, vitti. Ettha **vittī**ti anubhavanaṃ, vedanā vā.

Vida tuṭṭhiyaṃ. Vindati, nibbindati. Nibbindanaṃ. Virajjati. Nibbindo kāmaratiyā. Vitti, vittaṃ, vedo. Labhati atthavedaṃ dhammavedaṃ.

Ettha **vittī**ti somanassaṃ. ‘‘Vitti hi maṃ vindati suta disvā’’ti hi vuttaṃ. **Vitta**nti vittijananattā vittasaṅkhātaṃ dhanaṃ. **Vedo**ti ganthopi ñāṇampi somanassampi vuccati. ‘‘Tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū’’tiādīsu hi gantho ‘‘vedo’’ti vuccati. ‘‘Brāhmaṇaṃ vedagumabhijaññā akiñcanaṃ kāmabhave asatta’’ntiādīsu ñāṇaṃ. ‘‘Ye vedajātā vicaranti loke’’tiādīsu somanassaṃ.

Vedaganthe ca ñāṇe ca, somanasse ca vattati;
Vedasaddo imaṃ nānā-dhātuto samudīraye.

Lipa limpane. Limpati, limpako. Avalepo. **Avalepo**ti ahaṅkāro.

Lupa acchedane. Lumpati. Vilumpako, vilutto vilopo.

Vilumpateva puriso, yāvassa upakappati;
Yadā caññe vilumpanti, so vilutto vilumpatīti.

Pisa cuṇṇane. Piṃsati. Pisako. Pisuṇā vācā. **Āgamaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ yāya vācāya bhāsati, sā pisuṇā vācā’’ti vuttaṃ, taṃ niruttilakkhaṇena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Hisi vihiṃsāyaṃ. Hiṃsati, vihiṃsati. Hiṃsako.

Ahiṃsakoti me nāmaṃ, hiṃsakassa pure sato;
Ajjāhaṃ saccanāmomhi, na naṃ hiṃsāmi kiñcanaṃ.

Hiṃsitabbaṃ kiṃsatīti **sīho**. Ādiantakkharavipallāsavasena saddasiddhi, yathā ‘‘kantanaṭṭhena takka’’nti. Vihesako, vihesanaṃ.

Sumbha pahāre. Yo no gāvova sumbhati. Parisumbhati. Sumbhoti. Atrime pāḷito payogā –

‘‘Saṃsumbhamānā attānaṃ, kālamāgamayāmase’’ti ca,

‘‘Kesaggahaṇamukkhepā, bhūmyā ca parisumbhanā;
Datvā ca no pakkamati, bahudukkhaṃ anappaka’’nti ca,

‘‘Bhūmiṃ sumbhāmi vegasā’’ti ca.

Aññattha pana aññāpi vuttā. Tā idha anupapattito na vuttā. Kecettha maññeyyuṃ, yathā **bhūvādi**gaṇe **‘‘saki saṅkāyaṃ khaji gativekalle’’**tiādīnaṃ dhātūnaṃ paṭiladdhavaggantabhāvassa niggahītāgamassa vasena ‘‘saṅkati khañjatī’’ti rūpāni bhavanti, tathā imasmiṃ **rudhādi**gaṇe **‘‘muca mocane kati chedane’’**tiādīnaṃ dhātūnaṃ paṭiladdhavaggantabhāvassa niggahītāgamassa vasena ‘‘muñcati kantatī’’tiādīni rūpāni bhavanti. Evaṃ sante ko imesaṃ tesañca visesoti? Ettha vuccate – ye **bhūvādi**gaṇasmiṃ anekassarā asaṃyogantā **i**kārantavasena niddiṭṭhā, te ākhyātattañca nāmikattañca patvā suddhakattuhetukattuvisayesu ekantato niggahītāgamena nipphannarūpā bhavanti, na katthacipi tesaṃ vinā niggahītāgamena rūpappavatti dissati. Taṃ yathā? Saṅkati, saṅkā, khañjati, khañjo iccādi. Ayaṃ anekassarānaṃ **i**kārantavasena niddiṭṭhānaṃ **bhūvādi**gaṇikānaṃ viseso.

Ye ca **rudhādi**gaṇasmiṃ anekassarā asaṃyogantvā **a**kārantavasena vā **u**kārantavasena vā niddiṭṭhā, te ākhyātattaṃ patvā suddhakattuvisayeyeva ekantato niggahītāgamena nipphannarūpā bhavanti, na hetukattuvisaye. Nāmikattaṃ pana sahaniggahītāgamena vinā ca niggahītāgamena nipphannarūpā bhavanti. Yattha vinā niggahītāgamena nipphannarūpā, tattha sasaṃyogarūpāyeva bhavanti. Taṃ yathā? Muñcati, muñcāpeti, moceti, mocāpeti. Chindāpeti. Chedeti, chedāpeti. Chindanaṃ, chedo. Muñcanaṃ, mocanaṃ. Kantati, kantanaṃ, sallakatto. Piṭṭhimaṃsāni attano, sāmaṃ ukkacca khādasi iccādīni. Tattha **ukkaccā**ti ukkantitvā, chinditvāti attho.

Nanu ca bho evaṃ sante ākhyātanāmikabhāvaṃ patvā suddhakattuhetukattuvisayesu ekantato paṭiladdhaniggahītāgamehi **saki khaji** ādīhiyeva **rudhādi**gaṇikehi bhavitabbaṃ, na pana **mucachidi**ādīhīti? Tanna, **mucachidi**ādīhiyeva **rudhādi**gaṇikehi bhavitabbaṃ **ruca**dhātuyā samānagatikattā, tathā hi yathā ‘‘rundhissa, rundhayati, rundhāpeti, rundhanaṃ, rodho, virodho’’tiādīsu niggahītāgamāniggahītāgamavasena dvippakārāni rūpāni dissanti, tathā **mucachidi**ādīnampīti.

Nanu **kaccāyane** niggahītāgamassa niccavidhānatthaṃ ‘‘rudhādito niggahītapubbañcā’’ti lakkhaṇaṃ vuttanti? Saccaṃ, taṃ pana kriyāpadattaṃ sandhāya vuttaṃ. Yadi ca nāmikapadattampi sandhāya vuttaṃ bhaveyya, ‘‘virodho’’tiādīnaṃ dassanato **vā**saddaṃ pakkhipitvā vattabbaṃ siyā, na ca **vā**saddaṃ pakkhipitvā vuttaṃ, tena ñāyati kriyāpadattaṃyeva sandhāya vuttanti.

Nanu ca bho evaṃ sante **sakikhaji**ādīnaṃ niccaṃ saniggahītāgamakriyāpadattaṃyeva sandhāya ‘‘rudhādito niggahītapubbañcā’’ti idaṃ vuttanti sakkā mantunti? Na sakkā, **sakikhaji**ādīnaṃ **rudha**dhātuyā asamānagatikattā nāmikatte dvippakārassa asambhavato. Tathā hi yesaṃ yā nāmikatte niggahītāgamāniggahītāgamavasena dvippakāravantatā, sā eva tesaṃ **rudhādi**gaṇabhāvassa lakkhaṇaṃ. Tañca **sakikhaji**ādīnaṃ natthi. ‘‘Saṅkā khañjo’’tiādinā hi nāmatte ekoyeva pakāro dissati saniggahītāgamo, **‘‘kamu padavikkhepe’’**iccādīnaṃ pana ‘‘kamo, kamanaṃ, caṅkamo, caṅkamana’’ntiādinā nāmikatte dvippakāravantatāsambhavepi niggahītāgamassa abbhāsavisaye pavattattā sā dvippakāravantatā **rudhādi**gaṇabhāvassa lakkhaṇaṃ na hoti, tasmā abbhāsavisaye pavattaṃ niggahītāgamaṃ vajjetvā yā dvippakāravantatā, sāyeva **rudhādi**gaṇikabhāvassa lakkhaṇanti sanniṭṭhānaṃ kātabbaṃ. Ayaṃ nayo atīva sukhumo sammā manasi kātabbo.

Rudhādī ettakā diṭṭhā, dhātavo me yathābalaṃ;
Suttesvaññepi pekkhitvā, gaṇhavho atthayuttitoti.

Dudhādigaṇoyaṃ.

Divādigaṇika

Divu kīḷāvijigisābyavahārajutithutikantigatisattīsu. Ettha ca **kīḷā**ti laḷanā, vihāro vā. **Laḷanā**ti ca laḷitānubhavanavasena ramaṇaṃ. **Vihāro** iriyāpathaparivattanādinā vattanaṃ. **Vijigisā**ti vijayicchā. **Byavahāro**ti vohāro. **Jutī**ti sobhā. **Thutī**ti thomanā. **Kantī**ti kamanīyatā. **Gatī**ti gamanaṃ. **Sattī**ti sāmatthiyaṃ. Imesu atthesu **divu**dhātu vattati. Dibbati. Devo. Devī. Devatā.

Ettha **devo**ti tividhā devā sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Tesu mahāsammatakālato paṭṭhāya lokena ‘‘devā’’ti sammatattā rājarājakumārādayo **sammutidevā** nāma. Devaloke upapannā **upapattidevā** nāma. Khīṇāsavā **visuddhidevā** nāma. Vuttampi cetaṃ ‘‘sammutidevā nāma rājāno deviyo kumārā. Upapattidevā nāma bhummadeve upādāya taduttaridevā. Visuddhidevā nāma buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā’’ti.

Idaṃ panettha nibbacanaṃ – dibbanti kāmaguṇajhānābhiññācittissariyādīhi kīḷanti, tesu vā viharantīti **devā**. Dibbanti yathābhilāsitaṃ visayaṃ appaṭighātena gacchantīti **devā**. Dibbanti yathicchitanipphādane sakkontīti **devā**. Atha vā taṃtaṃbyasananittharaṇatthikehi saraṇaṃ parāyaṇanti devanīyā abhitthavanīyāti **devā**. Sobhāvisesayogena kamanīyāti vā **devā**.

Ettha ca **thutikanti** atthā kammasādhanavasena daṭṭhabbā, **kīḷā**dayo cha atthā kattusādhanavasena. Keci pana ‘‘divu kīḷāvijigisābyavahārajutithutigatīsū’’ti paṭhanti. Keci ‘‘gatī’’ti padaṃ vihāya ‘‘jutithutīsū’’ti paṭhanti. Keci ‘‘thutī’’ti padaṃ vihāya ‘‘jutigatīsū’’ti paṭhanti, keci pana **divu**dhātuṃ **‘‘sattithutika’’**ntiatthepi icchanti. Tenāha abhidhammassa **anuṭīkākāro** **‘‘deva**saddo yathā kīḷāvijigisāvohārajutigatiattho, evaṃ sattiabhitthavakamanatthopi hoti dhātusaddānaṃ anekatthabhāvato’’tiādi.

Idaṃ pana yathāvuttesu sammutidevādīsu paccekaṃ nibbacanaṃ – dibbanti kīḷanti attano visaye issariyaṃ karontīti **devā,** rājāno. Dibbanti kīḷanti pañcahi kāmaguṇehi, paṭipakkhe vā vijetuṃ icchanti, voharanti ca lokassa yuttāyuttaṃ, jotanti paramāya sarīrajutiyā, thomiyanti tabbhāvatthikehi, kāmiyanti daṭṭhuṃ sotuñca sobhāvisesayogena, gacchanti ca yathicchitaṭṭhānaṃ appaṭihatagamanena, sakkonti ca ānubhāvasampattiyā taṃtaṃkiccaṃ nipphādetunti **devā,** cātumahārājikādayo. Kīḷanti paramāya jhānakīḷāya, vijetuṃ icchanti paṭipakkhaṃ, paramasukhumañāṇavisesavisayaṃ atthañca voharanti, jotanti sabbakilesadosakalusābhāvā paramavisuddhāya ñāṇajutiyā, thomiyanti ca viññātasabhāvehi paramanimmalaguṇavisesayogato, kāmiyanti ca anuttarapuññakkhettatāya daṭṭhuṃ sotuṃ pūjituñca, gacchanti ca amatamahānibbānaṃ apaccāgamanīyāya gatiyā, sakkonti ca cittācāraṃ ñatvā te te satte hite niyojetuṃ amatamahānibbānasukhe ca patiṭṭhāpetunti **devā,** visuddhidevā.

Devasadda ‘‘viddhe vigatavalāhake deve’’tiādīsu ajaṭākāse āgato. ‘‘Devo ca thokaṃ thokaṃ phusāyatī’’tiādīsu meghe. ‘‘Ayañhi deva kumāro’’tiādīsu khattiye. ‘‘Ahaṃ deva sakalajambudīpe aññassa rañño santike kiñci bhayaṃ na passāmī’’tiādīsu issarapuggale. ‘‘Pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti devo maññe’’tiādīsu upapattideve. ‘‘Devātidevaṃ naradammasārathi’’ntiādīsu visuddhideve āgato.

Devīti rājabhariyāpi devadhītāpi ‘‘devī’’ti vuccati. Devassa bhariyāti hi devī, sāpi atthato ‘‘dibbatīti devī’’ti vattabbā, yathā ‘‘bhikkhatīti bhikkhunī’’ti. Tathā hi vuttaṃ **vimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘dibbati attano puññiddhiyā kīḷatīti devī’’ti.

Devatāti devaputtopi brahmāpi devadhītāpi. ‘‘Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya ruttiyā abhikkantavaṇṇā’’tiādīsu hi devaputto ‘‘devatā’’ti vutto ‘‘devoyeva devatā’’ti katvā, tathā ‘‘tā devatā sattasatā uḷārā, brahmā vimānā abhinikkhamitvā’’tiādīsu brahmāno.

‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā’’ti-

Ādīsu devadhītā.

Imāni upapattidevānaṃ nāmāni –

Devo suro ca vibudho, nijjaro amaro maru;
Sudhāsī tidaso sagga-vāsī animisopi ca;
Divoko’matapāyī ca, saggaṭṭho devatāni ca.

Khi khaye. Khiyati. Khayo. Khiyanaṃ. Rāgakkhayo.

Khi nivāse kodhahiṃsāsu ca. Khiyati. Na gacchasi yamakkhayaṃ. Nāgadānena khiyanti.

Tattha **khiyatī**ti nivasati. **Yamakkhaya**nti yamanivesanaṃ. **Khiyantī**ti kujjhanti hiṃsanti vā.

Ghā gandhopādāne. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Ghānena gandhaṃ ghāyituṃ ghāyitvā.

Ruca rocane. Rocanaṃ ruci. Bhattaṃ me ruccati. Bhattampitassa na ruccati. Pabbajjā mama ruccati. Ruccituṃ, ruccitvā. Keci pana imasmiṃ **divādi**gaṇe **‘‘ruca dittimhī’’**ti paṭhanti. Taṃ na yuttaṃ katthacipi dittisaṅkhātasobhanatthavācakassa **ruca**dhātuno ‘‘ruccatī’’ti rūpābhāvato. Tasmā evaṃ sallakkhetabbaṃ, dittirucīnaṃ vācako **ruca**dhātu bhuvādigaṇiko. Tassa hi ‘‘rocati, virocati. Ekattamuparocita’’nti rūpāniyeva bhavanti, na ‘‘ruccatī’’ti rūpaṃ. Ruciyāyeva vācako pana **divādi**gaṇikopi hoti **curādi**gaṇikopi. Tassa hi **divādi**gaṇikakāle ‘‘gamanaṃ mayhaṃ ruccatī’’ti rūpaṃ. **Curādi**gaṇikakāle ‘‘kiṃ nu jātiṃ na rocesī’’ti rūpaṃ. **Ā**pubbo ce ācikkhane vattati, ‘‘āroceti, ārocayatī’’ti rūpāni dissanti.

Muca mokkhe. Dukkhato muccati. Saddhāya adhimuccati. Mutti, vimutti, adhimutti, muccamāno.

Uca samavāye. Uccati. Oko, ūkā, ukkā.

Okoti udakampi āvāsopi. ‘‘Okapuṇṇehi cīvarehī’’ti ca, ‘‘vārijova thale khitto, okamokatamubbhato’’ti cettha payogo. **Ūkā**ti sīse nibbattakimiviseso.

Ukkāti dīpikādayo vuccanti. ‘‘Ukkāsu dhāriyamānāsū’’ti hi āgataṭṭhāne dīpikā ‘‘ukkā’’ti vuccati. ‘‘Ukkaṃ bandheyya, ukkaṃ bandhitvā, ukkāmukhaṃ ālimpeyyā’’ti āgataṭṭhāne aṅgārakapallaṃ. ‘‘Kammārānaṃ yathā ukkā, anto jhāyati no bahī’’ti āgataṭṭhāne kammāruddhanaṃ. ‘‘Evaṃ vipāko ukkāpāto bhavissatī’’ti āgataṭṭhāne vātavego ‘‘ukkā’’ti vuccati. ‘‘Saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkhipeyyā’’ti āgataṭṭhāne suvaṇṇakārānaṃ mūsā ‘‘ukkā’’ti veditabbā. Iccevaṃ –

Dīpikāvātavegesu, kammārānañca uddhane;
Mūsāyampi ca aṅgāra-kapalle cāti pañcasu;
Visayesu panetesu, **ukkā**saddo pavattati;

Che chedane. Chiyati, chiyanti. Avacchitaṃ, avacchātaṃ. Chetvāna moḷiṃ varagandhavāsitaṃ.

Saja saṅge. Saṅgo laganaṃ. Sajjati. Sajjanaṃ, sajjito, satto.

Yuja samādhimhi. Samādhānaṃ **samādhi,** kāyakammādīnaṃ sammāpayogavasena avippakiṇṇatāti attho. Yujjati. Yogo, yogī.

Ettha **yogo**ti vīriyaṃ. Tañhi –

‘‘Vāyametheva puriso, na nibbindeyya paṇḍito;
Passāmi vo’ha’mattānaṃ, yathā icchiṃ tathā ahu’’nti

Vacanato avassaṃ kātuṃ yujjati upapajjatīti **yogo**ti vuccati.

Ranja rāge. Rajjati. Virajjati. Rajjamāno, rajjaṃ, rajjanto, rāgo, virāgo, rajjanaṃ, virajjanaṃ, rajanīyaṃ. Upasaggavasena añño attho bhavati. Samhā raṭṭhā nirajjati, attano raṭṭhā niggacchatīti attho.

Tattha **virāgo**ti virajjanti ettha saṃkilesadhammāti virāgo, nibbānaṃ maggo ca.

Vijī bhayacalanesu. Vijjati, saṃvijjati. Saṃvego, saṃvejanīyaṃ. Ubbijjati. Ubbego, ubbiggahadayo.

Luja vināse. Lujjatīti **loko**. Lopo, lutti, lujjanaṃ, lutto.

Ṭhā gatinivattiyaṃ. Ṭhāyati. Ṭhāyī, ṭhiti, ṭhānaṃ, ṭhito, tatraṭṭho, tiṭṭhaṃ, kappaṭṭhāyī, āsabhaṭṭhānaṭṭhāyī.

‘‘Sukhaṃ sayāmi ṭhāyāmi, sukhaṃ kappemi jīvitaṃ;
Ahatthapāso mārassa, aho satthānukampako’’ti

Pāḷi nidassanaṃ. Lāpaṃ gocaraṭṭhāyinanti ca. Tattha **ṭhāyāmī**ti tiṭṭhāmi.

Ḍigatiyaṃ. Ḍiyati. Ḍemāno. Ḍino vā. ‘‘Ucce sakuṇa ḍemāna, pattayāna vihaṅgama. Vajjesi kho tvaṃ vāmūru’’nti nidassanaṃ.

Ettha ḍiyatīti **ḍemāno**ti nibbacanaṃ gahetabbaṃ.

Tā pālane. Tāyati. Aghassa tātā. So nūna kapaṇo tāto, ciraṃ rujjati assame. Tāṇaṃ, parittaṃ, gottaṃ. Tvaṃ khosi upāsaka katakalyāṇo katabhīruttāṇo.

Tatra **paritta**nti mahātejavantatāya samantato sattānaṃ bhayaṃ upaddavaṃ upasaggañca tāyati rakkhatīti parittaṃ, gaṃ tāyatīti **gottaṃ**.

Nata gattavināme. Gattavināmo gattavikkhepo. Naccati. Naccaṃ. Nigaṇṭho nāṭaputto.

Dā sodhane. Dāyati. Dānaṃ. Anuyogadāpanatthaṃ. Anuyogaṃ datvā. Dānaṃ datvā.

Dā supane. Dāyati. Niddāyati. Niddāyanaṃ, niddāyamāno, niddāyanto.

Dādāne. Puriso dānaṃ dāyati. **Ā**pubbo gahaṇe. Adinnaṃ ādiyati. Sīlaṃ samādiyati. Kamme – purisena dānaṃ dīyati, adinnaṃ ādiyati. Kārite – ādapeti, samādapeti, ādapayati, samādapayati, ye dhammamevādapayanti santo.

Dā avakhaṇḍane. Diyati, diyanti. Parittaṃ.

Ettha ca **paritta**nti samantato khaṇḍitattā parittaṃ. Appamattakañhi gomayapiṇḍaṃ **paritta**nti vuccati. Tasmā **paritta**nti appakassa nāmaṃ kāmāvacarassa ca dhammassa appesakkhattā.

Dā suddhiyaṃ. Dāyati. Vodāyati. Vodānaṃ. Akammakoyaṃ dhātu. Tathā hi ‘‘vodāyati sujjhati etenāti **vodānaṃ,** samathavipassanā’’ti **nettisaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttaṃ.

Dī khaye. Dīyate. Dīno, ādīnavo.

Tatra dīnoti parikkhīṇañātidhanādibhāvena dukkhito. **Ādīnavo**tiādīnaṃ dukkhaṃ vāti adhigacchati etenātiādīnavo, doso.

Du paritāpe. Duyate. Duno, dūto.

Bhidi bhijjane. Bhijjanadhammaṃ bhijjati. Bhijjatīti bhinno. Bhijjanaṃ bhedo.

Chidi chijjane. Suttaṃ chijjati. Chijjatīti chinno. Evaṃ chiddaṃ. Chijjanaṃ chedo.

Khidi dīniye. Dīnabhāvo **dīniyaṃ,** yathā dakkhiyaṃ. Khijjati, khinno, akhinnamati, khedo, khedaṅgato lokahitāya nātho.

Ettha **khedaṅgato**ti kāyikadukkhasaṅkhātaṃ parissamaṃ patto, dukkhamanubhavīti attho.

Pada gatiyaṃ. Pajjati. Maggaṃ paṭipajjati. Paṭipattiṃ paṭipajjati. Addhānamaggappaṭipanno hoti, phalasamāpattiṃ samāpajjati. Āpattiṃ āpajjati. Akammakampi bhavati, tesaṃ adhammo āpajjati, pajjo, byagghapajjo, sampadāyo.

Ettha ca **pajjo**ti maggo. Byagghapajje saddulapathe jātoti **byagghapajjo,** evaṃnāmako kulaputto. Sampadiyati ñāpiyati dhammo etenāti **sampadāyo,** akkhātā.

Vida sattāyaṃ. Sattā vijjamānākāro. Vijjati, saṃvijjati. Jātavedo, vijjā, avijjā, vidito.

Tattha **jātavedo**ti aggi. So hi jātova vedayati dhūmajāluṭṭhānena paññāyati, tasmā **jātavedo**ti vuccati. **Vijjā**ti dhammānaṃ sabhāvaṃ viditaṃ karotīti vijjā, ñāṇaṃ. **Avijjā**ti khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti avijjā. Dukkhādīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotīti **avijjā,** moho.

Mada ummāde. Ummādo nāma muyha naṃ vā sativippavāso vā cittavikkhepo vā. Majjati, pamajjati. Matto, surāmadamatto. Matto ahaṃ mahārāja. Puttamaṃsāni khādayiṃ. Mattahatthī, pamatto, ummatto.

Appamādo amataṃ padaṃ, pamādo maccuno padaṃ;

Appamattā na miyyanti, ye pamattā yathā matā.

Mida sinehane. Mejjati. Mettā, metti, mittaṃ, mitto.

Antaradhā adassane. Antarapubbo **dhā**dhātu vijjamānassa vatthuno adassane vattati. Antaradhāyati. Antaradhānaṃ, antaradhāyanto. Sā devatā antarahitā. Antarāpidhāyati.

Budha avagamane. Avagamanaṃ jānanaṃ. Bujjhati, buddho, buddhi, buddhaṃ, bodho, bodhi. Bujjhitā saccāni. Sakalaṃ buddho, buddhavā, vibodheti, bodhetā, buddho, vibuddho iccādīni.

Tatra buddhoti bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti **buddho**. Atha vā pāramitāparibhāvitāya paññāya sabbampi ñeyyaṃ abujjhīti **buddho**. Keci pana kammenapi **buddha**saddassa siddhaṃ icchantā evaṃ nibbacanaṃ karonti ''sammāsambuddho vata so bhagavāti adhigataguṇavisesehi khīṇāsavehi bujjhitabboti buddho''ti. Vitthāro pana **niddese** vuttanayena gahetabbo. Buddhīti bujjhatīti **buddhi**. Evaṃ **buddhaṃ bodho bodhi** ca. Atha vā bujjhanaṃ **buddhi**. Evaṃ **bodho bodhi** ca, sabbametaṃ paññāyādhivacanaṃ.

Idāni **bodhi**saddassa atthuddhāraṃ vadāma. **Bodhī**ti hi rukkhopi maggopi sabbaññutaññāṇampi nibbānampi evaṃpaṇṇattiko puggalopi vuccati, tathā hi ''bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho''ti ca, ''antarā ca bodhiṃ antarā ca gaya''nti ca āgataṭṭhāne rukkho bodhīti vuccati. ''Catūsu maggesu ñāṇa''nti āgataṭṭhāne maggo. ''Pappoti bodhiṃ varabhūri sumedhaso''ti āgataṭṭhāne sabbaññutaññāṇaṃ. ''Patvāna bodhiṃ amataṃ asaṅkhata''nti āgataṭṭhāne nibbānaṃ. ''Bodhi bhante rājakumāro bhagavato pāde sirasā vandatī''ti ''ariyasāvako bodhīti vuccatī''ti ca āgataṭṭhāne evaṃpaṇṇattiko puggalo.

Atridaṃ vuccati –

Rukkhe magge ca nibbāne, ñāṇe sabbaññutāya ca;
Tathā paṇṇattiyañceva, **bodhi**saddo pavattati.

Bujjhatīti **bujjhitā,** bodhetīti **bodhetā**.

Ettha ca koci payogo **tu**mantādīni ca rūpāni vuccante – ''guyhamatthamasambuddhaṃ, sambodhayati yo naro. Paraṃ sambuddhumarahati. Bujjhituṃ, buddhuṃ, bujjhitvā, bujjhitvāna, bujjhituna, buddhiya, buddhiyāna, buddhā, buddhāna'' iti bhavanti.

Tatra **asambuddha**nti parehi aññātaṃ, ''asambodha''ntipi pāṭho, paresaṃ bodhetuṃ ayuttanti attho. **Sambuddhu**nti saṃbujjhituṃ. **Buddhā**ti bujjhitvā, evaṃ **buddhānā**ti etthāpi.

Keci pana **''nāmarūpaparicchede** 'bodhimaggena budhvā'ti ca, ''budhvā bodhitale yamāha sugato'ti ca **dha**kāra**va**kārasaññogavato padassa dassanato **tvā**paccayantabhāvato ca **dha**kāra**va**kārasaṃyogavasena ''budhvā''ti padasiddhi icchitabbā''ti vadanti, taṃ tādisassa padarūpassa buddhavacane adassanato ca, buddhavacanassa ananukūlatāya ca, parisuddhe ca porāṇapotthake **va**kārasaṃyogavigatassa ''bodhimaggena buddhā''tica, ''buddhā bodhitale''ti ca padassa dassanato na gahetabbaṃ. Tathā hi na tādiso pāṭho buddhavacanassa anukūlo hotīti. Na hi buddhavacane vassasatampi vassasahassampi pariyesantā tādisaṃ **va**kāra**dha**kārasaññogapadaṃ passissanti. Evaṃ ''budhvā''ti padarūpassa buddhavacanassa ananukūlatā daṭṭhabbā. Tañhi sakkaṭaganthe kataparicayabhāvena vañcitehi vidūhi icchitaṃ, na saddhammanītividūhi. Ettha imāni nidassanapadāni veditabbāni –

Ko maṃ viddhā nilīyati. Laddhā macco yadicchati. Laddhāna pubbāpariyaṃ visesaṃ, adassanaṃ maccurājassa gacche.

Ummādantimahaṃ diṭṭhā, āmukkamaṇikuṇḍalaṃ;

Na supāmi divārattiṃ, sahassaṃva parājito’’ti;

Tattha **viddhā**ti vijjhitvā. **Laddhā**ti labhitvā. **Laddhānā**ti labhitvāna. **Diṭṭhā**ti disvā. Iti ‘‘viddhā laddhā laddhāna diṭṭhā’’ti padāni **tvā**paccayena saddhiṃ gatānipi saññogavasena **va**kārapaṭibaddhāni na honti, tasmā ‘‘buddhā buddhāna’’ iccetānipi ‘‘laddhā laddhāna’’ iccādīni viya parihīna**va**kārasaññogāni eva gahetabbāni. Ye ‘‘budhvā’’ti rūpaṃ icchanti paṭhanti ca, maññe te **tvā**paccayo vañceti, tena te vañcanaṃ pāpuṇanti, tasmā tādisaṃ rūpaṃ aggahetvā yo saddanītiyaṃ saddavinicchayo vutto, soyeva āyasmantehi sārato paccetabbo.

Budha bodhane. Sakammakākammakoyaṃ dhātu. Tathā hi bodhanasadduccāraṇena jānanaṃ vikasanaṃ niddakkhayo ca gahito, tasmā **‘‘budha** ñāṇe, **budha** vikasane, **budha** niddakkhaye’’ti vuttaṃ hoti. Bujjhati bhagavā, dhamme bujjhati, pabujjhati, padumaṃ bujjhati. Puriso buddho, pabuddho, bodhati, pabodhati iccādīni.

Saṃdhā sandhimhi. Saṃpubbo **dhā**dhātu sandhimhi vattati. Nevassa maddī bhākuṭi, na sandhiyati na rodati. **Na sandhiyatī**ti idaṃ aññehi pakaraṇehi asādhāraṇaṃ **divādi**rūpaṃ.

Dhanu yācane. Mātā hi tava irandhati, vidharassa hadayaṃ dhaniyyati. Idampi asādhāraṇaṃ **divādi**rūpaṃ.

Dhī anādare. Dhīyate. Dhīno.

Yudha sampahāre. Yujjhati. Yodho, yuddhaṃ, caraṇāyudho, **ya**kārassa **va**kārabhāve ‘‘āvudha’’nti rūpaṃ. Tatra **caraṇāyudho**ti kukkuṭo.

Kudha kope. Kujjhati. Kodho, kujjhanā, kujjhitattaṃ. Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati.

Sudha soceyye. Soceyyaṃ sucibhāvo. Sujjhati. Suddhi, visuddhi, sujjhanaṃ, suddho, visuddho, parisuddho. Kārite ‘‘sodheti, sodhako’’ iccādīni.

Sidhu saṃrādhane. Sijjhati. Siddhi.

Radha hiṃsāyaṃ. Rajjhati, virajjhati, aparajjhati. Aparādho.

Rādha sādha saṃsiddhiyaṃ. Rādhayati, sādhayati. Ārādhanaṃ, sādhanaṃ. Saparahitaṃ sādhetīti **sādhu,** sappuriso. Accantaṃ sādhetabbanti **sādhu,** laddhakaṃ sundaraṃ dānasīlādi.

Vidha vijjhane. Vijjhati. Paṭivijjhati. Khaṇa viddha, vidhu, vijjhanako, viddho, paṭividdho, vijjhanaṃ, vedho, paṭivedho, vijjhitvā, viddhā, viddhāna. Ko maṃ viddhā nilīyati.

Idha vuddhiyaṃ. Ijjhati, samijjhati. Iddhi, ijjhanaṃ, samijjhanaṃ, iddho. Tattha **iddhī**ti ijjhanaṃ iddhi. Ijjhanti vā sattā etāya iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi**.

Gidhu abhikaṅkhāyaṃ. Gijjhati, gijjho. Gaddho. Gaddhabādhipubbo. Kāmagiddho na jānāsi. Gedho.

Rudhi āvaraṇe. Rujjhati, virujjhati, paṭivirujjhati. Virodhako, viruddho. Rodho, virodho, paṭivirodho, anuvirodho.

Anuvidhā anukaraṇe. Anuvipubbo **dhā**dhātu anukriyāyaṃ vattati. Puriso aññassa purisassa kriyaṃ anuvidhīyati tatrāyaṃ pāḷi –

Dūsito giridattena, hayo sāmassa paṇḍavo;

Porāṇaṃ pakatiṃ hitvā, tassevānuvidhīyatī''ti.

Idampi asādhāraṇaṃ **divādi**rūpaṃ.

Anurudha kāme. Kāmo icchā. **Anu**pubbo **rudha**dhātu icchāyaṃ vattati. Anuruddho, anurodho. Anusmāti kiṃ virodho.

Tattha **anuruddho**ti anurujjhati paṇītaṃ paṇītaṃ vatthuṃ kāmetīti anuruddho. **Anurodho**ti anukūlatā. Ayaṃ pāḷi ''so uppannaṃ lābhaṃ anurujjhati, alābhe paṭivirujjhatī''ti.

Byadha tāḷane. Byajjhati. Byādho. **Byādho**ti luddho. Taṃ taṃ migaṃ byajjhati tāḷeti hiṃsatīti **byādho**.

Gudha pariveṭhane. Gujjhati. Godhā.

Mana ñāṇe. Maññati, avamaññati, atimaññati. Seyyādivasena maññatīti **māno**. ''Maññanā, maññitattaṃ, māno, ahaṅkāro, unnati, ketu, paggaho, avalepo''ti pariyāyā.

Jana janane. Sakammakoyaṃ dhātu. ''Jaññatī''timassa rūpaṃ, karotīti attho. Kārite – janesi phussatī mamaṃ. Janayati, sukhaṃ janeti, janayatīti **janako,** pitā, yo koci vā nibbattetā. Puthu kilese janetīti **puthujjano**. Tattha ''janeti janayatī''ti rūpāni **curādi**gaṇaṃ patvā suddhakatturūpāni bhavanti. Karotīti hi tesaṃ attho. Hetukattuvasenapi tadattho vattabbo ''nibbattetī''ti.

Janī pātubhāve. Īkārantoyaṃ akammako dhātu, **vi**pubbo ce, sakammako. Putto jāyati, jāto. Puthu kilesā jāyanti etthāti **puthujjano**. Jananaṃ jāti, ''sañjāti, nibbatti, abhinibbatti, khandhānaṃ pātubhāvo''ti pariyāyā. Itthī puttaṃ vijāyati, itthī puttaṃ vijātā. So puriso vijātamātuyāpi amanāpo. Upavijaññā itthī. Kārite ''jāpeti, jāpayati. Atthajāpikā paññā''ti rūpāni.

Hana hiṃsāyaṃ. Idha **hiṃsā**vacanena ghaṭṭanaṃ gahetabbaṃ. Saddo sotamhi haññati. Paṭihaññati. Buddhassa bhagavato vohāro lokile sote paṭihaññati. Imāni kattupadāni. **Bhūvādi**gaṇaṃ pana patvā ''lohena ve haññati jātarūpaṃ, na jātarūpena hananti loha''nti **pāḷiyaṃ** ''haññatī''ti padaṃ kammapadaṃ, jātarūpaṃ lohena kammārehi haññatīti attho. ''Hanantī''ti padaṃ kattupadaṃ, lohaṃ jātarūpena kammārā hanantīti hi attho. Ettha **hananaṃ** paharaṇanti gahetabbaṃ.

Rūpa ruppane. Ruppanaṃ kuppanaṃ ghaṭṭanaṃ pīḷanaṃ. Ruppati. Rūpaṃ, ruppanaṃ. Imassa pana **''rūpa** rūpakriyāya''nti **curādi**gaṇe ṭhitassa ''rūpeti rūpayatī''ti rūpāni bhavanti.

Tattha **rūpa**nti kenaṭṭhena rūpaṃ? Ruppanaṭṭhena rūpaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā ''kiñca bhikkhave rūpaṃ? Ruppatīti kho bhikkhave tasmā 'rūpa'nti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppati, jighacchāyapi ruppati, pipāsāyapi ruppati, ḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassenapi ruppati, ruppatīti kho bhikkhave tasmā 'rupa'nti vuccatī''ti.

Tattha **ruppatī**ti kuppati ghaṭṭiyati pīḷiyati, bhijjatīti attho. **Bhijjatī**ti vikāraṃ āpajjati, vikārāpatti ca sītādisannipāte visadisarūpappavattiyeva. Ettha ca **kuppatī**ti etena kattuatthe rūpapadasiddhiṃ dasseti, **ghaṭṭiyati pīḷiyatī**ti etehi kammatthe. Kopādikriyāyeva hi ruppanakriyāti, so pana kattubhūto kammabhūto ca attho bhijjamāno nāma hotīti imassa atthassa dassanatthaṃ **''bhijjatīti attho''**ti vuttaṃ.

Atha vā **ruppatīti rūpa**nti kammakattutthe rūpapadasiddhi vuttā. Vikāro hi ruppananti vuccati, teneva **bhijjatīti attho**ti kammakattutthena **bhijjatī**ti saddena atthaṃ dasseti. Tattha yadā kammatthe ''ruppatī''ti padaṃ, tadā ''sītenā''tiādi kattuatthe karaṇavacanaṃ. Yadā pana ''ruppatī''ti padaṃ kattuatthe kammakattuatthe vā, tadā hetumhi karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Rūpasaddo khandha bhava nimitta paccaya sarīra vaṇṇasaṇṭhānādīsu atthesu vattati. Ayañhi ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’nti ettha rūpakkhandhe vattati. ‘‘Rūpūpapattiyā maggaṃ bhāvetī’’ti ettha rūpabhave. ‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhārūpāni passatī’’ti ettha kasiṇanimitte. ‘‘Sarūpā bhikkhave uppajjanti pāpakā akusalā dhammā, no arūpā’’ti ettha paccaye. ‘‘Ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti ettha sarīre. ‘‘Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’nti ettha vaṇṇe. ‘‘Rūpappamāṇo rūpappasanno’’ti ettha saṇṭhāne. Iccevaṃ –

Khandhe bhave nimitte ca, sarīre paccayepi ca;
Vaṇṇe saṇṭhānaādimhi, **rūpa**saddo pavattati.

Kupa kope. Kuppati. Kuppanti vātassapi eritassa. Kopo, pakopo. Vacīpakopaṃ rakkheyya.

Tapa santāpe. Tappati, santappati. Santāpo.

Tapa pīṇane. Tappati. Tappanaṃ.

Dapa hāse. Dappati.

Dīpa dittiyaṃ. Dippati. Dīpo.

Lupa adassane. Luppanaṃ, lopo, lutti.

Khipa peraṇe. Khippati. Khippaṃ.

Lubha giddhiyaṃ. Lubbhati. Attanoyeva jaṇṇukaṃ olubbha tiṭṭhati. Lubbhanaṃ, lobho, lubbhitvā, lubbhitvāna, lubbhiya, lubbhiyāna, olubbhitvā, olubbhitvāna, olubbhiya, olubbhiyāna, lubbhituṃ, olubbhituṃ.

Tattha **lobho**ti lubbhanti tena sattā, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti lobho. Ettha pana ‘‘lobho lubbhanā lubbhitattaṃ rāgo taṇhā tasiṇā mucchā ejā vanaṃ vanatho’’ iccādīni lobhassa bahunāmāni veditabbāni.

Khubha sañcalane. Khubbhati, saṃkhubbhati. Khubbhitthanagaraṃ. Saṅkhobho. Kārite – khobheti, khobhayati.

Samu upasame. Cittaṃ sammati, upasammati, vūpasammati, samaṇo, santi, santo.

Ettha **samaṇo**ti sammati santacitto bhavatīti samaṇo. Kāritavasena pana kilese sameti upasametīti **samaṇo**ti nibbacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi ‘‘yaṃ sametīti idaṃ ariyaṃ. Samayatītidha sattāna’’nti dve kāritarūpāni.

Samu khede nirodhe ca. Khedo. Kilamanaṃ. **Nirodho** abhāvagamanaṃ. Addhānamaggappaṭipannassa kāyo sammati. Aggi sammati. Santo.

Santasaddo ‘‘dīghaṃ santassa yojana’’ntiādīsu kilantabhāve āgato. ‘‘Ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā’’tiādīsu niruddhabhāve. ‘‘Adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto’’tiādīsu santañāṇagocaratāyaṃ. ‘‘Upasantassa sadā satīmato’’tiādīsu kilesavūpasame. ‘‘Santo have sabbhi pavedayantī’’tiādīsu sādhūsu. ‘‘Pañcime bhikkhave mahācorā santo saṃvijjamānā’’tiādīsu atthibhāve. Etthetaṃ vuccati –

‘‘Kilantatte niruddhatte, santadhīgocarattane;
Kilesūpasame ceva, atthibhāve ca sādhusu;
Imesu chasu ṭhānesu, **santa**saddo panāgato’’ti.

Damu damane. Dammati. Danto, damo, damanaṃ. Kārite ‘‘cittaṃ dameti, damayatī’’ti rūpāni.

Tattha **damo**ti indriyasaṃvarādīnaṃ etaṃ nāmaṃ. ‘‘Saccena danto damasā upeto. Vedantagū vusitabrahmacariyo’’ti ettha hi indriyasaṃvaro ‘‘damo’’ti vutto. ‘‘Yadi saccā damā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjatī’’ti ettha paññā ‘‘damo’’ti vuttā. ‘‘Dānena damena saṃyamena saccavajjenā’’ti ettha uposathakammaṃ ‘‘damo’’ti vuttaṃ. ‘‘Damupasamenā’’ti ettha khanti ‘‘damo’’ti vuttā. Iccevaṃ –

‘‘Indriyasaṃvaro paññā, khanti cāpi uposatho;
Ime atthā pavuccanti, **dama**saddena sāsane’’ti.

Yā gatipāpuṇesu. Yāyati, yāyanti. Pariyāyo. Yāyamāno mahārājā, addā sīdantare nage. Yāyanto. Yāyantamanuyāyati. Yātānuyāyī. Yāyituṃ, yāyitvā iccādīni.

Ettha **pariyāya**saddassa atthuddhāro vuccate, **pariyāya**saddo vāradesanākāraṇesu samantato gantabbaṭṭhāne ca sadise ca vattati. ‘‘Kassa nu kho ānanda ajja pariyāyo bhikkhuniyo ovaditu’’ntiādīsu hi vāre vattati. ‘‘Madhupiṇḍikapariyāyotinaṃ dhārehī’’tiādīsu desanāyaṃ. ‘‘Imināpi kho te rājañña pariyāyena evaṃ hotū’’tiādīsu kāraṇe. ‘‘Pariyāyapatho’’tiādīsu samantato gantabbaṭṭhāne. **‘‘Kopa**saddo khobhapariyāyo’’tiādīsu sadise vattati. Iccevaṃ –

Pariyāyaravo vāra-desanākāraṇesu ca;
Samantatova gantabba-ṭṭhāne ca sadise siyā.

Ri vasane. Riyati.

Vilī vilīnabhāve. Sappi vilīyati. Kārite vilāpayati.

Vā gatigandhanesu. Vāyati. Vāyo, vāto.

Sivu tantasantāne. Sibbati, saṃsibbati. Sibbaṃ, sibbanto. Kārite – sibbeti, sibbayati, sibbāpeti, sibbāpayati.

Sivu gatisosanesu. Sibbati.

Dhivu khivu nidassane. Dhibbati. Khibbati.

Sā tanukaraṇe. Siyati, siyanti.

Sā antakammani. Siyati anavasesato mānaṃ siyati samucchindatīti aggamaggo **mānasa**nti hi vuttaṃ.

Sā assādane. Rasaṃ sāyati. Sāyitaṃ, sāyanaṃ.

Si pāṇippasave. Sūyati, pasūyati. Pasūtā gāvī.

Kusu haraṇadittīsu. Kusayati.

Silisa āliṅgane. Silissati. Sileso.

Kilisa upatāpe. Kilissati, saṃkilissati. Kileso, saṃkileso. **I**kāralope klissati kleso iccādīni. Apica malīnatāpi **kilisa**saddena vuccati, kiliṭṭhavatthaṃ paridahati. ‘‘Cittena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā’’tiādīsu dhātūnaṃ anekatthatāya.

Masa appībhāve khamāyañca. Massati.

Līsa appībhāve. Lissati. Leso. ‘‘Lisa lesane’’tipi paṭhanti ācariyā.

Tasa pipāsāyaṃ. Tassati, paritassati. Paritassanā, tasiṇā, tasito.

Dusa dosane. Dussati. Doso, dosanaṃ, dosito.

Dusa appītiyaṃ. Dussati, padussati. Doso, padoso, duṭṭho, paduṭṭho, dūsako, dūsito, dūsanā.

Asu khepe. Khepo khipanaṃ. Assati. Nirassatiādiyati ca dhammaṃ. Issāso.

Ettha ca **nirassatī**ti chaḍḍeti satthāraṃ tathā dhammakkhānādīni. **Issāso**ti usuṃ assati khipatīti issāso, dhanuggaho.

Yasu payatane. Yassati. Niyasakammaṃ.

Ettha ca yena vinayakammena ‘‘nissāya te vatthabba’’nti niyassiyati bhajāpiyatīti niyaso bālaṃ, taṃ niyasakammaṃ nāma. ‘‘Karohi me yakkha niyasakamma’’nti ettha pana niggahakammaṃ niyasakammaṃ nāma.

Bhassa bhassane. Bhassati. Bhassaṃ, bhassakārako.

Vasa sadde. Sakuṇo vassati. Adhamo migajātānaṃ, siṅgālo tāta vassati. Maṇḍūko vassati.

Nasa adassane. Nassanadhammaṃ nassati. Panassati. Vinassati. Nassa vasali, cara pire vinassa. Naṭṭho, vinaṭṭho. Kārite – nāseti, nāsayati.

Susa sosane. Paṇṇaṃ sussati. Kārite – vāto paṇṇaṃ soseti, sosayati. Kamme – vātena paṇṇaṃ sosiyati. Bhāve kriyāpadamappasiddhaṃ. Soso, sukkhaṃ kaṭṭhaṃ. Sussaṃ, sussanto. Sussamāno dahado.

Tusa tuṭṭhiyaṃ. Tussati, santussati. Santuṭṭhi, santoso, tosanaṃ, tuṭṭhabbaṃ, tussitabbaṃ, tusitā. Kārite ‘‘toseti’’ iccādīni.

Hā parihāniyaṃ. Hāyati, parihāyati. Hāyanti tattha vaḷavā. Bhāve ‘‘bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā, so pahīyissatī’’ti ca ‘‘rāgo pahīyatī’’ti ca rūpaṃ. Kamme kriyāpadamappasiddhaṃ. ‘‘Rāgo pahīyatī’’ti idaṃ pana **‘‘hā** cāge’’ti vuttassa **bhūvādi**gaṇikadhātussa rūpaṃ ‘‘rāgaṃ pajahatī’’ti kattupadassa dassanato.

Naha bandhane. Nayhati. Upanayhati. Sannayhati. Sannāho. Sannaddho.

Muha vecitte. Muyhati, sammuyhati, pamuyhati. Moho, pamoho. Mūḷho. Momūho puriso. Momūhaṃ cittaṃ. Kārite – moheti. Pamohako. Ettha ca **momūho**ti avisadatāya momūho, mahāmūḷhoti attho.

Saha suha sattiyaṃ. Sayhati. Suyhati.

Nhā soceyye. Nhāyati, appakkharānaṃ bahubhāve nahāyati. Nahāyitvā, nhāyitvā. Nahānaṃ, nhānaṃ. Sīsaṃ nhāto. Ettha ca **sīsaṃ nhāto**ti sīsaṃ dhovitvā nhātoti attho gahetabbo porāṇehi anumatattā.

Siniha pītiyaṃ. Siniyhati. Sinehako, sinehito, siniddho. Putte sineho ajāyatha. **I**kāralopena sneho. Tathā hi ‘‘nisnehamabhikaṅkhāmī’’ti pāḷi dissati.

Viriḷa lajjāyaṃ codane ca. Viriḷito. Lajjāvasena attho pasiddho, na codanāvasena. Tathā hi ‘‘**viriḷito**ti lajjito’’ti atthasaṃvaṇṇakā garū vadanti ‘‘lajjanākārappatto’’ti ca.

Divādī ettakā diṭṭhā, dhātavo me yathābalaṃ;
Suttesvaññepi pekkhitvā, gaṇhavho atthayuttitoti.

Divādigaṇoyaṃ.

Svādigaṇika

Su savane. ‘‘Suṇoti, suṇāti. Suṇiṃsu. Paṭissuṇi, paṭissuṇiṃsu. Assosi, assosuṃ. Paccassosi, paccassosuṃ’’ iccādīni, ‘‘suṇissati, sossati’’ iccādīni ca bhavanti. Abbhāsavisaye ‘‘sussūsati, sussūsā’’ iccādīni. Anabbhāsavisaye – sāvako, soto, suṇaṃ, suṇanto, suṇamāno, suyyamāno, savanaṃ, sutaṃ. Asuyitthāti vā sutaṃ. Sutavā, sotaṃ, soṇo, suṇituṃ, sotuṃ. Suṇitvā, suṇiya, suṇiyāna, sutvā, sutvāna. Kārite – sāveti, sāvayati. Kamme – saddo suyyati, sūyati ca. Bhāve padarūpamappasiddhaṃ.

Tattha **sāvako**ti antevāsiko, so duvidho āgatapphalo anāgatapphalo ca, tattha āgatapphalo savanante ariyāya jātiyā jātoti ‘‘sāvako’’ti vuccati, itaro garūnaṃ ovādaṃ suṇātīti ‘‘sāvako’’ti. Sāvako, antevāsiko, sissoti pariyāyā.

Ettha **suta**saddassa atthuddhāraṃ vadāma saddhiṃ **sota**saddassa atthuddhārena. **Suta**saddo saupasaggo anupasaggo ca anupapadena, **suta**saddo ca –

Gamane vissute tinte, niyogo’pacitepi ca;
Sadde ca sotadvārānu-sārañātesu dissati.

Tathā hi ‘‘senāya pasuto’’tiādīsu gacchantoti attho. ‘‘Sutadhammassa passato’’tiādīsu vissutadhammassāti attho. ‘‘Avassutā avassutassa purisapuggalassā’’tiādīsu tintassāti attho. ‘‘Ye jhānappasutā dhīrā’’tiādīsu anuyuttāti attho. ‘‘Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka’’ntiādīsu upacitanti attho. ‘‘Diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññāta’’ntiādīsu saddoti attho. ‘‘Bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo’’tiādīsu sotadvārānusāraviññātadhammadharoti attho.

Sotasaddopi anekatthappabhedo. Tathā hesa –

Maṃsaviññāṇañāṇesu, taṇhādīsu ca dissati;
Dhārāyaṃ ariyamagge, cittasantatiyampi ca.

‘‘Sotāyatanaṃ, sotadhātu, sotindriya’’ntiādīsu **sota**saddo maṃsasote dissati, ‘‘sotena saddaṃ sutvā’’tiādīsu sotaviññāṇe. ‘‘Dibbāya sotadhātuyā’’tiādīsu ñāṇasote. ‘‘Yāni sotāni lokasminti, yāni etāni sotāni mayā kittitāni pakittitāni ācikkhitāni desitāni paññapitāni paṭṭhapitāni vivaritāni vibhattāni uttānīkatāni pakāsitāni. Seyyathidaṃ? Taṇhāsoto diṭṭhisoto kilesasoto duccaritasoto avijjāsoto’’tiādīsu pañcasu dhammesu. ‘‘Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna’’ntiādīsu udakadhārāyaṃ. ‘‘Ariyassetaṃ āvuso aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ, yadidaṃ soto’’tiādīsu ariyamagge. ‘‘Purisassa ca viññāṇasotaṃ pajānāti ubhayato abbocchinnaṃ idhaloke patiṭṭhitañca paraloke patiṭṭhitañcā’’tiādīsu cittasantatiyanti.

Soṇoti sunakho. So hi sāmikassa vacanaṃ suṇātīti soṇoti vuccati.

Imāni tadabhidhānāni –

Sunakho sārameyyo ca, suṇo sūno ca kukkuro;
Soṇo svāno suvāno ca, sāḷuro migadaṃsano.

Sā sunidhāti’me saddā, pumānesu pavattare;

Sunakhī kukkurī sī’ti, ime itthīsu vattare.

Sunakhā sārameyyāti, ādi bahuvaco pana;
Pavattati pumitthīsu, aññatrāpi ayaṃ nayo;

Kukkuroti ayaṃ tattha, bālakāle ravena ve;
Mahallakepi sunakhe, rūḷhiyā sampavattati.

Tathā hi aṭṭhakathācariyā **kukkurajātake** ‘‘ye kukkurā rājakulamhi vaḍḍhā, koleyyakā vaṇṇabalūpapannā’’tiimasmiṃpadese evamatthaṃ vaṇṇayiṃsu ‘‘ye kukkurāti ye sunakhā. Yathā hi taruṇopi passāvo pūtimuttanti tadahujātopi siṅgālo ‘‘jarasiṅgālo’ti, komalāpi gaḷācīlatā ‘pūtilatā’ti, suvaṇṇavaṇṇopi kāyo ‘pūtikāyo’ti vuccati, evameva vassasatikopi sunakho ‘kukkuro’ti vuccati, tasmā mahallakā kāyūpapannāpi te ‘kukkurā’tveva vuttā’’ti.

Ki hiṃsāyaṃ. Kiṇoti, kiṇāti, kiṇanti.

Saka sāmatthiye. Samatthabhāvo **sāmatthiyaṃ,** yathā dakkhiyaṃ. Sakkuṇāti, sakkuṇanti. Asakkhi. Sakkhissati. Sakko. Sakkī.

Ettha **sakko**ti devarājā. So hi parahitaṃ sakahitañca kātuṃ sakkuṇātīti sakko. Apica sakyakulajāto yo kocipi. Tathā hi ‘‘atha kho mahānāmo sakko’’tiādi vuttaṃ. ‘‘Bhagavantañca piṅgiyo maṃ sakka samuddharāhīti ālapi. Sakyā vata bho kumārā paramasakyā vata bho kumārā’’ti vacanamupādāya sabbepi sakyakule jātā ‘‘sakyā’’ti ca ‘‘sākiyā’’ti ca ‘‘sakkā’’ti ca vuccanti. Ettha **svādi**ttepi anekassaradhātuto ekova uṇāpaccayo hoti, na ṇu ṇāpaccayāti daṭṭhabbaṃ.

Khī khaye. Khīṇoti. Khīṇāti. Khīṇā jāti. Khīṇo. Ayogā bhūrisaṅkhayo.

Ge sadde. Giṇoti, giṇāti.

Ci caye. Ṇakārassa **na**kārattaṃ. Pākāraṃ cinoti. Citaṃ kusalaṃ. Ceto puggalo.

Ru upatāpe. Ruṇoti, ruṇāti.

Rādha sādha saṃsiddhiyaṃ. Rādhuṇāti. Sādhuṇāti. Rādhanaṃ. Ārādhanaṃ. Sādhanaṃ.

Pī pītiyaṃ. Pīṇoti, pīṇāti. Pīti, piyo.

Apa pāpuṇe sambhu ca. Pāpuṇoti, pāpuṇāti. Patto. Sabbaññutaṃ satthā patto. Sampatto yamasādhanaṃ. Sambhuṇāti, na kiñci atthaṃ abhisambhuṇāti. Sambhuṇanto, abhisambhuṇamāno.

Tattha **patto**ti **pa**saddo upasaggo ‘‘pappotī’’ti ettha **pa**saddo viya. Tathā hi ‘‘patto’’ti ettha pāpuṇīti atthe **pa**pubbassa **apa**dhātussa **pa**kāre lutte **ta**paccayassa dvibhāvo bhavati. Tattha **na abhisambhuṇātī**ti na sampāpuṇāti, na sādhetīti vuttaṃ hoti.

Khipa khepe. Khipuṇāti. Khippaṃ. **Khippa**nti macchapañjaro.

Āpa byāpane. Āpuṇāti. Āpo.

Mi pakkhepane. Minoti. Mitto.

Ettha ca sabbaguyhesu nimiyati pakkhipiyatīti **mitto**. ‘‘Mitto have sattapadena hotī’’ti vacanaṃ pana vohāravasena vuttaṃ, na atthavasena. Vucceyya ce, yo koci avissāsiko attano paṭiviruddhopi ca mitto nāma bhaveyya, na cevaṃ daṭṭhabbaṃ. Evañca pana daṭṭhabbaṃ ‘‘sattapadavītihāramattenapi saha gacchanto saha gacchantassa piyavācānicchāraṇena aññamaññaṃ ālāpasallāpakaraṇamattena mitto nāma hotīti vattabbaṃ. Kiṃkāraṇā? Daḷhavissāso mitto nāma na bhaveyyāti mittassa guṇapasaṃsāvasena evaṃ vutta''nti.

Vu saṃvaraṇe. Vuṇoti, vuṇāti, saṃvuṇoti, saṃvuṇāti. Paṇḍito sīlasaṃvuto.

Su abhisave. Abhisavo nāma pīḷanaṃ manthanaṃ sandhānaṃ sinhānaṃ vā. Suṇoti, suṇāti.

Si bandhane. Sinoti.

Si nisāne. Siṇoti, siṇāti. Nisitasatthaṃ.

Na hi nūnāyaṃ sā khujjā, labhati jivhāya chedanaṃ;
Sunisitena satthena, evaṃ dubbhāsitaṃ bhaṇaṃ;

Ettha **bhaṇa**nti bhaṇantī.

Vusa pāgabbiye. Pāgabbiyaṃ nāma kāyavācāmanehi pagabbabhāvo. Vusuṇāti.

Asu byāpane. Asuṇāti. Assu.

Hi gatibuddhīsu upatāpe ca. Hinoti.

Ettha pana asamānantattepi samānatthānaṃ samodhānaṃ vuccati.

Tika tiga sagha dikkha kivi ciri jiri dāsa du hiṃsāyaṃ. Tikuṇāti. Tiguṇāti. Saghuṇāti. Dikkhuṇāti. Kivuṇāti. Ciruṇāti. Jiruṇāti. Dāsuṇāti. Duṇoti, duṇātīti rūpāni hiṃsāvācakāni bhavanti.

Suvādī ettakā diṭṭhā, dhātavo me yathābalaṃ;
Suttesvaññepi pekkhitvā, gaṇavho atthayuttito.

Svādigaṇoyaṃ.

Kiyādigaṇika

Kī dabbavinimaye. Dabbavinimayo kayavikkayavasena bhaṇḍassa parivattanaṃ. Kiṇāti, kiṇanti. Vikkiṇāti, vikkiṇanti. Ketuṃ, kiṇituṃ. Vikketuṃ, vikkiṇituṃ. Kiṇitvā, vikkiṇitvā. Kītaṃ bhaṇḍaṃ. Kayo, vikkayo. Vikkiṇeyya haneyya vā.

Khi gatiyaṃ. Khiṇāti. Atikhiṇo saro. Khaṃ, khāni. **Na**kārassa **ṇa**kārattaṃ.

Tattha **khiṇātī**ti gacchati. **Atikhino**ti atigato. Atrāyaṃ pāḷi ''senti cāpātikhiṇāva, purāṇāni anutthuna''nti. Tattha **cāpātikhiṇā**'ti cāpato atikhiṇā atigatā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana **''cāpātikhiṇā**ti cāpato atikhiṇā cāpā vinimuttāti attho''ti padatthavivaraṇaṃ kataṃ, tampi gatatthaññeva sandhāya adhippāyatthavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Tatra **kha**nti saggo. So hi katapuññehi gantabbattā ''kha''nti vuccati. **Khānī**ti saggā.

Ci caye. Puññaṃ cināti. Pākāraṃ cināti. Pāramiyo vicināti, vicinati ca. Pupphaṃ ocināti, ocinati vā. Pacināti. Pacinitvā. Citaṃ kusalaṃ. Cayo sañcayo. Cito pākāro. Cinātīti ceto, iṭṭhakavaḍḍhakī. Yo satto puññasañcayo. ''Sañcayo rāsi samūho piṇḍo gaṇo saṅgho kadambo vaggo karo ghaṭā''iccevamādayo pariyāyā.

Ji jaye. Jināti, vijināti, jiniyati. Jetā, jino. Jito māro. Māraṃ jito. Jitavā, jitāvī, jitabbo, jeyyo, jayanaṃ, jitaṃ, vijitaṃ, jayo, parājayanaṃ, parājayo. Yassa jitaṃ nāvajīyati. Jitamassa noyāti koci loke. Jayo hi buddhassa sirīmato ayaṃ, mārassa ca pāpimato parājayo.

Tattha **jetā**ti jinātīti jetā, yo koci puggalo. Ajinīti **jino,** sabbaññū dhammarājā. Kiṃ so ajini? Pāpake akusale dhamme mārādiarayo ca. Iti pāpake akusale dhamme mārādayo ca arayo ajinīti **jino**. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Mādisā ve jinā honti, ye pattā āsavakkhayaṃ;
Jitā me pāpakā dhammā, tasmāhaṃ upaka jino’’ti,

‘‘Tathāgato bhikkhave abhibhū anabhibhūto’’ti ca.

Jinasaddo hi kevalo sabbaññumhi pavattati, sopapado pana paccekabuddhādīsu tamhi ca yathārahaṃ pavattati. ‘‘Paccekajino, odhijino, anodhijino, vipākajino, avipākajino’’ti imānettha nidassanapadāni.

Ji jāniyaṃ. Jināti, na jināti na jāpaye, jino rathassaṃ maṇikuṇḍale ca, putte ca dāre ca tatheva jino. Jino dhanañca dāse ca.

Ñā avabodhane. Jānāti, ñāyati, nāyati. Animittā na nāyare. Jaññā so yadi hāpaye. Mā maṃ jaññūti icchati. ‘‘Ime amhāka’’nti ñātabbaṭṭhena ñāti, ñātako. Ñātimittā suhajjā ca. Ñātako no nisinnoti. Ñātabbaṃ ñeyyaṃ, saṅkhāravikāralakkhaṇanibbānapaññattidhammā. Īdisesu ṭhānesu **ñeyya**saddo ekantena napuṃsako, vāccaliṅgatte sabbaliṅgiko, yathā? Ñeyyo phasso. Ñeyyā vedanā. Ñeyyaṃ cittaṃ. Ñeyyo puriso, ñeyyā itthī, ñeyyaṃ dhananti ca.

Thu abhitthave. Thunāti. Abhitthunāti. Thuti, abhitthuti. Thavanā, abhitthavanā, thuto, abhitthuto.

Thu nitthunane. Thunāti.

Uṭṭhehi revate supāpadhamme,
Apārutadvāre adānasīle;
Nessāma taṃ yattha thunanti duggatā,
Samappitā nerayikā dukkhena;
Purāṇāni anutthuna’’nti ca payogo.

Du hiṃsāyaṃ. Dunāti. Mittaddu. Dumo.

Ettha **mittaddū**ti mittaṃ dunāti hiṃsati dubbhatīti mittaddu. Atra ‘‘vedā na tāṇāya bhavanti tassa, mittadduno bhūnahuno narassā’’ti pāḷi nidassanaṃ. **Dumo**ti duniyati gehasambhārādiatthāya hiṃsiyati chindiyati, paṇṇapupphādiatthikehi vā paṇṇapupphādiharaṇena pīḷiyatīti **dumo**.

Dhū kampane. Dhunāti. Dhūmo, dhonā, dhono, dhuto. Dhunanto vākacīrāni, gacchāmi ambare tadā.

Tattha **dhūmo**ti dhunāti kampatīti dhūmo. **Dhūma**saddo kodhe taṇhāya vitakke pañcasu kāmaguṇesu dhammadesanāyaṃ pakatidhūmeti imesu atthesu vattati. ‘‘Kodho dhūmo bhasmāni mosavajja’’nti ettha hi kodhe vattati. ‘‘Icchā dhūmāyito sadā’’ti ettha taṇhāyaṃ. ‘‘Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu bhagavato avidūre dhūmāyanto nisinno hotī’’ti ettha vitakke.

‘‘Paṅko ca kāmā palipo ca kāmā,
Bhayañca metaṃ timulaṃ pavuttaṃ;
Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsito,
Hitvā tuvaṃ pabbaja brahmadattā’’ti

Ettha pañcasu kāmaguṇesu. ‘‘Dhūmaṃ kattā hotī’’ti ettha dhammadesanāyaṃ. ‘‘Dhajo rathassa paññāno, dhūmo paññānamaggino’’ti ettha pakatidhūme. Iccevaṃ –

Kodhataṇhāvitakkesu, pañcakāmaguṇesu ca;
Desanāyañca pakati-dhūme **dhūmo** pavattati.

Dhonāti paññā. Vuttañhetaṃ **niddese** ‘‘dhonā vuccati paññā, yā paññā pajānanā sammādiṭṭhi, kiṃkāraṇā dhonāti vuccati paññā? Yaṃ tāya paññāya kāyaduccaritaṃ dhutañca dhotañca sandhotañca niddhotañca, vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ dhutañca dhotañca sandhotañca niddhotañca. Taṃkāraṇā dhonā vuccati paññā. Atha vā sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ dhutā ca dhotā ca sandhotā ca niddhotā ca, taṃkāraṇā dhonā vuccati paññā’’ti. ‘‘Dhonassa hi natthi kuhiñci loke, pakappitā diṭṭhi bhavābhavesū’’ti ayamettha pāḷi nidassanaṃ. Atra dhonā assa atthīti dhono, tassa dhonassāti nibbacanaṃ. Dhātūnamanekatthatāya **dhū**dhātu kampanatthepi dhovanatthepi vattati.

Muna ñāṇe. Munāti. Monaṃ, muni. Imasmiṃ ṭhāne dhātuyā ākhyātatte ekantena antalopo bhavati. **Sobhitattheragāthāyaṃ** pana anāgatavacane **u**kārassa vuddhivasena ‘‘ahaṃ monena monissa’’nti rūpantarañca dissati. Tattha **monissa**nti jānissaṃ. Nāmatte antalopo na hoti. Tattha monanti kiñcāpi ‘‘na monena muni hotī’’ti ettha tuṇhībhāvo ‘‘mona’’nti vuccati, tathāpi idha ‘‘ñāṇe’’ti vacanato na so adhippeto, ñāṇamevādhippetaṃ, tasmā moneyyapaṭipadāsaṅkhātaṃ maggañāṇamonampi gahetabbaṃ. **Munī**ti munāti jānāti hitāhitaṃ paricchindatīti muni. Atha vā khandhādiloke tulaṃ āropetvā minanto viya ‘‘ime ajjhattikā khandhā, ime bāhirā’’tiādinā nayena ime ubho atthe munātīti **muni**. Tenāha bhagavā –

‘‘Na monena muni hoti, mūḷharūpo aviddasu;
Yo ca tulaṃva paggayha, varamādāya paṇḍito.

Pāpāni parivajjeti, sa muni tena so muni;
Yo munāti ubho loke, muni tena pavuccatī’’ti.

Aparāpettha bhavati atthavibhāvanā. **Munī**ti monaṃ vuccati ñāṇaṃ, kāyamoneyyādīsu vā aññataraṃ, tena samannāgatattā puggalo ‘‘munī’’ti vuccati. So panesa agāriyamuni anagāriyamuni sekkhamuni asekkhamuni paccekamuni munimunīti anekavidho. Tattha **agāriyamunī**ti gihipi āgataphalo viññātasāsano. **Anagāriyamunī**ti tathārūpova pabbajito. **Sekkhamunī**ti satta sekkhā. **Asekkhamunī**ti khīṇāsavo. **Paccekamunī**ti paccekabuddho. **Munimunī**ti sammāsambuddho. Tathā hi **āyasmāpi sāriputto** āha ‘‘munīti vuccati tathāgato arahaṃ sammāsambuddho’’ti.

Pū pavane. Pavanaṃ sodhanaṃ. Punāti. Puññaṃ, putto, dantapoṇaṃ.

Ettha ca **puñña**nti attano kārakaṃ punāti sodhetīti puññaṃ. Atha vā yattha sayaṃ uppannaṃ taṃsantānaṃ punāti visodhetīti **puññaṃ**. Kintaṃ? Sucaritaṃ kusalakammaṃ. Sakammikattā dhātussa kāritavasena atthavivaraṇaṃ labbhati. **Putto**ti attano kulaṃ punāti sodhetīti putto. Evañca sati hīnajaccānaṃ caṇḍālādīnaṃ putto nāma na bhaveyyāti na vattabbaṃ saddānamatthakathanassa nānappakārena pavattito, tasmā attano pitu hadayaṃ pūretīti puttoti evamādināpi nibbacanaṃ gahetabbameva. Nānādhātuvasenapi hi padāni siddhiṃ samupagacchanti.

Putto ca nāma atrajo khetrajo antevāsiko dinnakoti catubbidho. Tattha attānaṃ paṭicca jāto **atrajo** nāma. Sayanapīṭhe pallaṅke ureti evamādīsu nibbatto **khetrajo** nāma. Santike sippuggaṇhanako **antevāsiko** nāma. Posāpanatthāya dinno **dinnako** nāma **dantapoṇa**nti dante punanti visodhenti etenāti dantapoṇaṃ, dantakaṭṭhaṃ.

Pī tappanakantīsu. Piṇātīti **pīti**. Ettha ca **pītī**ti pīṇanaṃ pīti, tappanaṃ kantīti ca vuttaṃ hoti. Idaṃ bhāvavasena nibbacanaṃ. Idaṃ pana hetukattuvasena piṇayatīti **pīti,** tappetīti attho.

Sā panesā khuddakāpīti khaṇikāpīti okkantikāpīti ubbegāpīti pharaṇāpītīti pañcavidhā hoti. Tattha **khuddakāpīti** sarīre lomahaṃsanamattameva kātuṃ sakkoti. **Khaṇikāpīti** khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. **Okkantikāpīti** samuddatīraṃ vīci viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. **Ubbegāpīti** balavatī hoti kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti. **Pharaṇāpītiyā** pana uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā pūritavatthi viya mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anupariphuṭaṃ hoti, evaṃ pañcavidhā pīti, sā sampiyāyanalakkhaṇattā ‘‘piṇātī’’ti pītīti suddhakattuvasenapi vattuṃ yujjati. Ettha ‘‘piyāyati, pitā, piyo, pemo’’tiādīni **pī**dhātuyā eva rūpāni. Tattha ‘‘puttaṃ piyāyatīti pitā’’ti vadanti. Piyāyitabboti **piyo**. Pemanaṃ pemo.

Mā parimāṇe. Mināti. Mānaṃ, parimāṇaṃ, mattaṃ, mattā, mano, vimānaṃ, minitabbaṃ, metabbaṃ, chāyā metabbā. Īdisesu ṭhānesu **anīya**paccayo na labbhati.

Ettha **mano**ti ekāya nāḷiyā ekāya ca tulāya minamāno viya ārammaṇaṃ mināti paricchindatīti mano. Visesato miniyate paricchindiyateti **vimānaṃ,** devānaṃ puññabalena nibbattabyamhaṃ devaniketaṃ. Yaṃ vimānaṃ upasobhitaṃ, pabhāsatimidaṃ byamhanti ca ādinā thomiyati.

Mī hiṃsāyaṃ. Mināti. Mīno, kumīnaṃ.

Ettha **mīno**ti maccho. Macchassa hi ‘‘mīno maccho ambujo vārijo vāricaro’’ti anekāni nāmāni. Visesanāmāni pana ‘‘amaro khaliso candakulo kandaphali indaphali indavalo kuliso vāmi kuṅkutalo kaṇḍiko sakulo maṅguro siṅgī satavaṅko rohito pāṭhīno kāṇo savaṅko pāvuso’’ iccevamādīni, ‘‘timi timiṅgalo’’ iccevamādīni ca bhavanti. **Kumīna**nti kucchitenākārena macche minanti hiṃsanti etenāti kumīnaṃ, macchabandhanapañjaro. So pana pāḷiyaṃ **kumīna**saddena vuccati. Tathā hi –

> ‘‘Vārijasseva me sato, bandhassa kumināmukhe;
> Akkosati paharati, piye putte apassato’’ti

Pāḷi dissati.

Mū bandhane. Munāti. Muni.

Ettha **munī**ti attano cittaṃ munāti mavati bandhati rāgadosādivasaṃ gantuṃ na detīti muni.

Ri gatidesanesu. Rikāti. Reṇu. **Na**kārassa **ṇa**ttaṃ.

Lī silese. Lināti, nilināti. Līnaṃ, sallīnaṃ, paṭisallānaṃ.

Vī tantasantāne. Vatthaṃ vināti. Iminā suttena cīvaraṃ vināhi. Kamme – idaṃ kho āvuso cīvaraṃ maṃ uddissa viyyati. Vītaṃ. Suvītaṃ. Appakaṃ hoti vetabbaṃ. Kārite ‘‘vāyāpeti, tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpessāmā’ti cīvaraṃ vāyāpesuṃ’’ iccevamādīni bhavanti.

Vī hiṃsāyaṃ. Vināti. Veṇu. **Veṇū**ti vaṃso.

Lū chedane. Lunāti. Loṇaṃ, kusalaṃ, bālo, lūto.

Ettha ca **loṇa**nti lunāti vītarasabhāvaṃ vināseti sarasabhāvaṃ karotīti loṇaṃ, lavaṇaṃ. Kuso viya hatthappadesaṃ akusaladhamme lunātīti **kusalaṃ,** anavajjaiṭṭhavipākalakkhaṇo dhammo. Diṭṭhadhammikasamparāyike dve atthe lunātīti **bālo,** avidvā. **Lūto**ti makkaṭako vuccati. Tassa hi suttaṃ ‘‘lūtasutta’’nti vadanti. Yūsaṃ pātuṃ paṭaṅgamakkhikādīnaṃ jīvitaṃ lunātīti **lūto**.

Si bandhane. Sināti. Sīmā, sīsaṃ.

Ettha **sīmā**ti sinīyate samaggena saṅghena kammavācāya bandhiyateti sīmā. Sā duvidhā baddhasīmā abaddhasīmāti. Tāsu abaddhasīmā mariyādakaraṇavasena ‘‘sīmā’’ti veditabbā. Sināti bandhati kese moḷikaraṇavasena etthāti sīsaṃ. Aññānipi yojetabbāni.

Sā pāke. Sināti.

Su hiṃsāyaṃ. Suṇāti. Parasu. Paraṃ suṇanti hiṃsanti etenāti **parasu**.

Asa bhojane. Vuttānaṃ phalamasnāti. Asanaṃ.

Ettha **asana**nti āhāro. So hi asiyati bhuñjiyatīti ‘‘asana’’nti vuccati. ‘‘Asnātha khādatha pivathā’’ti idamettha nidassanaṃ.

Kilisa vibādhane. Kilisnāti. Kileso.

Ettha ca **kileso**ti rāgādayopi dukkhampi vuccati.

Uddhasa uñche. Uñcho pariyesanaṃ. Uddhasnāti.

Isa abhikkhaṇe. Isnāti.

Visa vippayoge. Visnāti. Visaṃ.

Pusa sinehasavanapūraṇesu. Pusnāti.

Pusa posane. Pusnāti.

Musa theyye. Musnāti. Musalo.

Kiyādī ettakā diṭṭhā, dhātavo me yathābalaṃ;
Suttesvaññepi pekkhitvā, gaṇhavho atthayuttito.

Sāsanā lokato cete,
Dassitā tesu lokato;
Sāsanassopakārāya,
Vuttā tadanurūpakā.

Kiyādigaṇoyaṃ.

Gahādigaṇika

Idāni **gahādi**gaṇo vuccate. Ettheke evaṃ maññanti.

Gahādīnaṃ gaṇo nāma, paccekaṃ nupalabbhati;
Athameko **gaha**dhātu, **gahādī**naṃ gaṇo siyā.

Yato **ppaṇhā** parā heyyuṃ, dhātuto jinasāsane;
Tepi aññe na vijjanti, aññatra **gaha**dhātuyā.

Iti cintāya ekacce, **gaha**dhātuṃ **kiyādi**naṃ;
Pakkhipiṃsu gaṇe evaṃ, na vadiṃsu **gahādi**kaṃ.

Na tesaṃ gahaṇaṃ dhīro, gaṇheyya suvicakkhaṇo;
Yato **kaccāyane** vutto, **gahādī**naṃ gaṇo visuṃ.

‘‘Gahādito ppaṇhā’’ iti, lakkhaṇaṃ vadatā hi so;
Kaccāyanena garunā, dassito nanu sāsane.

Sace visuṃ **gahādīnaṃ,** gaṇo nāma na labbhati;

Gahādidīpake sutte, hitvāna bāhiraṃ idaṃ.

‘‘Gahato ppaṇhā’’ icceva, vattabbaṃ atha vā pana;
‘‘Kiyādito nāppaṇhā’’ti, kātabbaṃ ekalakkhaṇaṃ.

Yasmā tathā na vuttañca, na katañcekalakkhaṇaṃ;
Tasmā ayaṃ visuṃyeva, gaṇo icceva ñāyati.

‘‘Sarā sare lopa’’miti-ādīni lakkhaṇāniva;
Gambhīraṃ lakkhaṇaṃ etaṃ, dujjānaṃ takkagāhinā.

Usādayopi sandhāya, **ādi**ggaho kato tahiṃ;
Tathā hi ‘‘uṇhāpetī’’ti, ādirūpāni dissare.

Idāni pākaṭaṃ katvā, **ādi**saddaphalaṃ ahaṃ;
Sappayogaṃ **gahādī**naṃ, gaṇaṃ vakkhāmi me suṇa.

Gaha upādāne. Upādānaṃ gahaṇaṃ, na kilesupādānaṃ. **Upa**saddo hettha na kiñci atthavisesaṃ vadati. Atha vā kāyena cittena vā upagantvā ādānaṃ gahaṇaṃ upādānanti samīpattho **upa**saddo. Katthaci hi **upa**saddo **ādāna**saddasahito daḷhaggahaṇe vattati ‘‘kāmupādāna’’ntiādīsu. Idha pana daḷhaggahaṇaṃ vā hotu sithilaggahaṇaṃ vā, yaṃ kiñci gahaṇaṃ upādānameva, tasmā **gaha**dhātu gahaṇe vattatīti attho gahetabbo. Gheppati, gaṇhāti vā. Pariggaṇhāti, paṭiggaṇhāti, adhigaṇhāti, paggaṇhāti, niggaṇhāti. Padhānagaṇhanako. Gaṇhituṃ, uggaṇhituṃ. Gaṇhitvā, uggaṇhitvā. Aññathāpi rūpāni bhavanti. Ahaṃ jāliṃ gahessāmi. Gahetuṃ. Gahetvā. Uggāhako, saṅgāhako, ajjhogāḷho. Kārite ‘‘gaṇhāpeti, gaṇhāpayati, aññataraṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpenti, saddhiṃ amaccasahassena gaṇhāpetvā. Upajjhaṃ gāhāpetabbo. Upajjhaṃ gāhāpetvā. Gāheti, gāhayati, gāhāpessati. Gāhāpayanti sabbhāvaṃ. Gāhako, gāhetvā’’ iccādīni. Kammani – gayhati, saṅgayhati, gaṇhiyati vā. Tathā hi ‘‘gaṇhiyanti uggaṇhiyantī’’ti **niddesapāḷi** dissati. ‘‘Gehaṃ, gāho, pariggaho, saṅgāhako, saṅgahetā’’ iccādīni yojetabbāni.

Tatra **a**kārānantara**tya**ntapadānaṃ ‘‘gheppati, gheppanti. Gheppasī’’ti ca ‘‘gaṇhati, gaṇhanti. Gaṇhasī’’ti ca ādinā nayena sabbāsu vibhattīsu sabbathā padamālā yojetabbā. **Ākāre**kārānantara**tya**ntapadānaṃ ‘‘gaṇhāti gaṇhāpetī’’tiādinā yathāsambhavaṃ padamālā yojetabbā vajjetabbaṭṭhānaṃ vajjetvā.

Imāni pana pasiddhāni kānici ajjatanīrūpāni ‘‘aggahī mattikāpattaṃ. Aggahuṃ, aggahiṃsu, aggahesu’’nti. Bhavissantīādīsu gahessati, gahessanti. Sesaṃ paripuṇṇaṃ kātabbaṃ. Aggahissā, aggahissaṃsu. Sesaṃ paripuṇṇaṃ kātabbaṃ.

Usa dāhe. Dāho uṇhaṃ. Usati dahatīti uṇhaṃ. **Uṇha**saddo ‘‘uṇhaṃ bhattaṃ bhuñjatī’’tiādīsu dabbamapekkhati, ‘‘sītaṃ uṇhaṃ paṭihanatī’’tiādīsu pana guṇaṃ uṇhabhāvassa icchitattā. Uṇhabhāvo hi sītabhāvo ca guṇo.

Tasa vipāsāyaṃ. Taṇhā. Kenaṭṭhena **taṇhā**? Tassati paritassatīti atthena.

Jusi pītisevanesu. Juṇho samayo. Kāḷe vā yadi vā juṇhe, yadā vāyati māluto.

Tattha **juṇho**ti joseti lokassa pītiṃsomanassañca uppādetīti juṇho.

Juta dittiyaṃ. Juṇhā ratti. Jotati sayaṃ nippabhāpi samānā candatārakappabhāsenapi dibbati virocati sappabhā hotīti juṇhā.

Sā tanukaraṇe. Saṇhavācā. Siyati tanukariyati, na pharusabhāvena kakkasā kariyatīti **saṇhā**.

So antakammani. Saṇhaṃ, ñāṇaṃ. Siyati sayaṃ sukhumabhāvena atisukhumampi atthaṃ antaṃ karoti nipphattiṃ pāpetīti saṇhaṃ.

Tija nisāne. Nisānaṃ tikkhatā. Tiṇho parasu. Titikkhatīti **tiṇho**.

Si sevāyaṃ. Attano hitamāsīsantehi seviyateti **sippaṃ,** yaṃ kiñci jīvitahetu sikkhitabbaṃ sippāyatanaṃ. Apica **sippa**nti aṭṭhārasa mahāsippāni – suti sūramati byākaraṇaṃ chandoviciti nirutti jotisatthaṃ sikkhā mokkhañāṇaṃ kriyāvidhi dhanubbedo hatthisikkhā kāmatantaṃ assalakkhaṇaṃ purāṇaṃ itihāso nīti takko vejjakañcāti.

Ku kucchāyaṃ. Kucchā garahā. Kaṇhā dhammā. Kaṇho puriso.

Tattha **kaṇhā**ti apabhassarabhāvakaraṇattā paṇḍitehi kucchitabbā garahitabbāti kaṇhā, akusaladhammā. Kāḷavaṇṇattā suvaṇṇavaṇṇādikaṃ upanidhāya kucchitabbo ninditabboti **kaṇho,** kāḷavaṇṇo. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Kaṇho vatāyaṃ puriso, kaṇhaṃ bhuñjati bhojanaṃ;
> Kaṇhe bhūmippadesasmiṃ, na mayhaṃ manaso piyo’’ti ca,
>
> ‘‘Na kaṇho tacasā hoti,
> Antosāro hi brāhmaṇo;
> Yasmiṃ pāpāni kammāni,
> Sa ve kaṇho sujampatī’’ti ca.

Iccevaṃ –

> **Gahādi**ke dhātugaṇe, sandhāya **tasi**ādayo;
> **Ādi**ggaho kato **ppaṇhā, gahādī**su yathārahaṃ.
>
> **Gaha**to dhātuto hi **ppo,**ākhyātattevadissati;
> Ākhyātatte ca nāmatte, **ṇhā**saddo **usa**to tathā.
>
> **Usagahe**hi aññasmā, nāmatteva duve matā;
> Evaṃ visesato ñeyyo, **gahādi**gaṇanicchayo.

Ettha pana kiñcāpi sāsane ‘‘taṇhāyatī’’ti kriyāpadampi dissati, tathāpi tassa ‘‘pabbatāyati, mettāyatī’’tiādīni viya nāmasmā vihitassa **āya**paccayassa vasena siddhattā kriyāpadattepi **ṇhā**paccayo mukhyato labbhatīti na sakkā vattuṃ. ‘‘Taṇhāyatī’’ti hi idaṃ **ṇhā**paccayavatā **tasa**dhātuto nipphanna**taṇhā**saddasmā parassa **āya**paccayassa vasena nipphannaṃ. Tathā kiñcāpi **rūpiyasaṃvohārasikkhāpadavaṇṇanāyaṃ** ‘‘vāsiphalaṃ tāpetvā udakaṃ vā khīraṃ vā uṇhāpetī’’ti imasmiṃ padese ‘‘uṇhāpetī’’ti hetukattuvācakaṃ kriyāpadaṃ dissati, tathāpi tassa **ṇhā**paccayavatā **usa**dhātuto nipphanna**uṇhā**saddato vihitassa kāritasaññassa **ṇāpe**paccayassa vasena nipphannattā kriyāpadattepi **ṇhā**paccayo mukhyato labbhatīti na sakkā vattuṃ. ‘‘Uṇhāpetī’’ti idaṃ vuttappakāra**uṇhā**saddato **ṇāpe**paccayavasena nipphannaṃ, etasmiṃ diṭṭhe ‘‘uṇhāpayatī’’ti padampi diṭṭhameva hoti.

Kiñca bhiyyo **vinayaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘uṇhāpetī’’ti kāritapadassa diṭṭhattāyeva ‘‘uṇhatī’’ti kattupadampi nayato diṭṭhameva hoti kattukāritapadānaṃ ekadhātumhi upalabbhamānattā, yathā? Gaṇhati, gaṇhāpeti, gacchati, gacchāpetīti, tasmā **‘‘usa dāhe’’**ti dhātussa ‘‘uṇhatī’’ti rūpaṃ upalabbhatīti mantvā ‘‘uṇhatīti uṇha’’nti nibbacanaṃ kātabbaṃ. Iti **ppa**paccayo **gaha**to ca aññato ca ekadhā labbhati, **ṇhā**paccayo pana **gaha**to **usa**to ca dvidhā aññato ekadhā labbhatīti daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpettha evaṃ niyamo vutto, tathāpi sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane aññānipi ekekassa dhātussa nāmikapadāni dve dve kriyāpadāni vicinitabbāni. Yena pana buddhavacanānurūpena nayena **gahādi**gaṇe **ādi**saddena **tasa**dhātādayo amhehi gahitā, imasmā nayā añño nayo pasatthataro natthi, ayameva pasatthataro, tasmā ayaṃ nīti sāsanaṭṭhitiyā āyasmantehi sādhukaṃ dhāretabbā vācetabbā ca.

Gahādī ettakā diṭṭhā, dhātavo me yathābalaṃ;
Suttesvaññepi pekkhitvā, gaṇhavho atthayuttito.

Gahādigaṇoyaṃ.

Tanādigaṇika

Tanu vitthāre. Tanoti. Āyatanaṃ, tanu. Kammani ‘‘taniyyati, taniyyanti. Vitaniyyatī’’ti rūpāni. Atrāyaṃ pāḷi ‘‘yathā hi āsabhaṃ cammaṃ, pathabyā vitaniyyatī’’ti. Garū pana ‘‘patāyate, pataññatī’’ti rūpāni vadanti. Tanituṃ, tanitvāna. **Tu**mantādirūpāni.

Tattha **āyatanan**ti āyabhūte dhamme tanoti vitthāretīti āyatanaṃ. **Tanū**ti sarīraṃ. Tañhi kalalato paṭṭhāya kammādīhi yathāsambhavaṃ taniyyati vitthāriyati mahattaṃ pāpiyatīti ‘‘tanū’’ti vuccati. ‘‘Tanu vapu sarīraṃ puṃ kāyo deho’’tiādayo sarīravācakā saddā. Sarīraṃ khandhapañcakaṃ. Yañhi mahājano sarīranti vadati, taṃ paramatthato khandhapañcakamattameva, na tato attā vā attaniyaṃ vā upalabbhati. ‘‘Kāmarāgabyāpādānaṃ tanuttakaraṃ sakadāgāmimaggacitta’’ntiādīsu pana **tanu**saddo appatthavācako, appatthavācakassa ca tassa kriyāpadaṃ na passāma, tasmā nipātapadena tena bhavitabbaṃ. **Tanu**saddo nipātapadanti vuttaṭṭhānampi na passāma, nicchayena pana anipphannapāṭipadikoti gahetabbo.

Tanoti, tanonti. Tanosi, tanotha. Tanomi, tanoma. Tanute, tanunte. Tanuse, tanuse, tanuvhe. Tane, tanumhe. Sesaṃ yathāsambhavaṃ vitthāretabbaṃ.

Tanotu, tanontu. Taneyya, tane, taneyyuṃ. Vitana, vitanu. Atanā, atanu. Ammāya patanu kesā. Atani, ataniṃsu. Tanissati, tanissanti. Atanissā, atanissaṃsu. Kammani ‘‘taniyyati, taniyyanti. Taniyyasī’’tiādinā vitthāretabbaṃ.

Saka sattiyaṃ. Satti samatthabhāvo. Sakkoti sakko. Viññāpetuṃ asakkhi. Sakkhissasi. Sakkhati. Tvampi amma pabbajituṃ sakkhissasi. Sakkate jarāya paṭikammaṃ kātunti pāḷi.

Tattha **sakko**ti devarājā. So hi atthānaṃ sahassampi muhuttena cintanasamatthatāya saparahitaṃ kātuṃ sakkotīti ‘‘sakko’’ti vuccati. Aññatra pana dhātūnaṃ avisaye taddhitavasena sakkaccaṃ dānaṃ adāsīti sakkoti evampi atthaṃ gahetvā **sakka**saddo niruttinayena sādhetabbo. Vuttañhi bhagavatā ‘‘sakko mahāli devānamindo pubbe manussabhūto samāno sakkaccaṃ dānaṃ adāsi, tasmā ‘sakko’ti vuccatī’’ti. Sakkonto. Sakkontī. Sakkontaṃ kulaṃ.

Khuṇu khiṇu hiṃsāyaṃ. Khuṇoti. Khiṇoti.

Iṇu gatiyaṃ. Iṇoti. Iṇaṃ iṇāyiko.

Tiṇu adane. Tiṇoti. Tiṇaṃ. Ettha **tiṇa**nti yavasaṃ. Tañhi tiṇiyate tiṇabhakkhehi goṇādīhi adiyate khādiyateti **tiṇaṃ**.

Ghiṇu dittiyaṃ. Ghiṇoti.

Hanu apanayane. Apanayanaṃ anālāpakaraṇaṃ nibbacanatākaraṇaṃ. Hanoti. Hanute.

Panu dāne panoti. Panute.

Manu bodhane. Manoti. Manute. Mano. Manaṃ. Mānasaṃ. Manusso. Mānavo. Māṇavo.

Ettha **mano**ti manute bujjhatīti mano, evaṃ manaṃ. Imesaṃ pana dvinnaṃ **mana**saddānaṃ ‘‘yasmiṃ mano nivisati. Santaṃ tassa manaṃ hotī’’tiādīsu punnapuṃsakaliṅgatā daṭṭhabbā. **Mānasa**nti rāgopi cittampi arahattampi. ‘‘Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso’’ti ettha hi rāgo mānasaṃ. ‘‘Cittaṃ mano mānasa’’nti ettha cittaṃ. ‘‘Appattamānaso sekkho, kālaṃ kayirā jane suto’’ti ettha arahattaṃ. Etthetaṃ vuccati –

Rāgo cittaṃ arahattañca, ‘‘mānasa’’nti samīritaṃ;
Satthuno sāsane pāpa-sāsane’khilasāsane.

Tattha **sampayuttamanasi bhavo**ti rāgo **mānaso**. Mano eva mānasanti katvā cittaṃ **mānasaṃ**. Anavasesato mānaṃ siyati samucchindatīti aggamaggo **mānasaṃ**. Tannibbattattā pana arahattassa mānasatā daṭṭhabbā. **Manū**ti satto. ‘‘Yena cakkhupasādena, rūpāni manu passatī’’ti ettha hi ‘‘manū’’ti satto vutto. Atha vā **manū**ti paṭhamakappikakāle manussānaṃ mātāpibhuṭṭhāne ṭhito manunāmako puriso, yo sāsane ‘‘mahāsammatarājā’’ti vutto. So hi sakalalokassa hitaṃ kātuṃ manute jānātīti ‘‘manū’’ti vuccati. Yathābalaṃ attano hitaṃ manute jānātīti **manusso,** manassa vā ussannattā **manusso**. Atha vā vuttappakārassa manuno apaccaṃ **manusso**. Evaṃ **mānavo māṇavo** ca, **na**kārassa hi **ṇa**kāre kate ‘‘māṇavo’’ti rūpaṃ sijjhati. Keci panāhu ‘‘dantajanakārasahito **mānava**saddo sabbasattasādhāraṇavacano, muddhaja**ṇa**kārasahito pana **māṇava**saddo kucchitamūḷhāpaccavacano’’ti, taṃ vīmaṃsitvā yuttañce, gahetabbaṃ, na panettha vattabbaṃ **‘‘māṇava**saddassa atthuddhāravacane idaṃ vacanaṃ virujjhatī’’ti **antara**saddassa atthuddhāre **antaraantarikā**saddānampi āharaṇassa dassanato.

Tatra panāyaṃ vīmaṃsanā – **cūḷakammavibhaṅgasuttasmiñhi** ‘‘subho māṇavotodeyyaputto’’ti imasmiṃ padese aṭṭhakathācariyehi ‘‘subhoti so kira dassanīyo ahosi pāsādiko, tenassa aṅgasubhatāya ‘subho’tveva nāmaṃ akaṃsu. ‘Māṇavo’ti pana taṃ taruṇakāle vohariṃsu, so mahallakakālepi teneva vohārena vohariyatī’’ti evaṃ muddhaja**ṇa**kārassa **māṇava**saddassa attho pakāsito, **taṭṭīkāyampi** garūhi ‘‘yaṃ apaccaṃ kucchitaṃ muddhaṃ vā, tattha loke māṇavavohāro, yebhuyyena ca sattā daharakāle muddhadhātukā hontīti vuttaṃ ‘taruṇakāle vohariṃsū’’ti, evaṃ muddha**jaṇa**kārassa **māṇava**saddassa attho pakāsito. Idāni **māṇava**saddassa atthuddhāro bhavati, **māṇavo**ti sattopi coropi taruṇopi vuccati. ‘‘Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā’’tiādīsu hi satto ‘‘māṇavo’’ti vutto. ‘‘Māṇavehi saha gacchanti katakammehipi akatakammehipī’’tiādīsu coro. ‘‘Ambaṭṭho māṇavo’’tiādīsu taruṇo ‘‘māṇavo’’ti vutto.

Appa pāpuṇe. Appoti. Āpo.

Ettha **āpo**ti appoti taṃ taṃ ṭhānaṃ vissaratīti āpo.

Mā parimāṇe. Minoti. Upamā, upamānaṃ, vimānaṃ. Aññānipi yojetabbāni.

Ettha ca yā accantaṃ na minoti na vicchindati, sā mānassa samīpe vattatīti **upamā** yathā ‘‘goṇo viya gavajo’’ti. **Upamāna**nti upamā eva. Tathā hi ‘‘vītopamānamappamāṇamanāthanātha’’nti. Ettha **vītopamāna**nti imassa vītopamaṃ, nirupamanti attho. Atha vā **upamāna**nti upametabbākāro ‘‘sīho viya bhagavā’’ti. Ettha hi sīho upamā, bhagavā upameyyo tejoparakkamādīhi upametabbattā, tejoparakkamādayo upametabbākāro. Ettha pana sātisayattā kiñcāpi sīhassa tejādīhi bhagavato tejādiupametabbākāro natthi, tathāpi hīnūpamāvasena ‘‘sīho viya bhagavā’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Vimāna**nti utusamuṭṭhānattepi kammapaccayautusamuṭṭhānattā kammena visesato miniyati paricchindiyatīti vimānaṃ.

Kara karaṇe. ‘‘Karoti, kayirati, kubbati, krubbati, pakaroti, upakaroti, apakaroti, paṭikaroti, nirākaroti, paṭisaṅkharoti, abhisaṅkharoti’’ iccevamādīni kattari bhavanti. Kamme pāḷinayavasena **i**kārāgamaṭṭhāne **ya**kārassa dvebhāvo. Tasmiṃyevaṭhāne **raya**kārānaṃ vipariyāye sati na dvebhāvo. Tathā **ī**kārāgamaṭṭhāne ‘‘kariyyati, kayirati, karīyati, kayyati, pakarīyati, pakariyyati, paṭisaṅkhariyyati, abhisaṅkhariyyati’’ iccevamādīni kammani bhavanti.

Ettha ca **kayiratī**ti padaṃ dvīsu ṭhānesu dissati kattari kamme ca. Tesa kattuvasena ‘‘puriso kammaṃ kayiratī’’ti yojetabbaṃ, kammavasena pana ayaṃ pāḷi ‘‘kuṭi me kayirati adesitavatthukā’’ti. Tattha ca kattuvasena vuttaṃ kattupadaṃ **yira**paccayena siddhaṃ. Kammavasena pana vuttaṃ kammapadaṃ **i**kārāgamassa ādiantabhūtānaṃ **raya**kārānaṃ vipariyāyenāti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Kāreti, kārayati, kārāpeti, kārāpayatī’’ti cattāri kāritarūpāni, yāni ‘‘hetukatturūpānī’’ti vuccanti taddīpakattā.

Idāni pana padamālā vattabbā, tatra paṭhamaṃ ‘‘kubbatī’’ti padasseva padamālaṃ yojessāma sabbāsu vibhattīsu ekākārena yojetabbattā. ‘‘Karotī’’ti **o**kārānantara**tya**ntapadassa pana ‘‘kāretī’’ti **e**kārānantara**tya**ntapadassa ca padamālaṃ yathāsambhavaṃ pacchā yojessāma ekākārena ayojetabbattā.

Tatra kubbati, kubbanti. Kubbasi, kubbatha. Kubbāmi, kubbāma. Kubbate, kubbante. Kubbase, kubbavhe. Kubbe, kubbamhe. Vattamānāvasena vuttarūpāni.

Pañcamiyādīnaṃ vasena pana kubbatu, kubbantu. Kubbeyya, kubbeyyuṃ. Sesaṃ ‘‘bhavati, bhavantī’’ti vuttanayānusārena sabbattha vitthāretabbaṃ.

‘‘Kariyatī’’tiādīnipi **a** kārānantara**tya**ntapadāni evameva yojetabbāni. Ettha ca ‘‘kubbati, kubbanti. Kubbasī’’tiādinā vuttā ayaṃ padamālā pāḷinayadassanato edisī vuttā. Saddasatthavidū pana sāsanikā saddasattheyeva ādaraṃ katvā ‘‘kubbati, kubbasī’’ti evaṃpakārāni rūpāni pāḷiyaṃ natthīti maññantā na icchanti. Tehi saddasatthe viya pāḷiyampi ‘‘asanto nānukubbantī’’tiādīsu **o**kārapaccayassādesabhūto **u**kāro sareyeva pare **va**kāraṃ pappotīti maññamānā ‘‘kubbanti, kubbante’’tiādīniyeva rūpāni icchanti, parasarassābhāvato ‘‘kubbati, kubbasī’’tiādīni pāḷiyaṃ natthīti na icchanti. Mayaṃ pana pāḷinayadassanato tāni rūpāni icchāma. Atra sotārānaṃ kaṅkhāvinodanatthaṃ kiñci pāḷinayaṃ vadāma – ‘‘sīlavanto na kubbanti, bālo sīlāni kubbatī’’ti ca, ‘‘kasmā bhavaṃ vijanamaraññanissito, tapo idha krubbatī’’ti ca, ‘‘pharusāhi vācāhi pakrubbamāno’’ti ca. Īdisesu pana ṭhānesu **a**kārāgamo kātabbo. Acinteyyo hi pāḷinayo, yebhuyyena saddasatthanayavidūro ca. Tathā hi yathā ‘‘agginiṃ sampajjalitaṃ pavisantī’’ti pāḷigatidassanato ‘‘aggini, agginī, agginayo. Agginiṃ, agginī, agginayo. Aggininā’’ti padamālā kātabbā hoti, evameva ‘‘bālo sīlāni kubbatī’’ti pāḷigatidassanato ‘‘kubbati, kubbanti. Kubbasī’’ti padamālāpi yojetabbāva.

Yathā ca ‘‘bahumpetaṃ asabbhi jātavedā’’ti pāḷigatidassanato ‘‘santo sabbhīhi saddhiṃ sataṃ dhammo na jaraṃ upetīti pavedayantī’’ti aṭṭhakathāgatidassanato ca ‘‘sabbhi, sabbhī, sabbhayo. Sabbhiṃ, sabbhī, sabbhayo. Sabbhinā’’ti padamālā yojetabbā hoti, evameva ‘‘bālo sīlāni kubbatī’’ti pāḷigatidassanato ‘‘kubbati, kubbanti. Kubbasī’’ti padamālāpi yojetabbāva. Tathā ‘‘krubbati, krubbanti. Krubbasī’’tiādi sabbaṃ sabbattha yojetabbaṃ.

Idāni yathāpaṭiññātā padamālā anuppattā. Karoti, karonti. Karosi, karotha. Karomi, kummi, karoma, kumma. Kurute, kubbante. Kuruse, kuruvhe. Kare, karumhe. Vattamānāvasena vuttarūpāni.

Karotu, kurutu, karontu. Karohi, karotha. Karomi, kummi, karoma, kumma. Kurutaṃ, kubbantaṃ. Karassu, kurussu, kuruvho. Kare, kubbāmase. Pañcamīvasena vuttarūpāni.

Ettha pana koci vadeyya –

> ‘‘Na no vivāho nāgehi, katapubbo kudācanaṃ;
> Taṃ vivāhaṃ asaṃyuttaṃ, kathaṃ amhe karomase’’ti

Pāḷidassanato ‘‘karomase’’ti padaṃ kasmā idha na vuttaṃ, nanu **kara**dhātuto paraṃ **o**kāraṃ paṭicca **āmase**vacanassāvayavabhūto **ā**kāro lopaṃ pappotīti? Tanna, ‘‘karomase’’ti ettha ‘‘āmase’’ti vacanassa abhāvato mavacanassa sabbhāvato. Ettha hi **se**kāro āgamo, tasmā ‘‘karomā’’ti vattamānāvacanavasena attho gahetabbo, na pana pañcamīvacanavasena. Evaṃbhūto ca **se**kāro katthaci nāmikapadato paro hoti ‘‘ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse. Yaṃ balaṃ ahuvamhase''tiādīsu. Katthaci panākhyātikapadato sādesanirādesavasena –

> ''Akaramhasa te kiccaṃ; Okkantāmasi bhūtāni;
> Sutaṃ netaṃ abhiṇhaso, tasmā evaṃ vademase''ti

Ādīsu.

Kareyya, kareyyuṃ. Kareyyāsi, kareyyātha. Kareyyāmi, kareyyāma. Kubbetha, kubberaṃ. Kubbetho, kubbeyyavho. Kareyyaṃ, kare, kareyyāmhe. Sattamīvasena vuttarūpāni.

Kara, karu. Kare, karittha. Karaṃ, karimha. Karittha, karire. Karittho, karivho. Kariṃ, karimhe. Parokkhāvasena vuttarūpāni.

Ettha **karā**ti puriso kammaṃ karīti paṭhamapurisayojanāya yojetabbaṃ. ''Āguṃ kara mahārāja, akaraṃ kammadukkaṭa''nti etthāpi ''mahārāja bhavaṃ āguṃ karī''ti paṭhamapurisayojanāya yojetabbaṃ. Evañhi sati ayaṃ payogo ''maññe bhavaṃ patthayati, rañño bhariyaṃ patibbata''ntiādayo viya paṭhamapurisappayogo bhavati.

Jātakaṭṭhakathāyaṃ pana majjhimapurisappayogo vutto **''āguṃ karā**ti mahārāja tvaṃ mahāparādhaṃ mahāpāpaṃ kari. **Dukkaṭa**nti yaṃ kataṃ dukkaṭaṃ hoti,taṃ lāmakaṃ kammaṃ akara''nti, tasmā jātakaṭṭhakathāvasenāpi kadāci **kara**iti ca **karī**ti ca **akara**nti ca majjhimapurisappayogo bhavatīti daṭṭhabbaṃ. Yebhuyyavasena pana ''puriso kammaṃ kara, puriso kammaṃ kari, ahaṃ kammaṃ akara''nti paṭhamuttamapurisappayogo daṭṭhabbo. Ettha ca **kara**iti yathāvuttavibhattivasena, **karī**ti ajjatanīvasena, **akara**nti hiyyattanīvasena vuttaṃ. Tattha ''karittho''ti padaṃ ''aññaṃ bhattāraṃ pariyesa, mā kisittho mayā vinā''ti ettha ''kisittho''ti padena samaṃ parokkhāyattanopadamajjhimapurisekavacanavasena, ediso pana nayo aññatrāpi yathāsambhavaṃ yojetabbo.

Akā, akarā, akara iti rassapāṭhopi. Akaru. Ettha ''sabbārivijayaṃ akā''ti padaṃ nidassanaṃ. **Akarā**ti puriso kammaṃ akāsīti atītakriyāvācako paṭhamapurisappayogo daṭṭhabbo. Tathā hi ''rajjassa kira so bhīto, akarā ālaye bahū''ti pāḷi dissati. ''Mā metaṃ akarā kammaṃ, mā me udakamāharī''ti ettha pana santepi atītavācakapaṭṭhamapurisappayogabhāve **mā**saddayogato hiyyattanajjatanīvibhattiyo pañcamīvibhattiatthe anuttakālikā hutvā ''tvaṃ mā karosi, mā āharasī''ti majjhimapurisappayogārahā bhavanti.

Kiñca bhiyyo ''jarādhammaṃ mā jīrīti alabbhaneyyaṃ ṭhāna''ntiādīsupi santepi atītavācakapaṭhamapurisappayogabhāve **mā**saddayogato ajjatanīvibhattipañcamīvibhattiatthe anuttakālikā hutvā ''mā jīratū''tiādinā paṭhamapurisappayogārahā bhavanti. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā ''jarādhammaṃ mā jīrī**ti yaṃ mayhaṃ jarāsabhāvaṃ, taṃ mā jīritu. Esa nayo sesesupī''ti. Yaṃ panamhehi ''akara iti rassapāṭhopī''ti vuttaṃ, tassa ''atikara'makarā'cariya, mayhampetaṃ na ruccatī''ti imāya pāḷiyā vasena atthitā veditabbā. Tassāyamattho ''ācariya bhavaṃ atikkantakaraṇaṃ akarā''ti paṭhamapurisavasena gahetabbo. Apica ''bhava''nti vattabbe atthe ''tva''nti vacanaṃ vattabbamevāti adhippāyavasena ''ācariya tvaṃ atikkantakaraṇaṃ karosī''ti yojanāpi kātabbāva.

Akaro, akattha, akarotha. Akaraṃ, akaṃ, akaramha, akamha. Ettha ''saṃvaḍḍhayitvā puḷinaṃ, akaṃ puḷinacetiya''nti pāḷi nidassanaṃ. Akattha, akatthuṃ. Akuruse, akaravhaṃ. Akariṃ, akaraṃ, akaramhase. Hiyyattanīvasena vuttarūpāni.

Ettha ca pañcavidho **se**kāro āharitvā dassetabbo. Tathā hi pañcavidho **se**kāro padāvayava apadāvayavaanekantapadāvayava sosaddattha ādesavasena. Tattha padāvayavo **se**kāro ''tvaṃ kammaṃ kuruse, tvaṃ atthakusalo abhavase''tiādīsu daṭṭhabbo. Apadāvayavo pana ''tasmā evaṃ vademase. Mūlā akusalā samūhatāse''tiādīsu daṭṭhabbo. Anekantapadāvayavo ''arogā ca bhavāmase. Maṇiṃ tāta gaṇhāmase''ādīsu daṭṭhabbo. Ettha hi **se**kāro yadi pañcamīvibhattiyaṃ

āmasevacanassāvayavo, tadā pañcamīvibhattiyuttānaṃ patthanāsīsanatthānaṃ ‘‘bhavāmase, gaṇhāmase’’ti padānaṃ avayavo hoti. Yadi pana āgamo, pañcamīvibhattiyuttānaṃ patthanāsīsanatthānaṃ ‘‘bhavāma, gaṇhāmā’’ti padānaṃ avayavo na hoti, evaṃ ‘‘bhavāmase’’tiādīsu **se**kārassa anekantapadāvayavattaṃ veditabbaṃ. **So**saddattho ‘‘esese eke ekaṭṭhe’’ti ettha daṭṭhabbo. **Esese**ti imassa hi ‘‘esoso eko ekaṭṭho’’ti attho. Ādeso ‘‘akaramhasa te kicca’’nti ettha, ‘‘okkantāmasi bhūtānī’’ti cettha daṭṭhabbo **e**kārassa **a**kā**ri**kārādesakaraṇavasena. Tattha ‘‘akaramhasa te kicca’’nti imassa ‘‘akaramhase te kicca’’nti attho. ‘‘Akaramhase’’ti cettha sace **se**kāro āgamo, tadā ‘‘karamhā’’ti padaṃ hiyyattanīparassapade uttamapurisabahuvacanantaṃ. Sace pana **mhase**vacanassāvayavo, tadā ‘‘akaramhase’’ti padaṃ hiyyattanīattanopade uttamapurisabahuvacanantaṃ. Evaṃ pañcavidho **se**kāro bhavatīti avagantabbaṃ.

Akari, kari, akāsi, akaruṃ, akariṃsu, akaṃsu, akaṃsuṃ. Akaro, akarittha, akāsittha.

Ettha ca **akaro**ti tvaṃ akaroti yojetabbaṃ. ‘‘Akaro’’ iti hi padaṃ ‘‘varañce me ado sakkā’’ti ettha majjhimapurisekavacanatthaṃ ‘‘ado’’ti padamiva daṭṭhabbaṃ pāḷiyaṃ avijjamānattepi nayavasena gahetabbattā. Garū pana ‘‘akaro’’ti vuttaṭṭhāne ‘‘akāsī’’ti majjhimapurisavacanaṃ icchanti. Tādisañhi padaṃ yebhuyyena paṭhamapurisavacanameva hoti. Tathā hi ‘‘adāsi me, akāsi me’’ti paṭhamapurisapāḷiyo bahū sandissanti. ‘‘Mākāsi mukhasā pāpaṃ, mā kho sūkaramukho ahū’’tiādīsu pana **mā**saddayogato ‘‘tvaṃ pāpaṃ mā akāsi, mā sūkaramukho ahosī’’ti padayojanā kātabbā hotīti daṭṭhabbaṃ.

Akariṃ, kariṃ, akāsiṃ, akarimha, karimha, akāsimha. Akarā, akarū. Akaruse, akarivhaṃ. Akaraṃ, akarimhe. Ajjatanīvasena vuttarūpāni.

Karissati, karissanti. Karissasi, karissatha. Karissāmi, karissāma. Karissate, karissante. Karissase, karissavhe. Karissaṃ, kassaṃ iccapi. Tathā hi pāḷi dissati ‘‘kassaṃ purisakāriya’’nti. Karissamhe. Tathā kāhati, kāhanti. Kāhasi, kāhatha. Kāhāmi, kāhāma. Kāhiti, kāhinti. Kāhisi iccevamādinā yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Bhavissantīvasena vuttarūpāni.

Akarissā, akarissa, akarissaṃsūti sesaṃ sabbaṃ yojetabbaṃ. Kālātipattivasena vuttarūpāni.

Kayirati, kayiranti. Kayirasi, kayirātha. Kayirāmi, kayirāma. Kayirate. Sesaṃ yojetabbaṃ. Vattamānāvasena vuttarūpāni.

Kayiratu, kayirantu. Sesaṃ yojetabbaṃ. Pañcamīvasena vuttarūpāni.

Kayirā, kuyirā. Kayiruṃ. Atrāyaṃ pāḷi ‘‘kumbhimhipa’ñjaliṃ kuyirā, cātañcāpi padakkhiṇa’’nti. Tattha kumbhimhipi añjalinti chedo. Kayirāsi, kayirātha. Kayirāmi, kayirāma. Kayiretha, kayireraṃ. Kayiretho, kayirāvho. Kayiraṃ, kayirāmhe. Sattamīvasena vuttarūpāni.

Tattha **kayirā**ti idaṃ ‘‘puññañce puriso kayirā’’ti dassanato paṭhamapurisavasena yojetabbaṃ, ‘‘adhammaṃ sārathi kayirā’’ti etthāpi ‘‘sārathi bhavaṃ adhammaṃ kareyyā’’ti paṭhamapurisavasena yojetabbaṃ, na majjhimapurisavasena. Atha vā ‘‘kayirāsī’’ti vattabbe **si**kāralopaṃ katvā ‘‘kayirā’’ti majjhimapurisavacanaṃ vuttanti gahetabbaṃ.

Ettha pana siyā – yathā ‘‘puttaṃ labhetha varada’’nti pāḷiyaṃ ‘‘labhethā’’ti imassa padassa ‘‘sabbhireva samāsetha, sabbhi kubbetha santhava’’ntiādīsu ‘‘samāsethā’’tiādīnaṃ viya paṭhamapurisavasena atthaṃ aggahetvā purisavipallāsaṃ katvā ‘‘labheyya’’nti uttamapurisavasenattho aṭṭhakathācariyehi gahito, tathā tumhehipi ‘‘adhammaṃ sārathi kayirā’’ti ettha ‘‘kayirā’’ti padassa purisavipallāsaṃ katvā ‘‘kareyyāsī’’ti majjhimapurisavasenattho vattabbo, aṭṭhakathācariyehipi ‘‘kareyyāsī’’ti tadattho vuttoti? Saccaṃ, evaṃ santepi aṭṭhakathācariyehi vohāratthesu paramakosallasamannāgatattā ‘‘tva’’nti vattabbe atthe **bhavaṃ**saddo pavattati, ‘‘bhava’’nti vattabbe atthe **tvaṃ**saddo pavattatīti cintetvā adhippāyatthavasena ‘‘kareyyāsī’’ti attho vutto, na purisavipallāsavasena. Tathā hi ‘‘puttaṃ labhetha varada’’nti imassa **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘labhethā’’ti ulliṅgitvā ‘‘labheyya’’nti purisavipallāsavasena vivaraṇaṃ kataṃ. ‘‘Adhammaṃ sārathi kayirā’’ti imassa pana **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘kayirā’’ti ulliṅgitvā ‘‘kareyyāsī’’ti vivaraṇaṃ kataṃ, tasmā ‘‘adhammaṃ sārathi kayirā’’ti ettha purisavipallāso na cintetabbo. Atha vā yathā ‘‘puttaṃ labhetha varada’’nti ettha ca ‘‘kāye rajo na limpethā’’tiādīsu **etha**vacanaṃ gahitaṃ, evaṃ **etha**vacanaṃ aggahetvā ‘‘labhe athā’’ti padacchedo karaṇīyo. Evañhi sati purisavipallāsena kiccaṃ natthi. Tattha **labhe**ti sattamiyā uttamapurisavacanaṃ ‘‘vajjhañcāpi pamocaye’’ti padamiva. **Athā**ti adhikārantare nipāto padapūraṇe vā. Ettha ca adhikārantaravasena aparampi varaṃ puttaṃ labheyyanti attho. Yasmā panettha dvinnamatthānaṃ uppatti dissati, yasmā cetesu dvīsu dujjāno bhagavato adhippāyo, tasmā dvepi atthā gahetabbāva.

Ettha pana kiñcāpi liṅgavipallāso vibhattivipallāso vacanavipallāso kālavipallāso purisavipallāso akkharavipallāsoti chabbidho vipallāso āharitvā dassetabbo, tathāpi so upari āvibhavissatīti na dassito. Tatra **kayirāthā**ti padaṃ sattamiyā parassapadavasena attanopadavasena ca dvidhā bhijjati, tathā majjhimapurisabahuvacanavasena paṭhamapurisekavacanavasena ca. Tathā hi ‘‘yathā puññāni kayirātha, dadantā aparāpara’’nti ettha ‘‘kayirāthā’’ti idaṃ sattamiyā parassapadavasena majjhimapurisabahuvacanavasena ca vuttaṃ. Yathānurūpaṃ puññāni kareyyāthayevāti hi attho. ‘‘Kayirātha dhīro puññānī’’ti ettha pana ‘‘kayirāthā’’ti idaṃ sattamiyā attanopadavasena paṭhamapurisekavacanavasena ca vuttaṃ. Kareyyāti hi attho. Idha parokkhādivasena **yira**paccayasahitāni rūpāni yebhuyyena sāsane appasiddhānīti **na** dassitāni.

Attano phalaṃ karotīti **kāraṇaṃ**. Karotīti **kattā,** evaṃ kārako kārakaṃ vā. Ettha hi **kāraka**saddo yattha kattukārakakammakārakādivācako, tattha pulliṅgopi hoti, yebhuyyena napuṃsakaliṅgopi. Yattha pana rajatakārakammakāralohakārādivācako, tattha pulliṅgo eva. Kārāpetīti **kārāpako**. Karaṃ, kubbaṃ, krubbaṃ, karonto, kubbanto, kubbāno, kurumāno, pakruṃbbamāno. Kārikā, kārāpikā. Karontī, kubbantī. Kārakaṃ kulaṃ. Kārāpakaṃ, karontaṃ, kubbantaṃ, kurumānaṃ. Saṅkhāro, parikkhāro, parikkhato, purakkhato, karaṇaṃ, kriyā. Akkharacintakā pana ‘‘kriyā’’ iccapi padamicchanti. Ettha **kriyā**saddo kiñcāpi ‘‘aphalā hoti akrubbato’’tiādīsu **ka**kāra**ra**kārasaṃyogavantāni padāni dissanti, tathāpi **kle**sasaddo viya pāḷiyaṃ na dissati, adissamānopi so aṭṭhakathācariyādīhi garūhi gahitattā gahetabbova. Tathā hi ‘‘kriyākriyāpattivibhāgadesako’’tiādikā saddaracanā dissati.

Kātuṃ, kattuṃ. Kātave, kāretuṃ. Katvā, katvāna, kātuna, karitvā, karitvāna, kacca, adhikacca, kariya, kariyāna, purakkhitvā, kāretvā. Aññānipi **tu**mantādīni yojetabbāni.

Tatra **kaccā**ti katvā. **Adhikaccā**ti adhikaṃ katvā. Akkharacintakā pana saddasatthanayaṃ nissāya ‘‘adhikicca’’ iti rūpaṃ icchanti, mayaṃ panetādisaṃ rūpaṃ pāḷiyā anukūlaṃ na hotīti na icchāma. Tathā hi **therikāgāthāyaṃ** gotamiyā parinibbānavacane ‘‘padakkhiṇaṃ kacca nipacca pāde’’ti pāḷi dissati. Tattha hi padakkhiṇaṃ katvāti attho. **Kaccā**ti padassa dassanena **adhikaccā**ti padampi diṭṭhameva hoti, esa nayo aññatrāpi yathārahaṃ veditabbo.

Idāni **karoti**ssa dhātussa appamattakaṃ atthātisayayogaṃ kathayāma – taṇhaṅkaro. Kāraṇā. Pharusāhi vācāhi pakrubbamāno. Sante na kurute piyanti.

Tatra **taṇhaṅkaro**ti veneyyānaṃ taṇhaṃ lobhaṃ karoti hiṃsatīti taṇhaṅkaro. Atha vā rūpakāyadhammakāyasampattiyā attani sakalalokassa taṇhaṃ sinehaṃ karoti janetīti **taṇhaṅkaro. Kāraṇā**ti hiṃsanā. **Pakrubbamāno**ti hiṃsamāno. **Sante na kurute piya**nti sappurise attano piye iṭṭhe kante manāpe na karotīti attho. Atha vā piyaṃ piyāyamāno tussamāno modamāno sante na kurute na sevatīti attho. Yathā ‘‘rājānaṃ sevatī’’ti etasmiṃ atthe rājānaṃ piyaṃ kuruteti saddasatthavidū mantenti, dullabhāyaṃ nīti sādhukaṃ manasi kātabbā.

Ettha ca **parikkhāra**saddassa atthuddhāro nīyate, ‘‘parikkhāroti sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhittaṃ hotī’’tiādīsu parivāro vuccati. ‘‘Ratho setaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo’’tiādīsu alaṅkāro. ‘‘Ye cime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā’’tiādīsu sambhāro. Etthetañhi vuccati –

Sāsanaññūhi viññūhi, parikkhāroti sāsane;
Parivāro alaṅkāro, sambhāro ca pavuccati.

Jāgara niddakkhaye. Jāgaroti. Jāgaraṃ. Dīghā jāgarato ratti.

Tanādī ettakā diṭṭhā, dhātavo me yathābalaṃ;
Suttesvaññepi pekkhitvā, gaṇhavho atthayuttitoti.

Tanādigaṇoyaṃ.

Rudhādichakkaṃ vividhatthasāraṃ,
Matiṅkaraṃ viññujanādhirāmaṃ;
Uḷārachandehi susevanīyaṃ,
Suvaṇṇahaṃsehi suciṃva ṭhānaṃ.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe **rudhādi**chakkaṃ

Nāma

Sattarasamo paricchedo.

18. Curādigaṇaparidīpana

Ito paraṃ pavakkhāmi, pacuratthahitakkaraṃ;
Curādikagaṇanāmaṃ, nāmato aṭṭhamaṃ gaṇaṃ.

Cura theyye. Thenanaṃ **theyyaṃ,** corikāti vuttaṃ hoti. Tasmiṃ theyye **cura**dhtu vattati. Coreti, corayati, coro, corī, corikā, coretu, corayituṃ, coretvā, corayitvā. Kattutthesu **ṇeṇaya**tā **curādi**gaṇalakkhaṇaṃ. Kārite – corāpeti, corāpayati, corāpetuṃ, corāpayituṃ, corāpetvā, corāpayitvā. Kammedhanaṃ corehi coriyati, coritaṃ dhanaṃ. Esa nayo sabbattha.

Kakārantadhātu

Loka dassane. Loketi, lokayati, oloketi, olokayati, ulloketi, ullokayati, apaloketi, apalokayati, āloketi, ālokayati, viloketi, vilokayati. Loko, āloko, lokanaṃ, olokanaṃ, ullokanaṃ, ālokanaṃ, vilokanaṃ, apalokanaṃ, avalokanaṃ. Oloketuṃ, olokayituṃ, oloketvā, olokayitvā. Kārite pana ‘‘olokāpeti, olokāpayati, olokāpetuṃ, olokāpayituṃ, olokāpetvā, olokāpayitvā’’ iccevamādīni yojetabbāni. Esa nayo sabbatthāpi.

Tattha **loko**ti tayo lokā saṅkhāraloko sattaloko okāsalokoti. Tattha ‘‘eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo. ‘‘Sassato loko’ti vā ‘asassato loko’ti vā’’ti āgataṭṭhāne sattaloko.

‘‘Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
Disā bhanti virocamānā;
Tāva sahassadhā loko,
Ettha te vattate vaso’’ti

Āgataṭṭhāne okāsaloko.

Atha vā **loko**ti tividho loko kilesaloko bhavaloko indriyalokoti. Tattha rāgādikilesabahulatāya kāmāvacarasattā kilesaloko. Jhānābhiññāparibuddhiyā rūpāvacarasattā bhavaloko. Āneñjasamādhibahulatāya visadindriyattā arūpāvacarasattā indriyaloko. Atha vā kilissanaṃ kileso, vipākadukkhanti attho. Tasmā dukkhabahulatāya apāyesu sattā kilesaloko. Tadaññe sattā sampattibhavabhāvato bhavaloko. Tattha ye vimuttiparipācakehi indriyehi samannāgatā sattā, so indriyalokoti veditabbaṃ.

Jātakaṭṭhakathāyaṃ pana –

> ‘‘Saṅkhāraloko sattaloko okāsaloko khandhaloko āyatanaloko dhātulokoti anekavidho loko. Ettha ‘eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā…pe… aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo’ti ettha **saṅkhāraloko** vutto. Khandhalokādayo tadantogadhāyeva. ‘Ayaṃ loko paro loko brahmaloko sadevako’tiādīsu pana **sattaloko** vutto. ‘Yāvatā candimasūriyā pariharanti, disā bhanti virocamānā. Tāva sahassadhā loko, ettha tevattate vaso’ti ettha **okāsaloko** vutto’’ti vuttaṃ.

Atthato pana indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho santāno ca **sattaloko,** rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokiyati ettha kusalākusalaṃ tabbipāko cāti. Anindriyabaddhānaṃ rūpānaṃ samūho santāno ca **okāsaloko,** lokiyanti ettha tasā thāvarā ca, tesañca okāsabhūtoti, tadādhāraṇatāya hesa ‘‘bhājanaloko’’tipi vuccati. Duvidhopi cesa rūpādidhamme upādāya paññattattā upādāpaññattibhūto aparamatthasabhāvo sappaccaye pana rūpārūpadhamme upādāya paññattattā tadubhayassāpi upādānānaṃ vasena pariyāyato paccayāyattavuttitā upacaritabbā, tadubhaye khandhā **saṅkhāraloko,** paccayehi saṅkhariyanti, lujjanti palujjanti cāti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānampi satipi lujjanapalujjanatte tebhūmikadhammānaṃyeva ‘‘loko’’ti adhippetattā natthi lokatāpajjanaṃ. Tathā hi te ‘‘lokuttarā’’ti vuttā.

Ālokoti rasmi, ālokenti etena bhuso passanti janā cakkhuviññāṇaṃ vāti āloko. **Olokana**nti heṭṭhā pekkhanaṃ. **Vilokana**nti uddhaṃ pekkhanaṃ. **Ālokana**nti purato pekkhanaṃ. **Vilokana**nti dvīsu passesu pekkhanaṃ, vividhā vā pekkhanaṃ. **Apalokana**nti ‘‘saṅghaṃ apaloketvā’’tiādīsu viya jānāpanaṃ. **Avalokana**nti ‘‘nāgāvalokitaṃ avaloketvā’’tiādīsu viya purimakāyaṃ parivattetvā pekkhanaṃ. ‘‘Ālokite vilokite sampajānakārī hotī’’ti etthāpi bhāvavasena ālokanaṃ ālokitaṃ vilokanaṃ vilokitanti attho gahetabbo.

Thaka paṭighāte. Thaketi, thakayati dvāraṃ puriso.

Takka vitakke. Takketi, vitakketi, vitakkayati. Takko, vitakko, vitakkitā.

Tattha takkanaṃ **takko,** ūhananti vuttaṃ hoti, evaṃ **vitakko**. Atha vā vitakkenti etena, sayaṃ vā vitakketi, vitakkanamattameva vā etanti **vitakko**. ‘‘Takko, vitakko, appanā, byappanā, cetaso abhiniropanā’’ti abhidhamme pariyāyasaddā vuttā. Vitakketīti **vitakkitā,** puggalo. ‘‘Avitakkitā maccumupabbajantī’’ti pāḷi.

Aki lakkhaṇe. Lakkhaṇaṃ saññāṇaṃ, sañjānanakāraṇanti vuttaṃ hoti. Atridaṃ sallakkhitabbaṃ. Ye imasmiṃ **curādi**gaṇe anekassarā asaṃyogantā **i**kārānubandhavasena niddiṭṭhā dhātavo, te evaṃvuttehi imehi tīhi lakkhaṇehi samannāgatā ākhyātattaṃ nāmikattañca pāpuṇantā ekantato niggahītāgamena nipphannarūpāyeva bhavanti, na katthacipi vigataniggahītāgamarūpāni bhavanti. Aṅketi, aṅkayati. Aṅkanaṃ, aṅko. Samāse pana ‘‘sasaṅko, cakkaṅkitacaraṇo’’tiādīni rūpāni bhavanti.

Sakka vakka bhāsane. Sakketi, sakkayati. Vakketi, vakkayati.

Nakka vakka nāsane. Nakketi, nakkayati. Vakketi, vakkayati.

Cakka cukka byathane. Cakketi, cakkayati. Cukketi, cukkayati. Cakkaṃ. **Cakka**nti kenaṭṭhena cakkaṃ? Cakketi byathati hiṃsatīti atthena cakkaṃ. **Cakka**saddo –

Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe;
Dāne ratnadhammakhura-cakkādīsu padissati;

‘‘Cattārimāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussāna’’ntiādīsu hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. ‘‘Pādatalesu cakkāni jātānī’’ti ettha lakkhaṇe. ‘‘Cakkaṃva vahato pada’’nti ettha rathaṅge. ‘‘Catucakkaṃ navadvāra’’nti ettha iriyāpathe. ‘‘Dada bhuñja ca mā cappamādo, cakkaṃ vattassu pāṇina’’nti ettha dāne. ‘‘Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī’’ti ettha ratanacakke. ‘‘Mayā pavattitaṃ cakka’’nti ettha dhammacakke. ‘‘Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake’’ti ettha khuracakke. ‘‘Khurapariyantena cepi cakkenā’’ti ettha paharaṇacakke. ‘‘Asanivicakka’’nti ettha asanimaṇḍaleti.

Taki bandhane. Taṅketi, taṅkayati.

Akka thavane. Thavanaṃ thuti. Akketi, akkayati. Akko. **Akko**ti sūriyo. So hi mahājutitāya akkiyati abhitthaviyati tappasannehi janehīti **akko**. Tathā hi tassa ‘‘natthi sūriyasamā ābhā. Udetayaṃ cakkhumā ekarājā’’tiādinā abhikkhuti dissati.

Hikka hiṃsāyaṃ. Hikketi, hikkayati.

Nikka parimāṇe. Nikketi, nikkayati.

Bukka bhassane. Ettha sunakhabhassanaṃ **bhassanan**ti gahetabbaṃ, na vācāsaṅkhātaṃ bhassanaṃ. Bukketi, bukkayati. Ettha ca ‘‘bukkayati sā core’’ iti lokiyappayogo veditabbo. **Bhūvādi**gaṇe pana ‘‘bukkati sā’’ti rūpaṃ bhavati. Añño tu ‘‘bukka paribhāsane’’ iti paṭhati, evaṃ paṭhantepi sunakhabhassanamevādhippetaṃ.

Daka laka assādane. Daketi, dakayati. Laketi, lakayati.

Takka loka bhāsāyaṃ. Takketi, takkayati. Loketi, lokayati.

Cika sika āmasane. Ciketi, cikayati. Siketi, sikayati.

Kakārantadhāturūpāni.

Khakārantadhātu

Lakkha dassanaṅkesu. Dassanaṃ passanaṃ. **Aṅko** lañjanaṃ. Lakkheti, lakkhayati. Sallakkheti, sallakkhayati. Lakkhaṃ vijjhati usunā, lakkhaṃ karoti.

Gaṅgāya vālukā khīye, udakaṃ khīye mahaṇṇave;
Mahiyā mattikā khīye, lakkhe na mama buddhiyā.

Kappalakkhaṇaṃ. Golakkhaṇaṃ. Itthilakkhaṇaṃ. Dhammānaṃ lakkhaṇaṃ. Sallakkhanā. Upalakkhanā. Paccupalakkhanā. **Lakkha**dhātuyā **yu**paccayantāya **sa**mādipubbānaṃ rūpānaṃ **na**kāro dantajo.

Bhakkha adane. Bhakkheti, bhakkhayati. Bhakkho no laddho. Bhakkhayanti migādhamā. **Bhūvādi**gaṇe pana ‘‘bhakkhatī’’ti rūpaṃ.

Nakkha sambandhe. Nakkheti, nakkhayati.

Makkha makkhane. Makkheti, makkhayati. Makkho, makkhī. Tattha **makkho**ti parehi kataguṇaṃ makkheti pisatīti makkho, guṇadhaṃsanā. ‘‘Makkhaṃ asahamāno’’ti ettha pana attani parehi kataṃ avamaññanaṃ **makkho**ti vuccati.

Yakkha pūjāyaṃ. Yakkheti, yakkhayati. Yakkho. **Yakkho**ti mahānubhāvo satto. Tathā hi ‘‘pucchāmi taṃ mahāyakkha, sabbabhūtānamissarā’’ti ettha sakko devarājā ‘‘yakkho’’ti vutto. Atha vā **yakkho**ti yakkhayoniyaṃ nibbattasatto. Sabbepi vā sattā ‘‘yakkhā’’ti vuccanti. ‘‘Paramayakkhavisuddhiṃ paññāpentī’’ti ettha hi **yakkha**saddo satte vattati. Tathā hi yakkhopi sattopi devopi sakkopi khīṇāsavopi yakkhoyeva nāma, mahānubhāvatāya yakkhiyati saraṇagatehi janehi nānāpaccayehi nānābalīhi ca pūjiyatīti **yakkho**.

Satte deve ca sakke ca, khīṇāsave ca rakkhase;
Pañcasvetesu atthesu, **yakkha**saddo pavattati.

Lakkha ālocane. Lakkheti, lakkhayati. Lakkhaṃ vijjhati usunā.

Mokkha āsane. Mokkheti, mokkhayati.

Rukkha phārusse. Phārussaṃ pharusabhāvo. Rukkheti, rukkhayati. Samāse ‘‘rukkhakeso, atirukkhavacano’’ti rūpāni. Ettha ca ‘‘samaṇo ayaṃ pāpo atirukkhavāco’’ti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **atirukkhavāco**ti atipharusavacanoti attho.

Khakārantadhāturūpāni.

Gakārantadhātu

Liṅga cittīkaraṇe. Cittīkaraṇaṃ vicitrabhāvakaraṇaṃ. Liṅgeti, liṅgayati, liṅgaṃ. Ettha **liṅgaṃ** nāma dīgharassakisathūlaparimaṇḍalādibhedaṃ saṇṭhānanti gahaṇe atīva yujjati. Tañhi nānappakārehi vicitraṃ hoti, liṅgīyati vicittaṃ kariyati avijjātaṇhākammehi utunā vā cuṇṇādīhi vā sarīramiti **liṅgaṃ,** ajjhattasantānatiṇarukkhādikuṇḍalakaraṇḍakādīsu pavattasaṇṭhānavasenetaṃ daṭṭhabbaṃ. **Liṅga**saddo sadde saddappavattinimitte itthibyañjane purisabyañjane saññāṇe ākāre cāti imesu atthesu dissati. Ayañhi ‘‘rukkhoti vacanaṃ liṅga’’nti ettha sadde dissati. ‘‘Sataliṅgassa atthassā’’ti ettha saddappavattinimitte. ‘‘Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno itthiliṅgaṃ pātubhavatī’’ti ettha itthibyañjane. ‘‘Purisaliṅganimittakuttākappāna’’nti ettha purisabyañjane. ‘‘Tena liṅgena jānāma, dhuvaṃ buddho bhavissatī’’ti ettha saññāṇe. ‘‘Tehi liṅgehi tehi nimittehi tehi ākārehi āgantukabhāvo jānitabbo ‘‘āgantukā ime’’ti ettha ākāre dissati.

Sadde ca tannimitte ca, kāṭakoṭacikāya ca;
Lakkhaṇe ceva ākāre, **liṅga**saddo pavattati.

Maga anvesane. Mageti, magayati. Migo, mago, mago, magayamāno.

Ettha ca ‘‘yathā biḷāro mūsikaṃ magayamāno’’ti pāḷi nidassanaṃ. ‘‘Migo’’ti ca ‘‘mago’’ti ca catuppado pavuccati. Ettha **migo**ti magayati ito cito gocaraṃ anvesati pariyesatīti migo. Evaṃ **mago**. Ettha visesato hariṇa migo migo nāma. Sāmaññato pana avasesāpi catuppadā ‘‘migo’’ icceva vuccanti. Tathā hi **susīmajātake** ‘‘kāḷā migā setadantā tava ime, parosahassaṃ hemajālābhisañchannā’’ti etasmiṃ pāḷippadese hatthinopi **miga**saddena vuttā ‘‘kāḷamigā’’ti. Atha vā magiyati jīvitakappanatthāya maṃsādīhi atthikehi luddehi anvesiyati pariyesiyatīti **migo,** araññajātā sasapasadahariṇeṇeyyādayo catuppādā, evaṃ mago. ‘‘Atthaṃ na labhate mago’’ti ettha pana mago viyāti mago, bāloti attho.

Magga gavesane. Maggeti, maggayati. Maggo, magganaṃ.

Ettha ca **maggo**ti paṭipadāya ca pakatimaggassa ca upāyassa ca adhivacanaṃ. ‘‘Mahāvihāravāsīnaṃ, vācanāmagganissita’’ntiādīsu pana kathāpabandhopi ‘‘maggo’’ti vuccati. Tatra paṭipadā ekantato jātijarābyādhidukkhādīhi pīḷitehi sattehi dukkhakkhayaṃ nibbānaṃ pāpuṇatthāya maggitabbo gavesitabboti **maggo**. Pakatimaggo pana maggamūḷhehi maggitabboti **maggo**. Pakatimaggamūḷhehi ca paṭipadāsaṅkhātāriyamaggamūḷhā eva bahavo santi. Pakatimaggo hi kadāci eva addhikānaṃ muyhati, ‘‘esa maggo’’ti nāyakā na dullabhā. Ariyamaggo pana sabbadāyeva sabbalokassa muyhati, nāyakā paramadullabhā. Tasmā so eva avijjāsammūḷhehi maggitabboti **maggo**. Aññesaṃ pana dvinnaṃ dhātūnaṃ vasenapi atthaṃ vadanti garū ‘‘kilese mārento gacchatīti maggo’’ti. Taṃ taṃ kiccaṃ hitaṃ vā nipphādetukāmehi maggiyati gavesiyatīti **maggo,** upāyo. **Magga**saddo hi ‘‘abhidhammakathāmaggaṃ, devānaṃ sampavattayī’’ti ettha upāyepi vattati. Tathā hi **abhidhammaṭīkāyaṃ ‘‘maggo**ti upāyo, khandhāyatanādīnaṃ kusalādīnañca dhammānaṃ avabodhassa saccappaṭivedhasseva vā upāyabhāvato abhidhammakathāmaggo’’ti vutto, pabandho vā ‘‘maggo’’ti vuccati. So hi dīghattā maggo viyāti **maggo,** tasmā abhidhammakathāpabandho abhidhammakathāmaggoti vutto. Idāni pakatipaṭipadāmaggānaṃ nāmāni kathayāma. Tesu pakatimaggassa –

‘‘Maggo pantho patho pajjo, añjhasaṃ vaṭumā’yanaṃ;
Addhāna’maddhā padavī, vattani ceva santatī’’ti

Imāni nāmāni. Paṭipadāmaggassa pana –

‘‘Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumā’yanaṃ;
Nāva uttara setu ca, kullo ca bhisi saṅkamo’’ti

Anekāni nāmāni. Ettha pana keci ‘‘nāvātiādīni pakatimaggassa nāmānī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ, pakatimaggassa kismiñcipi pāḷippadese ‘‘nāvā’’tiādīhi padehi vuttaṭṭhānābhāvato, abhidhānasatthesu ca ‘‘nāvā’’ iccādikānaṃ tadabhidhānānaṃ anāgatattā.

Ayaṃ panettha vacanattho – nāvāviyāti **nāvā,** uttaranti etenāti **uttaraṃ,** nāvāyeva uttaranti. Ayañhi nāvāpariyāyo ‘‘taraṃ, taraṇaṃ, poto, plavo’’ti. Imepi taṃpariyāyāyeva. Uttaraṃ viyāti **uttaraṃ**. Setu viyāti **setu**. Kullo viyāti **kullo**. Bhisi viyāti **bhisi**. Saṅkamo viya, saṅkamanti vā etenāti **saṅkamo,** sabbametaṃ ariyamaggasseva nāmaṃ, na pakatimaggassa. Tathā hi ‘‘dhammanāvaṃ samārūyha, santāressaṃ sadevaka’’nti ca, ‘‘dhammasetuṃ daḷhaṃ katvā, nibbuto so narāsabho’’ti ca, ‘‘kullo’ti kho bhikkhave ariyamaggassetaṃ adhivacana’’nti ca evamādinā tattha tattha bhagavatā ariyamaggo ‘‘nāvā’’tiādīhi anekehi nāmehi vutto. Aṭṭhakathācariyehipi **suttanipātaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘baddhā bhisi susaṅkhatā bhagavā’’ti etasmiṃ padese evaṃ atthasaṃvaṇṇanā katā ‘‘bhisīti pattharitvā puthulaṃ katvā baddhā ‘kullā’ti vuccati loke, ariyassa vinaye pana ariyamaggo’ti.

‘Maggo pajjo patho pantho, añjasaṃ vaṭumā’yanaṃ;
Nāvā uttara setu ca, kullo ca bhisi saṅkamo;
Addhānaṃ pabhavo’cceva, tattha tattha pakāsito’’ti.

Evaṃ ācariyehi katāya atthasaṃvaṇṇanāya dassanato ca ‘‘nāvātiādīnipi pakatimaggassa nāmānī’’ti vacanaṃ na gahetabbaṃ, yathāvuttameva vacanaṃ gahetabbaṃ.

Koci panettha evaṃ vadeyya ‘‘dhammasetuṃ daḷhaṃ katvā’ti ettha ‘dhammasetunti maggasetu’nti vacanato **dhamma**saddo magge vattati, na **setu**saddo’’ti. Tanna, **dhamma**saddo viya **setu**saddopi magge vattatīti setu viyāti setu, dhammo eva setu dhammasetūti atthavasena, esa nayo aññatrāpi. Aparampi vadeyya ‘‘nanu **brahmajālasuttantaṭṭhakathāyaṃ** ‘dakkhiṇuttarena bodhimaṇḍaṃ pavisitvā assatthadumarājānaṃ padakkhiṇaṃ katvā pubbuttarabhāge ṭhito’ti imasmiṃ ṭhāne **dakkhiṇuttara**saddena dakkhiṇo maggo vutto’’ti. Na, anekesu pāḷippadesesu aṭṭhakathāpadesesu ca abhidhānasatthesu ca maggavācakassa **uttara**saddassa anāgatattā, tasmā tattha evamattho daṭṭhabbo ‘‘dakkhiṇadisato gantabbo uttaradisābhāgo dakkhiṇuttaroti vuccati, evaṃbhūtena dakkhiṇuttarena bodhimaṇḍapavisanaṃ sandhāya dakkhiṇuttarena bodhimaṇḍaṃ pavisitvāti vutta’’nti. Atha vā **dakkhiṇuttarenā**ti dakkhiṇapacchimuttarena, ettha ādiavasānaggahaṇena majjhassapi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ gahaṇaṃyeva hi yaṃ **jātakanidāne** vuttaṃ ‘‘bodhisatto tiṇaṃ gahetvā bodhimaṇḍaṃ ārūyha dakkhiṇadisābhāge uttarābhimukho aṭṭhāsi, tasmiṃ khaṇe dakkhiṇacakkavāḷaṃ osīditvā heṭṭhā avīcisampattaṃ viya ahosi, uttaracakkavāḷaṃ ullaṅghitvā upari bhavaggappattaṃ viya ahosi, bodhisatto idaṃ sambodhipāpuṇaṭṭhānaṃ na bhavati maññeti padakkhiṇaṃ karonto pacchimadisābhāgaṃ gantvā puratthābhimukho aṭṭhāsī''tiādi, tena sameti. Athāpi vadeyya ''yadi **uttara**saddo disāvācako, evañca sati ''dakkhiṇuttarenā''ti **ena**yogaṃ avatvā ''dakkhiṇuttarāyā''ti **āya**yogo vattabbo''ti. Tanna, disāvācakassapi saddassa ''uttarena nadī sītā, gambhīrā duratikkamā''ti **ena**yogavasena vacanato. Apica disābhāgaṃ sandhāya ''dakkhiṇuttarenā''ti vacanaṃ vuttaṃ. Disābhāgo hi disā evāti niṭṭhametthāvagantabbaṃ.

Gakārantadhāturūpāni.

Ghakārantadhātu

Lighi bhāsane. Laṅgheti, laṅghayati. Etāni buddhavacane appasiddhānipi lokikappayogadassanavasena āgatāni. Sāsanasmiñhi **bhūvādigaṇacurādi**gaṇapariyāpannassa gatyatthavācakaullaṅghanatthaparidīpakassa dhātussa rūpaṃ atīva pasiddhaṃ.

Laṅgha laṅghane. Laṅgheti, laṅghayati.

''Atikara'makarā'cariya, mayhampetaṃ na ruccati;
Catutthe laṅghayitvāna, pañcamiyampi āvuto''ti

Imasmiṃ **sattilaṅghanajātake curādi**gaṇapariyāpannassa gatyatthavācakassa ullaṅghanatthaparidīpakassa **laṅgha**dhātussa ''laṅghayitvā, laṅghayitvānā''ti rūpe diṭṭheyeva ''laṅgheti, laṅghayatī''ti rūpāni diṭṭhāni eva honti. Bhāsatthavācakassa pana tathārūpāni rūpāni na diṭṭhāni, evaṃ santepi pubbācariyehi dīghadassīhi abhimatattā bhāsatthavācikāpi **laṅgha**dhātu atthīti gahetabbā, evaṃ sabbesupi **bhūvādi**gaṇādīsu sāsane appasiddhānampi rūpānaṃ sāsanānukūlānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ, ananukūlānañca appasiddhānaṃ chaḍḍanaṃ.

Agha pāpakaraṇe. Agheti, aghayati. Aghaṃ, agho, anagho.

Tattha **agha**nti dukkhaṃ. ''Aghantaṃ paṭisevissaṃ. Vane vāḷamigākiṇṇe. Khaggadīpinisevite''ti idaṃ nidassanaṃ. **Agho**ti kileso. Tena aghena arahā anagho. Tattha aghayanti pāpaṃ karonti sattā etenāti **aghaṃ,** kintaṃ? Dukkhaṃ, evaṃ **agho**. Nanu ca sappurisā dukkhahetupi kilesahetupi ca attano sukhatthāya pāpaṃ na karonti. Tathā hi –

''Na paṇḍitā attasukhassa hetu,
Pāpāni kammāni samācaranti;
Dukkhena phuṭṭhā khalitāpi santā,
Chandā ca dosā na jahanti dhamma''nti

Vuttaṃ. Evaṃ sante kasmā **''agha pāpakaraṇe''**ti dhātu ca ''aghayanti pāpaṃ karonti sattā etenāti **agha''**ntiādivacanañca vuttanti? Saccaṃ, yebhuyyena pana sattā dukkhādihetu pāpakammaṃ karonti, etesu sappurisā eva na karonti, itare karonti. Evaṃ pāpakaraṇassa hi dukkhaṃ kileso ca hetu. Tathā hi –

Sukhīpi heke na karonti pāpaṃ,
Avaṇṇasaṃsaggabhayā puneke;
Pahū samāno vipulatthacintī,
Kiṃkāraṇā me na karosi dukkha''nti

Vuttaṃ. Ayañhi gāthā dukkhahetupi sattā pāpaṃ karontīti etamatthaṃ dīpeti. ''Kuddho hi pitaraṃ hanti, kuddho hanti samātara''nti ayaṃ pana kilesahetupi pāpaṃ karontīti etamatthaṃ dīpeti, tasmā amhehi **''agha pāpakaraṇe''**tiādivacanaṃ vuttaṃ.

Ghakārantadhāturūpāni.

Cakārantadhātu

Loca dassane. Loceti, locayati. Locanaṃ. Rūpārammaṇaṃ locayati passatīti **locanaṃ,** cakkhu.

Kici maddane. Kiñceti, kiñcayati. Kiñcanaṃ, akiñcano.

Tattha **kiñcana**nti palibodho. Kiñceti satte maddatīti **kiñcanaṃ. Kiñcana**saddo maddanatthe vattati. Manussā hi vīhiṃ maddantā goṇaṃ ‘‘kiñcehi kāpila, kiñcehi kāpilā’’ti vadanti.

Paci vitthāre. Pañceti, pañcayati. Papañceti, papañcayati. Papañcā.

Ettha **papañcā**ti taṇhāmānadiṭṭhiyo. Etā hi attanissitānaṃ sattānaṃ saṃsāraṃ papañcenti vitthinnaṃ karontīti papañcāti vuccanti. Atha vā papañcenti yattha sayaṃ uppannā taṃsantānaṃ vitthārenti ciraṃ ṭhapentīti **papañcā**. Lokiyā pana ‘‘amhākaṃ tumhehi saddhiṃ kathentānaṃ papañco hotī’’tiādīni vadantā kālassa cirabhāvaṃ papañcoti vadanti, sāsane pana dvayampi labbhati.

Sicca kuḍḍane. Sicceti, siccayati.

Vañcu palambhane. Palambhanaṃ upalāpanaṃ. Vañceti, vañcayati. Vañcako, vañcanaṃ. **Bhūvādi**gaṇe pana **vañca**dhātu gatyatthe vattati. ‘‘Santi pādā avañcanā’’ti hi pāḷi

Cacca ajjhayane. Cacceti, caccayati.

Cu cavane. Cāveti, cāvayati. Añño **‘‘cu** sahane’’ iti brute. Cāveti, cāvayati, sahatīti attho.

Añcu visesane. Añceti, añcayati.

Loca bhāsāyaṃ. Loceti, locayati. Locanaṃ, locayati samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya bhavatīti **locanaṃ,** cakkhu.

Raca patiyatane. Raceti, racayati. Racanā, viracitaṃ, kesaracanā, gāthāracanā.

Sūca pesuññe. Pisuṇabhāvo **pesuññaṃ**. Sūceti, sūcayati. Sūcako.

Pacca saṃyamane. Pacceti, paccayati.

Rica viyojanasampajjanesu. Receti, recayati. Seṭṭhiputtaṃ vireceyya. Vireceti, virecayati. Virecako, virecanaṃ.

Vaca bhāsane. Vaceti, vacayati. **Bhūvādi**gaṇepi ayaṃ vattati. Tadā tassā ‘‘vatti, vacati, avoca, avocu’’ntiādīni rūpāni bhavanti. Kārite pana ‘‘antevāsikaṃ dhammaṃ vāceti, vācayatī’’ti rūpāni. Vattuṃ, vattave, vatvā, vuttaṃ, vuccati.

Acca pūjāyaṃ. Acceti, accayati. Brahmāsurasuraccito.

Sūca gandhane. Suceti, sūcayati. Sūcako, suttaṃ.

Ettha ca attatthaparatthādibhede atthe sūcetīti **suttaṃ**. Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ.

Kaca dittiyaṃ. Kacceti, kaccayati. Kacco.

Ettha **kacco**ti rūpasampattiyā kacceti dibbati virocatīti **kacco,** evaṃnāmako ādipuriso, tabbaṃse jātā purisā ‘‘kaccānā’’tipi ‘‘kaccāyanā’’tipi ‘‘kātiyānā’’tipi vuccanti, itthiyo pana ‘‘kaccānī’’tipi ‘‘kaccāyanī’’tipi ‘‘kātiyānī’’tipi vuccanti.

Cakārantadhāturūpāni.

Chakārantadhātu

Milecha abyattāyaṃ vācāyaṃ. Mileccheti, milecchayati. Milakkhu.

Ettha **milakkhū**ti mileccheti abyattavācaṃ bhāsatīti milakkhu.

Kuccha avakkhepe. Avakkhepo adhokhipanaṃ. Kuccheti, kucchayati.

Viccha bhāsāyaṃ. Viccheti, vicchayati.

Chakārantadhāturūpāni.

Jakārantadhātu

Vajja vajjane. Vajjeti, vajjayati. Parivajjanako. Vajjito sīlavantehi, kathaṃ bhikkhu karissasīti.

Tujja balapālanesu. Tujjeti, tujjayati.

Tuji piji hiṃsābaladānaniketanesu. Niketanaṃ nivāso. Tuñjeti, tuñjayati. Piñjeti. Piñjayati.

Khaji kicchajīvane. Khañjeti, khañjayati. Khañjo.

Khaji rakkhaṇe. Tādisāniyeva rūpāni. **Bhūvādi**gaṇe **‘‘khaji** gativekalleti imissā ‘‘khañjatī’’ti rūpaṃ.

Pūja pūjāyaṃ. Pūjeti, pūjayati. Pūjā. Esāva pūjanā seyyo. Pūjako, pūjito, pūjanīyo, pūjaneyyo, pūjetabbo, pujjo.

Gaja maddanasaddesu. Gajeti, gajayati. Gajo.

Tija nisāne. Tejeti, tejayati.

Vaja magganasaṅkhāresu. Vajeti, vajayati.

Tajja santajjane. Tajjeti, tajjayati. Santajjeti, santajjayati. Santajjito.

Ajja paṭisajjane. Ajjeti, ajjayati.

Sajja sajjane. Sajjeti, sajjayati dānaṃ. Gamanasajjo hutvā.

Bhaja vissāse. Bhajeti, bhajayati. **Bhūvādi**gaṇe pana ‘‘bhajatī’’ti rūpaṃ, bhatti, sambhatti.

Tuji piji luji bhaji bhāsāyaṃ. Tuñjeti, tuñjayati. Piñjeti, piñjayati. Luñjeti, luñjayati. Bhañjeti, bhañjayati. Kathetīti attho.

Ruja hiṃsāyaṃ. Rojeti, rojayati. Rogo.

Bhāja puthakammani. Puthakammaṃ puthakkaraṇaṃ, visuṃ kriyāti attho. Bhājeti, bhājayati. Vibhājeti, vibhājayati. Vibhatti.

Sabhāja sītisevanesu. Sabhājeti, sabhājayati.

Laja pakāsane. Lajeti, lajayati. Lājā.

Yuja saṃyamane. Saṃpubbo bandhane. Yojeti, yojayati. Saṃyojeti, saṃyojayati. Saṃyojanaṃ.

Majja soceyyālaṅkāresu. Majjeti, majjayati. Sammajjeti, sammajjayati. Sammajjā.

Bhāja bhājanadānesu. Bhājeti, bhājayati. Kathaṃ vessantaro putto, gajaṃ bhājeti sañcaya.

Jakārantadhāturūpāni.

Jhañantā appasiddhā. Saddasatthe pana **''ñā** niyojane''ti paṭhanti, rūpaṃ pana buddhavacanānukūlaṃ na bhavati, tasmā na dassitaṃ amhehi.

Ṭakārantadhātu

Ghaṭṭa ghaṭṭane. Ghaṭṭanaṃ vāyāmakaraṇaṃ. Ghaṭṭeti, ghaṭṭayati. Ettha tu ''ghaṭṭesi, ghaṭṭesi, kiṃkāraṇā ghaṭṭesi, ahaṃ taṃ jānāmī''ti nidassanaṃ.

Ghaṭa saṅghāte. Pubbe viya kriyāpadāni, nāmikatte ''ghaṭo, ghaṭā''ti rūpāni. Ettha **gaṭo**ti pānīyaghaṭo. **Ghaṭā**ti samūho ''macchaghaṭā''tiādīsu viya.

Ghaṭṭa calane. Ghaṭṭeti, ghaṭṭayati.

Naṭa avasandane. Avasandanaṃ gattavikkhepo. Naṭeti, naṭayati.

Cuṭa chuṭa kuṭṭa chedane. Cuṭeti, cuṭayati. Chuṭeti, chuṭayati. Kuṭṭeti, kuṭṭayati.

Puṭṭa caṭṭa appabhāve. Puṭṭeti, puṭṭayati. Cuṭṭeti, cuṭṭayati, appaṃ bhavatīti attho.

Muṭa sañcuṇṇane. Moṭeti, moṭayati.

Aṭṭa suṭṭa anādare. Aṭṭeti, aṭṭayati. Suṭṭeti, suṭṭayati.

Khaṭṭa saṃvaraṇe khaṭṭeti, khaṭṭayati.

Saṭṭa hiṃsābaladānaniketanesu. Saṭṭeti, saṭṭayati.

Tuvaṭṭa nipajjāyaṃ. Tuvaṭṭeti, tuvaṭṭayati. Chabbaggiyā bhikkhū ekamañce tuvaṭṭenti.

Chaṭṭa chaṭṭane. Chaṭṭeti, chaṭṭayati. Atrāyaṃ pāḷi – sace so chaṭṭeti, iccetaṃ kusalaṃ. Noce chaṭṭeti, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu rūpiyachaṭṭako sammannitabbo.

Puṭa hiṃsāyaṃ. Poṭeti, poṭayati.

Kīṭa bandhe. Bandho bandhanaṃ. Kīṭeti, kīṭayati. Kīṭo.

Cuṭi chedane. Cuṇṭeti, cuṇṭayati.

Luṭi theyye. Luṇṭeti, luṇṭayati.

Kūṭa appasāde. Kūṭeti, kūṭayati. Kūṭaṃ rajataṃ. Kūṭā gāvī. Kuṭatāpaso.

Cuṭa puṭa phuṭa vibhede. Cuṭeti, cuṭayati. Poṭeti, poṭayati. Phoṭeti, phoṭayati. Aṅguliyo phoṭesuṃ.

Ghaṭa saṅghāṭe hantyatthe ca. Ghaṭeti, ghaṭayati.

Paṭa puṭa luṭa ghaṭa ghaṭi bhāsāyaṃ. Pāṭeti, pāṭayati. Poṭeti, poṭayati. Loṭeti, loṭayati. Ghāṭeti, ghāṭayati. Ghaṇṭeti, ghaṇṭayati.

Paṭa vaṭa ganthe. Paṭeti, paṭayati. Vaṭeti, vaṭayati.

Kheṭa bhakkhaṇe. Kheṭeti, kheṭayati.

Khoṭa khepe. Khoṭeti, khoṭayati.

Kuṭi dāhe. Kuṭeti, kuṭayati.

Yuṭa saṃsagge. Yoṭeti, yoṭayati.

Vaṭa vibhajane. Vaṭeti, vaṭayati.

Ṭakārantadhāturūpāni.

Ṭhakārantadhātu

Saṭha saṅkhāragatīsu. Saṭheti, saṭhayati.

Suṭha ālasiye. Soṭheti, soṭhayati.

Suṭhi sosane. Suṇṭheti, suṇṭhayati.

Saṭha silāghāyaṃ. Saṭheti, saṭhayati.

Saṭha asammābhāsane. Saṭheti. Saṭhayati, saṭho.

Ettha **saṭho**ti kerāṭiko. Saṭhayatīti **saṭho,** na sammā bhāsatīti attho.

Saṭha ketave. Rūpaṃ tādisameva.

> ‘‘Sudassaṃ vajjamaññesaṃ, attano pana duddasaṃ…pe…
> Attano pana chādeti, kaliṃva kitavāsaṭho’’ti.

Ettha sākuṇiko ‘‘kitavā’’ti vutto. Tassa idaṃ ketavaṃ, tasmiṃ ketave ayaṃ dhātu vattatīti attho.

Kaṭhi soke. Kaṇṭheti, kaṇṭhayati.

Ṭhakārantadhāturūpāni.

Ḍakārantadhātu

Paṭi parihāse. Paṇḍeti, paṇḍayati. Uppaṇḍeti, uppaṇḍayati. Manussānaṃ naṃ bhikkhuniṃ uppaṇḍiṃsu.

Laḍi ukkhepe. Laṇḍeti, laṇḍayati.

Khaḍi kaḍi chede. Khaṇḍeti, khaṇḍayati. Kaṇḍeti, kaṇḍayati. Khaṇḍo, kaṇḍo.

Piḍi saṅghāte. Piṇḍeti, piṇḍayati. Piṇḍo.

Ettha ca **piṇḍo**ti samūhasaṅkhāto kalāpopi ‘‘coḷaṃ piṇḍo rati khiḍḍā’’ti ettha vutto āhārasaṅkhāto piṇḍopi piṇḍoyeva.

Kuḍi vedhane. Kuṇḍeti, kuṇḍayati. Kuṇḍalaṃ.

Maḍi bhūsāyaṃ hasane ca. Maṇḍeti, maṇḍayati. Maṇḍo, maṇḍanaṃ, maṇḍito.

Bhaḍi kalyāṇe. Kalyāṇaṃ kalyāṇatā. Bhaṇḍeti, bhaṇḍayati. Bhaṇḍo.

Ettha ca **bhaṇḍo**ti dhanaṃ, alaṅkāro vā. ‘‘Bhaṇḍaṃ gaṇhāti. Samalaṅkaritvā bhaṇḍenā’’ti ca ādīsu viya.

Daṇḍa daṇḍavinipāte. Daṇḍeti, daṇḍayati. Daṇḍo.

Chaḍḍa chaḍḍane. Chaḍḍeti, chaḍḍayati. Chaḍḍanako. Chaḍḍiyati, chaḍḍito. Chaḍḍituṃ, chaḍḍayituṃ, chaḍḍetvā, chaḍḍayitvā.

Ḍakārantadhāturūpāni.

Ḍhakārantadhātu

Vaḍḍha ākiraṇe. Kaṃsapātiyā pāyāsaṃ vaḍḍheti, vaḍḍhayati. Bhattaṃ vaḍḍhetvā adāsi.

Imāni **ḍha**kārantadhāturūpāni.

Ṇakārantadhātu

Vaṇṇa vaṇṇakriyāvitthāraguṇavacanesu. Vaṇṇo pasaṃsā. **Kriyā** karaṇaṃ. **Vitthāro** vitthinnatā. **Guṇo** sīlādidhammo. **Vacanaṃ** vācā. Vaṇṇeti, vaṇṇayati. Vaṇṇo, vaṇṇaṃ, suvaṇṇaṃ, saṃvaṇṇanā.

Vaṇṇasaddo chavithutikulavaggakāraṇasaṇṭhānapamāṇarūpāyatanādīsu dissati. Tattha ‘‘suvaṇṇavaṇṇosi bhagavā’’ti evamādīsu chaviyaṃ. ‘‘Kadā saññūḷhā pana te gahapati samaṇassa gotamassa vaṇṇā’’ti evamādīsu thutiyaṃ. ‘‘Cattārome bho gotama vaṇṇā’’tievamādīsu kulavagge. ‘‘Atha kena nu vaṇṇena, gandhathenoti vuccatī’’ti evamādīsu kāraṇe. ‘‘Mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminitvā’’tievamādīsu saṇṭhāne. ‘‘Tayo pattassa vaṇṇā’’ti evamādīsu pamāṇe. ‘‘Vaṇṇo gandho raso ojā’’ti evamādīsu rūpāyataneti.

Tattha **chaviya**nti chavigatā vaṇṇadhātu eva ‘‘suvaṇṇavaṇṇo’’ti ettha **vaṇṇa**ggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇanaṃ kittiyā ugghosananti **vaṇṇo,** thuti. Vaṇṇiyati asaṅkarato vavatthapiyatīti **vaṇṇo,** kulavaggo. Vaṇṇiyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāviyatīti **vaṇṇo,** kāraṇaṃ, vaṇṇaṃ dīgharassādivasena saṇṭhahananti **vaṇṇo,** saṇṭhānaṃ. Vaṇṇiyati aḍḍhamahantādivasena pamiyatīti **vaṇṇo,** pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **vaṇṇo,** rūpāyatanaṃ. Evaṃ tena tena pavattinimittena **vaṇṇa**saddassa tasmiṃ tasmiṃ atthe pavatti veditabbā.

Aparampi **vaṇṇa**saddassa atthuddhāraṃ vadāma. **Vaṇṇa**saddo saṇṭhānajāti rūpāyatanakāraṇapamāṇaguṇapasaṃsājātarūpapuḷinakkharādīsu dissati. Ayañhi ‘‘mahantaṃ sapparājavaṇṇaṃ abhinimminitvā’’tiādīsu saṇṭhāne dissati, ‘‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo’’tiādīsu jātiyaṃ. ‘‘Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato’’tiādīsu rūpāyatane.

‘‘Na harāmi na bhañjāmi, ārā siṅghāmi vārijaṃ;
Atha kena nu vaṇṇena, gandhathenoti vuccatī’’ti

Ādīsu kāraṇe. ‘‘Tayo pattassa vaṇṇā’’tiādīsu pamāṇe. ‘‘Kadā saññūḷhā pana te gahapati samaṇassa gotamassa vaṇṇā’’tiādīsu guṇe. ‘‘Vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ bhāsatī’’tiādīsu pasaṃsāyaṃ. ‘‘Vaṇṇaṃ añjanavaṇṇena, kāliṅgamhi vanimhase’’ti ettha jātarūpe. ‘‘Akilāsuno vaṇṇapathe khaṇantā’’ti ettha puḷine. ‘‘Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo’’tiādīsu akkhare dissati. Iccevaṃ sabbathāpi –

Chaviyaṃ thutiyaṃ heme, kulavagge ca kāraṇe;
Saṇṭhāne ca pamāṇe ca, rūpāyatanajātisu;
Guṇakkharesu puḷine, **vaṇṇa**saddo pavattati;

Suvaṇṇasaddo chavisampattigaruḷajātarūpesu āgato. Ayañhi ‘‘suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate’’ti, ‘‘suvaṇṇatā sussaratā’’ti ca evamādīsu chavisampattiyaṃ āgato. ‘‘Kākaṃ suvaṇṇā parivārayantī’’tiādīsu garuḷe. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco’’tiādīsu jātarūpeti.

Puṇa saṅghāte. Puṇeti, puṇayati.

Cuṇa saṅkocane. Cuṇeti, cuṇayati.

Cuṇṇa peraṇe. Cuṇṇeti, cuṇṇayati. Cuṇṇaṃ. Cuṇṇavicuṇṇaṃ karoti.

Saṇa dāne. Saṇeti, saṇayati.

Kuṇa saṅkocane. Kuṇeti, kuṇayati. Kuṇo. Kuṇahattho. Hatthena kuṇī.

Tūṇa pūraṇe. Tūṇeti, tūṇayati. Tūṇī.

Ettha **tūṇī**ti sarakalāpo. Sā hi tūṇenti pūrenti sare etthāti tūṇī.

Bhūṇa bhāsāyaṃ. Bhūṇeti, bhūṇayati.

Kaṇa nimīlane. Kāṇeti, kāṇayati. Kāṇo.

Ettha **kāṇo**ti ekena vā dvīhi vā akkhīhi parihīnakkhi. **Aṭṭhakathācariyā** pana **‘‘kāṇo** nāma ekakkhinā kāṇo, **andho** nāma ubhayakkhikāṇo’’ti vadanti, taṃ **kāṇandha**saddānaṃ ekatthasannipāte yujjati. Itarathā **kāṇakacchapopamasutte** vutto kacchapo ekasmiṃ kāṇo siyā, ekakkhikāṇo ca pana puriso ‘‘andho’’ti na vattabbo siyā, tasmā tesamayugaḷatte ekekassa yathāsambhavaṃ dvinnaṃ dvinnamākārānaṃ vācakatā daṭṭhabbā. Tathā hi **kosalasaṃyuttaṭṭhakathāyaṃ ‘‘kāṇo**ti ekacchikāṇo vā ubhayacchikāṇo vā’’ti vuttaṃ. Atha vā ‘‘ovadeyyānusāseyyā’’ti ettha ovādānusāsanānaṃ viya savisesatā avisesatā ca daṭṭhabbā.

Gaṇa saṅkhyāne. Gaṇeti, gaṇayati. Gaṇanā, gaṇo.

Ettha **gaṇanā**ti saṅkhyā. **Gaṇo**ti bhikkhusamūho. Yesaṃ vā kesañci samūho. Samūhassa ca anekāni nāmāni. Seyyathidaṃ –

Saṅgho gaṇo samūho ca,
Khandho sannicayo cayo;
Samuccayo ca nicayo,
Vaggo pūgo ca rāsi ca.

Kāyo nikāyo nikaro,
Kadambo visaro ghaṭā;
Samudāyo ca sandeho,
Saṅghāto samayo karo.

Ogho puñjo kalāpo ca,
Piṇḍo jālañca maṇḍalaṃ;
Saṇḍo pavāho iccete,
Samūhatthābhidhāyakāti.

Kiñcāpi ete **saṅghagaṇasamūhā**dayo saddā samūhatthavācakā, tathāpi **saṅghagaṇa**saddāyeva vināpi visesakapadena bhikkhusamūhe vattanti, nāññe, aññe pana **saṅghagaṇa**saddehi saddhiṃ aññamaññañca kadāci samānatthavisayā honti, kadāci asamānatthavisayā, tasmā yathāpāvacanaṃ asammuyhantena yojetabbā. ‘‘Eko, dve’’tiādinā gaṇetabboti **gaṇo**.

Kaṇṇa savane. Kaṇṇeti, kaṇṇayati. Kaṇṇo. Kaṇṇayanti saddaṃ suṇanti etenāti **kaṇṇo,** yo loke ‘‘savanaṃ, sota’’nti ca vuccati.

Kuṇa guṇa āmantane. Kuṇeti, kuṇayati. Guṇeti, guṇayati. Guṇo. Goṇo.

Ettha **guṇo**ti sīlādayo dhammā, kenaṭṭhena te guṇā. Goṇāpiyati āmantāpiyati attani patiṭṭhito puggalo daṭṭhuṃ sotuṃ pūjituñca icchantehi janehīti guṇo. Ettha kiñcāpi sīlādidhammānaṃ āmantāpanaṃ natthi, tathāpi taṃhetuāmantanaṃ nimantanañca teyeva karonti nāmāti evaṃ vuttaṃ. Tathā hi –

‘‘Yathāpi khettasampanne,
Bījaṃ appampi ropitaṃ;
Sammā dhāraṃ pavassante,
Phalaṃ toseti kassaka’’nti

Ettha kassakassa tuṭṭhiuppattikāraṇattā hetuvasena niccetanassapi phalassa tosanaṃ vuttaṃ, evamidhāpi āmantāpanakāraṇattā evaṃ vuttaṃ. Aññe pana ‘‘guñjante abyayante iti guṇā’’ti atthaṃ vadanti. Tadanurūpaṃ pana dhātusaddaṃ na passāma, **‘‘guṇa** āmantane’’ icceva passāma, vicāretvā gahetabbaṃ.

Vaṇa gattavicuṇṇane. Vaṇeti, vaṇayati. Vaṇo.

Ettha **vaṇo**ti aru. Sā hi sarīraṃ vaṇayati vicuṇṇeti chiddāvachiddaṃ karotīti vaṇoti vuccati.

Paṇṇa harite. Paṇṇeti, paṇṇayati. Tālapaṇṇaṃ. Sūpeyyapaṇṇaṃ.

Ettha ca haritabhāvavigatepi vatthusmiṃ paṇṇabhāvo rūḷhito pavattoti daṭṭhabbo. ‘‘Paṇṇaṃ, pattaṃ, palāso, dalaṃ’’ iccete samānatthā.

Paṇa byavahāre. Paṇeti, paṇayati. Rājā ca daṇḍaṃ garukaṃ paṇeti.

Imāni **ṇa**kārantadhāturūpāni.

Takārantadhātu

Cinta cintāyaṃ. Cinteti, cintayati. Cittaṃ, cintā, cintanā, cintanako. Kārite ‘‘cintāpeti, cintāpayatī’’ti rūpāni.

Tattha **citta**nti ārammaṇaṃ cintetīti cittaṃ, vijānātīti attho, sabbacittasādhāraṇavasenetaṃ daṭṭhabbaṃ. Ettha siyā – kasmā ‘‘ārammaṇaṃ cintetīti citta’’nti vatvāpi ‘‘vijānātīti attho’’ti vuttaṃ, nanu cintanavijānanā nānāsabhāvā. Na hi ‘‘cintetī’’ti padassa ‘‘vijānātī’’ti attho sambhavati, duppaññassa hi nānappakārehi cintayatopi sukhumatthādhigamo na hotīti? Saccaṃ, ‘‘vijānātī’’ti idaṃ padaṃ cittassa saññāpaññākiccehi visiṭṭhavisayaggahaṇaṃ dīpetuṃ vuttaṃ sabbacittasādhāraṇattā **citta**saddassa. Yañhi dhammajātaṃ ‘‘citta’’nti vuccati, tadeva viññāṇaṃ, tasmā vijānanatthaṃ gahetvā saññāpaññākiccāvisiṭṭhavisayaggahaṇaṃ dīpetuṃ ‘‘vijānātī’’ti vuttaṃ.

Idāni aññagaṇikadhātuvasenapi nibbacanaṃ pakāsayāma – sabbesu cittesu yaṃ lokiyakusalākusalamahākriyacittaṃ, taṃ javanavīthivasena attano santānaṃ cinotīti **cittaṃ,** vipākaṃ kammakilesehi citanti **cittaṃ,** idaṃ **ci**dhātuvasena nibbacanaṃ. Yaṃ kiñci loke vicittaṃ sippajātaṃ, sabbassa tassa citteneva karaṇato citteti vicitteti vicittaṃ kariyati etenāti **cittaṃ,** cittakaraṇatāya cittanti vuttaṃ hoti, idaṃ **citta**dhātuvasena nibbacanaṃ. Cittatāya cittaṃ, idaṃ pāṭipadikavasena nibbacanaṃ. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā** ‘‘sabbampi yathānurūpato cittatāya cittaṃ, cittakaraṇatāya cittanti evamettha attho veditabbo’’ti.

Ettha hi cittassa sarāgasadosādibhedabhinnattā sampayuttabhūmiārammaṇahīnamajjhimapaṇītādhipatīnaṃ vasena cittassa cittatā veditabbā. Kiñcāpi ekassa cittassa evaṃ vicittatā natthi, tathāpi vicittānaṃ antogadhattā samudāyavohārena avayavopi ‘‘citta’’nti vuccati, yathā pabbatanadīsamuddādiekadesesu diṭṭhesu pabbatādayo diṭṭhāti vuccanti. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā** ‘‘kāmañcettha ekameva evaṃ cittaṃ na hoti, cittānaṃ pana antogadhattā etesu yaṃ kiñci ekampi cittatāya ‘citta’nti vattuṃ vaṭṭatī’’ti.

Ettha ca vuttappakārānamatthānaṃ vinicchayo bavati. Kathaṃ? Yasmā yattha yattha yathā yathā attho labbhati, tattha tattha tathā tathā gahetabbo. Tasmā yaṃ āsevanapaccayabhāvena cinoti, yañca kammunā abhisaṅkhatattā citaṃ, taṃ tena kāraṇena cittanti vuttaṃ. Yaṃ pana tathā na hoti, taṃ parittakriyadvayaṃ antimajavanañca labbhamānacintanavicittatādivasena cittanti veditabbaṃ, hasituppādo pana aññajavanagatikoyevāti.

Imāni cittassa nāmāni –

Cittaṃ mano mānasañca, viññāṇaṃ hadayaṃ manaṃ;
Nāmānetāni vohāra-pathe vattanti pāyato.

Cittasaddo paññattiyaṃ viññāṇe vicitte cittakamme acchariyeti evamādīsu atthesu dissati. Ayañhi ‘‘citto gahapati. Cittamāso’’tiādīsu paññattiyaṃ dissati. ‘‘Cittaṃ mano mānasa’’ntiādīsu viññāṇe. ‘‘Vicittavatthābharaṇā’’tiādīsu vicitte. ‘‘Diṭṭhaṃ vo bhikkhave caraṇaṃ nāma citta’’ntiādīsu cittakamme. ‘‘Iṅgha maddi nisāmehi, cittarūpaṃva dissatī’’tiādīsu acchariyeti.

Cita sañcetane. Ceteti, cetayati. Ratto kho brāhmaṇa rāgena abhibhūto attabyābādhāyapi ceteti, parabyābādhāyapi ceteti, ubhayabyābādhāyapi ceteti. Ākaṅkhati cetayati, taṃ nisedha jutindhara. Cetanā, sañcetanā. Cetayitaṃ, cetetvā, cetayitvā. Sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeti.

Tattha **cetanā**ti cetayatīti cetanā, saddhiṃ attanā sampayuttadhamme ārammaṇe abhisandahatīti attho. **Sañcetanā**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Cetayita**nti cetanākāro. **Sañciccā**ti sayaṃ ñatvā, cecca abhivitaritvāti attho. Imāni cetanāya nāmāni –

Sañcetanā cetayitaṃ, cetanā kammameva ca;
Kammañhi ‘‘cetanā’’ tveva, jinenāhacca bhāsitaṃ.

Atrāyaṃ pāḷi ‘‘cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi, cetayitvā kammaṃ karoti kāyena vācāya manasā’’ti.

Manta guttabhāsane. Manteti, mantayati, nimanteti, nimantayati, āmanteti, āmantayati. Janā saṅgamma mantenti, mantayanti, mantayiṃsu rahogatā. Nimantayittha rājānaṃ. Āmantayittha devindo, visukammaṃ mahiddhikaṃ. Mantā, manto. Kārite ‘‘mantāpeti, mantāpayatī’’ti rūpāni.

Ettha **mantā**ti paññā, ‘‘gavesanasaññā’’tipi vadanti. **Manto**ti guttabhāsanaṃ. ‘‘Upassutikāpi suṇanti mantaṃ, tasmā hi manto khippamupeti bheda’’nti ettha hi guttabhāsanaṃ ‘‘manto’’ti vuccati. Apica **manto**ti chaḷaṅgamanto. Vuttañca ‘‘ye mantaṃ parivattenti, chaḷaṅgaṃ brahmacintita’’nti. Ettha sikkhā nirutti kappa byākaraṇa jotisattha chandovicitivasena manto ‘‘chaḷaṅgo’’ti veditabbo. Etāni eva cha ‘‘vedaṅgānī’’ti vuccanti. Vedo eva hi ‘‘manto, sutī’’ti ca vutto. Atha vā **manto**ti vedādivijjā.

Yanta saṅkocane. Yanteti, yantayati. Yantaṃ, telayantaṃ yathācakkaṃ, evaṃ kampati medanī.

Satta gatiyaṃ. Satteti, sattayati.

Santa āmappayoge. Āmappayogo nāma ussannakriyā. Santeti, santayati.

Kitta saṃsandane. Kitteti, kittayati. ‘‘Ye vohaṃ kittayissāmi, girāhi anupubbaso. Kittanā parikittanā’’tiādīsu pana katthanā ‘‘kittanā’’ti vuccati.

Tanta kuṭumbadhāraṇe. Tanteti, tantayati. Satanto, sappadhānoti attho.

Yata nikāropakāresu. Yateti, yatayati. Nīto ca paṭidāne, **yata**dhātu **ni**upasaggato paro paṭidāne vattati, niyyāteti, niyyātayati. **Ta**kārassa pana **da**kāratte kate ‘‘niyyādeti, niyyādayati. Rathaṃ niyyādayitvāna, aṇaṇo ehi sārathī’’ti rūpāni.

Vatu bhāsāyaṃ. Vatteti, vattayati.

Pata gatiyaṃ. Pateti, patayati.

Vāta gatisukhasevanesu. Gati sukhaṃ sevananti tayo atthā. Tattha sukhanaṃ **sukhaṃ**. Vāteti, vātayati. Vāto, vātapupphaṃ. Cīvarassa anuvāto.

Keta āmantane. Keteti, ketayati. Ketako.

Satta santānakriyāyaṃ. Santānakriyā nāma pabandhakriyā avicchedakaraṇaṃ. Satteti, sattayati. Satto.

‘‘Kinnu santaramānova, lāyitvā haritaṃ tiṇaṃ;
Khāda khādāti lapasi, gatasattaṃ jaraggava’’nti

Pāḷiyaṃ pana ‘‘gatasattaṃ jaraggava’’nti pāṭhassa ‘‘vigatajīvitaṃ jiṇṇagoṇa’’nti atthaṃ saṃvaṇṇesuṃ. Iminā **satta**saddassa jīvitavacanaṃ viya dissati, ‘‘na sukarā uñchena paggahena yāpetu’’nti ettha **paggaha**saddassa pattakathanaṃ viya. Suṭṭhu vicāretabbaṃ.

Sutta avamocane. Sutteti, suttayati.

Mutta pasavane. Mutteti, muttayati. Omutteti, omuttayati. Muttaṃ. Atrāyaṃ pāḷi ‘‘mutteti ohadeti cā’’ti. Tattha **muttetī**ti passāvaṃ karoti. **Ohadetī**ti karīsaṃ vissajjeti. Kārite ‘‘muttāpeti, muttāpayatī’’ti rūpāni.

Kattara sethille. Kattareti, kattarayati. Kattaro. Kattaradaṇḍo, kattarasuppaṃ.

Tattha **kattaro**ti jiṇṇo. Mahallakoti vuttaṃ hoti. Kenaṭṭhena? Kattarayati aṅgānaṃ sithilabhāvena sithilo bhavatīti atthena. **Kattaradaṇḍo**ti kattarehi jiṇṇamanussehi ekantato gahetabbatāya kattarānaṃ daṇḍo kattaradaṇḍo. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā ‘‘kattaradaṇḍo**ti jiṇṇakāle gahetabbadaṇḍo’’ti. **Kattarasuppa**nti jiṇṇasuppaṃ. Kattarañca taṃ suppañcāti kattarasuppanti samāso.

Citta cittakaraṇe, kadāci **dassanepi. Cittakaraṇaṃ** vicittabhāvakaraṇaṃ. Citteti, cittayati. Cittaṃ.

Takārantadhāturūpāni.

Thakārantadhātu

Katha kathane. Katheti, kathayati. Dhammaṃ sākacchati. Sākacchā, kathā, parikathā, aṭṭhakathā.

Tattha **sākacchatī**ti saha kathayati. Attho kathiyati etāyāti **aṭṭhakathā,** tthakārassa ṭṭhakārattaṃ.

Yāya’tthamabhivaṇṇenti, byañjanatthapadānugaṃ;
Nidānavatthusambandhaṃ, esā aṭṭhakathā matā.

‘‘Aṭṭhakathā’’ti ca ‘‘atthasaṃvaṇṇanā’’ti ca ninnānākaraṇaṃ.

Pathi gatiyaṃ. Panthenti, panthayanti. Pantho. **Bhūvādi**gaṇe **‘‘patha** gatiya’’nti **a**kārantavasena kathitassa ‘‘pathati, patho’’ti niggahītāgamavajjitāni rūpāni bhavanti, idha pana **i**kārantavasena kathitassa saniggahītāgamāni rūpāni niccaṃ bhavantīti daṭṭhabbaṃ.

Puttha ādarānādaresu. Puttheti, putthayati.

Muttha saṅghāte. Muttheti, mutthayati.

Vattha addane. Vattheti, vatthayati.

Putha bhāsāyaṃ. Potheti, pothayati. Kathetīti attho.

Putha pahāre. Potheti, pothayati. Kumāre pothetvā agamāsi.

Katha vākyapabandhe. Katheti, kathayati. Kathā.

Satha dubbalye. Satheti, sathayati.

Attha pattha yācanāyaṃ. Attheti, atthayati. Attho. Pattheti, patthayati. Patthanā. Paṭipakkhaṃ atthayanti icchantīti **paccatthikā**.

Thoma silāghāyaṃ. Thometi, thomayati. Thomanā.

Kātha hiṃsāyaṃ. Kātheti, kāthayati.

Satha bandhane. Satheti, sathayati.

Santha gantha santhambhe. Santheti, santhayati. Gantheti, ganthayati. Gantho.

Thakārantadhāturūpāni.

Dakārantadhātu

Hada karīsussagge. Karīsussaggo karīsassa ussaggo vissajjanaṃ. Hadeti, hadayati. Ohadeti, ohadayati.

Vida lābhe. Imasmiṃ ṭhāne **lābho** nāma anubhavanaṃ, tasmā **vida**dhātu anubhavane vattatīti attho gahetabbo. Sukhaṃ vedanaṃ vedeti. Dukkhaṃ vedanaṃ vedeti. Vedayati. Vedanā, vitti. Vedayitaṃ. Sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno.

Kudi anatabhāsane. Kundeti, kundayati.

Mida sinehane. Atra **sineho** nāma pīti. Medeti, medayati.

Chada saṃvaraṇe. Gehaṃ chādeti, chādayati. Dosaṃ chādeti, chādayati. Paṭicchādeti, paṭicchādayati. Chattaṃ. Channā kuṭi.

Tatra **chatta**nti ātapattaṃ. Ātapaṃ chādetīti **chattaṃ**. Paṭicchādiyateti **channā**.

Cuda sañcodane āṇattiyañca. Codeti, codayati. Codako, cuditako, codanā. Ānando buddhacodito.

Tatra **codanā**ti cālanā. **Cālanā**ti dosāropanāti attho.

Chadda vamane. Chaddeti, chaddayati.

Mada vittiyoge. Madeti, madayati.

Vida cehanākhyānanivāsesu. Cehanā saññāṇaṃ. **Ākhyānaṃ** kathanaṃ. **Nivāso** nivasanaṃ. Vedeti, vedayati. Paṭivedeti, paṭivedayati. Paṭivedayāmi te mahārāja.

Sadda saddane. Saddeti, saddayati. Visaddeti, visaddayati. Saddo, saddito. Dīghatte ‘‘saddāyatī’’ti rūpaṃ.

Ettha ca ‘‘maṃ saddāyatīti saññāya vegena udake patī’’ti **aṭṭhakathāpāṭho** nidassanaṃ, idaṃ ‘‘pabbatāyatī’’ti rūpaṃ viya dhātuvasena nipphannaṃ na hotīti na vattabbaṃ, dhātuvasena nipphannaṃyevāti gahetabbaṃ. **Saddo**ti saddiyatīti saddo, yathāvuccatīti vacanaṃ. Atha vā saddiyati attho anenāti **saddo**. Garavo pana ‘‘sappatīti **saddo**. Udīriyati abhilapiyatīti attho’’ti vadanti.

Sūda āsecane. Sūdeti, sūdayati. Sūdo.

Sūdoti bhattakārako, yo ‘‘rasako’’tipi vuccati.

Kanda sātacce. Sātaccaṃ satatabhāvo nirantarabhāvo. Kandeti, kandayati.

Muda saṃsagge. Ekatokaraṇaṃ **saṃsaggo**. Modeti, modayati sattūni sappinā.

Nada bhāsāyaṃ. Nādeti, nādayati. Hetukatturūpānīti na vattabbāni pāḷidassanato ‘‘sīho ca sīhanādena, daddaraṃ abhinādayī’’ti. Aññatrāpi saṃsayo na kātabbo. Imasmiṃ **curādi**gaṇe hetukatturūpasadisānampi suddhakatturūpānaṃ sandissanato.

Sada assādane. Sādeti, sādayati. Assādeti, assādayati. Ettha **ā**upasaggo rassavasena ṭhito.

Gada devasadde. Devasaddo vuccati meghasaddo. Gadeti, gadayati.

Pada gatiyaṃ. Padeti, padayati. Padaṃ. Imissā **divādi**gaṇe ‘‘pajjatī’’ti rūpaṃ bhavati, idha pana īdisāni.

Chidda kaṇṇabhede. Chiddeti, chiddayati. Chiddaṃ.

Chida dvedhākaraṇe. Nanu bho yo catudhā vā pañcadhā vā anekasatadhā vā chindati, tassa taṃ chedanaṃ dvedhākaraṇaṃ nāma na hoti, evaṃ sante kasmā sāmaññena avatvā ‘‘dvedhākaraṇe’’ti dvidhā gahaṇaṃ katanti? Dvidhākaraṇaṃ nāma na hotīti na vattabbaṃ, anekasatadhā chedanampi dvidhākaraṇaṃyeva. Aparassa hi aparassa chinnakoṭṭhāsassa pubbena ekena koṭṭhāsena saddhiṃ apekkhanavasena dvidhākaraṇaṃ hotiyeva. Chedeti, chedayati.

Yo te hatthe ca pāde ca, kaṇṇanāsañca chedayi;
Tassa kujjha mahāvīra, mā raṭṭhaṃ vinassa idaṃ;

Yo me hatthe ca pāde ca, kaṇṇanāsañca chedayi;
Ciraṃ jīvatu so rājā, na hi kujjhanti mādisāti.

Chada apavāraṇe. Chādeti, chādayati. Chattaṃ. Purisassa bhattaṃ chādayati.

Īdī sandīpane. Īdeti, īdayati. Īkārantavasena niddiṭṭhattā saniggahītāgamāni rūpāni na bhavanti.

Adda hiṃsāyaṃ. Addeti, addayati.

Vada bhāsāyaṃ. Vādeti, vādayati. Vādo.

Tattha ‘‘vādeti, vādayatī’’ti imesaṃ ‘‘vadatī’’ti suddhakattuvaseneva attho daṭṭhabbo, na hetukattuvasena. Tathā hi ‘‘saṅketaṃ katvā visaṃvādeti. Ovadeyyānusāseyya. Idameva saccanti ca vādayanti. Avisaṃvādako lokassā’’ti suddhakattudīpakapāḷinayā dissanti, saddasatthe ca ‘‘vādayatī’’ti suddhakattupadaṃ dissati. Tattha **visaṃvādetī**ti musā vadeti, atha vā vippalambheti, **vādo**ti vacanaṃ. ‘‘Vādo jappo vitaṇḍā’’ti evaṃvidhāsu tīsu kathāsu vādasaṅkhātā kathā. ‘‘Vādāpeti, vādāpayatī’’ti dveyeva hetukattupadāni bhavanti.

Chadī icchāyaṃ. Īkārantoyaṃ dhātu, tasmā saniggahītāgamānissa rūpāni na bhavanti. Purisassa bhattaṃ chādeti, chādayati, ruccatīti attho. Purisassa bhattaṃ chādayamānaṃ tiṭṭhati chādentaṃ vā.

Vadī abhivādanathutīsu. Ayampi īkāranto dhātu, tasmā imassapi saniggahītāgamāni rūpāni na bhavanti. Vādeti, vādayati, vandati, thometi vāti attho. Imāni anupasaggāni rūpāni. Saddasatthepi ca ‘‘vādayatī’’ti anupasaggavandanathutiatthaṃ padaṃ vuttaṃ, sāsane pana ‘‘abhivādeti, abhivādayati, abhivādanaṃ, bhagavantaṃ abhivādetvā’’tiādīni sopasaggāni rūpāni dissanti.

Tattha **abhivādetvā**ti vanditvā, thometvā vā, ayamasmākaṃ ruci. **Āgamaṭṭhakathāyaṃ** pana **‘‘abhivādetvā**ti ‘sukhī arogo hotū’ti vadāpetvā, vandanto hi atthato evaṃ vadāpeti nāmā’’ti hetukattuvasena **abhivādana**saddattho vutto, amhehi pana **vandana**saddaṃ saddasatthanayamaggahetvā suddhakattuvasena attho kathito. Abhivādanañhi vandanaṃyeva, na vadāpanaṃ **abhi**saddena sambandhitattā ‘‘abhivādanasīlissā’’ti ettha viya. Idañhi ‘‘abhivādāpanasīlissā’’ti na vuttaṃ. Yadi ca saddasatthe vadāpanamadhippetaṃ siyā, ‘‘vadī vadāpanathutīsū’’ti nissandehavacanaṃ vattabbaṃ siyā, evañca na vuttaṃ, evaṃ pana vuttaṃ ‘‘vadī abhivādanathutīsū’’ti, tena vadāpanamanadhippetanti ñāyati.

Athāpi siyā ‘‘kassaci vuddhena visiṭṭhaṃ vadāpanaṃ abhivādana’’nti, evampi nupapajjati kāritavasena dhātuatthassa akathetabbato. Tathā hi ‘‘paca pāke, chidi dvidhākaraṇe’’tiādinā bhāvavasena atthappakāsanamatteyeva ‘‘pacati, paccati, pāceti. Chindati, chijjati, chedāpetī’’tiādīni sakammakāni ceva akammakāni ca sakāritāni ca rūpāni nipphajjanti, na ca tadatthāya visuṃ visuṃ dhātuniddeso kariyati. Tasmā ‘‘vadī abhivādanathutīsū’’ti ettha kāritavasena dhātuattho kathitotipi vattuṃ na sakkā kriyāsabhāvattā dhātūnaṃ. Yathā pana ‘‘takketi, vitakketi. Takko, vitakko’’tiādīni samānatthāni, tathā ‘‘vādeti, abhivādetī’’tiādīni samānatthāni. Ato saddasatthepi saddasatthavidūhi ‘‘takka vitakke, vadī abhivādanathutīsū’’tiādīnaṃ dhātūnaṃ ‘‘takkayati, vādayatī’’tiādīni anupasaggāniyeva rūpāni dassitāni, tāni ca kho suddhakattupadāniyeva, na hetukattupadāni, tasmā ‘‘abhivādanathutīsū’’ti etassa ‘‘vadāpanathutīsū’’ti attho nupapajjati.

Kiñca bhiyyo – ‘‘abhivādeti, abhivādayati. Abhivādetvā, abhivādayitvā’’tiādīni samānatthāni, **ṇeṇaya**mattena hi savisesāni. Yadi ‘‘abhivādetvā’’ti imassa padassa ‘‘sukhī arogo hotū’ti vadāpetvā’’ti attho siyā, ‘‘sirasā abhivādayi’’nti ettha ‘‘sirasā’’ti padaṃ na vattabbaṃ siyā vadāpanena asambandhattā. Yasmā vuttaṃ taṃ padaṃ, tena ñāyati ‘‘abhivādetvā’’tiādīsu vadāpanattho na icchitabbo, vandanattho icchitabbo thomanattho ca. Yasmā **bhūvādi**gaṇe ‘‘vanda abhivādānathutīsū’’ti imassa dhātussa ‘‘vandatī’’ti padarūpassa ‘‘abhivandati, thometi cā’’ti atthoyeva icchitabbo, na vadāpanattho. Tathā hi ‘‘vande sugataṃ gativimutta’’nti padānamatthaṃ vadantena **ṭīkācariyenapi ‘‘vande**ti vandāmi, thomemi cā’’ti vandanathomanatthoyeva dassito, na **abhivādana**saddatthaṃ paṭicca vadāpanattho, tasmā ‘‘abhivādetvā’’ti etthāpi vandanathomanatthāyeva icchitabbā, na vadāpanattho.

Athāpi siyā ‘‘vande’ti pade kāritapaccayo natthi, ‘abhivādetvā’ti imasmiṃ pana atthi, tasmā tattha vadāpanattho na labbhati, idha pana labbhatī’’ti. Tanna, ‘‘karotī’’tisuddhakattupadassapi ‘‘nipphādetī’’ti hetukattupadavasena vivaraṇassa viya ‘‘vande’’ti padassapi ‘‘sukhī arogo hotū’ti vadāpetvā’’ti vivaraṇassa vattabbattā. ‘‘Abhivādetvā’’ti idañca ‘‘vande’’ti padamiva kāritapaccayantaṃ na hoti. Kasmāti ce? Yasmā ‘‘cinteti, cintayati. Manteti, mantayatī’’tiādīnaṃ **curādi**gaṇikānaṃ suddhakattupadānaṃ ‘‘cintāpeti, cintāpayatī’’tiādīniyeva hetukattupadāni dissanti, tasmā yadi hetukattupadaṃ adhippetaṃ siyā, ‘‘abhivādāpetvā’’ti vā ‘‘abhivādāpayitvā’’ti vā vattabbaṃ siyā, yasmā panevaṃ na vuttaṃ, tasmā taṃ kāritapaccayantaṃ na hotīti siddhaṃ.

Imassatthassa āvibhāvatthaṃ imasmiṃ ṭhāne sāṭṭhakathaṃ **vidhurajātakappadesaṃ** vadāma.

> ‘‘Kathaṃ no abhivādeyya, abhivādāpayetha ve;
> Yaṃ naro hantumiccheyya, taṃ kammaṃ nupapajjatī’’ti

Ayaṃ tāva jātakapāḷi. Ayaṃ pana **aṭṭhakathāpāṭho** ‘‘yañhi naro hantumiccheyya, so taṃ kathaṃ nu abhivādeyya, kathaṃ vā tena attānaṃ abhivādāpayetha ve. Tassa hi taṃ kammaṃ na upapajjatī’’ti. Tattha pāḷiyaṃ **abhivādeyyā**ti suddhakattupadaṃ tabbācakattā. **Abhivādāpayetha ve**ti hetukattupadaṃ tabbācakattā. Evaṃ vibhāgaṃ pana ñatvā pāḷiyā aṭṭakathāya ca adhippāyo gahetabbo ‘‘naro yaṃ puggalaṃ hantuṃ iccheyya, so hantā taṃ vajjhaṃ puggalaṃ kathaṃ nu abhivādeyya, so vā hantā, tena vajjhena maṃ vandāhīti attānaṃ kathaṃ vandāpeyyā’’ti. Ettha pana ‘‘rājāno coraṃ sunakhehipi khādāpentī’’tiādīsu viya karaṇavasena ‘‘tena vajjhenā’’ti padaṃ yojitaṃ, attho pana ‘‘taṃ vajjha’’nti upayogavacanavasena daṭṭhabbo dvikammakattā sakāritapaccayassa sakammakadhātuyāti. Nanu evaṃ sante ‘‘aṭṭhakathācariyā passitabbaṃ na passanti, atitthe pakkhandantī’’ti tesaṃ doso hotīti? Na hoti, suṇātha asmākaṃ sodhanaṃ, tathā hi aṭṭhakathācariyehi ‘‘abhivādetvā’’ti ettha ‘‘vadī abhivādanathutīsū’’ti dhātuyā atthamaggahetvā vohāravisaye kosallasamannāgatattā saṇhasukhumamatthaṃ sotūnaṃ bodhetuṃ ‘‘vada viyattiyaṃ vācāya’’nti dhātuyevatthaṃ gahetvā kāritapaccayaparikappanena kāritatthamādāya ‘‘abhivādetvāti ‘sukhī arogo hotū’ti vadāpetvā, vandanto hi atthato evaṃ vadāpeti nāmā’’ti hetukattuvasena **abhivādana**saddattho vuttoti na koci tesaṃ doso. Pūjārahā hi te āyasmanto, namoyeva tesaṃ karoma, idampi ṭhānaṃ sukhumaṃ sādhukaṃ manasi kātabbaṃ. Evañhi karoto paññā vaḍḍhatīti.

Dakārantadhāturūpāni.

Dhakārantadhātu

Randha pāke. Sūdo bhattaṃ randheti, randhayati. Kākaṃ sokāya randhehi. Randhako. Sūdena odano randhiyati. Randhito. Randhanaṃ. Puriso sūdaṃ sūdena vā odanaṃ randhāpeti, randhāpayati.

Randhetuṃ, randhayituṃ. Randhitvā, randhayitvā, randhiya iccādīni.

Dhū kampane. Dhāveti, dhāvayati.

Gandha sūcane addane ca. Sūcanaṃ. Pakāsanaṃ. **Addanaṃ** pariplutā. Gandheti, gandhayati, gandho.

Ettha **gandho**ti gandheti attano vatthuṃ sūcayati pakāsetīti gandho. Paṭicchannaṃ vā pupphaphalādiṃ ''idamettha atthī''ti pesuññaṃ upasaṃharanto viya pakāsetīti gandho. **Gamudhara**dhātudvayavasenapi **gandha**saddattho vattabbo ''gacchanto dhariyatīti gandho'' iti, āha ca ''gacchanto dhariyatīti gandho, sūcanatopi vā''ti. **Gandha**saddo ca ''uppalagandhatheno''ti ettha chedane vattatīti daṭṭhabbo.

Vadha saṃyame. Vadheti, vadhayati.

Budhi hiṃsāyaṃ. Bundheti, bundhayati. Palibundheti, palibundhayati. Palibodho, **pari**saddo upasaggo, so vikāravasena aññathā jāto. Tattha **palibodho**ti āvāsapalibodhādi. Apica **palibodho**ti taṇhāmānadiṭṭhittayañca.

Vaddha chedanapūraṇesu. Vaddheti, vaddhayati. Vaddhakī. **Vaddhakī**ti gahakārako.

Gaddha abhikaṅkhāyaṃ. Gaddheti, gaddhayati. Gaddho. **Gaddho**ti gijjho. ''Gaddhabādhipubbo''ti idamettha nidassanaṃ.

Sadhu pahaṃsane. Sadheti, sadhayati.

Vaddha bhāsāyaṃ. Vaddheti, vaddhayati.

Andha diṭṭhūpasaṃhāre. Diṭṭhūpasaṃhāro nāma cakkhusaññitāya diṭṭhiyā upasaṃhāro apanayanaṃ vināso vā. Cakkhu hi passanti etāyāti diṭṭhīti vuccati. Yaṃ sandhāya **aṭṭhakathāsu** ''sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhaṃ ṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānuppattidesabhūte diṭṭhimaṇḍale''ti vuttaṃ. **Ṭīkāyampi** ca ''diṭṭhimaṇḍaleti abhimukhaṭṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānuppattidesabhūte cakkhusaññitāya diṭṭhiyā maṇḍale''ti vuttaṃ. Evaṃbhūtāya diṭṭhiyā upasaṃhāre **andha**dhātu vattati. Andheti, andhayati. Cakkhūni andhayiṃsu, andho. **Andho**ti andhetīti andho. Dvinnaṃ cakkhūnaṃ ekassa vā vasena naṭṭhanayano, evamidha **andha**dhātu vutto. Kaccāyane pana ''khādāmagamānaṃ khandhandhagandhā''ti vacanena **ama**dhātussa **andhā**desakaraṇavasena rūpanipphatti dassitā.

Badha bandhane. Migaṃ bādheti, bādhayati. Baddho migo, baddhosi mārapāsena.

Tattha **bādhetī**ti bandhatīti suddhakattuvasena attho gahetabbo. Evaṃ **bādhayatī**ti etthāpi. Tathā hi ''vātaṃ jālena bādhesi, yo anicchantimicchasī''ti ettha **bādhesī**ti bandhasīti suddhakattuvasena attho. **Bhūvādi**gaṇe pana **''bādha** baddhāya''nti **bādha**dhātussa vasena ''bādhatī''ti kattupadaṃ ''bādheti, bādhayatī''ti hetukattupadaṃ bhavati. **Baddho**ti bādhiyate bandhiyate soti baddho.

Dhakārantadhāturūpāni.

Nakārantadhātu

Māna pūjāyaṃ pemane vīmaṃsāyaṃ. Māneti, mānayati. Mātā. Vimāneti, vimānayati, paṭimāneti, paṭimānayati. Mānanā, sammānanā, vimānanā, vimānaṃ, vimānanaṃ, mānito.

Amānanā yattha santo, santānaṃ vā vimānanā;

Hīnasammānanā vāpi, na tattha vasatiṃ vase.

Vīmaṃsati, vīmaṃsā, vīmaṃsiyatīti vīmaṃsiyamāno. Vīmaṃsanto.

Tattha **mānetī**ti pūjeti, **aṭṭhakathāsu** pana ‘‘mānentī’’ti etasmiṃ ṭhāne ayamattho dassito **‘‘mānentī**ti manena piyāyanti. **Pūjentī**ti paccayehi **pūjentī**’’ti. So vevacanatthappakāsanavasena vuttoti gahetabbo. **Mānanapūjana**saddā hi pariyāyasaddattā vevacanasaddā eva. **Vimānetī**ti avamaññati. **Vimā**nanti sobhāvisesayogato visiṭṭhamāniyatāya vimānaṃ, visesato mānetabbanti hi **vimānaṃ,** devānaṃ vasanaṭṭhānabhūtaṃ byamhaṃ.

Mana thambhe. Thambho cittassa thaddhatā. Māneti, mānayati. Māno.

Thana devasadde. Devasaddo meghasaddo, thaneti, thanayati.

Yathāpi megho thanayaṃ, vijjumālī satakkaku.

Thalaṃ ninnañca pūreti, abhivassaṃ vasundharaṃ.

Yathā pāvusako megho, thanayanto savijjuko.

Ūna parihāniyaṃ. Ūneti, ūnayati. Ūno loko.

Dhana sadde. Dhaneti, dhanayati, dhaniyyati. Dhani, dhanaṃ.

Tattha **dhanī**ti saddo. **Dhana**nti santakaṃ, tañhi mama idanti dhanāyitabbaṃ saddāyitabbanti dhananti. Ayaṃ pana dhātu icchāyampi vattati. ‘‘Mātā hi tava irandhati, vidhūrassa hadayaṃ dhaniyyatī’’ti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **dhaniyyatī**ti pattheti icchati.

Thena coriye. Corassa bhāvo **coriyaṃ**. Yathā sūriyaṃ, yathā ca dakkhiyaṃ. Theneti, thenayati. Theno, thenetvā.

Tanu saddopatāpesu. Tāneti, tānayati. Idhāyaṃ savuddhikā. **Tanādi**gaṇe vitthāratthavasena ‘‘tanoti, tanute’’ti avuddhikā.

Tavaggantadhāturūpāni.

Pakārantadhātu

Ñapa tosananisānesu. Ñāpeti, ñāpayati, paññāpeti, paññāpayati, paññatti.

Ettha ca niddese ‘‘paññāpetī’’ti padaṃ nidassanaṃ. Tattha **paññāpetī**ti katanibbacanehi vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinisānañca karotīti attho. **Pa**pubbo nikkhipane. Āsanaṃ paññāpeti, paññāpayati. ‘‘Āsanaṃ paññapetī’’ti rassattampi dissati. Amatassa dvāraṃ paññapeti, paññā. Kārite ‘‘puriso purisena āsanaṃ paññapāpetī’’ti ekameva padaṃ. Tāni ‘‘paññāpeti, paññāpayatī’’ti rūpāni yadā ‘‘ñā avabodhane’’ti imissā rūpāni siyuṃ, tadā hetukatturūpāni bhavanti. Ettha pana suddhakatturūpāni tabbācakattā.

Lapa viyattiyaṃ vācāyaṃ. Lapeti, lapayati. Lāpo, lapanaṃ, ālāpo, sallāpo, kathāsallāpo, lapitaṃ.

Byapa dāhe. Jhāpeti, jhāpayati. Jhatto, jhānaṃ.

Tattha **jhatto**ti khuddāpareto pācanagginā jhāpitoti jhatto, ‘‘jhattā assu kilantā’’ti ca pāḷi. **Jhāna**nti nīvaraṇadhamme jhāpetīti jhānaṃ, savuddhikaṃ. Kārite pana – jhāpāpeti, jhāpāpayati.

Rūpa rūpakriyāyaṃ. Rūpakriyā nāma pakāsanakriyā. Rūpeti, rūpayati. Rūpaṃ.

Tattha **rūpa**nti rūpayatīti rūpaṃ. Vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. **Divādi**gaṇe panāyaṃ **‘‘rūpaṃ ruppane’’**ti bhijjanādiatthaṃ gahetvā ṭhitā.

Kappa vidhimhi. Vidhi kriyā. Sīhaseyyaṃ kappeti. Kappayati. Moro vāsamakappayi. Sīhaseyyaṃ pakappentaṃ, buddhaṃ vandāmi gotamaṃ.

Kappa vitakke vidhimhi chedane ca. Kappeti, kappayati, moro vāsamakappayi. Kappitamassu. Pakappeti, pakappayati. Saṅkappeti, saṅkappayati. Kappo, saṅkappo, vikappo. Kappasamaṇo iccādīni.

Tattha **kappo**ti paricchedavasena kappiyatīti kappo. **Saṅkappo**ti saṅkappanaṃ. **Vikappo**ti vividhā kappanaṃ, atthassa anekantikabhāvo. Idha **kappa**saddassa atthuddhāro bhavati.

Kappasaddo abhisaddahanavohārakālapaññattichedanavikappalesasamantabhāvādianekattho. Tathā hissa ‘‘okappanīyametaṃ bhoto gotamassa, yathā taṃ arahato sammāsambuddhassā’’ti evamādīsu abhisaddahanamattho. ‘‘Anujānāmi bhikkhave pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitu’’nti evamādīsu vohāro. ‘‘Yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’ti evamādīsu kālo. ‘‘Iccāyasmā kappo’’ti evamādīsu paññatti. ‘‘Alaṅkato kappitakesamassū’’ti evamādīsu chedanaṃ. ‘‘Kappati dvaṅgulakappo’’ti evamādīsu vikappo. ‘‘Atthi kappo nipajjitu’’nti evamādīsu leso. ‘‘Kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā’’ti evamādīsu samantabhāvo.

Atha vā **kappa**saddo saupasaggo anupasaggo ca vitakkavidhānapaṭibhāgapaññattikālaparamāyuvohārasamantabhāvābhisaddahana chedana viniyoga vinaya kriyā lesantara kappataṇhādiṭṭhiasaṅkhyeyyakappamahākappādīsu dissati. Tathā hesa ‘‘nekkhammasaṅkappo abyāpādasaṅkappo’’tiādīsu vitakke āgato. ‘‘Cīvare vikappaṃ āpajjeyyā’’tiādīsu vidhāne, adhikavidhānaṃ āpajjeyyāti hi attho. ‘‘Satthukappena vata bho sāvakena saddhiṃ mantayamānā na jānimhā’’tiādīsu paṭibhāge, satthusadisenāti ayañhi tattha attho. ‘‘Iccāyasmā kappo’’tiādīsu paññattiyaṃ. ‘‘Yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’tiādīsu kāle. ‘‘Ākaṅkhamāno ānanda tathāgato kappaṃ vātiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’tiādīsu paramāyumhi. Āyukappo hi idha ‘‘kappo’’ti adhippeto. ‘‘Anujānāmi bhikkhave pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitu’’ntiādīsu samaṇavohāre. ‘‘Kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā’’tiādīsu samantabhāve. ‘‘Saddhāsaddahanā okappanā abhippasādo’’tiādīsu abhisaddahane, saddhāyanti attho. ‘‘Alaṅkato kappitakesamassū’’tiādīsu chedane. ‘‘Evameva ito dinnaṃ, petānaṃ upakappatī’’tiādīsu viniyoge. ‘‘Kappakatena akappakataṃ saṃsibbitaṃ hotī’’tiādīsu vinayakriyāyaṃ. ‘‘Atthi kappo nipajjituṃ, handāhaṃ nipajjāmī’’tiādīsu lese. ‘‘Āpāyiko nerayiko, kappaṭṭho saṅghabhedako, kappaṃ nirayamhi paccatī’’ti ca ādīsu antarakappe.

‘‘Na kappayanti na purakkharonti,
Dhammāpi tesaṃ na paṭicchitāse;
Na brāhmaṇo sīlavatena neyyo,
Pāraṅgato na ca pacceti tādī’’ti

Ādīsu taṇhādiṭṭhīsu. Tathā hi vuttaṃ **niddese** ‘‘kappoti uddānato dve kappā taṇhākappo diṭṭhikappo’’ti. ‘‘Anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe’’tiādīsu asaṅkhyeyyakappe. ‘‘Cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyānī’’tiādīsu mahākappe. Iccevaṃ –

Vitakke ca vidhāne ca, paṭibhāge tatheva ca;
Paññattiyaṃ tathā kāle, paramāyumhi ca chedane.

Samantabhāve vohāre, abhisaddahanepi ca;
Viniyoge ca vinaya-kriyāyaṃ lesakepi ca.

Vikappantarakappesu, taṇhādiṭṭhisvasaṅkhaye;
Kappe ca evamādīsu, **kappa**saddo pavattati.

Kapi gatiyaṃ. Kampeti, kampayati, gacchatīti attho. Imāni calanatthe pavattahetukatturūpasadisāni bhavanti. Calanatthe hi **''kampa kampane''**ti dhātuyā ''kampatī''ti akammakasuddhakatturūpaṃ. ''Kampetī''tiādīni sakammakāni hetukatturūpāni ''idampi dutiyaṃ sallaṃ, kampeti hadayaṃ mamā''ti akammakāya dhātuyā sakammakarūpadassanato.

Khapi khantiyaṃ. Khampeti, khampayati.

Thūpa samussaye. Samussayo āroho ubbedho. Thūpeti, thūpayati. Thūpo, thūpikā.

Tapa khaye. Tapeti, tapayati.

Upa pajjane. Upeti, upayati.

Capa kakkane. Capeti, capayati.

Suppa māne. Suppeti, suppayati.

Ḍapa ḍipa saṅghāte. Ḍāpeti. Ḍāpayati. Ḍepeti, ḍepayati.

Kapa avakampane. Kapeti, kapayati. Kapaṇo. **Kapaṇo**ti karuṇāyitabbo. Aññattha pana ''kappatī''ti rūpaṃ vadanti.

Gupa kupa dhūpa bhāsāyaṃ. Gopeti, gopayati. Kopeti, kopayati. Dhūpeti, dhūpayati.

Kipa dubballe. Kipeti, kipayati.

Khepa peraṇe. Peraṇaṃ cuṇṇikaraṇaṃ, khepeti, khepayati.

Tapa pīṇane. Tapeti, tapayati.

Āpu lambane. Āpeti, āpayati. Āpo.

Tapa dāhe. Tapeti, tapayati. Tapo, tāpo. Ātāpo, santāpo. Kārite – tāpeti, tāpayati. Tattha **tapo**ti akusalānaṃ tāpanaṭṭhena tapo, sīlaṃ.

Opathapa thapane. Opeti, opayati. Na tesaṃ koṭṭhe openti. Thapeti, thapayati. Thapito. Thapayitvā paṭicchadaṃ vavaṭṭhapeti. Voṭṭhabbanaṃ.

Ettha ca ''vi ava thapeti, vi ava thapana''nti chedo. Ettha purime saralopo **tha**ssa **ṭha**ttaṃ visadisabhāvena dvittañca. Pacchime pana saralopo, **ava**ssa **o**kārattaṃ, **tha**ssa **ṭha**ttaṃ, **pa**ssa **va**ttaṃ, **va**ssa dvittaṃ, **va**kāradvayassa ca **ba**kāradvayaṃ bhavati. **Voṭṭhabbana**nti ca byavatthāpakacittassa nāmaṃ. **Na**kāralope ''voṭṭhabba''nti aparampi rūpaṃ bhavati.

Māpa māpane. Paṇṇasālaṃ māpeti, māpayati. Yo pāṇamatimāpeti, paṇṇasālā sumāpitā.

Yapa yāpane. Yāpanaṃ pavattanaṃ. Tena so tattha yāpeti. Yāpayati. Yāpanā.

Tattha **yāpetī**ti idaṃ **yā**dhātussa payogatte sati kāritapadaṃ bhavati. Tathā hi ''uyyāpenti nāmā''ti pāḷi dissati.

Pakārantadhāturūpāni.

Phakārantādhāturūpāni appasiddhāni.

Bakārantadhātu

Samba sambandhe. Sambandho daḷhabandhanaṃ. Sambeti, sambayati. Sambalaṃ.

Sabi maṇḍale. Maṇḍalaṃ parimaṇḍalatā. Rūpaṃ tādisameva.

Kubi acchādane. Kumbeti, kumbayati.

Lubi dubi addane. Addanaṃ hiṃsā. Lumbeti, lumbayati. Dumbeti, dumbayati.

Pubba niketane. Niketanaṃ nivāso. Pubbeti, pubbayati.

Gabba māne. Māno ahaṃkāro. Gabbeti, gabbayati. Gabbanaṃ, gabbito. Tattha **gabbatī**ti na saṅkucati.

Bakārantadhāturūpāni.

Bhakārantadhātu

Bhū pattiyaṃ. Patti pāpanaṃ. Sakammikā dhātu. Bhāveti, bhāvayati. Pabhāveti, pabhāvayati. Itthambhūto. Cakkhubhūto, ñāṇabhūto, dhammabhūto, brahmabhūto.

Tattha **bhāvetī**ti puriso gacchantaṃ purisamanugacchanto pāpuṇātīti attho. Esa nayo sesakriyāpadesupi. Ettha ca ‘‘bhāvetī’’tiādīni yattha sace **‘‘bhū sattāya’’**nti dhātuyā rūpāni honti, tattha hetukatturūpāni nāma honti. ‘‘Bhāveti kusalaṃ dhamma’’ntiādīnettha nidassanapadāni. **Bhāvetī**ti hi vaḍḍhetīti attho. Idha pana suddhakatturūpattā pāpuṇātīti attho. **Itthambhūto**ti imaṃ pakāraṃ bhūto patto. ‘‘Cakkhubhūto’’tiādīni pana **‘‘bhū sattāyaṃ, bhū pattiya’’**nti dvigaṇikānaṃ dvinnaṃ dhātūnaṃ vasena aṭṭhakathāṭīkānayanissitaṃ atthaṃ pakāsayissāma āgamikānaṃ kosallatthāya. Tattha **cakkhubhūto**ti yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanato dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena cakkhubhūto. Atha vā cakkhu viya bhūtotipi **cakkhubhūto**. Paññācakkhumayattā vā sayambhūñāṇena paññācakkhuṃ bhūto pattoti **cakkhubhūto**. Viditakaraṇaṭṭhena **ñāṇabhūto,** asādhāraṇaṃ vā ñāṇaṃ bhūto pattoti **ñāṇabhūto,** aviparītasabhāvaṭṭhena, pariyattidhammappavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti **dhammabhūto**. Bodhipakkhiyadhammehi vā uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ bhūto pattoti **dhammabhūto**. Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā brahmaṃ vuccati maggo tena uppannattā lokassa ca taduppādanattā, tañca sayambhūñāṇena bhūto pattoti **brahmabhūto**. Evaṃ dvinnaṃ dhātūnaṃ vasena vutto attho veditabbo.

Aparāni cettha nidassanapadāni veditabbāni. ‘‘Tātā mayaṃ mahallakā suddhodanamahārājaputtaṃ buddhabhūtaṃ sambhāveyyāma vā no vā, tumhe tassa sāsane pabbajeyyāthā’’ti ca ‘‘atha kho therā bhikkhū āyasmantaṃ revataṃ sahajātiyaṃ sambhāviṃsū’’ti cāti. Aññānipi panettha ‘‘manussabhūto, devabhūto’’tiādīni yojetabbāni. Tathā hi **saṃsāramocakapetavatthu aṭṭhakathāyaṃ ‘‘manussabhūtā**timanussesu jātā, manussabhāvaṃ vā pattā’’ti attho saṃvaṇṇito.

Bhū avakampane. Ayampi sakammako. Bhāveti, bhāvayati. Manobhāvanīyā bhikkhū.

Ettha ca **bhāvetī**ti anukampati puttaṃ vā bhātaraṃ vā yaṃkiñci. **Manobhāvanīyā**ti ‘‘dīghāyukā hontu bhadantā arogā abyāpajjā’’ti evamādinā bhāvetabbā anukampitabbāti manobhāvanīyā. Aññattha pana **manobhāvanīyā**ti manovaḍḍhanakāti attho. Yesu hi diṭṭhesu mano vaḍḍhati, ‘‘te manobhāvanīyā’’ti vuccanti.

Labha ābhaṇḍane. Labheti, labhayati.

Jabhi nāsane. Jambheti, jambhayati.

Lābha pesane. Lābheti, lābhayati. **‘‘Labha lābhe**ti dhātussa rūpāni ce, kāritarūpāni bhavanti.

Dabhī bhaye. Īkārantāyaṃ dhātu, tena saniggahītāgamāni rūpāni na bhavanti. Dabheti, dabhayati.

Dūbha santhambhe. Dūbheti, dūbhayati.

Vambha viddhaṃsane. Vambheti, vambhayati. Vambhanā. Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhuṃ vambhenti.

Bhakārantadhāturūpāni.

Makārantadhātu

Ātena **camu dhovane. Ā**pubbo **camu**dhātu dhovane vattati. Ācameti, ācamayati. Ācamanakumbhī.

Ettha pana ‘‘tato hi so ācamayitvā licchavī, therassa datvā yugāni aṭṭhā’’ti **appasakkārapetavatthupāḷi**ppadeso nidassanaṃ. Tattha **ācamayitvā**ti hatthapādadhovanapubbakaṃ mukhaṃ vikkhāletvā. Ayaṃ pana dhātu bhūvādigaṇikatte ‘‘camatī’’ti bhakkhanatthaṃ gahetvā tiṭṭhati.

Kamu icchākantīsu. Kāmeti, kāmayati. Kāmo, kanti, nikanti, kāmanā, kāmayamāno,kāmento, abhikkantaṃ. Abhikkantavaṇṇā.

Ettha ca **kāmo**ti rūpādivisayaṃ kāmetīti kāmo. Kāmiyatīti vā **kāmo,** kilesakāmavatthukāmavasenetaṃ daṭṭhabbaṃ. Kileso hi tebhūmakavaṭṭasaṅkhātañca vatthu ‘‘kāmo’’ti vuccati. Māropi vā devaputto ‘‘kāmo’’ti vuccati. So hi accantakaṇhadhammasamaṅgitāya papañcasamatikkantepi buddhapaccekabuddhabuddhasāvake attano vase ṭhapetuṃ kāmetīti ‘‘kāmo’’ti vuccati.

Vuttañcetaṃ porāṇakaviracanāyaṃ –

‘‘Vande vandehamassatthaṃ, yattha santajjito jito;
Kāmo kāmoghatiṇṇena, buddhena vasatā satā’’ti;

Imāni panassa nāmāni –

Kāmo namuci kaṇho ca, vasavattī pajāpati;
Pamattabandhu madano, pāpimā dammakopi ca;
Kandappo ca ratipati, māro ca kusumāyudho;

Aññe aññānipi vadanti. Tāni sāsanānulomāni na hontīti idha na dassitāni. **Aṭṭhakathāsu** pana ‘‘māro, namuci, kaṇho, pamattabandhū’’ti cattāriyeva nāmāni āgatāni.

Idāni **abhikkanta**saddassa **bhūvādi**gaṇe **‘‘kamu padavikkhepe’’**ti vohārasīsena vuttassa **kamu**dhātussa vasena idha ca **‘‘kamu icchākantīsū’’**ti vuttassa **kamu**dhātussa vasena atthuddhāraṃ kathayāma. **Abhikkanta**saddo khayasundarābhirūpaabbhanumodanesu dissati. ‘‘Abhikkantā bhante ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṅgho’’tiādīsu khaye dissati. ‘‘Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’tiādīsu sundare.

‘‘Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ;
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā’’ti

Ādīsu abhirūpe. ‘‘Abhikkantaṃ bhante’’tiādīsu abbhanumodane. Iccevaṃ –

Khayasmiṃ sundare ceva, atho abbhanumodane;
Abhirūpe **abhikkanta**-saddo dissati sāsane.

Thoma silāghāyaṃ. Silāghā pasaṃsā. Thometi, thomayati. Thomito, thomanā.

Yama aparivesane. Yameti, yamayati. Yamo.

Sama vitakke. Sāmeti, sāmayati. Samā. Nisāmeti, nisāmayati. Nisāmanaṃ. Paṭisāmeti, paṭisāmayati. Paṭisāmanaṃ.

Tattha **samā**ti saṃvaccharo, so ‘‘samā’’ti itthiliṅgavasena vuccati. ‘‘Yo yajetha sataṃ sama’’nti ettha hi **samā**saddo itthiliṅgo, upayogavasena pana ‘‘sama’’nti vutto.

Imāni saṃvaccharassa nāmāni ‘‘saṃvaccharo, vaccharo, samā, hāyano, sarado, vasso’’tiādīni bhavanti. **Nisāmetī**ti vitakketi upadhāreti. Ettha hi ‘‘iṅgha maddi nisāmehi, nigghoso yādiso vane’’ti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **nisāmehī**ti vitakkehi upadhārehīti attho. **Paṭisāmetī**ti bhaṇḍaṃ guttaṭṭhāne nikkhipati.

Sama ālocane. Ālocanaṃ pekkhanaṃ. Sāmeti, sāmayati. Nisāmanaṃ.

Ettha pana **nisāmetī**ti pekkhati oloketi. Tathā hi ‘‘iṅgha maddi nisāmehi, cittaṃ rūpaṃva dissatī’’ti pāḷi dissati. Tattha hi **nisāmehī**ti olokehīti attho. Dhātūnamatthātisayena yogoti vacanato pana upasaggayogato vā savanepi ayaṃ vattati. Tathā hi ‘‘tato kaṇhājināyāpi, nisāmehi rathesabhā’’tiādikā pāḷiyo dissanti. Tattha **nisāmehī**ti suṇohīti attho.

Ama roge. Ameti, amayati. Andho. Bilaṅkapādo andhanakho.

Tattha **andho**ti naṭṭhanayano vuccati. **Andhanakho**ti pūtinakho. Ubhayathāpi sarogattaṃ sūcitaṃ.

Bhāma kodhe. Bhāmeti, bhāmayati.

Goma upalepane. Gometi, gomayati.

Sāma svāntane āmantane. Svāntanaṃ sāmappayogo. **Āmantanaṃ** avhāyanaṃ pakkosanaṃ. Sāmeti, sāmayati.

Saṅgāma yuddhe. Saṅgāmeti, saṅgāmayati. Dve rājāno saṅgāmesuṃ. Saṅgāmo. **Ā**to **gamu** īsamadhivāsane. Āgameti, āgamayati, kāmāvacaradhamme nissāya rūpārūpadhammo samudāgameti, samudāgamayati. Upāsako dhammasavanantarāyaṃ anicchanto ‘‘āgametha āgamethā’’ti āha. Samudāgamanaṃ, āgamanaṃ. Āgamento, āgamayamāno.

Tatra **āgametī**ti īsakaṃ adhivāseti. **Samudāgametī**ti sampavattati. **Bhūvādigaṇe** ‘‘gamayatī’’ti hetukattuvasena vuttaṃ, idha pana upasagganipātapubbakāni katvā ‘‘āgametī’’tiādīni suddhakattuvasena vuttānīti daṭṭhabbaṃ.

Makārantadhāturūpāni.

Iti **cu rādi**gaṇe **pa**vaggantadhāturūpāni

Samattāni.

Yakārantadhātu

Yu jigucchāyaṃ. Yāveti, yāvayati. Yavo.

Byaya khaye. Byayeti, byayayati. Abyayībhāvo.

Byaya cittasamussagge. Tādisaṃyeva rūpaṃ.

Yakārantadhāturūpāni.

Rakārantadhātu

Para gatiyaṃ. Pareti, parayati. Ettha ca ‘‘iti kho ānanda kusalāni sīlāni anupubbena aggāya parentī’’ti pāḷi nidassanaṃ. Tattha **aggāya parentī**ti arahattatthāya gacchanti.

Gara uggame. Gareti, garayati. Garu.

Cara asaṃsaye. Careti, carayati.

Pūri appāyane. Pūreti, pūrayati.

Vara icchāyaṃ. Vareti, varayati. Varo, varaṃ, varanto. Ete varānaṃ caturo varemi. Etaṃ sakka varaṃ vare.

Tattha **varo**ti variyate varitabboti varo. **Vara**nti varetīti varaṃ, icchanto patthentoti attho.

‘‘Mahāmahārahaṃ sakya-muni nīvaraṇā raṇā;
Muttaṃ muttaṃ sudassanaṃ, vande bodhivaraṃ vara’’nti

Purāṇakaviracanāyaṃ ‘‘vara’’nti padassa viya. Evaṃ varetīti **varanto. Vare**ti varemi icchāmi yācāmi. Kārite ‘‘pavāretī’’ti rūpaṃ, icchāpetīti attho. Nisedhanatthe panidaṃ kāritaṃ na hoti.

Sara akkhepe. Sareti, sarayati. Saro. **Saro**ti saddo.

Sāra dubbalye. Sāreti, sārayati. Dubbalo bhavatīti attho.

Kumāra kīḷāyaṃ. Kumāreti, kumārayati. Kumāro, kumārako. Kumārī, kumārikā.

Ettha kumārayati tattha tattha kīḷatīti **kumāro**. So eva atidaharattā **kumārako**. Esa nayo itaratrāpi.

Sūra vīra vikkantiyaṃ. Vikkanti vikkamanaṃ. Sūreti, sūrayati. Vīreti, vīrayati. Sūro, vīro. Sāsanikehi pana saddhammavidūhi evaṃ dhātusabhāvānampi **sūravīra**saddānaṃ nibbacanaṃ na dassitaṃ, kevalaṃ pana tattha tattha ‘‘sūroti visiṭṭhauro’’ti ca ‘‘mahāvīroti mahāvikkanto’’ti ca ‘‘vīroti vīriyavā’’ti ca atthavivaraṇamattameva dassitaṃ.

Pāra tīra kammasampattiyaṃ. Kammasampatti nāma kammassa parisamāpanaṃ niṭṭhāpanaṃ. Pāreti, pārayati. Tīreti, tīrayati. Pāraṃ. Tīraṃ. Vikkamāmi na pāremi, bhūmiṃ sumbhāmi vegasā. Taṃ kiccaṃ tīretvā gato. Santīraṇaṃ, tīraṇapariññāti ca ādīni ettha dassetabbāni.

Tattha **na pāremī**ti chindituṃ na sakkomīti attho.

Īra khepane. Īreti, īrayati.

Jara vayohānimhi. Jareti, jarayati. Jarā. **Pāḷiyaṃ** pana ‘‘jīratī’’ti pāṭho.

Vara āvaraṇe. Vāreti, vārayati. Nivāreti, nivārayati. Nivāretā. Parivāreti, parivārayati. Parivāro. Pavāreti, pavārayati. Pavāraṇaṃ. **Pavāraṇa**nti nisedhanaṃ vā kāmyadānaṃ vā.

Dhara dhāraṇe. Dhāreti, dhārayati. Ādhāro, ādhārako, dhammo iccādīni.

Tattha **dhammo**ti anekavidhesu dhammesu lokuttaro uppādito sacchikato ca catūsu apāyesu saṃsāre vā satte apatamāne dhāretīti dhammo. Atha vā sotāpannādīhi ariyehi dhāriyati, nu puthujjanehītipi **dhammo**. Catubhūmiko pana sakalakkhaṇaṃ dhāretīti **dhammo**. Kakkhaḷattādinā phusanādinā santiādinā sakasakabhāvena paṇḍitehi dhāriyati sallakkhiyatītipi **dhammo**. Tepiṭako pana pāḷidhammo sakatthaparatthādibhee atthe dhāretīti **dhammo**. Keci tu vidū ‘‘pāpake akusale dhamme dhunāti kampeti viddhaṃsetīti **dhammo**’’ti dhūdhātuvasenapi nibbacanaṃ vadanti, taṃ maggadhamme atīva yujjati, phalanibbānapariyattidhammesu pana pariyāyena yujjati.

Dhammasaddo pariyattihetuguṇanissattanijjīvatādīsu dissati. Ayañhi ‘‘dhammaṃ pariyāpuṇāti suttaṃ geyya’’ntiādīsu pariyattiyaṃ dissati. ‘‘Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’tiādīsu hetumhi.

‘‘Na hi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino;
Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggati’’nti

Ādīsu guṇe. ‘‘Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti. Dhammesu dhammānupassī viharatī’’tiādīsu nissattanijjīvatāyaṃ.

Atha vā **dhamma**saddo sabhāvapaññāpuññapaññattiāpattipariyattinissattanijjīvatāvikāraguṇapacca- yapaccayuppannādīsu dissati. Ayañhi ‘‘kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammā’’tiādīsu sabhāve dissati.

Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino;
Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī’’ti

Ādīsu paññāyaṃ.

‘‘Na hi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino;
Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggati’’ntiādīsu

Puññe. ‘‘Paññattidhammā, niruttidhammā, adhivacanādhammā’’tiādīsu paññattiyaṃ. ‘‘Pārājikā dhammā, saṅghādisesā dhammā’’tiādīsu āpattiyaṃ. ‘‘Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇa’’ntiādīsu pariyattiyaṃ. ‘‘Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti. Dhammesu dhammānupassī viharatī’’tiādīsu nissattanijjīvatāyaṃ. ‘‘Jātidhammā jarādhammā maraṇadhammā’’tiādīsu vikāre. ‘‘Channaṃ buddhadhammāna’’ntiādīsu guṇe. ‘‘Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’tiādīsu paccaye. ‘‘Ṭhitāvasā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā’’tiādīsu paccayuppanne.

Atha vā **dhamma**saddo pariyattisaccasamādhipaññāpakatipuññāpattiñeyyādīsu bahūsu atthesu diṭṭhappayogo. Tathā hi ‘‘idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇātī’’tiādīsu pariyattiyaṃ dissati.

‘‘Diṭṭhadhammo pattadhammo’’tiādīsu sacce. ‘‘Evaṃdhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādīsu samādhimhi. ‘‘Saccaṃ dhammo dhiti cāgo’’ti evamādīsu paññāyaṃ. ‘‘Jātidhammānaṃ bhikkhave sattāna’’nti evamādīsu pakatiyaṃ. ‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāri’’nti evamādīsu puññe. ‘‘Cattāro pārājikā dhammā’’tiādīsu āpattiyaṃ. ‘‘Kusalā dhammā’’tiādīsu ñeyye. Evaṃ dhammasaddappavattivisayā vividhā aṭṭhakathācariyehi dassitā, tattha tattha pana ādisaddena yuttivisayādayo ca atthā gahetabbā. Tathā hi **dhamma**saddo –

‘‘Nesa dhammo mahārāja, yaṃ tvaṃ gaccheyya ekako;
Ahampi tena gacchāmi, yena gacchasi khattiyā’’ti

Ādīsu yuttiyaṃ vattati. ‘‘Manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa’’ntiādīsu visaye. ‘‘Satañca dhammo na jaraṃ upetī’’ti ettha nibbāne vattati. Tatra yā nissattatā, sā eva nijjīvatā. Yo ca hetu, so eva paccayo.

Iccevaṃ –

Pariyattipaccayesu, guṇe nissattatāya ca;
Sabhāve ceva paññāyaṃ, puññe paññattiyampi ca.

Āpattiyaṃ vikāre ca, paccayuppannakepi ca;
Saccasamādhipakati-ñeyyesu yuttiyampi ca;
Visaye ceva nibbāne, **dhamma**saddo pavattati.

Keci pana dhammasaddassa pavattivisayānaṃ dasadhāva paricchedaṃ vadanti.

Ñeyyamagge ca nibbāne, sabhāve atha jātiyaṃ;
Mane visayapuññesu, bhāve pāvacanepi ca;
Imesu dasasvatthesu, **dhamma**saddo pavattati.

Tatra **atthuddhāro**ti samānasaddavacanīyānaṃ atthānaṃ uddharaṇaṃ atthuddhāro.

Rakārantadhāturūpāni.

Lakārantadhātu

Pāla rakkhaṇe. ‘‘Rakkhaṇaṃ, tāṇaṃ, gopanaṃ, avanaṃ, pālanaṃ, rakkhā, rakkhaṇā, gutti’’ iccete pariyāyā. Pāleti, pālayati. Pālako, buddhapālo. Ambapālī gaṇikā. Samo bhavatu pālinā. Pālito, pālanaṃ, pāḷi.

Ettha **pāḷī**ti atthaṃ pāletīti pāḷi, **la**ssa **ḷa**ttaṃ. Atha vā antodakaṃ rakkhaṇaṭṭhena mahato taḷākassa thirā mahatīti pāḷi viyāti **pāḷi,** pariyattidhammo. Aparo nayo pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ sīlādiatthānaṃ bodhanato sabhāvaniruttibhāvato buddhādīhi bhāsitattā ca pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ āḷīti **pāḷi**.

Pāḷisaddo pāḷidhamme, taḷākapāḷiyampi ca;
Dissate pantiyañceva, iti ñeyyaṃ vijānatā.

Ayañhi ‘‘pāḷiyā atthamupaparikkhantī’’tiādīsu pariyattidhammasaṅkhāte pāḷidhamme dissati. ‘‘Mahato taḷākassa pāḷī’’tiādīsu taḷākapāḷiyaṃ. ‘‘Pāḷiyā nisīdiṃsū’’tiādīsu pantiyaṃ, paṭipāṭiyā nisīdiṃsūti attho. Imasmiṃ panatthe dhātuyā kiccaṃ natthi. Pāṭipadiko hi pantivācako **pāḷi**saddo.

Tila sinehane. Teleti, telayati. Telaṃ, tilo, tilaṃ.

Tattha **tilo**ti tilagaccho. **Tila**nti tapphalaṃ. Tato pana nikkhanto sineho **telaṃ**. So hi ‘‘tilānaṃ idanti tela’’nti vuccati. Yadi evaṃ ‘‘sāsapatela’’ntiādivacanaṃ na yujjeyyāti? No na yujjati, **‘‘tilasinehane’’**ti evaṃ vuttāya **tila**dhātuyā sāmaññato yassa kassaci sinehassa vacanato. Tena ‘‘sāsapatelaṃ, madhukatela’’ntiādayo sāsane payogā dissanti. Mayaṃ pana **tila**dhātuvasena nipphannānaṃ tilagacchatapphalavācakānaṃ ‘‘tilo, tila’’nti saddarūpānaṃ pakāsanamukhena ‘‘tilānaṃ idanti tela’’nti vadāma, na pana tena vacanena sāsapādīnaṃ sinehassa atelattaṃ vadāma. Atha kiñcarahīti ce? Taddhitavidhāne viññunaṃ kosallatthaṃ **tila**saddaṃ paṭicca ‘‘tilānaṃ idanti tela’’nti vadāma. Sinehasaṅkhātassa sāsapādīnaṃ telassa vacanaṃ na jahāma, tasmā udāharaṇappakāsane ‘‘tilo, tilaṃ, tela’’nti avatvā ‘‘telaṃ, tilo, tila’’nti amhehi vuttaṃ. Idañhi vacanaṃ telassa sāmaññato sinehe pavattiṃ dīpeti. Teneva ca sāsane ‘‘tilatelaṃ, sāsapatela’’ntiādinā visesavacanampi dissatīti niṭṭhametthāvagantabbaṃ. Apica **tela**saddo yebhuyyena tilatele vattati, yathā **miga**saddo hariṇamigetipi daṭṭhabbaṃ.

Jala apavāraṇe. Jāleti, jālayati. Jālaṃ, jālā. **Jāla**nti macchajālaṃ. **Jālā**ti aggijālā.

Khala soceyye. Soceyyaṃ sucibhāvo. Khāleti, khālayati. Pakkhāleti, pakkhālayati.

Tala patiṭṭhāyaṃ. Tāleti, tālayati. Tālo, talaṃ.

Ettha **tālo**ti tiṇarājarukkho. **Tala**nti pāṇitalabhūmitalādi. Tañhi tālayati patiṭṭhāti ettha vatthujātanti **talaṃ**.

Tula ummāne. Toleti, tolayati.

Dula ukkhepe. Ukkhepo uddhaṃ khipanaṃ. Doleti, dolayati. Dolā.

Ettha ca doliyati ukkhipiyati yattha nipanno dārako, yathānipannako vāti **dolā**.

Vula nimmajjane. Voleti, voyalati.

Mīla nimīlane. Mīleti, mīlayati. Mīlanaṃ, ummīlanaṃ, nimīlanaṃ.

Mūla rohane. Mūleti, mūlayati. Mūlaṃ. Esā hi yadā patiṭṭhāyaṃ vattati, tadā **bhūvādi**gaṇikā, ‘‘mūlatī’’ti cassā rūpaṃ.

Tattha **mūla**nti mūlayati rūhati rukkhādi etenāti mūlaṃ. Atha vā mūlayati chinnopi koci etena acchinnena punadeva rūhatīti **mūlaṃ**. Vuttañhi –

> ‘‘Yathāpi mūle anupaddave daḷhe,
> Chinnopi rukkho punadeva rūhati;
> Evampi taṇhānusaye anūhate,
> Nibbattati dukkhamidaṃ punappuna’’nti;

Mūlasaddassa atthuddhāro heṭṭhā **bhūvādi**gaṇe vutto.

Kala pila khepe. Kāleti, kālayati. Kālo. Pileti, pilayati.

Ettha **kālo**ti samayopi maccupi. Tatra samayo tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āyuṃ kālayati khepeti divase divase appaṃ appaṃ karotīti kāloti vuccati. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā;
> Yo ca kālaghaso bhūto, sabhūtapacaniṃpacī’’ti.

Maccu pana kālayati tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jīvitaṃ khepeti samucchedavasena nāsetīti kāloti vuccati. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā ‘‘kālo**ti maccu. Kālayati sattānaṃ jīvitaṃ nāsetīti kālo. Kālena maccunā kato nāsitoti **kālakato’’**ti. ‘‘Maraṇaṃ hindaṃ maccu maṭṭu cuti kālo antako nikkhepo’’ti maraṇassābhidhānāni.

Sulla sajjane. Sulleti, sullayati.

Ila peraṇe. Ileti, ilayati.

Vala bharaṇe. Vāleti, vālayati. Vālo.

Lala icchāyaṃ. Laleti, lalayati.

Dala vidāraṇe. Dāleti, dālayati, padāleti, padālayati. Kudālo.

Kala gatisaṅkhyānesu. Kāleti, kālayati. Kālo, kalā. **Kalā**ti avayavo. Sā hi kālayitabbā saṅkhāyitabbāti **kalā**.

Sīla upadhāraṇe. Upadhāraṇaṃ bhuso dhāraṇaṃ, patiṭṭhāvasena ādhārabhāvo. Sīleti, sīlayati. Sīlaṃ, sīlanaṃ.

Ettha **sīla**nti sīleti upadhāreti taṃsamaṅgīpuggalaṃ apāyesu uppattinivāraṇavasena bhuso dhāretīti sīlaṃ. Atha vāsīliyati upacāriyati sappurisehi hadayamaṃsantaraṃ upanetvā dhāriyatīti **sīlaṃ. Sīlana**nti **bhūvādi**gaṇe avippakiṇṇatāsaṅkhātaṃ samādhānaṃ vuccati. Tattha ‘‘sīlatī’’ti rūpaṃ, idha pana ādhārabhāvasaṅkhātaṃ upadhāraṇaṃ vuccati. Ettha ca ‘‘sīleti, sīlayatī’’ti rūpāni. **Aṭṭhakathāsu** hi ‘‘kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhāvasena ādhārabhāvo upadhāraṇa’’nti vutto.

Vela kālopadese. Veleti, velayati. Velā. Keci **‘‘vela** iti dhātusaddo na hotī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ, porāṇehi saddasatthavidūhi ‘‘velayatī’’ti rūpassa dassitattā.

Pala mūla lavanapavanesu. Lavanaṃ chedanaṃ, **pavanaṃ** sodhanaṃ. Pāleti, pālayati. Palaṃ. **Palaṃ** nāma mānaviseso. Lokassa vimatiṃ pāleti lunāti sodheti cāti **palaṃ**. Mūleti, mūlayati. Saddasatthavidū pana ‘‘mūlayati kedāraṃ, mūlayati dhañña’’nti payogaṃ vadanti.

Thūla paribrūhane. Paribrūhanaṃ vaḍḍhanaṃ. Thūleti, thūlayati. Thūlo puriso. Thūlā javena hāyanti.

Pala gatiyaṃ. Paleti, palayati. Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ. Paleti rasamādāya. Yathā suttaguḷaṃ yattakehi suttehi veṭhitaṃ, tattakehi eva palayati.

Ciṅgula paribbhamane. Ciṅguleti, ciṅgulayati. Ciṅgulayitvā. Atrāyaṃ pāḷi ‘‘yāvatikā abhisaṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā ciṅgulayitvā bhūmiyaṃ papatī’’ti. Tattha **ciṅgulayitvā**ti paribbhamitvā.

Lakārantadhāturūpāni.

Vakārantadhātu

Divu parikūjane. Parikūjanaṃ gajjanaṃ. Deveti, devayati. Devo ca paridevitvā. **Devo**ti megho.

Divu addane. Addanaṃ gandhapisananti vadanti. Deveti, devayati.

Civa bhāsāyaṃ. Civeti, civayati.

Vakārantadhāturūpāni.

Sakārantadhātu

Pusa posane. Poseti, posayati. Imāni rūpāni kiñcāpi **bhūvādi**gaṇikaṃ ‘‘posetī’’ti rūpaṃ paṭicca hetukatturūpāni viya dissanti, tathāpi ‘‘aññepi devo posetī’’tiādikassa **curādi**gaṇikarūpassa dassanato suddhakattuvasena vuttānīti daṭṭhabbaṃ. Ubhinnaṃ pana kāritaṭṭhāne ‘‘posāpeti, posāpayatī’’ti hetukatturūpāni icchitabbāni.

Pesa paṭiharaṇe. Peseti, pesayati.

Pisa balapāṇanesu. Piseti, pisayati.

Pasi nāsane. Paṃseti, paṃsayati.

Jasi rakkhaṇe. Jaṃseti, jaṃsayati.

Silesa silesane. Sileseti, silesayati. Sileso.

Lūsa hiṃsāyaṃ. Lūseti, lūsayati.

Punsa abhimaddane. Nakāro niggahītatthaṃ. Puṃseti, puṃsayati. Napuṃsako. Dhātu**na**kārassa lope ‘‘poso’’ iccapi rūpaṃ.

Tattha **na puṃsako**ti itthibhāvapumbhāvarahito puggalo. So hi puriso viya sātisayaṃ paccāmitte na puṃseti abhimaddanaṃ kātuṃ na sakkotīti **napuṃsako**ti vuccati. Keci pana ‘‘na pumā, na itthī’’ti napuṃsakoti vacanatthaṃ vadanti. Tathā hi saddasatthavidū taṃ puggalaṃ napuṃsakaliṅgavasena napuṃsakanti vadanti.

Dhūsa kantikaraṇe. Dhūseti, dhūsayati.

Rusa rosane. Rosanaṃ kopakaraṇaṃ. Roseti, rosayati. Roso. **Roso**ti kodho.

Byusa ussagge. Byoseti, byosayati.

Jasa hiṃsāyaṃ. Jāseti, jāsayati.

Daṃsa daṃsane. Daṃseti, daṃsayati. Daṃsano. **Daṃsano**ti danto. Daṃsanti khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā etenāti **daṃsano**.

Dasi dassane ca. Cakāro daṃsanaṃ apekkhati. Daṃseti, daṃsayati. Vidaṃseti, vidaṃsayati sūriyo ālokaṃ.

Tassa santajjane. Tasseti, tassayati puriso core.

Vassu sattibandhane. Sattibandhanaṃ samatthatākaraṇaṃ. Vasseti, vassayati.

Jasa tāḷane. Tāḷanaṃ paharaṇaṃ. Jāseti, jāsayati.

Pasa bandhane. Pāseti, pāsayati. Pāso. Pāsanti bandhanti satte etenāti **pāso,** sakuṇapāsādi.

Ghusi visaddane. Visaddanaṃ ugghosanaṃ. Ghoseti, ghosayati. Ghoso.

Lasa silyayoge. Silyayogo lāsiyaṃ nāṭakanāṭanaṃ recakadānaṃ. Lāseti, lāsayati. Lāsento, lāsentī. Atrāyaṃ pāḷi ‘‘vādentiyāpi lāsenti, naccantiyāpi lāsenti, lāsentiyāpi naccantī’’ti. Tattha

lāsentīti yā uplavamānā viya uṭṭhahitvā lāsiyanāṭakaṃ nāṭenti, recakaṃ denti.

Bhūsa alaṅkāre. Bhūseti, bhūsayati. Vibhūseti, vibhūsayati. Bhūsanaṃ, vibhūsanaṃ.

Vasa sinehanachedāvaharaṇesu. Avaharaṇaṃ corikāya gahaṇaṃ. Vāseti, vāsayati. Vasā.

Tāsa vāraṇe. Vāraṇaṃ nivāraṇaṃ. Tāseti, tāsayati.

Dhasa uñche. Dhāseti, dhāsayati.

Bhasa gahaṇe. Bhāseti, bhāsayati.

Pusa dhāraṇe. Poseti, posayati, ābharaṇaṃ dhāretīti attho.

Tusi pisi kusi dasi bhāsāyaṃ. Tuṃseti, tuṃsayati. Piṃseti, piṃsayati. Kuṃseti, kuṃsayati. Daṃseti, daṃsayati.

Khusi akkosane. Khuṃseti, khuṃsayati. Khuṃsanā.

Gavesa maggane. Gaveseti, gavesayati. Gavesako, gavesito, gavesanā, gaveṭṭhi.

Vāsa upasevāyaṃ. Vāseti, vāsayati. Vāso, āvāso.

Hisi hiṃsāyaṃ. Hiṃseti, hiṃsayati.

Nivāsa acchādane. Vatthaṃ nivāseti, nivāsayati. Pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā.

Aṃsa saṅghāte. Aṃseti, aṃsayati. Aṃso, aṃsā.

Ettha ca **aṃso**ti koṭṭhāsopi khandhopi vuccati. **Aṃsā**ti arisarogo.

Misa sajjane. Meseti, mesayati.

Rasa assādane. Raseti, rasayati. Raso. Rasiyate assādiyate janehīti **raso**.

Rasa sinehane. Raseti, rasayati. Raso.

Tattha **rasetī**ti sinehati. **Raso**ti sineho, sinehasambandho sāmaggirasoti vuccati, yaṃ sandhāya brāhmaṇā bhagavantaṃ ‘‘arasarūpo samaṇo gotamo’’ti avocuṃ.

Siya asabbappayoge. Seseti, sesayati. Seso. **Vi**pubbo atisaye, **vi**pubbo atisaye, **vi**pubbo **sisa**dhātu atisaye vattati, viseseti, visesayati. Viseso, visiṭṭho, visesanaṃ.

Missa sammisse. Misseti, missayati. Sammisseti, sammissayati. Misso, misso, missito, sammissito, sammisso iccādīni. **Alambusājātake missā**ti itthīnaṃ vattabbanāmaṃ, purisehi saddhiṃ sammissanatāya.

Jusa paritakkane. Joseti, josayati.

Masa pahāsane. Maseti, masayati.

Marisa titikkhāyaṃ. Mariseti. Marisayati.

Pisa pesane. Peseti, pesayati. Pesako, pesito.

Ghusa sadde. Ghoseti, ghosayati. Ugghosayuṃ bodhimaṇḍe pamoditā. Ghoso.

Disī uccāraṇe. Deseti, desayati. Desako, desetā, desito, desanā.

Vasa acchādane. Vāseti, vāsayati. Nivāseti, nivāsayati. Vatthaṃ.

Sakārantadhāturūpāni.

Hakārantadhātu

Araha pūjāyaṃ. Araheti, arahayati. Arahā, arahaṃ. ‘‘Arahā, khīṇāsavo, asekkho’’ti arahato nāmāni.

Sineha sinehane. Sineheti, sinehayati.

Varaha hiṃsāyaṃ. Varaheti, varahayati. Varāho.

Varāhoti sūkaropi hatthīpi vuccati. ‘‘Eṇeyyā ca varāhā cā’’ti ettha hi sūkaro ‘‘varāho’’ti vutto, ‘‘mahāvarāhassa…pe… nadīsu jaggato’’ti ettha pana hatthī ‘‘varāho’’ti.

Raha cāge. Raheti, rahayati.

Caha parikatthane. Caheti, cahayati.

Maha pūjāyaṃ. Maheti, mahayati. Mahito rājā mahārājā. Vihāramaho, cetiyamaho.

Piha icchāyaṃ. Piheti, pihayati. Pihā, pihālu, apiho, pihanīyā vibhūtiyo.

Kuha vimhāpane. Kuheti, kuhayati. Kuhako. Kuhayati lokavimhāpanaṃ karotīti **kuhako**. Kuhanā.

Saha parisahane. Parisahanaṃ khanti. Saheti, sahayati. Sahanaṃ. **Bhūvādi**gaṇikassa panassa ‘‘sahatī’’ti rūpaṃ.

Garaha vinindane. Garaheti, garahayati. Garahā. **Bhūvādi**gaṇikassa panassa ‘‘garahatī’’ti rūpaṃ.

Hakārantadhāturūpāni.

Ḷakārantadhātu

Taḷa tāḷane. Tāḷeti, tāḷayati. Patāḷeti, patāḷayati. Tāḷaṃ. **Tāḷa**nti kaṃsatāḷādi.

Taḷa āghāte. Pubbe viya rūpāni.

Khaḷa bhede. Khaḷeti, khaḷayati.

Iḷa thavane. Iḷeti, iḷayati.

Juḷa peraṇe. Joḷeti, joḷayati.

Pīḷa avagāhane. Pīḷeti, pīḷayati. Nippīḷeti, nippīḷayati. Pīḷanako, pīḷito, pīḷā, pīḷanaṃ, nippīḷanako.

Laḷa upasevāyaṃ. Lāḷeti, lāḷayati. Upalāḷeti, upalāḷayati. **Bhūvādi**gaṇaṭṭhāya pana vilāsanatthe vattamānāya etissā ‘‘laḷatī’’ti rūpaṃ.

Siḷa seḷane. Seḷeti, seḷayati. Seḷento. Ettha **seḷetī**ti seḷitasaddaṃ karoti.

Avaggantadhāturūpāni.

Curādī ettakā diṭṭhā, dhātavo me yathābalaṃ;
Suttesvaññepi pekkhitvā, gaṇhavho atthayuttito.

Curapamukhagaṇo me sāsanatthaṃ pavutto,
Supacurahitakāmo tampi sikkheyya dhīro;
Supacuranayapāṭhe satthuno tañhi sikkhaṃ,
Piyusamiva manuññaṃ atthasāraṃ labhetha.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Curādigaṇaparidīpano aṭṭhārasamo paricchedo.

19. Sabbagaṇavinicchaya

Ito paraṃ pavakkhāmi, sabbagaṇavinicchayaṃ;
Sotūnaṃ paṭubhāvatthaṃ, parame piṭakattaye.

Paccayādivibhāgehi, nayehi vividhehi taṃ;
Sukhaggāhāya sotūnaṃ, suṇātha mama bhāsato.

Tattha paṭhamo **bhūvādi**gaṇo, dutiyo **rudhādi**gaṇo, tatiyo **divādi**gaṇo, catuttho **svādi**guṇo, pañcamo **kiyādi**gaṇo, chaṭṭho **gahādi**gaṇo, sattamo **tanādi**gaṇo, aṭṭhamo **curādi**gaṇo, imasmiṃ bhagavato pāvacane aṭṭhavidhā dhātugaṇā bhavanti. Etesu vikaraṇapaccayavasena –

Bhūvādito akāro ca, sānusāro **rudhādi**to;
Akāro ce**vi**vaṇṇo ca, **e**kā**ro**kārameva ca.

Yapaccayo **divādi**mhā, **ṇu ṇā uṇā suvādi**to;
Kyādito pana **nā**yeva, **ppaṇhā** pana **gahādi**to.

Oyirā tu **tanādi**mhā, **ṇe ṇayā** ca **curādi**to;
Aggahitaggahaṇena, paccayā **dasa pañca** ca.

Hiyyattanī sattamī ca, vattamānā ca pañcamī;
Catassetā pavuccanti, sabbadhātukanāmikā.

Etesu visayesveva, **a**kāro suddhakattari;
Aññatra **kha cha sā**dīhi, sahāpi cupalabbhati.

‘‘Bhavati hoti sambhoti, jeti jayati kīyati;
Ḍeti yāti iti eti, avati koti saṅkati.

Bhikkhati pivati pāti, vadeti vadati'' iti;
Bhūvādidhāturūpāni, bhavantīti pakāsaye.

Rūpaṃ ''rundhati rundhīti, rundheti puna rundhiti;
Sumbhoti''ccādīrūpāni, **rudhādī**nti dīpaye.

''Dibbati sibbati ceva, yujjati vijjati tathā;
Ghāyati hāyati''ccādi, rūpamāhu **divādi**naṃ.

''Suṇoti ca suṇāti ca, vuṇoti ca vuṇāti ca;
Pāpuṇāti hinotī''ti, ādirūpaṃ **suvādi**naṃ.

''Kināti ca jināti ca, dhunāti ca munāti ca;
Asnāti''ccādirūpañca, **kyādīna**nti vibhāvaye.

''Gheppati paṭiggaṇhāti, saṇhañca saṇhakoti ca;
Kaṇhaṃ taṇhā ca tiṇhuṇha''-miccādi ca **gahādi**naṃ.

''Tanoti ca karoti ca, kayirati sanoti ca;
Sakkota'ppoti pappoti''-ccādirūpaṃ **tanādi**naṃ.

''Coreti corayante ca, cinteti cintayanti ca;
Manteti''ccādikañcāpi, rūpamāhu **curādi**naṃ.

Vikaraṇavasenevaṃ, rūpabhedo pakāsito;
Dhātūnaṃ dhātubhedādi-kusalassa matānugo.

Kiriyāya dhāraṇato, dhātavo ekadhā matā;
Dvidhāpi ca pavuccanti, sakammākammato pana.

Tattha **sakammakā** nāma, **gamibhakkhā**dayā siyuṃ;
Ṭhāsādayo **akammā** ca, upasaggaṃ vinā vade;

Sakammakakammabhūto, **divu** iccādayo puna;
Gahetvāna tidhā honti, evañcāpi vibhāvaye.

Sakammake dvidhā bhitvā, ekakammadvikammato;
Akammakehi saddhiṃ te, tividhāpi bhavanti hi.

Akammakā **rutā**yeva, ekakammā **gamā**dayo;
Honti dvikammakā nāma, **duhikaravahā**dayo.

Sakammākammakattamhi, dhātūnamupasaggato;
Niyamo natthi so tasmā, na mayā ettha vuccati.

Ekaṭṭhānā **gami**ccādī, dviṭṭhānā **bhūpacā**dayo;
Tiṭṭhānā **svā**dayo evaṃ, ṭhānatopi tidhā matā.

Gupādayo niyogena, ākhyātatte savuddhikā;
Vaca turādayo na hi, vuddhikā kāritaṃ vinā;

Khi ji iccādayo dhātū, savuddhāvuddhikā matā;
Iti vuddhivasenāpi, tividho dhātusaṅgaho.

Aluttavikaraṇā ca, luttavikaraṇā tathā;
Luttāluttavikaraṇā, evampi tividhā siyuṃ.

Tatrāluttavikaraṇā, **gami rudhi divā**dayo;
Pā bhādayo **jini**ccādī, kamato itare siyuṃ.

Suddhassarā ekassarā, tathānekassarāti ca;
Tidhā bhavanti **yuyātā-pābhālādī karā**dayo.

Catudhādinayo cāpi, labbhamānavasena ca;
Gahetabbo nayaññūhi, yathāvuttānusārato.

Puna suddhassarā dhātū, ekassarā ca sattadhā;
Āivaṇṇauvaṇṇanta-eontavasā matā.

Avaṇṇivaṇṇuvaṇṇante-kārantānaṃ vasena ve;
Anekassaradhātū ca, sattadhāva pakittitā.

Evaṃ pannarasadhāpi, dhātūnamidha saṅgaho;
Tappabhedaṃ pakāseyyuṃ, **iu**iccādinā vidū.

Tatra ‘‘**i**gatiyaṃ, **i** ajjhayane, **u** sadde’’ iccete suddhassarā dhātavo. **Yā rā lā** iccādayo ekassarā **ā**kārantā. **Khijini**iccādayo ekassarā **i**kārantā. **Pī**iccādayo ekassarā **ī**kārantā. **Khu du ku** iccādayo ekassarā **u**kārantā, **bhū hū** iccādayo ekassarā **ū**kārantā. **Khe je se** iccādayo ekassarā ekārantā. **So** iccādayo ekassarā **o**kārantā.

Kara paca saṅgāma iccādayo anekassarā **a**kārantā, **omā**iccādayo anekassarā **ā**kārantā, **saki** iccādayo anekassarā **i**kārantā. **Cakkhī** iccādayo anekassarā **ī**kārantā. **Andhu**iccādayo anekassarā **u**kārantā. **Kakkhū** iccādayo anekassarā **ū**kārantā. **Gile mile** iccādayo anekassarā **e**kārantāti evaṃ **pannarasavidhena** dhātusaṅgaho.

Atha tettiṃsavidhenapi dhātusaṅgaho bhavati. Kathaṃ?

Dhātū **suddhassarā** ceva, puna **cekassarāpi** ca;
Kakārantā **kha**kārantā, **gantā gha**ntā ca dhātavo.

Cakārantā chakārantā, **ja**ntā **jha**ntā ca **ña**ntakā;
Ṭakārantā **ṭha**kārantā, ḍantā ḍhantā ca **ṇa**ntakā.

Tantā ceva tathā **tha**ntā, **da**ntā **dha**ntā ca **na**ntakā;
Pantā **pha**ntā **ba**kārantā, **bha**ntā **ma**ntā ca **ya**ntakā.

Rantā **la**ntā **va**kārantā, **sa**ntā **ha**ntā ca **ḷa**ntakā;
Iti **tettiṃsadhā** ñeyyo, dhātūnamidha saṅgaho.

Mate satthussa **ḍhaṇaḷā,** padādimhi na dissare;
Tenekassaradhātūsu, **ḍhaṇaḷā** na kathīyare.

Ikārantat**i**kāranta-vasena tu yathārahaṃ;
Nāmaṃ sambhoti dhātūnaṃ, **iti**ppaccayayogato.

Pacibhikkhichidikhādi, karoti bhavati gami;
Gatigacchatihotīti, ādivohāramuddhare.

Evaṃ tettiṃsabhedehi gahitesu nikhilesu dhātūsu –

Sahahiṃsaīhavasā, **sīha**saddagatiṃ vade;
Sahanato hananato, sīhoti hi garū vaduṃ.

Tathā hi sīho vātātapādiparissayampi sahati, ‘‘kiṃ me bahūhi ghāṭitehī’’ti attano gocaratthāya khuddake pāṇe agaṇhanto, ‘‘māhaṃ khuddake pāṇe visamagate saṅghātaṃ āpādesī’’ti anuddayavasena sahitabbe khuddakasattepi sahati. Hiṃsitabbe pana kāyūpapanne sūkaramahiṃsādayo satte hiṃsati, tasmāpi ‘‘sīho’’ti vuccati. Yathā pana kantanaṭṭhena ādiantavipallāsato takkaṃ vuccati, evaṃ hiṃsanaṭṭhenapi sīhoti veditabbo. Atha vā sabbiriyāpathesu daḷhavīriyattā suṭṭhu īhatīti **sīho**. Vuttañhi –

‘‘Yathā sīho migarājā, nisajjaṭṭhānacaṅkame;
Alīnavīriyo hoti, paggahitamano sadā’’ti.

Aparo nayo –

Sahanā ca hiṃsanā ca, tathā sīghajavattato;
Sīho iccapi bhāseyya, sakyasīhassa sāsane.

Vuttañhi **suttanipātaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘saharā ca hananā ca sīghajavattā ca sīho’’ti.

Idāni tadatthuddhāro vuccate, **sīha**saddo ‘‘sīho bhikkhave migarājā’’tiādīsu migarāje āgato. ‘‘Atha kho sīho senāpati yena bhagavā tenupasaṅkamī’’tiādīsu paññattiyaṃ. ‘‘Sīhoti kho bhikkhave tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassā’’tiādīsu tathāgate. Tattha tathāgate sadisakappanāya āgato.

Etthetaṃ vuccati –

Sīhe paññattiyañcāpi, buddhe appaṭipuggale;
Imesu tīsu atthesu, **sīha**saddo pavattati.

Rūpiruppatidhātūhi, **rūpa**saddagatiṃ vade;
‘‘Rūpayati ruppatī’’ti, vatvā nibbacanadvayaṃ.

Vuttañhetaṃ garūhi ‘‘rūpayatīti rūpaṃ, vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho’’ti. Vuttampi cetaṃ **‘‘rūpa**nti kenaṭṭhena rūpaṃ? Ruppanaṭṭhenā’’ti. Bhagavatā panetaṃ vuttaṃ ‘‘kiñca bhikkhave rūpaṃ vadetha, ruppatīti kho bhikkhave tasmā rūpanti vuccati. Kena ruppati, sītenapi ruppatī’’ti vitthāro. Atthuddhāro panassa heṭṭhā vuttova.

Pasavatemanatthena, dhātunā **udinā** pana;
Samuddasaddanipphattiṃ, vadeyya matimā naro.

Ettha hi **samuddo**ti aṭṭhahi acchariyabbhutadhammehi samannāgatattā samuddati attasannissitānaṃ macchamakarādīnaṃ pītisomanassaṃ pasavati janetīti samuddo. Ayamasmākaṃ khanti. **Aṭṭhakathācariyā** pana ‘‘samuddanaṭṭhena samuddo, kiledanaṭṭhena tenamanaṭṭhenāti vuttaṃ hotī’’ti vadanti. **Milindapañhe** pana āyasmā nāgaseno ‘‘bhante nāgasena samuddo samuddoti vuccati, kena kāraṇena āpaṃ udakaṃ samuddoti vuccatī’’ti milindena raññā puṭṭho āha ‘‘yattakaṃ mahārāja udakaṃ, tattakaṃ loṇaṃ, yattakaṃ loṇaṃ, tattakaṃ udakaṃ, udakasamattā samuddoti vuccatī’’ti. Tadā raññā milindena ‘‘kallosi bhante nāgasenā’’ti vuttaṃ. Ettha hi samaṃ udakena loṇaṃ etthāti samuddoti nibbacanaṃ veditabbaṃ ‘‘nīloda’’ntiādīsu viya. Tattha **bhadantanāgasena**matañca amhākaṃ matañca pakatisamuddaṃ sandhāya vuttattā na virujjhati, **aṭṭhakathācariyānaṃ** matampi ‘‘taṇhāsamuddo’’ti ca ‘‘samuddopeso’’ti ca āgatāni samuddasarikkhakāni ca taṇhācakkhusotādīni sandhāya vuttattā na virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

Khādadhātuvasā cāpi, **khanu**dhātuvasena vā;
Khanito vāpi dhātumhā, **dhā**to **khaṃ**pubbatopi vā;
Khandhasaddassa nipphattiṃ, saddakkhandhavidū vade.

Tattha ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhāpi dukkhā’’ti vacanato sayampi dukkhadhammoyeva samāno jātijarābyādhimaraṇadukkhādīhi anekehi dukkhehi khajjati khādiyatīti **khandho,** teheva dukkhehi khaññati avadāriyatītipi **khandho,** khaniyati parikhaññatītipi **khandho,** attena vā attaniyena vā tucchattā khaṃ suññākāraṃ dhāretītipi **khandho,** rūpakkhandhādi. Atthuddhārato pana –

Khandhasaddo rāsiguṇa-paṇṇattīsu ca rūḷhiyaṃ;
Koṭṭhāse ceva aṃse ca, vattatīti vibhāvaye.

Vuttañhetaṃ **sammohavinodaniyaṃ** vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ – **khandha**saddo sambahulesu ṭhānesu nipatati rāsimhi guṇe paṇṇattiyaṃ rūḷhiyanti. ‘‘Seyyathāpi bhikkhave mahāsamudde na sukaraṃ udakassa pamāṇaṃ gahetuṃ ‘‘ettakāni udakāḷhakānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasahassānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatasahassānī’ti vā, atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāudakakkhandhotveva saṅkhaṃ gacchatī’’tiādīsu hi rāsito khandho nāma. Na hi parittakaṃ udakaṃ udakakkhandhoti vuccati, bahukameva vuccati, tathā na parittakaṃ rajo rajakkhandho, na appamattakā gāvo gavakkhandho, na appamattakaṃ balaṃ balakkhandho, na appamattakaṃ puññaṃ puññakkhandhoti vuccati. Bahukameva hi rajo rajakkhandho, bahukā ca gavādayo gavakkhandho, balakkhandho, puññakkhandhoti vuccanti. ‘‘Sīlakkhandho samādhikkhandho’’tiādīsu pana guṇato khandho nāma. ‘‘Addasā khā bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna’’nti ettha paṇṇattito khandho nāma. ‘‘Yaṃ cittaṃ mano mānasaṃ…pe… viññāṇaṃ viññāṇakkhandho’’tiādīsu rūḷhīto khandho nāma. Svāyamidha rāsito adhippeto. Ayañhi khandhaṭṭho nāma piṇḍaṭṭho pūgaṭṭho ghaṭaṭṭho rāsaṭṭho, tasmā rāsilakkhaṇā khandhāti veditabbā. Koṭṭhāsaṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati. Lokasmiñhi iṇaṃ gahetvā codiyamānā ‘‘dvīhi khandhehi dassāma, tīhi khandhehi dassāmā’’ti vadanti. Iti koṭṭhāsalakkhaṇā khandhātipi vattuṃ vaṭṭati. Evamettha **‘‘rūpakkhandho**ti rūparāsi rūpakoṭṭhāso, **vedanākkhandho**ti vedanārāsi vedanākoṭṭhāso’’ti iminā nayena attho veditabbo. ‘‘Khandhe bhāraṃ. Khandhato otāreti, mahāhanusabhakkhandho’’tiādīsu pana aṃso ‘‘khandho’’ti vuccati.

Āpubba**yata**to cāpi, **āyū**papadato puna;
Tanuto **tani**to vāpi, **āyatana**ravo gato.

Vuttampi cetaṃ – āyatanato, āyānaṃ vā tananato, āyatassa ca nayanato āyatananti veditabbaṃ. Cakkhu rūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādikiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamantīti vā vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tananti vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanti, pavattayantīti vuttaṃ hoti. Iti sabbepime dhammā āyatanato, āyānaṃ vā tananato, āyatassa ca nayanato āyatananti vuccanti.

Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena āyatanaṃ veditabbaṃ. Tathā hi ‘‘loke issarāyatanaṃ vāsudevāyatana’’ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. ‘‘Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana’’ntiādīsu ākaro, sāsane pana ‘‘manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā’’tiādīsu samosaraṇaṭṭhānaṃ. ‘‘Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana’’ntiādīsu sañjātideso. ‘‘Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane’’tiādīsu kāraṇaṃ.

Cakkhuādīsu cāpi cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo ca nesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Cakkhādīsu te ākiṇṇā tannissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo ca nesaṃ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ tattha tattha dvārārammaṇavasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito, cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇaṃ tesaṃ abhāve abhāvato. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhenāti imehi kāraṇehi ete dhammā āyatananti vuccanti, tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti **cakkhāyatanaṃ**…pe… dhammā ca te āyatanañcāti

dhammāyatananti evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayoti. Iccevaṃ –

Nivāso ākaro ceva, jātideso ca kāraṇaṃ;
Samosaraṇaṭṭhānañca, vuccatā’yatanaṃ iti;

Vidividehi dhātūhi, **a**kārapubbakehi vā;
Antavirahitasaddū-papadena **ju**nāpi vā.
Avijjāsaddanipphatti, dīpetabbā sudhīmatā.

Ettha pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma, **aladdhabba**nti attho, taṃ avindiyaṃ vindatīti **avijjā,** tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti **avijjā**. Dukkhādīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotīti **avijjā,** antavirahite saṃsāre sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti **avijjā,** paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti **avijjā**.

Yaṃ pana **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘apica cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇapaṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannā naṃ dhammānaṃ chādanatopi avijjā’’ti vuttaṃ, etaṃ na saddatthato vuttaṃ, atha kho avijjāya chādanakiccattā vuttaṃ. Tathā hi **abhidhammaṭīkāyaṃ** idaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Byañjanatthaṃ dassetvā sabhāvatthaṃ dassetuṃ ‘apicā’tiādimāha, cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇāni ‘idaṃ vattu, idamārammaṇa’nti avijjāya ñātuṃ na sakkāti avijjā tappaṭicchādikā vuttā, vatthārammaṇasabhāvacchādanato eva avijjādīnaṃ paṭiccasamuppādabhāvassa, jarāmaraṇādīnaṃ paṭiccasamuppannabhāvassa ca chādanato paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannachādanaṃ veditabbanti. Tattha duggatigāmikammassa visesappaccayattā avijjā ‘avindiyaṃ vindatī’ti vuttā, tathā visesapaccayo vindanīyassa na hotīti ‘vindiyaṃ na vindatī’ti ca, attanissitānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ pavattāpanaṃ uppādanaṃ āyatanaṃ, sammohabhāveneva anabhisamayabhūtattā ‘aviditaṃ aññātaṃ karoti, antavirahite javāpetī’ti vaṇṇāgamavipariyāyavikāravināsadhātuatthavisesayogehi pañcavidhassa niruttilakkhaṇassa vasena tīsupi padesu **a**kāra**vi**kāra**ja**kāre gahetvā aññesaṃ vaṇṇānaṃ lopaṃ katvā **ja**kārassa ca dutiyassa āgamaṃ katvā **avijjā**ti vuttā’’ti.

Arahadhātuto ñeyyā, **arahaṃ**saddasaṇṭhiti;
Arārūpapada**hana-**dhātuto vāthavā pana.

Rahato **rahi**to cāpi, akārapubbato idha;
Vuccate assa nipphatti, ārakādiravassitā.

Tathā hi **araha**nti aggadakkhiṇeyyattā cīvarādipaccaye arahati pūjāvisesañcāti arahaṃ. Vuttañca –

‘‘Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati lokanātho;
Atthānurūpaṃ **araha**nti loke,
Tasmā jino arahati nāmameta’’nti.

Tathā so kilesārayo maggena hanīti **arahaṃ**. Vuttañca –

‘‘Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā;
Paññāsatthena nāthena, tasmāpi **arahaṃ** mato’’ti.

Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhiṃ puññādiabhisaṅkhhārāraṃ jarāmaraṇanemiṃ āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā vibhavarathe samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassa so bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlapathaviyaṃ patiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ ñāṇaparasuṃ gahetvā sabbe are hanītipi **arahaṃ**. Vuttañca –

‘‘Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato;
Lokanāthena tenesa, **araha**nti pavuccatī’’ti.

Tathā attahitaṃ parahitañca paripūretuṃ sammā paṭipajjantehi sādhūhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā parihātabbāti rahā, rāgādayo pāpadhammā, na santi etassa rahāti **arahaṃ**. ‘‘Araho’’ti vattabbe **o**kārassa sānusāraṃ **a**kārādesaṃ katvā ‘‘arahaṃ’’nti vuttaṃ. Āha ca –

‘‘Pāpadhammā rahā nāma, sādhūhi rahitabbato;
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahaṃ** mato’’ti.

Atha vā khīṇāsavehi sekkhehi kalyāṇaputhujjanehi ca na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavāti **arahaṃ**. Āha ca –

‘‘Ye ca sacchikatadhammā,
Ariyā suddhagocarā;
Na tehi rahito hoti,
Nātho tenā’rahaṃ mato’’ti.

Rahoti ca gamanaṃ vuccati, natthi etassa raho gamanaṃ gatīsu paccājātīti **arahaṃ**. Āha ca –

‘‘Raho vā gamanaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso;
Pahīnajātimaraṇo, **arahaṃ** sugato mato’’ti.

Pāsaṃsattā vā bhagavā **arahaṃ**. Akkharacintakā hi pasaṃsāyaṃ **araha**sadaṃ vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇo yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā **arahaṃ**. Āha ca –

‘‘Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake;
Tasmā pāsaṃsiyattāpi, **arahaṃ** dvipaduttamo’’ti.

Imāni nibbacanāni **‘‘araha pūjāyaṃ, hana hiṃsāyaṃ, raha cāge, rahi gatiya’’**nti imesaṃ dhātūnaṃ vasena idha vuttāni kilesehi ārakattā ‘‘araha’’nti ca pāpakaraṇe rahābhāvā ‘‘araha’’nti ca asappurisānaṃ ārakā dūreti ‘‘araha’’nti ca sappurisānaṃ ārakā āsanneti ‘‘araha’’nti ca. Nibbacanāni pana dhātusaddanissitāni na hontīti idha na gahitāni. Pasaṃsā pana atthato pūjā evāti **‘‘araha pūjāya’’**nti dhātussa attho bhavituṃ yuttoti idha amhehi gahitā, aṭṭhakathācariyehi tu **araha**saddassa labbhamānavasena sabbepi atthā gahitā dhātunissitā ca adhātunissitā ca. Kathaṃ? –

Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so muni;
Hatasaṃsāracakkāro, paccayādīna cāraho;
Na raho karoti pāpāni, **arahaṃ** tena vuccatīti.

Ṭīkācariyehipi tatheva gahitā. Kathaṃ? –

Ārakā mandabuddhīnaṃ, ārakā ca vijānataṃ;
Rahānaṃ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato;
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā **arahaṃ** jinoti.

Yathā pana **arahaṃ**saddassa, evaṃ **arahā**saddassāpi nibbacanāni veditabbāni.

Supubba**gami**to ceva, **su**pubba**gadi**topi ca;

Dhīro **sugata**saddassa, nipphattiṃ samudīraye.

Ettha hi **sugato**ti sobhanaṃ gataṃ etassāti sugato, sundaraṃ ṭhānaṃ gatoti sugato, sammā gatoti sugato, sammā ca gadatīti sugatoti dhātunissitaṃ atthaṃ gahetvā saddanipphatti kātabbā. Vuttañhi **aṭṭhakathāsu** –

> ‘‘Sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā ca gadattā sugato. Gamanampi hi gatanti vuccati, tañca bhagavato sobhanaṃ parisuddhamanavajjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo, tenesa gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gatoti sobhanagamanattā sugato’’tiādi.

Bhagasaddūpapadato, **vanu**to **vamu**topi ca;
Bhagavāsaddanipphattiṃ, pavade aññathāpi vā.

Atrimāni nibbacanāni – bhagasaṅkhātā lokiyalokuttarasampattiyo vani bhaji sevīti **bhagavā**. Somanassakumārattabhāvādīsu carimattabhāve ca bhagasaṅkhātaṃ siriṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayīti **bhagavā**. Atha vā nakkhattehi samaṃ pavattattā bhagasaṅkhāte sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanaloke vami, tannivāsitattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti **bhagavā**ti.

Paradhātuvasā vāpi, **parū**papadatopi vā;
Muto tathā **maja**to ca, **maya**to **muna**to **mi**to.

Puna **mi**toti etehi, dhātūhi khalu sattahi;
Vade **parama**saddassa, nipphattiṃ jinasāsane.

Uttamavācī**parama**-saddena saha aṭṭhahi;
Padehi **pāramī**saddaṃ, vade taddhitapaccayiṃ.

Pārasaddūpapadato, **maja**topi **mu**totha vā;
Mayato vā **muna**to vā, **mi**to vā punapi **mi**to.

Etehi chahi dhātūhi, mahāpurisavācakaṃ;
Pāramīsaddamīrenti, tato **pāramitā**ravaṃ.

Ettha tāva uttamatthavācaka**parama**saddavasena **pāramī**nibbacanaṃ kathessāma. Tato **para**dhātuvasena, tato **para**saddūpapadamudhātādivasena tato **pāra**saddūpapada**maja**dhātādivasena.

Dānasīlādiguṇavisesayogena sattuttamatāya paramā. Mahābodhisattā bodhisattā, tesaṃ bhāvo, kammaṃ vā **pāramī,** dānādikriyā. Atha vā parati pāleti pūreti cāti paramo, dānādīnaṃ guṇānaṃ pālako pūrako ca bodhisatto, paramassa ayaṃ, paramassa vā bhāvo, kammaṃ vā **pāramī,** dānādikriyā. Atha vā paraṃ sattaṃ attani mavati bandhati guṇavisesayogenāti paramo, paraṃ vā adhikataraṃ majjati sujjhati kilesamalatoti paramo, paraṃ vā seṭṭhaṃ nibbānaṃ mayati gacchatīti paramo, paraṃ vā lokaṃ pamāṇabhūtena ñāṇavisesena idhalokaṃ viya munāti paricchindatīti paramo, paraṃ vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipatīti paramo, paraṃ vā attabhūtato dhammakāyato aññaṃ paṭipakkhaṃ vā tadanatthakaraṃ kilesacoragaṇaṃ mināti hiṃsatīti paramo, mahāsatto, paramassa ayaṃ, paramassa vā bhāvo, kammaṃ vā **pāramī,** dānādikriyā.

Aparo nayo – pāre nibbāne majjati sujjhati, satte ca majjeti sodhetīti pāramī, mahāpuriso, tassa bhāvo, kammaṃ vā **pāramitā**. Pāre nibbāne satte mavati bandhati yojetīti pāramī, pāraṃ vā nibbānaṃ mayati gacchati, satte ca māyeti gametīti pāramī, munāti vā pāraṃ nibbānaṃ yāthāvato, tattha vā satte minoti pakkhipatīti pāramī, kilesāriṃ vā sattānaṃ pāre nibbāne mināti hiṃsatīti pāramī, mahāpuriso, tassa bhāvo, kammaṃ vā **pāramitā,** dānādikriyāva. Iminā nayena pāramīnaṃ saddattho veditabbo.

Karadhātuvasā vāpi, **kira**dhātuvasena vā;
Kaṃsaddūpapada**rudhi-**dhātuto vāpi dīpaye;
Karuṇāsaddanipphattiṃ, mahākaruṇasāsane.

Tattha **karuṇā**ti paradukkhe sati sādhūnaṃ hadayakampanaṃ karotīti karuṇā. Kirati paradukkaṃ vikkhipatīti **karuṇā**. Kaṃ vuccati sukhaṃ, taṃ rundhati vibādhati kāruṇikaṃ na sukhāpetītipi **karuṇā**.

Vidividhavidadhātu-vasena paridīpaye;
Vijjāsaddassa nipphattiṃ, saddanipphattikovido.

Tattha **vijjā**ti vindiyaṃ kāyasucaritādiṃ vindati yāthāvato upalabhatīti vijjā. Tamokhandhādipadālanaṭṭhena vā attano paṭipakkhaṃ vijjhatīti **vijjā**. Tato eva attano visayaṃ viditaṃ karotītipi **vijjā**.

Medhadhātuvasā ceva, **medhā**dhātūhi ca dvidhā;
Medhāsaddassa nipphattiṃ, medhāvī samudīraye.

Tattha **medhā**ti sammohaṃ medhati hiṃsatīti medhā. Pāpake vā akusale dhamme medhati hiṃsatītipi **medhā**. Atha vā –

‘‘Paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti,
Nakkhattarājāriva tārakānaṃ;
Sīlaṃ siriñcāpi satañca dhammo,
Anvāyikā paññavato bhavantī’’ti

Vacanato pana medhati sīlena siriyā satañca dhammehi saha gacchati, na ekikā hutvā tiṭṭhatītipi **medhā**. Aparo nayo – sukhumampi atthaṃ dhammañca khippameva meti ca dhāreti cāti **medhā,** ettha **metī**ti gaṇhātīti attho. Tathā hi **aṭṭhasāliniyaṃ** vuttaṃ ‘‘asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā’’ti.

Ranjadhātuvasā ceva, rāpubbatiratopi ca;
Rattisaddassa nipphattiṃ, saddatthaññū vibhāvaye.

Ranjanti sattā etthāti **ratti,** rā saddo tiyyati chijjati etthāti **ratti,** sattānaṃ saddassa vūpasamakāloti attho.

Mā māne iti **so**anta, kammanīti cubhohi tu;
Dhātūhi **māsa**saddassa, nipphattiṃ samudīraye.

Tathā hi sattānaṃ āyuṃ mānanto viya siyati antaṃ karotīti **māso,** cittamāsādayo dvādasa māsā. Seyyathidaṃ? Citto visākho jeṭṭho āsāḷho sāvaṇo bhaddo assayujo kattiko māgasiro phusso māgho phagguṇoti. Tatra citto māso ‘‘rammako’’ti vuccati. ‘‘Yathāpi rammake māse, bahū pupphanti vārijā’’ti pāḷi dissati. Bhaddo pana ‘‘poṭṭhapādo’’ti vuccati.

Atha vā **māso**ti aparaṇṇavisesassapi suvaṇṇamāsassapi nāmaṃ. Tattha aparaṇṇaviseso yathāparimite kāle asiyati bhakkhiyatīti **māso,** itaro pana ‘‘mama ida’’nti masiyati āmasiyati gaṇhiyatīti **māso**ti vuccati.

Saṃpubba**vadacare**hi, **saṃvacchara**ravassa tu;
Nipphattiṃ samudīreyya, sakyasīhassa sāsane.

Tathā hi taṃ taṃ sattaṃ dhammappavattiñca saṅgamma vadanto viya carati pavattatīti **saṃvaccharo**.

Bhidibhikkhidhātuvasā, atha vā bhayavācakaṃ;
Bhīsaddaṃ purimaṃ katvā, **ikkha**dhātuvasena ca;
Bhikkhusaddassa nipphattiṃ, kathayeyya vicakkhaṇo.

Tathā hi kilese bhindatīti **bhikkhu**. Chinnabhinnapaṭadharotipi **bhikkhu**. Bhikkhanasīlotipi **bhikkhu**. Saṃsāre bhayaṃ ikkhati, ikkhanasīloti vā **bhikkhu**.

Sadabhidīhi dhātūhi, **sabbhi**saddagatiṃ vade;
Sappurise ca nibbāne, esa saddo pavattati.

Atrimāni nibbacanāni – sīdanasabhāve kilese bhindatīti **sabbhi,** sappuriso, yo ‘‘ariyo’’tipi ‘‘paṇḍito’’tipi vuccati. Apica sīdanasabhāvā kilesā bhijjanti etthāti **sabbhi,** nibbānaṃ, yaṃ ‘‘rāgakkhayo’’tiādināmaṃ labhati. Tathā hi **saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ‘‘yasmā nibbānaṃ āgamma sīdanasabhāvā kilesā bhijjanti, tasmā taṃ sabbhīti vuccatī’’ti.

Etthetaṃ vadāma –

‘‘Yasmā nibbānamāgama, saṃsīdanasabhāvino;
Klesā bhijjanti taṃ tasmā, sabbhīti amataṃ’bravu’’nti.

Brūdhātu**sada**dhātūhi, **bhisi**saddassa sambhavaṃ;
Guṇehi brūhitā dhīrā, porāṇācariyā’bravuṃ.

Tathā hi bravantā ettha sīdantīti **bhisī**ti **bhisi**saddassa sambhavaṃ porāṇā kathayiṃsu.

Sukhadhātuvasā cāpi, **su**pubba**khāda**topi vā;
Supubba**khanu**to vāpi, **sukha**saddagatiṃ vade.

Sukhanti hi sukhayatīti sukhaṃ. Yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Suṭṭhu dukkhaṃ khādatītipi **sukhaṃ**. Suṭṭu dukkhaṃ khanatītipi **sukhaṃ**.

Dukkhadhātuvasā cāpi, **du**pubba**khāda**topi vā;
Dupubba**khanu**to vāpi, **dukkha**saddagatiṃ vade.

Dukkhanti hi dukkhayatīti dukkhaṃ. Yassuppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti attho. Duṭṭhu sukhaṃ khādatītipi **dukkhaṃ**. Duṭṭhu sukhaṃ khanatītipi **dukkhaṃ**. Atha vā dvidhā sukhaṃ khanatītipi **dukkhaṃ**.

Gandhadhātuvasā cāpi, **gamu**dhātuvasena vā;
Gamudhādhātuto vāpi, **gandha**saddagatiṃ vade.

Tathā hi gandhayatīti **gandho,** attano vatthuṃ sūcayati ‘‘idaṃ sugandhaṃ, idaṃ duggandha’’nti pakāseti, paṭicchannaṃ, vā pupphaphalādiṃ ‘‘idamettha atthī’’ti pesuññaṃ karonto viya ahosīti attho. Atha vā gandhayati chindati manāpagandho sugandhabhāvena duggandhaṃ, amanāpagandho ca duggandhabhāvena sugandhanti **gandho**. Ettha pana **gandha**saddassa chedanavācakatte –

‘‘Atijātaṃ anujātaṃ, puttamicchanti paṇḍitā;
Avajātaṃ na icchanti, yo hoti kulagandhano’’ti

Ayaṃ pāḷi nidassanaṃ. Vāyunā vā nīyamāno gacchatīti **gandho. Kaccāyanasmiñhi** ‘‘khādāmagamānaṃ khandhandhagandhā’’ti **khādaamagami**iccetesaṃ dhātūnaṃ yathākkamaṃ

khandha andhagandhādesā vuttā. Atha vā gacchanto dhariyate soti **gandho**. Vuttañhetaṃ bhadantena **buddhadattācariyena** veyyākaraṇena niruttinayadassinā ‘‘dhariyatīti gacchanto, gandho sūcanatopi vā’’ti.

Rasadhātuvasā ceva, **ramāsa**dhātutopi ca;
Rasasaddassa nipphattiṃ, āhu dhammarasaññuno.

Rasoti hi rasanti taṃ assādentīti **raso,** ramantā taṃ asantītipi **raso**. Vuttampi cetaṃ ‘‘ramamānā na’santīti rasoti paridīpito’’ti. Tatrāyamattho – devamanussādayo sattā yasmā ramamānā naṃ dhammajātaṃ asanti bhakkhanti, tasmā taṃ dhammajātaṃ raso nāmāti niruttaññūhi paridīpitoti. Padacchedo pana evaṃ veditabbo –

Naṃ asanti na santīti, padacchedo siyā tahiṃ;
Kammakārakabhāvena, attho hi tattha icchito.

Iti vuttānusārena, avuttesu padesupi;
Yathārahaṃ nayaññūhi, nayo neyyo susobhano.

Dhātucintāya ye muttā, anipphannāti te matā;
Te cāpi bahavo santi, **pītalohitakā**dayo;

Nipphanne api dhātūhi, sadde **dhagā**itiādayo;
Anipphannaṃva pekkhanti, **gavādi**vidhibhedato.

Tathā hi ‘‘gacchatīti go’’, iti vuttapadaṃ puna;
Anipphannaṃ karitvāna, ‘‘gāvo’’ iccādikaṃbravuṃ.

Ekantena anipphannā, saddā **viḍūḍabhā**dayo;
Dhāturūpakasaddā ca, ‘‘pabbatāyati’’ādayo.

Seyyathidaṃ? ‘‘Viḍūḍabho, tisso, yevāpano, pītaṃ, lohitaṃ’’ iccevamādīni nāmikapadāni anipphannāni bhavanti. ‘‘Nīlaṃ, pītaṃ, yevāpanako’’ iccādīni pana nīlavaṇṇe pītavaṇṇe. **Ke re ge sadde**ti dhātuvasena āgatattā nīlatīti **nīlaṃ,** pītatīti **pītaṃ,** ye vā pana itivacanena bhagavatā kiyate kathiyateti **yevāpanako**ti nibbacanamarahantīti nipphannānīti vattabbāni. Keci panettha vadeyyuṃ ‘‘nanu nīlati pītatītiādīni kriyāpadāni tepiṭake buddhavacane na dissantī’’ti? Kiñcāpi na dissanti, tathāpi etarahi avijjamānā purāṇabhāsā esāti gahetabbāni. Yathā hi ‘‘nāthatīti nātho’’ti ettha kiñcāpi ‘‘nāthatī’’ti kriyāpadaṃ buddhavacane na dissati, tathāpi **nātha yācanopatāpissariyāsīsanesū**ti dhātuno diṭṭhattā aṭṭhakathācariyā gaṇhiṃsuyeva, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Na hi kriyāpadaparihīno dhātu vucceyya.

Kiñca bhiyyo – yathā ‘‘yāva byāti nimīsati, tatrāpi rasatibbayo’’ti **jātakapāḷiyaṃ** imasmiṃ buddhuppāde devamanussānaṃ vohārapathe asañcarantaṃ purāṇabhāsābhūtaṃ ‘‘byātī’’ti kriyāpadampi dissati, tathā ‘‘nīlati, pītatī’’tiādīhipi purāṇabhāsābhūtehi kriyāpadehi bhavitabbaṃ. Tattha **yāva byātī**ti yāva ummīsati. Ayañhi tasmiṃ kāle vohāro, yasmiṃ kāle bodhisatto cūḷabodhi nāma paribbājako ahosi. Yathā pana **viḍūḍabha**saddādayo dhātuvasena anipphannā nāma vuccanti, tathā ‘‘pabbatāyati, samuddāyati, cicciṭāyati, dhūmāyati, duddubhāyati, mettāyati, karuṇāyati, mamāyati’’ iccevamādayo ca ‘‘chattīyati, vatthīyati, parikkhārīyati, dhanīyati, paṭīyati’’ iccevamādayo ca ‘‘atihatthayati, upavīṇayati, daḷhayati, pamāṇayati, kusalayati, visuddhayati’’ iccevamādayo ca dhātuvasena anipphannāyeva nāma vuccanti.

Tattha ‘‘pabbatāyatī’’tiādīsu saṅgho pabbatamiva attānamācarati **pabbatāyati,** evaṃ **samuddāyati**. Saddo cicciṭamiva attānamācarati **cicciṭāyati**. Vatthu dhūmamiva attānamācarati **dhūmāyati**. Saddo duddubhaiti ācarati **duddubhāyati,** bhikkhu mettāyati, tathā karuṇāyati. ‘‘Mama ida’’nti gaṇhati **mamāyati**. Achattaṃ chattamiva ācarati **chattīyati**. Aputtaṃ puttamiva ācarati

puttīyati, sissaṃ ācariyo, attano pattamicchati **pattīyati**. Evaṃ vatthīyati, parikkhārīyati, cīvarīyati, dhanīyati, paṭīyati. Hatthinā atikkamati **atihatthayati**. Vīṇāya upagāyati **upavīṇayati**. Daḷhaṃ karoti vīriyaṃ **daḷhayati**. Pamāṇaṃ karoti **pamāṇayati**. Kusalaṃ pucchati **kusalayati**. Visuddhā hoti ratti **visuddhāyati**.

Tatrāyaṃ padamālā – ‘‘pabbatāyati, pabbatāyanti. Pabbatāyasi, pabbatāyatha. Pabbatāyāmi, pabbatāyāmā’’ti iminā nayena aṭṭhannaṃ vibhattīnaṃ vasena sesaṃ sabbaṃ yojetabbaṃ, evaṃ ‘‘samuddāyati, chattīyatī’’tiādīsu. Tatra kāritavasenapi ‘‘pabbatāyantaṃ payojayati pabbatāyati, puttiyantaṃ payojayati puttīyati’’ iccādi padasiddhi bhavati. Ayaṃ pana padamālā – pabbatāyati, pabbatāyanti. Pabbatāyasi. Sesaṃ yojetabbaṃ. Iccevaṃ dhātuvasena nipphannānipphannapadāni vibhāvitāni.

Idāni dhātugaṇalakkhaṇaṃ, adhātulakkhaṇaṃ, kāritapaccayayogaṃ, sakāritekakammadvikammatikammapadaṃ, ūhanīyarūpagaṇaṃ, dhātūnaṃ ekagaṇikadvigaṇikategaṇikapadaṃ, suddhakattuhetukattupadarūpaṃ, kammabhāvapadarūpaṃ, ekakāritadvikāritapadaṃ, akāritadvikammakapadañca sabbametaṃ yathārahaṃ kathayāma.

Tatra sabbadhātukanissite suddhakattuppayoge suddhassaradhātuto vā ekassarato vā anekassarato vā **a**paccayassa parabhāvo **bhūvādi**gaṇalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇavasena, visesalakkhaṇavasena pana ākhyātatte **i**kārantānekassaradhātuto saha **a**paccayena niccaṃ niggahītāgamanañca nāmikatte niggahītāgamanamattañca **bhūvādigaṇalakkhaṇaṃ**. Ākyātatte kattari dhātūhi **a**paccayena saddhiṃniyatavasena niggahītāgamanaṃ **rudhādi**gaṇalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇavasena, visesalakkhaṇavasena pana ākhyātatte kattari dhātūhi **ivaṇṇekārokāra**paccayehi saddhiṃ niyatavasena niggahītāgamanañca nāmakatte aniyatavasena niggahītāgamanamattañca **rudhādigaṇalakkhaṇaṃ**. Kattari dhātūhi ādesalābhālābhino **ya**paccayassa parabhāvo **divādigaṇalakkhaṇaṃ**. Kattari dhātūhi yathārahaṃ **ṇu ṇā uṇā**paccayānaṃ parabhāvo **svādigaṇalakkhaṇaṃ**. Kattari dhātūhi **nā**paccayassa parabhāvo **kiyādigaṇalakkhaṇaṃ**. Kattari dhātūhi ākhyātatte appakatarappayogavasena nāmikatte pacurappayogavasena **ppaṇhā**paccayānaṃ parabhāvo **gahādigaṇalakkhaṇaṃ**. Kattari dhātūhi yathāsambhavaṃ **oyira**ppaccayānaṃ parabhāvo **tanādigaṇalakkhaṇaṃ**. Ākhyātatte kattari dhātūhi sabbathā **ṇeṇaya**ppaccayānaṃ parabhāvo **curādi**gaṇalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇavasena, visesalakkhaṇavasena pana ākhyātatte **i**kārantadhātuto saha **ṇe ṇaya**paccayehi niccaṃ niggahītāgamanañca nāmikatte niggahītāgamanamattañca **curādigaṇalakkhaṇaṃ**. Gaṇasūcakānaṃ paccayānamaparattaṃ **adhātulakkhaṇaṃ**. Iti dhātugaṇalakkhaṇamadhātulakkhaṇaṃ vibhāvitaṃ.

Kāritapaccayassa yoge ‘‘ṇe ṇayo ṇāpe ṇāpayo cā’’ti ime cattāro kāritapaccayā.

Ṇe ṇayāsuṃ **u**vaṇṇantā,
Ādantā pacchimā duve;
Sesato caturodve vā,
Ṇayoyeva adhātuto.

Tatra sāveti, sāvayati. Bhāveti, bhāvayati, obhāseti, obhāsayati. Imāni kārite uvaṇṇantadhāturūpāni.

Dāpeti, dāpayati. Hāpeti, hāpayati. Nhāpeti, nhāpayati. Nahāpeti, nahāpayati. **Ā**kārantadhāturūpāni.

Soseti, sosayati. Sosāpeti, sosāpayati. Ghosāpeti, ghosāpayati. **A**kārantadhāturupāni.

Maggo saṃsārato lokaṃ ñāpeti, ñāpayati. **I**dhāturūpāni niggacchāpetīti etesamattho. Imāni hi **ni**pubbāya **i**dhātuyā vasena sambhūtāni hetukatturūpāni. Tathā hi suddhakattubhāvena maggo sayaṃ ñāyati, saṃsārato niggacchatīti ñāyoti vuccati.

Pāveti, pāvayati, **u**dhāturūpāni. Vadāpetīti etesamattho. Imāni hi papubbāya **u**dhātuyā vasena sambhūtāni hetukatturūpāni. Tathā hi ‘‘yo ātumānaṃ sayameva pāvā’’ti suddhakattupadaṃ āhaccabhāsitaṃ dissati.

Khepeti, khepayati. Kaṅkheti, kaṅkhayati, kaṅkhāpeti, kaṅkhāpayati. Ācikkhāpeti, ācikkhāpayati. **I**vaṇṇantadhāturūpāni.

Khiyeti, khiyayati. Milāyeti, milāyayati. Ekārantadhāturūpāni.

Siyeti, siyayati. **O**kārantadhāturūpāni.

Pabbatāyāyati, puttiyāyati. Adhātunissitāni rūpāni. Iminā nayena sesāni avuttānipi rūpāni sakkā viññātuṃ viññunā pāḷinayaññunāti vitthāro na dassito. Iti kāritapaccayayogo saṅkhepena vibhāvito.

Idāni **sakāritekakammādīni** brūma –

Akammakā ekakammā, dvikammā vāpi honti hi;
Kāritapaccaye laddhe, sakammā ca dvikammakā.

Sayaṃ sodheti so bhūmiṃ, sodhāpeti paremahiṃ;
Naraṃ kammaṃ kārayati, viññeyyaṃ kamato idaṃ.

Dvikammikā sambhavanti, tikammā ettha dīpaye;
‘‘Issaro sevakaṃ gāmaṃ, ajaṃ nāyeti’’ iccapi.

‘‘Naro narena vā gāmaṃ, ajaṃ nāyeti’’iccapi;
Kammatthadīpakaṃyeva, karaṇaṃ ettha icchitaṃ.

Iti sakāritekakammādīni vibhāvitāni.

Idāni **ūhanīyarūpagaṇaṃ** brūma – hoti, bhoti, sambhoti, idaṃ **bhūvādi**rūpaṃ. Sumbhoti, parisumbhoti, idaṃ **rudhādi**gūpaṃ. Nindati, vinindati, bandhati, idaṃ **bhūvādi**rūpaṃ. Chindati, bhindati, rundhati, idaṃ **rudhādi**rūpaṃ. Deti, neti, vadeti, anveti, idaṃ **bhūvādi**rūpaṃ. Rundheti, paṭirundheti, idaṃ **rudhādi**rūpaṃ. Buddheti, palibuddheti, idaṃ **curādi**rūpaṃ. Jayati, sayati, palāyati, milāyati, gāyati, idaṃ **bhūvādi**rūpaṃ. Hāyati, sāyati, nhāyati, idaṃ **divādi**rūpaṃ. Kathayati, cintayati, bhājayati, idaṃ **curādi**rūpaṃ. Gabbati, pagabbati, idaṃ **bhūvādi**rūpaṃ. Kubbati, krubbati, idaṃ **tanādi**rūpaṃ. Hinoti, cinoti, idaṃ **svādi**rūpaṃ. Tanoti, sanoti, karoti, idaṃ **tanādi**rūpaṃ. Cinteti, cintayati, idaṃ katturūpañceva hetukatturūpañca. Kanteti, kantayati, idaṃ hetukatturūpameva. Bhakkheti, bhakkhayati, vādeti, vādayati, idaṃ suddhakatturūpañceva hetukatturūpañca. **Miyyatī**ti kattupadañceva kammapadañca. **Bhāvethā**ti bahuvacanañceva ekavacanañca. **Saṃyamissa**nti anāgatavacanañceva atītavacanañca. **Anusāsatī**ti ākhyātañceva nāmikañca. **Gacchaṃ vidhamaṃ nikkhaṇa**nti nāmikañceva ākhyātañca. Ettha ākhyātatte **gaccha**nti anāgatavacanaṃ, **vidhama**nti atītavacanaṃ, **nikkhaṇa**nti parikappavacanaṃ, sabbaṃ vā etaṃ padaṃ anāgatādhivacanantipi vattuṃ vaṭṭateva. Iminā nayena aññānipi ūhanīyapadāni nānappakārato yojetabbāni. Imāni padāni dubbiññeyyavisesāni mandabuddhīnaṃ sammohakarāni ācariyapācariye payirupāsitvā vedanīyānīti ūhanīyarūpagaṇo vibhāvito.

Idāni **ekagaṇikādīni** vadāma – **dhā dhāraṇe, bhūvādi**gaṇikavasenāyaṃ ekagaṇikā sakammikā dhātu. Bhagavā sakalalokassa hitaṃ dadhāti vidadhāti, puriso atthaṃ saṃvidheti, nidhiṃ nidheti, imāni suddhakattari bhavanti. ‘‘Saṃvidhāpeti, vidhāpetī’’ti imāni hetukattari bhavanti. Kamme pana bhāve ca ‘‘anuvidhīyatī’’tiādīni bhavanti. Tathā hi kamme ‘‘nidhi nāma nidhīyatī’’ti ca ‘‘dhīyati dhapiyatīti dheyya’’nti ca rūpāni dissanti. Tattha kamme ‘‘kammaṃ sattehi anuvidhiyyati, kammāni sattehi anuvidhiyyanti. Bho kamma tvaṃ sattehi anuvidhiyyasi, ahaṃ kammaṃ sattehi anuvidhiyyāmī’’tiādinā yojetabbaṃ. Bhāve pana ‘‘satto dukkhaṃ anuvidhiyyati, sattā dukkhaṃ anuvidhiyyanti, to satta tvaṃ dukkhaṃ anuvidhiyyasī''ti yojetabbaṃ. Ayaṃ nayo ativiya sukhumo pāḷinayānukūlo.

Nāmikapadatte ''dhātū''tiādīni bhavanti. Tattha **dhātū**ti salakkhaṇaṃ dadhāti dhāretīti dhātu. **Aṭṭhakathāsu** pana ''salakkhaṇadhāraṇato dukkhavidhānato dukkhadhānato ca dhātū''ti vuttaṃ. **Dhātū**ti pathavīdhātādidhātuyo. Tattha **salakkhaṇadhāraṇato**ti yathā titthiyaparikappito pakati attāti evamādiko sabhāvato natthi, na evametā, etā pana salakkhaṇaṃ sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. **Dukkhavidhānato**ti dukkhassa vidahanato. Etā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā yathā ayalohādidhātuyo ayalohādianekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti. **Dukkhadhānato**ti anappakassa dukkhassa vidhānamattato avasavattanato, taṃ vā dukkhaṃ etāhi kāraṇabhūtāhi sattehi anuvidhīyati, tathāvihitañca taṃ etesveva dhīyati ṭhapiyati, evaṃ dukkhadhānato dhātuyo. Apica nijjīvaṭṭho dhātavoti gahetabbaṃ. Tathā hi bhagavā ''cha dhātuyosaṃ bhikkhu puriso''tiādīsu jīvasaññāsamūhanatthaṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Yo pana tattha amhehi bhāvaṭṭhāne ''satto dukkhaṃ anuvidhiyyatī''ti tipurisamaṇḍito ekavacanabahuvacaniko paṭhamāvibhattippayogo vutto. So –

''Dūsito giridattena, hayo sāmassa paṇḍavo;
Porāṇaṃ pakatiṃ hitvā, tassevānuvidhiyyatī''ti ca

''Mātā hi tava irandhati, vidhurassa hadayaṃ dhaniyyatī''ti ca ''te saṃkilesikā dhammā pahīyissantī''ti ca imāsaṃ pāḷīnaṃ vasena sārato paccetabbo. Tattha paṇḍavo nāma asso giridattanāmakassa assagopakassa pakatiṃ **anuvidhiyyati** anukarotīti attho. Ettha ca yadi kattupadaṃ icchitaṃ siyā, ''anuvidadhātī''ti pāḷi vattabbā siyā. Yadi kammapadaṃ icchitaṃ siyā, ''paṇḍavenā''ti tatiyantaṃ kattupadaṃ vattabbaṃ siyā, evaṃ avacanena ''anuvidhiyyatī''ti idaṃ bhāvapadanti siddhaṃ. Na kenaci ettha vattuṃ sakkā **''divādi**gaṇe kattari vihita**ya**paccayassa vasena vuttaṃ idaṃ rūpa''nti, **dhā**dhātuyā **divādi**gaṇe appavattanato, ekanta**bhūvādi**gaṇikattā ca. Dutiyappayoge pana yadi kattupadaṃ icchitaṃ siyā, ''dhanute''ti pāḷi vattabbā siyā. Yadi kammapadaṃ icchitaṃ siyā, ''dhātuyā''ti vattabbaṃ siyā. Evaṃ avacanena ''dhaniyyatī''ti idampi bhāvapadanti siddhaṃ. Ettha **''dhaniyyatī**ti pattheti, icchatīti attho''ti **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **''Dhanu yācane''**ti dhātu esā ekantena **tanādi**gaṇeyeva vattati. Tatiyappayoge ''pahīyissantī''ti yadi **bhūvādi**gaṇe **''hā cāge''**ti dhātuyā rūpaṃ siyā, kattari ''pajahissantī''ti rūpaṃ siyā, ''kasmā no pajahissatī''ti ettha viya. Kammapadaṃ pana ''pajahiyissantī''ti siyā. Yasmā ''pahīyissantī''ti idaṃ **divādi**gaṇe **''hā parihāniya''**nti dhātuyā rūpattā ''pahāyissantī''ti kattupadarūpaṃ siyā ''ājañño kurute vegaṃ, hāyanti tattha vaḷavā''ti akammakassa kattupadarūpassa dassanato, tasmā ''pahāyissantī''ti avatvā ''pahīyissantī''ti vacanena **ya**paccayo bhāve vattatīti ñāyati.

Keci panettha vadeyyuṃ ''so pahīyissati. Te saṃkilesikā dhammā pahīyissanti. Rūpaṃ vibhaviyyati. Aggijāhi pubbeva bhūyate'tiādīsu **ya**paccayo kammeyeva vihito, na bhāve. Kammakattuvasena hi ime payogā daṭṭhabbā, sayameva pīyate pānīyaṃ, sayameva kaṭo kariyateti payogā viyā''ti. Taṃ na, evañhi sati ''pajahiyissantī''tiādīni sakammakadhāturūpāni vattabbāni ''pīyate kariyate''ti rūpāni viya. Ettha pana bhāvaṭṭhāne kattuno ṭhitabhāvo heṭṭhā nānappakārena dassitoti na vutto. Ye saddasatthe mataṃ gahetvā sāsanikā garū bhāve adabbavuttino bhāvassekattā ekavacanameva, tañca paṭhamapurisasseva ''bhūyate devadattena devadattena sampattiṃ anubhavananti attho''ti payogañca tadatthayojanañca vadanti. Tesaṃ taṃ vacanaṃ pāḷiyā, aṭṭhakathādīhi ca na sameti, tasmā yathāvuttoyevattho āyasmantehi dhāretabbo.

Jara roge. Jarati, jariyyati. **Jaravayohāniyaṃ**. Jīrati, jiyyati. Imā dvepi **bhūvādi** gaṇikavasena ekagaṇikā. Tāsaṃ ayaṃ sādhāraṇarūpavibhāvanā. ''Yena ca santappati, yena ca jariyyatī''tiādi. Tattha **yena ca jariyyatī**ti yena tejogatena kupitena ayaṃ kāyo ekāhikādijararogena jariyyati jarati. Atha vā **yena ca jariyati** yena ayaṃ kāyo jīrati indriyavekalyataṃ balakkhayaṃ palitavalitādiñca pāpuṇāti.

Mara pāṇacāge. Bhūvādigaṇikoyaṃ akammako ca. Satto marati, miyyati. Kiñcāpi ayaṃ dhātu **''mara pāṇacāge''**ti vacanato sakammako viya dissati, tathāpi ''putto marati. Kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca jiyyati ca miyyati cā''ti evamādīnaṃ kammarahitappayogānaṃ dassanato akammakoyevāti daṭṭhabbaṃ. Atthayojanānayena pana **maratī**ti pāṇaṃ cajatīti kammaṃ ānetvā kathetuṃ labbhati. ‘‘Marati, miyatī’’ti imāni suddhakattupadāni, ‘‘satto sattaṃ māreti, mārayati, mārāpeti, mārāpayatī’’ti imāni kāritapadasaṅkhātāni hetukattupadāni. Ettha ca yo amataṃ sattaṃ maraṇaṃ pāpeti, so vadhako māreti mārayati mārāpeti mārāpayatīti ca vuccati. Satto sattehi māriyati mārāpiyatīti imāni kammapadāni. Bhāvapadamappasiddhaṃ. Evamaññatrāpi pasiddhatā ca appasiddhatā ca upaparikkhitabbā.

Khāda bhakkhaṇe. Ayaṃ pana **bhūvādi**gaṇikavasena ekagaṇiko sakammako dhātu. Khādati, saṅkhādati, imāni suddhakattupadāni. Puriso purisena purisaṃ vā pūvaṃ khādeti khādayati khādāpeti khādāpayati, imāni hetukattupadāni. Ettha ca yo akhādantaṃ khādantaṃ vā khādāhīti payojeti, so khādāpako khādeti khādayati khādāpeti khādāpayatīti ca vuccati. Khajjati, saṃkhajjati, saṅkhādiyati. Imāni kammapadāni. Atrapanāyaṃ pāḷi ‘‘atītaṃ pāhaṃ addhānaṃ rūpena khajjiṃ, seyyathāpāhaṃ etarahi paccuppannena rūpena khajjāmi. Ahañceva kho pana anāgataṃ rūpaṃ abhinandeyyaṃ, anāgatenapāhaṃ rūpena khajjeyyaṃ, seyyathāpetarahi khajjāmī’’ti. Bhāvapadaṃ na labbhati sakammakattā imassa dhātussa. **Bhūvādi**gaṇo. Ayaṃ nāmadhātu ekanta**rudhādi**gaṇikoti appasiddho.

Divādigaṇe **tā pālane**. Lokaṃ tāyati santāyati. Imāni sakammakāni suddhakattupadāni. Hetukattupadaṃ pana kammapadañca bhāvapadañca appasiddhāni.

Sudha saṃsuddhiyaṃ. Cittaṃ sujjhati visujjhati. Imāni akammakāni suddhakattupadāni. Sodheti, sodhayati, sodhāpeti, sodhāpayati, imāni hetukatturūpāni. Ettha ca yo asuddhaṃ ṭhānaṃ suddhaṃ karoti, so sodhako sodheti, sodhayatīti vuccati, esa nayo aññatrāpi īdisesu ṭhānesu. Yo pana asuddhaṭṭhānaṃ sayaṃ asodhetvā ‘‘tvaṃ sodhehī’’ti aññaṃ payojeti, so sodhāpako sodhāpeti sodhāpayatīti vuccati. Esa nayo aññatrāpi īdisesu ṭhānesu. Tathā hi ‘‘kāreti, kārayati, kārāpeti, kārāpayatī’’tiādīsu ayaṃ nayo na labbhati, evaṃ labbhamānanayo ca alabbhamānanayo ca sabbattha upaparikkhitabbo. Imā panettha pāḷiyo –

‘‘Paccantadesavisaye, nimantetvā tathāgataṃ;
Tassa āgamanaṃ maggaṃ, sodhenti tuṭṭhamānasā’’ti ca

‘‘Maggaṃ sodhemahaṃ tadā’’ti ca. Imā hi pāḷiyo sahatthā sodhanaṃ sandhāya vuttā. ‘‘Āyasmā pilindavaccho rājagahe pabbhāraṃ sodhāpeti leṇaṃ kattukāmo’’ti pana pāḷi, ‘‘kiṃ bhante thero kārāpetī’’ti, ‘‘pabbhāraṃ mahārāja sodhāpemi leṇaṃ kattakāmo’’ti ca pāḷi. Imā parehi sodhāpanaṃ sandhāya vuttā. ‘‘Kassa sodhiyati maggo’’ti idaṃ kammapadaṃ, bhāvapadaṃ pana appasiddhaṃ. Iminā nayena yāva **curādi**gaṇā yojetabbaṃ.

Dvigaṇikatte subha sobhe. Sobhati vatāyaṃ puriso. **Subha pahāre**. Yo no gāvova sumbhati sumbhoti iccapi dissati. ‘‘Sumbhotī’’ti ca **kaccāyanamate** rūpaṃ, imāni kattupadāni. Nagaraṃ sobheti, sobhayati. Puriso purise coraṃ sumbheti, sumbhayati, sumbhāpeti, sumbhāpayati. Imāni hetukattupadāni. Kammabhāvapadāni labbhamānālabbhamānavasena yathāsambhavaṃ yojetabbāni. **Bhūvādirudhādi**gaṇikarūpāni.

Paca pāke. Puriso bhattaṃ pacati. Nerayiko niraye paccati. Kammaṃ paccati. Bhattaṃ paccati. Pāramiyo paripaccanti. Phalāni paripaccanti, pakkāni hontīti attho. Garavo pana –

Ñāṇayuttavaraṃ tattha, datvā sandhiṃ tihetukaṃ;
Pacchā paccati pākānaṃ, pavatte aṭṭhake duveti ca –

‘‘Asaṅkhāraṃ sasaṅkhāra-vipākāni na paccatī’’ti ca evaṃ **pacati**padassa dvigaṇikarūpassa sakammakattaṃ icchanti. Evaṃ pana sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane kuto labbhā. Tepiṭake hi buddhavacane ‘‘kappaṃ nirayamhi paccati. Yāva pāpaṃ na paccati. Nirayamhi apacci so’’ti evaṃ akammakattaṃyeva dissati. Ettha vadeyyuṃ ‘‘nanu **paca pāke’**ti ayaṃ dhātu sakammako, tena ‘paccatī’ti padassa **divādi**gaṇikarūpassapi sato sakammakattaṃ yujjati, tasmāyeva ‘paccati pākānaṃ pavatte aṭṭhake duve’tiādīsu vutta’’nti. Ettha vuccate – yathā **‘‘chidi dvidhākaraṇe, bhidi vidāraṇe’’**ti dhātūnaṃ **rudhādi**gaṇe pavattānaṃ ‘‘rukkhaṃ chindati, bhittiṃ bhindatī’’ti rūpapadānaṃ sakammakattepi sati **divādi**gaṇaṃ pattānaṃ tesaṃ dhātūnaṃ ‘‘udakaṃ chijjati, ghaṭo bhijjatī’’ti rūpapadāni akammakāniyeva bhavanti, yathā **bhūvādi**gaṇe pavattassa **paca**dhātussa ‘‘bhattaṃ pacatī’’ti rūpapadassa sakammakattepi sati **divādi**gaṇaṃ pattassa ‘‘niraye paccati, kammāni vipaccantī’’ti rūpapadāni akammakāniyeva bhavanti.

Athāpi vadeyyuṃ ‘‘nanu ca bho yathā ‘āsavehi cittāni vimucciṃsū’ti ettha ‘‘āsavato cittāni vimucciṃsū’ti ca ‘āsavehi kattubhūtehi cittāni vimucciṃsū’ti ca evaṃ **divādi**gaṇikassa dhātussa ‘vimucciṃsū’ti rūpapadassa akammakattañca sakammakattañca bhavati, tathā ‘niraye paccati, kammāni vipaccantī’ti ca akammakattenapi bhavitabbaṃ. ‘Paccati pākānaṃ pavatte aṭṭhake duve, asaṅkhāraṃ sasaṅkhāravipākāni na paccatī’ti sakammakattenapi bhavitabba’’nti. Akammakatteneva bhavitabbaṃ, na sakammakattena, ‘‘paccati pākāna’’ntiādinā vuttappayogānaṃ ‘‘āsavehi cittāni vimucciṃsū’’ti payogena asamānattā. Tathā hettha ‘‘vimucciṃsū’’ti padaṃ kammarahitakattuvācaka**ya**paccayantampi bhavati kattusahitakammavācaka**ya**paccayantampi. ‘‘Vimucciṃsū’’ti imassa hi padassa kammarahita**ya**paccayavantattā ‘‘āsavehī’’ti karaṇavacanaṃ apādānakārakavācakaṃ bhavati. ‘Cittānī’’ti paccattavacanaṃ pana kattukārakavācakaṃ bhavati. Tathā ‘‘vimucciṃsū’’ti padassa kattusahitakammavācakattā ‘‘āsavehī’’ti karaṇavacanaṃ kattukārakavācakaṃ bhavati. ‘‘Cittānī’’ti paccattavacanaṃ pana kammakārakavācakaṃ bhavati. Ayaṃ nayo ‘‘paccati pākāna’’ntiādinā vuttappayogesu na labbhati. Tathā hi tattha paccattavacanaṃ kattāraṃ vadati, upayogavacanaṃ kammaṃ vadatīti daṭṭhabbaṃ. Kārite ‘‘puriso purisena purisaṃ vā bhattaṃ pāceti pācayati pācāpeti pācāpayatī’’ti ca, ‘‘anante bodhisambhāre, paripācesi nāyako’’ti dassanato pana ‘‘paripāceti, paripācayatī’’ti ca rūpāni bhavanti. Imāni hetukattupadāni. Kamme – yaññadattena odano paccate, bhāvapadaṃ appasiddhaṃ. Imāni **bhūvādidivādi**gaṇikarūpāni. Iminā nayena aññānipi dvigaṇikarūpāni yojetabbāni.

Tegaṇikatte su pasave. Hetuphalaṃ savati, pasavati. **Su savane**. Saddho dhammaṃ suṇoti, suṇāti. **Su hiṃsāyaṃ**. Yodho paccāmittaṃ sunāti. Imāni yathākkamaṃ **bhūvādisvādikiyādi**gaṇikāni kattupadāni. Tathā hetunā phalaṃ saviyyati, unnādasaddo pathavīundriyasaddo viya suyyati. Yodhena paccamitto suniyyati. Imāni kammapadāni. Bhāvapadaṃ na labbhati sakammakattā imesaṃ dhātūnaṃ. Iminā nayena aññānipi tegaṇikarūpāni upaparikkhitvā yojetabbāni. Atra panāyaṃ nayavibhāvanā –

Bhvādirudhādikā dhātū, **svādidivādi**kā tathā;
Rudhādikadivādiṭṭhā, bhūvādikacurādikā.

Bhūvādikagahādiṭṭhā, bhvādisvādikiyādikā;
Evamādippabhedehi, vitthārentu vicakkhaṇā.

Iccevaṃ saṅkhepato yathārahaṃ ekagaṇikadvigaṇikategaṇikavasena suddhakattuhetukattukammabhāvapadāni ca sakāritekakammāni ca sakāritadvikammāni ca sakāritatikammāni ca dassitāni.

Idāni **ekakāritadvikāritapadānaṃ** vacanokāso anuppatto, tasmā taṃ vadāma. **So antakammani**. Arahattamaggo mānaṃ siyati, kammaṃ pariyosiyati. Imāni tāva suddhakattupadāni. Ettha **mānaṃ siyatī**ti mānaṃ samucchindati. **Kammaṃ pariyosiyatī**ti kammaṃ nipphajjati. **Pari ava** iccupasaggavasena hi idaṃ padaṃ akammakaṃ bhavati, attho pana ‘‘pariyosānaṃ gacchatī’’ti sakammakavasena gahetabbo. Attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti. Ida**mekaṃ kāritaṃ** hetukattupadaṃ. Ettha pana **pariava** iccupasaggavasena akammakabhūtassa **so**dhātussa laddhakāritapaccayattā ekakammameva sakāritapadaṃ bhavati. Attanā vippakataṃ parehi pariyosāvāpeti. Idaṃ **dvikāritaṃ** hetukattupadaṃ. Ettha ca pana **pari ava** iccupasaggavasena akammakabhūtassa **so**dhātussa laddhakāritapaccayadvayattā dvikammakaṃ sakāritapadaṃ bhavati. ‘‘Pariyosāvāpetī’’ti idampi **pari ava** pubbasmā **so**dhātumhā **ṇāpe ṇāpe** iti paccayadvayaṃ katvā **ava**sadda**sso**kārañca katvā tato **ya**kārāgamañca anubandha**ṇa**kāralopañca paṭhamapaccaye **pa**kārassa **va**kārañca dvīsu ca ṭhānesu pubbasaralopaṃ katvā nipphajjatīti daṭṭhabbaṃ.

Idāni tā pāḷiyo atthantaraviññāpanatthaṃ āhaccadesitākārena ekato kathayāma – ‘‘attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti, āpatti saṅghādisesassa. Attanā vippakataṃ parehi pariyosāvāpeti, āpatti saṅghādisesassā''ti ettha ''bhikkhū''ti hetukattupadaṃ ānetabbaṃ. **Attanā vippakata**nti ettha ca **attanā**ti vippakaraṇakriyāya kattukārakavācakaṃ karaṇavacanaṃ. **Vippakata**nti kammakārakavācakaṃ upayogavacanaṃ. **Attanā pariyosāpetī**ti ettha pana **attanā**ti abyayapadabhūtena **sayaṃ**saddena samānatthaṃ vibhatyantapatirūpakaṃ abyayapadaṃ, **sayaṃ**saddasadisaṃ vā tatiyāvibhatyantaṃ abyayapadaṃ. Tathā hi ''attanā pariyosāpetī''ti vuttavacanassa ''sayaṃ pariyosāpetī''ti attho bhavati ''attanā ca pāṇātipātī''tiādīsu viya. **Parehi pariyosāvāpetī**ti ettha pana **parehī**ti kammakārakavācakaṃ karaṇavacananti gahetabbaṃ, ''sunakhehipi khādāpentī''ti ettha ''sunakhehī''ti padaṃ viya. Ettha hi yathā ''rājāno coraṃ sunakhe khādāpentī''ti upayogavasena attho bhavati, tathā ''bhikkhu attanā vippakataṃ pare jane pariyosāvāpetī''ti upayogavasena attho bhavati. Evaṃ imasmiṃ acchariyabbhutanayavicitte bhagavato pāvacane dvikāritapaccayavantampi padamatthīti sārato paccetabbaṃ. Ayaṃ nayo sukhumo sāsane ādaraṃ katvā āyasmantehi sādhukaṃ manasi kātabbo. Yassa hi atthāya idaṃ pakaraṇaṃ karimha, na ayaṃ attano mati, atha kho pubbācariyānaṃ santikā laddhattā tesaññeva matīti daṭṭhabbaṃ.

Idāni **akāritadvikammikapadānaṃ** vacanokāso anuppatto, tasmā tāni kathayāma, tāni ca kho dhātuvasena evaṃ veditabbāni savinicchayāni. Seyyathidaṃ?

Duhikaravahipucchi, yāci bhikkhi ca nibrūti;
Bhaṇivadivacibhāsi, sāsidahināthadhātu.

Rudhi ji cipabhutīti, ye te dvikammakā dhīrā;
Pavadumapi viyuttā, kāritappaccayehi ca.

Apādānādike pubba-vidhimhā sahime'bravuṃ;
Upayogavacanassa, nimittanti sanantanā.

Ete **duhā**dayo dhātū, tikammāpi bhavanti tu;
Kāritappaccaye laddhe, iti ācariyā'bravuṃ.

Tatrimāni udāharaṇāni – gavaṃ payo duhati gopālako. Gāviṃ khīraṃ duhati gopāladārako. Tattha **payo**ti upayogavacanaṃ, ''yaso laddhā na majjeyyā''ti ettha ''yaso''ti padamiva. Manogaṇikassa hi īdisampi upayogavacanaṃ hoti aññādisampi. Issaro gopālaṃ gavaṃ payo duhāpeti. Gopālena gāvo khīraṃ duhitā. Gohi payo duhatīti ettha apādānavisayattā dvikammakabhāvo natthi. ''Visāṇato gavaṃ duhaṃ, yattha khīraṃ na vindatī''ti ettha pana apādānavisayattepi gavāvayavabhūtassa visāṇassa visuṃ gahitattā ''gavaṃ khīraṃ duhanto''ti dvikammikabhāvo labbhatīti daṭṭhabbaṃ. **Duhino** payogoyaṃ.

Karotissa payoge kaṭṭhamaṅgāraṃ karoti, suvaṇṇaṃ kaṭakaṃ karoti, sace je saccaṃ bhaṇasi, adāsiṃ taṃ karomi. Ettha ca **aṅgāraṃ karotī**ti pariccattakāraṇavasena vuttaṃ. Kaṭṭhañhi aṅgārabhāvassa kāraṇaṃ, aṅgāre kate kāraṇabhūtassa kaṭṭhassa kaṭṭhabhāvo vigacchati. **Kaṭakaṃ karotī**ti idaṃ apariccattakāraṇavasena vuttaṃ. Suvaṇṇañhi kaṭakabhāvassa kāraṇaṃ, kaṭake katepi kārakabhūtassa suvaṇṇassa suvaṇṇabhāvo na vigacchati, atha kho visesantaruppattibhāvena sampajjati. **Adāsiṃ taṃ karomī**ti idaṃ pana ṭhānantaradānavasena vuttaṃ ''uparājaṃ mahārājaṃ karomī''ti ettha viya. Tattha ''issaro purisena purisaṃ vā kaṭṭhamaṅgāraṃ kāreti. Tathā suvaṇṇaṃ kaṭakaṃ kāretī''ti tikammikappayogopi daṭṭhabbo. Tathā ''brahmadatto rajjaṃ kāretī''ti, ''brahmadatte rajjaṃ kārente''ti dvikammakappayogo.

Ettheke vadeyyuṃ ''nanu ca bho ettha ekameva kammaṃ dissati, kenāyaṃ payogo dvikammikappayogo hotī''ti. Kiñcāpi ekameva dissati, tathāpi atthato dveyeva kammāni dissantīti gahetabbaṃ. Tathā hi **brahmadatto rajjaṃ kāretī**ti ettha brahmadatto attano rājabhāvaṃ mahājanena kārayatīti attho. Evaṃ pana atthe gahite ''rajjaṃ kārehi bhaddante, kiṃ arañño karissasī''tiādīsupi tvaṃ attano rājabhāvaṃ amhehi kārāpehi, attānaṃ rajje abhisiñcāpehi, mayaṃ taṃ rajje abhisiñcitukāmāti attho samatthito bhavati.

Brahmadatte rajjaṃ kārenteti etthāpi brahmadatte attano rājabhāvaṃ mahājanena kārayanteti attho bhavati. Sāsanasmiñhi kāritavisaye karaṇavacanaṃ upayogatthaññeva dīpeti, tasmā atthato dveyeva kammani dissantīti vadāma. Ayamattho **abhidhammaṭīkāyaṃ** cakkhundriyādinibbacanatthavibhāvanāya dīpetabbo. Tathā hi **abhidhammaṭīkāyaṃ** idaṃ vuttaṃ **''cakkhudvāre indattaṃ kāretī**ti cakkhudvārabhāve taṃdvārikehi attano indabhāvaṃ paramissarabhāvaṃ kārayatīti attho. Tañhi te rūpaggahaṇe attānaṃ anuvatteti, te ca taṃ anuvattantī''ti. Yadi pana **kara**dhātu dvikammako, evaṃ sante ''brahmadatto rajjaṃ kāretī''tiādīsu laddhakāritapaccayattā ''kāretī''tiādīhi padehi tikammakehiyeva bhavitabbanti? Na, niyamābhāvato, tādisassa ca payogassa vohārapathe anāgatattā.

Kaṭṭhaṃ purisena aṅgāraṃ kataṃ. Suvaṇṇaṃ kammārena kaṭakaṃ kataṃ, dāsī sāmikena adāsiṃ katā, evampettha dvikammakappayogā veditabbā. **Suvaṇṇena kaṭakaṃ karotī**ti ettha hi visesanatthe pavattakaraṇavisayattā dvikammikabhāvo na labbhatīti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ nayo aññatrāpi upaparikkhitvā yathāsambhavaṃ netabbo. **Karoti**ssa payogoyaṃ.

Vahiādīnaṃ payoge rājapurisā rathaṃ gāmaṃ vahanti. Ayaṃ rājā maṃ nāmaṃ pucchati. Parābhavantaṃ purisaṃ, mayaṃ pucchāma gotamaṃ. Āyasmā upāli āyasmatā mahākassapena vinayaṃ puṭṭho. Devadatto rājānaṃ kambalaṃ yācati. Te maṃ asse ayācisuṃ. Dhanaṃ taṃ tāta yācati. Brāhmaṇo nāgaṃ maṇiṃ yācati. Nāgo maṇiṃ yācito brāhmaṇena brahmunā āyācito dhammadesanaṃ bhagavā. Tāpaso kulaṃ bhojanaṃ bhikkhati. Ajaṃ gāmaṃ neti. Ajo gāmaṃ nīto. Mutto campeyyako nāgo, rājānaṃ etadabravi.

Ettha **rājāna**nti mukhyato kammaṃ vuttaṃ. **Eta**nti guṇato. Tathā **rājāna**nti akathitakammaṃ vuttaṃ. **Eta**nti kathitakammaṃ. Esa nayo aññatrāpi upaparikkhitvā yathārahaṃ yojetabbo. Evameva ''brūhi bhagavā''tiādīsu sampadānavisayattā dvikammakabhāvo na labbhati. Bhikkhu mahārājānaṃ dhammaṃ bhaṇati. Yaṃ maṃ bhaṇasi sārathi. Yaṃ maṃ vadati. Bhagavantaṃ etadavoca. Pitā puttaṃ bhāsati. Yaṃ maṃ tvaṃ anusāsasi. Sakyā kho pana ambaṭṭha rājānaṃ okkākaṃ pitāmahaṃ dahanti. Bhagavā bhikkhū taṃ taṃ hitapaṭipattiṃ nāthati. Gāvo vajaṃ rundhati gopālako. Dhutto dhuttajanaṃ dhanaṃ jināti. Ettha ca ''kamanuttaraṃ ratnavaraṃ jināmā''ti **puṇṇakajātakapāḷi** nidassanaṃ. Tatthāyamattho ''mayaṃ janindā kataraṃ rājānaṃ anuttaraṃ ratnavaraṃ jināmā''ti. Iṭṭhakāyo pākāraṃ cinoti vaḍḍhakī. Aññānipi yojetabbāni.

Ettha keci puccheyyuṃ ''gandhakuṭiṃ padakkhiṇaṃ karoti, buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretū'ti payogesu kiṃ dvikammakabhāvo labbhatī''ti? Ettha vuccate – ''gandhakuṭiṃ padakkhiṇaṃ karotī''ti ettha na labbhati guṇaguṇīnaṃ vasena gahitattā. ''Buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmī''ti etthāpi na labbhati ''saraṇaṃ iti gacchāmī''ti **iti**saddalopavasena vuttattā. Tathā hi **buddha**nti upayogavacanaṃ. **Saraṇa**nti paccattavacanaṃ. ''Buddhaṃ mama saraṇaṃ parāyaṇaṃ, aghassa tātā hitassa ca vidhātā''ti iminā adhippāyena ''bhajāmi sevāmi bujjhāmī''ti attho. ''Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretū''ti ettha pana dvikammakabhāvo labbhatīti vattabbo ''maṃ ito paṭṭhāya upāsakaṃ dhāretū''ti atthasambhavato ''sakyā kho pana ambaṭṭha rājānaṃ okkākaṃ pitāmahaṃ dahantī''ti **daha**dhātuppayogena samānattā ca, adhippāyatthato pana ''maṃ 'upāsako me aya'nti dhāretū''ti attho sambhavatīti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ akāritāni dvikammikadhāturūpāni vibhāvitāni.

Iccevamamhehi ādito paṭṭhāya bhagavato sāsanatthaṃ yathāsatti yathābalaṃ dhātuyo ca taṃrūpāni ca tadanurūpehi nānāpadehi nānāatthehi nānānayehi ca yojetvā vibhāvitāni, evaṃ vibhāventehipi amhehi tāsaṃ sarūpaparicchedo atthaparicchedo vā na sakkā sabbaso vattuṃ. Tadubhayañhi ko sabbaso vattuṃ sakkhissati aññatra āgamādhigamasampannehi pabhinnapaṭisambhidehi mahākhīṇāsavehi.

Atthātisayayuttāpi, dhātū honti yato tato. Payogatonugantabbā, anekatthā hi dhātavo.

Yenekatthadharā caranti vividhā nāthassa pāṭhe vare,
Tenekatthadharāva honti sahitā nānūpasaggehive;
Dhātūnaṃ pana tesamatthaparamaṃ khīṇāsave paṇḍite,

Vajjetvā paṭisambhidāmatiyute ko sabbaso bhaṇatīti.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Sabbagaṇavinicchayo nāma ekūnavīsatimo paricchedo

Saha rūpavibhāvanāya dhātuvibhāvanā niṭṭhitā.

Dhātumālā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Sagāthāvagga-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Karuṇāsītalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohatamaṃ;
Sanarāmaralokagaruṃ, vande **sugataṃ** gativimuttaṃ.

Buddhopi buddhabhāvaṃ, bhāvetvā ceva sacchikatvā ca;
Yaṃ upagato gatamalaṃ, vande tamanuttaraṃ **dhammaṃ**.

Sugatassa orasānaṃ, puttānaṃ mārasenamathanānaṃ;
Aṭṭhannampi samūhaṃ, sirasā vande **ariyasaṅghaṃ**.

Iti me pasannamatino, ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ;
Yaṃ suvihatantarāyo, hutvā tassānubhāvena.

Saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassa, **saṃyuttaāgamavarassa**;
Buddhānubuddhasaṃvaṇṇitassa, ñāṇappabhedajananassa.

Atthappakāsanatthaṃ, **aṭṭhakathā** ādito vasisatehi;
Pañcahi yā saṅgītā, anusaṅgītā ca pacchāpi.

Sīhaḷadīpaṃ pana ābhatātha, vasinā mahāmahindena;
Ṭhapitā sīhaḷabhāsāya, dīpavāsīnamatthāya.

Apanetvāna tatohaṃ, sīhaḷabhāsaṃ manoramaṃ bhāsaṃ;
Tantinayānucchavikaṃ, āropento vigatadosaṃ.

Samayaṃ avilomento, therānaṃ theravaṃsadīpānaṃ;
Sunipuṇavinicchayānaṃ, mahāvihāre nivāsīnaṃ.

Hitvā punappunāgata-matthaṃ, atthaṃ pakāsayissāmi;
Sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthañca dhammassa.

Sāvatthipabhūtīnaṃ, nagarānaṃ vaṇṇanā katā heṭṭhā;
Saṅgītīnaṃ dvinnaṃ, yā me atthaṃ vadantena.

Vitthāravasena sudaṃ, vatthūni ca yāni tattha vuttāni;
Tesampi na idha bhiyyo, vitthārakathaṃ karissāmi.

Suttānaṃ pana atthā, na vinā vatthūhi ye pakāsanti;
Tesaṃ pakāsanatthaṃ, vatthūnipi dassayissāmi.

Sīlakathā dhutadhammā, kammaṭṭhānāni ceva sabbāni;

Cariyāvidhānasahito, jhānasamāpattivitthāro.

Sabbā ca abhiññāyo, paññāsaṅkalananicchayo ceva;
Khandhādhātāyatanindriyāni, ariyāni ceva cattāri.

Saccāni paccayākāradesanā, suparisuddhanipuṇanayā;
Avimuttatantimaggā, vipassanābhāvanā ceva.

Iti pana sabbaṃ yasmā, **visuddhimagge** mayā suparisuddhaṃ;
Vuttaṃ tasmā bhiyyo, na taṃ idha vicārayissāmi.

‘‘Majjhe **visuddhimaggo,** esa catunnampi āgamānañhi;
Ṭhatvā pakāsayissati, tattha yathābhāsitamatthaṃ’’.

Icceva kato tasmā, tampi gahetvāna saddhimetāya;
Aṭṭhakathāya vijānatha, saṃyuttavinissitaṃ atthanti.

1. Devatāsaṃyuttaṃ

1. Naḷavaggo

1. Oghataraṇasuttavaṇṇanā

Tattha **saṃyuttāgamo** nāma sagāthāvaggo, nidānavaggo, khandhakavaggo, saḷāyatanavaggo, mahāvaggoti pañcavaggo hoti. Suttato –

‘‘Satta suttasahassāni, satta suttasatāni ca;
Dvāsaṭṭhi ceva suttāni, eso saṃyuttasaṅgaho’’.

Bhāṇavārato bhāṇavārasataṃ hoti. Tassa vaggesu **sagāthāvaggo** ādi, suttesu **oghataraṇasuttaṃ**. Tassāpi ‘‘evaṃ me suta’’ntiādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādi. Sā panesā paṭhamamahāsaṅgīti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya ādimhi vitthāritā, tasmā sā tattha vitthāritanayeneva veditabbā.

1. Yaṃ panetaṃ ‘‘evaṃ me suta’’ntiādikaṃ nidānaṃ, tattha **eva**nti nipātapadaṃ. **Me**tiādīni nāmapadāni. **Sāvatthiyaṃ viharatī**ti ettha **vī**ti upasaggapadaṃ, **haratī**ti ākhyātapadanti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evaṃ**saddo tāva upamūpadesa-sampahaṃsana-garahaṇa-vacanasampaṭiggahākāranidassanāvadhāraṇādi-anekatthappabhedo. Tathā hesa – ‘‘evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu’’nti (dha. pa. 53) evamādīsu upamāyaṃ āgato. ‘‘Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabba’’ntiādīsu (a. ni. 4.122) upadese. ‘‘Evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā’’tiādīsu (a. ni. 3.66) sampahaṃsane. ‘‘Evamevaṃ panāyaṃ vasalī yasmiṃ vā tasmiṃ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.187) garahaṇe. ‘‘Evaṃ, bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosu’’ntiādīsu (ma. ni. 1.1) vacanasampaṭiggahe. ‘‘Evaṃ byā kho ahaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’tiādīsu (ma. ni. 1.398) ākāre. ‘‘Ehi tvaṃ māṇavaka, yena samaṇo ānando tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’ti’’ādīsu (dī. ni. 1.445) nidassane. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vāti? Akusalā, bhante. Sāvajjā vā anavajjā vāti? Sāvajjā, bhante. Viññugarahitā vā viññuppasatthā vāti? Viññugarahitā, bhante. Samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattanti vā no vā, kathaṃ vo ettha hotīti? Samattā, bhante, samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, evaṃ no ettha hotī’’tiādīsu (a. ni. 3.66) avadhāraṇe. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena **evaṃ**saddena etamatthaṃ dīpeti – nānānayanipuṇaṃ anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanā paṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṃ tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātuṃ? Sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi evaṃ me sutaṃ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanatthena – ‘‘nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata’’nti attānaṃ parimocento – ‘‘evaṃ me sutaṃ, mayāpi evaṃ suta’’nti idāni vattabbaṃ sakalasuttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena – ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando’’ti (a. ni. 1.220-223) evaṃ bhagavatā – ‘‘āyasmā ānando atthakusalo dhammakusalo byañjanakusalo niruttikusalo pubbāparakusalo’’ti (a. ni. 5.169) evaṃ dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmataṃ janeti – ‘‘evaṃ me sutaṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṃ, evameva na aññathā daṭṭhabba’’nti.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa – ‘‘gāthābhigītaṃ me abhojaneyya’’ntiādīsu (su. ni. 81) mayāti attho. ‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū ’’ tiādīsu (saṃ. ni. 4.88) mayhanti attho. ‘‘Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā’’tiādīsu (ma. ni. 1.29) mamāti attho. Idha pana ‘‘mayā suta’’nti ca ‘‘mama suta’’nti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃ **suta**saddo saupasaggo anupasaggo ca gamana-vissuta-kilinnaupacitānuyoga-sotaviññeyya-sotadvārānusāraviññātādianekatthappabhedo. Tathā hissa – ‘‘senāya pasuto’’tiādīsu gacchantoti attho. ‘‘Sutadhammassa passato’’tiādīsu (udā. 11) vissutadhammassāti attho. ‘‘Avassutā avassutassā’’tiādīsu (pāci. 657) kilinnākilinnassāti attho. ‘‘Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka’’ntiādīsu (khu. pā. 7.12) upacitanti attho. ‘‘Ye jhānapasutā dhīrā’’tiādīsu (dha. pa. 181) jhānānuyuttāti attho. ‘‘Diṭṭhaṃ sutaṃ muta’’ntiādīsu (ma. ni. 1.241) sotaviññeyyanti attho. ‘‘Sutadharo sutasannicayo’’tiādīsu (ma. ni. 1.339) sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa sotadvārānusārena upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho. Me-saddassa hi mayāti atthe sati – ‘‘evaṃ mayā sutaṃ, sotadvārānusārena upadhārita’’nti yujjati. Mamāti atthe sati – ‘‘evaṃ mama sutaṃ, sotadvārānusārena upadhāraṇa’’nti yujjati.

Evametesu tīsu padesu **eva**nti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanaṃ. **Me**ti vuttaviññāṇasamaṅgipuggalanidassanaṃ. **Suta**nti assavanabhāvapaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Tathā **eva**nti tassa sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanaṃ. **Me**ti attappakāsanaṃ. **Suta**nti dhammappakāsanaṃ. Ayañhettha saṅkhepo – ‘‘nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo suto’’ti.

Tathā **eva**nti niddisitabbappakāsanaṃ. **Me**ti puggalappakāsanaṃ. **Suta**nti puggalakiccappakāsanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘yaṃ suttaṃ niddisissāmi, taṃ mayā evaṃ suta’’nti.

Tathā **eva**nti yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanagahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso. **Eva**nti hi ayaṃ ākārapaññatti. **Me**ti kattuniddeso. **Suta**nti visayaniddeso. Ettāvatā nānākārappavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattuvisaye gahaṇasanniṭṭhānaṃ kataṃ hoti.

Atha vā **eva**nti puggalakiccaniddeso. **Suta**nti viññāṇakiccaniddeso. **Me**ti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. Ayaṃ panettha saṅkhepo – ‘‘mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena suta’’nti.

Tattha **eva**nti ca **me**ti ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ evanti vā meti vā niddesaṃ labhetha. **Suta**nti vijjamānapaññatti. Yañhi taṃ ettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti. Tathā **eva**nti ca **me**ti ca taṃ taṃ upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Suta**nti diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti.

Ettha ca **eva**nti vacanena asammohaṃ dīpeti. Na hi sammūḷho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti. **Suta**nti vacanena sutassa asammosaṃ dīpeti. Yassa hi sutaṃ sammuṭṭhaṃ hoti, na so kālantarena mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, asammosena pana satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā, satipubbaṅgamāya paññāya atthapaṭivedhasamatthatā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthato dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo – **eva**nti vacanena yoniso manasikāraṃ dīpeti, ayoniso manasikaroto hi nānappakārapaṭivedhābhāvato. **Suta**nti vacanena avikkhepaṃ dīpeti vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi ‘‘na mayā sutaṃ, puna bhaṇathā’’ti bhaṇati. Yoniso manasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe ca katapuññataṃ sādheti, sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayañca sādheti. Na hi vikkhittacitto sotuṃ sakkoti, na ca sappurise anupanissayamānassa savanaṃ atthīti.

Aparo nayo – yasmā **‘‘eva**nti yassa cittasantānassa nānākārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso’’ti vuttaṃ, so ca evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattano pubbe akatapuññassa vā hoti, tasmā **eva**nti iminā bhaddakena ākārena pacchimacakkadvayasampattimattano dīpeti. **Suta**nti savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpadese vasato sappurisūpanissayavirahitassa vā savanaṃ atthi. Iccassa pacchimacakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti, purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi, tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇuggaṃ viya sūriyassa udayato, yoniso manasikāro viya ca kusalakammassa, arahati bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavitunti ṭhāne nidānaṃ ṭhapento **evaṃ me suta**ntiādimāha.

Aparo nayo – **eva**nti iminā nānappakārapaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Suta**nti iminā sotabbabhedapaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ. **Eva**nti ca idaṃ yoniso manasikāradīpakavacanaṃ bhāsamāno – ‘‘ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā’’ti dīpeti. **Suta**nti idaṃ savanayogadīpakavacanaṃ bhāsamāno – ‘‘bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā’’ti dīpeti. Tadubhayenapi atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇañhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabboti.

Evaṃ me sutanti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ patiṭṭhāpeti. ‘‘Kevalaṃ sutamevetaṃ mayā, tasseva pana bhagavato vacana’’nti dīpento attānaṃ parimoceti, satthāraṃ apadisati, jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ patiṭṭhāpeti.

Apica ‘‘evaṃ me suta’’nti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimavacanaṃ vivaranto – ‘‘sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavisāradassa dasabaladharassa āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa vacanaṃ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā''ti sabbadevamanussānaṃ imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādetīti. Tenetaṃ vuccati –

> ''Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;
> Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako''ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samaya**nti paricchinnaniddeso. **Ekaṃ samaya**nti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samaya**saddo –

> ''Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;
> Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati''.

Tathā hissa ''appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā''ti evamādīsu (dī. ni. 1.447) samavāyo attho. ''Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā''tiādīsu (a. ni. 8.29) khaṇo. ''Uṇhasamayo pariḷāhasamayo''tiādīsu (pāci. 358) kālo. ''Mahāsamayo pavanasmi''ntiādīsu (dī. ni. 2.332) samūho. ''Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi, bhagavā kho sāvatthiyaṃ viharati, bhagavāpi maṃ jānissati – 'bhaddāli, nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī'ti. Ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosī''tiādīsu (ma. ni. 2.135) hetu. ''Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasatī''tiādīsu (ma. ni. 2.260) diṭṭhi.

> ''Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
> Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī''ti. –

Ādīsu (saṃ. ni. 1.129) paṭilābho. ''Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā''tiādīsu (ma. ni. 1.28) pahānaṃ. ''Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho''tiādīsu (paṭi. ma. 2.8) paṭivedho. Idha panassa kālo attho. Tena saṃvacchara-utu-māsaḍḍhamāsa-ratti-diva-pubbaṇha-majjhanhika-sāyanha-paṭhamamajjhimapacchimayāma-muhuttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yasmiṃ yasmiṃ saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbaṃ taṃ therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana ''evaṃ me sutaṃ asukasaṃvacchare asukautumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā''ti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretuṃ vā uddisituṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā ''ekaṃ samaya''nti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo bhagavato devamanussesu ativiya suppakāsā anekakālappabhedā eva samayā. Tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātaṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo cāyaṃ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu aññataraṃ sandhāya ''ekaṃ samaya''nti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme ''yasmiṃ samaye kāmāvacara''nti ca ito aññesu suttapadesu ''yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehī''ti ca bhummavacanena niddeso kato, vinaye ca ''tena samayena buddho bhagavā''ti karaṇavacanena, tathā akatvā ''ekaṃ samaya''nti upayogavacanena niddeso katoti. Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu suttapadesu ca adhikaraṇattho bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavati. Adhikaraṇañhi kālattho samūhattho ca samayo, tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ khaṇasamavāyahetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesaṃ bhāvo lakkhīyati. Tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha bhummavacananiddeso kato.

Vinaye ca hetuattho karaṇattho ca sambhavati. Yo hi so sikkhāpadapaññattisamayo sāriputtādīhipi dubbiññeyyo, tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno bhagavā tattha tattha vihāsi. Tasmā tadatthajotanatthaṃ tattha karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasmiṃ ca evaṃjātike accantasaṃyogattho sambhavati. Yañhi samayaṃ bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena vihāsi. Tasmā tadatthajotanatthaṃ idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṃ vuccati –

‘‘Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca;
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā’’ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti – ‘‘tasmiṃ samaye’’ti vā ‘‘tena samayenā’’ti vā ‘‘ekaṃ samaya’’nti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummameva atthoti. Tasmā ‘‘ekaṃ samaya’’nti vuttepi ‘‘ekasmiṃ samaye’’ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuṃ hi loke ‘‘bhagavā’’ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā ‘‘bhagavā’’ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ –

‘‘Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī’’ti. (visuddhi. 1.142);

Apica –

‘‘Bhagyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato’’ti. –

Imissā gāthāya vasenassa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca **visuddhimagge** (visuddhi. 1.144) buddhānussatiniddese vuttoyeva.

Ettāvatā cettha **evaṃ me suta**nti vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ dassento bhagavato dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti. Tena ‘‘nayidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacanaṃ, ayaṃ vo satthā’’ti satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ janaṃ samassāseti. **Ekaṃ samayaṃ bhagavā**ti vacanena tasmiṃ samaye bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyaparinibbānaṃ sādheti. Tena ‘‘evaṃvidhassa nāma ariyadhammassa desako dasabaladharo vajirasaṅghātasamānakāyo sopi bhagavā parinibbuto, kena aññena jīvite āsā janetabbā’’ti jīvitamadamattaṃ janaṃ saṃvejeti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti. **Eva**nti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati. **Me suta**nti sāvakasampattiṃ. **Ekaṃ samaya**nti kālasampattiṃ. **Bhagavā**ti desakasampattiṃ.

Sāvatthiyanti evaṃnāmake nagare. Samīpatthe cetaṃ bhummavacanaṃ. **Viharatī**ti avisesena iriyāpathadibbabrahmaariyavihāresu aññataravihārasamaṅgīparidīpanametaṃ. Idha pana ṭhānagamananisajjāsayanappabhedesu iriyāpathesu aññatarairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ, tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi bhagavā viharaticceva veditabbo. So hi ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā ‘‘viharatī’’ti vuccati.

Jetavaneti jetassa rājakumārassa vane. Tañhi tena ropitaṃ saṃvaḍḍhitaṃ paripālitaṃ ahosi, tasmā ‘‘jetavana’’nti saṅkhaṃ gataṃ. Tasmiṃ jetavane. **Anāthapiṇḍikassa ārāme**ti anāthapiṇḍikena gahapatinā catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyātitattā ‘‘anāthapiṇḍikassa ārāmo’’ti saṅkhaṃ gate ārāme. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana papañcasūdaniyā majjhimaṭṭhakathāya sabbāsavasuttavaṇṇanāyaṃ (ma. ni. aṭṭha. 1.14) vutto.

Tattha siyā – yadi tāva bhagavā sāvatthiyaṃ viharati, ‘‘jetavane’’ti na vattabbaṃ. Atha tattha viharati, ‘‘sāvatthiya’’nti na vattabbaṃ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharituntі. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ.

Nanu avocumha ‘‘samīpatthe bhummavacana’’nti. Tasmā yathā gaṅgāyamunādīnaṃ samīpe goyūthāni carantāni ‘‘gaṅgāyaṃ caranti, yamunāyaṃ carantī’’ti vuccati, evamidhāpi yadidaṃ sāvatthiyā samīpe jetavanaṃ, tattha viharanto vuccati ‘‘sāvatthiyaṃ viharati jetavane’’ti. Gocaragāmanidassanatthaṃ hissa sāvatthivacanaṃ, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānanidassanatthaṃ sesavacanaṃ.

Aññatarā devatāti nāmagottavasena apākaṭā ekā devatāti attho. ‘‘Abhijānāti no, bhante, bhagavā ahu ñātaññatarassa mahesakkhassa yakkhassa saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ bhāsitā’’ti ettha pana abhiññāto sakkopi devarājā ‘‘aññataro’’ti vutto. ‘‘Devatā’’ti ca idaṃ devānampi devadhītānampi sādhāraṇavacanaṃ. Imasmiṃ panatthe devo adhippeto, so ca kho rūpāvacarānaṃ devānaṃ aññataro.

Abhikkantāya rattiyāti ettha abhikkanta-saddo khayasundarābhirūpaabbhānumodanādīsu dissati. Tattha ‘‘abhikkantā, bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṅgho, uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkha’’nti evamādīsu (a. ni. 8.20; cūḷava. 383) khaye dissati. ‘‘Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti evamādīsu (a. ni. 4.100) sundare.

> ‘‘Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ;
> Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā’’ti. –

Evamādīsu (vi. va. 857) abhirūpe. ‘‘Abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ bho gotamā’’ti evamādīsu (pārā. 15) abbhānumodane. Idha pana khaye. Tena abhikkantāya rattiyā, parikkhīṇāya rattiyāti vuttaṃ hoti. Tatthāyaṃ devaputto majjhimayāmasamanantare āgatoti veditabbo. Niyāmo hi kiresa devatānaṃ yadidaṃ buddhānaṃ vā buddhasāvakānaṃ vā upaṭṭhānaṃ āgacchantā majjhimayāmasamanantareyeva āgacchanti.

Abhikkantavaṇṇāti idha **abhikkanta**-saddo abhirūpe, **vaṇṇa**-saddo pana chavithuti-kulavagga-kāraṇa-saṇṭhānappamāṇa-rūpāyatanādīsu dissati. Tattha ‘‘suvaṇṇavaṇṇosi bhagavā’’ti evamādīsu (su. ni. 553) chaviyā. ‘‘Kadā saññūḷhā pana te, gahapati, ime samaṇassa vaṇṇā’’ti evamādīsu (ma. ni. 2.77) thutiyaṃ. ‘‘Cattārome, bho gotama, vaṇṇā’’ti evamādīsu (dī. ni. 3.115) kulavagge. ‘‘Atha kena nu vaṇṇena, gandhathenoti vuccatī’’ti evamādīsu (saṃ. ni. 1.234) kāraṇe. ‘‘Mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminitvā’’ti evamādīsu (saṃ. ni. 1.138) saṇṭhāne. ‘‘Tayo pattassa vaṇṇā’’ti evamādīsu (pārā. 602) pamāṇe. ‘‘Vaṇṇo gandho raso ojā’’ti evamādīsu rūpāyatane. So idha chaviyā daṭṭhabbo. Tena abhikkantavaṇṇā abhirūpacchavi, iṭṭhavaṇṇā manāpavaṇṇāti vuttaṃ hoti. Devatā hi manussalokaṃ āgacchamānā pakativaṇṇaṃ pakatiiddhiṃ jahitvā oḷārikaṃ attabhāvaṃ katvā atirekavaṇṇaṃ atirekaiddhiṃ māpetvā naṭasamajjādīni gacchantā manussā viya abhisaṅkhatena kāyena āgacchanti. Tattha kāmāvacarā anabhisaṅkhatenapi āgantuṃ sakkonti, rūpāvacarā pana na sakkonti. Tesañhi atisukhumo attabhāvo, na tena iriyāpathakappanaṃ hoti. Tasmā ayaṃ devaputto abhisaṅkhateneva āgato. Tena vuttaṃ ‘‘abhikkantavaṇṇā’’ti.

Kevalakappanti ettha **kevala**-saddo anavasesa-yebhuyyābyāmissānatirekadaḷhatthavisaṃyogādianekattho. Tathā hissa ‘‘kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariya’’nti evamādīsu (pārā. 1) anavasesatthamattho. ‘‘Kevalakappā ca aṅgamagadhā pahūtaṃ khādanīyabhojanīyaṃ ādāya upasaṅkamissantī’’ti evamādīsu (mahāva. 43) yebhuyyatā. ‘‘Kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī’’ti evamādīsu (vibha. 225) abyāmissatā. ‘‘Kevalaṃ saddhāmattakaṃ nūna ayamāyasmā’’ti evamādīsu (mahāva. 244) anatirekatā. ‘‘Āyasmato, bhante, anuruddhassa bāhiyo nāma saddhivihāriko kevalakappaṃ saṅghabhedāya ṭhito’’ti evamādīsu (a. ni. 4.243) daḷhatthatā. ‘‘Kevalī vusitavā uttamapurisoti vuccatī’’ti evamādīsu (saṃ. ni. 3.57) visaṃyogo attho. Idha panassa anavasesattho adhippeto.

Kappa-saddo panāyaṃ abhisaddahana-vohāra-kāla-paññatti-chedana-vikappa-lesasamantabhāvādianekattho. Tathā hissa ‘‘okappaniyametaṃ bhoto gotamassa, yathā taṃ arahato sammāsambuddhassā’’ti evamādīsu (ma. ni. 1.387) abhisaddahanamattho. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitu’’nti evamādīsu (cūḷava. 250) vohāro. ‘‘Yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’ti evamādīsu (ma. ni. 1.387) kālo. ‘‘Iccāyasmā kappo’’ti evamādīsu paññatti. ‘‘Alaṅkato kappitakesamassū’’ti evamādīsu (vi. va. 1094, 1101) chedanaṃ. ‘‘Kappati dvaṅgulakappo’’ti evamādīsu (cūḷava. 446) vikappo. ‘‘Atthi kappo nipajjitu’’nti evamādīsu (a. ni. 8.80) leso. ‘‘Kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā’’ti evamādīsu (saṃ. ni. 1.94) samantabhāvo. Idha panassa samantabhāvattho adhippeto. Tasmā **kevalakappaṃ jetavana**nti ettha ‘‘anavasesaṃ samantato jetavana’’nti evamattho daṭṭhabbo.

Obhāsetvāti vatthālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharitvā, candimā viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho.

Yenāti bhummatthe karaṇavacanaṃ. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti tasmā ‘‘yattha bhagavā, tattha upasaṅkamī’’ti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā kāraṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca kāraṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sāduphalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya. **Upasaṅkamī**ti ca gatāti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvā**ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evaṃ gatā tato āsannataraṃ ṭhānaṃ bhagavato samīpasaṅkhātaṃ gantvātipi vuttaṃ hoti.

Idāni yenatthena loke aggapuggalassa upaṭṭhānaṃ āgatā, taṃ pucchitukāmā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjuliṃ sirasi patiṭṭhapetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. **Ekamanta**nti bhāvanapuṃsakaniddeso – ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’tiādīsu (a. ni. 4.70) viya. Tasmā yathā ṭhitā ekamantaṃ ṭhitā hoti, tathā aṭṭhāsīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Aṭṭhāsī**ti ṭhānaṃ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ tiṭṭhanti, ayañca devo tesaṃ aññataro, tasmā ekamantaṃ aṭṭhāsi.

Kathaṃ ṭhito pana ekamantaṃ ṭhito hotīti? Cha ṭhānadose vajjetvā. Seyyathidaṃ – atidūraṃ, accāsannaṃ, uparivātaṃ, unnatappadesaṃ, atisammukhaṃ, atipacchāti. Atidūre ṭhito hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne ṭhito saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte ṭhito sarīragandhena bādhati. Unnatappadese ṭhito agāravaṃ pakāseti. Atisammukhā ṭhito sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā ṭhito sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha ṭhānadose vajjetvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ ‘‘ekamantaṃ aṭṭhāsī’’ti.

Etadavocāti etaṃ avoca. **Kathaṃ nū**ti kāraṇapucchā. Bhagavato hi tiṇṇoghabhāvo dasasahassilokadhātuyā pākaṭo, tenimissā devatāya tattha kaṅkhā natthi, iminā pana kāraṇena ‘‘tiṇṇo’’ti na jānāti, tena sā taṃ kāraṇaṃ pucchamānā evamāha.

Mārisāti devatānaṃ piyasamudācāravacanametaṃ. Niddukkhāti vuttaṃ hoti. Yadi evaṃ ‘‘yadā kho te, mārisa, saṅkunā saṅku hadaye samāgaccheyya, atha naṃ tvaṃ jāneyyāsi ‘vassasahassaṃ me niraye paccamānassā’’’ti (ma. ni. 1.512) idaṃ virujjhati. Na hi nerayikasatto niddukkho nāma hoti. Kiñcāpi na niddukkho, ruḷhīsaddena pana evaṃ vuccati. Pubbe kira paṭhamakappikānaṃ niddukkhānaṃ sukhasamappitānaṃ esa vohāro, aparabhāge dukkhaṃ hotu vā mā vā, ruḷhīsaddena ayaṃ vohāro vuccateva nippadumāpi nirudakāpi vā pokkharaṇī pokkharaṇī viya.

Oghamatarīti ettha cattāro oghā, kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjoghoti. Tattha pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo kāmogho nāma. Rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca bhavogho nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhogho nāma. Catūsu saccesu aññāṇaṃ avijjogho nāma. Tattha kāmogho aṭṭhasu lobhasahagatesu cittuppādesu uppajjati, bhavogho catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatesu cittuppādesu uppajjati, diṭṭhogho catūsu diṭṭhigatasampayuttesu cittuppādesu uppajjati, avijjogho sabbākusalesu uppajjati.

Sabbopi cesa avahananaṭṭhena rāsaṭṭhena ca oghoti veditabbo. **Avahananaṭṭhenā**ti adhogamanaṭṭhena. Ayañhi attano vasaṃ gate satte adho gameti, nirayādibhedāya duggatiyaṃyeva nibbatteti, uparibhāvaṃ vā nibbānaṃ gantuṃ adento adho tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu ca gametītipi attho. **Rāsaṭṭhenā**ti mahantaṭṭhena. Mahā heso kilesarāsi avīcito paṭṭhāya yāva bhavaggā patthaṭo, yadidaṃ pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo nāma. Sesesupi eseva nayo. Evamayaṃ rāsaṭṭhenāpi oghoti veditabbo. **Atarī**ti imaṃ catubbidhampi oghaṃ kena nu tvaṃ, mārisa, kāraṇena tiṇṇoti pucchati.

Athassā bhagavā pañhaṃ vissajjento **appatiṭṭhaṃ khvāha**ntiādimāha. Tattha **appatiṭṭha**nti appatiṭṭhahanto. **Anāyūha**nti anāyūhanto, avāyamantoti attho. Iti bhagavā gūḷhaṃ paṭicchannaṃ katvā pañhaṃ kathesi. Devatāpi naṃ sutvā ‘‘bāhirakaṃ tāva oghaṃ tarantā nāma ṭhātabbaṭṭhāne tiṭṭhantā taritabbaṭṭhāne āyūhantā taranti, ayaṃ pana avīcito yāva bhavaggā patthaṭaṃ kilesoghaṃ kilesarāsiṃ appatiṭṭhahanto anāyūhanto atarinti āha. Kiṃ nu kho etaṃ? Kathaṃ nu kho eta’’nti? Vimatiṃ pakkhantā pañhassa atthaṃ na aññāsi.

Kiṃ pana bhagavatā yathā sattā na jānanti, evaṃ kathanatthāya pāramiyo pūretvā sabbaññutā paṭividdhāti? Na etadatthāya paṭividdhā. Dve pana bhagavato desanā niggahamukhena ca anuggahamukhena ca. Tattha ye paṇḍitamānino honti aññātepi ñātasaññino pañcasatā brāhmaṇapabbajitā viya, tesaṃ mānaniggahatthaṃ yathā na jānanti, evaṃ mūlapariyāyādisadisaṃ dhammaṃ deseti. Ayaṃ niggahamukhena desanā. Vuttampi cetaṃ ‘‘niggayha niggayhāhaṃ, ānanda, vakkhāmi, pavayha pavayha, ānanda, vakkhāmi, yo sāro, so ṭhassatī’’ti (ma. ni. 3.196). Ye pana ujukā sikkhākāmā, tesaṃ suviññeyyaṃ katvā ākaṅkheyyasuttādisadisaṃ dhammaṃ deseti, ‘‘abhirama, tissa, abhirama, tissa, ahamovādena ahamanuggahena ahamanusāsaniyā’’ti (saṃ. ni. 3.84) ca ne samassāseti. Ayaṃ anuggahamukhena desanā.

Ayaṃ pana devaputto mānatthaddho paṇḍitamānī, evaṃ kirassa ahosi – ahaṃ oghaṃ jānāmi, tathāgatassa oghatiṇṇabhāvaṃ jānāmi, ‘‘iminā pana kāraṇena tiṇṇo’’ti ettakamattaṃ na jānāmi. Iti mayhaṃ ñātameva bahu, appaṃ aññātaṃ, tamahaṃ kathitamattameva jānissāmi. Kiñhi nāma taṃ bhagavā vadeyya, yassāhaṃ atthaṃ na jāneyyanti. Atha satthā ‘‘ayaṃ kiliṭṭhavatthaṃ viya raṅgajātaṃ abhabbo imaṃ mānaṃ appahāya desanaṃ sampaṭicchituṃ, mānaniggahaṃ tāvassa katvā puna nīcacittena pucchantassa pakāsessāmī’’ti paṭicchannaṃ katvā pañhaṃ kathesi. Sopi nihatamāno ahosi, sā cassa nihatamānatā uttaripañhapucchaneneva veditabbā. Tassa pana pañhapucchanassa ayamattho – kathaṃ pana tvaṃ, mārisa, appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatari, yathāhaṃ jānāmi, evaṃ me kathehīti.

Athassa bhagavā kathento **yadāsvāha**ntiādimāha. Tattha **yadā svāha**nti yasmiṃ kāle ahaṃ. Sukāro nipātamattaṃ. Yathā ca ettha, evaṃ sabbapadesu. **Saṃsīdāmī**ti paṭicchannaṃ katvā ataranto tattheva osīdāmi. **Nibbuyhāmī**ti ṭhātuṃ asakkonto ativattāmi. Iti ṭhāne ca vāyāme ca dosaṃ disvā atiṭṭhanto avāyamanto oghamatarinti evaṃ bhagavatā pañho kathito. Devatāyapi paṭividdho, na pana pākaṭo, tassa pākaṭīkaraṇatthaṃ satta dukā dassitā. Kilesavasena hi santiṭṭhanto saṃsīdati nāma, abhisaṅkhāravasena āyūhanto nibbuyhati nāma. Taṇhādiṭṭhīhi vā santiṭṭhanto saṃsīdati nāma, avasesakilesānañceva abhisaṅkhārānañca vasena āyūhanto nibbuyhati nāma. Taṇhāvasena vā santiṭṭhanto saṃsīdati nāma, diṭṭhivasena āyūhanto nibbuyhati nāma. Sassatadiṭṭhiyā vā santiṭṭhanto saṃsīdati nāma, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanto nibbuyhati nāma. Olīyanābhinivesā hi bhavadiṭṭhi, atidhāvanābhinivesā vibhavadiṭṭhi. Līnavasena vā santiṭṭhanto saṃsīdati nāma, uddhaccavasena āyūhanto nibbuyhati nāma. Tathā kāmasukhallikānuyogavasena santiṭṭhanto saṃsīdati nāma, attakilamathānuyogavasena āyūhanto nibbuyhati nāma. Sabbākusalābhisaṅkhāravasena santiṭṭhanto saṃsīdati nāma, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanto nibbuyhati nāma. Vuttampi cetaṃ – ‘‘seyyathāpi, cunda, ye keci akusalā dhammā, sabbe te adhobhāgaṅgamanīyā, ye keci kusalā dhammā, sabbe te uparibhāgaṅgamanīyā’’ti (ma. ni. 1.86).

Imaṃ pañhavissajjanaṃ sutvāva devatā sotāpattiphale patiṭṭhāya tuṭṭhā pasannā attano tuṭṭhiñca pasādañca pakāsayantī **cirassaṃ vatā**ti gāthamāha. Tattha **cirassa**nti cirassa kālassa accayenāti attho. Ayaṃ kira devatā kassapasammāsambuddhaṃ disvā tassa parinibbānato paṭṭhāya antarā aññaṃ buddhaṃ na diṭṭhapubbā, tasmā ajja bhagavantaṃ disvā evamāha. Kiṃ panimāya devatāya ito pubbe satthā na diṭṭhapubboti. Diṭṭhapubbo vā hotu adiṭṭhapubbo vā, dassanaṃ upādāya evaṃ vattuṃ vaṭṭati. **Brāhmaṇa**nti bāhitapāpaṃ khīṇāsavabrāhmaṇaṃ. **Parinibbuta**nti kilesanibbānena nibbutaṃ. **Loke**ti sattaloke. **Visattika**nti rūpādīsu ārammaṇesu āsattavisattatādīhi kāraṇehi visattikā vuccati taṇhā, taṃ visattikaṃ appatiṭṭhamānaṃ anāyūhamānaṃ tiṇṇaṃ nittiṇṇaṃ uttiṇṇaṃ cirassaṃ vata khīṇāsavabrāhmaṇaṃ passāmīti attho.

Samanuñño satthā ahosīti tassā devatāya vacanaṃ citteneva samanumodi, ekajjhāsayo ahosi. **Antaradhāyī**ti abhisaṅkhatakāyaṃ jahitvā attano pakatiupādiṇṇakakāyasmiṃyeva ṭhatvā laddhāsā laddhapatiṭṭhā hutvā dasabalaṃ gandhehi ca mālehi ca pūjetvā attano bhavanaṃyeva agamāsīti.

Oghataraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nimokkhasuttavaṇṇanā

2. Idāni dutiyasuttato paṭṭhāya paṭhamamāgatañca uttānatthañca pahāya yaṃ yaṃ anuttānaṃ, taṃ tadeva vaṇṇayissāma. **Jānāsi no**ti jānāsi nu. **Nimokkha**ntiādīni maggādīnaṃ nāmāni. Maggena hi sattā kilesabandhanato nimuccanti, tasmā maggo sattānaṃ **nimokkho**ti vutto. Phalakkhaṇe pana te kilesabandhanato pamuttā, tasmā phalaṃ sattānaṃ **pamokkho**ti vuttaṃ. Nibbānaṃ patvā sattānaṃ sabbadukkhaṃ viviccati, tasmā nibbānaṃ **viveko**ti vuttaṃ. Sabbāni vā etāni nibbānasseva nāmāni. Nibbānañhi patvā sattā sabbadukkhato nimuccanti pamuccanti viviccanti, tasmā tadeva ‘‘nimokkho pamokkho viveko’’ti vuttaṃ. **Jānāmi khvāha**nti jānāmi kho ahaṃ. Avadhāraṇattho khokāro. Ahaṃ jānāmiyeva. Sattānaṃ nimokkhādijānanatthameva hi mayā samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbaññutaññāṇaṃ paṭividdhanti sīhanādaṃ nadati. Buddhasīhanādaṃ nāma kira etaṃ suttaṃ.

Nandībhavaparikkhayāti nandīmūlakassa kammabhavassa parikkhayena. Nandiyā ca bhavassa cātipi vaṭṭati. Tattha hi purimanaye nandībhavena tividhakammābhisaṅkhāravasena saṅkhārakkhandho gahito, saññāviññāṇehi taṃsampayuttā ca dve khandhā. Tehi pana tīhi khandhehi sampayuttā vedanā tesaṃ gahaṇena gahitāvāti anupādiṇṇakānaṃ catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ appavattivasena saupādisesaṃ nibbānaṃ kathitaṃ hoti. **Vedanānaṃ nirodhā upasamā**ti upādiṇṇakavedanānaṃ nirodhena ca upasamena ca. Tattha vedanāgahaṇena taṃsampayuttā tayo khandhā gahitāva honti, tesaṃ vatthārammaṇavasena rūpakkhandhopi. Evaṃ imesaṃ upādiṇṇakānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ appavattivasena anupādisesaṃ nibbānaṃ kathitaṃ hoti. Dutiyanaye pana nandiggahaṇena saṅkhārakkhandho gahito, bhavaggahaṇena upapattibhavasaṅkhāto rūpakkhandho, saññādīhi sarūpeneva tayo khandhā. Evaṃ imesaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ appavattivasena nibbānaṃ kathitaṃ hotīti veditabbaṃ. Imameva ca nayaṃ catunikāyikabhaṇḍikatthero roceti. Iti nibbānavaseneva bhagavā desanaṃ niṭṭhāpesīti.

Nimokkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanīyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **upanīyatī**ti parikkhīyati nirujjhati, upagacchati vā, anupubbena maraṇaṃ upetīti attho. Yathā vā gopālena gogaṇo nīyati, evaṃ jarāya maraṇasantikaṃ upanīyatīti attho. **Jīvita**nti jīvitindriyaṃ. **Appa**nti parittaṃ thokaṃ. Tassa dvīhākārehi parittatā veditabbā sarasaparittatāya ca khaṇaparittatāya ca. Sarasaparittatāyapi hi ‘‘yo, bhikkhave, ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo’’ti (dī. ni. 2.7; saṃ. ni. 2.143) vacanato parittaṃ. Khaṇaparittatāyapi. Paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittappavattimattoyeva. Yathā nāma rathacakkaṃ pavattamānampi ekeneva nemippadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evamevaṃ ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitaṃ, tasmiṃ citte niruddhamatte satto niruddhoti vuccati. Yathāha – atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvissati, anāgate cittakkhaṇe jīvissati na jīvati na jīvittha, paccuppanne cittakkhaṇe jīvati na jīvittha na jīvissati.

‘‘Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā;
Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

‘‘Ye niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha;
Sabbepi sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

‘‘Anibbattena na jāto, paccuppannena jīvati;
Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā’’ti. (mahāni. 10);

Jarūpanītassāti jaraṃ upagatassa, jarāya vā maraṇasantikaṃ upanītassa. **Na santi tāṇā**ti tāṇaṃ leṇaṃ saraṇaṃ bhavituṃ samatthā nāma keci natthi. **Etaṃ bhaya**nti etaṃ jīvitindriyassa maraṇūpagamanaṃ, āyuparittatā, jarūpanītassa tāṇābhāvoti tividhaṃ bhayaṃ bhayavatthu bhayakāraṇanti attho. **Puññāni kayirātha sukhāvahānī**ti viññū puriso sukhāvahāni sukhadāyakāni puññāni kareyya. Iti devatā rūpāvacarajjhānaṃ sandhāya pubbacetanaṃ aparacetanaṃ muñcacetanañca gahetvā bahuvacanavasena ‘‘puññānī’’ti āha. Jhānassādaṃ jhānanikantiṃ jhānasukhañca gahetvā ‘‘sukhāvahānī’’ti āha. Tassā kira devatāya sayaṃ dīghāyukaṭṭhāne brahmaloke nibbattattā heṭṭhā kāmāvacaradevesu parittāyukaṭṭhāne cavamāne upapajjamāne ca thullaphusitake vuṭṭhipātasadise satte disvā etadahosi ‘‘ahovatime sattā jhānaṃ bhāvetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā brahmaloke ekakappa-dvekappa-catukappa-aṭṭhakappa-soḷasakappa-dvattiṃsakappa-catusaṭṭhikappappamāṇaṃ addhānaṃ tiṭṭheyyu’’nti. Tasmā evamāha.

Atha bhagavā – ‘‘ayaṃ devatā aniyyānikaṃ vaṭṭakathaṃ kathetī’’ti vivaṭṭamassā dassento dutiyaṃ gāthamāha. Tattha **lokāmisa**nti dve lokāmisā pariyāyena ca nippariyāyena ca. Pariyāyena tebhūmakavaṭṭaṃ lokāmisaṃ, nippariyāyena cattāro paccayā. Idha pariyāyalokāmisaṃ adhippetaṃ. Nippariyāyalokāmisampi vaṭṭatiyeva. **Santipekkho**ti nibbānasaṅkhātaṃ accantasantiṃ pekkhanto icchanto patthayantoti.

Upanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Accentisuttavaṇṇanā

4. Catutthe **accentī**ti atikkamanti. **Kālā**ti purebhattādayo kālā. **Tarayanti rattiyo**ti rattiyo atikkamamānā puggalaṃ maraṇūpagamanāya tarayanti sīghaṃ sīghaṃ gamayanti. **Vayoguṇā**ti paṭhamamajjhimapacchimavayānaṃ guṇā, rāsayoti attho. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, ahatānaṃ vatthānaṃ diguṇaṃ saṅghāṭi’’nti (mahāva. 348) ettha hi paṭalaṭṭho guṇaṭṭho. ‘‘Sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā’’ti (ma. ni. 3.379) ettha ānisaṃsaṭṭho. ‘‘Antaṃ antaguṇa’’nti ettha koṭṭhāsaṭṭho. ‘‘Kayirā mālāguṇe bahū’’ti (dha. pa. 53) ettha rāsaṭṭho. ‘‘Pañca kāmaguṇā’’ti ettha bandhanaṭṭho. Idha pana rāsaṭṭho guṇaṭṭho. Tasmā **vayoguṇā**ti vayorāsayo veditabbā. **Anupubbaṃ jahantī**ti anupaṭipāṭiyā puggalaṃ jahanti. Majjhimavaye ṭhitaṃ hi paṭhamavayo jahati, pacchimavaye ṭhitaṃ dve paṭhamamajjhimā jahanti, maraṇakkhaṇe pana tayopi vayā jahanteva. **Etaṃ bhaya**nti etaṃ kālānaṃ atikkamanaṃ, rattidivānaṃ taritabhāvo, vayoguṇānaṃ jahanabhāvoti tividhaṃ bhayaṃ. Sesaṃ purimasadisamevāti.

Accentisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Katichindasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **kati chinde**ti chindanto kati chindeyya. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca ‘‘chinde jahe’’ti atthato ekaṃ. Gāthābandhassa pana maṭṭhabhāvatthaṃ ayaṃ devatā saddapunaruttiṃ vajjayantī evamāha. **Kati saṅgātigo**ti kati saṅge atigato, atikkantoti attho. Saṅgātikotipi pāṭho, ayameva attho. **Pañca chinde**ti chindanto pañca orambhāgiyasaṃyojanāni chindeyya. **Pañca jahe**ti jahanto pañcuddhambhāgiyasaṃyojanāni jaheyya. Idhāpi chindanañca jahanañca atthato ekameva, bhagavā pana devatāya āropitavacanānurūpeneva evamāha. Atha vā pādesu baddhapāsasakuṇo viya pañcorambhāgiyasaṃyojanāni heṭṭhā ākaḍḍhamānākārāni honti, tāni anāgāmimaggena chindeyyāti vadati. Hatthehi gahitarukkhasākhā viya pañcuddhambhāgiyasaṃyojanāni upari ākaḍḍhamānākārāni honti, tāni arahattamaggena jaheyyāti vadati. **Pañca cuttari bhāvaye**ti etesaṃ saṃyojanānaṃ chindanatthāya ceva pahānatthāya ca uttari atirekaṃ visesaṃ bhāvento saddhāpañcamāni indriyāni bhāveyyāti attho. **Pañca saṅgātigo**ti rāgasaṅgo dosasaṅgo mohasaṅgo mānasaṅgo diṭṭhisaṅgoti ime pañca saṅge atikkanto. **Oghatiṇṇoti vuccatī**ti caturoghatiṇṇoti kathīyati. Imāya pana gāthāya pañcindriyāni lokiyalokuttarāni kathitānīti.

Katichindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jāgarasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **jāgarata**nti jāgarantānaṃ. **Pañca jāgarata**nti vissajjanagāthāyaṃ pana saddhādīsu pañcasu indriyesu jāgarantesu pañca nīvaraṇā suttā nāma. Kasmā? Yasmā taṃsamaṅgīpuggalo yattha katthaci nisinno vā ṭhito vā aruṇaṃ uṭṭhapentopi pamādatāya akusalasamaṅgitāya sutto nāma hoti. Evaṃ suttesu pañcasu nīvaraṇesu pañcindriyāni jāgarāni nāma. Kasmā? Yasmā taṃsamaṅgīpuggalo yattha katthaci nipajjitvā niddāyantopi appamādatāya kusalasamaṅgitāya jāgaro nāma hoti. Pañcahi pana nīvaraṇeheva kilesarajaṃ ādiyati gaṇhāti parāmasati. Purimā hi kāmacchandādayo pacchimānaṃ paccayā hontīti pañcahi indriyehi parisujjhatīti ayamattho veditabbo. Idhāpi pañcindriyāni lokiyalokuttarāneva kathitānīti.

Jāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Appaṭividitasuttavaṇṇanā

7. Sattame **dhammā**ti catusaccadhammā. **Appaṭividitā**ti ñāṇena appaṭividdhā. **Paravādesū**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavādesu. Te hi ito paresaṃ titthiyānaṃ vādattā paravādā nāma. **Nīyare**ti attano dhammatāyapi gacchanti, parenapi nīyanti. Tattha sayameva sassatādīni gaṇhantā gacchanti nāma, parassa vacanena tāni gaṇhantā nīyanti nāma. **Kālo tesaṃ pabujjhitu**nti tesaṃ puggalānaṃ pabujjhituṃ ayaṃ kālo. Lokasmiñhi buddho uppanno, dhammo desiyati, saṅgho suppaṭipanno, paṭipadā bhaddikā, ime ca pana mahājanā vaṭṭe suttā nappabujjhantīti devatā āha. **Sambuddhā**ti sammā hetunā kāraṇena buddhā. Cattāro hi buddhā – sabbaññubuddho, paccekabuddho, catusaccabuddho, sutabuddhoti. Tattha samatiṃsapāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ patto sabbaññubuddho nāma. Kappasatasahassādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā sayambhutaṃ patto paccekabuddho nāma. Avasesā khīṇāsavā catusaccabuddhā nāma. Bahussuto sutabuddho nāma. Imasmiṃ atthe tayopi purimā vaṭṭanti. **Sammadaññā**ti sammā hetunā kāraṇena jānitvā. **Caranti visame sama**nti visame vā lokasannivāse visame vā sattanikāye visame vā kilesajāte samaṃ carantīti.

Appaṭividitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Susammuṭṭhasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **susammuṭṭhā**ti paññāya appaṭividdhabhāveneva sunaṭṭhā. Yathā hi dve khettāni kasitvā, ekaṃ vapitvā, bahudhaññaṃ adhigatassa avāpitakhettato aladdhaṃ sandhāya ‘‘bahuṃ me dhaññaṃ naṭṭha’’nti vadanto aladdhameva ‘‘naṭṭha’’nti vadati, evamidhāpi appaṭividitāva susammuṭṭhā nāma. **Asammuṭṭhā**ti paññāya paṭividdhabhāveneva anaṭṭhā. Sesaṃ purimasadisamevāti.

Susammuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mānakāmasuttavaṇṇanā

9. Navame **mānakāmassā**ti mānaṃ kāmentassa icchantassa. **Damo**ti evarūpassa puggalassa samādhipakkhiko damo natthīti vadati. ‘‘Saccena danto damasā upeto, vedantagū vusitabrahmacariyo’’ti (saṃ. ni. 1.195) ettha hi indriyasaṃvaro damoti vutto. ‘‘Yadi saccā damā cāgā, khantyā bhiyyodha vijjatī’’ti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 191) ettha paññā. ‘‘Dānena damena saṃyamena saccavajjena atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo’’ti (saṃ. ni. 4.365) ettha uposathakammaṃ. ‘‘Sakkhissasi kho tvaṃ, puṇṇa, iminā damūpasamena samannāgato sunāparantasmiṃ janapade viharitu’’nti (saṃ. ni. 4.88; ma. ni. 3.396) ettha adhivāsanakhanti. Imasmiṃ pana sutte damoti samādhipakkhikadhammānaṃ etaṃ nāmaṃ. Tenevāha – ‘‘na monamatthi asamāhitassā’’ti. Tattha **mona**nti catumaggañāṇaṃ, tañhi munātīti monaṃ, catusaccadhamme jānātīti attho. **Maccudheyyassā**ti tebhūmakavaṭṭassa. Tañhi maccuno patiṭṭhānaṭṭhena maccudheyyanti vuccati. **Pāra**nti tasseva pāraṃ nibbānaṃ. **Tareyyā**ti paṭivijjheyya pāpuṇeyya vā. Idaṃ vuttaṃ hoti – eko araññe viharanto pamatto puggalo maccudheyyassa pāraṃ na tareyya na paṭivijjheyya na pāpuṇeyyāti.

Mānaṃ pahāyāti arahattamaggena navavidhamānaṃ pajahitvā. **Susamāhitatto**ti upacārappanāsamādhīhi suṭṭhu samāhitatto. **Sucetaso**ti ñāṇasampayuttatāya sundaracitto. Ñāṇavippayuttacittena hi sucetasoti na vuccati, tasmā ñāṇasampayuttena sucetaso hutvāti attho. **Sabbadhi vippamutto**ti sabbesu khandhāyatanādīsu vippamutto hutvā. **Tareyyā**ti ettha tebhūmakavaṭṭaṃ samatikkamanto nibbānaṃ paṭivijjhanto taratīti paṭivedhataraṇaṃ nāma vuttaṃ. Iti imāya gāthāya tisso sikkhā kathitā honti. Kathaṃ – māno nāmāyaṃ sīlabhedano, tasmā ‘‘mānaṃ pahāyā’’ti iminā adhisīlasikkhā kathitā hoti. ‘‘Susamāhitatto’’ti iminā adhicittasikkhā. ‘‘Sucetaso’’ti ettha cittena paññā dassitā, tasmā iminā adhipaññāsikkhā kathitā. Adhisīlañca nāma sīle sati hoti, adhicittaṃ citte sati, adhipaññā paññāya sati. Tasmā sīlaṃ nāma pañcapi dasapi sīlāni, pātimokkhasaṃvaro adhisīlaṃ nāmāti veditabbaṃ. Aṭṭha samāpattiyo cittaṃ, vipassanāpādakajjhānaṃ adhicittaṃ. Kammassakatañāṇaṃ paññā, vipassanā adhipaññā. Anuppannepi hi buddhuppāde pavattatīti pañcasīlaṃ dasasīlaṃ sīlameva, pātimokkhasaṃvarasīlaṃ buddhuppādeyeva pavattatīti adhisīlaṃ. Cittapaññāsupi eseva nayo. Apica nibbānaṃ patthayantena samādinnaṃ pañcasīlampi dasasīlampi adhisīlameva. Samāpannā aṭṭha samāpattiyopi adhicittameva. Sabbampi vā lokiyasīlaṃ sīlameva, lokuttaraṃ adhisīlaṃ. Cittapaññāsupi eseva nayoti. Iti imāya gāthāya samodhānetvā tisso sikkhā sakalasāsanaṃ kathitaṃ hotīti.

Mānakāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Araññasuttavaṇṇanā

10. Dasame **santāna**nti santakilesānaṃ, paṇḍitānaṃ vā. ‘‘Santo have sabbhi pavedayanti (jā. 2.21.413), dūre santo pakāsantī’’tiādīsu (dha. pa. 304) hi paṇḍitāpi santoti vuttā. **Brahmacārina**nti seṭṭhacārīnaṃ maggabrahmacariyavāsaṃ vasantānaṃ. **Kena vaṇṇo pasīdatī**ti kena kāraṇena chavivaṇṇo pasīdatīti pucchati. Kasmā panesā evaṃ pucchati? Esā kira vanasaṇḍavāsikā bhummadevatā āraññake bhikkhū pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkante araññaṃ pavisitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinne passati. Tesañca evaṃ nisinnānaṃ balavacittekaggatā uppajjati. Tato visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati okkamati, cittaṃ pasīdati. Citte pasanne lohitaṃ pasīdati, cittasamuṭṭhānāni upādārūpāni parisuddhāni honti, vaṇṭā pamuttatālaphalassa viya mukhassa vaṇṇo hoti. Taṃ disvā devatā cintesi – ‘‘sarīravaṇṇo nāmāyaṃ paṇītāni rasasampannāni bhojanāni sukhasamphassāni nivāsanapāpuraṇasayanāni utusukhe tebhūmikādibhede ca pāsāde mālāgandhavilepanādīni ca labhantānaṃ pasīdati, ime pana bhikkhū piṇḍāya caritvā missakabhattaṃ bhuñjanti, viraḷamañcake vā phalake vā silāya vā sayanāni kappenti, rukkhamūlādīsu vā abbhokāse vā vasanti, kena nu kho kāraṇena etesaṃ vaṇṇo pasīdatī’’ti. Tasmā pucchi.

Athassā bhagavā kāraṇaṃ kathento dutiyaṃ gāthaṃ āha. Tattha **atīta**nti atīte asuko nāma rājā dhammiko ahosi, so amhākaṃ paṇīte paccaye adāsi. Ācariyupajjhāyā lābhino ahesuṃ. Atha mayaṃ evarūpāni bhojanāni bhuñjimhā, cīvarāni pārupimhāti evaṃ ekacce paccayabāhullikā viya ime bhikkhū atītaṃ nānusocanti. **Nappajappanti nāgata**nti anāgate dhammiko rājā bhavissati, phītā janapadā bhavissanti, bahūni sappinavanītādīni uppajjissanti, ‘‘khādatha bhuñjathā’’ti tattha tattha vattāro bhavissanti, tadā mayaṃ evarūpāni bhojanāni bhuñjissāma, cīvarāni pārupissāmāti evaṃ anāgataṃ na patthenti. **Paccuppannenā**ti yena kenaci taṅkhaṇe laddhena yāpenti. **Tenā**ti tena tividhenāpi kāraṇena.

Evaṃ vaṇṇasampattiṃ dassetvā idāni tasseva vaṇṇassa vināsaṃ dassento anantaraṃ gāthamāha. Tattha **anāgatappajappāyā**ti anāgatassa patthanāya. **Etenā**ti etena kāraṇadvayena. **Naḷova harito luto**ti yathā harito naḷo lāyitvā uṇhapāsāṇe pakkhitto sussati, evaṃ sussantīti.

Araññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā. Naḷavaggo paṭhamo.

2. Nandanavaggo

1. Nandanasuttavaṇṇanā

11. Nandanavaggassa paṭhame **tatrā**ti tasmiṃ ārāme. **Kho**ti byañjanasiliṭṭhatāvasena nipātamattaṃ. **Bhikkhū āmantesī**ti parisajeṭṭhake bhikkhū jānāpesi. **Bhikkhavo**ti tesaṃ āmantanākāradīpanaṃ. **Bhadante**ti pativacanadānaṃ. **Te bhikkhū**ti ye tattha sammukhībhūtā dhammapaṭiggāhakā bhikkhū. **Bhagavato paccassosu**nti bhagavato vacanaṃ patiassosuṃ, abhimukhā hutvā suṇiṃsu sampaṭicchiṃsūti attho. **Etadavocā**ti etaṃ idāni vattabbaṃ ‘‘bhūtapubba’’ntiādivacanaṃ avoca. Tattha **tāvatiṃsakāyikā**ti tāvatiṃsakāye nibbattā. Tāvatiṃsakāyo nāma dutiyadevaloko vuccati. Maghena māṇavena saddhiṃ macalagāme kālaṃ katvā tattha uppanne tettiṃsa devaputte upādāya kira tassa devalokassa ayaṃ paṇṇatti jātāti vadanti. Yasmā pana sesacakkavāḷesupi cha kāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetaṃ ‘‘sahassaṃ cātumahārājikānaṃ sahassaṃ tāvatiṃsāna’’nti (a. ni. 10.29), tasmā nāmapaṇṇattiyevesā tassa devalokassāti veditabbā. Evañhi niddosaṃ padaṃ hoti.

Nandane vaneti ettha taṃ vanaṃ paviṭṭhe paviṭṭhe nandayati tosetīti nandanaṃ. Pañcasu hi maraṇanimittesu uppannesu ‘‘sampattiṃ pahāya cavissāmā’’ti paridevamānā devatā sakko devānamindo ‘‘mā paridevittha, abhijjanadhammā nāma saṅkhārā natthī’’ti ovaditvā tattha pavesāpeti. Tāsaṃ aññāhi devatāhi bāhāsu gahetvā pavesitānampi tassa sampattiṃ disvāva maraṇasoko vūpasammati, pītipāmojjameva uppajjati. Atha tasmiṃ kīḷamānā eva uṇhasantatto himapiṇḍo viya vilīyanti, vātāpahatadīpasikhā viya vijjhāyantīti evaṃ yaṃkiñci anto paviṭṭhaṃ nandayati tosetiyevāti nandanaṃ, tasmiṃ nandane. **Accharāsaṅghaparivutā**ti **accharā**ti devadhītānaṃ nāmaṃ, tāsaṃ samūhena parivutā.

Dibbehīti devaloke nibbattehi. **Pañcahi kāmaguṇehī**ti manāpiyarūpasaddagandharasaphoṭṭhabbasaṅkhātehi pañcahi kāmabandhanehi kāmakoṭṭhāsehi vā. **Samappitā**ti upetā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Paricārayamānā**ti ramamānā, tesu tesu vā rūpādīsu indriyāni sañcārayamānā. **Tāyaṃ velāya**nti tasmiṃ paricāraṇakāle. So panassa devaputtassa adhunā abhinibbattakālo veditabbo. Tassa hi paṭisandhikkhaṇeyeva rattasuvaṇṇakkhandho viya virocayamāno tigāvutappamāṇo attabhāvo nibbatti. So dibbavatthanivattho dibbālaṅkārapaṭimaṇḍito dibbamālāvilepanadharo dibbehi candanacuṇṇehi samaṃ vikiriyamāno dibbehi pañcahi kāmaguṇehi ovuto nivuto pariyonaddho lobhābhibhūto hutvā lobhanissaraṇaṃ nibbānaṃ apassanto āsabhiṃ vācaṃ bhāsanto viya mahāsaddena ‘‘na te sukhaṃ pajānantī’’ti imaṃ gāthaṃ gāyamāno nandanavane vicari. Tena vuttaṃ – ‘‘tāyaṃ velāyaṃ imaṃ gāthaṃ abhāsī’’ti.

Ye na passanti nandananti ye tatra pañcakāmaguṇānubhavanavasena nandanavanaṃ na passanti. **Naradevāna**nti devanarānaṃ, devapurisānanti attho. **Tidasāna**nti tikkhattuṃ dasannaṃ. **Yasassina**nti parivārasaṅkhātena yasena sampannānaṃ.

Aññatarā devatāti ekā ariyasāvikā devatā. **Paccabhāsī**ti ‘‘ayaṃ bāladevatā imaṃ sampattiṃ niccaṃ acalaṃ maññati, nāssā chedanabhedanaviddhaṃsanadhammataṃ jānātī’’ti adhippāyaṃ vivaṭṭetvā dassentī ‘‘na tvaṃ bāle’’ti imāya gāthāya patiabhāsi. **Yathā arahataṃ vaco**ti yathā arahantānaṃ vacanaṃ, tathā tvaṃ na jānāsīti. Evaṃ tassā adhippāyaṃ paṭikkhipitvā idāni arahantānaṃ vacanaṃ dassentī **aniccā**tiādimāha. Tattha **aniccā vata saṅkhārā**ti sabbe tebhūmakasaṅkhārā hutvā abhāvatthena aniccā. **Uppādavayadhammino**ti uppādavayasabhāvā. **Uppajjitvā nirujjhantī**ti idaṃ purimasseva vevacanaṃ. Yasmā vā uppajjitvā nirujjhanti, tasmā uppādavayadhamminoti. Uppādavayaggahaṇena cettha tadanantarā vemajjhaṭṭhānaṃ gahitameva hoti. **Tesaṃ vūpasamo sukho**ti tesaṃ saṅkhārānaṃ vūpasamasaṅkhātaṃ nibbānameva sukhaṃ. Idaṃ arahataṃ vacoti.

Nandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandatisuttavaṇṇanā

12. Dutiye **nandatī**ti tussati attamano hoti. **Puttimā**ti bahuputto. Tassa hi ekacce puttā kasikammaṃ katvā dhaññassa koṭṭhe pūrenti, ekacce vaṇijjaṃ katvā hiraññasuvaṇṇaṃ āharanti, ekacce rājānaṃ upaṭṭhahitvā yānavāhanagāmanigamādīni labhanti. Atha tesaṃ ānubhāvasaṅkhātaṃ siriṃ anubhavamānā mātā vā pitā vā nandati. Chaṇadivasādīsu vā maṇḍitapasādhite putte sampattiṃ anubhavamāne disvā nandatīti, ‘‘nandati puttehi puttimā’’ti āha. **Gohi tathevā**ti yathā puttimā puttehi, tathā gosāmikopi sampannaṃ gomaṇḍalaṃ disvā gāvo nissāya gorasasampattiṃ anubhavamāno gohi nandati. **Upadhī hi narassa nandanā**ti, ettha **upadhī**ti cattāro upadhī – kāmūpadhi, khandhūpadhi, kilesūpadhi, abhisaṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi ‘‘yaṃ pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo’’ti (ma. ni. 1.166) evaṃ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato ‘‘upadhiyati ettha sukha’’nti iminā vacanatthena upadhīti vuccati. Khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvatoti. Idha pana kāmūpadhi adhippeto. Pañca hi kāmaguṇā tebhūmikādipāsāda-uḷārasayana-vatthālaṅkāra-nāṭakaparivārādivasena paccupaṭṭhitā pītisomanassaṃ upasaṃharamānā naraṃ nandayanti. Tasmā yathā puttā ca gāvo ca, evaṃ imepi upadhī hi narassa nandanāti veditabbā. **Na hi so nandati yo nirūpadhī**ti yo kāmaguṇasampattirahito daliddo dullabhaghāsacchādano, na hi so nandati. Evarūpo manussapeto ca manussanerayiko ca kiṃ nandissati bhagavāti āha.

Idaṃ sutvā satthā cintesi – ‘‘ayaṃ devatā sokavatthumeva nandavatthuṃ karoti, sokavatthubhāvamassā dīpessāmī’’ti phalena phalaṃ pātento viya tāyeva upamāya tassā vādaṃ bhindanto tameva gāthaṃ parivattetvā **socatī**ti āha. Tattha **socati puttehī**ti videsagamanādivasena puttesu naṭṭhesupi nassantesupi idāni nassissantīti nāsasaṅkīpi socati, tathā matesupi marantesupi corehi rājapurisehi gahitesu vā paccatthikānaṃ hatthaṃ upagatesu vā maraṇasaṅkīpi hutvā socati. Rukkhapabbatādīhi patitvā hatthapādādīnaṃ bhedavasena bhinnesupi bhijjantesupi bhedasaṅkīpi hutvā socati. Yathā ca puttehi puttimā, gosāmikopi tatheva navahākārehi gohi socati. **Upadhī hi narassa socanā**ti yathā ca puttagāvo, evaṃ pañca kāmaguṇopadhīpi –

> ‘‘Tassa ce kāmayānassa, chandajātassa jantuno;
> Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī’’ti. (su. ni. 773) –

Vuttanayena naraṃ socanti. Tasmā narassa socanā sokavatthukamevāti veditabbā. **Na hi so socati, yo nirūpadhī**ti yassa pana catubbidhāpete upadhiyo natthi, so nirupadhi mahākhīṇāsavo kiṃ socissati, na socati devateti.

Nandatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Natthiputtasamasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **natthi puttasamaṃ pema**nti virūpepi hi attano puttake suvaṇṇabimbakaṃ viya maññanti, mālāguḷe viya sīsādīsu katvā pariharamānā tehi ohaditāpi omuttikāpi gandhavilepanapatitā viya somanassaṃ āpajjanti. Tenāha – ‘‘natthi puttasamaṃ pema’’nti. Puttapemasamaṃ pemaṃ nāma natthīti vuttaṃ hoti. **Gosamitaṃ dhana**nti gohi samaṃ godhanasamaṃ godhanasadisaṃ aññaṃ dhanaṃ nāma natthi bhagavāti āha. **Sūriyasamā ābhā**ti sūriyābhāya samā aññā ābhā nāma natthīti dasseti. **Samuddaparamā**ti ye keci aññe sarā nāma, sabbe te samuddaparamā, samuddo tesaṃ uttamo, samuddasadisaṃ aññaṃ udakanidhānaṃ nāma natthi, bhagavāti.

Yasmā pana attapemena samaṃ pemaṃ nāma natthi. Mātāpitādayo hi chaḍḍetvāpi puttadhītādayo ca aposetvāpi sattā attānameva posenti. Dhaññena ca samaṃ dhanaṃ nāma natthi. (Yadā hi sattā dubbhikkhā honti), tathārūpe hi kāle hiraññasuvaṇṇādīni gomahiṃsādīnipi dhaññaggahaṇatthaṃ dhaññasāmikānameva santikaṃ gahetvā gacchanti. Paññāya ca samā ābhā nāma natthi. Sūriyādayo hi ekadesaṃyeva obhāsanti, paccuppannameva ca tamaṃ vinodenti. Paññā pana dasasahassimpi lokadhātuṃ ekappajjotaṃ kātuṃ sakkoti, atītaṃsādipaṭicchādakañca tamaṃ vidhamati. Meghavuṭṭhiyā ca samo saro nāma natthi. Nadīvāpi hotu talākādīni vā, vuṭṭhisamo saro nāma natthi. Meghavuṭṭhiyā hi pacchinnāya mahāsamuddo aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na hoti, vuṭṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanāpi ekodakaṃ hoti. Tasmā bhagavā devatāya paṭigāthaṃ vadanto **natthi attasamaṃ pema**ntiādimāhāti.

Natthiputtasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khattiyasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **khattiyo dvipada**nti dvipadānaṃ rājā seṭṭho. **Komārī**ti kumārikāle gahitā. Ayaṃ sesabhariyānaṃ seṭṭhāti vadati. **Pubbajo**ti paṭhamaṃ jāto kāṇo vāpi hotu kuṇiādīnaṃ vā aññataro, yo paṭhamaṃ jāto, ayameva putto imissā devatāya vāde seṭṭho nāma hoti. Yasmā pana dvipadādīnaṃ buddhādayo seṭṭhā, tasmā bhagavā paṭigāthaṃ āha. Tattha kiñcāpi bhagavā sabbesaṃyeva apadādibhedānaṃ sattānaṃ seṭṭho, uppajjamāno panesa sabbasattaseṭṭho dvipadesuyeva uppajjati, tasmā **sambuddho dvipadaṃ seṭṭho**ti āha. Dvipadesu uppannassa cassa sabbasattaseṭṭhabhāvo appaṭihatova hoti. **Ājānīyo**ti hatthī vā hotu assādīsu aññataro vā, yo kāraṇaṃ jānāti, ayaṃ ājānīyova catuppadānaṃ seṭṭhoti attho. Kūṭakaṇṇarañño guḷavaṇṇaasso viya. Rājā kira pācīnadvārena nikkhamitvā cetiyapabbataṃ gamissāmīti kalambanadītīraṃ sampatto, asso tīre ṭhatvā udakaṃ otarituṃ na icchati, rājā assācariyaṃ āmantetvā, ‘‘aho vata tayā asso sikkhāpito udakaṃ otarituṃ na icchatī’’ti āha. Ācariyo ‘‘susikkhāpito deva asso, etassa hi cittaṃ – ‘sacāhaṃ udakaṃ otarissāmi, vālaṃ temissati, vāle tinte rañño aṅge udakaṃ pāteyyā’ti, evaṃ tumhākaṃ sarīre udakapātanabhayena na otarati, vālaṃ gaṇhāpethā’’ti āha. Rājā tathā kāresi. Asso vegena otaritvā pāraṃ gato. **Sussūsā**ti sussūsamānā. Kumārikāle vā gahitā hotu pacchā vā, surūpā vā virūpā vā, yā sāmikaṃ sussūsati paricarati toseti, sā bhariyānaṃ seṭṭhā. **Assavo**ti āsuṇamāno. Jeṭṭho vā hi hotu kaniṭṭho vā, yo mātāpitūnaṃ vacanaṃ suṇāti, sampaṭicchati, ovādapaṭikaro hoti, ayaṃ puttānaṃ seṭṭho, aññehi sandhicchedakādicorehi puttehi ko attho devateti.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṇamānasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **ṭhite majjhanhike**ti ṭhitamajjhanhike. **Sannisīvesū**ti yathā phāsukaṭṭhānaṃ upagantvā sannisinnesu vissamamānesu. Ṭhitamajjhanhikakālo nāmesa sabbasattānaṃ iriyāpathadubbalyakālo. Idha pana pakkhīnaṃyeva vasena dassito. **Saṇatevā**ti saṇati viya mahāviravaṃ viya muccati. Saṇamānameva cettha ‘‘saṇatevā’’ti vuttaṃ. Tappaṭibhāgaṃ nāmetaṃ. Nidāghasamayasmiñhi ṭhitamajjhanhikakāle catuppadagaṇesu ceva pakkhīgaṇesu ca sannisinnesu vātapūritānaṃ susirarukkhānañceva chiddaveṇupabbānañca khandhena khandhaṃ sākhāya sākhaṃ saṅghaṭṭayantānaṃ pādapānañca araññamajjhe mahāsaddo uppajjati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Taṃ bhayaṃ paṭibhāti ma**nti taṃ evarūpe kāle mahāaraññassa saṇamānaṃ mayhaṃ bhayaṃ hutvā upaṭṭhāti. Dandhapaññā kiresā devatā tasmiṃ khaṇe attano nisajjaphāsukaṃ kathāphāsukaṃ dutiyakaṃ alabhantī evamāha. Yasmā pana tādise kāle piṇḍapātapaṭikkantassa vivitte araññāyatane kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnassa bhikkhuno anappakaṃ sukhaṃ uppajjati, yaṃ sandhāya vuttaṃ –

‘‘Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato’’ti. (dha. pa. 373) ca,

‘‘Purato pacchato vāpi, aparo ce na vijjati;
Atīva phāsu bhavati, ekassa vasato vane’’ti. (theragā. 537) ca;

Tasmā bhagavā dutiyaṃ gāthamāha. Tattha **sā rati paṭibhāti ma**nti yā evarūpe kāle ekakassa nisajjā nāma, sā rati mayhaṃ upaṭṭhātīti attho. Sesaṃ tādisamevāti.

Saṇamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Niddātandīsuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **niddā**ti, ‘‘abhijānāmahaṃ, aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse niddaṃ okkamitā’’ti (ma. ni. 1.387) evarūpāya abyākataniddāya pubbabhāgāparabhāgesu sekhaputhujjanānaṃ sasaṅkhārikaakusale citte uppannaṃ thinamiddhaṃ. **Tandī**ti aticchātātisītādikālesu uppannaṃ āgantukaṃ ālasiyaṃ. Vuttampi cetaṃ – ‘‘tattha katamā tandī? Yā tandī tandiyanā tandimanatā ālasyaṃ ālasyāyanā ālasyāyitattaṃ, ayaṃ vuccati tandī’’ti (vibha. 857). **Vijambhitā**ti kāyavijambhanā. **Aratī**ti akusalapakkhā ukkaṇṭhitatā. **Bhattasammado**ti bhattamucchā bhattakilamatho. Vitthāro pana tesaṃ – ‘‘tattha katamā vijambhitā? Yā kāyassa jambhanā vijambhanā’’tiādinā nayena abhidhamme āgatova. **Etenā**ti etena niddādinā upakkilesena upakkiliṭṭho nivāritapātubhāvo. **Nappakāsatī**ti na jotati, na pātubhavatīti attho. **Ariyamaggo**ti lokuttaramaggo. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Pāṇina**nti sattānaṃ. **Vīriyenā**ti maggasahajātavīriyena. **Naṃ paṇāmetvā**ti etaṃ kilesajātaṃ nīharitvā. **Ariyamaggo**ti lokiyalokuttaramaggo. Iti maggeneva upakkilese nīharitvā maggassa visuddhi vuttāti.

Niddātandīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkarasuttavaṇṇanā

17. Sattame **duttitikkha**nti dukkhamaṃ duadhivāsiyaṃ. **Abyattenā**ti bālena. **Sāmañña**nti samaṇadhammo. Iminā devatā idaṃ dasseti – yaṃ paṇḍitā kulaputtā dasapi vassāni vīsatipi saṭṭhipi vassāni dante abhidantamādhāya jivhāya tāluṃ āhaccapi cetasā cittaṃ abhiniggaṇhitvāpi ekāsanaṃ ekabhattaṃ paṭisevamānā āpāṇakoṭikaṃ brahmacariyaṃ carantā sāmaññaṃ karonti. Taṃ bhagavā bālo abyatto kātuṃ na sakkotīti. **Bahū hi tattha sambādhā**ti tasmiṃ sāmaññasaṅkhāte ariyamagge bahū sambādhā maggādhigamāya paṭipannassa pubbabhāge bahū parissayāti dasseti.

Cittañce na nivārayeti yadi ayoniso uppannaṃ cittaṃ na nivāreyya, kati ahāni sāmaññaṃ careyya? Ekadivasampi na careyya. Cittavasiko hi samaṇadhammaṃ kātuṃ na sakkoti. **Pade pade**ti ārammaṇe ārammaṇe. Ārammaṇañhi idha padanti adhippetaṃ. Yasmiṃ yasmiṃ hi ārammaṇe kileso uppajjati, tattha tattha bālo visīdati nāma. Iriyāpathapadampi vaṭṭati. Gamanādīsu hi yattha yattha kileso uppajjati, tattha tattheva visīdati nāma. **Saṅkappāna**nti kāmasaṅkappādīnaṃ.

Kummo vāti kacchapo viya. **Aṅgānī**ti gīvapañcamāni aṅgāni. **Samodaha**nti samodahanto, samodahitvā vā. **Manovitakke**ti manamhi uppannavitakke. Ettāvatā idaṃ dasseti – yathā kummo soṇḍipañcamāni aṅgāni sake kapāle samodahanto siṅgālassa otāraṃ na deti, samodahitvā cassa appasayhataṃ āpajjati, evamevaṃ bhikkhu manamhi uppannavitakke sake ārammaṇakapāle samodahaṃ mārassa otāraṃ na deti, samodahitvā cassa appasayhataṃ āpajjatīti. **Anissito**ti taṇhādiṭṭhinissayehi anissito hutvā. **Aheṭhayāno**ti avihiṃsamāno. **Parinibbuto**ti kilesanibbānena parinibbuto. **Nūpavadeyya kañcī**ti yaṃkiñci puggalaṃ ācāravipattiādīsu yāya kāyaci maṅkuṃ kātukāmo hutvā na vadeyya, ‘‘kālena vakkhāmi no akālenā’’tiādayo pana pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhapetvā ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena kāruññataṃ paṭicca vadeyyāti.

Dukkarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Hirīsuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **hirīnisedho**ti hiriyā akusale dhamme nisedhetīti hirīnisedho. **Koci lokasmiṃ vijjatī**ti koci evarūpo vijjatīti pucchati. **Yo nindaṃ apabodhatī**ti yo garahaṃ apaharanto bujjhati. **Asso bhadro kasāmivā**ti yathā bhadro assājānīyo kasaṃ apaharanto bujjhati, patodacchāyaṃ disvā saṃvijjhanto viya kasāya attani nipātaṃ na deti, evameva yo bhikkhu bhūtassa dasaakkosavatthuno attani nipātaṃ adadanto nindaṃ apabodhati apaharanto bujjhati, evarūpo koci khīṇāsavo vijjatīti pucchati. Abhūtakkosena pana parimutto nāma natthi. **Tanuyā**ti tanukā, hiriyā akusale dhamme nisedhetvā carantā khīṇāsavā nāma appakāti attho. **Sadā satā**ti niccakālaṃ sativepullena samannāgatā. **Antaṃ dukkhassa pappuyyā**ti vaṭṭadukkhassa koṭiṃ antabhūtaṃ nibbānaṃ pāpuṇitvā. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Hirīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kuṭikāsuttavaṇṇanā

19. Navame **kacci te kuṭikā**ti ayaṃ devatā dasa māse antovasanaṭṭhānaṭṭhena mātaraṃ kuṭikaṃ katvā, yathā sakuṇā divasaṃ gocarapasutā rattiṃ kulāvakaṃ allīyanti, evamevaṃ sattā tattha tattha gantvāpi mātugāmassa santikaṃ āgacchanti, ālayavasena bhariyaṃ kulāvakaṃ katvā. Kulapaveṇiṃ santānakaṭṭhena putte santānake katvā, taṇhaṃ bandhanaṃ katvā, gāthābandhanena ime pañhe samodhānetvā bhagavantaṃ pucchi, bhagavāpissā vissajjento **tagghā**tiādimāha. Tattha **tagghā**ti ekaṃsavacane nipāto. **Natthī**ti pahāya pabbajitattā vaṭṭasmiṃ vā puna mātukucchivāsassa dārabharaṇassa puttanibbattiyā vā abhāvato natthi.

Devatā ‘‘mayā sannāhaṃ bandhitvā guḷhā pañhā pucchitā, ayañca samaṇo pucchitamatteyeva vissajjesi, jānaṃ nu kho me ajjhāsayaṃ kathesi, udāhu ajānaṃ yaṃ vā taṃ vā mukhāruḷhaṃ kathesī’’ti cintetvā puna **kintāha**ntiādimāha. Tattha **kintāha**nti kiṃ te ahaṃ. Athassā bhagavā ācikkhanto **mātara**ntiādimāha. **Sāhu te**ti gāthāya anumoditvā sampahaṃsitvā bhagavantaṃ vanditvā gandhamālādīhi pūjetvā attano devaṭṭhānameva gatāti.

Kuṭikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samiddhisuttavaṇṇanā

20. Dasame **tapodārāme**ti tapodassa tattodakassa rahadassa vasena evaṃ laddhanāme ārāme. Vebhārapabbatassa kira heṭṭhā bhummaṭṭhakanāgānaṃ pañcayojanasatikaṃ nāgabhavanaṃ devalokasadisaṃ maṇimayena talena ārāmuyyānehi ca samannāgataṃ. Tattha nāgānaṃ kīḷanaṭṭhāne mahāudakarahado, tato tapodā nāma nadī sandati kuthitā uṇhodakā. Kasmā panesā edisā? Rājagahaṃ kira parivāretvā mahāpetaloko tiṭṭhati, tattha dvinnaṃ mahālohakumbhinirayānaṃ antarena ayaṃ tapodā āgacchati, tasmā kuthitā sandati. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Yatāyaṃ, bhikkhave, tapodā sandati, so daho acchodako sītodako sātodako setodako suppatittho ramaṇīyo pahūtamacchakacchapo, cakkamattāni ca padumāni pupphanti. Apicāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchati, tenāyaṃ tapodā kuthitā sandatī’’ti (pārā. 231).

Imassa pana ārāmassa abhimukhaṭṭhāne tato mahāudakarahado jāto, tassa vasenāyaṃ vihāro ‘‘tapodārāmo’’ti vuccati.

Samiddhīti tassa kira therassa attabhāvo samiddho abhirūpo pāsādiko, tasmā ‘‘samiddhī’’tveva saṅkhaṃ gato. **Gattāni parisiñcitu**nti padhānikatthero esa, balavapaccūse uṭṭhāyāsanā sarīraṃ utuṃ gāhāpetvā bahi saṭṭhihatthamatte mahācaṅkame aparāparaṃ caṅkamitvā ‘‘sedagahitehi gattehi paribhuñjamānaṃ senāsanaṃ kilissatī’’ti maññamāno gattāni parisiñcanatthaṃ sarīradhovanatthaṃ upasaṅkami. **Ekacīvaro aṭṭhāsī**ti nivāsanaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā cīvaraṃ hatthena gahetvā aṭṭhāsi.

Gattāni pubbāpayamānoti gattāni pubbasadisāni vodakāni kurumāno. Allasarīre pārutaṃ hi cīvaraṃ kilissati duggandhaṃ hoti, na cetaṃ vattaṃ. Thero pana vattasampanno, tasmā vatte ṭhitova nhāyitvā paccuttaritvā aṭṭhāsi. Tattha idaṃ nhānavattaṃ – udakatitthaṃ gantvā yattha katthaci cīvarāni nikkhipitvā vegena ṭhitakeneva na otaritabbaṃ, sabbadisā pana oloketvā vivittabhāvaṃ ñatvā khāṇugumbalatādīni vavatthapetvā tikkhattuṃ ukkāsitvā avakujja ṭhitena uttarāsaṅgacīvaraṃ apanetvā pasāretabbaṃ, kāyabandhanaṃ mocetvā cīvarapiṭṭheyeva ṭhapetabbaṃ. Sace udakasāṭikā natthi, udakante ukkuṭikaṃ nisīditvā nivāsanaṃ mocetvā sace sinnaṭṭhānaṃ atthi, pasāretabbaṃ. No ce atthi, saṃharitvā ṭhapetabbaṃ. Udakaṃ otarantena saṇikaṃ nābhippamāṇamattaṃ otaritvā vīciṃ anuṭṭhāpentena saddaṃ akarontena nivattitvā āgatadisābhimukhena nimujjitabbaṃ, evaṃ cīvaraṃ rakkhitaṃ hoti. Ummujjantenapi saddaṃ akarontena saṇikaṃ ummujjitvā nhānapariyosāne udakante ukkuṭikena nisīditvā nivāsanaṃ parikkhipitvā uṭṭhāya suparimaṇḍalaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā cīvaraṃ apārupitvāva ṭhātabbanti.

Theropi tathā nhāyitvā paccuttaritvā vigacchamānaudakaṃ kāyaṃ olokayamāno aṭṭhāsi. Tassa pakatiyāpi pāsādikassa paccūsasamaye sammā pariṇatāhārassa uṇhodakena nhātassa ativiya mukhavaṇṇo viroci, bandhanā pavuttatālaphalaṃ viya pabhāsampanno puṇṇacando viya taṅkhaṇavikasitapadumaṃ viya mukhaṃ sassirikaṃ ahosi, sarīravaṇṇopi vippasīdi. Tasmiṃ samaye vanasaṇḍe adhivatthā bhummadevatā pāsādikaṃ bhikkhuṃ olokayamānā samanaṃ niggahetuṃ asakkontī kāmapariḷāhābhibhūtā hutvā, ‘‘theraṃ palobhessāmī’’ti attabhāvaṃ uḷārena alaṅkārena alaṅkaritvā sahassavaṭṭipadīpaṃ pajjalamānā viya candaṃ uṭṭhāpayamānā viya sakalārāmaṃ ekobhāsaṃ katvā theraṃ upasaṅkamitvā avanditvāva vehāse ṭhitā gāthaṃ abhāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho aññatarā devatā…pe… ajjhabhāsī’’ti.

Abhutvāti pañca kāmaguṇe aparibhuñjitvā. **Bhikkhasī**ti piṇḍāya carasi. **Mā taṃ kālo upaccagā**ti ettha kālo nāma pañcakāmaguṇapaṭisevanakkhamo daharayobbanakālo. Jarājiṇṇena hi obhaggena daṇḍaparāyaṇena pavedhamānena kāsasāsābhibhūtena na sakkā kāme paribhuñjituṃ. Iti imaṃ kālaṃ sandhāya devatā ‘‘mā taṃ kālo upaccagā’’ti āha. Tattha **mā upaccagā**ti mā atikkami.

Kālaṃ vohaṃ na jānāmīti ettha **vo**ti nipātamattaṃ. **Kālaṃ na jānāmī**ti maraṇakālaṃ sandhāya vadati. Sattānañhi –

> ‘‘Jīvitaṃ byādhi kālo ca, dehanikkhepanaṃ gati;
> Pañcete jīvalokasmiṃ, animittā na nāyare’’.

Tattha **jīvitaṃ** tāva ‘‘ettakameva, na ito para’’nti vavatthānābhāvato animittaṃ. Kalalakālepi hi sattā maranti, abbuda-pesi-ghana-aḍḍhamāsa-ekamāsa-dvemāsa-temāsa-catumāsapañcamāsa…pe… dasamāsakālepi, kucchito nikkhantasamayepi, tato paraṃ vassasatassa antopi bahipi marantiyeva. **Byādhi**pi ‘‘imināva byādhinā sattā maranti, na aññenā’’ti vavatthānābhāvato animitto. Cakkhurogenapi hi sattā maranti sotarogādīnaṃ aññatarenapi. **Kālo**pi, ‘‘imasmiṃ yeva kāle maritabbaṃ, na aññasmi’’nti evaṃ vavatthānābhāvato animitto. Pubbaṇhepi hi sattā maranti majjhanhikādīnaṃ aññatarasmimpi. **Dehanikkhepana**mpi, ‘‘idheva mīyamānānaṃ dehena patitabbaṃ, na aññatthā’’ti evaṃ vavatthānābhāvato animittaṃ. Antogāme jātānañhi bahigāmepi attabhāvo patati, bahigāmepi jātānaṃ antogāmepi. Tathā thalajānaṃ jale, jalajānaṃ thaleti anekappakārato vitthāretabbaṃ. **Gati**pi, ‘‘ito cutena idha nibbattitabba’’nti evaṃ vavatthānābhāvato animittā. Devalokato hi cutā manussesupi nibbattanti, manussalokato cutā devalokādīnaṃ yattha katthaci nibbattantīti evaṃ yante yuttagoṇo viya gatipañcake loko samparivattati. Tassevaṃ samparivattato ‘‘imasmiṃ nāma kāle maraṇaṃ bhavissatī’’ti imaṃ maraṇassa kālaṃ vohaṃ na jānāmi.

Channo kālo na dissatīti ayaṃ kālo mayhaṃ paṭicchanno avibhūto na paññāyati. **Tasmā**ti yasmā ayaṃ kālo paṭicchanno na paññāyati, tasmā pañca kāmaguṇe abhutvāva bhikkhāmi. **Mā maṃ kālo upaccagā**ti ettha samaṇadhammakaraṇakālaṃ sandhāya ‘‘kālo’’ti āha. Ayañhi samaṇadhammo nāma pacchime kāle tisso vayosīmā atikkantena obhaggena daṇḍaparāyaṇena pavedhamānena kāsasāsābhibhūtena na sakkā kātuṃ. Tadā hi na sakkā hoti icchiticchitaṃ buddhavacanaṃ vā gaṇhituṃ, dhutaṅgaṃ vā paribhuñjituṃ, araññavāsaṃ vā vasituṃ, icchiticchitakkhaṇe samāpattiṃ vā samāpajjituṃ, padabhāṇa-sarabhaññadhammakathā-anumodanādīni vā kātuṃ, taruṇayobbanakāle panetaṃ sabbaṃ sakkā kātunti ayaṃ samaṇadhammakaraṇassa kālo mā maṃ upaccagā, yāva maṃ nātikkamati, tāva kāme abhutvāva samaṇadhammaṃ karomīti āha.

Pathaviyaṃ patiṭṭhahitvāti sā kira devatā – ‘‘ayaṃ bhikkhu samaṇadhammakaraṇassa kālaṃ nāma katheti, akālaṃ nāma katheti, sahetukaṃ katheti sānisaṃsa’’nti ettāvatāva there lajjaṃ paccupaṭṭhāpetvā mahābrahmaṃ viya aggikkhandhaṃ viya ca naṃ maññamānā gāravajātā ākāsā oruyha pathaviyaṃ aṭṭhāsi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Kiñcāpi pathaviyaṃ ṭhitā, yena panatthena āgatā, punapi tameva gahetvā **daharo tva**ntiādimāha. Tattha **susū**ti taruṇo. **Kāḷakeso**ti suṭṭhu kāḷakeso. **Bhadrenā**ti bhaddakena. Ekacco hi daharopi samāno kāṇo vā hoti kuṇiādīnaṃ vā aññataro, so bhadrena yobbanena samannāgato nāma na hoti. Yo pana abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko sabbasampattisampanno, yaṃ yadeva alaṅkāraparihāraṃ icchati, tena tena alaṅkato devaputto viya carati, ayaṃ bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Thero ca uttamarūpasampanno, tena naṃ evamāha.

Anikkīḷitāvī kāmesūti kāmesu akīḷitakīḷo abhuttāvī, akatakāmakīḷoti attho. **Mā sandiṭṭhikaṃ hitvā**ti yebhuyyena hi tā adiṭṭhasaccā avītarāgā aparacittavidūniyo devatā bhikkhū dasapi vassāni vīsatimpi…pe… saṭṭhimpi vassāni parisuddhaṃ akhaṇḍaṃ brahmacariyaṃ caramāne disvā – ‘‘ime bhikkhū mānusake pañca kāmaguṇe pahāya dibbe kāme patthayantā samaṇadhammaṃ karontī’’ti saññaṃ uppādenti, ayampi tattheva uppādesi. Tasmā mānusake kāme sandiṭṭhike, dibbe ca kālike katvā evamāha.

Na kho ahaṃ, āvusoti, āvuso, ahaṃ sandiṭṭhike kāme hitvā kālike kāme na anudhāvāmi na patthemi na pihemi. **Kalikañca kho ahaṃ, āvuso**ti ahaṃ kho, āvuso, kālikaṃ kāmaṃ hitvā sandiṭṭhikaṃ lokuttaradhammaṃ anudhāvāmi. Iti thero cittānantaraṃ aladdhabbatāya dibbepi mānusakepi pañca kāmaguṇe **kālikā**ti akāsi, cittānantaraṃ laddhabbatāya lokuttaradhammaṃ **sandiṭṭhika**nti. Pañcakāmaguṇesu samohitesupi sampannakāmassāpi kāmino cittānantaraṃ icchiticchitārammaṇānubhavanaṃ na sampajjati. Cakkhudvāre iṭṭhārammaṇaṃ anubhavitukāmena hi cittakārapotthakārarūpakārādayo pakkosāpetvā, ‘‘idaṃ nāma sajjethā’’ti vattabbaṃ hoti. Etthantare anekakoṭisatasahassāni cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Atha pacchā taṃ ārammaṇaṃ sampāpuṇāti. Sesadvāresupi eseva nayo. Sotāpattimaggānantaraṃ pana sotāpattiphalameva uppajjati, antarā aññassa cittassa vāro natthi. Sesaphalesupi eseva nayoti.

So tamevatthaṃ gahetvā **kālikā hi, āvuso**tiādimāha. Tattha **kālikā**ti vuttanayena samohitasampattināpi kālantare pattabbā. **Bahudukkhā**ti pañca kāmaguṇe nissāya pattabbadukkhassa bahutāya bahudukkhā. Taṃvatthukasseva upāyāsassa bahutāya **bahupāyāsā. Ādīnavo ettha bhiyyo**ti pañca kāmaguṇe nissāya laddhabbasukhato ādīnavo bhiyyo, dukkhameva bahutaranti attho. **Sandiṭṭhiko ayaṃ dhammo**ti ayaṃ lokuttaradhammo yena yena adhigato hoti, tena tena parasaddhāya gantabbataṃ hitvā paccavekkhaṇañāṇena sayaṃ daṭṭhabboti **sandiṭṭhiko**. Attano phaladānaṃ sandhāya nāssa kāloti akālo, akāloyeva **akāliko**. Yo ettha ariyamaggadhammo, so attano pavattisamanantarameva phalaṃ detīti attho. ‘‘Ehi passa imaṃ dhamma’’nti evaṃ pavattaṃ ehipassavidhiṃ arahatīti **ehipassiko**. Ādittaṃ celaṃ vā sīsaṃ vā ajjhupekkhitvāpi bhāvanāvasena attano citte upanayaṃ arahatīti **opaneyyiko**. Sabbehi ugghaṭitaññūādīhi viññūhi ‘‘bhāvito me maggo, adhigataṃ phalaṃ, sacchikato nirodho’’ti attani attani veditabboti **paccattaṃ veditabbo viññūhī**ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.146 ādayo) dhammānussativaṇṇanāyaṃ vutto.

Idāni sā devatā andho viya rūpavisesaṃ therena kathitassa atthe ajānantī **kathañca bhikkhū**tiādimāha. Tattha **kathañcā**tipadassa ‘‘kathañca bhikkhu kālikā kāmā vuttā bhagavatā, kathaṃ bahudukkhā, kathaṃ bahupāyāsā’’ti? Evaṃ sabbapadehi sambandho veditabbo.

Navoti aparipuṇṇapañcavasso hi bhikkhu navo nāma hoti, pañcavassato paṭṭhāya majjhimo, dasavassato paṭṭhāya thero. Aparo nayo – aparipuṇṇadasavasso navo, dasavassato paṭṭhāya majjhimo, vīsativassato paṭṭhāya thero. Tesaṃ ahaṃ navoti vadati.

Navopi ekacco sattaṭṭhavassakāle pabbajitvā dvādasaterasavassāni sāmaṇerabhāveneva atikkanto cirapabbajito hoti, ahaṃ pana acirapabbajitoti vadati. **Imaṃ dhammavinaya**nti imaṃ dhammañca vinayañca. Ubhayampetaṃ sāsanasseva nāmaṃ. Dhammena hettha dve piṭakāni vuttāni, vinayena vinayapiṭakaṃ, iti tīhi piṭakehi pakāsitaṃ paṭipattiṃ adhunā āgatomhīti vadati.

Mahesakkhāhīti mahāparivārāhi. Ekekassa hi devarañño koṭisatampi koṭisahassampi parivāro hoti, te attānaṃ mahante ṭhāne ṭhapetvā tathāgataṃ passanti. Tattha amhādisānaṃ appesakkhānaṃ mātugāmajātikānaṃ kuto okāsoti dasseti.

Mayampi āgaccheyyāmāti idaṃ sā devatā ‘‘sacepi cakkavāḷaṃ pūretvā parisā nisinnā hoti, mahatiyā buddhavīthiyā satthu santikaṃ gantuṃ labhatī’’ti ñatvā āha. **Puccha bhikkhu, puccha bhikkhū**ti thirakaraṇavasena āmeḍitaṃ kataṃ.

Akkheyyasaññinoti ettha ‘‘devo, manusso, gahaṭṭho, pabbajito, satto, puggalo, tisso, phusso’’tiādinā nayena akkheyyato sabbesaṃ akkhānānaṃ sabbāsaṃ kathānaṃ vatthubhūtato pañcakkhandhā ‘‘akkheyyā’’ti vuccanti. ‘‘Satto naro poso puggalo itthī puriso’’ti evaṃ saññā etesaṃ atthīti saññino, akkheyyesveva saññinoti **akkheyyasaññino,** pañcasu khandhesu sattapuggalādisaññinoti attho. **Akkheyyasmiṃ patiṭṭhitā**ti pañcasu khandhesu aṭṭhahākārehi patiṭṭhitā. Ratto hi rāgavasena patiṭṭhito hoti, duṭṭho dosavasena, mūḷho mohavasena, parāmaṭṭho diṭṭhivasena, thāmagato anusayavasena, vinibaddho mānavasena, aniṭṭhaṅgato vicikicchāvasena, vikkhepagato uddhaccavasena patiṭṭhito hoti. **Akkheyyaṃ apariññāyā**ti pañcakkhandhe tīhi pariññāhi aparijānitvā. **Yogamāyanti maccuno**ti maccuno yogaṃ payogaṃ pakkhepaṃ upakkhepaṃ upakkamaṃ abbhantaraṃ āgacchanti, maraṇavasaṃ gacchantīti attho. Evamimāya gāthāya kālikā kāmā kathitā.

Pariññāyāti ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti imāhi tīhi pariññāhi parijānitvā. Tattha katamā **ñātapariññā?** Pañcakkhandhe parijānāti – ‘‘ayaṃ rūpakkhandho, ayaṃ vedanākkhandho, ayaṃ saññākkhandho, ayaṃ saṅkhārakkhandho, ayaṃ viññāṇakkhandho, imāni tesaṃ lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānī’’ti, ayaṃ ñātapariññā. Katamā **tīraṇapariññā?** Evaṃ ñātaṃ katvā pañcakkhandhe tīreti aniccato dukkhato rogatoti dvācattālīsāya ākārehi. Ayaṃ tīraṇapariññā. Katamā **pahānapariññā?** Evaṃ tīrayitvā aggamaggena pañcasu khandhesu chandarāgaṃ pajahati. Ayaṃ pahānapariññā.

Akkhātāraṃ na maññatīti evaṃ tīhi pariññāhi pañcakkhandhe parijānitvā khīṇāsavo bhikkhu akkhātāraṃ puggalaṃ na maññati. **Akkhātāra**nti kammavasena kāraṇaṃ veditabbaṃ, akkhātabbaṃ kathetabbaṃ puggalaṃ na maññati, na passatīti attho. Kinti akkhātabbanti? ‘‘Tisso’’ti vā ‘‘phusso’’ti vā evaṃ yena kenaci nāmena vā gottena vā pakāsetabbaṃ. **Tañhi tassa na hotī**ti taṃ tassa khīṇāsavassa na hoti. **Yena naṃ vajjā**ti yena naṃ ‘‘rāgena ratto’’ti vā ‘‘dosena duṭṭho’’ti vā ‘‘mohena mūḷho’’ti vāti koci vadeyya, taṃ kāraṇaṃ tassa khīṇāsavassa natthi.

Sace vijānāsi vadehīti sace evarūpaṃ khīṇāsavaṃ jānāsi, ‘‘jānāmī’’ti vadehi. No ce jānāsi, atha ‘‘na jānāmī’’ti vadehi. **Yakkhā**ti devataṃ ālapanto āha. Iti imāya gāthāya sandiṭṭhiko navavidho lokuttaradhammo kathito. **Sādhū**ti āyācanatthe nipāto.

Yo maññatīti yo attānaṃ ‘‘ahaṃ samo’’ti vā ‘‘visesī’’ti vā ‘‘nihīno’’ti vā maññati. Etena ‘‘seyyohamasmī’’tiādayo tayo mānā gahitāva. Tesu gahitesu nava mānā gahitāva honti. **So vivadetha tenā**ti so puggalo teneva mānena yena kenaci puggalena saddhiṃ – ‘‘kena maṃ tvaṃ pāpuṇāsi, kiṃ jātiyā pāpuṇāsi, udāhu gottena, kulapadesena, vaṇṇapokkharatāya, bāhusaccena, dhutaguṇenā’’ti evaṃ vivadeyya. Iti imāyapi upaḍḍhagāthāya kālikā kāmā kathitā.

Tīsu vidhāsūti tīsu mānesu. ‘‘Ekavidhena rūpasaṅgaho’’tiādīsu (dha. sa. 584) hi koṭṭhāso ‘‘vidho’’ti vutto. ‘‘Kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ paññavantaṃ vadantī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.95) ākāro. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vidhā. Katamā tisso? Seyyohamasmīti vidhā, sadisohamasmīti vidhā, hīnohamasmīti vidhā’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.162) māno ‘‘vidhā’’ti vutto. Idhāpi mānova. Tena vuttaṃ ‘‘tīsu vidhāsūti tīsu mānesū’’ti. **Avikampamāno**ti so puggalo etesu saṅkhepato tīsu, vitthārato navasu mānesu na kampati, na calati. **Samo visesīti na tassa hotī**ti tassa pahīnamānassa khīṇāsavassa ‘‘ahaṃ sadiso’’ti vā ‘‘seyyo’’ti vā ‘‘hīno’’ti vā na hotīti dasseti. Pacchimapadaṃ vuttanayameva. Iti imāyapi upaḍḍhagāthāya navavidho sandiṭṭhiko lokuttaradhammo kathito.

Pahāsi saṅkhanti, ‘‘paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāretī’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.120, 239) paññā ‘‘saṅkhā’’ti āgatā. ‘‘Atthi te koci gaṇako vā muddiko vā saṅkhāyako vā, yo pahoti gaṅgāya vālukaṃ gaṇetu’’nti (saṃ. ni. 4.410) ettha gaṇanā. ‘‘Saññānidānā hi papañcasaṅkhā’’tiādīsu (su. ni. 880) koṭṭhāso. ‘‘Yā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ saṅkhā samaññā’’ti (dha. sa. 1313-1315) ettha paṇṇatti ‘‘saṅkhā’’ti āgatā. Idhāpi ayameva adhippetā. **Pahāsi saṅkha**nti padassa hi ayamevattho – ratto duṭṭho mūḷho iti imaṃ paṇṇattiṃ khīṇāsavo pahāsi jahi pajahīti.

Na vimānamajjhagāti navabhedaṃ tividhamānaṃ na upagato. Nivāsaṭṭhena vā mātukucchi ‘‘vimāna’’nti vuccati, taṃ āyatiṃ paṭisandhivasena na upagacchītipi attho. Anāgatatthe atītavacanaṃ. **Acchecchī**ti chindi. **Chinnagantha**nti cattāro ganthe chinditvā ṭhitaṃ. **Anīgha**nti niddukkhaṃ. **Nirāsa**nti nittaṇhaṃ. **Pariyesamānā**ti olokayamānā. **Nājjhagamu**nti na adhigacchanti na vindanti na passanti. Vattamānatthe atītavacanaṃ. **Idha vā huraṃ vā**ti idhaloke vā paraloke vā. **Sabbanivesanesū**ti tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava sattāvāsā, iti imesupi sabbesu sattanivesanesu evarūpaṃ khīṇāsavaṃ kāyassa bhedā uppajjamānaṃ vā uppannaṃ vā na passantīti attho. Imāya gāthāya sandiṭṭhikaṃ lokuttaradhammameva kathesi.

Imañca gāthaṃ sutvā sāpi devatā atthaṃ sallakkhesi, teneva kāraṇena **imassa khvāhaṃ, bhante**tiādimāha. Tattha **pāpaṃ na kayirā**ti gāthāya dasakusalakammapathavasenapi kathetuṃ vaṭṭati aṭṭhaṅgikamaggavasenapi. Dasakusalakammapathavasena tāva **vacasā**ti catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ gahitaṃ. **Manasā**ti tividhaṃ manosucaritaṃ gahitaṃ. **Kāyena vā kiñcana sabbaloke**ti tividhaṃ kāyasucaritaṃ gahitaṃ. Ime tāva dasakusalakammapathadhammā honti. **Kāme pahāyā**ti iminā pana kāmasukhallikānuyogo paṭikkhitto. **Satimā sampajāno**ti iminā dasakusalakammapathakāraṇaṃ satisampajaññaṃ gahitaṃ. **Dukkhaṃ na sevetha anatthasaṃhita**nti iminā attakilamathānuyogo paṭisiddho. Iti devatā ‘‘ubho ante vivajjetvā kāraṇehi satisampajaññehi saddhiṃ dasakusalakammapathadhamme tumhehi kathite ājānāmi bhagavā’’ti vadati.

Aṭṭhaṅgikamaggavasena pana ayaṃ nayo – tasmiṃ kira ṭhāne mahatī dhammadesanā ahosi. Desanāpariyosāne devatā yathāṭhāne ṭhitāva desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā sotāpattiphale patiṭṭhāya attanā adhigataṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ dassentī evamāha. Tattha **vacasā**ti sammāvācā gahitā, mano pana aṅgaṃ na hotīti **manasā**ti maggasampayuttakaṃ cittaṃ gahitaṃ. **Kāyena vā kiñcana sabbaloke**ti sammākammanto gahito, ājīvo pana vācākammantapakkhikattā gahitova hoti. **Satimā**ti iminā vāyāmasatisamādhayo gahitā. **Sampajāno**tipadena sammādiṭṭhisammāsaṅkappā. **Kāme pahāya, dukkhaṃ na sevethā**tipadadvayena antadvayavajjanaṃ. Iti ime dve ante anupagamma majjhimaṃ paṭipadaṃ tumhehi kathitaṃ, ājānāmi bhagavāti vatvā tathāgataṃ gandhamālādīhi pūjetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmīti.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandanavaggo dutiyo.

3. Sattivaggo

1. Sattisuttavaṇṇanā

21. Sattivaggassa paṭhame **sattiyā**ti desanāsīsametaṃ. Ekatokhārādinā satthenāti attho. **Omaṭṭho**ti pahato. Cattāro hi pahārā omaṭṭho ummaṭṭho maṭṭho vimaṭṭhoti. Tattha upari ṭhatvā adhomukhaṃ dinnapahāro omaṭṭho nāma; heṭṭhā ṭhatvā uddhaṃmukhaṃ dinno ummaṭṭho nāma; aggaḷasūci viya vinivijjhitvā gato maṭṭho nāma; seso sabbopi vimaṭṭho nāma. Imasmiṃ pana ṭhāne omaṭṭho gahito. So hi sabbadāruṇo duruddharasallo duttikiccho antodoso antopubbalohitova hoti, pubbalohitaṃ anikkhamitvā vaṇamukhaṃ pariyonandhitvā tiṭṭhati. Pubbalohitaṃ niharitukāmehi mañcena saddhiṃ bandhitvā adhosiro kātabbo hoti, maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ pāpuṇāti. **Paribbaje**ti vihareyya.

Imāya gāthāya kiṃ katheti? Yathā sattiyā omaṭṭho puriso sallubbahana-vaṇatikicchanānaṃ atthāya vīriyaṃ ārabhati, payogaṃ karoti parakkamati. Yathā ca ḍayhamāno matthake ādittasīso tassa nibbāpanatthāya vīriyaṃ ārabhati, payogaṃ karoti parakkamati, evameva bhikkhu kāmarāgaṃ pahānāya sato appamatto hutvā vihareyya bhagavāti kathesi.

Atha bhagavā cintesi – imāya devatāya upamā tāva daḷhaṃ katvā ānītā, atthaṃ pana parittakaṃ gahetvā ṭhitā, punappunaṃ kathentīpi hesā kāmarāgassa vikkhambhanapahānameva katheyya. Yāva ca kāmarāgo maggena na samugghāṭiyati, tāva anubaddhova hoti. Iti tameva opammaṃ gahetvā paṭhamamaggavasena desanaṃ vinivaṭṭetvā desento dutiyaṃ gāthamāha. Tassattho purimānusāreneva veditabboti. Paṭhamaṃ.

2. Phusatisuttavaṇṇanā

22. Dutiye **nāphusantaṃ phusatī**ti kammaṃ aphusantaṃ vipāko na phusati, kammameva vā aphusantaṃ kammaṃ na phusati. Kammañhi nākaroto kariyati. **Phusantañca tato phuse**ti kammaṃ phusantaṃ vipāko phusati, kammameva vā phusati. Kammañhi karoto kariyati. **Tasmā phusantaṃ phusati, appaduṭṭhapadosina**nti yasmā na aphusantaṃ phusati, phusantañca phusati, ayaṃ kammavipākānaṃ dhammatā, tasmā yo ‘‘appaduṭṭhassa narassa dussati, suddhassa posassa anaṅgaṇassā’’ti evaṃ vutto appaduṭṭhapadosī puggalo, taṃ puggalaṃ kammaṃ phusantameva kammaṃ phusati, vipāko vā phusati. So hi parassa upaghātaṃ kātuṃ sakkoti vā mā vā, attā panānena catūsu apāyesu ṭhapito nāma hoti. Tenāha bhagavā – ‘‘tameva bālaṃ pacceti pāpaṃ, sukhumo rajo paṭivātaṃva khitto’’ti. Dutiyaṃ.

3. Jaṭāsuttavaṇṇanā

23. Tatiye **antojaṭā**ti gāthāyaṃ **jaṭā**ti taṇhāya jāliniyā adhivacanaṃ. Sā hi rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanaṭṭhena veḷugumbādīnaṃ sākhājālasaṅkhātā jaṭā viyāti jaṭā. Sā panesā sakaparikkhāraparaparikkhāresu sakaattabhāva-paraattabhāvesu ajjhattikāyatana-bāhirāyatanesu ca uppajjanato **antojaṭā bahijaṭā**ti vuccati. Tāya evaṃ uppajjamānāya **jaṭāya jaṭitā pajā**. Yathā nāma veḷujaṭādīhi veḷuādayo, evaṃ tāya taṇhājaṭāya sabbāpi ayaṃ sattanikāyasaṅkhātā pajā jaṭitā vinaddhā, saṃsibbitāti attho. Yasmā ca evaṃ jaṭitā, **taṃ taṃ gotama pucchāmī**ti tasmā taṃ pucchāmi. **Gotamā**ti bhagavantaṃ gottena ālapati. **Ko imaṃ vijaṭaye jaṭa**nti imaṃ evaṃ tedhātukaṃ jaṭetvā ṭhitaṃ jaṭaṃ ko vijaṭeyya, vijaṭetuṃ ko samatthoti pucchati.

Athassa bhagavā tamatthaṃ vissajjento **sīle patiṭṭhāyā**tiādimāha. Tattha **sīle patiṭṭhāyā**ti catupārisuddhisīle ṭhatvā. Ettha ca bhagavā jaṭāvijaṭanaṃ pucchito sīlaṃ ārabhanto na ‘‘aññaṃ puṭṭho aññaṃ kathetī’’ti veditabbo. Jaṭāvijaṭakassa hi patiṭṭhādassanatthamettha sīlaṃ kathitaṃ.

Naroti satto. **Sapañño**ti kammajatihetukapaṭisandhipaññāya paññavā. **Cittaṃ paññañca bhāvaya**nti samādhiñceva vipassanañca bhāvayamāno. Cittasīsena hettha aṭṭha samāpattiyo kathitā, paññānāmena vipassanā. **Ātāpī**ti vīriyavā. Vīriyañhi kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena ‘‘ātāpo’’ti vuccati, tadassa atthīti ātāpī. **Nipako**ti nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatoti attho. Iminā padena pārihāriyapaññaṃ dasseti. **Pārihāriyapaññā** nāma ‘‘ayaṃ kālo uddesassa, ayaṃ kālo paripucchāyā’’tiādinā nayena sabbattha kārāpitā pariharitabbapaññā. Imasmiñhi pañhābyākaraṇe tikkhattuṃ paññā āgatā. Tattha paṭhamā jātipaññā, dutiyā vipassanāpaññā, tatiyā sabbakiccapariṇāyikā pārihāriyapaññā.

So imaṃ vijaṭaye jaṭanti so imehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu. Yathā nāma puriso pathaviyaṃ patiṭṭhāya sunisitaṃ satthaṃ ukkhipitvā mahantaṃ veḷugumbaṃ vijaṭeyya, evamevaṃ sīle patiṭṭhāya samādhisilāyaṃ sunisitaṃ vipassanāpaññāsatthaṃ vīriyabalapaggahitena pārihāriyapaññāhatthena ukkhipitvā sabbampi taṃ attano santāne patitaṃ taṇhājaṭaṃ vijaṭeyya sañchindeyya sampadāleyyāti.

Ettāvatā sekhabhūmiṃ kathetvā idāni jaṭaṃ vijaṭetvā ṭhitaṃ mahākhīṇāsavaṃ dassento **yesa**ntiādimāha. Evaṃ jaṭaṃ vijaṭetvā ṭhitaṃ khīṇāsavaṃ dassetvā puna jaṭāya vijaṭanokāsaṃ dassento **yattha nāmañcā**tiādimāha. Tattha **nāma**nti cattāro arūpino khandhā. **Paṭighaṃ rūpasaññā cā**ti ettha paṭighasaññāvasena kāmabhavo gahito, rūpasaññāvasena rūpabhavo. Tesu dvīsu gahitesu arūpabhavo gahitova hoti bhavasaṅkhepenāti. **Etthesā chijjate jaṭā**ti ettha tebhūmakavaṭṭassa pariyādiyanaṭṭhāne esā jaṭā chijjati, nibbānaṃ āgamma chijjati nirujjhatīti ayaṃ attho dassito hoti. Tatiyaṃ.

4. Manonivāraṇasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **yato yato**ti pāpato vā kalyāṇato vā. Ayaṃ kira devatā ‘‘yaṃkiñci kusalādibhedaṃ lokiyaṃ vā lokuttaraṃ vā mano, taṃ nivāretabbameva, na uppādetabba’’nti evaṃladdhikā. **Sa sabbato**ti so sabbato. Atha bhagavā – ‘‘ayaṃ devatā aniyyānikakathaṃ katheti, mano nāma nivāretabbampi atthi bhāvetabbampi, vibhajitvā namassā dassessāmī’’ti cintetvā dutiyagāthaṃ āha. Tattha **na mano saṃyatattamāgata**nti, yaṃ vuttaṃ ‘‘na sabbato mano nivāraye’’ti, kataraṃ taṃ mano, yaṃ taṃ sabbato na nivāretabbanti ce. Mano saṃyatattaṃ āgataṃ, yaṃ mano yattha saṃyatabhāvaṃ āgataṃ, ‘‘dānaṃ dassāmi, sīlaṃ rakkhissāmī’’tiādinā nayena uppannaṃ, etaṃ mano na nivāretabbaṃ, aññadatthu brūhetabbaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Yato yato ca pāpaka**nti yato yato akusalaṃ uppajjati, tato tato ca taṃ nivāretabbanti. Catutthaṃ.

5. Arahantasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **katāvī**ti catūhi maggehi katakicco. **Ahaṃ vadāmī**ti ayaṃ devatā vanasaṇḍavāsinī, sā āraññakānaṃ bhikkhūnaṃ ‘‘ahaṃ bhuñjāmi, ahaṃ nisīdāmi, mama patto, mama cīvara’’ntiādikathāvohāraṃ sutvā cintesi – ‘‘ahaṃ ime bhikkhū ‘khīṇāsavā’ti maññāmi, khīṇāsavānañca nāma evarūpā attupaladdhinissitakathā hoti, na hoti nu kho’’ti jānanatthaṃ evaṃ pucchati.

Sāmaññanti lokaniruttiṃ lokavohāraṃ. **Kusalo**ti khandhādīsu kusalo. **Vohāramattenā**ti upaladdhinissitakathaṃ hitvā vohārabhedaṃ akaronto ‘‘ahaṃ, mamā’’ti vadeyya. ‘‘Khandhā bhuñjanti, khandhā nisīdanti, khandhānaṃ patto, khandhānaṃ cīvara’’nti hi vutte vohārabhedo hoti, na koci jānāti. Tasmā evaṃ avatvā lokavohārena voharatīti.

Atha devatā – ‘‘yadi diṭṭhiyā vasena na vadati, mānavasena nu kho vadatī’’ti cintetvā puna **yo hotī**ti pucchi. Tattha **mānaṃ nu kho**ti so bhikkhu mānaṃ upagantvā mānavasena vadeyya nu khoti. Atha bhagavā – ‘‘ayaṃ devatā khīṇāsavaṃ samānaṃ viya karotī’’ti cintetvā, ‘‘khīṇāsavassa navavidhopi māno pahīno’’ti dassento paṭigāthaṃ āha. Tattha **vidhūpitā**ti vidhamitā. **Mānaganthassā**ti mānā ca ganthā ca assa. **Maññata**nti maññanaṃ. Tividhampi taṇhā-diṭṭhi-māna-maññanaṃ so vītivatto, atikkantoti attho. Sesaṃ uttānatthamevāti. Pañcamaṃ.

6. Pajjotasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **puṭṭhu**nti pucchituṃ. **Kathaṃ jānemū**ti kathaṃ jāneyyāma. **Divāratti**nti divā ca rattiñca. **Tattha tatthā**ti yattha yattheva pajjalito hoti, tattha tattha. **Esā ābhā**ti esā buddhābhā. Katamā pana sāti? Ñāṇāloko vā hotu pītiāloko vā pasādāloko vā dhammakathāāloko vā, sabbopi buddhānaṃ pātubhāvā uppanno āloko **buddhābhā** nāma. Ayaṃ anuttarā sabbaseṭṭhā asadisāti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sarasuttavaṇṇanā

27. Sattame **kuto sarā nivattantī**ti ime saṃsārasarā kuto nivattanti, kiṃ āgamma nappavattantīti attho. **Na gādhatī**ti na patiṭṭhāti. **Ato**ti ato nibbānato. Sesaṃ uttānatthamevāti. Sattamaṃ.

8. Mahaddhanasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame nidhānagataṃ muttasārādi mahantaṃ dhanametesanti **mahaddhanā**. Suvaṇṇarajatabhājanādi mahābhogo etesanti **mahābhogā. Aññamaññābhigijjhantī**ti aññamaññaṃ abhigijjhanti patthenti pihenti. **Analaṅkatā**ti atittā apariyattajātā. **Ussukkajātesū**ti nānākiccajātesu anuppannānaṃ rūpādīnaṃ uppādanatthāya uppannānaṃ anubhavanatthāya ussukkesu. **Bhavasotānusārīsū**ti vaṭṭasotaṃ anusarantesu. **Anussukā**ti avāvaṭā. **Agāra**nti mātugāmena saddhiṃ gehaṃ. **Virājiyā**ti virājetvā. Sesaṃ uttānamevāti. Aṭṭhamaṃ.

9. Catucakkasuttavaṇṇanā

29. Navame **catucakka**nti catuiriyāpathaṃ. Iriyāpatho hi idha cakkanti adhippeto. **Navadvāra**nti navahi vaṇamukhehi navadvāraṃ. **Puṇṇa**nti asucipūraṃ. **Lobhena saṃyuta**nti taṇhāya saṃyuttaṃ. **Kathaṃ yātrā bhavissatī**ti etassa evarūpassa sarīrassa kathaṃ niggamanaṃ bhavissati, kathaṃ mutti parimutti samatikkamo bhavissatīti pucchati. **Naddhi**nti upanāhaṃ, pubbakāle kodho, aparakāle upanāhoti evaṃ pavattaṃ balavakodhanti attho. **Varatta**nti ‘‘chetvā naddhi varattañca, sandānaṃ sahanukkama’’nti gāthāya (dha. pa. 398; su. ni. 627) taṇhā **varattā,** diṭṭhi **sandānaṃ** nāma jātaṃ. Idha pana pāḷiniddiṭṭhe kilese ṭhapetvā avasesā ‘‘varattā’’ti veditabbā, iti kilesavarattañca chetvāti attho. **Icchā lobha**nti ekoyeva dhammo icchanaṭṭhena icchā, lubbhanaṭṭhena lobhoti vutto. Paṭhamuppattikā vā dubbalā icchā, aparāparuppattiko balavā lobho. Aladdhapatthanā vā icchā, paṭiladdhavatthumhi lobho. **Samūlaṃ taṇha**nti avijjāmūlena samūlakaṃ taṇhaṃ. **Abbuyhā**ti aggamaggena uppāṭetvā. Sesaṃ uttānamevāti. Navamaṃ.

10. Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā

30. Dasame **eṇijaṅgha**nti eṇimigassa viya suvaṭṭitajaṅghaṃ. **Kisa**nti athūlaṃ samasarīraṃ. Atha vā ātapena milātaṃ mālāgandhavilepanehi anupabrūhitasarīrantipi attho. **Vīra**nti vīriyavantaṃ. **Appāhāra**nti bhojane mattaññutāya mitāhāraṃ, vikālabhojanapaṭikkhepavasena vā parittāhāraṃ. **Alolupa**nti catūsu paccayesu loluppavirahitaṃ. Rasataṇhāpaṭikkhepo vā esa. **Sīhaṃvekacaraṃ nāga**nti ekacaraṃ sīhaṃ viya, ekacaraṃ nāgaṃ viya. Gaṇavāsino hi pamattā honti, ekacarā appamattā, tasmā ekacarāva gahitāti. **Paveditā**ti pakāsitā kathitā. **Etthā**ti etasmiṃ nāmarūpe. Pañcakāmaguṇavasena hi rūpaṃ gahitaṃ, manena nāmaṃ, ubhayehi pana avinibhuttadhamme gahetvā pañcakkhandhādivasenapettha bhummaṃ yojetabbanti. Dasamaṃ.

Sattivaggo tatiyo.

4. Satullapakāyikavaggo

1. Sabbhisuttavaṇṇanā

31. Satullapakāyikavaggassa paṭhame **satullapakāyikā**ti sataṃ dhammaṃ samādānavasena ullapetvā sagge nibbattāti satullapakāyikā. Tatridaṃ vatthu – sambahulā kira samuddavāṇijā nāvāya samuddaṃ pakkhandiṃsu. Tesaṃ khittasaravegena gacchantiyā nāvāya sattame divase samuddamajjhe mahantaṃ uppātikaṃ pātubhūtaṃ, mahāūmiyo uṭṭhahitvā nāvaṃ udakassa pūrenti. Nāvāya nimujjamānāya mahājano attano attano devatānaṃ nāmāni gahetvā āyācanādīni karonto paridevi. Tesaṃ majjhe eko puriso – ‘‘atthi nu kho me evarūpe bhaye patiṭṭhā’’ti āvajjento attano parisuddhāni saraṇāni ceva sīlāni ca disvā yogī viya pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi. Tamenaṃ itare sabhayakāraṇaṃ pucchiṃsu. So tesaṃ kathesi – ‘‘ambho ahaṃ nāvaṃ abhirūhanadivase bhikkhusaṅghassa dānaṃ datvā saraṇāni ceva sīlāni ca aggahesiṃ, tena me bhayaṃ natthī’’ti. Kiṃ pana sāmi etāni aññesampi vattantīti? Āma vattantīti tena hi amhākampi dethāti. So te manusse sataṃ sataṃ katvā satta koṭṭhāse akāsi, tato pañcasīlāni adāsi. Tesu paṭhamaṃ jaṅghasataṃ gopphakamatte udake ṭhitaṃ aggahesi, dutiyaṃ jāṇumatte, tatiyaṃ kaṭimatte, catutthaṃ nābhimatte, pañcamaṃ thanamatte, chaṭṭhaṃ galappamāṇe, sattamaṃ mukhena loṇodake pavisante aggahesi. So tesaṃ sīlāni datvā – ‘‘aññaṃ tumhākaṃ paṭisaraṇaṃ natthi, sīlameva āvajjethā’’ti ugghosesi. Tāni sattapi jaṅghasatāni tattha kālaṃ katvā āsannakāle gahitasīlaṃ nissāya tāvatiṃsabhavane nibbattiṃsu, tesaṃ ghaṭāvaseneva vimānāni nibbattiṃsu. Sabbesaṃ majjhe ācariyassa yojanasatikaṃ suvaṇṇavimānaṃ nibbatti, avasenāni tassa parivārāni hutvā sabbaheṭṭhimamaṃ dvādasayojanikaṃ ahosi. Te nibbattakkhaṇeyeva kammaṃ āvajjentā ācariyaṃ nissāya sampattilābhaṃ ñatvā, ‘‘gacchāma tāva, dasabalassa santike amhākaṃ ācariyassa vaṇṇaṃ katheyyāmā’’ti majjhimayāmasamanantare bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu, tā devatā ācariyassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ ekekaṃ gāthaṃ abhāsiṃsu.

Tattha **sabbhirevā**ti paṇḍitehi, sappurisehi eva. Ra-kāro padasandhikaro. **Samāsethā**ti saha nisīdeyya. Desanāsīsameva cetaṃ, sabbairiyāpathe sabbhireva saha kubbeyyāti attho. **Kubbethā**ti kareyya. **Santhava**nti mittasanthavaṃ. Taṇhāsanthavo pana na kenaci saddhiṃ kātabbo, mittasanthavo buddha-paccekabuddha-buddhasāvakehi saha kātabbo. Idaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sata**nti buddhādīnaṃ sappurisānaṃ. **Saddhamma**nti pañcasīladasasīlacatusatipaṭṭhānādibhedaṃ saddhammaṃ, idha pana pañcasīlaṃ adhippetaṃ. **Seyyo hotī**ti vaḍḍhi hoti. **Na pāpiyo**ti lāmakaṃ kiñci na hoti. **Nāññato**ti vālikādīhi telādīni viya aññato andhabālato paññā nāma na labbhati, tilādīhi pana telādīni viya sataṃ dhammaṃ ñatvā paṇḍitameva sevanto bhajanto labhatīti. **Sokamajjhe**ti sokavatthūnaṃ sokānugatānaṃ vā sattānaṃ majjhagato na socati bandhulamallasenāpatissa upāsikā viya, pañcannaṃ corasatānaṃ majjhe dhammasenāpatissa saddhivihāriko saṃkiccasāmaṇero viya ca.

Ñātimajjhe virocatīti ñātigaṇamajjhe saṃkiccatherassa saddhivihāriko adhimuttakasāmaṇero viya sobhati. So kira therassa bhāgineyyo hoti, atha naṃ thero āha – ‘‘sāmaṇera, mahallakosi jāto, gaccha, vassāni pucchitvā ehi, upasampādessāmi ta’’nti. So ‘‘sādhū’’ti theraṃ vanditvā pattacīvaramādāya coraaṭaviyā orabhāge bhaginigāmaṃ gantvā piṇḍāya cari, taṃ bhaginī disvā vanditvā gehe nisīdāpetvā bhojesi. So katabhattakicco vassāni pucchi. Sā ‘‘ahaṃ na jānāmi, mātā me jānātī’’ti āha. Atha so ‘‘tiṭṭhatha tumhe, ahaṃ mātusantikaṃ gamissāmī’’ti aṭaviṃ otiṇṇo. Tamenaṃ dūratova corapuriso disvā corānaṃ ārocesi. Corā ‘‘sāmaṇero kireko aṭaviṃ otiṇṇo, gacchatha naṃ ānethā’’ti āṇāpetvā ekacce ‘‘mārema na’’nti āhaṃsu, ekacce vissajjemāti. Sāmaṇero cintesi – ‘‘ahaṃ sekho sakaraṇīyo, imehi saddhiṃ mantetvā sotthimattānaṃ karissāmī’’ti corajeṭṭhakaṃ āmantetvā, ‘‘upamaṃ te, āvuso, karissāmī’’ti imā gāthā abhāsi –

‘‘Ahu atītamaddhānaṃ, araññasmiṃ brahāvane;
Ceto kūṭāni oḍḍetvā, sasakaṃ avadhī tadā.

‘‘Sasakañca mataṃ disvā, ubbiggā migapakkhino;
Ekarattiṃ apakkāmuṃ, ‘akiccaṃ vattate idha’.

‘‘Tatheva samaṇaṃ hantvā, adhimuttaṃ akiñcanaṃ;
Addhikā nāgamissanti, dhanajāni bhavissatī’’ti.

‘‘Saccaṃ kho samaṇo āha, adhimutto akiñcano;
Addhikā nāgamissanti, dhanajāni bhavissati.

‘‘Sace paṭipathe disvā, nārocessasi kassaci;
Tava saccamanurakkhanto, gaccha bhante yathāsukha’’nti.

So tehi corehi vissajjito gacchanto ñātayopi disvā tesampi na ārocesi. Atha te anuppatte corā gahetvā viheṭhayiṃsu, uraṃ paharitvā paridevamānañcassa mātaraṃ corā etadavocuṃ –

‘‘Kiṃ te hoti adhimutto, udare vasiko asi;
Puṭṭhā me amma akkhāhi, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

‘‘Adhimuttassa ahaṃ mātā, ayañca janako pitā;
Bhaginī bhātaro cāpi, sabbeva idha ñātayo.

‘‘Akiccakārī adhimutto, yaṃ disvā na nivāraye;
Etaṃ kho vattaṃ samaṇānaṃ, ariyānaṃ dhammajīvinaṃ.

‘‘Saccavādī adhimutto, yaṃ disvā na nivāraye;
Adhimuttassa suciṇṇena, saccavādissa bhikkhuno;
Sabbeva abhayaṃ pattā, sotthiṃ gacchantu ñātayo’’ti.

Evaṃ te corehi vissajjitā gantvā adhimuttaṃ āhaṃsu –

‘‘Tava tāta suciṇṇena, saccavādissa bhikkhuno;
Sabbeva abhayaṃ pattā, sotthiṃ paccāgamamhase’’ti.

Tepi pañcasatā corā pasādaṃ āpajjitvā adhimuttassa sāmaṇerassa santike pabbajiṃsu. So te ādāya upajjhāyassa santikaṃ gantvā paṭhamaṃ attanā upasampanno pacchā te pañcasate attano antevāsike katvā upasampādesi. Te adhimuttatherassa ovāde ṭhitā sabbe aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Imamatthaṃ gahetvā devatā ‘‘sataṃ saddhammamaññāya ñātimajjhe virocatī’’ti āha.

Sātatanti satataṃ sukhaṃ vā ciraṃ tiṭṭhantīti vadati. **Sabbāsaṃ vo**ti sabbāsaṃ tumhākaṃ. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. **Sabbadukkhā pamuccatī**ti, na kevalaṃ seyyova hoti, na ca kevalaṃ paññaṃ labhati, sokamajjhe na socati, ñātimajjhe virocati, sugatiyaṃ nibbattati, ciraṃ sukhaṃ tiṭṭhati, sakalasmā pana vaṭṭadukkhāpi muccatīti. Paṭhamaṃ.

2. Maccharisuttavaṇṇanā

32. Dutiye **maccherā ca pamādā cā**ti attasampattinigūhanalakkhaṇena maccherena ceva sativippavāsalakkhaṇena pamādena ca. Ekacco hi ‘idaṃ me dentassa parikkhayaṃ gamissati, mayhaṃ vā gharamānusakānaṃ vā na bhavissatī’’ti macchariyena dānaṃ na deti. Ekacco khiḍḍādipasutattā ‘dānaṃ dātabba’’nti cittampi na uppādeti. **Evaṃ dānaṃ na dīyatī**ti evametaṃ yasadāyakaṃ sirīdāyakaṃ sampattidāyakaṃ sukhadāyakaṃ dānaṃ nāma na dīyatītiādinā kāraṇaṃ kathesi. **Puññaṃ ākaṅkhamānenā**ti pubbacetanādibhedaṃ puññaṃ icchamānena. **Deyyaṃ hoti vijānatā**ti atthi dānassa phalanti jānantena dātabbamevāti vadati.

Tameva bālaṃ phusatīti taṃyeva bālaṃ idhalokaparalokesu jighacchā ca pipāsā ca phusati anubandhati na vijahati. **Tasmā**ti yasmā tameva phusati, tasmā. **Vineyya maccheran**ti maccheramalaṃ vinetvā. **Dajjā dānaṃ malābhibhū**ti malābhibhū hutvā taṃ maccheramalaṃ abhibhavitvā dānaṃ dadeyya.

Te matesu na mīyantīti adānasīlatāya maraṇena matesu na mīyanti. Yathā hi mato samparivāretvā ṭhapite bahumhipi annapānādimhi ‘‘idaṃ imassa hotu, idaṃ imassā’’ti uṭṭhahitvā saṃvibhāgaṃ na karoti, evaṃ adānasīlopīti matakassa ca adānasīlassa ca bhogā samasamā nāma honti. Tena dānasīlā evarūpesu matesu na mīyantīti attho. **Panthānaṃva saha vajaṃ, appasmiṃ ye pavecchantī**ti yathā addhānaṃ kantāramaggaṃ saha vajantā pathikā saha vajantānaṃ pathikānaṃ appasmiṃ pātheyye saṃvibhāgaṃ katvā pavecchanti dadantiyeva, evamevaṃ ye pana anamataggaṃ saṃsārakantāraṃ saha vajantā saha vajantānaṃ appasmimpi deyyadhamme saṃvibhāgaṃ katvā dadantiyeva, te matesu na mīyanti.

Esa dhammo sanantanoti esa porāṇako dhammo, sanantanānaṃ vā paṇḍitānaṃ esa dhammoti. **Appasmeke**ti appasmiṃ deyyadhamme eke. **Pavecchantī**ti dadanti. **Bahuneke na dicchare**ti bahunāpi bhogena samannāgatā ekacce na dadanti. **Sahassena samaṃ mitā**ti sahassena saddhiṃ mitā, sahassa dānasadisā hoti.

Duranvayoti duranugamano, duppūroti attho. **Dhammaṃ care**ti dasakusalakammapathadhammaṃ carati. **Yopi samuñjakañcare**ti yo api khalamaṇḍalādisodhanapalālapoṭhanādivasena samuñjakañcarati. **Dārañca posa**nti dārañca posanto. **Dadaṃ appakasmi**nti appakasmiṃ paṇṇasākamattasmimpi saṃvibhāgaṃ katvā dadantova so dhammaṃ carati. **Sataṃ sahassāna**nti sahassaṃ sahassaṃ katvā gaṇitānaṃ purisānaṃ sataṃ, satasahassanti attho. **Sahassayāgina**nti bhikkhusahassassa vā yāgo kahāpaṇasahassena vā nibbattito yāgopi sahassayāgo. So etesaṃ atthīti sahassayāgino, tesaṃ sahassayāginaṃ. Etena dasannaṃ vā bhikkhukoṭīnaṃ dasannaṃ vā kahāpaṇakoṭīnaṃ piṇḍapāto dassito hoti. Ye ettakaṃ dadanti, te kalampi nagghanti tathāvidhassāti āha. Yvāyaṃ samuñjakaṃ carantopi dhammaṃ carati, dāraṃ posentopi, appakasmiṃ dadantopi, tathāvidhassa ete sahassayāgino kalampi nagghanti. Yaṃ tena daliddena ekapaṭivīsakamattampi salākabhattamattampi vā dinnaṃ, tassa dānassa sabbesampi tesaṃ dānaṃ kalaṃ nagghatīti. **Kalaṃ** nāma soḷasabhāgopi satabhāgopi sahassabhāgopi. Idha satabhāgo gahito. Yaṃ tena dānaṃ dinnaṃ, tasmiṃ satadhā vibhatte itaresaṃ dasakoṭisahassadānaṃ tato ekakoṭṭhāsampi nagghatīti āha.

Evaṃ tathāgate dānassa agghaṃ karonte samīpe ṭhitā devatā cintesi – ‘‘evaṃ bhagavā mahantaṃ dānaṃ pādena pavaṭṭetvā ratanasatike viya narake pakkhipanto idaṃ evaṃ parittakaṃ dānaṃ candamaṇḍale paharanto viya ukkhipati, kathaṃ nu kho etaṃ mahapphalatara’’nti jānanatthaṃ gāthāya ajjhabhāsi. Tattha **kenā**ti kena kāraṇena. **Mahaggato**ti mahattaṃ gato, vipulassetaṃ vevacanaṃ. **Samena dinnassā**ti samena dinnassa dānassa. Athassā bhagavā dānaṃ vibhajitvā dassento **dadanti heke**tiādimāha. Tattha **visame niviṭṭhā**ti visame kāyavacīmanokamme patiṭṭhitā hutvā. **Chetvā**ti pothetvā. **Vadhitvā**ti māretvā. **Socayitvā**ti paraṃ sokasamappitaṃ katvā. **Assumukhā**ti assumukhasammissā. Paraṃ rodāpetvā dinnadānañhi assumukhadānanti vuccati. **Sadaṇḍā**ti daṇḍena tajjetvā paharitvā dinnadakkhiṇā sadaṇḍāti vuccati. **Eva**nti nāhaṃ sammāsambuddhatāya mahādānaṃ gahetvā appaphalaṃ nāma kātuṃ sakkomi parittakadānaṃ vā mahapphalaṃ nāma. Idaṃ pana mahādānaṃ attano uppattiyā aparisuddhatāya evaṃ appaphalaṃ nāma hoti, itaraṃ parittadānaṃ attano uppattiyā parisuddhatāya evaṃ mahapphalaṃ nāmāti imamatthaṃ dassento **eva**ntiādimāhāti. Dutiyaṃ.

3. Sādhusuttavaṇṇanā

33. Tatiye **udānaṃ udānesī**ti udāhāraṃ udāhari. Yathā hi yaṃ telaṃ mānaṃ gahetuṃ na sakkoti vissanditvā gacchati, taṃ avasesakoti vuccati. Yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṃ oghoti vuccati, evamevaṃ yaṃ pītivacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti, adhikaṃ hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi nikkhamati, taṃ **udāna**nti vuccati. Evarūpaṃ pītimayaṃ vacanaṃ nicchāresīti attho. **Saddhāyapi sāhu dāna**nti kammañca kammaphalañca saddahitvāpi dinnadānaṃ sāhu laddhakaṃ bhaddakameva. **Āhū**ti kathenti. Kathaṃ panetaṃ ubhayaṃ samaṃ nāma hotīti? Jīvitabhīruko hi yujjhituṃ na sakkoti, khayabhīruko dātuṃ na sakkoti. ‘‘Jīvitañca rakkhissāmi yujjhissāmi cā’’ti hi vadanto na yujjhati. Jīvite pana ālayaṃ vissajjetvā, ‘‘chejjaṃ vā hotu maraṇaṃ vā, gaṇhissāmetaṃ issariya’’nti ussahantova yujjhati. ‘‘Bhoge ca rakkhissāmi, dānañca dassāmī’’ti vadanto na dadāti. Bhogesu pana ālayaṃ vissajjetvā mahādānaṃ dassāmīti ussahantova deti. Evaṃ dānañca yuddhañca samaṃ hoti. Kiñca bhiyyo? **Appāpi santā bahuke jinantī**ti yathā ca yuddhe appakāpi vīrapurisā bahuke bhīrupurise jinanti, evaṃ saddhādisampanno appakampi dānaṃ dadanto bahumaccheraṃ maddati, bahuñca dānavipākaṃ adhigacchati. Evampi dānañca yuddhañca samānaṃ. Tenevāha –

> ‘‘Appampi ce saddahāno dadāti,
> Teneva so hoti sukhī paratthā’’ti.

Imassa ca panatthassa pakāsanatthaṃ ekasāṭakabrāhmaṇavatthu ca aṅkuravatthu ca vitthāretabbaṃ.

Dhammaladdhassāti dhammena samena laddhassa bhogassa dhammaladdhassa ca puggalassa. Ettha puggalo laddhadhammo nāma adhigatadhammo ariyapuggalo. Iti yaṃ dhammaladdhassa bhogassa dānaṃ dhammaladdhassa ariyapuggalassa dīyati, tampi sādhūti attho. **Yo dhammaladdhassā**ti imasmimpi gāthāpade ayameva attho. **Uṭṭhānavīriyādhigatassā**ti uṭṭhānena ca vīriyena ca adhigatassa bhogassa. **Vetaraṇi**nti desanāsīsamattametaṃ. Yamassa pana vetaraṇimpi sañjīvakāḷasuttādayopi ekatiṃsamahānirayepi sabbasova atikkamitvāti attho.

Viceyya dānanti vicinitvā dinnadānaṃ. Tattha dve vicinanā dakkhiṇāvicinanaṃ dakkhiṇeyyavicinanañca. Tesu lāmakalāmake paccaye apanetvā paṇītapaṇīte vicinitvā tesaṃ dānaṃ dakkhiṇāvicinanaṃ nāma. Vipannasīle ito bahiddhā pañcanavutipāsaṇḍabhede vā dakkhiṇeyye pahāya sīlādiguṇasampannānaṃ sāsane pabbajitānaṃ dānaṃ dakkhiṇeyyavicinanaṃ nāma. Evaṃ dvīhākārehi viceyya dānaṃ. **Sugatappasattha**nti sugatena vaṇṇitaṃ. Tattha dakkhiṇeyyavicinanaṃ dassento **ye dakkhiṇeyyā**tiādimāha. **Bījāni vuttāni yathā**ti iminā pana dakkhiṇāvicinanaṃ āha. Avipannabījasadisā hi vicinitvā gahitā paṇītapaṇītā deyyadhammāti.

Pāṇesupi sādhu saṃyamoti pāṇesu saṃyatabhāvopi bhaddako. Ayaṃ devatā itarāhi kathitaṃ dānānisaṃsaṃ atikkamitvā sīlānisaṃsaṃ kathetumāraddhā. **Aheṭhayaṃ cara**nti avihiṃsanto caramāno. **Parūpavādā**ti parassa upavādabhayena. **Bhayā**ti upavādabhayā. **Dānā ca kho dhammapadaṃva seyyo**ti dānato nibbānasaṅkhātaṃ dhammapadameva seyyo. **Pubbe ca hi pubbatare ca santo**ti pubbe ca kassapabuddhādikāle pubbatare ca koṇāgamanabuddhādikāle, sabbepi vā ete pubbe ca pubbatare ca santo nāmāti. Tatiyaṃ.

4. Nasantisuttavaṇṇanā

34. Catutthe **kamanīyānī**ti rūpādīni iṭṭhārammaṇāni. **Apunāgamanaṃ anāgantā puriso maccudheyyā**ti tebhūmakavaṭṭasaṅkhātā maccudheyyā apunāgamanasaṅkhātaṃ nibbānaṃ anāgantā. Nibbānañhi sattā na punāgacchanti, tasmā taṃ apunāgamananti vuccati. Taṃ kāmesu baddho ca pamatto ca anāgantā nāma hoti, so taṃ pāpuṇituṃ na sakkoti, tasmā evamāha. **Chandaja**nti taṇhāchandato jātaṃ. **Agha**nti pañcakkhandhadukkhaṃ. Dutiyapadaṃ tasseva vevacanaṃ. **Chandavinayā aghavinayo**ti taṇhāvinayena pañcakkhandhavinayo. **Aghavinayā dukkhavinayo**ti pañcakkhandhavinayena vaṭṭadukkhaṃ vinītameva hoti. **Citrānī**ti ārammaṇacittāni. **Saṅkapparāgo**ti saṅkappitarāgo. Evamettha vatthukāmaṃ paṭikkhipitvā kilesakāmo kāmoti vutto. Ayaṃ panattho **pasūrasuttena** (su. ni. 830 ādayo) vibhāvetabbo. Pasūraparibbājako hi therena ‘‘saṅkapparāgo purisassa kāmo’’ti vutte –

‘‘Na te kāmā yāni citrāni loke,
Saṅkapparāgañca vadesi kāmaṃ;
Saṅkappayaṃ akusale vitakke,
Bhikkhūpi te hehinti kāmabhogī’’ti. –

Āha. Atha naṃ thero avoca –

‘‘Te ce kāmā yāni citrāni loke,
Saṅkapparāgaṃ na vadesi kāmaṃ;
Passanto rūpāni manoramāni,
Satthāpi te hehiti kāmabhogī.

Suṇanto saddāni, ghāyanto gandhāni;
Sāyanto rasāni, phusanto phassāni manoramāni;
Satthāpi te hehiti kāmabhogī’’ti.

Athettha dhīrāti atha etesu ārammaṇesu paṇḍitā chandarāgaṃ vinayanti. **Saṃyojanaṃ sabba**nti dasavidhampi saṃyojanaṃ. **Akiñcana**nti rāgakiñcanādivirahitaṃ. **Nānupatanti dukkhā**ti vaṭṭadukkhā pana tassa upari na patanti. **Iccāyasmā mogharājā**ti, ‘‘pahāsi saṅkha’’nti gāthaṃ sutvā tassaṃ parisati anusandhikusalo mogharājā nāma thero ‘‘imissā gāthāya attho na yathānusandhiṃ gato’’ti cintetvā yathānusandhiṃ ghaṭento evamāha. Tattha **idha vā huraṃ vā**ti idhaloke vā paraloke vā. **Naruttamaṃ atthacaraṃ narāna**nti kiñcāpi sabbe khīṇāsavā naruttamā ceva atthacarā ca narānaṃ, thero pana dasabalaṃ sandhāyevamāha. **Ye taṃ namassanti pasaṃsiyā te**ti yadi tathāvimuttaṃ devamanussā namassanti, atha ye taṃ bhagavantaṃ kāyena vā vācāya vā anupaṭipattiyā vā namassanti, te kiṃ pasaṃsiyā, udāhu apasaṃsiyāti. **Bhikkhūti** mogharājattheraṃ ālapati. **Aññāya dhamma**nti catusaccadhammaṃ jānitvā. **Saṅgātigā tepi bhavantī**ti ye taṃ kāyena vā vācāya vā anupaṭipattiyā vā namassanti. Te catusaccadhammaṃ aññāya vicikicchaṃ pahāya saṅgātigāpi honti, pasaṃsiyāpi hontīti. Catutthaṃ.

5. Ujjhānasaññisuttavaṇṇanā

35. Pañcame **ujjhānasaññikā**ti ujjhānasaññī devaloko nāma pāṭiyekko natthi, imā pana devatā tathāgatassa catupaccayaparibhogaṃ nissāya ujjhāyamānā āgatā. Tāsaṃ kira evaṃ ahosi – ‘‘samaṇo gotamo bhikkhūnaṃ paṃsukūlacīvara-piṇḍiyālopa-rukkhamūlasenāsanapūtimuttabhesajjehi santosasseva pariyantakāritaṃ vaṇṇeti, sayaṃ pana pattuṇṇadukūla khomādīni paṇītacīvarāni dhāreti, rājārahaṃ uttamaṃ bhojanaṃ bhuñjati, devavimānakappāya gandhakuṭiyā varasayane sayati, sappinavanītādīni bhesajjāni paṭisevati, divasaṃ mahājanassa dhammaṃ deseti, vacanamassa aññato gacchati, kiriyā aññato’’ti ujjhāyamānā āgamiṃsu. Tena tāsaṃ dhammasaṅgāhakattherehi ‘‘ujjhānasaññikā’’ti nāmaṃ gahitaṃ.

Aññathā santanti aññenākārena bhūtaṃ. **Nikaccā**ti nikatiyā vañcanāya, vañcetvāti attho. **Kitavassevā**ti kitavo vuccati sākuṇiko. So hi agumbova samāno sākhapaṇṇādipaṭicchādanena gumbavaṇṇaṃ dassetvā upagate moratittirādayo sakuṇe māretvā dārabharaṇaṃ karoti. Iti tassa kitavassa imāya vañcanāya evaṃ vañcetvā sakuṇamaṃsabhojanaṃ viya kuhakassāpi paṃsukūlena attānaṃ paṭicchādetvā kathāchekatāya mahājanaṃ vañcetvā khādamānassa vicarato. **Bhuttaṃ theyyena tassa ta**nti sabbopi tassa catupaccayaparibhogo theyyena paribhutto nāma hotīti devatā bhagavantaṃ sandhāya vadati. **Parijānanti paṇḍitā**ti ayaṃ kārako vā akārako vāti paṇḍitā jānanti. Iti tā devatā ‘‘tathāgatāpi mayameva paṇḍitā’’ti maññamānā evamāhaṃsu.

Atha bhagavā **nayida**ntiādimāha. Tattha **yāyaṃ paṭipadā daḷhā**ti ayaṃ dhammānudhammapaṭipadā daḷhā thirā. Yāya paṭipadāya dhīrā paṇḍitā ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena cāti dvīhi jhānehi jhāyino mārabandhanā pamuccanti, taṃ paṭipadaṃ bhāsitamattena vā savanamattena vā okkamituṃ paṭipajjituṃ na sakkāti attho. **Na ve dhīrā pakubbantī**ti dhīrā paṇḍitā viditvā lokapariyāyaṃ saṅkhāralokassa udayabbayaṃ ñatvā catusaccadhammañca aññāya kilesanibbānena nibbutā loke visattikaṃ tiṇṇā evaṃ na kubbanti, mayaṃ evarūpāni na kathemāti attho.

Pathaviyaṃ patiṭṭhahitvāti ‘‘ayuttaṃ amhehi kataṃ, akārakameva mayaṃ kārakavādena samudācarimhā’’ti lajjamānā mahābrahmani viya bhagavati gāravaṃ paccupaṭṭhapetvā aggikkhandhaṃ viya bhagavantaṃ durāsadaṃ katvā passamānā ākāsato otaritvā bhūmiyaṃ ṭhatvāti attho. **Accayo**ti aparādho. **No, bhante, accāgamā**ti amhe atikkamma abhibhavitvā pavatto. **Āsādetabba**nti ghaṭṭayitabbaṃ. Tā kira devatā bhagavantaṃ kāyena vācāyāti dvīhipi ghaṭṭayiṃsu. Tathāgataṃ avanditvā ākāse patiṭṭhamānā kāyena ghaṭṭayiṃsu, kitavopamaṃ āharitvā nānappakārakaṃ asabbhivādaṃ vadamānā vācāya ghaṭṭayiṃsu. Tasmā āsādetabbaṃ amaññimhāti āhaṃsu. **Paṭiggaṇhātū**ti khamatu. **Āyatiṃ saṃvarāyā**ti anāgate saṃvaraṇatthāya, puna evarūpassa aparādhassa dosassa akaraṇatthāya.

Sitaṃ pātvākāsīti aggadante dassento pahaṭṭhākāraṃ dassesi. Kasmā? Tā kira devatā na sabhāvena khamāpenti, lokiyamahājanañca sadevake loke aggapuggalaṃ tathāgatañca ekasadisaṃ karonti. Atha bhagavā ‘‘parato kathāya uppannāya buddhabalaṃ dīpetvā pacchā khamissāmī’’ti sitaṃ pātvākāsi.

Bhiyyoso mattāyāti atirekappamāṇena. **Imaṃ gāthaṃ abhāsī**ti kupito esa amhākanti maññamānā abhāsi.

Na paṭigaṇhatīti na khamati nādhivāseti. **Kopantaro**ti abbhantare uppannakopo. **Dosagarū**ti dosaṃ garuṃ katvā ādāya viharanto. **Sa veraṃ paṭimuñcatī**ti so evarūpo gaṇṭhikaṃ paṭimuñcanto viya taṃ veraṃ attani paṭimuñcati ṭhapeti, na paṭinissajjatīti attho. **Accayo ce na vijjethā**ti sace accāyikakammaṃ na bhaveyya. **No cidhāpagataṃ siyā**ti yadi aparādho nāma na bhāveyya. **Kenīdha kusalo siyā**ti yadi verāni na sammeyyuṃ, kena kāraṇena kusalo bhaveyya.

Kassaccayāti gāthāya kassa atikkamo natthi? Kassa aparādho natthi? Ko sammohaṃ nāpajjati? Ko niccameva paṇḍito nāmāti attho? Imaṃ kira gāthaṃ bhaṇāpanatthaṃ bhagavato sitapātukammaṃ. Tasmā idāni devatānaṃ buddhabalaṃ dīpetvā khamissāmīti **tathāgatassa buddhassā**tiādimāha. Tattha **tathāgatassā**ti tathā āgatoti evamādīhi kāraṇehi tathāgatassa. **Buddhassā**ti catunnaṃ saccānaṃ buddhattādīhi kāraṇehi vimokkhantikapaṇṇattivasena evaṃ laddhanāmassa. **Accayaṃ desayantīna**nti yaṃ vuttaṃ tumhehi ‘‘accayaṃ desayantīnaṃ…pe… sa veraṃ paṭimuñcatī’’ti, taṃ sādhu vuttaṃ, ahaṃ pana taṃ veraṃ nābhinandāmi na patthayāmīti attho. **Paṭiggaṇhāmi voccaya**nti tumhākaṃ aparādhaṃ khamāmīti. Pañcamaṃ.

6. Saddhāsuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **saddhā dutiyā purisassa hotī**ti purisassa devaloke manussaloke ceva nibbānañca gacchantassa saddhā dutiyā hoti, sahāyakiccaṃ sādheti. **No ce assaddhiyaṃ avatiṭṭhatī**ti yadi assaddhiyaṃ na tiṭṭhati. **Yaso**ti parivāro. **Kittī**ti vaṇṇabhaṇanaṃ. **Tatvassa hotī**ti tato assa hoti. **Nānupatanti saṅgā**ti rāgasaṅgādayo pañca saṅgā na anupatanti. **Pamādamanuyuñjantī**ti ye pamādaṃ karonti nibbattenti, te taṃ anuyuñjanti nāma. **Dhanaṃ seṭṭhaṃva rakkhatī**ti muttāmaṇisārādiuttamadhanaṃ viya rakkhati. **Jhāyanto**ti lakkhaṇūpanijjhānena ca ārammaṇūpanijjhānena ca jhāyanto. Tattha **lakkhaṇūpanijjhānaṃ** nāma vipassanāmaggaphalāni. Vipassanā hi tīṇi lakkhaṇāni upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānaṃ. Maggo vipassanāya āgatakiccaṃ sādhetīti lakkhaṇūpanijjhānaṃ. Phalaṃ tathalakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānaṃ. Aṭṭha samāpattiyo pana kasiṇārammaṇassa upanijjhāyanato **ārammaṇūpanijjhāna**nti veditabbā. **Paramaṃ** nāma arahattasukhaṃ adhippetanti. Chaṭṭhaṃ.

7. Samayasuttavaṇṇanā

37. Sattame **sakkesū**ti ‘‘sakyā vata, bho kumārā’’ti (dī. ni. 1.267) udānaṃ paṭicca sakkāti laddhanāmānaṃ rājakumārānaṃ nivāso ekopi janapado rūḷhīsaddena sakkāti vuccati. Tasmiṃ sakkesu janapade. **Mahāvane**ti sayaṃjāte aropime himavantena saddhiṃ ekābaddhe mahati vane. **Sabbeheva arahantehī**ti imaṃ suttaṃ kathitadivaseyeva pattaarahantehi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – sākiyakoliyā hi kira kapilavatthunagarassa ca koliyanagarassa ca antare rohiṇiṃ nāma nadiṃ ekeneva āvaraṇena bandhāpetvā sassāni kārenti. Atha jeṭṭhamūlamāse sassesu milāyantesu ubhayanagaravāsīnampi kammakārā sannipatiṃsu. Tattha koliyanagaravāsino āhaṃsu – ‘‘idaṃ udakaṃ ubhayato āhariyamānaṃ na tumhākaṃ, na amhākaṃ pahossati, amhākaṃ pana sassaṃ ekena udakeneva nipphajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā’’ti. Kapilavatthuvāsino āhaṃsu – ‘‘tumhesu koṭṭhe pūretvā ṭhitesu mayaṃ rattasuvaṇṇanīlamaṇikāḷakahāpaṇe ca gahetvā pacchipasibbakādihatthā na sakkhissāma tumhākaṃ gharadvāre vicarituṃ, amhākampi sassaṃ ekeneva udakena nipphajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā’’ti. ‘‘Na mayaṃ dassāmā’’ti. ‘‘Mayampi na dassāmā’’ti. Evaṃ kathaṃ vaḍḍhetvā eko uṭṭhāya ekassa pahāraṃ adāsi, sopi aññassāti evaṃ aññamaññaṃ paharitvā rājakulānaṃ jātiṃ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsu.

Koliyakammakārā vadanti – ‘‘tumhe kapilavatthuvāsike gahetvā gajjatha, ye soṇasiṅgālādayo viya attano bhaginīhi saddhiṃ saṃvasiṃsu, etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca amhākaṃ kiṃ karissantī’’ti? Sākiyakammakārā vadanti – ‘‘tumhe dāni kuṭṭhino dārake gahetvā gajjatha, ye anāthā niggatikā tiracchānā viya kolarukkhe vasiṃsu, etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca amhākaṃ kiṃ karissantī’’ti? Te gantvā tasmiṃ kamme niyuttaamaccānaṃ kathesuṃ, amaccā rājakulānaṃ kathesuṃ. Tato sākiyā – ‘‘bhaginīhi saddhiṃ saṃvasitakānaṃ thāmañca balañca dassessāmā’’ti yuddhasajjā nikkhamiṃsu. Koliyāpi – ‘‘kolarukkhavāsīnaṃ thāmañca balañca dassessāmā’’ti yuddhasajjā nikkhamiṃsu.

Bhagavāpi rattiyā paccūsasamayeva mahākaruṇāsamāpattito uṭṭhāya lokaṃ volokento ime evaṃ yuddhasajje nikkhamante addasa. Disvā – ‘‘mayi gate ayaṃ kalaho vūpasammissati nu kho udāhu no’’ti upadhārento – ‘‘ahamettha gantvā kalahavūpasamanatthaṃ tīṇi jātakāni kathessāmi, tato kalaho vūpasammissati. Atha sāmaggidīpanatthāya dve jātakāni kathetvā **attadaṇḍasuttaṃ** desessāmi. Desanaṃ sutvā ubhayanagaravāsinopi aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni dassanti, ahaṃ te pabbājessāmi, tadā mahāsamāgamo bhavissatī’’ti sanniṭṭhānaṃ akāsi. Tasmā imesu yuddhasajjesu nikkhamantesu kassaci anārocetvā sayameva pattacīvaramādāya gantvā dvinnaṃ senānaṃ antare ākāse pallaṅkaṃ ābhujitvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjetvā nisīdi.

Kapilavatthuvāsino bhagavantaṃ disvāva, ‘‘amhākaṃ ñātiseṭṭho satthā āgato. Diṭṭho nu kho tena amhākaṃ kalahakaraṇabhāvo’’ti cintetvā, ‘‘na kho pana sakkā bhagavati āgate amhehi parassa sarīre satthaṃ pātetuṃ. Koliyanagaravāsino amhe hanantu vā bajjhantu vā’’ti. Āvudhāni chaḍḍetvā, bhagavantaṃ vanditvā, nisīdiṃsu. Koliyanagaravāsinopi tatheva cintetvā āvudhāni chaḍḍetvā, bhagavantaṃ vanditvā, nisīdiṃsu.

Bhagavā jānantova, ‘‘kasmā āgatattha, mahārājā’’ti pucchi? ‘‘Na, bhagavā, titthakīḷāya na pabbatakīḷāya, na nadīkīḷāya, na giridassanatthaṃ, imasmiṃ pana ṭhāne saṅgāmaṃ paccupaṭṭhapetvā āgatamhā’’ti. ‘‘Kiṃ nissāya vo kalaho, mahārājāti? Udakaṃ, bhanteti. Udakaṃ kiṃ agghati, mahārājāti? Appaṃ, bhanteti. Pathavī nāma kiṃ agghati, mahārājāti? Anagghā, bhanteti. Khattiyā kiṃ agghantīti? Khattiyā nāma anagghā, bhanteti. Appamūlaṃ udakaṃ nissāya kimatthaṃ anagghe khattiye nāsetha, mahārāja, kalahe assādo nāma natthi, kalahavasena, mahārāja, aṭṭhāne veraṃ katvā ekāya rukkhadevatāya kāḷasīhena saddhiṃ baddhāghāto sakalampi imaṃ kappaṃ anuppattoyevāti vatvā **phandanajātakaṃ** (jā. 1.13.14 ādayo) kathesi’’. Tato ‘‘parapattiyena nāma, mahārāja, na bhavitabbaṃ. Parapattiyā hutvā hi ekassa sasakassa kathāya tiyojanasahassavitthate himavante catuppadagaṇā mahāsamuddaṃ pakkhandino ahesuṃ. Tasmā parapattiyena na bhavitabba’’nti vatvā, **pathavīundriyajātakaṃ** kathesi. Tato ‘‘kadāci, mahārāja, dubbalopi mahābalassa randhaṃ vivaraṃ passati, kadāci mahābalo dubbalassa. Laṭukikāpi hi sakuṇikā hatthināgaṃ ghātesī’’ti **laṭukikajātakaṃ** (jā. 1.5.39 ādayo) kathesi. Evaṃ kalahavūpasamanatthāya tīṇi jātakāni kathetvā sāmaggiparidīpanatthāya dve jātakāni kathesi. Kathaṃ? ‘‘Samaggānañhi, mahārāja, koci otāraṃ nāma passituṃ na sakkotīti vatvā, **rukkhadhammajātakaṃ** (jā. 1.1.74) kathesi. Tato ‘‘samaggānaṃ, mahārāja, koci vivaraṃ dassituṃ na sakkhi. Yadā pana aññamaññaṃ vivādamakaṃsu, atha te nesādaputto jīvitā voropetvā ādāya gatoti vivāde assādo nāma natthī’’ti vatvā, **vaṭṭakajātakaṃ** (jā. 1.1.118) kathesi. Evaṃ imāni pañca jātakāni kathetvā avasāne **attadaṇḍasuttaṃ** (su. ni. 941 ādayo) kathesi.

Rājāno pasannā – ‘‘sace satthā nāgamissa, mayaṃ sahatthā aññamaññaṃ vadhitvā lohitanadiṃ pavattayissāma. Amhākaṃ puttabhātaro ca gehadvāre na passeyyāma, sāsanapaṭisāsanampi no āharaṇako nābhavissa. Satthāraṃ nissāya no jīvitaṃ laddhaṃ. Sace pana satthā āgāraṃ ajjhāvasissa dīpasahassadvayaparivāraṃ catumahādīparajjamassa hatthagataṃ abhavissa, atirekasahassaṃ kho panassa puttā abhavissaṃsu, tato khattiyaparivāro avicarissa. Taṃ kho panesa sampattiṃ pahāya nikkhamitvā sambodhiṃ patto. Idānipi khattiyaparivāroyeva vicaratū’’ti ubhayanagaravāsino aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni adaṃsu. Bhagavāpi te pabbājetvā mahāvanaṃ agamāsi. Tesaṃ garugāravena na attano ruciyā pabbajitānaṃ anabhirati uppajji. Purāṇadutiyikāyopi tesaṃ – ‘‘ayyaputtā ukkaṇṭhantu, gharāvāso na saṇṭhātī''tiādīni vatvā sāsanaṃ pesenti. Te ca atirekataraṃ ukkaṇṭhiṃsu.

Bhagavā āvajjento tesaṃ anabhiratibhāvaṃ ñatvā – ''ime bhikkhū mādisena buddhena saddhiṃ ekato vasantā ukkaṇṭhanti, handa nesaṃ kuṇāladahassa vaṇṇaṃ kathetvā tattha netvā anabhiratiṃ vinodemī''ti kuṇāladahassa vaṇṇaṃ kathesi. Te taṃ daṭṭhukāmā ahesuṃ. Daṭṭhukāmattha, bhikkhave, kuṇāladahanti? Āma bhagavāti. Yadi evaṃ etha gacchāmāti. Iddhimantānaṃ bhagavā gamanaṭṭhānaṃ mayaṃ kathaṃ gamissāmāti. Tumhe gantukāmā hotha, ahaṃ mamānubhāvena gahetvā gamissāmīti. Sādhu, bhanteti. Bhagavā pañca bhikkhusatāni gahetvā ākāse uppatitvā kuṇāladahe patiṭṭhāya te bhikkhū āha – ''bhikkhave, imasmiṃ kuṇāladahe yesaṃ macchānaṃ nāmaṃ na jānātha mamaṃ pucchathā''ti.

Te pucchiṃsu. Bhagavā pucchitaṃ pucchitaṃ kathesi. Na kevalañca, macchānaṃyeva, tasmiṃ vanasaṇḍe rukkhānampi pabbatapāde dvipadacatuppadasakuṇānampi nāmāni pucchāpetvā kathesi. Atha dvīhi sakuṇehi mukhatuṇḍakena ḍaṃsitvā gahitadaṇḍake nisinno kuṇālasakuṇarājā purato pacchato ubhosu ca passesu sakuṇasaṅghaparivuto āgacchati. Bhikkhū taṃ disvā – ''esa, bhante, imesaṃ sakuṇānaṃ rājā bhavissati, parivārā ete etassā''ti maññāmāti. Evametaṃ, bhikkhave, ayampi mameva vaṃso mama paveṇīti. Idāni tāva mayaṃ, bhante, ete sakuṇe passāma. Yaṃ pana bhagavā ''ayampi mameva vaṃso mama paveṇī''ti āha, taṃ sotukāmamhāti. Sotukāmattha, bhikkhaveti? Āma bhagavāti. Tena hi suṇāthāti tīhi gāthāsatehi maṇḍetvā **kuṇālajātakaṃ** (jā. 2.21.kuṇālajātaka) kathento anabhiratiṃ vinodesi. Desanāpariyosāne sabbepi sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsu, maggeneva ca nesaṃ iddhipi āgatā. Bhagavā ''hotu tāva ettakaṃ tesaṃ bhikkhūna''nti ākāse uppatitvā mahāvanameva agamāsi. Tepi bhikkhū gamanakāle dasabalassa ānubhāvena gantvā āgamanakāle attano ānubhāvena bhagavantaṃ parivāretvā mahāvane otariṃsu.

Bhagavā paññattāsane nisīditvā te bhikkhū āmantetvā – ''etha, bhikkhave, nisīdatha. Uparimaggattayavajjhānaṃ vo kilesānaṃ kammaṭṭhānaṃ kathessāmī''ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Bhikkhū cintayiṃsu – ''bhagavā amhākaṃ anabhiratabhāvaṃ ñatvā kuṇāladahaṃ netvā anabhiratiṃ vinodesi, tattha sotāpattiphalaṃ pattānaṃ no idāni idha tiṇṇaṃ maggānaṃ kammaṭṭhānaṃ adāsi, na kho pana amhehi 'sotāpannā maya'nti vītināmetuṃ vaṭṭati, purisapurisehi no bhavituṃ vaṭṭatī''ti te dasabalassa pāde vanditvā uṭṭhāya nisīdanaṃ papphoṭetvā visuṃ visuṃ pabbhārarukkhamūlesu nisīdiṃsu.

Bhagavā cintesi – ''ime bhikkhū pakatiyāpi avissaṭṭhakammaṭṭhānā, laddhupāyassa pana bhikkhuno kilamanakāraṇaṃ nāma natthi. Gacchantā gacchantā ca vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patvā 'attanā paṭividdhaguṇaṃ ārocessāmā'ti mama santikaṃ āgamissanti. Etesu āgatesu dasasahassacakkavāḷadevatā ekacakkavāḷe sannipatissanti, mahāsamayo bhavissati, vivitte okāse mayā nisīdituṃ vaṭṭatī''ti tato vivitte okāse buddhāsanaṃ paññāpetvā nisīdi.

Sabbapaṭhamaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā gatatthero saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. **Tato aparo tato aparo**ti pañcasatāpi paduminiyaṃ padumāni viya vikasiṃsu. Sabbapaṭhamaṃ arahattaṃ pattabhikkhu ''bhagavato ārocessāmī''ti pallaṅkaṃ vinibbhujitvā nisīdanaṃ papphoṭetvā uṭṭhāya dasabalābhimukho ahosi. **Evaṃ aparopi aparopī**ti pañcasatā bhattasālaṃ pavisantā viya paṭipāṭiyāva āgamiṃsu. Paṭhamaṃ āgato vanditvā nisīdanaṃ paññāpetvā, ekamantaṃ nisīditvā, paṭividdhaguṇaṃ ārocetukāmo ''atthi nu kho añño koci? Natthī''ti nivattitvā āgatamaggaṃ olokento aparampi addasa aparampi addasayevāti sabbepi te āgantvā ekamantaṃ nisīditvā, ayaṃ imassa harāyamāno na kathesi, ayaṃ imassa harāyamāno na kathesi. Khīṇāsavānaṃ kira dve ākārā honti – ''aho vata mayā paṭividdhaguṇaṃ sadevako loko khippameva paṭivijjheyyā''ti cittaṃ uppajjati. Paṭividdhabhāvaṃ pana nidhiladdhapuriso viya na aññassa ārocetukāmā honti.

Evaṃ osaṭamatte pana tasmiṃ ariyamaṇḍale pācīnayugandharaparikkhepato abbhā mahikā dhūmo rajo rāhūti, imehi upakkilesehi vippamuttaṃ buddhuppādapaṭimaṇḍitassa lokassa rāmaṇeyyakadassanatthaṃ pācīnadisāya ukkhittarajatamayamahāādāsamaṇḍalaṃ viya, nemivaṭṭiyaṃ gahetvā, parivattiyamānarajatacakkasassirikaṃ puṇṇacandamaṇḍalaṃ ullaṅghitvā, anilapathaṃ paṭipajjittha. Iti evarūpe khaṇe laye muhutte bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ mahāvane mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi.

Tattha bhagavāpi mahāsammatassa vaṃse uppanno, tepi pañcasatā bhikkhū mahāsammatassa kule uppannā. Bhagavāpi khattiyagabbhe jāto, tepi khattiyagabbhe jātā. Bhagavāpi rājapabbajito, tepi rājapabbajitā. Bhagavāpi setacchattaṃ pahāya hatthagataṃ cakkavattirajjaṃ nissajjitvā pabbajito, tepi setacchattaṃ pahāya hatthagatāni rajjāni vissajjitvā pabbajitā. Iti bhagavā parisuddhe okāse, parisuddhe rattibhāge, sayaṃ parisuddho parisuddhaparivāro, vītarāgo vītarāgaparivāro, vītadoso vītadosaparivāro, vītamoho vītamohaparivāro, nittaṇho nittaṇhaparivāro, nikkileso nikkilesaparivāro, santo santaparivāro, danto dantaparivāro, mutto muttaparivāro, ativiya virocatīti. Vaṇṇabhūmi nāmesā, yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. Iti ime bhikkhū sandhāya vuttaṃ, ‘‘pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehī’’ti.

Yebhuyyenāti bahutarā sannipatitā, mandā na sannipatitā asaññī arūpāvacaradevatā samāpannadevatāyo ca. Tatrāyaṃ sannipātakkamo – mahāvanassa kira sāmantā devatā caliṃsu, ‘‘āyāma bho! Buddhadassanaṃ nāma bahūpakāraṃ, dhammassavanaṃ bahūpakāraṃ, bhikkhusaṅghadassanaṃ bahūpakāraṃ. Āyāma āyāmā’’ti! Mahāsaddaṃ kurumānā āgantvā bhagavantañca taṃmuhuttaṃ arahattappattakhīṇāsave ca vanditvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Eteneva upāyena tāsaṃ tāsaṃ saddaṃ sutvā saddantaraaḍḍhagāvutagāvutaaḍḍhayojanayojanādivasena tiyojanasahassavitthate himavante, tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahassesu, navanavutiyā doṇamukhasatasahassesu, chanavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesu, chapaṇṇāsāya ratanākaresūti sakalajambudīpe, pubbavidehe, aparagoyāne, uttarakurumhi, dvīsu parittadīpasahassesūti sakalacakkavāḷe, tato dutiyatatiyacakkavāḷeti evaṃ dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitāti veditabbā. Dasasahassacakkavāḷañhi idha dasalokadhātuyoti adhippetaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā hontī’’ti.

Evaṃ sannipatitāhi devatāhi sakalacakkavāḷagabbhaṃ yāva brahmalokā sūcighare nirantaraṃ pakkhittasūcīhi viya paripuṇṇaṃ hoti. Tattha brahmalokassa evaṃ uccattanaṃ veditabbaṃ – lohapāsāde kira sattakūṭāgārasamo pāsāṇo brahmaloke ṭhatvā adho khitto catūhi māsehi pathaviṃ pāpuṇāti. Evaṃ mahante okāse yathā heṭṭhā ṭhatvā khittāni pupphāni vā dhūmo vā upari gantuṃ, upari vā ṭhatvā khittasāsapā heṭṭhā otarituṃ antaraṃ na labhanti, evaṃ nirantarā devatā ahesuṃ. Yathā kho pana cakkavattirañño nisinnaṭṭhānaṃ asambādhaṃ hoti, āgatāgatā mahesakkhā khattiyā okāsaṃ labhantiyeva, parato parato pana atisambādhaṃ hoti. Evameva bhagavato nisinnaṭṭhānaṃ asambādhaṃ, āgatāgatā mahesakkhā devā ca brahmāno ca okāsaṃ labhantiyeva. Api sudaṃ bhagavato āsannāsannaṭṭhāne vālagganittudanamatte padese dasapi vīsatipi devā sukhume attabhāve māpetvā aṭṭhaṃsu. Sabbaparato saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhaṃsu.

Suddhāvāsakāyikānanti suddhāvāsavāsīnaṃ. Suddhāvāsā nāma suddhānaṃ anāgāmikhīṇāsavānaṃ āvāsā pañca brahmalokā. **Etadahosī**ti kasmā ahosi? Te kira brahmāno samāpattiṃ samāpajjitvā yathā paricchedena vuṭṭhitā brahmabhavanaṃ olokentā pacchābhatte bhattagehaṃ viya suññataṃ addasaṃsu. Tato ‘‘kuhiṃ brahmāno gatā’’ti āvajjantā mahāsamāgamaṃ ñatvā – ‘‘ayaṃ samāgamo mahā, mayaṃ ohīnā, ohīnakānaṃ pana okāso dullabho hoti, tasmā gacchantā atucchahatthā hutvā ekekaṃ gāthaṃ abhisaṅkharitvā gacchāma. Tāya mahāsamāgame ca attano āgatabhāvaṃ jānāpessāma, dasabalassa ca vaṇṇaṃ bhāsissāmā’’ti. Iti tesaṃ samāpattito uṭṭhāya āvajjitattā etadahosi.

Bhagavato purato pāturahesunti pāḷiyaṃ bhagavato santike abhimukhaṭṭhāneyeva otiṇṇā viya katvā vuttā, na kho panettha evaṃ attho veditabbo. Te pana brahmaloke ṭhitāyeva gāthā abhisaṅkharitvā eko puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otari, eko dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ, eko pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ, eko uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otari. Tato puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmā nīlakasiṇaṃ samāpajjitvā nīlarasmiyo vissajjetvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ maṇivammaṃ paṭimuñcanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā buddhavīthi nāma kenaci uttarituṃ na sakkā, tasmā mahatiyā buddhavīthiyāva āgantvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho attanā abhisaṅkhataṃ gāthaṃ abhāsi.

Dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmā pītakasiṇaṃ samāpajjitvā suvaṇṇapabhaṃ muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ suvaṇṇapaṭaṃ pārupanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva akāsi. Pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmā lohitakasiṇaṃ samāpajjitvā lohitakarasmiyo muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ rattavarakambalena parikkhipanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva akāsi. Uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmā odātakasiṇaṃ samāpajjitvā odātarasmiyo vissajjetvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ sumanakusumapaṭaṃ pārupanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva akāsi.

Pāḷiyaṃ pana **bhagavato purato pāturahesuṃ. Atha kho tā devatā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsū**ti evaṃ ekakkhaṇe viya purato pātubhāvo ca abhivādetvā ekamantaṃ ṭhitabhāvo ca vutto, so iminā anukkamena ahosi, ekato katvā pana dassito. Gāthābhāsanaṃ pana pāḷiyampi visuṃ visuṃyeva vuttaṃ.

Tattha **mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Pavanaṃ** vuccati vanasaṇḍo. Ubhayenapi bhagavā ‘‘imasmiṃ pana vanasaṇḍe ajja mahāsamūho sannipāto’’ti āha. Tato yesaṃ so sannipāto, te dassetuṃ **devakāyā samāgatā**ti āha. Tattha **devakāyā**ti devaghaṭā. **Āgatamha imaṃ dhammasamaya**nti evaṃ samāgate devakāye disvā mayampi imaṃ dhammasamūhaṃ āgatā. Kiṃ kāraṇā? **Dakkhitāye aparājitasaṅgha**nti kenaci aparājitaṃ ajjeva tayo māre madditvā vijitasaṅgāmaṃ imaṃ aparājitasaṅghaṃ dassanatthāya āgatamhāti attho. So pana, brahmā, imaṃ gāthaṃ bhāsitvā, bhagavantaṃ abhivādetvā, puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃyeva aṭṭhāsi.

Atha dutiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **tatra bhikkhavo**ti tasmiṃ sannipātaṭṭhāne bhikkhū. **Samādahaṃsū**ti samādhinā yojesuṃ. **Cittamattano ujukaṃ akaṃsū**ti attano citte sabbe vaṅkakuṭilajimhabhāve haritvā ujukaṃ akariṃsu. **Sārathīva nettāni gahetvā**ti yathā samappavattesu sindhavesu odhastapatodo sārathī sabbayottāni gahetvā acodento avārento tiṭṭhati, evaṃ chaḷaṅgupekkhāya samannāgatā guttadvārā sabbepete pañcasatā bhikkhū indriyāni rakkhanti paṇḍitā, ete daṭṭhuṃ idhāgatamhā bhagavāti, sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha tatiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **chetvā khīla**nti rāgadosamohakhīlaṃ chinditvā. **Paligha**nti rāgadosamohapalighameva. **Indakhīla**nti rāgadosamohaindakhīlameva. **Ūhacca manejā**ti ete taṇhāejāya anejā bhikkhū indakhīlaṃ ūhacca samūhanitvā catūsu disāsu appaṭihatacārikaṃ caranti. **Suddhā**ti nirupakkilesā. **Vimalā**ti nimmalā. Idaṃ tasseva vevacanaṃ. **Cakkhumatā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumantena. **Sudantā**ti cakkhutopi dantā sotatopi ghānatopi jivhātopi kāyatopi manatopi dantā. **Susunāgā**ti taruṇanāgā. Tatrāyaṃ vacanattho – chandādīhi na gacchantīti **nāgā,** tena tena maggena pahīne kilese na āgacchantīti nāgā, nānappakāraṃ āguṃ na karontīti nāgā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana mahāniddese (mahāni. 80) vuttanayeneva veditabbo.

Apica –

‘‘Āguṃ na karoti kiñci loke,
Sabbasaṃyoga visajja bandhanāni;
Sabbattha na sajjatī vimutto,
Nāgo tādi pavuccate tathattā’’ti. –

Evamettha attho veditabbo. **Susunāgā**ti susū nāgā, susunāgabhāvasampattiṃ pattāti attho. Te evarūpe anuttarena yoggācariyena damite taruṇanāge dassanāya āgatamha bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha catuttho vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **gatāse**ti nibbematikasaraṇagamanena gatā. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsīti. Sattamaṃ.

8. Sakalikasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **maddakucchismi**nti evaṃnāmake uyyāne. Tañhi ajātasattumhi kucchigate tassa mātarā – ‘‘ayaṃ mayhaṃ kucchigato gabbho rañño sattu bhavissati. Kiṃ me iminā’’ti? Gabbhapātanatthaṃ kucchi maddāpitā. Tasmā ‘‘maddakucchī’’ti saṅkhaṃ gataṃ. Migānaṃ pana abhayavāsatthāya dinnattā **migadāyo**ti vuccati.

Tena kho pana samayenāti ettha ayaṃ anupubbikathā – devadatto hi ajātasattuṃ nissāya dhanuggahe ca dhanapālakañca payojetvāpi tathāgatassa jīvitantarāyaṃ kātuṃ asakkonto ‘‘sahattheneva māressāmī’’ti gijjhakūṭapabbataṃ abhiruhitvā mahantaṃ kūṭāgārappamāṇaṃ silaṃ ukkhipitvā, ‘‘samaṇo gotamo cuṇṇavicuṇṇo hotū’’ti pavijjhi. Mahāthāmavā kiresa pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti. Aṭṭhānaṃ kho panetaṃ, yaṃ buddhānaṃ parūpakkamena jīvitantarāyo bhaveyyāti taṃ tathāgatassa sarīrābhimukhaṃ āgacchantaṃ ākāse aññā silā uṭṭhahitvā sampaṭicchi. Dvinnaṃ silānaṃ sampahārena mahanto pāsāṇassa sakalikā uṭṭhahitvā bhagavato piṭṭhipādapariyantaṃ abhihani, pādo mahāpharasunā pahato viya samuggatalohitena lākhārasamakkhito viya ahosi. Bhagavā uddhaṃ ulloketvā devadattaṃ etadavoca – ‘‘bahu tayā moghapurisa, apuññaṃ pasutaṃ, yo tvaṃ paduṭṭhacitto vadhakacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādesī’’ti. Tato paṭṭhāya bhagavato aphāsu jātaṃ. Bhikkhū cintayiṃsu – ‘‘ayaṃ vihāro ujjaṅgalo visamo, bahūnaṃ khattiyādīnañceva pabbajitānañca anokāso’’ti. Te tathāgataṃ mañcasivikāya ādāya maddakucchiṃ nayiṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘tena kho pana samayena bhagavato pādo sakalikāya khato hotī’’ti.

Bhusāti balavatiyo. **Suda**nti nipātamattaṃ. **Dukkha**nti sukhapaṭikkhepo. **Tibbā**ti bahalā. **Kharā**ti pharusā. **Kaṭukā**ti tikhiṇā. **Asātā**ti amadhurā. Na tāsu mano appeti, na tā manaṃ appāyanti vaḍḍhentīti **amanāpā. Sato sampajāno**ti vedanādhivāsanasatisampajaññena samannāgato hutvā. **Avihaññamāno**ti apīḷiyamāno, samparivattasāyitāya vedanānaṃ vasaṃ agacchanto.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogiseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā, tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha ‘‘yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī sattā vāmena passena sentī’’ti ayaṃ kāmabhogiseyyā. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi. ‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā sentī’’ti ayaṃ petaseyyā. Appamaṃsalohitattā hi aṭṭhisaṅghāṭajaṭitā ekena passena sayituṃ na sakkonti, uttānāva senti. ‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, sīho migarājā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi anupakkhipitvā dakkhiṇena passena setī’’ti ayaṃ sīhaseyyā. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ, ‘pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti’. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, ‘‘nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpa’’nti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana ‘‘tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamida’’nti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana ‘‘tathāgataseyyā’’ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti atiādhāya, īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsu hoti. Tasmā evaṃ nipajji. **Sato sampajāno**ti sayanapariggāhakasatisampajaññena samannāgato. ‘‘Uṭṭhānasañña’’nti panettha na vuttaṃ, gilānaseyyā hesā tathāgatassa.

Sattasatāti imasmiṃ sutte sabbāpi tā devatā gilānaseyyaṭṭhānaṃ āgatā. **Udānaṃ udānesī**ti gilānaseyyaṃ āgatānaṃ domanassena bhavitabbaṃ siyā. Imāsaṃ pana tathāgatassa vedanādhivāsanaṃ disvā, ‘‘aho buddhānaṃ mahānubhāvatā! Evarūpāsu nāma vedanāsu vattamānāsu vikāramattampi natthi, sirīsayane alaṅkaritvā ṭhapitasuvaṇṇarūpakaṃ viya aniñjamānena kāyena nipanno, idānissa adhikataraṃ mukhavaṇṇo virocati, ābhāsampanno puṇṇacando viya sampati vikasitaṃ viya ca aravindaṃ assa mukhaṃ sobhati, kāyepi vaṇṇāyatanaṃ idāni susammaṭṭhakañcanaṃ viya vippasīdatī’’ti udānaṃ udapādi.

Nāgo vata bhoti, ettha **bho**ti dhammālapanaṃ. Balavantaṭṭhena **nāgo. Nāgavatā**ti nāgabhāvena. **Sīho vatā**tiādīsu asantāsanaṭṭhena **sīho**. Byattaparicayaṭṭhena kāraṇākāraṇajānanena vā **ājānīyo**. Appaṭisamaṭṭhena **nisabho**. Gavasatajeṭṭhako hi usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho, gavasatasahassajeṭṭhako nisabhoti vuccati. Bhagavā pana appaṭisamaṭṭhena āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti. Tenevatthena idha ‘‘nisabho’’ti vutto. Dhuravāhaṭṭhena **dhorayho**. Nibbisevanaṭṭhena **danto**.

Passāti aniyamitāṇatti. **Samādhi**nti arahattaphalasamādhiṃ. **Suvimutta**nti phalavimuttiyā suvimuttaṃ. Rāgānugataṃ pana cittaṃ abhinataṃ nāma hoti, dosānugataṃ apanataṃ. Tadubhayapaṭikkhepena **na cābhinataṃ na cāpanata**nti āha. **Na ca sasaṅkhāraniggayhavāritagata**nti na sasaṅkhārena sappayogena kilese niggahetvā vāritavataṃ, kilesānaṃ pana chinnattā vataṃ phalasamādhinā samāhitanti attho. **Atikkamitabba**nti viheṭhetabbaṃ ghaṭṭetabbaṃ. **Adassanā**ti aññāṇā. Aññāṇī hi andhabālova evarūpe satthari aparajjheyyāti devadattaṃ ghaṭṭayamānā vadanti.

Pañcavedāti itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ dhārakā. **Sataṃ sama**nti vassasataṃ. **Tapassī**ti tapanissitakā hutvā. **Cara**nti carantā. **Na sammāvimutta**nti sacepi evarūpā brāhmaṇā vassasataṃ caranti, cittañca nesaṃ sammā vimuttaṃ na hoti. **Hīnattarūpā na pāraṃ gamā te**ti hīnattasabhāvā te nibbānaṅgamā na honti. ‘‘Hīnattharūpā’’tipi pāṭho, hīnatthajātikā parihīnatthāti attho. **Taṇhādhipannā**ti taṇhāya ajjhotthaṭā. **Vatasīlabaddhā**ti ajavatakukkuravatādīhi ca vatehi tādiseheva ca sīlehi baddhā. **Lūkhaṃ tapa**nti pañcātapatāpanaṃ kaṇṭakaseyyādikaṃ tapaṃ. Idāni sā devatā sāsanassa niyyānikabhāvaṃ kathentī **na mānakāmassā**tiādimāha. Taṃ vuttatthamevāti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

39. Navame **pajjunnassa dhītā**ti pajjunnassa nāma vassavalāhakadevarañño cātumahārājikassa dhītā. **Abhivande**ti bhagavā tumhākaṃ pāde vandāmi. **Cakkhumatā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumantena tathāgatena. **Dhammo anubuddho**ti, ‘‘idaṃ mayā pubbe paresaṃ santike kevalaṃ sutaṃyeva āsī’’ti vadati. **Sāhaṃ dānī**ti, sā ahaṃ idāni. **Sakkhi jānāmī**ti, paṭivedhavasena paccakkhameva jānāmi. **Vigarahantā**ti, ‘‘hīnakkharapadabyañjano’’ti vā ‘‘aniyyāniko’’ti vā evaṃ garahantā. **Roruva**nti, dve roruvā – dhūmaroruvo ca jālaroruvo ca. Tattha dhūmaroruvo visuṃ hoti, jālaroruvoti pana avīcimahānirayassevetaṃ nāmaṃ. Tattha hi sattā aggimhi jalante jalante punappunaṃ ravaṃ ravanti, tasmā so ‘‘roruvo’’ti vuccati. **Ghora**nti dāruṇaṃ. **Khantiyā upasamena upetā**ti ruccitvā khamāpetvā gahaṇakhantiyā ca rāgādiupasamena ca upetāti. Navamaṃ.

10. Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

40. Dasame **dhammañcā**ti ca saddena saṅghañca, iti tīṇi ratanāni namassamānā idhāgatāti vadati. **Atthavatī**ti, atthavatiyo. **Bahunāpi kho ta**nti yaṃ dhammaṃ sā abhāsi, taṃ dhammaṃ bahunāpi pariyāyena ahaṃ vibhajeyyaṃ. **Tādiso dhammo**ti, tādiso hi ayaṃ bhagavā dhammo, taṃsaṇṭhito tappaṭibhāgo bahūhi pariyāyehi vibhajitabbayuttakoti dasseti. **Lapayissāmī**ti, kathayissāmi. **Yāvatā me**

manasā pariyattanti yattakaṃ mayā manasā pariyāpuṭaṃ, tassatthaṃ divasaṃ avatvā madhupaṭalaṃ pīḷentī viya muhutteneva saṃkhittena kathessāmi. Sesaṃ uttānamevāti. Dasamaṃ.

Satullapakāyikavaggo catuttho.

5. Ādittavaggo

1. Ādittasuttavaṇṇanā

41. Ādittavaggassa paṭhame **jarāya maraṇena cā**ti desanāsīsametaṃ, rāgādīhi pana ekādasahi aggīhi loko ādittova. **Dānenā**ti dānacetanāya. **Dinnaṃ hoti sunīhata**nti dānapuññacetanāhi dāyakasseva hoti gharasāmikassa viya nīhatabhaṇḍakaṃ, tenetaṃ vuttaṃ. **Corā harantī**ti adinne bhoge corāpi haranti rājānopi, aggipi ḍahati, ṭhapitaṭṭhānepi nassanti. **Antenā**ti maraṇena. **Sarīraṃ sapariggaha**nti sarīrañceva corādīnaṃ vasena avinaṭṭhabhoge ca. **Saggamupetī**ti vessantaramahārājādayo viya sagge nibbattatīti. Paṭhamaṃ.

2. Kiṃdadasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **annado**ti yasmā atibalavāpi dve tīṇi bhattāni abhutvā uṭṭhātuṃ na sakkoti, bhutvā pana dubbalopi hutvā balasampanno hoti, tasmā ‘‘annado balado’’ti āha. **Vatthado**ti yasmā surūpopi duccoḷo vā acoḷo vā virūpo hoti ohīḷito duddasiko, vatthacchanno devaputto viya sobhati, tasmā ‘‘vatthado hoti vaṇṇado’’ti āha. **Yānado**ti hatthiyānādīnaṃ dāyako. Tesu pana –

‘‘Na hatthiyānaṃ samaṇassa kappati,
Na assayānaṃ, na rathena yātuṃ;
Idañca yānaṃ samaṇassa kappati,
Upāhanā rakkhato sīlakhandha’’nti.

Tasmā chattupāhanakattarayaṭṭhimañcapīṭhānaṃ dāyako, yo ca maggaṃ sodheti, nisseṇiṃ karoti, setuṃ karoti, nāvaṃ paṭiyādeti, sabbopi yānadova hoti. **Sukhado hotī**ti yānassa sukhāvahanato sukhado nāma hoti. **Cakkhudo**ti andhakāre cakkhumantānampi rūpadassanābhāvato dīpado cakkhudo nāma hoti, anuruddhatthero viya dibbacakkhu sampadampi labhati.

Sabbadado hotīti sabbesaṃyeva balādīnaṃ dāyako hoti. Dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassāpi sītalāya pokkharaṇiyā nhāyitvā patissayaṃ pavisitvā muhuttaṃ mañce nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa hi kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇāyatanaṃ vātātapehi jhāyati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nipannassa ca visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati okkamati, vaṇṇāyatanaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayo ceva corabhayañca uppajjati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa sabbete parissayā na honti, dhammaṃ sajjhāyantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa upasamasukhaṃ uppajjati. Tathā bahi vicarantassa ca sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe kūpe otiṇṇo viya hoti, mañcapīṭhādīni na paññāyanti. Muhuttaṃ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvārakavāṭavātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Tena vuttaṃ – ‘‘so ca sabbadado hoti, yo dadāti upassaya’’nti.

Amataṃdado ca so hotīti paṇītabhojanassa pattaṃ pūrento viya amaraṇadānaṃ nāma deti. **Yo dhammamanusāsatī**ti yo dhammaṃ anusāsati, aṭṭhakathaṃ katheti, pāḷiṃ vāceti, pucchitapañhaṃ vissajjeti, kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, dhammassavanaṃ karoti, sabbopesa dhammaṃ anusāsati nāma. Sabbadānānañca idaṃ dhammadānameva agganti veditabbaṃ. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Sabbadānaṃ dhammadānaṃ jināti,
Sabbarasaṃ dhammaraso jināti;
Sabbaratiṃ dhammarati jināti,
Taṇhakkhayo sabbadukkhaṃ jinātī’’ti. (dha. pa. 354); Dutiyaṃ;

3. Annasuttavaṇṇanā

43. Tatiye **abhinandantī**ti patthenti. **Bhajatī**ti upagacchati, cittagahapatisīvalittherādike viya pacchato anubandhati. **Tasmā**ti yasmā idhaloke paraloke ca annadāyakameva anugacchati, tasmā. Sesaṃ uttānamevāti. Tatiyaṃ.

4. Ekamūlasuttavaṇṇanā

44. Catutthe **ekamūla**nti avijjā taṇhāya mūlaṃ, taṇhā avijjāya. Idha pana taṇhā adhippetā. Dvīhi sassatucchedadiṭṭhīhi āvaṭṭatīti **dvirāvaṭṭā**. Sā ca rāgādīhi tīhi malehi **timalā**. Tatrāssā moho sahajātakoṭiyā malaṃ hoti, rāgadosā upanissayakoṭiyā. Pañca pana kāmaguṇā assā pattharaṇaṭṭhānā, tesu sā pattharatīti **pañcapattharā**. Sā ca apūraṇīyaṭṭhena **samuddo**. Ajjhattikabāhiresu panesā dvādasāyatanesu āvaṭṭati parivaṭṭatīti **dvādasāvaṭṭā**. Apatiṭṭhaṭṭhena pana **pātālo**ti vuccatīti. Ekamūlaṃ…pe… pātālaṃ, atari isi, uttari samatikkamīti attho. Catutthaṃ.

5. Anomasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **anomanāma**nti sabbaguṇasamannāgatattā avekallanāmaṃ, paripūranāmanti attho. **Nipuṇatthadassi**nti bhagavā saṇhasukhume khandhantarādayo atthe passatīti nipuṇatthadassī. **Paññādada**nti anvayapaññādhigamāya paṭipadaṃ kathanavasena paññāya dāyakaṃ. **Kāmālaye asatta**nti pañcakāmaguṇālaye alaggaṃ. **Kamamāna**nti bhagavā mahābodhimaṇḍeyeva ariyamaggena gato, na idāni gacchati, atītaṃ pana upādāya idaṃ vuttaṃ. **Mahesi**nti mahantānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ esitāraṃ pariyesitāranti. Pañcamaṃ.

6. Accharāsuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **accharāgaṇasaṅghuṭṭha**nti ayaṃ kira devaputto satthusāsane pabbajitvā vattapaṭipattiṃ pūrayamāno pañcavassakāle pavāretvā dvemātikaṃ paguṇaṃ katvā kammākammaṃ uggahetvā cittarucitaṃ kammaṭṭhānaṃ uggaṇhitvā sallahukavuttiko araññaṃ pavisitvā yo bhagavatā majjhimayāmo sayanassa koṭṭhāsoti anuññāto. Tasmimpi sampatte ‘‘pamādassa bhāyāmī’’ti mañcakaṃ ukkhipitvā rattiñca divā ca nirāhāro kammaṭṭhānameva manasākāsi.

Athassa abbhantare satthakavātā uppajjitvā jīvitaṃ pariyādiyiṃsu. So dhurasmiṃyeva kālamakāsi. Yo hi koci bhikkhu caṅkame caṅkamamāno vā ālambanatthambhaṃ nissāya ṭhito vā caṅkamakoṭiyaṃ cīvaraṃ sīse ṭhapetvā nisinno vā nipanno vā parisamajjhe alaṅkatadhammāsane dhammaṃ desento vā kālaṃ karoti, sabbo so dhurasmiṃ kālaṃ karoti nāma. Iti ayaṃ caṅkamane kālaṃ katvā upanissayamandatāya āsavakkhayaṃ appatto tāvatiṃsabhavane mahāvimānadvāre niddāyitvā pabujjhanto viya paṭisandhiṃ aggahesi. Tāvadevassa suvaṇṇatoraṇaṃ viya tigāvuto attabhāvo nibbatti.

Antovimāne sahassamattā accharā taṃ disvā, ‘‘vimānasāmiko devaputto āgato, ramayissāma na’’nti tūriyāni gahetvā parivārayiṃsu. Devaputto na tāva cutabhāvaṃ jānāti, pabbajitasaññīyeva accharā oloketvā vihāracārikaṃ āgataṃ mātugāmaṃ disvā lajjī. Paṃsukūliko viya upari ṭhitaṃ ghanadukūlaṃ ekaṃsaṃ karonto aṃsakūṭaṃ paṭicchādetvā indriyāni okkhipitvā adhomukho aṭṭhāsi. Tassa kāyavikāreneva tā devatā ‘‘samaṇadevaputto aya’’nti ñatvā evamāhaṃsu – ‘‘ayya, devaputta, devaloko nāmāyaṃ, na samaṇadhammassa karaṇokāso, sampattiṃ anubhavanokāso’’ti. So tatheva aṭṭhāsi. Devatā ‘‘na tāvāyaṃ sallakkhetī’’ti tūriyāni paggaṇhiṃsu. So tathāpi anolokentova aṭṭhāsi.

Athassa sabbakāyikaṃ ādāsaṃ purato ṭhapayiṃsu. So chāyaṃ disvā cutabhāvaṃ ñatvā, ‘‘na mayā imaṃ ṭhānaṃ patthetvā samaṇadhammo kato, uttamatthaṃ arahattaṃ patthetvā kato’’ti sampattiyā vippaṭisārī ahosi, ‘‘suvaṇṇapaṭaṃ paṭilabhissāmī’’ti takkayitvā yuddhaṭṭhānaṃ otiṇṇamallo mūlakamuṭṭhiṃ labhitvā viya. So – ‘‘ayaṃ saggasampatti nāma sulabhā, buddhānaṃ pātubhāvo dullabho’’ti cintetvā vimānaṃ apavisitvāva asambhinneneva sīlena accharāsaṅghaparivuto dasabalassa santikaṃ āgamma abhivādetvā ekamantaṃ ṭhito imaṃ gāthaṃ abhāsi.

Tattha **accharāgaṇasaṅghuṭṭha**nti accharāgaṇena gītavāditasaddehi saṅghositaṃ. **Pisācagaṇasevita**nti tameva accharāgaṇaṃ pisācagaṇaṃ katvā vadati. **Vana**nti nandanavanaṃ sandhāya vadati. Ayañhi niyāmacittatāya attano garubhāvena devagaṇaṃ ‘‘devagaṇo’’ti vattuṃ na roceti. ‘‘Pisācagaṇo’’ti vadati. Nandanavanañca ‘‘nandana’’nti avatvā ‘‘mohana’’nti vadati. **Kathaṃ yātrā bhavissatī**ti kathaṃ niggamanaṃ bhavissati, kathaṃ atikkamo bhavissati, arahattassa me padaṭṭhānabhūtaṃ vipassanaṃ ācikkhatha bhagavāti vadati.

Atha bhagavā ‘‘atisallikhateva ayaṃ devaputto, kiṃ nu kho ida’’nti? Āvajjento attano sāsane pabbajitabhāvaṃ ñatvā – ‘‘ayaṃ accāraddhavīriyatāya kālaṃ katvā devaloke nibbatto, ajjāpissa caṅkamanasmiṃyeva attabhāvo asambhinnena sīlena āgato’’ti cintesi. Buddhā ca akatābhinivesassa ādikammikassa akataparikammassa antevāsino cittakāro bhittiparikammaṃ viya – ‘‘sīlaṃ tāva sodhehi, samādhiṃ bhāvehi, kammassakatapaññaṃ ujuṃ karohī’’ti paṭhamaṃ pubbabhāgappaṭipadaṃ ācikkhanti, kārakassa pana yuttapayuttassa arahattamaggapadaṭṭhānabhūtaṃ saṇhasukhumaṃ suññatāvipassanaṃyeva ācikkhanti, ayañca devaputto kārako abhinnasīlo, eko maggo assa anāgatoti suññatāvipassanaṃ ācikkhanto **ujuko nāmā**tiādimāha.

Tattha **ujuko**ti kāyavaṅkādīnaṃ abhāvato aṭṭhaṅgiko maggo ujuko nāma. **Abhayā nāma sā disā**ti nibbānaṃ sandhāyāha. Tasmiṃ hi kiñci bhayaṃ natthi, taṃ vā pattassa bhayaṃ natthīti ‘‘abhayā nāma sā disā’’ti vuttaṃ. **Ratho akūjano**ti aṭṭhaṅgiko maggova adhippeto. Yathā hi pākatikaratho akkhe vā anabbhañjite atirekesu vā manussesu abhiruḷhesu kūjati viravati, na evaṃ ariyamaggo. So hi ekappahārena caturāsītiyāpi pāṇasahassesu abhiruhantesu na kūjati na viravati. Tasmā ‘‘akūjano’’ti vutto. **Dhammacakkehi saṃyuto**ti kāyikacetasikavīriyasaṅkhātehi dhammacakkehi saṃyutto.

Hirīti ettha hiriggahaṇena ottappampi gahitameva hoti. **Tassa apālambo**ti yathā bāhirakarathassa rathe ṭhitānaṃ yodhānaṃ apatanatthāya dārumayaṃ apālambanaṃ hoti, evaṃ imassa maggarathassa ajjhattabahiddhāsamuṭṭhānaṃ hirottappaṃ apālambanaṃ. **Satyassa parivāraṇa**nti rathassa sīhacammādiparivāro viya imassāpi maggarathassa sampayuttā sati parivāraṇaṃ. **Dhamma**nti lokuttaramaggaṃ. **Sammādiṭṭhipurejava**nti vipassanāsammādiṭṭhipurejavā assa pubbayāyikāti sammādiṭṭhipurejavo, taṃ sammādiṭṭhipurejavaṃ. Yathā hi paṭhamataraṃ rājapurisehi kāṇakuṇiādīnaṃnīharaṇena magge sodhite pacchā rājā nikkhamati, evamevaṃ vipassanā sammādiṭṭhiyā aniccādivasena khandhādīsu sodhitesu pacchā bhūmiladdhavaṭṭaṃ parijānamānā maggasammādiṭṭhi uppajjati. Tena vuttaṃ ‘‘dhammāhaṃ sārathiṃ brūmi, sammādiṭṭhipurejava’’nti.

Iti bhagavā desanaṃ niṭṭhāpetvā avasāne cattāri saccāni dīpesi. Desanāpariyosāne devaputto sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Yathā hi rañño bhojanakāle attano mukhappamāṇe kabaḷe ukkhitte aṅke nisinno putto attano mukhappamāṇeneva tato kabaḷaṃ karoti, evamevaṃ bhagavati arahattanikūṭena desanaṃ desentepi sattā attano upanissayānurūpena sotāpattiphalādīni pāpuṇanti. Ayampi devaputto sotāpattiphalaṃ patvā bhagavantaṃ gandhādīhi pūjetvā pakkāmīti. Chaṭṭhaṃ.

7. Vanaropasuttavaṇṇanā

47. Sattame **dhammaṭṭhā sīlasampannā**ti ke dhammaṭṭhā, ke sīlasampannāti pucchati. Bhagavā imaṃ pañhaṃ thāvaravatthunā dīpento **ārāmaropā**tiādimāha. Tattha **ārāmaropā**ti pupphārāmaphalārāmaropakā. **Vanaropā**ti sayaṃjāte aropimavane sīmaṃ parikkhipitvā cetiyabodhicaṅkamanamaṇḍapakuṭileṇarattiṭṭhānadivāṭṭhānānaṃ kārakā chāyūpage rukkhe ropetvā dadamānāpi vanaropāyeva nāma. **Setukārakā**ti visame setuṃ karonti, udake nāvaṃ paṭiyādenti. **Papa**nti pānīyadānasālaṃ. **Udapāna**nti yaṃkiñci pokkharaṇītaḷākādiṃ. **Upassaya**nti vāsāgāraṃ. ‘‘Upāsaya’’ntipi pāṭho.

Sadā puññaṃ pavaḍḍhatīti na akusalavitakkaṃ vā vitakkentassa niddāyantassa vā pavaḍḍhati. Yadā yadā pana anussarati, tadā tadā tassa vaḍḍhati. Imamatthaṃ sandhāya ‘‘sadā puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti vuttaṃ. **Dhammaṭṭhā sīlasampannā**ti tasmiṃ dhamme ṭhitattā tenapi sīlena sampannattā dhammaṭṭhā sīlasampannā. Atha vā evarūpāni puññāni karontānaṃ dasa kusalā dhammā pūrenti, tesu ṭhitattā dhammaṭṭhā. Teneva ca sīlena sampannattā sīlasampannāti. Sattamaṃ.

8. Jetavanasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **idaṃ hi taṃ jetavana**nti anāthapiṇḍiko devaputto jetavanassa ceva buddhādīnañca vaṇṇabhaṇanatthaṃ āgato evamāha. **Isisaṅghanisevita**nti bhikkhusaṅghanisevitaṃ.

Evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariyamaggassa kathento **kammaṃ vijjā**tiādimāha. Tattha **kamma**nti maggacetanā. **Vijjā**ti maggapaññā. **Dhammo**ti samādhipakkhikā dhammā. **Sīlaṃ jīvitamuttama**nti sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ uttamanti dasseti. Atha vā **vijjā**ti diṭṭhisaṅkappā. **Dhammo**ti vāyāmasatisamādhayo. **Sīla**nti vācākammantājīvā. **Jīvitamuttama**nti etasmiṃ sīle ṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamaṃ. **Etena maccā sujjhantī**ti etena aṭṭhaṅgikamaggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanehi, tasmā. **Yoniso vicine dhamma**nti upāyena samādhipakkhiyadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatī**ti evaṃ tasmiṃ ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhamma**nti upāyena pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatī**ti evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhati.

Idāni sāriputtattherassa vaṇṇaṃ kathento **sāriputtovā**tiādimāha. Tattha **sāriputtovā**ti avadhāraṇavacanaṃ, etehi paññādīhi sāriputtova seyyoti vadati. **Upasamenā**ti kilesaupasamena. **Pāraṃ gato**ti nibbānaṃ gato. Yo koci nibbānaṃ patto bhikkhu, so **etāvaparamo siyā,** na therena uttaritaro nāma atthīti vadati. Sesaṃ uttānamevāti. Aṭṭhamaṃ.

9. Maccharisuttavaṇṇanā

49. Navame **maccharino**ti maccherena samannāgatā. Ekacco hi attano vasanaṭṭhāne bhikkhuṃ hatthaṃ pasāretvāpi na vandati, aññattha gato vihāraṃ pavisitvā sakkaccaṃ vanditvā madhurapaṭisanthāraṃ karoti – ‘‘bhante, amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ nāgacchatha, sampanno padeso, paṭibalā mayaṃ ayyānaṃ yāgubhattādīhi upaṭṭhānaṃ kātu’’nti. Bhikkhū ‘‘saddho ayaṃ upāsako’’ti yāgubhattādīhi saṅgaṇhanti. Atheko thero tassa gāmaṃ gantvā piṇḍāya carati. So taṃ disvā aññena vā gacchati, gharaṃ vā pavisati. Sacepi sammukhībhāvaṃ āgacchati, hatthena vanditvā – ‘‘ayyassa bhikkhaṃ detha, ahaṃ ekena kammena gacchāmī’’ti pakkamati. Thero sakalagāmaṃ caritvā tucchapattova nikkhamati. Idaṃ tāva mudumacchariyaṃ nāma, yena samannāgato adāyakopi dāyako viya paññāyati. Idha pana thaddhamacchariyaṃ adhippetaṃ, yena samannāgato bhikkhūsu piṇḍāya paviṭṭhesu, ‘‘therā ṭhitā’’ti vutte, ‘‘kiṃ mayhaṃ pādā rujjantī’’tiādīni vatvā silāthambho viya khāṇuko viya ca thaddho hutvā tiṭṭhati, sāmīcimpi na karoti. **Kadariyā**ti idaṃ maccharinoti padasseva vevacanaṃ. Mudukampi hi macchariyaṃ ‘‘macchariya’’nteva vuccati, thaddhaṃ pana kadariyaṃ nāma. **Paribhāsakā**ti bhikkhū gharadvāre ṭhite disvā, ‘‘kiṃ tumhe kasitvā āgatā, vapitvā, lāyitvā? Mayaṃ attanopi na labhāma, kuto tumhākaṃ, sīghaṃ nikkhamathā’’tiādīhi saṃtajjakā. **Antarāyakarā**ti dāyakassa saggantarāyo, paṭiggāhakānaṃ lābhantarāyo, attano upaghātoti imesaṃ antarāyānaṃ kārakā.

Samparāyoti paraloko. **Ratī**ti pañcakāmaguṇarati. **Khiḍḍā**ti kāyikakhiḍḍādikā tividhā khiḍḍā. **Diṭṭhe dhammesa vipāko**ti tasmiṃ nibbattabhavane diṭṭhe dhamme esa vipāko. **Samparāye ca duggatī**ti ‘‘yamalokaṃ upapajjare’’ti vutte samparāye ca duggati.

Vadaññūti bhikkhū gharadvāre ṭhitā kiñcāpi tuṇhīva honti, atthato pana – ‘‘bhikkhaṃ dethā’’ti vadanti nāma. Tatra ye ‘‘mayaṃ pacāma, ime pana na pacanti, pacamāne patvā alabhantā kuhiṃ labhissantī’’ti? Deyyadhammaṃ saṃvibhajanti, te vadaññū nāma. **Pakāsantī**ti vimānappabhāya jotanti. **Parasambhatesū**ti parehi sampiṇḍitesu. **Samparāye ca suggatī**ti, ‘‘ete saggā’’ti evaṃ vuttasamparāye sugati. Ubhinnampi vā etesaṃ tato cavitvā puna samparāyepi duggatisugatiyeva hotīti. Navamaṃ.

10. Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā

50. Dasame **upapannāse**ti nibbattivasena upagatā. **Vimuttā**ti avihābrahmalokasmiṃ upapattisamanantarameva arahattaphalavimuttiyā vimuttā. **Mānusaṃ deha**nti idha pañcorambhāgiyasaṃyojanāni eva vuttāni. **Dibbayoga**nti pañca uddhambhāgiyasaṃyojanāni. **Upaccagu**nti atikkamiṃsu. **Upako**tiādīni tesaṃ therānaṃ nāmāni. **Kusalī bhāsasī tesa**nti, ‘‘kusala’’nti idaṃ vacanaṃ imassa atthīti **kusalī,** tesaṃ therānaṃ tvaṃ kusalaṃ anavajjaṃ bhāsasi, thomesi pasaṃsasi, paṇḍitosi devaputtāti vadati. **Taṃ te dhammaṃ idhaññāyā**ti te therā taṃ dhammaṃ idha tumhākaṃ sāsane jānitvā. **Gambhīra**nti gambhīratthaṃ. **Brahmacārī nirāmiso**ti nirāmisabrahmacārī nāma anāgāmī, anāgāmī ahosinti attho. **Ahuvā**ti ahosi. **Sagāmeyyo**ti ekagāmavāsī. Pariyosānagāthā saṅgītikārehi ṭhapitāti. Dasamaṃ.

Ādittavaggo pañcamo.

6. Jarāvaggo

1. Jarāsuttavaṇṇanā

51. Jarāvaggassa paṭhame **sādhū**ti laddhakaṃ bhaddakaṃ. **Sīlaṃ yāva jarā**ti iminā idaṃ dasseti – yathā muttāmaṇirattavatthādīni ābharaṇāni taruṇakāleyeva sobhanti, jarājiṇṇakāle tāni dhārento ‘‘ayaṃ ajjāpi bālabhāvaṃ pattheti, ummattako maññe’’ti vattabbataṃ āpajjati, na evaṃ sīlaṃ. Sīlañhi niccakālaṃ sobhati. Bālakālepi hi sīlaṃ rakkhantaṃ ‘‘kiṃ imassa sīlenā’’ti? Vattāro natthi. Majjhimakālepi mahallakakālepīti.

Saddhā sādhu patiṭṭhitāti hatthāḷavakacittagahapatiādīnaṃ viya maggena āgatā patiṭṭhitasaddhā nāma sādhu. **Paññā narānaṃ ratana**nti ettha cittīkataṭṭhādīhi ratanaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yadi cittīkatanti ratanaṃ, nanu bhagavā cittīkato purisasīho, ye ca loke cittīkatā, tesaṃ cittīkato bhagavā. Yadi ratikaranti ratanaṃ, nanu bhagavā ratikaro purisasīho, tassa vacanena carantā jhānaratisukhena abhiramanti. Yadi atulyanti ratanaṃ, nanu bhagavā atulo purisasīho. Na hi sakkā tuletuṃ guṇehi guṇapāramiṃ gato. Yadi dullabhanti ratanaṃ, nanu bhagavā dullabho purisasīho. Yadi anomasattaparibhoganti ratanaṃ, nanu bhagavā anomo sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanenā’’ti.

Idha pana dullabhapātubhāvaṭṭhena paññā ‘‘ratana’’nti vuttaṃ. **Puñña**nti puññacetanā, sā hi arūpattā pariharituṃ na sakkāti. Paṭhamaṃ.

2. Ajarasāsuttavaṇṇanā

52. Dutiye **ajarasā**ti ajīraṇena, avipattiyāti attho. Sīlañhi avipannameva sādhu hoti, vipannasīlaṃ ācariyupajjhāyādayopi na saṅgaṇhanti, gatagataṭṭhāne niddhamitabbova hotīti. Dutiyaṃ.

3. Mittasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **sattho**ti saddhiṃcaro, jaṅghasattho vā sakaṭasattho vā. **Mitta**nti roge uppanne pāṭaṅkiyā vā aññena vā yānena haritvā khemantasampāpanena mittaṃ. **Sake ghare**ti attano gehe. Tathārūpe roge jāte puttabhariyādayo jigucchanti, mātā pana asucimpi candanaṃ viya maññati. Tasmā sā sake ghare mittaṃ. **Sahāyo atthajātassā**ti uppannakiccassa yo taṃ kiccaṃ vahati nittharati, so kiccesu saha ayanabhāvena sahāyo mittaṃ, surāpānādisahāyā pana na mittā. **Samparāyika**nti samparāyahitaṃ. Tatiyaṃ.

4. Vatthusuttavaṇṇanā

54. Catutthe **puttā vatthū**ti mahallakakāle paṭijagganaṭṭhena puttā patiṭṭhā. **Paramo**ti aññesaṃ akathetabbassapi guyhassa kathetabbayuttatāya bhariyā paramo sakhā nāma. Catutthaṃ.

5-7. Paṭhamajanasuttādivaṇṇanā

55. Pañcame **vidhāvatī**ti parasamuddādigamanavasena ito cito ca vidhāvati. Pañcamaṃ.

56. Chaṭṭhe **dukkhā**ti vaṭṭadukkhato. Chaṭṭhaṃ.

57. Sattame **parāyaṇa**nti nipphatti avassayo. Sattamaṃ.

8. Uppathasuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **rāgo uppatho**ti sugatiñca nibbānañca gacchantassa amaggo. **Rattindivakkhayo**ti rattidivehi, rattidivesu vā khīyati. **Itthī mala**nti sesaṃ bāhiramalaṃ bhasmakhārādīhi dhovitvā sakkā sodhetuṃ, mātugāmamalena duṭṭho pana na sakkā suddho nāma kātunti itthī ‘‘mala’’nti vuttā. **Etthā**ti ettha itthiyaṃ pajā sajjati. **Tapo**ti indriyasaṃvaradhutaṅgaguṇavīriyadukkarakārikānaṃ nāmaṃ, idha pana ṭhapetvā dukkarakārikaṃ sabbāpi kilesasantāpikā paṭipadā vaṭṭati. **Brahmacariya**nti methunavirati. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyasuttavaṇṇanā

59. Navame **kissa cābhirato**ti kismiṃ abhirato. **Dutiyā**ti sugatiñceva nibbānañca gacchantassa dutiyikā. **Paññā cenaṃ pasāsatī**ti paññā etaṃ purisaṃ ‘‘idaṃ karohi, idaṃ mākarī’’ti anusāsati. Navamaṃ.

10. Kavisuttavaṇṇanā

60. Dasame **chando nidāna**nti gāyattiādiko chando gāthānaṃ nidānaṃ. Pubbapaṭṭhāpanagāthā ārabhanto hi ‘‘kataracchandena hotū’’ti ārabhati. **Viyañjana**nti jananaṃ. Akkharaṃ hi padaṃ janeti, padaṃ gāthaṃ janeti, gāthā atthaṃ pakāsetīti. **Nāmasannissitā**ti samuddādipaṇṇattinissitā. Gāthā ārabhanto hi samuddaṃ vā pathaviṃ vā yaṃ kiñci nāmaṃ nissayitvāva ārabhati. **Āsayo**ti patiṭṭhā. Kavito hi gāthā pavattanti. So tāsaṃ patiṭṭhā hotīti. Dasamaṃ.

Jarāvaggo chaṭṭho.

7. Addhavaggo

1. Nāmasuttavaṇṇanā

61. Addhavaggassa paṭhame **nāmaṃ sabbaṃ addhabhavī**ti nāmaṃ sabbaṃ abhibhavati anupatati. Opapātikena vā hi kittimena vā nāmena mutto satto vā saṅkhāro vā natthi. Yassapi hi rukkhassa vā pāsāṇassa vā ‘‘idaṃ nāma nāma’’nti na jānanti, anāmakotveva tassa nāmaṃ hoti. Paṭhamaṃ.

2-3. Cittasuttādivaṇṇanā

62. Dutiye **sabbeva vasamanvagū**ti ye cittassa vasaṃ gacchanti, tesaṃyeva anavasesapariyādānametaṃ. Dutiyaṃ.

63. Tatiyepi eseva nayo. Tatiyaṃ.

4-5. Saṃyojanasuttādivaṇṇanā

64. Catutthe **kiṃ su saṃyojano**ti kiṃ saṃyojano kiṃ bandhano? **Vicāraṇa**nti vicaraṇā pādāni. Bahuvacane ekavacanaṃ kataṃ. **Vitakkassa vicāraṇa**nti vitakko tassa pādā. Catutthaṃ.

65. Pañcamepi eseva nayo. Pañcamaṃ.

6. Attahatasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **kenassubbhāhato**ti kena abbhāhato. Su-kāro nipātamattaṃ. **Icchādhūpāyito**ti icchāya āditto. Chaṭṭhaṃ.

7-9. Uḍḍitasuttādivaṇṇanā

67. Sattame **taṇhāya uḍḍito**ti taṇhāya ullaṅghito. Cakkhuñhi taṇhārajjunā āvunitvā rūpanāgadante uḍḍitaṃ, sotādīni saddādīsūti taṇhāya uḍḍito loko. **Maccunā pihito**ti anantare attabhāve kataṃ kammaṃ na dūraṃ ekacittantaraṃ, balavatiyā pana māraṇantikavedanāya pabbatena viya otthaṭattā sattā taṃ na bujjhantīti ‘‘maccunā pihito loko’’ti vuttaṃ. Sattamaṃ.

68. Aṭṭhame sveva pañho devatāya heṭṭhupariyāyavasena pucchito. Aṭṭhamaṃ.

69. Navame sabbaṃ uttānameva. Navamaṃ.

10. Lokasuttavaṇṇanā

70. Dasame **kismiṃ loko samuppanno**ti kismiṃ uppanne loko uppannoti pucchati. **Chasū**ti chasu ajjhattikesu āyatanesu uppannesu uppannoti vuccati. **Chasu kubbatī**ti tesuyeva chasu santhavaṃ karoti. **Upādāyā**ti tāniyeva ca upādāya āgamma paṭicca pavattati. **Vihaññatī**ti tesuyeva chasu vihaññati pīḷiyati. Iti ajjhattikāyatanavasena ayaṃ pañho āgato, ajjhattikabāhirānaṃ pana vasena āharituṃ vaṭṭati. Chasu hi ajjhattikāyatanesu uppannesu ayaṃ uppanno nāma hoti, chasu bāhiresu santhavaṃ karoti, channaṃ ajjhattikānaṃ upādāya chasu bāhiresu vihaññatīti. Dasamaṃ.

Addhavaggo sattamo.

8. Chetvāvaggo

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

71. Chetvāvaggassa paṭhame **chetvā**ti vadhitvā. **Sukhaṃ setī**ti kodhapariḷāhena aparidayhamānattā sukhaṃ sayati. **Na socatī**ti kodhavināsena vinaṭṭhadomanassattā na socati. **Visamūlassā**ti dukkhavipākassa. **Madhuraggassā**ti kuddhassa paṭikujjhitvā, akkuṭṭhassa paccakkositvā, pahaṭassa ca paṭipaharitvā sukhaṃ uppajjati, taṃ sandhāya madhuraggoti vutto. Imasmiṃ hi ṭhāne pariyosānaṃ agganti vuttaṃ. **Ariyā**ti buddhādayo. Paṭhamaṃ.

2. Rathasuttavaṇṇanā

72. Dutiye paññāyati etenāti **paññāṇaṃ. Dhajo rathassā**ti mahantasmiṃ hi saṅgāmasīse dūratova dhajaṃ disvā ‘‘asukarañño nāma ayaṃ ratho’’ti ratho pākaṭo hoti. Tena vuttaṃ ‘‘dhajo rathassa paññāṇa’’nti. **Aggi**pi dūratova dhūmena paññāyati. Coḷaraṭṭhaṃ paṇḍuraṭṭhanti evaṃ **raṭṭha**mpi raññā paññāyati. Cakkavattirañño dhītāpi pana **itthī** ‘‘asukassa nāma bhariyā’’ti bhattāraṃ patvāva paññāyati. Tasmā **dhūmo paññāṇamaggino**tiādi vuttaṃ. Dutiyaṃ.

3. Vittasuttavaṇṇanā

73. Tatiye **saddhīdha vitta**nti yasmā saddho saddhāya muttamaṇiādīnipi vittāni labhati, tissopi kulasampadā, cha kāmasaggāni, nava brahmaloke patvā pariyosāne amatamahānibbānadassanampi labhati, tasmā maṇimuttādīhi vittehi saddhāvittameva seṭṭhaṃ. **Dhammo**ti dasakusalakammapatho. **Sukhamāvahatī**ti sabbampi sāsavānāsavaṃ asaṃkiliṭṭhasukhaṃ āvahati. **Sādutara**nti lokasmiṃ loṇambilādīnaṃ sabbarasānaṃ saccameva madhurataraṃ. Saccasmiṃ hi ṭhitā sīghavegaṃ nadimpi nivattenti, visampi nimmaddenti, aggimpi paṭibāhanti, devampi vassāpenti, tasmā taṃ sabbarasānaṃ madhurataranti vuttaṃ. **Paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭha**nti yo paññājīvī gahaṭṭho samāno pañcasu sīlesu patiṭṭhāya salākabhattādīni paṭṭhapetvā paññāya jīvati, pabbajito vā pana dhammena uppanne paccaye ‘‘idamattha’’nti paccavekkhitvā paribhuñjanto kammaṭṭhānaṃ ādāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā ariyaphalādhigamavasena paññāya jīvati, taṃ paññājīviṃ puggalaṃ seṭṭhaṃ jīvitaṃ jīvatīti āhu. Tatiyaṃ.

4. Vuṭṭhisuttavaṇṇanā

74. Catutthe **bīja**nti uppatantānaṃ sattavidhaṃ dhaññabījaṃ seṭṭhaṃ. Tasmiñhi uggate janapado khemo hoti subhikkho. **Nipatata**nti nipatantānaṃ meghavuṭṭhi seṭṭhā. Meghavuṭṭhiyañhi sati vividhāni sassāni uppajjanti, janapadā phītā honti khemā subhikkhā. **Pavajamānāna**nti jaṅgamānaṃ padasā caramānānaṃ gāvo seṭṭhā. Tā nissāya hi sattā pañca gorase paribhuñjamānā sukhaṃ viharanti. **Pavadata**nti rājakulamajjhādīsu vadantānaṃ putto varo. So hi mātāpitūnaṃ anatthāvahaṃ na vadati.

Vijjā uppatataṃ seṭṭhāti purimapañhe kira sutvā samīpe ṭhitā ekā devatā ‘‘devate, kasmā tvaṃ etaṃ pañhaṃ dasabalaṃ pucchasi? Ahaṃ te kathessāmī’’ti attano khantiyā laddhiyā pañhaṃ kathesi. Atha naṃ itarā devatā āha – ‘‘yāva padhaṃsī vadesi devate yāva pagabbhā mukharā, ahaṃ buddhaṃ bhagavantaṃ pucchāmi. Tvaṃ mayhaṃ kasmā kathesī’’ti? Nivattetvā tadeva pañhaṃ dasabalaṃ pucchi. Athassā satthā vissajjento **vijjā uppatata**ntiādimāha. Tattha **vijjā**ti catumaggavijjā. Sā hi uppatamānā sabbākusaladhamme samugghāteti. Tasmā ‘‘uppatataṃ seṭṭhā’’ti vuttā. **Avijjā**ti vaṭṭamūlakamahāavijjā. Sā hi nipatantānaṃ osīdantānaṃ varā. **Pavajamānāna**nti padasā caramānānaṃ jaṅgamānaṃ anomapuññakkhettabhūto saṅgho varo. Tañhi tattha tattha disvā pasannacittā sattā sotthiṃ pāpuṇanti. **Buddho**ti yādiso putto vā hotu añño vā, yesaṃ kesañci vadamānānaṃ buddho varo. Tassa hi dhammadesanaṃ āgamma anekasatasahassānaṃ pāṇānaṃ bandhanamokkho hotīti. Catutthaṃ.

5. Bhītāsuttavaṇṇanā

75. Pañcame **kiṃsūdha bhītā**ti kiṃ bhītā? **Maggo canekāyatanappavutto**ti aṭṭhatiṃsārammaṇavasena anekehi kāraṇehi kathito. Evaṃ sante kissa bhītā hutvā ayaṃ janatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo aggahesīti vadati. **Bhūripaññā**ti bahupañña ussannapañña. **Paralokaṃ na bhāye**ti imasmā lokā paraṃ lokaṃ gacchanto na bhāyeyya. **Paṇidhāyā**ti ṭhapetvā. **Bahvannapānaṃ gharamāvasanto**ti anāthapiṇḍikādayo viya bahvannapāne ghare vasanto. **Saṃvibhāgī**ti accharāya gahitampi nakhena phāletvā parassa datvāva bhuñjanasīlo. **Vadaññū**ti vuttatthameva.

Idāni gāthāya aṅgāni uddharitvā dassetabbāni – ‘‘vāca’’nti hi iminā cattāri vacīsucaritāni gahitāni, ‘‘manenā’’tipadena tīṇi manosucaritāni, ‘‘kāyenā’’ti padena tīṇi kāyasucaritāni. Iti ime dasa kusalakammapathā pubbasuddhiaṅgaṃ nāma. **Bahvannapānaṃ gharamāvasanto**ti iminā yaññaupakkharo gahito. **Saddho**ti ekamaṅgaṃ, **mudū**ti ekaṃ, **saṃvibhāgī**ti ekaṃ, **vadaññū**ti ekaṃ. Iti imāni cattāri aṅgāni sandhāya ‘‘etesu dhammesu ṭhito catūsū’’ti āha.

Aparopi pariyāyo – vācantiādīni tīṇi aṅgāni, bahvannapānanti iminā yaññaupakkharova gahito, saddho mudū saṃvibhāgī vadaññūti ekaṃ aṅgaṃ. Aparo dukanayo nāma hoti. ‘‘Vācaṃ manañcā’’ti idamekaṃ aṅgaṃ, ‘‘kāyena pāpāni akubbamāno, bahvannapānaṃ gharamāvasanto’’ti ekaṃ, ‘‘saddho mudū’’ti ekaṃ, ‘‘saṃvibhāgī vadaññū’’ti ekaṃ. Etesu catūsu dhammesu ṭhito dhamme ṭhito nāma hoti. So ito paralokaṃ gacchanto na bhāyati. Pañcamaṃ.

6. Najīratisuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **nāmagottaṃ na jīratī**ti atītabuddhānaṃ yāvajjadivasā nāmagottaṃ kathiyati, tasmā na jīratīti vuccati. Porāṇā pana ‘‘addhāne gacchante na paññāyissati, jīraṇasabhāvo pana na hotiyevā’’ti vadanti. **Ālasya**nti ālasiyaṃ, yena ṭhitaṭṭhāne ṭhitova, nisinnaṭṭhāne nisinnova hoti, telepi uttarante ṭhitiṃ na karoti. **Pamādo**ti niddāya vā kilesavasena vā pamādo. **Anuṭṭhāna**nti kammasamaye kammakaraṇavīriyābhāvo. **Asaṃyamo**ti sīlasaññamābhāvo vissaṭṭhācāratā. **Niddā**ti soppabahulatā. Tāya gacchantopi ṭhitopi nisinnopi niddāyati, pageva nipanno. **Tandī**ti aticchātādivasena āgantukālasiyaṃ. **Te chidde**ti tāni cha chiddāni vivarāni. **Sabbaso**ti sabbākārena. **Ta**nti nipātamattaṃ. **Vivajjaye**ti vajjeyya jaheyya. Chaṭṭhaṃ.

7. Issariyasuttavaṇṇanā

77. Sattame **satthamala**nti malaggahitasatthaṃ. **Kiṃ su harantaṃ vārentī**ti kaṃ harantaṃ nisedhenti. **Vaso**ti āṇāpavattanaṃ. **Itthī**ti avissajjanīyabhaṇḍattā ‘‘itthī bhaṇḍānamuttamaṃ, varabhaṇḍa’’nti āha. Atha vā sabbepi bodhisattā ca cakkavattino ca mātukucchiyaṃyeva nibbattantīti ‘‘itthī bhaṇḍānamuttama’’nti āha. **Kodho satthamala**nti kodho malaggahitasatthasadiso, paññāsatthassa vā malanti satthamalaṃ. **Abbuda**nti vināsakāraṇaṃ, corā lokasmiṃ vināsakāti attho. **Haranto**ti salākabhattādīni gahetvā gacchanto. Salākabhattādīni hi paṭṭhapitakāleyeva manussehi pariccattāni. Tesaṃ tāni haranto samaṇo piyo hoti, anāharante puññahāniṃ nissāya vippaṭisārino honti. Sattamaṃ.

8. Kāmasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **attānaṃ na dade**ti parassa dāsaṃ katvā attānaṃ na dadeyya ṭhapetvā sabbabodhisatteti vuttaṃ. **Na pariccaje**ti sīhabyagghādīnaṃ na pariccajeyya sabbabodhisatte ṭhapetvāyevāti vuttaṃ. **Kalyāṇa**nti saṇhaṃ mudukaṃ. **Pāpika**nti pharusaṃ vācaṃ. Aṭṭhamaṃ.

9. Pātheyyasuttavaṇṇanā

79. Navame **saddhā bandhati pātheyya**nti saddhaṃ uppādetvā dānaṃ deti, sīlaṃ rakkhati, uposathakammaṃ karoti, tenetaṃ vuttaṃ. **Sirī**ti issariyaṃ. **Āsayo**ti vasanaṭṭhānaṃ. Issariye hi abhimukhībhūte thalatopi jalatopi bhogā āgacchantiyeva. Tenetaṃ vuttaṃ. **Parikassatī**ti parikaḍḍhati. Navamaṃ.

10. Pajjotasuttavaṇṇanā

80. Dasame **pajjoto**ti padīpo viya hoti. **Jāgaro**ti jāgarabrāhmaṇo viya hoti. **Gāvo kamme sajīvāna**nti kammena saha jīvantānaṃ gāvova kamme kammasahāyā kammadutiyakā nāma honti. Gomaṇḍalehi saddhiṃ kasikammādīni nipphajjanti. **Sītassa iriyāpatho**ti sītaṃ assa sattakāyassa iriyāpatho jīvitavutti. **Sīta**nti naṅgalaṃ. Yassa hi naṅgalehi khettaṃ appamattakampi kaṭṭhaṃ na hoti, so kathaṃ jīvissatīti vadati. Dasamaṃ.

11. Araṇasuttavaṇṇanā

81. Ekādasame **araṇā**ti nikkilesā. **Vusita**nti vusitavāso. **Bhojissiya**nti adāsabhāvo. **Samaṇā**ti khīṇāsavasamaṇā. Te hi ekantena araṇā nāma. **Vusitaṃ na nassatī**ti tesaṃ ariyamaggavāso na nassati. **Parijānantī**ti puthujjanakalyāṇakato paṭṭhāya sekhā lokiyalokuttarāya pariññāya parijānanti. **Bhojissiya**nti khīṇāsavasamaṇānaṃyeva niccaṃ bhujissabhāvo nāma. **Vandantī**ti pabbajitadivasato paṭṭhāya vandanti. **Patiṭṭhita**nti sīle patiṭṭhitaṃ. **Samaṇīdhā**ti samaṇaṃ idha. **Jātihīna**nti api caṇḍālakulā pabbajitaṃ. **Khattiyā**ti na kevalaṃ khattiyāva, devāpi sīlasampannaṃ samaṇaṃ vandantiyevāti. Ekādasamaṃ.

Chetvāvaggo aṭṭhamo.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Devatāsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devaputtasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Paṭhamakassapasuttavaṇṇanā

82. Devaputtasaṃyuttassa paṭhame **devaputto**ti devānañhi aṅke nibbattā purisā devaputtā nāma, itthiyo devadhītaro nāma honti. Nāmavasena apākaṭāva ‘‘aññatarā devatā’’ti vuccati, pākaṭo ‘‘itthannāmo devaputto’’ti. Tasmā heṭṭhā ‘‘aññatarā devatā’’ti vatvā idha ‘‘devaputto’’ti vuttaṃ. **Anusāsa**nti anusiṭṭhiṃ. Ayaṃ kira devaputto bhagavatā sambodhito sattame vasse yamakapāṭihāriyaṃ katvā tidasapure vassaṃ upagamma abhidhammaṃ desentena jhānavibhaṅge – ‘‘bhikkhūti samaññāya bhikkhu, paṭiññāya bhikkhū’’ti (vibha. 510). Evaṃ bhikkhuniddesaṃ kathiyamānaṃ assosi. ‘‘Evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha, evaṃ manasikarotha, mā evaṃ manasākattha. Idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’’ti (pārā. 19). Evarūpaṃ pana bhikkhuovādaṃ bhikkhuanusāsanaṃ na assosi. So taṃ sandhāya – ‘‘bhikkhuṃ bhagavā pakāsesi, no ca bhikkhuno anusāsa’’nti āha.

Tena hīti yasmā mayā bhikkhuno anusiṭṭhi na pakāsitāti vadasi, tasmā. **Taññevettha paṭibhātū**ti tuyhevesā anusiṭṭhipakāsanā upaṭṭhātūti. Yo hi pañhaṃ kathetukāmo hoti, na ca sakkoti sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsanditvā kathetuṃ. Yo vā na kathetukāmo hoti, sakkoti pana kathetuṃ. Yo vā neva kathetukāmo hoti, kathetuṃ na ca sakkoti. Sabbesampi tesaṃ bhagavā pañhaṃ bhāraṃ na karoti. Ayaṃ pana devaputto kathetukāmo ceva, sakkoti ca kathetuṃ. Tasmā tasseva bhāraṃ karonto bhagavā evamāha. Sopi pañhaṃ kathesi.

Tattha **subhāsitassa sikkhethā**ti subhāsitaṃ sikkheyya, catusaccanissitaṃ dasakathāvatthunissitaṃ sattatiṃsabodhipakkhiyanissitaṃ catubbidhaṃ vacīsucaritameva sikkheyya. **Samaṇūpāsanassa cā**ti samaṇehi upāsitabbaṃ samaṇūpāsanaṃ nāma aṭṭhatiṃsabhedaṃ kammaṭṭhānaṃ, tampi sikkheyya bhāveyyāti attho. Bahussutānaṃ vā bhikkhūnaṃ upāsanampi samaṇūpāsanaṃ. Tampi 'kiṃ, bhante, kusala''ntiādinā pañhapucchanena paññāvuddhatthaṃ sikkheyya. **Cittavūpasamassa cā**ti aṭṭhasamāpattivasena cittavūpasamaṃ sikkheyya. Iti devaputtena tisso sikkhā kathitā honti. Purimapadena hi adhisīlasikkhā kathitā, dutiyapadena adhipaññāsikkhā, cittavūpasamena adhicittasikkhāti evaṃ imāya gāthāya sakalampi sāsanaṃ pakāsitameva hoti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyakassapasuttavaṇṇanā

83. Dutiye **jhāyī**ti dvīhi jhānehi jhāyī. **Vimuttacitto**ti kammaṭṭhānavimuttiyā vimuttacitto. **Hadayassānupatti**nti arahattaṃ. **Lokassā**ti saṅkhāralokassa. **Anissito**ti taṇhādiṭṭhīhi anissito, taṇhādiṭṭhiyo vā anissito. **Tadānisaṃso**ti arahattānisaṃso. Idaṃ vuttaṃ hoti – arahattānisaṃso bhikkhu arahattaṃ patthento jhāyī bhaveyya, suvimuttacitto bhaveyya, lokassa udayabbayaṃ ñatvā anissito bhaveyya. Tantidhammo pana imasmiṃ sāsane pubbabhāgoti. Dutiyaṃ.

3-4. Māghasuttādivaṇṇanā

84. Tatiye **māgho**ti sakkassetaṃ nāmaṃ. Sveva vattena aññe abhibhavitvā devissariyaṃ pattoti **vatrabhū,** vatranāmakaṃ vā asuraṃ abhibhavatīti vatrabhū. Tatiyaṃ.

85. Catutthaṃ vuttatthameva. Catutthaṃ.

5. Dāmalisuttavaṇṇanā

86. Pañcame **na tenāsīsate bhava**nti tena kāraṇena yaṃ kiñci bhavaṃ na pattheti. Āyatapaggaho nāmesa devaputto, khīṇāsavassa kiccavosānaṃ natthi. Khīṇāsavena hi ādito arahattappattiyā vīriyaṃ kataṃ, aparabhāge mayā arahattaṃ pattanti mā tuṇhī bhavatu, tatheva vīriyaṃ daḷhaṃ karotu parakkamatūti cintetvā evamāha.

Atha bhagavā ''ayaṃ devaputto khīṇāsavassa kiccavosānaṃ akathento mama sāsanaṃ aniyyānikaṃ katheti, kiccavosānamassa kathessāmī''ti cintetvā **natthi kicca**ntiādimāha. Tīsu kira piṭakesu ayaṃ gāthā asaṃkiṇṇā. Bhagavatā hi aññattha vīriyassa doso nāma dassito natthi. Idha pana imaṃ devaputtaṃ paṭibāhitvā ''khīṇāsavena pubbabhāge āsavakkhayatthāya araññe vasantena kammaṭṭhānaṃ ādāya vīriyaṃ kataṃ, aparabhāge sace icchati, karotu, no ce icchati, yathāsukhaṃ viharatū''ti khīṇāsavassa kiccavosānadassanatthaṃ evamāha. Tattha **gādha**nti patiṭṭhaṃ. Pañcamaṃ.

6. Kāmadasuttavaṇṇanā

87. Chaṭṭhe **dukkara**nti ayaṃ kira devaputto pubbayogāvacaro bahalakilesatāya sappayogena kilese vikkhambhento samaṇadhammaṃ katvā pubbūpanissayamandatāya ariyabhūmiṃ appatvāva kālaṃ katvā devaloke nibbatto. So ''tathāgatassa santikaṃ gantvā dukkarabhāvaṃ ārocessāmī''ti āgantvā evamāha. Tattha **dukkara**nti dasapi vassāni…pe… saṭṭhipi yadetaṃ ekantaparisuddhassa samaṇadhammassa karaṇaṃ nāma, taṃ dukkaraṃ. **Sekhā**ti satta sekhā. **Sīlasamāhitā**ti sīlena samāhitā samupetā. **Ṭhitattā**ti patiṭṭhitasabhāvā. Evaṃ pucchitapañhaṃ vissajjetvā idāni uparipañhasamuṭṭhāpanatthaṃ **anagāriyupetassā**tiādimāha. Tattha **anagāriyupetassā**ti anagāriyaṃ niggehabhāvaṃ upetassa. Sattabhūmikepi hi pāsāde vasanto bhikkhu vuḍḍhatarena āgantvā ''mayhaṃ idaṃ pāpuṇātī''ti vutte pattacīvaraṃ ādāya nikkhamateva. Tasmā ''anagāriyupeto''ti vuccati. **Tuṭṭhī**ti catupaccayasantoso. **Bhāvanāyā**ti cittavūpasamabhāvanāya.

Te chetvā maccuno jālanti ye rattindivaṃ indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye ca samāhitacittā, te catupaccayasantosaṃ pūrentā na kilamanti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle patiṭṭhitā satta sekhā, te ariyā maccuno jālasaṅkhātaṃ kilesajālaṃ chinditvā gacchanti. **Duggamo**ti ''saccametaṃ, bhante, ye indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ samādahanti…pe… ye sīle patiṭṭhitā, te maccuno jālaṃ chinditvā gacchanti''. Kiṃ na gacchissanti? Ayaṃ pana duggamo bhagavā visamo maggoti āha. Tattha kiñcāpi ariyamaggo neva duggamo na visamo, pubbabhāgapaṭipadāya panassa bahū parissayā honti. Tasmā evaṃ vutto. **Avaṃsirā**ti ñāṇasirena adhosirā hutvā papatanti. Ariyamaggaṃ ārohituṃ asamatthatāyeva ca te anariyamagge papatantīti ca vuccanti. **Ariyānaṃ samo maggo**ti sveva maggo ariyānaṃ samo hoti. **Visame samā**ti visamepi sattakāye samāyeva. Chaṭṭhaṃ.

7. Pañcālacaṇḍasuttavaṇṇanā

88. Sattame **sambādhe**ti nīvaraṇasambādhaṃ kāmaguṇasambādhanti dve sambādhā. Tesu idha nīvaraṇasambādhaṃ adhippetaṃ. **Okāsa**nti jhānassetaṃ nāmaṃ. **Paṭilīnanisabho**ti paṭilīnaseṭṭho. Paṭilīno nāma pahīnamāno vuccati. Yathāha – ''kathañca, bhikkhave, bhikkhu paṭilīno hoti. Idha, bhikkhave, bhikkhuno asmimāno pahīno hoti ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo''ti (a. ni. 4.38; mahāni. 87). **Paccalatthaṃsū**ti paṭilabhiṃsu. **Sammā te**ti ye nibbānapattiyā satiṃ paṭilabhiṃsu, te lokuttarasamādhināpi susamāhitāti missakajjhānaṃ kathitaṃ. Sattamaṃ.

8. Tāyanasuttavaṇṇanā

89. Aṭṭhame **purāṇatitthakaro**ti pubbe titthakaro. Ettha ca titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, titthakaro nāma tāsaṃ uppādako satthā. Seyyathidaṃ nando, vaccho, kiso, saṃkicco. Purāṇādayo pana titthiyā nāma. Ayaṃ pana diṭṭhiṃ uppādetvā kathaṃ sagge nibbattoti? Kammavāditāya. Esa kira uposathabhattādīni adāsi, anāthānaṃ vattaṃ paṭṭhapesi, patissaye akāsi, pokkharaṇiyo khaṇāpesi, aññampi bahuṃ kalyāṇaṃ akāsi. So tassa nissandena sagge nibbatto, sāsanassa pana niyyānikabhāvaṃ jānāti. So tathāgatassa santikaṃ gantvā sāsanānucchavikā vīriyappaṭisaṃyuttā gāthā vakkhāmīti āgantvā **chinda sota**ntiādimāha.

Tattha **chindā**ti aniyamitaāṇatti. **Sota**nti taṇhāsotaṃ. **Parakkammā**ti parakkamitvā vīriyaṃ katvā. **Kāme**ti kilesakāmepi vatthukāmepi. **Panudā**ti nīhara. **Ekatta**nti jhānaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – kāme ajahitvā muni jhānaṃ na upapajjati, na paṭilabhatīti attho. **Kayirā ce kayirāthena**nti yadi vīriyaṃ kareyya, kareyyātha, taṃ vīriyaṃ na osakkeyya. **Daḷhamenaṃ parakkame**ti daḷhaṃ enaṃ kareyya. **Sithilo hi paribbājo**ti sithilagahitā pabbajjā. **Bhiyyo ākirate raja**nti atirekaṃ upari kilesarajaṃ ākirati. **Akataṃ dukkaṭaṃ seyyo**ti dukkaṭaṃ akatameva seyyo. **Yaṃ kiñcī**ti na kevalaṃ dukkaṭaṃ katvā katasāmaññameva, aññampi yaṃ kiñci sithilaṃ kataṃ evarūpameva hoti. **Saṃkiliṭṭha**nti dukkarakārikavataṃ. Imasmiṃ hi sāsane paccayahetu samādinnadhutaṅgavataṃ saṃkiliṭṭhameva. **Saṅkassara**nti saṅkāya saritaṃ, ''idampi iminā kataṃ bhavissati, idampi iminā''ti evaṃ āsaṅkitaparisaṅkitaṃ. **Ādibrahmacariyikā**ti maggabrahmacariyassa ādibhūtā pubbapadhānabhūtā. Aṭṭhamaṃ.

9. Candimasuttavaṇṇanā

90. Navame **candimā**ti candavimānavāsī devaputto. **Sabbadhī**ti sabbesu khandhaāyatanādīsu. **Lokānukampakā**ti tuyhampi etassapi tādisā eva. **Santaramānovā**ti turito viya. **Pamuñcasī**ti atītatthe vattamānavacanaṃ. Navamaṃ.

10. Sūriyasuttavaṇṇanā

91. Dasame **sūriyo**ti sūriyavimānavāsī devaputto. **Andhakāre**ti cakkhuviññāṇuppattinivāraṇena andhabhāvakaraṇe. Virocatīti **verocano. Maṇḍalī**ti maṇḍalasaṇṭhāno. **Mā, rāhu, gilī caramantalikkhe**ti antalikkhe caraṃ sūriyaṃ, rāhu, mā gilīti vadati. Kiṃ panesa taṃ gilatīti? Āma, gilati. Rāhussa hi attabhāvo mahā, uccattanena aṭṭhayojanasatādhikāni cattāri yojanasahassāni, bāhantaramassa dvādasayojanasatāni, bahalattena cha yojanasatāni, sīsaṃ nava yojanasataṃ, nalāṭaṃ tiyojanasataṃ, bhamukantaraṃ paṇṇāsayojanaṃ, mukhaṃ dviyojanasataṃ, ghānaṃ tiyojanasataṃ, mukhādhānaṃ tiyojanasatagambhīraṃ hatthatalapādatalāni puthulato dviyojanasatāni. Aṅgulipabbāni paṇṇāsa yojanāni. So candimasūriye virocamāne disvā issāpakato tesaṃ gamanavīthiṃ otaritvā mukhaṃ vivaritvā tiṭṭhati. Candavimānaṃ sūriyavimānaṃ vā tiyojanasatike mahānarake pakkhittaṃ viya hoti. Vimāne adhivatthā devatā maraṇabhayatajjitā ekappahāreneva viravanti. So pana vimānaṃ kadāci hatthena chādeti, kadāci hanukassa heṭṭhā pakkhipati, kadāci jivhāya parimajjati, kadāci avagaṇḍakārakaṃ bhuñjanto viya kapolantare ṭhapeti. Vegaṃ pana vāretuṃ na sakkoti. Sace vāressāmīti gaṇḍakaṃ katvā tiṭṭheyya, matthakaṃ tassa bhinditvā nikkhameyya, ākaḍḍhitvā vā naṃ onameyya. Tasmā vimānena saheva gacchati. **Pajaṃ mama**nti candimasūriyā kira dvepi devaputtā mahāsamayasuttakathanadivase sotāpattiphalaṃ pattā. Tena bhagavā ‘‘pajaṃ mama’’nti āha, putto mama esoti attho. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Anāthapiṇḍikavaggo

1. Candimasasuttavaṇṇanā

92. Dutiyavaggassa paṭhame **kacchevā**ti kacche viya. **Kacche**ti pabbatakacchepi nadīkacchepi. **Ekodi nipakā**ti ekaggacittā ceva paññānepakkena ca samannāgatā. **Satā**ti satimanto. Idaṃ vuttaṃ hoti – ye jhānāni labhitvā ekodī nipakā satā viharanti, te amakase pabbatakacche vā nadīkacche vā magā viya sotthiṃ gamissantīti. **Pāra**nti nibbānaṃ. **Ambujo**ti maccho. **Raṇañjahā**ti kilesañjahā. Yepi jhānāni labhitvā appamattā kilese jahanti, te suttajālaṃ bhinditvā macchā viya nibbānaṃ gamissantīti vuttaṃ hoti. Paṭhamaṃ.

2. Veṇḍusuttavaṇṇanā

93. Dutiye **veṇḍū**ti tassa devaputtassa nāmaṃ. **Payirupāsiyā**ti parirupāsitvā. **Anusikkhare**ti sikkhanti. **Siṭṭhipade**ti anusiṭṭhipade. **Kāle te appamajjantā**ti kāle te appamādaṃ karontā. Dutiyaṃ.

3. Dīghalaṭṭhisuttavaṇṇanā

94. Tatiye **dīghalaṭṭhī**ti devaloke sabbe samappamāṇā tigāvutikāva honti, manussaloke panassa dīghattabhāvatāya evaṃnāmaṃ ahosi. So puññāni katvā devaloke nibbattopi tatheva paññāyi. Tatiyaṃ.

4. Nandanasuttavaṇṇanā

95. Catutthe **gotamā**ti bhagavantaṃ gottena ālapati. **Anāvaṭa**nti tathāgatassa hi sabbaññutaññāṇaṃ pesentassa rukkho vā pabbato vā āvarituṃ samattho nāma natthi. Tenāha ‘‘anāvaṭa’’nti. Iti tathāgataṃ thometvā devaloke abhisaṅkhatapañhaṃ pucchanto **kathaṃvidha**ntiādimāha. Tattha **dukkhamaticca iriyatī**ti dukkhaṃ atikkamitvā viharati. **Sīlavā**ti lokiyalokuttarena sīlena samannāgato khīṇāsavo. **Paññā**dayopi missakāyeva veditabbā. **Pūjayantī**ti gandhapupphādīhi pūjenti. Catutthaṃ.

5-6. Candanasuttādivaṇṇanā

96. Pañcame **appatiṭṭhe anālambe**ti heṭṭhā apatiṭṭhe upari anālambane. **Susamāhito**ti appanāyapi upacārenapi suṭṭhu samāhito. **Pahitatto**ti pesitatto. **Nandīrāgaparikkhīṇo**ti parikkhīṇanandīrāgo. Nandīrāgo nāma tayo kammābhisaṅkhārā. Iti imāya gāthāya kāmasaññāgahaṇena pañcorambhāgiyasaṃyojanāni, rūpasaṃyojanagahaṇena pañca uddhambhāgiyasaṃyojanāni, nandīrāgena tayo kammābhisaṅkhārā gahitā. Evaṃ yassa dasa saṃyojanāni tayo ca kammābhisaṅkhārā pahīnā, so gambhīre mahoghe na sīdatīti. Kāmasaññāya vā kāmabhavo, rūpasaṃyojanena rūpabhavo gahito, tesaṃ gahaṇena arūpabhavo gahitova, nandīrāgena tayo kammābhisaṅkhārā gahitāti evaṃ yassa tīsu bhavesu tayo saṅkhārā natthi, so gambhīre na sīdatītipi dasseti. Pañcamaṃ.

97. Chaṭṭhaṃ vuttatthameva. Chaṭṭhaṃ.

7. Subrahmasuttavaṇṇanā

98. Sattame **subrahmā**ti so kira devaputto accharāsaṅghaparivuto nandanakīḷikaṃ gantvā pāricchattakamūle paññattāsane nisīdi. Taṃ pañcasatā devadhītaro parivāretvā nisinnā, pañcasatā rukkhaṃ abhiruḷhā. Nanu ca devatānaṃ cittavasena yojanasatikopi rukkho onamitvā hatthaṃ āgacchati, kasmā tā abhiruḷhāti. Khiḍḍāpasutatāya. Abhiruyha pana madhurassarena gāyitvā gāyitvā pupphāni pātenti, tāni gahetvā itarā ekatovaṇṭikamālādivasena ganthenti. Atha rukkhaṃ abhiruḷhā upacchedakakammavasena ekappahāreneva kālaṃ katvā avīcimhi nibbattā mahādukkhaṃ anubhavanti.

Atha kāle gacchante devaputto ‘‘imāsaṃ neva saddo suyyati, na pupphāni pātenti. Kahaṃ nu kho gatā’’ti? Āvajjento niraye nibbattabhāvaṃ disvā piyavatthukasokena ruppamāno cintesi – ‘‘etā tāva yathākammena gatā, mayhaṃ āyusaṅkhāro kittako’’ti. So – ‘‘sattame divase mayāpi avasesāhi pañcasatāhi saddhiṃ kālaṃ katvā tattheva nibbattitabba’’nti disvā balavatarena sokena ruppi. So – ‘‘imaṃ mayhaṃ sokaṃ sadevake loke aññatra tathāgatā niddhamituṃ samattho nāma natthī’’ti cintetvā satthu santikaṃ gantvā **niccaṃ utrasta**nti gāthamāha.

Tattha **ida**nti attano cittaṃ dasseti. Dutiyapadaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Nicca**nti ca padassa devaloke nibbattakālato paṭṭhāyāti attho na gahetabbo, sokuppattikālato pana paṭṭhāya niccanti veditabbaṃ. **Anuppannesu kicchesū**ti ito sattāhaccayena yāni dukkhāni uppajjissanti, tesu. **Atho uppatitesu cā**ti yāni pañcasatānaṃ accharānaṃ niraye nibbattānaṃ diṭṭhāni, tesu cāti evaṃ imesu uppannānuppannesu dukkhesu niccaṃ mama utrastaṃ cittaṃ, abbhantare ḍayhamāno viya homi bhagavāti dasseti.

Nāññatra bojjhā tapasāti bojjhaṅgabhāvanañca tapoguṇañca aññatra muñcitvā sotthiṃ na passāmīti attho. **Sabbanissaggā**ti nibbānato. Ettha kiñcāpi bojjhaṅgabhāvanā paṭhamaṃ gahitā, indriyasaṃvaro pacchā, atthato pana indriyasaṃvarova paṭhamaṃ veditabbo. Indiyasaṃvare hi gahite catupārisuddhisīlaṃ gahitaṃ hoti. Tasmiṃ patiṭṭhito bhikkhu nissayamuttako dhutaṅgasaṅkhātaṃ tapoguṇaṃ samādāya araññaṃ pavisitvā kammaṭṭhānaṃ bhāvento saha vipassanāya bojjhaṅge bhāveti. Tassa ariyamaggo yaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati, so ‘‘sabbanissaggo’’ti bhagavā catusaccavasena desanaṃ vinivattesi. Devaputto desanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhahīti. Sattamaṃ.

8-10. Kakudhasuttādivaṇṇanā

99. Aṭṭhame **kakudho devaputto**ti ayaṃ kira kolanagare mahāmoggallānattherassa upaṭṭhākaputto daharakāleyeva therassa santike vasanto jhānaṃ nibbattetvā kālaṅkato, brahmaloke uppajji. Tatrāpi naṃ kakudho brahmātveva sañjānanti. **Nandasī**ti tussasi. **Kiṃ laddhā**ti tuṭṭhi nāma kiñci manāpaṃ labhitvā hoti, tasmā evamāha. **Kiṃ jīyitthā**ti yassa hi kiñci manāpaṃ cīvarādivatthu jiṇṇaṃ hoti, so socati, tasmā evamāha. **Aratī nābhikīratī**ti ukkaṇṭhitā nābhibhavati. **Aghajātassā**ti dukkhajātassa, vaṭṭadukkhe ṭhitassāti attho. **Nandījātassā**ti jātataṇhassa. **Agha**nti evarūpassa hi vaṭṭadukkhaṃ āgatameva hoti. ‘‘Dukkhī sukhaṃ patthayatī’’ti hi vuttaṃ. Iti aghajātassa nandī hoti, sukhavipariṇāmena dukkhaṃ āgatamevāti nandījātassa aghaṃ hoti. Aṭṭhamaṃ.

100. Navamaṃ vuttatthameva. Navamaṃ.

101. Dasame ānandattherassa anumānabuddhiyā ānubhāvappakāsanatthaṃ **aññataro**ti āha. Dasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

3. Nānātitthiyavaggo

1-2. Sivasuttādivaṇṇanā

102. Tatiyavaggassa paṭhamaṃ vuttatthameva. Paṭhamaṃ.

103. Dutiye **paṭikaccevā**ti paṭhamaṃyeva. **Akkhacchinnovajhāyatī**ti akkhacchinno avajhāyati, balavacintanaṃ cinteti. Dutiyagāthāya **akkhacchinnovā**ti akkhacchinno viya. Dutiyaṃ.

3-4. Serīsuttādivaṇṇanā

104. Tatiye **dāyako**ti dānasīlo. **Dānapatī**ti yaṃ dānaṃ demi, tassa pati hutvā demi, na dāso na sahāyo. Yo hi attanā madhuraṃ bhuñjati, paresaṃ amadhuraṃ deti, so dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā deti. Yo yaṃ attanā bhuñjati, tadeva deti, so sahāyo hutvā deti. Yo pana attanā yena tena yāpeti, paresaṃ madhuraṃ deti, so pati jeṭṭhako sāmi hutvā deti. Ahaṃ ‘‘tādiso ahosi’’nti vadati.

Catūsu dvāresuti tassa kira rañño sindhavaraṭṭhaṃ sodhivākaraṭṭhanti dve raṭṭhāni ahesuṃ, nagaraṃ roruvaṃ nāma. Tassa ekekasmiṃ dvāre devasikaṃ satasahassaṃ uppajjati, antonagare vinicchayaṭṭhāne satasahassaṃ. So bahuhiraññasuvaṇṇaṃ rāsibhūtaṃ disvā kammassakatañāṇaṃ uppādetvā catūsu dvāresu dānasālāyo kāretvā tasmiṃ tasmiṃ dvāre uṭṭhitaāyena dānaṃ dethāti amacce ṭhapesi. Tenāha – ‘‘catūsu dvāresu dānaṃ dīyitthā’’ti.

Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavanibbakayācakānanti ettha **samaṇā**ti pabbajjūpagatā. **Brāhmaṇā**ti bhovādino. Samitapāpabāhitapāpe pana samaṇabrāhmaṇe esa nālattha. **Kapaṇā**ti duggatā daliddamanussā kāṇakuṇiādayo. **Addhikā**ti pathāvino. **Vanibbakā**ti ye ‘‘iṭṭhaṃ, dinnaṃ, kantaṃ, manāpaṃ, kālena, anavajjaṃ dinnaṃ, dadaṃ cittaṃ pasādeyya, gacchatu bhavaṃ brahmaloka’’ntiādinā nayena dānassa vaṇṇaṃ thomayamānā vicaranti. **Yācakā**ti ye ‘‘pasatamattaṃ detha, sarāvamattaṃ dethā’’tiādīni ca vatvā yācamānā vicaranti. **Itthāgārassa dānaṃ dīyitthā**ti paṭhamadvārassa laddhattā tattha uppajjanakasatasahasse aññampi dhanaṃ pakkhipitvā rañño amacce hāretvā attano amacce ṭhapetvā raññā dinnadānato rājitthiyo mahantataraṃ dānaṃ adaṃsu. Taṃ sandhāyevamāha. **Mama dānaṃ paṭikkamī**ti yaṃ mama dānaṃ tattha dīyittha, taṃ paṭinivatti. Sesadvāresupi eseva nayo. **Kocī**ti katthaci. **Dīgharatta**nti asītivassasahassāni. Ettakaṃ kira kālaṃ tassa rañño dānaṃ dīyittha. Tatiyaṃ.

105. Catutthaṃ vuttatthameva. Catutthaṃ.

5. Jantusuttavaṇṇanā

106. Pañcame **kosalesu viharantī**ti bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā tattha gantvā viharanti. **Uddhatā**ti akappiye kappiyasaññitāya ca kappiye akappiyasaññitāya ca anavajje sāvajjasaññitāya ca sāvajje anavajjasaññitāya ca uddhaccapakatikā hutvā. **Unnaḷā**ti uggatanaḷā, uṭṭhitatucchamānāti vuttaṃ hoti. **Capalā**ti pattacīvaramaṇḍanādinā cāpallena yuttā. **Mukharā**ti mukhakharā, kharavacanāti vuttaṃ hoti. **Vikiṇṇavācā**ti asaṃyatavacanā, divasampi niratthakavacanapalāpino. **Muṭṭhassatino**ti naṭṭhassatino sativirahitā, idha kataṃ ettha pamussanti. **Asampajānā**ti nippaññā. **Asamāhitā**ti appanāupacārasamādhirahitā, caṇḍasote baddhanāvāsadisā. **Vibbhantacittā**ti anavaṭṭhitacittā, panthāruḷhabālamigasadisā. **Pākatindriyā**ti saṃvarābhāvena gihikāle viya vivaṭaindriyā.

Jantūti evaṃnāmako devaputto. **Tadahuposathe**ti tasmiṃ ahu uposathe, uposathadivaseti attho. **Pannarase**ti cātuddasikādipaṭikkhepo. **Upasaṅkamī**ti codanatthāya upagato. So kira cintesi – ‘‘ime bhikkhū satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā nikkhantā, idāni pamattā viharanti, na kho panete pāṭiyekkaṃ nisinnaṭṭhāne codiyamānā kathaṃ gaṇhissanti, samāgamanakāle codissāmī’’ti uposathadivase tesaṃ sannipatitabhāvaṃ ñatvā upasaṅkami. **Gāthāhi ajjhabhāsī**ti sabbesaṃ majjhe ṭhatvā gāthā abhāsi.

Tattha yasmā guṇakathāya saddhiṃ nigguṇassa aguṇo pākaṭo hoti, tasmā guṇaṃ tāva kathento **sukhajīvino pure āsu**ntiādimāha. Tattha **sukhajīvino pure āsu**nti pubbe bhikkhū supposā subharā ahesuṃ, uccanīcakulesu sapadānaṃ caritvā laddhena missakapiṇḍena yāpesunti adhippāyena evamāha. **Anicchā**ti nittaṇhā hutvā.

Evaṃ porāṇakabhikkhūnaṃ vaṇṇaṃ kathetvā idāni tesaṃ avaṇṇaṃ kathento **dupposa**ntiādimāha. Tattha **gāme gāmaṇikā viyā**ti yathā gāme gāmakuṭā nānappakārena janaṃ pīḷetvā khīradadhitaṇḍulādīni āharāpetvā bhuñjanti, evaṃ tumhepi anesanāya ṭhitā tumhākaṃ jīvikaṃ kappethāti adhippāyena vadati. **Nipajjantī**ti uddesaparipucchāmanasikārehi anatthikā hutvā sayanamhi hatthapāde vissajjetvā nipajjanti. **Parāgāresū**ti paragehesu, kulasuṇhādīsūti attho. **Mucchitā**ti kilesamucchāya mucchitā.

Ekacceti vattabbayuttakeyeva. **Apaviddhā**ti chaḍḍitakā. **Anāthā**ti apatiṭṭhā. **Petā**ti susāne chaḍḍitā kālaṅkatamanussā. Yathā hi susāne chaḍḍitā nānāsakuṇādīhi khajjanti, ñātakāpi nesaṃ nāthakiccaṃ na karonti, na rakkhanti, na gopayanti, evamevaṃ evarūpāpi ācariyupajjhāyādīnaṃ santikā ovādānusāsaniṃ na labhantīti apaviddhā anāthā, yathā petā, tatheva honti. Pañcamaṃ.

6. Rohitassasuttavaṇṇanā

107. Chaṭṭhe **yatthā**ti cakkavāḷalokassa ekokāse bhummaṃ. **Na cavati na upapajjatī**ti idaṃ aparāparaṃ cutipaṭisandhivasena gahitaṃ. **Gamanenā**ti padagamanena. **Nāhaṃ taṃ lokassa anta**nti satthā saṅkhāralokassa antaṃ sandhāya vadati. **Ñāteyya**ntiādīsu ñātabbaṃ, daṭṭhabbaṃ, pattabbanti attho.

Iti devaputtena cakkavāḷalokassa anto pucchito, satthārā saṅkhāralokassa kathito. So pana attano pañhena saddhiṃ satthu byākaraṇaṃ sametīti saññāya pasaṃsanto **acchariya**ntiādimāha.

Daḷhadhammoti daḷhadhanu, uttamappamāṇena dhanunā samannāgato. **Dhanuggaho**ti dhanuācariyo. **Susikkhito**ti dasa dvādasa vassāni dhanusippaṃ sikkhito. **Katahattho**ti usabhappamāṇepi vālaggaṃ vijjhituṃ samatthabhāvena katahattho. **Katūpāsano**ti katasarakkhepo dassitasippo. **Asanenā**ti kaṇḍena. **Atipāteyyā**ti atikkameyya. Yāvatā so tālacchāyaṃ atikkameyya, tāvatā kālena ekacakkavāḷaṃ atikkamāmīti attano javasampattiṃ dasseti.

Puratthimā samuddā pacchimoti yathā puratthimasamuddā pacchimasamuddo dūre, evaṃ me dūre padavītihāro ahosīti vadati. So kira pācīnacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhito pādaṃ pasāretvā pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ akkamati, puna dutiyaṃ pādaṃ pasāretvā paracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ akkamati. **Icchāgata**nti icchā eva. **Aññatrevā**ti nippapañcataṃ dasseti.

Bhikkhācārakāle kiresa nāgalatādantakaṭṭhaṃ khāditvā anotatte mukhaṃ dhovitvā kāle sampatte uttarakurumhi piṇḍāya caritvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ nisinno bhattakiccaṃ karoti, tattha muhuttaṃ vissamitvā puna javati. **Vassasatāyuko**ti tadā dīghāyukakālo hoti, ayaṃ pana vassasatāvasiṭṭhe āyumhi gamanaṃ ārabhi. **Vassasatajīvī**ti taṃ vassasataṃ anantarāyena jīvanto. **Antarāva kālaṅkato**ti cakkavāḷalokassa antaṃ appatvā antarāva mato. So pana tattha kālaṃ katvāpi āgantvā imasmiṃyeva cakkavāḷe nibbatti. **Appatvā**ti saṅkhāralokassa antaṃ appatvā. **Dukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa. **Antakiriya**nti pariyantakaraṇaṃ. **Kaḷevare**ti attabhāve. **Sasaññimhi samanake**ti sasaññe sacitte. **Loka**nti dukkhasaccaṃ. **Lokasamudaya**nti samudayasaccaṃ. **Lokanirodha**nti nirodhasaccaṃ. **Paṭipada**nti maggasaccaṃ. Iti – ‘‘nāhaṃ, āvuso, imāni cattāri saccāni tiṇakaṭṭhādīsu paññapemi, imasmiṃ pana cātumahābhūtike kāyasmiṃ yeva paññapemī’’ti dasseti. **Samitāvī**ti samitapāpo. **Nāsīsatī**ti na pattheti. Chaṭṭhaṃ.

108-109. Sattamaṭṭhamāni vuttatthāneva. Sattamaṃ, aṭṭhamaṃ.

9. Susimasuttavaṇṇanā

110. Navame **tuyhampi no, ānanda, sāriputto ruccatī**ti satthā therassa vaṇṇaṃ kathetukāmo, vaṇṇo ca nāmesa visabhāgapuggalassa santike kathetuṃ na vaṭṭati. Tassa santike kathito hi matthakaṃ na pāpuṇāti. So hi ‘‘asuko nāma bhikkhu sīlavā’’ti vutte. ‘‘Kiṃ tassa sīlaṃ? Gorūpasīlo so. Kiṃ tayā añño sīlavā na diṭṭhapubbo’’ti vā? ‘‘Paññavā’’ti vutte, ‘‘kiṃ pañño so? Kiṃ tayā añño paññavā na diṭṭhapubbo’’ti? Vā, ādīni vatvā vaṇṇakathāya antarāyaṃ karoti. Ānandatthero pana sāriputtattherassa sabhāgo, paṇītāni labhitvā therassa deti, attano upaṭṭhākadārake pabbājetvā therassa santike upajjhaṃ gaṇhāpeti, upasampādeti. Sāriputtattheropi ānandattherassa tatheva karoti. Kiṃ kāraṇā? Aññamaññassa guṇesu pasīditvā. Ānandatthero hi – ‘‘amhākaṃ jeṭṭhabhātiko ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ satasahassañca kappe pāramiyo pūretvā soḷasavidhaṃ paññaṃ paṭivijjhitvā dhammasenāpatiṭṭhāne ṭhito’’ti therassa guṇesu pasīditvāva theraṃ mamāyati. Sāriputtattheropi – ‘‘sammāsambuddhassa mayā kattabbaṃ mukhodakadānādikiccaṃ sabbaṃ ānando karoti. Ānandaṃ nissāya ahaṃ icchiticchitaṃ samāpattiṃ samāpajjituṃ labhāmī’’ti āyasmato ānandassa guṇesu pasīditvāva taṃ mamāyati. Tasmā bhagavā sāriputtattherassa vaṇṇaṃ kathetukāmo ānandattherassa santike kathetuṃ āraddho.

Tattha **tuyhampī**ti sampiṇḍanattho pi-kāro. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘ānanda, sāriputtassa ācāro gocaro vihāro abhikkamo paṭikkamo ālokitavilokitaṃ samiñjitapasāraṇaṃ mayhaṃ ruccati, asītimahātherānaṃ ruccati, sadevakassa lokassa ruccati. Tuyhampi ruccatī’’ti?

Tato thero sāṭakantare laddhokāso balavamallo viya tuṭṭhamānaso hutvā – ‘‘satthā mayhaṃ piyasahāyassa vaṇṇaṃ kathāpetukāmo. Labhissāmi no ajja, dīpadhajabhūtaṃ mahājambuṃ vidhunanto viya valāhakantarato candaṃ nīharitvā dassento viya sāriputtattherassa vaṇṇaṃ kathetu’’nti cintetvā paṭhamataraṃ tāva catūhi padehi puggalapalāpe haranto **kassa hi nāma, bhante, abālassā**tiādimāha. Bālo hi bālatāya, duṭṭho dosatāya, mūḷho mohena, vipallatthacitto ummattako cittavipallāsena vaṇṇaṃ ‘‘vaṇṇo’’ti vā avaṇṇaṃ ‘‘avaṇṇe’’ti vā, ‘‘ayaṃ buddho, ayaṃ sāvako’’ti vā na jānāti. Abālādayo pana jānanti, tasmā **abālassā**tiādimāha. **Na rucceyyā**ti bālādīnaṃyeva hi so na rucceyya, na aññassa kassaci na rucceyya.

Evaṃ puggalapalāpe haritvā idāni soḷasahi padehi yathābhūtaṃ vaṇṇaṃ kathento **paṇḍito, bhante**tiādimāha. Tattha **paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato, catūsu kosallesu ṭhitassetaṃ nāmaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘yato kho, ānanda, bhikkhu dhātukusalo ca hoti āyatanakusalo ca paṭiccasamuppādakusalo ca ṭhānāṭṭhānakusalo ca, ettāvatā kho, ānanda, ‘paṇḍito bhikkhū’ti alaṃ vacanāyā’’ti (ma. ni. 3.124). **Mahāpañño**tiādīsu mahāpaññādīhi samannāgatoti attho. Tatridaṃ mahāpaññādīnaṃ nānattaṃ (paṭi. ma. 3.4) – katamā **mahāpaññā**? Mahante sīlakkhandhe parigganhātīti mahāpaññā, mahante samādhikkhandhe, paññākkhandhe, vimuttikkhandhe, vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā. Mahantāni ṭhānāṭṭhānāni, mahāvihārasamāpattiyo, mahantāni ariyasaccāni, mahante satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, mahantāni indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, mahante ariyamagge, mahantāni sāmaññaphalāni, mahāabhiññāyo, mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti mahāpaññā.

Sā pana therassa devorohanaṃ katvā saṅkassanagaradvāre ṭhitena satthārā puthujjanapañcake pañhe pucchite taṃ vissajjentassa pākaṭā jātā.

Katamā **puthupaññā**? Puthu nānākhandhesu, (ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.) Puthu nānādhātūsu, puthu nānāāyatanesu, puthu nānāpaṭiccasamuppādesu, puthu nānāsuññatamanupalabbhesu, puthu nānāatthesu, dhammesu niruttīsu paṭibhānesu, puthu nānāsīlakkhandhesu, puthu nānāsamādhi-paññāvimutti-vimuttiñāṇadassanakkhandhesu, puthu nānāṭhānāṭṭhānesu, puthu nānāvihārasamāpattīsu, puthu nānāariyasaccesu, puthu nānāsatipaṭṭhānesu, sammappadhānesu, iddhipādesu, indriyesu, balesu, bojjhaṅgesu, puthu nānāariyamaggesu, sāmaññaphalesu, abhiññāsu, puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkamma paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññā.

Katamā **hāsapaññā**? Idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlaṃ paripūreti, indriyasaṃvaraṃ paripūreti, bhojane mattaññutaṃ, jāgariyānuyogaṃ, sīlakkhandhaṃ, samādhikkhandhaṃ, paññākkhandhaṃ, vimuttikkhandhaṃ, vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti, hāsapaññā. Hāsabahulo pāmojjabahulo ṭhānāṭṭhānaṃ paṭivijjhatīti hāsapaññā. Hāsabahulo vihārasamāpattiyo paripūretīti hāsapaññā. Hāsabahulo ariyasaccāni paṭivijjhati. Satipaṭṭhāne, sammappadhāne, iddhipāde, indriyāni, balāni, bojjhaṅgāni, ariyamaggaṃ bhāvetīti hāsapaññā. Hāsabahulo sāmaññaphalāni sacchikaroti, abhiññāyo paṭivijjhatīti hāsapaññā, hāsabahulo vedatuṭṭhipāmojjabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti hāsapaññā.

Thero ca sarado nāma tāpaso hutvā anomadassissa bhagavato pādamūle aggasāvakapatthanaṃ paṭṭhapesi. Taṃkālato paṭṭhāya hāsabahulo sīlaparipūraṇādīni akāsīti hāsapañño.

Katamā **javanapaññā**? Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti javanapaññā. Dukkhato khippaṃ, anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃkiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… sabbaṃ viññāṇaṃ aniccato, dukkhato, anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato, dukkhato, anattato khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Vedanā… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena…pe… vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā. Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… viññāṇaṃ. Cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti javanapaññā.

Katamā **tikkhapaññā**? Khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, uppannaṃ byāpādavitakkaṃ… uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ… uppannuppanne pāpake akusale dhamme… uppannaṃ rāgaṃ… dosaṃ… mohaṃ… kodhaṃ… upanāhaṃ… makkhaṃ… paḷāsaṃ… issaṃ… macchariyaṃ… māyaṃ… sāṭheyyaṃ… thambhaṃ… sārambhaṃ… mānaṃ… atimānaṃ… madaṃ… pamādaṃ… sabbe kilese… sabbe duccarite… sabbe abhisaṅkhāre… sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti, byantīkaroti, anabhāvaṃ gametīti tikkhapaññā. Ekasmiṃ āsane cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, catasso ca paṭisambhidāyo, cha ca abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāyāti tikkhapaññā.

Thero ca bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasutte desiyamāne ṭhitakova sabbakilese chinditvā sāvakapāramiñāṇaṃ paṭividdhakālato paṭṭhāya tikkhapañño nāma jāto. Tenāha – ‘‘tikkhapañño, bhante, āyasmā sāriputto’’ti.

Katamā **nibbedhikapaññā**? Idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṇṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu, anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ… mohakkhandhaṃ… kodhaṃ… upanāhaṃ… pe… sabbe bhavagāmikamme nibbijjhati padāletīti nibbedhikapaññā.

Appicchoti santaguṇaniguhanatā, paccayapaṭiggahaṇe ca mattaññutā, etaṃ appicchalakkhaṇanti iminā lakkhaṇena samannāgato. **Santuṭṭho**ti catūsu paccayesu yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsāruppasantosoti, imehi tīhi santosehi samannāgato. **Pavivitto**ti kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānanti, imesaṃ tiṇṇaṃ vivekānaṃ lābhī. **Asaṃsaṭṭho**ti dassanasaṃsaggo savanasaṃsaggo samullapanasaṃsaggo paribhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti, imehi pañcahi saṃsaggehi virahito. Ayañca pañcavidho saṃsaggo rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi upāsakehi upasikāhi bhikkhūhi bhikkhunīhīti aṭṭhahi puggalehi saddhiṃ jāyati, so sabbopi therassa natthīti asaṃsaṭṭho.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo paripuṇṇavīriyo. Tattha āraddhavīriyo bhikkhu gamane uppannakilesassa ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti, ṭhāne uppannassa nisajjaṃ, nisajjāya uppannassa seyyaṃ pāpuṇituṃ na deti, tasmiṃ tasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ tattha tattheva niggaṇhāti. Thero pana catucattālīsa vassāni mañce piṭṭhiṃ na pasāreti. Taṃ sandhāya ‘‘āraddhavīriyo’’ti āha. **Vattā**ti odhunanavattā. Bhikkhūnaṃ ajjhācāraṃ disvā ‘‘ajja kathessāmi, sve kathessāmī’’ti kathāvavatthānaṃ na karoti, tasmiṃ tasmiṃ yeva ṭhāne ovadati anusāsatīti attho.

Vacanakkhamoti vacanaṃ khamati. Eko hi parassa ovādaṃ deti, sayaṃ pana aññena ovadiyamāno kujjhati. Thero pana parassapi ovādaṃ deti, sayaṃ ovadiyamānopi sirasā sampaṭicchati. Ekadivasaṃ kira sāriputtattheraṃ sattavassiko sāmaṇero – ‘‘bhante, sāriputta, tumhākaṃ nivāsanakaṇṇo olambatī’’ti āha. Thero kiñci avatvāva ekamantaṃ gantvā parimaṇḍalaṃ nivāsetvā āgamma ‘‘ettakaṃ vaṭṭati ācariyā’’ti añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi.

> ‘‘Tadahu pabbajito santo, jātiyā sattavassiko;
> Sopi maṃ anusāseyya, sampaṭicchāmi matthake’’ti. (mi. pa. 6.4.8) –

Āha.

Codakoti vatthusmiṃ otiṇṇe vā anotiṇṇe vā vītikkamaṃ disvā – ‘‘āvuso, bhikkhunā nāma evaṃ nivāsetabbaṃ, evaṃ pārupitabbaṃ, evaṃ gantabbaṃ, evaṃ ṭhātabbaṃ, evaṃ nisīditabbaṃ, evaṃ khāditabbaṃ, evaṃ bhuñjitabba’’nti tantivasena anusiṭṭhiṃ deti.

Pāpagarahīti pāpapuggale na passe, na tesaṃ vacanaṃ suṇe, tehi saddhiṃ ekacakkavāḷepi na vaseyyaṃ.

> ‘‘Mā me kadāci pāpiccho, kusīto hīnavīriyo;
> Appassuto anādaro, sameto ahu katthacī’’ti. –

Evaṃ pāpapuggalepi garahati, ‘‘samaṇena nāma rāgavasikena dosamohavasikena na hotabbaṃ, uppanno rāgo doso moho pahātabbo’’ti evaṃ pāpadhammepi garahatīti dvīhi kāraṇehi ‘‘pāpagarahī, bhante, āyasmā sāriputto’’ti vadati.

Evaṃ āyasmatā ānandena soḷasahi padehi therassa yathābhūtavaṇṇappakāsane kate – ‘‘kiṃ ānando attano piyasahāyassa vaṇṇaṃ kathetuṃ na labhati, kathetu kiṃ pana tena kathitaṃ tatheva hoti, kiṃ so sabbaññū’’ti? Koci pāpapuggalo vattuṃ mā labhatūti satthā taṃ vaṇṇabhaṇanaṃ akuppaṃ sabbaññubhāsitaṃ karonto jinamuddikāya lañchanto **evameta**ntiādimāha.

Evaṃ tathāgatena ca ānandattherena ca mahātherassa vaṇṇe kathiyamāne bhumaṭṭhakā devatā uṭṭhahitvā eteheva soḷasahi padehi vaṇṇaṃ kathayiṃsu. Tato ākāsaṭṭhakadevatā sītavalāhakā uṇhavalāhakā cātumahārājikāti yāva akaniṭṭhabrahmalokā devatā uṭṭhahitvā eteheva soḷasahi padehi vaṇṇaṃ kathayiṃsu. Etenupāyena ekacakkavāḷaṃ ādiṃ katvā dasasu cakkavāḷasahassesu devatā uṭṭhahitvā kathayiṃsu. Athāyasmato sāriputtassa saddhivihāriko susīmo devaputto cintesi – ‘‘imā devatā attano attano nakkhattakīḷaṃ pahāya tattha tattha gantvā mayhaṃ upajjhāyasseva vaṇṇaṃ kathenti, gacchāmi tathāgatassa santikaṃ, gantvā etadeva vaṇṇabhaṇanaṃ devatābhāsitaṃ karomī’’ti, so tathā akāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho susīmo**tiādi vuttaṃ.

Uccāvacāti aññesu ṭhānesu paṇītaṃ uccaṃ vuccati, hīnaṃ avacaṃ. Idha pana uccāvacāti nānāvidhā vaṇṇanibhā. Tassā kira devaparisāya nīlaṭṭhānaṃ atinīlaṃ, pītakaṭṭhānaṃ atipītakaṃ, lohitaṭṭhānaṃ atilohitaṃ, odātaṭṭhānaṃ accodātanti, catubbidhā vaṇṇanibhā pātubhavi. Teneva **seyyathāpi nāmā**ti catasso upamā āgatā. Tattha **subho**ti sundaro. **Jātimā**ti jātisampanno. **Suparikammakato**ti dhovanādiparikammena suṭṭhu parikammakato. **Paṇḍukambale nikkhitto**ti rattakambale ṭhapito. **Evamevaṃ**ti rattakambale nikkhittamaṇi viya sabbā ekappahāreneva virocituṃ āraddhā. **Nikkha**nti atirekapañcasuvaṇṇena katapiḷandhanaṃ. Tañhi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ hoti. **Jambonada**nti mahājambusākhāya pavattanadiyaṃ nibbattaṃ, mahājambuphalarase vā pathaviyaṃ paviṭṭhe suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, tena suvaṇṇena katapiḷandhanantipi attho. **Dakkhakammāraputtaukkāmukhasukusalasampahaṭṭha**nti sukusalena kammāraputtena ukkāmukhe pacitvā sampahaṭṭhaṃ. Dhātuvibhaṅge (ma. ni. 3.357 ādayo) akatabhaṇḍaṃ gahitaṃ, idha pana katabhaṇḍaṃ.

Viddheti dūrībhūte. **Deve**ti ākāse. **Nabhaṃ abbhussakkamāno**ti ākāsaṃ abhilaṅghanto. Iminā taruṇasūriyabhāvo dassito. **Sorato**ti soraccena samannāgato. **Danto**ti nibbisevano. **Satthuvaṇṇābhato**ti satthārā ābhatavaṇṇo. Satthā hi aṭṭhaparisamajjhe nisīditvā ‘‘sevatha, bhikkhave, sāriputtamoggallāne’’tiādinā (ma. ni. 3.371) nayena therassa vaṇṇaṃ āharīti thero ābhatavaṇṇo nāma hoti. **Kālaṃ kaṅkhatī**ti parinibbānakālaṃ pattheti. Khīṇāsavo hi neva maraṇaṃ abhinandati, na jīvitaṃ pattheti, divasasaṅkhepaṃ vetanaṃ gahetvā ṭhitapuriso viya kālaṃ pana pattheti, olokento tiṭṭhatīti attho. Tenevāha –

‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā’’ti. (theragā. 1001-1002); Navamaṃ;

10. Nānātitthiyasāvakasuttavaṇṇanā

111. Dasame **nānātitthiyasāvakā**ti te kira kammavādino ahesuṃ, tasmā dānādīni puññāni katvā sagge nibbattā, te ‘‘attano attano satthari pasādena nibbattamhā’’ti saññino hutvā ‘‘gacchāma dasabalassa santike ṭhatvā amhākaṃ satthārānaṃ vaṇṇaṃ kathessāmā’’ti āgantvā paccekagāthāhi kathayiṃsu. Tattha **chinditamārite**ti chindite ca mārite ca. **Hatajānīsū**ti pothane ca dhanajānīsu ca. **Puññaṃ vā panā**ti attano puññampi na samanupassati, saṅkhepato puññāpuññānaṃ vipāko natthīti vadati. **Sa ve vissāsamācikkhī**ti so – ‘‘evaṃ katapāpānampi katapuññānampi vipāko natthī’’ti vadanto sattānaṃ vissāsaṃ avassayaṃ patiṭṭhaṃ ācikkhati, tasmā mānanaṃ vandanaṃ pūjanaṃ arahatīti vadati.

Tapojigucchāyāti kāyakilamathatapena pāpajigucchanena. **Susaṃvutatto**ti samannāgato pihito vā. **Jegucchī**ti tapena pāpajigucchako. **Nipako**ti paṇḍito. **Cātuyāmasusaṃvuto**ti cātuyāmena susaṃvuto. Cātuyāmo nāma sabbavārivārito ca hoti sabbavāriyutto ca sabbavāridhuto ca sabbavāriphuṭo cāti ime cattāro koṭṭhāsā. Tattha **sabbavārivārito**ti vāritasabbaudako, paṭikkhittasabbasītodakoti attho. So kira sītodake sattasaññī hoti, tasmā taṃ na valañjeti. **Sabbavāriyutto**ti sabbena pāpavāraṇena yuto. **Sabbavāridhuto**ti sabbena pāpavāraṇena dhutapāpo. **Sabbavāriphuṭo**ti sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho. **Diṭṭhaṃ sutañca ācikkha**nti diṭṭhaṃ ‘‘diṭṭhaṃ me’’ti sutaṃ ‘‘sutaṃ me’’ti ācikkhanto, na niguhanto. **Na hi nūna kibbisī**ti evarūpo satthā kibbisakārako nāma na hoti.

Nānātitthiyeti so kira nānātitthiyānaṃyeva upaṭṭhāko, tasmā te ārabbha vadati. **Pakudhako kātiyāno**ti pakudho kaccāyano. **Nigaṇṭho**ti nāṭaputto. **Makkhalipūraṇāse**ti makkhali ca pūraṇo ca. **Sāmaññappattā**ti samaṇadhamme koṭippattā. **Na hi nūna te**ti sappurisehi na dūre, teyeva loke sappurisāti vadati. **Paccabhāsī**ti ‘‘ayaṃ ākoṭako imesaṃ nagganissirikānaṃ dasabalassa santike ṭhatvā vaṇṇaṃ kathetīti tesaṃ avaṇṇaṃ kathessāmī’’ti patiabhāsīti.

Tattha **sahācaritenā**ti saha caritamattena. **Chavo sigālo**ti lāmako kālasigālo. **Kotthuko**ti tasseva vevacanaṃ. **Saṅkassarācāro**ti āsaṅkitasamācāro. **Na sataṃ sarikkho**ti paṇḍitānaṃ sappurisānaṃ sadiso na hoti, kiṃ tvaṃ kālasigālasadise titthiye sīhe karosīti?

Anvāvisitvāti ‘‘ayaṃ evarūpānaṃ satthārānaṃ avaṇṇaṃ katheti, teneva naṃ mukhena vaṇṇaṃ kathāpessāmī’’ti cintetvā tassa sarīre anuāvisi adhimucci, evaṃ anvāvisitvā. **Āyuttā**ti tapojigucchane yuttapayuttā. **Pālayaṃ pavivekiya**nti pavivekaṃ pālayantā. Te kira ‘‘nhāpitapavivekaṃ pālessāmā’’ti sayaṃ kese luñcanti. ‘‘Cīvarapavivekaṃ pātessāmā’’ti naggā vicaranti. ‘‘Piṇḍapātapavivekaṃ pālessāmā’’ti sunakhā viya bhūmiyaṃ vā bhuñjanti hatthesu vā. ‘‘Senāsanapavivekaṃ pālessāmā’’ti kaṇṭakaseyyādīni kappenti. **Rūpe niviṭṭhā**ti taṇhādiṭṭhīhi rūpe patiṭṭhitā. **Devalokābhinandino**ti devalokapatthanakāmā. **Mātiyā**ti maccā, te ve maccā paralokatthāya sammā anusāsantīti vadati.

Iti viditvāti ‘‘ayaṃ paṭhamaṃ etesaṃ avaṇṇaṃ kathetvā idāni vaṇṇaṃ katheti, ko nu kho eso’’ti āvajjento jānitvāva. **Ye cantalikkhasmiṃ pabhāsavaṇṇā**ti ye antalikkhe candobhāsasūriyobhāsasañjhārāgaindadhanutārakarūpānaṃ pabhāsavaṇṇā. **Sabbeva te te**ti sabbeva te tayā. **Namucī**ti māraṃ ālapati. **Āmisaṃva macchānaṃ vadhāya khittā**ti yathā macchānaṃ vadhatthāya baḷisalaggaṃ āmisaṃ khipati, evaṃ tayā pasaṃsamānena ete rūpā sattānaṃ vadhāya khittāti vadati.

Māṇavagāmiyoti ayaṃ kira devaputto buddhupaṭṭhāko. **Rājagahīyāna**nti rājagahapabbatānaṃ. **Seto**ti keläso. **Aghagāmina**nti ākāsagāmīnaṃ. **Udadhina**nti udakanidhānānaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā rājagahīyānaṃ pabbatānaṃ vipulo seṭṭho, himavantapabbatānaṃ keläso, ākāsagāmīnaṃ ādicco, udakanidhānānaṃ samuddo, nakkhattānaṃ cando, evaṃ sadevakassa lokassa buddho seṭṭhoti. Dasamaṃ.

Nānātitthiyavaggo tatiyo.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Devaputtasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kosalasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Daharasuttavaṇṇanā

112. Kosalasaṃyuttassa paṭhame **bhagavatā saddhiṃ sammodī**ti yathā khamanīyādīni pucchanto bhagavā tena, evaṃ sopi bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosi. Sītodakaṃ viya uṇhodakena sammoditaṃ ekībhāvaṃ agamāsi. Yāya ca – ‘‘kacci, bho gotama, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci bhoto ca gotamassa sāvakānañca appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāro’’tiādikāya kathāya sammodi, taṃ pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṃ yuttabhāvato ca **sammodanīyaṃ,** atthabyañjanamadhuratāya cirampi kālaṃ sāretuṃ nirantaraṃ pavattetuṃ araharūpato saritabbabhāvato ca **sāraṇīyaṃ**. Suyyamānasukhato ca sammodanīyaṃ, anussariyamānasukhato sāraṇīyaṃ. Tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyaṃ, atthaparisuddhatāya sāraṇīyanti evaṃ anekehi pariyāyehi sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā pariyosāpetvā niṭṭhapetvā ito pubbe tathāgatassa adiṭṭhattā guṇāguṇavasena gambhīrabhāvaṃ vā uttānabhāvaṃ vā ajānanto ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho yaṃ ovaṭṭikasāraṃ katvā āgato lokanissaraṇabhavokkantipañhaṃ satthu sammāsambuddhataṃ pucchituṃ **bhavampi no**tiādimāha.

Tattha **bhavampī**ti pi-kāro sampiṇḍanatthe nipāto, tena ca cha satthāre sampiṇḍeti. Yathā pūraṇādayo ‘‘sammāsambuddhamhā’’ti paṭijānanti, evaṃ bhavampi nu paṭijānātīti attho. Idaṃ pana rājā na attano laddhiyā, loke mahājanena gahitapaṭiññāvasena pucchati. Atha bhagavā buddhasīhanādaṃ nadanto **yaṃ hi taṃ mahārājā**tiādimāha. Tattha **ahaṃ hi mahārājā**ti anuttaraṃ sabbaseṭṭhaṃ sabbaññutaññāṇasaṅkhātaṃ sammāsambodhiṃ ahaṃ abhisambuddhoti attho. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjūpagamanena samaṇā, jātivasena brāhmaṇā. **Saṅghino**tiādīsu pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho etesaṃ atthīti **saṅghino**. Sveva gaṇo etesaṃ atthīti **gaṇino**. Ācārasikkhāpanavasena tassa gaṇassa ācariyāti **gaṇācariyā. Ñātā**ti paññātā pākaṭā. ‘‘Appicchā santuṭṭhā appicchatāya vatthampi na nivāsentī’’ti evaṃ samuggato yaso etesaṃ atthīti **yasassino. Titthakarā**ti laddhikarā. **Sādhusammatā**ti ‘‘santo sappurisā’’ti evaṃ sammatā. **Bahujanassā**ti assutavato andhabālaputhujjanassa. **Pūraṇo**tiādīni tesaṃ nāmagottāni. **Pūraṇo**ti hi nāmameva. Tathā, **makkhalī**ti. So pana gosālāya jātattā **gosālo**ti vutto. **Nāṭaputto**ti nāṭassa putto. **Belaṭṭhaputto**ti belaṭṭhassa putto. **Kaccāyano**ti pakudhassa gottaṃ. Kesakambalassa dhāraṇato **ajito kesakambalo**ti vutto.

Tepi mayāti kappakolāhalaṃ buddhakolāhalaṃ cakkavattikolāhalanti tīṇi kolāhalāni. Tattha ‘‘vassasatasahassamatthake kappuṭṭhānaṃ bhavissatī’’ti kappakolāhalaṃ nāma hoti – ‘‘ito vassasatasahassamatthake loko vinassissati, mettaṃ mārisā, bhāvetha, karuṇaṃ muditaṃ upekkha’’nti manussappathe devatā ghosentiyo vicaranti. ‘‘Vassasahassamatthake pana buddho uppajjissatī’’ti buddhakolāhalaṃ nāma hoti – ‘‘ito vassasahassamatthake buddho uppajjitvā dhammānudhammapaṭipadaṃ paṭipannena saṅgharatanena parivārito dhammaṃ desento vicarissatī’’ti devatā ugghosenti. ‘‘Vassasatamatthake pana cakkavattī uppajjissatī’’ti cakkavattikolāhalaṃ nāma hoti – ‘‘ito vassasatamatthake sattaratanasampanno catuddīpissaro sahassa puttaparivāro vehāsaṅgamo cakkavattirājā uppajjissatī’’ti devatā ugghosenti.

Imesu tīsu kolāhalesu ime cha satthāro buddhakolāhalaṃ sutvā ācariye payirupāsitvā cintāmāṇivijjādīni uggaṇhitvā – ‘‘mayaṃ buddhamhā’’ti paṭiññaṃ katvā mahājanaparivutā janapadaṃ vicarantā anupubbena sāvatthiyaṃ pattā. Tesaṃ upaṭṭhākā rājānaṃ upasaṅkamitvā, ‘‘mahārāja, pūraṇo kassapo…pe… ajito kesakambalo buddho kira sabbaññū kirā’’ti ārocesuṃ. Rājā ‘‘tumheva ne nimantetvā ānethā’’ti āha. Te gantvā tehi, ‘‘rājā vo nimanteti. Rañño gehe bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti vuttā gantuṃ na ussahanti, punappunaṃ vuccamānā upaṭṭhākānaṃ cittānurakkhaṇatthāya adhivāsetvā sabbe ekatova agamaṃsu. Rājā āsanāni paññāpetvā ‘‘nisīdantū’’ti āha. Nigguṇānaṃ attabhāve rājusmā nāma pharati, te mahārahesu āsanesu nisīdituṃ asakkontā phalakesu ceva bhūmiyaṃ ca nisīdiṃsu.

Rājā ‘‘ettakeneva natthi tesaṃ anto sukkadhammo’’ti vatvā āhāraṃ adatvāva tālato patitaṃ muggarena pothento viya ‘‘tumhe buddhā, na buddhā’’ti pañhaṃ pucchi. Te cintayiṃsu – ‘‘sace ‘buddhamhā’ti vakkhāma, rājā buddhavisaye pañhaṃ pucchitvā kathetuṃ asakkonte ‘tumhe mayaṃ buddhāti mahājanaṃ vañcetvā āhiṇḍathā’ti jivhampi chindāpeyya, aññampi anatthaṃ kareyyā’’ti sakapaṭiññāya eva ‘na mayaṃ buddhā’ti vadiṃsu. Atha ne rājā gehato nikaḍḍhāpesi. Te rājagharato nikkhante upaṭṭhākā pucchiṃsu – ‘‘kiṃ ācariyā rājā tumhe pañhaṃ pucchitvā sakkārasammānaṃ akāsī’’ti? Rājā ‘‘buddhā tumhe’’ti pucchi, tato mayaṃ – ‘‘sace ayaṃ rājā buddhavisaye pañhaṃ kathiyamānaṃ ajānanto amhesu manaṃ padosessati, bahuṃ apuññaṃ pasavissatī’’ti rañño anukampāya ‘na mayaṃ buddhā’ti vadimhā, mayaṃ pana buddhā eva, amhākaṃ buddhabhāvo, udakena dhovitvāpi harituṃ na sakkāti. Iti bahiddhā ‘buddhamhā’ti āhaṃsu – rañño santike ‘na mayaṃ buddhā’ti vadiṃsūti, idaṃ gahetvā rājā evamāha. Tattha **kiṃ pana bhavaṃ gotamo daharo ceva jātiyā, navo ca pabbajjāyā**ti idaṃ attano paṭiññaṃ gahetvā vadati. Tattha **ki**nti paṭikkhepavacanaṃ. Ete jātimahallakā ca cirapabbajitā ca ‘‘buddhamhā’’ti na paṭijānanti, bhavaṃ gotamo jātiyā ca daharo pabbajjāya ca navo kiṃ paṭijānāti? Mā paṭijānāhīti attho.

Na uññātabbāti na avajānitabbā. **Na paribhotabbā**ti na paribhavitabbā. **Katame cattāro**ti kathetukamyatāpucchā. **Khattiyo**ti rājakumāro. **Urago**ti āsīviso. **Aggī**ti aggiyeva. **Bhikkhū**ti imasmiṃ pana pade desanākusalatāya attānaṃ abbhantaraṃ katvā sīlavantaṃ pabbajitaṃ dasseti. Ettha ca daharaṃ rājakumāraṃ disvā, ukkamitvā maggaṃ adento, pārupanaṃ anapanento, nisinnāsanato anuṭṭhahanto, hatthipiṭṭhādīhi anotaranto, heṭṭhā katvā maññanavasena aññampi evarūpaṃ anācāraṃ karonto khattiyaṃ avajānāti nāma. ‘‘Bhaddako vatāyaṃ rājakumāro, mahākaṇḍo mahodaro – kiṃ nāma yaṃkiñci corūpaddavaṃ vūpasametuṃ yattha katthaci ṭhāne rajjaṃ anusāsituṃ sakkhissatī’’tiādīni vadanto paribhoti nāma. Añjanisalākamattampi āsīvisapotakaṃ kaṇṇādīsu piḷandhanto aṅgulimpi jivhampi ḍaṃsāpento uragaṃ avajānāti nāma. ‘‘Bhaddako vatāyaṃ āsīviso udakadeḍḍubho viya kiṃ nāma kiñcideva ḍaṃsituṃ kassacideva kāye visaṃ pharituṃ sakkhissatī’’tiādīni vadanto paribhoti nāma. Khajjopanakamattampi aggiṃ gahetvā hatthena kīḷanto bhaṇḍukkhalikāya khipanto cūḷāya vā sayanapiṭṭhasāṭakapasibbakādīsu vā ṭhapento aggiṃ avajānāti nāma. ‘‘Bhaddako vatāyaṃ aggi kataraṃ nu kho yāgubhattaṃ pacissati, kataraṃ macchamaṃsaṃ, kassa sītaṃ vinodessatī’’tiādīni vadanto paribhoti nāma. Daharasāmaṇerampi pana disvā ukkamitvā maggaṃ adentoti rājakumāre vuttaṃ anācāraṃ karonto bhikkhuṃ avajānāti nāma. ‘‘Bhaddako vatāyaṃ sāmaṇero mahākaṇṭho mahodaro yaṃkiñci buddhavacanaṃ uggahetuṃ yaṃkiñci araññaṃ ajjhogāhetvā vasituṃ sakkhissati, saṅghattherakāle manāpo bhavissatī’’tiādīni vadanto paribhoti nāma. Taṃ sabbampi na kātabbanti dassento **na uññātabbo na paribhotabbo**ti āha.

Etadavocāti etaṃ gāthābandhaṃ avoca. Gāthā ca nāmetā tadatthadīpanāpi honti visesatthadīpanāpi, tatrimā tadatthampi visesatthampi dīpentiyeva. Tattha **khattiya**nti khettānaṃ adhipatiṃ. Vuttañhetaṃ ‘‘khettānaṃ adhipatīti kho, vāseṭṭha, ‘khattiyo khattiyo’tveva dutiyaṃ akkharaṃ upanibbatta’’nti (dī. ni. 3.131). **Jātisampanna**nti tāyeva khattiyajātiyā jātisampannaṃ. **Abhijāta**nti tīṇi kulāni atikkamitvā jātaṃ.

Ṭhānaṃ hīti kāraṇaṃ vijjati. **Manujindo**ti manussajeṭṭhako. **Rājadaṇḍenā**ti rañño uddhaṭadaṇḍena, so appako nāma na hoti, dasasahassavīsatisahassappamāṇo hotiyeva. **Tasmiṃ pakkamate bhusa**nti tasmiṃ puggale balavaupakkamaṃ upakkamati. **Rakkhaṃ jīvitamattano**ti attano jīvitaṃ rakkhamāno taṃ khattiyaṃ parivajjeyya na ghaṭṭeyya.

Uccāvacehīti nānāvidhehi. **Vaṇṇehī**ti saṇṭhānehi. Yena yena hi vaṇṇena caranto gocaraṃ labhati, yadi sappavaṇṇena, yadi deḍḍubhavaṇṇena, yadi dhamanivaṇṇena, antamaso kalandakavaṇṇenapi caratiyeva. **Āsajjā**ti patvā. **Bāla**nti yena bālena ghaṭṭito, taṃ bālaṃ naraṃ vā nāriṃ vā ḍaṃseyya.

Pahūtabhakkhanti bahubhakkhaṃ. Aggissa hi abhakkhaṃ nāma natthi. **Jālina**nti jālavantaṃ. **Pāvaka**nti aggiṃ. Pāvagantipi pāṭho. **Kaṇhavattani**nti vattanīti maggo, agginā gatamaggo kaṇho hoti kāḷako, tasmā ‘‘kaṇhavattanī’’ti vuccati.

Mahā hutvānāti mahanto hutvā. Aggi hi ekadā yāvabrahmalokappamāṇopi hoti. **Jāyanti tattha pārohā**ti tattha agginā daḍḍhavane pārohā jāyanti. **Pārohā**ti tiṇarukkhādayo vuccanti. Te hi agginā daḍḍhaṭṭhāne mūlamattepi avasiṭṭhe pādato rohanti jāyanti vaḍḍhanti, tasmā ‘‘pārohā’’ti vuccanti. Puna rohanatthena vā **pārohā. Ahorattānamaccaye**ti rattindivānaṃ atikkame. Nidāghepi deve vuṭṭhamatte jāyanti.

Bhikkhu ḍahati tejasāti ettha akkosantaṃ paccakkosanto bhaṇḍantaṃ paṭibhaṇḍanto paharantaṃ paṭipaharanto bhikkhu nāma kiñci bhikkhutejasā ḍahituṃ na sakkoti. Yo pana akkosantaṃ na paccakkosati, bhaṇḍantaṃ na paṭibhaṇḍati. Paharantaṃ na paṭipaharati, tasmiṃ vippaṭipanno tassa sīlatejena ḍayhati. Tenevetaṃ vuttaṃ. **Na tassa puttā pasavo**ti tassa puttadhītaropi gomahiṃsakukkuṭasūkarādayo pasavopi na bhavanti, vinassantīti attho. **Dāyādā vindare dhana**nti tassa dāyādāpi dhanaṃ na vindanti. **Tālāvatthū bhavanti te**ti te bhikkhutejasā daḍḍhā vatthumattāvasiṭṭho matthakacchinnatālo viya bhavanti, puttadhītādivasena na vaḍḍhantīti attho.

Tasmāti yasmā samaṇatejena daḍḍhā matthakacchinnatālo viya aviruḷhidhammā bhavanti, tasmā. **Sammadeva samācare**ti sammā samācareyya. Sammā samācarantena pana kiṃ kātabbanti? Khattiyaṃ tāva nissāya laddhabbaṃ gāmanigamayānavāhanādiānisaṃsaṃ, uragaṃ nissāya tassa kīḷāpanena laddhabbaṃ vatthahiraññasuvaṇṇādiānisaṃsaṃ aggiṃ nissāya tassānubhāvena pattabbaṃ yāgubhattapacanasītavinodanādiānisaṃsaṃ, bhikkhuṃ nissāya tassa vasena pattabbaṃ asutasavanasutapariyodapana-saggamaggādhigamādiānisaṃsaṃ sampassamānena ‘‘ete nissāya pubbe vuttappakāro ādīnavo atthi. Kiṃ imehī’’ti? Na sabbaso pahātabbā. Issariyatthikena pana vuttappakāraṃ avajānanañca paribhavanañca akatvā pubbuṭṭhāyipacchānipātitādīhi upāyehi khattiyakumāro tosetabbo, evaṃ tato issariyaṃ adhigamissati. Ahituṇḍikena urage vissāsaṃ akatvā nāgavijjaṃ parivattetvā ajapadena daṇḍena gīvāya gahetvā visaharena mūlena dāṭhā dhovitvā peḷāyaṃ pakkhipitvā kīḷāpentena caritabbaṃ. Evaṃ taṃ nissāya ghāsacchādanādīni labhissati. Yāgupacanādīni kattukāmena aggiṃ vissāsena bhaṇḍukkhalikādīsu apakkhipitvā hatthehi anāmasantena gomayacuṇṇādīhi jāletvā yāgupacanādīni kattabbāni, evaṃ taṃ nissāya ānisaṃsaṃ labhissati. Asutasavanādīni patthayantenapi bhikkhuṃ ativissāsena vejjakammanavakammādīsu ayojetvā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhātabbo, evaṃ taṃ nissāya asutapubbaṃ buddhavacanaṃ asutapubbaṃ pañhāvinicchayaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ tisso kulasampattiyo cha kāmasaggāni nava ca brahmaloke patvā amatamahānibbānadassanampi labhissatīti imamatthaṃ sandhāya **sammadeva samācare**ti āha.

Etadavocāti dhammadesanaṃ sutvā pasanno pasādaṃ āvikaronto etaṃ ‘‘abhikkanta’’ntiādivacanaṃ avoca. Tattha **abhikkanta**nti abhikantaṃ atiiṭṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti attho. Ettha ekena abhikkantasaddena desanaṃ thometi ‘‘abhikkantaṃ, bhante, yadidaṃ bhagavato dhammadesanā’’ti. Ekena attano pasādaṃ ‘‘abhikkantaṃ, bhante, yadidaṃ bhagavato dhammadesanaṃ āgamma mama pasādo’’ti.

Tato paraṃ catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjita**nti adhomukhaṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyā**ti uparimukhaṃ kareyya. **Paṭicchanna**nti tiṇapaṇṇādichāditaṃ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūḷhassā**ti disāmūḷhassa. **Maggaṃ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā ‘‘esa maggo’’ti vadeyya. **Andhakāre**ti kāḷapakkhacātuddasī aḍḍharattaghanavanasaṇḍa meghapaṭalehi caturaṅge tame. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhamme patitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānā pabhuti micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggapaṭipannassa me saggamokkhamaggaṃ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāre nimuggassa me buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṃsakadesanāpajjotaṃ dhārentena mayhaṃ bhagavatā etehi pariyāyehi pakāsitattā anekapariyāyena dhammo pakāsitoti.

Evaṃ desanaṃ thometvā imāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṃ karonto **esāha**ntiādimāha. Tattha **esāha**nti eso ahaṃ. **Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañcā**ti bhagavantañca dhammañca bhikkhusaṅghañcāti imaṃ ratanattayaṃ saraṇaṃ gacchāmi. **Upāsakaṃ maṃ, bhante, bhagavā dhāretū**ti maṃ bhagavā ‘upāsako aya’nti evaṃ dhāretu, jānātūti attho. **Ajjatagge**ti ajjataṃ ādiṃ katvā. Ajjadaggeti vā pāṭho, da-kāro padasandhikaro, ajja aggaṃ katvāti attho. **Pāṇupeta**nti pāṇehi upetaṃ yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ anaññasatthukaṃ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṃ gataṃ upāsakaṃ kappiyakārakaṃ maṃ bhagavā dhāretūti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya sāmaññaphalasutte sabbākārena vuttoti. Paṭhamaṃ.

2. Purisasuttavaṇṇanā

113. Dutiye **abhivādetvā**ti purimasutte saraṇagatattā idha abhivādesi. **Ajjhatta**nti niyakajjhattaṃ, attano santāne uppajjantīti attho. **Lobhā**dīsu lubbhanalakkhaṇo lobho, dussanalakkhaṇo doso, muyhanalakkhaṇo mohoti. **Hiṃsantī**ti viheṭhenti nāsenti vināsenti. **Attasambhūtā**ti attani sambhūtā. **Tacasāraṃva samphala**nti yathā tacasāraṃ veḷuṃ vā naḷaṃ vā attano phalaṃ hiṃsati vināseti, evaṃ hiṃsanti vināsentīti. Dutiyaṃ.

3. Jarāmaraṇasuttavaṇṇanā

114. Tatiye **aññatra jarāmaraṇā**ti jarāmaraṇato mutto nāma atthīti vuccati. **Khattiyamahāsālā**ti khattiyamahāsālā nāma mahāsārappattā khattiyā. Yesaṃ hi khattiyānaṃ heṭṭhimantena koṭisataṃ nidhānagataṃ hoti, tayo kahāpaṇakumbhā valañjanatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapitā honti, te **khattiyamahāsālā** nāma. Yesaṃ brāhmaṇānaṃ asītikoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, diyaḍḍho kahāpaṇakumbho valañjanatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapito hoti, te **brāhmaṇamahāsālā** nāma. Yesaṃ gahapatīnaṃ cattālīsakoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, kahāpaṇakumbho valañjanatthāya gehamajjhe rāsiṃ katvā ṭhapito hoti, te **gahapatimahāsālā** nāma.

Aḍḍhāti issarā. Nidhānagatadhanassa mahantatāya **mahaddhanā**. Suvaṇṇarajatabhājanādīnaṃ upabhogabhaṇḍānaṃ mahantatāya **mahābhogā**. Anidhānagatassa jātarūparajatassa pahūtatāya, **pahūtajātarūparajatā**. Vittūpakaraṇassa tuṭṭhikaraṇassa pahūtatāya **pahūtavittūpakaraṇā**. Godhanādīnañca sattavidhadhaññānañca pahūtatāya **pahūtadhanadhaññā. Tesampi jātānaṃ natthi aññatra jarāmaraṇā**ti tesampi evaṃ issarānaṃ jātānaṃ nibbattānaṃ natthi aññatra jarāmaraṇā, jātattāyeva jarāmaraṇato mokkho nāma natthi, antojarāmaraṇeyeva hoti.

Arahantotiādīsu ārakā kilesehīti arahanto. Khīṇā etesaṃ cattāro āsavāti **khīṇāsavā**. Brahmacariyavāsaṃ vuṭṭhā pariniṭṭhitavāsāti **vusitavanto**. Catūhi maggehi karaṇīyaṃ etesaṃ katanti **katakaraṇīyā**. Khandhabhāro kilesabhāro abhisaṅkhārabhāro kāmaguṇabhāroti, ime ohitā bhārā etesanti **ohitabhārā**. Anuppatto arahattasaṅkhāto sako attho etesanti **anuppattasadatthā**. Dasavidhampi parikkhīṇaṃ bhavasaṃyojanaṃ etesanti **parikkhīṇabhavasaṃyojanā**. Sammā kāraṇehi jānitvā vimuttāti **sammadaññāvimuttā**. Maggapaññāya catusaccadhammaṃ ñatvā phalavimuttiyā vimuttāti attho. **Bhedanadhammo**ti bhijjanasabhāvo. **Nikkhepanadhammo**ti nikkhipitabbasabhāvo. Khīṇāsavassa hi ajīraṇadhammopi atthi, ārammaṇato paṭividdhaṃ nibbānaṃ, taṃ hi na jīrati. Idha panassa jīraṇadhammaṃ dassento evamāha. Atthuppattiko kirassa suttassa nikkhepo. Sivikasālāya nisīditvā kathitanti vadanti. Tattha bhagavā citrāni rathayānādīni disvā diṭṭhameva upamaṃ katvā, ‘‘jīranti ve rājarathā’’ti gāthamāha.

Tattha **jīrantī**ti jaraṃ pāpuṇanti. **Rājarathā**ti rañño abhirūhanarathā. **Sucittā**ti suvaṇṇarajatādīhi suṭṭhu cittitā. **Atho sarīrampi jaraṃ upetī**ti evarūpesu anupādiṇṇakesu sāradārumayesu rathesu jīrantesu imasmiṃ ajjhattike upādiṇṇake maṃsalohitādimaye sarīre kiṃ vattabbaṃ? Sarīrampi jaraṃ upetiyevāti attho. **Santo have sabbhi pavedayantī**ti santo sabbhīhi saddhiṃ sataṃ dhammo na jaraṃ upetīti evaṃ pavedayanti. ‘‘Sataṃ dhammo nāma nibbānaṃ, taṃ na jīrati, ajaraṃ amatanti evaṃ kathentī’’ti attho. Yasmā vā nibbānaṃ āgamma sīdanasabhāvā kilesā bhijjanti, tasmā taṃ sabbhīti vuccati. Iti purimapadassa kāraṇaṃ dassento ‘‘santo have sabbhi pavedayantī’’ti āha. Idaṃ hi vuttaṃ hoti – sataṃ dhammo na jaraṃ upeti, tasmā santo sabbhi pavedayanti. Ajaraṃ nibbānaṃ sataṃ dhammoti ācikkhantīti attho. Sundarādhivacanaṃ vā etaṃ sabbhīti. Yaṃ sabbhidhammabhūtaṃ nibbānaṃ santo pavedayanti kathayanti, so sataṃ dhammo na jaraṃ upetītipi attho. Tatiyaṃ.

4. Piyasuttavaṇṇanā

115. Catutthe **rahogatassā**ti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti nilīnassa ekībhūtassa. **Evametaṃ, mahārājā**ti idha bhagavā imaṃ suttaṃ sabbaññubhāsitaṃ karonto āha. **Antakenādhipannassā**ti maraṇena ajjhotthaṭassa. Catutthaṃ.

5. Attarakkhitasuttavaṇṇanā

116. Pañcame **hatthikāyo**ti hatthighaṭā. Sesesupi eseva nayo. **Saṃvaro**ti pidahanaṃ. **Sādhu sabbattha saṃvaro**ti iminā kammapathabhedaṃ apattassa kammassa saṃvaraṃ dasseti. **Lajjī**ti hirimā. Lajjīgahaṇena cettha ottappampi gahitameva hoti. Pañcamaṃ.

6. Appakasuttavaṇṇanā

117. Chaṭṭhe **uḷāre uḷāre**ti paṇīte ca bahuke ca. **Majjantī**ti mānamajjanena majjanti. **Atisāra**nti atikkamaṃ. **Kūṭa**nti pāsaṃ. **Pacchāsa**nti pacchā tesaṃ. Chaṭṭhaṃ.

7. Aḍḍakaraṇasuttavaṇṇanā

118. Sattame **kāmahetū**ti kāmamūlakaṃ. **Kāmanidāna**nti kāmapaccayā. **Kāmādhikaraṇa**nti kāmakāraṇā. Sabbāni hetāni aññamaññavevacanāneva. **Bhadramukho**ti sundaramukho. Ekadivasaṃ kira rājā aḍḍakaraṇe nisīdi. Tattha paṭhamataraṃ lañjaṃ gahetvā nisinnā amaccā assāmikepi sāmike kariṃsu. Rājā taṃ ñatvā – ‘‘mayhaṃ tāva pathavissarassa sammukhāpete evaṃ karonti, parammukhā kiṃ nāma na karissanti? Paññāyissati dāni viṭaṭūbho senāpati sakena rajjena, kiṃ mayhaṃ evarūpehi lañjakhādakehi musāvādīhi saddhiṃ ekaṭṭhāne nisajjāyā’’ti cintesi. Tasmā evamāha. **Khippaṃva oḍḍita**nti kuminaṃ viya oḍḍitaṃ. Yathā macchā oḍḍitaṃ kuminaṃ pavisantā na jānanti, evaṃ sattā kilesakāmena vatthukāmaṃ vītikkamantā na jānantīti attho. Sattamaṃ.

8. Mallikāsuttavaṇṇanā

119. Aṭṭhame **atthi nu kho te mallike**ti kasmā pucchati? Ayaṃ kira mallikā duggatamālākārassa dhītā, ekadivasaṃ āpaṇato pūvaṃ gahetvā ‘‘mālārāmaṃ gantvāva khādissāmī’’ti gacchantī paṭipathe bhikkhusaṅghaparivāraṃ bhagavantaṃ bhikkhācāraṃ pavisantaṃ disvā pasannacittā taṃ bhagavato adāsi. Satthā nisīdanākāraṃ dassesi. Ānandatthero cīvaraṃ paññāpetvā adāsi. Bhagavā tattha nisīditvā taṃ pūvaṃ paribhuñjitvā mukhaṃ vikkhāletvā sitaṃ pātvākāsi. Thero ‘‘imissā, bhante, ko vipāko bhavissatī’’ti pucchi. Ānanda, ajjesā tathāgatassa paṭhamabhojanaṃ adāsi, ajjeva kosalarañño aggamahesī bhavissatīti. Taṃdivasameva ca rājā kāsigāme bhāgineyyena yuddhena parājito palāyitvā nagaraṃ āgacchanto mālārāmaṃ pavisitvā balakāyassa āgamanaṃ āgamesi. Tassa sā vattaṃ akāsi. So tāya vatte pasīditvā taṃ antepūraṃ atihārāpetvā taṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi.

Athekadivasaṃ cintesi – ‘‘mayā imissā duggatakulassa dhītuyā mahantaṃ issariyaṃ dinnaṃ, yaṃnūnāhaṃ imaṃ puccheyyaṃ ‘ko te piyo’ti? Sā ‘tvaṃ me, mahārāja, piyo’ti vatvā puna maṃ pucchissati. Athassāhaṃ ‘mayhampi tvaṃyeva piyā’ti vakkhāmī’’ti. Iti so aññamaññaṃ vissāsajananatthaṃ sammodanīyaṃ kathaṃ kathento pucchati. Sā pana devī paṇḍitā buddhupaṭṭhāyikā dhammupaṭṭhāyikā saṅghupaṭṭhāyikā mahāpaññā, tasmā evaṃ cintesi – ‘‘nāyaṃ pañho rañño mukhaṃ oloketvā kathetabbo’’ti. Sā saraseneva kathetvā rājānaṃ pucchi. Rājā tāya sarasena kathitattā nivattituṃ alabhanto sayampi saraseneva kathetvā ‘‘sakāraṇaṃ idaṃ, tathāgatassa naṃ ārocessāmī’’ti gantvā bhagavato ārocesi. **Nevajjhagā**ti nādhigacchati. **Evaṃ piyo puthu attā paresa**nti yathā ekassa attā piyo, evaṃ paresaṃ puthusattānampi attā piyoti attho. Aṭṭhamaṃ.

9. Yaññasuttavaṇṇanā

120. Navame **thūṇūpanītānī**ti thūṇaṃ upanītāni, thūṇāya baddhāni honti. **Parikammāni karontī**ti ettāvatā tehi bhikkhūhi rañño āraddhayañño tathāgatassa ārocito. Kasmā pana raññā ayaṃ yañño āraddho? Dussupinapaṭighātāya. Ekadivasaṃ kira rājā sabbālaṅkārappaṭimaṇḍito hatthikkhandhavaragato nagaraṃ anusañcaranto vātapānaṃ vivaritvā olokayamānaṃ ekaṃ itthiṃ disvā tassā paṭibaddhacitto tatova paṭinivattitvā antepuraṃ pavisitvā ekassa purisassa tamatthaṃ ārocetvā ‘‘gaccha tassā sassāmikabhāvaṃ vā assāmikabhāvaṃ vā jānāhī’’ti pesesi. So gantvā pucchi. Sā ‘‘eso me sāmiko āpaṇe nisinno’’ti dassesi. Rājapuriso rañño tamatthaṃ ācikkhi. Rājā taṃ purisaṃ pakkosāpetvā ‘‘maṃ upaṭṭhahā’’ti āha. ‘‘Nāhaṃ, deva, upaṭṭhahituṃ jānāmī’’ti ca vutte ‘‘upaṭṭhānaṃ nāma na ācariyassa santike uggahetabba’’nti balakkārena āvudhaphalakaṃ gāhāpetvā upaṭṭhākaṃ akāsi. Upaṭṭhahitvā gehaṃ gatamattameva ca naṃ puna pakkosāpetvā ‘‘upaṭṭhākena nāma rañño vacanaṃ kattabbaṃ, gaccha ito yojanamatte amhākaṃ sīsadhovanapokkharaṇī atthi, tato aruṇamattikañca lohituppalamālañca gaṇhitvā ehi. Sace ajjeva nāgacchasi, rājadaṇḍaṃ karissāmī’’ti vatvā pesesi. So rājabhayena nikkhamitvā gato.

Rājāpi tasmiṃ gate dovārikaṃ pakkosāpetvā, ‘‘ajja sāyanheyeva dvāraṃ pidahitvā ‘ahaṃ rājadūto’ti vā ‘uparājadūto’ti vā bhaṇantānampi mā vivarī’’ti āha. So puriso mattikañca uppalāni ca gahetvā dvāre pihitamatte āgantvā bahuṃ vadantopi dvāraṃ alabhitvā parissayabhayena jetavanaṃ gato. Rājāpi rāgapariḷāhena abhibhūto kāle nisīdati, kāle tiṭṭhati, kāle nipajjati, sanniṭṭhānaṃ alabhanto yattha katthaci nisinnakova makkaṭaniddāya niddāyati.

Pubbe ca tasmiṃyeva nagare cattāro seṭṭhiputtā paradārikakammaṃ katvā nandopanandāya nāma lohakumbhiyā nibbattiṃsu. Te pheṇuddehakaṃ paccamānā tiṃsavassasahassāni heṭṭhā gacchantā kumbhiyā talaṃ pāpuṇanti, tiṃsavassasahassāni upari gacchantā matthakaṃ pāpuṇanti. Te taṃ divasaṃ ālokaṃ oloketvā attano dukkaṭabhayena ekekaṃ gāthaṃ vattukāmā vattuṃ asakkontā ekekaṃ akkharameva āhaṃsu. Eko sa-kāraṃ, eko so-kāraṃ, eko na-kāraṃ, eko du-kāraṃ āha. Rājā tesaṃ nerayikasattānaṃ saddaṃ sutakālato paṭṭhāya sukhaṃ avindamānova taṃrattāvasesaṃ vītināmesi.

Aruṇe uṭṭhite purohito āgantvā taṃ sukhaseyyaṃ pucchi. So ‘‘kuto me, ācariya, sukha’’nti? Vatvā, ‘‘supine evarūpe sadde assosi’’nti ācikkhi. Brāhmaṇo – ‘‘imassa rañño iminā supinena vuḍḍhi vā hāni vā natthi, apica kho pana yaṃ imassa gehe atthi, taṃ samaṇassa gotamassa hoti, gotamasāvakānaṃ hoti, brāhmaṇā kiñci na labhanti, brāhmaṇānaṃ bhikkhaṃ uppādessāmī’’ti, ‘‘bhāriyo ayaṃ, mahārāja, supino tīsu jānīsu ekā paññāyati, rajjantarāyo vā bhavissati jīvitantarāyo vā, devo vā na vassissatī’’ti āha. Kathaṃ sotthi bhaveyya ācariyāti? ‘‘Mantetvā ñātuṃ sakkā, mahārājāti. Gacchatha ācariyehi saddhiṃ mantetvā amhākaṃ sotthiṃ karothā’’ti.

So sivikasālāyaṃ brāhmaṇe sannipātetvā tamatthaṃ ārocetvā, ‘‘visuṃ visuṃ gantvā evaṃ vadathā’’ti tayo vagge akāsi. Brāhmaṇā pavisitvā rājānaṃ sukhaseyyaṃ pucchiṃsu. Rājā purohitassa kathitaniyāmeneva kathetvā ‘‘kathaṃ sotthi bhaveyyā’’ti pucchi. Mahābrāhmaṇā – ‘‘sabbapañcasataṃ yaññaṃ yajitvā etassa kammassa sotthi bhaveyya, evaṃ, mahārāja, ācariyā kathentī’’ti āhaṃsu. Rājā tesaṃ sutvā anabhinanditvā appaṭikkositvā tuṇhī ahosi. Atha dutiyavaggabrāhmaṇāpi āgantvā tattheva kathesuṃ. Tathā tatiyavaggabrāhmaṇāpi. Atha rājā ‘‘yaññaṃ karontū’’ti āṇāpesi. Tato paṭṭhāya brāhmaṇā usabhādayo pāṇe āharāpesuṃ. Nagare mahāsaddo udapādi. Taṃ pavattiṃ ñatvā mallikā rājānaṃ tathāgatassa santikaṃ pesesi. So gantvā bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Atha naṃ bhagavā – ‘‘handa kuto nu tvaṃ, mahārāja, āgacchasi divādivassā’’ti āha. Rājā – ‘‘ajja me, bhante, supinake cattāro saddā sutā, sohaṃ brāhmaṇe pucchiṃ. Brāhmaṇā ‘bhāriyo, mahārāja, supino, sabbapañcasataṃ yaññaṃ yajitvā paṭikammaṃ karomāti āraddhā’’’ti āha. Kinti te, mahārāja, saddā sutāti. So yathāsutaṃ ārocesi. Atha naṃ bhagavā āha – pubbe, mahārāja, imasmiṃyeva nagare cattāro seṭṭhiputtā paradārikā hutvā nandopanandāya lohakumbhiyā nibbattā saṭṭhivassasahassamatthake uggacchiṃsu.

Tattha eko –

‘‘Saṭṭhivassasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso;
Niraye paccamānānaṃ, kadā anto bhavissatī’’ti.(pe. va. 802; jā. 1.4.54) –

Imaṃ gāthaṃ vatthukāmo ahosi. Dutiyo –

‘‘Sohaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Vadaññū sīlasampanno, kāhāmi kusalaṃ bahu’’nti. (pe. va. 805; jā. 1.4.56) –

Imaṃ gāthaṃ vatthukāmo ahosi. Tatiyo –

‘‘Natthi anto kuto anto, na anto paṭidissati;
Tadā hi pakataṃ pāpaṃ, mama tuyhañca mārisā’’ti. (pe. va. 803; jā. 1.4.55) –

Imaṃ gāthaṃ vatthukāmo ahosi. Catuttho –

‘‘Dujjīvitamajīvimhā, ye sante na dadamhase;
Vijjamānesu bhogesu, dīpaṃ nākamha attano’’ti. (pe. va. 804; jā. 1.4.53) –

Imaṃ. Te imā gāthā vattuṃ asakkontā ekekaṃ akkharaṃ vatvā tattheva nimuggā. Iti, mahārāja, te nerayikasattā yathākammena viraviṃsu. Tassa saddassa sutapaccayā tuyhaṃ hāni vā vuḍḍhi vā natthi. Ettakānaṃ pana pasūnaṃ ghātanakammaṃ nāma bhāriyanti nirayabhayena tajjetvā dhammakathaṃ kathesi. Rājā dasabale pasīditvā, ‘‘muñcāmi, nesaṃ jīvitaṃ dadāmi, haritāni ceva tiṇāni khādantu, sītalāni ca pānīyāni pivantu, sīto ca nesaṃ vāto upavāyatū’’ti vatvā, ‘‘gacchatha hārethā’’ti manusse āṇāpesi. Te gantvā brāhmaṇe palāpetvā taṃ pāṇasaṅghaṃ bandhanato mocetvā nagare dhammabheriṃ carāpesuṃ.

Atha rājā dasabalassa santike nisinno āha – ‘‘bhante, ekaratti nāma tiyāmā hoti, mayhaṃ pana ajja dve rattiyo ekato ghaṭitā viya ahesu’’nti. Sopi puriso tattheva nisinno āha – ‘‘bhante, yojanaṃ nāma catugāvutaṃ hoti, mayhaṃ pana ajja dve yojanāni ekato katāni viya ahesu’’nti. Atha bhagavā – ‘‘jāgarassa tāva rattiyā dīghabhāvo pākaṭo, santassa yojanassa dīghabhāvo pākaṭo, vaṭṭapatitassa pana bālaputhujjanassa anamataggasaṃsāravaṭṭaṃ ekantadīghamevā’’ti rājānañca tañca purisaṃ nerayikasatte ca ārabbha dhammapade imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Dīghā jāgarato ratti, dīghaṃ santassa yojanaṃ;
Dīgho bālānaṃ saṃsāro, saddhammaṃ avijānata’’nti. (dha. pa. 60);

Gāthāpariyosāne so itthisāmiko puriso sotāpattiphale patiṭṭhahi. **Etamatthaṃ viditvā**ti etaṃ kāraṇaṃ jānitvā.

Assamedhantiādīsu – porāṇarājakāle kira sassamedhaṃ purisamedhaṃ sammāpāsaṃ vācāpeyyanti cattāri saṅgahavatthūni ahesuṃ, yehi rājāno lokaṃ saṅgaṇhiṃsu. Tattha nipphannasassato dasamabhāgaggahaṇaṃ **sassamedhaṃ** nāma, sassasampādane medhāvitāti attho. Mahāyodhānaṃ chamāsikaṃ bhatta-vetanānuppadānaṃ **purisamedhaṃ** nāma, purisasaṅgaṇhane medhāvitāti attho. Daliddamanussānaṃ hatthato lekhaṃ gahetvā tīṇi vassāni vināva vaḍḍhiyā sahassadvisahassamattadhanānuppadānaṃ **sammāpāsaṃ** nāma. Tañhi sammā manusse pāseti, hadaye bandhitvā viya ṭhapeti, tasmā sammāpāsanti vuccati. ‘‘Tāta mātulā’’tiādinā nayena saṇhavācābhaṇanaṃ vācāpeyyaṃ nāma, piyavācāti attho. Evaṃ catūhi saṅgahavatthūhi saṅgahitaṃ raṭṭhaṃ iddhañceva hoti phītañca pahūtaannapānaṃ khemaṃ nirabbudaṃ. Manussā mudā modamānā ure putte naccentā apārutagharadvārā viharanti. Idaṃ gharadvāresu aggaḷānaṃ abhāvato **niraggaḷa**nti vuccati. Ayaṃ porāṇikā paveṇī.

Aparabhāge pana okkākarājakāle brāhmaṇā imāni cattāri saṅgahavatthūni imañca raṭṭhasampattiṃ parivattetvā uddhaṃmūlakaṃ katvā assamedhaṃ purisamedhanti ādike pañca yaññe nāma akaṃsu. Tesu assamettha medhanti vadhantīti **assamedho**. Dvīhi pariyaññehi yajitabbassa ekavīsatiyūpassa ekasmiṃ majjhimadivaseyeva sattanavutipañcapasusataghātabhiṃsanassa ṭhapetvā bhūmiñca purise ca avasesasabbavibhavadakkhiṇassa yaññassetaṃ adhivacanaṃ. Purisamettha medhantīti **purisamedho**. Catūhi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃ bhūmiyā assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa yaññassetaṃ adhivacanaṃ. Sammamettha pāsentīti **sammāpāso**. Divase divase sammaṃ khipitvā tassa patitokāse vediṃ katvā saṃhārimehi yūpādīhi sarassatinadiyā nimuggokāsato pabhuti paṭilomaṃ gacchantena yajitabbassa satrayāgassetaṃ adhivacanaṃ. Vājamettha pivantīti **vājapeyyo**. Ekena pariyaññena sattarasahi pasūhi yajitabbassa beluvayūpassa sattarasakadakkhiṇassa yaññassetaṃ adhivacanaṃ. Natthi ettha aggaḷāti **niraggaḷo**. Navahi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃ bhūmiyā ca purisehi ca assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa sabbamedhapariyāyanāmassa assamedhavikappassevetaṃ adhivacanaṃ. **Mahārambhā**ti mahākiccā mahākaraṇīyā. **Sammaggatā**ti sammā paṭipannā buddhādayo. **Nirārambhā**ti appatthā appakiccā. **Yajanti anukula**nti anukulesu yajanti, yaṃ niccabhattādi pubbapurisehi paṭṭhapitaṃ, taṃ aparāparaṃ anupacchinnattā manussā dadantīti attho. Navamaṃ.

10. Bandhanasuttavaṇṇanā

121. Dasame **idha, bhante, raññā**ti idaṃ te bhikkhū tesu manussesu ānandattherassa sukatakāraṇaṃ ārocentā ārocesuṃ. Rañño kira sakkena kusarājassa dinno aṭṭhavaṅko maṇi paveṇiyā āgato. Rājā alaṅkaraṇakāle taṃ maṇiṃ āharathāti āha. Manussā ‘‘ṭhapitaṭṭhāne na passāmā’’ti ārocesuṃ. Rājā antogharacārino ‘‘maṇiṃ pariyesitvā dethā’’ti bandhāpesi. Ānandatthero te disvā maṇipaṭisāmakānaṃ ekaṃ upāyaṃ ācikkhi. Te rañño ārocesuṃ. Rājā ‘‘paṇḍito thero, therassa vacanaṃ karothā’’ti. Paṭisāmakamanussā rājaṅgaṇe udakacāṭiṃ ṭhapetvā sāṇiyā parikkhipāpetvā te manusse āhaṃsu – ‘‘sāṭakaṃ pārupitvā ettha gantvā hatthaṃ otārethā’’ti. Maṇicoro cintesi – ‘‘rājabhaṇḍaṃ vissajjetuṃ vā valañjetuṃ vā na sakkā’’ti. So gehaṃ gantvā maṇiṃ upakacchake ṭhapetvā sāṭakaṃ pārupitvā āgamma udakacāṭiyaṃ pakkhipitvā pakkāmi. Mahājane paṭikkante rājamanussā cāṭiyaṃ hatthaṃ otāretvā maṇiṃ disvā āharitvā rañño adaṃsu. ‘‘Ānandattherena kira dassitanayena maṇi diṭṭho’’ti mahājano kolāhalaṃ akāsi. Te bhikkhū taṃ kāraṇaṃ tathāgatassa ārocentā imaṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Satthā – ‘‘anacchariyaṃ, bhikkhave, yaṃ ānando manussānaṃ hatthāruḷhamaṇiṃ āharāpeyya, yattha pubbe paṇḍitā attano ñāṇe ṭhatvā ahetukapaṭisandhiyaṃ nibbattānaṃ tiracchānagatānampi hatthāruḷhaṃ bhaṇḍaṃ āharāpetvā rañño adaṃsū’’ti vatvā –

> ‘‘Ukkaṭṭhe sūramicchanti, mantīsu akutūhalaṃ;
> Piyañca annapānamhi, atthe jāte ca paṇḍita’’nti. (jā. 1.1.92) –

Mahāsārajātakaṃ kathesi.

Na taṃ daḷhanti taṃ bandhanaṃ thiranti na kathenti. **Yadāyasa**nti yaṃ āyasā kataṃ. **Sārattarattā**ti suṭṭhu rattarattā, sārattena vā rattā sārattarattā, sāraṃ idanti maññanāya rattāti attho. **Apekkhā**ti ālayo nikanti. **Āhū**ti kathenti. **Ohārina**nti catūsu apāyesu ākaḍḍhanakaṃ. **Sithila**nti na āyasādibandhanaṃ viya iriyāpathaṃ nivāretvā ṭhitaṃ. Tena hi bandhanena baddhā paradesampi gacchantiyeva. **Duppamuñca**nti aññatra lokuttarañāṇena muñcituṃ asakkuṇeyyanti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

122. Dutiyavaggassa paṭhame **pubbārāme migāramātupāsāde**ti pubbārāmasaṅkhāte vihāre migāramātuyā pāsāde. Tatrāyaṃ anupubbikathā – atīte satasahassakappamatthake ekā upāsikā padumuttaraṃ bhagavantaṃ nimantetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa satasahassadānaṃ datvā bhagavato pādamūle nipajjitvā – ‘‘anāgate tumhādisassa buddhassa aggupaṭṭhāyikā homī’’ti patthanaṃ akāsi. Sā kappasatasahassaṃ devesu ca manussesu ca saṃsaritvā amhākaṃ bhagavato kāle bhaddiyanagare meṇḍakaputtassa dhanañcayaseṭṭhino gehe sumanadeviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Jātakāle cassā visākhāti nāmaṃ akaṃsu. Sā yadā bhagavā bhaddiyanagaraṃ agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhiṃ bhagavato paccuggamanaṃ gatā paṭhamadassanamhiyeva sotāpannā ahosi. Aparabhāge sāvatthiyaṃ migāraseṭṭhiputtassa puṇṇavaḍḍhanakumārassa gehaṃ gatā. Tattha naṃ migāraseṭṭhi mātiṭṭhāne ṭhapesi, tasmā migāramātāti vuccati. Tāya kārite pāsāde.

Bahi dvārakoṭṭhaketi pāsādadvārakoṭṭhakassa bahi, na vihāradvārakoṭṭhakassa. So kira pāsādo lohapāsādo viya samantā catudvārakoṭṭhakayuttena pākārena parikkhitto. Tesu pācīnadvārakoṭṭhakassa bahi pāsādacchāyāyaṃ pācīnalokadhātuṃ olokento paññatte varabuddhāsane nisinno hoti.

Parūḷhakacchanakhalomāti parūḷhakacchā parūḷhanakhā parūḷhalomā, kacchādīsu dīghalomā dīghanakhā cāti attho. **Khārivividha**nti vividhakhāriṃ nānappakārakaṃ pabbajitaparikkhārabhaṇḍakaṃ. **Avidūre atikkamantī**ti avidūramaggena nagaraṃ pavisanti. **Rājāhaṃ, bhante**ti ahaṃ, bhante, rājā pasenadi kosalo, mayhaṃ nāmaṃ tumhe jānāthāti. Kasmā pana rājā loke aggapuggalassa santike nisinno evarūpānaṃ naggabhogganissirikānaṃ añjaliṃ paggaṇhātīti. Saṅgaṇhanatthāya. Evaṃ hissa ahosi – ‘‘sacāhaṃ ettakampi etesaṃ na karissāmi, ‘mayaṃ puttadāraṃ pahāya etassatthāya dubbhojanadukkhaseyyādīni anubhoma, ayaṃ amhākaṃ añjalimattampi na karotī’ti attanā diṭṭhaṃ sutaṃ paṭicchādetvā na katheyyuṃ. Evaṃ kate pana anigūhitvā kathessantī’’ti. Tasmā evamakāsi. Apica satthu ajjhāsayajānanatthaṃ evamakāsi.

Kāsikacandananti saṇhacandanaṃ. **Mālāgandhavilepana**nti vaṇṇagandhatthāya mālaṃ, sugandhabhāvatthāya gandhaṃ, vaṇṇagandhatthāya vilepanañca dhārentena.

Saṃvāsenāti sahavāsena. **Sīlaṃ veditabba**nti ayaṃ susīlo vā dussīlo vāti saṃvasantena upasaṅkamantena jānitabbo. **Tañca kho dīghena addhunā na ittara**nti tañca sīlaṃ dīghena kālena veditabbaṃ, na ittarena. Dvīhatīhañhi saṃyatākāro ca saṃvutindriyākāro ca na sakkā dassetuṃ. **Manasikarotā**ti sīlamassa pariggahessāmīti manasikarontena paccavekkhanteneva sakkā jānituṃ, na itarena. **Paññavatā**ti tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasikarontopi jānituṃ na sakkoti.

Saṃvohārenāti kathanena.

> ‘‘Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;
> Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo’’ti. (ma. ni. 2.457) –

Ettha hi byavahāro vohāro nāma. ‘‘Cattāro ariyavohārā cattāro anariyavohārā’’ti (dī. ni. 3.313) ettha cetanā. ‘‘Saṅkhā samaññā paññatti vohāro’’ti (dha. sa. 1313-1315) ettha paññatti. ‘‘Vohāramattena so vohareyyā’’ti (saṃ. ni. 1.25) ettha kathā vohāro. Idhāpi esova adhippeto. Ekaccassa hi sammukhā kathā parammukhāya kathāya na sameti, parammukhā kathā ca sammukhāya kathāya, tathā purimakathā ca pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathenteneva sakkā jānituṃ ‘‘asuci eso puggalo’’ti. Sucisīlassa pana purimaṃ pacchimena, pacchimañca purimena sameti, sammukhākathitaṃ parammukhākathitena, parammukhākathitañca sammukhākathitena, tasmā kathentena sakkā sucibhāvo jānitunti pakāsento evamāha.

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbaggahaṇaṃ katabbakiccaṃ apassanto advāragharaṃ paviṭṭho viya carati. Tenāha **āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo**ti. **Sākacchāyā**ti saṃkathāya. Duppaññassa hi kathā udake geṇḍu viya uppalavati, paññavato kathentassa paṭibhānaṃ anantaraṃ hoti. Udakavipphanditeneva hi maccho khuddako vā mahanto vāti ñāyati. **Ocarakā**ti heṭṭhācarakā. **Carā** hi pabbatamatthakena carantāpi heṭṭhā – carakāva honti. **Ocaritvā**ti avacaritvā vīmaṃsitvā, taṃ taṃ pavattiṃ ñatvāti attho. **Rajojalla**nti rajañca jallañca. **Vaṇṇarūpenā**ti vaṇṇasaṇṭhānena. **Ittaradassanenā**ti lahukadassanena. **Viyañjanenā**ti parikkhārabhaṇḍakena. **Patirūpako mattikākuṇḍalovā**ti suvaṇṇakuṇḍalapatirūpako mattikākuṇḍalova. **Lohaḍḍhamāso**ti lohaḍḍhamāsako. Paṭhamaṃ.

2. Pañcarājasuttavaṇṇanā

123. Dutiye **rūpā**ti nīlapītādibhedaṃ rūpārammaṇaṃ. **Kāmānaṃ agga**nti etaṃ kāmānaṃ uttamaṃ seṭṭhanti rūpagaruko āha. Sesesupi eseva nayo. **Yato**ti yadā. **Manāpapariyanta**nti manāpanipphattikaṃ manāpakoṭikaṃ. Tattha dve manāpāni puggalamanāpaṃ sammutimanāpañca. Puggalamanāpaṃ nāma yaṃ ekassa puggalassa iṭṭhaṃ kantaṃ hoti, tadeva aññassa aniṭṭhaṃ akantaṃ. Paccantavāsīnañhi gaṇḍuppādāpi iṭṭhā honti kantā manāpā, majjhimadesavāsīnaṃ atijegucchā. Tesañca moramaṃsādīni iṭṭhāni honti, itaresaṃ tāni atijegucchāni. Idaṃ puggalamanāpaṃ. Itaraṃ sammutimanāpaṃ.

Iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ nāma loke paṭivibhattaṃ natthi, vibhajitvā pana dassetabbaṃ. Vibhajantena ca na atiissarānaṃ mahāsammatamahāsudassanadhammāsokādīnaṃ vasena vibhajitabbaṃ. Tesañhi dippakappampi ārammaṇaṃ amanāpaṃ upaṭṭhāti. Atiduggatānaṃ dullabhannapānānaṃ vasenapi na vibhajitabbaṃ. Tesañhi kaṇājakabhattasitthānipi pūtimaṃsassa rasopi atimadhuro amatasadiso hoti. Majjhimānaṃ pana gaṇakamahāmattaseṭṭhi kuṭumbikavāṇijādīnaṃ kālena iṭṭhaṃ kālena aniṭṭhaṃ labhamānānaṃ vasena vibhajitabbaṃ. Tañca panetaṃ ārammaṇaṃ javanaṃ paricchindituṃ na sakkoti. Javanañhi iṭṭhepi rajjati aniṭṭhepi, iṭṭhepi dussati aniṭṭhepi. Ekantato pana vipākacittaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ paricchindati. Kiñcāpi hi micchādiṭṭhikā buddhaṃ vā saṅghaṃ vā mahācetiyādīni vā uḷārāni ārammaṇāni disvā akkhīni pidahanti domanassaṃ āpajjanti, dhammasaddaṃ sutvā kaṇṇe thakenti, cakkhuviññāṇasotaviññāṇāni pana tesaṃ kusalavipākāneva honti. Kiñcāpi gūthasūkarādayo gūthagandhaṃ ghāyitvā khādituṃ labhissāmāti somanassajātā honti, gūthadassane pana nesaṃ cakkhuviññāṇaṃ, tassa gandhaghāyane ghānaviññāṇaṃ, rasasāyane jivhāviññāṇañca akusalavipākameva hoti. Bhagavā pana puggalamanāpataṃ sandhāya **te ca, mahārāja, rūpā**tiādimāha.

Candanaṅgalikoti idaṃ tassa upāsakassa nāmaṃ. **Paṭibhāti maṃ bhagavā**ti bhagavā mayhaṃ ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti paññāyati. Tassa te pañca rājāno āmuttamaṇikuṇḍale sajjitāya āpānabhūmiyā nisinnavaseneva mahatā rājānubhāvena paramena issariyavibhavena āgantvāpi dasabalassa santike ṭhitakālato paṭṭhāya divā padīpe viya udakābhisitte aṅgāre viya sūriyuṭṭhāne khajjopanake viya ca hatappabhe hatasobhe taṃ tathāgatañca tehi sataguṇena sahassaguṇena virocamānaṃ disvā, ‘‘mahantā vata bho buddhā nāmā’’ti paṭibhānaṃ udapādi. Tasmā evamāha.

Kokanadanti padumassevetaṃ vevacanaṃ. **Pāto**ti kālasseva. **Siyā**ti bhaveyya. **Avītagandha**nti avigatagandhaṃ. **Aṅgīrasa**nti sammāsambuddhaṃ. Bhagavato hi aṅgato rasmiyo nikkhamanti, tasmā aṅgīrasoti vuccati. Yathā kokanadasaṅkhātaṃ padumaṃ pātova phullaṃ avītagandhaṃ siyā, evameva bhagavantaṃ aṅgīrasaṃ tapantaṃ ādiccamiva antalikkhe virocamānaṃ passāti ayamettha saṅkhepattho. **Bhagavantaṃ acchādesī**ti bhagavato adāsīti attho. Lokavohārato panettha īdisaṃ vacanaṃ hoti. So kira upāsako – ‘‘ete tathāgatassa guṇesu pasīditvā mayhaṃ pañca uttarāsaṅge denti, ahampi te bhagavatova dassāmī’’ti cintetvā adāsi. Dutiyaṃ.

3. Doṇapākasuttavaṇṇanā

124. Tatiye **doṇapākakura**nti doṇapākaṃ kuraṃ, doṇassa taṇḍulānaṃ pakkabhattaṃ tadūpiyañca sūpabyañjanaṃ bhuñjatīti attho. **Bhuttāvī**ti pubbe bhattasammadaṃ vinodetvā muhuttaṃ vissamitvā buddhupaṭṭhānaṃ gacchati, taṃdivasaṃ pana bhuñjantova dasabalaṃ saritvā hatthe dhovitvā agamāsi. **Mahassāsī**ti tassa gacchato balavā bhattaparīḷāho udapādi, tasmā mahantehi assāsehi assasati, gattatopissa sedabindūni muccanti, tamenaṃ ubhosu passesu ṭhatvā yamakatālavaṇṭehi bījanti, buddhagāravena pana nipajjituṃ na ussahatīti idaṃ sandhāya ''mahassāsī''ti vuttaṃ. **Imaṃ gāthaṃ abhāsī**ti, rājā bhojane amattaññutāya kilamati, phāsu vihāraṃ dānissa karissāmīti cintetvā abhāsi. **Manujassā**ti sattassa. **Kahāpaṇasata**nti pātarāse paṇṇāsaṃ sāyamāse paṇṇāsanti evaṃ kahāpaṇasataṃ. **Pariyāpuṇitvā**ti raññā saddhiṃ thokaṃ gantvā ''imaṃ maṅgalaasiṃ kassa dammi, mahārājā''ti? Asukassa nāma dehīti so taṃ asiṃ datvā dasabalassa santikaṃ āgamma vanditvā ṭhitakova ''gāthaṃ vadatha, bho gotamā''ti vatvā bhagavatā vuttaṃ pariyāpuṇitvāti attho.

Bhattābhihāre sudaṃ bhāsatīti kathaṃ bhāsati? Bhagavatā anusiṭṭhiniyāmena. Bhagavā hi naṃ evaṃ anusāsi – ''māṇava, imaṃ gāthaṃ naṭo viya pattapattaṭṭhāne mā avaca, rañño bhuñjanaṭṭhāne ṭhatvā paṭhamapiṇḍādīsupi avatvā vosānapiṇḍe gahite vadeyyāsi, rājā sutvāva bhattapiṇḍaṃ chaḍḍessati. Atha rañño hatthesu dhotesu pātiṃ apanetvā sitthāni gaṇetvā tadupiyaṃ byañjanaṃ ñatvā punadivase tāvatake taṇḍule hāreyyāsi, pātarāse ca vatvā sāyamāse mā vadeyyāsī''ti. So sādhūti paṭissuṇitvā taṃdivasaṃ rañño pātarāsaṃ bhutvā gatattā sāyamāse bhagavato anusiṭṭhiniyāmena gāthaṃ abhāsi. Rājā dasabalassa vacanaṃ saritvā bhattapiṇḍaṃ pātiyaṃyeva chaḍḍesi. Rañño hatthesu dhotesu pātiṃ apanetvā sitthāni gaṇetvā tadupiyaṃ byañjanaṃ ñatvā punadivase tattake taṇḍule hariṃsu.

Nāḷikodanaparamatāya saṇṭhāsīti so kira māṇavo divase divase tathāgatassa santikaṃ gacchati, dasabalassa vissāsiko ahosi. Atha naṃ ekadivasaṃ pucchi ''rājā kittakaṃ bhuñjatī''ti? So ''nāḷikodana''nti āha. Vaṭṭissati ettāvatā purisabhāgo esa, ito paṭṭhāya gāthaṃ mā vadīti. Iti rājā tattheva saṇṭhāsi. **Diṭṭhadhammikena ceva atthena samparāyikena cā**ti ettha sallikhitasarīratā diṭṭhadhammikattho nāma, sīlaṃ samparāyikattho. Bhojane mattaññutā hi sīlaṅgaṃ nāma hotīti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamasaṅgāmasuttavaṇṇanā

125. Catutthe **vedehiputto**ti **vedehī**ti paṇḍitādhivacanametaṃ, paṇḍititthiyā puttoti attho. **Caturaṅgini**nti hatthiassarathapattisaṅkhātehi catūhi aṅgehi samannāgataṃ. **Sannayhitvā**ti cammapaṭimuñcanādīhi sannāhaṃ kāretvā. **Saṅgāmesu**nti yujjhiṃsu. Kena kāraṇena? Mahākosalaraññā kira bimbisārassa dhītaraṃ dentena dvinnaṃ rajjānaṃ antare satasahassuṭṭhāno kāsigāmo nāma dhītu dinno. Ajātasattunā ca pitari mārite mātāpissa rañño viyogasokena nacirasseva matā. Tato rājā pasenadi kosalo – ''ajātasattunā mātāpitaro māritā, mayhaṃ pitu santako gāmo''ti tassatthāya aḍḍaṃ karoti. Ajātasattupi ''mayhaṃ mātu santako''ti tassa gāmassatthāya dvepi mātulabhāgineyyā yujjhiṃsu.

Pāpā devadattādayo mittā assāti **pāpamitto**. Teyevassa sahāyāti **pāpasahāyo**. Tesvevassa cittaṃ ninnaṃ sampavaṅkanti **pāpasampavaṅko**. Pasenadissa sāriputtattherādīnaṃ vasena kalyāṇamittāditā veditabbā. **Dukkhaṃ setī**ti jitāni hatthiādīni anusocanto dukkhaṃ sayissati. Idaṃ bhagavā puna tassa jayakāraṇaṃ disvā āha. **Jayaṃ veraṃ pasavatī**ti jinanto veraṃ pasavati, veripuggalaṃ labhati. Catutthaṃ.

5. Dutiyasaṅgāmasuttavaṇṇanā

126. Pañcame **abbhuyyāsī**ti parājaye garahappatto ''ārāmaṃ gantvā bhikkhūnaṃ kathāsallāpaṃ suṇāthā''ti rattibhāge buddharakkhitena nāma vuḍḍhapabbajitena dhammarakkhitassa vuḍḍhapabbajitassa ''sace rājā imañca upāyaṃ katvā gaccheyya, puna jineyyā''ti vuttajayakāraṇaṃ sutvā abhiuyyāsi.

Yāvassa upakappatīti yāva tassa upakappati sayhaṃ hoti. **Yadā caññe**ti yadā aññe. **Vilumpantī**ti taṃ vilumpitvā ṭhitapuggalaṃ vilumpanti. **Vilumpatī**ti vilumpiyati. **Ṭhānaṃ hi maññatī**ti ‘‘kāraṇa’’nti hi maññati. **Yadā**ti yasmiṃ kāle. **Jetāraṃ labhate jaya**nti jayanto puggalo pacchā jetārampi labhati. **Rosetāra**nti ghaṭṭetāraṃ. **Rosako**ti ghaṭṭako. **Kammavivaṭṭenā**ti kammapariṇāmena, tassa vilumpanakammassa vipākadānena. **So vilutto viluppatī**ti so vilumpako vilumpiyati. Pañcamaṃ.

6. Mallikāsuttavaṇṇanā

127. Chaṭṭhe **upasaṅkamī**ti mallikāya deviyā gabbhavuṭṭhānakāle sūtigharaṃ paṭijaggāpetvā ārakkhaṃ datvā upasaṅkami. **Anattamano ahosī**ti, ‘‘duggatakulassa me dhītu mahantaṃ issariyaṃ dinnaṃ, sace puttaṃ alabhissa, mahantaṃ sakkāraṃ adhigamissa, tato dāni parihīnā’’ti anattamano ahosi. **Seyyā**ti dandhapaññasmā elamūgaputtato ekaccā itthīyeva seyyā. **Posā**ti posehi. **Janādhipā**ti janādhibhuṃ rājānaṃ ālapati. **Sassudevā**ti sassusasuradevatā. **Disampatī**ti disājeṭṭhakā. **Tādisā subhagiyā**ti tādisāya subhariyāya. Chaṭṭhaṃ.

7. Appamādasuttavaṇṇanā

128. Sattame **samadhiggayhā**ti samadhiggaṇhitvā, ādiyitvāti attho. **Appamādo**ti kārāpakaappamādo. **Samodhāna**nti samavadhānaṃ upakkhepaṃ. **Evameva kho**ti hatthipadaṃ viya hi kārāpakaappamādo, sesapadajātāni viya avasesā catubhūmakā kusaladhammā. Te hatthipade sesapadāni viya appamāde samodhānaṃ gacchanti, appamādassa anto parivattanti. Yathā ca hatthipadaṃ sesapadānaṃ aggaṃ seṭṭhaṃ, evaṃ appamādo sesadhammānanti dasseti. Mahaggatalokuttaradhammānampi hesa paṭilābhakaṭṭhena lokiyopi samāno aggova hoti.

Appamādaṃ pasaṃsantīti ‘‘etāni āyuādīni patthayantena appamādova kātabbo’’ti appamādameva pasaṃsanti. Yasmā vā puññakiriyāsu paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, tasmā āyuādīni patthayantena appamādova kātabboti attho. **Atthābhisamayā**ti atthapaṭilābhā. Sattamaṃ.

8. Kalyāṇamittasuttavaṇṇanā

129. Aṭṭhame **so ca kho kalyāṇamittassā**ti so cāyaṃ dhammo kalyāṇamittasseva svākkhāto nāma hoti, na pāpamittassāti. Kiñcāpi hi dhammo sabbesampi svākkhātova, kalyāṇamittassa pana sussūsantassa saddahantassa atthaṃ pūreti bhesajjaṃ viya vaḷañjantassa na itarassāti. Tenetaṃ vuttaṃ. **Dhammo**ti cettha desanādhammo veditabbo.

Upaḍḍhamidanti thero kira rahogato cintesi – ‘‘ayaṃ samaṇadhammo nāma ovādake anusāsake kalyāṇamitte sati paccattapurisakāre ṭhitassa sampajjati, upaḍḍhaṃ kalyāṇamittato hoti, upaḍḍhaṃ paccattapurisakārato’’ti. Athassa etadahosi – ‘‘ahaṃ padesañāṇe ṭhito nippadesaṃ cintetuṃ na sakkomi, satthāraṃ pucchitvā nikkaṅkho bhavissāmī’’ti. Tasmā satthāraṃ upasaṅkamitvā evamāha. **Brahmacariyassā**ti ariyamaggassa. **Yadidaṃ kalyāṇamittatā**ti yā esā kalyāṇamittatā nāma, sā upaḍḍhaṃ, tato upaḍḍhaṃ āgacchatīti attho. Iti therena ‘‘upaḍḍhupaḍḍhā sammādiṭṭhiādayo kalyāṇamittato āgacchanti, upaḍḍhupaḍḍhā paccattapurisakārato’’ti vuttaṃ. Kiñcāpi therassa ayaṃ manoratho, yathā pana bahūhi silāthambhe ussāpite, ‘‘ettakaṃ ṭhānaṃ asukena ussāpitaṃ, ettakaṃ asukenā’’ti vinibbhogo natthi, yathā ca mātāpitaro nissāya uppannesu puttesu ‘‘ettakaṃ mātito nibbattaṃ, ettakaṃ pitito’’ti vinibbhogo natthi, evaṃ idhāpi avinibbhogadhammo hesa, ‘‘ettakaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ kalyāṇamittato nibbattaṃ, ettakaṃ paccattapurisakārato’’ti na sakkā laddhuṃ, kalyāṇamittatāya pana upaḍḍhaguṇo labbhatīti therassa ajjhāsayena **upaḍḍhaṃ** nāma jātaṃ, sakalaguṇo paṭilabbhatīti bhagavato ajjhāsayena **sakalaṃ** nāma jātaṃ. **Kalyāṇamittatā**ti cetaṃ pubbabhāgapaṭilābhaṅgaṃ nāmāti gahitaṃ. Atthato kalyāṇamittaṃ nissāya laddhā sīlasamādhivipassanāvasena cattāro khandhā. Saṅkhārakkhandhotipi vadantiyeva.

Mā hevaṃ, ānandāti, ānanda, mā evaṃ abhaṇi, bahussuto tvaṃ sekhapaṭisambhidappatto aṭṭha vare gahetvā maṃ upaṭṭhahasi, catūhi acchariyabbhutadhammehi samannāgato, tādisassa evaṃ kathetuṃ na vaṭṭati. **Sakalameva hidaṃ, ānanda, brahmacariyaṃ, yadidaṃ kalyāṇamittatā**ti idaṃ bhagavā – ''cattāro maggā cattāri phalāni tisso vijjā cha abhiññā sabbaṃ kalyāṇamittamūlakameva hotī''ti sandhāyāha. Idāni vacībhedeneva kāraṇaṃ dassento **kalyāṇamittasseta**ntiādimāha. Tattha **pāṭikaṅkha**nti pāṭikaṅkhitabbaṃ icchitabbaṃ, avassaṃbhāvīti attho.

Idhāti imasmiṃ sāsane. **Sammādiṭṭhiṃ bhāvetī**tiādīsu aṭṭhannaṃ ādipadānaṃyeva tāva ayaṃ saṅkhepavaṇṇanā – sammā dassanalakkhaṇā sammādiṭṭhi. Sammā abhiniropanalakkhaṇo sammāsaṅkappo. Sammā pariggahaṇalakkhaṇā sammāvācā. Sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo sammākammanto. Sammā vodāpanalakkhaṇā sammāājīvo. Sammā paggahalakkhaṇo sammāvāyāmo. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati. Sammā samādhānalakkhaṇo sammāsamādhi.

Tesu ekekassa tīṇi kiccāni honti. Seyyāthidaṃ – sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nirodhaṃ ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca passati tappaṭicchādakamohavidhamanavasena asammohato. Sammāsaṅkappādayopi tatheva micchāsaṅkappādīni ca pajahanti, nirodhañca ārammaṇaṃ karonti. Visesato panettha sammādiṭṭhi sahajātadhamme sammā dasseti. Sammāsaṅkappo sahajātadhamme abhiniropeti, sammāvācā sammā pariggaṇhāti, sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti, sammāājīvo sammā vodāpeti, sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti, sammāsati sammā upaṭṭhāpeti, sammāsamādhi sammā dahati.

Apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Kiccato pana sammādiṭṭhi dukkhe ñāṇantiādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānākhaṇā nānārammaṇā honti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappotiādīni tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo viratiyopi honti cetanāyopi, maggakkhaṇe pana viratiyova. Sammāvāyāmo sammāsatīti idampi dvayaṃ kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyeva.

Evaṃ tāva ''sammādiṭṭhi''ntiādinā nayena vuttānaṃ aṭṭhannaṃ ādipadānaṃyeva atthavaṇṇanaṃ ñatvā idāni **bhāveti vivekanissita**ntiādīsu evaṃ ñātabbo. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti, attano cittasantāne punappunaṃ janeti, abhinibbattetīti attho. **Vivekanissita**nti vivekaṃ nissitaṃ, viveke vā nissitanti vivekanissitaṃ. **Viveko**ti vivittatā. Vivittatā cāyaṃ tadaṅgaviveko, vikkhambhana-samuccheda-paṭippassaddhi-nissaraṇavivekoti pañcavidho. Evametasmiṃ pañcavidhe viveke. **Vivekanissita**nti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitañca sammādiṭṭhiṃ bhāvetīti ayamattho veditabbo. Tathā hi ayaṃ ariyamaggabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ sammādiṭṭhiṃ bhāveti. Esa nayo **virāganissitā**dīsu. Vivekatthā eva hi virāgādayo.

Kevalañcettha vossaggo duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **pariccāgavossaggo**ti vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena, maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṃ. **Pakkhandanavossaggo**ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ, tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ sammādiṭṭhi yathāvuttena pakārena kilese ca pariccajati, nibbānañca pakkhandati.

Vossaggapariṇāminti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca, paripaccantaṃ paripakkañcāti idaṃ vuttaṃ hoti. Ayañhi ariyamaggabhāvanānuyutto bhikkhu yathā sammādiṭṭhi kilesapariccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandanavossaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakkā hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Esa nayo sesamaggaṅgesu.

Āgammāti ārabbha sandhāya paṭicca. **Jātidhammā**ti jātisabhāvā jātipakatikā. **Tasmā**ti yasmā sakalo ariyamaggopi kalyāṇamittaṃ nissāya labbhati, tasmā. **Handā**ti vavassaggatthe nipāto. **Appamādaṃ pasaṃsantī**ti appamādaṃ vaṇṇayanti, tasmā appamādo kātabbo. **Atthābhisamayā**ti atthapaṭilābhā. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamaaputtakasuttavaṇṇanā

130. Navame **divā divassā**ti divasassa divā, majjhanhikasamayeti attho. **Sāpateyya**nti dhanaṃ. **Ko pana vādo rūpiyassā**ti suvaṇṇarajatatambalohakāḷalohaphālakacchapakādibhedassa ghanakatassa ceva paribhogabhājanādibhedassa ca rūpiyabhaṇḍassa pana ko vādo? ‘‘Ettakaṃ nāmā’’ti kā paricchedakathāti attho. **Kaṇājaka**nti sakuṇḍakabhattaṃ. **Bilaṅgadutiya**nti kañjikadutiyaṃ. **Sāṇa**nti sāṇavākamayaṃ. **Tipakkhavasana**nti tīṇi khaṇḍāni dvīsu ṭhānesu sibbitvā katanivāsanaṃ.

Asappurisoti lāmakapuriso. **Uddhaggika**ntiādīsu uparūparibhūmīsu phaladānavasena uddhaṃ aggamassāti **uddhaggikā**. Saggassa hitā tatrupapattijananatoti **sovaggikā**. Nibbattaṭṭhānesu sukho vipāko assāti **sukhavipākā**. Suṭṭhu aggānaṃ dibbavaṇṇādīnaṃ visesānaṃ nibbattanato **saggasaṃvattanikā**. Evarūpaṃ dakkhiṇadānaṃ na patiṭṭhāpetīti.

Sātodakāti madhurodakā. **Settodakā**ti vīcīnaṃ bhinnaṭṭhāne udakassa setatāya setodakā. **Supatitthā**ti sundaratitthā. **Taṃ jano**ti yena udakena sātodakā, taṃ udakaṃ jano bhājanāni pūretvā neva hareyya. **Na yathāpaccayaṃ vā kareyyā**ti, yaṃ yaṃ udakena udakakiccaṃ kātabbaṃ, taṃ taṃ na kareyya. **Tadapeyyamāna**nti taṃ apeyyamānaṃ. **Kiccakaro ca hotī**ti attanā kattabbakiccakaro ceva kusalakiccakaro ca, bhuñjati ca, kammante ca payojeti, dānañca detīti attho. Navamaṃ.

10. Dutiyaaputtakasuttavaṇṇanā

131. Dasame **piṇḍapātena paṭipādesī**ti piṇḍapātena saddhiṃ saṃyojesi, piṇḍapātaṃ adāsīti attho. **Pakkāmī**ti kenacideva rājupaṭṭhānādinā kiccena gato. **Pacchā vippaṭisārī ahosī**ti so kira aññesupi divasesu taṃ paccekasambuddhaṃ passati, dātuṃ panassa cittaṃ na uppajjati. Tasmiṃ pana divase ayaṃ padumavatideviyā tatiyaputto taggarasikhī paccekabuddho gandhamādanapabbate phalasamāpattisukhena vītināmetvā pubbaṇhasamaye vuṭṭhāya anotattadahe mukhaṃ dhovitvā manosilātale nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā pattacīvaramādāya abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā iddhiyā vehāsaṃ abbhuggantvā nagaradvāre oruyha cīvaraṃ pārupitvā pattamādāya nagaravāsīnaṃ gharadvāresu sahassabhaṇḍikaṃ ṭhapento viya pāsādikehi abhikkantādīhi anupubbena seṭṭhino gharadvāraṃ sampatto. Taṃdivasañca seṭṭhi pātova uṭṭhāya paṇītabhojanaṃ bhuñjitvā, gharadvārakoṭṭhake āsanaṃ paññāpetvā, dantantarāni sodhento nisinno hoti. So paccekabuddhaṃ disvā, taṃdivasaṃ pāto bhutvā nisinnattā dānacittaṃ uppādetvā, bhariyaṃ pakkosāpetvā, ‘‘imassa samaṇassa piṇḍapātaṃ dehī’’ti vatvā pakkāmi.

Seṭṭhibhariyā cintesi – ‘‘mayā ettakena kālena imassa ‘dethā’ti vacanaṃ na sutapubbaṃ, dāpentopi ca ajja na yassa vā tassa vā dāpeti, vītarāgadosamohassa vantakilesassa ohitabhārassa paccekabuddhassa dāpeti, yaṃ vā taṃ vā adatvā paṇītaṃ piṇḍapātaṃ dassāmī’’ti, gharā nikkhamma paccekabuddhaṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā pattaṃ ādāya antonivesane paññattāsane nisīdāpetvā suparisuddhehi sālitaṇḍulehi bhattaṃ sampādetvā tadanurūpaṃ khādanīyaṃ byañjanaṃ supeyyañca sallakkhetvā pattaṃ pūretvā bahi gandhehi samalaṅkaritvā paccekabuddhassa hatthesu patiṭṭhapetvā vandi. Paccekabuddho – ‘‘aññesampi paccekabuddhānaṃ saṅgahaṃ karissāmī’’ti aparibhuñjitvāva anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sopi kho seṭṭhi bāhirato āgacchanto paccekabuddhaṃ disvā mayaṃ ‘‘tumhākaṃ piṇḍapātaṃ dethā’’ti vatvā pakkantā, api vo laddhoti? Āma, seṭṭhi laddhoti. ‘‘Passāmī’’ti gīvaṃ ukkhipitvā olokesi. Athassa piṇḍapātagandho uṭṭhahitvā nāsāpuṭaṃ pahari. So cittaṃ saṃyametuṃ asakkonto pacchā vippaṭisārī āhosīti.

Varametantiādi vippaṭisārassa uppannākāradassanaṃ. **Bhātu ca pana ekaputtakaṃ sāpateyyassa kāraṇā jīvitā voropesī**ti tadā kirassa avibhatteyeva kuṭumbe mātāpitaro ca jeṭṭhabhātā ca kālamakaṃsu. So bhātujāyāya saddhiṃyeva saṃvāsaṃ kappesi. Bhātu panassa eko putto hoti, taṃ vīthiyā kīḷantaṃ manussā vadanti – ‘‘ayaṃ dāso ayaṃ dāsī idaṃ yānaṃ idaṃ dhanaṃ tava santaka’’nti. So tesaṃ kathaṃ gahetvā – ‘‘ayaṃ dāso mayhaṃ santaka’’ntiādīni katheti.

Athassa cūḷapitā cintesi – ‘‘ayaṃ dārako idāneva evaṃ kathesi, mahallakakāle kuṭumbaṃ majjhe bhindāpeyya, idānevassa kattabbaṃ karissāmī’’ti ekadivasaṃ vāsiṃ ādāya – ‘‘ehi putta, araññaṃ gacchāmā’’ti taṃ araññaṃ netvā viravantaṃ viravantaṃ māretvā āvāṭe pakkhipitvā paṃsunā paṭicchādesi. Idaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sattakkhattu**nti sattavāre. Pubbapacchimacetanāvasena cettha attho veditabbo. Ekapiṇḍapātadānasmiñhi ekāva cetanā dve paṭisandhiyo na deti, pubbapacchimacetanāhi panesa sattakkhattuṃ sagge, sattakkhattuṃ seṭṭhikule nibbatto. **Purāṇa**nti paccekasambuddhassa dinnapiṇḍapātacetanākammaṃ.

Pariggahanti pariggahitavatthu. **Anujīvino**ti ekaṃ mahākulaṃ nissāya paṇṇāsampi saṭṭhipi kulāni jīvanti, te manusse sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Sabbaṃ nādāya gantabba**nti sabbametaṃ na ādiyitvā gantabbaṃ. **Sabbaṃ nikkhippagāmina**nti sabbametaṃ nikkhippasabhāvaṃ, pariccajitabbasabhāvamevāti attho. Dasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

3. Tatiyavaggo

1. Puggalasuttavaṇṇanā

132. Tatiyavaggassa paṭhame ‘‘nīce kule paccājāto’’tiādikena tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamūpagamanato **tamaparāyaṇo**. Iti ubhayenapi khandhatamova kathito hoti. ‘‘Ucce kule paccājāto’’tiādikena jotinā yuttato **joti,** ālokībhūtoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi puna saggūpapattijotibhāvūpagamanato **jotiparāyaṇo**. Iminā nayena itarepi dve veditabbā.

Venakuleti vilīvakārakule. **Nesādakule**ti migaluddakādīnaṃ kule. **Rathakārakule**ti cammakārakule. **Pukkusakule**ti pupphachaḍḍakakule. **Kasiravuttike**ti dukkhavuttike. **Dubbaṇṇo**ti paṃsupisācako viya jhāmakhāṇuvaṇṇo. **Duddasiko**ti vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako. **Kāṇo**ti ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇī**ti ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Khañjo**ti ekapādakhañjo vā ubhayapādakhañjo vā. **Pakkhahato**ti hatapakkho pīṭhasappī. **Padīpeyyassā**ti telakapallakādino padīpaupakaraṇassa. **Evaṃ kho, mahārājā**ti ettha eko puggalo bahiddhā ālokaṃ adisvā mātukucchismiṃyeva kālaṃ katvā apāyesu nibbattanto sakalaṃ kappampi saṃsarati, sopi tamotamaparāyaṇova. So pana kuhakapuggalo bhaveyya. Kuhakassa hi evarūpā nibbatti hotīti vuttaṃ.

Ettha ca ‘‘nīce kule paccājāto hoti caṇḍālakule vā’’tiādīhi āgamanavipatti ceva pubbuppannapaccayavipatti ca dassitā. **Dalidde**tiādīhi pavattapaccayavipatti. **Kasiravuttike**tiādīhi ājīvupāyavipatti. **Dubbaṇṇo**tiādīhi attabhāvavipatti. **Bavhābādho**tiādīhi dukkhakāraṇasamāyogo. **Na lābhī**tiādīhi sukhakāraṇavipatti ceva upabhogavipatti ca. **Kāyena duccarita**ntiādīhi tamaparāyaṇabhāvassa kāraṇasamāyogo. **Kāyassa bhedā**tiādīhi samparāyikatamūpagamo. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

Akkosatīti dasahi akkosavatthūhi akkosati. **Paribhāsatī**ti, ‘‘kasmā tiṭṭhatha? Kiṃ tumhehi amhākaṃ kasikammādīni katānī’’tiādīhi? Paribhavavacanehi paribhāsati. **Rosako**ti ghaṭṭako. **Abyaggamanaso**ti ekaggacitto. Paṭhamaṃ.

2. Ayyikāsuttavaṇṇanā

133. Dutiye **jiṇṇā**ti jarājiṇṇā. **Vuḍḍhā**ti vayovuḍḍhā. **Mahallikā**ti jātimahallikā. **Addhagatā**ti addhaṃ cirakālaṃ atikkantā. **Vayoanuppattā**ti pacchimavayaṃ sampattā. **Piyā manāpā**ti rañño kira mātari matāya ayyikā mātuṭṭhāne ṭhatvā paṭijaggi, tenassa ayyikāya balavapemaṃ uppajji. Tasmā evamāha. **Hatthiratanenā**ti satasahassagghanako hatthī satasahassagghanakena alaṅkārena alaṅkato hatthiratanaṃ nāma. **Assaratanepi** eseva nayo. **Gāmavaro**pi satasahassuṭṭhānakagāmova. **Sabbāni tāni bhedanadhammānī**ti tesu hi kiñci kariyamānameva bhijjati, kiñci katapariyositaṃ cakkato anapanītameva, kiñci apanetvā bhūmiyaṃ ṭhapitamattaṃ, kiñci tato paraṃ, evameva sattesupi koci paṭisandhiṃ gahetvā marati, koci mūḷhagabbhāya mātari mātukucchito anikkhantova, koci nikkhantamatto, koci tato paranti. Tasmā evamāha. Dutiyaṃ.

134. Tatiye sabbaṃ uttānameva. Tatiyaṃ.

4. Issattasuttavaṇṇanā

135. Catutthassa aṭṭhuppattiko nikkhepo. Bhagavato kira paṭhamabodhiyaṃ mahālābhasakkāro udapādi bhikkhusaṅghassa ca. Titthiyā hatalābhasakkārā hutvā kulesu evaṃ kanthentā vicaranti – ‘‘samaṇo gotamo evamāha, ‘mayhameva dānaṃ dātabbaṃ, na aññesaṃ dānaṃ dātabbaṃ. Mayhameva sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ, na aññesaṃ sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ. Mayhameva dinnaṃ mahapphalaṃ, na aññesaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ. Mayhameva sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ, na aññesaṃ sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphala’nti. Yuttaṃ nu kho sayampi bhikkhācāranissitena paresaṃ bhikkhācāranissitānaṃ catunnaṃ paccayānaṃ antarāyaṃ kātuṃ, ayuttaṃ karoti ananucchavika’’nti. Sā kathā pattharamānā rājakulaṃ sampattā. Rājā sutvā cintesi – ‘‘aṭṭhānametaṃ yaṃ tathāgato paresaṃ lābhantarāyaṃ kareyya. Ete tathāgatassa alābhāya ayasāya parisakkanti. Sacāhaṃ idheva ṭhatvā ‘mā evaṃ avocuttha, na satthā evaṃ kathetī’ti vadeyyaṃ, evaṃ sā kathā nijjhattiṃ na gaccheyya, imassa mahājanassa sannipatitakāleyeva naṃ nijjhāpessāmī’’ti ekaṃ chaṇadivasaṃ āgamento tuṇhī ahosi.

Aparena samayena mahāchaṇe sampatte ‘‘ayaṃ imassa kālo’’ti nagare bheriṃ carāpesi – ‘‘saddhā vā assaddhā vā sammādiṭṭhikā vā micchādiṭṭhikā vā geharakkhake dārake vā mātugāme vā ṭhapetvā avasesā ye vihāraṃ nāgacchanti, paññāsaṃ daṇḍo’’ti. Sayampi pātova nhatvā katapātarāso sabbābharaṇapaṭimaṇḍito mahatā balakāyena saddhiṃ vihāraṃ agamāsi. Gacchanto ca cintesi – ‘‘bhagavā tumhe kira evaṃ vadatha ‘mayhameva dānaṃ dātabbaṃ…pe… na aññesaṃ sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphala’nti evaṃ pucchituṃ ayuttaṃ, pañhameva pucchissāmi, pañhaṃ kathento ca me bhagavā avasāne titthiyānaṃ vādaṃ bhañjissatī’’ti. So pañhaṃ pucchanto **kattha nu kho, bhante, dānaṃ dātabba**nti āha. **Yatthā**ti yasmiṃ puggale cittaṃ pasīdati, tasmiṃ dātabbaṃ, tassa vā dātabbanti attho.

Evaṃ vutte rājā yehi manussehi titthiyānaṃ vacanaṃ ārocitaṃ, te olokesi. Te raññā olokitamattāva maṅkubhūtā adhomukhā pādaṅguṭṭhakena bhūmiṃ lekhamānā aṭṭhaṃsu. Rājā – ‘‘ekapadeneva, bhante, hatā titthiyā’’ti mahājanaṃ sāvento mahāsaddena abhāsi. Evañca pana bhāsitvā – ‘‘bhagavā cittaṃ nāma nigaṇṭhācelakaparibbājakādīsu yattha katthaci pasīdati, kattha pana, bhante, dinnaṃ mahapphala’’nti pucchi. **Aññaṃ kho eta**nti, ‘‘mahārāja, aññaṃ tayā paṭhamaṃ pucchitaṃ, aññaṃ pacchā, sallakkhehi etaṃ, pañhākathanaṃ pana mayhaṃ bhāro’’ti vatvā **sīlavato kho**tiādimāha. Tattha **idha tyassā**ti idha te assa. **Samupabyūḷho**ti rāsibhūto. **Asikkhito**ti dhanusippe asikkhito. **Akatahattho**ti muṭṭhibandhādivasena asampāditahattho. **Akatayoggo**ti tiṇapuñjamattikāpuñjādīsu akataparicayo. **Akatūpāsano**ti rājarājamahāmattānaṃ adassitasarakkhepo. **Chambhī**ti pavedhitakāyo.

Kāmacchando pahīnotiādīsu arahattamaggena kāmacchando pahīno hoti, anāgāmimaggena byāpādo, arahattamaggeneva thinamiddhaṃ, tathā uddhaccaṃ, tatiyeneva kukkuccaṃ, paṭhamamaggena vicikicchā pahīnā hoti. **Asekkhena sīlakkhandhenā**ti asekkhassa sīlakkhandho asekkho sīlakkhandho nāma. Esa nayo sabbattha. Ettha ca purimehi catūhi padehi lokiyalokuttarasīlasamādhipaññāvimuttiyo kathitā. Vimuttiñāṇadassanaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ hoti, taṃ lokiyameva.

Issattanti ususippaṃ. **Balavīriya**nti ettha balaṃ nāma vāyodhātu, **vīriyaṃ** kāyikacetasikavīriyameva. **Bhare**ti bhareyya. **Nāsūraṃ jātipaccayā**ti, ‘‘ayaṃ jātisampanno’’ti evaṃ jātikāraṇā asūraṃ na bhareyya.

Khantisoraccanti ettha **khantī**ti adhivāsanakhanti, **soracca**nti arahattaṃ. **Dhammā**ti ete dve dhammā. **Assame**ti āvasathe. **Vivane**ti araññaṭṭhāne, nirudake araññe caturassapokkharaṇiādīni kārayeti attho. **Dugge**ti visamaṭṭhāne. **Saṅkamanānī**ti paṇṇāsahatthasaṭṭhihatthāni samokiṇṇaparisuddhavālikāni saṅkamanāni kareyya.

Idāni etesu araññasenāsanesu vasantānaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhācāravattaṃ ācikkhanto **annaṃ pāna**ntiādimāha. Tattha **senāsanānī**ti mañcapīṭhādīni. **Vippasannenā**ti khīṇāsavassa dentopi sakaṅkhena kilesamalinena cittena adatvā vippasanneneva cittena dadeyya. **Thanaya**nti gajjanto. **Satakkakū**ti satasikharo, anekakūṭoti attho. **Abhisaṅkhaccā**ti abhisaṅkharitvā samodhānetvā rāsiṃ katvā.

Āmodamānoti tuṭṭhamānaso hutvā. **Pakiretī**ti dānagge vicirati, pakiranto viya vā dānaṃ deti. **Puññadhārā**ti anekadānacetanāmayā puññadhārā. **Dātāraṃ abhivassatī**ti yathā ākāse samuṭṭhitameghato nikkhantā udakadhārā pathaviṃ sinehayantī tementī kiledayantī abhivassati, evameva ayampi dāyakassa abbhantare uppannā puññadhārā tameva dātāraṃ anto sineheti pūreti abhisandeti. Tena vuttaṃ ‘‘dātāraṃ abhivassatī’’ti. Catutthaṃ.

5. Pabbatūpamasuttavaṇṇanā

136. Pañcame **muddhāvasittāna**nti khattiyābhisekena muddhani avasittānaṃ katābhisekānaṃ. **Kāmagedhapariyuṭṭhitāna**nti kāmesu gedhena pariyuṭṭhitānaṃ abhibhūtānaṃ. **Janapadatthāvariyappattāna**nti janapade thirabhāvappattānaṃ. **Rājakaraṇīyānī**ti rājakammāni rājūhi kattabbakiccāni. **Tesu khvāha**nti tesu ahaṃ. **Usukkamāpanno**ti byāpāraṃ āpanno. Esa kira rājā divasassa tikkhattuṃ bhagavato upaṭṭhānaṃ gacchati, antarāgamanāni bahūnipi honti. Tassa nibaddhaṃ gacchato balakāyo mahāpi hoti appopi. Athekadivasaṃ pañcasatā corā cintayiṃsu – ‘‘ayaṃ rājā avelāya appena balena samaṇassa gotamassa upaṭṭhānaṃ gacchati, antarāmagge naṃ gahetvā rajjaṃ gaṇhissāmā’’ti. Te andhavane nilīyiṃsu. Rājāno ca nāma mahāpuññā honti. Atha tesaṃyeva abbhantarato eko puriso nikkhamitvā rañño ārocesi. Rājā mahantaṃ balakāyaṃ ādāya andhavanaṃ parivāretvā te sabbe gahetvā andhavanato yāva nagaradvārā maggassa ubhosu passesu yathā aññamaññaṃ cakkhunā cakkhuṃ upanibandhitvā olokenti, evaṃ āsannāni sūlāni ropāpetvā sūlesu uttāsesi. Idaṃ sandhāya evamāha.

Atha satthā cintesi – ‘‘sacāhaṃ vakkhāmi, ‘mahārāja, mādise nāma sammāsambuddhe dhuravihāre vasante tayā evarūpaṃ dāruṇaṃ kammaṃ kataṃ, ayuttaṃ te kata’nti, athāyaṃ rājā maṅku hutvā santhambhituṃ na sakkuṇeyya, pariyāyena dhammaṃ kathentasseva me sallakkhessatī’’ti dhammadesanaṃ ārabhanto **taṃ kiṃ maññasī**tiādimāha. Tattha **saddhāyiko**ti saddhātabbo, yassa tvaṃ vacanaṃ saddahasīti attho. **Paccayiko**ti tasseva vevacanaṃ, yassa vacanaṃ pattiyāyasīti attho. **Abbhasama**nti ākāsasamaṃ. **Nippothento āgacchatī**ti pathavitalato yāva akaniṭṭhabrahmalokā sabbe satte saṇhakaraṇīyaṃ tiṇacuṇṇaṃ viya karonto pisanto āgacchati.

Aññatra dhammacariyāyāti ṭhapetvā dhammacariyaṃ aññaṃ kātabbaṃ natthi, dasakusalakammapathasaṅkhātā dhammacariyāva kattabbā, bhanteti – **samacariyā**dīni tasseva vevacanāni. **Ārocemī**ti ācikkhāmi. **Paṭivedayāmī**ti jānāpemi. **Adhivattatī**ti ajjhottharati.

Hatthiyuddhānīti nāḷāgirisadise hemakappane nāge abhiruyha yujjhitabbayuddhāni. **Gatī**ti nipphatti. **Visayo**ti okāso, samatthabhāvo vā. Na hi sakkā tehi jarāmaraṇaṃ paṭibāhituṃ. **Mantino mahāmattā**ti mantasampannā mahosadhavidhurapaṇḍitādisadisā mahāamaccā. **Bhūmigata**nti mahālohakumbhiyo pūretvā bhūmiyaṃ ṭhapitaṃ. **Vehāsaṭṭha**nti cammapasibbake pūretvā tulāsaṅghāṭādīsu laggetvā ceva niyyuhādīsu ca pūretvā ṭhapitaṃ. **Upalāpetu**nti aññamaññaṃ bhindituṃ. Yathā dve janā ekena maggena na gacchanti evaṃ kātuṃ.

Nabhaṃ āhaccāti ākāsaṃ pūretvā. **Evaṃ jarā ca maccu cā**ti idha dveyeva pabbatā gahitā, rājovāde pana ''jarā āgacchati sabbayobbanaṃ vilumpamānā''ti evaṃ jarā maraṇaṃ byādhi vipattīti cattāropete āgatāva. **Tasmā**ti yasmā hatthiyuddhādīhi jarāmaraṇaṃ jinituṃ na sakkā, tasmā. **Saddhaṃ nivesaye**ti saddhaṃ niveseyya, patiṭṭhāpeyyāti. Pañcamaṃ.

Tatiyo vaggo.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Kosalasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Tapokammasuttavaṇṇanā

137. Mārasaṃyuttassa paṭhame **uruvelāyaṃ viharatī**ti paṭividdhasabbaññutaññāṇo uruvelagāmaṃ upanissāya viharati. **Paṭhamābhisambuddho**ti abhisambuddho hutvā paṭhamaṃ antosattāhasmiṃyeva. **Dukkarakārikāyā**ti chabbassāni katāya dukkarakārikāya. **Māro pāpimā**ti attano visayaṃ atikkamituṃ paṭipanne satte māretīti **māro**. Pāpe niyojeti, sayaṃ vā pāpe niyuttoti **pāpimā**. Aññānipissa kaṇho, adhipati, vasavattī, antako, namuci, pamattabandhūtiādīni bahūni nāmāni, idha pana nāmadvayameva gahitaṃ. **Upasaṅkamī**ti – ''ayaṃ samaṇo gotamo 'muttosmī'ti maññati, amuttabhāvamassa kathessāmī''ti cintetvā upasaṅkami.

Tapokammā apakkammāti tapokammato apakkamitvā. **Aparaddho**ti ''dūre tvaṃ suddhimaggā''ti vadati. **Amaraṃ tapa**nti amaratapaṃ amarabhāvatthāya kataṃ lūkhatapaṃ, attakilamathānuyogo. **Sabbānatthāvahaṃ hotī**ti, ''sabbaṃ tapaṃ mayhaṃ atthāvahaṃ na bhavatī''ti ñatvā. **Phiyārittaṃva dhammanī**ti araññe thale phiyārittaṃ viya. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā araññe thale nāvaṃ ṭhapetvā bhaṇḍassa pūretvā mahājanā abhirūhitvā phiyārittaṃ gahetvā saṃkaḍḍheyyuṃ ceva uppīleyyuṃ ca, so mahājanassa vāyāmo ekaṅguladvaṅgulamattampi nāvāya gamanaṃ asādhento niratthako bhaveyya na anatthāvaho, evameva ahaṃ 'sabbaṃ amaraṃ tapaṃ anatthāvahaṃ hotī'ti ñatvā vissajjesinti.

Idāni taṃ amaraṃ tapaṃ pahāya yena maggena buddho jāto, taṃ dassento **sīla**ntiādimāha. Tattha **sīla**nti vacanena sammāvācākammantājīvā gahitā, **samādhinā** sammāvāyāmasatisamādhayo, **paññāya** sammādiṭṭhisaṅkappā. **Maggaṃ bodhāya bhāvaya**nti imaṃ aṭṭhaṅgikameva ariyamaggaṃ bodhatthāya bhāvayanto. Ettha ca **bodhāyā**ti maggatthāya. Yathā hi yāgutthāya yāgumeva pacanti, pūvatthāya pūvameva pacanti, na aññaṃ kiñci karonti, evaṃ maggameva maggatthāya bhāveti. Tenāha ''maggaṃ bodhāya bhāvaya''nti. **Paramaṃ suddhi**nti arahattaṃ. **Nihato**ti tvaṃ mayā nihato parājito. Paṭhamaṃ.

2. Hatthirājavaṇṇasuttavaṇṇanā

138. Dutiye **rattandhakāratimisāya**nti rattiṃ andhabhāvakārake mahātame caturaṅge tamasi. **Abbhokāse nisinno hotī**ti gandhakuṭito nikkhamitvā caṅkamanakoṭiyaṃ pāsāṇaphalake mahācīvaraṃ sīse ṭhapetvā padhānaṃ pariggaṇhamāno nisinno hoti.

Nanu ca tathāgatassa abhāvito vā maggo, appahīnā vā kilesā, appaṭividdhaṃ vā akuppaṃ, asacchikato vā nirodho natthi, kasmā evamakāsīti? Anāgate kulaputtānaṃ aṅkusatthaṃ. ‘‘Anāgate hi kulaputtā mayā gatamaggaṃ āvajjitvā abbhokāsavāsaṃ vasitabbaṃ maññamānā padhānakammaṃ karissantī’’ti sampassamāno satthā evamakāsi. **Mahā**ti mahanto. **Ariṭṭhako**ti kāḷako. **Maṇī**ti pāsāṇo. **Evamassa sīsaṃ hotī**ti evarūpaṃ tassa kāḷavaṇṇaṃ kūṭāgārappamāṇaṃ mahāpāsāṇasadisaṃ sīsaṃ hoti.

Subhāsubhanti dīghamaddhānaṃ saṃsaranto sundarāsundaraṃ vaṇṇaṃ katvā āgatosīti vadati. Atha vā **saṃsara**nti saṃsaranto āgacchanto. **Dīghamaddhāna**nti vasavattiṭṭhānato yāva uruvelāya dīghamaggaṃ, pure bodhāya vā chabbassāni dukkarakārikasamayasaṅkhātaṃ dīghakālaṃ. **Vaṇṇaṃ katvā subhāsubha**nti sundarañca asundarañca nānappakāraṃ vaṇṇaṃ katvā anekavāraṃ mama santikaṃ āgatosīti attho. So kira vaṇṇo nāma natthi, yena vaṇṇena māro vibhiṃsakatthāya bhagavato santikaṃ na āgatapubbo. Tena taṃ bhagavā evamāha. **Alaṃ te tenā**ti alaṃ tuyhaṃ etena māravibhiṃsākāradassanabyāpārena. Dutiyaṃ.

3. Subhasuttavaṇṇanā

139. Tatiye **susaṃvutā**ti supihitā. **Na te māravasānugā**ti, māra, te tuyhaṃ vasānugā na honti. **Na te mārassa baddhagū**ti te tuyhaṃ mārassa baddhacarā sissā antevāsikā na honti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamamārapāsasuttavaṇṇanā

140. Catutthe **yoniso manasikārā**ti upāyamanasikārena. **Yoniso sammappadhānā**ti upāyavīriyena kāraṇavīriyena. **Vimuttī**ti arahattaphalavimutti. **Ajjhabhāsī**ti ‘‘ayaṃ attanā vīriyaṃ katvā arahattaṃ patvāpi na tussati, idāni aññesampi ‘pāpuṇāthā’ti ussāhaṃ karoti, paṭibāhessāmi na’’nti cintetvā abhāsi.

Mārapāsenāti kilesapāsena. **Ye dibbā ye ca mānusā**ti ye dibbā kāmaguṇasaṅkhātā mānusā kāmaguṇasaṅkhātā ca mārapāsā nāma atthi, sabbehi tehi tvaṃ baddhoti vadati. **Mārabandhanabaddho**ti mārabandhanena baddho, mārabandhane vā baddho. **Na me samaṇa mokkhasī**ti samaṇa tvaṃ mama visayato na muccissasi. Catutthaṃ.

5. Dutiyamārapāsasuttavaṇṇanā

141. Pañcame **muttāha**nti mutto ahaṃ. Purimaṃ suttaṃ antovasse vuttaṃ, idaṃ pana pavāretvā vuṭṭhavassakāle. **Cārika**nti anupubbagamanacārikaṃ. (Pavāretvā) divase divase yojanaparamaṃ gacchantā carathāti vadati. **Mā ekena dve**ti ekamaggena dve janā mā agamittha. Evañhi gatesu ekasmiṃ dhammaṃ desente, ekena tuṇhībhūtena ṭhātabbaṃ hoti. Tasmā evamāha.

Ādikalyāṇanti ādimhi kalyāṇaṃ sundaraṃ bhaddakaṃ. Tathā majjhapariyosānesu. Ādimajjhapariyosānañca nāmetaṃ sāsanassa ca desanāya ca vasena duvidhaṃ. Tattha sāsanassa sīlaṃ ādi, samathavipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Sīlasamādhayo vā ādi, vipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Sīlasamādhivipassanā vā ādi, maggo majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Desanāya pana catuppadikāya gāthāya tāva paṭhamapādo ādi, dutiyatatiyā majjhaṃ, catuttho pariyosānaṃ. Pañcapadachappadānaṃ paṭhamapādo ādi, avasānapādo pariyosānaṃ, avasesā majjhaṃ. Ekānusandhikasuttassa nidānaṃ ādi, ‘‘idamavocā’’ti pariyosānaṃ, sesaṃ majjhaṃ.

Anekānusandhikassa majjhe bahūpi anusandhi majjhameva, nidānaṃ ādi, ‘‘idamavocā’’ti pariyosānaṃ.

Sātthanti sātthakaṃ katvā desetha. **Sabyañjanan**ti byañjanehi ceva padehi ca paripūraṃ katvā desetha. **Kevalaparipuṇṇan**ti sakalaparipuṇṇaṃ. **Parisuddhan**ti nirupakkilesaṃ. **Brahmacariyan**ti sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Pakāsethā**ti āvikarotha.

Apparajakkhajātikāti paññācakkhumhi appakilesarajasabhāvā, dukūlasāṇiyā paṭicchannā viya catuppadikagāthāpariyosāne arahattaṃ pattuṃ samatthā santīti attho. **Assavanatā**ti assavanatāya. **Parihāyantī**ti alābhaparihāniyā dhammato parihāyanti. **Senānigamo**ti paṭhamakappikānaṃ senāya niviṭṭhokāse patiṭṭhitagāmo, sujātāya vā pitu senānī nāma nigamo. **Tenupasaṅkamissāmī**ti nāhaṃ tumhe uyyojetvā pariveṇādīni kāretvā upaṭṭhākādīhi paricariyamāno viharissāmi, tiṇṇaṃ pana jaṭilānaṃ aḍḍhuḍḍhāni pāṭihāriyasahassāni dassetvā dhammameva desetuṃ upasaṅkamissāmīti. **Tenupasaṅkamī**ti, ‘‘ayaṃ samaṇo gotamo mahāyuddhaṃ vicārento viya, ‘mā ekena dve agamittha, dhammaṃ desethā’ti saṭṭhi jane uyyojeti, imasmiṃ pana ekasmimpi dhammaṃ desente mayhaṃ cittassādaṃ natthi, evaṃ bahūsu desentesu kuto bhavissati, paṭibāhāmi na’’nti cintetvā upasaṅkami. Pañcamaṃ.

6. Sappasuttavaṇṇanā

142. Chaṭṭhe **soṇḍikākilañjan**ti surākārakānaṃ piṭṭhapattharaṇakakilañjaṃ. **Kosalikā kaṃsapātī**ti kosalaraññho rathacakkappamāṇā paribhogapāti. **Gaḷagaḷāyante**ti gajjante. **Kammāragaggariyā**ti kammāruddhanapaṇāḷiyā. **Dhamamānāyā**ti bhastavātena pūriyamānāya. **Iti viditvā**ti – ‘‘samaṇo gotamo padhānamanuyutto sukhena nisinno, ghaṭṭayissāmi na’’nti vuttappakāraṃ attabhāvaṃ māpetvā niyāmabhūmiyaṃ ito cito ca sañcarantaṃ vijjulatālokena disvā, ‘‘ko nu kho eso satto’’ti? Āvajjento, ‘‘māro aya’’nti evaṃ viditvā.

Suññagehānīti suññāgārāni. **Seyyā**ti seyyatthāya. Ṭhassāmi caṅkamissāmi nisīdissāmi nipajjissāmīti etadatthāya yo suññāgārāni sevatīti attho. **So muni attasaññato**ti so buddhamuni hatthapādakukkuccābhāvena saṃyatattabhāvo. **Vossajja careyya tattha so**ti so tasmiṃ attabhāve ālayaṃ nikantiṃ vossajjitvā pahāya careyya. **Patirūpaṃ hi tathāvidhassa ta**nti tādisassa taṃsaṇṭhitassa buddhamunino taṃ attabhāve nikantiṃ vossajjitvā caraṇaṃ nāma patirūpaṃ yuttaṃ anucchavikaṃ.

Carakāti sīhabyagghādikā sañcaraṇasattā. **Bheravā**ti saviññāṇakaaviññāṇakabheravā. Tattha saviññāṇakā sīhabyagghādayo, aviññāṇakā rattibhāge khāṇuvammikādayo. Tepi hi tasmiṃ kāle yakkhā viya upaṭṭhahanti, rajjuvalliyādīni sabbāni sappā viya upaṭṭhahanti. **Tatthā**ti tesu bheravesu suññāgāragato buddhamuni lomacalanamattakampi na karoti.

Idāni aṭṭhānaparikappaṃ dassento **nabhaṃ phaleyyā**tiādimāha. Tattha **phaleyyā**ti kākapadaṃ viya hīrahīraso phaleyya. **Caleyyā**ti pokkharapatte vātāhato udakabindu viya caleyya. **Sallampi ce urasi pakappayeyyu**nti tikhiṇasattisallaṃ cepi urasmiṃ cāreyeyyuṃ. **Upadhīsū**ti khandhūpadhīsu. **Tāṇaṃ na karontī**ti tikhiṇe salle urasmiṃ cāriyamāne bhayena gumbantarakandarādīni pavisantā tāṇaṃ karonti nāma. Buddhā pana samucchinnasabbabhayā evarūpaṃ tāṇaṃ nāma na karonti. Chaṭṭhaṃ.

7. Supatisuttavaṇṇanā

143. Sattame **pāde pakkhāletvā**ti utugāhāpanatthaṃ dhovitvā. Buddhānaṃ pana sarīre rajojallaṃ na upalimpati, udakampi pokkharapatte pakkhittaṃ viya vivaṭṭitvā gacchati. Apica kho dhotapādake gehe pāde dhovitvā pavisanaṃ pabbajitānaṃ vattaṃ. Tattha buddhānaṃ vattabhedo nāma natthi, vattasīse pana ṭhatvā dhovanti. Sace hi tathāgato neva nhāyeyya, na pāde dhoveyya, ‘‘nāyaṃ manusso''ti vadeyyuṃ. Tasmā manussakiriyaṃ amuñcanto dhovati. **Sato sampajāno**ti soppapariggāhakena satisampajaññena samannāgato. **Upasaṅkamī**ti samaṇo gotamo sabbarattiṃ abbhokāse caṅkamitvā gandhakuṭiṃ pavisitvā niddāyati, ativiya sukhasayito bhavissati, ghaṭṭayissāmi nanti cintetvā upasaṅkami.

Kiṃ soppasīti kiṃ supasi, kiṃ soppaṃ nāmidaṃ tavāti vadati. **Kiṃ nu soppasī**ti kasmā nu supasi? **Dubbhago viyā**ti mato viya, visaññī viya ca. **Suññamagāra**nti suññaṃ me gharaṃ laddhanti soppasīti vadati. **Sūriye uggate**ti sūriyamhi uṭṭhite. Idāni hi aññe bhikkhū sammajjanti, pānīyaṃ upaṭṭhapenti, bhikkhācāragamanasajjā bhavanti, tvaṃ kasmā soppasiyeva.

Jālinīti tayo bhave ajjhottharitvā ṭhitena ''ajjhattikassupādāya aṭṭhārasataṇhāvicaritānī''tiādinā (vibha. 842) tena tena attano koṭṭhāsabhūtena jālena jālinī. **Visattikā**ti rūpādīsu tattha tattha visattatāya visamūlatāya visaparibhogatāya ca visattikā. **Kuhiñci netave**ti katthaci netuṃ. **Sabbūpadhi parikkhayā**ti sabbesaṃ khandhakilesābhisaṅkhārakāmaguṇabhedānaṃ upadhīnaṃ parikkhayā. **Kiṃ tavettha, mārā**ti, māra, tuyhaṃ kiṃ ettha? Kasmā tvaṃ uṇhayāguyaṃ nilīyituṃ asakkontī khuddakamakkhikā viya antanteneva ujjhāyanto āhiṇḍasīti. Sattamaṃ.

8. Nandatisuttavaṇṇanā

144. Aṭṭhamaṃ devatāsaṃyutte vuttatthameva. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamaāyusuttavaṇṇanā

145. Navame **appaṃ vā bhiyyo**ti bhiyyo jīvanto aparaṃ vassasataṃ jīvituṃ na sakkoti, paṇṇāsaṃ vā saṭṭhi vā vassāni jīvati. **Ajjhabhāsī**ti samaṇo gotamo ''manussānaṃ appamāyū''ti katheti, dīghabhāvamassa kathessāmīti paccanīkasātatāya abhibhavitvā abhāsi.

Na naṃ hīḷeti taṃ āyuṃ ''appakamida''nti na hīḷeyya. **Khīramatto vā**ti yathā daharo kumāro uttānaseyyako khīraṃ pivitvā dukūlacumbaṭake nipanno asaññī viya niddāyati, kassaci āyuṃ appaṃ vā dīghaṃ vāti na cinteti, evaṃ sappuriso. **Careyyādittasīso vā**ti āyuṃ parittanti ñatvā pajjalitasīso viya careyya. Navamaṃ.

10. Dutiyaāyusuttavaṇṇanā

146. Dasame **nemīva rathakubbara**nti yathā divasaṃ gacchantassa rathassa cakkanemi kubbaraṃ anupariyāyati na vijahati, evaṃ āyu anupariyāyatīti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1. Pāsāṇasuttavaṇṇanā

147. Dutiyavaggassa paṭhame **nisinno**ti pubbe vuttanayeneva padhānaṃ pariggaṇhanto nisinno. Māropissa sukhanisinnabhāvaṃ ñatvā ghaṭṭayissāmīti upasaṅkamanto. **Padālesī**ti pabbatapiṭṭhe ṭhatvā pavijjhi. Pāsāṇā nirantarā aññamaññaṃ abhihanantā patanti. **Kevala**nti sakalaṃ. **Sabba**nti tasseva vevacanaṃ. Paṭhamaṃ.

2. Kinnusīhasuttavaṇṇanā

148. Dutiye **vicakkhukammāyā**ti parisāya paññācakkhuṃ vināsetukamyatāya. Buddhānaṃ panesa paññācakkhuṃ vināsetuṃ na sakkoti, parisāya bheravārammaṇaṃ sāvento vā dassento vā sakkoti. **Vijitāvī nu maññasī**ti kiṃ nu tvaṃ ''vijitavijayo aha''nti maññasi? Mā evaṃ maññi, natthi te jayo. **Parisāsū**ti, aṭṭhasu parisāsu. **Balappattā**ti dasabalappattā. Dutiyaṃ.

3. Sakalikasuttavaṇṇanā

149. Tatiye **mandiyā nū**ti mandabhāvena momūhabhāvena. **Udāhu kāveyyamatto**ti udāhu yathā kavi kabbaṃ cintento tena kabbakaraṇena matto sayati, evaṃ sayasi. **Sampacurā**ti bahavo. **Kimidaṃ soppase vā**ti kasmā idaṃ soppaṃ soppasiyeva? **Atthaṃ sameccā**ti atthaṃ samāgantvā pāpuṇitvā. Mayhaṃ hi asaṅgaho nāma saṅgahavipanno vā attho natthi. **Salla**nti tikhiṇaṃ sattisallaṃ. **Jaggaṃ na saṅke**ti yathā ekacco sīhapathādīsu jagganto saṅkati, tathā ahaṃ jaggantopi na saṅkāmi. **Napi bhemi sottu**nti yathā ekacco sīhapathādīsuyeva supituṃ bhāyati, evaṃ ahaṃ supitumpi na bhāyāmi. **Nānutapanti māma**nti yathā ācariyassa vā antevāsikassa vā aphāsuke jāte uddesaparipucchāya ṭhitattā antevāsiṃ rattindivā atikkamantā anutapanti, evaṃ maṃ nānutapanti. Na hi mayhaṃ kiñci apariniṭṭhitakammaṃ nāma atthi. Tenevāha **hāniṃ na passāmi kuhiñci loke**ti. Tatiyaṃ.

4. Patirūpasuttavaṇṇanā

150. Catutthe **anurodhavirodhesū**ti rāgapaṭighesu. **Mā sajjittho tadācara**nti evaṃ dhammakathaṃ ācaranto mā laggi. Dhammakathaṃ kathentassa hi ekacce sādhukāraṃ dadanti, tesu rāgo uppajjati. Ekacce asakkaccaṃ suṇanti, tesu paṭigho uppajjati. Iti dhammakathiko anurodhavirodhesu sajjati nāma. Tvaṃ evaṃ mā sajjitthoti vadati. **Yadaññamanusāsatī**ti yaṃ aññaṃ anusāsati, taṃ. Sambuddho hitānukampī hitena anupakampati. Yasmā ca hitānukampī, tasmā anurodhavirodhehi vippamutto tathāgatoti. Catutthaṃ.

5. Mānasasuttavaṇṇanā

151. Pañcame ākāse carantepi bandhatīti **antalikkhacaro. Pāso**ti rāgapāso. **Mānaso**ti manasampayutto. Pañcamaṃ.

6. Pattasuttavaṇṇanā

152. Chaṭṭhe **pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ upādāyā**ti pañca upādānakkhandhe ādiyitvā, sabhāvasāmaññalakkhaṇavasena nānappakārato vibhajitvā dassento. **Sandassetī**ti khandhānaṃ sabhāvalakkhaṇādīni dasseti. **Samādapetī**ti gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti samādānamhi ussāhaṃ janeti. **Sampahaṃsetī**ti paṭividdhaguṇena vodāpeti jotāpeti. **Aṭṭhiṃ katvā**ti atthikaṃ katvā, ''ayaṃ no adhigantabbo attho''ti evaṃ sallakkhetvā tāya desanāya atthikā hutvā. **Manasi katvā**ti citte ṭhapetvā. **Sabbacetaso samannāharitvā**ti sabbena tena kammakārakacittena samannāharitvā. **Ohitasotā**ti ṭhapitāsotā. **Abbhokāse nikkhittā**ti otāpanatthāya ṭhapitā.

Rūpaṃ vedayitaṃ saññānti, ete rūpādayo tayo khandhā. **Yañca saṅkhata**nti iminā saṅkhārakkhandho gahito. **Evaṃ tattha virajjatī**ti ''eso ahaṃ na homi, etaṃ mayhaṃ na hotī''ti passanto evaṃ tesu khandhesu virajjati. **Khematta**nti khemībhūtaṃ attabhāvaṃ. Iminā phalakkhaṇaṃ dasseti. **Anvesa**nti bhavayonigatiṭhitisattāvāsasaṅkhātesu sabbaṭṭhānesu pariyesamānā. **Nājjhagā**ti na passīti. Chaṭṭhaṃ.

7. Chaphassāyatanasuttavaṇṇanā

153. Sattame **phassāyatanāna**nti sañjātisamosaraṇaṭṭhena chadvārikassa phassassa āyatanānaṃ.

Bhayabheravaṃ saddanti meghadundubhiasanipātasaddasadisaṃ bhayajanakaṃ saddaṃ. **Pathavī maññe undrīyatīti** ayaṃ mahāpathavī paṭapaṭasaddaṃ kurumānā viya ahosi. **Ettha loko vimucchitoti** etesu chasu ārammaṇesu loko adhimucchito. **Māradheyyanti** mārassa ṭhānabhūtaṃ tebhūmakavaṭṭaṃ. Sattamaṃ.

8. Piṇḍasuttavaṇṇanā

154. Aṭṭhame **pāhunakāni bhavantīti** tathārūpe nakkhatte tattha tattha pesetabbāni pāhunakāni bhavanti, āgantukapaṇṇākāradānāni vā. Sayaṃcaraṇadivase samavayajātigottā kumārakā tato tato sannipatanti. Kumārikāyopi attano attano vibhavānurūpena alaṅkatā tahaṃ tahaṃ vicaranti. Tatra kumārikāyopi yathārucikānaṃ kumārakānaṃ paṇṇākāraṃ pesenti, kumārakāpi kumārikānaṃ aññasmiṃ asati antamaso mālāguḷenapi parikkhipanti. **Anvāviṭṭhāti** anu āviṭṭhā. Taṃdivasaṃ kira pañcasatā kumārikāyo uyyānakīḷaṃ gacchantiyo paṭipathe satthāraṃ disvā chaṇapūvaṃ dadeyyuṃ. Satthā tāsaṃ dānānumodanatthaṃ pakiṇṇakadhammadesanaṃ deseyya, desanāpariyosāne sabbāpi sotāpattiphale patiṭṭhaheyyuṃ. Māro tāsaṃ sampattiyā antarāyaṃ karissāmīti anvāvisi. Pāḷiyaṃ pana **mā samaṇo gotamo piṇḍamalatthāti** ettakaṃyeva vuttanti.

Kiṃ pana satthā mārāvaṭṭanaṃ ajānitvā paviṭṭhoti? Āma ajānitvā. Kasmā? Anāvajjanatāya. Buddhānañhi – ‘‘asukaṭṭhāne bhattaṃ labhissāma, na labhissāmā’’ti āvajjanaṃ na ananucchavikaṃ. Paviṭṭho pana manussānaṃ upacārabhedaṃ disvā, ‘‘kiṃ ida’’nti? Āvajjento ñatvā, ‘‘āmisatthaṃ mārāvaṭṭanaṃ bhindituṃ ananucchavika’’nti abhinditvāva nikkhanto.

Upasaṅkamīti amittavijayena viya tuṭṭho sakalagāme kaṭacchumattampi bhattaṃ alabhitvā gāmato nikkhamantaṃ bhagavantaṃ gāmiyamanussavesena upasaṅkami. **Tathāhaṃ karissāmīti** idaṃ so musā bhāsati. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘mayā evaṃ vutte puna pavisissati, atha naṃ gāmadārakā ‘sakalagāme caritvā kaṭacchubhikkhampi alabhitvā gāmato nikkhamma puna paviṭṭhosī’tiādīni vatvā uppaṇḍessantī’’ti. Bhagavā pana – ‘‘sacāyaṃ maṃ evaṃ viheṭhessati muddhamasseva sattadhā phalissatī’’ti tasmiṃ anukampāya apavisitvā gāthādvayamāha.

Tattha **pasavīti** janesi nipphādesi. **Āsajjāti** āsādetvā ghaṭṭetvā. **Na me pāpaṃ vipaccatīti** mama pāpaṃ na paccati. **Nipphalaṃ etanti** kiṃ nu tvaṃ evaṃ maññasi? Mā evaṃ maññi, atthi tayā katassa pāpassa phalanti dīpeti. **Kiñcananti** maddituṃ samatthaṃ rāgakiñcanādi kilesajātaṃ. **Ābhassarā yathāti** yathā ābhassarā devā sappītikajjhānena yāpentā pītibhakkhā nāma honti, evaṃ bhavissāmāti. Aṭṭhamaṃ.

9. Kassakasuttavaṇṇanā

155. Navame **nibbānapaṭisaṃyuttāyāti** nibbānaṃ apadisitvā pavattāya. **Haṭahaṭakesoti** purimakese pacchato, pacchimakese purato vāmapassakese dakkhiṇato, dakkhiṇapassakese vāmato pharitvā pharitvā vippakiṇṇakeso. **Mama cakkhusamphassaviññāṇāyatananti** cakkhuviññāṇena sampayutto cakkhusamphassopi viññāṇāyatanampi mamevāti. Ettha ca cakkhusamphassena viññāṇasampayuttakā dhammā gahitā, viññāṇāyatanena sabbānipi cakkhudvāre uppannāni āvajjanādiviññāṇāni. Sotadvārādīsupi eseva nayo. Manodvāre pana **manoti** sāvajjanakaṃ bhavaṅgacittaṃ. **Dhammāti** ārammaṇadhammā. **Manosamphassoti** sāvajjanena bhavaṅgena sampayuttaphasso. **Viññāṇāyatananti** javanacittaṃ tadārammaṇampi vaṭṭati.

Taveva pāpima, cakkhūti yaṃ loke timirakācādīhi upaddutaṃ anekarogāyatanaṃ upakkavipakkaṃ antamaso kāṇacakkhupi, sabbaṃ taṃ taveva bhavatu. Rūpādīsupi eseva nayo.

Yaṃ vadantīti yaṃ bhaṇḍakaṃ ‘‘mama ida’’nti vadanti. **Ye vadanti mamanti cāti** ye ca puggalā ‘‘mama’’nti vadanti. **Ettha ce te mano atthīti** etesu ca ṭhānesu yadi cittaṃ atthi. **Na me samaṇa**

mokkhasīti samaṇa mayhaṃ visayato na muccissasi. **Yaṃ vadantī**ti yaṃ bhaṇḍakaṃ vadanti, na taṃ mayhaṃ. **Ye vadantī**ti yepi puggalā evaṃ vadanti, na te ahaṃ. **Na me maggampi dakkhasī**ti bhavayonigatiādīsu mayhaṃ gatamaggampi na passasi. Navamaṃ.

10. Rajjasuttavaṇṇanā

156. Dasame **ahanaṃ aghātaya**nti ahanantena aghātayantena. **Ajinaṃ ajāpaya**nti parassa dhanajāniṃ akarontena akārāpentena. **Asocaṃ asocāpaya**nti asocantena asocāpayantena. Iti bhagavā adhammikarājūnaṃ rajje vijite daṇḍakarapīḷite manusse disvā kāruññavasena evaṃ cintesi. **Upasaṅkamī**ti ‘‘samaṇo gotamo ‘sakkā nu kho rajjaṃ kāretu’nti cintesi, rajjaṃ kāretukāmo bhavissati, rajjañca nāmetaṃ pamādaṭṭhānaṃ, rajjaṃ kārente sakkā otāraṃ labhituṃ, gacchāmi ussāhamassa janessāmī’’ti cintetvā upasaṅkami. **Iddhipādā**ti ijjhanakakoṭṭhāsā. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṃ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhaṭṭhenavatthukatā. **Anuṭṭhitā**ti avijahitā niccānubaddhā. **Paricitā**ti sātaccakiriyāya suparicitā katā issāsassa avirādhitavedhihattho viya. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā paripuṇṇabhāvanā. **Adhimucceyyā**ti cinteyya.

Pabbatassāti pabbato bhaveyya. **Dvittāvā**ti tiṭṭhatu eko pabbato, dvikkhattumpi tāva mahanto suvaṇṇapabbato ekassa nālaṃ, na pariyattoti attho. **Iti vidvā samañcare**ti evaṃ jānanto samaṃ careyya. **Yatonidāna**nti dukkhaṃ nāma pañcakāmaguṇanidānaṃ, taṃ yatonidānaṃ hoti, evaṃ yo adakkhi. **Kathaṃ nameyyā**ti so jantu tesu dukkhassa nidānabhūtesu kāmesu kena kāraṇena nameyya. **Upadhiṃ viditvā**ti kāmaguṇaupadhiṃ ‘‘saṅgo eso, lagganameta’’nti evaṃ viditvā. **Tasseva jantu vinayāya sikkhe**ti tasseva upadhissa vinayāya sikkheyya. Dasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

3. Tatiyavaggo

1. Sambahulasuttavaṇṇanā

157. Tatiyavaggassa paṭhame **jaṭaṇḍuvenā**ti jaṭācumbaṭakena. **Ajinakkhipanivattho**ti sakhuraṃ ajinacammaṃ ekaṃ nivattho ekaṃ pāruto. **Udumbaradaṇḍa**nti appicchabhāvappakāsanatthaṃ īsakaṃ vaṅkaṃ udumbaradaṇḍaṃ gahetvā. **Etadavocā**ti loke brāhmaṇassa vacanaṃ nāma sussūsanti, brāhmaṇesupi pabbajitassa, pabbajitesupi mahallakassāti mahallakabrāhmaṇassa pabbajitavesaṃ gahetvā padhānabhūmiyaṃ kammaṃ karonte te bhikkhū upasaṅkamitvā hatthaṃ ukkhipitvā etaṃ ‘‘daharā bhavanto’’tiādivacanaṃ avoca. **Okampetvā**ti hanukena uraṃ paharanto adhonataṃ katvā. **Jivhaṃ nillāletvā**ti kabaramahājivhaṃ nīharitvā uddhamadho ubhayapassesu ca lāletvā. **Tivisākha**nti tisākhaṃ. **Nalāṭika**nti bhakuṭiṃ, nalāṭe uṭṭhitaṃ valittayanti attho. **Pakkāmī**ti tumhe jānantānaṃ vacanaṃ akatvā attanova tele paccissathāti vatvā ekaṃ maggaṃ gahetvā gato. Paṭhamaṃ.

2. Samiddhisuttavaṇṇanā

158. Dutiye **lābhā vata me, suladdhaṃ vata me**ti evarūpassa satthu ceva dhammassa ca sabrahmacārīnañca laddhattā mayhaṃ lābhā mayhaṃ suladdhanti. So kirāyasmā pacchā mūlakammaṭṭhānaṃ sammasitvā ‘‘arahattaṃ gahessāmī’’ti pāsādikaṃ tāva kammaṭṭhānaṃ gahetvā buddhadhammasaṅghaguṇe āvajjetvā cittakallataṃ uppādetvā cittaṃ hāsetvā tosetvā nisinno. Tenassa evamahosi. **Upasaṅkamī**ti ‘‘ayaṃ samiddhi bhikkhu pāsādikaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnasadiso, yāva mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ na gaṇhāti, tāvassa antarāyaṃ karissāmī’’ti upasaṅkami. **Gaccha tva**nti satthā sakalajambudīpaṃ olokento ‘‘tasmiṃyeva ṭhāne tassa kammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ bhavissatī’’ti addasa, tasmā evamāha. **Satipaññā ca me buddhā**ti mayā sati ca paññā ca ñātā. **Karassu rūpānī**ti bahūnipi vibhiṃsakārahāni rūpāni karassu. **Neva maṃ byādhayissasī**ti maṃ neva vedhayissasi na kampassesi. Dutiyaṃ.

3. Godhikasuttavaṇṇanā

159. Tatiye **isigilipasse**ti isigilissa nāma pabbatassa passe. **Kāḷasilāya**nti kāḷavaṇṇāya silāyaṃ. **Sāmayikaṃ cetovimutti**nti appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccati, ārammaṇe ca adhimuccatīti lokiyasamāpatti sāmayikā cetovimutti nāma. **Phusī**ti paṭilabhi. **Parihāyī**ti kasmā yāva chaṭṭhaṃ parihāyi? Sābādhattā. Therassa kira vātapittasemhavasena anusāyiko ābādho atthi, tena samādhissa sappāye upakārakadhamme pūretuṃ na sakkoti, appitappitāya samāpattiyā parihāyati.

Yaṃnūnāhaṃ satthaṃ āhareyyanti so kira cintesi, yasmā parihīnajjhānassa kālaṅkaroto anibaddhā gati hoti, aparihīnajjhānassa nibaddhā gati hoti, brahmaloke nibbattati, tasmā satthaṃ āharitukāmo ahosi. **Upasaṅkamī**ti – ‘‘ayaṃ samaṇo satthaṃ āharitukāmo, satthāharaṇañca nāmetaṃ kāye ca jīvite ca anapekkhassa hoti. Yo evaṃ kāye ca jīvite ca anapekkho hoti, so mūlakammaṭṭhānaṃ sammasitvā arahattampi gahetuṃ samattho hoti, mayā pana paṭibāhitopi esa na oramissati, satthārā paṭibāhito oramissatī’’ti therassa atthakāmo viya hutvā yena bhagavā tenupasaṅkami.

Jalāti jalamānā. **Pāde vandāmi cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumā tava pāde vandāmi. **Jutindharā**ti ānubhāvadharā. **Appattamānaso**ti appattaarahatto. **Sekho**ti sīlādīni sikkhamāno sakaraṇīyo. **Jane sutā**ti jane vissutā. **Satthaṃ āharitaṃ hotī**ti thero kira ‘‘kiṃ mayhaṃ iminā jīvitenā’’ti? Uttāno nipajjitvā satthena galanāḷiṃ chindi, dukkhā vedanā uppajjiṃsu. Thero vedanaṃ vikkhambhetvā taṃyeva vedanaṃ pariggahetvā satiṃ upaṭṭhapetvā mūlakammaṭṭhānaṃ sammasanto arahattaṃ patvā samasīsī hutvā parinibbāyi. **Samasīsī** nāma tividho hoti iriyāpathasamasīsī, rogasamasīsī, jīvitasamasīsīti.

Tattha yo ṭhānādīsu iriyāpathesu aññataraṃ adhiṭṭhāya – ‘‘imaṃ akopetvāva arahattaṃ pāpuṇissāmī’’ti vipassanaṃ paṭṭhapeti, athassa arahattappatti ca iriyāpathakopanañca ekappahāreneva hoti. Ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma. Yo pana cakkhurogādīsu aññatarasmiṃ sati – ‘‘ito anuṭṭhitova arahattaṃ pāpuṇissāmī’’ti vipassanaṃ paṭṭhapeti, athassa arahattappatti ca rogato vuṭṭhānañca ekappahāreneva hoti. Ayaṃ **rogasamasīsī** nāma. Keci pana tasmiṃyeva iriyāpathe tasmiñca roge parinibbānavasenettha samasīsitaṃ paññāpenti. Yassa pana āsavakkhayo ca jīvitakkhayo ca ekappahāreneva hoti. Ayaṃ **jīvitasamasīsī** nāma. Vuttampi cetaṃ – ‘‘yassa puggalassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañca, ayaṃ vuccati puggalo samasīsī’’ti (pu. pa. 16).

Ettha ca pavattisīsaṃ kilesasīsanti dve sīsāni. Tattha **pavattisīsaṃ** nāma jīvitindriyaṃ, **kilesasīsaṃ** nāma avijjā. Tesu jīvitindriyaṃ cuticittaṃ khepeti, avijjā maggacittaṃ. Dvinnaṃ cittānaṃ ekato uppādo natthi. Maggānantaraṃ pana phalaṃ, phalānantaraṃ bhavaṅgaṃ, bhavaṅgato vuṭṭhāya paccavekkhaṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ vā hoti aparipuṇṇaṃ vā. Tikhiṇena asinā sīse chijjantepi hi eko vā dve vā paccavekkhaṇavārā avassaṃ uppajjantiyeva, cittānaṃ pana lahuparivattitāya āsavakkhayo ca jīvitapariyādānañca ekakkhaṇe viya paññāyati.

Samūlaṃ taṇhamabbuyhāti avijjāmūlena samūlakaṃ taṇhaṃ arahattamaggena uppāṭetvā. **Parinibbuto**ti anupādisesanibbānena parinibbuto.

Vivattakkhandhanti parivattakkhandhaṃ. **Semāna**nti uttānaṃ hutvā sayitaṃ hoti. Thero pana kiñcāpi uttānako sayito, tathāpissa dakkhiṇena passena paricitasayanattā sīsaṃ dakkhiṇatova parivattitvā ṭhitaṃ. **Dhūmāyitatta**nti dhūmāyitabhāvaṃ. Tasmiṃ hi khaṇe dhūmavalāhakā viya timiravalāhakā viya ca uṭṭhahiṃsu. **Viññāṇaṃ samanvesatī**ti paṭisandhicittaṃ pariyesati. **Appatiṭṭhitenā**ti paṭisandhiviññāṇena appatiṭṭhitena, appatiṭṭhitakāraṇāti attho. **Beluvapaṇḍuvīṇa**nti beluvapakkaṃ viya paṇḍuvaṇṇaṃ suvaṇṇamahāvīṇaṃ. **Ādāyā**ti kacche ṭhapetvā. **Upasaṅkamī**ti ‘‘godhikattherassa nibbattaṭṭhānaṃ na jānāmi, samaṇaṃ gotamaṃ pucchitvā nikkaṅkho bhavissāmī’’ti khuddakadārakavaṇṇī hutvā upasaṅkami. **Nādhigacchāmī**ti na passāmi. **Sokaparetassā**ti sokena phuṭṭhassa. **Abhassathā**ti pādapiṭṭhiyaṃ patitā. Tatiyaṃ.

4. Sattavassānubandhasuttavaṇṇanā

160. Catutthe **satta vassānī**ti pure bodhiyā chabbassāni, bodhito pacchā ekaṃ vassaṃ. **Otārāpekkho**ti ‘‘sace samaṇassa gotamassa kāyadvārādīsu kiñcideva ananucchavikaṃ passāmi, codessāmi na’’nti evaṃ vivaraṃ apekkhamāno. **Alabhamāno**ti rathareṇumattampi avakkhalitaṃ apassanto. Tenāha –

‘‘Satta vassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;
Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato’’ti. (su. ni. 448);

Upasaṅkamīti ‘‘ajja samaṇaṃ gotamaṃ atigahetvā gamissāmī’’ti upasaṅkami.

Jhāyasīti jhāyanto avajjhāyanto nisinnosīti vadati. **Vittaṃ nu jīno**ti sataṃ vā sahassaṃ vā jitosi nu. **Āguṃ nu gāmasmi**nti, kiṃ nu antogāme pamāṇātikkantaṃ pāpakammaṃ akāsi, yena aññesaṃ mukhaṃ oloketuṃ avisahanto araññe vicarasi? **Sakkhi**nti mittabhāvaṃ.

Palikhāyāti khaṇitvā. **Bhavalobhajappa**nti bhavalobhasaṅkhātaṃ taṇhaṃ. **Anāsavo jhāyāmī**ti nittaṇho hutvā dvīhi jhānehi jhāyāmi. **Pamattabandhū**ti māraṃ ālapati. So hi yekeci loke pamattā, tesaṃ bandhu.

Sace maggaṃ anubuddhanti yadi tayā maggo anubuddho. **Apehī**ti apayāhi. **Amaccudheyya**nti maccuno anokāsabhūtaṃ nibbānaṃ. **Pāragāmino**ti yepi pāraṃ gatā, tepi pāragāmino. Yepi pāraṃ gacchissanti, yepi pāraṃ gantukāmā, tepi pāragāmino.

Visūkāyikānīti māravisūkāni. **Visevitānī**ti viruddhasevitāni, ‘‘appamāyu manussānaṃ, accayanti ahorattā’’ti vutte. ‘‘Dīghamāyu manussānaṃ, nāccayanti ahorattā’’tiādīni paṭilomakāraṇāni. **Vipphanditānī**ti, tamhi tamhi kāle hatthirājavaṇṇasappavaṇṇādidassanāni. **Nibbejanīyā**ti ukkaṇṭhanīyā.

Anupariyagātiādīsu kiñcāpi atītavacanaṃ kataṃ, attho pana vikappavasena veditabbo. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā medavaṇṇaṃ pāsāṇaṃ vāyaso disvā – ‘‘api nāmettha muduṃ vindeyyāma, api assādo siyā’’ti anuparigaccheyya, atha so tattha assādaṃ alabhitvāva vāyaso etto apakkameyya, tato pāsāṇā apagaccheyya, evaṃ mayampi so kāko viya selaṃ gotamaṃ āsajja assādaṃ vā santhavaṃ vā alabhantā gotamā nibbinditvā apagacchāma. Catutthaṃ.

5. Māradhītusuttavaṇṇanā

161. Pañcame **abhāsitvā**ti ettha a-kāro nipātamattaṃ, bhāsitvāti attho. Abhāsayitvātipi pāṭho. **Upasaṅkamiṃsū**ti ‘‘gopālakadārakaṃ viya daṇḍakena bhūmiṃ lekhaṃ datvā ativiya dummano hutvā nisinno. ‘Kinnu kho kāraṇa’nti? Pucchitvā, jānissāmā’’ti upasaṅkamiṃsu.

Socasīti cintesi. **Āraññamiva kuñjara**nti yathā araññato pesitagaṇikārahatthiniyo āraññakaṃ kuñjaraṃ itthikuttadassanena palobhetvā bandhitvā ānayanti, evaṃ ānayissāma. **Māradheyya**nti tebhūmakavaṭṭaṃ.

Upasaṅkamiṃsūti – ‘‘tumhe thokaṃ adhivāsetha, mayaṃ taṃ ānessāmā’’ti pitaraṃ samassāsetvā upasaṅkamiṃsu. **Uccāvacā**ti nānāvidhā. **Ekasataṃ ekasata**nti ekekaṃ sataṃ sataṃ katvā. **Kumārivaṇṇasata**nti iminā nayena kumāriattabhāvānaṃ sataṃ.

Atthassa pattiṃ hadayassa santinti, dvīhipi padehi arahattameva kathesi. **Sena**nti kilesasenaṃ. Sā hi piyarūpasātarūpā nāma. **Ekāhaṃ jhāya**nti eko ahaṃ jhāyanto. **Sukhamanubodhi**nti arahattasukhaṃ anubujjhiṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – piyarūpaṃ sātarūpaṃ senaṃ jinitvā ahaṃ eko jhāyanto ‘‘atthassa pattiṃ hadayassa santi’’nti saṅkhaṃ gataṃ arahattasukhaṃ anubujjhiṃ. Tasmā janena mittasanthavaṃ na karomi, teneva ca me kāraṇena kenaci saddhiṃ sakkhī na sampajjatīti.

Kathaṃvihārībahuloti katamena vihārena bahulaṃ viharanto. **Aladdhā**ti alabhitvā. **Yo**ti nipātamattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – katamena jhānena bahulaṃ jhāyantaṃ taṃ puggalaṃ kāmasaññā alabhitvāva paribāhirā hontīti.

Passaddhakāyoti catutthajjhānena assāsapassāsakāyassa passaddhattā passaddhakāyo. **Suvimuttacitto**ti arahattaphalavimuttiyā suṭṭhu vimuttacitto. **Asaṅkharāno**ti tayo kammābhisaṅkhāre anabhisaṅkharonto. **Anoko**ti anālayo. **Aññāya dhamma**nti catusaccadhammaṃ jānitvā. **Avitakkajhāyī**ti avitakkena catutthajjhānena jhāyanto. **Na kuppatī**tiādīsu dosena na kuppati, rāgena na sarati, mohena na thīno. Imesu tīsu mūlakilesesu gahitesu diyaḍḍhakilesasahassaṃ gahitameva hoti. Paṭhamapadena vā byāpādanīvaraṇaṃ gahitaṃ, dutiyena kāmacchandanīvaraṇaṃ, tatiyena thinaṃ ādiṃ katvā sesanīvaraṇāni. Iti iminā nīvaraṇappahānena khīṇāsavaṃ dasseti.

Pañcoghatiṇṇoti pañcadvārikaṃ kilesoghaṃ tiṇṇo. **Chaṭṭha**nti manodvārikampi chaṭṭhaṃ kilesoghaṃ atari. Pañcoghaggahaṇena vā pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni, chaṭṭhaggahaṇena pañcuddhambhāgiyāni veditabbāni. **Gaṇasaṅghacārī**ti gaṇe ca saṅghe ca caratīti satthā gaṇasaṅghacārī nāma. **Addhā carissantī**ti aññepi saddhā bahujanā ekaṃsena carissanti. **Aya**nti ayaṃ satthā. **Anoko**ti anālayo.

Acchejja nessatīti acchinditvā nayissati, maccurājassa hatthato acchinditvā nibbānapāraṃ nayissatīti vuttaṃ hoti. **Nayamānāna**nti nayamānesu.

Selaṃva sirasūhacca, pātāle gādhamesathāti mahantaṃ kūṭāgārappamāṇaṃ silaṃ sīse ṭhapetvā pātāle patiṭṭhagavesanaṃ viya. **Khāṇuṃva urasāsajjā**ti urasi khāṇuṃ paharitvā viya. **Apethā**ti apagacchatha. Imasmiṃ ṭhāne saṅgītikārā ‘‘idamavocā’’ti desanaṃ niṭṭhapetvā **daddallamānā**ti gāthaṃ āhaṃsu. Tattha **daddallamānā**ti ativiya jalamānā sobhamānā. **Āgañchu**nti āgatā. **Panudī**ti nīhari. **Tūlaṃ bhaṭṭhaṃva māluto**ti yathā phalato bhaṭṭhaṃ simbalitūlaṃ vā poṭakitūlaṃ vā vāto panudati nīharati, evaṃ panudīti. Pañcamaṃ.

Tatiyo vaggo.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Mārasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhikkhunīsaṃyuttaṃ

1. Āḷavikāsuttavaṇṇanā

162. Bhikkhunīsaṃyuttassa paṭhame **āḷavikā**ti āḷaviyaṃ jātā āḷavinagaratoyeva ca nikkhamma pabbajitā. **Andhavana**nti kassapasammāsambuddhassa cetiye navakammatthāya dhanaṃ samādapetvā āgacchantassa yasodharassa nāma dhammabhāṇakassa ariyapuggalassa akkhīni uppāṭetvā tattheva akkhibhedappattehi pañcahi corasatehi nivutthattā tato paṭṭhāya ‘‘andhavana’’nti saṅkhaṃ gataṃ vanaṃ. Taṃ kira sāvatthito dakkhiṇapasse gāvutamatte hoti rājārakkhāya guttaṃ. Tattha pavivekakāmā bhikkhū ca bhikkhuniyo ca gacchanti. Tasmā ayampi kāyavivekatthinī yena taṃ vanaṃ, tenupasaṅkami.

Nissaraṇanti nibbānaṃ. **Paññāyā**ti paccavekkhaṇañāṇena. **Na tvaṃ jānāsi taṃ pada**nti tvaṃ etaṃ nibbānapadaṃ vā nibbānagāmimaggapadaṃ vā na jānāsi. **Sattisūlūpamā**ti vinivijjhanatthena sattisūlasadisā. **Khandhāsaṃ adhikuṭṭanā**ti khandhā tesaṃ adhikuṭṭanabhaṇḍikā. Paṭhamaṃ.

2. Somāsuttavaṇṇanā

163. Dutiye **ṭhāna**nti arahattaṃ. **Durabhisambhava**nti duppasahaṃ. **Dvaṅgulapaññāyā**ti parittapaññāya. Yasmā vā dvīhi aṅgulehi kappāsavaṭṭiṃ gahetvā suttaṃ kantanti, tasmā itthī ‘‘dvaṅgulapaññā’’ti vuccati. **Ñāṇamhi vattamānamhī**ti phalasamāpattiñāṇe pavattamāne. **Dhammaṃ vipassato**ti catusaccadhammaṃ vipassantassa, pubbabhāge vā vipassanāya ārammaṇabhūtaṃ khandhapañcakameva. **Kiñci vā pana aññasmī**ti aññaṃ vā kiñci ‘‘ahaṃ asmī’’ti taṇhāmānadiṭṭhivasena yassa siyā. Dutiyaṃ.

3. Kisāgotamīsuttavaṇṇanā

164. Tatiye **kisāgotamī**ti appamaṃsalohitatāya kisā, gotamīti panassā nāmaṃ. Pubbe kira sāvatthiyaṃ ekasmiṃ kule asītikoṭidhanaṃ sabbaṃ aṅgārāva jātaṃ. Kuṭumbiko aṅgārajātāni anīharitvā – ‘‘avassaṃ koci puññavā bhavissati, tassa puññena puna pākatikaṃ bhavissatī’’ti suvaṇṇahiraññassa cāṭiyo pūretvā āpaṇe ṭhapetvā samīpe nisīdi. Athekā duggatakulassa dhītā – ‘‘aḍḍhamāsakaṃ gahetvā dārusākaṃ āharissāmī’’ti vīthiṃ gatā taṃ disvā kuṭumbikaṃ āha – ‘‘āpaṇe tāva dhanaṃ ettakaṃ, gehe kittakaṃ bhavissatī’’ti. Kiṃ disvā amma evaṃ kathesīti? Imaṃ hiraññasuvaṇṇanti. So ‘‘puññavatī esā bhavissatī’’ti tassā vasanaṭṭhānaṃ pucchitvā āpaṇe bhaṇḍaṃ paṭisāmetvā tassā mātāpitaro upasaṅkamitvā evamāha – ‘‘amhākaṃ gehe vayappatto dārako atthi, tassetaṃ dārikaṃ dethā’’ti. Kiṃ sāmi duggatehi saddhiṃ keḷiṃ karosīti? Mittasanthavo nāma duggatehipi saddhiṃ hoti, detha naṃ, kuṭumbasāminī bhavissatīti naṃ gahetvā gharaṃ ānesi. Sā saṃvāsamanvāya puttaṃ vijātā. Putto padasā āhiṇḍanakāle kālamakāsi. Sā duggatakule uppajjitvā mahākulaṃ gantvāpi ‘‘puttavināsaṃ pattāmhī’’ti uppannabalavasokā puttassa sarīrakiccaṃ vāretvā taṃ matakaḷevaraṃ ādāya nagare vippalapantī carati.

Ekadivasaṃ mahatiyā buddhavīthiyā dasabalassa santikaṃ gantvā – ‘‘puttassa me arogabhāvatthāya bhesajjaṃ detha bhagavā’’ti āha. Gaccha sāvatthiṃ āhiṇḍitvā yasmiṃ gehe matapubbo natthi, tato siddhatthakaṃ āhara, puttassa te bhesajjaṃ bhavissatīti. Sā nagaraṃ pavisitvā dhuragehato paṭṭhāya bhagavatā vuttanayena gantvā siddhatthakaṃ yācantī ghare ghare, ‘‘kuto tvaṃ evarūpaṃ gharaṃ passissasī’’ti vuttā katipayāni gehāni āhiṇḍitvā – ‘‘sabbesampi kirāyaṃ dhammatā, na mayhaṃ puttassevā’’ti sālāyaṃ chavaṃ chaḍḍetvā pabbajjaṃ yāci. Satthā ‘‘imaṃ pabbājetū’’ti bhikkhuniupassayaṃ pesesi. Sā khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇi. Imaṃ theriṃ sandhāya ‘‘atha kho kisāgotamī’’ti vuttaṃ.

Ekamāsīti ekā āsi. **Rudammukhī**ti rudamānamukhī viya. **Accantaṃ mataputtāmhī**ti ettha antaṃ atītaṃ accantaṃ, bhāvanapuṃsakametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā puttamaraṇaṃ antaṃ atītaṃ hoti, evaṃ mataputtā ahaṃ, idāni mama puna puttamaraṇaṃ nāma natthi. **Purisā etadantikā**ti purisāpi me etadantikāva. Yo me puttamaraṇassa anto, purisānampi me esevanto, abhabbā ahaṃ idāni purisaṃ gavesitunti. **Sabbattha vihatā nandī**ti sabbesu khandhāyatanadhātubhavayonigatiṭhitinivāsesu mama taṇhānandī vihatā. **Tamokkhandho**ti avijjākkhandho. **Padālito**ti ñāṇena bhinno. Tatiyaṃ.

4. Vijayāsuttavaṇṇanā

165. Catutthe **pañcaṅgikenā**ti ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ ghanaṃ susiranti evaṃ pañcaṅgasamannāgatena. **Niyyātayāmi tuyhevā**ti sabbe tuyhaṃyeva demi. **Nāhaṃ tenatthikā**ti nāhaṃ tena atthikā. **Pūtikāyenā**ti suvaṇṇavaṇṇopi kāyo niccaṃ uggharitapaggharitaṭṭhena pūtikāyova, tasmā evamāha. **Bhindanenā**ti bhijjanasabhāvena. **Pabhaṅgunā**ti cuṇṇavicuṇṇaṃ āpajjanadhammena. **Aṭṭīyāmī**ti aṭṭā pīḷitā homi. **Harāyāmī**ti lajjāmi. **Santā samāpattī**ti aṭṭhavidhā lokiyasamāpatti ārammaṇasantatāya aṅgasantatāya ca santāti vuttā. **Sabbatthā**ti sabbesu rūpārūpabhavesu, tesaṃ dvinnaṃ bhavānaṃ gahitattā gahite kāmabhave aṭṭhasu ca samāpattīsūti etesu sabbesu ṭhānesu mayhaṃ avijjātamo vihatoti vadati. Catutthaṃ.

5. Uppalavaṇṇāsuttavaṇṇanā

166. Pañcame **supupphitagga**nti aggato paṭṭhāya suṭṭhu pupphitaṃ sālarukkhaṃ. **Na catthi te dutiyā vaṇṇadhātū**ti tava vaṇṇadhātusadisā dutiyā vaṇṇadhātu natthi, tayā sadisā aññā bhikkhunī natthīti vadati. **Idhāgatā tādisikā bhaveyyu**nti yathā tvaṃ idhāgatā kiñci santhavaṃ vā sinehaṃ vā na labhasi, evamevaṃ tepi tayāva sadisā bhaveyyuṃ. **Pakhumantarikāya**nti dvinnaṃ akkhīnaṃ majjhe nāsavaṃsepi tiṭṭhantiṃ maṃ na passasi. **Vasībhūtamhī**ti vasībhūtā asmi. Pañcamaṃ.

6. Cālāsuttavaṇṇanā

167. Chaṭṭhe **ko nu taṃ idamādapayī**ti ko nu mandabuddhi bālo taṃ evaṃ gāhāpesi? **Pariklesa**nti aññampi nānappakāraṃ upaddavaṃ. Idāni yaṃ māro āha – ‘‘ko nu taṃ idamādapayī’’ti, taṃ maddantī – ‘‘na maṃ andhabālo ādapesi, loke pana aggapuggalo satthā dhammaṃ desesī’’ti dassetuṃ, **buddho**tiādimāha. Tattha **sacce nivesayī**ti paramatthasacce nibbāne nivesesi. **Nirodhaṃ appajānantā**ti nirodhasaccaṃ ajānantā. Chaṭṭhaṃ.

7. Upacālāsuttavaṇṇanā

168. Sattame **enti māravasaṃ punā**ti punappunaṃ maraṇamārakilesamāradevaputtamārānaṃ vasaṃ āgacchanti. **Padhūpito**ti santāpito. **Agati yattha mārassā**ti yattha tuyhaṃ mārassa agati. **Tatthā**ti tasmiṃ nibbāne. Sattamaṃ.

8. Sīsupacālāsuttavaṇṇanā

169. Aṭṭhame **samaṇī viya dissasī**ti samaṇisadisā dissasi. **Kimiva carasi momūhā**ti kiṃ kāraṇā momūhā viya carasi? **Ito bahiddhā**ti imamhā sāsanā bahi. Pāsaṃ ḍentīti **pāsaṇḍā,** sattānaṃ cittesu diṭṭhipāsaṃ khipantīti attho. Sāsanaṃ pana pāse moceti, tasmā pāsaṇḍoti na vuccati, ito bahiddhāyeva pāsaṇḍā honti. **Pasīdantī**ti saṃsīdanti lagganti.

Idāni ‘‘kaṃ nu uddissa muṇḍāsī’’ti pañhaṃ kathentī **atthi sakyakule jāto**tiādimāha. Tattha **sabbābhibhū**ti sabbāni khandhāyatanadhātubhavayonigatiādīni abhibhavitvā ṭhito. Maraṇamārādayo nudi nīharīti **māranudo. Sabbatthamaparājito**ti sabbesu rāgādīsu vā mārayuddhe vā ajito. **Sabbattha mutto**ti sabbesu khandhādīsu mutto. **Asito**ti taṇhādiṭṭhinissayena anissito. **Sabbakammakkhayaṃ patto**ti sabbakammakkhayasaṅkhātaṃ arahattaṃ patto. **Upadhisaṅkhaye**ti upadhisaṅkhayasaṅkhāte nibbāne ārammaṇato vimutto. Aṭṭhamaṃ.

9. Selāsuttavaṇṇanā

170. Navame **kenidaṃ pakata**nti kena idaṃ kataṃ. **Bimba**nti attabhāvaṃ sandhāya vadati. **Agha**nti dukkhapatiṭṭhānattā attabhāvameva vadati. **Hetubhaṅgā**ti hetunirodhena paccayavekallena. Navamaṃ.

10. Vajirāsuttavaṇṇanā

171. Dasame **nayidha sattupalabbhatī**ti imasmiṃ suddhasaṅkhārapuñje paramatthato satto nāma na upalabbhati. **Khandhesu santesū**ti pañcasu khandhesu vijjamānesu tena tenākārena vavatthitesu.

Sammutīti sattoti samaññāmattameva hoti. **Dukkha**nti pañcakkhandhadukkhaṃ. **Nāññatra dukkhā**ti ṭhapetvā dukkhaṃ añño neva sambhoti na nirujjhatīti. Dasamaṃ.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Bhikkhunīsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Brahmasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Brahmāyācanasuttavaṇṇanā

172. Brahmasaṃyuttassa paṭhame **parivitakko udapādī**ti sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo ayaṃ cetaso vitakko udapādi. Kadā udapādīti? Buddhabhūtassa aṭṭhame sattāhe rājāyatanamūle sakkena devānamindena ābhataṃ dantakaṭṭhañca osadhaharītakañca khāditvā mukhaṃ dhovitvā catūhi lokapālehi upanīte paccagghe selamayapatte tapussabhallikānaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā puna paccāgantvā ajapālanigrodhe nisinnamattassa.

Adhigatoti paṭividdho. **Dhammo**ti catusaccadhammo. **Gambhīro**ti uttānapaṭikkhepavacanametaṃ. **Duddaso**ti gambhīrattāva duddaso dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukhena daṭṭhuṃ. Duddasattāva **duranubodho** dukkhena avabujjhitabbo, na sakkā sukhena avabujjhituṃ. **Santo**ti nibbuto. **Paṇīto**ti atappako. Idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. **Atakkāvacaro**ti takkena avacaritabbo ogāhitabbo na hoti, ñāṇeneva avacaritabbo. **Nipuṇo**ti saṇho. **Paṇḍitavedanīyo**ti sammāpaṭipadaṃ paṭipannehi paṇḍitehi veditabbo. **Ālayarāmā**ti sattā pañcasu kāmaguṇesu allīyanti, tasmā te **ālayā**ti vuccanti. Aṭṭhasatataṇhāvicaritāni vā allīyanti, tasmāpi ālayāti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā**. Ālayesu ratāti **ālayaratā**. Ālayesu suṭṭhu muditāti **ālayasammuditā**. Yatheva hi susajjitaṃ pupphaphalabharitarukkhādisampannaṃ uyyānaṃ paviṭṭho rājā tāya tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditapamodito hoti, na ukkaṇṭhati, sāyampi nikkhamituṃ na icchati, evamimehipi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṃsāravaṭṭe sammuditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena tesaṃ bhagavā duvidhaṃ ālayaṃ uyyānabhūmiṃ viya dassento ‘‘ālayarāmā’’tiādimāha.

Tattha **yadida**nti nipāto, tassa ṭhānaṃ sandhāya ‘‘yaṃ ida’’nti, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya ‘‘yo aya’’nti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādo**ti imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti **idappaccayatāpaṭiccasamuppādo**. Saṅkhārādipaccayānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Sabbasaṅkhārasamatho**tiādi sabbaṃ nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni samanti, vūpasammanti, tasmā **sabbasaṅkhārasamatho**ti vuccati. Yasmā ca taṃ āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, sabbaṃ dukkhaṃ nirujjhati, tasmā **sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho**ti vuccati. Yā panesā taṇhā bhavena bhavaṃ, phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā **vāna**nti vuccati, tato nikkhantaṃ vānatoti **nibbānaṃ. So mamassa kilamatho**ti yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assa, sā mama vihesā assāti attho. Kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca assāti vuttaṃ hoti. Citte pana ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi. **Apissū**ti anubrūhanatthe nipāto. So ‘‘na kevalaṃ ayaṃ parivitakko udapādi, imāpi gāthā paṭibhaṃsū’’ti dīpeti. **Anacchariyā**ti anuacchariyā. **Paṭibhaṃsū**ti paṭibhānasaṅkhātassa ñāṇassa gocarā ahesuṃ, parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsu.

Kicchenāti dukkhena, na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānaṃ hi cattāropi maggā sukhapaṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ sīsaṃ kantitvā galalohitaṃ nīharitvā suañjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsappadīpaṃ puttaṃ manāpacāriniṃ bhariyanti evamādīni dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Hala**nti ettha **ha**-kāro nipātamatto, alanti attho. **Pakāsitu**nti desituṃ, evaṃ kicchena adhigatassa alaṃ desituṃ pariyattaṃ desituṃ. Ko attho desitenāti vuttaṃ hoti? **Rāgadosaparetehī**ti rāgadosaphuṭṭhehi rāgadosānugatehi vā.

Paṭisotagāminti niccādīnaṃ paṭisotaṃ, ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā asubha’’nti evaṃ gataṃ catusaccadhammaṃ. **Rāgarattā**ti kāmarāgena bhavarāgena diṭṭhirāgena ca rattā. **Na dakkhantī**ti aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na passissanti, te apassante ko sakkhissati evaṃ gāhāpetuṃ. **Tamokhandhena āvuṭā**ti avijjārāsinā ajjhotthaṭā.

Appossukkatāyāti nirussukkabhāvena, adesetukāmatāyāti attho. Kasmā panassa evaṃ cittaṃ nami? Nanu esa mutto mocessāmi, tiṇṇo tāressāmi –

> ‘‘Kiṃ me aññātavesena, dhammaṃ sacchikatenidha;
> Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tārayissaṃ sadevaka’’nti. (bu. vaṃ. 2.56) –

Patthanaṃ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ pattoti? Saccametaṃ, tadevaṃ paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittaṃ nami. Tassa hi sabbaññutaṃ patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ, dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā. Athassa – ‘‘ime sattā kañjiyapuṇṇā lābu viya, takkabharitā cāṭi viya, vasātelapītapilotikā viya, añjanamakkhitahattho viya ca kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamūḷhā, te kiṃ nāma paṭivijjhissantī’’ti? Cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ nami.

‘‘Ayañca dhammo pathavīsandhārakaudakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipaṭipādanaṃ viya duranubodho. Nanu mayā hi imaṃ dhammaṃ paṭivijjhituṃ vāyamantena adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, arakkhitaṃ sīlaṃ nāma natthi, aparipūritā kāci pāramī nāma natthi, tassa me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassāpi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarantassāpi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhentassāpi na kampittha, pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṃ paṭivijjhantasseva me dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenāpi tikkhañāṇena kicchenevāyaṃ dhammo paṭividdho. Taṃ lokiyamahājanā kathaṃ paṭivijjhissantī’’ti? Dhammagambhīrapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ namīti veditabbaṃ.

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittaṃ nami. Jānāti hi bhagavā – ‘‘mama appossukkatāya citte namamāne maṃ mahābrahmā dhammadesanaṃ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā. Te ‘satthā kira dhammaṃ na desetukāmo ahosi. Atha naṃ mahābrahmā yācitvā desāpesi. Santo vata bho dhammo, paṇīto vata bho dhammo’ti maññamānā sussūsissantī’’ti. Idampissa kāraṇaṃ paṭicca appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṃ.

Sahampatissāti so kira kassapassa bhagavato sāsane sahako nāma thero paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ kappāyukabrahmā hutvā nibbatto. Tatra naṃ ‘‘sahampatibrahmā’’ti paṭisañjānanti. Taṃ sandhāyāha ‘‘brahmuno sahampatissā’’ti. **Nassati vata bho**ti so kira imaṃ saddaṃ tathā nicchāresi, yathā dasasahassilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṃsu. **Yatra hi nāmā**ti yasmiṃ nāma loke. **Purato pāturahosī**ti tehi dasahi brahmasahassehi saddhiṃ pāturahosi. **Apparajakkhajātikā**ti paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ evaṃsabhāvāti **apparajakkhajātikā. Assavanatā**ti assavanatāya. **Bhavissantī**ti purimabuddhesu dasapuññakiriyavasena katādhikārā paripākagatā padumāni viya sūriyarasmisamphassaṃ, dhammadesanaṃyeva ākaṅkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmiṃ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

Pāturahosīti pātubhavi. **Samalehi cintito**ti samalehi chahi satthārehi cintito. Te hi puretaraṃ uppajjitvā sakalajambudīpe kaṇṭake pattharamānā viya, visaṃ siñcamānā viya ca samalaṃ micchādiṭṭhidhammaṃ desayiṃsu. **Apāpureta**nti vivaraṃ etaṃ. **Amatassa dvāra**nti amatassa nibbānassa dvārabhūtaṃ ariyamaggaṃ. **Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddha**nti ime sattā rāgādimalānaṃ abhāvato vimalena sammāsambuddhena anubuddhaṃ catusaccadhammaṃ suṇantu tāva bhagavāti yācati.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathāṭhitova. Na hi tassa ṭhitassa dassanatthaṃ gīvukkhipanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpama**nti tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yathā selapabbatamuddhani ṭhitova cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, tathā tvampi sumedha sundarapañña sabbaññutañāṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ pāsādamāruyha sayaṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhibhūtaṃ janataṃ avekkhassu upadhāraya upaparikkha. Ayaṃ panettha adhippāyo – yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā, tattha kedārapāḷīsu kuṭikāyo katvā rattiṃ aggiṃ jāleyyuṃ, caturaṅgasamannāgatañca andhakāraṃ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ na kedārapāḷiyo na kuṭiyo na tattha sayitamanussā paññāyeyyuṃ. Kuṭikāsu pana aggijālāmattakameva paññāyeyya, evaṃ dhammapāsādaṃ āruyha sattanikāyaṃ olokayato tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti, rattiṃ khittā sarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi ṭhitā āpāthaṃ āgacchanti so aggi viya himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Dūre santo pakāsenti, himavantova pabbato;
> Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā’’ti. (dha. pa. 304);

Ajjhesananti yācanaṃ. **Buddhacakkhunā**ti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesaṃ hi dvinnaṃ ñāṇānaṃ ‘‘buddhacakkhū’’ti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa ‘‘samantacakkhū’’ti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ ‘‘dhammacakkhū’’ti. **Apparajakkhe**tiādīsu yesaṃ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**. Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākārā sundarā, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Ayaṃ panettha pāḷi – ‘‘saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho. Āraddhavīriyo, kusīto. Upaṭṭhitassati, muṭṭhassati. Samāhito, asamāhito. Paññavā, duppañño puggalo mahārajakkho. Tathā saddho puggalo tikkhindriyo…pe… paññavā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. Lokoti khandhaloko, āyatanaloko, dhātuloko, sampattibhavaloko, sampattisambhavaloko, vipattibhavaloko, vipattisambhavaloko. Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā nāmañca rūpañca. Tayo lokā tisso vedanā. Cattāro lokā cattāro āhārā. Pañca lokā pañcupādānakkhandhā. Cha lokā cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā aṭṭha lokadhammā. Nava lokā nava sattāvāsā. Dasa lokā dasāyatanāni. Dvādasa lokā dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā aṭṭhārasa dhātuyo. Vajjanti sabbe kilesā vajjā, sabbe duccaritā vajjā, sabbe abhisaṅkhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā, iti imasmiñca loke imasmiñca vajje tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti passati aññāsi paṭivijjhi. Idaṃ tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.112).

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnī**ti yāni anto nimuggāneva posiyanti. **Udakaṃ accuggamma ṭhitānī** ti udakaṃ atikkamitvā ṭhitāni. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni, tāni sūriyarasmisamphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni pana samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānipi sarogauppalādīni nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti, tāni pāḷiṃ nāruḷhāni. Āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitāni. Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evamevaṃ ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā.

Tattha ‘‘yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**. Yassa puggalassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipañcitaññū**. Yassa puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo** (pu. pa. 148-151). Tattha bhagavā uppalavanādisadisaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokento – ‘‘ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipañcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyyo, macchakacchapabhakkhāni pupphāni viya padaparamo’’ti addassa. Passanto ca ‘‘ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā, tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū’’ti evaṃ sabbākāratova addasa.

Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmiṃyeva attabhāve bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti. Padaparamānaṃ anāgatatthāya vāsanā hoti. Atha bhagavā imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ viditvā desetukamyataṃ uppādetvā puna sabbepi tīsu bhavesu satte bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ – ‘‘katame sattā abhabbā? Ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā kilesāvaraṇena samannāgatā vipākāvaraṇena samannāgatā assaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te sattā abhabbā. Katame sattā bhabbā? Ye te sattā na kammāvaraṇena…pe… ime te sattā bhabbā’’ti (vibha. 827; paṭi. ma. 1.115). Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhabbapuggaleyeva ñāṇena pariggahetvā, ‘‘ettakā rāgacaritā ettakā dosa-mohacaritā vitakka-saddhā-buddhicaritā’’ti cha koṭṭhāse akāsi. Evaṃ katvā dhammaṃ desessāmīti cintesi.

Paccabhāsīti patiabhāsi. **Apārutā**ti vivaṭā. **Amatassa dvārā**ti ariyamaggo. So hi amatasaṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ, so mayā vivaritvā ṭhapitoti dasseti. **Pamuñcantu saddha**nti sabbe attano saddhaṃ pamuñcantu vissajjentu. Pacchimapadadvaye ayamattho – ahañhi attano paguṇaṃ suppavattitampi imaṃ paṇītaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākilamathasaññī hutvā na bhāsiṃ. Idāni pana sabbo jano saddhābhājanaṃ upanetu, pūressāmi tesaṃ saṅkappanti.

Antaradhāyīti satthāraṃ gandhamālādīhi pūjetvā antarahito, sakaṭṭhānameva gatoti attho. Gate ca pana tasmiṃ bhagavā ‘‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya’’nti? Āḷārudakānaṃ kālaṅkatabhāvaṃ, pañcavaggiyānañca bahūpakārabhāvaṃ ñatvā tesaṃ dhammaṃ desetukāmo bārāṇasiyaṃ isipatanaṃ gantvā dhammacakkaṃ pavattesīti. Paṭhamaṃ.

2. Gāravasuttavaṇṇanā

173. Dutiye **udapādī**ti ayaṃ vitakko pañcame sattāhe udapādi. **Agāravo**ti aññasmiṃ gāravarahito, kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvāti attho. **Appatisso**ti patissayarahito, kañci jeṭṭhakaṭṭhāne aṭṭhapetvāti attho.

Sadevaketiādīsu saddhiṃ devehi **sadevake**. Devaggahaṇena cettha mārabrahmesu gahitesupi māro nāma vasavattī sabbesaṃ upari vasaṃ vatteti, brahmā nāma mahānubhāvo ekaṅguliyā ekasmiṃ cakkavāḷasahasse ālokaṃ pharati. Dvīhi dvīsu…pe… dasahi aṅgulīhi dasasupi cakkavāḷasahassesu ālokaṃ pharati, so iminā sīlasampannataroti vattuṃ mā labhatūti **samārake sabrahmake**ti visuṃ vuttaṃ. Tathā samaṇā nāma ekanikāyādivasena bahussutā sīlavanto paṇḍitā, brāhmaṇāpi vatthuvijjādivasena bahussutā paṇḍitā, te iminā sīlasampannatarāti vattuṃ mā labhantūti **sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā**ti vuttaṃ. **Sadevamanussāyā**ti idaṃ pana nippadesato dassanatthaṃ gahitameva gahetvā vuttaṃ. Apicettha purimāni tīṇi padāni lokavasena vuttāni, pacchimāni dve pajāvasena. **Sīlasampannatara**nti sīlena sampannataraṃ, adhikataranti attho. Sesesupi eseva nayo. Ettha ca sīlādayo cattāro dhammā lokiyalokuttarā kathitā, vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva. Paccavekkhaṇañāṇaṃ hetaṃ.

Pāturahosīti – ‘‘ayaṃ satthā avīcito yāva bhavaggā sīlādīhi attanā adhikataraṃ apassanto ‘mayā paṭividdhaṃ navalokuttaradhammameva sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharissāmī’ti cinteti, kāraṇaṃ bhagavā cinteti, atthaṃ vuḍḍhivisesaṃ cinteti, gacchāmissa ussāhaṃ janessāmī’’ti cintetvā purato pākaṭo ahosi, abhimukhe aṭṭhāsīti attho.

Viharanti cāti ettha yo vadeyya ‘‘viharantīti vacanato paccuppannepi bahū buddhā’’ti, so ‘‘bhagavāpi, bhante, etarahi arahaṃ sammāsambuddho’’ti iminā vacanena paṭibāhitabbo.

> ‘‘Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
> Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo’’ti. (mahāva. 11; ma. ni. 1.285) –

Ādīhi cassa suttehi aññesaṃ buddhānaṃ abhāvo dīpetabbo. **Tasmā**ti yasmā sabbepi buddhā saddhammagaruno, tasmā. **Mahattamabhikaṅkhatā**ti mahantabhāvaṃ patthayamānena. **Saraṃ buddhāna-sāsana**nti buddhānaṃ sāsanaṃ sarantena. Dutiyaṃ.

3. Brahmadevasuttavaṇṇanā

174. Tatiye **eko**ti ṭhānādīsu iriyāpathesu ekako, ekavihārīti attho. **Vūpakaṭṭho**ti kāyena vūpakaṭṭho nissaṭo. **Appamatto**ti satiyā avippavāse ṭhito. **Ātāpī**ti vīriyātāpena samannāgato. **Pahitatto**ti pesitatto. **Kulaputtā**ti ācārakulaputtā. **Sammadevā**ti na iṇaṭṭā na bhayaṭṭā na jīvitapakatā hutvā, yathā vā tathā vā pabbajitāpi ye anulomapaṭipadaṃ pūrenti, te sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti nāma. **Brahmacariyapariyosāna**nti maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṃ ariyaphalaṃ. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti sāmaṃ jānitvā paccakkhaṃ katvā. **Upasampajjā**ti paṭilabhitvā sampādetvā vihāsi. Evaṃ viharanto ca **khīṇā jāti…pe… abbhaññāsī**ti. Etenassa paccavekkhaṇabhūmi dassitā.

Katamā panassa jāti khīṇā, kathañca naṃ abbhaññāsīti? Vuccate, na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā tattha vāyāmābhāvato, na paccuppannā vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti. Sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā – ‘‘kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatiṃ appaṭisandhikaṃ hotī’’ti jānanto jānāti.

Vusitanti vutthaṃ parivutthaṃ, kataṃ caritaṃ niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. **Kataṃ karaṇīya**nti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyabhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. **Nāparaṃ itthattāyā**ti idāni puna itthabhāvāya, evaṃ soḷasakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā katamaggabhāvanā natthīti. Atha vā **itthattāyā**ti itthattabhāvato, imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlako rukkho viyāti abbhaññāsi. **Aññataro**ti eko. **Arahata**nti arahantānaṃ, bhagavato sāvakānaṃ arahataṃ abbhantaro ahosi.

Sapadānanti sapadānacāraṃ, sampattagharaṃ anukkamma paṭipāṭiyā caranto. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkamanto. Mātā panassa puttaṃ disvāva gharā nikkhamma pattaṃ gahetvā antonivesanaṃ pavesetvā paññattāsane nisīdāpesi.

Āhutiṃ niccaṃ paggaṇhātīti niccakāle āhutipiṇḍaṃ paggaṇhāti. Taṃ divasaṃ pana tasmiṃ ghare bhūtabalikammaṃ hoti. Sabbagehaṃ haritupalittaṃ vippakiṇṇalājaṃ vanamālaparikkhittaṃ ussitaddhajapaṭākaṃ tattha tattha puṇṇaghare ṭhapetvā daṇḍadīpikā jāletvā gandhacuṇṇamālādīhi alaṅkataṃ, samantato sañchādiyamānā dhūmakaṭacchu ahosi. Sāpi brāhmaṇī kālasseva vuṭṭhāya soḷasahi gandhodakaghaṭehi nhāyitvā sabbālaṅkārena attabhāvaṃ alaṅkari. Sā tasmiṃ samaye mahākhīṇāsavaṃ nisīdāpetvā, yāguuḷuṅkamattampi adatvā, ‘‘mahābrahmaṃ bhojessāmī’’ti suvaṇṇapātiyaṃ pāyāsaṃ pūretvā sappimadhusakkharādīhi yojetvā nivesanassa pacchābhāge haritupalittabhāvādīhi alaṅkatā bhūtapīṭhikā atthi. Sā taṃ pātiṃ ādāya, tattha gantvā, catūsu koṇesu majjhe ca ekekaṃ pāyāsapiṇḍaṃ ṭhapetvā, ekaṃ piṇḍaṃ hatthena gahetvā, yāva kapparā sappinā paggharantena pathaviyaṃ jāṇumaṇḍalaṃ patiṭṭhāpetvā ‘‘bhuñjatu bhavaṃ mahābrahmā, sāyatu bhavaṃ mahābrahmā, tappetu bhavaṃ mahābrahmā’’ti vadamānā brahmānaṃ bhojeti.

Etadahosīti mahākhīṇāsavassa sīlagandhaṃ chadevaloke ajjhottharitvā brahmalokaṃ upagataṃ ghāyamānassa etaṃ ahosi. **Saṃvejeyya**nti codeyyaṃ, sammāpaṭipattiyaṃ yojeyyaṃ. ‘Ayaṃ hi evarūpaṃ aggadakkhiṇeyyaṃ mahākhīṇāsavaṃ nisīdāpetvā yāguuḷuṅkamattampi adatvā, ‘‘mahābrahmaṃ bhojessāmī’’ti tulaṃ pahāya hatthena tulayantī viya, bheriṃ pahāya kucchiṃ vādentī viya, aggiṃ pahāya khajjopanakaṃ dhamamānā viya bhūtabaliṃ kurumānā āhiṇḍati. Gacchāmissā micchādassanaṃ bhinditvā apāyamaggato uddharitvā yathā asītikoṭidhanaṃ buddhasāsane vippakiritvā saggamaggaṃ ārohati, tathā karomīti vuttaṃ hoti.

Dūre itoti imamhā ṭhānā dūre brahmaloko. Tato hi kūṭāgāramattā silā pātitā ekena ahorattena aṭṭhacattālīsayojanasahassāni khepayamānā catūhi māsehi pathaviyaṃ patiṭṭhaheyya, sabbaheṭṭhimopi brahmaloko evaṃ dūre. **Yassāhuti**nti yassa brahmuno āhutiṃ paggaṇhāsi, tassa brahmaloko dūreti attho. **Brahmapatha**nti ettha brahmapatho nāma cattāri kusalajjhānāni, vipākajjhānāni pana nesaṃ jīvitapatho nāma, taṃ brahmapathaṃ ajānantī tvaṃ kiṃ jappasi vippalapasi? Brahmāno hi sappītikajjhānena yāpenti, na etaṃ tiṇabījāni pakkhipitvā randhaṃ goyūsaṃ khādanti, mā akāraṇā kilamasīti.

Evaṃ vatvā puna so mahābrahmā añjaliṃ paggayha avakujjo hutvā theraṃ upadisanto **eso hi te brāhmaṇi brahmadevo**tiādimāha. Tattha **nirūpadhiko**ti kilesābhisaṅkhārakāmaguṇopadhīhi virahito. **Atidevapatto**ti devānaṃ atidevabhāvaṃ brahmānaṃ atibrahmabhāvaṃ patto. **Anaññaposī**ti ṭhapetvā imaṃ attabhāvaṃ aññassa attabhāvassa vā puttadārassa vā aposanatāya anaññaposī.

Āhuneyyoti āhunapiṇḍaṃ paṭiggahetuṃ yutto. **Vedagū**ti catumaggasaṅkhātehi vedehi dukkhassantaṃ gato. **Bhāvitatto**ti attānaṃ bhāvetvā vaḍḍhetvā ṭhito. **Anūpalitto**ti taṇhādīhi lepehi alitto. **Ghāsesanaṃ iriyatī**ti āhārapariyesanaṃ carati.

Na tassa pacchā na puratthamatthīti pacchā vuccati atītaṃ, puratthaṃ vuccati anāgataṃ, atītānāgatesu khandhesu chandarāgavirahitassa pacchā vā puratthaṃ vā natthīti vadati. **Santo**tiādīsu rāgādisantatāya santo. Kodhadhūmavigamā **vidhūmo,** dukkhābhāvā **anīgho,** kattaradaṇḍādīni gahetvā vicarantopi vadhakacetanāya abhāvā **nikkhittadaṇḍo. Tasathāvaresū**ti ettha pana puthujjanā tasā nāma, khīṇāsavā thāvarā nāma. Satta pana sekhā tasāti vattuṃ na sakkā, thāvarā na honti, bhajamānā pana thāvarapakkhameva bhajanti. **So tyāhuti**nti so te āhutiṃ.

Visenibhūtoti kilesasenāya viseno jāto. **Anejo**ti nittaṇho. **Susīlo**ti khīṇāsavasīlena susīlo. **Suvimuttacitto**ti phalavimuttiyā suṭṭhu vimuttacitto. **Oghatiṇṇa**nti cattāro oghe tiṇṇaṃ. Ettakena kathāmaggena brahmā therassa vaṇṇaṃ kathento āyatane brāhmaṇiṃ niyojesi. Avasānagāthā pana saṅgītikārehi ṭhapitā. **Patiṭṭhapesi dakkhiṇa**nti catupaccayadakkhiṇaṃ patiṭṭhapesi. **Sukhamāyatika**nti sukhāyatikaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ, sukhāvahanti attho. Tatiyaṃ.

4. Bakabrahmasuttavaṇṇanā

175. Catutthe **pāpakaṃ diṭṭhigata**nti lāmikā sassatadiṭṭhi. **Idaṃ nicca**nti idaṃ saha kāyena brahmaṭṭhānaṃ aniccaṃ ‘‘nicca’’nti vadati. Dhuvādīni tasseva vevacanāni. Tattha **dhuva**nti thiraṃ. **Sassata**nti sadā vijjamānaṃ. **Kevala**nti akhaṇḍaṃ sakalaṃ. **Acavanadhamma**nti acavanasabhāvaṃ. **Idaṃ hi na jāyatī**tiādīsu imasmiṃ ṭhāne koci jāyanako vā jīyanako vā mīyanako vā cavanako vā upapajjanako vā natthi, taṃ sandhāya vadati. **Ito ca panañña**nti ito sahakāyā brahmaṭṭhānā uttari aññaṃ nissaraṇaṃ nāma natthīti. Evamassa thāmagatā sassatadiṭṭhi uppannā hoti. Evaṃvādī ca pana so upari tisso jhānabhūmiyo cattāro magge cattāri phalāni nibbānanti sabbaṃ paṭibāhati. Kadā panassa sā diṭṭhi uppannāti? Paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbattakāle. Dutiyajjhānabhūmiyanti eke.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – heṭṭhupapattiko kiresa brahmā anuppanne buddhuppāde isipabbajjaṃ pabbajitvā kasiṇaparikammaṃ katvā samāpattiyo nibbattetvā aparihīnajjhāno kālaṃ katvā catutthajjhānabhūmiyaṃ vehapphalabrahmaloke pañcakappasatikaṃ āyuṃ gahetvā nibbatti. Tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā heṭṭhupapattikaṃ katvā tatiyajjhānaṃ paṇītaṃ bhāvetvā subhakiṇhabrahmaloke catusaṭṭhikappaṃ āyuṃ gahetvā nibbatti. Tattha dutiyajjhānaṃ bhāvetvā ābhassare aṭṭha kappe āyuṃ gahetvā nibbatti. Tattha paṭhamajjhānaṃ bhāvetvā, paṭhamajjhānabhūmiyaṃ kappāyuko hutvā nibbatti. So paṭhamakāle attanā katakammañca nibbattaṭṭhānañca aññāsi, kāle pana gacchante gacchante ubhayaṃ pamussitvā sassatadiṭṭhiṃ uppādesi.

Avijjāgatoti avijjāya gato samannāgato aññāṇī andhībhūto. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma. **Vakkhatī**ti bhaṇati. ‘‘Yatrā’’ti nipātayogena pana anāgatavacanaṃ kataṃ.

Evaṃ vutte so brahmā yathā nāma maggacoro dve tayo pahāre adhivāsento sahāye anācikkhitvāpi uttariṃ pahāraṃ pahariyamāno ‘‘asuko ca asuko ca mayhaṃ sahāyo’’ti ācikkhati, evameva bhagavatā santajjiyamāno satiṃ labhitvā, ‘‘bhagavā mayhaṃ padānupadaṃ pekkhanto maṃ nippīḷitukāmo’’ti bhīto attano sahāye ācikkhanto **dvāsattatī**tiādimāha. Tassattho – bho gotama, mayaṃ dvāsattati janā **puññakammā** tena puññakammena idha nibbattā. **Vasavattino** sayaṃ aññesaṃ vase avattitvā pare attano vase vattema, jātiñca jarañca atītā, ayaṃ no vedehi gatattā ‘‘vedagū’’ti saṅkhaṃ gatā bhagavā antimā brahmupapatti. **Asmābhijappanti janā anekā**ti anekajanā amhe abhijappanti. ‘‘Ayaṃ kho bhavaṃ brahmā, mahābrahmā, abhibhū, anabhibhūto, aññadatthudaso, vasavattī, issaro, kattā, nimmātā, seṭṭho, sajitā, vasī, pitā bhūtabhabyāna’’nti evaṃ patthenti pihentīti.

Atha naṃ bhagavā **appaṃ hi eta**ntiādimāha. Tattha **eta**nti yaṃ tvaṃ idha tava āyuṃ ‘‘dīgha’’nti maññasi, etaṃ appaṃ parittakaṃ. **Sataṃ sahassānaṃ nirabbudāna**nti nirabbudagaṇanāya satasahassanirabbudānaṃ. **Āyuṃ pajānāmī**ti, ‘‘idāni tava avasiṭṭhaṃ ettakaṃ āyū’’ti ahaṃ jānāmi. **Anantadassī bhagavā hamasmī**ti, bhagavā, tumhe ‘‘ahaṃ anantadassī jātiādīni upātivatto’’ti vadatha. **Kiṃ me purāṇa**nti, yadi tvaṃ anantadassī, evaṃ sante idaṃ me ācikkha, kiṃ mayhaṃ purāṇaṃ? **Vatasīlavatta**nti sīlameva vuccati. **Yamahaṃ vijaññā**ti yaṃ ahaṃ tayā kathitaṃ jāneyyaṃ, taṃ me ācikkhāti vadati.

Idānissa ācikkhanto bhagavā **yaṃ tvaṃ apāyesī**tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – pubbe kiresa kulaghare nibbattitvā kāmesu ādīnavaṃ disvā – ‘‘jātijarāmaraṇassa antaṃ karissāmī’’ti nikkhamma isipabbajjaṃ pabbajitvā samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānassa lābhī hutvā gaṅgātīre paṇṇasālaṃ kāretvā jhānaratiyā vītināmeti. Tadā ca kālenakālaṃ satthavāhā pañcahi sakaṭasatehi marukantāraṃ paṭipajjanti. Marukantāre pana divā na sakkā gantuṃ, rattiṃ gamanaṃ hoti. Atha purimasakaṭassa aggayuge yuttabalibaddā gacchantā gacchantā nivattitvā āgatamaggābhimukhā ahesuṃ, sabbasakaṭāni tatheva nivattitvā aruṇe uggate nivattitabhāvaṃ jāniṃsu. Tesañca tadā kantāraṃ atikkamanadivaso ahosi. Sabbaṃ dārudakaṃ parikkhīṇaṃ – tasmā ‘‘natthi dāni amhākaṃ jīvita’’nti cintetvā, goṇe cakkesu bandhitvā, manussā sakaṭacchāyaṃ pavisitvā nipajjiṃsu.

Tāpasopi kālasseva paṇṇasālato nikkhamitvā paṇṇasāladvāre nisinno gaṅgaṃ olokayamāno addasa gaṅgaṃ mahatā udakoghena pūriyamānaṃ pavattitamaṇikkhandhaṃ viya āgacchantaṃ, disvā cintesi –

‘‘atthi nu kho imasmiṃ loke evarūpassa madhurodakassa alābhena kilissamānā sattā’’ti? So evaṃ āvajjento marukantāre taṃ satthaṃ disvā ‘ime sattā mā nassantū’ti ‘‘ito cito ca mahāudakakkhandho chijjitvā marukantāre satthābhimukho gacchatū’’ti abhiññācittena adhiṭṭhāsi. Saha cittuppādena mātikāruḷhaṃ viya udakaṃ tattha agamāsi. Manussā udakasaddena vuṭṭhāya udakaṃ disvā haṭṭhatuṭṭhā nhāyitvā pivitvā goṇepi pāyetvā sotthinā icchitaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Satthā taṃ brahmuno pubbakammaṃ dassento paṭhamaṃ gāthamāha. Tattha **apāyesī**ti pāyesi. A-kāro nipātamattaṃ. **Gammanī**ti gimhe. **Samparete**ti gimhātapena phuṭṭhe anugate.

Aparasmimpi samaye tāpaso gaṅgātīre paṇṇasālaṃ māpetvā araññagāmakaṃ nissāya vasati. Tena ca samayena corā taṃ gāmaṃ paharitvā hatthasāraṃ gahetvā gāviyo ca karamare ca gahetvā gacchanti. Gāvopi sunakhāpi manussāpi mahāviravaṃ viravanti. Tāpaso taṃ saddaṃ sutvā ‘‘kinnu kho eta’’nti? Āvajjento ‘‘manussānaṃ bhayaṃ uppanna’’nti ñatvā ‘‘mayi passante ime sattā mā nassantū’’ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññācittena corānaṃ paṭipathe caturaṅginiṃ senaṃ māpesi. Kammasajjā āgacchantā corā disvā, ‘‘rājā maññe āgato’’ti vilopaṃ chaḍḍetvā pakkamiṃsu. Tāpaso ‘‘yaṃ yassa santakaṃ, taṃ tasseva hotū’’ti adhiṭṭhāsi, taṃ tatheva ahosi. Mahājano sotthibhāvaṃ pāpuṇi. Satthā idampi tassa pubbakammaṃ dassento dutiyaṃ gāthamāha. Tattha **eṇikūlasmi**nti gaṅgātīre. **Gayhakaṃ nīyamāna**nti gahetvā nīyamānaṃ, karamaraṃ nīyamānantipi attho.

Puna ekasmiṃ samaye uparigaṅgāvāsikaṃ ekaṃ kulaṃ heṭṭhāgaṅgāvāsikena kulena saddhiṃ mittasanthavaṃ katvā, nāvāsaṅghāṭaṃ bandhitvā, bahuṃ khādanīyañceva bhojanīyañca gandhamālādīni ca āropetvā gaṅgāsotena āgacchati. Manussā khādamānā bhuñjamānā naccantā gāyantā devavimānena gacchantā viya balavasomanassā ahesuṃ. Gaṅgeyyako nāgo disvā kupito ‘‘ime mayi saññampi na karonti. Idāni ne samuddameva pāpessāmī’’ti mahantaṃ attabhāvaṃ māpetvā udakaṃ dvidhā bhinditvā uṭṭhāya phaṇaṃ katvā, susukāraṃ karonto aṭṭhāsi. Mahājano disvā bhīto vissaramakāsi. Tāpaso paṇṇasālāyaṃ nisinno sutvā, ‘‘ime gāyantā naccantā somanassajātā āgacchanti. Idāni pana bhayaravaṃ raviṃsu, kinnu kho’’ti? Āvajjento nāgarājaṃ disvā, ‘‘mayi passante sattā mā nassantū’’ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā attabhāvaṃ pajahitvā supaṇṇavaṇṇaṃ māpetvā nāgarājassa dassesi. Nāgarājā bhīto phaṇaṃ saṃharitvā udakaṃ paviṭṭho, mahājano sotthibhāvaṃ pāpuṇi. Satthā idampi tassa pubbakammaṃ dassento tatiyaṃ gāthamāha. Tattha **luddenā**ti dāruṇena. **Manussakamyā**ti manussakāmatāya, manusse viheṭhetukāmatāyāti attho.

Aparasmimpi samaye esa isipabbajjaṃ pabbajitvā kesavo nāma tāpaso ahosi. Tena samayena amhākaṃ bodhisatto kappo nāma māṇavo kesavassa baddhacaro antevāsiko hutvā ācariyassa kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī buddhisampanno atthacaro ahosi. Kesavo tena vinā vasituṃ na sakkoti, taṃ nissāyeva jīvikaṃ kappesi. Satthā idampi tassa pubbakammaṃ dassento catutthaṃ gāthamāha.

Tattha **baddhacaro**ti antevāsiko, so pana jeṭṭhantevāsiko ahosi. **Sambuddhimantaṃ vatinaṃ amaññī**ti, ‘‘sammā buddhimā vatasampanno aya’’nti evaṃ maññamāno kappo tava antevāsiko ahosiṃ ahaṃ so tena samayenāti dasseti. **Aññepi jānāsī**ti na kevalaṃ mayhaṃ āyumeva, aññepi tvaṃ jānāsiyeva. **Tathā hi buddho**ti tathā hi tvaṃ buddho, yasmā buddho, tasmā jānāsīti attho. **Tathā hi tyāyaṃ jalitānubhāvo**ti yasmā ca tvaṃ buddho, tasmā te ayaṃ jalito ānubhāvo. **Obhāsayaṃ tiṭṭhatī**ti sabbaṃ brahmalokaṃ obhāsayanto tiṭṭhati. Catutthaṃ.

5. Aññatarabrahmasuttavaṇṇanā

176. Pañcame **tejodhātuṃ samāpajjitvā**ti tejokasiṇaparikammaṃ katvā pādakajjhānato vuṭṭhāya, **‘‘sarīrato jālā nikkhamantū’’ti** adhiṭṭhahanto adhiṭṭhānacittānubhāvena sakalasarīrato jālā nikkhamanti, evaṃ tejodhātuṃ samāpanno nāma hoti, tathā samāpajjitvā. **Tasmiṃ brahmaloke**ti kasmā thero tattha agamāsi? Therassa kira tejodhātuṃ samāpajjitvā tassa brahmuno upari nisinnaṃ tathāgataṃ disvā ‘‘aṭṭhivedhī ayaṃ puggalo, mayāpettha gantabba’’nti ahosi, tasmā agamāsi. Sesānaṃ gamanepi eseva nayo. So hi brahmā tathāgatassa ceva tathāgatasāvakānañca ānubhāvaṃ adisvā abhabbo vinayaṃ upagantuṃ, tena so sannipāto ahosi. Tattha tathāgatassa sarīrato uggatajālā sakalabrahmalokaṃ atikkamitvā ajaṭākāse pakkhandā, tā ca pana chabbaṇṇā ahesuṃ, tathāgatassa sāvakānaṃ ābhā pakativaṇṇāva.

Passasi vītivattantanti imasmiṃ brahmaloke aññabrahmasarīravimānālaṅkārādīnaṃ pabhā atikkamamānaṃ buddhassa bhagavato pabhassaraṃ pabhaṃ passasīti pucchati. **Na me, mārisa, sā diṭṭhī**ti yā mesā, ‘‘idhāgantuṃ samattho añño samaṇo vā brāhmaṇo vā natthī’’ti pure diṭṭhi, natthi me sā. **Kathaṃ vajja**nti kena kāraṇena vadeyyaṃ. **Niccomhi sassato**ti imassa kira brahmuno laddhidiṭṭhi sassatadiṭṭhi cāti dve diṭṭhiyo. Tatrāssa tathāgatañceva tathāgatasāvake ca passato laddhidiṭṭhi pahīnā. Bhagavā panettha mahantaṃ dhammadesanaṃ desesi. Brahmā desanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhahi. Itissa maggena sassatadiṭṭhi pahīnā, tasmā evamāha.

Brahmapārisajjanti brahmapāricārikaṃ. Therānañhi bhaṇḍagāhakadaharā viya brahmānampi pārisajjā brahmāno nāma honti. **Tenupasaṅkamā**ti kasmā therasseva santikaṃ pesesi? There kirassa tattakeneva kathāsallāpena vissāso udapādi, tasmā tasseva santikaṃ pesesi **aññepī**ti yathā tumhe cattāro janā, kinnu kho evarūpā aññepi atthi, udāhu tumhe cattāro eva mahiddhikāti? **Tevijjā**ti pubbenivāsadibbacakkhuāsavakkhayasaṅkhātāhi tīhi vijjāhi samannāgatā. **Iddhipattā**ti iddhividhañāṇaṃ pattā. **Cetopariyāyakovidā**ti paresaṃ cittācāre kusalā. Evamettha pañca abhiññāpi sarūpena vuttā. Dibbasotaṃ pana tāsaṃ vasena āgatameva hoti. **Bahū**ti evarūpā chaḷabhiññā buddhasāvakā bahū gaṇanapathaṃ atikkantā, sakalaṃ jambudīpaṃ kāsāvapajjotaṃ katvā vicarantīti. Pañcamaṃ.

6. Brahmalokasuttavaṇṇanā

177. Chaṭṭhe **paccekaṃ dvārabāha**nti ekeko ekekaṃ dvārabāhaṃ nissāya dvārapālā viya aṭṭhaṃsu. **Iddho**ti jhānasukhena samiddho. **Phīto**ti abhiññāpupphehi supupphito. **Anadhivāsento**ti asahanto. **Etadavocā**ti etesaṃ nimmitabrahmānaṃ majjhe nisinno etaṃ ‘‘passasi me’’tiādivacanaṃ avoca.

Tayo supaṇṇāti gāthāya pañcasatāti satapadaṃ rūpavasena vā pantivasena vā yojetabbaṃ. Rūpavasena tāva **tayo supaṇṇā**ti tīṇi supaṇṇarūpasatāni. **Caturo ca haṃsā**ti cattārihaṃsarūpasatāni. **Bugghīnisā pañcasatā**ti byagghasadisā ekacce migā byagghīnisā nāma, tesaṃ byagghīnisārūpakānaṃ pañcasatāni, pantivasena **tayo supaṇṇā**ti tīṇi supaṇṇapantisatāni, **caturo haṃsā**ti cattāri haṃsapantisatāni. **Byagghīnisā pañcasatā**ti pañca byagghīnisā pantisatāni. **Jhāyino**ti jhāyissa mayhaṃ vimāne ayaṃ vibhūtīti dasseti. **Obhāsaya**nti obhāsayamānaṃ. **Uttarassaṃ disāya**nti taṃ kira kanakavimānaṃ tesaṃ mahābrahmānaṃ ṭhitaṭṭhānato uttaradisāyaṃ hoti. Tasmā evamāha. Ayaṃ panassa adhippāyo – evarūpe kanakavimāne vasanto ahaṃ kassa aññassa upaṭṭhānaṃ gamissāmīti. **Rūpe raṇaṃ disvā**ti rūpamhi jātijarābhaṅgasaṅkhātaṃ dosaṃ disvā. **Sadā pavedhita**nti sītādīhi ca niccaṃ pavedhitaṃ calitaṃ ghaṭṭitaṃ rūpaṃ disvā. **Tasmā na rūpe ramati sumedho**ti yasmā rūpe raṇaṃ passati, sadā pavedhitañca rūpaṃ passati, tasmā sumedho sundarapañño so satthā rūpe na ramatīti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kokālikasuttavaṇṇanā

178. Sattame **appameyyaṃ paminanto**ti appameyyaṃ khīṇāsavapuggalaṃ ‘‘ettakaṃ sīlaṃ, ettako samādhi, ettakā paññā’’ti evaṃ minanto. **Kodhavidvā vikappaye**ti ko idha vidvā medhāvī vikappeyya, khīṇāsavova khīṇāsavaṃ minanto kappeyyāti dīpeti. **Nivutaṃ taṃ maññe**ti yo pana puthujjano taṃ pametuṃ ārabhati, taṃ nivutaṃ avakujjapaññaṃ maññāmīti. Sattamaṃ.

8. Katamodakatissasuttavaṇṇanā

179. Aṭṭhame **akissava**nti kissavā vuccati paññā, nippaññoti attho. Aṭṭhamaṃ.

9. Turūbrahmasuttavaṇṇanā

180. Navame **ābādhiko**ti ‘‘sāsapamattīhi pīḷakāhī’’tiādinā nayena anantarasutte āgatena ābādhena ābādhiko. **Bāḷhagilāno**ti adhimattagilāno. **Turū**ti kokālikassa upajjhāyo turutthero nāma anāgāmiphalaṃ patvā brahmaloke nibbatto. So bhūmaṭṭhakadevatā ādiṃ katvā, ‘‘ayuttaṃ kokālikena kataṃ aggasāvake antimavatthunā abbhācikkhantenā’’ti paramparāya brahmalokasampattaṃ kokālikassa pāpakammaṃ sutvā – ‘‘mā mayhaṃ passantasseva varāko nassi, ovadissāmi naṃ theresu cittapasādatthāyā’’ti āgantvā tassa purato aṭṭhāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘turū paccekabrahmā’’ti. **Pesalā**ti piyasīlā. **Kosi tvaṃ, āvuso**ti nipannakova kabarakkhīni ummīletvā evamāha. **Passa yāvañca te**ti passa yattakaṃ tayā aparaddhaṃ, attano nalāṭe mahāgaṇḍaṃ apassanto sāsapamattāya pīḷakāya maṃ codetabbaṃ maññasīti āha.

Atha naṃ ‘‘adiṭṭhippatto ayaṃ varāko, gilaviso viya kassaci vacanaṃ na karissatī’’ti ñatvā **purisassa hī**tiādimāha. Tattha **kuṭhārī**ti kuṭhārisadisā pharusā vācā. **Chindatī**ti kusalamūlasaṅkhāte mūleyeva nikantati. **Nindiya**nti ninditabbaṃ dussīlapuggalaṃ. **Pasaṃsatī**ti uttamatthe sambhāvetvā khīṇāsavoti vadati. **Taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo**ti, yo vā pasaṃsitabbo khīṇāsavo, taṃ antimavatthunā codento ‘‘dussīlo aya’’nti vadati. **Vacināti mukhena so kali**nti, so taṃ aparādhaṃ mukhena vicināti nāma. **Kalinā tenā**ti tena aparādhena sukhaṃ na vindati. Nindiyapasaṃsāya hi pasaṃsiyanindāya ca samakova vipāko.

Sabbassāpi sahāpi attanāti sabbena sakenapi attanāpi saddhiṃ yo akkhesu dhanaparājayo nāma, ayaṃ appamattako aparādho. **Yo sugatesū**ti yo pana sammaggatesu puggalesu cittaṃ padusseyya, ayaṃ cittapadosova tato kalito mahantataro kali.

Idāni tassa mahantatarabhāvaṃ dassento **sataṃ sahassāna**ntiādimāha. Tattha **sataṃ sahassāna**nti nirabbudagaṇanāya satasahassaṃ. **Chattiṃsatī**ti aparāni chattiṃsati nirabbudāni. **Pañca cā**ti abbudagaṇanāya pañca abbudāni. **Yamariyagarahī**ti yaṃ ariye garahanto nirayaṃ upapajjati, tattha ettakaṃ āyuppamāṇanti. Navamaṃ.

10. Kokālikasuttavaṇṇanā

181. Dasame **kokāliko bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti, ko ayaṃ kokāliko, kasmā ca upasaṅkami? Ayaṃ kira kokālikaraṭṭhe kokālikanagare kokālikaseṭṭhissa putto pabbajitvā pitarā kārāpite vihāre paṭivasati cūḷakokālikoti nāmena, na devadattassa sisso. So hi brāhmaṇaputto mahākokāliko nāma. Bhagavati pana sāvatthiyaṃ viharante dve aggasāvakā pañcamattehi bhikkhusatehi saddhiṃ janapadacārikaṃ caramānā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya vivekāvāsaṃ vasitukāmā te bhikkhū uyyojetvā attano pattacīvaramādāya tasmiṃ janapade taṃ nagaraṃ patvā taṃ vihāraṃ agamaṃsu. Tattha nesaṃ kokāliko vattaṃ dassesi. Te tena saddhiṃ sammoditvā, ‘‘āvuso, mayaṃ idha temāsaṃ vasissāma, mā kassaci ārocehī’’ti paṭiññaṃ gahetvā vasiṃsu. Vasitvā pavāraṇādivase pavāretvā, ‘‘gacchāma mayaṃ, āvuso’’ti kokālikaṃ āpucchiṃsu. Kokāliko ‘‘ajjekadivasaṃ, āvuso, vasitvā sve gamissathā’’ti vatvā dutiyadivase nagaraṃ pavisitvā manusse āmantesi – ‘‘āvuso, tumhe aggasāvake idhāgantvā vasamānepi na jānātha, na ne koci paccayenāpi nimantetī’’ti. Nagaravāsino, ‘‘kahaṃ, bhante, therā, kasmā no na ārocayitthā’’ti? Kiṃ āvuso ārocitena, kiṃ na passatha dve bhikkhū therāsane nisīdante, ete aggasāvakāti. Te khippaṃ sannipatitvā sappiphāṇitādīni ceva cīvaradussāni ca saṃhariṃsu.

Kokāliko cintesi – ‘‘paramappicchā aggasāvakā payuttavācāya uppannaṃ lābhaṃ na sādiyissanti, asādiyantā ‘āvāsikassa dethā’ti vakkhantī’’ti. Taṃ taṃ lābhaṃ gāhāpetvā therānaṃ santikaṃ agamāsi. Therā disvāva ‘‘ime paccayā neva amhākaṃ, na kokālikassa kappantī’’ti paṭikkhipitvā pakkamiṃsu. Kokāliko ‘‘kathaṃ hi nāma attanā agaṇhantā mayhampi adāpetvā pakkamissantī’’ti? Āghātaṃ uppādesi.

Tepi bhagavato santikaṃ gantvā bhagavantaṃ vanditvā puna attano parisaṃ ādāya janapadacārikaṃ carantā anupubbena tasmiṃ raṭṭhe tameva nagaraṃ paccāgamiṃsu. Nāgarā there sañjānitvā saha parikkhārehi dānaṃ sajjitvā nagaramajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaṃ adaṃsu, therānañca parikkhāre upanāmesuṃ. Therā bhikkhusaṅghassa niyyādayiṃsu. Taṃ disvā kokāliko cintesi – ‘‘ime pubbe appicchā ahesuṃ, idāni pāpicchā jātā, pubbepi appicchasantuṭṭhapavivittasadisā maññe’’ti there upasaṅkamitvā, ‘‘āvuso, tumhe pubbe appicchā viya, idāni pana pāpabhikkhū jātā’’ti vatvā ‘‘mūlaṭṭhāneyeva nesaṃ patiṭṭhaṃ bhindissāmī’’ti taramānarūpo nikkhamitvā sāvatthiṃ gantvā yena bhagavā tenupasaṅkami. Ayameva kokāliko iminā ca kāraṇena upasaṅkamīti veditabbo.

Bhagavā taṃ turitaturitaṃ āgacchantaṃ disvāva āvajjento aññāsi – ‘‘ayaṃ aggasāvake akkositukāmo āgato’’ti. ‘‘Sakkā nu kho paṭisedhetu’’nti ca āvajjento, ‘‘na sakkā paṭisedhetuṃ, theresu aparajjhitvā kālaṅkato ekaṃsena padumaniraye nibbattissatī’’ti disvā, ‘‘sāriputtamoggallānepi nāma garahantaṃ sutvā na nisedhetī’’ti vādamocanatthaṃ ariyūpavādassa ca mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ **mā heva**nti tikkhattuṃ paṭisedhesi. Tattha **mā heva**nti mā evaṃ abhaṇi. **Saddhāyiko**ti saddhāya ākaro pasādāvaho saddhātabbavacano vā. **Paccayiko**ti pattiyāyitabbavacano.

Pakkāmīti kammānubhāvena codiyamāno pakkāmi. Okāsakataṃ hi kammaṃ na sakkā paṭibāhituṃ, taṃ tassa tattha ṭhātuṃ na adāsi. **Acirapakkantassā**ti pakkantassa sato na cireneva. **Sabbo kāyo phuṭo ahosī**ti kesaggamattampi okāsaṃ āvajjetvā sakalasarīraṃ aṭṭhīni bhinditvā uggatāhi pīḷakāhi ajjhotthaṭaṃ ahosi. Yasmā pana buddhānubhāvena tathārūpaṃ kammaṃ buddhānaṃ sammukhībhāve vipākaṃ na deti, dassanūpacāre vijahitamatte deti, tasmā tassa acirapakkantassa pīḷakā uṭṭhahiṃsu. **Kalāyamattiyo**ti caṇakamattiyo. **Beluvasalāṭukamattiyo**ti taruṇabeluvamattiyo. (**Billamattiyo**ti mahābeluvamattiyo.) **Pabhijjiṃsū**ti bhijjiṃsu. Tāsu bhinnāsu sakalasarīraṃ panasapakkaṃ viya ahosi. So pakkena gattena jetavanadvārakoṭṭhake visagilito maccho viya kadalipattesu sayi. Atha dhammasavanatthaṃ āgatāgatā manussā – ‘‘dhi kokālika, dhi kokālika, ayuttamakāsi, attanoyeva mukhaṃ nissāya anayabyasanaṃ patto’’ti āhaṃsu. Tesaṃ sutvā ārakkhadevatā dhi-kāraṃ akaṃsu. Ārakkhakadevatānaṃ ākāsadevatāti iminā upāyena yāva akaniṭṭhabhavanā ekadhikāro udapādi. Athassa upajjhāyo āgantvā ovādaṃ agaṇhantaṃ ñatvā garahitvā pakkāmi.

Kālamakāsīti upajjhāye pakkante kālamakāsi. **Padumaṃ niraya**nti pāṭiyekko padumanirayo nāma natthi, avīcimahānirayamhiyeva pana padumagaṇanāya paccitabbe ekasmiṃ ṭhāne nibbatti.

Vīsatikhārikoti māgadhakena patthena cattāro patthā kosalaraṭṭhe ekapattho hoti, tena patthena cattāro patthā āḷhakaṃ, cattāri āḷhakāni doṇaṃ, catudoṇā mānikā, catumānikā khārī, tāya khāriyā vīsatikhāriko. **Tilavāho**ti māgadhakānaṃ sukhumatilānaṃ tilasakaṭaṃ. **Abbudo nirayo**ti abbudo nāma pāṭiyekko nirayo natthi. Avīcimhiyeva pana abbudagaṇanāya paccitabbaṭṭhānassetaṃ nāmaṃ. **Nirabbudā**dīsupi eseva nayo.

Vassagaṇanāpi panettha evaṃ veditabbā – yatheva hi sataṃ satasahassāni koṭi hoti, evaṃ sataṃ satasahassakoṭiyo pakoṭi nāma hoti, sataṃ satasahassapakoṭiyo koṭipakoṭi nāma, sataṃ satasahassakoṭipakoṭiyo nahutaṃ, sataṃ satasahassanahutāni ninnahutaṃ, sataṃ satasahassaninnahutāni ekaṃ abbudaṃ, tato vīsatiguṇaṃ nirabbudaṃ. Eseva nayo sabbatthāti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1. Sanaṅkumārasuttavaṇṇanā

182. Dutiyavaggassa paṭhame **sappinītīre**ti sappinīnāmikāya nadiyā tīre. **Sanaṅkumāro**ti so kira pañcasikhakumārakakāle jhānaṃ bhāvetvā brahmaloke nibbatto kumārakavaṇṇeneva vicarati. Tena naṃ ‘‘kumāro’’ti sañjānanti, porāṇakattā pana ‘‘sanaṅkumāro’’ti vuccati. **Janetasmi**nti janitasmiṃ, pajāyāti attho. **Ye gottapaṭisārino**ti ye janetasmiṃ gottaṃ paṭisaranti tesu loke gottapaṭisārīsu khattiyo seṭṭho. **Vijjācaraṇasampanno**ti bhayabheravasuttapariyāyena (ma. ni. 1.34 ādayo) pubbenivāsādīhi vā tīhi, ambaṭṭhasuttapariyāyena (dī. ni. 1.278 ādayo) vipassanāñāṇaṃ manomayiddhi cha abhiññāyoti imāhi vā aṭṭhahi vijjāhi, sīlesu paripūrakāritā indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā jāgariyānuyogo satta saddhammā cattāri rūpāvacarajjhānānīti evaṃ pannarasadhammabhedena caraṇena ca samannāgato. **So seṭṭho devamānuse**ti so khīṇāsavabrāhmaṇo devesu ca manussesu ca seṭṭho uttamoti. Paṭhamaṃ.

2. Devadattasuttavaṇṇanā

183. Dutiye **acirapakkante**ti saṅghaṃ bhinditvā nacirasseva veḷuvanato gayāsīsaṃ gate. **Assatari**nti gadrabhassa vaḷavāya jātaṃ. Dutiyaṃ.

3. Andhakavindasuttavaṇṇanā

184. Tatiye **andhakavinda**nti evaṃnāmakaṃ gāmaṃ. **Upasaṅkamī**ti ‘‘satthā idānipi vīriyaṃ karoti padhānamanuyuñjati, gacchāmissa santike ṭhatvā sāsanānucchavikaṃ vīriyapaṭisaṃyuttaṃ gāthaṃ vakkhāmī’’ti upasaṅkami.

Pantānīti janataṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāre ṭhitāni. **Saṃyojanavippamokkhā**ti tāni ca senāsanāni sevamāno na cīvarādīnaṃ atthāya seveyya, atha kho dasasaṃyojanavippamokkhatthāya careyya. **Saṅghe vase**ti tesu senāsanesu ratiṃ alabhanto upaṭṭhākādīnaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ gadrabhapiṭṭhe rajaṃ viya uppatanto araññe acaritvā saṅghamajjhe vaseyya. **Rakkhitatto satīmā**ti tattha ca vasanto sagavacaṇḍo goṇo viya sabrahmacārino avijjhanto aghaṭṭento rakkhitatto satipaṭṭhānaparāyaṇo hutvā vaseyya.

Idāni saṅghe vasamānassa bhikkhuno bhikkhācāravattaṃ ācikkhanto **kulākula**ntiādimāha. Tattha **piṇḍikāya caranto**ti piṇḍatthāya caramāno. **Sevetha pantāni senāsanānī**ti saṅghamajjhaṃ otaritvā vasamānopi dhurapariveṇe tālanāḷikeraādīni ropetvā upaṭṭhākādisaṃsaṭṭho na vaseyya, cittakallataṃ pana janetvā cittaṃ hāsetvā tosetvā puna pantasenāsane vaseyyāti araññasseva vaṇṇaṃ katheti. **Bhayā**ti vaṭṭabhayato. **Abhaye**ti nibbāne. **Vimutto**ti adhimutto hutvā vaseyya.

Yattha bheravāti yasmiṃ ṭhāne bhayajanakā saviññāṇakā sīhabyagghādayo, aviññāṇakā rattibhāge khāṇuvalliādayo bahū atthi. **Sarīsapā**ti dīghajātikādisarīsapā. **Nisīdi tattha bhikkhū**ti tādise ṭhāne bhikkhu nisinno. Iminā idaṃ dīpeti – bhagavā yathā tumhe etarahi tatraṭṭhakabheravārammaṇāni ceva sarīsape ca vijjunicchāraṇādīni ca amanasikatvā nisinnā, evamevaṃ padhānamanuyuttā bhikkhū nisīdantīti.

Jātu me diṭṭhanti ekaṃsena mayā diṭṭhaṃ. **Na yidaṃ itihītiha**nti idaṃ itiha itihāti na takkahetu vā nayahetu vā piṭakasampadānena vā ahaṃ vadāmi. **Ekasmiṃ brahmacariyasmi**nti ekāya dhammadesanāya. Dhammadesanā hi idha brahmacariyanti adhippetā. **Maccuhāyina**nti maraṇapariccāginaṃ khīṇāsavānaṃ.

Dasā ca dasadhā dasāti ettha **dasā**ti daseva, **dasadhā dasā**ti sataṃ, aññe ca dasuttaraṃ sekhasataṃ passāmīti vadati. **Sotasamāpannā**ti maggasotaṃ samāpannā. **Atiracchānagāmino**ti desanāmattametaṃ, avinipātadhammāti attho. **Saṅkhātuṃ nopi sakkomī**ti musāvādabhayena ettakā nāma puññabhāgino sattāti gaṇetuṃ na sakkomīti bahuṃ brahmadhammadesanaṃ sandhāya evamāha. Tatiyaṃ.

4. Aruṇavatīsuttavaṇṇanā

185. Catutthe **abhibhūsambhava**nti abhibhū ca sambhavo ca. Tesu abhibhūthero sāriputtatthero viya paññāya aggo, sambhavatthero mahāmoggallāno viya samādhinā aggo. **Ujjhāyantī**ti avajjhāyanti, lāmakato vā cintenti. **Khiyyantī**ti, kinnāmetaṃ kinnāmetanti? Aññamaññaṃ kathenti. **Vipācentī**ti vitthārayantā punappunaṃ kathenti. **Heṭṭhimena upaḍḍhakāyenā**ti nābhito paṭṭhāya heṭṭhimakāyena. Pāḷiyaṃ ettakameva āgataṃ. Thero pana ‘‘pakativaṇṇaṃ vijahitvā nāgavaṇṇaṃ gahetvā dasseti, supaṇṇavaṇṇaṃ gahetvā vā dassetī’’tiādinā (paṭi. ma. 3.13) nayena āgataṃ anekappakāraṃ iddhivikubbanaṃ dassesi. **Imā gāthāyo abhāsī**ti thero kira cintesi – ‘‘kathaṃ desitā nu kho dhammadesanā sabbesaṃ piyā assa manāpā’’ti. Tato āvajjento – ‘‘sabbepi pāsaṇḍā sabbe devamanussā attano attano samaye purisakāraṃ vaṇṇayanti, vīriyassa avaṇṇavādī nāma natthi, vīriyapaṭisaṃyuttaṃ katvā desessāmi, evaṃ ayaṃ dhammadesanā sabbesaṃ piyā bhavissati manāpā’’ti ñatvā tīsu piṭakesu vicinitvā imā gāthā abhāsi.

Tattha **ārambhathā**ti ārambhavīriyaṃ karotha. **Nikkamathā**ti nikkamavīriyaṃ karotha. **Yuñjathā**ti payogaṃ karotha parakkamatha. **Maccuno sena**nti maccuno senā nāma kilesasenā, taṃ dhunātha. **Jātisaṃsāra**nti jātiñca saṃsārañca, jātisaṅkhātaṃ vā saṃsāraṃ. **Dukkhassantaṃ karissatī**ti vaṭṭadukkhassa paricchedaṃ karissati. Kiṃ pana katvā thero sahassilokadhātuṃ viññāpesīti? Nīlakasiṇaṃ tāva samāpajjitvā sabbattha ālokaṭṭhāne andhakāraṃ phari, odātakasiṇaṃ samāpajjitvā andhakāraṭṭhāne obhāsaṃ. Tato ‘‘kimidaṃ andhakāra’’nti? Sattānaṃ ābhoge uppanne ālokaṃ dassesi. Ālokaṭṭhāne ālokakiccaṃ natthi, ‘‘kiṃ āloko aya’’nti? Vicinantānaṃ attānaṃ dassesi. Atha tesaṃ theroti vadantānaṃ imā gāthāyo abhāsi, sabbe osaṭāya parisāya majjhe nisīditvā dhammaṃ desentassa viya saddaṃ suṇiṃsu. Atthopi nesaṃ pākaṭo ahosi. Catutthaṃ.

5. Parinibbānasuttavaṇṇanā

186. Pañcame **upavattane mallānaṃ sālavane**ti yatheva hi kadambanadītīrato rājamātuvihāradvārena thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃ hiraññavatikāya nāma nadiyā pārimatīrato sālavanaṃ uyyānaṃ. Yathā anurādhapurassa thūpārāmo, evaṃ taṃ kusinārāya hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā. Tasmā taṃ ‘‘upavattana’’nti vuccati. Tasmiṃ upavattane mallānaṃ sālavane. **Antarena yamakasālāna**nti mūlakkhandhaviṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbitvā ṭhitasālānaṃ antarikāya. **Appamādena sampādethā**ti satiavippavāsena kattabbakiccāni sampādayatha. Iti bhagavā yathā nāma maraṇamañce nipanno mahaddhano kuṭumbiko puttānaṃ dhanasāraṃ ācikkheyya, evamevaṃ parinibbānamañce nipanno pañcacattālīsa vassāni dinnaṃ ovādaṃ sabbaṃ ekasmiṃ appamādapadeyeva pakkhipitvā abhāsi. **Ayaṃ tathāgatassa pacchimā vācā**ti idaṃ pana saṅgītikārānaṃ vacanaṃ.

Ito paraṃ yaṃ parinibbānaparikammaṃ katvā bhagavā parinibbuto, taṃ dassetuṃ, **atha kho bhagavā paṭhamaṃ jhāna**ntiādi vuttaṃ. Tattha saññāvedayitanirodhaṃ samāpanne bhagavati assāsapassāsānaṃ appavattiṃ disvā, ‘‘parinibbuto satthā’’ti saññāya devamanussā ekappahārena viraviṃsu, ānandattheropi – ‘‘parinibbuto nu kho, bhante, anuruddha bhagavā’’ti theraṃ pucchi. Thero ‘‘na kho, āvuso ānanda, tathāgato parinibbuto, apica saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno’’ti āha. Kathaṃ pana so aññāsi? Thero kira satthārā saddhiṃyeva taṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjanto yāva nevasaññānāsaññāyatanavuṭṭhānaṃ, tāva gantvā, ‘‘idāni bhagavā nirodhaṃ samāpanno, antonirodhe ca kālaṃkiriyā nāma natthī’’ti aññāsi.

Atha kho bhagavā saññāvedayitanirodhasamāpattito vuṭṭhahitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajji…pe… tatiyajjhānā vuṭṭhahitvā catutthaṃ jhānaṃ samāpajjīti ettha pana bhagavā catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajji, terasasu ṭhānesu dutiyaṃ jhānaṃ… tathā tatiyaṃ… pannarasasu ṭhānesu catutthaṃ jhānaṃ samāpajji. Kathaṃ? Dasasu asubhesu dvattiṃsākāre aṭṭhasu kasiṇesu mettākaruṇāmuditesu ānāpāne paricchedākāseti imesu tāva catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajji. Ṭhapetvā pana dvattiṃsākārañca dasa ca asubhāni sesesu terasasu dutiyaṃ jhānaṃ…

tesuyeva tatiyaṃ jhānaṃ samāpajji. Aṭṭhasu pana kasiṇesu upekkhābrahmavihāre ānāpāne paricchedākāse catūsu arūpesūti imesu pannarasasu ṭhānesu catutthaṃ jhānaṃ samāpajji. Ayampi ca saṅkhepakathāva. Nibbānapuraṃ pavisanto pana bhagavā dhammassāmi sabbāpi catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo pavisitvā videsaṃ gacchanto ñātijanaṃ āliṅgetvā viya sabbasamāpattisukhaṃ anubhavitvā paviṭṭho.

Catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā bhagavā parinibbāyīti ettha ca jhānasamanantaraṃ paccavekkhaṇasamanantaranti, dve samanantarāni. Catutthajjhānā vuṭṭhāya bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ **jhānasamanantaraṃ** nāma, catutthajjhānā vuṭṭhahitvā puna jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ **paccavekkhaṇasamanantaraṃ** nāma. Imāni dvepi samanantarāneva. Bhagavā pana jhānaṃ samāpajjitvā jhānā vuṭṭhāya jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgacittena abyākatena dukkhasaccena parinibbāyi. Ye hi keci buddhā vā paccekabuddhā vā ariyasāvakā vā antamaso kunthakipillikaṃ upādāya sabbe bhavaṅgacitteneva abyākatena dukkhasaccena kālaṃ karonti.

Bhūtāti sattā. **Appaṭipuggalo**ti paṭibhāgapuggalavirahito. **Balappatto**ti dasavidhaṃ ñāṇabalaṃ patto. **Uppādavayadhammino**ti uppādavayasabhāvā. **Tesaṃ vūpasamo**ti tesaṃ saṅkhārānaṃ vūpasamo. **Sukho**ti asaṅkhataṃ nibbānameva sukhanti attho. **Tadāsī**ti ‘‘saha parinibbānā mahābhūmicālo ahosī’’ti evaṃ mahāparinibbāne (dī. ni. 2.220) vuttaṃ bhūmicālaṃ sandhāyāha. So hi lomahaṃsanako ca bhiṃsanako ca āsi. **Sabbākāravarūpete**ti sabbākāravaraguṇūpete. **Nāhu assāsapassāso**ti na jāto assāsapassāso. **Anejo**ti taṇhāsaṅkhātāya ejāya abhāvena anejo. **Santimārabbhā**ti anupādisesaṃ nibbānaṃ ārabbha paṭicca sandhāya. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbuto**ti khandhaparinibbānena parinibbuto. **Asallīnenā**ti anallīnena asaṅkuṭitena suvikasiteneva cittena. **Vedanaṃ ajjhavāsayī**ti vedanaṃ adhivāsesi, na vedanānuvattī hutvā ito cito samparivatti. **Vimokkho**ti kenaci dhammena anāvaraṇavimokkho sabbaso apaññattibhāvūpagamo pajjotanibbānasadiso jātoti. Pañcamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Brahmasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Brāhmaṇasaṃyuttaṃ

1. Arahantavaggo

1. Dhanañjānīsuttavaṇṇanā

187. Brāhmaṇasaṃyuttassa paṭhame **dhanañjānī**ti dhanañjānigottā. Ukkaṭṭhagottā kiresā. Sesabrāhmaṇā kira brahmuno mukhato jātā, dhanañjānigottā matthakaṃ bhinditvā nikkhantāti tesaṃ laddhi. **Udānaṃ udānesī**ti kasmā udānesi? So kira brāhmaṇo micchādiṭṭhiko ‘‘buddho dhammo saṅgho’’ti vutte kaṇṇe pidahati, thaddho khadirakhāṇusadiso. Brāhmaṇī pana sotāpannā ariyasāvikā. Brāhmaṇo dānaṃ dento pañcasatānaṃ brāhmaṇānaṃ appodakaṃ pāyāsaṃ deti, brāhmaṇī buddhappamukhassa saṅghassa nānārasabhojanaṃ. Brāhmaṇassa dānadivase brāhmaṇī tassa vasavattitāya pahīnamaccheratāya ca sahatthā parivisati. Brāhmaṇiyā pana dānadivase brāhmaṇo pātova gharā nikkhamitvā palāyati. Athekadivasaṃ brāhmaṇo brāhmaṇiyā saddhiṃ asammantetvā pañcasate brāhmaṇe nimantetvā brāhmaṇiṃ āha – ‘‘sve bhoti amhākaṃ ghare pañcasatā brāhmaṇā bhuñjissantī’’ti.

Mayā kiṃ kātabbaṃ brāhmaṇāti? Tayā aññaṃ kiñci kātabbaṃ natthi, sabbaṃ pacanaparivesanaṃ aññe karissanti. Yaṃ pana tvaṃ ṭhitāpi nisinnāpi khipitvāpi ukkāsitvāpi ‘‘namo buddhassā’’ti tassa muṇḍakassa samaṇakassa namakkāraṃ karosi, taṃ sve ekadivasamattaṃ mā akāsi. Taṃ hi sutvā brāhmaṇā anattamanā honti, mā maṃ brāhmaṇehi bhindasīti. Tvaṃ brāhmaṇehi vā bhijja devehi vā, ahaṃ pana satthāraṃ anussaritvā na sakkomi anamassamānā saṇṭhātunti. Bhoti kulasatike gāme gāmadvārampi tāva pidahituṃ vāyamanti, tvaṃ dvīhaṅgulehi pidahitabbaṃ mukhaṃ brāhmaṇānaṃ bhojanakālamattaṃ pidahituṃ na sakkosīti. Evaṃ punappunaṃ kathetvāpi so nivāretuṃ asakkonto ussīsake ṭhapitaṃ maṇḍalaggakhaggaṃ gahetvā – ‘‘bhoti sace sve brāhmaṇesu nisinnesu taṃ muṇḍasamaṇakaṃ namassasi, iminā taṃ khaggena pādatalato paṭṭhāya yāva kesamatthakā kaḷīraṃ viya koṭṭetvā rāsiṃ karissāmī’’ti imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Iminā maṇḍalaggena, pādato yāva matthakā;
Kaḷīramiva chejjāmi, yadi micchaṃ na kāhasi.

‘‘Sace buddhoti bhaṇasi, sace dhammoti bhāsasi;
Sace saṅghoti kittesi, jīvantī me nivesane’’ti.

Ariyasāvikā pana pathavī viya duppakampā, sineru viya dupparivattiyā. Sā tena naṃ evamāha –

‘‘Sace me aṅgamaṅgāni, kāmaṃ chejjasi brāhmaṇa;
Nevāhaṃ viramissāmi, buddhaseṭṭhassa sāsanā.

‘‘Nāhaṃ okkā varadharā, sakkā rodhayituṃ jinā;
Dhītāhaṃ buddhaseṭṭhassa, chinda vā maṃ vadhassu vā’’ti.

Evaṃ dhanañjānigajjitaṃ nāma gajjantī pañca gāthāsatāni abhāsi. Brāhmaṇo brāhmaṇiṃ parāmasituṃ vā paharituṃ vā asakkonto ‘‘bhoti yaṃ te ruccati, taṃ karohī’’ti vatvā khaggaṃ sayane khipi. Punadivase gehaṃ haritupalittaṃ kārāpetvā lājāpuṇṇaghaṭamālāgandhādīhi tattha tattha alaṅkārāpetvā pañcannaṃ brāhmaṇasatānaṃ navasappisakkharamadhuyuttaṃ appodakapāyāsaṃ paṭiyādāpetvā kālaṃ ārocāpesi.

Brāhmaṇīpi pātova gandhodakena sayaṃ nhāyitvā sahassagghanakaṃ ahatavatthaṃ nivāsetvā pañcasatagghanakaṃ ekaṃsaṃ katvā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā suvaṇṇakaṭacchuṃ gahetvā bhattagge brāhmaṇe parivisamānā tehi saddhiṃ ekapantiyaṃ nisinnassa tassa brāhmaṇassa bhattaṃ upasaṃharantī dunnikkhitte dārubhaṇḍe pakkhali. Pakkhalanaghaṭṭanāya dukkhā vedanā uppajji. Tasmiṃ samaye dasabalaṃ sari. Satisampannatāya pana pāyāsapātiṃ achaḍḍetvā saṇikaṃ otāretvā bhūmiyaṃ saṇṭhapetvā pañcannaṃ brāhmaṇasatānaṃ majjhe sirasi añjaliṃ ṭhapetvā yena veḷuvanaṃ, tenañjaliṃ paṇāmetvā imaṃ udānaṃ udānesi.

Tasmiñca samaye tesu brāhmaṇesu keci bhuttā honti, keci bhuñjamānā, keci hatthe otāritamattā, kesañci bhojanaṃ purato ṭhapitamattaṃ hoti. Te taṃ saddaṃ sutvāva sinerumattena muggarena sīse pahaṭā viya kaṇṇesu sūlena viddhā viya dukkhadomanassaṃ paṭisaṃvediyamānā ‘‘iminā aññaladdhikena mayaṃ gharaṃ pavesitā’’ti kujjhitvā hatthe piṇḍaṃ chaḍḍetvā mukhena gahitaṃ niṭṭhubhitvā dhanuṃ disvā kākā viya brāhmaṇaṃ akkosamānā disāvidisā pakkamiṃsu. Brāhmaṇo evaṃ bhijjitvā gacchante brāhmaṇe disvā brāhmaṇiṃ sīsato paṭṭhāya oloketvā, ‘‘idameva bhayaṃ sampassamānā mayaṃ hiyyo paṭṭhāya bhotiṃ yācantā na labhimhā’’ti nānappakārehi brāhmaṇiṃ akkositvā, etaṃ ‘‘evamevaṃ panā’’tiādivacanaṃ avoca.

Upasaṅkamīti ‘‘samaṇo gotamo gāmanigamaraṭṭhapūjito, na sakkā gantvā yaṃ vā taṃ vā vatvā santajjetuṃ, ekameva naṃ pañhaṃ pucchissāmī’’ti gacchantova **‘‘kiṃsu chetvā’’**ti gāthaṃ abhisaṅkharitvā – ‘‘sace ‘asukassa nāma vadhaṃ rocemī’ti vakkhati, atha naṃ ‘ye tuyhaṃ na ruccanti, te māretukāmosi, lokavadhāya uppanno, kiṃ tuyhaṃ samaṇabhāvenā’ti? Niggahessāmi. Sace ‘na kassaci vadhaṃ rocemī’ti vakkhati, atha naṃ ‘tvaṃ rāgādīnampi vadhaṃ na icchasi. Kasmā samaṇo hutvā āhiṇḍasī’ti? Niggahessāmī. Iti imaṃ ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ samaṇo gotamo neva gilituṃ na uggilituṃ sakkhissatī’’ti cintetvā upasaṅkami. **Sammodī**ti attano paṇḍitatāya kuddhabhāvaṃ adassetvā madhurakathaṃ kathento sammodi. Pañho devatāsaṃyutte kathito. Sesampi heṭṭhā vitthāritamevāti. Paṭhamaṃ.

2. Akkosasuttavaṇṇanā

188. Dutiye **akkosakabhāradvājo**ti bhāradvājova so, pañcamattehi pana gāthā satehi tathāgataṃ akkosanto āgatoti. ‘‘Akkosakabhāradvājo’’ti tassa saṅgītikārehi nāmaṃ gahitaṃ. **Kupito anattamano**ti ‘‘samaṇena gotamena mayhaṃ jeṭṭhakabhātaraṃ pabbājentena jāni katā, pakkho bhinno’’ti kodhena kupito domanassena ca anattamano hutvāti attho. **Akkosatī**ti ‘‘corosi, bālosi, mūḷhosi, thenosi, oṭṭhosi, meṇḍosi, goṇosi, gadrabhosi, tiracchānagatosi, nerayikosī’’ti dasahi akkosavatthūhi akkosati. **Paribhāsatī**ti ‘‘hotu muṇḍakasamaṇaka, ‘adaṇḍo aha’nti karosi, idāni te rājakulaṃ gantvā daṇḍaṃ āropessāmī’’tiādīni vadanto paribhāsati nāma.

Sambhuñjatīti ekato bhuñjati. **Vītiharatī**ti katassa paṭikāraṃ karoti. **Bhagavantaṃ kho, gotama**nti kasmā evamāha? ‘‘Tavevetaṃ, brāhmaṇa, tavevetaṃ, brāhmaṇā’’ti kirassa sutvā. ‘‘Isayo nāma kupitā sapanaṃ denti kisavacchādayo viyā’’ti anussavavasena ‘‘sapati maṃ maññe samaṇo gotamo’’ti bhayaṃ uppajji. Tasmā evamāha.

Dantassāti nibbisevanassa. **Tādino**ti tādilakkhaṇaṃ pattassa. **Tasseva tena pāpiyo**ti tasseva puggalassa tena kodhena pāpaṃ hoti. **Sato upasammatī**ti satiyā samannāgato hutvā adhivāseti. **Ubhinnaṃ tikicchantāna**nti ubhinnaṃ tikicchantaṃ. Ayameva vā pāṭho. Yo puggalo sato upasammati, ubhinnamatthaṃ carati tikicchati sādheti, taṃ puggalaṃ janā bāloti maññanti. Kīdisā janā? **Ye dhammassa akovidā. Dhammassā**ti pañcakkhandhadhammassa vā catusaccadhammassa vā. **Akovidā**ti tasmiṃ dhamme akusalā andhabālaputhujjanā. Dutiyaṃ.

3. Asurindakasuttavaṇṇanā

189. Tatiye **asurindakabhāradvājo**ti akkosakabhāradvājassa kaniṭṭho. **Kupito**ti teneva kāraṇena kuddho. **Jayañcevassa taṃ hotī**ti asseva taṃ jayaṃ hoti, so jayo hotīti attho. Katamassāti? Yā titikkhā vijānato adhivāsanāya guṇaṃ vijānantassa titikkhā adhivāsanā, ayaṃ tassa vijānatova jayo. Bālo pana pharusaṃ bhaṇanto ‘‘mayhaṃ jayo’’ti kevalaṃ jayaṃ maññati. Tatiyaṃ.

4. Bilaṅgīkasuttavaṇṇanā

190. Catutthe **bilaṅgikabhāradvājo**ti bhāradvājova so, nānappakāraṃ pana suddhañca sambhārayuttañca kañjikaṃ kāretvā vikkiṇāpento bahudhanaṃ saṅkharīti ‘‘bilaṅgikabhāradvājo’’ti tassa saṅgītikārehi nāmaṃ gahitaṃ. **Tuṇhībhūto**ti ‘‘tayo me jeṭṭhakabhātaro iminā pabbājitā’’ti ativiya kuddho kiñci vattuṃ asakkonto tuṇhībhūto aṭṭhāsi. Gāthā pana devatāsaṃyutte kathitāva. Catutthaṃ.

5. Ahiṃsakasuttavaṇṇanā

191. Pañcame **ahiṃsakabhāradvājo**ti bhāradvājovesa, ahiṃsakapañhaṃ pana pucchi, tenassetaṃ saṅgītikārehi nāmaṃ gahitaṃ. Nāmena vā esa ahiṃsako, gottena bhāradvājo. **Ahiṃsakāha**nti ahiṃsako ahaṃ, iti me bhavaṃ gotamo jānātūti āha. **Tathā cassā**ti tathā ce assa, bhaveyyāsīti attho. **Na hiṃsatī**ti na viheṭheti na dukkhāpeti. Pañcamaṃ.

6. Jaṭāsuttavaṇṇanā

192. Chaṭṭhe **jaṭābhāradvājo**ti bhāradvājovesa, jaṭāpañhassa pana pucchitattā saṅgītikārehi evaṃ vutto. Sesaṃ devatāsaṃyutte kathitameva. Chaṭṭhaṃ.

7. Suddhikasuttavaṇṇanā

193. Sattame **suddhikabhāradvājo**ti ayampi bhāradvājova, suddhikapañhassa pana pucchitattā saṅgītikārehi evaṃ vutto. **Sīlavāpi tapokara**nti sīlasampannopi tapokammaṃ karonto. **Vijjācaraṇasampanno**ti ettha **vijjā**ti tayo vedā. **Caraṇa**nti gottacaraṇaṃ. **So sujjhati na aññā itarā pajā**ti so tevijjo brāhmaṇo sujjhati, ayaṃ pana aññā nāmikā pajā na sujjhatīti vadati. **Bahumpi palapaṃ jappa**nti bahumpi palapaṃ jappanto, ‘‘brāhmaṇova sujjhatī’’ti evaṃ vacanasahassampi bhaṇantoti attho. **Antokasambū**ti anto kilesapūtisabhāvena pūtiko. **Saṃkiliṭṭho**ti kiliṭṭhehi kāyakammādīhi samannāgato. Sattamaṃ.

8. Aggikasuttavaṇṇanā

194. Aṭṭhame **aggikabhāradvājo**ti ayampi bhāradvājova, aggi paricaraṇavasena panassa saṅgītikārehi etaṃ nāmaṃ gahitaṃ. **Sannihito hotī**ti saṃyojito hoti. **Aṭṭhāsī**ti kasmā tattha aṭṭhāsi? Bhagavā kira paccūsasamaye lokaṃ olokento imaṃ brāhmaṇaṃ disvā cintesi – ‘‘ayaṃ brāhmaṇo evarūpaṃ aggapāyāsaṃ gahetvā ‘mahābrahmānaṃ bhojemī’ti aggimhi jhāpento aphalaṃ karoti apāyamaggaṃ okkamati, imaṃ laddhiṃ avissajjanto apāyapūrakova bhavissati, gacchāmissa dhammadesanāya, micchādiṭṭhiṃ bhinditvā pabbājetvā cattāro magge ceva cattāri ca phalāni demī’’ti, tasmā pubbaṇhasamaye rājagahaṃ pavisitvā tattha aṭṭhāsi.

Tīhi vijjāhīti tīhi vedehi. **Jātimā**ti yāva sattamā pitāmahayugā parisuddhāya jātiyā samannāgato. **Sutavā bahū**ti bahu nānappakāre ganthe sutavā. **Somaṃ bhuñjeyyā**ti so tevijjo brāhmaṇo imaṃ pāyāsaṃ bhuñjituṃ yutto, tumhākaṃ panesa pāyāso ayuttoti vadati.

Vedīti pubbenivāsañāṇena jāni paṭivijjhi. **Saggāpāya**nti dibbena cakkhunā saggampi apāyampi passati. **Jātikkhaya**nti arahattaṃ. **Abhiññāvosito**ti jānitvā vositavosāno. **Brāhmaṇo bhava**nti avīcito yāva bhavaggā bhotā gotamena sadiso jātisampanno khīṇāsavabrāhmaṇo natthi, bhavaṃyeva brāhmaṇoti.

Evañca pana vatvā suvaṇṇapātiṃ pūretvā dasabalassa pāyāsaṃ upanāmesi. Satthā uppattiṃ dīpetvā bhojanaṃ paṭikkhipanto **gāthābhigītaṃ me**tiādimāha. Tattha **gāthābhigīta**nti gāthāhi abhigītaṃ. **Abhojaneyya**nti abhuñjitabbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – tvaṃ, brāhmaṇa, mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ bhikkhācāravattena ṭhitassa kaṭacchumattampi dātuṃ nāsakkhi, idāni pana mayā tuyhaṃ kilañjamhi tile vitthārentena viya sabbe buddhaguṇā pakāsitā, iti gāyanena gāyitvā laddhaṃ viya idaṃ bhojanaṃ hoti, tasmā idaṃ gāthābhigītaṃ me abhojaneyyanti. **Sampassataṃ, brāhmaṇa, nesa dhammo**ti, brāhmaṇa, atthañca dhammañca sampassantānaṃ ‘‘evarūpaṃ bhojanaṃ bhuñjitabba’’nti esa dhammo na hoti. Sudhābhojanampi **gāthābhigītaṃ panudanti buddhā,** gāthāhi gāyitvā laddhaṃ buddhā nīharantiyeva. **Dhamme sati, brāhmaṇa, vuttiresā**ti, brāhmaṇa, dhamme sati dhammaṃ apekkhitvā dhamme patiṭṭhāya jīvitaṃ kappentānaṃ esā vutti ayaṃ ājīvo – evarūpaṃ nīharitvā dhammaladdhameva bhuñjitabbanti.

Atha brāhmaṇo cintesi – ahaṃ pubbe samaṇassa gotamassa guṇe vā aguṇe vā na jānāmi. Idāni panassāhaṃ guṇe ñatvā mama gehe asītikoṭimattaṃ dhanaṃ sāsane vippakiritukāmo jāto, ayañca ‘‘mayā dinnapaccayā akappiyā’’ti vadati. Appaṭiggayho ahaṃ samaṇena gotamenāti. Atha bhagavā sabbaññutaññāṇaṃ pesetvā tassa cittācāraṃ vīmaṃsanto, ‘‘ayaṃ sabbepi attanā dinnapaccaye ‘akappiyā’ti sallakkheti. Yaṃ hi bhojanaṃ ārabbha kathā uppannā, etadeva na vaṭṭati, sesā niddosā’’ti brāhmaṇassa catunnaṃ paccayānaṃ dānadvāraṃ dassento **aññena cā**tiādimāha. Tattha **kukkuccavūpasanta**nti hatthakukkuccādīnaṃ vasena vūpasantakukkuccaṃ. **Annena pānenā**ti desanāmattametaṃ. Ayaṃ panattho – aññehi tayā ‘‘pariccajissāmī’’ti sallakkhitehi cīvarādīhi paccayehi upaṭṭhahassu. **Khettaṃ hi taṃ puññapekkhassa hotī**ti etaṃ tathāgatasāsanaṃ nāma puññapekkhassa puññatthikassa tuyhaṃ appepi bīje bahusassaphaladāyakaṃ sukhettaṃ viya paṭiyattaṃ hoti. Aṭṭhamaṃ.

9. Sundarikasuttavaṇṇanā

195. Navame **sundarikabhāradvājo**ti sundarikāya nadiyā tīre aggijuhaṇena evaṃladdhanāmo. **Sundarikāyā**ti evaṃnāmikāya nadiyā. **Aggiṃ juhatī**ti āhutiṃ pakkhipanena jāleti. **Aggihuttaṃ paricaratī**ti agyāyatanaṃ sammajjanupalepanabalikammādinā payirupāsati. **Ko nu kho imaṃ habyasesaṃ bhuñjeyyā**ti so kira brāhmaṇo aggimhi hutāvasesaṃ pāyāsaṃ disvā cintesi – ‘‘aggimhi tāva pakkhittapāyāso mahābrahmunā bhutto, ayaṃ pana avaseso atthi, taṃ yadi brahmuno mukhato jātassa brāhmaṇassa dadeyyaṃ, evaṃ me pitarā saha puttopi santappito bhaveyya, suvisodhito cassa brahmalokagāmimaggo’’ti. So brāhmaṇassa dassanatthaṃ uṭṭhāyāsanā catuddisā anuvilokesi, ‘‘ko nu kho imaṃ habyasesaṃ bhuñjeyyā’’ti?

Rukkhamūleti tasmiṃ vanasaṇḍe jeṭṭhakarukkhassa mūle. **Sasīsaṃ pārutaṃ nisinna**nti saha sīsena pārutakāyaṃ nisinnaṃ. Kasmā pana bhagavā tattha nisīdi? Bhagavā kira paccūsasamaye lokaṃ olokento imaṃ brāhmaṇaṃ disvā cintesi – ayaṃ brāhmaṇo evarūpaṃ aggapāyāsaṃ gahetvā ‘‘mahābrahmānaṃ bhojemī’’ti aggimhi jhāpento aphalaṃ karoti…pe… cattāro magge ceva cattāri ca phalāni demīti. Tasmā kālasseva vuṭṭhāya sarīrapaṭijagganaṃ katvā pattacīvaraṃ ādāya gantvā vuttanayena tasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Atha kasmā sasīsaṃ pārupīti? Himapātassa ca sītavātassa ca paṭibāhaṇatthaṃ, paṭibalova etaṃ tathāgato adhivāsetuṃ. Sace pana apārupitvā nisīdeyya, brāhmaṇo dūratova sañjānitvā nivatteyya, evaṃ sati kathā nappavatteyya. Iti bhagavā – ‘‘brāhmaṇe āgate sīsaṃ vivarissāmi, atha maṃ so disvā kathaṃ pavattessati, tassāhaṃ kathānusārena dhammaṃ desessāmī’’ti kathāpavattanatthaṃ evamakāsi.

Upasaṅkamīti brāhmaṇo – ‘‘ayaṃ sasīsaṃ pārupitvā sabbarattiṃ padhānamanuyutto. Imassa dakkhiṇodakaṃ datvā imaṃ habyasesaṃ dassāmī’’ti, brāhmaṇasaññī hutvā upasaṅkami. **Muṇḍo ayaṃ bhavaṃ, muṇḍako ayaṃ bhava**nti sīse vivaritamatte nīcakesantaṃ disvā ‘‘muṇḍo’’ti āha. Tato suṭṭhutaraṃ olokento pavattamattampi sikhaṃ adisvā hīḷento ‘‘muṇḍako’’ti āha. **Tatovā**ti yattha ṭhito addasa, tamhāva padesā. **Muṇḍāpi hī**ti kenaci kāraṇena muṇḍitasīsāpi honti.

Mā jātiṃ pucchāti yadi dānassa mahapphalataṃ paccāsīsasi, jātiṃ mā puccha. Akāraṇaṃ hi dakkhiṇeyyabhāvassa jāti. **Caraṇañca pucchā**ti apica kho sīlādiguṇabhedaṃ caraṇaṃ puccha. Etaṃ hi dakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇaṃ. Idānissa tamatthaṃ vibhāvento **kaṭṭhā have jāyati jātavedo**tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo – idha kaṭṭhā aggi jāyati, na ca so sālādikaṭṭhā jātova aggikiccaṃ karoti, sāpānadoṇiādikaṭṭhā jāto na karoti, attano pana acciyādiguṇasampattiyā yato vā tato vā jāto karotiyeva. Evaṃ na brāhmaṇakulādīsu jātova dakkhiṇeyyo hoti, caṇḍālakulādīsu jāto na hoti, apica kho nīcakulinopi uccakulinopi khīṇāsava-muni dhitimā hirīnisedho ājānīyo hoti. Imāya dhitihiripamokkhāya guṇasampattiyā jātimā uttamadakkhiṇeyyo hoti. So hi dhitiyā guṇe dhāreti, hiriyā dose nisedhetīti. Apicettha **munī**ti monadhammena samannāgato. **Dhitimā**ti vīriyavā. **Ājānīyo**ti kāraṇākāraṇajānanako. **Hirīnisedho**ti hiriyā pāpāni nisedhetvā ṭhito.

Saccena dantoti paramatthasaccena danto. **Damasā upeto**ti indriyadamena upeto. **Vedantagū**ti catunnaṃ maggavedānaṃ antaṃ, catūhi vā maggavedehi kilesānaṃ antaṃ gato. **Vusitabrahmacariyo**ti maggabrahmacariyavāsaṃ vuttho. **Yaññopanīto**ti upanītayañño paṭiyāditayañño ca. **Tamupavhayethā**ti yena yañño paṭiyādito, so taṃ paramatthabrāhmaṇaṃ avhayeyya. ‘‘Indamavhayāma, somamavhayāma, varuṇamavhayāma, īsānamavhayāma, yāmamavhayāmā’’ti idaṃ pana avhānaṃ niratthakaṃ. **Kālenā**ti avhayanto ca ‘‘kālo, bhante, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti antomajjhanhikakāleyeva taṃ upavhayeyya. **So juhati dakkhiṇeyye**ti yo evaṃ kāle khīṇāsavaṃ āmantetvā tattha catupaccayadakkhiṇaṃ patiṭṭhapeti, so dakkhiṇeyye juhati nāma, na acetane aggimhi pakkhipanto.

Iti brāhmaṇo bhagavato kathaṃ suṇanto pasīditvā idāni attano pasādaṃ āvikaronto **addhā suyiṭṭha**ntiādimāha. Tassattho – addhā mama yidaṃ idāni suyiṭṭhañca suhutañca bhavissati, pubbe pana aggimhi jhāpitaṃ niratthakaṃ ahosīti. **Añño jano**ti ''ahaṃ brāhmaṇo, ahaṃ brāhmaṇo''ti vadanto andhabālaputhujjano. **Habyasesa**nti hutasesaṃ. **Bhuñjatu bhava**ntiādi purimasutte vuttanayeneva veditabbaṃ.

Na khvāhanti na kho ahaṃ. Kasmā panevamāhāti? Tasmiṃ kira bhojane upahaṭamatteva ''satthā bhuñjissatī''ti saññāya catūsu mahādīpesu dvīsu parittadīpasahassesu devatā pupphaphalādīni ceva sappinavanītatelamadhuphāṇitādīni ca ādāya madhupaṭalaṃ pīḷetvā madhuṃ gaṇhantiyo viya dibbānubhāvena nibbattitojameva gahetvā pakkhipiṃsu. Tena taṃ sukhumattaṃ gataṃ, manussānañca oḷārikaṃ vatthūti tesaṃ tāva oḷārikavatthutāya sammā pariṇāmaṃ na gacchati. Goyūse pana tilabījāni pakkhipitvā pakkattā oḷārikamissakaṃ jātaṃ, devānañca sukhumaṃ vatthūti tesaṃ sukhumavatthutāya sammā pariṇāmaṃ na gacchati. Sukkhavipassakakhīṇāsavassāpi kucchiyaṃ na pariṇamati. Aṭṭhasamāpattilābhīkhīṇāsavassa pana samāpattibalena pariṇāmeyya. Bhagavato pana pākatikeneva kammajatejena pariṇāmeyya.

Appahariteti aharite. Sace hi haritesu tiṇesu pakkhipeyya, siniddhapāyāsena tiṇāni pūtīni bhaveyyuṃ. Buddhā ca bhūtagāmasikkhāpadaṃ na vītikkamanti, tasmā evamāha. Yattha pana galappamāṇāni mahātiṇāni, tādise ṭhāne pakkhipituṃ vaṭṭati. **Appāṇake**ti sappāṇakasmiṃ hi parittake udake pakkhitte pāṇakā maranti, tasmā evamāha. Yaṃ pana gambhīraṃ mahāudakaṃ hoti, pātisatepi pātisahassepi pakkhitte na āluḷati, tathārūpe udake vaṭṭati. **Opilāpesī**ti suvaṇṇapātiyā saddhiṃyeva nimujjāpesi. **Cicciṭāyati ciṭiciṭāyatī**ti evarūpaṃ saddaṃ karoti. Kiṃ panesa pāyāsassa ānubhāvo, udāhu tathāgatassāti? Tathāgatassa. Ayaṃ hi brāhmaṇo taṃ pāyāsaṃ opilāpetvā ummaggaṃ āruyha satthu santikaṃ anāgantvāva gaccheyya, atha bhagavā – ''ettakaṃ acchariyaṃ disvā mama santikaṃ āgamissati. Athassāhaṃ dhammadesanāya micchādiṭṭhigahaṇaṃ bhinditvā sāsane otāretvā amatapānaṃ pāyessāmī''ti adhiṭṭhānabalena evamakāsi.

Dāru samādahānoti dāruṃ jhāpayamāno. **Bahiddhā hi eta**nti etaṃ dārujjhāpanaṃ nāma ariyadhammato bahiddhā. Yadi etena suddhi bhaveyya, ye davaḍāhakādayo bahūni dārūni jhāpenti, te paṭhamataraṃ sujjheyyuṃ. **Kusalā**ti khandhādīsu kusalā. **Ajjhattamevujjalayāmi joti**nti niyakajjhatte attano santānasmiṃyeva ñāṇajotiṃ jālemi. **Niccagginī**ti āvajjanapaṭibaddhena sabbaññutaññāṇena niccaṃ pajjalitaggi. **Niccasamāhitatto**ti niccaṃ sammā ṭhapitacitto. **Brahmacariyaṃ carāmī**ti bodhimaṇḍe caritaṃ brahmacariyaṃ gahetvā evaṃ vadati.

Māno hi te, brāhmaṇa, khāribhāroti yathā khāribhāro khandhena vayhamāno upari ṭhitopi akkantakkantaṭṭhāne pathaviyā saddhiṃ phuseti, evameva jātigottakulādīni mānavatthūni nissāya ussāpito mānopi tattha tattha issaṃ uppādento catūsu apāyesu saṃsīdāpeti. Tenāha ''māno hi te, brāhmaṇa, khāribhāro''ti. **Kodho dhūmo**ti tava ñāṇaggissa upakkilesaṭṭhena kodho dhumo. Tena hi te upakkiliṭṭho ñāṇaggi na virocati. **Bhasmani mosavajja**nti nirojaṭṭhena musāvādo chārikā nāma. Yathā hi chārikāya paṭicchanno aggi na joteti, evaṃ te musāvādena paṭicchannaṃ ñāṇanti dasseti. **Jivhā sujā**ti yathā tuyhaṃ suvaṇṇarajatalohakaṭṭhamattikāsu aññataramayā yāgayajanatthāya sujā hoti, evaṃ mayhaṃ dhammayāgaṃ yajanatthāya pahūtajivhā sujāti vadati. **Hadayaṃ jotiṭṭhāna**nti yathā tuyhaṃ nadītīre jotiṭṭhānaṃ, evaṃ mayhaṃ dhammayāgassa yajanaṭṭhānatthena sattānaṃ hadayaṃ jotiṭṭhānaṃ. **Attā**ti cittaṃ.

Dhammo rahadoti yathā tvaṃ aggiṃ paricaritvā dhūmachārikasedakiliṭṭhasarīro sundarikaṃ nadiṃ otaritvā nhāyasi, evaṃ mayhaṃ sundarikāsadisena bāhirena rahadena attho natthi, aṭṭhaṅgikamaggadhammo pana mayhaṃ rahado, tatrāhaṃ pāṇasatampi pāṇasahassampi caturāsītipāṇasahassānipi ekappahārena nhāpemi. **Sīlatittho**ti tassa pana me dhammarahadassa catupārisuddhisīlaṃ titthanti dasseti. **Anāvilo**ti yathā tuyhaṃ sundarikā nadī catūhi pañcahi ekato nhāyantehi heṭṭhupariyavālikā āluḷā hoti, na evaṃ mayhaṃ rahado, anekasatasahassesupi pāṇesu otaritvā nhāyantesu so anāvilo vippasannova hoti. **Sabbhi sataṃ pasattho**ti paṇḍitehi paṇḍitānaṃ pasaṭṭho. Uttamatthena vā so sabbhīti vuccati, paṇḍitehi pasatthattā sataṃ pasattho. **Taranti pāra**nti nibbānapāraṃ gacchanti.

Idāni ariyamaggarahadassa aṅgāni uddharitvā dassento **saccaṃ dhammo**tiādimāha. Tattha **sacca**nti vacīsaccaṃ. **Dhammo**ti iminā diṭṭhisaṅkappavāyāmasatisamādhayo dasseti. **Saṃyamo**ti iminā kammantājīvā gahitā. **Sacca**nti vā iminā maggasaccaṃ gahitaṃ. Sā atthato sammādiṭṭhi. Vuttañhetaṃ – ‘‘sammādiṭṭhi maggo ceva hetu cā’’ti (dha. sa. 1039). Sammādiṭṭhiyā pana gahitāya taggatikattā sammāsaṅkappo gahitova hoti. **Dhammo**ti iminā vāyāmasatisamādhayo. **Saṃyamo**ti iminā vācākammantājīvā. Evampi aṭṭhaṅgiko maggo dassito hoti. Atha vā **sacca**nti paramatthasaccaṃ, taṃ atthato nibbānaṃ. **Dhammo**tipadena diṭṭhi saṅkappo vāyāmo sati samādhīti pañcaṅgāni gahitāni. **Saṃyamo**ti vācā kammanto ājīvoti tīṇi. Evampi aṭṭhaṅgiko maggo dassito hoti. **Brahmacariya**nti etaṃ brahmacariyaṃ nāma. **Majjhe sitā**ti sassatucchede vajjetvā majjhe nissitā. **Brahmapattī**ti seṭṭhapatti. **Sa tujjubhūtesu namo karohī**ti ettha ta-kāro padasandhikaro, sa tvaṃ ujubhūtesu khīṇāsavesu namo karohīti attho. **Tamahaṃ naraṃ dhammasārīti brūmī**ti yo evaṃ paṭipajjati, tamahaṃ puggalaṃ ‘‘dhammasārī eso dhammasāriyā paṭicchanno’’ti ca ‘‘kusaladhammehi akusaladhamme sāretvā ṭhito’’ti vāti vadāmīti. Navamaṃ.

10. Bahudhītarasuttavaṇṇanā

196. Dasame **aññatarasmiṃ vanasaṇḍe**ti paccūsasamaye lokaṃ olokento tassa brāhmaṇassa arahattassa upanissayaṃ disvā ‘‘gacchāmissa saṅgahaṃ karissāmī’’ti gantvā tasmiṃ vanasaṇḍe viharati. **Naṭṭhā hontī**ti kasitvā vissaṭṭhā aṭavimukhā caramānā brāhmaṇe bhuñjituṃ gate palātā honti. **Pallaṅka**nti samantato ūrubaddhāsanaṃ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā, aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satiṃ ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva vibhaṅge vuttaṃ – ‘‘ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā’’ti (vibha. 537). Atha vā **‘‘parī**ti pariggahaṭṭho. **Mukha**nti niyyānaṭṭho. **Satī**ti upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā’’ti evaṃ paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.164) vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepo – ‘‘pariggahitaniyyānaṃ satiṃ katvā’’ti. Evaṃ nisīdanto ca pana chabbaṇṇā ghanabuddharasmiyo vissajjetvā nisīdi. **Upasaṅkamī**ti domanassābhibhūto āhiṇḍanto, ‘‘sukhena vatāyaṃ samaṇo nisinno’’ti cintetvā upasaṅkami.

Ajjasaṭṭhiṃ na dissantīti ajja chadivasamattakā paṭṭhāya na dissanti. **Pāpakā**ti lāmakā tilakhāṇukā. Tena kira tilakhette vapite tadaheva devo vassitvā tile paṃsumhi osīdāpesi, pupphaṃ vā phalaṃ vā gahetuṃ nāsakkhiṃsu. Yepi vaḍḍhiṃsu, tesaṃ upari pāṇakā patitvā paṇṇāni khādiṃsu, ekapaṇṇadupaṇṇā khāṇukā avasissiṃsu. Brāhmaṇo khettaṃ oloketuṃ gato te disvā – ‘‘vaḍḍhiyā me tilā gahitā, tepi naṭṭhā’’ti domanassajāto ahosi, taṃ gahetvā imaṃ gāthamāha.

Ussoḷhikāyāti ussāhena kaṇṇanaṅguṭṭhādīni ukkhipitvā vicarantā uppatanti. Tassa kira anupubbena bhogesu parikkhīṇesu pakkhipitabbassa abhāvena tucchakoṭṭhā ahesuṃ. Tassa ito cito ca sattahi gharehi āgatā mūsikā te tucchakoṭṭhe pavisitvā uyyānakīḷaṃ kīḷantā viya naccanti, taṃ gahetvā evamāha.

Uppāṭakehi sañchannoti uppāṭakapāṇakehi sañchanno. Tassa kira brāhmaṇassa sayanatthāya santhataṃ tiṇapaṇṇasanthāraṃ koci antarantarā paṭijagganto natthi. So divasaṃ araññe kammaṃ katvā sāyaṃ āgantvā tasmiṃ nipajjati. Athassa uppāṭakapāṇakā sarīraṃ ekacchannaṃ karontā khādanti, taṃ gahetvā evamāha.

Vidhavāti matapatikā. Yāva kira tassa brāhmaṇassa gehe vibhavamattā ahosi, tāva tā vidhavāpi hutvā patikulesu vasituṃ labhiṃsu. Yadā pana so niddhano jāto, tadā tā ‘‘pitugharaṃ gacchathā’’ti sassusasurādīhi nikkaḍḍhitā tato tasseva gharaṃ āgantvā vasantiyo brāhmaṇassa bhojanakāle ‘‘gacchatha ayyakena saddhiṃ bhuñjathā’’ti putte pesenti, tehi pātiyaṃ hatthesu otāritesu brāhmaṇo hatthassa okāsaṃ na labhati. Taṃ gahetvā imaṃ gāthamāha.

Piṅgalāti kaḷārapiṅgalā. **Tilakāhatā**ti kāḷasetādivaṇṇehi tilakehi āhatagattā. **Sottaṃ pādena bodhetī**ti niddaṃ okkantaṃ pādena paharitvā pabodheti. Ayaṃ kira brāhmaṇo mūsikasaddena ubbāḷho uppāṭakehi ca khajjamāno sabbarattiṃ niddaṃ alabhitvā paccūsakāle niddāyati. Atha naṃ akkhīsu nimmilitamattesveva – ‘‘kiṃ karosi, brāhmaṇa, pacchā ca pubbe ca gahitassa iṇassa? Vaḍḍhi matthakaṃ pattā, satta dhītaro posetabbā. Idāni iṇāyikā āgantvā gehaṃ parivāressanti, gaccha kammaṃ karohī’’ti pādena paharitvā pabodheti. Taṃ gahetvā imaṃ gāthamāha.

Iṇāyikāti yesaṃ anena hatthato iṇaṃ gahitaṃ. So kira kassaci hatthato ekaṃ kahāpaṇaṃ kassaci dve kassaci dasa…pe… kassaci satanti evaṃ bahūnaṃ hatthato iṇaṃ aggahesi. Te divā brāhmaṇaṃ apassantā ‘‘gehato taṃ nikkhantameva gaṇhissāmā’’ti balavapaccūse gantvā codenti. Taṃ gahetvā imaṃ gāthamāha.

Bhagavā tena brāhmaṇena imāhi sattahi gāthāhi dukkhe kathite ‘‘yaṃ yaṃ, brāhmaṇa, tayā dukkhaṃ kathitaṃ, sabbametaṃ mayhaṃ natthī’’ti dassento paṭigāthāhi brāhmaṇassa dhammadesanaṃ vaḍḍhesi. Brāhmaṇo tā gāthā sutvā bhagavati pasanno saraṇesu patiṭṭhāya pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ dassetuṃ **evaṃ vutte bhāradvājagotto**tiādi vuttaṃ. Tattha **alatthā**ti labhi.

Tañca pana brāhmaṇaṃ bhagavā pabbājetvā ādāya jetavanaṃ gantvā punadivase tena therena pacchāsamaṇena kosalarañño gehadvāraṃ agamāsi. Rājā ‘‘satthā āgato’’ti sutvā pāsādā oruyha vanditvā hatthato pattaṃ gahetvā tathāgataṃ uparipāsādaṃ āropetvā varāsane nisīdāpetvā gandhodakena pāde dhovitvā satapākatelena makkhetvā yāguṃ āharāpetvā rajatadaṇḍaṃ suvaṇṇakaṭacchuṃ gahetvā satthu upanāmesi. Satthā pattaṃ pidahi. Rājā tathāgatassa pādesu patitvā, ‘‘sace me, bhante, doso atthi, khamathā’’ti āha. Natthi, mahārājāti. Atha kasmā yāguṃ na gaṇhathāti? Palibodho atthi, mahārājāti. Kiṃ pana, bhante, yāguṃ agaṇhanteheva labhitabbo esa palibodho, paṭibalo ahaṃ palibodhaṃ dātuṃ, gaṇhatha, bhanteti. Satthā aggahesi. Mahallakattheropi dīgharattaṃ chāto yāvadatthaṃ yāguṃ pivi. Rājā khādanīyabhojanīyaṃ datvā bhattakiccāvasāne bhagavantaṃ vanditvā āha – ‘‘bhagavā tumhe paveṇiyā āgate okkākavaṃse uppajjitvā cakkavattisiriṃ pahāya pabbajitvā loke aggataṃ patto, ko nāma, bhante, tumhākaṃ palibodho’’ti? Mahārāja, etassa mahallakattherassa palibodho amhākaṃ palibodhasadisovāti.

Rājā theraṃ vanditvā – ‘‘ko, bhante, tumhākaṃ palibodho’’ti pucchi? Iṇapalibodho, mahārājāti. Kittako, bhanteti? Gaṇehi, mahārājāti. Rañño ‘‘ekaṃ dve sataṃ sahassa’’nti gaṇentassa aṅguliyo nappahonti. Athekaṃ purisaṃ pakkositvā, ‘‘gaccha, bhaṇe, nagare bheriṃ carāpehi ‘sabbe bahudhītikabrāhmaṇassa iṇāyikā rājaṅgaṇe sannipatantū’’ti. Manussā bheriṃ sutvā sannipatiṃsu. Rājā tesaṃ hatthato paṇṇāni āharāpetvā sabbesaṃ anūnaṃ dhanamadāsi. Tattha suvaṇṇameva satasahassagghanakaṃ ahosi. Puna rājā pucchi – ‘‘aññopi atthi, bhante, palibodho’’ti. Iṇaṃ nāma, mahārāja, datvā muccituṃ sakkā, etā pana satta dārikā mahāpalibodhā mayhanti. Rājā yānāni pesetvā tassa dhītaro āharāpetvā attano dhītaro katvā taṃ taṃ kulagharaṃ pesetvā, ‘‘aññopi, bhante, atthi palibodho’’ti pucchi? Brāhmaṇī, mahārājāti. Rājā yānaṃ pesetvā, tassa brāhmaṇiṃ āharāpetvā, ayyikaṭṭhāne ṭhapetvā puna pucchi – ‘‘aññopi, bhante, atthi palibodho’’ti? Natthi, mahārājāti vutte rājāpi cīvaradussāni dāpetvā, ‘‘bhante, mama santakaṃ tumhākaṃ bhikkhubhāvaṃ jānāthā’’ti āha. Āma, mahārājāti. Atha naṃ rājā āha – ‘‘bhante, cīvarapiṇḍapātādayopi sabbe paccayā amhākaṃ santakā bhavissanti. Tumhe tathāgatassa manaṃ gahetvā samaṇadhammaṃ karothā’’ti. Thero tatheva appamatto samaṇadhammaṃ karonto nacirasseva āsavakkhayaṃ pattoti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Upāsakavaggo

1. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā

197. Dutiyavaggassa paṭhame **magadhesū**ti evaṃnāmake janapade. **Dakkhiṇāgirismi**nti rājagahaṃ parivāretvā ṭhitassa girino dakkhiṇabhāge janapado atthi, tasmiṃ janapade, tattha vihārassāpi tadeva nāmaṃ. **Ekanāḷāyaṃ brāhmaṇagāme**ti ekanāḷāti tassa gāmassa nāmaṃ. Brāhmaṇā panettha sambahulā paṭivasanti, brāhmaṇabhogo eva vā so. Tasmā ‘‘brāhmaṇagāmo’’ti vuccati.

Tena kho pana samayenāti yaṃ samayaṃ bhagavā magadharaṭṭhe ekanāḷaṃ brāhmaṇagāmaṃ upanissāya dakkhiṇagirimahāvihāre brāhmaṇassa indriyaparipākaṃ āgamayamāno viharati, tena samayena. **Kasibhāradvājassā**ti so brāhmaṇo kasiṃ nissāya jīvati, bhāradvājoti cassa gottaṃ. **Pañcamattānī**ti pañca pamāṇāni, anūnāni anadhikāni pañcanaṅgalasatānīti vuttaṃ hoti. **Payuttānī**ti yojitāni, balībaddānaṃ khandhesu ṭhapetvā yuge yottehi yojitānīti attho.

Vappakāleti vappanakāle bījanikkhepasamaye. Tattha dve vappāni kalalavappañca paṃsuvappañca. Paṃsuvappaṃ idha adhippetaṃ, tañca kho paṭhamadivase maṅgalavappaṃ. Tatthāyaṃ upakaraṇasampadā – tīṇi balibaddasahassāni upaṭṭhāpitāni honti, sabbesaṃ suvaṇṇamayāni siṅgāni paṭimukkāni, rajatamayā khurā, sabbe setamālāhi ceva gandhapañcaṅgulīhi ca alaṅkatā paripuṇṇapañcaṅgā sabbalakkhaṇasampannā, ekacce kāḷā añjanavaṇṇā, ekacce setā phalikavaṇṇā, ekacce rattā pavāḷavaṇṇā, ekacce kammāsā masāragallavaṇṇā. Evaṃ pañcasatā kassakā sabbe ahatasetavatthā gandhamālālaṅkatā dakkhiṇaaṃsakūṭesu patiṭṭhitapupphacumbaṭakā haritālamanosilālañjanujjalagattā dasa dasa naṅgalā ekekagumbā hutvā gacchanti. Naṅgalānaṃ sīsañca yugañca patodā ca suvaṇṇakhacitā. Paṭhamanaṅgale aṭṭha balībaddā yuttā, sesesu cattāro cattāro, avasesā kilantaparivattanatthaṃ ānītā. Ekekagumbe ekekabījasakaṭaṃ ekeko kasati, ekeko vappati.

Brāhmaṇo pana pageva massukammaṃ kārāpetvā nhāyitvā sugandhagandhehi vilitto pañcasatagghanakaṃ vatthaṃ nivāsetvā sahassagghanakaṃ ekaṃsaṃ karitvā ekekissā aṅguliyā dve dveti vīsati aṅgulimuddikāyo kaṇṇesu sīhakuṇḍalāni sīse brahmaveṭhanaṃ paṭimuñcitvā suvaṇṇamālaṃ kaṇṭhe katvā brāhmaṇagaṇaparivuto kammantaṃ vosāsati. Athassa brāhmaṇī anekasatabhājanesu pāyāsaṃ pacāpetvā mahāsakaṭesu āropetvā gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā brāhmaṇīgaṇaparivutā kammantaṃ agamāsi. Gehampissa haritupalittaṃ vippakiṇṇalājaṃ puṇṇaghaṭakadalidhajapaṭākāhi alaṅkataṃ gandhapupphādīhi sukatabalikammaṃ, khettañca tesu tesu ṭhānesu samussitaddhajapaṭākaṃ ahosi. Parijanakammakārehi saddhiṃ osaṭaparisā aḍḍhateyyasahassā ahosi, sabbe ahatavatthā, sabbesaṃ pāyāsabhojanameva paṭiyattaṃ.

Atha brāhmaṇo suvaṇṇapātiṃ dhovāpetvā pāyāsassa pūretvā sappimadhuphāṇitehi abhisaṅkharitvā naṅgalabalikammaṃ kārāpesi. Brāhmaṇī pañcannaṃ kassakasatānaṃ suvaṇṇarajatakaṃsatambalohamayāni bhājanāni dāpetvā suvaṇṇakaṭacchuṃ gahetvā pāyāsena parivisantī gacchati. Brāhmaṇo pana balikammaṃ kāretvā rattabandhikāyo upāhanāyo ārohitvā rattasuvaṇṇadaṇḍakaṃ gahetvā, ‘‘idha pāyāsaṃ detha, idha sappiṃ detha, idha sakkharaṃ dethā’’ti vosāsamāno vicarati. Ayaṃ tāva kammante pavatti.

Vihāre pana yattha yattha buddhā vasanti, tattha tattha nesaṃ devasikaṃ pañca kiccāni bhavanti, seyyathidaṃ – purebhattakiccaṃ pacchābhattakiccaṃ purimayāmakiccaṃ majjhimayāmakiccaṃ pacchimayāmakiccanti.

Tatridaṃ purebhattakiccaṃ – bhagavā hi pātova uṭṭhāya upaṭṭhākānuggahatthaṃ sarīraphāsukatthañca mukhadhovanādiparikammaṃ katvā yāva bhikkhācāravelā, tāva vivittāsane vītināmetvā bhikkhācāravelāya nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā cīvaraṃ pārupitvā pattamādāya kadāci ekako kadāci bhikkhusaṅghaparivuto gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati kadāci pakatiyā, kadāci anekehi pāṭihāriyehi vattamānehi. Seyyathidaṃ – piṇḍāya pavisato lokanāthassa purato purato gantvā mudugatiyo vātā pathaviṃ sodhenti, valāhakā udakaphusitāni muñcantā magge reṇuṃ vūpasametvā upari vitānaṃ hutvā tiṭṭhanti, apare vātā pupphāni upaharitvā magge okiranti. Unnatā bhūmippadesā onamanti, onatā unnamanti. Pādanikkhepasamaye samāva bhūmi hoti, sukhasamphassāni padumapupphāni vā pāde sampaṭicchanti. Indakhīlassa anto ṭhapitamatte dakkhiṇapāde sarīrā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasasiñcanāni viya citrapaṭaparikkhittāni viya ca pāsādakūṭāgārādīni karontiyo ito cito ca vidhāvanti. Hatthiassavihaṅgādayo sakasakaṭṭhānesu ṭhitāyeva madhurenākārena saddaṃ karonti, tathā bherivīṇādīni tūriyāni manussānañca kāyūpagāni ābharaṇāni. Tena saññāṇena manussā jānanti ‘‘ajja bhagavā idha piṇḍāya paviṭṭho’’ti. Te sunivatthā supārutā gandhapupphādīni ādāya gharā nikkhamitvā antaravīthiṃ paṭipajjitvā bhagavantaṃ gandhapupphādīhi sakkaccaṃ pūjetvā vanditvā – ‘‘amhākaṃ, bhante, dasa bhikkhū, amhākaṃ vīsati, amhākaṃ bhikkhusataṃ dethā’’ti yācitvā bhagavatopi pattaṃ gahetvā āsanaṃ paññāpetvā sakkaccaṃ piṇḍapātena paṭimānenti.

Bhagavā katabhattakicco tesaṃ santānāni oloketvā tathā dhammaṃ deseti, yathā keci saraṇagamane patiṭṭhahanti, keci pañcasu sīlesu, keci sotāpattisakadāgāmianāgāmiphalānaṃ aññatarasmiṃ, keci pabbajitvā aggaphale arahatteti. Evaṃ mahājanaṃ anuggahetvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ gacchati. Tattha gandhamaṇḍalamāḷe paññattavarabuddhāsane nisīdati bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosānaṃ āgamayamāno. Tato bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosāne upaṭṭhāko bhagavato nivedeti. Atha bhagavā gandhakuṭiṃ pavisati. Idaṃ tāva **purebhattakiccaṃ**.

Atha bhagavā evaṃ katapurebhattakicco gandhakuṭiyā upaṭṭhāne nisīditvā pāde pakkhāletvā pādapīṭhe ṭhatvā bhikkhusaṅghaṃ ovadati – **‘‘bhikkhave, appamādena sampādetha, dullabho buddhuppādo lokasmiṃ, dullabho manussattapaṭilābho, dullabhā saddhāsampatti, dullabhā pabbajjā, dullabhaṃ saddhammassavana’’nti.** Tattha keci bhagavantaṃ kammaṭṭhānaṃ pucchanti. Bhagavā tesaṃ attano cariyānurūpaṃ kammaṭṭhānaṃ deti. Tato sabbepi bhagavantaṃ vanditvā attano attano rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni gacchanti, keci araññaṃ, keci rukkhamūlaṃ, keci pabbatādīnaṃ aññataraṃ, keci cātumahārājikabhavanaṃ…pe… keci vasavattibhavananti. Tato bhagavā gandhakuṭiṃ pavisitvā sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sato sampajāno muhuttaṃ sīhaseyyaṃ kappeti. Atha samassāsitakāyo uṭṭhahitvā dutiyabhāge lokaṃ voloketi. Tatiyabhāge yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati, tattha mahājano purebhattaṃ dānaṃ datvā pacchābhattaṃ sunivattho supāruto gandhapupphādīni ādāya vihāre sannipatati. Tato bhagavā sampattaparisāya anurūpena pāṭihāriyena gantvā dhammasabhāyaṃ paññattavarabuddhāsane nisajja dhammaṃ deseti kālayuttaṃ samayayuttaṃ. Atha kālaṃ viditvā parisaṃ uyyojeti, manussā bhagavantaṃ vanditvā pakkamanti. Idaṃ **pacchābhattakiccaṃ**.

So evaṃ niṭṭhitapacchābhattakicco sace gattāni osiñcitukāmo hoti, buddhāsanā vuṭṭhāya nhānakoṭṭhakaṃ pavisitvā upaṭṭhākena paṭiyāditaudakena gattāni utuṃ gāhāpeti. Upaṭṭhākopi buddhāsanaṃ ānetvā papphoṭetvā gandhakuṭipariveṇe paññāpeti. Bhagavā surattadupaṭṭaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā uttarāsaṅgaṃ katvā tattha āgantvā nisīdati ekakova muhuttaṃ paṭisallīno. Atha bhikkhū tato tato āgamma bhagavato upaṭṭhānaṃ gacchanti. Tattha ekacce pañhaṃ pucchanti, ekacce kammaṭṭhānaṃ, ekacce dhammassavanaṃ yācanti. Bhagavā tesaṃ adhippāyaṃ sampādento purimayāmaṃ vītināmeti. Idaṃ **purimayāmakiccaṃ**.

Purimayāmakiccapariyosāne pana bhikkhūsu bhagavantaṃ vanditvā pakkamantesu sakaladasasahassilokadhātudevatāyo okāsaṃ labhamānā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchanti yathābhisaṅkhataṃ antamaso caturakkharampi. Bhagavā tāsaṃ tāsaṃ devatānaṃ pañhaṃ vissajjento majjhimayāmaṃ vītināmeti. Idaṃ **majjhimayāmakiccaṃ**.

Pacchimayāmaṃ pana tayo koṭṭhāse katvā purebhattato paṭṭhāya nisajjāpīḷitassa sarīrassa kilāsubhāvamocanatthaṃ ekaṃ koṭṭhāsaṃ caṅkamena vītināmeti. Dutiyakoṭṭhāse gandhakuṭiṃ pavisitvā dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṃ kappeti. Tatiyakoṭṭhāse paccuṭṭhāya nisīditvā purimabuddhānaṃ santike dānasīlādivasena katādhikārapuggaladassanatthaṃ buddhacakkhunā lokaṃ oloketi. Idaṃ **pacchimayāmakiccaṃ**.

Tadāpi evaṃ olokento kasibhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ arahattassa upanissayasampannaṃ disvā – ‘‘tattha mayi gate kathā pavattissati, kathāvasāne dhammadesanaṃ sutvā eso brāhmaṇo saputtadāro tīsu saraṇesu patiṭṭhāya asītikoṭidhanaṃ mama sāsane vippakiritvā aparabhāge nikkhamma pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇissatī’’ti ñatvā tattha gantvā kathaṃ samuṭṭhāpetvā dhammaṃ desesi. Etamatthaṃ dassetuṃ **atha kho bhagavā**tiādi vuttaṃ.

Tattha **pubbaṇhasamayan**ti bhummatthe upayogavacanaṃ, pubbaṇhasamayeti attho. **Nivāsetvā**ti paridahitvā. Vihāracīvaraparivattanavasenetaṃ vuttaṃ. **Pattacīvaramādāyā**ti pattaṃ hatthehi, cīvaraṃ kāyena ādiyitvā, sampaṭicchitvā dhāretvāti attho. Bhagavato kira piṇḍāya pavisitukāmassa bhamaro viya vikasitapadumadvayamajjhaṃ, indanīlamaṇivaṇṇaselamayapatto hatthadvayamajjhaṃ āgacchati. Taṃ evamāgataṃ pattaṃ hatthehi sampaṭicchitvā cīvarañca parimaṇḍalaṃ pārutaṃ kāyena dhāretvāti vuttaṃ hoti. **Tenupasaṅkamī**ti yena maggena kammanto gantabbo, tena ekakova upasaṅkami. Kasmā pana naṃ bhikkhū nānubandhiṃsūti? Yadā hi bhagavā ekakova katthaci gantukāmo hoti, yāva bhikkhācāravelā dvāraṃ pidahitvā antogandhakuṭiyaṃ nisīdati. Bhikkhū tāya saññāya jānanti ‘‘ajja bhagavā ekakova piṇḍāya caritukāmo, addhā kañci eva vinetabbapuggalaṃ addasā’’ti. Te attano pattacīvaraṃ gahetvā gandhakuṭiṃ padakkhiṇaṃ katvā vanditvā bhikkhācāraṃ gacchanti. Tadā ca bhagavā evamakāsi, tasmā bhikkhū nānubandhiṃsūti.

Parivesanā vattatīti tesaṃ suvaṇṇabhājanādīni gahetvā nisinnānaṃ pañcasatānaṃ kassakānaṃ parivisanā vippakatā hoti. **Ekamantaṃ aṭṭhāsī**ti yattha ṭhitaṃ brāhmaṇo passati, tathārūpe dassanūpacāre kathāsavanaphāsuke uccaṭṭhāne aṭṭhāsi. Ṭhatvā ca rajatasuvaṇṇarasapiñjaraṃ candimasūriyānaṃ pabhaṃ atirocamānaṃ samantato sarīrappabhaṃ muñci, yāya ajjhotthaṭattā brāhmaṇassa kammantasālābhittirukkhakasitamattikapiṇḍādayo suvaṇṇamayā viya ahesuṃ. Atha manussā bhuñjantā ca kasantā ca sabbakiccāni pahāya asītianubyañjanaparivāraṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ sarīraṃ byāmappabhāparikkhepavibhūsitaṃ bāhuyugalaṃ jaṅgamaṃ viya padumasaraṃ, rasmijālasamujjalitatārāgaṇamiva gaganatalaṃ, vijjulatāvinaddhamiva ca kanakasikharaṃ siriyā jalamānaṃ sammāsambuddhaṃ ekamantaṃ ṭhitaṃ disvā hatthapāde dhovitvā añjaliṃ paggayha samparivāretvā aṭṭhaṃsu. Evaṃ tehi samparivāritaṃ addasā kho kasibhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ piṇḍāya ṭhitaṃ, disvāna bhagavantaṃ etadavoca – **ahaṃ kho, samaṇa, kasāmi ca vapāmi cā**ti.

Kasmā panāyaṃ evamāha, kiṃ samantapāsādike pasādanīye uttamadamathasamathamanuppattepi tathāgate appasādena, udāhu aḍḍhatiyānaṃ janasahassānaṃ pāyāsaṃ paṭiyādetvāpi kaṭacchubhikkhāya maccherenāti? Ubhayathāpi no, bhagavato panassa dassanena atittaṃ nikkhittakammantaṃ janaṃ disvā ‘‘kammabhaṅgaṃ me kātuṃ āgato’’ti anattamanatā ahosi, tasmā evamāha. Bhagavato ca lakkhaṇasampattiṃ disvā – ‘‘sacāyaṃ kammante appayojayissa, sakalajambudīpe manussānaṃ sīse cūḷāmaṇi viya abhavissa, ko nāmassa attho na sampajjissati, evamevaṃ alasatāya kammante appayojetvā vappamaṅgalādīsu piṇḍāya caratī’’tipissa anattamanatā ahosi. Tenāha – ‘‘ahaṃ kho, samaṇa, kasāmi ca vapāmi ca, kasitvā ca vapitvā ca bhuñjāmī’’ti.

Ayaṃ kirassa adhippāyo – mayhampi tāva kammantā na byāpajjanti, na camhi yathā tvaṃ evaṃ lakkhaṇasampanno, tvampi kasitvā ca vapitvā ca bhuñjassu, ko te attho na sampajjeyya evaṃ lakkhaṇasampannassāti. Apicāyaṃ assosi – ‘‘sakyarājakule kira kumāro uppanno, so cakkavattirajjaṃ pahāya pabbajito’’ti. Tasmā idāni ‘‘ayaṃ so’’ti ñatvā ‘‘cakkavattirajjaṃ pahāya kilantosī’’ti upārambhaṃ āropento evamāha. Apica tikkhapañño esa brāhmaṇo, na bhagavantaṃ apasādento bhaṇati, bhagavato pana rūpasampattiṃ disvā puññasampattiṃ sambhāvayamāno kathāpavattanatthampi evamāha. Atha bhagavā veneyyavasena sadevake loke aggakassakavappakabhāvaṃ attano dassento

ahampi kho brāhmaṇotiādimāha.

Atha brāhmaṇo cintesi – ‘‘ayaṃ samaṇo’’ ‘ahampi kasāmi ca vapāmi cā’ti bhaṇati. Na cassa oḷārikāni yuganaṅgalādīni kasibhaṇḍāni passāmi, kiṃ nu kho musā bhaṇatī’’ti? Bhagavantaṃ pādatalato paṭṭhāya yāva kesaggā olokayamāno, aṅgavijjāya katādhikārattā dvattiṃsavaralakkhaṇasampattimassa ñatvā, ‘‘aṭṭhānametaṃ yaṃ evarūpo musā bhaṇeyyā’’ti sañjātabahumāno bhagavati samaṇavādaṃ pahāya gottena bhagavantaṃ samudācaramāno **na kho pana mayaṃ passāma bhoto gotamassā**tiādimāha. Bhagavā pana yasmā pubbadhammasabhāgatāya kathanaṃ nāma buddhānaṃ ānubhāvo, tasmā buddhānubhāvaṃ dīpento **saddhā bīja**ntiādimāha.

Kā panettha pubbadhammasabhāgatā? Nanu brāhmaṇena bhagavā naṅgalādikasisambhārasamāyogaṃ puṭṭho apucchitassa bījassa sabhāgatāya āha ‘‘saddhā bīja’’nti, evañca sati kathāpi ananusandhikā hoti? Na hi buddhānaṃ ananusandhikakathā nāma atthi, napi pubbadhammassa asabhāgatāya kathenti. Evaṃ panettha anusandhi veditabbā – brāhmaṇena hi bhagavā yuganaṅgalādikasisambhāravasena kasiṃ pucchito. So tassa anukampāya ‘‘idaṃ apucchita’’nti aparihāpetvā samūlaṃ saupakāraṃ sasambhāraṃ saphalaṃ kasiṃ paññāpetuṃ mūlato paṭṭhāya dassento ‘‘saddhā bīja’’ntiādimāha. Tattha bījaṃ kasiyā mūlaṃ, tasmiṃ sati kattabbato, asati akattabbato, tappamāṇena ca kattabbato. Bīje hi sati kasiṃ karonti, na asati. Bījappamāṇena ca kusalā kassakā khettaṃ kasanti, na ūnaṃ ‘‘mā no sassaṃ parihāyī’’ti, na adhikaṃ ‘‘mā no mogho vāyāmo ahosī’’ti. Yasmā ca bījameva mūlaṃ, tasmā bhagavā mūlato paṭṭhāya kasisambhāraṃ dassento tassa brāhmaṇassa kasiyā pubbadhammassa bījassa sabhāgatāya attano kasiyā pubbadhammaṃ dassento āha ‘‘saddhā bīja’’nti. Evamettha pubbadhammasabhāgatāpi veditabbā.

Pucchitaṃyeva vatvā apucchitaṃ pacchā kiṃ na vuttanti ce? Tassa upakārabhāvato ca dhammasambandhasamatthabhāvato ca. Ayaṃ hi brāhmaṇo paññavā, micchādiṭṭhikule pana jātattā saddhārahito, saddhārahito ca paññavā paresaṃ saddhāya attano avisaye apaṭipajjamāno visesaṃ nādhigacchati, kilesakālussiyaparāmaṭṭhāpi cassa dubbalā saddhā balavatiyā paññāya sahasā vattamānā atthasiddhiṃ na karoti hatthinā saddhiṃ ekadhure yutto goṇo viya. Itissa saddhā upakārikāti taṃ brāhmaṇaṃ saddhāya patiṭṭhāpentena pacchāpi vattabbo ayamattho desanākusalatāya pubbe vutto. Bījassa ca upakārikā vuṭṭhi, sā tadanantaraṃyeva vuccamānā samatthā hoti. Evaṃ dhammasambandhasamatthabhāvato pacchāpi vattabbo ayamattho, añño ca evarūpo īsāyottādi pubbe vuttoti veditabbo.

Tattha sampasādalakkhaṇā saddhā, okappanalakkhaṇā vā. **Bīja**nti pañcavidhaṃ bījaṃ mūlabījaṃ khandhabījaṃ phalubījaṃ aggabījaṃ bījabījameva pañcamanti. Taṃ sabbampi viruhaṇaṭṭhena bījanteva saṅkhaṃ gacchati.

Tattha yathā brāhmaṇassa kasiyā mūlabhūtaṃ bījaṃ dve kiccāni karoti, heṭṭhā mūlena patiṭṭhāti, upari aṅkuraṃ uṭṭhāpeti, evaṃ bhagavato kasiyā mūlabhūtā saddhā heṭṭhā sīlamūlena patiṭṭhāti, upari samathavipassanaṅkuraṃ uṭṭhāpeti. Yathā ca taṃ mūlena pathavirasaṃ āporasaṃ gahetvā nāḷena dhaññaparipākagahaṇatthaṃ vaḍḍhati, evamayaṃ sīlamūlena samathavipassanārasaṃ gahetvā ariyamagganāḷena ariyaphaladhaññaparipākagahaṇatthaṃ vaḍḍhati. Yathā ca taṃ subhūmiyaṃ patiṭṭhahitvā mūlaṅkurapaṇṇanāḷakaṇḍapasavehi vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ patvā khīraṃ janetvā anekasāliphalabharitaṃ sālisīsaṃ nipphādeti, evamesā cittasantāne patiṭṭhahitvā chahi visuddhīhi vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ patvā ñāṇadassanavisuddhikhīraṃ janetvā anekapaṭisambhidābhiññābharitaṃ arahattaphalaṃ nipphādeti. Tena vuttaṃ ‘‘saddhā bīja’’nti.

Kasmā pana aññesu paropaññāsāya kusaladhammesu ekato uppajjamānesu saddhāva ‘‘bīja’’nti vuttāti ce? Bījakiccakaraṇato. Yathā hi tesu viññāṇaṃyeva vijānanakiccaṃ karoti, evaṃ saddhā bījakiccaṃ. Sā ca sabbakusalānaṃ mūlabhūtā. Yathāha – ‘‘saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati…pe… paññāya ca naṃ ativijjha passatī’’ti (ma. ni. 2.183).

Akusaladhamme ceva kāyañca tapatīti **tapo**. Indriyasaṃvaravīriyadhutaṅgadukkarakārikānaṃ etaṃ adhivacanaṃ, idha pana indriyasaṃvaro adhippeto. **Vuṭṭhī**ti vassavuṭṭhi vātavuṭṭhītiādi anekavidhā, idha vassavuṭṭhi adhippetā. Yathā hi brāhmaṇassa vassavuṭṭhisamanuggahitaṃ bījaṃ bījamūlakañca sassaṃ viruhati na milāyati nipphattiṃ gacchati, evaṃ bhagavato indriyasaṃvarasamanuggahitā saddhā, saddhāmūlā ca sīlādayo dhammā viruhanti, na milāyanti nipphattiṃ gacchanti. Tenāha ''tapo vuṭṭhī''ti.

Paññā meti ettha vutto me-saddo purimapadesupi yojetabbo ''saddhā me bījaṃ, tapo me vuṭṭhī''ti tena kiṃ dīpeti? Yathā, brāhmaṇa, tayā vapite khette sace vuṭṭhi atthi, iccetaṃ kusalaṃ. No ce atthi, udakampi tāva dātabbaṃ hoti. Tathā mayā hiriīse paññāyuganaṅgale manoyottena ekābaddhe kate vīriyabalībadde yojetvā satipācanena vijjhitvā attano cittasantānakhettamhi saddhābīje vapite vuṭṭhiyā abhāvo nāma natthi, ayaṃ pana me niccakālaṃ indriyasaṃvaratapo vuṭṭhīti.

Paññāti kāmāvacarādibhedato anekavidhā. Idha pana saha vipassanāya maggapaññā adhippetā. **Yuganaṅgala**nti yugañca naṅgalañca yuganaṅgalaṃ. Yathā hi brāhmaṇassa yuganaṅgalaṃ, evaṃ bhagavato duvidhāpi vipassanā paññā ca. Tattha yathā yugaṃ īsāya upanissayaṃ hoti, purato ca īsābaddhaṃ hoti, yottānaṃ nissayaṃ hoti, balībaddānaṃ ekato gamanaṃ dhāreti, evaṃ paññā hirippamukhānaṃ dhammānaṃ upanissayā hoti. Yathāha – ''paññuttarā sabbe kusalā dhammā''ti (a. ni. 8.83; 10.58) ca, ''paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti, nakkhattarājāriva tārakāna''nti (jā. 2.17.81) ca. Kusalānaṃ dhammānaṃ pubbaṅgamaṭṭhena purato ca hoti. Yathāha – ''sīlaṃ sirī cāpi satañca dhammo, anvāyikā paññavato bhavantī''ti hirivippayogena anuppattito pana īsābaddho hoti. Manosaṅkhātassa samādhiyottassa nissayapaccayato yottānaṃ nissayo hoti. Accāraddhātilīnabhāvapaṭisedhanato vīriyabalībaddānaṃ ekato gamanaṃ dhāreti, yathā ca naṅgalaṃ phālayuttaṃ kasanakāle pathavighanaṃ bhindati, mūlasantānakāni padāleti, evaṃ satiyuttā paññā vipassanākāle dhammānaṃ santatisamūhakiccārammaṇaghanaṃ bhindati, sabbakilesamūlasantānakāni padāleti. Sā ca kho lokuttarāva, itarā pana lokikāpi siyā. Tenāha ''paññā me yuganaṅgala''nti.

Hirīyati pāpakehi dhammehīti **hirī**. Taggahaṇena tāya avippayuttaṃ ottappampi gahitameva hoti. **Īsā**ti yuganaṅgalasandhārikā rukkhalaṭṭhi. Yathā hi brāhmaṇassa īsā yuganaṅgalaṃ dhāreti, evaṃ bhagavatopi hirī lokiyalokuttarapaññāsaṅkhātaṃ yuganaṅgalaṃ dhāreti hiriabhāve paññāya abhāvato. Yathā ca īsāpaṭibaddhayuganaṅgalaṃ kiccakaraṃ hoti acalaṃ asithilaṃ, evaṃ hiripaṭibaddhā ca paññā kiccakārī hoti acalā asithilā abbokiṇṇā ahirikena. Tenāha ''hirī īsā''ti. Munātīti **mano,** cittassetaṃ nāmaṃ. Idha pana manosīsena taṃsampayutto samādhi adhippeto. **Yotta**nti rajjubandhanaṃ. Taṃ tividhaṃ īsāya saha yugassa bandhanaṃ, yugena saha balībaddānaṃ bandhanaṃ, sārathinā saha balībaddānaṃ ekābandhananti. Tattha yathā brāhmaṇassa yottaṃ īsāyugabalībadde ekābaddhe katvā sakakicce paṭipādeti, evaṃ bhagavato samādhi sabbeva te hiripaññāvīriyadhamme ekārammaṇe avikkhepasabhāvena bandhitvā sakakicce paṭipādeti. Tenāha ''mano yotta''nti.

Cirakatādimatthaṃ saratīti **sati**. Phāletīti **phālo**. Pājenti etenāti **pājanaṃ**. Taṃ idha ''pācana''nti vuttaṃ. Patodassetaṃ nāmaṃ. Phālo ca pācanañca phālapācanaṃ. Yathā hi brāhmaṇassa phālapācanaṃ, evaṃ bhagavato vipassanāsampayuttā maggasampayuttā ca sati. Tattha yathā phālo naṅgalaṃ anurakkhati, purato cassa gacchati, evaṃ sati kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā ārammaṇe vā upaṭṭhāpayamānā paññānaṅgalaṃ rakkhati. Tenevesā ''satārakkhena cetasā viharatī''tiādīsu (a. ni. 10.20) viya ārakkhāti vuttā. Appamussanavasena cassā purato hoti. Satiparicite hi dhamme paññā pajānāti, no pamuṭṭhe. Yathā ca pācanaṃ balībaddānaṃ vijjhanabhayaṃ dassentaṃ saṃsīdituṃ na deti, uppathagamanaṃ vāreti, evaṃ sati vīriyabalībaddānaṃ apāyabhayaṃ dassentī kosajjasaṃsīdanaṃ na deti, kāmaguṇasaṅkhāte agocare cāraṃ nivāretvā kammaṭṭhāne niyojentī uppathagamanaṃ vāreti. Tenāha ''sati me phālapācana''nti.

Kāyaguttoti tividhena kāyasucaritena gutto. **Vacīgutto**ti catubbidhena vacīsucaritena gutto. Ettāvatā pātimokkhasaṃvarasīlaṃ vuttaṃ. **Āhāre udare yato**ti ettha āhāramukhena sabbapaccayānaṃ gahitattā catubbidhepi paccaye yato saṃyato nirupakkilesoti attho. Iminā ājīvapārisuddhisīlaṃ vuttaṃ.

Udare yatoti udare yato saṃyato mitabhojī, āhāre mattaññūti vuttaṃ hoti. Iminā bhojane mattaññutāmukhena paccayapaṭisevanasīlaṃ vuttaṃ. Tena kiṃ dīpeti? Yathā tvaṃ, brāhmaṇa, bījaṃ vapitvā sassaparipālanatthaṃ kaṇṭakavatiṃ vā rukkhavatiṃ vā pākāraparikkhepaṃ vā karosi, tena te gomahiṃsamigagaṇā pavesaṃ alabhantā sassaṃ na vilumpanti, evamahampi taṃ saddhābījaṃ vapitvā nānappakārakusalasassaparipālanatthaṃ kāyavacīāhāraguttimayaṃ tividhaṃ parikkhepaṃ karomi, tena me rāgādiakusaladhammagomahiṃsamigagaṇā pavesaṃ alabhantā nānappakārakaṃ kusalasassaṃ na vilumpantīti.

Saccaṃ karomi niddānanti ettha dvīhākārehi avisaṃvādanaṃ **saccaṃ. Niddāna**nti chedanaṃ lunanaṃ uppāṭanaṃ. Karaṇatthe cetaṃ upayogavacanaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ hettha attho ‘‘saccena karomi niddāna’’nti. Kiṃ vuttaṃ hoti – ‘‘yathā tvaṃ bāhiraṃ kasiṃ katvā sassadūsakānaṃ tiṇānaṃ hatthena vā asitena vā niddānaṃ karosi, evaṃ ahampi ajjhattikaṃ kasiṃ katvā kusalasassadūsakānaṃ visaṃvādanatiṇānaṃ saccena niddānaṃ karomī’’ti. Yathābhūtañāṇaṃ vā ettha **sacca**nti veditabbaṃ. Tena attasaññādīnaṃ tiṇānaṃ niddānaṃ karomīti dasseti. Atha vā **niddāna**nti chedakaṃ lāvakaṃ uppāṭakanti attho. Yathā tvaṃ dāsaṃ vā kammakaraṃ vā niddānaṃ karosi, ‘‘niddehi tiṇānī’’ti tiṇānaṃ chedakaṃ lāvakaṃ uppāṭakaṃ karosi, evamahaṃ saccaṃ karomīti dasseti, atha vā **sacca**nti diṭṭhisaccaṃ. Tamahaṃ niddānaṃ karomi, chinditabbaṃ lunitabbaṃ uppāṭetabbaṃ karomīti. Iti imesu dvīsu vikappesu upayogenevattho yujjati.

Soraccaṃ me pamocananti ettha yaṃ taṃ ‘‘kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo’’ti sīlameva ‘‘soracca’’nti vuttaṃ, na taṃ adhippetaṃ. ‘‘Kāyagutto’’tiādinā hi taṃ vuttameva. Arahattaphalaṃ pana adhippetaṃ. Taṃ hi sundare nibbāne ratattā ‘‘soracca’’nti vuccati. **Pamocana**nti yogavissajjanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā tava pamocanaṃ punapi sāyanhe vā dutiyadivase vā anāgatasaṃvacchare vā yojetabbato appamocanameva hoti, na mama evaṃ. Na hi mama antarā mocanaṃ nāma atthi. Ahaṃ hi dīpaṅkaradasabalakālato paṭṭhāya paññānaṅgale vīriyabalībadde yojetvā kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni mahākasiṃ kasanto tāva na muñciṃ, yāva na sammāsambodhiṃ abhisambujjhiṃ. Yadā ca me sabbaṃ taṃ kālaṃ khepetvā bodhimūle aparājitapallaṅke nisinnassa sabbaguṇaparivāraṃ arahattaphalaṃ udapādi, tadā mayā taṃ sabbussukkapaṭippassaddhiyā pamuttaṃ, na dāni puna yojetabbaṃ bhavissatīti. Etamatthaṃ sandhāyāha ‘‘soraccaṃ me pamocana’’nti.

Vīriyaṃ me dhuradhorayhanti ettha **vīriya**nti kāyikacetasiko vīriyārambho. **Dhuradhorayha**nti dhurāyaṃ dhorayhaṃ, dhurāvahanti attho. Yathā hi brāhmaṇassa dhurāyaṃ dhorayhākaḍḍhitaṃ naṅgalaṃ bhūmighanaṃ bhindati, mūlasantānakāni ca padāleti, evaṃ bhagavato vīriyākaḍḍhitaṃ paññānaṅgalaṃ yathā vuttaṃ ghanaṃ bhindati, kilesasantānakāni ca padāleti. Tenāha ‘‘vīriyaṃ me dhuradhorayha’’nti. Atha vā purimadhurāvahattā dhurā, mūladhurāvahattā dhorayhā, dhurā ca dhorayhā ca dhuradhorayhā. Iti yathā brāhmaṇassa ekekasmiṃ naṅgale catubalībaddapabhedaṃ dhuradhorayhaṃ vahantaṃ uppannuppannaṃ tiṇamūlaghātañceva sassasampattiñca sādheti, evaṃ bhagavato catusammappadhānavīriyabhedaṃ dhuradhorayhaṃ vahantaṃ uppannuppannaṃ akusalaghātañceva kusalasampattiñca sādheti. Tenāha ‘‘vīriyaṃ me dhuradhorayha’’nti.

Yogakkhemādhivāhananti ettha yogehi khemattā nibbānaṃ yogakkhemaṃ nāma, taṃ adhikicca vāhīyati, abhimukhaṃ vā vāhīyatīti adhivāhanaṃ, yogakkhemassa adhivāhanaṃ yogakkhemādhivāhananti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā tava dhuradhorayhaṃ puratthimādīsu aññataradisābhimukhaṃ vāhīyati, tathā mama dhuradhorayhaṃ nibbānābhimukhaṃ vāhīyatīti. Evaṃ vāhīyamānaṃva **gacchati anivattantaṃ**. Yathā tava naṅgalaṃ vahantaṃ dhuradhorayhaṃ khettakoṭiṃ patvā puna nivattati, evaṃ anivattantaṃ dīpaṅkarakālato paṭṭhāya gacchateva. Yasmā vā tena tena maggena pahīnā kilesā na punappunaṃ pahātabbā honti, yathā tava naṅgalena chinnāni tiṇāni puna aparasmiṃ samaye chinditabbāni honti, tasmāpi evaṃ paṭhamamaggavasena diṭṭhekaṭṭhe kilese, dutiyavasena oḷārike, tatiyavasena aṇusahagate, catutthavasena sabbakilese pajahantaṃ gacchati anivattantaṃ. Atha vā **gacchati anivatta**nti nivattanarahitaṃ hutvā gacchatīti attho. **Ta**nti taṃ dhuradhorayhaṃ. Evamettha attho veditabbo. Evaṃ gacchantañca yathā tava dhuradhorayhaṃ na taṃ ṭhānaṃ gacchati, yattha gantvā kassako asoko virajo hutvā na socati. Etaṃ pana taṃ ṭhānaṃ gacchati **yattha gantvā na socati**. Yattha satipācanena etaṃ vīriyadhuradhorayhaṃ codento gantvā mādiso kassako asoko virajo hutvā na socati, taṃ sabbasokasallasamugghātabhūtaṃ nibbānaṃ nāma asaṅkhataṃ ṭhānaṃ gacchatīti.

Idāni nigamanaṃ karonto **evamesā kasī**ti gāthamāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho – yassa, brāhmaṇa, esā saddhābījā tapovuṭṭhiyā anuggahitā kasī paññāmayaṃ yuganaṅgalaṃ hirimayañca īsaṃ manomayena yottena ekābaddhaṃ katvā paññānaṅgalena satiphālaṃ ākoṭetvā satipācanaṃ gahetvā kāyavacīāhāraguttiyā gopetvā saccaṃ niddānaṃ katvā soraccapamocanaṃ vīriyadhuradhorayhaṃ yogakkhemābhimukhaṃ anivattantaṃ vāhantena kaṭṭhā kasī kammapariyosānaṃ catubbidhaṃ sāmaññaphalaṃ pāpitā, **sā hoti amatapphalā,** sā esā kasī amatapphalā hoti. Amataṃ vuccati nibbānaṃ, nibbānānisaṃsā hotīti attho. Sā kho panesā kasī na mamevekassa amatapphalā hoti, atha kho yo koci khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā etaṃ kasiṃ kasati, so sabbopi etaṃ kasitvāna sabbadukkhā pamuccatīti.

Evaṃ bhagavā brāhmaṇassa arahattanikūṭena nibbānapariyosānaṃ katvā desanaṃ niṭṭhāpesi. Tato brāhmaṇo gambhīratthaṃ desanaṃ sutvā – ‘‘mama kasiphalaṃ bhuñjitvā punapi divaseyeva chāto hoti, imassa pana kasī amatapphalā, tassa phalaṃ bhuñjitvā sabbadukkhā pamuccatī’’ti ñatvā pasanno pasannākāraṃ karonto **bhuñjatu bhavaṃ gotamo**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ tato parañca vuttatthamevāti. Paṭhamaṃ.

2. Udayasuttavaṇṇanā

198. Dutiye **odanena pūresī**ti attano atthāya sampāditena sūpabyañjanena odanena pūretvā adāsi. Bhagavā kira paccūsasamaye lokaṃ olokentova taṃ brāhmaṇaṃ disvā, pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā, gandhakuṭiṃ pavisitvā, dvāraṃ pidhāya, nisinno tassa bhojanaṃ upasaṃhariyamānaṃ disvā, ekakova pattaṃ aṃsakūṭe laggetvā, gandhakuṭito nikkhamma, nagaradvāre pattaṃ nīharitvā, antonagaraṃ pavisitvā, paṭipāṭiyā gacchanto brāhmaṇassa dvārakoṭṭhake aṭṭhāsi. Brāhmaṇo bhagavantaṃ disvā, attano sajjitaṃ bhojanaṃ adāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Dutiyampī**ti dutiyadivasepi. **Tatiyampī**ti tatiyadivasepi. Tāni kira tīṇi divasāni nirantaraṃ brāhmaṇassa gharadvāraṃ gacchantassa bhagavato antarā añño koci uṭṭhāya pattaṃ gahetuṃ samattho nāma nāhosi, mahājano olokentova aṭṭhāsi.

Etadavocāti brāhmaṇo tīṇi divasāni pattaṃ pūretvā dentopi na saddhāya adāsi, ‘‘gharadvāraṃ āgantvā ṭhitassa pabbajitassa bhikkhāmattampi adatvā bhuñjatī’’ti upārambhabhayena adāsi. Dadanto ca dve divasāni datvā kiñci avatvāva nivatto. Bhagavāpi kiñci avatvāva pakkanto. Tatiyadivase pana adhivāsetuṃ asakkonto etaṃ ‘‘pakaṭṭhako’’tiādivacanaṃ avoca. Bhagavāpi etaṃ vacanaṃ nicchārāpanatthameva yāva tatiyamagamāsi. Tattha **pakaṭṭhako**ti rasagiddho.

Punappunaṃ ceva vapanti bījanti satthā brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā, ‘‘brāhmaṇa, tvaṃ tīṇi divasāni piṇḍapātaṃ datvā osakkasi, punappunaṃ kātabbā nāma lokasmiṃ soḷasa dhammā’’ti vatvā te dhamme dassetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **punappunaṃ ceva vapantī**ti ekasmiṃ sassavāre vuttaṃ ‘‘alamettāvatā’’ti anosakkitvā aparāparesupi sassavāresu ca vapantiyeva. **Punappunaṃ vassatī**ti na ekadivasaṃ vassitvā tiṭṭhati, punappunadivasesupi punappunasaṃvaccharesupi vassatiyeva, evaṃ janapadā iddhā honti. Etenupāyena sabbattha nayo veditabbo.

Yācakāti imasmiṃ pade satthā desanākusalatāya attānampi pakkhipitvā dasseti. **Khīranikā**ti khīrakārakā godohakā. Na hi te ekavārameva thanaṃ añchanti, punappunaṃ añchantā dheṇuṃ duhantīti attho. **Kilamati phandati cā**ti ayaṃ satto tena iriyāpathena kilamati ceva phandati ca. **Gabbha**nti soṇasiṅgālādīnampi tiracchānagatānaṃ kucchiṃ. **Sivathika**nti susānaṃ, mataṃ mataṃ sattaṃ tattha punappunaṃ harantīti attho. **Maggañca laddhā apunabbhavāyā**ti apunabbhavāya maggo nāma nibbānaṃ, taṃ labhitvāti attho.

Evaṃ vutteti evaṃ bhagavatā antaravīthiyaṃ ṭhatvāva soḷasa punappunadhamme desentena vutte. **Etadavocā**ti desanāpariyosāne pasanno saddhiṃ puttadāramittañātivaggena bhagavato pāde vanditvā etaṃ ‘‘abhikkantaṃ bho’’tiādivacanaṃ avoca. Dutiyaṃ.

3. Devahitasuttavaṇṇanā

199. Tatiye **vātehī**ti udaravātehi. Bhagavato kira chabbassāni dukkarakārikaṃ karontassa pasatamuggayūsādīni āhārayato dubbhojanena ceva dukkhaseyyāya ca udaravāto kuppi. Aparabhāge sambodhiṃ patvā paṇītabhojanaṃ bhuñjantassāpi antarantarā so ābādho attānaṃ dassetiyeva. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Upaṭṭhāko hotī**ti paṭhamabodhiyaṃ anibaddhupaṭṭhākakāle upaṭṭhāko hoti. Tasmiṃ kira kāle satthuasītimahātheresu upaṭṭhāko abhūtapubbo nāma natthi. Nāgasamālo upavāno sunakkhatto cundo samaṇuddeso sāgato bodhi meghiyoti ime pana pāḷiyaṃ āgatupaṭṭhākā. Imasmiṃ pana kāle upavānatthero pātova uṭṭhāya pariveṇasammajjanaṃ dantakaṭṭhadānaṃ nhānodakapariyādanaṃ pattacīvaraṃ gahetvā anugamananti sabbaṃ bhagavato upaṭṭhānamakāsi. **Upasaṅkamī**ti paṭhamabodhiyaṃ kira vīsati vassāni niddhūmaṃ araññameva hoti, bhikkhusaṅghassa udakatāpanampi na bhagavatā anuññātaṃ. So ca brāhmaṇo uddhanapāḷiṃ bandhāpetvā mahācāṭiyo uddhanamāropetvā uṇhodakaṃ kāretvā, nhānīyacuṇṇādīhi saddhiṃ taṃ vikkiṇanto jīvikaṃ kappeti. Nhāyitukāmā tattha gantvā mūlaṃ datvā nhāyitvā gandhe vilimpitvā mālaṃ piḷandhitvā pakkamanti. Tasmā thero tattha upasaṅkami.

Kiṃ patthayānoti kiṃ icchanto. **Kiṃ esa**nti kiṃ gavesanto. **Pūjito pūjaneyyāna**nti idaṃ thero dasabalassa vaṇṇaṃ kathetumārabhi. Gilānabhesajjatthaṃ gatena kira gilānassa vaṇṇo kathetabboti vattametaṃ. Vaṇṇaṃ hi sutvā manussā sakkaccaṃ bhesajjaṃ dātabbaṃ maññanti. Sappāyabhesajjaṃ laddhā gilāno khippameva vuṭṭhāti. Kathentena ca jhānavimokkhasamāpattimaggaphalāni ārabbha kathetuṃ na vaṭṭati. ‘‘Sīlavā lajjī kukkuccako bahussuto āgamadharo vaṃsānurakkhako’’ti evaṃ pana āgamanīyapaṭipadaṃyeva kathetuṃ vaṭṭati. **Pūjaneyyāna**nti asītimahātherā sadevakena lokena pūjetabbāti pūjaneyyā. Teyeva sakkātabbāti **sakkareyyā**. Tesaṃyeva apaciti kattabbāti **apaceyyā**. Bhagavā tesaṃ pūjito sakkato apacito ca, iccassa taṃ guṇaṃ pakāsento thero evamāha. **Hātave**ti harituṃ.

Phāṇitassa ca puṭanti mahantaṃ nicchārikaṃ guḷapiṇḍaṃ. So kira ‘‘kiṃ samaṇassa gotamassa aphāsuka’’nti? Pucchitvā, ‘‘udaravāto’’ti sutvā, ‘‘tena hi mayamettha bhesajjaṃ jānāma, ito thokena udakena idaṃ phāṇitaṃ āloḷetvā nhānapariyosāne pātuṃ detha, iti uṇhodakena bahi parisedo bhavissati, iminā antoti evaṃ samaṇassa gotamassa phāsukaṃ bhavissatī’’ti vatvā therassa patte pakkhipitvā adāsi.

Upasaṅkamīti tasmiṃ kira ābādhe paṭippassaddhe ‘‘devahitena tathāgatassa bhesajjaṃ dinnaṃ, teneva rogo vūpasanto, aho dānaṃ paramadānaṃ brāhmaṇassā’’ti kathā vitthāritā jātā. Taṃ sutvā kittikāmo brāhmaṇo ‘‘ettakenapi tāva me ayaṃ kittisaddo abbhuggato’’ti somanassajāto attanā katabhāvaṃ jānāpetukāmo tāvatakeneva dasabale vissāsaṃ āpajjitvā upasaṅkami.

Dajjāti dadeyya. **Kathaṃ hi yajamānassā**ti kena kāraṇena yajantassa. **Ijjhatī**ti samijjhati mahapphalo hoti. **Yovedī**ti yo avedi aññāsi, viditaṃ pākaṭamakāsi ‘‘yovetī’’tipi pāṭho, yo aveti jānātīti attho. **Passatī**ti dibbacakkhunā passati. **Jātikkhaya**nti arahattaṃ. **Abhiññāvosito**ti jānitvā vosito vosānaṃ katakiccataṃ patto. **Evaṃ hi yajamānassā**ti iminā khīṇāsave yajanākārena yajantassa. Tatiyaṃ.

4. Mahāsālasuttavaṇṇanā

200. Catutthe **lūkho lūkhapāvuraṇo**ti jiṇṇo jiṇṇapāvuraṇo. **Upasaṅkamī**ti kasmā upasaṅkami? Tassa kira ghare aṭṭhasatasahassadhanaṃ ahosi. So catunnaṃ puttānaṃ āvāhaṃ katvā cattāri satasahassāni adāsi. Athassa brāhmaṇiyā kālaṅkatāya puttā sammantayiṃsu – ‘‘sace aññaṃ brāhmaṇiṃ ānessati, tassā kucchiyaṃ nibbattavasena kulaṃ bhijjissati. Handa naṃ mayaṃ saṅgaṇhāmā''ti. Te cattāropi paṇītehi ghāsacchādanādīhi upaṭṭhahantā hatthapādasambāhanādīni karontā saṅgaṇhitvā ekadivasaṃ divā niddāyitvā vuṭṭhitassa hatthapāde sambāhamānā pāṭiyekkaṃ gharāvāse ādīnavaṃ vatvā – ''mayaṃ tumhe iminā nīhārena yāvajīvaṃ upaṭṭhahissāma, sesadhanampi no dethā''ti yāciṃsu. Brāhmaṇo puna ekekassa satasahassaṃ satasahassaṃ datvā attano nivatthapārupanamattaṃ ṭhapetvā sabbaṃ upabhogaparibhogaṃ cattāro koṭṭhāse katvā niyyādesi. Taṃ jeṭṭhaputto katipāhaṃ upaṭṭhahi.

Atha naṃ ekadivasaṃ nhatvā āgacchantaṃ dvārakoṭṭhake ṭhatvā suṇhā evamāha – ''kiṃ tayā jeṭṭhaputtassa sataṃ vā sahassaṃ vā atirekaṃ dinnamatthi? Nanu sabbesaṃ dve dve satasahassāni dinnāni, kiṃ sesaputtānaṃ gharassa maggaṃ na jānāsī''ti? So ''nassa vasalī''ti kujjhitvā aññassa gharaṃ agamāsi, tatopi katipāhaccayena imināva upāyena palāpito aññassāti evaṃ ekagharepi pavesanaṃ alabhamāno paṇḍaraṅgapabbajjaṃ pabbajitvā bhikkhāya caranto kālānamaccayena jarājiṇṇo dubbhojanadukkhaseyyāhi milātasarīro bhikkhācārato āgamma, pīṭhakāya nipanno niddaṃ okkamitvā vuṭṭhāya nisinno attānaṃ oloketvā puttesu patiṭṭhaṃ apassanto cintesi – ''samaṇo kira gotamo abbhākuṭiko uttānamukho sukhasambhāso paṭisanthārakusalo, sakkā samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ labhitu''nti nivāsanapāvuraṇaṃ saṇṭhapetvā bhikkhābhājanamādāya yena bhagavā tenupasaṅkami.

Dārehi saṃpuccha gharā nikkhāmentīti sabbaṃ mama santakaṃ gahetvā mayhaṃ niddhanabhāvaṃ ñatvā attano bhariyāhi saddhiṃ mantayitvā maṃ gharā nikkaḍḍhāpenti.

Nandissanti nandijāto tuṭṭho pamudito ahosiṃ. **Bhavamicchisa**nti vuḍḍhiṃ patthayiṃ. **Sāva vārenti sūkara**nti yathā sunakhā vaggavaggā hutvā bhussantā bhussantā sūkaraṃ vārenti, punappunaṃ mahāravaṃ ravāpenti, evaṃ dārehi saddhiṃ maṃ bahuṃ vatvā viravantaṃ palāpentīti attho.

Asantāti asappurisā. **Jammā**ti lāmakā. **Bhāsare**ti bhāsanti. **Puttarūpenā**ti puttavesena. **Vayogata**nti tayo vaye gataṃ atikkantaṃ pacchimavaye ṭhitaṃ maṃ. **Jahantī**ti pariccajanti.

Nibbhogoti nipparibhogo. **Khādanā apanīyatī**ti asso hi yāvadeva taruṇo hoti javasampanno, tāvassa nānārasaṃ khādanaṃ dadanti, jiṇṇaṃ nibbhogaṃ tato apanenti, antimavaye taṃ vattaṃ na labhati, gāvīhi saddhiṃ aṭaviyaṃ sukkhatiṇāni khādanto carati. Yathā so asso, evaṃ jiṇṇakāle viluttasabbadhanattā nibbhogo mādisopi bālakānaṃ pitā thero paragharesu bhikkhati.

Yañceti nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti – ye mama puttā anassavā appatissā avasavattino, tehi daṇḍova kira seyyo sundarataroti. Idānissa seyyabhāvaṃ dassetuṃ **caṇḍampi goṇa**ntiādi vuttaṃ.

Pure hotīti aggato hoti, taṃ purato katvā gantuṃ sukhaṃ hotīti attho. **Gādhamedhatī**ti udakaṃ otaraṇakāle gambhīre udake patiṭṭhaṃ labhati.

Pariyāpuṇitvāti uggaṇhitvā vā vācuggatā katvā. **Sannisinnesū**ti tathārūpe brāhmaṇānaṃ samāgamadivase sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitesu puttesu taṃ sabhaṃ ogāhetvā brāhmaṇānaṃ majjhe mahārahe āsane nisinnesu. **Abhāsī**ti 'ayaṃ me kālo'ti sabhāya majjhe pavisitvā hatthaṃ ukkhipitvā, ''bho ahaṃ tumhākaṃ gāthā bhāsitukāmo, bhāsite suṇissathā''ti vatvā – ''bhāsa, brāhmaṇa, suṇomā''ti vutto ṭhitakova abhāsi. ''Tena ca samayena manussānaṃ vattaṃ hoti yo mātāpitūnaṃ santakaṃ khādanto mātāpitaro na poseti, so māretabbo''ti. Tasmā te brāhmaṇaputtā pitupādesu nipatitvā ''jīvitaṃ no tāta, dehī''ti yāciṃsu. So pituhadayassa puttānaṃ muduttā ''mā me, bho, bālake vināsayittha, posissanti ma''nti āha.

Athassa putte manussā āhaṃsu – ''sace, bho, ajja paṭṭhāya pitaraṃ na sammā paṭijaggissatha, ghātessāma vo''ti. Te bhītā gharaṃ netvā paṭijaggiṃsu. Taṃ dassetuṃ **atha kho naṃ brāhmaṇamahāsāla**ntiādi vuttaṃ. Tattha **netvā**ti pīṭhe nisīdāpetvā sayaṃ ukkhipitvā nayiṃsu.

Nhāpetvāti sarīraṃ telena abbhañjitvā ubbaṭṭetvā gandhacuṇṇādīhi nhāpesuṃ. Brāhmaṇiyopi pakkosāpetvā, ‘‘ajja paṭṭhāya amhākaṃ pitaraṃ sammā paṭijaggatha. Sace pamādaṃ āpajjissatha, gharato vo nikkaḍḍhissāmā’’ti vatvā, paṇītabhojanaṃ bhojesuṃ.

Brāhmaṇo subhojanañca sukhaseyyañca āgamma katipāhaccayena sañjātabalo pīṇitindriyo attabhāvaṃ oloketvā, ‘‘ayaṃ me sampatti samaṇaṃ gotamaṃ nissāya laddhā’’ti paṇṇākāraṃ ādāya bhagavato santikaṃ agamāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho so**tiādi vuttaṃ. Tattha **etadavocā**ti dussayugaṃ pādamūle ṭhapetvā etaṃ avoca. Saraṇagamanāvasāne cāpi bhagavantaṃ evamāha – ‘‘bho gotama, mayhaṃ puttehi cattāri dhurabhattāni dinnāni, tato ahaṃ dve tumhākaṃ dammi, dve sayaṃ paribhuñjissāmī’’ti. Kalyāṇaṃ, brāhmaṇa, pāṭiyekkaṃ pana mā niyyādehi, amhākaṃ ruccanaṭṭhānameva gamissāmāti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho brāhmaṇo bhagavantaṃ vanditvā gharaṃ gantvā putte āmantesi ‘‘tātā, samaṇo gotamo mayhaṃ sahāyo, tassa dve dhurabhattāni dinnāni, tumhe tasmiṃ sampatte mā pamajjathā’’ti. Sādhu, tātāti. Punadivase bhagavā pubbaṇhasamaye pattacīvaraṃ ādāya jeṭṭhaputtassa nivesanadvāraṃ gato. So satthāraṃ disvāva hatthato pattaṃ gahetvā gharaṃ pavesetvā mahārahe pallaṅke nisīdāpetvā paṇītabhojanamadāsi. Satthā punadivase itarassa, punadivase itarassāti paṭipāṭiyā sabbesaṃ gharāni agamāsi. Sabbe tatheva sakkāraṃ akaṃsu.

Athekadivasaṃ jeṭṭhaputtassa ghare maṅgalaṃ paccupaṭṭhitaṃ. So pitaraṃ āha – ‘‘tāta, kassa maṅgalaṃ demā’’ti. Amhe aññaṃ na jānāma? Nanu samaṇo gotamo mayhaṃ sahāyoti? Tena hi tumhe pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ svātanāya samaṇaṃ gotamaṃ nimantethāti. Brāhmaṇo tathā akāsi. Bhagavā adhivāsetvā punadivase bhikkhusaṅghaparivuto tassa gehadvāraṃ agamāsi. So haritupalittaṃ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitaṃ gehaṃ satthāraṃ pavesetvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paññattāsanesu nisīdāpetvā appodakapāyāsañceva khajjakavikatiñca adāsi. Antarabhattasmiṃyeva brāhmaṇassa cattāropi puttā satthu santike nisīditvā āhaṃsu – ‘‘bho gotama, mayaṃ amhākaṃ pitaraṃ paṭijaggāma nappamajjāma, passathassa attabhāva’’nti. Satthā ‘‘kalyāṇaṃ vo kataṃ, mātāpituposakaṃ nāma porāṇakapaṇḍitānaṃ āciṇṇamevā’’ti vatvā mahānāgajātakaṃ (jā. 1.11.1 ādayo; cariyā. 2.1 ādayo) nāma kathetvā, cattāri saccāni dīpetvā dhammaṃ desesi. Desanāpariyosāne brāhmaṇo saddhiṃ catūhi puttehi catūhi ca suṇhāhi desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā sotāpattiphale patiṭṭhito. Tato paṭṭhāya satthā na sabbakālaṃ tesaṃ gehaṃ agamāsīti. Catutthaṃ.

5. Mānatthaddhasuttavaṇṇanā

201. Pañcame **mānatthaddho**ti vātabharitabhastā viya mānena thaddho. **Ācariya**nti sippuggahaṇakāle ācariyo anabhivādentassa sippaṃ na deti, aññasmiṃ pana kāle taṃ na abhivādeti, atthibhāvampissa na jānāti. **Nāyaṃ samaṇo**ti evaṃ kirassa ahosi – ‘‘yasmā ayaṃ samaṇo mādise jātisampannabrāhmaṇe sampatte paṭisanthāramattampi na karoti, tasmā na kiñci jānātī’’ti.

Abbhutavittajātāti abhūtapubbāya tuṭṭhiyā samannāgatā. **Kesu cassā**ti kesu bhaveyya. **Kyassā**ti ke assa puggalassa. **Apacitā assū**ti apacitiṃ dassetuṃ yuttā bhaveyyuṃ. **Arahante**ti imāya gāthāya desanākusalattā attānaṃ antokatvā pūjaneyyaṃ dasseti. Pañcamaṃ.

6. Paccanīkasuttavaṇṇanā

202. Chaṭṭhe ‘‘sabbaṃ seta’’nti vutte ‘‘sabbaṃ kaṇha’’ntiādinā nayena paccanīkaṃ karontassevassa sātaṃ sukhaṃ hotīti **paccanīkasāto**. **Yo ca vineyya sārambha**nti yo karaṇuttariyalakkhaṇaṃ sārambhaṃ vinetvā suṇātīti attho. Chaṭṭhaṃ.

7. Navakammikasuttavaṇṇanā

203. Sattame **navakammikabhāradvājo**ti so kira araññe rukkhaṃ chindāpetvā tattheva pāsādakūṭāgārādīni yojetvā nagaraṃ āharitvā vikkiṇāti, iti navakammaṃ nissāya jīvatīti navakammiko, gottena bhāradvājoti **navakammikabhāradvājo. Disvānassa etadahosī**ti chabbaṇṇarasmiyo vissajjetvā nisinnaṃ bhagavantaṃ disvāna assa etaṃ ahosi. **Vanasmi**nti imasmiṃ vanasaṇḍe. **Ucchinnamūlaṃ me vana**nti mayhaṃ kilesavanaṃ ucchinnamūlaṃ. **Nibbanatho**ti nikkilesavano. **Eko rame**ti ekako abhiramāmi. **Aratiṃ vippahāyā**ti pantasenāsanesu ceva bhāvanāya ca ukkaṇṭhitaṃ jahitvā. Sattamaṃ.

8. Kaṭṭhahārasuttavaṇṇanā

204. Aṭṭhame **antevāsikā**ti veyyāvaccaṃ katvā sippuggaṇhanakā dhammantevāsikā. **Nisinna**nti chabbaṇṇarasmiyo vissajjetvā nisinnaṃ. **Gambhīrarūpe**ti gambhīrasabhāve.

Bahubheraveti tatraṭṭhakasaviññāṇakaaviññāṇakabheravehi bahubherave. **Vigāhiyā**ti anupavisitvā. **Aniñjamānenā**tiādīni kāyavisesanāni, evarūpena kāyenāti attho. **Sucārurūpaṃ vatā**ti atisundaraṃ vata jhānaṃ jhāyasīti vadati.

Vanavassito munīti vanaṃ avassito buddhamuni. **Ida**nti idaṃ tumhākaṃ evaṃ vane nisinnakāraṇaṃ mayhaṃ accherarūpaṃ paṭibhāti. **Pītimano**ti tuṭṭhacitto. **Vane vase**ti vanamhi vasi.

Maññāmahanti maññāmi ahaṃ. **Lokādhipatisahabyata**nti lokādhipatimahābrahmunā sahabhāvaṃ. **Ākaṅkhamāno**ti icchamāno. **Tidivaṃ anuttara**nti idaṃ brahmalokameva sandhāyāha. **Kasmā bhavaṃ vijanamaraññamassito**ti ahaṃ tāva brahmalokaṃ ākaṅkhamānoti maññāmi. Yadi evaṃ na hoti, atha me ācikkha, kasmā bhavanti? Pucchati. **Brahmapattiyā**ti seṭṭhapattiyā. Idha idaṃ tapo kasmā karosīti aparenapi ākārena pucchati.

Kaṅkhāti taṇhā. **Abhinandanā**ti abhinandanavasena taṇhāva vuttā. **Anekadhātūsū**ti anekasabhāvesu ārammaṇesu. **Puthū**ti nānappakārā taṇhā sesakilesā vā. **Sadāsitā**ti niccakālaṃ avassitā. **Aññāṇamūlappabhavā**ti avijjāmūlā hutvā jātā. **Pajappitā**ti taṇhāva ‘‘idampi mayhaṃ, idampi mayha’’nti pajappāpanavasena pajappitā nāmāti vuttā. **Sabbā mayā byantikatā**ti sabbā taṇhā mayā aggamaggena vigatantā nirantā katā. **Samūlikā**ti saddhiṃ aññāṇamūlena.

Anūpayoti anupagamano. **Sabbesu dhammesu visuddhadassano**ti iminā sabbaññutaññāṇaṃ dīpeti. **Sambodhimanuttara**nti arahattaṃ sandhāyāha. **Siva**nti seṭṭhaṃ. **Jhāyāmī**ti dvīhi jhānehi jhāyāmi. **Visārado**ti vigatasārajjo. Aṭṭhamaṃ.

9. Mātuposakasuttavaṇṇanā

205. Navame **peccā**ti ito paṭigantvā. Navamaṃ.

10. Bhikkhakasuttavaṇṇanā

206. Dasame **idhā**ti imasmiṃ bhikkhubhāve. **Vissaṃ dhamma**nti duggandhaṃ akusaladhammaṃ. **Bāhitvā**ti aggamaggena jahitvā. **Saṅkhāyā**ti ñāṇena. **Sa ve bhikkhūti vuccatī**ti so ve bhinnakilesattā bhikkhu nāma vuccati. Dasamaṃ.

11. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

207. Ekādasame **paccetī**ti icchati pattheti. **Sādhu, bhante**ti āyācamāno āha. Therassa kiresa gihisahāyo, tasmā thero ‘‘ayaṃ varāko maṃ sahāyaṃ labhitvāpi micchādiṭṭhiṃ gahetvā mā apāyapūrako ahosī’’ti āyācati. Apicesa mahāparivāro, tasmiṃ pasanne pañcakulasatāni anuvattissantīti maññamānopi āyācati. **Atthavasa**nti atthānisaṃsaṃ atthakāraṇaṃ. **Pāpa**nti pāṇātipātādiakusalaṃ. **Pavāhemī**ti galappamāṇaṃ udakaṃ otaritvā pavāhemi palāpemi. **Dhammo**ti gāthā vuttatthāva. Ekādasamaṃ.

12. Khomadussasuttavaṇṇanā

208. Dvādasame **khomadussaṃ nāmā**ti khomadussānaṃ ussannattā evaṃladdhanāmaṃ. **Sabhāya**nti sālāyaṃ. **Phusāyatī**ti phusitāni muñcati vassati. Satthā kira taṃ sabhaṃ upasaṅkamitukāmo – ‘‘mayi evamevaṃ upasaṅkamante aphāsukadhātukaṃ hoti, ekaṃ kāraṇaṃ paṭicca upasaṅkamissāmī’’ti adhiṭṭhānavasena vuṭṭhiṃ uppādesi. **Sabhādhamma**nti sukhanisinne kira asañcāletvā ekapassena pavisanaṃ tesaṃ sabhādhammo nāma, na mahājanaṃ cāletvā ujukameva pavisanaṃ. Bhagavā ca ujukameva āgacchati, tena te kupitā bhagavantaṃ hīḷentā ‘‘ke ca muṇḍakā samaṇakā, ke ca sabhādhammaṃ jānissantī’’ti āhaṃsu. **Santo**ti paṇḍitā sappurisā. **Pahāyā**ti ete rāgādayo jahitvā rāgādivinayāya dhammaṃ bhaṇanti, tasmā te santo nāmāti. Dvādasamaṃ.

Upāsakavaggo dutiyo.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Brāhmaṇasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vaṅgīsasaṃyuttaṃ

1. Nikkhantasuttavaṇṇanā

209. Vaṅgīsasaṃyuttassa paṭhame **aggāḷave cetiye**ti āḷaviyaṃ aggacetiye. Anuppanne buddhe aggāḷavagotamakādīni yakkhanāgādīnaṃ bhavanāni, cetiyāni ahesuṃ. Uppanne buddhe tāni apanetvā manussā vihāre kariṃsu. Tesaṃ tāneva nāmāni jātāni. **Nigrodhakappenā**ti nigrodharukkhamūlavāsinā kappattherena. **Ohiyyako**ti ohīnako. **Vihārapālo**ti so kira tadā avassiko hoti pattacīvaraggahaṇe akovido. Atha naṃ therā bhikkhū – ‘‘āvuso, imāni chattupāhanakattarayaṭṭhiādīni olokento nisīdā’’ti vihārarakkhakaṃ katvā piṇḍāya pavisiṃsu. Tena vuttaṃ ‘‘vihārapālo’’ti. **Samalaṅkaritvā**ti attano vibhavānurūpena alaṅkārena alaṅkaritvā. **Cittaṃ anuddhaṃsetī**ti kusalacittaṃ viddhaṃseti vināseti. **Taṃ kutettha labbhā**ti etasmiṃ rāge uppanne taṃ kāraṇaṃ kuto labbhā. **Yaṃ me paro**ti yena me kāraṇena añño puggalo vā dhammo vā anabhiratiṃ vinodetvā idāneva abhiratiṃ uppādeyya ācariyupajjhāyāpi maṃ vihāre ohāya gatā.

Agārasmāti agārato nikkhantaṃ. **Anagāriya**nti pabbajjaṃ upagatanti attho. **Kaṇhato**ti kaṇhapakkhato mārapakkhato ādhāvanti. **Uggaputtā**ti uggatānaṃ puttā mahesakkhā rājaññabhūtā. **Daḷhadhammino**ti daḷhadhanuno, uttamappamāṇaṃ ācariyadhanuṃ dhārayamānā. **Sahassaṃ apalāyina**nti ye te samantā sarehi parikireyyuṃ, tesaṃ apalāyīnaṃ saṅkhaṃ dassento ‘‘sahassa’’nti āha. **Etato bhiyyo**ti etasmā sahassā atirekatarā. **Neva maṃ byādhayissantī**ti maṃ cāletuṃ na sakkhissanti. **Dhamme samhi patiṭṭhita**nti anabhiratiṃ vinodetvā abhiratiṃ uppādanasamatthe sake sāsanadhamme patiṭṭhitaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – issāsasahasse tāva samantā sarehi parikirante sikkhito puriso daṇḍakaṃ gahetvā sabbe sare sarīre apatamāne antarāva paharitvā pādamūle pāteti. Tattha ekopi issāso dve sare ekato na khipati, imā pana itthiyo rūpārammaṇādivasena pañca pañca sare ekato khipanti. Evaṃ khipantiyo etā sacepi atirekasahassā honti, neva maṃ cāletuṃ sakkhissantīti.

Sakkhī hi me sutaṃ etanti mayā hi sammukhā etaṃ sutaṃ. **Nibbānagamanaṃ magga**nti vipassanaṃ sandhāyāha. So hi nibbānassa pubbabhāgamaggo, liṅgavipallāsena pana ‘‘magga’’nti āha. **Tattha me**ti tasmiṃ me attano taruṇavipassanāsaṅkhāte nibbānagamanamagge mano nirato. **Pāpimā**ti kilesaṃ ālapati. **Maccū**tipi tameva ālapati. **Na me maggampi dakkhasī**ti yathā me bhavayoniādīsu gatamaggampi na passasi, tathā karissāmīti. Paṭhamaṃ.

2. Aratīsuttavaṇṇanā

210. Dutiye **nikkhamatī**ti vihārā nikkhamati. **Aparajju vā kāle**ti dutiyadivase vā bhikkhācārakāle. Vihāragaruko kiresa thero. **Aratiñca ratiñcā**ti sāsane aratiṃ kāmaguṇesu ca ratiṃ. **Sabbaso gehasitañca vitakka**nti pañcakāmaguṇagehanissitaṃ pāpavitakkañca sabbākārena pahāya. **Vanatha**nti kilesamahāvanaṃ. **Kuhiñcī**ti kismiñci ārammaṇe. **Nibbanatho**ti nikkilesavano. **Arato**ti taṇhāratirahito.

Pathaviñca vehāsanti pathaviṭṭhitañca itthipurisavatthālaṅkārādivaṇṇaṃ, vehāsaṭṭhakañca candasūriyobhāsādi. **Rūpagata**nti rūpameva. **Jagatogadha**nti jagatiyā ogadhaṃ, antopathaviyaṃ nāgabhavanagatanti attho. **Parijīyatī**ti parijīrati. **Sabbamanicca**nti sabbaṃ taṃ aniccaṃ. Ayaṃ therassa mahāvipassanāti vadanti. **Evaṃ samaccā**ti evaṃ samāgantvā. **Caranti mutattā**ti viññātattabhāvā viharanti.

Upadhīsūti khandhakilesābhisaṅkhāresu. **Gadhitā**ti giddhā. **Diṭṭhasute**ti cakkhunā diṭṭhe rūpe, sotena sute sadde. **Paṭighe ca mute cā**ti ettha paṭighapadena gandharasā gahitā, mutapadena phoṭṭhabbārammaṇaṃ. **Yo ettha na limpatī**ti yo etesu pañcakāmaguṇesu taṇhādiṭṭhilepehi na limpati.

Atha saṭṭhinissitā savitakkā, puthū janatāya adhammā niviṭṭhāti atha cha ārammaṇanissitā puthū adhammavitakkā janatāya niviṭṭhāti attho. **Na ca vaggagatassa kuhiñcī**ti tesaṃ vasena na katthaci kilesavaggagato bhaveyya. **No pana duṭṭhullabhāṇī**ti duṭṭhullavacanabhāṇīpi na siyā. **Sa bhikkhū**ti so evaṃvidho bhikkhu nāma hoti.

Dabboti dabbajātiko paṇḍito. **Cirarattasamāhito**ti dīgharattaṃ samāhitacitto. **Nipako**ti nepakkena samannāgato pariṇatapañño. **Apihālū**ti nittaṇho. **Santaṃ pada**nti nibbānaṃ. **Ajjhagamā munī**ti adhigato muni. **Paṭicca parinibbuto kaṅkhati kāla**nti nibbānaṃ paṭicca kilesaparinibbānena parinibbuto parinibbānakālaṃ āgameti. Dutiyaṃ.

3. Pesalasuttavaṇṇanā

211. Tatiye **atimaññatī**ti ‘‘kiṃ ime mahallakā? Na etesaṃ pāḷi, na aṭṭhakathā, na padabyañjanamadhuratā, amhākaṃ pana pāḷipi aṭṭhakathāpi nayasatena nayasahassena upaṭṭhātī’’ti atikkamitvā maññati. **Gotamā**ti gotamabuddhasāvakattā attānaṃ ālapati. **Mānapatha**nti mānārammaṇañceva mānasahabhuno ca dhamme. **Vippaṭisārīhuvā**ti vippaṭisārī ahuvā, ahosīti attho. **Maggajino**ti maggena jitakileso. **Kittiñca sukhañcā**ti vaṇṇabhaṇanañca kāyikacetasikasukhañca. **Akhilodha padhānavā**ti akhilo idha padhānavā vīriyasampanno. **Visuddho**ti visuddho bhaveyya. **Asesa**nti nissesaṃ navavidhaṃ. **Vijjāyantakaro**ti vijjāya kilesānaṃ antakaro. **Samitāvī**ti rāgādīnaṃ samitatāya samitāvī. Tatiyaṃ.

4. Ānandasuttavaṇṇanā

212. Catutthe **rāgo**ti āyasmā ānando mahāpuñño sambhāvito, taṃ rājarājamahāmattādayo nimantetvā antonivesane nisīdāpenti. Sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitāpi itthiyo theraṃ upasaṅkamitvā vanditvā tālavaṇṭena bījenti, upanisīditvā pañhaṃ pucchanti dhammaṃ suṇanti. Tattha āyasmato vaṅgīsassa navapabbajitassa ārammaṇaṃ pariggahetuṃ asakkontassa itthirūpārammaṇe rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. So saddhāpabbajitattā ujujātiko kulaputto ‘‘ayaṃ me rāgo vaḍḍhitvā diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ nāseyyā’’ti cintetvā anantaraṃ nisinnova therassa attānaṃ āvikaronto **kāmarāgenā**tiādimāha.

Tattha **nibbāpana**nti rāganibbānakāraṇaṃ. **Vipariyesā**ti vipallāsena. **Subhaṃ rāgūpasañhita**nti rāgaṭṭhāniyaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Parato passā**ti aniccato passa. **Mā ca attato**ti attato mā passa. **Kāyagatā tyatthū**ti kāyagatā te atthu. **Animittañca bhāvehī**ti niccādīnaṃ nimittānaṃ ugghāṭitattā vipassanā animittā nāma, taṃ bhāvehīti vadati. **Mānābhisamayā**ti mānassa dassanābhisamayā ceva pahānābhisamayā ca. **Upasanto**ti rāgādisantatāya upasanto. Catutthaṃ.

5. Subhāsitasuttavaṇṇanā

213. Pañcame **aṅgehī**ti kāraṇehi, avayavehi vā. Musāvādāveramaṇiādīni hi cattāri subhāsitavācāya kāraṇāni, saccavacanādayo cattāro avayavā. Kāraṇatthe ca aṅgasadde ''catūhī''ti nissakkavacanaṃ hoti, avayavatthe karaṇavacanaṃ. **Samannāgatā**ti samanuāgatā pavattā yuttā ca. **Vācā**ti samullapanavācā, yā ''vācā girā byappatho''ti (dha. sa. 636) ca, ''nelā kaṇṇasukhā''ti (dī. ni. 1.9) ca āgatā. ''Yā pana vācāya ce kataṃ kamma''nti evaṃ viññatti ca ''yā catūhi vacīduccaritehi ārati…pe… ayaṃ vuccati sammāvācā''ti (vibha. 206) evaṃ virati ca, ''pharusavācā, bhikkhave, āsevitā bhāvitā bahulīkatā nirayasaṃvattanikā hotī''ti (a. ni. 8.40) evaṃ cetanā ca vācāti āgatā, na sā idha adhippetā. Kasmā? Abhāsitabbato. **Subhāsitā**ti suṭṭhu bhāsitā. Tenassā atthāvahataṃ dīpeti. **No dubbhāsitā**ti na duṭṭhu bhāsitā. Tenassā anatthāvahanapahānataṃ dīpeti. **Anavajjā**ti rāgādivajjarahitā. Imināssā kāraṇasuddhiṃ catudosābhāvañca dīpeti. **Ananuvajjā**ti anuvādavimuttā. Imināssā sabbākārasampattiṃ dīpeti. **Viññūna**nti paṇḍitānaṃ. Tena nindāpasaṃsāsu bālā appamāṇāti dīpeti.

Subhāsitaṃyeva bhāsatīti puggalādhiṭṭhānāya desanāya catūsu vācaṅgesu aññataraniddosavacanametaṃ. **No dubbhāsita**nti tasseva vācaṅgassa paṭipakkhabhāsananivāraṇaṃ. **No dubbhāsita**nti iminā micchāvācappahānaṃ dīpeti. **Subhāsita**nti iminā pahīnamicchāvācena bhāsitabbavacanalakkhaṇaṃ. Aṅgaparidīpanatthaṃ panettha abhāsitabbaṃ pubbe avatvā bhāsitabbamevāha. Esa nayo **dhammaṃyevā**tiādīsupi. Ettha ca paṭhamena pisuṇadosarahitaṃ samaggakaraṇaṃ vacanaṃ vuttaṃ, dutiyena samphappalāpadosarahitaṃ dhammato anapetaṃ mantāvacanaṃ, itarehi dvīhi pharusālikarahitāni piyasaccavacanāni. **Imehi kho**ti ādinā tāni aṅgāni paccakkhato dassento taṃ vācaṃ nigameti. Yañca aññe paṭiññādīhi avayavehi, nāmādīhi padehi, liṅgavacanavibhattikālakārakasampattīhi ca samannāgataṃ musāvādādivācampi subhāsitanti maññanti, taṃ paṭisedheti. Avayavādisamannāgatāpi hi tathārūpī vācā dubbhāsitāva hoti attano ca paresañca anatthāvahattā. Imehi pana catūhaṅgehi samannāgatā sacepi milakkhubhāsāpariyāpannā ghaṭaceṭikāgītikapariyāpannāpi hoti, tathāpi subhāsitāva lokiyalokuttarahitasukhāvahattā. Tathā hi maggapasse sassaṃ rakkhantiyā sīhaḷaceṭikāya sīhaḷakeneva jātijarāmaraṇayuttaṃ gītikaṃ gāyantiyā saddaṃ sutvā maggaṃ gacchantā saṭṭhimattā vipassakā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Tathā tisso nāma āraddhavipassako bhikkhu padumasarasamīpena gacchanto padumasare padumāni bhañjitvā –

> ''Pātova phullitakokanadaṃ, sūriyālokena bhijjiyate;
> Evaṃ manussattaṃ gatā sattā, jarābhivegena maddiyantī''ti. –

Imaṃ gītikaṃ gāyantiyā ceṭikāya sutvā arahattaṃ patto.

Buddhantarepi aññataro puriso sattahi puttehi saddhiṃ aṭavito āgamma aññatarāya itthiyā musalena taṇḍule koṭṭentiyā –

> ''Jarāya parimadditaṃ etaṃ, milātachavicammanissitaṃ;
> Maraṇena bhijjati etaṃ, maccussa ghāsamāmisaṃ.
>
> ''Kimīnaṃ ālayaṃ etaṃ, nānākuṇapena pūritaṃ;
> Asucissa bhājanaṃ etaṃ, kadalikkhandhasamaṃ ida''nti. –

Imaṃ gītikaṃ sutvā paccavekkhanto saha puttehi paccekabodhiṃ patto. Evaṃ imehi catūhi aṅgehi samannāgatā vācā sacepi milakkhubhāsāpariyāpannā ghaṭaceṭikāgītikapariyāpannāpi hoti, tathāpi subhāsitāti veditabbā. Subhāsitattā eva ca anavajjā ca ananuvajjā ca viññūnaṃ atthatthikānaṃ atthapaṭisaraṇānaṃ, no byañjanapaṭisaraṇānanti.

Sāruppāhīti anucchavikāhi. **Abhitthavī**ti pasaṃsi. **Na tāpaye**ti vippaṭisārena na tāpeyya na vibādheyya. **Pare**ti parehi bhindanto nābhibhaveyya na bādheyya. Iti imāya gāthāya apisuṇavācāvasena bhagavantaṃ thometi. **Paṭinanditā**ti piyāyitā. **Yaṃ anādāyā**ti yaṃ vācaṃ bhāsanto paresaṃ pāpāni appiyāni pharusavacanāni anādāya atthabyañjanamadhuraṃ piyameva bhāsati, taṃ vācaṃ bhāseyyāti piyavācāvasena abhitthavi.

Amatāti sādhubhāvena amatasadisā. Vuttampi hetaṃ – ‘‘saccaṃ have sādutaraṃ rasāna’’nti (saṃ. ni. 1.246) nibbānāmatapaccayattā vā amatā. **Esa dhammo sanantano**ti yā ayaṃ saccavācā nāma, esa porāṇo dhammo cariyā paveṇī. Idameva hi porāṇānaṃ āciṇṇaṃ, na te alikaṃ bhāsiṃsu. Tenevāha – **sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo patiṭṭhitā**ti.

Tattha sacce patiṭṭhitattāva attano ca paresañca atthe patiṭṭhitā, atthe patiṭṭhitattā eva dhamme patiṭṭhitā hontīti veditabbā. Saccavisesanameva vā etaṃ. Idaṃ hi vuttaṃ hoti – sacce patiṭṭhitā, kīdise? Atthe ca dhamme ca, yaṃ paresaṃ atthato anapetattā atthaṃ anuparodhakaraṃ, dhammato anapetattā dhammaṃ dhammikameva atthaṃ sādhetīti. Iti imāya gāthāya saccavacanavasena abhitthavi.

Khemanti abhayaṃ nirupaddavaṃ. Kena kāraṇenāti ce. **Nibbānapattiyā dukkhassantakiriyāya,** yasmā kilesanibbānaṃ pāpeti, vaṭṭadukkhassa ca antakiriyāya saṃvattatīti attho. Atha vā yaṃ buddho nibbānapattiyā dukkhassantakiriyāyāti dvinnaṃ nibbānadhātūnaṃ atthāya khemamaggappakāsanato khemaṃ vācaṃ bhāsati, **sā ve vācānamuttamā**ti sā vācā sabbavācānaṃ seṭṭhāti evamettha attho daṭṭhabbo. Iti imāya gāthāya mantāvacanavasena bhagavantaṃ abhitthavanto arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesīti. Pañcamaṃ.

6. Sāriputtasuttavaṇṇanā

214. Chaṭṭhe **poriyā**ti akkharādiparipuṇṇāya. **Vissaṭṭhāyā**ti avibaddhāya apalibuddhāya. Dhammasenāpatissa hi kathentassa pittādīnaṃ vasena apalibuddhavacanaṃ hoti, ayadaṇḍena pahatakaṃsatālato saddo viya niccharati. **Anelagalāyā**ti anelāya agalāya niddosāya ceva akkhalitapadabyañjanāya ca. Therassa hi kathayato padaṃ vā byañjanaṃ vā na parihāyati. **Atthassa viññāpaniyā**ti atthassa viññāpanasamatthāya. **Bhikkhuna**nti bhikkhūnaṃ.

Saṃkhittenapīti ‘‘cattārimāni, āvuso, ariyasaccāni. Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ… pe… imāni kho, āvuso, cattāri ariyasaccāni, tasmātiha, āvuso, idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti yogo karaṇīyo’’ti (saṃ. ni. 5.1096-1098) evaṃ saṃkhittenapi deseti. **Vitthārenapī**ti ‘‘katamaṃ, āvuso, dukkhaṃ ariyasacca’’ntiādinā (ma. ni. 3.373) nayena tāneva vibhajanto vitthārenapi bhāsati. Khandhādidesanāsupi eseva nayo. **Sāḷikāyiva nigghoso**ti yathā madhuraṃ ambapakkaṃ sāyitvā pakkhehi vātaṃ datvā madhurassaraṃ nicchārentiyā sāḷikasakuṇiyā nigghoso, evaṃ therassa dhammaṃ kathentassa madhuro nigghoso hoti. **Paṭibhānaṃ udīrayī**ti samuddato ūmiyo viya anantaṃ paṭibhānaṃ uṭṭhahati. **Odhentī**ti odahanti. Chaṭṭhaṃ.

7. Pavāraṇāsuttavaṇṇanā

215. Sattame **tadahū**ti tasmiṃ ahu, tasmiṃ divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho**. Upavasantīti ca sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. So panesa uposathadivaso aṭṭhamīcātuddasīpannarasībhedena tividho, tasmā sesadvayanivāraṇatthaṃ **pannaraseti** vuttaṃ. **Pavāraṇāyā**ti vassaṃ-vuttha-pavāraṇāya. Visuddhipavāraṇātipi etissāva nāmaṃ. **Nisinno hotī**ti sāyanhasamaye sampattaparisāya kālayuttaṃ dhammaṃ desetvā udakakoṭṭhake gattāni parisiñcitvā nivatthanivāsano ekaṃsaṃ sugatamahācīvaraṃ katvā majjhimatthambhaṃ nissāya paññatte varabuddhāsane puratthimadisāya uṭṭhahato candamaṇḍalassa siriṃ siriyā abhibhavamāno nisinno hoti. **Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta**nti yato yato anuviloketi, tato tato tuṇhībhūtameva. Tattha hi ekabhikkhussāpi hatthakukkuccaṃ vā pādakukkuccaṃ vā natthi, sabbe niravā santena iriyāpathena nisīdiṃsu. **Anuviloketvā**ti dissamānapañcapasādehi nettehi anuviloketvā. **Handā**ti vossaggatthe nipāto. **Na ca me kiñci garahathā**ti ettha **na ca kiñcī**ti pucchanatthe na-kāro. Kiṃ me kiñci garahatha? Yadi garahatha, vadatha, icchāpemi vo vattunti attho. **Kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā**ti iminā kāyavacīdvārāneva pavāreti, na manodvāraṃ. Kasmā? Apākaṭattā. Kāyavacīdvāresu hi doso pākaṭo hoti, na manodvāre. ‘‘Ekamañce sayatopi hi kiṃ cintesī’’ti? Pucchitvā cittācāraṃ jānāti. Iti manodvāraṃ apākaṭattā na pavāreti, no aparisuddhattā. Bodhisattabhūtassāpi hi tassa bhūridattachaddantasaṅkhapāladhammapālādikāle manodvāraṃ parisuddhaṃ, idānettha vattabbameva natthi.

Etadavocāti dhammasenāpatiṭṭhāne ṭhitattā bhikkhusaṅghassa bhāraṃ vahanto etaṃ avoca. **Na kho mayaṃ, bhante**ti, bhante, mayaṃ bhagavato na kiñci garahāma. **Kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā**ti idaṃ catunnaṃ arakkhiyataṃ sandhāya thero āha. Bhagavato hi cattāri arakkhiyāni. Yathāha –

‘‘Cattārimāni, bhikkhave, tathāgatassa arakkhiyāni. Katamāni cattāri? Parisuddhakāyasamācāro, bhikkhave, tathāgato, natthi tathāgatassa kāyaduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Parisuddhavacīsamācāro, bhikkhave, tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya, ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Parisuddhamanosamācāro, bhikkhave, tathāgato, natthi tathāgatassa manoduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya, ‘mā me idaṃ paro aññāsī’ti. Parisuddhājīvo, bhikkhave, tathāgato, natthi tathāgatassa micchāājīvo, yaṃ tathāgato rakkheyya ‘‘mā me idaṃ paro aññāsī’’ti (a. ni. 7.58).

Idāni bhagavato yathābhūtaguṇe kathento **bhagavā hi, bhante**tiādimāha. Tattha **anuppannassā**ti kassapasammāsambuddhato paṭṭhāya aññena samaṇena vā brāhmaṇena vā anuppāditapubbassa. **Asañjātassā**ti idaṃ anuppannavevacanameva. **Anakkhātassā**ti aññena adesitassa. **Pacchā samannāgatā**ti paṭhamagatassa bhagavato pacchā samanuāgatā. Iti thero yasmā sabbepi bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggameva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggameva nissāya guṇaṃ kathesi. Tena sabbaguṇā kathitāva honti. **Ahañca kho, bhante**ti idaṃ thero sadevake loke aggapuggalassa attano ceva saṅghassa ca kāyikavācasikaṃ pavārento āha.

Pitarā pavattitanti cakkavattimhi kālaṅkate vā pabbajite vā sattāhaccayena cakkaṃ antaradhāyati, tato dasavidhaṃ dvādasavidhaṃ cakkavattivattaṃ pūretvā nisinnassa puttassa aññaṃ pātubhavati, taṃ so pavatteti. Ratanamayattā pana sadisaṭṭhena tadeva vattaṃ katvā ‘‘pitarā pavattita’’nti vuttaṃ. Yasmā vā so ‘‘appossukko tvaṃ, deva, hohi, ahamanusāsissāmī’’ti āha, tasmā pitarā pavattitaṃ āṇācakkaṃ anuppavatteti nāma. **Sammadeva anuppavattesī**ti sammā nayena hetunā kāraṇeneva anuppavattesi. Bhagavā hi catusaccadhammaṃ katheti, thero tameva anukatheti, tasmā evamāha. **Ubhatobhāgavimuttā**ti dvīhi bhāgehi vimuttā, arūpāvacarasamāpattiyā rūpakāyato vimuttā, aggamaggena nāmakāyatoti. **Paññāvimuttā**ti paññāya vimuttā tevijjādibhāvaṃ appattā khīṇāsavā.

Visuddhiyāti visuddhatthāya. **Saṃyojanabandhanacchidā**ti saṃyojanasaṅkhāte ceva bandhanasaṅkhāte ca kilese chinditvā ṭhitā. **Vijitasaṅgāma**nti vijitarāgadosamohasaṅgāmaṃ, mārabalassa vijitattāpi vijitasaṅgāmaṃ. **Satthavāha**nti aṭṭhaṅgikamaggarathe āropetvā veneyyasatthaṃ vāheti saṃsārakantāraṃ uttāretīti bhagavā satthavāho, taṃ satthavāhaṃ. **Palāpo**ti antotuccho dussīlo. **Ādiccabandhuna**nti ādiccabandhuṃ satthāraṃ dasabalaṃ vandāmīti vadati. Sattamaṃ.

8. Parosahassasuttavaṇṇanā

216. Aṭṭhame **parosahassa**nti atirekasahassaṃ. **Akutobhaya**nti nibbāne kutoci bhayaṃ natthi, nibbānappattassa vā kutoci bhayaṃ natthīti nibbānaṃ akutobhayaṃ nāma. **Isīnaṃ isisattamo**ti vipassito paṭṭhāya isīnaṃ sattamako isi.

Kiṃ nu te vaṅgīsāti idaṃ bhagavā atthuppattivasena āha. Saṅghamajjhe kira kathā udapādi ‘‘vaṅgīsatthero vissaṭṭhavatto, neva uddese, na paripucchāya, na yonisomanasikāre kammaṃ karoti, gāthā bandhanto cuṇṇiyapadāni karonto vicaratī’’ti. Atha bhagavā cintesi – ‘‘ime bhikkhū vaṅgīsassa paṭibhānasampattiṃ na jānanti, cintetvā cintetvā vadatīti maññanti, paṭibhānasampattimassa jānāpessāmī’’ti cintetvā, **‘‘kiṃ nu te vaṅgīsā’’**tiādimāha.

Ummaggapathanti anekāni kilesummujjanasatāni, vaṭṭapathattā pana pathanti vuttaṃ. **Pabhijja khilānī**ti rāgakhilādīni pañca bhinditvā carasi. **Taṃ passathā**ti taṃ evaṃ abhibhuyya bhinditvā carantaṃ buddhaṃ passatha. **Bandhapamuñcakara**nti bandhanamocanakaraṃ. **Asita**nti anissitaṃ. **Bhāgaso pavibhaja**nti satipaṭṭhānādikoṭṭhāsavasena dhammaṃ vibhajantaṃ. Pavibhajjāti vā pāṭho, aṅgapaccaṅgakoṭṭhāsavasena vibhajitvā vibhajitvā passathāti attho.

Oghassāti caturoghassa. **Anekavihita**nti satipaṭṭhānādivasena anekavidhaṃ. **Tasmiṃ ca amate akkhāte**ti tasmiṃ tena akkhāte amate. **Dhammaddasā**ti dhammassa passitāro. **Ṭhitā asaṃhīrā**ti asaṃhāriyā hutvā patiṭṭhitā.

Ativijjhāti ativijjhitvā. **Sabbaṭṭhitīna**nti sabbesaṃ diṭṭhiṭṭhānānaṃ viññāṇaṭṭhitīnaṃ vā. **Atikkamamaddasā**ti atikkamabhūtaṃ nibbānamaddasa. **Agga**nti uttamadhammaṃ. Aggeti vā pāṭho, paṭhamataranti attho. **Dasaddhāna**nti pañcannaṃ, aggadhammaṃ pañcavaggiyānaṃ, agge vā pañcavaggiyānaṃ dhammaṃ desesīti attho. **Tasmā**ti yasmā esa dhammo sudesitoti jānantena ca pamādo na kātabbo, tasmā. **Anusikkhe**ti tisso sikkhā sikkheyya. Aṭṭhamaṃ.

9. Koṇḍaññasuttavaṇṇanā

217. Navame **aññāsikoṇḍañño**ti paṭhamaṃ dhammassa aññātattā evaṃ gahitanāmo thero. **Sucirassevā**ti kīvacirassa? Dvādasannaṃ saṃvaccharānaṃ. Ettakaṃ kālaṃ kattha vihāsīti. Chaddantabhavane mandākinipokkharaṇiyā tīre paccekabuddhānaṃ vasanaṭṭhāne. Kasmā? Vihāragarutāya. So hi paññavā mahāsāvako. Yatheva bhagavato, evamassa dasasahassacakkavāḷe devamanussānaṃ abbhantare guṇā patthaṭāva. Devamanussā tathāgatassa santikaṃ gantvā gandhamālādīhi pūjaṃ katvā ‘‘aggadhammaṃ paṭividdhasāvako’’ti anantaraṃ theraṃ upasaṅkamitvā pūjenti. Santikaṃ āgatānañca nāma tathārūpā dhammakathā vā paṭisanthāro vā kātabbo hoti. Thero ca vihāragaruko, tenassa so papañco viya upaṭṭhāti. Iti vihāragarutāya tattha gantvā vihāsi.

Aparampi kāraṇaṃ – bhikkhācāravelāyaṃ tāva sabbasāvakā vassaggena gacchanti. Dhammadesanākāle pana majjhaṭṭhāne alaṅkatabuddhāsanamhi satthari nisinne dakkhiṇahatthapasse dhammasenāpati, vāmahatthapasse mahāmoggallānatthero nisīdati, tesaṃ piṭṭhibhāge aññāsikoṇḍaññattherassa āsanaṃ paññāpenti. Sesā bhikkhū taṃ parivāretvā nisīdanti. Dve aggasāvakā aggadhammapaṭividdhattā ca mahallakattā ca there sagāravā theraṃ mahābrahmaṃ viya aggikkhandhaṃ viya āsīvisaṃ viya ca maññamānā dhurāsane nisīdantā ottappanti harāyanti. Thero cintesi – ‘‘imehi dhurāsanatthāya kappasatasahassādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūritā, te idāni dhurāsane nisīdantā mama ottappanti harāyanti, phāsuvihāraṃ nesaṃ karissāmī’’ti. So patirūpe kāle tathāgataṃ upasaṅkamitvā ‘‘icchāmahaṃ, bhante, janapade vasitu’’nti āha, satthā anujāni.

Thero senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya chaddantabhavane mandākinitīraṃ gato. Pubbe paccekabuddhānaṃ pāricariyāya kataparicayā aṭṭhasahassā hatthināgā theraṃ disvāva ‘‘amhākaṃ puññakkhettaṃ āgata’’nti nakhehi caṅkamanaṃ nittiṇaṃ katvā āvaraṇasākhā haritvā therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggitvā vattaṃ katvā sabbe sannipatitvā mantayiṃsu – ‘‘sace hi mayaṃ ‘ayaṃ therassa kattabbaṃ karissati, ayaṃ karissatī’ti paṭipajjissāma, thero bahuñātikagāmaṃ gato viya yathādhoteneva pattena gamissati, vārena naṃ paṭijaggissāma, ekassa pana vāre patte sesehipi nappamajjitabba''nti vāraṃ ṭhapayiṃsu. Vārikanāgo pātova therassa mukhodakañca dantakaṭṭhañca ṭhapeti, vattaṃ karoti.

Mandākinipokkharaṇī nāma cesā paṇṇāsayojanā hoti. Tassā pañcavīsatiyojanamatte ṭhāne sevālo vā paṇakaṃ vā natthi, phalikavaṇṇaṃ udakameva hoti. Tato paraṃ pana kaṭippamāṇe udake aḍḍhayojanavitthataṃ sesapadumavanaṃ paṇṇāsayojanaṃ saraṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Tadanantaraṃ tāva mahantameva rattapadumavanaṃ, tadanantaraṃ rattakumudavanaṃ, tadanantaraṃ setakumudavanaṃ, tadanantaraṃ nīluppalavanaṃ, tadanantaraṃ rattuppalavanaṃ, tadanantaraṃ sugandharattasālivanaṃ, tadanantaraṃ eḷālukalābukumbhaṇḍādīni madhurarasāni valliphalāni, tadanantaraṃ aḍḍhayojanavitthārameva ucchuvanaṃ, tattha pūgarukkhakkhandhappamāṇā ucchū, tadanantaraṃ kadalivanaṃ, yato duve pakkāni khādantā kilamanti, tadanantaraṃ cāṭippamāṇaphalaṃ panasavanaṃ, tadanantaraṃ jambuvanaṃ, tadanantaraṃ ambavanaṃ, tadanantaraṃ kapitthavananti. Saṅkhepato tasmiṃ dahe khāditabbayuttakaṃ phalaṃ nāma natthīti na vattabbaṃ. Kusumānaṃ pupphanasamaye vāto reṇuvaṭṭiṃ uṭṭhāpetvā paduminipattesu ṭhapeti, tattha udakaphusitāni patanti. Tato ādiccapākena paccitvā pakkapayoghanikā viya tiṭṭhati, etaṃ pokkharamadhu nāma, taṃ therassa āharitvā denti. Muḷālaṃ naṅgalasīsamattaṃ hoti, tampi āharitvā denti. Bhisaṃ mahābheripokkharappamāṇaṃ hoti, tassa ekasmiṃ pabbe pādaghaṭakappamāṇaṃ khīraṃ hoti, taṃ āharitvā denti. Pokkharaṭṭhīni madhusakkharāya yojetvā denti. Ucchuṃ pāsāṇapiṭṭhe ṭhapetvā pādena akkamanti. Tato raso paggharitvā soṇḍiāvāṭe pūretvā, ādiccapākena paccitvā khīrapāsāṇapiṇḍo viya tiṭṭhati, taṃ āharitvā denti. Panasakadaliambapakkādīsu kathāva natthi.

Kelāsapabbate nāgadatto nāma devaputto vasati. Thero kālena kālaṃ tassa vimānadvāraṃ gacchati. So navasappipokkharamadhucuṇṇayuttassa nirudakapāyāsassa pattaṃ pūretvā deti. So kira kassapabuddhakāle vīsativassasahassāni sugandhasappinā khīrasalākaṃ adāsi. Tenassetaṃ bhojanaṃ uppajjati. Evaṃ thero dvādasa vassāni vasitvā attano āyusaṅkhāraṃ olokento parikkhīṇabhāvaṃ ñatvā ''kattha parinibbāyissāmī''ti cintetvā – ''hatthināgehi maṃ dvādasa vassāni upaṭṭhahantehi dukkaraṃ kataṃ, satthāraṃ anujānāpetvā etesaṃyeva santike parinibbāyissāmī''ti ākāsena bhagavato santikaṃ agamāsi. Tena vuttaṃ ''sucirasseva yena bhagavā tenupasaṅkamī''ti.

Nāmañcāti kasmā nāmaṃ sāveti? Therañhi keci sañjānanti, keci na sañjānanti. Tattha thero cintesi – ''ye maṃ ajānantā 'ko esa paṇḍarasīso obhaggo gopānasivaṅko mahallako satthārā saddhiṃ paṭisanthāraṃ karotī'ti cittaṃ padūsessanti, te apāyapūrakā bhavissanti. Ye pana maṃ jānantā – 'dasasahassacakkavāḷe satthā viya paññāto pākaṭo mahāsāvako'ti cittaṃ pasādessanti, te saggūpagā bhavissantī''ti, sattānaṃ apāyamaggaṃ pidahitvā saggamaggaṃ vivaranto nāmaṃ sāveti.

Buddhānubuddhoti paṭhamaṃ satthā cattāri saccāni bujjhi, pacchā thero, tasmā buddhānubuddhoti, vuccati. **Tibbanikkamo**ti bāḷhavīriyo. **Vivekāna**nti tiṇṇaṃ vivekānaṃ. **Tevijjo, cetopariyāyakovido**ti chasu abhiññāsu catasso vadati. Itarā dve kiñcāpi na vuttā, thero pana chaḷabhiññova. Imissā ca gāthāya pariyosāne parisā sannisīdi. Parisāya sannisinnabhāvaṃ ñatvā thero satthārā saddhiṃ paṭisanthāraṃ katvā ''parikkhīṇā me, bhante, āyusaṅkhārā, parinibbāyissāmī''ti, parinibbānakālaṃ anujānāpesi. Kattha parinibbāyissasi koṇḍaññāti? Upaṭṭhākehi me, bhante, hatthināgehi dukkaraṃ kataṃ, tesaṃ santiketi. Satthā anujāni.

Thero dasabalaṃ padakkhiṇaṃ katvā – ''pubbaṃ taṃ me, bhante, paṭhamadassanaṃ, idaṃ pacchimadassana''nti paridevante mahājane satthāraṃ vanditvā nikkhamitvā, dvārakoṭṭhake ṭhito – ''mā socittha, mā paridevittha, buddhā vā hontu buddhasāvakā vā, uppannā saṅkhārā abhijjanakā nāma natthī''ti mahājanaṃ ovaditvā passantasseva mahājanassa vehāsaṃ abbhuggamma mandākinitīre otaritvā pokkharaṇiyaṃ nhatvā nivatthanivāsano katuttarāsaṅgo senāsanaṃ saṃsāmetvā phalasamāpattiyā tayo yāme vītināmetvā balavapaccūsasamaye parinibbāyi. Therassa sahaparinibbānā himavati sabbarukkhā pupphehi ca phalehi ca onatavinatā ahesuṃ. Vārikanāgo therassa parinibbutabhāvaṃ ajānanto pātova mukhodakadantakaṭṭhāni upaṭṭhapetvā vattaṃ katvā khādanīyaphalāni āharitvā caṅkamanakoṭiyaṃ aṭṭhāsi. So yāva sūriyuggamanā therassa nikkhamanaṃ apassanto ‘‘kiṃ nu kho etaṃ? Pubbe ayyo pātova caṅkamati, mukhaṃ dhovati. Ajja pana paṇṇasālatopi na nikkhamatī’’ti kuṭidvāraṃ kampetvā olokento theraṃ nisinnakameva disvā hatthaṃ pasāretvā parāmasitvā assāsapassāse pariyesanto tesaṃ appavattibhāvaṃ ñatvā – ‘‘parinibbuto thero’’ti soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā mahāravaṃ viravi. Sakalahimavanto ekaninnādo ahosi. Aṭṭhanāgasahassāni sannipatitvā theraṃ jeṭṭhakanāgassa kumbhe nisīdāpetvā supupphitarukkhasākhā gahetvā parivāretvā sakalahimavantaṃ anuvicaritvā sakaṭṭhānameva āgatā.

Sakko vissakammaṃ āmantesi – ‘‘tāta, amhākaṃ jeṭṭhabhātā parinibbuto, sakkāraṃ karissāma, navayojanikaṃ sabbaratanamayaṃ kūṭāgāraṃ māpehī’’ti. So tathā katvā theraṃ tattha nipajjāpetvā hatthināgānaṃ adāsi. Te kūṭāgāraṃ ukkhipitvā tiyojanasahassaṃ himavantaṃ punappunaṃ āvijjhiṃsu. Tesaṃ hatthato ākāsaṭṭhakā devā gahetvā sādhukīḷitaṃ kīḷiṃsu. Tato vassavalāhakā sītavalāhakā uṇhavalāhakā cātumahārājikā tāvatiṃsāti etenupāyena yāva brahmalokā kūṭāgāraṃ agamāsi, puna brahmāno devānanti anupubbena hatthināgānaṃyeva kūṭāgāraṃ adaṃsu. Ekekā devatā caturaṅgulamattaṃ candanaghaṭikaṃ āhari, citako navayojaniko ahosi. Kūṭāgāraṃ citakaṃ āropayiṃsu. Pañca bhikkhusatāni ākāsenāgantvā sabbarattiṃ sajjhāyamakaṃsu. Anuruddhatthero dhammaṃ kathesi, bahūnaṃ devatānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Punadivase aruṇuggamanavelāyameva citakaṃ nibbāpetvā sumanamakuḷavaṇṇānaṃ dhātūnaṃ parisāvanaṃ pūretvā bhagavati nikkhamitvā veḷuvanavihārakoṭṭhakaṃ sampatte āharitvā satthu hatthe ṭhapayiṃsu. Satthā dhātuparisāvanaṃ gahetvā pathaviyā hatthaṃ pasāresi, mahāpathaviṃ bhinditvā rajatabubbuḷasadisaṃ cetiyaṃ nikkhami. Satthā sahatthena cetiye dhātuyo nidhesi. Ajjāpi kira taṃ cetiyaṃ dharatiyevāti. Navamaṃ.

10. Moggallānasuttavaṇṇanā

218. Dasame **samannesatī**ti pariyesati paccavekkhati. **Nagassā**ti pabbatassa. **Muni**nti buddhamuniṃ. **Dukkhassa pāragu**nti dukkhapāraṃ gataṃ. **Samannesa**nti samannesanto. **Evaṃ sabbaṅgasampanna**nti evaṃ sabbaguṇasampannaṃ. **Anekākārasampanna**nti anekehi guṇehi samannāgataṃ. Dasamaṃ.

11. Gaggarāsuttavaṇṇanā

219. Ekādasame **tyāssuda**nti te assudaṃ. Assudanti nipātamattaṃ. **Vaṇṇenā**ti sarīravaṇṇena. **Yasasā**ti parivārena. **Vigatamalova bhāṇumā**ti vigatamalo ādicco viya. Ekādasamaṃ.

12. Vaṅgīsasuttavaṇṇanā

220. Dvādasame **āyasmā**ti piyavacanaṃ. **Vaṅgīso**ti tassa therassa nāmaṃ. So kira pubbe padumuttarakāle paṭibhānasampannaṃ sāvakaṃ disvā dānaṃ datvā patthanaṃ katvā kappasatasahassaṃ pāramiyo pūretvā amhākaṃ bhagavato kāle sakalajambudīpe vādakāmatāya jambusākhaṃ pariharitvā ekena paribbājakena saddhiṃ vādaṃ katvā vāde jayaparājayānubhāvena teneva paribbājakena saddhiṃ saṃvāsaṃ kappetvā vasamānāya ekissā paribbājikāya kucchimhi nibbatto vayaṃ āgamma mātito pañcavādasatāni, pitito pañcavādasatānīti vādasahassaṃ uggaṇhitvā vicarati. Ekañca vijjaṃ jānāti, yaṃ vijjaṃ parijappitvā matānaṃ sīsaṃ aṅguliyā paharitvā – ‘‘asukaṭṭhāne nibbatto’’ti jānāti. So anupubbena gāmanigamādīsu vicaranto pañcahi māṇavakasatehi saddhiṃ sāvatthiṃ anuppatto nagaradvāre sālāya nisīdati.

Tadā ca nagaravāsino purebhattaṃ dānaṃ datvā pacchābhattaṃ suddhuttarāsaṅgā gandhamālādihatthā dhammassavanāya vihāraṃ gacchanti. Māṇavo disvā, ‘‘kahaṃ gacchathā’’ti? Pucchi. Te ‘‘dasabalassa santikaṃ dhammassavanāyā’’ti āhaṃsu. Sopi saparivāro tehi saddhiṃ gantvā paṭisanthāraṃ katvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Atha naṃ bhagavā āha – ‘‘vaṅgīsa, bhaddakaṃ kira sippaṃ jānāsī''ti. ''Bho gotama, ahaṃ bahusippaṃ jānāmi. Tumhe kataraṃ sandhāya vadathā''ti? Chavadūsakasippanti. Āma, bho gotamāti. Athassa bhagavā attano ānubhāvena niraye nibbattassa sīsaṃ dassetvā, ''vaṅgīsa, ayaṃ kahaṃ nibbatto''ti pucchi. So mantaṃ jappitvā aṅguliyā paharitvā ''niraye''ti āha. ''Sādhu, vaṅgīsa, sukathita''nti devaloke nibbattassa sīsaṃ dassesi. Tampi so tatheva byākāsi. Athassa khīṇāsavassa sīsaṃ dassesi. So punappunaṃ mantaṃ parivattetvāpi aṅguliyā paharitvāpi nibbattaṭṭhānaṃ na passati.

Atha naṃ bhagavā ''kilamasi, vaṅgīsā''ti āha? Āma bho, gotamāti. Punappunaṃ upadhārehīti. Tathā karontopi adisvā, ''tumhe, bho gotama, jānāthā''ti āha. Āma, vaṅgīsa, maṃ nissāya cesa gato, ahamassa gatiṃ jānāmīti. Mantena jānāsi, bho gotamāti? Āma, vaṅgīsa, ekena manteneva jānāmīti. Bho gotama, mayhaṃ mantena imaṃ mantaṃ dethāti. Amūliko, vaṅgīsa, mayhaṃ mantoti. Detha, bho gotamāti. Na sakkā mayhaṃ santike apabbajitassa dātunti. So antevāsike āmantesi – ''tātā samaṇo gotamo atirekasippaṃ jānāti, ahaṃ imassa santike pabbajitvā sippaṃ gaṇhāmi, tato sakalajambudīpe amhehi bahutaraṃ jānanto nāma na bhavissati. Tumhe yāva ahaṃ āgacchāmi, tāva anukkaṇṭhitvā vicarathā''ti te uyyojetvā ''pabbājetha ma''nti āha. Satthā nigrodhakappassa paṭipādesi. Thero taṃ attano vasanaṭṭhānaṃ netvā pabbājesi. So pabbajitvā satthu santikaṃ āgamma vanditvā ṭhito ''sippaṃ dethā''ti yāci. Vaṅgīsa, tumhe sippaṃ gaṇhantā aloṇabhojanathaṇḍilaseyyādīhi parikammaṃ katvā gaṇhatha, imassāpi sippassa parikammaṃ atthi, taṃ tāva karohīti. Sādhu, bhanteti. Athassa satthā dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ ācikkhi. So taṃ anulomapaṭilomaṃ manasikaronto vipassanaṃ vaḍḍhetvā anukkamena arahattaṃ pāpuṇi.

Vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedīti evaṃ arahattaṃ patvā vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedento. **Kāveyyamattā**ti kāveyyena kabbakaraṇena mattā. **Khandhāyatanadhātuyo**ti imāni khandhādīni pakāsento dhammaṃ desesi. **Ye niyāmagataddasā**ti ye niyāmagatā ceva niyāmadassāti ca. **Svāgata**nti suāgamanaṃ. **Iddhipattomhī**ti iminā iddhividhañāṇaṃ gahitaṃ. **Cetopariyāyakovido**ti iminā cetopariyañāṇaṃ. Dibbasotaṃ pana avuttampi gahitameva hoti. Evaṃ cha abhiññāpatto eso mahāsāvakoti veditabbo. Dvādasamaṃ.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Vaṅgīsasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vanasaṃyuttaṃ

1. Vivekasuttavaṇṇanā

221. Vanasaṃyuttassa paṭhame **kosalesu viharatī**ti satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā tassa janapadassa sulabhabhikkhatāya tattha gantvā viharati. **Saṃvejetukāmā**ti vivekaṃ paṭipajjāpetukāmā. **Vivekakāmo**ti tayo viveke patthayanto. **Niccharatī bahiddhā**ti bāhiresu puthuttārammaṇesu carati. **Jano janasmi**nti tvaṃ jano aññasmiṃ jane chandarāgaṃ vinayassu. **Pajahāsī**ti pajaha. **Bhavāsī**ti bhava. **Sataṃ taṃ sārayāmase**ti satimantaṃ paṇḍitaṃ taṃ mayampi sārayāma, sataṃ vā dhammaṃ mayaṃ taṃ sārayāmāti attho. **Pātālarajo**ti appatiṭṭhaṭṭhena pātālasaṅkhāto kilesarajo. **Mā taṃ kāmarajo**ti ayaṃ kāmarāgarajo taṃ mā avahari, apāyameva mā netūti attho. **Paṃsukunthito**ti paṃsumakkhito. **Vidhuna**nti vidhunanto. **Sitaṃ raja**nti sarīralaggaṃ rajaṃ. **Saṃvegamāpādī**ti devatāpi nāma maṃ evaṃ sāretīti vivekamāpanno, uttamavīriyaṃ vā paggayha paramavivekaṃ maggameva paṭipannoti. Paṭhamaṃ.

2. Upaṭṭhānasuttavaṇṇanā

222. Dutiye **supatī**ti ayaṃ kira khīṇāsavo, so dūre bhikkhācāragāmaṃ gantvā āgato paṇṇasālāya pattacīvaraṃ paṭisāmetvā avidūre jātassaraṃ otaritvā gattāni utuṃ gāhāpetvā divāṭṭhānaṃ sammajjitvā tattha nīcamañcakaṃ paññāpetvā niddaṃ anokkamantova nipanno. Khīṇāsavassāpi hi kāyadaratho hotiyevāti tassa vinodanatthaṃ, taṃ sandhāya supatīti vuttaṃ. **Ajjhabhāsī**ti ‘‘ayaṃ bhikkhu satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā divā supati, divāsoppañca nāmetaṃ vaḍḍhitaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ nāsetī’’ti maññamānā ‘‘codessāmi na’’nti cintetvā abhāsi.

Āturassāti jarāturo rogāturo kilesāturoti tayo āturā, tesu kilesāturaṃ sandhāyevamāha. **Sallaviddhassā**ti savisena sattisallena viya avijjāvisaviṭṭhena taṇhāsallena hadaye viddhassa. **Ruppato**ti ghaṭṭiyamānassa.

Idānissa kāmesu ādīnavaṃ kathayantī **aniccā**tiādimāha. Tattha **asita**nti taṇhādiṭṭhinissayena anissitaṃ. **Kasmā pabbajitaṃ tape**ti evarūpaṃ khīṇāsavaṃ divāsoppaṃ na tapati, tādisaṃ pana kasmā na tapessatīti? Vadati. Therasseva vā etaṃ vacanaṃ, tasmā ayamettha attho – baddhesu muttaṃ asitaṃ mādisaṃ khīṇāsavapabbajitaṃ kasmā divāsoppaṃ tape, na tapessatīti? Sesagāthāsupi eseva nayo. Devatāya hi vacanapakkhe – ‘‘evarūpaṃ khīṇāsavapabbajitaṃ divāsoppaṃ na tapati, tādisaṃ pana kasmā na tapessati? Tapessatiyevā’’ti attho. Therassa vacanapakkhe – ‘‘evarūpaṃ mādisaṃ khīṇāsavapabbajitaṃ kasmā divāsoppaṃ tape? Na tapatiyevā’’ti attho. Ayaṃ panettha anuttānapadavaṇṇanā. **Vinayā**ti vinayena. **Samatikkamā**ti vaṭṭamūlikāya avijjāya samatikkamena. **Taṃ ñāṇa**nti taṃ catusaccañāṇaṃ. **Paramodāna**nti paramaparisuddhaṃ. **Pabbajita**nti evarūpena ñāṇena samannāgataṃ pabbajitaṃ. **Vijjāyā**ti catutthamaggavijjāya. **Āraddhavīriya**nti paggahitavīriyaṃ paripuṇṇavīriyaṃ. Dutiyaṃ.

3. Kassapagottasuttavaṇṇanā

223. Tatiye **cheta**nti ekaṃ migaluddakaṃ. **Ovadatī**ti so kira migaluddako pātova bhuñjitvā ‘‘mige vadhissāmī’’ti araññaṃ paviṭṭho ekaṃ rohitamigaṃ disvā ‘‘sattiyā naṃ paharissāmī’’ti anubandhamāno therassa paṭhamasutte vuttanayeneva divāvihāraṃ nisinnassa avidūrena pakkamati. Atha naṃ thero – ‘‘upāsaka, pāṇātipāto nāmesa apāyasaṃvattaniko appāyukasaṃvattaniko, sakkā aññenapi kasivaṇijjādikammena dārabharaṇaṃ kātuṃ, mā evarūpaṃ kakkhaḷakammaṃ karohī’’ti āha. Sopi ‘‘mahāpaṃsukūlikatthero kathetī’’ti gāravena ṭhatvā sotuṃ āraddho. Athassa sotukāmataṃ janessāmīti thero aṅguṭṭhakaṃ jālāpesi. So akkhīhipi passati, kaṇṇehipi suṇāti, cittaṃ panassa ‘‘asukaṭṭhānaṃ migo gato bhavissati, asukatitthaṃ otiṇṇo, tattha naṃ gantvā ghātetvā yāvadicchakaṃ maṃsaṃ khāditvā sesaṃ kājenādāya gantvā puttake tosessāmī’’ti evaṃ migasseva anupadaṃ dhāvati. Evaṃ vikkhittacittassa dhammaṃ desentaṃ theraṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘ovadatī’’ti. **Ajjhabhāsī**ti ‘‘ayaṃ thero adāruṃ tacchanto viya akhette vappanto viya attanopi kammaṃ nāseti, etassāpi codessāmi na’’nti abhāsi.

Appapaññanti nippaññaṃ. **Acetasa**nti kāraṇajānanasamatthena cittena rahitaṃ. **Mandovā**ti andhabālo viya. **Suṇātī**ti tava dhammakathaṃ suṇāti. **Na vijānātī**ti atthamassa na jānāti. **Āloketī**ti tava puthujjanikaiddhiyā jalantaṃ aṅguṭṭhakaṃ āloketi. **Na passatī**ti ettha ‘‘neva telaṃ na vaṭṭi na dīpakapallikā, therassa pana ānubhāvenāyaṃ jalatī’’ti imaṃ kāraṇaṃ na passati. **Dasa pajjote**ti dasasu aṅgulīsu dasa padīpe. **Rūpānī**ti kāraṇarūpāni. **Cakkhū**ti paññācakkhu. **Saṃvegamāpādī**ti kiṃ me imināti? Vīriyaṃ paggayha paramavivekaṃ arahattamaggaṃ paṭipajji. Tatiyaṃ.

4. Sambahulasuttavaṇṇanā

224. Catutthe **sambahulā**ti bahū suttantikā ābhidhammikā vinayadharā ca. **Viharantī**ti satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā viharanti. **Pakkamiṃsū**ti te kira tasmiṃ janapade aññataraṃ gāmaṃ upasaṅkamante disvā manussā pasannacittā āsanasālāya kojavattharaṇādīni paññāpetvā yāgukhajjakāni datvā upanisīdiṃsu. Mahāthero ekaṃ dhammakathikaṃ ‘‘dhammaṃ kathehī’’ti āha. So cittaṃ dhammakathaṃ kathesi. Manussā pasīditvā bhojanavelāyaṃ paṇītabhojanaṃ adaṃsu. Mahāthero manuññaṃ bhattānumodanamakāsi. Manussā bhiyyosomattāya pasannā ''idheva, bhante, temāsaṃ vasathā''ti paṭiññaṃ kāretvā gamanāgamanasampanne ṭhāne senāsanāni kāretvā catūhi paccayehi upaṭṭhahiṃsu. Mahāthero vassūpanāyikadivase bhikkhū ovadi – ''āvuso, tumhehi garukassa satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahitaṃ, buddhapātubhāvo nāma dullabho. Māsassa aṭṭha divase dhammassavanaṃ katvā gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya appamattā viharathā''ti. Te tato paṭṭhāya yuñjanti ghaṭenti. Kadāci sabbarattikaṃ dhammassavanaṃ karonti, kadāci pañhaṃ vissajjenti, kadāci padhānaṃ karonti. Tesaṃ dhammassavanadivase dhammaṃ kathentānaṃyeva aruṇo uggacchati. Pañhāvissajjanadivase byatto bhikkhu pañhaṃ pucchati, paṇḍito vissajjetīti pucchanavissajjanaṃ karontānaṃyeva. Padhānadivase sūriyatthaṅgamane gaṇḍiṃ paharitvāva caṅkamaṃ otaritvā padhānaṃ karontānaṃyeva. Te evaṃ vassaṃ vassitvā pavāretvā pakkamiṃsu. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Paridevamānā**ti ''idāni tathārūpaṃ madhuraṃ dhammassavanaṃ pañhākathanaṃ kuto labhissāmī''tiādīni vatvā rodamānā.

Khāyatīti paññāyati upaṭṭhāti. **Ko me**ti kahaṃ ime. **Vajjibhūmiyā**ti vajjiraṭṭhābhimukhā gatā. **Magā viyā**ti yathā magā tasmiṃ tasmiṃ pabbatapāde vā vanasaṇḍe vā vicarantā – ''idaṃ amhākaṃ mātusantakaṃ pitusantakaṃ paveṇiāgata''nti agahetvā, yattheva nesaṃ gocaraphāsutā ca hoti paripanthābhāvo ca, tattha vicaranti. Evaṃ aniketā agehā bhikkhavopi ''ayaṃ, āvuso, amhākaṃ ācariyupajjhāyānaṃ santako paveṇiāgato''ti agahetvā yattheva nesaṃ utusappāyaṃ bhojanasappāyaṃ puggalasappāyaṃ senāsanasappāyaṃ dhammassavanasappāyañca sulabhaṃ hoti, tattha viharanti. Catutthaṃ.

5. Ānandasuttavaṇṇanā

225. Pañcame **ānando**ti dhammabhaṇḍāgārikatthero. **Ativela**nti atikkantaṃ velaṃ. **Gihisaññattibahulo**ti rattiñca divā ca bahukālaṃ gihī saññāpayanto. Bhagavati parinibbute mahākassapatthero theraṃ āha – ''āvuso, mayaṃ rājagahe vassaṃ upagantvā dhammaṃ saṅgāyissāma, gaccha tvaṃ araññaṃ pavisitvā uparimaggattayatthāya vāyāmaṃ karohī''ti. So bhagavato pattacīvaramādāya kosalaraṭṭhaṃ gantvā ekasmiṃ araññāvāse vasitvā punadivase ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā theraṃ disvā – ''bhante ānanda, tumhe pubbe satthārā saddhiṃ āgacchatha. Ajja ekakāva āgatā. Kahaṃ satthāraṃ ṭhapetvā āgatattha? Idāni kassa pattacīvaraṃ gahetvā vicaratha? Kassa mukhodakaṃ dantakaṭṭhaṃ detha, pariveṇaṃ sammajjatha, vattapaṭivattaṃ karothā''ti bahuṃ vatvā parideviṃsu. Thero – ''mā, āvuso, socittha, mā paridevittha, aniccā saṅkhārā''tiādīni vatvā te saññāpetvā bhattakiccāvasāne vasanaṭṭhānameva gacchati. Manussā sāyampi tattha gantvā tatheva paridevanti. Theropi tatheva ovadati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Ajjhabhāsī**ti ''ayaṃ thero bhikkhusaṅghassa kathaṃ sutvā 'samaṇadhammaṃ karissāmī'ti araññaṃ pavisitvā idāni gihī saññāpento viharati, satthu sāsanaṃ asaṅgahitapuppharāsi viya ṭhitaṃ, dhammasaṅgahaṃ na karoti, codessāmi na''nti cintetvā abhāsi.

Pasakkiyāti pavisitvā. **Hadayasmiṃ opiyā**ti kiccato ca ārammaṇato ca hadayamhi pakkhipitvā. ''Nibbānaṃ pāpuṇissāmī''ti vīriyaṃ karonto nibbānaṃ kiccato hadayamhi opeti nāma, nibbānārammaṇaṃ pana samāpattiṃ appetvā nisīdanto ārammaṇato. Tadubhayampi sandhāyesā bhāsati. **Jhāyā**ti dvīhi jhānehi jhāyiko bhava. **Biḷibiḷikā**ti ayaṃ gihīhi saddhiṃ biḷibiḷikathā. Pañcamaṃ.

6. Anuruddhasuttavaṇṇanā

226. Chaṭṭhe **purāṇadutiyikā**ti anantare attabhāve aggamahesī. **Sobhasī**ti pubbepi sobhasi, idānipi sobhasi. **Duggatā**ti na gatiduggatiyā duggatā. Tā hi sugatiyaṃ ṭhitā sampattiṃ anubhavanti, paṭipattiduggatiyā pana duggatā. Tato cutā hi tā nirayepi upapajjantīti duggatā. **Patiṭṭhitā**ti sakkāyasmiṃ hi patiṭṭhahanto aṭṭhahi kāraṇehi patiṭṭhāti – ratto rāgavasena patiṭṭhāti, duṭṭho dosavasena… mūḷho mohavasena… vinibaddho mānavasena… parāmaṭṭho diṭṭhivasena… thāmagato anusayavasena… aniṭṭhaṅgato vicikicchāvasena… vikkhepagato uddhaccavasena patiṭṭhāti. Tāpi evaṃ patiṭṭhitāva. **Naradevāna**nti devanarānaṃ.

Natthi dānīti sā kira devadhītā there balavasinehā ahosi, paṭigantuṃ nāsakkhi. Kālena āgantvā pariveṇaṃ sammajjati, mukhodakaṃ dantakaṭṭhaṃ pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapeti. Thero anāvajjanena paribhuñjati. Ekasmiṃ divase therassa jiṇṇacīvarassa coḷakabhikkhaṃ carato saṅkārakūṭe dibbadussaṃ ṭhapetvā pakkami. Thero taṃ disvā ukkhipitvā, olokento dussantaṃ disvā ''dussameta''nti ñatvā, ''alaṃ ettāvatā''ti aggahesi. Tenevassa cīvaraṃ niṭṭhāsi. Atha dve aggasāvakā anuruddhatthero cāti tayo janā cīvaraṃ kariṃsu. Satthā sūciṃ yojetvā adāsi. Niṭṭhitacīvarassa piṇḍāya carato devatā piṇḍapātaṃ samādapeti. Sā kālena ekikā, kālena attadutiyā therassa santikaṃ āgacchati. Tadā pana attatatiyā āgantvā divāṭṭhāne theraṃ upasaṅkamitvā – ''mayaṃ manāpakāyikā nāma manasā icchiticchitarūpaṃ māpemā''ti āha. Thero – ''etā evaṃ vadanti, vīmaṃsissāmi, sabbā nīlakā hontū''ti cintesi. Tā therassa manaṃ ñatvā sabbāva nīlavaṇṇā ahesuṃ, evaṃ pītalohitaodātavaṇṇāti. Tato cintayiṃsu – ''thero amhākaṃ dassanaṃ assādetī''ti tā samajjaṃ kātuṃ āraddhā, ekāpi gāyi, ekāpi nacci, ekāpi accharaṃ pahari. Thero indriyāni okkhipi. Tato – ''na amhākaṃ dassanaṃ thero assādetī''ti ñatvā sinehaṃ vā santhavaṃ vā alabhamānā nibbinditvā gantumāraddhā. Thero tāsaṃ gamanabhāvaṃ ñatvā – ''mā punappunaṃ āgacchiṃsū''ti arahattaṃ byākaronto imaṃ gāthamāha. Tattha **vikkhīṇo**ti khīṇo. **Jātisaṃsāro**ti tattha tattha jātisaṅkhāto saṃsāro. Chaṭṭhaṃ.

7. Nāgadattasuttavaṇṇanā

227. Sattame **atikālenā**ti sabbarattiṃ niddāyitvā balavapaccūse koṭisammuñjaniyā thokaṃ sammajjitvā mukhaṃ dhovitvā yāgubhikkhāya pātova pavisati. **Atidivā**ti yāguṃ ādāya āsanasālaṃ gantvā pivitvā ekasmiṃ ṭhāne nipanno niddāyitvā – ''manussānaṃ bhojanavelāya paṇītaṃ bhikkhaṃ labhissāmī''ti upakaṭṭhe majjhanhike uṭṭhāya dhammakaraṇena udakaṃ gahetvā akkhīni pamajjitvā piṇḍāya caritvā yāvadatthaṃ bhuñjitvā majjhanhike vītivatte paṭikkamati. **Divā ca āgantvā**ti atikāle paviṭṭhena nāma aññehi bhikkhūhi paṭhamataraṃ āgantabbaṃ hoti, tvaṃ pana ativiya divā āgantvā gatāsīti attho. **Bhāyāmi nāgadatta**nti taṃ nāgadattaṃ ahaṃ bhāyāmi. **Suppagabbha**nti suṭṭhu pagabbhaṃ. **Kulesū**ti khattiyakulādiupaṭṭhākakulesu. Sattamaṃ.

8. Kulagharaṇīsuttavaṇṇanā

228. Aṭṭhame **ajjhogāḷhappatto**ti ogāhappatto. So kira satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā taṃ vanasaṇḍaṃ pavisitvā dutiyadivase gāmaṃ piṇḍāya pāvisi pāsādikehi abhikkantādīhi. Aññataraṃ kulaṃ tassa iriyāpathe pasīditvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā piṇḍapātaṃ adāsi. Bhattānumodanaṃ puna sutvā atirekataraṃ pasīditvā, ''bhante, niccakālaṃ idheva bhikkhaṃ gaṇhathā''ti nimantesi. Thero adhivāsetvā tesaṃ āhāraṃ paribhuñjamāno vīriyaṃ paggayha ghaṭento arahattaṃ patvā cintesi – ''bahūpakāraṃ me etaṃ kulaṃ, aññattha gantvā kiṃ karissāmī''ti? Phalasamāpattisukhaṃ anubhavanto tattheva vasi. **Ajjhabhāsī**ti sā kira therassa khīṇāsavabhāvaṃ ajānantī cintesi – ''ayaṃ thero neva aññaṃ gāmaṃ gacchati, na aññaṃ gharaṃ, na rukkhamūlaāsanasālādīsu nisīdati, niccakālaṃ gharaṃ pavisitvāva nisīdati, ubhopete ogādhappattā paṭigādhappattā, kadāci esa imaṃ kulaṃ dūseyya, codessāmi na''nti. Tasmā abhāsi.

Saṇṭhāneti nagaradvārassa āsanne manussānaṃ bhaṇḍakaṃ otāretvā vissamanaṭṭhāne. **Saṅgammā**ti samāgantvā. **Mantentī**ti kathenti. **Mañca tañcā**ti mañca kathenti tañca kathenti. **Kimantara**nti kiṃ kāraṇaṃ? **Bahū hi saddā paccūhā**ti bahukā ete lokasmiṃ paṭilomasaddā. **Na tenā**ti tena kāraṇena, tena vā tapassinā na maṅku hotabbaṃ. **Na hi tenā**ti na hi tena parehi vuttavacanena satto kilissati, attanā katena pana pāpakammeneva kilissatīti dasseti. **Vātamigo yathā**ti yathā vane vātamigo vāteritānaṃ paṇṇādīnaṃ saddena paritassati, evaṃ yo saddaparittāsī hotīti attho. **Nāssa sampajjate vata**nti tassa lahucittassa vataṃ na sampajjati. Thero pana khīṇāsavattā sampannavatoti veditabbo. Aṭṭhamaṃ.

9. Vajjiputtasuttavaṇṇanā

229. Navame **vajjiputtako**ti vajjiraṭṭhe rājaputto chattaṃ pahāya pabbajito. **Sabbaratticāro**ti kattikanakkhattaṃ ghosetvā sakalanagaraṃ dhajapaṭākādīhi paṭimaṇḍetvā pavattito sabbaratticāro. Idañhi nakkhattaṃ yāva cātumahārājikehi ekābaddhaṃ hoti. **Tūriyatāḷitavāditanigghosasadda**nti bheriāditūriyānaṃ tāḷitānaṃ vīṇādīnañca vāditānaṃ nigghosasaddaṃ. **Abhāsī**ti vesāliyaṃ kira satta rājasahassāni sattasatāni satta ca rājāno, tattakāva tesaṃ uparājasenāpatiādayo. Tesu alaṅkatapaṭiyattesu nakkhattakīḷanatthāya vīthiṃ otiṇṇesu saṭṭhihatthe mahācaṅkame caṅkamamāno nabhassa majjhe ṭhitaṃ candaṃ disvā caṅkamanakoṭiyaṃ phalakaṃ nissāya ṭhito abhāsi. **Apaviddhaṃva vanasmiṃ dāruka**nti vatthaveṭhanālaṅkārarahitattā vane chaḍḍitadārukaṃ viya jātaṃ. **Pāpiyo**ti lāmakataro amhehi añño koci atthi. **Pihayantī**ti thero āraññiko paṃsukūliko piṇḍapātiko sapadānacāriko appiccho santuṭṭhoti bahū tuyhaṃ patthayantīti attho. **Saggagāmina**nti saggaṃ gacchantānaṃ gatānampi. Navamaṃ.

10. Sajjhāyasuttavaṇṇanā

230. Dasame **yaṃ suda**nti nipātamattaṃ. **Sajjhāyabahulo**ti nissaraṇapariyattivasena sajjhāyanato bahutaraṃ kālaṃ sajjhāyanto. So kira ācariyassa divāṭṭhānaṃ sammajjitvā ācariyaṃ udikkhanto tiṭṭhati. Atha naṃ āgacchantaṃ disvāva paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahetvā paññattāsane nisinnassa tālavaṇṭavātaṃ datvā pānīyaṃ āpucchitvā pāde dhovitvā telaṃ makkhetvā vanditvā ṭhito uddesaṃ gahetvā yāva sūriyatthaṅgamā sajjhāyaṃ karoti. So nhānakoṭṭhake udakaṃ upaṭṭhapetvā aṅgārakapalle aggiṃ karoti. Ācariyassa nhatvā āgatassa pādesu udakaṃ puñchitvā piṭṭhiparikammaṃ katvā vanditvā uddesaṃ gahetvā paṭhamayāme sajjhāyaṃ katvā majjhimayāme sarīraṃ samassāsetvā pacchimayāme uddesaṃ gahetvā yāva aruṇuggamanā sajjhāyaṃ katvā niruddhasaddaṃ khayato sammasati. Tato sesaṃ upādāyarūpaṃ bhūtarūpaṃ nāmarūpanti pañcasu khandhesu vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi. **Appossukko**ti uddesaggahaṇe ca sajjhāyakaraṇīye ca nirussukko. **Saṅkasāyatī**ti yassa dāni atthāya ahaṃ sajjhāyaṃ kareyyaṃ, so me attho matthakaṃ patto. Kiṃ me idāni sajjhāyenāti phalasamāpattisukhena kālaṃ ativatteti. **Ajjhabhāsī**ti, ‘‘kiṃ nu kho assa therassa aphāsukaṃ jātaṃ, udāhussa ācariyassa? Kena nu kho kāraṇena pubbe viya madhurassarena na sajjhāyatī’’ti? Āgantvā santike ṭhitā abhāsi.

Dhammapadānīti idha sabbampi buddhavacanaṃ adhippetaṃ. **Nādhīyasī**ti na sajjhāyasi. Nādiyasīti vā pāṭho, na gaṇhāsīti attho. **Pasaṃsa**nti dhammabhāṇako pasaṃsaṃ labhati, ābhidhammiko suttantiko vinayadharotissa pasaṃsitā bhavanti. **Virāgenā**ti ariyamaggena. **Aññāyā**ti jānitvā. **Nikkhepana**nti tassa diṭṭhasutādino vissajjanaṃ santo vadantīti dīpeti, na buddhavacanassa. Ettāvatā ‘‘thero buddhavacanaṃ na vissajjāpetī’’ti na niccakālaṃ sajjhāyanteneva bhavitabbaṃ, sajjhāyitvā pana – ‘‘ettakassāhaṃ atthassa vā dhammassa vā ādhāro bhavituṃ samattho’’ti ñatvā vaṭṭadukkhassa antakiriyāya paṭipajjitabbaṃ. Dasamaṃ.

11. Akusalavitakkasuttavaṇṇanā

231. Ekādasame **akusale vitakke**ti kāmavitakkādayo tayo mahāvitakke. **Ayoniso manasikārā**ti anupāyamanasikārena. **So**ti so tvaṃ. **Ayoniso paṭinissajjā**ti etaṃ anupāyamanasikāraṃ vajjehi. **Satthāra**nti imāya gāthāya pāsādikakammaṭṭhānaṃ katheti. **Pītisukhamasaṃsaya**nti ekaṃseneva balavapītiñca sukhañca adhigamissasi. Ekādasamaṃ.

12. Majjhanhikasuttavaṇṇanā

232. Dvādasame yaṃ vattabbaṃ, taṃ devatāsaṃyutte nandanavagge vuttameva. Dvādasamaṃ.

13. Pākatindriyasuttavaṇṇanā

233. Terasamaṃ devaputtasaṃyutte jantudevaputtasutte vitthāritameva. Terasamaṃ.

14. Gandhatthenasuttavaṇṇanā

234. Cuddasame **ajjhabhāsī**ti taṃ bhikkhuṃ nāḷe gahetvā padumaṃ siṅghamānaṃ disvāva – ‘‘ayaṃ bhikkhu satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā samaṇadhammaṃ kātuṃ araññaṃ paviṭṭho gandhārammaṇaṃ upanijjhāyati, svāyaṃ ajja upasiṅghaṃ svepi punadivasepi upasiṅghissati, evamassa sā gandhataṇhā vaḍḍhitvā diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ nāsessati, mā mayi passantiyā nassatu, codessāmi na’’nti upasaṅkamitvā abhāsi.

Ekaṅgametaṃ theyyānanti thenitabbānaṃ rūpārammaṇādīnaṃ pañcakoṭṭhāsānaṃ idaṃ ekaṅgaṃ, ekakoṭṭhāsoti attho. **Na harāmī**ti na gahetvā gacchāmi. **Ārā**ti dūre nāḷe gahetvā nāmetvā dūre ṭhito upasiṅghāmīti vadati. **Vaṇṇenā**ti kāraṇena.

Yvāyanti yo ayaṃ. Tasmiṃ kira devatāya saddhiṃ kathenteyeva eko tāpaso otaritvā bhisakhananādīni kātuṃ āraddho, taṃ sandhāyevamāha. **Ākiṇṇakammanto**ti evaṃ aparisuddhakammanto. Akhīṇakammantotipi pāṭho, kakkhaḷakammantoti attho. **Na vuccatī**ti gandhacoroti vā pupphacoroti vā kasmā na vuccati.

Ākiṇṇaluddoti bahupāpo gāḷhapāpo vā, tasmā na vuccati. **Dhāticelaṃva makkhito**ti yathā dhātiyā nivatthakiliṭṭhavatthaṃ uccārapassāvapaṃsumasikaddamādīhi makkhitaṃ, evamevaṃ rāgadosādīhi makkhito. **Arahāmi vattave**ti arahāmi vattuṃ. Devatāya codanā kira sugatānusiṭṭhisadisā, na taṃ lāmakā hīnādhimuttikā micchāpaṭipannakapuggalā labhanti. Tasmiṃ pana attabhāve maggaphalānaṃ bhabbarūpā puggalā taṃ labhanti, tasmā evamāha.

Sucigavesinoti sucīni sīlasamādhiñāṇāni gavesantassa. **Abbhāmattaṃ vā**ti valāhakakūṭamattaṃ viya. **Jānāsī**ti suddho ayanti jānāsi. **Vajjāsī**ti vadeyyāsi. **Neva taṃ upajīvāmā**ti devatā kira cintesi – ‘‘ayaṃ bhikkhu atthi me hitakāmā devatā, sā maṃ codessati sāressatīti pamādampi anuyuñjeyya, nāssa vacanaṃ sampaṭicchissāmī’’ti. Tasmā evamāha. **Tvamevā**ti tvaṃyeva. **Jāneyyā**ti jāneyyāsi. **Yenā**ti yena kammena sugatiṃ gaccheyyāsi, taṃ kammaṃ tvaṃyeva jāneyyāsīti. Cuddasamaṃ.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Vanasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Yakkhasaṃyuttaṃ

1. Indakasuttavaṇṇanā

235. Yakkhasaṃyuttassa paṭhame **indakassā**ti indakūṭanivāsino yakkhassa. Yakkhato hi kūṭena, kūṭato ca yakkhena nāmaṃ laddhaṃ. **Rūpaṃ na jīvanti vadantī**ti yadi buddhā rūpaṃ jīvanti na vadanti, yadi rūpaṃ satto puggaloti evaṃ na vadantīti attho. **Kathaṃ nvaya**nti kathaṃ nu ayaṃ? **Kutassa aṭṭhīyakapiṇḍametī**ti assa sattassa aṭṭhiyakapiṇḍañca kuto āgacchati? Ettha ca aṭṭhiggahaṇena tīṇi aṭṭhisatāni, yakapiṇḍaggahaṇena nava maṃsapesisatāni gahitāni. Yadi rūpaṃ na jīvo, athassa imāni ca aṭṭhīni imā ca maṃsapesiyo kuto āgacchantīti pucchati. **Kathaṃ nvayaṃ sajjati gabbharasmi**nti kena nu kāraṇena ayaṃ satto mātukucchismiṃ sajjati laggati, tiṭṭhatīti? Puggalavādī kiresa yakkho, ‘‘ekappahāreneva satto mātukucchismiṃ nibbattatī’’ti gahetvā gabbhaseyyakasattassa mātā macchamaṃsādīni khādati, sabbāni ekarattivāsena pacitvā pheṇaṃ viya vilīyanti. Yadi rūpaṃ satto na bhaveyya, evameva vilīyeyyāti laddhiyā evamāha. Athassa bhagavā – ‘‘na mātukucchismiṃ ekappahāreneva nibbattati, anupubbena pana vaḍḍhatī’’ti dassento **paṭhamaṃ kalalaṃ hotī**tiādimāha. Tattha **paṭhama**nti paṭhamena paṭisandhiviññāṇena saddhiṃ tissoti vā phussoti vā nāmaṃ natthi, atha kho tīhi jātiuṇṇaṃsūhi katasuttagge saṇṭhitatelabinduppamāṇaṃ kalalaṃ hoti, yaṃ sandhāya vuttaṃ –

‘‘Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo;
Evaṃ vaṇṇappaṭibhāgaṃ, kalalaṃ sampavuccatī’’ti.

Kalalā hoti abbudanti tasmā kalalā sattāhaccayena maṃsadhovanaudakavaṇṇaṃ abbudaṃ nāma hoti, kalalanti nāmaṃ antaradhāyati. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Sattāhaṃ kalalaṃ hoti, paripakkaṃ samūhataṃ;
Vivaṭṭamānaṃ tabbhāvaṃ, abbudaṃ nāma jāyatī’’ti.

Abbudā jāyate pesīti tasmāpi abbudā sattāhaccayena vilīnatipusadisā pesi nāma sañjāyati. Sā maricaphāṇitena dīpetabbā. Gāmadārikā hi supakkāni maricāni gahetvā sāṭakante bhaṇḍikaṃ katvā pīḷetvā maṇḍaṃ ādāya kapāle pakkhipitvā ātape ṭhapenti, taṃ sukkhamānaṃ sabbabhāgehi muccati. Evarūpā pesi hoti, abbudanti nāmaṃ antaradhāyati. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Sattāhaṃ abbudaṃ hoti, paripakkaṃ samūhataṃ;
Vivaṭṭamānaṃ tabbhāvaṃ, pesi nāma pajāyatī’’ti.

Pesi nibbattatī ghanoti tato pesito sattāhaccayena kukkuṭaṇḍasaṇṭhāno ghano nāma maṃsapiṇḍo nibbattati, pesīti nāmaṃ antaradhāyati. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Sattāhaṃ pesi bhavati, paripakkaṃ samūhataṃ;
Vivaṭṭamānaṃ tabbhāvaṃ, ghanoti nāma jāyati.

‘‘Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṃ, samantā parimaṇḍalaṃ;
Evaṃ ghanassa saṇṭhānaṃ, nibbattaṃ kammapaccayā’’ti.

Ghanā pasākhā jāyantīti pañcame sattāhe dvinnaṃ hatthapādānaṃ sīsassa catthāya pañca pīḷakā jāyanti, yaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ ‘‘pañcame, bhikkhave, sattāhe pañca pīḷakā saṇṭhahanti kammato’’ti.

Ito paraṃ chaṭṭhasattamādīni sattāhāni atikkamma desanaṃ saṅkhipitvā dvācattālīse sattāhe pariṇatakālaṃ gahetvā dassento **kesā**tiādimāha. Tattha **kesā lomā nakhāpi cā**ti dvācattālīse sattāhe etāni jāyanti.

Tena so tattha yāpetīti tassa hi nābhito uṭṭhito nāḷo mātu udarapaṭalena ekābaddho hoti, so uppaladaṇḍako viya chiddo, tena āhāraraso saṃsaritvā āhārasamuṭṭhānarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ so dasa māse yāpeti. **Mātukucchigato naro**ti mātuyā tirokucchigato, kucchiyā abbhantaragatoti attho. Iti bhagavā ‘‘evaṃ kho, yakkha, ayaṃ satto anupubbena mātukucchiyaṃ vaḍḍhati, na ekappahāreneva nibbattatī’’ti dasseti. Paṭhamaṃ.

2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā

236. Dutiye **sakkanāmako**ti evaṃ nāmako eko yakkho, so kira mārapakkhikayakkho. **Vippamuttassā**ti tīhi bhavehi vippamuttassa. **Yadañña**nti yaṃ aññaṃ. **Vaṇṇenā**ti kāraṇena. **Saṃvāso**ti ekato vāso, sakkhidhammo mittadhammoti attho. **Sappañño**ti supañño sambuddho. Dutiyaṃ.

3. Sūcilomasuttavaṇṇanā

237. Tatiye **gayāya**nti gayāgāme, gayāya avidūre niviṭṭhagāmaṃ upanissāyāti attho. **Ṭaṅkitamañce**ti dīghamañce pādamajjhe vijjhitvā aṭaniyo pavesetvā katamañce. Tassa ‘‘idaṃ upari, idaṃ heṭṭhā’’ti natthi, parivattetvā atthatopi tādisova hoti, taṃ devaṭṭhāne ṭhapenti. Catunnaṃ pāsāṇānaṃ upari pāsāṇaṃ attharitvā katagehampi ‘‘ṭaṅkitamañco’’ti vuccati. **Sūcilomassā**ti kathinasūcisadisalomassa. So kira kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā dūraṭṭhānato āgato sedamalaggahitena gattena supaññattaṃ saṅghikamañcaṃ anādarena apaccattharitvā nipajji, tassa parisuddhasīlassa taṃ kammaṃ suddhavatthe kāḷakaṃ viya ahosi. So tasmiṃ attabhāve visesaṃ nibbattetuṃ asakkonto kālaṃkatvā gayāgāmadvāre saṅkāraṭṭhāne yakkho hutvā nibbatti. Nibbattamattasseva cassa sakalasarīraṃ kathinasūcīhi gavicchivijjhitaṃ viya jātaṃ.

Athekadivasaṃ bhagavā paccūsasamaye lokaṃ olokento taṃ yakkhaṃ paṭhamāvajjanasseva āpāthaṃ āgataṃ disvā – ‘‘ayaṃ ekaṃ buddhantaraṃ mahādukkhaṃ anubhavi. Kiṃ nu khvāssa maṃ āgamma sotthikāraṇaṃ bhaveyyā’’ti? Āvajjento paṭhamamaggassa upanissayaṃ addasa. Athassa saṅgahaṃ kātukāmo surattadupaṭṭaṃ nivāsetvā sugatamahācīvaraṃ pārupitvā devavimānakappaṃ gandhakuṭiṃ pahāya hatthigavāssamanussakukkurādikuṇapaduggandhaṃ saṅkāraṭṭhānaṃ gantvā tattha mahāgandhakuṭiyaṃ viya nisīdi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘sūcilomassa yakkhassa bhavane’’ti.

Kharoti suṃsumārapiṭṭhi viya chadaniṭṭhakāhi visamacchadanapiṭṭhi viya ca kharasarīro. So kira kassapasammāsambuddhakāle sīlasampanno upāsako ekadivase vihāre cittattharaṇādīhi atthatāya bhūmiyā saṅghike attharaṇe attano uttarāsaṅgaṃ apaccattharitvā nipajji. Saṅghikaṃ telaṃ abhājetvā attano uttarāsaṅgaṃ apaccattharitvā nipajji. Saṅghikaṃ telaṃ abhājetvā attano hatthehi sarīraṃ makkhesītipi vadanti. So tena kammena sagge nibbattituṃ asakkonto tasseva gāmassa dvāre saṅkāraṭṭhāne yakkho hutvā nibbatti. Nibbattamattassa cassa sakalasarīraṃ vuttappakāraṃ ahosi. Te ubhopi sahāyā jātā. Iti kharassa kharabhāvo veditabbo.

Avidūre atikkamantīti gocaraṃ pariyesantā samāgamaṭṭhānaṃ vā gacchantā āsanne ṭhāne gacchanti. Tesu sūcilomo satthāraṃ na passati, kharalomo paṭhamataraṃ disvā sūcilomaṃ yakkhaṃ etadavoca – **‘‘eso samaṇo’’**ti, samma, esa tava bhavanaṃ pavisitvā nisinno eko samaṇoti. **Neso samaṇo, samaṇako eso**ti so kira yo maṃ passitvā bhīto palāyati, taṃ samaṇakoti vadati. Yo na bhāyati, taṃ samaṇoti. Tasmā ‘‘ayaṃ maṃ disvā bhīto palāyissatī’’ti maññamāno evamāha.

Kāyaṃ upanāmesīti bheravarūpaṃ nimminitvā mahāmukhaṃ vivaritvā sakalasarīre lomāni uṭṭhāpetvā kāyaṃ upanāmesi. **Apanāmesī**ti ratanasatikaṃ suvaṇṇagghanikaṃ viya thokaṃ apanāmesi. **Pāpako**ti lāmako amanuñño. So gūthaṃ viya aggi viya kaṇhasappo viya ca parivajjetabbo, na iminā suvaṇṇavaṇṇena sarīrena sampaṭicchitabbo. Evaṃ vutte pana sūcilomo ‘‘pāpako kira me samphasso’’ti kuddho **pañhaṃ taṃ, samaṇā**tiādimāha. **Cittaṃ vā te khipissāmī**ti yesañhi amanussā cittaṃ khipitukāmā honti, tesaṃ setamukhaṃ nīlodaraṃ surattahatthapādaṃ mahāsīsaṃ pajjalitanettaṃ bheravaṃ vā attabhāvaṃ nimminitvā dassenti, bheravaṃ vā saddaṃ sāventi, kathentānaṃyeva vā mukhe hatthaṃ pakkhipitvā hadayaṃ maddanti, tena te sattā ummattakā honti khittacittā. Taṃ sandhāyevamāha. **Pāragaṅgāyā**ti dvīsu pādesu gahetvā taṃ āviñchetvā yathā na punāgacchasi, evaṃ pāraṃ vā gaṅgāya khipissāmīti vadati. **Sadevake**tiādi vuttatthameva. **Puccha yadākaṅkhasī**ti yaṃkiñci ākaṅkhasi, taṃ sabbaṃ puccha, asesaṃ te byākarissāmīti sabbaññupavāraṇaṃ pavāreti.

Kutonidānāti kiṃnidānā, kiṃpaccayāti attho? **Kumārakā dhaṅkamivossajantī**ti yathā kumārakā kākaṃ gahetvā ossajanti khipanti, evaṃ pāpavitakkā kuto samuṭṭhāya cittaṃ ossajantīti pucchati?

Itonidānāti ayaṃ attabhāvo nidānaṃ etesanti ito nidānā. **Itojā**ti ito attabhāvato jātā. **Ito samuṭṭhāya manovitakkā**ti yathā dīghasuttakena pāde baddhaṃ kākaṃ kumārakā tassa suttapariyantaṃ aṅguliyaṃ veṭhetvā ossajanti, so dūraṃ gantvāpi puna tesaṃ pādamūleyeva patati, evameva ito attabhāvato samuṭṭhāya pāpavitakkā cittaṃ ossajanti.

Snehajāti taṇhāsinehato jātā. **Attasambhūtā**ti attani sambhūtā. **Nigrodhasseva khandhajā**ti nigrodhakhandhe jātā pārohā viya. **Puthū**ti bahū anekappakārā pāpavitakkā taṃsampayuttakilesā ca. **Visattā**ti laggā laggitā. **Kāmesū**ti vatthukāmesu. **Māluvāva vitatā vane**ti yathā vane māluvā latā yaṃ rukkhaṃ nissāya jāyati, taṃ mūlato yāva aggā, aggato yāva mūlā punappunaṃ saṃsibbitvā ajjhottharitvā otatavitatā tiṭṭhati. Evaṃ vatthukāmesu puthū kilesakāmā visattā, puthū vā sattā tehi kilesakāmehi vatthukāmesu visattā. **Ye naṃ pajānantī**ti ye ‘‘attasambhūtā’’ti ettha vuttaṃ attabhāvaṃ jānanti.

Yatonidānanti yaṃ nidānamassa attabhāvassa tañca jānanti. **Te naṃ vinodentī**ti te evaṃ attabhāvasaṅkhātassa dukkhasaccassa nidānabhūtaṃ samudayasaccaṃ maggasaccena vinodenti. **Te duttara**nti te samudayasaccaṃ nīharantā idaṃ duttaraṃ kilesoghaṃ taranti. **Atiṇṇapubba**nti anamatagge saṃsāre supinantepi na tiṇṇapubbaṃ. **Apunabbhavāyā**ti apunabbhavasaṅkhātassa nirodhasaccassatthāya. Iti imāya gāthāya cattāri saccāni pakāsento arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi. Desanāvasāne sūcilomo tasmiṃyeva padese ṭhito desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā sotāpattiphale patiṭṭhito. Sotāpannā ca nāma na kiliṭṭhattabhāve tiṭṭhantīti saha phalapaṭilābhenassa sarīre setakaṇḍupīḷakasūciyo sabbā patitā. So dibbavatthanivattho dibbavaradukūluttarāsaṅgo dibbaveṭhanaveṭhito dibbābharaṇagandhamāladharo suvaṇṇavaṇṇo hutvā bhummadevatāparihāraṃ paṭilabhīti. Tatiyaṃ.

4. Maṇibhaddasuttavaṇṇanā

238. Catutthe **sukhamedhatī**ti, sukhaṃ paṭilabhati. **Suve seyyo**ti suve suve seyyo, niccameva seyyoti attho. **Verā na parimuccatī**ti ahaṃ satimāti ettakena verato na muccati. **Yassā**ti yassa arahato. **Ahiṃsāyā**ti karuṇāya ceva karuṇāpubbabhāge ca. **Mettaṃso**ti so mettañceva mettāpubbabhāgañca bhāveti. Atha vā **aṃso**ti koṭṭhāso vuccati. Mettā aṃso etassāti mettaṃso. Idaṃ vuttaṃ hoti – yassa arahato sabbakālaṃ ahiṃsāya rato mano, yassa ca sabbabhūtesu mettākoṭṭhāso atthi, tassa kenaci puggalena saddhiṃ veraṃ nāma natthi yakkhāti. Catutthaṃ.

5. Sānusuttavaṇṇanā

239. Pañcame **yakkhena gahito hotī**ti so kira tassā upāsikāya ekaputtako. Atha naṃ sā daharakāleyeva pabbājesi. So pabbajitakālato paṭṭhāya sīlavā ahosi vattasampanno, ācariyupajjhāyaāgantukādīnaṃ vattaṃ katameva hoti, māsassa aṭṭhamīdivase pāto vuṭṭhāya udakamāḷake udakaṃ upaṭṭhāpetvā dhammassavanaggaṃ sammajjitvā dīpaṃ jāletvā madhurassarena dhammassavanaṃ ghoseti. Bhikkhū tassa thāmaṃ ñatvā ‘‘sarabhāṇaṃ bhaṇa, sāmaṇerā’’ti ajjhesanti. So ‘‘mayhaṃ hadayavāto rujati, kāso vā bādhatī’’ti kiñci paccāhāraṃ akatvā dhammāsanaṃ abhiruhitvā ākāsagaṅgaṃ otārento viya sarabhāṇaṃ vatvā otaranto – ‘‘mayhaṃ mātāpitūnampi imasmiṃ sarabhaññe pattī’’ti vadati. Tassa manussā mātāpitaro pattiyā dinnabhāvaṃ na jānanti. Anantarattabhāve panassa mātā yakkhinī jātā. Sā devatāhi saddhiṃ āgatā, dhammaṃ sutvā – ‘‘sāmaṇerena dinnapattiṃ anumodāmi, tātā’’ti vadati. Sīlasampannā ca nāma bhikkhū sadevakassa lokassa piyā hontīti tasmiṃ sāmaṇere devatā salajjā sagāravā mahābrahmaṃ viya aggikkhandhaṃ viya ca naṃ maññanti. Sāmaṇere gāravena taṃ yakkhiniṃ garuṃ katvā passanti. Dhammassavanayakkhasamāgamādīsu ‘‘sānumātā sānumātā’’ti yakkhiniyā aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ denti. Mahesakkhāpi yakkhā taṃ disvā maggā okkamanti, āsanā vuṭṭhahanti.

Atha kho sāmaṇero vuḍḍhimanvāya paripakkindriyo anabhiratipīḷito anabhiratiṃ vinodetuṃ asakkonto parūḷhakesanakho kiliṭṭhanivāsanapārupano kassaci anārocetvā pattacīvaramādāya ekakova mātu gharaṃ gato. Upāsikā puttaṃ disvā, vanditvā āha – ‘‘tāta, tvaṃ pubbe ācariyupajjhāyehi vā daharasāmaṇerehi vā saddhiṃ idhāgacchasi. Kasmā ekakova ajja āgato’’ti? So ukkaṇṭhitabhāvaṃ ārocesi. Saddhā upāsikā nānappakārena gharāvāse ādīnavaṃ dassetvā puttaṃ ovadamānāpi taṃ saññāpetuṃ asakkontī, ‘‘appeva nāma attano dhammatāyapi sallakkhessatī’’ti anuyojetvāva – ‘‘tiṭṭha, tāta, yāva te yāgubhattaṃ sampādemi, yāguṃ pivitvā katabhattakiccassa te manāpāni vatthāni nīharitvā dassāmī’’ti vatvā āsanaṃ paññāpetvā adāsi. Nisīdi sāmaṇero. Upāsikā muhutteneva yāgukhajjakaṃ sampādetvā adāsi. Tato ‘‘bhattaṃ sampādessāmī’’ti avidūre nisinnā taṇḍule dhovati. Tasmiṃ samaye sā yakkhinī ‘‘kahaṃ nu kho sāmaṇero? Kiñci bhikkhāhāraṃ labhati, udāhu no’’ti? Āvajjamānā tassa vibbhamitukāmatāya nisinnabhāvaṃ ñatvā, ‘‘mā heva kho me devatānaṃ antare lajjaṃ uppādeyya, gacchāmissa vibbhamane antarāyaṃ karomī’’ti āgantvā sarīre adhimuccitvā gīvaṃ parivattetvā bhūmiyaṃ pātesi. So akkhīhi viparivattehi kheḷena paggharantena bhūmiyaṃ vipphandati. Tena vuttaṃ ‘‘yakkhena gahito hotī’’ti.

Abhāsīti upāsikā puttassa taṃ vippakāraṃ disvā vegena gantvā puttaṃ āliṅgetvā ūrūsu nipajjāpesi. Sakalagāmavāsino āgantvā balikammādīni karonti. Upāsikā paridevamānā imā gāthāyo abhāsi.

Pāṭihāriyapakkhañcāti manussā ‘‘aṭṭhamīuposathassa paccuggamanañca anuggamanañca karissāmā’’ti sattamiyāpi navamiyāpi uposathaṅgāni samādiyanti, cātuddasīpannarasīnaṃ paccuggamanānuggamanaṃ karontā terasiyāpi pāṭipadepi samādiyanti, ‘‘vassāvāsassa anuggamanaṃ karissāmā’’ti dvinnaṃ pavāraṇānaṃ antare aḍḍhamāsaṃ nibaddhuposathikā bhavanti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘pāṭihāriyapakkhañcā’’ti. **Aṭṭhaṅgasusamāgata**nti aṭṭhaṅgehi suṭṭhu samāgataṃ, sampayuttanti attho. **Brahmacariya**nti seṭṭhacariyaṃ. **Na te hi yakkhā kīḷantī**ti na te gahetvā yakkhā kilamenti.

Puna **cātuddasi**nti imāya gāthāya sāmaṇerassa kāye adhimuttā yakkhinī āha. **Āvi vā yadi vā raho**ti kassaci sammukhe vā parammukhe vā. **Pamutyatthī**ti pamutti atthi. **Uppaccāpī**ti uppatitvāpi. Sacepi sakuṇo viya uppatitvā palāyasi, tathāpi te mokkho natthīti vadati. Evañca pana vatvā sāmaṇeraṃ muñci. Sāmaṇero akkhīni ummīlesi, mātā kese pakiriya assasantī passasantī rodati. So ‘‘amanussena gahitomhī’’ti na jānāti. Olokento pana ‘‘ahaṃ pubbe pīṭhe nisinno. Mātā me avidūre nisīditvā taṇḍule dhovati. Idāni panamhi bhūmiyaṃ nisinno, mātāpi me assasantī passasantī rodati, sakalagāmavāsinopi sannipatitā. Kiṃ nu kho eta’’nti? Nipannakova **mataṃ vā ammā**ti gāthamāha.

Kāme cajitvānāti duvidhepi kāme pahāya. **Punarāgacchate**ti vibbhamanavasena āgacchati. **Puna jīvaṃ mato hi so**ti uppabbajitvā puna jīvantopi so matakova, tasmā tampi rodantīti vadati.

Idānissa gharāvāse ādīnavaṃ dassentī **kukkuḷā**tiādimāha. Tattha **kukkuḷā**ti gharāvāso kira uṇhaṭṭhena kukkuḷā nāma hoti. **Kassa ujjhāpayāmase**ti – ‘‘abhidhāvatha, bhaddaṃ te hotū’’ti evaṃ vatvā – ‘‘yaṃ tvaṃ vibbhamitukāmo yakkhena pāpito, imaṃ vippakāraṃ kassa mayaṃ ujjhāpayāma nijjhāpayāma ārocayāmā’’ti vadati. **Puna ḍayhitumicchasī**tiādittagharato nīhaṭabhaṇḍaṃ viya gharā nīharitvā buddhasāsane pabbajito puna mahāḍāhasadise gharāvāse ḍayhituṃ icchasīti attho. So mātari kathentiyā kathentiyā sallakkhetvā hirottappaṃ paṭilabhitvā, ‘‘natthi mayhaṃ gihibhāvena attho’’ti āha. Athassa mātā ‘‘sādhu, tātā’’ti tuṭṭhā paṇītabhojanaṃ bhojetvā, ‘‘kati vassosi, tātā’’ti pucchi. Paripuṇṇavassomhi upāsiketi. ‘‘Tena hi, tāta, upasampadaṃ karohī’’ti cīvarasāṭake adāsi. So ticīvaraṃ kārāpetvā upasampanno buddhavacanaṃ uggaṇhanto tepiṭako hutvā sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne taṃ taṃ pūrento nacirasseva arahattaṃ patvā mahādhammakathiko hutvā vīsavassasataṃ ṭhatvā sakalajambudīpaṃ khobhetvā parinibbāyi. Pañcamaṃ.

6. Piyaṅkarasuttavaṇṇanā

240. Chaṭṭhe **jetavane**ti jetavanassa paccante kosambakakuṭi nāma atthi, tattha viharati. **Dhammapadānī**ti idha pāṭiyekkaṃ saṅgahaṃ āruḷhā chabbīsativaggā tanti adhippetā. Tatra thero tasmiṃ samaye antovihāre nisinno madhurassarena sarabhaññaṃ katvā appamādavaggaṃ bhāsati. **Evaṃ tosesī**ti sā kira puttaṃ piyaṅkaraṃ aṅkenādāya jetavanassa pacchimabhāgato paṭṭhāya gocaraṃ pariyesantī anupubbena nagarābhimukhī hutvā uccārapassāvakheḷasiṅghāṇikadubbhojanāni pariyesamānā therassa vasanaṭṭhānaṃ patvā madhurassaraṃ assosi. Tassā so saddo chaviādīni chetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca hadayaṅgamanīyo hutvā aṭṭhāsi. Athassā gocarapariyesane cittampi na uppajji, ohitasotā dhammameva suṇantī ṭhitā. Yakkhadārakassa pana daharatāya dhammassavane cittaṃ natthi. So jighacchāya pīḷitattā, ‘‘kasmā ammā gatagataṭṭhāne khāṇuko viya tiṭṭhasi? Na mayhaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā pariyesasī’’ti punappunaṃ mātaraṃ codeti. Sā ‘‘dhammassavanassa me antarāyaṃ karotī’’ti puttakaṃ ‘‘mā saddaṃ kari, piyaṅkarā’’ti evaṃ tosesi. Tattha **mā saddaṃ karī**ti saddaṃ mā kari.

Pāṇesu cāti gāthāya sā attano dhammatāya samādiṇṇaṃ pañcasīlaṃ dasseti. Tattha **saṃyamāmase**ti saṃyamāma saṃyatā homa. Iminā pāṇātipātā virati gahitā, dutiyapadena musāvādā virati, tatiyapadena sesā tisso viratiyo. **Api muccema pisācayoniyā**ti api nāma yakkhaloke uppannāni pañca verāni pahāya, yoniso paṭipajjitvā imāya chātakadubbhikkhāya pisācayakkhayoniyā muccema, tātāti vadati. Chaṭṭhaṃ.

7. Punabbasusuttavaṇṇanā

241. Sattame **tena kho pana samayenā**ti katarasamayena? Sūriyassa atthaṅgamanasamayena. Tadā kira bhagavā pacchābhatte mahājanassa dhammaṃ desetvā mahājanaṃ uyyojetvā nhānakoṭṭhake nhatvā gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane puratthimalokadhātuṃ olokayamāno nisīdi. Athekacārikadvicārikādayo paṃsukūlikapiṇḍapātikabhikkhū attano attano vasanaṭṭhānehi nikkhamitvā āgamma dasabalaṃ vanditvā rattasāṇiyā parikkhipamānā viya nisīdiṃsu. Atha nesaṃ ajjhāsayaṃ viditvā satthā nibbānapaṭisaṃyuttaṃ dhammakathaṃ kathesi.

Evaṃ tosesīti sā kira dhītaraṃ aṅkenādāya puttaṃ aṅguliyā gahetvā jetavanapiṭṭhiyaṃ pākāraparikkhepasamīpe uccārapassāvakheḷasiṅghāṇikaṃ pariyesamānā anupubbena jetavanadvārakoṭṭhakaṃ sampattā. Bhagavato ca, ‘‘ānanda, pattaṃ āhara, cīvaraṃ āhara, vighāsādānaṃ dānaṃ dehī’’ti kathentassa saddo samantā dvādasahatthamattameva gaṇhāti. Dhammaṃ desentassa sacepi cakkavāḷapariyantaṃ katvā parisā nisīdati, yathā parisaṃ gacchati, bahiparisāya ekaṅgulimattampi na niggacchati, ‘‘mā akāraṇā madhurasaddo nassī’’ti. Tatrāyaṃ yakkhinī bahiparisāya ṭhitā saddaṃ na suṇāti, dvārakoṭṭhake ṭhitāya panassā mahatiyā buddhavīthiyā abhimukhe ṭhitā gandhakuṭi paññāyi. Sā nivāte dīpasikhā viya buddhagāravena hatthakukkuccādirahitaṃ niccalaṃ parisaṃ disvā – ‘‘nūna mettha kiñci bhājanīyabhaṇḍaṃ bhavissati, yato ahaṃ sappitelamadhuphāṇitādīsu kiñcideva pattato vā hatthato vā paggharantaṃ bhūmiyaṃ vā pana patitaṃ labhissāmī’’ti antovihāraṃ pāvisi. Dvārakoṭṭhake avaruddhakānaṃ nivāraṇatthāya ṭhitā ārakkhadevatā yakkhiniyā upanissayaṃ disvā na nivāresi. Tassā saha parisāya ekībhāvagamanena madhurassaro chaviādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi. Taṃ dhammassavanatthāya niccalaṃ ṭhitaṃ purimanayeneva puttakā codayiṃsu. Sā ‘‘dhammassavanassa me antarāyaṃ karontī’’ti puttake **tuṇhī uttarike hohī**ti evaṃ tosesi.

Tattha **yāvā**ti yāva dhammaṃ suṇāmi, tāva tuṇhī hohīti attho. **Sabbaganthappamocana**nti nibbānaṃ āgamma sabbe ganthā pamuccanti, tasmā taṃ sabbaganthappamocananti vuccati. **Ativelā**ti velātikkantā pamāṇātikkantā. **Piyāyanā**ti magganā patthanā. **Tato piyatara**nti yā ayaṃ assa dhammassa magganā patthanā, idaṃ mayhaṃ tato piyataranti attho. Piyatarāti vā pāṭho. **Pāṇina**nti yathā pāṇīnaṃ dukkhā moceti. Ke mocetīti? Pāṇineti āharitvā vattabbaṃ. **Yaṃ dhammaṃ abhisambuddha**nti, yaṃ dhammaṃ bhagavā abhisambuddho. **Tuṇhībhūtāyamuttarā**ti na kevalaṃ ahameva, ayaṃ me bhaginī uttarāpi tuṇhībhūtāti vadati. **Saddhammassa anaññāyā**ti, amma, mayaṃ pubbepi imaṃ saddhammameva ajānitvā idāni idaṃ khuppipāsādidukkhaṃ anubhavantā dukkhaṃ carāma viharāma.

Cakkhumāti pañcahi cakkhūhi cakkhumā. Dhammaṃ desentoyeva bhagavā parisaṃ sallakkhayamāno tassā yakkhiniyā ceva yakkhadārakassa ca sotāpattiphalassa upanissayaṃ disvā desanaṃ vinivaṭṭetvā catusaccakathaṃ dīpeti, taṃ sutvā tasmiṃyeva dese ṭhitā yakkhinī saddhiṃ puttena sotāpattiphale patiṭṭhitā. Dhītuyāpi panassā upanissayo atthi, atidaharattā pana desanaṃ sampaṭicchituṃ nāsakkhi.

Idāni sā yakkhinī puttassa anumodanaṃ karontī **sādhu kho paṇḍito nāmā**tiādimāha. **Ajjāhamhi samuggatā**ti ahamhi ajja vaṭṭato uggatā samuggatā sāsane vā uggatā samuggatā, tvampi sukhī hohīti. **Diṭṭhānī**ti mayā ca tayā ca diṭṭhāni. **Uttarāpi suṇātu me**ti, ‘‘amhākaṃ catusaccapaṭivedhabhāvaṃ, dhītā me uttarāpi, suṇātū’’ti vadati. Saha saccapaṭivedheneva sāpi sūcilomo viya sabbaṃ setakaṇḍukacchuādibhāvaṃ pahāya dibbasampattiṃ paṭilabhati saddhiṃ puttena. Dhītā panassā yathā nāma loke mātāpitūhi issariye laddhe puttānampi taṃ hoti, evaṃ mātu-ānubhāveneva sampattiṃ labhi. Tato paṭṭhāya ca sā saddhiṃ puttakehi gandhakuṭisamīparukkheyeva nivāsarukkhaṃ labhitvā sāyaṃ pātaṃ buddhadassanaṃ labhamānā dhammaṃ suṇamānā dīgharattaṃ tattheva vasi. Sattamaṃ.

8. Sudattasuttavaṇṇanā

242. Aṭṭhame **kenacideva karaṇīyenā**ti vāṇijjakammaṃ adhippetaṃ. Anāthapiṇḍiko ca rājagahaseṭṭhi ca aññamaññaṃ bhaginipatikā honti. Yadā rājagahe uṭṭhānakabhaṇḍakaṃ mahagghaṃ hoti, tadā rājagahaseṭṭhi taṃ gahetvā pañcasakaṭasatehi sāvatthiṃ gantvā yojanamatte ṭhito attano āgatabhāvaṃ jānāpeti. Anāthapiṇḍiko paccuggantvā tassa mahāsakkāraṃ katvā ekayānaṃ āropetvā sāvatthiṃ pavisati. So sace bhaṇḍaṃ lahukaṃ vikkīyati, vikkiṇāti. No ce, bhaginighare ṭhapetvā pakkamati. Anāthapiṇḍikopi tatheva karoti. Svāyaṃ tadāpi teneva karaṇīyena agamāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Taṃ divasaṃ pana rājagahaseṭṭhi yojanamatte ṭhitena anāthapiṇḍikena āgatabhāvajānanatthaṃ pesitaṃ paṇṇaṃ na suṇi, dhammassavanatthāya vihāraṃ agamāsi. So dhammakathaṃ sutvā svātanāya buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā attano ghare uddhanakhaṇāpanadāruphālanādīni kāresi. Anāthapiṇḍikopi ‘‘idāni mayhaṃ paccuggamanaṃ karissati, idāni karissatī’’ti gharadvārepi paccuggamanaṃ alabhitvā antogharaṃ paviṭṭho paṭisanthārampi na bahuṃ alattha. ‘‘Kiṃ, mahāseṭṭhi, kusalaṃ dārakarūpānaṃ? Nasi magge kilanto’’ti? Ettakova paṭisanthāro ahosi. So tassa mahābyāpāraṃ disvā, ‘‘kiṃ nu te, gahapati, āvāho vā bhavissatī’’ti? Khandhake (cūḷava. 304) āgatanayeneva kathaṃ pavattetvā tassa mukhato buddhasaddaṃ sutvā pañcavaṇṇaṃ pītiṃ paṭilabhi. Sā tassa sīsena uṭṭhāya yāva pādapiṭṭhiyā, pādapiṭṭhiyā uṭṭhāya yāva sīsā gacchati, ubhato uṭṭhāya majjhe osarati, majjhe uṭṭhāya ubhato gacchati. So pītiyā nirantaraṃ phuṭṭho, ‘‘buddhoti tvaṃ, gahapati, vadesi? Buddho tāhaṃ, gahapati, vadāmī’’ti evaṃ tikkhattuṃ pucchitvā, ‘‘ghosopi kho eso dullabho lokasmiṃ yadidaṃ buddho’’ti āha. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘assosi kho anāthapiṇḍiko, gahapati, buddho kira loke uppanno’’ti.

Etadahosi akālo kho ajjāti so kira taṃ seṭṭhiṃ pucchi, ‘‘kuhiṃ gahapati satthā viharatī’’ti? Athassa so – ‘‘buddhā nāma durāsadā āsīvisasadisā honti, satthā sivathikāya vasati, na sakkā tattha tumhādisehi imāya velāya gantu’’nti ācikkhi. Athassa etadahosi. **Buddhagatāya satiyā nipajjī**ti taṃdivasaṃ kirassa bhaṇḍasakaṭesu vā upaṭṭhākesu vā cittampi na uppajji, sāyamāsampi na akāsi, sattabhūmikaṃ pana pāsādaṃ āruyha supaññattālaṅkatavarasayane ‘‘buddho buddho’’ti sajjhāyaṃ karontova nipajjitvā niddaṃ okkami. Tena vuttaṃ ‘‘buddhagatāya satiyā nipajjī’’ti.

Rattiyā sudaṃ tikkhattuṃ uṭṭhāsi pabhātanti maññamānoti paṭhamayāme tāva vītivatte uṭṭhāya buddhaṃ anussari, athassa balavappasādo udapādi, pītiāloko ahosi, sabbatamaṃ vigacchi, dīpasahassujjalaṃ viya canduṭṭhānaṃ sūriyuṭṭhānaṃ viya ca jātaṃ. So ‘‘papādaṃ āpanno vatamhi, sūriyo uggato’’ti uṭṭhāya ākāsatale ṭhitaṃ candaṃ ulloketvā ‘‘ekova yāmo gato, aññe dve atthī’’ti puna pavisitvā nipajji. Etenupāyena majjhimayāmāvasānepi pacchimayāmāvasānepīti tikkhattuṃ uṭṭhāsi. Pacchimayāmāvasāne pana balavapaccūseyeva uṭṭhāya ākāsatalaṃ āgantvā mahādvārābhimukhova ahosi, sattabhūmikadvāraṃ sayameva vivaṭaṃ ahosi. So pāsādā oruyha antaravīthiṃ paṭipajji.

Vivariṃsūti ‘‘ayaṃ mahāseṭṭhi ‘buddhupaṭṭhānaṃ gamissāmī’ti nikkhanto, paṭhamadassaneneva sotāpattiphale patiṭṭhāya tiṇṇaṃ ratanānaṃ aggupaṭṭhāko hutvā asadisaṃ saṅghārāmaṃ katvā cātuddisassa ariyagaṇassa anāvaṭadvāro bhavissati, na yuttamassa dvāraṃ pidahitu’’nti cintetvā vivariṃsu. **Antaradhāyī**ti rājagahaṃ kira ākiṇṇamanussaṃ antonagare nava koṭiyo, bahinagare navāti taṃ upanissāya aṭṭhārasa manussakoṭiyo vasanti. Avelāya matamanusse bahi nīharituṃ asakkontā aṭṭālake ṭhatvā bahidvāre khipanti. Mahāseṭṭhi nagarato bahinikkhantamattova allasarīraṃ pādena akkami, aparampi piṭṭhipādena pahari. Makkhikā uppatitvā parikiriṃsu. Duggandho nāsapuṭaṃ abhihani. Buddhappasādo tanuttaṃ gato. Tenassa āloko antaradhāyi, andhakāro pāturahosi. **Saddamanussāvesī**ti ‘‘seṭṭhissa ussāhaṃ janessāmī’’ti suvaṇṇakiṅkiṇikaṃ ghaṭṭento viya madhurassarena saddaṃ anussāvesi.

Sataṃ kaññāsahassānīti purimapadānipi imināva sahassapadena saddhiṃ sambandhanīyāni. Yatheva hi sataṃ kaññāsahassāni, sataṃ sahassāni hatthī, sataṃ sahassāni assā, sataṃ sahassāni rathāti ayamettha attho. Iti ekekasatasahassameva dīpitaṃ. **Padavītihārassā**ti padavītihāro nāma samagamane dvinnaṃ padānaṃ antare muṭṭhiratanamattaṃ. **Kalaṃ nāgghanti soḷasi**nti taṃ ekaṃ padavītihāraṃ soḷasabhāge katvā tato eko koṭṭhāso puna soḷasadhā, tato eko soḷasadhāti evaṃ soḷasa vāre soḷasadhā bhinnassa eko koṭṭhāso soḷasikalā nāma, taṃ soḷasikalaṃ etāni cattāri satasahassāni na agghanti. Idaṃ vuttaṃ hoti – sataṃ hatthisahassāni sataṃ assasahassāni sataṃ rathasahassāni sataṃ kaññāsahassāni, tā ca kho āmukkamaṇikuṇḍalā sakalajambudīparājadhītaro vāti imasmā ettakā lābhā vihāraṃ gacchantassa tasmiṃ soḷasikalasaṅkhāte padese pavattacetanāva uttaritarāti. Idaṃ pana vihāragamanaṃ kassa vasena gahitanti? Vihāraṃ gantvā anantarāyena sotāpattiphale patiṭṭhahantassa. ‘‘Gandhamālādīhi pūjaṃ karissāmi, cetiyaṃ vandissāmi, dhammaṃ sossāmi, dīpapūjaṃ karissāmi, saṅghaṃ nimantetvā dānaṃ dassāmi, sikkhāpadesu vā saraṇesu vā patiṭṭhahissāmī’’ti gacchatopi vasena vaṭṭatiyeva.

Andhakāro antaradhāyīti so kira cintesi – ‘‘ahaṃ ekakoti saññaṃ karomi, anuyuttāpi me atthi, kasmā bhāyāmī’’ti sūro ahosi. Athassa balavā buddhappasādo udapādi. Tasmā andhakāro antaradhāyīti. Sesavāresupi eseva nayo. Apica purato purato gacchanto bhiṃsanake susānamagge aṭṭhikasaṅkhalikasamaṃsalohitantiādīni anekavidhāni kuṇapāni addasa. Soṇasiṅgālādīnaṃ saddaṃ assosi. Taṃ sabbaṃ parissayaṃ punappunaṃ buddhagataṃ pasādaṃ vaḍḍhetvā maddanto agamāsiyeva.

Ehi sudattāti so kira seṭṭhi gacchamānova cintesi – ‘‘imasmiṃ loke bahū pūraṇakassapādayo titthiyā ‘mayaṃ buddhā mayaṃ buddhā’ti vadanti, kathaṃ nu kho ahaṃ satthu buddhabhāvaṃ jāneyya’’nti? Athassa etadahosi – ‘‘mayhaṃ guṇavasena uppannaṃ nāmaṃ mahājano jānāti, kuladattiyaṃ pana me nāmaṃ aññatra mayā na koci jānāti. Sace buddho bhavissati, kuladattikanāmena maṃ ālapissatī’’ti. Satthā tassa cittaṃ ñatvā evamāha.

Parinibbutoti kilesaparinibbānena parinibbuto. **Āsattiyo**ti taṇhāyo. **Santi**nti kilesavūpasamaṃ. **Pappuyyā**ti patvā. Idañca pana vatvā satthā tassa anupubbikathaṃ kathetvā matthake cattāri saccāni pakāsesi. Seṭṭhi dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhāya buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā punadivasato paṭṭhāya mahādānaṃ dātuṃ ārabhi. Bimbisārādayo seṭṭhissa sāsanaṃ pesenti – ‘‘tvaṃ āgantuko, yaṃ nappahoti, taṃ ito āharāpehī’’ti. So ‘‘alaṃ tumhe bahukiccā’’ti sabbe paṭikkhipitvā pañcahi sakaṭasatehi ānītavibhavena sattāhaṃ mahādānaṃ adāsi. Dānapariyosāne ca bhagavantaṃ sāvatthiyaṃ vassāvāsaṃ paṭijānāpetvā rājagahassa ca sāvatthiyā ca antare yojane yojane satasahassaṃ datvā pañcacattālīsa vihāre kārento sāvatthiṃ gantvā jetavanamahāvihāraṃ kāretvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādesīti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamasukkāsuttavaṇṇanā

243. Navame **rathikāya rathika**nti ekaṃ rathikaṃ gahetvā tato aparaṃ gacchanto rathikāya rathikaṃ upasaṅkamanto nāma hoti. Siṅghāṭakepi eseva nayo. Ettha ca **rathikā**ti racchā. **Siṅghāṭaka**nti catukkaṃ. **Kiṃ me katā**ti kiṃ ime katā? Kiṃ karontīti attho. **Madhupītāva seyare**ti gandhamadhupānaṃ pītā viya sayanti. Gandhamadhupānaṃ pīto kira sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkoti, asaññī hutvā sayateva. Tasmā evamāha.

Tañca pana appaṭivānīyanti tañca pana dhammaṃ appaṭivānīyaṃ deseti. Bāhirakañhi sumadhurampi bhojanaṃ punappunaṃ bhuñjantassa na ruccati, ‘‘apanetha, kiṃ iminā’’ti? Paṭivānetabbaṃ apanetabbaṃ hoti, na evamayaṃ dhammo. Imaṃ hi dhammaṃ paṇḍitā vassasatampi vassasahassampi suṇantā tittiṃ na gacchanti. Tenāha ‘‘appaṭivānīya’’nti. **Asecanakamojava**nti anāsittakaṃ ojavantaṃ. Yathā hi bāhirāni asambhinnapāyāsādīnipi sappimadhusakkharāhi āsittāni yojitāneva madhurāni ojavantāni honti, na evamayaṃ dhammo. Ayaṃ hi attano dhammatāya madhuro ceva ojavā ca, na aññena upasitto. Tenāha ‘‘asecanakamojava’’nti. **Pivanti maññe sappaññā**ti paṇḍitapurisā pivanti viya. **Valāhakameva panthagū**ti valāhakantarato nikkhantaudakaṃ ghammābhitattā pathikā viya. Navamaṃ.

10-11. Dutiyasukkāsuttādivaṇṇanā

244. Dasame **puññaṃ vata pasavi bahu**nti bahuṃ vata puññaṃ pasavatīti. Dasamaṃ.

245. Ekādasamaṃ uttānameva. Ekādasamaṃ.

12. Āḷavakasuttavaṇṇanā

246. Dvādasame **āḷaviya**nti āḷavīti taṃ raṭṭhampi nagarampi. Tañca bhavanaṃ nagarassa avidūre gāvutamatte ṭhitaṃ. Bhagavā tattha viharanto taṃ nagaraṃ upanissāya āḷaviyaṃ viharatīti vutto. **Āḷavakassa yakkhassa bhavane**ti ettha pana ayamanupubbikathā – āḷavako kira rājā vividhanāṭakūpabhogaṃ chaḍḍetvā corapaṭibāhanatthaṃ paṭirājanisedhanatthaṃ byāyāmakaraṇatthañca sattame sattame divase migavaṃ gacchanto ekadivasaṃ balakāyena saddhiṃ katikaṃ akāsi – ‘‘yassa passena migo palāyati, tasseva so bhāro’’ti. Atha tasseva passena migo palāyi, javasampanno rājā dhanuṃ gahetvā pattikova tiyojanaṃ taṃ migaṃ anubandhi. Eṇimigā ca tiyojanavegā eva honti. Atha parikkhīṇajavaṃ taṃ udakaṃ viya pavisitvā ṭhitaṃ vadhitvā dvidhā chetvā anatthikopi maṃsena ‘‘nāsakkhi migaṃ gahetu’’nti apavādamocanatthaṃ kājenādāya āgacchanto nagarassāvidūre bahalapattapalāsaṃ mahānigrodhaṃ disvā parissamavinodanatthaṃ tassa mūlamupagato. Tasmiñca nigrodhe āḷavako yakkho mahārājasantikā bhavanaṃ labhitvā majjhanhikasamaye tassa rukkhassa chāyāya phuṭṭhokāsaṃ paviṭṭhe pāṇino khādanto paṭivasati. So taṃ disvā khādituṃ upagato. Rājā tena saddhiṃ katikaṃ akāsi – ‘‘muñca maṃ, ahaṃ te divase divase manussañca thālipākañca pesessāmī’’ti. Yakkho – ‘‘tvaṃ rājūpabhogena pamatto na sarissasi, ahaṃ pana bhavanaṃ anupagatañca ananuññātañca khādituṃ na labhāmi, svāhaṃ bhavantampi jīyeyya’’nti na muñci. Rājā ‘‘yaṃ divasaṃ na pesemi, taṃ divasaṃ maṃ gahetvā khādā’’ti attānaṃ anujānitvā tena mutto nagarābhimukho agamāsi.

Balakāyo magge khandhāvāraṃ bandhitvā ṭhito rājānaṃ disvā, ‘‘kiṃ, mahārāja, ayasamattabhayā evaṃ kilantosī’’ti? Vadanto paccuggantvā paṭiggahesi. Rājā taṃ pavattiṃ anārocetvā nagaraṃ gantvā katapātarāso nagaraguttikaṃ āmantetvā etamatthaṃ ārocesi. Nagaraguttiko – ‘‘kiṃ, deva, kālaparicchedo kato’’ti āha? Na kato bhaṇeti. Duṭṭhu kataṃ, deva, amanussā hi paricchinnamattameva labhanti, aparicchinne pana janapadassābādho bhavissati, hotu deva, kiñcāpi evamakāsi, appossukko tvaṃ rajjasukhamanubhohi, ahamettha kātabbaṃ karissāmīti. So kālasseva vuṭṭhāya bandhanāgāradvāre ṭhatvā ye ye vajjhā honti, te te sandhāya ‘‘yo jīvitatthiko, so nikkhamatū’’ti bhaṇati. Yo paṭhamaṃ nikkhamati, taṃ gehaṃ netvā nhāpetvā bhojetvā ca ‘‘imaṃ thālipākaṃ yakkhassa dehī’’ti peseti. Taṃ rukkhamūlaṃ paviṭṭhamattaṃyeva yakkho bheravaṃ attabhāvaṃ nimminitvā mūlakandaṃ viya khādi. Yakkhānubhāvena kira manussānaṃ kesādīni upādāya sakalasarīraṃ navanītapiṇḍaṃ viya hoti, yakkhassa bhattaṃ gāhāpetuṃ gatapurisā taṃ disvā bhītā yathāmittaṃ ārocesuṃ. Tato pabhuti ‘‘rājā core gahetvā yakkhassa detī’’ti manussā corakammato paṭiviratā. Tato aparena samayena navacorānaṃ abhāvena purāṇacorānañca parikkhayena bandhanāgārāni suññāni ahesuṃ.

Atha nagaraguttiko rañño ārocesi. Rājā attano dhanaṃ nagararacchāsu chaḍḍāpesi ‘‘appeva nāma koci lobhena gaṇheyyā’’ti. Taṃ pādenapi koci nacchupi. So core alabhanto amaccānaṃ ārocesi. Amaccā ‘‘kulapaṭipāṭiyā ekamekaṃ jiṇṇakaṃ pesema, so pakatiyāpi maccupathe vattatī’’ti āhaṃsu. Rājā ‘‘amhākaṃ pitaraṃ amhākaṃ pitāmahaṃ pesetīti manussā khobhaṃ karissanti, mā vo etaṃ ruccī’’ti vāresi. ‘‘Tena hi, deva, dārakaṃ pesema uttānaseyyakaṃ, tathāvidhassa hi ‘mātā me’ti ‘pitā me’ti sineho natthī’’ti āhaṃsu. Rājā anujāni. Te tathā akaṃsu. Nagare dārakamātaro ca dārake gahetvā gabbhiniyo ca palāyitvā parajanapade dārake saṃvaḍḍhetvā ānenti. Evaṃ dvādasa vassāni gatāni.

Tato ekadivasaṃ sakalanagaraṃ vicinitvā ekampi dārakaṃ alabhitvā amaccā rañño ārocesuṃ – ‘‘natthi, deva, nagare dārako ṭhapetvā antepure tava puttaṃ āḷavakakumāra’’nti. Rājā ‘‘yathā mama putto piyo, evaṃ sabbalokassa, attanā pana piyataraṃ natthi, gacchatha tampi datvā mama jīvitaṃ rakkhathā’’ti. Tena ca samayena āḷavakassa mātā puttaṃ nhāpetvā maṇḍetvā dukūlacumbaṭake katvā aṅke sayāpetvā nisinnā hoti. Rājapurisā rañño āṇāya tattha gantvā vippalapantiyā tassā soḷasannañca devisahassānaṃ saddhiṃ dhātiyā taṃ ādāya pakkamiṃsu, ‘‘sve yakkhabhakkho bhavissatī’’ti. Taṃdivasañca bhagavā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya jetavanavihāre gandhakuṭiyaṃ mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā buddhacakkhunā lokaṃ olokento addasa āḷavakassa kumārassa anāgāmiphaluppattiyā upanissayaṃ yakkhassa ca sotāpattiphaluppattiyā, desanāpariyosāne ca caturāsītipāṇasahassānaṃ dhammacakkhupaṭilābhassāti. So vibhātāya rattiyā purimabhattakiccaṃ katvā suniṭṭhitapacchābhattakicco kāḷapakkhūposathadivase vattamāne oggate sūriye eko adutiyo pattacīvaramādāya pādamaggeneva sāvatthito tiṃsa yojanāni gantvā tassa yakkhassa bhavanaṃ pāvisi. Tena vuttaṃ ‘‘āḷavakassa yakkhassa bhavane’’ti.

Kiṃ pana bhagavā yasmiṃ nigrodhe āḷavakassa bhavanaṃ, tassa mūle vihāsi, udāhu bhavaneyevāti? Bhavaneyeva. Yatheva hi yakkhā attano bhavanaṃ passanti, tathā bhagavāpi. So tattha gantvā bhavanadvāre aṭṭhāsi. Tadā āḷavako himavante yakkhasamāgamaṃ gato hoti. Tato āḷavakassa dvārapālo gadrabho nāma yakkho bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā, ‘‘kiṃ, bhante, bhagavā vikāle āgato’’ti āha. Āma, gadrabha, āgatomhi, sace te agaru, vihareyyāmekarattaṃ āḷavakassa bhavaneti. Na me, bhante, garu, apica kho so yakkho kakkhaḷo pharuso, mātāpitūnampi abhivādanādīni na karoti, mā rucci bhagavato idha vāsoti. Jānāmi, gadrabha, tassa sabhāvaṃ, na koci mamantarāyo bhavissati. Sace te agaru, vihareyyāmekarattanti.

Dutiyampi gadrabho yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘aggitattakapālasadiso, bhante, āḷavako, mātāpitaroti vā samaṇabrāhmaṇāti vā dhammoti vā na jānāti, idhāgatānaṃ pana cittakkhepampi karoti, hadayampi phāleti, pādepi gahetvā parasamuddaṃ vā paracakkavāḷaṃ vā khipatī’’ti. Dutiyampi bhagavā āha – ‘‘jānāmi, gadrabha, sacepi te agaru, vihareyyāmekaratta’’nti. Na me, bhante, garu, apica kho so yakkho attano anārocetvā anujānantaṃ maṃ jīvitāpi voropeyya, ārocemi, bhante, tassāti. Yathāsukhaṃ, gadrabha, ārocehīti. ‘‘Tena hi, bhante, tvameva jānāhī’’ti bhagavantaṃ abhivādetvā himavantābhimukho pakkāmi. Bhavanadvārampi sayameva bhagavato vivaramadāsi. Bhagavā antobhavanaṃ pavisitvā yattha abhilakkhitesu maṅgaladivasādīsu nisīditvā āḷavako siriṃ anubhoti, tasmiṃyeva dibbaratanamaye pallaṅke nisīditvā suvaṇṇābhaṃ muñci. Taṃ disvā yakkhassa itthiyo āgantvā bhagavantaṃ vanditvā samparivāretvā nisīdiṃsu. Bhagavā ‘‘pubbe tumhe dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā pūjaneyyaṃ pūjetvā imaṃ sampattiṃ pattā, idānipi tatheva karotha, mā aññamaññaṃ issāmacchariyābhibhūtā viharathā’’tiādinā nayena tāsaṃ pakiṇṇakadhammakathaṃ kathesi. Tā bhagavato madhuranigghosaṃ sutvā sādhukārasahassāni datvā bhagavantaṃ samparivāretvā nisīdiṃsuyeva. Gadrabhopi himavantaṃ gantvā āḷavakassārocesi – ‘‘yagghe, mārisa, jāneyyāsi vimāne te bhagavā nisinno’’ti. So gadrabhassa saññaṃ akāsi ‘‘tuṇhī hohi, gantvā kattabbaṃ karissāmī’’ti. Purisamānena kira lajjito ahosi, tasmā ‘‘mā koci parisamajjhe suṇeyyā’’ti evamakāsi.

Tadā sātāgirahemavatā bhagavantaṃ jetavaneyeva vanditvā ‘‘yakkhasamāgamaṃ gamissāmā’’ti saparivārā nānāyānehi ākāsena gacchanti. Ākāse ca yakkhānaṃ sabbattha maggo natthi, ākāsaṭṭhāni vimānāni pariharitvā maggaṭṭhāneneva maggo hoti. Āḷavakassa pana vimānaṃ bhūmaṭṭhaṃ suguttaṃ pākāraparikkhittaṃ susaṃvihitadvāraaṭṭālakagopuraṃ upari kaṃsajālasañchannaṃ mañjūsasadisaṃ tiyojanaṃ ubbedhena, tassa upari maggo hoti. Te taṃ padesamāgamma gantuṃ nāsakkhiṃsu. Buddhānaṃ hi nisinnokāsassa uparibhāgena yāva bhavaggā koci gantuṃ na sakkoti. Te ‘‘kimida’’nti? Āvajjetvā bhagavantaṃ disvā ākāse khittaleḍḍu viya oruyha vanditvā dhammaṃ sutvā padakkhiṇaṃ katvā, ‘‘yakkhasamāgamaṃ gacchāma bhagavā’’ti tīṇi vatthūni pasaṃsantā yakkhasamāgamaṃ agamaṃsu. Āḷavako te disvā, ‘‘idha nisīdathā’’ti paṭikkamma okāsamadāsi. Te āḷavakassa nivedesuṃ – ‘‘lābhā te, āḷavaka, yassa te bhavane bhagavā viharati, gacchāvuso, bhagavantaṃ payirupāsassū’’ti. Evaṃ bhagavā bhavaneyeva vihāsi, na yasmiṃ nigrodhe āḷavakassa bhavanaṃ, tassa mūleti. Tena vuttaṃ – ‘‘ekaṃ samayaṃ bhagavā āḷaviyaṃ viharati āḷavakassa yakkhassa bhavane’’ti.

Atha kho āḷavako…pe… etadavoca – ‘‘nikkhama, samaṇā’’ti kasmā panāyaṃ etadavoca? Rosetukāmatāya. Tatrevaṃ ādito pabhuti sambandho veditabbo – ayaṃ hi yasmā assaddhassa saddhākathā dukkathā hoti dussīlādīnaṃ sīlādikathā viya, tasmā tesaṃ yakkhānaṃ santikā bhagavato pasaṃsaṃ sutvāyeva aggimhi pakkhittaloṇasakkharā viya abbhantare kopena taṭataṭāyamānahadayo hutvā ‘‘ko so bhagavā nāma, yo mama bhavanaṃ paviṭṭho’’ti āha. Te ahaṃsu – ‘‘na tvaṃ, āvuso, jānāsi bhagavantaṃ amhākaṃ satthāraṃ, yo tusitabhavane ṭhito pañcamahāvilokitaṃ viloketvā’’tiādinā nayena yāva dhammacakkapavattanā kathentā paṭisandhiādīsu dvattiṃsa pubbanimittāni vatvā, ‘‘imānipi tvaṃ, āvuso, acchariyāni nāddasā’’ti? Codesuṃ. So disvāpi kodhavasena ‘‘nāddasa’’nti āha. Āvuso āḷavaka, passeyyāsi vā tvaṃ, na vā, ko tayā attho passatā vā apassatā vā? Kiṃ tvaṃ karissasi amhākaṃ satthuno, yo tvaṃ taṃ upanidhāya calakkakudha-mahāusabhasamīpe tadahujātavacchako viya, tidhā pabhinnamattavāraṇasamīpe bhiṅkapotako viya, bhāsuravilambitakesarasobhitakkhandhassa migarañño samīpe jarasiṅgālo viya, diyaḍḍhayojanasatapavaḍḍhakāyasupaṇṇarājasamīpe chinnapakkhakākapotako viya khāyasi, gaccha yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohīti. Evaṃ vutte duṭṭho āḷavako uṭṭhahitvā manosilātale vāmapādena ṭhatvā – ‘‘passatha dāni tumhākaṃ vā satthā mahānubhāvo, ahaṃ vā’’ti dakkhiṇapādena saṭṭhiyojanamattaṃ kelāsapabbatakūṭaṃ akkami. Taṃ ayokūṭapahaṭo viya niddhantaayopiṇḍo papaṭikāyo muñci, so tatra ṭhatvā, ‘‘ahaṃ āḷavako’’ti ugghosesi. Sakalajambudīpaṃ saddo phari.

Cattāro kira saddā sakalajambudīpe sūyiṃsu – yañca puṇṇako yakkhasenāpati dhanañjayakorabyarājānaṃ jūtaṃ jinitvā apphoṭetvā ‘‘ahaṃ jini’’nti ugghosesi; yañca sakko devānamindo kassapabhagavato sāsane osakkante vissakammadevaputtaṃ sunakhaṃ karitvā – ‘‘ahaṃ pāpabhikkhū ca pāpabhikkhuniyo ca upāsake ca upāsikāyo ca sabbeva ca adhammavādino khādāmī’’ti ugghosāpesi; yañca kusajātake pabhāvatihetu sattahi rājūhi nagare uparuddhe pabhāvatiṃ attanā saha hatthikkhandhe āropetvā nagarā nikkhamma – ‘‘ahaṃ sīhassaramahākusarājā’’ti mahāpuriso ugghosesi; yañca kelāsamuddhani ṭhatvā āḷavakoti. Tadā hi sakalajambudīpe dvāre ṭhatvā ugghositasadisaṃ ahosi. Tiyojanasahassavitthato ca himavāpi saṅkampi yakkhassānubhāvena.

So **vātamaṇḍalaṃ** samuṭṭhāpesi – ‘‘eteneva samaṇaṃ palāpessāmī’’ti. Te puratthimādibhedā vātā samuṭṭhahitvā aḍḍhayojanayojanadviyojanatiyojanappamāṇāni pabbatakūṭāni padāletvā vanagaccharukkhādīni ummūlaṃ katvā, āḷavinagaraṃ pakkhantā jiṇṇahatthisālādīni cuṇṇentā chadaniṭṭhakā ākāse vidhamentā. Bhagavā ‘‘mā kassaci uparodho hotū’’ti adhiṭṭhāsi. Te vātā dasabalaṃ patvā cīvarakaṇṇamattampi cāletuṃ nāsakkhiṃsu. Tato **mahāvassaṃ** samuṭṭhāpesi. ‘‘Udakena ajjhottharitvā samaṇaṃ māressāmī’’ti. Tassānubhāvena uparūpari satapaṭalasahassapaṭalādibhedā valāhakā uṭṭhahitvā pavassiṃsu. Vuṭṭhidhārāvegena pathavī chiddā ahosi. Vanarukkhādīnaṃ upari mahogho āgantvā dasabalassa cīvare ussāvabindumattampi temetuṃ nāsakkhi. Tato **pāsāṇavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Mahantāni mahantāni pabbatakūṭāni dhūmāyantāni pajjalantāni ākāsenāgantvā dasabalaṃ patvā dibbamālāguḷāni sampajjiṃsu. Tato **paharaṇavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Ekatodhārāubhatodhārāasisattikhurappādayo dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā dasabalaṃ patvā dibbapupphāni ahesuṃ. Tato **aṅgāravassaṃ** samuṭṭhāpesi. Kiṃsuka vaṇṇā aṅgārā ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā vikīrayiṃsu. Tato **kukkulavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Accuṇhā kukkulā ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle candanacuṇṇaṃ hutvā nipatiṃsu. Tato **vālikavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Atisukhumavālikā dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā nipatiṃsu. Tato **kalalavassaṃ** samuṭṭhāpesi. Taṃ kalalavassaṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ ākāsenāgantvā dasabalassa pādamūle dibbagandhaṃ hutvā nipati. Tato **andhakāraṃ** samuṭṭhāpesi ‘‘bhiṃsetvā samaṇaṃ palāpessāmī’’ti. Taṃ caturaṅgasamannāgataṃ andhakārasadisaṃ hutvā dasabalaṃ patvā sūriyappabhāvihatamiva andhakāraṃ antaradhāyi.

Evaṃ yakkho imāhi navahi vātavassapāsāṇapaharaṇaṅgārakukkulavālikakalalandhakāravuṭṭhīhi bhagavantaṃ palāpetuṃ asakkonto nānāvidhapaharaṇahatthāya anekappakārarūpabhūtagaṇasamākulāya caturaṅginiyā senāya sayameva bhagavantaṃ abhigato. Te bhūtagaṇā anekappakāre vikāre katvā ‘‘gaṇhatha hanathā’’ti bhagavato upari āgacchantā viya honti. Apica kho niddhantalohapiṇḍaṃ viya makkhikā, bhagavantaṃ allīyituṃ asamatthāva ahesuṃ. Evaṃ santepi yathā bodhimaṇḍe māro āgatavelāyameva nivatto, tathā anivattetvā upaḍḍharattimattaṃ byākulamakaṃsu. Evaṃ upaḍḍharattimattaṃ anekappakāravibhiṃsanakadassanenapi bhagavantaṃ cāletuṃ asakkonto āḷavako cintesi – ‘‘yaṃnūnāhaṃ kenaci ajeyyaṃ dussāvudhaṃ muñceyya’’nti.

Cattāri kira āvudhāni loke seṭṭhāni – sakkassa vajirāvudhaṃ, vessavaṇassa gadāvudhaṃ, yamassa nayanāvudhaṃ, āḷavakassa dussāvudhanti. Yadi hi sakko duṭṭho vajirāvudhaṃ sinerumatthake pahareyya, aṭṭhasaṭṭhisahassādhikayojanasatasahassaṃ vinivijjhitvā heṭṭhato gaccheyya. Vessavaṇena kujjhanakāle vissajjitaṃ gadāvudhaṃ bahūnaṃ yakkhasahassānaṃ sīsaṃ pātetvā puna hatthapāsaṃ āgantvā tiṭṭhati. Yamena duṭṭhena nayanāvudhena olokitamatte anekāni kumbhaṇḍasahassāni tattakapāle tilā viya pharantāni vinassanti. Āḷavako duṭṭho sace ākāse dussāvudhaṃ muñceyya, dvādasa vassāni devo na vasseyya. Sace pathaviyaṃ muñceyya. Sabbarukkhatiṇādīni sussitvā dvādasavassantare na puna viruheyyuṃ. Sace samudde muñceyya, tattakapāle udakabindu viya sabbamudakaṃ susseyya. Sace sinerusadisepi pabbate muñceyya, khaṇḍākhaṇḍaṃ hutvā vikireyya. So evaṃ mahānubhāvaṃ dussāvudhaṃ uttarisāṭakaṃ muñcitvā aggahesi. Yebhuyyena dasasahassīlokadhātudevatā vegena sannipatiṃsu ‘‘ajja bhagavā āḷavakaṃ damessati, tattha dhammaṃ sossāmā’’ti yuddhadassanakāmāpi devatā sannipatiṃsu. Evaṃ sakalampi ākāsaṃ devatāhi paripuṇṇamahosi.

Atha āḷavako bhagavato samīpe uparūpari vicaritvā vatthāvudhaṃ muñci. Taṃ asanivicakkaṃ viya ākāse bheravasaddaṃ karontaṃ dhūmāyantaṃ pajjalantaṃ bhagavantaṃ patvā yakkhamānamaddanatthaṃ pādapuñchanacoḷaṃ hutvā pādamūle nipati. Āḷavako taṃ disvā chinnavisāṇo viya usabho uddhatadāṭho viya sappo nittejo nimmado nipatitamānaddhajo hutvā cintesi – ‘‘dussāvudhampi me samaṇaṃ nābhibhosi. Kiṃ nu kho kāraṇa’’nti? ‘‘Idaṃ kāraṇaṃ, mettāvihārayutto samaṇo, handa naṃ rosetvā mettāya viyojemī’’ti iminā sambandhenetaṃ vuttaṃ – atha kho āḷavako yakkho yena bhagavā…pe… nikkhama samaṇāti. Tatthāyamadhippāyo – kasmā mayā ananuññāto mama bhavanaṃ pavisitvā gharasāmiko viya itthāgārassa majjhe nisinnosi? Ananuyuttametaṃ samaṇassa yadidaṃ adinnaparibhogo itthisaṃsaggo ca? Tasmā yadi tvaṃ samaṇadhamme ṭhito, nikkhama samaṇāti. Eke pana – ‘‘etāni aññāni ca pharusavacanāni vatvā evāyaṃ etadavocā’’ti bhaṇanti.

Atha bhagavā – ‘‘yasmā thaddho paṭithaddhabhāvena vinetuṃ na sakkā, so hi paṭithaddhabhāve kayiramāne, seyyathāpi caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṃ bhindeyya, so bhiyyosomattāya caṇḍataro assa, evaṃ thaddhataro hoti, mudunā pana so sakkā vinetu’’nti ñatvā, **sādhāvuso**ti piyavacanena tassa vacanaṃ sampaṭicchitvā nikkhami. Tena vuttaṃ **sādhāvusoti bhagavā nikkhamī**ti.

Tato āḷavako – ‘‘subbaco vatāyaṃ samaṇo ekavacaneneva nikkhanto, evaṃ nāma nikkhametuṃ sukhaṃ samaṇaṃ akāraṇenevāhaṃ sakalarattiṃ yuddhena abbhuyyāsi’’nti muducitto hutvā puna cintesi – ‘‘idānipi na sakkā jānituṃ, kiṃ nu kho subbacatāya nikkhanto udāhu kodhano. Handāhaṃ vīmaṃsāmī’’ti. Tato **pavisa, samaṇā**ti āha. Atha subbacoti mudubhūtacittavavatthānakaraṇatthaṃ puna piyavacanaṃ vadanto **sādhāvuso**ti bhagavā pāvisi. Āḷavako punappunaṃ tameva subbacabhāvaṃ vīmaṃsanto dutiyampi tatiyampi **nikkhama pavisā**ti āha. Bhagavāpi tathā akāsi. Yadi na kareyya, pakatiyāpi thaddhayakkhassa cittaṃ thaddhataraṃ hutvā dhammakathāya bhājanaṃ na bhaveyya. Tasmā yathā nāma mātā rodantaṃ puttakaṃ yaṃ so icchati, taṃ datvā vā katvā vā saññāpesi tathā bhagavā kilesarodanena rodantaṃ yakkhaṃ saññāpetuṃ yaṃ so bhaṇati, taṃ akāsi. Yathā ca dhātī thaññaṃ apivantaṃ dārakaṃ kiñci datvā upalāḷetvā pāyeti, tathā bhagavā yakkhaṃ lokuttaradhammakhīraṃ pāyetuṃ tassa patthitavacanakaraṇena upalāḷento evamakāsi. Yathā ca puriso lābumhi catumadhuraṃ pūretukāmo tassabbhantaraṃ sodheti, evaṃ bhagavā yakkhassa citte lokuttaracatumadhuraṃ pūretukāmo tassabbhantare kodhamalaṃ sodhetuṃ yāva tatiyaṃ nikkhamanapavisanaṃ akāsi.

Atha āḷavako ‘‘subbaco ayaṃ samaṇo ‘nikkhamā’ti vutto nikkhamati, ‘pavisā’ti vutto pavisati. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ samaṇaṃ evameva sakalarattiṃ kilametvā pāde gahetvā pāragaṅgāya khipeyya’’nti? Pāpakaṃ cittaṃ uppādetvā catutthavāraṃ āha **nikkhama, samaṇā**ti. Taṃ ñatvā bhagavā **na khvāhaṃ ta**nti āha. Evaṃ vā vutte taduttarikaraṇīyaṃ pariyesamāno pañhaṃ pucchitabbaṃ maññissati. Taṃ dhammakathāya mukhaṃ bhavissatīti ñatvā, **na khvāhaṃ ta**nti āha. Tattha **na**-iti paṭikkhepe. **Kho**ti avadhāraṇe. **Aha**nti attanidassanaṃ. **Ta**nti hetuvacanaṃ. Tenevettha ‘‘yasmā tvaṃ evaṃ cintesi, tasmā ahaṃ, āvuso, neva nikkhamissāmi, yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohī’’ti evamattho daṭṭhabbo.

Tato āḷavako yasmā pubbepi ākāsena gamanavelāya – ‘‘kiṃ nu kho etaṃ suvaṇṇavimānaṃ, udāhu rajatamaṇivimānānaṃ aññataraṃ, handa naṃ passāmā’’ti evaṃ attano vimānaṃ āgate iddhimante tāpasaparibbājake pañhaṃ pucchitvā vissajjetuṃ asakkonte cittakkhepādīhi viheṭheti, tasmā bhagavantampi tathā viheṭhessāmīti maññamāno **pañhaṃ ta**ntiādimāha.

Kuto panassa pañhāti? Tassa kira mātāpitaro kassapaṃ bhagavantaṃ payirupāsitvā aṭṭha pañhe saha vissajjanena uggahesuṃ. Te daharakāle āḷavakaṃ pariyāpuṇāpesuṃ; so kālaccayena vissajjanaṃ sammussi. Tato ‘‘ime pañhāpi mā vinassantū’’ti suvaṇṇapaṭṭhe jātihiṅgulakena lekhāpetvā vimāne nikkhipi. Evamete puṭṭhapañhā buddhavisayāva honti. Bhagavā taṃ sutvā yasmā buddhānaṃ pariccattalābhantarāyo vā jīvitantarāyo vā sabbaññutaññāṇabyāmappabhādipaṭighāto vā na sakkā kenaci kātuṃ, tasmā naṃ loke asādhāraṇaṃ buddhānubhāvaṃ dassento **na khvāhaṃ taṃ, āvuso, passāmi sadevake loke**tiādimāha.

Evaṃ bhagavā tassa bādhanacittaṃ paṭisedhetvā pañhāpucchane ussāhaṃ janento āha **apica tvaṃ, āvuso, puccha, yadākaṅkhasī**ti. Tassattho – puccha, yadi ākāṅkhasi, na me pañhāvissajjane bhāro atthi. Atha vā puccha, yaṃ ākaṅkhasi. Sabbaṃ te vissajjessāmīti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi asādhāraṇaṃ paccekabuddhaaggasāvakamahāsāvakehi. Evaṃ bhagavato sabbaññupavāraṇāya pavāritāya **atha kho āḷavako yakkho bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi**.

Tattha **kiṃ sūdha vitta**nti, kiṃ su idha vittaṃ. **Vitta**nti dhanaṃ. Taṃ hi pītisaṅkhātaṃ vittiṃ karoti, tasmā ‘‘vitta’’nti vuccati. **Suciṇṇa**nti sukataṃ. **Sukha**nti kāyikacetasikaṃ sātaṃ. **Āvahātī**ti āvahati āneti deti appeti. **Have**-iti daḷhatthe nipāto. **Sādutara**nti atisayena sādu. ‘‘Sādhutara’’ntipi pāṭho. **Rasāna**nti rasasaññitānaṃ dhammānaṃ. **Katha**nti kena pakārena. Kathaṃjīvino jīvitaṃ **kathaṃjīviṃjīvitaṃ**. Gāthābandhasukhatthaṃ pana sānunāsikaṃ vuccati. Kathaṃjīviṃ jīvatanti vā pāṭho, tassa ‘‘jīvantānaṃ kathaṃjīvi’’nti attho. Evaṃ imāya gāthāya ‘‘kiṃ su idha loke purisassa vittaṃ seṭṭhaṃ? Kiṃ su suciṇṇaṃ sukhamāvahāti? Kiṃ rasānaṃ sādutaraṃ? Kathaṃjīviṃ jīvitaṃ seṭṭhamāhū’’ti? Ime cattāro pañhe pucchi.

Athassa bhagavā kassapadasabalena vissajjitanayeneva vissajjento imaṃ gāthamāha **saddhīdha vitta**nti. Tattha yathā hiraññasuvaṇṇādi vittaṃ upabhogasukhaṃ āvahati, khuppipāsādidukkhaṃ paṭibāhati, dāliddiyaṃ vūpasameti, muttādiratanapaṭilābhahetu hoti, lokasantatiñca āvahati, evaṃ lokiyalokuttarā saddhāpi yathāsambhavaṃ lokiyalokuttaraṃ vipākaṃ sukhamāvahati, saddhādhurena paṭipannānaṃ jātijarādidukkhaṃ paṭibāhati, guṇadāliddiyaṃ vūpasameti, satisambojjhaṅgādiratanapaṭilābhahetu hoti.

> ‘‘Saddho sīlena sampanno, yaso bhogasamappito;
> Yaṃ yaṃ padesaṃ bhajati, tattha tattheva pūjito’’ti. (dha. pa. 303) –

Vacanato lokasantatiñca āvahatīti katvā ‘‘vitta’’nti vuttaṃ. Yasmā pana tesaṃ saddhāvittaṃ anugāmikaṃ anaññasādhāraṇaṃ sabbasampattihetu, lokiyassa hiraññasuvaṇṇādivittassāpi nidānaṃ. Saddhoyeva hi dānādīni puññāni katvā vittaṃ adhigacchati, assaddhassa pana vittaṃ yāvadeva anatthāya hoti, tasmā seṭṭhanti vuttaṃ. **Purisassā**ti ukkaṭṭhaparicchedadesanā. Tasmā na kevalaṃ purisassa, itthiādīnampi saddhāvittameva seṭṭhanti veditabbaṃ.

Dhammoti dasakusaladhammo, dānasīlabhāvanādhammo vā. **Suciṇṇo**ti sukato sucarito. **Sukhamāvahatī**ti soṇaseṭṭhiputtaraṭṭhapālādīnaṃ viya manussasukhaṃ, sakkādīnaṃ viya dibbasukhaṃ, pariyosāne mahāpadumādīnaṃ viya nibbānasukhañca āvahati.

Saccanti ayaṃ saccasaddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ – ‘‘saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā ’’ tiādīsu (dha. pa. 224) vācāsacce. ‘‘Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā’’tiādīsu (jā. 2.21.433) viratisacce. ‘‘Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalā vadānā’’tiādīsu (su. ni. 891) diṭṭhisacce. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, brāhmaṇasaccānī’’tiādīsu (a. ni. 4.185) brāhmaṇasacce. ‘‘Ekaṃ hi saccaṃ na dutiyamatthī’’tiādīsu (su. ni. 890; mahāni. 119) paramatthasacce. ‘‘Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalā’’tiādīsu (vibha. 216) ariyasacce. Idha pana paramatthasaccaṃ nibbānaṃ viratisaccañca abbhantaraṃ katvā vācāsaccaṃ adhippetaṃ, yassānubhāvena udakādīni vase vattenti, jātijarāmaraṇapāraṃ taranti. Yathāha –

> ‘‘Saccena vācenudakamhi dhāvati,
> Visampi saccena hananti paṇḍitā;
> Saccena devo thanayaṃ pavassati,
> Sace ṭhitā nibbutiṃ patthayanti.
>
> ‘‘Ye kecime atthi rasā pathabyā,
> Saccaṃ tesaṃ sādutaraṃ rasānaṃ;
> Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā ca,
> Taranti jātimaraṇassa pāra’’nti. (jā. 2.21.433);

Sādutaranti madhurataraṃ paṇītataraṃ. **Rasāna**nti ye ime ‘‘mūlaraso khandharaso’’tiādinā (dha. sa. 628-630) nayena sāyanīyadhammā, yecime ‘‘anujānāmi, bhikkhave, sabbaṃ phalarasaṃ (mahāva. 300), arasarūpo bhavaṃ gotamo, ye te, brāhmaṇa, rūparasā saddarasā (pārā. 3; a. ni. 8.11), anāpatti rasarase (pāci. 605-611), ayaṃ dhammavinayo ekaraso vimuttiraso (cūḷava. 385; a. ni. 8.19), bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassā’’tiādinā (mahāni. 149) nayena rūpācārarasupavajjā avasesā byañjanādayo ‘‘dhammarasā’’ti vuccanti. Tesaṃ rasānaṃ saccaṃ have sādutaraṃ saccameva sādutaraṃ. Sādhutaraṃ vā, seṭṭhataraṃ, uttamataraṃ. Mūlarasādayo hi sarīramupabrūhenti, saṃkilesikañca sukhamāvahanti. Saccarase viratisaccavācāsaccarasā samathavipassanādīhi cittaṃ upabrūheti, asaṃkilesikañca sukhamāvahati. Vimuttiraso paramatthasaccarasaparibhāvitattā sādu, attharasadhammarasā ca tadadhigamūpāyabhūtaṃ atthañca dhammañca nissāya pavattitoti.

Paññājīviṃjīvitanti ettha pana yvāyaṃ andhekacakkhudvicakkhukesu dvicakkhupuggalo gahaṭṭho vā kammantānuṭṭhāna-saraṇagamanadāna-saṃvibhāga-sīlasamādānuposathakammādi gahaṭṭhapaṭipadaṃ, pabbajito vā avippaṭisārakarasīlasaṅkhātaṃ taduttaricittavisuddhiādibhedampi pabbajitapaṭipadaṃ paññāya ārādhetvā jīvati, tassa paññāya jīvino jīvitaṃ, taṃ vā paññājīvitaṃ seṭṭhamāhūti evamattho daṭṭhabbo.

Evaṃ bhagavatā vissajjite cattāropi pañhe sutvā attamano yakkho avasesepi cattāro pañhe pucchanto **kathaṃsu tarati ogha**nti gāthamāha. Athassa bhagavā purimanayeneva vissajjento **saddhāya taratī**ti gāthamāha. Tattha kiñcāpi yo catubbidhamoghaṃ tarati, so saṃsāraṇṇavampi tarati, vaṭṭadukkhampi acceti, kilesamalāpi parisujjhati, evaṃ santepi pana yasmā assaddho oghataraṇaṃ asaddahanto na pakkhandati, pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggena pamatto tattheva visattattā saṃsāraṇṇavaṃ na tarati, kusīto dukkhaṃ viharati vokiṇṇo akusalehi dhammehi, appañño suddhimaggaṃ ajānanto na parisujjhati, tasmā tappaṭipakkhaṃ dassentena bhagavatā ayaṃ gāthā vuttā.

Evaṃ vuttāya cetāya yasmā sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānaṃ saddhindriyaṃ, tasmā **saddhāya tarati ogha**nti iminā padena diṭṭhoghataraṇaṃ sotāpattimaggaṃ sotāpannañca pakāseti. Yasmā pana sotāpanno kusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya sātaccakiriyasaṅkhatena appamādena samannāgato dutiyamaggaṃ ārādhetvā ṭhapetvā sakidevimaṃ lokaṃ āgamanamaggaṃ avasesaṃ sotāpattimaggena atiṇṇaṃ bhavoghavatthuṃ saṃsāraṇṇavaṃ tarati, tasmā **appamādena aṇṇava**nti iminā padena bhavoghataraṇaṃ sakadāgāmimaggaṃ sakadāgāmiñca pakāseti. Yasmā ca sakadāgāmī vīriyena tatiyamaggaṃ ārādhetvā sakadāgāmimaggena anatītaṃ kāmoghavatthuṃ kāmoghasaññitañca kāmadukkhamacceti, tasmā **vīriyena dukkhamaccetī**ti iminā padena kāmoghataraṇaṃ anāgāmimaggaṃ anāgāmiñca pakāseti. Yasmā pana anāgāmī vigatakāmasaññāya parisuddhāya paññāya ekantaparisuddhaṃ catutthamaggapaññaṃ ārādhetvā anāgāmimaggena appahīnaṃ avijjāsaṅkhātaṃ paramamalaṃ pajahati, tasmā **paññāya parisujjhatī**ti, iminā padena avijjoghataraṇaṃ arahattamaggañca arahattañca pakāseti. Imāya ca arahattanikūṭena kathitāya gāthāya pariyosāne yakkho sotāpattiphale patiṭṭhāsi.

Idāni tameva ‘‘paññāya parisujjhatī’’ti ettha vuttaṃ paññāpadaṃ gahetvā attano paṭibhānena lokiyalokuttaramissakaṃ pañhaṃ pucchanto **kathaṃsu labhate pañña**nti imaṃ chappadaṃ gāthamāha. Tattha **kathaṃsū**ti sabbattheva atthayuttipucchā honti. Ayaṃ hi paññādiatthaṃ ñatvā tassa yuttiṃ pucchati – ‘‘kathaṃ, kāya yuttiyā, kena kāraṇena paññaṃ labhatī’’ti? Esa nayo dhanādīsu.

Athassa bhagavā catūhi kāraṇehi paññālābhaṃ dassento **saddahāno**tiādimāha. Tassattho – yena pubbabhāge kāyasucaritādibhedena aparabhāge ca sattatiṃsabodhipakkhiyabhedena dhammena arahanto buddhapaccekabuddhasāvakā nibbānaṃ pattā, taṃ saddahāno arahataṃ dhammaṃ nibbānapattiyā lokiyalokuttarapaññaṃ labhati, tañca kho na saddhāmattakeneva. Yasmā pana saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, tasmā upasaṅkamanato pabhuti yāva dhammassavanena sussūsaṃ labhati. Kiṃ vuttaṃ hoti – taṃ dhammaṃ saddahitvāpi ācariyupajjhāye kālena upasaṅkamitvā vattakaraṇena payirupāsitvā yadā payirupāsanāya ārādhitacittā kiñci vattukāmā honti. Atha adhigatāya sotukāmatāya sotaṃ odahitvā suṇanto labhatīti. Evaṃ sussūsampi ca satiavippavāsena appamatto subhāsitadubbhāsitaññutāya vicakkhaṇo eva labhati, na itaro. Tenāha ‘‘appamatto vicakkhaṇo’’ti.

Evaṃ yasmā saddhāya paññalābhasaṃvattanikaṃ paṭipadaṃ paṭipajjati, sussūsāya sakkaccaṃ paññādhigamūpāyaṃ suṇāti, appamādena gahitaṃ na pamussati. Vicakkhaṇatāya anūnādhikaṃ aviparītañca gahetvā vitthārikaṃ karoti. Sussūsāya vā ohitasoto paññāpaṭilābhahetuṃ dhammaṃ suṇāti, appamādena sutadhammaṃ dhāreti, vicakkhaṇatāya dhatānaṃ dhammānaṃ atthamupaparikkhati, athānupubbena paramatthasaccaṃ sacchikaroti, tasmāssa bhagavā ‘‘kathaṃsu labhate pañña’’nti puṭṭho imāni cattāri kāraṇāni dassento imaṃ gāthamāha.

Idāni tato pare tayo pañhe vissajjento **patirūpakārī**ti imaṃ gāthamāha. Tattha desakālādīni ahāpetvā lokiyassa lokuttarassa vā dhanassa patirūpaṃ adhigamūpāyaṃ karotīti **patirūpakārī. Dhuravā**ti cetasikavīriyavasena anikkhittadhuro. **Uṭṭhātā**ti, ‘‘yo ca sītañca uṇhañca, tiṇā bhiyyo na maññatī’’tiādinā (theragā. 232) nayena kāyikavīrīyavasena uṭṭhānasampanno asithilaparakkamo. **Vindate dhana**nti ekamūsikāya nacirasseva catusatasahassasaṅkhaṃ cūḷantevāsī viya lokiyadhanañca, mahallakamahātissatthero viya lokuttaradhanañca labhati. So ‘‘tīhiyeva iriyāpathehi viharissāmī’’ti vattaṃ katvā thinamiddhāgamanavelāya palālacumbaṭakaṃ temetvā sīse katvā galappamāṇaṃ udakaṃ pavisitvā thinamiddhaṃ paṭibāhanto dasahi vassehi arahattaṃ pāpuṇi. **Saccenā**ti vacīsaccenāpi ‘‘saccavādī bhūtavādī’’ti, paramatthasaccenāpi ‘‘buddho paccekabuddho ariyasāvako’’ti evaṃ kittiṃ pappoti. **Dada**nti yaṃkiñci icchitapatthitaṃ dadanto mittāni ganthati, sampādeti karotīti attho. Duddadaṃ vā dadaṃ taṃ ganthati. Dānamukhena vā cattāripi saṅgahavatthūni gahitānīti veditabbāni, tehi mittāni karotīti vuttaṃ hoti.

Evaṃ gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇena lokiyalokuttaramissakena nayena cattāro pañhe vissajjetvā idāni ‘‘kathaṃ pecca na socatī’’ti imaṃ pañcamaṃ pañhaṃ gahaṭṭhavasena vissajjento **yassete**tiādīmāha. Tassattho – yassa ‘‘saddahāno arahata’’nti ettha vuttāya sabbakalyāṇadhammuppādikāya saddhāya samannāgatattā **saddhassa, gharamesino**ti gharāvāsaṃ pañca vā kāmaguṇe esantassa gavesantassa kāmabhogino gahaṭṭhassa ‘‘saccena kittiṃ pappotī’’ti ettha vuttappakāraṃ **saccaṃ**. ‘‘Sussūsaṃ labhate pañña’’nti ettha sussūsapaññānāmena vuttova **damo**. ‘‘Dhuravā uṭṭhātā’’ti ettha dhuranāmena uṭṭhānanāmena ca vuttā **dhiti**. ‘‘Dadaṃ mittāni ganthatī’’ti ettha vuttappakāro **cāgo** cāti ete caturo dhammā santi. **Sa ve pecca na socatī**ti idhalokā paralokaṃ gantvā sa ve na socatīti.

Evaṃ bhagavā pañcamampi pañhaṃ vissajjetvā taṃ yakkhaṃ codento **iṅgha aññepī**tiādimāha. Tattha **iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Aññepī**ti aññepi dhamme puthū samaṇabrāhmaṇe pucchassu. Aññepi vā pūraṇādayo sabbaññupaṭiññe puthū samaṇabrāhmaṇe pucchassu. Yadi amhehi ‘‘saccena kittiṃ pappotī’’ti ettha vuttappakārā saccā bhiyyo kittippattikāraṇaṃ vā, ‘‘sussūsaṃ labhate pañña’’nti ettha sussūsāti paññāpadesena vuttā dammā bhiyyo lokiyalokuttarapaññāpaṭilābhakāraṇaṃ vā, ‘‘dadaṃ mittāni ganthatī’’ti ettha vuttappakārā cāgā bhiyyo mittaganthanakāraṇaṃ vā, ‘‘dhuravā uṭṭhātā’’ti ettha taṃ taṃ atthavasaṃ paṭicca dhuranāmena uṭṭhānanāmena ca vuttāya mahābhārasahanatthena ussoḷhibhāvappattāya vīriyasaṅkhātāya khantyā bhiyyo lokiyalokuttaradhanavindanakāraṇaṃ vā, ‘‘saccaṃ dammo dhiti cāgo’’ti evaṃ vuttehi imeheva catūhi dhammehi bhiyyo asmā lokā paraṃ lokaṃ pecca asocanakāraṇaṃ vā idha vijjatīti ayamettha saddhiṃ saṅkhepayojanāya atthavaṇṇanā. Vitthārato pana ekamekaṃ padaṃ atthuddhārapaduddhārapadavaṇṇanānayehi vibhajitvā veditabbā.

Evaṃ vutte yakkho yena saṃsayena aññe puccheyya, tassa pahīnattā **kathaṃ nu dāni puccheyyaṃ, puthū samaṇabrāhmaṇe**ti vatvā yepissa apucchanakāraṇaṃ na jānanti, tepi jānāpento **yohaṃ ajjapajānāmi, yo attho samparāyiko**ti āha. Tattha **ajjā**ti ajjādiṃ katvāti adhippāyo. **Pajānāmī**ti yathāvuttena pakārena jānāmi. **Yo attho**ti ettāvatā ‘‘sussūsaṃ labhate pañña’’ntiādinā nayena vuttaṃ diṭṭhadhammikaṃ dasseti. **Samparāyiko**ti iminā ‘‘yassete caturo dhammā’’ti vuttaṃ pecca sokābhāvakāraṇaṃ samparāyikaṃ. **Attho**ti ca kāraṇassetaṃ adhivacanaṃ. Ayaṃ hi atthasaddo ‘‘sātthaṃ sabyañjana’’nti evamādīsu (pārā. 1; dī. ni. 1.255) pāṭhatthe vattati. ‘‘Attho me, gahapati, hiraññasuvaṇṇenā’’tiādīsu (dī. ni. 2.250; ma. ni. 3.258) vicakkhaṇe. ‘‘Hoti sīlavataṃ attho’’tiādīsu (jā. 1.1.11) vuḍḍhimhi. ‘‘Bahujano bhajate atthahetū’’tiādīsu dhane. ‘‘Ubhinnamatthaṃ caratī’’tiādīsu (jā. 1.7.66; saṃ. ni. 1.250; theragā. 443) hite. ‘‘Atthe jāte ca paṇḍita’’ntiādīsu (jā. 1.1.92) kāraṇe. Idha pana kāraṇe. Tasmā yaṃ paññādilābhādīnaṃ kāraṇaṃ diṭṭhadhammikaṃ, yañca pecca sokābhāvassa kāraṇaṃ samparāyikaṃ, taṃ yohaṃ ajja bhagavatā vuttanayena sāmaṃyeva pajānāmi, so kathaṃ nu dāni puccheyyaṃ puthū samaṇabrāhmaṇeti evamettha saṅkhepato attho veditabbo.

Evaṃ yakkho ‘‘pajānāmi yo attho samparāyiko’’ti vatvā tassa ñāṇassa bhagavaṃmūlakattaṃ dassento **atthāya vata me buddho**ti āha. Tattha **atthāyā**ti hitāya vuḍḍhiyā ca. **Yattha dinnaṃ mahapphala**nti ‘‘yassete caturo dhammā’’ti ettha vuttacāgena yattha dinnaṃ mahapphalaṃ, taṃ aggadakkhiṇeyyaṃ buddhaṃ pajānāmīti attho. Keci pana ‘‘saṅghaṃ sandhāya evamāhā’’ti bhaṇanti.

Evaṃ imāya gāthāya attano hitādhigamaṃ dassetvā idāni sahitapaṭipattiṃ dīpento **so ahaṃ vicarissāmī**tiādimāha. Tattha **gāmā gāma**nti devagāmā devagāmaṃ. **Purā pura**nti devanagarato devanagaraṃ. **Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammata**nti ‘‘sammāsambuddho vata bhagavā, svākkhāto vata bhagavato dhammo’’tiādinā nayena buddhasubodhitañca dhammasudhammatañca ca-saddena ‘‘suppaṭipanno vata bhagavato sāvakasaṅgho’’tiādinā saṅghasuppaṭipattiñca abhitthavitvā namassamāno dhammaghosako hutvā vicarissāmīti vuttaṃ hoti.

Evamimāya gāthāya pariyosānañca rattivibhāvanañca sādhukārasadduṭṭhānañca āḷavakakumārassa yakkhabhavanaṃ ānayanañca ekakkhaṇeyeva ahosi. Rājapurisā sādhukārasaddaṃ sutvā – ‘‘evarūpo sādhukārasaddo ṭhapetvā buddhe na aññesaṃ abbhuggacchati, āgato nu kho bhagavā’’ti āvajjentā bhagavato sarīrappabhaṃ disvā pubbe viya bahi aṭṭhatvā nibbisaṅkā antoyeva pavisitvā addasaṃsu bhagavantaṃ yakkhassa bhavane nisinnaṃ, yakkhañca añjaliṃ paggahetvā ṭhitaṃ. Disvāna yakkhaṃ āhaṃsu – ‘‘ayaṃ te, mahāyakkha, rājakumāro balikammāya ānīto, handa naṃ khāda vā bhuñja vā, yathāpaccayaṃ vā karohī’’ti. So sotāpannattā lajjito visesena ca bhagavato purato evaṃ vuccamāno atha taṃ kumāraṃ ubhohi hatthehi paṭiggahetvā bhagavato upanāmesi ‘‘ayaṃ, bhante, kumāro mayhaṃ pesito, imāhaṃ bhagavato dammi, hitānukampakā buddhā, paṭigganhātu, bhante, bhagavā imaṃ dārakaṃ imassa hitatthāya sukhatthāyā’’ti imañca gāthamāha –

‘‘Imaṃ kumāraṃ satapuññalakkhaṇaṃ,
Sabbaṅgupetaṃ paripuṇṇabyañjanaṃ;
Udaggacitto sumano dadāmi te,
Paṭiggaha lokahitāya cakkhumā’’ti.

Paṭiggahesi bhagavā kumāraṃ. Paṭigganhanto ca yakkhassa ca kumārassa ca maṅgalakaraṇatthaṃ pādūnagāthaṃ abhāsi. Taṃ yakkho kumāraṃ saraṇaṃ gamento tikkhattuṃ catutthapādena pūresi. Seyyathidaṃ –

‘‘Dīghāyuko hotu ayaṃ kumāro,
Tuvañca yakkha sukhito bhavāhi;
Abyādhitā lokahitāya tiṭṭhatha,
Ayaṃ kumāro saraṇamupeti buddhaṃ;
Ayaṃ kumāro saraṇamupeti dhammaṃ;
Ayaṃ kumāro saraṇamupeti saṅgha’’nti.

Atha bhagavā kumāraṃ rājapurisānaṃ adāsi – ‘‘imaṃ vaḍḍhetvā puna mameva dethā’’ti. Evaṃ so kumāro rājapurisānaṃ hatthato yakkhassa hatthaṃ, yakkhassa hatthato bhagavato hatthaṃ, bhagavato hatthato puna rājapurisānaṃ hatthaṃ gatattā nāmato ‘‘hatthako āḷavako’’ti jāto. Taṃ ādāya paṭinivatte rājapurise disvā kassakavanakammikādayo ‘‘kiṃ yakkho kumāraṃ atidaharattā na icchī’’ti? Bhītā pucchiṃsu. Rājapurisā ‘‘mā bhāyatha. Khemaṃ kataṃ bhagavatā’’ti sabbamārocesuṃ. Tato ‘‘sādhu sādhū’’ti sakalaṃ āḷavinagaraṃ ekakolāhalena yakkhābhimukhaṃ ahosi. Yakkhopi bhagavato bhikkhācārakāle anuppatte pattacīvaraṃ gahetvā upaḍḍhamaggaṃ anugantvā nivatti.

Atha bhagavā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakicco nagaradvāre aññatarasmiṃ vivitte rukkhamūle paññattabuddhāsane nisīdi. Tato mahājanakāyena saddhiṃ rājā ca nāgarā ca ekato sampiṇḍitvā bhagavantaṃ upasaṅkamma vanditvā parivāretvā nisinnā – ‘‘kathaṃ, bhante, evaṃ dāruṇaṃ yakkhaṃ damayitthā’’ti pucchiṃsu. Tesaṃ bhagavā yuddhamādiṃ katvā ‘‘evaṃ navavidhaṃ vassaṃ vassetvā evaṃ vibhiṃsanakaṃ akāsi, evaṃ pañhaṃ pucchi. Tassāhaṃ evaṃ vissajjesi’’nti tamevāḷavakasuttaṃ kathesi. Kathāpariyosāne caturāsītipāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Tato rājā ceva nāgarā ca vessavaṇamahārājassa bhavanasamīpe yakkhassa bhavanaṃ katvā pupphagandhādisakkārupetaṃ niccabaliṃ pavattesuṃ. Tañca kumāraṃ viññutaṃ pattaṃ ‘‘tvaṃ bhagavantaṃ nissāya jīvitaṃ labhi, gaccha bhagavantaṃyeva payirupāsassu bhikkhusaṅghañcā’’ti vissajjesuṃ. So bhagavantañca bhikkhusaṅghañca payirupāsamāno nacirasseva anāgāmiphale patiṭṭhāya sabbaṃ buddhavacanaṃ uggahetvā pañcasataupāsakaparivāro ahosi. Bhagavā ca naṃ etadagge niddisi – ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ upāsakānaṃ catūhi saṅgahavatthūhi parisaṃ saṅgaṇhantānaṃ yadidaṃ hatthako āḷavako''ti (a. ni. 1.251). Dvādasamaṃ.

Iti sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Yakkhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sakkasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Suvīrasuttavaṇṇanā

247. Sakkasaṃyuttassa paṭhame **abhiyaṃsū**ti kadā abhiyaṃsu? Yadā balavanto ahesuṃ, tadā. Tatrāyaṃ anupubbikathā – sakko kira magadharaṭṭhe macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇakammaṃ karonto satta vatapadāni pūretvā tattha kālaṅkato devaloke nibbatti. Taṃ balavakammānubhāvena saparisaṃ sesadevatā dasahi ṭhānehi adhigaṇhantaṃ disvā ''āgantukadevaputtā āgatā''ti nevāsikā gandhapānaṃ sajjayiṃsu. Sakko sakaparisāya saññaṃ adāsi – ''mārisā mā gandhapānaṃ pivittha, pivanākāramattameva dassethā''ti. Te tattha akaṃsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakehi upanītaṃ gandhapānaṃ yāvadatthaṃ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṃ patitvā sayiṃsu. Sakko ''gaṇhatha puttahatāya putte''ti te pādesu gahetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññatejena tadanuvattakāpi sabbe tattheva patiṃsu. Te sineruvemajjhakāle saññaṃ labhitvā, ''tātā na suraṃ pivimha, na suraṃ pivimhā''ti āhaṃsu. Tato paṭṭhāya asurā nāma jātā. Atha nesaṃ kammapaccayautusamuṭṭhānaṃ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ nibbatti. Sakko tesaṃ nivattetvā anāgamanatthāya ārakkhaṃ ṭhapesi, yaṃ sandhāya vuttaṃ –

''Antarā dvinnaṃ ayujjhapurānaṃ,
Pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā;
Udakaṃ karoṭi-payassa ca hārī,
Madanayutā caturo ca mahatthā''ti.

Dve nagarāni hi yuddhena gahetuṃ asakkuṇeyyatāya ayujjhapurāni nāma jātāni devanagarañca asuranagarañca. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṃ pavisitvā dvāre pidahite asurānaṃ satasahassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, athāsurehi palāyitvā asuranagarassa dvāre pidahite sakkānaṃ satasahassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Nesaṃ antarā etesu udakādīsu pañcasu ṭhānesu sakkena ārakkhā ṭhapitā. Tattha **udaka**saddena nāgā gahitā. Te hi udake balavanto honti. Tasmā sinerussa paṭhamālinde tesaṃ ārakkhā. **Karoṭi**saddena supaṇṇā gahitā. Tesaṃ kira karoṭi nāma pānabhojanaṃ, tena taṃ nāmaṃ labhiṃsu. Dutiyālinde tesaṃ ārakkhā. **Payassahārī**saddena kumbhaṇḍā gahitā. Dānavarakkhasā kira te. Tatiyālinde tesaṃ ārakkhā. **Madanayuta**saddena yakkhā gahitā. Visamacārino kirate yujjhasoṇḍā. Catutthālinde tesaṃ ārakkhā. **Caturo ca mahantā**ti cattāro mahārājāno vuttā. Pañcamālinde tesaṃ ārakkhā. Tasmā yadi asurā kupitāvilacittā devapuraṃ upayanti yuddhesū, yaṃ girino paṭhamaṃ paribhaṇḍaṃ, taṃ uragā paṭibāhanti evaṃ sesesu sesā.

Te pana asurā āyuvaṇṇarasaissariyasampattīhi tāvatiṃsasadisāva. Tasmā antarā attānaṃ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya, ''na idaṃ devanagaraṃ, tattha pāricchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkenāmhākaṃ suraṃ pāyetvā vañcitā, devanagarañca no gahitaṃ, gacchāma tena saddhiṃ yujjhissāmā''ti hatthiassarathe āruyha suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā, yuddhasajjā hutvā, asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhetvā uṭṭhahanti. Te deve vuṭṭhe vammikamakkhikā vammikaṃ viya sineruṃ abhiruhitu ārabhanti. Atha nesaṃ paṭhamaṃ nāgehi saddhiṃ yuddhaṃ hoti. Tasmiṃ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṃ vā chijjati, na lohitaṃ uppajjati, kevalaṃ kumārakānaṃ dārumeṇḍakayuddhaṃ viya aññamaññaṃ santāsanamattameva hoti. Koṭisatāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhiṃ yujjhitvā te asurapuraṃyeva pavesetvā nivattanti.

Yadā pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkitvā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhiṃ ekatova hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsūpi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampiṇḍitānipi pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa taṃ pavattiṃ ārocenti. Sakko tesaṃ vacanaṃ sutvā diyaḍḍhayojanasatikaṃ vejayantarathaṃ āruyha sayaṃ vā nikkhamati, ekaṃ vā puttaṃ peseti. Imasmiṃ pana kāle puttaṃ pesetukāmo, **tāta suvīrā**tiādimāha.

Evaṃ bhaddantavāti khoti evaṃ hotu bhaddaṃ tava iti kho. **Pamādaṃ āpādesī**ti pamādaṃ akāsi. Accharāsaṅghaparivuto saṭṭhiyojanaṃ vitthārena suvaṇṇamahāvīthiṃ otaritvā nakkhattaṃ kīḷanto nandanavanādīsu vicaratīti attho.

Anuṭṭhahanti anuṭṭhahanto. **Avāyāman**ti avāyamanto. **Alasvassā**ti alaso assa. **Na ca kiccāni kāraye**ti kiñci kiccaṃ nāma na kareyya. **Sabbakāmasamiddhassā**ti sabbakāmehi samiddho assa. **Taṃ me, sakka, varaṃ disā**ti, sakka devaseṭṭha, taṃ me varaṃ uttamaṃ ṭhānaṃ okāsaṃ disaṃ ācikkha kathehīti vadati. **Nibbānassa hi so maggo**ti kammaṃ akatvā jīvitaṭṭhānaṃ nāma nibbānassa maggo. Paṭhamaṃ.

2. Susīmasuttavaṇṇanā

248. Dutiye **susīma**nti attano puttasahassassa antare evaṃnāmakaṃ ekaṃ puttameva. Dutiyaṃ.

3. Dhajaggasuttavaṇṇanā

249. Tatiye **samupabyūḷho**ti sampiṇḍito rāsibhūto. **Dhajaggaṃ ullokeyyathā**ti sakkassa kira diyaḍḍhayojanasatāyāmo ratho. Tassa hi pacchimanto paṇṇāsayojano, majjhe rathapañjaro paṇṇāsayojano, rathasandhito yāva rathasīsā paṇṇāsayojanāni. Tadeva pamāṇaṃ diguṇaṃ katvā tiyojanasatāyāmotipi vadantiyeva. Tasmiṃ yojanikapallaṅko atthato, tiyojanikaṃ setacchattaṃ matthake ṭhapitaṃ, ekasmiṃyeva yuge sahassaājaññā yuttā, sesālaṅkārassa pamāṇaṃ natthi. Dhajo panassa aḍḍhatiyāni yojanasatāni uggato, yassa vātāhatassa pañcaṅgikatūriyasseva saddo niccharati, taṃ ullokeyyāthāti vadati. Kasmā? Taṃ passantānañhi rājā no āgantvā parisapariyante nikhātathambho viya ṭhito, kassa mayaṃ bhāyāmāti bhayaṃ na hoti. **Pajāpatissā**ti so kira sakkena samānavaṇṇo samānāyuko dutiyaṃ āsanaṃ labhati. Tathā **varuṇo īsāno** ca. Varuṇo pana tatiyaṃ āsanaṃ labhati, īsāno catutthaṃ. **Palāyī**ti asurehi parājito tasmiṃ rathe ṭhito appamattakampi rajadhajaṃ disvā palāyanadhammo.

Itipi so bhagavātiādīni visuddhimagge vitthāritāneva. **Idamavocā**ti idaṃ dhajaggaparittaṃ nāma bhagavā avoca, yassa āṇākhette koṭisatasahassacakkavāḷe ānubhāvo vattati. Idaṃ āvajjetvā hi yakkhabhayacorabhayādīhi dukkhehi muttānaṃ anto natthi. Tiṭṭhatu aññadukkhavūpasamo, idaṃ āvajjamāno hi pasannacitto ākāsepi patiṭṭhaṃ labhati.

Tatridaṃ vatthu – dīghavāpicetiyamhi kira sudhākamme kayiramāne eko daharo muddhavedikāpādato patitvā cetiyakucchiyā bhassati. Heṭṭhā ṭhito bhikkhusaṅgho ‘‘dhajaggaparittaṃ, āvuso, āvajjāhī’’ti āha. So maraṇabhayena tajjito ‘‘dhajaggaparittaṃ maṃ rakkhatū’’ti āha. Tāvadevassa cetiyakucchito dve iṭṭhakā nikkhamitvā sopānaṃ hutvā aṭṭhaṃsu, upariṭṭhito vallinisseṇiṃ otāresuṃ. Tasmiṃ nisseṇiyaṃ ṭhite iṭṭhakā yathāṭṭhāneyeva aṭṭhaṃsu. Tatiyaṃ.

4. Vepacittisuttavaṇṇanā

250. Catutthe **vepacittī**ti so kira asurānaṃ sabbajeṭṭhako. **Yenā**ti nipātamattaṃ **na**nti ca. **Kaṇṭhapañcamehī**ti dvīsu hatthesu pādesu kaṇṭhe cāti evaṃ pañcahi bandhanehi. Tāni pana naḷinasuttaṃ viya makkaṭakasuttaṃ viya ca cakkhussāpāthaṃ āgacchanti, iriyāpathaṃ rujjhanti. Tehi pana citteneva bajjhati, citteneva muccati. **Akkosatī**ti corosi bālosi mūḷhosi thenosi oṭṭhosi goṇosi gadrabhosi nerayikosi tiracchānagatosi, natthi tuyhaṃ sugati, duggatiyeva tuyhaṃ pāṭikaṅkhāti imehi dasahi akkosavatthūhi akkosati. **Paribhāsatī**ti, jarasakka, na tvaṃ sabbakālaṃ jinissasi, yadā asurānaṃ jayo bhavissati, tadā tampi evaṃ bandhitvā asurabhavanassa dvāre nipajjāpetvā pothāpessāmīti ādīni vatvā tajjeti. Sakko vijitavijayo na taṃ manasi karoti, mahāpaṭiggahaṇaṃ panassa matthake vidhunanto sudhammadevasabhaṃ pavisati ceva nikkhamati ca. **Ajjhabhāsī**ti ‘‘kiṃ nu kho esa sakko imāni pharusavacanāni bhayena titikkhati, udāhu adhivāsanakhantiyā samannāgatattā’’ti? Vīmaṃsanto abhāsi.

Dubbalyā noti dubbalabhāvena nu. **Paṭisaṃyuje**ti paṭisaṃyujeyya paṭipphareyya. **Pabhijjeyyu**nti virajjeyyuṃ. Pakujjheyyuntipi pāṭho. **Para**nti paccatthikaṃ. **Yo sato upasammatī**ti yo satimā hutvā upasammati, tassa upasamaṃyevāhaṃ bālassa paṭisedhanaṃ maññeti attho. **Yadā naṃ maññatī**ti yasmā taṃ maññati. **Ajjhāruhatī**ti ajjhottharati. **Gova bhiyyo palāyina**nti yathā goyuddhe tāvadeva dve gāvo yujjhante gogaṇo olokento tiṭṭhati, yadā pana eko palāyati, atha naṃ palāyantaṃ sabbo gogaṇo bhiyyo ajjhottharati. Evaṃ dummedho khamantaṃ bhiyyo ajjhottharatīti attho.

Sadatthaparamāti sakatthaparamā. **Khantyā bhiyyo na vijjatī**ti tesu sakaatthaparamesu atthesu khantito uttaritaro añño attho na vijjati. **Tamāhu paramaṃ khanti**nti yo balavā titikkhati, tassa taṃ khantiṃ paramaṃ āhu. **Bālabalaṃ** nāma aññāṇabalaṃ. Taṃ yassa balaṃ, abalameva taṃ balanti āhu kathentīti dīpeti. **Dhammaguttassā**ti dhammena rakkhitassa, dhammaṃ vā rakkhantassa. **Paṭivattā**ti paṭippharitvā vattā, paṭippharitvā vā bālabalanti vadeyyāpi, dhammaṭṭhaṃ pana cāletuṃ samattho nāma natthi. **Tasseva tena pāpiyo**ti tena kodhena tasseva puggalassa pāpaṃ. Katarassa? **Yo kuddhaṃ paṭikujjhati. Tikicchantāna**nti ekavacane bahuvacanaṃ, tikicchantanti attho. **Janā maññantī**ti evarūpaṃ attano ca parassa cāti ubhinnaṃ atthaṃ tikicchantaṃ nipphādentaṃ puggalaṃ ‘‘andhabālo aya’’nti andhabālaputhujjanāva evaṃ maññanti. **Dhammassa akovidā**ti catusaccadhamme achekā. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Kho**ti nipātamattaṃ. Catutthaṃ.

5. Subhāsitajayasuttavaṇṇanā

251. Pañcame **asurindaṃ etadavocā**ti chekatāya etaṃ avoca. Evaṃ kirassa ahosi ‘‘parassa nāma gāhaṃ mocetvā paṭhamaṃ vattuṃ garu. Parassa vacanaṃ anugantvā pana pacchā sukhaṃ vattu’’nti. **Pubbadevā**ti devaloke ciranivāsino pubbasāmikā, tumhākaṃ tāva paveṇiāgataṃ bhaṇathāti. **Adaṇḍāvacarā**ti daṇḍāvacaraṇarahitā, daṇḍaṃ vā satthaṃ vā gahetabbanti evamettha natthīti attho. Pañcamaṃ.

6. Kulāvakasuttavaṇṇanā

252. Chaṭṭhe **ajjhabhāsī**ti tassa kira simbalivanābhimukhassa jātassa rathasaddo ca ājānīyasaddo dhajasaddo ca samantā asanipātasaddo viya ahosi. Taṃ sutvā simbalivane balavasupaṇṇā palāyiṃsu, jarājiṇṇā ceva rogadubbalā ca asañjātapakkhapotakā ca palāyituṃ asakkontā, maraṇabhayena tajjitā ekappahāreneva mahāviravaṃ viraviṃsu. Sakko taṃ sutvā ‘‘kassa saddo, tātā’’ti? Mātaliṃ pucchi. Rathasaddaṃ, te deva, sutvā supaṇṇā palāyituṃ asakkontā viravantīti. Taṃ sutvā karuṇāsamāvajjitahadayo abhāsi. **Īsāmukhenā**ti rathassa īsāmukhena. Yathā kulāvake īsāmukhaṃ na sañcuṇṇeti, evaṃ iminā īsāmukhena te parivajjaya. So hi ratho puññapaccayanibbatto cakkavāḷapabbatepi sinerumhipi sammukhībhūte vinivijjhitvāva gacchati na sajjati, ākāsagatasadiseneva gacchati. Sace tena simbalivanena gato bhaveyya, yathā mahāsakaṭe kadalivanamajjhena vā eraṇḍavanamajjhena vā gacchante sabbavanaṃ vibhaggaṃ nimmathitaṃ hoti, evaṃ tampi simbalivanaṃ bhaveyya. Chaṭṭhaṃ.

7. Nadubbhiyasuttavaṇṇanā

253. Sattame **upasaṅkamī**ti ''ayaṃ sakko 'yopi me assa supaccatthiko, tassa pāhaṃ na dubbheyya'nti cinteti, mayā tassa paccatthikataro nāma natthi, vīmaṃsissāmi tāva naṃ, kiṃ nu kho maṃ passitvā dubbhati, na dubbhatī''ti cintetvā upasaṅkami. **Tiṭṭha vepacitti gahitosī**ti vepacitti, ettheva tiṭṭha, gahito tvaṃ mayāti vadati. Saha vacanenevassa so kaṇṭhapañcamehi bandhanehi baddhova ahosi. **Sapassu ca me**ti mayi adubbhatthāya sapathaṃ karohīti vadati. **Yaṃ musābhaṇato pāpa**nti imasmiṃ kappe paṭhamakappikesu cetiyarañño pāpaṃ sandhāyāha. **Ariyūpavādino**ti kokalikassa viya pāpaṃ. **Mittadduno ca yaṃ pāpanti mahākapijātake** mahāsatte duṭṭhacittassa pāpaṃ. **Akataññuno**ti devadattasadisassa akataññuno pāpaṃ. Imāni kira imasmiṃ kappe cattāri mahāpāpāni. Sattamaṃ.

8. Verocanaasurindasuttavaṇṇanā

254. Aṭṭhame **aṭṭhaṃsū**ti dvārapālarūpakāni viya ṭhitā. **Nipphadā**ti nipphatti, yāva attho nipphajjati, tāva vāyamethevāti vadati. Dutiyagāthā sakkassa. Tattha **khantyā bhiyyo**ti nipphannasobhanesu atthesu khantito uttaritaro attho nāma natthi. **Atthajātā**ti kiccajātā. Soṇasiṅgālādayopi hi upādāya akiccajāto satto nāma natthi. Ito etto gamanamattampi kiccameva hoti. **Saṃyogaparamā tveva, sambhogā sabbapāṇina**nti pārivāsikaodanādīni hi asambhogārahāni honti, tāni puna uṇhāpetvā bhajjitvā sappimadhuphāṇitādīhi saṃyojitāni sambhogārahāni honti. Tenāha ''saṃyogaparamā tveva, sambhogā sabbapāṇina''nti. **Nipphannasobhano attho**ti ime atthā nāma nipphannāva sobhanti. Puna catutthagāthā sakkassa. Tatthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Aṭṭhamaṃ.

9. Araññāyatanaisisuttavaṇṇanā

255. Navame **paṇṇakuṭīsu sammantī**ti himavantapadese ramaṇīye araññāyatane rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanādīhi sampannāsu paṇṇasālāsu vasanti. **Sakko ca devānamindo vepacitti cā**ti ime dve janā jāmātikasasurā kālena kalahaṃ karonti, kālena ekato caranti, imasmiṃ pana kāle ekato caranti. **Paṭaliyo**ti gaṇaṅgaṇūpāhanā. **Khaggaṃ olaggetvā**ti khaggaṃ aṃse olaggetvā. **Chattenā**ti dibbasetacchattena matthake dhārayamānena. **Apabyāmato karitvā**ti byāmato akatvā. **Ciradikkhitāna**nti cirasamādiṇṇavatānaṃ. **Ito paṭikkammā**ti ''ito pakkama parivajjaya, mā uparivāte tiṭṭhā''ti vadanti. **Na hettha devā**ti etasmiṃ sīlavantānaṃ gandhe devā na paṭikkūlasaññino, iṭṭhakantamanāpasaññinoyevāti dīpeti. Navamaṃ.

10. Samuddakasuttavaṇṇanā

256. Dasame **samuddatīre paṇṇakuṭīsū**ti cakkavāḷamahāsamuddapiṭṭhiyaṃ rajatapaṭṭavaṇṇe vālukapuḷine vuttappakārāsu paṇṇasālāsu vasanti. **Siyāpi no**ti siyāpi amhākaṃ. **Abhayadakkhiṇaṃ yāceyyāmā**ti abhayadānaṃ yāceyyāma. Yebhuyyena kira devāsurasaṅgāmo mahāsamuddapiṭṭhe hoti. Asurānaṃ na sabbakālaṃ jayo hoti, bahuvāre parājayova hoti. Te devehi parājitā palāyantā isīnaṃ assamapadena gacchantā ''sakko imehi saddhiṃ mantetvā amhe nāseti, gaṇhatha puttahatāya putte''ti kupitā assamapade pānīyaghaṭacaṅkamanasālādīni viddhaṃsenti. Isayo araññato phalāphalaṃ ādāya āgatā naṃ disvā puna dukkhena paṭipākatikaṃ karonti. Tepi punappunaṃ tatheva vināsenti. Tasmā ''idāni tesaṃ saṅgāmo paccupaṭṭhito''ti sutvā evaṃ cintayiṃsu.

Kāmaṃkaroti icchitakaro. **Bhayassa abhayassa vā**ti bhayaṃ vā abhayaṃ vā. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace tvaṃ abhayaṃ dātukāmo, abhayaṃ dātuṃ pahosi. Sace bhayaṃ dātukāmo. Bhayaṃ dātuṃ pahosi. Amhākaṃ pana abhayadānaṃ dehīti. **Duṭṭhāna**nti viruddhānaṃ. **Pavutta**nti khette patiṭṭhāpitaṃ.

Tikkhattuṃ ubbijjīti sāyamāsabhattaṃ bhuñjitvā sayanaṃ abhiruyha nipanno niddāya okkantamattāya samantā ṭhatvā sattisatena pahaṭo viya viravanto uṭṭhahati, dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ ‘‘kimida’’nti saṅkhobhaṃ āpajjati. Atha naṃ āgantvā ‘‘kimida’’nti pucchanti. So ‘‘na kiñcī’’ti vadati. Dutiyayāmādīsupi eseva nayo. Iti asurānaṃ ‘‘mā bhāyi, mahārājā’’ti taṃ assāsentānaṃyeva aruṇaṃ uggacchati. Evamassa tato paṭṭhāya gelaññajātaṃ cittaṃ vepati. Teneva cassa ‘‘vepacittī’’ti aparaṃ nāmaṃ udapādīti. Dasamaṃ.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1. Vatapadasuttavaṇṇanā

257. Dutiyavaggassa paṭhame **vatapadānī**ti vatakoṭṭhāsāni. **Samattānī**ti paripuṇṇāni. **Samādinnānī**ti gahitāni. **Kule jeṭṭhāpacāyī**ti kulajeṭṭhakānaṃ mahāpitā mahāmātā cūḷapitā cūḷamātā mātulo mātulānītiādīnaṃ apacitikārako. **Saṇhavāco**ti piyamudumadhuravāco. **Muttacāgo**ti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti deyyadhammadānatthāya sadā dhotahattho. **Vossaggarato**ti vossajjane rato. **Yācayogo**ti parehi yācitabbāraho, **yācayogo**ti vā yācayogeneva yutto. **Dānasaṃvibhāgarato**ti dāne ca saṃvibhāge ca rato. Paṭhamaṃ.

2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā

258. Dutiye **manussabhūto**ti magadharaṭṭhe macalagāme manussabhūto. **Āvasathaṃ adāsī**ti catumahāpathe mahājanassa āvasathaṃ kāretvā adāsi. **Sahassampi atthāna**nti sahassampi kāraṇānaṃ, janasahassena vā vacanasahassena vā osārite ‘‘ayaṃ imassa attho, ayaṃ imassa attho’’ti ekapade ṭhitova vinicchinati. Dutiyaṃ.

3. Mahālisuttavaṇṇanā

259. Tatiye **upasaṅkamī**ti ‘‘sakko devarājāti kathenti, atthi nu kho so sakko, yena so diṭṭhapubboti imamatthaṃ dasabalaṃ pucchissāmī’’ti upasaṅkami. **Tañca pajānāmī**ti bahuvacane ekavacanaṃ, te ca dhamme pajānāmīti attho. Sakko kira anantare attabhāve magadharaṭṭhe macalagāme magho nāma māṇavo ahosi paṇḍito byatto, bodhisattacariyā viya ca tassa cariyā ahosi. So tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇamakāsi. Ekadivasaṃ attanova paññāya upaparikkhitvā gāmamajjhe mahājanassa sannipatitaṭṭhāne kacavaraṃ ubhatopassesu apabyūhitvā taṃ ṭhānaṃ ramaṇīyaṃ akāsi. Puna tattheva maṇḍapaṃ kāresi. Puna gacchante kāle sālaṃ kāresi. Gāmato ca nikkhamitvā gāvutampi aḍḍhayojanampi tigāvutampi yojanampi vicaritvā tehi sahāyehi saddhiṃ visamaṃ samaṃ akāsi. Te sabbeva ekacchandā tattha tattha setuyuttaṭṭhāne setuṃ, maṇḍapasālāpokkharaṇimālāvaccharopanapadīnaṃ yuttaṭṭhānesu maṇḍapasālāpokkharaṇimālāvaccharopanādīni karontā bahuṃ puññamakaṃsu. Magho satta vatapadāni pūretvā kāyassa bhedā saddhiṃ sahāyehi tāvatiṃsabhavane nibbatti. Taṃ sabbaṃ bhagavā jānāti. Tenāha – **yesaṃ dhammānaṃ samādinnattā sakko sakkattaṃ ajjhagā, tañca pajānāmī**ti. Ayaṃ sakkassa sakkattādhigame saṅkhepakathā, vitthāro pana sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya sakkapañhavaṇṇanāyaṃ vutto. Tatiyaṃ.

4. Daliddasuttavaṇṇanā

260. Catutthe **manussadaliddo**ti manussaadhano. **Manussakapaṇo**ti manussakāruññataṃ patto. **Manussavarāko**ti manussalāmako. **Tatrā**ti tasmiṃ ṭhāne, tasmiṃ vā atirocane. **Ujjhāyantī**ti avajjhāyanti lāmakato cintenti. **Khiyantī**ti kathenti pakāsenti. **Vipācentī**ti tattha tattha kathenti vitthārenti. **Eso kho mārisā**ti ettha ayamanupubbikathā – so kira anuppanne buddhe kāsiraṭṭhe bārāṇasirājā hutvā samussitaddhajapaṭākanānālaṅkārena suṭṭhu alaṅkataṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ akāsi attano sirisampattiyā samākaḍḍhitanettena janakāyena samullokiyamāno. Tasmiñca samaye eko paccekabuddho gandhamādanapabbatā āgamma tasmiṃ nagare piṇḍāya carati, santindriyo santamānaso uttamadamathasamannāgato. Mahājanopi rājagataṃ cittīkāraṃ pahāya paccekabuddhameva olokesi. Rājā – ‘‘idāni imasmiṃ janakāye ekopi maṃ na oloketi. Kiṃ nu kho eta’’nti? Olokento paccekabuddhaṃ addasa. Sopi paccekabuddho mahallako hoti pacchimavaye ṭhito. Cīvarānipissa jiṇṇāni, tato tato suttāni gaḷanti. Rañño satasahassādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramiṃ paccekabuddhaṃ disvā cittapasādamattaṃ vā hatthaṃ pasāretvā vandanamattaṃ vā nāhosi. So rājā ‘‘pabbajito maññe esa usūyāya maṃ na oloketī’’ti kujjhitvā ‘‘kvāyaṃ kuṭṭhicīvarāni pāruto’’ti niṭṭhubhitvā pakkāmi. Tassa kammassa vipākena mahāniraye nibbattitvā vipākāvasesena manussalokaṃ āgacchanto rājagahe paramakapaṇāya itthiyā kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhi. Gahitakālato paṭṭhāya sā itthī kañjikamattampi udarapūraṃ nālattha. Tassa kucchigatasseva kaṇṇanāsā vilīnā, saṅkhapalitakuṭṭhī hutvā mātukucchito nikkhanto. Mātāpitaro nāma dukkarakārikā honti, tenassa mātā yāva kapālaṃ gahetvā carituṃ na sakkoti, tāvassa kañjikampi udakampi āharitvā adāsi. Bhikkhāya carituṃ samatthakāle panassa kapālaṃ hatthe datvā ‘‘paññāyissasi sakena kammenā’’ti pakkāmi.

Athassa tato paṭṭhāya sakalasarīrato maṃsāni chijjitvā chijjitvā patanti, yūsaṃ paggharati, mahāvedanā vattanti. Yaṃ yaṃ racchaṃ nissāya sayati, sabbarattiṃ mahāravena ravati. Tassa kāruññaparidevitasaddena sakalavīthiyaṃ manussā sabbarattiṃ niddaṃ na labhanti. Tassa tato paṭṭhāya sukhasayite pabodhetīti **suppabuddho**tveva nāmaṃ udapādi. Athāparena samayena bhagavati rājagahaṃ sampatte nāgarā satthāraṃ nimantetvā nagaramajjhe mahāmaṇḍapaṃ katvā dānaṃ adaṃsu. Suppabuddhopi kuṭṭhī gantvā dānaggamaṇḍapassa avidūre nisīdi. Nāgarā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena parivisantā tassāpi yāgubhattaṃ adaṃsu. Tassa paṇītabhojanaṃ bhuttassa cittaṃ ekaggaṃ ahosi. Satthā bhattakiccāvasāne anumodanaṃ katvā saccāni dīpesi, suppabuddho nisinnaṭṭhāne nisinnova desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā sotāpattiphale patiṭṭhito. Satthā uṭṭhāya vihāraṃ gato. Sopi cumbaṭaṃ āruyha kapālamādāya daṇḍamolubbha attano vasanaṭṭhānaṃ gacchanto vibbhantāya gāviyā jīvitā voropito mattikapātiṃ bhinditvā suvaṇṇapātiṃ paṭilabhanto viya dutiyacittavāre devaloke nibbatto attano puññaṃ nissāya aññe deve atikkamma virocittha. Taṃ kāraṇaṃ dassento sakko devānamindo **eso kho mārisā**tiādimāha.

Saddhāti maggenāgatasaddhā. **Sīlañca yassa kalyāṇa**nti kalyāṇasīlaṃ nāma ariyasāvakassa ariyakantasīlaṃ vuccati. Tattha kiñcāpi ariyasāvakassa ekasīlampi akantaṃ nāma natthi, imasmiṃ panatthe bhavantarepi appahīnaṃ pañcasīlaṃ adhippetaṃ. Catutthaṃ.

5. Rāmaṇeyyakasuttavaṇṇanā

261. Pañcame **ārāmacetyā**ti ārāmacetiyāni. **Vanacetyā**ti vanacetiyāni. Ubhayatthāpi cittīkataṭṭhena cetyaṃ veditabbaṃ. **Manussarāmaṇeyyassā**ti manussaramaṇīyabhāvassa. Idāni manussaramaṇīyakavasena bhūmiramaṇīyakaṃ dassento **gāme vā**tiādimāha. Pañcamaṃ.

6. Yajamānasuttavaṇṇanā

262. Chaṭṭhe **yajamānāna**nti yajantānaṃ. Tadā kira aṅgamagadhavāsikā manussā anusaṃvaccharaṃ sappimadhuphāṇitādīsu aggaṃ gahetvā ekasmiṃ ṭhāne dārūnaṃ saṭṭhimatte sakaṭabhāre rāsiṃ katvā aggiṃ datvā pajjalitakāle ‘‘mahābrahmuno yajāmā’’ti taṃ sabbaṃ pakkhipanti. ‘‘Ekavāraṃ pakkhittaṃ sahassaguṇaphalaṃ detī’’ti nesaṃ laddhi. Sakko devarājā ‘‘sabbepime sabbaaggāni gahetvā ‘mahābrahmuno yajāmā’ti aggimhi jhāpenti. Aphalaṃ karonti, mayi passante mā nassantu, yathā buddhassa ceva saṅghassa ca datvā bahuṃ puññaṃ pasavanti, evaṃ karissāmī’’ti dārurāsiṃ jalāpetvā olokentesu manussesu puṇṇamadivase brahmattabhāvaṃ māpetvā mahājanassa passantasseva candamaṇḍalaṃ bhinditvā nikkhanto viya ahosi. Mahājano disvā ‘‘imaṃ yaññaṃ paṭiggahetuṃ mahābrahmā āgacchatī’’ti jaṇṇukehi bhūmiyaṃ patiṭṭhāya, añjaliṃ paggayha namassamāno aṭṭhāsi. Brāhmaṇā āhaṃsu ‘‘tumhe ‘mayaṃ takkena kathemā’ti maññatha, idāni passatha, ayaṃ vo brahmā sahatthā yaññaṃ paṭiggahetuṃ āgacchatī’’ti. Sakko āgantvā dārucitakamatthake ākāse ṭhatvā ‘‘kassāyaṃ sakkāro’’ti pucchi? Tumhākaṃ, bhante, paṭiggaṇhatha no yaññanti. Tena hi āgacchatha, mā tulaṃ chaḍḍetvā hatthena tulayittha, ayaṃ satthā dhuravihāre vasati, taṃ pucchissāma ‘‘kassa dinnaṃ mahapphalaṃ hotī’’ti? Ubhayaraṭṭhavāsino gahetvā satthu santikaṃ gantvā pucchanto evamāha.

Tattha **puññapekkhāna**nti puññaṃ icchantānaṃ puññatthikānaṃ. **Opadhikaṃ puñña**nti upadhivipākaṃ puññaṃ. **Saṅghe dinnaṃ mahapphala**nti ariyasaṅghe dinnaṃ vipphāravantaṃ hoti. Desanāvasāne caturāsītipāṇasahassāni amatapānaṃ piviṃsu. Tato paṭṭhāya manussā sabbāni aggadānāni bhikkhusaṅghassa adaṃsu. Chaṭṭhaṃ.

7. Buddhavandanāsuttavaṇṇanā

263. Sattame **uṭṭhehī**ti uṭṭhaha, ghaṭa, vāyama. **Vijitasaṅgāmā**ti rāgādīnañceva dvādasayojanikassa ca mārabalassa jitattā bhagavantaṃ evaṃ ālapati. **Pannabhārā**ti oropitakhandhakilesābhisaṅkhārabhāra. **Pannarasāya rattin**ti pannarasāya puṇṇamāya rattiṃ. Sattamaṃ.

8. Gahaṭṭhavandanāsuttavaṇṇanā

264. Aṭṭhame **puthuddisā**ti catasso disā catasso anudisā ca. **Bhummā**ti bhūmivāsino. **Cirarattasamāhite**ti upacārappanāhi cirarattasamāhitacitte. **Vande**ti vandāmi. **Brahmacariyaparāyaṇe**ti dasapi vassāni vīsatipi vassāni…pe… saṭṭhipi vassāni āpāṇakoṭikaṃ ekaseyyaṃ ekabhattantiādikaṃ seṭṭhacariyaṃ brahmacariyaṃ caramāneti attho. **Puññakarā**ti catupaccayadānaṃ kusumbhasumanapūjā dīpasahassajālanti evamādipuññakārakā. **Sīlavanto**ti upāsakatte patiṭṭhāya pañcahipi dasahipi sīlehi samannāgatā. **Dhammena dāraṃ posentī**ti umaṅgabhindanādīni akatvā dhammikehi kasigorakkhavaṇijjādīhi puttadāraṃ posenti. **Pamukho rathamāruhī**ti devānaṃ pamukho seṭṭho rathaṃ āruhi. Aṭṭhamaṃ.

9. Satthāravandanāsuttavaṇṇanā

265. Navame **bhagavantaṃ namassatī**ti ekaṃsaṃ uttariyaṃ dukulaṃ katvā, brahmajāṇuko hutvā sirasi añjaliṃ ṭhapetvā namassati. **So yakkho**ti so sakko. **Anomanāma**nti sabbaguṇehi omakabhāvassa natthitāya sabbaguṇanemittakehi nāmehi anomanāmaṃ. **Avijjāsamatikkamā**ti catusaccapaṭicchādikāya vaṭṭamūlakaavijjāya samatikkamena. **Sekkhā**ti satta sekkhā. **Apacayārāmā**ti vaṭṭaviddhaṃsane ratā. **Sikkhare**ti sikkhanti. Navamaṃ.

10. Saṅghavandanāsuttavaṇṇanā

266. Dasame **ajjhabhāsī**ti kasmā esa punappunaṃ evaṃ bhāsatīti? Sakkassa kira devarañño saddo madhuro, suphasitaṃ dantāvaraṇaṃ, kathanakāle suvaṇṇakiṅkiṇikasaddo viya niccharati. Taṃ punappunaṃ sotuṃ labhissāmīti bhāsati. **Pūtidehasayā**ti pūtimhi mātusarīre vā, attanoyeva vā sarīraṃ avattharitvā sayanato pūtidehasayā. **Nimuggā kuṇapamhete**ti dasamāse mātukucchisaṅkhāte kuṇapasmiṃ ete nimuggā. **Etaṃ tesaṃ pihayāmī**ti etesaṃ etaṃ pihayāmi patthayāmi. **Na te saṃ koṭṭhe opentī**ti na te saṃ santakaṃ dhaññaṃ koṭṭhe pakkhipanti. Na hi etesaṃ dhaññaṃ atthi. **Na kumbhī**ti na kumbhiyaṃ. **Na kaḷopiya**nti na pacchiyaṃ. **Paraniṭṭhitamesānā**ti paresaṃ niṭṭhitaṃ paraghare pakkaṃ bhikkhācāravattena esamānā gavesamānā. **Tenā**ti evaṃ pariyiṭṭhena. **Subbatā**ti dasapi…pe… saṭṭhipi vassāni susamādinnasundaravatā.

Sumantamantinoti dhammaṃ sajjhāyissāma, dhutaṅgaṃ samādiyissāma, amataṃ paribhuñjissāma, samaṇadhammaṃ karissāmāti evaṃ subhāsitabhāsino. **Tuṇhībhūtā samañcarā**ti tiyāmarattiṃ asanighosena ghositā viya dhammaṃ kathentāpi tuṇhībhūtā samaṃ carantiyeva nāma.

Kasmā? Niratthakavacanassābhāvā. **Puthumaccā cā**ti bahusattā ca aññamaññaṃ viruddhā. **Attadaṇḍesu nibbutā**ti paraviheṭhanatthaṃ gahitadaṇḍesu sattesu nibbutā vissaṭṭhadaṇḍā. **Sādānesu anādānā**ti sagahaṇesu sattesu ca bhavayoniādīnaṃ ekakoṭṭhāsassāpi agahitattā agahaṇā. Dasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

3. Tatiyavaggo

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

267. Tatiyavaggassa paṭhamaṃ vuttatthameva. Paṭhamaṃ.

2. Dubbaṇṇiyasuttavaṇṇanā

268. Dutiye **dubbaṇṇo**ti jhāmakhāṇuvaṇṇo. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako mahodaro. **Āsane**ti paṇḍukambalasilāyaṃ. **Kodhabhakkho**ti sakkena gahitanāmamevetaṃ. So pana eko rūpāvacarabrahmā, ‘‘sakko kira khantibalena samannāgato’’ti sutvā vīmaṃsanatthaṃ āgato. Avaruddhakayakkhā pana evarūpaṃ saṃvihitārakkhaṃ ṭhānaṃ pavisituṃ na sakkonti. **Upasaṅkamī**ti devānaṃ sutvā ‘‘na sakkā esa pharusena cāletuṃ, nīcavuttinā pana khantiyaṃ ṭhitena sakkā palāpetu’’nti tathā palāpetukāmo upasaṅkami. **Antaradhāyī**ti khantiyaṃ ṭhatvā balavacittīkāraṃ paccupaṭṭhapetvā nīcavuttiyā dassiyamānāya sakkāsane ṭhātuṃ asakkonto antaradhāyi. **Na sūpahatacittomhī**ti ettha **sū**ti nipātamattaṃ, upahatacittomhīti āha. **Nāvattena suvānayo**ti na kodhāvattena suānayo, kodhavase vattetuṃ na sukaromhīti vadati. **Na vo cirāha**nti **vo**ti nipātamattaṃ, ahaṃ ciraṃ na kujjhāmīti vadati. Dutiyaṃ.

3. Sambarimāyāsuttavaṇṇanā

269. Tatiye **ābādhiko**ti isigaṇena abhisapakāle uppannābādhena ābādhiko. **Vācehi ma**nti sace maṃ sambarimāyaṃ vācesi, evamahaṃ tampi tikicchissāmīti vadati. **Mā kho tvaṃ, mārisa, vācesī**ti vināpi tāva sambarimāyaṃ sakko amhe bādhati, yadi pana taṃ jānissati, naṭṭhā mayaṃ, mā attano ekassa atthāya amhe nāsehīti vatvā nivārayiṃsu. **Sambarova sataṃ sama**nti yathā sambaro asurindo māyāvī māyaṃ payojetvā vassasataṃ niraye pakko, evaṃ paccati. Tumhe dhammikāva, alaṃ vo māyāyāti vadati. Kiṃ pana sakko tassa kodhaṃ tikicchituṃ sakkuṇeyyāti? Āma sakkuṇeyya. Kathaṃ? Tadā kira so isigaṇo dharatiyeva, tasmā naṃ isīnaṃ santikaṃ netvā khamāpeyya, evamassa phāsu bhaveyya. Tena pana vañcitattā tathā akatvā pakkantova. Tatiyaṃ.

4. Accayasuttavaṇṇanā

270. Catutthe **sampayojesu**nti kalahaṃ akaṃsu. **Accasarā**ti atikkami, eko bhikkhu ekaṃ bhikkhuṃ atikkamma vacanaṃ avocāti attho. **Yathādhammaṃ nappaṭigganhātī**ti na khamati. **Kodho vo vasamāyātū**ti kodho tumhākaṃ vasaṃ āgacchatu, mā tumhe kodhavasaṃ gamitthāti dīpeti. **Mā ca mitte hi vo jarā**ti ettha **hī**ti nipātamattaṃ, tumhākaṃ mittadhamme jarā nāma mā nibbatti. Bhummatthe vā karaṇavacanaṃ, mittesu vo jarā mā nibbatti, mittabhāvato aññathābhāvo mā hotūti attho. **Agarahiyaṃ mā garahitthā**ti agārayhaṃ khīṇāsavapuggalaṃ mā garahittha. Catutthaṃ.

5. Akkodhasuttavaṇṇanā

271. Pañcame **mā vo kodho ajjhabhavī**ti kodho tumhe mā abhibhavi, tumheva kodhaṃ abhibhavatha. **Mā ca kujjhittha kujjhita**nti kujjhantānaṃ mā paṭikujjhittha. **Akkodho**ti mettā ca mettāpubbabhāgo ca. **Avihiṃsā**ti karuṇā ca karuṇāpubbabhāgo ca. **Atha pāpajanaṃ kodho,**

pabbatovābhimaddatīti lāmakajanaṃ pabbato viya kodho abhimaddatīti. Pañcamaṃ.

Tatiyo vaggo.

Sakkasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Sagāthāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya paṭhamo bhāgo.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Yamakapāḷi (dutiyo bhāgo)

6. Saṅkhārayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

(Ka) uddeso

1. Tayo saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāroti. Assāsapassāsā kāyasaṅkhāro, vitakkavicārā vacīsaṅkhāro, saññā ca vedanā ca cittasaṅkhāro. Ṭhapetvā vitakkavicāre sabbepi cittasampayuttakā dhammā cittasaṅkhāro.

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

2. (Ka) kāyo kāyasaṅkhāro?

(Kha) kāyasaṅkhāro kāyo?

(Ka) vacī vacīsaṅkhāro?

(Kha) vacīsaṅkhāro vacī?

(Ka) cittaṃ cittasaṅkhāro?

(Kha) cittasaṅkhāro cittaṃ?

(Kha) paccanīkaṃ

3. (Ka) na kāyo na kāyasaṅkhāro?

(Kha) na kāyasaṅkhāro na kāyo?

(Ka) na vacī na vacīsaṅkhāro?

(Kha) na vacīsaṅkhāro na vacī?

(Ka) na cittaṃ na cittasaṅkhāro?

(Kha) na cittasaṅkhāro na cittaṃ?

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

4. (Ka) kāyo kāyasaṅkhāro?

(Kha) saṅkhārā vacīsaṅkhāro?

(Ka) kāyo kāyasaṅkhāro?

(Kha) saṅkhārā cittasaṅkhāro?

(Ka) vacī vacīsaṅkhāro?

(Kha) saṅkhārā kāyasaṅkhāro?

(Ka) vacī vacīsaṅkhāro?

(Kha) saṅkhārā cittasaṅkhāro?

(Ka) cittaṃ cittasaṅkhāro?

(Kha) saṅkhārā kāyasaṅkhāro?

(Ka) cittaṃ cittasaṅkhāro?

(Kha) saṅkhārā vacīsaṅkhāro?

(Kha) paccanīkaṃ

5. (Ka) na kāyo na kāyasaṅkhāro?

(Kha) na saṅkhārā na vacīsaṅkhāro?

(Ka) na kāyo na kāyasaṅkhāro?

(Kha) na saṅkhārā na cittasaṅkhāro?

(Ka) na vacī na vacīsaṅkhāro?

(Kha) na saṅkhārā na kāyasaṅkhāro?

(Ka) na vacī na vacīsaṅkhāro?

(Kha) na saṅkhārā na cittasaṅkhāro?

(Ka) na cittaṃ na cittasaṅkhāro?

(Kha) na saṅkhārā na kāyasaṅkhāro?

(Ka) na cittaṃ na cittasaṅkhāro?

(Kha) na saṅkhārā na vacīsaṅkhāro?

3. Suddhasaṅkhāravāro

(Ka) anulomaṃ

6. (Ka) kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro?

(Kha) vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhāro?

(Ka) kāyasaṅkhāro cittasaṅkhāro?

(Kha) cittasaṅkhāro kāyasaṅkhāro?

(Ka) vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāro?

(Kha) cittasaṅkhāro vacīsaṅkhāro?

(Kha) paccanīkaṃ

7. (Ka) na kāyasaṅkhāro na vacīsaṅkhāro?

(Kha) na vacīsaṅkhāro na kāyasaṅkhāro?

(Ka) na kāyasaṅkhāro na cittasaṅkhāro?

(Kha) na cittasaṅkhāro na kāyasaṅkhāro?

(Ka) na vacīsaṅkhāro na cittasaṅkhāro?

(Kha) na cittasaṅkhāro na vacīsaṅkhāro?

Paṇṇattiuddesavāro.

Paṇṇattivāro.

(Kha) niddeso

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

8. (Ka) kāyo kāyasaṅkhāroti? No.

(Kha) kāyasaṅkhāro kāyoti? No.

(Ka) vacī vacīsaṅkhāroti? No.

(Kha) vacīsaṅkhāro vacīti? No.

(Ka) cittaṃ cittasaṅkhāroti? No.

(Kha) cittasaṅkhāro cittanti? No.

(Kha) paccanīkaṃ

9. (Ka) na kāyo na kāyasaṅkhāroti?

Kāyasaṅkhāro na kāyo, kāyasaṅkhāro. Kāyañca kāyasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva kāyo na ca kāyasaṅkhāro.

(Kha) na kāyasaṅkhāro na kāyoti?

Kāyo na kāyasaṅkhāro, kāyo. Kāyañca kāyasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva kāyo na ca kāyasaṅkhāro.

(Ka) na vacī na vacīsaṅkhāroti?

Vacīsaṅkhāro na vacī, vacīsaṅkhāro. Vaciñca vacīsaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva vacī na ca vacīsaṅkhāro.

(Kha) na vacīsaṅkhāro na vacīti?

Vacī na vacīsaṅkhāro, vacī. Vaciñca vacīsaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva vacī na ca vacīsaṅkhāro.

(Ka) na cittaṃ na cittasaṅkhāroti?

Cittasaṅkhāro na cittaṃ, cittasaṅkhāro. Cittañca cittasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva cittaṃ na ca cittasaṅkhāro.

(Kha) na cittasaṅkhāro na cittanti?

Cittaṃ na cittasaṅkhāro, cittaṃ. Cittañca cittasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva cittaṃ na ca cittasaṅkhāro.

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

10. (Ka) kāyo kāyasaṅkhāroti? No.

(Kha) saṅkhārā vacīsaṅkhāroti?

Vacīsaṅkhāro saṅkhāro ceva vacīsaṅkhāro ca. Avasesā saṅkhārā [avasesā saṅkhārā saṅkhārā (sī. syā. kaṃ.)] na vacīsaṅkhāro.

(Ka) kāyo kāyasaṅkhāroti? No.

(Kha) saṅkhārā cittasaṅkhāroti?

Cittasaṅkhāro saṅkhāro ceva cittasaṅkhāro ca. Avasesā saṅkhārā na cittasaṅkhāro.

11. (Ka) vacī vacīsaṅkhāroti? No.

(Kha) saṅkhārā kāyasaṅkhāroti?

Kāyasaṅkhāro saṅkhāro ceva kāyasaṅkhāro ca. Avasesā saṅkhārā na kāyasaṅkhāro.

(Ka) vacī vacīsaṅkhāroti? No.

(Kha) saṅkhārā cittasaṅkhāroti?

Cittasaṅkhāro saṅkhāro ceva cittasaṅkhāro ca. Avasesā saṅkhārā na cittasaṅkhāro.

12. (Ka) cittaṃ cittasaṅkhāroti? No.

(Kha) saṅkhārā kāyasaṅkhāroti?

Kāyasaṅkhāro saṅkhāro ceva kāyasaṅkhāro ca. Avasesā saṅkhārā na kāyasaṅkhāro.

(Ka) cittaṃ cittasaṅkhāroti? No.

(Kha) saṅkhārā vacīsaṅkhāroti?

Vacīsaṅkhāro saṅkhāro ceva vacīsaṅkhāro ca. Avasesā saṅkhārā na vacīsaṅkhāro.

(Kha) paccanīkaṃ

13. (Ka) na kāyo na kāyasaṅkhāroti?

Kāyasaṅkhāro na kāyo, kāyasaṅkhāro. Kāyañca kāyasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva kāyo na ca kāyasaṅkhāro.

(Kha) na saṅkhārā na vacīsaṅkhāroti? Āmantā.

(Ka) na kāyo na kāyasaṅkhāroti?

Kāyasaṅkhāro na kāyo, kāyasaṅkhāro. Kāyañca kāyasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva kāyo na ca kāyasaṅkhāro.

(Kha) na saṅkhārā na cittasaṅkhāroti? Āmantā.

14. (Ka) na vacī na vacīsaṅkhāroti?

Vacīsaṅkhāro na vacī, vacīsaṅkhāro. Vaciñca vacīsaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva vacī na ca vacīsaṅkhāro.

(Kha) na saṅkhārā na kāyasaṅkhāroti? Āmantā.

(Ka) na vacī na vacīsaṅkhāroti?

Vacīsaṅkhāro na vacī, vacīsaṅkhāro. Vaciñca vacīsaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva vacī na ca vacīsaṅkhāro.

(Kha) na saṅkhārā na cittasaṅkhāroti? Āmantā.

15. (Ka) na cittaṃ na cittasaṅkhāroti?

Cittasaṅkhāro na cittaṃ, cittasaṅkhāro. Cittañca cittasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva cittaṃ na ca cittasaṅkhāro.

(Kha) na saṅkhārā na kāyasaṅkhāroti? Āmantā.

(Ka) na cittaṃ na cittasaṅkhāroti?

Cittasaṅkhāro na cittaṃ, cittasaṅkhāro. Cittañca cittasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva cittaṃ na ca cittasaṅkhāro.

(Kha) na saṅkhārā na vacīsaṅkhāroti? Āmantā.

3. Suddhasaṅkhāravāro

(Ka) anulomaṃ

16. (Ka) kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāroti? No.

(Kha) vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhāroti? No.

(Ka) kāyasaṅkhāro cittasaṅkhāroti? No.

(Kha) cittasaṅkhāro kāyasaṅkhāroti? No.

(Ka) vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāroti? No.

(Kha) cittasaṅkhāro vacīsaṅkhāroti? No.

(Kha) paccanīkaṃ

17. (Ka) na kāyasaṅkhāro na vacīsaṅkhāroti?

Vacīsaṅkhāro na kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro. Kāyasaṅkhārañca vacīsaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva kāyasaṅkhāro na ca vacīsaṅkhāro.

(Kha) na vacīsaṅkhāro na kāyasaṅkhāroti?

Kāyasaṅkhāro na vacīsaṅkhāro, kāyasaṅkhāro. Vacīsaṅkhārañca kāyasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva vacīsaṅkhāro na ca kāyasaṅkhāro.

(Ka) na kāyasaṅkhāro na cittasaṅkhāroti?

Cittasaṅkhāro na kāyasaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Kāyasaṅkhārañca cittasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva kāyasaṅkhāro na ca cittasaṅkhāro.

(Kha) na cittasaṅkhāro na kāyasaṅkhāroti?

Kāyasaṅkhāro na cittasaṅkhāro, kāyasaṅkhāro. Cittasaṅkhārañca kāyasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva cittasaṅkhāro na ca kāyasaṅkhāro.

18. (Ka) na vacīsaṅkhāro na cittasaṅkhāroti?

Cittasaṅkhāro na vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Vacīsaṅkhārañca cittasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva vacīsaṅkhāro na ca cittasaṅkhāro.

(Kha) na cittasaṅkhāro na vacīsaṅkhāroti?

Vacīsaṅkhāro na cittasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro. Cittasaṅkhārañca vacīsaṅkhārañca ṭhapetvā avasesā na ceva cittasaṅkhāro na ca vacīsaṅkhāro.

Paṇṇattiniddesavāro.

2. Pavattivāro 1. uppādavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

19. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro uppajjati tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca uppajjati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro uppajjati tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca uppajjati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

20. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjati. Vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

21. (Ka) yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tattha vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Dutiyajjhāne tatiyajjhāne tattha kāyasaṅkhāro uppajjati, no ca tattha vacīsaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhāne kāmāvacare tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana vacīsaṅkhāro uppajjati tattha kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha vacīsaṅkhāro uppajjati, no ca tattha kāyasaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhāne kāmāvacare tattha vacīsaṅkhāro ca uppajjati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Ka) yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tattha cittasaṅkhāro uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana cittasaṅkhāro uppajjati tattha kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare tattha cittasaṅkhāro uppajjati, no ca tattha kāyasaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhāne dutiyajjhāne tatiyajjhāne kāmāvacare tattha cittasaṅkhāro ca uppajjati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

22. (Ka) yattha vacīsaṅkhāro uppajjati tattha cittasaṅkhāro uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana cittasaṅkhāro uppajjati tattha vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Dutiyajjhāne tatiyajjhāne catutthajjhāne tattha cittasaṅkhāro uppajjati, no ca tattha vacīsaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhāne kāmāvacare rūpāvacare arūpāvacare tattha cittasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Ga) anulomapuggalokāsā

23. Yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjati…pe….

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ.)

(Gha) paccanīkapuggalo

24. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjatīti?

Vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi avitakkaavicāracittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti?

Vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi avitakkaavicāracittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nuppajjati kāyasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro nuppajjatīti?

Vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nuppajjati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

25. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro nuppajjatīti?

Vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nuppajjati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

26. (Ka) yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tattha vacīsaṅkhāro nuppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati. Catutthajjhāne asaññasatte tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca nuppajjati.

(Kha) yattha vā pana vacīsaṅkhāro nuppajjati tattha kāyasaṅkhāro nuppajjatīti?

Dutiyajjhāne tatiyajjhāne tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati. Catutthajjhāne asaññasatte tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjati kāyasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Ka) yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tattha cittasaṅkhāro nuppajjatīti?

Catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tattha cittasaṅkhāro nuppajjati. Asaññasatte tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Kha) yattha vā pana…pe…? Āmantā.

27. (Ka) yattha vacīsaṅkhāro nuppajjati tattha cittasaṅkhāro nuppajjatīti?

Dutiyajjhāne tatiyajjhāne catutthajjhāne tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tattha cittasaṅkhāro nuppajjati. Asaññasatte tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Kha) yattha vā pana…pe…? Āmantā.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

28. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjatīti?

Vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi avitakkaavicāracittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ vitthāretabbaṃ, yassayatthake nirodhasamāpannānanti na labbhati.)

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

29. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa vacīsaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa cittasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

30. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjittha tassa cittasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

31. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjittha…pe…

(Yatthakampi sabbattha ekasadisaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

32. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjitthāti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjittha. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjittha vacīsaṅkhāro ca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro uppajjittha tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjittha. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca uppajjittha kāyasaṅkhāro ca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjittha tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjitthāti?

Catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjittha. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjittha kāyasaṅkhāro ca uppajjittha.

33. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro uppajjittha tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjittha tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjitthāti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjittha. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ itaresaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjittha vacīsaṅkhāro ca uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

34. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjittha tassa vacīsaṅkhāro nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nuppajjittha tassa kāyasaṅkhāro nuppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjittha tassa cittasaṅkhāro nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Natthi.

35. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjittha tassa cittasaṅkhāro nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

36. Yattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

37. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha. Catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjittha vacīsaṅkhāro ca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjitthāti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha. Catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjittha kāyasaṅkhāro ca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjitthāti?

Catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjittha cittasaṅkhāro ca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

38. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjitthāti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjittha cittasaṅkhāro ca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

39. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjissati tassa vacīsaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjissati tassa cittasaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro uppajjissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjissati.

40. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa cittasaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro uppajjissati tassa vacīsaṅkhāro uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca uppajjissati vacīsaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) anulomaokāso

41. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

42. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjissati vacīsaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjissati.

43. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ itaresaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjissati vacīsaṅkhāro ca uppajjissati.

(Gha) paccanīkapuggalo

44. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjissati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjissati tassa cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro…pe…? Āmantā.

45. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

46. Yattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

47. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

48. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

49. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro uppajjittha tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca uppajjittha kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro uppajjittha tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca uppajjittha kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

50. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro uppajjittha tassa vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjati. Vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca uppajjittha vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

51. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

52. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjitthāti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjittha. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro uppajjittha tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca uppajjittha kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjittha tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjittha kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

53. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro uppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjittha tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjati. Vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjittha vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

54. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nuppajjittha tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Natthi.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nuppajjittha tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Natthi.

55. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

56. Yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

57. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjitthāti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha. Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati. Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjittha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

58. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

59. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro uppajjissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

60. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro uppajjissatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca uppajjati cittasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro uppajjissati tassa vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjati. Vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca uppajjissati vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

61. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

62. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

63. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro uppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjissatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca uppajjati cittasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjati. Vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjissati vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

64. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

65. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nuppajjissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nuppajjissati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca nuppajjissati vacīsaṅkhāro ca nuppajjati.

4 (Ṅa) paccanīkaokāso

66. Yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

67. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissatīti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati kāyasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

68. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nuppajjissati vacīsaṅkhāro ca nuppajjati.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

69. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa vacīsaṅkhāro uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca uppajjittha vacīsaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa cittasaṅkhāro uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca uppajjittha cittasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…. Āmantā.

70. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjittha tassa cittasaṅkhāro uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca uppajjittha cittasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

71. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

72. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimacittasamaṅgīnaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjittha vacīsaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjittha. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjittha cittasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjitthāti?

Catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjittha. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjissati kāyasaṅkhāro ca uppajjittha.

73. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro uppajjittha tassa tattha cittasaṅkhāro uppajjissatīti?

Savitakkasavicārabhūmiyaṃ pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ savitakkasavicārabhūmiyaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca uppajjittha cittasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjitthāti?

Avitakkaavicārabhūmiyaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjittha. Savitakkasavicārabhūmiyaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca uppajjissati vacīsaṅkhāro ca uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

74. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjittha tassa vacīsaṅkhāro nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjittha tassa cittasaṅkhāro nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nuppajjissati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjitthāti? Uppajjittha.

75. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjittha tassa cittasaṅkhāro nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nuppajjissati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

76. Yattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

77. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjittha vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimacittasamaṅgīnaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati kāyasaṅkhāro ca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjittha cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nuppajjissati kāyasaṅkhāro ca nuppajjittha.

78. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha tassa tattha cittasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Avitakkaavicārabhūmiyaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati. Avitakkaavicārabhūmiyaṃ pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjittha cittasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjitthāti?

Savitakkasavicārabhūmiyaṃ pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjittha. Avitakkaavicārabhūmiyaṃ pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nuppajjissati vacīsaṅkhāro ca nuppajjittha.

Uppādavāro.

2. Nirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

79. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?

Vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nirujjhati vacīsaṅkhāro ca nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhati tassa kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhati kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhati tassa kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhati. Assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhati kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

80. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nirujjhati tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?

Vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhati. Vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhati vacīsaṅkhāro ca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

81. Yattha kāyasaṅkhāro nirujjhati tattha vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

82. Yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?…Pe…. (Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ.)

(Gha) paccanīkapuggalo

83. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhatīti?

Vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhati. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi avitakkaavicāracittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro na nirujjhati tassa kāyasaṅkhāro na nirujjhatīti?

Vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro na nirujjhati. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi avitakkaavicāracittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhatīti?

Vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhati. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati cittasaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

84. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro na nirujjhati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhatīti?

Vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhati. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati cittasaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāsā

85. Yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

86. Yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhatīti?

Vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhati. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi avitakkaavicāracittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati.

Yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhati…pe….

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ vitthāretabbaṃ, yassayatthake nirodhasamāpannānanti na kātabbaṃ.)

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

87. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhittha tassa vacīsaṅkhāro nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Yathā uppādavāre atītā pucchā yassakampi yassayatthakampi anulomampi paccanīkampi vibhattaṃ evaṃ nirodhavārepi vibhajitabbaṃ, natthi nānākaraṇaṃ.)

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

88. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhissati tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhissati.

89. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Avitakkaavicārapacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) anulomaokāso

90. Yattha kāyasaṅkhāro nirujjhissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

91. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhissati.

92. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Avitakkaavicārapacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ itaresaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Gha) paccanīkapuggalo

93. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro ca na nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhissati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro ca na nirujjhissati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

94. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Avitakkaavicārapacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

95. Yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

96. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhissati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhissatīti? Āmantā.

97. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Avitakkaavicārapacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

98. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhittha tassa kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhati. Assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhittha kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa cittasaṅkhāro nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhittha tassa kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhati. Assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhittha kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

99. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nirujjhati tassa cittasaṅkhāro nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhittha tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhati. Vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhittha vacīsaṅkhāro ca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

100. Yattha kāyasaṅkhāro nirujjhati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

101. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhitthāti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhittha. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nirujjhati vacīsaṅkhāro ca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nirujjhittha tassa tattha kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nirujjhittha kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhittha tassa tattha kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhati. Assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhittha kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

102. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nirujjhati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhittha tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhati. Vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhittha vacīsaṅkhāro ca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

103. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro na nirujjhittha tassa kāyasaṅkhāro na nirujjhatīti? Natthi.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhittha tassa kāyasaṅkhāro na nirujjhatīti? Natthi.

104. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro na nirujjhati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhittha tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhatīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

105. Yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

106. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhitthāti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhittha. Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhittha tassa tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati. Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhittha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati cittasaṅkhāro ca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhittha tassa tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhatīti? Āmantā.

107. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati cittasaṅkhāro ca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhittha tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhatīti? Āmantā.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

108. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhati. Assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhati. Assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

109. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nirujjhati tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhati cittasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhati. Vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

110. Yattha kāyasaṅkhāro nirujjhati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

111. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nirujjhati vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhati. Assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhati.

112. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nirujjhati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nirujjhati cittasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhati. Vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

113. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

114. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro na nirujjhati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Avitakkaavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhati. Avitakkaavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

115. Yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

116. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

117. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Avitakkaavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhati. Avitakkaavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

118. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhittha tassa vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nirujjhittha vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nirujjhittha tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nirujjhittha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

119. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nirujjhittha tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhittha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

120. Yattha kāyasaṅkhāro nirujjhittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

121. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhittha tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Kāmāvacare pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhittha vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nirujjhitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhittha. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nirujjhittha tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Kāmāvacare pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nirujjhittha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nirujjhitthāti?

Catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nirujjhittha. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nirujjhittha.

122. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nirujjhittha tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Savitakkasavicārabhūmiyaṃ pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ savitakkasavicārabhūmiyaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nirujjhittha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhitthāti?

Avitakkaavicārabhūmiyaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhittha. Savitakkasavicārabhūmiyaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca nirujjhittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

123. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhittha tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro na nirujjhittha tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

124. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro na nirujjhittha tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

125. Yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

126. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhittha tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Rūpāvacare arūpāvacare savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhittha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhitthāti?

Kāmāvacare pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhittha. Rūpāvacare arūpāvacare savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro na nirujjhittha tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca na nirujjhittha cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhitthāti?

Kāmāvacare pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro na nirujjhittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca na nirujjhittha.

127. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhittha tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Avitakkaavicārabhūmiyaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Avitakkaavicārabhūmiyaṃ pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhittha cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhitthāti?

Savitakkasavicārabhūmiyaṃ pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhittha. Avitakkaavicārabhūmiyaṃ pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhittha.

Nirodhavāro.

2. Pavatti 3. uppādanirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

128. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhati tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti? No.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhati tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti? No.

129. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana…pe…? No.

(Kha) anulomaokāso

130. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tattha vacīsaṅkhāro nirujjhatīti?

Dutiyajjhāne tatiyajjhāne tattha…pe… (itaresaṃ yatthakānaṃ sadisaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

131. Yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjati…pe… (yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ).

(Gha) paccanīkapuggalo

132. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhatīti?

Vitakkavicārānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhati. Vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro na nirujjhati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti?

Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati. Vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca na nirujjhati kāyasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhati. Vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti?

Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati. Vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca na nirujjhati kāyasaṅkhāro ca nuppajjati.

133. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhati. Vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjatīti?

Vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjati. Vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca na nirujjhati vacīsaṅkhāro ca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

134. Yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

135. Yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati…pe….

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ, yassayatthake nirodhasamāpannānanti na labbhati).

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

136. Yassa kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa vacīsaṅkhāro nirujjhitthāti? Āmantā.

(Atītā pucchā uppādavārepi nirodhavārepi uppādanirodhavārepi sadisaṃ vitthāretabbā).

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

137. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjissati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjissati tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca uppajjissati.

138. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca uppajjissati.

(Kha) anulomaokāso

139. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

140. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjissati vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjissati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca uppajjissati.

141. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro uppajjissati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ itaresaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca uppajjissati.

(Gha) paccanīkapuggalo

142. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjissati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjissati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

143. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati.

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

144. Yattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

145. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjissati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

146. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjissati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

147. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhittha tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhittha, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhittha kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Yathā uppādavāre paccuppannātītā pucchā anulomampi paccanīkampi vibhattā evaṃ uppādavāranirodhavārepi paccuppannātītā pucchā anulomampi paccanīkampi vibhajitabbā.)

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

148. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

149. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro uppajjati tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro uppajjati. Vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

150. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

151. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tassa tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati. Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro uppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro uppajjati. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca uppajjati.

152. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro uppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro uppajjati. Vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati vacīsaṅkhāro ca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

153. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

154. (Ka) yassa vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ vacīsaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa vacīsaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

155. Yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

156. (Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjatīti?

Dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati. Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati dutiyajjhānaṃ tatiyajjhānaṃ samāpannānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃyeva vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca na nirujjhissati kāyasaṅkhāro ca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha kāyasaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

157. (Ka) yassa yattha vacīsaṅkhāro nuppajjati tassa tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā vitakkavicārehi cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati, no ca tesaṃ tattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vacīsaṅkhāro ca nuppajjati cittasaṅkhāro ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha cittasaṅkhāro na nirujjhissati tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjatīti? Āmantā.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

158. (Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa vacīsaṅkhāro nirujjhissatīti?

Savitakkasavicārapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe avitakkaavicārapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ vacīsaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca uppajjittha vacīsaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vacīsaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa kāyasaṅkhāro uppajjittha tassa cittasaṅkhāro nirujjhissatīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kāyasaṅkhāro uppajjittha, no ca tesaṃ cittasaṅkhāro nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ kāyasaṅkhāro ca uppajjittha cittasaṅkhāro ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana cittasaṅkhāro nirujjhissati tassa kāyasaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā.

(Yathā nirodhavāre atītānāgatā pucchā anulomampi paccanīkampi evaṃ uppādanirodhavārepi atītānāgatā pucchā anulomampi paccanīkampi vibhajitabbaṃ asammohantena nirodhavārena sadisaṃ, natthi nānākaraṇaṃ.)

Uppādanirodhavāro.

3. Pariññāvāro

1-6. Paccuppannavārādi

159. (Ka) yo kāyasaṅkhāraṃ parijānāti so vacīsaṅkhāraṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vacīsaṅkhāraṃ parijānāti so kāyasaṅkhāraṃ parijānātīti? Āmantā.

(Yathā khandhayamake pariññāvāraṃ vibhattaṃ evaṃ saṅkhārayamakepi pariññāvāraṃ vibhajitabbaṃ.)

Pariññāvāro.

Saṅkhārayamakaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

7. Anusayayamakaṃ

1. Sattānusayā – kāmarāgānusayo, paṭighānusayo, mānānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo.

1. Uppattiṭṭhānavāro

2. Kattha kāmarāgānusayo anuseti? Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anuseti.

Kattha paṭighānusayo anuseti? Dukkhāya vedanāya ettha paṭighānusayo anuseti.

Kattha mānānusayo anuseti? Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo anuseti.

Kattha diṭṭhānusayo anuseti? Sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anuseti.

Kattha vicikicchānusayo anuseti? Sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha vicikicchānusayo anuseti.

Kattha bhavarāgānusayo anuseti? Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anuseti.

Kattha avijjānusayo anuseti? Sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anuseti.

Uppattiṭṭhānavāro.

2. Mahāvāro 1. anusayavāro

(Ka) anulomapuggalo

3. (Ka) yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paṭighānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo anusetīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa mānānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo anusetīti?

Anāgāmissa mānānusayo anuseti, no ca tassa kāmarāgānusayo anuseti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca anuseti.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa diṭṭhānusayo anusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmarāgānusayo anuseti, no ca tesaṃ diṭṭhānusayo anuseti. Puthujjanassa kāmarāgānusayo ca anuseti diṭṭhānusayo ca anuseti.

(Kha) yassa vā pana diṭṭhānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo anusetīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa vicikicchānusayo anusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmarāgānusayo anuseti, no ca tesaṃ vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa kāmarāgānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo anusetīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa bhavarāgānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana bhavarāgānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo anusetīti?

Anāgāmissa bhavarāgānusayo anuseti, no ca tassa kāmarāgānusayo anuseti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ bhavarāgānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca anuseti.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo anusetīti?

Anāgāmissa avijjānusayo anuseti, no ca tassa kāmarāgānusayo anuseti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca anuseti.

4. (Ka) yassa paṭighānusayo anuseti tassa mānānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anusetīti?

Anāgāmissa mānānusayo anuseti, no ca tassa paṭighānusayo anuseti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo ca anuseti paṭighānusayo ca anuseti.

Yassa paṭighānusayo anuseti tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti? Dvinnaṃ puggalānaṃ paṭighānusayo anuseti, no ca tesaṃ vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa paṭighānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

Yassa vā pana vicikicchānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa paṭighānusayo anuseti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anusetīti?

Anāgāmissa avijjānusayo anuseti, no ca tassa paṭighānusayo anuseti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca anuseti paṭighānusayo ca anuseti.

5. Yassa mānānusayo anuseti tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo anuseti, no ca tesaṃ vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa mānānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

Yassa vā pana vicikicchānusayo anuseti tassa mānānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa mānānusayo anuseti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa mānānusayo anusetīti? Āmantā.

6. (Ka) yassa diṭṭhānusayo anuseti tassa vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo anuseti tassa diṭṭhānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa diṭṭhānusayo anuseti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa diṭṭhānusayo anusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo anuseti, no ca tesaṃ diṭṭhānusayo anuseti. Puthujjanassa avijjānusayo ca anuseti diṭṭhānusayo ca anuseti.

7. Yassa vicikicchānusayo anuseti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa vicikicchānusayo anusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo anuseti, no ca tesaṃ vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa avijjānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

8. (Ka) yassa bhavarāgānusayo anuseti tassa avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa bhavarāgānusayo anusetīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

9. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tassa mānānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa mānānusayo anuseti, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti vicikicchānusayo ca anuseti.

Yassa vā pana vicikicchānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa avijjānusayo anuseti, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. (Dukamūlakaṃ)

10. Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti vicikicchānusayo ca anuseti.

Yassa vā pana vicikicchānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusentīti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti. (Tikamūlakaṃ)

11. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti tassa vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusentīti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ diṭṭhānusayo anuseti. Puthujjanassa avijjānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti. (Catukkamūlakaṃ)

12. Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Puthujjanassa avijjānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. (Pañcakamūlakaṃ)

13. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti tassa avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa avijjānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Puthujjanassa avijjānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti. (Chakkamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

14. (Ka) yattha kāmarāgānusayo anuseti tattha paṭighānusayo anusetīti? No.

(Kha) yattha vā pana paṭighānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo anusetīti? No.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo anuseti tattha mānānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo anusetīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo anuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo anuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca anuseti.

Yattha kāmarāgānusayo anuseti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo anusetīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo anuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo anuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca anuseti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo anuseti tattha bhavarāgānusayo anusetīti? No.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo anusetīti? No.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo anuseti tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo anusetīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo anuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo anuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca anuseti.

15. (Ka) yattha paṭighānusayo anuseti tattha mānānusayo anusetīti? No.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo anuseti tattha paṭighānusayo anusetīti? No.

Yattha paṭighānusayo anuseti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo anuseti tattha paṭighānusayo anusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo anuseti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca anuseti paṭighānusayo ca anuseti.

(Ka) yattha paṭighānusayo anuseti tattha bhavarāgānusayo anusetīti? No.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha paṭighānusayo anusetīti? No.

(Ka) yattha paṭighānusayo anuseti tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha paṭighānusayo anusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo anuseti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca anuseti paṭighānusayo ca anuseti.

16. Yattha mānānusayo anuseti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo anuseti tattha mānānusayo anusetīti?

Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo anuseti, no ca tattha mānānusayo anuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca anuseti mānānusayo ca anuseti.

(Ka) yattha mānānusayo anuseti tattha bhavarāgānusayo anusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo anuseti, no ca tattha bhavarāgānusayo anuseti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo ca anuseti bhavarāgānusayo ca anuseti.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha mānānusayo anusetīti? Āmantā.

(Ka) yattha mānānusayo anuseti tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha mānānusayo anusetīti?

Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo anuseti, no ca tattha mānānusayo anuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca anuseti mānānusayo ca anuseti.

17. (Ka) yattha diṭṭhānusayo anuseti tattha vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana vicikicchānusayo anuseti tattha diṭṭhānusayo anusetīti? Āmantā.

(Ka) yattha diṭṭhānusayo anuseti tattha bhavarāgānusayo anusetīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha diṭṭhānusayo anuseti, no ca tattha bhavarāgānusayo anuseti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha diṭṭhānusayo ca anuseti bhavarāgānusayo ca anuseti.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha diṭṭhānusayo anusetīti? Āmantā.

(Ka) yattha diṭṭhānusayo anuseti tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha diṭṭhānusayo anusetīti? Āmantā.

18. (Ka) yattha vicikicchānusayo anuseti tattha bhavarāgānusayo anusetīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo anuseti, no ca tattha bhavarāgānusayo anuseti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca anuseti bhavarāgānusayo ca anuseti.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

(Ka) yattha vicikicchānusayo anuseti tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

19. (Ka) yattha bhavarāgānusayo anuseti tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha bhavarāgānusayo anusetīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha avijjānusayo anuseti, no ca tattha bhavarāgānusayo anuseti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca anuseti bhavarāgānusayo ca anuseti. (Ekamūlakaṃ)

20. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tattha mānānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo anuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo ca kāmarāgānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti.

Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti? Natthi.

Yattha vā pana vicikicchānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo anuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo anuseti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti? No.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo anuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo anuseti. (Dukamūlakaṃ)

21. Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti tattha diṭṭhānusayo…

pe… vicikicchānusayo anusetīti? Natthi.

Yattha vā pana vicikicchānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti. (Tikamūlakaṃ)

22. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti tattha vicikicchānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana vicikicchānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti.

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti. (Catukkamūlakaṃ)

23. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo anuseti. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti. (Pañcakamūlakaṃ)

24. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo anuseti tattha kāmarāgānusayo ca…pe… bhavarāgānusayo ca anusentīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tattha paṭighānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti. (Chakkamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

25. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo anuseti tassa tattha paṭighānusayo anusetīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha paṭighānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo anusetīti? No.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo anuseti tassa tattha mānānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo anusetīti?

Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo anuseti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha mānānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo anuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha mānānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca anuseti.

Yassa yattha kāmarāgānusayo anuseti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha kāmarāgānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha kāmarāgānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo anusetīti?

Puthujjanassa dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo anuseti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca anuseti kāmārāgānusayo ca anuseti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo anuseti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo anusetīti? No.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo anuseti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo anusetīti?

Anāgāmissa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo anuseti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo anuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca anuseti kāmarāgānusayo ca anuseti.

26. (Ka) yassa yattha paṭighānusayo anuseti tassa tattha mānānusayo anusetīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo anuseti tassa tattha paṭighānusayo anusetīti? No.

Yassa yattha paṭighānusayo anuseti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha paṭighānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa dukkhāya vedanāya tassa tattha paṭighānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo anuseti tassa tattha paṭighānusayo anusetīti?

Puthujjanassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo anuseti, no ca tassa tattha paṭighānusayo anuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca anuseti paṭighānusayo ca anuseti.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo anuseti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha paṭighānusayo anusetīti? No.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo anuseti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha paṭighānusayo anusetīti?

Anāgāmissa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo anuseti, no ca tassa tattha paṭighānusayo anuseti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo anuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca anuseti paṭighānusayo ca anuseti.

27. Yassa yattha mānānusayo anuseti tassa tattha diṭṭhānusayo …pe… vicikicchānusayo anusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha mānānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo anuseti tassa tattha mānānusayo anusetīti?

Puthujjanassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo anuseti, no ca tassa tattha mānānusayo anuseti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca anuseti mānānusayo ca anuseti.

(Ka) yassa yattha mānānusayo anuseti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti?

Catunnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha mānānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha bhavarāgānusayo anuseti. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha mānānusayo ca anuseti bhavarāgānusayo ca anuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha mānānusayo anusetīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha mānānusayo anuseti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha mānānusayo anusetīti?

Catunnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha mānānusayo anuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca anuseti mānānusayo ca anuseti.

28. (Ka) yassa yattha diṭṭhānusayo anuseti tassa tattha vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo anuseti tassa tattha diṭṭhānusayo anusetīti? Āmantā.

Yassa yattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anuseti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti?

Puthujjanassa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo anuseti, no ca tassa tattha bhavarāgānusayo anuseti. Tasseva puggalassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca anuseti bhavarāgānusayo ca anuseti.

Yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha vicikicchānusayo anusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha bhavarāgānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha bhavarāgānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

29. (Ka) yassa yattha vicikicchānusayo anuseti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha vicikicchānusayo anusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo anuseti. Puthujjanassa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca anuseti vicikicchānusayo ca anuseti.

30. (Ka) yassa yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti?

Catunnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha bhavarāgānusayo anuseti. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca anuseti bhavarāgānusayo ca anuseti. (Ekamūlakaṃ)

31. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tassa tattha mānānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha mānānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha mānānusayo ca kāmarāgānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo anuseti.

Yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti? Natthi.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti?

Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha paṭighānusayo anuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo anuseti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti? No.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo anuseti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo anuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo anuseti. (Dukamūlakaṃ)

32. Yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo anusetīti? Natthi.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusentīti?

Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha paṭighānusayo anuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusentīti?

Catunnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo anuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti. (Tikamūlakaṃ)

33. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti tassa tattha vicikicchānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusentīti?

Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha paṭighānusayo anuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusentīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha paṭighānusayo anuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti. (Catukkamūlakaṃ)

34. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti tassa tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusentīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha paṭighānusayo anuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti. (Pañcakamūlakaṃ)

35. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti tassa tattha avijjānusayo anusetīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo anuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusentīti?

Anāgāmissa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo anuseti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha paṭighānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusanti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca anusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca anusenti. (Chakkamūlakaṃ)

Anusayavāre anulomaṃ.

1. Anusayavāra

(Gha) paṭilomapuggalo

36. (Ka) yassa kāmarāgānusayo nānuseti tassa paṭighānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paṭighānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo nānuseti tassa mānānusayo nānusetīti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tassa mānānusayo nānuseti. Arahato kāmarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo nānuseti tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo nānusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ kāmarāgānusayo nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti.

Yassa kāmarāgānusayo nānuseti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo nānusetīti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tassa avijjānusayo nānuseti. Arahato kāmarāgānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

Yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

37. (Ka) yassa paṭighānusayo nānuseti tassa mānānusayo nānusetīti?

Anāgāmissa paṭighānusayo nānuseti, no ca tassa mānānusayo nānuseti. Arahato paṭighānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo nānuseti tassa paṭighānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa paṭighānusayo nānuseti tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo nānuseti tassa paṭighānusayo nānusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ paṭighānusayo nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti.

Yassa paṭighānusayo nānuseti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo nānusetīti?

Anāgāmissa paṭighānusayo nānuseti, no ca tassa avijjānusayo nānuseti. Arahato paṭighānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

Yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa paṭighānusayo nānusetīti? Āmantā.

38. Yassa mānānusayo nānuseti tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo nānuseti tassa mānānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ mānānusayo nānuseti. Arahato vicikicchānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

Yassa mānānusayo nānuseti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa mānānusayo nānusetīti? Āmantā.

39. (Ka) yassa diṭṭhānusayo nānuseti tassa vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo nānuseti tassa diṭṭhānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānuseti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ avijjānusayo nānuseti. Arahato vicikicchānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

Yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

40. (Ka) yassa bhavarāgānusayo nānuseti tassa avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

41. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tassa mānānusayo nānusetīti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa mānānusayo nānuseti.

Arahato kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo nānusetīti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa avijjānusayo nānuseti. Arahato kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti avijjānusayo ca nānuseti.

Yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

42. Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti tassa diṭṭhānusayo… pe… vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusentīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Anāgāmissa vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa mānānusayo nānuseti. Arahato vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti tassa bhavarāgānusayo… pe… avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

43. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti tassa vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusentīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Anāgāmissa vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti, no ca tassa mānānusayo nānuseti. Arahato vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti…pe…. (Catukkamūlakaṃ)

44. Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Pañcakamūlakaṃ)

45. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusenti tassa avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo nānuseti tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ṅa) paṭilomaokāso

46. (Ka) yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha paṭighānusayo nānusetīti?

Dukkhāya vedanāya ettha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tattha paṭighānusayo nānuseti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana paṭighānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo nānusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha paṭighānusayo nānuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha mānānusayo nānusetīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tattha mānānusayo nānuseti. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tattha vicikicchānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti.

Yattha vā pana vicikicchānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha bhavarāgānusayo nānusetīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo nānusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne ettha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha avijjānusayo nānusetīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tattha avijjānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

47. (Ka) yattha paṭighānusayo nānuseti tattha mānānusayo nānusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha paṭighānusayo nānuseti, no ca tattha mānānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo nānuseti tattha paṭighānusayo nānusetīti?

Dukkhāya vedanāya ettha mānānusayo nānuseti, no ca tattha paṭighānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha mānānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti.

Yattha paṭighānusayo nānuseti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha paṭighānusayo nānuseti, no ca tattha vicikicchānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti.

Yattha vā pana vicikicchānusayo nānuseti tattha paṭighānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Ka) yattha paṭighānusayo nānuseti tattha bhavarāgānusayo nānusetīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha paṭighānusayo nānuseti, no ca tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo nānuseti tattha paṭighānusayo nānusetīti?

Dukkhāya vedanāya ettha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tattha paṭighānusayo nānuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne ettha bhavarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti.

(Ka) yattha paṭighānusayo nānuseti tattha avijjānusayo nānusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha paṭighānusayo nānuseti, no ca tattha avijjānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo nānuseti tattha paṭighānusayo nānusetīti? Āmantā.

48. Yattha mānānusayo nānuseti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti?

Dukkhāya vedanāya ettha mānānusayo nānuseti, no ca tattha vicikicchānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha mānānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti.

Yattha vā pana vicikicchānusayo nānuseti tattha mānānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Ka) yattha mānānusayo nānuseti tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo nānuseti tattha mānānusayo nānusetīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tattha mānānusayo nānuseti. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne ettha bhavarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Ka) yattha mānānusayo nānuseti tattha avijjānusayo nānusetīti?

Dukkhāya vedanāya ettha mānānusayo nānuseti, no ca tattha avijjānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha mānānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo nānuseti tattha mānānusayo nānusetīti? Āmantā.

49. (Ka) yattha diṭṭhānusayo nānuseti tattha vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana vicikicchānusayo nānuseti tattha diṭṭhānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānuseti tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yattha vā pana bhavarāgānusayo nānuseti tattha vicikicchānusayo nānusetīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tattha vicikicchānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha bhavarāgānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti.

(Ka) yattha vicikicchānusayo nānuseti tattha avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo nānuseti tattha vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

50. (Ka) yattha bhavarāgānusayo nānuseti tattha avijjānusayo nānusetīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tattha avijjānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha bhavarāgānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo nānuseti tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

51. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tattha mānānusayo nānusetīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tattha mānānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti?

Dukkhāya vedanāya ettha mānānusayo ca kāmarāgānusayo ca nānusenti, no ca tattha paṭighānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha mānānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti.

Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tattha vicikicchānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti vicikicchānusayo ca nānuseti.

Yattha vā pana vicikicchānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti? Āmantā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tattha bhavarāgānusayo nānusetīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti bhavarāgānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti?

Dukkhāya vedanāya ettha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca nānusenti, no ca tattha paṭighānusayo nānuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha bhavarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tattha avijjānusayo nānusetīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tattha avijjānusayo nānuseti. Apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

52. Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusentīti? Āmantā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusentīti?

Dukkhāya vedanāya ettha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, no ca tattha paṭighānusayo nānuseti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha bhavarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Apariyāpanne ettha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti tattha avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

53. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti tattha vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana vicikicchānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusentīti? Āmantā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

54. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusentīti?

Dukkhāya vedanāya ettha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, no ca tattha paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha bhavarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti. Apariyāpanne ettha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti tattha avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana…pe…? Āmantā. (Pañcakamūlakaṃ)

55. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusenti tattha avijjānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo nānuseti tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ca) paṭilomapuggalokāsā

56. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo nānuseti tassa tattha paṭighānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha paṭighānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesaṃ tattha paṭighānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha paṭighānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo nānuseti tassa tattha mānānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tassa tattha mānānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa yattha kāmarāgānusayo nānuseti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti?

Puthujjanassa dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tassa tattha vicikicchānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo nānusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo nānuseti tassa tattha bhavarāgānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tassa tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya apariyāpanne tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo nānuseti tassa tattha avijjānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha avijjānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha kāmarāgānusayo nānuseti, no ca tassa tattha avijjānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

57. (Ka) yassa yattha paṭighānusayo nānuseti tassa tattha mānānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha paṭighānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha paṭighānusayo nānuseti, no ca tassa tattha mānānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya apariyāpanne tassa tattha paṭighānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha paṭighānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo nānuseti tassa tattha paṭighānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha mānānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha mānānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti.

Yassa yattha paṭighānusayo nānuseti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti?

Puthujjanassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha paṭighānusayo nānuseti, no ca tassa tattha vicikicchānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha paṭighānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha paṭighānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha paṭighānusayo nānusetīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha vicikicchānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo nānuseti tassa tattha bhavarāgānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne tesaṃ tattha paṭighānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha paṭighānusayo nānuseti, no ca tassa tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne tassa tattha paṭighānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha paṭighānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo nānuseti tassa tattha paṭighānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha bhavarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo nānuseti tassa tattha avijjānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha avijjānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha paṭighānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha paṭighānusayo nānuseti, no ca tassa tattha avijjānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha paṭighānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha paṭighānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo nānuseti tassa tattha paṭighānusayo nānusetīti? Āmantā.

58. Yassa yattha mānānusayo nānuseti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti?

Puthujjanassa dukkhāya vedanāya tassa tattha mānānusayo nānuseti, no ca tassa tattha vicikicchānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha mānānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha mānānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha mānānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya apariyāpanne tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha vicikicchānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Ka) yassa yattha mānānusayo nānuseti tassa tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo nānuseti tassa tattha mānānusayo nānusetīti?

Catunnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya apariyāpanne tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha bhavarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti.

(Ka) yassa yattha mānānusayo nānuseti tassa tattha avijjānusayo nānusetīti?

Catunnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha avijjānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha mānānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha mānānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo nānuseti tassa tattha mānānusayo nānusetīti? Āmantā.

59. (Ka) yassa yattha diṭṭhānusayo nānuseti tassa tattha vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha diṭṭhānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa yattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha bhavarāgānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha vicikicchānusayo ca nānuseti bhavarāgānusayo ca nānuseti.

Yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo nānuseti tassa tattha vicikicchānusayo nānusetīti?

Puthujjanassa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tassa tattha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tassa tattha vicikicchānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha bhavarāgānusayo ca nānuseti vicikicchānusayo ca nānuseti.

(Ka) yassa yattha vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha avijjānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha avijjānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha vicikicchānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo nānuseti tassa tattha vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

60. (Ka) yassa yattha bhavarāgānusayo nānuseti tassa tattha avijjānusayo nānusetīti?

Catunnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tesaṃ tattha bhavarāgānusayo nānuseti, no ca tesaṃ tattha avijjānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha bhavarāgānusayo ca nānuseti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo nānuseti tassa tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

61. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tassa tattha mānānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti mānānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha mānānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti mānānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti mānānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha mānānusayo ca kāmarāgānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha mānānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti. Arahato sabbattha mānānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti.

Yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti?

Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha vicikicchānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti vicikicchānusayo ca nānuseti. Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha…pe….

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha…pe….

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tassa tattha bhavarāgānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti bhavarāgānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha bhavarāgānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti bhavarāgānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha…pe….

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti. Arahato sabbattha…pe….

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti tassa tattha avijjānusayo nānusetīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha avijjānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti avijjānusayo ca nānuseti. Anāgāmissa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha avijjānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti avijjānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha…pe….

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

62. Yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusentīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha mānānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya apariyāpanne tassa tattha vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Arahato sabbattha…pe….

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti tassa tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusentīti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha mānānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya apariyāpanne tassa tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Arahato sabbattha…pe….

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti tassa tattha avijjānusayo nānusetīti?

Anāgāmissa dukkhāya vedanāya tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha avijjānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusenti avijjānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha…pe….

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

63. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti tassa tattha vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusentīti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha mānānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti. Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha mānānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya apariyāpanne tassa tattha vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti. Arahato sabbattha vicikicchānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca nānusenti …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

64. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti tassa tattha bhavarāgānusayo nānusetīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusentīti?

Puthujjanassa dukkhāya vedanāya tassa tattha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha bhavarāgānusayo ca paṭighānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti. Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo nānuseti. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca nānusenti. Tesaññeva puggalānaṃ apariyāpanne tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti. Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha bhavarāgānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha mānānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya apariyāpanne tassa tattha bhavarāgānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca nānusenti. Arahato sabbattha…pe…. (Pañcakamūlakaṃ)

65. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusenti tassa tattha avijjānusayo nānusetīti?

Anāgāmissa dukkhāya vedanāya tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusenti, no ca tassa tattha avijjānusayo nānuseti. Tasseva puggalassa apariyāpanne tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusenti avijjānusayo ca nānuseti. Arahato sabbattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusenti avijjānusayo ca nānuseti.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo nānuseti tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca nānusentīti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

Anusayavāre paṭilomaṃ.

Anusayavāro.

2. Sānusayavāro

(Ka) anulomapuggalo

66. (Ka) yo kāmarāgānusayena sānusayo so paṭighānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana paṭighānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Ka) yo kāmarāgānusayena sānusayo so mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana mānānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena sānusayoti?

Anāgāmī mānānusayena sānusayo, no ca kāmarāgānusayena sānusayo. Tayo puggalā mānānusayena ca sānusayā kāmarāgānusayena ca sānusayā.

Yo kāmarāgānusayena sānusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti?

Dve puggalā kāmarāgānusayena sānusayā, no ca vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano kāmarāgānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

Yo vā pana vicikicchānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo kāmarāgānusayena sānusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena sānusayoti?

Anāgāmī avijjānusayena sānusayo, no ca kāmarāgānusayena sānusayo. Tayo puggalā avijjānusayena ca sānusayā kāmarāgānusayena ca sānusayā.

67. (Ka) yo paṭighānusayena sānusayo so mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana mānānusayena sānusayo so paṭighānusayena sānusayoti?

Anāgāmī mānānusayena sānusayo, no ca paṭighānusayena sānusayo. Tayo puggalā mānānusayena ca sānusayā paṭighānusayena ca sānusayā.

Yo paṭighānusayena sānusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti?

Dve puggalā paṭighānusayena sānusayā, no ca vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano paṭighānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

Yo vā pana vicikicchānusayena sānusayo so paṭighānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo paṭighānusayena sānusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena sānusayo so paṭighānusayena sānusayoti?

Anāgāmī avijjānusayena sānusayo, no ca paṭighānusayena sānusayo. Tayo puggalā avijjānusayena ca sānusayā paṭighānusayena ca sānusayā.

68. Yo mānānusayena sānusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti?

Tayo puggalā mānānusayena sānusayā, no ca vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano mānānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

Yo vā pana vicikicchānusayena sānusayo so mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo mānānusayena sānusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena sānusayo so mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

69. (Ka) yo diṭṭhānusayena sānusayo so vicikicchānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayena sānusayo so diṭṭhānusayena sānusayoti? Āmantā …pe….

70. Yo vicikicchānusayena sānusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena sānusayo so vicikicchānusayena sānusayoti?

Tayo puggalā avijjānusayena sānusayā, no ca vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano avijjānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

71. (Ka) yo bhavarāgānusayena sānusayo so avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayena sānusayo so bhavarāgānusayena sānusayoti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

72. (Ka) yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo so mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana mānānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī mānānusayena sānusayo, no ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Tayo puggalā mānānusayena ca sānusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā.

Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti?

Dve puggalā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā, no ca vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

Yo vā pana vicikicchānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti? Āmantā.

Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī avijjānusayena sānusayo, no ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Tayo puggalā avijjānusayena ca sānusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā. (Dukamūlakaṃ)

73. Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo so diṭṭhānusayena… pe… vicikicchānusayena sānusayoti?

Dve puggalā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayā, no ca vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

Yo vā pana vicikicchānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayoti? Āmantā.

Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo so bhavarāgānusayena… pe… avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī avijjānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Tayo puggalā avijjānusayena ca sānusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayā. (Tikamūlakaṃ)

74. (Ka) yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo so vicikicchānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayoti? Āmantā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

75. Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī avijjānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo. Dve puggalā avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayā, no ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayā. Puthujjano avijjānusayena ca sānusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo. (Pañcakamūlakaṃ)

76. (Ka) yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo so avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayena sānusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī avijjānusayena ca mānānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo, no ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo. Dve puggalā avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayā, no ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayā. Puthujjano avijjānusayena ca sānusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo. (Chakkamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

77. (Ka) yato kāmarāgānusayena sānusayo tato paṭighānusayena sānusayoti? No.

(Kha) yato vā pana paṭighānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena sānusayoti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayena sānusayo tato mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana mānānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayena sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayena ca sānusayo kāmarāgānusayena ca sānusayo.

Yato kāmarāgānusayena sānusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena sānusayoti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayena ca sānusayo kāmarāgānusayena ca sānusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti? No.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena sānusayoti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayena sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena sānusayoti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayena ca sānusayo kāmarāgānusayena ca sānusayo.

78. (Ka) yato paṭighānusayena sānusayo tato mānānusayena sānusayoti? No.

(Kha) yato vā pana mānānusayena sānusayo tato paṭighānusayena sānusayoti? No.

Yato paṭighānusayena sānusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayena sānusayo tato paṭighānusayena sānusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayena ca sānusayo paṭighānusayena ca sānusayo.

(Ka) yato paṭighānusayena sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti? No.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena sānusayo tato paṭighānusayena sānusayoti? No.

(Ka) yato paṭighānusayena sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato paṭighānusayena sānusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayena ca sānusayo paṭighānusayena ca sānusayo.

79. Yato mānānusayena sānusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayena sānusayo tato mānānusayena sānusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca tato mānānusayena sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayena ca sānusayo mānānusayena ca sānusayo.

(Ka) yato mānānusayena sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayena sānusayo, no ca tato bhavarāgānusayena sānusayo. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayena ca sānusayo bhavarāgānusayena ca sānusayo.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena sānusayo tato mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Ka) yato mānānusayena sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato mānānusayena sānusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayena sānusayo, no ca tato mānānusayena sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena ca sānusayo mānānusayena ca sānusayo.

80. (Ka) yato diṭṭhānusayena sānusayo tato vicikicchānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayena sānusayo tato diṭṭhānusayena sānusayoti? Āmantā …pe….

81. (Ka) yato vicikicchānusayena sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca tato bhavarāgānusayena sānusayo. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayena ca sānusayo bhavarāgānusayena ca sānusayo.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena sānusayo tato vicikicchānusayena sānusayoti? Āmantā.

82. (Ka) yato bhavarāgānusayena sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato avijjānusayena sānusayo, no ca tato bhavarāgānusayena sānusayo. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena ca sānusayo bhavarāgānusayena ca sānusayo. (Ekamūlakaṃ)

83. (Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo tato mānānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana mānānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayena sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayena ca kāmarāgānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo.

Yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti? Natthi.

Yato vā pana vicikicchānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena sānusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena sānusayo. (Dukamūlakaṃ)

84. Yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti? Natthi.

Yato vā pana vicikicchānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayoti? Mānānusayena sānusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo. (Tikamūlakaṃ)

85. (Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo tato vicikicchānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayoti?

Mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo. (Catukkamūlakaṃ)

86. (Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo tato bhavarāgānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayoti?

Mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo. (Pañcakamūlakaṃ)

87. (Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena sānusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca tato paṭighānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo. (Chakkamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

88. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena sānusayo so tato paṭighānusayena sānusayoti? No.

(Kha) yo vā pana yato paṭighānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena sānusayoti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena sānusayo so tato mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena sānusayoti?

Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato mānānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena sānusayo. Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato mānānusayena sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena sānusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato mānānusayena ca sānusayā kāmarāgānusayena ca sānusayā.

Yo yato kāmarāgānusayena sānusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti?

Dve puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato kāmarāgānusayena sānusayā, no ca te tato vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato kāmarāgānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena sānusayoti?

Puthujjano dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayena ca sānusayo kāmarāgānusayena ca sānusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena sānusayo so tato bhavarāgānusayena sānusayoti? No.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena sānusayoti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena sānusayoti?

Anāgāmī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena sānusayo. Tayo puggalā dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena sānusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato avijjānusayena ca sānusayā kāmarāgānusayena ca sānusayā.

89. (Ka) yo yato paṭighānusayena sānusayo so tato mānānusayena sānusayoti? No.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayena sānusayo so tato paṭighānusayena sānusayoti? No.

Yo yato paṭighānusayena sānusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti?

Dve puggalā dukkhāya vedanāya te tato paṭighānusayena sānusayā, no ca te tato vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano dukkhāya vedanāya so tato paṭighānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena sānusayo so tato paṭighānusayena sānusayoti?

Puthujjano kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca so tato paṭighānusayena sānusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayena ca sānusayo paṭighānusayena ca sānusayo.

(Ka) yo yato paṭighānusayena sānusayo so tato bhavarāgānusayena sānusayoti? No.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena sānusayo so tato paṭighānusayena sānusayoti? No.

(Ka) yo yato paṭighānusayena sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato paṭighānusayena sānusayoti?

Anāgāmī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena sānusayo, no ca so tato paṭighānusayena sānusayo. Tayo puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena sānusayā, no ca te tato paṭighānusayena sānusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya te tato avijjānusayena ca sānusayā paṭighānusayena ca sānusayā.

90. Yo yato mānānusayena sānusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti?

Tayo puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato mānānusayena sānusayā, no ca te tato vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato mānānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena sānusayo so tato mānānusayena sānusayoti?

Puthujjano dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca so tato mānānusayena sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena ca sānusayo mānānusayena ca sānusayo.

(Ka) yo yato mānānusayena sānusayo so tato bhavarāgānusayena sānusayoti?

Cattāro puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato mānānusayena sānusayā, no ca te tato bhavarāgānusayena sānusayā. Teva puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato mānānusayena ca sānusayā bhavarāgānusayena ca sānusayā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena sānusayo so tato mānānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Ka) yo yato mānānusayena sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato mānānusayena sānusayoti?

Cattāro puggalā dukkhāya vedanāya te tato avijjānusayena sānusayā, no ca te tato mānānusayena sānusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena ca sānusayā mānānusayena ca sānusayā.

91. (Ka) yo yato diṭṭhānusayena sānusayo so tato vicikicchānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayena sānusayo so tato diṭṭhānusayena sānusayoti? Āmantā … pe….

92. (Ka) yo yato vicikicchānusayena sānusayo so tato bhavarāgānusayena sānusayoti?

Puthujjano kāmadhātuyā tīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca so tato bhavarāgānusayena sānusayo. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena ca sānusayo bhavarāgānusayena ca sānusayo.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena sānusayo so tato vicikicchānusayena sānusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato bhavarāgānusayena sānusayā, no ca te tato vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato bhavarāgānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

(Ka) yo yato vicikicchānusayena sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato vicikicchānusayena sānusayoti?

Tayo puggalā kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena sānusayā, no ca te tato vicikicchānusayena sānusayā. Puthujjano kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena ca sānusayo vicikicchānusayena ca sānusayo.

93. (Ka) yo yato bhavarāgānusayena sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato bhavarāgānusayena sānusayoti?

Cattāro puggalā kāmadhātuyā tīsu vedanāsu te tato avijjānusayena sānusayā, no ca te tato bhavarāgānusayena sānusayā. Teva puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena ca sānusayā bhavarāgānusayena ca sānusayā. (Ekamūlakaṃ)

94. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo so tato mānānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato mānānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato mānānusayena sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato mānānusayena ca kāmarāgānusayena ca sānusayā, no ca te tato paṭighānusayena sānusayā.

Yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti? Natthi.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti?

Puthujjano rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca sānusayo, no ca so tato paṭighānusayena sānusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena sānusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo so tato bhavarāgānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca sānusayā, no ca te tato paṭighānusayena sānusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya te tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena sānusayā. (Dukamūlakaṃ)

95. Yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena sānusayoti? Natthi.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayoti?

Puthujjano rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca so tato paṭighānusayena sānusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo so tato bhavarāgānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayoti?

Mānānusayena sānusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena ca mānānusayena ca sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayā, no ca te tato paṭighānusayena sānusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya te tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayā. (Tikamūlakaṃ)

96. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo so tato vicikicchānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayoti?

Puthujjano rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca so tato paṭighānusayena sānusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo…pe…. (Catukkamūlakaṃ)

97. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo so tato bhavarāgānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato bhavarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayā. Puthujjano rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato bhavarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo. Dve puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena ca mānānusayena ca sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayā, no ca te tato paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya te tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayā. Puthujjano rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca so tato paṭighānusayena sānusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayo. (Pañcakamūlakaṃ)

98. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo so tato avijjānusayena sānusayoti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena sānusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayoti?

Anāgāmī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayena sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayena ca mānānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena ca mānānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo. Dve puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato avijjānusayena ca mānānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca sānusayā, no ca te tato paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya te tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayā. Puthujjano rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca so tato paṭighānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca sānusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca bhavarāgānusayena ca sānusayo. (Chakkamūlakaṃ)

Sānusayavāre anulomaṃ.

2. Sānusayavāra

(Gha) paṭilomapuggalo

99. (Ka) yo kāmarāgānusayena niranusayo so paṭighānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana paṭighānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Ka) yo kāmarāgānusayena niranusayo so mānānusayena niranusayoti?

Anāgāmī kāmarāgānusayena niranusayo, no ca mānānusayena niranusayo. Arahā kāmarāgānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana mānānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo kāmarāgānusayena niranusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana vicikicchānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena niranusayoti?

Dve puggalā vicikicchānusayena niranusayā, no ca kāmarāgānusayena niranusayā. Dve puggalā vicikicchānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca niranusayā.

Yo kāmarāgānusayena niranusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena niranusayoti?

Anāgāmī kāmarāgānusayena niranusayo, no ca avijjānusayena niranusayo. Arahā kāmarāgānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

Yo vā pana avijjānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

100. (Ka) yo paṭighānusayena niranusayo so mānānusayena niranusayoti?

Anāgāmī paṭighānusayena niranusayo, no ca mānānusayena niranusayo. Arahā paṭighānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana mānānusayena niranusayo so paṭighānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo paṭighānusayena niranusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana vicikicchānusayena niranusayo so paṭighānusayena niranusayoti?

Dve puggalā vicikicchānusayena niranusayā, no ca paṭighānusayena niranusayā. Dve puggalā vicikicchānusayena ca niranusayā paṭighānusayena ca niranusayā.

Yo paṭighānusayena niranusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena niranusayoti?

Anāgāmī paṭighānusayena niranusayo, no ca avijjānusayena niranusayo. Arahā paṭighānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

Yo vā pana avijjānusayena niranusayo so paṭighānusayena niranusayoti? Āmantā.

101. Yo mānānusayena niranusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana vicikicchānusayena niranusayo so mānānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā vicikicchānusayena niranusayā, no ca mānānusayena niranusayā. Arahā vicikicchānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

Yo mānānusayena niranusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena niranusayo so mānānusayena niranusayoti? Āmantā.

102. (Ka) yo diṭṭhānusayena niranusayo so vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayena niranusayo so diṭṭhānusayena niranusayoti? Āmantā …pe….

103. Yo vicikicchānusayena niranusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā vicikicchānusayena niranusayā, no ca avijjānusayena niranusayā. Arahā vicikicchānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

Yo vā pana avijjānusayena niranusayo so vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

104. (Ka) yo bhavarāgānusayena niranusayo so avijjānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayena niranusayo so bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

105. (Ka) yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo so mānānusayena niranusayoti?

Anāgāmī kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca mānānusayena niranusayo. Arahā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana mānānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti? Āmantā.

Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana vicikicchānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti?

Dve puggalā vicikicchānusayena niranusayā, no ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā. Dve puggalā vicikicchānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā.

Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena niranusayoti?

Anāgāmī kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca avijjānusayena niranusayo. Arahā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

Yo vā pana avijjānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

106. Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo so diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana vicikicchānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayoti?

Dve puggalā vicikicchānusayena niranusayā, no ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayā. Anāgāmī vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca mānānusayena niranusayo. Arahā vicikicchānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo.

Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo so bhavarāgānusayena…pe… avijjānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

107. (Ka) yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayo so vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayoti?

Dve puggalā vicikicchānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayā, no ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayā. Anāgāmī vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayo, no ca mānānusayena niranusayo. Arahā vicikicchānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayo …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

108. Yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo so bhavarāgānusayena …pe… avijjānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Pañcakamūlakaṃ)

109. (Ka) yo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayo so avijjānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayena niranusayo so kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ṅa) paṭilomaokāso

110. (Ka) yato kāmarāgānusayena niranusayo tato paṭighānusayena niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca tato paṭighānusayena niranusayo. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca niranusayo paṭighānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana paṭighānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena niranusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato paṭighānusayena niranusayo, no ca tato kāmarāgānusayena niranusayo. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tato paṭighānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca niranusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena niranusayo tato mānānusayena niranusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca tato mānānusayena niranusayo. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana mānānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yato kāmarāgānusayena niranusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca tato vicikicchānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo.

Yato vā pana vicikicchānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayena niranusayo tato bhavarāgānusayena niranusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca tato bhavarāgānusayena niranusayo. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena niranusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayena niranusayo, no ca tato kāmarāgānusayena niranusayo. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca niranusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena niranusayo tato avijjānusayena niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca tato avijjānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

111. (Ka) yato paṭighānusayena niranusayo tato mānānusayena niranusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayena niranusayo, no ca tato mānānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato paṭighānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana mānānusayena niranusayo tato paṭighānusayena niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayena niranusayo, no ca tato paṭighānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato mānānusayena ca niranusayo paṭighānusayena ca niranusayo.

Yato paṭighānusayena niranusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayena niranusayo, no ca tato vicikicchānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato paṭighānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo.

Yato vā pana vicikicchānusayena niranusayo tato paṭighānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Ka) yato paṭighānusayena niranusayo tato bhavarāgānusayena niranusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayena niranusayo, no ca tato bhavarāgānusayena niranusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne tato paṭighānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena niranusayo tato paṭighānusayena niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayena niranusayo, no ca tato paṭighānusayena niranusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne tato bhavarāgānusayena ca niranusayo paṭighānusayena ca niranusayo.

(Ka) yato paṭighānusayena niranusayo tato avijjānusayena niranusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayena niranusayo, no ca tato avijjānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato paṭighānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena niranusayo tato paṭighānusayena niranusayoti? Āmantā.

112. Yato mānānusayena niranusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayena niranusayo, no ca tato vicikicchānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato mānānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo.

Yato vā pana vicikicchānusayena niranusayo tato mānānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Ka) yato mānānusayena niranusayo tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena niranusayo tato mānānusayena niranusayoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayena niranusayo, no ca tato mānānusayena niranusayo. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato bhavarāgānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Ka) yato mānānusayena niranusayo tato avijjānusayena niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayena niranusayo, no ca tato avijjānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato mānānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena niranusayo tato mānānusayena niranusayoti? Āmantā.

113. (Ka) yato diṭṭhānusayena niranusayo tato vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayena niranusayo tato diṭṭhānusayena niranusayoti? Āmantā … pe….

114. (Ka) yato vicikicchānusayena niranusayo tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena niranusayo tato vicikicchānusayena niranusayoti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayena niranusayo, no ca tato vicikicchānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo.

(Ka) yato vicikicchānusayena niranusayo tato avijjānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena niranusayo tato vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

115. (Ka) yato bhavarāgānusayena niranusayo tato avijjānusayena niranusayoti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayena niranusayo, no ca tato avijjānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena niranusayo tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

116. (Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo tato mānānusayena niranusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca tato mānānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana mānānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayena ca kāmarāgānusayena ca niranusayo, no ca tato paṭighānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato mānānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo.

Yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca tato vicikicchānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo.

Yato vā pana vicikicchānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo tato bhavarāgānusayena niranusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca tato bhavarāgānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca niranusayo, no ca tato paṭighānusayena niranusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca tato kāmarāgānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo tato avijjānusayena niranusayoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca tato avijjānusayena niranusayo. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

117. Yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayoti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayo, no ca tato paṭighānusayena niranusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayo. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo.

(Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo tato avijjānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

118. (Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayo tato vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayoti? Āmantā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

119. (Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayoti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayo, no ca tato paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo …pe…. (Pañcakamūlakaṃ)

120. (Ka) yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayo tato avijjānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayena niranusayo tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ca) paṭilomapuggalokāsā

121. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena niranusayo so tato paṭighānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā dukkhāya vedanāya te tato kāmarāgānusayena niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā.

Teva puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne te tato kāmarāgānusayena ca niranusayā paṭighānusayena ca niranusayā. Dve puggalā sabbattha kāmarāgānusayena ca niranusayā paṭighānusayena ca niranusayā.

(Kha) yo vā pana yato paṭighānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato paṭighānusayena niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne te tato paṭighānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca niranusayā. Dve puggalā sabbattha paṭighānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca niranusayā.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena niranusayo so tato mānānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato kāmarāgānusayena niranusayā, no ca te tato mānānusayena niranusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya apariyāpanne te tato kāmarāgānusayena ca niranusayā mānānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca so tato mānānusayena niranusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo yato kāmarāgānusayena niranusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti?

Puthujjano dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca so tato vicikicchānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo. Dve puggalā sabbattha kāmarāgānusayena ca niranusayā vicikicchānusayena ca niranusayā.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena niranusayoti?

Dve puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato vicikicchānusayena niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne te tato vicikicchānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca niranusayā. Dve puggalā sabbattha vicikicchānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca niranusayā.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena niranusayo so tato bhavarāgānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato kāmarāgānusayena niranusayā, no ca te tato bhavarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya apariyāpanne te tato kāmarāgānusayena ca niranusayā bhavarāgānusayena ca niranusayā. Anāgāmī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca so tato bhavarāgānusayena niranusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato bhavarāgānusayena niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya apariyāpanne te tato bhavarāgānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato kāmarāgānusayena niranusayā, no ca te tato avijjānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato kāmarāgānusayena ca niranusayā avijjānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayena niranusayo, no ca so tato avijjānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

122. (Ka) yo yato paṭighānusayena niranusayo so tato mānānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato paṭighānusayena niranusayā, no ca te tato mānānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato paṭighānusayena ca niranusayā mānānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayena niranusayo, no ca so tato mānānusayena niranusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato paṭighānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha paṭighānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayena niranusayo so tato paṭighānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā dukkhāya vedanāya te tato mānānusayena niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato mānānusayena ca niranusayā paṭighānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha mānānusayena ca niranusayo paṭighānusayena ca niranusayo.

Yo yato paṭighānusayena niranusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti?

Puthujjano kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayena niranusayo, no ca so tato vicikicchānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato paṭighānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo. Dve puggalā sabbattha paṭighānusayena ca niranusayā vicikicchānusayena ca niranusayā.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena niranusayo so tato paṭighānusayena niranusayoti?

Dve puggalā dukkhāya vedanāya te tato vicikicchānusayena niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne te tato vicikicchānusayena ca niranusayā paṭighānusayena ca niranusayā. Dve puggalā sabbattha vicikicchānusayena ca niranusayā paṭighānusayena ca niranusayā.

(Ka) yo yato paṭighānusayena niranusayo so tato bhavarāgānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato paṭighānusayena niranusayā, no ca te tato bhavarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne te tato paṭighānusayena ca niranusayā bhavarāgānusayena ca niranusayā. Anāgāmī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayena niranusayo, no ca so tato bhavarāgānusayena niranusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato paṭighānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha paṭighānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena niranusayo so tato paṭighānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā dukkhāya vedanāya te tato bhavarāgānusayena niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne te tato bhavarāgānusayena ca niranusayā paṭighānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha bhavarāgānusayena ca niranusayo paṭighānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato paṭighānusayena niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato paṭighānusayena niranusayā, no ca te tato avijjānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato paṭighānusayena ca niranusayā avijjānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayena niranusayo no ca so tato avijjānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato paṭighānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha paṭighānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato paṭighānusayena niranusayoti? Āmantā.

123. Yo yato mānānusayena niranusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti?

Puthujjano dukkhāya vedanāya so tato mānānusayena niranusayo, no ca so tato vicikicchānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato mānānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha mānānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena niranusayo so tato mānānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato vicikicchānusayena niranusayā, no ca te tato mānānusayena niranusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya apariyāpanne te tato vicikicchānusayena ca niranusayā mānānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha vicikicchānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato mānānusayena niranusayo so tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena niranusayo so tato mānānusayena niranusayoti?

Cattāro puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato bhavarāgānusayena niranusayā, no ca te tato mānānusayena niranusayā. Teva puggalā dukkhāya vedanāya apariyāpanne te tato bhavarāgānusayena ca niranusayā mānānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha bhavarāgānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato mānānusayena niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Cattāro puggalā dukkhāya vedanāya te tato mānānusayena niranusayā, no ca te tato avijjānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato mānānusayena ca niranusayā avijjānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha mānānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato mānānusayena niranusayoti? Āmantā.

124. (Ka) yo yato diṭṭhānusayena niranusayo so tato vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayena niranusayo so tato diṭṭhānusayena niranusayoti? Āmantā…pe….

125. (Ka) yo yato vicikicchānusayena niranusayo so tato bhavarāgānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato vicikicchānusayena niranusayā, no ca te tato bhavarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne te tato vicikicchānusayena ca niranusayā bhavarāgānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha vicikicchānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena niranusayo so tato vicikicchānusayena niranusayoti?

Puthujjano kāmadhātuyā tīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayena niranusayo, no ca so tato vicikicchānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato bhavarāgānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha bhavarāgānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato vicikicchānusayena niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato vicikicchānusayena niranusayā, no ca te tato avijjānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato vicikicchānusayena ca niranusayā avijjānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha vicikicchānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

126. (Ka) yo yato bhavarāgānusayena niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Cattāro puggalā kāmadhātuyā tīsu vedanāsu te tato bhavarāgānusayena niranusayā, no ca te tato avijjānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato bhavarāgānusayena ca niranusayā avijjānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha bhavarāgānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

127. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo so tato mānānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā, no ca te tato mānānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā mānānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca so tato mānānusayena ca niranusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo mānānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti?

Tayo puggalā dukkhāya vedanāya te tato mānānusayena ca kāmarāgānusayena ca niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato mānānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha mānānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo.

Yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti?

Puthujjano rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca so tato vicikicchānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo vicikicchānusayena ca niranusayo. Dve puggalā sabbattha kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā vicikicchānusayena ca niranusayā.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti?

Dve puggalā dukkhāya vedanāya te tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne te tato vicikicchānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā. Dve puggalā sabbattha vicikicchānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo so tato bhavarāgānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā, no ca te tato bhavarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā bhavarāgānusayena ca niranusayā. Anāgāmī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca so tato bhavarāgānusayena niranusayo. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo bhavarāgānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti?

Tayo puggalā dukkhāya vedanāya te tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato bhavarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato bhavarāgānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā. Arahā sabbattha bhavarāgānusayena niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Tayo puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā, no ca te tato avijjānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā avijjānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca so tato avijjānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

128. Yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo so tato diṭṭhānusayena…pe… vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

Yo vā pana yato vicikicchānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayoti?

Dve puggalā dukkhāya vedanāya te tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayā. Teva puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā, no ca te tato mānānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato vicikicchānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca so tato mānānusayena niranusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato vicikicchānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha vicikicchānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo so tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayoti?

Tayo puggalā dukkhāya vedanāya te tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato bhavarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato bhavarāgānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca so tato mānānusayena niranusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Anāgāmī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo, no ca so tato avijjānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

129. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayo so tato vicikicchānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayoti?

Dve puggalā dukkhāya vedanāya te tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato vicikicchānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayā. Teva puggalā rūpadhātuyā arūpadhātuyā te tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayā, no ca te tato mānānusayena niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato vicikicchānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayo, no ca so tato mānānusayena niranusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato vicikicchānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha vicikicchānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca niranusayo …pe….

130. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo so tato bhavarāgānusayena niranusayoti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayoti?

Puthujjano dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayo, no ca so tato paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo.

Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayena ca paṭighānusayena ca niranusayo, no ca so tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo. Dve puggalā dukkhāya vedanāya te tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayā, no ca te tato paṭighānusayena niranusayā. Teva puggalā kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu te tato bhavarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayā, no ca te tato kāmarāgānusayena ca mānānusayena ca niranusayā. Teva puggalā apariyāpanne te tato bhavarāgānusayena ca niranusayā kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayā. Anāgāmī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayena ca kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo, no ca so tato mānānusayena niranusayo. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya ariyāpanne so tato bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha bhavarāgānusayena ca niranusayo kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Anāgāmī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo, no ca so tato avijjānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Pañcakamūlakaṃ)

131. (Ka) yo yato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayo so tato avijjānusayena niranusayoti?

Anāgāmī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayo, no ca so tato avijjānusayena niranusayo. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo. Arahā sabbattha kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayo avijjānusayena ca niranusayo.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayena niranusayo so tato kāmarāgānusayena ca paṭighānusayena ca mānānusayena ca diṭṭhānusayena ca vicikicchānusayena ca bhavarāgānusayena ca niranusayoti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

Sānusayavāre paṭilomaṃ.

Sānusayavāro.

3. Pajahanavāro

(Ka) anulomapuggalo

132. (Ka) yo kāmarāgānusayaṃ pajahati so paṭighānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana paṭighānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Ka) yo kāmarāgānusayaṃ pajahati so mānānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo kāmarāgānusayaṃ pajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo kāmarāgānusayaṃ pajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

133. (Ka) yo paṭighānusayaṃ pajahati so mānānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ pajahati so paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo paṭighānusayaṃ pajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati so paṭighānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo paṭighānusayaṃ pajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

134. Yo mānānusayaṃ pajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati so mānānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo mānānusayaṃ pajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so mānānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

135. (Ka) yo diṭṭhānusayaṃ pajahati so vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati so diṭṭhānusayaṃ pajahatīti? Āmantā …pe….

136. Yo vicikicchānusayaṃ pajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

137. (Ka) yo bhavarāgānusayaṃ pajahati so avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

138. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati so mānānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti? No.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti? No. (Dukamūlakaṃ)

139. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

Yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahatīti?

Mānānusayaṃ pajahati. (Tikamūlakaṃ)

140. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati so vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca pajahatīti?

Diṭṭhānusayaṃ pajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca tadekaṭṭhaṃ pajahati …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

141. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

Yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahatīti?

Mānānusayaṃ pajahati. (Pañcakamūlakaṃ)

142. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati so avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana avijjānusayaṃ pajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahatīti?

Mānānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati. (Chakkamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

143. (Ka) yato kāmarāgānusayaṃ pajahati tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yato vā pana paṭighānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ pajahati tato mānānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayaṃ pajahati, no ca tato kāmarāgānusayaṃ pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayañca pajahati kāmarāgānusayañca pajahati.

Yato kāmarāgānusayaṃ pajahati tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca tato kāmarāgānusayaṃ pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayañca pajahati kāmarāgānusayañca pajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ pajahati tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca tato kāmarāgānusayaṃ pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca pajahati kāmarāgānusayañca pajahati.

144. (Ka) yato paṭighānusayaṃ pajahati tato mānānusayaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ pajahati tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

Yato paṭighānusayaṃ pajahati tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati tato paṭighānusayaṃ pajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayañca pajahati paṭighānusayañca pajahati.

(Ka) yato paṭighānusayaṃ pajahati tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ pajahati tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yato paṭighānusayaṃ pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato paṭighānusayaṃ pajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca pajahati paṭighānusayañca pajahati.

145. Yato mānānusayaṃ pajahati tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati tato mānānusayaṃ pajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca tato mānānusayaṃ pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayañca pajahati mānānusayañca pajahati.

(Ka) yato mānānusayaṃ pajahati tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayaṃ pajahati, no ca tato bhavarāgānusayaṃ pajahati. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayañca pajahati bhavarāgānusayañca pajahati.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ pajahati tato mānānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Ka) yato mānānusayaṃ pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato mānānusayaṃ pajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca tato mānānusayaṃ pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca pajahati mānānusayañca pajahati.

146. (Ka) yato diṭṭhānusayaṃ pajahati tato vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati tato diṭṭhānusayaṃ pajahatīti? Āmantā …pe….

147. (Ka) yato vicikicchānusayaṃ pajahati tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca tato bhavarāgānusayaṃ pajahati. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayañca pajahati bhavarāgānusayañca pajahati.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ pajahati tato vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Ka) yato vicikicchānusayaṃ pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

148. (Ka) yato bhavarāgānusayaṃ pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato avijjānusayaṃ pajahati no ca tato bhavarāgānusayaṃ pajahati. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca pajahati bhavarāgānusayañca pajahati. (Ekamūlakaṃ)

149. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati tato mānānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayaṃ pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayañca kāmarāgānusayañca pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati.

Yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayaṃ pajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca paṭighānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayaṃ pajahati. (Dukamūlakaṃ)

150. Yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati tato diṭṭhānusayaṃ… pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayañca mānānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca pajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahatīti?

Mānānusayaṃ pajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca mānānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca paṭighānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca pajahati. (Tikamūlakaṃ)

151. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati tato vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca pajahati …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

152. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahatīti?

Mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ pajahati. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca pajahati. (Pañcakamūlakaṃ)

153. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ pajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati, no ca tato paṭighānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati. (Chakkamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

154. (Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ pajahati so tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yo vā pana yato paṭighānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ pajahati so tato mānānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo yato kāmarāgānusayaṃ pajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti?

Aṭṭhamako dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ pajahati kāmarāgānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ pajahati so tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

155. (Ka) yo yato paṭighānusayaṃ pajahati so tato mānānusayaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ pajahati so tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo yato paṭighānusayaṃ pajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato paṭighānusayaṃ pajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayaṃ pajahati paṭighānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Ka) yo yato paṭighānusayaṃ pajahati so tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ pajahati so tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yo yato paṭighānusayaṃ pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No.

156. Yo yato mānānusayaṃ pajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato mānānusayaṃ pajahatīti?

Aṭṭhamako dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca so tato mānānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ pajahati mānānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Ka) yo yato mānānusayaṃ pajahati so tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato mānānusayaṃ pajahati, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato mānānusayañca pajahati bhavarāgānusayañca pajahati.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ pajahati so tato mānānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Ka) yo yato mānānusayaṃ pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato mānānusayaṃ pajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca so tato mānānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca pajahati mānānusayañca pajahati.

157. (Ka) yo yato diṭṭhānusayaṃ pajahati so tato vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato diṭṭhānusayaṃ pajahatīti? Āmantā… pe….

158. (Ka) yo yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ pajahati bhavarāgānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ pajahati so tato vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yo yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti?

Tadekaṭṭhaṃ pajahati.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No.

159. (Ka) yo yato bhavarāgānusayaṃ pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu so tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca pajahati bhavarāgānusayañca pajahati. (Ekamūlakaṃ)

160. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati so tato mānānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti? No.

Yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe…

vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti?

Aṭṭhamako rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ pajahati kāmarāgānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayaṃ pajahati paṭighānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ pajahati.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati so tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahatīti? No. (Dukamūlakaṃ)

161. Yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahatīti?

Aṭṭhamako rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ pajahati mānānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ pajahati kāmarāgānusayañca mānānusayañca tadekaṭṭhaṃ pajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayaṃ pajahati paṭighānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca pajahati.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati so tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahatīti?

Mānānusayaṃ pajahati.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca mānānusayañca pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. (Tikamūlakaṃ)

162. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati so tato vicikicchānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca pajahatīti?

Aṭṭhamako rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati mānānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati kāmarāgānusayañca mānānusayañca tadekaṭṭhaṃ pajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ pajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca diṭṭhānusayañca pajahati paṭighānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca pajahati…pe…. (Catukkamūlakaṃ)

163. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati so tato bhavarāgānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahatīti?

Mānānusayaṃ pajahati.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca mānānusayañca pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati. (Pañcakamūlakaṃ)

164. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati so tato avijjānusayaṃ pajahatīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ pajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca mānānusayañca pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca mānānusayañca bhavarāgānusayañca pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca pajahati. (Chakkamūlakaṃ)

Pajahanavāre anulomaṃ.

3. Pajahanavāra

(Gha) paṭilomapuggalo

165. (Ka) yo kāmarāgānusayaṃ nappajahati so paṭighānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana paṭighānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yo kāmarāgānusayaṃ nappajahati so mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so mānānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī mānānusayaṃ nappajahati, no ca so kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā mānānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca nappajahanti.

Yo kāmarāgānusayaṃ nappajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so vicikicchānusayaṃ nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca nappajahanti.

Yo kāmarāgānusayaṃ nappajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so avijjānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayaṃ nappajahati, no ca so kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca nappajahanti.

166. (Ka) yo paṭighānusayaṃ nappajahati so mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca so mānānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā paṭighānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ nappajahati so paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī mānānusayaṃ nappajahati, no ca so paṭighānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā mānānusayañca nappajahanti paṭighānusayañca nappajahanti.

Yo paṭighānusayaṃ nappajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca so vicikicchānusayaṃ nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā paṭighānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati so paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so paṭighānusayaṃ nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca nappajahanti paṭighānusayañca nappajahanti.

Yo paṭighānusayaṃ nappajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca so avijjānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā paṭighānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayaṃ nappajahati, no ca so paṭighānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca nappajahanti paṭighānusayañca nappajahanti.

167. Yo mānānusayaṃ nappajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako mānānusayaṃ nappajahati, no ca so vicikicchānusayaṃ nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā mānānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati so mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so mānānusayaṃ nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

Yo mānānusayaṃ nappajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so mānānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

168. (Ka) yo diṭṭhānusayaṃ nappajahati so vicikicchānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati so diṭṭhānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā …pe….

169. Yo vicikicchānusayaṃ nappajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so avijjānusayaṃ nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako avijjānusayaṃ nappajahati, no ca so vicikicchānusayaṃ nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

170. (Ka) yo bhavarāgānusayaṃ nappajahati so avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

171. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati so mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so mānānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī mānānusayaṃ nappajahati, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā mānānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so vicikicchānusayaṃ nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so avijjānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayaṃ nappajahati, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti. (Dukamūlakaṃ)

172. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati so diṭṭhānusayaṃ… pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so vicikicchānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgī vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so mānānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahanti.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati so bhavarāgānusayaṃ… pe… avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahanti. (Tikamūlakaṃ)

173. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati so vicikicchānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgī vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati, no ca so mānānusayaṃ nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahanti … pe…. (Catukkamūlakaṃ)

174. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahatīti?

Aṭṭhamako avijjānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahanti. (Pañcakamūlakaṃ)

175. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati so avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayaṃ nappajahati so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahatīti?

Aṭṭhamako avijjānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati, no ca so diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahanti. (Chakkamūlakaṃ)

(Ṅa) paṭilomaokāso

176. (Ka) yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca nappajahati paṭighānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana paṭighānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tato paṭighānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca nappajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato mānānusayaṃ nappajahati. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

Yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca nappajahati bhavarāgānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca nappajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato avijjānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

177. (Ka) yato paṭighānusayaṃ nappajahati tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca tato mānānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato paṭighānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ nappajahati tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayaṃ nappajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato mānānusayañca nappajahati paṭighānusayañca nappajahati.

Yato paṭighānusayaṃ nappajahati tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato paṭighānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yato paṭighānusayaṃ nappajahati tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne tato paṭighānusayañca nappajahati bhavarāgānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ nappajahati tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca nappajahati paṭighānusayañca nappajahati.

(Ka) yato paṭighānusayaṃ nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca tato avijjānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato paṭighānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

178. Yato mānānusayaṃ nappajahati tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayaṃ nappajahati, no ca tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato mānānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati. Yato vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati tato mānānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yato mānānusayaṃ nappajahati tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ nappajahati tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato mānānusayaṃ nappajahati. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati.

(Ka) yato mānānusayaṃ nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayaṃ nappajahati, no ca tato avijjānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato mānānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato mānānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

179. (Ka) yato diṭṭhānusayaṃ nappajahati tato vicikicchānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati tato diṭṭhānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

180. (Ka) yato vicikicchānusayaṃ nappajahati tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ nappajahati tato vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato vicikicchānusayaṃ nappajahati; apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati.

(Ka) yato vicikicchānusayaṃ nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato vicikicchānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

181. (Ka) yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca tato avijjānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

182. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca tato mānānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayañca kāmarāgānusayañca nappajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato mānānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati.

Yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati. Yato vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati bhavarāgānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca nappajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca tato avijjānusayaṃ nappajahati. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

183. Yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati tato diṭṭhānusayaṃ… pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca nappajahati. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahatīti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

184. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati tato vicikicchānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahatīti? Āmantā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

185. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahatīti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca tato paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahatīti? Āmantā. (Pañcakamūlakaṃ)

186. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati tato avijjānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ nappajahati tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahatīti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ca) paṭilomapuggalokāsā

187. (Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati so tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca nappajahati paṭighānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca nappajahanti paṭighānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato paṭighānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato paṭighānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati so tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato mānānusayaṃ nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato mānānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca nappajahanti.

Yo yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca nappajahati bhavarāgānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca nappajahanti bhavarāgānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayaṃ nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca nappajahanti.

188. (Ka) yo yato paṭighānusayaṃ nappajahati so tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato paṭighānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ nappajahati so tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato mānānusayaṃ nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato mānānusayañca nappajahati paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca nappajahanti paṭighānusayañca nappajahanti.

Yo yato paṭighānusayaṃ nappajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato paṭighānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati paṭighānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca nappajahanti paṭighānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato paṭighānusayaṃ nappajahati so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato paṭighānusayañca nappajahati bhavarāgānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca nappajahanti bhavarāgānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati so tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca nappajahanti paṭighānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato paṭighānusayaṃ nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayaṃ nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato paṭighānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato paṭighānusayaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca nappajahanti paṭighānusayañca nappajahanti.

189. Yo yato mānānusayaṃ nappajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato mānānusayaṃ nappajahati, no ca so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato mānānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato mānānusayaṃ nappajahati so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati so tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato mānānusayaṃ nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato mānānusayaṃ nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato mānānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato mānānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

190. (Ka) yo yato diṭṭhānusayaṃ nappajahati so tato vicikicchānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato diṭṭhānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā …pe….

191. (Ka) yo yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati bhavarāgānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca nappajahanti bhavarāgānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati so tato vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayaṃ nappajahati, no ca so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

192. (Ka) yo yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

193. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati so tato mānānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati mānānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti mānānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato mānānusayañca kāmarāgānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato mānānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato mānānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti.

Yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, vicikicchānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati bhavarāgānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti bhavarāgānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahanti.

(Dukamūlakaṃ)

194. Yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato vicikicchānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati vicikicchānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahanti vicikicchānusayañca nappajahanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahanti. (Tikamūlakaṃ)

195. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati so tato vicikicchānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca nappajahanti …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

196. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati so tato bhavarāgānusayaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati, no ca so tato mānānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca nappajahati, no ca so tato diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahanti. (Pañcakamūlakaṃ)

197. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati so tato avijjānusayaṃ nappajahatīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati, no ca so tato avijjānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati avijjānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahanti avijjānusayañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ nappajahati so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahatīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati, no ca so tato diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca nappajahati. Sveva puggalo apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati, no ca so tato paṭighānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ nappajahati. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca nappajahati kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahati. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca nappajahanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca nappajahanti. (Chakkamūlakaṃ)

Pajahanāvāre paṭilomaṃ.

Pajahanavāro.

4. Pariññāvāro

(Ka) anulomapuggalo

198. (Ka) yo kāmarāgānusayaṃ parijānāti so paṭighānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana paṭighānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo kāmarāgānusayaṃ parijānāti so mānānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo kāmarāgānusayaṃ parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo kāmarāgānusayaṃ parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

199. (Ka) yo paṭighānusayaṃ parijānāti so mānānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ parijānāti so paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo paṭighānusayaṃ parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti so paṭighānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo paṭighānusayaṃ parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

200. Yo mānānusayaṃ parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti so mānānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo mānānusayaṃ parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so mānānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

201. (Ka) yo diṭṭhānusayaṃ parijānāti so vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti so diṭṭhānusayaṃ parijānātīti? Āmantā …pe….

202. Yo vicikicchānusayaṃ parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

203. (Ka) yo bhavarāgānusayaṃ parijānāti so avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

204. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti so mānānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti? No.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti? No. (Dukamūlakaṃ)

205. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

Yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānātīti?

Mānānusayaṃ parijānāti. (Tikamūlakaṃ)

206. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti so vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca parijānātīti?

Diṭṭhānusayaṃ parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

207. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

Yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānātīti?

Mānānusayaṃ parijānāti. (Pañcakamūlakaṃ)

208. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti so avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana avijjānusayaṃ parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānātīti?

Mānānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti. (Chakkamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

209. (Ka) yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti tato paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

(Kha) yato vā pana paṭighānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti tato mānānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayaṃ parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayaṃ parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayañca parijānāti kāmarāgānusayañca parijānāti.

Yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayaṃ parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayañca parijānāti kāmarāgānusayañca parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayaṃ parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca parijānāti kāmarāgānusayañca parijānāti.

210. (Ka) yato paṭighānusayaṃ parijānāti tato mānānusayaṃ parijānātīti? No.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ parijānāti tato paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

Yato paṭighānusayaṃ parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti tato paṭighānusayaṃ parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayañca parijānāti paṭighānusayañca parijānāti.

(Ka) yato paṭighānusayaṃ parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ parijānāti tato paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yato paṭighānusayaṃ parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato paṭighānusayaṃ parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca parijānāti paṭighānusayañca parijānāti.

211. Yato mānānusayaṃ parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti tato mānānusayaṃ parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca tato mānānusayaṃ parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayañca parijānāti mānānusayañca parijānāti.

(Ka) yato mānānusayaṃ parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayaṃ parijānāti, no ca tato bhavarāgānusayaṃ parijānāti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayañca parijānāti bhavarāgānusayañca parijānāti.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ parijānāti tato mānānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yato mānānusayaṃ parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato mānānusayaṃ parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca tato mānānusayaṃ parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca parijānāti mānānusayañca parijānāti.

212. (Ka) yato diṭṭhānusayaṃ parijānāti tato vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ parijānātīti? Āmantā …pe….

213. (Ka) yato vicikicchānusayaṃ parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca tato bhavarāgānusayaṃ parijānāti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayañca parijānāti bhavarāgānusayañca parijānāti.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ parijānāti tato vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yato vicikicchānusayaṃ parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

214. (Ka) yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca tato bhavarāgānusayaṃ parijānāti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca parijānāti bhavarāgānusayañca parijānāti.

(Ekamūlakaṃ)

215. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti tato mānānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayaṃ parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato mānānusayañca kāmarāgānusayañca parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti.

Yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayaṃ parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti? No.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca paṭighānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayaṃ parijānāti. (Dukamūlakaṃ)

216. Yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ… pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayañca mānānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato bhavarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca mānānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca paṭighānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti. (Tikamūlakaṃ)

217. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti tato vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato vicikicchānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

218. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato bhavarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti. (Pañcakamūlakaṃ)

219. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato avijjānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti, no ca tato paṭighānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti. Dukkhāya vedanāya tato avijjānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti. (Chakkamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

220. (Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti so tato paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

(Kha) yo vā pana yato paṭighānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti so tato mānānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti?

Aṭṭhamako dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, kāmarāgānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

221. (Ka) yo yato paṭighānusayaṃ parijānāti so tato mānānusayaṃ parijānātīti? No.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ parijānāti so tato paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo yato paṭighānusayaṃ parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato paṭighānusayaṃ parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, paṭighānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Ka) yo yato paṭighānusayaṃ parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? No.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti so tato paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo yato paṭighānusayaṃ parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato paṭighānusayaṃ parijānātīti? No.

222. Yo yato mānānusayaṃ parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato mānānusayaṃ parijānātīti?

Aṭṭhamako dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, mānānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Ka) yo yato mānānusayaṃ parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato mānānusayaṃ parijānāti, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato mānānusayañca parijānāti bhavarāgānusayañca parijānāti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti so tato mānānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo yato mānānusayaṃ parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato mānānusayaṃ parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca parijānāti mānānusayañca parijānāti.

223. (Ka) yo yato diṭṭhānusayaṃ parijānāti so tato vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ parijānātīti? Āmantā … pe….

224. (Ka) yo yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, bhavarāgānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti so tato vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti?

Tadekaṭṭhaṃ parijānāti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato vicikicchānusayaṃ parijānātīti? No.

225. (Ka) yo yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu so tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca parijānāti bhavarāgānusayañca parijānāti. (Ekamūlakaṃ)

226. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti so tato mānānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti? No.

Yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti?

Aṭṭhamako rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca parijānāti kāmarāgānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca parijānāti paṭighānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ parijānāti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti? No.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti?

Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānātīti? No. (Dukamūlakaṃ)

227. Yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānātīti?

Aṭṭhamako rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayañca parijānāti mānānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca parijānāti kāmarāgānusayañca mānānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca parijānāti paṭighānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānātīti?

Mānānusayaṃ parijānāti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca mānānusayañca parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. (Tikamūlakaṃ)

228. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti so tato vicikicchānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca parijānātīti?

Aṭṭhamako rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti mānānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti kāmarāgānusayañca mānānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca diṭṭhānusayañca parijānāti paṭighānusayañca tadekaṭṭhaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca parijānāti …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

229. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānātīti?

Mānānusayaṃ parijānāti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca mānānusayañca parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti. (Pañcakamūlakaṃ)

230. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti so tato avijjānusayaṃ parijānātīti? Natthi.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca mānānusayañca parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca mānānusayañca bhavarāgānusayañca parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca parijānāti. (Chakkamūlakaṃ)

Pariññāvāre anulomaṃ.

4. Pariññāvāra

(Gha) paṭilomapuggalo

231. (Ka) yo kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so paṭighānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana paṭighānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so mānānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī mānānusayaṃ na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā mānānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca na parijānanti.

Yo kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca na parijānanti.

Yo kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so avijjānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayaṃ na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca na parijānanti.

232. (Ka) yo paṭighānusayaṃ na parijānāti so mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca so mānānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā paṭighānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ na parijānāti so paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī mānānusayaṃ na parijānāti, no ca so paṭighānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā mānānusayañca na parijānanti paṭighānusayañca na parijānanti.

Yo paṭighānusayaṃ na parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca so vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā paṭighānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti so paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so paṭighānusayaṃ na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca na parijānanti paṭighānusayañca na parijānanti.

Yo paṭighānusayaṃ na parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca so avijjānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā paṭighānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayaṃ na parijānāti, no ca so paṭighānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca na parijānanti paṭighānusayañca na parijānanti.

233. Yo mānānusayaṃ na parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako mānānusayaṃ na parijānāti, no ca so vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā mānānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti so mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so mānānusayaṃ na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

Yo mānānusayaṃ na parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so mānānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

234. (Ka) yo diṭṭhānusayaṃ na parijānāti so vicikicchānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti so diṭṭhānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā …pe….

235. Yo vicikicchānusayaṃ na parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so avijjānusayaṃ na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako avijjānusayaṃ na parijānāti, no ca so vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

236. (Ka) yo bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

237. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti so mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so mānānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana mānānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī mānānusayaṃ na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā mānānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti so diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so avijjānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayaṃ na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti. (Dukamūlakaṃ)

238. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti so diṭṭhānusayaṃ… pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgī vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so mānānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānanti.

Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti so bhavarāgānusayaṃ… pe… avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānanti. (Tikamūlakaṃ)

239. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti so vicikicchānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī vicikicchānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgī vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti, no ca so mānānusayaṃ na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā vicikicchānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānanti …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

240. Yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti so bhavarāgānusayaṃ…pe… avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

Yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānātīti?

Aṭṭhamako avijjānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānanti. (Pañcakamūlakaṃ)

241. (Ka) yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti so avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānātīti?

Aṭṭhamako avijjānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti, no ca so diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgī avijjānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti, no ca so kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānanti. (Chakkamūlakaṃ)

(Ṅa) paṭilomaokāso

242. (Ka) yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca na parijānāti paṭighānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana paṭighānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tato paṭighānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca na parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti tato mānānusayaṃ na parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato mānānusayaṃ na parijānāti. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

Yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca na parijānāti bhavarāgānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca na parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

243. (Ka) yato paṭighānusayaṃ na parijānāti tato mānānusayaṃ parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca tato mānānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato paṭighānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ na parijānāti tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayaṃ na parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato mānānusayañca na parijānāti paṭighānusayañca na parijānāti.

Yato paṭighānusayaṃ na parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato paṭighānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yato paṭighānusayaṃ na parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne tato paṭighānusayañca na parijānāti bhavarāgānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ na parijānāti tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca na parijānāti paṭighānusayañca na parijānāti.

(Ka) yato paṭighānusayaṃ na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato paṭighānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

244. Yato mānānusayaṃ na parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayaṃ na parijānāti, no ca tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato mānānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato mānānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yato mānānusayaṃ na parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ na parijānāti tato mānānusayaṃ na parijānātīti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato mānānusayaṃ na parijānāti. Dukkhāya vedanāya apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti.

(Ka) yato mānānusayaṃ na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayaṃ na parijānāti, no ca tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato mānānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato mānānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

245. (Ka) yato diṭṭhānusayaṃ na parijānāti tato vicikicchānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā … pe….

246. (Ka) yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ na parijānāti tato vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti.

(Ka) yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato vicikicchānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

247. (Ka) yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

248. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti tato mānānusayaṃ na parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca tato mānānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana mānānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato mānānusayañca kāmarāgānusayañca na parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato mānānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti.

Yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti bhavarāgānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca na parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Apariyāpanne tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

249. Yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

Yato vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca na parijānāti. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānātīti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

250. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti tato vicikicchānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana vicikicchānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānātīti? Āmantā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

251. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana bhavarāgānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānātīti?

Dukkhāya vedanāya tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca tato paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca tato kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Apariyāpanne tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti.

(Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānātīti? Āmantā. (Pañcakamūlakaṃ)

252. (Ka) yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti tato avijjānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yato vā pana avijjānusayaṃ na parijānāti tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānātīti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ca) paṭilomapuggalokāsā

253. (Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca na parijānāti paṭighānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca na parijānanti paṭighānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato paṭighānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato paṭighānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so tato mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato mānānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato mānānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca na parijānanti.

Yo yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca na parijānāti bhavarāgānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca na parijānanti bhavarāgānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca na parijānanti.

254. (Ka) yo yato paṭighānusayaṃ na parijānāti so tato mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato paṭighānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ na parijānāti so tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato mānānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato mānānusayañca na parijānāti paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca na parijānanti paṭighānusayañca na parijānanti.

Yo yato paṭighānusayaṃ na parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato paṭighānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti paṭighānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca na parijānanti paṭighānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato paṭighānusayaṃ na parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato paṭighānusayañca na parijānāti bhavarāgānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca na parijānanti bhavarāgānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca na parijānanti paṭighānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato paṭighānusayaṃ na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato paṭighānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha paṭighānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato paṭighānusayaṃ na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca na parijānanti paṭighānusayañca na parijānanti.

255. Yo yato mānānusayaṃ na parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato mānānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato mānānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato mānānusayaṃ na parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so tato mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato mānānusayaṃ na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato mānānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato mānānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato mānānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

256. (Ka) yo yato diṭṭhānusayaṃ na parijānāti so tato vicikicchānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā …pe….

257. (Ka) yo yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu, apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti bhavarāgānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca na parijānanti bhavarāgānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so tato vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

258. (Ka) yo yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

259. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti so tato mānānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti mānānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti mānānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato mānānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato mānānusayañca kāmarāgānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato mānānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato mānānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha mānānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti.

Yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā tīsu vedanāsu apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti bhavarāgānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti bhavarāgānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānanti. (Dukamūlakaṃ)

260. Yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti so tato diṭṭhānusayaṃ…pe… vicikicchānusayaṃ na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato vicikicchānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti vicikicchānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānanti vicikicchānusayañca na parijānanti.

Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānanti. (Tikamūlakaṃ)

261. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti so tato vicikicchānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānātīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato vicikicchānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato vicikicchānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha vicikicchānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca na parijānanti …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

262. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti so tato bhavarāgānusayaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana yato bhavarāgānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Aggamaggasamaṅgī kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato bhavarāgānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti, no ca so tato mānānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo dukkhāya vedanāya apariyāpanne so tato bhavarāgānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha bhavarāgānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānanti.

(Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca na parijānāti, no ca so tato diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānanti. (Pañcakamūlakaṃ)

263. (Ka) yo yato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti so tato avijjānusayaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti, no ca so tato avijjānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti avijjānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānanti avijjānusayañca na parijānanti.

(Kha) yo vā pana yato avijjānusayaṃ na parijānāti so tato kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānātīti?

Aṭṭhamako kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti, no ca so tato diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca na parijānāti. Sveva puggalo apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti. Anāgāmimaggasamaṅgī dukkhāya vedanāya so tato avijjānusayañca kāmarāgānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti, no ca so tato paṭighānusayaṃ na parijānāti. Sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato avijjānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ na parijānāti.

Sveva puggalo rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne so tato avijjānusayañca na parijānāti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānāti. Dvinnaṃ maggasamaṅgīnañca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā sabbattha avijjānusayañca na parijānanti kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca diṭṭhānusayañca vicikicchānusayañca bhavarāgānusayañca na parijānanti. (Chakkamūlakaṃ)

Pariññāvāre paṭilomaṃ.

Pariññāvāro.

5. Pahīnavāro

(Ka) anulomapuggalo

264. (Ka) yassa kāmarāgānusayo pahīno tassa paṭighānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paṭighānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo pahīno tassa mānānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo pahīno, no ca tassa mānānusayo pahīno. Arahato kāmarāgānusayo ca pahīno mānānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo pahīno tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo pahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ kāmarāgānusayo pahīno. Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca pahīno.

Yassa kāmarāgānusayo pahīno tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo pahīno, no ca tassa avijjānusayo pahīno. Arahato kāmarāgānusayo ca pahīno avijjānusayo ca pahīno.

Yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo pahīnoti? Āmantā.

265. (Ka) yassa paṭighānusayo pahīno tassa mānānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa paṭighānusayo pahīno, no ca tassa mānānusayo pahīno. Arahato paṭighānusayo ca pahīno mānānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo pahīno tassa paṭighānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa paṭighānusayo pahīno tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo pahīno tassa paṭighānusayo pahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ paṭighānusayo pahīno. Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo ca pahīno paṭighānusayo ca pahīno.

Yassa paṭighānusayo pahīno tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa paṭighānusayo pahīno, no ca tassa avijjānusayo pahīno. Arahato paṭighānusayo ca pahīno avijjānusayo ca pahīno.

Yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa paṭighānusayo pahīnoti? Āmantā.

266. Yassa mānānusayo pahīno tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo pahīno tassa mānānusayo pahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ mānānusayo pahīno. Arahato vicikicchānusayo ca pahīno mānānusayo ca pahīno.

Yassa mānānusayo pahīno tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa mānānusayo pahīnoti? Āmantā.

267. (Ka) yassa diṭṭhānusayo pahīno tassa vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo pahīno tassa diṭṭhānusayo pahīnoti? Āmantā …pe….

268. Yassa vicikicchānusayo pahīno tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo pahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ avijjānusayo pahīno. Arahato vicikicchānusayo ca pahīno avijjānusayo ca pahīno.

Yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

269. (Ka) yassa bhavarāgānusayo pahīno tassa avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa bhavarāgānusayo pahīnoti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

270. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā [pahīno (sī. ka.) anusayavārena pana na sameti] tassa mānānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā, no ca tassa mānānusayo pahīno. Arahato kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā mānānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā. Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā, no ca tassa avijjānusayo pahīno. Arahato kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā avijjānusayo ca pahīno.

Yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti? Āmantā. (Dukamūlakaṃ)

271. Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana vicikicchānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnāti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā. Anāgāmissa vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā, no ca tassa mānānusayo pahīno. Arahato vicikicchānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnāti? Āmantā. (Tikamūlakaṃ)

272. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā tassa vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnāti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā, no ca tesaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā. Anāgāmissa vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā, no ca tassa mānānusayo pahīno. Arahato vicikicchānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

273. Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti? Āmantā. (Pañcakamūlakaṃ)

274. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca pahīnā tassa avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo pahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca pahīnāti? Āmantā. (Chakkamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

275. (Ka) yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yattha vā pana paṭighānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha mānānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca pahīno.

Yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca pahīno.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca pahīno.

276. (Ka) yattha paṭighānusayo pahīno tattha mānānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

Yattha paṭighānusayo pahīno tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo pahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca pahīno paṭighānusayo ca pahīno.

(Ka) yattha paṭighānusayo pahīno tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yattha paṭighānusayo pahīno tattha avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo pahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca pahīno paṭighānusayo ca pahīno.

277. Yattha mānānusayo pahīno tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo pahīno tattha mānānusayo pahīnoti?

Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo pahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca pahīno mānānusayo ca pahīno.

(Ka) yattha mānānusayo pahīno tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo pahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo ca pahīno bhavarāgānusayo ca pahīno.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo pahīno tattha mānānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Ka) yattha mānānusayo pahīno tattha avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha mānānusayo pahīnoti?

Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo pahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca pahīno mānānusayo ca pahīno.

278. (Ka) yattha diṭṭhānusayo pahīno tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana vicikicchānusayo pahīno tattha diṭṭhānusayo pahīnoti? Āmantā …pe….

279. (Ka) yattha vicikicchānusayo pahīno tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo pahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca pahīno bhavarāgānusayo ca pahīno.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo pahīno tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Ka) yattha vicikicchānusayo pahīno tattha avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

280. (Ka) yattha bhavarāgānusayo pahīno tattha avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha avijjānusayo pahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca pahīno bhavarāgānusayo ca pahīno. (Ekamūlakaṃ)

281. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tattha mānānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo ca kāmarāgānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Natthi.

Yattha vā pana vicikicchānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tattha bhavarāgānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tattha avijjānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. (Dukamūlakaṃ)

282. Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā tattha diṭṭhānusayo… pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Natthi.

Yattha vā pana vicikicchānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā tattha bhavarāgānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnāti?

Mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā tattha avijjānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Tikamūlakaṃ)

283. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana vicikicchānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā;

kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

284. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā tattha bhavarāgānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā tattha avijjānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Pañcakamūlakaṃ)

285. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca pahīnā tattha avijjānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo pahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca pahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

286. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo pahīno tassa tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yassa vā pana yattha paṭighānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo pahīno tassa tattha mānānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha kāmarāgānusayo pahīno, no ca tassa tattha mānānusayo pahīno. Arahato kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha kāmarāgānusayo ca pahīno mānānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha mānānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca pahīno.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo pahīno tassa tattha diṭṭhānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha diṭṭhānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha diṭṭhānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha diṭṭhānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo pahīno. Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha diṭṭhānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha diṭṭhānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca pahīno.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo pahīno tassa tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo pahīno. Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca pahīno.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo pahīno tassa tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo pahīno tassa tattha avijjānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha kāmarāgānusayo pahīno, no ca tassa tattha avijjānusayo pahīno. Arahato kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha kāmarāgānusayo ca pahīno avijjānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo pahīnoti?

Arahato dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca pahīno kāmarāgānusayo ca pahīno.

287. (Ka) yassa yattha paṭighānusayo pahīno tassa tattha mānānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo pahīno tassa tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

Yassa yattha paṭighānusayo pahīno tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo pahīno. Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca pahīno paṭighānusayo ca pahīno.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo pahīno tassa tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo pahīno tassa tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo pahīno tassa tattha avijjānusayo pahīnoti?

Anāgāmissa dukkhāya vedanāya tassa tattha paṭighānusayo pahīno, no ca tassa tattha avijjānusayo pahīno. Arahato dukkhāya vedanāya tassa tattha paṭighānusayo ca pahīno avijjānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha paṭighānusayo pahīnoti?

Arahato kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo pahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca pahīno paṭighānusayo ca pahīno.

288. Yassa yattha mānānusayo pahīno tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha mānānusayo pahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha mānānusayo pahīno. Arahato dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo pahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca pahīno mānānusayo ca pahīno.

(Ka) yassa yattha mānānusayo pahīno tassa tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Arahato kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha mānānusayo pahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo ca pahīno bhavarāgānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo pahīno tassa tattha mānānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha mānānusayo pahīno tassa tattha avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha mānānusayo pahīnoti?

Arahato dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo pahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca pahīno mānānusayo ca pahīno.

289. (Ka) yassa yattha diṭṭhānusayo pahīno tassa tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha diṭṭhānusayo pahīnoti? Āmantā … pe….

290. (Ka) yassa yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha bhavarāgānusayo pahīno. Arahato kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo pahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca pahīno bhavarāgānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo pahīno tassa tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha avijjānusayo pahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha avijjānusayo pahīno. Arahato kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca pahīno avijjānusayo ca pahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Āmantā.

291. (Ka) yassa yattha bhavarāgānusayo pahīno tassa tattha avijjānusayo pahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha bhavarāgānusayo pahīnoti?

Arahato kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo pahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca pahīno bhavarāgānusayo ca pahīno. (Ekamūlakaṃ)

292. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tassa tattha mānānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha mānānusayo ca kāmarāgānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

Yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Natthi.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo pahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo pahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tassa tattha bhavarāgānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā tassa tattha avijjānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnāti?

Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. (Dukamūlakaṃ)

293. Yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo pahīnoti? Natthi.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnāti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo pahīno, no ca tassa tattha mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca pahīnā, no ca tassa tattha mānānusayo pahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā tassa tattha bhavarāgānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnāti?

Mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnā tassa tattha avijjānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca pahīnāti?

Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Tikamūlakaṃ)

294. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā tassa tattha vicikicchānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnāti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā, no ca tesaṃ tattha mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā, no ca tesaṃ tattha kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha vicikicchānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā, no ca tesaṃ tattha paṭighānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā, no ca tassa tattha mānānusayo pahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā, no ca tassa tattha mānānusayo pahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

295. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā tassa tattha bhavarāgānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti?

Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā tassa tattha avijjānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti?

Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Pañcakamūlakaṃ)

296. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca pahīnā tassa tattha avijjānusayo pahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo pahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca pahīnāti?

Arahato rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; paṭighānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Chakkamūlakaṃ)

Pahīnavāre anulomaṃ.

5. Pahīnavāra

(Gha) paṭilomapuggalo

297. (Ka) yassa kāmarāgānusayo appahīno tassa paṭighānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paṭighānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo appahīno tassa mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo appahīnoti?

Anāgāmissa mānānusayo appahīno, no ca tassa kāmarāgānusayo appahīno. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca appahīno.

Yassa kāmarāgānusayo appahīno tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmarāgānusayo appahīno, no ca tesaṃ vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa kāmarāgānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

Yassa vā pana vicikicchānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo appahīno tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo appahīnoti?

Anāgāmissa avijjānusayo appahīno, no ca tassa kāmarāgānusayo appahīno. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca appahīno.

298. (Ka) yassa paṭighānusayo appahīno tassa mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo appahīno tassa paṭighānusayo appahīnoti?

Anāgāmissa mānānusayo appahīno, no ca tassa paṭighānusayo appahīno. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo ca appahīno paṭighānusayo ca appahīno.

Yassa paṭighānusayo appahīno tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ paṭighānusayo appahīno, no ca tesaṃ vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa paṭighānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

Yassa vā pana vicikicchānusayo appahīno tassa paṭighānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa paṭighānusayo appahīno tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa paṭighānusayo appahīnoti?

Anāgāmissa avijjānusayo appahīno, no ca tassa paṭighānusayo appahīno. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca appahīno paṭighānusayo ca appahīno.

299. Yassa mānānusayo appahīno tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo appahīno, no ca tesaṃ vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa mānānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

Yassa vā pana vicikicchānusayo appahīno tassa mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa mānānusayo appahīno tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

300. (Ka) yassa diṭṭhānusayo appahīno tassa vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo appahīno tassa diṭṭhānusayo appahīnoti? Āmantā …pe….

301. Yassa vicikicchānusayo appahīno tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa vicikicchānusayo appahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo appahīno, no ca tesaṃ vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa avijjānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

302. (Ka) yassa bhavarāgānusayo appahīno tassa avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa bhavarāgānusayo appahīnoti? Āmantā. (Ekamūlakaṃ)

303. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tassa mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa mānānusayo appahīno, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā vicikicchānusayo ca appahīno.

Yassa vā pana vicikicchānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa avijjānusayo appahīno, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā. (Dukamūlakaṃ)

304. Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā tassa diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā vicikicchānusayo ca appahīno.

Yassa vā pana vicikicchānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnāti? Āmantā.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā. (Tikamūlakaṃ)

305. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā tassa vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vicikicchānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnāti? Āmantā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

306. Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā tassa bhavarāgānusayo…pe… avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā. Dvinnaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā. Puthujjanassa avijjānusayo ca appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā. (Pañcakamūlakaṃ)

307. (Ka) yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā tassa avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana avijjānusayo appahīno tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa avijjānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā, no ca tassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā. Dvinnaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā. Puthujjanassa avijjānusayo ca appahīno, kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ṅa) paṭilomaokāso

308. (Ka) yattha kāmarāgānusayo appahīno tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yattha vā pana paṭighānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo appahīno tattha mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca appahīno.

Yattha kāmarāgānusayo appahīno tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca appahīno.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo appahīno tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo appahīno tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca appahīno.

309. (Ka) yattha paṭighānusayo appahīno tattha mānānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo appahīno tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

Yattha paṭighānusayo appahīno tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo appahīno tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo appahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca appahīno paṭighānusayo ca appahīno.

(Ka) yattha paṭighānusayo appahīno tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo appahīno tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yattha paṭighānusayo appahīno tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo appahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca appahīno paṭighānusayo ca appahīno.

310. Yattha mānānusayo appahīno tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

Yattha vā pana vicikicchānusayo appahīno tattha mānānusayo appahīnoti?

Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo appahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca appahīno mānānusayo ca appahīno.

(Ka) yattha mānānusayo appahīno tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo appahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo ca appahīno bhavarāgānusayo ca appahīno.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo appahīno tattha mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Ka) yattha mānānusayo appahīno tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha mānānusayo appahīnoti?

Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo appahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca appahīno mānānusayo ca appahīno.

311. (Ka) yattha diṭṭhānusayo appahīno tattha vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana vicikicchānusayo appahīno tattha diṭṭhānusayo appahīnoti? Āmantā …pe….

9

312. (Ka) yattha vicikicchānusayo appahīno tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo appahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca appahīno bhavarāgānusayo ca appahīno.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo appahīno tattha vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Ka) yattha vicikicchānusayo appahīno tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

313. (Ka) yattha bhavarāgānusayo appahīno tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu ettha avijjānusayo appahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca appahīno bhavarāgānusayo ca appahīno. (Ekamūlakaṃ)

314. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tattha mānānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana mānānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha mānānusayo ca kāmarāgānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti? Natthi.

Yattha vā pana vicikicchānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tattha bhavarāgānusayo appahīnoti? Natthi.

Yattha vā pana bhavarāgānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti? Na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tattha avijjānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. (Dukamūlakaṃ)

315. Yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā tattha diṭṭhānusayo… pe… vicikicchānusayo appahīnoti? Natthi.

Yattha vā pana vicikicchānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā tattha bhavarāgānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā tattha avijjānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Tikamūlakaṃ)

316. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā tattha vicikicchānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana vicikicchānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

317. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā tattha bhavarāgānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana bhavarāgānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnāti?

Mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā tattha avijjānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Pañcakamūlakaṃ)

318. (Ka) yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā tattha avijjānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana avijjānusayo appahīno tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnāti?

Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Dukkhāya vedanāya ettha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Chakkamūlakaṃ)

(Ca) paṭilomapuggalokāsā

319. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo appahīno tassa tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yassa vā pana yattha paṭighānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo appahīno tassa tattha mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha mānānusayo appahīno, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo appahīno. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha mānānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha mānānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca appahīno.

Yassa yattha kāmarāgānusayo appahīno tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha kāmarāgānusayo appahīno, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha kāmarāgānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Puthujjanassa dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca appahīno.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo appahīno tassa tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo appahīno tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo appahīnoti?

Anāgāmissa dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo appahīno, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo appahīno. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca appahīno kāmarāgānusayo ca appahīno.

320. (Ka) yassa yattha paṭighānusayo appahīno tassa tattha mānānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo appahīno tassa tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo appahīno tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti?

Dvinnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha paṭighānusayo appahīno, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa dukkhāya vedanāya tassa tattha paṭighānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Puthujjanassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo appahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca appahīno paṭighānusayo ca appahīno.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo appahīno tassa tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo appahīno tassa tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha paṭighānusayo appahīno tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha paṭighānusayo appahīnoti?

Anāgāmissa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo appahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo appahīno, no ca tassa tattha paṭighānusayo appahīno. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo appahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca appahīno paṭighānusayo ca appahīno.

321. Yassa yattha mānānusayo appahīno tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha mānānusayo appahīno, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha mānānusayo appahīnoti?

Puthujjanassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo appahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca appahīno mānānusayo ca appahīno.

(Ka) yassa yattha mānānusayo appahīno tassa tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Catunnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha mānānusayo appahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha mānānusayo ca appahīno bhavarāgānusayo ca appahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo appahīno tassa tattha mānānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha mānānusayo appahīno tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha mānānusayo appahīnoti?

Catunnaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo appahīno; mānānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca appahīno mānānusayo ca appahīno.

322. (Ka) yassa yattha diṭṭhānusayo appahīno tassa tattha vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha diṭṭhānusayo appahīnoti? Āmantā …pe….

323. (Ka) yassa yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Puthujjanassa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo appahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca appahīno bhavarāgānusayo ca appahīno.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo appahīno tassa tattha vicikicchānusayo appahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha bhavarāgānusayo appahīno, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha bhavarāgānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

(Ka) yassa yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha vicikicchānusayo appahīnoti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo appahīno, no ca tesaṃ tattha vicikicchānusayo appahīno. Puthujjanassa kāmadhātuyā tīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca appahīno vicikicchānusayo ca appahīno.

324. (Ka) yassa yattha bhavarāgānusayo appahīno tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha bhavarāgānusayo appahīnoti?

Catunnaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā tīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo appahīno; bhavarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca appahīno bhavarāgānusayo ca appahīno. (Ekamūlakaṃ)

325. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tassa tattha mānānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha mānānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha mānānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha mānānusayo appahīno, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo appahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha mānānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha mānānusayo ca kāmarāgānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

Yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti? Natthi.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tassa tattha bhavarāgānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo appahīno, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo appahīno. Paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo appahīno, no ca tassa tattha paṭighānusayo appahīno; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. (Dukamūlakaṃ)

326. Yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā tassa tattha diṭṭhānusayo…pe… vicikicchānusayo appahīnoti? Natthi.

Yassa vā pana yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnāti?

Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā tassa tattha bhavarāgānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnāti?

Mānānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnā tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo appahīno; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo appahīno, no ca tassa tattha paṭighānusayo appahīno; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Tikamūlakaṃ)

327. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā tassa tattha vicikicchānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha vicikicchānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnāti?

Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā …pe…. (Catukkamūlakaṃ)

328. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā tassa tattha bhavarāgānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha bhavarāgānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnāti?

Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha bhavarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā.

(Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tassa tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo appahīno, no ca tassa tattha paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo na vattabbo ‘‘pahīno’’ti vā ‘‘appahīno’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Pañcakamūlakaṃ)

329. (Ka) yassa yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā tassa tattha avijjānusayo appahīnoti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana yattha avijjānusayo appahīno tassa tattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnāti?

Anāgāmissa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā, no ca tassa tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tassa tattha kāmarāgānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo appahīno, no ca tassa tattha paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Dvinnaṃ puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā tesaṃ tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tesaṃ tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tesaññeva puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesaṃ tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca appahīnā, no ca tesaṃ tattha diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Puthujjanassa rūpadhātuyā arūpadhātuyā tassa tattha avijjānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tassa tattha avijjānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; paṭighānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. Tasseva puggalassa dukkhāya vedanāya tassa tattha avijjānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca appahīnā; kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca na vattabbā ‘‘pahīnā’’ti vā ‘‘appahīnā’’ti vā. (Chakkamūlakaṃ)

Pahīnavāre paṭilomaṃ.

Pahīnavāro.

6. Uppajjanavāro

330. (Ka) yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paṭighānusayo uppajjati tassa kāmarāgānusayo uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa mānānusayo uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo uppajjati tassa kāmarāgānusayo uppajjatīti?

Anāgāmissa mānānusayo uppajjati, no ca tassa kāmarāgānusayo uppajjati. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo ca uppajjati kāmarāgānusayo ca uppajjati (vitthāretabbaṃ).

331. (Ka) yassa kāmarāgānusayo nuppajjati tassa paṭighānusayo nuppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paṭighānusayo nuppajjati tassa kāmarāgānusayo nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa kāmarāgānusayo nuppajjati tassa mānānusayo nuppajjatīti?

Anāgāmissa kāmarāgānusayo nuppajjati, no ca tassa mānānusayo nuppajjati. Arahato kāmarāgānusayo ca nuppajjati mānānusayo ca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana mānānusayo nuppajjati tassa kāmarāgānusayo nuppajjatīti? Āmantā. (Vitthāretabbaṃ).

Uppajjanavāro.

7. (Ka) dhātupucchāvāro

332. Kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Kāmadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Kāmadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Kāmadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Kāmadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Kāmadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Kāmadhātumūlakaṃ)

333. Rūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Rūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Rūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Rūpadhātumūlakaṃ)

334. Arūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Arūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Arūpadhātumūlakaṃ)

335. Na kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā.

Na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Nakāmadhātumūlakaṃ)

336. Na rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Narūpadhātumūlakaṃ)

337. Na arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na arūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na arūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Naarūpadhātumūlakaṃ)

338. Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Nakāmanaarūpadhātumūlakaṃ)

339. Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Narūpanaarūpadhātumūlakaṃ)

340. Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā?

Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? (Nakāmanarūpadhātumūlakaṃ)

Dhātupucchāvāro.

7. (Kha) dhātuvisajjanāvāro

341. Kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Kāmadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Kāmadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Kāmadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Kāmadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Kāmadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Kāmadhātumūlakaṃ)

342. Rūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Rūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Rūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Rūpadhātumūlakaṃ)

343. Arūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuyā upapatti nāma natthi, heṭṭhā upapajjamāno kāmadhātuṃyeva upapajjati, satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Arūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā upapatti nāma natthi, heṭṭhā upapajjamāno kāmadhātuṃyeva upapajjati, satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Arūpadhātumūlakaṃ)

344. Na kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Nakāmadhātumūlakaṃ)

345. Na rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Narūpadhātumūlakaṃ)

346. Na arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na arūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na arūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Naarūpadhātumūlakaṃ)

347. Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Nakāmanaarūpadhātumūlakaṃ)

348. Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na rūpadhātuyā na arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Narūpanaarūpadhātumūlakaṃ)

349. Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa rūpadhātuyā upapattināma natthi, heṭṭhā upapajjamāno kāmadhātuṃyeva upapajjati, satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi.

Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuyā na arūpadhātuyā upapatti nāma natthi, heṭṭhā upapajjamāno kāmadhātuṃyeva upapajjati, satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. Na kāmadhātuyā na rūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusenti; anusayā bhaṅgā natthi. (Nakāmanarūpadhātumūlakaṃ)

Dhātuvisajjavāro.

Anusayayamakaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

8. Cittayamakaṃ

(Ka) uddeso

1. Suddhacittasāmaññaṃ

1. Puggalavāro

(1) Uppādanirodhakālasambhedavāro

1. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati tassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati nirujjhati tassa cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati tassa cittaṃ na uppajjati nirujjhati?

(2) Uppāduppannavāro

2. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na uppajjati?

(3) Nirodhuppannavāro

3. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhati tassa cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhati tassa cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na nirujjhati?

(4) Uppādavāro

4. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ uppajjittha?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjittha tassa cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na uppajjittha?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjittha tassa cittaṃ na uppajjati?

5. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjissati tassa cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjissati tassa cittaṃ na uppajjati?

6. (Ka) yassa cittaṃ uppajjittha tassa cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjissati tassa cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjittha tassa cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjissati tassa cittaṃ na uppajjittha?

(5) Nirodhavāro

7. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhati tassa cittaṃ nirujjhittha?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhittha tassa cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhati tassa cittaṃ na nirujjhittha?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhittha tassa cittaṃ na nirujjhati?

8. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhati tassa cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati tassa cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhati tassa cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati tassa cittaṃ na nirujjhati?

9. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhittha tassa cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati tassa cittaṃ nirujjhittha?

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhittha tassa cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati tassa cittaṃ na nirujjhittha?

(6) Uppādanirodhavāro

10. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ nirujjhittha?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhittha tassa cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na nirujjhittha?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhittha tassa cittaṃ na uppajjati?

11. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati tassa cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati tassa cittaṃ na uppajjati?

12. (Ka) yassa cittaṃ uppajjittha tassa cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati tassa cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjittha tassa cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati tassa cittaṃ na uppajjittha?

(7) Uppajjamāna-nanirodhavāro

13. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ na nirujjhati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhati tassa cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ nirujjhati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhati tassa cittaṃ na uppajjati?

(8) Uppajjamānuppannavāro

14. (Ka) yassa cittaṃ uppajjamānaṃ tassa cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ uppajjamānaṃ?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjamānaṃ tassa cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na uppajjamānaṃ?

(9) Nirujjhamānuppannavāro

15. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhamānaṃ tassa cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ nirujjhamānaṃ?

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhamānaṃ tassa cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na nirujjhamānaṃ?

(10) Uppannuppādavāro

16. (Ka) yassa cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ uppajjittha?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjittha tassa cittaṃ uppannaṃ?

(Ka) yassa cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na uppajjittha?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjittha tassa cittaṃ na uppannaṃ?

(Ka) yassa cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjissati tassa cittaṃ uppannaṃ?

(Ka) yassa cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjissati tassa cittaṃ na uppannaṃ?

(11) Atītānāgatavāro

17. (Ka) yassa cittaṃ uppajjittha no ca tassa cittaṃ uppannaṃ, tassa cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjissati no ca tassa cittaṃ uppannaṃ, tassa cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjittha no ca tassa cittaṃ na uppannaṃ, tassa cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjissati no ca tassa cittaṃ na uppannaṃ, tassa cittaṃ na uppajjittha?

(12) Uppannuppajjamānavāro

18. (Ka) uppannaṃ uppajjamānaṃ?

(Kha) uppajjamānaṃ uppannaṃ?

(Ka) na uppannaṃ na uppajjamānaṃ?

(Kha) na uppajjamānaṃ na uppannaṃ?

(13) Niruddhanirujjhamānavāro

19. (Ka) niruddhaṃ nirujjhamānaṃ?

(Kha) nirujjhamānaṃ niruddhaṃ?

(Ka) na niruddhaṃ na nirujjhamānaṃ?

(Kha) na nirujjhamānaṃ na niruddhaṃ?

(14) Atikkantakālavāro

20. (Ka) yassa cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa cittaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa cittaṃ?

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa cittaṃ?

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa cittaṃ?

1. Suddhacittasāmaññaṃ

2. Dhammavāro

(1) Uppādanirodhakālasambhedavāro

21. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati taṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati taṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati nirujjhati taṃ cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati taṃ cittaṃ na uppajjati nirujjhati?

(2) Uppāduppannavāro

22. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na uppajjati?

(3) Nirodhuppannavāro

23. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhati taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhati taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na nirujjhati?

(4) Uppādavāro

24. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjittha taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjittha taṃ cittaṃ na uppajjati?

25. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjissati taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjissati taṃ cittaṃ na uppajjati?

26. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjittha taṃ cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjissati taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjittha taṃ cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjissati taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(5) Nirodhavāro

27. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhati taṃ cittaṃ nirujjhittha?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhittha taṃ cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhati taṃ cittaṃ na nirujjhittha?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhittha taṃ cittaṃ na nirujjhati?

28. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhati taṃ cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati taṃ cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhati taṃ cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati taṃ cittaṃ na nirujjhati?

29. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhittha taṃ cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati taṃ cittaṃ nirujjhittha?

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhittha taṃ cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati taṃ cittaṃ na nirujjhittha?

(6) Uppādanirodhavāro

30. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ nirujjhittha?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhittha taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na nirujjhittha?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhittha taṃ cittaṃ na uppajjati?

31. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati taṃ cittaṃ na uppajjati?

32. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjittha taṃ cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjittha taṃ cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(7) Uppajjamāna-nanirodhavāro

33. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ na nirujjhati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhati taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ nirujjhati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhati taṃ cittaṃ na uppajjati?

(8) Uppajjamānuppannavāro

34. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ uppajjamānaṃ?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ?

(9) Nirujjhamānuppannavāro

35. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ?

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ?

(10) Uppannuppādavāro

36. (Ka) yaṃ cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjittha taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjittha taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Ka) yaṃ cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjissati taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjissati taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(11) Atītānāgatavāro

37. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjittha no ca taṃ cittaṃ uppannaṃ, taṃ cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjissati no ca taṃ cittaṃ uppannaṃ, taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjittha no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ, taṃ cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjissati no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ, taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(12) Uppannuppajjamānavāro

38. (Ka) uppannaṃ uppajjamānaṃ?

(Kha) uppajjamānaṃ uppannaṃ?

(Ka) na uppannaṃ na uppajjamānaṃ?

(Kha) na uppajjamānaṃ na uppannaṃ?

(13) Niruddhanirujjhamānavāro

39. (Ka) niruddhaṃ nirujjhamānaṃ?

(Kha) nirujjhamānaṃ niruddhaṃ?

(Ka) na niruddhaṃ na nirujjhamānaṃ?

(Kha) na nirujjhamānaṃ na niruddhaṃ?

(14) Atikkantakālavāro

40. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ taṃ cittaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ taṃ cittaṃ?

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ taṃ cittaṃ?

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ taṃ cittaṃ?

1. Suddhacittasāmañña

3. Puggaladhammavāro

(1) Uppādanirodhakālasambhedavāro

41. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati tassa taṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati tassa taṃ cittaṃ na uppajjati nirujjhati?

(2) Uppāduppannavāro

42. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ na uppajjati?

(3) Nirodhuppannavāro

43. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhati tassa taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ na nirujjhati?

(4) Uppādavāro

44. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjittha tassa taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjittha tassa taṃ cittaṃ na uppajjati?

45. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjissati tassa taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjissati tassa taṃ cittaṃ na uppajjati?

46. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjittha tassa taṃ cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjissati tassa taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjittha tassa taṃ cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjissati tassa taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(5) Nirodhavāro

47. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhati tassa taṃ cittaṃ nirujjhittha?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhittha?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ na nirujjhati?

48. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhati tassa taṃ cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ nirujjhati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhati?

49. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ nirujjhittha?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhittha?

(6) Uppādanirodhavāro

50. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ nirujjhittha?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhittha?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ na uppajjati?

51. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ na uppajjati?

52. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjittha tassa taṃ cittaṃ nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjittha tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(7) Uppajjamāna-nanirodhavāro

53. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ uppajjati?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ nirujjhati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na uppajjati?

(8) Uppajjamānuppannavāro

54. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ tassa taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ uppajjamānaṃ?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ?

(9) Nirujjhamānuppannavāro

55. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ tassa taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ?

(10) Uppannuppādavāro

56. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjittha tassa taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjittha tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjissati tassa taṃ cittaṃ uppannaṃ?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjissati tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ?

(11) Atītānāgatavāro

57. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjittha no ca tassa taṃ cittaṃ uppannaṃ, tassa taṃ cittaṃ uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjissati no ca tassa taṃ cittaṃ uppannaṃ, tassa taṃ cittaṃ uppajjittha?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjittha no ca tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ, tassa taṃ cittaṃ na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjissati no ca tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ, tassa taṃ cittaṃ na uppajjittha?

(12) Uppannuppajjamānavāro

58. (Ka) uppannaṃ uppajjamānaṃ?

(Kha) uppajjamānaṃ uppannaṃ?

(Ka) na uppannaṃ na uppajjamānaṃ?

(Kha) na uppajjamānaṃ na uppannaṃ?

(13) Niruddhanirujjhamānavāro

59. (Ka) niruddhaṃ nirujjhamānaṃ?

(Kha) nirujjhamānaṃ niruddhaṃ?

(Ka) na niruddhaṃ na nirujjhamānaṃ?

(Kha) na nirujjhamānaṃ na niruddhaṃ?

(14) Atikkantakālavāro

60. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa taṃ cittaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa taṃ cittaṃ?

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa taṃ cittaṃ?

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa taṃ cittaṃ?

2. Suttantacittamissakaviseso

61. Yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati…pe… yassa vītarāgaṃ cittaṃ uppajjati… yassa sadosaṃ cittaṃ uppajjati… yassa vītadosaṃ cittaṃ uppajjati… yassa samohaṃ cittaṃ uppajjati… yassa vītamohaṃ cittaṃ uppajjati … yassa saṃkhittaṃ cittaṃ uppajjati… yassa vikkhittaṃ cittaṃ uppajjati… yassa mahaggataṃ cittaṃ uppajjati… yassa amahaggataṃ cittaṃ uppajjati… yassa sauttaraṃ cittaṃ uppajjati… yassa anuttaraṃ cittaṃ uppajjati… yassa samāhitaṃ cittaṃ uppajjati… yassa asamāhitaṃ cittaṃ uppajjati… yassa vimuttaṃ cittaṃ uppajjati… yassa avimuttaṃ cittaṃ uppajjati…?

3. Abhidhammacittamissakaviseso

62. Yassa kusalaṃ cittaṃ uppajjati…pe… yassa akusalaṃ cittaṃ uppajjati… yassa abyākataṃ cittaṃ uppajjati… yassa sukhāya vedanāya sampayuttaṃ cittaṃ uppajjati…?

(Etena upāyena yāva saraṇaaraṇā uddharitabbā.)

(Ka) yassa araṇaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa araṇaṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati?

(Kha) yassa vā pana araṇaṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati tassa araṇaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati?

(Kha) niddeso

1. Suddhacittasāmaññaṃ

1. Puggalavāro

(1) Uppādanirodhakālasambhedavāro

63. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa cittaṃ nirujjhissati na uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati na uppajjissati. Itaresaṃ cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati ceva uppajjissati ca.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati tassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati nirujjhati tassa cittaṃ na nirujjhissati uppajjissatīti? No.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati tassa cittaṃ na uppajjati nirujjhatīti? Natthi.

(2) Uppāduppannavāro

64. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ uppajjatīti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppannaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjati. Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppannañceva uppajjati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na uppannanti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cittaṃ na uppannaṃ. Nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ na ceva uppajjati na ca uppannaṃ.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(3) Nirodhuppannavāro

65. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhati tassa cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ nirujjhatīti?

Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppannaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ nirujjhati. Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppannañceva nirujjhati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhati tassa cittaṃ na uppannanti?

Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cittaṃ na uppannaṃ. Nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ na ceva nirujjhati na ca uppannaṃ.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(4) Uppādavāro

66. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjittha tassa cittaṃ uppajjatīti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjati. Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjittha ceva uppajjati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjittha tassa cittaṃ na uppajjatīti? Natthi.

67. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjissati. Itaresaṃ cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjati ceva uppajjissati ca.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjissati tassa cittaṃ uppajjatīti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjati. Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjissati ceva uppajjati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na uppajjissatīti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cittaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na ceva uppajjati na ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjissati tassa cittaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cittaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na ceva uppajjissati na ca uppajjati.

68. (Ka) yassa cittaṃ uppajjittha tassa cittaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha ceva uppajjissati ca.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjissati tassa cittaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjittha tassa cittaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjissati tassa cittaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(5) Nirodhavāro

69. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhati tassa cittaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhittha tassa cittaṃ nirujjhatīti?

Cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ cittaṃ nirujjhati. Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ nirujjhittha ceva nirujjhati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhati tassa cittaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhittha tassa cittaṃ na nirujjhatīti? Natthi.

70. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhati tassa cittaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ cittaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ nirujjhati ceva nirujjhissati ca.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati tassa cittaṃ nirujjhatīti?

Cittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cittaṃ nirujjhati. Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ nirujjhissati ceva nirujjhati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhati tassa cittaṃ na nirujjhissatīti? Nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati tassa cittaṃ na nirujjhatīti? Nirujjhati.

71. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhittha tassa cittaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ cittaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhittha ceva nirujjhissati ca.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati tassa cittaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhittha tassa cittaṃ na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati tassa cittaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(6) Uppādanirodhavāro

72. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhittha tassa cittaṃ uppajjatīti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjati. Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ nirujjhittha ceva uppajjati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhittha tassa cittaṃ na uppajjatīti? Natthi.

73. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati tassa cittaṃ uppajjatīti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjati. Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ nirujjhissati ceva uppajjati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ na nirujjhissatīti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cittaṃ na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na ceva uppajjati na ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati tassa cittaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

74. (Ka) yassa cittaṃ uppajjittha tassa cittaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cittaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha ceva nirujjhissati ca.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati tassa cittaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjittha tassa cittaṃ na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati tassa cittaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(7) Uppajjamānananirodhavāro

75. (Ka) yassa cittaṃ uppajjati tassa cittaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhati tassa cittaṃ uppajjatīti?

Nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjati. Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na nirujjhati ceva uppajjati ca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjati tassa cittaṃ nirujjhatīti?

Nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cittaṃ nirujjhati. Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na uppajjati ceva nirujjhati ca.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhati tassa cittaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(8) Uppajjamānuppannavāro

76. (Ka) yassa cittaṃ uppajjamānaṃ tassa cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ uppajjamānanti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppannaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ. Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppannañceva uppajjamānañca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjamānaṃ tassa cittaṃ na uppannanti?

Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ na uppannaṃ. Nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ na ceva uppajjamānaṃ na ca uppannaṃ.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na uppajjamānanti? Āmantā.

(9) Nirujjhamānuppannavāro

77. (Ka) yassa cittaṃ nirujjhamānaṃ tassa cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ nirujjhamānanti?

Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppannaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ. Cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppannañceva nirujjhamānañca.

(Ka) yassa cittaṃ na nirujjhamānaṃ tassa cittaṃ na uppannanti?

Cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ na uppannaṃ. Nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ na ceva nirujjhamānaṃ na ca uppannaṃ.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na nirujjhamānanti? Āmantā.

(10) Uppannuppādavāro

78. (Ka) yassa cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjittha tassa cittaṃ uppannanti?

Nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cittaṃ uppannaṃ. Cittasamaṅgīnaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha ceva uppannañca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjittha tassa cittaṃ na uppannanti? Natthi.

79. (Ka) yassa cittaṃ uppannaṃ tassa cittaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ cittaṃ uppannaṃ, no ca tesaṃ cittaṃ uppajjissati. Itaresaṃ cittasamaṅgīnaṃ tesaṃ cittaṃ uppannañceva uppajjissati ca.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjissati tassa cittaṃ uppannanti?

Nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cittaṃ uppannaṃ. Cittasamaṅgīnaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjissati ceva uppannañca.

(Ka) yassa cittaṃ na uppannaṃ tassa cittaṃ na uppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjissati tassa cittaṃ na uppannanti? Uppannaṃ.

(11) Atītānāgatavāro

80. (Ka) yassa cittaṃ uppajjittha no ca tassa cittaṃ uppannaṃ, tassa cittaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ uppajjissati no ca tassa cittaṃ uppannaṃ, tassa cittaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjittha no ca tassa cittaṃ na uppannaṃ, tassa cittaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na uppajjissati no ca tassa cittaṃ na uppannaṃ, tassa cittaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(12) Uppannuppajjamānavāro

81. (Ka) uppannaṃ uppajjamānanti?

Bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ, no ca uppajjamānaṃ. Uppādakkhaṇe uppannañceva uppajjamānañca.

(Kha) uppajjamānaṃ uppannanti? Āmantā.

(Ka) na uppannaṃ na uppajjamānanti? Āmantā.

(Kha) na uppajjamānaṃ na uppannanti?

Bhaṅgakkhaṇe na uppajjamānaṃ, no ca na uppannaṃ. Atītānāgataṃ cittaṃ na ceva uppajjamānaṃ na ca uppannaṃ.

(13) Niruddhanirujjhamānavāro

82. (Ka) niruddhaṃ nirujjhamānanti? No.

(Kha) nirujjhamānaṃ niruddhanti? No.

(Ka) na niruddhaṃ na nirujjhamānanti?

Bhaṅgakkhaṇe na niruddhaṃ, no ca na nirujjhamānaṃ. Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva niruddhaṃ na ca nirujjhamānaṃ.

(Kha) na nirujjhamānaṃ na niruddhanti?

Atītaṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ, no ca na niruddhaṃ. Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva nirujjhamānaṃ na ca niruddhaṃ.

(14) Atikkantakālavāro

83. (Ka) yassa cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa cittanti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkhaṇaṃ vītakkantaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, atītaṃ cittaṃ uppādakkhaṇañca vītikkantaṃ bhaṅgakkhaṇañca vītikkantaṃ.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa cittanti?

Atītaṃ cittaṃ.

(Ka) yassa cittaṃ na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa cittanti?

Uppādakkhaṇe anāgataṃ cittaṃ.

(Kha) yassa vā pana cittaṃ na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ tassa cittanti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ no ca uppādakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ bhaṅgakkhaṇañca avītikkantaṃ uppādakkhaṇañca avītikkantaṃ.

1. Suddhacittasāmañña

2. Dhammavāro

(1) Uppādanirodhakālasambhedavāro

84. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati taṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati taṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati nirujjhati taṃ cittaṃ na nirujjhissati uppajjissatīti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati taṃ cittaṃ na uppajjati nirujjhatīti? Natthi.

(2) Uppāduppannavāro

85. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ uppajjatīti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppannaṃ, no ca taṃ cittaṃ uppajjati. Uppādakkhaṇe cittaṃ uppannañceva uppajjati ca.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na uppannanti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na uppajjati, no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ. Atītānāgataṃ cittaṃ na ceva uppajjati na ca uppannaṃ.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(3) Nirodhuppannavāro

86. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhati taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ nirujjhatīti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ uppannaṃ, no ca taṃ cittaṃ nirujjhati. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppannañceva nirujjhati ca.

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhati taṃ cittaṃ na uppannanti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ na nirujjhati, no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ. Atītānāgataṃ cittaṃ na ceva nirujjhati na ca uppannaṃ.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(4) Uppādavāro

87. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjittha taṃ cittaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na uppajjitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na uppajjati, no ca taṃ cittaṃ na uppajjittha. Bhaṅgakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva uppajjati na ca uppajjittha.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjittha taṃ cittaṃ na uppajjatīti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ na uppajjittha, no ca taṃ cittaṃ na uppajjati. Bhaṅgakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva uppajjittha na ca uppajjati.

88. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjissati taṃ cittaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na uppajjissatīti?

Anāgataṃ cittaṃ na uppajjati, no ca taṃ cittaṃ na uppajjissati. Bhaṅgakkhaṇe atītañca cittaṃ na ceva uppajjati na ca uppajjissati.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjissati taṃ cittaṃ na uppajjatīti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ na uppajjissati, no ca taṃ cittaṃ na uppajjati. Bhaṅgakkhaṇe atītañca cittaṃ na ceva uppajjissati na ca uppajjati.

89. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjittha taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjissati taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjittha taṃ cittaṃ na uppajjissatīti?

Anāgataṃ cittaṃ na uppajjittha, no ca taṃ cittaṃ na uppajjissati. Paccuppannaṃ cittaṃ na ceva uppajjittha na ca uppajjissati.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjissati taṃ cittaṃ na uppajjitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na uppajjissati, no ca taṃ cittaṃ na uppajjittha. Paccuppannaṃ cittaṃ na ceva uppajjissati na ca uppajjittha.

(5) Nirodhavāro

90. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhati taṃ cittaṃ nirujjhitthāti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhittha taṃ cittaṃ nirujjhatīti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhati taṃ cittaṃ na nirujjhitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na nirujjhati, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhittha. Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva nirujjhati na ca nirujjhittha.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhittha taṃ cittaṃ na nirujjhatīti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na nirujjhittha, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhati. Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva nirujjhittha na ca nirujjhati.

91. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhati taṃ cittaṃ nirujjhissatīti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati taṃ cittaṃ nirujjhatīti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhati taṃ cittaṃ na nirujjhissatīti?

Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na nirujjhati, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhissati. Atītaṃ cittaṃ na ceva nirujjhati na ca nirujjhissati.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati taṃ cittaṃ na nirujjhatīti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na nirujjhissati, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhati. Atītaṃ cittaṃ na ceva nirujjhissati na ca nirujjhati.

92. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhittha taṃ cittaṃ nirujjhissatīti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati taṃ cittaṃ nirujjhitthāti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhittha taṃ cittaṃ na nirujjhissatīti?

Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na nirujjhittha, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhissati. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na ceva nirujjhittha na ca nirujjhissati.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati taṃ cittaṃ na nirujjhitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na nirujjhissati, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhittha. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na ceva nirujjhissati na ca nirujjhittha.

(6) Uppādanirodhavāro

93. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ nirujjhitthāti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhittha taṃ cittaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na nirujjhitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na uppajjati, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhittha. Bhaṅgakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva uppajjati na ca nirujjhittha.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhittha taṃ cittaṃ na uppajjatīti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ na nirujjhittha, no ca taṃ cittaṃ na uppajjati. Bhaṅgakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva nirujjhittha na ca uppajjati.

94. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati taṃ cittaṃ uppajjatīti?

Anāgataṃ cittaṃ nirujjhissati, no ca taṃ cittaṃ uppajjati. Uppādakkhaṇe cittaṃ nirujjhissati ceva uppajjati ca.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ na nirujjhissatīti?

Anāgataṃ cittaṃ na uppajjati, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhissati. Bhaṅgakkhaṇe atītañca cittaṃ na ceva uppajjati na ca nirujjhissati.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati taṃ cittaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

95. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjittha taṃ cittaṃ nirujjhissatīti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhissati taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjittha taṃ cittaṃ na nirujjhissatīti?

Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na uppajjittha, no ca taṃ cittaṃ na nirujjhissati. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na ceva uppajjittha na ca nirujjhissati.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhissati taṃ cittaṃ na uppajjitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na nirujjhissati, no ca taṃ cittaṃ na uppajjittha. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na ceva nirujjhissati na ca uppajjittha.

(7) Uppajjamāna-nanirodhavāro

96. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjati taṃ cittaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhati taṃ cittaṃ uppajjatīti?

Atītānāgataṃ cittaṃ na nirujjhati, no ca taṃ cittaṃ uppajjati. Uppādakkhaṇe cittaṃ na nirujjhati ceva uppajjati ca.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjati taṃ cittaṃ nirujjhatīti?

Atītānāgataṃ cittaṃ na uppajjati, no ca taṃ cittaṃ nirujjhati. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na uppajjati ceva nirujjhati ca.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhati taṃ cittaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(8) Uppajjamānuppannavāro

97. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ uppajjamānanti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppannaṃ, no ca taṃ cittaṃ uppajjamānaṃ. Uppādakkhaṇe cittaṃ uppannañceva uppajjamānañca.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ taṃ cittaṃ na uppannanti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na uppajjamānaṃ, no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ. Atītānāgataṃ cittaṃ na ceva uppajjamānaṃ na ca uppannaṃ.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na uppajjamānanti? Āmantā.

(9) Nirujjhamānuppannavāro

98. (Ka) yaṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ nirujjhamānanti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ uppannaṃ, no ca taṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppannañceva nirujjhamānañca.

(Ka) yaṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ taṃ cittaṃ na uppannanti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ na nirujjhamānaṃ, no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ. Atītānāgataṃ cittaṃ na ceva nirujjhamānaṃ na ca uppannaṃ.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na nirujjhamānanti? Āmantā.

(10) Uppannuppādavāro

99. (Ka) yaṃ cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjittha taṃ cittaṃ uppannanti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na uppajjitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na uppannaṃ, no ca taṃ cittaṃ na uppajjittha. Anāgataṃ cittaṃ na ceva uppannaṃ na ca uppajjittha.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjittha taṃ cittaṃ na uppannanti?

Paccuppannaṃ cittaṃ na uppajjittha, no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ. Anāgataṃ cittaṃ na ceva uppajjittha na ca uppannaṃ.

100. (Ka) yaṃ cittaṃ uppannaṃ taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjissati taṃ cittaṃ uppannanti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppannaṃ taṃ cittaṃ na uppajjissatīti?

Anāgataṃ cittaṃ na uppannaṃ, no ca taṃ cittaṃ na uppajjissati. Atītaṃ cittaṃ na ceva uppannaṃ na ca uppajjissati.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjissati taṃ cittaṃ na uppannanti?

Paccuppannaṃ cittaṃ na uppajjissati, no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ. Atītaṃ cittaṃ na ceva uppajjissati na ca uppannaṃ.

(11) Atītānāgatavāro

101. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjittha no ca taṃ cittaṃ uppannaṃ, taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ uppajjissati no ca taṃ cittaṃ uppannaṃ, taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjittha no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ, taṃ cittaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na uppajjissati no ca taṃ cittaṃ na uppannaṃ, taṃ cittaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(12) Uppannuppajjamānavāro

102. (Ka) uppannaṃ uppajjamānanti?

Bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ, no ca uppajjamānaṃ. Uppādakkhaṇe uppannañceva uppajjamānañca.

(Kha) uppajjamānaṃ uppannanti? Āmantā.

(Ka) na uppannaṃ na uppajjamānanti? Āmantā.

(Kha) na uppajjamānaṃ na uppannanti?

Bhaṅgakkhaṇe na uppajjamānaṃ, no ca na uppannaṃ. Atītānāgataṃ cittaṃ na ceva uppajjamānaṃ na ca uppannaṃ.

(13) Niruddhanirujjhamānavāro

103. (Ka) niruddhaṃ nirujjhamānanti? No.

(Kha) nirujjhamānaṃ niruddhanti? No.

(Ka) na niruddhaṃ na nirujjhamānanti?

Bhaṅgakkhaṇe na niruddhaṃ, no ca na nirujjhamānaṃ. Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva niruddhaṃ na ca nirujjhamānaṃ.

(Kha) na nirujjhamānaṃ na niruddhanti?

Atītaṃ cittaṃ na nirujjhamānaṃ, no ca na niruddhaṃ. Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva nirujjhamānaṃ na ca niruddhaṃ.

(14) Atikkantakālavāro

104. (Ka) yaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ taṃ cittanti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkhaṇaṃ vītikkantaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, atītaṃ cittaṃ uppādakkhaṇañca vītikkantaṃ bhaṅgakkhaṇañca vītikkantaṃ.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ taṃ cittanti?

Atītaṃ cittaṃ.

(Ka) yaṃ cittaṃ na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ taṃ cittanti?

Uppādakkhaṇe anāgataṃ cittaṃ.

(Kha) yaṃ vā pana cittaṃ na nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, na uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ taṃ cittanti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ no ca uppādakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ bhaṅgakkhaṇañca avītikkantaṃ uppādakkhaṇañca avītikkantaṃ.

1. Suddhacittasāmañña

3. Puggaladhammavāro

(1) Uppādanirodhakālasambhedavāro

105. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati tassa taṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissati uppajjissatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati tassa taṃ cittaṃ na uppajjati nirujjhatīti? Natthi.

(2) Uppāduppannavāro

106. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ uppajjatīti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppannaṃ, no ca tassa taṃ cittaṃ uppajjati. Uppādakkhaṇe cittaṃ uppannañceva uppajjati ca.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ na uppannanti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na uppajjati, no ca tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ. Atītānāgataṃ cittaṃ na ceva uppajjati na ca uppannaṃ.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(3) Nirodhuppannavāro

107. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhati tassa taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ nirujjhatīti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ uppannaṃ, no ca tassa taṃ cittaṃ nirujjhati. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppannañceva nirujjhati ca.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na uppannanti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ na nirujjhati, no ca tassa taṃ cittaṃ na uppannaṃ. Atītānāgataṃ cittaṃ na ceva nirujjhati na ca uppannaṃ.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppannaṃ tassa taṃ cittaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(4) Uppādavāro

108. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjittha tassa taṃ cittaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ na uppajjitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na uppajjati, no ca tassa taṃ cittaṃ na uppajjittha. Bhaṅgakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva uppajjati na ca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjittha tassa taṃ cittaṃ na uppajjatīti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ na uppajjittha, no ca tassa taṃ cittaṃ na uppajjati. Bhaṅgakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva uppajjittha na ca uppajjati.

109. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjati tassa taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjissati tassa taṃ cittaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjati tassa taṃ cittaṃ na uppajjissatīti?

Anāgataṃ cittaṃ na uppajjati, no ca tassa taṃ cittaṃ na uppajjissati. Bhaṅgakkhaṇe atītañca cittaṃ na ceva uppajjati na ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjissati tassa taṃ cittaṃ na uppajjatīti?

Uppādakkhaṇe cittaṃ na uppajjissati, no ca tassa taṃ cittaṃ na uppajjati. Bhaṅgakkhaṇe atītañca cittaṃ na ceva uppajjissati na ca uppajjati.

110. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ uppajjittha tassa taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ uppajjissati tassa taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na uppajjittha tassa taṃ cittaṃ na uppajjissatīti?

Anāgataṃ cittaṃ na uppajjittha, no ca tassa taṃ cittaṃ na uppajjissati. Paccuppannaṃ cittaṃ na ceva uppajjittha na ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na uppajjissati tassa taṃ cittaṃ na uppajjitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na uppajjissati, no ca tassa taṃ cittaṃ na uppajjittha. Paccuppannaṃ cittaṃ na ceva uppajjissati na ca uppajjittha.

(5) Nirodhavāro

111. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhati tassa taṃ cittaṃ nirujjhitthāti? No.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ nirujjhatīti? No.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na nirujjhati, no ca tassa taṃ cittaṃ na nirujjhittha. Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva nirujjhati na ca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ na nirujjhatīti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na nirujjhittha, no ca tassa taṃ cittaṃ na nirujjhati. Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na ceva nirujjhittha na ca nirujjhati.

112. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhati tassa taṃ cittaṃ nirujjhissatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ nirujjhatīti? No.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissatīti?

Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na nirujjhati, no ca tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissati. Atītaṃ cittaṃ na ceva nirujjhati na ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhatīti?

Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na nirujjhissati, no ca tassa taṃ cittaṃ na nirujjhati. Atītaṃ cittaṃ na ceva nirujjhissati na ca nirujjhati.

113. (Ka) yassa yaṃ cittaṃ nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ nirujjhissatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ nirujjhitthāti? No.

(Ka) yassa yaṃ cittaṃ na nirujjhittha tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissatīti?

Uppādakkhaṇe anāgatañca cittaṃ na nirujjhittha, no ca tassa taṃ cittaṃ na nirujjhissati. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na ceva nirujjhittha na ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yaṃ cittaṃ na nirujjhissati tassa taṃ cittaṃ na nirujjhitthāti?

Atītaṃ cittaṃ na nirujjhissati, no ca tassa taṃ cittaṃ na nirujjhittha. Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ na ceva nirujjhissati na ca nirujjhittha.

(Yassa cittake sakabhāvena niddiṭṭhe, yaṃ cittake ca yassa yaṃ cittake ca ekattena niddiṭṭhe.)

2. Suttantacittamissakaviseso

114. Yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa sarāgaṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissatīti?

Sarāgapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati na uppajjissati. Itaresaṃ sarāgacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ…pe….

3. Abhidhammacittamissakaviseso

115. Yassa kusalaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa kusalaṃ cittaṃ nirujjhissati na uppajjissatīti?

Pacchimakusalacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ kusalaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati na uppajjissati. Itaresaṃ kusalacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ…pe….

Yassa vā pana…pe…? Āmantā …pe….

116. Yassa akusalaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati…pe…. Yassa abyākataṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati…pe….

(Mūlayamakaṃ cittayamakaṃ dhammayamakanti tīṇi yamakāni yāva saraṇaaraṇā gacchanti.)

Cittayamakaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Yamakapāḷi (paṭhamo bhāgo)

1. Mūlayamakaṃ

(Ka) uddeso

1. Mūlavāro

1. Kusalā dhammā

(1) Mūlanayo

1. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlā, sabbe te dhammā kusalā?

2. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlena ekamūlā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlena ekamūlā, sabbe te dhammā kusalā?

3. (Ka) ye keci kusalamūlena ekamūlā dhammā, sabbe te kusalamūlena aññamaññamūlā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā kusalā?

(2) Mūlamūlanayo

4. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlamūlā, sabbe te dhammā kusalā?

5. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlena ekamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlena ekamūlamūlā, sabbe te dhammā kusalā?

6. (Ka) ye keci kusalamūlena ekamūlamūlā dhammā, sabbe te kusalamūlena aññamaññamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlamūlā, sabbe te dhammā kusalā?

(3) Mūlakanayo

7. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlakā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlakā, sabbe te dhammā kusalā?

8. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlena ekamūlakā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlena ekamūlakā, sabbe te dhammā kusalā?

9. (Ka) ye keci kusalamūlena ekamūlakā dhammā, sabbe te kusalamūlena aññamaññamūlakā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlakā, sabbe te dhammā kusalā?

(4) Mūlamūlakanayo

10. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlamūlakā, sabbe te dhammā kusalā?

11. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlena ekamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlena ekamūlamūlakā, sabbe te dhammā kusalā?

12. (Ka) ye keci kusalamūlena ekamūlamūlakā dhammā, sabbe te kusalamūlena aññamaññamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlamūlakā, sabbe te dhammā kusalā?

2. Akusalā dhammā (1) mūlanayo

13. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlā, sabbe te dhammā akusalā?

14. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlena ekamūlā, sabbe te dhammā akusalā?

15. (Ka) ye keci akusalamūlena ekamūlā dhammā, sabbe te akusalamūlena aññamaññamūlā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā akusalā?

(2) Mūlamūlanayo

16. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlamūlā, sabbe te dhammā akusalā?

17. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlena ekamūlamūlā, sabbe te dhammā akusalā?

18. (Ka) ye keci akusalamūlena ekamūlamūlā dhammā, sabbe te akusalamūlena aññamaññamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlena aññamaññamūlamūlā, sabbe te dhammā akusalā?

(3) Mūlakanayo

19. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlakā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlakā, sabbe te dhammā akusalā?

20. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlakā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlena ekamūlakā, sabbe te dhammā akusalā?

21. (Ka) ye keci akusalamūlena ekamūlakā dhammā, sabbe te akusalamūlena aññamaññamūlakā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlena aññamaññamūlakā, sabbe te dhammā akusalā?

(4) Mūlamūlakanayo

22. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlamūlakā, sabbe te dhammā akusalā?

23. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlena ekamūlamūlakā, sabbe te dhammā akusalā?

24. (Ka) ye keci akusalamūlena ekamūlamūlakā dhammā, sabbe te akusalamūlena aññamaññamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana akusalamūlena aññamaññamūlamūlakā, sabbe te dhammā akusalā?

3. Abyākatā dhammā (1) mūlanayo

25. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlā, sabbe te dhammā abyākatā?

26. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena ekamūlā, sabbe te dhammā abyākatā?

27. (Ka) ye keci abyākatamūlena ekamūlā dhammā, sabbe te abyākatamūlena aññamaññamūlā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā abyākatā?

(2) Mūlamūlanayo

28. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlamūlā, sabbe te dhammā abyākatā?

29. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena ekamūlamūlā, sabbe te dhammā abyākatā?

30. (Ka) ye keci abyākatamūlena ekamūlamūlā dhammā, sabbe te abyākatamūlena aññamaññamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena aññamaññamūlamūlā, sabbe te dhammā abyākatā?

(3) Mūlakanayo

31. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlakā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlakā, sabbe te dhammā abyākatā?

32. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlakā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena ekamūlakā, sabbe te dhammā abyākatā?

33. (Ka) ye keci abyākatamūlena ekamūlakā dhammā, sabbe te abyākatamūlena aññamaññamūlakā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena aññamaññamūlakā, sabbe te dhammā abyākatā?

(4) Mūlamūlakanayo

34. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlamūlakā, sabbe te dhammā abyākatā?

35. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena ekamūlamūlakā, sabbe te dhammā abyākatā?

36. (Ka) ye keci abyākatamūlena ekamūlamūlakā dhammā, sabbe te abyākatamūlena aññamaññamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena aññamaññamūlamūlakā, sabbe te dhammā abyākatā?

4. Nāmā dhammā (1) mūlanayo

37. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlā, sabbe te dhammā nāmā?

38. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlena ekamūlā, sabbe te dhammā nāmā?

39. (Ka) ye keci nāmamūlena ekamūlā dhammā, sabbe te nāmamūlena aññamaññamūlā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā nāmā?

(2) Mūlamūlanayo

40. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlamūlā, sabbe te dhammā nāmā?

41. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlena ekamūlamūlā, sabbe te dhammā nāmā?

42. (Ka) ye keci nāmamūlena ekamūlamūlā dhammā, sabbe te nāmamūlena aññamaññamūlamūlā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlena aññamaññamūlamūlā, sabbe te dhammā nāmā?

(3) Mūlakanayo

43. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlakā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlakā, sabbe te dhammā nāmā?

44. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlakā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlena ekamūlakā, sabbe te dhammā nāmā?

45. (Ka) ye keci nāmamūlena ekamūlakā dhammā, sabbe te nāmamūlena aññamaññamūlakā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlena aññamaññamūlakā, sabbe te dhammā nāmā?

(4) Mūlamūlakanayo

46. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlamūlakā, sabbe te dhammā nāmā?

47. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlena ekamūlamūlakā, sabbe te dhammā nāmā?

48. (Ka) ye keci nāmamūlena ekamūlamūlakā dhammā, sabbe te nāmamūlena aññamaññamūlamūlakā?

(Kha) ye vā pana nāmamūlena aññamaññamūlamūlakā, sabbe te dhammā nāmā?

Mūlavārauddeso.

2-10. Hetuvārādi

49. Ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalahetū…pe… kusalanidānā…pe… kusalasambhavā…

pe… kusalappabhavā…pe… kusalasamuṭṭhānā…pe… kusalāhārā…pe… kusalārammaṇā…pe… kusalapaccayā…pe… kusalasamudayā…pe….

Mūlaṃ hetu nidānañca, sambhavo pabhavena ca;
Samuṭṭhānāhārārammaṇā [samuṭṭhānāhārārammaṇaṃ (ka.)], paccayo samudayena cāti.

Uddesavāro niṭṭhito.

(Kha) niddeso

1. Mūlavāro

1. Kusalā dhammā (1) mūlanayo

50. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlāti? Tīṇeva kusalamūlāni. Avasesā kusalā dhammā na kusalamūlā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlā, sabbe te dhammā kusalāti? Āmantā.

51. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlena ekamūlāti? Āmantā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlena ekamūlā, sabbe te dhammā kusalāti?

Kusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kusalamūlena ekamūlaṃ, na kusalaṃ. Kusalaṃ kusalamūlena ekamūlañceva kusalañca.

52. (Ka) ye keci kusalamūlena ekamūlā dhammā, sabbe te kusalamūlena aññamaññamūlāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti kusalamūlāni ekamūlāni ceva aññamaññamūlāni ca. Avasesā kusalamūlasahajātā dhammā kusalamūlena ekamūlā, na ca aññamaññamūlā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā kusalāti? Āmantā.

(2) Mūlamūlanayo

53. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlamūlāti? Tīṇeva kusalamūlamūlāni. Avasesā kusalā dhammā na kusalamūlamūlā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlamūlā, sabbe te dhammā kusalāti? Āmantā.

54. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlena ekamūlamūlāti? Āmantā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlena ekamūlamūlā, sabbe te dhammā kusalāti?

Kusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kusalamūlena ekamūlamūlaṃ, na kusalaṃ. Kusalaṃ kusalamūlena ekamūlamūlañceva kusalañca.

55. (Ka) ye keci kusalamūlena ekamūlamūlā dhammā, sabbe te kusalamūlena aññamaññamūlamūlāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti kusalamūlāni ekamūlamūlāni ceva aññamaññamūlamūlāni ca. Avasesā kusalamūlasahajātā dhammā kusalamūlena ekamūlamūlā, na ca aññamaññamūlamūlā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlamūlā, sabbe te dhammā kusalāti? Āmantā.

(3) Mūlakanayo

56. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlakāti? Āmantā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlakā, sabbe te dhammā kusalāti?

Kusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kusalamūlakaṃ na kusalaṃ. Kusalaṃ kusalamūlakañceva kusalañca.

57. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlena ekamūlakāti? Āmantā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlena ekamūlakā, sabbe te dhammā kusalāti?

Kusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kusalamūlena ekamūlakaṃ, na kusalaṃ. Kusalaṃ kusalamūlena ekamūlakañceva kusalañca.

58. (Ka) ye keci kusalamūlena ekamūlakā dhammā, sabbe te kusalamūlena aññamaññamūlakāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti kusalamūlāni ekamūlakāni ceva aññamaññamūlakāni ca. Avasesā kusalamūlasahajātā dhammā kusalamūlena ekamūlakā, na ca aññamaññamūlakā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlakā, sabbe te dhammā kusalāti? Āmantā.

(4) Mūlamūlakanayo

59. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlamūlakāti? Āmantā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlamūlakā, sabbe te dhammā kusalāti?

Kusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kusalamūlamūlakaṃ na kusalaṃ. Kusalaṃ kusalamūlamūlakañceva kusalañca.

60. (Ka) ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlena ekamūlamūlakāti? Āmantā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlena ekamūlamūlakā, sabbe te dhammā kusalāti?

Kusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kusalamūlena ekamūlamūlakaṃ, na kusalaṃ. Kusalaṃ kusalamūlena ekamūlamūlakañceva kusalañca.

61. (Ka) ye keci kusalamūlena ekamūlamūlakā dhammā, sabbe te kusalamūlena aññamaññamūlamūlakāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti kusalamūlāni ekamūlamūlakāni ceva aññamaññamūlamūlakāni ca. Avasesā kusalamūlasahajātā dhammā kusalamūlena ekamūlamūlakā, na ca aññamaññamūlamūlakā.

(Kha) ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlamūlakā, sabbe te dhammā kusalāti? Āmantā.

2. Akusalā dhammā (1) mūlanayo

62. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlāti?

Tīṇeva akusalamūlāni. Avasesā akusalā dhammā na akusalamūlā.

(Kha) ye vā pana akusalamūlā, sabbe te dhammā akusalāti? Āmantā.

63. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlāti?

Ahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena na ekamūlaṃ. Sahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena ekamūlaṃ.

(Kha) ye vā pana akusalamūlena ekamūlā, sabbe te dhammā akusalāti?

Akusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ akusalamūlena ekamūlaṃ, na akusalaṃ. Akusalaṃ akusalamūlena ekamūlañceva akusalañca.

64. (Ka) ye keci akusalamūlena ekamūlā dhammā, sabbe te akusalamūlena aññamaññamūlāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti akusalamūlāni ekamūlāni ceva aññamaññamūlāni ca. Avasesā akusalamūlasahajātā dhammā akusalamūlena ekamūlā, na ca aññamaññamūlā.

(Kha) ye vā pana akusalamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā akusalāti? Āmantā.

(2) Mūlamūlanayo

65. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlamūlāti?

Tīṇeva akusalamūlamūlāni. Avasesā akusalā dhammā na akusalamūlamūlā.

(Kha) ye vā pana akusalamūlamūlā, sabbe te dhammā akusalāti? Āmantā.

66. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlamūlāti?

Ahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena na ekamūlamūlaṃ. Sahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena ekamūlamūlaṃ.

(Kha) ye vā pana akusalamūlena ekamūlamūlā, sabbe te dhammā akusalāti?

Akusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ akusalamūlena ekamūlamūlaṃ, na akusalaṃ. Akusalaṃ akusalamūlena ekamūlamūlañceva akusalañca.

67. (Ka) ye keci akusalamūlena ekamūlamūlā dhammā, sabbe te akusalamūlena aññamaññamūlamūlāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti akusalamūlāni ekamūlamūlāni ceva aññamaññamūlamūlāni ca. Avasesā akusalamūlasahajātā dhammā akusalamūlena ekamūlamūlā, na ca aññamaññamūlamūlā.

(Kha) ye vā pana akusalamūlena aññamaññamūlamūlā, sabbe te dhammā akusalāti? Āmantā.

(3) Mūlakanayo

68. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlakāti?

Ahetukaṃ akusalaṃ na akusalamūlakaṃ. Sahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana akusalamūlakā, sabbe te dhammā akusalāti?

Akusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ akusalamūlakaṃ na akusalaṃ. Akusalaṃ akusalamūlakañceva akusalañca.

69. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlakāti?

Ahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena na ekamūlakaṃ. Sahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena ekamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana akusalamūlena ekamūlakā, sabbe te dhammā akusalāti?

Akusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ akusalamūlena ekamūlakaṃ, na akusalaṃ. Akusalaṃ akusalamūlena ekamūlakañceva akusalañca.

70. (Ka) ye keci akusalamūlena ekamūlakā dhammā, sabbe te akusalamūlena aññamaññamūlakāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti akusalamūlāni ekamūlakāni ceva aññamaññamūlakāni ca. Avasesā akusalamūlasahajātā dhammā akusalamūlena ekamūlakā na ca aññamaññamūlakā.

(Kha) ye vā pana akusalamūlena aññamaññamūlakā, sabbe te dhammā akusalāti? Āmantā.

(4) Mūlamūlakanayo

71. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlamūlakāti?

Ahetukaṃ akusalaṃ na akusalamūlamūlakaṃ. Sahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana akusalamūlamūlakā, sabbe te dhammā akusalāti?

Akusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ akusalamūlamūlakaṃ na akusalaṃ. Akusalaṃ akusalamūlamūlakañceva akusalañca.

72. (Ka) ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlamūlakāti?

Ahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena na ekamūlamūlakaṃ. Sahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena ekamūlamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana akusalamūlena ekamūlamūlakā, sabbe te dhammā akusalāti?

Akusalasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ akusalamūlena ekamūlamūlakaṃ, na akusalaṃ. Akusalaṃ akusalamūlena ekamūlamūlakañceva akusalañca.

73. (Ka) ye keci akusalamūlena ekamūlamūlakā dhammā, sabbe te akusalamūlena aññamaññamūlamūlakāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti akusalamūlāni ekamūlamūlakāni ceva aññamaññamūlamūlakāni ca. Avasesā akusalamūlasahajātā dhammā akusalamūlena ekamūlamūlakā, na ca aññamaññamūlamūlakā.

(Kha) ye vā pana akusalamūlena aññamaññamūlamūlakā, sabbe te dhammā akusalāti? Āmantā.

3. Abyākatā dhammā (1) mūlanayo

74. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlāti?

Tīṇeva abyākatamūlāni. Avasesā abyākatā dhammā na abyākatamūlā.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

75. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlāti?

Ahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena na ekamūlaṃ. Sahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena ekamūlaṃ.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena ekamūlā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

76. (Ka) ye keci abyākatamūlena ekamūlā dhammā, sabbe te abyākatamūlena aññamaññamūlāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti abyākatamūlāni ekamūlāni ceva aññamaññamūlāni ca. Avasesā abyākatamūlasahajātā dhammā abyākatamūlena ekamūlā, na ca aññamaññamūlā.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

(2) Mūlamūlanayo

77. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlamūlāti?

Tīṇeva abyākatamūlamūlāni. Avasesā abyākatā dhammā na abyākatamūlamūlā.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlamūlā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

78. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlamūlāti?

Ahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena na ekamūlamūlaṃ. Sahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena ekamūlamūlaṃ.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena ekamūlamūlā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

79. (Ka) ye keci abyākatamūlena ekamūlamūlā dhammā, sabbe te abyākatamūlena aññamaññamūlamūlāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti abyākatamūlāni ekamūlamūlāni ceva aññamaññamūlamūlāni ca. Avasesā abyākatamūlasahajātā dhammā abyākatamūlena ekamūlamūlā, na ca aññamaññamūlamūlā.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena aññamaññamūlamūlā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

(3) Mūlakanayo

80. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlakāti?

Ahetukaṃ abyākataṃ na abyākatamūlakaṃ. Sahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlakā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

81. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlakāti?

Ahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena na ekamūlakaṃ. Sahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena ekamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena ekamūlakā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

82. (Ka) ye keci abyākatamūlena ekamūlakā dhammā, sabbe te abyākatamūlena aññamaññamūlakāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti abyākatamūlāni ekamūlakāni ceva aññamaññamūlakāni ca. Avasesā abyākatamūlasahajātā dhammā abyākatamūlena ekamūlakā, na ca aññamaññamūlakā.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena aññamaññamūlakā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

(4) Mūlamūlakanayo

83. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlamūlakāti?

Ahetukaṃ abyākataṃ na abyākatamūlamūlakaṃ. Sahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlamūlakā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

84. (Ka) ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlamūlakāti?

Ahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena na ekamūlamūlakaṃ. Sahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena ekamūlamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena ekamūlamūlakā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

85. (Ka) ye keci abyākatamūlena ekamūlamūlakā dhammā, sabbe te abyākatamūlena aññamaññamūlamūlakāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti abyākatamūlāni ekamūlamūlakāni ceva aññamaññamūlamūlakāni ca. Avasesā abyākatamūlasahajātā dhammā abyākatamūlena ekamūlamūlakā, na ca aññamaññamūlamūlakā.

(Kha) ye vā pana abyākatamūlena aññamaññamūlamūlakā, sabbe te dhammā abyākatāti? Āmantā.

4. Nāmā dhammā (1) mūlanayo

86. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlāti?

Naveva nāmamūlāni. Avasesā nāmā dhammā na nāmamūlā.

(Kha) ye vā pana nāmamūlā, sabbe te dhammā nāmāti? Āmantā.

87. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlāti?

Ahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūlaṃ. Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena ekamūlaṃ.

(Kha) ye vā pana nāmamūlena ekamūlā, sabbe te dhammā nāmāti?

Nāmasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ nāmamūlena ekamūlaṃ, na nāmaṃ. Nāmaṃ nāmamūlena ekamūlañceva nāmañca.

88. (Ka) ye keci nāmamūlena ekamūlā dhammā, sabbe te nāmamūlena aññamaññamūlāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti nāmamūlāni ekamūlāni ceva aññamaññamūlāni ca. Avasesā nāmamūlasahajātā dhammā nāmamūlena ekamūlā, na ca aññamaññamūlā.

(Kha) ye vā pana nāmamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā nāmāti? Āmantā.

(2) Mūlamūlanayo

89. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlamūlāti?

Naveva nāmamūlamūlāni. Avasesā nāmā dhammā na nāmamūlamūlā.

(Kha) ye vā pana nāmamūlamūlā, sabbe te dhammā nāmāti? Āmantā.

90. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlamūlāti?

Ahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūlamūlaṃ. Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena ekamūlamūlaṃ.

(Kha) ye vā pana nāmamūlena ekamūlamūlā, sabbe te dhammā nāmāti?

Nāmasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ nāmamūlena ekamūlamūlaṃ, na nāmaṃ. Nāmaṃ nāmamūlena ekamūlamūlañceva nāmañca.

91. (Ka) ye keci nāmamūlena ekamūlamūlā dhammā, sabbe te nāmamūlena aññamaññamūlamūlāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti nāmamūlāni ekamūlamūlāni ceva aññamaññamūlamūlāni ca. Avasesā nāmamūlasahajātā dhammā nāmamūlena ekamūlamūlā, na ca aññamaññamūlamūlā.

(Kha) ye vā pana nāmamūlena aññamaññamūlamūlā, sabbe te dhammā nāmāti? Āmantā.

(3) Mūlakanayo

92. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlakāti?

Ahetukaṃ nāmaṃ na nāmamūlakaṃ. Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana nāmamūlakā, sabbe te dhammā nāmāti?

Nāmasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ nāmamūlakaṃ, na nāmaṃ. Nāmaṃ nāmamūlakañceva nāmañca.

93. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlakāti?

Ahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūlakaṃ. Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena ekamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana nāmamūlena ekamūlakā, sabbe te dhammā nāmāti?

Nāmasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ nāmamūlena ekamūlakaṃ, na nāmaṃ. Nāmaṃ nāmamūlena ekamūlakañceva nāmañca.

94. (Ka) ye keci nāmamūlena ekamūlakā dhammā, sabbe te nāmamūlena aññamaññamūlakāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti nāmamūlāni ekamūlakāni ceva aññamaññamūlakāni ca. Avasesā nāmamūlasahajātā dhammā nāmamūlena ekamūlakā, na ca aññamaññamūlakā.

(Kha) ye vā pana nāmamūlena aññamaññamūlakā, sabbe te dhammā nāmāti? Āmantā.

(4) Mūlamūlakanayo

95. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlamūlakāti?

Ahetukaṃ nāmaṃ na nāmamūlamūlakaṃ. Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana nāmamūlamūlakā, sabbe te dhammā nāmāti?

Nāmasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ nāmamūlamūlakaṃ, na nāmaṃ. Nāmaṃ nāmamūlamūlakañceva nāmañca.

96. (Ka) ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlamūlakāti?

Ahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūlamūlakaṃ. Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena ekamūlamūlakaṃ.

(Kha) ye vā pana nāmamūlena ekamūlamūlakā, sabbe te dhammā nāmāti?

Nāmasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ nāmamūlena ekamūlamūlakaṃ, na nāmaṃ. Nāmaṃ nāmamūlena ekamūlamūlakañceva nāmañca.

97. (Ka) ye keci nāmamūlena ekamūlamūlakā dhammā, sabbe te nāmamūlena aññamaññamūlamūlakāti?

Mūlāni yāni ekato uppajjanti nāmamūlāni ekamūlamūlakāni ceva aññamaññamūlamūlakāni ca. Avasesā nāmamūlasahajātā dhammā nāmamūlena ekamūlamūlakā, na ca aññamaññamūlamūlakā.

(Kha) ye vā pana nāmamūlena aññamaññamūlamūlakā, sabbe te dhammā nāmāti?

Āmantā.

Mūlavāraniddeso.

2-10. Hetuvārādi

98. Ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalahetūti…?

Tayo eva kusalahetū, avasesā kusalā dhammā na kusalahetū…pe… kusalanidānā… kusalasambhavā… kusalappabhavā… kusalasamuṭṭhānā… kusalāhārā… kusalārammaṇā… kusalapaccayā… kusalasamudayā….

99. Ye keci akusalā dhammā… ye keci abyākatā dhammā… ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmahetū ti… nāmanidānā… nāmasambhavā… nāmappabhavā… nāmasamuṭṭhānā… nāmāhārā… nāmārammaṇā… nāmapaccayā… nāmasamudayā….

Mūlaṃ hetu nidānañca, sambhavo pabhavena ca;
Samuṭṭhānāhārārammaṇā, paccayo samudayena cāti.

Niddesavāro niṭṭhito.

Mūlayamakapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

2. Khandhayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

(Ka) uddeso

1. Pañcakkhandhā – rūpakkhandho, vedanākkhandho, saññākkhandho, saṅkhārakkhandho, viññāṇakkhandho.

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

2. (Ka) rūpaṃ rūpakkhandho?

(Kha) rūpakkhandho rūpaṃ?

(Ka) vedanā vedanākkhandho?

(Kha) vedanākkhandho vedanā?

(Ka) saññā saññākkhandho?

(Kha) saññākkhandho saññā?

(Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandho?

(Kha) saṅkhārakkhandho saṅkhārā?

(Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandho?

(Kha) viññāṇakkhandho viññāṇaṃ?

(Kha) paccanīkaṃ

3. (Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandho?

(Kha) na rūpakkhandho na rūpaṃ?

(Ka) na vedanā na vedanākkhandho?

(Kha) na vedanākkhandho na vedanā?

(Ka) na saññā na saññākkhandho?

(Kha) na saññākkhandho na saññā?

(Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandho?

(Kha) na saṅkhārakkhandho na saṅkhārā?

(Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandho?

(Kha) na viññāṇakkhandho na viññāṇaṃ?

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

4. (Ka) rūpaṃ rūpakkhandho?

(Kha) khandhā vedanākkhandho?

(Ka) rūpaṃ rūpakkhandho?

(Kha) khandhā saññākkhandho?

(Ka) rūpaṃ rūpakkhandho?

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandho?

(Ka) rūpaṃ rūpakkhandho?

(Kha) khandhā viññāṇakkhandho?

5. (Ka) vedanā vedanākkhandho?

(Kha) khandhā rūpakkhandho?

(Ka) vedanā vedanākkhandho?

(Kha) khandhā saññākkhandho?

(Ka) vedanā vedanākkhandho?

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandho?

(Ka) vedanā vedanākkhandho?

(Kha) khandhā viññāṇakkhandho?

6. (Ka) saññā saññākkhandho?

(Kha) khandhā rūpakkhandho?

(Ka) saññā saññākkhandho?

(Kha) khandhā vedanākkhandho?

(Ka) saññā saññākkhandho?

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandho?

(Ka) saññā saññākkhandho?

(Kha) khandhā viññāṇakkhandho?

7. (Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandho?

(Kha) khandhā rūpakkhandho?

(Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandho?

(Kha) khandhā vedanākkhandho?

(Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandho?

(Kha) khandhā saññākkhandho?

(Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandho?

(Kha) khandhā viññāṇakkhandho?

8. (Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandho?

(Kha) khandhā rūpakkhandho?

(Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandho?

(Kha) khandhā vedanākkhandho?

(Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandho?

(Kha) khandhā saññākkhandho?

(Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandho?

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandho?

(Kha) paccanīkaṃ

9. (Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandho?

(Kha) na khandhā na vedanākkhandho?

(Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandho?

(Kha) na khandhā na saññākkhandho?

(Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandho?

(Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandho?

10. (Ka) na vedanā na vedanākkhandho?

(Kha) na khandhā na rūpakkhandho?

(Ka) na vedanā na vedanākkhandho?

(Kha) na khandhā na saññākkhandho?

(Ka) na vedanā na vedanākkhandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandho?

(Ka) na vedanā na vedanākkhandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandho?

11. (Ka) na saññā na saññākkhandho?

(Kha) na khandhā na rūpakkhandho?

(Ka) na saññā na saññākkhandho?

(Kha) na khandhā na vedanākkhandho?

(Ka) na saññā na saññākkhandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandho?

(Ka) na saññā na saññākkhandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandho?

12. (Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandho?

(Kha) na khandhā na rūpakkhandho?

(Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandho?

(Kha) na khandhā na vedanākkhandho?

(Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandho?

(Kha) na khandhā na saññākkhandho?

(Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandho?

13. (Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandho?

(Kha) na khandhā na rūpakkhandho?

(Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandho?

(Kha) na khandhā na vedanākkhandho?

(Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandho?

(Kha) na khandhā na saññākkhandho?

(Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandho?

3. Suddhakhandhavāro

(Ka) anulomaṃ

14. (Ka) rūpaṃ khandho?

(Kha) khandhā rūpaṃ?

(Ka) vedanā khandho?

(Kha) khandhā vedanā?

(Ka) saññā khandho?

(Kha) khandhā saññā?

(Ka) saṅkhārā khandho?

(Kha) khandhā saṅkhārā?

(Ka) viññāṇaṃ khandho?

(Kha) khandhā viññāṇaṃ?

(Kha) paccanīkaṃ

15. (Ka) na rūpaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na rūpaṃ?

(Ka) na vedanā na khandho?

(Kha) na khandhā na vedanā?

(Ka) na saññā na khandho?

(Kha) na khandhā na saññā?

(Ka) na saṅkhārā na khandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārā?

(Ka) na viññāṇaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇaṃ?

4. Suddhakhandhamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

16. (Ka) rūpaṃ khandho?

(Kha) khandhā vedanā?

(Ka) rūpaṃ khandho?

(Kha) khandhā saññā?

(Ka) rūpaṃ khandho?

(Kha) khandhā saṅkhārā?

(Ka) rūpaṃ khandho?

(Kha) khandhā viññāṇaṃ?

17. (Ka) vedanā khandho?

(Kha) khandhā rūpaṃ?

(Ka) vedanā khandho?

(Kha) khandhā saññā?

(Ka) vedanā khandho?

(Kha) khandhā saṅkhārā?

(Ka) vedanā khandho?

(Kha) khandhā viññāṇaṃ?

18. (Ka) saññā khandho?

(Kha) khandhā rūpaṃ?

(Ka) saññā khandho?

(Kha) khandhā vedanā?

(Ka) saññā khandho?

(Kha) khandhā saṅkhārā?

(Ka) saññā khandho?

(Kha) khandhā viññāṇaṃ?

19. (Ka) saṅkhārā khandho?

(Kha) khandhā rūpaṃ?

(Ka) saṅkhārā khandho?

(Kha) khandhā vedanā?

(Ka) saṅkhārā khandho?

(Kha) khandhā saññā?

(Ka) saṅkhārā khandho?

(Kha) khandhā viññāṇaṃ?

20. (Ka) viññāṇaṃ khandho?

(Kha) khandhā rūpaṃ?

(Ka) viññāṇaṃ khandho?

(Kha) khandhā vedanā?

(Ka) viññāṇaṃ khandho?

(Kha) khandhā saññā?

(Ka) viññāṇaṃ khandho?

(Kha) khandhā saṅkhārā?

(Kha) paccanīkaṃ

21. (Ka) na rūpaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na vedanā?

(Ka) na rūpaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na saññā?

(Ka) na rūpaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārā?

(Ka) na rūpaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇaṃ?

22. (Ka) na vedanā na khandho?

(Kha) na khandhā na rūpaṃ?

(Ka) na vedanā na khandho?

(Kha) na khandhā na saññā?

(Ka) na vedanā na khandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārā?

(Ka) na vedanā na khandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇaṃ?

23. (Ka) na saññā na khandho?

(Kha) na khandhā na rūpaṃ?

(Ka) na saññā na khandho?

(Kha) na khandhā na vedanā?

(Ka) na saññā na khandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārā?

(Ka) na saññā na khandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇaṃ?

24. (Ka) na saṅkhārā na khandho?

(Kha) na khandhā na rūpaṃ?

(Ka) na saṅkhārā na khandho?

(Kha) na khandhā na vedanā?

(Ka) na saṅkhārā na khandho?

(Kha) na khandhā na saññā?

(Ka) na saṅkhārā na khandho?

(Kha) na khandhā na viññāṇaṃ?

25. (Ka) na viññāṇaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na rūpaṃ?

(Ka) na viññāṇaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na vedanā?

(Ka) na viññāṇaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na saññā?

(Ka) na viññāṇaṃ na khandho?

(Kha) na khandhā na saṅkhārā?

Paṇṇattiuddesavāro.

(Kha) niddeso

1. Paṇṇattivāraniddesa

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

26. (Ka) rūpaṃ rūpakkhandhoti?

Piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ, na rūpakkhandho. Rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca.

(Kha) rūpakkhandho rūpanti? Āmantā.

(Ka) vedanā vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) vedanākkhandho vedanāti? Āmantā.

(Ka) saññā saññākkhandhoti?

Diṭṭhisaññā saññā, na saññākkhandho. Saññākkhandho saññā ceva saññākkhandho ca.

(Kha) saññākkhandho saññāti? Āmantā.

(Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā avasesā saṅkhārā [avasesā saṅkhārā saṅkhārā (syā.)], na saṅkhārakkhandho. Saṅkhārakkhandho saṅkhārā ceva saṅkhārakkhandho ca.

(Kha) saṅkhārakkhandho saṅkhārāti? Āmantā.

(Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) viññāṇakkhandho viññāṇanti? Āmantā.

(Kha) paccanīkaṃ

27. (Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na rūpakkhandho na rūpanti?

Piyarūpaṃ sātarūpaṃ na rūpakkhandho, rūpaṃ. Rūpañca rūpakkhandhañca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṃ na ca rūpakkhandho.

(Ka) na vedanā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na vedanākkhandho na vedanāti? Āmantā.

(Ka) na saññā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na saññākkhandho na saññāti?

Diṭṭhisaññā na saññākkhandho, saññā. Saññañca saññākkhandhañca ṭhapetvā avasesā na ceva saññā na ca saññākkhandho.

(Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na saṅkhārakkhandho na saṅkhārāti?

Saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā avasesā na saṅkhārakkhandho, saṅkhārā. Saṅkhāre ca saṅkhārakkhandhañca ṭhapetvā avasesā na ceva saṅkhārā na ca saṅkhārakkhandho.

(Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na viññāṇakkhandho na viññāṇanti? Āmantā.

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

28. (Ka) rūpaṃ rūpakkhandhoti?

Piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ, na rūpakkhandho. Rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca.

Avasesā khandhā [avasesā khandhā khandhā (syā.) evamuparipi] na vedanākkhandho.

(Ka) rūpaṃ rūpakkhandhoti?

Piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ, na rūpakkhandho. Rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) rūpaṃ rūpakkhandhoti?

Piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ, na rūpakkhandho. Rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Ka) rūpaṃ rūpakkhandhoti?

Piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ, na rūpakkhandho. Rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

29. (Ka) vedanā vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) vedanā vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) vedanā vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Ka) vedanā vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

30. (Ka) saññā saññākkhandhoti?

Diṭṭhisaññā saññā, na saññākkhandho. Saññākkhandho saññā ceva saññākkhandho ca.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) saññā saññākkhandhoti?

Diṭṭhisaññā saññā, na saññākkhandho. Saññākkhandho saññā ceva saññākkhandho ca.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca. Avasesā khandhā na vedanākkhandho.

(Ka) saññā saññākkhandhoti?

Diṭṭhisaññā saññā, na saññākkhandho. Saññākkhandho saññā ceva saññākkhandho ca.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Ka) saññā saññākkhandhoti?

Diṭṭhisaññā saññā, na saññākkhandho. Saññākkhandho saññā ceva saññākkhandho ca.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

31. (Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā avasesā saṅkhārā, na saṅkhārakkhandho. Saṅkhārakkhandho saṅkhārā ceva saṅkhārakkhandho ca.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā avasesā saṅkhārā, na saṅkhārakkhandho. Saṅkhārakkhandho saṅkhārā ceva saṅkhārakkhandho ca.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca. Avasesā khandhā na vedanākkhandho.

(Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā avasesā saṅkhārā, na saṅkhārakkhandho. Saṅkhārakkhandho saṅkhārā ceva saṅkhārakkhandho ca.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) saṅkhārā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā avasesā saṅkhārā, na saṅkhārakkhandho. Saṅkhārakkhandho saṅkhārā ceva saṅkhārakkhandho ca.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

32. (Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca. Avasesā khandhā na vedanākkhandho.

(Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) viññāṇaṃ viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Kha) paccanīkaṃ

33. (Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na rūpaṃ na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

34. (Ka) na vedanā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na vedanā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na vedanā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na vedanā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

35. (Ka) na saññā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saññā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saññā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saññā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

36. (Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandhoti. Āmantā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saṅkhārā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

37. (Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

3. Suddhakhandhavāro

(Ka) anulomaṃ

38. (Ka) rūpaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) vedanā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca. Avasesā khandhā na vedanākkhandho.

(Ka) saññā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) saṅkhārā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Ka) viññāṇaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

(Kha) paccanīkaṃ

39. (Ka) na rūpaṃ na khandhoti?

Rūpaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṃ, khandhā. Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na vedanā na khandhoti?

Vedanaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na vedanā, khandhā. Vedanañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva vedanā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saññā na khandhoti?

Saññaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na saññā, khandhā. Saññañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva saññā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saṅkhārā na khandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na viññāṇaṃ na khandhoti?

Viññāṇaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na viññāṇaṃ, khandhā. Viññāṇañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva viññāṇaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

4. Suddhakhandhamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

40. (Ka) rūpaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca. Avasesā khandhā na vedanākkhandho.

(Ka) rūpaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) rūpaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Ka) rūpaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

41. (Ka) vedanā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) vedanā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) vedanā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Ka) vedanā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

42. (Ka) saññā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) saññā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca. Avasesā khandhā na vedanākkhandho.

(Ka) saññā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Ka) saññā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

43. (Ka) saṅkhārā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) saṅkhārā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca. Avasesā khandhā na vedanākkhandho.

(Ka) saṅkhārā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) saṅkhārā khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā viññāṇakkhandhoti?

Viññāṇakkhandho khandho ceva viññāṇakkhandho ca. Avasesā khandhā na viññāṇakkhandho.

44. (Ka) viññāṇaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā rūpakkhandhoti?

Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca. Avasesā khandhā na rūpakkhandho.

(Ka) viññāṇaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā vedanākkhandhoti?

Vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca. Avasesā khandhā na vedanākkhandho.

(Ka) viññāṇaṃ khandhoti?

Āmantā.

(Kha) khandhā saññākkhandhoti?

Saññākkhandho khandho ceva saññākkhandho ca. Avasesā khandhā na saññākkhandho.

(Ka) viññāṇaṃ khandhoti? Āmantā.

(Kha) khandhā saṅkhārakkhandhoti?

Saṅkhārakkhandho khandho ceva saṅkhārakkhandho ca. Avasesā khandhā na saṅkhārakkhandho.

(Kha) paccanīkaṃ

45. (Ka) na rūpaṃ na khandhoti?

Rūpaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṃ, khandhā. Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na rūpaṃ na khandhoti?

Rūpaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṃ, khandhā. Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na rūpaṃ na khandhoti?

Rūpaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṃ, khandhā. Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na rūpaṃ na khandhoti?

Rūpaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṃ, khandhā. Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

46. (Ka) na vedanā na khandhoti?

Vedanaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na vedanā, khandhā. Vedanañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva vedanā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na vedanā na khandhoti?

Vedanaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na vedanā, khandhā. Vedanañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva vedanā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na vedanā na khandhoti?

Vedanaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na vedanā, khandhā. Vedanañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva vedanā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na vedanā na khandhoti?

Vedanaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na vedanā, khandhā. Vedanañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva vedanā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

47. (Ka) na saññā na khandhoti?

Saññaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na saññā, khandhā. Saññañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva saññā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saññā na khandhoti?

Saññaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na saññā, khandhā. Saññañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva saññā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saññā na khandhoti?

Saññaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na saññā, khandhā. Saññañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva saññā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saññā na khandhoti?

Saññaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na saññā, khandhā. Saññañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva saññā na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

48. (Ka) na saṅkhārā na khandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saṅkhārā na khandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saṅkhārā na khandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na saṅkhārā na khandhoti? Āmantā.

(Kha) na khandhā na viññāṇakkhandhoti? Āmantā.

49. (Ka) na viññāṇaṃ na khandhoti?

Viññāṇaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na viññāṇaṃ, khandhā. Viññāṇañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva viññāṇaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na rūpakkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na viññāṇaṃ na khandhoti?

Viññāṇaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na viññāṇaṃ, khandhā. Viññāṇañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva viññāṇaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na viññāṇaṃ na khandhoti?

Viññāṇaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na viññāṇaṃ, khandhā. Viññāṇañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva viññāṇaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na saññākkhandhoti? Āmantā.

(Ka) na viññāṇaṃ na khandhoti?

Viññāṇaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na viññāṇaṃ, khandhā. Viññāṇañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva viññāṇaṃ na ca khandhā.

(Kha) na khandhā na saṅkhārakkhandhoti? Āmantā.

Paṇṇattiniddesavāro.

2. Pavattivāro 1. uppādavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

50. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjatīti?

Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho uppajjati, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho uppajjati tassa rūpakkhandho uppajjatīti?

Arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho uppajjati, no ca tesaṃ rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca uppajjati rūpakkhandho ca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

51. (Ka) yattha rūpakkhandho uppajjati tattha vedanākkhandho uppajjatīti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho uppajjati, no ca tattha vedanākkhandho uppajjati. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho uppajjati tattha rūpakkhandho uppajjatīti?

Arūpe tattha vedanākkhandho uppajjati, no ca tattha rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca uppajjati rūpakkhandho ca uppajjati.

(Ga) anulomapuggalokāsā

52. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjati tassa tattha vedanākkhandho uppajjatīti?

Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho uppajjati tassa tattha rūpakkhandho uppajjatīti?

Arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjati rūpakkhandho ca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

53. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjati tassa vedanākkhandho nuppajjatīti?

Arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ vedanākkhandho nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nuppajjati tassa rūpakkhandho nuppajjatīti?

Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ rūpakkhandho nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nuppajjati rūpakkhandho ca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

54. (Ka) yattha rūpakkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nuppajjati tattha rūpakkhandho nuppajjatīti? Uppajjati.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

55. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjatīti?

Arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nuppajjati tassa tattha rūpakkhandho nuppajjatīti?

Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjati rūpakkhandho ca nuppajjati.

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

56. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho uppajjittha tassa rūpakkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

57. (Ka) yattha rūpakkhandho uppajjittha tattha vedanākkhandho uppajjitthāti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho uppajjittha, no ca tattha vedanākkhandho uppajjittha. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho uppajjittha tattha rūpakkhandho uppajjitthāti?

Arūpe tattha vedanākkhandho uppajjittha, no ca tattha rūpakkhandho uppajjittha. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca uppajjittha rūpakkhandho ca uppajjittha.

(Ga) anulomapuggalokāsā

58. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjittha tassa tattha vedanākkhandho uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho uppajjittha tassa tattha rūpakkhandho uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjittha rūpakkhandho ca uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

59. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjittha tassa vedanākkhandho nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nuppajjittha tassa rūpakkhandho nuppajjitthāti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

60. (Ka) yattha rūpakkhandho nuppajjittha tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nuppajjittha tattha rūpakkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

61. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjittha tassa tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca nuppajjittha.

(Ka) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nuppajjittha tassa tattha rūpakkhandho nuppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjittha rūpakkhandho ca nuppajjittha.

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

62. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjissati tassa vedanākkhandho uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho uppajjissati tassa rūpakkhandho uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ vedanākkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ rūpakkhandho uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca uppajjissati rūpakkhandho ca uppajjissati.

(Kha) anulomaokāso

63. (Ka) yattha rūpakkhandho uppajjissati tattha vedanākkhandho uppajjissatīti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho uppajjissati, no ca tattha vedanākkhandho uppajjissati. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca uppajjissati vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho uppajjissati tattha rūpakkhandho uppajjissatīti?

Arūpe tattha vedanākkhandho uppajjissati, no ca tattha rūpakkhandho uppajjissati. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca uppajjissati rūpakkhandho ca uppajjissati.

(Ga) anulomapuggalokāsā

64. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjissati tassa tattha vedanākkhandho uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjissati vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho uppajjissati tassa tattha rūpakkhandho uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjissati rūpakkhandho ca uppajjissati.

(Gha) paccanīkapuggalo

65. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjissati tassa vedanākkhandho nuppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ rūpakkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ vedanākkhandho nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nuppajjissati tassa rūpakkhandho nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

66. (Ka) yattha rūpakkhandho nuppajjissati tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nuppajjissati tattha rūpakkhandho nuppajjissatīti? Uppajjissati.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

67. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjissati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nuppajjissati tassa tattha rūpakkhandho nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjissati rūpakkhandho ca nuppajjissati.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

68. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho uppajjittha tassa rūpakkhandho uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca uppajjittha rūpakkhandho ca uppajjati.

69. (Ka) yassa vedanākkhandho uppajjati tassa saññākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saññākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saññākkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

70. (Ka) yattha rūpakkhandho uppajjati tattha vedanākkhandho uppajjitthāti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho uppajjati, no ca tattha vedanākkhandho uppajjittha. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho uppajjittha tattha rūpakkhandho uppajjatīti?

Arūpe tattha vedanākkhandho uppajjittha, no ca tattha rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca uppajjittha rūpakkhandho ca uppajjati.

71. (Ka) yattha vedanākkhandho uppajjati tattha saññākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho uppajjittha tattha vedanākkhandho uppajjatīti? Āmantā.

(Ga) anulomapuggalokāsā

72. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjati tassa tattha vedanākkhandho uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjittha. Itaresaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho uppajjittha tassa tattha rūpakkhandho uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjittha rūpakkhandho ca uppajjati.

73. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho uppajjati tassa tattha saññākkhandho uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho uppajjittha. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjati saññākkhandho ca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho uppajjittha tassa tattha vedanākkhandho uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

74. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjati tassa vedanākkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nuppajjittha tassa rūpakkhandho nuppajjatīti? Natthi.

75. (Ka) yassa vedanākkhandho nuppajjati tassa saññākkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nuppajjittha tassa vedanākkhandho nuppajjatīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

76. (Ka) yattha rūpakkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nuppajjittha tattha rūpakkhandho nuppajjatīti? Uppajjati.

77. (Ka) yattha vedanākkhandho nuppajjati tattha saññākkhandho nuppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho nuppajjittha tattha vedanākkhandho nuppajjatīti? Āmantā.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

78. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nuppajjittha tassa tattha rūpakkhandho nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjittha rūpakkhandho ca nuppajjati.

79. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nuppajjati tassa tattha saññākkhandho nuppajjitthāti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjati saññākkhandho ca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nuppajjittha tassa tattha vedanākkhandho nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca nuppajjati.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

80. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho uppajjati, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho uppajjissati tassa rūpakkhandho uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca uppajjissati rūpakkhandho ca uppajjati.

81. (Ka) yassa vedanākkhandho uppajjati tassa saññākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho uppajjati, no ca tesaṃ saññākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca uppajjati saññākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho uppajjissati tassa vedanākkhandho uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saññākkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saññākkhandho ca uppajjissati vedanākkhandho ca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

82. (Ka) yattha rūpakkhandho uppajjati tattha vedanākkhandho uppajjissatīti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho uppajjati, no ca tattha vedanākkhandho uppajjissati. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho uppajjissati tattha rūpakkhandho uppajjatīti?

Arūpe tattha vedanākkhandho uppajjissati, no ca tattha rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca uppajjissati rūpakkhandho ca uppajjati.

83. (Ka) yattha vedanākkhandho uppajjati tattha saññākkhandho uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho uppajjissati tattha vedanākkhandho uppajjatīti? Āmantā.

(Ga) anulomapuggalokāsā

84. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjati tassa tattha vedanākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho uppajjissati tassa tattha rūpakkhandho uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjissati rūpakkhandho ca uppajjati.

85. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho uppajjati tassa tattha saññākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjati saññākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho uppajjissati tassa tattha vedanākkhandho uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca uppajjissati vedanākkhandho ca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

86. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjati tassa vedanākkhandho nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ vedanākkhandho nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nuppajjissati tassa rūpakkhandho nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ rūpakkhandho nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nuppajjissati rūpakkhandho ca nuppajjati.

87. (Ka) yassa vedanākkhandho nuppajjati tassa saññākkhandho nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ saññākkhandho nuppajjissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nuppajjati saññākkhandho ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nuppajjissati tassa vedanākkhandho nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ [pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ (sī. syā.)] tesaṃ saññākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ vedanākkhandho nuppajjati. Parinibbantānaṃ tesaṃ saññākkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

88. (Ka) yattha rūpakkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nuppajjissati tattha rūpakkhandho nuppajjatīti? Uppajjati.

89. (Ka) yattha vedanākkhandho nuppajjati tattha saññākkhandho nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho nuppajjissati tattha vedanākkhandho nuppajjatīti? Āmantā.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

90. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nuppajjissati tassa tattha rūpakkhandho nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjissati rūpakkhandho ca nuppajjati.

91. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nuppajjati tassa tattha saññākkhandho nuppajjissatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho nuppajjissati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjati saññākkhandho ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nuppajjissati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjati.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

92. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpakkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho uppajjissati tassa rūpakkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

93. (Ka) yassa vedanākkhandho uppajjittha tassa saññākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ vedanākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ saññākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca uppajjittha saññākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho uppajjissati tassa vedanākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

94. (Ka) yattha rūpakkhandho uppajjittha tattha vedanākkhandho uppajjissatīti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho uppajjittha, no ca tattha vedanākkhandho uppajjissati. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho uppajjissati tattha rūpakkhandho uppajjitthāti?

Arūpe tattha vedanākkhandho uppajjissati, no ca tattha rūpakkhandho uppajjittha. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca uppajjissati rūpakkhandho ca uppajjittha.

95. (Ka) yattha vedanākkhandho uppajjittha tattha saññākkhandho uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho uppajjissati tattha vedanākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Ga) anulomapuggalokāsā

96. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjittha tassa tattha vedanākkhandho uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho uppajjissati tassa tattha rūpakkhandho uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjissati rūpakkhandho ca uppajjittha.

97. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho uppajjittha tassa tattha saññākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjittha saññākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho uppajjissati tassa tattha vedanākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Gha) paccanīkapuggalo

98. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjittha tassa vedanākkhandho nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nuppajjissati tassa rūpakkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

99. (Ka) yassa vedanākkhandho nuppajjittha tassa saññākkhandho nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nuppajjissati tassa vedanākkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

100. (Ka) yattha rūpakkhandho nuppajjittha tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nuppajjissati tattha rūpakkhandho nuppajjitthāti?

Uppajjittha.

101. (Ka) yattha vedanākkhandho nuppajjittha tattha saññākkhandho nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho nuppajjissati tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti? Āmantā.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

102. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjittha tassa tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nuppajjissati tassa tattha rūpakkhandho nuppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjissati rūpakkhandho ca nuppajjittha.

103. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nuppajjittha tassa tattha saññākkhandho nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nuppajjissati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjittha.

Uppādavāro niṭṭhito.

2. Pavatti 2. nirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

104. (Ka) yassa rūpakkhandho nirujjhati tassa vedanākkhandho nirujjhatīti?

Asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ vedanākkhandho nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nirujjhati vedanākkhandho ca nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhati tassa rūpakkhandho nirujjhatīti?

Arūpā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ rūpakkhandho nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhati rūpakkhandho ca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

105. (Ka) yattha rūpakkhandho nirujjhati tattha vedanākkhandho nirujjhatīti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho nirujjhati, no ca tattha vedanākkhandho nirujjhati. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca nirujjhati vedanākkhandho ca nirujjhati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nirujjhati tattha rūpakkhandho nirujjhatīti?

Arūpe tattha vedanākkhandho nirujjhati, no ca tattha rūpakkhandho nirujjhati. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca nirujjhati rūpakkhandho ca nirujjhati.

(Ga) anulomapuggalokāsā

106. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nirujjhati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhatīti?

Asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nirujjhati vedanākkhandho ca nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhati tassa tattha rūpakkhandho nirujjhatīti?

Arūpā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhati rūpakkhandho ca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

107. (Ka) yassa rūpakkhandho na nirujjhati tassa vedanākkhandho na nirujjhatīti?

Arūpā cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca na nirujjhati vedanākkhandho ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhati tassa rūpakkhandho na nirujjhatīti?

Asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpakkhandho na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca na nirujjhati rūpakkhandho ca na nirujjhati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

108. (Ka) yattha rūpakkhandho na nirujjhati tattha vedanākkhandho na nirujjhatīti? Nirujjhati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho na nirujjhati tattha rūpakkhandho na nirujjhatīti? Nirujjhati.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

109. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho na nirujjhati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhatīti?

Arūpā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca na nirujjhati vedanākkhandho ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhati tassa tattha rūpakkhandho na nirujjhatīti?

Asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhati rūpakkhandho ca na nirujjhati.

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

110. (Ka) yassa rūpakkhandho nirujjhittha tassa vedanākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhittha tassa rūpakkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

111. (Ka) yattha rūpakkhandho nirujjhittha tattha vedanākkhandho nirujjhitthāti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho nirujjhattha, no ca tattha vedanākkhandho nirujjhittha. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca nirujjhittha vedanākkhandho ca nirujjhittha.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nirujjhittha tattha rūpakkhandho nirujjhitthāti?

Arūpe tattha vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tattha rūpakkhandho nirujjhittha. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca nirujjhittha rūpakkhandho ca nirujjhittha.

(Ga) anulomapuggalokāsā

112. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nirujjhittha tassa tattha vedanākkhandho nirujjhitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nirujjhittha vedanākkhandho ca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhittha tassa tattha rūpakkhandho nirujjhitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhittha rūpakkhandho ca nirujjhittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

113. (Ka) yassa rūpakkhandho na nirujjhittha tassa vedanākkhandho na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhittha tassa rūpakkhandho na nirujjhitthāti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

114. (Ka) yattha rūpakkhandho na nirujjhittha tattha vedanākkhandho na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho na nirujjhittha tattha rūpakkhandho na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

115. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho na nirujjhittha tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca na nirujjhittha vedanākkhandho ca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhittha tassa tattha rūpakkhandho na nirujjhitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhittha rūpakkhandho ca na nirujjhittha.

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

116. (Ka) yassa rūpakkhandho nirujjhissati tassa vedanākkhandho nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhissati tassa rūpakkhandho nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpakkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) anulomaokāso

117. (Ka) yattha rūpakkhandho nirujjhissati tattha vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho nirujjhissati, no ca tattha vedanākkhandho nirujjhissati. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nirujjhissati tattha rūpakkhandho nirujjhissatīti?

Arūpe tattha vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tattha rūpakkhandho nirujjhissati. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca nirujjhissati.

(Ga) anulomapuggalokāsā

118. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho nirujjhissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca nirujjhissati.

(Gha) paccanīkapuggalo

119. (Ka) yassa rūpakkhandho na nirujjhissati tassa vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca na nirujjhissati vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhissati tassa rūpakkhandho na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

120. (Ka) yattha rūpakkhandho na nirujjhissati tattha vedanākkhandho na nirujjhissatīti? Nirujjhissati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho na nirujjhissati tattha rūpakkhandho na nirujjhissatīti? Nirujjhissati.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

121. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho na nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca na nirujjhissati vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho na nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhissati rūpakkhandho ca na nirujjhissati.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

122. (Ka) yassa rūpakkhandho nirujjhati tassa vedanākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhittha tassa rūpakkhandho nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ rūpakkhandho nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhittha rūpakkhandho ca nirujjhati.

123. (Ka) yassa vedanākkhandho nirujjhati tassa saññākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nirujjhittha tassa vedanākkhandho nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ saññākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ vedanākkhandho nirujjhati. Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ saññākkhandho ca nirujjhittha vedanākkhandho ca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

124. (Ka) yattha rūpakkhandho nirujjhati tattha vedanākkhandho nirujjhitthāti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho nirujjhati, no ca tattha vedanākkhandho nirujjhittha. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca nirujjhati vedanākkhandho ca nirujjhittha.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nirujjhittha tattha rūpakkhandho nirujjhatīti?

Arūpe tattha vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tattha rūpakkhandho nirujjhati. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca nirujjhittha rūpakkhandho ca nirujjhati.

125. (Ka) yattha vedanākkhandho nirujjhati tattha saññākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho nirujjhittha tattha vedanākkhandho nirujjhatīti? Āmantā.

(Ga) anulomapuggalokāsā

126. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nirujjhati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nirujjhati vedanākkhandho ca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhittha tassa tattha rūpakkhandho nirujjhatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhittha rūpakkhandho ca nirujjhati.

127. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nirujjhati tassa tattha saññākkhandho nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhati saññākkhandho ca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nirujjhittha tassa tattha vedanākkhandho nirujjhatīti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhati. Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nirujjhittha vedanākkhandho ca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

128. (Ka) yassa rūpakkhandho na nirujjhati tassa vedanākkhandho na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhittha tassa rūpakkhandho na nirujjhatīti? Natthi.

129. (Ka) yassa vedanākkhandho na nirujjhati tassa saññākkhandho na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho na nirujjhittha tassa vedanākkhandho na nirujjhatīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

130. Yattha rūpakkhandho na nirujjhati (yatthakaṃ paripuṇṇaṃ kātabbaṃ).

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

131. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho na nirujjhati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhitthāti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca na nirujjhati vedanākkhandho ca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhittha tassa tattha rūpakkhandho na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhittha rūpakkhandho ca na nirujjhati.

132. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho na nirujjhati tassa tattha saññākkhandho na nirujjhitthāti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhati saññākkhandho ca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho na nirujjhittha tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca na nirujjhittha vedanākkhandho ca na nirujjhati.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

133. (Ka) yassa rūpakkhandho nirujjhati tassa vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ vedanākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārā cavantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nirujjhati vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhissati tassa rūpakkhandho nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpakkhandho nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca nirujjhati.

134. (Ka) yassa vedanākkhandho nirujjhati tassa saññākkhandho nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ saññākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhati saññākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nirujjhissati tassa vedanākkhandho nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ saññākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ vedanākkhandho nirujjhati. Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ saññākkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

135. Yattha rūpakkhandho nirujjhati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

136. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nirujjhati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nirujjhati vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho nirujjhatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca nirujjhati.

137. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nirujjhati tassa tattha saññākkhandho nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhati saññākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhatīti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhati. Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

138. (Ka) yassa rūpakkhandho na nirujjhati tassa vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpā cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhissati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca na nirujjhati vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhissati tassa rūpakkhandho na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpakkhandho na nirujjhati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca na nirujjhissati rūpakkhandho ca na nirujjhati.

139. (Ka) yassa vedanākkhandho na nirujjhati tassa saññākkhandho na nirujjhissatīti? Nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho na nirujjhissati tassa vedanākkhandho na nirujjhatīti? Nirujjhati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

140. Yattha rūpakkhandho na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

141. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho na nirujjhati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati. Arūpe parinibbantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca na nirujjhati vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhati. Arūpe parinibbantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhissati rūpakkhandho ca na nirujjhati.

142. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho na nirujjhati tassa tattha saññākkhandho na nirujjhissatīti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhissati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhati saññākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho na nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca na nirujjhissati vedanākkhandho ca na nirujjhati.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

143. (Ka) yassa rūpakkhandho nirujjhittha tassa vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ vedanākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nirujjhittha vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhissati tassa rūpakkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

144. (Ka) yassa vedanākkhandho nirujjhittha tassa saññākkhandho nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ saññākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhittha saññākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nirujjhissati tassa vedanākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

145. Yattha rūpakkhandho nirujjhittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

146. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nirujjhittha tassa tattha vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nirujjhittha vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca nirujjhittha.

147. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nirujjhittha tassa tattha saññākkhandho nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhittha saññākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca nirujjhittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

148. (Ka) yassa rūpakkhandho na nirujjhittha tassa vedanākkhandho na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhissati tassa rūpakkhandho na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

149. (Ka) yassa vedanākkhandho na nirujjhittha tassa saññākkhandho na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho na nirujjhissati tassa vedanākkhandho na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

150. Yattha rūpakkhandho na nirujjhittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

151. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho na nirujjhittha tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca na nirujjhittha, vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho na nirujjhitthāti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhissati rūpakkhandho ca na nirujjhittha.

152. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho na nirujjhittha tassa tattha saññākkhandho na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhittha saññākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho na nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhitthāti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca na nirujjhissati vedanākkhandho ca na nirujjhittha.

Nirodhavāro.

3. Uppādanirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

153. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhati tassa rūpakkhandho uppajjatīti? No.

154. (Ka) yassa vedanākkhandho uppajjati tassa saññākkhandho nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nirujjhati tassa vedanākkhandho uppajjatīti? No.

(Kha) anulomaokāso

155. (Ka) yattha rūpakkhandho uppajjati tattha vedanākkhandho nirujjhatīti?

Asaññasatte tattha rūpakkhandho uppajjati, no ca tattha vedanākkhandho nirujjhati. Pañcavokāre tattha rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca nirujjhati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho nirujjhati tattha rūpakkhandho uppajjatīti?

Arūpe tattha vedanākkhandho nirujjhati, no ca tattha rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāre tattha vedanākkhandho ca nirujjhati rūpakkhandho ca uppajjati.

156. (Ka) yattha vedanākkhandho uppajjati tattha saññākkhandho nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho nirujjhati tattha vedanākkhandho uppajjatīti? Āmantā.

(Ga) anulomapuggalokāsā

157. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhati tassa tattha rūpakkhandho uppajjatīti? No.

158. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho uppajjati tassa tattha saññākkhandho nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nirujjhati tassa tattha vedanākkhandho uppajjatīti? No.

(Gha) paccanīkapuggalo

159. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjati tassa vedanākkhandho na nirujjhatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhati. Arūpaṃ upapajjantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhati tassa rūpakkhandho nuppajjatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpakkhandho nuppajjati. Arūpaṃ upapajjantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca na nirujjhati rūpakkhandho ca nuppajjati.

160. (Ka) yassa vedanākkhandho nuppajjati tassa saññākkhandho na nirujjhatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ saññākkhandho na nirujjhati. Asaññasattānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nuppajjati saññākkhandho ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho na nirujjhati tassa vedanākkhandho nuppajjatīti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saññākkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ vedanākkhandho nuppajjati. Asaññasattānaṃ tesaṃ saññākkhandho ca na nirujjhati vedanākkhandho ca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

161. (Ka) yattha rūpakkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho na nirujjhatīti? Nirujjhati.

(Kha) yattha vā pana vedanākkhandho na nirujjhati tattha rūpakkhandho nuppajjatīti? Uppajjati.

162. (Ka) yattha vedanākkhandho nuppajjati tattha saññākkhandho na nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saññākkhandho na nirujjhati tattha vedanākkhandho nuppajjatīti? Āmantā.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

163. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhati. Arūpaṃ upapajjantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati vedanākkhandho ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhati tassa tattha rūpakkhandho nuppajjatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati. Arūpaṃ upapajjantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhati rūpakkhandho ca nuppajjati.

164. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nuppajjati tassa tattha saññākkhandho na nirujjhatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjati saññākkhandho ca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho na nirujjhati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjatīti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca na nirujjhati vedanākkhandho ca nuppajjati.

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

165. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhittha tassa rūpakkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

166. (Ka) yassa vedanākkhandho uppajjittha tassa saññākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nirujjhittha tassa vedanākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

167. Yattha rūpakkhandho uppajjittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

168. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjittha tassa tattha vedanākkhandho nirujjhitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhittha tassa tattha rūpakkhandho uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhittha rūpakkhandho ca uppajjittha.

169. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho uppajjittha tassa tattha saññākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nirujjhittha tassa tattha vedanākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Gha) paccanīkapuggalo

170. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjittha tassa vedanākkhandho na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhittha tassa rūpakkhandho nuppajjitthāti? Natthi.

171. (Ka) yassa vedanākkhandho nuppajjittha tassa saññākkhandho na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho na nirujjhittha tassa vedanākkhandho nuppajjitthāti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

172. Yattha rūpakkhandho nuppajjittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

173. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjittha tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhittha tassa tattha rūpakkhandho nuppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhittha rūpakkhandho ca nuppajjittha.

174. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nuppajjittha tassa tattha saññākkhandho na nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho na nirujjhittha tassa tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti? Āmantā.

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

175. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjissati tassa vedanākkhandho nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhissati tassa rūpakkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpakkhandho uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca uppajjissati.

176. (Ka) yassa vedanākkhandho uppajjissati tassa saññākkhandho nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nirujjhissati tassa vedanākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saññākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ saññākkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Kha) anulomaokāso

177. Yattha rūpakkhandho uppajjissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

178. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjissati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjissati vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca uppajjissati.

179. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho uppajjissati tassa tattha saññākkhandho nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca uppajjissati.

(Gha) paccanīkapuggalo

180. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjissati tassa vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ rūpakkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhissati tassa rūpakkhandho nuppajjissatīti? Āmantā.

181. (Ka) yassa vedanākkhandho nuppajjissati tassa saññākkhandho na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ saññākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nuppajjissati saññākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho na nirujjhissati tassa vedanākkhandho nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

182. Yattha rūpakkhandho nuppajjissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

183. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjissati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhissati rūpakkhandho ca nuppajjissati.

184. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nuppajjissati tassa tattha saññākkhandho na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjissati saññākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho na nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti? Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

185. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vadanākkhandho nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhittha tassa rūpakkhandho uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nirujjhittha, no ca tesaṃ rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhittha rūpakkhandho ca uppajjati…pe….

(Yathā uppādavāre paccuppannātītaṃ vibhattaṃ tathā idha vibhajitabbaṃ).

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

186. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhissati tassa rūpakkhandho uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca uppajjati.

187. (Ka) yassa vedanākkhandho uppajjati tassa saññākkhandho nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nirujjhissati tassa vedanākkhandho uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saññākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saññākkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

188. Yattha rūpakkhandho uppajjati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

189. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjati tassa tattha vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca uppajjati.

190. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho uppajjati tassa tattha saññākkhandho nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

191. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjati tassa vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ vedanākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhissati tassa rūpakkhandho nuppajjatīti? Āmantā.

192. (Ka) yassa vedanākkhandho nuppajjati tassa saññākkhandho na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ saññākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca nuppajjati saññākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho na nirujjhissati tassa vedanākkhandho nuppajjatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

193. Yattha rūpakkhandho nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

194. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjati tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho nuppajjatīti?

Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjati. Parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhissati rūpakkhandho ca nuppajjati.

195. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nuppajjati tassa tattha saññākkhandho na nirujjhissatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjati saññākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho na nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjatīti? Āmantā.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

196. (Ka) yassa rūpakkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpakkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ vedanākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpakkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho nirujjhissati tassa rūpakkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

197. (Ka) yassa vedanākkhandho uppajjittha tassa saññākkhandho nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ vedanākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ saññākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ vedanākkhandho ca uppajjittha saññākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho nirujjhissati tassa vedanākkhandho uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

198. Yattha rūpakkhandho uppajjittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

199. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho uppajjittha tassa tattha vedanākkhandho nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca uppajjittha vedanākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho uppajjittha. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nirujjhissati rūpakkhandho ca uppajjittha.

200. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho uppajjittha tassa tattha saññākkhandho nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjittha, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca uppajjittha saññākkhandho ca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca nirujjhissati vedanākkhandho ca uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

201. (Ka) yassa rūpakkhandho nuppajjittha tassa vedanākkhandho na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana vedanākkhandho na nirujjhissati tassa rūpakkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

202. (Ka) yassa vedanākkhandho nuppajjittha tassa saññākkhandho na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana saññākkhandho na nirujjhissati tassa vedanākkhandho nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

203. Yattha rūpakkhandho nuppajjittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

204. (Ka) yassa yattha rūpakkhandho nuppajjittha tassa tattha vedanākkhandho na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha vedanākkhandho na nirujjhissati tassa tattha rūpakkhandho nuppajjitthāti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpakkhandho nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca na nirujjhissati rūpakkhandho ca nuppajjittha.

205. (Ka) yassa yattha vedanākkhandho nuppajjittha tassa tattha saññākkhandho na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha vedanākkhandho ca nuppajjittha saññākkhandho ca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha saññākkhandho na nirujjhissati tassa tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha vedanākkhandho nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saññākkhandho ca na nirujjhissati vedanākkhandho ca nuppajjittha.

Uppādanirodhavāro.

Pavattivāro niṭṭhito.

3. Pariññāvāro

1. Paccuppannavāro

206. (Ka) yo rūpakkhandhaṃ parijānāti so vedanākkhandhaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ parijānāti so rūpakkhandhaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo rūpakkhandhaṃ na parijānāti so vedanākkhandhaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ na parijānāti so rūpakkhandhaṃ na parijānātīti? Āmantā.

2. Atītavāro

207. (Ka) yo rūpakkhandhaṃ parijānittha so vedanākkhandhaṃ parijānitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ parijānittha so rūpakkhandhaṃ parijānitthāti? Āmantā.

(Ka) yo rūpakkhandhaṃ na parijānittha so vedanākkhandhaṃ na parijānitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ na parijānittha so rūpakkhandhaṃ na parijānitthāti? Āmantā.

3. Anāgatavāro

208. (Ka) yo rūpakkhandhaṃ parijānissati so vedanākkhandhaṃ parijānissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ parijānissati so rūpakkhandhaṃ parijānissatīti? Āmantā.

(Ka) yo rūpakkhandhaṃ na parijānissati so vedanākkhandhaṃ na parijānissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ na parijānissati so rūpakkhandhaṃ na parijānissatīti? Āmantā.

4. Paccuppannātītavāro

209. (Ka) yo rūpakkhandhaṃ parijānāti so vedanākkhandhaṃ parijānitthāti? No.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ parijānittha so rūpakkhandhaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo rūpakkhandhaṃ na parijānāti so vedanākkhandhaṃ na parijānitthāti?

Arahā rūpakkhandhaṃ na parijānāti, no ca vedanākkhandhaṃ na parijānittha. Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā rūpakkhandhañca na parijānanti vedanākkhandhañca na parijānittha.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ na parijānittha so rūpakkhandhaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī vedanākkhandhaṃ na parijānittha, no ca rūpakkhandhaṃ na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā vedanākkhandhañca na parijānittha rūpakkhandhañca na parijānanti.

5. Paccuppannānāgatavāro

210. (Ka) yo rūpakkhandhaṃ parijānāti so vedanākkhandhaṃ parijānissatīti? No.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ parijānissati so rūpakkhandhaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo rūpakkhandhaṃ na parijānāti so vedanākkhandhaṃ na parijānissatīti?

Ye maggaṃ paṭilabhissanti te rūpakkhandhaṃ na parijānanti, no ca vedanākkhandhaṃ na parijānissanti. Arahā ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te rūpakkhandhañca na parijānanti vedanākkhandhañca na parijānissanti.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ na parijānissati so rūpakkhandhaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī vedanākkhandhaṃ na parijānissati, no ca rūpakkhandhaṃ na parijānāti. Arahā ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te vedanākkhandhañca na parijānissanti rūpakkhandhañca na parijānanti.

6. Atītānāgatavāro

211. (Ka) yo rūpakkhandhaṃ parijānittha so vedanākkhandhaṃ parijānissatīti? No.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ parijānissati so rūpakkhandhaṃ parijānitthāti? No.

(Ka) yo rūpakkhandhaṃ na parijānittha so vedanākkhandhaṃ na parijānissatīti?

Ye maggaṃ paṭilabhissanti te rūpakkhandhaṃ na parijānittha, no ca vedanākkhandhaṃ na parijānissanti. Aggamaggasamaṅgī ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te rūpakkhandhañca na parijānittha vedanākkhandhañca na parijānissanti.

(Kha) yo vā pana vedanākkhandhaṃ na parijānissati so rūpakkhandhaṃ na parijānitthāti?

Arahā vedanākkhandhaṃ na parijānissati, no ca rūpakkhandhaṃ na parijānittha. Aggamaggasamaṅgī ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te vedanākkhandhañca na parijānissanti rūpakkhandhañca na parijānittha.

Pariññāvāro.

Khandhayamakapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

3. Āyatanayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

(Ka) uddeso

1. Dvādasāyatanāni – cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ ghānāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, rūpāyatanaṃ, saddāyatanaṃ, gandhāyatanaṃ, rasāyatanaṃ, phoṭṭhabbāyatanaṃ, manāyatanaṃ, dhammāyatanaṃ.

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

2. (Ka) cakkhu cakkhāyatanaṃ?

(Kha) cakkhāyatanaṃ cakkhu?

(Ka) sotaṃ sotāyatanaṃ?

(Kha) sotāyatanaṃ sotaṃ?

(Ka) ghānaṃ ghānāyatanaṃ?

(Kha) ghānāyatanaṃ ghānaṃ?

(Ka) jivhā jivhāyatanaṃ?

(Kha) jivhāyatanaṃ jivhā?

(Ka) kāyo kāyāyatanaṃ?

(Kha) kāyāyatanaṃ kāyo?

(Ka) rūpaṃ rūpāyatanaṃ?

(Kha) rūpāyatanaṃ rūpaṃ?

(Ka) saddo saddāyatanaṃ?

(Kha) saddāyatanaṃ saddo?

(Ka) gandho gandhāyatanaṃ?

(Kha) gandhāyatanaṃ gandho?

(Ka) raso rasāyatanaṃ?

(Kha) rasāyatanaṃ raso?

(Ka) phoṭṭhabbo phoṭṭhabbāyatanaṃ?

(Kha) phoṭṭhabbāyatanaṃ phoṭṭhabbo?

(Ka) mano manāyatanaṃ?

(Kha) manāyatanaṃ mano?

(Ka) dhammo dhammāyatanaṃ?

(Kha) dhammāyatanaṃ dhammo?

(Kha) paccanīkaṃ

3. (Ka) na cakkhu na cakkhāyatanaṃ?

(Kha) na cakkhāyatanaṃ na cakkhu?

(Ka) na sotaṃ na sotāyatanaṃ?

(Kha) na sotāyatanaṃ na sotaṃ?

(Ka) na ghānaṃ na ghānāyatanaṃ?

(Kha) na ghānāyatanaṃ na ghānaṃ?

(Ka) na jivhā na jivhāyatanaṃ?

(Kha) na jivhāyatanaṃ na jivhā?

(Ka) na kāyo na kāyāyatanaṃ?

(Kha) na kāyāyatanaṃ na kāyo?

(Ka) na rūpaṃ na rūpāyatanaṃ?

(Kha) na rūpāyatanaṃ na rūpaṃ?

(Ka) na saddo na saddāyatanaṃ?

(Kha) na saddāyatanaṃ na saddo?

(Ka) na gandho na gandhāyatanaṃ?

(Kha) na gandhāyatanaṃ na gandho?

(Ka) na raso na rasāyatanaṃ?

(Kha) na rasāyatanaṃ na raso?

(Ka) na phoṭṭhabbo na phoṭṭhabbāyatanaṃ?

(Kha) na phoṭṭhabbāyatanaṃ na phoṭṭhabbo?

(Ka) na mano na manāyatanaṃ?

(Kha) na manāyatanaṃ na mano?

(Ka) na dhammo na dhammāyatanaṃ?

(Kha) na dhammāyatanaṃ na dhammo?

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

4. (Ka) cakkhu cakkhāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā sotāyatanaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā ghānāyatanaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā jivhāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) cakkhu cakkhāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā dhammāyatanaṃ?

(Ka) sotaṃ sotāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā cakkhāyatanaṃ?

(Ka) sotaṃ sotāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā ghānāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) sotaṃ sotāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā dhammāyatanaṃ?

(Ka) ghānaṃ ghānāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā cakkhāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) ghānaṃ ghānāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā dhammāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) dhammo dhammāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā cakkhāyatanaṃ?

(Ka) dhammo dhammāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā sotāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) dhammo dhammāyatanaṃ?

(Kha) āyatanā manāyatanaṃ?

(Cakkaṃ bandhitabbaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

5. (Ka) na cakkhu na cakkhāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na sotāyatanaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na ghānāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) na cakkhu na cakkhāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na dhammāyatanaṃ?

(Ka) na sotaṃ na sotāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na cakkhāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) na sotaṃ na sotāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na dhammāyatanaṃ?

(Ka) na ghānaṃ na ghānāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na cakkhāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) na ghānaṃ na ghānāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na dhammāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) na dhammo na dhammāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na cakkhāyatanaṃ?

(Ka) na dhammo na dhammāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na sotāyatanaṃ?…Pe…

(Ka) na dhammo na dhammāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na manāyatanaṃ?

(Cakkaṃ bandhitabbaṃ)

3. Suddhāyatanavāro

(Ka) anulomaṃ

6. (Ka) cakkhu āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā cakkhu?

(Ka) sotaṃ āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā sotaṃ?

(Ka) ghānaṃ āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā ghānaṃ?

(Ka) jivhā āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā jivhā?

(Ka) kāyo āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā kāyo?

(Ka) rūpaṃ āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā rūpaṃ?

(Ka) saddo āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā saddo?

(Ka) gandho āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā gandho?

(Ka) raso āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā raso?

(Ka) phoṭṭhabbo āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā phoṭṭhabbo?

(Ka) mano āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā mano?

(Ka) dhammo āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā dhammo?

(Kha) paccanīkaṃ

7. (Ka) na cakkhu nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na cakkhu?

(Ka) na sotaṃ nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na sotaṃ?

(Ka) na ghānaṃ nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na ghānaṃ?

(Ka) na jivhā nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na jivhā?

(Ka) na kāyo nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na kāyo?

(Ka) na rūpaṃ nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na rūpaṃ?

(Ka) na saddo nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na saddo?

(Ka) na gandho nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na gandho?

(Ka) na raso nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na raso?

(Ka) na phoṭṭhabbo nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na phoṭṭhabbo?

(Ka) na mano nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na mano?

(Ka) na dhammo nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na dhammo?

4. Suddhāyatanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

8. (Ka) cakkhu āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā sotaṃ?…Pe…

(Ka) cakkhu āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā dhammo?

(Ka) sotaṃ āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā cakkhu?…Pe…

(Ka) sotaṃ āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā dhammo?

(Ka) ghānaṃ āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā cakkhu?…Pe…

(Ka) ghānaṃ āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā dhammo?…Pe…

(Ka) dhammo āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā cakkhu?

(Ka) dhammo āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā sotaṃ?…Pe…

(Ka) dhammo āyatanaṃ?

(Kha) āyatanā mano?

(Cakkaṃ bandhitabbaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

9. (Ka) na cakkhu nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na sotaṃ?

(Ka) na cakkhu nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na ghānaṃ?…Pe…

(Ka) na cakkhu nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na dhammo?

(Ka) na sotaṃ nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na cakkhu?…Pe…

(Ka) na sotaṃ nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na dhammo?

(Ka) na ghānaṃ nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na cakkhu?…Pe…

(Ka) na ghānaṃ nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na dhammo?…Pe…

(Ka) na dhammo nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na cakkhu?

(Ka) na dhammo nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na sotaṃ?…Pe…

(Ka) na dhammo nāyatanaṃ?

(Kha) nāyatanā na mano?

(Cakkaṃ bandhitabbaṃ)

Paṇṇattiuddesavāro.

(Kha) niddeso

1. Paṇṇattivāraniddesa

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

10. (Ka) cakkhu cakkhāyatananti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhāyatanaṃ. Cakkhāyatanaṃ cakkhu ceva cakkhāyatanañca.

(Kha) cakkhāyatanaṃ cakkhūti? Āmantā.

(Ka) sotaṃ sotāyatananti?

Dibbasotaṃ taṇhāsotaṃ sotaṃ, na sotāyatanaṃ. Sotāyatanaṃ sotañceva sotāyatanañca.

(Kha) sotāyatanaṃ sotanti? Āmantā.

(Ka) ghānaṃ ghānāyatananti? Āmantā.

(Kha) ghānāyatanaṃ ghānanti? Āmantā.

(Ka) jivhā jivhāyatananti? Āmantā.

(Kha) jivhāyatanaṃ jivhāti? Āmantā.

(Ka) kāyo kāyāyatananti?

Kāyāyatanaṃ ṭhapetvā avaseso kāyo, na kāyāyatanaṃ. Kāyāyatanaṃ kāyo ceva kāyāyatanañca.

(Kha) kāyāyatanaṃ kāyoti? Āmantā.

(Ka) rūpaṃ rūpāyatananti?

Rūpāyatanaṃ ṭhapetvā avasesaṃ rūpaṃ, na rūpāyatanaṃ. Rūpāyatanaṃ rūpañceva rūpāyatanañca.

(Kha) rūpāyatanaṃ rūpanti? Āmantā.

(Ka) saddo saddāyatananti? Āmantā.

(Kha) saddāyatanaṃ saddoti? Āmantā.

(Ka) gandho gandhāyatananti?

Sīlagandho samādhigandho paññāgandho gandho, na gandhāyatanaṃ. Gandhāyatanaṃ gandho ceva gandhāyatanañca.

(Kha) gandhāyatanaṃ gandhoti? Āmantā.

(Ka) raso rasāyatananti?

Attharaso dhammaraso vimuttiraso raso, na rasāyatanaṃ. Rasāyatanaṃ raso ceva rasāyatanañca.

(Kha) rasāyatanaṃ rasoti? Āmantā.

(Ka) phoṭṭhabbo phoṭṭhabbāyatananti? Āmantā.

(Kha) phoṭṭhabbāyatanaṃ phoṭṭhabboti? Āmantā.

(Ka) mano manāyatananti? Āmantā.

(Kha) manāyatanaṃ manoti? Āmantā.

(Ka) dhammo dhammāyatananti?

Dhammāyatanaṃ ṭhapetvā avaseso dhammo, na dhammāyatanaṃ. Dhammāyatanaṃ dhammo ceva dhammāyatanañca.

(Kha) dhammāyatanaṃ dhammoti? Āmantā.

(Kha) paccanīkaṃ

11. (Ka) na cakkhu na cakkhāyatananti? Āmantā.

(Kha) na cakkhāyatanaṃ na cakkhūti?

Dibbacakkhu paññācakkhu na cakkhāyatanaṃ, cakkhu. Cakkhuñca cakkhāyatanañca ṭhapetvā avasesaṃ [avasesā (syā. pī.)] na ceva cakkhu na ca cakkhāyatanaṃ.

(Ka) na sotaṃ na sotāyatananti? Āmantā.

(Kha) na sotāyatanaṃ na sotanti?

Dibbasotaṃ taṇhāsotaṃ na sotāyatanaṃ, sotaṃ. Sotañca sotāyatanañca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva sotaṃ na ca sotāyatanaṃ.

(Ka) na ghānaṃ na ghānāyatananti? Āmantā.

(Kha) na ghānāyatanaṃ na ghānanti? Āmantā.

(Ka) na jivhā na jivhāyatananti? Āmantā.

(Kha) na jivhāyatanaṃ na jivhāti? Āmantā.

(Ka) na kāyo na kāyāyatananti? Āmantā.

(Kha) na kāyāyatanaṃ na kāyoti?

Kāyāyatanaṃ ṭhapetvā avaseso na kāyāyatanaṃ, kāyo. Kāyañca kāyāyatanañca ṭhapetvā avasesaṃ [avaseso (syā.)] na ceva kāyo na ca kāyāyatanaṃ.

(Ka) na rūpaṃ na rūpāyatananti? Āmantā.

(Kha) na rūpāyatanaṃ na rūpanti?

Rūpāyatanaṃ ṭhapetvā avasesaṃ na rūpāyatanaṃ, rūpaṃ. Rūpañca rūpāyatanañca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva rūpaṃ na ca rūpāyatanaṃ.

(Ka) na saddo na saddāyatananti? Āmantā.

(Kha) na saddāyatanaṃ na saddoti? Āmantā.

(Ka) na gandho na gandhāyatananti? Āmantā.

(Kha) na gandhāyatanaṃ na gandhoti?

Sīlagandho samādhigandho paññāgandho na gandhāyatanaṃ, gandho. Gandhañca gandhāyatanañca ṭhapetvā avasesaṃ [avasesā (syā.)] na ceva gandho na ca gandhāyatanaṃ.

(Ka) na raso na rasāyatananti? Āmantā.

(Kha) na rasāyatanaṃ na rasoti?

Attharaso dhammaraso vimuttiraso na rasāyatanaṃ, raso. Rasañca rasāyatanañca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva raso na ca rasāyatanaṃ.

(Ka) na phoṭṭhabbo na phoṭṭhabbāyatananti? Āmantā.

(Kha) na phoṭṭhabbāyatanaṃ na phoṭṭhabboti? Āmantā.

(Ka) na mano na manāyatananti? Āmantā.

(Kha) na manāyatanaṃ na manoti? Āmantā.

(Ka) na dhammo na dhammāyatananti? Āmantā.

(Kha) na dhammāyatanaṃ na dhammoti?

Dhammāyatanaṃ ṭhapetvā avaseso na dhammāyatanaṃ, dhammo. Dhammañca dhammāyatanañca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva dhammo na ca dhammāyatanaṃ.

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

12. (Ka) cakkhu cakkhāyatananti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhāyatanaṃ. Cakkhāyatanaṃ cakkhu ceva cakkhāyatanañca…pe….

(Kha) āyatanā sotāyatananti?

Sotāyatanaṃ āyatanañceva sotāyatanañca. Avasesā āyatanā na sotāyatanaṃ.

Cakkhu cakkhāyatananti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhāyatanaṃ. Cakkhāyatanaṃ cakkhu ceva cakkhāyatanañca…pe….

Āyatanā ghānāyatananti…pe… āyatanā dhammāyatananti?

Dhammāyatanaṃ āyatanañceva dhammāyatanañca. Avasesā āyatanā na dhammāyatanaṃ.

Sotaṃ sotāyatananti?…Pe… avasesā āyatanā na dhammāyatanaṃ…pe….

Dhammo dhammāyatananti?

Dhammāyatanaṃ ṭhapetvā avaseso dhammo, na dhammāyatanaṃ. Dhammāyatanaṃ dhammo ceva dhammāyatanañca…pe….

Āyatanā cakkhāyatananti?

Cakkhāyatanaṃ āyatanañceva cakkhāyatanañca. Avasesā āyatanā na cakkhāyatanaṃ.

Dhammo dhammāyatananti?

Dhammāyatanaṃ ṭhapetvā avaseso dhammo, na dhammāyatanaṃ. Dhammāyatanaṃ dhammo ceva dhammāyatanañca.

Āyatanā sotāyatananti…pe… āyatanā manāyatananti?

Manāyatanaṃ āyatanañceva manāyatanañca. Avasesā āyatanā na manāyatanaṃ.

(Ekekapadamūlakaṃ cakkaṃ bandhitabbaṃ asammohantena).

(Kha) paccanīkaṃ

13. (Ka) na cakkhu na cakkhāyatananti? Āmantā.

(Kha) nāyatanā na sotāyananti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhāyatananti? Āmantā.

(Kha) nāyatanā na ghānāyatananti? Āmantā.…Pe….

Nāyatanā na dhammāyatananti? Āmantā.

Na sotaṃ na sotāyatananti? Āmantā.

Nāyatanā na cakkhāyatanaṃ…pe… nāyatanā na dhammāyatananti? Āmantā.

Na ghānaṃ na ghānāyatanaṃ…pe… nāyatanā na dhammāyatananti?

Āmantā.…Pe.…

(Ka) na dhammo na dhammāyatananti? Āmantā.

(Kha) nāyatanā na cakkhāyatananti? Āmantā.

Na dhammo na dhammāyatananti? Āmantā.

Nāyatanā na sotāyatanaṃ…pe… nāyatanā na manāyatananti? Āmantā.

(Cakkaṃ bandhantena sabbattha āmantāti kātabbaṃ).

3. Suddhāyatanavāro

(Ka) anulomaṃ

14. (Ka) cakkhu āyatananti? Āmantā.

(Kha) āyatanā cakkhāyatananti?

Cakkhāyatanaṃ āyatanañceva cakkhāyatanañca. Avasesā āyatanā na cakkhāyatanaṃ.

Sotaṃ āyatananti?

Āmantā.…Pe… ghānaṃ… jivhā… kāyo… rūpaṃ… saddo… gandho… raso… phoṭṭhabbo… mano… dhammo āyatananti?

Āmantā.

Āyatanā dhammāyatananti?

Dhammāyatanaṃ āyatanañceva dhammāyatanañca. Avasesā āyatanā na dhammāyatanaṃ.

(Kha) paccanīkaṃ

15. (Ka) na cakkhu nāyatananti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā āyatanā na cakkhu, āyatanā. Cakkhuñca āyatanañca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanā.

(Kha) nāyatanā na cakkhāyatananti? Āmantā.

Na sotaṃ nāyatananti?

Sotaṃ ṭhapetvā…pe… ghānaṃ ṭhapetvā…pe… jivhaṃ ṭhapetvā…pe… na ca āyatanā.

Nāyatanā na jivhāyatananti? Āmantā.

(Ka) na kāyo nāyatananti? Āmantā.

(Kha) nāyatanā na kāyāyatananti? Āmantā.

Na rūpaṃ nāyatananti?

Rūpaṃ ṭhapetvā…pe… saddaṃ ṭhapetvā…pe… gandhaṃ ṭhapetvā…pe… rasaṃ ṭhapetvā…pe… phoṭṭhabbaṃ ṭhapetvā…pe… na ca āyatanā. Nāyatanā na phoṭṭhabbāyatananti? Āmantā.

(Ka) na mano nāyatananti?

Manaṃ ṭhapetvā avasesā āyatanā na mano, āyatanā. Manañca āyatanañca ṭhapetvā avasesā na ceva mano na ca āyatanā.

(Kha) nāyatanā na manāyatananti? Āmantā.

(Ka) na dhammo nāyatananti? Āmantā.

(Kha) nāyatanā na dhammāyatananti? Āmantā.

4. Suddhāyatanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

16. (Ka) cakkhu āyatananti? Āmantā.

(Kha) āyatanā sotāyatananti?

Sotāyatanaṃ āyatanañceva sotāyatanañca. Avasesā āyatanā na sotāyatanaṃ.

Cakkhu āyatananti? Āmantā.

Āyatanā ghānāyatanaṃ…pe… āyatanā dhammāyatananti?

Dhammāyatanaṃ āyatanañceva dhammāyatanañca. Avasesā āyatanā na dhammāyatanaṃ.

Sotaṃ āyatananti? Āmantā.

Āyatanā cakkhāyatananti?…Pe… na cakkhāyatanaṃ…pe…. Āyatanā dhammāyatananti?…Pe… na dhammāyatanaṃ.

Ghānaṃ āyatananti? Āmantā.

Āyatanā cakkhāyatananti?…Pe… āyatanā dhammāyatananti? …Pe… na dhammāyatanaṃ…pe….

Dhammo āyatananti? Āmantā.

Āyatanā cakkhāyatanaṃ…pe… āyatanā manāyatananti?

Manāyatanaṃ āyatanañceva manāyatanañca. Avasesā āyatanā na manāyatanaṃ.

(Cakkaṃ bandhitabbaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

17. (Ka) na cakkhu nāyatananti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā āyatanā na cakkhu, āyatanā. Cakkhuñca āyatanañca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanā.

(Kha) nāyatanā na sotāyatananti? Āmantā.

Na cakkhu nāyatananti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā āyatanā na cakkhu, āyatanā. Cakkhuñca āyatanañca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanā….

Nāyatanā na ghānāyatanaṃ…pe… nāyatanā na dhammāyatananti?

Āmantā.

Na sotaṃ nāyatananti?

Sotaṃ ṭhapetvā…pe… ghānaṃ ṭhapetvā…pe… jivhaṃ ṭhapetvā…pe… na ca āyatanā. Nāyatanā na dhammāyatananti? Āmantā.

Na kāyo nāyatananti? Āmantā.

Nāyatanā na cakkhāyatananti? Āmantā.…Pe…. Nāyatanā na dhammāyatananti? Āmantā.…Pe….

(Ka) na dhammo nāyatananti? Āmantā.

(Kha) nāyatanā na cakkhāyatananti? Āmantā.

(Ka) na dhammo nāyatananti? Āmantā.

(Kha) nāyatanā na sotāyatananti? Āmantā.…Pe….

Nāyatanā na manāyatananti? Āmantā.

(Cakkaṃ bandhitabbaṃ)

Paṇṇattiniddesavāro.

2. Pavattivāro 1. uppādavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

18. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa sotāyatanaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjati sotāyatanañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sasotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sasotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ uppajjati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sarūpakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ uppajjati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

19. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjati tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sarūpakānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ uppajjati tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

20. (Ka) yassa rūpāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ uppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa rūpāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

21. (Ka) yassa manāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ uppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

22. (Ka) yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tattha sotāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana sotāyatanaṃ uppajjati tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha cakkhāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana ghānāyatanaṃ uppajjati tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tattha rūpāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana rūpāyatanaṃ uppajjati tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Asaññasatte tattha rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Pañcavokāre tattha rūpāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tattha manāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana manāyatanaṃ uppajjati tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Arūpe tattha manāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Pañcavokāre tattha manāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tattha dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Asaññasatte arūpe tattha dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Pañcavokāre tattha dhammāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

23. (Ka) yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tattha rūpāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana rūpāyatanaṃ uppajjati tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha rūpāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjati.

(Yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tattha manāyatanaṃ dhammāyatanañca ekasadisaṃ, nānaṃ natthi, upari pana vārasaṅkhepo [uparivāre saṅkhepo (syā.), uparivāre saṅkhepaṃ (sī. ka.)] tīti jānitabbaṃ.)

(Ka) yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tattha dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha dhammāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

24. (Ka) yattha rūpāyatanaṃ uppajjati tattha manāyatanaṃ uppajjatīti?

Asaññasatte tattha rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha manāyatanaṃ uppajjati. Pañcavokāre tattha rūpāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana manāyatanaṃ uppajjati tattha rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Arūpe tattha manāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha rūpāyatanaṃ uppajjati. Pañcavokāre tattha manāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjati.

(Ka) yattha rūpāyatanaṃ uppajjati tattha dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tattha rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Arūpe tattha dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha rūpāyatanaṃ uppajjati. Pañcavokāre asaññasatte tattha dhammāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

25. (Ka) yattha manāyatanaṃ uppajjati tattha dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tattha manāyatanaṃ uppajjatīti?

Asaññasatte tattha dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tattha manāyatanaṃ uppajjati. Catuvokāre pañcavokāre tattha dhammāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

26. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati sotāyatanañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ uppajjati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sasotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sasotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca uppajjati cakkhāyatanañca uppajjati (saṃkhittaṃ yassakasadisaṃ [yassakampi sadisaṃ (sī.), yassekasadisaṃ (syā.)]).

27. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

28. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa sotāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati sotāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Asotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ asotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca nuppajjati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acakkhukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati ghānāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Aghānakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ nuppajjati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

29. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Aghānakānaṃ sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Aghānakānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ nuppajjati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ nuppajjatīti?

Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

30. (Ka) yassa rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ nuppajjatīti?

Arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

31. (Ka) yassa manāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Ṅa) paccanīkaokāso

32. (Ka) yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tattha sotāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana sotāyatanaṃ nuppajjati tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana ghānāyatanaṃ nuppajjati tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Rūpāvacare tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Asaññasatte arūpe tattha ghānāyatanañca nuppajjati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Asaññasatte tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati. Arūpe tattha cakkhāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yattha vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjati tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tattha manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Arūpe tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tattha manāyatanaṃ nuppajjati. Asaññasatte tattha cakkhāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yattha vā pana manāyatanaṃ nuppajjati tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tattha dhammāyatanaṃ nuppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjati tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Natthi. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

33. (Ka) yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Rūpāvacare tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati. Arūpe tattha ghānāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yattha vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjati tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tattha manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tattha manāyatanaṃ nuppajjati. Asaññasatte tattha ghānāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yattha vā pana manāyatanaṃ nuppajjati tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tattha dhammāyatanaṃ nuppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjati tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Natthi. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

34. (Ka) yattha rūpāyatanaṃ nuppajjati tattha manāyatanaṃ nuppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana manāyatanaṃ nuppajjati tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti? Uppajjati.

(Ka) yattha rūpāyatanaṃ nuppajjati tattha dhammāyatanaṃ nuppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjati tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti? Natthi.

(Rūpāyatanamūlakaṃ)

35. (Ka) yattha manāyatanaṃ nuppajjati tattha dhammāyatanaṃ nuppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjati tattha manāyatanaṃ nuppajjatīti? Natthi. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

36. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati sotāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Asotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ asotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nuppajjati cakkhāyatanañca nuppajjati…pe….

37. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

38. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa sotāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjittha tassa cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ… dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

39. Yassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ uppajjittha tassa dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa manāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

40. (Ka) yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha…pe… (yatthakaṃ paccuppannepi atītepi anāgatepi paccuppannātītepi paccuppannānāgatepi atītānāgatepi sabbattha sadisaṃ, uppajjati uppajjitthāti nāmaṃ atirekaṃ kātabbaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

41. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha sotāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjittha. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

42. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjittha. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

43. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjittha manāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjittha rūpāyatanañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjittharūpāyatanañca uppajjittha. (Rūpāyatanamūlakaṃ).

44. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha. Catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjittha manāyatanañca uppajjittha. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

45. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa sotāyatanaṃ nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjittha tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti? Natthi. (Saṃkhittaṃ).

46. (Ka) yassa manāyatanaṃ nuppajjittha tassa dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa manāyatanaṃ nuppajjitthāti? Natthi.…

Pe….

(Ṅa) paccanīkaokāso

47. Yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

48. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha sotāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjittha cakkhāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjittha rūpāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjittha manāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjittha dhammāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

49. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjittha rūpāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjittha manāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjittha dhammāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

50. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjittha manāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjittha rūpāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjittha dhammāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

51. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjittha dhammāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjitthāti? Āmantā. (Manāyatanamūlakaṃ)

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

52. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa sotāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa rūpāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati (tassa manāyatanañca dhammāyatanañca sadisaṃ, ime dve sadisāyeva honti).

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa dhammāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjissati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

53. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa rūpāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjissati.

Yassa ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjissati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

54. Yassa rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjissati. (Rūpāyatanamūlakaṃ).

55. (Ka) yassa manāyatanaṃ uppajjissati tassa dhammāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa manāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

56. Yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

57. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha sotāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjissati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

58. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjissati.

Yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjissati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

59. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjissati manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjissati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

60. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati. Catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati manāyatanañca uppajjissati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

61. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa sotāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjissati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca nuppajjissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

62. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

Yassa ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca nuppajjissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

63. Yassa rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca nuppajjissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

64. (Ka) yassa manāyatanaṃ nuppajjissati tassa dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Ṅa) paccanīkaokāso

65. Yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

66. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha sotāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

67. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

68. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

69. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā. (Manāyatanamūlakaṃ)

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

70. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa sotāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjittha tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjati.

Yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ… dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

71. Yassa ghānāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ…pe… manāyatanaṃ… dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

72. Yassa rūpāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjittha rūpāyatanañca uppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

73. (Ka) yassa manāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa manāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjittha manāyatanañca uppajjati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

74. Yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tattha sotāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

75. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati sotāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca ca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjittha cakkhāyatanañca uppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

76. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

77. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha. Itaresaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjittha rūpāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjittha rūpāyatanañca uppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

78. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjittha manāyatanañca uppajjati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

79. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa sotāyatanaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjittha tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Natthi.

Yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ… dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Natthi.

80. Yassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa manāyatanaṃ nuppajjatīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

81. Yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

82. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati sotāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nuppajjittha cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha. Rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati ghānāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjittha cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjittha cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjittha cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjittha cakkhāyatanañca nuppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

83. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

84. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjittha rūpāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjittha rūpāyatanañca nuppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

85. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjittha manāyatanañca nuppajjati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

86. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa sotāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjati sotāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

87. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ uppajjissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

88. (Ka) yassa rūpāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ uppajjissati tassa rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa rūpāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

89. (Ka) yassa manāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca uppajjati, dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa manāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca uppajjissati manāyatanañca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

90. Yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

91. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati sotāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

92. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca uppajjati rūpāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

93. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjati manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

94. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjati dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati manāyatanañca uppajjati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

95. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa sotāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati sotāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati ghānāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ manāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

96. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca nuppajjati.

Yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca nuppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

97. Yassa rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

98. (Ka) yassa manāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati. Parinibbantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca nuppajjati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Ṅa) paccanīkaokāso

99. Yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

100. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati sotāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati ghānāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

101. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca nuppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

102. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjati manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

103. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca nuppajjati. (Manāyatanamūlakaṃ)

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

104. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa sotāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjittha sotāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjittha rūpāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjittha dhammāyatanañca uppajjissati. Yassa vā pana…pe… uppajjitthāti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

105. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānāyatanañca uppajjittha rūpāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānāyatanañca uppajjittha dhammāyatanañca uppajjissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

106. Yassa rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpāyatanañca uppajjittha dhammāyatanañca uppajjissati.

Yassa vā pana…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

107. (Ka) yassa manāyatanaṃ uppajjittha tassa dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ manāyatanañca uppajjittha dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa manāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

108. Yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

109. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha sotāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjittha sotāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjittha ghānāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjittha rūpāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjittha manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjittha dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati cakkhāyatanañca uppajjittha. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

110. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca uppajjittha rūpāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjittha.

Yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca uppajjittha dhammāyatanañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca uppajjittha. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

111. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjittha manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjittha dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati rūpāyatanañca uppajjittha. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

112. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca uppajjittha dhammāyatanañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjittha. Catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca uppajjissati manāyatanañca uppajjittha. (Manāyatanamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

113. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa sotāyatanaṃ nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ… dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti? Natthi.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

114. Yassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ nuppajjittha tassa dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti? Natthi. Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

115. Yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

116. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha sotāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjittha rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjittha manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjittha dhammāyatanaṃ nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjissati cakkhāyatanañca nuppajjittha. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

117. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjittha rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha. Rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjittha manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjittha dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca nuppajjittha. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

118. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjittha manāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjittha.

(Ka) yassa =93 yattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjittha dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca nuppajjittha. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

119. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nuppajjittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjittha dhammāyatanañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjitthāti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca nuppajjittha.

Uppādavāro.

2. Pavatti 2. nirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

120. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa sotāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sacakkhukānaṃ asotakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ sasotakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhati sotāyatanañca nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sasotakānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sasotakānaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca nirujjhati cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhati ghānāyatanañca nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Saghānakānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nirujjhati cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sarūpakānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhati cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sacittakānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nirujjhati cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhati cakkhāyatanañca nirujjhati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

121. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sarūpakānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhati ghānāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sacittakānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nirujjhati ghānāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhati ghānāyatanañca nirujjhati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

122. (Ka) yassa rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ nirujjhatīti?

Acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhati. Sarūpakānaṃ sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhati manāyatanañca nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhatīti?

Arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhati. Sarūpakānaṃ sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nirujjhati rūpāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhatīti?

Arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhati. Sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhati rūpāyatanañca nirujjhati.

123. (Ka) yassa manāyatanaṃ nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ nirujjhatīti?

Acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhati. Sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhati manāyatanañca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

124. Yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati…pe… (uppādepi nirodhepi uppādanirodhepi yatthakaṃ sabbattha sadisaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

125. Yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha sotāyatanaṃ nirujjhatīti…pe… ghānāyatanaṃ… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ… dhammāyatanaṃ nirujjhatīti? (Yassa yatthakampi sadisaṃ vitthāretabbaṃ).

(Gha) paccanīkapuggalo

126. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa sotāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Acakkhukānaṃ sasotakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ asotakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati sotāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Asotakānaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ asotakānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca na nirujjhati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Acakkhukānaṃ saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati ghānāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Aghānakānaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Acakkhukānaṃ sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Acakkhukānaṃ sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

127. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Aghānakānaṃ sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Aghānakānaṃ sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ na nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

128. (Ka) yassa rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ na nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

129. (Ka) yassa manāyatanaṃ na nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhati tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

130. Yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

131. Yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha sotāyatanaṃ na nirujjhatī ti…pe… (yassa yatthakampi yassakasadisaṃ).

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

132. Yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa sotāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Āmantā. (Uppādavārepi nirodhavārepi uppādanirodhavārepi atītā pucchā anulomampi paccanīkampi [paccaniyampi (sī. syā. ka.)] sadisaṃ.)

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

133. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa sotāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca nirujjhissati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

134. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca nirujjhissati.

Yassa ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca nirujjhissati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

135. Yassa rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca nirujjhissati.

136. (Ka) yassa manāyatanaṃ nirujjhissati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa manāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

137. Yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

138. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha sotāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ…pe… kāmāvacarānaṃ…pe….

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ…pe… pañcavokārānaṃ…pe….

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…?

Arūpānaṃ…pe… pañcavokārānaṃ…pe….

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ…pe… pañcavokārānaṃ…pe…. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

139. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…?

Rūpāvacarānaṃ…pe… kāmāvacarānaṃ…pe….

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ…pe… kāmāvacarānaṃ…pe….

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ…pe… kāmāvacarānaṃ…pe…. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

140. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ…pe… pañcavokārānaṃ…pe….

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…?

Arūpānaṃ…pe… pañcavokārānaṃ…pe….

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…?

Arūpānaṃ…pe… pañcavokārānaṃ asaññasattānaṃ…pe…. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

141. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ…pe…? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…?

Asaññasattānaṃ…pe… catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati manāyatanañca nirujjhissati. (Yathā uppādavāre yassa yatthake anāgatā pucchā vitthāritā, evaṃ nirodhepi vitthāretabbā).

(Gha) paccanīkapuggalo

142. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhissati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

143. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

144. Yassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ arūpaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati.

Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca na nirujjhissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

145. (Ka) yassa manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa manāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

146. Yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

147. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhissati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

148. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhissati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

149. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhissati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

150. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

151. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa sotāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhittha tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca nirujjhittha cakkhāyatanañca nirujjhati.

Yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ …pe… manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhittha tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhittha cakkhāyatanañca nirujjhati.

152. Yassa ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ…pe… manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhittha tassa ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhittha ghānāyatanañca nirujjhati.

153. Yassa rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhittha tassa rūpāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhati. Sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhittha rūpāyatanañca nirujjhati.

154. (Ka) yassa manāyatanaṃ nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhittha tassa manāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhati. Sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhittha manāyatanañca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

155. Yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

156. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha sotāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati sotāyatanañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nirujjhittha cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Rūpāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha. Sacakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati ghānāyatanañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nirujjhittha cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati rūpāyatanañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhittha cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati manāyatanañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhittha cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhittha cakkhāyatanañca nirujjhati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

157. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhittha ghānāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhittha ghānāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhittha ghānāyatanañca nirujjhati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

158. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhati manāyatanañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhati. Pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhittha rūpāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhati. Sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhittha rūpāyatanañca nirujjhati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

159. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhati. Sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhittha manāyatanañca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

160. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa sotāyatanaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ na nirujjhittha tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti? Natthi.

Yassa cakkhāyatanaṃ…pe… ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ…pe… manāyatanaṃ na nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhittha tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

161. Yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

162. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha sotāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati sotāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca na nirujjhittha cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha. Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati ghānāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Rūpāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhittha cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhittha cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhittha cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhittha cakkhāyatanañca na nirujjhati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

163. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

164. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhittha rūpāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhittha rūpāyatanañca na nirujjhati.

165. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhittha manāyatanañca na nirujjhati.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

166. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa sotāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhati sotāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhati ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ…pe….

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhati rūpāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ…pe….

Yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ…pe… sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ…pe….

167. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nirujjhati rūpāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati. Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca nirujjhati.

Yassa ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe….

168. Yassa rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhati. Sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca nirujjhati.

169. (Ka) yassa manāyatanaṃ nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa manāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhati. Sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati manāyatanañca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

170. Yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

171. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha sotāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati sotāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ…pe… (yathā paccuppannātītepi tividhaṃ vitthāritaṃ evaṃ idampi vitthāretabbaṃ).

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati rūpāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ…pe….

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati manāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ…pe….

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhati. Sacakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca nirujjhati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

172. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nirujjhati rūpāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhatīti? Kāmāvacare parinibbāntānaṃ tesaṃ tattha…pe….

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha…pe….

Yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhissati.

Yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ…pe….

173. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhati manāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ…pe….

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhati. Sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca nirujjhati.

174. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhati dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhati. Sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati manāyatanañca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

175. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati sotāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ sotāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati. Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati ghānāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

Yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

176. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacare parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati. Rūpāvacare parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca na nirujjhissati ghānāyatanañca na nirujjhati.

Yassa ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca na nirujjhissati ghānāyatanañca na nirujjhati.

177. Yassa rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhati.

178. (Ka) yassa manāyatanaṃ na nirujjhati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti? Nirujjhati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

179. Yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

180. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati. Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati sotāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati ghānāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpe parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpe parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

181. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacare parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati. Rūpāvacare parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhissati ghānāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacarā cavantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati ghānāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhissati ghānāyatanañca na nirujjhati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

182. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpe parinibbantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpe parinibbantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

183. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ na nirujjhati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhatīti? Nirujjhati.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

184. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa sotāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhittha sotāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhittha ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhittha rūpāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nirujjhittha dhammāyatanañca nirujjhissati. Yassa vā pana…pe…? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

185. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nirujjhittha tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nirujjhittha rūpāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

Yassa ghānāyatanaṃ nirujjhittha tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nirujjhittha dhammāyatanañca nirujjhissati.

Yassa vā pana…pe…? Āmantā.

186. Yassa rūpāyatanaṃ nirujjhittha tassa manāyatana…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhittha dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

187. (Ka) yassa manāyatanaṃ nirujjhittha tassa dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ manāyatanañca nirujjhittha dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

188. Yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

189. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha sotāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhittha sotāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhittha ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhittha rūpāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhittha manāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nirujjhittha dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca nirujjhittha. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

190. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nirujjhittha rūpāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca nirujjhittha.

Yassa yattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nirujjhittha dhammāyatanañca nirujjhissati.

Yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca nirujjhittha. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

191. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhittha manāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhittha dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca nirujjhittha. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

192. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nirujjhittha tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhittha dhammāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati manāyatanañca nirujjhittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

193. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha tassa sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

Yassa cakkhāyatanaṃ…pe… ghānāyatanaṃ… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ na nirujjhittha tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Natthi.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa manāyatanaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

194. Yassa cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

195. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhittha sotāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhittha rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhittha manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati, cakkhāyatanañca na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca na nirujjhittha dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca na nirujjhittha. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

196. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacare parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhittha rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha. Rūpāvacare parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhissati ghānāyatanañca na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhittha manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati ghānāyatanañca na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhittha dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Kāmāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhittha. Rūpāvacare arūpāvacare parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhissati ghānāyatanañca na nirujjhittha. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

197. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhittha manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca na nirujjhittha dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ arūpe parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca na nirujjhittha. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

198. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ na nirujjhittha tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhittha dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhitthāti?

Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca na nirujjhissati manāyatanañca na nirujjhittha.

Nirodhavāro.

2. Pavatti 3. uppādanirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

199. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa sotāyatanaṃ nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti? No.

Yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa ghānāyatanaṃ…pe… rūpāyatanaṃ… manāyatanaṃ… dhammāyatanaṃ nirujjhatīti? No.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti? No …pe….

200. (Ka) yassa manāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhati tassa manāyatanaṃ uppajjatīti? No.

(Kha) anulomaokāso

201. Yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati…pe… (yatthakaṃ noti na kātabbaṃ, yatthakaṃ itaresaṃ yatthakānaṃ sadisaṃ kātabbaṃ, yatthakaṃ tīsupi vāresu sadisaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

202. Yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ nirujjhatīti? No.

Yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti? No …pe….

203. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjatīti? No.

(Gha) paccanīkapuggalo

204. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa sotāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sasotakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhati. Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ asotakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati sotāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Asotakānaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca na nirujjhati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Saghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati. Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ aghānakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati ghānāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Aghānakānaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Arūpakānaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca na nirujjhati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati. Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati manāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Acittakānaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca na nirujjhati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati. Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca na nirujjhati cakkhāyatanañca nuppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

205. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sarūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati. Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ arūpakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati. Arūpakānaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca na nirujjhati ghānāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati. Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati manāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ na nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati. Acittakānaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca na nirujjhati ghānāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati. Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhati tassa ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati. Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca na nirujjhati ghānāyatanañca nuppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

206. (Ka) yassa rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sacittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpakānaṃ upapajjantānaṃ acittakānaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjati manāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ na nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati. Acittakānaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati. Arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhati tassa rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati. Arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca na nirujjhati rūpāyatanañca nuppajjati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

207. (Ka) yassa manāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati. Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhati tassa manāyatanaṃ nuppajjatīti?

Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati. Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca na nirujjhati manāyatanañca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

208. Yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

209. Yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati…pe….

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ).

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

210. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa sotāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhittha tassa cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā …pe….

(Atītā pucchā uppādepi nirodhepi uppādanirodhepi anulomampi paccanīkampi sadisaṃ).

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

211. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa sotāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ sotāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

Yassa cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

212. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ upapajjissati. Itaresaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca uppajjissati.

Yassa ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca uppajjissati.

213. Yassa rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca uppajjissati.

214. (Ka) yassa manāyatanaṃ uppajjissati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati manāyatanañca uppajjissati.

(Kha) anulomaokāso

215. Yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

216. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha sotāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjissati ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjissati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

217. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca uppajjissati.

Yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ …pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca uppajjissati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

218. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca uppajjissati manāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca uppajjissati. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

219. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati manāyatanañca uppajjissati.

(Gha) paccanīkapuggalo

220. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjissati sotāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca nuppajjissati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe…? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

221. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ…pe…? Āmantā.

Yassa ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe…? Āmantā.

222. Yassa rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe…? Āmantā.

223. (Ka) yassa manāyatanaṃ nuppajjissati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa manāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

224. Yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

225. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjissati sotāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjissati ghānāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca nuppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

226. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

227. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjissati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca nuppajjissati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe…? Āmantā. (Rūpāyatanamūlakaṃ)

228. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nuppajjissati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjissati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

229. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa sotāyatanaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhittha tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca nirujjhittha cakkhāyatanañca uppajjati.

(Yathā uppādavāre paccuppannātītā pucchā vibhattā evaṃ uppādanirodhepi paccuppannātītā pucchā anulomampi paccanīkampi vibhajitabbā [vibhajitabbaṃ (sī syā. ka.)]).

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

230. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa sotāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ…pe… sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ…pe… sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ…pe… sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

231. Yassa ghānāyatanaṃ uppajjati tassa rūpāyatanaṃ…pe… manāyatanaṃ… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca uppajjati.

232. Yassa rūpāyatanaṃ uppajjati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa rūpāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca uppajjati.

233. (Ka) yassa manāyatanaṃ uppajjati tassa dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe…?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ manāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammāyatanañca nirujjhissati manāyatanañca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

234. Yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

235. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca uppajjati ghānāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati cakkhāyatanañca uppajjati. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

236. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ…pe…?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ…pe… saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ…pe…?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ…pe… saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati ghānāyatanañca uppajjati. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

237. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjati tassa tattha manāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha…pe… pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha…pe….

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ…pe…?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha…pe… pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ…pe…?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjati. Sarūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati rūpāyatanañca uppajjati.

238. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ uppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dhammāyatanañca nirujjhissati manāyatanañca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

239. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati sotāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati ghānāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ…pe…? Āmantā.

Yassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe…? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

240. (Ka) yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana rūpāyatanaṃ…pe…? Āmantā.

Yassa ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ ghānāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe…? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

241. Yassa rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa manāyatanaṃ…pe… dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ rūpāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

Yassa vā pana dhammāyatanaṃ…pe…? Āmantā.

242. (Ka) yassa manāyatanaṃ nuppajjati tassa dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ manāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa manāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

243. Yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

244. (Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati sotāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati ghānāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti?

Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhissati cakkhāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tasaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha cakkhāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā. (Cakkhāyatanamūlakaṃ)

245. (Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati rūpāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti?

Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha ghānāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā. (Ghānāyatanamūlakaṃ)

246. (Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha manāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjati manāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti?

Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati. Parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca na nirujjhissati rūpāyatanañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha rūpāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ arūpakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha rūpāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

247. (Ka) yassa yattha manāyatanaṃ nuppajjati tassa tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati. Parinibbantānaṃ tesaṃ tattha manāyatanañca nuppajjati dhammāyatanañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha dhammāyatanaṃ na nirujjhissati tassa tattha manāyatanaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

248. (Ka) yassa cakkhāyatanaṃ uppajjittha tassa sotāyatanaṃ nirujjhissatīti?

Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhāyatanaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ sotāyatanaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhāyatanañca uppajjittha sotāyatanañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana sotāyatanaṃ nirujjhissati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Yathā nirodhavāre atītānāgatā [atītenānāgatā (syā.)] pucchā yassakampi yatthakampi yassayatthakampi anulomampi paccanīkampi vibhattaṃ, evaṃ uppādanirodhepi atītānāgatā pucchā vibhajitabbā.)

Uppādanirodhavāro.

Pavattivāro niṭṭhito.

3. Pariññāvāro

1. Paccuppannavāro

249. (Ka) yo cakkhāyatanaṃ parijānāti so sotāyatanaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ parijānāti so cakkhāyatanaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhāyatanaṃ na parijānāti so sotāyatanaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ na parijānāti so cakkhāyatanaṃ na parijānātīti? Āmantā.

2. Atītavāro

250. (Ka) yo cakkhāyatanaṃ parijānittha so sotāyatanaṃ parijānitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ parijānittha so cakkhāyatanaṃ parijānitthāti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhāyatanaṃ na parijānittha so sotāyatanaṃ na parijānitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ na parijānittha so cakkhāyatanaṃ na parijānitthāti? Āmantā.

3. Anāgatavāro

251. (Ka) yo cakkhāyatanaṃ parijānissati so sotāyatanaṃ parijānissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ parijānissati so cakkhāyatanaṃ parijānissatīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhāyatanaṃ na parijānissati so sotāyatanaṃ na parijānissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ na parijānissati so cakkhāyatanaṃ na parijānissatīti? Āmantā.

4. Paccuppannātītavāro

252. (Ka) yo cakkhāyatanaṃ parijānāti so sotāyatanaṃ parijānitthāti? No.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ parijānittha so cakkhāyatanaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo cakkhāyatanaṃ na parijānāti so sotāyatanaṃ na parijānitthāti?

Arahā cakkhāyatanaṃ na parijānāti, no ca sotāyatanaṃ na parijānittha. Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā cakkhāyatanañca na parijānanti sotāyatanañca na parijānittha.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ na parijānittha so cakkhāyatanaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī sotāyatanaṃ na parijānittha, no ca cakkhāyatanaṃ na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā sotāyatanañca na parijānittha cakkhāyatanañca na parijānanti.

5. Paccuppannānāgatavāro

253. (Ka) yo cakkhāyatanaṃ parijānāti so sotāyatanaṃ parijānissatīti? No.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ parijānissati so cakkhāyatanaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo cakkhāyatanaṃ na parijānāti so sotāyatanaṃ na parijānissatīti?

Ye maggaṃ paṭilabhissanti te cakkhāyatanaṃ na parijānanti, no ca sotāyatanaṃ na parijānissanti. Arahā ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te cakkhāyatanañca na parijānanti sotāyatanañca na parijānissanti.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ na parijānissati so cakkhāyatanaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī sotāyatanaṃ na parijānissati, no ca cakkhāyatanaṃ na parijānāti. Arahā ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te sotāyatanañca na parijānissanti cakkhāyatanañca na parijānanti.

6. Atītānāgatavāro

254. (Ka) yo cakkhāyatanaṃ parijānittha so sotāyatanaṃ parijānissatīti? No.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ parijānissati so cakkhāyatanaṃ parijānitthāti? No.

(Ka) yo cakkhāyatanaṃ na parijānittha so sotāyatanaṃ na parijānissatīti?

Ye maggaṃ paṭilabhissanti te cakkhāyatanaṃ na parijānittha, no ca sotāyatanaṃ na parijānissanti. Aggamaggasamaṅgī ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te cakkhāyatanañca na parijānittha sotāyatanañca na parijānissanti.

(Kha) yo vā pana sotāyatanaṃ na parijānissati so cakkhāyatanaṃ na parijānitthāti?

Arahā sotāyatanaṃ na parijānissati, no ca cakkhāyatanaṃ na parijānittha. Aggamaggasamaṅgī ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te sotāyatanañca na parijānissanti cakkhāyatanañca na parijānittha.

Pariññāvāro.

Āyatanayamakaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

4. Dhātuyamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

(Ka) uddeso

1. Aṭṭhārasa dhātuyo – cakkhudhātu, sotadhātu, ghānadhātu, jivhādhātu, kāyadhātu, rūpadhātu, saddadhātu, gandhadhātu, rasadhātu, phoṭṭhabbadhātu, cakkhuviññāṇadhātu, sotaviññāṇadhātu, ghānaviññāṇadhātu, jivhāviññāṇadhātu, kāyaviññāṇadhātu, manodhātu, manoviññāṇadhātu, dhammadhātu.

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

2. (Ka) cakkhu cakkhudhātu?

(Kha) cakkhudhātu cakkhu?

(Ka) sotaṃ sotadhātu?

(Kha) sotadhātu sotaṃ?…Pe…

(Ka) cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇadhātu?

(Kha) cakkhuviññāṇadhātu cakkhuviññāṇaṃ?…Pe…

(Ka) mano manodhātu?

(Kha) manodhātu mano?

(Ka) manoviññāṇaṃ manoviññāṇadhātu?

(Kha) manoviññāṇadhātu manoviññāṇaṃ?

(Ka) dhammo dhammadhātu?

(Kha) dhammadhātu dhammo?

(Kha) paccanīkaṃ

3. (Ka) na cakkhu na cakkhudhātu?

(Kha) na cakkhudhātu na cakkhu?

(Ka) na sotaṃ na sotadhātu?

(Kha) na sotadhātu na sotaṃ?…Pe…

(Ka) na cakkhuviññāṇaṃ na cakkhuviññāṇadhātu?

(Kha) na cakkhuviññāṇadhātu na cakkhuviññāṇaṃ?…Pe…

(Ka) na mano na manodhātu?

(Kha) na manodhātu na mano?

(Ka) na manoviññāṇaṃ na manoviññāṇadhātu?

(Kha) na manoviññāṇadhātu na manoviññāṇaṃ?

(Ka) na dhammo na dhammadhātu?

(Kha) na dhammadhātu na dhammo?

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

4. (Ka) cakkhu cakkhudhātu?

(Kha) dhātū [dhātu (sī. ka.) aññehi yamakehi saṃsanditabbaṃ] sotadhātu?…Pe…

(Ka) cakkhu cakkhudhātu?

(Kha) dhātū dhammadhātu?

(Yathā āyatanayamake cakkaṃ bandhitaṃ evamidha cakkaṃ bandhitabbaṃ.)

(Kha) paccanīkaṃ

5. (Ka) na cakkhu na cakkhudhātu?

(Kha) na dhātū na sotadhātu?

(Ka) na cakkhu na cakkhudhātu?

(Kha) na dhātū na ghānadhātu?…Pe…

(Ka) na cakkhu na cakkhudhātu?

(Kha) na dhātū na dhammadhātu?…Pe…

(Ka) na dhammo na dhammadhātu?

(Kha) na dhātū na cakkhudhātu?…Pe…

(Ka) na dhammo na dhammadhātu?

(Kha) na dhātū na manoviññāṇadhātu? (Cakkaṃ bandhitabbaṃ).

3. Suddhadhātuvāro

(Ka) anulomaṃ

6. (Ka) cakkhu dhātu?

(Kha) dhātū cakkhu?

(Ka) sotaṃ dhātu?

(Kha) dhātū sotaṃ?

Ghānaṃ dhātu?…Pe… jivhā dhātu?… Kāyo dhātu?… Rūpaṃ dhātu?… Saddo dhātu?… Gandho dhātu?… Raso dhātu?… Phoṭṭhabbo dhātu?…

(Ka) cakkhuviññāṇaṃ dhātu?

(Kha) dhātū cakkhuviññāṇaṃ?

(Ka) sotaviññāṇaṃ dhātu?

(Kha) dhātū sotaviññāṇaṃ?

… Ghānaviññāṇaṃ?…Pe… jivhāviññāṇaṃ?… Kāyaviññāṇaṃ?

(Ka) mano dhātu?

(Kha) dhātū mano?

(Ka) manoviññāṇaṃ dhātu?

(Kha) dhātū manoviññāṇaṃ?

(Ka) dhammo dhātu?

(Kha) dhātū dhammo?

(Kha) paccanīkaṃ

7. (Ka) na cakkhu na dhātu?

(Kha) na dhātū na cakkhu?

(Ka) na sotaṃ na dhātu?

(Kha) na dhātū na sotaṃ?

… Na ghānaṃ?… Na jivhā?… Na kāyo?… Na rūpaṃ? … Na saddo?… Na gandho?… Na raso?… Na phoṭṭhabbo?

(Ka) na cakkhuviññāṇaṃ na dhātu?

(Kha) na dhātū na cakkhuviññāṇaṃ?

… Na sotaviññāṇaṃ?…Pe… na ghānaviññāṇaṃ?… Na jivhāviññāṇaṃ?

(Ka) na kāyaviññāṇaṃ na dhātu?

(Kha) na dhātū na kāyaviññāṇaṃ?

(Ka) na mano na dhātu?

(Kha) na dhātū na mano?

(Ka) na manoviññāṇaṃ na dhātu?

(Kha) na dhātū na manoviññāṇaṃ?

(Ka) na dhammo na dhātu?

(Kha) na dhātū na dhammo?

4. Suddhadhātumūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

8. (Ka) cakkhu dhātu?

(Kha) dhātū sotaṃ?…Pe…

(Ka) cakkhu dhātu?

(Kha) dhātū dhammo?…Pe…

(Ka) dhammo dhātu?

(Kha) dhātū cakkhu?…Pe…

(Ka) dhammo dhātu?

(Kha) dhātū manoviññāṇaṃ? (Cakkaṃ bandhitabbaṃ).

(Kha) paccanīkaṃ

9. (Ka) na cakkhu na dhātu?

(Kha) na dhātū na sotaṃ?

(Ka) na cakkhu na dhātu?

(Kha) na dhātū na ghānaṃ?…Pe….

(Ka) na cakkhu na dhātu?

(Kha) na dhātū na dhammo?…Pe…

(Ka) na dhammo na dhātu?

(Kha) na dhātū na cakkhu?…Pe…

(Ka) na dhammo na dhātu?

(Kha) na dhātū na manoviññāṇaṃ? (Cakkaṃ bandhitabbaṃ).

Paṇṇattiuddesavāro.

(Kha) niddeso

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

10. (Ka) cakkhu cakkhudhātūti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhudhātu. Cakkhudhātu cakkhu ceva cakkhudhātu ca.

(Kha) cakkhudhātu cakkhūti? Āmantā.

(Ka) sotaṃ sotadhātūti?

Dibbasotaṃ taṇhāsotaṃ sotaṃ, na sotadhātu. Sotadhātu sotañceva sotadhātu ca.

(Kha) sotadhātu sotanti? Āmantā.

(Ka) ghānaṃ ghānadhātūti? Āmantā.

(Kha) ghānadhātu ghānanti? Āmantā. (Jivhāpi ghānadhātusadisā).

(Ka) kāyo kāyadhātūti?

Kāyadhātuṃ ṭhapetvā avaseso kāyo [avaseso kāyo kāyo (syā.)], na kāyadhātu. Kāyadhātu kāyo ceva kāyadhātu ca.

(Kha) kāyadhātu kāyoti? Āmantā.

(Ka) rūpaṃ rūpadhātūti?

Rūpadhātuṃ ṭhapetvā avasesaṃ rūpaṃ, na rūpadhātu. Rūpadhātu rūpañceva rūpadhātu ca.

(Kha) rūpadhātu rūpanti? Āmantā. (Saddo ghānasadiso).

(Ka) gandho gandhadhātūti?

Sīlagandho samādhigandho paññāgandho gandho, na gandhadhātu. Gandhadhātu gandho ceva gandhadhātu ca.

(Kha) gandhadhātu gandhoti? Āmantā.

(Ka) raso rasadhātūti?

Attharaso dhammaraso vimuttiraso raso, na rasadhātu. Rasadhātu raso ceva rasadhātu ca.

(Kha) rasadhātu rasoti? Āmantā. (Phoṭṭhabbo ghānasadiso).

(Ka) cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇadhātūti? Āmantā.

(Kha) cakkhuviññāṇadhātu cakkhuviññāṇanti? Āmantā.

Sotaviññāṇaṃ…pe… ghānaviññāṇaṃ… jivhāviññāṇaṃ… kāyaviññāṇaṃ….

(Ka) mano manodhātūti?

Manodhātuṃ ṭhapetvā avaseso mano, na manodhātu. Manodhātu mano ceva manodhātu ca.

(Kha) manodhātu manoti? Āmantā.

(Ka) manoviññāṇaṃ manoviññāṇadhātūti? Āmantā.

(Kha) manoviññāṇadhātu manoviññāṇanti? Āmantā.

(Ka) dhammo dhammadhātūti?

Dhammadhātuṃ ṭhapetvā avaseso dhammo, na dhammadhātu. Dhammadhātu dhammo ceva dhammadhātu ca.

(Kha) dhammadhātu dhammoti? Āmantā.

(Kha) paccanīkaṃ

11. (Ka) na cakkhu na cakkhudhātūti? Āmantā.

(Kha) na cakkhudhātu na cakkhūti?

Dibbacakkhu paññācakkhu na cakkhudhātu, cakkhu. Cakkhuñca cakkhudhātuñca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva cakkhu na ca cakkhudhātu.

(Ka) na sotaṃ na sotadhātūti? Āmantā.

(Kha) na sotadhātu na sotanti?

Dibbasotaṃ taṇhāsotaṃ na sotadhātu, sotaṃ. Sotañca sotadhātuñca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva sotaṃ na ca sotadhātu.

(Ka) na ghānaṃ na ghānadhātūti? Āmantā.

(Kha) na ghānadhātu na ghānanti? Āmantā.

Na jivhā… (saṃkhittaṃ [yaṃ saṃkhittaṃ (syā.)], ubhato āmantā).

(Ka) na kāyo na kāyadhātūti? Āmantā.

(Kha) na kāyadhātu na kāyoti?

Kāyadhātuṃ ṭhapetvā avaseso na kāyadhātu, kāyo. Kāyañca kāyadhātuñca ṭhapetvā avaseso [avaseso kāyo (syā.)] na ceva kāyo na ca kāyadhātu.

(Ka) na rūpaṃ na rūpadhātūti? Āmantā.

(Kha) na rūpadhātu na rūpanti?

Rūpadhātuṃ ṭhapetvā avasesaṃ na rūpadhātu, rūpaṃ. Rūpañca rūpadhātuñca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva rūpaṃ na ca rūpadhātu.

Na saddo…pe… na gandho na gandhadhātūti? Āmantā.

Na gandhadhātu na gandhoti?

Sīlagandho samādhigandho paññāgandho na gandhadhātu, gandho. Gandhañca gandhadhātuñca ṭhapetvā avaseso na ceva gandho na ca gandhadhātu.

(Ka) na raso na rasadhātūti? Āmantā.

(Kha) na rasadhātu na rasoti?

Attharaso dhammaraso vimuttiraso na rasadhātu, raso. Rasañca rasadhātuñca ṭhapetvā avaseso na ceva raso na ca rasadhātu.

Na phoṭṭhabbo…pe… na cakkhuviññāṇaṃ na cakkhuviññāṇadhātūti? Āmantā.

Na cakkhuviññāṇadhātu na cakkhuviññāṇanti? Āmantā.

Na sotaviññāṇaṃ…pe… na ghānaviññāṇaṃ… na jivhāviññāṇaṃ… na kāyaviññāṇaṃ….

(Ka) na mano na manodhātūti? Āmantā.

(Kha) na manodhātu na manoti?

Manodhātuṃ ṭhapetvā avaseso na manodhātu, mano. Manañca manodhātuñca ṭhapetvā avaseso na ceva mano na ca manodhātu.

(Ka) na manoviññāṇaṃ na manoviññāṇadhātūti? Āmantā.

(Kha) na manoviññāṇadhātu na manoviññāṇanti? Āmantā.

(Ka) na dhammo na dhammadhātūti? Āmantā.

(Kha) na dhammadhātu na dhammoti?

Dhammadhātuṃ ṭhapetvā avaseso na dhammadhātu, dhammo. Dhammañca dhammadhātuñca ṭhapetvā avaseso na ceva dhammo na ca dhammadhātu.

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

12. (Ka) cakkhu cakkhudhātūti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhudhātu. Cakkhudhātu cakkhu ceva cakkhudhātu ca.

(Kha) dhātū sotadhātūti?

Sotadhātu dhātu ceva sotadhātu ca. Avasesā dhātū [avasesā dhātū dhātū (syā.)] na sotadhātu.

(Ka) cakkhu cakkhudhātūti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhudhātu. Cakkhudhātu cakkhu ceva cakkhudhātu ca. Dhātū ghānadhātu…pe… dhātū dhammadhātūti?

Dhammadhātu dhātu ceva dhammadhātu ca. Avasesā dhātū na dhammadhātu.

(Yathā āyatanayamake paṇṇatti evaṃ dhātuyamakepi paṇṇatti. Cakkaṃ bandhitabbaṃ).

(Kha) paccanīkaṃ

13. (Ka) na cakkhu na cakkhudhātūti? Āmantā.

(Kha) na dhātū na sotadhātūti? Āmantā.

Na cakkhu na cakkhudhātūti? Āmantā.

Na dhātū na ghānadhātu…pe… na dhātū na dhammadhātūti? Āmantā.

(Cakkaṃ bandhitabbaṃ, sabbe āmantā ubhatopi sesepi).

3. Suddhadhātuvāro

(Ka) anulomaṃ

14. (Ka) cakkhu dhātūti? Āmantā.

(Kha) dhātū cakkhudhātūti?

Cakkhudhātu dhātu ceva cakkhudhātu ca. Avasesā dhātū na cakkhudhātu.

Sotaṃ dhātūti? Āmantā.

Ghānaṃ…pe… jivhā… kāyo… rūpaṃ… saddo… gandho… raso… phoṭṭhabbo….

(Ka) cakkhuviññāṇaṃ dhātūti? Āmantā.

(Kha) dhātū cakkhuviññāṇadhātūti?

Cakkhuviññāṇadhātu dhātu ceva cakkhuviññāṇadhātu ca. Avasesā dhātū na cakkhuviññāṇadhātu. Sotaviññāṇaṃ…pe… ghānaviññāṇaṃ… jivhāviññāṇaṃ… kāyaviññāṇaṃ….

(Ka) mano dhātūti? Āmantā.

(Kha) dhātū manodhātūti?

Manodhātu dhātu ceva manodhātu ca. Avasesā dhātū na manodhātu.

(Ka) manoviññāṇaṃ dhātūti? Āmantā.

(Kha) dhātū manoviññāṇadhātūti?

Manoviññāṇadhātu dhātu ceva manoviññāṇadhātu ca. Avasesā dhātū na manoviññāṇadhātu.

(Ka) dhammo dhātūti? Āmantā.

(Kha) dhātū dhammadhātūti?

Dhammadhātu dhātu ceva dhammadhātu ca. Avasesā dhātū na dhammadhātu.

(Kha) paccanīkaṃ

15. (Ka) na cakkhu na dhātūti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā dhātū na cakkhu, dhātu. Cakkhuñca dhātuñca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca dhātū.

(Kha) na dhātū na cakkhūti? Āmantā.

Na sotaṃ na dhātūti?

Sotaṃ ṭhapetvā…pe… ghānaṃ ṭhapetvā…pe… jivha ṭhapetvā…pe….

(Ka) na kāyo na dhātūti? Āmantā.

(Kha) na dhātū na kāyadhātūti? Āmantā.

Na rūpaṃ na dhātūti?

Rūpaṃ ṭhapetvā…pe… saddaṃ… gandhaṃ… rasaṃ… phoṭṭhabbaṃ… cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ ṭhapetvā…pe….

(Ka) na dhammo na dhātūti? Āmantā.

(Kha) na dhātū na dhammadhātūti? Āmantā.

4. Suddhadhātumūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

16. (Ka) cakkhu dhātūti? Āmantā.

(Kha) dhātū sotadhātūti?

Sotadhātu dhātu ceva sotadhātu ca. Avasesā dhātū na sotadhātu.

Cakkhu dhātūti? Āmantā.

Dhātū ghānadhātu…pe… dhātū dhammadhātūti?

Dhammadhātu dhātu ceva dhammadhātu ca. Avasesā dhātū na dhammadhātu. (Cakkaṃ bandhitabbaṃ).

(Kha) paccanīkaṃ

17. (Ka) na cakkhu na dhātūti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā dhātū na cakkhudhātu. Cakkhuñca dhātuñca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca dhātu.

(Kha) na dhātū na sotadhātūti? Āmantā.

Na cakkhu na dhātūti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā dhātū na cakkhu, dhātu. Cakkhu ca dhātuñca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca dhātu. Na dhātū na ghānadhātu…pe… na dhātū na dhammadhātūti? Āmantā.

(Ka) na dhammo na dhātūti? Āmantā.

(Kha) na dhātū na cakkhudhātūti? Āmantā.

Na dhammo na dhātūti? Āmantā.

Na dhātū na sotadhātu…pe… na dhātū na manoviññāṇadhātūti? Āmantā. (Cakkaṃ bandhitabbaṃ).

(Yathā āyatanayamakassa paṇṇatti evaṃ dhātuyamakassa paṇṇatti vitthāretabbā)

Paṇṇattiniddesavāro.

2. Pavattivāro 1. uppādavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

18. (Ka) yassa cakkhudhātu uppajjati tassa sotadhātu uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhudhātu uppajjati, no ca tesaṃ sotadhātu uppajjati. Sacakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhudhātu ca uppajjati sotadhātu ca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana sotadhātu uppajjati tassa cakkhudhātu uppajjatīti?

Sasotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotadhātu uppajjati, no ca tesaṃ cakkhudhātu uppajjati. Sasotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotadhātu ca uppajjati cakkhudhātu ca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhudhātu uppajjati tassa ghānadhātu uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhudhātu uppajjati, no ca tesaṃ ghānadhātu uppajjati. Sacakkhukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhudhātu ca uppajjati ghānadhātu ca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana ghānadhātu uppajjati tassa cakkhudhātu uppajjatīti?

Saghānakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānadhātu uppajjati, no ca tesaṃ cakkhudhātu uppajjati. Saghānakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānadhātu ca uppajjati cakkhudhātu ca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhudhātu uppajjati tassa rūpadhātu uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana rūpadhātu uppajjati tassa cakkhudhātu uppajjatīti?

Sarūpakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpadhātu uppajjati, no ca tesaṃ cakkhudhātu uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpadhātu ca uppajjati cakkhudhātu ca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhudhātu uppajjati tassa manoviññāṇadhātu uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manoviññāṇadhātu uppajjati tassa cakkhudhātu uppajjatīti?

Sacittakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manoviññāṇadhātu uppajjati, no ca tesaṃ cakkhudhātu uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manoviññāṇadhātu ca uppajjati cakkhudhātu ca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhudhātu uppajjati tassa dhammadhātu uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana dhammadhātu uppajjati tassa cakkhudhātu uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammadhātu uppajjati, no ca tesaṃ cakkhudhātu uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ dhammadhātu ca uppajjati cakkhudhātu ca uppajjati.

(Yathā āyatanayamakaṃ vibhattaṃ evaṃ dhātuyamakampi vibhajitabbaṃ, sadisaṃ kātabbaṃ).

3. Pariññāvāro

19. Yo cakkhudhātuṃ parijānāti so sotadhātuṃ parijānātīti? Āmantā.…Pe… (dhātuyamakaṃ paripuṇṇaṃ peyyālena).

Dhātuyamakaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

5. Saccayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

(Ka) uddeso

1. Cattāri saccāni – dukkhasaccaṃ, samudayasaccaṃ nirodhasaccaṃ, maggasaccaṃ.

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

2. (Ka) dukkhaṃ dukkhasaccaṃ?

(Kha) dukkhasaccaṃ dukkhaṃ?

(Ka) samudayo samudayasaccaṃ?

(Kha) samudayasaccaṃ samudayo?

(Ka) nirodho nirodhasaccaṃ?

(Kha) nirodhasaccaṃ nirodho?

(Ka) maggo maggasaccaṃ?

(Kha) maggasaccaṃ maggo?

(Kha) paccanīkaṃ

3. (Ka) na dukkhaṃ na dukkhasaccaṃ?

(Kha) na dukkhasaccaṃ na dukkhaṃ?

(Ka) na samudayo na samudayasaccaṃ?

(Kha) na samudayasaccaṃ na samudayo?

(Ka) na nirodho na nirodhasaccaṃ?

(Kha) na nirodhasaccaṃ na nirodho?

(Ka) na maggo na maggasaccaṃ?

(Kha) na maggasaccaṃ na maggo?

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

4. (Ka) dukkhaṃ dukkhasaccaṃ?

(Kha) saccā samudayasaccaṃ?

(Ka) dukkhaṃ dukkhasaccaṃ?

(Kha) saccā nirodhasaccaṃ?

(Ka) dukkhaṃ dukkhasaccaṃ?

(Kha) saccā maggasaccaṃ?

(Ka) samudayo samudayasaccaṃ?

(Kha) saccā dukkhasaccaṃ?

(Ka) samudayo samudayasaccaṃ?

(Kha) saccā nirodhasaccaṃ?

(Ka) samudayo samudayasaccaṃ?

(Kha) saccā maggasaccaṃ?

(Ka) nirodho nirodhasaccaṃ?

(Kha) saccā dukkhasaccaṃ?

(Ka) nirodho nirodhasaccaṃ?

(Kha) saccā samudayasaccaṃ?

(Ka) nirodho nirodhasaccaṃ?

(Kha) saccā maggasaccaṃ?

(Ka) maggo maggasaccaṃ?

(Kha) saccā dukkhasaccaṃ?

(Ka) maggo maggasaccaṃ?

(Kha) saccā samudayasaccaṃ?

(Ka) maggo maggasaccaṃ?

(Kha) saccā nirodhasaccaṃ?

(Kha) paccanīkaṃ

5. (Ka) na dukkhaṃ na dukkhasaccaṃ?

(Kha) na saccā na samudayasaccaṃ?

(Ka) na dukkhaṃ na dukkhasaccaṃ?

(Kha) na saccā na nirodhasaccaṃ?

(Ka) na dukkhaṃ na dukkhasaccaṃ?

(Kha) na saccā na maggasaccaṃ?

(Ka) na samudayo na samudayasaccaṃ?

(Kha) na saccā na dukkhasaccaṃ?

(Ka) na samudayo na samudayasaccaṃ?

(Kha) na saccā na nirodhasaccaṃ?

(Ka) na samudayo na samudayasaccaṃ?

(Kha) na saccā na maggasaccaṃ?

(Ka) na nirodho na nirodhasaccaṃ?

(Kha) na saccā na dukkhasaccaṃ?

(Ka) na nirodho na nirodhasaccaṃ?

(Kha) na saccā na samudayasaccaṃ?

(Ka) na nirodho na nirodhasaccaṃ?

(Kha) na saccā na maggasaccaṃ?

(Ka) na maggo na maggasaccaṃ?

(Kha) na saccā na dukkhasaccaṃ?

(Ka) na maggo na maggasaccaṃ?

(Kha) na saccā na samudayasaccaṃ?

(Ka) na maggo na maggasaccaṃ?

(Kha) na saccā na nirodhasaccaṃ?

3. Suddhasaccavāro

(Ka) anulomaṃ

6. (Ka) dukkhaṃ saccaṃ?

(Kha) saccā dukkhaṃ?

(Ka) samudayo saccaṃ?

(Kha) saccā samudayo?

(Ka) nirodho saccaṃ?

(Kha) saccā nirodho?

(Ka) maggo saccaṃ?

(Kha) saccā maggo?

(Kha) paccanīkaṃ

7. (Ka) na dukkhaṃ na saccaṃ?

(Kha) na saccā na dukkhaṃ?

(Ka) na samudayo na saccaṃ?

(Kha) na saccā na samudayo?

(Ka) na nirodho na saccaṃ?

(Kha) na saccā na nirodho?

(Ka) na maggo na saccaṃ?

(Kha) na saccā na maggo?

4. Suddhasaccamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

8. (Ka) dukkhaṃ saccaṃ?

(Kha) saccā samudayo?

(Ka) dukkhaṃ saccaṃ?

(Kha) saccā nirodho?

(Ka) dukkhaṃ saccaṃ?

(Kha) saccā maggo?

Samudayo saccaṃ?

Saccā dukkhaṃ?…Pe… saccā maggo?

Nirodho saccaṃ?

Saccā dukkhaṃ?…Pe… saccā maggo?

(Ka) maggo saccaṃ?

(Kha) saccā dukkhaṃ?

(Ka) maggo saccaṃ?

(Kha) saccā samudayo?

(Ka) maggo saccaṃ?

(Kha) saccā nirodho?

(Kha) paccanīkaṃ

9. (Ka) na dukkhaṃ na saccaṃ?

(Kha) na saccā na samudayo?

(Ka) na dukkhaṃ na saccaṃ?

(Kha) na saccā na nirodho?

(Ka) na dukkhaṃ na saccaṃ?

(Kha) na saccā na maggo?

Na samudayo na saccaṃ?

Na saccā na dukkhaṃ?…Pe… na saccā na maggo?

Na nirodho na saccaṃ?

Na saccā na dukkhaṃ?…Pe… na saccā na maggo?

(Ka) na maggo na saccaṃ?

(Kha) na saccā na dukkhaṃ?

(Ka) na maggo na saccaṃ?

(Kha) na saccā na samudayo?

(Ka) na maggo na saccaṃ?

(Kha) na saccā na nirodho?

Paṇṇattiuddesavāro.

1. Paṇṇattivāra

(Kha) niddeso

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

10. (Ka) dukkhaṃ dukkhasaccanti? Āmantā.

(Kha) dukkhasaccaṃ dukkhanti?

Kāyikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ ṭhapetvā avasesaṃ dukkhasaccaṃ [avasesaṃ dukkhasaccaṃ dukkhasaccaṃ (syā.) evamuparipi], na dukkhaṃ. Kāyikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ dukkhañceva dukkhasaccañca.

(Ka) samudayo samudayasaccanti?

Samudayasaccaṃ ṭhapetvā avaseso samudayo, na samudayasaccaṃ. Samudayasaccaṃ samudayo ceva samudayasaccañca.

(Kha) samudayasaccaṃ samudayoti? Āmantā.

(Ka) nirodho nirodhasaccanti?

Nirodhasaccaṃ ṭhapetvā avaseso nirodho, na nirodhasaccaṃ. Nirodhasaccaṃ nirodho ceva nirodhasaccañca.

(Kha) nirodhasaccaṃ nirodhoti? Āmantā.

(Ka) maggo maggasaccanti?

Maggasaccaṃ ṭhapetvā avaseso maggo, na maggasaccaṃ. Maggasaccaṃ maggo ceva maggasaccañca.

(Kha) maggasaccaṃ maggoti? Āmantā.

(Kha) paccanīkaṃ

11. (Ka) na dukkhaṃ na dukkhasaccanti?

Kāyikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ ṭhapetvā avasesaṃ na dukkhaṃ [avasesaṃ dukkhasaccaṃ na dukkhaṃ (sī. syā. ka.) evaṃ avasesesu tīsu saccesu] dukkhasaccaṃ. Dukkhañca dukkhasaccañca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva dukkhaṃ na ca dukkhasaccaṃ.

(Kha) na dukkhasaccaṃ na dukkhanti? Āmantā.

(Ka) na samudayo na samudayasaccanti? Āmantā.

(Kha) na samudayasaccaṃ na samudayoti?

Samudayasaccaṃ ṭhapetvā avaseso na samudayasaccaṃ, samudayo. Samudayañca samudayasaccañca ṭhapetvā avaseso na ceva samudayo na ca samudayasaccaṃ.

(Ka) na nirodho na nirodhasaccanti? Āmantā.

(Kha) na nirodhasaccaṃ na nirodhoti?

Nirodhasaccaṃ ṭhapetvā avaseso na nirodhasaccaṃ, nirodho. Nirodhañca nirodhasaccañca ṭhapetvā avaseso na ceva nirodho na ca nirodhasaccaṃ.

(Ka) na maggo na maggasaccanti? Āmantā.

(Kha) na maggasaccaṃ na maggoti?

Maggasaccaṃ ṭhapetvā avaseso na maggasaccaṃ, maggo. Maggañca maggasaccañca ṭhapetvā avaseso na ceva maggo na ca maggasaccaṃ.

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

12. (Ka) dukkhaṃ dukkhasaccanti? Āmantā.

(Kha) saccā samudayasaccanti?

Samudayasaccaṃ saccañceva samudayasaccañca. Avasesā saccā [avasesā saccā saccā (syā.)] na samudayasaccaṃ.

Dukkhaṃ dukkhasaccanti? Āmantā.

Saccā nirodhasaccanti?…Pe… saccā maggasaccanti?

Maggasaccaṃ saccañceva maggasaccañca. Avasesā saccā na maggasaccaṃ.

13. Samudayo samudayasaccanti?

Samudayasaccaṃ ṭhapetvā avaseso samudayo, na samudayasaccaṃ. Samudayasaccaṃ samudayo ceva samudayasaccañca. Saccā dukkhasaccanti? …Pe… saccā nirodhasaccanti?…Pe… saccā maggasaccanti?

Maggasaccaṃ saccañceva maggasaccañca. Avasesā saccā na maggasaccaṃ.

14. Nirodho nirodhasaccanti?

Nirodhasaccaṃ ṭhapetvā avaseso nirodho, na nirodhasaccaṃ. Nirodhasaccaṃ nirodho ceva nirodhasaccañca.

Saccā dukkhasaccanti?…Pe… saccā samudayasaccanti? …Pe… saccā maggasaccanti?

Maggasaccaṃ saccañceva maggasaccañca. Avasesā saccā na maggasaccaṃ.

15. Maggo maggasaccanti?

Maggasaccaṃ ṭhapetvā avaseso maggo, na maggasaccaṃ. Maggasaccaṃ maggo ceva maggasaccañca.

Saccā dukkhasaccanti?…Pe… saccā samudayasaccanti? …Pe… saccā nirodhasaccanti?

Nirodhasaccaṃ saccañceva nirodhasaccañca. Avasesā saccā na nirodhasaccaṃ.

(Kha) paccanīkaṃ

16. (Ka) na dukkhaṃ na dukkhasaccanti?

Kāyikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ ṭhapetvā avasesaṃ na dukkhaṃ, dukkhasaccaṃ. Dukkhañca dukkhasaccañca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva dukkhaṃ na ca dukkhasaccaṃ.

(Kha) na saccā na samudayasaccanti? Āmantā.

Na dukkhaṃ na dukkhasaccanti?

Kāyikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ ṭhapetvā avasesaṃ na dukkhaṃ, dukkhasaccaṃ. Dukkhañca dukkhasaccañca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva dukkhaṃ na ca dukkhasaccaṃ.

Na saccā na nirodhasaccanti?…Pe… na saccā na maggasaccanti? Āmantā.

17. (Ka) na samudayo na samudayasaccanti? Āmantā.

(Kha) na saccā na dukkhasaccanti? Āmantā.

Na samudayo na samudayasaccanti? Āmantā.

Na saccā na nirodhasaccanti?…Pe… na saccā na maggasaccanti? Āmantā.

18. Na nirodho na nirodhasaccanti? Āmantā.

Na saccā na dukkhasaccanti?…Pe… na saccā na samudayasaccanti?…Pe… na saccā na maggasaccanti? Āmantā.

19. (Ka) na maggo na maggasaccanti? Āmantā.

(Kha) na saccā na dukkhasaccanti? Āmantā.

Na maggo na maggasaccanti? Āmantā.

Na saccā na samudayasaccanti?…Pe… na saccā na nirodhasaccanti? Āmantā.

3. Suddhasaccavāro

(Ka) anulomaṃ

20. (Ka) dukkhaṃ saccanti? Āmantā.

(Kha) saccā dukkhasaccanti?

Dukkhasaccaṃ saccañceva dukkhasaccañca. Avasesā saccā na dukkhasaccaṃ.

Samudayo saccanti? Āmantā…pe….

Nirodho saccanti? Āmantā…pe….

(Ka) maggo saccanti? Āmantā.

(Kha) saccā maggasaccanti?

Maggasaccaṃ saccañceva maggasaccañca. Avasesā saccā na maggasaccaṃ.

(Kha) paccanīkaṃ

21. (Ka) na dukkhaṃ na saccanti?

Dukkhaṃ ṭhapetvā avasesā saccā na dukkhaṃ, saccā. Dukkhañca saccañca ṭhapetvā avasesaṃ na ceva dukkhaṃ na ca saccā.

(Kha) na saccā na dukkhasaccanti? Āmantā.

Na samudayo na saccanti?

Samudayaṃ ṭhapetvā…pe… nirodhaṃ ṭhapetvā…pe….

(Ka) na maggo na saccanti?

Maggaṃ ṭhapetvā avasesā saccā na maggo, saccā. Maggañca saccañca ṭhapetvā avasesā na ceva maggo na ca saccā.

(Kha) na saccā na maggasaccanti? Āmantā.

4. Suddhasaccamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

22. (Ka) dukkhaṃ saccanti? Āmantā.

(Kha) saccā samudayasaccanti?

Samudayasaccaṃ saccañceva samudayasaccañca. Avasesā saccā na samudayasaccaṃ.

Dukkhaṃ saccanti? Āmantā.

Saccā nirodhasaccanti?…Pe…. Saccā maggasaccanti?

Maggasaccaṃ saccañceva maggasaccañca. Avasesā saccā na maggasaccaṃ.

Samudayo saccanti? Āmantā.…Pe….

Nirodho saccanti? Āmantā.…Pe….

Maggo saccanti? Āmantā.

Saccā dukkhasaccanti?…Pe… saccā samudayasaccanti? …Pe… saccā nirodhasaccanti?

Nirodhasaccaṃ saccañceva nirodhasaccañca. Avasesā saccā na nirodhasaccaṃ.

(Kha) paccanīkaṃ

23. (Ka) na dukkhaṃ na saccanti?

Dukkhaṃ ṭhapetvā avasesā saccā na dukkhaṃ, saccā. Dukkhañca saccañca ṭhapetvā avasesā na ceva dukkhaṃ na ca saccā.

(Kha) na saccā na samudayasaccanti? Āmantā.

Na dukkhaṃ na saccanti?

Dukkhaṃ ṭhapetvā avasesā saccā na dukkhaṃ, saccā. Dukkhañca saccañca ṭhapetvā avasesā na ceva dukkhaṃ na ca saccā.

Na saccā na nirodhasaccanti?…Pe… na saccā na maggasaccanti? Āmantā.

24. Na samudayo na saccanti?

Samudayaṃ ṭhapetvā avasesā saccā na samudayo, saccā. Samudayañca saccañca ṭhapetvā avasesā na ceva samudayo na ca saccā.

Na saccā na dukkhasaccanti?…Pe….

25. Na nirodho na saccanti?

Nirodhaṃ ṭhapetvā…pe….

26. (Ka) na maggo na saccanti?

Maggaṃ ṭhapetvā avasesā saccā na maggo, saccā. Maggañca saccañca ṭhapetvā avasesā na ceva maggo na ca saccā.

(Kha) na saccā na dukkhasaccanti? Āmantā.

Na maggo na saccanti?

Maggaṃ ṭhapetvā avasesā saccā na maggo, saccā. Maggañca saccañca ṭhapetvā avasesā na ceva maggo na ca saccā.

Na saccā na samudayasaccanti? Āmantā.…Pe….

Na saccā na nirodhasaccanti? Āmantā.

Paṇṇattiniddesavāro.

2. Pavattivāro 1. uppādavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

27. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa samudayasaccaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjati. Taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ uppajjati tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte maggavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjati. Pañcavokāre maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ uppajjati tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Pañcavokāre maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca uppajjati dukkhasaccañca uppajjati.

28. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ uppajjatīti? No.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ uppajjati tassa samudayasaccaṃ uppajjatīti? No.

(Kha) anulomaokāso

29. (Ka) yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tattha samudayasaccaṃ uppajjatīti?

Asaññasatte tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tattha samudayasaccaṃ uppajjati. Catuvokāre pañcavokāre tattha dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tattha maggasaccaṃ uppajjatīti?

Apāye asaññasatte tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tattha maggasaccaṃ uppajjati. Avasese catuvokāre pañcavokāre tattha dukkhasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana maggasaccaṃ uppajjati tattha dukkhasaccaṃ uppajjatīti? Āmantā.

30. (Ka) yattha samudayasaccaṃ uppajjati tattha maggasaccaṃ uppajjatīti?

Apāye tattha samudayasaccaṃ uppajjati, no ca tattha maggasaccaṃ uppajjati. Avasese catuvokāre pañcavokāre tattha samudayasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana…pe…? Āmantā.

(Ga) anulomapuggalokāsā

31. Yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjatīti?…Pe….

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ vitthāretabbaṃ).

(Gha) paccanīkapuggalo

32. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa samudayasaccaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nuppajjati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nuppajjati dukkhasaccañca nuppajjati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ nuppajjatīti?

Arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe phalassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte maggavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe phalassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nuppajjati dukkhasaccañca nuppajjati.

33. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ nuppajjatīti?

Maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttamaggavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjati tassa samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe maggavippayuttataṇhāvippayuttacittassa [taṇhāvippayuttamaggavippayuttacittassa (sī.) evaṃ puggalokāsepi nirodhavārepi] uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ maggasaccañca nuppajjati samudayasaccañca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

34. (Ka) yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana samudayasaccaṃ nuppajjati tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti? Uppajjati.

(Ka) yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tattha maggasaccaṃ nuppajjatīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana maggasaccaṃ nuppajjati tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti? Uppajjati.

35. (Ka) yattha samudayasaccaṃ nuppajjati tattha maggasaccaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana maggasaccaṃ nuppajjati tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Apāye tattha maggasaccaṃ nuppajjati, no ca tattha samudayasaccaṃ nuppajjati. Asaññasatte tattha maggasaccañca nuppajjati samudayasaccañca nuppajjati.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

36. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nuppajjati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjati dukkhasaccañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjatīti?

Arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe phalassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte maggavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe phalassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjati dukkhasaccañca nuppajjati.

37. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nuppajjati tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjatīti?

Maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttamaggavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe maggavippayuttataṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjati samudayasaccañca nuppajjati.

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

38. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa samudayasaccaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ uppajjittha tassa dukkhasaccaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa maggasaccaṃ uppajjitthāti?

Anabhisametāvīnaṃ tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjittha. Abhisametāvīnaṃ tesaṃ dukkhasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

39. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjittha tassa maggasaccaṃ uppajjitthāti?

Anabhisametāvīnaṃ tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjittha.

Abhisametāvīnaṃ tesaṃ samudayasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

40. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha…pe….

(Yatthakampi sabbattha sadisaṃ. Tantināṇākaraṇaṃ heṭṭhā yatthakasadisaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

41. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjittha samudayasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa tattha maggasaccaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne anabhisametāvīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjittha. Abhisametāvīnaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

42. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ uppajjittha tassa tattha maggasaccaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāne anabhisametāvīnaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjittha. Abhisametāvīnaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha…pe… uppajjitthāti? Āmantā.

(Gha) paccanīkapuggalo

43. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjittha tassa samudayasaccaṃ nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana…pe… nuppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjittha tassa maggasaccaṃ nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjittha tassa dukkhasaccaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

44. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjittha tassa maggasaccaṃ nuppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana…pe… nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

45. Yattha dukkhasaccaṃ nuppajjittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

46. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjittha dukkhasaccañca nuppajjittha.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne anabhisametāvīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjittha dukkhasaccañca nuppajjittha.

47. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāne anabhisametāvīnaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjittha samudayasaccañca nuppajjittha.

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

48. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjissati tassa samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dukkhasaccañca uppajjissati samudayasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjissati tassa maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccañca uppajjissati maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe… uppajjissatīti? Āmantā.

49. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjissati tassa maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccañca uppajjissati maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ uppajjissati tassa samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccañca uppajjissati samudayasaccañca uppajjissati.

(Kha) anulomaokāso

50. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

51. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjissati samudayasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ uppajjissati…pe… uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjissati tassa tattha maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjissati maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ uppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

52. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ uppajjissati tassa tattha maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjissati maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ uppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha maggasaccañca uppajjissati samudayasaccañca uppajjissati.

(Gha) paccanīkapuggalo

53. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjissati tassa samudayasaccaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ samudayasaccañca nuppajjissati dukkhasaccañca nuppajjissati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjissati tassa maggasaccaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ maggasaccañca nuppajjissati dukkhasaccañca nuppajjissati.

54. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa maggasaccaṃ nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ tesaṃ samudayasaccañca nuppajjissati maggasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjissati tassa samudayasaccaṃ nuppajjissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ tesaṃ maggasaccañca nuppajjissati samudayasaccañca nuppajjissati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

55. Yattha dukkhasaccaṃ nuppajjissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

56. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjissati dukkhasaccañca nuppajjissati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjissati dukkhasaccañca nuppajjissati.

57. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjissati maggasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjissatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjissati samudayasaccañca nuppajjissati.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

58. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa samudayasaccaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ uppajjittha tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca uppajjittha dukkhasaccañca uppajjati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ uppajjitthāti? Anabhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjittha. Abhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ uppajjittha tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Abhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Abhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca uppajjittha dukkhasaccañca uppajjati.

59. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ uppajjitthāti?

Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjittha. Abhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ uppajjittha tassa samudayasaccaṃ uppajjatīti?

Abhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ tesaṃ maggasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjati. Abhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca uppajjittha samudayasaccañca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

60. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjati…pe… (yatthakā sadisā sabbe).

(Ga) anulomapuggalokāsā

61. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa [uppatticittassa (syā.)] uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ uppajjittha tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjittha dukkhasaccañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tassa tattha maggasaccaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe anabhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjittha. Abhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ uppajjittha tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Abhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati. Abhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca uppajjittha dukkhasaccañca uppajjati.

62. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ uppajjati tassa tattha maggasaccaṃ uppajjitthāti?

Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjittha. Abhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ uppajjittha tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjatīti?

Abhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjati. Abhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca uppajjittha samudayasaccañca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

63. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa samudayasaccaṃ nuppajjitthāti?

Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nuppajjittha tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti? Natthi.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ nuppajjitthāti?

Abhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjittha. Anabhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjittha tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Anabhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Anabhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nuppajjittha dukkhasaccañca nuppajjati.

64. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ nuppajjitthāti?

Abhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjittha. Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjittha tassa samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati. Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ maggasaccañca nuppajjittha samudayasaccañca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

65. Yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

66. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjitthāti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca nuppajjati samudayasaccañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjittha dukkhasaccañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjitthāti?

Abhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe anabhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe anabhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe anabhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjittha dukkhasaccañca nuppajjati.

67. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nuppajjati tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjitthāti?

Abhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne anabhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne anabhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjittha samudayasaccañca nuppajjati.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

68. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjissati. Itaresaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ uppajjissati tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca uppajjissati dukkhasaccañca uppajjati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ uppajjissati tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca uppajjissati dukkhasaccañca uppajjati.

69. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ uppajjissati tassa samudayasaccaṃ uppajjatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye [paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye (sī. syā.) puggalokāsavārepi] caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca uppajjissati samudayasaccañca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

70. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjati…pe… (yatthakampi yassayatthakasadisaṃ kātabbaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

71. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ uppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjissati dukkhasaccañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tassa tattha maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ uppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca uppajjissati dukkhasaccañca uppajjati.

72. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ uppajjati tassa tattha maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjati maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ uppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca uppajjissati samudayasaccañca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

73. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa samudayasaccaṃ nuppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nuppajjati samudayasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nuppajjissati dukkhasaccañca nuppajjati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nuppajjissati dukkhasaccañca nuppajjati.

74. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissānti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjissati tassa samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ maggasaccañca nuppajjissati samudayasaccañca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

75. Yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

76. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjissatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca nuppajjati samudayasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjissati dukkhasaccañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññattā cavantānaṃ arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjissati dukkhasaccañca nuppajjati.

77. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nuppajjati tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ, āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjissati samudayasaccañca nuppajjati.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

78. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ dukkhasaccañca uppajjittha samudayasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ uppajjissati tassa dukkhasaccaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

79. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjittha tassa maggasaccaṃ uppajjissatīti? Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ maggasaccaṃ uppajjissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

80. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

81. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjittha samudayasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ uppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjissati dukkhasaccañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa tattha maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ uppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha maggasaccañca uppajjissati dukkhasaccañca uppajjittha.

82. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ uppajjittha tassa tattha maggasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjittha maggasaccañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ uppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha maggasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjittha. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha maggasaccañca uppajjissati samudayasaccañca uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

83. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjittha tassa samudayasaccaṃ nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjittha tassa maggasaccaṃ nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

84. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjittha tassa maggasaccaṃ nuppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nuppajjissati tassa samudayasaccaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

85. Yattha dukkhasaccaṃ nuppajjittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

86. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

87. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nuppajjittha tassa tattha maggasaccaṃ nuppajjissatīti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjittha, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjittha maggasaccañca nuppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nuppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjitthāti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca nuppajjissati samudayasaccañca nuppajjittha.

Uppādavāro.

2. Pavatti 2. nirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

88. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa samudayasaccaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhati. Taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhati samudayasaccañca nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nirujjhati tassa dukkhasaccaṃ nirujjhatīti? Āmantā.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa maggasaccaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte maggavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhati. Pañcavokāre maggassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhati tassa dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Arūpe maggassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati. Pañcavokāre maggassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nirujjhati dukkhasaccañca nirujjhati.

89. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nirujjhati tassa maggasaccaṃ nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhati tassa samudayasaccaṃ nirujjhatīti? No.

(Kha) anulomaokāso

90. Yattha dukkhasaccaṃ nirujjhati tattha samudayasaccaṃ nirujjhatīti?

Asaññasatte tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati…pe….

(Yatthakaṃ uppādepi nirodhepi uppādanirodhepi sadisaṃ, natthi nānākaraṇaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

91. Yassa yattha dukkhasaccaṃ nirujjhati…pe….

(Yassayatthakampi sadisaṃ vitthāretabbaṃ).

(Gha) paccanīkapuggalo

92. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ na nirujjhati tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhati dukkhasaccañca na nirujjhati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa maggasaccaṃ na nirujjhatīti?

Arūpe maggassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe phalassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhati tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte maggavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe phalassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca na nirujjhati dukkhasaccañca na nirujjhati.

93. (Ka) yassa samudayasaccaṃ na nirujjhati tassa maggasaccaṃ na nirujjhatīti?

Maggassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttamaggavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhatīti?

Taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe maggavippayuttataṇhāvippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ maggasaccañca na nirujjhati samudayasaccañca na nirujjhati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

94. Yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

95. Yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati…pe….

(Yassakampi [yassakampi yatthakampi (sī. syā.)] yassayatthakampi sadisaṃ, yassayatthakepi nirodhasamāpannānanti cetaṃ na kātabbaṃ).

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

96. Yassa dukkhasaccaṃ nirujjhittha tassa samudayasaccaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Yathā uppādavāre atītā pucchā anulomampi paccanīkampi vibhattā evaṃ nirodhepi vibhajitabbā, natthi nānākaraṇaṃ).

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

97. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti [paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe (sī. syā.) uppādavāre pana pāṭhantaraṃ natthi] tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhissati tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhissati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…. Āmantā.

98. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nirujjhissati tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccañca nirujjhissati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca nirujjhissati.

(Kha) anulomaokāso

99. Yattha dukkhasaccaṃ nirujjhissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

100. Yassa yattha dukkhasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca nirujjhissati…pe….

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ).

(Gha) paccanīkapuggalo

101. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca na nirujjhissati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhissati tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca na nirujjhissati.

102. (Ka) yassa samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhissati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ tesaṃ maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca na nirujjhissati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

103. Yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

104. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca na nirujjhissati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca na nirujjhissati.

105. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca na nirujjhissati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca na nirujjhissati.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

106. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa samudayasaccaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nirujjhittha tassa dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nirujjhittha dukkhasaccañca nirujjhati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa maggasaccaṃ nirujjhitthāti?

Anabhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhittha. Abhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhittha tassa dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Abhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati. Abhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nirujjhittha dukkhasaccañca nirujjhati.

107. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nirujjhati tassa maggasaccaṃ nirujjhitthāti?

Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhittha. Abhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhittha tassa samudayasaccaṃ nirujjhatīti?

Abhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhati. Abhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nirujjhittha samudayasaccañca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

108. Yattha dukkhasaccaṃ nirujjhati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

109. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca nirujjhati samudayasaccañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nirujjhittha tassa tattha dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati. Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca nirujjhittha dukkhasaccañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa tattha maggasaccaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe anabhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhittha. Abhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nirujjhittha tassa tattha dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Abhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati. Abhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca nirujjhittha dukkhasaccañca nirujjhati.

110. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nirujjhati tassa tattha maggasaccaṃ nirujjhitthāti?

Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhittha. Abhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nirujjhittha tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhatīti?

Abhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhati. Abhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca nirujjhittha samudayasaccañca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

111. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ na nirujjhittha tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti? Natthi.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa maggasaccaṃ na nirujjhitthāti?

Abhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhittha. Anabhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhittha tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Anabhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Anabhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca na nirujjhittha dukkhasaccañca na nirujjhati.

112. (Ka) yassa samudayasaccaṃ na nirujjhati tassa maggasaccaṃ na nirujjhitthāti?

Abhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhittha. Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhittha tassa samudayasaccaṃ na nirujjhatīti?

Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati. Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ maggasaccañca na nirujjhittha samudayasaccañca na nirujjhati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

113. Yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

114. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhitthāti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca na nirujjhati samudayasaccañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ na nirujjhittha tassa tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca na nirujjhittha dukkhasaccañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhitthāti?

Abhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe anabhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhittha tassa tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe anabhisametāvīnaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe anabhisametāvīnaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhittha dukkhasaccañca na nirujjhati.

115. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ na nirujjhati tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhitthāti?

Abhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne anabhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhittha tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhatīti?

Anabhisametāvīnaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhati. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne anabhisametāvīnaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhittha samudayasaccañca na nirujjhati.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

116. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhati samudayasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca nirujjhati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca nirujjhati.

117. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nirujjhati tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ nirujjhatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca nirujjhati.

(Kha) anulomaokāso

118. Yattha dukkhasaccaṃ nirujjhati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

119. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca nirujjhati samudayasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati. Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca nirujjhati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nirujjhati tassa tattha maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nirujjhatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhati. Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca nirujjhati.

120. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nirujjhati tassa tattha maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca nirujjhati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca nirujjhati.

(Gha) paccanīkapuggalo

121. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca na nirujjhati samudayasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca na nirujjhati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati. Arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca na nirujjhati.

122. (Ka) yassa samudayasaccaṃ na nirujjhati tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne [vattamāne, nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ (sī. syā.)] tesaṃ maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca na nirujjhati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

123. Yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

124. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ arūpe aggamaggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca na nirujjhati samudayasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca na nirujjhati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati. Arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ arūpe aggamaggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhati. Arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca na nirujjhati.

125. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ na nirujjhati tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca na nirujjhati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca na nirujjhiti.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

126. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhittha tassa samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhittha samudayasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nirujjhittha tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccañca nirujjhittha maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

127. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nirujjhittha tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccañca nirujjhittha maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

128. Yattha dukkhasaccaṃ nirujjhittha…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

129. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nirujjhittha tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca nirujjhittha samudayasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nirujjhittha tassa tattha maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha dukkhasaccañca nirujjhittha maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nirujjhitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nirujjhittha. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha maggasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca nirujjhittha.

130. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nirujjhittha tassa tattha maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha samudayasaccañca nirujjhittha maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhitthāti.

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhittha. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha maggasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca nirujjhittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

131. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhittha tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhittha tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

132. (Ka) yassa samudayasaccaṃ na nirujjhittha tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

133. Yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhittha…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

134. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhittha tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti? Nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ na nirujjhittha tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhissatīti? Nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

135. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ na nirujjhittha tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca na nirujjhittha maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhitthāti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti āpāyikānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca na nirujjhittha.

Nirodhavāro.

2. Pavatti 3. uppādanirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

136. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa samudayasaccaṃ nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nirujjhati tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhati tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti? No.

137. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ nirujjhatīti? No.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhati tassa samudayasaccaṃ uppajjatīti? No.

(Kha) anulomaokāso

138. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tattha samudayasaccaṃ nirujjhatīti?

Asaññasatte tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tattha samudayasaccaṃ nirujjhati…pe….

(Yatthakaṃ uppādavārepi nirodhavārepi uppādanirodhavārepi sadisaṃ natthi nānākaraṇaṃ).

(Ga) anulomapuggalokāsā

139. Yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhatīti? No.

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ).

(Gha) paccanīkapuggalo

140. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhatīti?

Taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nuppajjati samudayasaccañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ na nirujjhati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhati dukkhasaccañca nuppajjati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ na nirujjhatīti?

Maggassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte maggavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte maggavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca na nirujjhati dukkhasaccañca nuppajjati.

141. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ na nirujjhatīti?

Maggassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhati. Taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe maggavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca na nirujjhati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhati tassa samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati. Maggavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ maggasaccañca na nirujjhati samudayasaccañca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

142. Yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

143. Yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati…pe….

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ, yassayatthakepi nirodhasamāpannānanti na kātabbaṃ).

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

144. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa samudayasaccaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Atītā pucchā yathā uppādavāre vibhattā evaṃ uppādanirodhavārepi anulomampi paccanīkampi vibhajitabbaṃ).

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

145. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjissati tassa samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ tesaṃ dukkhasaccañca uppajjissati samudayasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjissati tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ dukkhasaccañca uppajjissati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana…pe…? Āmantā.

146. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjissati tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccañca uppajjissati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ uppajjissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca uppajjissati.

(Kha) anulomaokāso

147. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjissati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

148. Yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjissati tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha …pe… itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha…pe…. (Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ).

(Gha) paccanīkapuggalo

149. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjissati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjissatīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca nuppajjissati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjissati tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjissatīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ maggasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca nuppajjissati.

150. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjissati tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjissati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ tesaṃ samudayasaccañca nuppajjissati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ nuppajjissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ tesaṃ maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca nuppajjissati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

151. Yattha dukkhasaccaṃ nuppajjissati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

152. Yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjissati…pe….

(Yassakampi yassayatthakampi sadisaṃ, samudayasaccaṃ maggasaccaṃ nānākaraṇaṃ, aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe, arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca nuppajjissati).

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

153. Yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa samudayasaccaṃ nirujjhitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana…pe….

(Paccuppannaatītā [paccuppannenātītā (syā.)] pucchā uppādavārepi uppādanirodhavārepi yassakampi yatthakampi yassayatthakampi anulomampi paccanīkampi sadisaṃ, asammohantena vibhajitabbā).

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

154. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati. Itaresaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca uppajjati samudayasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca uppajjati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca uppajjati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca uppajjati.

155. (Ka) yassa samudayasaccaṃ uppajjati tassa maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca uppajjati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ uppajjatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ uppajjati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca uppajjati.

(Kha) anulomaokāso

156. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjati…pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

157. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ…pe… itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ…pe….

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati tassa tattha maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccañca uppajjati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ uppajjatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati. Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca nirujjhissati dukkhasaccañca uppajjati.

158. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ uppajjati tassa tattha maggasaccaṃ nirujjhissatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha samudayasaccañca uppajjati maggasaccañca nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha maggasaccaṃ nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjati. Ye maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccañca nirujjhissati samudayasaccañca uppajjati.

(Gha) paccanīkapuggalo

159. (Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nuppajjati samudayasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca nuppajjati.

(Ka) yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggaphalassa uppādakkhaṇe tesaṃ dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggaphalassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca nuppajjati.

160. (Ka) yassa samudayasaccaṃ nuppajjati tassa maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ samudayasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca nuppajjati.

(Ṅa) paccanīkaokāso

161. Yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati…pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

162. (Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca nuppajjati samudayasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggamaggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca nuppajjati.

(Ka) yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggaphalassa uppādakkhaṇe asaññasattā [apāyā asaññasattā (syā.)] cavantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccañca nuppajjati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti?

Arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ [apāyaṃ asaññasattaṃ (syā.)] upapajjantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe aggaphalassa uppādakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhissati dukkhasaccañca nuppajjati.

163. (Ka) yassa yattha samudayasaccaṃ nuppajjati tassa tattha maggasaccaṃ na nirujjhissatīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti ye caññe maggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha samudayasaccañca nuppajjati maggasaccañca na nirujjhissati.

(Kha) yassa vā pana yattha maggasaccaṃ na nirujjhissati tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti?

Āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya uppādakkhaṇe tesaṃ tattha maggasaccaṃ na nirujjhissati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ nuppajjati. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ āpāyikānaṃ ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti tesaṃ taṇhāya bhaṅgakkhaṇe taṇhāvippayuttacitte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha maggasaccañca na nirujjhissati samudayasaccañca nuppajjati.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

164. Yassa dukkhasaccaṃ uppajjittha tassa samudayasaccaṃ nirujjhissatīti?

(Yathā nirodhavāre atītānāgatā [atītenānāgatā (syā.)] pucchā anulomampi paccanīkampi vibhattā evaṃ uppādanirodhavārepi asammohantena vibhajitabbaṃ).

Uppādanirodhavāro.

Pavattivāro niṭṭhito.

3. Pariññāvāro

1. Paccuppannavāro

165. (Ka) yo dukkhasaccaṃ parijānāti so samudayasaccaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana samudayasaccaṃ pajahati so dukkhasaccaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo dukkhasaccaṃ na parijānāti so samudayasaccaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana…pe…? Āmantā.

2. Atītavāro

166. (Ka) yo dukkhasaccaṃ parijānittha so samudayasaccaṃ pajahitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yo dukkhasaccaṃ na parijānittha so samudayasaccaṃ nappajahitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana…pe…? Āmantā.

3. Anāgatavāro

167. (Ka) yo dukkhasaccaṃ parijānissati so samudayasaccaṃ pajahissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana…pe…? Āmantā.

(Ka) yo dukkhasaccaṃ na parijānissati so samudayasaccaṃ nappajahissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana…pe…? Āmantā.

4. Paccuppannātītavāro

168. (Ka) yo dukkhasaccaṃ parijānāti so samudayasaccaṃ pajahitthāti? No.

(Kha) yo vā pana samudayasaccaṃ pajahittha so dukkhasaccaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo dukkhasaccaṃ na parijānāti so samudayasaccaṃ nappajahitthāti?

Arahā dukkhasaccaṃ na parijānāti, no ca samudayasaccaṃ nappajahittha. Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā dukkhasaccañca na parijānanti samudayasaccañca nappajahittha.

(Kha) yo vā pana samudayasaccaṃ nappajahittha so dukkhasaccaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī samudayasaccaṃ nappajahittha, no ca dukkhasaccaṃ na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā samudayasaccañca nappajahittha dukkhasaccañca na parijānanti.

5. Paccuppannānāgatavāro

169. (Ka) yo dukkhasaccaṃ parijānāti so samudayasaccaṃ pajahissatīti? No.

(Kha) yo vā pana samudayasaccaṃ pajahissati so dukkhasaccaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo dukkhasaccaṃ na parijānāti so samudayasaccaṃ nappajahissatīti?

Ye maggaṃ paṭilabhissanti te dukkhasaccaṃ na parijānanti, no ca samudayasaccaṃ nappajahissanti. Arahā ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te dukkhasaccañca na parijānanti samudayasaccañca nappajahissanti.

(Kha) yo vā pana samudayasaccaṃ nappajahissati so dukkhasaccaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī samudayasaccaṃ nappajahissati, no ca dukkhasaccaṃ na parijānāti. Arahā ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te samudayasaccañca nappajahissanti dukkhasaccañca na parijānanti.

6. Atītānāgatavāro

170. (Ka) yo dukkhasaccaṃ parijānittha so samudayasaccaṃ pajahissatīti? No.

(Kha) yo vā pana samudayasaccaṃ pajahissati so dukkhasaccaṃ parijānitthāti? No.

(Ka) yo dukkhasaccaṃ na parijānittha so samudayasaccaṃ nappajahissatīti?

Ye maggaṃ paṭilabhissanti te dukkhasaccaṃ na parijānittha, no ca te samudayasaccaṃ nappajahissanti. Aggamaggasamaṅgī ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te dukkhasaccañca na parijānittha samudayasaccañca nappajahissanti.

(Kha) yo vā pana samudayasaccaṃ nappajahissati so dukkhasaccaṃ na parijānitthāti?

Arahā samudayasaccaṃ nappajahissati, no ca dukkhasaccaṃ na parijānittha. Aggamaggasamaṅgī ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te samudayasaccañca nappajahissanti dukkhasaccañca na parijānittha.

Pariññāvāro.

Saccayamakaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

Subodhālaṅkāraṭīkā

Ganthārambhakathā

Yo pādanīrajavarodararādhitena […rādikena (ka.)],
Lokattayena’vikalena nirākulena;
Viññāpayī nirupameyyatamattano taṃ,
Vande munindamabhivandiya vandanīyaṃ.

Patto sapattavijayo jayabodhimūle,
Saddhammarājapadaviṃ yadanuggahena;
Sattāpasatta [sattappasattha (ka.)] vipulāmalasagguṇassa,
Saddhammasāraratanassa namatthu tassa.

Yo bhājanattamabhisambhuṇi sagguṇassa,
Tassāpi dhammaratanassa mahārahassa;
Sambhāvitaṃ sasirasāhitasannatehi,
Sambhāvayāmi sirasā gaṇamuttamaṃ taṃ.

Ye’nantatantaratanākaramanthanena,
Manthā’calollasitañāṇavarena laddhā;
Sārā matāti sukhitā sukhayanti caññe,
Te me jayanti guravo guravo guṇehi.

1. Dosāvabodha paṭhamapariccheda

Ratanattayappaṇāmavaṇṇanā

1. **Munindavadanambhoja-gabbhasambhavasundarī;**
Saraṇaṃ pāṇinaṃ vāṇī, mayhaṃ pīṇayataṃ manaṃ.

1. Athāyaṃ ganthakāro ganthārambhe pubbapayogānubandhasabhāvasiddhikaviguṇopetānaṃ yatipotānaṃ tadupāyantaraviratā kamantarāpetaparakkamasambhavenādhigatabyasanasatamupalabbha dayāsañjātarasarasahadayatāya tadupāyabhūtaṃ bandhalakkhaṇaṃ viracayitukāmobhimatasiddhinimittamattanodhigatasaddhammadevatānussaraṇaṃ tāva dassetumāha ‘‘**muninde**’’ccādi. Nanu ‘‘bandhalakkhaṇaṃ viracayitukāmo’’ti vuttaṃ, kimettha lakkhaṇakaraṇena adiṭṭhalakkhaṇāpi dissanti bandhantāti? Saccaṃ, tathāpi te ghuṇakkharappakāsā tabbidūnaṃ payogānusārino vā siyuṃ, pubbe katasatthaparicayā vā siyunti viññeyyaṃ. Vāṇī mayhaṃ manaṃ pīṇayatanti sambandho. **Vāṇī**ti vā sarassatyaparanāmadheyyā kāci devatā, sā sabbāvadātā yathicchitatthasādhanapuṇḍarīkagabbhe nisīdatīti lokavādo. **Vāṇī**ti pana paccuhavirahenābhimatasiddhinibandhanekatāṇo sammāsambuddhabhāsito saddhammo, tatoyevāyaṃ devatā ruppate. Tattha sarassatiyā yathā’sattā jātāya manosampīṇananti loko, saddhammadevatāya tu manopīṇanaṃ, tassā sabbavajjarahitāyaccantanimmalāya nirantaratthanekatāṇappavattiyā manaso sampīṇanaṃ. Tena ca passaddhi, tāya pana sukhaṃ, tenāpi samādhi, samādhisambhavena yathābhūtāvabodhasambhavato vicittānekasaddatthavisesā paṭibhantyanāyāsena, tato ca yathicchitasiddhinipphattīti vaṅkavuttiyā tappasādamāsīsati.

Kiṃvisiṭṭhoccāha ‘‘**muninde**’’ccādi. Ubho loke munāti jānātīti muni, indati paramissariyaṃ pavatteti sabbatthāti indo, muni ca so indo ca, munīnaṃ indoti vā **munindo,** sammāsambuddho. Tatoyaṃ tassa nimittakasaññā. Vijjamānesupi pariyāyasaddesvaññesu kavikāmitassatthassekantavācakatteno’ cityasamposakoyaṃ **muninda**saddo, tathā hi yo ubhayalokajānanena munīnaṃ paramissariyapuggalānampi paramissariyaṃ vatteti, so paraṃ pīṇeti hetubhāvena’tre’tyu’citameva, tathā padantarānampi ocityaṃ poseti. Tathā hi tādisassa vadanāravindodare sambhavā sundarī, tatoyeva paṭisaraṇaṃ, tasmā ca mano pīṇetīti. Tassa vadanaṃ, tamiva **munindavadanaṃ,** ambhojaṃ. Tameva vā lakkhisaṃyogitādisadhammena’mbhojaṃ, padumaṃ. Tassa gabbho. Tattha **sambhavena** pavattiyā, uppattiyā vā **sundarī** niravajjā devatā. Vācā pana dosalesenāpa’samphuṭṭhāva niravajjā, tathā ca vakkhati ‘‘guṇālaṅkārasaṃyuttā’’ [subodhālaṅkāra 14 gāthā] iccādi. Tatovāyaṃ **saraṇaṃ pāṇinaṃ** sattānaṃ paṭibhānādiguṇavisesāvahattamattena paṭisaraṇabhūtā devatā. Vācā pana sabbupaddavanivāraṇena sabbahitasukhasampadāsampādanenaccantapaṭisaraṇabhūtā. Sabhāvanapuṃsakattā cettha na liṅgaparivattanaṃ. Mayhanti ekavacanenattano nirabhimānata’māneti sajjanamācāraṃ. Abhinnapadasileso cāyaṃ, sabbatthevāvīkatasaddappayogato. Sileso cāyaṃ vaṅkavuttiyā sabbattha siriṃ poseti. Tathā ca vakkhati ‘‘vaṅkavuttīsu poseti, sileso tu siriṃ para’’nti [subodhālaṅkāra 172 gāthā]. Ayamettha saṅkhepena nayena atthavaṇṇanā. Vitthāranayena pana nānappakārenattho saṃvaṇṇetuṃ sakkā. Tathā sati ganthagāravopi siyāti pakāroyamevabbhupagato.

1. Suparisuddhabuddhigocaraparamavicittaganthakārakoyamācariya-saṅgharakkhitamahāsāmipādo sapiṭakattayasabbasatthapārāvataraṇena sañjātānappakapītisukhamanubhavaṃ paṭipattipaṭivedhasāsanadvayassa pariyattimūlakattā yena kenaci pariyāyena tassā pariyattiyā atthāvabodhena ‘‘appeva nāma sādhujanaṃ paritoseyya’’miti tadadhigamopāyabhūtamidaṃ pakaraṇamārabhanto ganthārambhe iṭṭhadevatāya paṇāmakaraṇaṃ satācārānurakkhaṇatthaṃ [sadācārānurakkhaṇatthaṃ (ka.)], visesato abhimataganthassānantarāyena parisamattiyā ca kāraṇamiti iṭṭhadevatānussaraṇaṃ, ganthantarārambhapaṭikkhepakajanapaṭibāhanapubbakāni abhidhānābhidheyyakaraṇappakārapayojanāni ca dassento **‘‘munindavadanambhoja…pe… parissamo’’**ti gāthattayamāha. Ettha paṭhamagāthāya iṭṭhadevatāsaṅkhātaratanattayappaṇāmo dassito, dutiyagāthāya ārambhapaṭikkhepakajanā nisedhitā, tatiyagāthāya abhidhānādikaṃ dassitaṃ. Tathā hi lokuttaradhammanissitapariyattisaṅkhātasabbaññubhāratiyā manosampīṇanāsīsanāpadesena attano nissesadhammaratane pasādo pakāsito. So pana dhammappasādo tadavinābhāvato buddhasaṅghesupi siddhoti ratanattayavisayaṃ paṇāmaṃ vaṅkavuttiyā dasseti. So hi atthato paṇāmakriyābhinipphādikā kusalacetanā. Ettha phalaṃ heṭṭhā vuttameva.

Puna santesu rāmasammādyalaṅkāresu piṭṭhapisanaṃ viya hotīdaṃ alaṅkārakaraṇanti vadantā viruddhavādino rāmasammādīnamatthibhāvaṃ ubbhāvetvā [abhyupagametvā (ka.)] te suddhamāgadhikā na vaḷañjentīti iminā paṭisiddhā. Nirākaraṇaphalañhi ganthassa niddosabhāvova. Apica saddālaṅkāraatthālaṅkāradīpakena **alaṅkāra**saddena ganthasarīrasaṅkhātasaññino saññāsaṅkhātaabhidhānañca **alaṅkāra**saddassa saddālaṅkārādyabhidheyyañca suddhamāgadhikattaṃ vatvā **alaṅkāra**saddassa visesanabhūtaanurūpasaddopādānena buddhavacanassa upayogattaṃ māgadhikavohārena bhavatīti gamyamānattā karaṇappakārañca alaṅkāraganthappavattiyā atthālaṅkārādinissitattā iminā **alaṅkāra**saddeneva alaṅkārasaṅkharaṇasaṅkhātappayojanañca dasseti.

Satthappayojanānaṃ sādhyasādhanalakkhaṇo sambandho pana sambandhassa nissayabhūtasatthappayojanānaṃ dassaneneva tannissitattā sayampi vutto hoti. Vuttaṃ hi–

‘‘Satthaṃ payojanañceva, ubho sambandhanissayā;
Vuttā taṃvuttiyāyeva, vutto tannissitopi so’’ti.

Tassattho– **sambandhanissayā** sambandhassa ādhārabhūtā **satthaṃ, payojanañca ubho vuttā, taṃvuttiyāyeva** tesaṃ ubhinnaṃ kathaneneva **tannissito** te nissāya pavatto **sopi** sambandho **vutto** bhavatīti.

Ettha abhidhānakathanaṃ vohārasukhatthaṃ, abhidheyyādikathanaṃ pana tehi yuttānaṃyeva ganthānaṃ subuddhipubbakādīnaṃ upādeyyattañca tabbiparītānaṃ ummattakavacanādīnamivaanupādeyyattañca pakāsanatthanti veditabbaṃ. Vuttañhi –

> ‘‘Sambandhānuguṇopāyaṃ [sambandhyanuguṇopāyaṃ (ka.)], purisatthābhidhāyakaṃ;
> Vīmaṃsādhigataṃ [vīmaṃsādhikataṃ (sī.)] vākya-matonadhigataṃ […nadhikataṃ (sī.)] para’’nti.

Tassattho– **sambandhānuguṇopāyaṃ** sādhiyasādhanalakkhaṇasambandhassa nissayabhūtavāccavācakānaṃ sambandhibhūtānaṃ aññamaññānurūpaguṇaparijānane kāraṇabhūtaṃ **purisatthābhidhāyakaṃ** catubbidhadhammaatthakāmamokkhasaṅkhātānaṃ purisatthānaṃ vācakabhūtaṃ **vākyaṃ** ‘‘ekākhyāto padaccayo, siyā vākyaṃ sakārako’’ti [abhidhānappadīpikā 106 gāthā] vuttalakkhaṇamajjhapatitavākyasamudāyopetaṃ mahāvākyasarūpasatthaṃ **vīmaṃsādhigataṃ** ñāṇagatilakkhaṇaupaparikkhāya adhigataṃ adhippetaṃ, **ato paraṃ** vuttalakkhaṇasatthato aññaṃ **anadhigataṃ** nādhippetanti. Idaṃ panettha gāthānaṃ nikkhepappayojanaṃ.

Loke padumagabbhe vasantiyā sabbaṅgadhavalāya yathicchitatthasādhikāya sarassatīnāmikāya devatāya ‘‘vāṇī’’ti vohārato iminā atthena yojetvā abhinnapadasilesālaṅkāravasena vuttattā padattho evaṃ veditabbo – munindassa sobhāsugandhādiguṇayogato mukhasadisassa, no ce mukhasaṅkhātaambhojassa **gabbhe** udare **sambhavena** pavattiyā uppattiyā vā **sundarī** niddosā, sobhanā vā **pāṇinaṃ saraṇaṃ** atoyeva ahitāpanayanahitāvahatthena sabbasattānaṃ paṭissaraṇabhūtā **vāṇī** yathāvuttaguṇopetā sarassatīdevatā, no ce sabbaññubhāratīti vuttasaddhammaratanaṃ **mayhaṃ manaṃ** ganthaviracane byāvaṭassa me cittaṃ **pīṇayataṃ** abhimatatthasampādanena pīṇayatūti.

Ubhayalokajānanato muni ca so indabhāvapavattanato indo ceti kammadhārayena vā, agāriyamunianagāriyamunisekhamuniasekhamunīnaṃ catunnaṃ pañcamo hutvā indoti chaṭṭhītappurisena vā **munindo**. Devatāpakkhe vadanamiva **vadanan**ti ambhoje, saddhammapakkhe ambhojamiva **ambhojan**ti vadane ca upacārena gahite kammadhārayo. Munindassa vadanambhojamiti ca, tassa gabbhoti ca, tasmiṃ sambhavoti ca, tena sundarīti ca vākyaṃ. Vāṇiyā visesanattepi ekantanapuṃsakattā **saraṇa**saddassa na liṅgaparivattanabhāvo. **Pāṇinan**ti rassattaṃ, dīghassa byabhicārattā. Mayhanti ekavacanena attano sādhuguṇodayakāraṇaṃ niratimānataṃ dīpeti. Santesupi aññesu jinapariyāyesu **muninda**saddo iṭṭhamanosampīṇanaambhojatulyatāsundarittasaraṇattasaṅkhātānaṃ atthantarānaṃ ocityaṃ posetīti payutto. Tathā hi tādisassa mukhaṃ ambhojatulyaṃ, tasmiṃ mukhodare sambhavā sundarī, tatoyeva pāṇinaṃ saraṇaṃ. Tasmāyeva manosampīṇane paṭuttaṃ subyattamiti ocityaṃ hoti. Loke patthaṭamidamocityamādaraṇīyaṃ hoti. Tasmiñhi uttamakavayoyeva upadesakāti. Vuttañhi –

> ‘‘Ocityaṃ nāma viññeyyaṃ, loke vikhyātamādarā;
> Tatthopadesappabhavā, sujanā kavipuṅgavā’’ti [subodhālaṅkāra 104 gāthā].

Nimittavaṇṇanā

2. **Rāmasammādyalaṅkārā, santi santo purātanā;**
Tathāpi tu vaḷañjenti, suddhamāgadhikā na te.

2. Athevamabhigatāmitasiddhisampadāpādanekacaturaparamiṭṭhadevatābhāvarūpitasaddhammaratanasso’ padassitanipaccakārena iṭṭhadevatāpūjaṃ dassetvā ‘‘nanu bandhalakkhaṇamatthiyeva pubbakaṃ, tasmā kimanena piṭṭhapisanene’’ti lakkhaṇantarārambhapaṭikkhepakajanapaṭibāhanapubbakamabhidheyyappayojana- sambandhe dassetumāha **‘‘rāmasamme’’**ccādi. Rāmasammādīnaṃ rāmasammapabhutīnaṃ pubbācariyānaṃ, rāmasammādayo vā taṃsambandhato. Bhavati hi taṃsambandhato tabbohāro yathā kiñcipi vejjasatthaṃ ‘‘bimbisāro’’ti. **Alaṅkārā** bhūsāvisesā, bandhālaṅkārapaṭipādakatthena alaṅkārakhyā ganthavisesā vā. **Santo** sobhanā. Dvepi purā pubbakāle bhavā **purātanā,** porāṇikā. Ubhopi santi. Yajjapi saṃvijjanti. **Tathāpi tū**ti nipātasamudāyoyaṃ visesābhidhānārambhe. Evaṃ santepīti attho. **Suddhamāgadhikā**ti magadhesu bhavā, tattha viditā vā magadhā, saddā. Te etesaṃ santi, tesu vā niyuttāti māgadhikā. Suddhā ca sakkaṭādibhāsitakālusiyābhāvena visuddhā, asammissā vā aparicitattā te māgadhikā cāti **suddhamāgadhikā,** yatipotā. **Te** yathāvutte alaṅkāre ābharaṇavisese na vaḷañjenti, pasādhanavisese nānubhavanti. Ganthavisese pana uggahaṇadhāraṇādivasena attano suddhamāgadhikattā, rāmasammādīnañca sakkaṭādibhāvatoti ayamettha saddattho. Bhāvatthalesopettha paripūrati, tathāvidhapatītiyogato. Suddhamāgadhikā attano parisuddhabhāvena pubbe sobhanāpi te alaṅkārā idāni malaggahitabhāvappattā ''kiṃ tehi malaggahitehi amhādisānaṃ suddhasattāna''nti na vaḷañjentīti.

''Patīyamānaṃ pana kiñci vatthu,
Attheva vāṇīsu mahākavīnaṃ;
Yaṃ taṃ pasiddhāvayavātiritta-
Mābhāti lāvaṇyamivaṅganāsū''ti.

Hi vuttaṃ.

2. **Santo** viññūhi pasatthattā sobhanā **purātanā** pubbakālasambhūtā **rāmasammādyalaṅkārā** rāmasammādīhi ācariyehi viracitattā, tesaṃ taṃsambandhato tabbohārasadisanāmattā vā rāmasammādayo nāma alaṅkārā kismiñci vejjasatthe ''bimbisāro''ti vohāro viya. Alaṅkārā bhūsāvisesā, alaṅkārattapaṭipādanato alaṅkāranāmikā ganthavisesā vā **santi** kiñcāpi vijjanti, **tathāpi tu** evaṃ santepi **suddhamāgadhikā** sakkaṭapākatādīsu aññabhāsāsu paricayābhāvato kevalamāgadhikā **te** rāmasammādike alaṅkāre **na vaḷañjenti** pasādhanavasena, uggahaṇadhāraṇādivasena na sevanti. Magadhesu bhavā, tesu vā viditā magadhā, saddā. Te etesaṃ atthi, tesu niyuttāti vā **māgadhikā. Su**ddhasaddo magadhavisesano, māgadhikavisesano vā hoti. Saddānaṃ tādisapatītivisesayogato bhāvatthalesopi idha dippati. Tathā hi suddhamāgadhikā attano suddhattā tesaṃ vinyāsena sobhanatte satipi bhāsāya purātanattā aparisuddhoti avamaññamānā na vaḷañjentīti. Vatticchitassatthassa upatthambhakabhūto bhāvatthalesopi mahākavīnaṃ vacanesuyeva labbhatīti daṭṭhabbo. Vuttaṃ hi–

''Patīyamānaṃ pana kiñci vatthu,
Attheva vāṇīsu mahākavīnaṃ;
Yaṃ taṃ pasiddhāvayavātiritta-
Mābhāti lāvaṇyamivaṅganāsū''ti.

Tassattho – **mahākavīnaṃ** pūjitakavīnaṃ **vāṇīsu** vacanavisesesu **patīyamānaṃ** gammamānaṃ **yaṃ kiñci vatthu** yo koci atthaleso **attheva** atthi eva, **taṃ** vatthu **aṅganāsu** vanitāsu **pasiddhāvayavātirittaṃ** hatthapādādipākaṭasarīrāvayavato adhikaṃ **lāvaṇyamiva** manogocarībhūtasundarattaṃ viya **pasiddhāvayavātirittaṃ** pakāsasaddāvayavato adhikaṃ hutvā **ābhāti** dippatīti.

Abhidhānādivaṇṇanā

3. **Tenāpi nāma toseyya-mete'laṅkāravajjite;**
Anurūpenā'laṅkāre-ne'sameso parissamo.

3. **Tene**ccādi. Yena te alaṅkāre na vaḷañjenti, **tena** kāraṇena **alaṅkāravajjite** ābharaṇehi, ganthavisesehi vā rahite, alaṅkārā vā yathāvuttavajjitā yehi te, **ete** yatipote **esaṃ** yatipotānaṃ **anurūpena** idāni viraciyamānattābhinavabhāvato, dasabalavadanakamalamajjhavāsitabhāsitaviracitabhāvato ca anucchavikena **alaṅkārena** ābharaṇena, alaṅkārasatthena vā **toseyyaṃ apināma** yathicchitapasādhanavasena, savanadhāraṇādivasena vā vaḷañjanena santuṭṭhe kareyyaṃ appeva nāma yannūnāti **eso parissamo** ayaṃ amhākaṃ tādisasantuṭṭhijanakālaṅkārapakaraṇappayogo.

Alaṅkaronti attabhāvamanenāti **alaṅkāro,** ābharaṇaṃ hārakeyūrādi. Alaṅkaronti bandhasarīramanenāti **alaṅkāro**timinā pana **alaṅkāra**saddena pasādādayo saddālaṅkārā, sabhāvavutyādayo ca atthālaṅkārā nānappakārā saṅgahitā, yehi saddatthasaṅkhātaṃ bandhasarīraṃ sobhate, yathā hi purisasarīre hārakeyūrādyalaṅkāro nyasyate, yena sobhate, tathā bandhasarīrepi saddālaṅkārā, atthālaṅkārā ca nikkhipīyanti, yato sobhate. Teneva vakkhati ''taṃ tu pāpentulaṅkārā, vindanīyatarattana''nti [subodhālaṅkāra 9 gāthā] ca, ''atthālaṅkārasahite''ccādikañca [subodhālaṅkāra 164 gāthā].

Alaṅkāravidhānabhāvena tu bandhasarīrampi tadatthiyā alaṅkāro, tathā tappaṭipādakaṃ subodhālaṅkāranāmadheyyasatthaṃ alaṅkatapaṭipādakattena maṅgalasuttanti viya. Vakkhati hi ''ganthopi kavivācāna-malaṅkārappakāsako'' [subodhālaṅkāra 12 gāthā] ccādi. Atra uccate –

''Mukhyolaṅkārasaddoyaṃ, saddatthālaṅkatissito;
Sāmatthiyā tvadhiṭṭhāne, tathā satthepi tabbatī''ti.

Anenassābhidheyyādīni vuccanti. Abhidhīyate iti abhidheyyaṃ, samuditena satthena vacanīyattho. So ca sarīrālaṅkāravibhāgakappanāya tesaṃ paṭipādanaṃ. Subodhālaṅkārena hi te paṭipādīyanti. Yena ca yo paṭipādīyati, tassāyamattho bhavatīti abhidheyyasatthopi. Dassitameva tu sarīrālaṅkārasaṅkharaṇaṃ payojanaṃ, taṃ nissāya subodhālaṅkārappavattito. Yassa hi yamuddissa pavatti hoti, taṃ tassa payojanaṃ, taṃ pana kavittakittipasiddhādilakkhaṇaṃ, paramparāya tadatthatāya subodhālaṅkārasaṅkharaṇassa. Satthapayojanānaṃ, sādhiyasādhanalakkhaṇo sambandho tu nissayapadassinā dassitoyeva. Yathāha –

''Satthaṃ payojanañceva, ubho sambandhanissayā;
Vuttātaṃvuttiyāyeva, vutto tannissitopi so''ti.

Abhidheyyādikathanañca taṃsamaṅgisseva ca vīmaṃsāvisesasamaṅgīnamupādīyamānattā, aññādisassa pana ummattakavacanādino viya heyyattā. Vuttañhetaṃ –

''Sambandhānuguṇopāyaṃ, purisatthābhidhāyakaṃ;
Vīmaṃsādhigataṃ vākya-matonadhigataṃ para''nti.

Vākyanti cettha vākyalakkhaṇopetamantaravākyasannicayaṃ mahāvākyasarūpaṃ satthamevādhippetaṃ.

3. Yena te te alaṅkārena vaḷañjenti, **tena** kāraṇena **alaṅkāravajjite** ābharaṇavisesehi, ganthavisesehi vā vajjite, te virahite yehi **ete** suddhamāgadhike **esaṃ** suddhamāgadhikānaṃ **anurūpena** abhinavabhāvato māgadhikasarūpaṃ anugatarūpena, dasabalabhāsitaviracitattā vā anukūlena **alaṅkārena** ābharaṇavisesena, ganthavisesena vā **toseyyaṃ** alaṅkāravaḷañjāpanena, ganthavisese [ganthavisaye (ka.)] uggahaṇadhāraṇādikārāpanena vā santuṭṭhe kareyyaṃ **apināma** yaṃnūna sundaramiti, **eso parissamo** ayaṃ mama alaṅkārapakaraṇappayogo. **Apināmā**ti ettha **i**tisaddo gamyamāno.

Alaṅkārehi vajjitā, alaṅkārā vajjitā yehi vāti ca. Rūpassa anu **anurūpaṃ,** rūpaṃ anugataṃ anurūpaṃ vā, tena anurūpena. Alaṅkaronti attabhāvamaneneti **alaṅkāro,** hārakeyūrādi ābharaṇapakkhe, ganthapakkhe tu alaṅkaronti bandhasarīramaneneti **alaṅkāro**. Iminā mukhyabhāvena pasādādisaddālaṅkārā ca sabhāvavutyādiatthālaṅkārā ca pavuccanti. Amukhyato pana imesaṃ dvinnaṃ alaṅkārānamadhiṭṭhānabhūtabandhasarīrampi, tathā maṅgalasuttaratanasuttādivohāro viya alaṅkārapakāsakaṃ ''sammā bujjhanti dvippakārā alaṅkārā anene''ti iminā atthena laddhasubodhālaṅkāravaranāmadheyyasatthampi vuccati. Vuttamidameva –

''Mukhyolaṅkārasaddoyaṃ, saddatthālaṅkatissito;
Sāmatthiyā tvadhiṭṭhāne, tathā satthepi tabbatī''ti.

Ettha **sāmatthiyaṃ** nāma tadādhāratappaṭipādakattavohārato tadādheyyatappaṭipādanīyaṃ na bhavati ce, aññaṃ kiṃ bhavatīti aññathānupapattilakkhaṇamevāti.

4. **Yesaṃ na sañcitā paññā-nekasatthantarocitā;**
Sammohabbhāhatāve'te, nāvabujjhanti kiñcipi.

5. **Kiṃ tehi pādasussūsā, yesaṃ natthi gurūnī’ha** [garūniha (ka.)];
Ye tappādarajokiṇṇā, te’va sādhūvivekino.

4-5. Evaṃ lakkhaṇārambhapaṭikkhepakajanapaṭibāhanapubbakamabhidheyyādikaṃ dassetvā idāni satthatova sabbattha guṇadosavivecanaṃ. Atoyeva vuccati –

‘‘Sabbattha satthatoyeva, guṇadosavivecanaṃ;
Yaṃ karoti vinā satthaṃ, sāhasaṃ kimatodhika’’nti.

Tasmā guṇadosavibhāgavicāraṇaṃ nāma tabbidūnaṃyeva, nāsatthaññūnaṃ purisapasūnaṃ. Tathā cāha –

‘‘Guṇadosamasatthaññū, jano vibhajate kathaṃ;
Adhikāro kimandhassa, rūpabhedopaladdhiya’’nti [kābyādāsa 1.8].

Yenevaṃ, tenettha guṇadosadassane pasannānekasatthacakkhuyevādhigato, naññо tabbiparītotyanvayabyatirekavasena dassento **‘‘yesa’’**ntiādigāthādvayamāha. Tattha **yesa**nti aniyamuddeso, yehīti attho. Yehi na sañcitā na rāsikatā, nānāsantānavuttinīpi ekattanayena ekasmiṃ santāne na vāsitā naparibhāvitāti vuttaṃ hoti. Kā sā? Paññā heyyopādeyyavivekarūpā. Kīdisīti āha **‘‘anekasatthantarocitā’’**ti. **Anekasmiṃ** tipiṭakatakkabyākaraṇālaṅkārasatthādike satthantare **ucitā** savanadhāraṇādivasena paricitā sāyaṃ paññā yesaṃ na sañcitāti pakataṃ. **Ete**ti yathāuddiṭṭhānaṃ niyamavacanaṃ. **Sammohabbhāhatā**ti yathāvuttāyātisayavatiyā paññāyābhāvato balappattena mohena abbhāhatā visesena pahatā, evasadditā hontīti adhippāyo. Yato evaṃ, tasmāpi **kiñcipi** heyyopādeyyarūpaṃ yaṃ kiñcideva aṭṭhānāniyojakatādisagurupādasussūsānissayapaṭiladdhavivekapaññāti- sayālābhena **nāvabujjhanti,** na jānantītyattho. Yato ālasiyādidosalesapariggahopi satatācariyasevanavasena sirovikiṇṇatādisagurupādapaṅkajambujaparāyano cirenapi kālena nānāvidhasatthantarakataparicayabalena pappoti tādisaṃ paññāveyattiyaṃ. Tenevāha bhagavā –

‘‘Nihīyati puriso nihīnasevī,
Na ca hāyetha kadāci tulyasevī;
Seṭṭhamupanamaṃ udeti khippaṃ,
Tasmā’ttano uttaritaraṃ bhajethā’’ti [a. ni. 3.26].

Tato etādiso paññavāyevettha guṇadosavibhāgavivecane adhikārī, naññо tabbiparīto purisapasūti ayametthādhippāyo. Ruḷho atthaviseso. Tenāha **‘‘kiṃ tehi pādasussūsā, yesaṃ natthi gurūnihā’’**ti. **Ihā**ti imasmiṃ loke **yesaṃ** janānaṃ gurūnaṃ kātabbā **pādasussūsā** pādaparicariyā **natthi, tehi** janehi yathāvuttanayena paññāveyattiyarasānabhiññehi **kiṃ** payojanaṃ, lesamattampi natthi, anadhigatāyevettha eteti adhippāyo. Idāni byatirekamukhena āha **‘‘ye’’**tiādi. **Ye** pubbe katapuññatādisampattisampannā **tappādarajehi** tesaṃ gurūnaṃ pādadhūlīhi **okiṇṇā** onaddhā gavacchitā, **teva sādhū** yathāvuttanayena paññāveyattiyena abhiññātā sajjanā eva **vivekino** heyyopādeyyaguṇadosavibhāganiyamanapaññāsampattisamaṅgino honti, teyevettha guṇadosavivecane adhigatāti adhippāyo. Sā cāyaṃ gurupādasussūsā visiṭṭhādarena karaṇīyāti vaṅkavuttiyā tadabhyāse sādhujane niyojeti.

4-5. Ye sakalasatthaparicitaññāṇapāṭavā yadi dosamāropayanti, tesaṃ taddosanirākaraṇaṃ vinā padesāvabodhanamattena paṇḍitamānīnaṃ vacanassāgurukaraṇaṃ vaṅkavuttiyā dassento ca taṃdvāreneva attano anaññasādhāraṇagurugāravataṃ sādhujanehi paramādarena sampādetabbamiti dassetuṃ **‘‘yesaṃ…pe… kino’’**ti gāthādvayamāha. **Anekasatthānaṃ** tipiṭakatakkabyākaraṇādīnaṃ anekesaṃ ganthānaṃ **antare** tatvatthasaṅkhātaabbhantare **ucitā** savanauggahaṇadhāraṇādivasena paricitā **paññā** sutamayā paññā **yesaṃ** yehi **na sañcitā,** dvinnamekakkhaṇe pavattiyābhāvepi upacitasamūhabhāvato, pubbakālikapaññāya aparakālikapaññāya anantaraāsevanādipaccayalābhato avatthabāhullapavattito vā sañcitabbāpi na rāsikatā. **Ete** īdisapaññāpāṭavarahitā ime **sammohabbhāhatā** paññāpāṭavābhāvato balappattena mohena visesena pahatā eva **kiñcipi** heyyopādeyyaṃ nāvabujjhanti. Na eke aneketi ca, te ca te satthā ceti ca, tesamantaramiti ca, tasmiṃ ucitāti ca sammohena abbhāhatāti ca viggaho. Tena vuttaṃ–

‘‘Guṇadosamasatthaññū, jano vibhajate kathaṃ;
Adhikāro kimandhassa, rūpabhedopaladdhiya’’nti [kābyādāsa 1.8].

Tassattho – asatthaññū jano guṇadosaṃ kathaṃ vibhajate. Tathā hi **rūpabhedopaladdhiyaṃ** nīlapītādirūpavisesāvabodhane **andhassa adhikāro** abhimukhakaraṇaṃ **kiṃ** hoti, na bhavatyeva, tasmā anekasatthantaragatasuppasannapaññācakkhunā eva guṇadosavivecanaṃ bhavati, tadabhāve na bhavatyeva. Idameva vuccate–

‘‘Sabbattha satthatoyeva, guṇadosavivecanaṃ;
Yaṃ karoti vinā satthaṃ, sāhasaṃ kimatodhika’’nti.

Tassattho – sabbattha guṇadosavivecanaṃ satthatoyeva hoti, **satthaṃ vinā** satthocitatādisapaññaṃ vinā **yaṃ karoti** guṇāguṇavibhāgaṃ karoti, yaṃ karaṇaṃ atthi, **atodhikaṃ sāhasaṃ kiṃ** āsuṃ kiriyā anupaparikkhanakiriyā nattheva.

Iha imasmiṃ loke **yesaṃ** akatapuññānaṃ janānaṃ **gurūnaṃ**

‘‘Piyo garu bhāvanīyo,
Vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā,
No cā’ṭṭhāne niyojako’’ti [a. ni. 7.37].

Niddiṭṭhaguṇopetānaṃ ācariyānaṃ kātabbā **pādasussūsā** pādaparicariyā natthi, **tehi kiṃ** payojanaṃ. **Ye** katapuññā janā **tappādarajokiṇṇā** tesaṃ gurūnaṃ pādarajehi gavacchitā, **teva sādhū** janā eva **vivekino** kalyāṇamittagurupāsanāhi adhigatavisiṭṭhavivekabuddhino bhavanti, te eva vivekaṃ jānantīti bhāvo. Sotumicchā sussūsā, taṃ nissāya kattabbapādaparicariyāpi tadatthiyā sussūsā nāma hoti. Pādesu sussūsāti ca, tesaṃ pādāti ca, tesu rajānīti ca, tehi okiṇṇāti ca viggaho. Sissānaṃ sakalābhibuddhiyā gurupaṭibaddhattā attano guṇato adhikatarāyeva sevitabbā. Vuttañhi bhagavatā –

‘‘Nihīyati puriso nihīnasevī,
Na ca hāyetha kadāci tulyasevī;
Seṭṭhamupanamaṃ udeti khippaṃ,
Tasmā’ttano uttaritaraṃ bhajethā’’ti [a. ni. 3.26].

6. **Kabbanāṭakanikkhitta-nettacittā kavijjanā;**
Yaṃkiñci racayante’taṃ, na vimhayakaraṃ paraṃ.

7. **Teye’va paṭibhāvanto, so’va bandho savimhayo;**
Yena tosenti viññūye, tatthāpya’vihitādarā.

6-7. Evametthānvayabyatirekavasenādhigate dassetvā idāni ‘‘kiṃ amhākaṃ kabbanāṭakaparicayābhāveracanāvisesābhiyogopajanitaparissamenā’’ti olīnavuttino sotujane samussāheti **‘‘kabbanāṭakā’’**tiādinā. Kavippayogasaṅkhāto bandhova kavino idanti **kabbaṃ**. Muttakādivākyasvamuttikādyavayavasabhāvā antaravākyasamudāyasampannaṃ vuttajātibhedabhinnaṃ pajjamayaṃ gajjamayaṃ pajjagajjamayaṃ campūnāmakañca, mahāvākyarūpaṃ mahākabbañca, taṃ pana mahākabbaṃ saggehi sagganāmakehi paricchedavisesehi bandhyate karīyatīti saggabandhoti pavuccati. Tassa tu lakkhaṇaṃ ‘‘saggabandhassa mukhaṃ iṭṭhāsīsanaṃ siyā paṇāmo vā bandhasambandhino kassaci atthassa niddeso vā’’tiādinā anekadhā vaṇṇenti. Taṃ yathā?

‘‘Saggabandho mahākabba-muccate tvassa lakkhaṇaṃ;

Paṇāmo vatthuniddeso, āsīsāpi ca tammukhaṃ.

Itihāsakathubbhūtaṃ, santasannissayampi vā;
Catuvaggaphalāyattaṃ, caturodāttanāyakaṃ.

Puraṇṇavutuselindu-savitūdayavaṇṇanaṃ;
Uyyānasalilakkīḷā, madhupānaratussavaṃ.

Vippalambhavivāhehi, kumārodayavaḍḍhihi;
Mantadūtappayānāji-nāyakābhyūdayehipi.

Alaṅkatamasaṃkhitta-rasabhāvanirantaraṃ;
Nātivitthiṇṇasaggehi, piyavuttasusandhibhi.

Sabbattha bhinnasaggante-hupetaṃ lokarañjakaṃ;
Kabbaṃ kappantaraṭṭhāyi, jāyate sādhvalaṅkatī’’ti [kābyādāsa 1.14 – 19 gāthā].

Tattha **itihāsakathubbhūta**nti purāvuttakathāsannissayaṃ. **Santasannissaya**nti itarasobhanādhikaraṇaguṇarājacaritādinissayaṃ vā. **Catuvaggaphalāyatta**nti dhammādicatuvaggaphalāyattaṃ. **Dhammo** nāma abbhūdayanibbānahetuko. **Attho** nāma vijjābhumyādīnaṃ yathāññāyamajjanaṃ, ajjitānañca rakkhaṇaṃ. **Kāmo** nāma nirayo visayo payogo. **Mokkho** nāma sabbasaṃsāradukkhanivatti. **Caturodāttanāyaka**nti ussāhasattimantasattipabhūsattiyogena caturo kusalo cāgātisayādiyogena udātto udāro nāyako vipakkho, paṭipakkho ca yattha, taṃ. **Madhu** nāma surā. **Vippalambho** viraho. **Manto** nītivedīhi saha kārīyanicchayo. **Dūto** sandhānappavatto puriso. **Payānaṃ** saṅgāmādinimittagamanaṃ. **Āji** sandhyābhāve viggaho. **Asaṅkhattarasabhāvanirantara**nti asaṃkhittā bahuttā **rasā** siṅgāravīrādayo, **bhāvā** ratiussāhādayo, tehi **nirantaraṃ** patthaṭaṃ. **Piyavuttasusandhibhī**ti piyāni sutisubhagāni vuttāni indavajirādīni aññamaññasambandhasaṃsaggatāya sobhano sandhi aññamaññasaṅgahā yesaṃ saggānaṃ, tehīti.

Punapi yathāvuttesu aṅgesu nagaravaṇṇanādīsu kiñca yathāsambhavaṃ madhupānādirahitampi taññūnaṃ mano rañjeti upādiyateva sabbhīti dassetumāha–

‘‘Kabbaṃ na dussataṅgehi, nyūnamapyatra kehici;
Bandhaṅgasampadā taññū, kāmamārādhayanti ce’’ti [kābyādāsa 1.20].

Punapi –

‘‘Guṇato paṭhamaṃ vatvā, nāyakaṃ tena sattuno;
Nirākaraṇamiccesa, maggo pakatisundaro.

Vaṃsavīrasutādīni, vaṇṇayitvā ripussapi;
Tajjayā nāyakukkaṃsa-kathanañca sukheti no’’ti [kābyādāsa 1.21 22 gāthā] āhu.

Sabbampetaṃ saddhammāmatarasapānasarasahadayānaṃ samphappalāpavipulavisappavesopaddutakabbanāṭakaparammukhānaṃ satatacaritasañcaritaratanabhājanānaṃ sappurisānaṃ kiṃ hadayakhedopajanitaparissameneti tadanurūpamevopadassitanti.

Nāṭakaṃ nāma bharatādināṭyasatthe nānappakāranirūpitarūpaṃ kappaṃ, taṃlakkhaṇekadesabhūtalakkhaṇāni pakaraṇādīni nava rūpakāni. Nāṭikā ca etthevāvarumbhanti. Kabbañca nāṭakañca, tesu nikkhittaṃ ṭhapitaṃ nettañca cittañca yehīti viggaho. Ke te? Kavino. Tattha **nikkhittanettacitta**vacanena sutassa cintanañca ūhāpohamukhena yathuggahitaniyāmaṃ, aviparītatthanicchayanaṃ, nicchitassa bhāvanā, nirantarābhiyogo ca dassito. **Kabbanāṭaka**vacanena sutaṃ, cintitaṃ, bhāvitañca dassitaṃ. Sute dassite tannissayaṃ sutamayañāṇampi dassitameva siyāti. ‘‘Kabbanāṭakanikkhittanettacittā’’ti iminā sutacintābhāvanānukkamena sampāditapaññāpāṭavānaṃ kabbaracanāya sāmatthiyaṃ dasseti. Hoti hi tādisānaṃ taṃsutādi bandhanakāraṇaṃ. Vuttañhi –

‘‘Sābhāvikī ca paṭibhā,
Sutañca bahu nimmalaṃ;
Amando cābhiyogoyaṃ,
Hetu hotiha bandhane’’ti [kābyādāsa 1.103 gāthā].

Yaṃkiñcīti attano cittāruḷhaṃ yaṃkiñci bandhajātaṃ. Iminā pana aniyamavacanena attano tattha ādarābhāvaṃ dīpeti. **Racayanti** karonti. **Etaṃ** tehi racitaṃ bandhajātaṃ **paraṃ** accantameva vimhayakaraṃ na hoti, tādisopāyasampattisampannassa upeyyasampattisabbhāvato anacchariyamevāti adhippāyo. **Tattha** tesu kabbanāṭakesu racanāvisesaekantopāyabhūtesu **avihitādaraāpi** sutādivasena akatādarāpi **ye** sappurisā paññavanto **yena** bandhavisesena **viññū** guṇadosaviduno satthaññuno paṇḍitajane **tosenti** pīṇenti. Tosentiyeva hi te tādise sābhāvikipaṭibhāvirahepi etādisesu atthesu sutacintābhāvanāvasena vāyamantā. Vuttañhi –

‘‘Na vijjatī yajjapi pubbavāsanā-
Guṇānubandhi paṭibhānamabbhutaṃ;
Sutena vācu’ssahanenupāsitā,
Dhuvaṃ karotyeva kamapyanuggaha’’nti [kābyādāsa 1.104 gāthā].

Paṭibhāvanto heyyopādeyyaparicchedalakkhaṇapaññāya paññavanto nāma, **teyeva** sappurisā. **Savimhayo** ‘‘kīdisāyaṃ, tādisopāyantararahitānampi etādiso bandho siyā’’ti vimhayena saha vattamānopi. **Sova bandho** tameva bandhanaṃ tādisopāyasampattivirahenopeyyasampattiyā sabbhāvato, nāññoti.

6-7. Idāni kabbanāṭakesu aparicitānamamhākaṃ gantharacanāsabhāvāvabodhova kutoti osakkante **‘‘kabbanāṭakā’’**digāthādvayena samussāheti. **Kabbanāṭakanikkhittanettacittā** kabbanāṭakesu sutānulokanacintābhāvanāvasena ṭhapitanettacittā **kavijjanā** kabbakārakā **yaṃ kiñci** attano abhimataṃ **racayanti** karonti, **etaṃ** bandhanaṃ **paraṃ** atisayena **na vimhayakaraṃ** acchariyakaraṃ na hoti, nirantarābhiyogato siddhopāyamūlapaññāsampadāya upeyyabhūtaganthasaṅkharaṇaṃ bhavatyevāti adhippāyo. Kavino idaṃ **kabba**nti ca, naṭakassa idaṃ **nāṭakaṃ,** naccagītādi. Idha pana tappaṭipādakakathāpakāsakagantho **nāṭakaṃ** nāma. Kabbañca nāṭakañcāti ca, kabbanāṭakesu nikkhittaṃ nettacittaṃ yehīti ca viggaho. **Ye** janā **tattha** tesu kabbanāṭakesu **avihitādarāpi** savanadhāraṇādivasena akatasambhamā eva **viññū yena** gantharacanāvisesena **tosenti** pīṇenti, **teyeva paṭibhāvanto** paṭibhānasaṅkhātapaññavanto bhavanti. **Sova bandho savimhayo** aññesaṃ uppajjamānavimhayena sahito. Paṭibhā etesaṃ atthīti ca, saha vimhayena vattatīti ca, avihito ādaro yehīti ca viggaho. Bāhirasatthābhiyogābhāvepi pubbavāsanābhāvepi iha nirantarābhiyogaṃ karonto tādisasāmatthiyaṃ sādhetīti vuttaṃ hoti. Vuttañhi –

‘‘Na vijjatī yajjapi pubbavāsanā-
Guṇānubandhi paṭibhānamabbhutaṃ;
Sutena vācu’ssahanenupāsitā,
Dhuvaṃ karotyeva kamapyanuggaha’’nti [kābyādāsa 1.104 gāthā].

Tassattho – yadi **pubbavāsanāguṇānubandhī** atītajātiyā paricayavāsanāguṇassa anubalappadānavasena anubandho yassatthi, tādisaṃ **abbhutaṃ paṭibhānaṃ** na vijjatipi, tathāpi **sutena** savanena **ussahanena** paguṇakaraṇādivācussahanena vā **upāsitā** katagurupāsanā **vācā kamapi anuggahaṃ** kiñcipi paññāpāṭavaṃ **dhuvaṃ** ekantena karoti evāti.

Ettha **kabbaṃ** nāma muttakakulakādivākyavasena ca avayavasabhāvehi tesaṃyeva antaravākyāvayavasamūhehi paripuṇṇaṃ vuttavisesehi pabhedagataṃ kevalaṃ pajjamayaṃ vā gajjamayaṃ vā campūtikhyātapajjagajjamayaṃ vāti mahāvākyasabhāvena ca tiṭṭhati. **Nāṭakaṃ** nāma bharatādinaṭasatthagatanānappakāradassitasabhāvaṃ. Kabbañca idheva dassitalakkhaṇato ekadesayuttappakaraṇādinavarūpakāni ca nāṭikā ca bhavanti. Kabbalakkhaṇaṃ pana evaṃ daṭṭhabbaṃ–

‘‘Saggabandho mahākabba-muccate tvassa lakkhaṇaṃ;
Paṇāmo vatthuniddeso, āsīsāpi ca tammukhaṃ.

Itihāsakathubbhūtaṃ, santasannissayampi vā;
Catuvaggaphalāyattaṃ, caturodāttanāyakaṃ.

Puraṇṇavutuselindu-savitūdayavaṇṇanaṃ;
Uyyānasalilakkīḷā, madhupānaratussavaṃ.

Vippalambhavivāhehi, kumārodayavaḍḍhihi;
Mantadūtappayānāji-nāyakābhyūdayehipi.

Alaṅkatamasaṃkhitta-rasabhāvanirantaraṃ;
Nātivitthiṇṇasaggehi, piyavuttasusandhibhi.

Sabbattha bhinnasaggante-hupetaṃ lokarañjakaṃ;
Kabbaṃ kappantaraṭṭhāyi, jāyate sādhvalaṅkatī’’ti [kābyādāsa 1.14 – 19 gāthā].

Tassattho – **saggabandho** saggasaṅkhātehi paricchedavisesehi bandho **‘‘mahākabba’’**nti uccate. **Assa lakkhaṇaṃ tu** vuccateti sambandho **kākakkhigoḷakanayena tammukhaṃ** tassa kabbassa ādi pana **paṇāmo** devatānamassanaṃ vā, **vatthuniddeso** –

‘‘Astyuttarasyāṃ digi devatātma,
Himālayo nāma nagādhirāja?;
Pūvāpareṅa vārinidhī vigāhya,
Sthita? Pathijhā iva mānadaṇḍa?’’ [kumārasambhava 1.1.].

Iccādibandhasambandhino kassaci vatthuno dassanaṃ, **āsīsāpi** ‘‘mayhaṃ pīṇayataṃ mana’’ miccādiiṭṭhāsīsanaṃ vā bhavati.

Itihāsakathubbhūtaṃ purāvuttakathāsannissayaṃ vā **santasannissayampi** sobhanānampi rājacariyādinissayaṃ vā **catuvaggaphalāyattaṃ** lokiyalokuttarasukhakāraṇaṃ **dhammo,** vijjābhūmiādīnaṃ sañcayo, sañcitānaṃ rakkhā ca **attho,** apāyasaṃvattanikapañcakāmaguṇasaṅkhāto **kāmo,** sabbadukkhā nivattihetu **mokkho** cāti catuvaggaphalādhīnaṃ **caturodāttanāyakaṃ** ussāhasattimantasattipabhūsattiyogato caturo dakkho cāgātisayādiyogena udātto uḷāro sapakkho, vipakkho vā nāyako yattha, taṃ yathāvuttaṃ **puraṇṇavutuselindu-savitūdayavaṇṇanaṃ puraṃ** nagaraṃ, **aṇṇavaṃ** sāgaraṃ, **utu** hemantavasantādiutu, **selaṃ** pabbato, **indusavitūdayo** candasūriyānaṃ udayo cāti imesaṃ vaṇṇanaṃ yattha, taṃ. **Savitā**ti ettha **tu**paccayanto. **Uyyānasalilakkīḷāmadhupānaratussavaṃ** uyyānakīḷāsurāpānaratikīḷāsaṅkhāto ussavo yattha, taṃ **vippalambhavivāhehi** dārāviyogadārapariggahehi ca **kumārodayavaḍḍhihi** kumāruppattikumāravaḍḍhīhi ca **mantadūtappayānājināyakābhyūdayehi** nītijānanapaññā **manto,** sandhānakārako **dūto,** yuddhābhigamanaṃ **payānaṃ,** yuddhasaṅkhāto **āji,** sapakkhanāyakassa abhivaḍḍhisaṅkhāto **abhyūdayo** cāti imehi **alaṅkataṃ** sajjitaṃ **asaṃkhitta…pe… ntaraṃ** asaṃkhittā vitthārā **rasā** siṅgārādayo aṭṭha **bhāvā** ratiussāhādayo cāti imehi **nirantaraṃ** vitthiṇṇaṃ **piyavuttasusandhibhi** sutisubhagehi indavajirādīhi vuttehi pubbāparasambandhaparicchedatāya sobhanā sandhi yesaṃ saggānaṃ, tehi **sabbattha** sabbasmiṃ paricchede **bhinnasaggantehi** bhinnasaggā pariyosānā yesaṃ, tehi **nātivitthiṇṇasaggehi** nātivitthārasaggasaṅkhātehi paricchedehi **upetaṃ** yuttaṃ **sādhvalaṅkati** sobhanālaṅkāravantaṃ **kabbaṃ lokarañjakaṃ** taṃ samānaṃ

kappantaraṭṭhāyi kappanirantaraṭṭhāyi kappantare ṭhāyi vā **jāyate**. Ettha madhupānādirahitapuravaṇṇanādayopi taññūnaṃ cittaṃ ārādheti ce, taṃpyaduṭṭhaṃ. Vuttañhi –

‘‘Kabbaṃ na dussataṅgehi, nyūnamapyatra kehici;
Bandhaṅgasampadā taññū, kāmamārādhayanti ce’’ti.

Tassattho – **atra** imesu kabbaṅgesu majjhe **kehici aṅgehi** kehici avayavehi **nyūnamapi** ūnamapi, **ni**saddotratabbhāve. Kabbaṃ na dussati, taṃ pana adussanaṃ **bandhaṅgasampadā** racitapuravaṇṇanādiaṅgasampadā **taññū** kabbaññū jane **kāmaṃ** icchānurūpaṃ **ce ārādhayanti,** evaṃ sante bhavati. Punapi nāyakavaṇṇanāsu sapakkhanāyakaṃ vaṇṇetvā tena nirākaraṇabhāvampi. No ce, paccatthikaṃ vaṇṇetvā attano nāyakena tassābhibhavanampi vaṇṇetuṃ vaṭṭati. Vuttañhi –

‘‘Guṇato paṭhamaṃ vatvā, nāyakaṃ tena sattuno;
Nirākaraṇamiccesa, maggo pakatisundaro.

Vaṃsavīrasutādīni, vaṇṇayitvā ripussapi;
Tajjayā nāyakukkaṃsa-kathanañca sukheti no’’ti.

8. **Bandho ca nāma saddatthā, sahitā dosavajjitā;**
Pajjagajjavimissānaṃ, bhedenā’yaṃ tidhā bhave.

8. Evametehi sotujanasamussāhanaṃ dassetvā idāni kattumicchitabandhoti vuttaṃ bandhassa lakkhaṇaṃ kattumārabhate **‘‘bandho cā’’**tiādi. **Dosavajjitā** dosehi saddanissitehi, atthanissitehi ca virodhehi vajjitā pariccattā, te vā vajjitā yehi, saddatthā **sahitā** ekībhūtā. Vuttalakkhaṇā yehi te pubbācariyehi sahitā vuccanti. Sahitānaṃ bhāvo sahadayahilādakāraṇaṃ sādhyaṃ sāhiccaṃ. Iti dosavajjite sahite saddatthe pasiddhabhāvena anuvaditvā **bandho nāma** sabhāvavuttivaṅkavuttialaṅkāravuttivasena tividhopīti appasiddhaṃ bandhasarīraṃ vidhīyate yathā ‘‘yo kuṇḍalī, so devadatto’’ti. **Ca**saddovattabbantarassa samuccayo, kiñcīti attho.

Tattha jātiguṇakriyādabbalakkhaṇo saddānamattho mukhyo catubbidho hoti. Mukhyassatthassa catubbidhattā tividhesu saddesu tabbācako catubbidho hoti jātisaddo guṇasaddo kriyāsaddo dabbasaddoti. Tividho hi saddo vācako lakkhaṇiko byañjakoti byāpārabhedena. Byāpāro ca nāma saddassa’tthappatītikārittameva. So hi tividho mukhyo lakkhaṇo byañjanasabhāvo ceti. Tattha jātyādinirantaratthavisayo saddabyāpāro mukhyo. Soyeva abhidhāti uccate. Taṃbyāpāravā abyavahitajātyādisakehi tamatthaṃ mukhyabhāvena yo vadati goādiko, so vācako. Saddantaratthavisayaniddiṭṭho saddabyāpāro lakkhaṇo. Sā duvidhā suddhā, upacāramissā ceti. Tattha suddhā yathā ‘‘go muccatu, mañcā ugghosenti, gaṅgāyaṃ ghoso’’ti. Ettha **go**saddena visesanaṃ gottasāmaññamevoccate, na tu gobyatti. Vuttañhi –

‘‘Visesyaṃnābhidhā gacche, khīṇasatti visesane’’ti [kābyappakāse dutiyaullāse āgatanyāyo’yaṃ].

Sāmaññassa byāpakattā, asarīrattā ca. Tattha bandhanamocanāni na sambhavantīti attano nissayabhūtā gobyatti ākaḍḍhīyate, tathā mañcānamugghosanaṃ na sambhavatīti attano ugghosanakriyāsiddhyatthaṃ mañcasamaṅgino purisā ākaḍḍhīyanti. Tathā gaṅgāsaddavāccassa jalappavāhassa ghosappatyākaratā na sambhavatīti **gaṅgā**saddo attanobhidheyyassodakappavāhassa nikaṭaṃ taṭaṃ lakkheti. Upacārassānekappakārattā upacāramissā lakkhaṇāpyanekadhā siyā. Yathā katthaci kāraṇe kārīyamupacariyate, yathā ‘‘āyu ghata’’nti. Katthaci kāraṇakāriyānamabhedo yathā ‘‘āyuyeveda’’nti. Katthaci upamāne upameyyamupacarīyate, yathā ‘‘go bāhiko’’ti. Katthaci abhedo tesaṃ, yathā ‘‘goyevāya’’nti. Katthaci tadādhāratāya [tadatthatāya (ka.)] taṃbyapadeso, yathā ‘‘padīpaṭṭhā kapallikā padīpo’’ti. Katthaci taṃkammasambandhā taṃbyapadeso, yathā ‘‘avaḍḍhakīpi vaḍḍhakī aya’’nti. Katthaci saṃsāmisambandhā, yathā ‘‘rājasambandhī puriso rājāya’’nti. Katthaci avayave samudāyabyapadeso, yathā ‘‘paṭekadese paṭasaddo’’ iccādi.

Lakkhaṇāya nissayo saddo lakkhaṇiko. Byañjanasabhāvo pana parapariyāyo saddassa tatiyo byāpāro. Tassa nissayo saddo byañjanako. Iccetaṃ tiṇṇaṃ saddānaṃ vasena atthopi tividho hoti vācco lakkhaṇiyo byaṅgyoti. Tattha byaṅgyoyevattho bandhasatthā vuccate. Teneva padhānabyaṅgyo bandho uttamo, apadhānabyaṅgyo majjhimo, abyaṅgyo adhamo, byaṅgyena vinā bandho nijjīvo siyāti pubbācariyānaṃ pavatti, sabhāvavutti bandhopi tu nijjīvoti nāsaṅkanīyo. Yasmā kavīnaṃ lokavohārakosallaṃ sabhāvavuttiyeva gameti. Yo hi sakalalokaṭṭhitiṃ na jānāti, so kaviyeva na hotīti.

Athettha tividhampi atthaṃ tādisajanāvabodhatthaṃ samudāharissāma **‘‘munindavadanambhoje’’**tyādi. Ettha **vāṇī**saddassa saddhammasaṅkhāto attho vāccattho. Vāṇī nāma cetanā, tassaṃ yāva devatatthaṃ nāropyate, tāva tappatī attano manosampīṇanaāsīsanā na saṃgacchatīti vākyasāmatthiyāyeva vāṇiyaṃ sāyamocityabhedena **devatā**saddassa āropitottho lakkhaṇiyo. Tathā **vadana**saddassāpi mukhaṃ vāccattho. **Ambhoja**saddassa samāropitottho lakkhaṇiyo. Manosampīṇanassa tu aññathā anupapattiyā passaddhyādikkamena yathābhūtāvabodhasambhavā anāyāsena vicittānekasaddatthapaṭibhānena ganthaparisamattisaṅkhātā yathicchitatthanipphatti hoteva, ayaṃ byaṅgyattho. Tabbācakā saddā vācakalakkhaṇikabyañjakā hontīti evaṃ sabbattha saddatthavicāro gantabbo.

Tamevaṃ yathāvuttabandhasarīraṃ katividhamiccāha **‘‘pajje’’**ccādi. **Ayaṃ** yathāvutto **bandho** bandhasarīraṃ **tidhā bhave** tippakārena siyā, nādhikaṃ nāpyūnaṃ. Kathaṃ? **Pajjagajjavimissānaṃ bhedena** pajjasabhāvādīnaṃ visesena tidhā bhaveti pakataṃ. Tattha **pajjaṃ** nāma amhehiyeva viracitavuttodayākhye chandasi nirūpitā vuttajātippabhedā catuppadikatthā nirūpito muttakādipi vuttajātippakāroyeva. Tenevettha tesamadassanaṃ. Tesu ekagāthā niṭṭhitatthā sappadhānā gāthantarānirapekkhā **muttakaṃ,** ekakriyādānena aññamaññasāpekkhā niṭṭhitatthā paccekaṃ aniṭṭhitatthā gāthā **kulakaṃ,** nānābhittiyo bhinnakiriyo sappadhānā gāthā koso viya ṭhapitā **koso,** ekabhittipadosādikaṃ vaṇṇetuṃ samudāyena pavattā bhinnakriyā gāthā **saṅghāto,** sopi catubbidho pajjappakāro yathāvuttasaggabandhovāti viññātabbaṃ. **Gajjaṃ** nāma pādasanniṭṭhānarahito syādyantatyādyantappabandho. Tassa tu dve pakārā ākhyāyikā, kathāti. **Vimissaṃ** pajjagajjamayaṃ nāṭakappakaraṇādi, campū jātakamālādikā ca.

8. Idāni sañjānanābhilāsīnaṃ alaṅkāranissitaṃ bandhasarīraṃ, sova bandhoti adhikataṃ, ‘‘yo kuṇḍalī, so devadatto’’ti pasiddhakuṇḍalittānuvādena appasiddhassa devadattattavidhānaṃ viya dassento **‘‘bandho’’**ccādimāha. Tattha **bandho nāma ca** bandhanaṃ pana. **Dosavajjitā** saddatthanissitadosehi pariccattā, te vā vajjitā etehi tādisā. **Sahitā** aññamaññānurūpatthena sahabhāvaṃ gatā. **Saddatthā** saddo, attho ca. Evaṃpakārehi tu īdisasaddatthānaṃ viññūnaṃ tuṭṭhijanakaaññamaññānurūpaguṇasahitānaṃ bhāvoti vacanatthena ‘‘sāhicca’’miti vadanti. **Saddatthā**ti ettha saddatthānaṃ kiṃ nānākaraṇanti? Saddo pana atthappatītiyaṃ attano mukhyabyāpāraṃ lakkhaṇabyāpāraṃ byañjanasabhāvabyāpārañceti tividhaṃ byāpārabhedena. Kamato vācako lakkhaṇiko byañjako ceti tividho. Tathā atthopi vācco lakkhaṇiyo byaṅgyo cebhi tividho. Atra tu vācako saddo attanā dīpetabbamukhyatthassa jātiguṇakriyādabbabhedena catubbidhattā sayampi jātiguṇakriyādabbasaddavasena catubbidho. Vācakasaddassa mukhyabyāpāro ‘‘abhidhā’’ti ca voharīyati. So mukhyabyāpāro jātyādīhi abyavahitattheva vattate. Tathā hi ‘‘go nīlaṃ pācako visāṇi’’ccādo goādisaddānaṃ mukhyabyāpāro gopiṇḍanīlapaṭapācakakattusiṅgīti dabbānaṃ visesanabhūtajātiguṇakriyādabbesveva pavattati, na pana jātyādīnaṃ nissayabhūtagopiṇḍādīsūti. Vuttaṃ hi–

‘‘Visesyaṃ nābhidhā gacche, khīṇasatti visesane’’ti [kābyappakāse dutiyaullāse āgatanyāyo’yaṃ].

Tassattho – **visesane** visesanabhūtajātyādimhi **khīṇasatti** khīṇabyāpāravatī **abhidhā** mukhyabyāpārova **visesyaṃ** dabbaṃ **na gacche** na pāpuṇātīti.

Jātyādīnaṃ nissayagopiṇḍādikaṃ abhidhā na vadati ce, evañca sati ‘‘go gacchati, nīlaṃ nivāseti, pācako āgacchati, siṅgī dhāvati’’ccādīsu jātyādivisiṭṭhagopiṇḍādīnaṃ goādisaddassa kathaṃ vācakattaṃ yujjatīti? Dabbādhīnajātiguṇādīsu vuttesu tabbisiṭṭhassa dabbassa pariyāyato vācakattā. Nippariyāyato pana suddhalakkhaṇabyāpārasseva visayo. Lakkhaṇabyāpāropi suddho upacāramissoti duvidho. Tattha suddho lakkhaṇabyāpāro jātyādivajjitatthavisayo. Tathā hi ‘‘go gacchati, nīlaṃ nivāseti, pācako āgacchati, siṅgī dhāvati, mañcā ugghosenti, gaṅgāyaṃ ghoso’’tyādīsu jātiguṇakriyāsiṅgadabbamañcagaṅgādīnaṃ gamanādīhi yogāsambhavato jātiguṇādayo atikkamma yathākkamaṃ gamananivāsanaāgamanadhāvanaugghosanaghosādīnaṃ nissayabhūtagopiṇḍādayo parāmasati.

Misso tu upacārabhedena bahuvidho. Tathā hi katthaci kāraṇe kāriyamupacarīyate, yathā ‘‘āyughata’’nti, ettha āyuvaḍḍhanakāraṇabhūte ghate kāriyabhūtaāyuno vohāro āropito hoti. Uparipi upacāro yathāyogaṃ yojetabbo. Ataṃsabhāve hi taṃsabhāvāropanaṃ upacāro. Katthaci kāraṇakāriyānamabhedo, yathā ‘‘āyuyeva ghata’’nti. Katthaci upameyyaupamānopacāro, yathā ‘‘go bāhiko’’ti. Katthaci upamānaupameyyānamabhedo, yathā ‘‘goyevāyaṃ bāhiko’’ti. Katthaci tadādhāratāya tadūpacāro, yathā ‘‘padīpaṭṭhā kapallikā padīpo’’ti. Katthaci kriyāsambandhena taṃbyapadeso, yathā ‘‘avaḍḍhakīpi vaḍḍhakī aya’’nti. Katthaci saṃsāmisambandhena taṃbyapadeso, yathā ‘‘rājavallabhopi rājā aya’’nti. Katthaci avayave samudāyabyapadeso, yathā ‘‘paṭo daḍḍho’’ti. Iminā mukhena upacārabhedo daṭṭhabbo. Byañjanasabhāvabyāpāro eva ‘‘dhana’’nti ca vuccati, tassa tatiyabyāpārassa visayo tādisavākyameva vāti daṭṭhabbo.

Ettha byaṅgyatthaṃ bandhassa jīvitamiti ca, byaṅgyatthapadhānaṃ bandhamuttamanti ca, byaṅgyatthapadhānarahitaṃ majjhimanti ca, abyaṅgyabandhaṃ adhamamiti ca vadanti. Honti cettha –

Atthappatītiyaṃ sadda-byāpāro tividho bhave;
Mukhyo lakkhaṇabyañjana-sabhāvo cāti ettha tu.

Abhidhāparapariyāyo, byāpāro paṭhamo bhave;
Dhanantāparapariyāyo, byāpāro tatiyo puna.

Mukhyo nirantaratthesu, lakkhaṇā tu tirohite;
Atthe’taro tu vākyassa, attheyeva pavattati.

Byāpārassa pabhedena, tidhā saddopi vācako;
Lakkhaṇiko byañjakoti, tadatthopi tidhā mato.

Vācco lakkhaṇiyo byaṅgyo-ccevaṃ saddesu vācako;
Jātiguṇakriyādabba-bhedena so catubbidho.

Vāccatthassa catuddhāva, bhinnattā jātiādito;
Jātyādīnaṃ pabhedena, tathā lakkhaṇiko mato.

Upacārabahuttena, bhede satipi tassa tu;
Byañjako tu anaññattā, visuṃ tehi na vuccatīti.

Lakkhaṇato evaṃ veditabbaṃ – ‘‘munindavadanambhoje’’ tyādigāthāyaṃ **vadana**saddassa mukhattho vāccattho, āropitaambhojattho lakkhaṇiyattho. **Ambhoja**saddassa padumattho vāccattho, upacaritamukhattho lakkhaṇiyattho. **Vāṇi**saddassa saddhammasaṅkhāto attho vāccattho, āropitadevatāattho lakkhaṇiyattho. Ettha āsīsanā nāma yathāvuttanayena puññātisayatā, tato idha abhimatatthabādhakākusalanivāraṇañca kusalānamanubalappadānañca tato kāyacittapīḷāvigamo ca tato sukhappaṭilābho ca tato cittasamādhānañca tatoyeva anekavidhatthāvabodho ca tato abhimataganthaparisamatti ca bhavatītyayaṃ vākyasāmatthiyato laddhattho byaṅgyatto. Taṃtaṃatthappakāsakā saddā vācakalakkhaṇikabyañjanakā nāma bhavanti. Evaṃ saddasaddatthavicāro veditabbo.

Idāni pakāsitabandhassa bhedaṃ vadati **‘‘pajjā’’**dinā. **Ayaṃ** vuttalakkhaṇo bandho **pajjagajjavimissānaṃ bhedena** gāthācuṇṇiyatadubhayamissānaṃ vasena tidhā bhave. Saddo ca attho ceti ca, sahabhāvaṃ itā pattāti ca, dosehi vajjitā, dose vā vajjitā yehīti ca, pajjañca gajjañca vimissañceti ca viggaho. Iha **pajjaṃ** nāma muttakakulakakosakasaṅghātavasena catuppabhedaṃ chandasi niddiṭṭhavuttavisesaviracitaṃ catuppadikagāthābandhaṃ. Tattha **muttakaṃ** nāma niṭṭhitatthā sappadhānā ekā gāthā, **kulakaṃ** nāma paccekamaniṭṭhitatthā aññamaññasāpekkhā ekakriyādvārikā nānāgāthā, **kosako** nāma nānāvidhavaṇṇanābhūmikā bhinnakriyādvārappavattā sappadhānā gāthārāsi, **saṅghāto** nāma sañcyākālādiekavaṇṇanābhūminissitā bhinnakriyāsamudāyena pavattā gāthā. **Gajjaṃ** nāma aniyatapado ākhyāyikākathāvasena dvippabhedo syādyantatyādyanto vacanappabandho. **Misso** pana imehi dvīhi saṃmisso nāṭakapakaraṇādi ca jātakamālādicampū ca.

9. **Nibandho cā’nibandho ca, puna dvidhā niruppate;**
Taṃ tu pāpentya’laṅkārā, vindanīyatarattanaṃ.

9. Evaṃ tippakāraṃ bandhasarīraṃ vatvā idāni aññathāpi dassetumāha **‘‘nibandhocā’nibandho ca, puna dvidhā niruppate’’** iti. **Puna** bhiyyo yathāvutto pajjamayabandho dvidhā dvippakārena **niruppate** nicchīyate. Kathaṃ? **Nibandho ca** tadekadesabhūtehi muttakādīhi catūhi saggabandhādivasena bandho ca **anibandho ca** kevalaṃ muttakavasenāti evaṃ **dvidhā niruppate** iti pakataṃ. Nanu tassetassa yathāvuttavātimayassa sakkaṭaṃ pākataṃ apabbhaṃso pesācikaṃ missañceti pañcavidhattaṃ vatvā **‘‘sakkaṭaṃ** nāma devatābhāsā. **Pākataṃ** catubbidhaṃ sakkaṭehi vaṇṇaññattamattena uppannattā mahindasindhavādi tabbhavaṃ, tassamaṃ hiriharakamalādi, mahāraṭṭhādidesapasiddhaṃ desīyaṃ, tabbhavādīhi sammissaṃ missaṃ. Ābhīrādīnaṃ vācā **apabbhaṃso,** so ca pākataṃ viya catubbidho, tividho ca nāgaraupanāgaravuddhabhedena. Pisācānaṃ vacanaṃ **pesācikaṃ**. Sabbesaṃ vasena missa’’nti sakkaṭādīnaṃ lakkhaṇaṃ vuttaṃ. Tathā ‘‘siṅgārappadhānanaccasaṅkhātalāsyādīnaṃ paṭipādakatthena lāsyādikamabhinayappadhānattā **dassanīyaṃ,** itaraṃ kabbaṃ **savanīya’’**nti duvidhaṃ vuttaṃ, evaṃ pubbācariyehi bhāsābhedena vuttaṃ pañcavidhattaṃ, viniyogabhedena vuttaṃ duvidhattañca idha kasmā na vuttanti? Saccaṃ, tathāpi tadevamidhānupayogitāya na vuttanti veditabbaṃ.

Evamalaṅkārādhiṭṭhānabhāvena paṭhamaṃ bandhasarīraṃ dassetvā idāni hārakeyūrādinā purisasarīramiva bandhasarīraṃ saddālaṅkāraatthālaṅkārehi vindanīyataraṃ hotīti dassetumāha **‘‘taṃ tu’’** iccādi. **Tu**saddo visesavacanicchāyaṃ. **Taṃ** bandhasarīraṃ **tu alaṅkārā** alaṅkariyati taṃ bandhasarīrametehīti pasādādayo saddālaṅkārā, sabhāvavutyādayo atthālaṅkārā ca **vindanīyatarattanaṃ** atisayena vindanīyabhāvaṃ assādanīyabhāvaṃ **pāpenti** nayanti. Sabbathā niddosabhūtānaṃ saddatthānaṃ aññamaññānurūpato sahitabhāvena paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ tādisapurisasarīramiva vindanīyampi samānaṃ alaṅkārehi pasādhite sati accantameva vindanīyaṃ siyāti adhippāyo.

9. Punapi tasseva bandhassa bhedaṃ kathetuṃ **‘‘nibandho cā’’**dimāha. Puna **nibandho ca** muttakādīhi catūhi avinābhāvato mahākabbādisabhāvena nirantaraṃ katvā bandho ca **anibandho ca** kevalaṃ mahākabbādisabhāvena muttakattā anirantaraṃ katvā bandho cāti sova bandho dvidhā **niruppate** nicchīyate. Punapi so bandho sakkaṭapākataapabbhaṃ sapesācikamissabhāsābhedena pañcavidho. Siṅgārapadhānanaccasaṅkhātalāsyādīnaṃ dassanappadhānattā tādisaṃ naccaṃdassanīyaṃ, tadaññaṃ kabbaṃ savanīyamiti vaḷañjanabhedato duvidho ca hoti. So sabbopi payojanābhāvato iha na gahito. Tattha **sakkaṭaṃ** nāma devatābhāsā. Tato kehici akkharehi bhinnaṃ **pākataṃ** nāma. Taṃ pana tabbhavatassamadesiyamissavasena catubbidhaṃ hoti. Tattha sakkaṭato vaṇṇaññattamattena nibbattaṃ **tabbhavaṃ** nāma, taṃ mahindasindhavādi. **Tassamaṃ** hiriharakamalādi. Dese pasiddhaṃ **desiyaṃ. Missaṃ** nāma tabbhavādīhi sammissaṃ. **Apabbhaṃso** nāma gopālakādīnaṃ vācā, so ca tabbhavādīhi catubbidho, nāgaraupanāgaravuddhabhedena tividho ca hoti. Pisācānaṃ vacanaṃ **pesācikaṃ**. Tehi sakkaṭādīhi sammissaṃ **missaṃ** nāma hoti. Idāni īdisappabhedavantabandhassa alaṅkārena sobhanattaṃ vattuṃ **‘‘taṃ tu’’**ccādimāha. **Taṃ tu** taṃ pana vuttappakāraṃ bandhasarīraṃ **alaṅkārā** pasādādisaddālaṅkārā, sabhāvavutyādiatthālaṅkārā ca **vindanīyatarattanaṃ** atisayapasādanīyattaṃ pāpenti. Nirantaraṃ bandho **nibandho**ti ca, na nibandho **anibandho**ti ca, atisayena vindanīyo vindanīyataro, tassa bhāvo **vindanīyatarattana**nti ca viggaho.

10. **Anavajjaṃ mukhambhoja-manavajjā ca bhāratī;**
Alaṅkatāva sobhante, kiṃ nu'te niralaṅkatā?

10. Tameva samattheti **''anavajja''** miccādinā. **Anavajjaṃ** aññamaññānurūpādhikatanettakaṇṇādiavayavena piḷakatilakakāḷakādyanāhatāya ca sundarabhāvato agarahitaṃ **mukhambhojaṃ** vadanāravindañca tathā **anavajjā** padādidosānabhibhūtāya sundarabhāvena agarahitā **bhāratī** ca vāṇī upacārato tappaṭipādanīyo attho cāti **ete alaṅkatāva** mukhaṃ tilakatāḍaṅkādinālaṅkārena, saddatthā saddālaṅkāraatthālaṅkārehi pasādhitā sajjitā eva, **niralaṅkatā** tathā apasādhitā asajjitā **sobhante kiṃ nu,** na sobhantevāti vitakkemīti attho. **Nu**iti vitakke.

10. Tameva **''anavajja''** miccādinā samattheti. Vaṇṇasaṇṭhānādiavayavasampattiyā ca piḷakatilakakāḷakādidosarahitattā ca aninditaṃ **mukhambhojañca anavajjā** padadosavākyadosaatthadosehi amissattā agarahitā **bhāratī** vāṇī ca abhedopacārena tappaṭipādanīyattho cāti ime **alaṅkatāva** kuṇḍalatilakādiābharaṇehi ca saddālaṅkāraatthālaṅkārehi ca sajjitā eva, **niralaṅkatā** tehi avibhūsitā **sobhante kiṃ nu,** na sobhanteti maññe. Natthi avajjamassāti ca, mukhameva ambhojamiti ca viggaho. **Ki**miti paṭisedhe, **nu**iti vitakketi.

11. **Vinā gurūpadesaṃ taṃ, bālo'laṅkattumicchati;**
Sampāpuṇe na viññūhi, hassabhāvaṃ kathaṃ nu so?

11. Alaṅkaraṇañca tesaṃ vinā gurūpadesena karonto vinā pahāsaṃ nāparaṃ visesamadhigacchatīti dassetuṃ silesālaṅkāramāha **''vinā''**tiādi. **Gurūnaṃ** pasādhanopāyopadesakānaṃ, alaṅkārakāraṇopāyopadesakānaṃ vā **upadesaṃ** ''ettha evaṃ kate sobheyyā''ti upadisanaṃ **vinā** pariccajja mukhassa, bandhassa ca alaṅkaraṇānabhiññatāya **bālo** aññāṇako yo koci puggalo **taṃ** mukhaṃ, bandhaṃ vā **alaṅkattuṃ** anurūpavasena sajjetuṃ **icchati** adhippeti, **so** tādiso aññāṇapuggalo **viññūhi** tabbidūhi paṇḍitajanehi **hassabhāvaṃ** avahāsaṃ **kathaṃ** kena pakārena **na sampāpuṇeyya**. ''Kimidaṃ aññāṇapurisena kariyatī''ti hasantevāti adhippāyo. **Nu**iti vitakke.

11. Idāni padādidosarahitabandhasarīrassa alaṅkārehi bhūsanamapi gurūpadesasahitameva seṭṭhanti dassetuṃ **''vinā gurūpadesa''** miccādisilesālaṅkāramāha. **Bālo** mukhādisarīrālaṅkāre, bandhālaṅkāre vā asamattho yo koci **gurūpadesaṃ vinā** sarīrālaṅkārakaraṇassa, bandhālaṅkārakaraṇassa vā anurūpopadesamantarena **taṃ** sarīraṃ, bandhaṃ vā **alaṅkattuṃ** tilakatāḍaṅkādīhi, saddālaṅkāraatthālaṅkārehi vā sajjetuṃ icchati ce, **so viññūhi** tadubhayaññūhi **hassabhāvaṃ** avahasitabbataṃ **kathaṃ na sampāpuṇe,** pāpuṇātyeva, tasmā gurūhi sādarato uggaṇhitvā kattabbanti bhāvo.

12. **Ganthopi kavivācāna-malaṅkārappakāsako;**
Yāti tabbacanīyattaṃ, tabbohārūpacārato.

12. Nanu saddagammā, atthagammā ca alaṅkārāti gantho kathanti āha **''ganthopī''**tiādi. **Kavivācānaṃ** kavippayogānaṃ samudāyarūpānaṃ, paṭipādanīyatāya tabbacanīyānañca atthānaṃ **alaṅkārappakāsako** alaṅkārānaṃ yathāvuttānaṃ vibhāvito **ganthopi** kiriyākappasaṅkhātaṃ satthampi **tabbacanīyattaṃ** tena **alaṅkāra**saddena vāccataṃ **yāti** upagacchati. Kinti āha **''tabbohārūpacārato''**ti. Tassa katavohārassa **alaṅkāra**saddassa, tasmiṃ vā maṇḍanavisese pavattassa alaṅkāravohārassa upacaraṇaṃ soyamityabhedena parikappanaṃ upacāro. Kasmā? Paṭipādanīyapaṭipādakānaṃ abhedavasena kāraṇe kārīyassa upacariyatoti adhippāyo.

12. Idāni saddālaṅkāraatthālaṅkāragantho kathamalaṅkāroti āha **''gantho''**ccādi. **Kavivācānaṃ** kavīhi vuttavākyasaṅkhātānaṃ, upacārato tappaṭipādanīyaatthasaṅkhātānañca kavippayogānaṃ **alaṅkārappakāsako** saddatthālaṅkārappakāsako **ganthoapi** kiriyākappasaṅkhātaṃ satthampi **tabbohārūpacārato** tassa alaṅkāroti katavohārassa **alaṅkāra**saddassa kāraṇe kārīyūpacārena **tabbacanīyattaṃ** tena **alaṅkāra**saddena vattabbataṃ yāti. **Api**saddo alaṅkāramapekkhati. Alaṅkāre pakāseti, alaṅkārānaṃ vā pakāsakoti ca, tena vacanīyo, tassa bhāvoti ca viggaho. Ettha bhāvoti vāccavācakasambandho. Tassa saddādialaṅkārassa vohāroti ca, tabbohārassa **alaṅkāra**saddassa upacāroti ca vākyanti.

13. **Dvippakārā alaṅkārā, tattha saddatthabhedato;**
Saddatthā bandhanāmāva, taṃsajjitatadāvali.

13. Idāni yathāvuttaalaṅkārānaṃ pabhedaṃ, tappasaṅkañca taṃbandhasarīrañca heṭṭhā vuttampi ekato sambandhetvā dassetuṃ **''dvippakārā''**di āraddhaṃ. **Tattha** tasmiṃ kiriyākappasaṅkhāte ganthe, tasmiṃ vā bandhālaṅkārādhikāre **alaṅkārā** yathāvuttā **dvippakārā** honti. Kathaṃ? Saddabhedato, atthabhedato ca, saddālaṅkārā atthālaṅkārāti alaṅkārā dvippakārā hontīti attho. Yesaṃ bhedena te dvippakārā, te saddā, atthā ca. ''Bandho'' iti vuttaṃ nāmaṃ yassā āvaliyā sā **bandhanāmā eva. Taṃsajjitatadāvali** tehi alaṅkārehi sajjitā pakāsitā taṃsajjitā, tesaṃ saddatthānaṃ āvali samudāyā, mahāvākyaṃ, antaravākyaṃ vā. Paripuṇṇo bandho mahāvākyaṃ, muttakādayovayavā antaravākyāni, taṃsajjitatadāvalikaṃ pasiddhabhāvena anuvaditvā appasiddhā saddatthā vidhīyante.

13. Idāni yathāvuttaalaṅkārānaṃ avuttabhedañca tadādhārādhikataṃ yathāvuttabandhasarīrañca ekato dassetuṃ **''dvippakāre''**ccādimāha. **Tattha** tasmiṃ kiriyākappasaṅkhāte alaṅkāraganthe, no ce, alaṅkārādhikāre vā **alaṅkārā** vakkhamānālaṅkārā **saddatthabhedato** saddālaṅkāraatthālaṅkārabhedena dvippakārā honti, yesaṃ bhedena alaṅkārā bhinnā, te saddatthā bandhanāmāva. **Taṃsajjitatadāvali** tehi saddatthālaṅkārehi alaṅkatā, tesaṃ saddatthānaṃ mahākabbādisamudāyarūpā paṭipāṭibandhoti vuttaṃ hoti. ''Bandho'' iti nāmaṃ yasseti ca, tehi saddatthālaṅkārehi sajjitāti ca, tesaṃ saddatthānaṃ āvalīti ca samāso.

14. **Guṇālaṅkārasaṃyuttā, api dosalavaṅkitā;**
Pasaṃsiyā na viññūhi, sā kaññā viya tādisī.

14. Evaṃ guṇena alaṅkārena sajjitāpi sā saddatthāvali appakenapi dosena saṃyuttā satī asamphusitabbāva viññūhi siyāti dassetumāha **''guṇa''** iccādi. Saddālaṅkārākhyena guṇena, atthālaṅkārena ca **saṃyuttāpi** visesena sajjitāpi saddatthāvali **dosalavena** dosalesenāpi **aṅkitā** abhilañchitā satī **viññūhi** guṇadosavibhāgavidūhi paṇḍitapurisehi **na pasaṃsiyā** neva pasaṃsitabbā. Kāviyāti āha **''kaññā viyatādisī''**ti. Yathā hi **kaññā** dasavassikā sannaddhayobbanābhimukhabhāvena jananayanamanovilubbhinīguṇena, ābharaṇavisesena cālaṅkatā kenaci kuṭṭhadosalesena aṅkitā viññūnaṃ asamphusanīyā siyā, pagevāparā, evameva saddatthāvalipi appakenapi saddarūpena, atthalakkhaṇena ca dosena kuṭṭhakappena vajjanīyā eva viññūnaṃ, pageva bahunāti vuttaṃ hoti.

14. Evaṃ saddatthānaṃ guṇībhūtehi alaṅkārehi sajjitā saddatthāvali kenaci padādidosena abhilakkhitā ce, appasatthāti dassento **''guṇālaṅkāri''**ccādimāha. **Guṇālaṅkārasaṃyuttā api** saddālaṅkārasaṅkhātaguṇena, atthālaṅkārena ca visesena yuttāpi **sā** saddatthāvali **dosalavaṅkitā** padadosādinā aṇumattenapi dosena aṅkitā yuttā sahitā **tādisī** guṇālaṅkārasaṃyuttāpi dosalavaṅkitā **kaññā viya** dasavassikā yobbanappattā vanitāva **viññūhi** guṇadosaparikkhakehi **na pasaṃsiyā** na pasaṃsitabbā. Yathā hi dasavassikā itthī piyasabhāvasaṇṭhitā manuññehi guṇehi, sobhanānurūpagīveyyādiābharaṇavisesehi yuttāpi dissamānena kenaci setakuṭṭhalavena yuttā samānā guṇadosaparikkhakehi dassanīyā na hoti, evaṃ vuttappakārāpi bandhapaddhati kuṭṭhatulyena kenaci padādidosena yuttā viññūhi assādanīyāti adhippāyo. Dosānaṃ lavo, tena aṅkitāti ca, sā viya dissatīti **tādīsī**ti ca viggaho.

15. **Tena dosanirāsova, mahussāhena sādhiyo;**
Niddosā sabbathā sā'yaṃ, saguṇā na bhaveyya kiṃ.

15. Yato evaṃ, **tena** tasmā kāraṇā **mahussāhena** mahatā vāyāmena **dosānaṃ** padadosādīnamanatthanimittānaṃ **nirāsova** satthadiṭṭhiyā satthappabhāvato pariccāgoyeva **sādhiyo** sādhetabbo, ''viññūhī''ti seso. Evaṃ dosanirāse ko guṇo upalabbhatīti ce. **Sabbathā** sabbappakārena **niddosā** dosehi niggatā **sāyaṃ** saddatthāvali **saguṇā** saddālaṅkārasaṅkhātehi guṇehi sahitā **na**

bhaveyya kiṃ, bhavatyeva, guṇarahitaṃ taṃalaṅkatamanupādeyyaṃ siyāti adhippāyo.

15. Tena yato dosayuttā viññūhi anupādeyyā, tasmā **mahussāhena** adhikavāyāmena **dosanirāsova** padadosādīnaṃ nirākaraṇameva **sādhiyo** anekasatthavisayāya paññāya viññūhi sādhetabbo, evaṃ sati **sabbathā** sabbākārena **niddosā** dosarahitā **sā ayaṃ** saddatthāvali **saguṇā** saddālaṅkārasaṅkhātehi guṇehi yuttā **na bhaveyya kiṃ,** guṇayuttā bhaveyyāti adhippāyo. Dosānaṃ nirāsoti ca, natthi dosā etissā, niggatā dosehi vāti ca, saha guṇehi vattamānāti ca viggaho.

16. **Sā'laṅkāraviyuttāpi, guṇayuttā manoharā;**
Niddosā dosarahitā, guṇayuttā vadhū viya.

16. Kiṃkāraṇamevaṃbhūto dosapariccāgena guṇādānena bandhoti āha **''sā'laṅkāre''**ccādi. **Sā** saddatthāvali alaṅkārehi viyuttāpi satī **niddosā** sabbappakārena dosehi niggatā guṇehi saddālaṅkārasaṅkhātehi saṃyuttā janānamānandasandohābhisandanekahetutāya mano harati attano santikamākaḍḍhatīti **manoharā** hotīti. Tatthodāharaṇamāha **''dosarahitā guṇayuttā vadhū viyā''**ti. Yathā yena kenacipi dosena virahitā vadhū manāpacāritādīhi guṇavisesehi saṃyuttā satī kenaci ābharaṇena amaṇḍitā apasādhitāpi kinnāma madhurā kavīnaṃ pasādhanaṃ kinnāma manoharā hoti, evamayaṃ saddatthāvalipi manoharā hotīti attho.

16. Idāni dosapariccāgena guṇādāne payojanaṃ dasseti **''sā'laṅkāraviyutte''**ccādinā. **Sā** saddatthāvali alaṅkārehi viyuttā satīpi niddosā sabbappakārena dosarahitā **guṇayuttā** tatoyeva guṇībhūtā saddālaṅkārena yuttā **dosarahitā** dubbaṇṇadussaṇṭhānādidosehi pariccattā **guṇayuttā** hadayaṅgamaguṇayuttā **vadhū viya** aṅganā viya **manoharā** sādhujane ārādheti.

17. **Pade vākye tadatthe ca, dosā ye vividhā matā;**
Sodāharaṇametesaṃ, lakkhaṇaṃ kathayāmya'haṃ.

17. Yato evaṃ guṇālaṅkārasaṃyuttāyapi dosalavaṅkitāya viññūnamanādaraṇīyatā, alaṅkāraviyuttāpi dosābhāvena guṇayuttāya manoharatā, evamanatthāvahassāpi dosassa pariharitabbatā satthadiṭṭhiyā, tasmā te dose dassetuṃ paṭijānāti **''pade''**tiādinā. Tesaṃ padānaṃ vākyānaṃ attho **tadattho,** tasmiṃ. Udāharīyati lakkhyabhāvenāti udāharaṇaṃ, saha udāharaṇehīti **sodāharaṇaṃ**. Lakkhiyati lakkhiyamanenāti **lakkhaṇaṃ**.

17. Evaṃ alaṅkārayuttāpi appakena dosena yuttabandhassa anupādeyyattā, alaṅkāraalaṅkaraṇe asatipi dosarahite viññūhi upādeyyattā ca mukhyassa dosaparihārassa avassaṃ kattabbattā idāni adhigatadose dassetuṃ paṭijānāti **''pade vākye''**ccādinā. **Pade** nāmādicatubbidhapade ca, **vākye** ''syādyantatyādyantānaṃ cayo vākyaṃ sakārakakiriyā''ti vuttalakkhaṇe vākye ca, **tadatthe ca** tesaṃ padavākyānaṃ atthe ca **vividhā** anekappakārā **ye dosā** viññūhi dosabhāvena **matā** ñeyyā, etesaṃ padādidosānaṃ **sodāharaṇaṃ** udāharaṇasahitaṃ lakkhaṇaṃ ahaṃ kathayāmi. Ettha ca–

> ''Padaṃ catubbidhaṃ vuttaṃ, nāmākhyātopasaggikaṃ;
> Nipātakañca taññūhi, asso khalvābhidhāvatī''ti [rūpabhiddhiṭīkāyaṃ nāmakaṇḍe].

Vuttaniyāmena padaṃ tāva daṭṭhabbaṃ. Udāharīyanti lakkhiyabhāvenāti **udāharaṇānī**ti ca, saha udāharaṇenāti **sodāharaṇa**nti ca, lakkhīyati lakkhiyamanenāti ca viggaho.

Padadosauddesa

18. **Viruddhatthantarājhattha-kiliṭṭhāni virodhi ca;**
Neyyaṃ visesanāpekkhaṃ, hīnatthakamanatthakaṃ.

Vākyadosauddesa

19. **Dosā padāna, vākyāna-mekatthaṃ bhaggarītikaṃ;**

Tathā byākiṇṇagāmmāni, yatihīnaṃ kamaccutaṃ;
Ativuttamapetatthaṃ, sabandhapharusaṃ tathā

Vākyatthadosauddesa

20. **Apakkamo'cityahīnaṃ, bhaggarīti sasaṃsayaṃ;**
Gāmmaṃ duṭṭhālaṅkatīti, dosā vākyatthanissitā.

Padadosādiuddesavaṇṇanā

18-19-20. Idāni yathāpaṭiññāte dose uddisati **''viruddhatthantara''** iccādinā. Viruddhaṃ atthantaraṃ yassa taṃ **viruddhatthantaraṃ**. Kiṃ taṃ? Padaṃ. Evamuparipi yathāyogaṃ. Adhiko attho visesyassa yena taṃ **adhyatthaṃ**. Nīyati avutto hetu ettha ānīyatīti **neyyaṃ. Dosā padāna**nti yehi dosehi padāni duṭṭhāni, te viruddhatthantaratādayo padānaṃ dosāti attho. Evamuparipi yathāyogaṃ. Vākyānaṃ dosāti sambandho. Bhaggā rīti kamo yasmiṃ taṃ **bhaggarītikaṃ,** vākyaṃ. Apakkamatādayo vākyatthadosā, vākyatthānaṃ dosato. Vākyaṃ duṭṭhaṃ siyāti vākyameva visesyate. Tena sabbattha napuṃsakaliṅgena niddeso.

18-19-20. Idāni kathetabbabhāvena paṭiññāte dose uddisanto **''viruddha…pe… nissitā''**ti āha. Kavīhi icchitatthato viruddho aññattho yassa padassāti taṃ **viruddhatthantaraṃ** nāma. Visesyassa adhikatthabhāvakaraṇato **ajhatthaṃ** nāma. Kavīhi icchitatthassāvīkaraṇe avisadattā **kiliṭṭhaṃ** nāma. Desakālakalādīnaṃ viruddhattā **virodhi** nāma. Aññamāharitvā vattabbato **neyyaṃ** nāma. Visesanaṃ patvāva sātthakabhāvappattito **visesanāpekkhaṃ** nāma. Visesyassa hīnatāpādanato **hīnatthakaṃ** nāma. Attharahitattā **anatthakaṃ** nāmāti ime aṭṭha padanissitattā **padadosā** nāma.

Vuttatthasseva puna vacanato **ekatthaṃ** nāma. Bhinnakkamattā **bhaggarītikaṃ** nāma. Tathā sammohakāraṇattā **byākiṇṇaṃ** nāma. Visiṭṭhavacanavirahato **gāmmaṃ** nāma. Yatisampattivirahato **yatihīnaṃ** nāma. Padatthakkamato cutattā **kamaccutaṃ** nāma. Lokiyaṃ vohāramatikkamma vuttattā **ativuttaṃ** nāma. Samudāyatthato apagatattā **apetatthaṃ** nāma. Bandhapharusayuttattā **bandhapharusaṃ** nāma, tena sahitaṃ sabandhapharusanti ime nava **vākyānaṃ tathā** dosā nāma. Ettha **tathā**saddo ''dosā''ti padaṃ upasaṃharati.

Apagatakkamattā **apakkamaṃ** nāma. Ucitabhāvassa parihīnattā **ocityahīnaṃ** nāma. Bhinnavibhattikkamattā **bhaggarīti** nāma. Saṃsayajananato **sasaṃsayaṃ** nāma. Duppatītikarattā **gāmmaṃ** nāma. Dūsitālaṅkārattā **duṭṭhālaṅkati** nāmātime cha vākyatthanissitattā **vākyatthadosā** nāma.

Añño attho atthantaro. Viruddho atthantaro yassāti viggaho. Dosapakāsakapadampi dosato abyatirittattā doso nāma. Evaṃ santepi samāsena padassa gahitattā napuṃsakaṃ hoti. Esevanayo ito paresupi. Visesyassa adhiko attho yassa taṃ, kiliṭṭhaṃ viya **kiliṭṭhaṃ**. Yathā hi malaggahito ādāso attano kiliṭṭhattā mukhādīnaṃ pakāsane avisado hoti, evamadhippetatthappakāsane asamatthaṃ padaṃ **kiliṭṭhaṃ** nāma. Virodho assa atthīti **virodhi**. Nīyati avutto hetu etthāti **neyyaṃ**. Visesane apekkhā yassa taṃ. Hīno visesyassa attho yena taṃ. Natthi attho yassa tanti viggaho.

Padadosānaṃ anaññattepi vikappanābhedato **''padānaṃ dosā''**ti vuttaṃ, yathā ''silāputtakassa sarīra''nti. **Vākyānaṃ dosā**ti etthāpi eseva nayo. Eko attho yassa taṃ. Bhaggārīti kamo yassa taṃ. Visuṃ visuṃ ākiṇṇaṃ **byākiṇṇaṃ**. Gāme bhavo **gāmmo,** abyattānaṃ vohāro. Tappakāsakapadampi upacārato **gāmmaṃ** nāma. Yati hīnā etthāti **yatihīnaṃ**. Kamato cutaṃ **kamaccutaṃ**. Atikkamma vuttaṃ **ativuttaṃ**. Atthato apetaṃ **apetatthaṃ**. Bandhe pharusaṃ pharusatā yattha taṃ. Apagato kamo yasmā taṃ. Ocityaṃ hīnaṃ yattha taṃ. Bhaggā rīti yattha taṃ. Saha saṃsayena vattatīti taṃ. **Gāmmaṃ** vuttanayameva. Duṭṭhā dūsitā alaṅkati alaṅkāro yattha taṃ. Vākyānaṃ attho, tannissitā **vākyatthanissitā**ti viggaho. Ettha anatthakāpetatthadosadvayaṃ padavākyato bhinnaṃ, aññaṃ bhaggarītidosadvayaṃ, gāmmadvayaṃ, kamaccutaapakkamadvayañca vākyavākyatthato bhinnaṃ.

Padadosaniddesavaṇṇanā

21. **Viruddhatthantaraṃ taññhi, yassa’ññattho virujjhati;**
Adhippete yathā megho, visado sukhaye janaṃ.

21. Athoddesakkamena padādidose udāharati **‘‘viruddhi’’** ccādinā. **Hi** yasmā kāraṇā, pasiddhiyaṃ vā **hi**saddo. **Yassa** padassa **añño** adhippetato aparo **attho adhippete** vattumicchite atthe virujjhatīti anuvaditvā tasmā **taṃ ‘‘viruddhatthantara’’**nti vidhīyate. **‘‘Yathe’’**tyudāharati. Yathā idaṃ viruddhatthantaraṃ, tathā aññampi tādisaṃ daṭṭhabbaṃ. **Na** tvidameveti **yathā**saddassa attho. Megho visado sukhaye jananti. Visaṃ udakaṃ, taṃ dadātīti **visado megho** vārivaho **janaṃ** lokaṃ **sukhaye** sukhayatīti kavicchitattho. **Visa**saddo garaḷassa ca vācako siyāti garaḷado megho mārayati, na pana sukhayatīti ‘‘visado’’ti visesanapadassa viruddhatā.

21. Idāni uddiṭṭhānukkamena viruddhatthantarādīnaṃ salakkhaṇalakkhiyaṃ dassento **‘‘viruddhi’’**ccādimāha. **Yassa** padassa **aññattho** kavicchitatthato añño attho **adhippete** icchitatthe **hi** yasmā virujjhati, tasmā **taṃ** padaṃ **viruddhatthantaraṃ** nāma. Pasiddhiyaṃ vā **hi**saddo. Tathā hesa appasiddhaṃ viruddhatthantaraṃ ‘‘yassa aññattho adhippete virujjhatī’’ti pakāsetvā tasmiṃ pakāsitatthavisaye vattati. ‘‘Taṃ hī’’ti yojitattā ‘‘yassa aññattho adhippete virujjhatī’’ti lakkhaṇaṃ pasiddhabhāvena anuvaditvā **taṃ viruddhatthantara**nti anuvaditabbaappasiddhaviruddhatthantaraṃ vidhīyate, yathā ‘‘yo kuṇḍalī, so devadatto’’ti. Upari pasiddhānuvādena appasiddhavidhānameva daṭṭhabbaṃ. ‘‘Yathā…pe… jana’’nti udāharaṇaṃ lakkhiyaṃ dasseti. **Yathā** ‘‘megho visado’’ccādi viruddhatthantarassa udāharaṇaṃ, evamīdisamaññampi imassudāharaṇaṃ, na kevalaṃ ‘‘megho’’ccādimeva bhavatīti vuttaṃ hoti. **Yathā**saddo cettha **iva**saddapariyāyatthepi udāharaṇattho daṭṭhabbo, uparipyevaṃ. **Megho** ambudharo **visado** visasaṅkhātaṃ jalaṃ dadanto janaṃ **sukhaye** sukhayatīti kavīhi adhippetattho. Ettha **visa**saddassa garaḷasaṅkhātasappavisavācakattā, ‘‘visaṃ dadātīti visado’’ti ettha visassa udakavisānaṃ sādhāraṇattā visadāyako megho nāsetiyeva, na sukhayatīti kavinā adhippetassa sukhakāraṇassa meghavisesana**visa**saddassa viruddhaaññatthatāti **visa**padaṃ viruddhatthantaradosena duṭṭhanti.

22. **Visesyamadhikaṃ yenā’-**
Dhyatthametaṃ bhave yathā;
Obhāsitāsesadiso,
Khajjoto’yaṃ virājate.

22. **Yena** padena **vise**syaṃ visesitabbaṃ aparaṃ padaṃ atthavasena **adhikaṃ** bhavatītyanuvaditvā **etaṃ** ajhatthaṃ bhaveti vidhīyate. ‘‘Yathe’’tyudāharati **‘‘obhāsite’’**ccādi. Evamuparipi suviññeyyaṃ. **Obhāsitā** dīpitā **asesā** nikhilā disāyena **soyaṃ** khajjoto **virājate** dippati. Ettha khajjotassākhiladisābhāgāvabhāsanamativuttīti adhikatthaṃ.

22. **Yena** visesanapadena **visesyaṃ** visesitabbaṃ padaṃ atthavasena **adhikaṃ** hoti, **etaṃ** yathāvuttalakkhaṇopetaṃ padaṃ **ajhatthaṃ bhave** ajhatthaṃ nāma padadoso bhave. **Yathā** tassudāharaṇamevaṃ. **Obhāsitāsesadiso** jotitasabbadiso **ayaṃ khajjoto** ayaṃ jotiriṅgaṇo **virājate** dippati. Ettha visesyassa khajjotassa sakaladisobhāsanassa ajhatthattā [atyuttattā (ka.)] ‘‘obhāsitāsesadiso’’ti visesanapadaṃ ajhatthapadadoso nāma. Obhāsitā asesadisā yenāti viggaho.

23. **Yassa’tthāvagamo dukkho,**
Pakatyādivibhāgato;
Kiliṭṭhaṃ taṃ yathā tāya,
So’yamāliṅgyate piyā.

23. **Pakatyādivibhāgato**ti paccayā paṭhamaṃ karīyatīti **pakati. Ādi**saddena paccayādīnaṃ pariggaho. Pakatyādīnaṃvibhāgato vibhajanato, ‘‘ayaṃ pakati, ayaṃ paccayo, ayamādeso’’tiādinā pakatipaccayavibhāgakappanatoti vuttaṃ hoti. Pīṇetīti **pī, tāya piyā** vallabhāya **soyaṃ** sāmī **āliṅgyate** silissate. Ettha ‘‘piyā’’ti kiliṭṭhaṃ.

23. **Yassa** padassa **atthāvagamo** atthāvabodho **pakatyādivibhāgato** ‘‘ayaṃ pakati, ayaṃ paccayo, ayamādeso’’tiādinā pakatyādīnaṃ vibhajanajānanena, ‘‘pakatyādi nāma ki’’nti gavesanato vā **dukkho, taṃ kiliṭṭhaṃ** nāma. **Yathā** tassudāharaṇamevaṃ. **Tāya piyā** vanitāya **so ayaṃ** vallabho **āliṅgyate** silissate. Paccayā paṭhamaṃ karīyatīti **pakati**. Sā ādi yesaṃ paccayānaṃ, tesaṃ vibhāgoti vākyaṃ. Pīṇetīti **pī,** nārī. Tāya **piyā** ettha piyāsaṅkhātāya vallabhāya kathane **pī**saddassa avisadattā ‘‘piyā’’ti padaṃ kiliṭṭhaṃ.

24. **Yaṃ kiliṭṭhapadaṃ mandā-bhidheyyaṃ yamakādikaṃ;**
Kiliṭṭhapadadoseva, tampi anto karīyati.

24. Idāni yamakādikamanadhippetampi kiliṭṭheyeva antogadhaṃ dassetumāha **‘‘ya’’**ntiādi. Tattha **ya**nti aniyamavacanaṃ, tassa niyamavacanaṃ yamakādikanti. Yamakamādi yassa paheḷikājātassa taṃ **yamakādikaṃ**. Kīdisanti āha **‘‘kiliṭṭhapada’’**ntiādi. Kiliṭṭhāni appatītadosasabhāve ṭhitatāya malitānyavisadāni padāni yassa taṃ **kiliṭṭhapadaṃ**. Mando appako abhidheyyo attho yassa taṃ **mandābhidheyyaṃ,** tādisaṃ **tampi** yamakādikaṃ kiliṭṭhapadadoseyeva yathāvutte **anto** abbhantare **karīyati** vidhīyati tattheva pakkhipīyati, kiliṭṭhapadadosato na byatiriccatīti adhippāyo.

24. Idāni anadhippetamapi yamakādiṃ kiliṭṭhadoseyeva antokaraṇabyājena āvīkaronto āha **‘‘yaṃ kiliṭṭhe’’**ccādi. **Kiliṭṭhapadaṃ** appatītadosena missakattā avisadapadaṃ **mandābhidheyyaṃ** appakābhidheyyaṃ **yaṃ yamakādikaṃ** yaṃ yamakappaheḷikājātamatthi, **tampi kiliṭṭhapadadoseyeva** yathāvuttakiliṭṭhapadadoseyeva **anto karīyati** abbhantare karīyati, kiliṭṭhapadadosato abyatirittanti adhippāyo. Kiliṭṭhāni padāni yassa, mando abhidheyyo yassa, yamakaṃ ādi yassa paheḷikājātassa, kiliṭṭhapadānaṃ dosoti viggaho.

25. **Patītasaddaracitaṃ, siliṭṭhapadasandhikaṃ;**
Pasādaguṇasaṃyuttaṃ, yamakaṃ mata’medisaṃ.

25. Hotu kāmamanabhimatamedisaṃ yamakādikaṃ, kiñcarahi abhimatanti āha **‘‘patīti’’**ccādi. Attano vacanīyatthappatītavasena vācakāpi saddā patītāyeva nāmāti patītehi pasiddhehi saddehi pāṭipadikehi racitaṃ kataṃ **patītasaddaracitaṃ**. Siliṭṭhā aññamaññāliṅganena maṭṭhā padānaṃ syādyantādīnaṃ sandhayo sandhanā yassa taṃ **siliṭṭhapadasandhikaṃ**. Patītasaddaracitattāyeva **pasāda**saṅkhātena **guṇena** saddālaṅkārena **saṃyuttaṃ** sammadevopetaṃ **edisaṃ** yathāvuttaguṇāsayaṃ ramaṇīyaṃ yamakaṃ **mataṃ** abhimatanti attho.

25. Idāni adhigatesu yamakesu īdisaṃ yamakamitthamiti sissānaṃ upadisanto āha **‘‘patīte’’**ccādi. **Patītasaddaracitaṃ** ‘‘imassatthassāyaṃ vācako’’ti patītehi pasiddhehi saddehi racitaṃ pāṭipadikehi kataṃ **siliṭṭhapadasandhikaṃ** siliṭṭhā syādyantādipadānaṃ sandhayo yassa taṃ **pasādaguṇasaṃyuttaṃ** patītasaddaracitattāyeva pasādasaṅkhātena saddālaṅkāraguṇena saṃyuttaṃ **īdisaṃ** evaṃbhūtaṃ guṇādhikato ramaṇīyaṃ upari vakkhamānayamakasadisaṃ yamakaṃ **mataṃ** viññūhi abhimataṃ. Patītā ca te saddā ca, tehi racitaṃ, siliṭṭhā padānaṃ sandhayo yassa, pasādoti guṇo saddālaṅkāro, tena saṃyuttanti viggaho.

26. **Abyapetaṃ byapeta’ñña-māvuttānekavaṇṇajaṃ;**
Yamakaṃ tañca pādāna-mādimajjhantagocaraṃ.

26. Idāni taṃ yathāvuttamabhimataṃ dassetumupakkamate **‘‘abyapete’’**ccādinā. **Āvuttā** adhivuttā punappunuccāraṇupetā anekesaṃ patirūpattā, bahuvaṇṇā sarabyañjanarūpā, na eko vaṇṇo tassānuppāsattā, tathā ca vakkhati ‘‘vaṇṇāvutti paro yathā’’ti [subodhālaṅkāra 127 gāthā], tehi jātaṃ yamakanti viññāyate. Katividhaṃ taṃ vikappīyatīti āha **‘‘abyapetaṃ byapetañña’’**nti. Tattha yaṃ vaṇṇantarābyavahitaṃ vaṇṇasamudāyena vuttaṃ. **Tadabyapetaṃ** yamakaṃ. Yaṃ tu byavahitaṃ, taṃ **byapetaṃ**. Yaṃ pana ubhayamissaṃ, taṃ **aññaṃ** aparaṃ **abyapetabyapeta**nti tidhā yamakaṃ tāva vikappīyate. Tametaṃ tividhaṃ **yamakaṃ** visayavibhāganirūpanāyaṃ ādi ca majjho ca anto ca gocaro visayo yasseti **ādimajjhantagocaraṃ** viññeyyaṃ. Kesaṃ pādānaṃ? Paccekaṃ catunnaṃgāthāvayavānaṃ. Sāpekkhattepi samāso gammakattā.

Tattha pādacatukkassa ādimajjhantabhāvīnaṃ yamakānaṃ yāvanto pakārā sambhavanti, te mūlā satta. Kathaṃ? Ekasmiṃyeva pāde kvaci ādiyamakaṃ, kvaci majjhayamakaṃ, kvaci antayamakaṃ, kvaci majjhantayamakaṃ, kvaci majjhādiyamakaṃ, kvaci ādyantayamakaṃ, kvaci sabbayamakanti. Evaṃ paccekaṃ mūlabhūtā sattāti catūsu aṭṭhavīsati honti. Pādādiyamakañca paṭhamapādādiyamakamabyapetaṃ tathā dutiyatatiyacatutthapādādiyamakamabyapetaṃ paṭhamadutiyapādādiyamakamabyapetaṃ paṭhamatatiyapādādiyamakamabyapetaṃ paṭhamacatutthapādādiyamakamabyapetantiādinā anekadhā pasaṃsanti. Yadā ca sabbatoyamakaṃ, tadā mahāyamakādayo vikappā jāyantīti veditabbaṃ.

26. Idāni abhimatayamakaṃ dīpeti ‘‘**abyapete**’’ccādinā. Āvuttehi punappunaṃ vuttehi anekavaṇṇehi samudāyarūpattā anekehi sarabyañjanasarīrehi vaṇṇehi jātaṃ **yamakaṃ** aññehi vaṇṇehi abyavahitattā **abyapetaṃ,** vaṇṇantarehi byavahitattā **byapetaṃ,** ubhayamissakattā tehi **aññaṃ abyapetabyapetañcā**ti tividhaṃ hoti. **Tañca** yamakaṃ visayavibhāganiyamena gāthāpādānaṃ ādigocaraṃ majjhagocaraṃ antagocaramiti tividhaṃ hoti. Ettha **ca**saddo vattabbantare pavattati, vattabbantaraṃ nāma yathāvuttaabyapetādibhedato aññaṃ vattabbatāya samukhībhūtaṃ pādānaṃ ādimajjhāvasānantaraṃ, upanyāso vākyārambhoti ca etasseva nāmaṃ. Visadisena vaṇṇena apetaṃ **byapetaṃ**. Tabbiparītama**byapetaṃ**. Abyapetañca byapetañca aññañcāti samāhāradvando. Aneke ca te vaṇṇā ca, āvuttāyeva anekavaṇṇā, tehi jātaṃ, ādi ca majjho ca anto ca, te gocarā yassāti viggaho.

Tattha pādacatukkassa ādimajjhāvasānesu labbhamānayamakabhedā ekekasmiṃ pāde satta satta bhavanti. Kathaṃ? Pādādiyamakaṃ pādamajjhayamakaṃ pādantayamakaṃ majjhantayamakaṃ majjhādiyamakaṃ ādyantayamakaṃ sabbatoyamakanti evaṃ paccekaṃ satta satta katvā catūsu mūlabhūtayamakā aṭṭhavīsa bhavanti. Ettha pādādiyamakādikampi abyapetapaṭhamapādādiyamakaṃ tathā dutiyatatiyacatutthapādādiyamakamiti ca abyapetapaṭhamadutiyapādādiyamakaṃ tathā paṭhamatatiyapādādiyamakaṃ paṭhamacatutthapādādiyamakamiti ca abyapetadutiyatatiyapādādiyamakaṃ tathā dutiyacatutthapādādiyamakamiti ca abyapetatatiyacatutthapādādiyamakamiti ca evamabyapetapādādiyamakā dasa honti. Tathā byapetāpi dasāti vīsati, abyapetapaṭhamapādamajjhayamakaṃ tathā dutiyapādamajjhayamakamiccādinā majjhayamakampi vīsatividhaṃ hoti. Abyapetapaṭhamapādantayamakaṃ tathā dutiyapādantayamakamiccādinā antayamakampi vīsatividhaṃ. Saṃsaggabhedato pana anekavidhaṃ hoti.

Abyapetapaṭhamapādādiyamakavaṇṇanā

27. **Sujanā’sujanā sabbe, guṇenāpi vivekino;**
Vivekaṃ na samāyanti, avivekijanantike.

27. ‘‘**Sujanā**’’iccādi. **Sujanā** sajjanā, **asujanā** asajjanāti ete **sabbe** ubhayapakkhapātino visesā janā **guṇena** sīlādinā karaṇabhūtena, hetubhūtena vā **vivekinopi** sādhūsu labbhamānānamasādhūsvanupalabbhanato puthubhūtāpi avivekīnaṃ janānaṃ antike samīpe tesaṃ sannidhāne **vivekaṃ** vibhāgaṃ **na samāyanti** napāpuṇanti, vibhāgavijānanapaññāvekallena ca vivekinopi janā te ekato katvā passantīti. Idaṃ paṭhamapādādiyamakamabyapetaṃ.

27. Idāni abyapetapaṭhamapādādiyamakassa mukhamattaṃ dassetumāha ‘‘**sujani**’’ccādi. **Sujanā** sādhujanā, **asujanā** asādhujanā ceti **sabbe** ubhayapakkhikā sīlādinā, pāṇātipātādinā **guṇena** hetunā **vivekino api** sādhūsu pāṇātipātādīnaṃ, asādhūsu sīlādīnaṃ appavattito guṇena puthubhūtāpi **avivekijanantike** vivekañāṇarahitānaṃ janānaṃ santike **vivekaṃ** vibhāgaṃ **na samāyanti** na pāpuṇanti. Viveko vinābhavanametesamatthīti **vivekino**. Ettha visayopacārena **viveko**ti paññā, na vivekinoti avivekino, teyeva janā, tesaṃ antikamiti ca viggaho. Idaṃ abyapetapaṭhamapādādiyamakaṃ.

Abyapetapaṭhamadutiyapādādiyamakavaṇṇanā

28. **Kusalā’kusalā sabbe, pabalā’pabalā’thavā;**

No yātā yāva’hosittaṃ, sukhadukkhappadā siyuṃ.

28. **‘‘Kusalā’’**iccādi. **Pabalā** āsevanappaṭilābhavasena balavanto ca. **Athā**ti anantaratthe nipāto. **Apabalā** tadabhāvato dubbalā ca **sabbe kusalākusalā** dhammā **yāva** yattakaṃ kālaṃ **ahosittaṃ** vinā uppattimattaṃ phaladānāsambhavato kevalaṃ ‘‘ahosī’’ti vacanīyatthanimittamattakammabhāvena ahosikammattaṃ **no yātā** na sampattā, tāva tattakaṃ kālaṃ sukhañca dukkhañca taṃ padantīti **sukhadukkhappadā siyuṃ**. Yāva saṃsārapavatti, tāva sukhadukkhadāyakā hontīti. Idaṃ paṭhamadutiyapādādiyamakamabyapetaṃ.

28. **Pabalā** āsevanādipaccayalābhena balavanto vā **atha apabalā** tadabhāvena dubbalā vā sabbe kusalākusalā **ahosittaṃ** phaladānābhāvato pavattimattataṃ **yāva** yattakaṃ kālaṃ **no yātā** appattā, tāva tattakaṃ **sukhadukkhappadā** yathākkamaṃ sukhadukkhapadāyino **siyuṃ** bhavanti. Idaṃ abyapetapaṭhamadutiyapādādiyamakaṃ. Kusalapaṭipakkhā **akusalā**. ‘‘Ahosī’’ti vattabbassa bhāvo **ahosittaṃ**. ‘‘Ehipassiko’’tiādīsu viya kriyāpadatopi **ṇā**dipaccayā honti.

Abyapetapaṭhamadutiyatatiyapādādiyamakavaṇṇanā

29. **Sādaraṃ sā daraṃ hantu, vihitā vihitā mayā;**
Vandanā vandanāmāna-bhājane ratanattaye.

29. **‘‘Sādara’’**miccādi. **Vandanā** dvārattayopadassiyamānā **māno** ca pūjā, tesaṃ **bhājane** ādhārabhūte ratijananādinā atthena ratanasaṅkhātānaṃ buddhādīnaṃ taye samūhabhūte **ratanattaye sādaraṃ** ādarasahitaṃ katvā **mayā vihitā** katā, **vihitā** alaṃsaṃsāradukkhavisaṭanirākaraṇato visesena hitā padhyā **sā vandanā** so paṇāmo **daraṃ** darathaṃ kāyacittapariḷāhaṃ **hantu** hiṃsatu. **Mayā**ti vuttattā **me**ti atthato viññāyati. Idaṃ pana paṭhamadutiyatatiyapādādiyamakamabyapetaṃ.

29. **Vandanāmānabhājane** dvārattayena vidhiyamānapaṇāmapūjānaṃ ādhārabhūte **ratanattaye** ratijananādiatthena ratanasaṅkhātānaṃ buddhādīnaṃ taye **mayā** yā vandanā **sādaraṃ** ādarasahitaṃ **vihitā** katā, **vihitā** lokiya lokuttara sampattisādhanato visesena hitā **sā vandanā daraṃ** mayhaṃ kāyacittadarathaṃ **hantu** vināsetu. Idaṃ abyapetapaṭhamadutiyatatiyapādādiyamakaṃ. Saha ādarena vattamānaṃ **sādaraṃ,** kriyāvisesanaṃ. Ettha kriyā nāma **vihitā**saddena niddiṭṭhakaraṇaṃ. Karaṇañhi **vihitā**saddassa vuttakammattepi aññathānupapattilakkhaṇasāmatthiyato bhijjitvā vijjamānaṃ ‘‘akāsi’’nti kriyāya sambandhamupentaṃ kammañca hoti, bhāve vihitassa **yu**paccayantassa napuṃsakattā napuṃsakañca, sattāya ekattā ekavacanañca tabbisesanattā **sādara**saddopi napuṃsakadutiyekavacano hoti.

‘‘Visesye dissamānā yā,
Liṅgasaṅkhyāvibhattiyo;
Tulyādhikaraṇe bhiyyo,
Kātabbā tā visesane’’ti [sambandhacinto 15 gāthā bhedacintā 194 gāthā].

Hi vuttaṃ. Evaṃ kriyāvisesane gahite sāmatthiyato ‘‘mayā’’ti tatiyantassa paṭhamantattaṃ, ‘‘vandanā’’ti paṭhamantassa chaṭṭhuntañca hoti. Vandanā ca māno ca, tesaṃ bhājanaṃ. Tiṇṇaṃ samūho **tayaṃ,** ratanānaṃ tayanti ca viggaho.

Abyapetacatukkapādādiyamakavaṇṇanā

30. **Kamalaṃ ka’malaṃ kattuṃ-vanado vanado’mbaraṃ;**
Sugato sugato lokaṃ, sahitaṃ sahitaṃ karaṃ.

30. **‘‘Kamala’’**miccādi. **Kamalaṃ** aravindaṃ **kaṃ** jalaṃ **alaṅkattuṃ** sajjanatthāya hoti, vikasitāravindasandohasambhāvitodakassa vāpādīsu tādisaramaṇīyattasampattisambhavato, avanaṃ rakkhaṃ dadāti sassasampatyādikāraṇabhāvenāti **avanado**. Vanaṃ jalaṃ dadāti na tucchoti **vanado**

megho **ambaraṃ** ākāsaṃ jaladhārabhārabharitambarakuharassa dassanīyatāguṇayogato alaṃkattunti adhikataṃ. **Sahitaṃ** sampuṇṇaṃ **hitaṃ** abhivuddhiṃ **karaṃ** karonto suṭṭhu gadatīti **sugato** mañjubhāṇī pubbabuddhā viya nekkhammādinā kāmacchandādike pajahanto gantvā arahattamaggena savāsanasakalakilese samucchinditvā sobhanaṃ nibbānapuraṃ gatoti vā **sugato**ti vutto so mahāmuni attano aparimitapāramitāsimpakacagalitatilakabhāvena **lokaṃ** lokattayaṃ, sahitaṃ lokanti vā yojanīyaṃ **alaṅkattuṃ** alaṃkaraṇāyāti. Idaṃ pādacatukkādiyamakamabyapetaṃ.

30. **Kamalaṃ** padumaṃ **kaṃ** jalaṃ **alaṅkattuṃ** pañcavidhapadumasañchannassa udakassa ramaṇīyattā sajjetuṃ hoti. **Avanado** kāle vuṭṭhisampadāya sassasampadādīnaṃ kāraṇattā ārakkhaṃ dento **vanado** megho **ambaraṃ** ākāsaṃ **alaṅkattuṃ** jaladhārabhārabharitambarakucchiyā dassanīyattā sajjetuṃ hoti, **sahitaṃ** sampuṇṇaṃ **hitaṃ** abhivuḍḍhiṃ **karaṃ** karonto **sugato** citrakathī sundaraṃ nibbānaṃ gato vā **so sugato** so tathāgato **lokaṃ** lokattayaṃ, **sahitaṃ** lokaṃ vā **alaṅkattuṃ** citrakathādikāraṇehi tādisassa aññassa ca lokarāmaṇeyyassābhāvā sajjetuṃ hoti. Sabbapadatthānaṃ sattābyabhicārittā hotīti gammaṃ. Tatoyeva sabbe paṭhamantabhavanakriyāya yujjantīti vadanti. Idaṃ abyapetacatukkapādādiyamakaṃ.

31. **Abyapetādiyamaka-sseso leso nidassito;**
Ñeyyāni'māyeva disā-ya'ññāni yamakānipi.

31. Iccevamabhimatayamake abyapetapādādiyamakassa disāmattaṃ dassetvā upasaṃharati **''abyapete''**ccādinā. **Abyapetassa** abyavahitassa catunnaṃ pādānaṃ **ādo,** ādibhūtassa vā yamakassa **eso** yathāvutto **leso** kocideva bhedo **nidassito** vikappito. Aparānipi kiṃ na vikappiyantīticeti āha **''ñeyyāni''**ccādi. **Imāya disāya** iminā upāyena maggeneva **aññāni** vuttato aparāni dutiyapādādiyamakatatiyapādādiyamakacatutthapādādiyamakādīni abyapetānipi paṭhamadutiyapādādiyamakapaṭhamatatiyapādādiyamakānipi byapetāni, paṭhamacatutthadutiyatatiyapādādiyamakādīnipi abyapetabyapetāni, tathā majjhantapādayamakāni **ñeyyāni** jānitabbāni, viññūnaṃ tādisāya disāya dassitattāti. Tattha ca –

''Guṇāguṇena saha te, sādhavo'sādhavo janā;
Vigāhante samaṃ nātha, cittaṃ citte kathaṃ nu te''.

Iccādinā dutiyapādādiyamakādīni abyapetāni,

''Piyena vacasā sabbe,
Piyena'ppiyabhāṇino;
Pādānate jinokāsi,
So dhammo hantu vo'ppiyaṃ''.

Iccādinā paṭhamadutiyapādādiyamakādīni abyapetāni,

''Sa'malaṃ samalaṃ kattuṃ, suciraṃsuci raṃjaye;
Suciraṃ suciraṃgaṃ taṃ, sa'malaṃ samalaṃbhi yo''.

Iccādinā paṭhamacatutthadutiyatatiyapādādiyamakādīni abyapetabyapetāni,

''Manohara hara klesaṃ, jina cetobhavaṃ mama;
Nanu tvaṃ pāramīsārā-matabhāvitamosadhaṃ''.

Iccādinā majjhapādayamakāni,

''Sādhunā raṃjaya jaya-ddhaninā'pūrayi mahiṃ;
Yo taṃ jinavaraṃ dhīra-matthakāmosi ce tuvaṃ''.

Iccādinā antapādayamakāni jānitabbāni.

31. Evaṃ abhimatayamakena abyapetayamakānamupāyādīni nigamento āha **‘‘abyapeti’’**ccādi. **Abyapetādiyamakassa** visadisavaṇṇehi abyavahitādiyamakassa, abyapetapādādiyamakassa vā **eso leso** ‘‘sujani’’ccādiko appakodāharaṇanayo **nidassito** niddiṭṭho. **Aññāni yamakānipi imāyeva disāya** iminā nayeneva **ñeyyāni** viññūhi ñātabbāni. Ādo yamakaṃ, ādibhūtaṃ vā yamakaṃ, abyapetañca taṃ ādiyamakañcāti vākyaṃ. Evaṃ dassitena iminā kamena abyapetadutiyapādādiyamakādayo ñātabbāti adhippāyo.

Tattha abyapetadutiyapādādiyamakamevaṃ veditabbaṃ –

Guṇāguṇena saha te, sādhavo’sādhavo janā;
Vigāhante samaṃ nātha, cittaṃ citte kathaṃ nu te.

Bho **nātha te** tuyhaṃ **citte sādhavo asādhavo te janā guṇāguṇena** sakasakaguṇena aguṇena ca **saha samaṃ** ekajjhaṃ **kathaṃ nu vigāhante,** cittaṃ acchariyaṃ sujanadujjanesu samamettā acchariyāti adhippāyo.

Abyapetapaṭhamadutiyapādādiyamakamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Piyena vacasā sabbe, piyena’ppiyabhāṇino;
Pādānate jinokāsi, so dhammo hantu vo’ppīyaṃ.

Jino appiyabhāṇinopi sabbe jane piyena yena vacasā pādānate akāsi, so dhammo vo appiyaṃ hantu. Ettha **api**saddapariyāyassa **pi**saddassa gahitattā yatibhaṅgo natthi.

Paṭhamacatutthadutiyatatiyapādādiabyapetabyapetayamakamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Sa’malaṃ samalaṃ kattuṃ, suciraṃsuci raṃjaye;
Suciraṃ suciraṃgaṃ taṃ, sa’malaṃ samalaṃbhi yoti.

Ettha ‘‘samalaṃ samalaṃ, suciraṃ sucira’’nti visadisavaṇṇehi abyavahitattā abyapetaṃ, ‘‘samalaṃ samala’’nti pubbaparayugaḷaṃ [pubbaparayugaḷadvayaṃ (ka.)] ‘‘kattu’’miti bhinnavaṇṇehi, ‘‘suciraṃ sucira’’nti pubbaparayugaḷaṃ [pubbaparayugaḷadvayaṃ (ka.)] ‘‘jaye’’ti bhinnavaṇṇehi ca byavahitattā byapetañca hoti. **Suciraṃsuci** sobhanaraṃsinā uci yutto **yo** jino **saṃ** santiṃ nibbānaṃ **samalaṃbhi** alabhi, **alaṃ** accantaṃ atisayena **suciraṃgaṃ** visuddhadehaṃ **taṃ** jinaṃ **samalaṃ** jallikāsaṅkhātena, rāgādikucchitasaṅkhātena vā malena sahitaṃ **saṃ** attānaṃ **alaṃkattuṃ** nimmalaṃ katvā sajjetuṃ **suciraṃ** sucirakālaṃ **raṃjaye** attani abhiramāpeyya.

Pādamajjhayamakamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Manohara hara klesaṃ, jina cetobhavaṃ mama;
Nanu tvaṃ pāramīsārā-matabhāvitamosadhanti.

Manohara jina mama cetobhavaṃ **klesaṃ** santāpaṃ **hara** apanaya, tvaṃ pāramīsārāmatabhāvitaṃ **osadhaṃ** dibbosadhaṃ nanu.

Pādantayamakamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Sādhunā raṃjaya jaya-ddhaninā’pūrayi mahiṃ;
Yo taṃ jinavaraṃ dhīra-matthakāmosi ce tuvanti.

Yo jinavaro sādhunā **jayaddhaninā** veneyyajayaghosena mahiṃ āpūrayi, dhīraṃ taṃ jinavaraṃ tuvaṃ sappurisa ce atthakāmo asi, **raṃjaya** abhiramāpehi. Iminā niddiṭṭhayamakeheva avasesā tatiyapādādiyamakādayo viññeyyā.

32. **Accantabahavo tesaṃ,**
Bhedā sambhedayoniyo;
Tatthāpi keci sukarā,
Keci accantadukkarā.

32. Kiṃ pana sākallena na vikappitānīti āha ‘‘**accanti**’’ccādi. **Tesaṃ** vikappānaṃ sambhedo saṅkaro missattamuccāraṇappakāro yoni pabhavo yesaṃ te **sambhedayoniyo, bhedā** pakārā **accantabahavo** atisayena bahulā yathāvuttanayena sambhavanti, **tatthāpi** tesu vikappesupi **keci** vikappā sukhena karīyanti payujjantīti **sukarā,** tabbiparīto ca **keci** vikappā accantadukkarā. Iti dvidhā saṅgayhanti, tesu sukarānaṃ kesañci abhimatayamakānaṃ mukhamattaṃ dassitaṃ. Idāni dukkarānaṃ kesañci mukhamattaṃ na sabbamevaṃ veditabbaṃ.

Samunnatena te satā,
Kathaṃ na te na te siyuṃ;
Yato natenatepi’to,
Siyuṃ na te nate subhā.

Idaṃ pādacatukkamajjhayamakamabyapetabyapetamekarūpaṃ dukkaraṃ.

Na bhāsurā tepi surā vibhūsitā,
Tathāsurā bhūri surāparājitā;
Sabhāsu rājāpi tathā surājito,
Yathā surājanti surāvinissaṭā.

Idaṃ catukkapādamajjhayamakamekarūpabyapetaṃ.

32. Sabbamidamanuddisitvā lakkhaṇātidesena nigamanaṃ kimatthamiccāsaṅkāyamāha ‘‘**accante**’’ccādi. **Tesaṃ** yamakānaṃ **sambhedayoniyo** pabheduppattikāraṇabhūtā **bhedā** uccāvacapakārā **accantabahavo, tatthāpi** tesupi **keci** yamakā **sukarā** susādhiyā, **keci accantadukkarā** atisayena dussādhiyā. Sambhedo yoni yesanti viggaho.

Iha sukarassa upadisitattā dukkarayamakapavesopāyamattamupadisīyate –

‘‘Manaṃ manaṃ satthu dadeyya ce yo,
Manaṃ manaṃ pīṇayata’ssa satthu;
Manaṃ manaṃ tena dadeyya ce na,
Manaṃ manaṃpa’ssa na sādhupujja’’nti.

Idaṃ pādacatukkādiyamakamekarūpaṃ abyapetabyapetaṃ.

Yo puggalo **manaṃ** attano cittaṃ **satthu** jinassa **manaṃ** khaṇamattampi dadeyya ce, **satthu** munindassa **manaṃ** cittaṃ **assa** puggalassa **manaṃ** cittaṃ **pīṇayati** sampīṇeti, **tena** tasmā **manaṃ manaṃ** cittaṃ cittaṃ **dadeyya ce na** yadi no dadeyya, **assa** puggalassa **manaṃ** cittaṃ **manaṃpi** muhuttampi **sādhupujjaṃ** sādhūhi pūjitabbaṃ **na** bhavati.

‘‘Samunnatena te satā,
Kathaṃ na te na te siyuṃ;
Yato nate’natepi’to,
Siyuṃ na te nate subhā’’ti.

Idaṃ pādacatukkamajjhayamakamekarūpamabyapetabyapetaṃ.

Yato yena kāraṇena **te** tuyhaṃ **satā** sobhanena **samunnatena** sammā unnatena hetunā **natepi** avanatepi **anatepi** anavanatepi **te te subhā** te te sobhanā **na na siyuṃ,** bhavanteva, **ato** tena kāraṇena **te subhā** te sobhanā **nate** avanate **kathaṃ na siyuṃ,** bhavanteva.

‘‘Jinaṃ paṇāmonatasajjanaṃ janaṃ,
Guṇe nivesentamasajjanaṃ’janaṃ;
Veneyyanette guṇabhājanaṃ janaṃ,
Name mamentaṃ khalu sajjanaṃjana’’nti.

Idaṃ pādacatukkantayamakamekarūpamabyapetabyapetayamakaṃ dukkaraṃ.

Paṇāmonatasajjanaṃ paṇāmitukāmonatasādhujanavantaṃ **janaṃ** veneyyajanaṃ **asajja** pamādamakatvā **guṇe** sīlādiguṇe **nivesentaṃ** niyojentaṃ veneyyanette **añjanaṃ** añjanabhūtaṃ **guṇabhājanaṃ** guṇānamādhārabhūtaṃ **sajjanaṃjanaṃ** iminā kāraṇena sādhujanānaṃ añjanabhūtaṃ **janaṃ** sādhujanaṃ **khalu** ekantena **mamentaṃ** mamāyantaṃ **naṃ** jinaṃ **name** namāmi.

‘‘Sābhāsu sābhā bhuvane jinassa,
Sābhāya sā bhāsatiyeva jātu;
Sābhāya sā bhāti na ce kathaṃ na,
Sābhā sasābhānamaticca bhātī’’ti.

Idaṃ pādacatukkādiyamakekarūpabyapetaṃ.

Bhuvane sattaloke **sābhāsu** vijjamānābhāsu **jinassa sābhā** sobhanā ābhā **sābhāya** vijjamānāya, sobhanāya vā ābhāya ābhāto **jātu** ekantena **bhāsatiyeva** dippateva, **sā** jinābhā **sābhāya** vijjamānābhāto adhikā hutvā **ce na bhāti** yadi na bhāsati, **sasābhānaṃ** vijjamānasobhanābhānaṃ brahmādīnaṃ **sābhā** sobhanābhāyo **aticca** atikkamma **kathaṃ na bhāti,** bhāsatiyeva.

‘‘Na bhāsurā tepi surā vibhūsitā,
Tathāsurā bhūri surāparājitā;
Sabhāsu rājāpi tathā surājito,
Yathā surājanti surāvinissaṭā’’ti.

Idaṃ pādacatukkamajjhayamakekarūpabyapetaṃ.

Surāvinissaṭā surāpānato apagatā janā **yathā surājanti,** tathā **vibhūsitā** visesena alaṅkatā **tepi surā** te devā api **na bhāsurā** sobhamānā na honti, **tathā** evaṃ **surāparājitā** surāpānahetu parājitabhāvaṃ pattā **bhūri asurā** bahavo vepacittiādayo asurāpi **na bhāsurā** na sobhanti, **tathā** evaṃ **surājito** suṭṭhu alaṅkato **rājāpi sabhāsu na bhāsuro**.

‘‘Jināṇattiyaṃ yo’hitāsā sitāsā,
Avassaṃva te hontya’tāsā hatāsā;
Ato sabbapāpe satāsā vatāsā,
Karonteva santissitā sāmitāsā’’ti.

Idaṃ pādacatukkantayamakamekarūpabyapetaṃ.

Ye sappurisā **jināṇattiyaṃ** buddhassa vinayapaññattisaṅkhātāṇattiyaṃ **ohitāsā** avītikkamavasena patiṭṭhitaāsā honti **sitāsā** parisuddhāsā, **te** sādhavo **hatāsā** anukkamena hatataṇhā **avassaṃva** ekanteneva **atāsā** bhayarahitā yato honti, **ato** tasmā **sabbapāpe** sabbākusale **satāsā** bhayasahitā **vatāsāva** niravajjavatābhilāsavanto sādhujanā **santissitā** santinissitāyo **sāmitāsā** sāmibhāvāsāyo karonteva.

33. **Yamakaṃ taṃ paheḷī ca, nekantamadhurāni’ti;**
Upekkhiyanti sabbāni, sissakhedabhayā mayā.

33. Nanu yamakaṃ nāma kavīnaṃ sāmatthiyavisesasūcakanti tattha taṃ sopayogaṃ, paheḷikā ca sopayogā kīḷāvinodane sambādhaṭṭhānamantane parabyāmohane [paramabyāmohane (ka.), kābyādāsa 3.97] ca, tasmā tattha kathamupekkhā bhavatoti āha **‘‘yamaka’’**ntiādi. **Taṃ** yathāvuttaṃ **yamakañca** sukaradukkarappabhedaṃ. **Paheḷikā** pana pubbācariyehi soḷasa niddiṭṭhā samāgatāvañcitādikā. Tatthidaṃ lakkhaṇaṃ –

Samāgatā nāma siyā, guḷhatthā padasandhinā;
Vañcitāññattha ruḷhena, yattha saddena vañcanā.

Ukkantātibyavahita-ppayogā mohakārinī;
Siyā **pamussitā** yassā, dubbodhatthā padāvali.

Samānarūpā’mukhyatthā-ropāhitapadā siyā;
Pharusā paccayādīhi, jātasaddā kathañcipi.

Saṅkhyātā nāma saṅkhyānaṃ, yattha byāmohakāraṇaṃ;
Aññathā’bhāsate yattha, vākyattho sā **pakappitā**.

Sā **nāmantarikā** yassā, nāme nānatthakappanā;
Nibhūtā’vaṭṭhitaññatthā, tulyatthasutihetuto.

Samānasaddā sā iṭṭha-saddapariyāyasādhitā;
Sammuḷhā mūḷhatāyeva, niddiṭṭhatthāpi sādhukaṃ.

Yassā sambandhabāhulyā, nāmaṃ sā **pārihārikī**;
Ekacchannā bhave byañjā-dheyyaṃ nissayagopanā.

Sā bhave **ubhayacchannā,** yassā ubhayagopanā;
Saṃkiṇṇā nāma sā yassā, nānālakkhaṇasaṅkaroti.

Dosattepi cesaṃ sabbesaṃ ukkantādīsu dosabhāve nāropitabbā. Esā hi [manasoti (ka.)] ‘‘bahuguṇe paṇamati’’ccādinā [subodhālaṅkāra 44 gāthā] vākyasaṃkiṇṇanāmena na vuttā, pakappitā ca saṃsayadosaparihārena ‘‘yāte dutiyaṃ nilaya’’nti [subodhālaṅkāra 112 gāthā] ādinā niddiṭṭhā.

‘‘Pabhavā’natavittiṇṇā, tavā’ṇā mahatī sati;
Cirāya jayataṃ nātha, pahutaphalasādhanī’’ti.

Ayaṃ **samāgatā**.

‘‘Bhaddamevo’paseveyya, vidhūtamadakibbisaṃ;
Sampāpaye puraṃ khemaṃ, sa danto’ttanisevina’’nti.

Ayaṃ **vañcitā**.

Pamussitādayo tu lakkhaṇānusārena, tatthodāharaṇānusārena ca veditabbā.

Evaṃ pubbācariyehi parikappitā paheḷikā ceti etāni **sabbāni ekantena** niyamena **na madhurāni** attharasassa vā saddarasassa vā kassaci abhāvena assāditabbāni na hontīti iminā kāraṇena **sissāna**muppanno **khedo**yeva **bhayaṃ** tato tesaṃ khedato vā uppannabhayato mayā upekkhiyantīti sambandhanīyaṃ.

33. Evaṃ sukaradukkaravasena duvidhattaṃ vatvā kavīnaṃ sāmatthiyappakāsane sappayojanayamakānañca, kīḷāvinodane sambādhaṭṭhānasammantane parabyāmohane cāti imesu sappayojanānañca paheḷikānamavacane kāraṇaṃ niddisati **‘‘yamaka’’**miccādinā. **Taṃ yamakaṃ**

yathāvuttaṃ sukaradukkarādibhedaṃ yamakajātañca **paheḷi** ca pubbācariyehi niddiṭṭhā samāgabhādikā paheḷikā ca **iti** imāni **sabbāni ekantamadhurāni** na iti assādetabbassa attharasassa, saddarasassa vā niyamato abhāvā ekantena amadhurāni, **iti** iminā kāraṇena ca **sissakhedabhayā** sissānaṃ asahanasaṅkhātāya asahanena jātāya vā bhītiyā ca mayā upekkhīyanti. Sissānaṃ khedoyeva bhayaṃ, sissakhedato uppannaṃ vā bhayaṃ, tatoti viggaho.

Ettha paheḷikā evaṃ daṭṭhabbā –

Samāgatā ca vañcitu-kkantā pamussitāpi ca;
Samānarūpā pharusā, saṅkhyātā ca pakappitā.

Athopi nāmantarikā, nibhūtā ca paheḷikā;
Atho samānasaddā ca, sammuḷhā pārihārikī;
Ekacchannobhayacchannā, saṃkiṇṇāti ca soḷasāti.

Tatridaṃ lakkhaṇaṃ –

Samāgatā nāma siyā, guḷhatthā padasandhinā;
Vañcitāññattha ruḷhena, yattha saddena vañcanā.

Ukkantātibyavahita-ppayogā mohakārinī;
Siyā **pamussitā** yassā, dubbodhatthā padāvali.

Samānarūpā’mukhyatthā-ropāhitapadā siyā;
Pharusā paccayādīhi, jātasaddā kathañcipi.

Saṅkhyātā nāma saṅkhyānaṃ, yattha byāmohakāraṇaṃ;
Aññathā’bhāsate yattha, vākyattho sā **pakappitā**.

Sā **nāmantarikā** yassā, nāme nānatthakappanā;
Nibhūtā’vaṭṭhitaññatthā, tulyatthasutihetuto.

Samānasaddā sā iṭṭha-saddapariyāyasādhitā;
Sammuḷhā mūḷhatāyeva, niddiṭṭhatthāpi sādhukaṃ.

Yassā sambandhabāhulyā, nāmaṃ sā **pārihārikī**;
Ekacchannā bhave byañjā-dheyyaṃ nissayagopanā.

Sā bhave **ubhayacchannā,** yassā ubhayagopanā;
Saṃkiṇṇā nāma sā yassā, nānālakkhaṇasaṅkaroti.

Ayaṃ panettha attho – **padasandhinā** padānaṃ sandhānato **guḷhatthā** apākaṭatthā **samāgatā** nāma siyā. **Guḷhatthā**ti pasiddhānuvādena apasiddhā samāgatā vidhīyate. Ito parampi anuvādānuvādyabhāvo evaṃ veditabbo. **Yattha** paheḷikāyaṃ **aññattha ruḷhena saddena** aññasmiṃ atthe pasiddhena ruḷhisaddena vañcanā **vañcitā** nāma siyā.

Atibyavahitappayogā atisayena antaritapayujjamānapadayuttā tatoyeva **mohakārinī** sammohakārikā paheḷikā **ukkantā** nāma. **Yassā** paheḷikāya **padāvali** padapanti **dubbodhatthā** duranubodhābhidheyyā, sā **pamussitā** nāma.

Amukhyatthāropāhitapadā appadhānatthe mukhyatthapakāsakasaddānaṃ kiñci sadhammaṃ nissāya āropanato upaṭṭhitapadayuttā **samānarūpā** nāma siyā. **Paccayādīhi** paccayādesādīhi **kathañcipi** yena kenaci pakārena **jātasaddā** nipphannasaddā **pharusā** nāma.

Yattha yassaṃ paheḷikāyaṃ **saṅkhyānaṃ** gaṇanaṃ vuttamapi byāmohakāraṇaṃ hoti, sā paheḷikā **saṅkhyātā nāma** siyā. **Yattha** yassaṃ paheḷikāyaṃ **vākyattho** samudāyattho **aññathā** aññena pakārena **ābhāsate** viññāyate, **sā pakappitā** nāma.

Yassā paheḷikāya **nāme** payuttābhidhāne **nānatthakappanā** vividhābhidheyyakappanā sambhavati, **sā** paheḷikā **nāmantarikā** nāma. **Tulyatthasutihetuto** samānatthasaddānaṃ payogahetuyā **avaṭṭhitaññatthā** patiṭṭhitaaññatthā hoti, sā **nibhūtā** nāma.

Yā paheḷikā **iṭṭhasaddapariyāyasādhitā** icchitatthasaddassa vevacanehi nipphāditā hoti, **sā samānasaddā** nāma. Sādhukaṃ **niddiṭṭhatthāpi** dassitaatthayuttāpiyā **mūḷhatāyeva** sammohabhāvatthaṃ eva bhavati, sā **sammuḷhā** nāma.

Yassā paheḷikāya viracane **nāmaṃ** dassiyamānaṃ nāmaṃ **sambandhabāhulyā** sambandhassa bahulabhāvato bhavati, **sā pārihārikī** nāma. **Yassā ādheyyaṃ byañja** abhibyañjiya pakāsetvā **nissayagopanā** ādhāragutti bhavati, sā **ekacchannā** nāma.

Yassā payoge **ubhayagopanā** ubhinnamādhārādheyyānaṃ gopanā bhavati, sā **ubhayacchannā** nāma. **Yassā nānālakkhaṇasaṅkaro** samāgatādinānāvidhalakkhaṇānaṃ saṅkaro hoti, sā **saṃkiṇṇā** nāma siyā.

Idāni samāgatādīnaṃ lakkhiyaṃ kamena evaṃ ñātabbaṃ –

> ‘‘Pabhavā’natavittiṇṇā, tavā’ṇā mahatī satī;
> Cirāya jayataṃ nātha, pahutaphalasādhinī’’ti.

Ayaṃ **samāgatā**.

Nātha tava pabhavato paṭṭhāya **natavittiṇṇā** oṇatavasena patthaṭā, evaṃ sati nadī viya dissati. **Pabhava** pakaṭṭhatta sobhāvanta. Bho **nātha tava** tuyhaṃ **mahatī satī** mahantī samānā **āṇā ānatavittiṇṇā** attani natesu janesu patthaṭā **pahutaphalasādhinī** bahulatthanipphādanī **cirāya** cirakālaṃ **jayataṃ** ukkaṃsabhāvena pavattatu. Ettha pabhavaānataitisandhinā attho guḷho.

> ‘‘Bhaddamevo’paseveyya, vidhūtamadakibbisaṃ;
> Sampāpaye puraṃ khemaṃ, sa danto’ttanisevita’’nti.

Ayaṃ **vañcitā**.

Vidhūtamadakibbisaṃ vināsitamadadosaṃ **bhaddameva** mandapiya [pindapissa (ka.)] – bhaddajātikesu hatthīsu bhaddajātikahatthimeva upaseveyyāti vuttaṃ viya dissati. **Bhaddameva** uttamapurisameva seveyyāti attho. Sevanaṃ kimatthanti ce? Hatthipakkhe **danto** sikkhito **so** hatthi **attanisevitaṃ** attānaṃ bhajitaṃ janaṃ **khemaṃ** nibbhayaṃ **puraṃ** nagaraṃ sampāpeti. Purisapakkhe pana **danto** damito **so** ariyapuggalo **attanisevitaṃ** attānamupasevitaṃ janaṃ **khemaṃ** niddukkhaṃ **puraṃ** nibbānapuraṃ pāpeti. Ettha kavicchitauttamatthato aññena hatthiatthe ruḷhena saddena vañcanā nāma.

> ‘‘Bahuguṇe paṇamati, dujjanānaṃpyayaṃ jano;
> Hitaṃ pamudito niccaṃ, sugataṃ samanussara’’nti.

Ayaṃ **ukkantā**. Imassattho upari āgamissati.

Byākiṇṇadosatte satipi paheḷikāruḷhattā esā iṭṭhā. Vuttañhi ‘‘paheḷikāyamāruḷhā, na hi duṭṭhā kiliṭṭhatā’’ti. Iha sambandhīpadānaṃ aṭṭhānaṭṭhāpanena byavahitattaṃ hoti.

> ‘‘Mukhaphullaṃ giṅgamakaṃ, niyuruggatthanunnataṃ;

> Paṭaccarī varaṃ poso, bhīruyā dhārayantiyā’’ti.

Ayaṃ **pamussitā**.

Mukhaphullaṃ tilakādiṃ **giṅgamakaṃ** evaṃnāmakaṃ pasādhanaṃ **niyuruggatthanunnataṃ** niyuraṃ valayaṃ, uggatthanaṃ payodharapaṭaṃ, unnataṃ nalāṭapaṭādikaṃ, mukhato unnatābharaṇañca **dhārayantiyā bhīruyā** itthiyā **paṭaccarī** jiṇṇavatthanivāsī **poso** puriso **varaṃ** uttamo. Ettha bahupayogarahitehi saddehi racitattā atthassa duravabodhatā.

> ‘‘Nava’ggaratanāna’smiṃ, dissanti ratanākare;
> Purisānettha aṭṭhannaṃ, aṭṭhā’sādhāraṇā’para’’nti.

Ayaṃ **samānarūpā**.

Asmiṃ ratanākare aggaratanāni nava dissanti, **ettha** imesu ratanesu **aṭṭha** ratanāni aṭṭhannaṃ purisānaṃ asādhāraṇāni, **aparaṃ** ratanaṃ sādhāraṇaṃ. Imāni nava lokuttarāni cittīkatādiatthena ‘‘ratanānī’’ti ca tappabhavo sammāsambuddho ‘‘ākaro’’ti ca kappitoti amukhyatthesu ratanādisaddānamāropanaṃ hoti.

> ‘‘Vindanti devagandhabbā, himavantamahātale;
> Rasavante sare satta, na nāgāpi uposathā’’ti.

Ayaṃ **pharusā**.

Himavantamahātale himālayassa matthake **rasavante** sodake **satta sare** anotattādike devagandhabbā **vindanti** sevanti, uposathā nāgāpi na vindanti. Ayamaparattho. Himavantamahātale candaraṃsiyutte mahāpāsādatale **devagandhabbā** kīḷamānā gandhabbā **rasavante** madhuraguṇayutte **satta sare** vīṇāya chajjādike satta sare vindanti, **nāgāpi** ariyāpi **uposathāpi** upavutthāpi **na vindanti** nānubhavanti. Ettha dibbantīti **devā**. Uposatho etesamatthīti **uposathā**ti viggaho. Lakkhaṇakkamato pasiddhapacurapayogato aññadatthā yena kenaci lesena paccayādīnaṃ jātasaddassa atthitā.

> ‘‘Gītasadde sarā dve dve, dve chajjaññatra chassarā;
> Pañcavaṇṇaṃ yathā cakkhu, chabbaṇṇā nāsikā tathā’’ti.

Ayaṃ **saṅkhyātā**.

Gītasadde sarā dve honti, **chajja’ññatra** chajjato aññatra chajjaṃ vajjetvā usabho gandhāro majjhimo pañcamo dhevato nisādoti. Ettha yugaḷato dve dve **chassarā** chasaravanto. Yathā cakkhu pañcavaṇṇaṃ hoti, **tathā** evaṃ nāsikā chabbaṇṇā hoti, gītasadde īkāra**a**kārasaradvayasabbhāvato ca chajjaṃ ṭhapetvā usabhādīsu sarānaṃ tividhattā ca ‘‘cakkhū’’ti sarabyañjanavasena pañcavaṇṇānaṃ sabbhāvato ca ‘‘nāsikā’’ti channaṃ sabbhāvato ca evaṃ vuttaṃ. Ettha vuttasaṅkhyāgītādisaddasanniṭṭhānato sammohakārinī hoti.

> ‘‘Pātu vo udito rājā, sirimā rattamaṇḍalo;
> Sakantigahanakkhatta-saṅghayutto sulakkhaṇo’’ti.

Ayaṃ **pakappitā**.

Sirimā sirimanto **rattamaṇḍalo** anurattajanapadamaṇḍalo, anurattaamaccamaṇḍalo vā **sakantigahanakkhattasaṅghayutto** sakassa attano ante samīpe gahanehi aviraḷehi khattasaṅghehi khattiyasamūhehi yutto saṃyutto **sulakkhaṇo** pasatthapurisalakkhaṇo **udito** pasiddho **rājā** narindo **vo** tumhe **pātu** rakkhatūti ayaṃ anadhippetattho. **Sirimā** ‘‘lakkhiyā vāsaṭṭhānattā’’ti vuttattā sirimanto **rattamaṇḍalo** uggamane rattamaṇḍalo **sakantigahanakkhattasaṅghayutto** kantisahitehi gahanakkhattatāragaṇehi yutto **sulakkhaṇo** suṭṭhu sasalakkhaṇo **udito** uggato **rājā** cando **vo** tumhe **pātū**ti ubhayapakkhassa sādhāraṇaguṇaguṇīpadapariggahena idha vākyatthassa aññathā dissamānatā hoti.

‘‘Vuccatā’do isitye’ko, sumahantopakāravā;
Sanātano ca na isi, na sakhā na sanātano’’ti.

Ayaṃ **nāmantarikā**.

Eko **ādo** pubbe ‘‘isī’’ti vuccati, **sumahantopakāravā** atimahantopakārasamannāgato **sanātano ca** sassato ca hoti, tathāpi **na isi** isi nāma na hoti, **na sakhā** mittopi na hoti, **na sanātano** sassatopi na hoti, ayaṃ gamyamānattho. **Sumahā** atimahanto eko **ādo** nāmādimhi isīti vuccati, **anto** majjhe **pakāravā pa-**kārena samannāgato, **sanātano ca** sassato ca hoti, isipi nāma na hoti, mittopi na hoti, so **nātano** tanaiti akkharadvayarahito **na** hoti. Ādimajjhānaṃ vuttattā **ante**ti ñāyati, **‘‘isipatanavihāro’’**ti gahetabbaṃ. Tattha isipatananāmena isiādīnaṃ gamyamānatthattā nānatthakappanā hoti.

‘‘Dhāvantaṃ udayā atthaṃ, muhuttaṃ na nivattati;
Na candamaṇḍalaṃ etaṃ, nāpi ādiccamaṇḍala’’nti.

Ayaṃ **nibhūtā**.

Udayā udayato pabhuti **atthaṃ** yāva atthaṃ **dhāvantaṃ** javantaṃ **muhuttaṃ** muhuttakālaṃ **na nivattati** na punāvattati. Etaṃ candamaṇḍalampi na hoti, ādiccamaṇḍalampi na hoti. **Udayā** paṭisandhito **atthaṃ** yāvacuti. **Dhāvanta**nti āyukiccato āyucandādīnamatthānaṃ, tappakāsakasaddānañca tulyattā ettha patiṭṭhitacandādiatthantarānaṃ sambhavo.

‘‘Deviṃ kittimahīnāmaṃ, kaḷāratthavhayaṃ puriṃ;
Hitvā na sari so dhīro, karontopyu’yyamavhaya’’nti [karontomuttamavhayanti (ka.)].

Ayaṃ **samānasaddā**.

Kittimahīnāmaṃ kittimahīnaṃ dvinnaṃ nāmena samannāgataṃ **deviṃ** aggamahesiṃ **kaḷāratthavhayaṃ puriṃ** kaḷāraatthānaṃ dvinnaṃ nāmena samannāgataṃ puriṃ nagarañca so dhīro **hitvā** pariccajitvā **uyyamavhayaṃ** uyyamanāmena samannāgataṃ karonto api **na sari** sampattiṃ nānusari, yasodharādeviñca kapilavatthupuriñca hitvā vīriyasaṅkhātapadhānaṃ karonto mahāsatto sampattiṃ na sari, etthābhimata**yasodharā**disaddānaṃ pariyāyehi **kittimahī**saddādīhi racitatā.

‘‘Catuddisāmukhā bandhā, cattāro sindhavā sayaṃ;
Paribhuñjanti nikkhittaṃ, tiṇaṃ majjhe yathāsukha’’nti.

Ayaṃ **sammuḷhā**.

Sindhavā cattāro assā **catuddisāmukhā** yathā catuddisāsammukhā honti, tathā **bandhā** majjhe nikkhittaṃ tiṇaṃ sayaṃ yathāsukhaṃ paribhuñjanti, aññamaññaṃ piṭṭhiṃ katvā bandhā viya khāyati, te pana sammukhaṃ katvā bandhā honti. Ettha ‘‘catuddisāmukhābandhā’’ti niddiṭṭhattā piṭṭhiṃ katvā bandhāti sammuḷhatā hoti.

‘‘Jano jīvanajānanda-karabandhussa bhāsitaṃ;
Sakkarontova pappoti, puññārikkhayagocare’’ti.

Ayaṃ **pārihārikī**.

Jīvanajānandakarabandhussa jīvanato udakato jātānaṃ padumānaṃ ānandakarassa sūriyassa bandhussa sammāsambuddhassa **bhāsitaṃ** vacanaṃ **sakkaronto** pūjento jano **puññārikkhayagocare** puññānaṃ paṭipakkhattā puññārisaṅkhātānaṃ akusalānaṃ khayassa nimittabhūtaṃ nibbānamārammaṇaṃ katvā uppanne maggaphale **pappoti** pāpuṇāti. Ettha jīvanajānaṃ ānandakarassa bandhusseti ca, puññārīnaṃ khayanimittaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatteti ca iminā buddho maggaphalā ca pārampariyena sambandhena vuttāti sambandhānaṃ bāhullabhāvo.

> ‘‘Na gaṇhāti mahantampi, saddaṃ na ca vibhūsanaṃ;
> Catuppadassa kassāpi, kaṇṇoyaṃ na kilāphalo’’ti.

Ayaṃ **ekacchannā**.

Kassāpi catuppadassa kaṇṇo mahantampi saddaṃ na gaṇhāti, ārammaṇaṃ na karoti, vibhūsanampi na gaṇhāti. Tathāpi ayaṃ kaṇṇo aphalo na kila, saphalato nipphalo na hoti kira. Assakaṇṇo rukkho. Ettha kaṇṇoti ādheyyaṃ katvā tadādhārassa avacanato nissayagutti.

> ‘‘Alaṅkaronto bhuvanaṃ, sassiriko sadevakaṃ;
> Kasmiṃ sañjātasaṃvaddho, ko kena nupalimpatī’’ti.

Ayaṃ **ubhayacchannā**.

Sassiriko sadevakaṃ bhuvanaṃ alaṅkarontoti buddho viya khāyati. **Bhuvanaṃ** bhuvanasaṅkhātaṃ **kaṃ** jalaṃ sadā eva alaṅkaronto **sassiriko** lakkhiyasamannāgato **kasmiṃ** jale sañjātasaṃvaddho **ko** kataro **kena** jalena **na upalimpati** na limpati. Padumoti visajjanaṃ. Padumo hi puṃnapuṃsakaliṅgo. Iha jalapadumānaṃ dvinnampi chāditattā ubhayacchannā nāma.

> ‘‘Ādo soyeva yo ante, majjhimassādi majjhimo;
> Siddhantādīsu vattantaṃ, asaṅkhatapadaṃ vadā’’ti.

Ayaṃ **saṃkiṇṇā**.

Ante avasāne yo hoti, ādopi soyeva hoti, majjhimassa ādibhūto majjhimo eva hoti, **siddhaṃ** nipphannaṃ **tādīsu** ariyesu vattantaṃ asaṅkhatapadaṃ **vada** kathehīti ayamaparattho. **Ādo** ādimhi **soyeva** sakāro eva **ante** pariyosāne **yo** yakāroyeva, **majjhimo** majjhimavaṇṇo **majjhimassa** saddassa **ādi** makāro, **siddhantādīsu** matasamayakālādīsu vattantaṃ vācakabhāvena pavattantaṃ **asaṅkhatapadaṃ** saṅkhatato aññattā asaṅkhatabhūtaṃ paññattiṃ **vada** kathehīti. Samayasaddo hi nāmapaññatti. Ettha **siddhanta**saddena **ādi**saddassa saṅgahitattā tādiattho labbhatīti atthassa guḷhatāya samāgatālakkhaṇena ca ‘‘so’’ti ‘‘yo’’ti ‘‘asaṅkhatapada’’nti aññattharuḷhasaddena vañcitattā vañcitālakkhaṇena ca **samaya**sadde nānatthakappanato nāmantarikālakkhaṇena cāti tīhipi lakkhaṇehi missitoti. Sesesupi saṃkiṇṇattaṃ evameva veditabbaṃ. Tattha tattha vuttalakkhaṇānusāreneva samāgatādīnaṃ anvatthasaññatā veditabbā.

34. **Desakālakalāloka-ñāyāgamavirodhi yaṃ;**
Taṃ virodhipadaṃ ce’ta-mudāharaṇato phuṭaṃ.

34. **‘‘Desi’’**ccādi. **Deso** thalajaladesādi. **Kālo** rattindivo. **Kalā** naccagītādayo. **Loko** carācarabhūtappavatti. **Ñāyo** yutti. **Āgamo** idha buddhavacanaṃ. Aññattha tu sutidhammasaṃhitā, te ca. Tehi virodho assa atthīti **desa…pe… virodhi**. Yanti anuvaditvā. **Taṃ virodhipada**nti vidhīyate. **Etañca** padaṃ **udāharaṇato** lakkhiyato **phuṭaṃ** pākaṭaṃ. Yato jalajādīnaṃ thalādīsu pātubhāvādi, ratyādīsu sambhavantānaṃ kusumādīnaṃ divādīsu sambhavo ca, ‘‘naccagītādicatusaṭṭhiyā kalāsu bhinnachajjo nāma sattasaro’’tiādinā kalāsatthābhihitalakkhaṇātikkamavirodho ca, ‘‘aggisītalo, nissāro khadiro’’tiādinā lokasīmātikkamo ca, vuttāyapā’naruppattasamuppattiyā middhassa rūpabhāvāpādanādiñāyavirodho ca, yathāsakamāgamena virodho ca sukhena ca sakkā pākaṭattā viññātuṃ, tato sabbametaṃ nodāhaṭanti adhippāyo.

34. Evaṃ yamakapaheḷikānamadassane kāraṇaṃ vatvā idāni uddesakkamena sampattavirodhidosaṃ **''desakāli''**ccādinā vadati. **Yaṃ** padaṃ **deso** thalajalapabbatādi. **Kālo** rattindivo hemantādivasena tividho, vasantādivasena chabbidho. **Kalā** naccagītādicatusaṭṭhi. **Loko** thāvarajaṅgamabhūtapavattisaṅkhāto. **Ñāyo** yutti. **Āgamo** iha buddhavacanaṃ, aññattha pana sutidhammasaṃhito ca. Tehi virodho assa atthīti **desa...pe... virodhi. Taṃ virodhipadaṃ** nāma. **Etaṃ** virodhipadaṃ **udāharaṇato** lakkhiyato **phuṭaṃ** paribyattaṃ. Vassikajātisumanādīnaṃ jalajādibhāvo ca, padumakumudādīnaṃ thalajādibhāvo ca, rattiādīsu labbhamānānaṃ kumudādīnaṃ divādīsu sambhavo ca, naccagītādicatusaṭṭhiyā kalāsu ''chajjo usabho gandhāro majjhimo pañcamo dhevato nisādo''ti dassitasattasarānamekadesassa chajjassa bhinnasattasaro chajjo nāmāti samudāyavasena vohārakaraṇādīhi satthāgatataṃ, lakkhaṇātikkamañca, ''aggi sītalo, candanaṃ uṇhaṃ, khadirarukkho nissāro, eraṇḍo sasāro'' iccādinā lokamariyādātikkamo ca, middhassa arūpabhāvupapattiyā vuttāyapi rūpabhāvasādhanasadisayuttivirodhikathanañca, yathāsakamāgamamatikkamma kathanañcāti sabbesaṃ viruddhasabhāvassa pākaṭattā udāharaṇaṃ na dassayissāmāti adhippāyo. Imesameva desādivirodhīnamaviruddhattaṃ ettheva virodhipadadosaparihāre ''bodhisattappabhāvenā''ticcādinā dissati. Desa...pe... gamehi virodho, so assa atthīti desa...pe... virodhi. Nindāyaṃ ayamassatthīti vivacchitā.

35. **Ya'dappatīta'mānīya, vattabbaṃ neyyamāhu taṃ;**
Yathā sabbāpi dhavalā, disā rocanti rattiyaṃ.

35. **''Ya''**miccādi. **Appatītaṃ** saddato, atthato vā anadhigataṃ nahyaññathāvagamo ganthantarābhāvato. Vakkhati hi ''dullabhāvagatī sadda-sāmatthiyavilaṅghinī''ti. Yaṃ kiñci padaṃ samānīya ānetvā vattabbaṃ, taṃ neyyamāhu. **Yathe**tyudāharati. **Sabbāpi** sakalāpi **disā** pubbadisādayo dasa disā **rattiyaṃ** rajanyaṃ **dhavalā** ujjalā **rocanti** dippantīti ettake niddiṭṭhe candamarīcino ettha neyyattaṃ.

35. Idāni neyyadosamudāharati **''ya''**miccādinā. **Yaṃ** padaṃ **appatītaṃ** padantarena, tenābhihitatthena vā ''imassatthoya''miti aviññātaṃ ānīya vattabbaṃ, tatoyeva padantaramānīya vattabbaṃ hoti, **taṃ neyyamāhu** ''neyyadoso''ti porāṇā āhu. **Yathā** tatthodāharaṇamīdisaṃ ''sabbāpi dhavalā disā rocanti rattiya''nti. **Sabbāpi disā** pubbadakkhiṇādayo dasa disā **dhavalā** setā **rattiyaṃ** rajanyaṃ **rocanti** dippanti. Ettha disāya visesanaṃ dhavalaguṇaṃ kelāsakūṭasudhābhitticandaraṃsiādīsu kuto sañjātamiti anicchitattā aññanivattanatthaṃ candakiraṇādivācakapadaṃ ānetvā dhavalatā imineti vattabbattā **dhavala** padaṃ neyyadosena duṭṭhaṃ hoti. Patītaṃ viññātaṃ, na patītaṃ **appatītaṃ**. Ettha **a**kāro pasajjapaṭisedhe.

36. **Nedisaṃ bahu maññanti, sabbe sabbattha viññuno;**
Dullabhā'vagatī sadda-sāmatthiyavilaṅghinī.

36. Appatītaṃ nicchanti viññūti dassetumāha **''ne''**tiādi. **Īdisaṃ** anantare vuttappakāraṃ neyyaṃ sabbepi **viññuno** ñeyyavidū **sabbattha** gajjādike **na bahu mañña**nti na sambhāventi nappayujjanti. Kiṃ na bahumaññantīti ce āha **''dullabhā''**tiādi. Tathā hi **avagatī** atthāvagamo **saddaṃ** vācakaṃ, **sāmatthiyañca** ñāyaṃ **vilaṅghayati** cajati anupadassanatoti **saddasāmatthiyavilaṅghinī dullabhā na** labhyate. Ñāyopattho vā saddopattho vā yottho na hoti. So nappatīyate yathā manasi avaṭṭhitamattenāti attho. Tasmā saddato, atthato vā patītabbamaneyyaṃ, tabbiparītaṃ neyyanti viññeyyaṃ.

36. Imaṃ appatītapadaṃ viññūhi nābhimatanti dassento āha **''nedisa''**miccādi. **Īdisaṃ** yathāvuttappakāraṃ neyyaṃ **sabbe viññuno sabbattha** gajjapajjādike **na bahu maññanti** na sambhāventi nappayojenti. **Avagatī** atthāvabodho **saddasāmatthiyavilaṅghinī** saddasaṅkhātavācakañca sāmatthiyasaṅkhātañāyañca atikkamma pavattinī **dullabhā** tādisapayogābhāvato dullabhā hoti. Yo attho saddāgato, ñāyāgato vā na hoti, so kattuno manasi patiṭṭhitamattena patīto na hotīti taṃ padaṃ neyyadosamiti sabbe kavino pariharantīti adhippāyo. Bahumānaṃ karontīti vākye bahumaññantīti nāmadhātu. Saddasāmatthiyaṃ vilaṅghayati sīlenāti **saddasāmatthiyavilaṅghinī**.

37. **Siyā visesanāpekkhaṃ,**
Yaṃ taṃ patvā visesanaṃ;
Sātthakaṃ taṃ yathā taṃ so,
Bhiyyo passati cakkhunā.

37. **''Siyā''**iccādi. **Yaṃ** padaṃ visesanaṃ patvā atthena saha vattatīti **sātthakaṃ**. Nibbisesanantu vuttatthameva hoti. **Taṃ visesanāpekkhaṃ** siyā. **''Taṃ yathe''**tyādinā udāharati. ''Passatī''ti vutte ''cakkhunā''ti labbhateva.

37. **''Siyā''**miccādi. **Yaṃ** padaṃ visesanaṃ patvā **sātthakaṃ** atthasahitaṃ, tadabhāve niratthakaṃ hoti, **taṃ visesanāpekkhaṃ** nāma siyā. **Taṃ yathā** tassodāharaṇamevaṃ ''taṃ so bhiyyo passati cakkhunā''ti. **So** puriso **taṃ** purisaṃ **bhiyyo** yebhuyyasā cakkhunā passati. Ettha ''passatī''ti vutteyeva ''cakkhunā''ti ñāyati. **Cakkhunā**ti visesyapadaṃ visesanaṃ laddhāva sātthakaṃ hoti. Visesane apekkhā assāti ca, saha atthena vattamānaṃ sātthakamiti ca samāso.

38. **Hīnaṃ kare visesyaṃ yaṃ, taṃ hīnatthaṃ bhave yathā;**
Nippabhīkatakhajjoto, samudeti divākaro.

38. **''Hīna''**miccādi. **Yaṃ** visesanapadaṃ **visesyaṃ** visesitabbaṃ **hīnaṃ** lāmakaṃ **kare** kareyya, **taṃ** visesanapadaṃ **hīnatthaṃ** hīno attho yassa taṃ hīnatthaṃ nāma bhaveyya. **''Yathā''**ityādinā udāharati. Nippabhīkato khajjoto yena so **divākaro** pabhākaro **samudeti** upagacchatīti. Ettha khajjotappabhāpaharaṇe na thuti divākarassāti.

38. **''Hīnaṃ kare''**ccādi. **Yaṃ** padaṃ visesyaṃ hīnaṃ karoti, taṃ hīnatthaṃ bhave. Yathā tatthodāharaṇamevaṃ ''nippabhīkatakhajjoto, samudeti divākaro''ti. Pabhārahitakatā khajjotā yena so **divākaro** sūriyo **samudeti** uggacchati. ''Nippabhīkatakhajjoto''ti iminā visesanena lāmakālokaladdhayuttassa khajjopanakassa abhibhavanappakāsanaṃ sahassaraṃsino nindāyeva, na thutīti visesyaṃ hīnatthaṃ hoti. Hīno attho yasseti ca, natthi pabhā etesanti ca, nippabhā katāti ca, nippabhīkatā khajjotā yenāti ca viggaho.

39. **Pādapūraṇamattaṃ yaṃ, anatthamiti taṃ mataṃ;**
Yathā hi vande buddhassa, pādapaṅkeruhampica.

39. **Hi api ca**saddānaṃ pādapūraṇamattattā anatthakattaṃ. Visesanavisesyapadadoso.

39. **''Pādapūraṇi''**ccādi. **Yaṃ** padaṃ **pādapūraṇamattaṃ** catutthaṃsasaṅkhātassa pādassa pūraṇamattameva hoti, **taṃ anatthamiti mataṃ** ñātaṃ. **Yathā**saddo vuttattho. Buddhassa **pādapaṅkeruhaṃ** pādambujaṃ vandeti. Ettha **hi apicā**ti imesaṃ samattanādiatthesu appavattito kevalaṃ pādapūraṇamattato anatthakattaṃ. **Matta**saddo avadhāraṇe. Visesanavisesyapadadoso.

Padadosaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vākyadosaniddesavaṇṇanā

40. **Saddato atthato vuttaṃ, yattha bhiyyopi vuccati;**
Tamekatthaṃ yathā'bhāti, vāridovārido ayaṃ.

40. **''Saddato''**iccādi. **Saddato** vācakena tasmiṃyevatthe tasseva saddassa puna payogato **atthato** abhidheyyena pubbapaṭipādikasseva vatthussāvisesena puna paṭipādanato **vuttaṃ** payuttaṃ yaṃ padattharūpaṃ **yattha** yasmiṃ vākye **bhiyyopi vuccati** punapi payujjate, tamekatthanti anuvaditvā **''yathe''**ccādinā vidhīyate. Vāriṃ dadātīti **vārido**. Ayaṃ **vārido** megho **ābhāti** dippatīti. Jaladānamattāpekkhāya idaṃ saddato ekatthaṃ.

40. Idāni uddiṭṭhakkamena vākyadosaṃ niddisati **''saddato''**ccādinā. **Saddato** vācakena

atthato abhidheyyena **vuttaṃ** payuttaṃ yaṃ padattharūpaṃ **yattha** yasmiṃ vākye **bhiyyopi** punapi **vuccati** yujjate, **taṃ** vākyaṃ **ekatthaṃ** nāma doso. Udāharaṇaṃ **‘‘yathi’’**ccādi. **Vārido** jaladāyako **ayaṃ vārido** megho **ābhāti** dippati. Sampattisādhakaṃ ‘‘jaladāyako’’ccādivisesanaṃ vinā jaladānamattassa vuttattā saddato ekatthaṃ nāma hoti.

Yathā ca

41. **Titthiyaṅkurabījāni, jahaṃ diṭṭhigatāni’ha;**
Pasādeti pasanne so, mahāmuni mahājane.

41. Titthiyasaṅkhātānaṃ aṅkurānaṃ **bījāni** uppattihetubhūtāni **diṭṭhigatāni** dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo **jahaṃ** jahanto dūrīkaronto **so mahāmuni** sammāsambuddho **iha** loke attani **pasanne** pasādabahule mahājane pasādetīti aparamudāharaṇaṃ. Pasādasaṅkhātassa atthassa **‘‘pasanne pasādetī’’**ti vuttattā idamatthato ekatthaṃ.

41. **‘‘Titthiyi’’**ccādi. So mahāmuni **titthiyaṅkurabījāni** titthiyasaṅkhātānaṃ aṅkurānaṃ uppattikāraṇabhūtāni **diṭṭhigatāni** sassatādibhedabhinnā dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo **jahaṃ** jahanto apanento **iha** loke **pasanne** attani pasanne **mahājane** pasādeti. **Pasanna**saddena vuttappasādasaṅkhātassa atthassa **pasādetī**ti kriyāpadenapi vuttattā sadde bhinnepi atthato ekanti atthato ekatthassudāharaṇaṃ. Titthiyā eva aṅkurāni, tesaṃ bījāni, diṭṭhīsu gatāni, diṭṭhiyo eva gatānīti vā viggaho.

42. **Āraddhakkamavicchedā, bhaggarīti bhave yathā;**
Kāpi paññā, kopi guṇo, pakatīpi aho tava.

42. **Āraddho** vattumupakkamanto, **kamo** vacanapaṭipāṭi. Tassa **vicchedo** bhaṅgo, tato. **‘‘Yathe’’**tiādinā udāharati. Avuttassapi pasādavasā ajjhāhāroti. Mahāmuni **tava** te **paññā kāpi** sātisayattā aniddhāritaṃ sabhāvavisesā kāciyeva, aho pavattamānāyapi vasabhāvassāniddhāritattā acchariyanti attho. Ettha **kāpi kopī**ti sabbanāmapadakkamassa **pakatī**ti ettha vicchinnattā bhaggarīti.

42. **‘‘Āraddhakkami’’**ccādi. **Āraddhakkamavicchedā** vatthumāraddhapadakkamassa vicchedahetu **bhaggarīti bhave** bhaggarītivākyadoso bhavati. Udāharati **‘‘yathi’’**ccādi. Mahāmuni **tava** tuyhaṃ **paññā** sātisayabhūtā paññā **kāpi** vacanavisayātikkantattā kāpiyeva. **Guṇo** sīlasamādhiādianaññasādhāraṇaguṇasamūho **kopi** pamāṇapariggahassa kenaci lesenapi kattumasakkuṇeyyattā kopiyeva. **Pakatīpi** acinteyyabhūtā pakatīpi evameva **aho** vijjamānānaṃyeva paññādīnaṃ sabhāvāvabodhassa dukkaratā acchariyā. **Kāpi kopī**ti padakkamassa **‘‘pakatī’’**ti ettha suññattā rītibhaṅgo. Āraddhoyeva kamo, tassa vicchedo, bhaggā rīti assa, ettha vāti viggaho.

43. **Padānaṃ dubbinikkhepā, byāmoho yattha jāyati;**
Taṃ byākiṇṇanti viññeyyaṃ, tadudāharaṇaṃ yathā.

43. **‘‘Padāna’’**miccādi. **Yattha** yasmiṃ vākye **padānaṃ** syādyantākhyātikānaṃ **dubbinikkhepā** duṭṭhapanato **byāmoho** sammuḷhatā **jāyati** uppajjati, **taṃ** vākyaṃ byākiṇṇanti **viññeyyaṃ** ñātabbaṃ. **Tassa** byākiṇṇassa **udāharaṇaṃ** lakkhiyaṃ **‘‘yathe’’**ti dasseti. Yathā idaṃ, tathā aññampīti attho.

43. **‘‘Padāni’’**ccādi. **Padānaṃ** syādyantatyādyantapadānaṃ **dubbinikkhepā** duṭṭhapanato **yattha** vākye **byāmoho** sammoho jāyati, **taṃ** byākiṇṇadosoti viññeyyaṃ. **Tadudāharaṇaṃ** tassa byākiṇṇadosassa lakkhiyaṃ **yathā** iminā vakkhamānanayena.

44. **Bahuguṇe paṇamati, dujjanānaṃ pyayaṃ jano;**
Hitaṃ pamudito niccaṃ, sugataṃ samanussaraṃ.

44. Bahuanantattā bahubhūte guṇe sīlādike **samanussaraṃ** sammadeva uṭṭhāya samuṭṭhāya anussaranto guṇavisayasatiṃ paccupaṭṭhāpento teneva kāraṇena **pamudito** haṭṭhapahaṭṭho **ayaṃ jano** sabbopi loko **dujjanānaṃ** sujanetarānampi devadattādīnaṃ **niccaṃ** kālaṃ hitaṃ **sugataṃ** sammāsambuddhaṃ **paṇamati** namassatīti ayaṃ attho kavivañcito. Tattha ''bahuguṇe paṇamatī''tyādi byavahitapadappayogā moho jāyatīti byākiṇṇaṃ.

44. **''Bahuguṇe''**ccādi. **Bahuguṇe** anantattā bahubhūte sīlasamādhiādiguṇe **samanussaraṃ** visesato anussaranto **pamudito** tatoyeva pahaṭṭho ayaṃ jano sattanikāyo **dujjanānampi** asappurisānampi **niccaṃ** satataṃ **hitaṃ** mittabhūtaṃ **sugataṃ** sabbaññuṃ **paṇamati** vandati. Ettha padānaṃ aṭṭhānapayogato byākiṇṇattaṃ padatthānusāreneva gamyate.

45. **Visiṭṭhavacanā'petaṃ, gāmmaṃ'tya'bhimataṃ yathā;**
Kaññe kāmayamānaṃ maṃ, na kāmayasi kiṃ nvi'daṃ.

45. Visiṭṭhassa kassaci atthassa vacanato kathanato **apetaṃ** pariccattaṃ. **Kaññe**ityāmantanaṃ. Ahaṃ taṃ icchāmi, tādisaṃ maṃ tvaṃ kasmā nicchasi, idaṃ kiṃ nu iti gāmikajanavacanattā **''kaññi''**ccādikaṃ gāmmaṃ.

45. **''Visiṭṭhe''**ccādi. **Visiṭṭhavacanāpetaṃ** piyabhūtena uttivisesena visesitabbassa kathanato parihīnaṃ vākyaṃ ''gāmmadosa''nti kavīhi abhimataṃ. Udāharati **''yathi''**ccādi. **Kaññe** he kaññe **kāmayamānaṃ maṃ** tuvaṃ icchayamānaṃ maṃ **na kāmayasi** tvaṃ na icchasi, idaṃ kiṃ nu. Īdise icchāvighāte vuccamāne evaṃ–

''Yācanā madīyā tava kāraṇāyaṃ,
Dine dine nipphalataṃ upeti;
Dakkho sadā māninimānabhaṅge,
Sa manmathonyatra gato mato nu''iti viya.

Piyatthassa kathanābhāvato ''kaññe''tyādikaṃ vacanaṃ milakkhukānaṃ vacanattā **gāmmaṃ**. Ettha **kaññā**saddo dasavassikāya vattatīti niyamo natthi. Visiṭṭhassa atthassa vacanato apetanti vākyaṃ.

46. **Padasandhānato kiñci, duppatītikaraṃ bhave;**
Tampi gāmmaṃtya'bhimataṃ, yathā yābhavato piyā.

46. **''Pade''**ccādi. **Padasandhānato** pubbāparānaṃ padānaṃ sandhivasena yaṃ **kiñci** vākyaṃ duṭṭhu asutisubhagaṃ patītimavabodhaṃ karotīti karaṃ bhave, **tampi** yathāvuttaṃ gāmmantyabhimataṃ. **Yathā**tyudāharati. Bhavato **yā** kāci vanitā **piyā** hotīti ekottho. **Yabha** methune. Yabhanaṃ yābho. So vijjate yassa so **yābhavā**. Tassa **yābhavato piyā**ityapi bhavati.

46. **''Padasandhāni''**ccādi. **Kiñci** vākyaṃ **padasandhānato** pubbāparapadānaṃ ghaṭanato **duppatītikaraṃ bhave** asabbhabhūtaduṭṭhatthassa pakāsako hoti, **tampi gāmmanti** yathāvuttagāmmadosena dūsitanti [duppasitanti (ka.)] sabbehi kavīhi **abhimataṃ** ñātaṃ. **Yathā**ti udāharati. **Bhavato** bhavantassa **yā** kāci itthī **piyā** bhavatīti ayaṃ kavinā icchitattho. **Yābhavato** methunavantassa piyātipi attho. **''Yabha** methune''ti hi dhātu. Yabhanaṃ yābho, so assa atthīti **yābhavā,** tassa yābhavatoti gahite asotabbattā duppatītikaratā. Duṭṭhāyeva patīti avabodho, taṃ karotīti viggaho.

47. **Vuttesu sūcite ṭhāne, padacchedo bhave yati;**
Yaṃ tāya hīnaṃ taṃ vuttaṃ, yatihīnanti sā pana.

47. **''Vuttesvi''**ccādi. **Vuttesu** chandosatthapariniddiṭṭhesu anuṭṭhubhādīsu **sūcite** ṭhāne ''etthayatī''ti chandovicitiyā pakāsitaṭṭhāne padānaṃ syādyantānaṃ chedo vicchiti vibhāgo anuvādo yaṃ yati bhaveti vidhīyati. **Tāya** yatiyā **hīnaṃ** parihīnaṃ viruddhaṃ **yaṃ** vākyaṃ, taṃ **yatihīna**nti vuttaṃ, ''yamanaṃ virāmo **yati,** sā hīnā etthā''ti katvā. **Panā**ti visese, **sā** yati panāti sambandho.

47. **‘‘Vuttesva’’**ccādi. **Vuttesu** chandosatthe nidditthaanuṭṭhubhādīsu **sūcite ṭhāne** ‘‘ayamettha yatī’’ti pakāsite ṭhāne **padacchedo** syādyantatyādyantādīnaṃ padānaṃ vicchedo yati nāma bhave, **tāya** yatiyā **yaṃ** vākyaṃ **hīnaṃ** abhimataṭṭhāne vaṇṇavicchedena parihīnaṃ, **taṃ** vākyaṃ **yatihīna**nti yatihīnadosena duṭṭhanti viññūhi vuttaṃ.

48. **Yati sabbattha pādante, vuttaḍḍhe ca visesato;**
Pubbāparānekavaṇṇa-padamajjhepi katthaci.

48. **‘‘Yati’’**ccādi. **Sabbattha pādante** sabbasmiṃ catutthaṃsasaṅkhātānaṃ gāthāpādānaṃ ante avasāne ca **visesato** visesena ekantena **vuttaḍḍhe ca** vuttānaṃ pādadvayasaṅkhāte aḍḍhe ca, tadavasāne cāti adhippāyo. ‘‘Siyā’’ti seso. Nanu ‘‘padacchedo’’ti vuttattā padamajjhe yati na hotevāti ceti āha **‘‘pubba’’**iccādi. **Katthaci** kismiñci ṭhāne, na sabbattha. Pubbāparānekavaṇṇapadamajjhepi yatīti sambandho. Pubbe ca apare ca **pubbāpare**. Aneke vaṇṇā **anekavaṇṇā**. Pubbāpare anekavaṇṇā yassa taṃ tathā. Tañca taṃ padañca, tassa majjhepi.

48. Idāni yatimhi labbhamānaṃ sabbavisayaṃ dasseti **‘‘yati’’**ccādinā. Sā pana yati **sabbattha pādante** catutthaṃsasaṅkhātagāthāpādānaṃ ante ca **visesato** niyamato **vuttaḍḍhe** ca vuttānaṃ pādadvayasaṅkhāte aḍḍhe ca, tadavasāne cāti adhippāyo. **Katthaci** kismiñci ṭhāne **pubbāparānekavaṇṇapadamajjhepi** pubbāparabhūtaanekavaṇṇasamannāgatapadānaṃ majjhe ca siyā. Padacchedassa ‘‘yatī’’ti vuttattā padamajjhe na hotīti saṅkāpariharaṇatthaṃ ‘‘pubbāparānekavaṇṇapadamajjhe’’ti vuttaṃ. Ettha pādanto, vuttaḍḍho, padamajjhañca yatiṭṭhānanti. Padamajjheyeva labbhamānā yati katthaci hoti, dvakkharatyakkharapadamajjhe pana na hoti.

Tatthodāharaṇapaccudāharaṇāni yathā –

49. **Taṃ name sirasā cāmī-karavaṇṇaṃ tathāgataṃ;**
Sakalāpi disā siñca-tīva soṇṇarasehiyo.

49. Udāharīyatīti **udāharaṇaṃ**. Paṭipakkhamudāharaṇaṃ **paccudāharaṇaṃ**. Cāmīkarasseva suvaṇṇassa viya vaṇṇo yassa taṃ tathāgataṃ sirasā namāmi. Kīdisaṃ? **Yo** tathāgato **sakalāpi disā** sabbāyeva dasa disā **soṇṇarasehi** cāmīkaravaṇṇattā rasehi suvaṇṇarasehi **siñcatīva** siñcatīti maññe, **taṃ** tathāgatanti apekkhate. Ettha pubbapādante vuttaḍḍhe ca niyatā yati. **Cāmīkara**saddo cettha caturakkharo. Tattha **cāmī**ti pubbabhāgo, **kara**iti paro. Ettha pubbāparānekavaṇṇapadamajjhe yati. **Siñcatī**ti ettha pana pubbāparānekavaṇṇapadamajjhattābhāvā **siñca**ityatra yati duṭṭhāti. Idaṃ paccudāharaṇaṃ.

49. **Tattha** pādantavuttaḍḍhesu yatiyā pākaṭattā **ta**smiṃ padamajjhe yatiyā **udāharaṇapaccudāharaṇāni** iṭṭhodāharaṇapaṭipakkhodāharaṇāni yathā. **‘‘Taṃ name’’**ccādi. **Yo** tathāgato sakalāpi disā **soṇṇarasehi** suvaṇṇarasadhārāhi **siñcatīva** siñcati maññe, **iva**saddo vitakke. **Cāmīkaravaṇṇaṃ** suvaṇṇavaṇṇasadisachavivaṇṇaṃ **taṃ** tathāgataṃ sirasā name. Ettha ‘‘cāmīkaravaṇṇa’’nti yatiyā **cāmī**ti akkharadvayamatikkamma ṭhitattā antepi **kara**iti akkharadvayenānūnattā padacchedassa pubbāparavaṇṇānamanekattamitiṭṭhodāharaṇaṃ. **Siñcatī**ti pade **siñcā**ti vaṇṇadvayamatikkamma yatiyā dissamānattepi **ti**iti parabhāge ekavaṇṇattā anekavaṇṇābhāvoti paccudāharaṇaṃ. Ettha anekavaṇṇattaṃ padavaseneva ñātabbaṃ. Cāmīkarassa vaṇṇo viya vaṇṇo yassa soti viggaho.

50. **Saro sandhimhi pubbanto, viya lope vibhattiyā;**
Aññathā tva’ññathā tattha, yādesādi parādi’va.

50. **‘‘Saro’’**ccādi. Vibhattiyā **lope** sati **sandhimhi** saṃhitāyaṃ katāyaṃ **saro** parapadādibhūto **pubbanto viya** pubbapadassa antabhūto yo saro, so viya hoti, anekavaṇṇattābhāvepi tato vihitayatiyā nevatthi bhaṅgoti adhippāyo. **Aññathā tu** vibhattiyā alope tu sati saṃhitāyaṃ katāyaṃ pubbapadantabhūto saro ce, **aññathā** aññena pakārena hoti, parapadassādisaro viya hotīti attho. Taṃ vibhattiyā saddhiṃ vihāya katayatiyā natthi bhaṅgoti adhippāyo. **Tattha** tassaṃ yatiyaṃ **yādesādi**

ivaṇṇādīnaṃ kātabbo **ya**kārādesādi **parādiva** parapadassa ādisaro viya hoti. Kata**yā**desādisahitaṃ byañjanaṃ vihāya katāya yatiyā natthi bhaṅgoti adhippāyo.

50. Idāni heṭṭhā vuttassa viruddhattepi yatibhaṅgābhāvaṃ dassento āha **''saro''**ccādi. Vibhattiyā lope sandhimhi sati **saro** sandhisaro **pubbanto viya** pubbapadassa anto viya hoti, **aññathā tu** vibhattiyā alope saṃhitāyaṃ katāyaṃ aññathā hoti, pubbapadantabhūto saro parapadassa ādisaro viya hoti. **Tattha** yatiyaṃ **yādesādi** ivaṇṇādīnaṃ kattabba**ya**kārādesādi **parādiva** parapadassa ādisaro viya hoti, pubbantasadisasaramatikkamitvāpi parapadādisarasadisavaṇṇamāgamma taṃ anatikkamitvāpi parapadādisarasadisayādesādimatikkamitvāpi yatiyā payuttāya sati anekavaṇṇattābhāvepi yatibhaṅgo na hotīti adhippāyo. Pubbassa antoti ca, yo ca so ādeso ca, so ādi yassa makārādinoti ca, parassa ādīti ca vākyaṃ.

51. **Cādī pubbapadantāva, niccaṃ pubbapadassitā;**
Pādayo niccasambandhā, parādīva parena tu.

51. **Niccaṃ** anavarataṃ pubbapadaṃ sitā nissitā **cādī ca**kārādayo nipātā pubbassa padassa antā avayavā viya honti, te anto katvā yati kātabbāti adhippāyo. **Parena** parapadena **niccasambandhā** satatayogino, **tu**saddo aṭṭhānappayutto, **pādayo tu parādīva** parapadassa ādī avayavā viya honti, taṃ vihāya pubbapadante yati kātabbāti adhippāyo.

51. **''Cādi''**ccādi. **Niccaṃ** satataṃ **pubbapadassitā** pubbapadaṃ nissāya pavattā **cādī ca**kārādinipātā **pubbapadantāva** pubbapadassa antā avayavā viya honti, **parena** parapadena **niccasambandhā** nirantarayogino **pādayo tu pā**diupasaggā pana **parādīva** parapadassa ādī avayavāviya honti. **Cā**dayo āgamma te bahi katvāpi **pā**dayo āgamma te anto katvāpi pavatto virāmo yatibhaṅgoti adhippāyo. Coādi yesanti ca, pubbapadaṃ sitāti ca, po ādi yesanti ca, niccaṃ sambandhāti ca viggaho. Ettha ca tagguṇasaṃviññāṇattā cakārapakārādīnampi pariggaho.

Sabbatthodāharaṇāni yathā

52. **Name taṃ sirasā sabbo-pamātītaṃ tathāgataṃ;**
Yassa lokaggataṃ patta-sso'pamā na hi yujjati.

53. **Munindaṃ taṃ sadā vandā-mya'nantamati'muttamaṃ;**
Yassa paññā ca mettā ca, nissīmāti vijambhati.

52-53. **Sabbatthā**ti pubbantasadisādīsu. **''Nameta''**ntiādigāthādvaye padattho pākaṭo, adhippāyo tu yato lokaggataṃ patto, tato sabbopamātīto, yato paññāmettā loke nirantaramiva vattanti, tato anantamati, uttamo cāti. Ettha ''sabbā upamā''ti samāsaṃ katvā vibhattilope saṃhitāyañca katāyaṃ parapadādiukāro pubbapadantabbakāraṭṭha**a**kāro viya hotīti **sabbo** iccatra pādantayati. **Pattassopamā** iccatra yakārādesassa parādisadisabhāvo viya hoti, vibhattiyā alope saṃhitāyaṃ katāyaṃ **sa**vibhattiyā **a**kāro parapadādi **u**kāro viya hotīti taṃvibhattiyā pasiddhaṃ vihāya **patta**iccatra pādantayati. Tathā **vandāmyananta**iccatra **ya**kārādesassa parādisadisabhāvo vihitoti **mya**saddaṃ vajjetvā **vandā**iccatra pādantayati. Pubbapadassitānaṃ **cādī**naṃ pubbapadantasadisatā vuttāti **mettā cā**ti **ca**saddato yati, aparapadasambandhā **pā**dayo parapadādisadisā hontīti **nissīmā**ti ettha **ni**saddaṃ vihāya tato ādimhi yati.

52-53. Sabbattha yathāvuttapubbantasadisasarādīsu pañcasu udāharaṇāniyathā. **''Name ta''**miccādi, lokaggataṃ pattassa **yassa** buddhassa **upamā na hi yujjati** sakalapadatthānaṃ atikkamma ṭhitattā na hi yujjati. Sabbopamātītaṃ taṃ tathāgataṃ sirasā **name** namāmi. **Sabbo**ti ettha okārassa pubbapadantasarasadisattā tato parāya yatiyā ca **ssopamā**ti parapadādisadisaṃ vaṇṇamanatikkamma ṭhitāya yatiyā ca udāharaṇaṃ.

''Muninde''ccādi. **Yassa** sambuddhassa paññā ca mettā **canissīmā**

anantasattaanantañeyyavisayakaraṇato sīmārahitā ativijambhati. **Anantamatiṃ** udayabbayasambhavepi ñeyyassānantattā visayimhi visayavohārena anantapaññāya samannāgataṃ **uttamaṃ** tato eva pavaraṃ taṃ munindaṃ sadā vandāmi, **yā**desassa parādisadisattā tamanāgamma yati bhavati. **Mettācanissīmā**ti ettha **cā**dīnaṃ pubbapadantasadisattāca **pā**dīnaṃ parapadādisadisattā ca **‘‘cā’’**ti ‘‘nī’’ti imesampi yati bhavati.

Cādipādīsu paccudāharaṇāni yathā

54. **Mahāmettā mahāpaññā, ca yattha paramodayā;**
Paṇamāmi jinaṃ taṃ pa-varaṃ varaguṇālayaṃ.

54. **‘‘Mahā’’**iccādi. **Yatthā**ti yasmiṃ jine. **Paramodayā**ti mahāmettādayo ukkaṭṭhābhivuḍḍhiyo. Tatoyeva varaguṇālayaṃ, teneva **pavaraṃ** uttamaṃ taṃ jinanti sambandho. Ettha pubbapadanissitaṃ cakāraṃ parapadādibhūtaṃ katvā tato pubbe katā yati ca, parapadādisambandhapakāraṃ pubbapadantabhūtaṃ katvā pakārato paraṃ katā yati ca viruddhāti ubhayattha paccudāharaṇaṃ.

54. **Cādipādīsu** visayabhūtesu paccudāharaṇaṃ yathā. **‘‘Mahāmetti’’**ccādi. **Yattha** yasmiṃ jine mahāmettā ca mahāpaññā ca imā **paramodayā** ukkaṭṭhābhivuḍḍhiyo honti. **Varaguṇālayaṃ** uttamaguṇākaraṃ **pavaraṃ** tatoyeva uttamaṃ taṃ jinaṃ paṇamāmi. Ettha cakāraṃ parapadādiṃ katvā pakāraṃ pubbapadantaṃ katvā yatiyā pavattattā ‘‘ca yattha, taṃ pā’’tidvayamapi paccudāharaṇaṃ.

55. **Padatthakkamato muttaṃ, kamaccutamidaṃ yathā;**
Khettaṃ vā dehi gāmaṃ vā, desaṃ vā mama sobhanaṃ.

55. **‘‘Pada’’**iccādi. Padānaṃ atthakkamato **muttaṃ** gaḷitaṃ kamaccutamidanti vidhīyate. **Khettaṃ vā** iccādinā arucitoyaṃ yācanakkamo vattuno aviññutaṃ gameti. Yo hi khettampi dātuṃ nicchati, kathaṃ so gāmādikaṃ dassatīti.

55. **‘‘Padatthi’’**ccādi. **Padatthakkamato** padānaṃ atthakkamato **muttaṃ** gaḷitaṃ **idaṃ** vākyaṃ kamaccutaṃ nāma. Udāharati **‘‘yathi’’**ccādi. Mama sobhanaṃ khettaṃ vā gāmaṃ vā desaṃ vā janapadaṃ vā dehi. Ettha **khetta**miccādi yācanakkamo vattuno aviññubhāvaṃ vinā ucitapadatthakkamaṃ nappakāseti, tathā hi khettamapi dātumanicchanto gāmanigamajanapadādiṃ kathaṃ dassatīti kamahāni.

56. **Lokiyattha’matikkantaṃ, ativuttaṃ mataṃ yathā;**
Atisambādha’mākāsa-metissā thanajambhane [thanajumbhane (sī.)].

56. **‘‘Loki’’**ccādi. Loke vidito lokiyo, taṃ **lokiyattha**mabhidheyyaṃ **atikkantaṃ** ananuvuttaṃ yaṃ taṃ ativuttaṃ matanti vidhīyate. **Yathe**tyādinā udāharati. **Etissā** vanitāya **thanānaṃ** payodharānaṃ **jambhane** byāpane **ākāsaṃ** gaganaṃ **atisambādhaṃ** accantappakaṃ.

56. **‘‘Lokiyatthi’’**ccādi. **Lokiyatthaṃ** loke pasiddhamabhidheyyaṃ **atikkantaṃ** kathanākārena atikkamitaṃ vākyaṃ ativuttamiti mataṃ. Udāharati **‘‘yathi’’**ccādi. **Etissā thanajambhane** thanānaṃ vijambhane ākāsaṃ **atisambādhaṃ** anokāsaṃ. Ettha payodharānaṃ mahantattaṃ vadāmāti loke mahantanti pasiddhaṃ gaganamapi atikkantattā vākyamativuttadosena dūsitaṃ.

57. **Samudāyatthato’petaṃ, taṃ apetatthakaṃ yathā;**
Gāviputto balībaddho, tiṇaṃ khādī pivī jalaṃ.

57. **‘‘Samudāyi’’**ccādi. **Samudāyassa** pakaraṇato padasandhino vākyassa **attho** abhidheyyaṃ aṅgaṅgibhūtaṃ kriyākārakasambandhīvisesalakkhaṇaṃ saṃvohārikaṃ, tato **apetaṃ** apagataṃ

suññaṃ, vinā [na (ka.)] padatthamattena tassa katthaci byabhicārābhāvato etādisaṃ yaṃ tamapetatthakanti vidhi. Na hi ‘‘gāviputto’’ccādīsu samudāyattho sambhavati.

57. **‘‘Samudāyi’’**ccādi. **Samudāyatthato** visesanavisesyabhūtakriyākārakasambandhehi yuttavākyasaṅkhātapadasamudāyassa sambandhapadattā vohārānurūpaatthato **apetaṃ** apagataṃ, avayavatthamattassa vā sabbattha labbhamānattā samudāyatthato suññaṃ, **taṃ** vākyaṃ **apetatthakaṃ** nāma. **Yathi**ccādinā udāharati ‘‘gāviputto balībaddho usabho tiṇaṃ khādi, jalaṃ pivī’’ti. Ettha avayavatthamattena vinā samudāyena gamyamānassa kassaci visesatthassa abhāvā samudāyatthato apagataṃ nāma hoti.

58. **Bandhe pharusatā yattha, taṃ bandhapharusaṃ yathā;**
Kharā khilā parikkhīṇā, khette khittaṃ phalatya’laṃ.

58. **‘‘Bandhe’’**ccādi. **Kharā**iccādikaṃ bandhapharusaṃ sutisubhagattābhāvato **kharā** kakkasā **khilā** khāṇukādayo **parikkhīṇā** khayaṃ pattā yato, tasmā **khette** kedāre **khittaṃ** vuttaṃ **ala**maccantaṃ **phalati** nipphajjati. vākyadoso.

58. **‘‘Bandhe’’**ccādi. **Bandhe** bandhasarīre **pharusatā** sutisukhatābhāvato pharusabhāvo **yattha** vākye bhavati, **taṃ** vākyaṃ **bandhapharusaṃ** nāma hoti. **Yathā**ti udāharati. **Kharā** kakkasā **khilā** khāṇukādayo **parikkhīṇā** yasmā khīṇā honti, tasmā khette **khittaṃ** vuttaṃ bījaṃ **alaṃ** atisayena **phalati** nipphajjati.

Vākyadosaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vākyatthadosaniddesavaṇṇanā

59. **Ñeyyaṃ lakkhaṇamanvattha-vasenā’pakkamādinaṃ;**
Udāharaṇametesaṃ, dāni sandassayāmya’haṃ.

59. **‘‘Ñeyya’’**miccādi. Apakkamādīnaṃ yathāuddiṭṭhānaṃ lakkhīyati udāharaṇamanenāti atthena **lakkhaṇaṃ anvatthavasena** apagato kamo yattha taṃ apakkamantiādinā atthānugamanavasena **ñeyyaṃ** viññātabbaṃ. **Idāni** vākyadose niddisitvā avasarappatte imasmiṃ kāle **etesaṃ** apakkamādīnaṃ **udāharaṇaṃ** lakkhiyaṃ ahaṃ **sandassayāmi** pakāsessāmi.

59. Idāni uddiṭṭhānukkamena apakkamādiatthadosāni vibhāveti **‘‘ñeyya’’**miccādinā. **Apakkamādīnaṃ** apakkamocityahīnādīnaṃ **lakkhaṇaṃ** apakkamādivisayabuddhiyā aviparītavuttiyā pavattikāraṇaṃ **anvatthavasena** apagato kamo yatthiccādivacanatthānugatañāṇavasena **ñeyyaṃ** ñātabbaṃ, visuṃ lakkhaṇaṃ na vadāmāti vuttaṃ hoti. Idāni ahaṃ **etesaṃ** apakkamādīnaṃ **udāharaṇaṃ** lakkhiyaṃ sandassayāmi. Atthānugatamanvatthaṃ anvatthassa ñāṇassa vasoti viggaho.

Tatthāpakkamaṃ yathā

60. **Bhāvanādānasīlāni, sammā sampāditāni’ha;**
Bhogasaggādinibbāna-sādhanāni na saṃsayo.

60. **‘‘Bhāvanā’’**iccādi. **Sammā** alobhādihetusampattiyā sakkaccaṃ **sampāditāni** nipphāditāni. Ettha bhogasaggādinibbānānaṃ hetavo yathākkamaṃ dānasīlabhāvanāyo, na tu bhāvanādānasīlāni.

60. **Tattha** tesu apakkamādīsu **apakkamaṃ yathā** apakkamassodāharaṇamevaṃ. **Ocityahīnaṃ yathā**tyādīsupi evamattho veditabbo. **‘‘Bhāvani’’**ccādi. **Iha** imasmiṃ attabhāve **sammā sampāditāni** alobhādihetusampattiyā sakkaccaṃ sampāditāni rāsikatāni bhāvanādānasīlāni **bhogasaggādinibbānasādhanāni** upabhogaparibhogāni, sagguppattiāyuārogyādīni, nibbānañceti etesaṃ sādhakāni. **Na saṃsayo** sadisavisadisavipākadāne saṃsayo nāma natthi. Ettha

bhogasagganibbānānaṃ hetubhūtā pana kamato dānasīlabhāvanāyo bhavantīti phalakkamassa hetukkamaṃ viruddhamiti kamāpetaṃ nāma hoti.

Ocityahīnaṃ yathā

61. **Pūjanīyataro loke, aha'meko nirantaraṃ;**
Mayekasmiṃ guṇā sabbe, yato samuditā ahuṃ.

61. **''Pūjanīyi''**ccādi. **Yato** yasmā kāraṇā **sabbe guṇā** sīlādayo **ekasmiṃ** kevale **mayi** eva **samuditā** rāsibhūtā **ahuṃ** ahesuṃ, tasmā kāraṇā imasmiṃ sattaloke **eko** kevalo ahameva **nirantaraṃ** satataṃ **pūjanīyataro** atisayena pujjoti. Evamattapasaṃsanamarucitaṃ sappurisassa.

61. **''Pūjanīyatare''**ccādi. **Yato** yasmā **sabbe guṇā** sīlādayo **ekasmiṃ mayi** adutiye mayi eva **samuditā** rāsibhūtā **ahuṃ** ahesuṃ, tasmā **loke** sattaloke **eko** adutiyo ahameva **nirantaraṃ** satataṃ **pūjanīyataro** atisayena pūjanīyo. Evaṃ attappasaṃsanato ucitatāya parihānīti **ocityahīnaṃ** nāma.

Yathā ca

62. **Yācitohaṃ kathaṃ nāma, na dajjāmyapi jīvitaṃ;**
Tathāpi puttadānena, vedhate hadayaṃ mama.

62. **''Yācito''**iccādi. Ettha ''yadi yāciṃsu, jīvitampi yācakānaṃ dajjāmī''ti dassitodāratāyānucitaṃ puttadāne hadayapavedhanakathanaṃ vessantarassa yajjevamavoca.

62. **Yathā ca,** evampi ocityahīnassa udāharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ **''yācito''**ccādi. **Yācito** yācakehi yācito ahaṃ jīvitamapi kathaṃ nāma na dajjāmi, **tathāpi** evaṃ dānajjhāsaye satipi puttadānena mama hadayaṃ **vedhate** kampate. Ettha vessantarassa ''yadi yāceyyuṃ, jīvitamapi yācakānaṃ dajjāmī''ti katapaṭiññāya puttadānena hadayakampanassa kathanaṃ cāgātisayayogasaṅkhātaudāraguṇassa ananucchavikanti ocityahīnaṃ.

Bhaggarīti yathā

63. **Itthīnaṃ dujjanānañca, vissāso nopapajjate;**
Vise siṅgimhi nadiyaṃ, roge rājakulamhī ca.

63. **''Itthīna''**miccādi. **Nopapajjate** na yujjati. Ettha sambandhe chaṭṭhiyā pariccāgena **vise**iccādinā ādhāre sattamīniddeso attharītiyā bhaṅgo. Ādo majjhe ca **ca**kārapariccāgā saddarītiyā bhaṅgo, rītīnaṃ anantattā bhaṅgāpyanantā. Udāharaṇaṃ tu disāmattaṃ.

63. **''Itthīna''**miccādi. Itthīnañca dujjanānañca **vissāso** sahavāsādīhi vissāso **nopapajjate** anatthasaṃsayānivattikāraṇattā na yujjati. **Vise** garaḷe ca **siṅgimhi** siṅgavati mahiṃ sādo ca nadiyañca **roge** vaḍḍhamānake roge ca **rājakulamhi** ca vadhabandhanādikārake rājakule ca vissāso nopapajjate. Ettha ādo sambandhe chaṭṭhiyā ārabhitvā taṃ pahāya sattamiyā vuttattā attharīti ca, ādimajjhesu **ca**saddapariccāgato saddarīti ca bhinnā. **Ca**saddaṃ payuñjantena ādo eva vā ante eva vā paccekaṃ vā yojetabbaṃ hoti. Īdiso payogo rītibhaṅgo nāma hoti. Rītīnaṃ bahuttā rītibhaṅgadosāpi bahuvidhā. Idaṃ pana mukhamattanidassanaṃ.

Sasaṃsayaṃ yathā

64. **Munindacandimāloka-rasalolavilocano;**
Jano'vakkantapantho'va, gopadassanapīṇito.

64. **''Munindi''**ccādi. Candimā viya candimā, munindoyeva candimā, tassa ālokanaṃ dassanaṃ, āloko pakāso vā, tasmiṃ **raso** anurāgo, tena **lolāni** capalāni **locanāni** akkhīni yassa so

jano **avakkanto** okkanto paviṭṭho **pantho** maggo yena avakkantapantho eva **gunnaṃ** raṃsīnaṃ, iṭṭhatthanipphattisūcakabhāvena **go**padatthassa vā padassanena **pīṇito** muditoti ettha gorūpassa padassanenātipi viññāyatīti sandeho.

64. **‘‘Munindi’’**ccādi. **Munindacandimālokarasalolavilocano** munindasaṅkhātassa candimassa āloke dassane pātubhāve vā rasena ālayena cañcalanetto jano **avakkantapanthova** otiṇṇamaggova buddhassa dassanatthāya maggamotiṇṇoti adhippāyo. **Gopadassanapīṇito** gosaṅkhātaraṃsipadassanena, abhimaṅgalasammatagopadassanena vā santuṭṭho hoti. Ettha gopadassanenāti ca atthassa gamyamānattā viññātuṃ saṃsayo uppajjatīti **sasaṃsayaṃ** nāma. Avakkanto pantho yenāti ca, gunnaṃ raṃsīnaṃ, gāvassa vā padassananti ca, gopadassanena pīṇitoti ca viggaho.

65. **Vākyatthato duppatīti-karaṃ gāmmaṃ mataṃ yathā;**
Poso vīriyavāso’yaṃ, paraṃ hantvāna vissami.

65. **‘‘Vākya’’**iccādi. **Paraṃ** sattuṃ **hantvāna** paharitvā **vīriyavā** sūro **soyaṃ poso** puriso **vissami** vissattho. Ayamattho tāva na duppatīto. **Paraṃ** accantaṃ hantvāna **vīriyavā** ucitasambhavo soyaṃ poso vissamīti duppatītoyamattho.

65. Anvatthavasena lakkhaṇassa apākaṭattā salakkhaṇaṃ lakkhiyamudāharati **‘‘vākyatthato’’**ccādinā. Vākyatthato duppatītikaraṃ viruddhappakāsakaṃ gāmmanti mataṃ. **Yathā**ti udāharati. **Paraṃ** sattuṃ **hantvāna** māretvāna **vīriyavā** sūro so ayaṃ poso **vissami** vigataparissamo ahosi, ayamattho iṭṭho. **Paraṃ** atisayena **hantvāna** vītikkamaṃ katvā **vīriyavā** upacitasambhavo upacitasukko so ayaṃ puriso vāyāmena **vissami** vigatavāyāmo ahosīti. Imassatthassa asabbhārahattā gāmmattaṃ. Vīriyaṃ ussāho sambhavo vā assa atthīti viggaho.

66. **Duṭṭhālaṅkaraṇaṃ tetaṃ, yatthālaṅkāradūsanaṃ;**
Tassālaṅkāraniddese, rūpamāvībhavissati.

66. **‘‘Duṭṭhā’’**iccādi. **Yattha** yasmiṃ vākye alaṅkārānaṃ **dūsanaṃ** vikaṭatā, etantu **duṭṭhālaṅkaraṇaṃ** duṭṭhālaṅkaraṇaṃ nāma, **tassa** duṭṭhālaṅkārassa **rūpaṃ** sarūpaṃ **alaṅkāraniddese** taṃnāmake paricchede **āvībhavissati** pakāsissati, tattheva taṃ dassayissāmīti adhippāyo.

66. **‘‘Duṭṭhālaṅkari’’**ccādi. **Yattha** vākye **alaṅkāradūsanaṃ** alaṅkārānaṃ virodho hoti, **etaṃ** vākyatthanissitaṃ **etaṃ** vākyaṃ **duṭṭhālaṅkaraṇaṃ** duṭṭhālaṅkāro nāma, **tassa** duṭṭhālaṅkaraṇadosopalakkhitavākyassa **rūpaṃ** sarūpaṃ lakkhiyaṃ **alaṅkāraniddese** alaṅkārānaṃ nidassanaṭṭhānabhūte paricchede āvībhavissati. Ettha vuttepi puna tatthāpi vattabbaṃ siyāti na vuttanti adhippāyo. Uddese ‘‘duṭṭhālaṅkatī’’ti vatvā idāni ‘‘duṭṭhālaṅkaraṇa’’nti vacanaṃ **alaṅkati alaṅkaraṇaalaṅkāra**saddānaṃ tulyatthattā na virujjhati.

67. **Kato’tra saṅkhepanayā mayā’yaṃ,**
Dosānamesaṃ pavaro vibhāgo;
Eso’va’laṃ bodhayituṃ kavīnaṃ,
Tamatthi ce khedakaraṃ parampi.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmipādaviracite subodhālaṅkāre

Dosāvabodho nāma

Paṭhamo paricchedo.

67. Evaṃ ‘‘sodāharaṇametesaṃ, lakkhaṇaṃ kathayāmyaha’’nti katapaṭiññānurūpaṃ paṭipajja dāni **‘‘katotri’’**ccādinā nikkhipananayaṃ saṅkhipati. **Atra** imasmiṃ adhikāre, paricchede vā **esaṃ**

yathāvuttānaṃ **dosānaṃ** padadosādīnaṃ **pavaro** uttamo **vibhāgo** vibhajanaṃ **saṅkhepanayā** saṅkhepakkamena, na vitthārato, yato aparisaṅkhyeyyānaṃ natthi pariyanto mayā **kato** niṭṭhāpito. Nanu ‘‘saṅkhepanayā’’ti vuttattā purātanehi [purātarehi (ka.)] dīpitā santi bahū dosā, te pariccattā siyunti? Ettha vuccate, vitthārakkamassa anadhippetattā ‘‘saṅkhepanayā’’ti vuttaṃ, na pana sabbathā pariccāgena. Tathā hi–

‘‘Nihantu soyaṃ jalitaṃ, pataṅgo aripāvaka’’ntiādīnaṃ

Akkhamatthantarādikaṃ viruddhatthantarānugatanti ca. Ettha hi **pataṅga**saddena jotiriṅgaṇasaṅkhātamatthantaramasamatthamicchitatthe ‘‘vacanti gaṇḍā’’tyevamādikaṃ amaṅgalaapayuttapadādikaṃ kiliṭṭhe antogadhanti ca.

Gajahesādi sambandhadūsitaṃ lokavirodhi, sogatāgamādīsu pasiddhaṃ rūpakkhandhādikamaññatra vuttaṃ appatītaṃ nāma. Idaṃ āgamavirodhiiti, sambandhadūsitappatītādikaṃ virodhimhi paviṭṭhanti ca, ānetabbahetuttā hetvapekkhaṃ neyyato na byatiriccatīti ca.

‘‘Devo voharatu klesaṃ, rāhukhinno divākaro’’

Iccādikaṃ asāmatthyābhidheyyādikaṃ ocityahīne saṅgahitanti ca. Jigucchaasabbhasaṃsūcakaatthantarakañca gāmmaṃ duppatītikare saṅgayhatīti ca. ( ) [(duruccāraṇaṃ)?] Sabandhapharusameveti ca.

Ettha pana ocityahīnaduppatītikarānaṃ vākyatthadosattepi phandhapharusassa ca vākyadosatte padapadatthānaṃ dosato vākyameva duṭṭhaṃ siyā, vākyañca padehi viriccate, pade duṭṭhe vākyattho ca duṭṭho siyā. Padadosato vākyavākyatthānaṃ nānābhāvābhāvañāpanatthaṃ asāmatthiyābhidheyyādikaṃ padaṃ ocityahīnādivākyatthadosādīsu anto kathitaṃ. Tathā hi purātanehi viruddhatthantarādīhi padehi viracitaṃ vākyaṃ viruddhantiādinā bahūni duṭṭhāni vākyāni dassitāni. ‘‘Harisamānayī’’ti ettha **ha**pubbaṃ risa’mānayīti icchitatthā pari bhaṭṭhaṃ **bhaṭṭhaṃ**. Nānatthamappasiddhehi yuttaṃ **guḷhaṃ,** yathā ‘‘sakko sahassagū’’ti. Iti bhaṭṭhaguḷhatthādayo pasādālaṅkāraviruddhāti ca.

Vākyepi **visandhika**mihānupayogīti ca, vākyantaropagataṃ vākyaṃ **vākyagabbhaṃ,** vākyantarapadasammissaṃ ‘‘apāthyameso dissati, vejjaṃ khādatyanārata’’miccādikaṃ **vākyasaṃkiṇṇañca** byākiṇṇe samohitanti ca.

‘‘Kācuyyāne mayā diṭṭhā, vallarī pañcapallavā;
Pallave pallave mudhā, yassā kusumamañcarī’’ti.

Ida**mavācakaṃ** paheḷikāya pamussitāsannissitanti ca, tattha ca kavinā **uyyāna**saddena gehaṃ, latāvācinā **vallarī**saddena aṅganā, **pallava**saddena karacaraṇadasanacchadā, **mañcarī**saddena nakhasobhā dantakantiyo ca vattumicchitā, vākyatthepi paduminīnaṃ rattiyamunniddatādikaṃ **viruddhaṃ** virodhinilīnanti ca nātyanuññātā, na tu sabbathā pariccāgena. **Esova** evaṃ yathāvuttanayena niṭṭhāpito ayaṃ saṅkhepanayo eva **kavīnaṃ** paṇḍitajanānaṃ **khedakaraṃ** ‘‘kathaṃ nāma bandhepīdisaṃ sati santī’’ti evamāsuhanopajanaṃ paraṃ padadose asādhusandiddhapariyāya ñeyyaappatītatthaappayojaka dubbodhadesiyādikaṃ, vākyadose adhikaūnabhaggacchandādikaṃ, vākyatthadose upakkamopasaṃhāravisamañceti iccevamādikamaparampi dūsanaṃ **atthi ce** yadi bhaveyya, **tampi bodhayitu**mavagametuṃ **alaṃ** samatthaṃ yathāvuttadosānusārena buddhimantehi sakkā ūhitunti.

Evaṃ vadato ca ganthakārassāyamadhippāyo – ye dosā vibhāgaso na vuttā, te mayā ganthagāravabhayā saṅkhepitā, lakkhaṇato tu saṅgahitā. Na hi tesamantaṃ ko jahāpeti.

Tattha saddasatthaviruddha**masādhu**. Yaṃ kriyādinimittamupādāya atthantarepi vattate, taṃ saññābhāveneva payuttaṃ sandiddhaṃ, yathā ‘‘ravimhihimahā’’ti, idaṃ pana visesanatthe sādhu hoti. Pasiddhasaññāsaddassa pariyāyantarena parikappitapadaṃ **pariyāyañeyyaṃ,** yathā ‘‘vaḷavāmukhene’’ti ettha ‘‘assavanitānanena’’ iti. Yaṃ accantābyabhicārībhāvena visesyassa guṇaṃ vadati, taṃ appatītatthaṃ, yathā ‘‘kaṇhamasī’’ti. Adhigatatthānupayogaṃ **appayojakaṃ,** yathā ‘‘atiphenilaṃ sāgaramalaṅghī’’ti. ‘‘Manuññaddhanayo pāde, khādayo kani bhanti te’’ iccādiko **dubbodho,** kani kaññe khādayo gaggharikā. ‘‘Ime lāvaṇyatallā te, gallā lolavilocane’’iccādiko **desiyo,** tallo jalāsayaviseso, gallo kapolo. ‘‘Saggasevīnaṃ ripūnamitthīnamakaṅkaṇo pāṇi. Nettamanañjana’’ntiādikaṃ **adhikaṃ**. ‘‘Akaṅkaṇo pāṇī’’tiādinā vedhabyassa gammamānattā ‘‘saggasevīna’’nti adhikanti. Yattha vattabbassa ūnatā, taṃ **ūnaṃ,** yathā ‘‘tilokatilakaṃ muni’’ntiādi. Ettha ‘‘vandāmī’’ti ūnaṃ, chandobhaṅgānvitaṃ vaco **bhaggacchandaṃ** pākaṭaṃ. Ārambhāvasānena visamaṃ **upakkamopasaṃhāravisamaṃ,** taṃ pana āraddhakkamapariccāgenāparena nikkhipanaṃ veditabbaṃ.

Iti subodhālaṅkāre mahāsāmināmikāṭīkāyaṃ

Dosāvabodhaparicchedo.

67. Evaṃ ‘‘sodāharaṇametesaṃ, lakkhaṇaṃ kathayāmyaha’’nti katapaṭiññānurūpaṃ sampādetvā idāni **‘‘katotre’’**ccādinā nigamento dose saṅkhipati. **Atra** imasmiṃ adhikāre, paricchede vā **esaṃ dosānaṃ** yathāvuttapadadosādīnaṃ **pavaro** lakkhaṇāvirodhalakkhiyato uttamo **vibhāgo** asaṅkarato vibhajanaṃ **saṅkhepanayā** vitthārāpaniyasaṅkhepakkamena mayā **kato** vutto **esova** yathāvutto eso saṅkhepakkamo eva **kavīnaṃ** viracayantānaṃ **khedakaraṃ** bandhasarīre **īdisaṃ** īdisappayogaṃ kathaṃ nāma karomīti evaṃ pavattakhedamuppādayantaṃ **parampi** asādhusandiddhādi aññampi dūsanamatthi ce, **taṃ** sabbaṃ **bodhayituṃ** bodhetuṃ **alaṃ** samattho hoti. Niyati avuttopi attho etenāti ca, saṅkhepo ca so nayo cāti viggaho.

Ihāniddiṭṭhaṃ

‘‘Nihantu soyaṃ jalitaṃ, pataṅgo aripāvaka’’ntiādikaṃ

Akkhamatthantarādikaṃ viruddhatthantare anupatattā na vuttaṃ, ettha sūriyavācako **pataṅga**saddo jotiriṅgaṇavācakopi hotīti vattumicchitaamittaggivināse asamatthaññattho hoti.

‘‘Vacanti gaṇḍi’’ccādikaṃ āgame appasiddhaṃ lakkhaṇamattena sādhiyaṃ. **Appayuttapadādi**doso kiliṭṭhapadadose antogadho hotīti na vutto.

Gajahesāturaṅgakoñcanādādi**sambandhadūsita**ñca. Jināgamādīsu pasiddharūpakkhandhādikamaññatra payutta**mappatīta**nnāmātīdaṃ dvayaṃ yathākkamaṃ lokavirodhamāgamavirodhañca hotīti virodhipade antogadhaṃ hoti. **Hetvapekkhaṃ** ānetabbahetuttā neyye antogadhanti na vuttaṃ.

‘‘Devo voharatu klesaṃ, rāhukhinno divākaro’’

Iccādikaṃ **asamatthābhidhāyi**ccādi ocityahīne antogadhanti na vuttaṃ. Ettha divākaro sayaṃ rāhugahito aññesaṃ kilesāpanayane asamatthoti tamasāmatthiyaṃ visesanabhūtena ‘‘rāhukhinno’’ti padena ñāyati.

Jigucchāvamaṅgalaasabbhānaṃ tiṇṇamaññatrassa jotakaṃ vācakaṃ vā atthantaraṃ vā gāmmaṃ duppatītikarattā vākyatthagāmmadoseyeva antogadhanti na vuttaṃ. **Duruccāraṇa**bhūtalakkhaṇaṃ **kaṭṭhaṃ** bandhapharusato abyatirittanti na vuttanti. ‘‘Harisamānayī’’ti vattabbe hapubbaṃ risa’mānayiiccādikaṃ icchitatthato paribhaṭṭhattā **bhaṭṭha**ñca ‘‘sakko sahassagū’’iccādikaṃ apasiddhavisaye pariyuttaguḷhañceti ime atthaguḷhādayo pasādālaṅkāraviruddhattā pasādaguṇādāneneva pariccattāti na vuttaṃ. Ettha hi sahassaṃ gāvo cakkhūni assāti sahassagūti sakkassa nāmaṃ guḷhaṃ nāma hoti.

Vākyadosepi **visandhivākyaṃ** idha anupayogittā na vuttaṃ. Vākyamajjhapatitavākyayuttaṃ vākyagabbhañca, vākyantarapadasammissaṃ.

‘‘Apāthyameso dissati, vejjaṃ khādatyanārataṃ’’

Iccādikaṃ **vākyasaṃkiṇṇa**ñca byākiṇṇe antogadhanti na vuttaṃ. Ettha **eso** bhisakko **anārataṃ** niccaṃ **apāthyaṃ** rogassa ahitaṃ **dissati** vadati. **Eso** rogī **anārataṃ** satataṃ **apāthyaṃ** ahitaṃ khādati. **Vejjaṃ** bhisakkaṃ **dissati** kujjhati. Evaṃ anekavākyehipi sandhivākyaṃ saṃkiṇṇaṃ nāma.

‘‘Kācuyyāne mayā diṭṭhā, vallarī pañcapallavā;
Pallave pallave mudhā, yassā kusumamañcarī’’ti.

Ida**mavācakaṃ** paheḷikāsu pamussitāsannissitamiti na vuttaṃ. Nanu cettha attanā paheḷikāya adassitattā avācakassa pamussitāya antogadhakaraṇaṃ asiddhena asiddhasādhananti? Nayidamevaṃ, ‘‘upekkhiyanti sabbāni, sissakhedabhayā mayā’’ti ca upari kiliṭṭhapadadosaparihāre ‘‘paheḷikāyamāruḷhā, na hi duṭṭhā kiliṭṭhatā’’ti ceti iminā purātanehi niddiṭṭhasoḷasapaheḷikāyopi dassitāti siddhena asiddhasādhanaṃ hoti. Tattha kavinā **uyyāna**saddena gehañca latāpariyāya**vallarī**saddena aṅganā **ca pallava**saddena karacaraṇādharā ca **mañcarī**saddena nakhadantakantiyo ca vattumicchitā.

Vākyatthadosepi paduminīnaṃ rattiyaṃ pabujjhanādikaṃ **viruddhaṃ** virodhipadeyeva antogadhattā na vuttanti dassetuṃ **‘‘katotra saṅkhepanayā’’**ti vuttaṃ, na pana tesaṃ sabbathā pariccattattāti. Ettha ocityahīnaduppatītikarānaṃ dvinnaṃ vākyatthadosatte sati bandhapharusassa vākyadosatte sati virodhino padadosatte **sati** ‘‘asamatthābhidhāyi’’ādipadaṃ, ‘‘jigucchādittayapakāsakā’’dipadaṃ, kaṭṭhapadaṃ, paduminīnaṃ rattiyaṃ phullatādi [dunniddatādi (ka.)] vākyatthañceti ime cattāro dosā bhinnajātikesu ocityādīsu kathaṃ saṅgahitāti? Saccaṃ, tathāpi padānaṃ duṭṭhatte sati vākyavākyatthānamaduṭṭhatā nāma natthīti padadosena sandhivākyavākyatthadosānamanaññattaṃ sissānaṃ ñāpanatthaṃ padadosādikaṃ vākyatthadosādīsu saṅgahitanti veditabbaṃ. Imināyeva purātanehi viruddhatthantarādipadehi vicaritaṃ vākyaṃ viruddhantiādinā duṭṭhāni bahūni vākyāni dassitānīti daṭṭhabbaṃ.

Imāyeva [imissāyeva (ka.)] gāthāya ‘‘tamatthi ce khedakaraṃ parampī’’ti ettha **para**saddenaasādhusandiddhapariyāyañeyyāppatītatthaappayojaka- dubbodhadesiyādipadadose ca adhikaūnabhaggacchandādivākyadose ca upakkamopasaṃhāravisamasaṅkhāte vākyatthadose ca pariggaṇhāti. Ettha saddasatthaviruddha**masādhu** nāma. Kriyānipphattikāraṇamupādāya atthantare pavattanāmaṃ visesanatthena vinā saññābhājane payuttaṃ **sandiddhaṃ** nāma, yathā ‘‘ravimhi himahā’’ti. Ettha himahā ravīti visesane kate doso natthi. Pasiddhasaññāsaddassa pariyāyanāmena kappitapadaṃ **pariyāyañeyyaṃ** nāma, yathā ‘‘vaḷavāmukhassa assavanitānana’’nti. Atisayā vinā bhāvitatthena visesyassa guṇavācakaṃ padaṃ **appatītatthaṃ** nāma, yathā ‘‘kaṇhamasī’’ti. Adhigatattānupayogipadaṃ **appayojakaṃ** nāma, yathā ‘‘atiphenilaṃ sāgaramalaṅghī’’ti. Appasiddhavacanaṃ **dubbodhaṃ** nāma, yathā–

‘‘Manuññaddhanayo pāde, khādayo kani bhanti te’’ti.

Kani he kaññe **te** tavapāde **manuññaddhanayo** manoharasaddasamannāgatā **khādayo** gaggharikā **bhanti** dibbantīti. Kismiñci deseyeva siddhanāmaṃ **desiyaṃ** nāma. Yathā–

‘‘Ime lāvaṇyatallā te, gallā lolavilocane’’ti.

He lolavilocane **te** tava ime **gallā** kapolā **lāvaṇyatallā** manuññatallā jalāsayavisesā bhavanti. Kenaci lesena pakāsitamatthamupādāya payutta**madhikaṃ** nāma. Yathā–

‘‘Tvayi rājati rājinda, ripūnaṃ saggasevinaṃ;
Thīnaṃ akaṅkaṇo pāṇi, siyā nettamanañjana’’nti.

Ettha ‘‘akaṅkaṇo pāṇi, nettamanañjana’’nti imināyevathīnaṃ vidhavattaṃ gamyamānaṃ hotīti tappakāsanatthaṃ payuttaṃ ‘‘saggasevina’’nti idaṃ adhikaṃ nāma. Vattabbayuttato ūnaṃ vākyaṃ **ūnaṃ** nāma. ‘‘Tilokatilakaṃ muni’’nti ettha ‘‘vandāmī’’ti vattabbassa avuttattā ūnaṃ. Chandohānisaṃyuttaṃ **bhaggacchandaṃ** nāma. Idaṃ tesaṃ tesaṃ chandānaṃ akkharagaṇanato ūnādhikavasena pākaṭaṃ hoti. Ādyantato visamaṃ **upakkamopasaṃhāravisamaṃ** nāma. Idaṃ āraddhakkamaṃ pariccajitvā kamantarena niyamanti veditabbaṃ.

Iti subodhālaṅkāranissaye

Paṭhamo paricchedo.

2. Dosaparihārāvabodhaparicchedavaṇṇanā

68. **Kadāci kavikosallā, virodho sakalopya’yaṃ;**
Dosasaṅkhyamatikkamma, guṇavīthiṃ vigāhate.

69. **Tena vuttavirodhāna-mavirodho yathā siyā;**
Tathā dosaparihārā-vabodho dāni nīyate.

68-69. Iccevaṃ dosavibhāgaṃ paricchijja idāni yathāvuttadosaparihārakkamamupadisitumāha **‘‘kadācī’’**tyādi. Sakalopi ayaṃ **virodho** viruddhatthantarādikato na koci eko eva dosesu, dosānaṃ vā **saṅkhyaṃ** gaṇanaṃ dosabhāvaṃ **atikkamma** paricchijja **guṇānaṃ vīthiṃ** padaviṃ guṇasabhāvataṃ **vigāhate** abbhupagacchati **kadāci,** na sabbadā. Kavino payujjakassa kosallā tādisavisayapariggahalakkhaṇanepuññakāraṇā, na tu yathā tathā ceti. **‘‘Tene’’**ccādi. Yenevaṃ, **tena** kāraṇena vuttānaṃ viruddhatthantarādīnaṃ virodhānaṃ **yathā** yena pakārena **avirodho** niddosatā **siyā** bhaveyya, **tathā** tena pakārena dosānaṃ **parihāro** dūrīkaraṇaṃ avabujjhati ñāyati etenāti avabodho, tassa avabodho, tannāmiko paricchedo idāni **nīyate** ānīyate vuccateti attho.

68-69. Evaṃ dosavibhāgaṃ paricchinditvā idāni yathāvuttadosānaṃ parihāratthamārabhanto **‘‘kadācī’’**tyādimāha. Sakalopi ayaṃ **virodho** padadosādiko **dosasaṅkhyaṃ** dosānaṃ, dosesu vā gaṇanaṃ dosabhāvaṃ atikkamma kadāci **kavikosallā** kavino byākaraṇābhidhānachandoalaṅkatiādīsu paricayalakkhaṇena paññāpāṭavena yato **guṇavīthiṃ** guṇapadaviṃ kevalaṃ guṇasabhāvaṃ **vigāhate** abbhupagacchati, **tena** kāraṇena **vuttavirodhānaṃ** yathāvuttapadadosādivirodhānaṃ **avirodho** aviruddhatā **yathā siyā** yena pakārena bhaveyya, **tathā** tena pakārena **dosaparihārāvabodho** yathāvuttapadadosādisambandhino pariharaṇakkamassa avabodhakāraṇattā tannāmikaparicchedo **idāni** laddhāvasare **nīyate** vuccate. Yathāvuttadosā kavisāmatthiyena niddosattaṃ bhajanti, tassa sāmatthiyassa upadesaṃ dassāmāti adhippāyo.

Padadosaparihāravaṇṇanā

Tattha viruddhatthantarassa parihāro yathā –

70. **Vindantaṃ pākasālīnaṃ, sālīnaṃ dassanā sukhaṃ;**
Taṃ kathaṃ nāma megho’yaṃ, visado sukhaye janaṃ.

70. **‘‘Vindanta’’**miccādi. **Pākena** pariṇatabhāvena **sālīnaṃ** yuttānaṃ, manuññānaṃ vā **sālīnaṃ** rattasāliādīnaṃ sālijātīnaṃ dassanā **sukhaṃ** cetasikaṃ somanassaṃ vindantaṃ taṃ janaṃ **visado** ayaṃ megho ambudo kathaṃ nāma sukhayeti. Ettha tādisassa janassa asukhappadānaṃ garaḷassa meghassānurūpanti viruddhatthantaratā parihaṭā.

70. Tattha viruddhatthantarassa parihāro yathā evaṃ. **‘‘Vindanti’’**ccādi. **Pākasālīnaṃ** pariṇāmena yuttānaṃ, manuññānaṃ vā **sālīnaṃ** rattasāliādīnaṃ **dassanā** dassanahetu **sukhaṃ** cetasikasomanassaṃ **vindantaṃ** anubhontaṃ **taṃ janaṃ** taṃ kassakajanaṃ **visado** jaladāyako ayaṃ megho kathaṃ nāma sukhaye, na sukhayateva. Tādisassa janassa dukkhadānaṃ garaḷadāyakassa meghassāpi anurūpamiti viruddhaññattho apanīto hoti. Pākena sālinoti viggaho. Sukhaṃ karotīti sukhayeti nāmadhātu.

Yathā vā –

71. **Vināyakopi nāgosi,**
Gotamopi mahāmati;
Paṇītopi rasāpeto,
Cittā me sāmi te gati.

71. **''Vināyakopi''**ccādi. **Vīnaṃ** pakkhīnaṃ nāyako, garuḷo, satte vinetīti **vināyako,** vuddho, bhagavā ca. Tattha yadā vināyako garuḷo, tadā tu nāgo pannagosīti viruddhaṃ, pakkhantare tvaviruddhaṃ bhagavato āgussa rāgādino abhāvato. Imesaṃ gunnaṃ atisayena go **gotamo** hīnapasu, gotamavaṃsāvatiṇṇattā **gotamo** bhagavā ca. Hīnapasu ca tvaṃ mahāmati asīti viruddhaṃ accantahīnapasuno mahatiyā paññāya abhāvato. Pakkhantare tu na byāghāto. Paṇīto madhuro raso, uttamo ca sugato. Tattha madhurarasato apeto apagatosīti virujjhati, bhagavato tu rasehi siṅgārādīhi apetoti yujjati. **Me** mama. **Sāmī**ti āmantanaṃ. **Te** tava **gati** pavatti **cittā** abbhutāti. Ettha viruddhatthantaraṃ virodhālaṅkāraṃ silāghanīyanti tena taṃ parihaṭaṃ.

71. **Yathā vā** uttadosassa parihāro īdiso vā. **''Vināyako''**ccādi. He **sāmi** tvaṃ **vināyakopi** garuḷopi **nāgosi** pannago asi. No ce, **vināyakopi** satte vinento eva **nāgosi** nikkileso asi. **Gotamopi** pasutamopi **mahāmati** mahāpaññavāsi. No ce, **gotamopi** gottato gotamoyeva **mahāmati** mahāpaññavāsi. **Paṇītopi** madhuropi **rasāpeto** madhurarasato apagatosi. No ce, **paṇītopi** uttamo eva **rasāpeto** siṅgārādirasato apagatosi. **Te** tuyhaṃ **gati** pavatti **me** mayhaṃ **cittā** acchariyā. Ettha garuḷassa nāgattañca pasutamassa paññavantattañca paṇītassa nirasattañca viruddhaṃ, tathāpi aññapakkhassa aviruddhattā viruddhatthantaradoso pasatthena viruddhālaṅkārena nirākato. Vīnaṃ pakkhīnaṃ nāyako, garuḷo. Satte vinetīti **vināyako,** buddho. Natthi āgu [ago (ka.)] etassāti **nāgo,** buddho. Gunnamatisayena gotamo, pasu. Mahatī mati assāti **mahāmati,** buddho. Padhānattaṃ nīto **paṇīto,** madhuro raso. Rasato apetoti **rasāpeto,** buddhoti viggaho.

Ajhatthassa yathā –

72. **Kathaṃ tādiguṇābhāve,**
Lokaṃ toseti dujjano;
Obhāsitāsesadiso,
Khajjoto nāma kiṃ bhave.

72. **''Katha''**miccādi. Dujjano tādino guṇā lokaṃ tosenti, tādīnaṃ guṇānaṃ attani abhāve sati **lokaṃ** sattalokaṃ kathaṃ toseti, na tosetīti attho. Vuttamevatthantarena sādheti ''khajjoto nāma obhāsitā dīpitā asesadisā yena tathāvidho kiṃ bhave, na bhaveyya tādino guṇassa abhāvato''ti. Ettha khajjotassa adhikatthabhāvena sito obhāsitāsesadisattadoso ''kathaṃ tādiguṇābhāve''tiādivacobhaṅgiyā parihaṭo.

72. **Ajhatthassa yathā**ti ettha parihāro ajjhāhāro, evamuparipi. **''Kathi''**ccādi. **Dujjano** guṇahīnajano **tādiguṇābhāve** santosajananakāraṇānaṃ tādisānaṃ sīlādiguṇānaṃ attani avijjamānatte sati **lokaṃ** sattalokaṃ kathaṃ toseti, na tosetiyeva, tathā hi khajjoto nāma obhāsitāsesadiso kiṃ bhave, na bhavatyeva. Ettha khajjotassa sakaladisobhāsanasaṅkhātamadhikatthadoso ''kathaṃ tādiguṇābhāve''ccādivākyalīlāya nirākato. Tādī ca te guṇā ceti viggaho.

73. **Paheḷikāyamāruḷhā, na hi duṭṭhā kiliṭṭhatā;**
Piyā sukhā'liṅgitaṃ ka-māliṅgati nu no iti.

73. **''Paheḷikāyaṃ''**iccādi. **Kiliṭṭhatā** kiliṭṭhapadadoso paheḷikāya visaye āruḷhā sahī **na hi** no duṭṭho siyā. Kīdisīti āha **''piye''**ccādi. **Itī**ti nidassane. **Piyā** vallabhāya **āliṅgitaṃ kaṃ** janaṃ

sukhaṃ kāyikaṃ cetasikañca **no āliṅgati** na saṃyujjati nu. **Nu**iti parivitakke nipāto. Ettha **piyāti** kiliṭṭhaṃ paheḷikāya samāropena parihaṭaṃ.

73. ‘‘**Paheḷike**’’ccādi. **Kiliṭṭhatā** kiliṭṭhapadadosasaṅkhātā paheḷikāyaṃ visaye āruḷhā ce, **na hi duṭṭhā** duṭṭhā na hoti. Kimudāharaṇaṃ? Piyā sukhāliṅgitaṃ kamāliṅgati nu no iti, **iti**saddassa nidassanatthattā sesaudāharaṇānametamupalakkhaṇanti ñātabbaṃ. No ce, evaṃpakārānamudāharaṇānamapariggahetabbattā **iti**saddo pakāratthoti. **Piyā** vallabhāya **āliṅgitaṃ** upaguhitaṃ **kaṃ** nāma janaṃ **sukhaṃ** kāyikamānasikaṃ **no āliṅgati nu,** āliṅgatevāti. Ettha **piyā**ti kiliṭṭhapadaṃ paheḷikāyamāropanena nirākataṃ hoti.

74. **Yamake no payojeyya, kiliṭṭhapada’micchite;**
Tato yamaka’maññaṃ tu, sabbametaṃmayaṃ viya.

74. ‘‘**Yamake**’’ccādi. **Tato añña**nti icchitayamakato aññaṃ. **Tu**iti visesajotako. **Etaṃmayaṃ viyā**ti etena kiliṭṭhapadena nibbattaṃ viya.

74. ‘‘**Yamake**’’ccādi. Kiliṭṭhapadaṃ icchite yamake iṭṭhayamake no payojeyya nappayujjeyya, **tato** iṭṭhayamakato aññaṃ sabbaṃ yamakaṃ pana **etaṃmayaṃ viya** iminā kiliṭṭhapadadosena kataṃ viya hoti. Ettha iṭṭhayamakaṃ vuttanayena ñātabbaṃ, etena nibbattaṃ etaṃmayanti viggaho.

Desavirodhino yathā –

75. **Bodhisattappabhāvena, thalepi jalajānya’huṃ;**
Nudantāni’va sucirā-vāsaklesaṃ tahiṃ jale.

75. ‘‘**Bodhisatte**’’ccādi. **Bodhisattassa** māyādeviyā sutassa vakkhamānassa visesassa taduppannadine sambhavā **pabhāvena** puññappabhāvato **jalajāni** ambujāni thalepi **ahuṃ** ahesuṃ acintanīyattā puññappabhāvassa. Kiṃ pana vāpyādīsu kiṃ karontāva **tahiṃ** tasmiñca jale **suciraṃ** sabbadāva āvasana**māvāso** tena jāto kleso taṃ **nudantāniva** dūrato jahantāniveti. Acintanīyattā puññappabhāvassa īdisampi acchariyamahosīti na desavirodho.

75. **Bodhisattappabhāvena** bodhisattassa acinteyyānubhāvena **jalajāni** jalajasadisattā tannāmakāni padumakeravādīni **tahiṃ jale** visayattena pasiddhe tasmiṃ udake **sucirāvāsaklesaṃ** aticiraṃ nivāsato jātaāyāsaṃ **nudantāni iva** cajantāni iva thalepi **ahuṃ** ahesuṃ, vāpiādīsu kā kathā. Ettha jalajānaṃ thaluppattikathanasaṅkhātaṃ desavirodhaṃ acinteyyapuññappabhāvena īdisānaṃ acchariyānaṃ pātubhāvato ‘‘bodhisattappabhāvenā’’ti iminā nirākaroti. Bodhiyaṃ catumaggapaññāyaṃ sattoti ca, tassa pabhāvoti ca, suciraṃ āvāsoti ca, tena bhūto klesoti ca vākyaṃ.

Kālavirodhino yathā –

76. **Mahānubhāvapisuno, munino mandamāruto;**
Sabbotukamayaṃ vāyi, dhunanto kusumaṃ samaṃ.

76. ‘‘**Mahā**’’iccādi. **Mando** mudubhūto māruto ayaṃ **sabbotukaṃ** sabbesu utūsu pupphanakaṃ **kusumaṃ** pupphaṃ **samaṃ** ekato katvā **dhunanto** vikiranto **munino** munisadisattā bhavissantamunibhāvena ca bodhisattassa, muninoyeva vā sammāsambodhisamadhigamasamaye mahānubhāvassa **pisuno** sūcako **vāyi** pavāyatīti. Ettha yadyapekadā sabbotukāsambhavo nānāutūsu nānākusumassa sambhavā, tathāpi bhagavato mahānubhāvapisunamīdisamekapadikaṃ sambhavatīti kālavirodho iminā parihaṭo.

76. ‘‘**Mahānubhāve**’’ccādi. Ayaṃ **mandamāruto** acaṇḍasamīraṇo **sabbotukaṃ** vasantādīsu sabbautūsu vikasantaṃ **kusumaṃ** pupphajātaṃ **samaṃ** ekato katvā **dhunanto** kampento **munino** ekantabhāvittā munisaṅkhātassa bodhisattassa, sammāsambodhisamadhigamasamaye bhūtattā munino sabbaññuno vā **mahānubhāvapisuno** mahantaṃ puññappabhāvaṃ pakāsento **vāyi**

sampavāyīti. Ettha nānākāle sambhavantānampi kusumānaṃ ekakāle sambhavassa kālavirodhattepi bhagavato puññānubhāvo tādisamacchariyamekakkhaṇe janetuṃ samatthoti kālavirodhaṃ ‘‘mahānubhāvapisuno’’ti iminā nirākaroti. Mahānubhāvassa, mahānubhāvaṃ vā pisunoti vākyaṃ.

Kalāvirodhino yathā –

77. **Nimuggamanaso buddha-guṇe pañcasikhassapi;**
Tantissaravirodho so, na sampīṇeti kaṃ janaṃ.

77. ‘‘**Nimuggi**’’ccādi. Buddhassa **guṇe** sīlādike aparimāṇe nimuggaṃ ogāḷhaṃ manaṃ cittaṃ yassa tassa **pañcasikhassa** gandhabbadevaputtassapi vīṇāya tantiyā saro kiriyākālamānalakkhaṇavilambitadutamajjhabhedabhinno chajjādiko tassa virodho kalāsatthapariniddiṭṭhakamavesamaṃ kaṃ janaṃ na sampīṇeti, pīṇetiyeva. Sammāsambuddhassa lokiyaguṇānubandhabuddhīnaṃ vikkhepappavattipi tathāvidhaṃ pīṇetīti. ‘‘Buddhaguṇe nimuggamanaso’’ti iminā kalāvirodho parihaṭo.

77. ‘‘**Nimuggi**’’ccādi. **Buddhaguṇe** sabbaññuno vimhayajanakasīlādiguṇasambhāre **nimuggamanaso** otiṇṇacittassa **pañcasikhassapi** gandhabbadevaputtassāpi so **tantissaravirodho** vīṇāya tantiyā ghaṭṭanakiriyā, addhamattikādikālo, hatthādīnaṃ sannivesalakkhaṇo mānoti imehi tīhi lakkhaṇehi yuttassa mandasīghamajjhimappamāṇehi bhinnassa chajjādisattasarassa kalāsatthāgatakkamassa vināsasaṅkhāto virodho **kaṃ janaṃ na sampīṇeti,** sampīṇeti eva. Ettha akantiyā kāraṇabhūto kalāsatthāgatakkamabhaṅgo lokuttarabuddhaguṇānugatabuddhiyā jātoti so bhaṅgo ‘‘nimuggamanaso buddhaguṇe’’ti vuttattā pītiyā kāraṇameveti na virodho. Nimuggo mano assāti ca, tantiyā saroti ca, tesaṃ virodhoti ca vākyaṃ.

Lokavirodhino yathā –

78. **Gaṇaye cakkavāḷaṃ so, candanāyapi sītalaṃ;**
Sambodhisattahadayo, padittaṅgārapūritaṃ.

78. ‘‘**Gaṇaye**’’ccādi. Candanāya api sītalaṃ **gaṇaye** cintesi. Kintaṃ? Padittaṅgārapūritaṃ cakkavāḷaṃ. Ko so? **Sambodhiyaṃ** sabbaññutaññāṇe **sattaṃ** paribaddhaṃ **hadayaṃ** cittaṃ yassa so. Sabbaññutaññāṇānubandhabuddhino hi tādiso manobandhoti na lokavirodho.

78. ‘‘**Gaṇaye**’’ccādi. **Sambodhisattahadayo** sabbaññutaññāṇe āsattacitto **so** bodhisatto **padittaṅgārapūritaṃ** ādittaṅgārehi paripuṇṇaṃ **cakkavāḷaṃ** cakkavāḷagabbhaṃ **candanāyapi** candanato api **sītalaṃ** atisītalaṃ katvā **gaṇaye** cinteyyāti. Iṭṭhatthaluddhassa cittappavattiyā īdisattā aggino candanatopi adhikasītattakappanā ‘‘candanaṃ sītalaṃ, aggi uṇho’’ti pavattalokasīmāya viruddhā na hoti. Sambodhiyaṃ sattahadayaṃ yasseti ca, padittāni aṅgārānīti ca, tehi pūritanti ca viggaho.

Ñāyavirodhino yathā –

79. **Pariccattabhavopi tva-mupanītabhavo asi;**
Acintyaguṇasārāya, namo te munipuṅgava.

79. ‘‘**Pariccatte**’’ccādi. **Munipuṅgava** munīnaṃ uttama pariccatto visaṭṭho bhavo sugatiduggatisaṅkhāto yenāti **pariccattabhavopi** tvaṃ upanīto ānīto pavattito bhavo vuḍḍhi yenāti **upanītabhavo** asi. Tasmā kāraṇā acintyaguṇasārāya te namo atthūti seso. Īdisaṃ na ñāyaviruddhamevaṃvidhattā munipuṅgavassa.

79. ‘‘**Pariccatte**’’ccādi. **Munipuṅgava** muniseṭṭha tvaṃ **pariccattabhavopi** apanītasugatiduggatibhavopi **upanītabhavo** lokassānītaabhivuddhiko **asi** bhavasi,

acintyaguṇasārāya tato eva cintāvisayātikkantasāraguṇassa **te** tuyhaṃ namo atthūti sabbākārato bhavassa pariccattattā attani avijjamānaṃ sugatibhavaṃ lokassa detīti etaṃ ñāyāgataṃ na hotīti paṭibhāti, tathāpi ca sabbaññūnaṃ pavatti īdisāyevāti ñāyavirodho nirākato. Acintyā guṇasārā yasminti viggaho.

Āgamavirodhino yathā –

80. **Nevālapati kenāpi, vacīviññattito yati;**
Sampajānamusāvādā, phuseyyāpattidukkaṭaṃ.

80. **‘‘Neve’’**tiādi. **Yatī**ti bhikkhu **kenāpi** saha **nevālapati** na vadatyeva, tathāpi **vacīviññattito** copanavācāsaṅkhātena vacīviññattihetunā pavattito sampajānantassa musāvādato kāraṇā **āpattidukkaṭaṃ** ‘‘sampajānamusāvādassa hotī’’ti vuttadukkaṭāpatti **phuseyya** āpajjatīti. Ettha anālapato vacīviññattiyā kathaṃ musāvādoti abhidhammāpannavirodho natthi, aparavacanatthe tvīdiso virujjhatīti.

80. **‘‘Nevi’’**ccādi. **Yati** samaṇo **kenāpi** kenaci saddhiṃ **nevālapati** no bhāsati, tathāpi **vacīviññattito** copanavācāsaṅkhātaviññattikāraṇā pavattanato **sampajānamusāvādā** sampajānantassa musābhaṇanato **āpattidukkaṭaṃ** dukkaṭāpattiṃ **phuseyya** āpajjeyyāti. Ettha anālapantassa vacīviññattito musāvādo kathaṃ sambhavatīti abhidhammāpannavirodho, ‘‘santiṃ āpattiṃ nāvikareyya, sampajānamusāvāda’ssa hotī’’ti nidānuddese niddiṭṭhavacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā dukkaṭāpatti hotīti āgamavirodho nirākato. Musābhaṇanaṃ vinā āpatti kathaṃ bhavatīti? Yathā kāle avassamānameghato sañjātadubbhikkhaṃ ‘‘meghakataṃ dubbhikkha’’nti vattabbaṃ hoti, evaṃ kathetabbakāle akathanato sañjātā vacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā dukkaṭāpattipi tato sañjātāti vattabbā hoti. Sampajānantassa musāvādoti ca, āpattiyeva dukkaṭanti ca vākyaṃ.

Neyyassa yathā –

81. **Marīcicandanālepa-lābhā sītamarīcino [sitamarīcino (sī.)];**
Imā sabbāpi dhavalā, disā rocanti nibbharaṃ.

81. **‘‘Marīcī’’**tyādi. **Sītamarīcino** candassa **marīciyo** dīdhitiyo eva candanaṃ, tassa **ālepo** upadeho, tassa lābhena imā sabbāpi disā **nibbhara**matisayaṃ **dhavalā** setā rocantīti natthettha neyyatā marīciyā saddopāttatthāya tu.

81. **‘‘Marīci’’**ccādi. **Sītamarīcino** candassa **marīcicandanālepalābhā** marīcisaṅkhātacandanālepassa paṭilābhato imā sabbāpi disā **nibbhara**matisayaṃ **dhavalā** setā **rocanti** dibbantīti. Disānaṃ dhavalakāraṇassa ‘‘marīcicandanālepalābhā sītamarīcino’’ti vuttattā neyyadoso na patiṭṭhāti, candanamiva candanaṃ, marīciyoyeva candanamiti ca, tassa ālepoti ca, tassa lābhoti ca viggaho.

Yathā vā –

81. **Manonurañjano māra-ṅganāsiṅgāravibbhamo;**
Jinenā’samanuññāto, mārassa hadayānalo.

82. **‘‘Mano’’**ccādi. Manaṃ passantānamanussarantānañca cittaṃ anurañjetīti **manonurañjano,** māraṅganānaṃ siṅgārakato **vibbhamo** vilāso jinena **asamanuññāto** abbhupagato **mārassa** vasavattino **hadayānalo** hadayaggi jāto. Soko cettha analatthe niruppito tassa tādisatthānativattanato, kāraṇantupacārenāti. Ettha yajjapi māraṅganāparājayo na saddopāttattho, tathāpi ‘‘siṅgāravibbhamo mārassa hadayaggī’’ti vutte sāmatthiyā māraṅganāparājayo gamyate, tathāvidhassa mārasokassa māraṅganāparājayābyabhicārato. Nevedisassa neyyatā, vaṅkavuttīdisī guṇoyeva bandhassa.

82. Vattabbassa ñāyopāttattā neyyadosaparihāratthamudāharati **‘‘mano’’**ccādi.

Manonurañjano dassanasavanānussaraṇaṃ karontānaṃ janānaṃ cittamattani anurañjanto **māraṅganāsiṅgāravibbhamo** māravadhūnaṃ ratikīḷāhetubhūtakāmapatthanāsaṅkhātasiṅgārena katalīlā **jinena** jitapañcamārena satthunā **asamanuññāto** anabbhupagato asampaṭicchito **mārassa** vasavattino **hadayānalo** hadayaggi ahosīti. Analattena kappitakāriyabhūto soko māraṅganāsiṅgāravibbhamasaṅkhātakāraṇena saddhiṃ abhedakappanāya [analattakappanāya (ka.)] ''guḷo semhaṃ, tipusaṃ jaro''tiādīsu viya tulyādhikaraṇabhāvena vutto hoti. Ettha kiñcāpi māraṅganānaṃ parājayavācako saddo natthi, tathāpi ''siṅgāravibbhamo mārassa hadayānalo''ti vutte māraṅganāparājayaṃ vinā tādisasokuppattikāraṇassa anadhigatattā aññathānupapattilakkhaṇasāmatthiyena tāsaṃ parājayo pakāsito hotīti īdisavaṅkavuttiyā bandhaguṇattā neyyadoso nirākato hotīti. Mano anurañjetīti ca, māraṅganānaṃ siṅgāroti ca, tena kato vibbhamoti ca vākyaṃ.

Visesanāpekkhassa yathā –

83. **Apayātāparādhampi, ayaṃ verī janaṃ jano;**
Kodhapāṭalabhūtena, bhiyyo passati cakkhunā.

83. **''Apayāte''**ccādi. Ayaṃ verī jano apayātāparādhampi jananti sambandho. Apayāto apagato aparādho yassa taṃ, kodhena pāṭalabhūtena setarattena. Iminā visesanāpekkhadoso parihaṭo.

83. **''Apayāti''**ccādi. Ayaṃ verī jano **apayātāparādhampi** apagatāparādhampi janaṃ **kodhapāṭalabhūtena** kodhena bhūtasetalohitavaṇṇayuttena cakkhunā **bhiyyo** yebhuyyena passatīti. ''Passatī''ti vacanassa vijjamānattepi ''cakkhunā''ti visesyavacanaṃ ''kodhapāṭalabhūtenā''ti visesanassa labbhamānattā sātthakaṃ hotīti visesanāpekkhadoso nirākatoti. Apayāto apagato aparādho asmāti ca, kodhena pāṭalabhūtanti ca viggaho.

Hīnatthassa yathā –

84. **Appakānampi pāpānaṃ,**
Pabhāvaṃ nāsaye budho;
Api nippabhatānīta-
Khajjoto hoti bhāṇumā.

84. **''Appakāna''**miccādi. **Budho** paṇḍitaposo appakānaṃ pāpānampi kimutamadhikānaṃ **pabhāvaṃ** ānubhāvaṃ **nāsaye** appavattiṃ pāpeyya. Taṃ atthantaranyāsena sādheti. **Bhāṇumā** sūriyo nippabhataṃ ānīto khajjoto yena tathāvidho api hoti. ''Mandappabho aya''nti jotiriṅgaṇampi nopekkhati cakkavāḷakuharānucaritamahānubhāvopīti. Ettha **apī**tyādinā vacobhaṅgiyā hīnatthadoso parihaṭo.

84. **''Appakāni''**ccādi. **Budho** paññavā **appakānampi** atimandānampi **pāpānaṃ** akusalānaṃ **pabhāvaṃ** vipākadānasāmatthiyasaṅkhātānubhāvaṃ **nāsaye** ahosikammatāpādanena nāseyya, bahūnaṃ pāpānaṃ vattabbameva natthi. Tamatthamatthantaranyāsālaṅkārena samattheti **api**ccādi. **Bhāṇumā** sūriyo **nippabhatānītakhajjoto api** nippabhatamāpāditajotiriṅgaṇehi samannāgatopi hotīti. Hīnapabhāvo hoti khajjopanake pahāya attano ālokaṃ karonto na hotīti adhippāyo. Ettha **api nippabhati**ccādivacanavilāsavasena hīnapakkhaṃ gahetvāpi sūriyaudārattasseva positattā ''nippabhatānītakhajjoto''ti visesanapadaṃ hīnatthadosaṃ na nissayati. Natthi pabhā yesanti ca, tesaṃ bhāvoti ca, taṃ ānītā khajjotā yeneti ca viggaho.

Anatthassa yathā –

85. **Na pādapūraṇatthāya, padaṃ yojeyya katthaci;**
Yathā vande munindassa, pādapaṅkeruhaṃ varaṃ.

85. **''Na pāde''**ccādi. Ettha **vande**iccādo heṭṭhā viya pādapūraṇassa kassaci abhāvena

anatthābhāvo.

85. **‘‘Na pādi’’**ccādi. Pādapūraṇatthāya gāthāpādānaṃ pūraṇasaṅkhātapayojanatthāya **padaṃ** nāmādikaṃ katthaci na yojeyya viññūti, **yathā** niratthakapadāyojane udāharaṇamevaṃ ‘‘munindassa varaṃ pādapaṅkeruhaṃ vande’’ti. Heṭṭhā duṭṭhodāharaṇe viya pādapūraṇatthaṃ kassaci padassa ayojitattā sātthakapadehi niratthakadoso nirākatoti. Mudunimmalasobhādisādhāraṇaguṇayogato paṅkeruhasadisaṃ upacārato paṅkeruhaṃ nāma. Pādameva paṅkeruhanti viggaho. visesanavisesyapadadosaparihāro.

86. **Bhayakodhapasaṃsādi-**
Viseso tādiso yadi;
Vattuṃ kāmīyate doso,
Na tatthe’katthatākato.

86. **‘‘Bhaye’’**ccādi. **Bhaya**ñca cittutrāso **kodho** ca doso **pasaṃsā** ca thuti, tā ādi yassa turitādino so tādiso viseso yadi vattuṃ **kāmīyate** icchīyate, **tattha** tasmiṃ bhayādivisese visaye ekatthatāya ekatthabhāvena kato doso natthi.

86. Idāni vākyadosaparihāratthamārabhati **‘‘bhayakodhe’’**ccādi. Bhayakodhapasaṃsādi cittutrāsapaṭighathutiādīhi samannāgato tādiso viseso vattuṃ **yadi kāmīyate** ce viññūhi icchīyate, **tattha** bhayakodhādike visese **ekatthatākato** ekatthabhāvena kato **doso** vākyadoso na bhavati. Bhayādivisese vattumicchite pubbuccāritapadassa punuccāraṇe ekatthadoso na hotīti adhippāyo. Bhayañca kodho ca pasaṃsā cāti ca, tā ādi yassa turitakotūhalaaccharāhāsasokapasādasaṅkhātassa atthavisesasseti ca viggaho. Tagguṇasaṃviññāṇaaññapadatthasamāsattā bhayādīsu kathitamapi gahetvā punappunaṃ kathanamavirodhaṃ. Eko attho yesaṃ padādīnaṃ te ekatthā, tesaṃ bhāvo ekatthatā, tāya katoti viggaho.

Yathā –

87. **Sappo sappo ayaṃ handa, nivattatu bhavaṃ tato;**
Yadi jīvitukāmo’si, kathaṃ tamupasappasi.

87. **‘‘Yathe’’**tyudāharati **‘‘sappo’’**iccādi. ‘‘Ayaṃ sappo sappo’’ti bhayenāmeḍitaṃ **handā**ti khede **tato** tamhā ṭhānā, sappato vā **bhavaṃ** bhavanto **nivattatu** gatamaggābhimukho āvattatu. **Taṃ** ṭhānaṃ, sappaṃ vā. Natthettha ekatthatādoso bhayenāmeḍitappayogato.

87. **‘‘Sappo’’**ccādi. **Handa** naṭṭho vata, ayaṃ sappo sappo bhavaṃ **tato** ṭhānato, sappato vā **nivattatu** āvattatu yadi jīvitukāmo asi, **taṃ** ṭhānaṃ, sappaṃ vā **kathamupasappasi** kathamupagacchasīti. Bhaye āmeḍitavacanattā ekatthatādoso natthi, jīvitukāmosīti ettha bindulopo.

Padadosaparihāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Vākyadosaparihāravaṇṇanā

Bhaggarītino yathā –

88. **Yo koci rūpātisayo,**
Kanti kāpi manoharā;
Vilāsātisayo kopi,
Aho buddhamahodayo.

88. **‘‘Yo’’**iccādi. **Rūpassa** anubyañjanehi anubyañjitabāttiṃsavarapurisalakkhaṇopasobhitassa byāmappabhāketumālāvirājitassa **atisayo** ādhikkaṃ vācāgocarabhāvātikkamena avacanīyattā yo kociyeva. Mano anekalokassa cittaṃ haratīti **manoharā** cittamavaharantī **kanti** sobhā **kāpi**

avacanapathā kāpiyeva. **Vilāsassa** gatyādino **atisayo** vacanapathātikkanto kopiyeva, tasmā buddhassa mahanto udayo abhivuḍḍhi aho abbhutoti. Ettha kiṃsaddenāraddhā rīti na katthaci bhaggā.

88. ‘‘**Yo koci**’’ccādi. **Rūpātisayo** suppahiṭṭhitapādatādidvattiṃsapurisalakkhaṇehi sobhitassa cittaṅgulitādiasītianubyañjanehi alaṅkatassa byāmappabhāketumālāhi ujjalassa rūpakāyassa ādhikyaṃ **yo koci**yeva manogocarabhāvaṃ vinā vacanavisayātikkantattā yo kociyeva. **Manoharā** lokassa cittaṃ harantī **kanti** sobhā **kāpi**yeva vacīvisayātikkantattā kāpiyeva. **Vilāsātisayo** visayabhūtapiyabhāvasaṅkhātassa gamanādivilāsassa ādhikyampi **kopi**yeva vuttakāraṇenevakopiyeva. Tato **buddhamahodayo** buddhassa mahābhivuddhisaṅkhāto udayo **aho** acchariyoti. Ettha sabbanāmikena **kiṃ** saddena vattumāraddhakkamo na katthaci bhinnoti bhaggarītidoso natthīti.

89. **Abyāmohakaraṃ bandhaṃ, abyākiṇṇaṃ manoharaṃ;**
Adūrapadavinyāsaṃ, pasaṃsanti kavissarā.

89. ‘‘**Abyāmoha**’’iccādi. Natthi dūramesanti adūrāni, tāniyeva padāni, tesaṃ **vinyāso** yāthāvato ṭhapanaṃ yassa taṃ. Tatoyeva abyākiṇṇo asammisso ca. So abyākiṇṇatāya eva manoharo cāti **abyākiṇṇaṃ manoharaṃ**. Teneva ‘‘ayamettha attho ayaṃ vā’’ti evaṃ byāmohaṃ na karotīti **abyāmohakaro,** taṃ. Pasādālaṅkārālaṅkitaṃ **bandhaṃ**. Kavīnaṃ issarā padhānā. Ye kaniṭṭhaṅguligaṇanāniṭṭhā, te **pasaṃsanti** thuvanti tādisabandhaguṇassātisayapasaṃsārahabhāvena.

89. ‘‘**Abyāmohe**’’ccādi. **Adūrapadavinyāsaṃ** nāmādipadānaṃ vohārakāle adūrasambandho yathā siyā, tathā paṭipāṭiyā padaṭṭhapanena samannāgataṃ **abyākiṇṇaṃ,** tatoyeva aññasambandhīpadehi asammissaṃ **manoharaṃ,** tatoyeva viññūnaṃ cittamārādhentaṃ **abyāmohakaraṃ** ‘‘imassattho imassattho eso eso vā’’ti saṃsayamanuppādentaṃ **bandhaṃ** pasādālaṅkārasaṃyuttaṃ bandhanaṃ **kavissarā** kavīnaṃ padhānā paṇḍibhajanā, kaniṭṭhaṅguliyā gaṇitabbā aggakavinoti adhippāyo. **Pasaṃsanti** thomenti. Byāmohaṃ na karotīti abyāmohakaro. Vi ākiṇṇo byākiṇṇo, na byākiṇṇo **abyākiṇṇo**. Natthi dūraṃ yesaṃ, tāniyeva padāni, tesaṃ **vinyāso** ṭhapanaṃ yassa bandhassāti viggaho.

Yathā –

90. **Nīluppalābhaṃ nayanaṃ,**
Bandhukaruciro’dharo;
Nāsā hemaṅkuso tena,
Jinoyaṃ piyadassano.

90. ‘‘**Yathe**’’tyudāharati ‘‘**nīluppalābha**’’miccādi. Yassa jinassa **nayanaṃ** nettaṃ **nīluppalābhaṃ** indīvaradvayanibhaṃ, **adharo** adharoṭṭho **bandhukamiva** bandhukakusumamiva **ruciro** kanto, **nāsā** nāsikā sayaṃ **hemaṅkuso** suvaṇṇaṅkusoyeva, **tena** kāraṇena ayaṃ jino piyaṃ madhuraṃ dassanamassāti **piyadassano**. Īdiso na byākiṇṇadoso, abyākiṇṇo pasādoyevāti.

90. Idāni byākiṇṇadosaparihāraṃ pariharati ‘‘**nīluppali**’’ccādinā. **Nayanaṃ** yassa nettayugaḷaṃ **nīluppalābhaṃ** nīluppaladalasadisaṃ, **adharo** adharoṭṭho **bandhukaruciro** bandhukapupphamiva manuñño, **nāsā** nāsikā **hemaṅkuso** suvaṇṇaṅkusoyeva, **tena** kāraṇena ayaṃ jino **piyadassano** manuññadassano hotīti. Ettha pasādālaṅkārena yuttattā na byākiṇṇadoso. **Ābhā**saddo **nibhā**saddo viya ivattho. No ce, **pabhā**pariyāyo vā hoti. Bandhukamiva ruciroti ca, piyaṃ dassanaṃ yasseti ca viggaho. Iha dassanassa kattubhūtasādhujanasambandhattepi visayatteneva jinasambandho hotīti aññapadatthena tathāgato gahitoti.

91. **Samatikkantagāmmatta-kantavācābhisaṅkhataṃ;**
Bandhanaṃ rasahetuttā, gāmmattaṃ ativattati.

91. **‘‘Samatikkanti’’**ccādi. Sammā atikkantaṃ niggataṃ. Gāmmassa bhāvo **gāmmattaṃ**. Yāsaṃ **kantānaṃ** madhurānaṃ vācānaṃ tāhi abhisaṅkhataṃ racitaṃ bandhanaṃ **rasassa** mādhuriyassa **hetuttā** kāraṇabhāvena **gāmmattaṃ** yathāvuttaṃ **ativattati** atikkamati.

91. **‘‘Samati’’**ccādi. **Samatikkantagāmmattakantavācābhisaṅkhataṃ** visesato atikkantagāmmabhāvāhi kantavācāhi racitaṃ **bandhanaṃ** muttakādibandhanaṃ **rasahetuttā** paṇḍitānaṃ pītirasassa kāraṇattā yathāvuttagāmmadosaṃ **ativattati** atikkamma pavattatīti. Sammā atikkantaṃ gāmmattaṃ yāsaṃ, tāhiyeva kantavācāhi abhisaṅkhatanti ca, rasassa hetu, tassa bhāvoti ca viggaho.

Yathā –

92. **Dunoti kāmacaṇḍālo,**
So maṃ sadaya niddayo;
Īdisaṃ byasanāpannaṃ,
Sukhīpi kimupekkhase.

92. **‘‘Yathe’’**tyudāharati. Kāmāturā kāci vanitā attano piyaṃ patiṃ viravati **‘‘dunoti’’**ccādinā. Dayāya saha pavattīti **sadaya**iti anunayavasena piyassa āmantanaṃ, sānunayāmantanañhi tatonuggahābhikaṅkhāyamaccantamucitaṃ, so kāmo kandappo eva caṇḍālo akaṇḍo vā asayhopatāpāvahattā. Kāme caṇḍālattāropanañca ucitameva yatonena kayiramānamasahanamupatāpamasahamānā taṃ paribhavantaṃ vippalapati, **niddayo** nikkaruṇo, idamapi ucitamupatāpe nikkaruṇānaṃ tādisī gatīti. **Maṃ dunoti** adhikamupatāpeti niddayattā, na bhavantaṃ, teneva bhavaṃ sukhī. Iminā aññāsattataṃ tassa dīpeti. Yadi nāññāsattosi, nāhamekākinī bhavāmi. Asahāyānañhi paṭisattavo honti. Ekākittāyevāhamappaṭisaraṇattānena dusāmīti [duññāmīti (?)] tava kāmaṃ tvaṃ sukhī hosi. Sanāthānaṃ tādisī vuttīti evaṃ sukhīpi tvaṃ īdisaṃ byasanamāpannaṃ **kiṃ** kasmā upekkhaseti. Evamayaṃ vaṅkavuttiyā attano, taṃ visayamanubhavantassa ca vimukhattaṃ nidassetītīdisaṃ na gāmmaṃ.

92. Gāmmadosaparihāre lakkhiyaṃ dasseti **‘‘dunoti’’**ccādi. Kāmataṇhābhibhūtā aṅganā attano vallabhaṃ nissāya evaṃ vilapati **‘‘sadaya** he kāruṇika **so kāmacaṇḍālo** so anaṅganīco **niddayo** nikkāruṇiko **maṃ dunoti** pīḷeti, **sukhīpi** mama viya anāthabhāvābhāvato sukhitopi tvaṃ īdisaṃ **byasanāpannaṃ** evaṃ kāmacaṇḍālena akāruṇena kataasayhasantāpasaṅkhātabyasanamanuppattaṃ **maṃ kimupekkhase** kasmā udāsīnosī’’ti. Attano dukkhāturattā dukkhadūrīkaraṇaṃ kāruṇikānaṃyeva visayanti ‘‘sadaye’’ti anunayavasena āmantanucitaṃ attano dukkhāturataṃ posetuṃ pīḷākārake kāme caṇḍālattāropanañca niddayattakathanañca ucitameva attani upekkhakattā. **Sukhīpī**ti iminā tassa paravisayāsattatāya aticāraṃ abbhupagameti. Evaṃ vaṅkavuttiyā attano vallabhe sānurāgattañca attani tassa tadabhāvattañca dassetīti. ‘‘Kaññe kāmayamānaṃ maṃ, na kāmayasi kiṃnvida’’nti ettha viya iha gāmmadoso natthīti gāmmadosaparihāramidaṃ. Kāmoyeva caṇḍālo kāmacaṇḍālo, saha dayāya yo vattatīti ca, natthi dayā asseti ca, sukhamassa atthīti ca viggaho. **Api**saddo akkhame.

93. **Yatihīnaparihāro, na pune’dāni nīyate;**
Yato na savanubbegaṃ, heṭṭhā yetaṃ vicāritaṃ.

93. **‘‘Yati’’**ccādi. **Vicārita**nti ‘‘taṃ name sirasā cāmī-karavaṇṇaṃ tathāgata’’ntiādinā heṭṭhā pakāsitanti attho.

93. **‘‘Yatihīni’’**ccādi. **Yato** yasmā **savanubbegaṃ** ‘‘dosānamuddesakkamena dosaparihārakkamo na vutto’’ti evaṃ viññūnamuppajjamānaṃ imassa ganthassa savanāsahanaṃ natthi, tato **yatihīnaparihāro** yatihīnadosassa pariharaṇavasena pavattamudāharaṇaṃ idāni puna **na nīyate** nāharīyateti. Iminādhigatamādo vuttatthameva samattheti. **Heṭṭhā yetaṃ vicārita**nti evaṃ yatihīnadosapariharaṇaṃ heṭṭhā anantaraparicchede vicāritaṃ ‘‘taṃ name sirasā cāmī-karavaṇṇaṃ tathāgata’’ntiādinā pakāsitanti. Ādo yatihīnadosapātubhāveyeva parihārakkamassāpi dassitattā ihādassanepi ganthassa ūnatā natthīti adhippāyo. Yati hīnā ettheti ca, tassa parihāroti ca, savane

ubbeganti ca viggaho.

Kamaccutassa yathā –

94. **Udāracarito’si tvaṃ, tenevā’rādhanā tvayi;**
Desaṃ vā dehi gāmaṃ vā, khettaṃ vā mama sobhanaṃ.

94. **‘‘Udāra’’**iccādi. Udāraṃ udārattaṃ cāgātisayasambandhato caritaṃ atiguṇapavatti yassāti viggaho. Ettha ucitattā desādīnaṃ yācanakkamassa kamaccutassa parihāroyaṃ.

94. **‘‘Udāri’’**ccādi. Tvaṃ puññavanta **udāracaritosi** cāgātisayayogato visāradapavattiyuttosi, **teneva** tena kāraṇeneva **ārādhanā** mama yācanā tvayi hoti. **Desaṃ** vājanapadaṃ vā, no ce, **gāmaṃ** vā saṃvasathaṃ vā, no ce, sobhanaṃ **khettaṃ** vā kedāraṃ vā mama dehīti anupubbaṃ hīnapadatthayācanā dāyakassa dānassāpi yācakassa icchitatthapaṭilābhassāpi anurūpattā kamaccutadosamapaneti. Udāraṃ caritaṃ assāti viggaho.

Ativuttassa yathā –

95. **Munindacandasambhūta-**
Yasorāsimarīcinaṃ;
Sakalopya’yamākāso,
Nā’vakāso vijambhane.

95. **‘‘Muninda’’**iccādi. Munindoyeva cando, tato sambhūtā pātubhūtā, yasorāsī eva marīciyo, tāsaṃ. Ayaṃ sakalo ākāsopi gaganameva, na tasseko padeso. **Vijambhane** byāpane nāvakāso tādisattā tāsaṃ marīcinanti nātivuttaṃ.

95. **‘‘Munindi’’**ccādi. **Munindacandasambhūtayasorāsimarīcinaṃ** munindasaṅkhātacandato pātubhūtānaṃ kittisamūhasaṅkhātakiraṇānaṃ **vijambhane** byāpane ayaṃ sakalopi ākāso **nāvakāso** na okāso hotīti. Hetuphalādiekekakāraṇenāpi appameyyānaṃ sabbaññuguṇānaṃ pavattiyā appameyyasāmaññabhūtākāsassa niravakāsassa iva kathanamucitanti ativuttadoso iha na bhavati. Cando iva cando, munindo eva cando, tato sambhūtānaṃyeva yasānaṃ rāsī ca tā marīciyo cāti viggaho.

96. **Vākyaṃ byāpannacittānaṃ, apetatthaṃ aninditaṃ;**
Tenu’mmattādikānaṃ taṃ, vacanā’ññatra dussati.

96. **‘‘Vākya’’**miccādi. Byāpannaṃ naṭṭhaṃ ayathāpavattaṃ cittaṃ yesaṃ, tesaṃ. **Vākyaṃ** vākyalakkhaṇopetaṃ. Apeto apagato suñño attho abhidheyyaṃ saṃvohārikaṃ yassa, taṃ. **Aninditaṃ** ahīḷitaṃ. **Tena** yathāvuttena kāraṇena. **Taṃ** vākyaṃ **ummatto** dhātukkhobhādinā khittacitto, so ādi yesaṃ bālādīnaṃ tesaṃ **vacanā** asaṅgatāya vācāya **aññatra** aññasmiṃ abyāpannacittavisaye **dussati** duṭṭhaṃ jāyate, ummattādīnaṃyeva tathāvidhāya vācāya ucitattāti.

96. **‘‘Vākya’’**miccādi. **Byāpannacittānaṃ** viruddhabhāvamāpannacittānaṃ **vākyaṃ** syādyantatyādyantapadasamudāyarūpaṃ vākyaṃ **apetatthaṃ** apagatasamudāyatthaṃ **aninditaṃ** viññūhi garahitaṃ na hoti, **tena** kāraṇena **ummattādikānaṃ** ummattavedanaṭṭādīnaṃ **vacanāññatra** vacanaṃ vinā anummattādivacane **taṃ** samudāyatthasambandharahitaṃ vacanaṃ **dussati** dosaduṭṭhaṃ hoti. Byāpannaṃ cittaṃ yesanti ca, apeto attho assāti ca, ummatto ādi yesanti ca viggaho.

Yathā –

97. **Samuddo pīyate so’ya-maha’majja jarāturo;**
Ime gajjanti jīmūtā, sakkasse’rāvaṇo piyo.

97. ‘‘**Yathe**’’tyudāharati ‘‘**samuddo**’’iccādi. Na hettha ‘‘samuddo pīyate’’iccādino padasamudāyassa koci eko attho gayhati, yo so bandhattho siyā. Avayavatthā eva tu ayosalākākappāpaṭibhantīti īdisamapetatthamaninditaṃ viññeyyaṃ byāpannacittānaṃ.

97. ‘‘**Samuddo**’’ccādi. So ayaṃ samuddo pīyate yena kenaci pīyate, ahaṃ ajja **jarāturo** jararogābhibhūto, ime **jīmūtā** meghā **gajjanti** thanayanti. Sakkassa erāvaṇo piyoti. Idaṃ ninditāninditānaṃ dvinnamudāharaṇaṃ. Idaṃ vākyaṃ avayavatthamantarena samudāyato gamyamānatthassābhāvā apetatthaṃ nāma hoti. Īdisaṃ vākyaṃ ummattakādīhi vuttamappītikaraṃ na hoti, aññehi vuttaṃ pana kaṇṇe ayosalākā viya appītikaraṃ. Jarāya āturoti vākyaṃ.

98. **Sukhumālāvirodhitta-dittabhāvappabhāvitaṃ;**
Bandhanaṃ bandhapharusa-dosaṃ saṃdūsayeyya taṃ.

98. ‘‘**Sukhumāli**’’ccādi. Na virujjhati sīlenāti avirodhī, tassa bhāvo avirodhittaṃ. Sukhumālassa avirodhittaṃ yassa so dittabhāvo, tena **pabhāvitaṃ** vaḍḍhitaṃ saṃyuttaṃ **taṃ** bandhanaṃ bandhapharusadosaṃ **saṃdūsayeyya** nāsayeti attho.

98. ‘‘**Sukhumāli**’’ccādi. **Sukhumālāvirodhittadittabhāvappabhāvitaṃ** ‘‘aniṭṭhurakkharappāye’’ccādinā vuccamānasukhumālaguṇassa aviruddhabhāvasamannāgatena vaṇṇānaṃ aññamaññasaṅgabhilakkhaṇena **dittabhāvena** piyabhāvena anubrūhitaṃ **taṃ** bandhanaṃ **bandhapharusadosaṃ** bandhapharusasaṅkhātadosaṃ **saṃdūsayeyya** nāseyya, **taṃ** bandhapharusadosanti vā sambandhoti. Na virujjhati sīlenāti avirodhī, tassa bhāvoti ca, sukhumālassa avirodhittaṃ yassāti ca, soyeva dittassa bhāvoti ca, tena pabhāvitanti ca vākyaṃ.

Yathā –

99. **Passantā rūpavibhavaṃ, suṇantā madhuraṃ giraṃ;**
Caranti sādhū sambuddha-kāle keḷiparammukhā.

99. ‘‘**Yathe**’’tyudāharati ‘‘**passantā**’’iccādi. Keḷiyā kīḷāya parammukhā vigatacchandā carantīti sambandho.

99. ‘‘**Passante**’’ccādi. **Sādhū** sajjanā **sambuddhakāle** sambuddhassa dharamānakāle **rūpavibhavaṃ** tassa rūpasampattiṃ **passantā** cakkhuṃ santappetvā olokentā **madhuraṃ giraṃ** tasseva bhagavato aṭṭhaṅgasamannāgataṃ madhuravacanaṃ suṇantā **keḷiparammukhā** kīḷāya vimukhā kīḷābhiratirahitā **caranti** gacchanti pavattantīti. Kevalaṃ pharusasithilavaṇṇehi vinā sukhuccāraṇīyavaṇṇehi sambhūtasukhumālaguṇāvirodhaaññamaññasaṅgatavaṇṇavisadappavattaguṇayuttattā ettha bandhapharusadoso natthi. Keḷiyā parāni parivattitāni mukhāni etesanti viggaho. Ettha **kālo**ti kiriyā. Sā ca atthato tadākārappavattasambandhoyeva. Loko pana visuṃ eko padatthoyevāti voharati. vākyadosaparihāro.

Vākyadosaparihāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Vākyatthadosaparihāravaṇṇanā

Apakkamassa yathā –

100. **Bhāvanādānasīlāni, sammā sampāditāni’ha;**
Nibbānabhogasaggādi-sādhanāni na saṃsayo.

100. ‘‘**Bhāvanā**’’iccādi. Ettha bhāvanādīni niddisitvā yathākkamaṃ nibbānādīnaṃ niddesena apakkamadoso parihaṭo.

100. **‘‘Bhāvane’’**ccādi. **Iha** manussaloke **sammā sampāditāni** kammaphalaṃ saddahitvā yathāvidhi sampāditāni attano santāne pavattāpitāni bhāvanādānasīlāni **nibbānabhogasaggādisādhanāni** yathākkamaṃ nibbānaupabhogaparibhogasampattisagguppattiādīnaṃ hetubhāvena sādhakāni honti, ettha sādhane na saṃsayo hotīti. Iha bhāvanādayo uddisitvā uddesakkamaṃ anatikkamma nibbānādīnamanuddesassa katattā apakkamavākyatthadosassa okāso na hoti.

101. **Uddiṭṭhavisayo koci [kopi (ka. sī.)], viseso tādiso yadi;**
Anuddiṭṭhesu [anudiṭṭhesu (?)] neva’tthi, doso kamavilaṅghane.

101. **‘‘Uddiṭṭhe’’**ccādi. Uddiṭṭhā paṭhamaṃ yuttā atthā visayo gocaro yassa uddesānuddesasambandhavijānanalakkhaṇassa visesassa so tādiso koci viseso **anuddiṭṭhesu** yathākkamamuddesakamānamatikkamena puna atthantaranissayena parāmaṭṭhesu yadi bhaveyya, **kamassa** yathoddiṭṭhesu anukkamassa **vilaṅghane** atikkame doso nevatthi.

101. **‘‘Uddiṭṭhe’’**ccādi. **Uddiṭṭhavisayo** paṭhamaṃ payuttatthavisayo tādiso **koci viseso** uddesānuddesānaṃ ‘‘idamassa pubbakathanaṃ, idamassa pacchākathana’’nti evaṃ aññamaññāpekkhalakkhaṇasambandhaparijānanalakkhaṇo viseso **anuddiṭṭhesu** atthantaraṃ nissāya puna vuttesu yadi ‘‘bhaveyyā’’ti seso. **Kamavilaṅghane** uddesānuddesānaṃ kamātikkame **doso** satthaññūnaṃ sutikāle asahanakāraṇaṃ nevatthīti. Uddiṭṭhā paṭhamuccāritā atthā visayo gocaro asseti ca, kamassa vilaṅghananti ca vākyaṃ.

Yathā –

102. **Kusalākusalaṃ abyā-kata’miccesu pacchimaṃ;**
Abyākataṃ pākadaṃ na, pākadaṃ paṭhamadvayaṃ.

102. **‘‘Yathe’’**tyudāharati **‘‘kusale’’**ccādi. **Kusalaṃ** kāmāvacarādikamekavīsatividhaṃ, **akusalañca** dvādasavidhaṃ, **abyākataṃ** vipākakriyāsaṅkhātamiti **etesu** tīsu **pacchimaṃ** abyākataṃ, pākaṃ vipākaṃ dadātīti **pākadaṃ. Ne**ti nipātapadaṃ. **Paṭhamadvayaṃ** kusalākusalaṃ pākaṃ dadātīti **pākada**nti. Ettha apākadattaṃ abyākatasseva, pākadattaṃ tesameva dvinnanti viseso daṭṭhabbo.

102. **‘‘Kusale’’**ccādi. **Kusalaṃ** kāmāvacarādiekavīsatikusalañca **akusalaṃ** dvādasavidhaṃ akusalañca **abyākataṃ** vipākakriyārūpanibbānavasena catubbidhamabyākatañca **iccesu** evametesu tīsu **pacchimaṃ** uddesakkamena pacchimamabyākataṃ **pākadaṃ na** vipākadāyakaṃ na hoti, **paṭhamadvayaṃ** kusalākusalaṃ **pākadaṃ** yathāsakaṃ vipākadāyakaṃ hotīti. ‘‘Yathāsaṅkhyamanudeso samāna’’nti [pāṇini 1.3.10 suttamidaṃ. anudissate iti anudeso, pacchā uccārito iccattho ‘‘samānaṃ’’iti sambandhechaṭṭhī (katvabodhinī)] vuttattā uddiṭṭhehi samānamanuddiṭṭhānameva samasaṅkhyāya labbhamānattā saṅkhyāyānatikkamo hoti. Ettha pana kusalādisabhāvato tividhattepi vipākadānādānavasena duvidhakusalākusalādivisayabhūtavisesassa pavattiyā vatticchāto paṭhamaṃ vattabbataṃ vinā kamena nissayanaṃ nāma natthīti apakkamadoso na hotīti.

103. **Saguṇānā’vikaraṇe, kāraṇe sati tādise;**
Ocityahīnatāpatti, natthi bhūtatthasaṃsino.

103. **‘‘Saguṇāna’’**miccādi. Sotūnaṃ attatthanipphādanādike tādise **kāraṇe** hetumhi sati **bhūtaṃ** yathāpavattaṃ **atthaṃ** attano caritalakkhaṇaṃ **saṃsino** vadantassa sassa attano, sānaṃ vā guṇānaṃ **āvikaraṇe** adhikāravasena ‘‘pūjanīyataro loke’’iccādikathane ocikyahīnatāya **āpatti** pāpuṇanaṃ sambhavo natthi.

103. **‘‘Saguṇi’’**ccādi. **Tādise kāraṇe sati** sotūnaṃ attatthanipphādanādike tādise hetumhi vijjamāne **bhūtatthasaṃsino** attani vijjamānakāyādisaṃvaralakkhaṇaguṇasaṅkhātamatthaṃ ‘‘pūjanīyataro loke ahameko’’iccādinā tādisāvasare vadantassa **saguṇānaṃ** sassa attano, sānaṃ vā

sakānaṃ guṇānaṃ **āvikaraṇe** pākaṭīkaraṇe **ocityahīnatāpatti** ocityahīnasaṅkhātadosassāpatti natthīti. **Sa**saddassa attaattaniyavācakattā sassa attano guṇā se ca te guṇā ceti vā viggaho. Bhūtoyeva attho, taṃ saṃsati vadati sīlenāti viggaho.

104. Ocityaṃ nāma viññeyyaṃ, loke vikhyātamādarā;
Tattho'padesapabhavā, sujanā kavipuṅgavā.

104. ''Ocitya''miccādi. **Loke** sattaloke **vikhyātaṃ** pasiddhaṃ ābālajanaṃ [ābālajanānaṃ (ka.)] yathāsakamanurūpaṃ vijānanato **ocityaṃ** ucitabhāvo nāmeti pasiddhiyaṃ **ādarā** ādarena ussāhena tato paramādaraṇīyassābhāvato, na hi anucitaṃ kiñci kenāpyādaraṇīyaṃ sabbathā anassādanīyattā, viññeyyaṃ ''sotūna''nti seso. **Tattha** tasmiṃ ocitye **upadesassa** paṭhamuccāraṇassa uggaṇhāpanavasena pavattassa **pabhavā** uppattiṭṭhānabhūtā **sujanā** suṭṭhujanā **kavipuṅgavā** uttamā, [kaviuttamā (?)] kaviseṭṭhāti vuttaṃ hoti.

104. ''Ocitye''ccādi. **Loke** sattaloke **vikhyātaṃ** ābālapasiddhaṃ ocityaṃ nāma **ādarā** gāravena **viññeyyaṃ** viññūhi ñātabbaṃ hoti, **tattha** ocityavisaye **upadesapabhavā** paṭhamuccāraṇassa uppattiṭṭhānabhūtā **sujanā** sādhujanabhūtā **kavipuṅgavā** uttamakavayo bhavantīti, pasiddhaocityapadena yuttattā ettha **nāma**saddo pasiddhiyaṃ. Upadesassa pabhavāti ca, pumāno ca te gāvo ceti ca, kavīnaṃ puṅgavāti ca vākyaṃ.

105. Viññātocityavibhavo-
Cityahīnaṃ parihare;
Tato'cityassa sampose,
Rasaposo siyā kate.

105. ''Viññāta''miccādi. Viññāto avabuddho yathāvuttakavivarapasādā ocityameva **vibhavo** sampatti yena so ocityahīnaṃ nāma dūsanaṃ **parihare** parivajjeyya. **Tato** tasmā parihārato hetuto ocityassa **sampose** suṭṭhu vaḍḍhibhāve vaḍḍhane kate **rasassa** assāditabbatāsaṅkhātassa mādhuriyassa samposo **siyā** bhaveyya.

105. ''Viññāte''ccādi. **Viññātocityavibhavo** tādisakavīnamanuggahena viññātaocityasaṅkhātasampattisamannāgato kavi **ocityahīnaṃ** nāma dūsanaṃ **parihare** nirākareyya, **tato** dosaparihārato ocityassa **sampose** upabrūhane kate sati **rasaposo** mādhuriyasaṅkhatassa assādetabbassa pūraṇaṃ **siyā** bhaveyyāti. Ocityameva vibhavoti ca, viññāto ocityavibhavo yeneti ca, rasassa poso puṭṭhabhāvo [vuddhabhāvo (ka.)] posetabbabhāvoti ca vākyaṃ.

Yathā –

106. Yo mārasenamāsanna-māsannavijayussavo;
Tiṇāyapi na maññittha, so vo detu jayaṃ jino.

106. ''Yathe''tyudāharati **''yo''**iccādi. **Vijayo** parābhibhavo āsanno vijayo eva **ussavo** abbhudayo nippaṭipakkhā pavatti yassa ediso yo **āsannaṃ** attano samīpamupagataṃ mārasenaṃ **tiṇāyapi na maññittha** tiṇampi na maññittha, tiṇatopi hīnaṃ maññittha, **so jino** māraji **vo** tumhākaṃ jayaṃ **detū**ti vidadhātu. Ettha jayāsīsanā ''jino''ti accantamucitaṃ, yo ajini pañcamāreti jino parābhibhavekaraso, tassa paresaṃ vijayappadāne sāmatthiyekayogo siyāti. ''Mārasenamāsannaṃ tiṇāyapi na maññitthā''ti idaṃ panettha atisamucitaṃ yato samīpamupagatampi tādisaṃ mārasenaṃ tiṇatopi hīnaṃ maññi, tenassa paresaṃ vijayappadānekarasatā visesato yuttāti.

106. Iha satthe sabbattha saṅkhepakkamamicchantopi ācariyo ocityaṃ nāma ādarena saggarūhi uggaṇhitvā payujjitabbamiccevaṃ vitthārena sisse anusāsitvā idāni ocityahīnapariharaṇatthaṃ **''yo mārasenamāsanne''**ccādinā lakkhiyamudāharati. **Āsannavijayussavo** adūrasattuvijayasaṅkhātaussavo, atha vā accāsannapaṭipakkhavirahappavattisaṅkhātaabhivuddhiyā samannāgato yo jino **āsannaṃ** anekappakārabhiṃsanakarūpena attano samīpamāgataṃ **mārasenaṃ** mārabalaṃ **tiṇāyapi** tiṇalavaṃ katvāpi **na maññittha** sallakkhaṇaṃ nākāsi, **so jino** so jitapañcamāro **vo** tumhākaṃ jayaṃ detūti. Ettha yo pañcamāre jitattā jino nāma hoti, so parābhibhavane asahāyakiccattā paresaṃ jayadāne sāmatthiyayuttoti ''jayaṃ detū''ti kataṃ jayāsīsanamatiucitaṃ hoti, jayadāne sāmatthiyasseva posakattā. ''Mārasenamāsannaṃ tiṇāyapi na maññitthā''ti idaṃ vattabbameva natthīti. Evaṃ accantaucitapayogena ocityahīnadoso nirākatoti. Vijayo eva ussavo, āsanno vijayussavo yasseti viggaho.

107. **Āraddhakattukammādi-kamātikkamalaṅghane;**
Bhaggarītivirodho'yaṃ, gatiṃ na kvāpi vindati.

107. **''Āraddha''**iccādi. Kattā ca kammañca tāni ādīni yesaṃ karaṇādīnaṃ **āraddhāni** vattuṃ paṭṭhapitāni kattukammādīni tesaṃ kamo tassa **atikkamo** pariccāgo tassa laṅghane sati, vattumāraddhakattukammādikamānatikkameti vuttaṃ hoti. Ayaṃ yathāvutto bhaggarītivirodho **kvāpi** katthacipi ṭhāne **gatiṃ na vindati** patiṭṭhaṃ na labhate.

107. **''Āraddhi''**ccādi. **Āraddhakattukammādikamātikkamalaṅghane** vattumāraddhakattukammādīnaṃ kamapariccāgassātikkame ayaṃ yathāvuttabhaggarītivirodho **kvāpi** katthacipi ṭhāne **gatiṃ** patiṭṭhaṃ **na vindati** na labhateti. Āraddhāni ca tāni kattukammādīni yesaṃ karaṇādīnaṃ tesaṃ kamassa atikkamo tassa laṅghananti viggaho.

Yathā –

108. **Sujanaññāna'mitthīnaṃ, vissāso no'papajjate;**
Visassa siṅgino roga-nadīrājakulassa ca.

109. **Bhesajje vihite suddha-buddhādiratanattaye;**
Pasāda'mācare niccaṃ, sajjane saguṇepi ca.

108-109. Ettha ca ''sujana''miccādike ''bhesajje''iccādike ca gāthādvaye chaṭṭhiyā, sattamiyā ca apariccāgena nātthariītiyā bhaṅgo, **ca**kārassekassa katattā na saddarītiyā bhaṅgo. Bahūnamatthānañhi samuccayatthaṃ vākye eko vā cakāro kātabbo paṭipadaṃ vā.

108. **''Sujane''**ccādi. **Sujanaññānaṃ** sajjanehi aññesaṃ dujjanānañca itthīnañca **visassa** jīvitaharaṇasamatthassa **siṅgino** visāṇavato ca roganadīrājakulassa ca **vissāso** saṃsaggo **na upapajjate** kiñcikāle virujjhanato na yujjateti. Ettha āraddhassa chaṭṭhuntakkamassa sabbattha apariccāgato attharītibhaṅgo ca, yuttaṭṭhāne ekasseva cakārassa yuttattā saddarītibhaṅgo ca natthi. **Ca**saddassa anekatthasamuccayattā ''sujanaññānañcā''tiādimhi vā, iha vuttaniyāmena avasāne vā, sabbattha vā yojanamarahati.

109. **''Bhesajje''**ccādigāthāyampi eseva nayo sattamīmattameva viseso. **Vihite** pathye **bhesajje** osadhe ca suddhabuddhādiratanattaye ca **sajjane** sādhujane ca **api** punapi **saguṇe** vijjamānaguṇe ca **pasādaṃ** attano cittapasādaṃ **niccaṃ** satataṃ **ācare** sappuriso kareyya seveyyāti.

Sasaṃsayassa yathā –

110. **Munindacandimāloka-**
Rasalolavilocano;
Jano'vakkantapantho'va,
Raṃsidassanapīṇito.

110. **''Muninde''**ccādi. Ettha **raṃsi**saddo sasaṃsayaṃ pariharati.

110. Sasaṃsayaparihāralakkhiyabhūtā **''munindi''**ccādigāthā anantaraparicchede vuttatthāva.

Raṃsisaddoyeva hi viseso, ettha **raṃsi**saddena suṇantānaṃ uppajjamānasaṃsayena sasaṃsayabhūtaṃ bandhadosamohatīti.

111. **Saṃsayāyeva yaṃ kiñci, yadi kīḷādihetunā;**
Payujjate na doso’va, sasaṃsayasamappito.

111. **“Saṃsaye”**ccādi. **Kīḷādī**ti **ādi**saddena ākiṇṇasammantanādiṃ saṅgaṇhāti, kīḷādihetunā yaṃ kiñci saṃsayāyeva yadi payujjateti sambandho.

111. **“Saṃsayāyeve”**ccādi. **Kīḷādihetunā** kīḷāsambādhasammantanādikāraṇena **yaṃ kiñci** saṃsayuppādanasamatthaṃ yaṃ kiñci padaṃ **saṃsayāya eva** sotūnaṃ uppajjamānasaṃsayatthameva **yadi payujjate** tasmiṃ bandhane vattārehi payujjate ce, **sasaṃsayasamappito** sasaṃsayadosasahito bandho **na dosova** aduṭṭhovāti. Sasaṃsayena samappitoti viggaho.

Yathā –

112. **Yāte dutiyaṃnilayaṃ, gurumhi sakagehato;**
Pāpuṇeyyāma niyataṃ, sukha’majjhayanādinā.

112. **“Yāte”**ccādi. **Gurumhi** ajjhāpake **sakagehato** attano mūlanilayato **dutiyaṃ nilayaṃ** dutiyaṃ gharaṃ yāte sati **niyata**mekantamajjhayanādinā sukhaṃ pāpuṇeyyāmāti ayamanicchitattho. **Gurumhi** surācariye [suraccācariye (ka.)] **sakagehato** attano jātarāsito **dutiyaṃ nilayaṃ** dutiyaṃ rāsiṃ yāte sati niyatamajjhayanādinā sukhaṃ pāpuṇeyyāmāti ayamettha icchitattho.

112. **“Yāte”**ccādi. **Gurumhi** ācariye **sakagehato** attano vāsāgārato **dutiyaṃ nilayaṃ** dutiyaṃ gharaṃyāte sati, ayamanicchitattho. **Gurumhi** surācariye **sakagehato** attano jātarāsito **dutiyaṃ nilayaṃ** dutiyaṃ rāsiṃ **yāte** gate sati anukūlattā **niyata**mekantena **ajjhayanādinā** uggahaṇādinā **sukhaṃ** mānasikasukhaṃ, no ce sukhakāraṇaṃ ganthaparisamattiṃ pāpuṇeyyāmāti. Ubhayapakkhassāpi aparatthe attho sādhāraṇo hoti. Ettha **ajjhayana**saddasannidhānena payutta**guru**saddassa ācariyatthavācakattepi icchitatthagopanatthaṃ payuttattā aduṭṭhoti.

113. **Subhagā bhaginī sā’yaṃ, etassi’ccevamādikaṃ;**
Na “gāmma”miti niddiṭṭhaṃ, kavīhi sakalehipi.

113. **“Subhagā”**iccādi. **Iccevamādikaṃ** bhaginīiccevamādikaṃ.

113. **“Subhage”**ccādi. **Etassa** purisassa sā ayaṃ bhaginī **subhagā** sundarāti iccevamādikaṃ sakalehi kavīhi api **na gāmmamiti** gāmmadosena na duṭṭhamiti niddiṭṭhanti. Subhaṃ sundarabhāvaṃ gatāti “subhagā”ti aggahetvā bahubbīhisamāse kate labbhamānatthassa asabbhabhāvepi kavīnaṃ cittakhedaṃ na janetīti adhippāyo. Iti evaṃ ayaṃ pakāro ādi assa īdisassa vākyassāti vākyaṃ.

114. **Duṭṭhālaṅkāravigame, sobhanālaṅkatikkamo;**
Alaṅkāraparicchede, āvibhāvaṃ gamissati.

114. **“Duṭṭha”**iccādi. Duṭṭhālaṅkārassa dosadūsitassa alaṅkārassa **vigame** apagame sati.

114. **“Duṭṭhi”**ccādi. **Duṭṭhālaṅkāravigame** dosaduṭṭhassa alaṅkārassa apagame sati **sobhanālaṅkatikkamo** pasatthānamalaṅkārānaṃ pavattiākāro **alaṅkāraparicchede** alaṅkārapakāsakattā tannāmake paricchede **āvibhāvaṃ** pakāsattaṃ **gamissati** pāpuṇissatīti. Paricchijjatīti paricchedo. Alaṅkārapakāsakattā tadatthena alaṅkāro ca so paricchedo ceti viggaho.

115. **Dose parīharitumesa varo’padeso,**

Satthantarānusaraṇena kato mayevaṃ;
Viññāyi’maṃ guruvarāna’dhikappasādā,
Dose paraṃ parihareyya yasobhilāsī.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmipādaviracite

Subodhālaṅkāre

Dosaparihārāvabodho nāma

Dutiyo paricchedo.

115. **‘‘Dose’’**iccādi. **Dose** yathāvutte padadosādike **pariharituṃ** pariccajituṃ eso **varo** uttamo upadeso satthantarānaṃ bahūnaṃ **anusaraṇena** anugamena [anupagamena (ka.)] mayā evaṃ **kato** nipphādito, **imaṃ** upadesaṃ guruvarānaṃ **adhikappasādā** mahatā pasādena na appakena, tathāvidhena tādisassa mahato atthassa apasijjhanato, **viññāya** jānitvā ādarato kareyya **dose** yathāvutte dose **yaso** parisuddhabandhanaṃ kriyālakkhaṇato ekantena kittihetuttā, taṃsabbhāvā kitti vā, taṃ abhilasati sīleneti **yasobhilāsī paraṃ** accantameva **parihareyya** dūrato kareyya.

Iti subodhālaṅkāre mahāsāmināmikāyaṃ ṭīkāyaṃ

Dosaparihārāvabodhaparicchedo dutiyo.

115. **‘‘Dose’’**ccādi. **Dose** yathāvuttapadadosādike **pariharitu**mapanetuṃ **varo** uttamo **eso** upadeso **satthantarānusaraṇena** bahūnaṃ bāhirasatthānaṃ anussatiyā mayā evaṃ anantaruddiṭṭhakkamena **kato** viracito, **imaṃ** upadesaṃ guruvarānaṃ **adhikappasādā** adhikappasādena **viññāya** sabhāvato ñatvā **yasobhilāsī** yasapaṭilābhakāraṇattā kāraṇe kāriyopacārena dosāpagamena parisuddhabandhanaṃ vā tādisabandhanahetu uppajjamānakittiṃ vā icchanto paññavā **dose** yathāvuttadose **paraṃ** atisayena **parihareyya** dūrato kareyyāti. Ettha pubbaddhena dosaparihāraparicchedassa pasatthabhāvo dassito, aparaddhena sissajanānusāsanaṃ dassitaṃ hoti. Tathā pubbaddhena karuṇāpubbaṅgamapaññākiccaṃ dassitaṃ, aparaddhena paññāpubbaṅgamakaruṇākiccaṃ dassitaṃ. Tathā pubbaddhena attahitasampatti, aparaddhena parahitasampatti dassitāti. Evamanekākāradīpikāya imāya gāthāya paricchedaṃ nigameti. Aññe satthā **satthantarā, antara**saddo hi **añña**saddapariyāyo. Yathā ‘‘gāmantaraṃ na gaccheyyā’’ti. Yasaṃ abhilasati sīlenāti vākyaṃ.

Iti subodhālaṅkāranissaye

Dutiyo paricchedo.

3. Guṇāvabodhapariccheda

Anusandhivaṇṇanā

116. **Sambhavanti guṇā yasmā,**
Dosāne’va’matikkame;
Dassessaṃ te tato dāni,
Sadde sambhūsayanti ye.

116. Evaṃ dosaparihāropadesaṃ dassetvā idāni dosaparihārā samupagataguṇaṃ upadassitumadhikāraṃ viracayanto āha **‘‘sambhavanti’’**iccādi. **Dosānaṃ** yathāvuttānaṃ padadosādīnaṃ **evaṃ** yathāvuttanayena atikkame sati **guṇā** dhammā saddālaṅkārasabhāvā pasādādayo **yasmā** kāraṇā **sambhavanti** sijjhanti, tañca ‘‘pasādo kiliṭṭhādīnaṃ vajjanā sambhavatī’’tyādinā yathāyogaṃ viññeyyaṃ, **tato** tasmā kāraṇā **ye** guṇā sadde **sambhūsayanti**

alaṅkaronti, **te** saddālaṅkārasaṅkhāte guṇe idāni **dassessaṃ** upadisissāmi.

116. Evaṃ dosaparihārapavesopāyaṃ dassetvā idāni yathāvuttadosānaṃ parihārena ‘‘bandhanissitaguṇā ete’’ti dassetuṃ pubbāparaparicchedānaṃ sambandhaṃ ghaṭento **‘‘sambhavanti’’**ccādigāthamāha. **Dosānaṃ** niddiṭṭhapadadosādīnaṃ **evaṃ** anantaraparicchede niddiṭṭhakkamena atikkame sati **guṇā** pasādādisaddālaṅkārasaṅkhātā pasādādayo saddadhammā yasmā sambhavanti, tato **ye** saddadhammā sadde **sambhūsayanti** sajjanti, **te** saddadhamme **dassessaṃ** pakāsissāmīti. Ettha kiliṭṭhadosabyākiṇṇadosaparihārehi pasādālaṅkāro sijjhati, sesāpi yathālābhato ñātabbā.

Saddālaṅkārauddesavaṇṇanā

117. **Pasādo’jo madhuratā,**
Samatā sukhumālatā;
Sileso’dāratā kanti,
Atthabyattisamādhayo.

117. Idāni te vibhajati **‘‘pasādo’’**iccādinā pasatthi **pasādo** pakāsatthatā, **ojo** samāsavuttibāhullaṃ atthapāriṇatyañca, **madhuratā** saddānaṃ rasavantatā, **samatā** pajjāpekkhāya catunnaṃ pādānamekajātiyasambandhatā, gajjāpekkhāya tu padānaṃ, **sukhumālatā** apharusakkharabāhullaṃ, silesanaṃ **sileso** bandhagāravaṃ, **udāratā** ukkaṃsatā kenaci atthena sanāthatā visiṭṭhavisesanayuttatā ca, **kanti** sabbalokamanoharatā, **atthabyatti** siddhena ñāyena vā abhidheyyassa gahaṇaṃ, **samādhi** lokappatītyanusāriamukhyatthatā, tesu ojaudāratā saddatthaguṇā, samādhi atthaguṇo, atthānugāmittā ettha saddānaṃ, aññe tu saddaguṇāva.

117. Idāni **‘‘pasādojo’’**iccādinā te saddālaṅkāre kamena vibhajituṃ uddisati. **Pasādo** pasannaphaḷikāvali attani āvunitarattakambalasuttamiva saddānaṃ atthassa pasādanasaṅkhāto pasādālaṅkāro ca, **ojo** samāsavuttibāhulyaatthapāriṇatyasaṅkhato saddatthānaṃ guṇo ca, **madhuratā** saddānaṃ rasavantabhāvasaṅkhātakaṇṇamadhuratā ca, **samatā** pajje pādassa sutito sadisatā ca, gajje padānaṃ tatheva sadisatāti evaṃ pādānaṃ padānañca tulyaguṇatā ca, **sukhumālatā** vaṇṇānaṃ atipharusaatisithilabhāvaṃ vinā samappamāṇamuduguṇo ca, **sileso** ṭhānakaraṇādisambhūtasabhāgavaṇṇasutīhi acchiddaguruguṇo ca, **udāratā** ukkaṭṭhena kenaci atthena bandhassa sajjitabhāvo ca, visiṭṭhavisesanapadena yuttatā ca, **kanti** sabbesaṃ piyaguṇatā ca, **atthabyatti** icchitatthassa siddhena vā nyāyena vā supākaṭabhāvo ca, **samādhayo** lokappatītianatikkantaaññadhammāropanena amukhyatthatā cāti ime saddatthaguṇā dasa honti. ‘‘Samādhayo’’ti tasseva bahuttaṃ dīpeti, imesu dasasu ojodāratāti dve saddatthaguṇā, samādhi atthaguṇo pariyāyena tadatthajotakasaddaguṇopi, sesā satta saddaguṇā eva, ete sabbepi alaṅkaronti bandhamanenāti vākyena **alaṅkārā** nāma.

Saddālaṅkārapayojanavaṇṇanā

118. **Guṇehe’tehi sampanno, bandho kavimanoharo;**
Sampādayati kattūnaṃ, kittimaccantanimmalaṃ.

118. **‘‘Guṇehi’’**ccādi. **Etehi**yeva vuttehi dasahi **guṇehi** dhammehi saddālaṅkārasabbhāvehi **sampanno** yutto samiddho vā kavīnaṃ mano harati savase vattetīti **kavimanoharo** kavihadayahilādakārī bandho **kattūnaṃ** bandhantānaṃ kavīnaṃ **accantanimmalaṃ** atisayaparisuddhaṃ aguṇalesenāpa’nālimpattā **kittiṃ** guṇaghosaṃ **sampādayati** nipphādeti.

118. **‘‘Guṇe’’**ccādi. **Etehi guṇehi** imehi saddālaṅkārasaṅkhātadasavidhasaddadhammehi **sampanno** samannāgato samiddho vā **bandho** pajjādibandho **kavimanoharo** attano niravajjattā kavīnaṃ cittaṃ pīṇento **kattūnaṃ** racayantānaṃ **accantanimmalaṃ** appakadosenāpi asammissattā atiparisuddhaṃ **kittiṃ** bandhanavisayabhūtayasorāsiṃ **sampādayati** nipphādetīti. Iminā kāraṇena bandhassa yathāvuttadasavidhaguṇapariggaho saussāhaṃ kātabboti adhippāyo. Mano haratīti manoharo, kavīnaṃ manoharo **kavimanoharo**ti viggaho.

Saddālaṅkāraniddesavaṇṇanā

119. **Adūrāhitasambandha-subhagā yā padāvali;**
Supasiddhābhidheyyā'yaṃ, pasādaṃ janaye yathā.

119. Idāni yathoddesānamesaṃ niddesaṃ sodāharaṇaṃ karonto āha **''adūra''**iccādi. **Adūre** āsanne adūrena vā adūrāhitakriyākattukammādipadavasena **āhito** ṭhapito kato **sambandho** anvayo, tena **subhagā** manoharā **supasiddho** suppakāso sugammo **abhidheyyo** attho yassā sāti tathā, na tu bhāvattho tassa sabhāvagambhīrattā. Vuttañhi –

''Kavīna'dhippāya'masaddagocaraṃ,
Pade phurantaṃ mudukamhi kevalaṃ;
Visanti bhāvāvagamā katassamā,
Pakāsayantyā'katiyo tu tādisā''ti.

Tādisā yā **padāvali** padapanti ayaṃ **pasādaṃ** tannāmakaṃ guṇaṃ **janaye** uppādayati. **Yathā**ti tamudāharati.

119. Idāni uddesakkamena etesaṃ saddālaṅkārādīnaṃ niddesaṃ sodāharaṇaṃ dassento āha **''adūrāhite''**ccādi. **Adūre** āsannapadese tadupacārena āsanne vā **āhito** kriyāya, laddhakriyāyogakattukammādipadānaṃ vasena ca kato, no ce vinyāsavasena ṭhapito vā **sambandho** icchitatthapatītikkamena aññamaññāpekkhalakkhaṇakriyākārakayogo tena **subhagā** manoharā, **supasiddho** pasiddhatthavisaye saddapayogato atipākaṭo **abhidheyyo** saddattho yassā sā ayaṃ **padāvali** padapanti **pasādaṃ** pasādanāmakaṃ guṇaṃ **janaye** uppādayati. **Yathā**ti lakkhiyaṃ dasseti. Adūre āhitoti vā, upacaritattā adūro ca so āhito cāti vā, so ca so sambandho ceti ca, tena subhagāti ca, **su** atisayena pasiddhoti ca, so abhidheyyo asseti ca vākyaṃ. Ettha supasiddho nāma saddattho, adhippāyattho pana pakatigambhīro. Vuttañhi –

''Kavīna'dhippāya'masaddagocaraṃ,
Pade phurantaṃ mudukamhi kevalaṃ;
Visanti bhāvāvagamā katassamā,
Pakāsayantyā'katiyo tu tādisā''ti.

Tassattho – **asaddagocaraṃ** saddassa avisayaṃ hutvā mudukamhi pade **kevalaṃ** visuṃ **phurantaṃ** cāpentaṃ **kavīnadhippāyaṃ** kavīnamajjhāsayaṃ **katassamā** saddatthavisaye kataparicayā paṇḍitā **bhāvāvagamā** padatthāvabodhena **visanti** pavisanti, tādisā **ākatiyo** tu saddasaddatthānaṃ ākārā **pakāsayanti** adhippāyatthaṃ jotentīti.

120. **Alaṅkarontā vadanaṃ, munino'dhararaṃsiyo;**
Sobhante'ruṇaraṃsī'va, sampatantā'mbujodare.

120. **''Alaṅkarontā''**iccādi. **Munino** sammāsambuddhassa **vadanaṃ** sabhāvamadhurapakatimukhaṃ **alaṅkarontā** sajjantā sobhayamānā adharānaṃ **raṃsiyo** supakkabimbaphalopamaoṭṭhayugaḷavinissaṭabahutarakanticchitābhā muninoti viññāyati sutattā. **Ambujodare** tā kālopanatapupphakāsaramaṇīye padumabbhantare **sampatantā** pavattamānā **aruṇaraṃsīva** bālasūriyaraṃsiyo viya **sobhante** virājanti.

120. **''Alaṅkaronte''**ccādi. Munino vadanaṃ pakatisundaramukhaṃ alaṅkarontā sajjantā **adhararaṃsiyo** tasseva munino oṭṭhadvayato nikkhantakantisamūhā **ambujodare** vikasanānurūpakālābhimukhe padumagabbhe upaḍḍhavikasiteti vuttaṃ hoti. **Sampatantā** pavattamānā **aruṇaraṃsī iva** bālasūriyaraṃsīva **sobhante** dibbantīti. Ettha adūrasambandhaṃ pasiddhatthañca nissāya pasādaguṇo pākaṭo. Adhararaṃsīnaṃ munisambandho

sutānumitasambandhesu sutasambandhassa balavattā [sutānumitesu sutasambandho balavā (paribhāsendusere 112)], kākakkhigoḷakanayena vā labbhatīti. Adhare raṃsīti ca, ambujassa udaranti ca vākyaṃ.

121. **Ojo samāsabāhulya-**
Meso gajjassa jīvitaṃ;
Pajjepya'nākulo so'yaṃ,
Kanto kāmīyate yathā.

121. **''Ojo''**iccādi. **Samāsassa** ekatthavuttiyā **bāhulyaṃ** bhiyyobhāvo ityanuvaditvā puna ojo vidhīyate, **eso** ojo samāsabāhullalakkhaṇo **gajjassa** vuttirūpassa **jīvitaṃ** hadayaṃ sāraṃ tappadhānattā gajjassa, na pajjassa, **soyaṃ** ojo **anākulo** agahano atoyeva **kanto** hadayaṅgamo, **pajjepi** na kevalaṃ gajje **kāmīyate** payujjate. **Yathe**tyudāharati.

121. Idāni ojaguṇaṃ dasseti **''ojo''**ccādinā. Ojo nāma **samāsabāhulyaṃ** bhinnatthesu pavattasaddānaṃ ekatthapavattilakkhaṇassa samāsassa bahulatā, **eso** ojo **gajjassa** gajjabandhassa **jīvitaṃ** hadayaṃ, jīvitasīsena hadayasaṅkhataṃ cittaṃ vuttanti veditabbaṃ. **So ayaṃ** ojo **anākulo** nibyākulo **kanto** tatoyeva viññūnaṃ piyabhūto **pajjepi** pajjabandhepi **kāmīyate** kavīhi payujjateti. Bahulassa bhāvo bāhulyaṃ, samāsassa bāhulyanti viggaho. Gajjabandhādhikārassābhāvā pajjavisayassa ojaguṇassa lakkhiyaṃ dasseti **''yathe''**ccādinā.

122. **Munindamandasañjāta-hāsacandanalimpitā;**
Pallavā dhavalā tasse-vekonā'dharapallavo.

122. **''Muninda''**iccādi. Munindassa **mandaṃ** īsakaṃ **sañjāto** pavatto taṃsabhāvattā bhagavato hāsassa [yasassa (ka.)] **hāso** hasitaṃ sova candanamiva **candanaṃ** dhavalattarūpattā, tena **limpitā** upadehitā **pallavā** sabbāni kilasayāni ''idameve''ti niyamābhāvato, **dhavalā** pakativaṇṇapariccāgena sukkā ahesuṃ gāhāpitattā saguṇassa tādisavisiṭṭhassa paṭilābhato, evaṃ santepi **tassa** munindasseva **eko** aññassa tādisassābhāvā **adharapallavo na dhavalo** dhavalo nāhosi. Accāsannadesiyopi bahumantabbo'ya'massānubhāvoti.

''Pemāvabandhahadaye sadaye jinasmiṃ,
Tasmiṃ nu kiṃ kumatayo bhavatha'ppasannā;
Kiṃ tena vo **na** vihitaṃ hita'muggadugga-
Saṃsārasāgarasamuttaraṇāvasānaṃ''.

Iccaparamudāharaṇaṃ. Evametādiso anākulo kanto ojo jānitabboti. Nanu ca **ya-ta**saddānaṃ nicco sambandho, tasmā kathaṃ ''tasseveko nādharapallavo''ti ettha **ya**saddābhāvoti? Saccaṃ, kintu pakkantavisayo, tathā pasiddhavisayo, anubhūtavisayo ca **ta**saddo **ya**saddaṃ nāpekkhate. Yathā –

''Savāsane kilese so, eko sabbe nighātiya;
Ahu susuddhasantāno, pūjānañca sadāraho''.

Iccādi. Ettha buddho ''buddhānussatimādito''ti **pakkanto**.

Pasiddhavisayo yathā –

''Aggiṃ pakkhanda' atha vā, 'pabbataggā pate'ti vā;
Yadi vakkhati kattabbaṃ, ñātakārīhi so jino''.

Iccādi.

Anubhūtavisayo yathā –

‘‘Atītaṃ nānusocāmi, nappajappāma’nāgataṃ;
Paccuppannena yāpemi, tena vaṇṇo pasīdati’’.

Iccādi.

Yasaddo tuttaravākyaṭṭho pubbavākye **ta**saddameva gamayati. Yathā –

‘‘Bodhiṃ namāmi natibhājanamaccuḷāraṃ,
Puññākaraṃ bhuvanamaṇḍalasotthibhūtaṃ;
Yo cakkhusotasatigocarataṃ sameto,
Dosāridappamathane’karaso budhānaṃ’’.

Iccādi.

Pubbavākyopātto tu **ya**saddo uttaravākye**ta**saddopādānaṃ vinā sākaṅkhe vākyassa ūnattaṃ janeti. Ettha pakkantavisayo **ta**saddo.

122. Munindassa **mandaṃ** īsakaṃ **sañjāto** pavatto **hāso**yeva sitaṃ candanacuṇṇamiva tena **limpitā** ālepitā **pallavā** rukkhalatādīnaṃ pakatirattāni kisalayāni **dhavalā** saguṇapariccāgena setā ahesuṃ, tathāpi **tasseva** tathāgatassa **eko** atulo asahāyo vā **adharapallavo** dantāvaraṇasaṅkhātapallavo **na** raṃsisaṃsaṭṭhopi samīpaṭṭhopi **dhavalo** seto nāhosi. Evamettha agahanasamāsabāhulyaṃ dīpitaṃ hoti.

‘‘Pemāvabandhahadaye sadaye jinasmiṃ,
Tasmiṃ nu kiṃ kumatayo bhavatha’ppasannā;
Kiṃ tena vo na vihitaṃ hita’muggadugga-
Saṃsārasāgarasamuttaraṇāvasāna’’nti.

Aparamudāharaṇaṃ. Tassattho – **kumatayo** he aññāṇā! **Pemāvabandhahadaye** sabbesu tumhesu niccaṃ pavattitadaḷhapemānubandhacitte **sadaye** tatoyeva dayāsahite **tasmiṃ jinasmiṃ** visayabhūte **kiṃ nu** kasmā appasannā bhavatha, tathā hi **vo** tumhākaṃ **tena** jinena **uggo** dāruṇo ca, **duggo** gantumasakkuṇeyyo ca, soyeva saṃsārasāgaro tassa samuttaraṇaṃ pariyantappattiyeva **avasānaṃ** yassa taṃ **na vihitaṃ** akataṃ **hitaṃ** vuddhi nāma kiṃ hoti, na hoteva. Etthāpi samāsassa pākaṭattā ojo guṇo kanto hotīti.

Nanu **ya-ta**saddānaṃ niccasambandhoti kathaṃ ‘‘tasseveko’’ti ca ‘‘tasmiṃ nu kiṃ kumatayo’’ti ca iccādīsu heṭṭhā vutta**ya**saddo natthīti? Saccaṃ, tathāpi pakkantatthavisayo, pasiddhatthavisayo, anubhūtatthavisayo vā **ta**saddo **ya**saddaṃ nāpekkhati. Tathā hi –

‘‘Savāsane kilese so, eko sabbe nighātiya;
Ahu susuddhasantāno, pūjānañca sadāraho’’ti.

Evamādīsu **‘‘so’’**ti niddiṭṭha**ta**saddo ‘‘buddhānussatimādito’’ti ettha atītena buddhasaddena vacanīyavisayo hoti.

‘‘Aggiṃ pakkhanda’ athavā, ‘pabbataggā pate’ti vā;
Yadi vakkhati kattabbaṃ, ñātakārīhi so jino’’ti.

Evamādīsu **ta**saddo ñātakārīhi kattabbattā pasiddhabuddhapadatthavisayo.

‘‘Atītaṃ nānusocāmi, nappajappāma’nāgataṃ;
Paccuppannena yāpemi, tena vaṇṇo pasīdatī’’ti.

Evamādīsu **ta**saddo ananusocananappajappanayāpanasaṅkhātavijānanavasena anubhūtatthavisayo, tasmā tīsupi ṭhānesu **ta**saddo **ya**saddaṃ nāpekkhate. Ettha pana pakkantavisayo **ta**saddo adhippeto. Apica uttaravākye ṭhito **ya**saddo pubbavākye **ta**sadde asatipi tameva dīpeti. Tathā hi –

Bodhiṃ namāmi natibhājanamaccuḷāraṃ,
Puññākaraṃ bhuvanamaṇḍalasotthibhūtaṃ;
Yo cakkhusotasatigocarataṃ sameto,
Dosāridappamathane'karaso budhānanti.

Yo budhānaṃ cakkhusotasatīnaṃ **gocarataṃ** visayabhāvaṃ **sameto** patto, tesaṃyeva **dosārīnaṃ** kilesapaccatthikānaṃ **dappamathane** dappamaddane **ekaraso** padhānakicco samiddhivanto vā hoti, taṃ bodhiṃ namāmīti sambandho. Pubbavākye payojito **ya**saddo uttaravākye **ta**saddopādāne asati saṃsayamuppādayamāno vākyassa ūnattaṃ karoti. Udāharaṇaṃ pana pākaṭaṃ.

123. **Padābhidheyyavisayaṃ,**
Samāsabyāsasambhavaṃ;
Yaṃ pāriṇatyaṃ hoti'ha,
Sopi ojova taṃ yathā.

123. **''Padi''**ccādi. Padassa **abhidheyyo** attho so visayo yassa. Yattha pacurasaddābhidheyyo attho saṃkhittapadehi vuccate, so **samāso**. Yatthappakehi padehi abhidheyyattho pacurapadehi vuccate, so **byāso**. Tato samāsabyāsato sambhavo yassa. Taṃ tathāvidhaṃ yaṃ **pāriṇatyaṃ** pariṇatabhāvo hotīti anuvaditvā sopi **iha** sasatthe **ojovā**ti vidhīyate. **Taṃ yathe**tyubhayampi udāharati.

123. **''Pade''**ccādi. **Padānaṃ** bahūnaṃ appakānaṃ vā padānaṃ **abhidheyyavisayaṃ** vitthārasaṃkhittatthavisayavantaṃ **samāsabyāsasambhavaṃ** yathākkamaṃ saṅkhepavitthāradvayena nipphannaṃ nipphattivantaṃ vā **yaṃ pāriṇatyaṃ** kattūnaṃ ganthavisaye pariṇatippakāsako yo saddadhammo atthadhammo hoti, saddaguṇo atthaguṇoti vuttaṃ hoti, sopi **iha** subodhālaṅkāre **ojo** nāma saddaguṇo atthaguṇo. **Taṃ yathā**ti dvīsu lakkhiyaṃ dasseti, padānaṃ abhidheyyo visayo yassa pāriṇatyasseti ca, samāso ca byāso cāti ca, tato sambhavanti ca, tato sambhavo assāti ca, pariṇatassa kattuno ganthassa eva vā bhāvoti ca viggaho. Kattu pāriṇatyapakkhe tappakāsakaganthassa tadatthena pāriṇatyaṃ siddhaṃ.

124. **Jotayitvāna saddhammaṃ,**
Santāretvā sadevake;
Jalitvā aggikhandho'va,
Nibbuto so sasāvako.

124. **''Jotayitvāne''**ccādi. Iminā heṭṭhā pacurapadābhihito buddhavaṃso saṅkheparūpena vutto.

124. **''Jotayi''**ccādi. **So** tathāgato **saddhammaṃ** sapariyattikaṃ navalokuttarasaddhammaṃ **jotayitvāna** ñāṇālokena obhāsetvā **sadevake** satte **santāretvā** saṃsārasāgarapariyantamupanetvā **aggikhandhova** mahātejena aggikkhandho viya **jalitvā** anaññasādhāraṇarūpakāyasampattiyā pajjalitvā ante **sasāvako** sāvakehi saha **nibbuto** khandhaparinibbānena parinibbutoti. Iminā sakalabuddhavaṃse bahūhi padehi vuttattho saṅkhepakkamena vutto. Sataṃ dhammo, santo saṃvijjamāno vā dhammoti ca, saha devehi vattamānāti ca, saha sāvakehi vattamānoti ca viggaho.

125. **Matthakaṭṭhī matassāpi, rajobhāvaṃ vajantu me;**
Yato puññena te senti [sentu (ka.)], jenapādambujadvaye.

125. **''Matthakaṭṭhī''**iccādi. **Matassāpi** maraṇamāpannassāpi me **matthake** muddhani aṭṭhī **rajobhāvaṃ** dhūlittaṃ **vajantu** pāpuṇantu. Kasmāti ce? **Yato** yasmā kāraṇā **puññena** kusalena kammena hetunā **te** rajā jinassa ime **jenā,** pādā, teyeva ambujāniva ambujāni, tesaṃ dvaye **senti**

pavattanti, tathā hotu vā mā vā, paṇatigedheneva vadati. Ettha ‘‘kathamahaṃ bhagavato pāde niccaṃ sirasā paṇamāmī’’tyadhippāyo vitthārena vutto.

125. **‘‘Matthaki’’**ccādi, matassāpi **me** mayhaṃ **matthakaṭṭhī** muddhani aṭṭhīni **rajobhāvaṃ** atisukhumarajattaṃ **vajantu** pāpuṇantu. Kasmā āsīsanaṃ karotīti ce? **Yato** yasmā kāraṇā **puññena** mayhaṃ tathāvidhena kusalakammena hetunā **te** rajā **jenapādambujadvaye** jinapaṭibaddhacaraṇapadumayugaḷe **senti** pavattanti, buddhassa siripāde kiñcipi rajojallaṃ na upalimpateva, tathāpi vandanābhilāsena evaṃ vuttaṃ. Ettha ‘‘kathamahaṃ bhagavato siripāde muddhanā niccaṃ paṇamāmī’’tyabhilāso vitthārena vutto. Matthake aṭṭhīti ca, rajaso bhāvoti ca, jinassa imeti ca, jenā ca te pādā ceti ca, teyeva ambujānīti ca, tesaṃ dvayanti ca viggaho.

126. **Iccatra niccaṃpaṇati-gedho sādhu padissati;**
Jāyate’yaṃ guṇo tikkha-paññāna’mabhiyogato.

126. Byāsattamevassa vivarati **‘‘iccatri’’**ccādinā. Iccevaṃ **atra** gāthāyaṃ **paṇatiyaṃ** paṇāme **gedho** adhikacchando **sādhu** sundaraṃ **padissati** viññāyate, **ayaṃ** yathāvutto ojo **guṇo** pariṇatabhāvasaṅkhāto **tikkhapaññānaṃ** sātisayamatīnaṃ evaṃ santepi **abhiyogato** punappunappavattitaparicayabalena **jāyate** uppajjati.

126. Idāni saṃkhittassatthassa vitthārena pakāsitabhāvaṃ **‘‘iccatra’’**iccādinā niddisati. **Iti** iminā anantaragāthāyaṃ vuttakkamena **atra** imissaṃ gāthāyaṃ **niccaṃpaṇatigedho** nirantarapaṇāme adhikakattukāmatākusalacchando **sādhu** vibhūto vibhūtaṃ vā **padissati** paññāyati, **ayaṃ guṇo** yathāvutto ayaṃ pariṇatabhāvasaṅkhāto ojo nāma saddatthaguṇo **tikkhapaññānaṃ** sukhumabuddhimantānaṃ **abhiyogato** ganthavisayabhūtena nirantarābhyāseneva **jāyate** sijjhati, vattu pāriṇatyeneva bhavanato yesaṃ kesañci yena kenaci pakārena na sijjhatīti. Niccaṃ pavattā paṇatīti ca, tassaṃ gedhoti ca, tikkhā paññā yesanti ca, abhi punappunaṃ yogo yuñjananti ca viggaho.

127. **Madhurattaṃ padāsatti-ranuppāsavasā dvidhā;**
Siyā samasuti pubbā, vaṇṇāvutti paro yathā.

127. Mādhuriyamavadhārayamāha **‘‘madhuratta’’**miccādi. Savanīyattena manoharattaṃ **madhurattaṃ**. Taṃ **padāni** vākyālaṅkārāni samānāni uttaruttarehi, tesaṃ **āsatti** ṭhānādināyathākathañci samasutīnaṃ āsannatā **padāsatti,** paṭhamappayuttassakkharassa pacchā pāso pakkhepo **anuppāso,** padāsatti ca anuppāso ca, tesaṃ vasena dvidhā hoti. ‘‘Kīdisā te’’ti āha **‘‘siyā’’**tiādi. **Pubbā** paṭhamābhihitā padāsatti **samā** yena kenaci ṭhānamattāsaṃyogādinā padantarena **suti** vaṇṇo yassā sā siyā bhaveyya, **paro** pacchimo anuppāso tu **vaṇṇassa** sarabyañjanalakkhaṇassa **āvutti** punappunuccāraṇaṃ siyāti. Evaṃ katthaci bandhe samānapadāsatti katthaci anuppāso katthaci tadubhayaṃ, dvayena rahito viraso bandho nassādīyate kavīhi, tādisaṃ madhurattaṃ duvidhaṃ paṭipajjitabbaṃ, silesasamatānvitantuccantameva ramaṇīyaṃ siyāti lakkhaṇaṃ dassetvā **‘‘yathe’’**ti lakkhiyamubhayatthodāharati ‘‘yade’’ccādinā, ‘‘munindi’’ccādinā ca.

127. Idāni madhuraguṇaṃ dasseti **‘‘madhuri’’**ccādinā. **Madhurattaṃ** savanīyabhāvato manoharattaṃ madhuraguṇaṃ, **padānaṃ** vākyāvayavasaṅkhātānaṃ syādyantādīnaṃ uparūparipadehi samānānaṃ **āsatti** ṭhānakaraṇādinā yena kenaci pakārena aññamaññaṃ āsannatā, **anuppāso** pubbuccāritavaṇṇānaṃ puna pakkhipanañcāti dvinnaṃ **vasā** vibhāgena dvidhā hoti. Tattha **pubbā** padāsatti samasuti siyā, pubbāparavaṇṇānaṃ ṭhānamattākaraṇādīhi āsannasutisaṅkhatavaṇṇavutti hoti, **paro** anuppāso pana vaṇṇāvutti sarabyañjanasabhāvānaṃ pubbuccāritavaṇṇānaṃ punappunuccāraṇaṃ siyāti. **Yathā**ti dvīsu udāharaṇamādisati. Evaṃ katthaci bandhe padāsatti katthaci anuppāso katthaci tadubhayaṃ, dvīhi vinimutto pana bandho viññūhi assādanīyo na hoti. Upari vakkhamānāhi silesasamatāhi yuttaṃ madhurattaṃ pana visesato assādanīyaṃ hotīti. Madhurassa bandhassa bhāvoti ca, padānaṃ āsattīti ca, anu pacchā pāso pakkhepoti ca, padāsatti ca anuppāso cāti ca, tesaṃ vaso bhedoti ca, samā suti vaṇṇo yassāti ca, vaṇṇassa āvuttīti ca viggaho.

128. **Yadā eso'bhisambodhiṃ,**
Sampatto munipuṅgavo;
Tadā pabhuti dhammassa,
Loke jāto mahussavo.

128. Eso munipuṅgavo **yadā** yato pabhuti **abhisambodhiṃ** sabbaññutaññāṇaṃ **sampatto** samadhigato, **tadā pabhuti** tato ārabbha **dhammassa** catusatipaṭṭhānādibhedassa sattatiṃsabodhipakkhiyasaṅkhātassa **mahussavo** mahanto abbhudayo nippaṭipakkhā pavatti **loke** tividhe **jāto** ahosīti. Iha kvaci dīghatākataṃ sadisattaṃ, kvaci ṭhānakataṃ, kvaci saṃyogakataṃ, kvaci aññathā, tenāha ''siyā samasuti pubbā''ti.

128. **''Yadi''**ccādi. Eso munipuṅgavo yadā **abhisambodhiṃ** sabbaññutaṃ **sampatto** sasantāne uppādanavasena sampāpuṇi, **tadā pabhuti** tato paṭṭhāya **dhammassa** kāyānupassanāsatipaṭṭhānādipabhedassa sattatiṃsabodhipakkhiyadhammassa **mahussavo** mahābhivuddhi **loke** kāmādilokattaye jātoti. Iha ''yadā eso''ti dīghakālavasena āsannatā, ''ya e''ti ṭhānavasena āsannatā, ''abhisambodhiṃ sampatto''ti saṃyogavasena āsannatā, ''bhi dhi''nti dhanitato āsannatāti iccādinā padāsatti daṭṭhabbā. Abhisambujjhati etāyāti ca, pumā ca so goceti ca, munīnaṃ puṅgavoti ca, mahanto ca so ussavo cāti ca viggaho.

129. **Munindamandahāsā te, kundasandohavibbhamā;**
Disanta'manudhāvanti, hasantā candakantiyo.

129. **Kundānaṃ** kusumānaṃ **sandoho** samūho, tassa vibbhamo yesaṃ te, munindassa **mandahāsā** manuññā hasitāni candassa **kantiyo** sobhāyo **hasantā** viḍambayantā disanta**manudhāvanti** anuvicaranti. Iccatra **na**kārasahitassa **da**kārassa, **ta**kārassa cānuvattanaṃ.

''Indanīladaladvanda-sundaraṃ sirimandiraṃ;
Munindanayanadvandaṃ, vindati'ndīvarajjutiṃ''.

Iccaparamudāharaṇaṃ.

129. **''Munindi''**ccādi. **Kundasandohavibbhamā** supupphitakundakusumarāsisadisalīlāvantā te **munindamandahāsā** buddhassa manuññā hasitā **candakantiyo** nimmalacandakiraṇe **hasantā** nindantā **disantaṃ** taṃ taṃ disaṃ, disāpariyantaṃ vā **anudhāvanti** vidhāvantīti. Ettha **na**kārasahita**da**kārassa, **na**kārasahita**ta**kārassa ca āvutti daṭṭhabbā. Mandā ca te hāsā ceti ca, munindassa mandahāsāti ca, kundānaṃ sandohoti ca, tassa vibbhamo yesanti ca, disāyeva disantaṃ, disānaṃ vā antanti ca viggaho.

''Indanīladaladvanda-sundaraṃ sirimandiraṃ;
Munindanayanadvandaṃ, vindati'ndīvarajjuti''nti.

Idampi **na**kārasahita**da**kāravaṇṇāvuttiyā aparamudāharaṇaṃ.

Tattha **indanīladaladvandasundaraṃ** indanīlamaṇisakalikāyugaḷamiva manoharaṃ **sirimandiraṃ** tatoyeva sobhāya nivāsaṭṭhānabhūtaṃ munindanayanadvandaṃ **indīvarajjutiṃ** nīluppalakantiṃ **vindati** anubhoti, indīvarajjutisamānāti adhippāyo.

130. **Sabbakomalavaṇṇehi, nā'nuppāso pasaṃsiyo;**
Yathā'yaṃ mālatīmālā, linalolālimālinī.

130. Yehi kehici āvuttito anuppāsoti ce? Netyāha **''sabba''**iccādi. Sabbehi **komalehi** sukumārehi **vaṇṇehi** akkharehi anuppāso **na pasaṃsiyo** silāghanīyo na hoti silesavirodhittā. **''Yathe''**ti taṃ udāharati. **Ayaṃ mālatīmālā** jātikusumadāmaṃ **linānaṃ** byādhitānaṃ **lolānaṃ** kusumarasārabbha lolupānaṃ **alīnaṃ** bhamarānaṃ **mālā** panti sā assā atthīti linalolālimālinī.

130. Vuttānuppāsopi sabbakomalavaṇṇehi viracito na pasaṃsiyoti dassetuṃ **‘‘sabbakomalavaṇṇehī’’**tiādimāha. **Sabbakomalavaṇṇehi** sabbehi sukumārakkharehi kato **anuppāso** vaṇṇāvuttilakkhaṇo **na pasaṃsiyo** silesālaṅkāraviruddhattā pasattho na hoti. **‘‘Yathā’’**ti tamudāharati. **Ayaṃ mālatīmālā** esā jātisumanamālikā **linānaṃ** byāvaṭānaṃ patantānaṃ **lolānaṃ** gandhaluddhānaṃ **alīnaṃ** bhamarānaṃ **mālinī** pantiyuttāti. Ettha **la**kārasseva punappunappayogena komalavaṇṇāvutti. Mālatīnaṃ mālāti ca, lolā ca te alayo cāti ca, linā ca te lolālayo cāti ca, tesaṃ mālāti ca, sā assa atthīti ca viggaho.

131. **Mudūhi vā kevalehi,**
Kevalehi phuṭehi vā;
Missehi vā tidhā hoti,
Vaṇṇehi samatā yathā.

131. Samataṃ sambhāveti **‘‘mudūhi’’**ccādinā. **Kevalehi** kevalaphuṭādibhāvāpavattehi sakalehi **mudūhi** catūsupi pādesu sajātiyehi asithilakomalehi vā **ka**kārādīhi vā sithilakomalassa silesapaṭipakkhattā **kevalehi phuṭehi vā** adhimattasutīhi **bha**kārādīhi [rāgādīhi (ka.)] vā akicchavacanīye kicchavacanīyassa sukhumālavipariyayattā **missehi** vā majjhimasutīhi mudubhūtasaṃsaṭṭhehi vā **vaṇṇehi** akkharehi karaṇabhūtehi samatā tidhā hoti gajje pajje vā. **‘‘Yathe’’**ti tividhamudāharati.

131. Idāni samataṃ vibhāvetuṃ **‘‘mudūhi’’**ccādimāha. **Kevalehi** phuṭamissehi aññattā sakalehi **mudūhi** sithilakomalehi vaṇṇehi **ka**kārādīhi vā **kevalehi phuṭehi** kevalakomalavaṇṇarahitattā sakalehi akicchuccāraṇīyehi adhimattasutīhi **bha**kārādīhi vaṇṇehi vā **missehi** yathāvuttamuduphuṭasammissehi vaṇṇehi vā karaṇabhūtehi samatā gajje vā pajje vā tidhā hotīti. Yadi sithilakomalavaṇṇehi vicaritaṃ silesālaṅkārassa, kicchuccāraṇīyehi phuṭavaṇṇehi kataṃ sukhumālālaṅkārassa ca virujjhatīti. **‘‘Yathā’’**ti tividhamudāharati.

Kevalamudusamatā

132. **Kokilālāpasaṃvādī,**
Munindālāpavibbhamo;
Hadayaṅgamataṃ yāti,
Sataṃ deti ca nibbutiṃ.

132. **‘‘Kokile’’**ccādi. **Kokilānaṃ** karavīkasakuṇānaṃ **ālāpo** kūjitaṃ, taṃ saṃvadati pakāsati sīlenāti **kokilālāpasaṃvādī,** taṃsadisoti attho, munindassa **ālāpo** visaṭṭhādiaṭṭhaṅgiko saro tassa **vibbhamo** vilāso **sataṃ** sappurisānaṃ **hadayaṅgamataṃ** manonusāritaṃ madhurabhāvaṃ yāti, **nibbutiṃ** nibbānañca tesaṃ deti.

132. **‘‘Kokili’’**ccādi. **Kokilānaṃ** karavīkasakuṇānaṃ **ālāpaṃ** nādalīlaṃ **saṃvādī** pakāsanasīlo, taṃsadisoti adhippāyo, **munindassa** sabbaññuno **ālāpassa** visaṭṭhādiaṭṭhaṅgikanādassa **vibbhamo** vilāso **sataṃ** sappurisānaṃ **hadayaṅgamataṃ** cittārādhitabhāvaṃ **yāti** ca, **nibbutiṃ** sutasambandhena tesaṃyeva sādhūnaṃ nibbānaṃ **deti ca** dentopi hotīti. Ettha **kokilālāpa**saddena nissite nissayavohārena līlā gahitā.

Kevalaphuṭasamatā

133. **Sambhāvanīyasambhāvaṃ,**
Bhagavantaṃ bhavantaguṃ;
Bhavantasādhanākaṅkhī,
Ko na sambhāvaye vibhuṃ.

133. **‘‘Sambhāvanīye’’**ccādi. **Sambhāvanīyo** ādaraṇīyo. Sadevake loke santo sobhano bhāvo adhippāyo yassa taṃ. Bhavantaṃ nibbānaṃ gatoti **bhavantagu,** taṃ vibhuṃ. **Bhagavantaṃ**

sammāsambuddhaṃ. Bhavassa saṃsārassa anto avasānaṃ nibbānaṃ, tassa sādhanaṃ sampādanamākaṅkhati sīlenāti **bhavantasādhanākaṅkhī, ko** nāma saṃsāravattijano. **Na sambhāvaye** ādaraṃ na kareyya, karotyevāti attho.

133. **''Sambhāvanīyi''**ccādi. **Sambhāvanīyasambhāvaṃ** sadevakena lokena ādaraṇīyasobhanādhippāyaṃ **bhavantaguṃ** bhavassa antasaṅkhātaṃ nibbānaṃ gataṃ **vibhuṃ** pabhuṃ **bhagavantaṃ** sammāsambuddhaṃ **bhavantasādhanākaṅkhī** nibbānasādhanābhilāsī **ko** katamo saṃsāravattijano **na sambhāvaye** ādaraṃ na kareyya, karotyeva. Santo ca so bhāvo cāti ca, sambhāvanīyo sambhāvo yasseti ca, bhavassa antanti ca, bhavantaṃ gatoti ca, tassa sādhananti ca, taṃ ākaṅkhati sīlenāti ca viggaho.

Missakasamatā

134. **Laddhacandanasaṃsagga-sugandhimalayānilo;**
Manda'māyāti bhītova, munindamukhamārutā.

134. **''Laddhi''**ccādi. Laddho candanatarūnaṃ saṃsaggo paricayo tena sobhano gandho assāti **sugandhī** surabhi malayānilodakkhiṇapavamāno munindassa mukhamārutā bhītova tādisamuduttasītalattasugandhasampattiyā attano dūratarattā **āyāti** anuvattati. **Manda**nti āgamanakriyāvisesanaṃ.

134. **''Laddhi''**ccādi. **Laddhacandanasaṃsaggasugandhimalayānilo** paṭiladdhacandanatarusārasamavāyena sobhanagandhasamannāgato malayadesato āgacchamānamāluto **munindamukhamārutā** buddhassa mukhasurabhivāsitapavanato **bhīto iva** tādisamudusurabhisītalattassa attani asambhavato bhītova **mandaṃ** saṇikaṃ **yāti** abhimukhametīti. Candanānaṃ saṃsaggoti ca, laddho ca so candanasaṃsaggoti ca, sobhano gandho yassāti ca, laddhacandanasaṃsaggena sugandhīti ca, malayato āgato aniloti ca, munindamukhato nikkhanto mārutoti ca viggaho. **Manda**nti kriyāvisesanaṃ. Ettha tividhasamatāyaṃ ''kokilālāpasaṃvādi''ccāditividhalakkhiyassāpi ''mudūhi vā kevalehi''ccādinā dassitalakkhaṇattayena tulyatā supākaṭāvāti.

135. **Aniṭṭhurakkharappāyā, sabbakomalanissaṭā;**
Kicchamuccāraṇāpeta-byañjanā sukhumālatā.

135. Sukhumālatā kathīyati **''aniṭṭhurakkhare''**ccādinā. **Aniṭṭhurāni** apharusāni **akkharāni** vaṇṇāni **pāyāni** bahūni yassā sā tathā, ''niṭṭhurāni appakānī''ti **pāya**ggahaṇena sūcitaṃ, tatoyeva **sabbehi** kevalehi **komalehi** sithilehi laghūhi akkharehi **nissaṭā** niggatā **kicchena** dukkhena uccāraṇā tato apetāni apagatāni byañjanāni yassā sāti anuvaditvā sukhumālatā vidhīyate.

135. Idāni sukhumālataṃ dasseti **''aniṭṭhure''**ccādinā. **Aniṭṭhurakkharappāyā** akakkasavaṇṇabahulā **sabbakomalanissaṭā** aniṭṭhurakkharānaṃ yebhuyyaggahaṇatoyeva sakalasithilavaṇṇavirahitā **kicchamuccāraṇāpetabyañjanā** dukkhuccāraṇīyavaṇṇehi vigataakkharasamannāgatā sukhumālatā nāmāti. Aniṭṭhurāni akkharāni pāyāni bahūni yassanti ca, sabbe ca te komalā ceti ca, tehi nissaṭāti ca, kicchena uccāraṇāti ca, tehi apetānīti ca, tāni byañjanāni yassāti ca viggaho. Niggahītāgamo.

136. **Passantā rūpavibhavaṃ, suṇantā madhuraṃ giraṃ;**
Caranti sādhū sambuddha-kāle keḷiparammukhā.

136. Udāharati **''passantā''**iccādi. **Rūpavibhavaṃ** rūpasampattiṃ passantā madhuraṃ **giraṃ** vācaṃ suṇantā sādhavo **keḷiparammukhā** kīḷāya nicchantā carantīti sambandho. Katthāti āha **''sambuddhakāle''**ti.

136. **''Passanti''**ccādinā lakkhiyamudāharati, taṃ vuttatthameva.

137. **Alaṅkāravihīnāpi, sataṃ sammukhate'disī;**
Ārohati visesena, ramaṇīyā tadujjalā.

137. Visiṭṭhassāññadhammassa abhāvepiminävopādeyo bandhoti āha **''alaṅkāre''**ccādi. Alaṅkārehi vihīnāpi edisī sukhumālatā **sataṃ** paṇḍitajanānaṃ **sammukhataṃ** abhimukhabhāvaṃ vācāgocarattaṃ **ārohati** upagacchati, kimutaatthālaṅkārālaṅkite**tyapi**saddo. **Tena** sabhāvavutyādinā alaṅkārena **ujjalā** dittā pana **visesenā**tisayena **ramaṇīyā** manuññāti.

137. **''Alaṅkāre''**ccādi. **Edisī** evaṃvidhā sukhumālatā **alaṅkāravihīnāpi** atthālaṅkāravirahitāpi **sataṃ** paññavantānaṃ **sammukhataṃ** abhimukhabhāvaṃ tesaṃ vacanavisayabhāvanti attho **ārohati** pāpuṇāti. **Tadujjalā** tena sabhāvavuttivaṅkavuttisambhūtena atthālaṅkārena jotamānā **visesena** atisayena **ramaṇīyā** manuññā hoti. Alaṅkārehi vihīnāti ca, tena ujjalāti ca viggaho.

138. **Romañcapiñcharacanā, sādhuvādāhitaddhanī;**
Laḷanti'me munīmeghu-mmadā sādhu sikhāvalā.

138. Tamudāharati **''romañce''**ccādinā. **Romañcā** lomahaṃsā iva romañcā eva vā, **piñchāni** barihāni [parihārāni (ka.)] tesaṃ **racanā** chattākārena vidhānaṃ yesaṃ te tathā, ''sādhū''ti **vādo** vacanaṃ taṃsadisoyeva vā, āhito **dhani** kekāsaṅkhāto yesaṃ te tathā, **munimeghena** munisadisena munisaṅkhātena vā väridena **ummadā** mattā sādhusadisā sādhu eva vā **sikhāvalā** mayūrā **laḷanti** līlopetā vicaranti, aññamaññaṃ ramantīti attho.

138. Atthālaṅkārayuttasukhumālatamudāharati **''rome''**ccādinā. **Romañcapiñcharacanā** lomahaṃsasadisā romā eva vā piñchānaṃ barihānaṃ racanā chattākārena vitthāravantā **sādhuvādāhitaddhanī** ''sādhū''ti vacanasadisehi sādhuvādehi vā pavattakekāninnādehi samannāgatā **munimeghummadā** munisadisena munisaṅkhātena vā meghena sañjātamadā **ime sādhusikhāvalā** sajjanasadisā sādhuno eva vā mayūrā **laḷanti** līlopetā bhavantīti. Idaṃ asesavatthuvisayaṃ samāsarūpakaṃ amukhyapakkhe ''romañcā viya sādhuvādo viya muni viya sādhavo viyā''ti ca, mukhyapakkhe ''piñcharacanā viya āhitaddhanī viya megho viya sikhāvalā viyā''ti upacaritabbaṃ. Romañcā eva piñchānīti ca, tesaṃ racanā yesanti ca, ''sādhu''iti vādoti ca, āhito ca so dhani ceti ca, sādhuvādo āhitaddhani yesanti ca, muni eva meghoti ca, tena ummadāti ca, sādhavo eva sikhāvalāti ca vākyaṃ. ''Munīmegho''ti ettha dīghattaṃ chandānurakkhaṇatthaṃ.

139. **Sukhumālattamattheva, padatthavisayampi ca;**
Yathā matādisaddesu, kittisesādikittanaṃ.

139. Na kevalaṃ sukhumālatā saddeva, atthepīti dassetumāha **''sukhumālatta''**miccādi. **Atthevā**ti vijjateva, taṃ tu anocityagāmmādivajjanā sambhavati. **''Yathe''**ti tamudāharati. **Matā**disaddesu vattabbesu **kittisesā**dīnaṃ saddānaṃ **kittanaṃ** kathanaṃ.

139. Ayaṃ sukhumālatā na kevalaṃ saddeva, atthepīti dassetuṃ āha **''sukhumālatta''**miccādi. **Sukhumālattamattheva padatthavisayampi ca** padābhidheyyagocarampi sukhumālattaṃ attheva, tañca ocityahīnagāmmadosaparihārena sijjhati. **''Yathā''**ti tamudāharati. **Matā**disaddesu vattabbesu **kittisesā**disaddānaṃ **kittanaṃ** kathananti. Mato itiādi yesaṃ ''jīvitakkhayaṃ patto'' iccādīnamiti ca, kittiseso itiādiyesaṃ ''devattaṃ gato, saggakāyamalaṅkarī''tyādīnamiti ca viggaho.

140. **Siliṭṭhapadasaṃsagga-**
Ramaṇīyaguṇālayo;
Sabandhagāravo so'yaṃ,
Sileso nāma taṃ yathā.

140. Silesaṃ dasseti **''siliṭṭhe''**ccādinā. Siliṭṭhānaṃ bandhalāghavābhāvena aññamaññaṃ siliṭṭhānaṃ padānaṃ saṃsaggena **ramaṇīyo** manuñño guṇo tassa **ālayo** pavattiṭṭhānaṃ. **Bandhassa** racanāya **gāravo** asithilatā, saha tena vattatīti **sabandhagāravo**ti anuvaditvā soyaṃ sileso nāmāti

vidhīyate. **“Taṃ yathe”**tyudāharati. Yathā ayaṃ sileso, tathā aññopi tādiso daṭṭhabbo, na tvayameveti **“taṃ yathā”** saddassattho.

140. Idāni silesaṃ niddisati **“siliṭṭhe”**ccādinā. **Siliṭṭhapadasaṃsaggaramaṇīyaguṇālayo** ṭhānakaraṇādīhi āsannavaṇṇānaṃ vinyāsahetu aññamaññanissitānaṃ padānaṃ samavāyena manuññaguṇassa pavattiṭṭhānabhūto **sabandhagāravo** bandhagāravasaṅkhātaracanāya asithilabhāvena saha pavatto **so ayaṃ** bandho sileso nāmāti. Sileso nāma bandhagāravo, tappaṭipādakabandhopyettha silesoti vuccati. Siliṭṭhā ca te padā ceti ca, tesaṃ saṃsaggoti ca, tena ramaṇīyoti ca, so eva guṇoti ca, tassa ālayoti ca, bandhassa guruno bhāvoti ca, tena saha pavattatīti ca vākyaṃ. Taṃ yathā **“bālindu”**iccādi.

141. **Bālinduvibbhamacchedi-nakharāvalikantibhi;**
Sā munindapadambhoja-kanti vo valitā’vataṃ.

141. **“Bālindu”**iccādi. Bālinduno pañcamī [pañcamīcandassa (?)] pañcadasakalassa vibbhamo manoharattaṃ, taṃ chindati sīlenāti **bālinduvibbhamacchediyo** pañcamīcandassa kalāsannibhānaṃ **nakharānaṃ** nakhānaṃ āvaliyo tāsaṃ **kantibhi** sobhāhi saha **valitā** saṃyuttā sā, munindassa padāniyeva ambhojāni padumāni tesaṃ kanti. **Vo** tumhe sāmaññena vadati. **Avataṃ** pālayatu.

141. **Bālindu…pe… kantibhi** taruṇacandavilāsavināsanasabhāvasamannāgatanakhapantisobhāhi saha **valitā** saṃyuttā **sā munindapadambhojakanti** sā sambuddhapādapadumasobhā **vo** tumhe **avataṃ** rakkhatūti. Bālo ca so indu cāti ca, tassa vibbhamoti ca, taṃ chindati sīlenāti ca, nakhānaṃ āvaliyoti ca, tāsaṃ kantīti ca, bālinduvibbhamacchediyo ca tā nakharāvalikantiyo cāti ca, munindassa padānīti ca, tāniyeva ambhojānīti ca, tesaṃ kantīti ca viggaho.

142. **Ukkaṃsavanto yo koci,**
Guṇo yadi patīyate;
Udāro’yaṃ bhave tena,
Sanāthā bandhapaddhati.

142. Udārattamavadhārayamāha **“ukkaṃsavanto”**iccādi. **Yo koci** “idameve”ti niyamābhāvā **guṇo** cāgātisayādiko **ukkaṃsavanto** adhimatto yadi **patīyate** viññāyate bandheti viññāyati “bandhapaddhatī”ti vakkhamānattā, ayaṃ udāro bhaveti vidhi. Udāroyaṃ hotu, kiṃ tato siyāti āha **“teni”**ccādi. **Tena** ukkaṃsavatā guṇena **bandhapaddhati** racanakkamo nāthabhūtena udāraguṇena saha vattatīti **sanāthā,** sampadāvāti [sampadāvatīti (?)] vuttaṃ hoti.

142. Idāni udārattamuddisati **“ukkaṃse”**ccādinā. **Ukkaṃsavanto** atisayavā **yokoci guṇo** cāgātisayādiko saddāvaliyā paṭipādanīyo ānubhāvo **yadi patīyate** sace katthaci bandhe viññāyate, **ayaṃ** yathāvuttaguṇo **udāro** nāma bhave. Tena kiṃ payojananti ce? **Bandhabandhati** padāvali **tena** ukkaṃsavatā guṇena **sanāthā** sappatiṭṭhā hoti. Ukkaṃso assa atthīti ca, nāthena saha vattatīti ca, bandhassa paddhatīti ca viggaho.

143. **Pādambhojarajolitta-gattā yetava gotama;**
Aho te jantavo yanti, sabbathā nirajattanaṃ.

143. Tamudāharati **“pāde”**ccādinā. **Gotamā**ti bhagavantaṃ gottena ālapati. **Tava** bhagavato pādambhojānaṃ rajāni reṇavo, tehi **littāni** upadehitāni gattāni yesanti viggaho. **Ye** janā te jantavo sabbappakārena rajolavenāpyanupalittattā rajehi kilesasaṅkhātehi niggatā nirajā, tesaṃ bhāvo **nirajattanaṃ** nikkilesabhāvaṃ **yanti** pāpuṇanti. **Aho** acchariyaṃ yato rajasā littā nāma saṃkiliṭṭhāyeva siyuṃ, bhavaṃ pana pādarajasā vilepane jane niraje karoti. Acchariyaṃ bhavato idanti attho.

143. Idāni udāharati **“pādambhoje”**ccādinā. Bho gotama **ye** sattā **tava** tuyhaṃ

pādambhojarajolittagattā pādapadumareṇulittamatthakanalāṭādisarīrāvayavayuttā te **jantavo** sattā **sabbathā** kilesasaṅkhātarajojallehi anupalittattā sabbappakārena **nirajattanaṃ** vigatakilesarajobhāvaṃ **yanti** pāpuṇanti, **aho** acchariyaṃ. Rajolittā nāma saṃkiliṭṭhā siyuṃ, tvaṃ pana pādarajasā upalittepi satte niraje karosīti bhāvo. Iha bhagavato ukkaṃsaguṇo dīpito hoti. Pādāniyeva ambhojānīti ca, tesaṃ rajānīti ca, tehi littāni gattāni yesanti ca, rajehi kilesehi niggatāti ca, tesaṃ bhāvoti ca vākyaṃ.

144. **Evaṃ jinānubhāvassa, samukkaṃso'tradissati;**
Paññavā vidhinā'nena, cintaye paramīdisaṃ.

144. Ko panettha ukkaṃsavanto guṇo yena bandho sanātho siyāti ce? Āha ''**eva**''miccādi. **Eva**miti **jinānubhāvassa** sammāsambuddhapabhāvassa **samukkaṃso** atisayo **dissati** padissate **atra** bandhe, tasmā **jinānubhāvena** ukkaṃsavatā guṇena bandho sanātho siyāti. Pakāramimamaññatrapiatidisanto āha ''**paññavā**''tiādi. **Paññavā** paññāsampanno **anena vidhinā** iminā pakārena **edisaṃ** evarūpaṃ **paraṃ** aññaṃ **cintaye** vitakkeyya.

144. Idāni yathāvuttaguṇanidassanañca sissānusāsanañca dasseti ''**eva**''miccādinā. **Atra** imissaṃ anantaragāthāyaṃ **evaṃ** yathāvuttakkamena **jinānubhāvassa** tathāgatappabhāvassa **samukkaṃso** ādhikkaṃ **dissati** padissate, tasmā jinānubhāvasaṅkhātena ukkaṃsavatā guṇena bandho sanātho bhaveyya. **Paññavā** pasatthañāṇavanto **anena vidhinā** iminā kamena īdisaṃ **paraṃ** aññaṃ **cintaye** kappeyya.

145. **Udāro sopi viññeyyo,**
Yaṃ pasatthavisesanaṃ;
Yathā kīḷāsaro līlā-
Hāsa [hāso (ka.)] **hemaṅgadādayo**.

145. Aparamudārappakāraṃ dassetumāha ''**udāro**''iccādi. Yaṃ **pasatthaṃ** silāghanīyaṃ visesanaṃ upādiyati, **sopi** na pana yathāvuttova udāro viññeyyo. ''**Yathe**''tyudāharati. Kīḷāya kīḷatthaṃ saro, līlāya yutto hāso, hemaṃ hemamayamaṅgadanti samāso, taṃ ādi yesanti bāhirattho. **Ādi**saddena kusumadāmamaṇimekhalādīnaṃ saṅgaho. Ayaṃ tu bandhapharusagāmmapariccāgā sambhavati.

145. Aññamapi udāraṃ dasseti ''**udāro**''ccādinā. Yaṃ **pasatthavisesanaṃ** pasaṃsanīyavisesanaṃ hoti, sopi udāroti viññeyyo. ''**Yathā**''ti tamudāharati. **Kīḷāsaro** kīḷāya kato saro. **Līlāhāso** līlāya yutto hāso. **Hemaṅgadādayo** suvaṇṇakeyūrāiccādayoti. Kīḷatthāya saroti ca, līlāya yutto hāsoti ca, hemaṃ hemamayaṃ aṅgadanti ca, līlāhāso ca hemaṅgadañcāti ca, tāni ādīni yesaṃ kusumadāmamaṇimekhalādīnanti ca viggaho. Ayamudāro bandhapharusagāmmādidosapariccāgena sijjhati.

146. **Lokiyatthānatikkantā,**
Kantā sabbajanānapi;
Kanti nāmā'tivuttassa,
Vuttā sā parihārato.

Yathā ''muninda''iccādi.

146. Kantiṃ kathayati ''**lokiyi**''ccādinā. Loke vidito **lokiyo,** taṃ lokiyaṃ **atthaṃ** abhidheyyaṃ **anatikkantā** anatītā sabbesaṃ kavīnamitaresaṃ vā janānaṃ eva **kantā** manoharā kanti nāmāti vuccati. Ayaṃ pana saddaguṇo ativuttassa vākyadosassa pariccāgena sambhavati. Tenāha ''**ativuttassā**''tiādi. Udāharaṇattho heṭṭhā vuttoyeva.

146. Idāni kantiṃ dasseti ''**lokiyi**''ccādinā. **Lokiyatthānatikkantā** loke pasiddhasaddatthamanatikkantā **sabbajanānaṃ** sakalakavīnaṃ **kantā** manuññā **kanti nāma**

vuccate, sā **ativuttassa** ativuttadosassa **parihārato vuttā** dosaparihāraparicchede kathitā hoti. Ativuttadosaparihārato eva kantiyā siddhattā tassa lakkhiyo eva etissā hotīti adhippāyo. Loke viditoti ca, so ca so attho ceti ca viggaho. **‘‘Yathā’’**ti kantiyā udāharaṇaṃ dasseti **‘‘muninda’’**iccādi. Taṃ vuttameva.

147. **Atthabyattā’bhidheyyassā-**
Neyyatā saddato’tthato;
Sā’yaṃ tadubhayā neyya-
Parihāre padassitā.

Yathā ‘‘marīci’’ccādi ca, ‘‘manonurañjano’’ccādi ca.

147. Atthabyattiṃ byañjayati **‘‘atthabyattābhidheyyi’’**ccādinā. **Abhidheyyassa** sambandhaatthassa saddato **atthato** vā sāmatthiyato vā **aneyyatā** patīti aññathā vagamo gatyantarābhāvā, yato vuttaṃ ‘‘dullabhāvagatī sadda-sāmatthiyavilaṅghinī’’ti. Tamanuvaditvā atthabyatti vidhīyate. Sā pana byākiṇṇaneyyādidosavajjanāya jāyate. Tadubhayā jātā **sāyaṃ** aneyyatā neyyaparihāre **padassitā** pakāsitā. Paṭhamadutiyodāharaṇassattho vutto.

147. Idāni atthabyattiṃ dasseti **‘‘atthabyatti’’**ccādinā. **Abhidheyyassa** atthassa saddato **atthato** atthasāmatthiyato ca **aneyyatā** tattheva vijjamānattā saddassa atthassa vā āharitvā vattabbassa abhāvo **atthabyatti** nāma, **tadubhayā** tehi dvīhi jātā **sā ayaṃ** aneyyatāsaṅkhatā atthabyatti **neyyaparihāre** neyyadosaparihārapadese **padassitā** pakāsitāti. ‘‘Dullabhāvagatī sadda-sāmatthiyavilaṅghinī’’ti vuttattā atthapatīti pana vinā saddañca sāmatthiyañca aññathānupalabbhatīti iha ‘‘saddato atthato’’ti vuttaṃ. Atthassa byatti patītīti ca, natthi neyyaṃ āharitabbaṃ assa abhidheyyassāti ca, tassa bhāvoti ca, te ca te ubho saddatthā cāti ca, te avayavā etissāti ca, neyyassa parihāroti ca vākyaṃ. Idāni **‘‘yathe’’**ccādinā dvippakārāya atthabyattiyā yathākkamaṃ udāharaṇamanussāreti **‘‘mari’’**ccādigāthādvayena, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Puna atthena yathā –

148. **Sabhāvāmalatā dhīra,**
Mudhā pādanakhesu te;
Yato te’vanatānanta-
Moḷicchāyā jahanti no.

148. Puna dutiye tu **dhīrā**ti āmantanaṃ. **Te** tava pādanakhesu **sabhāvāmalatā** pakatiparisuddhatā **mudhā** tucchā. Kasmāti ce? **Yato** yasmā kāraṇā **te** pādanakhā **avanatassa** sannatassa **anantassa** nāgarājassa **moḷino** kirīṭassa **avanatānaṃ** vā naramarānaṃ **anantānaṃ** moḷīnaṃ **chāyā** chaviyo **no jahanti na** pariccajanti, sañchaviyo pana jahantīti. Ettha nakhesu sañchavittā pādanakhassa moḷīnaṃ nirantarappaṇāmābyabhicārānaramarādīnaṃ bhagavato pādāravindavandanaṃ sāmatthiyā phuṭaṃ gamyate.

148. **‘‘Puna atthena yathā sabhāvi’’**ccādi. Dhīra **te** tava pādanakhesu **sabhāvāmalatā** pakatiparisuddhatā **mudhā** tucchā. Kasmāti ce? **Yato** yasmā **te** caraṇanakhā **avanatānantamoḷicchāyā** pādānatassa anantanāgarājassa kirīṭassa sambandhinī, avanatānaṃ vā anantānaṃ devamanussānaṃ moḷīnaṃ chāyā kantiyo **no jahanti** na vijahanti, pakativaṇṇaṃ pahāya kirīṭakantisadisā te honti, tasmā ettha candakiraṇasannibhānaṃ nakharaṃsīnaṃ samīpe moḷīnaṃ nakharaṃsīhi amadditasakakantiyuttabhāvamāpajjanaṃ tādisānaṃ nirantarappaṇāmābhāvābhāvato khattiyādīnaṃ munindapādāravindadvande nirantarappaṇāmo sāmatthiyā vibhūtaṃ gamyate. Sassa bhāvoti ca, tena amalāti ca, tesaṃ bhāvoti ca, paṭhamapakkhe avanato ca so ananto cāti ca, tassa moḷīti ca, tassa chāyāyoti ca, dutiyapakkhe anantā ca te moḷī ceti ca, avanatānaṃ anantamoḷīti ca, tesaṃ chāyāyoti ca vākyaṃ.

149. **‘‘Bandhasāro’’ti maññanti, yaṃ samaggāpi viññuno;**
Dassanāvasaraṃ patto, samādhi nāma’yaṃ guṇo.

149. Samādhiphalaṃ kiccāha **‘‘bandhe’’**ccādi. **Ya**nti yaṃ samādhiṃ **bandhassa** gajjapajjamissabhāvassa **sāroti** sabbassa jīvitaṃ tapparāyattā bandhassa **samaggāpi viññuno** sabbepi kavino **maññanti** cintenti jānanti, ayaṃ **samādhi nāma** samādhikhyo guṇo **dassane** pakāsane **avasaraṃ** okāsaṃ anottarattā parassa sampatto uddiṭṭhānukkamenāti.

149. Idāni samādhayo niddisati **‘‘bandhi’’**ccādinā. **Samaggā api viññuno** sabbepi kavayo **yaṃ** samādhiṃ **‘‘bandhasāro’’**ti pajjagajjavimissasaṅkhātassa bandhassa jīvitamiti maññanti, ayaṃ samādhi nāma guṇo **dassanāvasaraṃ patto** uddiṭṭhānukkamena dassanokāsaṃ patto hoti. Bandhassa sāroti ca, dassane avasaranti ca, taṃ pattoti ca viggaho.

150. **Aññadhammo tato’ññattha,**
Lokasīmānurodhato;
Sammā ādhīyate’cce’so,
Samādhīti niruccati.

150. Kathamayaṃ saddavohāro bandhe ‘‘samādhī’’ti vuccatītyāha **‘‘aññe’’**ccādi. **Aññassa** vatthuno pakatāpekkhāya **dhammo** guṇo pasiddho, **tato** tasmā mukhyavisayā **aññattha** amukhye visaye **lokasīmānurodhato** lokappatītyanuvattanena **sammā** sādhu lokasīmānuvattanameveha sādhuttaṃ **ādhīyate** āropyate, **iti** iminā kāraṇena **eso** evaṃvidho dhammo **‘‘samādhī’’ti niruccatī**tidha sammā ādhīyatīti evaṃ nīharitvā vuccatīti attho.

150. ‘‘Samādhī’’ti ayaṃ vohāro bandhavisaye kathaṃ pavattatīti āsaṅkāyaṃ paṭhamaṃ nibbacanaṃ dassetuṃ āha **‘‘aññi’’**ccādi. Yasmā **aññadhammo** samādhānassa visayabhūtaamukhyato aññassa mukhyavatthuno pasiddhaguṇo, **tato** mukhyavisayato **aññattha** amukhyavisaye **lokasīmānurodhato** lokavohāramariyādāvirodhabhāvena lokappatītyanuvattaneneva sammā **ādhīyati** ṭhapīyati, **iti** iminā kāraṇena **eso** yathāvuttaguṇo **‘‘samādhī’’ti niruccati** vuccatīti. Aññassa dhammoti ca, lokassa sīmāti ca, tassā anurodhoti ca viggaho.

Samādhiuddesa

151. **Apāṇe pāṇinaṃ dhammo, sammā ādhīyate kvaci;**
Nirūpe rūpayuttassa, nirase sarasassa ca.

152. **Adrave dravayuttassa, akattaripi kattutā;**
Kaṭhinassā’sarīrepi, rūpaṃ tesaṃ kamā siyā.

151-152. Samādhānavisayamāha **‘‘apāṇe’’**iccādi. **Kvaci** ṭhāne **pāṇinaṃ** pāṇavantānaṃ padatthānaṃ **dhammo** guṇo **apāṇe** pāṇavirahite vatthuni **sammā** lokapatītyanuvattanena **ādhīyate** āropyate, evamuparipi yathānurūpaṃ. **Nirūpe**ti rūpavirahite vatthuni, **kvacī**ti sabbattha anuvattati. **Asarīre** aghane asaṃhate vatthuni **kaṭhinassa** daḷhassa, **tesaṃ** yathāvuttānaṃ samādhīnaṃ **rūpaṃ** udāharaṇaṃ **kamā** uddiṭṭhānukkamena.

151-152. Uddese ‘‘samādhayo’’ti bahuvacanena niddiṭṭhānaṃ samādhīnaṃ visayamupadasseti **‘‘apāṇe’’**ccādinā. **Kvaci** kismiñci ṭhāne **pāṇinaṃ dhammo** indriyabaddhānaṃ guṇo **apāṇe** pāṇarahitavatthumhi **sammā** lokapatītianusārena **ādhīyate** āropyate, kvaci **rūpayuttassa** rūpavantavatthuno dhammo **nirūpe** rūparahitavatthumhi, kvaci **sarasassa** rasavantassa vatthuno dhammo **nirase** rasarahite ca, kvaci **dravayuttassa** dravavantavatthuno dhammo **adrave** dravarahite ca, kvaci **kattutā** kattuguṇo **akattaripi,** kvaci **kaṭhinassa** thaddhassa vatthuno dhammo **asarīrepi** sarīrarahitepi sammā ādhīyate. **Tesaṃ** channaṃ samādhīnaṃ **rūpaṃ** udāharaṇaṃ **kamā** ‘‘apāṇe pāṇina’’nti uddiṭṭhānukkamena **siyā** bhaveyyāti. Na santi pāṇā asseti ca, rūpā niggatoti ca, rūpena yuttoti ca, rasā niggatoti ca, rasena saha vattamānoti ca, dravāaññoti ca, dravena dravabhāvena yuttoti ca, kattuto aññoti ca, kattuno bhāvoti ca, natthi sarīraṃ assāti ca viggaho.

Samādhiniddesa

Apāṇe pāṇinaṃ dhammo

153. **Uṇṇāpuṇṇindunā nātha, divāpi saha saṅgamā;**
Viniddā sampamodanti, maññe kumudinī tava.

153. **‘‘Uṇṇā’’**iccādi. **Nāthā**ti lokattayekapaṭisaraṇabhūtatāya bhagavantaṃ ālapati. Tava uṇṇāromadhātusaṅkhātena puṇṇindunā **saha saṅgamā** saṃyogena **kumudinī** kumudiniyo kumudākarā divāpi **viniddā** vigatasoppā **sampamodanti maññe** suṭṭhuyeva pamodantīti parikappemīti. Ettha pāṇidhammassa suratarūpassa saṅgamassa viniddāya sampīṇanassa ca apāṇini āropitapumbhāve uṇṇāpuṇṇindumhi, tathā āropitaitthibhāvāsu kumudinīsu lokasīmānurodhena samādhānato soyaṃ pasiddho dhammo ‘‘samādhī’’ti vuccati. Tadabhidhāyī saddo ca upacārato atthānugāmittā saddikavohāraṃ dasseti, evamuparipi yathāyogaṃ.

153. Tesu pāṇidhammasamādhino udāharaṇamādisati **‘‘uṇṇā’’**iccādinā. Nātha **tava** tuyhaṃ **uṇṇāpuṇṇindunā** uṇṇāromamaṇḍalasaṅkhātapuṇṇacandena **saha saṅgamā** aññamaññasamavāyahetunā **kumudinī** keravākarasaṅkhātā kumudiniyo divāpi **viniddā** vikasitā **sampamodanti maññe** atisantuṭṭhā hontīti kappemīti indusampamodo **saha**saddena ñāyate. Ettha pāṇidhammasaṅkhāto suratasaṅgamo ca niddāpagamo ca sampamodanañcāti tiṇṇaṃ uṇṇāpuṇṇindukumudinīsaṅkhātesu apāṇesu lokavohārānatikkamma buddhiyā āropanena pāṇidhammato pasiddhā tayo atthā idha samādhayo nāma, tappaṭipādakaganthopi atthānugāmittā tadupacārena samādhīti daṭṭhabbo. Puṇṇo ca so indu ceti ca, uṇṇā eva puṇṇindu cāti ca, vigatā niddā yehīti ca viggaho.

Nirūpe rūpayuttassa

154. **Dayārasesu mujjantā, janā’matarasesvi’va;**
Sukhitā hatadosā te, nātha pādambujānatā.

154. **‘‘Dayā’’**iccādi. Nātha te pādambujesu ānatā paṇāmavasena **janā** tilokakuharapavattino sattā **amatarasesviva** pīyūsarasesu viya **dayārasesu** karuṇārasesu guṇesu. ‘‘Siṅgārādo vise vīriye, guṇe rāge drave raso’’ti [amarakosa 3.3.226] hi nighaṇṭu. **Mujjantā** nimujjamānā **hatā** naṭṭhā **dosā** vātādayo amatapakkhe, aññattha tu **hatā** naṭṭhā **dosā** rāgādayo yesanti viggaho, tatoyeva **sukhitā** sukhaṃ kāyikacetasikasukhaṃ itā pattā gatāti attho.

154. Idāni rūpadhammasamādhino udāharaṇaṃ uddisati **‘‘dayā’’**iccādinā. Nātha **te** tava **pādambujānatā** caraṇapadume paṇatā **janā** devamanussā **amatarasesu iva** sudhājalesu viya **dayārasesu** anaññasādhāraṇakaruṇāguṇesu **mujjantā** nimujjamānā **hatadosā** vinaṭṭhavātapittādayo vinaṭṭharāgādidosā vā **sukhitā** tatoyeva ajarāmarasaṅkhātasukhaṃ itā pattāti. Ettha rūpayuttajale labbhamānaṃ mujjanaṃ nirūpe dayāguṇe āropitaṃ hoti. Dayā eva rasā guṇāti ca, amatā eva rasāti ca, hatā vātādayo rāgādayo vā dosā yesanti ca, pādāni eva ambujānīti ca, tesu ānatāti ca viggaho.

‘‘Siṅgārādovise vīriye, guṇe rāge draveraso’’ti [amarakosa 3.3.226] ettha **rasa**saddo guṇajalesu vattati.

Nirase sarasassa

155. **Madhurepi guṇe dhīra, nappasīdanti ye tava;**
Kīdisīmanaso vutti, tesaṃ khāraguṇānabho [he (sī.)].

155. **‘‘Madhure’’**ccādi. Dhiyā īratīti **dhīro,** bho dhīra tava **madhurepi** manoharepi **guṇe** karuṇādike **ye nappasīdanti** pasādaṃ na karonti, **khāraguṇānaṃ** amadhuraguṇānaṃ **tesaṃ** janānaṃ **manaso vutti** cittappavatti **kīdisī**ti kimiva dissati, na viññāyate ‘‘īdisī’’ti. Yato tādisaguṇāvabodhaparammukhā mohandhakārasambandhitāti.

155. Idāni sarasadhammasamādhino udāharaṇamuddisati ‘‘**madhuri**’’ccādinā. Bho **dhīra tava** te **madhure api guṇe** pakatisundare karuṇāpaññāguṇepi **ye** hīnādhimuttikā janā nappasīdanti, **khāraguṇānaṃ** amadhuraguṇānaṃ **tesaṃ** janānaṃ **manaso vutti** cittappavatti **kīdisī** kathaṃ ruhati. Dhiyā īrati pavattatīti ca, kā viya sā dissatīti ca, khārā guṇā yesanti ca viggaho. Ettha samādhi nāma rasahīne āropitarasayuttadhammabhūtaṃ madhurakhāraguṇadvayaṃ.

Adrave dravayuttassa

156. **Sabbatthasiddha cūḷaka-puṭapeyyā mahāguṇā;**
Disā samantā dhāvanti, kundasobhāsalakkhaṇā.

156. ‘‘**Sabbatthasiddhi**’’ccādi. Sabbatthasiddhassa mahāmunino cūḷakapuṭena **peyyā** pātabbā **kundasobhāsalakkhaṇā** kundakusumassa sobhāsavantā jutivijambhino **mahāguṇā samantā** parito **disā** disantāni dhāvanti.

156. Idāni dravayuttasamādhino udāharaṇamuddisati ‘‘**sabbatthi**’’ccādinā. **Sabbatthasiddha** sabbakicce parinipphanna, nipphannehi sabbatthehi vā samannāgata he tathāgata **tava cūḷakapuṭapeyyā** cūḷakapuṭena pātabbā **kundasobhāsalakkhaṇā** kundasobhāhi samānalakkhaṇā kundasobhāsadisā vā **mahāguṇā** saṅkhyāmahantattā ānubhāvamahantattā vā mahantā vā arahattādayo guṇā **samantā** samantato **disā** dasadisāsu dhāvantīti. Ettha dravayuttaguṇabhūto cūḷakapuṭapeyyabhāvo dravarahite guṇe āropito samādhi nāma hoti. Sabbe ca te atthā ceti ca, te siddhā yasseti ca, cūḷakameva puṭamiti ca, tena peyyāti ca, mahantā ca te guṇā ceti ca, kundānaṃ sobhāti ca, tāhi samānaṃ lakkhaṇaṃ yesanti ca viggaho.

Akattari kattutā

157. **Mārāribalavissaṭṭhā, kuṇṭhā nānāvidhā’yudhā;**
Lajjamānā’ññavesena, jina pādānatā tava.

157. ‘‘**Mārā**’’iccādi. Māroyeva ari sattūti **mārārī,** tena, **balena** attano sattiyā, tassa vā **balena** senāya **vissaṭṭhā** abhimukhaṃ chaḍḍitā **nānāvidhā** anekappakārā **āyudhā** bhindivāḷādayo **kuṇṭhā** [bheṇḍivālādayo (ka.)] pariccattatikhiṇabhāvā tāyeva kuṇṭhabhāvappattiyā **lajjamānā** ‘‘lokappatītānubhāvānamamhākampi evarūpaṃ jāta’’nti lajjantā **aññavesena** ‘‘kathaṃ nāma pare amhe na jāneyyu’’nti attano āvudhavesaṃ parivattitvā kusumavesena, **jinā**ti āmantanaṃ, tava **pādānatā** pādesu sannatā.

157. Idāni kattudhammasamādhino udāharaṇamuddisati ‘‘**mārāri**’’ccādinā. He **jina mārāribalavissaṭṭhā** mārasattunā attano sattiyā vissaṭṭhā, mārārino vā senāya vissaṭṭhā abhimukhe pātitā **nānāvidhāyudhā** anekappakārabhindivāḷaususattitomarādayo āvudhā **kuṇṭhā** atikhiṇā **lajjamānā** ‘‘kasmā evaṃ lokapasiddhānubhāvānamamhākampi īdisaṃ vippakāramahosī’’ti lajjantā **aññavesena** ‘‘kathamamhe pare na jāneyyu’’nti āvudhavesaṃ hitvā tadaññabhūtena pupphavesena tava **pādānatā** pādasamīpe natā ahesunti. Ettha kattudhammabhūtaṃ lajjanañca aññavesena parivattanañca ānatañceti ime lajjanādīnaṃ akattubhūtesu visayesu āropitā samādhayo nāma honti. Māro eva arīti ca, balena vissaṭṭhāti ca, mārārinā balavissaṭṭhāti ca mārārino balaṃ senāti ca, tena vissaṭṭhāti ca, nānā anekavidhā pakārā yesanti ca, aññesaṃ vesoti ca, añño ca so veso cāti ca, pādesu ānatāti ca viggaho.

Kaṭhinassa asarīre

158. **Munindabhāṇumā kālo-**
Dito bodhodayācale;
Saddhammaraṃsinā bhāti,
Indamandhatamaṃ paraṃ.

158. **‘‘Muninda’’**iccādi. **Bodho** sabbaññutaññāṇasadiso soyeva vā **udayācalo** udayapabbato tasmiṃ **kāle** rattipariyante abhinikkhantasamaye **udito** pātubhūto **munindo** munindasadiso soyeva vā **bhāṇumā** sūriyo **andhatamaṃ** andhakāraṃ mohaṃ vā **paraṃ** accantameva **saddhammaraṃsinā** saddhammasadisena saddhammasaṅkhatena vā raṃsinā **bhindaṃ** padālento **bhāti** sobhatīti.

158. Idāni kaṭhinadhammasamādhino udāharaṇamuddisati **‘‘munindi’’**ccādinā. **Bodhodayācale** sabbaññutaññāṇasadise sabbaññutaññāṇasaṅkhāte vā udayapabbate **kālodito** rattikkhaye māraparājitasamaye vā udito pātubhūto **munindabhānumā** munindasadiso munindoyeva vā sūriyo **andhatamaṃ** pakatighanandhakāraṃ bahalamohandhakāraṃ **saddhammaraṃsinā** saddhammasadisena saddhammabhūtena vā kiraṇena **para**matisayena **bhindaṃ** padālento **bhāti** sobhatīti. Ettha thaddhadhammabhūtaṃ bhedanaṃ asarīrabhūte andhakāre buddhiyā āropitaṃ samādhi nāma hoti. Munīnaṃ indoti ca, soyeva bhānumāti ca, bodho eva udayācaloti ca, saddhammo eva raṃsīti ca viggaho.

159. **Vamanuggiranādye’taṃ, guṇavutyapariccutaṃ;**
Atisundaramaññaṃ tu, kāmaṃ vindati gāmmataṃ.

159. Koci dhammo amukhyavisaye bandhe sobhate, na mukhyavisayeti dassanto āha **‘‘vamanaṃ’’**iccādi. Vamanañca uggiranañca, **ādi**saddena virecanādipariggaho. **Etaṃ** yathāvuttaṃ **guṇā** padhānetarā pasiddhavisayā visayantarapariggahalakkhaṇā **vutti** payogarūpā, tato **apariccutaṃ** aparigaḷitaṃ santaṃ amukhyabhūtaṃ **atisundaraṃ** accantamanoharamalaṅkārarūpattā, **aññaṃ tu** itaraṃ pana mukhyanti vuttaṃ hoti. **Kāmaṃ** ekantena **gāmmataṃ** asabbhasabhāvaṃ bandhe tassānucitabhāvato **vindati** paṭilabhati pasavatīti attho.

159. Idāni imesuyeva pāṇidhammādīsu koci dhammo amukhyavisaye payutto pasattho, mukhyavisaye payutto apasatthoti dassento **‘‘vamanuggi’’**ccādimāha. **Etaṃ vamanuggiranādi** vamanauggiranavirecanādikaṃ **guṇavutyapariccutaṃ** amukhyapayogato agaḷitaṃ amukhyabhūtaṃ **atisundaraṃ** sabbesaṃ atipiyaṃ hoti, **aññaṃ tu** uttato byatirekaṃ mukhyavisaye payuttaṃ vamanuggiranādikaṃ pana **kāmaṃ** ekantena **gāmmataṃ** sabhāvaappiyagāmmadosataṃ **vindati** sevatīti. Vamanañca uggiranañceti ca, tāni ādīni yasseti ca, guṇā appadhānā vuttīti ca, tato apariccutanti ca viggaho.

160. **Kantīnaṃ vamanabyājā, munipādanakhāvalī;**
Candakantī pivantīva, nippabhaṃ taṃ karontiyo.

160. Udāharati **‘‘kantīna’’**miccādi. **Munino** sammāsambuddhassa pādanakhānaṃ **āvalī** seṇiyo **kantīnaṃ** attano nirantaraṃ nissarantīnaṃ sobhāvisesānaṃ **vamanabyājā** uggiranalesena **candakantī** candacchaviyo sabbattha patthaṭattā **pivantīva** pānaṃ karontīti takkemi. Kīdisī viyāti parikappanābījamāha **‘‘nippabha’’**ntiādi. **Taṃ** candaṃ **nippabhaṃ** pabhāvirahitaṃ **karontiyo** vidahamānā. Idañhi kappanābījaṃ yato nakhasobhāliṅganena candassa sobhāvato nippabhattaṃ passitvā mahattañca tassā nakhāvaliyo candakantī pivantīti parikappeti kantīnañca vamanabyājaṃ.

160. Iṭṭhavisaye payuttavamanuggiranādīnamudāharaṇamuddisati **‘‘kantīna’’**miccādinā. **Munipādanakhāvalī** munipādanakhaseṇiyo **kantīnaṃ** attano candamarīcisadisasobhānaṃ **vamanabyājā** uggiranalesena **taṃ** nimmalacandaṃ **nippabhaṃ karontiyo** attano sabbattha patthaṭattā nippabhaṃ karontiyo **candakantī** candaraṃsiyo pivanti maññe. Nakharaṃsīnaṃ sabbattha patthaṭattā sappabhassāpi candassa nippabhattañca nakharaṃsīnaṃ adhikattañca disvā candakantī pivanti iveti nakhāvalīnaṃ candakantipivanañca sakakantivamanañca pakati na hoti, byājamiti kavinā parikappitaṃ hoti. Ettha bhattasitthādimukhyavisayato aññakantisaṅkhataamukhyavisaye payuttaṃ vamanaṃ guṇavuttīti ñātabbaṃ. Vamanameva byājamiti ca, munino pādāti ca, tesu nakhāti ca, tesaṃ āvaliyoti ca, candassa kantiyoti ca, niggato pabhāhīti ca viggaho.

161. **Acittakattukaṃ rujha-miccevaṃ guṇakamma taṃ** [guṇakammakaṃ (sī.)];

Sacittakattukaṃ pe’taṃ, guṇakammaṃ yadu’ttamaṃ.

161. Yathāvuttaṃ nigameti **‘‘acitta’’**iccādinā. Iccevaṃ acitto kattā yassa taṃ **acittakattukaṃ**. Guṇo kammaṃ yassa taṃ **guṇakammaṃ. Ta**ñca vamanādi **rujha**matimanoharaṃ bhavati bandhocitattā. Nakhāvaliyo hi acittakattāro, kantiyo guṇakammanti vamanamatrātisundaraṃ. Nedameva rujhanti āha **‘‘sacitta’’**iccādi. **Etaṃ** vamanādikaṃ sacittakattukampiyadiguṇakammaṃ, **uttamaṃ** seṭṭhaṃ bandhocitattā.

161. Anantarodāharaṇassa pasatthattañca kammani guṇe sati sacittakattukavamanādikañca iṭṭhamiti dassento **‘‘acittakattuka’’**miccādimāha. **Iccevaṃ** iminā pakārena **acittakattukaṃ** nakhāvalisaṅkhātaaviññāṇakakattuvantaṃ **guṇakammaṃ** nakhakantisaṅkhātaappadhānakammavantaṃ vamanādikaṃ **rujhaṃ** racanāya ucitattā rucijanakaṃ hoti, **etaṃ** vamanādikaṃ **sacittakattukampi** saviññāṇakakattuvantampi **yadi guṇakammaṃ** amukhyakammaṃ ce, **uttamaṃ** visiṭṭhameva, ‘‘kantīna’’nti bhāvasambandhe chaṭṭhiyā satipi vamanakriyāya kammattaṃ nātivattati. Natthi cittaṃ yesanti ca, acittā kattāro yassāti ca, guṇo kammaṃ yasseti ca, saha cittena vattamānoti ca vākyaṃ. **Iti** nidassane **evaṃ** pakāre nipāto, atha vā vacanavacanīyānaṃ [vacanavacanīyādīnaṃ (ka.)] nigamārambhe nipātasamudāyo.

162. **Uggirantova sa sneha-rasaṃ jinavaro jane;**
Bhāsanto madhuraṃ dhammaṃ, kaṃ na sampīṇaye janaṃ.

162. Tadudāharati **‘‘uggirantovā’’**tiādinā. **So** jinavaro **jane** sakalasattanikāye **sneharasaṃ** attano pemasaṅkhātaṃ anurāgaṃ **uggirantova** vamanto viya **madhuraṃ** atipaṇītaṃ dhammaṃ bhāsanto **kaṃ janaṃ na sampīṇaye,** sabbameva sampīṇeti. Ettha jinavaro kattā sacitto, sneharaso guṇakammaṃ.

162. Idāni sacittakakattupakkhe udāharaṇamuddisati **‘‘uggiranto’’**ccādinā. **So** jinavaro **jane** sakalasattanikāye **sneharasaṃ** attano pemasaṅkhātaanurāgaṃ **uggiranto iva** vamanto viya **madhuraṃ** ādikalyāṇādibhāvena paṇītaṃ **dhammaṃ** saddhammaṃ **bhāsanto** desento yathāsayaṃ vadanto **kaṃ janaṃ** kīdisaṃ puggalaṃ **na sampīṇaye,** pīṇeti evāti. Ettha uggiranaṃ jinavarasaṅkhatasacittakakattuvantampi sneharasasaṅkhātaamukhyakammayuttattā pasatthaṃ hoti. Sneho eva raso anurāgoti viggaho.

163. **Yo saddasatthakusalo kusalo nighaṇṭu-**
Chandoalaṅkatisu niccakatābhiyogo;
So’yaṃ kavittavikalopi kavīsu saṅkhya-
Mogayha vindati hi kitti’mamandarūpaṃ.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmipādaviracite

Subodhālaṅkāre

Guṇāvabodho nāma tatiyo paricchedo.

163. Ganthantarāhitavāsanāya, tadanubandhapaṭibhāne cāvijjamānepi sutena abhiyogabalena kavitā kitti ca tadanugatā samupalabbhatīti samanusāsati **‘‘yo’’**iccādinā. **Saddasatthe** byākaraṇe kismiñci ‘‘idameve’’ti niyamābhāvā **kusalo** cheko **nighaṇṭumhi** abhidhānasatthe ca **chandasi** vuttijātippapañcapakāsakachandovicitisatthe ca **alaṅkatisu** alaṅkārasatthe ca kusalo na kevalaṃ saddasattheyeva, atha ca pana **nicca**manavarataṃ divā ca ratto ca kato **abhiyogo** vāyāmo racanāvisaye yassa soyaṃ **kavittavikalopi** bandhakaraṇasaṅkhātakaviguṇaparihīnopi **kavīsu** kaviguṇopetesu **saṅkhyaṃ** gaṇanaṃ **ogayha** paṭilabhitvā **amandarūpaṃ** atibahuṃ **kittiṃ** parisuddhabandharacanālakkhaṇaṃ tappabhavaṃ khyātaṃ **vindati** paṭilabhatevāti.

Iti subodhālaṅkāre mahāsāminām ikāyaṃ

Subodhālaṅkāraṭīkāyaṃ

Guṇāvabodhaparicchedo tatiyo.

163. Idāni uddesakkamena saddālaṅkāre niddisitvā byākaraṇanighaṇṭuchandoparivārite imasmiṃ nirantarābhiyogo ihalokiyādimahantayasassa kāraṇamiti sissānamanusāsanto **‘‘yo saddasatthakusalo’’**ccādimāha. **Yo** theranavamajjhimesu koci **saddasatthakusalo** saddānusāsanabyākaraṇavisaye pakatipaccayādivibhāgakappanāya cheko **nighaṇṭuchandoalaṅkatīsu** abhidhānachandoalaṅkārasatthesupi **kusalo** taṃtaṃvibhāgabuddhīnaṃ paṭipādanena cheko **niccakatābhiyogo** dhāraṇamanasikāravasena niccaṃ katussāho hoti. **So ayaṃ** appamādī **kavittavikalopi** pakatisiddhakabbaracanaguṇarahitopi **kavīsu saṅkhyaṃ** kabbakattūsu gaṇanaṃ **ogayha** kabbakaraṇaṭīkākaraṇādipakārena ogāhetvā taṃ gaṇanaṃ pāpuṇitvā **amandarūpaṃ** anappakasabhāvaṃ atibahuṃ **kittiṃ** niddosaṃ sattharacanalakkhaṇaṃ puññasañcayaṃ, tappabhavaṃ pasiddhiṃ vā **vindati** labhatevāti. Yathāvuttasatthesu abhiyogo bandhassa ekantakāraṇameva. Vuttaṃ hi–

‘‘Sābhāvikī ca paṭibhā,
Sutañca bahunimmalaṃ;
Amando cābhiyogo’yaṃ,
Hetu hoti’ha bandhane’’ti [kābyādāsa 1.103].

Tattha **sābhāvikī** sabhāvasiddhā **paṭibhā ca** paññā ca **bahu nimmalaṃ** anappakaṃ nijjaṭaṃ **sutañca amando abhiyogo** ca anappako abhyāso ceti ayameso sabbopi **iha bandhane** imissaṃ kabbaracanāyaṃ **hetu hoti** kāraṇaṃ bhavatīti. Sadde sāsati ettha etenāti imasmiṃ atthe tappaccayañca **ta**ssa **thā**desañca katvā saddasatthanti ñātabbaṃ, saddasatthe kusaloti ca, nighaṇṭu ca chando ca alaṅkati alaṅkārañceti ca viggaho, ettha **alaṅkati**saddo satthāpekkhāya napuṃsako hoti, niccaṃ kato abhiyogo asseti ca, kavino bhāvoti ca, tena vikaloti ca, amandaṃ rūpaṃ sabhāvo yasseti ca vākyaṃ.

Iti subodhālaṅkāranissaye

Tatiyo paricchedo.

4. Atthālaṅkārāvabodhapariccheda

164. **Atthālaṅkārasahitā, saguṇā bandhapaddhati;**
Accantakantā kantāva [yatoaccantakantāva (ka.)], **vuccantete tato’dhunā**.

164. Evaṃ saddālaṅkāre paricchijja sampatyatthālaṅkāraṃ bodhayitumāha **‘‘atthālaṅkāra’’**iccādi. **Saguṇā** yathāvuttehi pasādādīhi saddaguṇehi sahitā **bandhapaddhati** kabbaracanaṃ. Alaṅkarīyati kantiṃ nīyati bandho etehi sarīramiva hārādīhīti alaṅkārā, tehi atthālaṅkārehi jātyādilakkhaṇehi **sahitā** saṃyuttā satī **saguṇā** patibbatādiguṇopetā **atthena** dhanena **alaṅkārena** ābharaṇena **sahitā** yuttā **kantāva** aṅganā viya. Yato **accantakantā** atisayaramaṇīyā siyā, **tato** tena kāraṇena ye atthālaṅkārā avasaraṃ pattā, te **adhunā** idāni **vuccante** kathīyanti.

164. Evaṃ saddālaṅkāravibhāgaṃ dassetvā idāni tannissayaṃyeva atthālaṅkārabandhamārabhanto **‘‘atthālaṅkāri’’**ccādimāha. **Saguṇā** yathāvuttapasādādisaddaguṇayuttā **bandhapaddhati** pajjagajjādipabhedā racanāvali **atthālaṅkārasahitā** sabhāvavuttivaṅkavuttisaṅkhātena atthālaṅkārena saṃyuttā **saguṇā atthālaṅkārasahitā kantā iva** patibbatādīhi guṇehi yuttā suvaṇṇarajatamaṇimuttādidhanehi gīveyyakaṭakanūpurādīhi ābharaṇehi ca yuttā aṅganāva **accantakantā** yato atisayena ramaṇīyā, **tato** tasmā **te** atthālaṅkārā **adhunā** dāni vuccante. Alaṅkaronti bandhaṃ sarīraṃ vā etehīti ca, atthassa alaṅkārāti ca, tehi sahitāti ca, guṇehi saha vattatīti ca, bandhassa paddhatīti ca, accantaṃ atisayena kantāti ca viggaho.

165. **Sabhāvavaṅkavuttīnaṃ, bhedā dvidhā alaṃkriyā;**
Paṭhamā tattha vatthūnaṃ, nānāvatthāvibhāvinī.

165. Katippabhedā te iccāha ‘‘sabhāva’’iccādi. Sabhāvavutti vaṅkavuttīti imesaṃ **bhedā** pabhedena **alaṃkriyā** atthālaṅkārādvi**dhā**dvippakārā. Tesu sabhāvavutti kīdisīti āha **‘‘paṭhamā’’**tiādi. **Tattha** tāsu **paṭhamā** sabhāvavutti **vatthūnaṃ** padatthānaṃ jātiguṇakriyādabbasabhāvānaṃ **nānā** vicittā, na dvekāva **avatthā** avasarā vibhāvinī pakāsikā viññeyyā. Jātyādīnaṃ padatthānaṃ yathāsabhāvamanekappakāraṃ sammadeva vivarantī sabhāvaṃ padatthānaṃ vicittaṃ vadatīti sabhāvavutti nāmāti adhippāyo, sāva jātiyā padatthasarūpassa tathātathāpaṭipādakattena vuttiyā [dattiyā (ka.)] jātipi vuccati.

165. Pasatthālaṅkārā [pasatthādialaṅkārā (ka.)] pabhedato ettakāti dassento **‘‘sabhāvi’’**ccādimāha. **Alaṃkriyā** atthālaṅkārā sabhāvavaṅkavuttīnaṃ **bhedā** pabhedato **dvidhā** dvippakārā honti. **Tattha** tāsudvīsu **paṭhamā** sabhāvavutti **vatthūnaṃ** jātiguṇakriyādabbalakkhaṇānaṃ padatthānaṃ **nānāvatthāvibhāvinī** anekappakārassa pakāsinī hoti. Ettha jātyādīnaṃ padatthānaṃ anekappakārasabhāvapakāsinī sabhāvavutti nāma. Esāva jāti guṇādicatubbidhapadatthānaṃ sarūpasaṅkhātajātiyā tehi ākārehi paṭipādanato upacārato jāti nāma hoti. Jātyādipadatthānaṃyeva yathāsabhāvaṃ hitvā vatthuparikappitaatisayopamārūpakādisarūpasaṅkhātaṃ vaṅkasabhāvaṃ pakāsentī vaṅkavutti nāma. Yabhāvo ca vaṅko cāti ca, tesaṃ vuttīti ca, alaṃkaronti etāhīti ca, nānā anekā ca sā avatthā cāti ca vākyaṃ.

Yathā –

166. **Līlāvikantisubhago,**
Disāthiravilokano;
Bodhisattaṅkuro bhāsaṃ,
Viroci vācamāsabhiṃ.

166. **‘‘Yathe’’**ti taṃ udāharati. **Līlāya** vilāsena vihitāya **vikantiyā** gamanena sattapadavītihārasaṅkhātena **subhago** sundaro **disāsu** dasasu **thira**macalaṃ vilokanaṃ yassa so **bodhisattaṅkuro** tadahujāto mahābodhisatto **āsabhiṃ vācaṃ** ‘‘aggohamasmī’’tiādikamuttamaṃ nibbhayavacanaṃ **bhāsaṃ** vadanto **viroci** visesena ramaṇīyattaṃ patto. Ayaṃ sabhāvavutti. Evaṃ jātisabhāvavutyādayopi parikappanīyā.

166. Idāni sabhāvavuttiyā udāharaṇaṃ āha **‘‘yathā – līlāvikanti’’**ccādi. **Līlāvikantisubhago** vilāsagamanena sattapadavītihārena sundaro **disāthiravilokano** dasadisāsu acalaolokano **bodhisattaṅkuro** mahābodhisattaṅkuro **āsabhiṃ vācaṃ** ‘‘aggohamasmī’’tiādinā abhītavacanaṃ **bhāsaṃ** vadanto **viroci** asobhīti. Iha bodhisattasaṅkhātassa dabbassa līlāvikantidisāthiravilokanavaconicchāraṇasaṅkhatānaṃ avatthānaṃ pakāsitattā dabbasabhāvavuttīti ñātabbā. Esāyeva dabbagatagatyādivicitrasarūpaṃ alaṅkaraṇato alaṅkāro nāma, dabbagatagatyādayo pana alaṃkiriyamānattā alaṃkiriyā nāma. Jātiguṇakriyāsabhāvavuttiyopi evameva daṭṭhabbā. Līlāya yuttā vikantīti ca, tāya subhagoti ca, disāsu thiraṃ vilokanaṃ yasseti ca, bodhiyā paññāya sattoti ca, soyeva aṅkuroti ca, usabhassa bhāvoti ca vākyaṃ. Usabhassa bhāvasaṅkhātā akampanīyā ṭhiti āsabhaṃ nāma, akampabhāvato tena samāpi vācā upacārato āsabhī nāma hoti.

167. **Vutti vatthusabhāvassa, yā’ññathā sā parābhave;**
Tassā’nantavikappattā, hoti bījopadassanaṃ.

167. Dutiyamāha **‘‘vutti’’**ccādinā. **Vatthuno** jātyādirūpassa padatthassa **sabhāvo** yassaṃ avatthāyaṃ yādisaṃ rūpaṃ tassa aññathābhāvena tassa rūpassa tathetaṃ dabbāpanena **vutti** vacanaṃ. **Parā bhave** aññā vaṅkavutti nāma siyā. Kiṃ sā sākallena vattuṃ sakkāti āha **‘‘tassā’’**iccādi. **Tassā** vaṅkavuttiyā **anantavikappattā** aparimitabhedakattā **bījassa** kāraṇattā sakalabyattibyāpisāmaññarūpassa yato pare vicittālaṅkārā pasavanti, **upadassanaṃ** kathanaṃ hoti niravasesābhidhānassa kenāpyasakkuṇeyyattā.

167. Idāni vaṅkavuttiṃ dasseti **''vutti''**ccādinā. **Vatthusabhāvassa** jātyādipadatthasambandhino tāsu tāsu avatthāsu yo sabhāvo vijjati, tassa sabhāvassa **aññathā** vijjamānākāraṃ hitvā vattuparikappitena atisayaupamārūpakādiaññapakārena **yā vutti** yaṃ kathanaṃ atthi, **sā parābhave** sabhāvavuttito aññā vaṅkavutti nāma siyā. **Tassā** vaṅkavuttiyā **anantavikappattā** appamāṇapakkhattā kathanena parisamāpetuṃ asakkuṇeyyattā nayato tassa anantapakkhassa pariggahaṇatthaṃ **bījopadassanaṃ** kāraṇamattassa nidassanaṃ hoti. Vakkhamānabhedato ekamekampi attanā sadisaṃ anantabhedapariggahajānanatthaṃ pahotīti adhippāyo. Vatthūnaṃ sabhāvoti ca, anantā vikappā yassa sabhāvasseti ca, tassa bhāvoti ca, bījassa upadassananti ca viggaho.

Vaṅkavuttiatthālaṅkārauddesavaṇṇanā

168. **Tatthā'tisayaupamā-**
Rūpakāvuttidīpakaṃ;
Akkhepo'tthantaranyāso,
Byatireko vibhāvanā.

169. **Hetukkamo piyataraṃ, samāsaparikappanā;**
Samāhitaṃ pariyāya-vuttibyājopavaṇṇanaṃ.

170. **Visesa ruḷhāhaṅkārā,**
Sileso tulyayogitā;
Nidassanaṃ mahantattaṃ,
Vañcanā'ppakatatthuti.

171. **Ekāvali aññamaññaṃ, sahavutti virodhitā;**
Parivuttibbhamobhāvo, missa'māsī rasī iti.

172. **Ete bhedā samuddiṭṭhā, bhāvo jīvitamuccate;**
Vaṅkavuttīsu poseti, sileso tu siriṃ paraṃ.

168-172. Yathoddesaṃ niddisitukāmo uddisati **''tatthe''**ccādi. **Tatthā**ti tassaṃ vaṅkavuttiyaṃ ''ete bhedā samuddiṭṭhā''ti iminā sambandho. **Samuddiṭṭhā**ti saṅkhepanayena vuttā. Atisayo upamā rūpakaṃ āvutti dīpakañca, **samāso** samāsavutti parikappanā ca, viseso ruḷhāhaṅkāro ca, **jīvitamuccate**ti tadabhāve bandhassa chavasseva heyyattā vuttaṃ, sileso tu **vaṅkavuttīsu** sabhāvavuttiṃ hitvā vatthusabhāvato aññathā yathā tathā parikappanarūpāsu atisayādīsu vuttīsu **paraṃ siriṃ** kantiṃ poseti taṃ pūreti āvahatīti.

168-172. Bhedavantānaṃ padatthānaṃ sabhāvakathanaṃ uddesakkamena pākaṭaṃ hotīti vattamānehi alaṅkārehi uddisanto **''tatthātisaya...pe... rasī''**ti gāthācatukkamāha. Tattha **tatthā**ti tissaṃ vaṅkavuttiyaṃ **iti** evaṃ **ete** pañcatiṃsa **bhedā samuddiṭṭhā** saṅkhepena vuttāti. Etesaṃ pana padānaṃ attho niddese āvibhavissati. Iminā bhāvo ca sileso ca atippasatthoti dīpeti. **Bhāvo** bhāvālaṅkāro **jīvitaṃ** bandhassa pāṇabhūtoti vuccate, bhāvarahitassa bandhassa chavasarīrassa viya anupādeyyattā, **sileso tu** silesālaṅkāro pana **vaṅkavuttīsu** atisayopamādivaṅkavuttīsu **para**mukkaṃsabhūtaṃ **siriṃ** sobhaṃ **poseti** pūreti.

Niddesavaṇṇanā

173. **Pakāsikā visesassa,**
Siyā'tisayavutti yā;
Lokātikkantavisayā,
Lokiyāti ca sā dvidhā.

173. Tatthātisayavuttīnaṃ tāva niddisanto āha **''pakāsikā''**iccādi. **Visesassa** vatthugatassātimattassa pakāsikāyāti anuvaditvā sā atisayavutti siyāti vidhīyate, atisayassa vatthuno ukkaṃsassa paṭipādikā vutti **atisayavutti**. Sā ca duvidhāti āha **''loka''**iccādi. Lokaṃ lokappatītiṃ atikkanto visayo gocaro yassā sā **lokātikkantavisayā** ca loke bhavā lokaṭhitimanatikkantattāti **lokiyā** cāti atisayavutti **dvidhā** dvippakārā bhavati.

173. Idāni uddesakkamena atisayavuttiṃ dasseti **''pakāsi''**ccādinā. **Visesassa** jātyādipadatthagataadhikavisesassa **yā** vutti pakāsikā, sā atisayavutti nāma siyā, **sā** atisayavutti **lokātikkantavisayā** ca jātyādipadatthānaṃ yathāsabhāvasaṅkhatalokaṭhityātikkantavisayattā lokātikkanta visayāti ca **lokiyāti** ca yathāvuttalokamanatikkamma pavattanato lokiyāti cevaṃ **dvidhā** dvippakārā honti. Vadatīti vutti, atisayassa vuttīti ca, lokaṃ atikkanto visayo etissāti ca, loke bhavāti ca viggaho. ''Visesassa pakāsikā''ti pasiddhaguṇānuvādena sā atisayavutti siyāti apasiddhaṃ atisayavuttividhānaṃ karoti, yathā ''yo kuṇḍalī, so devadatto''ti. Anuvādakaanuvādanīyabhedo uparipyevameva daṭṭhabbo.

174. **Lokiyātisayasse'te,**
Bhedā ye jātiādayo;
Paṭipādīyate tva'jja,
Lokātikkantagocarā.

174. Ayaṃ dvippakārā atisayavutti sabhāvavutyādīhi bhinnāti ce? Āha **''loka''**iccādi. **Jātiādayo** yato padatthassa vicittaṃ sarūpaṃ vadatīti vicittasarūpapaṭipādikā sabhāvavuttipi alaṅkāro, alaṅkāriyaṃ tu vatthumattaṃ, tato sabhāvavutyādayo **ye bhedā** visesā, **ete** lokiyātisayassa bhedā, yathā sarīre yaṃ sahajaṃ sundarattaṃ, tassa posakāpi muttāvalippabhuti alaṅkāroti vuccati, evaṃ bandhepyalaṅkāriyavatthunimittaṃ dhammattaṃ yāya ukkaṃsīyati, sā ukkaṃsoti vuccati. Sā ca vutti **alaṅkāra**saddena vuccate. Sā pana atisayavuttiyeva. Tenevāha **''lokiyātisayassete, bhedā ye jātiādayo''**ti. Yato evaṃ, tato lokātikkantavisayā ca visuṃ dassanīyāti āha **''paṭī''**tiādi. **Tu**saddo bhede. **Ajja tu** idāni pana lokātikkantagocarā paṭipādīyateti sambandho.

174. Idāni esā dvippakārāpi atisayavuttisabhāvavutyādīhi anaññāti dassetuṃ **''lokiye''**ccādimāha. **Jātiādayo** jātiguṇādipadatthagatavicittasarūpassa pakāsanato nissayavohārena ''jātyādayo''ti niddiṭṭhā jātisabhāvavuttiguṇasabhāvavutyādayo **ye bhedā** visesā, **ete lokiyātisayassa** lokiyātisayavuttiyāyeva **bhedā** avayavā. Tattha lokiyātisayavutti nāma jātisabhāvavuttiguṇasabhāvavutyādayoyevāti. Esāyeva vicitrarūpapaṭipādikā ukkaṃsāti ca vuccati. Evaṃ lokiyātisayavuttiyā ''līlāvikantisubhago''ti udāharaṇassa gamyamānattā vakkhamānaṃ paṭijānāti **''paṭipādīyate''**ccādinā. **Ajja tu** idāni pana **lokātikkantagocarā** atisayavutti **paṭipādīyate** udāharaṇato nipphādīyati. Loke bhavoti ca, tassa atisayo ādhikkamiti ca vākyaṃ.

175. **Pivanti dehakantī ye,**
Nettañjaliputena te;
Nā'laṃ hantuṃ jine'saṃ tvaṃ,
Taṇhaṃ taṇhāharopi kiṃ.

175. Tamudāharati **''pivanti''**ccādinā. Jina te **dehakantī** sarīrasobhāyo **ye** janā **nettañjaliputena** attano nayanadvandasaṅkhātena añjaliputena pivanti, **esaṃ** janānaṃ **taṇhaṃ** pipāsaṃ lobhameva vā harati anupatati [apanayati (?)]. **Taṇhāharopi** samāno tvaṃ **hantuṃ** nivattituṃ **kiṃ nālaṃ** kasmā asamatthosi. Taṇhāharā nāma taṇhameva nudanti. Atra hanantāmapiha sampanudati lokaṭhitiṃ atikkamma dehakantiyā bahuttanadhammo vutto.

175. Idāni paṭiññātānusārena paṭipādeti **''pivanti''**ccādinā. Bho **jina te** tuyhaṃ **dehakantī** sarīrasobhāyo **ye** janā **nettañjaliputena** nettasaṅkhātena hatthaputena pivanti, **esaṃ** sādhujanānaṃ **taṇhaṃ** pipāsaṃ lobhameva vā **taṇhāharopi** tvaṃ sabbesaṃ taṇhāvināsakopi **hantuṃ** nivāretuṃ **kiṃ nālaṃ** kasmā asamatthosīti. Ettha pivanaṃ nāma pipāsaṃ vinetīti lokasabhāvo. Taṇhaṃ hantuṃ nālamiti lokasabhāvamatikkantattho. Kantīnaṃ adhikapiyatā atisayadhammo, tassa vutti pana taṇhaṃ hantuṃ nālamiti lokātikkantaatthaṃ visayaṃ katvā pavatto hoti. Sā pana kathetumicchitaṃ kantīnaṃ adhikapiyataṃ taṇhāhanane asamatthaṃ vatvā dīpetīti vaṅkavutti nāma. Vuccamānānaṃ upamārūpakādīnampi vaṅkavuttitā icchitatthassa pakārantarena pakāsanatoyeva.

Yathā nāma sarīrasahajaṃ pīnattādisundarattaṃ uddīpanākārena ṭhitā kaṭakauṇhīsahārādayo alaṅkārā nāma bhavanti, evaṃ bandhasarīrasaṅkhāte alaṅkaraṇīyavatthumhi vijjamānaatipiyatādimeva uddīpetvā alaṅkurumānā ‘‘taṇhāharosi tvaṃ esaṃ kantī pivantānaṃ taṇhaṃ hantuṃ nāla’’miti vācābhaṅgī alaṅkāro nāma. Alaṅkāriyaṃ nāma alaṅkātabbakantipiyatāya bahuttanti. Uttaripi alaṅkāraalaṅkāriyavibhāgo ca anurūpato yojanakkamo ca evameva daṭṭhabbo. Dehe kantīti ca, añjalīyeva puṭoti ca, nettāniyeva añjalipuṭoti ca, taṇhaṃ haratīti ca viggaho.

176. **Upamānopameyyānaṃ, sadhammattaṃ siyo’pamā;**
Saddatthagammā vākyattha-visayāti ca sā tidhā.

176. Upamaṃ niddisati **‘‘upamāne’’**ccādinā. Upamīyate anenāti upamānaṃ, padumādikavatthu. Padumādiko tu saddo upamānavācako. Upamīyatīti upameyyaṃ, mukhādikavatthu. Mukhādiko saddo tu upameyyavācako. Tesaṃ upamānopameyyānaṃ padumādimukhādivatthūnañca. **Sadhammatta**nti samāno dhammo kantimantatā yassa so sadhammo, tassa bhāvo sadhammasaddassa pavattinimittasamānena dhammena saha sambandho **sadhammattaṃ** upamānopameyyapatiṭṭhitaṃ upamā siyā, upamīyati yathāvutto sambandhoti katvā. Sā panālaṅkāriyassa dhammassātisayapaṭipādanappakāro. Katividhā sāti āha **‘‘sadda’’**iccādi. Saddo ca attho ca, tehi gammā patīyamānā **saddatthagammā. Vākyaṃ** padasamudāyo. Tassa attho visayo gocaro yassā **vākyatthavisayā**ti ca **sā** upamā **tividhā** saddagammaatthagammavākyatthavisayāti tidhā hoti.

176. Idāni upamālaṅkāraṃ niddisati **‘‘upamāno’’**ccādinā. **Upamānopameyyānaṃ** candanīluppaladalābhādīnaṃ ānananayanādīnañca padatthānaṃ **sadhammattaṃ** kantimantatāpīnatāditulyadhammasambandho upamā nāma siyā, **sā** alaṅkaraṇīyavatthuno ādhikkapaṭipādanappakārā upamā **saddatthagammā** saddagammā ca atthagammā ca vākyatthavisayā ca, **iti** evaṃ **tidhā** tippakārā hoti. Ettha upamānopameyyabhūtānaṃ candānanādipadatthānaṃ sadhammasaṅkhato aññamaññatulyakantimantatāpīnatādidhammayogo padatthānaṃ upamatthassa patiṭṭhitattā upaṭṭhānatāya upamā nāma hoti, tannissayacandādayo pana nissitavohārena upamā nāma hoti, upamānabhūtacandādiatthapaṭipādako **candimā**disaddopi tadatthena upamā nāma hoti, upameyyupameyyanissayatappaṭipādakānampi upameyyabhāvo evameva daṭṭhabbo. Upamīyate anenāti upamānanti katvā candādi upamānaṃ vuccati, upamīyatīti upameyyaṃ, ānanādi, upamānañca upameyyañcāti ca, samāno ca so dhammo ceti ca, tassa bhāvoti ca, saddo ca attho cāti ca, tehi gammāti ca, vākyassa atthoti ca, so visayo yassā upamāyāti ca vākyaṃ.

177. **Samāsapaccayevādī, saddā tesaṃ vasā tidhā;**
Saddagammā samāsena, munindo candimānano.

177. Tattha saddagammāpi tidhā siyāti dassetumāha **‘‘samāsa’’**iccādi. Samāso ca paccayo ca ivādi ca, te saddā nāma, **sadda**saddena samāsādayo vattumadhippetāti attho. **Tesaṃ** samāsādīnaṃ vasā saddagammā tidhā hoti samāsasaddagammā paccayasaddagammā ivādisaddagammāti, **samāsena** samāsasaddena gammā upamā vuccatīti seso. Udāharati **‘‘munindo candimānano’’**ti, candimā viya ruciramānanaṃ mukhaṃ yassa so **candimānano**. Ettha ca candimaṃ upamānaṃ, ānanaṃ upameyyaṃ, rucirattaṃ dhammo, candimānanānaṃ samānadhammasambandhijotako **viya**saddo, tesu sādhāraṇadhammavācakassa **viya**saddassa copamājotakassāppayogo samāseneva vuttattā, ettha pana **viya**saddo **candimā**saddena upamānavācakena sambandhamupagato candagatameva sadisattaṃ vadati, mukhagataṃ pana sāmatthiyā padīyate, evamīdisaṃ daṭṭhabbaṃ.

177. Tesu yathāvuttesu saddagammassa tividhattaṃ dassetuṃ āha **‘‘samāse’’**ccādi. **Samāsapaccayevādī** samāso, āyādipaccayā, ivādayo ca saddā nāma, **tesaṃ** samāsādīnaṃ **vasā** bhedena **saddagammā tidhā** samāsasaddagammā paccayasaddagammā ivādisaddagammāti tividhā hoti. **Samāsena** samāsasaddena gammopamā vuccati **‘‘munindo candimānano’’**ti. **Munindo** sammāsambuddho **candimānano** candasamānamanoharamukhamaṇḍalena yutto hoti, samāso ca paccayo ca ivaiti idaṃ ādi yesaṃ vādīnanti ca, saddena gammāti ca, munīnaṃ indoti ca, candimā viya ruciraṃ ānanaṃ mukhaṃ yasseti ca viggaho. Ettha ‘‘candimā’’ti upamānaṃ, ‘‘ānana’’nti

upameyyaṃ, rucirattaṃ upamānopameyyānaṃ sādhāraṇadhammo, ‘‘viyā’’ti saddo candānanānaṃ dvinnaṃ ānanagataruciratttaṃ cande ca, candagataruciratttaṃ ānane ca atthīti samānadhammasambandhaṃ joteti, iha sādhāraṇadhammavācakassa **rucira**saddassa, tulyadhammasaṅkhātopamājotakassa **viya**saddassa ca appayogo tesaṃ atthānaṃ samāsena vuttattā. Ettha upamānavācakena **candimā**saddena yutto **viya** saddo candagatasadisattaṃ joteti, mukhagatasadisattaṃ pana sāmatthiyā patīyate. Tathā hi mukhaṃ candasamānamāgacchantaṃ candassa mukhasadisattaṃ vinā na bhavatīti aññathānupapatti sāmatthiyanti.

178. **Āyādī paccayā tehi, vadanaṃ paṅkajāyate;**
Munindanayanadvandaṃ, nīluppaladalīyati.

178. Idāni paccayasaddagammaṃ dasseti **‘‘āyādi’’**ccādinā. **Āyādī**ti **āyaīyaka**paccayādayo **paccayā** paccayasaddā nāma, **tehi** paccayasaddehi gammā upamā vuccati. Udāharati **‘‘vadana’’**miccādi. Paṅkajamiva ruciramācarati **paṅkajāyate**. Etthāpi paṅkajamupamānaṃ, ācaraṇakriyāya kattubhūtaṃ ānanamupameyyaṃ, rucirattaṃ sadhammo, paṅkajānanānaṃ samānadhammasambandhajotako **iva**saddo. Tattha **rucira iva**saddānaṃ pubbe viyāppayogo paccayena vuttattāti sabbattha viññeyyaṃ. Evamuparipi.

178. Idāni paccayasaddagammopamaṃ nidasseti **‘‘āyādi’’**ccādinā. **Āyādī** ‘‘āya īya ka’’itiādayo **paccayā** paccayasaddā nāma, **tehi** paccayasaddehi gammopamā vuccati **‘‘vadanaṃ…pe… dalīyatī’’**ti. **Vadanaṃ** mukhaṃ **paṅkajāyate** padumamiva ruciraṃ ācarati. **Munindanayanadvandaṃ** sabbaññuno nettayugaḷaṃ **nīluppaladalīyati** nīluppalapattamiva ruciramācarati. Āyo ādi yesaṃ īyādīnanti ca, paṅkajamiva ruciramācarati pavattatīti ca, munindassa nayanadvandamiti ca, nīluppalassa dalamiti ca, tamiva ruciramācaratīti ca vākyaṃ. Ettha ‘‘paṅkaja’’miti ca ‘‘nīluppala’’miti ca upamānaṃ, ācaraṇakriyāya kattubhūtaṃ vadanaṃ nayanadvandañca upameyyaṃ, rucirattaṃ upamānopameyyānaṃ sadhammo, upamānopameyyānaṃ samānadhammajotako **iva**saddo, tesaṃ atthānaṃ paccayena vuttattā tesamappayogo. Evarūpesu aññesupi evameva veditabbo.

179. **Ivādī iva vā tulya-samāna nibha sannibhā;**
Yathāsaṅkāsa tulita-ppakāsa patirūpakā.

180. **Sarīsarikkha saṃvādī, virodhī sadisā viya;**
Paṭipakkhapaccanīka-sapakkho’pamito’pamā.

181. **Paṭibimba paṭicchanna-sarūpa sama sammitā;**
Savaṇṇā’bhā paṭinidhi, sadhammādi salakkhaṇā.

182. **Jayatya’kkosati hasati, patigajjati dūbhati;**
Usūyatya’vajānāti, nindati’ssati rundhati.

183. **Tassa coreti sobhaggaṃ, tassa kantiṃ vilumpati;**
Tena saddhiṃ vivadati, tulyaṃ tenādhirohati.

184. **Kacchaṃvigāhate tassa, tamanvetya’nubandhati;**
Taṃsīlaṃ, taṃ nisedheti, tassa cānukaroti’me.

179-184. **Ivādī** ivādayo nāma imeti sambandho. Ivo ca vā ca tulyo ca samāno ca nibho ca sannibho cāti dvande **iva…pe… sannibhā**. Saddamapekkhiya pulliṅgatā. Evamuparipi yathāyogaṃ. ‘‘Sadhammādī’’ti **ādi**saddena sādhāraṇasacchāyādīnaṃ pariggaho. Jayaticcādīsu kammaṃ.

179- 184. Ivādisaddagammopamādhikāre paṭhamaṃ tāva ‘‘ivādayo nāma ete’’ti dasseti **‘‘ivādi’’**ccādinā. **Ivādī**ti padassa chaṭṭhamagāthāya **ime**ti iminā sambandho, **tassa cā**ti **ca**saddaṃ yujjanaṭṭhāne yojetvā **sannibhā cā**tiādayo yojetabbā. ‘‘Sadhammādī’’ti**ādi**saddena sādhāraṇasacchāyādayo gahitā. **Nindati issatī**ti padacchedo, **ime** dvepaññāsa ivādayo nāma. ‘‘Jayati akkosati hasati’’iccādikaṃ taṃtaṃkriyāpadasaṅkhataanukāriyānaṃ anukaraṇanti katvā dvandoyeva, ‘‘sandhisamāsā addhassā’’ti [sandhisamāso tadaddhassāti (ka.)] vuttattā sandhisamāsānaṃ gāthaddhassa vinā ubhayaddhamajjhe alabbhanato **dūbhati**padato pubbeyeva samāso kātabbo, no ce, asamāsoti gahetabbo. **Tassa coreti sobhagga**miccādikampi vākyānukaraṇanti katvā tattha samāso, vākye kevalapadānīti vā gahetabbo. Imesaṃ sabbesampi **iva** saddapariyāyattā sadisatthāti sabbattha bhāvattho, avayavattho pana pākaṭoyeva.

185. **Upamānopameyyānaṃ, sadhammattaṃ vibhāvihi;**
Imehi upamābhedā, keci niyyanti sampati.

185. Ivādīnaṃ viniyogavisayaṃ dassetvā upamābhedaṃ dassetuṃ paṭijānāti ‘‘**upamāna**’’iccādi. **Kecī**ti iminā apariyantattamesaṃ [apariyantapabhedaṃ (ka.)] dasseti. Tathā ca vakkhati ‘‘pariyanto vikappāna’’ntiādi. **Niyyanti** udāharīyanti.

185. Idāni ivādisaddagammopamaṃ dassetuṃ paṭijānāti ‘‘**upamāno**’’ccādinā. Upamānopameyyānaṃ **sadhammattaṃ** samānadhammasambandho. **Vibhāvihi** pakāsakehi. **Imehi** ivādīhi saddehi jānitabbā keci upamābhedā apariyantattā **sampati** dāni laddhāvasare **niyyanti** udāharaṇamattena paṭipādīyanti.

186. **Vikāsipadumaṃ’vā’ti-sundaraṃ sugatānanaṃ;**
Iti dhammopamā nāma, tulyadhammanidassanā.

186. ‘‘**Vikāsi**’’ccādi. **Sugatānanaṃ** munindassa vadanaṃ **atisundaraṃ** accantaramaṇīyaṃ. Kimiva? **Vikāsipadumaṃva** pabujjhamānapadumaṃviya. **Iti** ayamevaṃvidhā dhammopamā nāma hoti. Kasmā? Ānanapadumānaṃ samānassa dhammassa guṇassa sundarassa lakkhaṇassa nidassanā sundarattanti paṭipādanato.

186. Udāharaṇamāha ‘‘**vikāsi**’’ccādinā. **Sugatānanaṃ** bhagavato mukhaṃ **vikāsipadumaṃva** bujjhamānapaṅkajamiva atisundaraṃ hoti. **Iti** īdisā upamā **tulyadhammanidassanā** atisundaramiti samānaguṇadassanena **dhammopamā** nāma hoti. Padumānanānaṃ sādhāraṇaguṇassa pakāsanato atisundaramiti tulyadhammo nāma hoti. Ettha padumagatatulyadhammasambandhasaṅkhātāya upamāya **iva**saddena jotiyamānattepi atisundaranti vuttattā yathāvuttopamāya dhammena yuttattā dhammopamā nāma hotīti adhippāyo.

187. **Dhammahīnā mukha’mbhoja-sadisaṃ munino iti;**
Viparītopamā tulya-mānanena’mbujaṃ tava.

187. ‘‘**Dhamma**’’iccādi. **Munino** sammāsambuddhassa mukhaṃ **ambhojena** padumena **sadisaṃ** samānaṃ. **Iti** ayaṃ dhammahīnopamā nāma sundarasaṅkhātassa guṇassa aniddiṭṭhattā, sā tu atthavasā gamyate. Kathamaññathā yujjatīti? Ettha pana **sadisa**saddo upameyyassa mukhassa visesananti mukhagatameva sadisattaṃ vadati, ambhojagataṃ tu sāmatthiyā gamyate. Evamīdisaṃ ñeyyaṃ. ‘‘**Viparīte**’’ccādi. Munīti gamyate sutattā, bho muni tava **ānanena** mukhena ambujaṃ tulyanti ayaṃ viparītopamā. Dhammahīnattepi pasiddhivipariyayenābhihitattā tannāmeneva vuttā. Evamuparipi.

187. ‘‘**Dhammahīne**’’ccādi. ‘‘Mukhambhojasadisaṃ munino’’tyayaṃ upamā. **Dhammahīnā** tulyadhammapakāsaka**sundarā**disaddahīnattā dhammahīnā nāma. Vācakābhāve tulyadhammo kathaṃ patīyatīti ce? Munino **mukhaṃ** vadanaṃ **ambhojasadisaṃ** padumasadisamiti. Ettha mukhassa ambhojasamānattaṃ mukhambhojānaṃ sādhāraṇadhamme asati kathaṃ bhavatīti? Aññathānupapattilakkhaṇasāmatthiyāti, **iva**pariyāyo **sadisa**saddo mukhassa visesanaṃ yasmā hoti, tasmā mukhagatasadisattaṃ vadati, ambhojagatasadisattaṃ pana sāmatthiyā eva viññāyate. He muni **tava** tuyhaṃ ānanena ambhojaṃ **tulyaṃ** samānanti ayaṃ viparītopamā. ‘‘Ambujena ānanaṃ tulya’’nti lokappasiddhiyā vipariyayena ‘‘ānanena ambujaṃ tulya’’nti vuttattā dhammahīnatte satipi viparītopamā nāma hoti. ‘‘Sutānumitesu sutasambandho balavā’’ti [paribhāsendusekhara 112] vuttattā ettha ‘‘munī’’ti avijjamānepi pubbaddhe ‘‘munino’’ti sutattā labbhamāno ‘‘tavā’’ti

tumhasaddasannidhānena āmantanattho viññāyati. Ettha **iva**pariyāyo **tulya**saddo ambujavisesanabhūto ambujagatasadisattaṃ vadati, ānanagatasadisattañca ambujānanānaṃ sādhāraṇadhammo ca sāmatthiyā ñāyaticcādikaṃ vuttanayena ñātabbaṃ. Uparipi pākaṭaṭṭhānaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ.

188. **Tavānana'miva'mbhojaṃ, ambhoja'miva te mukhaṃ;**
Aññamaññopamā sā'yaṃ, aññamaññopamānato.

188. **''Tava''**iccādi. **Aññamaññopamānato**ti aññamaññassa mukhassa ambhojassa ca aññamaññena taṃdvayena upamānato.

188. **''Tavānani''**ccādi. ''Ambhojaṃ tavānanamiva, te mukhaṃ ambhojamivā''ti ayamupamā. **Aññamaññopamānato** aññamaññassa upamānattā aññamaññopamā nāma hoti. Aññamaññassa upamāti ca, aññamaññassa upamānanti ca viggaho. Viggahadvayepi pubbavibhattilopo. Sabbādīnaṃ byatihāralakkhaṇena uttaravibhattilopo. Samāsalakkhaṇena aññatthassa apekkhāsiddhattā mukhāpekkhāya aññaṃ ambhojañca, ambhojāpekkhāya aññaṃ mukhañca kamena upameyyā nāma. Ambhojāpekkhāya aññaṃ mukhañca, mukhāpekkhāya aññaṃ ambhojañca upamānaṃ nāma.

189. **Yadi kiñci bhave'mbhojaṃ,**
Locanabbhamuvibbhamaṃ;
Dhāretuṃ mukhasobhaṃ taṃ,
Tave'ti abbhutopamā.

189. **''Yadi''**ccādi. Locanāni ca bhamuyo ca, tāsaṃ vibbhamo yasmiṃ, taṃ, tādisamambhojaṃ **kiñci** kimapi yadi bhave. **Ta**mīdisamambhojaṃ tava **mukhasobhaṃ** vadanakantiṃ dhāretuṃ nisijjhate. Kiṃ nvacchariyamīdisanti abbhutatthavibhāvanena vadanamambujenopamīyatīti ayamabbhutopamā ñātabbāti.

189. **''Yadi''**ccādi. **Locanabbhamuvibbhamaṃ** locanabhamūnaṃ līlāvantaṃ **kiñci ambhojaṃ** kiñci acchariyaṃ padumaṃ **yadi bhave** ce siyā, **ta**mambhojaṃ tava **mukhasobhaṃ** vadanakantiṃ dhāretuṃ samattho hoti. **Iti** īdisī upamā **abbhutopamā** abbhutadhammapakāsakattā abbhutopamā nāma. Ettha avijjamānopi vijjamānattena parikappito padumagato locanabbhamuvibbhamasambandho ambhojavisesanena ''locanabbhamuvibbhama''nti iminā jotito. Tasmā ambhojaṃ locanabbhamuvibbhamasambandhasaṅkhataupamāya jotakattā nissitavohārena upamā, mukhaṃ upameyyanti mukhagato locanabbhamuvibbhamasambandho yadi mukhe na bhaveyya, tādisaṃ mukhasobhaṃ dhāretuṃ kathaṃ samatthoti sāmatthiyā ñāyati. Locanabbhamuvibbhamasaṅkhātasādhāraṇadhammo pana ''locanāni ca bhamuyo ceti ca, tāsaṃ vibbhamo yasmi''nti ca viggahe nipphannena bhinnādhikaraṇaaññapadatthasamāsena guṇībhūtassapi gahitattā viññāyati [gahaṇassa viññāyamānattā (ka.)].

190. **Sugandhi sobhasambandhi, sisiraṃsuvirodhi ca;**
Mukhaṃ tava'mbujaṃve'ti, sā silesopamā matā.

190. **''Sugandhi''**ccādi. Tava mukhaṃ ambhojamiva **sisiraṃsuno**candassa **virodhi** paccanīkaṃ, mukhaṃ taṃsamānakantittā ambujañca tadudaye saṅkocabhajanato. **Sobhasambandhi** kantiyuttaṃ, mukhamambujañca. Sugandho assa atthīti **sugandhi** ca dvayamapīti evaṃ silesapariggahena mukhambujānaṃ upamāyogato **sā** yathāvuttā silesopamā matā.

190. **''Sugandhi''**ccādi. Tava mukhaṃ ambhojamiva **sisiraṃsuvirodhi** candassa viruddhaṃ hoti tulyattā. Padumaṃ pana candodayena attano saṅkocanattā tassa viruddhaṃ hoti. **Sobhasambandhi** ca anaññasādhāraṇamukhagatakantisambandhayuttañca hoti. Padumaṃ pana padumagatakantisambandhinā yuttaṃ hoti. **Sugandhi** ca catujjātisugandhavahanato […vamanato (ka.)] sugandhi ca hoti. Ambujaṃ pana padumasugandheneva yuttaṃ hoti. **Iti** īdisī upamā **silesopamā** ekapadātihitaubhayatthalakkhaṇena silesavasena vuttattā silesopamā nāma hoti. Sisirā sītalā aṃsu kanti asseti ca, tassa virujjhati sīleneti ca, paccayasāmatthiyavasena dvinnaṃ dvinnaṃ

atthānaṃ labbhanato silissati aparopi attho ettha alaṅkāreti ca, silesavasena vuttā upamāti ca viggaho. Ettha sugandho ca sotasambandho ca sisiraṃsuvirodhittañceti ime upamānopameyyānamambujamukhānaṃ tulyadhammo, tesu ambujagatatulyadhammasambandho sadhammattā upamā nāma hoti, sā ambujasambandhinā **iva**saddena jotitā, mukhagatatulyadhammo pana assatthitassīlatthe katapaccaye satipi sāmatthiyāyeva gamyate.

191. **Sarūpasaddavāccattā, sā santānopamā yathā;**
Bālā'vu'yyānamālā'yaṃ, sālakānanasobhinī.

191. **''Sarūpa''**iccādi. Ayamuyyānamālā **bālāva** itthī viya. Kathaṃ? **Sālakānanasobhinī** bālā tāva sahālakena kesasannivesavisesena vattate sālakamānanaṃ tena sobhate. **Sālakānanasobhinī** uyyānamālāpi sālānaṃ rukkhavisesānaṃ kānanena gahanena sobhate, evarūpā **sā** tādisī santānopamā ākhyāyate, kasmā? Silesopamattasabhāvepi **sarūpena** sadisena **saddena** ''sālakānanasobhinī''tvevaṃvidhena saddasantānena visesabhūtena **vāccattā** pakāsiyattā tassāiti gamyate. **Yathe**ti nidassane.

191. **''Sarūpe''**ccādi. **Sarūpasaddavāccattā** tulyasutiyā acchinnasambandhavacanamālāya vuccamānattā **sā** upamā santānopamā nāma hoti, silesatte satipi katasamāsehi padasantānehi vuccamānattā santānopamā nāma hotīti adhippāyo. **''Yathe''**ti udāharati. **Ayaṃ uyyānamālā** esā uyyānapanti **sālakānanasobhinī** alakasaṅkhātakesasannivesasahitena mukhena sobhamānā **bālāva** aṅganā iva **sālakānanasobhinī** sālavanehi sobhamānā hoti. Upamānopameyyānaṃ samānaṃ rūpaṃ yesanti ca, sarūpā ca te saddā ceti ca, tehi vāccā upamāti ca, tassā bhāvoti ca, santānena yuttā upamāti ca, uyyānānaṃ mālāti ca, saha alakena vattamānanti ca, tañca taṃ ānanañcāti ca, tena sobhati sīlenāti ca, sālānaṃ kānananti ca, tena sobhati sīlenāti ca vākyaṃ.

192. **Khayī cando bahurajaṃ, padumaṃ tehi te mukhaṃ;**
Samānampi samukkaṃsī-tya'yaṃ nindopamā matā.

192. **''Khayī''**iccādi. Cando **khayī** khayo accayo yasseti, padumaṃ **bahurajaṃ** bahūni rajāni parāgāvayavā yasminti, **tehi** evaṃbhūtehi candapadumehi kantiādinā **samānampi** sadisampi santaṃ tava mukhaṃ **samukkaṃsi** paramukkaṃsavantaṃ, **khaya**saddassa ca rajassa ca dosepi vattanato, saddacchalena khayassa dosarūpassa bahurajattassa ca tatthābhāvatoti. **Iti** evarūpā ayaṃ nindopamā matā ninditena candādinā khayassopamitattā.

192. **''Khayi''**ccādi. **Cando khayī** pāṭipadato paṭṭhāya dine dine ekamekāya kalāya sūriyassa āsannahetu khīyanasabhāvayutto hoti, **padumaṃ bahurajaṃ** bahureṇusamannāgataṃ hoti, **tehi** candapadumehi **samānampi** kantisugandhādīhi sadisampi **te mukhaṃ** tavānanaṃ **samukkaṃsi khayaraja**saddehi dosassāpi vāccattā saddacchalehi gamyamānassa tādisassa dosassa mukhe avijjamānattā adhikukkaṃsaguṇavantaṃ hoti, **iti** īdisī **ayaṃ** upamā nindopamā ninditā**naṃ** candapadumānaṃ mukhassa upamitāti nindopamā nāma hoti, mukhavisesanena **iva**saddapariyāyena **samāna**saddena mukhagatasadhammo jotito hoti, upamāsaṅkhatacandapadumagatasadhammopi dvīsu tulyadhammopi sāmatthiyā gamyate, **api**saddo cettha vattabbantarasamuccaye, samukkaṃsoti vattabbantaro.

193. **Asamattho mukheni'ndu, jina te paṭigajjituṃ;**
Jaḷo kalaṅkī'ti ayaṃ, paṭisedhopamā siyā.

193. **''Asamattho''**iccādi. Jina te mukhena **jaḷo** sīto akusalo ca kalaṅko migalañchanalakkhaṇo doso assa atthīti **kalaṅkī**. Saddacchalena dosakathanaṃ. Tādiso **indu** cando **paṭigajjituṃ** vivadituṃ asamattho, mukhantu visadaṃ alaṅkatañceti kathamanenāyaṃ sadisoti nisedhadvārena sadhammatāva gammate, ayaṃ paṭisedhopamā siyā.

193. **''Asamattho''**ccādi. He **jina te** tuyhaṃ mukhena **paṭigajjituṃ** vivadituṃ **jaḷo** sītalo avisado **kalaṅkī** sasalakkhaṇo vā sadoso vā **indu** cando asamattho hotīti, **ayaṃ** edisī upamā paṭisedhopamā nāma. Kalaṅko assa atthīti vākyaṃ. Ettha visadena kalaṅkarahitena mukhena sītalo

avisado sadoso cando samāno bhavitumasamatthoti evaṃ paṭisedhadvayena indamukhasaṅkhātānaṃ upamānopameyyānaṃ tulyadhammasambandhassa pakāsitattā satipi nindopamābhāve paṭisedhopamā nāma hotīti adhippāyo. ‘‘Paṭigajjitu’’nti idaṃ candassa visesanattā candagatasadhammaṃ joteti.

194. **Kacchaṃ candāravindānaṃ, atikkamma mukhaṃ tava;**
Attanāva samaṃ jāta-mitya’sādhāraṇopamā.

194. **‘‘Kaccha’’**miccādi. Candassa aravindassa ca **kacchaṃ** padaviṃ atikkamma avatthariya tesa’mavakaṃsato [avatthuyatesamaṇaṃsato (ka.)], tava mukhaṃ attano sarūpeneva samaṃ jātamiti evarūpā asādhāraṇatābhidhānena sadisattapatītiyā asādhāraṇopameti nigadyate.

194. **‘‘Kaccha’’**miccādi. He muni tava mukhaṃ **candāravindānaṃ** lokapūjitānaṃ sasiambujānaṃ **kacchaṃ** padaviṃ avatthaṃ vā atikkamma attano atulyattena attanā eva samānattavatthuno abhāvā samaṃ jātaṃ, **iti** īdisā upamā **asādhāraṇopamā** atulyadhammabhāvassa pakāsanato asādhāraṇopamā nāma hoti. Iha upamābhūtānaṃ candāravindānaṃ mukhassa hīnabhāvapaṭipādanadvārena candāravindehi mukhaṃ tulyanti paññāpanato candāravindā asādhāraṇopamā nāma hoti. **Sama**saddo mukhagatassa sādhāraṇadhammaṃ joteti. Sesaṃ suviññeyyaṃ.

195. **Sabbambhojappabhāsāro, rāsibhūtova katthaci;**
Tavā’nanaṃ vibhātīti, hotā’bhūtopamā ayaṃ.

195. **‘‘Sabba’’**iccādi. **Katthaci** ekaṭṭhāne rāsibhūto sabbesamambhojānaṃ pabhāsārova tavānanaṃ vibhātīti evaṃbhūtā ayaṃ abhūtopamā hoti.

195. **‘‘Sabba’’**miccādi. **Katthaci** ṭhāne rāsibhūto **sabbambhojappabhāsārova** sakalapadumānaṃ uttamakantipuñjo viya tavānanaṃ **vibhāti** visesena pabhāti, **iti** īdisī upamā **abhūtopamā** avijjamānavatthuno upamitattā abhūtopamā nāma hoti. Arāsi rāsibhūtoti viggaho. Ettha yojanāvibhūto tādisapabhāsārābhāvato avijjamānatthena parikappito.

196. **Patīyate’tthagammā tu, saddasāmatthiyā kvaci;**
Samāsappaccayevādi-saddayogaṃ vinā api.

196. Atthagammopamaṃ dasseti **‘‘patīyate’’**iccādi. **Atthagammā** tu’pamā **kvaci** kismiñci ṭhāne samāsādisaddānaṃ yogaṃ vinā api saddānaṃ payogavisesādigāḷhena aññathānupapattilakkhaṇena sāmatthiyena patīyate.

196. Tividhaṃ saddagammopamaṃ dassetvā idāni atthagammopamaṃ dasseti **‘‘patīyate’’**tyādinā. **Atthagammā tu** atthagammopamā pana **kvaci** ṭhāne samāsapaccayevādisaddayogaṃ **vināpi** tesaṃ saddānaṃ sambandhaṃ hitvāpi **saddasāmatthiyā** sambandhe payuttāvasesasaddānaṃ atthasattiyā patīyate. Saddānaṃ sāmatthiyanti viggaho.

197. **Bhiṅgāne’māni cakkhūni, nā’mbujaṃ mukha’mevi’daṃ;**
Subyattasadisattena, sā sarūpopamā matā.

197. Udāharati **‘‘bhiṅge’’**ccādinā. Na bhiṅgā ete, kiñcarahi cakkhūnimāni, nambujametaṃ, kintu mukhamevidanti evarūpā sā sarūpopamā matā bhiṅgādīnamaviparītasarūpassa dīpanato. Tenāha **‘‘subyatte’’**tyādi. **Subyattena** bhiṅgacakkhūnaṃ ambujamukhānañca pariphuṭena **sadisattena** cañcalattakantyādilakkhaṇena tenevābhedasaṅkāpubbameva vivecitaṃ aññatra cakkhādīsu yaṃ bhiṅgādiññāṇamuppannaṃ, tassa paccakkhānato upamājotakānamivādīnamabhāvepi bhiṅgalocanādīnaṃ sadisattaṃ patīyate sāmatthiyato. Evamuparipi yathāyogaṃ.

197. Idāni udāharaṇamāharati ‘‘**bhiṅgāni**’’ccādinā. Imāni **bhiṅgāni** bhamarā na bhavanti, kiñcarahi cakkhūni. Ambujaṃ na idaṃ padumaṃ na hoti, kintu mukhamevāti. Īdisī sā upamā **subyattasadisattena** supākaṭena bhiṅgalocanānaṃ ambujamukhānañca tulyabhāvena sarūpopamā nāma hoti. Ettha samāsapaccayaivādisaddapayogābhāvepi ‘‘bhiṅgānemāni cakkhūni’’ccādinā cakkhumukhesu bhiṅgaambujanti viparītapavattabuddhiṃ paṭisedhetvā cakkhumukhavidhānato cañcalattakantimattādīsu subyattaṃ tulyattaṃ vinā cakkhumukhesu bhiṅgambujabuddhiṃ kīdisamuppajjatīti aññathānupapattilakkhaṇasāmatthiyā upamānabhūtānaṃ bhiṅgambujānaṃ upameyyabhūtānaṃ cakkhumukhānañca sadisattaṃ ñāyati. Suṭṭhu byattaṃ pākaṭanti ca, tañca taṃ sadisattañcāti ca, samānaṃ rūpaṃ sabhāvo yassā upamāyāti ca, sā ca sā upamā cāti ca vākyaṃ.

198. **Mayeva mukhasobhā’sse-tyala’mindu vikatthanā;**
Yato’mbujepisā’tthīti, parikappopamā ayaṃ.

198. ‘‘**Mayevi**’’ccādi. **Indu** canda, **assa** munino **mukhasobhā** vadanajuti **mayeva,** nāññatrāti evarūpā **vikatthanā** atthapasaṃsanena **ala**miti paṭisedho. Kimiti? **Yato** yasmā kāraṇā sā mukhasobhā ambujepi na kevalamindumhi **atthi,** no natthīti asatopi tathā vikatthanassa parikappanato vadanamindunopamīyatīti evarūpā ayaṃ parikappopamā.

198. ‘‘**Maye**’’ccādi. He indu **assa** imassa lokasāmino **mukhasobhā** vadanakanti ekake mayi eva, īdisī vikatthanā attasilāghena **alaṃ** nippayojanaṃ. Kasmāti ce? Yato **sā** mukhasobhā ambujepi atthi, tasmāti. **Iti** īdisā ayaṃ upamā parikappopamā nāma hoti. **Yato**ti aniyamaniddiṭṭhakāraṇaṃ pana ambujepi sā atthīti dassiyamānaṃ padumepi tassa atthittameva. Parikappanāya vuttā upamāti viggaho. Idha candassa avijjamānavikatthanassa vijjamānattena parikappanato sadhammajotakasaddantare asatipi upamānabhūtainduno ca upameyyabhūtamukhassa ca sadisattaṃ imesaṃ dvinnaṃ sadisattaṃ vinā vattuno tādisakappanā kathaṃ hotīti imāya atthasattiyā gamyate.

199. **Kiṃ vā’mbuja’ntobhantāli,**
Kiṃ lolanayanaṃ mukhaṃ;
Mama dolāyate citta-
Micca’yaṃ saṃsayopamā.

199. ‘‘**Kiṃ vā**’’iccādi. Anto bhantā alī bhamarā yasmiṃ, tamīdisamambujaṃ kiṃ vā. Lolāni capalāni nayanāni yasmiṃ, tādisaṃ vā. Jina tavedaṃ mukhaṃ kinti mama cittaṃ **dolāyate** dolevācarati. Evaṃ pakkhadvayapariggahena saṃsayatīti attho. **Iccaya**mīdisī saṃsayavesena ambujamukhānamopamāvagamā saṃsayopamā.

199. ‘‘**Kiṃ vā’mbuje**’’ccādi. **Antobhantāli** abbhantare bhamamānabhamaravantaṃ ambujaṃ kiṃ vā, tuyhaṃ **lolanayanaṃ** cañcalanettaṃ mukhaṃ kiṃ vāti mama cittaṃ **dolāyate** ubhayasambhamajananato dolā viya hoti. **Iti ayaṃ** evarūpā upamā **saṃsayopamā** dvinnaṃ sadisattassa saṃsayena pakāsitattā saṃsayopamā nāma hoti. Anto bhantā alī yasminti ca, lolāni nayanāni yasminti ca, dolā viya ācaratīti ca, saṃsayena vuttā upamāti ca viggaho. Ihāpi sadhammapakāsake saddantare asatipi yathāvuttavisesanadvayena visiṭṭhānaṃ dvinnaṃ ambujamukhānaṃ saṃsayanimitte tulyatte asati kathaṃ saṃsayo uppajjatīti iminā sāmatthiyeneva tulyadhammasambandho gamyate.

200. **Kiñci vatthuṃ padassetvā,**
Sadhammassā’bhidhānato;
Sāmyappatītisabbhāvā,
Pativatthūpamā yathā.

200. ‘‘**Kiñci**’’iccādi. **Kiñci vatthu**micchitaṃ sambuddhādikaṃ upadassetvā **sadhammassa** tena vatthunā kenaci ākārena sadisassa aññassa vatthuno abhidhānato **sāmyassa** tesaṃ dvinnaṃ sadisattassa **patītiyā** avasāyassa **sambhāvā** vijjamānattena pativatthūpamā vuccate. Pativatthunā tathāvidhenādhigatassa vatthuno tulyatā paṭipāditā. **Yathe**tyudāharati.

200. ‘‘**Kiñci**’’ccādi. **Kiñci vatthu**micchitaṃ jinādikiñcipadatthaṃ **upadassetvā** paṭhamaṃ nidassetvā **sadhammassa** paṭipādanīyaatthena saha kiñci ākārena sadisabhāvassa kassaci vatthuno **abhidhānato** kathanato **sāmyappatītisabbhāvā** sadisatāsambandhino parijānanassa vijjamānattā **pativatthūpamā** vatthuno upaṭṭhitassa jinādipadatthassa tulyatthapakāsanato nāmena pativatthūpamā nāma. Samāno dhammo yassa vā pārijātādino iti ca, samānānaṃ tulyānaṃ upamānopameyyānaṃ bhāvoti ca, sāmyassa patīti ca, sāmyappatītiyā sabbhāvoti ca, pativatthunā vuttā upamāti ca vākyaṃ. **Yathā**ti udāharati.

201. **Janesu jāyamānesu,**
Ne’kopi jinasādiso;
Dutiyo nanu nattheva,
Pārijātassa pādapo.

201. ‘‘**Janesu**’’ccādi. Jāyamānesu janesu majjhe ekopi jano guṇavā **jinasādiso** sammāsambuddhasamāno na vijjatītyekaṃ tāva vatthu upadassitaṃ, **dutiyo** iccādi pativatthūpamadassanaṃ, **nanū**tyanumatiyaṃ, **pārijātassa** dibbarukkhavisesassa **dutiyo** samāno pādapo nattheva. Pārijātoyeva rukkhajātīsu uttamo, tathā jino janesūti.

201. ‘‘**Janesu**’’ccādi. Jāyamānesu janesu ekopi **jinasādiso** sambuddhasadiso natthi, **pārijātassa** rukkhassa **dutiyo** tena samo dutiyo **pādapo** rukkho natthi eva nanu, **nanū**ti anuññāyaṃ. Tena sabbaññuno aññena atulyabhāvaṃ anujānāti. Iha pārijātarukkhassa aññehi rukkhehi uttamattañca buddhassa aññesu sattesu uttamattañcāti idaṃ dvayaṃ upamānopameyyabhūtānaṃ dvinnaṃ vatthūnaṃ sāmyaṃ nāma, etaṃ sāmyaṃ vuttatthassa samatthanavasena pativatthubhūtapārijātassa rukkhehi asamānattakathaneneva jotitaṃ hoti.

202. **Vākyattheneva vākyattho,**
Yadi kocyu’pamīyate;
Ivayuttaviyuttattā,
Sā vākyatthopamā dvidhā.

202. Vākyatthavisayopamaṃ dasseti ‘‘**vākyatthenevi**’’ccādinā. **Vākyattho** kriyākārakasambandhaviseso, teneva, na padatthamattena **vākyattho** vuttalakkhaṇo **koci** vattumicchito koci yadi **upamīyate** sadiso kathyate, sā vākyatthopamā dvidhā bhijjate. Kathaṃ? Yuttā ca viyuttā ca **yuttaviyuttā, ivena** atthaniddesoyaṃ yuttaviyuttā upamā, tassā bhāvā kāraṇā dvidhāti adhikataṃ.

202. Idāni vākyatthavisayopamaṃ dasseti ‘‘**vākyatthe**’’ccādinā. **Vākyattheneva** kriyākārakasambandhavisesasaṅkhatasamudāyabhūtena vākyatthena **koci** vattumicchito yo koci **vākyattho** vuttalakkhaṇo yadi **upamīyate** sadisabhāvena kathīyate, **sā** upamā **vākyatthopamā** nāma hoti. **Ivayuttaviyuttattā iva**yuttaviyuttavasena **dvidhā** dvippakārā. Ettha ‘‘ivā’’ti **ivā**dīnamatthassa gahitattā **iva**saddopi tappariyāyasaddāpi gayhante.

Ivayutta

203. **Jino saṃklesatattānaṃ,**
Āvibhūto janāna’yaṃ;
Ghammasantāpatattānaṃ,
Ghammakāle’mbudo viya.

203. Udāharati ‘‘**jino**’’iccādi. Saṃklesehi dasavidhehi **tattānaṃ** santāpaṃ anuppattānaṃ janānaṃ ayaṃ **jino** sammāsambuddho **āvibhūto** katakiccattā sammāsambodhādhigamena loke pātubhūto. Ekaṃ tāva vākyamupameyyabhūtaṃ. Kimivetyāha ‘‘**ghamme**’’ccādi. Ghammasantāpena tattānaṃ janānaṃ **ghammakāle** gimhānasamaye **ambudo** megho viyāti dutiyavākyamupamānabhūtamityayamivayuttā vākyatthopamā. Ettha pubbuttaravākyatthānaṃ visesyavisesanabhāvo ekavākyatthattāva veditabbo. Evamuparipi.

203. Udāharati **‘‘jino’’**ccādinā. **Ayaṃ jino** eso jitapañcamāro satthā **saṃklesatattānaṃ** anekappakāra kilesasantāpatattānaṃ janānaṃ **āvibhūto** katakicco hutvā sabbaññutaññāṇādhigamena loke upaṭṭhito. Kena santattassa kassaci kimiveti ce? Ghammasantāpatattānaṃ janānaṃ **ghammakāle** gimhasamaye **ambudoviya** megho iva. Iha uttaravākyattho bhedakattā visesanaṃ hoti, pubbavākyattho pana bhedyattā visesyo hoti. Evaṃ vākyabhede satipi vākyattho ekoveti daṭṭhabbo. Evamuttaratrāpi. Uttaravākye ivasaddo tasmiṃyeva guṇaguṇīpadatthānaṃ sadisattaṃ dīpeti, pubbavākye guṇaguṇīnaṃ sadisattaṃ pana uttaravākyatthassa pubbavākyena samānattaṃ vinā aññathānupapattiyā ñāyati. Saṃklesehi tattāti ca, ghammo eva santāpoti ca, tena tattāti ca, ghammo eva kāloti ca vākyaṃ.

Ivaviyutta

204. **Munindānana’mābhāti, vilāsekamanoharaṃ;**
Uddhaṃ samuggatassāpi, kiṃ te canda vijambhanā.

204. Dutiyamāha **‘‘muninda’’**iccādinā. Vilāsena **eka**matulyaṃ manoharaṃ dutiyassa tādisassābhāvato munindānanaṃ **ābhāti** atisayena sobhateti ekaṃ tāva vākyamupameyyabhūtaṃ. Bho **canda uddhaṃ** gaganatalaṃ **samuggatassāpi** abbhuṭṭhitassāpi **te** tava **vijambhanā** sāhaṃkāraparibbhamanena **kiṃ payojanaṃ** na kiṃpi, taṃsadisasobhāsampattiyābhāvato. Asadisattaṃ munindānanassa tassa tatopi uddhamuggacchato vilāsamattameva [piyāsamattameva (ka.)] phalasambhavatoti dutiyavākyamupamānabhūtaṃ. Tathā hettha sabbathā sadisatāpatītiyā kariyamānānamuggamanavijambhanānaṃ paṭikkhepena kathañcipi mukhacandānaṃ sādhammapatīti upamāvagamoti ayamivaviyuttavākyatthopamā.

204. Idāni ivaviyuttavākyatthopamaṃyeva udāharati **‘‘munindānani’’**ccādinā. **Vilāsekamanoharaṃ** līlāya atulyaṃ tatoyeva manoharaṃ **munindānanaṃ** sabbaññuno vadanaṃ **ābhāti** atidibbati, tasmā he **canda uddhaṃ** uccaṃ nabhaṃ samuggatassāpi **te** tuyhaṃ **vijambhanā** ahaṃkārena paribbhamanena kiṃ payojanaṃ. Iha pubbavākyatthassa uttaravākyattho ivaviyuttopamā nāma hoti. Tathā hi ‘‘sabbathā mukhena sadiso bhavāmī’’ti mānaṃ karontassa candassa gaganatalārohopi vijambhanañceti imesaṃ dvinnaṃ paṭikkhepena mukhacandānaṃ vilāsekamanoharattaṃ kantimattasaṅkhātasadisattaṃ ivādīnamabhāvepi viññāyatīti katvā uttaravākyattho pubbavākyatthassa upamā ca visesanañca hoti. Vilāsena ekamatulyanti ca, tañca taṃ manoharañcāti ca viggaho. **Api**saddo sambhāvanattho.

205. **Samubbejeti dhīmantaṃ, bhinnaliṅgādikaṃ tu yaṃ;**
Upamādūsanāyā’la-metaṃ katthaci taṃ yathā.

205. Dosaparicchede duṭṭhālaṅkatītimupamālaṅkāradūsanaṃ dassetumāha **‘‘samubbejeti’’**ccādi. Yaṃ bhinnaliṅgādikaṃ tu, **ādi**saddena bhinnavacanahīnatāadhikatādīnaṃ pariggaho. **Tu**saddo atthajotako, tathāpīti attho. **Dhīmantaṃ** medhāviṃ **samubbejeti** na pīṇeti, **etaṃ** bhinnaliṅgadikaṃ **katthaci** na sabbattha **upamādūsanāya** virodhatthaṃ **alaṃ** samatthaṃ. **‘‘Taṃ yathe’’**ti udāharati.

205. Dosaparicchede dosānamanuddesāvasāne niddiṭṭhāya duṭṭhālaṅkatiyā dassetabbaudāharaṇe –

‘‘Duṭṭhālaṅkaraṇaṃ tetaṃ, yatthālaṅkāradūsanaṃ;
Tassālaṅkāraniddese, rūpamāvibhavissatī’’ti.

Katapaṭiññānusārena idāni dassetumāha **‘‘samubbejeti’’**ccādi. **Yaṃ bhinnaliṅgādikaṃ tu** vakkhamānaṃ yaṃ bhinnaliṅgavacanādikaṃ pana **dhīmantaṃ** paññavantaṃ kaviṃ **samubbejeti** ‘‘evaṃ nāma vattabbaṃ siyā’’ti ubbegaṃ janeti, **etaṃ** bhinnaliṅgādikaṃ **upamādūsanāya** yathāvuttaupamāvināsanatthaṃ **katthaci** ‘‘itthīvāyaṃ jano yāti’’iccādivattabbavisayato aññattha **alaṃ** samatthaṃ. **‘‘Taṃ yathā’’**ti udāharati. Bhinnaṃ visadisañca taṃ liṅgañceti ca, taṃ ādi yassa visadisavacanādinoti ca, upamāya dūsanamiti ca vākyaṃ.

206. **Haṃsīvā'yaṃ sasī bhinna-**
Liṅgā'kāsaṃ sarāniva;
Vijātivacanā hīnā,
Sā'va bhatto bhaṭo'dhipe.

206. **''Haṃsīvāya''**nti ayaṃ **sasī** cando **haṃsīva** haṃsīsadiso. **Bhinnaliṅgā** bhinnaliṅgopamā. ''Ākāsaṃ sarānivā''ti **vijātivacanā** visadisavacanopamā. ''Bhaṭo **adhipe** sāmini sāva bhatto''ti **hīnā** hīnopamā kukkurassa hīnena jātyādinā adhikassa upamitattā.

206. **''Haṃsi''**ccādi. Ayaṃ **sasī** cando **haṃsī iva** haṃsidhenūva hoti. Iccādikopamā **bhinnaliṅgā** upameyyato bhinnaliṅgattā bhinnaliṅgopamā nāma hoti. **Ākāsaṃ** nabhaṃ sarānivāti ayaṃ **vijātivacanā** upameyyena visadisavacanattā vijātivacanopamā nāma hoti. **Adhipe** sāmini **bhaṭo** sevako **sāva** sunakho iva bhattoti ayaṃ **hīnā** jātihīnena sunakhena uttamassa purisassa upamitattā hīnopamā nāma hoti. Bhinnaṃ liṅgametissāti ca, vividhā jāti sabhāvo asseti ca, vijāti vacanaṃ assā upamāyāti ca viggaho.

207. **Khajjoto bhānumālīva,**
Vibhātītyadhikopamā;
Aphuṭṭhatthā balambhodhi,
Sāgaro viya saṃkhubhi.

207. **''Khajjoto''**iccādi. Khajjoto **bhānumālīva** sūriyo viya vibhātītya**dhikopamā** adhikena hīnassa upamitattā. **Balambhodhi** senāsāgaro sāgaro viya saṃkhubhīti aphuṭṭhatthopamā ''balambhodhī''ti rūpakena senāya mahantattāvagamato puna ''sāgaro viyā''ti upamāya kassaci visesatthassa asaṃphuṭṭhattā.

207. **''Khajjoto''**ccādi. ''Khajjoto bhānumālīva vibhātī''ti ayaṃ **adhikopamā** adhikāya upamāya upamitattā adhikopamā nāma hoti. **''Balambhodhi** senāsamuddo sāgaro viya saṃkhubhī''ti ayaṃ **aphuṭṭhatthā** senāya mahattaṃ ''balambhodhī''ti tirobhūtaupamāyeva avagataṃ, tasmā puna ''sāgaro viyā''ti upamāya phusitabbatthassābhāvā aphuṭṭhatthopamā nāma hoti. Aphuṭṭho attho etissāti ca, balaṃ eva ambhodhīti ca vākyaṃ.

208. **Cande kalaṅko bhiṅgove-**
Tyu'pamāpekkhinī ayaṃ;
Khaṇḍitā keravākāro,
Sakalaṅko nisākaro.

208. **''Cande''**iccādi. Kalaṅko bhiṅgo viyātyayamupamā ''cande kusumagacchasadise'' ityupamantaramapekkhateti yato cande bhiṅgo na sambhavati, pupphagacche tu sambhavatīti ayamupamā upamāpekkhinī. **Sakalaṅko** sasalakkhaṇo **nisākaro** cando **keravākāro** kumudasannibhoti khaṇḍitopamā keravassa antokaṇhattaṃ paṭipādetuṃ ''sabhiṅgakeravākāro''ti vattabbattā.

208. **''Cande''**ccādi. ''Cande kalaṅko bhiṅgo ivā''ti ayaṃ **upamāpekkhinī** candassaupamābhūtapupphagacchakādiapekkhanato upamāpekkhinī nāma hoti. Cande bhiṅgapavattiyā abhāvato tassa visayabhūtapupphagacchakādi candassa upamattena gahetvā avuttattā duṭṭhāti adhippāyo. **Sakalaṅko** kalaṅkasahito **nisākaro** cando **keravākāro** kumudasadisoti ayaṃ **khaṇḍitā** candagataṃ kaṇhattaṃ pakāsetuṃ ''sabhiṅgakeravākāro''ti vattabbe bhiṅgopamābhāvassa khaṇḍitattā khaṇḍitopamā nāma hoti. Upamaṃ apekkhatīti ca, khaṇḍaṃ itā gatāti ca, khaṇḍena itā yuttā vāti ca, keravassākāro asseti ca, saha kalaṅkena vattatīti ca vākyaṃ.

209. **Iccevamādirūpesu, bhavanti vigatādarā;**
Karonti cā'daraṃ dhīrā, payoge kvacideva tu.

209. Vuttaṃ nigameti **''icceva''**mādinā. **Rūpesu** payogesu. Vigato apagato ādaro sambhāvanā

yesaṃ tathā bhavanti. Kiṃ bhinnaliṅgādikaṃ niyamenānādaraṇīyameva, aniyameneti [niyameneti (ka.)] ce gayhūpagampi atthīti āha ‘‘karonti’’ccādiṃ. Kvacideva tu payoge **dhīrā** kavayo ādaraṃ karonti cāti. **Ca**saddo vattabbantaratthaṃ samuccinoti.

209. **‘‘Icce’’**ccādi. **Iti** anantaraṃ niddiṭṭhesu **evamādirūpesu** payogesu dhīrā vigatādarā bhavanti. Imeyeva dhīrā kvacideva tu payoge bhinnaliṅgādike ādaraṃ karonti ca. Iti evaṃ ayaṃ pakāro ādi yesamiti ca, tāni ca tāni rūpāni ceti ca, vigato ādaro yesamiti ca viggaho. **Ca**saddo vākyantarasamuccaye. Tasmā vigatādaratthena aññamādarakaraṇaṃ vuccamānakathāsantatiṃ ākaḍḍhati.

210. **Itthīvā’yaṃ jano yāti,**
Vadatyesā pumā viya;
Piyo pāṇā ivā’yaṃ me,
Vijjā dhanamiva’ccitā.

210. Udāharati **‘‘itthi’’**ccādi. Ayaṃ jano itthīva yāti kriyānuvattito. **Esā** itthī **pumāva** puriso viya vadati tādisassa pāgabbhiyayogato. Ettha liṅganānattamupamānopameyyānaṃ. **Aya**micchito koci me pāṇā iva **piyo** iṭṭho, **vijjā** byākaraṇādayo dhanamiva **accitā** rāsikatāti vacanabhedo.

210. Idāni bhinnaliṅgānaṃ gahetabbavisayaṃ dasseti **‘‘itthīvā’ya’’**miccādinā. Ayaṃ jano **itthīva** avisadagamanena mahilā viya yāti. **Esā** itthī **pumā viya** tādisapāgabbhiyayuttattā puriso viya vadatīti. Iha dvinnaṃ upamānopameyyānaṃ liṅgabhede satipi kavayo ādaraṃ karonti. **Ayaṃ** puriso **me** mama **pāṇā iva** [pāṇā iva jīvo iva (ka.)] āyavova piyo. **Accitā** sañcitā **vijjā** byākaraṇanighaṇṭuādayo dhanamiva hontīti. Ettha upamānopameyyānaṃ vacanato visesatte satipi iṭṭhameva.

211. **Bhavaṃ viya mahīpāla, devarājā virājate;**
Ala’maṃsumato kacchaṃ, tejasā rohituṃ ayaṃ.

211. Hīnādhikamuttamudāharaṇamāha **‘‘bhavaṃ viyi’’**ccādi. **Mahīpāle**tyāmantanaṃ, devarājā bhavaṃ viya virājate. Iti hīnenāpi hoti. Evaṃvidhe samucite visaye liṅgavacanabhedādikaṃ nopamaṃ dūsetīti [dassetīti (ka.)].

211. **‘‘Bhava’’**miccādi. **Mahīpāla** bho rāja, **devarājā** sakko devarājā bhavaṃ viya virājateti. Ettha sakkamupādāya ‘‘bhavaṃ viyā’’ti hīnattepi iṭṭhameva. **Ayaṃ** rājā **aṃsumato** sūriyassa **kacchaṃ** padaviṃ tejasā **ārohituṃ** pattuṃ **alaṃ** samatthoti. Ettha tejasā adhikopi sūriyo upamābhūto iṭṭhova, ‘‘kacchaṃ ārohitu’’nti **iva**saddapariyāyo. Īdisaṃ bhinnaliṅgādikopamādikaṃ upamādūsanaṃ na karoti.

212. **Upamānopameyyānaṃ, abhedassa nirūpanā;**
Upameva [upamāva (sī. ka.)] **tirobhūta-bhedā rūpakamuccate**.

212. Rūpakaṃ nirūpayati **‘‘upamāne’’**ccādinā. Upamānopameyyānaṃ yathāvuttānaṃ **abhedassa** nānattābhāvassa **nirūpanā** āropanena upamānopameyyānamabhedaṃ rūpayati dassetīti **rūpaka**muccate. Upamānassa upamānopameyyānamabhedāropanena **tirobhūto** apākaṭo **bhedo** nānattaṃ yassāti tādisī **upameva** yathāvuttalakkhaṇā **rūpaka**muccate ‘‘rūpaka’’nti. ‘‘Padambuja’’nti ettha padameva ambujasadisattā ambujaṃ rupyate. Ityupameyyopamānabhūtānaṃ padambujānamabhedāropanena upamānopameyyagatasādhammasaṅkhātāyapi upamāya bhedo vijjamānopi tirohito. Na tu āvibhūto [abbhuto (ka.)] ‘‘padaṃ ambujamive’’ti. Sā copamā tathāvidhā upamānopameyyānamabhedamāyāti nāmāti rūpakamuccateti adhippāyo.

212. Idāni uddiṭṭhakkamena rūpakālaṅkāraṃ dasseti **‘‘upamāno’’**ccādinā. **Upamānopameyyānaṃ** anantaraniddiṭṭhaupamānopameyyānaṃ **abhedassa** sabhāvato bhede satipi vibhūtasadisattaṃ nissāya ‘‘so eso, eso so’’ti vattārehi parikappitassa abhedassa **nirūpanā**

upamānopameyyapadatthesu buddhiyā āropanaṃ nissāya **tirobhūtabhedā** ‘‘padaṃ ambujamivā’’ti evaṃ pākaṭanānattaṃ vinā ‘‘padambuja’’nti tirohitabhedā **upameva** padatthānaṃ sādhammasaṅkhātā upamā eva **rūpakaṃ** iti vuccate. Vibhūtasadisattaṃ nissāya upamānopameyyavatthūni abhedena gayhanti. Tesamabhedaggahaṇeneva te nissāya pavattamānabhinnasādhammasaṅkhātāya upamāyapi bhedo tirohito hoti. Evaṃ tirobhūtanānattavantasādhammasaṅkhātā upamā eva vatthūnamabhedaṃ dīpetīti rūpakaṃ nāma hotīti adhippāyo. Tirobhūto bhedo yasseti ca, abhedaṃ rūpayati pakāsetīti ca vākyaṃ.

213. **Asesavatthuvisayaṃ, ekadesavivatti ca;**
Taṃ dvidhā puna paccekaṃ, samāsādivasā tidhā.

213. Tassa bhedaṃ niddisati **‘‘asesa’’**iccādinā. Asesavatthu visayo yassa taṃ tathāvidhañca, **ekadese** avayave vivattatīti ekadesavivatti ceti taṃ rūpakaṃ dvidhā, puna **paccekaṃ** visuṃ visuṃ **samāsādivasā** upamānopameyyānaṃ katasamāsattā samāsarūpaka asamāsarūpaka samāsāsamāsarūpakavasena tidhā siyā.

213. **‘‘Asesi’’**ccādi. **Taṃ** rūpakaṃ asesavatthuvisayaṃ ekadesavivatti cāti dvidhā hoti, puna paccekaṃ taṃ dvayampi **samāsādivasā** samāsarūpakaṃ asamāsarūpakaṃ samāsāsamāsarūpakañceti imesaṃ bhedena tidhā hoti. Asesaṃ vatthu visayo asseti ca, ekadese vivattatīti ca, ekaṃ ekaṃ patīti ca, samāso samāsarūpakaṃ ādi yesamiti ca, tesaṃ vaso bhedoti ca, tīhi pakārehīti ca viggaho.

Asesavatthuvisayasamāsa

214. **Aṅgulīdalasaṃsobhiṃ, nakhadīdhitikesaraṃ;**
Sirasā na piḷandhanti, ke munindapadambujaṃ.

214. Udāharati **‘‘aṅguli’’**ccādi. Aṅgulīhiyeva upamānagammattā siniddhatambāhi **dalehi** pattehi **saṃsobhiṃ** accantaṃ virocamānaṃ nakhānaṃ **dīdhitiyo** kiraṇā eva kesarāni yattha tādisaṃ munindassa padameva ambujaṃ **sirasā** muddhanā **ke** nāma janā **na piḷandhanti** pasādhanavasena na dhārentīti. Idamasesavatthuvisayaṃ samāsarūpakaṃ aṅgino padassa aṅgānamaṅgulyādīnamasesānaṃ rūpanato. Evamuparipi yathāyogaṃ.

214. Idāni udāharati **‘‘aṅguli’’**ccādi. **Aṅgulīdalasaṃsobhiṃ** aṅgulisaṅkhatehi pattehi saṃsobhiṃ **nakhadīdhitikesaraṃ** nakharaṃsisaṅkhatakesaraṃ munindapadambujaṃ sirasā ke na piḷandhanti. Visesyabhūtaṃ caraṇaṃ visesanabhūtā aṅgulī nakhadīdhiti ceti imesaṃ upamābhūtehi ambujadalakesarehi abhedakappanāya ekattaṃ gahetvā samāseneva niddiṭṭhattā idaṃ asesavatthuvisayasamāsarūpakaṃ nāma. Aṅguliyo eva dalānīti ca, tehi saṃsobhīti ca, nakhesu dīdhitiyoti ca, tā eva kesarāni asseti ca vākyaṃ.

Asesavatthuvisayaasamāsa

215. **Ratanāni guṇā bhūrī, karuṇā sītalaṃ jalaṃ;**
Gambhīrattamagādhattaṃ, paccakkho’yaṃ jino’mbudhi.

215. **‘‘Ratanāni’’**iccādi. Ayaṃ **jino** sammāsambuddho, **paccakkho** na parokkho amhākaṃ **ambudhi** sāgaro. Kathaṃ? Ye tassa **bhūrī** bahavo **guṇā** mettādayo, te **ratanāni** atulyadullabhadassanādisādhammena. Yā tassa karuṇā, sā sītalaṃ jalaṃ sakalajanasantāpāpahattasādhammena. Yaṃ tassa **gambhīratta**manuttānatā lābhādīsu, taṃ **agādhatta**makalalambhaso ambudhiṭṭhatāsādhammenāti idamasesavatthuvisayaṃ asamāsarūpakaṃ.

215. **‘‘Ratanāni’’**ccādi. Ayaṃ jino amhākaṃ paccakkho **ambudhi** sāgaro, tathā hi tassa **bhūrī guṇā** sīlasamādhiādayo **ratanāni** cittīkatādisādhammato ratanāneva, **karuṇā** anaññasādhāraṇakaruṇā **sītalaṃ jalaṃ** santāpavinodanasādhammena sītalajalameva hoti, **gambhīrattaṃ** lābhālābhādīsu ekākāratā **agādhattaṃ** gambhīratā eva hoti. Idaṃ asesavatthuvisayaasamāsarūpakaṃ. ‘‘Bhūrī’’ti abyayaṃ.

Asesavatthuvisayamissaka

216. **Candikā mandahāsā te, muninda vadaninduno;**
Pabodhayatya’yaṃ sādhu-manokumudakānanaṃ.

216. **‘‘Candikā’’**iccādi. **‘‘Muninda’’**iccāmantanaṃ, te vadanameva indu **vadaninduno** iti samāsarūpakaṃ, ayaṃ mandahāsā **candikā** candakantiyo, asamāsarūpakaṃ. Sādhūnaṃ manāniyeva **kumudāni** keravāni, samāsarūpakaṃ. Tesaṃ **kānanaṃ vanaṃ, pabodhayati** vikāsayatīti idaṃ samāsāsamāsarūpakaṃ.

216. **‘‘Candi’’**ccādi. He **munindate** tuyhaṃ **vadaninduno** mukhacandassa **mandahāsā** mandamihitabhūtā **candikā** candakantiyo, ‘‘aya’’nti jātyekavacanena mandahāsacandikā niddiṭṭhā. Atha vā **ayaṃ** vadanindu. **Sādhumanokumudakānanaṃ** sappurisānaṃ cittasaṅkhātakeravakānanaṃ **pabodhayati** vikāsayati. ‘‘Candikā mandahāsā’’ti asamāsarūpakaṃ. ‘‘Vadaninduno’’ti ca ‘‘manokumudakānana’’nti ca samāsarūpakaṃ. Tasmā idaṃ asesavatthuvisayasamāsāsamāsarūpakaṃ. Mandā ca te hāsā cāti ca, vadanameva indūti ca, sādhūnaṃ manānīti ca, tāniyeva kumudānīti ca, tesaṃ kānanamiti ca viggaho.

217. **Asesavatthuvisaye, pabhedo rūpake ayaṃ;**
Ekadesavivattimhi, bhedo dāni pavuccati.

217. Nigamayati **‘‘asesi’’**ccādinā. Dutiyassa pabhedaṃ vattuṃ paṭijānāti **‘‘eki’’**ccādinā.

217. **‘‘Asese’’**ccādi. Asesavatthuvisaye rūpake **ayaṃ** ‘‘aṅgulīdalasaṃsobhiṃ’’iccādikaṃ udāharaṇattayaṃ pabhedo hoti. Idāni ekadesavivattimhi rūpake **bhedo** viseso pavuccati.

Ekadesavivattisamāsa

218. **Vilāsahāsakusumaṃ, rucirādharapallavaṃ;**
Sukhaṃ ke vā na vindanti, passantā munino mukhaṃ.

218. **‘‘Vilāsa’’**iccādi. Vilāsena yutto hāsoyeva kusumaṃ yassa. **Ruciro** manuñño adharoyeva pallavo yassa. Tādisaṃ munino mukhaṃ passantā **ke** nāma janā sukhaṃ na vindanti sabbepīti. Idaṃ aṅgāni hāsādīni rūpayitvā mukhamaṅgi na rūpitanti ekadesavivattisamāsarūpakaṃ. Evaṃ uparipi yathāyogaṃ.

218. **‘‘Vilāsi’’**ccādi. **Vilāsahāsakusumaṃ** līlāyuttahāsasaṅkhatapupphaṃ **rucirādharapallavaṃ** manuññaadharasaṅkhātakisalayaṃ munino mukhaṃ passantā **ke vā** ke nāma janā **sukhaṃ na vindanti** pītisukhaṃ nānubhonti, anubhavanteva. Visesanabhūtānaṃ hāsaadharānaṃ upamābhūtakusumapallavehi abhedaṃ dassetvā visesyabhūtassa mukhassa aññataraupamāvatthunā abhedena avuttattā abhedāropanaṃ ekadeseyeva vivattīti idaṃ ekadesavivattisamāsarūpakaṃ. Vilāsena yutto hāsoti ca, soyeva kusumaṃ asseti ca, ruciro ca so adharo ceti ca, soyeva pallavo asseti ca vākyaṃ.

Ekadesavivattiasamāsa

219. **Pādadvandaṃ munindassa, dadātu vijayaṃ tava;**
Nakharaṃsī paraṃ kantā, yassa pāpajayaddhajā.

219. **‘‘Pāda’’**iccādi. **Munindassa** vijayino pādadvandaṃ tava **vijayaṃ** paṭipakkhaparābhavaṃ dadātu. Kīdisaṃ? Yassa **para**maccantaṃ **kantā** manuññā nakharaṃsī **pāpānaṃ** lobhādīnaṃ jaye ussitā **dhajā** ketavoti. Idamekadesavivattiasamāsarūpakaṃ.

219. ‘‘**Pāde**’’ccādi. **Yassa** sambuddhassa **paraṃ** atisayena **kantā** manuññā **nakharaṃsī** caraṇanakhakantiyo **pāpajayaddhajā** pāpavijaye ussāpitadhajāyeva honti, tassa munindassa **pādadvandaṃ** caraṇayugaḷaṃ **tava** tuyhaṃ **vijayaṃ** paṭipakkhaparābhavaṃ dadātūti. Nakharaṃsīnaṃ upamābhūtadhajehi abhedamāropetvā ‘‘pādadvanda’’miti anirūpitattā ekadesavivattiasamāsarūpakaṃ nāma. Pāpānaṃ jayoti ca, tasmiṃ dhajāti ca viggaho.

Ekadesavivattimissaka

220. **Sunimmalakapolassa, munindavadaninduno;**
Sādhuppabuddhahadayaṃ, jātaṃ keravakānanaṃ.

220. ‘‘**Sunimmala**’’iccādi. Sunimmalo kapolo yassa, tassa munindavadaninduno sādhūnaṃ **pabuddhaṃ** dhammāvabodhavasena vikasitaṃ **hadayaṃ** cittaṃ keravakānanaṃ jātanti ekadesavivattisamāsāsamāsarūpakaṃ.

220. ‘‘**Sunimmali**’’ccādi. Sunimmalakapolassa munindavadaninduno **sādhuppabuddhahadayaṃ** sajjanānaṃ catusaccāvabodhena pasannamānasaṃ **keravakānanaṃ** kumudavanaṃ jātanti. Vadanahadayānaṃ upamābhūtehi indukeravehi abhedāropanaṃ katvā kapolassa maṇḍalādīhi upamāvisesehi anirūpitattā ekadesavivattisamāsāsamāsarūpakaṃ. Ettha samāso nāma vadanindūnameva. Asamāso nāma hadayakeravānamevāti. Tathā hi rūpakavisaye samāsāsamāsattaṃ upamānopameyyapadānaṃ dvinnamevāti. Suṭṭhu nimmaloti ca, so kapolo assāti ca, munindavadanameva indūti ca, pabuddhañca taṃ hadayañcāti ca, sādhūnaṃ pabuddhahadayamiti ca, keravānaṃ kānanamiti ca vākyaṃ.

221. **Rūpakāni bahūnyeva, yuttāyuttādibhedato;**
Visuṃ na tāni vuttāni, etthe’va’ntogadhāni’ti.

221. Ettakoyeva kiṃ rūpakabhedoti āha
‘‘**Rūpakāni**’’ccādi; Subodhaṃ; Tattha –

‘‘Sitapupphujjalaṃ lola-nettabhiṅgaṃ tavānanaṃ;
Kassa nāma mano dhīra, nākaḍḍhati manohara’’nti.

Yuttarūpakaṃ yuttattā pupphabhiṅgānaṃ, tadanusārena ayuttarūpakādipi viññeyyanti.

221. Rūpakāni punapi santīti dassetumāha ‘‘**rūpakāni**’’ccādi. Rūpakāni **yuttāyuttādibhedato** yuttarūpakaayuttarūpakādibhedena bahūni eva honti, **tāni** rūpakāni **ettheva** rūpake antogadhāni. **Iti** tasmā kāraṇā tāni visuṃ na vuttāni. Anto majjhe gadhāni pavattānīti viggaho.

‘‘Sitapupphujjalaṃ lola-nettabhiṅgaṃ tavānanaṃ;
Kassa nāma mano dhīra, nākaḍḍhati manohara’’nti.

Ettha pupphabhiṅgānaṃ aññamaññayuttattā yuttarūpakaṃ nāma.

He dhīra **sitapupphujjalaṃ** mandahasitasaṅkhātehi kusumehi vijotantaṃ lolanettabhiṅgaṃ manoharaṃ tavānanaṃ kassa nāma mano nākaḍḍhatīti. Imassa paṭipakkhato ayuttarūpakaṃ veditabbaṃ.

222. **Candimā’kāsapaduma-miccetaṃ khaṇḍarūpakaṃ;**
Duṭṭha’mambhoruhavanaṃ, nettāni’ccādi sundaraṃ.

222. Rūpakassa virodhāvirodho upamāyamivo’hituṃ sakkāti upalakkheti ‘‘**candimā**’’iccādinā. Ettha ākāsassa taḷāke rūpite candassa padumattaṃ rūpakaṃ yuttanti etaṃ khaṇḍarūpakaṃ duṭṭhaṃ, ‘‘ambhoruhavanaṃ nettāni’’ccādi tu vacanabhedepi sundaraṃ.

222. Rūpake dosādosaṃ upamāyaṃ viya parikappetvā gahetabbanti upadisanto āha **‘‘candimi’’**ccādi. **‘‘Candimā** cando ākāsapaduma’’nti etaṃ **khaṇḍarūpakaṃ** ākāsassa taḷākattena anirūpitattā khaṇḍarūpakaṃ nāma. **Duṭṭhaṃ** khaṇḍitopamā viya dosaduṭṭhaṃ nāma. **‘‘Ambhoruhavanaṃ** nīluppalavanaṃ nettānī’’tiādikaṃ upamānopameyyānaṃ vacananānattepi sundarameva.

223. **Pariyanto vikappānaṃ, rūpakasso’pamāya ca;**
Natthi yaṃ tena viññeyyaṃ, avutta’manumānato.

223. Kimettakā evopamārūpakabhedā? Neti paridīpento avuttaṃ atidisati **‘‘pariyanto’’**iccādinā. Rūpakassa upamāya ca **vikappānaṃ** pabhedānaṃ **pariyanto** avasānaṃ natthi **yaṃ** yasmā kāraṇā, **tena** kāraṇena **avuttaṃ** ihānupātaṃ vikappajātaṃ sabbavikappabyāpakasāmaññalakkhaṇānugatarūpakavikappānusārena viññeyyaṃ. Kasmā? **Anumānato** yathāvuttavikappasaṅkhātaliṅgato avuttasesarūpakāvagamasaṅkhātena anumānañāṇenāti attho.

223. Idāni imesameva upamārūpakānaṃ avuttānantabhedo vuttānusāreneva ñātabboti dassetumāha **‘‘pariyanto’’**iccādi. **Rūpakassa ca** rūpakālaṅkārassa ca **upamāya ca** upamālaṅkārassa ca **vikappānaṃ** vividhākārena kappitapakkhānaṃ **pariyanto** koṭi **yaṃ** yasmā natthi, **tena** kāraṇena **avuttaṃ** imasmiṃ subodhālaṅkāre avuttapakkhaṃ samūhaṃ **anumānato** anumānañāṇena viññeyyanti. Upamārūpakānaṃ sakalamavuttapakkhaṃ byāpetvā ṭhitaṃ sāmaññalakkhaṇaṃ anatikkamitvā vuttehi tehi tehi pakkhasaṅkhātehi liṅgehi siddhānumānañāṇena sāmaññalakkhaṇe antogadhānamanuttarūpakasaṅkhātānumeyyānaṃ avabodho sakkāti adhippāyo. Rūpakassa pana upamantogadhattā upamāya niddiṭṭhadosādosaṃ dvinnamapi uttānuttapakkhassa sādhāraṇaṃ hoti.

224. **Punappunamuccāraṇaṃ, ya’matthassa padassa ca;**
Ubhayesañca viññeyyā, sā’ya’māvutti nāmato.

224. Āvuttimadhikiccāha **‘‘puna’’**iccādinā. **Atthassa** abhidheyyassa **padassa** saddassa ca **ubhayesaṃ** atthapadānañca **punappunaṃ** bhiyyo bhiyyo yaṃ uccāraṇaṃ, **sāyaṃ** tividhā nāmato āvutti viññeyyā, uccāraṇavasena ā punappunaṃ vattana**māvuttī**ti.

224. Idāni āvuttiṃ dasseti **‘‘punappune’’**ccādinā. **Atthassa** saddābhihitaatthassa ca padassa ca **ubhayesaṃ** atthapadānañca yaṃ punappunuccāraṇaṃ, **sā ayaṃ** tividhā nāmato āvutti iti viññeyyā. **Punappune**ti etadabyayaṃ kriyābāhulye vattate. Uccāraṇavasena ā punappunaṃ vattana**māvutti**.

Atthāvutti

225. **Mano harati sabbesaṃ, ādadāti disā dasa;**
Gaṇhāti nimmalattañca, yasorāsi jinassa’yaṃ.

225. Udāharati **‘‘mano’’**iccādi. Jinassa ayaṃ yasorāsi **sabbesaṃ** janānaṃ **mano** cittaṃ harati, dasa disā ādadāti sabbadā [sabbadhā (ka.)] taṃvisayattā, **nimmalattaṃ** nimmalabhāvaṃ gaṇhāti, ettha gahaṇalakkhaṇassa [dasagahaṇalakkhaṇassa (ka.)] atthassa anekehi pariyāyavacanehi āvattitattā ayaṃ atthāvutti.

225. Udāharati **‘‘mano harati’’**ccādinā. Jinassa ayaṃ yasorāsi **sabbesaṃ** sattānaṃ **mano** cittaṃ **harati** gaṇhāti, dasa disā **ādadāti** avisayaṭṭhānābhāvato gaṇhāti, **nimmalattañca** bhūtaparisuddhaguṇena nipphannattā gaṇhāti. Ettha ‘‘gaṇhātī’’ti ekassevatthassa ‘‘harati, ādadāti, gaṇhātī’’ti aññehi pariyāyavacanehi āvattitattā ayamatthāvutti nāma. Niggato malehīti ca, tassa bhāvoti ca, yasaso rāsiiti ca viggaho.

Padāvutti

226. **Vibhāsenti disā sabbā, munino dehakantiyo;**
Vibhā senti ca sabbāpi, candādīnaṃ hatā viya.

226. **‘‘Vibhāsenti’’**ccādi. Munino dehakantiyo sabbā disā **vibhāsenti** visesena dīpenti, yato evaṃ tasmā kāraṇā candādīnaṃ sabbāpi **vibhā** sobhā **hatā** pahatā viya **senti** pavattantīti padāvutti.

226. **‘‘Vibhāsenti’’**ccādi. Munino dehakantiyo sabbā disā **vibhāsenti** yasmā visesena pakāsenti, tasmā candādīnaṃ sabbāpi **vibhā** kantiyo **hatā** pahatā viya **senti** pavattanti ca, ‘‘vibhāsentī’’ti padasseva āvattanato ayaṃ padāvutti nāma. Dehe kantiyoti vākyaṃ.

Ubhayāvutti

227. **Jitvā viharati klesa-ripuṃ loke jino ayaṃ;**
Viharatyā’rivaggo’yaṃ, rāsībhūtova dujjane.

227. **‘‘Jitvā’’**iccādi. Ayaṃ jino klesaripuṃ jitvā loke **viharati** pavattati, ayaṃ tena jito **arivaggo** sattusamūho dujjane rāsībhūto viya tato aladdhappatiṭṭhattā. ‘‘Viharatī’’ti atthassa padānañca āvuttito ubhayāvutti.

227. **‘‘Jitvā’’**iccādi. Ayaṃ jino klesaripuṃ jitvā loke viharati, ayaṃ **arivaggo** klesaripusamūho dujjane rāsībhūtova viharatīti. Vāsasaṅkhatassa atthassa ca ‘‘viharatī’’ti padassa ca puna [punappunaṃ (?)] uccāraṇato ayaṃ ubhayāvutti nāma hoti. Kleso eva ripūti ca, arīnaṃ vaggoti ca, arāsi rāsi abhavīti ca, kucchito janoti ca vākyaṃ.

228. **Ekattha vattamānampi, sabbavākyopakārakaṃ;**
Dīpakaṃ nāma tañcādi-majjhantavisayaṃ tidhā.

228. Dīpakaṃ paridīpayamāha **‘‘ekatthe’’**ccādi. **Ekattha** vākyassādo majjhe ante vā **vattamānampi** kriyājātyādikaṃ **sabbassa** abhimatassa kassaci **vākyassa** kriyākārakasambandhābhidhāyino padasantānassa upakārakaṃ vākyatthānvayavasena **dīpakaṃ nāma,** dīpo viya ekadese vattitopi sakalapadatthavasena sabbavākyaṃ dīpayati pakāsetīti. **Tañca** dīpakaṃ ādi ca majjhañca antañca visayo gocaro yassa tādisaṃ **tidhā** ādidīpakaṃ majjhadīpakaṃ antadīpakanti tividhaṃ hotīti attho, tampi kriyādīnaṃ vasena paccekaṃ tividhaṃ hoti.

228. Idāni dīpakālaṅkāraṃ dasseti **‘‘ekatthe’’**ccādinā. **Ekattha** vākyassa ādimajjhāvasānesvekasmiṃ **vattamānampi** kriyājātiguṇattayaṃ **sabbavākyopakārakaṃ** vattumicchitakriyākārakasambandhappakāsakapadasantānasaṅkhātavākyassa vākyatthāvabodhavasena payojanaṃ **dīpakaṃ nāma** ekaṭṭhāne ṭhatvā visayībhūtasabbaṭṭhānagatadabbapakāsakapadīpasamānattā dīpakaṃ nāma hoti. **Tañca** dīpakaṃ **ādimajjhantavisayaṃ** vākyassa ādivisayaṃ majjhavisayaṃ antavisayañceti tidhā hoti. Etesu ekekamapi kriyājātiguṇabhedena punapi tividhaṃ hotīti viññeyyaṃ. Dīpetīti dīpo, padīpo. Paṭibhāgatthe kappaccayena dīpo viyāti **dīpakaṃ**. Vākyassa ādi ca majjhañca antañceti ca, taṃ visayo asseti ca vākyaṃ.

Ādidīpaka

229. **Akāsi buddho veneyya-bandhūnamamitodayaṃ;**
Sabbapāpehi ca samaṃ-nekatitthiyamaddanaṃ.

229. Udāharati **‘‘akāsi’’**ccādi. Buddho **veneyyā** vinetabbāyeva bandhavo tesaṃ **amita**maparimitaṃ **udaya**mabhivuddhiṃ akāsi. Na kevalaṃ tameva, sabbapāpehi **samaṃ** ekato anekānaṃ titthiyānaṃ maddanañca akāsīti. Iha ‘‘akāsī’’ti kriyāpadenādivattinā sabbameva vākyaṃ dīpayatīti kriyādidīpakametaṃ.

229. ‘‘**Akāsi**’’ccādi. Buddho veneyyabandhūnaṃ **amitodayaṃ** pamāṇarahitābhivuddhiṃ akāsi. Na kevalaṃ tameva, **samaṃ** ekakkhaṇe sabbapāpehi sahānekatitthiyamaddanañca akāsīti. Vākyādimhi kriyāya ṭhitattā idaṃ kriyādidīpakaṃ nāma. Amito ca so udayo ceti ca, anekā ca te titthiyā ceti ca, tesaṃ maddanamiti ca viggaho.

Majjhedīpaka

230. **Dassanaṃ munino sādhu-janānaṃ jāyate’mataṃ;**
Tadaññesaṃ tu jantūnaṃ, visaṃ niccopatāpanaṃ.

230. ‘‘**Dassana**’’miccādi. Munino dassanaṃ sādhujanānaṃ **amataṃ** nibbānaṃ nāma jāyate amatassa sādhanato, **tehi** sādhujanehi aññesaṃ jantūnaṃ niccamupatāpetīti **niccopatāpanaṃ** visaṃ jāyate, tasmiṃ manopadosassa visasadisattā nirayādidukkhāvahabhāvatoti. Kriyāmajjhadīpakametaṃ.

230. ‘‘**Dassana**’’miccādi. Munino dassanaṃ sādhujanānaṃ **amataṃ** amatasaṅkhātanibbānassa ekantakāraṇattā kāriyopacārena amataṃ bhūtaṃ jāyate, **tadaññesaṃ** tehi sādhujanehi aññesaṃ jantūnaṃ tu **niccopatāpanaṃ** satatamupatāpakaraṇato **visaṃ jāyate** visatulyapaṭighakāraṇattā kāriyopacārena visaṃ bhavatīti. Idaṃ kriyāya majjhe ṭhitattā kriyāmajjhadīpakaṃ. Sādhavo ca te janā ceti ca, tehi aññeti ca vākyaṃ.

Antadīpaka

231. **Accantakantalāvaṇya-candātapamanoharo;**
Jinānanindu indu ca, kassa nā’nandako bhave.

231. ‘‘**Accante**’’ccādi. Accantaṃ **kantaṃ** manuññaṃ **lāvaṇyaṃ** piyabhāvo, tameva, tamiva vā**candātapo** candikā, tena manoharo jinānanindu **indu** cando ca **kassa** janassa ānandako na bhavatīti. Kriyāntadīpakaṃ.

231. ‘‘**Accanti**’’ccādi. **Accantakantalāvaṇyacandātapamanoharo** atisayena manuññapiyabhāvasaṅkhātavilāsanāmakena candakiraṇena, no ce, atisayena manuññapiyatāsaṅkhātavilāsasadisena candakiraṇena manoharo **jinānanindu** sambuddhassa mukhacando **ca indu** ca pakaticando ca kassa ānandako na bhave. Idaṃ kriyāya ante ṭhitattā kriyāntadīpakaṃ nāma. Antaṃ atikkantanti ca, tañca taṃ kantañceti ca, lavaṇassa bhāvo lāvaṇyaṃ, madhurabhāvo, taṃsadisattā accantakantañca taṃ lāvaṇyañcāti ca, candassa ātapo kiraṇoti ca, accantakantalāvaṇyameva candātapoti ca, candapakkhe accantakantalāvaṇyamiva ca so candātapo cāti ca, tena manoharoti ca, jinānanameva indūti ca vākyaṃ. Iminā kriyādīpakattayeneva avuttajātidīpakaguṇadīpakānipi ñātabbāni.

Mālādīpaka

232. **Hotā’vippaṭisārāya,**
Sīlaṃ pāmojjahetu so;
Taṃ pītihetu, sā cā’yaṃ,
Passaddhādipasiddhiyā.

232. Ādidīpakādīsupi tesu payogakkamena pakārantaramatthīti vadati ‘‘**hoti**’’ccādi. **Sīlaṃ** pañcasīlādikaṃ, **avippaṭisārāya** pacchānutāpābhāvāya hoti, **so** avippaṭisāro **pāmojjassa** uppannamattāya pītiyā hetu hoti, **taṃ** pāmojjaṃ **pītiyā** balavabhūtāya hetu hoti, **sā cāyaṃ** pīti **passaddhādīnaṃ** passaddhisukhādīnaṃ **pasiddhiyā** nipphattiyā hotīti yojanīyaṃ.

232. Idāni navasu dīpakesu payogavisesena sādhetabbe aññappakāre dasseti ‘‘**hoti**’’ccādinā. **Sīlaṃ** surakkhitaṃ pañcaṅgadasaṅgādisīlaṃ avippaṭisārāya hoti, **so** avippaṭisāro **pāmojjahetu** hoti uppannamattāya taruṇapītiyā kāraṇaṃ bhavati, **taṃ** pāmojjaṃ **pītihetu** balavapītikāraṇaṃ hoti, **sā ayañca** pīti **passaddhādipasiddhiyā** kāyapassaddhicittapassaddhiādīnaṃ siddhiyā hetu hoti. Na vippaṭisāro avippaṭisāro, **na**saddo pasajjapaṭisedhe vattate. Pamuditassa bhāvoti ca, tassa hetūti ca, passaddhi ādi yesaṃ sukhādīnanti ca, tesaṃ pasiddhīti ca viggaho.

233. **Iccā'didīpakattepi, pubbaṃ pubbamapekkhinī;**
Vākyamālā pavattāti, taṃ mālādīpakaṃ mataṃ.

233. Kimidaṃ tava pakārantaramiccāha **''iccādi''**ccādi. **Icce**vamimaṃ yaṃ taṃ mālādīpakaṃ mataṃ. Nanu kriyādidīpakametamiccāha **''ādidīpakattepī''**ti. Yajjapyādidīpakametaṃ **pubbaṃ pubbaṃ** vākyaṃ ''hotāvippaṭisārāya sīla''ntiādikaṃ apekkhinī apekkhamānā **vākyānaṃ** yathāvuttānaṃ **mālā** paramparā pavattāti. Taṃ yathāvuttaṃ mālādīpakaṃ mataṃ, nādidīpakanti.

233. **''Iccādi''**ccādi. **Ādidīpakattepi** kriyādidīpakabhāve satipi **vākyamālā** anekavākyena sambajjhamānā paramparā **pubbaṃ pubbaṃ** ''hotāvippaṭisārāyā''tiādikaṃ vākyaṃ apekkhinī pavattā. **Iti** idaṃ anantaragatappakāraṃ dīpakaṃ ''mālādīpaka''nti matanti. Ādimhi dīpakamiti ca, visayopacārena ādi ca taṃ dīpakañcāti ca, mālā eva dīpakamiti ca vākyaṃ.

234. **Aneneva pakārena, sesānamapi dīpake;**
Vikappānaṃ vidhātabbā-nugatī suddhabuddhibhi.

234. Avutte dīpakavikappe atidisanto nigameti **''aneni''**ccādinā. **Aneneva** anantarā vuttena **pakārena** vidhinā **dīpake** dīpakavisaye [dīpakavisese (ka.)] **sesāna**mavuttānaṃ **vikappānaṃ** jātyādidīpakādibhedānaṃ **anugati** avabodho **suddhabuddhibhi** parisuddhamatīhi kavīhi **vidhātabbā** kātabbāti.

234. Idāni avuttadīpakānipi atidisati **''anenevi''**ccādinā. **Aneneva pakārena** yathāvuttadīpakappakārena **dīpake** dīpakavisaye **sesānaṃ api** vikappānaṃ avuttajātidīpakaguṇadīpakasaṅkhātānaṃ pakkhānaṃ jātyādidīpakaguṇādidīpakādīnaṃ channaṃ mālādīpakānañca **anugati** avabodho **suddhabuddhibhi** kavīhi **vidhātabbā** vuttānusāreneva kātabbā. Visesato asaṅkarato kappīyantīti ca, suddhā buddhi yesanti ca vākyaṃ.

235. **Visesavacanicchāyaṃ,**
Nisedhavacanaṃ tu yaṃ;
Akkhepo nāma so'yañca,
Tidhā kālappabhedato.

235. Akkhepamupakkhipati **''visesi''**ccādinā. **Visesassa** yassa kassaci vacanicchāyaṃ yaṃ **nisedhassa** paṭisedhassa **vacanaṃ** vutti, **so** akkhepo nāma akkhipanaṃ paṭisedhoti katvā. **Soya**makkhepo ca **kālappabhedato** atītādito **tidhā** tippakāro.

235. Idāni akkhepaṃ dasseti **''visese''**ccādinā. **Visesavacanicchāyaṃ tu** yassa kassaci padatthavisesassa kathanicchāya eva yaṃ **nisedhavacanaṃ** paṭisedhavacanaṃ atthi, **so** paṭisedho **akkhepo** nāma akkhepālaṅkāro nāma. **Ayañca** akkhepo **kālappabhedato** atītādikālavisesena tidhā hoti. Visesassa kassaci vacananti ca, tasmiṃ icchāti ca, nisedhassa paṭisedhassa vacanamiti ca, akkhipanaṃ paṭikkhipananti ca, kālassa kriyāya vā pabhedoti ca vākyaṃ.

236. **Ekākī'nekasenaṃ taṃ, māraṃsavijayījino;**
Kathaṃ ta'matha vā tassa, pāramībalamīdisaṃ.

Atītakkhepo.

236. **''Ekāki''**ccādi. So jino **ekākī** eko samāno anekasenaṃ taṃ māraṃ **vijayi** parājesi, taṃ kathaṃ yujjate. Atha vā kiṃ na yujjate, yato **tassa** jinassa **pāramī** samatiṃsavidhā pāramitā eva

balaṃ **īdisaṃ** yādisaṃ tassa vijayakāraṇanti. Ettha ekākittakāraṇasāmatthiyā māravijayāyogabuddhi ‘‘sasenaṃ māraṃ vijitavāti kathaṃ yujjatī’’ti evamākārā atītā akkhittāti atītakkhepoyaṃ.

236. Idāni udāharati **‘‘ekāki’’**ccādinā. **Sa jino** so sabbaññū **ekākī** asahāyo adutiyo anekasenaṃ taṃ māraṃ **vijayī** ajinīti, taṃ kathaṃ yujjati. Atha vā yujjateva, **tassa** jinassa **pāramībalaṃ** samatiṃsapāramībalaṃ samatiṃsapāramītāsaṅkhatasenā **īdisa**mīdisāti. Buddhassa adutiyabhāvañca mārassa saparivārabhāvañca nissāya kassaci uppannā ‘‘ekākinā kathamanekaseno māro jito’’ti viparītabuddhi atītamāravijayavisayattā atītā hoti, ‘‘tassa pāramībalaṃ īdisa’’nti atthavisesassa kathanicchāya ‘‘atha vā’’ti niddiṭṭhapaṭisedhavacanena akkhittanti atītassa akkhepanato atītakkhepo nāma.

237. **Kiṃ citte’jāsamugghātaṃ,**
Appatto’smiti khijjase;
Paṇāmo nanu soyeva,
Sakimpi sugate kato.

Vattamānakkhepo.

237. **‘‘Kiṃ citte’’**ccādi. Citta **ejāya** taṇhāya samugghātaṃ sabbathā appavattiṃ appattosmīti kiṃ khijjase, tuccho tava khedo. Sugate **sakimpi** ekavārampi kato paṇāmo **soyeva** taṇhāya samugghātoyeva nanu ekantakāraṇattā tassāti vattamānakkhepoyaṃ vattamānassa khedassākkhitattā.

237. **‘‘Kiṃ citte’’**ccādi. He **citta ejāsamugghātaṃ** ejāsaṅkhatāya taṇhāya samucchedapahānaṃ appattosmīti kiṃ khijjase, tuccho tava khedo. Tathā hi **sugate** buddhavisaye sakimpi kato paṇāmo **soyeva nanu** taṇhāsamucchedassa ekantakāraṇattā kāraṇakāriyānamabhedabuddhiyā so ejāsamugghātoyeva kiṃ na bhavati, bhavatyeva. ‘‘Paṇāmo’’tyādivisesakathanādhippāyena ‘‘kiṃ khijjase’’ti cittassa vattamānakhedassa paṭisedhitattā ayaṃ vattamānakkhepo nāma. Ejāya samugghātoti vākyaṃ.

238. **Saccaṃ na te gamissanti, sivaṃ sujanagocaraṃ;**
Micchādiṭṭhiparikkanta-mānasā ye sudujjanā.

Anāgatakkhepo.

238. **‘‘Sacca’’**miccādi. Sujanagocaraṃ **sivaṃ** santipadaṃ te **saccaṃ** niyataṃ na gamissanti. Ye **micchādiṭṭhiyā** sassatādikāya **parikkantaṃ** abhibhūtaṃ **mānasaṃ** cittaṃ yesaṃ tādisā suṭṭhu atisayena dujjanāti yojanīyaṃ. Ayamanāgatakkhepo bhāvino gamanassākkhittattā.

‘‘Jīvitāsā balavatī, dhanāsā dubbalā mama;
Gaccha vā tiṭṭha vā kanta, mamāvatthā niveditā’’ti [kābyādāsa 2.139].

Ayamanādarakkhepoti evamādayo tu tabbhedāyevāti upekkhitā.

238. **‘‘Sacca’’**miccādi. **Sujanagocaraṃ** sādhūnaṃ visayagataṃ **sivaṃ** santipadaṃ te **sacca**mekantena na gamissanti. Ke? Ye micchādiṭṭhiparikkantamānasā sudujjanā, teyevāti. ‘‘Micchādiṭṭhī’’tiādivisesassa kathanādhippāyena ‘‘te na gamissantī’’ti titthiyānaṃ bhāvino nibbānagamanassa buddhiyā paṭisiddhattā ayaṃ anāgatakkhepo nāma. Micchā viparītā ca sā diṭṭhi cāti ca, tāya parikkantaṃ mānasaṃ yesanti ca vākyaṃ.

‘‘Jīvitāsā balavatī, dhanāsā dubbalā mama;
Gaccha vā tiṭṭha vā kanta, mamāvatthā niveditā’’ –

Tyādiko anādarakkhepopi dassitātītakkhepādīhi anaññattā visuṃ na vutto. Ayaṃ panettha attho

– he **kanta** vallabha mama jīvitāsā balavatī hoti, dhanāsā dubbalā, tvaṃ gaccha vā tiṭṭha vā, **mamāvatthā** mama pakati **niveditā** viññāpitā. ‘‘Ettha mamāvatthā niveditā’’ti visesassa kathanādhippāyena ‘‘gaccha vā tiṭṭha vā’’ti iminā anādaravacanena attano vallabhassa vattamānassa anāgatassa vā gamanassa paṭisedhitattā vattamānakkhepo vā anāgatakkhepo vā hoti.

239. **Ñeyyo sotthantaranyāso,**
Yo’ññavākyatthasādhano;
Sabbabyāpī visesaṭṭho,
Hivisiṭṭha’ssa bhedato.

239. Atthantaranyāsaṃ nyāsayati **‘‘ñeyyi’’**ccādinā. **Aññavākyatthasādhano** aññassa vattumicchitassa kassaci vākyatthassa sādhano samatthako kassacideva atthassa parassa nyāso yo, so atthantaranyāso ñeyyo atthantarassa kassaci vatthuno nyāso payogoti katvā. Tassa bhedamāha **‘‘sabbe’’**ccādinā. **Assa** atthantaranyāsassa **bhedato** vikappato **hivisiṭṭhā hi**saddena visesitā sabbabyāpī ca visesaṭṭho cāti ime bhavanti. Nanu pativatthūpamāya imassa ca ko bhedoti? Saccaṃ, tathāpi ubhayattha atthantaranyāsamattena sadisattepi yattha mukhyato sāmyappatītisabbhāvo, sā pativatthūpamā. Yattha pana sādhanarūpassevatthantaranyāso, so atthantaranyāsoti pākaṭoyevubhinnaṃ bhedoti.

239. Idāni atthantaranyāsaṃ dasseti **‘‘ñeyya’’**ccādinā. **Yo aññavākyatthasādhano** aññavākyatthassa sādhano hoti, aññavākyatthaṃ sādheti, so atthantaranyāso sādhiyavākyatthato aññatthassa ṭhapanaṃ kathanaṃ ‘‘atthantaranyāso’’ti ñeyyo, **assa** atthantaranyāsassa **bhedato** pabhedena sabbabyāpī visesaṭṭho ca, eteyeva **hi**visiṭṭhā cāti cattāro bhavanti. Attho ca so antaro añño ceti ca, tassa nyāsoti ca, sabbaṃ byāpeti sīlenāti ca, visese padese tiṭṭhatīti ca, **hi**saddena visiṭṭhāti ca vākyaṃ.

Hi-rahitasabbabyāpī

240. **Tepi lokahitāsattā, sūriyo candimā api** [candimārapi (sī.)];
Atthaṃ passa gamissanti, niyamo kena laṅghyate.

240. Udāharati **‘‘tepi’’**ccādi. Lokassa **hite** abhivuddhiyaṃ **āsattā** abhirattā sūriyo candimā apīti te mahantāpi **atthaṃ** udayavipariyāsa’mabhāvaṃ gamissanti, na [gamissantā puna (ka.)] tatheva tiṭṭhanti, ‘‘passe’’ti tamavabodhayati. Tathā hi niyamo ‘‘bhāvo nāma na pāyini. Sabbe saṅkhārā vayadhammino’’ti ayaṃ niyati. **Kena** nāma vatthunā **laṅghyate** atikkamituṃ sakkāti. Ayaṃ **hi**saddarahito sabbabyāpī atthantaranyāso tādisassa niyamassa sabbagatattā.

240. **‘‘Tepi’’**ccādi. **Lokahitāsattā** lokābhivuddhiyaṃ laggā sūriyo api candimā api tepi mahānubhāvā **atthaṃ** vināsaṃ gamissanti, **passa** etesaṃ pākaṭaṃ vināsaṃ olokehi. Tathā hi **niyamo** ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’ti sabbapadatthamanatikkamma pavattaniyamo **kena laṅghyate** paccayasamuppannena kena padatthena atikkamyateti. Ayaṃ **hi**saddarahito atthagamanasaṅkhāto niyamo sabbattha gatoti sabbabyāpī atthantaranyāso. Pativatthūpamāya ca atthantaranyāsassa ca atthantaranyāsattena tulyattepi tattha sādhammapakāsattasabhāvo, ettha vuttatthassa sādhanasabhāvoti evamimesaṃ nānattaṃ subyattaṃ. **Apī**ti sambhāvanāyaṃ, dutiyo **api**saddo samuccaye.

Hi-sahitasabbabyāpī

241. **Satthā devamanussānaṃ, vasī sopi munissaro;**
Gatova nibbutiṃ sabbe, saṅkhārā na hi sassatā.

241. **‘‘Satthā’’**iccādi. **Devamanussānaṃ** devānañca manussānañca ukkaṭṭhaparicchedavasena **satthā** diṭṭhadhammikasamparāyikehi paramatthehi yathārahaṃ anusāsatīti, **vasī** pañcahi vasitāhi atisayavasīhi vasippatto sopi munissaro **nibbutiṃ** khandhaparinibbānasaṅkhātaṃ **gato** pattoyeva,

hisaddo samatthane. Sabbe **saṅkhārā** paccayasamuppannā **na sassatā** na niccā uppādavayadhammattā aniccā. Ayampi **hi**saddasahitasabbabyāpī atthantaranyāso aniccatāya sabbagatattāti.

241. **‘‘Satthā’’**iccādi. Devamanussānaṃ ukkaṭṭhavasena **satthā** diṭṭhadhammikasamparāyikatthehi yathārahamanusāsako **vasī** vuṭṭhānaadhiṭṭhānādīsu pañcasu vasibhāvesu sātisayaṃ issariyavā so munissaro api **nibbutiṃ** khandhanibbānaṃ gato eva. **Hi** tatheva, sabbe saṅkhārā sassatā na hontīti. Ayaṃ **hi**saddasahito aniccatāya sabbagatattā sabbabyāpī atthantaranyāso. Vaso assa atthīti vākyaṃ.

Hi-rahitavisesaṭṭha

242. **Jino saṃsārakantārā, janaṃ pāpeti nibbutiṃ;**
Nanu yuttā gati sā’yaṃ, vesārajjasamaṅginaṃ.

242. **‘‘Jino’’**iccādi. Jino saṃsāroyeva kantāro duggamattā, tato **janaṃ** sakalampi lokaṃ nibbutiṃ pāpeti. **Nanu** pasiddhiyamanumatiyaṃ vā. Sāyaṃ **gati** nibbutipāpanasaṅkhātā pavatti, vigato sārado bhayamassāti visārado, tassa bhāvo nibbhayatā [nibbhayatāya (ka.)] **vesārajjaṃ,** tena **samaṅgīnaṃ** yuttānaṃ. **Yuttā**ti anurūpāti. Ayaṃ **hi**saddavirahito visesaṭṭho atthantaranyāso, vesārajjasamaṅgīnameva tathābhāvato na sabbabyāpī.

242. **‘‘Jino’’**iccādi. Jino **janaṃ** sattalokaṃ saṃsārakantārā nibbutiṃ pāpeti, sā ayaṃ **gati** pavatti **vesārajjasamaṅgīnaṃ** catuvesārajjaguṇasamannāgatānaṃ tathāgatānaṃ yuttā nanūti. Ayaṃ janānaṃ nibbānaṃ pāpanā vesārajjasamaṅgīnaṃyeva āveṇikattā visesaṭṭho **hi**saddarahito atthantaranyāso. Vigato sārado bhayaṃ asseti ca, kassa bhāvoti ca, tena samaṅginoti ca vākyaṃ. **Nanū**ti pasiddhiyaṃ anumatiyaṃ vā vattate. Dvinnampi attho vuttanayena ñātabbo.

Hi-sahitavisesaṭṭha

243. **Surattaṃ te’dharapuṭaṃ, jina rañjeti mānasaṃ;**
Sayaṃ rāgaparītā hi, pare rañjenti saṅgate.

243. **‘‘Suratta’’**miccādi. Jina **te** tava **surattaṃ** bimbaphalasamānavaṇṇattā adharapuṭaṃ **mānasaṃ** passataṃ yesaṃ kesañci **rañjeti** pīṇetīti. **Hi** samatthane, tathā hīti attho. Sayaṃ yena kenaci **rāgena** rattavaṇṇena anurāgena vā **parītā** gatā **saṅgate** attanā saṃsaṭṭhe **pare** aññe rañjenti rattavaṇṇe anuratte vā karontīti sasileso sādhano. Ayañca **hi**saddasahito visesaṭṭho atthantaranyāso tathābhāvassa tathāvidhānameva sambhavato.

243. **‘‘Suratta’’**miccādi. Bho **jina** te tava **surattaṃ** adharapuṭaṃ oṭṭhayugaḷaṃ **mānasaṃ** passantānaṃ [pasannacittaṃ (ka.)] cittaṃ **rañjeti** pīṇayati. **Hi** tatheva, sayaṃ **rāgaparītā** rattavaṇṇena anurāgena vā yuttā **saṅgate** attanā saṃsaṭṭhe **pare** aññe **rañjenti** rattavaṇṇe anuratte vā karonti. Idaṃ tesaṃ sabhāvameveti. Ayaṃ īdisānameva āveṇikattā visesaṭṭho **hi**saddasahito atthantaranyāso. Puṭasadisattā adharo eva puṭamiti ca, rāgena parītā yuttāti ca viggaho.

244. **Vācce gamme’tha vatthūnaṃ,**
Sadisatte pabhedanaṃ;
Byatireko’ya’mapye’ko-
Bhayabhedā catubbidho.

244. Byatirekavikappamāha **‘‘vācce’’**iccādinā. **Vatthūnaṃ** vattumicchitānaṃ kesañci vatthūnaṃ **sadisatte** kathañci vatthūnaṃ tulyatte **vācce** saddena vācakena paṭipādite atha **gamme** asaddapaṭipādite sabbatthabalena pakaraṇādinā ñāte vā, na kevalaṃ saddapaṭipādite. **Pabhedanaṃ** tesameva vatthūnaṃ visesakathanaṃ **byatireko** byatirecanaṃ puthakkaraṇanti katvā. **Ayaṃ** byatirekopi **ekobhayabhedā** ekabyatireko ubhayabyatirekoti vāccagammānaṃ paccekaṃ visesena catubbidho.

244. Idāni byatirekaṃ dasseti **''vācce''**iccādinā. **Vatthūnaṃ** vattumicchitānaṃ kesañci padatthānaṃ **sadisatte** yena kenaci ākārena samānatte **vācce** vācakasaddena paṭipādanīye **atha** puna **gamme** tasmiṃyeva sadisatte atthasattisaṅkhātasāmatthiyena gammamāne **pabhedanaṃ** tesaṃyeva vatthūnaṃ nānattakathanaṃ byatireko nāma. **Ayampi** byatireko **ekobhayabhedā** byatirecanasaṅkhātaputhakkaraṇasāmaññena abhinnopi vāccagammānaṃ dvinnaṃ paccekameva ekabyatireko ubhayabyatirekoti visesena catubbidho hoti. Sadisānaṃ bhāvoti ca, pakārena bhedanaṃ kathanamiti ca, byatirecanaṃ puthakkaraṇamiti ca, eko ca ubhayo cāti ca, tesaṃ bhedo visesananti ca viggaho.

Vāccaekabyatireka

245. **Gambhīrattamahattādi-**
Guṇā jaladhinā jina;
Tulyo tva'masi bhedo tu,
Sarīrene'disena te.

245. Udāharati **''gambhīra''**iccādi. Tvaṃ **gambhīrattaṃ** agādhatā ajjhāsayavisiṭṭhatā ca **mahattaṃ** vepullaṃ guṇamahantatā ca taṃ ādi yassa upakāritādino, tasmā guṇā **jaladhinā** sāgarena tulyo. ''Asī''tisaddapaṭipāditaṃ sadisattaṃ vuttaṃ. Bhedaṃ dasseti **''bhedo tu''**iccādinā. **Bhedo tu** viseso pana sāgarena saha **īdisena** dissamānena karacaraṇādimatā rucirena te **sarīreneva** hetunā, nāññathā, tassedisaṃ sarīraṃ natthīti. Sadisatte paṭipādite ekabyatirekoyaṃ ekasmiṃ jine vattamānena dhammena upameyyopamānabhūtajinasāgarānaṃ tassa bhedassa patīyamānattā.

245. Idāni tamudāharati **''gambhīratti''**ccādinā. He **jina** tvaṃ gambhīrattamahattādiguṇā jaladhinā tulyo asi. Iminā vākyena jinasāgarānaṃ dvinnaṃ saddena vāccasadisattaṃ vuttaṃ. **Bhedo tu** sāgarena saha tava viseso pana **te** tuyhaṃ **īdisena** evarūpena dissamānahatthapādādiavayavayuttena **sarīrena** sarīrahetunā hoti. Dvinnaṃ vatthūnaṃ vattabbasadisattaṃ vatvā iminā vākyena ''īdisena sarīrenā''ti ekasmiṃyeva jinapadatthe visesakathanena jaladhito jinapadatthassa visuṃ katattā sadisatte saddena vācce sati ayamekabyatireko nāma. Gambhīrassa gambhīraguṇayuttassa sāgarassa vā gambhīrajjhāsayasamaṅgino jinassa vā bhāvoti ca, mahato pakatiyā mahato sāgarassa vā guṇehi mahato jinassa vā bhāvoti ca, gambhīrattañca mahattañcāti ca, taṃ ādi yassa upakāritādinoti ca, so ca so guṇo ceti ca vākyaṃ.

Vāccaubhayabyatireka

246. **Mahāsattā'tigambhīrā, sāgaro sugatopi ca;**
Sāgaro'ñjanasaṅkāso, jino cāmīkarajjuti.

246. **''Mahā''**iccādi. Sāgaro sugatopi cāti te ubho **mahantā sattā** makarādayo yattha sāgare, **mahantaṃ** vā **sattaṃ** sammappadhānaṃ yassa sugatassa, **atigambhīrā** atisayena agādhā iti. Sadisatābhedamāha **''sāgaro''**iccādinā. Sāgaro **añjanasaṅkāso** añjanena tulyo, kaṇhoti vuttaṃ hoti. Jino tu cāmīkarassa suvaṇṇasseva juti sobhā asseti **cāmīkarajjuti**. Vācce sadisatte ubhayabyatirekoyaṃ ubhayattha vattamānena guṇena ubhinnamupamānopameyyānaṃ bhedassa patīyamānattā.

246. **''Mahā''**iccādi. Sāgaro sugatopi cāti ime dve **mahāsattā** kamena timitimiṅgalādimahāsattā ca, lābhālābhādīsu anaññasādhāraṇattā mahantatādibhāvasaṅkhātasadisattayuttā ca, **atigambhīrā** avagāhitumasakkuṇeyyattā ca, ajjhāsayagambhīrattā ca dvepi atigambhīrā honti. Tesu sāgaro añjanasaṅkāso, jino **cāmīkarajjuti** suvaṇṇasadisakantiyutto hoti. Ettha pubbaddhena dvinnaṃ vatthūnaṃ sadisattaṃ vatvā aparaddhena tadubhayavatthugatavisesena tesaṃ dvinnamaññamaññato visesitattā sadisatte saddena vattabbe sati ayaṃ ubhayabyatireko nāma. Mahantā sattā macchakacchapādayo yattha sāgareti vā, mahantaṃ sattaṃ samānabhāvo yassa sugatassāti vā, atisayena gambhīrāti ca, añjanena saṅkāso sadisoti ca, cāmīkarassa iva juti asseti ca vākyaṃ.

Gammaekabyatireka

247. **Na santāpāpahaṃ nevi-cchitadaṃ migalocanaṃ;**
Muninda nayanadvandaṃ, tava tagguṇabhūsitaṃ.

247. **‘‘Ni’’**ccādi. Migassa locanaṃ santāpaṃ kilesapariḷāhaṃ apahanati hiṃsatīti **santāpāpahaṃ** na bhavati. Neva icchitaṃ saggamokkhasampattiṃ dadātīti **nevicchitadaṃ**. Muninda tava nayanānaṃ dvandaṃ yugaḷaṃ tu **tehi** yathāvuttehi santāpāpahattaicchitadatta**guṇehi bhūsita**malaṅkataṃ. Ettha pana migalocananayanānaṃ dīghattādinā sadisattaṃ patīyate. Gamme sadisatte ekabyatirekoyaṃ vuttanayena.

247. **‘‘Na santā’’**iccādi. **Migalocanaṃ** migapotakacakkhuyugaḷaṃ **santāpāpahaṃ** kilesasantāpāpahaṃ na hoti. **Icchitadaṃ** lokehi patthitalokiyalokuttaratthānaṃ dāyakaṃ na hoti. He **muninda** tava nayanadvandaṃ pana **tagguṇabhūsitaṃ** janasantāpāpahānādiyathāvuttaguṇehi sobhitaṃ hoti, iha santāpāpahananādīnaṃ paṭisedhadvārena upamānopameyyabhūtaubhayalocanasaṅkhātavatthūnaṃ dīghaputhulatādisadisadhammaṃ sāmatthiyena pakāsetvā aparaddhena santāpāpahananādiguṇahetu jinanayanānaṃ visuṃ katattā sadisatte gammamāne ayamekabyatireko nāma. Santāpaṃ apahanati hiṃ satīti ca, icchitaṃ dadātīti ca, te ca te guṇā cāti ca, tehi bhūsitanti ca vākyaṃ.

Gammaubhayabyatireka

248. **Munindānana’mambhoja-mesaṃ nānatta’mīdisaṃ;**
Suvuttāmatasandāyi, vadanaṃ ne’disa’mbujaṃ.

248. **‘‘Muninda’’**iccādi. Munindānanaṃ ambhojañceti yāni vatthūni kantādinā patīyamānattā sadisatthāni, esaṃ **nānattaṃ** bhedo īdisaṃ. Kathaṃ? Vadanaṃ suvuttāmataṃ saddhammāmataṃ sandadātīti **suvuttāmatasandāyi,** ambujaṃ tu nedisanti. Iminā bhedena imesaṃ visadisattā ‘‘esa’’ntyādināhu. Patīyamānena sadisānīti gamme sadisatte ubhayabyatirekoyaṃ vuttanayeneti.

248. **‘‘Muninda’’**iccādi. Munindānanaṃ ambhojañceti imesaṃ dvinnaṃ nānattaṃ īdisaṃ. Kathanti ce? **Esaṃ** dvinnaṃ vadanaṃ **suvuttāmatasandāyi** suṭṭhu vuttattā suvuttasaṅkhātassa saddhammāmatassa dāyakaṃ hoti, ambujaṃ tu **edisaṃ na** īdisaṃ na hoti, tādisaṃ dhammāmataṃ na dadātīti adhippāyo. ‘‘Esaṃ nānattamīdisa’’nti vacanena sugandhakantimattādīhi guṇehi dvinnampi bhedo natthīti gammamānattā taṃ pakāsetvā aparaddhena vadanato ambujassa, ambujato vadanassa visuṃ katattā sadisatte gammamāne ayamubhayabyatireko nāma. Nānā anekappakārānaṃ bhāvoti ca, sādhu vuttamiti ca, tameva amatanti ca, taṃ sammā deti sīlenāti ca vākyaṃ.

249. **Pasiddhaṃ kāraṇaṃ yattha, nivattetvā’ññakāraṇaṃ;**
Sābhāvikatta’matha vā, vibhābyaṃ sā vibhāvanā.

249. Vibhāvanaṃ sambhāveti **‘‘pasiddha’’**miccādinā. **Yattha** alaṅkatiyaṃ **pasiddhaṃ** lokappatītaṃ **kāraṇaṃ** kiñci **nivattetvā** nirasya **aññaṃ kāraṇaṃ** pasiddhakāraṇato aññaṃ nimittaṃ **vibhābyaṃ** avagamyate. Yattha kāraṇantaraṃ natthi, tattha kā gatīti āha **‘‘sābhāvikatta’’**ntiādi. **Atha vā** pakkhantare, sābhāvikaṃ [sābhāvikattaṃ (ka.)] dhammatāsiddhaṃ, tassa bhāvo **sābhāvikattaṃ** vibhābyaṃ, **sā** tādisī **vibhāvanā** viññeyyā, vibhāvīyate pakāsīyate kāraṇantaraṃ sābhāvikattaṃ vā etāyāti, etissanti vā katvā.

249. Idāni vibhāvanaṃ dasseti **‘‘pasiddha’’**miccādinā. **Yattha** alaṅkāre **pasiddhaṃ** lokappatītaṃ **kāraṇaṃ** taṃtaṃguṇasādhanahetuṃ **nivattetvā** paṭisedhetvā **aññakāraṇaṃ** lokappasiddhakāraṇato aññaṃ kāraṇaṃ, **atha vā** no ce pasiddhakāraṇato aññakāraṇe labbhamāne

sābhāvikattaṃ dhammatāsiddhaguṇaṃ **vibhābyaṃ** pakāsanīyaṃ hoti, sā vibhāvanā nāma hoti, kāraṇantaravibhāvanā sābhāvikavibhāvanāti duvidhā hotīti adhippāyo. Aññañca taṃ kāraṇañceti ca, sassa attano bhāvoti ca, tena sambhūtamiti ca, tassa bhāvoti ca, vibhāvīyati aññakāraṇaṃ sābhāvikattaṃ vā etāya vibhāvanāya, etissaṃ vibhāvanāyanti ca vāti viggaho.

Kāraṇantaravibhāvanā

250. **Anañjitā'sitaṃ nettaṃ, adharo rañjitā'ruṇo;**
Samānatā bhamu cā'yaṃ, jinā'nāvañchitā tava.

250. Udāharati **''anañjita''**iccādi. Jina tava nettañca **anañjitaṃ** añjanasalākāya yavataṭṭhīnamaphuṭṭhameva **asitaṃ** kaṇhaṃ, adharo ca **anañjito**yeva lākhārāgādinā **aruṇo** ratto, ayaṃ bhamu ca **anāvañchitā** ussāhena yena kenaci anāmitā samānā **samānatā** suṭṭhu ānatā, tato sabbaṃ lokiyaṃ taveti. Ettha pasiddhakāraṇamañjanādi, tannivattanepi kāraṇantaramatthādināvagamyate, tañca kammaṃ, kāriyassa akāraṇattāyogatoti kāraṇantaravibhāvanā'yaṃ.

250. Idāni udāharati **''anañji''**ccādinā. He **jina** tava **nettaṃ** pakatimadhuraṃ nayanayugaḷañca **anañjitaṃ** vilocanānaṃ kaṇhattasādhanatthaṃ lokappasiddhaañjanehi anañjitaṃ samānaṃ **asitaṃ** bhavantarasiddhena kusalakammena nīlaṃ hoti, adharo **ca arañjito** kenaci rāgena arañjito samāno **aruṇo** rattohoti, ayaṃ bhamu ca **anāvañchitā** kenaci vāyāmena anāmitā samānā **samānatā** suṭṭhu ānatā hotīti. Ettha nayanaadharabhamūnaṃ kaṇharattakuṭilaguṇasādhane lokappasiddhāni añjanāni kāraṇāni paṭisedhetvā nettādīnaṃ asitādibhāvakathaneneva kāraṇavinimuttassa kāriyassa loke avijjamānattā atthappakaraṇādinā asitādibhāvassa kāraṇaṃ nāma pubbajātiyaṃ siddhakusalakammamevāti patīyamānattā ayaṃ kāraṇantaravibhāvanā nāma. Na añjitanti ca, na rañjitoti ca, na āvañchitoti ca vākyaṃ. Nasaddo pasajjapaṭisedhe vattate. Saṃ sammā ānatāti viggaho.

Sābhāvikavibhāvanā

251. **Na hoti khalu dujjanya-**
Mapi dujjanasaṅgame;
Sabhāvanimmalatare,
Sādhujantūna cetasi.

251. **''Na hoti''**ccādi. Dujjanehi saha **saṅgame** samāgame satyapi **sādhujantūnaṃ** sappurisānaṃ sabhāvena tādisena payogena vināva **nimmalatare** atisayena nimmale cetasi **dujjanyaṃ** sujanetarabhāvo na hoti tādisātisayasādhuttasamāyogatoti. Iha kiñcāpi **sabhāva**saddena sabbathā hetunivattanaṃ kataṃ, tathāpi yonisomanasikārāditathāvidhanimittamattheva. Tathāpi loko tamanapekkhamāno, pasiddhañca kāraṇaṃ tādisamapassanto sābhāvikaṃ phalaṃ voharati, tadanusārena ca sābhāvikaṃ phalaṃ vibhābyateti, ayaṃ sābhāvikaphalavibhāvanā.

251. **''Na hoti''**ccādi. **Dujjanasaṅgame api** dujjanehi saha vāse satipi sādhujantūnaṃ **sabhāvanimmalatare** kiñci payogaṃ vinā pakatiyā eva atinimmale cetasi **dujjanyaṃ** dujjanaguṇaṃ **khalu** ekantena na hotīti. Iha cittanimmalahetubhūtānaṃ yonisomanasikārādīnaṃ vijjamānattepi lokena taṃ kāraṇaṃ anapekkhitvā aññampi pasiddhakāraṇaṃ cittanimmalakāraṇamadisvā sabhāvasiddhaṃ nimmalanti vohariyamānattāteneva lokavohārānusārena ''sabhāvanimmalatare''ti sabbākārena kāraṇaṃ paṭisedhaṃ katvā sabhāvasiddhanimmalattasaṅkhātaphalassa pakāsitattā ayaṃ sābhāvikaphalavibhāvanā nāma. Dujjanānaṃ bhāvoti ca, sassa attano bhāvoti ca, tena nimmalataranti ca vākyaṃ.

252. **Janako** [kārako (sī.)] **ñāpako ceti,**
Duvidhā hetavo siyuṃ;
Paṭisaṅkharaṇaṃ tesaṃ,
Alaṅkāratayo'ditaṃ.

252. Hetuṃ niddisati **‘‘janako’’**iccādinā. **Janako** bhāvābhāvarūpassa nibbatyādikāriyassa kārako **ñāpako** vijjamānasseva kassaci sambandhato kutoci paṭibodhako cāti hetavo duvidhā siyuṃ. Nanu kimettha asanaṃ [bhūsanaṃ (?)], kevalaṃ ‘‘anenetaṃ karīyatī’’ti sarūpakathanamatta, [na tu (?)] viseso tu na [na tu (?)] koci visesarūpo vācālaṅkāroti visesaṃ yojayati **‘‘paṭī’’**tiādinā. **Tesaṃ** kāriyuppādayogīnaṃ hetūnaṃ **paṭisaṅkharaṇaṃ** upabrūhanaṃ visiṭṭhabhāvena pariphuṭaṃ katvā yāthāvato kathanaṃ **alaṅkāratāya** bandhabhūsanarūpena **uditaṃ** abhihitaṃ visesarūpattā, na panetenetaṃ karīyatīti.

252. Idāni hetvālaṅkāraṃ dasseti **‘‘janako’’**ccādinā. **Janako** ca kassaci ‘‘sattā asattā’’ti vuttassa bhāvābhāvasaṅkhātakāriyassa janakahetu ca **ñāpako ca** kassaci vijjamānattaṃ aññena kenaci sambandhena avabodhento ñāpakahetu cāti evaṃ hetavo duvidhā siyuṃ. Iha phalapakāsakahetumhi vuccamāne ‘‘iminā hetunā idaṃ phalaṃ jāta’’nti sarūpakathanamattaṃ vinā visesarūpālaṅkāro idha natthīti āsaṅkiya alaṅkārasarūpaviseso esoti dassetumaparaddhamāha. **Tesaṃ** phalapakāsanakhamānaṃ hetūnaṃ **paṭisaṅkharaṇaṃ** visiṭṭhabhāvena pakāsaṃ katvā tatvato kathanaṃ **alaṅkāratāya** alaṅkārasabhāvena **uditaṃ** pasiddhaṃ hoti, kavīhi patthitaṃ vā hoti. Sāliaṅkurādīnaṃ sālibījādayo viya janyassa accantopakārako janakahetu nāma, vijjamānaaggiādīnaṃ dhūmādayo viya kassaci vijjamānattañāpako ñāpakahetu nāma. Alaṅkārassa bhāvo alaṅkāratā. Alaṅkāratayāti chandaṃ nissāya mattāhāni.

253. **Bhāvābhāvakiccavasā,**
Cittahetuvasāpi ca;
Bhedā’nantā idaṃ tesaṃ,
Mukhamattanidassanaṃ.

253. Udāharati **‘‘bhāva’’**iccādi. **Bhāvo** sattā ca, **abhāvo** asattā ca, teyeva kiccāni tesaṃ vasena ca, **cittā** pasiddhahetuviparītā acchariyārahā hetavo tesaṃ vasenāpi ca **bhedā** hetuvikappā **anantā** anavaviyo [anavadhayo (?)], yato evaṃ tasmā **tesaṃ** hetūnaṃ idaṃ mukhamattanidassanaṃ, tasmā tammukhena sakkā hetuvisese pavisituntі.

253. **‘‘Bhāvā’’**iccādi. **Bhāvābhāvakiccavasā** bhāvaabhāvasaṅkhatasattāasattākriyāvasena ca, **cittahetuvasāpi ca** pasiddhahetuno viruddhena acchariyahetūnaṃ pabhedena ca, **bhedā** hetuvisesā **anantā** yasmā apariyantā honti, tasmā **idaṃ** vakkhamānaṃ **tesaṃ** hetūnaṃ **mukhamattanidassanaṃ** avasesahetūnaṃ ogāhaṇadvāramattassa nidassanaṃ hoti. Bhāvo ca abhāvo cāti ca, teyeva kiccānīti ca, tesaṃ vaso bhedoti ca, cittā vicittā ca te hetavo cāti ca, tesaṃ vasoti ca, mukhameva mukhamattaṃ, mukhañca taṃ vā mattaṃ sāmaññañceti ca, tassa nidassanamiti ca vākyaṃ. **Matta**saddo avadhāraṇe sāmaññe vā vattate.

254. **Paramatthapakāseka-**
Rasā sabbamanoharā;
Munino desanā’yaṃ me,
Kāmaṃ toseti mānasaṃ.

Bhāvakicco kārakahetu.

254. Udāharati **‘‘paramattha’’**iccādi. Paramatthasabhāvassa nāmarūpādino pakāsoyeva **ekaraso** asahāyakiccaṃ yassā sā tādisī. Sabbesaṃ mano haratīti **sabbamanoharā** munino ayaṃ desanā me **mānasaṃ** cittaṃ **kāma**mekantena tosetīti ayaṃ bhāvakicco kārakahetu santosasattāya kāraṇato.

254. Idāni udāharati **‘‘paramattha’’**iccādinā. **Paramatthapakāsekarasā** nāmarūpakhandhaāyatanādiuttamatthānaṃ pakāsanasaṅkhāta asahāyakiccavatī **sabbamanoharā** vohārānurūpena visayabhāvūpagamanena sabbesaṃ manoharā munino ayaṃ desanā **me** mayhaṃ mānasaṃ **kāmaṃ** ekantena tosetīti. Buddhassa dhammadesanā pubbe avijjamānassa santosassa sattāsaṅkhātasamuppādaṃ karotīti kārakahetu nāma hoti. Sā ca desanā ‘‘mānasaṃ tosetī’’ti ettakena adassetvā ‘‘paramatthapakāsekarasā’’ti savisesanaṃ katvā vuttattā alaṅkāroti abhimatā. Eko ca so raso ceti ca, paramatthapakāsoyeva ekaraso ekakiccamasseti ca viggaho. **Bhāvakicco** bhāvasaṅkhātaṃ sattākiccaṃ katvā pavatto **kārakahetu** janakahetu.

255. **Dhīrehi saha saṃvāsā, saddhammassā'bhiyogato;**
Niggaheni'ndriyānañca, dukkhassu'pasamo siyā.

Abhāvakicco kārakahetu.

255. **''Dhīrehi''**ccādi. **Dhīrehi** sappaññehi saha **saṃvāsā** saṃsaggena ca, **saddhammassa** sambuddhadesitassa **abhiyogato** abhyāsena ca, **indriyānaṃ** cakkhādīnaṃ **niggahena** visayappavattinirodharūpena vijayena ca hetunā **dukkhassa** pañcakkhandhasaṅkhatassa anuppādanirodhasaṅkhāto **upasamo siyā** bhaveyyāti ayaṃ abhāvakicco kārakahetu anuppādanirodhasaṅkhātassa abhāvassa kāraṇato.

255. **''Dhīrehi''**ccādi. Dhīrehi saha **saṃvāsā** samaggavāsena ca, **saddhammassa** buddhadesitassa **abhiyogato** nirantarābhyāsena ca, **indriyānaṃ** cakkhuādīnaṃ **niggahena** rūpādiārammaṇesu subhādiggahaṇassa nivāraṇena cāti imehi kāraṇehi **dukkhassa** khandhāyatanādikassa **upasamo** anuppādanirodho khandhaparinibbānaṃ vā siyāti. Abhiṇhaso yogoti viggaho. **Abhāvakicco** dukkhassa upasamasaṅkhātaṃ asattākiccaṃ katvā pavatto **kārakahetu** avijjamānasaṅkhātāya asattāya uppādanato janakahetu nāma. Abhāvo kiccamasseti ca, kārako ca so hetu cāti ca vākyaṃ. Bhāvakiccopi vuttabyatirekato ñāyati.

256. **Muninda candasaṃvādi-kantabhāvopasobhinā;**
Mukheneva subodhaṃ te, manaṃ pāpābhinissaṭaṃ.

Bhāvakicco ñāpakahetu.

256. **''Munindi''**ccādi. **Munind**eti āmantanaṃ. **Te** tava **candasaṃvādinā** candasadisena kantabhāvena **upasobhinā** sobhamānena mukheneva **pāpehi** rāgādīhi **abhinissaṭaṃ** byapagataṃ **manaṃ** cittaṃ **subodhaṃ** suṭṭhu viññāyatīti ayaṃ bhāvakicco ñāpakahetu avabodhasattāya ñāpanato.

256. **''Muninda''**iccādi. He **muninda te** tava **candasaṃvādikantabhāvopasobhinā** candakantabhāvasadisena kantabhāvena sobhamānena mukhena **manaṃ** tuyhaṃ cittaṃ **pāpābhinissaṭaṃ** rāgādīhi kilesehi nikkhantanti **subodhaṃ** suṭṭhu viññāyatīti. Iha mukhaṃ manakantabhāvasambandhena samannāgataṃ sayaṃ vijjamānameva kilesāpagamassa avabodhasattaṃ ñāpetīti bhāvakicco ñāpakahetu nāma jāto. Candena abhedopacārato candalāvaṇyena saṃvādī sadisoti ca, so ca so kantabhāvo ceti ca, tena upasobhitoti ca, pāpehi abhinissaṭanti ca vākyaṃ.

257. **Sādhuhatthāravindāni, saṅkocayatite kathaṃ;**
Muninda caraṇadvanda-rāgabālātapo phusaṃ.

Ayuttakārī cittahetu.

257. **''Sādhu''**iccādi. Muninda te caraṇānaṃ dvandassa rāgo bālo ca so ātapo ceti **rāgabālātapo** taruṇakiraṇasamūho lohitattādinā sādhūnaṃ hatthāravindāni kantādinā **phusaṃ** visārittenā'masanto kathaṃ **saṅkocayati** makulayati, añjalipaṇāmabandhena ayuttametaṃ. Bālātapo hi padumānamummīlanahetu, ayaṃ tu apubbo bālātapo yo padumāni nimīletīti anucitakāriyakāraṇā ayuttakārī cittahetu, evaṃvidho viññeyyo bhāvakiccattepīti.

257. **''Sādhu''**iccādi. He **muninda te** tava **caraṇadvandarāgabālātapo** pādayugaḷassa aruṇavaṇṇasaṅkhataabhinavasūriyakiraṇo **sādhuhatthāravindāni** sujanānaṃ karapadumāni **phusaṃ** attano sabbabyāpittā phusanto kathaṃ **saṅkocayati** karasampuṭarūpena makulayatīti. Bālātapo nāma

padumavikasanaṃ vinā saṅkocanaṃ na karoti, eso ātapo acchariyo vicittoti gamyamānattā ayuttasaṅkocasattākaraṇato ayaṃ ayuttakārī cittahetu nāma. Ayuttaṃ karotīti ca, cittañca taṃ hetu cāti ca vākyaṃ.

258. **Saṅkocayanti jantūnaṃ, pāṇipaṅkeruhāni'ha;**
Munindacaraṇadvanda-nakhacandāna'maṃsavo.

Yuttakārī cittahetu.

258. **''Saṅkocayanti''**ccādi. Munindassa pādānaṃ dvande nakhā eva candā kantādinā tesaṃ **aṃsavo** kiraṇā **iha** loke **jantūnaṃ** sattānaṃ pāṇayo eva paṅkeruhāni kantādinā saṅkocayanti paṇāmakaraṇasampuṭarūpena milīyantīti [milāyayantīti (?)] yuttakārī cittahetu candato paṅkajasaṅkocassa ucitattā. Vuttanayepīti.

258. **''Saṅko''**iccādi. **Munindacaraṇadvandanakhacandānaṃ** sambuddhassa pādadvande nakhāvalisaṅkhātānaṃ candānaṃ **aṃsavo** raṃsayo **iha** loke jantūnaṃ pāṇipaṅkeruhāni **saṅkocayanti** karasampuṭākārena saṅkocayanti makulaṃ karontīti. Candakiraṇehi kattabbāya eva padumasaṅkocasattāya katattā ca, pakaticandakiraṇakattabbakiccassa candamarīcisamānaaññādiṭṭhapubbavicitraaṃsūhi katattā ca ayaṃ yuttakārī cittahetu nāma. Pāṇayo ca te paṅkeruhāni ceti ca, munindassa caraṇadvandamiti ca, tasmiṃ nakhānīti ca, teva candāti ca vākyaṃ.

259. **Uddiṭṭhānaṃ padatthānaṃ, anuddeso** [anudeso (?)] **yathākkamaṃ;**
Saṅkhyāna'miti niddiṭṭhaṃ, yathāsaṅkhyaṃ kamopi ca.

259. Kamaṃ vivaritumupakkamati **''uddiṭṭhāna''**miccādi. **Uddiṭṭhānaṃ** pubbe vuttānaṃ **padatthānaṃ** vatthūnaṃ kesañci **yathākkamaṃ** uddesakkamānatikkamena **anuddeso** puna atthantaraniddesanayena anukathanaṃ [kathanaṃ (?)] ''saṅkhyāna''mityapi ca, ''yathāsaṅkhya''mityapi ca **niddiṭṭhaṃ** vuttaṃ. Vidheyyattā tesaṃ padhānattamiti tadapekkhāya napuṃsakattaṃ, anuvaditabbattānuddesassāppadhānattamiti na pulliṅgapariggaho. ''Kamo''iccapi niddiṭṭhoti liṅgavipariṇāmo.

259. Idāni kamālaṅkāraṃ uddisati **''uddiṭṭhāna''**miccādinā. **Uddiṭṭhānaṃ** paṭhamakathitānaṃ padatthānaṃ **yathākkamaṃ** uddiṭṭhakkamamanatikkamma **anuddeso** atthantaraṃ nissāya punakathanaṃ ''saṅkhyāna''miti ca, ''yathāsaṅkhya''miti ca niddiṭṭhaṃ, kamopi ca niddiṭṭho. Ettha pasiddhaṃ anuddesaṃ pubbaddhena anuvaditvā appasiddhaṃ kamampi kamapariyāyaṃ saṅkhyānayathāsaṅkhyadvayampi aparaddhena vidadhāti. Ettha vidhātabbaṃ dassetuṃ anuvādassa āhariyamānattā anuvādo appadhāno, vidhātabbo padhāno. Yañhi vidhātabbaṃ, taṃ padhānaṃ, itaramappadhānanti iminā kāraṇena vuccati. Tasmā ''niddiṭṭha''nti ''saṅkhyānaṃ, yathāsaṅkhya''nti dvayaṃ apekkhāya (tassa appadhānattā) [idaṃ padadvayaṃ sīhaḷabyākhyāyaṃ na dissati] napuṃsakaṃ hoti. ''Kamo''ti apekkhāya ''niddiṭṭho''ti pulliṅgo hoti. Appadhāno anuddesoti nāpekkhati. Kamamanatikkammāti ca, saṅkhyāya anabhikkamoti ca vākyaṃ.

260. **Ālāpahāsalīlāhi, muninda vijayā tava;**
Kokilā kumudāni co-pasevante vanaṃ jalaṃ.

260. Tamudāharati **''ālāpi''**ccādinā. Muninda tava ālāpahāsā ca tesaṃ līlāhi, uddesoyaṃ. **Vijayā** kokilakumudānaṃ parābhavena **kokilā** karavīkā kumudāni ca, yathoddesamanuddesoyaṃ vuttāpekkhāya. Vakkhamānāpekkhāya tu ayampi uddesova, ''kokilā vanaṃ, kumudāni jala''miti yathoddesamanuddesoyaṃ. **Upasevante iva** nissayanti maññe. Iti vatthuto eva sambhavo **iveti** parikappate. Yajjevaṃ parikappanāya kathaṃ yathāsaṅkhyanti ce? Atroccate – yatthālaṅkārantaramapi patīyate. Tatthuddesānurūpānuddesasambhave saṅkhyānamevālaṅkāro voharīyate tasseva mukhyato vattumicchitattā. Yatthālaṅkārantaraṃ na gamyate, tattha accantameva kamoti viññeyyaṃ.

260. Udāharati **‘‘ālāpi’’**ccādinā. He **muninda te** tava **ālāpahāsalīlāhi** madhurasaralīlāhi saddhiṃ mandahasitalīlāhi sañjātā **vijayā** jayahetu **kokilā** karavīkā ca **kumudāni** keravāni ca vanaṃ jalañca kamena **upasevante iva** nissayaṃ karontīti maññeti. Ettha ‘‘ālāpahāsalīlāhī’’ti uddeso, ‘‘kokilā kumudānī’’ti vuttāpekkhāya anuddeso, ‘‘vanaṃ jala’’nti vakkhamānāpekkhāya uddesova hoti, tatvato īdisavijayena kokilādīnaṃ vanādinissayakāraṇābhāvato **iva**saddapayogena niddiṭṭho. Evaṃ sati ayaṃ parikappanā na bhavati. Kasmā? Nānālaṅkārasannipāte sati yo yo alaṅkāro vattunā icchito, tasseva mukhyato voharīyamānattā. Evaṃ parikappanālaṅkārasaṃsagge satipi uddesakkamena dassitassa anuddesassa mukhyattā ayaṃ kamālaṅkāro nāma. Īdisaññampi evameva daṭṭhabbaṃ. Ālāpo ca hāso ceti ca, tesaṃ līlāyoti ca viggaho.

261. **Siyā piyataraṃ nāma, attharūpassa kassaci;**
Piyassā’tisayene’kaṃ, yaṃ hoti paṭipādanaṃ.

261. Piyataramāharati **‘‘siyā’’**iccādinā. Atisayena piyassa kassaci **attharūpassa** abhidheyyasabhāvassa yaṃ **paṭipādana**mākhyānaṃ hoti, etaṃ piyataraṃ nāma siyā.

261. Idāni piyatarālaṅkāraṃ dasseti **‘‘siyā’’**iccādinā, atisayena piyassa kassaci **attharūpassa** abhidheyyasabhāvassa yaṃ **paṭipādanaṃ** kathanaṃ hoti, etaṃ paṭipādanaṃ **piyataraṃ** nāma piyatarālaṅkāro nāma hoti. Atisayena piyanti ca, attho eva rūpaṃ sabhāvoti ca vākyaṃ.

262. **Pīti yā me samuppannā, santa sandassanā tava;**
Kālenā’yaṃ bhave pīti, taveva puna dassanā.

262. Udāharati **‘‘pīti’’**ccādi. **Santa** sappurisa mahāmuni tava **sandassanā** cakkhupathāpāthamattena madhurakathāsavanā yā pīti **me** mama samuppannā, ayaṃ pīti **kālena** īdisena sukhena [sukhaṇane (?)] **taveva** nāññassa kassaci, ko hi nāmoñño tavādisoti, puna dassanā bhaveyyāti.

262. **‘‘Pīti’’**ccādi. He **santa** sappurisa tathāgata tava **sandassanā** mama nette āpāthagamanato yā pīti me samuppannā, **ayaṃ** pīti **kālena** īdisakkhaṇena tayā sadisassa aññassābhāvā **taveva** puna **dassanā** dassanato bhaveti. Ettha pītiyā’tisayahetubhūtaṃ atiiṭṭhārammaṇañca dassane atigedhañca pakāsanena atipītīti padatthaṃ [atipiyaṃ pībhipadatthaṃ (ka.)], pakāsitaṃ hoti. ‘‘Ayaṃ pīti bhave’’ti pubbakāle uppannapītiyā punāsambhavato taṃsadisāyeva pīti gahitā yathā ‘‘soyeva vaṭṭako [vaddhako (sī. byākhyāyaṃ)], tāniyeva osadhānī’’ti.

263. **Vaṇṇiteno’pamānena, vutyā’dhippetavatthuno;**
Samāsavutti nāmā’yaṃ, atthasaṅkheparūpato.

263. Samāsavuttiṃvattumāha **‘‘vaṇṇiteni’’**ccādi. **Vaṇṇitena** pasaṃsitena upamānena **adhippetassa** manasi nihitassa **vatthuno** atthassa **vutyā** kathanena **ayaṃ** vuttalakkhaṇā samāsavutti nāma. Kasmā? **Atthassa** vattumicchitassa **saṅkhepo** saṅkhipitvā kathanaṃ **rūpaṃ** sabhāvo, tasmā tatoyamanvatthasaññā saṅkhepavutti samāsavuttīti katvā. Kasmā? Ayaṃ guṇībhūtā sakatthā atthantaraṃ vidadhāti, na tu sakatthapadhānā.

263. Idāni samāsavuttiṃ niddisati **‘‘vaṇṇite’’**ccādinā. **Vaṇṇitena** pasaṃsitena **upamānena** upamānavatthunā karaṇabhūtena **adhippetavatthuno** icchitatthassa **vutyā** kathanena **atthasaṅkheparūpato** vattumicchitatthassa saṅgaharūpattā **ayaṃ** yathāvuttalakkhaṇā samāsavutti nāma hoti. Ettha vattumicchitatthaṃ saṅgahetvā manasi katvā tassa upamābhūtatthassa vaṇṇanāya manasi katassa pakāsanato ayaṃ samāsavutti nāma. Etissā padābhihito sakattho appadhāno, gammamānattho pana padhāno hoti. Adhippetañca taṃ vatthu ceti ca, samāsena saṅkhepena vutti kathanamiti ca, saṅkhepoyeva rūpaṃ sarūpanti ca, atthassa saṅkheparūpanti ca viggaho.

264. **Sā’yaṃ visesyamattena, bhinnā’bhinnavisesanā;**
Attheva aparāpya’tthi, bhinnābhinnavisesanā.

264. Tassā pabhedaṃ dasseti **‘‘sāya’’**miccādinā. **Sā ayaṃ** samāsavutti yaṃkiñci vatthu sāmaññākārappatītaṃ ‘‘īdisamidaṃ nāññathā’’ti kutoci byavacchijjate kenaci guṇādinā vavatthāpīyate, taṃ **visesyaṃ,** tameva **mattaṃ** visesanabhedabyavacchedato, tena. **Bhinnā** atulyā avayavadhammassa samudāye vattanato. Abhinnaṃ tulyākāraṃ visesanaṃ yassaṃ sā **abhinnavisesanāpi** attheva. **Aparāpyatthi, na** kevalaṃ sāyeva. Kīdisī? Bhinnañca abhinnañca visesanaṃ yassanti **bhinnābhinnavisesanā**. Visesyaṃ tu bhinnanti.

264. Idāni tassā samāsavuttiyā bhedaṃ dasseti **‘‘sāya’’**miccādinā. **Sā ayaṃ** samāsavutti **visesyamattena** guṇādisadisadhammena karaṇabhūtena kenaci upamānavatthunā manasi kataṃ ‘‘idaṃ upameyyavatthu īdisa’’nti sāmaññāvatthato visuṃ katavisesyena **bhinnā** visuṃ jātā, tattakena atulyā vā, **abhinnavisesanā** tulyavisesanayuttā attheva **bhinnābhinnavisesanā** atulyatulyavisesanayuttā bhinnavisesyayuttā aparāpi atthi. Evaṃ samāsavutti dvidhā hoti. Visesyameva mattamiti ca, avayavena sambhavabhedasabhāvassa samudāyepi pavattattā bhinnāti vuttā. Abhinnāni visesanāni yassamiti ca, bhinnāni ca abhinnāni ceti ca, tāni visesanāni yassamiti ca viggaho.

Abhinnavisesana

265. **Visuddhāmatasandāyī,**
Pasattharatanālayo;
Gambhīro cā’ya’mambhodhi,
Puññenā’pādito [puññenāsādito (sī.)] **mayā**.

265. Ubhayamudāharati **‘‘visuddha’’**iccādinā. Aya**mambhodhi** sāgaro **puññena** cirānucitakusalamūlena hetunā mayā **āpādito** patto, kīdiso? **Visuddhaṃ** lokavohārato devāsurānaṃ mathane visenāsammissattā **amataṃ** pīyūsaṃ sandadātīti **visuddhāmatasandāyī,** ambhodhi. **Visuddhaṃ** dosalesenāpyasamphuṭṭhattā accantanimmalaṃ **amataṃ** maraṇābhāvena amatasaṅkhātaṃ nibbānadhātuṃ sandadāti upadesakabhāvenāti **visuddhāmatasandāyī,** saddhammo. **Pasatthāni** niravajjattā **ratanāni** muttāmaṇiādīni, tesaṃ **ālayo** pavattiṭṭhānaṃ, ambhodhi. **Pasatthāni** buddhādīhi anekadhā, vaṇṇitāni **ratanāni** sattatiṃsabodhipakkhiyadhammasaṅkhatāni, tesaṃ ālayo, saddhammo. **Gambhīro** ca agādhattā sāgaro saddhammo ca ayamāpāditoti pakataṃ. Ayaṃ visesyamattabhinnā abhinnavisesanā visesyassa ambhodhino vivacchitā saddhammā bhinnattā, visuddhāmatasandāyittādino ca visesanassa vuttena pakārenābhinnattāti.

265. Idāni udāharati **‘‘visuddhā’’**iccādinā. **Visuddhāmatasandāyī** lokavohārato devāsurānaṃ samuddamathane visena amissattā visuddhabhūtapīyūsadāyako, upamābhūtasamuddavaṇṇanāya buddhiyaṃ vattamānassa saddhammassa pakāsanato visuddhāmatasandāyī kāmāmisādidosalavenāpi amissitattā atinimmalaṃ jarāmaraṇarahitaṃ nibbānaṃ upadesadānena veneyyānaṃ dāyako, **pasattharatanālayo** niddosattā pasatthānaṃ muttāmaṇiādīnaṃ ratanānaṃ pavattiṭṭhānabhūto samuddapakkhe, saddhammapakkhe pana **pasattharatanālayo** buddhādīhi pasatthānaṃ sattatiṃsabodhipakkhiyadhammasaṅkhataratanānaṃ pavattidesabhūto, **gambhīro** pakatiyāyeva agādho, ekattanayādicatubbidhanayehi **gambhīro ayaṃ ambhodhi ca** eso samuddo ca, cittena gahitasaddhammo ca **puññena** bhavantaropacitakusalakammena mayā **āpādito** pattoti visesyabhūtassa ambhodhino vattumicchitasaddhammato bhinnattā ca, ‘‘visuddhāmatasandāyī’’ti iccādikānaṃ visesanānaṃ ubhayavisesyepi yathāvuttanayena abhinnattā ca ayaṃ samāsavutti visesyamattena bhinnā abhinnavisesanā hoti.

Bhinnābhinnavisesana

266. **Icchitatthapado sāro,**
Phalapupphopasobhito;
Sacchāyo’ya’mapubbova,
Kapparukkho samuṭṭhito.

266. **‘‘Icchite’’**ccādi. Aya**mapubbova** vuttaguṇayogena acchariyarūpattā kapparukkho samuṭṭhito, kīdiso? Icchitaṃ lokiyaṃ yaṃ kiñci atthaṃ padadātīti **icchitatthapado,** kapparukkho. Icchitaṃ lokiyalokuttaraṃ yaṃ kiñci atthaṃ padadātīti **icchitatthapado,** jino. **Sāro** seṭṭho, kapparukkho jino ca. Phalāni pupphāni, tehi upasobhito, kapparukkho. Saha chāyāya candasūriyālokavilomarūpāya vattate **sacchāyo,** kapparukkho. Jino tu pubbe vuttāya kāyakantādirūpāya chāyāya yuttoti **sacchāyo**ti. Ayaṃ visesyamattabhinnā bhinnābhinnavisesanā jinato visesyassa kapparukkhassa bhinnattā, phalapupphopasobhitatthassa kapparukkheyeva sambhavā, icchitatthapadatthassa sāratāya sacchāyatāya ubhayattheva bhāvato vuttavidhināti.

266. **‘‘Icchitatthi’’**ccādi. **Icchitatthapado** sattehi icchitānaṃ lokiyaaviññāṇakavatthābharaṇādīnaṃ dāyako kapparukkhavaṇṇanāya citte patiṭṭhitassa jinapadatthassa kathetukāmatāya **icchitatthapado** sattehi patthitānaṃ lokiyalokuttarānaṃ sakalatthānaṃ anurūpavasena tesaṃ tesaṃ sattānaṃ dāyako, **sāro** rukkhesu īdisarukkhassābhāvato uttamo, **sāro** sadevakādisattalokesu tādisasattavisesābhāvato uttamo, **phalapupphopasobhito** kappaddumānurūpaphalehi pupphehi ca upasobhito, **sacchāyo** candasūriyālokehi āvaraṇīyarukkhacchāyāya samannāgato, **sacchāyo** nīlapītādichabbidharaṃsijālehi samannāgato, **apubbo** pubbe asañjāto **ayaṃ kapparukkho** eso paccakkho kappapādapo **samuṭṭhito** sattānaṃ puññānubhāvena loke pātubhūtoti. Vattumicchitatthajinapadatthato visesyassa kapparukkhassa bhinnattā ca, icchitatthadānasārabhāvasacchāyasaṅkhatānaṃ visesanānaṃ ubhayasādhāraṇattā ca, phalapupphopasobhitatāya rukkhasseva visesanattā ca ayaṃ samāsavutti visesyabhinnāva bhinnābhinnavisesanā hoti. Icchito ca so attho ceti ca, taṃ padadātīti ca, phalapupphehi upasobhitoti ca, saha chāyāya vattamānoti ca vākyaṃ.

267. **Sāgarattena saddhammo,**
Rukkhatteno’dito jino;
Sabbe sādhāraṇā dhammā,
Pubbatrā’ññatra tu’ttayaṃ.

267. Tadubhayaṃ vivarati **‘‘sāgaratteni’’**ccādinā. **Saddhammo** sambuddhabhāsito **sāgarattena** sāgaraguṇasadisattā sāgararūpena uditoti sambandho, kittitoti attho. Jino **rukkhattena** yathāvuttanayena **udito** taṃ patto anupekkhitassa kakkhavuttiyā ambhodhiādisaddānaṃ. Pakaraṇādinā tu tathā patītyudayo, aññathā kathaṃ ambhodhiādisaddānaṃ dhammādisacchāyakattaṃ siyā. Bhedo tu ayaṃ **pubbatra** ‘‘visuddhāmatasandāyi’’ccādike **sabbe** ye keci tatropāttā visuddhāmatasandāyittādayo **sādhāraṇā** tulyā **dhammā** visesanāni ubhayatrāpi sambhavā, **aññatra tu** anantaravutta ‘‘icchitatthapado’’iccādo pana tayaṃ sādhāraṇaṃ [dvayaṃ sādhāraṇañca (ka.)], asādhāraṇañca visesanaṃ vuttanayeneti.

267. Idāni tehi dvīhi samāsavuttehi vuttatthadvayaṃ pakāseti **‘‘sāgari’’**ccādinā. **Sāgarattena** sāgararūpena **saddhammo** sammāsambuddhena desitapariyattisaddhammo **udito** kathito, rukkhattena jino udito. Sāgarakapparukkhādisaddā attano abhidheyyabhūtasāgararukkhādike atthe mukhyabhāvena apavattitvā buddhiyaṃ pavattaatthassāpi sādhāraṇabhūtavisesanapariggahena gammamāne vattumicchitasaddhammajinapadattheyeva pakaraṇādito tādisaatthappatītiyāsambhavato mukhyabhāvena pavattantīti adhippāyo. Tathā hi yadi ete mukhyatthena na pavattanti, ambhodhikapparukkhasaddā saddhammajinapadatthe kathaṃ pakāsentīti tesu dvīsu udāharaṇesu **pubbatra** ‘‘visuddhāmatasandāyī’’iccādipubbudāharaṇe **sabbe dhammā** ‘‘visuddhāmatasandāyī’’ti sabbe visesanadhammā **sādhāraṇā** ambhodhisaddhammānaṃ samānā, **aññatra tu** ‘‘icchitatthapado’’tiādike aññasmiṃ udāharaṇe pana **tayaṃ** ‘‘icchitatthapado, sāro, sacchāyo’’ti visesanattayaṃ sādhāraṇaṃ. Phalapupphopasobhitabhāvo pana rukkhāveṇiko, ‘‘apubbo’’iccādikaṃ visesanameva. Tathā hi iminā rukkhadhammabhūto koci viseso pakāsito na hotīti visesanattaṃ aññesuyeva vuttaṃ.

268. **Vatthuno’ññappakārena, ṭhitā vutti tadaññathā;**
Parikappīyate yattha, sā hoti parikappanā.

268. Parikappanaṃ parikappeti **‘‘vatthuno’’**ccādinā. **Vatthuno** sajīvassa nijjīvassa vā **vutti**

avatthā **aññappakārena** vattumicchitappakārāpekkhāya aññeneva rūpena ṭhitā, tasseva tato yathāvaṭṭhitappakārato **aññathā** aññena pakārena parikappīyate **yattha** vuttiyaṃ, sā **parikappanā** hoti, parikappīyate aññathā karīyate vatthuṭṭhiti etissanti katvā.

268. Idāni parikappanaṃ dasseti **''vatthuno''**iccādinā. **Vatthuno** yassa kassaci saviññāṇakaaviññāṇakapadatthassa **vutti** pavatti **aññappakārena** kappanīyappakārato aññena vijjamānappakārena **ṭhitā** pavattamānā, **tadaññathā** tato vijjamānappakārato aññenāvijjamānappakārena **yattha** vuttiyaṃ parikappīyate, sā parikappanā nāma hoti. Parikappīyate aññathā karīyate vatthuṭṭhiti etissamiti viggaho.

269. **Upamābbhantarattena, kiriyādivasena ca;**
Kameno'dāharissāmi, vividhā parikappanā.

269. Bhedaṃ tassā dasseti **''upamā''**iccādinā. Upamā abbhantare yassā, tassā bhāvo, tena ca, kiriyādivasena ca **vividhā** nānappakārā parikappanā idāni kamena udāharissāmi.

269. Idāni tassa bhedaṃ dasseti **''upamābbhantare''**ccādinā. **Upamābbhantarattena** upamāya abbhantare vijjamānattā ca kiriyādivasena ca vividhā parikappanā kamena udāharissāmi. Upamā abbhantare assā parikappanāyeti ca, tassā bhāvoti ca, aneke vidhā pakārā yāsamiti ca viggaho.

Upamābbhantaraparikappanā

270. **Icchābhaṅgāturā'sīnā,**
Tā'tiniccala'maccharā;
Vasaṃ nentīva dhīraṃ taṃ,
Tadā yogābhiyogato.

270. Udāharati **''icchā''**iccādi. Icchābhaṅgena ''buddhaṃ bhagavantaṃ vase vattessāmā''ti bodhimūle katābhilāsavināsena **āturā** dukkhitā atiniccalasabhāvappattā **atiniccalaṃ** nāsikagge nayane katānatāvasena accantamakriya**māsīnā** nisinnā **tā accharā** yoginisaṅkāsā māraṅganāti yathāvaṭṭhitāya sacetanānaṃ māraṅganālakkhaṇānaṃ [māraṅganāvalakkhaṇānaṃ (ka.)] vatthūnaṃ vutti vuttā, sāyamaññathā parikappīyate. **Dhīraṃ** devaṅganānampi siṅgārabhāvopacaritavilāsātisayenāpi akampattā. **Taṃ** bhagavantaṃ. **Yogo** mantānuṭṭhānaṃ, tattha abhiyogato yuñjanena **vasa**mattano āyattabhāvaṃ tadā **nentīva** vahanti maññeti. Ettha **iva** saddasutiyā upamāsandeho na kātabbo, savasānayanamakubbantiyo māraṅganā vasaṃ nentīvāti parikappīyante. Hoti ca–

''Vasaṃ nentīva dhīra''nti, nayane no'pamānatā;
Na hi kattukriyāya'tthi, upamānopameyyatāti.

Kriyāparikappattepi ayamupamābbhantarā parikappanā, na kevalakriyāparikappanā māraṅganānamacalopavesanassa yogābhiyogena sāmyasandassanato, tathābhūtāya copavesanakriyāya dhīrassāpi tādisassa bhagavato avasānayanattanti parikappanatoti.

270. Idāni udāharati **''icchā''**iccādinā. **Icchābhaṅgāturā** ajapālanigrodhamūle nisinnaṃ bhagavantaṃ ''palobhessāmā''ti māraṅganā attanāyeva katāya icchāya anibbattiyā pīḷitā, atiniccalaṃ hutvā nāsikagge patitadiṭṭhehi samannāgatānaññavuttiyā kriyantaravirahato. **Āsīnā** jhāyamānā nisinnā **tā accharā** yoginisadisā taṇhāaratiragāsaṅkhātā māraṅganāyo **dhīraṃ** siṅgārādhippāyena katānekalīlāvilāsenāpi akampamānaṃ **taṃ** bhagavantaṃ **yogābhiyogato** mantajappanasaṅkhātayoge yuñjanena **vasaṃ** attano vasaṃ **tadā** attano parājitakāle **nentīva** pāpenti maññeti. Ettha pubbaddhena māraṅganāsaṅkhātasajīvapadatthānaṃ vijjamānappakāraṃ dassitaṃ. Puna aparaddhena tesameva avijjamānayogābhiyogena vasīkaraṇaṃ kappitaṃ. Māraṅganānaṃ niccalanisajjāya yoginīnaṃ mantajjhayanasadisattā māraṅganānaṃ yoginīnaṃ upamānopameyyattaṃ sāmatthiyā gamyateti esā upamābbhantaraparikappanā nāma. ‘‘Nenti ivā’’ti payoge katepi kriyāparikappanaṃ na hoteva. Icchāya bhaṅgoti ca, tena āturāti ca, niggataṃ calaṃ calanaṃ asmā āsanasmāti ca, atisayena niccalanti ca, kriyāvisesanaṃ, yoge abhiyogoti ca vākyaṃ.

‘‘Nenti ivā’’ti idha **iva**saddasutiyā upamājotanatthaṃ ceti saṃsayo na kātabbo, sādhammasaṅkhātaguṇavisesassa sambandhe asati kriyāmattassa upamābhāvato. Vuttaṃ hi–

‘‘Vasaṃ nentīva dhīra’’nti, nayena no’pamānatā;
Na hi kattukriyāya’tthi, upamānopameyyatāti.

‘‘Vasaṃ nentīva dhīra’’nti ettha **nayane** gamyamāne pāpane **upamānatā** upamānabhāvo natthi, **hi** tatheva, **kattukriyāya** kattusambandhiyā kriyāya **upamānopameyyatā** upamānabhāvo upameyyabhāvo natthīti ayaṃ hetthattho.

Kriyāparikappanā

271. **Gajaṃ māro samāruḷho, yuddhāya’ccanta’munnataṃ;**
Magga’manvesati nūna, jinabhīto palāyituṃ.

271. **‘‘Gaja’’**miccādi. Yuddhāya **accanta**matisayena **unnata**muccaṃ **gajaṃ** hatthiṃ samāruḷho **māro** vasavattī taṃ jinātīti atthena **jinato** bhīto palāyituṃ kiñci nilīyanaṭṭhānaṃ **maggaṃ** pathaṃ anvesati **nūna** maññe. Iti kriyāparikappanā ārohanakriyāya maggamanvesanatthanti parikappitattā.

271. **‘‘Gaja’’**miccādi. **Yuddhāya** yuddhatthaṃ **acca**ntaṃ atisayena **unnataṃ** diyaḍḍhasatayojanāyāmānurūpauccaguṇasamannāgataṃ **gajaṃ** girimekhalaṃ samāruḷho māro jinā bhīto palāyituṃ **maggaṃ** nibbhayaṃ pathaṃ **anvesati nūna** gavesati maññe. Yuddhatthaṃ kurumāno gajārohanaṃ maggānvesanatthamiti kavinā parikappitattā esā kriyāparikappanā nāma. Accantamiti asaṅkhya sasaṅkhyabhāvepi pakaraṇato ādhikke eva vattati.

Guṇaparikappanā

272. **Muninda pādadvande te, cārurājīvasundare;**
Maññe pāpābhisammadda-jātasoṇena soṇimā.

272. Muninda te cāru ca taṃ rājīvaṃ padumañca tamiva sundaraṃ tasmiṃte pādadvande **soṇimā** lohitattaguṇo, iti yathāvaṭṭhitā acetanassa lohitattalakkhaṇassa vatthuno vutti vuttā, sāyamaññathā parikappīyate. **Pāpānaṃ** kilesārīnaṃ **abhisammaddena** atisayaṃ sampisanena jātaṃ **soṇaṃ** rudhiraṃ, tena jātoti maññe. Iti guṇaparikappanā pādadvandasannihitalohitattaguṇassa ‘‘pāpā…pe… soṇene’’ti parikappitattā.

272. **‘‘Muninde’’**ccādi. He **muninda te** tava **cārurājīvasundare** manuññapadumasundare pādadvande **soṇimā** rattavaṇṇaṃ **pāpābhisammaddajātasoṇena maññe** saparasantānagatapāpānaṃ sammaddanena jātena rudhirenāti maññe. Sabbaññuno pāde bhavantarasiddhapuññakammānubhāvena jātarattavaṇṇaṃ ‘‘pāpābhisammaddanenā’’ti parikappitattā ayaṃ guṇaparikappanā nāma. Cāru ca taṃ rājīvañcāti ca, pāpānaṃ abhisammaddoti ca, tena jātañcāti ca, tañca taṃ soṇañcāti ca, soṇassa bhāvoti ca viggaho.

273. **Maññesaṅke dhuvaṃ nūna-miva’miccevamādihi;**
Sā’yaṃ byañjīyate kvāpi, kvāpi vākyena gamyate.

273. Vohāratthaṃ parikappanāsūcake sadde dassento āha **‘‘maññe’’**iccādi. **Iti** evarūpo saddarāsi ādi yesaṃ ‘‘takkemi, parikappemi, cintayāmi, yathe’’tyevamādīnaṃ, tehi **sāyaṃ** parikappanā **kvāpi** yathāvutte **byañjīyate** pakāsīyate, **kvāpi** katthaci pana vākyena gamyate

maññeiccādīnamabhāvepīti.

273. Vohārasukhatthaṃ parikappanāpakāsake sadde dasseti **‘‘maññe’’**ccādinā. Maññe, saṅke, dhuvaṃ, nūna, iva, evamādīhi saddehi **sāyaṃ** parikappanā **kvāpi** ettha viya katthaci **byañjīyate** pakāsīyate, **kvāpi** katthaci **vākyena** kriyākārakasambandhasahitapadasamudāyena **gamyate ivā**disaddayogābhāvepi kevalaṃ vākyasāmatthiyeneva ñāyate. **‘‘Maññe’’**ccādipadapañcakaṃdvandasamāsena niddiṭṭhaṃ. **Iti evaṃ** pakāro saddasamudāyo ādi yesaṃ ‘‘takkemi, parikappemi, cintayāmi, yathā’’tiānīnanti viggaho.

Gammaparikappanā

274. **Dayāsañcārasarasā** [dayāsañjātasarasā (ka.)], **dehā nikkhantakantiyo;**
Pīṇentā jina te sādhu-janaṃ sarasataṃ nayuṃ.

274. Udāharati **‘‘dayā’’**iccādi. **Raso** sineho, tena saha vattamāno **saraso**. Deho. **Dayāya** karuṇāya **sañcāro** dukkhitasattavisayā nirantarappavatti, tena saraso, tato. Jina te **dehā** sarīrato nikkhantakantiyo sādhujanaṃ **pīṇentā** tappentā tameva janaṃ **sarasataṃ** sapemataṃ **nayuṃ** pāpesuṃ, tādisaṃ tathāvidhadehanikkhantakantī naṃ sādhujanaṃ pīṇenti. Gammamānaparikappanāyaṃ yato kantiyo laddhasarasasarīrasaṃsaggā sayampi sarasā iva attānaṃ sevamānampi sādhujanaṃ sarasataṃ nentīti gamyate.

274. Vākyagammaparikappanamudāharati **‘‘daye’’**ccādinā. He **jina** te **dayāsañcārasarasā** dukkhitasattavisayāya karuṇāya savisaye nirantarappavattiyā sañjātasnehato **dehā** sarīrato **nikkhantakantiyo** dasadisāsu niggatā nīlādichabbaṇṇaraṃsiyo **sādhujanaṃ** katapuññaṃ uttamajanaṃ pīṇentā **sarasataṃ**sasnehabhāvaṃ pemasahitattaṃ **nayuṃ** tameva sādhujanaṃ pāpesuṃ. ‘‘Sarasataṃ nayu’’nti ettha ‘‘sādhujana’’nti sutasambandhena ñāyati. Karuṇāsinehasommadehasaṃsaggato kantiyo sayampi nissayaguṇato sommabhūtā attānaṃ visayaṃ katvā pavattajanepi muduṃ karontevāti **ivā**dīnaṃ abhāvepi vākyagammaparikappanā. Ettha acetanānaṃ kantivatthūnaṃ janapasādasaṅkhātavatthuṭṭhiti ‘‘dayāsañcārasarasā ivā’’ti evamādiaññappakārena parikappito. Dayāya sañcāro punappunaṃ pavattīti ca, saha rasena snehena vattamānoti ca, dayāsañcārena sarasoti ca, nikkhantā ca tā kantiyo ceti ca, sādhu ca so jano ceti ca, sarasassa bhāvoti ca vākyaṃ.

275. **Ārabhantassa yaṃ kiñci, kattuṃ puññavasā puna;**
Sādhanantaralābho yo, taṃ vadanti samāhitaṃ.

275. Samāhitaṃ samāharati **‘‘ārabhantassi’’**ccādinā. **Yaṃ kiñci** kāriyaṃ **kattuṃ** sattubhaṅgādikaṃ **ārabhantassa** sajjībhūtassa yassa kassaci pumuno **puññavasā** kusalabalena kāraṇena kusalasāmatthiyena puna sādhyate sādhiyamaneneti **sādhanaṃ,** tato tameva vā **antara**maññaṃ, tassa lābho, aññakāraṇalābhoti attho. Taṃ samāhitaṃ vadanti, samādhānaṃ **samāhitaṃ**.

275. Idāni samāhitālaṅkāraṃ dasseti **‘‘ārabha’’**miccādinā. **Yaṃ kiñci** amittavijayādikaṃ kattuṃ ārabhantassa yassa **puññavasā** kusalabalena puna **yo sādhanantaralābho** tasseva kāriyasiddhiyā upakārakassa aññasādhanassa yo lābho atthi, taṃ kāraṇalābhaṃ **samāhitaṃ vadanti** tasseva kāriyassa samādhānattā patiṭṭhitattā samāhitaṃ iti kavino kathenti. Sādhyate sādhiyamaneneti ca, tañca taṃ antaramaññañceti ca, tassa lābhoti ca, samādhānamiti ca vākyaṃ.

276. **Mārāribhaṅgābhimukha-manaso tassa satthuno;**
Mahāmahī mahārāvaṃ, ravī’ya’mupakārikā.

276. Udāharati **‘‘māra’’**iccādi. **Mārārino** mārasattuno **bhaṅge** abhibhave **abhimukhaṃ** na parammukhaṃ manaṃ yassa tassa satthuno **upakārikā** āraddhamārabhaṅgakriyānuggāhikā mahāmahī ayaṃ **mahārāvaṃ** mārāridussahaṃ mahānādaṃ **ravī** akāsi. Idha mārāribhañjanaṃ kāriyamāraddhaṃ, tassa puññavaseneva mahīrāvo aparaṃ sādhanaṃ samāpannanti lakkhaṇaṃ yojanīyaṃ.

276. ‘‘**Mārāri**’’ccādi. **Mārāribhaṅgābhimukhamanaso** mārasaṅkhātassa sattuno maddane abhimukhacittassa tassa satthuno **upakārikā** āraddhamāravijayassa upatthambhikā ayaṃ mahāmahī **mahārāvaṃ** mārassa hadayavatthuṃ maddanto [maddantī (?)] viya sahitumasakkuṇeyyaṃ mahānādaṃ **ravī** akāsi. Ettha mārabhaṅgajananaṃ satthūhi āraddhakāriyaṃ, tasseva siddhiyā hetubhūtaṃ aññakāraṇaṃ nāma mahīrāvo. Māro eva ari sattūti ca, tassa bhaṅgoti ca, tasmiṃ abhimukhaṃ manaṃ yasseti ca, mahantī ca sā mahī ceti ca viggaho.

277. **Avatvā’bhimataṃ tassa, siddhiyā dassana’ññathā;**
Vadanti taṃ pariyāya-vuttīti sucibuddhayo.

277. Pariyāyavuttiṃ paṭipādeti ‘‘**avatvā**’’iccādinā. **Abhimataṃ** kiñci atthaṃ dhanadānādilakkhaṇaṃ **avatvā** añjasā vācakabyāpārena anākhyāya **tassā**bhimatassatthassa **siddhiyā** nipphādanatthaṃ **aññathā** aññena pakārena tannibbattianuguṇena yaṃ **dassanaṃ** vacanaṃ, taṃ sucibuddhayo pariyāyavuttīti vadanti. Pariyāyena vacanaṃ **pariyāyavuttī**ti.

277. Idāni pariyāyavuttiṃ dasseti ‘‘**avatvā**’’iccādinā. **Abhimataṃ** iṭṭhaṃ dhanadānādisarūpaṃ [dhanadhaññādiṃ (sīhaḷabyākhyāyaṃ)] yaṃ kiñci atthaṃ **avatvā** ujumakathetvā **tassa** abhimatatthassa **siddhiyā** nipphattiyā **aññathā** vattumicchitatthassānurūpenāññappakārena **dassanaṃ** yaṃ kiñci dassanaṃ kathanamatthi, sucibuddhayo pariyāyavuttīti taṃ vadanti. Pariyāyena vutti kathanamiti ca, suci buddhi yesamiti ca vākyaṃ.

278. **Vivaṭaṅgaṇanikkhittaṃ, dhana’mārakkhavajjitaṃ;**
Dhanakāma yathākāmaṃ, tuvaṃ gaccha yadi’cchasi.

278. Udāharati ‘‘**vivaṭaṅgaṇe**’’ccādi. Dhanaṃ **vivaṭe** kenaci anāvaṭattā **aṅgaṇe** pakāsappadese nikkhittaṃ atha ca pana ārakkhavajjitaṃ. **Dhanaṃ** kāmetīti **dhanakāmā**ti āmantanaṃ. Tuvaṃ yadi icchasi gantuṃ dhanaṃ vā, yathākāmaṃ gaccheti dhanāvaharaṇamicchitamañjasā avatvā taṃsiddhiyā byājena vadati. Pariyāyavutti.

278. Udāharati ‘‘**vivaṭa**’’miccādinā. **Dhanaṃ** muttāmaṇiādi **vivaṭaṅgaṇanikkhittaṃ** pākārādiparikkheparahitattā nirāvaraṇaṭṭhāne yena kenaci ṭhapitaṃ apica ārakkhavajjitaṃ. Bho **dhanakāma** tuvaṃ yadicchasi dhanaṃ gamanaṃ vā, yathākāmaṃ gacchāti cittenicchitadhanāvaharaṇavidhānaṃ ‘‘dhanamāharā’’ti ujumavatvā evaṃ byājena vuttattā idaṃ pariyāyavutti nāma. Vivaṭañca taṃ aṅgaṇañceti ca, tasmiṃ nikkhittanti ca, ārakkhena vajjitamiti ca, dhanaṃ kāmetīti ca, kāmaṃ taṇhaṃ taṃsampayuttaṃ vā cittamanatikkammāti ca vākyaṃ.

279. **Thutiṃ karoti nindanto, viya taṃ byājavaṇṇanaṃ;**
Dosābhāsā guṇā eva, yanti sannidhi’matrahi.

279. Byājavaṇṇanaṃ vaṇṇeti ‘‘**thuti**’’miccādinā. **Nindanto viya** dosaṃ nidassento viya **thutiṃ karoti** vaṇṇaṃ bhāsati, taṃ byājathutilakkhaṇaṃ byājavaṇṇanaṃ nāma. Kathamettha guṇā patīyantīti āha ‘‘**dosi**’’ccādi. **Atra** vuttivisese dosā viya ābhāsanti paṭibhanti. Tādisapadādinā **dosābhāsā** guṇā eva iddhimantatādayo na dosopi koci **sannidhi**mavaṭṭhānaṃ yanti. Hīti avadhāraṇe atra byājavaṇṇanamevidaṃ, na nindakamiti.

279. Idāni byājavaṇṇanaṃ dasseti ‘‘**thuti**’’ccādinā. **Nindanto viya** dosaṃ dassento viya **thutiṃ karoti** vaṇṇanaṃ karoti, **taṃ** vaṇṇanākaraṇaṃ byājavaṇṇanaṃ nāma hoti. Nindāsabhāvena pavattathutittā nindā eveti ce? Atra asmiṃ vuttivisese **dosābhāsā** dosā viya paṭibhāsamānā **guṇā eva** tādisapadappayogena iddhimantatādayo guṇāva **sannidhiṃ** guṇasabhāvāvaṭṭhānaṃ **yanti** pāpuṇantīti. Byājena vaṇṇanamiti ca, dosā iva ābhāsanti paṭibhāsantīti ca vākyaṃ.

280. **Sañcāletu'malaṃ tvaṃ'si, bhusaṃ kuvalayā'khilaṃ;**
Visesaṃ tāvatā nātha, guṇānaṃ te vadāma kiṃ.

280. Udāharati **''sañcāletu''**miccādinā. Nātha tvaṃ akhilaṃ **kuvalayaṃ** uppalaṃ pathavīvalayañceti siliṭṭhaṃ **sañcāletuṃ** bhamayitumito cito ca **bhusa**maccantaṃ **alaṃ** samatthopi **tāvatā** taṃmattena te guṇānaṃ **visesaṃ** atisayalakkhaṇaṃ **kiṃ** kena kāraṇena vadāma. Iha uppalacālanasāmatthiyavibhāvanavasena nindati, tāva nikhilabhūmaṇḍalasañcālāvikaraṇato paramāya thutiyā saṃyojitoyaṃ bhagavā mahānubhāvaṃ vicitavāti bhuvanamaṇḍalasikhāmaṇīti. Byājavaṇṇanamīdisamaccantaṃ ramaṇīyaṃ, tadidañca sabbathā silesamupajīvati.

280. Idāni udāharati **''sañcāletu''**miccādinā. Nātha tvaṃ **akhilaṃ kuvalayaṃ** nissesaṃ nīluppalavanaṃ pathavīmaṇḍalaṃ vā **sañcāletuṃ** kampetuṃ **bhusa**matisayena **alaṃ** samattho, tāvatā te guṇānaṃ **visesa**matisayaṃ **kiṃ vadāma** kathaṃ bhaṇāmāti. **Kuvalaya**saddassa uppalavisesavācakattā paṭhamaṃ nindāva, tasseva saddassa pathavīmaṇḍalavācakattā ''iddhimato tava idaṃ kiṃ visesa''nti uttamaguṇavaṇṇanā katā hoti. Īdisā byājavaṇṇanā pasatthā, sā ca sabbathā silesaṃ nissāya pavattatīti. Kuyā pathaviyā valayaṃ maṇḍalamiti samāso.

281. **Visesi'cchāyaṃ dabbassa, kriyājātiguṇassa ca;**
Vekalladassanaṃ yatra, viseso nāma'yaṃ bhave.

281. Visesavuttiṃ vatteti **''visesicchāya''**miccādinā. **Visese** atisaye kismiñcipi kāriyavisese icchāyaṃ dabbādīnaṃ yatra **vekallassa** abhāvassa **dassanaṃ** vacanaṃ, ayaṃ **viseso nāma** visesavutti nāma bhave.

281. Idāni visesālaṅkāraṃ dasseti **''visesi''**ccādinā. **Visesicchāyaṃ** atisaye kāriyavisese icchāyaṃ sati dabbassa ca kriyājātiguṇassa ca **yatra** yasmiṃ vuttivisese **vekalladassanaṃ** abhāvakathanamatthi, ayaṃ **viseso** nāma **bhave** visesavutti nāma siyāti. Vikalassa bhāvoti ca, tassa dassanamiti ca vākyaṃ.

282. **Na rathā na ca mātaṅgā, na hayā na padātayo;**
Jito mārāri muninā, sambhārāvajjanena hi.

Dabbavisesavutti.

282. Udāharati **''na rathā''**iccādi. Subodhaṃ. Atra ca vijayopakaraṇacaturaṅgānīkalakkhaṇadabbābhāvena samatiṃsapāramitāsaṅkhatasambhārāvajjanasseva mārārivijayalakkhaṇo viseso vutto.

282. **''Na rathā''**iccādi. **Rathā tayo** antamaso saparivārānaṃ tiṇṇaṃ rathānaṃ anīkavohārato tādisā tayo rathā ca natthi. **Mātaṅgā tayo** vuttanayena anīkasaṅkhātā tayo mātaṅgā ca natthi. **Na hayā tayo** tādisā anīkasaṅkhātā tayo assā ca natthi. **Padā na** antamaso sāyudhānaṃ catunnaṃ purisānaṃ anīkavohārato tādisā cattāro purisā padā ca natthi. Tathāpi muninā **sambhārāvajjanena hi** samatiṃsapāramidhammānaṃ ābhogakaraṇeneva **mārāri** mārapaccattiko **jito** abhibhavito. Iha jayopakaraṇabhāvena ṭhitānaṃ rathānīkādīnaṃ dabbānaṃ vekallaṃ dassetvā sattuvijayasabhāvānaṃ sambhārānaṃ āvajjanavisesassa vuttattā esā dabbavisesavutti nāma. Ratho nāma catupurisaparivāro, tādisaṃ rathattayaṃ rathānīkaṃ nāma. Hatthī pana dvādasapurisaparivāro hoti, tādisaṃ hatthittayaṃ hatthānīkaṃ nāma. Asso tipurisaparivāro, tādisaṃ hayattayaṃ hayānīkaṃ nāma. Sāyudhā cattāro purisā padānīkaṃ nāma. Iha rathādīsu ṭhitā viya sīghaṃ pādabalena gantvā yujjhamānā purisā pādopacārena ''pādā''ti vuttā. Rathādīnaṃ pamāṇaṃ tayoti anīkaṭṭhāne dassetvā purisapamāṇassāvuttepi antamaso cattāro purisā anīkaṃ nāma hontīti pakaraṇato cattāroti ñāyati. No ce? Sāvudhapurisavācakassa **padāti**saddassa ''padātayo''ti bahuvacanena rūpasambhavato ''rathā na, mātaṅgā na, hayā na, padātayo na'' iti sambandho. **Dabbavisesavutti** dabbena dabbapaṭisedhanato visesakathanaṃ visesassa vuttīti ca, dabbena dabbapaṭisedhena visesavuttīti ca vākyaṃ. Kriyāvisesavutyādittayampi evameva daṭṭhabbaṃ.

283. **Na baddhā bhūkuṭineva, phurito dasanacchado;**
Mārāribhaṅgañcā'kāsi, munivīro varo sayaṃ.

Kriyāvisesavutti.

283. **''Na baddhā''**iccādi. **Bhūkuṭi** bhamubhaṅgo kopajanito **na baddhā** na racitā, **dasanacchado** cādharo **neva phurito** neva kampito kopena. Tathāpi ca **varo** uttamo munivīro sayaṃ mārārino **bhaṅgaṃ** parājayaṃ akāsīti. Bhūkuṭibandhanādikriyāvigamena nibbikāravijayalakkhaṇo viseso dassito.

283. **''Na baddhā''**iccādi. **Bhūkuṭi** kopavikārabhūto bhamubhaṅgopi **na baddhā** na katā, **dasanacchado** dantāvaraṇo **neva phurito** na kampāpito. Tathāpi **varo** uttamo **munivīro** muniguṇavīraguṇayutto tathāgato sayaṃ mārāribhaṅgañca akāsīti. Ettha bhamubhaṅgaracanādikaṃ kriyaṃ akatvā nibbikārassa mārabhaṅgasabhāvavisesassa [nibbikāramārabhaṅgassa (ka.)] vuttattā esā **kriyāvisesavutti** nāma. Bhūnaṃ kuṭi vaṅkatāti ca, māro eva arīti ca, tesaṃ bhaṅgoti ca vākyaṃ.

284. **Na disāsu byattā** [tatā (sī.)] **raṃsi,**
Nā'loko lokapatthaṭo;
Tathāpya'ndhatamaharaṃ,
Paraṃ sādhusubhāsitaṃ.

Jātivisesavutti.

284. **''Ni''**ccādi. **Disāsu** dasasu **byattā** patthaṭā raṃsi na bhavati. **Loke** sakalasmiṃ **patthaṭo** vitthato ālokona bhavati. **Tathāpī**ti visesanicchāyaṃ, tajjātikattābhāvepi sādhūnaṃ **subhāsitaṃ** saddhammasaṅkhātaṃ **para**maccantameva andhatamaṃ iṭṭhāniṭṭhāvekallato paññācakkhussa andhakāraṃ mohandhakāraṃ haratīti **andhatamahara**nti. Raṃsiyā andhakārāpahārasamatthāya nivattiyā viseso subhāsitassa dassito.

284. **''Na disāsu''**iccādi. Disāsu byattā patthaṭā raṃsipi natthi, **lokapatthaṭo** ālokopi natthi. Tathāpi **sādhusubhāsitaṃ** saddhammo **para**maccantaṃ **andhatamaharaṃ** atthānatthatīraṇakkhamassa paññācakkhussa andhakārakamohatamaṃ haraṃ hotīti. Idha andhakāraviddhaṃsane samatthaṃ raṃsijātyādikaṃ paṭisedhetvā subhāsitassa andhakārāpaharaṇasaṅkhātassa visesassa vuttattā ayaṃ **jātivisesavutti** nāma. Loke patthaṭoti ca, andhetīti andho moho, tamasadisattā andhoyeva tamoti ca, taṃ haratīti ca, sādhūnaṃ subhāsitamiti ca vākyaṃ.

285. **Na kharaṃ na hi vā thaddhaṃ, muninda vacanaṃ tava;**
Tathāpi gāḷhaṃ khanati, nimmūlaṃ janatāmadaṃ.

Guṇavisesavutti.

285. **''Na khara''**miccādi. Muninda tava vacanaṃ **na kharaṃ** na lūkhaṃ, **na thaddhaṃ vā** kaṭhinañca na hi. **Tathāpi** tādisakharattādiguṇābhāvepi **janatāya** janasamūhassa **madaṃ gāḷhaṃ** daḷhaṃ [taṇhaṃ (ka.)] katvā nimmūlaṃ khanatīti. Ayosaṅkumhi pasiddhakharattādiguṇanisedhena munindavacanassa viseso āvikato.

285. **''Na khara''**miccādi. He **muninda** tava vacanaṃ **kharaṃ** kakkasaṃ na hoti, thaddhaṃ vā na hoti. Tathāpi **janatāmadaṃ** janasamūhassa jātyādiṃ nissāya pavattaṃ gabbaṃ **gāḷhaṃ** daḷhaṃ katvā **nimmūlaṃ** mūlamasesetvā khanatīti. Khaṇanakkhamaayosaṅkuādīsu labbhamānaṃ kharattādiguṇaṃ paṭisedhetvā buddhavacanassa madakhaṇanasabhāvasaṅkhātassa visesassa vuttattā ayaṃ **guṇavisesavutti** nāma hoti. Natthi mūlamassa khaṇanassāti ca, janānaṃ samūhoti ca, tāya madoti ca viggaho. ''Gāḷhaṃ nimmūla''nti khaṇanakriyāya visesanattā gāḷhaṃ nimmūlaṃ khaṇanaṃ karotīti yojanā.

286. **Dassīyate'tidittaṃ** […tirittaṃ (ka.)] **tu,**
Sūravīrattanaṃ yahiṃ;
Vadanti viññū vacanaṃ,
Ruḷhāhaṅkāramīdisaṃ.

286. Ruḷhāhaṅkāraṃ vadanti.

286. Idāni ruḷhāhaṅkāraṃ dasseti **''dassīyate''** iccādinā. **Sūravīrattanaṃ** sūrabhāvavīrabhāvaṃ **atidittaṃ tu** atisayena pana dittaṃ **yahiṃ** vākye dassīyate, īdisaṃ vacanaṃ **viññū** kavayo ruḷhāhaṅkāramiti vadantīti. Sūro ca vīro cāti ca, tesaṃ bhāvoti ca, ruḷho uggato ahaṅkāro ettha vuttiviseseti ca vākyaṃ.

287. **Dame nandopanandassa,**
Kiṃ me byāpāradassanā;
Puttā me pādasambhattā,
Sajjā santeva tādise.

287. Udāharati **''dame''**iccādinā. **Nandopanandassa** nāgarājassa appameyyamahānubhāvassa **dame** damane **me** mama niravadhisarantippameyyappabhāvānucaritakittinopi parassa **byāpāradassanā** payogapaṭipādanena **kiṃ** payojanaṃ, na kimpi, yato me **pādasambhattā** pādāvanatā **tādise** kammani **sajjā** baddhakacchā **santeva** vijjanteva, tatoti yojanīyaṃ.

287. **''Dame''**ccādi. **Nandopanandassa** nāgaraññโo **dame** damakaraṇe **byāpāradassanā** bhuvanattaye pavattamānaānubhāvena ca sampavattitakittisamūhena ca samannāgatassa mayhaṃ tādisapayogadassanena **kiṃ** payojanaṃ. Yasmā **me pādasambhattā** mayhaṃ caraṇāvanatā **tādise** kicce **sajjā** sannaddhā **puttā** bahavo santi eva, tasmāti. Cetovasitāya sūravīrabhāvo iha atiditto dassito hoti. Byāpārassa dassanamiti ca, pādesu sambhattāti ca vākyaṃ.

288. **Sileso vacanā'nekā-**
Bhidheyye'kapadāyutaṃ;
Abhinnapadavākyādi-
Vasā tedhā'ya'mīrito.

288. Silesaṃ niddisati **''sileso''**iccādinā. Anekaṃ bhinnamabhidheyyattho yassātya**nekābhidheyyaṃ. Ekena** samānena **padena** sarūpena **āyuta**manvitaṃ yaṃ **vacanaṃ** vuttīti anuvaditvā so silesoti vidhīyate, yena kenaci rūpena upamānopameyyalakkhaṇatthānaṃ silesanato. **Aya**ñcevaṃlakkhaṇo sileso tedhā īrito. Kathaṃ? **Abhinnapadavākyādivasā** abhinnamekaṃ padaṃ syādyantatyādyantarūpaṃ yatra, tameva vākyaṃ vākyalakkhaṇopetattā. Taṃ ādi yesaṃ, tesaṃ vasāti attho.

288. Idāni silesālaṅkāraṃ dasseti **''sileso''**ccādinā. Anekābhidheyyaṃ **ekapadāyutaṃ** ubhayattha sādhāraṇattā tulyena saddarūpena yuttaṃ yaṃ vacanaṃ atthi, so sileso nāma. So pana yena kenaci sādhammarūpena upamānopameyyabhūtānamatthānaṃ siliṭṭhattā aññamaññaṃ phusitvā ṭhitattā **sileso** nāma. **Ayaṃ** vuttalakkhaṇo sileso **abhinnapadavākyādivasā** akatavikārānaṃ syādyantatyādyantapadasamannāgatānaṃ vākyalakkhaṇopetavākyānaṃ pabhedena tedhā īritoti. Anekamabhidheyyaṃ yasseti ca, ekañca taṃ padañceti ca, tena āyutanti ca, abhinnāni padāni yasminti ca, tañca taṃ vākyañcāti ca, taṃ ādi yesaṃ abhinnapadavākyānanti ca, tesaṃ vaso bhedoti ca vākyaṃ.

289. **Andhantamaharo hārī, samāruḷho mahodayaṃ;**
Rājate raṃsimālī'yaṃ, bhagavā bodhayaṃ jane.

Abhinnapadavākyasileso.

289. Udāharati **‘‘andhantami’’**ccādi. **Ayaṃ bhagavā** sūriyo mahāmuni ca. Tattha sūriyo tāva **andhantamaharo** pakatiyandhakāropahārī, mahāmuni tu andhakāramohatamāpahārī. **Hārī** manuñño sūriyo mahāmuni ca, sūriyo **mahodayaṃ** mahantaṃ udayaṃ pabbataṃ samāruḷho, mahāmuni tu **mahodayaṃ** mahantamabbhudayaṃ sammāsambodhisamadhigamarūpaṃ **samāruḷho** patto. Raṃsīnaṃ mālā, sā assa atthīti **raṃsimālī,** sūriyo mahāmuni ca. Jane **bodhayaṃ** niddāpagamanena kilesaniddāpagamanena vā pabodhayanto **rājate** dibbatīti. **Abhinnapadavākyasileso** bhaṅgena vinā yathāvaṭṭhānamubhayattha padayojanato.

289. Idāni udāharati **‘‘andha’’**miccādinā. **Mahodayaṃ** mahantaṃ udayaṃ pabbataṃ, sabbaññupadavisaṅkhātamahābhivuddhiṃ vā **samāruḷho** āruḷho, sampatto vā, **andhantamaharo** cakkavāḷagabbhe patthaṭapakatighanandhakārassa, ñāṇalocanassa andhakaraṇato andhakāroti vuttamohassa vā viddhaṃsako, **hārī** teneva manuñño **raṃsimālī** attano raṃsimālāya samannāgato **jane** pakatiniddāya kilesaniddāya vā samannāgate satte **bodhayaṃ** bodhayanto **ayaṃ bhagavā** divākaro, chahi bhagadhammehi samannāgato buddho vā **rājate** dibbatīti. Dvīsu pakkhesu padānaṃ samānabhāvena ṭhitattā ayaṃ **abhinnapadavākyasileso**. Andho ca so tamo ceti ca, taṃ haratīti ca, mahanto ca so udayo pabbato cāti ca, mahanto ca so udayo abbhudayo abhivuddhi cāti ca, raṃsīnaṃ mālāti ca, sā assa atthīti ca, bhago sirī assa sūriyassa atthīti ca, bhago sirīkāmapayatanādippakāro assa satthuno atthīti ca viggaho. Abhinnapadavākyasaṅkhāto sileso. Aparopi attho ettha silissatīti **sileso**. ‘‘Bhinnapadavākyasileso’’tiādikampi iminā nayena ñātabbaṃ.

290. **Sāradāmalakābhāso, samānītaparikkhayo;**
Kumudākarasambodho, pīṇeti janataṃ sudhī.

Bhinnapadavākyasileso.

290. **‘‘Sārade’’**ccādi. Sudhā assa atthīti **sudhī,** cando. Sobhanā sabbaññutaññāṇarūpaṃ buddhi assa atthīti **sudhī,** sammāsambuddho. **Sārado** saradakāle sambhūto **amalako** nimmalo **ābhā** sobhā yassa so, cando. Paresaṃ nibbānasāraṃ dadātīti **sārado,** amalako ābhāso, amalakassa hatthāmalakasseva vā ābhāso asesañeyyāvabodho yassa so, sammāsambuddho. **Saṃ** sammā kamenānīyamānattā ānīto **parikkhayo** kaṇhapakkho yena so, cando. **Samaṃ** vūpasamaṃ ānīto **parikkhayo** hāni kilesasattukato adhigatakkhayattā yenaso, sammāsambuddho. Kumudākarassa kumudassa raṃsiyā sambodhi vikāso yassa [raṃsiyo sambodhi vikāsa’ssa (ka.)] so, cando. Kuyā pathaviyā mudaṃ pītiṃ karotīti **kumudākaro, sambodho** catusaccāvabodho yassa so, sammāsambuddho, **janataṃ** janasamūhaṃ pīṇetīti. Ayaṃ **bhinnapadavākyasileso** vuttena vidhinā padānaṃ bhinnattā.

290. **‘‘Sāra’’**iccādi. **Sārado** saradakāle sambhūto, veneyyānaṃ nibbānasāradāyako vā, **amalakābhāso** nimmalasobho, nimmalaketumālāsamannāgatattā tādisamatthakasobho vā, atha vā **sāradāmalakābhāso** saradakāle sañjātanimmalasobho, veneyyānaṃ nibbānasāradāyakanimmalasobho vā, atha vā **sāradaāmalakaābhāso** nibbānasāradāyakahatthāmalakasadisañeyyāvabodho. **Samānītaparikkhayo** kaṇhapakkhe suṭṭhu kamena ānīto parikkhayo paripuṇṇo vā cando, samasaṅkhatasantiṃ ānītakilesaparihānisaṅkhātaparikkhayo vā. **Kumudākarasambodho** kumudavikāsanena samannāgato, kusaṅkhātapathavīnissitānaṃ janānaṃ pītijananacatusaccāvabodhena samannāgato vā. **Sudhī** sudhāsaṅkhātaamatavantatāya tannāmako cando, sundarapaññavantatāya tannāmako sammāsambuddho vā. **Janataṃ** janasamūhaṃ pīṇetīti. Ubhayapakkhesu padaṃ bhinditvā atthassa yojanato ayaṃ **bhinnapadavākyasileso**. Sarade bhavo sārado, cando. Sāraṃ dadātīti sārado, bhagavā. ‘‘Sārado’’ti idaṃ ‘‘ābhāso’’ti padassa visesanaṃ hoti. Amalakonimmalo ābhāso assa candassāti ca, kamhi matthake ābhāsoti ca, amalo kābhāso assa satthunoti ca, sārado amalako ābhāso yassa candassa bhagavato vāti ca, sārado āmalakassa viya ābhāso ñeyyāvabodho assa bhagavatoti ca, saṃ sammā ānīto parikkhayo kalāhāni aneneti ca, samaṃ vūpasamaṃ ānīto parikkhayo hāni kilesasattuto yeneti ca, kumudānaṃ ākaroti ca, tesaṃ sambodho vikāso yasseti ca, mudaṃ pītiṃ karotīti mudākaro. Kuyā pathaviyā mudākaroti ca, so sambodho catusaccāvabodho yasseti ca, sudhā amataṃ assa candassa atthīti ca, su sobhanā dhī buddhi assa sambuddhassāti ca viggaho.

291. **Samāhitattavinayo, ahīnamadamaddano;**
Sugato visadaṃ pātu, pāṇinaṃ so vināyako.

Bhinnābhinnapadavākyasileso.

291. **‘‘Samāhite’’**ccādi. **Saṃ** sammā **āhito** patiṭṭhāpito attassa **vinayo** vinayanaṃ sabbattha savisaye appaṭihatacāravasena yassa so, garuḷo. **Vinayanaṃ** pavivittakāyacittappavattivasena damanaṃ yassa so, sammāsambuddho. Iti abhinnapadaṃ. Ahīnaṃ sappānaṃ inā nāyakā, tesaṃ madaṃ maddatīti **ahīnamadamaddano,** garuḷo. Ahīnānamuttamapurisānampi mahābrahmādīnaṃ madaṃ maddatīti **ahīnamadamaddano,** sammāsambuddho. Sundaraṃ gataṃ gamanaṃ samuddaṃ bhinditvā jalasaṅgamato paṭhamamevauggamanasāmatthiyayogato yassa so, garuḷo. Sundaraṃ gamanamassa nāgavikkantacārattā **sugato,** sammāsambuddho. Abhinnapadaṃ. **So** vīnaṃ pakkhīnaṃ nāyako, garuḷo. Visaṃ dadātīti **visadaṃ pāṇinaṃ** nāgalokaṃ **pātu** ahiṃsanavasena pālayatu, **so** vineti veneyyeti **vināyako,** sammāsambuddho. **Pāṇinaṃ** sakalasattalokaṃ **visadaṃ** asallīnaṃ pātu. **Bhinnābhinnapadavākyasilesoyaṃ** vuttanayena padānaṃ [pana (ka.)] ubhayamissattā.

291. **‘‘Samāhite’’**ccādi. **Samāhitattavinayo** sammā āhitāya ṭhapitāya sarīrassa savisaye gatiyā samannāgato, sammā āhitena ṭhapitena cittadamanena samannāgato vā, **ahīnamadamaddano** nāgarājūnaṃ madamaddano, ahīnānaṃ uttamānaṃ bakabrahmādīnampi madamaddano vā, **sugato** pakkhavātavegena samuddajalaṃ dvidhā katvā tasmiṃ jale anekībhūteyeva nāgabhavanaṃ gantvā nāge gahetvā gamane samatthattā sundaragamano, samantabhaddakaanekappakāragamano vā, **vināyako** pakkhīnaṃ nāyako **so** garuḷarājā **visadaṃ** ghoravisattā visadāyakaṃ **pāṇinaṃ** nāgalokaṃ **pātu** ahiṃsanavasena pāletu. No ce, **vināyako** veneyye vinento **so** sammāsambuddho **pāṇinaṃ** sakalasattalokaṃ **visadaṃ** visāradaṃ katvā **pātu** ahitāpanayanahitopanayanena rakkhatūti. Ubhayapakkhesu ‘‘ahīnamadamaddano’’iccādikehi bhinnehi ca ‘‘samāhitattavinayo’’iccādikehi abhinnehi ca padehi samannāgatattā ayaṃ **bhinnābhinnapadavākyasileso**. Attassa vinayoti ca, samāhito attavinayo yassa garuḷassa tathāgatassa vāti ca, ahīnaṃ inā nāyakāti ca, ahīnānaṃ nāgarājūnaṃ madoti ca, hīnehi aññe ahīnā uttamā, tesaṃ madoti ca, taṃ maddatīti ca, vīnaṃ pakkhīnaṃ nāyakoti ca, veneyyajane vinetīti ca vākyaṃ. Dutiyapakkhe ‘‘visada’’nti kriyāvisesanaṃ.

292. **Viruddhāviruddhābhinna-kammā niyamavā paro;**
Niyamakkhepavacano, avirodhi virodhya’pi.

293. **Ocityasamposakādi, sileso padajādi’ti** [padajātipi (ka.)];
Esaṃ nidassanesveva, rūpa’māvibhavissati.

292-3. Silesabhedamaññathāpi dassetumāha **‘‘viruddha’’**iccādi. Viruddhāni cāviruddhāni ca aññamabhinnañca, tāniyeva **kammāni** kriyāni yesaṃ, te tayo silesā. Niyamo’vadhāraṇamasmiṃ atthīti **niyamavā, paro** añño silesopi. Niyamassa **akkhepo** nisedhanaṃ yassa, taṃ **vacana**mabhidhānaṃ yassa, tādisopi. Nāssa virodho atthītya**virodhi,** sopi. Virodho asaṅgati ettha vijjatīti **virodhi,** sopi. Ocityaṃ samposetīti ocityasamposako, so ādi yassa alaṅkārantaragocarassa silesassa, so padato jātādisilesopi. **Iti**te parepi silesabhedā santi. **Esaṃ** yathāvuttānaṃ **nidassanesu** payogesveva **rūpaṃ** sabhāvo lakkhaṇaṃ āvibhavissatīti.

292-3. Avuttasilesavisese dassetuṃ uddisati **‘‘viruddhā’’**iccādi. **Viruddhāviruddhābhinnakammā api** ubhayatthassa viruddhena ca aviruddhena ca abhinnena ca kammena samanvitā tayo silesā ca, **paro** añño **niyamavāpi** avadhāraṇena yuttasileso ca, **niyamakkhepavacanopi** avadhāraṇassa paṭisedhapakāsakābhidhānasileso ca, **avirodhipi** ubhayapakkhāvirodhisileso ca, **virodhiapi** ubhayatthassa virodhisileso ca, **padajādi** padena jāto vākyena jāto ocityasamposakādisilesopīti **esaṃ** silesānaṃ **nidassanesveva** nidassanasaṅkhataudāharaṇesveva **rūpaṃ** sarūpaṃ tesaṃ lakkhaṇaṃ vā āvibhavissati, nidassiyamānaudāharaṇeneva lakkhaṇassa gammamānattā visuṃ na kathessāmīti adhippāyo. Viruddhāni ca aviruddhāni ca abhinnañceti ca, tameva kammaṃ kriyā yesaṃ silesānamiti ca, niyamo avadhāraṇaṃ asmiṃ atthīti ca, niyamassa akkhepo paṭisedho assa atthīti ca, taṃ vacanaṃ abhidhānaṃ yassa silesassāti ca, nāssa virodho atthīti ca, ocityaṃ samposetīti ca, so ādi yassa upamāsilesādinoti ca, padato jātoti ca, so ādi yassa vākyassāti ca viggaho.

Viruddhakammasilesa

294. **Savase vattayaṃ lokaṃ, akhilaṃ kallaviggaho** [kalaviggaho (sī.)];
Parābhavati mārāri, dhammarājā vijambhate.

294. Tato kamena tedassīyanti **''savase''**iccādi. Akhilaṃ lokaṃ savase vattayaṃ mārāri dhammarājā ca, **kallo** manuñño **viggaho** kalaho yassa mārārino, **viggaho** sarīrasampadā yassa dhammarājassa, tesu mārāri **parābhavati** parābhavamapeti bodhiyaṃ paṭiladdhaparājayavasena, **dhammarājā** samantabhaddo tu **vijambhate** lokattayabyāpisamullapitavijayaddhanipavattivasena samaṃ bhavatīti ayaṃ viruddhakammasileso parābhavavijambhanānamaññoññavirodhato.

294. Idāni uddesakkamena udāharati **''savase''**iccādi. Akhilaṃ lokaṃ **savase vattayaṃ** anatthe yuñjanato attano vase vattayanto, no ce, sakalalokaṃ hite yuñjanato attano vase vattayanto **kallaviggaho** manuññakalaho, no ce, manuññasarīrasampattiyutto mārāri **parābhavati** bodhimūle laddhaparājayavasena parābhavaṃ pāpuṇāti, **dhammarājā** tathāgato pana **vijambhate** lokattaye patthaṭajayaghosavasena vijambhatīti. Parābhavanavijambhanakriyānaṃ aññamaññaviruddhattā ayaṃ viruddhakammasileso nāma. Sassa attano vaso issariyamiti ca, kallo manuñño viggaho vivādo deho vā yasseti ca vākyaṃ.

Aviruddhakammasilesa

295. **Sabhāvamadhuraṃ puñña-visesodayasambhavaṃ;**
Suṇanti vācaṃ munino, janā passanti cā'mataṃ.

295. **''Sabhāve''**ccādi. Sabhāveneva **madhurā** piyā vācā, madhuraṃ amataṃ, puññavisesassa **udayo** abhivaḍḍhi, tena sambhavo, yassa vā taṃ, **munino vācaṃ** saddhammasaṅkhātaṃ janā suṇanti, tassayaṃ amatañca [tassa ca nissayaṃ amatanti (ka.)] passantīti ayamaviruddhakammasileso savanadassanānaṃ aviruddhattāti.

295. **''Sabhāva''**miccādi. **Sabhāvamadhuraṃ** ''vācāmadhuraṃ karissāmī''ti kattabbapayogaṃ vināpi madhurattā pakatimadhuraṃ, no ce, kenaci paccayena anuppannattā saṅkharavisesaṃ vināpi pakatipaṇītaṃ, **puññavisesodayasambhavaṃ** puññavisesadesakassa munino kassaci kusalavisesassa abhivuddhiyā sambhūtaṃ, no ce, veneyyajanānaṃ nibbānādhippāyena katakusalavisesassa abhivuddhiyā ārammaṇattena paṭiladdhaṃ **munino vācaṃ** saddhammasaṅkhātaṃ suṇanti, **amataṃ** nibbānañca **janā** veneyyajanā passantīti. Savanadassanakriyānaṃ aññamaññāviruddhattā ayaṃ aviruddhakammasileso. Sassa attano bhāvoti ca, tena madhurā, madhuramiti ca, puññameva visesoti ca, tassodayoti ca, tena sambhavo yasseti ca viggaho.

Abhinnakammasilesa

296. **Andhakārāpahārāya,**
Sabhāvamadhurāya ca;
Mano pīṇeti [dhinoti (sī. abhinavaṭīkā ca)] **jantūnaṃ,**
Jino vācāya bhāya ca.

296. **''Andhakāre''**ccādi. Andhakāraṃ mohasaṅkhātaṃ pakatiandhakāraṃ vā apaharatīti **andhakārāpahārā,** vācā, bhā ca. Tāya sabhāvabhāsāya, sobhāya ca jino jantūnaṃ **mano** cittaṃ pīṇetīti ayamabhinnakammasileso pīṇanalakkhaṇāyekāya kriyāya vācāya bhāya ca sampannoti.

296. **''Andhakārā''**iccādi. **Andhakārāpahārāya** mohandhakāraṃ pakatiandhakāraṃ vā apaharaṇāya **sabhāvamadhurāya** ca sabhāvato kaṇṇasukhāya, sabhāvato nettābhirāmāya **vācāya**

bhāya sarīrakantiyā ca jino jantūnaṃ **mano** cittaṃ **dhinoti** pīṇetīti. Pīṇayanasabhāvāya ekāya kriyāya saddhiṃ karaṇabhūtānaṃ dvinnaṃ vācābhānaṃ yojitattā ayaṃ abhinnakammasileso. Andhakāra’mapaharatīti ca, sabhāvena madhurāti ca vākyaṃ.

Niyamavantasilesa

297. **Kesakkhīnaṃva kaṇhattaṃ, samūnaṃyeva vaṅkatā;**
Pāṇipādādharānaṃva, munindassā’tirattatā.

297. **‘‘Kesi’’**ccādi. Kaṇhattaṃ kesakkhīnaṃyeva, na manasi, kaṇhattaguṇo pāpattañca siliṭṭhaṃ. Vaṅkatā bhamūnaṃyeva, na ajjhāsaye, vaṅkatānatattaṃ saṭhattañca siliṭṭhaṃ. Atirattatā pāṇipādādharānaṃyeva, na citte, atirattatāguṇo rāgo ca silissate. ‘‘Munindassā’’ti ‘‘kaṇhatta’’ntiādīsu sabbattha sambandhanīyaṃ. Niyamavā sileso kesakkhīnaṃvāti avadhāraṇappayogāti.

297. **‘‘Kesakkhīna’’**miccādi. Munindassa kaṇhattaṃ kesakkhīnaṃ eva hoti, kaṇhattasaṅkhatamakusalaṃ na citte. Vaṅkatā bhamūnaṃyeva, najjhāsaye. Atirattatā pāṇipādādharānaṃ eva, na kesuci vatthūsūti. ‘‘Kesakkhīnaṃvā’’tiādīsu niyamasaṅkhātaavadhāraṇapadassa vijjamānattā kaṇhabhāvena saddhiṃ pāpattassa ca, vaṅkaguṇena saddhiṃ sāṭheyyassa ca, rattaguṇena saddhiṃ rāgassa ca siliṭṭhattā ayaṃ niyamavantasileso nāma. Kesāni ca akkhīni ceti ca, kaṇhassa bhāvoti ca, vaṅkassa bhāvoti ca, pāṇayo ca pādāni ca adharāni cāti ca, atirattassa bhāvoti ca viggaho.

Niyamakkhepasilesa

298. **Pāṇipādādharesveva, sārāgo tava dissati;**
Dissate so’ya’matha vā, nātha sādhuguṇesvapi.

298. **‘‘Pāṇi’’**ccādi. Nātha tava pāṇipādādharesveva **sārāgo** sobhano rattavaṇṇo dissati, na citte, sārāgo rattavaṇṇo chandarāgo cāti siliṭṭhaṃ. Ayaṃ niyamo akkhipyate. **Atha vā** kathaṃ niyamyate, yato **so ayaṃ** sārāgo sādhūnaṃ guṇesveva virāgalakkhaṇo dissate iti. Tasmā kathamavadhārīyatīti niyamakkhepavacano silesoyaṃ.

298. **‘‘Pāṇi’’**ccādi. He **nātha** tava **sārāgo** sobhano rattavaṇṇo pāṇipādādharesveva dissati, citte lobho pana na dissati. Atha vā **so ayaṃ** sārāgo kattukamyatākusalacchandabhūto **sādhuguṇesvapi** sajjanānaṃ sīlādiguṇesupi dissati. ‘‘Evā’’ti dassitaniyamassa paṭisedhakena **‘‘atha vā’’**ti vacanena samannāgatattā rattavaṇṇasaṅkhātarāgena lobhassa siliṭṭhattā ca ayaṃ niyamakkhepavacanasileso. Saṃ sobhano rāgoti viggaho.

Avirodhisilesa

299. **Salakkhaṇo’tisubhago,**
Tejassī niyatodayo;
Lokeso jitasaṃkleso,
Vibhāti samaṇissaro.

299. **‘‘Salakkhaṇo’’**iccādi. Saha lakkhaṇena sasarūpena dvattiṃ savarapurisalakkhaṇena vā vattamāno **salakkhaṇo,** cando munindo ca, atisubhago so ca, **tejassī** sūriyo pabhāvisesayutto ca, niyato patidinamudayo pabhālakkhaṇo yassa so **niyatodayo,** sūriyo, niyato thiro udayo sammāsambuddho sambodhirūpo yassa so **niyatodayo,** munindo, **lokeso** brahmā munindo ca, jito saṃkleso jhānarativasena kāyacittābādho yena so, brahmā, jito saṃkleso dasavidho aggamaggaññāṇalābhā yena so. So maṇīnaṃ issaro upamaṇi [uttamamaṇi (?)], samaṇānaṃ issaro munindo vibhātīti yojjaṃ. Ayamavirodhisileso lakkhaṇasubhagādīnamubhayatthāpi abyavahitattā.

299. **‘‘Salakkhaṇo’’**iccādi. **Salakkhaṇo** lakkhaṇena sahito, **atisubhago** atisundarāya lakkhiyā samannāgato, no ce, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi sahito ativiya sobhādīhi yutto, **tejassī** andhakāravidhamanasaṅkhatamahānubhāvena yutto, **niyatodayo** patidinaṃ pubbaṇhakāle niyamitagaganuggamano, no ce, nirantarapavattabuddhatejasā yutto thirasabbaññupadavisaṅkhātābhivuḍḍhiyā samannāgato, **lokeso** brahmabhūto, **jitasaṃkleso** jhānapītiyā vijitakāyacittadaratho, no ce, tilokassa issarabhūto catutthamaggaññāṇena hatadasavidhasaṃkileso, **samaṇissaro** so uttamo maṇi **vibhāti** sobhati, no ce, samaṇānaṃ issaro **vibhāti** dibbatīti. ‘‘Salakkhaṇo subhago’’iccādikānaṃ dvinnaṃ padānaṃ aviruddhattā ca, paṭhamapāde candena dutiye sūriyena tatiye brahmunā catutthe maṇinā ca sabbaññupadatthassa siliṭṭhattā ca ayaṃ avirodhisileso nāma. Saha lakkhaṇena vattamānoti ca, atisobhano bhago sirī vā sirīkāmapayatanādiko vā assāti ca, tejo assa atthīti ca, niyato udayo asseti ca, lokassa iso issaroti ca, jito saṃkleso yeneti ca, maṇīnaṃ samaṇānaṃ vā issaroti ca vākyaṃ.

Virodhisilesa

300. **Asamopi samo loke,**
Lokesopi naruttamo;
Sadayopya’dayo pāpe,
Cittā’yaṃ munino gati.

300. **‘‘Asamopi’’**ccādi. Natthi samo rājaguṇādīhi assāti **asamo,** koci rājādi, ‘‘asamo’’ti lokekasikhāmaṇibhāvena muni. Tattha yadā asamo rājādi, tadā loke samoti viruddhaṃ asamattā tassa. **Api**saddo virodhaṃ joteti. Pakkhantare tvaviruddhaṃ, loke devadattādīnaṃ virodhisattānaṃ rāhulādīnaṃ avirodhisattānañca samattā, tatoyevāyaṃ virodhābhāsānañcasā virodhoyeva. **Lokeso** brahmā muni ca. Tattha ‘‘brahmā naruttamo’’ti viruddhaṃ dibbayonittā tassa. Pakkhantare tvabyāghāto uttamanarattā tassa. Dayo dānaṃ, saha dayenāti **sadayo,** koci puriso. Saha dayāya vattatīti **sadayo,** muni. Tattha puriso dāyako pāpe jane kathamadayoti virujjhati. Muni pāpe rāgādike adayoti virujjhati. Tasmā munino **ayaṃ** yathāvuttā **gati** pavatti **cittā** abbhutāti ayaṃ vuttanayena virodhisileso udāhaṭo.

300. **‘‘Asamo’’**iccādi. **Asamopi** atulyopi koci rājādiko loke **samo** tulyo, no ce, sadisapuggalarahito eva rāhulabhadradevadattādisabbaloke anunayapaṭighābhāvena samo hoti. **Lokesopi** brahmabhūtopi **naruttamo** naravaro hoti, no ce, sakalalokādhipati hutvā eva naruttamo. **Sadayopi** yācakesu dayasaṅkhātena dānena yuttopi **pāpe** pāpiṭṭhe **adayo** dānarahito, no ce, dayāsahito eva akusale niddayo. Munino ayaṃ **gati** pavatti **cittā** vicittāti rājādino asamasamatā ca, brahmā hutvā uttamanarabhāvo ca, dānasahitassa kassaci purisassa dānarahitabhāvo ca viruddho hoti. Tasmā rājabrahmapurisehi munino siliṭṭhattā ayaṃ virodhisileso nāma. Pubbapubbapakkhe virodho aparāparapakkhehi nirākato hoti. Pubbapakkhe **api**saddo virodhaṃ joteti, aparapakkhe avadhāraṇanti. Natthi samo yasseti ca, naro ca so uttamo ceti ca, saha dayena dayāya vā vattamānoti ca, natthi dayo dayā vā asseti ca viggaho.

Ocityasamposakapadasilesa

301. **Saṃsāradukkhopahatā-vanatā janatā tvayi;**
Sukha’micchita’maccantaṃ, amatandada vindati.

301. Udāharati **‘‘saṃsāre’’**ccādi. **Saṃsāro** abbocchinnaṃ vattamānā khandhapaṭipāṭiyeva **dukkhaṃ** dukkhamattādinā, tena **upahatā** pahaṭā janatā, amataṃ sukhaṃ amataṃ vā nibbānaṃ dadātīti **amatandadā**ti āmantanaṃ, tvayi **avanatā** paṇāmavasena **icchita**matimataṃ dukkhāpagamanibbattaṃ kāyikaṃ cetasikañca **sukhaṃ** accantaṃ **vindati** paṭilabhatīti. Ettha amataṃ sudhā nibbānañca, amatandado dukkhopahate sukhayatīti ucitanti ‘‘amataṃ dadātī’’ti padamadhigate vatthuni ocityaṃ samposayatīti ocityasamposako padasilesoyaṃ. **Ādi**saddena ‘‘sugandhisobhāsambandhī’’tyādyupamāsilesādayo saṅgahitāti.

301. **‘‘Saṃsāra’’**iccādi. **Saṃsāradukkhopahatā** khandhadhātuāyatanānaṃ nirantarapavattisaṅkhātena dukkhena upahatā janatā, **amatandada** he sudhādāyaka no ce, nibbānadāyaka tathāgata tvayi **avanatā** paṇamanavasena onatā **icchitaṃ** abhimataṃ **sukhaṃ** kāyikacetasikasukhaṃ **accantaṃ** atisayena **vindati** sevatīti. Amatadāyakā dukkhite sukhite karontīti idaṃ ucitameveti ubhayatthassāpi vācakaṃ ‘‘amataṃ dadātī’’ti padaṃ tādisajanassa sukhadāne ocityaṃ posetīti ayaṃ ocityasamposakapadasileso. Saṃsāroyeva dukkhanti ca, tena upahatāti ca, amataṃ sudhaṃ nibbānaṃ vā dadātīti ca vākyaṃ.

302. **Guṇayuttehi vatthūhi, samaṃ katvāna kassaci;**
Saṃkittanaṃ bhavati yaṃ, sā matā tulyayogitā.

302. Tulyayogitaṃ yojayati **‘‘guṇe’’**ccādinā. **Guṇo** dhammo sādhu asādhu vā, tena yuttehi vatthūhi saha **samaṃ katvāna** vatthuto asāmyepi tathābhāvamāropya **kassaci** purisādino thutinindatthaṃ yaṃ **kittana**mākhyānaṃ, **sā** tulyakkhaṇā tulyayogitā matā, vattumicchitena guṇena tādisānaṃ tulyayogitāpaṭipādanato tadatthiyena tulyayogitā tathā dvidhā vattati.

302. Idāni tulyayogitālaṅkāraṃ dasseti **‘‘guṇayuttehi’’**iccādinā. **Guṇayuttehi** sundarāsundarehi yehi kehici guṇehi yuttehi vatthūhi, **samaṃ katvāna** tatvato asamānesupi samānattabuddhiyā āropanaṃ katvā, **kassaci** purisādino thutiṃ nindaṃ vā nissāya yaṃ **saṃkittanaṃ** guṇāguṇakathanaṃ bhavati, sā tulyayogitāti matāti. Guṇehi yuttāti ca, tulyena guṇena saha yogoti ca, so etesaṃ raṃsimālībhagavantādīnamatthīti ca, tesaṃ bhāvo tulyaguṇasambandhoti ca viggaho. Ettha tulyaguṇayuttapadatthānaṃ tagguṇasambandhassa tulyayogitābhāvato tappaṭipādako uttiviseso tadatthiyena tulyayogitāti ñeyyā.

303. **Sampattasammado loko,**
Sampattālokasampado;
Ubhohi raṃsimālī ca,
Bhagavā ca tamonudo.

303. Udāharati **‘‘sampatte’’**ccādi. Tamaṃ nudatīti **tamonudo. Raṃsimālī** sūriyo ca, atha vā sammāsambuddho cāti **ubhohi** karaṇabhūtehi hetubhūtehi vā **loko** sattaloko, sampatto sammado pīti yena tathāvidho ca, sampatto ālokassa sampadā yena tathāvidho cāpīti. Ettha pītidānādiguṇayuttena raṃsimālinā samaṃ katvā bhagavato thutivasena kittananti lakkhaṇaṃ yojanīyaṃ.

303. Idāni udāharati **‘‘sampatti’’**ccādinā. **Tamonudo** andhakāraṃ paharanto raṃsimālī ca bhagavā ca **ubhohi** karaṇabhūtehi hetubhūtehi vā, **loko** sattaloko **sampattasammado** paṭiladdhapītiko ca sampattālokasampadā ca hotīti. Ettha pītidānālokakaraṇasaṅkhātaguṇayuttena sūriyena tulyaṃ katvā bhagavato thutivasena guṇakathanaṃ hoti. Sampatto sammado pīti yeneti ca, ālokassa sampadāti ca, sampattā ālokasampadā yeneti ca, tamaṃ nudatīti ca vākyaṃ. Udāharaṇe adassitepi asādhuguṇayuttena kenaci vatthunā samaṃ katvā kassaci kātabbanindāpi evameva daṭṭhabbā.

304. **Atthantaraṃ sādhayatā, kiñci taṃsadisaṃ phalaṃ;**
Dassīyate asantaṃ vā, santaṃ vā taṃ nidassanaṃ.

304. Nidassanaṃ padasseti **‘‘atthantara’’**miccādinā. **Atthantaraṃ** nidassetabbāpekkhāya aññaṃ kiñci ucitaṃ kāriyaṃ **sādhayatā** kenaci vatthunā hetubhūtena, tena atthantareneva **sadisaṃ** tulyaṃ phalaṃ kiñci **asantaṃ** aniṭṭhaṃ vā **santaṃ** iṭṭhaṃ vā **dassīyate** paṭipādīyate, taṃ evaṃlakkhaṇaṃ nidassanaṃ siyā.

304. Idāni nidassanālaṅkāraṃ nidasseti **‘‘atthantari’’**ccādinā. **Atthantaraṃ** niddisitabbato aññaṃ ucitakāriyasaṅkhātamattaṃ [ucitakicca… (ka.)] **sādhayatā** sādhayantena kenaci vatthunā **taṃsadisaṃ** tena atthantarena samānaṃ **asantaṃ** aniṭṭhaṃ vā **santaṃ** iṭṭhaṃ vā kiñci phalaṃ **dassīyate** vatthūhi paṭipādīyate, **taṃ** tādisaṃ phalaṃ nidassanaṃ nāmāti. Attho ca so antaro añño cāti ca, tena atthantarena sadisamiti ca, nidassīyateti ca viggaho.

Asantaphalanidassana

305. **Udayā samaṇindassa, yanti pāpā parābhavaṃ;**
Dhammarājaviruddhānaṃ, sūcayantā [dīpayantā (sī.)] **durantataṃ**.

305. **''Udayā''**iccādi. **Samaṇindassa** mahāmunino **udayā** pātubhāvena **pāpā** lobhādayo **parābhavaṃ** nidhanaṃ yanti, parābhavantīti vuttaṃ hoti. Udayapubbakena pāpaparābhavanatthantarena sadisaṃ phalaṃ nidasseti. Kiṃ karontā? **Dhammarājā** dhammānapeto rājā, munindo cāti siliṭṭhaṃ, tena viruddhānaṃ, duṭṭho viruddho anto avasānaṃ yassa, tassa bhāvo, taṃ sūcayantāti dhammarājavirodhahetukaṃ asantaphalametaṃ nidassanaṃ parābhavassāniṭṭhattā.

305. Idāni udāharati **''udayā''**iccādinā. **Samaṇindassa** munindassa **udayā** loke pātubhāvena **pāpā** lobhādayo **dhammarājaviruddhānaṃ** rājadhammehi samannāgatarājūhi, dhammādhipatinā munindena vā viruddhānaṃ **durantataṃ** aniṭṭhāvasānataṃ **sūcayantā** pakāsento **parābhavaṃ** parihāniṃ **yanti** pāpuṇantīti. Ettha pubbaddhena udayapubbako pāpaparābhavanasaṅkhāto atthantaro dassito, aparaddhena taṃsadisavirodhahetukaṃ durantasaṅkhātaṃ asantaphalaṃ dasseti. Dhammarājavirodhahetukaṃ asantaphalametaṃ parābhavassāniṭṭhattā. Samaṇānamindoti ca, dhammena yutto rājāti vā dhammesu rājāti vāti ca, tena viruddhāti ca, duṭṭho virūpo anto pariyosānaṃ yesamiti ca, tesaṃ bhāvoti ca vākyaṃ.

Santaphalanidassana

306. **Sironikkhittacaraṇo-**
Cchariyāna'mbujāna'yaṃ;
Paramabbhutataṃ loke,
Viññāpeta'ttano jino.

306. **''Siro''**ccādi. **Acchariyānaṃ** bhagavato caraṇāravindadvandasampaṭiggahaṇatthaṃ pathaviṃ bhinditvā samuggatānamacchariyaguṇopetānamambujānaṃ **sirasi** matthake nikkhittā caraṇā yena so jino. Ambujoparicaraṇanikkhepalakkhaṇenatthantarena sadisaṃ phalaṃ dasseti. Attano paramacchariyabhāvaṃ viññāpeti. Santaphalamidaṃ nidassanaṃ jinabbhutatthadīpanassa iṭṭhattāti.

306. **''Siro''**iccādi. Ayaṃ jino **acchariyānaṃ** attano pādapaṭiggahaṇatthaṃ pathaviṃ bhinditvā uggatattā accharāpaharaṇayoggānaṃ ambujānaṃ **sironikkhittacaraṇo** matthake ṭhapitapādo **loke** sattaloke attano **paramabbhutataṃ** atiacchariyaguṇaṃ **viññāpeti** avabodhetīti. Ettha acchariyapadumānaṃ matthake caraṇanikkhepasaṅkhātena atthantarena paramabbhutataṃ viññāpetīti ayaṃ sadisasantaphalaṃ jinabbhutatthadīpanassa iṭṭhattā. Sirasi nikkhittāni caraṇāni yeneti ca, accharaṃ accharāsaṅghātaṃ arahantīti ca, paramo uttamo abbhuto guṇo asseti ca, tassa bhāvoti ca viggaho.

307. **Vibhūtiyāmahantattaṃ, adhippāyassa vā siyā;**
Paramukkaṃsataṃ yātaṃ, taṃ mahantatta'mīritaṃ.

307. Mahantattamupadasseti **''vibhūtiyā''**iccādinā. **Vibhūtiyā** sampattiyā **adhippāyassa vā** ajjhāsayassa vā **paramukkaṃsataṃ** paramātisayabhāvaṃ **yātaṃ** upagataṃ mahantattaṃ nāma **īritaṃ** kathitaṃ.

307. Idāni mahantattālaṅkāraṃ dasseti **''vibhūti''** iccādinā. **Vibhūtiyā** sampattiyā vā **adhippāyassa** ajjhāsayassa vā **paramukkaṃsataṃ** atyukkaṃsabhāvaṃ **yātaṃ** yaṃ mahantattaṃ siyā, **taṃ** mahantattamiti īritanti. Mahato bhāvoti ca, paramo ukkaṃso atisayo yasseti ca, tassa bhāvoti ca vākyaṃ.

Vibhūtimahantatta

308. **Kirīṭaratanacchāyā-nuviddhātapavārāṇo;**
Purā paraṃ siriṃ vindi, bodhisatto'bhinikkhamā.

308. Udāharati **''kirīṭe''**ccādi. Abhinikkhamā **purā** pubbe **bodhisatto** māyādeviyā putto **para**mukkaṭṭhaṃ anāññasādhāraṇaṃ **siriṃ** vibhūtiṃ **vindi** paṭilabhi. Kīdiso? **Kirīṭe** makuṭe ratanānaṃ **chāyāhi** sobhāhi **anuviddho** churito **ātapavārāṇo** setacchattaṃ yassa so tādisoti vibhūtiyā mahantattaṃ vuttaṃ ''ātapavārāṇo ratanacchāyānuviddho''ti.

308. Idāni udāharati **''kirīṭa''**iccādinā. **Bodhisatto** antimajātiyaṃ mahābodhisatto **abhinikkhamā** abhinikkhamanato **purā** pubbe **kirīṭaratanacchāyānuviddhātapavārāṇo** moliratanaraṃsīhi rañjitasetacchatto **para**mukkaṭṭhaṃ **siriṃ** vibhūtiṃ **vindi** anubhavīti. Ettha moliratanakantiyā setacchattassa oviddhabhāvakathanena vibhūtiyā mahantattaṃ hoti. Kirīṭe ratanānīti ca, tesaṃ chāyāyoti ca, tāhi anuviddho churito ātapavārāṇo yasseti ca vākyaṃ.

Adhippāyamahantatta

309. **Satto sambodhiyaṃ bodhi-**
Satto sattahitāya so;
Hitvā sneharasābaddha-
Mapi rāhulamātaraṃ.

309. **''Satto''**iccādi. **Snehena** piyabhāvena jātena **rasena** rāgena ābaddhamattani **rāhulamātaraṃ** bimbādevimpi, kimutaññaṃ yuvatijanaṃ, **hitvā** anapekkhitvā anāsatto hutvā **sattānaṃ hitāya** lokiyalokuttarāya vaḍḍhiyā **bodhisatto** siddhattho **sambodhiyaṃ** sabbaññutaññāṇeyeva **satto** āsatto, tattheva laggoti adhippāyo. Mahantattamukkaṭṭhaṃ tādisavanitāratanānāsajjanalakkhaṇamālakkhīyatīti.

309. **''Satto''**iccādi. So bodhisatto **sneharasābaddhaṃ** piyabhāvasaṅkhātarāgena ābaddhaṃ **rāhulamātaraṃ api** bimbādevimpi hitvā **sattahitāya** sattānaṃ lokiyalokuttaratthāya **sambodhiyaṃ** sabbaññutaññāṇeyeva **satto** laggoti. Tādisaitthiratanepi alaggatākathanena bodhisattassa ukkaṭṭhajjhāsayamahantattaṃ vuttaṃ hoti. Sammā bujjhati etāyāti ca, bodhiyaṃ satto laggoti ca, sattānaṃ hitamiti ca, snehena piyabhāvena jāto raso rāgoti ca, tena ābaddhāti ca viggaho.

310. **Gopetvā vaṇṇanīyaṃ yaṃ,**
Kiñci dassīyate paraṃ;
Asamaṃ vā samaṃ tassa,
Yadi sā vañcanā matā.

310. Vañcanaṃ vadati **''gopetvā''**iccādinā, **vaṇṇanīyaṃ** kiñci vatthuṃ **gopetvā** niraṃkatvā **tassa** vaṇṇanīyassa **asamaṃ** visamaṃ visadisaṃ **para**maññaṃ **yaṃ kiñci** vatthu yadi dassīyate kavināti anuvaditvā sā vañcanā matāti vidhīyate.

310. Idāni vañcanālaṅkāraṃ dasseti **''gopetvā''**iccādinā. **Vaṇṇanīyaṃ** kiñci vatthuṃ gopetvā **tassa** vaṇṇanīyassa **samaṃ** sadisaṃ vā **asamaṃ** visadisaṃ vā **paraṃ yaṃ kiñci** vatthu yadi dassīyate kavinā, sā vañcanāiti matāti. Vañceti vaṇṇanīyaṃ etāya vuttiyāti vākyaṃ.

Asamavañcanā

311. **Purato na sahassesu,**
Na pañcesu ca tādino;
Māro paresu tasse'saṃ,
Sahassaṃ dasavaḍḍhitaṃ.

311. Udāharati **''purato''**iccādi. **Māro** kāmo **tādino** lobhādīsu tādisattā munino **purato**

sammukhe sahassaṃ isavo assāti **sahassesu** ca na hoti. Pañca isavo assāti **pañcesu** ca na hotīti vaṇṇanīyo mārotra gopyate. **Tassa** yo tibhuvanaṃ jayī. **Paresu** aññasattesu sarāgesu **esa**misūnaṃ **dasavaḍḍhitaṃ** dasahi guṇitaṃ sahassaṃ, kathamaññathābhuvanattayaṃ jayeyyāti māraṃ gopetvā dasasahassopalakkhitavatthantarassa dassitattā asamavañcanāyaṃ.

311. Idāni udāharati “**purato**”iccādinā. Māro **tādino** lābhālābhādīsu avikārino tathāgatassa **purato** abhimukhe **sahassesu** ca sahassasaropi na hoti, **pañcesu** pañca isu ca tādise ṭhapetvā pañca isu na hoti. **Paresu** sugatasammukhe īdisesupi aññesu saṃkilesesu **tassa** tilokajetuno mārassa **esaṃ** sarānaṃ **dasavaḍḍhitaṃ** dasagaṇanāya vaḍḍhitaṃ **sahassaṃ** hoti dasasahassaṃ hotīti. Vaṇṇanīyaṃ māraṃ gopetvā dasasahassasaṅkhyāhi gaṇitassa aññassa sarasaṅkhātavatthuno dassitattā ayaṃ asamavañcanā nāma. Sahassaṃ isavo asseti ca, pañca isavo asseti ca, dasahi vaḍḍhitanti ca vākyaṃ.

Samavañcanā

312. **Vivāda’manuyuñjanto,**
Munindavadanindunā;
Sampuṇṇo candimā nā’yaṃ;
Chatta’metaṃ manobhuno.

312. “**Vivāda**”miccādi. **Manobhuno**ti kāmassa. Samavañcanāyaṃ puṇṇacandaṃ niraṃkatvā chattassa dassitattā.

312. “**Vivāda**”iccādi. **Munindavadanindunā** sabbaññuno mukhacandena vivādaṃ anuyuñjanto sampuṇṇo **ayaṃ** paccakkho candimā na hoti. Kiñcarahi **etaṃ** candamaṇḍalaṃ **manobhuno** anaṅgassa ubbhūtiyaṃ **chattaṃ** samussitasetacchattanti. Vaṇṇanīyaṃ candamaṇḍalaṃ ṭhapetvā tato aññassa candasadisassa chattassa dassitattā ayaṃ vutti samavañcanā nāma. Munīnaṃ indoti ca, tassa vadanamiti ca, indusadiso indu, munindavadanameva indūti ca, samantato puṇṇoti ca, manasi bhūtoti ca viggaho.

313. **Parānuvattanādīhi, nibbindeni’ha yā katā;**
Thutira’ppakate sā’yaṃ, siyā appakatatthuti.

313. Appakatatthutiṃ pakāseti “**pari**”ccādinā. **Paresaṃ** yesaṃ kesañci **anuvattanaṃ** sevā, tamādi yesaṃ tehi **nibbindena** virattena **appakate** asannihite buddhivisayeyeva **iha** kismiñci vatthumhi katā yā **thuti** saṃrādhanaṃ, sāyaṃ appakatatthuti siyā.

313. Idāni appakatatthutiṃ dasseti “**parānu**”ccādinā. **Parānuvattanādīhi** aññassa yassa kassaci anuvattanādīhi **nibbindena** ubbegaṃ pattena **appakate** anadhigate buddhivisaye eva **iha** imasmiṃ kismiñci vatthumhi katā yā **thuti** saṃrādhanasaṅkhātā pasaṃsā atthi, sā ayaṃ appakatatthuti nāma siyāti. Paresamanuvattanamiti ca, taṃ ādi yesaṃ parapīḷādīnamiti ca, na pakatoti ca, rakāro sandhijo, appakate katā thutīti ca vākyaṃ.

314. **Sukhaṃ jīvanti hariṇā, vanesva’parasevino;**
Anāyāsopalābhehi, jaladabbaṅkurādibhi.

314. Udāharati “**sukha**”miccādi. Jalehi **dabbaṅkurehi** dabbatiṇuggamehi. **Ādi**saddena tarupallavādīhi. Kīdisehi? **Anāyāsena** sevāpariklesādinā vinā **upalābhehi** pāpuṇitabbehi. Paramaññaṃ kiñci na sevanti sīleneti **aparasevino**. Paracittārādhanabyasanaparammukhā hariṇā vanesu **sukhaṃ** nirākulaṃ jīvantīti. Ettha rājānuvattanaklesanibbindena sannihitā migavutti pasaṃsitāti.

314. Idāni udāharati “**sukha**”miccādinā. **Hariṇā** migā **aparasevino** vuttiṃ nissāya paraṃ asevamānā **anāyāsopalābhehi** parapariggahābhāvato parasevāparissamaṃ vinā labbhanīyehi **jaladabbaṅkurādibhi** udakadabbaṅkurarukkhalatāpallavādīhi **vanesu** icchiticchitāraññesu **sukhaṃ**

jīvanti sukhajīvanaṃ karontīti. Ettha rājasevābyasanappattena kenaci anadhigatāpi migajīvikā pasaṃsitā hoti. Paraṃ na sevanti sīlenāti ca, abhāvo āyāsasseti ca, tena upalabhitabbāti ca, dabbānaṃ aṅkurānīti ca, jalañca dabbaṅkurāni ceti ca, tāni ādi yesaṃ pallavādīnamiti ca viggaho.

315. **Uttaraṃ uttaraṃ yattha, pubbapubbavisesanaṃ;**
Siyā ekāvalī sā'yaṃ, dvidhā vidhinisedhato.

315. Ekāvaliṃ kathayati **''uttara''**micchādinā. **Yattha** vuttiyaṃ **uttaraṃ uttaraṃ** upariṭṭhānamupariṭṭhānaṃ pubbassa pubbassa visesanaṃ vidhinisedhanavasena ekāvali nāma siyā. **Ayaṃ** ekāvali **vidhinisedhato** vidhivasena nisedhanavasena ca dvidhā.

315. Idāni ekāvaliṃ dasseti **''uttara''**miccādinā. **Yattha** uttiyaṃ **uttaraṃ uttaraṃ** uparūparibhavaṃ padaṃ **pubbapubbavisesanaṃ** pubbapubbapadassa vidhinisedhanavasena visesanaṃ hoti, sā ekāvali nāma siyā. **Ayaṃ** ekāvali **vidhinisedhato** vidhinisedhavasena dvidhā hotīti. Uttaraṃ pubbanti ṭhānūpacārena ṭhānībhūtaṃ padameva vuccati. Pubbassa pubbassa visesanamiti ca, ekato āvaliyanti saṃvaliyanti padāni etāyāti ca, vidhividhānañca nisedho paṭisedho cāti ca vākyaṃ. Ettha ''uttaraṃ uttara''nti ca ''pubbassa pubbassa''iti ca kamena visesanavisesyaguṇena byāpanicchāyaṃ nibbacanaṃ, visesyaguṇaṃ gammamānameva.

Vidhiekāvali

316. **Pādā nakhālirucirā,**
Nakhālī raṃsibhāsurā;
Raṃsī tamopahāneka […pahāreka (sī.)] -
Rasā sobhanti satthuno.

316. Udāharati **''pādā''**iccādi. Sugammaṃ. Ettha pādādīnaṃ visesyānaṃ nakhāliruciraттādividhānena visesanena visesitabbattā ayaṃ vidhiekāvali.

316. Idāni udāharati **''pādā''**iccādinā. Satthuno pādā **nakhālirucirā** nakhapantīhi manuññā **nakhālī** nakhapantiyo **raṃsibhāsurā** raṃsīhi dibbamānā **raṃsī** kantiyo **tamopahānekarasā** andhakāravidhamane asahāyakiccā hutvā sobhantīti. Ettha pādādīnaṃ pubbapadānaṃ nakhāliruciraттādividhāyakehi uttarauttaravisesanehi visesitattā ayaṃ vidhiekāvali nāma. Nakhānaṃ āli pāḷīti ca, nakhālīhi rucirāti ca, raṃsīhi bhāsurāti ca, tamaso apahāro apaharaṇamiti ca, so eko raso kiccaṃ etāsaṃ raṃsīnamiti ca viggaho.

Nisedhaekāvali

317. **Asantuṭṭho yatī neva,**
Santoso nā'layāhato;
Nā'layo yo sajantūnaṃ,
Nā'nantabyasanāvaho.

317. **''Asantuṭṭho''**iccādi. **Asantuṭṭho** catupaccayasantosavasena yo koci yati nāma neva siyā. **Ālayena** taṇhāya āhato ca yo, so santoso nāma na hoti. Yo **jantūnaṃ** sattānaṃ anantabyasanāvaho na hoti, so ālayo nāma na bhavatīti. Asantuṭṭhādīnaṃ yatittādinisedhanavasena visesanānaṃ pavattiyā nisedhaekāvali ayaṃ.

317. **''Asantuṭṭho''**iccādi. **Asantuṭṭho** cīvarādīsu catūsu paccayesu dassitadvādasavidhasantosānaṃ aññatarena asantuṭṭho **yati na eva** bhikkhu nāma na hoti. **Ālayāhato** taṇhāya pahato santoso na hoti. Yo jantūnaṃ **anantabyasanāvaho na** yo sattānaṃ apariyantapīḷāpāpako na hoti, so ālayo na hotīti. Asantuṭṭhādīnaṃ yatibhāvādipaṭisedhavasena visesanānaṃ pavattattā ayaṃ nisedhaekāvali nāma. Asantuṭṭhapadaṃ yatisahitasakalasattasamudāyassa sādhāraṇabhāvena ṭhitaṃ, yati na bhavatīti yatito aññesu

sakalasattasaṅkhātesu avayavesu patiṭṭhāpanato ‘‘asantuṭṭho’’ti visesyo, ‘‘yati ne’’ti idaṃ visesanaṃ. Sesesupi visesanavisesyattaṃ vuttaniyāmena yathārahaṃ yojetabbaṃ. Na santussatīti ca, ālayena hatoti ca, natthi anto etesamiti ca, tāni ca tāni byasanāni ceti ca, tāni āvahatīti ca vākyaṃ.

318. **Yahiṃ bhūsiyabhūsattaṃ, aññamaññaṃ tu vatthunaṃ;**
Vināva sadisattaṃ taṃ, aññamaññavibhūsanaṃ.

318. Aññamaññamāha **‘‘yahi’’**miccādinā. Yahiṃ sadisattaṃ vinā eva **vatthunaṃ** padatthānaṃ aññamaññaṃ bhūsiyabhūsattaṃ, taṃ aññamaññaṃ nāma vibhūsanamalaṅkāroti.

318. Idāni aññamaññālaṅkāraṃ dasseti **‘‘yahi’’**miccādinā. **Yahiṃ** alaṅkāre sadisattaṃ vinā eva vatthunaṃ aññamaññaṃ tu **bhūsiyabhūsattaṃ** alaṅkāriyaalaṅkārattaṃ hoti, **taṃ** aññamaññavibhūsanaṃ hotīti. Bhūsiyañca bhūsā cāti ca, tāsaṃ bhāvoti ca, aññañca aññañceti ca viggaho. ‘‘Aññamañña’’nti ettha chaṭṭhuntaasaṅkhyamabyayaṃ, sasaṅkhye ceti ‘‘bhūsiyabhūsatta’’nti imassa visesanaṃ katvā vattabbaṃ. Alaṅkāriyamapekkhāya alaṅkāravatthu ca, tamapekkhāya alaṅkāriyavatthu ca aññamaññaṃ nāma. Tandīpakālaṅkāropi tadatthiyena tannāmako hoti.

319. **Byāmaṃsumaṇḍalaṃ tena, muninā lokabandhunā;**
Mahantiṃ vindatī kantiṃ, sopi teneva tādisiṃ.

319. Udāharati **‘‘byāmaṃsu’’**iccādinā. Subodhaṃ.

319. Idāni udāharati **‘‘byāmaṃsu’’**iccādinā. **Byāmaṃsumaṇḍalaṃ** byāmapabhāmaṇḍalaṃ **lokabandhunā tena muninā** karaṇabhūtena **mahantiṃ** mahatiṃ pūjanīyaṃ vā **kantiṃ** sobhaṃ **vindati** sevati, **sopi** muni **tena eva** byāmaṃsumaṇḍalena tādisiṃ kantiṃ vindatīti. Aññamaññaṃ asadisānaṃ byāmaṃsumaṇḍalamunisaṅkhātānaṃ dvinnaṃ vatthūnaṃ byāmaṃsumaṇḍalaṃ paṭhamavākye alaṅkāriyaṃ hoti, munipadattho alaṅkāro hoti. Aparavākye ime dve vipallāsena alaṅkāriyaalaṅkārā honti. Aṃsūnaṃ maṇḍalamiti ca, byāmaṃ eva aṃsumaṇḍalamiti ca, loko bandhu asseti ca, sā viya dissatīti ca viggaho.

320. **Kathanaṃ sahabhāvassa, kriyāya ca guṇassa ca;**
Sahavuttīti viññeyyaṃ, tadudāharaṇaṃ yathā.

320. Sahavuttiṃ vadati **‘‘kathana’’**miccādinā. Subodhaṃ.

320. Idāni sahavuttiṃ dasseti **‘‘kathana’’**miccādinā. Kriyāya guṇassa cāti dvinnaṃ **sahabhāvassa** sahattassa kathanaṃ sahavuttīti viññeyyaṃ. **Tadudāharaṇaṃ yathā** tassa udāharaṇaṃ evaṃ vakkhamānanayena daṭṭhabbanti. Saha saddhiṃ bhavanamiti ca, sahabhāvassa vutti kathanamiti ca, tassa udāharaṇamiti ca viggaho. Sahabhāvo candarasminakhaṃsuādīnaṃ padatthānaṃ. Evaṃ santepi tesaṃ taṃsahattaṃ yassaṃ kriyāyaṃ guṇe vā bhavatīti sahattaṃ kriyāguṇānaṃ hotīti katvā ‘‘kathanaṃ sahabhāvassa kriyāya ca guṇassa cā’’ti vuttaṃ.

Kriyāsahavutti

321. **Jalanti candaraṃsīhi, samaṃ satthu nakhaṃsavo;**
Vijambhati ca candena, samaṃ tammukhacandimā.

321. **‘‘Jalanti’’**iccādi. Samanti saha, tassa satthuno mukhacandimā. Sesaṃ subodhaṃ. Ettha jalanavijambhanānaṃ ubhayasādhāraṇānaṃ kriyānaṃ sahabhāvo vihitoti kriyāsahavutti ayanti.

321. Idāni yathāpaṭiññātaudāharaṇaṃ dasseti **‘‘jalanti’’**iccādinā. **Satthu** satthuno **nakhaṃsavo** nakhakiraṇā candaraṃsīhi samaṃ jalanti, tammukhacandimā ca candena samaṃ vijambhatīti. Ettha ubhayapadatthānaṃ sādhāraṇabhūtajalanavijambhanakriyānaṃ sahabhāvassa vuttattā esā

kriyāsahavutti nāma. Candassa raṃsiyoti ca, nakhānaṃ aṃsavoti ca, tassa satthuno mukhanti ca, tameva candimasadisattā candimāti ca vākyaṃ. **Samaṃ**iti **saha**pariyāyo nipāto.

Guṇasahavutti

322. **Jinodayena malinaṃ, saha dujjanacetasā;**
Pāpaṃ disā suvimalā, saha sajjanacetasā.

322. **''Jinodayena''**ccādi. **Jinodayena** karaṇabhūtena, hetubhūtena vā dujjanacetasā saha pāpaṃ **malinaṃ** kiliṭṭhaṃ, **sajjanacetasā** saha **disā** dasavidhāpi **suvimalā** accantanimmalā suvimalayasomālāvalayitattā sajjanaceto pāpāpagameneti. Ettha malinattassa ca suvimalattassa ñāyasambandhino sahabhāvo vuttoti ayaṃ guṇasahavutti.

322. **''Jino''**iccādi. **Jinodayena** jitamārassa bhagavato pātubhāvena, karaṇabhūtena hetubhūtena vā **pāpaṃ** lobhādidhammaṃ **dujjanacetasā** dujjanānaṃ cittena saha **malinaṃ** kiliṭṭhaṃ hoti. Imināyeva jinodayena **disā** dasa disāyo **sajjanacetasā saha suvimalā** sajjanacetasantānato pāpānaṃ apagamena kittimālāya bhuvanattaye patthaṭattā atinimmalāti ubhayapadatthānaṃ sādhāraṇabhūtamalinabhāvasuvimalabhāvasaṅkhātassa guṇassa sahabhāvassa vuttattā esā guṇasahavutti nāma. Jinassa udayoti ca, dujjanānaṃ cetoti ca, vigataṃ malaṃ etāhiti ca, su atisayena vimalāti ca, santo ca te janā ceti ca, tesaṃ cetoti ca vākyaṃ.

323. **Virodhīnaṃ padatthānaṃ, yattha saṃsaggadassanaṃ;**
Samukkaṃsābhidhānatthaṃ, matā sā'yaṃ virodhitā.

323. Virodhaṃ vibhāveti **''virodhīna''**miccādi. **Virodhīnaṃ** aññamaññaviruddhānaṃ kriyādīnaṃ **yattha** vuttivisese **saṃsaggassa** sannidhino dassanaṃ, kimatthaṃ? **Samukkaṃsassa** atisayassa **abhidhānatthaṃ** kathanatthāya, sā ayaṃ **virodhitā** virodhīti matā.

323. Idāni virodhālaṅkāraṃ dasseti **''virodhīna''**miccādinā. **Yattha** uttivisese **samukkaṃsābhidhānatthaṃ** vaṇṇanīyavatthugataadhikakathanāya **virodhīnaṃ** aññamaññaviruddhānaṃ **padatthānaṃ** kriyāguṇādīnaṃ **saṃsaggadassanaṃ** sanniṭṭhānadassanaṃ sambandhadassanaṃ hoti, **sā ayaṃ** utti virodhitāti matāti. Virodho etesaṃ guṇādīnaṃ atthīti ca, saṃsaggassa sambandhassa dassanamiti ca, samukkaṃsassa adhikassa abhidhānanti ca, virodhīnaṃ bhāvo asaṅgahitoti ca vākyaṃ. Virodhitādīpakavutti tadatthena tannāmikā hoti.

324. **Guṇā sabhāvamadhurā, api lokekabandhuno;**
Sevitā pāpasevīnaṃ, sampadūsenti [sampadūsanti (ka.)] **mānasaṃ.**

324. Udāharati **''guṇā''**iccādi. **Lokekabandhuno** lokanāthassa **sabhāvamadhurā** sādhujanasampīṇanekacāturā api **guṇā** arahantatādayo **sevitā** pāpasevīhi tesaṃ pāpasevīnaṃ mānasaṃ **sampadūsenti** dosaduṭṭhāpādanavasenāvikaronti ''tādiso guṇātisayo tassā''ti. Ettha guṇānaṃ sabhāvamadhurānaṃ pītivisesuppādanayoggānaṃ sampadūsanena saha virodhoti daṭṭhabbaṃ.

324. Udāharati **''guṇā''**iccādinā. **Lokekabandhuno** buddhassa **guṇā** arahattādayo **sabhāvamadhurā api** pakatimadhurā api **sevitā** pāpasevīhi sevitā samānā pāpasevīnaṃ mānasaṃ **sampadūsenti** atisayena kopentīti. Evaṃ hīnādhimuttikehi sahitumasakkuṇeyyo tassa guṇātisayo vattati. Nanu sabhāvamadhuro guṇo pītiṃ vinā sampadūsanaṃ na kareyya, sampadūsanampi tādisasabhāvamadhuraṃ vinā na bhaveyyāti aññoññaviruddhānamesaṃ madhuraguṇasampadūsanakriyānaṃ saṃsaggaguṇādhikadassanatthanti lakkhaṇena yojetabbaṃ. **Api**saddo virodhatthe vattate. Sabhāvena madhurāti ca, eko ca so bandhu cāti ca, lokassa ekabandhūti ca, pāpaṃ sevanti sīlenāti ca vākyaṃ.

325. **Yassa kassaci dānena, yassa kassaci vatthuno;**
Visiṭṭhassa ya'mādānaṃ, parivuttīti sā matā.

325. Parivuttiṃ pavatteti **‘‘yassa’’**iccādinā. **Yassa kassacī**ti paṭiggāhakaṃ dasseti. Visiṭṭhassa yaṃ ādānanti sambandho. Sesaṃ subodhaṃ.

325. Idāni parivuttiṃ dasseti **‘‘yassa kassaci’’**ccādinā. **Yassa kassaci vatthuno** khuddakavatthuno **yassa kassaci** paṭiggāhakassa **dānena** hetubhūtena **visiṭṭhassa** uttamavatthuno yaṃ **ādānaṃ** gahaṇaṃ atthi, sā parivuttīti matāti. Dānaggahaṇaparivuttattā parivutti nāma.

326. **Purā paresaṃ datvāna, manuññaṃ nayanādikaṃ;**
Muninā samanuppattā, dāni sabbaññutāsirī [muninda samanuppattā, dāni sabbaññutāsiriṃ (ka.)].

326. Udāharati **‘‘purā’’**iccādi. Subodhaṃ. Ettha nayanādidānena sabbaññutāsiriyā ādānanti parivutti ayaṃ.

326. Idāni udāharati **‘‘purā’’**iccādinā. Muninā **purā** pubbe paresaṃ manuññaṃ nayanādikaṃ datvāna idāni **sabbaññutāsirī** sabbaññutāsaṅkhātā anaññasādhāraṇā sirī samanupattāti. Iha yassa dinnaṃ tato eva gahaṇe parivuttisaddassa niruḷhattā nayanādīnaṃ dānena sabbaññutāsiriyā ādānato, dānābhāve ādānābhāvato ca paṭiggāhakajane avijjamānepi sabbaññutā vijjamānattena parikappitāti parivutti hoti. Teneva daṇḍiyaṃ–

‘‘Satthappaharaṇaṃ datvā, bhujena tava rājunaṃ;
Ciraṃ citābhaṭo tesaṃ, yaso kumudapaṇḍaro’’ti [kābyādāsa 2.356].

Imasmiṃ udāharaṇe paccatthikānaṃ āyudhappahāraṃ datvā tava bāhunā tesaṃ rājūnaṃ ciraṃ rāsikato keravanimmalo yaso ābhaṭoti. Dadāti kammayuttato eva ādānaṃ dassetvā parivuttiphuṭā katā. Nayanāni ādīni yassa uttamaṅgādinoti ca, sabbaṃ jānātīti ca, tassa bhāvoti ca vākyaṃ.

327. **Kiñci disvāna viññātā,**
Paṭipajjati taṃsamaṃ;
Saṃsayāpagataṃ vatthuṃ,
Yattha so’yaṃ bhamo mato.

327. Bhamaṃ sambhāveti **‘‘kiñcī’’**tiādinā. **Viññātā** puriso **kiñci disvā** ujjalanādikaṃ disvāna **taṃsamaṃ** tassa pure dissamānassa padatthassa sadisamaññaṃ vatthuṃ **saṃsayāpagataṃ** asannidhiṃ katvā **paṭipajjati** jānāti **yattha** visese, sāyaṃ bhamo mato.

327. Idāni bhamālaṅkāraṃ dasseti **‘‘kiñci’’**iccādinā. **Yattha** uttivisese **viññātā** avabodhakārako **kiñci** disāvilocanādikaṃ disvāna **taṃsamaṃ** vatthuṃ tena dissamānavatthunā tulyamaññaṃ vatthuṃ **saṃsayāpagataṃ** nissaṃsayaṃ katvā **paṭipajjati** jānāti, **so ayaṃ** alaṅkāro bhamoti matoti. Tena tassa vā samanti ca, saṃsayo apagato etasmāti ca, bhamanaṃ anavaṭṭhānaṃ vatthūnanti ca viggaho. Saṃsayāpagatanti kriyāvisesanaṃ.

328. **Samaṃ disāsu’jjalāsu, jinapādanakhaṃsunā;**
Passantā abhinandanti, candātapamanā janā.

328. Udāharati **‘‘sama’’**miccādi. Jinassa pādesu nakhaṃsunā **disāsu** sabbāsu **samaṃ** ekato **ujjalāsu** sajotīsu tā ujjalā disā passantā janā, candātapoti mano yesaṃ te tathāvidhā. **Abhinandanti** santussantīti.

328. Idāni udāharati **‘‘sama’’**miccādinā. **Jinapādanakhaṃsunā** karaṇabhūtena **disāsu** dasasu **samaṃ** ekakkhaṇe ujjalāsu tā ujjalā disā passantā janā **candātapamanā** candātapoti pavattacittā abhinandantīti. Vijjamānanakhamarīciyaṃ buddhimakatvā candātape buddhiyā pavattāpanato bhamo nāma. **Samaṃ**ti asaṅkhyaṃ. Candātapoiti mano yesanti vākyaṃ.

329. **Pavuccate yaṃ nāmādi,**
Kavīnaṃ bhāvabodhanaṃ;
Yena kenaci vaṇṇena,
Bhāvonāmā'ya'mīrito.

329. Bhāvaṃ bhāveti **''pavuccate''**ccādinā. Kavīnaṃ **bhāvo** adhippāyo, taṃ bodhetīti **bhāvabodhanaṃ** yaṃ nāmādi. **Ādi**saddena visesanavākyānaṃ gahaṇaṃ. **Yena kenaci** nisedhanarūpena ākārena pavuccate, ayaṃ bhāvo nāma īritoti.

329. Idāni bhāvālaṅkāraṃ dasseti **''pavuccate''** iccādinā. Kavīnaṃ vattūnaṃ **bhāvabodhanaṃ** adhippāyapakāsakaṃ yaṃ **nāmādi** nāmapadavisesanapadādi yena kenaci **vaṇṇena** ākārena sāgarādiatthantaraṃ paṭisedhetvā vā no vā pavuccate, ayaṃ bhāvo nāmāti īritoti. Nāmaṃ ādi yassa visesanavākyadvayasseti ca, bhāvaṃ bodhetīti ca vākyaṃ. Kavīnaṃ adhippāyasaṅkhātabhāvapakāsako uttiviseso tadatthena bhāvo nāma, tassa nissayabhūtaṃ nāmādipadasantānaṃ iha nissitopacārena bhāvo nāmāti īritaṃ.

330. **Nanu teye'va santā no,**
Sāgarā na kulācalā;
Manampi mariyādaṃ ye,
Saṃvaṭṭepi jahanti no.

330. Udāharati **''nanu''**ccādi. **Manampī**ti īsakampi. **Mariyāda**nti attano ācārasīmaṃ, **saṃvaṭṭepi** palayakālepi. Sesaṃ subodhaṃ. Ettha na ime pakatisamuddādayo samuddādayo honti, ye palayakāle attano velānullaṅghanasaṅkhātaṃ acalattasaṅkhātañca mariyādaṃ pariccajanti. Kiñcarahi santā evete samuddādayo, ye yadi palayakālepi samāpateyyuṃ, tadāpi attano mariyādaṃ na muñcanti. Koci vipattiṃ patto niratisayaṃ dhīrattamattanovabodhetīti aññanisedhena kathitaṃ nāmaṃ kavisabhāvaṃ yathāvuttaṃ bodhetīti bhāvoyamiti.

330. Idāni udāharati **''nanu''**ccādinā. **Sāgarā** saṃvaṭṭakāle tīramariyādaṃ atikkamentā pakatisamuddā sāgarā na bhavanti. **Kulācalā** tādisakāle acalasaṅkhātamariyādamatikkamentā satta kulapabbatā kulācalā nāma na bhavanti. Kiñcarahi sāgarādayo. **Ye** sādhavo **saṃvaṭṭepi** sabbavatthuvināsakakappavināsakālepi **mariyādaṃ** attano ācāramariyādaṃ **manampi** īsakampi no jahanti. Santā eva te sāgarādayo nāma honti nanūti. Koci byasanaṃ patto attano anaññasādhāraṇaṃ dhīrattaṃ pakāsetīti iha sāgarādiatthantarapaṭisedharūpena dassitasāgarādinā vattuno akampanādhippāyaṃ avabodhetīti ayaṃ bhāvālaṅkāro nāma. **Mana**nti appakālavācakamasaṅkhyaṃ. **Apī**ti sambhāvane.

331. **Aṅgaṅgībhāvā sadisa-balabhāvā ca bandhane;**
Saṃsaggo'laṅkatīnaṃ yo, taṃ missanti pavuccati.

331. Missaṃ dasseti **''aṅga''**iccādinā. **Aṅga**mupakārakaṃ, **aṅgī** upakāriyaṃ, tesaṃ bhāvo **aṅgaṅgibhāvo** sādhiyasādhanattaṃ, tato ca. Sadisaṃ samaṃ balaṃ yesaṃ te, tesaṃ bhāvo aṅgaṅgibhāvamantarena appadhānabhāvenāvaṭṭhānaṃ tato ca hetuto. **Bandhane** visaye, yo alaṅkatīnaṃ **saṃsaggo** ekattha sannidhānaṃ, taṃ missanti pavuccati.

331. Idāni missālaṅkāraṃ dasseti **''aṅgaṅgī''**ccādinā. **Aṅgaṅgībhāvā** upakārakaupakāriyasaṅkhātapaṭipādakapaṭipādanīyasabhāvena hetubhūtena **sadisabalabhāvā** ca sādhiyasādhanabhāvaṃ vinā samānabalavantabhāvena ca **bandhane** pajjādibandhanavisaye **alaṅkatīnaṃ** alaṅkārānaṃ yo **saṃsaggo** sannidhānaṃ, taṃ missanti pavuccatīti. Aṅgaṃ sādhanaṃ assa sādhiyassa atthīti ca, aṅgañca aṅgī ceti ca, tesaṃ bhāvo sādhiyasādhanasaṅkhāto sambandhoti ca, sadisaṃ balaṃ yesamalaṅkārānamiti ca, tesaṃ bhāvo aññamaññanirapekkhatāti ca, missanaṃ missībhavanamiti ca vākyaṃ.

Aṅgaṅgibhāvamissa

332. **Pasatthā munino pāda-nakharaṃsimahānadī;**
Aho gāḷhaṃ nimuggepi, sukhayatye’va te jane.

332. Udāharati **‘‘pasatthā muni’’**ccādi. Munino pādesu nakhā tesaṃ raṃsi eva mahānadīsadisattā **mahānadī,** sā **pasatthā** acchariyappattisabbhāvato **gāḷha**maccantaṃ nimuggepi te jane sukhayatyeva, **aho** acchariyaṃ yato sesanadīvidhuraṃ. ‘‘Ayaṃ attani gāḷhaṃ nimuggepi sukhayatī’’ti ettha ‘‘nimuggepī’’ti samādhino sādhiyattenaṅgitāyāvaṭṭhitassa ‘‘pādanakharaṃsimahānadī’’ti rūpakaṃ sādhanattenaṅgatāyāvaṭṭhitanti missamidamalaṅkaraṇaṃ.

332. Idāni udāharati **‘‘pasatthā’’** iccādinā. **Munino pasatthā** acchariyattā pasaṃsanīyā **pādanakharaṃsimahānadī** caraṇanakhakiraṇasaṅkhātamahāgaṅgā **gāḷhaṃ** atisayena nimuggepi te **jane** sādhusappurise **sukhayati eva** sukhite kato eva. **Aho** acchariyaṃ sesanadīnamesā pavatti viruddhāti. Ettha sādhanīyabhāvena aṅgino ‘‘nimugge’’ti samādhialaṅkārassa ‘‘pādanakharaṃsimahānadī’’ti rūpakālaṅkāro sādhanabhāvena aṅganti katvā aṅgāaṅgībhāvena imesaṃ alaṅkārānaṃ missitā. Pādesu nakhāti ca, tesaṃ raṃsīti ca, mahatī ca sā nadī ceti ca, mahānadī viya mahānadī pādanakharaṃsiyo eva mahānadīti ca vākyaṃ. **Gāḷha**nti kriyāvisesanaṃ. Gāḷhaṃ nimujjanaṃ ye akaṃsu, tepīti yojanā. Sukhasamaṅgino janā sukhite sukhe karotīti vākyaṃ.

Sadisabalabhāvamissa

333. **Veso sabhāvamadhuro, rūpaṃ nettarasāyanaṃ;**
Madhūvamunino vācā, na sampīṇeti kaṃ janaṃ.

333. **‘‘Veso’’**iccādi subodhaṃ. Idaṃ pana samādhirūpakopamāmissasadisabalanti.

333. **‘‘Veso’’**iccādi. Munino **sabhāvamadhuro** pakatimadhuro **veso** jināveṇiko buddhaveso ca **nettarasāyanaṃ rūpaṃ** lakkhaṇānubyañjanasampannaṃ rūpañca **madhūva** madhurattena madhusamānā **vācā** bhāratī ca kaṃ janaṃ na sampīṇetīti. ‘‘Sabhāvamadhuro’’ti samādhialaṅkāro ca, ‘‘nettarasāyana’’nti rūpakālaṅkāro ca, ‘‘madhūvā’’ti upamālaṅkāro cāti ime tayo pīṇane aññamaññāpekkharahitattā tulyabalāti imesaṃ missattaṃ hoti. Sabhāvena madhuroti ca, rasīyati assādīyatīti ca, raso rasabhūto āyanaṃ gati pavatti assāti rasāyanaṃ, rasavatthu. Rasāyanamiva rūpaṃ rasāyanaṃ, nettānaṃ rasāyananti ca vākyaṃ.

334. **Āsī nāma siyā’tthassa,**
Iṭṭhassā’sīsanaṃ yathā;
Tilokekagatī nātho,
Pātu loka’mapāyato.

334. Āsiṃ dasseti **‘‘āsi’’**ccādinā. **Iṭṭhassa** abhimatassa vatthuno **āsīsanaṃ** patthanamityanuvaditvā āsī nāma siyāti vidhīyate. **‘‘Yathe’’**tyudāharati. **Tilokassa** lokattayavattino janassa **ekagati** asahāyagati paṭisaraṇabhūto nātho **lokaṃ** sattalokaṃ apāyato **pātu** pāletūti. Etthātilasitaṃ pālanamāsīsitanti.

334. Idāni āsīalaṅkāraṃ dasseti **‘‘āsī’’** iccādinā. **Iṭṭhassa atthassa** icchitavatthuno **āsīsanā** patthanā āsī nāma siyā. **Yathā** tatthodāharaṇamevaṃ. **Tilokekagati** tibhavassa asahāyasaraṇabhūto **nātho** lokasāmi **lokaṃ** sattalokaṃ apāyato **pātu** rakkhatūti. Āsī nāma patthanā, taddīpikāpi utti tannāmikāva hoti. ‘‘Tilokekagatī’’ti imasmiṃ udāharaṇe pālanaṃ āsīsitaṃ. Tiṇṇaṃ lokānaṃ samāhāroti ca, ekoyeva gati paṭisaraṇanti ca, tilokassa ekagatīti ca vākyaṃ.

335. **Rasappatītijanakaṃ, jāyate yaṃ vibhūsanaṃ;**
Rasavantanti taṃ ñeyyaṃ, rasavantavidhānato.

335. Rasavantamudāharati **‘‘rasa’’**iccādinā. **Yaṃ vibhūsana**malaṅkaraṇaṃ rasābhāsādino **patītijanakaṃ** avagamasampādakaṃ jāyate, **taṃ** vibhūsanaṃ **rasavantavidhānato** sampādanato ‘‘rasavanta’’nti viññeyyaṃ yathā atthappatīti janako saddo ‘‘atthavā’’ti.

335. Uddese rasīti uddiṭṭharasālaṅkāraṃ dasseti **“rasa”**iccādinā. **Yaṃ vibhūsanaṃ** vuttālaṅkārānamantare yo koci alaṅkāro **rasappatītijanakaṃ** siṅgārādinavavidharasesu ekassa rasassa vā tasseva rasābhāsassa vā avabodhanaṃ sampādento jāyate, **taṃ** vibhūsanaṃ **rasavantavidhānato** attano rasasahitabhāvassa pakāsanato **rasavantanti** rasīti ñeyyanti. Yathā atthappatītijanako saddo ‘‘atthavā’’ti vuccati, evaṃ rasappatītijanako alaṅkāro rasavanto ‘‘rasī’’ti ca vuccati. Rasassa patīti ca, taṃ janetīti ca, raso assa atthīti ca, rasavato bhāvoti ca, tassa vidhānaṃ sampādananti ca vākyaṃ.

336. **Rāgānatabbhutasarojamukhaṃ dharāya,**
Pādā tilokaguruno’dhikabaddharāgā;
Ādāya niccasarasena karena gāḷhaṃ,
Sañcumbayanti satatāhitasambhamena.

336. Udāharati **“rāga”**iccādi. **Dharāya** pathavīaṅganāya rāgena ānataṃ, mukhaṃ. **Rāgaṃ** rattavaṇṇaṃ **ānataṃ** ninnamitaṃ, sarojaṃ. Paṭhame abbhutasarojasadisatāya mukhaṃ, tena samānādhikaraṇanti rāgānatena samāso. Dutiye tu rāgānatañca taṃ abbhutasarojaṃ pathaviṃ bhinditvā sirīpādasampaṭiggahaṇatthaṃ uṭṭhahamacchariyapadumañca, tameva tassā mukhasadisattā mukhanti **rāgānatabbhutasarojamukhaṃ. Tilokaguruno** sammāsambuddhassa pādā. Kīdisā? Adhikabandho **rāgo** anurāgo, rattavaṇṇo vā yesaṃ te, tathāvidhā. **Nicca**manavarataṃ **sarasena** rasavatā **karena** hatthena, raṃsinā vā gāḷhaṃ **ādāya** gahetvā **satataṃ** niccaṃ āhito **sambhamo** ādaro, tadabhimukhatā vā, tena sañcumbayanti, nikkhipanti vā. Ettha silesarūpakehi sambhogasiṅgārarasābhāso janyate. Siṅgāro duvidho vippalambho, sambhogo ceti. Tesu vippalambhova samaggavaṇṇanādhārattā manoharo, nediso sambhogo. Sambhogābhāse tu vattabbameva natthi. Tathāpi’hā’dhigataṃ sambhogābhāsodāharaṇaṃ bālappabodhanatthaṃ kiñci vicāressāma. Tatra pādānaṃ kāmukattaṃ dharāya kāminittañca vākyasāmatthiyā viññāyate. Saddena vuccamānaṃ puna vuttaṃ siyā. Atra pādānaṃ taṃ viññeyyaṃ, ratyukkaṃsābhāso yadi kavinā paṭipādetabbo na bhaveyya, tadā gāthāyamananupapannaṃ siyāti evaṃvidhavacanatova pādā ratyābhāsavantoti gamyate. Ratiyā ālambaṇavibhāvābhāso dharākāmini, rammadesādivisesābhāve acchariyapadumuggamanābhāvato abbhutasarojasaddasavanena gammamānā rammadesādayo uddīpanavibhāvābhāsā, byabhicārībhāvābhāsabodhakāni kavivacanāni anubhāvābhāso. Tathā hi ‘‘niccasarasena karena gāḷhaṃ ādāyā’’ti karassa sarasatāgāḷhaggahaṇakathanena harisādayo gamyante. ‘‘Satatāhitasambhamenā’’ti iminā ussukkattādayo pahīyantīti evaṃ bandhavuttīti vibhāvādīhi bandhatthābhāsānaṃ manasi yo uppajjati ānandābhāso, so rasābhāso sambhogarasābhāso vuttoti.

336. Idāni udāharaṇaṃ dassento uttaripi dassetabbasiṅgārahassakaruṇādirasuddesassa anurūpato siṅgārarasayuttameva dasseti **“rāgā”**iccādinā. **Dharāya** mahīaṅganāya **rāgānatabbhutasarojamukhaṃ** rāgena anurāgena abhimukhaṃ katvā namitaṃ acchariyaguṇopetapadumasadisānanaṃ no ce, rattavaṇṇaṃ ānataṃ abbhutasarojasaṅkhatamukhaṃ **tilokaguruno** bhuvanattayānusāsakassa sammāsambuddhassa pādā **adhikabaddharāgā** adhikabaddhānurāgavantā no ce, pubbakammena kataadhikarattavaṇṇā **niccasarasena karena** satatānurāgayuttena hatthena no ce, avikalattā satatasampattisahitena kiraṇena **gāḷhaṃ ādāya** gāḷhaṃ gahetvā no ce, phusitvā **satatāhitasambhamena** niccaṃ katādarena no ce, nirantarāhitaabhimukhabhāvena **sañcumbayanti** cumbanti no ce, ṭhitikriyāsādhanattena phusantīti.

Rāgena anurāgena ānataṃ abhimukhīkatamiti ca, abbhutañca taṃ sarojañceti ca, tena sadisatāya abbhutasarojañca taṃ mukhañceti ca, rāgānatañca taṃ abbhutasarojamukhañceti ca, rāgaṃ rattavaṇṇaṃ ānataṃ ninnamiti ca, tañca taṃ abbhutasarojañceti ca, tameva tādisamukhasadisattā mukhamiti ca, tilokassa gurūti ca, adhikaṃ katvā baddho, attano pubbakammena vā kato, rāgo anurāgo rattavaṇṇo vā yesamiti ca, rasena anurāgena sampattiyā vā saha vattamānoti ca, āhito vihito ca so sambhamo ādaro tadabhimukhabhāvo vā ceti ca viggaho.

Ettha ‘‘rāgānatā’’tiādikena silesālaṅkārena ca ‘‘abbhutasarojamukha’’nti rūpakālaṅkārena ca sambhogasiṅgārarasābhāso uppādīyati. Tādisaṃ itthipurisānaṃ sambhogābhāvena, tadākārena ca kappitattā rasābhāso nāmāti daṭṭhabbo. Siṅgārassa āyogavippayogasambhogavasena tividhattepi āyogavippayogadvayaṃ vippalambhamevāti vippalambho, sambhogo ceti duvidho hoti. Tesu vippalambhova anūnavaṇṇanāya bhūmittā manoharo. Sambhogo pana tādiso na hoti. Sambhogābhāsopi hīno hoti. Evaṃ sante payogaṃ katvā kurumānāya vaṇṇanāya ucitabhāvena ihādhigatasambhogasiṅgārarasābhāsena rasibhūtālaṅkārassa udāharaṇe rasābhāso evaṃ veditabbo. Pādānaṃ kāmukabhāvābhāse ca dharāya kāminībhāvābhāse ca vācakapadena avuttepi ‘‘dharāya pādā tilokaguruno’’ti idaṃ ṭhapetvā pāṇidhammapakāsakehi avasesapadehi ñāyate.

Dvinnaṃ aññamaññaṃ ratiābhāso ‘‘adhikabaddharāgā rāgānata’’nti imehi vutto. Ayaṃ ratiābhāso idha ṭhāyībhāvo purisaratiyā itthiyā ca, itthiratiyā purisassa ca ālambaṇattā pādakāmukadharākāminiyo dve aññamaññaṃ ālambaṇavibhāvābhāsā honti. Rammadesādivisesaṃ vinā acchariyapadumodayassa abhāvato abbhutasarojasaddassa uccāraṇena gammamānā rammadesādayo ratiṃ uddīpayantīti uddīpanavibhāvābhāsā nāma. ‘‘Niccasarasena karena gāḷhamādāyā’’ti iminā karassa sarasabhāvassa ca gāḷhaṃ gahaṇassa ca vuttattā harisādayo ñāyante. ‘‘Satatāhitasambhamenā’’ti iminā ussāhādayo ñāyanti. Tattha harisaussāhādayo byabhicārībhāvābhāsā nāma honti. Te byabhicārībhāvābhāse pakāsentāni yathāvuttakavivacanāni anubhāvābhāsā nāmāti evaṃ bandhe dissamānaṭhāyībhāvabyabhicārībhāvavibhāvaanubhāvehi atthāvabodhaṃ karontānaṃ paṇḍitānaṃ uppajjamāno yo santosābhāsasaṅkhāto rasābhāso atthi, so idha sambhogarasābhāsoti kathitoti. Ṭhāyībhāvādayo upari āvibhavissanti.

337. **Iccā’nugamma purimācariyānubhāvaṃ,**
Saṅkhepato nigadito’ya’malaṅkatīnaṃ;
Bhedo’parūpari kavīhi vikappiyānaṃ,
Ko nāma passitu’malaṃ khalu tāsa’mantaṃ.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmipādaviracite

Subodhālaṅkāre

Atthālaṅkārāvabodho nāma

Catuttho paricchedo.

337. Evamuddesānukkamena yathāpaṭiññātaṃ niṭṭhapetvā idāni nigamanapubbakaṃ bahuttamesaṃ niddisitumāha **‘‘icci’’**ccādi. **Iti** iminā vuttappakārena purimānaṃ daṇḍīādīnaṃ **ācariyānaṃ ānubhāvaṃ** bandhalakkhaṇāni **anugamma** anugantvā **alaṅkatīna**malaṅkārānaṃ ayaṃ bhedo saṅkhepato **nigadito** kathito. Saṅkhepatoti vutto, kasmāti āha **‘‘uparūparī’’**tiādi. **Uparūpari** dīghakālamārabbha yāvedāni matthakamatthake kavīhi **vikappiyānaṃ** pabhediyamānānaṃ **tāsa**malaṅkatīnaṃ **antaṃ** pariyantaṃ passituṃ **khalu ekantena ko nāma** jano **alaṃ** samattho.

Iti mahāsāmināmikāyaṃ subodhālaṅkāraṭīkāyaṃ

Catuttho paricchedo.

337. Evaṃ uddesakkamena yathāpaṭiññāte atthālaṅkāre niṭṭhapetvā idāni nigamanamukhena esaṃ atthālaṅkārānaṃ bahubhāvaṃ dasseti **‘‘iccānugamma’’**iccādinā. **Iti** yathāvuttanayena **purimācariyānubhāvaṃ** pubbakālikānaṃ daṇḍībhaddapāṇādīnaṃ alaṅkārasatthasaṅkhātānubhāvaṃ anugamma alaṅkatīnaṃ ayaṃ bhedo **saṅkhepato nigadito** mayā vutto saṅgahito. Kasmāti ce? **Uparūpari** dīghakālato paṭṭhāya yāvajjatanā **kavīhi** racanākattārehi **vikappiyānaṃ** anekappakārato kappiyamānattā puthakkariyamānānaṃ **tāsa**malaṅkatīnaṃ **antaṃ** pariyantaṃ passituṃ **khalu** ekantena **ko nāma** puggalo **alaṃ** samatthoti. Saṅgahamanādiyitvā kenāpi pariyantaṃ adhigantuṃ na sakkāti adhippāyo. Pure bhavāti ca, purimā ca te ācariyā ceti ca, tesamānubhāvoti ca, visesato asaṅkarato kappiyanti ca vākyaṃ.

Iti subodhālaṅkāranissaye

Catuttho paricchedo.

5. Bhāvāvabodhapariccheda

338. Paṭibhānavatā loka-vohāra'manusārinā;
Tato'cityasamullāsa-vedinā kavinā paraṃ.

338. Tadeva yathāpaṭiññātamalaṅkāravibhāgaṃ bodhetvā sampati rasavantālaṅkārappasaṅgenādhigataṃ rasaṃ sakala saṃsāradukkhanissa raṇekanimittavimuttirasekarasavisuddhasaddhammāgamaviggāhasappīṇanoṇatamatīnaṃ paramasaddhālūnamanadhigatattepi lakkhaṇamattena lokavohārakosallamattapariggahāya kiñcimattamupadisituṃ na sākallena **''paṭibhānavatā''**tiādimāha. **Paṭibhānaṃ** taṃtaṃṭhānānurūpappavattā paññā. Sā hi sarasaracanāyaccantopakārikā, tatova kabbaṃ ''paṭibhāna''nti vuccati. Tenāha **''paṭibhānavatā''**ti. Kavinā lokavohārānugantabbo. Yo hi sakalaṃ lokavohāraṃ nānusarati, so kaviyeva na hoti. Tenāha **''lokavohāramanusārinā''**ti. Yato ocityaṃ nāma kavīnaṃ paramaṃ rahassaṃ lokavohārepi ucitaññūyeva pasaṃsīyate, samucitalokavohārānusāreneva ca vakkhamānānukkamena viracitā racanā sacetanānaṃ rasassādāya sampajjate, tasmā ocitye samullasattaṃ dittaṃ phuṭameva bandhanaṃ kātuṃ vaṭṭati. Tatovaccantamocityasamullāsavedinā kavinā bhavitabbaṃ. Tenāha **''paraṃ ocityasamullāsavedinā''**ti. Sabbañcetaṃ ''kavinā''ti ettha visesanaṃ, **''kavinā''**ti cetaṃ ''nibandhā''ti ettha avutto kattā.

338. Evaṃ yathāpaṭiññātānamalaṅkārānaṃ dassanāvasare rasavantālaṅkārappasaṅgenādhigatanavavidhasiṅgārādirase sakalasaṃsāradukkhanissaraṇaasahāyakaraṇabhūtavimuttirasena ekarasabhūte atipaṇīte saddhammāmataraseyeva luddhānaṃ saddhābāhullasuddhasaṃyamānaṃ vimukhepi lakkhaṇamattapariññāṇena lokavohāresu asammohatthaṃ saṅkhepena dassetukāmo idāni **''paṭibhānavatā''**iccādimāha. **Paṭibhānavatā** sarasaracanāya accantopakāraṭṭhānocitapaññāvisesavatā **lokavohāramanusārinā** sakalaloke vohārānurūpamanugatena **tato** yasmā ocityaṃ nāma hadayato abahi kātabbaṃ, rahassamiva bandhato viyojanīyaṃ na hoti. Tasmā **para**matisayena **ocityasamullāsavedinā** ucitabhāvena vattumicchitatthassa uddīpanasseva anurūpappakārena iṭṭhatthassa samullāsanaṃ dittiṃ jānantena **kavinā** bandhakārakena nibandhāti sambandho. Paṭibhā paṭibhānanti paññāyetaṃ nāmaṃ, tato jātakabbassapi paṭibhāti vuccamānattā ayaṃ paññāviseso racanāya accantopakāroti ñātabbo. Paṭibhānamassatthīti ca, lokassa vohāroti ca, taṃ anugacchati sīlenāti ca, ocityena samullāsoti ca, taṃ vijānāti sīlenāti ca viggaho.

339. Ṭhāyīsambandhino bhāva-vibhāvā sānubhāvakā;
Sampajjanti nibandhā te, rasassādāya sādhunaṃ.

339. **''Ṭhāyi''**ccādi. Ṭhāyino vakkhamānaratyādayo tehi saha sambandho vibhāvādīhi yoge ratyādīnamassādiyattamānīyamānattā etesamatthīti **ṭhāyīsambandhino**. Saha anubhāvehi vakkhamānalakkhaṇehīti **sānubhāvakā,** bhāvo vibhāvo ca, vakkhamāno bhāvena bhāvābhāsopi imināva saṅgahito, rasassādāya sampajjantīti sambandho.

339. **''Ṭhāyi''**ccādi. **Ṭhāyīsambandhino** ṭhāyīpadena, tena vāccaratihāsādiatthena vā sambandhupagatā **sānubhāvakā** vakkhamānānubhāvehi saha pavattā **bhāvavibhāvā** vakkhamānabhāvavibhāvā **nibandhā** vuttaguṇopetakavinā bandhitā ekattha āharitvā dassitā **sādhunaṃ** issādidosarahitānaṃ sajjanānaṃ **rasassādāya** siṅgārādivakkhamānarasassa assādanatthaṃ **sampajjanti** pavattantīti. Imāya gāthāya ṭhāyībhāvo byabhicārībhāvo kevalabhāvo vibhāvo anubhāvo raso ceti ime uddiṭṭhā bhavanti, kathanti ce? Bhāvavibhāvānaṃ ''ṭhāyīsambandhino''ti visesanaṃ bhavati, tena bhāvassa ṭhāyī ca so bhāvo ceti ca ṭhāyīpadena sambandhattā ṭhāyībhāvo ca, puna byabhicārībhāve sati ''ṭhāyībhāvo''ti imassa sādhakattā imasseva ṭhāyībhāvapadassa payogasāmatthiyena gammamāno byabhicārībhāvo ca, puna ṭhāyīpadena samāsamakatvā visuṃ dassitabhāvasaddasutiyā ṭhāyībhāvabyabhicārībhāvehi añño bhāvo ca, tathā eva ṭhāyīpadena vāccaratihāsādiatthassa uppattiuddīpanadvayaṃ vibhūtaṃ katvā sajjetvā ṭhitattā tehi ratihāsādīhi atthehi sambandhino ālambaṇauddīpanasaṅkhatavividhavibhāvā ca, evameva sānubhāvakapadena samāyogena dassitānubhāvo ca, ‘‘rasassādāyā’’ti iminā niddiṭṭharaso cāti evamime ṭhāyībhāvādayo uddiṭṭhā honti. Ṭhāyinā saha sambandhoti ca, so etesamatthīti ca, bhāvo ca vibhāvo ceti ca, saha anubhāvehi vattantīti ca, rasassa assādoti ca vākyaṃ.

Bhāvaadhippāya

340. **Cittavuttivisesā tu, bhāvayanti rase yato;**
Ratyādayo tato bhāva-saddena parikittitā.

340. Idāni yathāuddiṭṭhesu ṭhāyādīhi bhāvavibhāvānubhāvarasesu paṭhamaṃ bhāvaṃ vibhāvetuṃ bhāvasaddamanvatthayati **‘‘citta’’**iccādinā. Cittassa vuttiyo ramaṇahasanādiākārena pavattiyo, tāva visesā visiṭṭhasabhāvatthāti **cittavuttivisesā. Ratyādayo** ṭhāyībyabhicārīsāttikā. **Tu**saddo visese. Yato **rase** siṅgārādayo **bhāvayanti** nipphādenti. Tato bhāvasaddena **parikittitā** bharatādīhi kathitā. Ettha hi ṇyanto bhūdhātu karaṇe vattate. Yato cāyaṃ na kevalaṃ karaṇeyeva vattate, atha kho byāpane, paṭipādane ca, tasmāssa paṭibhānaṃ cittaṃ bhāvayanti byāpenti. Atha vā kavino lokaṭṭhitiñāṇalakkhaṇaṃ adhippāyaṃ bhāvayanti paṭipādentīti **bhāvā**ti evamettha attho daṭṭhabbo.

340. Idāni uddiṭṭhesu ṭhāyībhāvādīsu ṭhāyīādīnaṃ [ṭhāyībhāvādīnaṃ (ka.)] tiṇṇaṃ sādhāraṇo bhāvo nāma esoti dassento anvatthavasena dasseti **‘‘citta’’**iccādi. **Cittavuttivisesā tu** cittassa uttari vakkhamānārammaṇahasanasocanādīhi, nibbedādīhi, thambhādīhi ca ākārehi pavattisaṅkhātā aññamaññaṃ asaṅkarākārasaṅkhātā visesā pana ṭhāyībyabhicārīsāttikā **yato** yasmā **rase** siṅgārādirase **bhāvayanti** nipphādenti karonti. No ce, **rase** siṅgārādirasavisaye paṇḍitānaṃ cittaṃ **bhāvayanti** byāpanaṃ karonti. No ce, tasmiṃyeva rasavisaye kavino lokasabhāvaṃ visayaṃ katvā pavattañāṇalakkhaṇaṃ adhippāyaṃ **bhāvayanti** paṭipādanaṃ karonti. Tato **bhāvasaddena** hetukattari nipphannena **ratyādayo** ratihāsādayo **parikittitā** bharatādīhi vuttā hontīti. ‘‘Ratyādayo’’ti ettha **ādi**saddena hāsādayo ṭhāyībhāvā ca, nibbedādayo byabhicārībhāvā ca, thambhapalayādayo sāttikabhāvā ca saṅgahitāti daṭṭhabbā. Cittassa vuttiyoti ca, tā eva visesāti ca, bhāvo iti saddoti ca vākyaṃ.

Ṭhāyībhāvaadhippāya

341. **Virodhinā’ññabhāvena,**
Yo bhāvo na tirohito;
Sīlena tiṭṭhati’cce’so,
Ṭhāyībhāvoti saddito.

341. Ṭhāyādike tividhe bhāve kamenāha **‘‘virodhinā’’**iccādinā. Virodhinā **aññena** jigucchādinā bhāvena **yo bhāvo** ratyādiko **na tirohito** nacchādito, **eso** bhāvo anucchijjamānattā eva tiṭṭhati sīlenāti, ṭhāyī eva bhāvoti **ṭhāyībhāvoti saddito** kathito. Yo bhāvādīhi ālokitassādaṃ nīto samānīto, so sāmājikehi assādiyamānattā rasoti vuccati. Vakkhati hi ‘‘savibhāva’’iccādi.

341. Idāni ṭhāyīādike tividhabhāve kamena niddisati **‘‘virodhi’’**iccādinā. **Virodhinā aññabhāvena** ratihāsādīnaṃ viruddhena jigucchādinā aññabhāvena **yo bhāvo** ratihāsādiko **tirohito na** byavahito na hoti, **eso** viruddhabhāvena abyavahito bhāvo tiṭṭhati sīlenāti iminā atthena ṭhāyī nāma hotīti katvā **ṭhāyībhāvoti saddito** kathitoti. Yo vibhāvānubhāvādīhi assādanīyattaṃ pāpito sabbhehi assādanīyattā rasoti vuccati, so ṭhāyī nāmāti vuccati. Añño ca so bhāvo ceti ca, tiro kayiritthāti ca, ṭhāyī ca so bhāvo ceti ca viggaho.

Ṭhāyībhāvappabhedauddesa

342. **Ratihāsā ca soko ca,**
Kodhussāhabhaya'mpi ca;
Jigucchāvimhayā ceva,
Samo ca nava ṭhāyino.

342. Ratyādīnaṃ navannameva ṭhāyitvaṃ sambhavatītyāha **''rati''**ccādi. Samo ceti evaṃ ṭhāyino navāti yojanā. Navevete sakasakavibhāvānubhāvehi samullāsitā visumpi bandhitabbā kavinā, abhinetabbā ca naṭena, tathā sesabhāvāpi. Tattha yadi panāyaṃ rati asesaitthipurisaguṇayuttānaṃ itthipurisānaṃ aññamaññaṃ janitā, candādīhi uddīpanavibhāvehi uddīpitā, ussukkatādibādhakehi anubhāvehi paripositā, sakasakānubhāvasāmatthiyā patīyamānehi anekarūpehi byabhicārīhi cittatā siyā, tadā tu ṭhāyī rati naṭābhinayena, subandhasavanena vā sabbhehi assādiyamānā siṅgārarasattamāpajjate. Evaṃ yathāyogaṃ hāsādiṭhāyībhāvānaṃ hassarasādibhāvāpajjane yuttiṃ samanneyya.

342. Ṭhāyībhāvo nāma ratyādayo naveveti dassetuṃ **''ratihāsā''**tiādimāha. Ratihāsā ca soko ca kodhussāhabhayampi ca jigucchāvimhayā ceva **samo** santaguṇo cāti evaṃ ṭhāyino nava honti. Imesaṃ ratyādīnaṃ navannaṃ sarūpakathanaṃ ''siṅgārahassakaruṇā''tiādikāya uddesagāthāya anantare niddese pākaṭo hoti. Rati ca hāso cāti ca, kodho ca ussāho ca bhayañceti ca, jigucchā ca vimhayā ceti ca vākyaṃ. Ime nava ca evaṃ byabhicārībhāvasāttikābhāvo ceti ime yathāsakamanurūpavibhāvānubhāvehi dittaṃ katvā paccekaṃ kavinā bandhitabbā, naṭena gahetvā dassitabbā ca. Imesu tividhabhāvesu ayaṃ rati asesapumitthiguṇehi yuttehi naranārīhi aññamaññaṃ uppāditā, candādīhi uddīpanavibhāvehi uddīpitā, ussāhādipakāsakakāyikavācasikapayogasaṅkhātānubhāvena positā, sakasakānubhāvasāmatthiyehi gammamānānekappakārabyabhicārībhāvehi vicittakatā hoti. Īdisā'yaṃ rati naṭassa abhinayena ca pasatthabandhasavanena ca sabbhehi assādiyamānasiṅgārādirasattaṃ pāpuṇātīti viññātabbā. Hāsādīnaṃ sesaṭhāyībhāvānaṃ hassarasādibhāvāpattiyaṃ yutti evaṃ yathārahaṃ veditabbāti.

Byabhicārībhāvaadhippāya

343. **Tirobhāvāvibhāvādi-**
Visesenā'bhimukhyato;
Yete caranti sīlena,
Te honti byabhicārino.

343. Byabhicārino āha **''tirobhāva''**iccādinā. **Tirobhāvo** ṭhāyīnaṃ ekassāpi bhāvassa nibbedādino aciraṭṭhāyitā ca **āvibhāvo** pākaṭatā ca nānārasanissayattā te ādayo yassa. **Ādi**saddena ṭhāyīdhammassa sukhadukkhādirūpassa gahaṇaṃ, sova viseso, tena. Ṭhāyīdhammassa sukhadukkharūpassa gahaṇaṃ, attano dhammassa sukhadukkharūpassa ṭhāyini samāropanañcā**bhimukhyaṃ**. Tathā hi ratiyaṃ parisamo sukhānuviddho bhavati, soke dukkhānuviddho. Ratiyaṃ sukhasabhāvāpi gilānippabhutayo byabhicārino sakammaṃ dukkhamimaṃ samāropayanteva. Tato tena abhimukhabhāvena **ye ete** bhāvā sīlena **caranti** pavattanti, te byabhicārino hontīti.

343. Idāni uddesakkamena byabhicārībhāve lakkhaṇato dasseti **''tirobhāvā''**iccādinā. **Tirobhāvāvibhāvādivisesena** byabhicārībhāvānaṃ attano anekarasaṃ nissāya pavattattā, lokassa bhinnarucikattā ca kismiñci ṭhāyībhāve byabhicārībhāvānamattano guṇassa līnattañca kismiñci tasseva guṇassa pākaṭattañcātiādikena visesena **abhimukhyato** ṭhāyībhāvānaṃ sukhadukkharūpaṃ attani ca attano sukhadukkharūpaṃ ṭhāyībhāvesu ca āropanasaṅkhātena abhimukhabhāvena **yete** bhāvā **sīlena caranti** pakatiyā pavattanti, **te** bhāvā byabhicārino nāma hontīti. Evameva [evarūpā (ka.)] pīḷā sarūpena eko parisamasaṅkhatabyabhicārībhāvo ratiyaṃ saguṇena līno sukhānuviddho hutvā, soke saguṇena pākaṭo dukkhānuviddho ca hutvā pavattate. Evameva sukhasabhāvaratiyaṃ gilānādayo byabhicārino sakiyaṃ dukkhasarūpaṃ āropentīti katvā tirobhāvavibhāvādivisesena abhimukhaṃ pavattanti. Tirobhavanamiti ca, āvibhavanamiti ca, tirobhāvo ca āvibhāvo ceti ca, te ādayo yassa ṭhāyībhāvesu vijjamānānaṃ sukhadukkhasabhāvānaṃ attani āropanasseti ca, soyeva visesoti ca, abhimukhānaṃ bhāvoti ca viggaho. Byabhicārīpade **vi**saddo visesatthe **abhi**saddo

abhimukhabhāve vattati.

Byabhicārībhāvappabheda

344. Nibbedo takkasaṅkā sama-
Dhitijaḷatā dīnatuggālasattaṃ,
Suttaṃ tāso gilānu’ssukaharisa-
Satissāvisādābahitthā.

Cintā gabbā’pamāro’marisamada-
Matummādamohā vibodho,
Niddāvegā sabiḷaṃ maraṇa-
Sacapalābyādhi tettiṃsame’te.

344. Te dasseti **‘‘nibbedo’’**iccādinā. **Dīnatuggālasatta**nti dīnatā ca uggatañca ālasattañca, gilāni **ussuka**iti ussukkaṃ. Capalaiti cāpallaṃ, saha capalena sacapalo, so cāyaṃ byādhi ca, maraṇañca sacapalabyādhi ca samāhāre. Tañca saha biḷāya vattatīti **sabiḷa**nti **ete** yathāvuttabyabhicārībhāvā tettiṃsa hontīti. Ussāhavatā vīraraso taṃvaseneva assādīyati. Bhīrunā tu sova bhayānakarasavaseneti lokasabhāvassa anekattā tadatthamete byabhicārino ekekassarasassa bahavo vaṇṇanīyā, yato taṃvaṇṇanādvārena sabbopi tesu kiñci assādetīti. Tattha yasmā pana māraṇopagataveridassanamekameva taṅkhaṇeyeva bhinnaṃ pakativasena bhīruno bhayassa hetu, saṅgāmalolassa tu ussāhanimittaṃ siyā. Tathā naṭena kataṃ vikatamābharaṇaṃ kriyāvā nīcapakatīnaṃ ṭhāyino hāsassa hetu, gambhīrapakatīnaṃ byabhicārino hāsassa, tasmā bhāve vaṇṇayatā kavinā bhāvā tathā vaṇṇanīyā, yathocityapariposo siyā. Ocityabhaṅgo tu mahatā vāyāmena pariharitabbo.

Tesu **nibbedo** attāvamānanaṃ. Tassa ca itthīnañca nīcānañca dāliddiyaṃ vibhāvo, yogīnaṃ tu tatvasaṃvedanaṃ vibhāvo, assupatanacintādayo ettha anubhāvā.

Takko vitakkanaṃ. Tassa sandeho vibhāvo, sirokampādi anubhāvo.

Saṅkāya viruddhacaraṇaṃ vibhāvo, kampādayo anubhāvo.

Samo khedo. Tattha gatyādi vibhāvo, sedādi anubhāvo.

Dhiti santoso. Ñāṇādi vibhāvo, anubhāvo bhogālolatādi.

Jaḷatā appaṭipatti. Tassā iṭṭhāniṭṭhadassanādi vibhāvo, animisanayanālocanādi anubhāvo.

Dīnatā cetaso anojatā. Tassā vibhāvo duggatatādi, anubhāvo malinavatthatādi.

Uggatā dāruṇattaṃ. Tassā vibhāvo balavāparādhādi, tassa anubhāvo tajjanādi.

Ālasattassa parisamādi vibhāvo, jimhatādi anubhāvo.

Suttassa niddā vibhāvo, tassādādayo anubhāvo.

Tāso cittakkhobho. Vibhāvo assa gajjitādi, kampanādi anubhāvo.

Āyāsapipāsādi vibhāvo **gilāniyā,** vivaṇṇatādayo anubhāvo.

Kālakkhamatā **ussukaṃ**. Vibhāvo tassa ramaṇīyadassanicchādi, anubhāvo turitatādi.

Cetopasādo **harito**. Tatra ussavādi vibhāvo, assusedādayo anubhāvo.

Sadisadassanādi vibhāvo **satiyā**, anubhāvo bhamusamunnamanādi.

Paresamukkaṃsāsahanatā **issā**. Tassā dujjanattagabbādayo vibhāvo, dosakathanāvajānanādayo anubhāvo.

Visādo khedo. Vibhāvo tassa āraddhakāriyāsiddhādi, bādhayatāpādi anubhāvo.

Abahitthā kāyasaṃvaraṇaṃ. Tassā vibhāvo lajjādi, anubhāvo'ññavikriyā.

Cintā iṭṭhālābhādīhi, anubhāvo mukulitanayanādi.

Gabbo abhimāno. Vibhāvossa issariyādi, anubhāvo avajānanādi.

Apamāro gāharukkhādīhi [gāharukkhapatanādīhi (?)], bhūpātādayo ettha anubhāvo.

Amariso akkhamatā. Vibhāvo assāvamānanādi, sirokampanatajjanādayo anubhāvo.

Mado pamādukkaṃso. Tassa vibhāvo pānaṃ, calamānaṅgavacogatihāsādayo anubhāvo.

Mati kaṅkhacchedo. Upadesādi vibhāvo, mukhavikāsādi ettha anubhāvo.

Asamekkhitakāritā **ummādo**. Tassa vibhāvo sannipātagahaṇādi, aṭṭhānaruditagītahāsādayo anubhāvo.

Moho bhayādīhi, anubhāvo thambhakampādi.

Durācārādīhi **biḷaṃ,** adhomukhatādi anubhāvo.

Maraṇaṃ vibhāvaanubhāvehi supasiddhaṃ.

Capalatā rāgadosādīhi, sacchandacaraṇādi anubhāvo. **Byādhi** pākaṭo.

Ye vā panaññe idha niddiṭṭhā cittavuttivisesāpi saṃvijjanti sukhumabhedā, tesu keci vuttesvantogadhā honti. Yathā hi icchāsabhāvā sabbe kāmā ratiyaṃ antogadhā, tathā dosappakārā kodhā marisaissādīsvantogadhā, dukkhasabhāvā sokasamabyādhigilāni visādādīsvantogadhā. Pītyādayo sukhasabhāvā hariseti daṭṭhabbaṃ. Tesu bhayā tāso añño, saṅkā tathā amariso. Tasmā issā, tathā gilānito samo, niddāya suttaṃ, ussukā capalatā, tathā mohā palayo vakkhamāno aññoti mantabbaṃ.

344. Idāni te byabhicārībhāve sarūpena dasseti ''**nibbedo**''iccādinā. **Nibbedo** attanindāsaṅkhato ca, takkasaṅkā ca, **samadhitijaḷatā** parisamo santosalakkhaṇā dhiti jaḷatā ca, **dīnatuggālasattaṃ** dīnabhāvadāruṇabhāvaalasabhāvā ca, **suttaṃ** sayanañca, **tāso** cittakkhobho ca, gilānaparimadditabhāvo ca, **ussukaharisasatissāvisādābahitthā** ussāhapitisatiissākhedaākārasaṃvarā ca, cintā ca, **gabbo** abhimāno ca, apamāro ca, **amarisamadamatummādamohā** akkhantipamādādhikkā kaṅkhacchedaummādamohā ca, **vibodho** pabodho ca, **niddāvegā** niddā ca, āvegasaṅkhāto sambhamo ca, **sabiḷaṃ** lajjāsahitaṃ **maraṇasacapalābyādhi** maraṇañca cāpalyasahitā byādhi ceti. **Ete tettiṃsa** byabhicārībhāvā nāma honti. Takko ca saṅkā ceti ca, samo ca dhiti ca jaḷatā ceti ca, dīnatā ca uggo ca alasattañcāti ca, ussukañcahariso ca sati ca issā ca visādo ca abahitthā ceti ca, amariso ca mado ca mati ca ummādo ca moho ceti ca, niddā ca āvego ceti ca, saha biḷāya vattatīti ca, saha capalena cāpalyena vattatīti ca, sacapalo ca so byādhiceti ca, maraṇañca sacapalabyādhi ceti ca vākyaṃ. Maraṇasacapalābyādhīti samāhāradvando. Tasmā ''sabiḷa''nti padaṃ etassa visesanaṃ hoti.

Lokasabhāvassa anekavidhattā ekoyeva vīraraso ussāhavatā vīrarasākārena assādanīyo hoti, soyeva bhīrunā bhayākārena assādanīyo hoti. Tasmā ekekassa rasassa ime bahū byabhicārino vaṇṇetabbā honti. Evaṃ sati anekādhippāyako loko tesu kiñci assādeti. Evaṃ sati bandho sabbajanassa kanto hoti. Tassaṃ bhāvavaṇṇanāyaṃ yasmā māretumāgacchantānaṃ sattūnaṃ dassanamekameva taṅkhaṇe janādhippāyato bhijjitvā pakatibhīrūnaṃ purisānaṃ bhayassa ca yuddhalolassa ussāhanassa ca kāraṇaṃ hoti. Evaṃ naṭena hasanatthaṃ katavikatamābharaṇañca tādisakiriyā ca uttānapakatikānaṃ purisānaṃ ṭhāyīhāsassa ca gambhīrapakatikānaṃ byabhicārīhāsassa ca hetu bhaveyya. Tasmā bhāve vaṇṇentena kavinā ocityabhaṅgamakatvā sakkaccamocityaṃ sajjetvā bhāvappakāsakāni savibhāvānubhāvakavivacanāni vaṇṇetabbāni. Ettha bhāvāvabodhakavibhāvādīnaṃ jānitabbattā tehi tehi bhāvehi saddhiṃ evaṃ veditabbā.

Tesu bhāvesu attāvamānanalakkhaṇo **nibbedo**. Itthīnaṃ, hīnānaṃ [hīnācārānaṃ (ka.)] vā uppajjati ce, dāliddiyaṃ ālambaṇavibhāvo nāma, yogīnaṃ ce, tathāvabodho ālambaṇavibhāvo, ettha assupatanacintādikaṃ anubhāvo nāma.

Vitakkassa sandeho uddīpanavibhāvo nāma, sirokampādikaṃ anubhāvo nāma.

Saṅkāya viruddhappavatti uddīpanavibhāvo, kampādiko anubhāvo. Upari ‘‘vibhāvo’’ti vutte ālambaṇuddīpanesu dvīsu yaṃ yujjati, taṃ gahetabbaṃ.

Khedalakkhaṇassa **samassa** gamanādikaṃ vibhāvo, sedādi anubhāvo.

Santosalakkhaṇāya **dhiti**yā ñāṇādi vibhāvo, bhogesu alolabhāvādi anubhāvo.

Ayoggatālakkhaṇāya **jaḷatā**ya iṭṭhāniṭṭhānaṃ ajānanādi vibhāvo, vivaṭanayanehi abhimukhavilokanatādi anubhāvo.

Cittassanittejalakkhaṇāya **dīnatā**ya duggatatādi vibhāvo, malinavatthatādi anubhāvo.

Dāruṇatālakkhaṇassa **ugga**bhāvassātisayāparādhādi vibhāvo, tajjanādi anubhāvo.

Alasattassa aṭṭhānaparisamādi vibhāvo, vaṅkikabhāvo anubhāvo.

Sayanasaṅkhātassa **sutta**ssa niddādi vibhāvo, assādādi anubhāvo. Ettha assādanaṃ nāma seyyasukhapassasukhādikaṃ.

Cittakkhobhasaṅkhātassa **tāsassa** gajjitādi vibhāvo, gajjitaṃ nāma bhayajanakavacanaṃ. Kopena kampanā anubhāvo.

Pīḷāsaṅkhātassa **gilāna**ssa āyāsapipāsādi vibhāvo, dubbaṇṇatādi anubhāvo.

Anurūpakālassa anolokanassa ussukkassa rammavatthudassanicchādi vibhāvo, turitatādi anubhāvo.

Cetopasādalakkhaṇassa **harisa**ssa maṅgalakīḷādi vibhāvo, santosavacanādi anubhāvo.

Saraṇalakkhaṇāya **sati**yā saññāṇadassanādi vibhāvo, bhamukkhepādi anubhāvo.

Parasampattiasahanalakkhaṇāya **issā**ya dujjanabhāvagabbādi vibhāvo, dosakathanāvajānanādi anubhavo.

Khedalakkhaṇassa **visāda**ssa āraddhakāriyāsiddhikāriyabyāpattiādi vibhāvo, manosantāpādi anubhāvo.

Ākārasaṃvaraṇalakkhaṇāya, rasasabhāvapaṭicchādanalakkhaṇāya vā abahitthayalajjādi vibhāvo, tadaññakriyākaraṇaṃ, adhomukhakaraṇaṃ, pādehi bhūmikhaṇanantiādi anubhāvo.

Cintāya iṭṭhatthālābhādī vibhāvo, makulitanayanādi adhokhittacakkhādi vā anubhāvo.

Gabbassa issariyādi vibhāvo, avajānanādi anubhāvo.

Apamārassa yakkhapīḷādi vibhāvo, bhūmipatanādayo anubhāvo.

Akkhamalakkhaṇassa **amarisa**ssa avamānanādi vibhāvo, sirokampanatajjanādi anubhāvo.

Pamādādhikkalakkhaṇassa **mada**ssa santosapānaṃ vibhāvo, kampamānahatthapādavacanagamanahāsādī anubhāvo.

Kaṅkhācchedanalakkhaṇāya **mati**yā upadesādi vibhāvo, mukhasantosādi anubhāvo.

Anupaparikkhakāritālakkhaṇassa **ummāda**ssa sannipātajjarayakkhādi vibhāvo, akāraṇarodanahasanādi anubhāvo.

Muyhanalakkhaṇassa **moha**ssa adhikabhayādi vibhāvo, sabhāvānavabodhanādi anubhāvo.

Niddāpagamasaṅkhātassa **vibodha**ssa kālapariṇāmādi ālokasaraṇādi vā vibhāvo, akkhimaddanādi anubhāvo.

Manosampīḷanalakkhaṇāya **niddā**ya kassaci acintanaakaraṇādi vibhāvo, akkhipidahanādi anubhāvo.

Bhayāgamanalakkhaṇassa **āvega**ssa paccatthikadassanādi vibhāvo, utrāsakampādi anubhāvo.

Lajjālakkhaṇāya **biḷā**ya durācārādi vibhāvo, adhomukhatādi anubhāvo.

Maraṇassa satthapahārarogādi vibhāvo, mukhavikārādi anubhāvo.

Cāpallassa rāgadosādi vibhāvo, attano sacchandacaraṇādi anubhāvo.

Byādhiyā vātapittādīnaṃ ussadabhāvādi vibhāvo, nitthunanādi anubhāvo.

Imasmiṃ subodhālaṅkāre adassitasukhumabhedā aññāpi cittavuttivisesā santi, tesu icchāsabhāvā sabbe bhedā kāmaratiyañca, dosapakārā kodhaamarisaissādīsu ca, dukkhasabhāvā sokasamabyādhigilānavisādādīsu ca, pitiādayo harise ca antogadhāti veditabbā. Evaṃ samānānaṃ saṅgahe satipi tāsato bhayassa ca, saṅkāya amarissa ca, amarisato issāya ca, gilānato samassa ca, niddāya suttassa ca, ussukkato capalatāya ca, mohato vakkhamānapalayassa ca pākaṭavisesena aññathā visuṃ visuṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Sāttikabhāvaadhippāya

345. **Samāhitattappabhavaṃ, sattaṃ teno'papāditā;**
Sāttikā'pya'nubhāvatte, visuṃ bhāvābhavanti te.

345. Sāttike vadati ‘‘**samāhite**’’ccādinā. **Samāhito** ekaggatābhāvāpādanena katasamādhāno **attā** cittaṃ tato **pabhavaṃ** uppannaṃ yaṃ, taṃ sattaṃ nāma. **Tena** sattena **upapāditā** nibbattitā thambhādayo sāttikā vuccante. Te ca puna anubhāvāpi bhavanti thambhādibhāvasaṃsūcanasabhāvavikārarūpattā. Tañca ‘‘cittavuttivisesattā’’iccādinā vakkhati. Tenāha ‘‘**anubhāvattepī**’’ti. Evaṃ satyapi te sāttikā **visuṃ** puthageva bhāvā bhavanti, vuttanayena cittabhavattavirūpattā tesanti.

345. Idāni uddesakkamenādhigatakevalabhāvasaṅkhātaṃ sāttikābhāvaṃ dasseti **‘‘samāhita’’**iccādinā. **Samāhitattappabhavaṃ** ekaggatābhāvāpādanena katasamādhānacittato sambhūtaṃ sattaṃ nāma hoti. **Tena** lābhālābhādīsu ekākārassa hetunā thirabhāvena **upapāditā** nipphāditā thambhādayo sāttikā nāma bhavanti. **Te** sāttikā **anubhāvattepi** cittākārasaṅkhātathambhādipakāsanasabhāvavikārasarūpattā attano anubhāvatte satipi visuṃ **bhāvā bhavanti** yathāvutta ‘‘cittavuttivisesā tu, bhāvayanti rase yato’’tiādinā bhāvā nāma hontīti. Ime sāttikābhāvānubhāvavasena duvidhā honti. Samāhito ca so attā ceti ca, tato pabhavamiti ca, santo upasanto ca so attā ceti ca, sattato bhavantīti ca, sattena uppāditāti ca, anubhāvānaṃ bhāvoti ca vākyaṃ. **Apī**ti anuggahatthe nipāto.

Sāttikabhāvappabheda

346. **Thambho palayaromañcā,**
Tathā sedassuvepathu;
Vevaṇṇiyaṃ vissaratā,
Bhāvā’ṭṭhe’te tu sāttikā.

346. Te dasseti **‘‘thambho’’**iccādinā. Ettha **thambho** avissarakāyacittatā. **Palayo** assāsapassāsamattāvaseso suttāvatthāsabhāvo niddāpabhavo. Subyattalakkhaṇā sesā.

346. Idāni sāttike dasseti **‘‘thambho’’**iccādinā. **Thambho** kāyacittānaṃ avisarabhāvasaṅkhāto ca **palayaromañcā** niddāya uppajjamānaassāsapassāsamattātirittasuttāvatthā ca pasādādisambhavo romuggamo ca **tathā** evaṃ **sedassuvepathu** ca bhayādīhi uppajjamānadāho ca santosādīhi uppajjamānaassu ca kampā ca **vevaṇṇiyaṃ** virūpatā ca **vissaratā** virūpasaddatā cāti ete aṭṭha sāttikā bhāvā nāma honti. Romānaṃ añco uggamoti ca, palayo ca romañco ceti ca, vepanaṃ kampanamiti ca, sedo ca assu ca vepathu cāti ca, virūpo vaṇṇo asseti ca, tassa bhāvoti ca, virūpo saro asseti ca, tassa bhāvoti ca vākyaṃ.

347. **Yadā ratyādayo bhāvā,**
Ṭhitisīlā na honti ce;
Tadā sabbepi te bhāvā,
Bhavanti byabhicārino.

347. Na kevalaṃ vuttāyeva byabhicārino, ratyādayopīti āha **‘‘yadā’’**iccādi. **Bhavanti byabhicārino**ti yathāyogaṃ yathāsambandhaṃ byabhicārino hontīti attho. Sesaṃ subodhaṃ.

347. Idāni nibbedādayo viya ratihāsādayopi kismiñci kāle byabhicārinopi hontīti dasseti **‘‘yadā’’** iccādinā. **Ratyādayo** ratihāsādayo **bhāvā** nava ṭhāyībhāvā yadā **ṭhitisīlā na honti ce** virodhīhi tehi tehi bhāvantarehi byavahitattā sabhāvato ṭhitisabhāvā yadi na honti, tadā **te bhāvā** ratyādayo sabbepi byabhicārino bhavantīti. Yathāsakaṃ byabhicāritānurūpavibhāvānubhāvānaṃ yogānurūpena byabhicārībhāvā honti. Ratiādi yesaṃ hāsādīnamiti ca, ṭhiti sīlaṃ yesaṃ ratyādīnamiti ca viggaho.

348. **Vibhāvo kāraṇaṃ tesu’-**
Ppattiyu’ddīpane tathā;
Yo siyā bodhako tesa-
Manubhāvo’ya’mīrito.

348. Idāni vibhāvānubhāve dasseti **‘‘vibhāvo’’**iccādinā. **Tesaṃ** ratyādīnaṃ bhāvānaṃ uppattiyā, tathā uddīpane ca **kāraṇaṃ** ālambaṇauddīpanavasena duvidho vibhāvo nāma. Tattha ālambaṇavibhāvo kantādi, uddīpanavibhāvo candādi. Tesaṃ **bodhako** ñāpako kāyiko ca vācasiko ca byāpāro siyā, ayaṃ anubhāvo īrito.

348. Idāni vibhāvānubhāve dasseti **‘‘vibhāvo’’**iccādinā. **Tesaṃ** ṭhāyībhāvādīnaṃ tiṇṇaṃ uppattiyā ca tathā **uddīpane ca** uppannānaṃ dīpane ca **kāraṇaṃ** ālambaṇauddīpanavasena duvidho hetu vibhāvo nāma, **tesaṃ** ṭhāyībhāvādīnaṃ **bodhako** kāyikavācasiko **yo siyā** naṭakavīnaṃ byāpāro atthi, ayaṃ anubhāvoti īritoti. Visesena bhāveti vaḍḍhetīti **vibhāvo**. Anubhāveti bodhetīti **anubhāvo**. Ettha **vibhāvo** nāma rativisaye naranārīnaṃ aññamaññaṃ ālambaṇavibhāvo, candarammadesādi uddīpanavibhāvo ceti duvidho. Hāsādīnampi duvidhavibhāvaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ. **Anubhāvo** nāma ṭhāyībhāvādīnaṃ tesaṃ tesaṃ bhāvānaṃ pakāsakavācasikabyāpārasaṅkhātakavipayogo ca kāyikapayogabhūto naṭānaṃ abhinayasaṅkhāto taṃtaṃbhāvasarūpanirūpako ceti duvidho byāpāro.

349. **Nekahetuṃ manovutti-visesañca vibhāvituṃ;**
Bhāvaṃ vibhāvānubhāvā, vaṇṇiyā bandhane phuṭaṃ.

349. Vibhāvādivaṇṇanāyameva bhāvavisesāvabodho siyā, aññathā ''devadattassa sāssulocanayugaṃ sañjāta''miti vutte sokā ānandā rogā ceti ko nāma sakkoti kāraṇaṃ nicchituṃ, cittavuttivisesañca bhāvaṃ vinā vibhāvānubhāvaṃ kavi vaṇṇetuṃ naṭobhinetuṃ sāmajjiko vā viññātuṃ ko sakkotīti dassetumāha **''neka''**iccādi. **Nekahetuṃ** bahuhetuṃ manovuttivisesañca bhāvaṃ **vibhāvituṃ** pakāsetuṃ **vibhāvānubhāvā** vuttalakkhaṇā **bandhane** sabhāvanirūpakapade phuṭaṃ vaṇṇanīyā, vibhāvādirūpakeneva avuttampi kiñci patīyate.

349. ''Devadattassa cakkhūni assupuṇṇānī''ti vutte sokena santosena rogena vāti yathā assukāraṇakathanaṃ vinā na jānāti, evaṃ cittassa pavattisaṅkhātā ratihāsādayo te te bhāvā attano patītiyānurūpaṃ vibhāvānubhāvakathanaṃ vinā kavīhi vaṇṇetabbā, naṭehi dassetabbā, sabbhehi assādanīyā natthīti ṭhāyīādīnaṃ vaṇṇanameva kātabbanti idāni anusāsento āha **''neka''**iccādi. **Nekahetuṃ** tesaṃ tesaṃ bhāvānaṃ uppatyādo ālambaṇavibhāvādibahukāraṇavantaṃ **manovuttivisesaṃ bhāvañca** cittassa pavattivisesasaṅkhātabhāvañca **vibhāvituṃ** pakāsetuṃ **vibhāvānubhāvā** anantaraniddiṭṭhā **bandhane** rasabhāvappakāsane **phuṭaṃ** pakāsaṃ katvā **vaṇṇiyā** kavinā vaṇṇanīyā hontīti. Na ekoti ca, so hetu asseti ca, manaso vuttīti ca, tāya visesoti ca, vibhāvo ca anubhāvo ceti ca vākyaṃ.

350. **Savibhāvānubhāvehi, bhāvā te te yathārahaṃ;**
Vaṇṇanīyā yathocityaṃ, lokarūpānugāminā.

350. Idāni te bhāvā lokasabhāvānatikkamena vibhāvādīhi vaṇṇanīyāti āha **''savibhāve''**ccādi. Saha vibhāvehi savibhāvā, te ca te anubhāvā ca, tehi. **Yathāraha**nti attano sambandhīnaṃ vasena yathārahaṃ vaṇṇanīyā.

350. Idāni vibhāvānubhāve nissāya vaṇṇanīyā te bhāvā lokasabhāvamanatikkamma kātabbāti anusāsanto āha **''savibhāvā''**iccādi. **Lokarūpānugāminā** lokavohāramanuvattamānena **te te bhāvā** ṭhāyībhāvādayo tayo **yathocityaṃ** ocityānurūpaṃ **savibhāvānubhāvehi** vibhāvasahitehi anubhāvehi karaṇabhūtehi **yathārahaṃ** tehi tehi bhāvehi sambandhīnaṃ vibhāvādīnaṃ vasena anurūpato **vaṇṇanīyā** vaṇṇetabbā hontīti. Vibhāvehi saha ye vattantīti ca, te ca te anubhāvā ceti ca, anatikkamma arahanti ca, anatikkamma ocityamiti ca, lokassa rūpaṃ sarūpamiti ca, taṃ anugacchati sīlenāti ca viggaho.

351. **Cittavutti visesattā, mānasā sāttika'ṅgato;**
Bahinissaṭasedādi-anubhāvehi vaṇṇiyā.

351. Sāttikā kathaṃ vaṇṇanīyāti āha **''citte''**ccādi. Cittassa vuttiviseso yesaṃ, tesaṃ bhāvo, tasmā **mānasā** manasi bhavā sāttikā **aṅgato** sarīrato **bahinissaṭehi** niggatehi sedādīhi anubhāvehi vaṇṇanīyā, na pana sedasalilameva bhāvoti adhippāyo.

351. Evaṃ sāmaññena bhāvavaṇṇanakkamaṃ dassetvā idāni visesena sāttikabhāvavaṇṇanā īdisāti dasseti **''citta''**iccādinā. **Cittavuttivisesattā** cittassa pavattivisesattā **mānasā** citte bhavā sāttikābhāvā **aṅgato** sarīrato **bahinissaṭasedādianubhāvehi** bahinikkhantasedādīhi anubhāvehi karaṇabhūtehi **vaṇṇiyā** vaṇṇanīyā hontīti, aṅgato bahi nissaṭanti visesanena visiṭṭhabhūtasedādīnameva bhāvānubhāvattaṃ vinā kevalaṃ sedādayo vuttā samānā bhāvādayo nāma na hontīti adhippāyo. Cittassa vuttīti ca, sā eva viseso yesaṃ sāttikānamiti ca, tesaṃ bhāvoti ca, manasi bhavāti ca, sedo ādi yesaṃ kheḷādīnamiti ca, nissaṭā niggatā ca te sedādayo ceti ca, te eva anubhāvāti ca vākyaṃ.

Rasaadhippāya

352. **Sāmajjikāna'mānando, yo bandhatthānusārinaṃ;**
Rasīyatīti taññūhi, raso nāmā'ya'mīrito.

352. Idāni ''rasassādāya sādhūna''nti vuttattā rase niddisanto āha **''sāmajjikāna''**miccādi. Bandhassa attho, tadanussaranti manobhāvanāvasenāti **bandhatthānusārino,** tesaṃ **sāmajjikānaṃ** sabbhānaṃ manasi yo ānando, ayaṃ lokamadhurādiraso viya bandhe siṅgārādi raso nāma īrito **taññūhi** rasaññūhi. Kathamityāha **''rasīyatī''**ti, assādīyatīti attho. Kiñca? Yathā nānābyañjanasaṅkhatamannaṃ bhuñjamānā rase assādiyanti sumānasā purisā santosañcādhigacchanti, tathā nānābhinayabyañjite vācaṅgasatthopete ṭhāyībhāve assādenti sumānasāpekkhakā, tasmā ete nāṭyātipi vuccanti.

352. Idāni ''rasassādāya sādhūna''nti vatvā uddiṭṭhakkamena sampattaṃ rasaṃ dasseti **''sāma''**iccādinā. **Bandhatthānusārinaṃ** bandhassa atthānurūpasārīnaṃ buddhiyā pavattānaṃ **sāmajjikānaṃ** sabbhānaṃ citte bhavo yo **ānando** santoso atthi, ayaṃ loke madhurādiraso viya assādanīyo hotīti atthayuttena ''rasīyatī''ti iminā vacanatthena raso nāmāti **taññūhi**rasaññūhi **īrito** kathitoti. Samajjāyaṃ niyuttāti ca, bandhassa atthoti ca, taṃ anussarantīti ca, taṃ jānantīti ca vākyaṃ. Yathā nānābyañjanehi abhisaṅkhatamāhāraṃ paribhuñjantā sattā lavaṇambilādayo te te rase assādeyyuṃ, santuṭṭhā ca bhaveyyuṃ, evameva nānappakāraabhinayehi pakāsitavaṇṇanāya aṅgabhūtehi anurūpehi satthehi yutte ṭhāyībhāve issādirahitapaññavantā assādenti, tasmā ime ṭhāyībhāvā naṭābhinayehi byañjitattā ca sabbhānaṃ santosasaṅkhatarasassa hetuttā ca naṭarasātipi vuccanti.

Rasappabheda

353. **Savibhāvānubhāvehi,**
Sāttikābyabhicārihi;
Assādiyatta'mānīya-
Māno ṭhāyeva so raso.

353. Ṭhāyīnameva rasattāpattimāha **''savibhāve''**ccādinā. **Ṭhāyeva so**ti so yathāvutto raso ṭhāyībhāvoyeva, nāññoti attho.

353. Idāni ṭhāyībhāvānameva rasasarūpassa pāpuṇanatthaṃ vibhāveti **''savibhāvā''**iccādinā. **So raso** anantaraniddiṭṭho **savibhāvānubhāvehi** tesaṃ tesaṃ ṭhāyīnaṃ anurūpehi vibhāvasahitehi anubhāvehi ca, **sāttikābyabhicārihi** pakāsetabbaṭhāyībhāvasseva anukūlasāttikabhāvabyabhicārībhāvehi karaṇabhūtehi **assādiyattaṃ ānīyamāno** kavino sāmatthiyā pāpuṇiyamāno **ṭhāyeva** ṭhāyībhāvo evāti kāriyopacārena raso nāmāti veditabboti. Saha bhāvehi pavattantīti ca, savibhāvā ca te anubhāvā ceti ca, sāttikā ca byabhicārino ceti ca, assādiyassa bhāvoti ca vākyaṃ.

354. **Siṅgārahassakaruṇā, ruddavīrabhayānakā;**
Bībhacchabbhutasantā ca, rasā ṭhāyīna'nukkamā.

354. Tesaṃ nāmavasena vibhāgamāha **''siṅgāre''**ccādinā. **Ṭhāyīnanukkamā**ti ''ratihāsā ca soko cā''tiādinā vuttānaṃ ṭhāyībhāvānaṃ anukkamā, paṭipāṭiyāti attho.

354. Rasāvatthāsampattaratihāsādīnaṃ ṭhāyībhāvānaṃ idāni kamena nāmantaraṃ dasseti

‘‘siṅgāra’’iccādinā. **Ṭhāyīnaṃ** heṭṭhā vuttānaṃ ratihāsādiṭhāyībhāvānaṃ **anukkamā** paṭipāṭiyā **siṅgārahassakaruṇā** siṅgāro hasso karuṇā ca **ruddavīrabhayānakā** ruddo vīro bhayānako ca **bībhacchabbhutasantā ca** bibhaccho abbhuto santo ceti nava rasā nāma hontīti. Siṅgāraraso hassarasotiādinā **rasa**saddo paccekaṃ yojetabbo. Siṅgāro ca hasso ca karuṇā ceti ca viggaho. Sesesupi liṅgasamāsā imeyeva. Ime siṅgārādīnaṃ ratyādīhi anaññattā upari ratyādivivaraṇeyeva ñātabbā.

355. Dukkharūpe’ya’mānando,
Kathaṃ nu karuṇādike;
Siyā sotūna’mānando,
Soko vessantarassa hi.

355. Sokādirūpokaruṇādi kathaṃ raso siyāti āha **‘‘dukkhe’’**ccādi. Vessantarassa puttadāraviyogā karuṇā sokarūpo dukkhameva ahosi, sampati pana **sotūnaṃ** sabbhānaṃ ānandoyevāti etthādhippāyo.

355. Heṭṭhā vuttaraso santosova, sokakodhādilakkhaṇo karuṇāruddādiko kathaṃ raso nāma bhaveyyāti āsaṅkāyamāha **‘‘dukkharūpe’’**iccādi. **Ayaṃ ānando** ‘‘sāmajjikānamānando’’tiādinā niddiṭṭho **dukkharūpe** dukkhalakkhaṇe **karuṇādike** karuṇāruddādike visaye kathaṃ bhaveyyāti ce, nesa doso **hi** tatheva **vessantarassa** bodhisattassa **soko** puttadāravirahato jātasoko **sotūnaṃ** idāni suṇantānaṃ sabbhānaṃ **ānando siyā** ānandassa kāraṇattā kāriyopacārena santoso nāma bhaveyyāti. Vattuno sāmatthiyā karuṇārasādikaṃ pāpetvā pakāsiyamānassa sokādikassa dukkharūpena ṭhitattā suṇantānaṃ pīti uppādiyatevāti adhippāyo. Dukkhaṃ rūpaṃ sabhāvo yassa karuṇādinoti ca, karuṇā ādi yassa ruddādinoti ca vākyaṃ.

Ṭhāyībhāvaniddesa

Ratiṭhāyībhāva

356. Rammadesakalākāla-vesādipaṭisevanā;
Yuvāna’ññoññarattānaṃ, pamodorati ruccate.

356. Siṅgārādayo vibhāgato dassetumāha **‘‘ramme’’**ccādi. Tattha **‘‘rammadesa’’**iccādinā uddīpanavibhāvā dassitā. **‘‘Yuvāna’’**nti iminā ālambaṇavibhāvo. Itthī hi purisassa, puriso itthiyā ālambaṇavibhāvo. **Pamodo**ti aññamaññābhiramaṇavasena āmodarūpo.

356. Idāni siṅgārādināmake teratyādike kamena niddisati **‘‘ramma’’**iccādinā. **Rammadesakalākālavesādipaṭisevanā** ramaṇīyanirāvaraṇasucipavittavāsārahadeso rammagītikādikalā ratijanakavasantādianurūpakālo mālāgandhādi upasobhitakiriyādi manuññaveso, **ādi**saddena niddiṭṭhabhāsitamihitādiceti imesaṃ diṭṭhasutamutādīsu diṭṭhādimattamakatvā paññāya tena tenākārena punappunānubhavanena **aññoññarattānaṃ** aññamaññaṃ nimittānubyañjanasaṅkappavasenātirattānaṃ **yuvānaṃ** taruṇitthi purisānaṃ **pamodo** abhiramaṇavasena santoso pīti **rati ruccate** ruccanato ‘‘ratī’’ti vuccatīti. Imasmiṃ pakkhe rakāro sandhijo. Deso ca kalā ca kālo ca veso ceti ca, te ādayo yesamiti ca, rammā ca te desa…pe… vesādayo ceti ca, tesaṃ paṭi punappunaṃ sevanamiti ca, añño ca añño ceti ca, tesu rattāti ca vākyaṃ.

357. Yutyā bhāvānubhāvā te,
Nibandhā posayanti naṃ;
Sopyā’yogavippayoga-
Sambhogānaṃ vasā tidhā.

357. **‘‘Yutyā’’**iccādi. **Te** yathāvuttā **bhāvānubhāvā yutyā** ālasiyauggatājigucchāvajjitā ye saṅkāussukkādayo bhāvā taṃbyañjakā tadanurūpā anubhāvā ca ayogādike siṅgāre yathā yathā yuñjanti, tādisiyāva yuttiyā nibandhā **naṃ** ratiṃ samposayanti, **so**yevamevaṃ posito siṅgāro nāma raso sampajjate. Sopi tidhāti sambandho. Tattha **ayogo** nāma pubbe asaṅgatānaṃ anurāgena saṅgamamicchantānaṃ itthipurisānamasaṅgamo. Atisayaviruḷhapemānamubhinnampi sileso **vippayogo**. Balavakāmāvesavisesānaṃ kāmīnaṃ dassanādisamañjanaṃ **sambhogo**.

357. Idāni ratiyā puṭṭhakāraṇaṃ puṭṭhapayogañca dasseti **''yutyā''**iccādinā. **Te bhāvānubhāvā** niddiṭṭhabyabhicārībhāvesu ratyānurūpabyabhicārībhāvo tappakāsako anubhāvo ceti ime dve **yutyā** hetubhūtāya ayogavippayogasambhogasaṅkhatānaṃ tiṇṇaṃ siṅgārānaṃ anukūlatthena ratiyā viruddhattā ālasiyauggajigucchādike parivajjetvā saṅkāussukkādīnaṃ ratyānukūlabhāvānaṃ vasena yathāyogaṃ **nibandhā** kavīhi bandhā **naṃ** ratiṃ **posayanti** yathā tappakāsanena pūrenti sajjenti, evaṃ sajjito ratisiṅgāro nāma raso hoti. **Sopi** sāmaññena niddiṭṭhasiṅgārarasopi **ayogavippayogasambhogānaṃ** siṅgārānaṃ **vasā** bhedena tidhā bhavatīti. Tattha **ayogo** nāma pubbe aññamaññasaṅgamarahitānaṃ abhinavānurāgabalena saṅgamaṃ patthentānaṃ thīpumānaṃ asaṅgamo. **Vippayogo** nāma saṅgamātisayena viruḷhapemānaṃ thīpumānaṃ aññamaññavisileso. **Sambhogo** nāma balavakāmataṇhāvisesavasena yuttānaṃ kāminikāmukānaṃ aññamaññaṃ dassanādiassādo. Bhāvo ca anubhāvo ceti ca, ayogo ca vippayogo ca sambhogo ceti ca vākyaṃ.

Imamalaṅkāraṃ karontena ācariyasaṅgharakkhitamahāsāmipādena pana paramamadhurasaddhammāmataluddhasuddhasantānānaṃ tapodhanānaṃ aññarasāvabodhane payojanābhāvepi lokiyesu tesu tesu vohāresu asammohatthaṃ siṅgārādinavavidharasānaṃ lakkhaṇamattasseva dassitattā tadanurūpalakkhiyapariggahe asati lakkhaṇāvabodhassa subyattābhāvato vuttalakkhaṇāvabodhatthaṃ taṃtaṃlakkhaṇakathanānantaraṃ tassa tassa lakkhiyassa mukhamattaṃ dassetabbaṃ hoti. Heṭṭhā ''rāgānatabbhutasarojamukhaṃ dharāyā''tiādinā niddiṭṭhasambhogasiṅgārarasābhāseneva hasābhāsādīnaṃ aṭṭhannaṃ rasābhāsarūpassa bhāvābhāsassa, vibhāvābhāsassa, anubhāvābhāsassa ca ñātabbattā siṅgārarasassa lakkhiyamevaṃ veditabbaṃ.

Gītassarena upakaḍḍhiya nettarasmi-
Bandhaṃ karaṃva vivasañca karaggahena;
Yā tādisepi viniyojayi dukkare maṃ,
Serandatī adhigatā vidhinā mayajjāti.

Gītassarena hatthīnaṃ gītikāya piyattā gītikādhaninā **upakaḍḍhiya** attano samīpaṃ ākaḍḍhitvā **nettarasmibandhaṃ** nettasaṅkhātahatthācariyassa rajjunā bandhaṃ **karaggahena** hatthaggāhena soṇḍaggahaṇena **vivasañca** apagataicchācāraṃ paravasaṃ **karaṃ iva** hatthaṃ iva **gītassarena** attano līlopetagītikādhaninā **upakaḍḍhiya** attano samīpaṃ netvā **nettarasmibandhaṃ** attano nayanakantiyā paṭibandhaṃ **karaggahena** hatthaggāhena vivasañca apagatadhitiṃ mūḷhaṃ **maṃ yā** kantā tādisepi dukkare viniyojayi, **sā irandatī** irandatī nāma nāgamānavikā mayā ajja **vidhinā** bhāgyena **adhigatā** laddhāti.

Ettha gītassaranettarasmikaraggahasaṅkhatāhi imāhi padāvalīhi uddīpanavibhāvo dassito. Thiyā puriso ca, purisassa thī ca ālambaṇaṃ hotīti ''sā irandatī mayā''ti iminā ārammaṇavibhāvo dassito. ''Upakaḍḍhiya bandhaṃ vivasa''nti imehi kāmena uddīpitaṭhāyībhāvasaṅkhatā rati dassitā. ''Tādisepi dukkare viniyojayī''ti imehi ussāhādikā ca ''vidhinā adhigatā mayajjā''ti imehi harisādikā ca byabhicārībhāvā dassitā. Ratiyā viruddhe nibbedaālasiyauggatajigucchādike byabhicārībhāve vajjetvā vuttappakāravibhāvādike pakāsanto ''gītassarene''ccādikā ratippatītiyā anurūpaṃ payuttā kavippayogā idha anubhāvā nāma honti. Nāṭakādidassanīyasatthe abhinayo anubhāvo. Rammadesarammakālarammavesādayo tadabhāve ratiyā anuppajjanato sāmatthiyā gamyā bhavantīti evaṃ lakkhaṇānugatalakkhiyapariggāho sabbattha kātabbo. Evaṃ satibandhatthāvabodhakānaṃ sabbhānaṃ uppajjamānāyapītiyā kāraṇattā kāriyopacārena eso bandho raso nāma hotīti. Uparipi evameva.

Hassaṭhāyībhāva

358. **Vikārākatiādīhi,**
Attano'tha parassa vā;

Hāso niddā samālasya-
Mucchādibyabhicāribhi;
Paripose siyā hasso,
Bhiyyo'tthipabhutīna so.

358. **''Vikāre''**ccādi. **Vikārākati** desavayādīnaṃ viparīto kesabandhanādi, so ādi yesaṃ aññākatyādinaccanādīnaṃ, tehi vibhāvehi **hāso** cetovikāso, sopi attano sambandhī vā atha parassa sambandhī vā, tattha yo vibhāvasāmatthiyāyevābhibyattiṃ yāti, so attaṭṭho. Yo pana vibhāvadassanā uppannāpi purisassa gambhīrattādinā chādito samāno purisantare hasatyābhibyatto, so paraṭṭho. So hāso niddādīhi byabhicārīhiyeva, anubhāvapakkhe **ādi**saddena akkhiphandanādayo gahitā. Paripose sati hasso nāma raso siyā. So hasso bhiyyo itthipabhutīnaṃ siyāti sambandho. Ettha **pabhuti**saddena nīcapakatayo saṅgaṇhanti.

358. Idāni hassarasassa posanākāraṃ dassetumāha **''vikāra''**iccādi. **Vikārākatiādīhi** desavayoliṅgānaṃ viparītehi kesabandhagatiṭṭhitiādikehi, naccagītaādikehi ca duvidhehi ākatisaṅkhatehi hetubhūtehi attano vā atha parassa vā sambandhī so **hāso** ceto vikāsalakkhaṇo **niddāsamālasyamucchādibyabhicāribhi** niddāsamaālasyamucchāakkhiphandanādīhi anubhāvehi sutasambandhena teheva niddāsamālasyamucchāsaṅkhatabyabhicārīhi karaṇabhūtehi paripose sati **hasso** hasso nāma raso siyā, **so** hasso bhiyyo itthipabhutīnaṃ, nīcapakatīnañca siyāti. Vikārā ca sā ākati ceti ca, so ādi yesanti ca, niddā ca samo ca ālasyañca mucchā ceti ca, te ādi yesaṃ akkhiphandanādīnaṃ anubhāvānanti ca, te ca byabhicārino ceti ca, itthī pabhuti yesaṃ nīcapakatīnanti ca vākyaṃ.

Hassappabheda

359. **Sitamiha vikāsinayanaṃ,**
Kiñcā'lakkhiyadijantu taṃ hasitaṃ;
Madhurassaraṃ vihasitaṃ,
Saṃsasirokampamupahasitaṃ.

360. **Apahasitaṃ sañjala'kkhi,**
Vikkhittaṅgaṃ bhavatya'tihasitaṃ;
Dve dve hassā kathitā ce'saṃ,
Jeṭṭhe majjhe'dhamepi ca kamaso.

359-360. Hasse bhedamāha **''sita''**miccādinā. **Iha** hasse vikāsīni nayanāni yassa taṃ sitaṃ, kiñci ālakkhiyā **dijā** dantā yassa taṃ hasitaṃ. Evaṃ madhuro saro saddo yassa taṃ vihasitaṃ. Aṃsasirokampena saha vattamānaṃ upahasitaṃ, saha **jalena** assunā vattamānāni akkhīni yassa taṃ apahasitaṃ. Vikkhittāni ito tato pasāritāni aṅgāni yassa taṃ atihasitaṃ nāma. Esañca sitādīnaṃ majjhe dve dve hassā ādito paṭṭhāya **kamaso** yathākkamena jeṭṭhe majjhe adhamepi ca kathitāti sambandho. Purātanehīti viññāyati.

359-360. Idāni hassabhedaṃ dasseti **''sita''**miccādinā. **Iha** imasmiṃ hassavisaye **vikāsinayanaṃ** vivaṭanayanaṃ sitaṃ nāma. **Kiñci ālakkhiyadijaṃ tu** kiñci dissamānadantaṃ, taṃ hasitaṃ nāma. **Madhurassaraṃ** madhuranādaṃ vihasitaṃ nāma. **Saṃsasirokampaṃ** aṃsasirokampasahitaṃ upahasitaṃ nāma. **Sajalakkhi** assuvilocanasahitaṃ apahasitaṃ nāma. **Vikkhittaṅgaṃ** aṭṭhāne pasāraṇavasena vikkhittahatthapādādiavayavavantaṃ atihasitaṃ nāma bhavati. **Esaṃ** channaṃ **kamaso** kamena dve dve jeṭṭhe majjhe adhamepi visaye kathitā purātanehi bhāsitāti. Vikāsīni nayanāni asseti ca, kiñci īsakaṃ ālakkhiyā dijā yasseti ca, madhuro saro asseti ca, aṃso ca siro ceti ca, aṃsasiraso kampoti ca, tena saha vattatīti ca, saha jalena vattamānāni akkhīni yasseti ca, anusvarāgamo. Vikkhittāni aṅgāni yasseti ca vākyaṃ. Sitahasitadvayaṃ uttame, vihasitaupahasitadvayaṃ majjhime, apahasitaatihasitadvayaṃ adhame vattate. Evaṃ sitādayo anurūpavibhāvādinā payuttā ime rasā'vatthaṃ pāpuṇantīti adhippāyo.

Hassarasassa evamudāharaṇaṃ ñātabbaṃ –

Pūjesi kaṇṭhamaṇinā api yo pasanno,
Dhamme purā'samadhuraṃ vidhuraṃ sa hantuṃ;
Gopentiyāpi vacanena thiyā sabhāvaṃ;
Bhattiṃ akāsi pharuse mayi nāgarājāti.

Yo **purā** pubbe **dhamme** tassa dhammakathane **pasanno kaṇṭhamaṇinā api** attano anagghakaṇṭhamaṇināpi taṃ pūjesi, **so** nāgarājā **sabhāvaṃ** attano adhippāyaṃ gopentiyā api thiyā **vacanena** itthiyā vacanena **asamadhuraṃ** tulyarahitaṃ **vidhuraṃ** vidhurapaṇḍitaṃ **hantuṃ** vināsanatthaṃ **pharuse** caṇḍe mayi bhattiṃ akāsīti. Iha ekasmiṃyeva vatthuni nāgarājassa pasādavadhavidhānādiviparītappavatti ālambaṇavibhāvo, paṭhamaṃ anagghapiyavatthūhi pūjitabhāvo ca bodhisattassa atulyabhāvo ca itthivacanassa sampaṭicchanabhāvo ca tassādhippāyassa aññātabhāvo ca puṇṇakassa caṇḍabhāvo ceti imehi sabbavacanehi uddīpanavibhāvo dassito. Imehi uddīpitaṭhāyībhāvasaṅkhato hāso vākyasāmatthiyā pakāsito hāsavirodhinibbedādivajjitā samālasiyasantosaassuvepathādikā byabhicārībhāvā sāttikābhāvā ca evaṃ sāmatthiyena dīpitā. Tadanurūpavibhāvādipakāsakā yathāvuttakavippayogā anubhāvā nāma honti. Hassabhedena majjhime purise vattabbāpi hasitaupahasitā dve imā daṭṭhabbā.

Karuṇāṭhāyībhāva

361. **Sokarūpo tu karuṇo-**
Niṭṭhapattiṭṭhanāsato;
Tatthā'nubhāvā rudita-
Palayatthambhakādayo;
Visādālasyamaraṇa-
Cintādī byabhicārino.

361. **''Soke''**ccādi. **Aniṭṭhassa** puttaviyogādino desanikkaḍḍhanādino patti ca **iṭṭhassa** dhammassa, dhanādino vā nāso ca tato vibhāvabhūtehi sampanno **sokarūpo** sokasabhāvo tu karuṇo raso nāma. Tattha uttamānaṃ soko puttaviyogādianiṭṭhuppattito, dhammādiiṭṭhanāsato ca jāyate. Nīcānaṃ tu desanikkaḍḍhanādianiṭṭhuppattito, dhanādiiṭṭhanāsato ca, paresaṃ dhanādināsato tu uttamasseva mahākāruṇikattā, sesaṃ subodhaṃ. Anubhāvo panettha yathocityaṃ nirūpayitabbo.

361. Idāni karuṇārasaposanakkamaṃ dasseti **''soka''**iccādinā. **Aniṭṭhappattiṭṭhanāsato** puttaviyogādino, desacāgādino vā aniṭṭhassa uppatti ca sīlādino, dhanādino vā **iṭṭhassa** kantivatthuno vināso cāti imehi ālambaṇavibhāvehi karaṇabhūtehi uppanno **sokarūpo tu** sokasabhāvo pana **karuṇo** karuṇāraso nāma hoti. **Tattha** karuṇārase **ruditapalayatthambhakādayo** rudito palayo thambhotiādayo anubhāvā nāma bhavantīti. Thambhādīnaṃ sarūpo heṭṭhā vuttova. Visādaālasyamaraṇacintādayo byabhicārino tasmiṃyeva byabhicārino bhavanti. Iha puttaviyogādianiṭṭhappattiyā ca sīladhammādiiṭṭhanāsanena ca uttamānaṃ soko uppajjati, desacāgādianiṭṭhappattiyā ca dhanādiiṭṭhanāsanena ca nīcānaṃ. Aññesaṃ dhanādivināsanena pana mahākaruṇikattā uttamasseva uppajjati. Tasmiṃ visaye so soko sesānaṃ nuppajjati. Tasmā yathārahaṃ payogo kātabbo. Sokassa rūpo sabhāvoti ca, aniṭṭhassa pattīti ca, iṭṭhassa nāsoti ca, aniṭṭhappatti ca iṭṭhanāso ceti ca, ruditañca palayo ca thambhako ceti ca, te ādi yesamiti ca, visādo ca ālasyañca maraṇañca cintā ceti ca, tā ādi yesamiti ca vākyaṃ. Imassa karuṇārasassa lakkhiyamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Ākaḍḍhite'kasatarājapurakkhato yo,
Dhammena āsanamalaṃkurute jinova;
So assavālamavalambiya dāni nīto,
Yakkhena lokatilako kurute kimekoti.

Yo **ekasatarājapurakkhato** rājūnaṃ ekasatena parivārito **jino iva** buddho iva **dhammena** madhuradhammakathanena **āsanaṃ** dhammāsanaṃ **alaṃkurute** sajjeti, **lokatilako** lokassa piyatāya tilakālaṅkārabhūto **so** vidhurapaṇḍito **yakkhena** puṇṇakena ākaḍḍhito hutvā nīto assavālaṃ avalambiya idāni eko kiṃ kuruteti. Ihānītoti dassitapiyavatthuviyogo sokassa ālambaṇavibhāvo hoti.

‘‘Ākaḍḍhitekasatarāje’’ccādinā sakalena vākyena uddīpanavibhāvo dassito, uddīpitasokasaṅkhātaṭhāyībhāvo ca visādālasyacintādiko byabhicārībhāvo ca ruditapalayathambhakādikā vibhāvādibodhakaanubhāvā ca vākyasāmatthiyena dīpitā honti.

Ruddaṭhāyībhāva

362. **Kodho macchariyādīhi, pose tāsamadādibhi;**
Nayanāruṇatādīhi, ruddo nāma raso bhave.

362. ‘‘**Kodho**’’iccādi, subodhaṃ. Ettha paṭhamena **ādi**saddena avikkhepaupahāsādayo vibhāvā gahitā, dutiyena uggasambhamādayo byabhicārino, tatiyena bhūkuṭipuraṇaoṭṭhanippīḷanādayo anubhāvā.

362. Idāni ruddarasassa posanakkamaṃ dasseti ‘‘**kodho**’’iccādinā. Kodho **macchariyādīhi** macchariyaavikkhepaupahāsādīhi ālambaṇādīhi vibhāvehi ca hetubhūtehi **tāsamadādīhi** tāsamadauggatasambhamādīhi byabhicārībhāvehi **ca nayanāruṇatādīhi** nettarattasubhaṅgaoṭṭhapīḷanādīhi anubhāvehi ca karaṇabhūtehi pose sati ruddo nāma raso bhaveti. Macchariyaṃ ādi yesanti ca, tāso ca mado ceti ca, te ādi yesamiti ca, nayanāni ca tāni aruṇāni cāti ca, tesaṃ bhāvoti ca, sā ādi yesamiti ca vākyaṃ.

Ruddarasassa udāharaṇamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Yakkhena bho adhigatosi manussabhakkhe,
Nā’ssassa vāla’mavalamba puraṃ avekkha;
Verambhavātamukhacuṇṇitasabbagatto,
Macco kathaṃ punapi passati jīvalokanti.

Bho manussabhakkhena yakkhena **adhigatosi** gahito asi, assassa **vālamavalamba** vāladhiṃ gahetvā idāneva **puraṃ avekkha** tuyhaṃ nagaraṃ olokehi, tatheva hi **verambhavātamukhacuṇṇitasabbagatto** verambhavātassa abhimukhicuṇṇitasakalasarīro **macco** manusso **jīvalokaṃ** sattalokaṃ punapi kathaṃ passatīti. Iha macchariyādivibhāvā ca kodhādisaṅkhāto ṭhāyībhāvo ca vākyasāmatthiyā dīpitā honti, aparaddhena tāsamadauggatādibyabhicārībhāvā vibhāvitā honti. Samudāyena nayanāruṇatādayo anubhāvā sūcitā honti.

Vīraṭhāyībhāva

363. **Patāpavikkamādīhu-ssāho viroti saññito;**
Raṇadānadayāyogā, vīro’yaṃ tividho bhave;
Tevā’nubhāvā dhitima-tyādayo byabhicārino.

363. ‘‘**Patāpi**’’ccādi. **Patāpo** sattusantāpakārī tejo, **vikkamo** paramaṇḍalakkamantaṃ, te ādayo yesaṃ balāvikkhepādīnaṃ paṭipuggalagatānaṃ vibhāvānaṃ, tehi jāto **ussāho** rasattamāpanno vīro rasoti saññito, ayaṃ vīro raṇadānadayāyogā tividho bhave yuddhavīro dānavīro dayāvīroti, **te** yuddhakaraṇādayo eva tattha anubhāvā bhavanti. Dhitimatiuggatādayo byabhicārino bhavantīti.

363. Idāni vīrarasabhedaṃ, posanakkamañca dasseti ‘‘**patāpa**’’iccādinā. **Patāpavikkamādīhi** aññarājūnaṃ daṇḍajatejasaṅkhatapatāpo, tesameva paramaṇḍalakkamanasaṅkhātavikkamo phalabhedo cetiādīhi uppanno ussāho **vīroti** vīrarasoti **saññito** kavīhi ñāto, ayaṃ vīraraso **raṇadānadayāyogā** yuddhacāgakaruṇāyogena hetubhūtena tividho bhave. **Te eva** raṇadānadayā eva imā anubhāvā nāma honti. **Dhitimatyādayo** dhitimatiuggatagabbādayo byabhicārino bhāvā hontīti. Yuddhavīradānavīradayāvīravasena vīraraso tividho hoti. Patāpo ca vikkamo ceti ca, te ādi yesamiti ca, raṇo ca dānañca dayā ceti ca, tāhi yogoti ca, tayo vidhā pakārā assāti ca, dhiti ca mati ceti ca, tā ādi yesamiti ca vākyaṃ.

Vīrarasassa udāharaṇamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Viññāpetvā kuveraṃ sumahati-
Mapi ce’kovakumbhaṇḍasenaṃ,
Uttāsetvā gahetvā maṇiratanavaraṃ
Lakkhamādhāya jūte;
Jetvā korabyarājaṃ sacivaratana-
Muddhacca raññaṃ satamhā,
Etthānetvā’diyissaṃ suyuvatiratanaṃ
Ko mame’ttha’tthi bhāroti.

Kuveraṃ vessavaṇamahārājaṃ **viññāpetvā** bodhetvā **sumahatimapi kumbhaṇḍasenaṃ** atimahantiṃ kumbhaṇḍasenaṃ ekova **uttāsetvā** bhayaṃ janetvā maṇiratanavaraṃ gahetvā **jūte** akkhakīḷāyaṃ lakkhaṃ **ādhāya** ṭhapetvā korabyarājaṃ jetvā **raññaṃ satamhā** rājasambandhinā satena **sacivaratanaṃ** amaccaratanaṃ **uddhacca** uddharitvā etthānetvā **suyuvatiratanaṃ** sobhanaitthiratanaṃ **ādiyissaṃ** gaṇhissāmi, **ettha** yathāvuttesu mama ko bhāro atthīti. Ettha ‘‘ko mametthatthi bhāro’’ti iminā ussāhasaṅkhāto ṭhāyībhāvo pakāsito. Etassa uppattiuddīpanesu kāraṇabhūtassa itthiratanassa ādānakhyātanāgarājagatapatāpavikkamādivibhāvo ca, taṃtaṃrūpappakāsakakavivacanasaṅkhātānubhāvo ca ‘‘viññāpetvā’’iccādinā vākyasāmatthiyena paṭipādanīyā honti. ‘‘Sumahatimapi kumbhaṇḍasenaṃ eko’’ti ca, ‘‘raññaṃ satamhā sacivaratanamuddhaccā’’ti ca imehi dhitiuggatagabbādayo ca, ‘‘viññāpetvā kuvera’’nti ca, ‘‘uttāsetvā korabyarāja’’nti ca, ‘‘etthānetvā iccādayo’’ti ca imehi matyādayo ca byabhicārino bhāvā vibhāvitā honti. Imehi vibhāvānubhāvabyabhicārībhāvehi yuddhavīraraso positoti daṭṭhabbo. Imināyeva nayena dānavīrādayo viññātabbā.

Bhayaṭhāyībhāva

364. **Vikārisanasattādi-**
Bhayukkaṃso bhayānako;
Sedādayo’nubhāve’ttha,
Tāsādī byabhicārino.

364. **‘‘Vikāri’’**ccādi. **Vikāri** asabhāvappavatto viruddho **sano** saddo satto ca, te ādayo yesaṃ suññāraññādīnaṃ itthinīcappakatisambhavantānaṃ, vibhāvānaṃ, guruādīnaṃ vā uttamānaṃ, tehi jātassa bhayassa, kittimassa vā ukkaṃso bhayānako nāma raso. Ettha sedakampanapādacalanādayo anubhāvā, tāsādayo byabhicārino.

364. Idāni bhayānakarasassa posanakkamaṃ dasseti **‘‘vikāri’’**ccādinā. **Vikārisanasattādibhayukkaṃso** pakativirahena vikāravantehi viruddhehi asanisaddādisaddehi, rakkhasādisattehi vā vibhāvehi hetubhūtehi sañjāto sābhāviko, kittimo vā bhayapaṭibandho ukkaṃso bhayānakaraso nāma hoti. **Ettha** bhayānakarasavisaye **sedādayo** dāhasarīrakampanādayo **anubhāvā** kāyikavācasikappayogasaṅkhatā anubhāvā honti. **Tāsādī byabhicārino** tāsasaṅkādayo iha byabhicārībhāvā hontīti. Sano ca satto ceti ca, vikāro etesaṃ atthīti ca, vikārino ca te sanasattā ceti ca, te ādayo yesaṃ suññāraññādīnamiti ca, tehi jātaṃ bhayamiti ca, majjhe padalopo, tassa ukkaṃsoti ca, sedo ādi yesaṃ kampanādīnamiti ca, tāso ādi yesaṃ saṅkādīnamiti ca vākyaṃ. Itthinīcappakatikānaṃ bhayahetu vikārisanasattādi, uttamānaṃ guruādi.

Ettha lakkhiyamevaṃ veditabbaṃ –

Yaṃ diṭṭhisatthapatanena paripphurantī,
Kumbhaṇḍarakkhasacamū gamitā samantā;
Ācakkavāḷanaga’massagataṃ purīva,
Bhoto muhuṃ muhu’mapassi sa puṇṇako’hanti.

Diṭṭhisatthapatanena diṭṭhisallasampātanena **paripphurantī** kampamānā **samantā**

parisamantato **ācakkavāḷanagaṃ** cakkavāḷapabbatāvadhi **gamitā** palāpitā **kumbhaṇḍarakkhasacamū** kumbhaṇḍarakkhasānaṃ senā yaṃ **assagataṃ** assapiṭṭhe nisinnakaṃ **bhoto** bhavataṃ tumhākaṃ **purī iva** puriyā dassanamiva **muhuṃ muhuṃ apassi** khaṇe khaṇe apassittha, **so** ahaṃ puṇṇako nāma yakkhoti. Ettha ''diṭṭhisatthapatanenā''ti diṭṭhisatthāropanena ca ''sa puṇṇako aha''nti iminā ca bhayajananassa hetubhūtaviruddhasattasaṅkhātā vibhāvā niddiṭṭhā, ''muhuṃ muhu'mapassī''ti rasāvatthasampattabhayukkaṃsasaṅkhato ṭhāyībhāvo vibhāvito, ''kumbhaṇḍarakkhasacamū gamitā samantā ācakkavāḷanaga''nti tāsasaṅkādikā byabhicārino bhāvā jotitā. ''Paripphurantī''ti sedakampādayo anubhāvā dassitā honti.

Jigucchāṭhāyībhāva

365. **Jigucchā rudhirādīhi,**
Pūtyādīhi virāgato;
Bībhaccho khobhanu'bbegī,
Kamena karuṇāyuto;
Nāsāvikunanādīhi,
Saṅkādīhi'ssa posanaṃ.

365. **''Jigucchā''**iccādi. Rudhirantādīhi pūtikimiādīhi virāgato ca jātā **jigucchā** garahā kamena khobhano ubbegī karuṇāyuto ca bībhaccho bhavati, nāsāvikunanamukhacchadanādīhi anubhāvehi, saṅkāvegādīhi byabhicārīhi ca assa posanaṃ bhavatīti.

365. Idāni bībhaccharasassa posanakkamaṃ dasseti **''jigucchā''**iccādinā. **Rudhirādīhi** rattantaguṇādīhi ca, **pūtyādīhi** pūtikimiādīhi ca, **virāgato** virattabhāvena cāti imehi tīhi vibhāvehi hetubhūtehi uppajjamānā jigucchā **kamena** rudhirādīnaṃ tiṇṇaṃ vibhāvānaṃ paṭipāṭiyā **khobhano** anavaṭṭhāno asamāhito **ubbegī** ubbegavā **karuṇāyuto** sokarūpena sahito cāti evaṃ bībhaccho raso nāma hoti. **Nāsāvikunanādīhi** nāsasaṅkocanamukhapidahanādīhi anubhāvehi ca **saṅkādīhi** ca saṅkāāvegādīhi byabhicārībhāvehi ca karaṇabhūtehi **assa** bībhaccharasassa posanaṃ hotīti. Rudhirādīsu tīsu padesu, khobhanādīsu tīsu ca gamyamānattā avuttopi **ca**saddo yojetabbo, tasmā khobhanādīhi tīhi yuttova bībhaccharaso nāmāti daṭṭhabbo. Rudhiraṃ ādi yesaṃ antādīnamiti ca, pūtiādi yesaṃ kimiādīnamiti ca, ubbego assa bībhacchassa atthīti ca, karuṇena āyutoti ca, nāsāya vikunanaṃ saṅkocanamiti ca, taṃ ādi yesaṃ mukhacchādanādīnamiti ca, saṅkā ādi yesaṃ āvegādīnamiti ca vākyaṃ.

Imassa bībhacchassodāharaṇamevaṃ veditabbaṃ –

Yakkhā maccakaraṅkakaṅkanadharā ye nimmitā puṇṇake-
Nu'ttaṃsīkatapāṇipallavadharā hārīkatantoragā;
Littā lohitakuṅkumehi vidhurene'te pivantā vasā-
Majjaṃ sīsakapālapātihi pure dhuttā viyo'pekkhitāti.

Puṇṇakena yakkhena nimmitā **maccakaraṅkakaṅkanadharā** manussaṭṭhisaṅkhātakarabhūsanadhārino **uttaṃsīkatapāṇipallavadharā** matthakamālikatahatthatalasaṅkhatapallavadhārino **hārīkatantoragā** muttāhārīkatamanussantasaṅkhātauragasampayuttā **lohitakuṅkumehi** rudhirasaṅkhātakuṅkumakakkehi littā **sīsakapālapātihi** sīsakapālasaṅkhātehi sarāvehi **vasāmajjaṃ** vasāsaṅkhātasuraṃ **pure** abhimukhe pivantā ye yakkhā siyuṃ, ete yakkhā **vidhurena** paṇḍitena **dhuttā viya** nagare surādhuttā viya upekkhitā hontīti. Iha ''littā lohitakuṅkumehī''ti ca ''uttaṃsīkatapāṇipallavadharā''ti ca ''hārīkatantoragā''ti ca imehi cittakkhobhakāraṇabhūto rudhirādivibhāvo ca, ''maccakaraṅkakaṅkanaro''ti ca ''sīsakapālapātihi vasāmajjaṃ pivantā''ti ca imehi ubbegavantasabhāvassa hetubhūto pūtyādivibhāvo ca pakāsito. Karuṇāyutasabhāvassa kāraṇabhūtavirajjanavibhāvo ca nāsāvikunanādianubhāvo ca saṅkāvegādibyabhicārībhāvo ca bībhacchasaṅkhātaṭhāyībhāvo cāti ime sabbe vākyasāmatthiyena gammāti veditabbā.

Vimhayaṭhāyībhāva

366. **Atilokapadatthehi,**
Vimhayo'yaṃ raso'bbhuto;
Tassā'nubhāvā sedassu-
Sādhuvādādayo siyuṃ;
Tāsāvegadhitippaññā,
Honte'ttha byabhicārino.

366. **''Ati''**ccādi. **Atilokehi** lokātivuttīhi māyādibbagehārāmādīhi padatthehi jāto ayaṃ **vimhayo** cittavikārasaṅkhāto ṭhāyībhāvo abbhuto raso nāma. Sedaassusādhuvādaromañcādayo tassa anubhāvā siyuṃ, tāsādayo byabhicārino hontīti.

366. Idāni vimhayarasassa posanakkamaṃ dasseti **''ati''**iccādinā. **Atilokapadatthehi** lokaṭṭhitimatikkamma pavattehi māyādibbabhavanaārāmavimānādipadatthehi hetubhūtehi uppajjamāno ayaṃ **vimhayo** cittabyāpanasaṅkhāto ṭhāyībhāvo **abbhuto raso** abbhutaraso nāma bhave, sedassusādhuvādādayo **tassa** abbhutarasassa anubhāvā siyuṃ, tāsāvegadhitippaññā **ettha** abbhutarasavisaye byabhicārino bhāvā hontīti. Atikkantā lokamiti ca, te ca te padatthā ceti ca, sādhuiti vādoti ca, sedo ca assu ca sādhuvādo ceti ca, te ādi yesaṃ romañcādīnamiti ca, tāso ca āvego ca dhiti ca paññā ceti ca vākyaṃ.

Imassa abbhutarasassodāharaṇamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Sa puṇṇakenā'haṭanekabhiṃsane-
Sva'ho naṭeneva suniccalo'calā;
Nipātito tena avaṃsiropataṃ,
Asantasaṃ taṃ mini diṭṭhiyaṭṭhiyāti.

So vidhurapaṇḍito **puṇṇakena** yakkhena **naṭena** iva anekavikāradassanakena nāṭakena viya **āhaṭanekabhiṃsanesu** bhayattamānītānekavidhabhiṃsanesu vattamānesu suniccalo **tena** puṇṇakena **acalā** saṭṭhiyojanubbedhakāḷāgiripabbatamatthakato nipātito **avaṃsiropataṃ** adhosīsaṃ patanto **asantasaṃ** evaṃ appatiṭṭhepi anuttasanto **taṃ** pabbataṃ diṭṭhiyaṭṭhiyā **mini** pamāṇamakāsi, **aho** acchariyanti. Ettha bhayahetumhi sati bhītiyā ca tattha parijānanābhāvassa ca lokasabhāvattā tamatikkamma bhayakaraṇe asantāsassa ca diṭṭhiyā pabbataminanassa ca pavattabhāvakathanena lokātikkantapadatthasaṅkhāto vibhāvo ''asantasaṃ taṃ mini diṭṭhiyaṭṭhiyā''ti iminā pakāsito. ''Aho''ti vacanena, tassa sāmatthiyena ca sādhuvādasedaassuādayo anubhāvā vibhāvitā. Tāsaāvegadhiticcādibyabhicārībhāvā, vimhayasaṅkhātaṭhāyībhāvo ca samuditavākyasāmatthiyena jotito.

Samaṭhāyībhāva

367. **Ṭhāyībhāvo samo mettā-**
Dayāmodādisambhavo;
Bhāvādīhi tadu'kkaṃso,
Santo santanisevito.

Iti saṅgharakkhitamahāsāmipādaviracite

Subodhālaṅkāre

Rasabhāvāvabodho nāma pañcamo paricchedo.

Subodhālaṅkāro samatto.

367. **''Ṭhāyi''**ccādi. Mettādisambhavo **samo** upasamasaṅkhāto ṭhāyībhāvo bhavati, tadanurūpehi bhāvānubhāvehi tassa ukkaṃso yassa, so santo nāma raso bhavati, so ca

santanisevitoti.

Iti subodhālaṅkāre mahāsāmināmikāyaṃ ṭīkāyaṃ

Rasabhāvāvabodho pañcamo paricchedo.

367. Idāni santarasassa posanakkamaṃ dasseti **‘‘ṭhāyi’’**ccādinā. **Mettādayāmodādisambhavo** mettākaruṇāpītiādivibhāvehi sambhūto **samo** kāyacittopasamo ṭhāyībhāvo nāma hoti, **bhāvādīhi** byabhicārībhāvādīhi karaṇabhūtehi, apica tassa samassa anurūpehi byabhicārībhāvānubhāvehi **tadukkaṃso** tassa ṭhāyībhāvassa ukkaṃsayutto **santanisevito** sādhūhi sevito **santo** santaraso nāma hotīti. Mettā ca dayā ca modo ceti ca, te ādayo yesamiti ca, tehi sambhavo yasseti ca, tassa ukkaṃso assa santasseti ca, sataṃ nisevitoti ca vākyaṃ.

Assa santarasassodāharaṇamevaṃ daṭṭhabbaṃ –

Entesu kesarikarīsva’pi veṭhayante,
Nāge nagaṃ madagaje viya veḷugumbaṃ;
Yakkhe vicālayati nocali īsakampi,
Santiṃ gatova vidhuro madhurāpi bhāvoti.

Kesarikarīsu sīhahatthīsu **entesu api** bhiṃsanākārena samīpamāgacchantesupi **nāge veṭhayantepi** nāgesu sarīraṃ veṭhayantesupi. Jātyāpekkhāyekavacanaṃ, veḷugumbaṃ **madagaje viya vicālayati** madagaḷitahatthimhi cālente iva **yakkhe** puṇṇake **nagaṃ** kāḷāgiripabbataṃ **vicālayatipi** anekappakāre cālentepi **vidhuro** paṇḍito **santiṃ gatova** nibbānaṃ ālambaṇakaraṇavasena sampatto viya phalasamāpattisamāpanno iva atha vā diṭṭhadhammanibbānasaṅkhatanirodhasamāpattisamāpanno viya **īsakampi** appakampi **madhurā bhāvā api** madhurasabhāvatopi no cali, nisinnaṭṭhānato pagevāti adhippāyo. Ettha dhāvanarodanakampanādīnaṃ karaṇabhūtaṃ sīhādīnamāgamanaṃ nāgaveṭhanaṃ pabbatakampanantiādīsu vattamānesupi nibbikārattena santiṃ gatoti iminā santarasassa pakatibhūte uddese dassito navamo ṭhāyībhāvo dassito hoti, etassa uppattiuddīpanānaṃ kāraṇabhūtā mettādayāmodādivibhāvā sāmatthiyā dassitā hontīti. Dhitimatisatiādayo tadanurūpabyabhicārībhāvā ca tādisānubhāvā ca ‘‘entesu veṭhayante vicālayatī’’ti iminā, sakalavākyasāmatthiyena ca pakāsitāti daṭṭhabbā.

Iti subodhālaṅkāranissaye

Rasabhāvāvabodho nāma pañcamo paricchedo.

Subodhālaṅkāraṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Sīlakkhandhavaggaṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesaṃ uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṃ. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi sammācaritabhāvato, āyatiṃ paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanatthaṃ, taṃ attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppādanatthaṃ, antarā ca tassa asaṅkocanatthaṃ, tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanatthaṃ. Idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetaṃ. Tathā hi vakkhati – ‘‘iti me pasannamatino…pe… tassānubhāvenā’’ti. Vatthuttayapūjā hi niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhaṃsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha –

‘‘Pūjārahe pūjayato, buddhe yadi va sāvake’’tiādi (dha. pa. 1.195; apa. 1.10.1), tathā –

‘‘Ye bhikkhave buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī’’tiādi (a. ni. 4.34; itivu. 90).

‘‘Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Varameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.
Dhammoti…pe… saṅghoti…pe… dīpassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.6);

Tathā –

‘‘Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hotī’’tiādi (a. ni. 6.10; 11.11),

‘‘Araññe rukkhamūle vā…pe…
Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā,
Lomahaṃso na hessatī’’ti. (saṃ. ni. 1.249) ca

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanatthaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**ntiādinā gāthattayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetappayojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanaṃ kātuṃ taṃmūlakattā sesaratanānaṃ ‘‘karuṇāsītalahadaya’’ntiādi vuttaṃ.

Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati, apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati, vibādhatīti attho, paradukkhe sati sādhūnaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā, attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti. Karuṇāya sītalaṃ karuṇāsītalaṃ, karuṇāsītalaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalahadayo, taṃ **karuṇāsītalahadayaṃ.** Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādiaparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi dukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṃsābhūtā karuṇā visesena bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītībhāvanimittanti vuttaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**nti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā asādhāraṇañāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayaṃ niravasesañca sabbaññutaññāṇaṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā karuṇāva bhagavato atisayena hadayasītalabhāvahetūti āha **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**nti. Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaye hadayasītībhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato hadayasītalabhāvakāraṇaṃ vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasaṃsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkheyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniyatassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅkhārasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītībhāvassaññathattamahosīti. Etasmiñca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto, savāsanappahānato visesena hataṃ samugghāṭitaṃ vihataṃ, paññāpajjotena vihataṃ paññāpajjotavihataṃ. Muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā, sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ **paññāpajjotavihatamohatamaṃ**. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjāndhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi, paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāppahānena bhagavantaṃ thomento āha **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjāndhakāravigamassa nibbattitattā, tattha ca sabbaññutāya, balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti. Imasmiñca atthavikappe **‘‘paññāpajjoto’’**ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmaññaniddesena ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvābodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇūpacārena sakasantāne mohatamavidhamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ‘‘ñeyyāvaraṇappahāna’’nti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇañāṇaṃ ‘‘mohatamavidhamana’’nti vuccatīti.

Kiṃ pana kāraṇaṃ avijjāvigghāto yeveko pahānasampattivasena bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaniravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamugghātajotitabhāvato. Na hi so tādiso kileso atthi, yo niravasesaavijjāppahānena na pahīyatīti. Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā, saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbigghātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamugghāto vuttoyeva hotīti vuttaṃ **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassa garuti sanarāmaralokagaru, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ.** Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahato bhagavato upakāritaṃ dasseti. Na cettha padhānāpadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā – ‘‘sarājikāya parisāyā’’ti (apa. aṭṭha. 1.82). Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassavasena attho gahetabbo. So hi lokiyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti ‘‘loko’’ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho loka-saddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā ceti sanarāmarā, tesaṃ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena, yathā – ‘‘satthā devamanussāna’’nti (dī. ni. 1.157). Tathā hi sabbānatthaparihararaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya, aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāravaṭṭhānaṃ, tena vuttaṃ – **‘‘sanarāmaralokagaru’’**nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti **sugato.** Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjana (dī. ni. 2.33; 3.198-200; ma. ni. 2.385, 386) paṭimaṇḍitarūpakāyatāyadutavilambita- khalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākulatādidosarahitaṃ vilāsitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanaṃ kāyagamanaṃ ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambhuñāṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti **sugato.** Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādento sammā gato atītoti **sugato.** Lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato.** Lokanirodhagāminipaṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato.** Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti, na pacceti, na paccāgacchatīti **sugato**tiādinā nayena ayamattho vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ nibbānameva vā gato adhigatoti **sugato.** Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadatīti **sugato,** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṃ **sugataṃ.**

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā, tāhi sakalassāpi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visaṃyuttoti āha – **''gativimutta''**nti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā ''devātidevo''ti vuccati, tenevāha –

> ''Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
> Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
> Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā''ti. (a. ni. 4.36);

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto, taṃ **gativimuttaṃ. Vande**ti namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimutta**nti anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhākārehi bhagavato thomanā veditabbā – attahitasampattito, parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇañāṇādhigamato, savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato, anupādisesanibbānappattito ca veditabbā. Parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanāto, viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato, ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsitā hoti. Kathaṃ? ''Karuṇāsītalahadaya''nti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammā gadanatthena sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, ''paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimutta''nti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhena, ''paññāpajjotavihatamohatama''nti etena ca sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsitā hotīti.

Atha vā tīhākārehi bhagavato thomanā veditabbā – hetuto, phalato, upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena nidassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ – ñāṇasampadā, pahānasampadā, ānubhāvasampadā, rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇappahānasampadā dutiyapadena saccappaṭivedhatthena ca sugata-saddena pakāsitā honti. Ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena, lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā (dī. ni. 2.33; 3.198-200; ma. ni. 2.385-386) vinā tadabhāvato. **Upakāro** antaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā, so sammā gadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha ''karuṇāsītalahadaya''nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinīhāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. ''Paññāpajjotavihatamohatama''nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ ''sammāsambodhī''ti vuccatīti. Sammā gadanatthena sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti, līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyoga- sassatucchedābhinivesādiantadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugata-saddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇañcettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitappaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu (pu. pa. 24, 173) catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāggahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāggahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho ''sanarāmaralokagaru''ntiādinā vipañcīyatīti. Karuṇāggahaṇena ca upagamanaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāggahaṇena apagamanaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti, lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāggahaṇena samaññāyānavidhāvanaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāggahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ, catusaccañāṇaṃ, catuppaṭisambhidāñāṇaṃ, catuvessārajjañāṇaṃ. Karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇañāṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu (ma. ni. 1.151) akampanañāṇāni, dasa balāni, cuddasa buddhañāṇāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, (dī. ni. aṭṭha. 3.305; vibha. mūla. ṭī. ganthārambhavaṇṇanāya) catucattārīsa ñāṇavatthūni, (saṃ. ni. 2.34) sattasattati ñāṇavatthūnīti (saṃ. ni. 2.34) evamādīnaṃ anekesaṃ paññāppabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti.

Tathā karuṇāggahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāggahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāggahaṇena sattādhipatitā, paññāggahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāggahaṇena lokanāthabhāvo, paññāggahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāggahaṇena pubbakāribhāvo, paññāggahaṇena kataññutā. Tathā karuṇāggahaṇena aparantapatā, paññāggahaṇena anattantapatā. Karuṇāggahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāggahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāggahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāggahaṇena sayaṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāggahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāggahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti. Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi, tannidānabhāvato. Paññā pariyosānaṃ, tato uttarikaraṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāggahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ, tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānamādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti. Evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe buddhaguṇā dassitā honti, nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ. Aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; dī. ni. aṭṭha. 3.141; ma. ni. aṭṭha. 3.425, udā. aṭṭha. 53; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; cariyā. aṭṭha. nidānakathāyaṃ, pakiṇṇakakathāyaṃ; apa. aṭṭha. 2.6.20);

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenāpi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttena ‘‘no hetaṃ bhante’’ti (dī. ni. 2.145) paṭikkhipitvā, ‘‘api ca me bhante dhammanvayo vidito’’ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ.

Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **‘‘buddhopī’’**tiādimāha. Tattha **buddho**ti kattuniddeso. **Buddhabhāva**nti kammaniddeso. **Bhāvetvā, sacchikatvā**ti ca pubbakālakiriyāniddeso. **Ya**nti aniyamato kammaniddeso. **Upagato**ti aparakālakiriyāniddeso. **Vande**ti kiriyāniddeso, **ta**nti niyamanaṃ. **Dhamma**nti vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalaṃ, anuttara**nti ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddha-saddassa tāva ‘‘bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho’’tiādinā (mahāni. 192; cūḷani. 95-97; paṭi. ma. 1.162) niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho,** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho, yathā ‘‘dikkhito na dadātī’’ti, atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakileso mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiaparimeyya guṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha –

> ‘‘Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāva’’nti (mahāni. 192; cūḷani. 95-97; paṭi. ma. 1.162).

Api-saddo sambhāvane, tena ‘‘evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā’’ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanaṃ dīpeti. **Buddhabhāva**nti sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā, vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. **Upagato**ti patto, adhigatoti attho, etassa ‘‘buddhabhāva’’nti etena sambandho. **Gatamala**nti vigatamalaṃ, niddosanti attho. **Vande**ti paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttara**nti uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhamma**nti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato ca, saṃsārato ca apatamāne katvā dhārayatīti dhammo.

Ayañhettha saṅkhepattho – evaṃ vividhaguṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyasaṅkhātaṃ dhammaṃ bhāvetvā, phalanibbānasaṅkhātaṃ pana sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassāpi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā ‘‘abhidhammanayasamuddaṃ bhāvetvā adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī’’ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassāpi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto yevāti daṭṭhabbo. Tathā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā, sacchikatvā’’ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatapaṭipakkhatāya vigatamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇāya katamahābhinīhāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesapariyodātanimmalānaṃ dānadamasaññamādīnaṃ uttamadhammānaṃ satasahassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkheyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesaṃ bhāvanāpaccakkhakaraṇehi kammādīsu adhigatavasībhāvo, acchariyācinteyyamahānubhāvo, adhisīlaadhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsatikoṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca ‘‘bhāvetvā’’ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, ‘sacchikatvā’ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayañāṇabhāvena, dutiyena anuppādañāṇabhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato’’ti etena svākkhātatāya dhammaṃ thometi, ‘‘sacchikatvā’’ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi.

‘‘Gatamala’’nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, ‘‘anuttara’’nti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā ‘‘bhāvetvā’’ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti, ‘‘sacchikatvā’’ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā, idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ **‘‘sugatassā’’**tiādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso, tassa ‘‘puttāna’’nti etena sambandho. **Orasāna**nti puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanāna**nti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso, tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāvakāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhanna**nti gaṇanaparicchedaniddeso, tena ca satipi tesaṃ sattavisesabhāvena anekasatasahassasaṅkhyabhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti, maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūha**nti samudāyaniddeso. **Ariyasaṅgha**nti guṇavisiṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso, tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyasaṅghabhāvaṃ dasseti, diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato. Tattha urasi bhavā jātā, saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātatāya pitusantakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa savanante ariyāya jātiyā jātatāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa, ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā.** Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā, okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urovāyāmajanitābhijātatāya nippariyāyena ‘‘orasaputtā’’ti vattabbataṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā bhagavato ‘‘dhammadesanā’’ icceva vuccati, taṃmūlakattā, lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha – **‘‘mārasenamathanāna’’**nti. Imasmiṃ panatthe ‘māramārasenamathanāna’nti vattabbe ‘‘mārasenamathanāna’’nti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassāpi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo ‘‘senā’’ti vuccati. Yathāha – ‘‘kāmā te paṭhamā senā’’tiādi (su. ni. 438; mahāni. 28, 68; cūḷani. 47). Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā, vihatā, viddhastā cāti **mārasenamathanā,** ariyasāvakā. Etena tesaṃ bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā, niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena ‘‘saraṇa’’nti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṅghoti ariyasaṅgho, ariyo ca so, saṅgho cāti vā ariyasaṅgho, taṃ **ariyasaṅghaṃ.** Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti assa ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva **‘‘sirasā vande’’**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca ‘‘sugatassa orasānaṃ puttāna’’nti etena ariyasaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, ‘‘mārasenamathanāna’’nti etena pahānasampadaṃ, sakalasaṃkilesappahānadīpanato. ‘‘Aṭṭhannampi samūha’’nti etena ñāṇasampadaṃ, maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. ‘‘Ariyasaṅgha’’nti etena pabhavasampadaṃ dasseti, sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā ‘‘sugatassa orasānaṃ puttāna’’nti ariyasaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ, ‘‘mārasenamathanāna’’nti sammāujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ, ‘‘aṭṭhannampi samūha’’nti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ, ‘‘ariyasaṅgha’’nti anuttarapuññakkhettabhāvadīpanaṃ. Tathā ‘‘sugatassa orasānaṃ puttāna’’nti etena ariyasaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. ‘‘Mārasenamathanāna’’nti etena abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinīhārā hi sammā paṭipannā māraṃ, māraparisaṃ vā abhivijinanti. ‘‘Aṭṭhannampi samūha’’nti etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti, puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. ‘‘Ariyasaṅgha’’nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakānaṃ sabbaguṇānamādi, sapubbabhāgappaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṅghaguṇā pakāsitā honti.

Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṅkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā, idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento **‘‘iti me’’**tiādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanaṃ,** buddhadhammasaṅghā. Tesañhi ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjantassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

> ‘‘Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabbha. Ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī’’tiādi (a. ni. 6.10; a. ni. 11.11).

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṃ –

‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī’’ti. (khu. pā. aṭṭha. 6.3; dī. ni. aṭṭha. 2.33; su. ni. aṭṭha. 1.226;

mahāni. aṭṭha. 50);

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti. Vandanāva **vandanāmayaṃ,** yathā ‘‘dānamayaṃ, sīlamaya’’nti (dī. ni. 3.305; itivu. 60; netti. 34). Vandanā cettha kāyavācācittehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṃ,** attano santānaṃ puṇātīti vā. **Suvihatantarāyo**ti suṭṭhu vihatantarāyo, etena attano pasādasampattiyā, rattanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātakaupaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā, tassa ‘‘atthaṃ pakāsayissāmī’’ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṃ ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

Evaṃ ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṃ dassetvā, idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhitthavanavasena upaññāpanatthaṃ **‘‘dīghassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dīghasuttaṅkitassā**ti dīghappamāṇasuttalakkhitassa, etena ‘‘dīgho’’ti ayaṃ imassa āgamassa atthānugatā samaññāti dasseti. Nanu ca suttāniyeva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Saccametaṃ paramatthato, suttāni pana upādāyapaññatto āgamo. Yathā hi atthabyañjanasamudāye ‘‘sutta’’nti vohāro, evaṃ suttasamudāye ‘‘āgamo’’ti vohāro. Paṭiccasamuppādādinipuṇatthasabbhāvato **nipuṇassa.** Āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparatthādayoti āgamo, āgamo ca so varo cāti **āgamavaro,** āgamasammatehi vā varoti **āgamavaro,** tassa. Buddhānaṃ anubuddhā **buddhānubuddhā,** buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāvasena, guṇasaṃvaṇṇanāvasena ca saṃvaṇṇitassa. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca **buddhānubuddhā**ti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇampi piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamo bhāsito, yā ‘‘pakiṇṇakadesanā’’ti vuccati, tato saṅgāyanādivasena sāvakehīti ācariyā vadanti.

Saddhāvahaguṇassāti buddhādīsu pasādāvahasampattikassa. Ayañhi āgamo brahmajālādīsu (dī. ni. 1.5-7, 26-28) sīladiṭṭhādīnaṃ anavasesaniddesādivasena, mahāpadānādīsu (dī. ni. 2.3-5) purimabuddhānampi guṇaniddesādivasena, pāthikasuttādīsu (dī. ni. 3.3,4) titthiye nimadditvā appaṭivattiyasīhanāda nadanādivasena, anuttariyasuttādīsu (a. ni. 6.8) ca visesato buddhaguṇavibhāvanena ratanattaye sātisayappasādaṃ āvahati. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi **papañcasūdanīsāratthappakāsinīmanorathapūraṇīsu aṭṭhasālinī**ādīsu ca yathākkamaṃ ‘‘paravādamathanassa ñāṇappabhedajananassa dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittappaṭibhānajananassa tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānānayavicittassa abhidhammassā’’tiādinā thomanā katā.

Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā,** ttha-kārassa **ṭṭha**-kāraṃ katvā, yathā ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho’’ti (paṭi. ma. 2.8). **Ādito** tiādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasībhāvena samannāgatattā, jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato **ca vasino,** therā mahākassapādayo. Tesaṃ **satehi pañcahi**. **Yā**ti yā aṭṭhakathā. **Saṅgītā**ti atthaṃ pakāsetuṃ yuttaṭṭhāne ‘‘ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho’’ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā** ca yasattherādīhi **pacchāpi** dutiyatatiyasaṅgītīsu, iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo,** sīhakumāro. Taṃvaṃsajātatāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesaṃ nivāsatāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatā**ti jambudīpato ānītā. **Athā**ti pacchā. Aparabhāge hi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tenassa mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsanaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha – **‘‘dīpavāsīnamatthāyā’’**ti. Tattha **dīpavāsīna**nti jambudīpavāsīnaṃ. **Dīpavāsīna**nti vā sīhaḷadīpavāsīnaṃ atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

Apanetvānāti kañcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃ apanetvā. **Tato**ti aṭṭhakathāto. **Aha**nti attānaṃ niddisati. **Manoramaṃ bhāsa**nti māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manaṃ ramayatīti. Tenevāha – **‘‘tantinayānucchavika’’**nti, pāḷigatiyā anulomikaṃ pāḷibhāsāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosa**nti asabhāvaniruttibhāsantararahitaṃ.

Samayaṃ avilomentoti siddhantaṃ avirodhento, etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsiyissanti. **Theravaṃsapadīpāna**nti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṃsapadīpā,** mahāvihāravāsino therā, tesaṃ. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedakathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā.** Atha vā vinicchinotīti vinicchayo, yathāvuttavisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā,** etena mahākassapāditheraparamparābhato, tatoyeva ca aviparīto saṇhasukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

Sujanassa cāti **ca**-saddo sampiṇḍanattho, tena na kevalaṃ jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanatthañcāti dasseti, tena ca tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyāti ayamattho siddho hoti, uggahaṇādisukaratāya tesampi bahupakārattā. **Ciraṭṭhitattha**nti ciraṭṭhitiatthaṃ, cirakālaṭṭhitiyāti attho. Idañhi atthappakāsanaṃ aviparītabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhattañca padabyañjanaṃ, attho ca sunīto’’ti (a. ni. 2.21).

Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharituṃ **‘‘sīlakathā’’**tiādi vuttaṃ. Tenevāha – **‘‘na taṃ idha vicārayissāmī’’**ti. Atha vā yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo ca gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti **‘‘sīlakathā’’** tiādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlavitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo (visuddhi. 1.22; theragā. aṭṭha. 2.845, 849) terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāḷiyaṃ āgatāni aṭṭhatiṃsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahito**ti rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni,** samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo. Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo.** Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo.**

Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā,** paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana ghanavinibbhogassa sudukkaratāya saṇhasukhumā, nikāyantaraladdhisaṅkararahitā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha – **‘‘suparisuddhanipuṇanayā’’**ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjetvāva vicāritattā **avimuttatanti maggā.**

Iti pana sabbanti **iti-**saddo parisamāpane, **pana-**saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāyaṃ. **Na vicārayissāmi,** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento **‘‘majjhe visuddhimaggo’’**tiādimāha. Tattha **‘‘majjhe ṭhatvā’’**ti etena majjhebhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādhāraṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsinīādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. ‘‘Visesato’’ti idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti yevāti katvā vuttaṃ.

Iccevāti iti eva. **Tampī**ti visuddhimaggampi. **Etāyā**ti sumaṅgalavilāsiniyā. Ettha ca ‘‘sīhaḷadīpaṃ ābhatā’’tiādinā atthappakāsanassa nimittaṃ dasseti, ‘‘dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthañca dhammassā’’ti etena payojanaṃ, avasiṭṭhena karaṇappakāraṃ. Sīlakathādīnaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamaṃ tāva vaggasuttavasena vibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘tattha dīghāgamo nāmā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti ‘‘dīghassa āgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī’’ti yadidaṃ vuttaṃ, tasmiṃ vacane. Yassa atthaṃ pakāsayissāmīti paṭiññātaṃ, so **dīghāgamo nāma** vaggasuttavasena evaṃ vibhāgoti attho. Atha vā **tatthā**ti ‘‘dīghāgamanissitamattha’’nti etasmiṃ vacane. Yo dīghāgamo vutto, so vaggādivasena edisoti attho. Attano saṃvaṇṇanāya paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvadassanatthaṃ **‘‘tassa vaggesu…pe… vuttaṃ nidānamādī’’**ti āha. Kasmā pana catūsu āgamesu dīghāgamo paṭhamaṃ saṅgīto, tattha ca sīlakkhandhavaggo ādito nikkhitto, tasmiñca brahmajālanti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavattati, api ca saddhāvahaguṇato dīghanikāyo paṭhamaṃ saṅgīto. Saddhā hi kusaladhammānaṃ bījaṃ. Yathāha – ‘‘saddhā bījaṃ tapo vuṭṭhī’’ti, (saṃ. ni. 1.197; su. ni. 77) saddhāvahaguṇatā cassa dassitāyeva. Kiñca katipayasuttasaṅgahato, appaparimāṇato ca gahaṇadhāraṇādisukhato. Tathāhesa catuttiṃsasuttasaṅgaho catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇo ca. Sīlakathābāhullato pana sīlakkhandhavaggo paṭhamaṃ nikkhitto. Sīlañhi sāsanassa ādi, sīlapatiṭṭhānattā sabbaguṇānaṃ. Tenevāha – ‘‘tasmā tiha, tvaṃ bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddha’’ntiādi (saṃ. ni. 5.395). Etena cassa vaggassa anvatthasaññatā vuttā hoti. Diṭṭhiviniveṭhanakathābhāvato pana suttantapiṭakassa niravasesadiṭṭhivibhajanaṃ brahmajālaṃ paṭhamaṃ nikkhittanti daṭṭhabbaṃ. Tepiṭake hi buddhavacane brahmajālasadisaṃ diṭṭhigatāni niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā vibhattasuttaṃ natthīti.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Yassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, taṃ, tassā ca tantiāruḷhāya idha vacane kāraṇaṃ dassento **‘‘paṭhamamahāsaṅgīti…pe… veditabbā’’**ti āha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā, paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ saṅgīti, etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu, antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā, pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattikālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmiṃ **paṭhamamahāsaṅgītikāle. Nidāna**nti ca desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ. Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsupi aññāsu bhagavato kiriyāsu ‘‘buddho bodheyya’’nti (bu. vaṃ. aṭṭha. ratanacaṅkamanakaṇḍavaṇṇanā; cariyā. uddhānagāthāvaṇṇanā) paṭiññāya anulomato veneyyānaṃ maggaphalappattīnaṃ hetubhūtā kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha – **‘‘dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā’’**ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ.** Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ,** dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ.** Yathāha –

> ‘‘Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakka’’ntiādi (paṭi. ma. 2, 39, 41).

‘‘Katabuddhakicce’’ti etena buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ dasseti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā bhagavatāyeva vinītā honti, yato sāvakabhāsitaṃ suttaṃ ‘‘buddhavacana’’nti vuccati, sāvakavineyyā ca na tāva vinītāti? Nāyaṃ doso tesaṃ vinayanupāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha –

> ‘‘Na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā…pe… uppannaṃ parappavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessa’’ntiādi (dī. ni. 2.168; saṃ. ni. 5.822; udā. 51).

‘‘Kusinārāya’’ntiādi bhagavato parinibbutadesakālavisesadassanaṃ ‘‘aparinibbuto bhagavā’’ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṃ, loke jātasaṃvaddhabhāvadassanatthañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ mahābodhisattā carimabhave dārapariggahādīnipi karontīti. Upādīyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyaṃ anossaṭṭho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossaṭṭho nissesitoti ayaṃ **anupādisesā,** nibbānadhātu. **Nibbānadhātū**ti cettha nibbutimattaṃ adhippetaṃ, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. **‘‘Dhātubhājanadivase’’**ti idaṃ na ‘‘sannipatitāna’’nti etassa visesanaṃ, ussāhajananassa pana visesanaṃ, ‘‘dhātubhājanadivase bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī’’ti. Dhātubhājanadivasato hi purimapurimataradivasesu bhikkhū samāgatāti. Atha vā dhātubhājanadivase **sannipatitānaṃ** kāyasāmaggīvasena sahitānanti attho. Saṅghassa thero **saṅghatthero,** so pana saṅgho kiṃ parimāṇānanti āha – **‘‘sattannaṃ bhikkhusatasahassāna’’**nti. Niccasāpekkhatāya hi edisesu samāso hotiyeva, yathā – ‘‘devadattassa garukula’’nti.

Āyasmā mahākassapo puna dullabhabhāvaṃ maññamāno bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho. ‘‘Dhātubhājanadivase sannipatitāna’’nti idaṃ ‘‘bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī’’ti ettha ‘‘bhikkhūna’’nti imināpi padena sambandhanīyaṃ. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanamanussarantoti sambandho. Tattha **anussaranto** dhammasaṃvegavasenāti adhippāyo. ‘‘Saddhammaṃ antaradhāpeyyuṃ saṅgāyeyyaṃ…pe… ciraṭṭhitikaṃ tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissatī’’ti etesaṃ padānaṃ ‘‘iti cintayanto’’ti etena sambandho. Tathā ‘‘yañcāha’’nti etassa ‘‘anuggahito pasaṃsito’’ti etena sambandho. **Yaṃ pāpabhikkhū**ti ettha **ya**nti nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho, **addhaniya**nti addhānamaggagāmi, addhānakkhamanti attho.

Yañcāhanti ettha **ya**nti yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti, kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena ‘‘anuggahito pasaṃsito’’ti ettha anuggaṇhanaṃ pasaṃsanañca parāmasati. **‘‘Cīvare sādhāraṇaparibhogenā’’**ti ettha ‘‘attanā samasamaṭṭhapanenā’’ti idha attanā-saddaṃ ānetvā cīvare attanā sādhāraṇaparibhogenāti yojetabbaṃ. Yassa yena hi sambandho dūraṭṭhampi ca tassa tanti atha vā bhagavatā cīvare sādhāraṇaparibhogena bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ, etassāpi hi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavato. **Yāvade**ti yāvadeva, yattakaṃ kālaṃ, yattake vā samāpattivihāre, abhiññāvihāre vā ākaṅkhanto viharāmi ceva voharāmi ca, tathā kassapopīti attho. Idañca navānupubbavihārachaḷabhiññābhāvasāmaññena thutimattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṃ catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷañjetīti. Tenevāha – ‘‘navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede’’ti. **Tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati,** aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. **‘‘Nanu maṃ bhagavā’’**tiādinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti.

Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananato parato. **Pure adhammo dippatī**ti apināma dibbati, yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhituṃ samattho hoti, tato puretaramevāti attho. Āsanne anicchite hi ayaṃ pure-saddo. **Dippatī**ti ca dippissati. Puresaddasanniyogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānappayogo, yathā – ‘‘purā vassati devo’’ti.

‘‘Sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare…pe… ekūnapañcasate pariggahesī’’ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi pana tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyā ukkaṃsagatattā saṅgītiyā bahupakārataṃ dasseti. **Idaṃ vuttaṃ** saṅgītikkhandhake, (pārā. 437) **apaccakkhaṃ nāma natthi** paguṇappavattibhāvato, samantapāsādikāyaṃ pana ‘‘asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthī’’ti (pārā. aṭṭha. paṭhamamahāsaṅgītikathā) vuttaṃ, taṃ ‘‘dve sahassāni bhikkhuto’’ti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttaṃ. **Caturāsītisahassānī**ti dhammakkhandhe sandhāyāha. **Pavattino**ti paguṇāni. Ānandattherassa navappāyāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha – **‘‘na vāyaṃ**

kumārako mattamaññāsī''ti. Tattha **matta**nti pamāṇaṃ. Chandā āgamanaṃ viyāti padavibhāgo. ''**Kiñcāpi sekkho**''ti idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānameva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyantīti. ''**Abhabbo chandā…pe… agatiṃ gantu**''nti ca dhammasaṅgītiyā tassa yogyabhāvadassanena vijjamānaguṇakathanaṃ. **Pariyatto**ti adhīto.

Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya **gocaro,** bhikkhācaraṇaṭṭhānaṃ. **Visabhāgapuggalo** subhaddasadiso. **Sattipañjara**nti sattikhaggādihatthehi purisehi mallarājūnaṃ bhagavato dhātuārakkhakaraṇaṃ sandhāyāha. **Taṃ palibodhaṃ chinditvā taṃ karaṇīyaṃ karotū**ti saṅgāhakena chinditabbaṃ chinditvā ekantakaraṇīyaṃ karotūti attho. **Mahājana**nti bahujanaṃ. **Gandhakuṭiṃ vanditvā** paribhogacetiyabhāvatoti adhippāyo. **Yathā ta**nti yathā aññopi yathāvuttasabhāvo, evanti attho. **Saṃvejesī**ti ''nanu bhagavatā paṭikacceva akkhātaṃ – 'sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo'''tiādinā (dī. ni. 2.183; saṃ. ni. 5.379; a. ni. 10.48; cūḷava. 437) saṃvegaṃ janesi. **Ussannadhātuka**nti upacitadosaṃ. **Bhesajjamattā**ti appakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattā-saddo, ''mattāsukhapariccāgo''tiādīsu (dha. pa. 290) viya. **Dutiyadivase**ti devatāya saṃvejitadivasato, jetavanavihāraṃ paviṭṭhadivasato vā dutiyadivase. Āṇāva cakkaṃ **āṇācakkaṃ.**

Etadagganti eso aggo. Liṅgavipallāsena hi ayaṃ niddeso. **Yadida**nti ca yo ayaṃ, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. ''Paṭhamaṃ āvuso upāli pārājikaṃ kattha paññatta''nti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto, bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. ''**Vatthumpi pucchī**''tiādi 'kattha paññatta'ntiādinā dassitena saha tadavasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṃ. **Paṭhamapārājike**ti paṭhamapārājikapāḷiyaṃ (pārā. 24), tenevāha – ''**na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadantī**''ti.

Jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne, yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise abhidhammapiṭake saṅgaṇhituṃ yuttaṃ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi dīghabhāṇakā ''jātakādīnaṃ abhidhammapiṭake saṅgaho''ti vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṃsānañcettha aggahaṇaṃ, jātakagatikattā. Majjhimabhāṇakā pana ''aṭṭhuppattivasena desitānaṃ jātakādīnaṃ yathānulomadesanābhāvato tādise suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādhammasāsane abhidhammapiṭake''ti jātakādīnaṃ suttantapiṭakapariyāpannataṃ kathayanti. Tattha ca yuttaṃ vicāretvā gahetabbaṃ.

Evaṃ nimittapayojanakāladesakārakakaraṇappakārehi paṭhamaṃ saṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavatthāpitasiddhesu dhammavinayesu nānappakārakosallatthaṃ ekavidhādibhede dassetuṃ ''**evameta**''ntiādimāha. Tattha **vimuttirasa**nti vimuttiguṇaṃ, vimuttisampattikaṃ vā, aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā, kilesānaṃ accantaṃ vimuttisampādanato. Keci pana ''vimuttiassāda''nti vadanti.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavacanaṃ kilesavinayanena vinayo, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretuṃ ''**tattha vinayapiṭaka**''ntiādimāha. **Avasesaṃ buddhavacanaṃ dhammo,** khandhādivasena sabhāvadhammadesanābāhullato. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayopi, pariyattiyādibhāvato, vinayasaddasannidhāne pana bhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhamma-saddo vinayatantividhuraṃ tantiṃ dīpeti yathā ''puññañāṇasambhārā, gobalibaddha''nti ca.

''**Anekajātisaṃsāra**''nti ayaṃ gāthā bhagavatā attano sabbaññutañāṇapadaṭṭhānaṃ arahattappattiṃ paccavekkhantena ekūnavīsatimassa paccavekkhaṇañāṇassa anantaraṃ bhāsitā. Tenāha ''**idaṃ paṭhamabuddhavacana**''nti. Idaṃ kira sabbabuddhehi avijahitaṃ udānaṃ. Ayamassa saṅkhepattho – ahaṃ imassa attabhāvagehassa kārakaṃ taṇhāvaḍḍhakiṃ **gavesanto** yena ñāṇena taṃ daṭṭhuṃ sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādamūle katābhinīhāro ettakaṃ kālaṃ **anekajātisaṃsāraṃ** anekajātisatasahassasaṅkhyaṃ saṃsāravaṭṭaṃ **anibbisaṃ** taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṃ** saṃsariṃ. Yasmā jarāvyādhimaraṇamissatāya **jāti** nāmesā punappunaṃ upagantuṃ **dukkhā,** na ca sā tasmiṃ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho. **Diṭṭhosī**ti idāni mayā sabbaññutañāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna geha**nti puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ. **Na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** avasesākilesa**phāsukā** mayā **bhaggā.** Imassa tayā katassa attabhāvagehassa **kūṭaṃ** avijjāsaṅkhātaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ **visaṅkhataṃ** viddhaṃsitaṃ. **Visaṅkhāraṃ** nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭhaṃ idāni mama cittaṃ, ahañca taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ **ajjhagā** adhigato pattosmīti. Ayaṃ manasā pavattitadhammānamādi. ''**Yadā have pātubhavanti dhammā**''ti (udā. 1, 2, 3) ayaṃ pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādīti vadanti. Antojappanavasena kira bhagavā ''anekajātisaṃsāra''ntiādimāha (dha. pa. 153). ''**Pāṭipadadivase**''ti idaṃ ''sabbaññubhāvappattassā''ti na etena sambandhitabbaṃ, ''paccavekkhantassa uppannā''ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ pattoti.

Vayadhammāti aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṃ vibhāveti ''yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā''ti (saṃ. ni. 3.15; paṭi. ma. 2.10) vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva ca tadārammaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminippaṭipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbaṃ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyaṃ niyojeti ''**appamādena**

sampādethā''ti. Atha vā **''vayadhammā saṅkhārā''**ti etena saṅkhepena saṃvejetvā **''appamādena sampādethā''**ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattiṃ dasseti. Appamādapadañhi sikkhāttayasaṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsanaṃ pariyādiyitvā tiṭṭhatīti.

Paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgītaṃ saṅgītikkhandhakakathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana ''subhasuttampi (dī. ni. 1.444) paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgīta''nti vadanti, taṃ pana na yujjati. Paṭhamasaṅgītito puretarameva hi āyasmatā ānandena jetavane viharantena subhassa māṇavassa bhāsitanti.

Daḷhikammasithilīkaraṇappayojanā yathākkamaṃ pakatisāvajjapaṇṇattisāvajjesu sikkhāpadesu. **Tenā**ti vividhanayattādinā. **Eta**nti vividhavisesanayattāti gāthāvacanaṃ. **Etassā**ti vinayassa.

Attatthaparatthādibhedeti yo taṃ suttaṃ sajjhāyati, suṇāti, vāceti, cinteti, deseti ca, suttena saṅgahito sīlādiattho tassāpi hoti, tena parassa sādhetabbato parassāpi hotīti, tadubhayaṃ taṃ suttaṃ **sūceti** dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ lokiyalokuttarañcāti evamādibhede atthe **ādi**-saddena saṅgaṇhāti. **Attha**-saddo cāyaṃ hitapariyāyavacanaṃ, na bhāsitatthavacanaṃ, yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitatthaṃ sūceti, parassāpīti ayamattho vutto siyā. Suttena ca yo attho pakāsito so tasseva hotīti, na tena parattho sūcito hoti, tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā atthagahaṇañca na kattabbaṃ. Attatthaparatthavinimmuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggahaṇañca na kattabbaṃ. Tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttadhārassa puggalassa vasena attatthaparatthā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā vuttā ''na haññadatthatthipasaṃsalābhā''ti etassa padassa niddese (mahāni. 63; cūḷani. 85) ''attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, gūḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkileso attho, vodāno attho, paramattho''ti te suttaṃ sūcetīti attho. Imasmiṃ atthavikappe **attha**-saddo bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane aladdhagādho **gambhīro.** Na vivaṭo **gūḷho.** Mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādinā tirohito **paṭicchanno**. Niddhāretvā ñāpetabbo **neyyo.** Yathārutavasena veditabbo **nīto. Anavajjanikkilesavodānā** pariyāyavasena vuttā, kusalavipākakiriyādhammavasena vā. **Paramattho** nibbānaṃ, dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā. Atha vā ''attanā ca appiccho hotī''ti attatthaṃ, ''appicchākathañca paresaṃ kattā hotī''ti paratthaṃ sūceti. Evaṃ ''attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hotī''tiādi (a. ni. 4.99, 265) suttāni yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā sutta-saddassa attho vattabbo. Tasmā veneyyajjhāsayavasappavattāya desanāya attahitaparahitatādīni sātisayaṃ pakāsitāni hoti tapparabhāvato, na āṇādhammasabhāvavasappavattāyāti idameva ca **''atthānaṃ sūcanato sutta''**nti vuttaṃ.

Sutte ca āṇādhammasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayo āṇādhammasabhāve. Tasmā veneyyānaṃ ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanā hotīti **''suvuttā cetthā''**tiādi vuttaṃ. **Pasavatī**ti phalati. **''Suttāṇā''**ti etassa atthaṃ pakāsetuṃ **''suṭṭhu ca ne tāyatī''**ti vuttaṃ. Attatthādividhānesu ca suttassa pamāṇabhāvo, attatthādīnañca saṅgāhakattaṃ yojetabbaṃ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesanañca yojetabbaṃ. **Eta**nti ''atthānaṃ sūcanato''tiādikaṃ atthavacanaṃ. **Etassā**ti suttassa.

Abhikkamantīti ettha **abhi-**saddo kamanakiriyāya vuddhibhāvaṃ atirekataṃ dīpeti, **abhiññātā abhilakkhitā**ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭatāvisesaṃ, **abhikkantenā**ti ettha kantiyā adhikattaṃ visiṭṭhatanti yuttaṃ kiriyāvisesakattā upasaggassa. **Abhirājā abhivinaye**ti pana pūjitaparicchinnesu rājavinayesu **abhi-**saddo pavattatīti kathametaṃ yujjeyyāti? Pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ yuttattā. Ettha hi atimālādīsu ati-saddo viya, abhi-saddo yathā saha sādhanena kiriyaṃ vadatīti abhirājaabhivinaya-saddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde abhi-saddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyaṃ dīpetīti ayamattho dassitoti daṭṭhabbo.

Bhāvanāpharaṇavuḍḍhīhi **vuḍḍhimantopi dhammā vuttā. Ārammaṇādīhī**ti ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. **Avisiṭṭha**nti aññamaññavisiṭṭhesu vinayasuttābhidhammesu avisiṭṭhaṃ samānaṃ. Taṃ piṭakasaddanti attho. **Yathāvuttenā**ti ''evaṃ duvidhatthenā''tiādinā vuttappakārena.

Kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā atisajjanaṃ pabodhanaṃ **desanā.** Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anusāsanaṃ vinayanaṃ **sāsanaṃ.** Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādino atthassa kathanaṃ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṃ **kathā.** Kathīyati vā etthāti **kathā.** Saṃvarāsaṃvarassa kathā **saṃvarāsaṃvarakathā.** Esa nayo itaresupi. **Bheda**-saddo visuṃ visuṃ yojetabbo ''desanābhedaṃ sāsanabhedaṃ kathābhedañca yathārahaṃ paridīpaye''ti. **Bheda**nti ca nānattanti attho. Sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca **sikkhāppahānagambhīrabhāvaṃ,** tañca paridīpaye. Ettha **yathā**ti upārambhanissaraṇadhammakosarakkhaṇahetupariyāpuṇanaṃ suppaṭipatti duppaṭipattīti etehi pakārehi. Āṇaṃ paṇetuṃ arahatīti **āṇāraho** sammāsambuddhattā. Vohāraparamatthānampi sabbhāvato āha **āṇābāhullato**ti. Ito paresupi eseva nayo. **Pacurāparādhā** seyyasakādayo. **Ajjhāsayo** āsayova atthato diṭṭhi, ñāṇañca. Vuttañcetaṃ –

''Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomike;

Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita’’nti. (visuddhi. ṭī. 1.136);

Anusayā kāmarāgabhavarāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānāvijjāvasena satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṃ sabhāvabhedo atthīti. **Cariyā**ti cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṃsaggavasena tesaṭṭhi honti. Te pana amhehi **asammohantaradhānasuttaṭīkāyaṃ** vibhāgato dassitā, atthikehi tato gahetabbā. Atha vā **cariyā**ti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ. **Adhimutti** nāma sattānaṃ pubbaparicayavasena abhiruci, sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. Ghanavinibbhogābhāvato diṭṭhimānataṇhāvasena **‘‘ahaṃ mamā’’ti saññino.** Mahanto saṃvaro **asaṃvaro.** Buddhiattho hi aya’makāro yathā ‘‘asekkhā dhammā’’ti (dha. sa. 11).

Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanā paṭivedhāti ettha tantiattho tantidesanā tantiatthapaṭivedho ca tantivisayā hontīti vinayapiṭakādīnaṃ atthadesanāpaṭivedhādhārabhāvo yutto, piṭakāni pana tanti yevāti tesaṃ dhammādhārabhāvo kathaṃ yujjeyyāti? Tantisamudāyassa avayavatantiyā ādhārabhāvato. Avayavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati, yathā – ‘‘rukkhe sākhā’’ti. Dhammādīnañca dukkhogāhabhāvato tehi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnañca catubbidho gambhīrabhāvo vutto. Tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametaṃ samukhena, visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṃyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesaṃ visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhoti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tabbisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā.

‘‘Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṃ ñātabboti? **‘‘Dhammapaṭisambhidā’’**ti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṃ dassentena **‘‘hetumhi ñāṇa’’**nti vuttattā. ‘‘Dhamme paṭisambhidā’’ti ettha hi ‘‘dhamme’’ti etassa atthaṃ dassentena ‘‘hetumhī’’ti vuttaṃ, ‘‘paṭisambhidā’’ti etassa ca atthaṃ dassentena ‘‘ñāṇa’’nti. Tasmā hetudhamma-saddā ekatthā, ñāṇapaṭisambhidā-saddā cāti imamatthaṃ vadantena sādhito dhammassa hetubhāvo, atthassa hetuphalabhāvo ca evameva daṭṭhabbo.

Yathādhammanti cettha **dhamma-**saddo hetuṃ hetuphalañca sabbaṃ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā **yathādhamma**nti yo yo avijjāsaṅkhārādidhammo, tasmiṃ tasminti attho. Dhammānurūpaṃ vā **yathādhammaṃ.** Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītasavisayavibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, yato ‘aviparītābhilāpo’ti vuccati. **Dhammābhilāpo**ti atthabyañjanako aviparītābhilāpo, etena ‘‘tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā’’ti (vibha. 718) ettha vuttaṃ sabhāvadhammaniruttiṃ dasseti, saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttipaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo **paṭisambhidāvibhaṅgapāḷiyaṃ** (vibha. 749) vutto. Aṭṭhakathāyañca ‘‘taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā’’tiādinā (vibha. aṭṭha. 642) saddārammaṇatā dassitā. ‘‘Imassa atthassa ayaṃ saddo vācako’’ti vacanavacanīye vavatthapetvā taṃtaṃvacanīya vibhāvanavasena pavattito hi saddo desanāti. **‘‘Anulomādivasena vā kathana’’**nti etena tassā dhammaniruttiyā abhilāpaṃ kathanaṃ tassa vacanassa pavattanaṃ dasseti. **‘‘Adhippāyo’’**ti etena ‘‘desanāti paññattī’’ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tabbinimuttaṃ paññattiṃ sandhāyāti dasseti.

Nanu ca ‘‘dhammo tantī’’ti imasmiṃ pakkhe dhammassa saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ viseso na siyāti? Na, tesaṃ tesaṃ atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto, uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho dhammo, pacchā paresaṃ avabodhanatthaṃ pavattito tadatthappakāsako saddo desanāti. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo desanā, musāvādādayo viya. ‘‘Vacanassa pavattana’’nti ca yathāvuttacittuppādavasena yujjati. So hi vacanaṃ pavatteti, tañca tena pavattīyati desīyati. ‘‘So ca lokiyalokuttaro’’ti evaṃ vuttaṃ abhisamayaṃ yena pakārena abhisameti, yaṃ abhisameti, yo ca tassa sabhāvo, tehi pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘visayato asammohato ca atthānurūpaṃ dhammesū’’**tiādimāha. Tattha hi visayato atthādianurūpaṃ dhammādīsu avabodho avijjādidhammasaṅkhārādiatthatadubhayapaññāpanārammaṇo **lokiyo abhisamayo,** asammohato atthādianurūpaṃ dhammādīsu avabodho nibbānārammaṇo maggasampayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhaṃsano **lokuttaro abhisamayo**ti. Abhisamayato aññampi paṭivedhatthaṃ dassetuṃ **‘‘tesaṃ tesaṃ vā’’**tiādimāha. ‘Paṭivedhanaṃ paṭivedho’ti iminā hi vacanatthena abhisamayo, ‘paṭivijjhīyatīti paṭivedho’ti iminā taṃtaṃrūpādidhammānaṃ aviparītasabhāvo ca ‘‘paṭivedho’’ti vuccatīti.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘idāni yasmā etesu piṭakesū’’**tiādimāha. **Yo cetthā**ti etesu taṃtaṃpiṭakagatesu dhammādīsu yo paṭivedho, etesu ca piṭakesu tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ yo aviparītasabhāvoti yojetabbaṃ. Dukkhogāhatā ca avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya, tesaṃ paññāpanassa dukkarabhāvato taṃdesanāya, paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa uppādanavisayikaraṇānaṃ asakkuṇeyyattā, aviparītasabhāvasaṅkhātassa paṭivedhassa duviññeyyatāya eva veditabbā.

Yanti yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Attha**nti bhāsitatthaṃ, payojanatthañca. **Na upaparikkhantī**ti na vicārenti. **Na nijjhānaṃ khamantī**ti nijjhānapaññaṃ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. **Itī**ti evaṃ etāya pariyattiyā. **Vādappamokkhānisaṃsā** attano upari parehi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayojanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇanti, **vādappamokkhā** vā nindāpamokkhā. **Yassa catthāyā**ti yassa ca sīlādipūraṇassa anupādāvimokkhassa vā atthāya **dhammaṃ pariyāpuṇanti** ñāyena pariyāpuṇantīti adhippāyo. **Assā**ti assa dhammassa. **Nānubhontī**ti na vindanti. Tesaṃ te dhammā duggahitattā upārambhamānadabbamakkhapalāsādihetubhāvena

dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññatthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti.**

‘‘Tāsaṃyevā’’ti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatuppaṭisambhidādīnaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Verañjakaṇḍe** (pārā. 12) hi tisso vijjāva vibhattā. Dutiye pana **‘‘tāsaṃyevā’’**ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhāti sutte vibhattā yevāti.

Duggahitaṃ gaṇhāti, ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati anañña’’ntiādinā (ma. ni. 1.396). **Dhammacinta**nti dhammasabhāvavicāraṇaṃ, ‘‘cittuppādamatteneva dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano ārammaṇaṃ hoti, sabbaṃ cittaṃ asabhāvadhammārammaṇa’’nti ca evamādi. **Tesa**nti tesaṃ piṭakānaṃ.

Etanti etaṃ buddhavacanaṃ. Atthānulomato **anulomiko.** Anulomikataṃyeva vibhāvetuṃ **‘‘kasmā panā’’**tiādi vuttaṃ. **Ekanikāyampī**ti ekasamūhampi. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesaṃ nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo** ca.

Navappabhedanti ettha kathaṃ navappabhedaṃ? Sagāthakañhi suttaṃ geyyaṃ, niggāthakañca suttaṃ veyyākaraṇaṃ, tadubhayavinimuttañca suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnañca (khu. pā. 5.2; su. ni. 225) suttaṅgasaṅgaho na siyā, gāthābhāvato, dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā, sagāthakattā, sagāthavaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate –

> ‘‘Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare;
> Sanimittā niruḷhattā sahatāññena nāññato’’. (sārattha. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā);

Sabbassāpi hi buddhavacanassa **suttanti** ayaṃ **sāmaññavidhi.** Tenevāha āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ – ‘‘navavidhasuttantapariyeṭṭhī’’ti (netti. saṅgahavāra). ‘‘Ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ (pāci. 255, 1242), sakavāde pañcasuttasatānī’’ti (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; kathā. aṭṭha. nidānakathā) evamādi ca etassa atthassa sādhakaṃ.

Visesavidhayo pare sanimittā tadekadesesu geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ (netti. aṭṭha. 13) cuṇṇiyaganthaṃ ‘geyya’nti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchaṃ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvissajjanañhi ‘byākaraṇa’nti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pucchaṃ katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati, geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato, ‘gāthāvirahe satī’ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu, ‘vuttañheta’ntiādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthāudānaitivuttakaabbhutadhammasaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhāvissajjanabhāve, sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā vāti? Na tadavatthā, sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti.

Yañca vuttaṃ – ‘‘gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ (khu. pā. 5.1, 2, 3) suttaṅgasaṅgaho na siyā’’ti, taṃ na, **niruḷhattā.** Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāvena. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ ‘‘suttanāmaka’’nti nāmaggahaṇaṃ kataṃ. Yañca pana vuttaṃ – ‘‘sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā’’ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāññena.** Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu kathāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo ‘saha gāthāhī’ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi, yadapi vuttaṃ – ‘‘ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā’’ti tadapi na, aññato. Aññā eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

‘‘Ayaṃ dhammo…pe… ayaṃ vinayo, imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassānī’’ti buddhavacanaṃ dhammavinayādibhedena vavatthapetvā saṅgāyantena mahākassapappamukhena vasigaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa dīghāgamassa paṭhamamajjhimabuddhavacanādibhāvo vavatthāpitoti dasseti, **‘‘evametaṃ abhedato’’**tiādinā.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Brahmajālasuttavaṇṇanā

Paribbājakakathāvaṇṇanā

Evaṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadatthaṃ sā idha dassitā, idāni taṃ nigamanavasena dassetuṃ **‘‘imissā’’**tiādimāha.

1. Ettāvatā ca brahmajālassa sādhāraṇato bāhiranidānaṃ dassetvā idāni abbhantaranidānaṃ saṃvaṇṇetuṃ **‘‘tattha eva’’**ntiādi vuttaṃ. Atha vā chahi ākārehi saṃvaṇṇanā kātabbā sambandhato padato padavibhāgato padatthato anuyogato parihārato cāti. Tattha **sambandho** nāma desanāsambandho. Yaṃ lokiyā ‘‘ummugghāto’’ti vadanti. So pana pāḷiyā nidānapāḷivasena, nidānapāḷiyā pana saṅgītivasena veditabboti paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassentena nidānapāḷiyā sambandhassa dassitattā padādivasena saṃvaṇṇanaṃ karonto **‘‘evanti nipātapada’’**ntiādimāha. **‘‘Metiādīnī’’**ti ettha antarā-sadda-ca-saddānaṃ nipātapadabhāvo, vattabbo, na vā vattabbo tesaṃ nayaggahaṇena gahitattā, tadavasiṭṭhānaṃ āpaṭi-saddānaṃ ādi-saddena saṅgaṇhanato. **‘‘Padavibhāgo’’**ti padānaṃ viseso, na pana padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo,** padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**ti vā ekasesavasena padapadaviggahāpi padavibhāga saddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho ‘‘bhikkhūnaṃ saṅgho’’tiādibhedesu padesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamaṃ evaṃ-saddassa dassento **‘‘evaṃsaddo tāvā’’**tiādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi**-saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi ‘‘evaṃgatāni, evaṃvidho, evamākāro’’tiādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiyā pakāratthe vadanti. ‘‘Evaṃ nu kho, na nu kho, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho’’ti, ‘‘evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassu, āmuttamālābharaṇā odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti? No hidaṃ bho gotamā’’ti ca ādīsu pucchāyaṃ. ‘‘Evaṃ lahuparivattaṃ, evaṃ āyupariyanto’’ti ca ādīsu parimāṇe. Nanu ca ‘‘evaṃ nu kho, evaṃ su te, evaṃ āyupariyanto’’ti ettha evaṃ-saddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddo ti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha ākāratthoti adhippeto, yathā ‘‘evaṃ byākhotiādīsu pana na ākāravisesavācako evañca katvā ‘‘evaṃ jātena maccenā’’tiādīni upamādīsu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi ‘‘yathāpi…pe… bahu’’nti? Ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussupapattisappurisūpanissayasaddhammasavanayonisomanasikārabhogasampattiādidānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadisiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti joditattā puppharāsimālāguṇāva upamā, tesaṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti evaṃ-saddo upamākāranigamanatthoti vattuṃ yuttaṃ. So pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha **‘‘upamāyaṃ āgato’’**ti.

Tathā **evaṃ** iminā ākārena **‘‘abhikkamitabba’’**ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadesoyevāti vuttaṃ **‘‘evaṃ te…pe… upadese’’**ti. Tathā **evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā**ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggatākaraṇaṃ **sampahaṃsanaṃ,** yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ. **Evamevaṃ panāya**nti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ. So ca garahaṇākāro ‘‘vasalī’’tiādi khuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. **Evañca vadehī**ti ‘‘yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehī’’ti vadanākāro idāni vattabbo evaṃ-saddena nidassīyatīti nidassanattho vutto. **Evaṃ no**ti etthāpi tesaṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananatthaṃ anumatiggahaṇavasena ‘‘saṃvattanti, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti pucchāya katāya ‘‘evaṃ no ettha hotī’’ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati, so pana tesaṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha **‘‘evaṃ no ettha hotīti ādīsu avadhāraṇe’’**ti. **Evaṃ bhante**ti pana dhammassa sādhukaṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampaṭicchanattho vutto, tena evaṃ bhante, sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttaṃ hoti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvaṭṭa tipukkhalasīhavikkīḷitaaṅkusadisālocanasaṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānānayā, nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññattianupaññattiādivasena saṃkilebhāgiyādilokiyāditadubhayavomissatādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānānayā, tehi nipuṇaṃ saṇhasukhumanti nānānayanipuṇaṃ. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādivasena anekā, attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ. Atthabyañjanasampanna**nti atthabyañjanaparipuṇṇaṃ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ ‘‘paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriya’’nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha ‘‘pāṭihāriya’’nti vattuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṃ haraṇato ‘‘pāṭihāriya’’nti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṃ haraṇato

pāṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena, diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanīhi haritā apanītā hontīti. **‘‘Paṭī’’**ti vā ayaṃ saddo ‘‘pacchā’’ti etassa atthaṃ bodheti ‘‘tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo’’tiādīsu viya, tasmā samāhite citte, vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ. Iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena, katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva **pāṭihāriyaṃ.** Paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanīsamudāye bhavaṃ ekekaṃ **‘‘pāṭihāriya’’**nti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṃ.** Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāya labbhamānattā āha ‘‘vividhapāṭihāriya’’nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā ‘‘sabbappakārena ko samattho viññātu’’nti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

‘‘Yo paro na hoti, so attā’’ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyaṃ vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānabhedaṃ sandhāyāha **‘‘me-saddo tīsu atthesu dissatī’’**ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ suta-saddo eva taṃ tamatthaṃ anuvadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento **‘‘saupasaggo ca anupasaggo cā’’**ti āha. **Assā**ti suta-saddassa. Kammabhāvasādhanāni idha suta-sadde sambhavantīti vuttaṃ **‘‘upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho’’**ti. **Mayāti atthe satī**ti yadā mesaddassa kattuvasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satī**ti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Sutasaddasannidhāne payuttena evaṃsaddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ **‘‘evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana’’**nti. **Ādi**-saddena sampaṭicchanādīnaṃ pañcadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinihaṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā **‘‘suta’’**nti etassa sutaṃ evāti ayamattho labbhatīti āha **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti, etena avadhāraṇena nirākataṃ dasseti. Yathā ca sutaṃ sutaṃ evāti niyametabbaṃ, taṃ sammā sutaṃ hotīti āha **‘‘anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Atha vā ‘‘saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṃ vadatī’’ti **suta**nti asutaṃ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti, iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti. Idaṃ vuttaṃ hoti. Na idaṃ mayā diṭṭhaṃ, na sayambhuñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutaṃ, tañca kho sammadevāti. Tenevāha ‘‘anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana’’nti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayaṃ atthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Teneva āha ‘‘anūnādhikāviparītaggahaṇanidassana’’nti. Savanasaddo cettha kammattho veditabbo suyyatīti.

Evaṃ savanahetusuṇantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehipi taṃ dassetuṃ **‘‘tathā eva’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tassā**ti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattituṃ samatthā. Tathā ca vuttaṃ **‘‘sotadvārānusārenā’’**ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ byañjanatthaggahaṇānānākārena, etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsana**nti pavattiyā atthibhāvappakāsanaṃ. **‘‘Sutanti dhammappakāsana’’**nti yasmiṃ ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭīkaraṇaṃ **‘‘ayañhetthā’’**tiādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ. **Mayā**ti katthuatthe.

‘‘Evanti niddisitabbappakāsana’’nti nidassanatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato, tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā, savanakiriyāya ca sādhāraṇaviññāṇappabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ **‘‘sutanti puggalakiccappakāsana’’**nti. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

‘‘Yassa cittasantānassā’’tiādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattī**ti upādāpaññatti eva, dhammānaṃ pavattiākārupādānavasena tathā vuttā. **‘‘Sutanti visayaniddeso’’**ti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ **‘‘cittasantānena taṃsamaṅgino’’**ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti katvā vuttaṃ **‘‘taṃsamaṅgino kattu visaye’’**ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha **‘‘gahaṇasanniṭṭhāna’’**nti, etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayaṃ atthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādiupadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammappabandhabyāpāratāya vuttaṃ **‘‘evanti puggalakiccaniddeso’’**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha **‘‘sutanti viññāṇakiccaniddeso’’**ti. Meti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā, viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **‘‘meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso’’**ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-sadda suta-saddānaṃ atthāti te tathārūpapaññattiupādānabyāpārabhāvena dassento āha **‘‘evanti puggalakiccaniddeso. Sutanti viññāṇakiccaniddeso’’**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāvisayapuggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇa byāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassāpi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā, sabbapaññattīnañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu ‘‘eva’’ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha **‘‘evanti ca meti cā’’**tiādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassa atthassa ākārādino, dhammānañca asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **‘‘saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī’’**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hotiyo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho ‘‘saccikaṭṭho, paramattha cā’’ti vuccati, na tathā evaṃ meti padānamatthoti, etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘kiñhettha ta’’**ntiādi vuttaṃ. **Suta**nti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha **‘‘vijjamānapaññattī’’**ti. Teneva hi **‘‘yañhi tamettha sotena upaladdha’’**nti vuttaṃ, ‘‘sotadvārānusārena upaladdha’’nti pana vutte atthabyañjanādisabbaṃ labbhati. **Taṃ taṃ upādāya vattabbato**ti sotapathaṃ āgate dhamme upādāya tesaṃ upadhāritākārādino paccāmasanavasena ‘‘eva’’nti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya ‘‘me’’ti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro ‘‘dutiyaṃ tatiya’’ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha **‘‘diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato’’**ti. Asutaṃ na hotīti hi ‘‘suta’’nti pakāsito yamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā ‘‘eva’’nti therena paccāmaṭṭhāti āha **‘‘asammohaṃ dīpetī’’**ti. **‘‘Nānappakārapaṭivedhasamattho hotī’’**ti etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. **‘‘Sutassa asammosaṃ dīpetī’’**ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenā**ti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi, evaṃ **asammosenā**ti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtāti vuttaṃ **‘‘paññāpubbaṅgamāyā’’**tiādi paññāya pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo ‘‘manopubbaṅgamā’’tiādīsu viya, pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ **‘‘satipubbaṅgamāyā’’**ti etthāpi vuttanayānusārena yathāsambhavamattho veditabbo. **Atthabyañjanasampannassā**ti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpetīti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **‘‘Avikkhepaṃ dīpetī’’**ti ‘‘brahmajālaṃ kattha bhāsita’’ntiādi pucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. **‘‘Vikkhittacittassā’’**tiādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyā**ti atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato, sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato.

‘‘Na hi vikkhittacitto’’tiādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyāsaddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantena vassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti vuttaṃ **‘‘evaṃ bhaddako ākāro’’**ti. Yasmā na hotīti sambandho. **Pacchimacakkadvayasampatti**nti attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātaṃ guṇadvayaṃ. Aparāparaṃ vuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ ‘‘cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī’’tiādi. Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyā**ti pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha **‘‘āsayasuddhi siddhā hotī’’**ti. Tathā hi vuttaṃ ‘‘sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare’’ti, ‘‘katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānaṃ anuyuñja khippaṃ hohisi anāsavoti ca. Tenevāha **‘‘āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī’’**ti. **Payogasuddhiyā**ti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha **‘‘āgamabyattisiddhī’’**ti. Sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

‘‘Nānappakārapaṭivedhadīpakenā’’tiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-sadda suta-saddānaṃ asammohāsammosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha **‘‘sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā’’**ti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmaññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manodiṭṭhikaraṇāpariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ-saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha dhammāti pariyattidhammā. **Manasānupekkhitā**ti ‘‘idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo’’tiādinā nayena manasā anupekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti nijjhānakkhantibhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme ‘‘iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa’’ntiādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

‘‘Sakalena vacanenā’’ti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Asappurisabhūmi**nti akataññutaṃ ‘‘idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī’’ti evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvatthaṃ. Sā eva anariyavohārāvatthā **asaddhammo.** Nanu ca ānandattherassa ‘‘mamedaṃ vacana’’nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakaṃ ti? Nayidaṃ evaṃ ‘‘evaṃ me suta’’nti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana ‘‘devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsā’’ti vadanti. Tasmiṃ kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘‘tathāgato ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kiṃ nu kho sayaṃ sacchikata dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsuta’’nti. Evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Attano adahanto**ti ‘‘mameta’’nti attani aṭṭhapento. **Appetī**ti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti.**

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā.** Nātisaṃsappanaṃ matibhedamattaṃ **vimati. Assaddhiyaṃ vināseti** bhagavato desitattā, sammukhā cassa paṭiggahitattā, khalitaduruttādiggahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākārādiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā tisso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyadīsu dissati. Tathāhesa ‘‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadantī’’tiādīsu aññatthe dissati, ‘‘cetaso ekodibhāva’’ntiādīsu seṭṭhatthe, ‘‘eko vūpakaṭṭho’’tiādīsu asahāye, ‘‘ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā’’tiādīsu saṅkhyayaṃ, idhāpi saṅkhyayanti dassento āha **‘‘ekanti gaṇanaparicchedaniddeso’’**ti. **Kālañca samayañcā**ti yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇo**ti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca **samayo.** Yo ‘‘khaṇo’’ti ca ‘‘samayo’’ti ca vuccati, so eko vāti hi attho. **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Samayopi kho**ti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādake**ti diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadantīti. **Atthābhisamayā**ti hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo atthoti **abhisamayaṭṭho**ti pīḷana ādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūtabhāvo **abhisamayaṭṭho**ti tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīḷanaṃ** dukkhasaccassa taṃ samaṅgīno hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Santāpo**dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahaṇaṃ.

Tattha sahakārīkāraṇaṃ sannijjha sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyamettha tadādhārapuggalehīti **samayo,** khaṇo. Sameti ettha, etenava saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ, karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho, yathā ‘‘samudāyo’’ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā ‘‘samudayo’’ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamoti **samayo,** pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe samaya-saddassa pavatti veditabbā. Samaya-saddassa atthuddhāre abhisamaya-saddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Assā**ti samaya-saddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyāmitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti āha **‘‘tattha kiñcāpī’’**tiādi.

Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samaya-saddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento **‘‘ye vā ime’’**tiādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ jhānasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Pakāsā**ti dasasahassilokadhātuyā pakampanaobhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttappabhedesuyeva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ **‘‘yo cāya’’**ntiādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo ca **abhisambodhisamayo.** Ariyatuṇhibhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo.** Karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsamayeva.**

Karaṇavacanena niddeso kato yathāti sambandho. **Tatthā**ti abhidhammavinayesu. **Tathā**ti bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattha** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ.** Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayaṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato ‘‘pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī’’ti, ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati ‘‘rukkhe sākhā, yavarāsiyaṃ sambhūto’’tiādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha **‘‘adhikaraṇañhi…pe… dhammāna’’**nti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva kāle, dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Yathā ca gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgatoti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi ‘‘yasmiṃ samaye, tasmiṃ samaye’’ti ca vutte satīti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhavatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. **Yasmiṃ samaye**ti yasmiṃ navame khaṇe, yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye ca sati phassādayopi hontīti ubhayattha samaya-sadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha **‘‘khaṇa…pe… lakkhīyatī’’**ti.

Hetuattho karaṇattho ca sambhavati ‘‘annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī’’tiādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā, vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuṃ otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viyāti.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena.** **Tadatthajotanattha**nti accantasaṃyogatthajotanatthaṃ. **Upayogavacananiddeso kato** yathā ‘‘māsaṃ ajjhetī’’ti.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyatayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Tathā **uttama**nti etthāpi. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇārahatāya vā **gāravayutto.**

Vuttoyeva na pana idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Apica bhage vani, vamīti vā bhagavā, bhage sīlādiguṇe vani bhaji sevi, te vā vineyyasantānesu ‘‘kathaṃ nu kho uppajjeyyu’’nti vani yāci patthayīti bhagavā, bhagaṃ vā siriṃ, issariyaṃ, yasañca vami khelapiṇḍaṃ viya chaḍḍayīti bhagavā. Tathā hi bhagavā hatthagataṃ siriṃ, catuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ anapekkho pariccajīti. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharādigatā bhājanalokasobhā. Te bhagavā vami tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahatīti evampi bhage vamīti bhagavā.

‘‘Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotī’’ti ‘‘yo vo ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ.

Vajirasaṅghātasamānakāyo parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci antarāyo sakkā kātunti. **Desanāsampattiṃ niddisati** vakkhamānassa sakalasuttassa ‘‘eva’’nti niddisanato. **Sāvakasampattiṃ** niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutaṃ, tañca kho mayāva sutaṃ, na anussavitaṃ, na paramparābhatanti imassatthassa dīpanato. **Kālasampattiṃ** niddisati ‘‘bhagavā’’ti padassa sannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati –

> ‘‘Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
> Hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakarandamaravinda’’nti.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagāravādhivacanato.

Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṇakkhaṇe. **Antarato**ti hadaye. **Antarā**ti ārabbha nipphattīnaṃ vemajjhe. **Antarikāyā**ti antarāḷe. Ettha ca ‘‘tadantaraṃ ko jāneyya, etesaṃ antarā kappā, gaṇanāto asaṅkhiyā, antarantarā kathaṃ opātetī’’ti ca ādīsu viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarā-saddā eva udāharitabbā siyuṃ, na pana cittakhaṇavivaresu vattamānā antarantarikā-saddā. Antarā-saddassa hi ayaṃ atthuddhāroti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā – yesu atthesu antarā-saddo vattati, tesu antarasaddopi vattatīti samānatthattā antarā-saddatthe vattamāno antara-saddo udāhaṭo, antarā-saddo eva vā ‘‘yassantarato’’ti ettha gāthāsukhatthaṃ rassaṃ katvā vuttoti daṭṭhabbaṃ. Antarā-saddo eva pana ika-saddena padaṃ vaḍḍhetvā ‘‘antarikā’’ti vuttoti evamettha udāharaṇodāharitabbānaṃ virodhābhāvo daṭṭhabbo. **Ayojiyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenevāha **‘‘antarāsaddena yuttattā upayogavacanaṃ kata’’**nti.

‘‘Niyato sambodhiparāyaṇo, aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, ‘‘netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ tiādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo. ‘‘Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī’’ti vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvo labbhatiyeva.

Suppiyopi khoti ettha **kho-**saddo avadhāraṇattho ‘‘assosi kho’’tiādīsu viya. Tena addhānamaggapaṭipanno ahosiyeva, nāssa maggapaṭipattiyā koci antarāyo ahosīti ayamattho dīpito hoti. **Tatrā**ti vā kālassa paṭiniddeso. Sopi hi ‘‘ekaṃ samaya’’nti pubbe adhikato. Yañhi samayaṃ bhagavā antarā rājagahañca nāḷandañca addhānamaggapaṭipanno, tasmiṃyeva samaye suppiyopi taṃ maggaṃ paṭipanno avaṇṇaṃ bhāsati, brahmadatto ca vaṇṇaṃ bhāsatīti. Pariyāyati parivattatīti **pariyāyo,** vāro. Pariyāyeti desetabbamatthaṃ paṭipādetīti **pariyāyo,** desanā. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā pavattatīti **pariyāyo,** kāraṇanti evaṃ pariyāya-saddassa vārādīsu pavatti veditabbā. **Kāraṇenā**ti kāraṇapatirūpakena. Tathā hi vakkhati ‘‘akāraṇameva kāraṇanti vatvā’’ti. Kasmā panettha ‘‘avaṇṇaṃ bhāsatī’’ti, ‘‘vaṇṇaṃ bhāsatī’’ti ca vattamānakālaniddeso kato, nanu saṅgītikālato so avaṇṇavaṇṇānaṃ bhāsitakālo atītoti? Saccametaṃ, ‘‘addhānamaggapaṭipanno hotī’’ti ettha hoti-saddo viya atītakālattho bhāsati-saddo ca daṭṭhabbo. Atha vā yasmiṃ kāle tehi avaṇṇo vaṇṇo ca bhāsīyati, taṃ apekkhitvā evaṃ vuttaṃ. Evañca katvā ‘‘tatrāti kālassa paṭiniddeso’’ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Akāraṇanti ayuttiṃ, anupapattinti attho. Na hi arasarūpatādayo dosā bhagavati saṃvijjanti, dhammasaṅghānañca durakkhātaduppaṭipannatādayoti. **Akāraṇa**nti vā yuttakāraṇarahitaṃ, paṭiññāmattanti adhippāyo. Imasmiñca atthe **kāraṇanti vatvā**ti kāraṇaṃ vāti vatvāti attho. Arasarūpādīnañcettha jātivuḍḍhesu abhivādanādisāmīcikammākaraṇaṃ **kāraṇaṃ,** tathā uttarimanussadhammālamariyañāṇadassanābhāvassa sundarikāmaguṇādinavabodho, saṃsārassa ādikoṭiyā apaññāyanapaṭiññā, abyākatavatthubyākaraṇanti evamādayo, tathā asabbaññutādīnaṃ kamāvabodhādayo yathārahaṃ niddhāretabbā. **Tathā tathā**ti jātivuḍḍhānaṃ anabhivādanādiākārena.

Avaṇṇaṃ bhāsamānoti avaṇṇaṃbhāsanahetu. Hetuattho hi ayaṃ māna-saddo. **Anayabyasanaṃ pāpuṇissati** ekantamahāsāvajjattā ratanattayopavādassa. Tenevāha –

> ‘‘Yo nindiyaṃ pasaṃsati,
> Taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;
> Vicināti mukhena so kaliṃ,
> Kalinā tena sukhaṃ na vindatī’’ti.

‘‘Amhākaṃ ācariyo’’tiādinā brahmadattassa saṃveguppattiṃ, attano ācariye kāruññappavattiñca dassetvā kiñcāpi antevāsinā ācariyassa anukūlena bhavitabbaṃ, ayaṃ pana paṇḍitajātikattā na edisesu taṃ anuvattatīti, idāni tassa kammassakataññāṇappavattiṃ dassento **‘‘ācariye kho panā’’**tiādimāha. **Vaṇṇaṃ bhāsituṃ āraddho** ‘‘apināmāyaṃ ettakenāpi ratanattayāvaṇṇato orameyyā’’ti. Vaṇṇīyatīti **vaṇṇo,** guṇo. Vaṇṇanaṃ guṇasaṅkittananti **vaṇṇo,** pasaṃsā. **Saṃññūḷhā**ti ganthitā, nibandhitāti attho. Atitthena pakkhando dhammakathikoti na vattabbo aparimāṇaguṇattā buddhādīnaṃ, niravasesānañca tesaṃ idha pakāsanaṃ pāḷisaṃvaṇṇanāyeva sampajjatīti. **Anussavādī**ti ettha **ādi-**saddena ākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantiyo saṅgaṇhāti. **Attano thāmena vaṇṇaṃ abhāsi,** na pana buddhādīnaṃ guṇānurūpanti adhippāyo. Asaṅkhyayyāparimitappabhedā hi buddhādīnaṃ guṇā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
> Kappampi ce aññamabhāsamāno;
> Khīyetha kappo ciradīghamantare,
> Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti.

Idhāpi vakkhati ‘‘appamattakaṃ kho paneta’’ntiādi.

Iti ha teti ettha **itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Ha-**kāro nipātamattanti āha **‘‘evaṃ te’’**ti.

Iriyāpathānubandhanena anubandhā honti, na pana sammāpaṭipattianubandhanenāti adhippāyo. **Tasmiṃ kāle**ti yasmiṃ saṃvacchare utumhi māse pakkhe vā bhagavā taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, tasmiṃ kāle. Teneva hi kiriyāvicchedadassanavasena ‘‘rājagahe piṇḍāya caratī’’ti vattamānakālaniddeso kato. **So**ti evaṃ rājagahe vasamāno bhagavā. **Taṃ divasa**nti yaṃ divasaṃ addhānamaggapaṭipanno, taṃ divasaṃ. **Taṃ addhānaṃ paṭipanno** nāḷandāyaṃ veneyyānaṃ vividha hitasukhanipphattiṃ ākaṅkhamāno imissā ca aṭṭhuppattiyā tividhasīlālaṅkataṃ nānāvidhakuhanalapanādimicchājīvaviddhaṃsanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ brahmajālasuttantaṃ desessāmīti. Ettāvatā ‘‘kasmā pana bhagavā taṃ addhānaṃ paṭipanno’’ti codanā visodhitā hoti. ‘‘Kasmā ca suppiyo anubandho’’ti ayaṃ pana codanā ‘‘bhagavato taṃ maggaṃ paṭipannabhāvaṃ ajānanto’’ti etena visodhitā hoti. Na hi so bhagavantaṃ daṭṭhumeva icchatīti. Tenevāha **‘‘sace pana jāneyya, nānubandheyyā’’**ti.

Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassaravasena **‘‘chabbaṇṇarasmiyo. ‘‘Samantā asītihatthappamāṇe’’**ti tāsaṃ rasmīnaṃ pakatiyā pavattiṭṭhānavasena vuttaṃ. **‘‘Tasmiṃ kira samaye’’**ti ca tasmiṃ addhānagamanasamaye buddhasiriyā anigūhitabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Na hi tadā tassā nigūhane pakkusātiabhigamanādīsu viya kiñcipi kāraṇaṃ atthīti. **Ratanāveḷaṃ** ratanavaṭaṃsakaṃ. **Cīnapiṭṭhacuṇṇaṃ** sindhanacuṇṇaṃ.

Byāmappabhāparikkhepavilāsinī ca **assa** bhagavato **lakkhaṇamālā**ti mahāpurisalakkhaṇāni aññamaññapaṭibaddhattā evamāha. Dvattiṃsāya candamaṇḍalānaṃ mālā kenaci ganthetvā ṭhapitā yadi siyāti parikappanavasenāha **‘‘ganthetvā ṭhapitadvattiṃsacandamālāyā’’**ti. Siriṃ abhibhavantī ivāti sambandho. Esa nayo **sūriyamālāya**tiādīsupi. **Mahātherā**ti mahāsāvake sandhāyāha. Evaṃ gacchantaṃ bhagavantaṃ bhikkhū ca disvā atha attano parisaṃ avalokesīti sambandho. **‘‘Yasmā panesā’’**tiādinā ‘‘kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇaṃ bhāsatī’’ti codanaṃ visodheti. **Itī**ti evaṃ, vuttappakārenāti attho. **Imehi dvīhī**ti lābhaparivārahāniṃ nigamanavasena dasseti. Bhagavato virodhānunayābhāvavīmaṃsanatthaṃ ete avaṇṇaṃ vaṇṇañca bhāsantīti apare. ‘‘Mārena anvāviṭṭhā evaṃ karontī’’ti ca vadanti.

2. Ambalaṭṭhikāya avidūre bhavattā uyyānaṃ **ambalaṭṭhikā** yathā ‘‘varuṇānagaraṃ, godāgāmo’’ti. Keci pana **‘‘ambalaṭṭhikā**ti yathāvuttanayeneva ekagāmo’’ti vadanti. Tesaṃ mate **ambalaṭṭhikāya**nti samīpatthe bhummavacanaṃ. **Rājāgārakaṃ** vessavaṇamahārājadevāyatananti eke. **Bahuparissayo**ti bahupaddavo. **‘‘Saddhiṃ antevāsinā brahmadattena māṇavenā’’ti vuttaṃ** sīhaḷaṭṭhakathāyaṃ. Tañca kho pāḷi āruḷhavaseneva, na pana tadā suppiyassa parisāya abhāvato. Kasmā panettha brahmadattoyeva pāḷi āruḷho, na suppiyassa parisāti? Payojanābhāvato. Yathā cetaṃ, evaṃ aññampi edisaṃ payojanābhāvato saṅgītikārehi na saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Keci pana **‘‘vutta**nti pāḷiyaṃ vutta’’nti vadanti, taṃ na yujjati pāḷiāruḷhavasena pāḷiyaṃ vuttanti āpajjanato. Tasmā yathāvuttanayenevettha attho gahetabbo. Parivāretvā nisinno hotīti sambandho.

3. **Kathādhammo**ti kathāsabhāvo, **kathādhammo** upaparikkhāvidhīti keci. Nīyatīti nayo, attho. Saddasatthaṃ anugato nayo **saddanayo.** Tattha hi anabhiṇhavuttike acchariya-saddo icchito. Tenevāha **‘‘andhassa pabbatārohaṇaṃ viyā’’**ti. **Accharāyogganti acchariya**nti niruttinayo, so pana yasmā porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgato, tasmā āha **‘‘aṭṭhakathānayo**ti. Yāvañcidaṃ suppaṭividitāti sambandho, tassa yattakaṃ suṭṭhu paṭividitā, taṃ ettakanti na sakkā amhehi paṭivijjhituṃ, akkhātuṃ vāti attho. Tenevāha **‘‘tena suppaṭividitatāya appameyyataṃ dassetī’’**ti.

Pakatatthapaṭiniddeso taṃ-saddoti tassa ‘‘bhagavatā’’tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato supākaṭo ca hoti, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento **‘‘yo so…pe… abhisambuddho’’**ti āha. Satipi ñāṇadassana-saddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ savisayavisesappavattidassanatthaṃ asādhāraṇañāṇavisesavasena vijjattayavasena vijjābhiññānāvaraṇavasena sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca tadatthaṃ yojetvā dassento **‘‘tesaṃ tesa’’**ntiādimāha. Tattha **āsayānusayaṃ jānatā**āsayānusayañāṇena. **Sabbañeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutānāvaraṇañāṇehi.

Pubbenivāsādīhīti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. **Arīna**nti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā, sāsanapaccatthikānaṃ vā aññatitthiyānaṃ, tesaṃ hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ, appaṭibhānatākaraṇaṃ, ajjhupekkhanañca. Kesivinayasuttañcettha nidassanaṃ.

Tathā ṭhānāṭhānādīni **jānatā,** yathākammūpage satte **passatā,** savāsanānaṃ āsavānaṃ khīṇattā **arahatā,** abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā,** tiṇṇampi kammānaṃ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā,** davādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā,** chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya aparikkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenā**ti evaṃ dasabalaṭṭhārasāveṇikabuddhadhammehipi yojanā veditabbā.

Yadipi hīnakalyāṇabhedena duvidhāva adhimutti pāḷiyaṃ vuttā, pavattiākāravasena pana anekabhedabhinnāti āha **‘‘nānādhimuttikatā’’**ti. Sā pana adhimutti ajjhāsayadhātu, tadapi tathā tathā dassanaṃ khamanaṃ rocanañcāti āha **‘‘nānājjhāsayatā…pe… rucitā’’**ti. **Nānādhimuttikatañāṇenā**ti cettha sabbaññutañāṇaṃ adhippetaṃ, na dasabalañāṇanti āha **‘‘sabbaññutañāṇenā’’**ti. **Iti ha me**ti ettha evaṃ-saddattho **iti**-saddo, **ha**-kāro nipātamattaṃ saralopo ca katoti dassetuṃ vuttaṃ **‘‘evaṃ ime’’**ti.

4. **Arahattamaggena samugghātaṃ kataṃ,** yato ‘‘natthi abyāvaṭamano’’ti buddhadhammesu vuccati. **Vītināmetvā** phalasamāpattīhi. **Nivāsetvā** vihāranivāsanaparivattanavasena. **‘‘Kadāci ekako’’**tiādi tesaṃ tesaṃ vineyyānaṃ vinayanānukūlaṃ bhagavato upasaṅkamadassanaṃ. Pādanikkhepasamaye bhūmiyā samabhāvāpatti suppatiṭṭhitapādatāya nissandaphalaṃ, na iddhinimmānaṃ. **‘‘Ṭhapitamatte dakkhiṇapāde’’**ti buddhānaṃ sabbadakkhiṇatāya vuttaṃ. **Arahatte** patiṭṭhahantīti sambandho.

Dullabhā sampattīti satipi manussattapaṭilābhe patirūpadesavāsaindriyāvekallasaddhāpaṭilābhādayo guṇā dullabhāti attho. **Cātumahārājikabhavana**nti cātumahārājikadevaloke suññavimānāni gacchantīti attho. Esa nayo **tāvatiṃsabhavanā**dīsupi. **Kālayutta**nti imissā velāya imassa evaṃ vattabbanti taṃtaṃkālānurūpaṃ. **Samayayutta**nti tasseva vevacanaṃ, aṭṭhuppattianurūpaṃ vā. Atha vā **samayayutta**nti hetūdāharaṇasahitaṃ. Kālena sāpadesañhi bhagavā dhammaṃ deseti. **Utuṃ gaṇhapeti,** na pana malaṃ pakkhāletīti adhippāyo. Na hi bhagavato kāye rajojallaṃ upalimpatīti.

Kilāsubhāvo kilamatho. Sīhaseyyaṃ kappeti sarīrassa kilāsubhāvamocanatthanti yojetabbaṃ. **‘‘Buddhacakkhunā lokaṃ voloketī’’**ti idaṃ pacchimayāme bhagavato bahulaāciṇṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalañāṇehi sabbaññutañāṇena ca bhagavā tamatthaṃ sādhetīti. ‘‘Ime diṭṭhiṭṭhānā’’tiādidesanā **sīhanādo.** Tesaṃ ‘‘vedanāpaccayā taṇhā’’ tiādinā **paccayākāraṃ samodhānetvā. ‘‘Sineruṃ ukkhipanto viya nabhaṃ paharanto viya cā’’**ti idaṃ brahmajāladesanāya anaññasādhāraṇattā sudukkaratādassanatthaṃ vuttaṃ. **Eta**nti ‘‘yena, tenā’’ti etaṃ padadvayaṃ. **Yenā**ti vā hetumhi karaṇavacanaṃ, **yena** kāraṇena **so** maṇḍalamāḷo upasaṅkamitabbo, **tena** kāraṇena upasaṅkamīti attho, kāraṇaṃ pana ‘‘ime bhikkhū’’tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttameva. **Kaṭṭha**nti nisīdanayogyaṃ dārukkhandhaṃ.

Purimoti ‘‘katamāya nu bhavathā’’ti evaṃ vutto attho. **Kā ca pana vo**ti ettha **ca**-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṃ vippakatabhāvaṃ joteti. **Pana**-saddo vacanālaṅkāro. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vippakatā visesena puna pucchīyatīti. **Aññā**ti antarāsaddassa atthamāha. Aññatthe hi ayaṃ antarā-saddo ‘‘bhūmantaraṃ samayantara’’ntiādīsu viya. **Antarā**ti vā vemajjheti attho. Nanu ca tehi bhikkhūhi sā kathā yathādhippāyaṃ ‘‘iti ha me’’tiādinā niṭṭhapitā yevāti? Na niṭṭhāpitā bhagavato upasaṅkamanena upacchinnattā. Yadi hi bhagavā tasmiṃ khaṇe na upasaṅkameyya bhiyyopi tappaṭibaddhāyeva kathā pavatteyyuṃ, bhagavato upasaṅkamanena pana na pavattesuṃ. Tenevāha **ayaṃ kho…pe… anuppatto’’**ti. Kasmā panettha dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavato vacanameva saṅgahetabbanti? Vuccatedesanāya ṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakavatthudhammapaṭiggāhakapaṭibaddhā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti, asammosadhammā saddheyyā ca. Desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo, teneva cāyasmatā mahākassapena ‘‘brahmajālaṃ āvuso ānanda kattha bhāsita’’ntiādinā desādipucchāsu katāsu tāsaṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena nidānaṃ bhāsitanti tayidamāha **‘‘kāla…pe… nidānaṃ bhāsita’’**nti.

Apica satthusiddhiyā nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhattasiddhi. Sammāsambuddhabhāvena hissa pubbaracanādīnaṃ abhāvo sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya, ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasatthusāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Khīṇā savatāya hissa ācariyamuṭṭhiādīnaṃ abhāvo, visuddhā ca parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānaṃ diṭṭhicārittasampattidūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasūcakehi, ñāṇappahānasampadābhi byañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo, attahitaparahitappaṭipatti ca pakāsitā hoti nidānavacanena sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato, ‘‘jānatā passatā’’tiādi vacanato ca. Tena vuttaṃ ‘‘satthusiddhiyā nidānavacana’’nti.

Tathā satthusiddhiyā nidānavacanaṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā pavatti, attahitatthā vā, tasmā paresaṃyeva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ satthubhūtaṃ, na kabyaracanādisāsanabhūtaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘satthusiddhiyā nidānavacana’’nti. Apica satthuno pamāṇabhūtatāvibhāvanena sāsanassa pamāṇabhāvasiddhiyā nidānavacanaṃ. ‘‘Bhagavatā’’ti hi iminā tathāgatassa guṇavisiṭṭhasattuttamādibhāvadīpanena, ‘‘jānatā’’tiādinā āsayānusayañāṇādipayogadīpanena ca ayamattho sādhito hoti. Idamettha nidānavacanapayojanassa mukhamattadassanaṃ. Ko hi samattho buddhānubuddhena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitassa nidānassa payojanāni niravasesato vibhāvetunti.

Nidānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. **Nikkhittassā**ti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādiatthassa vineyyasantānesu nikkhipanato ‘‘nikkhepo’’ti vuccati. Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānipi suttantāni saṃkilesabhāgiyādisāsanappaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha **‘‘cattāro suttanikkhepā’’**ti. Kāmañcettha attajjhāsayassa, aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, attajjhāsayaaṭṭhuppattīnaṃ pana aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavati, tasmā ‘‘cattāro suttanikkhepā’’ti vuttaṃ. Atha vā yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayena siyā saṃsaggabhedo, tadantogadhattā pana sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitāti daṭṭhabbaṃ. So panāyaṃ suttanikkhepo sāmaññabhāvato paṭhamaṃ vicāretabbo, tasmiṃ vicārite yassā aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ nikkhittaṃ, tassā

vibhāgavasena ‘‘mamaṃ vā bhikkhave’’tiādinā (dī. ni. 1.5, 6), ‘‘appamattakaṃ kho paneta’’ntiādinā (dī. ni. 1.7), ‘‘atthi bhikkhave’’tiādinā (dī. ni. 1.28) ca pavattānaṃ suttānaṃ suttapadesānaṃ vaṇṇanā vuccamānā taṃtaṃanusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hotīti āha **‘‘suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotī’’**ti.

‘‘Suttanikkhepā’’tiādīsu nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttassa kathanaṃ **suttanikkhepo,** suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā nikkhepo, suttaṃyeva nikkhepo **suttanikkhepo.** Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi suttadesanākāraṇabhūtoti **attajjhāsayo.** Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo. Parajjhāsayo**ti etthāpi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti **pucchavasiko.** Araṇīyato attho, suttadesanāya vatthu. Atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko.** Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti **suttanikkhepo,** attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo,** paresaṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo,** pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Sotabbavasappavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikā, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena vuttaṃ **‘‘pucchāvasiko’’**ti. Tathā aṭṭhuppattiyeva **‘‘aṭṭhuppattiko’’**ti evampettha attho veditabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhatā attajjhāsayassa visuṃ nikkhepabhāvo yutto. Tenevāha **‘‘kevalaṃ attano ajjhāsayeneva kathetī’’**ti. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanānimittabhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathaṃ aṭṭhuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasikaaṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitadesanattā kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti na codetabbametaṃ. Paresañhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi dhammadāyādasuttādīnaṃ (ma. ni. 1.29) āmisuppādādidesanānimittaṃ ‘‘aṭṭhuppattī’’ti vuccati. Paresaṃ pucchaṃ vinā ajjhāsayameva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭo yamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva kathesi** dhammatantiṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Sammappadhānasuttantahārako**ti anupubbena niddiṭṭhānaṃ saṃyuttake sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suttānaṃ āvaḷi, tathā **iddhipādahārakādi. Vimuttiparipācanīyā dhammā** saddhindriyādayo. **Abhinīhāra**nti paṇidhānaṃ.

Vaṇṇāvaṇṇeti ettha ‘‘acchariyaṃ āvuso’’tiādinā bhikkhusaṅghena vutto vaṇṇopi saṅgahito, taṃ pana aṭṭhuppattiṃ katvā ‘‘atthi bhikkhave aññe ca dhammā’’tiādinā upari desanaṃ ārabhissatīti. ‘‘Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyu’’nti imissā desanāya brahmadattena vuttavaṇṇo aṭṭhuppattīti katvā vuttaṃ **‘‘antevāsī vaṇṇaṃ. Iti imaṃ vaṇṇāvaṇṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā’’**ti. **Vā**-saddo upamānasamuccayasaṃsayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa ‘‘paṇḍito vāpi tena so’’tiādīsu (dha. pa. 63) upamāne dissati, sadisabhāveti attho. ‘‘Taṃ vāpi dhīrā muni vedayantī’’tiādīsu (su. ni. 203) samuccaye, ‘‘ke vā ime, kassa vā’’tiādīsu (pārā. 296) saṃsaye, ‘‘ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho’’tiādīsu vavassagge, ‘‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.154) padapūraṇe, ‘‘ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā’’tiādīsu (ma. ni. 1.170) vikappe, idhāyaṃ vikappeyevāti dassento āha **‘‘vā-saddo vikappanattho’’**ti. **Para**-saddo attheva aññatthe ‘‘ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.64, 65; ma. ni. 1.281; ma. ni. 2.223; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 4, 8) atthi adhike ‘‘indriyaparopariyattañāṇa’’ntiādīsu (paṭi. ma. mātikā 68, 1.111) atthi pacchābhāge ‘‘parato āgamissatī’’tiādīsu. Atthi paccanīkabhāve ‘‘uppannaṃ parappavādaṃ saha dhammena suniggahitaṃ niggahetvā’’tiādīsu (dī. ni. 2.168). Idhāpi paccanīkabhāveti dassento āha **‘‘pareti paṭiviruddhā’’**ti.

Īdisesupīti ettha **pi**-saddo sambhāvane, tena ratanattayanimittampi akusalacittappavatti na kātabbā, pageva vaṭṭāmisalokāmisanimittanti dasseti. Sabhāvadhammato aññassa kattuabhāvajotanatthaṃ āhanatīti kattuatthe āghātasaddaṃ dasseti, tattha **āhanatī**ti hiṃsati vibādhati, upatāpeti cāti attho. Āhanati etena, āhananamattaṃ vā **āghāto**ti karaṇabhāvatthāpi sambhavantiyeva. Evaṃ avayavabhedanena āghāta-saddassa atthaṃ vatvā idāni tattha pariyāyenapi atthaṃ dassento **‘‘kopassetaṃ adhivacana’’**nti āha. Ayañca nayo **‘‘appaccayo anabhiraddhī’’**tiādīsupi yathāsambhavaṃ vattabbo. **Appatītā honti tenā**ti pākaṭapariyāyena appaccaya-saddassa atthadassanaṃ, taṃmukhena pana na pacceti tenāti **appaccayo**ti daṭṭhabbaṃ. **Abhirādhayatī**ti sādhayati. **Dvīhī**ti āghātaanabhiraddhipadehi. **Ekenā**ti appaccayapadena. **Sesāna**nti saññāviññāṇakkhandhānaṃ, saññāviññāṇaavasiṭṭhasaṅkhārakkhandhasaṅkhātānaṃ vā. **Karaṇa**nti uppādanaṃ. Āghātādīnañhi pavattiyā paccayasamavāyanaṃ idha ‘‘karaṇa’’nti vuttaṃ, taṃ pana atthato uppādanameva. Anuppādanañhi sandhāya bhagavatā ‘‘na karaṇīyā’’ti vuttanti. **Paṭikkhittameva** ekuppādekavatthukekārammaṇekanirodhabhāvato.

Tatthāti tasmiṃ manopadose. **Tumha**nti ‘‘tumhāka’’nti iminā samānattho eko saddo ‘‘yathā amhāka’’nti iminā samānattho ‘‘amha’’nti ayaṃ saddo. Yathāha, ‘‘tasmā hi amhaṃ daharā na miyyare’’ti (jā. 1.9.93, 99). **‘‘Antarāyo’’**ti idaṃ manopadosassa akaraṇīyatāya kāraṇavacanaṃ. Yasmā tumhākaṃyeva ca bhaveyya tena kopādinā paṭhamajjhānādīnaṃ antarāyo, tasmā te kopādipariyāyena vuttā āghātādayo na karaṇīyāti attho. Tena nāhaṃ ‘‘sabbaññū’’ti issarabhāvena tumhe tato nivāremi, atha kho iminā nāma kāraṇenāti dasseti. Taṃ pana kāraṇavacanaṃ yasmā ādīnavavibhāvanaṃ hoti, tasmā āha **‘‘ādīnavaṃ dassento’’**ti. **‘‘Api nu tumhe’’**tiādinā manopadoso na kālantarabhāvinoyeva hitasukhassa antarāyakaro, atha kho taṅkhaṇappavattirahassapi hitasukhassa antarāyakaroti manopadose ādīnavaṃ daḷhataraṃ katvā dasseti. **Yesaṃ kesañci** ‘‘pare’’tiādīsu viya na paṭiviruddhānaṃyevāti attho. Tenevāha **‘‘kupito’’**tiādi.

Andhatamanti andhabhāvakaratamaṃ. **Ya**nti yattha. Bhummatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Yasmiṃ kāle kodho sahate naraṃ, andhatamaṃ tadā hotīti sambandho. **Ya**nti vā kāraṇavacanaṃ, yasmā kodho uppajjamāno naraṃ abhibhavati, tasmā andhatamaṃ tadā hoti, yadā kodhoti attho yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhibhāvato. Atha vā **ya**nti kiriyāya parāmasanaṃ. **Kodho sahate**ti yadetaṃ kodhassa sahanaṃ abhibhavanaṃ, etaṃ andhakāratamabhavananti attho. Atha vā yaṃ naraṃ kodho sahate abhibhavati, tassa andhatamaṃ tadā hoti, tato ca kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passatīti. **Antarato**ti abbhantarato, cittato vā.

‘‘Idañcidañca kāraṇa’’nti iminā sabbaññū eva amhākaṃ satthā aviparītadhammadesanattā, svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṅgho saṃkilesarahitattāti imamatthaṃ dasseti. **‘‘Idañcidañca kāraṇa’’**nti etena ca ‘‘na sabbaññū’’tiādivacanaṃ abhūtaṃ atacchanti nibbeṭhitaṃ hoti. **Dutiyaṃ pada**nti ‘‘atacchа’’nti padaṃ. **Paṭhamassā**ti ‘‘abhūta’’nti padassa. **Catutthañcā**ti ‘‘na ca panetaṃ amhesu saṃvijjatī’’ti padaṃ. **Tatiyassā**ti ‘‘natthi cetaṃ amhesū’’ti padassa. **Avaṇṇeyevā**ti kāraṇapatirūpakaṃ vatvā dosapatiṭṭhāpanavasena nindane eva. **Na sabbatthā**ti kevalaṃ akkosanakhuṃsanavambhanādīsu na ekantena nibbeṭhanaṃ kātabbanti attho. Vuttamevatthaṃ **‘‘yadi hī’’**tiādinā pākaṭaṃ katvā dasseti.

6. **Ānandanti** pamodanti **etena** dhammena taṃsamaṅgino sattāti ānanda-saddassa karaṇatthataṃ dasseti. Sobhanaṃ mano assāti sumano, sobhanaṃ vā mano sumano, tassa bhāvo somanassanti tadaññadhammānampi sampayuttānaṃ somanassabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati ruḷhīsaddattā yathā ‘‘paṅkaja’’nti dassento **‘‘cetasikasukhassetaṃ adhivacana’’**nti āha. Ubbilayatīti ubbilaṃ, bhindati purimāvatthāya visesaṃ āpajjatīti attho. Ubbilameva ubbilāvitaṃ, tassa bhāvo **ubbilāvitattaṃ.** Yāya uppannāya kāyacittaṃ vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattaṃ hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etaṃ adhivacanaṃ. Tenevāha **‘‘uddhaccāvahāyā’’**tiādi. Idhāpi ‘‘kiñcāpi tesaṃ bhikkhūnaṃ ubbilāvitameva natthi, atha kho āyatiṃ kulaputtānaṃ edisesupi ṭhānesu akusaluppattiṃ paṭisedhento dhammanettiṃ ṭhapetī’’ti, **‘‘dvīhi padehi saṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandho vutto’’**ti ettha ‘‘tesaṃ vasena sesānampi sampayuttadhammānaṃ karaṇaṃ paṭikkhittamevā’’ti ca aṭṭhakathāyaṃ, **‘‘pi**-saddo sambhāvane’’tiādinā idha ca vuttanayena attho yathāsambhavaṃ veditabbo. **‘‘Tumhaṃyevassa tena antarāyo’’**ti etthāpi ‘‘antarāyoti ida’’ntiādinā heṭṭhā avaṇṇapakkhe vuttanayena attho veditabbo.

Kasmā panetanti ca vakkhamānaṃyeva atthaṃ manasi katvā codeti. Ācariyo **‘‘saccaṃ vaṇṇita’’**nti tamatthaṃ paṭijānitvā **‘‘taṃ pana nekkhammanissita’’**ntiādinā pariharati. Tattha **eta**nti ānandādīnaṃ akaraṇīyatāvacanaṃ. Nanu bhagavatā vaṇṇitanti sambandho. **Kasiṇenā**ti kasiṇatāya sakalabhāvena. Keci pana **‘‘jambudīpassā**ti karaṇe sāmivacana’’nti vadanti, tesaṃ matena kasiṇajambudīpa-saddānaṃ samānādhikaraṇabhāvo daṭṭhabbo. **Tasmā**ti yasmā gehassitapītisomanassaṃ jhānādīnaṃ antarāyakaraṃ, tasmā. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘somanassaṃ pāhaṃ devānaṃ inda duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī’’ti (dī. ni. 2.359). **‘‘Ayañhī’’**tiādi yena sampayuttā pīti antarāyakarī, taṃ dassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha ‘‘idañhi lobhasahagataṃ pītisomanassa’’nti vattabbaṃ siyā, pītiggahaṇena pana somanassampi gahitameva hoti somanassarahitāya pītiyā abhāvatoti pītiyeva gahitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā sevitabbāsevitabbavibhāgavacanato somanassassa pākaṭo antarāyakarabhāvo, na tathā pītiyāti pītiyeva lobhasahagatattena visesetvā vuttā. **‘‘Luddho attha’’**ntiādigāthānaṃ ‘‘kuddho attha’’ntiādi gāthāsu viya attho daṭṭhabbo.

‘‘Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha ānandino sumanā ubbilāvitā, api nu tumhe paresaṃ subhāsitadubbhāsitaṃ ājāneyyāthāti. No hetaṃ bhante’’ti ayaṃ **tatiyavāro,** so desanākāle nīharitvā desetabbapuggalābhāvato desanāya anāgatopi tadatthasambhavato atthato āgatoyevāti daṭṭhabbo yathā taṃ kathāvatthupakaraṇaṃ vitthāravasenāti adhippāyo. **‘‘Atthato āgato yevā’’**ti etena saṃvaṇṇanākāle tathā bujjhanakasattānaṃ vasena so vāro ānetvā vattabboti dasseti. **‘‘Yatheva hī’’**tiādinā tamevatthasambhavaṃ vibhāveti. **Vuttanayenā**ti ‘‘tatra tumhehīti tasmiṃ vaṇṇe tumhehī’’tiādinā, ‘‘dutiyaṃ padaṃ paṭhamassa padassa, catutthañca tatiyassa vevacana’’ntiādinā ca vuttanayena.

Cūḷasīlavaṇṇanā

7. **Nivatto** amūlakattā vissajjetabbatābhāvato. **Anuvattatiyeva** vissajjetabbatāya adhikatabhāvato. **Anusandhiṃ dassessati** ‘‘atthi bhikkhave’’tiādinā. Oranti vā aparabhāgo ‘‘orato bhogaṃ, oraṃ pāra’’ntiādīsu viya. Atha vā heṭṭhāattho **ora**-saddo ‘‘oraṃ āgamanāya ye paccayā, te orambhāgiyāni saṃyojanānī’’tiādīsu viya. Sīlañhi samādhipaññāyo apekkhitvā aparabhāgo, heṭṭhābhūtañca hotīti. **Sīlamattaka**nti ettha **matta**-saddo appakattho vā ‘‘bhesajjamattā’’tiādīsu (dī. ni. 1.447) viya. Visesanivattiattho vā ‘‘avitakkavicāramattā dhammā (dha. sa. tikamātikā 6), manomattā dhātu manodhātū’’ti ca ādīsu viya. ‘‘Appamattakaṃ, oramattaka’’nti padadvayena sāmaññato vuttoyeva hi attho sīlamattakanti visesavasena vutto. Atha vā sīlenapi tadekadesasseva saṅgahaṇatthaṃ appakatthavācako, visesanivattiattho eva vā ‘‘sīlamattaka’’nti ettha **matta**-saddo vutto. Tathā hi indriyasaṃvarapaccayasannissitasīlāni idha desanaṃ anāruḷhāni. Na hi tāni pātimokkhaājīvapārisuddhisīlāni viya sabbaputhujjanesu pākaṭānīti. **‘‘Ussāhaṃ katvā’’**ti etena **‘‘vadamāno’’**ti ettha sattiatthaṃ māna-saddaṃ dasseti.

Alaṅkaraṇaṃ vibhūsanaṃ **alaṅkāro,** kuṇḍalādipasādhanaṃ vā. Ūnaṭṭhānapūraṇaṃ **maṇḍanaṃ. Maṇḍane**ti maṇḍanahetu. Atha vā maṇḍatīti maṇḍano, maṇḍanajātiko puriso. Bahuvacanatthe ca idaṃ ekavacanaṃ, maṇḍanasīlesūti attho. **Paripūrakārī**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena sakalampi sīlathomana suttaṃ dasseti. **Candana**nti candanasahacaraṇato candanagandho, tathā **tagarā**dīsupi. **Satañca gandho**ti ettha gandho viyāti gandhoti vutto sīlanibandhano thutighoso. Sīlañhi kittiyā nimittaṃ. Yathāha ‘‘sīlavato sīlasampannassa kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī’’ti (dī. ni. 2.150; a. ni. 5.213; mahāva. 285). **Pavāyatī**ti pakāsati. Gandhāva **gandhajātā.**

‘‘Appakaṃ bahuka’’nti idaṃ pārāpāraṃ viya aññamaññaṃ upanidhāya vuccatīti āha **‘‘uparigune upanidhāyā’’**ti. **Sīlañhī**ti ettha **hi**-saddo hetuattho, tena idaṃ dasseti ‘‘yasmā sīlaṃ kiñcāpi patiṭṭhābhāvena samādhissa bahukāraṃ, pabhāvādiguṇavisese panassa upanidhāya kalampi na upeti, tathā samādhi ca paññāyā’’ti. Tenevāha **‘‘tasmā’’**tiādi. Idāni ‘‘katha’’nti pucchitvā samādhissa ānubhāvaṃ vitthārato vibhāveti. **‘‘Abhi…pe… mūle’’**ti idaṃ yamakapāṭihāriyassa supākaṭabhāvadassanatthaṃ, aññehi bodhimūlañātisamāgamādīsu katapāṭihāriyehi visesanatthañca vuttaṃ. Yamakapāṭihāriyakaraṇatthāya hi bhagavato citte uppanne tadanucchavikaṃ ṭhānaṃ icchitabbanti ratanamaṇḍapādi sakkassa devarañño āṇāya vissakammunā nimmitanti vadanti, bhagavatāva nimmitanti apare. ‘‘Yo koci evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ samattho atthi ce, āgacchatū’’ti codanāsadisattā vuttaṃ **‘‘attādānaparidīpana’’**nti. Tattha **attādānaṃ** anuyogo, titthiyānaṃ tathā kātuṃ asamatthattā, ‘‘karissāmā’’ti pubbe uṭṭhitattā **titthiyaparimaddanaṃ.**

Uparimakāyatotiādi paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.116).

Tatthāyaṃ pāḷiseso –

> ‘‘Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati. Puratthimakāyato aggi, pacchimakāyato udakaṃ. Pacchimakāyato aggi, puratthimakāyato udakaṃ. Dakkhiṇaakkhito aggi, vāmaakkhito udakaṃ. Vāmaakkhito aggi, dakkhiṇaakkhito udakaṃ. Dakkhiṇakaṇṇasotato aggi, vāmakaṇṇasotato udakaṃ. Vāmakaṇṇasotato aggi, dakkhiṇakaṇṇasotato udakaṃ. Dakkhiṇanāsikāsotato aggi, vāmanāsikāsotato udakaṃ. Vāmanāsikāsotato aggi, dakkhiṇanāsikāsotato udakaṃ. Dakkhiṇaaṃsakūṭato aggi, vāmaaṃsakūṭato udakaṃ. Vāmaaṃsakūṭato aggi, dakkhiṇaaṃsakūṭato udakaṃ. Dakkhiṇahatthato aggi, vāmahatthato udakaṃ. Vāmahatthato aggi, dakkhiṇahatthato udakaṃ. Dakkhiṇapassato aggi, vāmapassato udakaṃ. Vāmapassato aggi, dakkhiṇapassato udakaṃ. Dakkhiṇapādato aggi, vāmapādato udakaṃ. Vāmapādato aggi, dakkhiṇapādato udakaṃ. Aṅgulaṅgulehi aggi, aṅgulantarikāhi udakaṃ. Aṅgulantarikāhi aggi, aṅgulaṅgulehi udakaṃ. Ekekalomato aggi, ekekalomato udakaṃ. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattatī’’ti (paṭi. ma. 1.116).

Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘ekekalomakūpato’’ti āgataṃ.

‘‘Channaṃ vaṇṇānanti ādinayappavatta’’nti etthāpi nīlānaṃ pītakānaṃ lohitakānaṃ odātānaṃ mañjiṭṭhānaṃ pabhassarānanti ayaṃ pāḷiseso. **‘‘Suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo’’**ti idaṃ tāsaṃ yebhuyyatāya vuttaṃ. **Vitthāretabba**nti etthāpi ‘‘satthā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappetī’’tiādinā catūsu iriyāpathesu ekekamūlakā satthuvasena cattāro, nimmitavasena cattāroti sabbeva aṭṭha vāre vitthāretabbaṃ.

Madhupāyāsanti madhusittaṃ pāyāsaṃ. Attā mitto majjhatto verīti catūsu sīmasambhedavasena **caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ.** ‘‘Caturaṅgasamannāgata’’nti idaṃ pana ‘‘vīriyādhiṭṭhāna’’nti etenāpi yojetabbaṃ. Tattha ‘‘kāmaṃ taco ca nhāru cā’’tiādipāḷi (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22; a. ni. 2.5; a. ni. 8.13; mahāni. 196) vasena caturaṅgasamannāgatatā veditabbā. ‘‘Kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno’’tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4) jarāmaraṇamukhena **paccayākāre ñāṇaṃ otāretvā. Ānāpānacatutthajjhāna**nti etthāpi ‘‘sabbabuddhānaṃ āciṇṇa’’nti padaṃ vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ. Tampi hi sabbabuddhānaṃ āciṇṇamevāti vadanti. Chattiṃsakoṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇagabbhaṃ gaṇhāpento **vipassanaṃ vaḍḍhetvā.** Dvattiṃsadoṇagaṇhanappamāṇaṃ kuṇḍaṃ **kolambo.** Daribhāgo **kandaro.** Cakkavāḷapādesu mahāsamuddo **cakkavāḷamahāsamuddo.**

‘‘Duve puthujjanā’’tiādi puthujjane labbhamānavibhāgadassanatthaṃ vuttaṃ, na mūlapariyāyavaṇṇanādīsu viya puthujjanavisesaniddhāraṇatthaṃ. Sabbopi hi puthujjano bhagavato upari guṇe vibhāvetuṃ na sakkoti, tiṭṭhatu puthujjano, sāvakapaccekabuddhānampi avisayā buddhaguṇā. Tathā hi vakkhati ‘‘sotāpannā’’tiādi (dī. ni. aṭṭha. 1.8). Vācuggatakaraṇaṃ **uggaho.** Atthaparipucchanaṃ **paripucchā.** Aṭṭhakathāvasena atthassa savanaṃ **savanaṃ.** Byañjanatthānaṃ sunikkhepasudassanena dhammassa pariharaṇaṃ **dhāraṇaṃ.** Evaṃ sutadhātaparicitānaṃ manasānupekkhanaṃ **paccavekkhaṇaṃ.** Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā.** Avighātameva vā **jana**-saddo vadati. **Puthu satthārānaṃ mukhullokikā**ti ettha puthū janā satthupaṭiññā etesanti **puthujjanā**ti vacanattho. **Puthu…pe… avuṭṭhitā**ti ettha janetabbā, jāyanti vā etthāti janā, gatiyo. Puthū janā etesanti **puthujjanā.** Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisaṅkhārādayo. Te etesaṃ puthū vijjantīti **puthujjanā.** Abhisaṅkharaṇādi attho eva vā **jana**-saddo daṭṭhabbo. Kāmarāgabhavarāgadiṭṭhiavijjā **oghā.** Rāgaggiādayo **santāpā.** Teyeva, sabbepi vā kilesā **pariḷāhā. Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā**ti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evaṃ ādiko. Puthu jano etesanti **puthujjanā,** puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ rāgādiattho eva vā **jana**-saddo daṭṭhabbo. **Palibuddhā**ti sambuddhā, upaddutā vā. **‘‘Puthūnaṃ gaṇanapathamatītāna’’**ntiādinā puthū janā **puthujjanā**ti dasseti.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati **tathāgata**-saddo pavatto, taṃdassanatthaṃ **‘‘aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato’’**tiādimāha. Guṇanemittakāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha –

‘‘Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato’’ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76);

Tathā āgatoti ettha ākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññajotanāya visesāvaṭṭhānato paṭipadāgamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho ‘‘tathalakkhaṇaṃ āgato’’tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.4.78; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; udā. aṭṭha. 18; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.37; theragā. aṭṭha. 1.3; itivu. aṭṭha. 38; mahāni. aṭṭha. 14) viya, nāpi kāyagamanādiattho ‘‘āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānaṃ giribbaja’’ntiādīsu (mahāva. 62) viya. Tattha yadākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho tathā-saddo, taṃ karuṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhabhāvato **‘‘yathā sabbaloka…pe… āgatā’’**ti āha. Taṃ pana paṭipadaṃ mahāpadānasuttādīsu (dī. ni. 2.4) sambahulaniddesena supākaṭānaṃ āsannānañca vipassīādīnaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena nidassento **‘‘yathā vipassī bhagavā’’**tiādimāha. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussattaliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjāabhiññādiguṇasampattiadhikārachandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena kāyappaṇidhānamahāpaṇidhānena. Sabbesañhi buddhānaṃ kāyappaṇidhānaṃ imināva abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ mahābhinīhāravasena ‘‘tathāgato’’ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramīpūraṇavasena dassetuṃ **‘‘yathā vipassī bhagavā…pe… kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā’’**tiādimāha.

Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ pāramīsu ayaṃ vitthārakathā – kā panetā pāramiyo? Kenaṭṭhena pāramiyo? Katividhā cetā? Ko tāsaṃ kamo? Kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni? Ko paccayo? Ko saṃkileso? Kiṃ vodānaṃ? Ko paṭipakkho? Kā paṭipatti? Ko vibhāgo? Ko saṅgaho? Ko sampādanūpāyo? Kittakena kālena sampādanaṃ? Ko ānisaṃso? Kiṃ cetāsaṃ phalanti?

Tatridaṃ vissajjanaṃ – **kā panetā pāramiyo**ti. Taṇhāmānādīhi anupahatā karuṇūpāyakosallapariggahitā dānādayo guṇā pāramiyo.

Kenaṭṭhena pāramiyoti dānasīlādiguṇavisesayogena sattuttamatāya paramā mahāsattā bodhisattā, tesaṃ bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikiriyā. Atha vā paratīti paramo, dānādiguṇānaṃ pūrako pālako ca bodhisatto. Paramassa ayaṃ, paramassa vā bhāvo, kammaṃ vā pāramī, dānādikiriyāva. Atha vā paraṃ sattaṃ attani mavati bandhati guṇavisesayogena, paraṃ vā adhikataraṃ majjati sujjhati saṃkilesamalato, paraṃ vā seṭṭhaṃ nibbānaṃ visesena mayati gacchati, paraṃ vā lokaṃ pamāṇabhūtena ñāṇavisesena idhalokaṃ viya munāti paricchindati, paraṃ vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipati, paraṃ vā attabhūtato dhammakāyato aññaṃ, paṭipakkhaṃ vā tadanatthakaraṃ kilesacoragaṇaṃ mināti hiṃsatīti paramo, mahāsatto. ‘‘Paramassa aya’’ntiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Pāre vā nibbāne majjati sujjhati satte ca sodheti, tattha vā satte mavati bandhati yojeti, taṃ vā mayati gacchati gameti ca, munāti vā taṃ yāthāvato, tattha vā satte minoti pakkhipati, kilesāriṃ vā sattānaṃ tattha mināti hiṃsatīti pāramī, mahāpuriso. Tassa bhāvo, kammaṃ vā pāramitā, dānādikiriyāva. Iminā nayena pāramīnaṃ saddattho veditabbo.

Katividhāti saṅkhepato dasavidhā, tā pana **pāḷiyaṃ** sarūpato āgatāyeva. Yathāha –

‘‘Vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamaṃ dānapārami’’ntiādi (bu. vaṃ. 116).

Yathā cāha –

> ‘‘Kati nu kho bhante buddhakārakā dhammā? Dasa kho sāriputta buddhakārakā dhammā. Katame dasa? Dānaṃ kho sāriputta buddhakārako dhammo, sīlaṃ nekkhammaṃ paññā vīriyaṃ khanti saccamadhiṭṭhānaṃ mettā upekkhā buddhakārako dhammo, ime kho sāriputta dasa buddhakārakā dhammāti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘Dānaṃ sīlañca nekkhammaṃ, paññā vīriyena pañcamaṃ;
Khanti saccaṃ adhiṭṭhānaṃ, mettupekkhāti te dasā’ti’’.

Keci pana ‘‘chabbidhā’’ti vadanti, taṃ etāsaṃ saṅgahavasena vuttaṃ. So pana saṅgaho parato āvibhavissati.

Ko tāsaṃ kamoti ettha **kamo** nāma desanākkamo, so ca paṭhamasamādānahetuko, samādānaṃ pavicayahetukaṃ, iti yathā ādimhi pavicitā samādinnā ca, tathā desitā. Tattha ca dānaṃ sīlassa bahūpakāraṃ sukarañcāti taṃ ādimhi vuttaṃ. Dānaṃ sīlapariggahitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti dānānantaraṃ sīlaṃ vuttaṃ. Sīlaṃ nekkhammapariggahitaṃ, nekkhammaṃ paññāpariggahitaṃ, paññā vīriyapariggahitā, vīriyaṃ khantipariggahitaṃ, khanti saccapariggahitā, saccaṃ adhiṭṭhānapariggahitaṃ, adhiṭṭhānaṃ mettāpariggahitaṃ, mettā upekkhāpariggahitā mahapphalā hoti mahānisaṃsāti mettānantaraṃ upekkhā vuttā. Upekkhā pana karuṇāpariggahitā, karuṇā ca upekkhāpariggahitāti veditabbā. Kathaṃ pana mahākāruṇikā bodhisattā sattesu upekkhakā hontīti? Upekkhitabbayuttesu kañci kālaṃ upekkhakā honti, na pana sabbattha, sabbadā cāti keci. Apare pana na sattesu upekkhakā, sattakatesu pana vippakāresu upekkhakā hontīti.

Aparo nayo – pacurajanesupi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā, appaphalattā, sukarattā ca ādimhi **dānaṃ** vuttaṃ. Sīlenadāyakapaṭiggāhakasuddhito, parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānassa anantaraṃ **sīlaṃ** vuttaṃ. Nekkhammena sīlasampattisiddhito, kāyavacīsucaritaṃ vatvā manosucaritavacanato, visuddhasīlassa sukheneva jhānasamijjhanato, kammāparādhappahānena payogasuddhiṃ vatvā kilesāparādhappahānena āsayasuddhivacanato, vītikkamappahānena cittassa pariyuṭṭhānappahānavacanato ca sīlassa anantaraṃ **nekkhammaṃ** vuttaṃ. Paññāya nekkhammassa siddhiparisuddhito, jhānābhāve paññābhāvavacanato. Samādhipadaṭṭhānā hi paññā, paññāpaccupaṭṭhāno ca samādhi. Samathanimittaṃ vatvā upekkhānimittavacanato, parahitajjhānena parahitakaraṇūpāyakosallavacanato ca nekkhammassa anantaraṃ **paññā** vuttā. Vīriyārambhena paññākiccasiddhito, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṃ vatvā sattahitāya ārambhassa acchariyatāvacanato, upekkhānimittaṃ vatvā paggahanimittavacanato, nisammakāritaṃ vatvā uṭṭhānavacanato ca. Nisammakārino hi uṭṭhānaṃ phalavisesamāvahatīti paññāya anantaraṃ **vīriyaṃ** vuttaṃ.

Vīriyena titikkhāsiddhito. Vīriyavā hi āraddhavīriyattā sattasaṅkhārehi upanītaṃ dukkhaṃ abhibhuyya viharati vīriyassa titikkhālaṅkārabhāvato. Vīriyavato hi titikkhā sobhati. Paggahanimittaṃ vatvā samathanimittavacanato, accārambhena uddhaccadosappahānavacanato. Dhammanijjhānakkhantiyā hi uddhaccadoso pahīyati. Vīriyavato sātaccakaraṇavacanato. Khantibahulo hi anuddhato sātaccakārī hoti. Appamādavato parahitakiriyārambhe paccupakārataṇhābhāvavacanato. Yāthāvato dhammanijjhāne hi sati taṇhā na hoti. Parahitārambhe paramepi parakatadukkhasahanabhāvavacanato ca vīriyassa anantaraṃ **khanti** vuttā. Saccena khantiyā cirādhiṭṭhānato, apakārino apakārakhantiṃ vatvā tadupakārakaraṇe avisaṃvādavacanato, khantiyā apavādavācāvikampanena bhūtavāditāya avijahanavacanato, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṃ vatvā tadupabrūhitañāṇasaccavacanato ca khantiyā anantaraṃ **saccaṃ** vuttaṃ. Adhiṭṭhānena saccasiddhito. Acalādhiṭṭhānassa hi virati sijjhati. Avisaṃvāditaṃ vatvā tattha acalabhāvavacanato. Saccasandho hi dānādīsu paṭiññānurūpaṃ niccalova pavattati. Ñāṇasaccaṃ vatvā sambhāresu pavattiniṭṭhāpanavacanato. Yathābhūtañāṇavā hi bodhisambhāresu adhitiṭṭhati, te ca niṭṭhāpeti paṭipakkhehi akampiyabhāvatoti saccassa anantaraṃ **adhiṭṭhānaṃ** vuttaṃ. Mettāya parahitakaraṇasamādānādhiṭṭhānasiddhito, adhiṭṭhānaṃ vatvā hitūpasaṃhāravacanato. Bodhisambhāre hi adhitiṭṭhamāno mettāvihārī hoti. Acalādhiṭṭhānassa samādānāvikopanato, samādānasambhavato ca adhiṭṭhānassa anantaraṃ **mettā** vuttā. Upekkhāya mettāvisuddhito, sattesu hitūpasaṃhāraṃ vatvā tadaparādhesu udāsīnatāvacanato, mettābhāvanaṃ vatvā tannissandabhāvanāvacanato, ‘‘hitakāmasattepi upekkhako’’ti acchariyaguṇabhāvavacanato ca mettāya anantaraṃ **upekkhā** vuttāti evametāsaṃ kamo veditabbo.

Kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānīti? Ettha avisesena tāva sabbāpi pāramiyo parānuggahalakkhaṇā, paresaṃ upakārakaraṇarasā, avikampanarasā vā, hitesitāpaccupaṭṭhānā, buddhattapaccupaṭṭhānā vā, mahākaruṇāpadaṭṭhānā, karuṇūpāyakosallapadaṭṭhānā vā.

Visesena pana yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā attupakaraṇapariccāgacetanā **dānapāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ kāyavacīsucaritaṃ atthato akattabbavirati, kattabbakaraṇacetanādayo ca **sīlapāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahito ādīnavadassanapubbaṅgamo kāmabhavehi nikkhamanacittuppādo **nekkhammapāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahito dhammānaṃ sāmaññavisesalakkhaṇāvabodho **paññāpāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahito kāyacittehi parahitārambho **vīriyapāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ sattasaṅkhārāparādhasahanaṃ adosappadhāno tadākārappavatto cittuppādo **khantipāramitā**. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ viraticetanādibhedaṃ avisaṃvādanaṃ **saccapāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ acalasamādānādhiṭṭhānaṃ tadākārappavatto cittuppādo **adhiṭṭhānapāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahito lokassa hitūpasaṃhāro atthato abyāpādo **mettāpāramitā.** Karuṇūpāyakosallapariggahitā anunayapaṭighaviddhaṃsinī iṭṭhāniṭṭhesu sattasaṅkhāresu samappavatti **upekkhāpāramitā.**

Tasmā pariccāgalakkhaṇaṃ **dānaṃ,** deyyadhamme lobhaviddhaṃsanarasaṃ, anāsattipaccupaṭṭhānaṃ, bhavavibhavasampattipaccupaṭṭhānaṃ vā, pariccajitabbavatthupadaṭṭhānaṃ. Sīlanalakkhaṇaṃ **sīlaṃ,** samādhānalakkhaṇaṃ, patiṭṭhānalakkhaṇañcāti vuttaṃ hoti. Dussīlyaviddhaṃsanarasaṃ, anavajjarasaṃ vā, soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, hirottappapadaṭṭhānaṃ. Kāmato bhavato ca nikkhamanalakkhaṇaṃ **nekkhammaṃ,** tadādīnavavibhāvanarasaṃ, tato eva vimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ. Yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā **paññā,** akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusalissāsakhittausupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānā araññagatasudesako viya, samādhipadaṭṭhānā, catusaccapadaṭṭhānā vā. Ussāhalakkhaṇaṃ **vīriyaṃ,** upatthambhanarasaṃ, asaṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthu (a. ni. 8.80) padaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ vā. Khamanalakkhaṇā **khanti,** iṭṭhāniṭṭhasahanarasā, adhivāsanapaccupaṭṭhānā, avirodhapaccupaṭṭhānā vā, yathābhūtadassanapadaṭṭhānā. Avisaṃvādanalakkhaṇaṃ **saccaṃ,** yāthāvavibhāvanarasaṃ [yathāsabhāvavibhāvanarasaṃ (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāya)], sādhutāpaccupaṭṭhānaṃ, soraccapadaṭṭhānaṃ. Bodhisambhāresu adhiṭṭhānalakkhaṇaṃ **adhiṭṭhānaṃ,** tesaṃ paṭipakkhābhibhavanarasaṃ, tattha acalatāpaccupaṭṭhānaṃ, bodhisambhārapadaṭṭhānaṃ. Hitākārappavattilakkhaṇā **mettā,** hitūpasaṃhārarasā, āghātavinayanarasā vā, sommabhāvapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Majjhattākārappavattilakkhaṇā **upekkhā,** samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, kammassakatāpaccavekkhaṇapadaṭṭhānā. Ettha ca karuṇūpāyakosallapariggahitatā dānādīnaṃ pariccāgādilakkhaṇassa visesanabhāvena vattabbā, yato tāni pāramīsaṅkhyaṃ labhantīti.

Ko paccayoti abhinīhāro paccayo. Yo hi ayaṃ ‘‘manussattaṃ liṅgasampattī’’tiādi (bu. vaṃ. 2.59) aṭṭhadhammasamodhānasampādito ‘‘tiṇṇo tāreyyaṃ, mutto moceyyaṃ, buddho bodheyyaṃ, suddho sodheyyaṃ, danto dameyyaṃ, santo sameyyaṃ, assattho assāseyyaṃ, parinibbuto parinibbāpeyya’’ntiādinā (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāya) pavatto abhinīhāro, so avisesena sabbapāramīnaṃ paccayo. Tappavattiyā hi uddhaṃ pāramīnaṃ pavicayupaṭṭhānasamādānādhiṭṭhānanipphattiyo mahāpurisānaṃ sambhavanti.

Yathā ca abhinīhāro, evaṃ mahākaruṇā, upāyakosallañca. Tattha **upāyakosallaṃ** nāma dānādīnaṃ bodhisambhārabhāvassa nimittabhūtā paññā, yāhi karuṇūpāyakosallatāhi mahāpurisānaṃ attasukhanirapekkhatā, nirantaraṃ parahitakaraṇapasutatā, sudukkarehipi mahābodhisattacaritehi visādābhāvo, pasādasambuddhidassanasavanānussaraṇāvatthāsupi sattānaṃ hitasukhapaṭilābhahetubhāvo ca sampajjati. Tathā hi paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakammasiddhi. Paññāya sayaṃ tarati, karuṇāya pare tāreti. Paññāya paradukkhaṃ parijānāti, karuṇāya paradukkhapaṭikāraṃ ārabhati. Paññāya ca dukkhe nibbindati, karuṇāya dukkhaṃ sampaṭicchati. Tathā paññāya parinibbānābhimukho hoti, karuṇāya taṃ na pāpuṇāti. Tathā karuṇāya saṃsārābhimukho hoti, paññāya tatra nābhiramati. Paññāya ca sabbattha virajjati, karuṇānugatattā na ca na sabbesaṃ anuggahāya pavatto, karuṇāya sabbepi anukampati, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto. Paññāya ca ahaṃkāramamaṃkārābhāvo, karuṇāya ālasiyadīnatābhāvo. Tathā paññākaruṇāhi yathākkamaṃ attaparanāthatā, dhīravīrabhāvo, anattantapaaparantapatā, attahitaparahitanipphatti, nibbhayābhiṃsanakabhāvo, dhammādhipatilokādhipatitā, kataññupubbakāribhāvo, mohataṇhāvigamo, vijjācaraṇasiddhi, balavesārajjanipphattīti sabbassāpi pāramitāphalassa visesena upāyabhāvato paññākaruṇā pāramīnaṃ paccayo. Idañca dvayaṃ pāramīnaṃ viya paṇidhānassāpi paccayo.

Tathā ussāhaummaṅgaavatthānahitacariyā ca pāramīnaṃ paccayoti veditabbā, yā buddhabhāvassa uppattiṭṭhānatāya **‘‘buddhabhūmiyo’’**ti pavuccanti. Yathāha –

> ‘‘Kati pana bhante buddhabhūmiyo? Catasso kho sāriputta buddhabhūmiyo. Katamā catasso? Ussāho ca hoti vīriyaṃ, umaṅgo ca hoti paññābhāvanā, avatthānañca hoti adhiṭṭhānaṃ, mettābhāvanā ca hoti hitacariyā. Imā kho sāriputta catasso buddhabhūmiyo’’ti (su. ni. aṭṭha. 1.khaggavisāṇasuttavaṇṇanāyampi).

Tathā nekkhammapavivekaalobhādosāmohanissaraṇappabhedā cha ajjhāsayā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā kāme dosadassāvino, paviveka…pe… saṅgaṇikāya, alobha…pe… lobhe, adosa…pe… dose, amoha…pe… mohe, nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhavesu dosadassāvino’’ti (visuddhi. aṭṭha. 1.49 vākyakhandhepi).

Tasmā ete bodhisattānaṃ cha ajjhāsayā dānādīnaṃ paccayāti veditabbā. Na hi lobhādīsu ādīnavadassanena, alobhādiadhikabhāvena ca vinā dānādipāramiyo sambhavanti. Alobhādīnañhi adhikabhāvena pariccāgādininnacittatā alobhajjhāsayāditāti. Yathā cete, evaṃ dānajjhāsayatādayopi. Yathāha –

> ‘‘Kati pana bhante bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā? Dasa kho sāriputta bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsayā. Katame dasa? Dānajjhāsayā sāriputta bodhisattā macchere dosadassāvino, sīla…pe… upekkhajjhāsayā sāriputta bodhisattā sukhadukkhesu dosadassāvino’’ti.

Etesu hi maccheraasaṃvarakāmavicikicchākosajjaakkhantivisaṃvādaanadhiṭṭhānabyāpāda- sukhadukkhasaṅkhātesu ādīnavadassanapubbaṅgamā dānādininnacittatāsaṅkhātā dānajjhāsayatādayo dānādipāramīnaṃ nibbattiyā kāraṇanti. Tathā apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇā dānādipāramīnaṃ paccayo.

Tatthāyaṃ paccavekkhaṇāvidhi – khettavatthuhiraññasuvaṇṇagomahiṃsadāsidāsaputtadārādipariggahabyāsattacittānaṃ sattānaṃ khettādīnaṃ vatthukāmabhāvena bahupatthanīyabhāvato, rājacorādisādhāraṇabhāvato, vivādādhiṭṭhānato, sapattakaraṇato, nissārato, paṭilābhaparipālanesu paraviheṭhanahetuto, vināsanimittañca sokādianekavihitabyasanāvahato, tadāsattinidānañca maccheramalapariyuṭṭhitacittānaṃ apāyūpapattisambhavatoti evaṃ vividhavipulānatthāvahā ete atthā nāma, tesaṃ pariccāgoyeveko sotthibhāvoti pariccāge appamādo karaṇīyo.

Apica ‘‘yācako yācamāno attano guyhassa ācikkhanato mayhaṃ vissāsiko’’ti ca ‘‘pahāya gamanīyaṃ attano santakaṃ gahetvā paralokaṃ yāhīti mayhaṃ upadesako’’ti ca ‘‘āditte viya agāre maraṇagginā āditte loke tato mayhaṃ santakassa apavāhakasahāyo’’ti ca ‘‘apavāhitassa cassa nijjhāyanikkhepaṭṭhānabhūto’’ti ca ‘‘dānasaṅkhāte kalyāṇakammasmiṃ sahāyabhāvato, sabbasampattīnaṃ aggabhūtāya paramadullabhāya buddhabhūmiyā sampattihetubhāvato ca paramo kalyāṇamitto’’ti ca paccavekkhitabbaṃ.

Tathā ‘‘uḷāre kammani anenāhaṃ sambhāvito, tasmā sā sambhāvanā avitathā kātabbā’’ti ca ‘‘ekantabheditāya jīvitassa ayācitenapi mayā dātabbaṃ, pageva yācitenā’’ti ca ‘‘uḷārajjhāsayehi gavesitvāpi dātabbo, sayamevāgato mama puññenā’’ti ca ‘‘yācakassa dānāpadesena mayhamevāyamanuggaho’’ti ca ‘‘ahaṃ viya ayaṃ sabbopi loko mayā anuggahetabbo’’ti ca ‘‘asati yācake kathaṃ mayhaṃ dānapāramī pūreyyā’’ti ca ‘‘yācakānamevatthāya mayā sabbo pariggahetabbo’’ti ca ‘‘ayācitvā mama santakaṃ yācakā sayameva kadā gaṇheyyu’’nti ca ‘‘kathamahaṃ yācakānaṃ piyo cassaṃ manāpo’’ti ca ‘‘kathaṃ vā te mayhaṃ piyā cassu manāpā’’ti ca ‘‘kathaṃ vāhaṃ dadamāno, datvāpi ca attamano assaṃ pamudito pītisomanassajāto’’ti ca ‘‘kathaṃ vā me yācakā bhaveyyuṃ, uḷāro ca dānajjhāsayo’’ti ca ‘‘kathaṃ vāhamayācitoyeva yācakānaṃ hadayamaññāya dadeyya’’nti ca ‘‘sati dhane yācake ca apariccāgo mahatī mayhaṃ vañcanā’’ti ca ‘‘kathaṃ vāhaṃ attano aṅgāni jīvitaṃ vāpi yācakānaṃ pariccajeyya’’nti ca paccavekkhitabbaṃ.

Apica ‘‘attho nāmāyaṃ nirapekkhaṃ dāyakaṃ anugacchati yathā taṃ nirapekkhaṃ khepakaṃ kiṭako’’ti atthe nirapekkhatāya cittaṃ uppādetabbaṃ. Yācamāno pana yadi piyapuggalo hoti, ‘‘piyo maṃ yācatī’’ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Atha udāsīnapuggalo hoti, ‘‘ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena mitto hotī’’ti somanassaṃ uppādetabbaṃ. Dadantopi hi yācakānaṃ piyo hotīti. Atha pana verīpuggalo yācati, ‘‘paccatthiko maṃ yācati, ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena verīpi piyo mitto hotī’’ti visesato somanassaṃ uppādetabbaṃ. Evaṃ piyapuggale viya majjhattaverīpuggalesupi mettāpubbaṅgamaṃ karuṇaṃ upaṭṭhapetvāva dātabbaṃ.

Sace panassa cirakālaparibhāvitattā lobhassa deyyadhammavisayā lobhadhammā uppajjeyyuṃ, tena bodhisattapaṭiññena iti paṭisañcikkhitabbaṃ ‘‘nanu tayā sappurisa sambodhāya abhinīhāraṃ karontena sabbasattānaṃ upakāratthāya ayaṃ kāyo nissaṭṭho, tappariccāgamayañca puññaṃ, tattha nāma te bāhirepi vatthusmiṃ atisaṅgappavatti hatthisinānasadisī hoti, tasmā tayā na katthaci saṅgo uppādetabbo. Seyyathāpi nāma mahato bhesajjarukkhassa tiṭṭhato mūlaṃ mūlatthikā haranti, papaṭikaṃ, tacaṃ, khandhaṃ, viṭapaṃ, sāraṃ, sākhaṃ, palāsaṃ, pupphaṃ, phalaṃ phalatthikā haranti, na tassa rukkhassa ‘mayhaṃ santakaṃ ete harantī’’ti vitakkasamudācāro hoti, evameva sabbalokahitāya ussukkamāpajjantena mayā mahādukkhe akataññuke niccāsucimhi kāye paresaṃ upakārāya viniyujjamāne aṇumattopi micchāvitakko na uppādetabbo, ko vā ettha viseso ajjhattikabāhiresu mahābhūtesu ekantabhedanavikiraṇaviddhaṃsanadhammesu, kevalaṃ pana sammohavijambhitametaṃ, yadidaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti abhiniveso. Tasmā bāhiresu viya ajjhattikesupi karacaraṇanayanādīsu, maṃsādīsu ca anapekkhena hutvā ‘taṃtadatthikā harantū’ti nissaṭṭhacittena bhavitabba’’nti. Evaṃ paṭisañcikkhato cassa bodhāya pahitattassa kāyajīvitesu nirapekkhassa appakasireneva kāyavacīmanokammāni suvisuddhāni honti. So visuddhakāyavacīmanokammanto visuddhājīvo ñāyapaṭipattiyaṃ ṭhito, āyāpāyupāyakosallasamannāgamena bhiyyoso mattāya deyyadhammapariccāgena, abhayadānasaddhammadānehi ca sabbasatte anuggaṇhituṃ samattho hotīti. Ayaṃ tāva **dānapāramiyaṃ** paccavekkhaṇānayo.

Sīlapāramiyaṃ pana evaṃ paccavekkhitabbaṃ – idañhi sīlaṃ nāma gaṅgodakādīhi visodhetuṃ asakkuṇeyyassa dosamalassa vikkhālanajalaṃ, haricandanādīhi vinetuṃ asakkuṇeyyarāgādipariḷāhavinayanaṃ, hāramakuṭakuṇḍalādīhi pacurajanālaṅkārehi asādhāraṇo sādhūnaṃ alaṅkāraviseso, sabbadisāvāyanato akittimo, sabbakālānurūpo ca surabhigandho, khattiyamahāsālādīhi devatāhi ca vandanīyādibhāvāvahanato paramo vasīkaraṇamanto, cātumahārājikādi devalokārohanasopānapanti, jhānābhiññānaṃ adhigamupāyo, nibbānamahānagarassa sampāpakamaggo, sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhīnaṃ patiṭṭhānabhūmi, yaṃ yaṃ vā panicchitaṃ patthitaṃ, tassa tassa samijjhanūpāyabhāvato cintāmaṇikapparukkhādike ca atiseti. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā’’ti (a. ni. 8.35). Aparampi vuttaṃ ‘‘ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī’’tiādi (ma. ni. 1.61), tathā ‘‘avippaṭisāratthāni kho ānanda kusalāni sīlānī’’ti (a. ni. 10.1; 11.1), ‘‘pañcime gahapatayo ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāyā’’ti (dī. ni. 2.150; udā. 76; mahāva. 185) suttānañca vasena sīlassa guṇā paccavekkhitabbā, tathā aggikkhandhopamasuttādīnaṃ (a. ni. 7.72) vasena sīlavirahe ādīnavā.

Pītisomanassanimittato, attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayābhāvato, viññūhi pāsaṃsabhāvato, avippaṭisārahetuto, sotthiṭṭhānato, abhijanasāpateyyādhipateyyāyurūpaṭṭhānabandhumittasampattīnaṃ atisayanato ca sīlaṃ paccavekkhitabbaṃ. Sīlavato hi attano sīlasampadāhetu mahantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati ‘‘kataṃ vata mayā kusalaṃ, kataṃ kalyāṇaṃ, kataṃ bhīruttāṇa’’nti. Tathā sīlavato attā na upavadati, na pare viññū, daṇḍaduggatibhayānaṃ sambhavoyeva natthi, ‘‘sīlavā purisapuggalo kalyāṇadhammo’’ti viññūnaṃ pāsaṃso hoti. Tathā sīlavato yvāyaṃ ‘‘kataṃ vata mayā pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisa’’nti dussīlassa vippaṭisāro uppajjati, so na hoti. Sīlañca nāmetaṃ appamādādhiṭṭhānato, bhogabyasanādiparihāramukhena mahato atthassa sādhanato, maṅgalabhāvato ca paramaṃ sotthiṭṭhānaṃ, nihīnajaccopi sīlavā khattiyamahāsālādīnaṃ pūjanīyo hotīti kulasampattiṃ atiseti sīlasampadā, ‘‘taṃ kiṃ maññasi mahārāja, idha te assa puriso dāso kammakaro’’tiādi (dī. ni. 1.183) vacanañcettha sādhakaṃ. Corādīhi asādhāraṇato, paralokānugamanato, mahapphalabhāvato, samathādiguṇādhiṭṭhānato ca bāhiradhanaṃ atiseti sīlaṃ, paramassa cittissariyassa adhiṭṭhānabhāvato khattiyādīnaṃ issariyaṃ atiseti sīlaṃ. Sīlanimittañhi taṃtaṃsattanikāyesu sattānaṃ issariyaṃ vassasatadīghappamāṇato jīvitato ekāhampi sīlavato jīvitassa visiṭṭhatāvacanato, sati ca jīvite sikkhānikkhepassa maraṇatāvacanato sīlaṃ jīvitato visiṭṭhataraṃ. Verīnampi manuññabhāvāvahanato, jarārogavipattīhi anabhibhavanīyato ca rūpasampattiṃ atiseti sīlaṃ. Pāsādahammiyādiṭṭhānavisese, rājayuvarājasenāpatiādiṭṭhānavisese ca atiseti sīlaṃ sukhavisesādhiṭṭhānabhāvato. Sabhāvasiniddhe santikāvacarepi bandhujane mittajane ca atiseti ekantahitasampādanato, paralokānugamanato ca. ''Na taṃ mātā pitā kayirā''tiādi (dha. pa. 43) vacanañcettha sādhakaṃ. Tathā hatthiassarathādibhedehi, mantāgadasotthānappayogehi ca durārakkhaṃ attānaṃ ārakkhabhāvena sīlameva visiṭṭhataraṃ attādhīnato, aparādhīnato, mahāvisayato ca. Tenevāha ''dhammo have rakkhati dhammacāri''ntiādi (jā. 1.9.102). Evamanekaguṇasamannāgataṃ sīlanti paccavekkhantassa aparipuṇṇā ceva sīlasampadā pāripūriṃ gacchati aparisuddhā ca pārisuddhiṃ.

Sace panassa dīgharattaṃ paricayena sīlapaṭipakkhā dhammā dosādayo antarantarā uppajjeyyuṃ, tena bodhisattapaṭiññena evaṃ paṭisañcikkhitabbaṃ ''nanu tayā sambodhāya paṇidhānaṃ kataṃ, sīlavikalena ca na sakkā lokiyāpi sampattiyo pāpuṇituṃ, pageva lokuttarā, sabbasampattīnaṃ pana aggabhūtāya sammāsambodhiyā adhiṭṭhānabhūtena sīlena paramukkaṃsagatena bhavitabbaṃ. Tasmā 'kikīva aṇḍa'ntiādinā (visuddhi. 1.19; dī. ni. aṭṭha. 1.7) vuttanayena sammā sīlaṃ parirakkhantena suṭṭhu tayā pesalena bhavitabbaṃ. Api ca tayā dhammadesanāya yānattaye sattānaṃ avatāraṇaparipācanāni kātabbāni, sīlavikalassa ca vacanaṃ na paccetabbaṃ hoti asappāyāhāravicārassa viya vejjassa tikicchanaṃ, tasmā kathāhaṃ saddheyyo hutvā sattānaṃ avatāraṇaparipācanāni kareyya''nti sabhāvaparisuddhasīlena bhavitabbaṃ. Kiñca ''jhānādiguṇavisesayogena me sattānaṃ upakārakaraṇasamatthatā, paññāpāramīādiparipūraṇañca, jhānādayo ca guṇā sīlapārisuddhiṃ vinā na sambhavantī''ti sammadeva sīlaṃ parisodhetabbaṃ.

Tathā ''sambādho gharāvāso rajopatho''tiādinā (dī. ni. 1.191; ma. ni. 1.291; saṃ. ni. 2.154; ma. ni. 2.10) gharāvāse ''aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā''tiādinā (ma. ni. 1.234; pāci. 417; mahāni. 3, 6;), ''mātāpi puttena vivadatī''tiādinā (ma. ni. 1.168, 178) ca kāmesu ''seyyathāpi puriso iṇaṃ ādāya kammante payojeyyā''tiādinā (dī. ni. 1.218) kāmacchandādīsu ādīnavadassanapubbaṅgamā vuttavipariyāyena ''abbhokāso pabbajjā''tiādinā (dī. ni. 1.1.91; saṃ. ni. 1.154) pabbajjādīsu ānisaṃsapaṭisaṅkhāvasena **nekkhammapāramiyaṃ** paccavekkhaṇā veditabbā. Ayamettha saṅkhepattho, vitthāro pana dukkhakkhandha (ma. ni. 1.163) vīmaṃsasuttādi (ma. ni. 1.487) vasena dukkhakkhandhaāsivisopamasuttādivasena (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāyaṃ) veditabbo.

Tathā ''paññāya vinā dānādayo dhammā na visujjhanti, yathāsakaṃ byāpārasamatthā ca na hontī''ti paññāguṇā manasi kātabbā. Yatheva hi jīvitena vinā sarīrayantaṃ na sobhati, na ca attano kiriyāsu paṭipattisamatthaṃ hoti, yathā ca cakkhādīni indriyāni viññāṇena vinā yathāsakaṃ visayesu kiccaṃ kātuṃ nappahonti, evaṃ saddhādīni indriyāni paññāya vinā sakiccapaṭipattiyaṃ asamatthānīti pariccāgādipaṭipattiyaṃ paññā padhānakāraṇaṃ. Ummīlitapaññācakkhukā hi mahāsattā attano aṅgapaccaṅgānipi datvā anattukkaṃsakā, aparavambhakā ca honti, bhesajjarukkhā viya vikapparahitā kālattayepi somanassajātā. Paññāvasena upāyakosallayogato pariccāgo parahitappavattiyā dānapāramibhāvaṃ upeti. Attatthañhi dānaṃ vuḍḍhisadisaṃ hoti.

Tathā paññāya abhāvena taṇhādisaṃkilesāviyogato sīlassa visuddhiyeva na sambhavati, kuto sabbaññuguṇādhiṭṭhānabhāvo. Paññavā eva ca gharāvāse kāmaguṇesu saṃsāre ca ādīnavaṃ, pabbajjāya jhānasamāpattiyaṃ nibbāne ca ānisaṃsaṃ suṭṭhu sallakkhento pabbajitvā jhānasamāpattiyo nibbattetvā nibbānaninno, pare ca tattha patiṭṭhapetīti.

Vīriyañca paññārahitaṃ yadicchitamatthaṃ na sādheti durārambhabhāvato. Varameva hi anārambho durārambhato, paññāsahitena pana vīriyena na kiñci duradhigamaṃ upāyapaṭipattito. Tathā paññavā eva parāpakārādiadhivāsakajātiyo hoti, na duppañño. Paññāvirahitassa ca parehi upanītā apakārā khantiyā paṭipakkhameva anubrūhenti, paññavato pana te khantisampattiyā paribrūhanavasena assā thirabhāvāya saṃvattanti. Paññavā eva tīṇi saccāni tesaṃ kāraṇāni paṭipakkhe ca yathābhūtaṃ jānitvā paresaṃ avisaṃvādako hoti. Tathā paññābalena attānaṃ upatthambhetvā dhitisampadāya sabbapāramīsu acalasamādānādhiṭṭhāno hoti, paññavā eva ca piyamajjhattaverīvibhāgaṃ akatvā sabbattha hitūpasaṃhārakusalo hoti. Tathā paññāvasena lābhādilokadhammasannipāte nibbikāratāya majjhatto hoti. Evaṃ sabbāsaṃ pāramīnaṃ paññāva pārisuddhihetūti paññāguṇā paccavekkhitabbā.

Apica paññāya vinā na dassanasampatti, antarena ca diṭṭhisampadaṃ na sīlasampadā, sīladiṭṭhisampadārahitassa na samādhisampadā, asamāhitena ca na sakkā attahitamattampi sādhetuṃ, pageva ukkaṃsagataṃ parahitanti parahitāya paṭipannena ''nanu tayā sakkaccaṃ paññāpārisuddhiyaṃ āyogo karaṇīyo''ti bodhisattena attā ovaditabbo. Paññānubhāvena hi mahāsatto caturadhiṭṭhānādhiṭṭhito catūhi saṅgahavatthūhi (dī. ni. 3.210, 313; a. ni. 10.32) lokaṃ anuggaṇhanto satte niyyānikamagge avatāreti, indriyāni ca nesaṃ paripāceti. Tathā paññābalena khandhāyatanādīsu pavicayabahulo pavattinivattiyo yāthāvato parijānanto dānādayo guṇe visesanibbedhabhāgiyabhāvaṃ nayanto bodhisattasikkhāya paripūrakārī hotīti evamādinā anekākāravokāre paññāguṇe vavatthapetvā paññāpāramī anubrūhetabbā.

Tathā dissamānapārānipi lokiyāni kammāni nihīnavīriyena pāpuṇituṃ asakkuṇeyyāni, agaṇitakhedena pana āraddhavīriyena duradhigamaṃ nāma natthi. Nihīnavīriyo hi ''saṃsāramahoghato sabbasatte santāressāmī''ti ārabhitumeva na sakkuṇoti. Majjhimo ārabhitvā antarāvosānamāpajjati. Ukkaṭṭhavīriyo pana attasukhanirapekkho ārambhapāraṃ adhigacchatīti vīriyasampatti paccavekkhitabbā. Apica ''yassa attanoyeva saṃsārapaṅkato samuddharaṇatthamārambho, tassāpi vīriyassa sithilabhāvena manorathānaṃ matthakappatti na sakkā sambhāvetuṃ, pageva sadevakassa lokassa samuddharaṇatthaṃ katābhinīhārenā’’ti ca ‘‘rāgādīnaṃ dosagaṇānaṃ mattamahāgajānaṃ viya dunnivārayabhāvato, tannidānānañca kammasamādānānaṃ ukkhittāsikavadhakasadisabhāvato, tannimittānañca duggatīnaṃ sabbadā vivaṭamukhabhāvato, tattha niyojakānañca pāpamittānaṃ sadā sannihitabhāvato, tadovādakāritāya ca bālassa puthujjanabhāvassa sati sambhave yuttaṃ sayameva saṃsāradukkhato nissaritu’’nti ca ‘‘micchāvitakkā vīriyānubhāvena dūrī bhavantī’’ti ca ‘‘yadi pana sambodhi attādhīnena vīriyena sakkā samadhigantuṃ, kimettha dukkara’’nti ca evamādinā nayena vīriyassa guṇāpaccavekkhitabbā.

Tathā ‘‘khanti nāmāyaṃ niravasesaguṇapaṭipakkhassa kodhassa vidhamanato guṇasampādane sādhūnamappaṭihatamāyudhaṃ, parābhibhavane samatthānaṃ alaṅkāro, samaṇabrāhmaṇānaṃ balasampadā, kodhaggivinayanī udakadhārā, kalyāṇassa kittisaddassa sañjātideso, pāpapuggalānaṃ vacīvisavūpasamakaro mantāgado, saṃvare ṭhitānaṃ paramā dhīrapakati, gambhīrāsayatāya sāgaro, dosamahāsāgarassa velā, apāyadvārassa pidhānakavāṭaṃ, devabrahmalokānaṃ ārohaṇasopānaṃ, sabbaguṇānaṃ adhivāsanabhūmi, uttamā kāyavacīmanovisuddhī’’ti manasi kātabbaṃ. Api ca ‘‘ete sattā khantisampattiyā abhāvato idha ceva tapanti, paraloke ca tapanīyadhammānuyogato’’ti ca ‘‘yadipi parāpakāranimittaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa pana dukkhassa khettabhūto attabhāvo, bījabhūtañca kammaṃ mayāva abhisaṅkhata’’nti ca ‘‘tassa dukkhassa āṇaṇyakāraṇameta’’nti ca ‘‘apakārake asati kathaṃ mayhaṃ khantisampadā sambhavatī’’ti ca ‘‘yadipāyaṃ etarahi apakārako, ayaṃ nāma pubbe anena mayhaṃ upakāro kato’’ti ca ‘‘apakāro eva vā khantinimittatāya upakāro’’ti ca ‘‘sabbepime sattā mayhaṃ puttasadisā, puttakatāparādhesu ca ko kujjhissatī’’ti ca ‘‘yena kodhabhūtāvesena ayaṃ mayhaṃ aparajjhati, so kodhabhūtāveso mayā vinetabbo’’ti ca ‘‘yena apakārena idaṃ mayhaṃ dukkhaṃ uppannaṃ, tassa ahampi nimitta’’nti ca ‘‘yehi dhammehi aparādho kato, yattha ca kato, sabbepi te tasmiṃyeva khaṇe niruddhā, kassidāni kena kodho kātabbo’’ti ca ‘‘anattatāya sabbadhammānaṃ ko kassa aparajjhatī’’ti ca paccavekkhantena khantisampadā brūhetabbā.

Yadi panassa dīgharattaṃ paricayena parāpakāranimittako kodho cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyya, iti paṭisañcikkhitabbaṃ ‘‘khanti nāmesā parāpakārassa paṭipakkhapaṭipattīnaṃ paccupakārakāraṇa’’nti ca ‘‘apakāro ca mayhaṃ dukkhuppādanena dukkhupanisāya saddhāya, sabbaloke anabhiratisaññāya ca paccayo’’ti ca ‘‘indriyapakatiresā, yadidaṃ iṭṭhāniṭṭhavisayasamāyogo, tattha aniṭṭhavisayasamāyogo mayhaṃ na siyāti taṃ kutettha labbhā’’ti ca ‘‘kodhavasiko satto kodhena ummatto vikkhittacitto, tattha kiṃ paccapakārenā’’ti ca ‘‘sabbe pime sattā sammāsambuddhena orasaputtā viya paripālitā, tasmā na tattha mayā cittakopopi kātabbo’’ti ca ‘‘aparādhake ca sati guṇe guṇavati mayā na kopo kātabbo’’ti ca ‘‘asati guṇe visesena karuṇāyitabbo’’ti ca ‘‘kopena ca mayhaṃ guṇayasā nihīyantī’’ti ca ‘‘kujjhanena mayhaṃ dubbaṇṇadukkhaseyyādayo sapattakantā āgacchantī’’ti ca ‘‘kodho ca nāmāyaṃ sabbāhitakārako sabbahitavināsako balavā paccatthiko’’ti ca ‘‘sati ca khantiyā na koci paccatthiko’’ti ca ‘‘aparādhakena aparādhanimittaṃ yaṃ āyatiṃ laddhabbaṃ dukkhaṃ, sati ca khantiyā mayhaṃ tadabhāvo’’ti ca ‘‘cintanena kujjhantena ca mayā paccatthikoyeva anuvattito hotī’’ti ca ‘‘kodhe ca mayā khantiyā abhibhūte tassa dāsabhūto paccatthiko sammadeva abhibhūto hotī’’ti ca ‘‘kodhanimittaṃ khantiguṇapariccāgo mayhaṃ na yutto’’ti ca ‘‘sati ca kodhe guṇavirodhini (guṇavirodhapaccanīdhamme cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathāyaṃ) kiṃ me sīlādidhammā pāripūriṃ gaccheyyuṃ, asati ca tesu kathāhaṃ sattānaṃ upakārabahulo paṭiññānurūpaṃ uttamaṃ sampattiṃ pāpuṇissāmī’’ti ca ‘‘khantiyā ca sati bahiddhā vikkhepābhāvato samāhitassa sabbe saṅkhārā aniccato dukkhato sabbe dhammā anattato nibbānañca asaṅkhatāmatasantapaṇītādibhāvato nijjhānaṃ khamanti ‘buddhadhammā ca acinteyyāparimeyyapabhāvā’ti’’, tato ca ‘‘anulomiyaṃ khantiyaṃ ṭhito ‘kevalā ime ca attattaniyabhāvarahitā dhammamattā yathāsakaṃ paccayehi uppajjanti vayanti, na kutoci āgacchanti, na kuhiñci gacchanti, na ca katthaci patiṭṭhitā, na cettha koci kassaci byāpāro’ti ahaṃkāramamaṃkārānadhiṭṭhānatā nijjhānaṃ khamati, yena bodhisatto bodhiyā niyato anāvattidhammo hotī’’ti evamādinā khantipāramiyaṃ paccavekkhaṇā veditabbā.

Tathā ‘‘saccena vinā sīlādīnaṃ asambhavato, paṭiññānurūpaṃ paṭipattiyā abhāvato ca saccadhammātikkame ca sabbapāpadhammānaṃ samosaraṇato, asaccasandhassa appaccayikabhāvato, āyatiñca anādeyyavacanatāvahanato, sampannasaccassa ca sabbaguṇādhiṭṭhānabhāvato, saccādhiṭṭhānena sabbabodhisambhārānaṃ pārisuddhipāripūrisamanvāyato, sabhāvadhammāvisaṃvādanena sabbabodhisambhārakiccakaraṇato, bodhisattapaṭipattiyā ca parinipphattito’’tiādinā **saccapāramiyā** sampattiyo paccavekkhitabbā.

Tathā ‘‘dānādīsu daḷhasamādānaṃ, tampaṭipakkhasannipāte ca nesaṃ acalāvatthānaṃ, tattha ca thirabhāvaṃ vinā na dānādisambhārā sambodhinimittā sambhavantī’’tiādinā **adhiṭṭhāne** guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā ‘‘attahitamatte avatiṭṭhantenāpi sattesu hitacittataṃ vinā na sakkā idhalokaparalokasampattiyo pāpuṇituṃ, pageva sabbasatte nibbānasampattiyaṃ patiṭṭhāpetukāmenā’’ti ca ‘‘pacchā sabbasattānaṃ lokuttarasampattiṃ ākaṅkhantena idāni lokiyasampattiṃ ākaṅkhā yuttarūpā’’ti ca ‘‘idāni āsayamattena paresaṃ hitasukhūpasaṃhāraṃ kātuṃ asakkonto kadā payogena taṃ sādhessāmī’’ti ca ‘‘idāni mayā hitasukhūpasaṃhārena saṃvaddhitā pacchā dhammasaṃvibhāgasahāyā mayhaṃ bhavissantī’’ti ca ‘‘etehi vinā na mayhaṃ bodhisambhārā sambhavanti, tasmā sabbabuddhaguṇavibhūtinipphattikāraṇattā mayhaṃ ete paramaṃ puññakkhettaṃ anuttaraṃ kusalāyatanaṃ uttamaṃ gāravaṭṭhāna’’nti ca ‘‘savisesaṃ sattesu sabbesu hitajjhāsayatā paccupaṭṭhapetabbā, kiñca karuṇādhiṭṭhānatopi sabbasattesu mettā anubrūhetabbā. Vimariyādīkatena hi cetasā sattesu hitasukhūpasaṃhāraniratassa tesaṃ ahitadukkhāpanayanakāmatā balavatī uppajjati daḷhamūlā, karuṇā ca sabbesaṃ buddhakārakadhammānamādi caraṇaṃ patiṭṭhā mūlaṃ mukhaṃ pamukha’’nti evamādinā **mettāya** guṇā paccavekkhitabbā.

Tathā ‘‘upekkhāya abhāve sattehi katā vippakārā cittassa vikāraṃ uppādeyyuṃ, sati ca cittavikāre dānādisambhārānaṃ sambhavoyeva natthī’’ti ca ‘‘mettāsinehena sinehite citte upekkhāya vinā sambhārānaṃ pārisuddhi na hotī’’ti ca ‘‘anupekkhako sambhāresu puññasambhāraṃ tabbipākañca sattahitatthaṃ pariṇāmetuṃ na sakkotī’’ti ca ‘‘upekkhāya abhāve deyyapaṭiggāhakesu vibhāgaṃ akatvā pariccajituṃ na sakkotī’’ti ca ‘‘upekkhārahitena jīvitaparikkhārānaṃ jīvitassa ca antarāyaṃ amanasikaritvā saṃvaravisodhanaṃ kātuṃ na sakkā’’ti ca ‘‘upekkhāvasena aratiratisahasseva nekkhammabalasiddhito, upapattito ikkhanavaseneva sabbasambhārakiccanipphattito, accāraddhassa vīriyassa anupekkhane padhānakiccākaraṇato, upekkhatoyeva titikkhānijjhānasambhavato, upekkhāvasena sattasaṅkhārānaṃ avisaṃvādanato, lokadhammānaṃ ajjhupekkhanena samādinnadhammesu acalādhiṭṭhānasiddhito, parāpakārādīsu anābhogavaseneva mettāvihāranipphattitoti sabbabodhisambhārānaṃ samādānādhiṭṭhānapāripūrinipphattiyo upekkhānubhāvena sampajjantī’’ti evaṃ ādinā nayena **upekkhāpāramī** paccavekkhitabbā. Evaṃ apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇā dānādipāramīnaṃ paccayoti veditabbā.

Tathā saparikkhārā pañcadasa caraṇadhammā pañca ca abhiññāyo. Tattha **caraṇadhammā** nāma sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri jhānāni ca. Tesu sīlādīnaṃ catunnaṃ terasapi dhutadhammā, appicchatādayo ca **parikkhāro**. Saddhammesu **saddhāya** buddhadhammasaṅghasīlacāgadevatūpasamānussati- lūkhapuggalaparivajjanasiniddhapuggalasevanapasādanīya-dhammapaccavekkhaṇatadadhimuttatā **parikkhāro, hirottappānaṃ** akusalādīnavapaccavekkhaṇaapāyādīnavapaccavekkhaṇakusaladhammupatthambhana- bhāvapaccavekkhaṇahirottappa rahitapuggalaparivajjanahirottappasampannapuggalasevanatadadhimuttatā, **bāhusaccassa** pubbayogaparipucchakabhāvasaddhammābhiyogaanavajjavijjāṭṭhānādi-paricayaparipakkindriyatākilesadūrībhāvaappassutaparivajjanabahussutasevanatadadhimuttatā, **vīriyassa** apāyabhayapaccavekkhaṇagamanavīthipaccavekkhaṇadhammamahattapaccavekkhaṇa-thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjanaāraddhavīriyapuggala- sevanasammappadhānapaccavekkhaṇatadadhimuttatā, **satiyā** satisampajaññamuṭṭhassatipuggalaparivajjanaupaṭṭhitassatipuggalasevanatadadhimuttatā, **paññāya** paripucchakabhāvavatthuvisadakiriyāindriyasamattapaṭipādanaduppañña-puggalaparivajjanapaññavantapuggalasevanagambhīrañāṇacariyapacca- vekkhaṇatadadhimuttatā, catunnaṃ jhānānaṃ sīlādicatukkaṃ aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu pubbabhāgabhāvanā, āvajjanādivasībhāvakaraṇañca **parikkhāro.** Tattha sīlādīhi payogasuddhiyā sattānaṃ abhayadāne, āsayasuddhiyā āmisadāne, ubhayasuddhiyā ca dhammadāne samattho hotītiādinā caraṇādīnaṃ dānādisambhārānaṃ paccayabhāvo yathārahaṃ niddhāretabbo, ativitthārabhayena na niddhārayimha. Evaṃ sampatticakkādayopi dānādīnaṃ paccayoti veditabbā.

Ko saṃkilesoti avisesena taṇhādīhi parāmaṭṭhabhāvo pāramīnaṃ saṃkileso, visesena deyyapaṭiggāhakavikappā dānapāramiyā saṃkileso, sattakālavikappā sīlapāramiyā, kāmabhavatadupasamesu abhiratianabhirativikappā nekkhammapāramiyā, ‘‘ahaṃ mamā’’ti vikappā paññāpāramiyā, līnuddhaccavikappā vīriyapāramiyā, attaparavikappā khantipāramiyā, adiṭṭhādīsu diṭṭhādivikappā saccapāramiyā, bodhisambhāratabbipakkhesu dosaguṇavikappā adhiṭṭhānapāramiyā, hitāhitavikappā mettāpāramiyā, iṭṭhāniṭṭhavikappā upekkhāpāramiyā saṃkilesoti veditabbo.

Kiṃ vodānanti taṇhādīhi anupaghāto, yathāvuttavikappaviraho ca etāsaṃ vodānanti veditabbaṃ. Anupahatā hi taṇhāmānadiṭṭhikodhūpanāhamakkhapalāsaissāmacchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambha- madapamādādīhi kilesehi deyyapaṭiggāhakavikappādirahitā ca dānādipāramiyo parisuddhā pabhassarā bhavantīti.

Ko paṭipakkhoti avisesena sabbepi kilesā sabbepi akusalā dhammā etāsaṃ paṭipakkho, visesena pana pubbe vuttā maccherādayoti veditabbā. Apica deyyapaṭiggāhakadānaphalesu alobhādosāmohaguṇayogato lobhadosamohapaṭipakkhaṃ dānaṃ, kāyādidosavaṅkāpagamanato lobhādipaṭipakkhaṃ sīlaṃ, kāmasukhaparūpaghātaattakilamathaparivajjanato dosattayapaṭipakkhaṃ nekkhammaṃ, lobhādīnaṃ andhīkaraṇato, ñāṇassa ca anandhīkaraṇato lobhādipaṭipakkhā paññā, alīnānuddhatañāyārambhavasena lobhādipaṭipakkhaṃ vīriyaṃ, iṭṭhāniṭṭhasuññatānaṃ khamanato lobhādipaṭipakkhā khanti, satipi paresaṃ upakāre apakāre ca yathābhūtappavattiyā lobhādipaṭipakkhaṃ saccaṃ, lokadhamme abhibhuyya yathāsamādinnesu sambhāresu acalanato lobhādipaṭipakkhaṃ adhiṭṭhānaṃ, nīvaraṇavivekato lobhādipaṭipakkhā mettā, iṭṭhāniṭṭhesu anunayapaṭighaviddhaṃsanato, samappavattito ca lobhādipaṭipakkhā upekkhāti daṭṭhabbaṃ.

Kā paṭipattiti sukhūpakaraṇasarīrajīvitapariccāgena bhayāpanūdanena dhammopadesena ca bahudhā sattānaṃ anuggahakaraṇaṃ dāne paṭipatti. Tatthāyaṃ vitthāranayo – ‘‘imināhaṃ dānena sattānaṃ āyuvaṇṇasukhabalapaṭibhānādisampattiṃ ramaṇīyaṃ aggaphalasampattiṃ nipphādeyya’’nti annadānaṃ deti, tathā sattānaṃ kammakilesapipāsavūpasamāya pānaṃ deti, tathā suvaṇṇavaṇṇatāya, hirottappālaṅkārassa ca nipphattiyā vatthāni deti, tathā iddhividhassa ceva nibbānasukhassa ca nipphattiyā yānaṃ deti, tathā sīlagandhanipphattiyā gandhaṃ, buddhaguṇasobhānipphattiyā mālāvilepanaṃ, bodhimaṇḍāsananipphattiyā āsanaṃ, tathāgataseyyānipphattiyā seyyaṃ, saraṇabhāvanipphattiyā āvasathaṃ, pañcacakkhupaṭilābhāya padīpeyyaṃ deti. Byāmappabhānipphattiyā rūpadānaṃ, brahmassaranipphattiyā saddadānaṃ, sabbalokassa piyabhāvāya rasadānaṃ, buddhasukhumālabhāvāya phoṭṭhabbadānaṃ, ajarāmaraṇabhāvāya bhesajjadānaṃ, kilesadāsabyavimocanatthaṃ dāsānaṃ bhujissatādānaṃ, saddhammābhiratiyā anavajjakhiḍḍāratihetudānaṃ, sabbepi satte ariyāya jātiyā attano puttabhāvūpanayanāya puttadānaṃ, sakalassa lokassa patibhāvūpagamanāya dāradānaṃ, subhalakkhaṇasampattiyā suvaṇṇamaṇimuttāpavāḷādidānaṃ, anubyañjanasampattiyā nānāvidhavibhūsanadānaṃ, saddhammakosādhigamāya vittakosadānaṃ, dhammarājabhāvāya rajjadānaṃ, jhānādisampattiyā ārāmuyyānādivanadānaṃ, cakkaṅkitehi pādehi bodhimaṇḍūpasaṅkamanāya caraṇadānaṃ, caturoghanittharaṇāya sattānaṃ saddhammahatthadānatthaṃ hatthadānaṃ, saddhindriyādipaṭilābhāya kaṇṇanāsādidānaṃ, samantacakkhupaṭilābhāya cakkhudānaṃ, ‘‘dassanasavanānussaraṇapāricariyādīsu sabbakālaṃ sabbasattānaṃ hitasukhāvaho, sabbalokena ca upajīvitabbo me kāyo bhaveyyā’’ti maṃsalohitādidānaṃ, ‘‘sabbalokuttamo bhaveyya’’nti uttamaṅgadānaṃ deti.

Evaṃ dadanto ca na anesanāya deti, na paropaghātena, na bhayena, na lajjāya, na dakkhiṇeyyarosanena, na paṇīte sati lūkhaṃ, na attukkaṃsanena, na paravambhanena, na phalābhikaṅkhāya, na yācakajigucchāya, na acittīkārena deti, atha kho sakkaccaṃ deti, sahatthena deti, kālena deti, cittiṃ katvā deti, avibhāgena deti, tīsu kālesu somanassito deti. Tatoyeva datvā na pacchānutāpī hoti, na paṭiggāhakavasena mānāvamānaṃ karoti, paṭiggāhakānaṃ piyasamudācāro hoti vadaññū yācayogo saparivāradāyī. Tañca dānasampattiṃ sakalalokahitasukhāya pariṇāmeti, attano ca akuppāya vimuttiyā, aparikkhayassa chandassa, aparikkhayassa vīriyassa, aparikkhayassa samādhānassa, aparikkhayassa ñāṇassa, aparikkhayāya sammāsambodhiyā pariṇāmeti. Imañca dānapāramiṃ paṭipajjantena mahāsattena jīvite, bhogesu ca aniccasaññā paccupaṭṭhapetabbā, sattesu ca mahākaruṇā. Evañhi bhoge gahetabbasāraṃ gaṇhanto ādittasmā viya agārasmā sabbaṃ sāpateyyaṃ, attānañca bahi nīharanto na kiñci seseti, niravasesato nissajjatiyeva. Ayaṃ tāva **dānapāramiyā** paṭipattikkamo.

Sīlapāramiyā pana yasmā sabbaññusīlālaṅkārehi satte alaṅkaritukāmena attanoyeva tāva sīlaṃ visodhetabbaṃ, tasmā sattesu tathā dayāpannacittena bhavitabbaṃ, yathā supinantenapi na āghāto uppajjeyya. Parūpakāraniratatāya parasantako alagaddo viya na parāmasitabbo. Abrahmacariyatopi ārācārī, sattavidhamethuna saṃyogavirato, pageva paradāragamanato. Saccaṃ hitaṃ piyaṃ parimitameva ca kālena dhammiṃ kathaṃ bhāsitā hoti, anabhijjhālu abyāpanno aviparītadassano sammāsambuddhe niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo. Iti caturāpāyavaṭṭadukkhapathehi akusalakammapathehi, akusaladhammehi ca oramitvā saggamokkhapathesu kusalakammapathesu patiṭṭhitassa suddhāsayapayogatāya yathābhipatthitā sattānaṃ hitasukhūpasañhitā manorathā sīghaṃ abhinipphajjanti.

Tattha hiṃsānivattiyā sabbasattānaṃ abhayadānaṃ deti, appakasireneva mettābhāvanaṃ sampādeti, ekādasa mettānisaṃse adhigacchati, appābādho hoti appātaṅko dīghāyuko sukhabahulo, lakkhaṇavisese pāpuṇāti, dosavāsanañca samucchindati. Tathā adinnādānanivattiyā corādiasādhāraṇe uḷāre bhoge adhigacchati, anāsaṅkanīyo piyo manāpo vissasanīyo, vibhavasampattīsu alaggacitto pariccāgasīlo, lobhavāsanañca samucchindati. Abrahmacariyanivattiyā alobho hoti santakāyacitto, sattānaṃ piyo hoti manāpo aparisaṅkanīyo, kalyāṇo cassa kittisaddo abbhuggacchati, alaggacitto hoti mātugāmesu aluddhāsayo, nekkhammabahulo, lakkhaṇavisese adhigacchati, lobhavāsanañca samucchindati.

Musāvādanivattiyā sattānaṃ pamāṇabhūto hoti paccayiko theto ādeyyavacano devatānaṃ piyo manāpo surabhigandhamukho ārakkhiyakāyavacīsamācāro, lakkhaṇavisese ca adhigacchati, kilesavāsanañca samucchindati. Pesuññanivattiyā parūpakkamehi abhejjakāyo hoti abhejjaparivāro, saddhamme ca abhijjanakasaddho, daḷhamitto bhavantaraparicitānampi sattānaṃ ekantapiyo, asaṃkilesabahulo. Pharusavācānivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo sukhasīlo madhuravacano sambhāvanīyo, aṭṭhaṅgasamannāgato cassa saro (ma. ni. 2.387) nibbattati. Samphappalāpanivattiyā ca sattānaṃ piyo hoti manāpo garubhāvanīyo ca ādeyyavacano ca parimitālāpo, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo, ṭhānuppattikena paṭibhānena pañhānaṃ byākaraṇakusalo, buddhabhūmiyañca ekāya eva vācāya anekabhāsānaṃ sattānaṃ anekesaṃ pañhānaṃ byākaraṇasamattho hoti.

Anabhijjhālutāya icchitalābhī hoti, uḷāresu ca bhogesu ruciṃ paṭilabhati, khattiyamahāsālādīnaṃ sammato hoti, paccatthikehi anabhibhavanīyo, indriyavekallaṃ na pāpuṇāti, appaṭipuggalo ca hoti. Abyāpādena piyadassano hoti sattānaṃ sambhāvanīyo, parahitābhinanditāya ca satte appakasireneva pasādeti, alūkhasabhāvo ca hoti mettāvihārī, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo. Micchādassanābhāvena kalyāṇe sahāye paṭilabhati, sīsacchedampi pāpuṇanto pāpakammaṃ na karoti, kammassakatādassanato akotūhalamaṅgaliko ca hoti, saddhamme cassa saddhā patiṭṭhitā hoti mūlajātā, saddahati ca tathāgatānaṃ bodhiṃ, samayantaresu nābhiramati ukkāraṭṭhāne viya rājahaṃso, lakkhaṇattayaparijānanakusalo hoti, ante ca anāvaraṇañāṇalābhī, yāva bodhiṃ na pāpuṇāti, tāva tasmiṃ tasmiṃ sattanikāye ukkaṭṭhukkaṭṭho ca hoti, uḷāruḷārasampattiyo pāpuṇāti.

‘‘Iti hidaṃ sīlaṃ nāma sabbasampattīnaṃ adhiṭṭhānaṃ, sabbabuddhaguṇānaṃ pabhavabhūmi, sabbabuddhakaradhammānamādi caraṇaṃ mukhaṃ pamukha’’nti bahumānaṃ uppādetvā kāyavacīsaṃyame, indriyadamane, ājīvasampadāya, paccayaparibhoge ca satisampajaññabalena appamattena lābhasakkārasilokaṃ mittamukhapaccatthikaṃ viya sallakkhetvā ‘‘kikīva aṇḍa’’ntiādinā (visuddhi. 1.19; dī. ni. aṭṭha. 1.7) vuttanayena sakkaccaṃ sīlaṃ sampādetabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.6) vuttanayena veditabbo. Tañca panetaṃ sīlaṃ na attano duggatiparikilesavimuttiyā, sugatiyampi, na rajjasampattiyā, nacakkavatti-nadeva-nasakka-namāra-nabrahmasampattiyā, nāpi attano tevijjatādihetu, na paccekabodhiyā, atha kho sabbaññubhāvena sabbasattānaṃ anuttarasīlālaṅkārasampādanatthamevāti pariṇāmetabbaṃ.

Tathā sakalasaṃkilesanivāsaṭṭhānatāya, puttadārādīhi mahāsambādhatāya, kasivaṇijjādinānāvidhakammantādhiṭṭhānabyākulatāya ca gharāvāsassa nekkhammasukhādīnaṃ anokāsataṃ, kāmānañca ‘‘satthadhārālaggamadhubindu viya ca avaleyhamānā parittassādā vipulānatthānubandhā’’ti ca ‘‘vijjulatobhāsena gahetabbaṃ naccaṃ viya parittakālopalabbhā, ummattakālaṅkāro viya viparītasaññāya anubhavitabbā, karīsāvacchādanasukhaṃ viya paṭikārabhūtā, udakatemitaṅguliyā ussāvakodakapānaṃ viya atittikarā, chātajjhattabhojanaṃ viya sābādhā, balisāmisaṃ viya byasanasannipātakāraṇā, aggisantāpo viya kālattayepi dukkhuppattihetubhūtā, makkaṭālepo viya bandhanimittā ghātakāvacchādanakimilayo viya anatthacchādanā, sapattagāmavāso viya bhayaṭṭhānabhūtā, paccatthikaposako viya kilesamārādīnaṃ āmisabhūtā, chaṇasampattiyo viya vipariṇāmadukkhā, koṭaraggi viya antodāhakā, purāṇakūpāvalambabīraṇamadhupiṇḍaṃ viya anekādīnavā, loṇūdakapānaṃ viya pipāsahetubhūtā, surāmerayaṃ viya nīcajanasevitā, appassādatāya aṭṭhikaṅkalūpamā’’tiādinā ca nayena ādīnavaṃ sallakkhetvā tabbipariyāyena nekkhamme ānisaṃsaṃ passantena nekkhammapavivekaupasamasukhādīsu ninnapoṇapabbhāracittena nekkhammapāramī pūretabbā.

Tathā yasmā paññā āloko viya andhakārena, mohena saha na vattati, tasmā mohakāraṇāni tāva bodhisattena parivajjitabbāni. Tatthimāni mohakāraṇāni – arati tandī vijambhitā ālasiyaṃ gaṇasaṅgaṇikārāmatā niddāsīlatā anicchayasīlatā ñāṇasmiṃ akutūhalatā micchādhimāno aparipucchakatā kāyassa na sammāparihāro asamāhitacittatā duppaññānaṃ puggalānaṃ sevanā paññavantānaṃ apayirupāsanā attaparibhavo micchāvikappo viparītābhiniveso kāyadaḷhībahulatā asaṃvegasīlatā pañca nīvaraṇāni. Saṅkhepato ye vā pana dhamme āsevato anuppannā paññā na uppajjati, uppannā parihāyati, iti imāni sammohakāraṇāni parivajjantena bāhusacce jhānādīsu ca yogo karaṇīyo.

Tatthāyaṃ bāhusaccassa visayavibhāgo – pañca khandhā dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvīsatindriyāni dvādasapadiko paṭiccasamuppādo, tathā satipaṭṭhānādayo kusalādidhammappakārabhedā ca. Yāni ca loke anavajjāni vijjaṭṭhānāni, ye ca sattānaṃ hitasukhavidhānayogyā byākaraṇavisesā. Iti evaṃ pakāraṃ sakalameva sutavisayaṃ upāyakosallapubbaṅgamāya paññāya satiVīriyupatthambhakāraṇāya sādhukaṃ uggahaṇasavanadhāraṇaparicayaparipucchāhi ogāhetvā tattha ca paresaṃ patiṭṭhapanena sutamayā paññā nibbattetabbā, tathā khandhādīnaṃ sabhāvadhammānaṃ ākāraparivitakkanamukhena te nijjhānaṃ khamāpentena cintāmayā, khandhādīnaṃyeva pana salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapariggahavasena lokiyaṃ pariññaṃ nibbattentena pubbabhāgabhāvanāpaññā sampādetabbā. Evañhi ‘‘nāmarūpamattamidaṃ yathārahaṃ paccayehi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ettha koci kattā vā kāretā vā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā’’ti ajjhattikabāhire dhamme nibbisesaṃ parijānanto tattha āsaṅgaṃ pajahitvā, pare ca tattha taṃ jahāpetvā kevalaṃ karuṇāvaseneva yāva na buddhaguṇā hatthatalaṃ āgacchanti, tāva yānattaye satte avatāraṇaparipācanehi patiṭṭhāpento, jhānavimokkhasamādhisamāpattiyo ca vasībhāvaṃ pāpento paññāya ativiya matthakaṃ pāpuṇātīti.

Tathā sammāsambodhiyā katābhinīhārena mahāsattena ‘‘ko nu ajja puññañāṇasambhāro upacito, kiñca mayā kataṃ parahita’’nti divase divase paccavekkhantena sattahitatthaṃ ussāho karaṇīyo, sabbesampi sattānaṃ upakārāya attano kāyaṃ jīvitañca ossajjitabbaṃ, sabbepi sattā anodhiso mettāya karuṇāya ca pharitabbā, yā kāci sattānaṃ dukkhuppatti, sabbā sā attani pāṭikaṅkhitabbā, sabbesañca sattānaṃ puññaṃ abbhanumoditabbaṃ, buddhamahantatā abhiṇhaṃ paccavekkhitabbā, yañca kiñci kammaṃ karoti kāyena vācāya vā, taṃ sabbaṃ bodhininnacittapubbaṅgamaṃ kātabbaṃ. Iminā hi upāyena bodhisattānaṃ aparimeyyo puññabhāgo upacīyati. Apica sattānaṃ paribhogatthaṃ paripālanatthañca attano sarīraṃ jīvitañca pariccajitvā khuppipāsāsītuṇhavātātapādidukkhapaṭikāro pariyesitabbo. Yañca yathāvuttadukkhapaṭikārajaṃ sukhaṃ attanā paṭilabhati, tathā ramaṇīyesu ārāmuyyānapāsādatalādīsu, araññāyatanesu ca kāyacittasantāpābhāvena abhinibbutattā sukhaṃ vindati, yañca suṇāti buddhānubuddhapaccekabuddhabodhisattānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārabhūtaṃ jhānasamāpattisukhaṃ, taṃ sabbaṃ sattesu anodhiso upasaṃharati. Ayaṃ tāva asamāhitabhūmiyaṃ nayo.

Samāhito pana attanā yathānubhūtaṃ visesādhigamanibbattaṃ pītipassaddhisukhaṃ sabbasattesu adhimuccati, tathā mahati saṃsāradukkhe, tannimittabhūte ca kilesābhisaṅkhāradukkhe nimuggaṃ sattanikāyaṃ disvā tatthapi chedanabhedanaphālanapisanaggisantāpādijanitā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā nirantaraṃ cirakālaṃ vediyante nārake, aññamaññaṃ kujjhanasantāpanaviheṭhanahiṃsanaparādhīnatādīhi dukkhaṃ anubhavante tiracchāne, jotimālā’kulasarīre uddhabāhuviravante ukkāmukhe khuppipāsādīhi ḍayhamāne ca vantakheḷādiāhāre ca mahādukkhaṃ vedayamāne pete ca pariyeṭṭhimūlakaṃ mahantaṃ anayabyasanaṃ pāpuṇante hatthacchedādikāraṇayogena dubbaṇṇaduddasikadaliddatādibhāvena khuppipāsādiyogena balavantehi abhibhavanīyato, paresaṃ vahanato, parādhīnato ca nārake pete tiracchāne ca atisayante apāyadukkhanibbisesaṃ dukkhaṃ anubhavante manusse ca tathā visayavisaparibhogavikkhittacittatāya rāgādipariyuṭṭhānena ḍayhamāne vāyuvegasamuṭṭhitajālāsamiddhasukkhakaṭṭhasannipāte aggikkhandhe viya anupasantapariḷāhavuttike anihataparādhīne kāmāvacaradeve ca mahatā vāyāmena vidūramākāsaṃ vigāhitasakuntā viya, balavantehi khittasarā viya ca ‘‘satipi cirappavattiyaṃ anaccantikatāya pātapariyosānā anatikkantajātijarāmaraṇā evā’’ti rūpāvacarārūpāvacaradeve ca passantena mettāya karuṇāya ca anodhiso sattā pharitabbā. Evaṃ kāyena vācāya manasā ca bodhisambhāre nirantaraṃ upacinantena ussāho pavattetabbo.

Apica ‘‘acinteyyāparimitavipuloḷāravimalanirupamanirupakkilesaguṇanicayanidānabhūtassa buddhabhāvassa ussakkitvā sampahaṃsanayogyaṃ vīriyaṃ nāma acinteyyānubhāvameva. Yaṃ na pacurajanā sotumpi sakkuṇanti, pageva paṭipajjituṃ. Tathā hi tividhā abhinīhāracittuppatti, catasso buddhabhūmiyo, cattāri saṅgahavatthūni (dī. ni. 3.210, 313; a. ni.

4.32), karuṇokāsatā, buddhadhammesu nijjhānakkhanti, sabbadhammesu nirupalepo, sabbasattesu puttasaññā, saṃsāradukkhehi aparikhedo, sabbadeyyadhammapariccāgo, tena ca niratimānatā, adhisīlasikkhādiadhiṭṭhānaṃ, tattha ca acalatā, kusalakiriyāsu pītipāmojjaṃ, vivekaninnacittatā, jhānānuyogo, anavajjasutena atitti, yathāsutassa dhammassa paresaṃ hitajjhāsayena desanā, sattānaṃ ñāye nivesanaṃ, ārambhadaḷhatā, dhīravīrabhāvo, parāpavādaparāpakāresu vikārābhāvo, saccādhiṭṭhānaṃ, samāpattīsu vasībhāvo, abhiññāsu balappatti, lakkhaṇattayāvabodho, satipaṭṭhānādīsu abhiyogena lokuttaramaggasambhārasambharaṇaṃ, navalokuttarāvakkantī’’ti evamādikā sabbā bodhisambhārapaṭipatti vīriyānubhāveneva samijjhatīti abhinīhārato yāva mahābodhi anossajjantena sakkaccaṃ nirantaraṃ vīriyaṃ sampādetabbaṃ. Sampajjamāne ca vīriye khantiādayo dānādayo ca sabbepi bodhisambhārā tadadhīnavuttitāya sampannā eva hontīti. Khantiādīsupi iminā nayena paṭipatti veditabbā.

Iti sattānaṃ sukhūpakaraṇapariccāgena bahudhā anuggahakaraṇaṃ dānena paṭipatti, sīlena tesaṃ jīvitasāpateyyadārarakkhaabhedapiyahitavacanāvihiṃsādikaraṇāni, nekkhammena nesaṃ āmisapaṭiggahaṇadhammadānādinā anekadhā hitacariyā, paññāya tesaṃ hitakaraṇūpāyakosallaṃ, vīriyena tattha ussāhārambhaasaṃhīrāni, khantiyā tadaparādhasahanaṃ, saccena tesaṃ avañcanatadupakārakiriyāsamādānāvisaṃvādanādi, adhiṭṭhānena tadupakārakaraṇe anatthasampātepi acalanaṃ, mettāya tesaṃ hitasukhānucintanaṃ, upekkhāya tesaṃ upakārāpakāresu vikārānāpattīti evaṃ aparimāṇe satte ārabbha anukampitasabbasattassa bodhisattassa puthujjanehi asādhāraṇo aparimāṇo puññañāṇasambhārūpacayo ettha paṭipattīti veditabbaṃ. Yo cetāsaṃ paccayo vutto, tassa ca sakkaccaṃ sampādanaṃ.

Ko vibhāgoti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samattiṃsa pāramiyo. Tattha katābhinīhārassa bodhisattassa parahitakaraṇābhininnaāsayappayogassa kaṇhadhammavokiṇṇā sukkadhammā pāramiyo, tehi avokiṇṇā sukkā dhammā upapāramiyo, akaṇhā asukkā paramatthapāramiyoti keci. Samudāgamanakālesu pūriyamānā pāramiyo, bodhisattabhūmiyaṃ puṇṇā upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ sabbākāraparipuṇṇā paramatthapāramiyo. Bodhisattabhūmiyaṃ vā parahitakaraṇato pāramiyo, attahitakaraṇato upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ balavesārajjasamadhigamena ubhayahitaparipūraṇato paramatthapāramiyoti evaṃ ādimajjhapariyosānesu paṇidhānārambhapariniṭṭhānesu tesaṃ vibhāgoti apare. Dosupasamakaruṇāpakatikānaṃ bhavasukhavimuttisukhaparamasukhappattānaṃ puññūpacayabhedato tabbibhāgoti aññe.

Lajjāsatimānāpassayānaṃ lokuttaradhammādhipatīnaṃ sīlasamādhipaññāgarukānaṃ tāritataritatārayitūnaṃ anubuddhapaccekabuddhasammāsambuddhānaṃ pāramī, upapāramī, paramatthapāramīti bodhittayappattito yathāvuttavibhāgoti keci. Cittapaṇidhito yāva vacīpaṇidhi, tāva pavattā sambhārā pāramiyo, vacīpaṇidhito yāva kāyapaṇidhi, tāva pavattā upapāramiyo, kāyapaṇidhito pabhuti paramatthapāramiyoti apare. Aññe pana ‘‘parapuññānumodanavasena pavattā sambhārā pāramiyo, paresaṃ kārāpanavasena pavattā upapāramiyo, sayaṃ karaṇavasena pavattā paramatthapāramiyo’’ti vadanti. Tathā bhavasukhāvaho puññañāṇasambhāro pāramī, attano nibbānasukhāvaho upapāramī, paresaṃ tadubhayasukhāvaho paramatthapāramīti eke.

Puttadāradhanādiupakaraṇapariccāgo pana dānapāramī, attano aṅgapariccāgo dānaupapāramī, attano jīvitapariccāgo dānaparamatthapāramī. Tathā puttadārādikassa tividhassapi hetu avītikkamanavasena tisso sīlapāramiyo, tesu eva tividhesu vatthūsu ālayaṃ upacchinditvā nikkhamanavasena tisso nekkhammapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitataṇhaṃ samūhanitvā sattānaṃ hitāhitavinicchayakaraṇavasena tisso paññāpāramiyo, yathāvuttabhedānaṃ pariccāgādīnaṃ vāyamanavasena tisso vīriyapāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitantarāyakarānaṃ khamanavasena tisso khantipāramiyo, upakaraṇaṅgajīvitahetu saccāpariccāgavasena tisso saccapāramiyo, dānādipāramiyo akuppādhiṭṭhānavaseneva samijjhantīti upakaraṇādivināsepi acalādhiṭṭhānavasena tisso adhiṭṭhānapāramiyo, upakaraṇādiupaghātakesupi sattesu mettāya avijahanavasena tisso mettāpāramiyo, yathāvuttavatthuttayassa upakārāpakāresu sattasaṅkhāresu majjhattatāpaṭilābhavasena tisso upekkhāpāramiyoti evamādinā etāsaṃ vibhāgo veditabbo.

Ko saṅgahoti ettha pana yathā etā vibhāgato tiṃsavidhāpi dānapāramīādibhāvato dasavidhā, evaṃ dānasīlakhantivīriyajhānapaññāsabhāvena chabbidhā. Etāsu hi nekkhammapāramī sīlapāramiyā saṅgahitā tassā pabbajjābhāve, nīvaraṇavivekabhāve pana jhānapāramiyā, kusaladhammabhāve chahipi saṅgahitā. Saccapāramī sīlapāramiyā ekadesoyeva vacīsaccaviratisaccapakkhe, ñāṇasaccapakkhe pana paññāpāramiyā saṅgahitā. Mettāpāramī jhānapāramiyā eva, upekkhāpāramī jhānapaññāpāramīhi, adhiṭṭhānapāramī sabbāhipi saṅgahitāti.

Etesañca dānādīnaṃ channaṃ guṇānaṃ aññamaññaṃ sambandhānaṃ pañcadasayugaḷādīni pañcadasayugaḷādisādhakāni honti – seyyathidaṃ? Dānasīlayugaḷena parahitāhitānaṃ karaṇākaraṇayugaḷasiddhi, dānakhantiyugaḷena alobhādosayugaḷasiddhi, dānavīriyayugaḷena cāgasutayugaḷasiddhi, dānajhānayugaḷena kāmadosappahānayugaḷasiddhi, dānapaññāyugaḷena ariyayānadhurayugaḷasiddhi, sīlakhantidvayena payogāsayasuddhidvayasiddhi, sīlavīriyadvayena bhāvanādvayasiddhi, sīlajhānadvayena dussīlyapariyuṭṭhānappahānadvayasiddhi, sīlapaññādvayena dānadvayasiddhi, khantivīriyayugaḷena khamātejadvayasiddhi, khantijhānayugaḷena virodhānurodhappahānayugaḷasiddhi, khantipaññāyugaḷena suññatākhantipaṭivedhadukasiddhi, vīriyajhānadukena paggāhāvikkhepadukasiddhi, vīriyapaññādukena saraṇadukasiddhi, jhānapaññādukena yānadukasiddhi. Dānasīlakhantittikena lobhadosamohappahānattikasiddhi, dānasīlavīriyattikena bhogajīvitakāyasārādānattikasiddhi, dānasīlajhānattikena puññakiriyavatthuttikasiddhi, dānasīlapaññātikena āmisābhayadhammadānattikasiddhīti evaṃ itarehipi tikehi catukkādīhi ca yathāsambhavaṃ tikāni catukkādīni ca yojetabbāni.

Evaṃ chabbidhānampi pana imāsaṃ pāramīnaṃ catūhi adhiṭṭhānehi saṅgaho veditabbo. Sabbapāramīnaṃ samūhasaṅgahato hi cattāri adhiṭṭhānāni. Seyyathidaṃ – saccādhiṭṭhānaṃ, cāgādhiṭṭhānaṃ, upasamādhiṭṭhānaṃ, paññādhiṭṭhānanti. Tattha adhitiṭṭhati etena, ettha vā adhitiṭṭhati, adhiṭṭhānamattameva vā tanti adhiṭṭhānaṃ. Saccañca taṃ adhiṭṭhānañca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccaṃ adhiṭṭhānaṃ etassāti vā saccādhiṭṭhānaṃ. Evaṃ sesesupi. Tattha avisesato tāva lokuttaraguṇe katābhinīhārassa anukampitasabbasattassa mahāsattassa paṭiññānurūpaṃ sabbapāramipariggahato saccādhiṭṭhānaṃ, tesaṃ paṭipakkhapariccāgato cāgādhiṭṭhānaṃ, sabbapāramitāguṇehi upasamato upasamādhiṭṭhānaṃ, tehiyeva parahitopāyakosallato paññādhiṭṭhānaṃ. Visesato pana ‘‘atthikajanaṃ avisaṃvādetvā dassāmī’’ti paṭijānato, paṭiññaṃ avisaṃvādetvā dānato, dānaṃ avisaṃvādetvā anumodanato, macchariyādipaṭipakkhapariccāgato, deyyapaṭiggāhakadānadeyyadhammakkhayesu lobhadosamohabhayavūpasamato, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhānañca dānato, paññuttarato ca kusaladhammānaṃ caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ dānaṃ. Tathā saṃvarasamādānassa avītikkamato, dussīlyapariccāgato, duccaritavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ sīlaṃ. Yathāpaṭiññaṃ khamanato, parāparādhavikappapariccāgato, kodhapariyuṭṭhānavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā khanti. Paṭiññānurūpaṃ parahitakaraṇato, visādapariccāgato, akusaladhammānaṃ vūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ vīriyaṃ. Paṭiññānurūpaṃ lokahitānucintanato, nīvaraṇapariccāgato, cittavūpasamato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ jhānaṃ. Yathāpaṭiññaṃ parahitūpāyakosallato, anupāyakiriyāpariccāgato, mohajapariḷāhavūpasamato, sabbaññutāpaṭilābhato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā paññā.

Tattha ñeyyapaṭiññānuvidhānehi saccādhiṭṭhānaṃ, vatthukāmakilesakāmapariccāgehi cāgādhiṭṭhānaṃ, dosadukkhavūpasamehi upasamādhiṭṭhānaṃ, anubodhapaṭivedhehi paññādhiṭṭhānaṃ. Tividhasaccapariggahitaṃ dosattayavirodhi saccādhiṭṭhānaṃ, tividhacāgapariggahitaṃ dosattayavirodhi cāgādhiṭṭhānaṃ, tividhavūpasamapariggahitaṃ dosattayavirodhi upasamādhiṭṭhānaṃ, tividhañāṇapariggahitaṃ dosattayavirodhi paññādhiṭṭhānaṃ. Saccādhiṭṭhānapariggahitāni cāgūpasamapaññādhiṭṭhānāni avisaṃvādanato, paṭiññānuvidhānato ca. Cāgādhiṭṭhānapariggahitāni saccūpasamapaññādhiṭṭhānāni paṭipakkhapariccāgato, sabbapariccāgaphalattā ca. Upasamādhiṭṭhānapariggahitāni saccacāgapaññādhiṭṭhānāni kilesapariḷāhūpasamato, kāmūpasamato, kāmapariḷāhūpasamato ca. Paññādhiṭṭhānapariggahitāni saccacāgūpasamādhiṭṭhānāni ñāṇapubbaṅgamato, ñāṇānuparivattanato cāti evaṃ sabbāpi pāramiyo saccappabhāvitā cāgaparibyañjitā upasamopabrūhitā paññāparisuddhā. Saccañhi etāsaṃ janakahetu, cāgo pariggāhakahetu, upasamo parivuḍḍhihetu, paññā pārisuddhihetu. Tathā ādimhi saccādhiṭṭhānaṃ saccapaṭiññattā, majjhe cāgādhiṭṭhānaṃ katapaṇidhānassa parahitāya attapariccāgato, ante upasamādhiṭṭhānaṃ sabbūpasamapariyosānattā, ādimajjhapariyosānesu paññādhiṭṭhānaṃ tasmiṃ sati sambhavato, asati abhāvato, yathāpaṭiññañca bhāvato.

Tattha mahāpurisā attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi saccacāgādhiṭṭhānehi gihibhūtā āmisadānena pare anuggaṇhanti. Tathā attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi upasamapaññādhiṭṭhānehi ca pabbajitabhūtā dhammadānena pare anuggaṇhanti.

Tattha antimabhave bodhisattassa caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ. Paripuṇṇacaturadhiṭṭhānassa hi carimakabhavūpapattīti eke. Tatra hi gabbhokkantiṭhitiabhinikkhamanesu paññādhiṭṭhānasamudāgamena sato sampajāno saccādhiṭṭhānapāripūriyā sampatijāto uttarābhimukho sattapadavītihārena gantvā sabbā disā oloketvā saccānuparivattinā vacasā ‘‘aggohamasmi lokassa, jeṭṭho…pe… seṭṭhohamasmi lokassā’’ti (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadi, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena jiṇṇāturamatapabbajitadassāvino catudhammapadesakovidassa yobbanārogyajīvitasampattimadānaṃ upasamo, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena mahato ñātiparivaṭṭassa hatthagatassa ca cakkavattirajjassa anapekkhapariccāgoti.

Dutiye ṭhāne abhisambodhiyaṃ caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti keci. Tattha hi yathāpaṭiññaṃ saccādhiṭṭhānasamudāgamena catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamayo, tato hi saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Cāgādhiṭṭhānasamudāgamena sabbakilesopakkilesapariccāgo, tato hi cāgādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Upasamādhiṭṭhānasamudāgamena paramūpasamasampatti, tato hi upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Paññādhiṭṭhānasamudāgamena anāvaraṇañāṇapaṭilābho, tato hi paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, taṃ asiddhaṃ abhisambodhiyāpi paramatthabhāvato.

Tatiye ṭhāne dhammacakkappavattane (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti aññe. Tattha hi saccādhiṭṭhānasamudāgatassa dvādasahi ākārehi ariyasaccadesanāya saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saddhammamahāyāgakaraṇena cāgādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa sayaṃ upasantassa paresaṃ upasamanena upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, paññādhiṭṭhānasamudāgatassa vineyyānaṃ āsayādiparijānanena paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, tadapi asiddhaṃ apariyositattā buddhakiccassa.

Catutthe ṭhāne parinibbāne caturadhiṭṭhānaparipuṇṇanti apare. Tatra hi parinibbutattā paramatthasaccasampattiyā saccādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbūpadhipaṭinissaggena cāgādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbasaṅkhārūpasamena upasamādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, paññāpayojanapariniṭṭhānena paññādhiṭṭhānaparipūraṇanti.

Tatra mahāpurisassa visesena mettākhette abhijātiyaṃ saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saccādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṃ, visesena karuṇākhette abhisambodhiyaṃ paññādhiṭṭhānasamudāgatassa paññādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṃ, visesena muditākhette dhammacakkappavattane (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa cāgādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṃ, visesena upekkhākhette parinibbāne upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa upasamādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattanti daṭṭhabbaṃ.

Tatrapi saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saṃvāsena sīlaṃ veditabbaṃ, cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saṃvohārena soceyyaṃ veditabbaṃ, upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa āpadāsu thāmo veditabbo, paññādhiṭṭhānasamudāgatassa sākacchāya paññā veditabbā. Evaṃ sīlājīvacittadiṭṭhivisuddhiyo veditabbā.

Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena dosā agatiṃ na gacchati avisaṃvādanato, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena lobhā agatiṃ na gacchati anabhisaṅgato, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena bhayā agatiṃ na gacchati anaparādhato, paññādhiṭṭhānasamudāgamena mohā agatiṃ na gacchati yathābhūtāvabodhato.

Tathā paṭhamena aduṭṭho adhivāseti, dutiyena aluddho paṭisevati, tatiyena abhīto parivajjeti, catutthena asammūḷho vinodeti. Paṭhamena nekkhammasukhappatti, itarehi pavivekaupasamasambodhisukhappattiyo hontīti daṭṭhabbā. Tathā vivekajapītisukhasamādhijapītisukhaappītijakāyasukhasatipārisuddhijaupekkhāsukhappattiyo etehi catūhi yathākkamaṃ hontīti. Evamanekaguṇānubandhehi catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisamūhasaṅgaho veditabbo. Yathā ca catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṅgaho, evaṃ karuṇāpaññāhipīti daṭṭhabbaṃ. Sabbopi hi bodhisambhāro karuṇāpaññāhi saṅgahito. Karuṇāpaññāpariggahitā hi dānādiguṇā mahābodhisambhārā bhavanti buddhattasiddhipariyosānāti evametāsaṃ saṅgaho veditabbo.

Ko sampādanūpāyoti sakalassāpi puññādisambhārassa sammāsambodhiṃ, uddissa **anavasesasambharaṇaṃ** avekallakāritāyogena, tattha ca **sakkaccakāritā** ādarabahumānayogena, **sātaccakāritā** nirantarapayogena, cirakālādiyogo ca antarā avosānāpajjanenāti caturaṅgayogo etāsaṃ sampādanūpāyo. Apica samāsato katābhinīhārassa attani sinehassa pariyādānaṃ, paresu ca sinehassa parivaḍḍhanaṃ etāsaṃ sampādanūpāyo. Sammāsambodhisamadhigamāya hi katamahāpaṇidhānassa mahāsattassa yāthāvato parijānanena sabbesu dhammesu anupalittassa attani sineho parikkhayaṃ pariyādānaṃ gacchati, mahākaruṇāsamāyogavasena pana piye putte viya sabbasatte sampassamānassa tesu mettāsineho parivaḍḍhati. Tato ca taṃtadāvatthānurūpamattaparasantānesu lobhadosamohavigamena vidūrīkatamacchariyādibodhisambhārapaṭipakkho mahāpuriso dānapiyavacanaatthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi catūhi saṅgahavatthūhi (dī. ni. 3.210; a. ni. 4.32) caturadhiṭṭhānānugatehi accantaṃ janassa saṅgahakaraṇavasena upari yānattaye avatāraṇaṃ paripācanañca karoti. Mahāsattānañhi mahāpaññā mahākaruṇā ca dānena alaṅkatā; dānaṃ piyavacanena; piyavacanaṃ atthacariyāya; atthacariyā samānattatāya alaṅkatā saṅgahitā ca. Sabbabhūtattabhūtassa hi bodhisattassa sabbattha samānasukhadukkhatāya samānattatāsiddhi. Buddhabhūto pana teheva saṅgahavatthūhi caturadhiṭṭhānaparipūritābhibuddhehi janassa accantikasaṅgahakaraṇena abhivinayanaṃ karoti. Dānañhi sammāsambuddhānaṃ cāgādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhaṃ; piyavacanaṃ saccādhiṭṭhānena; atthacariyā paññādhiṭṭhānena; samānattatā upasamādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhā. Tathāgatānañhi sabbasāvakapaccekabuddhehi samānattatā parinibbāne. Tatra hi tesaṃ avisesato ekībhāvo. Tenevāha ‘‘natthi vimuttiyā nānatta’’nti.

Honti cettha –

‘‘Sacco cāgī upasanto, paññavā anukampako,
Sambhatasabbasambhāro, kaṃ nāmatthaṃ na sādhaye.

Mahākāruṇiko satthā, hitesī ca upekkhako,
Nirapekkho ca sabbattha, aho acchariyo jino.

Viratto sabbadhammesu, sattesu ca upekkhako,
Sadā sattahite yutto, aho acchariyo jino.

Sabbadā sabbasattānaṃ, hitāya ca sukhāya ca,
Uyyutto akilāsū ca, aho acchariyo jino’’ti. (cariyā. aṭṭha. 320 pakiṇṇakakathā);

Kittakena kālena sampādananti heṭṭhimena tāva paricchedena cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, majjhimena aṭṭhāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, uparimena soḷasāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, ete ca bhedā yathākkamaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena ñātabbā. Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti, vīriyādhikānaṃ paññā mandā. Paññānubhāvena ca sammāsambodhi abhigantabbāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Avisesena pana vimuttiparipācanīyānaṃ dhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bhedā yuttāti vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti ugghaṭitaññūvipañcitaññūneyyabhedena. Tesu ugghaṭitaññū sammāsambuddhassa sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto tatiyapade apariyositeyeva chaabhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, dutiyo satthu sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto apariyositeyeva catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo hoti, itaro bhagavato sammukhā catuppadikaṃ gāthaṃ sutvā pariyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthupanissayo bhavati. Tayopete vinā kālabhedena katābhinīhāraladdhabyākaraṇā pāramiyo pūrentā yathākkamaṃ yathāvuttabhedena kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti. Tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadisaṃ dānaṃ dentāpi tadanurūpe sīlādisabbapāramidhamme ācinantāpi antarā buddhā bhavissantīti akāraṇametaṃ. Kasmā? Ñāṇassa aparipaccanato. Paricchinnakālanipphāditaṃ viya hi sassaṃ paricchinnakāle parinipphāditā sammāsambodhi. Tadantarā pana sabbussāhena vāyamantenāpi na sakkā pāpuṇitunti pāramipāripūrī yathāvuttakālavisesaṃ vinā na sampajjatīti veditabbaṃ.

Ko ānisaṃsoti ye te katābhinīhārānaṃ bodhisattānaṃ –

‘‘Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā;
Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, kappakoṭisatehipi;
Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu cā’’ti. ādinā (abhi. aṭṭha. 1.nidānakathā; apa. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.dūrenidānakathā; bu. vaṃ. aṭṭha. 27.dūrenidānakathā; cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) –

Aṭṭhārasa abhabbaṭṭhānānupagamanappakārā ānisaṃsā saṃvaṇṇitā. Ye ca ‘‘sato sampajāno ānanda bodhisatto tusitākāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamī’’tiādinā (ma. ni. 3.199) soḷasa acchariyabbhutadhammappakārā, ye ca ‘‘sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhañca upasammatī’’tiādinā (bu. vaṃ. 83), ‘‘jāyamāne kho sāriputta bodhisatte ayaṃ dasasahassilokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhatī’’tiādinā ca dvattiṃsa pubbanimittappakārā, ye vā panaññepi ‘‘bodhisattānaṃ adhippāyasamijjhanaṃ kammādīsu vasībhāvo’’ti evamādayo tattha tattha jātakabuddhavaṃsādīsu dassitappakārā ānisaṃsā, te sabbepi etāsaṃ ānisaṃsā, tathā yathānidassitabhedā alobhādosādiguṇayugaḷādayo cāti veditabbā.

Kiṃ phalanti samāsato tāva sammāsambuddhabhāvo etāsaṃ phalaṃ, vitthārato pana dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa- (dī. ni. 2.24 ādayo; 3.168 ādayo; ma. ni. 2.385) asītianubyañjanabyāmappabhādianekaguṇagaṇasamujjalarūpakāyasampattiadhiṭṭhānā dasabalacatuvesārajjachaasādhāraṇañāṇaaṭṭhārasāveṇikabuddhadhamma- (dī. ni. aṭṭha. 3.305; mūlaṭī. 2.suttantabhājanīyavaṇṇanā) -pabhutianekasatasahassaguṇasamudayopasobhinī dhammakāyasirī, yāvatā pana buddhaguṇā ye anekehipi kappehi sammāsambuddhenāpi vācāya pariyosāpetuṃ na sakkā, idaṃ etāsaṃ phalanti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana buddhavaṃsacariyāpiṭakajātakamahāpadānasuttādīnaṃ vasena veditabbo.

Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ pūritabhāvaṃ sandhāyāha **‘‘samatiṃsa pāramiyo pūretvā’’**ti. Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca **‘‘pañca mahāpariccāge’’**ti visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇaṃ, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇañca kataṃ. Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ **pubbayogo.** Dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanaṃ **pubbacariyā,** yā cariyāpiṭakasaṅgahitā. Abhinīhāro **pubbayogo,** dānādipaṭipatti, kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsādīnañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena pavattā kathā **dhammakkhānaṃ.** Ñātīnaṃ atthacariyā **ñātatthacariyā,** sāpi karuṇāyanavaseneva. **Ādi**-saddena lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatāñāṇavasena, anavajjakammāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena, khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro **buddhicariyā,** sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanatthaṃ visuṃ gahaṇaṃ. **Koṭi**nti pariyanto, ukkaṃsoti attho. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvā**ti uppādetvā. **Brūhetvā**ti vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti, vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca ‘‘yena abhinīhārenā’’tiādinā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseti, ‘‘dānapāramī’’tiādinā majjhaṃ, ‘‘cattāro satipaṭṭhāne’’tiādinā pariyosānanti veditabbaṃ.

Sampatijātoti hatthato muccitvā muhuttajāto, na mātukucchito nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muñcitvā pathaviyaṃ patiṭṭhitoti **yathāha** bhagavā mahāpadānadesanāyaṃ. **Setamhi chatte**ti dibbasetacchatte. **Anuhīramāne**ti dhāriyamāne. Ettha ca chattaggahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍānipi (jā. 2.19.72) vuttānevāti veditabbaṃ. Khaggatālavaṇṭamorahatthakavāḷabījanīuṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyiṃsu, na chattādigāhakā. **Sabbā ca disā**ti dasapi disā. Nayidaṃ sabbadisāvilokanaṃ sattapadavītihāruttarakālaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisaṃ olokesi, tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā ‘‘mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro’’ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti sabbā disā anuviloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā ‘‘ayaṃ uttarā disā’’ti tattha sattapadavītihārena agamāsi. **Āsabhi**nti uttamaṃ. **Aggo**ti sabbapaṭhamo. **Jeṭṭho seṭṭho**ti ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo**ti imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

‘‘Anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenā’’ti saṅkhittena vuttamatthaṃ **‘‘yañhī’’**tiādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthā**ti –

‘‘Anekasākhañca sahassamaṇḍalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā’’ti. (su. ni. 693);

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇañāṇanti āha **‘‘sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilābhassā’’**ti. **‘‘Tathā ayaṃ bhagavāpi gato…pe… pubbanimittabhāvenā’’**ti etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanavisesā sabbabodhisattānaṃ sādhāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marū**ti devā. **Samā**ti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesā disāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahosīti. **Samā**ti vā viloketuṃ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

‘‘Evaṃ tathāgato’’ti kāyagamanaṭṭhena gata-saddena tathāgata-saddaṃ niddisitvā idāni ñāṇagamanaṭṭhena taṃ dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādimāha. Tattha **nekkhammenā**ti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ, na pabbajjādayo, ‘‘paṭhamajjhānenā’’ti ca vadanti. **Pahāyā**ti pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyā**ti vā pahānahetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāya-saddo. ‘‘Kāmacchandādippahānahetukaṃ gato’’ti hettha vuttaṃ gamanaṃ avabodho, paṭipatti eva vā. Kāmacchandādippahānena ca taṃ lakkhīyati. Esa nayo **‘‘padāletvā’’**tiādīsupi. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhitaālokasañjānanena. **Avikkhepenā**ti samādhinā. **Dhammavavatthānenā**ti kusalādidhammānaṃ yāthāvavinicchayena, ‘‘sappaccayanāmarūpavavatthānenā’’tipi vadanti.

Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena ‘‘abhijjhaṃ loke pahāyā’’tiādinā (vibha. 508) vuttāya paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi, aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṃ dassetuṃ **‘‘ñāṇenā’’**tiādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānañhi vibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṃ ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena, tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādi samadhigamoti samāpattivipassanānaṃ arativinodanaavijjāpadālanādi upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅgahadassanatthanti daṭṭhabbaṃ. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha **‘‘nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā’’**ti. ‘‘Rattiṃ vitakketvā vicāretvā divā kammante payojetī’’ti vuttaṭṭhāne viya vitakkavicārā dhūmāyanāti adhippetāti āha **‘‘vitakkavicāradhūma’’**nti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva ca dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāreyeva sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha **‘‘catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā’’**ti.

Aniccassa, aniccanti anupassanā **aniccānupassanā,** tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasañña**nti saṅkhatadhamme ‘‘niccā, sassatā’’ti evaṃ pavattamicchāsaññaṃ, saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandi**nti sappītikataṇhaṃ. Tathā **virāgānupassanāyā**ti virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. ‘‘Te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṃ samudayavasena na uppajjantī’’ti evaṃ vā anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha ‘‘nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī’’ti. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādāna**nti niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā. Āyūhanaṃ** abhisaṅkharaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasañña**nti thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimitta**nti samūhādighanavasena, sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. **Paṇidhi**nti rāgādipaṇidhiṃ, sā panatthato taṇhānaṃ vasena saṅkhāresu ninnatā.

Abhinivesanti attānudiṭṭhiṃ. Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesa**nti asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. ‘‘Issarakuttādivasena loko samuppanno’’ti abhiniveso **sammohābhiniveso.** Keci pana ‘‘ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānantiādinā pavattasaṃsayāpatti **sammohābhiniveso’’**ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso.** ‘‘Ālayaratā ālayasamuditā’’ti vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā **ālayābhiniveso**ti keci. ‘‘Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyantī’’ti pavattaṃ ñāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā.** Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ nibbānaṃ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā** gotrabhu. **Saṃyogābhinivesa**nti saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisanaṃ. **Diṭṭhekaṭṭhe**ti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe, pahānekaṭṭhe ca. **‘‘Oḷārike’’**ti uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagate**ti aṇubhūte, idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakilese**ti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Kakkhaḷattaṃ kaṭhinabhāvo. **Paggharaṇaṃ** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanaṃ, thambhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanaṃ.** Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi asamphuṭṭhabhāve, taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoti yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito. Abyāpitā hi asamphuṭṭhatāti. Yasmiṃ kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ.** Tenāha bhagavā ākāsadhātuniddese ‘‘asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehī’’ti (dha. sa. 637).

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ.** Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ **‘‘saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇalakkhaṇa’’**nti. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge ‘‘cakkhusamphassajā cetanā’’tiādinā (vibha. 92) cetanāva vibhattā, abhisaṅkharaṇalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha ‘‘tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā’’tiādi (vibha. 226). **Pharaṇaṃ** savipphārikatā. **Assaddhiye**ti assaddhiyahetu, nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo **‘‘kosajje’’**tiādīsu. **Vūpasamalakkhaṇa**nti kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇaṃ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjhupekkhanaṃ **paṭisaṅkhānaṃ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ visaṃvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhikā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme, sammāvācāpaccayasubhāsitānaṃ sotārañca puggalaṃ pariggaṇhātīti sā pariggahalakkhaṇā sammāvācā. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti. Sayañca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasaṅkhātā virati samuṭṭhānalakkhaṇā daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṃ.** Sasampayuttadhammassa cittassa saṃkilesapakkhe patituṃ adatvā sammadeva paggaṇhanaṃ **paggaho.**

‘‘Saṅkhārā’’ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ **‘‘saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇa’’**nti. **Namanaṃ** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanaṃ**pavattanaṃ. Āyatanānaṃ vasena hi āyasaṅkhātānaṃ cittacetasikānaṃ pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇa**nti vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayameva tesaṃ viseso.

Tathalakkhaṇaṃ aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññānativattanaṃ anūnādhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva, ‘‘saddhāpaññā paggahāvikkhepā’’tipi vadanti.

Khiṇoti kileseti **khayo,** maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo,** phalaṃ. **Passaddhi** kilesavūpasamo.

Chandassāti kattukamyatāchandassa. **Mūlalakkhaṇaṃ** patiṭṭhābhāvo. **Samuṭṭhāpanalakkhaṇaṃ** ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. **Samodhānaṃ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā ‘‘saṅgatī’’ti vuccati. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṃ,** phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṃ.** Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṃ.** Tato, tesaṃ vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti **taduttari.** Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyā**ti phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena sāraṃ. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena, porāṇaṭṭhakathāya āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanatthaṃ puna dassito, tato eva ca ‘‘chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā, phassasamodhānā, vedanāsamosaraṇā’’ti, ‘‘paññuttarā kusalā dhammā’’ti, ‘‘vimuttisāramidaṃ brahmacariya’’nti, ‘‘nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosāna’’nti ca suttapadānaṃ vasena **‘‘chandassa mūlalakkhaṇa’’**ntiādi vuttaṃ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃsabhāvattā. **Avitathāni** amusāsabhāvattā. **Anaññathāni** aññākārarahitattā.

Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti jātipaccayasambhūtaṭṭho. Itthañca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho. Yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho**ti etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ jānāti passatīti sambandho. **Tenā**ti bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. **Ta**nti rūpāyatanaṃ. **Iṭṭhāniṭṭhādī**ti **ādi-**saddena majjhattaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparittaajjhattabahiddhātadubhayādibhedaṃ. **Labbhamānakapadavasenā**ti ‘‘rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ saddāyatanaṃ sutaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññāta’’nti (dha. sa. 966) vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. ‘‘Rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhattaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhattaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītaka’’nti evamādīhi **anekehi nāmehi.** **‘‘Terasahi vārehī’’**ti rūpakaṇḍe (dha. sa. 614 ādayo) āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmiñca vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena

‘‘dvipaññāsāya nayehī’’ti āha. **Tathameva** aviparītadassitāya, appaṭivattiyadesanatāya ca. **Jānāmi abbhaññāsi**nti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita**-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo, ‘‘diṭṭhaṃ sutaṃ muta’’ntiādīsu (dha. sa. 966) viya. **Na upaṭṭhāsī**ti attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgato**ti evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana ‘‘niruttinayena pisodarādipakkhepena vā dassī-saddassa lopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā **tathāgato’’**ti vaṇṇenti.

Niddosatāya **anupavajjaṃ.** Pakkhipitabbābhāvena **anūnaṃ.** Apanetabbābhāvena **anadhikaṃ.** Atthabyañjanādisampattiyā **sabbākāraparipuṇṇaṃ. No aññathā**ti ‘‘tathevā’’ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. **‘‘Gadattho’’**ti etena tathaṃ gadatīti tathāgatoti **da**-kārassa **ta**-kāro kato niruttinayenāti dasseti.

Tathā gatamassāti **tathāgato,** gatanti ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. **Tathā**ti ca vutte **yaṃtaṃ**-saddānaṃ abyabhicārisambandhitāya ‘‘yathā’’ti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavacīkiriyānañca aññamaññānulomena vacanicchāyaṃ, kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upatiṭṭhatīti imamatthaṃ dassento āha **‘‘bhagavato hī’’**tiādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvāditāya **tathāgato**ti ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha **‘‘evaṃ tathākāritāya tathāgato’’**ti.

‘‘Tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsū’’ti etena yadeke ‘‘tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo’’ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā ‘‘puññamayaṃ, dānamaya’’ntiādīsu.

Upasagganipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṃ atītatthañca vadatīti āha **‘‘gatoti avagato atīto’’**ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭhānasaṃkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **tathāgato.** Atha vā mahiddhikatāya, paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇatāya ca katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **tathāgato.** Yasmā ca loke vidhayuttagatapakāra-saddā samānatthā dissanti, tasmā yathā vidhā vipassīādayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathā vidhoti **tathāgato.** Yathā yuttā ca te bhagavanto ayampi bhagavā tathā yuttoti **tathāgato.** Atha vā yasmā saccaṃ tacchaṃ tathanti ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **tathāgato**ti. Evampi tathāgata-saddassa attho veditabbo –

‘‘Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassiādayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathāgato tena **tathāgato** mato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
Sayambhuñāṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino **tathāgato.**

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicittabhedaṃ tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanuloma mattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyya iriyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

Yathābhinīhāramato yathāruci,
Pavattavācātanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino **tathāgato’’**ti. (itivu. aṭṭha. 38);

Saṅgahagāthā mukhamattameva. Kasmā? Appamādapadaṃ viya sakaladhammapaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha **''sabbākārenā''**tiādi.

''Taṃ katamanti pucchatī''ti etena ''katamañca taṃ bhikkhave''tiādivacanassa sāmaññato pucchābhāvo dassito avisesato hi tassa pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ mahāniddese āgatā sabbāva pucchā atthuddhāranayena dasseti **''tattha pucchā nāmā''**tiādinā. Tattha **tatthā**ti ''taṃ katamanti pucchatī''ti ettha yadetaṃ sāmaññato pucchāvacanaṃ, tasmiṃ.

Lakkhaṇanti ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. **''Aññāta''**nti yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha, **''adiṭṭha''**nti dassanabhūtena ñāṇena paccakkhaṃ viya adiṭṭhataṃ. **''Atulita''**nti ''ettakameta''nti tulanabhūtena atūlitataṃ, **''atīrita''**nti tīraṇabhūtena akatañāṇakiriyāsamāpanataṃ, **''avibhūta''**nti ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ, **''avibhāvita''**nti ñāṇena apākaṭīkatabhāvaṃ. Adiṭṭhaṃ jotīyati etāyāti **adiṭṭhajotanā.** Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandanā,** sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedanā.** Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. ''Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave''tiādi pucchāya hi ''kā tumhākaṃ anumatī''ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatā**ti kathetukamyatāya.

8. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ **atipāto,** saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ **atipāto. Satto**ti khandhasantāno. Tattha hi sattapaññatti. **Jīvitindriya**nti rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. Kasmā panettha ''pāṇassa atipāto, pāṇoti cettha vohārato satto''ti ca ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānaṃ pāṇānaṃ atipātato virati idha adhippetā. Tathā hi vakkhati ''sabbapāṇabhūtahitānukampīti sabbe pāṇabhūte''tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.cūḷasīlavaṇṇanā) bahuvacananiddesanti? Saccametaṃ, pāṇabhāvasāmaññavasena panettha ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena tattha puthuttaṃ viññāyamānamevāti sāmaññaniddesaṃ akatvā bhedavacanicchāvasena bahuvacananiddeso katoti. Kiñca bhiyyosāmaññato saṃvarasamādānaṃ, tabbisesato saṃvarabhedoti imassa visesassa ñāpanatthaṃ ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbo. Yāya cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetu taṃ mahābhūtappaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇaṃ na hontīti. **''Kāyavacīdvārāna''**nti etena manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātabhāvaṃ paṭikkhipati.

Payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjatā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditabbā. Yathādhippetassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena kiccasādhikāya bahukkhattuṃ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayaṃ petaṃ cetanāya balavabhāveneva hoti. Tathā hi hantabbassa mahāguṇabhāvena tattha pavattaupakāracetanā viya khettavisesanibbattiyā apakāracetanāpi balavatī, tibbatarā ca uppajjatīti tassā mahāsāvajjatā daṭṭhabbā. Tasmā payogavatthuādipaccayānaṃ amahattepi mahāguṇatādipaccayehi cetanāya balavabhāvādivaseneva mahāsāvajjabhāvo veditabbo.

Sambharīyanti etehīti **sambhārā,** aṅgāni. Tesu pāṇasaññitāvadhakacittāni pubbabhāgiyānipi honti. **Upakkamo** vadhakacetanāsamuṭṭhāpito. Pañcasambhāravatī pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravinimuttā daṭṭhabbā. **Vijjāmayo** mantaparijappanapayogo āthabbaṇikādīnaṃ viya. **Iddhimayo** kammavipākajiddhimayo dāṭhākoṭakādīnaṃ viya. **Ativiya papañco**ti atimahāvitthāro.

Etthāha – khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, nāpi vikopanīyo, atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre, payogopi pāṇātipātassa paharaṇappakārādi atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṃ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappakārādipayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavaṭṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti.

Vuccate – yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hantā, tena pavattitavadhakapayoganimittaṃ apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandho yathāvuttavadhappayogākaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito, khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā, santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano anurūpaphaluppādananiyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā ''padīpo pakāseti nisākaro candimā''ti ca, na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena pavattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsupi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

‘‘Pahīnakālato paṭṭhāya viratovā’’ti etena pahānahetukā idhādhippetā samucchedaviratīti dasseti. Kammakkhayañāṇena hi pāṇātipātadussīlyassa pahīnattā bhagavā accantameva tato paṭiviratoti vuccati samucchedavasena pahānaviratīnaṃ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṃ purimapacchimakālatā natthi, maggadhammānaṃ pana sammādiṭṭhiādīnaṃ sammāvācādīnañca paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahajātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇappavattiākāravasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhiādīsu pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Pahānaṃ vā samucchedavasena, virati paṭippassaddhivasena yojetabbā. Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto,** pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko paneso? Ahirikānottappadosamohavihiṃsādayo kilesā. Te hi bhagavā ariyamaggena pahāya samugghāṭetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭiviratoti vuccati kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kammassa anuppajjanato. ‘‘Adinnādānaṃ pahāyā’’tiādīsupi eseva nayo. **Viratovā**ti avadhāraṇena tassā viratiyā kālādivasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu samādānaṃ bhindanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantavirato evāti. **Vītikkamissāmī**ti anavajjadhammehi vokiṇṇā antarantarā uppajjanakā dubbalākusalā. Yasmā pana kāyavacīpayogaṃ upalabhitvā ‘‘imassa kilesā uppannā’’ti viññunā sakkā ñātuṃ, tasmā te iminā pariyāyena **‘‘cakkhusotaviññeyyā’’**ti vuttāti daṭṭhabbā. **Kāyikā**ti pāṇātipātādinipphādake balavākusale sandhāyāha.

Gottavasena laddhavohāroti sambandho. **Dīpetuṃ vaṭṭati** brahmadattena bhāsitavaṇṇassa anusandhidassanavasena imissā desanāya āraddhattā. Tatthāyaṃ dīpanā – ‘‘pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇassa gotamassa sāvakasaṅgho nihitadaṇḍo nihitasattho’’ti vitthāretabbaṃ. Nanu ca dhammassāpi vaṇṇo brahmadattena bhāsito? Saccaṃ bhāsito, so pana sammāsambuddhapabhavattā, ariyasaṅghādhārattā ca dhammassa dhammānubhāvasiddhattā ca tesaṃ tadubhayadīpaneneva dīpito hotīti visuṃ na uddhaṭo. Saddhammānubhāveneva hi bhagavā bhikkhusaṅgho ca pāṇātipātādippahānasamattho ahosi, desanā pana ādito paṭṭhāya evaṃ āgatāti.

Etthāyaṃ adhippāyo – ‘‘atthi bhikkhave aññe ca dhammā’’tiādinā anaññasādhāraṇe buddhaguṇe ārabbha upari desanaṃ vaḍḍhetukāmo bhagavā ādito paṭṭhāya ‘‘tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā’’tiādinā buddhaguṇavaseneva desanaṃ ārabhi, na bhikkhusaṅghavasenāti. Esā hi bhagavato desanāya pakati, yaṃ ekaraseneva desanaṃ dassetuṃ labbhamānassāpi kassaci aggahaṇaṃ. Tathā hi rūpakaṇḍe dukādīsu tanniddesesu ca hadayavatthu na gahitaṃ. Itaravatthūhi asamānagatikattā desanābhedo hotīti. Yathā hi cakkhuviññāṇādīni ekantato cakkhādinissayāni, na evaṃ manoviññāṇaṃ ekantena hadayavatthunissayaṃ, nissitavasena ca vatthudukādidesanā pavattā ‘‘atthi rūpaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu, atthi rūpaṃ na cakkhuviññāṇassa vatthū’’tiādinā. Yampi ekantato hadayavatthunissayaṃ, tassa vasena ‘‘atthi rūpaṃ manoviññāṇassa vatthū’’tiādinā dukādīsu vuccamānesupi na tadanurūpā ārammaṇadukādayo sambhavanti. Na hi ‘‘atthi rūpaṃ manoviññāṇassa ārammaṇaṃ, atthi rūpaṃ na manoviññāṇassa ārammaṇa’’nti sakkā vattunti vatthārammaṇadukā bhinnagatikā siyunti na ekarasā desanā bhaveyyāti. Tathā nikkhepakaṇḍe cittuppādavibhāgena avuccamānattā avitakkaavicārapadavissajjane ‘‘vicāro cā’’ti vattuṃ na sakkāti avitakkavicāramattapadavissajjane labbhamānopi vitakko na uddhaṭo, aññathā ‘‘vitakko cā’’ti vattabbaṃ siyā.

Daṇḍanasaṅkhātassa daṇḍassa paraviheṭhanassa vivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha **‘‘parūpaghātatthāyā’’**tiādi. **Viheṭhanabhāvato**ti vihiṃsanabhāvato. ‘‘Bhikkhusaṅghavasenāpi dīpetuṃ vaṭṭatī’’ti vuttattā tampi ekadesena dīpento **‘‘yaṃ pana bhikkhū’’**tiādimāha.

Lajjīti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanaṃ pāputtāsanarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā buddhānaṃ, dhammassa ca attādhīnattā attādhipatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhipati ottappaṃ. ‘‘Dayaṃ mettacittataṃ āpanno’’ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo ‘‘dayāpanno’’tiādīsu karuṇāya pavattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇamatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Midati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā,** mettā icceva attho. **‘‘Sabbapāṇabhūtahitānukampī’’**ti etena tassā viratiyā sattavasena apariyantataṃ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampako**ti karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘tāya eva dayāpannatāyā’’**ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇāhi samaṅgībhāvo dassito. **Viharatī**ti evaṃbhūto hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā harati pavatteti, attabhāvaṃ vā yāpetīti attho. Tenevāha **‘‘iriyati yapeti yāpeti pāletī’’**ti.

Ācārasīlamattakanti sādhujanācārasīlamattakaṃ, tena indriyasaṃvarādiguṇehipi lokiyaputhujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vattuṃ na sakkotīti dasseti. Tathā hi indriyasaṃvarapaccayaparibhogasīlāni idha sīlakathāyaṃ na vibhattāni.

Parasaṃharaṇanti parassa santakaharaṇaṃ. Theno vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṃ.** Idhāpi khuddake parasantake appasāvajjaṃ, mahante mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Payogamahantatāya, vatthuguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjaṃ, tibbatāya mahāsāvajjanti ayampi nayo yojetabbo.

Sāhatthikādayoti ettha mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo, vinā mantena kāyavacīpayogena parasantakassa ākaḍḍhanaṃ tādisaiddhānubhāvena iddhimayo payogo.

Sesanti ‘‘pahāya paṭivirato’’ti evamādikaṃ. Tañhi pubbe vuttanayaṃ. Kiñcāpi nayidha sikkhāpadavohārena virati vuttā, ito aññesu pana suttapadesesu vinayābhidhammesu ca pavattavohārena viratiyo cetanā ca adhisīlasikkhādīnaṃ adhiṭṭhānabhāvato, tesu aññatarakoṭṭhāsabhāvato ca sikkhāpadanti āha **‘‘paṭhamasikkhāpade’’**ti. Kāmañcettha ‘‘lajjī dayāpanno’’ti na vuttaṃ, adhikāravasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesappaccayo, evaṃ adinnādānappahānassāpīti, tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Eseva nayo ito paresupi. Atha vā ‘‘sucibhūtenā’’ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti ‘‘lajjī’’tiādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṃ hīnānaṃ, aseṭṭhaṃ vā lāmakaṃ nihīnaṃ vuttiṃ, methunanti attho. **‘‘Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāra’’**nti methunaviratimāha. **‘‘Ārācārī methunā’’**ti etena ‘‘idha brāhmaṇa ekacco…pe… na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādiyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjatī’’tiādinā (a. ni. 7.50) vuttā sattavidhamethunasaṃyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbā. Idhāpi asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggapaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyaṃ, micchācāre pana agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanāti yojetabbaṃ. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ māturakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dasannaṃ dhanakkitādīnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānañca vasena dvādasannaṃ aññe purisā. Guṇavirahite vippaṭipatti appasāvajjā, mahāguṇe mahāsāvajjā. Guṇarahitepi ca abhibhavitvā pavatti mahāsāvajjā, ubhinnaṃ samānacchandabhāvepi kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjā, tibbatāya mahāsāvajjāti veditabbā. Tassa dve sambhārā sevetukāmatācittaṃ, maggenamaggapaṭipattīti. Micchācāre pana agamanīyaṭṭhānatā, sevanācittaṃ maggenamaggapaṭipatti, sādiyanañcāti cattāro. ‘‘Abhibhavitvā vītikkamane maggenamaggapaṭipattiadhivāsane satipi purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato abhibhuyyamānassa micchācāro na hotī’’ti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo na pamāṇaṃ itthiyā sevanāpayogassa yebhuyyena abhāvato, itthiyā puretaraṃ upaṭṭhāpitasevanācittāyapi micchācāro na siyāti āpajjati payogābhāvato. Tasmā purisassa vasena ukkaṃsato cattāro vuttāti daṭṭhabbaṃ, aññathā itthiyā purisakiccakaraṇakāle purisassapi sevanāpayogābhāvato micchācāro na siyāti eke. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ – attano ruciyā pavattitassa tayo, balakkārena pavattitassa tayo, anavasesaggahaṇena pana cattāroti. Eko payogo sāhatthikova.

9. Kammapathappattaṃ dassetuṃ **‘‘atthabhañjanako’’**ti vuttaṃ. **Vacīpayogo kāyapayogo vā**ti **musā**-saddassa kiriyāpadhānataṃ dasseti. **Visaṃvādanādhippāyo** pubbabhāgakkhaṇe taṅkhaṇe ca. Vuttañhi ‘‘pubbevassa hoti ‘musā bhaṇissa’nti, bhaṇantassa hoti ‘musā bhaṇāmī’ti’’ (pārā. 205). Etañhi dvayaṃ aṅgabhūtaṃ, itaraṃ pana hotu vā mā vā, akāraṇametaṃ. **Assā**ti visaṃvādakassa. Yathāvuttaṃ payogabhūtaṃ musā vadati viññāpeti, samuṭṭhāpeti vā etāyāti **cetanā musāvādo.**

Purimanaye lakkhaṇassa abyāpitatāya, musā-saddassa ca visaṃvaditabbatthavācakattasambhavato paripuṇṇaṃ katvā musāvādalakkhaṇaṃ dassetuṃ **‘‘musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthū’’**tiādinā dutiyanayo āraddho. Imasmiñca naye musā vadīyati vuccati etāyāti **cetanā musāvādo.** **‘‘Yamatthaṃ bhañjatī’’**ti vatthuvasena musāvādassa appasāvajjamahāsāvajjatamāha. Yassa atthaṃ bhañjati, tassa appaguṇatāya appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjoti adinnādāne viya guṇavasenāpi yojetabbaṃ. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

Attano santakaṃ adātukāmatāya, pūraṇakathānayena ca visaṃvādanapurekkhārasseva musāvādo. Tattha pana cetanā balavatī na hotīti appasāvajjatā vuttā. Appatāya ūnassa atthassa pūraṇavasena pavattā kathā **pūraṇakathā.**

Tajjoti tassāruppo, visaṃvādanānurūpoti attho. **‘‘Vāyāmo’’**ti vāyāmasīsena payogamāha. Visaṃvādanādhippāyena payoge katepi parena tasmiṃ atthe aviññāte visaṃvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanaṃ eko sambhāro vutto. Keci pana ‘‘abhūtavacanaṃ visaṃvādanacittaṃ parassa tadatthavijānananti tayo sambhārā’’ti vadanti. **Kiriyāsamuṭṭhāpakacetanākkhaṇeyeva musāvādakakammunā bajjhati** sanniṭṭhāpakacetanāya nibbattattā, sacepi dandhatāya vicāretvā paro tamatthaṃ jānātīti adhippāyo.

‘‘Saccato thetato’’tiādīsu (ma. ni. 1.19) viya **theta-**saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditāya adhikatattā kathāvasena veditabboti āha **‘‘thirakathoti attho’’**ti. **Nathirakatho**ti yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na thirā, evaṃ na thirā kathā yassa so na thirakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evaṃ yojetabbaṃ. Esa nayo **‘‘pāsāṇalekhā viyā’’**tiādīsupi.

Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva **saddhāyiko** yathā ‘‘venayiko’’ti (a. ni. 8.11; pārā. 8). Saddhāya vā ayitabbo **saddhāyiko,** saddheyyoti attho. **Vattabbataṃ āpajjati** visaṃvādanatoti adhippāyo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittataṃ. **Sā pisuṇavācā**ti yāyaṃ yathāvuttā saddasabhāvā vācā, sā piyasuññakaraṇato pisuṇavācāti niruttinayena atthamāha. Pisatīti vā pisuṇā, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho.

Pharusanti sinehābhāvena lūkhaṃ. **Sayampi pharusā**ti domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi kakkasā. Ettha ca pharusaṃ karotīti phalūpacārena, pharusayatīti vā vācāya pharusa-saddappavatti veditabbā. **Sayampi pharusā**ti paresaṃ mammacchedavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena, kāraṇavohārena ca vācāya pharusa-saddappavatti daṭṭhabbā. Tatoyeva ca **neva kaṇṇasukhā.** Atthavipannatāya **na hadayaṅgamā**.

Yena samphaṃ palapatīti yena palāpasaṅkhātena niratthakavacanena sukhaṃ hitañca phalati vidarati vināsetīti ‘‘sampha’’nti laddhanāmaṃ attano paresañca anupakārakaṃ yaṃ kiñci palapati.

Saṃkiliṭṭhacittassāti lobhena dosena vā vibādhitacittassa, upatāpitacittassa vā, dūsitacittassāti attho. **Cetanā pisuṇavācā** pisuṇaṃ vadanti etāyāti. Yassa yato bhedaṃ karoti, tesu abhinnesu appasāvajjaṃ, bhinnesu mahāsāvajjaṃ, tathā kilesānaṃ mudutibbatāvisesesu.

Yassa pesuññaṃ upasaṃharati, so bhijjatu vā mā vā, tassa atthassa viññāpanameva pamāṇanti āha **‘‘tadatthavijānana’’**nti, kammapathappatti pana bhinne eva.

Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānañca? ‘‘Sahitāna’’nti vuttattā ‘‘sandhānassā’’ti viññāyati. Tenevāha **‘‘sandhānānuppadātā’’**ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ, rakkhaṇaṃ vā daḷhīkaraṇaṃ hoti, tena vuttaṃ **‘‘daḷhīkammaṃ kattāti attho’’**ti. Āramanti etthāti **ārāmo,** ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ākārena vināpi ayamevattho labbhati, tasmā vuttaṃ **‘‘samaggarāmotipi pāḷi, ayamevettha attho’’**ti.

Mammāni viya mammāni, yesu pharusavācāya chupitamattesu duṭṭhārūsu viya ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti. Kāni pana tāni? Jātiādīni akkosavatthūni. Tāni chijjanti, bhijjanti vā yena kāyavacīpayogena, so **mammacchedako.** Ekantena pharusacetanā pharusavācā pharusaṃ vadati etāyāti. Kathaṃ pana ekantapharusacetanā hoti? Duṭṭhacittatāya. **Tassā**ti ekantapharusacetanāya eva pharusavācābhāvassa. **Mammacchedako** savanapharusatāyāti adhippāyo. **Cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti** kammapatha’ppattattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretunti. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva paṭipakkhanayena sādhetuṃ **‘‘vacanasaṇhatāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Sā** pharusavācā. **Ya**nti yaṃ puggalaṃ. Etthāpi kammapathabhāvaṃ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā, tathā kilesānaṃ mudutibbatābhāve. Keci pana ‘‘yaṃ uddissa pharusavācā payujjanti, tassa sammukhāva sīsaṃ etī’’ti, eke ‘‘parammukhāpi pharusavācā hotiyevā’’ti vadanti. Tatthāyamadhippāyo yutto siyā – sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthajānanaṃ, na tathā asammukhāti. Yathā pana akkosite mate āḷahane katā khamanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ ‘‘parammukhā payuttāpi pharusavācā hotiyevā’’ti sakkā viññātunti. **Kupitacitta**nti akkosādhippāyeneva kupitacittaṃ, na maraṇādhippāyena. Maraṇādhippāyena hi cittakope sati byāpādoyeva hotīti. **Etthā**ti –

> ‘‘Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;
> Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnasotaṃ abandhana’’nti. (saṃ. ni. 4.347; udā. 65);

Imissā gāthāya. Sīlañhettha ‘‘nelaṅga’’nti vuttaṃ. Tenevāha citto gahapati ‘‘nelaṅganti kho bhante sīlānametaṃ adhivacana’’nti (saṃ. ni. 4.347). **Sukumārā**ti apharusatāya mudukā. **Purassā**ti ettha **pura**-saddo tannivāsīvācako daṭṭhabbo ‘‘gāmo āgato’’tiādīsu viya. Tenevāha **‘‘nagaravāsīna’’**nti. Manaṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpā.** Tena vuttaṃ **‘‘cittavuḍḍhikarā’’**ti. **Āsevanaṃ** bhāvanaṃ bahulīkaraṇaṃ. Yaṃ gāhayituṃ pavattito, tena aggahite appasāvajjo gahite mahāsāvajjoti, idhāpi kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

‘‘Kālavādī’’tiādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Yathā hi ‘‘pāṇātipātā paṭivirato’’tiādi pāṇātipātappahānapaṭipattidassanaṃ. ‘‘Pāṇātipātaṃ pahāya viharatī’’ti hi vutte kathaṃ pāṇātipātappahānaṃ hotīti? Apekkhāsabbhāvato ‘‘pāṇātipātā paṭivirato hotī’’ti vuttaṃ, sā pana virati kathanti āha ‘‘nihitadaṇḍo nihitasattho’’ti, tañca daṇḍasatthanidhānaṃ kathanti vuttaṃ ‘‘lajjī’’tiādi, evaṃ uttaruttaraṃ purimassa purimassa upāyasandassanaṃ, tathā adinnādānādīsu yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘kālavādītiādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattidassana’’nti. Atthasañhitāpi hi vācā ayuttakālappayogena atthāvahā na siyāti anatthaviññāpanavācaṃ anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavāditā parivajjetabbāti vuttaṃ **‘‘kālavādī’’**ti. Kālena vadantenāpi ubhayānatthasādhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha **‘‘bhūtavādī’’**ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhalokaparalokahitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ **‘‘atthavādī’’**ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenāpi na lokiyadhammasannissitameva vattabbaṃ, atha kho lokuttaradhammasannissitaṃ pīti dassetuṃ **‘‘dhammavādī’’**ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃ dassanatthaṃ **‘‘vinayavādī’’**ti vuttaṃ. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti hi pañcannaṃ saṃvarānaṃ, tadaṅgavinayo vikkhambhanavinayo samucchedavinayo paṭippassaddhivinayo nissaraṇavinayoti pañcannaṃ vinayānañca vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti.

Evaṃ guṇavisesayutto ca attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, nāññathāti dassetuṃ **‘‘nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā’’**ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ **‘‘kālenā’’**tiādimāha. Ajjhāsayaṭṭhuppattīnaṃ pucchāya ca vasena otiṇṇe desanāvisaye ekaṃsādibyākaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetudāharaṇasaṃsandanāni taṃtaṃkālānurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulataragambhīrudārapahūtatthavitthārasaṅgāhakāya desanāya pare yathājjhāsayaṃ paramatthasiddhiyaṃ patiṭṭhāpento ‘‘desanākusalo’’ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

10. Evaṃ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhajitvā satipi abhijjhādippahānassa saṃvarasīlasikkhāsaṅgahe upariguṇasaṅgahato, lokiyaputhujjanāvisayato ca uttaradesanāya saṅgaṇhituṃ taṃ pariharitvā pacurajanapākaṭaṃ ācārasīlameva vibhajanto bhagavā **‘‘bījagāmabhūtagāmasamārambhā’’**tiādimāha. Tattha **gāmo**ti samūho. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato, chinne viruhanato, visadisajātikabhāvato, catuyoniappariyāpannato ca veditabbā, vuḍḍhi pana pavāḷasilālavaṇānampi vijjatīti na tesaṃ jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇañca parikappanāmattaṃ supanaṃ viya ciñcādīnaṃ, tathā dohaḷādayo, tattha kasmā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasāruppato, sannissitasattānurakkhaṇato ca. Tenevāha ‘‘jīvasaññino hi moghapurisā manussā rukkhasmi’’ntiādi (pāci. 89). **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādayo veditabbā.

Ekaṃ bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti **ekabhattiko,** ekasmiṃ divase ekavārameva bhuñjanako. Tayidaṃ rattibhojanopi siyāti tannivattanatthamāha **‘‘rattūparato’’**ti. Evampi aparaṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tadāsaṅkānivattanatthaṃ **‘‘virato vikālabhojanā’’**ti vuttaṃ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā, ayaṃ buddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā aparaṇho ‘‘vikālo’’ti vutto.

Saṅkhepato ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’ntiādi (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50, 116, 124) nayappavattaṃ bhagavato sāsanaṃ accantachandarāgappavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha **‘‘sāsanassa ananulomattā’’**ti. Attanā payojiyamānaṃ, parehi payojāpiyamānañca naccaṃ naccabhāvasāmaññato pāḷiyaṃ ekeneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavādita-saddena cāti āha **‘‘naccananaccāpanādivasenā’’**ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasabbhāvato **‘‘dassanā’’** icceva vuttaṃ. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha **‘‘visūkabhūtā dassanā’’**ti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāya **khuddakapāṭhaṭṭhakathāya** (khu. pā. aṭṭha. pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘dhammūpasaṃhitampi cettha gītaṃ vaṭṭati, gītūpasaṃhito dhammo na vaṭṭatī’’ti.

Uccāti uccasaddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ, seti etthāti **sayanaṃ.** Uccāsayanaṃ mahāsayanañca samaṇasārupparahitaṃ adhippetanti āha **‘‘pamāṇātikkantaṃ, akappiyattharaṇa’’**nti. Āsandādiāsanañcettha sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā ‘‘uccāsayanamahāsayanā’’ icceva vuttaṃ, atthato pana tadupabhogabhūta nisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Uccāsayanasayanamahāsayanasayanāti vā etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ niddeso kato yathā ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1; udā. 1). Āsanakiriyāpubbakattā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanaṃ gahitanti veditabbaṃ.

Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha **‘‘na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādīyatī’’**ti. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasā. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ uggaṇhanaṃ, vācāya paṭiggahaṇaṃ uggahāpanaṃ, manasā paṭiggahaṇaṃ sādiyananti tividhampi paṭiggahaṇaṃ sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā ‘‘paṭiggahaṇā’’ti vuttanti āha **‘‘neva naṃ uggaṇhātī’’**tiādi. Esa nayo **‘‘āmakadhaññapaṭiggahaṇā’’**tiādīsupi. Nīvārādiupadhaññassa sāliyādimūladhaññantogadhattā vuttaṃ **‘‘sattavidhassā’’**ti. ‘‘Anujānāmi bhikkhave pañca vasāni bhesajjāni acchavasaṃ macchavasaṃ susukāvasaṃ sūkaravasaṃ gadrabhavasa’’nti (mahāva. 262) vuttattā idaṃ odissa anuññātaṃ nāma, tassa pana ‘‘kāle paṭiggahita’’nti (mahāva. 262) vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭatīti āha **‘‘aññatra odissa anuññātā’’**ti.

Akkamatīti nippīḷeti. Pubbabhāge akkamatīti sambandho. **Hadaya**nti nāḷiādimānabhājanānaṃ abbhantaraṃ. Tilādīnaṃ nāḷiādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva **sikhā,** tassā **bhedo** hāpanaṃ. **Kecī**ti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca.

Vadhoti muṭṭhippahārakasātāḷanādīhi hiṃsanaṃ, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadhasaddo dissati ‘‘attānaṃ vadhitvā vadhitvā’’tiādīsu (pāci. 880). Yathā hi appaṭiggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanatthaṃ itthikumāridāsidāsādayo vibhāgena vuttā, evaṃ parassaharaṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanatthaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa punaggahaṇe payojanaṃ atthi. ‘‘Tattha sayaṅkāro, idha paraṃkāro’’ti ca na sakkā vattuṃ ‘‘kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā’’ti ca vuttattā. Tasmā yathāvuttoyeva attho sundarataro. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘vadhoti māraṇa’’nti vuttaṃ, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātuṃ māraṇa-saddassa vihiṃsanepi dissanato.

Ettāvatāti ‘‘pāṇātipātaṃ pahāyā’’tiādinā ‘‘chedana…pe… sahasākārā paṭivirato’’ti etaparimāṇena pāṭhena. Antarābhedaṃ aggahetvā pāḷiyaṃ āgatanayena chabbīsatisikkhāpadasaṅgahaṃ yebhuyyena sikkhāpadānaṃ avibhattattā **cūḷasīlaṃ** nāma. Desanāvasena hi idha cūḷamajjhimādibhāvo adhippeto, na dhammavasena. Tathā hi idha saṅkhittena uddiṭṭhānaṃ sikkhāpadānaṃ avibhattānaṃ vibhajanavasena majjhimasīladesanā pavattā. Tenevāha **‘‘majjhimasīlaṃ vitthārento’’**ti.

Cūḷasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimasīlavaṇṇanā

11. Tattha **yathā**ti opammatthe nipāto. **Vā**ti vikappanatthe. **Panā**ti vacanālaṅkāre. **Eke**ti aññe. **Bhonto**ti sādhūnaṃ piyasamudāhāro. Sādhavo hi pare ‘‘bhonto’’ti vā, ‘‘devānaṃ piyā’’ti vā ‘‘āyasmanto’’ti vā samālapanti. Yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā **samaṇā.** Jātimattena **brāhmaṇā.** Idaṃ vuttaṃ hoti – ussāhaṃ katvā mama vaṇṇaṃ vadamānopi puthujjano ‘‘pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato’’tiādinā parānuddesikanayena vā yathā paneke bhonto samaṇabrāhmaṇabhāvaṃ paṭijānamānā, parehi ca tathāsambhāviyamānā tadanurūpapaṭipattiṃ ajānanato, asamatthato ca na abhisambhuṇanti, na evamayaṃ, ayaṃ pana samaṇo gotamo sabbathāpi samaṇasāruppapaṭipadaṃ pūresiyevāti evaṃ aññuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyyuṃ, na taduttarinti.

Bījagāmabhūtagāmasamārambhapade saddakkamena appadhānabhūtopi bījagāmabhūtagāmo niddisitabbatāya padhānabhāvaṃ paṭilabhati. Añño hi saddakkamo añño atthakkamoti āha **‘‘katamo so bījagāmabhūtagāmo’’**ti. Tasmiñhi vibhatte tabbisayatāya samārambhopi vibhattova hotīti. Tenevāha bhagavā **‘‘mūlabīja’’**ntiādi. Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ,** mūlaṃ bījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ.** Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubīja**nti pabbabījaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhaṇasamatthe sāraphale niruḷho **bīja**-saddo tadatthasaṃsiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ **‘‘bījabīja’’**nti. ‘‘Rūparūpaṃ, dukkhadukkha’’nti (saṃ. ni. 4.327) ca yathā. Kasmā panettha bījagāmabhūtagāmaṃ pucchitvā bījagāmo eva vibhattoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Nanu avocumha ‘‘mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlaṃ bījaṃ etassātipi mūlabījanti’’. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa sāmaññaniddesena, mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti ekasesanayena vā pāḷiyaṃ niddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha **‘‘sabbañheta’’**ntiādi.

12. **‘‘Sannidhikatassā’’**ti etena ‘‘sannidhikāraparibhoga’’nti ettha **kāra**-saddassa kammatthataṃ dasseti. Yathā vā ‘‘ācayaṃgamino’’ti vattabbe anunāsikalopena ‘‘ācayagāmino’’ti (dha. sa. 10) niddeso kato, evaṃ ‘‘sannidhikāraṃ paribhoga’’nti vattabbe anunāsikalopena ‘‘sannidhikāraparibhoga’’nti vuttaṃ, sannidhiṃ katvā paribhoganti attho.

Sammā kilese likhatīti **sallekho,** suttantanayena paṭipatti. Pariyāyati kappīyatīti **pariyāyo,** kappiyavācānusārena paṭipatti. Kilesehi āmasitabbato **āmisaṃ,** yaṃ kiñci upabhogārahaṃ vatthu. Tenevāha **‘‘āmisanti vuttāvasesa’’**nti. Nayadassanañhetaṃ sannidhivatthūnaṃ. **Udakakaddame**ti udake ca kaddame ca. **Acchathā**ti nisīdatha. **Gīvāyāmaka**nti gīvaṃ āyamitvā, yathā ca bhutte atibhuttatāya gīvā āyamitabbāva hoti, evanti attho. **Catubhāgamatta**nti kuḍubamattaṃ. **‘‘Kappiyakuṭiya’’**ntiādi vinayavasena vuttaṃ.

13. **Ettakampī**ti vinicchayavicāraṇāvatthukittanampi. **Payojanamattamevā**ti padatthayojanamattameva. Yassa pana padassa vitthārakathaṃ vinā na sakkā attho viññātuṃ, tattha vitthārakathāpi padatthasaṅgahameva gacchati. Kutūhalavasena pekkhitabbato **pekkhā,** naṭasatthavidhinā naṭānañca payogo. Naṭasamūhena pana janasamūhe karaṇavasena **‘‘naṭasamajja’’**nti vuttaṃ, sārasamāse ‘‘pekkhā maha’’nti vuttaṃ. **Ghanatāḷaṃ** nāma daṇḍamayatāḷaṃ, silāsalākatāḷaṃ vā. **Eke**ti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Yathā cettha, evaṃ ito paresupi ‘‘eke’’ti āgataṭṭhānesu. **Caturassaambaṇakatāḷaṃ** nāma rukkhasāradaṇḍādīsu yena kenaci caturassaambaṇakaṃ katvā catūsu passesu cammena onandhitvā katavāditaṃ. **Abbhokkiraṇaṃ** raṅgabalīkaraṇaṃ, yā ‘‘nandī’’ti vuccati. **Sobhanakara**nti sobhanakaraṇaṃ, ‘‘sobhanagharaka’’nti sārasamāse vuttaṃ. Caṇḍālānamidanti **caṇḍālaṃ.** Sāṇe udakena temetvā aññamaññaṃ ākoṭanakīḷā **sāṇadhovanaṃ. Indajālenā**ti aṭṭhidhovanamantaṃ parijappitvā yathā pare aṭṭhīniyeva passanti, evaṃ tacādīnaṃ antaradhāpanamāyāya. **Sakaṭabyūhādī**ti **ādi**-saddena cakkapadumakaḷīrabyūhādiṃ saṅgaṇhāti.

14. **Padānī**ti sārīnaṃ patiṭṭhānaṭṭhānāni. **Dasapadaṃ** nāma dvīhi pantīhi vīsatiyā padehi kīḷanajūtaṃ. **Pāsakaṃ** vuccati chasu passesu ekekaṃ yāva chakkaṃ dassetvā katakīḷanakaṃ, taṃ vaḍḍhetvā yathāladdhaṃ ekakādivasena sāriyo apanentā upanentā ca kīḷanti. Ghaṭena kīḷā **ghaṭikā**ti eke. Bahūsu salākāsu visesarahitaṃ ekaṃ salākaṃ gahetvā tāsu pakkhipitvā puna tasseva uddharaṇaṃ **salākahattha**nti eke. Paṇṇena vaṃsākārena katā **nāḷikā.** Tenevāha **‘‘taṃ dhamantā’’**ti. ‘‘Pucchantassa mukhāgataṃ akkharaṃ gahetvā naṭṭhamutti lābhālābhādijānanakīḷā **akkharikā’’**tipi vadanti. ‘‘Vāditānurūpaṃ naccanaṃ gāyanaṃ vā **yathāvajjaṃ’’** tipi vadanti. ‘‘Evaṃ kate jayo bhavissati, aññathā parājayo’’ti jayaparājaye purakkhatvā payogakaraṇavasena parihārapathādīnampi **jūtapamādaṭṭhānabhāvo** veditabbo. Paṅgacīrādīhipi vaṃsādīhi kātabbakiccasiddhiasiddhijayaparājayāvaho payogo vuttoti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Yathāvajja’’**nti ca kāṇādīhi sadisatākāradassanehi jayaparājayavasena jūtakīḷitabhāvena vuttaṃ.

15. **Vāḷarūpānī**ti āharimāni vāḷarūpāni. ‘‘Akappiyamañcova **pallaṅko’’**ti sārasamāse. **Vānavicitta**nti bhitticchadādivasena vānena vicitraṃ. Rukkhatūlalatātūlapoṭakītūlānaṃ vasena **tiṇṇaṃ tūlānaṃ.** Uddalomiyaṃ **kecī**ti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Tathā ekantalomiyaṃ. **Koseyyakaṭṭissamaya**nti koseyyakassaṭamayaṃ.

Suddhakoseyyanti ratanaparisibbanarahitaṃ. **''Ṭhapetvā tūlika''**nti etena ratanaparisibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. **''Ratanaparisibbitānī''**ti iminā yāni ratanaparisibbitāni, tāni bhūmattharaṇavasena, yathānurūpaṃ mañcapīṭhādīsu ca upanetuṃ vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti. **Ajinacammehī**ti ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumāni, tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ **''ajinappaveṇī''**ti. **Vuttanayenā**ti vinaye vuttanayena.

16. **Alaṅkārañjanameva** na bhesajjaṃ maṇḍanānuyogassa adhippetattā. Mālā-saddo sāsane suddhapupphesupi niruḷhoti āha **''baddhamālā vā''**ti. **Mattikakakka**nti osadhehi abhisaṅkhataṃ yogamattikakakkaṃ. **Calite**ti kupite. **Lohite sannisinne**ti duṭṭhalohite khīṇe.

17. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Taṃ niyyānaṃ arahati, niyyāne vā niyuttā, niyyānaṃ vā phalabhūtaṃ etissā atthīti niyyānikā, vacīduccaritasaṃkilesato niyyātīti vā ī-kārassa rassattaṃ, ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā niyyānikā, cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā **aniyyānikattā. Tiracchānabhūtā**ti tirokaraṇabhūtā. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. Saha atthenāti **sātthakaṃ,** hitapaṭisaṃyuttanti attho. **Visikhā**ti gharasanniveso, visikhāgahaṇena ca tannivāsino gahitā ''gāmo āgato''tiādīsu viya. Tenevāha ''sūrā samatthā''ti, ''saddhā pasannā''ti ca. Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha **''kumbhadāsīkathā vā''**ti. Uppattiṭhitisambhārādivasena lokaṃ akkhāyatīti **lokakkhāyikā.**

18. **Sahita**nti pubbāparāviruddhaṃ.

19. Dūtassa kammaṃ dūteyyaṃ, tassa kathā **dūteyyakathā.**

20. **Tividhenā**ti sāmantajappanairiyāpathasannissitapaccayapaṭisevanabhedato tippakārena. **Vimhāpayantī**ti ''aho acchariyapuriso''ti attani paresaṃ vimhayaṃ uppādenti. **Lapantī**ti attānaṃ, dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evaṃ ukkācetvā kathenti. Nimittena caranti, nimittaṃ vā karontīti **nemittikā** nimittanti ca paresaṃ paccaya dānasaññuppādakaṃ kāyavacīkammaṃ vuccati. Nippiṃsantīti nippesā, nippesāyeva **nippesikā,** nippesoti ca saṭhapuriso viya lābhasakkāratthaṃ akkosakhuṃsanuppaṇḍanaparapiṭṭhimaṃsikatādi.

Majjhimasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāsīlavaṇṇanā

21. Aṅgāni ārabbha pavattattā aṅgasahacaritaṃ satthaṃ **''aṅga''**nti vuttaṃ. **Nimitta**nti etthāpi eseva nayo. Keci pana **''aṅga**nti aṅgavikāra''nti vadanti, paresaṃ aṅgavikāradassanenāpi lābhālābhādivijjāti. **Paṇḍurājā**ti dakkhiṇāmadhurādhipati. **''Mahantāna''**nti etena appakaṃ nimittaṃ, mahantaṃ nimittaṃ uppātoti dasseti. **Idaṃ nāma passatī**ti yo vasabhaṃ kuñjaraṃ pāsādaṃ pabbataṃ vā āruḷhaṃ supine attānaṃ passati, tassa idaṃ nāma phalaṃ hotīti. **Supinaka**nti supinasatthaṃ. Aṅgasampattivipattidassanamattena ādisanaṃ vuttaṃ **''aṅga''**nti iminā, **''lakkhaṇa''**nti iminā pana mahānubhāvatānipphādakaaṅgalakkhaṇavisesadassanenāti ayametesaṃ visesoti. **Ahate**ti nave. **Ito paṭṭhāyā**ti devarakkhasamanussādibhedena vividhavatthabhāge ito vā etto vā sañchinne idaṃ nāma bhogādi hotīti. **Dabbihomadīni** homassupakaraṇādivisesehi phalavisesadassanavasena pavattāni. **Aggihomaṃ** vuttāvasesasādhanavasena pavattaṃ homaṃ. **Aṅgalaṭṭhi**nti sarīraṃ. Abbhino satthaṃ **abbheyyaṃ,** māsurakkhena kato gantho **māsurakkho. Bhūrivijjā** sassabuddhikaraṇavijjāti sārasamāse. **Sapakkhaka…pe… catuppadāna**nti piṅgalamakkhikādisapakkhaka gharagolikādiapakkhakadevamanussakoñcādidvipadakakaṇṭakajambukādicatuppadānaṃ.

23. **''Asukadivase''**ti ''pakkhassa dutiye tatiye''tiādi tithivasena vuttaṃ. **Asukanakkhattenā**ti rohiṇīādinakkhattayogavasena.

24. **Ukkānaṃ patana**nti ukkobhāsānaṃ patanaṃ. Vātasaṅghātesu hi vegena aññamaññaṃ saṅghaṭṭentesu dīpakobhāso viya obhāso uppajjitvā ākāsato patati, tatthāyaṃ ukkāpātavohāro. **Avisuddhatā** abbhamahikādīhi.

25. **Dhārānupavecchanaṃ** vassanaṃ. Hatthena adhippetaviññāpanaṃ **hatthamuddā,** taṃ pana aṅgulisaṅkocanena gaṇanāyeva. Pārasika milakkhakādayo viya navantavasena gaṇanā **acchiddakagaṇanā. Saṭuppādanādī**ti **ādi**-saddena vokalanabhāgahārādike saṅgaṇhāti. **Cintāvasenā**ti vatthuṃ anusandhiñca sayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo, kiñci sutvā sutena assutaṃ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi,** kañci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavitthāraṇādivasena **atthakavi,** yaṃ kiñci parena kataṃ kabbaṃ nāṭakaṃ vā disvā taṃ sadisameva aññaṃ attano ṭhānuppattikapaṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavi** veditabbo.

26. Pariggahabhāvena dārikāya gaṇhāpanaṃ **āvāhanaṃ.** Tathā dāpanaṃ **vivāhanaṃ.** Desantare diguṇatiguṇādigahaṇavasena bhaṇḍappayojanaṃ **payogo.** Tattha vā aññattha vā yathākālaparicchedaṃ vaḍḍhigahaṇavasena payojanaṃ **uddhāro.** ''Bhaṇḍamūlarahitānaṃ vāṇijjaṃ katvā ettakenudayena saha mūlaṃ dethāti dhanadānaṃ **payogo,**

tāvakālikadānaṃ **uddhāro''**ti ca vadanti. **Tīhi kāraṇehī**ti ettha vātena, pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato, tappaccayā kammaṃ vipaccati. Sayameva pana kammunā okāse kate na ekantena vāto pāṇakā vā apekkhitabbāti kammassa visuṃ kāraṇabhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Nibbāpanīya**nti upasamakaraṃ. **Paṭikamma**nti yathā te na khādanti, tathā paṭikaraṇaṃ. **Parivattanattha**nti āvudhādinā saha ukkhittahatthassa ukkhipanavasena parivattanatthaṃ. Icchitatthassa devatāya kaṇṇe kathanavasena jappanaṃ **kaṇṇajappana**nti. **Ādiccapāricariyā**ti karavīramālāhi pūjaṃ katvā sakaladivasaṃ ādiccābhimukhāvaṭṭhānena ādiccassa paricaraṇaṃ. ''Siravhāyana''nti keci paṭhanti, tassatthomantaṃ parijappitvā sirasā icchitassa atthassa avhāyananti.

27. **Samiddhikāle**ti āyācitassa atthassa siddhikāle. **Santipaṭissavakamma**nti devatāyācanāya yā santi paṭikattabbā, tassā paṭiññāpaṭissavakammakaraṇaṃ, santiyā āyācanappayogoti attho. **Tasmi**nti paṭissavaphalabhūte yathābhipatthitakammasmiṃ, yaṃ ''sace me idaṃ nāma samijjhissatī''ti vuttaṃ. **Tassā**ti santipaṭissavassa, yo ''paṇidhī''ti ca vutto. Yathāpaṭissavañhi upahāre kate paṇidhi āyācanā katā niyyātitā hotīti. **Acchandikabhāvamatta**nti itthiyā akāmakabhāvamattaṃ. **Liṅga**nti purisaliṅgaṃ. **Balikammakaraṇaṃ** upaddavapaṭibāhanatthañceva vaḍḍhiāvahanatthañca. **Dosāna**nti pittādidosānaṃ. Ettha ca **vamana**nti pacchaṭṭanaṃ adhippetaṃ. **Uddhaṃvirecana**nti vamanaṃ ''uddhaṃ dosānaṃ nīharaṇa''nti vuttattā. Tathā **virecana**nti virecanameva. **Adhovirecana**nti pana suddhivatthikasāvatthiādi vatthikiriyāpi adhippetā ''adho dosānaṃ nīharaṇa''nti vuttattā. **Sīsavirecanaṃ** semhanīharaṇādi. **Paṭalānī**ti akkhipaṭalāni. **Salākavejjakamma**nti akkhivejjakammaṃ, idaṃ vuttāvasesasālākiyasaṅgahaṇatthaṃ vuttanti daṭṭhabbanti. Tappanādayopi hi sālākiyānevāti. Mūlāni padhānāni rogūpasame samatthāni bhesajjāni **mūlabhesajjāni,** mūlānaṃ vā byādhīnaṃ bhesajjāni **mūlabhesajjāni**. Mūlānubandhavasena hi duvidho byādhi. Mūlaroge ca tikicchite yebhuyyena itaraṃ vūpasamatītī. **''Kāyatikicchanaṃ dassetī''**ti idaṃ komārabhaccasallakattasālākiyādikaraṇavisesabhūtatantīnaṃ tattha tattha vuttattā pārisesavasena vuttaṃ, tasmā tadavasesāya tantiyāpi idha saṅgaho daṭṭhabbo. Sabbāni cetāni ājīvahetukāniyeva idhādhippetāni ''micchājīvena jīvikaṃ kappentī''ti vuttattā. Yaṃ pana tattha tattha pāḷiyaṃ **''iti vā''**ti vuttaṃ, tattha **itī**ti pakāratthe nipāto, **vā**-iti vikappanatthe. Idaṃ vuttaṃ hoti iminā pakārena, ito aññe na vāti. Tena yāni ito bāhirakapabbajitā sippāyatanavijjāṭṭhānādīni jīvikopāyabhūtāni ājīvapakatā upajīvanti, tesaṃ pariggaho katoti veditabbo.

Mahāsīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā

28. **Bhikkhusaṅghena vuttavaṇṇo** nāma ''yāvañcidaṃ tena bhagavatā''tiādinā vuttavaṇṇo. Etthāyaṃ sambandho – na bhikkhave ettakā eva buddhaguṇā, ye tumhākaṃ pākaṭā, apākaṭā pana ''atthi bhikkhave aññe dhammā''ti vitthāro. Tattha ''ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃ gahitā''tiādinā sassatādidiṭṭhiṭṭhānānaṃ yathāgahitākārasuññatabhāvappakāsanato, ''tañca pajānanaṃ na parāmasatī''ti sīlādīnañca aparāmāsaniyyānikabhāvadīpanena niccasārādivirahappakāsanato, yāsu vedanāsu avītarāgatāya bāhirakānaṃ etāni diṭṭhivipphanditāni sambhavanti, tesaṃ paccayabhūtānañca sammohādīnaṃ vedakakārakasabhāvābhāvadassanamukhena sabbadhammānaṃ attattaniyatāvirahadīpanato, anupādāparinibbānadīpanato ca ayaṃ desanā suññatāvibhāvanappadhānāti āha **''suññatāpakāsanaṃ ārabhī''**ti. **Pariyattī**ti vinayādibhedabhinnā tanti. **Desanā**ti tassā tantiyā manasāvavatthāpitāya vibhāvanā, yathādhammaṃ dhammābhilāpabhūtā vā paññāpanā, anulomādivasena vā kathananti pariyattidesanānaṃ viseso pubbeyeva vavatthāpitoti āha **''desanāyaṃ pariyattiya''**nti. **Evaṃ ādīsū**ti ettha **ādi**-saddena saccasabhāvasamādhipaññāpakatipuññaāpattiñeyyādayo saṅgayhanti. Tathā hi ayaṃ dhamma-saddo ''catunnaṃ bhikkhave dhammānaṃ ananubodhā''tiādīsu (dī. ni. 2.186; a. ni. 4.1) sacce vattati, ''kusalā dhammā akusalā dhammā''tiādīsu (dha. sa. 1) sabhāve, ''evaṃdhammā te bhagavanto ahesu''ntiādīsu (saṃ. ni. 5.378) samādhimhi, ''saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī''tiādīsu (su. ni. 190) paññāya, ''jātidhammānaṃ bhikkhave sattānaṃ evaṃ icchā uppajjatī''tiādīsu (ma. ni. 3.373; paṭi. ma. 1.33) pakatiyaṃ, ''dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī''tiādīsu (su. ni. 184; theragā. 303; jā. 1.10.102) puññe, ''cattāro pārājikā dhammā''tiādīsu (pārā. 233) āpattiyaṃ, ''sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī''tiādīsu (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.6) ñeyye vattati (ma. ni. aṭṭha. 1.suttanikkhepavaṇṇanā; abhi. aṭṭha. 1.tikamātikāpadavaṇṇanā; bu. vaṃ. aṭṭha. ratanacaṅkamanakaṇḍavaṇṇanā). **Dhammā hontī**ti suññā dhammamattā hontīti attho.

''Duddasā''ti eteneva tesaṃ dhammānaṃ dukkhogāhatā pakāsitā hoti. Sace pana koci attano pamāṇaṃ ajānanto ñāṇena te dhamme ogāhituṃ ussāhaṃ kareyya, tassa taṃ ñāṇaṃ appatiṭṭhameva makasatuṇḍasūci viya mahāsamuddeti āha **''alabbhaneyyapatiṭṭhā''**ti. Alabbhaneyyā patiṭṭhā etthāti alabbhaneyyapatiṭṭhāti padaviggaho veditabbo. Alabbhaneyyapatiṭṭhānaṃ ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya ''ettakā ete īdisā cā''ti passituṃ na sakkāti vuttaṃ **''gambhīrattā eva duddasā''**ti. Ye pana daṭṭhumeva na sakkā, tesaṃ ogāhitvā anubujjhane kathā eva natthīti āha **''duddasattā eva duranubodhā''**ti. Sabbapariḷāhapaṭippassaddhimatthake samuppannattā, nibbutasabbapariḷāhasamāpattisamokiṇṇattā ca **nibbutasabbapariḷāhā. Santārammaṇāni** maggaphalanibbānāni anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānañca abhāvato. Atha vā samūhatavikkhepatāya niccasamāhitassa manasikārassa vasena tadārammaṇadhammānaṃ santabhāvo veditabbo kasiṇugghāṭimākāsatabbisayaviññāṇānaṃ anantabhāvo viya. Avirajjhitvā nimittapaṭivedho viya issāsānaṃ avirajjhitvā dhammānaṃ yathābhūtasabhāvabodho sāduraso mahāraso ca hotīti āha **atittikaraṇaṭṭhenā**ti. Paṭivedhappattānaṃ, tesu ca buddhānaṃyeva sabbākārena visayabhāvūpagamanato na takkabuddhiyā gocarāti āha **''uttamañāṇavisayattā''**tiādi. **''Nipuṇā''**ti ñeyyesu tikkhavisadavuttiyā chekā. Yasmā pana so chekabhāvo ārammaṇe appaṭihatavuttitāya sukhumañeyyagahaṇasamatthatāya supākaṭo hoti, tena vuttaṃ **''saṇhasukhumasabhāvattā''**ti.

Aparo nayo – vinayapaṇṇattiādigambhīraneyyavibhāvanato **gambhīrā.** Kadāci asaṅkhyeyyamahākappe atikkamitvāpi dullabhadassanatāya **duddasā.** Dassanañcettha paññācakkhuvaseneva veditabbaṃ. Dhammanvayasaṅkhātassa anubodhassa kassacideva sambhavato **duranubodhā**. Santasabhāvato, veneyyānañca guṇasampadānaṃ pariyosānattā **santā.** Attano ca paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya **paṇītā.** Samadhigatasaccalakkhaṇatāya atakkehi, atakkena vā ñāṇena avacaritabbatāya **atakkāvacarā.** Nipuṇaṃ, nipuṇe vā atthe saccappaccayākārādivasena vibhāvanato **nipuṇā.** Loke aggapaṇḍitena sammāsambuddhena vedīyanti pakāsīyantīti **paṇḍitavedanīyā.** Anāvaraṇañāṇapaṭilābhato hi bhagavā ''sabbavidū haṃ asmi, (dha. pa. 353; mahāva. 11; kathā. 405) dasabalasamannāgato bhikkhave tathāgato''tiādinā (saṃ. ni. 2.21) attano sabbaññutādiguṇe pakāseti. Tenevāha **''sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedetī''**ti.

Tattha kiñcāpi sabbaññutaññāṇaṃ phalanibbānāni viya sacchikātabbasabhāvaṃ na hoti, āsavakkhayañāṇe pana adhigate adhigatameva hotīti tassa paccakkhakaraṇaṃ sacchikiriyāti āha **''abhivisiṭṭhena ñāṇena paccakkhaṃ katvā''**ti. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenā**ti ca hetuatthe karaṇavacanaṃ, abhivisiṭṭhañāṇādhigamahetūti attho. **Abhivisiṭṭhañāṇa**nti vā paccavekkhaṇañāṇe adhippete karaṇavacanampi yujjatiyeva. Pavedanañcettha aññāvisayānaṃ saccādīnaṃ desanākiccasādhanato, ''ekomhi sammāsambuddho''tiādinā (mahāva. 11; kathā. 405) paṭijānanato ca veditabbaṃ. **Vadamānā**ti ettha sattiattho **māna**-saddo, vattuṃ ussāhaṃ karontoti attho. Evaṃbhūtā ca vattukāmā nāma hontīti āha **''vaṇṇaṃ vattukāmā''**ti. Sāvasesaṃ vadantopi viparītaṃ vadanto viya ''sammā vadatī''ti na vattabboti āha **''ahāpetvā''**ti, tena anavasesattho idha **sammā**-saddoti dasseti. **''Vattuṃ sakkuṇeyyu''**nti iminā ''vadeyyu''nti sakatthadīpanabhāvamāha. Ettha ca kiñcāpi bhagavato dasabalādiñāṇānipi anaññasādhāraṇāni, sappadesavisayattā pana tesaṃ ñāṇānaṃ na tehi buddhaguṇā ahāpetvā gahitā nāma honti, nippadesavisayattā pana sabbaññutaññāṇassa tasmiṃ gahite sabbepi buddhaguṇā gahitā eva nāma hontīti imamatthaṃ dasseti **''yehi…pe… vadeyyu''**nti. Puthūni ārammaṇāni etassāti **puthuārammaṇaṃ,** sabbārammaṇattāti adhippāyo. Atha vā puthuārammaṇārammaṇatoti etasmiṃ atthe ''puthuārammaṇato''ti vuttaṃ, ekassa ārammaṇa-saddassa lopaṃ katvā ''oṭṭhamukho kāmāvacara''nti ādīsu viya, tenassa puthuñāṇakiccasādhakataṃ dasseti. Tathā hetaṃ tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, pañcagatiparicchedakañāṇaṃ, chasu asādhāraṇañāṇesu sesāsādhāraṇañāṇāni, sattaariyapuggalavibhāvakañāṇaṃ, aṭṭhasupi parisāsu akampanañāṇaṃ, navasattāvāsaparijānanañāṇaṃ, dasabalañāṇanti evamādīnaṃ anekasatasahassabhedānaṃ ñāṇānaṃ yathāsambhavaṃ kiccaṃ sādhetīti. **''Punappunaṃ uppattivasenā''**ti etena sabbaññutaññāṇassa kamavuttitaṃ dasseti. Kamenāpi hi taṃ visayesu pavattati, na sakiṃyeva yathā bāhirakā vadanti ''sakiṃyeva sabbaññū sabbaṃ jānāti, na kamenā''ti.

Yadi evaṃ acinteyyāparimeyyabhedassa ñeyyassa paricchedavatā ekena ñāṇena niravasesato kathaṃ paṭivedhoti, ko vā evamāha ''paricchedavantaṃ buddhañāṇa''nti. Anantañhi taṃ ñāṇaṃ ñeyyaṃ viya. Vuttañhetaṃ ''yāvatakaṃ ñeyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyya''nti (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5). Evampi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne anavasesapaṭivedho na sambhavati yevāti, nayidamevaṃ. Kasmā? Yaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalaṃ ekadeso vā. Tattha appaṭihatacāratāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati, vikkhepābhāvato ca bhagavā sabbakālaṃ samāhitova ñātuṃ, icchitassa paccakkhabhāvo na sakkā nivāretuṃ ''ākaṅkhāpaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇa''ntiādi (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) vacanato, na cettha dūrato cittapaṭaṃ passantānaṃ viya, ''sabbe dhammā anattā''ti vipassantānaṃ viya ca anekadhammāvabodhakāle anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavattatīti gahetabbaṃ acinteyyānubhāvatāya buddhañāṇassa. Tenevāha ''buddhavisayo acinteyyo''ti (a. ni. 4.77). Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃsabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇassa paṭilābhena bhagavā santānena sabbadhammapaṭivedhasamattho ahosi sabbaneyyāvaraṇassa pahānato, tasmā sabbaññū, na sakiṃyeva sabbadhammāvabodhato, yathā santānena sabbaindhanassa dahanasamatthatāya pāvako ''sabbabhū''ti vuccatīti.

Vavatthāpanavacananti sanniṭṭhāpanavacanaṃ, avadhāraṇavacananti attho. **Aññe vā**ti ettha avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti **''na pāṇātipātā veramaṇiādayo''**ti, ayañca **eva**-saddo aniyatadesatāya ca-saddo viya yattha vutto, tato aññatthāpi vacanicchāvasena upatiṭṭhatīti āha **''gambhīrā vā''**tiādi. **Sabbapadehī**ti yāva ''paṇḍitavedanīyā''ti idaṃ padaṃ, tāva sabbapadehi. **Sāvakapāramiñāṇa**nti sāvakānaṃ dānādipāripūriyā nipphannaṃ vijjattayachaḷabhiññācatuppaṭisambhidādibhedaṃ ñāṇaṃ. **Tato**ti sāvakapāramiñāṇato. **Tatthā**ti sāvakapāramiñāṇe. **Tatopī**ti anantaraniddiṭṭhato paccekabuddhañāṇatopi, ko pana vādo sāvakapāramiñāṇatoti adhippāyo. Etthāyaṃ atthayojanā – kiñcāpi sāvakapāramiñāṇaṃ heṭṭhimasekkhañāṇaṃ puthujjanañāṇañca upādāya gambhīraṃ, paccekabuddhañāṇaṃ upādāya na tathā gambhīranti ''gambhīramevā''ti na sakkā vattuṃ. Tathā paccekabuddhañāṇampi sabbaññutaññāṇaṃ upādāyāti tattha vavatthānaṃ na labbhati, sabbaññutaññāṇadhammā pana sāvakapāramiñāṇādīnaṃ viya kiñci upādāya agambhīrabhāvābhāvato gambhīrā vāti. Yathā cettha vavatthānaṃ dassitaṃ, evaṃ sāvakapāramiñāṇaṃ duddasaṃ, paccekabuddhañāṇaṃ pana tato duddasataranti tattha vavatthānaṃ natthītiādinā vavatthānasabbhāvo netabbo. Tenevāha **''tathā duddasāva…pe… veditabba''**nti.

Kasmā panetaṃ evaṃ āraddhaṃti etthāyaṃ adhippāyo – bhavatu tāva niravasesabuddhaguṇavibhāvanūpāyabhāvato sabbaññutaññāṇaṃ ekampi puthunissayārammaṇañākiccasiddhiyā ''atthi bhikkhave aññeva dhammā''tiādinā bahuvacanena uddiṭṭhaṃ, tassa pana vissajjanaṃ saccapaccayākārādivisesavasena anaññasādhāraṇena vibhajananayena anārabhitvā sanissayānaṃ diṭṭhīnaṃ vibhajanavasena kasmā āraddhanti. Tattha yathā saccapaccayākārādīnaṃ vibhajanaṃ anaññasādhāraṇaṃ, sabbaññutaññāṇasseva visayo, evaṃ niravasesena diṭṭhigatavibhajanampīti dassetuṃ

‘‘buddhānañhī’’tiādi āraddhaṃ. Tattha **ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Gajjitaṃ mahantaṃ hotī**ti desetabbassa atthassa anekavidhatāya, duviññeyyatāya ca nānānayehi pavattamānaṃ desanāgajjitaṃ mahantaṃ vipulaṃ, bahubhedañca hoti. **Ñāṇaṃ anupavisatī**ti tato eva ca desanāñāṇaṃ desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṃ anupavisati, te anupavissa ṭhitaṃ viya hotīti attho.

Buddhañāṇassa mahantabhāvo paññāyatīti evaṃvidhassa nāma dhammassa desakaṃ paṭivedhakañcāti buddhānaṃ desanāñāṇassa paṭivedhañāṇassa ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. Ettha ca kiñcāpi ‘‘sabbaṃ vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattī’’ti (mahāni. 69; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5; netti. 14) vacanato sabbāpi bhagavato desanā ñāṇarahitā natthi, sīhasamānavuttitāya ca sabbattha samānussāhappavatti desetabbadhammavasena pana desanā visesato ñāṇena anupaviṭṭhā gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana vinayapaṇṇattiṃ patvā desanā tilakkhaṇāhatā suññatāpaṭisaṃyuttā hotīti? Tatthāpi ca sannisinnaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ pavattamānā desanā saṅkhārānaṃ aniccatādivibhāvanī, sabbadhammānaṃ attattaniyatābhāvappakāsanī ca hoti. Tenevāha **‘‘anekapariyāyena dhammiṃ kathaṃ katvā’’**tiādi.

Bhūmantaranti dhammānaṃ avatthāvisesañca ṭhānavisesañca. Tattha **avatthāviseso**satiādidhammānaṃ satipaṭṭhānindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedo. **Ṭhānaviseso** kāmāvacarādibhedo. **Paccayākāra**padassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Samayantara**nti diṭṭhivisesā, nānāvihitā diṭṭhiyoti attho, aññasamayaṃ vā. **Evaṃ otiṇṇe vatthusmi**nti evaṃ lahukagarukādivasena tadanurūpe otiṇṇe vatthusmiṃ **sikkhāpadapaññāpanaṃ.**

Yadipi kāyānupassanādivasena satipaṭṭhānādayo suttantapiṭakepi (dī. ni. 2.374; ma. ni. 1.107) vibhattā, suttantabhājanīyādivasena pana abhidhammeyeva te savisesaṃ vibhattāti āha **‘‘ime cattāro satipaṭṭhānā…pe… abhidhammapiṭakaṃ vibhajitvā’’**ti. Tattha **‘‘satta phassā’’**ti sattaviññāṇadhātusampayogavasena vuttaṃ. Tathā **‘‘satta vedanā’’**tiādīsupi. **Lokuttarā dhammā nāmā**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena vuttāvasesaṃ abhidhamme āgataṃ dhammānaṃ vibhajitabbākāraṃ saṅgaṇhāti. Catuvīsati samantapaṭṭhānāni etthāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ,** abhidhammapiṭakaṃ. Ettha paccayanayaṃ aggahetvā dhammavaseneva samantapaṭṭhānassa catuvīsatividhatā vuttā. Yathāha –

‘‘Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrā. (paṭṭhā. 1.paccayaniddesa 41, 44, 48, 52);

Tathā –

Tikañca…pe… cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā;
Tikañca…pe… cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā;
Tikañca…pe… paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā’’ti. (paṭṭhā. 1.paccayaniddesa 44, 52);

Evaṃ dhammavasena catuvīsatibhedesu tikapaṭṭhānādīsu ekekaṃ paccayanayena anulomādivasena catubbidhaṃ hotīti channavuti samantapaṭṭhānāni. Tattha pana dhammānulome tikapaṭṭhāne kusalattike paṭiccavāre paccayānulome hetumūlake hetupaccayavasena ekūnapaññāsa pucchānayā satta vissajjananayāti ādinā dassiyamānā anantabhedā nayāti āha **‘‘anantanaya’’**nti. Hoti cettha –

> ‘‘Paṭṭhānaṃ nāma paccekaṃ dhammānaṃ anulomādimhi tikadukādīsu yā paccayamūlavisiṭṭhā catunayato sattadhā gatī’’ti.

Navahākārehīti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Tattha uppajjati etasmā phalanti **uppādo,** uppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, na asati, tasmā **avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti.** Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti dharanti, nivisanti ca, te avijjāya sati phalaṃ bhavādīsu khipanti, āyūhanti phaluppattiyā ghaṭanti, saṃyujjanti attano phalena, yasmiṃ santāne sayañca uppannā, taṃ palibundhanti, paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ gacchati, paṭicca avijjaṃ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Tathā saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsu.

Uppādaṭṭhitītiādīsu ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhiti **uppādaṭṭhiti.** Esa nayo sesesupi. Yasmā ayonisomanasikāro, ‘‘āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti (ma. ni. 1.103) vacanato āsavā ca avijjāya paccayo, tasmā vuttaṃ **‘‘ubhopete dhammā paccayasamuppannā’’**ti. **Paccayapariggahe paññā**ti saṅkhārānaṃ avijjāya ca uppādādike paccayākāre paricchinditvā gahaṇavasena pavattā paññā. **Dhammaṭṭhitiñāṇa**nti dhammānaṃ paccayuppannānaṃ paccayabhāvato dhammaṭṭhitisaṅkhāte paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ. Paccayadhammā hi paṭiccasamuppāde ‘‘dvādasa paṭiccasamuppādā’’ti vacanato dvādasa paccayā. Ayañca nayo na paccuppanne eva, atha kho atītānāgatakālepi, na ca avijjāya eva saṅkhāresu, atha kho saṅkhārādīnampi viññāṇādīsu labbhatīti paripuṇṇaṃ katvā paccayākārassa vibhattabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘atītampi addhāna’’**ntiādi pāḷiṃ ārabhi. Paṭṭhāne (paṭṭhā. 1.paccayaniddesa 1) dassitā hetādipaccayā evettha uppādādipaccayākārehi gahitāti te yathāsambhavaṃ nīharitvā yojetabbā, ativitthārabhayena pana na yojayimha.

Tassa tassa dhammassāti tassa tassa saṅkhārādipaccayuppannadhammassa. **Tathā tathā paccayabhāvenā**ti uppādādihetādipaccayabhāvena. Atītapaccuppannānāgatavasena tayo addhā kālā etassāti **tiyaddhaṃ.** Hetuphalaphalahetuhetuphalavasena tayo sandhī etassāti **tisandhiṃ.** Saṅkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepo, kammaṃ vipāko ca. Saṅkhippanti etthāti vā saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Koṭṭhāsapariyāyo vā **saṅkhepa**-saddo. Atīte kammasaṅkhepādivasena cattāro saṅkhepā etassāti **catusaṅkhepaṃ.** Sarūpato avuttāpi tasmiṃ tasmiṃ saṅkhepe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākārā, atīte hetuādīnaṃ vā pakārā ākārā, te saṅkhepe pañca pañca katvā vīsatiākārā etassāti **vīsatākāraṃ.**

Khattiyādibhedena anekabhedabhinnāpi sassatavādino jātisatasahassānussaraṇādino abhinivesahetuno vasena cattārova honti, na tato uddhaṃ adhoti sassatavādādīnaṃ parimāṇaparicchedassa anaññavisayataṃ dassetuṃ **''cattāro janā''**tiādimāha. Tattha **cattāro janā**ti cattāro janasamūhā. **Idaṃ nissāyā**ti idaṃ idappaccayatāya sammā aggahaṇaṃ, tatthāpi ca hetuphalabhāvena sambandhānaṃ santatighanassa abheditattā paramatthato vijjamānampi bhedanibandhanaṃ nānattanayaṃ anupadhāretvā gahitaṃ ekattaggahaṇaṃ nissāya. **Idaṃ gaṇhantī**ti idaṃ sassataggahaṇaṃ abhinivissa voharanti, iminā nayena ekaccasassatavādādayopettha yathāsambhavaṃ yojetvā vattabbā. **Bhinditvā**ti ''ātappamanvāyā''tiādinā vibhajitvā ''tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānātī''tiādinā vimadditvā **nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā** diṭṭhijaṭāvijaṭanena diṭṭhigumbavivaraṇena ca.

''Tasmā''tiādinā buddhaguṇe ārabbha desanāya samuṭṭhitattā sabbaññutaññāṇaṃ uddisitvā desanākusalo bhagavā samayantaraviggāhaṇavasena sabbaññutaññāṇameva vissajjetīti dasseti. **''Santī''**ti iminā tesaṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnataṃ, tato ca nesaṃ micchāgāhato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritaṃ, avitathatañca dīpeti dhammarājā.

29. **Atthī**ti ''saṃvijjantī''ti iminā samānattho puthuvacanavisayo eko nipāto ''atthi imasmiṃ kāye kesā''tiādīsu (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; ma. ni. 3.154; saṃ. ni. 4.127; khu. pā. 3.1) viya. Sassatādivasena pubbantaṃ kappentīti **pubbantakappikā.** Yasmā pana te taṃ pubbantaṃ purimasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā, āsevanabalavatāya vicittavuttitāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṃ **''pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantī''**ti. Taṇhupādānavasena vā kappanaggahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. **Koṭṭhāsesū**ti ettha koṭṭhāsādīsūti attho veditabbo. Padapūraṇasamīpaummaggādīsupi hi **anta**-saddo dissati. Tathā hi ''iṅgha tvaṃ suttante vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu (pāci. 442), suttante okāsaṃ kārāpetvā''ti (pāci. 1221) ca ādīsu padapūraṇe anta-saddo vattati, gāmantaṃ osareyya, (pārā. 409; cūḷava. 343) gāmantasenāsana''ntiādīsu samīpe, ''kāmasukhallikānuyogo eko anto, atthīti kho kaccāna ayameko anto''tiādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) ummaggeti.

Kappa-saddo mahākappasamantabhāvakilesakāmavitakkakālapaññattisadisabhāvādīsu vattatīti āha **''sambahulesu atthesu vattatī''**ti. Tathā hesa ''cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyānī''tiādīsu (a. ni. 4.156) mahākappe vattati, ''kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā''tiādīsu (saṃ. ni. 1.94) samantabhāve, ''saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo''tiādīsu (mahāni. 1; cūḷani. 8) kilesakāme, ''takko vitakko saṅkappo''tiādīsu (dha. sa. 7) vitakke, ''yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī''tiādīsu (ma. ni. 1.387) kāle, ''iccāyasmā kappo''tiādīsu (su. ni. 1090; cūḷani. 113) paññattiyaṃ, ''satthukappena vata kira bho sāvakena saddhiṃ mantayamānā na jānimhā''tiādīsu (ma. ni. 1.260) sadisabhāve vattatīti. **Vuttampi ceta**nti mahāniddesaṃ (mahāni. 28) sandhāyāha. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti diṭṭhiyā upanissayabhūtāya sahajātāya abhinandanabhūtāya ca taṇhāya, sassatādiākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Pubbenivutthadhammavisayāya kappanāya adhippetattā atītakālavācako idha pubba-saddo, rūpādikhandhavinimuttassa kappanāvatthuno abhāvā anta-saddo ca bhāgavācakoti āha **''atītaṃ khandhakoṭṭhāsa''**nti. **''Kappetvā''**ti ca tasmiṃ pubbante taṇhāyanābhinivesānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijahanaṃ. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā pubbanto. Visayabhāvato eva hi so tassā āgamanaṭṭhānaṃ, ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ **''āgamma paṭiccā''**ti.

Adhivacanapadānīti paññattipadāni. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādi-saddā viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ adhivacanaṃ, upādābhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho daṭṭhabbo. Paññattimattañhetaṃ vuccati, yadidaṃ ''attā, loko''ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti. Adhikañhi sabhāvadhammesu sassatādiṃ pakatiādidabbādiṃ jīvādiṃ kāyādiñca abhūtamatthaṃ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti.

30. **Abhivadantī**ti ''idameva saccaṃ, moghamañña''nti (ma. ni. 2.187, 203, 427; ma. ni. 3.27, 29) abhinivisitvā vadanti ''ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo''tiādinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanatthaṃ vattamānakālavacanaṃ. Diṭṭhi eva **diṭṭhigataṃ** ''muttagataṃ, (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) saṅkhāragata''ntiādīsu (mahāni. 41) viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā **diṭṭhigataṃ.** Lokiyā hi vidhayuttagatapakāra-sadde samānatthe icchanti. Ekekasmiñca ‘‘attā’’ti, ‘‘loko’’ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha **‘‘rūpādīsu aññataraṃ attā ca loko cāti gahetvā’’**ti. **Amaraṃ niccaṃ dhuva**nti sassatavevacanāni. Maraṇābhāvena vā **amaraṃ,** uppādābhāvena sabbathāpi atthitāya **niccaṃ,** thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvaṃ.** **‘‘Yathāhā’’**tiādinā yathāvuttamatthaṃ niddesapaṭisambhidāpāḷīhi vibhāveti. Ayañca attho ‘‘rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassatī’’ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. ‘‘Rūpavantaṃ attāna’’ntiādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe ‘‘attā’’ti gahetvā tadaññaṃ ‘‘loko’’ti paññapentīti ayampi attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ ’’attā’’ti gahetvā tadaññe attano upabhogabhūto lokoti, sasantatipatite vā khandhe ‘‘attā’’ti gahetvā tadaññe ‘‘loko’’ti paññapentīti evampettha attho daṭṭhabbo. Etthāha – sassato vādo etesanti kasmā vuttaṃ, nanu tesaṃ attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādo ti? Saccametaṃ, sassatasahacaritatāya pana ‘‘vādo sassato’’ti vuttaṃ yathā ‘‘kuntā pacarantī’’ti. Sassato iti vādo etesanti vā iti-saddalopo daṭṭhabbo. Atha vā sassataṃ vadanti ‘‘idameva sacca’’nti abhinivissa voharantīti sassatavādā, sassatadiṭṭhinoti evampettha attho daṭṭhabbo.

31. **Ātāpanaṃ** kilesānaṃ vibādhanaṃ pahānaṃ. **Padahanaṃ** kosajjapakkhe patituṃ adatvā cittassa ussahanaṃ. **Anuyogo** yathā samādhi visesabhāgiyataṃ pāpuṇāti, evaṃ vīriyassa bahulīkaraṇaṃ. Idha upacārappanācittaparidamanavīriyānaṃ adhippetattā āha **‘‘tippabhedaṃ vīriya’’**nti. Nappamajjati etenāti **appamādo,** asammoso. Sammā upāyena manasi karoti kammaṭṭhānaṃ etenāti **sammāmanasikāro** ñāṇanti āha **‘‘vīriyañca satiñca ñāṇañcā’’**ti. **Etthā**ti ‘‘ātappa…pe… manasikāraṃ anvāyā’’ti imasmiṃ pāṭhe. Sīlavisuddhiyā saddhiṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ adhigamanapaṭipadā vattabbā, sā pana visuddhimagge vitthārato vuttāti āha **‘‘saṅkhepattho’’**ti. **‘‘Tathārūpa’’**nti cuddasavidhehi cittadamanehi rūpāvacaracatutthajjhānassa damitataṃ vadati.

Samādhānādiaṭṭhaṅgasamannāgatarūpāvacaracatutthajjhānassa yogino samādhivijambhanabhūtā lokiyābhiññā **jhānānubhāvo.** **‘‘Jhānādīna’’**nti idaṃ jhānalābhissa visesena jhānadhammā āpāthaṃ āgacchanti, taṃmukhena sesadhammāti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Janakabhāvaṃ paṭikkhipati.** Sati hi janakabhāve rūpādidhammānaṃ viya sukhādidhammānaṃ viya, ca paccayāyattavuttitāya uppādavantatā viññāyati, uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakāsāva niccatā siyāti. **Kūṭaṭṭha**-saddo vā loke accantanicce niruḷho daṭṭhabbo. **‘‘Esikaṭṭhāyiṭṭhito’’**ti etena yathā esikā vātappahārādīhi na calati, evaṃ na kenaci vikāraṃ āpajjatīti vikārābhāvamāha, **‘‘kūṭaṭṭho’’**ti iminā pana aniccatābhāvaṃ. Vikāropi vināsoyevāti āha, **‘‘ubhayenapi lokassa vināsābhāvaṃ dīpetī’’**ti. **‘‘Vijjamānamevā’’**ti etena kāraṇe phalassa atthibhāvadassanena abhibyattivādaṃ dīpeti. **Nikkhamatī**ti ca abhibyattiṃ gacchatīti attho. Kathaṃ pana vijjamānoyeva pubbe anabhibyatto abhibyattiṃ gacchatīti? Yathā andhakārena paṭicchanno ghaṭo ālokena abhibyattiṃ gacchati.

Idamettha vicāretabbaṃ – kiṃ karonto āloko ghaṭaṃ pakāsetīti vuccati, yadi ghaṭavisayaṃ buddhiṃ karonto, buddhiyā anuppannāya uppattidīpanato abhibyattivādo hāyati. Atha ghaṭabuddhiyā āvaraṇabhūtaṃ andhakāraṃ vidhamanto, evampi abhibyattivādo hāyatiyeva. Sati hi ghaṭabuddhiyā andhakāro kathaṃ tassā āvaraṇaṃ hotīti, yathā ghaṭassa abhibyatti na yujjati, evaṃ attanopi. Tatthāpi hi yadi indriyavisayādisannipātena anuppannāya buddhiyā uppatti, uppattivacaneneva abhibyattivādo hāyati, tathā sassatavādo. Atha buddhippavattiyā āvaraṇabhūtassa andhakāraṭṭhāniyassa mohassa vidhamanena. Sati buddhiyā kathaṃ moho āvaraṇanti, kiñci bhedasambhavato. Na hi abhibyañjanakānaṃ candasūriyamaṇipadīpādīnaṃ bhedena abhibyañjitabbānaṃ ghaṭādīnaṃ bhedo hoti, hoti ca visayabhedena buddhibhedoti bhiyyopi abhibyatti na yujjatiyeva, na cettha vuttikappanā yuttā vuttiyā vuttimato ca anaññathānujānanatoti. **Te ca sattā sandhāvantī**ti ye idha manussabhāvena avaṭṭhitā, teyeva devabhāvādiupagamanena ito aññattha gacchanti, aññathā katassa kammassa vināso, akatassa ca abbhāgamo āpajjeyyāti adhippāyo.

Aparāparanti aparasmā bhavā aparaṃ bhavaṃ. **Evaṃ saṅkhyaṃ gacchantī**ti attano niccasabhāvattā na cutūpapattiyo, sabbabyāpitāya nāpi sandhāvanasaṃsaraṇāni, dhammānaṃyeva pana pavattivisesena evaṃ saṅkhyaṃ gacchanti, evaṃ voharīyantīti adhippāyo. Etena avaṭṭhitasabhāvassa attano, dhammino ca dhammamattaṃ uppajjati ceva vinassati cāti imaṃ vipariṇāmavādaṃ dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma. **Attano vādaṃ bhindatī**ti sandhāvanādivacanasiddhāya aniccatāya pubbe paṭiññātaṃ sassatavādaṃ bhindati, viddhaṃsetīti attho. **Sassatisama**nti vā etassa sassataṃ thāvaraṃ niccakālanti attho daṭṭhabbo.

Hetuṃ dassentoti yesaṃ ‘‘sassato’’ti attānañca lokañca paññapeti ayaṃ diṭṭhigatiko, tesaṃ hetuṃ dassentoti attho. Na hi attano diṭṭhiyā paccakkhakatamatthaṃ attanoyeva sādheti, attano pana paccakkhakatena atthena attano appaccakkhabhūtampi atthaṃ sādheti. Attanā hi yathānicchitaṃ parehi viññāpeti, na anicchitaṃ. **‘‘Hetuṃ dassento’’**ti ettha idaṃ hetudassanaṃ – etesu anekesu jātisatasahassesu ekovāyaṃ me attā, loko ca anussaraṇasabbhāvato. Yo hi yamatthaṃ anubhavati, so eva taṃ anussarati, na añño. Na hi aññena anubhūtamatthaṃ añño anussarituṃ sakkoti yathā taṃ buddharakkhitena anubhūtaṃ dhammarakkhito. Yathā cetāsu, evaṃ ito purimatarāsupi jātīsūti. Kasmā sassato me attā ca loko ca. Yathā ca me, evaṃ aññesampi sattānaṃ sassato attā ca loko cāti? Sassatavasena diṭṭhigahanaṃ pakkhando diṭṭhigatiko parepi tattha patiṭṭhapeti, pāḷiyaṃ pana ‘‘anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti. So evaṃ āhā’’ti ca vacanato parānumānavasena idha hetudassanaṃ adhippetanti viññāyati. **Kāraṇa**nti tividhaṃ kāraṇaṃ sampāpakaṃ nibbattakaṃ ñāpakanti. Tattha ariyamaggo nibbānassa sampāpakaṃ kāraṇaṃ, bījaṃ aṅkurassa nibbattakaṃ kāraṇaṃ, paccayuppannatādayo aniccatādīnaṃ ñāpakaṃ kāraṇaṃ, idhāpi ñāpakakāraṇameva adhippetaṃ. Ñāpako hi ñāpetabbatthavisayassa ñāṇassa hetubhāvato kāraṇanti. Tadāyattavuttitāya taṃ ñāṇaṃ tiṭṭhati tatthāti **‘‘ṭhāna’’**nti, vasati tattha pavattatīti **‘‘vatthū’’**ti ca vuccati. Tathā hi bhagavatā vatthu-saddena uddisitvāpi ṭhānasaddena niddiṭṭhanti.

32-33. Dutiyatatiyavādānaṃ paṭhamavādato natthi viseso ṭhapetvā kālavisesanti āha **‘‘upari vādadvayepi eseva nayo’’**ti. Yadi evaṃ kasmā sassatavādo catudhā vibhatto, nanu adhiccasamuppannikavādo viya duvidheneva vibhajitabbo siyāti āha **‘‘mandapañño hi titthiyo’’**tiādi.

34. **Takkayatī**ti ūhayati, sassatādiākārena tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe cittaṃ abhiniropetīti attho. **Takko**ti ākoṭanalakkhaṇo vinicchayalakkhaṇo vā diṭṭhiṭṭhānabhūto vitakko. **Vīmaṃsā** nāma vicāraṇā, sā panettha atthato paññāpatirūpako lobhasahagatacittuppādo, micchābhiniveso vā ayonisomanasikāro, pubbabhāge vā diṭṭhivipphanditanti daṭṭhabbā. Tenevāha **‘‘tulanā ruccanā khamanā’’**ti. Pariyāhananaṃ vitakkassa ārammaṇaūhanaṃ evāti āha **‘‘tena tena pakārena takketvā’’**ti. **Anuvicarita**nti vīmaṃsāya anupavattitaṃ, vīmaṃsānugatena vā vicārena anumajjitaṃ. Paṭi paṭi bhātīti paṭibhānaṃ, yathāsamihitākāravisesavibhāvako cittuppādo. Paṭibhānato jātaṃ paṭibhānaṃ, sayaṃ attano paṭibhānaṃ **sayaṃ paṭibhānaṃ.** Tenevāha **‘‘attano paṭibhānamattasañjāta’’**nti. **Matta**-saddena visesādhigamādayo nivatteti.

‘‘Anāgatepi evaṃ bhavissatī’’ti idaṃ na idhādhippetatakkīvaseneva vuttaṃ, lābhītakkino evampi sambhavatīti sambhavadassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci attanā paṭiladdhaṃ rūpādi sukhādi ca idha labbhatīti lābho, na jhānādiviseso. **‘‘Evaṃ sati idaṃ hotī’’**ti aniccesu bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti āpajjati, tathā ca sati katassa vināso, akatassa ca abbhāgamo siyā. Niccesu pana bhāvesu yo karoti, so paṭisaṃvedetīti na doso āpajjatīti takkikassa yuttigavesanākāraṃ dasseti.

Takkamattenevāti āgamādhigamādīnaṃ anussavādīnañca abhāvā suddhatakkeneva. Nanu ca visesalābhinopi sassatavādino attano visesādhigamahetu anekesu jātisatasahassesu dasasu saṃvaṭṭavivaṭṭesu cattālīsāya saṃvaṭṭavivaṭṭesu yathānubhūtaṃ attano santānaṃ tappaṭibaddhañca ‘‘attā, loko’’ti ca anussaritvā tato purimapurimatarāsupi jātīsu tathābhūtassa atthitānuvitakkanamukhena sabbesampi sattānaṃ tathābhāvānuvitakkanavaseneva sassatābhinivesino jātā, evañca sati sabbopi sassatavādī anussutijātissaratakkikā viya attano upaladdhavatthunibandhanena takkanena pavattavādattā takkīpakkheyeva tiṭṭheyya, avassañca vuttappakāraṃ takkanamicchitabbaṃ, aññathā visesalābhī sassatavādī ekaccasassatikapakkhaṃ, adhiccasamuppannikapakkhaṃ vā bhajeyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, yasmā visesalābhīnaṃ khandhasantānassa dīghadīghataradīghatamakālānussaraṇaṃ sassataggāhassa asādhāraṇakāraṇaṃ. Tathā hi ‘‘anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imin―āmahametaṃ jānāmī’’ti anussaraṇameva padhānakāraṇabhāvena dassitaṃ. Yaṃ pana tassa ‘‘imināmahametaṃ jānāmī’’ti pavattaṃ takkanaṃ, na taṃ idha padhānaṃ anussaraṇaṃ pati tassa appadhānabhūtattā. Yadi evaṃ anussavādīnampi padhānabhāvo āpajjatīti ce? Na, tesaṃ sacchikiriyāya abhāvena takkapadhānattā, padhānakāraṇena ca niddeso niruḷho sāsane loke ca yathā ‘‘cakkhuviññāṇaṃ, yavaṅkuro’’ti ca.

Atha vā visesādhigamanibandhanarahitassa takkanassa visuṃ sassataggāhe kāraṇabhāvadassanatthaṃ visesādhigamo visuṃ sassataggāhakāraṇaṃ vattabbo, so ca mandamajjhatikkhapaññāvasena tividhoti bhagavatā sabbatakkino takkībhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā catudhā vavatthāpito sassatavādo. Yadipi anussavādivasena takkikānaṃ viya mandapaññādīnampi hīnādivasena anekabhedasabbhāvato visesalābhīnampi bahudhā bhedo sambhavati, sabbe pana visesalābhino mandapaññādivasena tayo rāsī katvā tattha ukkaṭṭhavasena anekajātisatasahassadasasaṃvaṭṭavivaṭṭacattārīsasaṃvaṭṭavivaṭṭānussaraṇena ayaṃ vibhāgo vutto. Tīsupi rāsīsu ye hīnamajjhapaññā, te vuttaparicchedato ūnakameva anussaranti. Ye pana tattha ukkaṭṭhapaññā, te vuttaparicchedaṃ atikkamitvā nānussarantīti evaṃ panāyaṃ desanā. Tasmā aññatarabhedasaṅgahavaseneva bhagavatā cattāriṭṭhānāni vibhattānīti vavatthitā sassatavādīnaṃ catubbidhatā. Na hi idha sāvasesaṃ dhammaṃ deseti dhammarājā.

35. **‘‘Aññatarenā’’**ti etassa atthaṃ dassetuṃ **‘‘ekenā’’**ti vuttaṃ. **Vā**-saddassa pana aniyamatthataṃ dassetuṃ **‘‘dvīhi vā tīhi vā’’**ti vuttaṃ. Tena catūsu ṭhānesu yathārahaṃ ekaccaṃ ekaccassa paññāpane sahakārīkāraṇanti dasseti. Kiṃ panetāni vatthūni abhinivesassa hetu, udāhu patiṭṭhāpanassa. Kiñcettha yadi tāva abhinivesassa, kasmā anussaraṇatakkanāniyeva gahitāni, na saññāvipallāsādayo. Tathāhi viparītasaññā ayonisomanasikāraasappurisūpanissayaasaddhammassavanādīni micchādiṭṭhiyā pavattanaṭṭhānāni. Atha patiṭṭhāpanassa adhigamayuttiyo viya āgamopi vatthubhāvena vattabbo, ubhayatthāpi ‘‘natthi ito bahiddhā’’ti vacanaṃ na yujjatīti? Na. Kasmā? Abhinivesapakkhe tāva ayaṃ diṭṭhigatiko asappurisūpanissayaasaddhammassavanehi ayoniso ummujjitvā vipallāsasañño rūpādidhammānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvassa anavabodhato dhammayuttiṃ atidhāvanto ekattanayaṃ micchā gahetvā yathāvuttānussaraṇatakkehi khandhesu ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti (dī. ni. 1.31) abhinivesaṃ janesi. Iti āsannakāraṇattā, padhānakāraṇattā, taggahaṇeneva ca itaresampi gahitattā anussaraṇatakkanāniyeva idha gahitāni. Patiṭṭhāpanapakkhe pana āgamopi yuttipakkheyeva ṭhito visesato bāhirakānaṃ takkagāhibhāvatoti anussaraṇatakkanāniyeva diṭṭhiyā vatthubhāvena gahitāni. Kiñca bhiyyo duvidhaṃ lakkhaṇaṃ paramatthadhammānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇañcāti. Tattha sabhāvalakkhaṇāvabodho paccakkhañāṇaṃ, sāmaññalakkhaṇāvabodho anumānañāṇaṃ, āgamo ca sutamayāya paññāya sādhanato anumānañāṇameva āvahati, sutānaṃ pana dhammānaṃ ākāraparivitakkanena nijjhānakkhantiyaṃ ṭhito cintāmayaṃ paññaṃ nibbattetvā anukkamena bhāvanāya paccakkhañāṇaṃ adhigacchatīti evaṃ āgamopi takkavisayaṃ nātikkamatīti taggahaṇena gahitovāti veditabbo. So aṭṭhakathāyaṃ anussutitakkaggahaṇena vibhāvitoti yuttaṃ evidaṃ ‘‘natthi ito bahiddhā’’ti. ‘‘Anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, sassataṃ attānañca lokañca paññapentī’’ti (dī. ni. 1.30) ca vacanato patiṭṭhāpanavatthūni idhādhippetānīti daṭṭhabbaṃ.

36. Diṭṭhiyeva diṭṭhiṭṭhānaṃ paramavajjatāya anekavihitānaṃ anatthānaṃ hetubhāvato. Yathāha ‘‘micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmī’’ti (a. ni. 1.310) **‘‘yathāhā’’**tiādinā paṭisambhidāpāḷiyā (paṭi. ma. 1.124) diṭṭhiyā ṭhānavibhāgaṃ dasseti. Tattha **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** ārammaṇaṭṭhena ‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’tiādi (saṃ. ni. 3.81, 345) vacanato. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** upanissayādibhāvena pavattanato. Yathāha ‘‘assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido’’tiādi (ma. ni. 1.2; paṭi. ma. 1.130). **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Yathā cāha ‘‘tadapi phassapaccayā, (dī. ni. 1.118 ādayo) phussa phussa paṭisaṃvedentī’’ti (dī. ni. 1.144) ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttañcetaṃ ‘‘saññānidānā hi papañcasaṅkhā, (su. ni. 880; mahāni. 109) pathavito saññatvā’’ti (ma. ni. 1.2) ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Vuttampi cetaṃ ‘‘takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū’’ti (su. ni. 892) ‘‘takkī hoti vīmaṃsī’’ti (dī. ni. 1.34) ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ.** Tenāha bhagavā ‘‘tassa evaṃ ayoniso manasi karoto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī’’tiādi (ma. ni. 1.19). Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ samuṭṭhānabhāvo **samuṭṭhānaṭṭho. Pavattitā**ti parasantānesu uppāditā. **Pariniṭṭhāpitā**ti abhinivesassa pariyosānaṃ matthakaṃ pāpitāti attho. **‘‘Ārammaṇavasenā’’**ti aṭṭhasu diṭṭhiṭṭhānesu khandhe sandhāyāha. **Pavattanavasenā**ti avijjādayo. **Āsevanavasenā**ti pāpamittaparatoghosādīnampi sevanaṃ labbhatiyeva. Atha vā **evaṃgatikā**ti evaṃgamanā, evaṃniṭṭhāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – ime diṭṭhisaṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā evaṃ paramatthato asantaṃ attānaṃ sassatabhāvañcassa ajjhāropetvā gahitā, parāmaṭṭhā ca bālalapanā yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattanti. Paṇḍitehi samanuyuñjiyamānā pana anavaṭṭhitavatthukā avimaddakkhamā sūriyuggamane ussāvabindū viya khajjopanakā viya ca bhijjanti vinassanti cāti.

Tatthāyaṃ anuyuñjane saṅkhepakathā – yadi hi parena parikappito attā loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ, hite ca paṭipattiatthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino, kathaṃ vā so upadeso pavattīyati vikārābhāvato, evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṃsādikiriyā ca na sambhavati. Tathā sukhassa dukkhassa anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jātiādīnañca asambhavato kuto vimokkho, atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyādivohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ, te vā panassa dhammā avatthābhūtā aññe vā siyuṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yāhi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā, athānaññe uppādavināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsaṃ viya uppādavināsasabbhāvato kuto niccatāvakāso, tāsampi vā attano viya niccatāti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatiyeva sassatavādo. Na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddhaṃ yuttiṃ vattuṃ samattho, yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittaṃ ārādhetīti. Tena vuttaṃ ‘‘yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti pavattantī’’ti. Kammavasena abhimukho sampareti etthāti **abhisamparāyo,** paroloko.

‘‘Sabbaññutaññāṇañcā’’ti idaṃ idha sabbaññutaññāṇassa vibhajiyamānattā vuttaṃ, tasmiṃ vā vutte tadadhiṭṭhānato āsavakkhayañāṇaṃ, tadavinābhāvato sabbampi vā bhagavato dasabalādiñāṇaṃ gahitameva hotīti katvā. **Pajānantopī**ti **pi**-saddo sambhāvane, tena **‘‘tañcā’’**ti ettha vuttaṃ ca-saddatthamāha. Idaṃ vuttaṃ hoti – taṃ diṭṭhigatato uttaritaraṃ sārabhūtaṃ sīlādiguṇavisesampi tathāgato nābhinivisati, ko pana vādo vaṭṭāmiseti. **‘‘Aha’’**nti diṭṭhivasena vā taṃ parāmasanākāramāha. **Pajānāmī**ti ettha **iti**-saddo pakāratto, tena ‘‘mama’’nti taṇhāvasena parāmasanākāraṃ dasseti. Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanaṃ **parāmāso.** Na hi taṃ atthi, khandhesu yaṃ ‘‘aha’’nti vā, ‘‘mama’’nti vā gahetabbaṃ siyā. Yo pana parāmāso taṇhādayova, te ca bhagavato bodhimūleyeva pahīnāti āha **‘‘parāmāsakilesānā’’**ntiādi. **Aparāmāsato**ti vā nibbutivedanassa hetuvacanaṃ, **‘‘viditā’’**ti idaṃ padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanaṃ, aparāmasanahetu parāmāsarahitāya paṭipattiyā tathāgatena sayameva asaṅkhatadhātu adhigatāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

‘‘Yāsu vedanāsū’’tiādinā bhagavato desanāvilāsaṃ dasseti. Tathā hi khandhāyatanādivasena anekavidhāsu catusaccadesanāsu sambhavantīsupi ayaṃ tathāgatānaṃ desanāsu paṭipatti, yaṃ diṭṭhigatikā micchāpaṭipattiyā diṭṭhigahanaṃ pakkhandāti dassanatthaṃ vedanāyeva pariññāya bhūmidassanatthaṃ uddhaṭā. **Kammaṭṭhāna**nti catusaccakammaṭṭhānaṃ. **Yathābhūtaṃ viditvā**ti vipassanāpaññāya vedanāya samudayādīni ārammaṇapaṭivedhavasena maggapaññāya asammohapaṭivedhavasena jānitvā, paṭivijjhitvāti attho. **Paccayasamudayaṭṭhenā**ti ‘‘imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjatī’’ti (ma. ni. 1.404; saṃ. ni. 2.21; udā. 1) vuttalakkhaṇena avijjādīnaṃ paccayānaṃ uppādena ceva maggena asamugghātena ca. **Nibbattilakkhaṇa**nti uppādalakkhaṇaṃ, jātinti attho. **Pañcannaṃ lakkhaṇāna**nti ettha catunnaṃ paccayānampi uppādalakkhaṇameva gahetvā vuttanti gahetabbaṃ, yasmā paccayalakkhaṇampi labbhatiyeva, tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. **Paccayanirodhaṭṭhenā**ti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. **Ya**nti yasmā, **yaṃ** vā sukhaṃ somanassaṃ. **Paṭiccā**ti ārammaṇapaccayādibhūtaṃ vedanaṃ labhitvā. **Aya**nti sukhasomanassānaṃ paccayabhāvo, sukhasomanassameva vā, ‘‘assādo’’ti padaṃ pana apekkhitvā pulliṅganiddeso. Ayañhettha saṅkhepattho – purimuppannaṃ vedanaṃ ārabbha somanassuppattiyaṃ yo purimavedanāya assādetabbākāro somanassassādanākāro, ayaṃ assādoti. Kathaṃ pana vedanaṃ ārabbha sukhaṃ uppajjatīti? Cetasikasukhassa adhippetattā nāyaṃ doso. Visesanaṃ hettha somanassaggahaṇaṃ sukhaṃ somanassanti ‘‘rukkho siṃsapā’’ti yathā.

‘‘Aniccā’’ti iminā saṅkhāradukkhatāvasena upekkhāvedanāya, sabbavedanāsuyeva vā ādīnavamāha, itarehi itaradukkhatāvasena yathākkamaṃ dukkhasukhavedanānaṃ, avisesena vā tīṇipi padāni sabbāsampi vedanānaṃ vasena yojetabbāni. **Aya**nti yo vedanāya hutvā abhāvaṭṭhena aniccabhāvo, udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhabhāvo, jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbabhāvo ca, ayaṃ vedanāya ādīnavo, yato vā ādīnaṃ paramakāruññaṃ vāti pavattatīti. **Vedanāya nissaraṇa**nti ettha **vedanāyā**ti nissakkavacanaṃ, yāva vedanāpaṭibaddhaṃ chandarāgaṃ na pajahati, tāvāyaṃ puriso vedanaṃ allīnoyeva hoti. Yadā pana taṃ chandarāgaṃ pajahati, tadāyaṃ puriso vedanāya nissaṭo visaṃyutto hotīti chandarāgappahānaṃ vedanāya nissaraṇaṃ vuttaṃ. Ettha ca vedanāggahaṇena vedanāya sahajātanissayārammaṇabhūtā ca rūpārūpadhammā gahitā eva hontīti pañcannampi upādānakkhandhānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanāsīsena pana desanā āgatā, tattha kāraṇaṃ vuttameva, lakkhaṇahāranayena vā ayamattho vibhāvetabbo. Tattha vedanāggahaṇena gahitā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ, vedanānaṃ samudayaggahaṇena gahitā avijjādayo samudayasaccaṃ, atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi nirodhasaccaṃ, ‘‘yathābhūtaṃ viditvā’’ti etena maggasaccanti evamettha cattāri saccāni veditabbāni. Kāmupādānamūlakattā sesupādānānaṃ, pahīne ca kāmupādāne upādānasesābhāvato **‘‘vigatachandarāgatāya anupādāno’’**ti vuttaṃ. **Anupādāvimutto**ti attano maggaphalappattiṃ bhagavā dasseti. ‘‘Vedanāna’’ntiādinā hi yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā imaṃ diṭṭhigataṃ sakāraṇaṃ sagatikaṃ pabhedato vibhajituṃ samattho ahosi, tassa sabbaññutaññāṇassa saddhiṃ pubbabhāgapaṭipadāya uppattibhūmiṃ dasseti dhammarājā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesaṃ atthīti **ekaccasassatikā**. Te pana yasmā ekaccasassato vādo diṭṭhi etesanti ekaccasassatavādā nāma honti, tasmā tamatthaṃ dassento āha **‘‘ekaccasassatavādā’’**ti. Iminā nayena **ekaccaasassatikā** dipadassapi attho veditabbo. Nanu ca ‘‘ekaccasassatikā’’ti vutte tadaññassa ekaccassa asassatatāsanniṭṭhānaṃ siddhameva hotīti? Saccaṃ siddhameva hoti atthato, na pana saddato. Tasmā supākaṭaṃ katvā dassetuṃ ‘‘ekaccaasassatikā’’ti vuttaṃ. Na hi idha sāvasesaṃ katvā dhammaṃ deseti dhammassāmī. **Idhā**ti ‘‘ekaccasassatikā’’ti imasmiṃ pade. **Gahitā**ti vuttā, tathā ceva attho dassito. **Idhā**ti vā imissā desanāya. Tathā hi purimakā tayo vādā sattavasena, catuttho saṅkhāravasena vibhatto. **‘‘Saṅkhārekaccasassatikā’’**ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yāthāvasabhāvadassanavasena vuttaṃ, na panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṃ asaṅkhatamevāti laddhi. Tenevāha ‘‘cittanti vā…pe… ṭhassatī’’ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi abhisaṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti, tasseva niccadhuvādibhāvo anummattakena sakkā paṭiññātuṃ. Etena ‘‘uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā, siyā aniccā siyā na vattabbā’’tiādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatthāyaṃ ayuttatāvibhāvanā – yadi ‘‘yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī’’tiādinā vucceyya, siyā anekantavādo. Atha aññena, siyā na anekantavādo. Na cettha desantarādisambandhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā, vivādābhāvato. Ye pana vadanti ‘‘yathā suvaṇṇaghaṭena makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci dhammo uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhatī’’ti. Te vattabbā ‘‘kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makuṭe ca avaṭṭhitaṃ, yadi rūpādi, so saddo viya anicco. Atha rūpādi samūho, samūho nāma sammutimattaṃ. Na tassa atthitā natthitā niccatā vā labbhatī’’ti anekantavādo na siyā. Dhammānañca dhammino aññathānaññathāsu doso vuttoyeva sassatavādavicāraṇāyaṃ. Tasmā so tattha vuttanayeneva veditabbo. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvatā sakkā viññātuṃ, jīvassa niccādīsu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbā.

Ettha ca ‘‘issaro nicco, aññe sattā aniccā’’ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatikā seyyathāpi issaravādā. ‘‘Paramāṇavo niccā dhuvā, aṇukādayo aniccā’’ti evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatikā seyyathāpi kāṇādā. Nanu ‘‘ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā’’ti etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatatāsanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko vā evamāha ‘‘cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana’’nti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato visasaṃsaṭṭho viya sappimaṇḍo sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhuādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Tenevāha **‘‘cakkhuṃ itipi…pe… kāyo itipi ayaṃ me attā’’**tiādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ‘‘ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā’’ti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaṭipattibhāvato.

Kāmañcettha purimavādepi asassatānaṃ dhammānaṃ ‘‘sassatā’’ti gahaṇaṃ visesato micchādassanaṃ, sassatānaṃ pana ‘‘sassatā’’ti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana ‘‘kecideva dhammā sassatā, keci asassatā’’ti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantaratā vuttā, na cettha ‘‘samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesasassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gacchatī’’ti sakkā vattuṃ vādī tabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā ‘‘sabbe dhammā sassatā’’ti abhiniviṭṭhā, aññe ‘‘ekaccasassatā’’ti. Saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ, ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyeva. Kiñca bhiyyo anekavidhasamussaye ekavidhasamussaye ca khandhapabandhe abhinivesabhāvato. Catubbidhopi hi sassatavādī jātivisesavasena nānāvidharūpakāyasannissaye eva arūpadhammapuñje sassatābhinivesī jāto abhiññāṇena anussavādīhi ca rūpakāyabhedaggahaṇato. Tathā ca vuttaṃ ‘‘tato cuto amutra udapādi’’nti (dī. ni. 1.32) ‘‘cavanti upapajjantī’’ti ca ādi. Visesalābhī ekaccasassatiko anupadhāritabhedasamussayeva dhammapabandhe sassatākāraggahaṇena abhinivisanaṃ janesi ekabhavapariyāpannakhandhasantānavisayattā tadabhinivesassa. Tathā ca tīsupi vādesu ‘‘taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussaratī’’ti ettakameva vuttaṃ, takkīnaṃ pana sassatekaccasassatavādīnaṃ sassatābhinivesaviseso rūpārūpadhammavisayatāya supākaṭoyevāti.

39. **Dīghassa kālassa atikkamenā**ti vivaṭṭavivaṭṭaṭṭhāyīnaṃ apagamena. Anekatthattā dhātūnaṃ **saṃ**-saddena yutto **vaṭṭa**-saddo vināsavācīti āha **‘‘vinassatī’’**ti, saṅkhayavasena vattatīti attho. Vipattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya hi yāva aṇusahagatopi saṅkhāro na hoti, tāva loko saṃvaṭṭatīti vuccati. **Loko**ti cettha pathavīādibhājanaloko adhippeto. **Uparibrahmalokesū**ti parittasubhādīsu rūpībrahmalokesu. Agginā hi kappavuṭṭhānaṃ idhādhippetaṃ bahulaṃ pavattanato. Tenevāha bhagavā ‘‘ābhassarasaṃvattanikā hontī’’ti. **Arūpesu vā**ti **vā**-saddena saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññalokadhātūsu vāti vikappanaṃ veditabbaṃ. Na hi ‘‘sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantī’’ti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghatamāyukānaṃ manussalokūpattiyā asambhavato. Satipi sabbasattānaṃ abhisaṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā ‘‘manomayā’’ti vuccanti rūpāvacarasattā. Yadi evaṃ kāmabhave opapātikasattānampi manomayabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati adhicittabhūtena atisayamanasā nibbattasattesu manomayavohāratoti dassanto āha **‘‘jhānamanena nibbattattā manomayā’’**ti. Evaṃ arūpāvacarasattānampi manomayabhāvo āpajjatīti ce? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsaṅkāya eva abhāvato, ‘‘manasāva nibbattā’’ti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷho vāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi ‘‘annamayo pānamayo manomayo ānandamayo viññāṇamayo’’ti pañcadhā attānaṃ vedavādino vadanti. Ucchedavādepi vakkhati ‘‘dibbo rūpī manomayo’’ti (dī. ni. 1.86). Sobhanā pabhā etesu santīti **subhā. ‘‘Ukkaṃsenā’’**ti ābhassaradeve sandhāyāha, parittābhā appamāṇābhā pana dve cattāro ca kappe tiṭṭhanti. **Aṭṭhakappe**ti aṭṭha mahākappe.

40. **Saṇṭhātī**ti sampattikaramahāmeghasamuppattito paṭṭhāya pathavīsandhārakudakataṃsandhārakavāyumahāpathavīādīnaṃ samuppattivasena ṭhāti, ‘‘sambhavati’’ icceva vā attho anekatthattā dhātūnaṃ. **Pakatiyā**ti sabhāvena, tassa ‘‘suñña’’nti iminā sambandho. Tattha kāraṇamāha **‘‘nibbattasattānaṃ natthitāyā’’**ti, anuppannattāti attho, tena yathā ekaccāni vimānāni tattha nibbattasattānaṃ cutattā suññāni honti, na evamidanti dasseti. Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno brahmakāyikā, tesaṃ nivāso bhūmipi **‘‘brahmakāyikā’’**ti vuttā. Kammaṃ upanissayavasena paccayo etissāti **kammapaccayā.** Atha vā tattha nibbattasattānaṃ vipaccanakakammassa sahakārīpaccayabhāvato, kammassa paccayāti **kammapaccayā**. Utu samuṭṭhānaṃ etissāti **utusamuṭṭhānā. ‘‘Kammapaccayautusamuṭṭhānā’’**ti vā pāṭho, kammasahāyo paccayo, kammassa vā sahāyabhūto paccayo kammapaccayo, sova utu kammapaccayautu, so samuṭṭhānaṃ etissāti yojetabbaṃ. **Etthā**ti ‘‘brahmavimāna’’nti vuttāya brahmakāyikabhūmiyā. Kathaṃ paṇītāya dutiyajjhānabhūmiyaṃ ṭhitānaṃ hīnāya paṭhamajjhānabhūmiyā upapatti hotīti āha **‘‘atha sattāna’’**ntiādi. **Otarantī**ti upapajjanavasena heṭṭhābhūmiṃ gacchanti.

Appāyuketi yaṃ uḷāraṃ puññakammaṃ kataṃ, tassa uppajjanārahavipākapabandhato appaparimāṇāyuke. **Āyuppamāṇenevā**ti paramāyuppamāṇeneva. Kiṃ panetaṃ paramāyu nāma, kathaṃ vā taṃ paricchinnapamāṇanti? Vuccate – yo tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tasmiṃ tasmiṃ bhavavisese purimasiddhabhavapatthanūpanissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṇṭhānapamāṇādivisesā viya taṃtaṃgatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo gabbhaseyyakakāmāvacaradevarūpāvacarasattānaṃ sukkasoṇitautubhojanādi utuādipaccayuppannapaccayūpatthambhito vipākapabandhassa ṭhitikālaniyamo, so yathāsakaṃ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi attano sahajātānaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhapanākāravuttitāya pavattakāni rūpārūpajīvitindriyāni yasmā na kevalaṃ nesaṃ khaṇaṭhitiyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhavaṅgupacchedā anupabandhassa avicchedahetubhāvenāpi, tasmā āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Taṃ pana devānaṃ nerayikānaṃ uttarakurukānañca niyataparicchedaṃ, uttarakurukānaṃ pana ekantaniyataparicchedameva, avasiṭṭhamanussapetatiracchānānaṃ pana ciraṭṭhitisaṃvattanikakammabahule kāle taṃkammasahitasantānajanitasukkasoṇitappaccayānaṃ taṃmūlakānañca candasūriyasamavisamaparivattanādijanitautuāhārādisamavisama paccayānaṃ vasena cirācirakālato aniyataparicchedaṃ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapatthanāvasena taṃtaṃgatinikāyādīsu vaṇṇasaṇṭhānādivisesaniyamo siddho dassanānussavādīhi, tathā ādito gahaṇasiddhiyā. Evaṃ tāsu tāsu upapattīsu nibbattasattānaṃ yebhuyyena samappamāṇaṭṭhitikālaṃ dassanānussavehi labhitvā taṃ paramataṃ ajjhosāya pavattitabhavapatthanāvasena ādito paricchedaniyamo veditabbo. Yasmā pana kammaṃ tāsu tāsu upapattīsu yathā taṃtaṃupapattiniyatavaṇṇādinibbattane samatthaṃ, evaṃ niyatāyuparicchedāsu upapattīsu paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṃ na hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘āyuppamāṇeneva cavantī’’**ti. Yasmā pana upatthambhakasahāyehi anupālakappaccayehi upādinnakakkhandhānaṃ pavattetabbākāro atthato paramāyu, tassa yathāvuttaparicchedānatikkamanato satipi kammāvasese ṭhānaṃ na sambhavati, tena vuttaṃ **‘‘attano puññabaleneva ṭhātuṃ na sakkotī’’**ti. **Kappaṃ vā**ti asaṅkhyeyyakappaṃ vā tassa upaḍḍhaṃ vā upaḍḍhakappato ūnamadhikaṃ vāti vikappanattho **vā**-saddo.

41. **Anabhiratī**ti ekavihārena anabhirati. Sā pana yasmā aññehi samāgamicchā hoti, tena vuttaṃ **‘‘aparassāpi sattassa āgamanapatthanā’’**ti. Piyavatthuvirahena piyavatthualābhena vā cittavighāto **ukkaṇṭhitā,** sā atthato domanassacittuppādo

yevāti āha **‘‘paṭighasampayuttā’’**ti. Dīgharattaṃ jhānaratiyā ramamānassa vuttappakāraṃ anabhiratinimittaṃ uppannā ‘‘mama’’nti ca ‘‘aha’’nti ca gahaṇassa kāraṇabhūtā taṇhādiṭṭhiyo idha **paritassanā.** Tā pana cittassa purimāvatthāya calanaṃ kampananti āha **‘‘ubbijjanā phandanā’’**ti. Tenevāha **‘‘taṇhātassanāpi diṭṭhitassanāpi vaṭṭatī’’**ti. Yaṃ pana atthuddhāre ‘‘aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyunti ayaṃ taṇhātassanā nāmā’’ti vuttaṃ, taṃ diṭṭhitassanāya visuṃ udāharaṇaṃ dassentena taṇhātassanaṃyeva tato niddhāretvā vuttaṃ, na pana tattha diṭṭhitassanāya abhāvatoti daṭṭhabbaṃ. **Tāsatassanā** cittutrāso. **Bhayānaka**nti bheravārammaṇanimittaṃ balavabhayaṃ. Tena sarīrassa thaddhabhāvo **chambhitattaṃ bhayaṃ saṃvega**nti ettha **bhaya**nti bhaṅgānupassanāya ciṇṇante sabbasaṅkhārato bhāyanavasena uppannaṃ bhayañāṇaṃ. **Saṃvega**nti sahottappañāṇaṃ, ottappameva vā. **Santāsa**nti ādīnavanibbidānupassanāhi saṅkhārehi santassanañāṇaṃ. Saha byāyati pavattati, dosaṃ vā chādetīti sahabyo, sahāyo, tassa bhāvaṃ **sahabyataṃ.**

42. **Abhibhavitvā ṭhito** ime satteti adhippāyo. Yasmā pana so pāsaṃsabhāvena uttamabhāvena ca ‘‘te satte abhibhavitvā ṭhito’’ti attānaṃ maññati, tasmā vuttaṃ **‘‘jeṭṭhakohamasmī’’**ti. **Aññadatthu daso**ti dassane antarāyābhāvavacanena, ñeyyavisesapariggāhikabhāvena ca anāvaraṇadassāvitaṃ paṭijānātīti āha **‘‘sabbaṃ passāmīti attho’’**ti. **Bhūtabhabyāna**nti ahesunti bhūtā, bhavanti bhavissantīti bhabyā, aṭṭhakathāyaṃ pana vattamānakālavaseneva bhabya-saddassa attho dassito. **Paṭhamacittakkhaṇe**ti paṭisandhicittakkhaṇe. Kiñcāpi so brahmā anavaṭṭhitadassanattā puthujjanassa purimatarajātiparicitampi kammassakataññāṇaṃ vissajjetvā vikubbaniddhivasena cittuppattimattapaṭibaddhena sattanimmānena vipallaṭṭho ‘‘ahaṃ issaro kattā nimmātā’’tiādinā issarakuttadassanaṃ pakkhandamāno abhinivisanavaseneva patiṭṭhito, na patiṭṭhāpanavasena ‘‘tassa evaṃ hotī’’ti vuttattā, patiṭṭhāpanakkameneva pana tassa so abhiniveso jātoti dassanatthaṃ **‘‘kāraṇato sādhetukāmo’’**ti, **‘‘paṭiññaṃ katvā’’**ti ca vuttaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘taṃ kissa hetū’’tiādi. Tattha **manopaṇidhī**ti manasā eva patthanā, tathā cittappavattimattamevāti attho, **itthabhāva**nti idappakārataṃ. Yasmā pana itthanti brahmattabhāvo idhādhippeto, tasmā **‘‘brahmabhāvanti attho’’**ti vuttaṃ. Nanu ca devānaṃ upapattisamanantaraṃ ‘‘imissā nāma gatiyā cavitvā iminā nāma kammunā idhūpapannā’’ti paccavekkhaṇā hotīti? Saccaṃ hoti, sā pana purimajātīsu kammassakataññāṇe sammadeva niviṭṭhajjhāsayānaṃ. Ime pana sattā purimāsupi jātīsu issarakuttadassanavasena vinibandhābhinivesā ahesunti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘iminā maya’’**ntiādi.

43. Īsatīti īso, abhibhūti attho. Mahā īso maheso, suppatiṭṭhamahesatāya pana parehi ‘‘maheso’’ti akkhātabbatāya mahesakkho, atisayena mahesakkho **mahesakkhataro**ti vacanattho daṭṭhabbo. Yasmā pana so mahesakkhabhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā viññāyati, tasmā **‘‘issariyaparivāravasena mahāyasataro’’**ti vuttaṃ.

44. **Idheva āgacchatī**ti imasmiṃ manussaloke eva paṭisandhivasena āgacchati. **Yaṃ aññataro satto**ti ettha **ya**nti nipātamattaṃ, karaṇe vā paccattaniddeso, yena ṭhānenāti attho, kiriyāparāmasanaṃ vā. **Itthattaṃ āgacchatī**ti ettha yadetaṃ itthattassa āgamanaṃ, etaṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. Esa nayo **‘‘pabbajati, cetosamādhiṃ phusati, pubbenivāsaṃ anussaratī’’**ti etesupi padesu. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ bhikkhave vijjati, yaṃ aññataro satto’’ti imañhi padaṃ ‘‘pabbajatī’’tiādīhi padehi paccekaṃ yojetabbanti.

45. Khiḍḍāya padussantīti khiḍḍāpadosino, khiḍḍāpadosino eva **khiḍḍāpadosikā,** khiḍḍāpadoso vā etesaṃ atthīti **khiḍḍāpadosikā.** Atikkantavelaṃ **ativelaṃ,** āhārūpabhogakālaṃ atikkamitvāti attho. Methunasampayogena uppajjanakasukhaṃ **keḷihassasukhaṃ ratidhammo** ratisabhāvo. **Āhāra**nti ettha ko devānaṃ āhāro, kā āhāravelāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro, sā heṭṭhimehi uparimānaṃ paṇītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ divasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana ‘‘biḷārapadappamāṇaṃ sudhāhāraṃ bhuñjanti, so jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesaṃyeva divasavasena sattadivase yāpanasamattho ca hotī’’ti vadanti. **‘‘Nirantaraṃ khādantā pivantā’’**ti idaṃ parikappanavasena vuttaṃ. **Kammajatejassa balavabhāvo** uḷārapuññanibbattattā, uḷāragarusiniddhasudhāhārajīraṇato ca. **Karajakāyassa mandabhāvo** mudusukhumālabhāvato. Teneva hi bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ saṇṭhātuṃ asakkontaṃ sakkaṃ devarājānaṃ ‘‘oḷārikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhehī’’ti āha. **Tesa**nti manussānaṃ. **Vatthu**nti karajakāyaṃ. **Kecī**ti abhayagirivāsino.

47. **Manenā**ti issāpakatattā paduṭṭhena manasā. Usūyāvasena manasova padoso manopadoso, so etesaṃ atthi vināsahetubhūtoti **manopadosikā**ti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Akuddho rakkhatī**ti kuddhassa so kodho itarasmiṃ akujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetuṃ na sakkoti udakantaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho taṃ cavanato rakkhati, ubhosu pana kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṃ nidahanto accantasukhumālakarajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Tenāha **‘‘ubhosu panā’’**tiādi. Tathā cāha bhagavā ‘‘aññamaññaṃ paduṭṭhacittā kilantakāyā…pe… cavantī’’ti. **Dhammatā**ti dhammaniyāmo. So ca tesaṃ karajakāyassa mandatāya, tathāuppajjanakakodhassa ca balavatāya ṭhānaso cavanaṃ, tesaṃ rūpārūpadhammānaṃ sabhāvoti adhippāyo.

49. **Cakkhādīnaṃ bhedaṃ passatī**ti virodhipaccayasannipāte vikārāpattidassanato, ante ca adassanūpagamanato vināsaṃ passati oḷārikattā rūpadhammabhedassa. **Paccayaṃ datvā**ti anantarapaccayādivasena paccayo hutvā. **‘‘Balavatara’’**nti cittassa lahutaraṃ bhedaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi ekasmiṃ rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni bhijjanti. **Bhedaṃ na passatī**ti khaṇe khaṇe bhijjantampi cittaṃ parassa anantarapaccayabhāveneva bhijjatīti purimacittassa abhāvaṃ paṭicchādetvā viya pacchimacittassa uppattito bhāvapakkho balavataro pākaṭo ca hoti, na abhāvapakkhoti cittassa vināsaṃ

na passati, ayañca attho alātacakkadassanena supākaṭo viññāyati. Yasmā pana takkīvādī nānattanayassa dūrataratāya ekattanayassapi micchāgahitattā ‘‘yadevidaṃ viññāṇaṃ sabbadāpi ekarūpena pavattati, ayameva attā nicco’’tiādinā abhinivesaṃ janeti, tasmā vuttaṃ **‘‘so taṃ apassanto’’**tiādi.

Antānantavādavaṇṇanā

53. **Antānantikā**ti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto, anto ca ananto ca antānanto ca nevantānānanto ca antānantā sāmaññaniddesena, ekasesena vā ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’ntiādīsu (ma. ni. 3.176; saṃ. ni. 2.1; udā. 1) viya. Kassa pana antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyanti vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyaṃ gatassa attano. Tenāha bhagavā ‘‘antānantaṃ lokassa paññapentī’’ti. Ko pana eso attāti? Jhānavisayabhūtakasiṇanimittaṃ. Tattha hi ayaṃ diṭṭhigatiko lokasaññī. Tathā ca vuttaṃ ‘‘taṃ lokoti gahetvā’’ti. Keci pana ‘‘jhānaṃ taṃsampayuttadhammā ca idha ‘attā, loko’ti ca gahitā’’ti vadanti. Antānantasahacaritavādo antānanto, yathā ‘‘kuntā pacarantī’’ti antānantasannissayo vā yathā ‘‘mañcā ghosantī’’ti. So etesaṃ atthīti **antānantikā.** Te pana yasmā yathāvuttanayena antānanto vādo diṭṭhi etesanti **‘‘antānantavādā’’**ti vuccanti. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘antānantavādā’’ti vatvā ‘‘antaṃ vā’’tiādinā attho vibhatto.

Etthāha – yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antattañca anantattañca antānantattañca ārabbha pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā katha antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabbha pavattattā. Etadatthaṃyeva hi sandhāya aṭṭhakathāyaṃ ‘‘ārabbha pavattavādā’’ti vuttaṃ. Atha vā yathā tatiyavāde desabhedavasena ekasseva antavantatā anantatā ca sambhavati, evaṃ takkīvādepi kālabhedavasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Kathaṃ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca na tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā ayaṃ lokasaññito attā adhigatavisesehi mahesīhi ananto kadāci sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭhoti anusuyyati, tasmā na pana anantoti. Yathā ca anussutitakkīvasena, evaṃ jātissaratakkī ādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Ayañhi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittānaṃ vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena appaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā ‘‘nevantavā’’ti paṭikkhipati. Avaḍḍhitakālavasena pana ‘‘na panānanto’’ti, na pana antatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ ‘‘nevasaññināsaññī’’ti. Purimavādattayapaṭikkhepo ca attanā yathādhippetappakāravilakkhaṇatāya tesaṃ, avassañcetaṃ evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antatāanantatātadubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggako, kālabhedavasena ca tadubhayaṃ ekasmimpi na na yujjatīti.

Keci pana yadi panāyaṃ attā antavā siyā, dūradese upapajjanānussaraṇādi kiccanipphatti na siyā. Atha ananto, idha ṭhitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavā ca ananto ca, tadubhayadosasamāyogo. Tasmā ‘‘antavā, ananto’’ti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena catutthavādappavattiṃ vaṇṇenti. Evampi yuttaṃ tāva pacchimavādīdvayassa antānantikattaṃ antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā tesaṃ vādassa. Purimavādīdvayassa pana kathaṃ visuṃ antānantikattanti? Upacāravuttiyā. Samuditesu hi antānantavādīsu pavattamāno antānantika-saddo tattha niruḷhatāya paccekampi antānantikavādīsu pavattati, yathā arūpajjhānesu paccekaṃ aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattāsayoti. Atha vā abhinivesato purimakālappavattivasena ayaṃ tattha vohāro kato. Tesañhi diṭṭhigatikānaṃ tathārūpacetosamādhisamadhigamato pubbakālaṃ ‘‘antavā nu ayaṃ loko, ananto nū’’ti ubhayākārāvalambino parivitakkassa vasena niruḷho antānantikabhāvo visesalābhena tattha uppannepi ekaṃsaggāhe purimasiddharuḷhiyā voharīyatīti.

54-60. **Vuttanayenā**ti ‘‘takkayatīti takkī’’tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.34) saddato, ‘‘catubbidho takkī’’tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.34) atthato ca sassatavāde vuttavidhinā. **Diṭṭhapubbānusārenā**ti dassanabhūtena viññāṇena upaladdhapubbassa antavantādino anussaraṇena. Evañca katvā anussutitakkīsuddhatakkīnampi idha saṅgaho siddho hoti. Atha vā diṭṭhaggahaṇeneva ‘‘naccagītavāditavisūkadassanā’’tiādīsu (dī. ni. 10, 194) viya sutādīnampi gahitatā veditabbā. ‘‘Antavā’’tiādinā icchitassa attano sabbadā bhāvaparāmasanavaseneva imesaṃ vādānaṃ pavattanato sassatadiṭṭhisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vakkhati ‘‘sesā sassatadiṭṭhiyo’’ti (dī. ni. aṭṭha. 97-98).

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. **Na maratī**ti na ucchijjati. ‘‘Evampi me no’’tiādinā **vividho** nānappakāro **khepo** parena paravādīnaṃ khipanaṃ **vikkhepo.** Amarāya diṭṭhiyā vācāya ca vikkhipantīti vā amarāvikkhepino. Amarāvikkhepino eva **amarāvikkhepikā. Ito cito ca sandhāvati** ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato. Amarā viya vikkhipantīti vā purimanayeneva saddattho daṭṭhabbo.

62. Vikkhepavādino uttarimanussadhamme, akusaladhammepi sabhāvabhedavaseneva ñātuṃ ñāṇabalaṃ natthīti kusalākusalapadānaṃ kusalākusalakammapathavaseneva attho. Paṭhamanayavaseneva apariyantavikkhepatāya amarāvikkhepaṃ vibhāvetuṃ **‘‘evantipi me noti aniyamitavikkhepo’’**ti vuttaṃ. Tattha **aniyamitavikkhepo**ti sassatādīsu ekasmimpi pakāre aṭṭhatvā vikkhepakaraṇaṃ, paravādinā yasmiṃ kismiñci pucchite pakāre tassa paṭikkhepoti attho. Dutiyanayavasena amarāsadisāya amarāya vikkhepaṃ dassetuṃ **‘‘idaṃ kusalanti vā puṭṭho’’**tiādimāha. Atha vā ‘‘evantipi me no’’tiādinā aniyamatova sassatekaccasassatucchedatakkīvādānaṃ paṭisedhanena taṃ taṃ vādaṃ paṭikkhipateva apariyantavikkhepavādattā amarāvikkhepino. Attanā pana anavaṭṭhitavādattā na kismiñci pakkhe avatiṭṭhatīti āha **‘‘sayaṃ pana…pe… byākarotī’’**ti. Idāni kusalādīnaṃ abyākaraṇena tameva anavaṭṭhānaṃ vibhāveti ‘‘idaṃ kusalanti vā puṭṭho’’tiādinā. Tenevāha **‘‘ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhatī’’**ti.

63. Kusalākusalaṃ yathābhūtaṃ appajānantopi yesamahaṃ samayena kusalameva ‘‘kusala’’nti, akusalameva ca ‘‘akusala’’nti byākareyyaṃ, tesu tathā byākaraṇahetu ‘‘aho vata re paṇḍito’’ti sakkārasammānaṃ karontesu mama chando vā rāgo vā assāti evampettha attho sambhavati. **Doso vā paṭigho vā**ti ettha vuttavipariyāyena yojetabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana attano paṇḍitabhāvavisayānaṃ rāgādīnaṃ vasena yojanā katā. **‘‘Chandarāgadvayaṃ upādāna’’**nti abhidhammanayena vuttaṃ. Abhidhamme hi taṇhādiṭṭhiyova ‘‘upādāna’’nti āgatā, suttante pana dosopi ‘‘upādāna’’nti vutto ‘‘kodhupādānavinibandhā vighātaṃ āpajjantī’’tiādīsu. Tena vuttaṃ **‘‘ubhayampi vā daḷhaggahaṇavasena upādāna’’**nti. **Daḷhaggahaṇaṃ** amuñcanaṃ. Paṭighopi hi upanāhādivasena pavatto ārammaṇaṃ na muñcati. **Vihananaṃ** hiṃsanaṃ vibādhanaṃ. Rāgopi hi pariḷāhavasena sāraddhavuttitāya nissayaṃ vibādhatīti. Vināsetukāmatāya ārammaṇaṃ gaṇhātīti sambandho.

64. **Paṇḍiccenā**ti paññāya. Yena hi dhammena yutto ‘‘paṇḍito’’ti vuccati, so dhammo paṇḍiccaṃ, tena sutacintāmayaṃ paññaṃ dasseti, na pākatikakammanibbattaṃ sābhāvikapaññaṃ. Kata-saddassa kiriyāsāmaññavācakattā ‘‘katavijjo’’tiādīsu viya kata-saddo ñāṇānuyuttataṃ vadatīti āha **‘‘viññātaparappavādā’’**ti. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhako **‘‘vālavedhī’’**ti adhippeto.

65-6. Ettha ca kiñcāpi purimānampi tiṇṇaṃ kusalādidhammasabhāvānavabodhato attheva mandabhāvo, tesaṃ pana attano kusalādidhammānavabodhassa avabodhaviseso atthi, tadabhāvā pacchimoyeva mandamomūhabhāvena vutto. Nanu ca pacchimassāpi ‘‘atthi paroloko’ti iti ce me assa, ‘atthi paroloko’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, evantipi me no’’tiādi (dī. ni. 1.65) vacanato attano dhammānavabodhassa avabodho atthiyevāti? Kiñcāpi atthi, na tassa purimānaṃ viya apariññātadhammabyākaraṇanibandhanamusāvādādibhayaparijigucchanakāro atthi, atha kho mahāmūḷhoyeva. Atha vā ‘‘evantipi me no’’tiādinā pucchāya vikkhepakaraṇatthaṃ ‘‘atthi paroloko’ti iti ce maṃ pucchasī’’ti pucchāṭhapanameva tena dassīyati, na attano dhammānavabodhoti ayameva visesena ‘‘mando ceva momūho cā’’ti vutto. Teneva hi tathāvādinaṃ sañjayaṃ belaṭṭhaputtaṃ ārabbha ‘‘ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbamando sabbamūḷho’’ti (dī. ni. 1.181) vuttaṃ. Tattha ‘‘atthi paroloko’’ti sassatadassanavasena sammādiṭṭhivasena vā pucchā. ‘‘Natthi paroloko’’ti natthikadassanavasena sammādassanavasena vā pucchā. ‘‘Atthi ca natthi ca paroloko’’ti ucchedadassanavasena sammādiṭṭhivasena eva vā pucchā. ‘‘Neva atthi na natthi paroloko’’ti vuttappakārattayapaṭikkhepe sati pakārantarassa asambhavato atthitānatthitāhi navattabbākāro parolokoti vikkhepaññeva purekkhārena sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Sesacatukkattayepi vuttanayānusārena attho veditabbo. Puññasaṅkhārattiko viya hi kāyasaṅkhārattikena purimacatukkasaṅgahito eva attho. Sesacatukkattayena attaparāmāsapuññādi phalatācodanānayena saṅgahitoti.

Amarāvikkhepiko sassatādīnaṃ attano aruccanatāya sabbattha ‘‘evantipi me no’’tiādinā vikkhepaññeva karoti. Tattha ‘‘evantipi me no’’tiādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhipanākāradassanaṃ. Nanu ca vikkhepavādino vikkhepapakkhassa anujānanaṃ vikkhepapakkhe avaṭṭhānaṃ yuttarūpanti? Na, tatthāpi tassa sammūḷhattā, paṭikkhepavaseneva ca vikkhepavādassa pavattanato. Tathā hi sañcayo belaṭṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ puṭṭho paralokattikādīnaṃ paṭisedhanamukhena vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha – nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme, paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamatthamajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate – na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesena micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā hi vakkhati ‘‘yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo’’ti (dī. ni. aṭṭha. 1.97-98) atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyevesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbaṃ. Tathā ca vuttaṃ ‘‘pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 1.61). Kathaṃ panassā sassatadiṭṭhisaṅgaho? Ucchedavasena anabhinivesato. Natthi koci dhammānaṃ yathābhūtavedī vivādabahulattā lokassa, ‘‘evameva’’nti pana saddantarena ‘‘dhammanijjhānanā anādikālikā loke’’ti gāhavasena sassatalesopettha labbhatiyeva.

Adhiccasamuppannavādavaṇṇanā

67. Adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ, kassaci vuddhipubbaṃ vā vinā samuppannoti attalokasaññitānaṃ khandhānaṃ adhiccuppattiākārārammaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayena pavattito, tadākārasahacaritatāya ca ‘‘adhiccasamuppanna’’nti vuccati yathā ‘‘mañcā ghosanti, kuntā pacarantī’’ti ca imamatthaṃ dassento āha **‘‘adhiccasamuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccasamuppanna’’**nti.

68-73. **Desanāsīsa**nti desanāya jeṭṭhakabhāvena gahaṇaṃ, tena saññaṃyeva dhuraṃ katvā bhagavatā ayaṃ desanā katā, na pana tattha aññesaṃ arūpadhammānaṃ atthibhāvatoti dasseti. Tenevāha **''acittuppādā''**tiādi. Bhagavā hi yathā lokuttaradhammaṃ desento samādhiṃ paññaṃ vā dhuraṃ karoti, evaṃ lokiyadhammaṃ desento cittaṃ saññaṃ vā dhuraṃ karoti. Tattha ''yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti (dha. sa. 277) pañcaṅgiko sammāsamādhi [dī. ni. 3.355 (kha)] pañcañāṇiko sammāsamādhi, [dī. ni. 3.355 (ja); vibha. 2.804] paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī''ti (ma. ni. 1.271) tathā ''yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, (dha. sa. 1) kiṃcitto tvaṃ bhikkhu (pārā. 146, 180) manopubbaṅgamā dhammā, (dha. pa. 1, 2; netti. 90; peṭako. 83) santi bhikkhave sattā nānattakāyā nānattasaññino, (dī. ni. 3.332, 342, 357; a. ni. 9.24; cūḷani. 83) na nevasaññānāsaññāyatana''ntiādīni suttāni (dī. ni. 3.358) etassa atthassa sādhakāni daṭṭhabbāni. **Titthāyatane**ti aññatitthiyasamaye. Titthiyā hi upapattivisese vimuttisaññino, saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisaṃsadassino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikammaṃ katvā**ti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenevāha **''catutthajjhānaṃ nibbattetvā''**ti.

Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Vuccate – yatheva hi rūpapaṭibhāgabhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto arūpasamāpattiviseso sacchikarīyati, evaṃ aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabhūte kasiṇavisese arūpavibhāvanena arūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto rūpasamāpattiviseso adhigamīyatīti ettha ''saññā rogo saññā gaṇḍo''tiādinā (ma. ni. 3.24) ''dhi cittaṃ, dhibbate taṃ citta''ntiādinā ca nayena arūpappavattiyā ādīnavadassanena, tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisaṅkharaṇaṃ, rūpavirāgabhāvanā pana saddhiṃ upacārena arūpasamāpattiyo, tatthāpi visesena paṭhamāruppajjhānaṃ. Yadi evaṃ ''paricchinnākāsakasiṇepī''ti vattabbaṃ. Tassāpi hi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Icchitamevetaṃ kesañci avacanaṃ panettha pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpavirāgabhāvanā virajjanīyadhammabhāvamattena parinipphannā, virajjanīyadhammapaṭibhāgabhūte ca visayavisese pātubhavati, evaṃ arūpavirāgabhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho, titthiyeheva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya, tesañca visayapathesupanibandhanasseva tassa jhānassa paṭipattito diṭṭhivantehi pubbācariyehi catuttheyeva bhūtakasiṇe arūpavirāgabhāvanāparikammaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kiñca vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇapaṭicchāyāva paṇṇatti ārammaṇaṃ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito. Evañca katvā visuddhimagge (visuddhi. 1.57) pathavīkasiṇassa ādāsacandamaṇḍalūpamāvacanañca samatthitaṃ hoti, catutthaṃ pana bhūtakasiṇaṃ bhūtappaṭicchāyameva jhānassa gocarabhāvaṃ gacchatīti tasseva arūpapaṭibhāgatā yuttāti vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Idhevāti pañcavokārabhaveyeva. **Tatthā**ti asaññabhave. Yadi rūpakkhandhamattameva asaññabhave pātubhavati, kathamarūpasannissayena vinā tattha rūpaṃ pavattati, kathaṃ pana rūpasannissayena vinā arūpadhātuyaṃ arūpaṃ pavattati, idampi tena samānajātiyameva. Kasmā? Idheva adassanato. Yadi evaṃ kabaḷīkārāhārena vinā rūpadhātuyaṃ rūpena na pavattitabbaṃ, kiṃ kāraṇaṃ? Idheva adassanato. Api ca yathā yassa cittasantānassa nibbattikāraṇaṃ rūpe avigatataṇhaṃ, tassa saha rūpena sambhavato rūpaṃ nissāya pavatti, yassa pana nibbattikāraṇaṃ rūpe vigatataṇhaṃ, tassa vinā rūpena rūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṃ yassa rūpappabandhassa nibbattikāraṇaṃ vigatataṇhaṃ arūpe, tassa vinā arūpena pavatti hotīti asaññabhave rūpakkhandhamattameva nibbattati. Kathaṃ pana tattha kevalo rūpappabandho paccuppannapaccayarahito cirakālaṃ pavattatīti paccetabbaṃ, kittakaṃ vā kālaṃ pavattatīti codanaṃ manasi katvā āha **''yathā nāma jiyāvegukkhitto saro''**tiādi, tena na kevalamāgamoyeva ayamettha yuttīti dasseti. **Tattakameva kāla**nti ukkaṃsato pañca mahākappasatānipi tiṭṭhanti asaññasattā. **Jhānavege**ti asaññasamāpattiparikkhate kammavege. **Antaradhāyatī**ti paccayanirodhena nirujjhati nappavattati.

Idhāti kāmabhave. Kathaṃ pana anekakappasatasamatikkamena ciraniruddhato viññāṇato idha viññāṇaṃ samuppajjati. Na hi niruddhe cakkhumhi cakkhuviññāṇamuppajjamānaṃ diṭṭhanti? Nayidamekantato daṭṭhabbaṃ. Ciraniruddhampi hi cittaṃ samānajātikassa antarānuppajjanato anantarapaccayamattaṃ hotiyeva, na bījaṃ, bījaṃ pana kammaṃ. Tasmā kammato bījabhūtato ārammaṇādīhi paccayehi asaññabhavato cutānaṃ kāmadhātuyā upapattiviññāṇaṃ hotiyeva. Tenāha **''idha paṭisandhisaññā uppajjatī''**ti. Ettha ca yathā nāma utuniyāmena pupphaggahaṇe niyatakālānaṃ rukkhānaṃ vekhe dinne vekhabalena na yathā niyāmatā hoti pupphaggahaṇassa, evameva pañcavokārabhave avippayogena vattamānesu rūpārūpadhammesu rūpārūpavirāgabhāvanāvekhe dinne tassa samāpattivekhabalassa anurūpato arūpabhave asaññābhave ca yathākkamaṃ rūparahitā arūparahitā ca khandhānaṃ pavatti hotīti veditabbaṃ. Nanu ettha jātisatasahassadasasaṃvaṭṭādīnaṃ matthake, abbhantarato vā pavattāya asaññūpavattiyā vasena lābhīadhiccasamuppannikavādo lābhīsassatavādo viya anekabhedo sambhavatīti? Saccaṃ sambhavati, anantarattā pana āpannāya asaññūpapattiyā vasena lābhīadhiccasamuppannikavādo nayadassanavasena ekova dassitoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā sassatadiṭṭhisaṅgahato adhiccasamuppannikavādassa sassatavāde āgato sabbo desanānayo yathāsambhavaṃ adhiccasamuppannikavādepi gahetabboti imassa visesassa dassanatthaṃ bhagavatā lābhīadhiccasamuppannikavādo avibhajitvā desito. Avassañca sassatadiṭṭhisaṅgaho adhiccasamuppannikavādassa icchitabbo saṃkilesapakkhe sattānaṃ ajjhāsayassa duvidhattā. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ ''sassatucchedadiṭṭhi cā''ti. Tathā ca vakkhati ''yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo''ti (dī. ni. aṭṭha. 1.97-98).

Nanu ca adhiccasamuppannikavādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yutto. ''Ahañhi pubbe nāhosi''ntiādivasena pavattanato, apubbasattapātubhāvaggāhattā, attano lokassa ca sadābhāvagāhinī ca sassatadiṭṭhi ''atthitveva sassatisama''nti pavattanato? No na yutto anāgate koṭiadassanato. Yadipi hi ayaṃ vādo ''somhi etarahi ahutvā santatāya pariṇato''ti (dī. ni. 1.68) attano lokassa ca atītakoṭiparāmasanavasena pavatto, tathāpi vattamānakālato paṭṭhāya na tesaṃ katthaci anāgate pariyantaṃ passati, visesena ca paccuppannānāgatakālesu pariyantādassanapabhāvito sassatavādo. Yathāha ‘‘sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī’’ti. Yadi evaṃ imassa vādassa, sassatavādādīnañca pubbantakappikesu saṅgaho na yutto anāgatakālaparāmasanavasena pavattattāti? Na, samudāgamassa atītakoṭṭhāsikattā. Tathā hi nesaṃ samuppatti atītaṃsapubbenivāsañāṇehi, tappaṭirūpakānussavādippabhāvitatakkanehi ca saṅgahitāti, tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Atha vā sabbattha appaṭihatañāṇena vādivarena dhammassāminā niravasesato agatiñca gatiñca yathābhūtaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditā etā diṭṭhiyo, tasmā yāvatikā diṭṭhiyo bhagavatā desitā, yathā ca desitā, tathā tathāva sanniṭṭhānato sampaṭicchitabbā, na ettha yuttivicāraṇā kātabbā buddhavisayattā. Acinteyyo hi buddhavisayoti.

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Aparantakappikavādavaṇṇanā

74. ‘‘Aparante ñāṇaṃ, aparantānudiṭṭhino’’tiādīsu viya **apara**-saddo idha anāgatakālavācakoti āha **‘‘anāgatakoṭṭhāsasaṅkhāta’’**nti. **Aparantaṃ kappetvā**tiādīsu ‘‘pubbantaṃ kappetvā’’tiādīsu vuttanayena attho veditabbo. Visesamattameva vakkhāma.

Saññīvādavaṇṇanā

75. Uddhamāghātanāti pavatto vādo uddhamāghātano, so etesaṃ atthīti **uddhamāghātanikā.** Yasmā pana te diṭṭhigatikā ‘‘uddhaṃ maraṇā attā nibbikāro’’ti vadanti, tasmā **‘‘uddhamāghātanā attānaṃ vadantīti uddhamāghātanikā’’**ti vuttaṃ. Saññīvādo etesaṃ atthīti **saññīvādā** ‘‘buddhaṃ assa atthīti buddho’’ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññī sahacaraṇanayena, saññī vādo etesanti **saññīvādā.**

76-77. **Rūpī attā**ti ettha nanu rūpavinimuttena attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi ‘‘saññī attā’’ti ettha saññā attā. Teneva hi **‘‘tattha pavattasaññañcassa saññāti gahetvā’’**ti vuttaṃ. Evaṃ sati kasmā kasiṇarūpaṃ ‘‘attā’’ti gahetvā vuttanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ ‘‘rūpaṃ assa atthīti rūpī’’ti, atha kho ‘‘ruppanasīlo rūpī’’ti. Ruppanañcettha rūpasarikkhatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca ‘‘natthī’’ti na sakkā vattuṃ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yujjatīti? No na yujjati kāyabhedato uddhaṃ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ **‘‘arogo paraṃ maraṇā’’**ti. Atha vā ‘‘rūpaṃ assa atthīti rūpī’’ti vuccamānepi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena abhedassāpi niddesadassanato, yathā ‘‘silāputtakassa sarīra’’nti. Ruppanaṃ vā rūpasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti **rūpī,** attā ‘‘rūpino dhammā’’tiādīsu (dha. sa. dukamātikā 11) viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano ‘‘rūpī attā’’ti vacanaṃ ñāyāgatamevāti **‘‘kasiṇarūpaṃ ‘attā’ti gahetvā’’**ti vuttaṃ. Niyatavāditāya kammaphalapaṭikkhepato natthi ājīvakesu jhānasamāpattilābhoti āha **‘‘ājīvakādayo viya takkamatteneva vā rūpī attā’’**ti. Tathā hi kaṇhābhijātiādīsu chaḷābhijātīsu aññataraṃ attānaṃ ekacce ājīvakā paṭijānanti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogo**ti aroga-saddassa niccapariyāyatā veditabbā, rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha **‘‘arogoti nicco’’**ti.

Kasiṇugghāṭimākāsapaṭhamāruppaviññāṇanatthibhāvaākiñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittaṃ** nimbapaṇṇe tittakaraso viya sarīraparimāṇo arūpī attā tattha tiṭṭhatīti nigaṇṭhāti āha **‘‘nigaṇṭhādayo viyā’’**ti. **Missakagāhavasenā**ti rūpārūpasamāpattīnaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā ‘‘eko attā’’ti, tattha pavattasaññañcassa ‘‘saññā’’ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya tannimittaṃ rūpabhāvena arūpabhāvena ca attā upatiṭṭhati, tasmā ‘‘rūpī ca arūpī cā’’ti abhinivesaṃ janesi ajjhattavādino viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhammānaṃ missakaggahaṇavasena ‘‘rūpī arūpī ca attā hotī’’ti.

Takkagāhenevāti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattadhammā viya accantasukhumabhāvappattiyā sakiccasādhanāsamatthatāya thambhakuṭṭahatthapādādisaṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Atha vā antānantikacatukkavāde viya aññamaññapaṭikkhepavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā dassitā, idha kālavatthubhedavasenāti ayameva visesoti. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato. Catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammānaṃ samūhato ‘‘eko attā’’ti takkanavasenāti tattha vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Dutiyacatukke yaṃ vattabbaṃ, taṃ ‘‘amati gacchati ettha bhāvo osāna’’ntiādinā antānantikavāde vuttanayena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññābhedasambhavato ‘‘nānattasaññī attā’’ti ayampi vādo samāpannakavasena labbhati. Tathāpi samāpattiyaṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato samāpannakavasena **‘‘ekattasaññī’’**ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpattibhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññitaṃ dassetuṃ **‘‘asamāpannakavasena nānattasaññī’’**ti vuttaṃ. **‘‘Parittakasiṇavasena parittasaññī’’**ti iminā satipi saññāvinimutte dhamme ‘‘saññāyeva attā’’ti vadatīti dassitaṃ hoti. Kasiṇaggahaṇañcettha saññāya visayadassanaṃ, evaṃ **vipulakasiṇavasenā**ti etthāpi attho veditabbo. Evañca katvā antānantikavāde, idha ca antānantikacatukke paṭhamadutiyavādehi imesaṃ dvinnaṃ vādānaṃ viseso siddho hoti, aññathā vuttappakāresu vādesu pubbantāparantakappanabhedena satipi kehici visese kehici natthi yevāti. Atha vā ‘‘aṅguṭṭhappamāṇo attā, yavappamāṇo, aṇumatto vā attā’’ti ādidassanavasena paritto saññī cāti **parittasaññī,** kapilakaṇādādayo viya attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo saññī cāti **appamāṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Dibbacakkhuparibhaṇḍatāya yathākammūpagañāṇassa dibbacakkhupabhāvajanitena yathākammūpagañāṇena dissamānāpi sattānaṃ sukhādisamaṅgitā dibbacakkhunāva diṭṭhā hotīti āha **‘‘dibbena cakkhunā’’**tiādi. Nanu ca ‘‘ekantasukhī attā’’tiādivādānaṃ aparantadiṭṭhibhāvato ‘‘nibbattamānaṃ disvā’’ti vacanaṃ anupannanti? Nānupapannaṃ, anāgatassa ekantasukhibhāvādikassa pakappanaṃ paccuppannāya nibbattiyā dassanena adhippetanti. Tenevāha ‘‘nibbattamānaṃ disvā ‘ekantasukhī’ti gaṇhātī’’ti. Ettha ca tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ bahulaṃ sukhādisahitadhammappavattidassanena tesaṃ ‘‘ekantasukhī’’ti gāho daṭṭhabbo. Atha vā hatthidassakaandhā viya diṭṭhigatikā yaṃ yadeva passanti, taṃ tadeva abhinivissa voharantīti na ettha yutti maggitabbā.

Asaññī nevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā

78-83. Asaññīvāde asaññabhave nibbattasattavasena paṭhamavādo, ‘‘saññaṃ attato samanupassatī’’ti ettha vuttanayena saññaṃyeva ‘‘attā’’ti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato ‘‘asaññī’’ti pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme ‘‘attā’’ti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkagāhavaseneva catutthavādo pavatto. Tassa pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Dutiyacatukkepi kasiṇarūpassa asañjānanasabhāvatāya asaññīti katvā antānantikavāde vuttanayeneva cattāropi veditabbā. Tathā nevasaññīnāsaññīvādepi nevasaññīnāsaññībhave nibbattasattasseva cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena, sañjānanasabhāvatāpaṭijānena ca dutiyavādādayo pavattāti evaṃ ekena pakārena satipi kāraṇapariyesanassa sambhave diṭṭhigatikavādānaṃ anādaraṇīyabhāvadassanatthaṃ **‘‘tattha na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabba’’**nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Etesañca saññīasaññīnevasaññīnāsaññīvādānaṃ ‘‘arogo paraṃ maraṇā’’ti vacanato sassatadiṭṭhisaṅgaho pākaṭoyeva.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedoti vuttaṃ **‘‘sato’’**ti. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṃ paramatthato bhinnasabhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ, evaṃ hetuphalabhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantamabhedaggahaṇampi kāraṇaṃ evāti dassetuṃ ‘‘sattassā’’ti vuttaṃ pāḷiyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena sattagāho, sattassa ca atthibhāvagāhanibandhano ucchedagāho yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato, nirudayavināso vā idha ucchedoti adhippetoti āha **‘‘upaccheda’’**nti. Visesena nāso **vināso,** abhāvo. So pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dassanapathātikkamoyeva hotīti āha **‘‘adassana’’**nti. Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷhoti. **Bhāvavigama**nti sabhāvāpagamaṃ. Yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāvena tiṭṭhatīti. **Lābhī**ti dibbacakkhuñāṇalābhī. **Cutimattamevā**ti sekkhaputhujjanānampi cutimattameva. **Na upapāta**nti pubbayogābhāvena, parikammākaraṇena vā upapātaṃ daṭṭhuṃ na sakkoti. **‘‘Alābhī ca ko paralokaṃ na jānātī’’**ti natthikavādavasena, mahāmūḷhabhāveneva vā ‘‘ito añño paraloko atthī’’ti anavabodhamāha. Ettakoyeva visayo, yo yaṃ indriyagocaroti. Attano dhītuyā hatthagaṇhanakarājādi viya **kāmasukhagiddhatāya** vā. **‘‘Na puna viruhantī’’**ti patitapaṇṇānaṃ vaṇṭena appaṭisandhikabhāvamāha. **Evameva sattā**ti yathā paṇḍupalāso bandhanā pavutto na paṭisandhiyati, evaṃ sabbe sattā appaṭisandhikamaraṇameva nigacchantīti. Jalapubbūḷakūpamā hi sattāti tassa laddhi. **Tathā**ti vuttappakārena. Lābhinopi cutito uddhaṃ adassaneneva imā diṭṭhiyo uppajjantīti āha **‘‘vikappetvā vā’’**ti.

Etthāha – yathā amarāvikkhepikavādā ekantaalābhīvaseneva dassitā, yathā ca uddhamāghātanikasaññīvādacatukko ekantalābhīvaseneva, na evamayaṃ. Ayaṃ pana sassatekaccasassatavādādayo viya lābhīalābhīvasena pavatto. Tathā hi vuttaṃ **‘‘tattha dve janā’’**tiādi. Yadi evaṃ kasmā sassatavādādidesanāhi idha aññathā desanā pavattāti? Vuccate – desanāvilāsappattito. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te veneyyajjhāsayānurūpaṃ vividhenākārena dhammaṃ desenti, aññathā idhāpi ca evaṃ bhagavā deseyya ‘‘idha bhikkhave ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya…pe… yathāsamāhite citte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti, so dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena arahato cuticittaṃ passati, puthūnaṃ vā parasattānaṃ, na heva kho taduddhaṃ upapattiṃ, so evamāha ‘yathā kho bho ayaṃ attā’’’ tiādinā visesalābhino, takkino ca visuṃ katvā, tasmā desanāvilāsena veneyyajjhāsayānurūpaṃ sassatavādādidesanāhi aññathāyaṃ desanā pavattāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā ekaccasassatavādādīsu viya na idha takkīvādito visesalābhīvādo bhinnākāro, atha kho samānabhedatāya samānākāroyevāti imassa visesassa pakāsanatthaṃ bhagavatā ayamucchedavādo purimavādehi visiṭṭhākāro desito. Sambhavati hi takkinopi anussavādivasena adhigamavato viya idha abhiniveso. Atha vā na imā diṭṭhiyo bhagavatā anāgate evaṃ bhāvīvasena desitā, nāpi parikappavasena, atha kho yathā yathā diṭṭhigatikehi ‘‘idameva saccaṃ, moghamañña’’nti paññattā, tathā tathā yathābhuccaṃ sabbaññutaññāṇena paricchinditvā pakāsitā. Yehi gambhīrādippakārā aputhujjanagocarā buddhadhammā pakāsanti, yesañca parikittanena tathāgatā sammadeva thomitā honti. Ucchedavādīhi ca diṭṭhigatikehi yathā uttaruttarabhavadassīhi aparabhavadassīnaṃ tesaṃ vādapaṭisedhavasena sakasakavādā patiṭṭhāpitā, tathāyaṃ desanā pavattāti purimadesanāhi imissā desanāya pavattibhedo na codetabbo. Evañca katvā arūpabhavabhedavasena viya kāmarūpabhavabhedavasenāpi ucchedavādo vibhajitvā daṭṭhabbo. Atha vā paccekaṃ kāmarūpabhavabhedavasena viya arūpabhavavasenāpi na vibhajitvā vattabbo, evañca sati bhagavatā vuttasattakato bahutarabhedo, appatarabhedo vā ucchedavādo āpajjatīti evaṃ pakārāpi codanā anavakāsāvāti.

Etthāha – yuttaṃ tāva purimesu tīsu vādesu ‘‘kāyassa bhedā’’ti vuttaṃ pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ ārabbha pavattattā tesaṃ vādānaṃ, catuvokārabhavapariyāpannaṃ pana attabhāvaṃ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu kasmā ‘‘kāyassa bhedā’’ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo vijjatīti? Saccametaṃ, rūpattabhāve pavattavohāreneva pana diṭṭhigatiko arūpattabhāvepi kāyavohāraṃ āropetvā āha ‘‘kāyassa bhedā’’ti. Yathā ca diṭṭhigatikā diṭṭhiyo paññāpenti, tathā ca bhagavā dassetīti, arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhabhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo. Ettha ca kāmadevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyavādādīnaṃ yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesaṃ vādānaṃ, na pana diṭṭhigatikapaccakkhabhūtamanussattabhāvasamucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā. Dutiyavādādīnañhi purimapurimavādasaṅgahitasseva attano taduttaruttaribhavopapannassa samucchedato yujjati aparantakappikatā, tathā ca ‘‘no ca kho bho ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hotī’’tiādi vuttaṃ, yaṃ pana tattha vuttaṃ ‘‘atthi kho bho añño attā’’ti, taṃ manussakāyavisesāpekkhāya vuttaṃ, na sabbathā aññabhāvatoti? No na yutto, idhalokapariyāpannattepi ca paṭhamavādavisayassa anāgatakālasseva tassa adhippetattā paṭhamavādinopi aparantakappikatāya na koci virodhoti.

Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā

93. **Diṭṭhadhammo**ti dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha **‘‘diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccatī’’**ti. Teneva ca **‘‘tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacana’’**nti vuttaṃ.

95. **Antonijjhāyanalakkhaṇo**ti ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa cetaso anto abbhantaraṃ nijjhāyanaṃ socanaṃ antonijjhāyanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti antonijjhāyanalakkhaṇo. **Tannissitalālappanalakkhaṇo**ti taṃ sokaṃ samuṭṭhānahetuṃ nissitaṃ tannissitaṃ, bhusaṃ vilāpanaṃ lālappanaṃ, tannissitañca lālappanañca tannissitalālappanaṃ, taṃ lakkhaṇaṃ etassāti tannissitalālappanalakkhaṇo. Ñātibyasanādinā phuṭṭhassa paridevenāpi asakkuṇantassa antogatasokasamuṭṭhito bhuso āyāso **upāyāso.** So pana yasmā cetaso appasannākāro hoti, tasmā **‘‘visādalakkhaṇo’’**ti vutto.

96. Vitakkanaṃ **vitakkitaṃ,** taṃ pana abhiniropanasabhāvo vitakkoyevāti āha **‘‘abhi…pe… vitakko’’**ti. Esa nayo **vicārita**nti etthāpi. Khobhakarasabhāvattā vitakkavicārānaṃ taṃsahitaṃ jhānaṃ saubbilanaṃ viya hotīti vuttaṃ **‘‘sakaṇḍakaṃ viya khāyatī’’**ti.

97. Yāya ubbilāpanapītiyā uppannāya cittaṃ ‘‘ubbilāvita’’nti vuccati, sā pīti **ubbilāvitattaṃ** yasmā pana cittassa ubbilabhāvo tassā pītiyā sati hoti, nāsati, tasmā sā **‘‘ubbilabhāvakāraṇa’’**nti vuttā.

98. **Ābhogo**ti vā cittassa ābhuggabhāvo, ārammaṇe oṇatabhāvoti attho. Sukhena hi cittaṃ ārammaṇe abhinataṃ hoti, na dukkhena viya apanataṃ, nāpi adukkhamasukhena viya anabhinataṃ anapanatañca. Tattha ‘‘khuppipāsādiabhibhūtassa viya manuññabhojanādīsu kāmehi viveciyamānassupādārammaṇapatthanā visesato abhivaḍḍhati, uḷārassa pana kāmarasassa yāvadatthaṃ tittassa manuññarasabhojanaṃ bhuttāvino viya suhitassa bhottukāmatā kāmesu pātabyatā na hoti, visayassāgiddhatāya visayehi dummociyehipi jalūkā viya sayameva muñcatī’’ti ca ayoniso ummujjitvā kāmaguṇasantappitatāya saṃsāradukkhavūpasamaṃ byākāsi paṭhamavādī. Kāmādīnaṃ ādīnavadassitāya, paṭhamādijjhānasukhassa santabhāvadassitāya ca paṭhamādijjhānasukhatittiyā saṃsāradukkhupacchedaṃ byākaṃsu dutiyādivādino, idhāpi ucchedavāde vuttappakāro vicāro yathāsambhavaṃ ānetvā vattabbo. Ayaṃ panettha viseso – ekasmiñhi attabhāve pañca vādā labbhanti. Teneva hi pāḷiyaṃ ‘‘añño attā’’ti aññaggahaṇaṃ na kataṃ. Kathaṃ panettha accantanibbānapaññāpakassa attano diṭṭhadhammanibbānavādassa sassatadiṭṭhiyā saṅgaho, na pana ucchedadiṭṭhiyāti? Taṃtaṃsukhavisesasamaṅgitāpaṭiladdhena bandhavimokkhena suddhassa attano sakarūpe avaṭṭhānadīpanato.

Sesāti sesā pañcapaññāsa diṭṭhiyo. Tāsu antānantikavādādīnaṃ sassatadiṭṭhibhāvo tattha tattha pakāsitoyeva.

101-3. Kiṃ pana kāraṇaṃ pubbantāparantā eva diṭṭhābhinivesassa visayabhāvena dassitā, na pana tadubhayamekajjhanti? Asambhavato. Na hi pubbantāparantesu viya tadubhayavinimutte majjhante diṭṭhikappanā sambhavati ittarakālattā, atha pana paccuppannabhavo tadubhayavemajjhaṃ, evaṃ sati diṭṭhikappanakkhamo tassa ubhayasabhāvo pubbantāparantesuyeva antogadhoti kathamadassitaṃ. Atha vā pubbantāparantavantatāya ‘‘pubbantāparanto’’ti majjhanto vuccati, so ca ‘‘pubbantāparantakappikā vā pubbantāparantānudiṭṭhino’’ti vadantena pubbantāparantehi visuṃ katvā vuttoyevāti daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyampi ‘‘sabbepi te aparantakappike pubbantāparantakappike’’ti etena sāmaññaniddesena, ekasesena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ, aññathā saṅkaḍḍhitvā vuttavacanassa anatthakatā āpajjeyyāti. Ke pana te pubbantāparantakappikā? Ye antānantikā hutvā diṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃ pakārā veditabbā.

Ettha ca ‘‘sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā’’ti vacanato, pubbantakappikādittayavinimuttassa ca kassaci diṭṭhigatikassa abhāvato yāni tāni sāmaññaphalādi (dī. ni. 1.166) suttantaresu vuttappakārāni akiriyāhetukanatthikavādādīni, yāni ca issarapajāpatipurisakālasabhāvaniyatiyadicchāvādādippabhedāni diṭṭhigatāni (visuddhi. ṭī. 2.563; vibha. anuṭī. 189 passitabbaṃ) bahiddhāpi dissamānāni, tesaṃ ettheva saṅgaho, antogadhatā ca veditabbā. Kathaṃ? Akiriyavādo tāva ‘‘vañjho kūṭaṭṭho’’tiādinā kiriyābhāvadīpanato sassatavāde antogadho, tathā ‘‘sattime kāyā’’tiādi (dī. ni. 1.174) nayappavatto pakudhavādo, ‘‘natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā’’tiādi (dī. ni. 1.168) vacanato ahetukavādo adhiccasamuppannikavāde antogadho. ‘‘Natthi paro loko’’tiādi (dī. ni. 1.171) vacanato natthikavādo ucchedavāde antogadho. Tathā hi tattha ‘‘kāyassa bhedā ucchijjatī’’tiādi (dī. ni. 1.86) vuttaṃ. Paṭhamena **ādi**-saddena nigaṇṭhavādādayo saṅgahitā.

Yadipi pāḷiyaṃ nāṭaputtavāda (dī. ni. 1.178) bhāvena cātuyāmasaṃvaro āgato, tathāpi sattavatātikkamena vikkhepavāditāya nāṭaputtavādopi sañcayavādo viya amarāvikkhepavādesu antogadho. ‘‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti (dī. ni. 1.377; ma. ni. 2.122; saṃ. ni. 2.35) evaṃ pakārā vādā ‘‘rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’’tiādivādesu saṅgahaṃ gacchanti, ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā, ‘‘atthi sattā opapātikā’’ti evaṃ pakārā sassatavāde. ‘‘Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, natthi sattā opapātikā’’ti evaṃ pakārā ucchedavādena saṅgahitā. ‘‘Hoti ca na hoti ca tathāgato paraṃ maraṇā, atthi ca natthi ca sattā opapātikā’’ti evaṃ pakārā ekaccasassatavāde antogadhā. ‘‘Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, nevatthi na natthi sattā opapātikā’’ti ca evaṃ pakārā amarāvikkhepavāde antogadhā. Issarapajāpatipurisakālavādā ekaccasassatavāde antogadhā, tathā kaṇādavādo. Sabhāvaniyatiyadicchāvādā adhiccasamuppannikavādena saṅgahitā. Iminā nayena suttantaresu, bahiddhā ca dissamānānaṃ diṭṭhigatānaṃ imāsu dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu antogadhatā veditabbā.

Ajjhāsayanti diṭṭhijjhāsayaṃ. Sassatucchedadiṭṭhivasena hi sattānaṃ saṃkilesapakkhe duvidho ajjhāsayo, tañca bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ aparimāṇe eva ñeyyavisese uppajjanavasena anekabhedabhinnānampi ‘‘cattāro janā sassatavādā’’tiādinā dvāsaṭṭhiyā pabhedehi saṅgaṇhanavasena sabbaññutaññāṇena paricchinditvā dassento pamāṇabhūtāya tulāya dhārayamāno viya hotīti āha **‘‘tulāya tulayanto viyā’’**ti. Tathā hi vakkhati ‘‘anto jālīkatā’’tiādi (dī. ni. 1.146). **‘‘Sinerupādato vālukaṃ uddharanto viyā’’**ti etena sabbaññutaññāṇato aññassa imissā desanāya asakkuṇeyyataṃ dasseti.

Anusandhānaṃ anusandhi, pucchāya kato anusandhi **pucchānusandhi.** Atha vā anusandhayatīti anusandhi, pucchā anusandhi etassāti **pucchānusandhi.** Pucchāya anusandhiyatīti vā **pucchānusandhi. Ajjhāsayānusandhi**mhipi eseva nayo. **Yathānusandhī**ti ettha pana anusandhīyatīti anusandhi, yā yā anusandhi yathānusandhi, anusandhianurūpaṃ vā **yathānusandhī**ti saddattho veditabbo, so ‘‘yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa dhammassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesaṃ vasena yathānusandhi veditabbo. Seyyathidaṃ? Ākaṅkheyyasutte (ma. ni. 1.64-69) heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari cha abhiññā āgatā…pe… kakacūpame (ma. ni. 1.222) heṭṭhā akkhantiyā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatā’’tiādinā aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.100-104) vutto.

Iti kirāti bhagavato yathādesitāya attasuññatāya attano aruccanabhāvadīpanaṃ. **Bho**ti dhammālapanaṃ. **Anattakatānī**ti attanā na katāni, anattakehi vā khandhehi katāni. **Kamattānaṃ phusissantī**ti asati attani khandhānañca khaṇikattā kammāni kaṃ attānaṃ attano phalena phusissanti, ko kammaphalaṃ paṭisaṃvedetīti attho. **Avidvā**ti sutādivirahena ariyadhammassa akovidatāya na vidvā. **Avijjāgato**ti avijjāya upagato, ariyadhamme avinītatāya appahīnāvijjoti attho. **Taṇhādhipateyyena cetasā**ti ‘‘yadi ahaṃ nāma koci natthi, mayā katassa kammassa ko phalaṃ paṭisaṃvedeti, sati pana tasmiṃ siyā phalūpabhogo’’ti taṇhādhipatito **āgato taṇhādhipateyyo,** tena. Attavādupādānasahagata **cetasā. Atidhāvitabba**nti khaṇikattepi saṅkhārānaṃ yasmiṃ santāne kammaṃ kataṃ, tattheva phaluppattito dhammapuñjamattasseva ca siddhe kammaphalasambandhe ekattanayaṃ micchā gahetvā ekena kārakavedakabhūtena bhavitabbaṃ, aññathā ‘‘kammaphalānaṃ sambandho na siyā’’ti attattaniyasuññatāpakāsanaṃ satthusāsanaṃ atikkamitabbaṃ maññeyyāti attho.

‘‘Upari cha abhiññā āgatā’’ti anurūpadhammavasena yathānusandhiṃ dasseti, itarehi paṭipakkhavasena. **Kilesenā**ti ‘‘lobho cittassa upakkileso’’tiādinā kilesavasena. **Imasmimpī**ti **pi**-saddena yathā vuttasuttādīsu paṭipakkhavasena yathānusandhi, evaṃ imasmimpi sutteti dasseti. Tathā hi niccasārādipaññāpakānaṃ diṭṭhigatānaṃ vasena uṭṭhitā ayaṃ desanā niccasārādisuññatāpakāsanena niṭṭhāpitāti.

Paritassitavipphanditavāravaṇṇanā

105-117. Mariyādavibhāgadassanatthanti sassatādidiṭṭhidassanassa sammādassanena saṅkarābhāvavibhāvanatthaṃ. Tadapi vedayitanti sambandho. **Ajānataṃ apassata**nti ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti ‘‘idaṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ evaṃgahikaṃ evaṃparāmaṭṭhaṃ evaṃgahitaṃ hoti evaṃabhisamparāya’’nti yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ. Tathā yasmiṃ vedayite avītataṇhatāya evaṃ diṭṭhigataṃ upādiyanti, taṃ vedayitaṃ samudayādito yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, etena anāvaraṇañāṇasamantacakkhūhi yathā tathāgatānaṃ yathābhūtamettha ñāṇadassanaṃ, na evaṃ diṭṭhigatikānaṃ, atha kho taṇhādiṭṭhiparāmāsoyevāti dasseti. Teneva cāyaṃ desanā mariyādavibhāgadassanatthā jātā. Aṭṭhakathāyaṃ pana ''yathābhūtaṃ dhammānaṃ sabhāvaṃ ajānantānaṃ apassantāna''nti avisesena vuttaṃ. Na hi saṅkhatadhammasabhāvaṃ ajānanamattena micchā abhinivisantīti. Sāmaññajotanā visese avatiṭṭhatīti ayaṃ visesayojanā katā. **Vedayita**nti ''sassato attā ca loko cā''ti diṭṭhipaññāpanavasena pavattaṃ diṭṭhiyā anubhūtaṃ anubhavanaṃ. **Taṇhāgatāna**nti taṇhāya gatānaṃ upagatānaṃ, pavattānaṃ vā. **Tañca kho paneta**nti ca yathāvuttaṃ vedayitaṃ paccāmasati. Tañhi vaṭṭāmisabhūtaṃ diṭṭhitaṇhāsallānuviddhatāya saubbilattā cañcalaṃ, na maggaphalasukhaṃ viya ekarūpena avatiṭṭhatīti. Tenevāha **''paritassitenā''**tiādi.

Atha vā evaṃ visesakāraṇato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vibhajitvā idāni avisesakāraṇato tāni dassetuṃ **''tatra bhikkhave''**tiādikā desanā āraddhā. Sabbesañhi diṭṭhigatikānaṃ vedanā avijjā taṇhā ca avisiṭṭhakāranti. Tattha **tadapī**ti ''sassataṃ attānañca lokañca paññapenti''ti ettha yadetaṃ ''sassato attā ca loko cā''ti paññāpanaṃ, tadapi. Sukhādibhedaṃ tividhavedayitaṃ yathākkamaṃ dukkhasallāniccato, avisesena samudayatthaṅgamassādādīnavanissaraṇato vā yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ, tato eva ca sukhādipatthanāsambhavato taṇhāya upagatattā taṇhāgatānaṃ taṇhāparitassitena diṭṭhivipphanditameva diṭṭhicalanameva, ''asati attani ko vedanaṃ anubhavatī''ti kāyavacīdvāresu diṭṭhiyā copanappattimattameva vā, na pana diṭṭhiyā paññāpetabbo sassato koci dhammo atthīti attho. Ekaccasassatavādādīsupi eseva nayo.

Phassapaccayavāravaṇṇanā

118. Yena taṇhāparitassitena etāni diṭṭhigatāni pavattanti, tassa vedayitaṃ paccayo, vedayitassāpi phasso paccayoti desanā diṭṭhiyā paccayaparamparaniddhāraṇanti āha **''paramparapaccayadassanattha''**nti, tena yathā paññāpanadhammo diṭṭhi, tappaccayadhammā ca yathāsakaṃ paccayavaseneva uppajjanti, na paccayehi vinā, evaṃ paññāpetabbā dhammāpi rūpavedanādayo, na ettha koci attā vā loko vā sassatoti ayamattho dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Netaṃṭhānaṃvijjativāravaṇṇanā

131. **Tassa paccayassā**ti phassapaccayassa **diṭṭhivedayite**ti diṭṭhiyā paccayabhūte vedayite, phassapadhānehi attano paccayehi nipphādetabbeti attho. Vināpi cakkhādivatthūhi, sampayuttadhammehi ca kehici vedanā uppajjati, na pana kadāci phassena vināti phasso vedanāya balavakāraṇanti āha **''balavabhāvadassanattha''**nti. Sannihitopi hi visayo sace phusanākārarahito hoti cittuppādo, na tassa ārammaṇapaccayena paccayo hotīti phassova sampayuttadhammānaṃ visesapaccayo. Tathā hi bhagavatā cittuppādaṃ vibhajantena phassoyeva paṭhamaṃ uddhaṭo, vedanāya pana adhiṭṭhānameva.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavaṭṭakathāvaṇṇanā

144. Heṭṭhā tīsupi vāresu adhikatattā, upari ca ''paṭisaṃvedentī''ti vakkhamānattā vedayitamettha padhānanti āha **''sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍetī''**ti. **Sampiṇḍetī**ti ca ''yepi te''ti tattha tattha āgatassa pi-saddassa atthaṃ dasseti. Vedayitassa phasse pakkhipanaṃ phassapaccayatādassanameva ''chahi ajjhattikāyatanehi chaḷārammaṇapaṭisaṃvedanaṃ ekantato chaphassahetukamevā''ti. Sañjāyanti etthāti adhikaraṇattho sañjāti-saddoti āha **''sañjātiṭṭhāne''**ti. Evaṃ samosaraṇasaddopi daṭṭhabbo. Āyatati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāya, āyabhūtaṃ vā attano phalaṃ tanoti pavattetīti **āyatanaṃ,** kāraṇaṃ. Rukkhagacchasamūhe araññavohāro araññameva araññāyatananti āha **''paṇṇattimatte''**ti. **Atthattayepī**ti **pi**-saddena avuttatthasampiṇḍanaṃ daṭṭhabbaṃ, tena ākāranivāsādhiṭṭhānatthe saṅgaṇhāti. Hiraññāyatanaṃ suvaṇṇāyatanaṃ, vāsudevāyatanaṃ kammāyatananti ādīsu ākaranivāsādhiṭṭhānesu āyatanasaddo. Cakkhādīsu ca phassādayo ākiṇṇā, tāni ca nesaṃ nivāso, adhiṭṭhānañca nissayapaccayabhāvatoti. Tiṇṇampi visayindriyaviññāṇānaṃ saṅgatibhāvena gahetabbo phassoti **''saṅgatī''**ti vutto. Tathā hi so ''sannipātapaccupaṭṭhāno''ti vuccati. **Iminā nayenā**ti vijjamānesupi aññesu sampayuttadhammesu yathā ''cakkhuñca…pe… phasso''ti (ma. ni. 1.204; ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43-45; saṃ. ni. 4.60; kathā. 465) etasmiṃ sutte vedanāya padhānakāraṇabhāvadassanatthaṃ phassasīsena desanā katā, evamidhāpi brahmajāle ''phassapaccayā vedanā''tiādinā phassaṃ ādiṃ katvā aparantapaṭiccasamuppādadīpanena paccayaparamparaṃ dassetuṃ ''phassāyatanehi phussa phussā''ti phassamukhena vuttaṃ.

Phasso arūpadhammopi samāno ekadesena ārammaṇe anallīyamānopi phusanākārena pavattati phusanto viya hotīti āha **''phassova taṃ taṃ ārammaṇaṃ phusatī''**ti, yena so ''phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso''ti ca vuccati. ''Phassāyatanehi phussa phussā''ti aphusanakiccānipi āyatanāni ''mañcā ghosantī''tiādīsu viya nissitavohārena phusanakiccāni katvā dassitānīti āha **''phasse upanikkhipitvā''**ti, phassagatikāni katvā phassūpacāraṃ āropetvāti attho. Upacāro hi nāma vohāramattaṃ, na tena atthasiddhi hotīti āha **''tasmā''**tiādi.

Attano paccayabhūtānaṃ channaṃ phassānaṃ vasena cakkhusamphassajā yāva manosamphassajāti saṅkhepato chabbidhā vedanā, vitthārato pana aṭṭhasatapariyāyena aṭṭhasatabhedā. **Rūpataṇhādibhedāyā**ti rūpataṇhā yāva dhammataṇhāti saṅkhepato chappabhedāya, vitthārato aṭṭhasatabhedāya. **Upanissayakoṭiyā**ti upanissayasīsena. Kasmā panettha upanissayapaccayova uddhaṭo, nanu sukhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā ca taṇhāya ārammaṇamattaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayapakatūpanissayavasena catudhā paccayo, dukkhā ca ārammaṇamattapakatūpanissayavasena dvidhāti? Saccametaṃ, upanissaye eva pana taṃ sabbaṃ antogadhaṃ. Yuttaṃ tāva ārammaṇūpanissayassa upanissayasāmaññato upanissayena saṅgaho, ārammaṇamattaārammaṇādhipatīnaṃ pana kathanti? Tesampi ārammaṇasāmaññato ārammaṇūpanissayena saṅgahova kato, na pakatūpanissayenāti daṭṭhabbaṃ. Etadatthamevettha **‘‘upanissayakoṭiyā’’**ti vuttaṃ, na ‘‘upanissayenā’’ti.

Catubbidhassāti kāmupādānaṃ yāva attavādupādānanti catubbidhassa. Nanu ca taṇhāva kāmupādānanti? Saccametaṃ. Tattha dubbalā taṇhā taṇhāva, balavatī taṇhā kāmupādānaṃ. Atha vā appattavisayapatthanā taṇhā tamasi corānaṃ karapasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ, corānaṃ karappattadhanaggahaṇaṃ viya. Appicchatāpaṭipakkhā taṇhā, santosapaṭipakkhā upādānaṃ. Pariyesanadukkhamūlaṃ taṇhā, ārakkhadukkhamūlaṃ upādānanti ayametesaṃ viseso. **Upādānassā**ti asahajātassa upādānassa upanissayakoṭiyā, itarassa sahajātakoṭiyāti daṭṭhabbaṃ. Tattha anantarassa anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi, anānantarassa upanissayena, ārammaṇabhūtā pana ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayehi, ārammaṇamatteneva vāti taṃ sabbaṃ upanissayeneva gahetvā **‘‘upanissayakoṭiyā’’**ti vuttaṃ. Yasmā ca taṇhāya rūpādīni assādetvā kāmesu pātabyataṃ āpajjati, tasmā taṇhā kāmupādānassa upanissayo. Tathā rūpādibhedeva sammūḷho ‘‘natthi dinna’’ntiādinā (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445; ma. ni. 2.94, 95, 225; ma. ni. 3.91, 116, 136; saṃ. ni. 3.210; dha. sa. 1221; vibha. 938) micchādassanaṃ, saṃsārato muccitukāmo asuddhimagge suddhimaggaparāmasanaṃ, khandhesu attattaniyagāhabhūtaṃ sakkāyadassanaṃ gaṇhāti, tasmā itaresampi taṇhā upanissayoti daṭṭhabbaṃ. Sahajātassa pana sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetuvasena taṇhā paccayo hoti. Taṃ sabbaṃ sandhāya **‘‘sahajātakoṭiyā’’**ti vuttaṃ.

Tathāti upanissayakoṭiyā ceva sahajātakoṭiyā cāti attho. **Bhavassā**ti kammabhavassa ceva upapattibhavassa ca. Tattha cetanādisaṅkhā taṃ sabbaṃ bhavagāmikammaṃ kammabhavo, kāmabhavādiko navavidho upapattibhavo, tesaṃ upapattibhavassa catubbidhampi upādānaṃ upapattibhavakāraṇakammabhavakāraṇabhāvato, tassa ca sahāyabhāvūpagamanato pakatūpanissayavasena paccayo hoti. Kammārammaṇakaraṇakāle pana kammasahajātakāmupādānaṃ upapattibhavassa ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Kammabhavassa pana sahajātassa sahajātaṃ upādānaṃ sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatavasena ceva hetumaggavasena ca anekadhā paccayo hoti, asahajātassa anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena, itarassa pakatūpanissayavasena, sammasanādikālesu ārammaṇavasena ca paccayo hoti. Tattha anantarādike upanissayapaccaye, sahajātādike sahajātapaccaye pakkhipitvā vuttaṃ **‘‘upanissayakoṭiyā ceva sahajātakoṭiyā cā’’**ti.

Bhavo jātiyāti ettha **bhavo**ti kammabhavo adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. Upapattibhavo hi paṭhamābhinibbattā khandhā jātiyeva. Tena vuttaṃ ‘‘jātīti panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā’’ti. **Savikārā**ti ca nibbattivikārena savikārā, te ca atthato upapattibhavoyeva. Na hi tadeva tassa kāraṇaṃ bhavituṃ yuttanti. Kammabhavo ca upapattibhavassa kammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hotīti āha ‘‘bhavo jātiyā upanissayakoṭiyā paccayo’’ti.

Yasmā ca sati jātiyā jarāmaraṇaṃ, jarāmaraṇādinā phuṭṭhassa bālassa sokādayo ca sambhavanti, nāsati, tasmā **‘‘jāti… pe… paccayo hotī’’**ti vuttaṃ. Sahajātūpanissayasīsena paccayavicāraṇāya dassitattā, aṅgavicāraṇāya ca anāmaṭṭhattā āha **‘‘ayamettha saṅkhepo’’**ti. Mahāvisayattā paṭiccasamuppādavicāraṇāya sā niravasesā kuto laddhabbāti āha **‘‘vitthārato’’**tiādi. Ekadesena cettha kathitassa paṭiccasamuppādassa tathā kathane saddhiṃ udāharaṇena kāraṇaṃ dassento **‘‘bhagavā hī’’**tiādimāha. Tattha **koṭi na paññāyatī**ti asukassa nāma sammāsambuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbeti avijjāya ādimariyādā appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati avijjamānattāyevāti attho. Ayaṃ paccayo idappaccayo, tasmā **idappaccayā,** imasmā kāraṇā āsavapaccayāti attho. **Bhavataṇhāyā**ti bhavasaṃyojanabhūtāya taṇhāya. **Bhavadiṭṭhiyā**ti sassatadiṭṭhiyā. **‘‘Ito ettha etto idhā’’**ti apariyantaṃ aparāparuppattiṃ dasseti.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. ‘‘Vedanānaṃ samudaya’’ntiādipāḷi **vedanākammaṭṭhāna**nti daṭṭhabbā. **Ta**nti ‘‘phassasamudayā phassanirodhā’’ti vuttaphassaṭṭhānaṃ. **Āhāro**ti kabaḷīkāro āhāro veditabbo. So hi ‘‘kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.paccayaniddesa 429) vacanato kammasamuṭṭhānānampi upatthambhakapaccayo hotiyeva. Yadipi sotāpannādayo yathābhūtaṃ pajānanti, ukkaṃsagativijānanavasena pana desanā arahattanikūṭena niṭṭhāpitā. Ettha ca ‘‘yato kho bhikkhave bhikkhu…pe… yathābhūtaṃ pajānātī’’ti etena dhammassa niyyānikabhāvena saddhiṃ saṅghassa suppaṭipattiṃ dasseti. Teneva hi aṭṭhakathāyamettha ‘‘ko evaṃ jānātīti? Khīṇāsavo jānāti, yāva āraddhavipassako jānātī’’ti paripuṇṇaṃ katvā bhikkhusaṅgho dassito, tena yaṃ vuttaṃ ‘‘bhikkhusaṅghavasenapi dīpetuṃ vaṭṭatī’’ti, (dī. ni. aṭṭha. 1.8) taṃ yathārutavaseneva dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

146. Anto jālassāti antojālaṃ, antojāle katāti **antojālīkatā.** Apāyūpapattivasena adho osīdanaṃ, sampattibhavavasena uddhaṃ uggamanaṃ. Tathā parittabhūmimahaggatabhūmivasena, olīnatā’tidhāvanavasena, pubbantānudiṭṭhiaparantānudiṭṭhivasena ca yathākkamaṃ adho osīdanaṃ uddhaṃ uggamanaṃ yojetabbaṃ.

‘‘**Dasasahassilokadhātū**’’ti jātikhettaṃ sandhāyāha.

147. **Apaṇṇattikabhāva**nti dharamānakapaṇṇattiyā apaṇṇattikabhāvaṃ. Atītabhāvena pana tathā paṇṇatti yāva sāsanantaradhānā, tato uddhampi aññabuddhuppādesu vattati eva. Tathā hi vakkhati ‘‘vohāramattameva bhavissatī’’ti (dī. ni. aṭṭha. 1.147). **Kāyo**ti attabhāvo, yo rūpārūpadhammasamūho. Evaṃ hissa ambarukkhasadisatā, tadavayavānañca rūpakkhandhacakkhādīnaṃ ambapakkasadisatā yujjatīti. Ettha ca vaṇṭacchede vaṇṭūpanibandhānaṃ ambapakkānaṃ ambarukkhato vicchedo viya bhavanettichede tadupanibandhānaṃ rūpakkhandhādīnaṃ santānato vicchedoti ettāvatā opammaṃ daṭṭhabbaṃ.

148. **Dhammapariyāye**ti pāḷiyaṃ. **Idhattho**ti diṭṭhadhammahitaṃ. **Parattho**ti samparāyahitaṃ. Saṅgāmaṃ vijināti etenāti **saṅgāmavijayo.** Atthasampattiyā **atthajālaṃ.** Byañjanasampattiyā, sīlādianavajjadhammaniddesato ca **dhammajālaṃ.** Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtānaṃ maggaphalanibbānānaṃ vibhattattā **brahmajālaṃ.** Diṭṭhivivecanamukhena suññatāpakāsanena sammādiṭṭhiyā vibhāvitattā **diṭṭhijālaṃ.** Titthiyavādanimmaddanūpāyattā **anuttaro saṅgāmavijayo**ti evampettha yojanā veditabbā.

149. **Attamanā**ti pītiyā gahitacittā. Tenevāha ‘‘**buddhagatāyā**’’tiādi. Yathā pana anattamanā attano anatthacaratāya paramanā verimanā nāma honti. Yathāha ‘‘diso disa’’nti (dha. pa. 42; udā. 33) gāthā, na evaṃ attamanā. Ime pana attano atthacaratāya sakamanā hontīti āha ‘‘**attamanāti sakamanā**’’ti. Atha vā **attamanā**ti samattamanā, imāya desanāya paripuṇṇamanasaṅkappāti attho. **Abhinandatī**ti taṇhāyatīti atthoti āha ‘‘**taṇhāyampi āgato**’’ti. Anekatthattā dhātūnaṃ **abhinandantī**ti upagacchanti sevantīti atthoti āha ‘‘**upagamanepi āgato**’’ti. Tathā **abhinandantī**ti sampaṭicchantīti atthoti āha ‘‘**sampaṭicchanepi āgato**’’ti. ‘‘**Abhinanditvā**’’ti iminā padena vuttoyeva attho ‘‘**anumoditvā**’’ti iminā pakāsīyatīti abhinandanasaddo idha anumodanasaddatthoti āha ‘‘**anumodanepi āgato**’’ti. ‘‘Katamañca taṃ bhikkhave’’tiādinā (dī. ni. 1.7) tattha tattha pavattāya kathetukamyatāpucchāya vissajjanavasena pavattattā idaṃ suttaṃ **veyyākaraṇaṃ** hoti. Yasmā pana pucchāvissajjanavasena pavattampi sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ nāma hoti, niggāthakattameva pana aṅganti gāthārahitaṃ veyyākaraṇaṃ, tasmā vuttaṃ ‘‘**niggāthakattā hi idaṃ veyyākaraṇanti vutta**’’nti.

Aparesupīti ettha **pi**saddena pāramiparicayampi saṅgaṇhāti. Vuttañhi buddhavaṃse –

> ‘‘Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe;
> Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampathā’’ti. (bu. vaṃ. 2.166);

Vīriyabalenāti **mahābhinikkhamane** cakkavattisiripariccāgahetubhūtavīriyappabhāvena, **bodhimaṇḍūpasaṅkamane** ‘‘kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū’’tiādinā (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22; mahāni. 196) vuttacaturaṅgasamannāgatavīriyānubhāvena. **Acchariyavegābhihatā**ti vimhayāvahakiriyānubhāvaghaṭṭitā. **Paṃsukūladhovane** keci ‘‘puññatejenā’’ti vadanti, acchariyavegābhihatāti yuttaṃ viya dissati, **vessantarajātake** pāramiparipūraṇapuññatejena anekakkhattuṃ kampitattā ‘‘**akālakampanenā**’’ti vuttaṃ. **Sādhukāradānavasena akampittha** yathā taṃ dhammacakkappavattane (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30). Saṅgītikālādīsupi sādhukāradānavasena akampitthāti veditabbaṃ. Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā

Ayaṃ pana pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanā – sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suttadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamaṃ niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** tāva vuttaṃ ‘‘vaṇṇāvaṇṇabhaṇana’’nti. Apica nindāpasaṃsāsu vineyyāghātānandādibhāvānāpatti, tattha ca ādīnavadassanaṃ **samuṭṭhānaṃ.** Tathā nindāpasaṃsāsu paṭipajjanakkamassa, pasaṃsāvisayassa khuddakādivasena anekavidhassa sīlassa, sabbaññutaññāṇassa sassatādidiṭṭhiṭṭhānesu tatuttari ca appaṭihatacāratāya, tathāgatassa ca katthaci apariyāpannatāya anavabodho **samuṭṭhānaṃ.**

Vuttavipariyāyena **payojanaṃ** veditabbaṃ. Vineyyāghātānandādibhāvāpatti ādikañhi imaṃ desanaṃ payojetīti. Tathā kuhanalapanādinānāvidhamicchājīvaviddhaṃsanaṃ, dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ, diṭṭhisīsena paccayākāravibhāvanaṃ, chaphassāyatanavasena catusaccakammaṭṭhānaniddeso, sabbadiṭṭhigatānaṃ anavasesapariyādānaṃ, attano anupādāparinibbānadīpanañca **payojanāni.**

Vaṇṇāvaṇṇanimittaṃ anurodhavirodhavantacittā kuhanādivividhamicchājīvaniratā sassatādidiṭṭhipaṅkaṃ nimuggā, sīlakkhandhādīsu aparipūrakāritāya anavabuddhaguṇavisesañāṇā vineyyā imissā dhammadesanāya **bhājanaṃ.**

Piṇḍatthā pana āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacanena paṭiññānurūpaṃ samaṇasaññāya niyojanaṃ, khantisoraccānuṭṭhānaṃ, brahmavihārabhāvanānuyogo, saddhāpaññāsamāyogo, satisampajaññādhiṭṭhānaṃ, paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhi, pariyuṭṭhānānusayappahānaṃ, ubhayahitapaṭipatti, lokadhammehi anupalepo ca dassitā honti. Tathā pāṇātipātādīhi paṭiviratavacanena sīlavisuddhi dassitā, tāya ca hirottappasampatti, mettākaruṇāsamaṅgitā, vītikkamappahānaṃ, tadaṅgapahānaṃ, duccaritasaṃkilesappahānaṃ, viratittayasiddhi, piyamanāpagarubhāvanīyatānipphatti, lābhasakkārasilokasamudāgamo, samathavipassanānaṃ adhiṭṭhānabhāvo, akusalamūlatanukaraṇaṃ, kusalamūlaropanaṃ, ubhayānatthadūrīkaraṇaṃ, parisāsu visāradatā, appamādavihāro,parehi duppadhaṃsiyatā, avippaṭisārādisamaṅgitā ca dassitā honti.

‘‘Gambhīrā’’tiādivacanehi gambhīradhammavibhāvanaṃ, alabbhaneyyapatiṭṭhatā, kappānaṃ asaṅkhyeyyenāpi dullabhapātubhāvatā, sukhumenapi ñāṇena paccakkhato paṭivijjhituṃ asakkuṇeyyatā, dhammanvayasaṅkhātena anumānañāṇenāpi duradhigamanīyatā, passaddhasabbadarathatā, santadhammavibhāvanaṃ, sobhanapariyosānatā, atittikarabhāvo, padhānabhāvappatti, yathābhūtañāṇagocaratā, sukhumasabhāvatā, mahāpaññāvibhāvanā ca dassitā honti. Diṭṭhidīpakapadehi samāsato sassatucchedadiṭṭhiyo pakāsitāti olīnatātidhāvanavibhāvanaṃ, upāyavinibaddhaniddeso, micchābhinivesakittanaṃ, kummaggapaṭipattiyā pakāsanā, vipariyesaggāhapaññāpanaṃ, parāmāsapariggaho, pubbantāparantānudiṭṭhipatiṭṭhāpanaṃ, bhavavibhavadiṭṭhivibhāgo, taṇhāvijjāpavatti, antavānantavādiṭṭhiniddeso, antadvayāvatāraṇaṃ, āsavoghayogakilesaganthasaṃyojanūpādānavisesavibhajjanañca dassitāni honti. Tathā **‘‘vedanānaṃ samudaya’’**ntiādivacanehi catunnaṃ ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedhasiddhi, vikkhambhanasamucchedappahānaṃ, taṇhāvijjāvigamo, saddhammaṭṭhitinimittapariggaho, āgamādhigamasampatti, ubhayahitapaṭipatti, tividhapaññāpariggaho, satisampajaññānuṭṭhānaṃ, saddhāpaññāsamāyogo, sammāvīriyasamathānuyojanaṃ, samathavipassanānipphatti ca dassitā honti.

‘‘Ajānataṃ apassata’’nti avijjāsiddhi, **‘‘taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita**nti taṇhāsiddhi, tadubhayena ca nīvaraṇasaṃyojanadvayasiddhi, anamataggasaṃsāravaṭṭānucchedo, pubbantāharaṇaaparantapaṭisandhānāni, atītapaccuppannakālavasena hetuvibhāgo, avijjātaṇhānaṃ aññamaññānativattanaṭṭhena aññamaññūpakāritā, paññāvimutticetovimuttīnaṃ paṭipakkhaniddeso ca dassitā honti. **‘‘Tadapi phassapaccayā’’**ti sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttitākathanena dhammānaṃ niccatāpaṭisedho, aniccatāpatiṭṭhāpanaṃ, paramatthato kārakādipaṭikkhepo, evaṃdhammatādiniddeso, suññatāpakāsanaṃ, samattaniyāmapaccayalakkhaṇavibhāvanañca dassitāni honti.

‘‘Ucchinnabhavanettiko’’tiādinā bhagavato pahānasampatti, vijjādhimutti, vasībhāvo, sikkhattayanipphatti, nibbānadhātudvayavibhāgo, caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, bhavayoniādīsu apariyāpannatā ca dassitā honti. Sakalena pana suttapadena iṭṭhāniṭṭhesu bhagavato tādibhāvo, tattha ca paresaṃ patiṭṭhāpanaṃ, kusaladhammānaṃ ādibhūtadhammadvayassa niddeso, sikkhattayūpadeso, attantapādipuggalacatukkasiddhi, kaṇhākaṇhavipākādikammacatukkavibhāgo, caturappamaññāvisayaniddeso, samudayādipañcakassa yathābhūtāvabodho, chasāraṇīyadhammavibhāvanā, dasanāthakaradhammapatiṭṭhāpanti evamādayo niddhāretabbā.

Soḷasahāravaṇṇanā

Desanāhāravaṇṇanā

Tattha ‘‘attā, loko’’ti ca diṭṭhiyā adhiṭṭhānabhāvena, vedanāphassāyatanādimukhena ca gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu taṇhāvajjā pañcupādānakkhandhā **dukkhasaccaṃ.** Taṇhā **samudayasaccaṃ.** Sā pana paritassanāggahaṇena ‘‘taṇhāgatāna’’nti, ‘‘vedanāpaccayā taṇhā’’ti ca sarūpeneva samudayaggahaṇena, bhavanettiggahaṇena ca pāḷiyaṃ gahitāva. Ayaṃ tāva suttantanayo. Abhidhammanayena pana āghātānandādivacanehi, ātappādipadehi, cittappadosavacanena, sabbadiṭṭhidīpakapadehi, kusalākusalaggahaṇena, bhavaggahaṇena, sokādiggahaṇena, tattha tattha samudayaggahaṇena cāti saṅkhepato sabbalokiyakusalākusaladhammavibhāvanapadehi gahitā kammakilesā **samudayasaccaṃ.** Ubhinnaṃ appavatti **nirodhasaccaṃ.** Tassa tattha tattha vedanānaṃ atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi, paccattaṃ nibbutivacanena, anupādāvimuttivacanena ca pāḷiyaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Nirodhapajānanā paṭipadā **maggasaccaṃ.** Tassāpi tattha tattha vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanāpadesena, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiyathābhūtapajānanapariyāyena, bhavanettiyā ucchedapariyāyena ca gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha samudayena **assādo,** dukkhena **ādīnavo,** magganirodhehi **nissaraṇa**nti evaṃ catusaccavasena, yāni **pāḷiyaṃ** (netti. 9) sarūpeneva āgatāni assādādīnavanissaraṇāni, tesañca vasena idha assādādayo veditabbā. Vineyyānantādibhāvāpattiādikaṃ yathāvuttavibhāgaṃ payojanameva **phalaṃ.** Āghātādīnaṃ akaraṇīyatā, āghātādiphalassa ca anaññasantānabhāvitā, nindāpasaṃsāsu yathāsabhāvapaṭijānananibbeṭhanāti evaṃ taṃtaṃpayojanādhigamahetu **upāyo.** Āghātādīnaṃ karaṇapaṭisedhanādiapadesena dhammarājassa **āṇatti** veditabbāti ayaṃ **desanāhāro.**

Vicayahāravaṇṇanā

Kappanābhāvepi vohāravasena, anuvādavasena ca ‘‘mama’’nti vuttaṃ, niyamābhāvato vikappanatthaṃ vāggahaṇaṃ kataṃ, guṇasamaṅgitāya, abhimukhīkaraṇāya ca **‘‘bhikkhave’’**ti āmantanaṃ. Aññabhāvato, paṭiviruddhabhāvato ca **‘‘pare’’**ti vuttaṃ, vaṇṇapaṭipakkhato, avaṇṇanīyato ca ‘‘avaṇṇa’’nti vuttaṃ. Byattivasena, vitthāravasena ca ‘‘bhāseyyu’’nti vuttaṃ, dhāraṇabhāvato, adhammapaṭipakkhato ca ‘‘dhammassā’’ti vuttaṃ, diṭṭhisīlehi saṃhatabhāvato, kilesānaṃ saṅghātakaraṇato ca ‘‘saṅghassā’’ti vuttaṃ. Vuttapaṭiniddesato, vacanupanyāsanato ca ‘‘tatrā’’ti vuttaṃ, sammukhabhāvato, puthubhāvato ca ‘‘tumhehī’’ti vuttaṃ. Cittassa hananato, ārammaṇābhighātato ca ‘‘āghāto’’ti vuttaṃ, ārammaṇe saṅkocavuttiyā, atuṭṭhākāratāya ca ‘‘appaccayo’’ti vuttaṃ, ārammaṇacintanato, nissayato ca ‘‘cetaso’’ti vuttaṃ, atthāsādhanato, anu anu ‘‘anatthasādhanato’’ ca ‘‘anabhiraddhī’’ti vuttaṃ, kāraṇānarahattā, satthusāsane ṭhitehi kātuṃ asakkuṇeyyattā ca ‘‘na karaṇīyā’’ti vuttanti. Iminā nayena sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Iti anupadavicayato **vicayo hāro** ativitthārabhayena, sakkā ca aṭṭhakathaṃ tassā līnatthavaṇṇanañca anugantvā ayamattho viññunā vibhāvetunti na vitthārayimha.

Yuttihāravaṇṇanā

Sabbena sabbaṃ āghātādīnaṃ akaraṇaṃ tādibhāvāya saṃvattatīti yujjati iṭṭhāniṭṭhesu samappavattisabbhāvato. Yasmiṃ santāne āghātādayo uppannā, tannimittako antarāyo tasseva sampattivibandhāya saṃvattatīti yujjati. Kasmā? Santānantaresu asaṅkamanato. Cittaṃ abhibhavitvā uppannā āghātādayo subhāsitādisallakkhaṇepi asamatthatāya saṃvattantīti yujjati sakodhalobhānaṃ andhatamasabbhāvato. Pāṇātipātādidussīlyato veramaṇi sabbasattānaṃ pāmojjapāsaṃsabhāvāya saṃvattatīti yujjati. Sīlasampattiyā hi mahato kittisaddassa abbhuggamo hotīti. Gambhīratādivisesayuttena guṇena tathāgatassa vaṇṇanā ekadesabhūtāpi sakalasabbaññuguṇaggahaṇāya saṃvattatīti yujjati anaññasādhāraṇattā. Tajjāayonisomanasikāraparikkhatāni adhigamatakkanāni sassatavādādiabhinivesāya saṃvattantīti yujjati kappanājālassa asamugghāṭitattā. Vedanādīnavānavabodhena vedanāya taṇhā pavaḍḍhatīti yujjati assādānupassanāsabbhāvato. Sati ca vedayitarāge tattha attattaniyagāho, sassatādigāho ca vipariphandatīti yujjati kāraṇassa sannihitattā. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ sassatādivāde paññapentānaṃ, tadanucchavikaṃ vā vedanaṃ vedayantānaṃ phasso hetūti yujjati visayindriyaviññāṇasaṅgatiyā vinā tadabhāvato. Chaphassāyatananimittavaṭṭassa anupacchedoti yujjati tattha avijjātaṇhānaṃ appahīnattā. Channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādipajānanā sabbadiṭṭhigatikasaññaṃ aticca tiṭṭhatīti yujjati catusaccapaṭivedhabhāvato. Imāheva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīhi sabbadiṭṭhigatānaṃ antojālīkatabhāvoti yujjati akiriyavādādīnaṃ issaravādādīnañca tadantogadhattā. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Ucchinnabhavanettiko tathāgatassa kāyoti yujjati, yasmā bhagavā abhinīhārasampattiyā catūsu satipaṭṭhānesu patiṭṭhitacitto sattabojjhaṅgeyeva yathābhūtaṃ bhāvesi. Kāyassa bhedā parinibbutaṃ na dakkhantīti yujjati anupādisesanibbānappattiyaṃ rūpādīsu kassacipi anavasesatoti ayaṃ **yuttihāro.**

Padaṭṭhānahāravaṇṇanā

Avaṇṇārahaavaṇṇānurūpasampattānādeyyavacanatādivipattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Vaṇṇārahavaṇṇānurūsampattasaddheyyavacanatādisampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Tathā āghātādayo nirayādidukkhassa padaṭṭhānaṃ. Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ saggasampattiādisabbasampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Pāṇātipātādīhi paṭivirati ariyassa sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ariyo sīlakkhandho ariyassa samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ariyo samādhikkhandho ariyassa paññākkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Gambhīratādivisesayuttaṃ bhagavato paṭivedhappakārañāṇaṃ desanāñāṇassa padaṭṭhānaṃ. Desanāñāṇaṃ vineyyānaṃ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇassa padaṭṭhānaṃ. Sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādānti sā yathārahaṃ navavidhassāpi bhavassa padaṭṭhānaṃ. Bhavo jātiyā, jāti jarāmaraṇassa, sokādīnañca padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedho. Tattha anubodho paṭivedhassa padaṭṭhānaṃ, paṭivedho catubbidhassa sāmaññaphalassa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Ajānataṃ apassata’’nti avijjāgahaṇaṃ, tattha avijjā saṅkhārānaṃ padaṭṭhānti yāva vedanā taṇhāya padaṭṭhānti netabbaṃ. ‘‘Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita’’nti ettha taṇhā upādānassa padaṭṭhānaṃ. ‘‘Tadapi phassapaccayā’’ti ettha sassatādipaññāpanaṃ paresaṃ micchābhinivesassa padaṭṭhānaṃ, micchābhiniveso saddhammassavanasappurisūpassayayonisomanasikāradhammānudhammapaṭipattīhi vimukhatāya, asaddhammassavanādīnañca padaṭṭhānaṃ, ‘‘aññatra phassā’’tiādīsu phasso vedanāya padaṭṭhānaṃ, cha phassāyatanāni phassassa, sakalavaṭṭadukkhassa ca padaṭṭhānaṃ, channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiyathābhūtappajānanaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ, nibbidā virāgassāti yāva anupādāparinibbānaṃ netabbaṃ. Bhagavato bhavanettisamucchedo sabbaññutāya padaṭṭhānaṃ. Tathā anupādāparinibbānassāti ayaṃ **padaṭṭhānahāro.**

Lakkhaṇahāravaṇṇanā

Āghātādiggahaṇena kodhupanāhamakkhapalāsaissāmacchariyasārambhaparavambhanādīnaṃ saṅgaho paṭighacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Ānandādiggahaṇena abhijjhāvisamalobhamānātimānamadappamādādīnaṃ saṅgaho lobhacittuppādapariyāpannatāya samānalakkhaṇattā. Tathā āghātaggahaṇena avasiṭṭhaganthanīvaraṇānaṃ saṅgaho kāyaganthanīvaraṇalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Ānandaggahaṇena phassādīnaṃ saṅgaho saṅkhārakkhandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Sīlaggahaṇena adhicittaadhipaññāsikkhānampi saṅgaho sikkhālakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Idha pana sīlasseva indriyasaṃvarādikassa daṭṭhabbaṃ. Diṭṭhiggahaṇena avasiṭṭhaupādānānampi saṅgaho upādānalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. ‘‘Vedanāna’’nti ettha vedanāggahaṇena avasiṭṭhaupādānakkhandhānampi saṅgaho khandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā vedanāya dhammāyatanadhammadhātupariyāpannattā sammasanūpagānaṃ sabbesaṃ āyatanānaṃ dhātūnañca saṅgaho āyatanalakkhaṇena, dhātulakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. ‘‘Ajānataṃ apassata’’nti ettha avijjāggahaṇena hetuāsavoghayoganīvaraṇādisaṅgaho hetādilakkhaṇena ekalakkhaṇattā avijjāya, tathā ‘‘taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita’’nti ettha taṇhāggahaṇenāpi. ‘‘Tadapi phassapaccayā’’ti ettha phassaggahaṇena saññāsaṅkhāraviññāṇānaṃ saṅgaho vipallāsahetubhāvena, khandhalakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. Chaphassāyatanaggahaṇena khandhindriyadhātādīnaṃ saṅgaho phassuppattinimittatāya, sammasanasabhāvena ca ekalakkhaṇattā. Bhavanettiggahaṇena avijjādīnampi saṃkilesadhammānaṃ saṅgaho vaṭṭahetubhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ **lakkhaṇahāro.**

Catubyūhahāravaṇṇanā

Nindāpasaṃsāhi sammākampitacetasā micchājīvato anoratā sassatādimicchābhinivesino sīlādidhammakkhandhesu appatiṭṭhitatāya sammāsambuddhaguṇarasassādavimukhā veneyyā imissā desanāya **nidānaṃ.** Te yathāvuttadosavinimuttā kathaṃ nu kho sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparā bhaveyyunti ayamettha bhagavato **adhippāyo.** Padanibbacanaṃ **nirutti.** Taṃ ‘‘eva’’ntiādinidānapadānaṃ, ‘‘mama’’ntiādipāḷipadānañca aṭṭhakathāvasena suviññeyyattā ativitthārabhayena na vitthārayimha. Padapadatthaniddesanikkhepasuttadesanāsandhivasena chabbidhā **sandhi.** Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi.** Tathā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi**. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa ca pubbāparasambandho **niddesasandhi**, yā aṭṭhakathāyaṃ pucchānusandhiajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena tividhā vibhattā, tā panetā tissopi sandhiyo aṭṭhakathāyaṃ vicāritā eva. **Suttasandhi** ca paṭhamaṃ nikkhepavasena amhehi pubbe dassitāyeva. Ekissā desanāya desanāntarena saddhiṃ saṃsandanaṃ **desanāsandhi,** sā evaṃ veditabbā – ‘‘mamaṃ vā bhikkhave…pe… na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā’’ti ayaṃ desanā ‘‘ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okkanteyyuṃ, tatrapi yo mano padūseyya, na me so tena sāsanakaro’’ti (ma. ni. 1.232) imāya desanāya saddhiṃ saṃsandati. ‘‘Tumhaṃ yevassa tena antarāyo’’ti ‘‘kammassakā māṇava sattā…pe… dāyādā bhavissantī’’ti (a. ni. 10.216) imāya desanāya saṃsandati. ‘‘Api tumhe…pe… ājāneyyāthā’’ti ‘‘kuddho atthaṃ…pe… sahate nara’’nti (a. ni. 7.64; mahāni. 5, 156, 195) imāya desanāya saṃsandati.

‘‘Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ…pe… na cetaso ubbillāvitattaṃ karaṇīya’’nti ‘‘dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva adhammā (ma. ni. 1.240). Kullūpamaṃ vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi, nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā’’ti (ma. ni. 1.240) imāya desanāya saṃsandati. ‘‘Tatra ce tumhehi…pe… ubbilāvitā, tumhaṃ yevassa tena antarāyo’’ti ‘‘luddhoatthaṃ…pe… sahate nara’’nti (itivu. 88; mahāni. 5.156, 195; cūḷani. 128) ‘‘kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditā’’ti (udā. 64; netti. 27, 90; peṭako. 14) imāhi desanāhi saṃsandati.

‘‘Appamattakaṃ…pe… sīlamattaka’’nti ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ kho brāhmaṇa yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā’’tiādikāya (dī. ni. 1.353) desanāya saṃsandati, paṭhamajjhānassa sīlato mahapphalamahānisaṃsatarabhāvavacanena jhānato sīlassa appabhāvadīpanato.

‘‘Pāṇātipātaṃ pahāyā’’tiādi ‘‘samaṇo khalu bho gotamo sīlavā…pe… kusalasīlena samannāgato’’tiādikāhi (dī. ni. 1.304) desanāhi saṃsandati.

‘‘Aññeva dhammā gambhīrā’’tiādi ‘‘adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro’’tiādi (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8) pāḷiyā saṃsandati. Gambhīratādivisesayuttadhammapaṭivedhena hi ñāṇassa gambhīrādibhāvo viññāyatīti.

‘‘Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā’’tiādi ‘‘santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā…pe… abhivadanti, sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ, moghamaññanti ittheke abhivadanti, asassato, sassato ca asassato ca, neva sassato ca nāsassato ca, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavā ca attā ca loko ca idameva saccaṃ, moghamaññanti ittheke abhivadantī’’tiādikāhi (ma. ni. 3.27) desanāhi saṃsandati.

‘‘Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā’’tiādi ‘‘santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā…pe… abhivadanti, saññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti asaññī, nevasaññīnāsaññī ca attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti sato vā pana sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññāpenti, diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadantī’’tiādikāhi (ma. ni. 3.21) desanāhi saṃsandati. ‘‘Vedanānaṃ…pe… tathāgato’’ti ‘‘tayidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ, atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho, atthetanti iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato tadupātivatto’’tiādikāhi (ma. ni. 3.28) desanāhi saṃsandati.

‘‘Tadapi tesaṃ…pe… vipphanditamevā’’ti idaṃ ‘‘tesaṃ bhavataṃ aññatreva chandāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattaṃyeva ñāṇaṃ bhavissati parisuddhaṃ pariyodātanti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Paccattaṃ kho pana bhikkhave ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha ñāṇabhāgamattameva pariyodāpenti, tadapi tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāyatī’’tiādikāhi (ma. ni. 3.29) desanāhi saṃsandati.

‘‘Tadapi phassapaccayā’’ti idañca ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādāna’’nti, (saṃ. ni. 2.44) ‘‘chandamūlakā ime āvuso dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā’’ti (a. ni. 8.83) ca ādikāhi desanāhi saṃsandati.

‘‘Yato kho bhikkhave bhikkhu channaṃ phassāyatanāna’’ntiādi ‘‘yato kho ānanda bhikkhu neva vedanaṃ attānaṃ samanupassati, na saññaṃ, na saṅkhāre, na viññāṇaṃ attānaṃ samanupassati, so evaṃ asamanupassanto na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaṃyeva parinibbāyatī’’tiādikāhi desanāhi saṃsandati.

‘‘Sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā’’tiādi ‘‘ye hi keci bhikkhave…pe… abhivadanti, sabbe te imāneva pañca kāyāni abhivadanti etesaṃ vā aññatara’’ntiādikāhi (ma. ni. 3.26) desanāhi saṃsandati. **‘‘Kāyassa bhedā…pe… devamanussā’’ti** –

‘‘Accī yathā vātavegena khittā, (upasivāti bhagavā)
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;
Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkha’’nti. (su. ni. 1080; cūḷani. 43);

Ādikāhi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ **cātubyūho hāro.**

Āvattahāravaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacanena khantisoraccānuṭṭhānaṃ. Tattha khantiyā saddhāpaññāparāpakāradukkhasahagatānaṃ saṅgaho, soraccena sīlassa. Saddhādiggahaṇena ca saddhindriyādisakalabodhipakkhiyadhammā āvattanti. Sīlaggahaṇena avippaṭisārādayo sabbepi sīlānisaṃsadhammā āvattanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena appamādavihāro, tena sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ āvattati. Gambhīratādivisesayuttadhammaggahaṇena mahābodhipakittanaṃ. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi āsavakkhayañāṇaṃ, āsavakkhayañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ mahābodhi, tena dasabalādayo sabbe buddhaguṇā āvattanti. Sassatādidiṭṭhiggahaṇena taṇhāvijjāya saṅgaho, tāhi anamataggasaṃsāravaṭṭaṃ āvattati. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanena bhagavato pariññāttayavisuddhi, tāya paññāpāramimukhena sabbapāramiyo āvattanti. ‘‘Ajānataṃ apassata’’nti avijjāggahaṇena ayonisomanasikārapariggaho, tena ca ayonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti. ‘‘Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita’’nti taṇhāggahaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti, ‘‘tadapi phassapaccayā’’tiādi sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttidassanaṃ, tena aniccatādilakkhaṇattayaṃ āvattati. Channaṃ phassāyatanānaṃ yathābhūtaṃ pajānanena vimuttisampadāniddeso, tena sattapi visuddhiyo āvattanti. ‘‘Ucchinnabhavanettiko tathāgatassa kāyo’’ti taṇhāpahānaṃ, tena bhagavato sakalasaṃkilesappahānaṃ āvattatīti ayaṃ **āvatto hāro.**

Vibhattihāravaṇṇanā

Āghātānandādayo akusalā dhammā, tesaṃ ayonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Yehi pana dhammehi āghātānandādīnaṃ akaraṇaṃ appavatti, te abyāpādādayo kusalā dhammā, tesaṃ yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Tesu āghātādayo kāmāvacarāva, abyāpādādayo catubhūmakā. Tathā pāṇātipātādīhi paṭivirati kusalā vā abyākatā vā, tassā hirottappādayo dhammā padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, abyākatā lokuttarāva. ‘‘Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā’’ti vuttadhammā siyā kusalā, siyā abyākatā, tattha kusalānaṃ vuṭṭhānagāminivipassanā padaṭṭhānaṃ. Abyākatānaṃ maggadhammā, vipassanā, āvajjanā vā padaṭṭhānaṃ. Tesu kusalā lokuttarā, abyākatā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, sabbāpi diṭṭhiyo akusalāva kāmāvacarāva, tāsaṃ avisesena micchābhinivese ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ. Visesato pana santatighanavinibbhogābhāvato ekattanayassa micchāgāho atītajātianussaraṇatakkasahito sassatadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Hetuphalabhāvena sambandhabhāvassa aggahaṇato nānattanayassa micchāgāho tajjāsamannāhārasahito ucchedadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Evaṃ sesadiṭṭhīnampi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ. ‘‘Vedanāna’’nti ettha vedanā siyā kusalā, siyā abyākatā, siyā kāmāvacarā, siyā rūpāvacarā, siyā arūpāvacarā, phasso tāsaṃ padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ maggañāṇaṃ, anupādāvimutti phalaṃ, tesaṃ ‘‘aññeva dhammā gambhīrā’’ti ettha vuttanayena dhammādivibhāgo netabbo. ‘‘Ajānataṃ apassata’’ntiādīsu avijjā taṇhā akusalā kāmāvacarā, tāsu avijjāya āsavā, ayonisomanasikāro eva vā padaṭṭhānaṃ. Taṇhāya saṃyojaniyesu dhammesu assādadassanaṃ padaṭṭhānaṃ. ‘‘Tadapi phassapaccayā’’ti ettha phassassa vedanāya viya dhammādivibhāgo veditabbo. Iminā nayena phassāyatanādīnampi yathārahaṃ dhammādivibhāgo netabboti ayaṃ **vibhattihāro.**

Parivattahāravaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇaṃ khantisoraccāni anubrūhetvā paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhiyā ubhayahitapaṭipattiṃ āvahati. Āghātādayo pana pavattiyamānā dubbaṇṇataṃ dukkhaseyyaṃ bhogahāniṃ akittiṃ parehi durupasaṅkamanatañca nipphādentā nirayādīsu mahādukkhaṃ āvahanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirati avippaṭisārādikalyāṇaṃ paramparaṃ āvahati. Pāṇātipātādi pana vippaṭisārādiakalyāṇaṃ paramparaṃ, gambhīratādivisesayuttaṃ ñāṇaṃ vineyyānaṃ yathārahaṃ vijjābhiññādiguṇavisesaṃ āvahati sabbaññeyyaṃ yathāsabhāvāvabodhato. Tathā gambhīratādivisesarahitaṃ pana ñāṇaṃ ñeyyesu sāvaraṇato yathāvuttaguṇavisesaṃ nāvahati. Sabbāpi cetā diṭṭhiyo yathārahaṃ sassatucchedabhāvato antadvayabhūtā sakkāyatīraṃ nātivattanti aniyyānikasabhāvattā. Niyyānikasabhāvattā pana sammādiṭṭhi saparikkhārā majjhimapaṭipadābhūtā atikkamma sakkāyatīraṃ pāraṃ āgacchati. Vedanānaṃ samudayādiyathābhūtavedanaṃ anupādāvimuttiṃ āvahati maggabhāvato. Vedanānaṃ samudayādiasampaṭivedho saṃsāracārakāvarodhaṃ āvahati saṅkhārānaṃ paccayabhāvato. Vedayitasabhāvapaṭicchādako sammoho tadabhinandanaṃ āvahati. Yathābhūtāvabodho pana tattha nibbedaṃ virāgañca āvahati. Micchābhinivese ayonisomanasikārasahitā taṇhā anekavihitaṃ diṭṭhijālaṃ pasāreti. Yathāvuttataṇhāsamucchedo paṭhamamaggo taṃ diṭṭhijālaṃ saṅkoceti. Sassatavādādipaññāpanassa phasso paccayo hoti asati phasse tadabhāvato. Diṭṭhibandhanabandhānaṃ phassāyatanādīnaṃ anirodhena phassādianirodho saṃsāradukkhassa anivattiyeva, yāthāvato phassāyatanādipariññā sabbadiṭṭhidassanāni ativattati, phassāyatanādiapariññā taṃdiṭṭhigahanaṃ nātivattati, bhavanettisamucchedo āyatiṃ attabhāvassa anibbattiyā saṃvattati, asamucchinnāya bhavanettiyā anāgate bhavappabandho parivattatiyevāti ayaṃ **parivatto hāro.**

Vevacanahāravaṇṇanā

‘‘Mama mayhaṃ me’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Bhikkhave samaṇā tapassino’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Pare aññe paṭiviruddhā’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Avaṇṇaṃ akittiṃ ninda’’nti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Bhāseyyuṃ bhaṇeyyuṃ kareyyu’’nti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Dhammassa vinayassa satthusāsanassā’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Saṅghassa samūhassa gaṇassā’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Tatra tattha tesū’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Tumhehi vo bhavantehī’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Āghāto doso byāpādo’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Appaccayo domanassaṃ cetasikadukkha’’nti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Cetaso anabhiraddhi cittassa byāpatti manopadoso’’ti pariyāyavacanaṃ. ‘‘Na karaṇīyā na uppādetabbā na pavattetabbā’’ti pariyāyavacanaṃ. Iti iminā nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti ayaṃ **vevacano hāro.**

Paññattihāravaṇṇanā

Āghāto vatthuvasena dasavidhena ekūnavīsatividhena vā paññatto. Appaccayo upavicāravasena chadhā paññatto. Ānandopītiādivasena navadhā paññatto. Pīti sāmaññato khuddikādivasena pañcadhā paññattā. Somanassaṃ upavicāravasena chadhā paññattaṃ. Sīlaṃ vārittacārittādivasena anekadhā paññattaṃ. Gambhīratādivisesayuttaṃ ñāṇaṃ cittuppādavasena catudhā, dvādasavidhena vā, visayabhedato anekadhā ca paññattaṃ. Diṭṭhisassatādivasena dvāsaṭṭhiyā bhedehi, tadantogadhavibhāgena anekadhā ca paññattā. Vedanā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Tassā samudayo pañcadhā paññatto, tathā atthaṅgamo. Assādo duvidhena paññatto. Ādīnavo tividhena paññatto. Nissaraṇaṃ ekadhā catudhā ca paññattaṃ…pe… anupādāvimutti duvidhena paññattā.

‘‘Ajānataṃ apassata’’nti vuttā avijjā visayabhedena catudhā aṭṭhadhā ca paññattā. ‘‘Taṇhāgatāna’’ntiādinā vuttā taṇhā chadhā aṭṭhasatadhā anekadhā ca paññattā. Phasso nissayavasena chadhā paññatto. Upādānaṃ catudhā paññattaṃ. Bhavo dvidhā anekadhā ca paññatto. Jāti vevacanavasena chadhā paññattā. Tathā jarā sattadhā paññattā. Maraṇaṃ aṭṭhadhā navadhā ca paññattaṃ. Soko pañcadhā paññatto. Paridevo chadhā paññatto. Dukkhaṃ catudhā paññattaṃ, tathā domanassaṃ. Upāyāso catudhā paññatto. ‘‘Samudayo hotī’’ti pabhavapaññatti, ‘‘yathābhūtaṃ pajānātī’’ti dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti.

‘‘Antojālīkatā’’tiādi sabbadiṭṭhīnaṃ saṅgahapaññatti. ‘‘Ucchinnabhavanettiko’’tiādi duvidhena parinibbānapaññatti. Evaṃ āghātādīnaṃ akusalakusalādidhammānaṃ yathāpabhavapaññattiādivasena, tathā ‘‘āghāto’’ti byāpādassa vevacanapaññatti, ‘‘appaccayo’’ti domanassassa vevacanapaññattītiādinā nayena paññattibhedo vibhajitabboti ayaṃ **paññattihāro.**

Otaraṇahāravaṇṇanā

Āghātaggahaṇena saṅkhārakkhandhasaṅgaho, tathā anabhiraddhigahaṇena. Appaccayaggahaṇena vedanākkhandhasaṅgahoti idaṃ **khandhamukhena otaraṇaṃ.** Tathā āghātādiggahaṇena dhammāyatanaṃ dhammadhātu dukkhasaccaṃ samudayasaccaṃ vā gahitanti idaṃ **āyatanamukhena dhātumukhena saccamukhena** ca **otaraṇaṃ.** Tathā āghātādīnaṃ sahajātā avijjā hetusahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hoti, asahajātā pana anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi paccayo hoti, anantarā upanissayavaseneva paccayo hoti. Taṇhāupādānādīnaṃ, phassādīnampi tesaṃ sahajātānaṃ asahajātānañca yathārahaṃ paccayabhāvo vattabbo. Koci panettha adhipativasena, koci kammavasena, koci āhāravasena, koci indriyavasena, koci jhānavasena, koci maggavasenapi paccayo hotīti. Ayampi viseso veditabboti idaṃ **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ.** Ānandādīnampi imināva nayena khandhādimukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ.

Tathā sīlaṃ pāṇātipātādīhi viraticetanā, abyāpādādicetasikadhammā ca, pāṇātipātādayo cetanāva, tesaṃ tadupakārakadhammānañca lajjādayādīnaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanādisaṅgaho, purimanayeneva khandhādimukhena ca otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ. Esa nayo ñāṇadiṭṭhivedanāavijjātaṇhādiggahaṇesu. Nissaraṇaanupādāvimuttigahaṇesu asaṅkhatadhātuvasenapi **dhātumukhena otaraṇaṃ** vibhāvetabbaṃ. Tathā ‘‘vedanānaṃ…pe… anupādāvimutto’’ti etena bhagavato sīlādayo pañca dhammakkhandhā, satipaṭṭhānādayo ca bodhipakkhiyadhammā pakāsitā hontīti taṃ mukhenapi otaraṇaṃ veditabbaṃ. ‘‘Tadapi phassapaccayā’’ti diṭṭhipaññāpanassa paccayādhīnavuttitādīpanena **aniccatāmukhena otaraṇaṃ,** tathā evaṃdhammatāya **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ,** aniccassa dukkhānattabhāvato **appaṇihitamukhena suññatāmukhena** ca **otaraṇaṃ.** Sesapadesupi eseva nayoti ayaṃ **otaraṇo hāro.**

Sodhanahāravaṇṇanā

‘‘Mamaṃ vā…pe… bhāseyyu’’nti **ārambho.** ‘‘Dhammassa…pe… saṅghassa…pe… bhāseyyu’’nti **padasuddhi, no ārambhasuddhi.** ‘‘Tatra tumhehi…pe… karaṇīyā’’ti **padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca.** Dutiyanayādīsupi eseva nayo. Tathā ‘‘appamattakaṃ kho paneta’’ntiādi **ārambho.** ‘‘Katama’’ntiādi **pucchā.** ‘‘Pāṇātipātaṃ pahāyā’’tiādi **padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi.** ‘‘Idaṃ kho’’tiādi **pucchāsuddhi ceva padasuddhi ca ārambhasuddhi ca.**

Tathā ‘‘atthi bhikkhave’’tiādi **ārambho.** ‘‘Katame ca te’’tiādi **pucchā.** ‘‘Santi bhikkhave’’tiādi **ārambho.** **‘‘Ki’’**ntiādi **ārambha pucchā.** ‘‘Yathāsamāhite’’tiādi **padasuddhi, no ārambhasuddhi no ca pucchāsuddhi.** ‘‘Ime kho te’’tiādi **padasuddhi ceva pucchāsuddhi ca ārambhasuddhi ca.** Iminā nayena sabbattha ārambhādayo veditabbāti. Ayaṃ **sodhano hāro.**

Adhiṭṭhānahāravaṇṇanā

‘‘Avaṇṇa’’nti **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ taṃ,** avikappetvā **visesavacanaṃ** ‘‘mamaṃ vā dhammassa vā saṅghassa vā’’ti. Sukkapakkhepi eseva nayo.

Tathā ‘‘sīla’’nti **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ,** taṃ avikappetvā **visesavacanaṃ** ‘‘pāṇātipātā paṭivirato’’tiādi.

‘‘Aññeva dhammā’’tiādi **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ,** taṃ avikappetvā **visesavacanaṃ** ‘‘tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānātī’’tiādi.

Tathā ‘‘pubbantakappikā’’tiādi **sāmaññato adhiṭṭhānaṃ,** taṃ avikappetvā **visesavacanaṃ** ‘‘sassatavādā’’tiādi. Iminā nayena sabbattha sāmaññaviseso niddhāretabboti ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro.**

Parikkhārahāravaṇṇanā

Āghātādīnaṃ ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādīni (dha. sa. 1237; vibha. 909) ca ekūnavīsati āghātavatthūni **hetu.** Ānandādīnaṃ ārammaṇe abhisineho **hetu.** Sīlassa hiriottappaṃ appicchatādayo ca **hetu.** ‘‘Gambhīrā’’tiādinā vuttadhammassa sabbāpi pāramiyo **hetu,** visesena paññāpāramī. Diṭṭhīnaṃ asappurisūpassayo, asaddhammassavanaṃ, micchābhinivesena ayonisomanasikāro ca avisesena **hetu,** visesena pana sassatavādādīnaṃ atītajātianussaraṇādi **hetu.** Vedanānaṃ avijjātaṇhākammāni phasso ca **hetu.** Anupādāvimuttiyā ariyamaggo **hetu.** Paññāpanassa ayonisomanasikāro **hetu.** Taṇhāya saṃyojaniyesu assādānupassanā **hetu.** Phassassa chaḷāyatanāni, chaḷāyatanassa nāmarūpaṃ **hetu.** Bhavanettisamucchedassa visuddhibhāvanā **hetū**ti ayaṃ **parikkhāro hāro.**

Samāropanahāravaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇīyatāvacanena khantisampadā dassitā hoti. ‘‘Appamattakaṃ kho paneta’’ntiādinā soraccasampadā, ‘‘atthi bhikkhave’’tiādinā ñāṇasampadā, ‘‘aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā’’ti, ‘‘vedanānaṃ…pe… yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto’’ti etehi samādhisampadāya saddhiṃ vijjāvimuttivasībhāvasampadā dassitā hoti. Tattha khantisampadā paṭisaṅkhānabalasiddhito soraccasampadāya **padaṭṭhānaṃ.** Soraccasampadā pana atthato sīlameva, tathā pāṇātipātādīhi paṭiviritivacanaṃ sīlassa pariyāyavibhāgadassanatthaṃ. Tattha sīlaṃ samādhissa **padaṭṭhānaṃ,** samādhi paññāya **padaṭṭhānaṃ.** Tesu sīlena **vītikkamappahānaṃ duccaritasaṃkilesappahānañca** sijjhati, samādhinā **pariyuṭṭhānappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, taṇhāsaṃkilesappahānañca** sijjhati. Paññāya **diṭṭhisaṃkilesappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, anusayappahānañca** sijjhatīti sīlādīhi tīhi dhammakkhandhehi samathavipassanābhāvanāpāripūrī, pahānattayasiddhi cāti ayaṃ **samāropano hāro.**

Soḷasahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇavacanena taṇhāvijjāsaṅkoco dassito hoti. Sati hi attattaniyavatthūsu sinehe sammose ca ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādinā (dha. sa. 1237, vibha. 909) āghāto jāyatīti, tathā ‘‘pāṇātipātā paṭivirato’’tiādivacanehi, ‘‘paccattaññeva nibbuti viditā, anupādāvimutto, channaṃ phassāyatanānaṃ…pe… yathābhūtaṃ pajānātī’’tiādīhi vacanehi ca taṇhāvijjānaṃ accantappahānaṃ dassitaṃ hoti. Tāsaṃ pana pubbantakappikādipadehi ‘‘ajānataṃ apassata’’ntiādipadehi ca sarūpato dassitānaṃ taṇhāvijjānaṃ rūpadhammā arūpadhammā ca **adhiṭṭhānaṃ.** Yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca **paṭipakkho.** Tesaṃ cetovimutti paññāvimutti ca **phalaṃ.** Tattha taṇhā, taṇhāvijjā vā samudayasaccaṃ, tadadhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā samathavipassanā maggasaccanti evaṃ catusaccayojanā veditabbā. Taṇhāggahaṇena cettha māyāsāṭheyyamānātimānamadappamādapāpicchatāpāpamittatāahirikānottappādivasena sabbo akusalapakkho netabbo. Tathā avijjāggahaṇena viparītamanasikārakodhupanāhamakkhapalāsaissāmacchariyasārambhadovacassatābhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyena amāyāasāṭheyyādiaviparītamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhiyānañca aniccasaññādīnaṃ vasena kusalapakkho netabboti. Ayaṃ **nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmi.**

Tipukkhalanayavaṇṇanā

Āghātādīnaṃ akaraṇavacanena adosasiddhi, tathā pāṇātipātapharusavācāhi paṭivirativacanena. Ānandādīnaṃ akaraṇavacanena alobhasiddhi, tathā abrahmacariyato paṭivirativacanena. Adinnādānādīhi pana paṭivirativacanena ubhayasiddhi. ‘‘Tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānātī’’tiādinā amohasiddhi. Iti tīhi akusalamūlehi gahitehi tappaṭipakkhato, āghātādiakaraṇavacanena ca tīṇi kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Tattha tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasaṃkilesamalavisamākusalasaññāvitakkāsaddhammādivasena sabbo akusalapakkho vitthāretabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritavodānasamakusalasaññāvitakkapaññāsaddhammasamādhi- vimokkhamukhavimokkhādivasena sabbo kusalapakkho vibhāvetabbo. Etthāpi ca saccayojanā veditabbā. Kathaṃ? Lobho sabbāni vā kusalākusalamūlāni samudayasaccaṃ, tehi pana nibbattā tesaṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā nayena saccayojanā veditabbāti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi.**

Sīhavikkīḷitanayavavaṇṇanā

Āghātānandanādīnaṃ akaraṇavacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje, tattha ca ādīnavānisaṃse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya anavajjaṃ samādāya vattatīti. Tathā micchājīvā paṭivirativacanena vīriyasiddhi. Vīriyena hi kāmabyāpādavihiṃsāvitakke vinodeti, vīriyasādhanañca ājīvapārisuddhisīlanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajje, tattha ca ādīnavānisaṃse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya anavajjaṃ samādāya vattati. Tathā hi sā ‘‘visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā’’ti ca vuccati. ‘‘Tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānātī’’tiādinā samādhipaññāsiddhi. Paññāya hi yathābhūtāvabodho, samāhito ca yathābhūtaṃ pajānātīti. Tathā ‘‘nicco dhuvo’’tiādinā anicce ‘‘nicca’’nti vipallāso, ‘‘arogo paraṃ maraṇā, ekantasukhī attā diṭṭhadhammanibbānappatto’’ti ca evamādīhi asukhe ‘‘sukha’’nti vipallāso, ‘‘pañcahi kāmaguṇehi samappito’’tiādinā asubhe ‘‘subha’’nti vipallāso, sabbeheva ca diṭṭhidīpakapadehi anattani ‘‘attā’’ti vipallāsoti evamettha cattāro vipallāsā siddhā honti, tesaṃ paṭipakkhato cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā.

Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo ca tikkhindriyo cāti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo asubhe ‘‘subha’’nti vipallattadiṭṭhi satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutiyo asukhe ‘‘sukha’’nti vipallattadiṭṭhi ‘‘uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’tiādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) vuttena vīriyasaṃvarasaṅkhātena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamati. Tatiyo anicce ‘‘nicca’’nti ayāthāvagāhī samathabalena samāhitabhāvato saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvaṃ yathābhūtaṃ paṭivijjhati. Catuttho santatisamūhakiccārammaṇaghanavicittattā phassādidhammapuñjamatte anattani ‘‘attā’’ti micchābhinivesī catukoṭikasuññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhaṃseti. Catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayogakāyaganthaagatitaṇhuppādupādānasattaviññāṇaṭṭhitiapariññādivasena sabbo akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhammaappamaññāsammappadhānaiddhipādādivasena sabbo vodānapakkho netabboti ayaṃ **sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi.** Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi, catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesaṃ adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā.

Disālocanaaṅkusanayadvayavaṇṇanā

Iti tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayampi siddhameva hoti. Tathā hi atthanayadisābhūtadhammānaṃ samālocanaṃ **disālocanaṃ,** tesaṃ samānayanaṃ **aṅkuso**ti niyuttā pañca nayā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṃ suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesavāsanāsekkhabhāgiyaṃ, saṃkilesanibbedhāsekkhabhāgiyameva vā. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattadhammādhiṭṭhānaṃ ñāṇañeyyadassanabhāvanaṃ sakavacanaparavacanaṃ vissajjanīyāvissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātapaṭikkhittañcāti veditabbaṃ.

Pakaraṇanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā

Rājāmaccakathāvaṇṇanā

150. **Rājagahe**ti ettha duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitanti **rājagaha**nti āha **‘‘mandhātu…pe…** vuccatī’’ti. Tattha mahāgovindena mahāsattena pariggahitaṃ reṇuādīhi rājūhi pariggahitameva hotīti mahāgovindaggahaṇaṃ. **Mahāgovindo**ti mahānubhāvo eko purātano rājāti keci. **Pariggahitattā**ti rājadhānībhāvena pariggahitattā. **Pakāre**ti nagaramāpanena raññā kāritasabbagehattā **rājagahaṃ,** gijjhakūṭādīhi parikkhittattā pabbatarājehi parikkhittagehasadisantipi **rājagahaṃ,** sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehanti pi **rājagahaṃ,** saṃvihitārakkhatāya anatthāvahabhāvena upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gehabhūtantipi **rājagahaṃ,** rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesaṃ gahaṃ gehabhūtantipi **rājagahaṃ,** ārāmarāmaṇeyyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati, pariggayhatīti vā **rājagaha**nti edise pakāre so padeso ṭhānavisesabhāvena uḷārasattaparibhogoti āha **‘‘taṃ paneta’’**ntiādi. **Tesa**nti yakkhānaṃ. **Vasanavana**nti āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ.

Avisesenāti ‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati’’ (ma. ni. 1.69; 3.75; vibha. 508), ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123; pārā. 11) ‘‘mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati’’, (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77, 459, 509; 2.309, 315, 451, 471; 3.230; vibha. 642) ‘‘sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ samāpajjitvā viharatī’’tiādīsu (ma. ni. 1.459) viya saddantarasannidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Iriyāya kāyikakiriyāya pavattanūpāyabhāvato pathoti **iriyāpatho.** Ṭhānādīnañhi gatinivatti ādiavatthāhi vinā na kañci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Viharati pavattati etena, viharaṇañcāti vihāro, dibbabhāvāvaho vihāro **dibbavihāro,** mahaggatajjhānāni. **Nettiyaṃ** pana ‘‘catasso āruppasamāpattiyo āneñjā vihārā’’ti vuttaṃ. Taṃ tāsaṃ mettājhānādīnaṃ brahmavihāratā viya bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Aṭṭhakathāsu** pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi ‘‘dibbavihārā’’ tveva vuttā. Hitūpasaṃhārādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti **brahmavihārā,** mettājhānādikā. Anaññasādhāraṇattā ariyānaṃ vihārāti **ariyavihārā,** catassopi phalasamāpattiyo. **Samaṅgīparidīpana**nti samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ** itaravihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato, iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā. **Viharatī**ti ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano, **haratī**ti neti, pavattetīti attho. Tattha kassa kena vicchindanaṃ, kathaṃ kassa pavattananti antolīnaṃ codanaṃ sandhāyāha **‘‘so hī’’**tiādi.

Gocaragāmadassanatthaṃ ‘‘rājagahe’’ti vatvā buddhānaṃ anurūpanivāsanaṭṭhānadassanatthaṃ ‘‘ambavane’’ti vuttanti āha **‘‘idamassā’’**tiādi. **Eta**nti etaṃ ‘‘rājagahe’’ti **bhummavacanaṃ samīpatthe** ‘‘gaṅgāya gāvo caranti, kūpe gaggakula’’nti ca yathā. Kumārena bhatoti kumārabhato, so eva **komārabhacco** yathā bhisaggameva bhesajjaṃ. **Dosābhisanna**nti vātapittādivasena ussannadosaṃ. **Virecetvā**ti dosapakopato vivecetvā.

Aḍḍhateḷasahīti aḍḍhena terasahi aḍḍhaterasahi bhikkhusatehi. Tāni pana paññāsāya ūnāni terasabhikkhusatāni hontīti āha **‘‘aḍḍhasatenā’’**tiādi.

Rājatīti dibbati, sobhatīti attho. **Rañjetī**ti rameti. **Rañño**ti pitu bimbisārarañño. Sāsanaṭṭhena hiṃsanaṭṭhena **sattu.**

Bhāriyeti garuke aññesaṃ asakkuṇeyye vā. **Suvaṇṇasatthakenā**ti suvaṇṇamayena satthakena. Ayomayañhi rañño sarīraṃ upanetuṃ ayuttanti vadati. **Suvaṇṇasatthakenā**ti vā suvaṇṇaparikkhatena satthakena **bāhuṃ phālāpetvā**ti sirāvedhavasena bāhuṃ phalāpetvā **udakena sambhinditvā pāyesi** kevalassa lohitassa gabbhinitthiyā dujjīrabhāvato. **Dhurā**ti dhurabhūtā, gaṇassa, dhorayhāti attho. **Dhuraṃ nīharāmī**ti gaṇadhuraṃ gaṇabandhiyaṃ nibbattemi. **‘‘Pubbe kho’’**tiādi khandhakapāḷi eva.

Potthaniyanti churikaṃ, yaṃ ‘‘nakhara’’ntipi [pothanikanti churikaṃ, yaṃ kharantipi (sārattha. ṭī. 3.339) pothanikanti churikaṃ, kharantipi (vi. vi. ṭī. 2.cūḷavaggavaṇṇanā 339)] vuccati. **Divā divassā**ti divassapi divā, majjhanhikavelāyanti attho.

Tassā sarīraṃ lehitvā yāpeti attūpakkamena maraṇaṃ na yuttanti. Na hi ariyasāvakā attānaṃ vinipātentīti. **Maggaphalasukhenā**ti maggaphalasukhāvahena sotāpattimaggaphalasukhūpasañhitena **caṅkamena yāpeti. Cetiyaṅgaṇe**ti gandhapupphādīhi pūjanaṭṭhānabhūte cetiyaṅgaṇe. **Nisajjanatthāyā**ti bhikkhusaṅghanisīdanatthāya. **Cātumahārājikadevaloke…pe… yakkho hutvā nibbatti** tattha bahulaṃ nibbattapubbatāya ciraparicitanikantivasena.

Khobhetvāti puttasinehassa balavabhāvato, sahajātapītivegassa ca savipphāratāya taṃsamuṭṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloḷetvā. Tenāha **‘‘aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsī’’**ti. **Pituguṇa**nti pitu attani sinehaguṇaṃ. **Muñcāpetvā**ti ettha **iti**-saddo pakārattho, tena ‘‘abhimārakapurisapesanādippakārenā’’ti vutte eva pakāre paccāmasati. **Vitthārakathānayo**ti ajātasattupasādanādivasena vitthārato vattabbāya kathāya nayamattaṃ. Kasmā panettha vitthāranayā kathā na vuttāti āha **‘‘āgatattā pana sabbaṃ na vutta’’**nti.

Kosalaraññoti mahākosalarañño. **Paṇḍitādhivacana**nti paṇḍitavevacanaṃ. **Vidantī**ti jānanti. **Vedena** ñāṇena karaṇabhūtena **īhati** pavattatīti **vedehi.**

Etthāti etasmiṃ divase. **Anasanena vāti vā-**saddo aniyamattho, tena ekaccamanoduccaritadussīlyādīni saṅgaṇhāti. Tathā hi gopālakūposatho abhijjhāsahagatacittassa vasena vutto, nigaṇṭhuposatho mosavajjādivasena. Yathāha ''so tena abhijjhāsahagatena cetasā divasaṃ atināmetī''ti (a. ni. 1.71), ''iti yasmiṃ samaye sacce samādapetabbā, musāvāde tasmiṃ samaye samādapentī''ti (a. ni. 1.71) ca ādi. **Etthā**ti uposathasadde. **Atthuddhāro**ti vattabbaatthānaṃ uddhāraṇaṃ.

Nanu ca atthamattaṃ pati saddā abhinivisantīti na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite, tesaṃ pana atthānaṃ uposathasaddavacanīyatā sāmaññaṃ upādāya vuccamāno ayaṃ vicāro uposathasaddassa atthuddhāroti vutto. Heṭṭhā ''evaṃ me suta''ntiādīsu āgate atthuddhārepi eseva nayo. Kāmañca pātimokkhuddesādivisayopi uposathasaddo sāmaññarūpo eva visesasaddassa avācakabhāvato, tādisaṃ pana sāmaññaṃ anādiyitvā ayamattho vuttoti veditabbaṃ. Sīlasuddhivasena upetehi samaggehi vasīyati anuṭṭhīyatīti **uposatho,** pātimokkhuddeso. Samādānavasena adhiṭṭhānavasena vā upecca ariyavāsādiatthaṃ vasitabbato **uposatho,** sīlaṃ. Anasanādivasena upecca vasitabbato anuvasitabbato **uposatho. Upavāso**ti samādānaṃ. Uposathakulabhūtatāya navamahatthinikāyapariyāpanne hatthināge kiñci kiriyaṃ anapekkhitvā rūḷhivasena samaññāmattaṃ uposathoti āha **''uposatho nāgarājātiādīsu paññattī''**ti. Divase pana uposathasaddappavatti aṭṭhakathāyaṃ vuttā eva. **Suddhassa ve sadā phaggū**ti ettha pana **suddhassā**ti sabbaso kilesamalābhāvena suddhassa. **Ve**ti nipātamattaṃ. **Ve**ti vā byattanti attho. **Sadā phaggū**ti niccakālampi phaggunanakkhattameva. Yassa hi phaggunamāse uttaraphaggunadivase titthanhānaṃ karontassa saṃvaccharikapāpapavāhanaṃ hotīti laddhi, taṃ tato vivecetuṃ idaṃ bhagavatā vuttaṃ. **Suddhassuposatho sadā**ti yathāvuttasuddhiyā suddhassa uposathaṅgāni vatasamādānāni ca asamādiyatopi niccaṃ uposatho, uposathavāso evāti attho. Pañcadasannaṃ tithīnaṃ pūraṇavasena **pannaraso.**

Bahuso, atisayato vā kumudāni ettha santīti kumudavatī, tissaṃ **kumudavatiyā.** Catunnaṃ māsānaṃ pāripūribhūtāti **cātumāsī.** Sā eva pāḷiyaṃ cātumāsinīti vuttāti āha **''idha pana cātumāsinīti vuccatī''**ti. Tadā kattikamāsassa puṇṇatāya **māsapuṇṇatā.** Vassānassa utuno puṇṇatāya **utupuṇṇatā.** Kattikamāsalakkhitassa saṃvaccharassa puṇṇatāya **saṃvaccharapuṇṇatā. ''Mā'' iti cando vuccati** tassa gatiyā divasassa minitabbato. **Ettha puṇṇo**ti etissā rattiyā sabbakalāpāripūriyā puṇṇo. Tadā hi cando sabbaso paripuṇṇo hutvā dissati. Ettha ca ''tadahuposathe pannarase''ti padāni divasavasena vuttāni, ''komudiyā''tiādīni rattivasena.

Rājāmaccaparivutoti rājakulasamudāgatehi amaccehi parivuto. Atha vā anuyuttakarājūhi ceva amaccehi ca parivuto. **Caturupakkilesā**ti abbhā mahikā dhūmarajo rāhūti imehi catūhi upakkilesehi. **Sanniṭṭhānaṃ kataṃ** aṭṭhakathāyaṃ.

Pītivacananti pītisamuṭṭhānaṃ vacanaṃ. Yañhi vacanaṃ paṭiggāhakanirapekkhaṃ kevalaṃ uḷārāya pītiyā vasena sarasato sahasāva mukhato niccharati, taṃ idha ''udāna''nti adhippetaṃ. Tenāha **''yaṃ pītivacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkotī''**tiādi.

Dosehi itā gatā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā yathā ''kilese jito vijitāvīti jino''ti. **Anīya-**saddo kattuatthe veditabboti āha **''manaṃ ramayatī''ti ''ramaṇīyā''**ti yathā ''niyyānikā dhammā''ti. Juṇhavasena rattiyā surūpatāti āha **''vuttadosavimuttāyā''**tiādi. Tattha abbhādayo vuttadosā, tabbigameneva cassā **dassanīyatā,** tena, utusampattiyā ca **pāsādikatā** veditabbā. **Lakkhaṇaṃ bhavituṃ yuttā**ti etissā rattiyā yutto divaso māso utu saṃvaccharoti evaṃ divasamāsautusaṃvaccharānaṃ sallakkhaṇaṃ bhavituṃ yuttā **lakkhaññā,** lakkhaṇīyāti attho.

''Yaṃ no payirupāsato cittaṃ pasīdeyyā''ti vuttattā ''samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā''ti ettha paramatthasamaṇo ca paramatthabrāhmaṇo ca adhippeto, na pabbajjāmattasamaṇo, na jātimattabrāhmaṇo cāti āha **''samitapāpatāya samaṇaṃ. Bāhitapāpatāya brāhmaṇa''**nti. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ, ekavacane vā vattabbe bahuvacanaṃ **vacanabyatayo.** Aṭṭhakathāyaṃ pana ekavacanavaseneva byatayo dassito. Attani, garuṭṭhāniye ca ekasmimpi bahuvacanappayogo nirūḷhoti. **Sabbenapī**ti ''ramaṇīyā vatā''tiādinā sabbena vacanena. **Obhāsanimittakamma**nti obhāsabhūtanimittakammaṃ paribyattaṃ nimittakaraṇanti attho. **Devadatto cā**ti. **Ca-**saddo attūpanayane, tena yathā rājā ajātasattu attano pitu ariyasāvakassa satthuupaṭṭhākassa ghātanena mahāparādho, evaṃ bhagavato mahāanatthakarassa devadattassa avassayabhāvena pīti imamatthaṃ upaneti. **Tassa piṭṭhichāyāyā**ti tassa jīvakassa piṭṭhiapassayena, taṃ pamukhaṃ katvā taṃ apassāyāti attho. **Vikkhepapacchedanattha**nti bhāviniyā attano kathāya uppajjanakavikkhepanassa pacchindanatthaṃ, anuppattiatthanti adhippāyo. Tenāha **''tassaṃ hī''**tiādi.

151. **''So kirā''**tiādi porāṇaṭṭhakathāya āgatanayo. Eseva nayo parato makkhalipadanibbacanepi. **Upasaṅkamantī**ti upagatā. **Tadeva pabbajjaṃ aggahesī**ti tadeva naggarūpaṃ pabbajjaṃ katvā gaṇhi.

Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅghoti pabbajitasamūhatāmattena saṅgho, na niyyānikadiṭṭhisuvisuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti adhippāyo. **Assa atthī**ti assa satthupaṭiññassa parivārabhūto atthi. **Svevā**ti pabbajitasamūhasaṅkhātova. Keci pana ''pabbajitasamūhavasena **saṅghī,** gahaṭṭhasamūhavasena **gaṇī''**ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ gaṇe eva loke saṅgha-saddassa nirūḷhattā. **Ācārasikkhāpanavasenā**ti acelaka vatacariyādiācārasikkhāpanavasena. **Pākaṭo**ti saṅghīādibhāvena pakāsito. ‘‘Appiccho’’ti vatvā tattha labbhamānaṃ appicchattaṃ dassetuṃ **‘‘appicchatāya vatthampi na nivāsetī’’**ti vuttaṃ. Na hi tasmiṃ sāsanike viya santaguṇanigūhaṇalakkhaṇā appicchatā labbhatīti. **Yaso**ti kittisaddo. ‘‘Taranti etena saṃsārogha’’nti evaṃ sammatattā **titthaṃ** vuccati laddhīti āha **‘‘titthakaroti laddhikaro’’**ti. **Sādhusammato**ti ‘‘sādhū’’ti sammato, na sādhūhi sammatoti āha **‘‘ayaṃ sādhū’’**tiādi. ‘‘Imāni me vatasamādānāni ettakaṃ kālaṃ suciṇṇānī’’ti **pabbajitato paṭṭhāya atikkantā bahū rattiyo jānātī**ti **rattaññū.** Tā panassa rattiyo cirakālabhūtāti katvā **ciraṃ pabbajitassa assāti cirapabbajito.** Tattha cirapabbajitatāgahaṇena buddhisīlataṃ dasseti, rattaññutāgahaṇena tattha sampajānataṃ. **Addhāna**nti dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha **‘‘dve tayo rājaparivaṭṭe’’**ti, dvinnaṃ tiṇṇaṃ rājūnaṃ rajjaṃ anusāsanapaṭipāṭiyoti attho. **‘‘Addhagato’’**ti vatvā kataṃ vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti āha **‘‘pacchimavayaṃ anuppatto’’**ti. **Ubhaya**nti ‘‘addhagato, vayoanuppatto’’ti padadvayaṃ.

Pubbe pitarā saddhiṃ satthu santikaṃ gantvā desanāya sutapubbataṃ sandhāyāha **‘‘jhānābhiññādi…pe… sotukāmo’’**ti. **Dassanenā**ti na dassanamattaṃ, disvā pana tena saddhiṃ ālāpasallāpaṃ katvā tato akiriyavādaṃ sutvā tesaṃ anattamano ahosi. **Guṇakathāyā**ti abhūtaguṇakathāya. Tenāha **‘‘suṭṭhutaraṃ anattamano hutvā’’**ti. Yadi anattamano, kasmā tuṇhī ahosīti āha **‘‘anattamano samānopī’’**tiādi.

152. **Gosālāyā**ti evaṃ nāmake gāme. Vassānakāle gunnaṃ tiṭṭhanasālāti eke.

153. **Paṭikiṭṭhatara**nti nihīnataraṃ. **Tantāvutānī**ti tante pasāretvā vītāni. **‘‘Sīte sīto’’**tiādinā chahākārehi tassa nihīnassa nihīnataratam dasseti.

154. **Vaccaṃ katvāpī**ti **pi**-saddena bhojanaṃ bhuñjitvāpi kenaci asucinā makkhito pīti imamatthaṃ sampiṇḍeti. **Vālikathūpaṃ katvā**ti vattavasena vālikāya thūpaṃ katvā.

156. **Palibuddhanakileso**ti saṃsāre palibuddhanakicco rāgādikileso khettavatthuputtadārādivisayo.

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. Na yathādhippāyaṃ vattatīti katvā vuttaṃ **‘‘anattho vata me’’**ti. Jīvakassa tuṇhībhāvo mama adhippāyassa maddanasadiso, tasmā taṃ pucchitvā kathāpanena mama adhippāyo pūretabboti ayamettha rañño ajjhāsayoti dassento **‘‘hatthimhi nu kho panā’’**tiādimāha. **Kiṃ tuṇhī**ti kiṃ kāraṇā tuṇhī, kiṃ taṃ kāraṇaṃ, yena tuvaṃ tuṇhīti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘kena kāraṇena tuṇhī’’**ti.

Kāmaṃ sabbāpi tathāgatassa paṭipatti anaññasādhāraṇā acchariyaabbhutarūpā ca, tathāpi gabbhokkanti-abhijātiabhinikkhamanaabhisambodhidhammacakkappavattana- yamakapāṭihāriyadevorohaṇāni sadevake loke ativiya supākaṭāni, na sakkā kenaci paṭibāhituntі tāniyevettha uddhaṭāni. **Itthambhūtākhyānatthe**ti itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃ kathanatthe. **Upayogavacana**nti. ‘‘Abbhuggato’’ti ettha abhīti upasaggo itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato ‘‘taṃ kho pana bhagavanta’’nti idaṃ sāmiatthe upayogavacanaṃ, tenāha **‘‘tassa kho pana bhagavatoti attho’’**ti. **Kalyāṇaguṇasamannāgato**ti kalyāṇehi guṇehi yutto, taṃ nissito tabbisayatāyāti adhippāyo. **Seṭṭho**ti etthāpi eseva nayo. Kittetabbato kitti, sā eva saddanīyato **saddo**ti āha **‘‘kittisaddoti kittiyevā’’**ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo **thutighoso.** Anaññasādhāraṇaguṇe ārabbha pavattattā sadevakaṃ lokaṃ **ajjhottharitvā** abhibhavitvā **uggato.**

So bhagavāti yo so samatiṃ sapāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke ‘‘bhagavā’’ti sabbattha patthaṭakittisaddo, so bhagavā. **‘‘Bhagavā’’**ti ca idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati ‘‘bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātarā kata’’ntiādi (mahāni. 84). Parato pana **bhagavā**ti guṇakittanaṃ.

Yathā kammaṭṭhānikena ‘‘araha’’ntiādīsu navaṭṭhānesu paccekaṃ iti-saddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ buddhaguṇasaṅkittakenāpīti dassento **‘‘itipi arahaṃ, itipi sammāsambuddho…pe… itipi bhagavā’’**ti āha. ‘‘Itipetaṃ abhūtaṃ, itipetaṃ ataccha’’ntiādīsu (dī. ni. 1.5) viya idha **iti**-saddo āsannapaccakkhakaraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena ca tesaṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito. Tāni ca saṅkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṅkittetabbānīti dassento **‘‘iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī’’**ti āha. Evañhi nirūpetvā kittente yassa saṅkitteti, tassa bhagavati ativiya abhippasādo hoti. **Ārakattā**ti suvidūrattā. **Arīna**nti kilesārīnaṃ. **Arāna**nti saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hatattā**ti vihatattā. **Paccayādīna**nti cīvarādipaccayānañceva pūjāvisesānañca. **Tato**ti visuddhimaggato. Yathā ca visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanatopi nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Yasmā jīvako bahuso satthusantike buddhaguṇe sutvā ṭhito, diṭṭhasaccatāya ca satthusāsane vigatakathaṃkatho vesārajjappatto, tasmā āha **‘‘jīvako panā’’**tiādi. **Pañcavaṇṇāyā**ti khuddikādivasena pañcappakārāya. **Nirantaraṃ phuṭaṃ ahosi** katādhikārabhāvato. Kammantarāyavasena hissa rañño guṇasarīraṃ khatupahataṃ ahosi.

158. ‘‘Uttama’’nti vatvā na kevalaṃ seṭṭhabhāvo evettha kāraṇaṃ, atha kho appasaddatāpi kāraṇanti dassetuṃ **‘‘assayānarathayānānī’’ti**ādi vuttaṃ. Hatthiyānesu nibbisevanameva gaṇhanto hatthiniyova kappāpesi. Rañño āsaṅkānivattanatthaṃ āsannacārībhāvena tattha itthiyova nisajjāpitā. Rañño paresaṃ durupasaṅkamanabhāvadassanatthaṃ tā **purisavesaṃ gāhāpetvā** āvudhahatthā kāritā. **Paṭivedesī**ti ñāpesi. **Tadevā**ti gamanaṃ, agamanameva vā.

159. **Mahañcā**ti karaṇatthe paccattavacananti āha **‘‘mahatā**cā’’ti. **Mahaccā**ti mahatiyā, liṅgavipallāsavasena vuttaṃ, mahantenāti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘rājānubhāvenā’’**ti **‘‘dvinnaṃ mahāraṭṭhānaṃ issariyasirī’’**ti aṅgamagadharaṭṭhānaṃ ādhipaccamāha. **Āsattakhaggānī**ti aṃse olambanavasena sannaddhaasīni. Kulabhogaissariyādivasena mahatī mattā etesanti **mahāmattā,** mahānubhāvā rājapurisā. **Vijjādharataruṇā viyā**ti vijjādharakumārā viya. **Raṭṭhiyaputtā**ti bhojaputtā. **Hatthighaṭā**ti hatthisamūhā. **Aññamaññasaṅghaṭṭanā**ti avicchedavasena gamanena aññamaññasambandhā.

Cittutrāso sayaṃ bhāyanaṭṭhena **bhayaṃ** yathā tathā bhāyatīti katvā. **Ñāṇaṃ** bhāyitabbe eva vatthusmiṃ bhayato upaṭṭhite ‘‘bhāyitabbamida’’nti bhayato tīraṇato **bhayaṃ.** Tenevāha ‘‘bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ pana bhāyati nabhāyatīti? Na bhāyati. Tañhi atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissantīti tīraṇamattameva hotī’’ti (visuddhi. 2.751). **Ārammaṇaṃ** bhāyati etasmāti **bhayaṃ. Otappaṃ** pāpato bhāyati etenāti **bhayaṃ. Bhayānaka**nti bhāyanākāro. **Bhaya**nti ñāṇabhayaṃ. **Saṃvega**nti sahottappañāṇaṃ **santāsa**nti sabbaso ubbijjanaṃ. Bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ bhīmabhāvena bheravanti **bhayabheravaṃ,** bhītabbavatthu. Tenāha **‘‘āgacchatī’’**ti.

Bhīruṃ pasaṃsantīti pāpato bhāyanato uttasanato bhīruṃ pasaṃsanti paṇḍitā. **Na hi tattha sūra**nti tasmiṃ pāpakaraṇe sūraṃ pagabbhadhaṃsinaṃ na hi pasaṃsanti. Tenāha **‘‘bhayā hi santo na karonti pāpa’’**nti. Tattha **bhayā**ti pāputrāsato, ottappahetūti attho. **Sarīracalana**nti bhayavasenasarīrasaṃkampo. **Eke**ti uttaravihāravāsino. **‘‘Rājagahe’’**tiādi tesaṃ adhippāyavivaraṇaṃ. Kāmaṃ vayatulyo ‘‘vayasso’’ti vuccati, rūḷhireso, yo koci pana sahāyo vayasso, tasmā **vayassābhilāpo**ti sahāyābhilāpo. **Na vippalambhesī**ti na visaṃvādesi. **Vinasseyyā**ti cittavighātena vihaññeyya.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. **Bhagavato tejo**ti buddhānubhāvo. **Rañño sarīraṃ phari** yathā taṃ soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa bhagavato santikaṃ gacchantassa antovanasaṇḍagatassa. **Eke**ti uttaravihāravāsino.

161. **Yena, tenā**ti ca bhummatthe karaṇavacananti āha **‘‘yattha bhagavā, tattha gato’’**ti. Tadā tasmiṃ bhikkhusaṅghe tuṇhībhāvassa anavasesato byāpibhāvaṃ dassetuṃ ‘‘tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta’’nti vuttanti āha **‘‘yato yato…pe… mevāti attho’’**ti. Hatthassa kukatattā asaṃyamo asampajaññakiriyā **hatthakukkucca**nti veditabbo. **Vā**-saddo avuttavikappattho, tena tadañño asaṃyamabhāvo vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ. Tattha pana cakkhuasaṃyamo sabbapaṭhamo, dunnivāro cāti tadabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘sabbālaṅkārapaṭimaṇḍita’’**ntiādi vuttaṃ. Kāyikavācasikena upasamena laddhena itaropi anumānato laddho eva hotīti āha **‘‘mānasikena cā’’**ti. **Upasama**nti saṃyamaṃ, ācārasampattinti attho. **Pañcaparivaṭṭe**ti pañcapurisaparivaṭṭe. **Pañcahākārehī**ti ‘‘iṭṭhāniṭṭhe tādī’’ti (mahāni. 38, 192) evaṃ ādinā āgatehi, pañcavidhaariyiddhisiddhehi ca pañcahi pakārehi. **Tādilakkhaṇe**ti tādibhāve.

162. **Na me pañhavissajjane bhāro atthī**ti satthu sabbattha appaṭihatañāṇacāratādassanaṃ. **Yadākaṅkhasīti na vadanti,** kathaṃ pana vadantīti āha **‘‘sutvā vedissāmā’’**ti padesañāṇe ṭhitattā. Buddhā pana sabbaññupavāraṇaṃ pavārentīti sambandho. **‘‘Yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakāna’’**nti idaṃ ‘‘pucchāvuso yadākaṅkhasī’’tiādīni (saṃ. ni. 1.237, 246; su. ni. āḷavakasutte) suttapadāni pucchantānaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena āgatāni, taṃ dassanatthaṃ. **‘‘Pucchāvuso yadākaṅkhasī’’**ti idaṃ āḷavakassa yakkhassa okāsakaraṇaṃ, sesāni narindādīnaṃ. **Manasicchasī**ti manasā icchasi. **Pucchavho, yaṃ kiñci manasicchathā**ti bāvarissa saṃsayaṃ manasā pucchavho. Tumhākaṃ pana sabbesaṃ yaṃ kiñci sabbasaṃsayaṃ manasā, aññathā ca, yathā icchatha, tathā pucchavhoti adhippāyo.

Sādhurūpāti sādhusabhāvā. **Dhammo**ti paveṇīdhammo. **Vuddha**nti sīlādīhi buddhippattaṃ, garunti attho. **Esa bhāro**ti esa saṃsayūpacchedanasaṅkhāto bhāro, āgato bhāro avassaṃ āvahitabboti adhippāyo. **Ñatvā saya**nti parūpadesena vinā sayameva ñatvā.

Suciratenāti evaṃ nāmakena brāhmaṇena. **Tagghā**ti ekaṃsena. **Yathāpi kusalo tathā**ti yathā sabbadhammakusalo sabbavidū jānāti katheti, tathā ahamakkhissaṃ. **Rājā ca kho taṃ yadi kāhati vā na vā**ti yo taṃ idha pucchituṃ pesesi, so rājānaṃ tayā pucchitaṃ karotu vā mā vā, ahaṃ pana te akkhissaṃ akkhissāmi, ācikkhissāmīti attho.

163. Sippanaṭṭhena sikkhitabbatāya ca sippameva **sippāyatanaṃ** jīvikāya kāraṇabhāvato. **Seyyathida**nti nipāto, tassa te katameti attho. Puthu sippāyatanānīti hi sādhāraṇato sippāni uddisitvā upari taṃtaṃsippūpajīvino niddiṭṭhā puggalādhiṭṭhānakathāya papañcaṃ pariharituṃ. Aññathā yathādhippetāni tāva sippāyatanāni dassetvā puna taṃtaṃsippūpajīvīsu dassiyamānesu papañco siyāti. Tenāha **‘‘hatthārohā’’**tiādi.

Hatthiṃ ārohanti, ārohāpayanti cāti **hatthārohā.** Yehi payogehi puriso hatthino ārohanayoggo hoti, hatthissa taṃ payogaṃ vidhāyataṃ sabbesaṃ petesaṃ gahaṇaṃ. Tenāha **‘‘sabbepī’’**tiādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino hatthārohakānañca sikkhapakā. **Hatthivejjā** nāma hatthibhisakkā. **Hatthimeṇḍā** nāma hatthīnaṃ pādarakkhakā. **Ādi**-saddena hatthīnaṃ yavasadāyakādike saṅgaṇhāti. **Assārohā rathikā**ti etthāpi eseva nayo. Rathe niyuttā **rathikā. Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṃ gaṇhanti, gaṇhāpenti cāti **dhanuggahā,** issāsā dhanusippassa sikkhāpakā ca. Tenāha **‘‘dhanuācariyā issāsā’’**ti. Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakā**ti āha **‘‘ye yuddhe jayadhajaṃ gahetvā purato gacchantī’’**ti. Yathā tathā ṭhite senike byūhakaraṇavasena tato calayanti uccālentīti **calakā.** Sakuṇagghiādayo viya maṃsapiṇḍaṃ parasenāsamūhaṃ sāhasikamahāyodhatāya chetvā chetvā dayanti uppatitvā uppatitvā gacchantīti **piṇḍadāyakā.** Dutiyavikappe piṇḍe dayanti janasammadde uppatantā viya gacchantīti piṇḍadāyakāti attho veditabbo. **Uggatuggatā**ti thāmajavaparakkamādivasena ativiya uggatā uggāti attho. **Pakkhandantī**ti attano vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenaṃ anupavisantīti attho. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā **mahānāgā viya mahānāgā. Ekantasūrā**ti ekākisūrā attano sūrabhāveneva ekākino hutvā yujjhanakā. **Sajālikā**ti savammikā. **Saraparittāṇacamma**nti cammaparisibbitaṃ kheṭakaṃ, cammamayaṃ vā phalakaṃ. **Gharadāsayodhā**ti antojātayodhā.

Āḷāraṃ vuccati mahānasaṃ, tattha niyuttāti **āḷārikā,** bhattakārā. **Pūvikā**ti pūvasampādakā, ye pūvameva nānappakārato sampādetvā vikkiṇantā jīvanti. Kesanakhalikhanādivasena manussānaṃ alaṅkāravidhiṃ kappenti saṃvidahantīti **kappakā. Nhāpakā**ti cuṇṇavilepanādīhi malaharaṇavaṇṇasampādanavidhinā nhāpentīti nhāpakā. Navantādividhinā pavatto gaṇanagantho antarā chiddābhāvena acchiddakoti vuccati, taṃ gaṇanaṃ upanissāya jīvantā **acchiddakapāṭhakā.** Hatthena adhippāyaviññāpanaṃ hatthamuddā **hattha**-saddo cettha tadekadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo. ‘‘Na bhuñjamāno sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipissāmī’’tiādīsu viya, tasmā aṅgulisaṅkocanādinā gaṇanā **hatthamuddāya gaṇanā. Cittakārādīnī**ti. **Ādi**-saddena bhamakārakoṭṭakalekhaka vilīvakārādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Sandiṭṭhikamevā**ti asamparāyikatāya sāmaṃ daṭṭhabbaṃ, sayaṃ anubhavitabbaṃ attapaccakkhaṃ diṭṭhadhammikanti attho. **Sukhita**nti sukhappattaṃ. **Uparī**ti devaloke. So hi manussalokato uparimo. Kammassa katattā nibbattanato tassa phalaṃ tassa aggisikhā viya hoti, tañca uddhaṃ devaloketi āha **‘‘uddhaṃ aggaṃ assā atthīti uddhaggikā’’**ti. **Saggaṃ arahatī**ti attano phalabhūtaṃ saggaṃ arahati, tattha sā nibbattanārahoti attho. **Sukhavipākā**ti iṭṭhavipākavipaccanīkā. **Suṭṭhu agge**ti ativiya uttame uḷāre. Dakkhanti vaḍḍhanti etāyāti **dakkhiṇā,** pariccāgamayaṃ puññanti āha **‘‘dakkhiṇaṃ dāna’’**nti.

Maggo sāmaññaṃ samitapāpasamaṇabhāvoti katvā. Yasmā ayaṃ rājā pabbajitānaṃ dāsakassakādīnaṃ lokato abhivādanādilābho sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalanti cintetvā ‘‘atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā īdisamatthaṃ jānanto’’ti vīmaṃsanto pūraṇādike pucchitvā tesaṃ kathāya anāradhitacitto bhagavantampi tamatthaṃ pucchi, tasmā vuttaṃ **‘‘upari āgataṃ pana dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchatī’’**ti.

Kaṇhapakkhanti yathāpucchite atthe labbhamānaṃ diṭṭhigatūpasañhitaṃ saṃkilesapakkhaṃ. **Sukkapakkha**nti tabbidhuraṃ uparisuttāgataṃ vodānapakkhaṃ. **Samaṇakolāhala**nti samaṇakotūhalaṃ taṃtaṃsamaṇavādānaṃ aññamaññavirodhaṃ. **Samaṇabhaṇḍana**nti teneva virodhena ‘‘evaṃvādīnaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ayaṃ doso, evaṃvādīnaṃ ayaṃ doso’’ti evaṃ taṃtaṃvādassa paribhāsanaṃ. **Rañño bhāraṃ karonto** attano desanākosallenāti adhippāyo.

164. **Paṇḍitapatirūpakāna**nti āmaṃ viya pakkānaṃ paṇḍitābhāsānaṃ.

Pūraṇakassapavādavaṇṇanā

165. **Ekaṃ idāha**nti ekāhaṃ. **Idha**-saddo cettha nipātamattaṃ, ekāhaṃ samayaṃ ticceva attho. **Saritabbayutta**nti anussaraṇānucchavikaṃ.

166. **Sahatthā karontassā**ti sahattheneva karontassa. Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnī**ti hatthapādakaṇṇanāsādīni. **Pacanaṃ** dahanaṃ vibādhananti āha **‘‘daṇḍena uppīḷentassā’’**ti. **Papañcasūdaniyaṃ** ‘‘tajjentassa vā’’ti attho vutto, idha pana tajjanaṃ paribhāsanaṃ daṇḍeneva saṅgahetvā ‘‘daṇḍena uppīḷentassa’’ icceva vuttaṃ. **Sokaṃ sayaṃ karontassā**ti parassa sokakāraṇaṃ sayaṃ karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehī**ti attano vacanakarehi. **Sayampi phandato**ti parassa vibādhanapayogena sayampi phandato. **‘‘Atipātāpayato’’**ti padaṃ suddhakattuatthe hetukattuatthe ca vattatīti āha **‘‘hanantassāpi hanāpentassāpī’’**ti. **Kāraṇavasenā**ti kārāpanavasena.

Gharassa bhitti anto bahi ca sandhitā hutvā ṭhitā **gharasandhi.** Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo **nillopo.** Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko.** Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho. Pāpaṃ na karīyati** pubbe asaññato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ.** Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe paṭipajjantīti āha **‘‘sattā pana pāpaṃ karomāti evaṃ saññino hontī’’**ti. Evaṃ kirassa hoti – imesañhi sattānaṃ hiṃsādikiriyā na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmiṃ vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuraneminā**ti nisitakhuramayaneminā.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyena‘‘dakkhiṇañca’’tiādi vuttanti āha **‘‘dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā’’**tiādi. **Mahāyāga**nti mahāvijitayaññasadisaṃ mahāyāgaṃ. **Uposathakammena vā**ti uposathakammena ca. **Dama**-saddo hi indriyasaṃvarassa uposathasīlassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana **‘‘uposathakammenā**ti idaṃ indriyadamanassa visesanaṃ, tasmā ‘uposathakammabhūtena indriyadamanenā’’ti atthaṃ vadanti. **Sīlasaṃyamenā**ti kāyikavācasikasaṃvarena. **Saccavajjenā**ti saccavācāya, tassā visuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bhagavā ‘‘ekaṃ dhammaṃ atītassā’’tiādi. **Pavattī**ti yo ‘‘karotī’’ti vuccati, tassa santāne phaluppattipaccayabhāvena uppatti. **Sabbathā**ti ‘‘karoto’’tiādinā vuttena sabbappakārena. **Kiriyameva paṭikkhipati,** na raññā puṭṭhaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ byākarotīti adhippāyo. Idaṃ avadhāraṇaṃ vipākapaṭikkhepanivattanatthaṃ. Yo hi kammaṃ paṭikkhipati, tena atthato vipākopi paṭikkhitto eva nāma hoti. Tathā hi vakkhati ‘‘kammaṃ paṭibāhantenāpī’’tiādi (dī. ni. aṭṭha. 1.170-172).

Paṭirājūhi anabhibhavanīyabhāvena visesato jitanti **vijitaṃ,** āṇāpavattideso. ‘‘Mā mayhaṃ vijite vasathā’’ti apasādanā pabbajitassa viheṭhanā pabbājanāti katvā vuttaṃ **‘‘apasādetabbanti viheṭhetabba’’**nti. Uggaṇhanaṃ tena vuttassa atthassa ‘‘evameta’’nti upadhāraṇaṃ sallakkhaṇaṃ, nikujjanaṃ tassa addhaniyabhāvāpādanavasena cittena sandhāraṇaṃ. Tadubhayaṃ paṭikkhipanto āha **‘‘anuggaṇhanto anikujjanto’’**ti. Tenāha **‘‘sāravasena aggaṇhanto’’**tiādi.

Makkhaligosālavādavaṇṇanā

168. **Ubhayenā**ti hetupaccayapaṭisedhanavacanena. **Saṃkilesapaccaya**nti saṃkilissanassa malīnabhāvassa kāraṇaṃ. **Visuddhipaccaya**nti saṅkikilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇaṃ. **Attakāro**ti tena tena sattena attanā kātabbakammaṃ attanā nipphādetabbapayogo. **Parakāra**nti parassa vāhasā ijjhanakapayojanaṃ. Tenāha **‘‘yenā’’**tiādi. **Mahāsatta**nti antimabhavikaṃ mahābodhisattaṃ, paccekabodhisattassapi ettheva saṅgaho veditabbo. **Manussasobhagyata**nti manussesu subhagabhāvaṃ. **Eva**nti vuttappakārena. Kammavādassa kiriyavādassa paṭikkhipanena ‘‘atthi bhikkhave kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipāka’’ntiādi (a. ni. 4.232) nayappavatte **jinacakke pahāraṃ deti nāma. Natthi purisakāre**ti yathāvuttaattakāraparakārābhāvato eva sattānaṃ paccattapurisakāro nāma koci natthīti attho. Tenāha **‘‘yenā’’**tiādi. **Natthi bala**nti sattānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānasampattiāvahaṃ balaṃ nāma kiñci natthi. Tenāha **‘‘yamhī’’**tiādi. Nidassanamattañcetaṃ, saṃkilesikampi cāyaṃ balaṃ paṭikkhipateva. Yadi vīriyādīni purisakāravevacanāni, kasmā visuṃ gahaṇanti āha **‘‘idaṃ no vīriyenā’’**tiādi. Saddatthato pana tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balaṃ.** Sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyaṃ.** Tadeva daḷhabhāvato, porisadhuraṃ vahantena pavattetabbato ca **purisathāmo.** Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappavattiyā **purisaparakkamo**ti vuttoti veditabbaṃ.

Sattayogato rūpādīsu sattavisattatāya **sattā.** Pāṇanato assasanapassasanavasena pavattiyā **pāṇā.** Te pana so ekindriyādivasena vibhajitvā vadatīti āha **‘‘ekindriyo’’**tiādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **‘‘bhūtā’’**ti vuccantīti āha **‘‘aṇḍakosa…pe… vadatī’’**ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārentā viya vaḍḍhanato **jīvā.** Tenāha **‘‘sāliyavā’’**tiādi. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vasoti **avasā.** Natthi nesaṃ balaṃ vīriyaṃ cāti **abalā avīriyā. Niyatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyāmo. **Tattha tattha gamana**nti channaṃ abhijātīnaṃ tāsu tāsu gatīsu upagamanaṃ samavāyena samāgamo. **Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikhiṇatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākāratā, evaṃ sabbassāpi lokassa hetupaccayena vinā tathā tathā pariṇāmo ayaṃ sabhāvo eva akittimoyeva. Tenāha **‘‘yena hī’’**tiādi. Chaḷābhijātiyo parato vitthārīyanti. **‘‘Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī’’**ti vadanto adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbaṃ na jānātīti ulliṅganto **‘‘aññā adukkhamasukhabhūmi natthīti dassetī’’**ti āha.

Pamukhayonīnanti manussatiracchānādīsu khattiyabrāhmaṇādisīhabyagghādivasena padhānayonīnaṃ. **Saṭṭhisatānī**ti chasahassāni. ‘‘Pañca ca kammuno satānī’’ti padassa atthadassanaṃ **‘‘pañcakammasatāni cā’’**ti. **‘‘Eseva nayo’’**ti iminā ‘‘kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ dīpetī’’ti imamevatthaṃ atidisati. Ettha ca **‘‘takkamattakenā’’**ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṃ kiñci attano parikappitaṃ sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesaṃ diṭṭhivatthusmiṃ viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecī**ti uttaravihāravāsino. Te hi ‘‘pañca kammānīti cakkhusotaghānajivhākāyā imāni pañcindriyāni ‘pañca kammānī’ti paññāpentī’’ti vadanti. **Kammanti laddhī**ti oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. **Manokammaṃ** anoḷārikattā **upaḍḍhakamma**nti laddhīti yojanā. **Dvaṭṭhipaṭipadā**ti ‘‘dvāsaṭṭhi paṭipadā’’ti vattabbe sabhāvaniruttiṃ ajānanto ‘‘dvaṭṭhipaṭipadā’’ti vadati. **Ekasmiṃ kappe**ti ekasmiṃ mahākappe, tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyīsaññite ekasmiṃ asaṅkhyeyyekappe.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā.** Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddā**ti aññepi ye keci māgavikanesādā. Te pāpakammapasutatāya **‘‘kaṇhābhijātīti vadati. Bhikkhū’’**ti buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** ‘‘sachandarāgā paribhuñjantī’’ti adhippāyena **‘‘catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantī’’**ti vadati. Kasmāti ce? Yasmā ‘‘te paṇītapaṇīte paccaye paṭisevantī’’ti tassa micchāgāho, tasmā ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadatīti apare. **Eke pabbajitā,** ye savisesaṃ attakilamathānuyogaṃ anuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti **‘‘kaṇṭakavuttikā’’**ti vuttā. Ṭhatvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā. ‘‘Acelakasāvakā’’**ti ājīvakasāvake vadati. **Te kira** ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā.** Nandādayo hi tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā. Tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā paramasukkābhijātīti ayaṃ tassa laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampi tā bhūmiyo icchanteva. **‘‘Bhikkhu ca pannako’’**tiādi tesaṃ pāḷiyeva. Tattha **pannako**ti bhikkhāya vicaraṇako, tesaṃ vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jino**ti jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na kathesi. Tenāha **‘‘na kiñci āhā’’**ti. Oṭṭhavadanādivippakāre katepi khamanavasena na kiñci vadatītipi vadanti. **Alābhi**nti ‘‘so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī’’tiādinā (dī. ni. 1.394) nayena vuttaalābhahetusamāyogena alābhiṃ, tatoyeva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyanaṃ **‘‘samaṇaṃ pannabhūmī’’**ti vadati.

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. **Pasu**ggahaṇena eḷakajāti gahitā, migaggahaṇena rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devā**ti cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena, tesaṃ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṃ ekaccabhedo mahāsamayasuttavasena (dī. ni. 2.331) dīpetabbo. **Manussāpi anantā**ti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā.** Te aparapetādayo **mahantamahantā.** Chaddantadahamandākiniyo kuvāḷiyamucalindanāmena vadati.

Pavuṭāti pabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi …pe… uddhaṃ na gacchati,** kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato. **Aparipakkaṃ** saṃsaraṇanimittaṃ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṃ** kammaṃ **phussa phussa** patvā patvā kālena paripakkabhāvānāpādanena **byantiṃ karoti nāma.**

Suttaguḷeti suttavaṭṭiyaṃ. **‘‘Nibbeṭhiyamānameva paletī’’**ti upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhatīti dasseti paricchinnarūpattā.

Ajitakesakambalavādavaṇṇanā

171. **Dinna**nti deyyadhammasīsena dānaṃ vuttanti āha **‘‘dinnassa phalābhāvaṃ vadatī’’**ti, dinnaṃ pana annādivatthuṃ kathaṃ paṭikkhipati. Eseva nayo **yiṭṭhaṃ huta**nti etthāpi. **Mahāyāgo**ti sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ. **Pāhunakasakkāro**ti pāhunabhāvena kātabbasakkāro. **Phala**nti ānisaṃsaphalaṃ, nissandaphalañca. **Vipāko**ti sadisaphalaṃ. **Paraloke ṭhitassa ayaṃ loko natthī**ti paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke ṭhitassāpi paraloko natthī**ti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha **‘‘sabbe tattha tattheva ucchijjantī’’**ti. Ime sattā yattha yattha bhave, yoniādīsu ca ṭhitā tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena vinassanti. **Phalābhāvavasenā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavasena ‘‘natthi mātā, natthi pitā’’ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu idāni kayiramānasakkārāsakkārānaṃ abhāvavasena tesaṃ lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṃ sattānaṃ uppādo nāma kevalo, na cavitvā āgamanapubbakoti dassanatthaṃ ‘‘natthi sattā opapātikā’’ti vuttanti āha **‘‘cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadatī’’**ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci kiñci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati? Tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti āha **‘‘ye imañca…pe… pavedentī’’**ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtiko.** Yathā pana mattikāya nibbattaṃ bhājanaṃ mattikāmayaṃ, evaṃ ayaṃ catūhi mahābhūtehi nibbattoti āha **‘‘catumahābhūtamayo’’**ti. **Ajjhattikapathavīdhātū**ti sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhirapathavīdhātu**nti bahiddhā mahāpathaviṃ. **Upagacchatī**ti bāhirapathavikāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā sattabhāvena saṇṭhitā idāni ghaṭādigatapathavī viya tameva bāhirapathavikāyaṃ upeti upagacchati sabbaso tena nibbisesataṃ ekībhāvameva gacchati. **Āpādīsupi eseva nayo**ti ettha pajjunnena mahāsamuddato gahitaāpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddameva, sūriyarasmito gahitaṃ indaggisaṅkhātatejo viya puna sūriyarasmiṃ, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāto viya tameva vāyukhandhaṃ upeti upagacchatīti diṭṭhigatikassa adhippāyo. **Manacchaṭṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti** tesaṃ visayābhāvāti vadanti. Visayigahaṇena hi visayāpi gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānī**ti guṇadosakoṭṭhāsā. **Sarīrameva padānīti adhippetaṃ** sarīrena taṃtaṃkiriyāya pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, mūḷhapuggalā. Tehi **dattūhi** bālamanussehi. ‘‘Paraloko atthī’’ti mati yesaṃ, te atthikā, tesaṃ vādoti atthikavādo, taṃ **atthikavādaṃ.**

Kammaṃ paṭibāhati akiriyavādibhāvato. **Vipākaṃ paṭibāhati** sabbena sabbaṃ āyatiṃ upapattiyā paṭikkhipanato. **Ubhayaṃ paṭibāhati** sabbaso hetupaṭibāhaneneva phalassapi paṭikkhittattā. Ubhayanti hi kammaṃ vipākañcāti ubhayaṃ. So hi ‘‘ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti, visujjhanti cā’’ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.100, 227; saṃ. ni. 3.212) vadanto kammassa viya vipākassāpi saṃkilesavisuddhīnaṃ paccayattābhāvavacanato tadubhayaṃ paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kamme vipākābhāvato. **Kammaṃ paṭibāhitaṃ hoti** asati vipāke kammassa niratthakabhāvāpattito. **Atthato**ti sarūpena. **Ubhayappaṭibāhakā**ti visuṃ visuṃ taṃtaṃdiṭṭhidīpakabhāvena pāḷiyaṃ āgatāpi paccekaṃ tividhadiṭṭhikā eva ubhayapaṭibāhakattā. Ubhayappaṭibāhakāti hi hetuvacanaṃ. **‘‘Ahetukavādā cevā’’**tiādi paṭiññāvacanaṃ. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko ucchedavādī, so atthato kammapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

Sajjhāyantīti taṃ diṭṭhidīpakaṃ ganthaṃ uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantī**ti tassa atthaṃ vicārenti. **‘‘Tesa’’**ntiādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. **Tasmiṃ ārammaṇe**ti yathāparikappitakammaphalābhāvādike ‘‘karoto na karīyati pāpa’’nti ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe. **Micchāsati santiṭṭhatī**ti ‘‘karoto na karīyati pāpa’’ntiādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena evametanti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmūpatthambhitā ataṃsabhāvaṃ ‘‘taṃsabhāva’’nti gaṇhantī micchāsatīti laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. **Cittaṃ ekaggaṃ hotī**ti yathāsakaṃ vitakkādipaccayalābhena tasmiṃ ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti. Cittasīsena micchāsamādhi eva vutto. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccakaroyeva, vāḷavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. **Javanāni javantī**ti anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. **Paṭhame javane satekicchā honti. Tathā dutiyādīsū**ti dhammasabhāvadassanamattametaṃ, na pana tasmiṃ khaṇe tesaṃ tikicchā kenaci sakkā kātuṃ.

Tatthāti tesu tīsu micchādassanesu. **Koci ekaṃ dassanaṃ okkamatī**ti yassa ekasmiṃyeva abhiniveso āsevanā ca pavattā, so ekameva dassanaṃ okkamati. Yassa pana dvīsu tīsupi vā abhiniveso āsevanā ca pavattā, so dve tīṇipi okkamati, etena yā pubbe ubhayapaṭibāhakatāmukhena dīpitā atthasiddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyāmokkantibhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānaṃ viya visesādhigamānaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā asaṅkiṇṇā evāti dasseti. **‘‘Ekasmiṃ okkantepī’’**tiādinā tissannampi diṭṭhīnaṃ samānabalataṃ samānaphalatañca dasseti. Tasmā tissopi cetā ekassa uppannā abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā anubalappadāyikāyo honti. **‘‘Vaṭṭakhāṇu nāmesā’’**ti idaṃ vacanaṃ neyyatthaṃ, na nītatthaṃ. Tathā hi **papañcasūdaniyaṃ** ‘‘kiṃ panesa ekasmiṃyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmiṃ pīti? Ekasmiṃyeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ diṭṭhiṃ roceti yevā’’ti (ma. ni. aṭṭha. 3.129) vuttaṃ. Akusalañhi nāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya sabalaṃ mahābalaṃ. Tasmā ‘‘ekasmiṃyeva attabhāve niyato’’ti vuttaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmopi accantiko siyā, na ca accantiko. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇujotanā kathanti āha ‘‘āsevanavasena panā’’tiādi. Tasmā yathā ‘‘sakiṃ nimuggopi nimuggo eva bālo’’ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇujotanā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ taṃ dassanaṃ okkanto puna kadāci tappaṭipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhipanamassa na hotīti na vattabbaṃ, tasmā **‘‘yebhuyyena hi evarūpassa bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthī’’**ti vuttaṃ.

Tasmāti yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassapi paccayo apaṇṇakajāto, tasmā. **Bhūtikāmo**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vaḍḍhikāmo.

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

174. **Akatā**ti samena visamena vā kenaci hetunā na katā na vihitā. Katavidho karaṇavidhi natthi etesanti **akatavidhānā**. Padadvayenāpi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ anibbattanabhāvaṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato cetovasippattassa devassa, issarādino vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmāpitā** kassaci animmāpitā. **Vuttatthamevā**ti brahmajālavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.30) vuttatthameva. **Vañjhā**ti vañjhapasuvañjhatālādayo viya aphalā, kassaci ajanakāti attho, etena pathavikāyādīnaṃ rūpādijanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavikāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Pabbatakūṭaṃ viya ṭhitāti **kūṭaṭṭhā,** yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ, kassaci ca anibbattakaṃ, evamete pīti adhippāyo. Yamidaṃ ‘‘bījato aṅkurādi jāyatī’’ti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati, na avijjamānaṃ, aññathā aññatopi aññassa upaladdhi siyāti adhippāyo. **Ṭhitattā**ti nibbikārābhāvena ṭhitattā. **Na calantī**ti vikāraṃ nāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesaṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanañca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha **‘‘na vipariṇamantī’’**ti. Avipariṇāmadhammattā eva hi te aññamaññaṃ na byābādhenti. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggāhakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ **nāla**ntiādi vuttaṃ. **Pathavī eva** kāyekadesattā **pathavikāyo.** Jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārabhāvato na hantabbatā, na ghātetabbatā cāti neva koci hantā vā ghātetā vā, tenevāha **‘‘sattannaṃ tveva kāyāna’’**ntiādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha **‘‘yathā muggarāsi ādīsū’’**tiādi. **Kevalaṃ saññāmattameva hoti.** Hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopanīyabhāvatoti adhippāyo.

Nigaṇṭhanāṭaputtavādavaṇṇanā

177. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmā, catuyāmā eva cātuyāmā, bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā ‘‘rattiyā paṭhamo yāmo’’ti. So panettha bhāgo saṃvaralakkhaṇoti āha **‘‘cātuyāmasaṃvutoti catukoṭṭhāsena saṃvarena saṃvuto’’**ti. **Paṭikkhittasabbasītodako**ti paṭikkhittasabbasītodakaparibhogo. **Sabbena pāpavāraṇena yutto**ti sabbappakārena saṃvaralakkhaṇena samannāgato. **Dhutapāpo**ti sabbena nijjaralakkhaṇena pāpavāraṇena vidhutapāpo. **Phuṭṭho**ti aṭṭhannampi kammānaṃ khepanena mokkhappattiyā kammakkhayalakkhaṇena sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho taṃ patvā ṭhito. **Koṭippattacitto**ti mokkhādhigameneva uttamamariyādappattacitto. **Yatatto**ti kāyādīsu indriyesu saṃyametabbassa abhāvato **saṃyatacitto. Suppatiṭṭhitacitto**ti nissesato suṭṭhu patiṭṭhitacitto. **Sāsanānulomaṃ** nāma pāpavāraṇena yuttatā. Tenāha ‘‘dhutapāpo’’tiādi. **Asuddhaladdhitāyā**ti ‘‘atthi jīvo, so ca siyā nicco, siyā anicco’’ti evamādiasuddhaladdhitāya. **Sabbā**ti kammapakativibhāgādivisayā sabbā nijjhānakkhantiyo. **Diṭṭhiye vā**ti micchādiṭṭhiyo eva jātā.

Sañcayabelaṭṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. **Amarāvikkhepe vuttanayo evā**ti brahmajāle amarāvikkhepavādasaṃvaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.61-63) vuttanayo eva vikkhepabyākaraṇabhāvato, tatheva cettha vikkhepavādassa āgatattā.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

183. **Yathā te rucceyyā**ti idāni mayā pucchiyamāno attho yathā tava citte roceyya. Gharadāsiyā kucchismiṃ jāto **antojāto.** Dhanena kīto **dhanakkīto.** Bandhaggāhagahito **karamarānīto.** **Sāma**nti sayameva. **Dāsabya**nti dāsabhāvaṃ. Koci dāsopi samāno alaso kammaṃ akaronto ‘‘kammakāro’’ti na vuccatīti āha **‘‘analaso kammakaraṇasīloyevā’’**ti. **Paṭhamamevā**ti āsannataraṭṭhānūpasaṅkamanato pageva puretarameva. **Pacchā**ti sāmikassa nipajjāya pacchā. **Sayanato avuṭṭhite**ti rattiyā vibhāyanavelāya seyyato avuṭṭhite. **Paccūsakālato paṭṭhāyā**ti atītāya rattiyā paccūsakālato paṭṭhāya. **Yāva sāmino rattiṃ niddokkamana**nti aparāya padosavelāyaṃ yāva niddokkamanaṃ. **Kiṃ kāra**nti kiṃ karaṇīyaṃ, kiṃkārabhāvato pucchitvā kātabbaveyyāvaccanti attho.

Devo viyāti ādhipaccaparivārādisampattisamannāgato padhānadevo viya. **So vatassāha**nti so vata assaṃ ahaṃ. So rājā viya ahampi bhaveyyaṃ, kathaṃ puññāni kareyyaṃ, yadi puññāni uḷārāni kareyyanti yojanā. **‘‘So vatassa’ssa’’**nti pāṭhe so rājā assa ahaṃ assaṃ vata, yadi puññāni kareyyanti yojanā. Tenāha **‘‘ayamevattho’’**ti. **Assa**nti uttamapurisappayoge **ahaṃ**-saddo appayuttopi payutto eva hoti. **Yāvajīvaṃ na sakkhissāmi dātu**nti yāvajīvaṃ dānatthāya ussāhaṃ karontopi yaṃ rājā ekaṃ divasaṃ deti, tato satabhāgampi dātuṃ na sakkhissāmi. Tasmā pabbajissāmīti pabbajjāyaṃ ussāhaṃ katvāti yojanā.

Kāyena saṃvutoti kāyena saṃvaritabbaṃ kāyadvārena pavattanakaṃ pāpadhammaṃ saṃvaritvā vihareyyāti ayamettha atthoti āha **‘‘kāyena pihito hutvā’’**tiādi. **Ghāsacchādanena paramatāyā**ti ghāsacchādanapariyesane sallekhavasena paramatāya, ukkaṭṭhabhāve saṇṭhito ghāsacchādanameva vā paramaṃ parā koṭi etassa, na tato paraṃ kiñci āmisajātaṃ pariyesati paccāsisati cāti ghāsacchādanaparamo, tabbhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassā **ghāsacchādanaparamatāya.** **Vivekaṭṭhakāyāna**nti gaṇasaṅgaṇikato pavivitte ṭhitakāyānaṃ. **Nekkhammābhiratāna**nti jhānābhiratānaṃ. Tāya eva jhānābhiratiyā paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ visuddhiṃ pattatāya **paramavodānappattānaṃ.** Kilesūpadhiabhisaṅkhārūpadhīnaṃ accantavigamena **nirupadhīnaṃ.** **Visaṅkhāragatāna**nti adhigatanibbānānaṃ. Ettha ca paṭhamo viveko itarehi dvīhi vivekehi sahāpi pattabbo vināpi, tathā dutiyo. Tatiyo pana itarehi dvīhi saheva pattabbo, na vināti daṭṭhabbaṃ. Gaṇe janasamāgame sannipatanaṃ **gaṇasaṅgaṇikā,** taṃ **pahāya eko viharati** carati puggalavasena asahāyattā. Citte kilesānaṃ sannipatanaṃ **cittakilesasaṅgaṇikā,** taṃ **pahāya eko viharati** kilesavasena asahāyattā. Maggassa ekacittakkhaṇikattā, gotrabhuādīnañca ārammaṇamattattā na tesaṃ vasena sātisayā nibbutisukhasamphusanā, phalasamāpattinirodhasamāpattivasena sātisayāti āha **‘‘phalasamāpattiṃ vā nirodhasamāpattiṃ vā pavisitvā’’**ti. Phalapariyosāno hi nirodhoti.

184. **Abhiharitvā**ti abhimukhībhāvena netvā. ‘‘Ahaṃ cīvarādīhi payojanaṃ sādhessāmī’’ti vacanaseso. **Sappāya**nti sabbagelaññapaharaṇavasena upakārāvahaṃ. Bhāvinā anatthato paripālanavasena gopanā **rakkhāgutti.** Paccuppannassa nisedhavasena **āvaraṇagutti.**

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

186. **Kasatī**ti kasiṃ karoti. **Gahapatiko**ti ettha ka-saddo appatthoti āha **‘‘ekagehamatte jeṭṭhako’’**ti, tena anekakulajeṭṭhakabhāvaṃ paṭikkhipati. **Karaṃ karotī**ti karaṃ sampādeti. **Vaḍḍhetī**ti uparūpari sampādanena vaḍḍheti. Evaṃ appampi pahāya pabbajituṃ dukkaranti ayamattho laṭukikopamasuttena (ma. ni. 2.151, 152) dīpetabbo. Tenāha ‘‘seyyathāpi, udāyi, puriso daliddo assako anāḷhiyo, tassassa ekaṃ agārakaṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyiṃ naparamarūpa’’nti vitthāro. Yadi appampi bhogaṃ pahāya pabbajituṃ dukkaraṃ, kasmā dāsavāre bhogaggahaṇaṃ na katanti āha **‘‘dāsavāre panā’’**tiādi. Yathā ca dāsassa bhogāpi abhogā parāyattabhāvato, evaṃ ñātayo pīti dāsavāre ñātiparivaṭṭaggahaṇampi na katanti daṭṭhabbaṃ.

Paṇītatarasāmaññaphalavaṇṇanā

189. **Evarūpāhī**ti yathāvuttadāsakassakūpamāsadisāhi upamāhi sāmaññaphalaṃ dīpetuṃ pahoti bhagavā sakalampi rattindivaṃ tato bhiyyopi anantapaṭibhānatāya vicittanayadesanabhāvato. **Tathāpī**ti satipi desanāya uttaruttarādhikanānānayavicittabhāve.

Ekatthametaṃ padaṃ sādhusaddasseva ka-kārena vaḍḍhitvā vuttattā, teneva **sādhuka**-saddassa atthaṃ vadantena atthuddhāravasena **sādhu**-saddo udāhaṭo. **Āyācane**ti abhimukhayācane, abhipatthanāyanti attho. **Sampaṭicchane**ti paṭiggaṇhane. **Sampahaṃsane**ti saṃvijjamānaguṇavasena haṃsane tosane, udaggatākaraṇeti attho. **Dhammarucī**ti puññakāmo. **Paññāṇavā**ti paññavā. **Addubbho**ti adūsako, anupaghātakoti attho. **Idhāpī**ti imasmiṃ sāmaññaphalepi. **Ayaṃ** sādhu-saddo. **Daḷhīkamme**ti sakkacca kiriyāyaṃ. **Āṇattiya**nti āṇāpane. ‘‘Suṇohi sādhukaṃ manasi karohī’’ti hi vutte sādhuka-saddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi jotitaṃ hoti, āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā. **Sundarepī**ti sundaratthepi. Idāni yathāvuttena sādhuka-saddassa atthattayena pakāsitaṃ visesaṃ dassetuṃ **‘‘daḷhīkammatthena hī’’**tiādi vuttaṃ.

Manasi karohīti ettha manasikāro na ārammaṇapaṭipādanalakkhaṇo, atha kho vīthipaṭipādanajavanapaṭipādanamanasikārapubbakaṃ citte ṭhapanalakkhaṇoti dassento **‘‘āvajjā’’**tiādimāha. **Sotindriyavikkhepavāraṇaṃ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahāti attho. **Manindriyavikkhepavāraṇaṃ** aññacintāpaṭisedhanato. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ** ‘‘sādhuka’’nti visesetvā vuttattā. Pacchimassa atthavipallāsaggāhavāraṇepi eseva nayo. **Dhāraṇūpaparikkhādīsū**ti **ādi-**saddena tulanatīraṇādike, diṭṭhiyā suppaṭividhe ca saṅgaṇhāti. **Sabyañjano**ti ettha yathādhippetamatthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. **Sāttho**ti araṇīyato upagantabbato anudhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Tena saha atthenāti sāttho, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīro**tiādīsu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā, tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā atthappaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ **‘‘yasmā ayaṃ dhammo…pe… sādhukaṃ manasi karohī’’**ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyatāya, ñāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanaṃ** nāma uddisanaṃ, tassa niddisanaṃ **bhāsana**nti idhādhippetanti āha **‘‘vitthārato bhāsissāmī’’**ti. Paribyattaṃ kathanañhi bhāsanaṃ, tenāha **‘‘desessāmīti…pe… vitthāradīpana’’**nti.

Yathāvuttamatthaṃ suttapadena samatthetuṃ **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. **Sāḷikāyiva nigghoso**ti sāḷikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemanīyo. **Paṭibhāna**nti saddo. **Udīrayī**ti uccārīyati, vuccati vā.

Evaṃ vutte ussāhajātoti evaṃ ‘‘suṇohi sādhukaṃ manasi karohi bhāsissāmī’’ti vutte ‘‘na kira bhagavā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatī’’ti sañjātussāho haṭṭhatuṭṭho hutvā.

190. **‘‘Idhā’’**ti iminā vuccamānaṃ adhikaraṇaṃ tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ adhippetanti āha **‘‘desāpadese nipāto’’**ti. **‘‘Svāya’’**nti sāmaññato idhasaddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘katthaci padapūraṇamattamevā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 1.190). **Lokaṃ upādāya vuccati** loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttattā. Sesapadadvaye pana padantarasannidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. **Idha tathāgato loke**ti hi jātikhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavāḷo ‘‘loko’’ti adhippeto. **Samaṇo**ti sotāpanno. **Dutiyo samaṇo**ti sakadāgāmī. Vuttañhetaṃ ‘‘katamo ca bhikkhave samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī’’tiādi (a. ni. 4.241). ‘‘Katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā’’tiādi (a. ni. 4.241). **Okāsa**nti kañci padesaṃ. **Idheva tiṭṭhamānassā**ti imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭhamānassa.

Padapūraṇamattameva okāsāpadisanassāpi asambhavato atthantarassa abodhanato. Arahanti ādayo saddā vitthāritāti yojanā. Atthato vitthāraṇaṃ saddamukheneva hotīti saddaggahaṇaṃ. Yasmā. ‘‘Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato’’tiādinā udānaṭṭhakathādīsu, (udā. aṭṭha. 18; itivu. aṭṭha. 38) arahanti ādayo visuddhimaggaṭīkāyaṃ aparehi pakārehi vitthāritā, tasmātesu vuttānayenapi so (visuddhi. ṭī. 1.129, 130) attho veditabbo. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya ‘‘idha pana sattaloko adhippeto’’ti vatvā tatthāyaṃ yasmiṃ sattanikāye yasmiñca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ **‘‘sattaloke uppajjamānopi cā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Tathāgato na devaloke uppajjatī’’**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Sārappattā**ti kulabhogissariyādivasena sārabhūtā. **Brāhmaṇagahapatikā**ti brahmāyupokkharasātiādibrāhmaṇā ceva anāthapiṇḍikādigahapatikā ca.

‘‘Sujātāyā’’tiādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyā ṭhito ‘‘uppajjatīti’’ vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Dutiyo buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo buddhakaradhamma pāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ uppatibhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi. Catuttho buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvappattito pabhuti hi viññūhi ‘‘buddho uppajjatī’’ti vattuṃ sakkā uppādassa ekantikattā. Yathā pana sandanti nadiyoti sandanakiriyāya avicchedamupādāya vattamānappayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsu vikappesu ‘‘uppajjati nāmā’’ti vuttaṃ. **Sabbapaṭhamaṃ uppannabhāva**nti catūsu vikappesu sabbapaṭhamaṃ vuttaṃ tathāgatassa uppannatāsaṅkhātaṃ atthibhāvaṃ. Tenāha **‘‘uppanno hotīti ayañhettha attho’’**ti.

So bhagavāti yo ‘‘tathāgato araha’’ntiādinā kittitaguṇo, so bhagavā. ‘‘Imaṃ loka’’nti nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ ‘‘sadevaka’’ntiādi vuttaṃ, tenāha **‘‘idāni vattabbaṃ nidassetī’’**ti. **Pajātattā**ti yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. Sadevakanti ca avayavena viggaho samudāyo samāsattho. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto, taṃnivāsī ca. **Brahmakāyikādibrahmaggahaṇa**nti etthāpi eseva nayo. **Paccatthika …pe… samaṇabrāhmaṇaggahaṇa**nti nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ, asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṃ ‘‘sadevaka’’ntiādi visesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesaṃ, ‘‘salomako sapakkhako’’tiādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha **‘‘pajāvacanena sattalokaggahaṇa’’**nti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha **‘‘sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito’’**ti. Tenāha ‘‘ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyata’’nti (a. ni. 3.117). **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savisesaṃ mārassa vase vattanato. **Rūpī brahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa visuṃ gahitattā. **Catuparisavasenā**ti khattiyādicatuparisavasena, itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasabbasattaloko** nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā ca bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ **‘‘api cetthā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedato**ti ukkaṃsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhatāya, santapaṇītaāneñjavihārasamaṅgitāya, atidīghāyukatāyāti evamādīhi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. **‘‘Brahmā mahānubhāvo’’**tiādi dasasahassiyaṃ mahābrahmuno vasena vadati. ‘‘Ukkaṭṭhaparicchedato’’ti hi vuttaṃ. **Anuttara**nti seṭṭhaṃ nava lokuttaraṃ. **Bhāvānukkamo**ti bhāvavasena paresaṃ ajjhāsayavasena ‘‘sadevaka’’ntiādīnaṃ padānaṃ anukkamo.

Tīhākārehīti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesū**ti ‘‘sadevaka’’ntiādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenā**ti sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinnanti porāṇā panāhūti yojanā.

Abhiññāti ya-kāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha **‘‘abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā’’**ti. **Anumānādipaṭikkhepo**ti anumānaupamānaatthāpattiādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasamāpattisukhaṃ, tena ṭhitimissāpi [vīthimissāpi (sārattha. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ) dhitimissāpi (ka)] kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpī**ti **pi-**saddaggahaṇaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhukāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedañca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Ugghaṭitaññussa vasena **appaṃ vā** vipañcitaññussa, neyyassa vā vasena **bahuṃ vā desento.** Dhammassa kalyāṇatā niyyānikatāya, niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha **‘‘anavajjameva katvā’’**ti. Desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanāti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha **‘‘desanāya tāva catuppadikāyapi gāthāyā’’**tiādi. Nidānanigamanānipi satthuno desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha **‘‘nidānamādi, idaṃ evocāti pariyosāna’’**nti.

Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anusāsanaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayanaṃ sāsananti taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha **‘‘sīlasamādhivipassanā’’**tiādi. **Kusalānaṃ dhammāna**nti anavajjadhammānaṃ sīlassa, samathavipassanānañca sīladiṭṭhīnaṃ ādibhāvo taṃ mūlakattā uttarimanussadhammānaṃ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhimapaṭipadābhāvo viya, sammāpaṭipattiyā ārabbhanipphattīnaṃ vemajjhattāpi majjhabhāvoti vuttaṃ. **‘‘Atthi bhikkhave…pe… majjhaṃ nāmā’’**ti. **Phalaṃ pariyosānaṃ nāma** saupādisesatāvasena, **nibbānaṃ pariyosānaṃ nāma** anupādisesatāvasena. Idāni tesaṃ dvinnampi sāsanassa pariyosānataṃ āgamena dassetuṃ **‘‘etadatthamida’’**ntiādi āha. **Idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetaṃ** ‘‘sabyañjana’’ntiādi vacanato. Tasmiṃ tasmiṃ atthe katāvadhisaddappabandho gāthāvasena, suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, yo idha ‘‘desanā’’ti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha **‘‘bhagavā hi dhammaṃ desento…pe… dassetī’’**ti. Tattha **sīlaṃ dassetvā**ti **sīla**ggahaṇena sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ, tathā **magga**ggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyatti atthaṃ pariyādiyati. **Tenā**ti sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasaṇṭhitī**ti kathikassa saṇṭhānaṃ kathanavasena samavaṭṭhānaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vā**ti sithilādibhedesu byañjanesu ekappakāremeva, dvipakāremeva vā byañjanena yuttā vā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphusāpetvā uccāretabbato **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** kirātabhāsā viya. Sabbasseva [sabbattheva (sārattha. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ 1)] vissajjanīyayuttatāya **sabbavissaṭṭhabyañjanā vā** savarabhāsā [yavanabhāsā (sārattha. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ)] viya. Sabbasseva [sabbattheva (sārattha. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ)] sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādimilakkhubhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavasena pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā **‘‘abyañjanā’’**ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi **sithilaṃ.** Tāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ vaggesu dutiyacatutthanti evamādi **dhanitaṃ.** Dvimattakālaṃ **dīghaṃ.** Ekamattakālaṃ **rassaṃ** tadeva **lahukaṃ.** Lahukameva saṃyogaparaṃ, dīghañca **garukaṃ.** Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbaṃ **niggahitaṃ.** Parena sambandhaṃ katvā uccāretabbaṃ **sambandhaṃ.** Tathā nasambandhaṃ **vavatthitaṃ.** Ṭhānakaraṇāni nissaṭṭhāni katvā uccāretabbaṃ **vimuttaṃ.** **Dasadhā**ti evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa sabbākārena **pabhedo.** Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthaṃ byañjanato byañjanāni cāti.

Amakkhetvāti amilecchetvā, avināsetvā, ahāpetvāti vā attho. Bhagavā yamatthaṃ ñāpetuṃ ekaṃ gāthaṃ, ekaṃ vākyaṃ vā deseti, tamatthaṃ tāya desanāya parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha **''paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ desetī''**ti. Idha **kevala**saddo anavasesavācako, na avomissakādivācakoti āha **''sakalādhivacana''**nti. **Paripuṇṇa**nti sabbaso puṇṇaṃ, taṃ pana kenaci ūnaṃ, adhikaṃ vā na hotīti **''anūnādhikavacana''**nti vuttaṃ. Tattha yadatthaṃ desito, tassa sādhakattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. Sakalanti sabbabhāgavantaṃ. Paripuṇṇanti sabbaso paripuṇṇameva, tenāha **''ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī''**ti. **Aparisuddhā desanā hoti** taṇhāya saṃkiliṭṭhattā. Lokāmisaṃ cīvarādayo paccayā tattha agadhitacittatāya **lokāmisanirapekkho. Hitapharaṇenā**ti hitūpasaṃhārena. **Mettābhāvanāya** karaṇabhūtāya **muduhadayo. Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenā**ti sakalasaṃkilesato, vaṭṭadukkhato ca uddharaṇākārāvaṭṭhitena cittena, kāruṇādhippāyenāti attho.

''Ito paṭṭhāya dassāmeva, evañca dassāmī''ti samādātabbaṭṭhena **vataṃ.** Paṇḍitapaññattatāya seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ brahmānaṃ vā cariyanti **brahmacariyaṃ** dānaṃ. Macchariyalobhādiniggaṇhanena **suciṇṇassa. Iddhī**ti deviddhi. **Jutī**ti pabhā, ānubhāvo vā. **Balavīriyūpapattī**ti evaṃ mahatā balena ca vīriyena ca samannāgamo. **Puñña**nti puññaphalaṃ. **Veyyāvaccaṃ brahmacariyaṃ** seṭṭhā cariyāti katvā. Esa nayo sesepi.

Tasmāti yasmā sikkhattayasaṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ idha ''brahmacariya''nti adhippetaṃ tasmā. ''Brahmacariya''nti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento **''so dhammaṃ deseti...pe... pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo''**ti āha.

191. **Vuttappakārasampada**nti yathāvuttaṃ ādikalyāṇatādiguṇasampadaṃ, dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na mānajātikassāti āha **''nihatamānattā''**ti. **Ussannattā**ti bahulabhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavatthānato, na tathā kulavijjāmadā, tasmā khattiyabrāhmaṇakulānaṃ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappanaṃ duppajahanti āha **''yebhuyyena hi...pe... mānaṃ karontī''**ti. **Vijātitāyā**ti nihīnajātitāya. **Patiṭṭhātuṃ na sakkontī**ti suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhituṃ na sakkonti. Sīlavasena hi sāsane patiṭṭhā, **patiṭṭhātu**nti vā saccapaṭivedhena lokuttarāya patiṭṭhāya patiṭṭhātuṃ. Sā hi nippariyāyato sāsane patiṭṭhā nāma, yebhuyyena ca upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso parisuddhaṃ. **Saddhaṃ paṭilabhatī**ti pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññūjātikānañhi dhammasampattiggahaṇapubbikā saddhā siddhi dhammappamāṇadhammappasannabhāvato. ''Sammāsambuddho vata so bhagavā, yo evaṃ svākkhātadhammo''ti saddhaṃ paṭilabhati. **Jāyampatikā**ti gharaṇīpatikā. Kāmaṃ ''jāyampatikā''ti vutte gharasāmikagharasāminīvasena dvinnaṃyeva gahaṇaṃ viññāyati. Yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo, tattha kiṃ vattabbaṃ, ekāyāpi saṃvāso sambādhoti dassanatthaṃ **''dve''**ti vuttaṃ. Rāgādinā sakiñcanaṭṭhena, khettavatthu ādinā sapalibodhaṭṭhena rāgarajādīnaṃ āgamanapathatāpi uṭṭhānaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanameva nānaṃ. **Alagganaṭṭhenā**ti assajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesaṃ taṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ.

Saṅkhepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā samāsato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasa**nti ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍitaṃ katvā. **Kilesamalena amalīna**nti taṇhāsaṃkilesādinā asaṃkiliṭṭhaṃ katvā. Pariyodātaṭṭhena nimmalabhāvena saṅkhaṃ viya likhitaṃ dhotanti **saṅkhalikhita**nti āha **''dhotasaṅkhasappaṭibhāga''**nti. ''Ajjhāvasatā''ti padappayogena ''agāra''nti bhummatthe upayogavacananti āha **''agāramajjhe''**ti. Kasāyena rattāni vatthāni **kāsāyānī**ti āha **''kasāyarasapītatāyā''**ti. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhiāvahaṃ **agārassa hitaṃ.**

192. **Bhogakkhandho**ti bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti ''putto nattā''tiādinā pemavasena saparicchedaṃ bandhanaṭṭhena. ''Amhākamete''ti ñāyantīti **ñātī.** Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo.**

193. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro, tathābhūto ca yasmā tena saṃvarena upeto nāma hoti, tasmā vuttaṃ **''pātimokkhasaṃvarena samannāgato''**ti. **''Ācāragocarasampanno''**tiādi tasseva pātimokkhasaṃvarasamannāgamassa paccayadassanaṃ. **Appamattakesū**ti asañcicca āpannaanukhuddakesu ceva sahasā uppannaakusalacittuppādesu ca. **Bhayadassāvī**ti bhayadassanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sakkaccaṃ yāvajīvaṃ avītikkamavasena ādiyitvā. **Taṃ taṃ sikkhāpada**nti taṃ taṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ ''pātimokkhasaṃvarasaṃvuto''ti pāṭhe. **Saṅkhepo**ti saṅkhepavaṇṇanā. **Vitthāro visuddhimagge** (visuddhi. 1.14) **vutto,** tasmā so tattha, taṃsaṃvaṇṇanāya (visuddhi. ṭī. 1.14) ca vuttanayena veditabbo.

Ācāragocaraggahaṇenevāti ''ācāragocarasampanno''ti vacaneneva. Tenāha **''kusale kāyakammavacīkamme gahitepī''**ti. Adhikavacanaṃ aññamatthaṃ bodhetīti katvā **tassa** ājīvapārisuddhisīlassa **uppattidvāradassanatthaṃ...pe... kusalenāti vuttaṃ,** sabbaso anesanappahānena anavajjenāti attho. Yasmā ''katame ca thapati kusalā sīlā kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkamma''nti (ma. ni. 2.265) sīlassa kusalakāyavacībhāvaṃ dassetvā ''ājīvaparisuddhampi kho ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmī''ti (ma. ni. 2.265) evaṃ pavattāya muṇḍikasuttadesanāya ''kāyakammavacīkammena samannāgato kusalena, parisuddhājīvo''ti ayaṃ desanā ekasaṅgahā aññadatthu saṃsandati sametīti dassento āha **''muṇḍikasuttavasena vā evaṃ vutta''**nti. **Sīlasmiṃ vadāmī**ti ''sīla''nti vadāmi, ''sīlasmiṃ antogadhaṃ pariyāpanna''nti vadāmīti vā attho. **Pariyādānattha**nti pariggahatthaṃ.

Tividhena sīlenāti cūḷasīlaṃ majjhimasīlaṃ mahāsīlanti evaṃ tividhena sīlena. **Manacchaṭṭhesu indriyesu,** na kāyapañcamesu. Yathālābhayathābalayathāsāruppappakāravasena **tividhena santosena.**

Cūḷamajjhimamahāsīlavaṇṇanā

194-211. ''Sīlasmi''nti idaṃ niddhāraṇe bhummanti āha **''ekaṃ sīlaṃ hotīti attho''**ti. **Ayameva attho**ti paccattavacanattho eva. **Brahmajāle**ti brahmajālavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.7).

212. Attānuvādaparānuvādadaṇḍabhayādīni **asaṃvaramūlakāni. Sīlassāsaṃvarato**ti sīlassa asaṃvaraṇato, sīlasaṃvarābhāvatoti attho. **Bhaveyyā**ti uppajjeyya. **Yathāvidhānavihitenā**ti yathāvidhānasampāditena. Avippaṭisārādinimittaṃ uppannacetasikasukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi phuṭṭhasarīrassa uḷāraṃ kāyikaṃ sukhaṃ bhavatīti āha **''avippaṭisāra...pe... paṭisaṃvedetī''**ti.

Indriyasaṃvarakathāvaṇṇanā

213. Viseso kammatthāpekkhatāya sāmaññassa na tehi paricattoti āha **''cakkhu-saddo katthaci buddhacakkhumhi vattatī''**ti. Vijjamānameva hi abhidheyye visesatthaṃ visesantaranivattanavasena visesasaddo vibhāveti, na avijjamānaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Aññehi asādhāraṇaṃ buddhānaṃyeva cakkhudassananti **buddhacakkhu,** āsayānusayañāṇaṃ, indriyaparopariyattañāṇañca. Samantato sabbaso dassanaṭṭhena **samantacakkhu,** sabbaññutaññāṇaṃ. **Ariyamaggattayapaññā**ti heṭṭhime ariyamaggattaye paññā. **Idhā**ti ''cakkhunā rūpa''nti imasmiṃ pāṭhe. **Ayaṃ** cakkhu-saddo **pasāda...pe... vattati** nissayavohāre nissitassa vattabbato yathā. ''Mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī''ti. **Asammissa**nti kilesadukkhena avomissaṃ. Tenāha **''parisuddha''**nti. Sati hi suvisuddhe indriyasaṃvare, padhānabhūtapāpadhammavigamena adhicittānuyogo hatthagato evaṃ hotīti āha **''adhicittasukhaṃ paṭisaṃvedetī''**ti.

Satisampajaññakathāvaṇṇanā

214. Samantato, pakaṭṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo sampajaññaṃ, tathāpavattañāṇaṃ. Tassa vibhajanaṃ sampajaññabhājanīyaṃ, tasmiṃ **sampajaññabhājanīyamhi.** Abhikkamanaṃ **abhikkanta**nti āha **''abhikkantaṃ vuccati gamana''**nti. Tathā paṭikkamanaṃ **paṭikkanta**nti āha **''paṭikkantaṃ nivattana''**nti. **Nivattana**nti ca nivattimattaṃ. Nivattitvā pana gamanaṃ gamanameva. **Abhiharanto**ti gamanavasena kāyaṃ upanento. Ṭhānanisajjāsayanesu yo gamanavidhuro kāyassa purato abhihāro, so **abhikkamo,** pacchato apaharaṇaṃ **paṭikkamo**ti dassento **''ṭhānepī''**tiādimāha. **Āsanassā**ti pīṭhakādiāsanassa. **Purimaaṅgābhimukho**ti aṭanikādipurimāvayavābhimukho. **Saṃsaranto**ti saṃsappanto. **Paccāsaṃsaranto**ti paṭiāsappanto. **''Eseva nayo''**ti iminā nipannasseva abhimukhasaṃsappanapaṭiāsappanāni nidasseti.

Sammā pajānanaṃ sampajānaṃ, tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo **sampajānakārī**ti āha **''sampajaññena sabbakiccakārī''**ti. Sampajānasaddassa sampajaññapariyāyatā pubbe vuttā eva. **Sampajaññaṃ karotevā**ti abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti eva. Sampajaññassa vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī.** Dhammato vaḍḍhisaṅkhātena saha atthena vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānanaṃ **sātthakasampajaññaṃ.** Sappāyassa attano hitassa sampajānanaṃ **sappāyasampajaññaṃ.** Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṃ **gocarasampajaññaṃ.** Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ. Pariggahetvā**ti tūletvā tīretvā paṭisaṅkhāyāti, attho. Saṅghadassaneneva uposathapavāraṇādiatthaṃ gamanaṃ saṅgahitaṃ. **Asubhadassanādī**ti **ādi**-saddena kasiṇaparikammādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **''cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hī''**tiādi vuttaṃ. **Arahattaṃ pāpuṇātī**ti ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vaḍḍhiyeva. **Kecī**ti abhayagirivāsino.

Tasmiṃ panāti sātthakasampajaññavasena pariggahitaatthe. ''Atthoti dhammato vaḍḍhī''ti yaṃ sātthakanti adhippetaṃ, taṃ sappāyaṃ evāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṃ **''cetiyadassanaṃ tāvā''**tiādi āraddhaṃ. **Cittakammarūpakāni viyā**ti cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāyo viya. **Asamapekkhanaṃ** gehassita aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ. ''Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā''tiādi (ma. ni. 3.308). Hatthiādisammaddena **jīvitantarāyo.** Visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo.**

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha **‘‘dve kathā nāma na kathitapubbā’’**ti. **Eva**nti ‘‘sace panā’’tiādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na ‘‘purisassa mātugāmāsubha’’ntiādikaṃ vuccamānaṃ.

Yogakammassa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ ‘‘kammaṭṭhāna’’nti vuccatīti āha **‘‘kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocara’’**nti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatī**ti āhārūpayogato yāva divāṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. **Sarīraparikamma**nti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅke**ti dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha **‘‘usumaṃ gāhāpento’’**ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva, tena ‘‘pattopi acetano’’tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 1.214) vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti. **Tathevā**ti tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sārīrikacetiyaṃ garutaranti katvā **‘‘cetiyaṃ vanditvā’’**ti pubbakālakiriyāya vasena vuttaṃ. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ ‘‘cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā’’ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiyaṃ paṇipātakaraṇanti āha **‘‘buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā’’**ti. **Gāmasamīpe**ti gāmassa upacāraṭṭhāne. **Janasaṅgahattha**nti ‘‘mayi akathente etesaṃ ko kathessatī’’ti dhammānuggahena janasaṅgahatthaṃ. **Tasmā**ti yasmā ‘‘dhammakathā nāma kathetabbā evā’’ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanto tadanuguṇaṃyeva dhammakathaṃ kathetvā. **Anumodanaṃ vatvā**ti etthāpi ‘‘kammaṭṭhānasīsenevā’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Sampattaparicchedenevāti ‘‘paricito aparicito’’tiādi vibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhaye**ti paracakkādibhaye.

‘‘Kammajatejo’’ti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāne**ti yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkha**nti kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipātiyā anavicchedo, evametassapīti.

Nikkhittadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā.** ‘‘Kāmesu avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī’’ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) evaṃ vutta**pañcavidhacetokhilavinibandhacitto. Caritvā**ti pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsahitaṃyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamanaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. **Attakāmā**ti attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammo hi hitaṃ tannimittakañca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā, attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā.**

Usabhaṃ nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyā**ti tāya pāsāṇasaññāya, ettakaṃ ṭhānaṃ āgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayo**ti ‘‘ayaṃ bhikkhū’’tiādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti. **Maddantā**ti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālisīsāni maddantā.

Mahāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya lokanāthena chavassāni kataṃ dukkaracariyamevāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. **‘‘Ṭhānacaṅkamamevā’’**ti adhiṭṭhātabbairiyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha **‘‘vīthiyo sallakkhetvā’’**ti. Yaṃ sandhāya vuccati ‘‘pāsādikena abhikkantenā’’ti, taṃ dassetuṃ ‘‘tattha cā’’tiādi vuttaṃ. **‘‘Āhāre paṭikkūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā’’**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Aṭṭhaṅgasamannāgata**nti ‘‘yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā’’tiādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; mahāni. 206) vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. **‘‘Neva davāyā’’**tiādi paṭikkhepadassanaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupi. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni, satasahassañca tajjāpuññañāṇasambharaṇaṃ. Sāvakabodhiyā aggasāvakānaṃ asaṅkhyeyyaṃ, kappasatasahassañca, mahāsāvakānaṃ (theragā. aṭṭha. 2.1288) satasahassameva tajjāpuññañāṇasambharaṇaṃ. Itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyo**ti bāhiyavisaye sañjātasaṃvaḍḍhatāya bāhiyo, dārucīraparihaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā ‘‘tasmātiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissatī’ti, evañhi te bāhiya sikkhitabbaṃ. Yato kho te bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ, bāhiya, na tena. Yato tvaṃ, bāhiya, na tena, tato tvaṃ, bāhiya, na tattha. Yato tvaṃ, bāhiya, na tattha, tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayamantarena. Esevanto dukkhassā''ti (udā. 10) ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi. Evaṃ sāriputtattherādīnaṃ mahāpaññatādidīpanāni suttapadāni vitthārato veditabbāni.

Tanti asammuyhanaṃ **eva**nti idāni vuccamānamākāreneva veditabbaṃ. **''Attā abhikkamatī''**ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhigāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, **''ahaṃ abhikkamāmī''**ti pana iminā mānagāhavasena. Tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhagāhavasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti. ''Tathā asammuyhanto''ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento **''abhikkamāmī''**tiādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti. Uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **''ekekapāduddharaṇe…pe… balavatiyo**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṃ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti. Tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **''tathā atiharaṇavītiharaṇesū''**ti āha. Satipi anugamakaanugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya **tathā**-saddaggahaṇaṃ,. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ.** Ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ,** khāṇuādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vītiharaṇaṃ.** Yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ,** tato paraṃ haraṇaṃ **vītiharaṇa**nti ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti. Vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento āha **''vossajjane…pe… balavatiyo''**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirujjhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātuanugatabhāvo, tasmā vuttaṃ **''tathā sannikkhepanasannirujjhanesū''**ti.

Tatthāti tasmiṃ abhikkamane, tesu vā vuttesu uddaraṇādīsu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇe**ti uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammā**ti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca. **Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevā**ti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamanaṃ atthi. **''Pabbaṃ pabba''**tiādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Atiittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādīnaṃ, devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantānaṃ sirasi pāde ca bandhakhuradhārā samāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanatthaṃ **''paṭapaṭāyantā''**ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti. **''Saddhiṃ rūpenā''**ti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṃ, ''rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodha''ntiādivacanehi virodho siyā, tathā ''nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta''nti (a. ni. 1.48) evaṃ ādipāḷiyā. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamatthaṃ vibhāvento eva uppajjantīti tesaṃ taṃsabhāvanipphattianantaraṃ nirodho. Rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesaṃ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesaṃ icchitā, lahuviññāṇavisayasaṅgatimattappaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtappaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtañāṇaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tathevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhatīti tathāladdhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesaṃ antaro labbheyyāti? Noti āha **''avīci manuppabandho''**ti, yathā vīci antaro na labbhati, ''tadeveta''nti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati.**

Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha **''purato pekkhana''**nti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati, tiṭṭhati, nisīdati vā tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitaṃ, tasmā tadanugatavidisālokanaṃ vilokitanti āha **''vilokitaṃ nāma anudisāpekkhana''**nti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokitassa siyā sambhavoti āha **''iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevā''**ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle ''yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhiratiādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī''ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā ''etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ, yadidaṃ nando''ti (a. ni. 1.235) etadagge ṭhapesi.

Sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmā**ti kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ**

kātabbaṃ, khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ **''abbhantare''**tiādi vuttaṃ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenā**ti kiriyamayacittasamuṭṭhānāya vāyodhātuyā calanākārappavattivasena. **Adho sīdatī**ti adho gacchati. **Uddhaṃ laṅghetī**ti laṅghaṃ viya upari gacchati.

Aṅgakiccaṃ sādhayamānanti padhānabhūtaaṅgakiccaṃ nipphādentaṃ hutvāti attho. **''Paṭhamajavanepi…pe… na hotī''**ti idaṃ pañcadvāravīthiyaṃ ''itthī puriso''ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjana voṭṭhabbapanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādimhi lobhamattaṃ, aniṭṭhe ca paṭighamattaṃ uppajjati, manodvāre pana ''itthī puriso''ti rajjanādi hoti. Tassa pañcadvārajavanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbaṃ bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena, ittarabhāvavasena ca vuttā. **''Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū''**ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṃ, tassa ayuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato.

Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni.**

Etaṃ asammohasampajaññaṃ. **Samavāye**ti sāmaggiyaṃ. **Tatthā**ti pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi.**

''Upanissayapaccayo''ti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayo**ti nidassanamattametaṃ aññamaññasampayuttaatthiavigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāle samañchituṃ yuttakāle **samañchantassa.** Tathā **pasārentassā**ti etthāpi. **Maṇisappo** nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laḷana**nti kampanaṃ, līḷākaraṇaṃ vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlavidūsanena ahitāvahattā **micchājīvavasena uppannaṃ asappāyaṃ.** **''Cīvarampi acetana''**ntiādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññatāvibhāvanena ''abbhantare''tiādinā vuttamevatthaṃ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti, tenāha **''tasmā''**tiādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā āhato tathā.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso mahāsivattheravādavasena ''imassa kāyassa ṭhitiyā''tiādinā (ma. ni. 1.23, 422; ma. ni. 2.387; a. ni. 2.341; 8.9; dha. sa. 1355; vibha. 518; mahāni. 206) nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmiṃ pakkhe **''neva davāyātiādinā** (ma. ni. 1.23, 422; ma. ni. 2.387; a. ni. 8.9; dha. sa. 1355; vibha. 518; mahāni. 206) **nayenā''**ti pana paṭikkhepaṅgadassanamukhena desanāya āgatattā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pathavisandhārakajalassa taṃsandhārakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avaṭṭhānanti āha **''vāyodhātuvaseneva tiṭṭhatī''**ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyaṃ vīmissaṃ karonto harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṃ passato harati, **parivattetī**ti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti yathā vāyodhātu ādīhi aññehi visosanaṃ na hoti, tathā allattañca anupāleti. **Tejodhātū**ti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavesanādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajiṇṇājiṇṇatādipaṭisaṃvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo ''sammāpayogo''ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogaṃ** sammāpaṭipatti **manvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanato**ti gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogato**ti āhārassa paribhuñjanato. **Āsayato**ti pittādiāsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammaphalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo**, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. **Nidhāna**nti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato **nidhānato. Aparipakkato**ti gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkato**ti yathābhuttassa āhārasa vipakkabhāvato. **Phalato**ti nipphattito. **Nissandato**ti ito cito ca nissandanato. **Sammakkhanato**ti sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya (visuddhi. ṭī. 1.294) gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasaṃdhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāne**ti manussāmanussapariggahite ayuttaṭṭhāne khettadevāyatanādike. Kuddhā hi amanussā, manussāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Nissaṭṭhattā **neva attano,** kassaci anissajjitattā, jigucchanīyattā ca **na parassa. Udakatumbato**ti veḷunāḷiādiudakabhājanato. **Ta**nti chaḍḍitaudakaṃ.

Addhānairiyāpathā ciratarappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhimā** bhikkhācaraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇiyairiyāpathā** vihāre, aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. ''Gateti gamane''ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā mahāsivattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti taṃ sampajaññavipassanācāravasena veditabbaṃ. Tena vuttaṃ **''tayidaṃ mahāsivattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ mahāsatipaṭṭhānasutte adhippeta''**nti. **Imasmiṃ pana sāmaññaphale sabbampi catubbidhaṃ sampajaññaṃ labbhati** yāvadeva sāmaññaphalavisesadassanaparattā imissā desanāya. **''Satisampayuttassevā''**ti idaṃ yathā sampajaññassa kiccato padhānatā gahitā, evaṃ satiyā pīti dassanatthaṃ vuttaṃ, na satiyā sabbhāvamattadassanatthaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. **''Etassa hi padassa ayaṃ vitthāro''**ti iminā satiyā ñāṇena samadhuratāṃyeva vibhāveti. **Etāni padānī**ti ''abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī''tiādīni padāni. **Vibhattānevā**ti visuṃ katvā vibhattāniyeva, imināpi sampajaññassa viya satiyāpettha padhānatameva vibhāveti.

Majjhimabhāṇakā pana bhaṇanti – eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto…pe… nisīdanto…pe… sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṃ otaritvā ca caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti ''pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā''ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otarati. Uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu gatādīsu sampajānakārī nāma hotīti. Evampi na sotte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati ''kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti 'ahaṃ mañce sayito'ti, mañco na jānāti 'mayi kāyo sayito'ti, acetano kāyo acetane mañce sayito''ti evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅge otāreti. Pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ sotte sampajānakārī nāma hoti. Kāyādīkiriyānibbattanena tammayattā, āvajjanakiriyā samuṭṭhitattā ca javanaṃ sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyamayapavattaṃ nāma. Tasmiṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto jāgarite sampajānakārī nāma. Api ca rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi battiṃsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṃ kathentopi bhāsite sampajānakārī nāma. Aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārī nāma. Dutiyañhi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāmāti. **Eva**nti vuttappakārena, sattasupi ṭhānesu catudhāti attho.

Santosakathāvaṇṇanā

215. Yassa santosassa attani atthitāya bhikkhu ''santuṭṭho''ti vuccati, taṃ dassento **''itarītarapaccayasantosena samannāgato''**ti āha. Cīvarādi yattha katthaci paccaye santussanena samaṅgībhūtoti attho. Atha vā **itaraṃ** vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā, tathā paṇītaṃ **itaraṃ** hīnato aññattā. Apekkhāsiddhā hi itaratāti. Iti yena dhammena hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussati, so tathā pavatto alobho **itarītarapaccayasantoso,** tena **samannāgato.** Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso.** Sesadvayepi eseva nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābhaṃ, tena santoso **yathālābhasantoso. Bala**nti kāyabalaṃ. **Sāruppa**nti pakatidubbalādīnaṃ anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāyapi pavattiākāroti tato vinivattitameva santosassa sarūpaṃ dassento **''labhantopi na gaṇhātī''**ti āha. **Taṃ parivattetvā**ti pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ, sarīrakhedāvahañca hotīti payojanavasena, na atricchatādivasena taṃ parivattetvā. Lahukacīvaraparibhogo na santosavirodhīti āha **''lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī''**ti. Mahagghaṃ cīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha **''tesaṃ…pe… dhārentopi santuṭṭhova hotī''**ti. Evaṃ sesapaccayepi yathābalayathāsāruppaniddesesu api-saddaggahaṇe adhippāyo veditabbo.

Muttaharītakanti gomuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ harītakaṃ. **Buddhādīhi vaṇṇita**nti ''pūtimuttabhesajjaṃ nissāya pabbajjā''tiādinā (mahāva. 73, 128) sammāsambuddhādīhi pasatthaṃ. Appicchatāsantuṭṭhīsu bhikkhū niyojento **paramasantuṭṭhova hoti** paramena ukkaṃsagatena santosena samannāgatattā.

Kāyaṃ pariharanti posentīti **kāyaparihārikā.** Tathā **kucchiparihārikā** veditabbā. Kucchiparihārikatā ca ajjhoharaṇena sarīrassa ṭhitiyā upakārakatāvasena icchitāti bahiddhāva kāyassa upakārakatāvasena kāyaparihārikatā daṭṭhabbā.

Parikkhāramattāti parikkhāraggahaṇaṃ. **Tatraṭṭhakapaccattharaṇa**nti attanā anadhiṭṭhahitvā tattheva tiṭṭhanakapaccattharaṇaṃ. Paccattharaṇādīnañcettha navamādibhāvo yathāvuttapaṭipāṭiyā daṭṭhabbo, na tesaṃ tathā patiniyatabhāvato. Kasmā? Tathā nadhāraṇato. Dupposabhāvena mahāgajā viyāti **mahāgajā.** Yadi itarepi appicchatādisabhāvā, kiṃ tesampi vasena ayaṃ desanā icchitāti? Noti āha **''bhagavā panā''**tiādi. Kāyaparihāro payojanaṃ etenāti kāyaparihārikaṃ. Tenāha **‘‘kāyaṃ pariharaṇamattakenā’’**ti.

Catūsu disāsu sukhavihāratāya sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā etassāti catuddiso catuddiso eva **cātuddiso.** Tāsu eva katthaci satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihanati, sayaṃ vā tena na paṭihaññatīti **appaṭigho. Santussamāno itarītarenā**ti uccāvacena paccayena sakena, santena, samameva ca tussanako. Paricca sayanti, kāyacittāni parisayanti abhibhavantīti **parissayā,** sīhabyagghādayo, kāmacchandādayo ca, te parissaye adhivāsanakhantiyā vinayādīhi ca **sahitā** khantā, abhibhavitā ca. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī. Eko care**ti ekākī hutvā carituṃ sakkuṇeyya. **Khaggavisāṇakappo**ti tāya eva ekavihāritāya khaggamigasiṅgasamo.

Asañjātavātābhighātehi siyā sakuṇo apakkhakoti **‘‘pakkhī sakuṇo’’**ti visesetvā vutto.

Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā

216. Vattabbataṃ āpajjatīti ‘‘asukassa bhikkhuno araññe tiracchānagatānaṃ viya, vanacarakānaṃ viya ca nivāsamattameva, na pana araññavāsānucchavikā kāci sammāpaṭipattī’’ti apavādavasena vattabbataṃ, āraññakehi vā tiracchānagatehi, vanacaravisabhāgajanehi vā saddhiṃ vippaṭipattivasena vattabbataṃ āpajjati. Kāḷakasadisattā **kāḷakaṃ,** thullavajjaṃ. Tilakasadisattā **tilakaṃ,** aṇumattavajjaṃ.

Vivittanti janavivittaṃ. Tenāha **‘‘suñña’’**nti. Taṃ pana janasaddaghosābhāveneva veditabbaṃ saddakaṇṭakattā jhānassāti āha **‘‘appasaddaṃ appanigghosanti attho’’**ti. **Etadevā**ti nissaddataṃyeva. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo**ti dīghapāsādo, ‘‘garuḷasaṇṭhānapāsādo’’tipi vadanti. **Pāsādo**ti caturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnaṃ paṭibāhanayoggo catupañcabhūmako patissayaviseso. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparo nayo **vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassacchadanakasenāsanaṃ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekapassachadanakaṃ hoti. **Pāsādo** nāma āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanakaṃ candikaṅgaṇayuttaṃ. **Guhā** nāma kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabaddhaṃ pabbhāraṃ. Sesaṃ vuttanayameva. **Maṇḍapo**ti sākhāmaṇḍapo.

Vihārasenāsananti patissayabhūtaṃ senāsanaṃ. **Mañcapīṭhasenāsana**nti mañcapīṭhañceva mañcapīṭhasambandhasenāsanañca. Cimilikādi santharitabbato **santhatasenāsanaṃ.** Abhisaṅkharaṇābhāvato sayanassa nisajjāya ca kevalaṃ okāsabhūtaṃ senāsanaṃ. ‘‘Vivittaṃ senāsana’’nti iminā **senāsanaggahaṇena saṅgahitameva** sāmaññajotanābhāvato.

Yadi evaṃ kasmā ‘‘arañña’’ntiādi vuttanti āha **‘‘ima panā’’**tiādi. **‘‘Bhikkhunīnaṃ vasena āgata’’**nti idaṃ vinaye tathā āgatataṃ sandhāya vuttaṃ, abhidhammepi pana ‘‘araññanti nikkhamitvā bahi indakhīlā, sabbametaṃ arañña’’nti (vibha. 529) āgatameva. Tattha hi yaṃ na gāmapadesantogadhaṃ, taṃ ‘‘arañña’’nti nippariyāyavasena tathā vuttaṃ. Dhutaṅganiddese (visuddhi. 1.31) yaṃ vuttaṃ, taṃ yuttaṃ,tasmā tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo. **Rukkhamūla**nti rukkhasamīpaṃ. Vuttañhetaṃ ‘‘yāvatā majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni nipatanti, ettāvatā rukkhamūla’’nti. **Sela**-saddo avisesato pabbatapariyāyoti katvā vuttaṃ **‘‘pabbatanti sela’’**nti, na silāmayameva, paṃsumayādiko tividhopi pabbato evāti. **Vivara**nti dvinnaṃ pabbatānaṃ mitho āsannatare ṭhitānaṃ ovarakādisadisaṃ vivaraṃ, ekasmiṃyeva vā pabbate. **Umaṅgasadisa**nti suduṅgāsadisaṃ. **Manussānaṃ anupacāraṭṭhāna**nti pakatisañcāravasena manussehi na sañcaritabbaṭṭhānaṃ. **Ādi**-saddena ‘‘vanapatthanti vanasaṇṭhānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ, vanapatthanti durabhisambhavānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana’’nti (vibha. 531) imaṃ pāḷisesaṃ saṅgaṇhāti. **Acchanna**nti kenaci chadanena antamaso rukkhasākhāyapi na chāditaṃ. **Nikkaḍḍhitvā**ti nīharitvā. **Pabbhāraleṇasadise**ti pabbhārasadise leṇasadise ca.

Piṇḍapātapariyesanaṃ piṇḍapāto uttarapadalopenāti āha **‘‘piṇḍapātapariyesanato paṭikkanto’’**ti. **Pallaṅka**nti ettha **pari**saddo ‘‘samantato’’ti etassa atthe, tasmā vāmoruñca dakkhiṇoruñca samaṃ ṭhapetvā ubho pāde aññamaññaṃ sambandhitvā nisajjā pallaṅkanti āha **‘‘samantato ūrubaddhāsana’’**nti. Ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjā **pallaṅkaṃ. Ābhujitvā**ti ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṃ ubho pāde ābhugge bhañjite katvā, taṃ pana ubhinnaṃ pādānaṃ tathā sambandhatākaraṇanti āha **‘‘bandhitvā’’**ti.

Heṭṭhimakāyassa ca anujukaṃ ṭhapanaṃ nisajjāvacaneneva bodhitanti ‘‘ujuṃ kāya’’nti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha **‘‘uparimaṃ sarīraṃ ujuṃ ṭhapetvā’’**ti. Taṃ pana ujukaṭhapanaṃ sarūpato, payojanato ca dassetuṃ **‘‘aṭṭhārasā’’**tiādi vuttaṃ. **Na paṇamantī**ti na onamanti. **Na paripatatī**ti na vigacchati vīthiṃ na laṅgheti. Tato eva pubbenāparaṃ visesappattiyā kammaṭṭhānaṃ **vuḍḍhiṃ phātiṃ vepullaṃ upagacchati**. **Parimukha**nti ettha **pari**saddo abhi-saddena samānatthoti āha **‘‘kammaṭṭhānābhimukha’’**nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Samīpattho vā **pari**saddoti dassento **‘‘mukhasamīpe vā katvā’’**ti āha. Ettha ca yathā ‘‘vivittaṃ senāsanaṃ bhajatī’’tiādinā bhāvanānurūpaṃ senāsanaṃ dassitaṃ, evaṃ ‘‘nisīdatī’’ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito. ‘‘Pallaṅkaṃ ābhujitvā’’ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, ‘‘parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā’’ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. **Parīti pariggahaṭṭho** ‘‘pariṇāyikā’’tiādīsu viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** ‘‘suññatavimokkhamukha’’ntiādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā pariggahitaniyyānanti sabbathā gahitāsammosaṃ paricattasammosaṃ **satiṃ katvā,** paramaṃ satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

217. Abhijjhāyati gijjhati abhikaṅkhati etāyāti **abhijjhā,** lobho. **Lujjanaṭṭhenā**ti bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti attho. **Vikkhambhanavasenā**ti ettha **vikkhambhanaṃ** anuppādanaṃ appavattanaṃ, na paṭipakkhānaṃ suppahīnatā. **‘‘Pahīnattā’’**ti ca pahīnasadisataṃ sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhigatattā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuviññāṇaṃ viya sabhāvato vigatābhijjhaṃ, atha kho bhāvanāvasena, tenāha **‘‘na cakkhuviññāṇasadisenā’’**ti. **Eseva nayo**ti yathā imassa cittassa bhāvanāya paribhāvitattā vigatābhijjhatā, evaṃ abyāpannaṃ vigatathinamiddhaṃ anuddhataṃ nibbicikicchañcāti attho. **Purimapakati**nti parisuddhapaṇḍarasabhāvaṃ. ‘‘Yā cittassa akalyatāti’’ādinā (dha. sa. 1162; vibha. 546) thinassa, ‘‘yā kāyassa akalyatā’’tiādinā (dha. sa. 1163; vibha. 546) ca middhassa abhidhamme niddiṭṭhattā vuttaṃ **‘‘thinaṃ cittagelaññaṃ, middhaṃ cetasikagelañña’’**nti. Satipi aññamaññaṃ avippayoge cittakāyalahutādīnaṃ viya cittacetasikānaṃ yathākammaṃ taṃ taṃ visesassa yā tesaṃ akalyatādīnaṃ visesappaccayatā, ayametesaṃ sabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Ālokasaññī**ti ettha atisayatthavisiṭṭhaatthi atthāvabodhako ayamīkāroti dassento āha **‘‘rattimpi…pe… samannāgato’’**ti. **Idaṃ ubhaya**nti satisampajaññamāha. **Atikkamitvā** vikkhambhanavasena pajahitvā. ‘‘Kathamida’’nti pavattiyā kathaṅkathā, vicikicchā. Sā etassa atthīti kathaṅkathī, na kathaṅkathīti **akathaṃkathī,** nibbicikiccho. **Lakkhaṇādibhedato**ti ettha **ādi-**saddena paccayapahānapahāyakādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi bhedato vattabbāti.

218. **Tesa**nti iṇavasena gahitadhanānaṃ. **Pariyanto**ti dātabbaseso. **So balavapāmojjaṃ labhati** ‘‘iṇapalibodhato muttomhī’’ti. **Somanassaṃ adhigacchati** ‘‘jīvikānimittaṃ atthī’’ti.

219. **Visabhāgavedanuppattiyā**ti dukkhavedanuppattiyā. Dukkhavedanā hi sukhavedanāya kusalavipākasantānassa virodhitāya visabhāgā. **Catuiriyāpathaṃ chindanto**ti catubbidhampi iriyāpathappavattiṃ pacchindanto. Byādhiko hi yathā ṭhānagamanesu asamattho, evaṃ nisajjādīsupi asamattho hoti. **Ābādhetī**ti pīḷeti. Vātādīnaṃ vikāro visamāvatthā byādhīti āha **‘‘taṃsamuṭṭhānena dukkhena dukkhito’’**ti. Dukkhavedanāya pana byādhibhāve mūlabyādhinā **ābādhiko** ādito bādhatīti katvā. Anubandhabyādhinā **dukkhito** aparāparaṃ sañjātadukkhoti katvā. **Gilāno**ti dhātusaṅkhayena parikkhīṇasarīro. Appamattakaṃ vā balaṃ **balamattā. Tadubhaya**nti pāmojjaṃ, somanassañca. Tattha **labhetha pāmojjaṃ** ‘‘rogato muttomhī’’ti. **Adhigaccheyya somanassaṃ** ‘‘atthi me kāye bala’’nti.

220. **Sesa**nti ‘‘tassa hi ‘bandhanā muttomhī’ti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tena vutta’’nti evamādi. **Vuttanayenevā**ti paṭhamadutiyapadesu vuttanayeneva. **Sabbapadesū**ti avasiṭṭhapadesu tatiyādīsu koṭṭhāsesu.

221-222. **Na attani adhīno**ti na attāyatto. **Parādhīno**ti parāyatto. Aparādhīnatāya bhujo viya attano kicce esitabboti **bhujisso.** Savasoti āha **‘‘attano santako’’**ti. Anudakatāya kaṃ pānīyaṃ tārenti etthāti **kantāro**ti āha **‘‘nirudakaṃ dīghamagga’’**nti.

223. **Tatrā**ti tasmiṃ dassane. **Aya**nti idāni vuccamānā **sadisatā.** Yena iṇādīnaṃ upamābhāvo, kāmacchandādīnañca upameyyabhāvo hoti, so nesaṃ upamopameyyasambandho sadisatāti daṭṭhabbaṃ. **Yo yamhi kāmacchandena rajjatī**ti yo puggalo yamhi kāmarāgassa vatthubhūte puggale kāmacchandavasena ratto hoti. **Taṃ vatthuṃ gaṇhātī**ti taṃ taṇhāvatthuṃ ‘‘mameta’’nti gaṇhāti.

Upaddavethāti upaddavaṃ karotha.

Nakkhattassāti mahassa. **Mutto**ti bandhanato mutto.

Vinaye apakataññunāti vinayakkame akusalena. So hi kappiyākappiyaṃ yāthāvato na jānāti. Tenāha **‘‘kismiñcidevā’’**tiādi.

Gacchatipīti thokaṃ thokaṃ gacchatipi. Gacchanto pana tāya eva ussaṅkitaparisaṅkitatāya tattha tattha **tiṭṭhatipi.** Īdise kantāre gato ‘‘ko jānāti kiṃ bhavissatī’’ti **nivattatipi,** tasmā **gataṭṭhānato agataṭṭhānameva bahutaraṃ hoti. Saddhāya gaṇhituṃ** saddheyyaṃ vatthuṃ ‘‘idameva’’nti saddahituṃ **na sakkoti. Atthi natthī**ti ‘‘atthi nu kho, natthi nu kho’’ti. Araññaṃ paviṭṭhassa ādimhi eva sappanaṃ **āsappanaṃ.** Pari parito, uparūpari vā sappanaṃ **parisappanaṃ.** Ubhayenapi tattheva paribbhamanaṃ vadati. Tenāha **‘‘apariyogāhana’’**nti. **Chambhitatta**nti araññasaññāya uppannaṃ chambhitabhāvaṃ, utrāsanti attho.

224. **Tatrāyaṃ sadisatā**ti etthāpi vuttanayānusārena sadisatā veditabbā. Yadaggena hi kāmacchandādayo iṇādisadisā, tadaggena tesaṃ pahānaṃ āṇaṇyādisadisaṃ abhāvoti katvā. **Cha dhamme**ti asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Bhāvetvā**ti brūhetvā. **Mahāsatipaṭṭhāne** (dī. ni. 2.372-374) **vaṇṇayissāma** tatthassa anuppannānuppādanauppannapahānādivibhāvanavasena savisesaṃ pāḷiyā āgatattā. Esa nayo byāpādādippahānakabhāvepi.

Paravatthumhīti ārammaṇabhūte parasmiṃ vatthusmiṃ.

Anatthakaroti attano parassa ca anatthāvaho. **Cha dhamme**ti mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Tathevā**ti mahāsatipaṭṭhāneyeva (dī. ni. 2.372-374). Cārittasīlaṃ uddissa paññattasikkhāpadaṃ **ācārapaṇṇatti.**

Bandhanāgāraṃ pavesitattā aladdhanakkhattānubhavo puriso **''nakkhattadivase bandhanāgāraṃ pavesito puriso''**ti vutto, nakkhattadivase eva vā tadananubhavanatthaṃ tathā kato. **Mahāanatthakara**nti diṭṭhadhammikādiatthahāpanamukhena mahato anatthassa kārakaṃ. **Cha dhamme**ti atibhojane nanimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme.

Uddhaccakukkucce **mahāanatthakara**nti parāyattatāpādanato vuttanayena mahato anatthassa kārakanti. Attho **cha dhamme**ti bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme.

Balavāti paccatthikavidhamanasamatthena balena balavā. **Sajjāvudho**ti sannaddhadhanuādiāvudho. Sūravīrasevakajanavasena **saparivāro. Ta**nti yathāvuttaṃ purisaṃ. Balavantatāya, sajjāvudhatāya, saparivāratāya ca **corā dūratova disvā palāyeyyuṃ. Anatthakārikā**ti sammāpaṭipattiyā vibandhakaraṇato vuttanayena anatthakārikā. **Cha dhamme**ti bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Yathā bāhusaccādīni uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti, evaṃ vicikicchāya pīti idhāpi bahussutatādayo gahitā. Kalyāṇamittatā sappāyakathā viya pañcannaṃ, tasmā tassa tassa anucchavikasevanatā veditabbā. Sammāpaṭipattiyā appaṭipattinimittatāmukhena vicikicchā micchāpaṭipattimeva paribrūhetīti tassā pahānaṃ duccaritavidhūnanūpāyoti āha **''duccaritakantāraṃ nittharitvā''**tiādi.

225. **Pāmojjaṃ** nāma taruṇapīti, sā kathañcipi tuṭṭhāvatthāti āha **''pāmojjaṃ jāyatīti tuṭṭhākāro jāyatī''**ti. **Tuṭṭhassā**ti okkantikabhāvappattāya pītiyā vasena tuṭṭhassa. Attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapaṇītarūpuppattiyā ca **sakalasarīraṃ khobhayamānā** pharaṇalakkhaṇā **pīti jāyati.** Pītisahitaṃ pīti uttarapadalopena, kiṃ pana taṃ? Mano. Pīti mano etassāti pītimano, tassa **pītimanassa.** Tayidaṃ atthamattameva dassento **''pītisampayuttacittassā''**ti āha. **Kāyo**ti idha arūpakalāpo adhippeto, na vedanādikkhandhattayamevāti āha **''nāmakāyo passambhatī''**ti, passaddhidvayassa pītivasenettha passambhanaṃ adhippetaṃ. **Vigatadaratho**ti pahīnauddhaccādikilesadaratho. Vuttappakārāya pubbabhāgabhāvanāya vasena cetasikasukhaṃ paṭisaṃvedentoyeva taṃsamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīratāya kāyikampi sukhaṃ vedetīti āha **''kāyikampi cetasikampi sukhaṃ vedayatī''**ti. **Iminā**ti ''sukhaṃ paṭisaṃvedetī''ti evaṃ vuttena. Saṃkilesapakkhato nikkhantattā, paṭhamajjhānapakkhikattā ca **nekkhammasukhena. Sukhitassā**ti sukhino.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

226. ''Cittaṃ samādhiyatī''ti etena upacāravasenapi appanāvasenapi cittassa samādhānaṃ kathitaṃ. Evaṃ sante ''so vivicceva kāmehī''tiādikā desanā kimatthiyāti āha **''so vivicceva kāmehi...pe... vutta''**nti. Tattha **uparivisesadassanattha**nti paṭhamajjhānādiuparivattabbavisesadassanatthaṃ. Na hi upacārasamādhisamadhigamena vinā paṭhamajjhānādiviseso samadhigantuṃ sakkā. Pāmojjuppādādīhi kāraṇaparamparā dutiyajjhānādisamadhigamepi icchitabbāva paṭipadāñāṇadassanavisuddhi viya dutiyamaggādisamadhigameti daṭṭhabbaṃ. **Tassa samādhino**ti ''sukhino cittaṃ samādhiyatī''ti evaṃ sādhāraṇavasena vutto yo appanālakkhaṇo, tassa samādhino. **Pabhedadassanattha**nti dutiyajjhānādivibhāgassa ceva abhiññādivibhāgassa ca pabhedadassanatthaṃ. Karo vuccati pupphasambhavaṃ gabbhāsaye karīyatīti katvā, karato jāto kāyo karajakāyo, tadupasanissayo catusantatirūpasamudāyo. Kāmaṃ nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathāladdhupakāro, ''abhisandetī''tiādivacanato pana rūpakāyo idhādhippetoti āha **''imaṃ karajakāya''**nti. **Abhisandetī**ti abhisandanaṃ karoti. Taṃ pana jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanaṃ, sabbatthakameva lūkhabhāvāpanayananti āha **''temetī''**tiādi, tayidaṃ abhisandanaṃ atthato yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi paṇītarūpehi kāyassa parippharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **''Parisandetī''**tiādīsupi eseva nayo. Sabbaṃ etassa atthīti sabbavā, tassa **sabbāvato.** Avayavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti avayavīvisayo **sabba**saddo, tasmā vuttaṃ **''sabbakoṭṭhāsavato''**ti. **Aphuṭaṃ nāma na hoti** yattha yattha kammajarūpaṃ, tattha tattha cittajarūpassa abhibyāpanato. Tenāha **''upādinnakasantatī''**tiādi.

227. **Cheko**ti kusalo. Taṃ panassa kosallaṃ nhāniyacuṇṇānaṃ sannane piṇḍīkaraṇe ca samatthatāvasena veditabbanti āha **''paṭibalo''**tiādi. **Kaṃsa**-saddo ''mahatiyā kaṃsapātiyā''tiādīsu suvaṇṇe āgato.

''Kaṃso upahato yathā''tiādīsu (dha. pa. 134) kittimalohe, katthaci paṇṇattimatte ''upakaṃso nāma rājāpi mahākaṃsassa atrajo''tiādi, [jā. aṭṭha. 4.10 ghaṭapaṇḍitajātakavaṇṇanāyaṃ (atthato samānaṃ)] idha pana yattha katthaci loheti āha **''yena kenaci lohena katabhājane''**ti. **Snehānugatā**ti **udakasinehena** anupavisanavasena gatā upagatā. **Snehaparetā**ti udakasinehena parito gatā samantato phuṭṭhā, tato eva **santarabāhirā** phuṭṭhā sinehena, etena sabbaso udakena temitabhāvamāha. **''Na ca paggharaṇī''**ti etena tintassapi tassa ghanathaddhabhāvaṃ vadati. Tenāha **''na ca binduṃ bindu''**ntiādi.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

229. Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjatīti ubbhidaṃ, ubbhidaṃ udakaṃ etassāti **ubbhidodako. Ubbhinnaudako**ti nadītīre khatakūpako viya ubbhijjanakaudako. **Uggacchanakaudako**ti dhārāvasena uṭṭhahanaudako. Kasmā panettha ubbhidodakova rahado gahito, na itaroti āha **‘‘heṭṭhā uggacchanaudakañhī’’**tiādi. **Dhārānipātapubbuḷakehī**ti dhārānipātehi udakapubbuḷakehi ca, ‘‘pheṇapaṭalehi cā’’ti vattabbaṃ. **Sannisinnamevā**ti aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. **Sesa**nti ‘‘abhisandetī’’tiādikaṃ.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

231. **Uppalānī**ti uppalagacchāni. **Setarattanīlesū**ti uppalesu, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yaṃ kiñci uppalaṃ uppalameva** sāmaññagahaṇato. **Satapatta**nti ettha **sata-**saddo bahupariyāyo ‘‘satagghī’’tiādīsu viya, tena anekasatapattassapi saṅgaho siddho hoti. Loke pana ‘‘rattaṃ padumaṃ, setaṃ puṇḍarīka’’ntipi vuccati. Yāva aggā, yāva ca mūlā udakena abhisandanādisambhavadassanatthaṃ **udakānuggataggahaṇaṃ.** Idha uppalādīni viya karajakāyo, udakaṃ viya tatiyajjhānasukhaṃ.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

233. Yasmā ‘‘parisuddhena cetasā’’ti catutthajjhānacittamāha, tañca rāgādiupakkilesāpagamanato nirupakkilesaṃ nimmalaṃ, tasmā āha **‘‘nirupakkilesaṭṭhena parisuddha’’**nti. Yasmā pana pārisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātatā suvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viya, tasmā āha **‘‘pabhassaraṭṭhena pariyodātanti veditabba’’**nti. **Ida**nti odātavacanaṃ. **Utupharaṇattha**nti uṇhautuno pharaṇadassanatthaṃ. **Utupharaṇaṃ na hoti** savisesanti adhippāyo, tenāha **‘‘taṅkhaṇa…pe… balavaṃ hotī’’**ti. **Vatthaṃ viya karajakāyo**ti yogino karajakāyo vatthaṃ viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitabbattā. Purisassa sarīraṃ viya catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ utupharaṇaṭṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato, tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi. Ettha ca ‘‘parisuddhena cetasā’’ti ceto gahaṇena jhānasukhaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ, tenāha **‘‘utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukha’’**nti. Nanu ca catutthajjhāne sukhameva natthīti? Saccaṃ natthi sātalakkhaṇasantasabhāvattā panettha upekkhā ‘‘sukha’’nti adhippetā. Tena vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** ‘‘upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā’’ti. (Vibha. aṭṭha. 232; visuddhi. 2.644; paṭi. ma. 105, mahāni. aṭṭha. 27)

Na arūpajjhānalābhīti na veditabbo avinābhāvato, tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. Tattha **cuddasahākārehī**ti kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato, kasiṇānulomapaṭilomato, jhānānulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kasiṇukkantikato, jhānakasiṇukkantikato, aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito, aṅgārammaṇasaṅkantito, aṅgavavatthānato, ārammaṇavavatthānatoti imehi cuddasahākārehi. Satipi jhānesu āvajjanādivasībhāve ayaṃ vasībhāvo abhiññānibbattane ekantena icchitabboti dassento āha **‘‘na hi…pe… hotī’’**ti. Svāyaṃ nayo arūpasamāpattīhi vinā na ijjhatīti tāyapettha avinābhāvo veditabbo. Yadi evaṃ kasmā pāḷiyaṃ na āruppajjhānāni āgatānīti? Visesato ca rūpāvacaracatutthajjhānapādakattā sabbābhiññānaṃ tadantogadhā katvā tāya desitā, na arūpāvacarajjhānānaṃ idha anupayogato, tenāha **‘‘arūpajjhānāni āharitvā kathetabbānī’’**ti.

Vipassanāñāṇakathāvaṇṇanā

234. **Sesa**nti ‘‘evaṃ samāhite citte’’tiādīsu vattabbaṃ. Ñeyyaṃ jānātīti ñāṇaṃ, taṃ pana ñeyyaṃ paccakkhaṃ katvā passatīti dassanaṃ, ñāṇameva dassananti ñāṇadassanaṃ. Tayidaṃ ñāṇadassanapadaṃ sāsane aññattha ñāṇavisese nirūḷhaṃ, taṃ sabbaṃ atthuddhāravasena dassento **‘‘ñāṇadassananti maggañāṇampi vuccatī’’**tiādimāha. Yasmā vipassanāñāṇaṃ tebhūmakasaṅkhāre aniccādito jānāti, bhaṅgānupassanato paṭṭhāya paccakkhato ca te passati tasmā āha **‘‘idha pana…pe… ñāṇadassananti vutta’’**nti.

Abhinīharatīti vuttanayena aṭṭhaṅgasamannāgate tasmiṃ citte vipassanākkamena jāte vipassanābhimukhaṃ peseti, tenāha **‘‘vipassanā…pe… karotī’’**ti. Tadabhimukhabhāvo eva hissa tanninnatādikaratā. **Vuttoyeva** brahmajāle. Odanakummāsehi upacīyatīti **odanakummāsūpacayo. Aniccadhammo**ti pabhaṅgutāya addhuvasabhāvo. **Duggandhavighātatthāyā**ti sarīre duggandhassa vigamāya. **Ucchādanadhammo**ti ucchādetabbatāsabhāvo. Ucchādanena hi sarīre sedagūthapittasemhādidhātukkhobhagarubhāvaduggandhānaṃ apagamo hoti. Mahāsambāhanaṃ mallādīnaṃ bāhuvaḍḍhanādiatthaṃ hotīti **‘‘khuddakasambāhanenā’’**ti vuttaṃ. **Parimaddanadhammo**ti parimadditabbatāsabhāvo. **Bhijjati ceva vikirati cā**ti aniccatāvasena bhijjati ca bhinnañca kiñci payojanaṃ asādhentaṃ vippakiṇṇañca hoti. **Rūpī**ti attano paccayabhūtena utuāhāralakkhaṇena rūpavāti ayamettha attho icchitoti āha **‘‘chahi padehi samudayo kathito’’**ti. Saṃsagge hi ayamīkāro. **Saṇṭhānasampādanampi** tathārūparūpuppādaneneva hotīti ucchādanaparimaddanapadehipi samudayo kathitoti vuttaṃ. Evaṃ navahi yathārahaṃ kāye samudayavayadhammānupassitā dassitā. **Nissitañca** chaṭṭhavatthunissitattā vipassanāñāṇassa. **Paṭibaddhañca** tena vinā appavattanato, kāyasaññitānaṃ rūpadhammānaṃ ārammaṇakaraṇato ca.

235. Suṭṭhu bhāti obhāsatīti **subho,** pabhāsampattiyāpi maṇino bhaddatāti āha **‘‘subhoti sundaro’’**ti. Kuruvindajāti ādijātivisesopi maṇino ākaraparisuddhimūlako evāti āha **‘‘parisuddhākarasamuṭṭhito’’**ti dosanīharaṇavasena parikammanipphattīti āha **‘‘suṭṭhu kataparikammo apanītapāsāṇasakkharo’’**ti. Chaviyā saṇhabhāvenassa acchatā, na saṅghātassāti āha **‘‘acchoti tanucchavī’’**ti, tenāha **‘‘vippasanno’’**ti. **Dhovanavedhanādīhī**ti catūsu pāsāṇesu dhovanena ceva kāḷakādiapaharaṇatthāya suttena āvunanatthāya ca vijjhanena. Tāpasaṇhakaraṇādīnaṃ saṅgaho **ādi**-saddena. **Vaṇṇasampatti**nti suttassa vaṇṇasampattiṃ. **Maṇi viya karajakāyo** paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇaṃ** anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī bhikkhu** sammadeva dassanato. **Tadārammaṇāna**nti rūpadhammārammaṇānaṃ. Phassapañcamakacittacetasikaggahaṇena gahitadhammāpi vipassanācittuppādapariyāpannā evāti veditabbaṃ. Evañhi tesaṃ vipassanāñāṇagatikattā ‘‘āvutasuttaṃ viya vipassanāñāṇa’’nti vacanaṃ avirodhitaṃ hoti. Kiṃ panete ñāṇassa āvi bhavanti, udāhu puggalassāti? Ñāṇassa. Tassa pana āvibhāvattā puggalassa āvibhūtā nāma honti. **Ñāṇassā**ti ca paccavekkhaṇañāṇassa.

Maggañāṇassa anantaraṃ, tasmā lokiyābhiññānaṃ parato chaṭṭhābhiññāya purato vattabbaṃ vipassanāñāṇaṃ. **Evaṃ santepī**ti yadipāyaṃ ñāṇānupubbī, evaṃ santepi. **Etassa antarāvāro natthī**ti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu ākaṅkheyyasuttādīsu (ma. ni. 1.65) viya chaṭṭhābhiññā kathetabbāti etassa anabhiññālakkhaṇassa vipassanāñāṇassa tāsaṃ antarāvāro na hoti. **Tasmā** tattha avasarābhāvato **idheva** rūpāvacaracatutthajjhānānantarameva **dassitaṃ** vipassanāñāṇaṃ. **Yasmā cāti ca**-saddo samuccayattho, tena na kevalaṃ tadeva, atha kho idampi kāraṇaṃ vipassanāñāṇassa idheva dassaneti imamatthaṃ dīpeti. **Dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passato**ti ettha ‘‘iddhividhañāṇena bheravaṃ rūpaṃ nimminitvā cakkhunā passato’’tipi vattabbaṃ, evampi abhiññālābhino apariññātavatthukassa bhayaṃ santāso uppajjati. Uccāvālikavāsi mahānāgattherassa viya. **Pāṭiyekkaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ.** Tenāha bhagavā –

> ‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
> Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata’’ntiādi. (dha. pa. 374);

Manomayiddhiñāṇakathāvaṇṇanā

236-7. **Manena nibbattita**nti abhiññāmanena nibbattitaṃ. Hatthapādādi **aṅgehi ca** kapparajaṇṇuādi **paccaṅgehi ca. Saṇṭhānavasenā**ti kamaladalādisadisasaṇṭhānamattavasena, na rūpābhighātārahabhūtappasādiindriyavasena. **Sabbākārehī**ti vaṇṇasaṇṭhānaavayavavisesādisabbākārehi. **Tena** iddhimatā. **Sadisabhāvadassanatthamevā**ti saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanatthameva. **Sajātiyaṃ ṭhito,** na nāgiddhiyā aññajātirūpo.

Iddhividhañāṇādikakathāvaṇṇanā

239. **Suparikammakatamattikādayo viya iddhividhañāṇaṃ** vikubbanakiriyāya nissayabhāvato.

241. **Sukha**nti akicchena, akasirenāti attho.

243. Mando uttānaseyyakadārakopi ‘‘daharo’’ti vuccatīti tato visesanatthaṃ **‘‘yuvā’’**ti vuttaṃ. Yuvāpi koci anicchanako amaṇḍanajātiko hotīti tato visesanatthaṃ **‘‘maṇḍanakajātiko’’**tiādi vuttaṃ, tenāha **‘‘yuvāpīti’’**ādi. Kāḷatilappamāṇā bindavo **kāḷatilakāni kāḷā** vā kammāsā, tilappamāṇā bindavo **tilakāni. Vaṅgaṃ** nāma viyaṅgaṃ. Yobbanapīḷakādayo **mukhadūsipīḷakā**. Mukhagato doso **mukhadoso,** lakkhaṇavacanañcetaṃ mukhe adosassāpi pākaṭabhāvassa adhippetattā. Yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi mukhadoso saralopena. Mukhadoso ca mukhadoso ca **mukhadoso**ti ekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi ‘‘paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hotī’’ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

245. **Pubbenivāsañāṇūpamāya**nti pubbenivāsañāṇassa dassitaupamāyaṃ. Taṃ divasaṃ katakiriyā nāma pākatikasattassapi yebhuyyena pākaṭā hotīti dassanatthaṃ **taṃdivasa**-ggahaṇaṃ kataṃ. **Taṃdivasagatagāmattaya**-ggahaṇeneva mahābhinīhārehi aññesampi pubbenivāsañāṇalābhīnaṃ tīsu bhavesu katakiriyā yebhuyyena pākaṭā hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ.

247. **Aparāparaṃ sañcarante**ti taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcarante. Yathāvutta**pāsādoviya bhikkhuno karajakāyo daṭṭhabbo** tattha patiṭṭhitassa daṭṭhabbadassanasiddhito. Cakkhumato hi dibbacakkhusamadhigamo. Yathāha ‘‘maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno’’ti (itivu. 61). **Cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhuṃ patvā ṭhito bhikkhu** daṭṭhabbassa dassanato. **Gehaṃ pavisantā viya** etaṃ attabhāvagehaṃ okkamantā, upapajjantāti attho. **Gehā nikkhamantā viya** etasmā attabhāvagehato pakkantā, cavantāti attho. Evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Aparāparaṃ sañcaraṇakasattā**ti pana punappunaṃ saṃsāre paribbhamantā sattā. **‘‘Tattha tattha nibbattasattā’’**ti pana iminā tasmiṃ bhave jātasaṃvaddhe satte vadati. Nanu cāyaṃ dibbacakkhuñāṇakathā, ettha kasmā ‘‘tīsu bhavesū’’ti catuvokārabhavassāpi saṅgaho katoti āha **‘‘idañcā’’**tiādi. Tattha **ida**nti ‘‘tīsu bhavesu nibbattasattāna’’nti idaṃ vacanaṃ. **Desanāsukhatthamevā**ti kevalaṃ desanāsukhatthaṃ, na catuvokārabhave nibbattasattānaṃ dibbacakkhuno āvibhāvasabbhāvato. Na hi ‘‘ṭhapetvā arūpabhava’’nti vā ‘‘dvīsu bhavesū’’ti vā vuccamāne desanā sukhāvabodhā ca hotīti.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā

248. **Vipassanāpādaka**nti vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayañāṇasaṃvaddhitā sayambhuñāṇabhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaddhitā paropadesasambhūtā nāma. Sā ‘‘ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā’’tiādinā anekadhā, arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesaṃ tesaṃ dhātupariggahamukhānañca aññataramukhavasena anekadhā ca visuddhimagge nānānayato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatikoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānānayaṃ sabbaññutañāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgañāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ pariṇataṃ gacchantaṃ paramagambhīraṃ saṇhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāñāṇaṃ hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu ‘‘mahāvajirañāṇa’’nti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatikoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ satthu vaḷañjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro **paramatthamañjusāyaṃ** visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ (visuddhi. ṭī. 1.216) uddesato dassito. Atthikehi tato gahetabbo, idha pana sāvakānaṃ vipassanā adhippetā.

Āsavānaṃ khayañāṇāyāti āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhayo, ariyamaggo, tattha ñāṇaṃ āsavānaṃ khayañāṇaṃ, tadatthaṃ tenāha **‘‘āsavānaṃ khayañāṇanibbattanatthāyā’’**ti. Āsavā ettha khīyantīti **āsavānaṃ khayo** nibbānaṃ. Khepeti pāpadhammeti **khayo,** maggo. So pana pāpakkhayo āsavakkhayena vinā natthīti ‘‘khaye ñāṇa’’nti ettha khayaggahaṇena āsavakkhayo vuttoti āha **‘‘khaye ñāṇa’’**ntiādi. Samitapāpo samaṇoti katvā āsavānaṃ khīṇattā samaṇo nāma hotīti āha **‘‘āsavānaṃ khayā samaṇo hotīti ettha phala’’**nti. Āsavavaḍḍhiyā saṅkhāre vaḍḍhento visaṅkhārato suvidūravidūroti ‘‘ārā so āsavakkhayā’’ti ettha āsavakkhayapadaṃ visaṅkhārādhivacananti āha **‘‘āsavakkhayāti ettha nibbānaṃ vutta’’**nti. **Bhaṅgo**ti āsavānaṃ khaṇanirodho ‘‘āsavānaṃ khayo’’ti vuttoti yojanā.

‘‘Idaṃ dukkha’’nti dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhuno paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **‘‘Ettakaṃ dukkha’’**nti tassa paricchijjaggahitabhāvadassanaṃ. **‘‘Na ito bhiyyo’’**ti tassa anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha **‘‘sabbampi dukkhasacca’’**ntiādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena, asammohapaṭivedhoti ca. Yathā tasmiṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti, tenāha **‘‘yathābhūtaṃ pajānātī’’**ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti dukkhasamudayo, taṇhāti āha **‘‘tassa cā’’**tiādi. **Yaṃ ṭhānaṃ patvā**ti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma, ‘‘patvā’’ti ca tadubhayavato puggalassa patti tadubhayassa patti viyāti katvā vuttaṃ. **Patvā**ti vā pāpuṇanahetu. **Appavattī**ti appavattinimittaṃ, te vā nappavattanti etthāti **appavatti,** nibbānaṃ. **Tassā**ti dukkhanirodhassa. **Sampāpaka**nti sacchikaraṇavasena sammadeva pāpakaṃ.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ **‘‘pariyāyato’’**ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ ‘‘āsavānaṃ khayañāṇāyā’’ti āraddhattā. Tathā hi ‘‘kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatī’’tiādinā (dī. ni. 1.248; ma. ni. 1.433; ma. ni. 3.19) āsavavimuttisīseneva sabbakilesavimutti vuttā. ‘‘Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajanātī’’tiādinā missakamaggo idha kathitoti **‘‘saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesī’’**ti vuttaṃ. **‘‘Jānato passato’’**ti iminā pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamayā vuttā. ‘‘Vimuccatī’’ti iminā pahānābhisamayo vuttoti āha **‘‘iminā maggakkhaṇaṃ dassetī’’**ti. **‘‘Jānato passato’’**ti vā hetuniddesoyaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatīti yojanā. Dhammānañhi samānakālikānampi paccayappaccayuppannatā sahajātakoṭiyā labbhatīti. Bhavāsavaggahaṇena cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassāpi saṅgaho daṭṭhabbo. **Khīṇā jātītiādīhi** padehi. **Tassā**ti paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūmi**nti pavattiṭṭhānaṃ.

Yenādhippāyena ‘‘katamā panassā’’tiādinā codanā katā, taṃ vivaranto **‘‘na tāvassā’’**tiādimāha. Tattha **na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **‘‘pubbeva khīṇattā’’**ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatā**ti ca anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti, tenāha **‘‘anāgate vāyāmābhāvato’’**ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva, tenāha **‘‘yā pana maggassā’’**tiādi. **Ekacatupañcavokārabhavesū**ti bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanatthaṃ. **Ta**nti yathāvuttaṃ jātiṃ. **So**ti khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma ukkaṭṭhaniddesena maggabrahmacariyassa nibbattanaṃ evāti āha **‘‘parivuttha’’**nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisamayādipavatti pākaṭā eva, tena vuttaṃ **‘‘catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā’’**ti. Dukkhanirodhamaggesu pariññāsacchikiriyābhāvanā yāvadeva samudayappahānatthāyāti āha **‘‘tena tena maggena pahātabbakilesā pahīnā’’**ti. **Itthattāyā**ti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha **‘‘evaṃ soḷasakiccabhāvāyā’’**ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha **‘‘kilesakkhayabhāvāya vā’’**ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā evaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe **itthattāyā**ti nissakke sampadānavacananti āha **‘‘itthabhāvato’’**ti. **Apara**nti anāgataṃ. **Ime pana** carimakattabhāvasaṅkhātā **pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti,** etena tesaṃ appatiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlikā hi patiṭṭhā. Yathāha ‘‘kabaḷīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷha’’ntiādi. (Saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7) tenevāha **‘‘chinnamūlakā rukkhā viyā’’**tiādi.

249. **Pabbatamatthake**ti pabbatasikhare. Tañhi yebhuyyena saṅkhittaṃ saṅkucitaṃ hotīti pāḷiyaṃ ‘‘pabbatasaṅkhepe’’ti vuttaṃ. Pabbatapariyāpanno vā padeso **pabbatasaṅkhepo**. **Anāvilo**ti akālusiyo, sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha **‘‘nikkaddamo’’**ti. **Sippiyo**ti suttiyo. **Sambukā**ti saṅkhalikā. **Ṭhitāsupi nisinnāsupi** gāvīsu. **Vijjamānāsū**ti labbhamānāsu, itarā ṭhitāpi nisinnāpi ‘‘carantī’’ti vuccanti sahacaraṇanayena. **Tiṭṭhantameva,** na pana kadācipi carantaṃ. **Dvaya**nti sippisambukaṃ, macchagumbanti idaṃ ubhayaṃ. **Tiṭṭhantanti vuttaṃ** carantaṃ pīti adhippāyo. **‘‘Itarañca dvaya’’**nti ca yathāvuttameva sippisambukādidvayaṃ vadati. Tañhi caratīti. Kiṃ vā imāya sahacariyāya, yathālābhaggahaṇaṃ panettha daṭṭhabbaṃ. Sakkharakathalassa hi vasena tiṭṭhantanti. Sippisambukassa macchagumbassa ca vasena tiṭṭhantampi carantaṃ pīti yojanā kātabbā.

Tesaṃ dasannaṃ ñāṇānaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ ārammaṇavibhāge, tesu vā ñāṇesu. Bhūmibhedato, kālabhedato, santānabhedato cāti **sattavidhārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ. ‘‘Rūpāyatanamattamevā’’**ti idaṃ tassa ñāṇassa abhinimmiyamāne manomaye kāye rūpāyatanamevārabbha pavattanato vuttaṃ, na tattha gandhāyatanādīnaṃ abhāvato. Na hi rūpakalāpo gandhāyatanādirahito atthi. Parinipphannameva nimmitarūpaṃ, tenāha **‘‘parittapaccuppannabahiddhārammaṇa’’**nti. Āsavakkhayañāṇaṃ nibbānārammaṇameva samānaṃ parittattikavasena appamāṇārammaṇaṃ, ajjhattattikavasena bahiddhārammaṇaṃ, atītattikavasena navattabbārammaṇañca hotīti āha **‘‘appamāṇabahiddhānavattabbārammaṇa’’**nti. Kūṭo viya kūṭāgārassa bhagavato desanāya arahattaṃ uttamaṅgabhūtanti āha **‘‘arahattanikūṭenā’’**ti. **Desanaṃ niṭṭhāpesī**ti titthakaramataharavibhāviniṃ nānāvidhakuhanalapanādimicchājīvaviddhaṃsiniṃ tividhasīlālaṅkataṃ paramasallekhapaṭipattidīpaniṃ jhānābhiññādiuttarimanussadhammavibhūsitaṃ cuddasavidhamahāsāmaññaphalapaṭimaṇḍitaṃ anaññasādhāraṇaṃ desanaṃ niṭṭhāpesi.

Ajātasattuupāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

250. **Ādimajjhapariyosāna**nti ādiñca majjhañca pariyosānañca. **Sakkaccaṃ** sagāravaṃ. **Āraddhaṃ** dhammasaṅgāhakehi.

Abhikkantā vigatāti atthoti āha **‘‘khaye dissatī’’**ti. Tathā hi ‘‘nikkhanto paṭhamo yāmo’’ti upari vuttaṃ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **‘‘sundare dissatī’’**ti. **Ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena, parijanena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe.

‘‘Coro coro, sappo sappo’’tiādīsu **bhaye āmeḍitaṃ,** ‘‘vijjha vijjha, pahara paharā’’tiādīsu **kodhe,** ‘‘sādhu sādhūtiādīsu (ma. ni. 1.327; saṃ. ni. 2.127; 3.35; 5.1005) **pasaṃsāyaṃ,** ‘‘gaccha gaccha, lunāhi lunāhī’’tiādīsu **turite,** ‘‘āgaccha āgacchā’’tiādīsu **kotūhale,** ‘‘buddho buddhoti cintento’’tiādīsu (bu. vaṃ. 44) **acchare**, ‘‘abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto’’tiādīsu (dī. ni. 3.20; a. ni. 9.11) **hāse,** ‘‘kahaṃ ekaputtaka kahaṃ ekaputtakā’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.63) **soke,** ‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’ntiādīsu (udā. 20; dī. ni. 3.305; cūḷava. 332) **pasāde. Ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena garahāasammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha ‘‘pāpo pāpo’’tiādīsu **garahāyaṃ,** ‘‘abhirūpaka abhirūpakā’’tiādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeḍitavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento **‘‘atha vā’’**tiādimāha ‘‘abhikkanta’’nti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttaṃ. Taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasenettha liṅgavibhattipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanato**ti rāgādikilesavidhamanato. **Guṇādhigamanato**ti sīlādiguṇānaṃ sampādanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṃ **‘‘saddhājananato paññājananato’’**ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādiatthasampattiyā **sātthato.** Sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato.** Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato.** Saṇhasukhumabhāvena dubbiññeyyatthatāya **gambhīratthato.** Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasukhato.** Vipulavisuddhapemanīyatthatāya **hadayaṅgamato.** Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato.** Thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato.** Hitādhippāyappavattiyā, paresaṃ rāgapariḷāhādivūpagamanena ca **karuṇāsītalato.** Kilesandhakāravidhamanena **paññāvadātato.** Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato.** Pubbāparāviruddhasuvisuddhatāya **vimaddakkhamato.** Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato.** Vimaddakkhamatāya, hitajjhāsayappavattitāya ca **vīmaṃsiyamānahitato. Evamādīhī**ti **ādi**-saddena saṃsāracakkanivattanato saddhammacakkappavattanato, micchāvādaviddhaṃsanato sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato anusayasamugghāṭanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajāta**nti sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭeyyā**ti vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvā** ‘‘puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā’’tiādīni avatvā hatthe gahetvā nissandehaṃ katvā. ‘‘Esa maggo, evaṃ gacchā’’ti dasseyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī. **Nikkujjitaṃ** ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujjeyya.** Aññāṇassa abhimukhattā heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṃ** adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme patita**nti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhyaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayo paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesanavasenāti āha **‘‘micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna’’**nti. Tenāha bhagavā ‘‘micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmī’’ti. Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā. Sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādayo aṭṭha micchattadhammā micchāmaggā. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya **‘‘saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā’’**ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjota**-ggahaṇaṃ. **Etehi pariyāyehī**ti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi nānāvidhakuhanalapanādimicchājīvavividhamanādivibhāvanapariyāyehi. Tenāha **‘‘anekapariyāyena dhammo pakāsito’’**ti.

Pasannakāranti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇa**nti paṭisaraṇaṃ, tenāha **‘‘parāyaṇa’’**nti. Parāyaṇabhāvo ca anatthanisedhanena, atthasampaṭipādanena ca hotīti āha **‘‘aghassa tātā, hitassa ca vidhātā’’**ti. **Aghassā**ti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nissakke cetaṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ **gamu**-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā ‘‘ajaṃ gāmaṃ netī’’ti vuccati, evaṃ ‘‘bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti vattuṃ na sakkā, ‘‘saraṇanti gacchāmī’’ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassa cāyamattho. Gamanañca tadadhippāyena bhajanaṃ jānanaṃ vāti dassento **‘‘iminā adhippāyenā’’**tiādimāha. Tattha **‘‘bhajāmī’’**tiādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ, **bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamanaṃ, **sevanaṃ** santikāvacaratā, **payirupāsanaṃ** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. **‘‘Gacchāmī’’**ti padassa bujjhāmīti ayamattho kathaṃ labbhatīti āha **‘‘yesañhī’’**tiādi.

‘‘Adhigatamagge sacchikatanirodhe’’ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento **‘‘yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā’’**tiādimāha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi ‘‘yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatī’’ti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itaro niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva vuttā **‘‘apāyesu apatamāne dhāretī’’**ti. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttasambhavo. **Akkhāyatī**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena ‘‘yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggaṃ akkhāyatī’’ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) suttapadaṃ saṅgaṇhāti, **‘‘vitthāro’’**ti vā iminā. Ettha ca **ariyamaggo** niyyānikatāya, **nibbānaṃ** tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena ‘‘dhammo’’ti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi. Tathāpi yasmā ariyaphalānaṃ ‘‘tāya saddhāya avūpasantāyā’’tiādi vacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭipassaddhippahānakiccatāya, niyyānānuguṇatāya, niyyānapariyosānatāya ca, pariyattidhammassa pana ‘‘niyyānadhammassa samadhigamanahetutāyā’’ti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhārūḷho evāti dassento **‘‘na kevala’’**ntiādimāha.

‘‘Kāmarāgo bhavarāgo’’ti evamādi bhedo sabbopi rāgo virajjati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito.** Ejāsaṅkhātāya taṇhāya, antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā **anejaṃ asokanti phalaṃ kathitaṃ. Appaṭikūla**nti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paguṇaṃ.** Yathāha ‘‘vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’ti. (Ma. ni. 1.283; ma. ni. 2.339; mahāva. 9) sabbadhammakkhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti ‘‘yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324; ma. ni. 4.92; 3.54) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, ‘‘yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.323; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.11; pari. 274) evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṃhato**ti ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggaladhammadasā te**ti te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammadasā. Tīṇi vatthūni ‘‘saraṇa’’nti gamanena, tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesī**ti attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti **‘‘saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ…pe… veditabbo’’**ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesaṃ saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesaṃ sabbena sabbaṃ anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti. Hiṃsatthassa sara-saddassa vasenetaṃ padaṃ daṭṭhabbanti ‘‘hiṃsatīti saraṇa’’nti vatvā taṃ pana hiṃsanaṃ kesaṃ kathaṃ kassa vāti codanaṃ sodhento **‘‘saraṇagatāna’’**ntiādimāha. Tattha **bhaya**nti vaṭṭabhayaṃ. **Santāsa**nti cittutrāsaṃ teneva cetasikadukkhassa gahitattā.

Dukkhanti kāyikadukkhaṃ. **Duggatiparikilesa**nti duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ, tayidaṃ sabbaṃ parato phalakathāyaṃ āvibhavissati. **Eta**nti ‘‘saraṇa’’nti padaṃ.

Evaṃ avisesato saraṇa-saddassa atthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ. **Hite pavattanenā**ti ‘‘sampannasīlā bhikkhave viharathā’’tiādinā (ma. ni. 1.64, 69) atthe niyojanena. **Ahitā ca nivattanenā**ti. ‘‘Pāṇātipātassa kho pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāya’’ntiādinā ādīnavadassanādimukhena anatthato nivattanena. **Bhayaṃ hiṃsatī**ti hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggasaṅkhāto dhammo, itaro assāsadānena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. **Kārāna**nti dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā, anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyenā**ti imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

‘‘Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā, tāhi **tappasādataggarutāhi.** Vidhūtadiṭṭhivicikicchāsammohaassaddhiyāditāya **vihatakileso.** Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ parāgati tāṇaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā **tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanaṃ** saraṇaṃ gacchati etenāti. **Taṃsamaṅgī**ti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetī**ti bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca **pasāda**-ggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ. **Garutā**gahaṇena lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññatāya pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti. Tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vigatakileso, taggarutāya samucchedavasenāti yojetabbaṃ agāravakaraṇahetūnaṃ samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamanaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti **pasāda**ggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṃ, tathā **garutā**gahaṇenāti ubhayenāpi ubhayaṃ saraṇagamanaṃ yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. **‘‘Nibbānārammaṇaṃ hutvā’’**ti etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanatthaṃ sādheti. Buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā, tenāha **‘‘kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī’’**ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya patipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti ‘‘na saraṇagamanaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati. Maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā’’ti, tesaṃ lokiyameva saraṇagamanaṃ siyā, na lokuttaraṃ, tañca ayuttaṃ duvidhassāpi icchitabbattā.

Tanti lokiyaṃ saraṇagamanaṃ. **Saddhāpaṭilābho** ‘‘sammāsambuddho bhagavā’’tiādinā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā sammādiṭṭhiti buddhasubuddhataṃ, dhammasudhammataṃ, saṅghasuppaṭipattiñca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. **‘‘Saddhāmūlikā sammādiṭṭhī’’**ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti, tenāha **‘‘diṭṭhijukammanti vuccatī’’**ti. Diṭṭhi eva attano paccayehi uju karīyatīti katvā diṭṭhi vā uju karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ,** tathā pavatto cittuppādo. Evañca katvā ‘‘tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo’’ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Saddhāpaṭilābho’’**ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṃ viya ñāṇavippayuttaṃ saraṇagamanaṃ dasseti, **‘‘sammādiṭṭhī’’**ti iminā ñāṇasampayuttaṃ saraṇagamanaṃ. **Tayidaṃ** lokiyaṃ saraṇagamanaṃ. Attā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātanaṃ,** yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā. Tassa bhāvo **tapparāyaṇatā,** yathāvuttaṃ diṭṭhijukammameva. ‘‘Saraṇa’’nti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanaṃ.** Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto.** Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo.

Attapariccajananti saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. Eseva nayo sesesupi. **Buddhādīnaṃ yevā**ti avadhāraṇaṃ attasanniyyātanādīsupi tattha tattha vattabbaṃ. Evañhi tadaññanivattanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi āraddhaṃ, tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanādi katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Āḷavakādīna**nti **ādi**-saddena sātāgirahemavatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṃ tesaṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamanaṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi. ‘‘So ahaṃ vicarissāmi…pe… sudhammataṃ’’ (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194) ‘‘te mayaṃ vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ…pe… sudhammata’’nti, (su. ni. 182) tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

So panesa ñāti…pe… vasenāti ettha ñātivasena, bhayavasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenāti paccekaṃ yojetabbaṃ. Tattha **ñātivasenā**ti ñātibhāvavasena. Evaṃ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenā**ti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena. **Itarehī**ti ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. ‘‘Itarehī’’tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. **Vandatī**ti paṇipātassa lakkhaṇavacanaṃ. **Evarūpa**nti diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikañhi niyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsisanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo.

Saraṇagamanappabhedoti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttaraṃ saraṇagamananti **‘‘cattāri sāmaññaphalāni vipākaphala’’**nti vuttaṃ. **Sabbadukkhakkhayo**ti sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Eta**nti ‘‘cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī’’ti evaṃ vuttaṃ ariyasaccassa dassanaṃ.

Niccādito anupagamanādivasenāti ‘‘nicca’’nti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhāna**nti hetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. **Ya**nti yena kāraṇena. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā samannāgato sotāpanno. **Kañci saṅkhāra**nti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti ‘‘nicco’’ti gaṇheyya. **‘‘Sukhato upagaccheyyā’’**ti. ‘‘Ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’’ti (dī. ni. 1.76) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhavūpasamanatthaṃ mattahatthiparittāsito viya cokkhabrāhmaṇo ukkārabhūmiṃ **kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati.** Attavāre kasiṇādipaññattisaṅgahatthaṃ ‘‘saṅkhāra’’nti avatvā **‘‘kañci dhamma’’**nti vuttaṃ. Imesupi vāresu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo, tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti.

‘‘Mātara’’ntiādīsu janikā **mātā,** janako **pitā,** manussabhūto khīṇāsavo **arahā**ti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ, ariyasāvakassa ca phaladassanatthaṃ evaṃ vuttaṃ. **Duṭṭhacitto**ti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyā**ti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyā**ti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṅghaṃ. ‘‘Kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā’’ti (pari. 458) evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ satthāra**nti aññaṃ titthakaraṃ ‘‘ayaṃ me satthā’’ti evaṃ gaṇheyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. **Na te gamissanti apāyabhūmi**nti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā taṃnimittaṃ apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressantīti attho.

Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. **Adhigaṇhantī**ti abhibhavanti. **Velāmasuttādivasenāpī**ti ettha karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṃ caturāsītisahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ, caturāsītiyā assasahassānaṃ, caturāsītiyā rathasahassānaṃ, caturāsītiyā dhenusahassānaṃ, caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni sattasaṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisasaṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamanaṃ mahapphalataranti imamatthaṃ pakāsentassa velāmasuttassa (a. ni. 9.20) vasena. Vuttañhetaṃ ‘‘yaṃ gahapati velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara’’ntiādi (a. ni. 9.20). **Velāmasuttādī**ti **ādi**saddena aggappasādasuttādīnaṃ (a. ni. 4.34; itivu. 90) saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññāṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānanaṃ, tattha sammoho. ‘‘Buddho nu kho, na nu kho’’tiādinā vicikicchā **saṃsayo. Micchāñāṇaṃ** tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikappanena viparītaggāho. **Ādi**-saddena anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. **Na mahājutika**nti na ujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. **Na mahāvipphāra**nti anuḷāraṃ. **Sāvajjo**ti taṇhādiṭṭhādivasena sadoso, lokiyasaraṇagamanaṃ sikkhāsamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha **‘‘anavajjo kālakiriyāyā’’**ti. Soti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha **‘‘aphalo’’**ti. Kasmā? **Avipākattā.** Na hi taṃ akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. **Kasmā**ti hetupucchā, tena kena pavattinimittena upāsaka-saddo tasmiṃ puggale nirūḷhoti dasseti, tenāha **‘‘kasmā upāsakoti vuccatī’’**ti. Saddassa abhidheyye pavattinimittaṃ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. **Kimassa sīla**nti kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvo**ti ko assa sammāājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajīyati. **Kā vipattī**ti kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Sampattī**ti etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci, tena saraṇagamanaṃ evaṃ kāraṇaṃ, na jāti ādivisesoti dasseti.

Upāsanatoti teneva saraṇagamanena, tattha ca sakkaccakiriyāya ādara gāravabahumānādiyogena payirupāsanato.

Veramaṇiyoti veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṃ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratipadhānattā tassa sīlassa, tenevāha **‘‘paṭivirato hotī’’**ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyā**ti akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenā**ti dhammato anapetena, tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. **Samenā**ti avisamena, tena kāyavisaṃ ādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena jīvikaṃ dasseti. **Satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjā**ti sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṃ yojetvā vā visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa **sīlassa ceva** pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa **ājīvassa ca. Vipattī**ti bhedo, pakopo ca. **Yāyā**ti yāya paṭipattiyā. **Caṇḍālo**ti upāsakacaṇḍālo. **Mala**nti upāsakamalaṃ. **Paṭikiṭṭho**ti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho.** Yathāvuttasīlavipattiājīvavipattivasena **dussīlo.** ‘‘Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī’’ti evaṃ bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṃ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedaṃ maṅgalameva pattiyāyati. **No kamma**nti kammassakataṃ no pattiyāyati. **Ito ca bahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatī**ti duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṃ karotī**ti dānamānaṃ ādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavipariyāyena **sampatti** veditabbā. Ayaṃ pana viseso – catunnampi parisānaṃ ratijananaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanaṃ.** Guṇasobhākittisaddasugandhatāya upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ.** Tathā **upāsakapuṇḍarīkaṃ.**

Ādimhītiādiatthe. **Koṭiya**nti pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenā**ti ovarakakoṭṭhāsena, ‘‘imasmiṃ gabbhe vasantānamidaṃ nāma panasaphalaṃ pāpuṇātī’’tiādinā taṃ taṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. Ajjatagganti vā ajjadagganti vā ajja icceva attho.

‘‘Pāṇehi upeta’’nti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento ‘‘yāva me jīvitaṃ pavattatī’’tiādīni vatvā puna jīvitenāpi taṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento ‘‘saraṇagamanaṃ rakkhāmī’’ti uppannaṃ tassa rañño adhippāyaṃ vibhāvento **‘‘ahañhī’’**tiādimāha. **Pāṇehi upeta**nti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na ekavāraṃ cittuppādamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ madditvā vītikkamanaṃ **accayo**ti āha **‘‘aparādho’’**ti. Acceti atikkamati etenāti vā **accayo,** vītikkamassa pavattanako akusaladhammo. So eva aparajjhati etenāti **aparādho.** So hi aparajjhantaṃ purisaṃ abhibhavitvā pavattati, tenāha **‘‘atikkamma abhibhavitvā pavatto’’**ti. **Caratī**ti ācarati karoti. **Dhammenevā**ti dhammato anapetena payogena. **Paṭiggaṇhātū**ti adhivāsanavasena sampaṭicchatūti atthoti āha **‘‘khamatū’’**ti.

251. Sadevakena lokena ‘‘saraṇa’’nti araṇīyato **ariyo,** tathāgatoti āha **‘‘ariyassa vinaye buddhassa bhagavato sāsane’’**ti. **Puggalādhiṭṭhānaṃ karonto**ti kāmaṃ ‘‘vuddhi hesā’’ti dhammādhiṭṭhānavasena vākyaṃ āraddhaṃ, tathāpi desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto saṃvaraṃ āpajjatīti āhāti yojanā.

253. Imasmiṃyeva attabhāve nippajjanakānaṃ attano kusalamūlānaṃ khaṇanena **khato,** tesaṃyeva upahananena **upahato.** Ubhayenāpi tassa kammāparādhameva vadati. Patiṭṭhāti sammattaniyāmokkamanaṃ etāyāti patiṭṭhā, tassa upanissayasampadā. Sā kiriyāparādhena bhinnā vināsitā etenāti **bhinnapatiṭṭho,** tenāha **‘‘tathā’’**tiādi. **Dhammesu cakkhu**nti catusaccadhammesu tesaṃ dassanaṭṭhena cakkhu. **Aññesu ṭhānesū**ti aññesu suttapadesu. **Muccissatī**ti saṭṭhi vassasahassāni paccitvā lohakumbhī narakato muccissati.

Yadi anantare attabhāve narake paccati, imaṃ pana suttaṃ sutvā rañño ko ānisaṃso laddhoti āha **‘‘mahānisaṃso’’**tiādi. So pana ānisaṃso niddālābhasīsena vutto tadā kāyikacetasikadukkhāpagamo, tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahāsakkārakiriyā, sātisayo pothujjanikasaddhāpaṭilābhoti evaṃpakāro diṭṭhadhammiko, samparāyiko pana aparāparesupi bhavesu aparimāṇo yevāti veditabbo.

Etthāha – yadi rañño kammantarāyābhāve tasmiṃyeva āsane dhammacakkhu uppajjissati, kathaṃ anāgate paccekabuddho hutvā parinibbāyissati. Atha paccekabuddho hutvā parinibbāyissati, kathaṃ tadā dhammacakkhuṃ uppajjissati, nanu ime sāvakabodhipaccekabodhiupanissayā bhinnanissayāti? Nāyaṃ virodho ito parato evassa paccekabodhisambhārānaṃ sambharaṇīyato. Sāvakabodhiyā bujjhanakasattāpi hi asati tassā samavāye kālantare paccekabodhiyā bujjhissanti katābhinīhārasambhavato. Apare pana bhaṇanti ‘‘paccekabodhiyā yevāyaṃ katābhinīhāro. Katābhinīhārāpi hi tattha niyatiṃ appattā tassa ñāṇassa paripākaṃ anupagatattā satthu sammukhībhāve sāvakabodhiṃ pāpuṇissantīti bhagavā ‘sacāyaṃ bhikkhave rājā’tiādimāha. Mahābodhisattānameva ca ānantariyaparimutti, na itarabodhisattānaṃ. Tathā hi paccekabodhiyaṃ niyato samāno devadatto cirakālasambhūtena lokanāthe āghātena garutarāni ānantariyāni pasavi, tasmā kammantarāyenāyaṃ idāni asamavetadassanābhisamayo rājā paccekabodhiniyāmena anāgate paccekabuddho hutvā parinibbāyissatī’’ti daṭṭhabbaṃ.

Sāmaññaphalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā

Addhānagamanavaṇṇanā

254. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. ‘‘Hitvā punappunāgatamattha’’nti (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) hi vuttaṃ. **Janapadino**ti janapadavanto, janapadassa vā issarā **rājakumārā gottavasena kosalā nāma.** Yadi eko janapado, kathaṃ bahuvacananti āha **‘‘rūḷhisaddenā’’**ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisaliṅgavacanāni icchanti, ayamettha rūḷhi yathā aññatthapi ‘‘kurūsu viharati, aṅgesu viharatī’’ti ca. Tabbisesanepi **janapada**-sadde jāti-sadde ekavacanameva. **Porāṇā panā**ti **pana**-saddo visesatthajotano, tena puthuatthavisayatāya evañcetaṃ puthuvacananti vakkhamānavisesaṃ joteti. Bahuppabhedo hi so padeso tiyojanasataparimāṇatāya. **Naṅgalānipi chaḍḍetvā**ti kammappahānavasena naṅgalānipi pahāya, nidassanamattañcetaṃ. Na kevalaṃ kassakā eva, atha kho aññepi manussā attano attano kiccaṃ pahāya tattha sannipatiṃsu. **‘‘So padeso’’**ti padesasāmaññato vuttaṃ, vacanavipallāsena vā, te padesāti attho. **Kosalāti vuccati** kusalā eva kosalāti katvā.

Cārikanti caraṇaṃ, caraṇaṃ vā cāro, so eva cārikā. Tayidaṃ maggagamanaṃ idhādhippetaṃ, na cuṇṇikagamanamattanti āha **‘‘addhānagamanaṃ gacchanto’’**ti. Taṃ vibhāgena dassetuṃ **‘‘cārikā ca nāmesā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dūrepī**ti nātidūrepi. **Sahasā gamana**nti sīghagamanaṃ. Mahākassapapaccuggamanādiṃ ekadesena vatvā vanavāsītissasāmaṇerassa vatthuṃ vitthāretvā janapadacārikaṃ kathetuṃ **‘‘bhagavā hī’’**tiādi āraddhaṃ. Ākāsagāmīhi eva saddhiṃ gantukāmo **‘‘chaḷabhiññānaṃ ārocehī’’**ti āha.

Saṅghakammavasena sijjhamānāpi upasampadā satthu āṇāvaseneva sijjhanato **‘‘buddhadāyajjaṃ te dassāmī’’**ti vuttanti vadanti. Apare pana aparipuṇṇavīsativassasseva tassa upasampadaṃ anujānanto **‘‘dassāmī’’**ti avocāti vadanti. **Upasampādetvā**ti dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikampi ṭhānaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhippetaṃ turitacārikāvasena agamanato. **Samantā**ti gatagataṭṭhānassa catūsu passesu samantato. **Aññenapi kāraṇenā**ti bhikkhūnaṃ samathavipassanātaruṇabhāvato aññenapi **majjhimamaṇḍale** veneyyānaṃ ñāṇaparipākādikāraṇena majjhimamaṇḍalaṃ **osarati. ‘‘Sattahi vā’’**tiādi ‘‘ekamāsaṃ vā’’tiādinā vuttānukkamena yojetabbaṃ.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmiṃyeva ṭhāne nibaddhavāsavasena ussannadhātukassa sarīrassa vicaraṇena phāsukatthāya. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyā**ti **aggikkhandhopamasutta** (a. ni. 7.72) **maghadevajātakā**di (jā. 1.1.9) desanānaṃ viya dhammadesanāya aṭṭhuppattikālaṃ ākaṅkhamānena. Surāpānasikkhāpadapaññāpane (pāci. 328) viya **sikkhāpadapaññāpanatthāya. Bodhaneyyasatte** aṅgulimālādike (ma. ni. 2.347) **bodhanatthāya.** Kañci, katipaye vā puggale uddissa cārikā **nibaddhacārikā.** Tadaññā **anibaddhacārikā.**

Dasasahassi lokadhātuyāti jātikhettabhūte dasasahassacakkavāḷe. Tattha hi satte paripakkindriye passituṃ buddhañāṇaṃ abhinīharitvā ṭhito bhagavā ñāṇajālaṃ pattharatīti vuccati. **Sabbaññutaññāṇajālassa anto paviṭṭho**ti tassa ñāṇassa gocarabhāvaṃ upagato. Bhagavā kira mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya ‘‘ye sattā bhabbā paripākañāṇā ajja mayā vinetabbā, te mayhaṃ ñāṇassa upaṭṭhahantū’’ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharati. Tassa saha samannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā ñāṇassa āpāthamāgacchanti ayamettha buddhānubhāvo. Evampi āpāthamāgatānaṃ pana nesaṃ upanissayaṃ pubbacariyaṃ pubbahetuṃ sampati vattamānañca paṭipattiṃ oloketi, tenāha **‘‘atha bhagavā’’**tiādi. **Vādapaṭivādaṃ katvā**ti ‘‘evaṃ nu te ambaṭṭhā’’tiādinā mayā vuttavacanassa ‘‘ye ca kho te bho gotama muṇḍakā samaṇakā’’tiādinā paṭivacanaṃ katvā tikkhattuṃ ibbhavādanipātanavasena **nānappakāraṃ asambhivākyaṃ** sādhusabhāvāya vācāya vattuṃ ayuttavacanaṃ **vakkhati. Nibbisevana**nti vigatatudanaṃ, mānadabbavasena apagatapariphandananti attho.

Avasaritabbanti upagantabbaṃ. **Icchānaṅgale**ti idaṃ tadā bhagavato gocaragāmanidassanaṃ samīpatthe bhummanti katvā. **‘‘Icchānaṅgalavanasaṇḍe’’**ti nivāsanaṭṭhānadassanaṃ adhikaraṇe bhummanti. Tadubhayaṃ vivaranto **‘‘icchānaṅgalaṃ upanissāyā’’**tiādimāha. Dhammarājassa bhagavato sabbaso adhammaniggaṇhanaparā paṭipatti, sā ca sīlasamādhipaññāvasenāti taṃ dassetuṃ **‘‘sīlakhandhāvāra’’**ntiādi vuttaṃ. **Yathābhirucitenā**ti dibbavihārādīsu yena yena attano abhirucitena vihārena.

Pokkharasātivatthuvaṇṇanā

255. **Mante**ti irubbedādimantasatthe. Pokkhare kamale sayamāno nisīdīti **pokkharasātī.** Sāti vuccati samasaṇṭhānaṃ, pokkhare saṇṭhānāvayave jātoti **‘‘pokkharasātī’’**tipi vuccati. **Setapokkharasadiso**ti setapadumavaṇṇo. **Suvaṭṭitā**ti vaṭṭabhāvassa yuttaṭṭhāne suṭṭhu vaṭṭulā. Kāḷavaṅgatilakādīnaṃ abhāvena **suparisuddhā.**

Imassa brāhmaṇassa kīdiso pubbayogo, yena naṃ bhagavā anuggaṇhituṃ taṃ ṭhānaṃ upagatoti āha **''ayaṃ panā''**tiādi. **Padumagabbhe nibbatti** tenāyaṃ saṃsedajo jāto. **Na pupphatī**ti na vikasati. **Rajatabimbaka**nti rūpiyamayaṃ rūpakaṃ.

Ajjhāvasatīti ettha **adhi-**saddo issariyatthadīpano, **ā**saddo mariyādatthoti dassento **''abhibhavitvā''**tiādimāha. Tehi yuttattā hi **ukkaṭṭha**nti upayogavacanaṃ, tenāha **''upasaggavasenā''**tiādi. **Yāya mariyādāyā**ti **yāya avatthāya. Nagarassa vatthu**nti ''ayaṃ khaṇo, sumuhuttaṃ mā atikkamī''ti rattivibhāyanaṃ anurakkhantā rattiyaṃ ukkā ṭhapetvā ukkāsu jalamānāsu nagarassa vatthuṃ aggahesuṃ, tasmā ukkāsu ṭhitāti **ukkaṭṭhā,** ukkāsu vijjotayantīsu ṭhitā patiṭṭhitāti mūlavibhujādipakkhepena saddasiddhi veditabbā, niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā.** Apare pana bhaṇanti ''bhūmibhāgasampattiyā, upakaraṇasampattiyā, manussasampattiyā ca taṃ nagaraṃ ukkaṭṭhaguṇayogato **ukkaṭṭhā**ti nāmaṃ labhī''ti. **Tassā**ti ''ukkaṭṭha''nti upayogavasena vuttapadassa. **Anupayogattā**ti visesanabhāvena anupayuttattā. **Sesapadesū**ti ''sattussada''ntiādipadesu. Yathāvidhi hi anupayogo purimasmiṃ. **Tatthā**ti ''upasaggavasenā''tiādinā vuttavidhāne. **''Saddasatthato pariyesitabba''**nti etena saddalakkhaṇānugato vāyaṃ saddappayogoti dasseti. Upaanuadhiāitievaṃpubbake vasanakiriyāṭhāne upayogavacanameva pāpuṇātīti saddavidū icchanti.

Ussadatā nāmettha bahulatāti, taṃ bahulataṃ dassetuṃ **''bahujana''**ntiādi vuttaṃ. Gahetvā posetabbaṃ **posāvaniyaṃ. Āvijjhitvā**ti parikkhipitvā.

Raññā viya bhuñjitabbanti vā **rājabhoggaṃ. Rañño dāyabhūta**nti kulaparamparāya yogyabhāvena rājato laddhadāyabhūtaṃ. Tenāha **''dāyajjanti attho''**ti. Rājanīhārena paribhuñjitabbato uddhaṃ paribhogalābhassa seṭṭhadeyyatā nāma natthīti āha **''chattaṃ ussāpetvā rājasaṅkhepena bhuñjitabba''**nti. **''Sabbaṃ chejjabhejja''**nti sarīradaṇḍadhanadaṇḍādi bhedaṃ sabbaṃ daṇḍamāha. **Nadītitthapabbatādīsū**ti nadītitthapabbatapādagāmadvāraaṭavimukhādīsu. ''Rājadāya''nti imināva rañño dinnabhāve siddhe **''raññā pasenadinā kosalena dinna''**nti vacanaṃ kimatthiyanti āha **''dāyakarājadīpanattha''**ntiādi. **Nissaṭṭhapariccatta**nti muttacāgavasena pariccattaṃ katvā. Evañhi taṃ seṭṭhadeyyaṃ uttamadeyyaṃ jātaṃ.

Upalabhīti savanavasena upalabhīti imamatthaṃ dassento **''sotadvāra…pe… aññāsī''**ti āha. Avadhāraṇaphalattā sabbampi vākyaṃ antogadhāvadhāraṇanti āha **''padapūraṇamatte nipāto''**ti. **''Avadhāraṇatthe''**ti pana iminā iṭṭhatovadhāraṇatthaṃ **kho-**saddaggahaṇanti dasseti. **''Assosī''**ti padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitaṃ viya hontaṃ pūritaṃ nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmiṃ aggahiteti āha **''padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā''**ti. **Matta-**saddo visesanivattiattho, tenassa anatthantaradīpanatā dassitā hoti, **eva-**saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikatā.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhirakavirāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamanaṃ visesitaṃ hoti, tenāha **vuttañheta**ntiādi. Anekatthattā nipātānaṃ idha anussavattho adhippetoti āha **''khalūti anussavatthe nipāto''**ti. **Ālapanamatta**nti piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhāro hete ''bho''ti vā ''āvuso''ti vā ''devānaṃ piyā''ti vā. **Gottavasenā**ti ettha gaṃ tāyatīti gottaṃ. Gotamoti hi pavattamānaṃ vacanaṃ, buddhiñca tāyati ekaṃsikavisayatāya rakkhatīti gottaṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmaññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **''samaṇo''**ti iminā sarikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato. **''Gotamo''**ti iminā lokiyajanehi uḷārakulasambhūtatādīpanato.

Uccākulaparidīpanaṃ uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarājakulaṃ. **Kenaci pārijuññenā**ti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena pārihāniyā. **Anabhibhūto** anajjhotthato. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ lokanāthassa abhijātiyaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññāto. Iti **''sakyakulā pabbajito''**ti idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ, mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Sundara**nti bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbāti āha **atthāvahaṃ sukhāvaha**nti. Tattha **atthāvaha**nti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaṃhitahitāvahaṃ. **Sukhāvaha**nti yathāvuttatividhasukhāvahaṃ. **Tathārūpāna**nti tādisānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantāya saddhāya pasādanīyo tesaṃ yathābhūtasabhāvattāti dassento **yathārūpo**tiādimāha. Tattha **yathābhūtaṃ…pe… arahata**nti iminā dhammappamāṇānaṃ, lūkhappamāṇānañca sattānaṃ bhagavato pasādāvahataṃ dasseti. Taṃ dassaneneva ca itaresampi atthato pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. **Dassanamattampi sādhu hotī**ti ettha kosiyasakuṇavatthuṃ (ma. ni. aṭṭha. 1.144; khu. pā. aṭṭha. 10) kathetabbaṃ.

Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā

256. Mante parivattetīti vede sajjhāyati, pariyāpuṇātīti attho. **Mante dhāretī**ti yathāadhīte mante asammuṭṭhe katvā hadaye ṭhapeti oṭṭhapahatakaraṇavasena, na atthavibhāvanavasena.

Sanighaṇḍukeṭubhānanti ettha vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddañca nikhaḍati bhindati vibhajja dassetīti nikhaṇḍu, sā eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā ‘‘nighaṇḍū’’ti vutto. Kiṭayati gameti ñāpeti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti keṭubhaṃ. **Vevacanappakāsaka**nti pariyāyasaddadīpakaṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati etenāti **kiriyākappo,** so pana vaṇṇapadasambandhapadatthādivibhāgato bahuvikappoti āha **‘‘kiriyākappavikappo’’**ti. Idañca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi satasahassaparimāṇo nayacariyādipakaraṇaṃ. Ṭhānakaraṇādivibhāgato, nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti **akkharappabhedā,** sikkhāniruttiyo. **Etesa**nti vedānaṃ.

Te eva vede padaso kāyatīti **padako.** Taṃ taṃ saddaṃ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti **byākaraṇaṃ,** saddasatthaṃ. Āyatiṃ hitaṃ tena loko na yatati na īhatīti **lokāyataṃ.** Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādenti.

Vayatīti **vayo,** ādimajjhapariyosānesu katthaci aparikilamanto avitthāyanto te ganthe sandhāreti pūretīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti dassento ‘‘avayo na hotī’’ti vatvā tattha avayaṃ dassetuṃ **‘‘avayo nāma…pe… na sakkotī’’**ti vuttaṃ. **‘‘Anuññāto’’**ti padassa kammasādhanavasena, ‘‘paṭiññāto’’ti pana padassa kattusādhanavasena attho veditabboti dassento **‘‘ācariyenā’’**tiādimāha. Ācariyaparamparābhataṃ **ācariyakaṃ. Garū**ti bhāriyaṃ attānaṃ tato mocetvā gamanaṃ dukkaraṃ hoti. **Anatthopi uppajjati** nindābyārosaupārambhādi.

257. ‘‘Abbhuggato’’ti ettha abhisaddayogena **itthambhūtākhyānatthavaseneva upayogavacanaṃ.**

258. **Lakkhaṇānī**ti lakkhaṇadīpanāni mantapadāni. **Antaradhāyantī**ti na kevalaṃ lakkhaṇamantāniyeva, atha kho aññānipi brāhmaṇānaṃ ñāṇabalābhāvena anukkamena antaradhāyanti. Tathā hi vadanti ‘‘ekasataṃ addhariyaṃ sākhā sahassavattako sāmā’’tiādi. **Paṇidhi …pe… mahato**ti ettha paṇidhimahato samādānamahatoti ādinā paccekaṃ mahanta-saddo yojetabbo. Paṇidhimahantatādi cassa buddhavaṃsacariyāpiṭakavaṇṇanādivasena veditabbo. **Niṭṭhā**ti nipphattiyo. **Bhavabhede**ti bhavavisese. Ito ca etto ca byāpetvā ṭhitatā **visaṭabhāvo.**

Jātisāmaññatoti lakkhaṇajātiyā lakkhaṇabhāvamattena samānabhāvato. Yathā hi buddhānaṃ lakkhaṇāni suvisadāni, suparibyattāni, paripuṇṇāni ca honti, na evaṃ cakkavattīnaṃ, tenāha **‘‘na teheva buddho hotī’’**ti. Abhirūpatā, dīghāyukatā, appātaṅkatā, brāhmaṇādīnaṃ piyamanāpatāti imehi **catūhi** acchariyasabhāvehi. Dānaṃ, piyavacanaṃ, atthacariyā, samānattatāti imehi **catūhi saṅgahavatthūhi. Rañjanato**ti pītijananato. Cakkaṃ cakkaratanaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī.** Sampatticakkehi sayaṃ vattati, tehi ca paraṃ sattanikāyaṃ vatteti pavattetīti **cakkavattī.** Parahitāvaho iriyāpathacakkānaṃ vatto vattanaṃ etassa, etthāti vā **cakkavattī.** Appaṭihataṃ vā āṇāsaṅkhātaṃ cakkaṃ vattetīti **cakkavattī.** Khattiyamaṇḍalādisaññitaṃ cakkaṃ samūhaṃ attano vase vattetīti **cakkavattī** cakkavattivattasaṅkhātaṃ dhammaṃ carati, cakkavattivattasaṅkhāto dhammo etasmiṃ atthīti vā **dhammiko.** Dhammato anapetattā dhammo rañjanaṭṭhena rājāti **dhammarājā.** ‘‘Rājā hoti cakkavattī’’ti vuttattā **‘‘cāturanto’’**ti padaṃ catudīpissarataṃ vibhāvetīti āha **‘‘catusamuddaantāyā’’**tiādi. Tattha ‘‘catuddīpavibhūsitāyā’’ti avatvā ‘‘catubbidhā’’ti **vidha**ggahaṇaṃ taṃtaṃparittadīpānampi saṅgahatthanti daṭṭhabbaṃ. **Kopādī**ti **ādi**-saddena kāmamohamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijitāvī**ti vijitavā. Kenaci akampiyaṭṭhena janapade thāvariyappatto, daḷhabhattibhāvato vā, janapado thāvariyaṃ patto etthāti **janapadatthāvariyappatto.**

Cittīkatabhāvādināpi (khu. pā. aṭṭha. 3; dī. ni. aṭṭha. 2.33; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50) cakkassa ratanaṭṭho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Ratinimittatāya vā cittīkatādibhāvassa ratijananaṭṭhena ekasaṅgahatāya visuṃ aggahaṇaṃ. Imehi pana ratanehi rājā cakkavattī yaṃ yamatthaṃ paccanubhoti, taṃ taṃ dassetuṃ **‘‘imesu panā’’**tiādi vuttaṃ. **Ajitaṃ jināti** mahesakkhatāsaṃvattaniyakammanissandabhāvato. **Vijite yathāsukhaṃ anuvicarati** hatthiratanaṃ assaratanañca abhiruhitvā tesaṃ ānubhāvena antopātarāseyeva samuddapariyantaṃ pathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhānimeva paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tena tattha tattha kātabbakiccassa saṃvidhānato. **Avasesehī**ti maṇiratanaitthiratanagahapatiratanehi. Tattha maṇiratanena yojanappamāṇe padese andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratanena atikkantamānusakarūpasampattidassanādivasena, gahapatiratanena icchiticchitamaṇikanakarajatādidhanapaṭilābhavasena.

Ussāhasattiyogo tena kenaci appaṭihatāṇācakkabhāvasiddhito **pacchimenā**ti pariṇāyakaratanena. Tañhi sabbarājakiccesu kusalaṃ avirajjhanayogaṃ, tenāha **‘‘mantasattiyogo’’**ti. Hatthiassaratanānaṃ mahānubhāvatāya kosasampattiyāpi pabhāvasampattisiddhito **‘‘hatthi…pe… yogo’’**ti vuttaṃ. (Koso hi nāma sati ussāhasampattiyaṃ duggaṃ tejaṃ kusumoraṃ parakkamaṃ pabbatomukhaṃ amosapaharaṇaṃ) tividhasattiyogaphalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti sambandho. **Sesehī**ti sesehi pañcahi ratanehi.

Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenāti adosasaṅkhātena kusalamūlena sahajātādipaccayavasena uppāditakammassa ānubhāvena **sampajjanti** sommatarararatanajātikattā. **Majjhimāni** maṇiitthigahapatiratanāni. **Alobha…pe… kammānubhāvena** sampajjanti **uḷārassa dhanassa,** uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchima**nti pariṇāyakaratanaṃ. Tañhi **amoha…pe… kammānubhāvena sampajjati** mahāpaññeneva cakkavattirājakiccassa pariṇetabbattā. **Upadeso** nāma savisesaṃ sattannaṃ ratanānaṃ vicāraṇavasena pavatto kathābandho.

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā,** tenāha **‘‘abhīrukajātikā’’**ti. Asure vijinitvā ṭhitattā vīro, sakko devānaṃ indo. Tassa aṅgaṃ devaputto senaṅgabhāvatoti vuttaṃ **‘‘vīraṅgarūpāti devaputtasadisakāyā’’**ti. **‘‘Eke’’**ti sārasamāsācariyamāha. **Sabhāvo**ti sabhāvabhūto attho. **Vīrakāraṇa**nti vīrabhāvakāraṇaṃ. **Vīriyamayasarīrā viyā**ti saviggahavīriyasadisā, saviggahaṃ ce vīriyaṃ siyā taṃsadisāti attho. Nanu rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, ya’massa puttā pamaddeyyuṃ, atha kasmā parasenappamaddanāti vuttanti codanaṃ sandhāyāha **sace**tiādi, tena parasenā hotu vā mā vā te pana evaṃ mahānubhāvāti dasseti. **Dhammenā**ti katupacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyaṃ sabbarājāno paccuggantvā ‘‘svāgataṃ te mahārājā’’ti ādiṃ vatvā attano rajjaṃ rañño cakkavattissa niyyātenti, tena vuttaṃ ‘‘so imaṃ…pe… ajjhāvasatī’’ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana tassa yathāvuttassa dhammassa cirataraṃ vipaccituṃ paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ **‘‘pāṇo na hantabbotiādinā pañcasīladhammenā’’**ti vuttaṃ. Evañhi ‘‘adaṇḍena asatthenā’’ti idaṃ vacanaṃ suṭṭhutaraṃ samatthitaṃ hotīti. Yasmā rāgādayo pāpadhammā uppajjamānā sattasantānaṃ chādetvā pariyonandhitvā tiṭṭhanti kusalappavattiṃ nivārenti, tasmā te ‘‘chadanā, chadā’’ti ca vuttā. **Vivaṭetvā**ti vigametvā. **Pūjārahatā vuttā** ‘‘arahatīti araha’’nti. **Tassā** pūjārahatāya. **Yasmā sammāsambuddho,** tasmā arahanti. **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttā** savāsanasabbakilesappahānapubbakattā buddhabhāvassa.

Arahaṃ vaṭṭābhāvenāti phalena hetuanumānadassanaṃ. **Sammāsambuddho chadanābhāvenā**ti hetunā phalānumānadassanaṃ. **Hetudvayaṃ vuttaṃ** ‘‘vivaṭṭo vicchado cā’’ti. **Dutiyena vesārajjenā**ti ‘‘khīṇāsavassa te paṭijānato’’tiādinā vuttena vesārajjena. **Purimasiddhī**ti purimassa padassa atthasiddhīti attho. **Paṭhamenā**ti ‘‘sammāsambuddhassa te paṭijānato’’tiādinā (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8) vuttena vesārajjena. **Dutiyasiddhī**ti dutiyassa padassa atthasiddhi, buddhatthasiddhīti attho. **Tatiyacatutthehī**ti ‘‘ye kho pana te antarāyikā dhammā’’tiādinā, (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8) ‘‘yassa kho pana te atthāyā’’tiādinā (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8) ca vuttehi tatiyacatutthehi vesārajjehi. **Tatiyasiddhī**ti vivaṭṭacchadanatāsiddhi yāthāvato antarāyikaniyyānikadhammāpadesena hi satthu vivaṭṭacchadanabhāvo loke pākaṭo ahosi. **Purimaṃ dhammacakkhu**nti purimapadaṃ bhagavato dhammacakkhuṃ **sādheti** kilesārīnaṃ, saṃsāracakkassa ca arānaṃ hatabhāvadīpanato. **Dutiyaṃ padaṃ buddhacakkhuṃ sādheti** sammāsambuddhasseva taṃsabbhāvato. **Tatiyaṃ padaṃ samantacakkhuṃ sādheti** savāsanasabbakilesappahānadīpanato. ‘‘Sammāsambuddho’’ti hi vatvā ‘‘vivaṭṭacchado’’ti vacanaṃ buddhabhāvāvahameva sabbakilesappahānaṃ vibhāveti. **‘‘Sūrabhāva’’**nti lakkhaṇavibhāvane visadañāṇataṃ.

259. **Evaṃ bho**ti ettha **eva**nti vacanasampaṭicchane nipāto. Vacanasampaṭicchanañcettha ‘‘tathā mayaṃ taṃ bhavantaṃ gotamaṃ vedissāma, tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā’’ti ca evaṃ pavattassa pokkharasātino vacanassa sampaṭiggahoti āha. **‘‘Sopi tāyā’’**tiādi. Tattha **tāyā**ti tāya yathāvuttāya samuttejanāya. **Ayānabhūmi**nti yānassa abhūmiṃ. **Divāpadhānikā**ti divāpadhānānuyuñjanakā.

260. Yadipi pubbe ambaṭṭhakulaṃ appaññātaṃ, tadā pana paññāyatīti āha **‘‘tadā kirā’’**tiādi. **Aturito**ti avegāyanto.

261. **Yathā khamanīyādīni pucchanto**ti yathā bhagavā ‘‘kacci vo māṇavā khamanīyaṃ, kacci yāpanīya’’ntiādinā khamanīyādīni pucchanto tehi māṇavehi saddhiṃ paṭhamaṃ pavattamodo ahosi pubbabhāsitāya tadanukaraṇena evaṃ tepi māṇavā bhagavatā saddhiṃ samappavattamodā ahesunti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ **‘‘sītodakaṃ viyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sammodita**nti saṃsanditaṃ. **Ekībhāva**nti sammodanakiriyāya samānataṃ. **Khamanīya**nti ‘‘idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ kacci khamituṃ sakkuṇeyya’’nti pucchanti, **yāpanīya**nti āhārādipaccayapaṭibaddhavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādiābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ,** dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ,** taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ,** tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ,** sukhavihārasabbhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pīti**yeva. Taruṇapīti **pāmojjaṃ.** Sammodanaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ tadeva **sammodanīyaṃ.** Sammoditabbato **sammodanīya**nti idaṃ pana atthaṃ dassetuṃ vuttaṃ **‘‘sammodituṃ yuttabhāvato’’**ti. Saritabbabhāvato anussaritabbabhāvato ‘‘saraṇīya’’nti vattabbe **‘‘sāraṇīya’’**nti dīghaṃ katvā vuttaṃ. **‘‘Suyyamānasukhato’’**ti āpāthamadhuratamāha, **‘‘anussariyamānasukhato’’**ti vimaddaramaṇīyataṃ. **‘‘Byañjanaparisuddhatāyā’’**ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha, **‘‘atthaparisuddhatāyā’’**ti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehī**ti anekehi kāraṇehi.

Apasādessāmīti maṅkuṃ karissāmi. **Kaṇṭhe olambetvā**ti ubhosu khandhesu sāṭakaṃ āsajjetvā kaṇṭhe olambitvā. **Dussakaṇṇaṃ gahetvā**ti nivatthasāṭakassa dasākoṭiṃ ekena hatthena gahetvā. **Caṅkamaṃ abhiruhitvā**ti caṅkamituṃ ārabhitvā. **Dhātusamatā**ti rasādidhātūnaṃ samāvatthatā, arogatāti attho. **Anācārabhāvasāraṇīya**nti anācārabhāvena saraṇīyaṃ. ‘‘Anācāro vatāya’’nti saritabbakaṃ.

262. **‘‘Bhavaggaṃ gahetukāmo viyā’’**tiādi asakkuṇeyyattā dukkaraṃ kiccaṃ ārabhatīti dassetuṃ vuttaṃ. Asakkuṇeyyañhetaṃ sadevakenāpi lokena, yadidaṃ bhagavato apasādanaṃ, tenāha **‘‘aṭṭhāne vāyamatī’’**ti. Ayaṃ bālo ‘‘mayi kiñci akathente mayā saddhiṃ kathetumpi na visahatī’’ti mānameva paggaṇhissati, kathente pana kathāpasaṅgenassa jātigotte vibhāvite mānaniggaho bhavissatīti bhagavā ‘‘evaṃ nu te’’tiādimāha. Tena vuttaṃ ‘‘atha kho bhagavā’’tiādi. Ācārasamācārasikkhāpanena ācariyā, tesaṃ pana ācariyānaṃ pakaṭṭhā ācariyāti pācariyā yathā papitāmahoti, tenāha **‘‘ācariyehi ca tesaṃ pācariyehi cā’’**ti.

Paṭhamaibbhavādavaṇṇanā

263. **Tīsu iriyāpathesū**ti ṭhānagamananisajjāsu. **Kathāpaḷāsa**nti kathāvasena yugaggāhaṃ. Sayānena ācariyena saddhiṃ sayānassa kathā nāma ācāro na hoti, taṃ itarehi sadisaṃ katvā kathanaṃ idha kathāpaḷāso.

Tassa pana yaṃ anācārabhāvavibhāvanaṃ satthārā ambaṭṭhena saddhiṃ kathentena kataṃ, taṃ saṅgītianāruḷhaṃ paramparābhatanti upari pāḷiyā sambandhabhāvena dassento **‘‘tato kirā’’**tiādimāha. **Muṇḍakā samaṇakā**ti ca garahāyaṃ **ka**-saddo, tenāha **‘‘hīḷento’’**ti. Ibhassa payogo ibho uttarapadalopena, taṃ ibhaṃ arahantīti **ibbhā.** Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā ibho hatthivāhanabhūto parassa vasena vattati, na attano, evaṃ etepi brāhmaṇānaṃ sussusakā suddā parassa vasena vattanti, na attano, tasmā ibhasadisapayogatāya ibbhāti. Te pana kuṭumbikatāya gharavāsino gharassāmikā hontīti āha **‘‘gahapatikā’’**ti. **Kaṇhā**ti kaṇhajātikā. Dijā eva hi suddhajātikā, na itareti tassa adhippāyo, tenāha **‘‘kāḷakā’’**ti. **Mukhato nikkhantā**ti brāhmaṇānaṃ pubbapurisā brahmuno mukhato nikkhantā, ayaṃ tesaṃ paṭhamuppattīti adhippāyo. Sesapadesupi eseva nayo. **‘‘Samaṇā piṭṭhipādato’’**ti idaṃ panassa ‘‘mukhato nikkhantā’’tiādivacanatopi ativiya asamavekkhitavacanaṃ catuvaṇṇapariyāpannasseva samaṇabhāvasambhavato. **Aniyametvā**ti avisesetvā, anuddesikabhāvenāti attho.

Mānussayavasena kathetīti mānussayaṃ avassāya attānaṃ ukkaṃsento, pare ca vambhento ‘‘muṇḍakā’’ti ādiṃ katheti. **Jānāpemī**ti jātigottassa pamāṇaṃ yāthāvato vibhāvanena pamāṇaṃ jānāpemīti. **Attho etassa atthīti atthikaṃ** daṇḍikañāyena.

‘‘Yāyeva kho panatthāyā’’ti itthiliṅgavasena vuttanti vadanti, taṃ parato ‘‘purisaliṅgavasenevā’’ti vakkhamānattā yuttaṃ. **Yāya atthāyā**ti vā pulliṅgavaseneva tadatthe sampadānavacanaṃ, yassa atthassa atthāyāti attho. **Assā**ti ambaṭṭhassa dassetvāti sambandho. **Aññesa**nti aññesaṃ sādhurūpānaṃ. **Santikaṃ āgatāna**nti garuṭṭhāniyānaṃ santikaṃ upagatānaṃ. **Vatta**nti tehi caritabbaācāraṃ. **Asikkhito**ti ācāraṃ asikkhito. Tato eva **appassuto.** Bāhusaccañhi nāma yāvadeva upasamatthaṃ icchitabbaṃ, tadabhāvato ambaṭṭho appassuto asikkhito ‘‘avusito’’ti viññāyati, tenāha **‘‘etassa hī’’**tiādi.

264. Kodhavasacittatāya **asakamano. Mānanimmadanattha**nti mānassa nimmadanatthaṃ. **Uggiletvā**ti sinehapānena kilinnaṃ ubbamanaṃ katvā. **Gottena gotta**nti tena vuttena purātanagottena idāni taṃ taṃ anavajjasaññitaṃ gottaṃ sāvajjato uṭṭhāpetvā uddharitvā. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha **gottaṃ** ādipurisavasena, **kulāpadoso,** tadanvaye uppannaabhiññātapurisavasena veditabbo yathā ‘‘ādicco, maghadevo’’ti. Gottamūlassa gārayhatāya amānavatthubhāvapavedanato **‘‘mānaddhajaṃ mūle chetvā’’**ti vuttaṃ. **Ghaṭṭento**ti omasanto.

Yasmiṃ mānussayakodhussayā aññamaññūpatthaddhā, so ‘‘caṇḍo’’ti vuccatīti āha **‘‘caṇḍāti mānanissitakodhayuttā’’**ti. **Kharā**ti cittena, vācāya ca kakkhaḷā. **Lahukā**ti taruṇā. **Bhassā**ti ‘‘sāhasikā’’ti keci vadanti, ‘‘sārambhakā’’ti apare. **Samānā**ti hontā, bhavamānāti atthoti āha **‘‘santāti purimapadasseva vevacana’’**nti. **Na sakkarontī**ti sakkāraṃ na karonti. **Apacitikamma**nti paṇipātakamma **nānuloma**nti attano jātiyā na anucchavikanti attho.

Dutiyaibbhavādavaṇṇanā

265. Kāmaṃ sakyarājakule yo sabbesaṃ buddhataro samattho ca, so eva abhisekaṃ labhati, ekacco pana abhisitto samāno ‘‘idaṃ rajjaṃ nāma bahukiccaṃ bahubyāpāra’’nti tato nibbijja rajjaṃ vayasā anantarassa niyyāteti, kadāci sopi aññassāti tādise sandhāyāha **‘‘sakyāti abhisittarājāno’’**ti. **Kulavaṃsaṃ jānantī**ti kaṇhāyanato paṭṭhāya paramparāgataṃ anussavavasena jānanti. Kulābhimānino hi yebhuyyena paresaṃ uccāvacaṃ kulaṃ tathā tathā udāharanti, attano ca kulavaṃsaṃ jānanti, evaṃ ambaṭṭhopi. Tathā hi so parato bhagavatā pucchito vajirapāṇibhayena yāthāvato kathesi.

Tatiyaibbhavādavaṇṇanā

266. **Khettaleḍḍūna**nti khette kasanavasena naṅgalena uṭṭhāpitaleḍḍūnaṃ. ‘‘Laṭukikā’’ icceva paññātā **khuddakasakuṇikā laṭukikopamavaṇṇanāyaṃ** ‘‘cātakasakuṇikā’’ti (ma. ni. aṭṭha. 3.150) vuttā. **Kodhavasena laggitu**nti upanayhituṃ, āghātaṃ bandhitunti attho. **‘‘Amhe haṃsakoñcamorasame karotī’’**ti iminā ‘‘na taṃ koci haṃso vā’’tiādivacanaṃ saṅgītiṃ anāruḷhaṃ tadā bhagavatā vuttamevāti dasseti. ‘‘Evaṃ nu te’’tiādivacanaṃ, ‘‘avusitavāyevā’’tiādivacanañca mānavasena samaṇena gotamena vuttanti maññatīti adhippāyenāha **‘‘nimmāno dāni jātoti maññamāno’’**ti.

Dāsiputtavādavaṇṇanā

267. **Nimmādetī**ti a-kārassa ā-kāraṃ katvā niddesoti āha **‘‘nimmadetī’’**ti. Kāmaṃ gottaṃ nāmetaṃ pitito laddhabbaṃ, na mātito na hi brāhmaṇānaṃ sagottāya āvāhavivāho icchito, gottanāmaṃ pana yasmā jātisiddhaṃ, na kittimaṃ, jāti ca ubhayasambandhinī, tasmā **‘‘mātāpettikanti mātāpitūnaṃ santaka’’**nti vuttaṃ. **Nāmagotta**nti gottanāmaṃ, na kittimanāmaṃ, na guṇanāmaṃ vā. Tattha ‘‘kaṇhāyano’’ti niruḷhā yā nāmapaṇṇatti, taṃ sandhāyāha **‘‘paṇṇattivasena nāma**nti. Taṃ pana kaṇhaisito paṭṭhāya tasmiṃ kulaparamparāvasena āgataṃ, na etasmiṃyeva niruḷhaṃ, tena vuttaṃ **‘‘paveṇīvasena gotta’’**nti. **Gotta**-padassa pana attho heṭṭhā vuttoyeva. **Anussarato**ti ettha na kevalaṃ anussaraṇaṃ adhippetaṃ, atha kho kulasuddhivīmaṃsanavasenāti āha **‘‘kulakoṭiṃ sodhentassā’’**ti. **Ayyaputtā**ti ayyikaputtāti āha **‘‘sāmino puttā’’**ti. Disā okkākaraññो antojātā dāsīti āha **‘‘gharadāsiyā putto’’**ti. Ettha ca yasmā ambaṭṭho jātiṃ nissāya mānatthaddho, na cassa yāthāvato jātiyā avibhāvitāya mānaniggaho hoti, mānaniggahe ca kate aparabhāge ratanattaye pasīdissati, na ‘‘dāsī’’ti vācā pharusavācā nāma hoti cittassa saṇhabhāvato. **Abhayasutta**ñcettha (ma. ni. 2.83; a. ni. 4.184) nidassanaṃ. Keci ca sattā agginā viya lohādayo kakkhaḷāya vācāya mudubhāvaṃ gacchanti, tasmā bhagavā ambaṭṭhaṃ nibbisevanaṃ kātukāmo ‘‘ayyaputtā sakyā bhavanti, dāsiputto tvamasi sakyāna’’nti avoca.

Ṭhapentīti paññapenti, tenāha **‘‘okkāko’’**tiādi. **Pabhā niccharati** dantānaṃ ativiya pabhassarabhāvato.

Paṭhamakappikānanti paṭhamakappassa ādikāle nibbattānaṃ. **Kira**-saddo anussavatthe, tena yo vuccamānāya rājaparamparāya kesañci matibhedo, taṃ ulliṅgeti. **Mahāsammatassāti** ‘‘ayaṃ no rājā’’ti mahājanena sammannitvā ṭhapitattā ‘‘mahāsammato’’ti evaṃ sammatassa. Yaṃ sandhāya vadanti –

> ‘‘Ādiccakulasambhūto, suvisuddhaguṇākaro;
> Mahānubhāvo rājāsi, mahāsammatanāmako.
>
> Yo cakkhubhūto lokassa, guṇaraṃsisamujjalo;
> Tamonudo virocittha, dutiyo viya bhāṇumā.
>
> Ṭhapitā yena mariyādā, loke lokahitesinā;
> Vavatthitā sakkuṇanti, na vilaṅghayituṃ janā.
>
> Yasassinaṃ tejassinaṃ, lokasīmānurakkhakaṃ;
> Ādibhūtaṃ mahāvīraṃ, kathayanti ‘manū’ti ya’’nti.

Tassa ca puttapaputtaparamparaṃ sandhāya –

> ‘‘Tassa putto mahātejo, rojo nāma mahīpati;
> Tassa putto vararojo, pavaro rājamaṇḍale.
>
> Tassāsi kalyāṇaguṇo, kalyāṇo nāma atrajo;
> Rājā tassāsi tanayo, varakalyāṇanāmako.
>
> Tassa putto mahāvīro, mandhātā kāmabhoginaṃ;
> Aggabhūto mahindena, aḍḍharajjena pūjito.
>
> Tassa sūnu mahātejo, varamandhātunāmako;
> ‘Uposatho’ti nāmena, tassa putto mahāyaso.
>
> Varo nāma mahātejo, tassa putto mahāvaro;
> Tassāsi upavaroti, putto rājā mahābalo.
>
> Tassa putto maghadevo, devatulyo mahīpati;
> Caturāsītisahassāni, tassa puttaparamparā.
>
> Tesaṃ pacchimako rājā, ‘okkāko’ iti vissuto;
> Mahāyaso mahātejo, akhuddo rājamaṇḍale’’ti.

Ādi **tesaṃ pacchato**ti tesaṃ maghadeva paramparabhūtānaṃ kaḷārajanakapariyosānānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ aparabhāge okkāko nāma rājā ahosi, tassa paramparābhūtānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ aparabhāge aparo okkāko nāma rājā ahosi, tassa paramparabhūtānaṃ anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ aparabhāge punāparo okkāko nāma rājā ahosi, taṃ sandhāyāha **‘‘tayo okkākavaṃsā ahesuṃ. Tesu tatiyaokkākassā’’**tiādi.

Sahasā varaṃ adāsinti puttadassanena somanassappatto sahasā avīmaṃsitvā tuṭṭhiyā vasena varaṃ adāsiṃ, ‘‘yaṃ icchasi, taṃ gaṇhā’’ti. **Rajjaṃ pariṇāmetuṃ icchatī**ti sā jantukumārassa mātā mama taṃ varadānaṃ antaraṃ katvā imaṃ rajjaṃ pariṇāmetuṃ icchatīti.

Nappasaheyyāti na pariyatto bhaveyya.

Nikkhammāti gharāvāsato, kāmehi ca nikkhamitvā. **Heṭṭhā cā**ti **ca**-saddena ‘‘asītihatthe’’ti idaṃ anukaḍḍhati. **Tehī**ti migasūkarehi, maṇḍūkamūsikehi ca. **Te**ti sīhabyagghādayo, sappabiḷārā ca.

Avasesāhi attano attano kaniṭṭhāhi.

Vaḍḍhamānānanti anādare sāmivacanaṃ. **Kuṭṭharogo** nāma sāsamasūrīrogā viya yebhuyyena saṅkamanasabhāvoti vuttaṃ **‘‘ayaṃ rogo saṅkamatīti cintetvā’’**ti.

Migasūkarādīnanti **ādi**-saddena vanacarasoṇādike saṅgaṇhāti.

Tasmiṃ nisinneti sambandho. Khattiyamāyārocanena **attano khattiyabhāvaṃ jānāpetvā.**

Nagaraṃ māpehīti sāhāraṃ nagaraṃ māpehīti adhippāyo.

Kesaggahaṇanti kesaveṇibandhanaṃ. **Dussaggahaṇa**nti vatthassa nivāsanākāro.

268. **Attano upārambhamocanatthāyā**ti ācariyena ambaṭṭhena ca attano attano upari pāpetabbaupavādassa apanayanatthaṃ. **Asmiṃ vacane**ti ‘‘cattārome bho gotama vaṇṇā’’tiādinā attanā vutte, bhotā ca gotamena vutte ‘‘jātivāde’’ti imasmiṃ yathādhikate vacane. Tattha pana yasmā vede vuttavidhināva tena paṭimantetabbaṃ hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘vedattayavacane’’**ti, **‘‘etasmiṃ vā dāsiputtavacane’’**ti ca.

270. **Dhammo** nāma kāraṇaṃ ‘‘dhammapaṭisambhidā’’tiādīsu (vibha. 718) viya, saha dhammenāti sahadhammo, sahadhammo eva **sahadhammiko**ti āha **‘‘sahetuko’’**ti.

271. **Tasmā** tadā paṭiññātattā. **Tāsetvā pañhaṃ vissajjāpessāmīti āgato** yathā taṃ saccakasamāgame. ‘‘Bhagavā ceva passati ambaṭṭho cā’’ti ettha itaresaṃ adassane kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘yadi hī’’**tiādi vuttaṃ. **Āvāhetvā**ti mantabalena ānetvā. **Tassā**ti ambaṭṭhassa. **Vādasaṅghaṭṭe**ti vācāsaṅghaṭṭe.

272. **Tāṇanti gavesamāno**ti, ‘‘ayameva samaṇo gotamo ito bhayato mama tāyako’’ti bhagavantaṃyeva ‘‘tāṇa’’nti pariyesanto upagacchanto. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Tāyatī**ti yathāupaṭṭhitabhayato pāleti, tenāha **‘‘rakkhatī’’**ti, etena tāṇa-saddassa kattusādhanatamāha. Yathupaṭṭhitena bhayena upadduto nilīyati etthāti **leṇaṃ,** upalayanaṃ, etena leṇa-saddassa adhikaraṇasādhanatamāha. **‘‘Saratī’’**ti etena saraṇa-saddassa kattusādhanatamāha.

Ambaṭṭhavaṃsakathāvaṇṇanā

274. **Gaṅgāya dakkhiṇato**ti gaṅgāya nadiyā dakkhiṇadisāya. **Āvudhaṃ na parivattatī**ti saraṃ vāsattiādiṃ vā parassa upari khipitukāmassa hatthaṃ na parivattati, hatthe pana aparivattente kuto āvudhaparivattananti āha **‘‘āvudhaṃ na parivattatī’’**ti. So kira ‘‘kathaṃ nāmāhaṃ disāya dāsiyā kucchimhi nibbatto’’ti taṃ hīnaṃ jātiṃ jigucchanto ‘‘handāhaṃ yathā tathā imaṃ jātiṃ sodhessāmī’’ti niggato, tenāha **‘‘idāni me manorathaṃ pūressāmī’’**tiādi. Vijjābalena rājānaṃ tāsetvā tassa dhītuyā laddhakālato paṭṭhāya myāyaṃ jātisodhitā bhavissatīti tassa adhippāyo. **Ambaṭṭhaṃ nāma vijja**nti sattānaṃ sarīre abbhaṅgaṃ ṭhapetīti ambaṭṭhāti evaṃ laddhanāmaṃ vijjaṃ, mantanti attho. Yato ambaṭṭhā etasmiṃ atthīti ambaṭṭhoti kaṇho isi paññāyittha, taṃbaṃsajātatāya ayaṃ māṇavo ‘‘ambaṭṭho’’ti voharīyati.

Seṭṭhamante vedamanteti adhippāyo. Mantānubhāvena rañño bāhukkhambhamattaṃ jātaṃ tena panassa bāhukkhambhena rājā, ‘‘ko jānāti, kiṃ bhavissatī’’ti bhīto ussaṅkī utrāso ahosi, tenāha **‘‘bhayena vedhamāno aṭṭhāsī’’**ti. **Sotthi bhaddanteti ādivacanaṃ avocuṃ.** ‘‘Ayaṃ mahānubhāvo isī’’ti maññamānā.

Undriyissatīti vippakiriyissati, tenāha **‘‘bhijjissatī’’**ti. Mante parivattiteti bāhukkhambhakamantassa paṭippassambhakavijjāsaṅkhāte mante **‘‘saro otaratū’’**ti parivattite. Evarūpānañhi mantānaṃ ekaṃseneva paṭippassambhakavijjā hontiyeva yathā taṃ kusumārakavijjānaṃ. Attano dhītu apavādamocanatthaṃ tassa bhujissakaraṇaṃ. Tassānurūpe issariye ṭhapanatthaṃ **uḷāre ca naṃ ṭhāne ṭhapesi.**

Khattiyaseṭṭhabhāvavaṇṇanā

275. Samassāsanatthamāha karuṇāyanto, na kulīnabhāvadassanatthaṃ, tenāha **‘‘atha kho bhagavā’’**tiādi. **Brāhmaṇesū**ti brāhmaṇānaṃ samīpe, tato brāhmaṇehi laddhabbaṃ āsanādiṃ sandhāya **‘‘brāhmaṇānaṃ antare’’**ti vuttaṃ. Kevalaṃ saddhāya kātabbaṃ **saddhaṃ,** paralokagate sandhāya na tato kiñci apatthentena kātabbanti attho, tenāha **‘‘matake uddissa katabhatte’’**ti. **Maṅgalādibhatte**ti **ādi-**saddena ussavadevatārādhanādiṃ saṅgaṇhāti. **Yaññabhatte**ti pāpasaññamādivasena katabhatte. **Pāhunakāna**nti atithīnaṃ. **Khattiyabhāvaṃ appatto** ubhato sujātatābhāvato, tenāha **‘‘aparisuddhoti attho’’**ti.

276. **Itthiṃ karitvā**ti ettha karaṇaṃ kiriyāsāmaññavisayanti āha **‘‘itthiṃ pariyesitvā’’**ti. Brāhmaṇakaññaṃ itthiṃ khattiyakumārassa bhariyābhūtaṃ gahetvāpi khattiyāva seṭṭhā, hīnā brāhmaṇāti yojanā. **Purisena vā purisaṃ karitvā**ti etthāpi eseva nayo. **Pakaraṇe**ti rāgādivasena paduṭṭhe pakkhalite kāraṇe, tenāha **‘‘dose’’**ti. Bhassati niratthakabhāvena khipīyatīti **bhassaṃ,** chārikā.

277. **Janitasmi**nti kammakilesehi nibbatte. Jane etasminti vā **janetasmiṃ,** manussesūti attho, tenāha **‘‘gottapaṭisārino’’**ti. **Saṃsanditvā**ti ghaṭetvā, aviruddhaṃ katvāti attho.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā

278. **Idaṃ vaṭṭatī**ti idaṃ ajjhenādi kattuṃ labbhati. **Jātivādavinibaddhā**ti jātisannissitavāde vinibaddhā. Brāhmaṇasseva ajjhenajjhāpanayajanayājanādayoti evaṃ ye attukkaṃsanaparavambhanavasena pavattā, tato eva te **mānavādapaṭibaddhā** ca honti. Ye pana **āvāhavivāhavinibaddhā,** te eva sambandhattayavasena ‘‘arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasī’’ti evaṃ pavattanakā.

Yatthāti yassaṃ vijjācaraṇasampattiyaṃ. **Laggissāmā**ti olaggā antogadhā bhavissāmāti **cintayimha.** Paramatthato avijjācaraṇāniyeva ‘‘vijjācaraṇānī’’ti gahetvā ṭhito paramatthato vijjācaraṇesu vibhajiyamānesu so tato dūrato apanīto nāma hotīti āha **‘‘dūrameva avakkhipī’’**ti. **Samudāgamato pabhutī**tiādisamuṭṭhānato paṭṭhāya.

279. **Tividhaṃ sīla**nti khuddakādibhedaṃ tividhaṃ sīlaṃ. **Sīlavasenevā**ti sīlapariyāyeneva. **Kiñci kiñcī**ti ahiṃsanādiyamaniyamalakkhaṇaṃ kiñci kiñci **sīlaṃ atthi. Tattha tattheva laggeyyā**ti tasmiṃ tasmiṃyeva brāhmaṇasamayasiddhe sīlamatte ‘‘caraṇa’’nti laggeyya. **Aṭṭhapi samāpattiyo caraṇanti niyyātitā honti** rūpāvacaracatutthajjhānaniddeseneva arūpajjhānānampi niddiṭṭhabhāvāpattito niyyātitā nidassitā.

Catuapāyamukhakathāvaṇṇanā

280. **Asampāpuṇanto**ti ārabhitvā sampattuṃ asakkonto. **Avisahamāno**ti ārabhitumeva asakkonto. **Khāri**nti parikkhāraṃ. Taṃ pana vibhajitvā dassetuṃ **‘‘araṇī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **araṇī**ti aggidhamanakaṃ araṇīdvayaṃ. **Sujā**ti dabbi. **Ādi-**saddena tidaṇḍatighaṭikādiṃ saṅgaṇhāti **khāribharita**nti khārīhi puṇṇaṃ. Nanu upasampannassa bhikkhuno sāsanikopi yo koci anupasampanno atthato paricārakova, kiṃ aṅgaṃ pana bāhirakapabbajiteti tattha visesaṃ dassetuṃ **‘‘kāmañcā’’**tiādi vuttaṃ. **Vuttanayenā**ti ‘‘kappiyakaraṇa…pe… vattakaraṇavasenā’’ti evaṃ vuttena nayena. **Paricārako hoti** upasampannabhāvassa visiṭṭhabhāvato. ‘‘Navakoṭisahassānī’’tiādinā (visuddhi. 1.20; paṭi. ma. aṭṭha. 37) vuttappabhedānaṃ anekasahassānaṃ saṃvaravinayānaṃ samādiyitvā vattanena uparibhūtā aggabhūtā sampadāti hi ‘‘upasampadā’’ti vuccatīti. **Guṇādhikopī**ti guṇehi ukkaṭṭhopi. **Ayaṃ panā**ti vuttalakkhaṇo tāpaso.

Tāpasā nāma kammavādikiriyāvādino, na sāsanassa paṭāṇībhūtā, yato nesaṃ pabbajituṃ āgatānaṃ titthiyaparivāsena vināva pabbajjā anuññātāti katvā **‘‘kasmā panā’’**ti codanaṃ samuṭṭhapeti codako. Ācariyo **‘‘yasmā’’**tiādinā codanaṃ pariharati. ‘‘Osakkissatī’’ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘imasmiñhī’’**tiādi vuttaṃ. **Khuradhārūpama**nti khuradhārānaṃ matthakeneva akkamitvā gamanūpamaṃ. **Aññe**ti aññe bhikkhū. **Aggisāla**nti aggihuttasālaṃ. **Nānādārūhī**ti palāsadaṇḍādinānāvidhasamidhādārūhi.

Idanti ‘‘catudvāraṃ āgāraṃ katvā’’tiādinā vuttaṃ. **Assā**ti assa catutthassa puggalassa. **Paṭipattimukha**nti kohaññapaṭipattiyā mukhamattaṃ. So hi nānāvidhena kohaññena lokaṃ vimhāpento tattha acchati, tenāha **‘‘iminā hi mukhena so evaṃ paṭipajjatī’’**ti.

Khalādīsu manussānaṃ santike upatiṭṭhitvā vīhimuggatilamāsādīni bhikkhācariyāniyāmena saṅkaḍḍhitvā uñchanaṃ uñchā, sā eva cariyā vutti etesanti **uñchācariyā.** Aggipakkena jīvantīti aggipakkikā, na aggipakkikā **anaggipakkikā**. Uñchācariyā hi khalesu gantvā khalaggaṃ nāma manussehi diyyamānaṃ dhaññaṃ gaṇhanti, taṃ ime na gaṇhantīti anaggipakkikā nāma jātā. **Asāmapākā**ti asayaṃpācakā. Asmamuṭṭhinā muṭṭhipāsāṇena vattantīti **asmamuṭṭhikā.** Dantena uppāṭitaṃ vakkalaṃ rukkhattaco dantavakkalaṃ, tena vattantīti **dantavakkalikā.** Pavattaṃ rukkhādito pātitaṃ phalaṃ bhuñjantīti **pavattaphalabhojino.** Jiṇṇapakkatāya paṇḍubhūtaṃ palāsaṃ, taṃsadisañca paṇḍupalāsaṃ, tena vattantīti

paṇḍupalāsikā, sayaṃpatitapupphaphalapattabhojino.

Idāni te aṭṭhavidhepi sarūpato dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. **Saṅkaḍḍhitvā**ti bhikkhācariyāvasena laddhadhaññaṃ ekajjhaṃ katvā.

Pariyeṭṭhi nāma dukkhāti paresaṃ gehato gehaṃ gantvā pariyeṭṭhi nāma dīnavuttibhāvena dukkhā. Pāsāṇassa pariggaho dukkho pabbajitassāti vā danteheva uppāṭetvā khādanti.

Imāhi catūhiyevāti ‘‘khārividhaṃ ādāya’’tiādinā vuttāhi catūhi eva tāpasapabbajjāhīti.

282. Apāye vināse niyutto **āpāyiko.** Tabbhāvaṃ paripūretuṃ asakkonto tena aparipuṇṇo **aparipūramāno**, karaṇe cetaṃ paccattavacanaṃ, tenāha **‘‘āpāyikenāpi aparipūramānenā’’**ti.

Pubbakaisibhāvānuyogavaṇṇanā

283. Dīyatīti datti, dattiyeva **dattika**nti āha **‘‘dinnaka’’**nti. Yadi brāhmaṇassa sammukhībhāvo rañño na dātabbo, kasmāssa upasaṅkamanaṃ na paṭikkhittanti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi. **Khettavijjāyā**ti nītisatthe. **Payāta**nti saddhaṃ, sassatikaṃ vā, tenāha **‘‘abhiharitvā dinna’’**nti. Kasmā bhagavā ‘‘rañño pasenadissa kosalassa dattikaṃ bhuñjatī’’tiādinā brāhmaṇassa mammavacanaṃ avocāti tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘idaṃ pana kāraṇa’’**ntiādi vuttaṃ.

284. **Rathūpatthare**ti rathassa upari attharitapadese. **Pākaṭamantana**nti pakāsabhūtaṃ mantanaṃ. Tañhi suddādīhi ñāyatīti na rahassamantanaṃ. **Bhaṇatī**ti api nu bhaṇati.

285. **Pavattāro**ti pāvacanabhāvena vattāro, yasmā te tesaṃ mantānaṃ pavattakā, tasmā āha **‘‘pavattayitāro’’**ti. Sudde bahi katvā raho bhāsitabbaṭṭhena mantā eva, taṃtaṃatthapaṭipattihetutāya padanti **mantapadaṃ,** anupanītāsādhāraṇatāya vā rahassabhāvena vattabbaṃ hitakiriyāya adhigamupāyaṃ. **Sajjhāyita**nti gāyanavasena sajjhāyitaṃ, taṃ pana udattānudattādīnaṃ sarānaṃ sampādanavaseneva icchitanti āha **‘‘sarasampattivasenā’’**ti. **Aññesaṃ vutta**nti pāvacanabhāvena aññesaṃ vuttaṃ. **Samupabyūḷha**nti saṅgahetvā uparūpari saññūḷhaṃ. **Rāsikata**nti iruvedayajuvedasāmavedādivasena, tatthāpi paccekaṃ mantabrahmādivasena, ajjhāyānuvākādivasena ca rāsikataṃ.

Tesanti mantānaṃ kattūnaṃ. **Dibbena cakkhunā oloketvā**ti dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagañāṇena sattānaṃ kammassakatādiṃ paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisena pubbenivāsañāṇena atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiñca oloketvā. **Pāvacanena saha saṃsanditvā**ti kassapasammāsambuddhassa yaṃ vacanaṃ vaṭṭasannissitaṃ, tena saha aviruddhaṃ katvā. Na hi tesaṃ vivaṭṭasannissito attho paccakkho hoti. **Aparāpare panā**ti aṭṭhakādīhi aparā pare pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pakkhipitvā**ti aṭṭhakādīhi ganthitamantapadesu kilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pade pakkhipanaṃ katvā. **Viruddhe akaṃsū**ti brāhmaṇadhammikasuttādīsu āgatanayena saṃkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu. **Idhā**ti ‘‘tyāhaṃ mante adhīyāmī’’ti etasmiṃ ṭhāne. **Paṭiññaṃ aggahetvā**ti ‘‘taṃ kiṃ maññasī’’ti evaṃ paṭiññaṃ aggahetvāva.

286. **Nirāmagandhā**ti kilesāsucivasena vissagandharahitā. **Anitthigandhā**ti itthīnaṃ gandhamattassapi avisahanena itthigandharahitā. Ettha ca **‘‘nirāmagandhā’’**ti etena tesaṃ porāṇānaṃ brāhmaṇānaṃ vikkhambhitakilesataṃ dasseti, **‘‘anitthigandhā brahmacārino’’**ti etena ekavihāritaṃ, **‘‘rajojalladharā’’**ti etena maṇḍanavibhūsanānuyogābhāvaṃ, **‘‘araññāyatane pabbatapādesu vasiṃsū’’**ti etena manussūpacāraṃ pahāya vivittavāsaṃ, **‘‘vanamūlaphalāhārā vasiṃsū’’**ti etena sālimaṃsodanādipaṇītāhārapaṭikkhepaṃ, **‘‘yadā’’**tiādinā yānavāhanapaṭikkhepaṃ, **‘‘sabbadisāsū’’**tiādinā rakkhāvaraṇapaṭikkhepaṃ, evañca vadanto micchāpaṭipadāpakkhikaṃ sācariyassa ambaṭṭhassa vuttiṃ upādāya sammāpaṭipadāpakkhikāpi tesaṃ brāhmaṇānaṃ vutti ariyavinaye sammāpaṭipattiṃ upādāya micchāpaṭipadāyeva. Kutassa sallekhapaṭipattiyuttatāti. ‘‘Evaṃ sute’’tiādinā bhagavā ambaṭṭhaṃ santajjento niggaṇhātīti dasseti.

Veṭhakehīti veṭhakapaṭṭakāhi. **Samantānagara**nti nagarassa samantato. **Katasudhākammaṃ** pākārassa adhobhāge ṭhānaṃ vuccatīti adhippāyo.

Dvelakkhaṇadassanavaṇṇanā

287. **Na sakkoti**saṅkucite iriyāpathe anavasesato tesaṃ dubbibhāvanato. **Gavesī**ti ñāṇena pariyesanamakāsi. **Samānayī**ti ñāṇena saṅkalento sammā ānayi samāhari. **‘‘Kaṅkhatī’’**ti padassa ākaṅkhatīti ayamatthoti āha **‘‘aho vata passeyyanti patthanaṃ uppādetī’’**ti. **Kicchatī**ti kilamati. **‘‘Kaṅkhatī’’**ti padassa pubbe āsisanatthataṃ vatvā idānissa saṃsayatthatameva vikappantaravasena dassento **‘‘kaṅkhāya vā dubbalā vimati vuttā’’**ti āha. **Tīhi dhammehī**ti tippakārehi saṃsayadhammehi. **Kālusiyabhāvo**ti appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo.

Yasmā bhagavato kosohitaṃ sabbabuddhānaṃ āveṇikaṃ aññehi asādhāraṇaṃ vatthaguyhaṃ suvisuddhakañcanamaṇḍalasannikāsaṃ, attano saṇṭhānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgaparamacārubhāvaṃ, vikasamānatapaniyāravindasamujjalakesarāvattavilāsaṃ, sañjhāpabhānurañjitajalavanantarābhilakkhitasampuṇṇacandamaṇḍalasobhañca attano siriyā abhibhuyya virājati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya, cirakālaṃ suparicitabrahmacariyādhikāratāya, susaṇṭhitasaṇṭhānasampattiyā ca, kopīnampi santaṃ akopīnameva, tasmā vuttaṃ ‘‘**bhagavato hī**’’tiādi. **Pahūtabhāva**nti puthulabhāvaṃ. Ettheva hi tassa saṃsayo, tanumudusukumāratādīsu panassa guṇesu vicāraṇā eva nāhosi.

288. **Hirikaraṇokāsa**nti hiriyitabbaṭṭhānaṃ. **Chāya**nti paṭibimbaṃ. Kathaṃ kīdisanti āha ‘‘**iddhiyā**’’tiādi. **Chāyārūpakamatta**nti bhagavato paṭibimbarūpaṃ. Tañca kho buddhasantānato vinimuttattā rūpakamattaṃ bhagavato sarīravaṇṇasaṇṭhānāvayavaṃ iddhimayaṃ bimbakamattaṃ. Taṃ pana rūpakamattaṃ dassento bhagavā yathā attano buddharūpaṃ na dissati, tathā katvā dasseti. **Ninnetvā**ti nīharitvā. **Kallosī**ti pucchāvissajjane kusalo cheko asi. **Tathākaraṇenā**ti kathinasūciṃ viya karaṇena. **Etthā**ti pahūtajivhāya. **Mudubhāvo pakāsito** amuduno ghanasukhumabhāvāpādanatthaṃ asakkuṇeyyattā **dīghabhāvo, tanubhāvo** cāti daṭṭhabbaṃ.

291. ‘‘**Atthacarakenā**’’ti iminā byatirekamukhena anatthacarakataṃyeva vibhāveti. **Na aññatrā**ti na aññasmiṃ sugatiyanti attho. **Upanetvā upanetvā**ti taṃ taṃ dosaṃ upanetvā upanetvā, tenāha ‘‘**suṭṭhudāsādibhāvaṃ āropetvā**’’ti. **Pātesī**ti pavaṭṭanavasena pātesi.

Pokkharasātibuddhūpasaṅkamanavaṇṇanā

293-6. **Āgamā nū**ti āgato nu. **Kho**ti nipātamattaṃ. **Idhā**ti ettha, tumhākaṃ santikanti attho. **Adhivāsetū**ti sādiyatu, taṃ pana sādiyanaṃ manasā sampaṭiggaho hotīti āha ‘‘**sampaṭicchatū**’’ti.

297. **Yāvadattha**nti yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti attho. **Oṇitta**nti āmisāpanayanena sucikataṃ, tenāha ‘‘**hatthe ca pattañca dhovitvā**’’ti.

298. **Anupubbiṃ katha**nti anupubbaṃ kathetabbakathaṃ, tenāha ‘‘**anupaṭipāṭikatha**’’nti. Kā pana sā? Dānādikathāti āha ‘‘**dānānantaraṃ sīla**’’ntiādi. Tena dānakathā tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathetabbā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahitavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggāhakasuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaraṃ sīlakathā** kathetabbā, tañce dānasīlaṃ vaṭṭanissitaṃ, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanatthaṃ imehi ca dānasīlamayehi paṇītapaṇītatarādibhedabhinnehi puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsu paṇītapaṇītatarādibhedabhinnā aparimeyyā dibbabhogasampattiyo laddhabbāti dassanatthaṃ tadanantaraṃ saggakathā. Svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathānupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṃ **saggānantaraṃ maggo** kathetabbo. Maggañca kathentena tadadhigamupāyasandassanatthaṃ saggapariyāpannāpi, pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti **kāmānaṃ ādīnavo,** hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasañhitāti tesaṃ **okāro** lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti **tattha saṃkileso,** sabbasaṃkilesavippamuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti ayamattho bodhitoti veditabbo. **Maggo**ti cettha **iti**-saddena ādiatthadīpanato ‘‘kāmānaṃ ādīnavo’’ti evamādīnaṃ saṅgahoti evamayaṃ atthavaṇṇanā katāti veditabbā. ‘‘Tassa uppattiākāradassanattha’’nti kasmā vuttaṃ, nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sandhāyāha ‘‘**tañhī**’’tiādi. Tattha **paṭivijjhanta**nti asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ, tenāha ‘‘**kiccavasenā**’’ti.

Pokkharasātiupāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

299. Ettha ca ‘‘**diṭṭhadhammo**’’tiādi pāḷiyaṃ dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthi, tannivattanatthaṃ ‘‘pattadhammo’’ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññampi vijjatīti tato visesadassanatthaṃ ‘‘viditadhammo’’ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā ekadesatopi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘pariyogāḷhadhammo’’ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisambodhaṃyeva dīpeti. Maggañāṇañhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādhentaṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti, tenāha ‘‘**diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo**’’ti. **Tiṇṇā vicikicchā**ti sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā, aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vitiṇṇā vicikicchā. **Vigatā kathaṅkathā**ti pavattiādīsu. ‘‘Evaṃ nu kho, na nu kho’’ti evaṃ pavattikā vigatā samucchinnā kathaṅkathā. **Vesārajjappatto**ti sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā, tappaṭipakkhesu ca sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajjaṃ visāradabhāvaṃ veyyattiyaṃ patto adhigato. Sāyaṃ vesārajjappatti suppatiṭṭhitabhāvoti katvā āha ‘‘**satthusāsane**’’ti. Attanā paccakkhato diṭṭhattā adhigatattā na paraṃ pacceti, na tassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo.** Yaṃ panettha vattabbaṃ avuttaṃ, taṃ parato āgamissati. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ambaṭṭhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanā

300. Sundarabhāvena sātisayāni aṅgāni etesaṃ atthīti aṅgā, rājakumārāti āha **‘‘aṅgā nāma aṅgapāsādikatāyā’’**tiādi. **Idhāpi adhippetā,** na ambaṭṭhasutte eva. **Āgantuṃ na dassantī**ti āgamane ādīnavaṃ dassetvā paṭikkhipanavasena āgantuṃ na dassanti, nānujānissantīti adhippāyo. Nīlāsokakaṇikārakoviḷārakundarājarukkhehi sammissatāya taṃ campakavanaṃ **‘‘nīlādipañcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍita’’**nti daṭṭhabbaṃ. Na campakarukkhānaṃyeva nīlādipañcakusumatāyāti vadanti. **‘‘Bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharatī’’**ti iminā na māpanakāle eva tasmiṃ nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāge pīti dasseti. Māpanakāle hi campakānaṃ ussannatāya sā nagarī ‘‘campā’’ti nāmaṃ labhi. **Issarattā**ti adhipatibhāvato. Senā etassa atthīti seniko, seniko eva **seniyo,** atthitā cettha bahubhāvavisiṭṭhāti vuttaṃ **‘‘mahatiyā senāya samannāgatattā’’**ti.

301-2. **Saṃhatā**ti sannipatitā, ‘‘saṅghino’’ti vattabbe **‘‘saṅghī’’**ti puthutthe ekavacanaṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ adhippetattā, tenāha **‘‘etesa’’**nti. Rājarājaññādīnaṃ bhaṇḍadharā purisā khatā, nesaṃ tāyanato **khattā.** So hi yehi yattha pesito, tattha tesaṃ dosaṃ pariharanto yuttapattavasena pucchitamatthaṃ katheti, tenāha **‘‘pucchitapañhe byākaraṇasamattho’’**ti. Kulāpadesādinā mahatī mattā etassāti **mahāmatto.**

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā

303. Visiṭṭhaṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjameva verajjaṃ yathā ‘‘vekataṃ vesaya’’nti, nānāvidhaṃ verajjaṃ **nānāverajjaṃ,** tattha jātātiādinā sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Uttamabrāhmaṇo**ti abhijanasampattiyā vittasampattiyā vijjāsampattiyā uggatataro, uḷāro vā brāhmaṇo. **Asannipāto**ti lābhamaccharena nippīḷitatāya asannipāto viya bhavissati.

‘‘Aṅgeti gameti ñāpetīti **aṅgaṃ,** hetūti āha **‘‘imināpi kāraṇenā’’**ti. ‘‘Ubhato sujāto’’ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātatā viññāyeyya. Sujāta-saddo ca ‘‘sujāto cārudassano’’tiādīsu (theragā. 818) ārohasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṃ vibhāvetuṃ **‘‘mātito ca pitito cā’’**ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenāpi loke mātupitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ **‘‘saṃsuddhagahaṇiko’’**ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī,** gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato achaḍḍanato **gahaṇī,** kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesaṃ yugo dvando **pitāmahayugo,** tasmā, yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahitoti. So aṭṭhakathāyaṃ visuṃ na uddhaṭo. Yuga-saddo cettha ekasesanayena daṭṭhabbo ‘‘yugo ca yugo ca yugā’’ti. Evañhi tattha tattha dvandaṃ gahitameva hoti, tenāha **‘‘tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahaggahaṇeneva gahitā’’**ti. Purisaggahaṇañcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi ‘‘mātito’’ti pāḷivacanaṃ samatthitaṃ hoti. **Akkhitto**ti appattakhepo. **Anavakkhitto**ti saddhathālipākādīsu na avakkhitto na chaḍḍito. **Jātivādenā**ti hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ **‘‘kena kāraṇenā’’**tiādi vuttaṃ. Ettha ca **‘‘ubhato…pe… pitāmahayugā’’**ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikabhāvakittanato, **‘‘akkhitto’’**ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. **‘‘Anupakkuṭṭho’’**ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggampi hi paṭicca sattā akkosaṃ labhanti.

Issaroti ādhipateyyasaṃvattaniyakammabalena īsanasīlo, sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātāti aḍḍhatāpariyāyabhāveneva vadanto **‘‘aḍḍhoti issaro’’**ti āha. Mahantaṃ dhanaṃ assa bhūmigatañceva vehāsaṭṭhañcāti **mahaddhano. Tassā**ti tassa tassa. **Vadanti** ‘‘anvayato, byatirekato ca anupasaṅkamanakāraṇaṃ kittemā’’ti.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassanīyo,** tenāha **‘‘dassanayoggo’’**ti. Pasādaṃ āvahatīti **pāsādiko,** tenāha **‘‘cittappasādajananato’’**ti. **Vaṇṇassā**ti vaṇṇadhātuyā. **Sarīra**nti sannivesavisiṭṭhaṃ karacaraṇagīvāsīsādiavayavasamudāyaṃ, so ca saṇṭhānamukhena gayhatīti **‘‘paramāya vaṇṇapokkharatāyāti…pe… sampattiyā cā’’**ti vuttaṃ. Sabbavaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti vuttaṃ **‘‘seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato’’**ti. Tathā hi buddhā, cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. **Brahmavacchasī**ti uttamasarīrābho, suvaṇṇābho icceva attho. Imameva hi atthaṃ sandhāya **‘‘mahābrahmuno sarīrasadiseneva sarīrena samannāgato’’**ti vuttaṃ, na brahmujugattataṃ. **Akhuddāvakāso dassanāyā**ti ārohapariṇāhasampattiyā, avayavapāripūriyā ca dassanāya okāso na khuddako, tenāha **‘‘sabbāneva’’**tiādi.

Yamaniyamalakkhaṇaṃ **sīlamassa atthīti sīlavā.** Taṃ panassa rattaññutāya **vuddhaṃ vaḍḍhitaṃ atthīti vuddhasīlī.** Tena ca sabbadā sammāyogato **vuddhasīlena samannāgato. Sabbametaṃ pañcasīlamattameva sandhāya vadanti** tato paraṃ sīlassa tattha abhāvato, tesañca ajānanato.

Ṭhānakaraṇasampattiyā, sikkhāsampattiyā ca katthacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā.** Atha vā pajjati attho etenāti padaṃ, nāmādi. Yathādhippetamatthaṃ byañjetīti byañjanaṃ, vākyaṃ. Tesaṃ paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā.** Atthañāpane sādhanatāya vācāva karaṇanti **vākkaraṇaṃ,** udāhāraghoso. **Guṇaparipuṇṇabhāvena** tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitabbaatthassa. **Pūre** puṇṇabhāve. **Pūre**ti ca purimasmiṃ atthe ādhāre bhummaṃ, dutiyasmiṃ visaye. **''Sukhumālattanenā''**ti iminā tassā vācāya mudusaṇhabhāvamāha. **Apalibuddhāya** pittasemhādīhi. **Sandiṭṭhaṃ** sabbaṃ dassetvā viya ekadesaṃ kathanaṃ. **Vilambitaṃ** saṇikaṃ cirāyitvā kathanaṃ. ''Sandiddhavilambitādī''ti vā pāṭho. Tattha **sandiddhaṃ** sandehajanakaṃ. **Ādi-**saddena dukkhalitānukaḍḍhitādiṃ saṅgaṇhāti. **''Ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā''**ti iminā tassā vācāya atthapāripūriṃ vadanti.

''Jiṇṇo''tiādīni padāni suviññeyyāni, heṭṭhā vuttatthāni ca. Dutiyanaye pana **jiṇṇo**ti nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāti āha **''jiṇṇoti porāṇo''**tiādi, tena tassa brāhmaṇassa kulavasena uditoditabhāvamāha. Jātivuddhiyā ''vayoanuppatto''ti vakkhamānattā, guṇavuddhiyā tato sātisayattā ca **''vuddhoti sīlācārādiguṇavuddhiyā yutto''**ti āha. Tathā jātimahallakatāya vakkhamānattā **''mahallako''**ti padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipanno**ti brāhmaṇānaṃ paṭipattivīthiṃ upagato taṃ avokkamma caraṇato. **Antimavaya**nti pacchimavayaṃ.

Buddhaguṇakathāvaṇṇanā

304. Tādisehi mahānubhāvehi saddhiṃ yugaggāhavasenapi dahanaṃ na mādisānaṃ anucchavikaṃ, kuto pana ukkaṃsananti idaṃ brāhmaṇassa na yuttarūpanti dassento āha **''na kho pana metaṃ yutta''**ntiādi. **Sadisā**ti ekadesena sadisā. Na hi buddhānaṃ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. **Itare**ti attano guṇehi asadisaguṇe. **Ida**nti idaṃ atthajātaṃ. **Gopadaka**nti gāviyā pade ṭhitaudakaṃ.

Saṭṭhikulasatasahassanti saṭṭhisahassādhikaṃ kulasatasahassaṃ **kulapariyāyenā**ti suddhodanamahārājassa kulānukkamena **āgataṃ. Tesupī**ti tesupi catūsu nidhīsu. **Gahitagahita**nti gahitaṃ gahitaṃ ṭhānaṃ pūratiyeva dhanena paṭipākatikameva hoti. **Aparimāṇoyevā**ti ''ettako eso''ti kenaci paricchindituṃ asakkuṇeyyatāya aparicchinno eva.

Tatthāti mañcake. **Sīhaseyyaṃ kappesī**ti yathā rāhu asurindo āyāmato, vitthārato ubbedhato ca bhagavato rūpakāyassa paricchedaṃ gahetuṃ na sakkoti, tathā rūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharonto sīhaseyyaṃ kappesi.

Kilesehi ārakattā parisuddhaṭṭhena **ariya**nti āha **''ariyaṃ uttamaṃ parisuddha''**nti. **Anavajjaṭṭhena kusalaṃ,** na sukhavipākaṭṭhena. Katthaci **caturāsītipāṇasahassāni,** katthaci **aparimāṇāpi devamanussā** yasmā catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā devamanussā **maggaphalāmataṃ** piviṃsu, koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva, **tasmā** anuttarācārasikkhāpanavasena bhagavā **bahūnaṃ ācariyo. Te**ti kāmarāgato aññe bhagavato pahīnakilese. **Keḷanā**ti keḷāyanā dhanāyanā.

Apāpapurekkhāroti apāpe pure karoti, na vā pāpaṃ purato karotītipi apāpapurekkhāroti imamatthaṃ dassetuṃ **''apāpe navalokuttaradhamme''**tiādi vuttaṃ. Tattha **apāpe**ti pāpapaṭipakkhe, pāparahite ca. Brahmani seṭṭhe buddhe bhagavati bhavā tassa dhammadesanāvasena ariyāya jātiyā jātattā, brahmuno vā bhagavato hitā garukaraṇādinā, yathānusiṭṭhapaṭipattiyā ca, brahmaṃ vā seṭṭhaṃ ariyamaggaṃ jānātīti **brahmaññā,** ariyasāvakasaṅkhātā pajā, tenāha **''sāriputtā''**tiādi. Pakatibrāhmaṇajātivasenāpi ''brahmaññāya pajāyā''ti padassa attho veditabboti dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ.

Tiroraṭṭhā tirojanapadāti ettha rajjaṃ **raṭṭhaṃ,** rājanti rājāno etenāti, tadekadesabhūtā padesā pana **janapado,**janā pajjanti ettha sukhajīvikaṃ pāpuṇantīti. Pucchāya vā dosaṃ sallakkhetvāti sambandho. **Asamatthata**nti attano asamatthataṃ. **Bhagavā vissajjeti** tesaṃ upanissayasampattiṃ, ñāṇaparipākaṃ, cittācārañca ñatvāti adhippāyo.

''Ehi svāgatavādī''ti iminā sukhasambhāsapubbakaṃ piyavāditaṃ dasseti, **''sakhilo''**ti iminā saṇhavācataṃ, **''sammodako''**ti iminā paṭisandhārakusalataṃ, **''abhākuṭiko''**ti iminā sabbattheva vippasannamukhataṃ, **''uttānamukho''**ti iminā sukhālāpataṃ, **''pubbabhāsī''**ti iminā dhammānuggahassa okāsakaraṇato hitajjhāsayataṃ bhagavato vibhāveti.

Yattha kirāti **kira-**saddo arucisūcanattho, tena bhagavatā adhivutthapadese na devatānubhāvena manussānaṃ anupaddavatā, atha kho buddhānubhāvenāti dasseti. Tenāha ''apicā''tiādi.

Anusāsitabboti vineyyajanasamūho gayhatīti nibbattitaṃ ariyasaṅghameva dassetuṃ **''sayaṃ vā''**tiādi vuttaṃ, anantarassa vidhi paṭisedho vāti katvā. **''Tādisovā''**ti iminā ''sayaṃ vā''tiādinā vuttavikappo eva paccāmaṭṭhoti. ''Purimapadasseva vā''ti vikappantaraggahaṇaṃ. **Bahūnaṃ titthakarāna**nti pūraṇādīnaṃ anekesaṃ titthakarānaṃ, niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. **Kāraṇenā**ti appicchasantuṭṭhatādisamāropanalakkhaṇena kāraṇena. **Āgantukā navakā**ti abhinavā āgantukā abbhāgatā. **Pariyāpuṇāmī**ti paricchindituṃ jānāmi sakkomi, tenāha **''jānāmī''**ti. **''Kappampi ce aññamabhāsamāno''**ti abhūtaparikappanavacanametaṃ tathā bhāsamānassa abhāvato.

305. Alaṃ-saddo arahattopi hoti ''alameva nibbinditu''ntiādīsu (saṃ. ni. 1.124) viyāti āha **''alamevāti yuttamevā''**ti.

Puṭena netvā asitabbato paribhuñjitabbato **puṭosaṃ vuccati pātheyyaṃ. Puṭaṃsena** purisena.

Soṇadaṇḍaparivitakkavaṇṇanā

307. **Ubhatopakkhikā**ti micchādiṭṭhisammādiṭṭhīnaṃ vasena ubhayapakkhikā. **Kerāṭikā**ti saṭhā.

Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā

309. **Vighāta**nti cittadukkhaṃ.

311-3. **Suja**nti homadabbiṃ **paggaṇhantesū**ti juhanatthaṃ gaṇhanakesu, irubbijjesūti attho. **Paṭhamo vā**ti tattha sannipatitesu yajanakiriyāyaṃ sabbapadhāno vā. **Dutiyo vā**ti tadanantaro vā. **‘‘Suja’’**nti karaṇe etaṃ upayogavacananti āha **‘‘sujāyā’’**ti. Aggihuttapamukhatāya yaññassa yaññe diyyamānaṃ sujāmukhena dīyatīti āha **‘‘sujāya diyyamāna’’**nti. **Porāṇā**ti aṭṭhakathācariyā. **Visesato**ti vijjācaraṇavisesato, na brāhmaṇehi icchitavijjācaraṇamattato. **Uttamabrāhmaṇassā**ti anuttaradakkhiṇeyyatāya ukkaṭṭhabrāhmaṇassa. **Brāhmaṇasamaya**nti brāhmaṇasiddhantaṃ. **Mā bhindi** mā vināsesi.

316. **Samasamo**ti samoyeva hutvā samo. Hīnopamavasenapi samatā vuccatīti taṃ nivattento **‘‘ṭhapetvā ekadesasamatta’’**ntiādimāha. **Kulakoṭiparidīpana**nti kulaādiparidīpanaṃ **athāpi siyā**ti athāpi tumhākaṃ evaṃ parivitakko siyā. **Brāhmaṇabhāvaṃ sādheti** vaṇṇo. **Mantajātīsu**pi eseva nayo. **Sīlameva sādhessati** brāhmaṇabhāvaṃ. Kasmāti ce? Āha **‘‘tasmiñhissā’’**tiādi. **Sammohamattaṃ vaṇṇādayo**ti vaṇṇamantajātiyo hi brāhmaṇabhāvassa aṅganti sammohamattametaṃ asamavekkhitābhimānabhāvato.

Sīlapaññākathāvaṇṇanā

317. **Kathito brāhmaṇena pañho**ti ‘‘sīlavā ca hotī’’tiādinā dvinnameva aṅgānaṃ vasena yathāpucchito pañho yāthāvato vissajjito **etthā**ti etasmiṃ yathāvissajjite atthe. **Tassā**ti soṇadaṇḍassa. **Sīlaparisuddhā**ti sīlasampattiyā sabbaso suddhā anupakkiliṭṭhā. **Kuto dussīle paññā** asamāhitattā tassa. **Jaḷe eḷamūge kuto sīla**nti jaḷe eḷamūge duppaññe kuto sīlaṃ sīlavibhāgassa, sīlaparisodhanūpāyassa ca ajānanato. Pakaṭṭhaṃ ukkaṭṭhaṃ ñāṇaṃ paññāṇanti, pākatikaṃ ñāṇaṃ nivattetuṃ ‘‘paññāṇa’’nti vuttanti tayidaṃ pakārehi jānanato **paññāvā**ti āha **‘‘paññāṇanti paññā yevā’’**ti.

Sīlenadhotāti samādhipadaṭṭhānena sīlena sakalasaṃkilesamalavisuddhiyā dhotā visuddhā, tenāha **‘‘kathaṃ panā’’**tiādi. Tattha **dhovatī**ti sujjhati. **Mahāsaṭṭhivassatthero viyā**ti saṭṭhivassamahāthero viya. **Vedanāpariggahamattampī**ti ettha **vedanāpariggaho** nāma yathāuppannaṃ vedanaṃ sabhāvarasato upadhāretvā ‘‘ayaṃ vedanā phassaṃ paṭicca, so phasso anicco dukkho vipariṇāmadhammo’’ti lakkhaṇattayaṃ āropetvā pavattitavipassanā. Evaṃ vipassantena ‘‘sukhena sakkā sā vedanā adhivāsetuṃ ‘‘vedanā eva vediyatī’’ti. **Vedanaṃ vikkhambhetvā**ti yathāuppannaṃ dukkhaṃ vedanaṃ ananuvattitvā vipassanaṃ ārabhitvā vīthiṃ paṭipannāya vipassanāya taṃ vinodetvā. **Saṃsumārapatitenā**ti kumbhīlena viya bhūmiyaṃ urena nipajjanena. **Paññāya sīlaṃ dhovitvā**ti akhaṇḍādibhāvāpādanena sīlaṃ ādimajjhapariyosānesu paññāya suvisodhitaṃ katvā.

318. **‘‘Kasmā āhā’’**ti uparidesanāya kāraṇaṃ pucchati. **Lajjā** nāma ‘‘sīlassa jātiyā ca guṇadosapakāsanena samaṇena gotamena pucchitapañhaṃ vissajjesī’’ti parisāya paññātatā. **Ettakaparamā**ti ettakaukkaṃsakoṭikā pañca sīlāni, vedattayavibhāvanaṃ paññañca lakkhaṇādito niddhāretvā jānanaṃ natthi, kevalaṃ tattha vacīparamā mayanti dassetīti āha **‘‘sīlapaññāṇanti vacanameva paramaṃ amhāka’’**nti. **‘‘Ayaṃ pana viseso’’**ti idaṃ niyyātanāpekkhaṃ sīlaniddese, tenāha **‘‘sīlamicceva niyyātita’’**nti. Sāmaññaphale pana ‘‘sāmaññaphala’’ micceva niyyātitaṃ, paññāniddese pana jhānapaññaṃ adhiṭṭhānaṃ katvā vipassanāpaññāvaseneva paññāniyyātanaṃ kataṃ, tenāha **‘‘paṭhamajjhānādīnī’’**ti.

Soṇadaṇḍaupāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

321-2. **Nattā**ti puttaputto. Agāravaṃ nāma natthi, na cāyaṃ bhagavati agāravena ‘‘ahañceva kho panā’’tiādimāha, atha kho attalābhaparihānibhayena. Ayañhi yathā tathā attano mahājanassa sambhāvanaṃ uppādetvā kohaññena pare vimhāpetvā lābhuppādaṃ nijigisanto vicarati, tasmā tathā avoca, tenāha **‘‘iminā kirā’’**tiādi.

Taṅkhaṇānurūpāyāti yādisī tadā tassa ajjhāsayappavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivaṭṭasannissitassa ñāṇassa paripākassa abhāvato kevalaṃ abbhudayanissito eva attho dassitoti āha **‘‘diṭṭhadhammikasamparāyikamatthaṃ sandassetvā’’**ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhamme**ti tebhūmake kusale dhamme, ‘‘catubhūmake’’tipi vattuṃ vaṭṭatiyeva, tenevāha ‘‘āyatiṃ nibbānatthāya vāsanābhāgiyā vā’’ti. **Tatthā**ti kusaladhamme yathā samādapite. **N**anti brāhmaṇaṃ **samuttejetvā**ti sammadeva uparūpari nisānetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvaṃ āpādetvā. Taṃ pana atthato tattha ussāhajananaṃ hotīti āha **‘‘saussāhaṃ katvā’’**ti. Evaṃ puññakiriyāya saussāhatā, evarūpaṃ guṇasamaṅgitā ca niyamato diṭṭhadhammikā atthasampādanīti evaṃ **saussāhatāya, aññehi ca** tasmiṃ **vijjamānaguṇehi sampahaṃsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvaṃ āpādetvā.

Yadi bhagavā dhammaratanavassaṃ vassi, atha kasmā so visesaṃ nādhigacchatīti āha **''brāhmaṇo panā''**tiādi. Yadi evaṃ kasmā bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti āha **''kevalamassā''**tiādi. Na hi bhagavato niratthakā desanā hotīti.

Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Kūṭadantasuttavaṇṇanā

323. **Purimasuttadvaye**ti ambaṭṭhasoṇadaṇḍasuttadvaye. **Vuttanayamevā**ti yaṃ tattha āgatasadisaṃ idhāgataṃ taṃ atthavaṇṇanato vuttanayameva, tattha vuttanayeneva veditabbanti attho. ''Taruṇo ambarukkho ambalaṭṭhikā''ti (dī. ni. aṭṭha. 1.2) brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanti āha **''ambalaṭṭhikā brahmajāle vuttasadisāvā''**ti.

Yaññāvāṭaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññāṇakāni, aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni upaṭṭhapitānīti vuttaṃ pāḷiyaṃ ''mahāyañño upakkhaṭo''ti, taṃ upakkharaṇaṃ tesaṃ tathāsajjananti āha **''upakkhaṭoti sajjito''**ti. **Vacchatarasatānī**ti yuvabhāvappattāni balavavacchasatāni, te pana vacchā eva honti, na dammā balibaddā cāti āha **''vacchasatānī''**ti. **Ete**ti usabhādayo urabbhapariyosānā. **Anekesa**nti anekajātikānaṃ. Saṅkhyāvasena anekatā sattasataggahaṇeneva paricchinnā. **Migapakkhīna**nti mahiṃsarurupasadakuruṅgagokaṇṇamigānañceva morakapiñjaratittirakapotādipakkhīnañca.

328. Yaññasaṅkhātassa puññassa yo saṃkileso, tassa nivāraṇato nisedhanato **vidhā** vuccanti vippaṭisāravinodanā. Tato eva tā taṃ puññābhisandaṃ avicchinditvā ṭhapentīti **''ṭhapanā''**ti vuttā. Tāsaṃ pana yaññassa ādimajjhapariyosānavasena tīsu kālesu pavattiyā yañño tiṭṭhapanoti āha **''tiṭṭhapananti attho''**ti. Parikkharonti abhisaṅkharontīti **parikkhārā,** parivārāti vuttaṃ. **''Soḷasaparikkhāranti soḷasaparivāra''**nti.

Mahāvijitarājayaññakathāvaṇṇanā

336. **Pubbacarita**nti attano purimajātisambhūtaṃ bodhisambhārabhūtaṃ puññacariyaṃ. Tathā hissa anugāminova nidhissa thāvaro nidhi nidassito. Aḍḍhatā nāma vibhavasampannatā, sā taṃ taṃ upādāyupādāya vuccatīti āha **''yo koci attano santakena vibhavena aḍḍho hotī''**ti. Tathā mahaddhanatāpīti taṃ ukkaṃsagataṃ dassetuṃ **''mahatā aparimāṇasaṅkhyena dhanena samannāgato''**ti vuttaṃ. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato kāmā **bhogo** nāmāti āha **''pañcakāmaguṇavasenā''**ti. **Piṇḍapiṇḍavasenā**ti bhājanālaṅkārādivibhāgaṃ ahutvā kevalaṃ khaṇḍakhaṇḍavasena.

Māsakādīti **ādi**-saddena thālakādiṃ saṅgaṇhāti. **Bhājanādī**ti **ādi**-saddena vatthaseyyāvasathādiṃ saṅgaṇhāti. Suvaṇṇarajatamaṇimuttāveḷuriyavajirapavāḷāni **''sattaratanānī''**ti vadanti. Sālivīhiādi **pubbaṇṇaṃ** purakkhataṃsassaphalanti katvā. Tabbipariyāyato muggamāsādi **aparaṇṇaṃ. Devasikaṃ…pe… vasenā**ti divase divase paribhuñjitabbadātabbavaḍḍhetabbādividhinā parivattanakadhanadhaññavasena.

Koṭṭhaṃ vuccati dhaññassa āṭhapanaṭṭhānaṃ, koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ **koṭṭhāgāraṃ** tenāha **''dhaññena…pe… gāro cā''**ti. Evaṃ sāragabbhaṃ ''koso''ti, dhaññassa āṭhapanaṭṭhānañca ''koṭṭhāgāra''nti dassetvā idāni tato aññathā taṃ dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. Tattha yathā asino tikkhabhāvaparihārato paricchado ''koso''ti vuccati, evaṃ rañño tikkhabhāvapariharaṇattā caturaṅginī senā ''koso''ti āha **''catubbidho koso hatthī assā rathā pattī''**ti. **''Vatthakoṭṭhāgāraggahaṇeneva** sabbassāpi bhaṇḍaṭṭhapanaṭṭhānassa gahitattā tividhaṃ koṭṭhāgāranti vuttaṃ. **''Idaṃ evaṃ bahu''**ntiādi rājā tamatthaṃ jānantova bhaṇḍāgārikena kathāpetvā parisāya nissaddabhāvāpādanatthañca āha evaṃ me pakatikkhobho na bhavissatīti.

337-8. **Brāhmaṇo cintesi** janapadassa anupaddavatthañceva yaññassa ca cirānupavattanatthañca, tenāha **''ayaṃ rājā''**tiādi.

Sattānaṃ hitassa sukhassa ca vidūsanato ahitassa dukkhassa ca āvahanato corā eva kaṇṭakā, tehi **corakaṇṭakehi.** Yathā gāmavāsīnaṃ ghātā gāmaghātā, evaṃ panthikānaṃ duhanā vibādhanā **panthaduhanā. Adhammakārī**ti dhammato apetassa ayuttassa karaṇasīlo, attano vijite janapadādīnaṃ tato anatthato tāyanena khattiyo yo khattadhammo, tassa vā akaraṇasīloti attho. Dassavo eva khīlasadisattā **dassukhīlaṃ.** Yathā hi khette khīlaṃ kasanādīnaṃ sukhappavattiṃ, mūlasantānena sassassa buddhiñca vibandhati, evaṃ dassavo rajje rājāṇāya sukhappavattiṃ, mūlaviruḷhiyā janapadānaṃ paribuddhiñca vibandhanti. Tena vuttaṃ ''dassavo eva khīlasadisattā dassukhīla''nti. **Vadha**-saddo hiṃsanatthopi hotīti vuttaṃ **''māraṇena vā koṭṭanena vā''**ti. **Addubandhanādinā**ti **ādi**-saddena rajjubandhanasaṅkhalikabandhanādiṃ saṅgaṇhāti. **Jāniyā**ti dhanajāniyā, tenāha **''sataṃ gaṇhathā''**tiādi. **Pañcasikhamuṇḍakaraṇa**nti kākapakkhakaraṇaṃ. **Gomayasiñcana**nti sīse chakaṇodakāvasecanaṃ. **Kudaṇḍakabandhana**nti gaddulabandhanaṃ. **Evamādīnī**ti **ādi**-saddena khuramuṇḍaṃ karitvā bhasmapuṭapothanādiṃ saṅgaṇhāti. **Ūhanissāmī**ti uddharissāmi, apanessāmīti attho. **Ussahantī**ti pubbe tattha kataparicayatāya ussāhaṃ kātuṃ sakkonti. **Anuppadetū**ti anu anu padetu, tenāha **''dinne appahonte''**tiādi. Sakkhikaraṇapaṇṇāropanāni vaḍḍhiyā saha vā vinā vā puna gahetukāmassa, idha pana taṃ natthīti āha **''sakkhiṃ**

akatvā’’tiādi, tenāha **‘‘mūlacchejjavasenā’’**ti. Pakārato bhaṇḍāni ābharati sambharati paricayati etenāti **pābhataṃ,** bhaṇḍamūlaṃ.

Divase divase dātabbabhattaṃ **devasikabhattaṃ.** ‘‘Anumāsaṃ, anuposatha’’ntiādinā dātabbaṃ vetanaṃ **māsikādiparibbayaṃ.** Tassa tassa kulānurūpena kammānurūpena sūrabhāvānurūpenāti paccekaṃ anurūpa-saddo yojetabbo. Senāpaccādi **ṭhānantaraṃ.** Sakakammapasutattā, anupaddavattā ca **dhanadhaññānaṃ rāsiko** rāsikārabhūto. **Khemena ṭhitā**ti anupaddavena pavattā, tenāha **‘‘abhayā’’**ti, kutocipi bhayarahitāti attho.

Catuparikkhāravaṇṇanā

339. Tasmiṃ tasmiṃ kicce anuyanti anuvattantīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā** yathā ‘‘anubhāvo eva ānubhāvo’’ti. **Assā**ti rañño. **Te**ti ānuyantakhattiyādayo. **Attamanā na bhavissanti** ‘‘amhe ettha bahi karotī’’ti. Nibandhavipulāgamo gāmo **nigamo,** vivaḍḍhitamahāāyo mahāgāmoti attho. **Janapada**-saddo heṭṭhā vuttattho eva. Channaṃ pakatīnaṃ vasena rañño hitasukhābhibuddhi, tadekadesā ca ānuyantādayoti vuttaṃ **‘‘yaṃ tumhākaṃ anujānanaṃ mama bhaveyya dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’**ti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā,** rajjakiccavosāsanakā. Te pana rañño piyā, sahapavattanakā ca hontīti āha **‘‘piyasahāyakā’’**ti. Rañño parisati bhavāti **pārisajjā**, te pana keti āha **‘‘sesā āṇattikarā’’**ti, yathāvuttaānuyantakhattiyādī hi avasesā rañño āṇākarāti attho. Satipi deyyadhamme ānubhāvasampattiyā, parivārasampattiyā ca abhāve tādisaṃ dātuṃ na sakkā, vuḍḍhakāle ca tādisānampi rājūnaṃ tadubhayaṃ hāyatevāti āha **‘‘mahallakakāle…pe… na sakkā’’**ti. **Anumatiyā**ti anujānanena, **pakkhā**ti sapakkhā yaññassa aṅgabhūtā. Parikkharontīti **parikkhārā,** sambhārā. Ime tassa yaññassa aṅgabhūtā parivārā viya hontīti āha **‘‘parivārā bhavantī’’**ti.

Aṭṭhaparikkhāravaṇṇanā

340. **Yasasā**ti ānubhāvena, tenāha **‘‘āṇāṭhapanasamatthatāyā’’**ti. **Saddahatī**ti ‘‘dātā dānassa phalaṃ paccanubhotī’’ti pattiyāyati. Dāne sūroti **dānasūro** deyyadhamme īsakampi saṅgaṃ akatvā muttacāgo. Svāyamattho kammassakataññāṇassa tikkhavisadabhāvena veditabbo, tenāha **‘‘na saddhāmattakenevā’’**tiādi. Yassa hi kammassakatā paccakkhato viya upaṭṭhāti, so evaṃ vutto. **Yaṃ dānaṃ detī**ti yaṃ deyyadhammaṃ parassa deti. **Tassa pati hutvā**ti tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā deti anadhibhavanīyattā. ‘‘Na dāso, na sahāyo’’ti vatvā tadubhayaṃ anvayato, byatirekato ca dassetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dānassa dāsabyataṃ upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvānissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato attānaṃ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Sāmiparibhogasadisā hetassāyaṃ pavattatīti.

Samitapāpā samaṇā, bāhitapāpā brāhmaṇā ukkaṭṭhaniddesena, pabbajjāmattasamaṇā jātimattabrāhmaṇā pana **kapaṇādiggahaṇenevettha gahitā**ti adhippāyo. **Duggatā**ti dukkarajīvikaṃ upagatā kasiravuttikā, tenāha **‘‘daliddamanussā’’**ti. **Addhikā**ti addhānamaggagāmino. **Vaṇibbakā**ti dāyakānaṃ guṇakittanavasena, kammaphalakittanamukhena ca yācanakā seyyathāpi naggacariyādayo, tenāha **‘‘itthaṃ dinna’’**ntiādi. **‘‘Pasatamatta’’**nti vīhitaṇḍulādivasena vuttaṃ, **‘‘sarāvamatta’’**nti yāgubhattādivasena. Opānaṃ vuccati ogāhetvā pātabbato naditaḷākādīnaṃ sabbasādhāraṇatitthaṃ opānaṃ viya bhūtoti **opānabhūto,** tenāha **‘‘udapānabhūto’’**tiādi. **Sutameva sutajāta**nti **jāta**-saddassa anatthantaravācakatamāha yathā ‘‘kosajāta’’nti.

Atītādiatthacintanasamatthatā nāmassa rañño anumānavasena, itikattabbatāvasena ca veditabbā, na buddhānaṃ viya tattha paccakkhadassitāyāti dassetuṃ **‘‘atīte’’**tiādi vuttaṃ. Aḍḍhatādayo tāva yaññassa parikkhārā hontu tehi vinā tassa asijjhanato, sujātatā surūpatā pana kathanti āha **‘‘etehi kirā’’**tiādi. Ettha ca keci ‘‘yathā aḍḍhatādayo yaññassa ekaṃsato aṅgāni, na evamabhijātatā, abhirūpatā cāti dassetuṃ **kira**saddaggahaṇa’’nti vadanti ‘‘ayaṃ dujjāto’’tiādi vacanassa anekantikataṃ maññamānā, tayidaṃ asāraṃ, sabbasādhāraṇavasena hesa yaññārambho tattha siyā kesañci tathāparivitakkoti tassāpi avakāsābhāvādassanatthaṃ tathā vuttattā. **Kira**-saddo pana tadā brāhmaṇena cintitākārasūcanattho daṭṭhabbo. **Evamādīnī**ti **ādi**-saddena ‘‘ayaṃ virūpo daliddo appesakkho assaddho appassuto anatthaññū na medhāvī’’ti etesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Catuparikkhārādivaṇṇanā

341. **‘‘Sujaṃ paggaṇhantāna’’**nti purohitassa sayameva kaṭacchuggahaṇajotanena evaṃ sahatthā, sakkaccañca dāne yuttatā icchitabbāti dasseti. **Evaṃ dujjātassā**ti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

342. **Tiṇṇaṃ ṭhānāna**nti dānassa ādimajjhapariyosānabhūtāsu tīsu bhūmīsu, avatthāsūti attho. **Calantī**ti kampanti purimākārena na tiṭṭhanti. **Karaṇatthe**ti tatiyāvibhattiatthe. Kattari hetaṃ sāmivacanaṃ karaṇīyasaddāpekkhāya. ‘‘Paccānutāpo na kattabbo’’ti vatvā tassa akaraṇūpāyaṃ dassetuṃ **‘‘pubbacetanā pana acalā patiṭṭhapetabbā’’**ti vuttaṃ. Tattha **acalā**ti daḷhā kenaci asaṃhīrā. **Patiṭṭhapetabbā**ti supatiṭṭhitā kātabbā. Evaṃ karaṇena hi yathā taṃ dānaṃ sampati yathādhippāyaṃ nippajjati, evaṃ āyatimpi vipulaphalatāyāti āha **‘‘evañhi dānaṃ mahapphalaṃ hotīti dassetī’’**ti, vippaṭisārena anupakkiliṭṭhabhāvato. **Muñcacetanā**ti pariccāgacetanā. Tassā niccalabhāvo nāma muttacāgatā pubbābhisaṅkhāravasena uḷārabhāvo, samanussaraṇacetanāya pana niccalabhāvo ‘‘aho mayā dānaṃ dinnaṃ sādhu suṭṭhū’’ti tassa sakkaccaṃ paccavekkhaṇāvasena veditabbo. **Tathā akarontassā**ti muñcacetanaṃ, tattha paccāsamanussaraṇacetanañca vuttanayena niccalaṃ akarontassa vippaṭisāraṃ uppādentassa. Khettavisese pariccāgassa katattā laddhesupi **uḷāresu bhogesu cittaṃ nāpi namati.** Yathā kathanti āha **‘‘mahāroruvaṃ upapannassa seṭṭhigahapatino viyā’’**ti.

So kira tagarasikhiṃ paccekabuddhaṃ attano gehadvāre piṇḍāya ṭhitaṃ disvā ‘‘imassa samaṇassa piṇḍapātaṃ dehī’’ti bhariyaṃ āṇāpetvā rājupaṭṭhānatthaṃ pakkāmi. Seṭṭhibhariyā sappaññajātikā, sā cintesi ‘‘mayā ettakena kālena ‘imassa dethā’ti vacanamattaṃ pissa na sutapubbaṃ, ayañca maññe ahosi paccekasambuddho, yathā tathā adatvā paṇītaṃ piṇḍapātaṃ dassāmī’’ti upagantvā paccekasambuddhaṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā pattaṃ ādāya antonivesane paññattāsane nisīdāpetvā parisuddhehi sālitaṇḍulehi bhattaṃ sampādetvā tadanurūpaṃ khādanīyaṃ, byañjanaṃ, sūpeyyañca abhisaṅkharitvā bahi gandhehi alaṅkaritvā paccekasambuddhassa hatthesu patiṭṭhapetvā vandi. Paccekabuddho ‘‘aññesampi paccekabuddhānaṃ saṅgahaṃ karissāmī’’ti aparibhuñjitvāva anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sopi kho seṭṭhi rājupaṭṭhānaṃ katvā āgacchanto paccekabuddhaṃ disvā ahaṃ ‘‘tumhākaṃ piṇḍapātaṃ dethā’’ti vatvā pakkanto, api vo laddho piṇḍapātoti. Āma seṭṭhi laddhoti. ‘‘Passāmā’’ti gīvaṃ ukkhipitvā olokesi. Athassa piṇḍapātagandho uṭṭhahitvā nāsapuṭaṃ pūresi. So ‘‘mahā vata me dhanabyayo jāto’’ti cittaṃ sandhāretuṃ asakkonto pacchā vippaṭisārī ahosi. Vippaṭisārassa pana uppannākāro ‘‘varameta’’ntiādinā (saṃ. ni. 1.131) pāḷiyaṃ āgatoyeva. Bhātu panāyaṃ ekaṃ puttakaṃ sāpateyyakāraṇā jīvitā voropesi, tena mahāroruvaṃ upapanno. Piṇḍapātadānena panesa sattakkhattuṃ suggatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno, sattakkhattumeva ca seṭṭhikule nibbatto, na cāssa uḷāresu bhogesu cittaṃ nami, tena vuttaṃ ‘‘nāpi uḷāresu bhogesu cittaṃ namatī’’ti.

343. Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṃ saparicchedaṃ phalaṃ nibbattetīti **ākāro,** kāraṇanti āha **‘‘dasahi ākārehīti dasahi kāraṇehī’’**ti. **Paṭiggāhakato vā**ti balavataro hutvā uppajjamāno paṭiggāhakatova uppajjati, itaro pana deyyadhammato, parivārajanatopi uppajjeyyeva. **Uppajjituṃ yutta**nti uppajjanārahaṃ. **Tesaṃyeva** pāṇātipātīnaṃ. Yajanaṃ nāmettha dānaṃ adhippetaṃ, na aggijuhananti āha **‘‘yajataṃ bhava**nti **detu bhava’’**nti. **Vissajjatū**ti muttacāgavasena vissajjatu. **Abbhantara**nti ajjhattaṃ, sakasantāneti attho.

344. Heṭṭhā soḷasa parikkhārā vuttā yaññassa te vatthuṃ katvā, idha pana sandassanādivasena anumodanāya āraddhattā vuttaṃ **‘‘soḷasahi ākārehī’’**ti. **Dassetvā** attano desanānubhāvena paccakkhato viya phalaṃ dassetvā, anekavāraṃ pana kathanato ca āmeḍitavacanaṃ. **Tamattha**nti yathāvuttaṃ dānaphalavasena kammaphalasambandhaṃ. **Samādapetvā**ti sutamattameva akatvā yathā rājā tamatthaṃ sammadeva ādiyati citte karonto suggahitaṃ katvā gaṇhāti, tathā sakkaccaṃ ādāpetvā. Āmeḍitakāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

‘‘Vippaṭisāravinodanenā’’ti idaṃ nidassanamattaṃ lobhadosamohaissāmacchariyamānādayopi hi dānacittassa upakkilesā, tesaṃ vinodanenapi taṃ samuttejitaṃ nāma hoti tikkhavisadabhāvappattito. Āsannatarabhāvato vā vippaṭisārassa tabbinodanameva gahitaṃ, pavattitepi hi dāne tassa sambhavato. Yāthāvato vijjamānehi guṇehi tuṭṭhapahaṭṭhabhāvāpādanaṃ sampahaṃsananti āha **‘‘sundaraṃ te…pe… thutiṃ katvā kathesī’’**ti. **Dhammato**ti saccato. Saccañhi dhammato anapetattā dhammaṃ, upasamacariyābhāvato samaṃ, yuttabhāvena kāraṇanti ca vuccatīti.

345. Tasmiṃ yaññe rukkhatiṇacchedopi nāma nāhosi, kuto pāṇavadhoti pāṇavadhābhāvasseva daḷhīkaraṇatthaṃ sabbaso viparītagāhāvidūsitañcassa dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘neva gāvo haññiṃsū’’ti ādiṃ vatvāpi ‘‘na rukkhā chijjiṃsū’’tiādi vuttaṃ, tenāha **‘‘kiṃ pana gāvo’’**tiādi. **Barihisatthāyā**ti paricchedanatthāya. **Vanamālāsaṅkhepenā**ti vanapupphehi ganthitamālāniyāmena. **Bhūmiyaṃ vā pattharantī**ti vedibhūmiṃ parikkhipantā tattha pantharanti. **Antogehadāsādayo**ti antojātadhanakkītakaramarānītasayaṃdāsā. **Pubbamevā**ti bhatikaraṇato pageva. **Gahetvā karontī**ti divase divase gahetvā karonti. **Tajjitā**ti gajjitā. **Piyasamudācārenevā**ti iṭṭhavacaneneva. **Phāṇitena cevā**ti ettha **ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena paṇītapaṇītānaṃ nānappakārānaṃ khādanīyabhojanīyādīnañceva vatthamālāgandhavilepanayānaseyyādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo, tenāha **‘‘paṇītehi sappitelādisammissehevā’’**tiādi.

346. Saṃ nāma dhanaṃ, tassa patīti sapati, dhanavā. Diṭṭhadhammikasamparāyikahitāvahattā tassa hitanti **sāpateyyaṃ,** tadeva dhanaṃ. Tenāha **‘‘pahūtaṃ sāpateyyaṃ ādāyāti bahuṃ dhanaṃ gahetvā’’**ti. **Gāmabhāgenā**ti saṅkittanavasena gāme vā gahetabbabhāgena.

347. **‘‘Yāguṃ pivitvā’’**ti yāgusīsena pātarāsabhojanamāha. **Puratthimena yaññavāṭassā**ti rañño dānasālāya nātidūre puratthimadisābhāgeti attho, yato tattha pātarāsaṃ bhuñjitvā akilantarūpāyeva sāyanhe sālaṃ pāpuṇanti **‘‘dakkhiṇena yaññavāṭassā’’**ti ādīsupi eseva nayo.

348. **Parihārenā**ti bhagavantaṃ garuṃ katvā agāravaparihārena.

Niccadānaanukulayaññavaṇṇanā

349. **Uṭṭhāya samuṭṭhāyā**ti dāne uṭṭhānavīriyaṃ sakkaccaṃ katvā. **Appasambhāratara**ti ativiya parittasambhāro. Samārabhīyati yañño etehīti samārambhā, sambhārasambharaṇavasena pavattasattapīḷā. **Appaṭṭhataro**ti pana ativiya appakiccoti attho. Vipākasaññitaṃ atisayena mahantaṃ sadisaphalaṃ etassāti **mahapphalataro.** Udayasaññitaṃ atisayena mahantaṃ nissandādiphalaṃ etassāti **mahānisaṃsataro. Dhuvadānānī**ti dhuvāni thirāni acchinnāni katvā dātabbadānāni. **Anukulayaññānī**ti anukulaṃ kulānukkamaṃ upādāya dātabbadānāni, tenāha **''amhāka''**ntiādi. **Nibaddhadānānī**ti nibandhetvā niyametvā paveṇīvasena pavattitadānāni.

Hatthidantena pavattitā **dantamayasalākā,** yattha dāyakānaṃ nāmaṃ aṅkanti. **Raññ**oti setavāhanarañño.

Ādīnīti **ādi-**saddena ''seno viya maṃsapesiṃ kasmā okkhanditvā gaṇhāsī''ti evamādīnaṃ saṅgaho. Pubbacetanāmuñcacetanāaparacetanāsampattiyā dāyakassa vasena tīṇi aṅgāni, vītarāgatāvītadosatāvītamohatāpaṭipattiyā dakkhiṇeyyassa vasena tīṇīti evaṃ **chaḷaṅgasamannāgatāya dakkhiṇāya.** Aparāparaṃ uppajjanakacetanāvasena mahānadī viya, mahogho viya ca ito cito ca abhisanditvā okkhanditvā pavattiyā puññameva **puññābhisando.**

350. **Kiccapariyosānaṃ natthi** divase divase dāyakassa byāpārāpajjanato, tenāha **''ekenā''**tiādi. **Kiccapariyosānaṃ atthi** yathāraddhassa āvāsassa katipayenāpi kālena parisamāpetabbato, tenāha **''paṇṇasāla''**ntiādi. **Suttantapariyāyenā**ti suttantapāḷinayena. (Ma. ni. 1.12, 13; a. ni. 2.58) **nava ānisaṃsā**ti sītapaṭighātādayo paṭisallānārāmapariyosānā nava udayā. Appamattatāya cete vuttā.

Yasmā āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayajātaṃ dinnameva hoti. Dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nhāyitvā patissaye muhuttaṃ nipajjitvā vuṭṭhāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nipannassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti. Bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa sabbe te parissayā na honti, sajjhāyantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasi karontassa upasamasukhañca uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhīnaṃ pasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ ''āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayajātaṃ dinnameva hotī''ti, tasmā ete yathāvuttā sabbepi ānisaṃsā veditabbā. Tena vuttaṃ ''appamattatāya cete vuttā''ti.

Sītanti ajjhattaṃ dhātukkhobhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmavasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇha**nti aggisantāpaṃ, tassa vanaḍāhādīsu (vanadāhādīsu vā sāratthа. ṭī. cūḷavagga 3.295) sambhavo veditabbo. **Paṭihantī**ti paṭibāhati, yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanaṃ na hoti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vāḷamigānī**ti sīhabyagghādicaṇḍamige. Guttasenāsanañhi āraññakampi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na hontīti. **Sarīsape**ti ye keci sarante gacchante dīghajātike sappādike. **Makase**ti nidassanamattametaṃ, ḍaṃsādīnampi etesveva (etaneva sāratthа. ṭī. cūḷavagga 3.295) saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sisirakālavasena, sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyo**ti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūlabhañjanādivasena pavattiyā ghoro sarajaarajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghoro sūriyātapo ca. **Paṭihaññatī**ti paṭibāhīyati. **Leṇattha**nti nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhattha**nti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. **Jhāyitu**nti aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanibandhitvā upanijjhāyituṃ. **Vipassitu**nti aniccādito saṅkhāre sammasituṃ.

Vihāreti patissaye. **Kāraye**ti kārāpeyya. **Ramme**ti manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussute**ti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya, te nivāsento pana tesaṃ bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammakammaphalānaṃ, ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā.**

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakāritaṃ dassetuṃ **''te tassā''**ti gāthamāha. Tattha **te**ti bahussutā. **Tassā**ti upāsakassa. **Dhammaṃ desentī**ti sakalavaṭṭadukkhapanūdanaṃ saddhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyā**ti so upāsako yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena **anāsavo** hutvā **parinibbāti** ekādasaggivūpasamena sīti bhavati.

Sītapaṭighātādayo vipassanāvasānā terasa, annādilābho, dhammassavanaṃ, dhammāvabodho, parinibbānanti evaṃ **sattarasa.**

351. **Attano santakā**ti attaniyā. **Duppariccajanaṃ** lobhaṃ niggaṇhituṃ asakkontassa. Saṅghassa vā gaṇassa vā santiketi yojanā. **Tatthā**ti yathāgahite saraṇe. **Natthi punappunaṃ kattabbatā** viññūjātikassāti adhippāyo. **‘‘Jīvitapariccāgamayaṃ puñña’’**nti ‘‘sace tvaṃ na yathāgahitaṃ saraṇaṃ bhindissati, evāhaṃ taṃ māremī’’ti yadipi koci tiṇhena satthena jīvitā voropeyya, tathāpi ‘‘nevāhaṃ buddhaṃ na buddhoti, dhammaṃ na dhammoti, saṅghaṃ na saṅghoti vadāmī’’ti daḷhataraṃ katvā gahitasaraṇassa vasena vuttaṃ.

352. Saraṇaṃ upagatena kāyavācācittehi sakkaccaṃ vatthuttayapūjā kātabbā, tattha ca saṃkileso parihanitabbo, sikkhāpadāni pana samādānamattaṃ, sampattavatthuto viramaṇamattañcāti saraṇagamanato sīlassa appaṭṭhataratā, appasamārambhataratā ca veditabbā. Sabbesaṃ sattānaṃ jīvitadānādinā daṇḍanidhānato, sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa mahapphalamahānisaṃsataratā daṭṭhabbā.

Vakkhamānanayena ca verahetutāya veraṃ vuccati pāṇātipātādipāpadhammo, taṃ maṇati ‘‘mayi idha ṭhitāya kathaṃ āgacchasī’’ti tajjentī viya nīharatīti **veramaṇī,** tato vā pāpadhammato viramati etāyāti ‘‘viramaṇī’’ti vattabbe niruttinayena ikārassa ekāraṃ katvā **‘‘veramaṇī’’**ti vuttā. Asamādinnasīlassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati.** Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati.** Setu vuccati ariyamaggo, tappariyāpannā hutvā pāpadhammānaṃ samucchedavasena ghātanavirati **setughātavirati.** Idāni tisso viratiyo sarūpato dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. **Pariharatī**ti avītikkamavasena parivajjeti. **Na hanāmī**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, tena ‘‘adinnaṃ nādiyāmī’’ti evaṃ ādīnaṃ saṅgaho, **vā**-saddena vā, tenāha **‘‘sikkhāpadāni gaṇhantassā’’**ti.

Maggasampayuttāti sammādiṭṭhiyādimaggasampayuttā. Idāni tāsaṃ viratīnaṃ ārammaṇato vibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. **Purimā dve**ti sampattasamādānaviratiyo. **Pacchimā**ti setughātavirati. **Sabbānipi bhinnāni honti** ekajjhaṃ samādinnattā. **Tadeva bhijjati** visuṃ visuṃ samādinnattā. Gahaṭṭhavasena cetaṃ vuttaṃ. **Bhedo nāma natthi** paṭipakkhasamucchindanena akuppasabhāvattā, tenāha **‘‘bhavantarepī’’**ti. **Yonisiddha**nti manussatiracchānānaṃ uddhaṃ tiriyameva dīghatā viya jātisiddhanti attho. Bodhisatte kucchigate bodhisattamātusīlaṃ viya dhammatāya sabhāveneva siddhaṃ **dhammatāsiddhaṃ,** maggadhammatāya vā ariyamaggānubhāvena siddhaṃ **dhammatāsiddhaṃ.** **Diṭṭhiujukaraṇaṃ nāma bhāriyaṃ** dukkhaṃ, tasmā saraṇagamanaṃ sikkhāpadasamādānato mahaṭṭhatarameva, na appaṭṭhataranti adhippāyo. **Yathā tathā vā gaṇhantassāpī**ti ādaragāravaṃ akatvā samādiyantassāpi. **Sādhukaṃ gaṇhantassāpī**ti sakkaccaṃ sīlāni samādiyantassāpi, na diguṇaṃ, tiguṇaṃ vā ussāho karaṇīyo.

Abhayadānatāya sīlassa dānabhāvo, anavasesaṃ vā sattanikāyaṃ dayati tena rakkhatīti **dānaṃ,** sīlaṃ. ‘‘Aggānī’’ti ñātattā **aggaññāni.** Cirarattatāya ñātattā **rattaññāni.** ‘‘Ariyānaṃ sādhūnaṃ vaṃsānī’’ti ñātattā **vaṃsaññāni.** **‘‘Porāṇānī’’**tiādīsu purimānaṃ etāni **porāṇāni.** Sabbaso kenacipi pakārena sādhūhi na kiṇṇāni na khittāni na chaḍḍitānīti **asaṅkiṇṇāni.** Ayañca nayo nesaṃ yathā atīte, evaṃ etarahi, anāgate cāti āha **‘‘asaṅkiṇṇapubbāni na saṅkiyanti na saṅkiyissantī’’**ti. Tato eva **appapikuṭṭhāni** na paṭikkhittāni. Na hi kadācipi viññū samaṇabrāhmaṇā hiṃsādipāpadhammaṃ anujānanti. **Aparimāṇānaṃ sattānaṃ abhayaṃ detī**ti sabbesu bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattanikāyassa bhayābhāvaṃ deti. Na hi ariyasāvakato kassaci bhayaṃ hoti. **Avera**nti verābhāvaṃ. **Abyāpajjha**nti niddukkhataṃ.

Nanu ca pañcasīlaṃ sabbakālikaṃ, na ca ekantato vimuttāyatanaṃ, saraṇagamanaṃ pana buddhuppādahetukaṃ, ekantavimuttāyatanañca, tattha kathaṃ saraṇāgamanato pañcasīlassa mahapphalatāti āha **‘‘kiñcāpī’’**tiādi. **Jeṭṭhaka**nti uttamaṃ. **‘‘Saraṇagamaneyeva patiṭṭhāyā’’**ti iminā tassa sīlassa saraṇagamanena abhisaṅkhatatamāha.

353. **Īdisamevā**ti evaṃ saṃkilesaṃ paṭipakkhameva hutvā. **Heṭṭhā vuttehi guṇehī**ti ettha heṭṭhā vuttaguṇā nāma saraṇagamanaṃ, sīlasampadā, indriyesu guttadvāratāti evaṃ ādayo. Paṭhamajjhānaṃ nibbattento na kilamatīti yojanā. **Tānī**ti paṭhamajjhānādīni. **‘‘Paṭhamajjhāna’’**nti ukkaṭṭhaniddeso ayanti āha **‘‘ekaṃ kappa’’**nti, ekaṃ mahākappanti attho. Hīnaṃ pana paṭhamajjhānaṃ, majjhimañca asaṅkhyeyyakappassa tatiyaṃ bhāgaṃ, upaḍḍhakappañca **āyuṃ deti.** **‘‘Dutiyaṃ aṭṭhakappe’’**ti ādīsupi iminā nayena attho veditabbo, mahākappavaseneva ca gahetabbaṃ. Yasmā vā paṇītāniyevettha jhānāni adhippetāni mahapphalatarabhāvadassanaparattā desanāya, tasmā **‘‘paṭhamajjhānaṃ ekaṃ kappa’’**ntiādi vuttaṃ. **Tadevā**ti catutthajjhānameva. Yadi evaṃ kathaṃ āruppatāti āha **‘‘ākāsānañcāyatanādī’’**tiādi.

Sammadeva niccasaññādipaṭipakkhavidhamanavasena pavattamānā pubbabhāgiye eva bodhipakkhiyadhamme sammānentī vipassanā vipassakassa anappakaṃ pītisomanassaṃ samāvahatīti āha **‘‘vipassanā…pe… abhāvā’’**ti. Tenāha bhagavā –

‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata’’nti. (dha. pa. 374);

Yasmā ayaṃ desanā iminā anukkamena imāni ñāṇāni nibbattentassa vasena pavattitā, tasmā **‘‘vipassanāñāṇe patiṭṭhāya nibbattento’’**ti heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ uparimassa uparimassa patiṭṭhābhūtaṃ katvā vuttaṃ. Samānarūpanimmānaṃ nāma manomayiddhiyā aññehi asādhāraṇakiccanti āha **‘‘attano…pe… mahapphalā’’**ti. **Vikubbanadassanasamatthatāyā**ti hatthiassādivividharūpakaraṇaṃ vikubbanaṃ, tassa dassanasamatthabhāvena.

Icchiticchitaṭṭhānaṃ nāma purimajātīsu icchiticchito khandhappadeso. **Samāpento**ti pariyosāpento.

Kūṭadantaupāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

354-8. **Sabbe te pāṇayo**ti ‘‘satta ca usabhasatānī’’tiādinā vutte sabbe pāṇino. **Ākulabhāvo**ti bhagavato santike dhammassa sutattā pāṇīsu anuddayaṃ upaṭṭhapetvā ṭhitassa ‘‘kathañhi nāma mayā tāva bahū pāṇino māraṇatthāya bandhāpitā’’ti citte paribyākulabhāvo **udapādi.** **Sutvā**ti ‘‘bandhanato mocitā’’ti sutvā. Kāmacchandavigamena kallacittatā arogacittatā, byāpādavigamena mettāvasena muducittatā akathinacittatā, uddhaccakukkuccappahānena vikkhepavigamanato vinīvaraṇacittatā tehi na pihitacittatā, thinamiddhavigamena udaggacittatā sampaggaṇhanavasena alīnacittatā, vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā adhimuttatāya pasannacittatā ca hotīti āha **‘‘kallacittantiādi anupubbikathānubhāvena vikkhambhitanīvaraṇataṃ sandhāya vutta’’**nti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Kūṭadantasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

6. Mahālisuttavaṇṇanā

Brāhmaṇadūtavatthuvaṇṇanā

359. **Punappunaṃ visālībhāvūpagamanato**ti pubbe kira puttadhītuvasena dve dve hutvā soḷasakkhattuṃ jātānaṃ licchavīrājakumārānaṃ saparivārānaṃ anukkameneva vaḍḍhantānaṃ nivāsanaṭṭhānārāmuyyānapokkharaṇīādīnaṃ patiṭṭhānassa appahonakatāya nagaraṃ tikkhattuṃ gāvutantarena gāvutantarena parikkhipiṃsu, tenassa punappunaṃ visālībhāvaṃ gatattā ‘‘vesālī’’ tveva nāmaṃ jātaṃ, tena vuttaṃ **‘‘punappunaṃ visālībhāvūpagamanato vesālīti laddhanāmake nagare’’**ti. **Sayaṃjāta**nti sayameva jātaṃ aropimaṃ. **Mahantabhāvenevā**ti rukkhagacchānaṃ, ṭhitokāsassa ca mahantabhāvena, tenāha **‘‘himavantena saddhiṃ ekābaddhaṃ hutvā’’**ti. **Kūṭāgārasālāsaṅkhepenā**ti haṃsavaṭṭakacchannena kūṭāgārasālāniyāmena. Kosalesu jātā, bhavā vā, taṃ vā raṭṭhaṃ nivāso etesanti **kosalakā.** Evaṃ **māgadhakā** veditabbā. Yassa akaraṇe puggalo mahājāniyo hoti, taṃ karaṇaṃ arahatīti karaṇīyaṃ tena **karaṇīyena,** tenāha **‘‘avassaṃ kattabbakammenā’’**ti. **Taṃ kiccanti vuccati** sati samavāye kātabbato.

360. Yā buddhānaṃ uppajjanārahā nānattasaññā, tāsaṃ vasena **nānārammaṇācārato.** Sambhavantasseva paṭisedho. **Paṭikkammā**ti nivattitvā tathā cittaṃ anuppādetvā. **Sallīno**ti jhānasamāpattiyā ekattārammaṇaṃ allīno.

Oṭṭhaddhalicchavīvatthuvaṇṇanā

361. **Addhoṭṭhatāyā**ti tassa kira uttaroṭṭhaṃ appakatāya tiriyaṃ phāletvā apanītaddhaṃ viya khāyati cattāro dante, dve ca dāṭhā na chādeti, tena naṃ **‘‘oṭṭhaddho’’**ti voharanti. Ayaṃ kira upāsako saddho pasanno dāyako dānapati buddhamāmako dhammamāmako saṅghamāmako, tenāha **purebhatta**ntiādi.

362. **Sāsane yuttapayutto**ti bhāvanaṃ anuyutto. Sabbattha sīhasamānavuttinopi bhagavato parisāya mahante sati tadajjhāsayānurūpaṃ pavattiyamānāya dhammadesanāya viseso hotīti āha **‘‘mahantena ussāhena dhammaṃ desessatī’’**ti.

‘‘Vissāsiko’’ti vatvā tamassa vissāsikabhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘ayañhī’’**tiādi vuttaṃ. Therassa khīṇā savassasato ālasiyabhāvo ‘‘appahīno’’ti na vattabbo, vāsanālesaṃ pana upādāyāha **‘‘īsakaṃ appahīno viya hotī’’**ti. Na hi sāvakānaṃ savāsanā kilesā pahīyanti.

363. Vineyyajanānurodhena buddhānaṃ pāṭihāriyavijambhanaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘atha kho bhagavā’’**tiādi, tenevāha **‘‘saṃsūcitanikkhamano’’**ti. Gandhakuṭito nikkhamanavelāyañhi chabbaṇṇā buddharasmiyo āveḷāveḷāyamalāyamalā hutvā savisesā pabhassarā vinicchariṃsu.

364. **Tato para**nti ‘‘hiyyo’’ti vuttadivasato anantaraṃ paraṃ **purimataraṃ** atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu vavatthito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo. Evaṃ santepi yadettha ‘‘purimatara’’nti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃ yaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ, yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimataraṃ, orapārabhāvassa viya purimapurimatarabhāvassa ca apekkhāsiddhito, tenāha **‘‘tato paṭṭhāyā’’**tiādi. **Mūladivasato paṭṭhāyā**tiādidivasato paṭṭhāya. **Agga**nti paṭhamaṃ. Taṃ panettha parā atītā koṭi hotīti āha **‘‘parakoṭiṃ katvā’’**ti. **Yaṃ**-saddayogena cāyaṃ ‘‘viharāmī’’ti vattamānappayogo, attho pana atītakālavaseneva veditabbo, tenāha **‘‘vihāsinti vuttaṃ hotī’’**ti. Paṭhamavikappe ‘‘viharāmī’’ti padassa ‘‘yadagge’’ti iminā ujukaṃ sambandho dassito, dutiyavikappe pana ‘‘tīṇi vassānī’’ti imināpi.

Piyajātikānīti iṭṭhasabhāvāni. **Sātajātikānī**ti madhurasabhāvāni. Madhuraṃ viyāti hi ‘‘madhura’’nti vuccati manoramaṃ yaṃ kiñci. **Kāmūpasañhitānī**ti ārammaṇaṃ karontena kāmena upasaṃhitāni, kāmanīyānīti attho, tenāha **‘‘kāmassādayuttānī’’**ti, kāmassādassa yuttāni yogyānīti attho. **Sarīrasaṇṭhāne**ti sarīrabimbe, ādhāre cetaṃ bhummaṃ.

Tasmā **saddenā**ti taṃ nissāya tato uppannena saddenāti attho. **Madhurenā**ti iṭṭhena. **Ettāvatā**ti dibbasotañāṇassa parikammākathanamattena. ‘‘Attanā ñātampi na katheti, kimassa sāsane adhiṭṭhānenā’’ti kujjhanto **āghātaṃ bandhitvā** saha kujjhaneneva jhānābhiññāhi parihāyi. **Cintesī**ti ‘‘kasmā nu kho mayhaṃ taṃ parikammaṃ na kathesī’’ti parivitakkento ayoniso ummujjanavasena cintesi. **Anukkamenā**ti pāthikasutte āgatanayena taṃ taṃ ayuttameva cintento, bhāsanto, karonto ca anukkamena. Bhagavati baddhāghātatāya sāsane patiṭṭhaṃ alabhanto **gihibhāvaṃ patvā.**

Ekaṃsabhāvitasamādhivaṇṇanā

366-371. **Ekaṃsāyā**ti tadattheyeva catutthī, tasmā ekaṃsatthanti attho. **Aṃsa**-saddo cettha koṭṭhāsapariyāyo, so ca adhikārato dibbarūpadassanadibbasaddassavanavasena veditabboti āha **‘‘ekakoṭṭhāsāyā’’**tiādi. **Anudisāyā**ti puratthimadakkhiṇādibhedāya catubbidhāya anudisāya. **Ubhayakoṭṭhāsāyā**ti dibbarūpadassanatthāya, dibbasaddassavanatthāya ca. **Bhāvito**ti yathā dibbacakkhuñāṇaṃ, dibbasotañāṇañca samadhigataṃ hoti, evaṃ bhāvito. Tayidaṃ visuṃ visuṃ parikammakaraṇena ijjhantīsu vattabbaṃ natthi, ekajjhaṃ ijjhantīsupi kameneva kiccasiddhi ekajjhaṃ kiccasiddhiyā asambhavato. Pāḷiyampi ekassa ubhayasamatthatāsandassanatthameva ‘‘dibbānañca rūpānaṃ dassanāya, dibbānañca saddānaṃ savanāyā’’ti vuttaṃ, na ekajjhaṃ kiccasiddhisambhavato. **‘‘Ekaṃsabhāvito samādhihetū’’**ti iminā sunakkhatto dibbacakkhuñāṇāya eva parikammassa katattā vijjamānampi dibbasaddaṃ nāssossīti dasseti. **Apaṇṇaka**nti avirajjhanakaṃ, anavajjanti vā attho.

372. ‘‘Samādhi eva’’ bhāvetabbaṭṭhena **samādhibhāvanā.** ‘‘Dibbasotañāṇaṃ seṭṭha’’nti maññamānenāpi mahālinā dibbacakkhuñāṇampi tena saha gahetvā ‘‘etāsaṃ nūna bhante’’tiādinā pucchitanti **‘‘ubhayaṃsabhāvitānaṃ samādhīnanti attho’’**ti vuttaṃ. **Bāhirā etā samādhibhāvanā** aniyyānikattā. Tā hi ito bāhirakānampi ijjhanti. **Na ajjhattikā** bhagavato sāmukkaṃsikabhāvena appaveditattā. **Yadattha**nti yesaṃ atthāya. **Te**ti te ariyaphaladhamme. Te hi sacchikātabbāti.

Catuariyaphalavaṇṇanā

373. **Tasmā**ti vaṭṭadukkhe saṃyojanato. **‘‘Maggasotaṃ āpanno’’**ti phalaṭṭhassa vasena vuttaṃ. Maggaṭṭho hi maggasotaṃ āpajjati. Tenevāha ‘‘sotāpanne’’ti, ‘‘sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanne’’ti (ma. ni. 3.379) ca. **Apatanadhammo**ti anuppajjana- (ma. ni. 3.379) sabhāvo. **Dhammaniyāmenā**ti maggadhammaniyāmena. Heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya vā niyato. **Paraṃ ayanaṃ** parāgati.

Tanuttaṃ nāma pavattiyā mandatā, viraḷatā cāti āha **‘‘tanuttā’’**tiādi. **Heṭṭhābhāgiyāna**nti heṭṭhābhāgassa kāmabhavassapaccayabhāvena hitānaṃ. **Opapātiko**ti upapātiko upapatane sādhukārīti katvā. Vimuccatīti vimutti, cittameva vimutti **cetovimuttī**ti āha **‘‘sabbakilesa…pe… adhivacana’’**nti. Cittasīsena cettha samādhi gahito ‘‘cittaṃ paññañca bhāvaya’’nti. Ādīsu (saṃ. ni. 1.23; peṭako. 22; mi. pa. 2.9) viya. **Paññāvimuttī**ti etthāpi eseva nayo, tenāha **‘‘paññāva paññāvimuttī’’**ti. **Sāma**nti attanāva, aparappaccayenāti attho. **Abhiññā**ti ya-kāralopena niddesoti āha **‘‘abhijānitvā’’**ti.

Ariyaaṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

374-5. Ariyasāvako nibbānaṃ, ariyaphalañca paṭipajjati etāyāti paṭipadā, sā ca tassa pubbabhāgo evāti idha **‘‘pubbabhāgapaṭipadāyā’’**ti ariyamaggamāha. ‘‘Aṭṭha aṅgāni assā’’ti aññapadatthasamāsaṃ akatvā aṭṭhaṅgāni assa santīti **aṭṭhaṅgiko**ti padasiddhi daṭṭhabbā.

Sammā aviparītaṃ yāthāvato catunnaṃ ariyasaccānaṃ paccakkhato dassanasabhāvā **sammā dassanalakkhaṇā.** Sammadeva nibbānārammaṇe cittassa abhiniropanasabhāvo **sammā abhiniropanalakkhaṇo.** Caturaṅgasamannāgatā vācā janaṃ saṅgaṇhātīti tabbipakkhaviratisabhāvā sammāvācā bhedakaramicchāvācāpahānena jane sampayutte ca pariggaṇhanakiccavatī hotīti **sammā pariggahaṇalakkhaṇā.** Yathā cīvarakammādiko kammanto ekaṃ kātabbaṃ samuṭṭhāpeti, taṃ taṃ kiriyānipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthapādacalanādikaṃ kiriyaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā hoti, sampayutte ca samuṭṭhāpento eva pavattatīti **sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo sammākammanto.** Kāyavācānaṃ, khandhasantānassa ca saṃkilesabhūtamicchājīvappahānena **sammā vodāpanalakkhaṇo sammāājīvo.** Kosajjapakkhato patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanasabhāvoti **sammā paggāhalakkhaṇo sammāvāyāmo.** Sammadeva upaṭṭhānasabhāvāti **sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati.** Vikkhepaviddhaṃsanena sammadeva cittassa samādahanasabhāvoti **sammā samādhānalakkhaṇo sammāsamādhi.**

Attano paccanīkakilesā diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo. **Passatī**ti pakāseti kiccapaṭivedhena paṭivijjhati, tenāha **‘‘tappaṭicchādaka…pe… asammohato’’**ti. Teneva hi sammādiṭṭhisaṅkhātena aṅgena tattha paccavekkhaṇā pavattatīti **tathevā**ti attano paccanīkakilesehi saddhinti attho.

Kiccatoti pubbabhāgehi dukkhādiñāṇehi kātabbassa kiccassa idha sātisayaṃ nipphattito imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccato. **Cattāri nāmāni labhati** catūsu saccesu kātabbakiccanipphattito. **Tīṇi nāmāni labhati**

kāmasaṅkappādippahānakiccanipphattito. **Sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703) ‘‘viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadānī’’ti vuccantīti tattha padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena **‘‘viratiyopi honti cetanāyopī’’**ti āha. Musāvādādīhi viramaṇakāle vā viratiyo, subhāsitādivācābhāsanādikāle ca cetanāyo yojetabbā. **Maggakkhaṇe viratiyova** cetanānaṃ amaggaṅgattā ekassa ñāṇassa dukkhādiñāṇatā viya, ekāya viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanasabhāvābhāvā sammāvācādibhāvāsiddhito, taṃsiddhiyañca aṅgattayattāsiddhito ca. **Sammappadhānasatipaṭṭhānavasenā**ti catusammappadhānacatusatipaṭṭhānabhāvavasena.

Pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyevāti. Yadipi samādhiupakārakānaṃ abhiniropanānumajjanasampiyāyanabrūhanasantasukhānaṃ vitakkādīnaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattesu kāyādīsu subhādisaññāpahānacatusatikiccaṃ eko samādhi catukkajjhānasamādhikiccaṃ na sādhetīti pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi paṭhamajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepi, tathā pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi catutthajjhānasamādhi eva maggakkhaṇepīti attho.

Tasmāti paññāpajjotattā **avijjandhakāraṃ vidhamitvā** paññāsatthattā **kilesacore ghātento. Bahukārattā**ti yvāyaṃ anādimati saṃsāre iminā kadācipi asamugghāṭitapubbo kilesagaṇo tassa samugghāṭako ariyamaggo. Tattha cāyaṃ sammādiṭṭhi pariññābhisamayādivasena pavattiyā pubbaṅgamā hotīti bahukārā, tasmā bahukārattā.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. ‘‘Bahukāro’’ti vatvā taṃ bahukārataṃ upamāya vibhāvetuṃ ‘‘yathā hī’’tiādi vuttaṃ. ‘‘Ayaṃ’’ tambakaṃsādimayattā **kūṭo.** Ayaṃ samasāratāya mahāsāratāya **cheko. Eva**nti yathā heraññikassa cakkhunā disvā kahāpaṇavibhāgajānane karaṇantaraṃ bahukāraṃ yadidaṃ hattho, evaṃ yogāvacarassa paññāya oloketvā dhammavibhāgajānane dhammantaraṃ bahukāraṃ yadidaṃ vitakko vitakketvā tadavabodhato, tasmā sammāsaṅkappo sammādiṭṭhiyā bahukāroti adhippāyo. Dutiyaupamāyaṃ **eva**nti yathā tacchako parena parivattetvā parivattetvā dinnaṃ dabbasambhāraṃ vāsiyā tacchetvā gehakaraṇakamme upaneti, evaṃ yogāvacaro vitakkena lakkhaṇādito vitakketvā dinnadhamme yāthāvato paricchinditvā pariññābhisamayādikamme upanetīti yojanā. Vacībhedassa upakārako vitakko sāvajjānavajjavacībhedanivattanapavattanakarāya sammāvācāyapi upakārako evāti **‘‘svāya’’**ntiādi vuttaṃ.

Vacībhedassa niyāmikā **vācā** kāyikakiriyāniyāmakassa **kammantassa upakārikā. Tadubhayānantara**nti duccaritadvayapahāyakassa sucaritadvayapāripūrihetubhūtassa sammāvācāsammākammantadvayassa anantaraṃ. **Idaṃ vīriya**nti catubbidhaṃ sammappadhānavīriyaṃ. Indriyasamatādayo samādhissa upakāradhammā. Tabbipariyāyato apakāradhammā veditabbā. **Gatiyo**ti nipphattiyo, kiccādisabhāve vā. **Samannesitvā**ti upadhāretvā.

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

376-7. **‘‘Kasmā āraddha’’**nti anusandhikāraṇaṃ pucchitvā taṃ vibhāvetuṃ **‘‘ayaṃ kirā’’**tiādi vuttaṃ, tena ajjhāsayānusandhivasena upari desanā pavattāti dasseti. **Tenā**ti tathāladdhikattā. **Assā**ti licchavīrañño. **Desanāyā**ti saṇhasukhumāyaṃ suññatapaṭisaṃyuttāyaṃ yathādesitadesanāyaṃ. **Nādhimuccatī**ti na saddahati na pasīdati. **Tantidhammaṃ nāma kathento**ti yesaṃ atthāya dhammo kathīyati, tasmiṃ tesaṃ asatipi maggapaṭivedhe kevalaṃ sāsane tantidhammaṃ katvā kathento. **Evarūpassā**ti sammāsambuddhattā aviparītadhammadesanatāya evaṃpākaṭadhammakāyassa **satthu. Yuttaṃ nu kho etaṃ assā**ti assa paṭhamajjhānādisamadhigamena samāhitacittassa kulaputtassa etaṃ ‘‘taṃ jīva’’ntiādinā ucchedādigāhagahaṇaṃ api nu yuttanti pucchati. Laddhiyā pana jhānādhigamamattena na tāva vivecitattā **‘‘tehi yutta’’**nti vuttaṃ **taṃ vādaṃ paṭikkhipitvā**ti jhānalābhinopi taṃ gahaṇaṃ ‘‘ayuttamevā’’ti taṃ ucchedavādaṃ sassatavādaṃ vā paṭikkhipitvā. **Attamanā ahesu**nti yasmā khīṇāsavo vigatasammoho tiṇṇavicikiccho, ‘‘tasmā tassa tathā vattuṃ na yutta’’nti uppannanicchayatāya taṃ **mama vacanaṃ sutvā** attamanā ahesunti attho. **Sopi** licchavī rājā te viya sañjātanicchayattā **attamano ahosi.** Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahālisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Jāliyasuttavaṇṇanā

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

378. ‘‘Ghositena seṭṭhinā kate ārāme’’ti vatvā tattha koyaṃ ghositaseṭṭhi nāma, kathañcānena ārāmo kārito, kathaṃ vā tattha bhagavā vihāsīti taṃ sabbaṃ samudāgamato paṭṭhāya saṅkhepatova dassetuṃ **‘‘pubbe kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Tato**ti allakapparaṭṭhato. **Tadā**ti tesaṃ taṃ gāmaṃ paviṭṭhadivase. **Balavapāyāsa**nti garutaraṃ bahupāyāsaṃ. **Asannihite**ti gehato bahi gate. **Bhussatī**ti ravati. **Ghosakadevaputtotveva nāmaṃ ahosi** saraghosasampattiyā. **Veyyattiyenā**ti paññāveyyattiyena. **Ghositaseṭṭhi nāma jāto** tāya eva cassa sarasampattiyā ghositanāmatā.

Sarīrasantappanatthanti himavante phalamūlāhāratāya kilantasarīrā loṇambilasevanena tassa santappanatthaṃ pīnanatthaṃ. **Tasitā**ti pipāsitā. **Kilantā**ti parissantakāyā. Te kira taṃ vaṭarukkhaṃ patvā tassa sobhāsampattiṃ disvā mahānubhāvā maññe ettha adhivatthā devatā, ‘‘sādhu vatāyaṃ devatā amhākaṃ addhānaparissamaṃ vinodeyyā’’ti cintesuṃ, tena vuttaṃ **‘‘tattha adhivatthā…pe… nisīdiṃsū’’**ti. **So**ti anāthapiṇḍiko gahapati. **Bhatakāna**nti bhatiyā veyyāvaccaṃ karontānaṃ dāsapesakammakarānaṃ. **Pakatibhattavetana**nti pakatiyā dātabbabhattavetanaṃ, tadā uposathikattā kammaṃ akarontānampi kammakaraṇadivasena dātabbabhattavetanamevāti attho. **Kañcī**ti kañcipi bhatakaṃ.

Upecca parassa vācāya ārambhanaṃ bādhanaṃ **upārambho,** dosadassanavasena ghaṭṭananti attho, tenāha **‘‘upārambhādhippāyena vādaṃ āropetukāmā hutvā’’**ti. Vadanti nindanavasena kathenti etenāti hi vādo, doso. Taṃ āropetukāmā, patiṭṭhāpetukāmā hutvāti attho. **‘‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’**nti, idha yaṃ vatthuṃ jīvasaññitaṃ, tadeva sarīrasaññitanti ‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’ti vādaṃ gahetvā vadanti. Rūpañca attānañca advayaṃ katvā samanupassanavasena ‘‘satto’’ti vā bāhirakaparikappitaṃ attānaṃ sandhāya vadanti. **Bhijjatī**ti nirudayavināsavasena vinassati. **Tena** jīvasarīrānaṃ anaññattānujānanato, sarīrassa ca bhedadassanato. Na hettha yathā bhedavatā sarīrato anaññattā adiṭṭhopi jīvassa bhedo vutto, evaṃ adiṭṭhabhedato anaññattā sarīrassāpi abhedoti sakkā viññātuṃ tassa bhedassa paccakkhasiddhattā, bhūtupādāyarūpavinimuttassa ca sarīrassa abhāvatoti āha **‘‘ucchedavādo hotī’’**ti.

‘‘Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti aññadeva vatthuṃ jīvasaññitaṃ, aññaṃ vatthuṃ sarīrasaññitanti ‘‘rūpavantaṃ attānaṃ samanupassatī’’tiādinayappavattaṃ vādaṃ gahetvā vadanti. Rūpe bhedassa diṭṭhattā, attani ca tadabhāvato attā niccoti āpannamevāti āha **‘‘tumhākaṃ…pe… āpajjatī’’**ti.

379-380. Tayidaṃ nesaṃ vañjhāsutassa dīgharassatāparikappanasadisanti katvā ṭhapanīyoyaṃ pañhoti tattha rājanimīlanaṃ katvā satthā upari nesaṃ ‘‘tena hāvuso suṇāthā’’tiādinā dhammadesanaṃ ārabhīti āha **‘‘atha bhagavā’’**tiādi. **Tassā yevā**ti majjhimāya paṭipadāya.

Saddhāpabbajitassāti saddhāya pabbajitassa ‘‘evamahaṃ ito vaṭṭadukkhato nissarissāmī’’ti evaṃ pabbajjaṃ upagatassa tadanurūpañca sīlaṃ pūretvā paṭhamajjhānena samāhitacittassa. **Etaṃ vattu**nti etaṃ kilesavaṭṭaparibuddhidīpanaṃ ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’ntiādikaṃ diṭṭhisaṃkilesanissitaṃ vacanaṃ vattunti attho. **Nibbicikiccho na hotī**ti dhammesu tiṇṇavicikiccho na hoti, tattha tattha āsappanaparisappanavasena pavattatīti attho.

Etamevaṃ jānāmīti yena so bhikkhu paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, etaṃ sasampayuttadhammaṃ cittanti evaṃ jānāmi. **No ca evaṃ vadāmī**ti yathā diṭṭhigatikā taṃ dhammajātaṃ sanissayaṃ abhedato gaṇhantā ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti vā tadubhayaṃ bhedato gaṇhantā ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti vā attano micchāgāhaṃ pavedenti, ahaṃ pana na evaṃ vadāmi tassa dhammassa supariññātattā, tenāha **‘‘atha kho’’**tiādi. Bāhirakā yebhuyyena kasiṇajjhānāni eva nibbattentīti āha **‘‘kasiṇaparikammaṃ bhāventassā’’**ti. Yasmā bhāvanānubhāvena jhānādhigamo, bhāvanā ca pathavīkasiṇādisañjānanamukhena hotīti saññāsīsena niddisīyati, tasmā āha **‘‘saññābalena uppanna’’**nti. Tenāha – ‘‘pathavīkasiṇameko sañjānātī’’tiādi. **‘‘Na kallaṃ tasseta’’**nti idaṃ yasmā bhagavatā tattha tattha ‘‘atha ca panāhaṃ na vadāmī’’ti vuttaṃ, tasmā na vattabbaṃ kiretaṃ kevalinā uttamapurisenāti adhippāyenāha, tena vuttaṃ **‘‘maññamānā vadantī’’**ti. Sesaṃ sabbattha suviññeyyameva.

Jāliyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

8. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Acelakassapavatthuvaṇṇanā

381. Yasmiṃ raṭṭhe taṃ nagaraṃ, tassa raṭṭhassapi yasmiṃ nagare tadā bhagavā vihāsi, tassa nagarassapi etadeva nāmaṃ, tasmā **uruññāya**nti uruññājanapade uruññāsaṅkhāte nagareti attho. **Ramaṇīyo**ti manoharabhūmibhāgatāya chāyūdakasampattiyā, janavivittatāya ca manoramo. **Nāma**nti gottanāmaṃ. Tapanaṃ santapanaṃ kāyassa khedanaṃ tapo, so etassa atthīti tapassī, taṃ **tapassiṃ.** Yasmā tathābhūto tapaṃ nissito, tapo vā taṃ nissito, tasmā āha **‘‘tapanissitaka’’**nti. Lūkhaṃ vā pharusaṃ sādhusammatācāravirahato napasādanīyaṃ ājīvati vattatīti lūkhājīvī, taṃ **lūkhājīviṃ. Muttācārādī**ti **ādi**-saddena parato pāḷiyaṃ (dī. ni. 1.397) āgatā hatthāpalekhanādayo saṅgahitā. **Uppaṇḍetī**ti uhasanavasena paribhāsati. **Upavadatī**ti avaññāpubbakaṃ apavadati, tenāha **‘‘hīḷeti vambhetī’’**ti. **Dhammassa ca anudhammaṃ**ti ettha **dhammo** nāma hetu ‘‘hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’tiādīsu (vibha. 720) viyāti āha **‘‘kāraṇassa anukāraṇa’’**nti. **Kāraṇa**nti cettha tathāpavattassa saddassa attho adhippeto tassa pavattihetubhāvato. Atthappayutto hi saddappayogo. Anukāraṇanti ca so eva parehi tathā vuccamāno. **Parehī**ti ‘‘ye te’’ti vuttasattehi parehi. **Vuttakāraṇenā**ti yathā tehi vuttaṃ, tathā ce tumhehi na vuttaṃ, evaṃ sati tehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā tato paraṃ tassa anuvādo koci appamattakopi viññūhi garahitabbaṃ ṭhānaṃ kāraṇaṃ nāgaccheyya, kimevaṃ nāgacchatīti yojanā. **‘‘Idaṃ vuttaṃ hotī’’**tiādinā tamevatthaṃ saṅkhepato dasseti.

382. Idāni yaṃ vibhajjavādaṃ sandhāya bhagavatā ‘‘na me te vuttavādino’’ti saṅkhepato vatvā taṃ vibhajitvā dassetuṃ ‘‘idhāhaṃ kassapā’’tiādi vuttaṃ, taṃ vibhāgena dassento **‘‘idhekacco’’**tiādimāha. Bhagavā hi niratthakaṃ anupasamasaṃvattanikaṃ kāyakilamathaṃ ‘‘attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasaṃhito’’tiādinā (saṃ. ni. 3.1081;

mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) garahati. Sātthakaṃ pana upasamasaṃvattanikaṃ ‘‘āraññiko hoti, paṃsukūliko hotī’’tiādinā vaṇṇeti. **Appapuññatāyā**ti apuññatāya. **Tīṇi duccaritāni pūretvā**ti micchādiṭṭhibhāvato kammaphalaṃ paṭikkhipanto ‘‘natthi dinna’’ntiādinā (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445; 2.94, 95, 225; 3.91, 115; saṃ. ni. 3.210; dha. sa. 1221; vibha. 938) micchādiṭṭhiṃ purakkhatvā tathā tathā tīṇi duccaritāni pūretvā. **Anesanavasenā**ti kohaññe ṭhatvā asantaguṇasambhāvanicchāya micchājīvavasena. **Ime dve**ti ‘‘appapuñño puññavā’’ti ca vutte duccaritakārino dve puggale sandhāya.

‘‘Ime dve sandhāyā’’ti ettha pana dutiyanaye ‘‘appapuñño, puññavā’’ti ca vutte sucaritakārinoti ādinā yojetabbaṃ. Kammakiriyavādino hi ime dve puggalā. Iti paṭhamadutiyanayesu vuttanayeneva tatiyacatutthanayesu yojanā veditabbā.

Bāhirakācārayutto titthiyācārayutto, na vimuttācāro. **Attānaṃ sukhetvā**ti adhammikena sukhena attānaṃ sukhetvā, tenāha **‘‘duccaritāni pūretvā’’**ti. **‘‘Na dāni mayā sadiso atthī’’**tiādinā tissannaṃ maññanānaṃ vasena duccaritapūraṇamāha. **Micchādiṭṭhivasenā**ti ‘‘natthi kāmesu doso’’ti evaṃ pavattamicchādiṭṭhivasena. **Paribbājikāyā**ti pabbajjaṃ upagatāya tāpasadārikāya. **Daharāyā**ti taruṇāya. **Mudukāyā**ti sukhumālāya. **Lomasāyā**ti tanutambalomatāya appalomāya. **Kāmesū**ti vatthukāmesu. **Pātabyata**nti paribhuñjitabbaṃ, **pātabyata**nti vā paribhuñjanakataṃ. **Āpajjanto**ti upagacchanto. Paribhogattho hi ayaṃ **pā**-saddo, kattusādhano ca **tabba**-saddo, yathāruci paribhuñjantoti attho. Kilesakāmopi hi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva.

Idanti yathāvuttaṃ atthappabhedaṃ vibhajjanaṃ. **Titthiyavasena āgataṃ** aṭṭhakathāyaṃ tathā vibhattattā. **Sāsanepī**ti imasmiṃ sāsanepi.

Arahattaṃ vā attani asantaṃ ‘‘atthī’’ti vippaṭijānitvā. Sāmantajappanaṃ, paccayapaṭisevanaṃ, iriyāpathanissitanti imāni **tīṇi vā kuhanavatthūni. Tādiso vā**ti dhutaṅga- (mi. pa. 4.2; visuddhi. 1.22) samādānavasena lūkhājīvī eva. **Dullabhasukho bhavissāmi** duggatīsu upapattiyāti adhippāyo.

383. **Asukaṭṭhānato**ti asukabhavato. **Āgatā**ti nibbattanavasena idhāgatā. **Idāni gantabbaṭṭhāna**nti āyatiṃ nibbattanaṭṭhānaṃ. **Puna upapatti**nti āyatiṃ anantarabhavato tatiyaṃ upapattiṃ, **puna upapattī**ti punappunaṃ nibbatti. **Kena kāraṇenā**ti yathābhūtaṃ ajānanto hi icchādosavasena yaṃ kiñci garaheyya, ahaṃ pana yathābhūtaṃ jānanto sabbaṃ taṃ kena kāraṇena garahissāmi, taṃ kāraṇaṃ natthīti adhippāyo, tenāha **‘‘garahitabbamevā’’**tiādi. **Tamattha**nti garahitabbasseva garahaṇaṃ, pasaṃsitabbassa ca pasaṃsanaṃ.

Na koci ‘‘na sādhū’’ti vadati diṭṭhadhammikassa, samparāyikassa ca atthassa sādhanavaseneva pavattiyā bhaddakattā. **Pañcavidhaṃ vera**nti pāṇātipātādipañcavidhaṃ veraṃ. Tañhi pañcavidhassa sīlassa paṭisattubhāvato, sattānaṃ verahetutāya ca ‘‘vera’’nti vuccati. Tato eva **taṃ na koci ‘‘sādhū’’ti vadati,** tathā diṭṭhadhammikādiatthānaṃ asādhanato, sattānaṃ sādhubhāvassa ca dūsanato. **Na nirundhitabba**nti rūpaggahaṇe na nivāretabbaṃ. Dassanīyadassanattho hi cakkhupaṭilābhoti tesaṃ adhippāyo. Yadaggena tesaṃ pañcadvāre asaṃvaro sādhu, tadaggena tattha saṃvaro na sādhūti āha **‘‘puna yaṃ te ekaccanti pañcadvāre saṃvara’’**nti.

Atha vā **yaṃ te ekaccaṃ vadanti ‘‘sādhū’’ti** te ‘‘eke samaṇabrāhmaṇā’’ti vuttā titthiyā yaṃ attakilamathānuyogādiṃ ‘‘sādhū’’ti vadanti, mayaṃ taṃ na ‘‘sādhū’’ti vadāma. **Yaṃ te ekaccaṃ vadanti ‘‘na sādhū’’ti** yaṃ pana te anavajjapaccayaparibhogaṃ, sunivatthasupārupanādisammāpaṭipattiñca ‘‘na sādhū’’ti vadanti, taṃ mayaṃ ‘‘sādhū’’ti vadāmāti evaṃ pettha attho veditabbo.

Evaṃ yaṃ paravādamūlakaṃ catukkaṃ dassitaṃ, tadeva puna sakavādamūlakaṃ katvā dassitanti pakāsento **‘‘eva’’**ntiādimāha. Yañhi kiñci kenaci samānaṃ, tenapi taṃ samānameva, tathā asamānaṃ pīti. **Samānāsamānata**nti samānāsamānatāmattaṃ. Anavasesato hi pahātabbānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ sakavāde dissati, na paravāde. Tathā paripuṇṇameva ca upasampādetabbadhammānaṃ upasampādanaṃ sakavāde, na paravāde. Tena vuttaṃ ‘‘tyāha’’ntiādi.

Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā

385. **Laddhiṃ pucchanto**ti ‘‘kiṃ samaṇo gotamo saṃkilesadhamme anavasesaṃ pahāya vattati, udāhu pare gaṇācariyā. Ettha tāva attano laddhiṃ vadā’’ti laddhiṃ pucchanto. **Kāraṇaṃ pucchanto**ti ‘‘samaṇo gotamo saṃkilesadhamme anavasesaṃ pahāya vattatī’’ti vutte ‘‘kena kāraṇena evamatthaṃ gāhayā’’ti kāraṇaṃ pucchanto. **Ubhayaṃ pucchanto**ti ‘‘idaṃ nāmettha kāraṇa’’nti kāraṇaṃ vatvā paṭiññāte atthe sādhiyamāne anvayato, byatirekato ca kāraṇaṃ samatthetuṃ sadisāsadisabhedaṃ upamodāharaṇadvayaṃ pucchanto, **ubhayaṃ pucchanto** kāraṇassa ca tilakkhaṇasampattiyā yathāpaṭiññāte atthe sādhite sammadeva anupacchā bhāsanto nigamento **samanubhāsati nāma. Upasaṃharitvā**ti upanetvā. **‘‘Kiṃ te’’**tiādi upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Dutiyapade**ti ‘‘saṅghena vā saṅgha’’nti imasmiṃ pade.

Tamatthanti taṃ pahātabbadhammānaṃ anavasesaṃ pahāya vattanasaṅkhātañca samādātabbadhammānaṃ anavasesaṃ samādāya vattanasaṅkhātañca atthaṃ. **Yojetvā**ti akusalādipadehi yojetvā. Akosallasambhūtaṭṭhena **akusalā ceva** tatoyeva **akusalāti ca** saṅkhaṃ gatāti **saṅkhātā** tattha purimapadena ekantākusale vadati, dutiyapadena taṃsahagate, taṃpakkhiye ca, tenāha **''koṭṭhāsaṃ vā katvā ṭhapitā''**ti, akusalapakkhiyabhāvena vavatthāpitāti attho. Avajjaṭṭho dosaṭṭho gārayhapariyāyattāti āha **''sāvajjāti sadosā''**ti. **Ariyā** nāma niddosā, ime pana katthacipi niddosā na hontīti **niddosaṭṭhena ariyā bhavituṃ nālaṃ asamatthā.**

386-392. **Ya**nti kāraṇe etaṃ paccattavacananti āha **''yena viññū''**ti. **Yaṃ vā panā**ti ''yaṃ pana kiñcī''ti asambhāvanavacanametanti āha **''yaṃ vā taṃ vā appamattaka''**nti. **Gaṇācariyā** pūraṇādayo. Satthuppabhavattā saṅghassa saṅghasampattiyāpi satthusampatti vibhāvīyatīti āha **''saṅghapasaṃsāyapi satthuyeva pasaṃsāsiddhito''**ti. Sā pana pasaṃsā pasādahetukāti pasādamukhena taṃ dassetuṃ **''pasīdamānāpi hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **pi**-saddena yathā anvayato pasaṃsā samuccīyati, evaṃ satthuvippaṭipattiyā sāvakesu, sāvakavippaṭipattiyā ca satthari appasādo samuccīyatīti daṭṭhabbaṃ. **Sarīrasampatti**nti rūpasampattiṃ, rūpakāyapāripūrinti attho. **Bhavanti vattāro** rūpappamāṇā, ghosadhammappamāṇā ca. Puna **bhavanti vattāro**ti dhammappamāṇavaseneva yojetabbaṃ. Yā saṅghassa pasaṃsāti ānetvā sambandho.

Tattha yā buddhānaṃ, buddhasāvakānaṃyeva ca pāsaṃsatā, aññesañca tadabhāvo jotito, taṃ viratippahānasaṃvaruddesavasena nīharitvā dassetuṃ **''ayamadhippāyo''**tiādi vuttaṃ. Tattha **setughātavirati** nāma ariyamaggavirati. **Vipassanāmattavasenā**ti ''anicca''nti vā ''dukkha''nti vā vividhaṃ dassanamattavasena, na pana nāmarūpavavatthānapaccayapariggaṇhanapubbakaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā saṅkhārānaṃ sammasanavasena. **Itarānī**ti samucchedapaṭippassaddhinissaraṇappahānāni. **''Sesa''**nti pañcasīlato añño sabbo sīlasaṃvaro, ''khamo hotī''tiādinā (ma. ni. 1.24; 3.159; a. ni. 4.114) vutto suparisuddho khantisaṃvaro, ''paññāyete pidhiyyare''ti (su. ni. 1041; cūḷani. 60) evaṃ vutto kilesānaṃ samucchedako maggañāṇasaṅkhāto ñāṇasaṃvaro, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ pidahanavasena pavatto parisuddho indriyasaṃvaro, ''anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā''tiādinā (dī. ni. 2.402; ma. ni. 1.135; saṃ. ni. 5.8; vibha. 205) vutto sammappadhānasaṅkhāto vīriyasaṃvaroti imaṃ saṃvarapañcakaṃ sandhāyāha. **Pañca kho panime pātimokkhuddesā**tiādi sāsane sīlassa bahubhāvaṃ dassetvā tadekadese eva paresaṃ avaṭṭhānadassanatthaṃ yathāvuttasīlasaṃvarasseva puna gahaṇaṃ.

Ariyaaṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

393. **Sīhanāda**nti seṭṭhanādaṃ, abhītanādaṃ kenaci appaṭivattiyanādanti attho. ''Ayaṃ yathāvutto mama vādo aviparīto, tassa aviparītabhāvo imaṃ maggaṃ paṭipajjitvā aparappaccayato jānitabbo''ti evaṃ **aviparītabhāvāvabodhanatthaṃ.** **''Atthi kassapā''**tiādīsu yaṃ maggaṃ paṭipanno samaṇo gotamo vadanto yuttapattakāle, tathabhāvato bhūtaṃ, ekaṃsato hitāvihabhāvena atthaṃ, dhammato anapetattā dhammaṃ, vinayayogato paresaṃ vinayanato ca vinayaṃ vadatīti sāmaṃyeva attapaccakkhatova jānissati, so mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedito sakalavaṭṭadukkhanissaraṇabhūto atthi kassapa maggo, tassa ca adhigamūpāyabhūtā pubbabhāgapaṭipadāti ayamettha yojanā. Tena ''samaṇo gotamo ime dhamme''tiādinayappavatto vādo kenaci asaṃkampiyo yathābhūtasīhanādoti dasseti.

''Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passatī''tiādīsu (a. ni. 3.134) viya **maggañca paṭipadañca ekato katvā dassento.** **''Ayamevā''**ti vacanaṃ maggassa puthubhāvapaṭikkhepanatthaṃ, sabbaariyasādhāraṇabhāvadassanatthaṃ, sāsane pākaṭabhāvadassanatthañca. Tenāha ''ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo''ti, (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106; saṃ. ni. 5.367, 384, 409)''eseva maggo natthañño dassanassa visuddhiyā''ti (dha. pa. 274),

> ''Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
> Maggaṃ pajānāti hitānukampī;
> Etena maggena tariṃsu pubbe,
> Tarissanti ye ca taranti ogha''nti. (saṃ. ni. 5.384, 409; mahāni. 191; cūḷani. 107, 121; netti. 170);

Sabbesu suttapadesesu abhidhammapadesesu ca ekovāyaṃ maggo pākaṭo paññāto āgato cāti.

Tapopakkamakathāvaṇṇanā

394. Tapoyeva upakkamitabbato ārabhitabbato tapopakkamoti āha **''tapārambhā''**ti. Ārambhanañcettha karaṇamevāti āha **''tapokammānīti attho''**ti. **Samaṇakammasaṅkhātā**ti samaṇehi kattabbakammasaññitā. **Niccolo**ti nissaṭṭhacelo sabbena sabbaṃ paṭikkhittacelo. Naggiyavatasamādānena **naggo.** **''Ṭhitakova uccāraṃ karotī''**tiādi nidassanamattaṃ, vamitvā mukhavikkhālanādiācārassapi tena vissaṭṭhattā. **Jivhāya hatthaṃ apalikhati** apalihati udakena adhovanato. Dutiyavikappepi eseva nayo. ''Ehi bhaddante''ti vutte upagamanasaṅkhāto vidhi ehibhaddanto, taṃ caratīti ehibhaddantiko, tappaṭikkhepena **na ehibhaddantiko.** **Na karoti** samaṇena nāma parassa vacanakarena na bhavitabbanti adhippāyena. **Puretara**nti taṃ ṭhānaṃ attano upagamanato puretaraṃ. Taṃ kira so ''bhikkhunā nāma yādicchakī eva bhikkhā gahetabbā''ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissakataṃ** ''mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṅghātaṃ āpāditā''ti na gaṇhāti. **Nimantanaṃ na sādiyati** ‘‘evaṃ tesaṃ vacanaṃ kataṃ bhavissatī’’ti. Kumbhīādīsupi so sattasaññīti āha **‘‘kumbhīkaḷopiyo’’**tiādi.

Kabaḷantarāyoti kabaḷassa antarāyo **hotīti.** Gāmasabhāgādivasena saṅgamma kittenti etissāti **saṅkitti,** tathā saṃhaṭataṇḍulādisañcayo. **Manussā**ti veyyāvaccakaramanussā.

Surāpānamevāti majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva surāggahaṇena cettha merayampi saṅgahitaṃ. Ekāgārameva uñchatīti **ekāgāriko.** Ekālopeneva vattatīti **ekālopiko.** Dīyati etāyāti **datti,** dvattiālopamattagāhi khuddakaṃ bhikkhādānabhājanaṃ, tenāha **‘‘khuddakapātī’’**ti. Abhuñjanavasena eko aho etassa atthīti ekāhiko, āhāro. Taṃ **ekāhikaṃ,** so pana atthato ekadivasalaṅghakoti āha **‘‘ekadivasantarika’’**nti. **‘‘Dvīhika’’**ntiādīsupi eseva nayo. Ekāhaṃ abhuñjitvā ekāhaṃ bhuñjanaṃ **ekāhavāro,** taṃ ekāhikameva atthato. Dvīhaṃ abhuñjitvā dvīhaṃ bhuñjanaṃ **dvīhavāro.** Sesadvayepi eseva nayo. Ukkaṭṭho pana pariyāyabhattabhojaniko dvīhaṃ abhuñjitvā ekāhameva bhuñjati. Sesadvayepi eseva nayo.

395. **Kuṇḍaka**nti tanutaraṃ taṇḍulasakalaṃ.

396. Saṇehi saṇavākehi nibbattavatthāni **sāṇāni.** Missasāṇāni **masāṇāni,** na bhaṅgāni. **Erakatiṇādīnī**ti **ādi-**saddena akkamakacikadalīvākādīnaṃ saṅgaho. Erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti vattabbataṃ labhanti.

Micchāvāyāmavaseneva ukkuṭikavatānuyogoti āha **‘‘ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto’’**ti. Thaṇḍilanti vā samā pakatibhūmi vuccati ‘‘patthaṇḍile pāturahosī’’tiādīsu (ma. ni. 4.10) viya, tasmā **thaṇḍilaseyya**nti anantarahitāya pakatibhūmiyaṃ seyyanti vuttaṃ hoti. **Laddhaṃ āsana**nti nisīdituṃ yathāladdhaṃ āsanaṃ. **Akopetvā**ti aññattha anupagantvā, tenāha **‘‘tattheva nisīdanasīlo’’**ti. So hi taṃ achaḍḍento apariccajanto akopento nāma hoti. **Vikaṭanti gūthaṃ vuccati** āsayavasena virūpaṃ jātanti katvā.

Ettha ca ‘‘acelako hotī’’tiādīni vatapadāni yāva ‘‘na thusodakaṃ pivatī’’ti etāni ekavārāni. ‘‘Ekāgāriko vā’’tiādīni nānāvārāni, nānākālikāni vā. Tathā ‘‘sākabhakkho vā’’tiādīni, ‘‘sāṇānipi dhāretī’’tiādīni ca. Tathā hettha vā-saddaggahaṇaṃ, pi-saddaggahaṇañca kataṃ. Pi-saddopi vikappattho eva daṭṭhabbo. Purimesu pana na kataṃ. Evañca katvā ‘‘acelako hotī’’ti vatvā ‘‘sāṇānipi dhāretī’’tiādi vacanassa, ‘‘rajojalladharo hotī’’ti vatvā ‘‘udakorohanānuyogaṃ anuyutto’’ti vacanassa ca avirodho siddho hoti. Atha vā kimettha avirodhacintāya. Ummattakapacchisadiso hi titthiyavādo. Atha vā ‘‘acelako hotī’’ti ārabhitvā tappasaṅgena sabbampi attakilamathānuyogaṃ dassentena ‘‘sāṇānipi dhāretī’’tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Tapopakkamaniratthakathāvaṇṇanā

397. **Sīlasampadādīhi vinā**ti sīlasampadā, samādhisampadā, paññāsampadāti imāhi lokuttarāhi sampadāhi vinā na kadāci sāmaññaṃ vā brahmaññaṃ vā sambhavati, yasmā ca tadevaṃ, tasmā tesaṃ tapopakkamānaṃ niratthakataṃ dassentoti yojanā. **‘‘Dosaveravirahita’’**nti idaṃ dosassa mettāya ujupaṭipakkhatāya vuttaṃ. **Dosa-**ggahaṇena vā sabbepi jhānapaṭipakkhā saṃkilesadhammā gahitā, **vera-**ggahaṇena paccatthikabhūtā sattā. Yadaggena hi dosarahitaṃ, tadaggena verarahitanti.

398. Pākaṭabhāvena kāyati gametīti **pakati,** lokasiddhavādo, tenāha **‘‘pakati kho esāti pakatikathā esā’’**ti. **Mattāyā**ti **mattā-**saddo ‘‘mattā sukhapariccāgā’’tiādīsu (dha. pa. 290) viya appatthaṃ antonītaṃ katvā pamāṇavācakoti āha **‘‘iminā pamāṇena evaṃ parittakenā’’**ti. Tena pana pamāṇena pahātabbo pakaraṇappatto paṭipattikkamoti āha **‘‘paṭipattikkamenā’’**ti. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

399. **Aññathā vadathā**ti yadi acelakabhāvādinā sāmaññaṃ vā brahmaññaṃ vā abhavissa, suvijānova samaṇo suvijāno brāhmaṇo. Yasmā pana tumhe ito aññathāva sāmaññaṃ brahmaññañca vadatha, tasmā dujjānova samaṇo dujjāno brāhmaṇo, tenāha **‘‘idaṃ sandhāyāhā’’**ti. **Taṃ pakativādaṃ paṭikkhipitvā**ti pubbe yaṃ pākatikaṃ sāmaññaṃ brahmaññañca hadaye ṭhapetvā tena ‘‘dukkara’’ntiādi vuttaṃ, tameva sandhāya bhagavatāpi ‘‘pakati kho esā’’tiādi vuttaṃ. Idha pana **taṃ pakativādaṃ** pākatikasamaṇabrāhmaṇavisayaṃ kathaṃ paṭikkhipitvā paṭisaṃharitvā **sabhāvatova** paramatthatova samaṇassa brāhmaṇassa ca **dujjānabhāvaṃ āvikaronto** pakāsento. **Tatrāpī**ti samaṇabrāhmaṇavādepi **vuttanayeneva.**

Sīlasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā

400-1. **Paṇḍito**ti hetusampattisiddhena paṇḍiccena samannāgato, **kathaṃ uggahesi** paripakkañāṇattā ghaṭe padīpena viya abbhantare samujjalantena paññāveyyattiyena tattha tattha bhagavatā desitamatthaṃ pariggaṇhanto tampi desanaṃ upadhāresi. **Tassa cā**ti yo acelako hoti yāva udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati, tassa ca. **Tā sampattiyo pucchāmi,** yāhi samaṇo ca hotīti adhippāyo. **Sīlasampadāyā**ti **iti-**saddo ādiattho, tena ‘‘cittasampadāya paññāsampadāyā’’ti padadvayaṃ saṅgaṇhāti asekkhasīlādikhandhattayasaṅgahitañhi arahattaṃ, tenāha **‘‘arahattaphalameva sandhāya vutta’’**ntiādi. Tattha **ida**nti idaṃ vacanaṃ.

Sīhanādakathāvaṇṇanā

402. Anaññasādhāraṇatāya, anaññasādhāraṇatthavisayatāya ca **anuttaraṃ buddhasīhanādaṃ nadanto.** Ativiya accantavisuddhatāya **paramavisuddhaṃ. Parama**nti ukkaṭṭhaṃ, tenāha **‘‘uttama’’**nti. **Sīlameva** lokiyasīlattā. Yathā anaññasādhāraṇaṃ bhagavato lokuttarasīlaṃ savāsanaṃ paṭipakkhaviddhaṃsanato, evaṃ lokiyasīlampi tassa anucchavikabhāvena sambhūtattā, samena samanti **samasama**nti ayamettha atthoti āha **‘‘mama sīlasamena sīlena mayā sama’’**nti. **‘‘Yadidaṃ adhisīla’’**nti lokiyaṃ, lokuttarañcāti duvidhampi buddhasīlaṃ ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. Tenāha ‘‘sīlepī’’ti. **Iti ima**nti evaṃ imaṃ sīlavisayaṃ. Paṭhamaṃ pavattattā **paṭhamaṃ.**

Tapatīti santappati, vidhamatīti attho. **Jigucchatī**ti hīḷeti lāmakato ṭhapeti. **Niddosattā ariyā** ārakā kilesehīti. Maggaphalasampayuttā vīriyasaṅkhātā tapojigucchāti ānetvā sambandho. **Paramā nāma** sabbukkaṭṭhabhāvato. Yathā yuvino bhāvo yobbanaṃ, evaṃ jigucchino bhāvo **jegucchaṃ.** Kilesānaṃ samucchindanapaṭippassambhanāni **samucchedapaṭipassaddhivimuttiyo. Nissaraṇavimutti** nibbānaṃ. Atha vā sammāvācādīnaṃ adhisīlaggahaṇena, sammāvāyāmassa adhijegucchaggahaṇena, sammādiṭṭhiyā adhipaññāggahaṇena gahitattā aggahitaggahaṇena sammāsaṅkappasatisamādhayo maggaphalapariyāpannā **samucchedapaṭipassaddhivimuttiyo** daṭṭhabbā. **Nissaraṇavimutti** pana nibbānameva.

403. Yaṃ kiñci janavivittaṃ ṭhānaṃ idha **‘‘suññāgāra’’**nti adhippetaṃ. Tattha nadantena vinā nādo natthīti āha **‘‘ekatova nisīditvā’’**ti. **Aṭṭhasu parisāsū**ti khattiyaparisā, brāhmaṇaparisā, gahapatiparisā, samaṇaparisā, cātumahārājikaparisā, tāvatiṃsaparisā, māraparisā, brahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu.

Vesārajjānīti visāradabhāvā ñāṇappahānasampadānimittaṃ kutoci asantassanabhāvā nibbhayabhāvāti attho. **Āsabhaṃ ṭhāna**nti seṭṭhaṃ ṭhānaṃ, uttamaṃ ṭhānanti attho. **Āsabhā** vā pubbabuddhā, tesaṃ ṭhānanti attho.

Apica usabhassa idanti āsabhaṃ, āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yathā hi nisabhasaṅkhāto usabho attano usabhabalena catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tathāgatopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisāpathaviṃ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena akampiyo acalena ṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānova taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttaṃ ‘‘āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānātī’’ti.

Sīhanādaṃ nadatīti yathā migarājā parissayānaṃ sahanato, vanamahiṃsamattavāraṇādīnaṃ hananato ca ‘‘sīho’’ti vuccati, evaṃ tathāgato lokadhammānaṃ sahanato, parappavādānaṃ hananato ca ‘‘sīho’’ti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso ‘‘iti rūpa’’ntiādinā (saṃ. ni. 3.78; a. ni. 8.2) nayena nānāvilāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati.

Pañhaṃ abhisaṅkharitvāti ñātuṃ icchitamatthaṃ attano ñāṇabalānurūpaṃ abhiracitvā **taṅkhaṇaṃyevā**ti pucchitakkhaṇeyeva ṭhānuppattikapaṭibhānena **vissajjeti. Cittaṃ paritoseti yeva** ajjhāsayānurūpaṃ vissajjanato. **Sotabbañcassa maññanti** aṭṭhakkhaṇavajjitena navamena khaṇena labbhamānattā. ‘‘Yaṃ no satthā bhāsati, taṃ no sossāmā’’ti ādaragāravajātā **mahantena ussāhena sotabbaṃ** sampaṭicchitabbaṃ **maññanti. Suppasannā** pasādābhibuddhiyā vigatupakkilesatāya **kallacittā muducittā honti. Pasannakāra**nti pasannehi kātabbasakkāraṃ, dhammāmisapūjanti attho. Tattha āmisapūjaṃ dassento **‘‘paṇītānī’’**tiādimāha. Dhammapūjā pana **‘‘tathattāyā’’**ti iminā dassitā. **Tathābhāvāyā**ti yathattāya yassa vaṭṭadukkhanissaraṇatthāya dhammo desito, tathābhāvāya, tenāha **‘‘dhammānudhammapaṭipattipūraṇatthāyā’’**ti. Sā ca dhammānudhammapaṭipatti yāya anupubbiyā paṭipajjitabbā, paṭipajjantānañca sati ajjhattikaṅgasamavāye ekaṃsikā tassā pāripūrīti taṃ anupubbiṃ dassetuṃ **‘‘keci saraṇesū’’**tiādi vuttaṃ.

Imasmiṃ panokāse ṭhatvāti ‘‘paṭipannā ca ārādhentī’’ti etasmiṃ sīhanādakiccapāripūridīpane pāḷipadese ṭhatvā. **Samodhānetabbā**ti saṅkalitabbā. **Eko sīhanādo** asādhāraṇo aññehi appaṭivattiyo seṭṭhanādo abhītanādoti katvā. Esa nayo sesesupi. **Purimānaṃ dasanna**ntiādito paṭṭhāya yāva ‘‘vimuttiyā mayhaṃ sadiso natthī’’ti etesaṃ purimānaṃ dasannaṃ sīhanādānaṃ, niddhāraṇe cettha sāmivacanaṃ, tenāha **‘‘ekekassā’’**ti. **‘‘Parisāsu ca nadatī’’**ti **ādayo parivārā** ‘‘ekaccaṃ tapassiṃ niraye nibbattaṃ passāmī’’ti sīhanādaṃ nadanto bhagavā parisāyaṃ nadati visārado nadati yāva ‘‘paṭipannā ārādhentī’’ti atthayojanāya sambhavato. Tathā sesesupi navasu.

‘‘Eva’’ntiādi yathāvuttānaṃ tesaṃ saṅkaletvā dassanaṃ. **Te dasā**ti te ‘‘parisāsu ca nadatī’’ti ādayo sīhanādā. **Purimānaṃ dasanna**nti yathāvuttānaṃ purimānaṃ dasannaṃ. **Parivāravasenā**ti paccekaṃ parivāravasena yojiyamānā **sataṃ** sīhanādā. **Purimā ca dasā**ti tathā ayojiyamānā purimā ca dasāti evaṃ **dasādhikaṃ sīhanādasataṃ hoti. Evaṃ vādīnaṃ vāda**nti evaṃ pavattavādānaṃ titthiyānaṃ vādaṃ. **Paṭisedhetvā**ti tathābhāvābhāvadassanena paṭikkhipitvā. Yaṃ bhagavā **udumbarikasutte** ‘‘idha nigrodha tapassī’’tiādinā (dī. ni. 3.33) upakkilesavibhāgaṃ, pārisuddhivibhāgañca dassento saparisassa nigrodhassa paribbājakassa purato sīhanādaṃ nadi, taṃ dassetuṃ **‘‘idāni parisati naditapubbaṃ**

sīhanādaṃ dassento’’tiādi vuttaṃ.

Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā

404. **Ida**nti ‘‘rājagahe gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ maṃ…pe… pañhaṃ pucchī’’ti idaṃ vacanaṃ. Kāmaṃ yadā nigrodho pañhaṃ pucchi, bhagavā cassa vissajjesi, na tadā gijjhakūṭe pabbate viharati, rājagahasamīpe pana viharatīti katvā **‘‘rājagahe gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ ma’’**nti vuttaṃ, gijjhakūṭe viharaṇañcassa tadā avicchinnanti, tenāha **‘‘yaṃ taṃ bhagavā’’**tiādi. **Yoge**ti naye, dukkhanissaraṇūpāyeti attho.

405. Yaṃ parivāsaṃ sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito parivasatīti yojanā. Yasmā sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitena parivasitabbaṃ, na gihibhūtena, tasmā **aparivasitvāyeva pabbajjaṃ labhati. Ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampada**nti ettha pana **pabbajjā**-ggahaṇaṃ vacanasiliṭṭhatāvaseneva ‘‘dirattatirattaṃ sahaseyya’’nti (pāci. 50) ettha dirattaggahaṇaṃ viya. **Gāmappavesanādīnī**ti **ādi**-saddena vesiyāvidhavāthullakumāripaṇḍakabhikkhunigocaratā, sabrahmacārīnaṃ uccāvacesu kiṃkaraṇīyesu dakkhānalasāditā, uddesaparipucchādīsu tibbachandatā, yassa titthāyatanato idhāgato, tassa avaṇṇe, ratanattayassa ca vaṇṇe anattamanatā, tadubhayaṃ yathākkamaṃ vaṇṇe ca avaṇṇe ca attamanatāti imesaṃ saṅgaho veditabbo, tenāha **‘‘aṭṭha vattāni pūrentenā’’**ti. **Ghaṃsitvā koṭṭetvā**ti ajjhāsayassa vīmaṃsanavasena suvaṇṇaṃ viya ghaṃsitvā koṭṭetvā.

Gaṇamajjhe nisīditvāti upasampadākammassa gaṇappahonakānaṃ bhikkhūnaṃ majjhe saṅghatthero viya tassa anuggahatthaṃ nisīditvā. **Vūpakaṭṭho**ti vivitto. Tādisassa sīlavisodhane appamādo avuttasiddhoti āha **‘‘kammaṭṭhāne satiṃ avijahanto’’**ti. **Pesitacitto**ti nibbānaṃ pati pesitacitto taṃninno tappoṇo tappabbhāro. Jātikulaputtāpi ācārasampannā eva arahattādhigamāya pabbajjāpekkhā hontīti tepi tehi ekasaṅgahe karonto āha **‘‘kulaputtāti ācārakulaputtā’’**ti, tenāha **‘‘sammadevāti hetunāva kāraṇenevā’’**ti. ‘‘Otiṇṇomhi jātiyā’’tiādinā nayena hi saṃvegapubbikaṃ yathānusiṭṭhaṃ pabbajjaṃ sandhāya idha ‘‘sammadevā’’ti vuttaṃ. **Hetunā**ti ñāyena. **Pāpuṇitvā**ti patvā adhigantvā. **Sampādetvā**ti asekkhā sīlasamādhipaññā nipphādetvā, paripūretvā vāti attho.

Niṭṭhāpetunti nigamanavasena pariyosāpetuṃ. ‘‘Brahmacariyapariyosānaṃ…pe… vihāsī’’ti iminā eva hi arahattanikūṭena desanā pariyosāpitā. Taṃ pana nigamento **‘‘aññataro kho panā…pe… ahosī’’**ti vuttaṃ dhammasaṅgāhakehi. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Poṭṭhapādasuttavaṇṇanā

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā

406. **Sāvatthiya**nti samīpatthe bhummanti āha **‘‘sāvatthiṃ upanissāyā’’**ti. **Jetassa kumārassa vane**ti jetena nāma rājakumārena ropite upavane. Nivāsaphāsutādinā pabbajitā āramanti etthāti **ārāmo,** vihāro. Phoṭo pādesu jātoti **poṭṭhapādo.** Vatthacchāyāchādanapabbajūpagatattā **channaparibbājako. Brāhmaṇamahāsālo**ti mahāvibhavatāya mahāsāratāpatto brāhmaṇo. **Samaya**nti sāmaññaniddeso, taṃ taṃ samayanti attho. **Pavadantī**ti pakārato vadanti, attanā attanā uggahitaniyāmena yathā tathā samayaṃ vadantīti attho. **‘‘Pabhutayo’’**ti iminā todeyyajāṇusoṇīsoṇadaṇḍādike saṅgaṇhāti, **paribbājakādayo**ti **ādi**-saddena channaparibbājakādike. Tindukācīramettha atthīti tindukācīro, ārāmo. Tathā ekā sālā etthāti ekasālako, tasmiṃ **tindukācīre ekasālake.**

Anekākārānavasesañeyyatthavibhāvanato, aparāparuppattito ca bhagavato ñāṇaṃ tattha patthaṭaṃ viya hotīti vuttaṃ **‘‘sabbaññutaññāṇaṃ pattharitvā’’**ti, yato tassa ñāṇajālatā vuccati, veneyyānaṃ tadantogadhatā heṭṭhā vuttāyeva. Veneyyasattapariggaṇhanatthaṃ samannāhāre kate paṭhamaṃ nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti, atha saraṇagamanādivasena kiccanipphatti vīmaṃsīyatīti āha **‘‘kiṃ nu kho bhavissatīti upaparikkhanto’’**ti. **Nirodha**nti saññānirodhaṃ. **Nirodhā vuṭṭhāna**nti tato nirodhato vuṭṭhānaṃ saññuppattiṃ. **Sabbabuddhānaṃ ñāṇena saṃsanditvā**ti yathā te nirodhaṃ, nirodhato vuṭṭhānañca byākariṃsu, byākarissanti ca, tathā byākaraṇavasena saṃsanditvā. **Hatthisāriputto**ti hatthisārino putto. **‘‘Yugandharapabbataṃ parikkhipitvā’’**ti idaṃ parikappavacanaṃ ‘‘tādisaṃ atthi ce, taṃ viyā’’ti. **Meghavaṇṇa**nti rattameghavaṇṇaṃ, sañjhāppabhānurañjitameghasaṅkāsanti attho. **Paccaggha**nti abhinavaṃ ādito tathāladdhavohārena, anaññaparibhogatāya, tathā vā satthu adhiṭṭhānena so patto sabbakālaṃ **‘‘paccagghaṃ’’** tveva vuccati, silādivuttaratanalakkhaṇūpapattiyā vā so patto **‘‘paccaggha’’**nti vuccati.

407. **Attano rucivasena** saddhammaṭṭhitijjhāsayavasena, na parena ussāhitoti adhippāyo. **‘‘Atippagabhāvameva disvā’’**ti idaṃ bhūtakathanaṃ na tāva bhikkhācāravelā sampattāti dassanatthaṃ. Bhagavā hi tadā kālasseva vihārato nikkhanto ‘‘vāsanābhāgiyāya dhammadesanāya poṭṭhapādaṃ anuggaṇhissāmī’’ti. **Yannūnāha**nti aññattha saṃsayaparidīpano, idha pana saṃsayaparidīpano viya. Kasmāti āha **‘‘buddhāna’’**ntiādi. **Saṃsayo nāma natthi** bodhimūle eva samugghāṭitattā. **Parivitakkapubbabhāgo**ti adhippetakiccassa pubbabhāgaparivitakko eva. **Buddhānaṃ labbhatī**ti ‘‘karissāma, na karissāmā’’tiādiko esa cittacāro buddhānaṃ labbhati sambhavati vicāraṇavasena pavattanato, na pana saṃsayavasena. **Tenāhā**ti yena buddhānampi labbhati, tenevāha bhagavā **‘‘yannūnāha’’**nti. Parikappane vāyaṃ nipāto. ‘‘Upasaṅkameyya’’nti kiriyāpadena vuccamāno eva hi attho ‘‘yannūnā’’ti nipātapadena jotīyati. Ahaṃ yannūna upasaṅkameyyanti yojanā. **Yadi panā**ti idampi tena samānatthanti āha **‘‘yadi panāhanti attho’’**ti.

408. Yathā unnatappāyo saddo unnādo, evaṃ vipulabhāvena uparūpari pavattopi unnādoti tadubhayaṃ ekajjhaṃ katvā **pāḷiyaṃ** ‘‘unnādiniyā’’ti vatvā puna vibhāgena dassetuṃ ‘‘uccāsaddamahāsaddāyā’’ti vuttanti tamatthaṃ vivaranto **‘‘uccaṃ nadamānāyā’’**tiādimāha. **Assā**ti parisāya. **Uddhaṃgamanavasenā**ti unnatabahulatāya uggantvā uggantvā pavattanavasena. **Disāsu patthaṭavasenā**ti vipulabhāvena bhūtaparamparāya sabbadisāsu pattharaṇavasena. Idāni paribbājakaparisāya uccāsaddamahāsaddatāya kāraṇaṃ, tassa ca pavattiākāraṃ dassento **‘‘tesañhī’’**tiādimāha. **Kāmassādo** nāma kāmaguṇassādo. Kāmabhavādigato assādo **bhavassādo.**

409. **Saṇṭhapesī**ti saṃyamanavasena sammadeva ṭhapesi, saṇṭhapanañcettha tiracchānakathāya aññamaññasmiṃ agāravassa jahāpanavasena ācārassa sikkhāpanaṃ, yathāvuttadosassa nigūhanañca hotīti āha **‘‘sikkhāpesī’’**tiādi. **Appasadda**nti nissaddaṃ, uccāsaddamahāsaddābhāvanti adhippāyo. **Nappamajjantī**ti na agāravaṃ karonti.

410. **No āgate ānando**ti bhagavati āgate no amhākaṃ ānando pīti **hoti. Piyasamudācārā**ti piyālāpā. ‘‘Paccuggamanaṃ akāsī’’ti vatvā na kevalamayameva, atha kho aññepi pabbajitā yebhuyyena bhagavato apacitiṃ karontevāti dassetuṃ ‘‘bhagavantañhī’’tiādiṃ vatvā, tattha kāraṇamāha **‘‘uccākulīnatāyā’’**ti, tena sāsane appasannāpi kulagāravena bhagavati apacitiṃ karonte vāti dasseti. **Etasmiṃ antare kā nāma kathā**ti etasmiṃ yathāvuttaparicchedabbhantare kathā kā nāma. **Vippakatā** āraddhā hutvā apariyositā. ‘‘Kā kathā vippakatā’’ti vadanto atthato tassā pariyosāpanaṃ paṭijānāti nāma. ‘‘Kā kathā’’ti ca avisesacodanāti yassā tassā sabbassāpi kathāya pariyosāpanaṃ paṭiññātañca hoti, tañca paresaṃ asabbaññūnaṃ avisayanti āha **‘‘pariyantaṃ netvā demīti sabbaññupavāraṇaṃ pavāresī’’**ti.

Abhisaññānirodhakathāvaṇṇanā

411. **Sukāraṇa**nti sundaraṃ atthāvahaṃ hitāvahaṃ kāraṇaṃ. Nānātitthesu nānāladdhīsu niyuttāti nānātitthikā, te eva **nānātitthiyā** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Kutūhalamettha atthīti kotūhalā, sā eva sālāti **kotūhalasālā,** tenāha **‘‘kotūhaluppattiṭṭhānato’’**ti. **Saññānirodhe**ti saññāsīsenāyaṃ desanā, tasmā saññāsahagatā sabbepi dhammā saṅgayhanti, tattha pana cittaṃ padhānanti āha **‘‘cittanirodhe’’**ti. Accantanirodhassa pana tehi anadhippetattā, avisayattā ca **‘‘khaṇikanirodhe’’**ti āha. Kāmaṃ sopi tesaṃ avisayova, atthato pana nirodhakathā vuccamānā tattheva tiṭṭhatīti tathā vuttaṃ. **Kittighoso**ti ‘‘aho buddhānubhāvo bhavantarapaṭicchannaṃ kāraṇaṃ evaṃ hatthāmalakaṃ viya paccakkhato dasseti, sāvake ca edise saṃvarasamādāne patiṭṭhāpetī’’ti thutighoso yāva bhavaggā pattharati. **Paṭibhāgakiriya**nti paḷāsavasena paṭibhāgabhūtaṃ payogaṃ karonto. **Bhavantarasamaya**nti tatra tatra vuṭṭhanasamayaṃ abhūtaparikappitaṃ kiñci uppādiyaṃ vatthuṃ attano samayaṃ katvā. **Kiñcideva sikkhāpada**nti ‘‘elamūgena bhavitabbaṃ, ettakaṃ, velaṃ ekasmiṃyeva ṭhāne nisīditabba’’nti evamādikaṃ kiñcideva kāraṇaṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ katvā **paññapenti. Nirodhakatha**nti nirodhasamāpattikathaṃ.

Tesūti kotūhalasālāyaṃ sannipatitesu titthiyasamaṇabrāhmaṇesu. **Ekacce**ti eke. **Purimo**ti ‘‘ahetū appaccayā’’ti evaṃvādī. Yvāyaṃ idha uppajjatīti yojanā. **Samāpatti**nti asaññabhāvāvahaṃ samāpattiṃ. **Nirodhe**ti saññānirodhe. **Hetuṃ apassanto**ti yena hetunā asaññabhave saññāya nirodho sabbaso anuppādo, yena ca tato cutassa idha pañcavokārabhave tassā uppādo, taṃ avisayatāya apassanto.

Nanti paṭhamavādiṃ. **Nisedhetvā**ti ‘‘na kho nāmetaṃ bho evaṃ bhavissatī’’ti evaṃ paṭikkhipitvā. **Asaññikabhāva**nti muñchāpattiyā kiriyamayasaññāvasena vigatasaññibhāvaṃ. Vakkhati hi ‘‘visaññī hutvā’’ti. Vikkhambhanavasena kilesānaṃ santāpanena **attantapo. Ghoratapo**ti dukkaratāya bhīmatapo. **Parimāritindriyo**ti nibbisevanabhāvāpādanena sabbaso milāpitacakkhādindriyo. **Bhaggo**ti bhañjitakusalajjhāsayo. **Evamāhā**ti ‘‘evaṃ saññā hi bho purisassa attā’’tiādiākārena saññānirodhamāha. Iminā nayena ito paresu dvīsu ṭhānesu yathārahaṃ yojanā veditabbā.

Āthabbaṇapayoganti āthabbaṇavedavihitaṃ āthabbaṇikānaṃ visaññibhāvāpādanapayogaṃ. **Āthabbaṇaṃ payojetvā**ti āthabbaṇavede āgataaggijuhanapubbakaṃ mantajappanaṃ payojetvā sīsacchinnatādidassanena saññānirodhamāha. **Tassā**ti yassa sīsacchinnatādi dassitaṃ, tassa.

Yakkhadāsīnanti devadāsīnaṃ, yā ‘‘devatābhatiyotipi’’ vuccanti. **Madanidda**nti surāmadanimittakaṃ supanaṃ **devatūpahāra**nti naccanagāyanādinā devatānaṃ pūjaṃ. **Surāpāti**nti pātipuṇṇaṃ suraṃ. **Divā**ti atidivā ussūre.

Elamūgakathā viyāti imesaṃ paṇḍitamānīnaṃ kathā andhabālakathāsadisī. **Cattāro nirodhe**ti aññamaññavidhure cattāro nirodhe **ete paññapenti.** Na ca aññamaññaviruddhanānāsabhāvena tena bhavitabbaṃ, atha kho ekasabhāvena, tenāha **‘‘iminā cā’’**tiādi. **Aññenevā**ti imehi vuttākārato aññākāreneva **bhavitabbaṃ. ‘‘Ayaṃ nirodho, ayaṃ nirodho’’**ti āmeḍitavacanaṃ satthā attano desanāvilāsena anekākāravokāraṃ nirodhaṃ vibhāvessatīti dassanatthaṃ kataṃ **aho nūnā**ti ettha **aho**ti acchariye, **nūnā**ti anussaraṇe nipāto. Tasmā aho nūna bhagavā anaññasādhāraṇadesanattā nirodhampi aho acchariyaṃ katvā katheyya maññeti adhippāyo. **''Aho nūna sugato''**ti etthāpi eseva nayo. Acchariyavibhāvanato eva cettha dvikkhattuṃ vacanaṃ, acchariyatthopi cettha **aho**-saddo. So yasmā anussaraṇamukheneva tena gahito, tasmā vuttaṃ **''aho nūnāti anussaraṇatthe''**ti. Kālapuggalādivibhāgena bahubhedattā **imesaṃ nirodhadhammāna**nti bahuvacanaṃ, kusala-saddayogena sāmivacanaṃ bhummatthe daṭṭhabbaṃ. **Ciṇṇavasitāyā**ti nirodhasamāpattiyaṃ vasībhāvassa ciṇṇattā. **Sabhāvaṃ jānātī**ti nirodhassa sabhāvaṃ yāthāvato jānāti.

Ahetukasaññuppādanirodhakathāvaṇṇanā

412. **Gharamajjheyeva pakkhalitā**ti gharato bahi gantukāmā purisā maggaṃ anotaritvā gharājirena samatale vivaṭaṅgaṇe eva pakkhalanaṃ pattā, evaṃ sampadamidanti attho. Asādhāraṇo **hetu,** sādhāraṇo **paccayo**ti evamādi vibhāgena idha payojanaṃ natthi saññāya akāraṇabhāvapaṭikkhepattā codanāyāti vuttaṃ **''kāraṇasseva nāma''**nti.

Pāḷiyaṃ ''uppajjantipi nirujjhantipī''ti vuttaṃ, tattha ''sahetū sappaccayā saññā uppajjanti, uppannā pana nirujjhantiyeva, na tiṭṭhantī''ti dassanatthaṃ ''nirujjhantī''ti vacanaṃ, na nirodhassa sahetusappaccayabhāvadassanatthaṃ. Uppādo hi sahetuko, na nirodho. Yadi hi nirodhopi sahetuko siyā, tassa nirodhenāpi bhavitabbaṃ aṅkurādīnaṃ viya, na ca tassa nirodho atthi. Tasmā vuttanayeneva pāḷiyā attho veditabbo. Ayañca nayo khaṇanirodhavasena vutto. Yo pana yathāparicchinnakālavasena sabbasova anuppādanirodho, so ''sahetuko''ti veditabbo tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato. Tenāha bhagavā ''sikkhā ekā saññā nirujjhatī''ti. (Dī. ni. 1.412) tato eva ca idhāpi vuttaṃ ''saññāya sahetukaṃ uppādanirodhaṃ dīpetu''nti.

Sikkhā ekāti ettha **sikkhā**ti karaṇe paccattavacanaṃ, eka-saddo aññapariyāyo ''ittheke abhivadanti sato vā pana sattassā''tiādīsu (dī. ni. 1.85 ādayo; ma. ni. 3.21) viya, na saṅkhyāvācīti āha **''sikkhā ekā saññā uppajjantī**ti **sikkhāya ekaccā saññā jāyantī''**ti. Sesapadesupi eseva nayo.

413. **Tatthā**ti tassaṃ uparidesanāyaṃ. **Sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena pariyāpannattā āgatā**ti sabhāvato upakārato ca paññākkhandhe pariyāpannattā saṅgahitattā **tatiyā** adhipaññāsikkhā sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena āgatā. Tathā hi vuttaṃ ''yā cāvuso visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā''ti (ma. ni. 1.462) kāmañcettha vuttanayena tissopi sikkhā āgatā eva, tathāpi adhicittasikkhāya eva abhisaññānirodho dassito, itarā tassa sambhārabhāvena ānītā.

Pañcakāmaguṇikarāgoti pañcakāmakoṭṭhāse ārabbha uppajjanakarāgo. **Asamuppannakāmacāro**ti vattamānuppannatāvasena asamuppanno yo koci kāmacāro yā kāci lobhuppatti. Purimo visayavasena niyamitattā kāmaguṇārammaṇova lobho daṭṭhabbo, itaro pana jhānanikantibhavarāgādippabhedo sabbopi lobhacāro kāmanaṭṭhena kāmesu pavattanato. Sabbepi hi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmāti. Ubhayesampi kāmasaññātināmatā sahacaraṇañāyenāti ''kāmasaññā''ti paduddhāraṃ katvā tadubhayaṃ niddiṭṭhaṃ.

''Tatthā''tiādi asamuppannakāmacārato pañcakāmaguṇikarāgassa visesadassanaṃ. Kāmaṃ pañcakāmaguṇikarāgopi asamuppanno eva maggena samugghāṭīyati, tasmiṃ pana samugghāṭitepi na sabbo rāgo samugghāṭaṃ gacchati, tasmā pañcakāmaguṇikarāgaggahaṇena na itarassa sabbassa rāgassa gahaṇaṃ hotīti ubhayasādhāraṇena pariyāyena ubhayaṃ saṅgahetvā dassetuṃ pāḷiyaṃ kāmasaññāggahaṇaṃ katanti tadubhayaṃ sarūpato visesato ca dassetvā sabbasaṅgāhikabhāvato **''asamuppannakāmacāro pana imasmiṃ ṭhāne vaṭṭatī''**ti vuttaṃ.

Sadisattāti kāmasaññādibhāvena samānattā, etena pāḷiyaṃ ''purimā''ti sadisakappanāvasena vuttanti dasseti. Anāgatā hi idha ''nirujjhatī''ti vuttā anuppādassa adhippetattā, tenāha **''anuppannāva nuppajjatī''**ti.

Nīvaraṇavivekato jātattā vivekajehi paṭhamajjhānapītisukhehi saha akkhātabbā, taṃkoṭṭhāsikā vāti **vivekajaṃ pītisukhasaṅkhātā.** Nānattasaññāpaṭighasaññāhi nipuṇatāya sukhumabhūtatāya **sukhumasaññā bhūtā** sukhumabhāvena, paramatthabhāvena aviparītasabhāvā. Jhānaṃ taṃsampayuttadhammānaṃ bhāvanāsiddhā saṇhasukhumatā nīvaraṇavikkhambhanavasena viññāyatīti āha **''kāmacchandādioḷārikaṅgappahānavasena sukhumā''**ti. **Bhūtatāyā**ti vijjamānatāya. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

Samāpajjanādhiṭṭhānāni viya vuṭṭhānaṃ jhāne pariyāpannampi hoti yathā taṃ dhammānaṃ bhaṅgakkhaṇo dhammesu, na āvajjanapaccavekkhaṇānīti **''paṭhamajjhānaṃ samāpajjanto adhiṭṭhahanto vuṭṭhahanto ca sikkhatī''**ti vuttaṃ, na ''āvajjanto paccavekkhanto''ti. **Ta**nti paṭhamajjhānaṃ. **Tenā**ti hetumhi karaṇavacanaṃ, tasmā paṭhamajjhānena hetubhūtenāti attho. Hetubhāvo cettha jhānassa yathāvuttasaññāya uppattiyā sahajātādipaccayabhāvo kāmasaññāya nirodhassa upanissayatāva, tañca kho suttantapariyāyena. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ ''tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato''ti. **Etenupāyenā**ti yvāyaṃ paṭhamajjhānatappaṭipakkhasaññāvasena ''sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhatī''ti ettha attho vutto, etena nayena. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

414. Yasmā panettha samāpattivasena taṃtaṃsaññānaṃ uppādanirodhe vuccamāne aṅgavasena so vuttoti āha **''yasmā panā''**tiādi. **''Aṅgato sammasana''**nti anupadadhammavipassanāya lakkhaṇavacanaṃ. Anupadadhammavipassanañhi karonto samāpattiṃ patvā aṅgato sammasanaṃ karoti, na ca saññā samāpattiyā kiñci aṅgaṃ hoti. Vuttañca **''idañca saññā saññāti evaṃ aṅgato sammasanaṃ uddhaṭa''**nti. **Aṅgato**ti vā avayavatoti attho, anupadadhammatoti vuttaṃ hoti. **Tadevā**ti ākiñcaññāyatanameva.

Yato khoti paccatte nissakkavacananti āha **''yo nāmā''**ti yathā ''ādimhī''ti etasmiṃ atthe ''ādito''ti vuccati itaravibhattitopi to-saddassa labbhanato. Sakasmiṃ attanā adhigate saññā sakasaññā, sā etassa atthīti **sakasaññī,** tenāha **''attano paṭhamajjhānasaññāya saññavā''**ti. **Sakasaññī**ti cettha upari vuccamānanirodhapādakatāya sātisayāya jhānasaññāya atthibhāvajotako **ī**-kāro daṭṭhabbo, tenevāha **''anupubbena saññaggaṃ phusatī''**tiādi. Tasmā tattha tattha sakasaññitāggahaṇena tasmiṃ tasmiṃ jhāne sabbaso suciṇṇavasībhāvo dīpitoti veditabbaṃ.

Lokiyānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ, sāmiatthe eva vā. Yadaggena hi taṃ tesu seṭṭhaṃ, tadaggena tesampi seṭṭhanti. ''Lokiyāna''nti visesanaṃ lokuttarasamāpattīhi tassa aseṭṭhabhāvato. **''Kiccakārakasamāpattīna''**nti visesanaṃ akiccakārakasamāpattito tassa aseṭṭhabhāvato. Akiccakārakatā cassā paṭusaññākiccābhāvavacanato viññāyati. Yatheva hi tattha saññā, evaṃ phassādayo pīti. Yadaggena hi tattha saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā pakativipassakānaṃ sammasituṃ asakkuṇeyyarūpena ṭhitā, tadaggena heṭṭhimasamāpattidhammā viya paṭukiccakaraṇasamatthāpi na hontīti. Svāyamattho paramatthamañjusāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** āruppakathāyaṃ (visuddhi. ṭī. 1.286) savisesaṃ vutto, tasmā tattha vuttanayena veditabbo. Keci pana ''yathā heṭṭhimā heṭṭhimā samāpattiyo uparimānaṃ uparimānaṃ adhiṭṭhānakiccaṃ sādhenti, na evaṃ nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti kassacipi adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, tasmā sā akiccakārikā, itarā kiccakārikā vuttā''ti vadanti, tadayuttaṃ tassāpi vipassanācittaparidamanādīnaṃ adhiṭṭhānakiccasādhanato. Tasmā purimoyeva attho yutto.

Pakappetīti saṃvidahati. Jhānaṃ samāpajjanto hi jhānasukhaṃ attani saṃvidahati nāma. **Abhisaṅkharotī**ti āyūhati, sampiṇḍetīti attho. Sampiṇḍanattho hi samudayaṭṭho. Yasmā nikantivasena cetanākiccassa matthakappatti, tasmā phalūpacārena kāraṇaṃ dassento **''nikantiṃ kurumāno abhisaṅkharoti nāmā''**ti vuttaṃ. **Imā** idāni me labbhamānā **ākiñcaññāyatanasaññā nirujjheyyuṃ** taṃsamatikkameneva uparijhānatthāya cetanābhisaṅkharaṇasambhavato. **Aññā**ti ākiñcaññāyatanasaññāhi aññā. Tato thūlatarabhāvato **oḷārikā.** Kā pana tāti āha **''bhavaṅgasaññā''**ti. Ākiñcaññāyatanato vuṭṭhāya eva hi uparijhānatthāya cetanābhisaṅkharaṇāni bhaveyyuṃ, vuṭṭhānañca bhavaṅgavasena hoti. Yāva ca upari jhānasamāpajjanaṃ, tāva antarantarā bhavaṅgappavattīti āha **''bhavaṅgasaññā uppajjeyyu''**nti.

Cetentovāti nevasaññānāsaññāyatanajjhānaṃ ekaṃ dve cittavāre samāpajjanto eva. **Na cete**ti tathā heṭṭhimajjhānesu viya vā pubbābhogābhāvato pubbābhogavasena hi jhānaṃ pakappento idha ''cetetī''ti vutto. Yasmā ''ahametaṃ jhānaṃ nibbattemi upasampādemi samāpajjāmī''ti evaṃ abhisaṅkharaṇaṃ tattha sālayasseva hoti, na anālayassa, tasmā ekaṃ cittakkhaṇikampi jhānaṃ pavattento tattha appahīnanikantikatāya **abhisaṅkharonto evā**ti attho. Yasmā panassa tathā heṭṭhimajjhānesu viya vā tattha pubbābhogo natthi, tasmā **''na abhisaṅkharotī''**ti vuttaṃ. **''Imassa bhikkhuno''**tiādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. **''Svāyamattho''**tiādinā tamevatthaṃ upamāya paṭipādeti.

Pacchābhāgeti pitugharassa pacchābhāge. **Tato** puttagharato. **Laddhagharamevā**ti yato anena bhikkhā laddhā, tameva gharaṃ puttagehameva. **Āsanasālā viya ākiñcaññāyatanasamāpatti** tato pitugharaputtagharaṭṭhāniyānaṃ nevasaññānāsaññāyatananirodhasamāpattīnaṃ upagantabbato. **Pitugharaṃ amanasikaritvā**ti pavisitvā samatikkantampi pitugharaṃ na manasi katvā. Puttagharasseva ācikkhanaṃ viya ekaṃ dve cittavāre samāpajjitabbampi nevasaññānāsaññāyatanaṃ na manasi katvā parato nirodhasamāpattiatthāya eva manasikāro. Evaṃ amanasikārasāmaññena, manasikārasāmaññena ca upamupameyyatā veditabbā ācikkhanenapi manasikārasseva jotitattā. Na hi manasikārena vinā ācikkhanaṃ sambhavati.

Tā jhānasaññāti tā ekaṃ dve cittavāre pavattā nevasaññānāsaññāyatanasaññā. **Nirujjhantī**ti padeseneva nirujjhanti, pubbābhisaṅkhāravasena pana upari anuppādo. Yathā ca jhānasaññānaṃ, evaṃ itarasaññānaṃ pīti āha **''aññā ca oḷārikā bhavaṅgasaññā nuppajjantī''**ti, yathāparicchinnakālanti adhippāyo. **So evaṃ paṭipanno bhikkhū**ti so evaṃ yathāvutte saññāgge ṭhito arahatte, anāgāmiphale vā patiṭṭhito bhikkhu dvīhi phalehi samannāgamo, tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhi, soḷasavidhā ñāṇacariyā, navavidhā samādhicariyāti imesaṃ vasena nirodhapaṭipādanapaṭipattiṃ paṭipanno. **Phusatī**ti ettha **phusanaṃ** nāma vindanaṃ paṭiladdhīti āha **''vindati paṭilabhatī''**ti. Atthato pana yathāparicchinnakālaṃ cittacetasikānaṃ sabbaso appavatti eva.

Abhīti upasaggamattaṃ niratthakaṃ, tasmā ''saññā'' icceva attho. Nirodhapadena anantarikaṃ katvā samāpattipade vattabbe tesaṃ dvinnaṃ antare sampajānapadaṃ ṭhapitanti āha **''nirodhapadena anantarikaṃ katvā vutta''**nti, tenāha **''anupaṭi…pe… attho''**ti. **Tatrāpī**ti tasmimpi tathā padānupubbiṭhapanepi ayaṃ visesatthoti yojanā. **Sampajānantassā**ti taṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha tattha saṅkhārānaṃ sammasanavasena pajānantassa. **Ante**ti yathāvuttāya nirodhapaṭipattiyā pariyosāne. Dutiyavikappe **sampajānantassā**ti sampajānakārinoti attho, tena nirodhasamāpajjanakassa bhikkhuno ādito paṭṭhāya sabbapāṭihārikapaññāya saddhiṃ atthasādhikā paññā kiccato dassitā hoti, tenāha **''paṇḍitassa bhikkhuno''**ti.

Sabbākārenāti ‘‘samāpattiyā sarūpaviseso, samāpajjanako, samāpajjanassa ṭhānaṃ, kāraṇaṃ, samāpajjanākāro’’ti evamādi sabbappakārena. **Tatthā**ti visuddhimagge. (Visuddhī. 2.867) **kathitatovā**ti kathitaṭṭhānato eva **gahetabbā,** na idha taṃ vadāma punaruttibhāvatoti adhippāyo.

Evaṃ kho ahanti ettha ākārattho **evaṃ**-saddo uggahitākāradassananti katvā. **Evaṃ poṭṭhapādā**ti ettha pana sampaṭicchanattho, tenāha **‘‘suuggahitaṃ tayāti anujānanto’’**ti.

415. Saññā aggā etthāti **saññāggaṃ,** ākiñcaññāyatanaṃ. **Aṭṭhasu** samāpattīsupi **saññāggaṃ atthi upalabbhatīti cintetvā**. ‘‘Puthū’’ti pāḷiyaṃ liṅgavipallāsaṃ dassento āha ‘‘bahūnipī’’ti. **‘‘Yathā’’**ti iminā pakāraviseso karaṇappakāro gahito, na pakārasāmaññanti āha **‘‘yena yena kasiṇenā’’**ti, **pathavīkasiṇena karaṇabhūtenā’’**ti ca. Jhānaṃ tāva yutto karaṇabhāvo saññānirodhaphusanassa sādhakatamabhāvato, kathaṃ kasiṇānanti? Tesampi so yutto eva. Yadaggena hi jhānānaṃ nirodhaphusanassa sādhakataṃ abhāvo, tadaggena kasiṇānampi tadavinābhāvato. Anekakaraṇāpi kiriyā hotiyeva yathā ‘‘assena yānena dīpikāya gacchatī’’ti.

Ekavāranti sakiṃ. **Purimasaññānirodha**nti kāmasaññādipurimasaññāya nirodhaṃ, na nirodhasamāpattisaññitaṃ saññānirodhaṃ. **Ekaṃ saññāgga**nti ekaṃ saññābhūtaṃ aggaṃ seṭṭhanti attho heṭṭhimasaññāya ukkaṭṭhabhāvato. Saññā ca sā aggañcāti saññāggaṃ, na saññāsu agganti. **Dve vāre**ti dvikkhattuṃ. **Sesakasiṇesū**ti kasiṇānaṃyeva gahaṇaṃ nirodhakathāya adhikatattā. Tato eva cettha jhānaggahaṇena kasiṇajjhānāni eva gahitānīti veditabbaṃ. **‘‘Paṭhamajjhānena karaṇabhūtenā’’**ti ārammaṇaṃ anāmasitvā vadati yathā ‘‘yena yena kasiṇenā’’ti ettha jhānaṃ anāmasitvā vuttaṃ. **‘‘Itī’’**tiādinā vuttamevatthaṃ saṅgahetvā nigamanavasena vadati. **Sabbampī**ti sabbaṃ ekavāraṃ samāpannajhānaṃ. **Saṅgahetvā**ti sañjānanalakkhaṇena taṃsabhāvāvisesato ekajjhaṃ saṅgahetvā. **Aparāpara**nti punappunaṃ.

416. Jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhentassa puggalassa vasena saññāñāṇāni dassitāni paṭhamanaye. Dutiyanaye pana yasmā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggena ghaṭentassa maggañāṇaṃ uppajjati, tasmā vipassanāmaggavasena saññāñāṇāni dassitāni. Yasmā pana paṭhamanayo lokiyattā oḷāriko, dutiyanayo missako tasmā tadubhayaṃ asambhāvetvā accantasukhumaṃ subhaṃ thiraṃ nibbattitalokuttarameva dassetuṃ maggaphalavasena saññāñāṇāni dassitāni tatiyanaye. Tayopete nayā maggasodhanavasena dassitā.

‘‘Ayaṃ panettha sāro’’ti vibhāvetuṃ tipiṭakamahāsivattheravādo ābhato. Nirodhaṃ pucchitvā tasmiṃ kathite tadanantaraṃ saññāñāṇuppattiṃ pucchanto atthato nirodhato vuṭṭhānaṃ pucchati nāma, nirodhato ca vuṭṭhānaṃ arahattaphaluppattiyā vā siyā anāgāmiphaluppattiyā vā, tattha saññā padhānā, tadanantarañca paccavekkhaṇañāṇanti tadubhayaṃ niddhārento thero **‘‘kiṃ ime bhikkhū bhaṇantī’’**tiādimāha. Tattha **‘‘kiṃ ime bhikkhū bhaṇantī’’**ti tadā dīghanikāyatantiṃ parivattante imaṃ ṭhānaṃ patvā yathāvuttena paṭipāṭiyā tayo naye kathente bhikkhū sandhāya vadati.

Yassa yathā maggavīthiyaṃ maggaphalañāṇesu uppannesu niyamato maggaphalapaccavekkhaṇañāṇāni honti, evaṃ phalasamāpattiyaṃ phalapaccavekkhaṇañāṇanti āha **‘‘pacchā paccavekkhaṇañāṇa’’**nti. **‘‘Idaṃ arahattaphala’’**nti idaṃ paccavekkhaṇañāṇassa pavattiākāradassanaṃ. **Phalasamādhisaññāpaccayā**ti phalasamādhisahagatasaññāpaccayā. **Kira**-saddo anussaraṇattho. Yathādhigatadhammānussaraṇapakkhiyā hi paccavekkhaṇā. Samādhisīsena cettha sabbaṃ arahattaphalaṃ gahitaṃ sahacaraṇañāyena, tasmiṃ asati paccavekkhaṇāya asambhavo evāti āha **‘‘idappaccayā’’**ti.

Saññāattakathāvaṇṇanā

417. Desanāya saṇhabhāvena sārambhamakkhissādimalavisodhanato sutamayañāṇaṃ nhāpitaṃ viya, sukhumabhāvena tanulepanavilittaṃ viya, tilakkhaṇabbhāhatatāya kuṇḍalādialaṅkāravibhūsitaṃ viya ca hoti, tadanupasevato ñāṇassa ca tathābhāvo taṃsamaṅgino puggalassa tathābhāvāpatti, nirodhakathāya nivesanañcassa sirisayanappavesanasadisanti āha **‘‘saṇhasukhuma…pe… āropitopī’’**ti. **Tatthā**ti tassaṃ nirodhakathāyaṃ. **Sukhaṃ avindanto** mandabuddhitāya alabhanto. Malavidūsitatāya **gūthaṭṭhānasadisaṃ. Attano laddhiṃ** attadiṭṭhiṃ. **Anumatiṃ gahetvā**ti anuññaṃ gahetvā ‘‘ediso me attā’’ti anujānāpetvā, attano laddhiyaṃ patiṭṭhapetvāti attho. **Kaṃ panā**ti oḷāriko, manomayo, arūpīti tiṇṇaṃ attavādānaṃ vasena tividhesu katamanti attho. **Pariharanto**ti viddhaṃsanato pariharanto, nigūhantoti adhippāyo. Yasmā catusantatirūpappabandhaṃ ekattavasena gahetvā rūpībhāvato ‘‘oḷāriko attā’’ti pacceti attavādī, annapānopadhānatañcassa parikappetvā ‘‘sassato’’ti maññati, rūpībhāvato eva ca saññāya aññattaṃ ñāyāgatameva, yaṃ vedavādino ‘‘annamayo, pānamayo’’ti ca dvidhā voharanti, tasmā paribbājako taṃ sandhāyā **‘‘oḷārikaṃ kho’’**ti āha.

Tattha yadi attā rūpī, na saññī, saññāya arūpabhāvattā, rūpadhammānañca asañjānanasabhāvattā, rūpī ca samāno yadi tava matena nicco, saññā aparāparaṃ pavattanato tattha tattha bhijjatīti bhedasabbhāvato aniccā, evampi ‘‘aññā saññā, añño attā’’ti saññāya abhāvato acetanoti na kammassa kārako, phalassa ca na upabhuñjakoti āpannameva, tenāha **‘‘oḷāriko ca hi te’’**tiādi. **Paccāgacchato**ti paccāgacchantassa, jānatoti attho. ‘‘Aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhantī’’ti kasmā vuttaṃ, nanu uppādapubbako nirodho, na ca uppannaṃ anirujjhakaṃ nāma atthīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘catunnañca khandhāna’’**ntiādi.

418-420. **Manomaya**nti jhānamanaso vasena manomayaṃ. Yo hi bāhirapaccayanirapekkho, so manasāva nibbattoti manomayo. Rūpaloke nibbattasarīraṃ sandhāya vadati, yaṃ vedavādino ānandamayo, viññāṇamayoti ca dvidhā voharanti. **Tatrāpī**ti ‘‘manomayo attā’’ti imasmimpi pakkhe. **Dose dinne**ti ‘‘aññāva saññā bhavissatī’’tiādinā dose dinne. Idhāpi purimavāde vuttanayeneva dosadassanaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – yadi attā manomayo, sabbaṅgapaccaṅgī, ahīnindriyo ca bhaveyya, evaṃ sati ‘‘rūpaṃ attā siyā, na ca saññī’’ti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha – ‘‘manomayo ca hi te’’tiādi. Kasmā panāyaṃ paribbājako paṭhamaṃ oḷārikaṃ attānaṃ paṭijānitvā taṃ laddhiṃ vissajjetvā puna manomayaṃ attānaṃ paṭijānāti, tañca vissajjetvā arūpiṃ attānaṃ paṭijānātīti? Kāmañcettha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva, tathāpi ime titthiyā nāma anavaṭṭhitacittā thusarāsimhi nikhātakhāṇuko viya cañcalāti dassetuṃ **‘‘yathā nāma ummattako’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **saññāyā**ti pakatisaññāya. **Uppādanirodhaṃ icchati** aparāparaṃ pavattāya saññāya udayavayadassanato. Tathāpi ‘‘saññā saññā’’ti pavattasamaññaṃ ‘‘attā’’ti gahetvā tassa ca avicchedaṃ parikappento sassataṃ maññati, tenāha **‘‘attānaṃ pana sassataṃ maññatī’’**ti.

Tathevāti yathā ‘‘rūpī attā’’ti, ‘‘manomayo attā’’ti ca vādadvaye saññāya attato aññatā, tathā cassa acetanatādidosappasaṅgo dunnivāro, tatheva imasmiṃ vāde doso. Tenāha **‘‘tathevassa dosaṃ dassento’’**ti. **Micchādassanenā**ti attadiṭṭhisaṅkhātena micchābhinivesena. **Abhibhūtattā**ti anādikālabhāvitabhāvena ajjhotthaṭattā nivāritañāṇacārattā. **Taṃ nānattaṃ ajānanto**ti yena santatighanena, samūhaghanena ca vañcito bālo pabandhavasena pavattamānaṃ dhammasamūhaṃ micchāgāhavasena ‘‘attā’’ti, ‘‘nicco’’ti ca abhinivissa voharati, taṃ ekattasaññitaṃ ghanaggahaṇaṃ vinibhujja yāthāvato jānanaṃ ghanavinibbhogo, sabbena sabbaṃ titthiyānaṃ so natthīti ayampi paribbājako tādisassa ñāṇassa paripākassa abhāvato vuccamānampi nāññāsi. Tena vuttaṃ **‘‘bhagavatā vuccamānampi taṃ nānattaṃ ajānanto’’**ti. Saññā nāmāyaṃ nānārammaṇā nānākkhaṇe uppajjati, veti cāti **saññāya uppādanirodhaṃ passantopi saññāmayaṃ** saññābhūtaṃ **attānaṃ** parikappetvā yathāvuttaghanavinibbhogābhāvato **niccameva** katvā **maññati** diṭṭhimaññanāya. Tathābhūtassa ca tassa saṇhasukhumaparamagambhīradhammatā na ñāyatevāti vuttaṃ **‘‘dujjānaṃ kho’’**tiādi.

Diṭṭhiādīsu ‘‘evameta’’nti dassanaṃ abhinivisanaṃ **diṭṭhi.** Tassā eva pubbabhāgabhūtaṃ ‘‘evameta’’nti nijjhānavasena khamanaṃ **khanti**. Tathā rocanaṃ **ruci. ‘‘Aññathā’’**tiādi tesaṃ diṭṭhiādīnaṃ vibhajitvā dassanaṃ. Tattha **aññathā**ti yathā ariyavinaye antadvayaṃ anupaggamma majjhimā paṭipadāvasena dassanaṃ hoti, tato aññathāyeva. **Aññadevā**ti yaṃ paramatthato vijjati khandhāyatanādi, tassa ca aniccatādi, tato aññadeva paramatthato avijjamānaṃ attānaṃ sassatādi **te khamati ceva ruccati ca.** Āyuñjanaṃ anuyuñjanaṃ **āyogo,** tenāha **‘‘yuttapayuttatā’’**ti. **Paṭipattiyā**ti paramattacintanādiparibbājakapaṭipattiyā. **Dujjānametaṃ** dhammataṃ tvaṃ ‘‘ayaṃ paramattho, ayaṃ sammutī’’ti imassa vibhāgassa dubbibhāgattā. ‘‘Yadi etaṃ dujjānaṃ, taṃ tāva tiṭṭhatu, imaṃ panatthaṃ bhagavantaṃ pucchissāmī’’ti cintetvā yathā paṭipajji, taṃ dassetuṃ **‘‘atha paribbājako’’**tiādi vuttaṃ. **Añño vā saññato**ti saññāsabhāvato añño sabhāvo vā attā hotūti attho. **Assā**ti attano.

Lokīyati dissati ettha puññapāpaṃ, tabbipāko cāti **loko,** attā. So hissa kārako, vedako cāti icchito. **Diṭṭhigata**nti ‘‘sassato attā ca loko cā’’tiādi (dī. ni. 1.31; udā. 55) nayappavattaṃ diṭṭhigataṃ. Na hesa diṭṭhābhiniveso diṭṭhadhammikādiatthanissito tadasaṃvattanato. Yo hi tadāvaho, so taṃnissitoti vattabbataṃ labheyya yathā taṃ puññañāṇasambhāro. Eteneva tassa na dhammanissitatāpi saṃvaṇṇitā daṭṭhabbā. Ādibrahmacariyassāti ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakaṃ** yathā ‘‘vinayo eva venayiko’’ti, (pārā. aṭṭha. 21) tenāha **‘‘sikkhattayasaṅkhātassā’’**tiādi. Diṭṭhābhinivesassa saṃsāravaṭṭe nibbidāvirāganirodhupasamāsaṃvattanaṃ vaṭṭantogadhattā, tassa vaṭṭasambandhanato ca. Tathā abhiññāsambodhanibbānāsaṃvattanañca daṭṭhabbaṃ. **Abhijānanāyā**ti ñātapariññāvasena abhijānanatthāya. **Sambujjhanatthāyā**ti tīraṇapahānapariññāvasena sambodhanatthāyāti vadanti. **Abhijānanāyā**ti abhiññāpaññāvasena jānanāya, taṃ pana vaṭṭassa paccakkhakaraṇameva hotīti āha **‘‘paccakkhakiriyāyā’’**ti. **Sambujjhanatthāyā**ti pariññābhisamayavasena paṭivedhāya.

Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvā, tassā pana samudayabhāvena visuṃ gahitattā **‘‘taṇhaṃ ṭhapetvā’’**ti vuttaṃ. **Pabhāvanato** uppādanato. Dukkhaṃ pabhāventīpi taṇhā avijjādipaccayantarasahitā eva pabhāveti, na kevalāti āha **‘‘sappaccayā’’**ti. **Ubhinnaṃ appavattī**ti ubhinnaṃ appavattinimittaṃ, nappavattanti ettha dukkhasamudayā etasmiṃ vā adhigateti appavatti. Dukkhanirodhaṃ nibbānaṃ gacchati adhigacchati, tadatthaṃ paṭipadā cāti **dukkhanirodhagāminīpaṭipadā. Maggapātubhāvo**ti aggamaggasamuppādo. **Phalasacchikiriyā**ti asekkhaphalādhigamo. **Ākāra**nti taṃ gamanaliṅgaṃ.

421. Samantato nigganhanavasena todanaṃ vijjhanaṃ **sannitodakaṃ, vācāyā**ti ca paccatte karaṇavacananti āha **‘‘vacanapatodenā’’**ti. **Sajjhabbharita**nti samantato bhusaṃ aritaṃ **akaṃsū**ti satamattehi tuttakehi viya tiṃsasatamattā paribbājakā vācāpatodanehi tudiṃsu **sabhāvato vijjamāna**nti paramatthasabhāvato upalabbhamānaṃ, napakatiādi viya anupalabbhamānaṃ. **Taccha**nti saccaṃ. **Tatha**nti aviparītaṃ **lokuttaradhammesū**ti visaye bhummaṃ te dhamme visayaṃ katvā. **Ṭhitasabhāva**nti avaṭṭhitasabhāvaṃ, taduppādakanti attho. **Lokuttaradhammaniyāmata**nti lokuttaradhammasampāpananiyāmena niyataṃ, tenāha **‘‘buddhānañhī’’**tiādi. **Edisā**ti ‘‘dhammaṭṭhitata’’ntiādinā vuttappakārā.

Cittahatthisāriputtapoṭṭhapādavatthuvaṇṇanā

422. **Sukhumesu atthantaresū**ti khandhāyatanādīsu sukhumañāṇagocaresu dhammesu. **Kusalo**ti pubbe buddhasāsane kataparicayatāya cheko **ahosi. Gihibhāve ānisaṃsakathāya kathitattā** sīlavantassa bhikkhuno tathā kathanena vibbhamane niyojitattā idāni sayampi sīlavā eva hutvā cha vāre (dha. pa. aṭṭha. 37; jā. aṭṭha. 1.1.69) vibbhami. Kammasarikkhakena hi phalena bhavitabbaṃ. **Mahāsāvakassa kathite**ti mahāsāvakassa mahākoṭṭhikattherassa apasādanakathitanimittaṃ. **Patiṭṭhātuṃ asakkonto**ti sāsane patiṭṭhaṃ laddhuṃ asakkonto.

423. **Paññācakkhuno natthitāyā**ti suvuttaduruttasamavisamadassanasamatthapaññācakkhuno abhāvena. **Cakkhumā**ti ettha yādisena cakkhunā puriso ‘‘cakkhumā’’ti vutto, taṃ dassetuṃ **‘‘subhāsitā’’**tiādi vuttaṃ. **Ekakoṭṭhāsā**ti ekantikā, nibbānāvahabhāvena nicchitāti adhippāyo. **Ṭhapitā**ti vavatthāpitā. **Na ekakoṭṭhāsā** na ekantikā, na nibbānāvahabhāvena nicchitā vaṭṭantogadhabhāvatoti adhippāyo.

Ekaṃsikadhammavaṇṇanā

425. ‘‘Kasmā ārabhī’’ti kāraṇaṃ pucchitvā **‘‘aniyyānikabhāvadassanattha’’**nti payojanaṃ vissajjitaṃ. Sati hi phalasiddhiyaṃ hetusiddhoyeva hotīti. **Paññāpitaniṭṭhāyā**ti paveditavimuttimaggassa, vaṭṭadukkhapariyosānaṃ gacchati etāyāti ‘‘niṭṭhā’’ti vimutti vuttā. Niṭṭhāmaggo hi idha uttarapadalopena ‘‘niṭṭhā’’ti vutto. Tassa hi aniyyānikatā, niyyānikatā ca vuccati, na niṭṭhāya. Niyyānaṃ vā niggamanaṃ nissaraṇaṃ, vaṭṭadukkhassa vupasamoti attho. Niyyānameva niyyānikaṃ, na niyyānikaṃ aniyyānikaṃ, so eva bhāvo aniyyānikabhāvo, tassa dassanatthanti yojetabbaṃ. **‘‘Eva’’**nti ‘‘nibbānaṃ nibbāna’’nti vacanamattasāmaññaṃ gahetvā vadati, na pana paramatthato tesaṃ samaye nibbānapaññāpanassa labbhanato, tena vuttaṃ **‘‘sā ca na niyyānikā’’**tiādi. **Lokathūpikādivasenā**ti ettha **ādi**-saddena ‘‘añño puriso, aññā pakatī’’ti pakatipurisantarāvabodho mokkho, buddhiādiguṇavinimuttassa attano sakattani avaṭṭhānaṃ mokkho, kāyapavattigatijātibandhānaṃ appamajjanavasena appavatto mokkho, yaññehi jutena parena purisena salokatā mokkho, samīpatā mokkho, sahayogo mokkhoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Yathāpaññattā**ti paññattappakārā **hutvā na niyyāti,** yenākārena ‘‘niṭṭhā pāpuṇīyatī’’ti tehi paveditā, tenākārena tassā appattabbato na niyyāti. **Paṇḍitehi paṭikkhittā**ti ‘‘nāyaṃ niṭṭhā paṭipadā vaṭṭassa anatikkamanato’’ti buddhādīhi paṇḍitehi paṭikkhittā. **Nivattatī**ti paṭikkhepassa kāraṇavacanaṃ, tasmā tehi paññattā niṭṭhā paṭipadā na niyyāti, aññadatthu taṃsamaṅginaṃ puggalaṃ saṃsāre eva paribbhamāpentī nivattati.

Padhānaṃ jānanaṃ nāma paccakkhato jānanaṃ tassa pamāṇajeṭṭhabhāvato, itarassa saṃsayānubaddhattāti vuttaṃ **‘‘jānaṃ passa’’**nti. Tenettha dassanena jānanaṃ viseseti. Idaṃ vuttaṃ hoti – tumhākaṃ ekantasukhe loke paccakkhato ñāṇadassanaṃ atthīti. **Jāna**nti vā tassa lokassa anumānavisayataṃ pucchati, **passa**nti paccakkhato gocarataṃ. Ayañhettha attho – api tumhākaṃ loko paccakkhato ñāto, udāhu anumānatoti.

Yasmā loke paccakkhabhūto attho indriyagocarabhāvena pākaṭo, tasmā vuttaṃ **‘‘diṭṭhapubbānī’’**tiādi. **Diṭṭhapubbānī**ti diṭṭhavā, dassanabhūtena, tadanugatena ca ñāṇena gahitapubbānīti attho. Evañca katvā **‘‘sarīrasaṇṭhānādīnī’’**ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. **‘‘Appāṭihīraka ta’’**nti anunāsikalopaṃ katvā niddesoti āha **‘‘appāṭihīrakaṃ ta’’**nti ‘‘appāṭihīraṃ kata’’nti evamettha vaṇṇenti. Paṭipakkhaharaṇato paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ, uttaravirahitaṃ vacanaṃ. Pāṭihāriyamevettha ‘‘pāṭihīraka’’nti vā vuttaṃ. Na pāṭihīrakaṃ appāṭihīrakaṃ parehi vuccamānauttarehi sauttarattā, tenāha **‘‘paṭiharaṇavirahita’’**nti. Sauttarañhi vacanaṃ tena uttarena paṭihārīyati ativiparivattīyati. Tato eva niyyānassa paṭiharaṇamaggassa abhāvato **‘‘aniyyānika’’**nti vattabbataṃ labhati.

426. **Vilāso** līḷā. **Ākappo** kesabandhavatthaggahaṇaṃ ādiākāraviseso, vesasaṃvidhānaṃ vā. **Ādi**-saddena bhāvādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **‘‘Bhāvo’’**ti ca cāturiyaṃ veditabbaṃ.

Tayoattapaṭilābhavaṇṇanā

428. Āhito ahaṃ māno etthāti **attā,** attabhāvoti āha **‘‘attapaṭilābhoti attabhāvapaṭilābho’’**ti. **Kāmabhavaṃ dasseti** tassa itaradvayattabhāvato oḷārikattā. **Rūpabhavaṃ dasseti** jhānamanena nibbattaṃ hutvā rūpībhāvena upalabbhanato. **Saṃkilesikā dhammā nāma dvādasa akusalacittuppādā** tadabhāve kassaci saṃkilesassāpi asambhavato. **Vodāniyā dhammā nāma samathavipassanā** tāsaṃ vasena sabbaso cittavodānassa sijjhanato.

429. Paṭipakkhadhammānaṃ asamucchede pana na kadācipi anavajjadhammānaṃ pāripūrī, vepullaṃ vā sambhavati, samucchede pana sati eva sambhavatīti **maggapaññāphalapaññā**-ggahaṇaṃ. Tā hi sakiṃ paripuṇṇā paripuṇṇā eva aparihānadhammattā. **Taruṇapītī**ti uppannamattā aladdhāsevanā dubbalā pīti. **Balavatuṭṭhī**ti punappunaṃ uppattiyā laddhāsevanā uparivisesādhigamassa paccayabhūtā thiratarā pīti. **‘‘Yaṃ avocumhā’’**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – yaṃ vohāraṃ ‘‘saṃkilesikavodāniyadhammānaṃ pahānābhivuddhiniṭṭhaṃ paññāya pāripūrivepullabhūtaṃ imasmiṃyeva attabhāve aparappaccayena ñāṇena paccakkhato sampādetvā viharissatī’’ti kathayimha. **Tattha** tasmiṃ vihāre **tassa** mama ovādakarassa bhikkhuno **evaṃ** vuttappakārena viharaṇanimittaṃ pamodappabhāvitā **pīti ca bhavissati,** tassā ca paccayabhūtaṃ passaddhidvayaṃ sammadeva upaṭṭhitā **sati ca** ukkaṃsagataṃ ñāṇañca tathābhūto ca so vihāro. Santapaṇītatāya atappako anaññasādhāraṇo sukhavihāroti vattabbataṃ arahatīti.

Paṭhamajjhāne paṭiladdhamatte hīnabhāvato pīti dubbalā pāmojjapakkhikā, suvibhāvite pana tasmiṃ paguṇe sā paṇītā balavabhāvato paripuṇṇakiccā pītīti vuttaṃ **‘‘paṭhamajjhāne pāmojjādayo chapi dhammā labbhantī’’**ti. **‘‘Sukho vihāro’’**ti iminā samādhi gahito. Sukhaṃ gahitanti apare, tesaṃ matena santasukhatāya upekkhā catutthajjhāne ‘‘sukha’’nti icchitā, tenāha **‘‘tathā catutthe’’**tiādi. **Pāmojjaṃ nivattatī**ti dubbalapītisaṅkhātaṃ pāmojjaṃ chasu dhammesu nivattati hāyati. Vitakkavicārakkhobhavirahena dutiyajjhāne sabbadā pīti balavatī eva hoti, na paṭhamajjhāne viya kadāci dubbalā. **Suddhavipassanā pādakajjhānamevā**ti upari maggaṃ akathetvā kevalaṃ vipassanāpādakajjhānaṃ **kathitaṃ. Catūhi maggehi saddhiṃ vipassanā kathitā**ti vipassanāya pādakabhāvena jhānāni kathetvā tato paraṃ vipassanāpubbakā cattāropi maggā kathitāti attho. **Catutthajjhānikaphalasamāpatti kathitā**ti paṭhamajjhānikādikā phalasamāpattiyo akathetvā catutthajjhānikā eva phalasamāpatti kathitā. **Pītivevacanameva katvā**ti dvinnaṃ pītīnaṃ ekasmiṃ cittuppāde anuppajjanato pāmojjaṃ pītivevacanameva katvā. Pītisukhānaṃ apariccattattā, **‘‘sukho ca vihāro’’**ti sātisayassa sukhavihārassa gahitattā ca **dutiyajjhānikaphalasamāpatti nāma kathitā.** Kāmaṃ paṭhamajjhānepi pītisukhāni labbhanti, tāni pana vitakkavicārakkhobhena na santapaṇītāni, santapaṇītāni ca idhādhippetāni.

432-437. **Vibhāvanattho**ti pakāsanattho sarūpato nirūpanattho, tenāha **‘‘ayaṃ so’’**tiādi. **Na**nti oḷārikaṃ attapaṭilābhaṃ. **Sappaṭiharaṇa**nti parena coditavacanena saparihāraṃ sauttaraṃ. **Tuccho**ti musā abhūto. **Svevā**ti so eva attapaṭilābho. **Tasmiṃ samaye hotī**ti tasmiṃ paccuppannasamaye vijjamāno hoti. **Attapaṭilābhotveva niyyātesi,** na naṃ sarūpato nīharitvā dassesi. **Rūpādayo cettha dhammā**ti rūpavedanādayo eva ettha loke sabhāvadhammā. **Attapaṭilābho**ti pana te rūpādike pañcakkhandhe upādāya paññatti, tenāha **‘‘nāmamattameta’’**nti. **Nāmapaṇṇattivasenā**ti nāmabhūtapaññattimattatāvasena.

438. **Evañca pana vatvā**ti ‘‘attapaṭilābhoti rūpādike upādāya paññattimatta’’nti imamatthaṃ ‘‘yasmiṃ citta samaye’’tiādinā vatvā. **Paṭipucchitvā vinayanattha**nti yathā pare puccheyyuṃ, tenākārena kālavibhāgato paṭipadāni pucchitvā tassa atthassa ñāpanavasena vinayanatthaṃ. **Tasmiṃ samaye sacco ahosī**ti tasmiṃ atītasamaye upādānassa vijjamānatāya saccabhūto vijjamāno viya vattabbo ahosi, na pana **anāgato** idāni **paccuppanno** vā **attapaṭilābho** tadupādānassa tadā avijjamānattā. **Ye te atītā dhammā** atītasamaye atītattapaṭilābhassa upādānabhūtā rūpādayo. **Te etarahi natthi** niruddhattā. Tato eva **ahesunti saṅkhyaṃ gatā. Tasmā**ti tasmiṃyeva samaye labbhanato. **Sopi** tadupādāno **me attapaṭilābho tasmiṃyeva** atīta**samaye sacco** bhūto vijjamāno viya **ahosi. Anāgatapaccuppannāna**nti anāgatānañceva paccuppannānañca rūpadhammānaṃ upādānabhūtānaṃ **tadā** tasmiṃ atītasamaye **abhāvā** tadupādāno **anāgato paccuppanno** ca attapaṭilābho **tasmiṃ** atīta**samaye mogho** tuccho musā natthīti attho. **Nāmamattamevā**ti samaññāmattameva. **Attapaṭilābhaṃ paṭijānāti** paramatthato anupalabbhamānattā.

‘‘Eseva nayo’’ti iminā ye te anāgatā dhammā, te etarahi natthi, ‘‘bhavissantī’’ti pana saṅkhyaṃ gamissanti, tasmā sopi me attapaṭilābho tasmiṃyeva samaye sacco bhavissati. Atītapaccuppannānaṃ pana dhammānaṃ tadā abhāvā tasmiṃ samaye mogho atīto mogho paccuppanno. Ye ime paccuppannā dhammā, te etarahi atthi, tasmā yoyaṃ me attapaṭilābho, so idāni sacco. Atītānāgatānaṃ pana dhammānaṃ idāni abhāvā tasmiṃ samaye mogho atīto mogho anāgatoti evaṃ atthato nāmamattameva attapaṭilābhaṃ paṭijānātīti imamatthaṃ atidisati.

439-443. **Saṃsanditu**nti samānetuṃ. **Yasmiṃ samaye khīraṃ hotī**ti yasmiṃ kāle bhūtupādāyasaññitaṃ upādānavisesaṃ upādāya khīrapaññatti hoti. **Na tasmiṃ…pe… gacchati** khīrapaññattiupādānassa dadhiādipaññattiyā anupādānato. Paṭiniyatavatthukā hi ekā lokasamaññā, tenāha **‘‘ye dhamme upādāyā’’**tiādi. Tattha saṅkhāyati etāyāti **saṅkhā,** paññatti. Niddhāretvā vacanti vadanti etāyāti **nirutti.** Namanti etenāti **nāmaṃ.** Voharanti etenāti **vohāro,** paññattiyeva. **Esa nayo sabbatthā**ti ‘‘yasmiṃ samaye’’tiādinā khīre vuttanayaṃ dadhiādīsu atidisati.

Samanujānanamattakānīti ‘‘idaṃ khīraṃ, idaṃ dadhī’’tiādinā tādise bhūtupādāyarūpavisese loke paramparābhataṃ paññattiṃ appaṭikkhipitvā samanujānanaṃ viya paccayavisesavisiṭṭhaṃ rūpādikhandhasamūhaṃ upādāya ‘‘oḷāriko attapaṭilābho’’ti ca ‘‘manomayo attapaṭilābho’’ti ca ‘‘arūpo attapaṭilābho’’ti ca tathā tathā samanujānanamattakāni, na ca tabbinimutto upādānato añño koci attho atthīti attho. **Niruttimattakānī**ti saddaniruttiyā gahaṇūpāyamattakāni. ‘‘Satto phassoti hi saddaggahaṇuttarakālaṃ tadanuviddhapaṇṇattiggahaṇamukheneva tadatthāvabodho. **Vacanapathamattakānī**ti tasseva vevacanaṃ. **Vohāramattakānī**ti tathā tathā vohāramattakāni. **Nāmapaṇṇattimattakānī**ti tasseva vevacanaṃ, taṃtaṃnāmapaññāpanamattakāni. **Sabbameta**nti ‘‘attapaṭilābho’’ti vā ‘‘satto’’ti vā ‘‘poso’’ti vā sabbametaṃ **vohāramattakaṃ** paramatthato anupalabbhanato, tenāha **‘‘yasmā paramatthato satto nāma natthī’’**tiādi.

Yadi evaṃ kasmā taṃ buddhehipi vuccatīti āha **‘‘buddhānaṃ pana dve kathā’’**tiādi. Sammutiyā vohārassa kathanaṃ **sammutikathā.** Paramatthassa sabhāvadhammassa kathanaṃ **paramatthakathā.** Aniccādikathāpi paramatthasannissitakathā paramatthakathāti katvā **paramatthakathā.** Paramatthadhammo hi ‘‘anicco, dukkho, anattā’’ti ca vuccati, na sammutidhammo. Kasmā panevaṃ duvidhā buddhānaṃ kathāpavattīti tattha kāraṇamāha **‘‘tattha yo’’**tiādinā. Yasmā paramatthakathāya saccasampaṭivedho, ariyasaccakathā ca sikhāppattā desanā, tasmā vineyyapuggalavasena sammutikathaṃ kathentopi bhagavā paramatthakathaṃyeva kathetīti āha **‘‘tassa bhagavā āditova…pe… kathetī’’**ti, tenāha **‘‘tathā’’**tiādi, tenassa katthaci sammutikathāpubbikā paramatthakathā hoti puggalajjhāsayavasena, katthaci paramatthakathāpubbikā sammutikathā. Iti vineyyadamanakusalassa satthu vineyyajjhāsayavasena tathā tathā desanāpavattīti dasseti. Sabbattha pana bhagavā dhammataṃ avijahanto eva sammutiṃ anuvattati, sammutiṃ apariccajantoyeva dhammataṃ vibhāveti, na tattha abhinivesātidhāvanāni. Vuttañhetaṃ ‘‘janapadaniruttiṃ nābhiniviseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā’’ti.

Paṭhamaṃ sammutiṃ katvā kathanaṃ pana veneyyavasena yebhuyyena buddhānaṃ āciṇṇanti taṃ kāraṇena saddhiṃ dassento **‘‘pakatiyā panā’’**tiādimāha. Nanu ca sammuti nāma paramatthato avijjamānattā abhūtā, taṃ kathaṃ buddhā kathentīti āha **‘‘sammutikathaṃ kathentāpī’’**tiādi. **Saccamevā**ti tathameva. **Sabhāvamevā**ti sammutibhāvena taṃsabhāvameva, tenāha **‘‘amusāvā’’**ti. Paramatthassa pana saccādibhāve vattabbameva natthi.

Imesaṃ pana sammutiparamatthānaṃ ko viseso? Yasmiṃ bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsaññā, so ghaṭapaṭādippabhedo sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayaṃ nayo labbhati. Evaṃ santepi vuttanayena sammutipi saccasabhāvā evāti āha **‘‘duve saccāni akkhāsī’’**tiādi.

Idāni nesaṃ saccasabhāvaṃ kāraṇena dassento **‘‘saṅketavacanaṃ sacca**nti gāthamāha. Tattha **saṅketavacanaṃ saccaṃ** visaṃvādanābhāvato. Tattha hetumāha **‘‘lokasammutikāraṇa’’**nti. Lokasiddhā hi sammuti saṅketavacanassa avisaṃvādanatāya kāraṇaṃ. Paramo uttamo attho **paramattho,** dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Tassa **vacanaṃ saccaṃ** yāthāvato avisaṃvādanavasena ca pavattanato. Tattha kāraṇamāha **‘‘dhammānaṃ bhūtalakkhaṇa’’**nti, sabhāvadhammānaṃ yo bhūto aviparīto sabhāvo, tassa lakkhaṇaṃ aṅganaṃ ñāpananti katvā.

Yadi tathāgato paramatthasaccaṃ sammadeva abhisambujjhitvā ṭhitopi lokasamaññaṃ gahetvāva vadati, ko ettha lokiyamahājanehi visesoti āha. **‘‘Yāhi tathāgato voharati aparāmāsa’’**ntiādi. Lokiyamahājano appahīnaparāmāsattā ‘‘etaṃ mamā’’tiādinā parāmasanto voharati, tathāgato pana sabbaso pahīnaparāmāsattā aparāmasanto yasmā lokasamaññāhi vinā lokiyo attho loke kenaci duviññeyyo, tasmā tāhi taṃ voharati. Tathā voharanto eva ca attano desanāvilāsena veneyyasatte paramatthasacce patiṭṭhapeti. **Desanaṃ vinivaṭṭetvā**ti heṭṭhā pavattitakathāya vinivaṭṭetvā vivecetvā desanaṃ ‘‘aparāmāsa’’nti taṇhāmānaparāmāsappahānakittanena **arahattanikūṭena niṭṭhāpesi**. Yaṃ yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Poṭṭhapādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Subhasuttavaṇṇanā

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā

444. **‘‘Aciraparinibbute’’**ti satthu parinibbutabhāvassa cirakālatāpaṭikkhepena āsannatā dassitā, kālaparicchedo na dassitoti taṃ paricchedato dassetuṃ **‘‘parinibbānato uddhaṃ māsamatte kāle’’**ti vuttaṃ. Tattha **matta**-ggahaṇena kālassa asampuṇṇataṃ joteti. Tudisaññito gāmo nivāso etassāti **todeyyo.** Taṃ panesa yasmā soṇadaṇḍo viya campaṃ, kūṭadanto viya ca khāṇumataṃ ajjhāvasati, tasmā vuttaṃ **‘‘tassa adhipatittā’’**ti issarabhāvatoti attho. **Samāhāra**nti sannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvase**ti yasmā appatarappatarepi vayamāne bhogā khiyanti, appatarappatarepi sañciyamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci vayaṃ akatvā āyameva uppādento gharāvāsaṃ anutiṭṭheyyāti lobhādesitaṃ paṭipattiṃ upadisati.

Adānameva sikkhāpetvā lobhābhibhūtatāya **tasmiṃyeva ghare sunakho hutvā** nibbatti. Lobhavasikassa hi duggati pāṭikaṅkhā. **Ativiya piyāyati** pubbaparicayena. **Piṇḍāya pāvisi** subhaṃ māṇavaṃ anuggaṇhitukāmo. **Niraye nibbattissasi** katokāsassa kammassa paṭibāhituṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Brāhmaṇacārittassa bhāvitataṃ sandhāya, tathā pitaraṃ ukkaṃsento ca **‘‘brahmaloke nibbatto’’**ti āha. **Taṃ pavattiṃ pucchī**ti sutametaṃ mayā ‘‘mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto’’ti tumhehi vuttaṃ, kimidaṃ saccanti pucchi. **Tatheva vatvā**ti yathā pubbe sunakhassa vuttaṃ, tatheva vatvā. **Avisaṃvādanattha**nti saccāpanatthaṃ ‘‘todeyyabrāhmaṇo sunakho hutvā nibbatto’’ti attano vacanassa avisaṃvādanatthaṃ avisaṃvādabhāvassa dassanatthanti attho. **Sabbaṃ dassesī**ti buddhānubhāvena so sunakho taṃ sabbaṃ netvā dassesi, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāvasena. **Cuddasa pañhe pucchitvā**ti ‘‘dissanti hi bho gotama manussā appāyukā, dissanti dīghāyukā. Dissanti bavhābādhā, dissanti appābādhā. Dissanti dubbaṇṇā, dissanti vaṇṇavanto. Dissanti appesakkhā, dissanti mahesakkhā. Dissanti appabhogā, dissanti mahābhogā. Dissanti nīcakulīnā, dissanti uccākulīnā. Dissanti duppaññā, dissanti paññāvanto’’ti (ma. ni. 3.289). Ime cuddasa pañhe pucchitvā, aṅgasubhatāya kiresa **‘‘subho’’**ti nāmaṃ labhi.

445. **‘‘Ekā ca me kaṅkhā atthī’’**ti iminā upari pucchiyamānassa pañhassa pageva tena abhisaṅkhatabhāvaṃ dasseti. **Visabhāgavedanā**ti dukkhavedanā. Sā hi kusalakammanibbatte attabhāve uppajjanakasukhavedanāpaṭipakkhabhāvato ‘‘visabhāgavedanā’’ti. Kāyaṃ gāḷhā hutvā bādhati pīḷetīti ‘‘ābādho’’ti ca vuccati. **Ekadese uppajjitvā**ti sarīrassa ekadese uṭṭhitāpi **ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhāti** aparivattabhāvakaraṇato, etena balavarogo ābādho nāmāti dasseti. **Kicchajīvitakaro**ti asukhajīvitāvaho, etena dubbalo appamattako rogo ātaṅkoti dasseti. **Uṭṭhāna**nti sayananisajjādito uṭṭhahanaṃ, tena yathā tathā aparāparaṃ sarīrassa parivattanaṃ vadati. **Garuka**nti bhāriyaṃ kicchasiddhikaṃ. **Kāye balaṃ na hotī**ti etthāpi ‘‘gilānassevā’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Heṭṭhā catūhi padehi aphāsuvihārābhāvaṃ pucchitvā idāni phāsuvihārasabbhāvaṃ pucchati, tena saviseso phāsuvihāro pucchitoti daṭṭhabbo, asatipi atisayatthajotane sadde atisayatthassa labbhanato yathā ‘‘abhirūpāya deyyaṃ dātabba’’nti.

447. **Kālañca samayañca upādāyā**ti. Ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttapattakālo. **Samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tajjaṃ sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṃ** nāma ñāṇena tesaṃ gahaṇaṃ sallakkhaṇanti dassetuṃ **‘‘kālañcā’’**tiādi vuttaṃ. **Pharissatī**ti vaḍḍhissati.

448. **Cetiyaraṭṭhe**ti cetiraṭṭhe. Ya-kārena hi padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Cetiraṭṭhato aññaṃ visuṃyevekaṃ raṭṭhanti ca vadanti. **Maraṇapaṭisaṃyutta**nti maraṇaṃ nāma tādisānaṃ roga vaseneva hotīti yena rogena taṃ jātaṃ, tassa sarūpapucchā, kāraṇapucchā, maraṇahetukacittasantāpapucchā, tassa ca santāpassa sabbalokasādhāraṇatā, tathā maraṇassa ca appatikāratāti evaṃ ādinā maraṇapaṭisaṃyuttaṃ sammodanīyaṃ kathaṃ kathesīti dassetuṃ **‘‘bho ānandā’’**tiādi vuttaṃ. **Na randhagavesī** māro viya, **na vīmaṃsanādhippāyo** uttaramāṇavo viyāti adhippāyo. **Yesu dhammesū**ti vimokkhupāyesu niyyānadhammesu. **Dharantī**ti tiṭṭhanti, pavattantīti attho.

449. Atthappayuttatāya saddapayogassa saddappabandhalakkhaṇāni tīṇi piṭakāni tadatthabhūtehi sīlādīhi dhammakkhandhehi saṅgayhantīti vuttaṃ **‘‘tīṇi piṭakāni tīhi khandhehi saṅgahetvā’’**ti. **Saṅkhittena kathita**nti ‘‘tiṇṇaṃ khandhāna’’nti evaṃ gahaṇato sāmaññato cāti saṅkhepeneva kathitaṃ. **‘‘Katamesaṃ tiṇṇa’’**nti ayaṃ adiṭṭhajotanā pucchā, na kathetukamyatā pucchāti vuttaṃ **‘‘vitthārato pucchissāmī ‘ti cintetvā ‘katamesaṃ tiṇṇa’nti āhā’’**ti. Kathetukamyatābhāve panassa therassa vacanatā siyā.

Sīlakkhandhavaṇṇanā

450-453. **Sīlakkhandhassā**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena ‘‘ariyassa samādhikkhandhassa…pe… patiṭṭhāpesī’’ti ayaṃ ettako pāṭho dassitoti daṭṭhabbaṃ tenāha **‘‘tesu dassitesū’’**ti, uddesavasenāti adhippāyo. **Bhagavatā vuttanayenevā**ti sāmaññaphaladesanādīsu bhagavatā desitanayeneva, tenassa suttassa satthubhāsitabhāvaṃ jinavacanabhāvaṃ dasseti. **Sāsane na sīlameva sāro**ti ariyamaggasāre bhagavato sāsane yathā dassitaṃ sīlaṃ sāro eva na hoti sāravato mahato rukkhassa papaṭikaṭṭhāniyattā. Yadi evaṃ kasmā idha gahitanti āha **‘‘kevalañhetaṃ patiṭṭhāmattakamevā’’**ti. Jhānādiuttarimanussadhamme adhigantukāmassa adhiṭṭhānamattaṃ tattha appatiṭṭhitassa tesaṃ asambhavato. Atha vā **na sīlameva sāro**ti kāmañcettha sāsane ‘‘maggasīlaṃ, phalasīla’’nti idaṃ lokuttarasīlampi sārameva, tathāpi na sīlakkhandho eva sāro atha kho samādhikkhandhopi paññākkhandhopi sāro evāti evamettha attho daṭṭhabbo. Purimo eva sāro, tenāha **‘‘ito uttarī’’**tiādi.

Samādhikkhandhavaṇṇanā

454. Kasmā panettha thero samādhikkhandhaṃ puṭṭho indriyasaṃvarādike vissajjesi, nanu evaṃ sante aññaṃ puṭṭho aññaṃ byākaronto ambaṃ puṭṭho labujaṃ byākaronto viya hotīti īdisī codanā idha anokāsāti dassento **‘‘kathañca māṇava bhikkhu…pe… samādhikkhandhaṃ dassetukāmo ārabhī’’**ti āha, tenettha indriyasaṃvarādayopi samādhiupakārataṃ upādāya samādhikkhandhapakkhikāni uddiṭṭhānīti dasseti **rūpajjhānāneva āgatāni, na arūpajjhānāni** rūpāvacaracatutthajjhānadesanānantaraṃ abhiññādesanāya avasaroti katvā. Rūpāvacaracatutthajjhānapādikā hi saparibhaṇḍā chapi abhiññāyo. Lokiyā abhiññā pana sijjhamānā yasmā aṭṭhasu samāpattīsu cuddasavidhena cittaparidamanena vinā na ijjhanti, tasmā abhiññāsu desiyamānāsu arūpajjhānānipi desitāneva honti nānantariyabhāvato, tenāha **‘‘ānetvā pana dīpetabbānī’’**ti. Vuttanayena desitāneva katvā saṃvaṇṇakehi pakāsetabbānīti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘catutthajjhānaṃ upasampajja viharatī’’ti imināva arūpajjhānampi saṅgahitanti dassetuṃ **‘‘catutthajjhānena hī’’**tiādi vuttaṃ. Catutthajjhānañhi rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ ‘‘arūpajjhāna’’nti vuccatīti.

471-480. **Na cittekaggatāmattakenevā**ti ettha heṭṭhā vuttanayānusārena attho veditabbo. Lokiyassa samādhikkhandhassa adhippetattā **‘‘na citte…pe… atthī’’**ti vuttaṃ. Ariya-saddo cettha suddhapariyāyo, na lokuttarapariyāyo. Tathā heṭṭhāpi lokiyābhiññāpaṭisambhidāhi vināva arahatte adhigate nattheva uttariṃkaraṇīyanti sakkā vattuṃ yadatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati, tassa siddhattā. Idha pana lokiyābhiññāpi āgatā eva. Sesaṃ suviññeyyameva.

Subhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

11. Kevaṭṭasuttavaṇṇanā

Kevaṭṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā

481. **Pāvārikambavane**ti pāvārikaseṭṭhino ambabahule upavane. Taṃ kira so seṭṭhī bhagavato anucchavikaṃ gandhakuṭiṃ, bhikkhusaṅghassa ca rattiṭṭhānadivāṭṭhānakuṭimaṇḍapādīni sampādetvā pākāraparikkhittaṃ dvārakoṭṭhakasampannaṃ katvā buddhappamukhassa saṅghassa niyyātesi, purimavohārena pana ‘‘pāvārikambavana’’nti vuccati, tasmiṃ pāvārikambavane. **Kevaṭṭoti idaṃ tassa nāmaṃ** kevaṭṭehi saṃrakkhitattā, tesaṃ vā santike saṃvaḍḍhitattāti keci. ‘‘Gahapatiputtassā’’ti ettha kāmaṃ tadā so gahapatiṭṭhāne ṭhito, pitu panassa acirakālaṃkatatāya purimasamaññāya ‘‘gahapatiputto’’ tveva voharīyati, tenāha **‘‘gahapati mahāsālo’’**ti. Mahāvibhavatāya mahāsāro, gahapatīti attho ra-kārassa la-kāraṃ katvā ‘‘mahāsālo sukhumālo aha’’ntiādīsu (a. ni. 3.39) viya. **Saddhāsampanno**ti pothujjanikāya saddhāya vasena saddhā samannāgato.

Samiddhāti sammadeva iddhā, iddhiyā vibhavasampattiyā vepullappattāti attho. ‘‘Ehi tvaṃ bhikkhu anvaddhamāsaṃ, anumāsaṃ, anusaṃvaccharaṃ vā manussānaṃ pasādāya iddhipāṭihāriyaṃ karohī’’ti ekassa bhikkhuno āṇāpanaṃ tasmiṃ ṭhāne tassa ṭhapanaṃ nāma hotīti āha **‘‘ṭhānantare ṭhapetū’’**ti. **Uttarimanussānaṃ dhammato**ti uttarimanussānaṃ buddhādīnaṃ adhigamadhammato. Niddhāraṇe cetaṃ nissakkaṃ. Iddhipāṭihāriyañhi tato niddhāreti. **Manussadhammato uttarī**ti pakatimanussadhammato upari. **Pajjalitapadīpo**ti pajjalanto padīpo.

482. **Na dhaṃsemī**ti guṇasampattito na cāvemi, tenāha **‘‘sīlabheda’’**ntiādi. **Vissāsaṃ vaḍḍhetvā** bhagavati attano vissatthabhāvaṃ brūhetvā vibhūtaṃ pākaṭaṃ katvā.

Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā

483-4. **Ādīnava**nti dosaṃ. **Gandhārī**ti **cūḷagandhārī,** mahāgandhārīti dve gandhārīvijjā. Tattha **cūḷagandhārī** nāma tivassato oraṃ matānaṃ sattānaṃ upapannaṭṭhānajānanavijjā. **Mahāgandhārī** tampi jānāti tato uttaripi iddhividhañāṇakappaṃ yebhuyyena iddhividhakiccaṃ sādheti. Tassā kira vijjāya sādhako puggalo tādise desakāle mantaṃ parijappitvā bahudhāpi attānaṃ dasseti, hatthiādīnipi dasseti, dassanīyopi hoti, aggithambhampi karoti, jalathambhampi karoti, ākāsepi attānaṃ dasseti. Sabbaṃ indajālasadisaṃ daṭṭhabbaṃ. **Aṭṭo**ti dukkhito bādhito, tenāha **‘‘pīḷito’’**ti.

Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā

485. Kāmaṃ **‘‘cetasika’’**nti padaṃ ye cetasi niyuttā cittena sampayuttā, tesaṃ sādhāraṇavacanaṃ, sādhāraṇe pana gahite cittaviseso gahitova hoti, sāmaññajotanā ca visese avatiṭṭhatīti cetasikaggahaṇassa adhippāyaṃ vivaranto **‘‘somanassadomanassaṃ adhippeta’’**nti āha. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo, saddhādayo ca dassitā honti, domanassaggahaṇena dosādayo. Vitakkavicārā pana sarūpeneva dassitā. **Evaṃ tava mano**ti iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Kena pakārena pavattoti āha **‘‘somanassito vā’’**tiādi. **‘‘Evaṃ tava mano’’**ti idaṃ pana somanassitatādimattadassanaṃ, na pana yena yena somanassito vā domanassito vā, taṃ taṃ dassanaṃ. **Dutiya**nti ‘‘itthampi te mano’’ti idaṃ. **Itipī**ti ettha **iti**-saddo nidassanattho ‘‘atthīti kho, kaccāna, ayameko anto’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) viya, tenāha **‘‘imañca imañca atthaṃ cintayamāna’’**nti **pi**-saddo vuttatthasampiṇḍanattho. Parassa cintaṃ manati jānāti etenāti **cintāmaṇi.** Tassā kira vijjāya sādhako puggalo tādise desakāle mantaṃ parijappitvā yassa cittaṃ jānitukāmo, tassa diṭṭhasutādivisesasañjānanamukhena cittācāraṃ anuminanto kathetīti keci. Apare ‘‘vācaṃ niccharāpetvā tattha akkharasallakkhaṇavasenā’’ti vadanti.

Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā

486. **Pavattentā**ti pavattanakā hutvā, pavattanavasenāti attho. **‘‘Eva’’**nti hi padaṃ yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena, paṭisedhavasena ca pavattiākāraparāmasanaṃ, sā ca sammāvitakkānaṃ micchāvitakkānañca pavattiākāradassanavasena pavattati tattha ānisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṃ. **Aniccasaññameva** na niccasaññanti attho. Paṭiyogīnivattanatthañhi **eva**-kāraggahaṇaṃ. Idhāpi **evaṃ** saddaggahaṇassa attho, payojanañca vuttanayeneva veditabbaṃ. **Idaṃ**gahaṇepi eseva nayo. **Pañcakāmaguṇikarāga**nti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, tadaññarāgassa, dosādīnañca pahānassa icchitattā, tappahānassa ca tadaññarāgādikhepanassa upāyabhāvato tathā vuttaṃ duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamaṃsakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhammamevā**ti avadhāraṇaṃ paṭipakkhabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṃ daṭṭhabbaṃ tassādhigamūpāyānisaṃsabhūtānaṃ tadaññesaṃ anavajjadhammānaṃ nānantariyabhāvato. **Iddhividhaṃ iddhipāṭihāriyanti dasseti** iddhidassanena parasantāne pasādādīnaṃ paṭipakkhassa haraṇato. Iminā nayena sesapadadvayepi attho veditabbo. **Satataṃ dhammadesanā**ti sabbakālaṃ desetabbadhammadesanā.

Iddhipāṭihāriyenāti sahayoge karaṇavacanaṃ, iddhipāṭihāriyena saddhinti attho. **Ādesanāpāṭihāriyenā**ti etthāpi eseva nayo. Dhammasenāpatissa āciṇṇanti yojanā. **‘‘Cittācāraṃ ñatvā’’**ti iminā ādesanāpāṭihāriyaṃ dasseti. **‘‘Dhammaṃ desesī’’**ti iminā anusāsanīpāṭihāriyaṃ **‘‘buddhānaṃ satataṃ dhammadesanā’’**ti anusāsanīpāṭihāriyassa tattha sātisayatāya vuttaṃ. **Saupārambhāni** patirūpena upārambhitabbato. **Sadosāni** dosasamucchindanassa anupāyabhāvato. Sadosattā eva **addhānaṃ na tiṭṭhanti** cirakālaṭṭhāyīni na honti. **Addhānaṃ atiṭṭhanato na niyyantī**ti phalena hetuno anumānaṃ. Aniyyānikatāya hi tāni anaddhaniyāni. **Anusāsanīpāṭihāriyaṃ anupārambhaṃ** visuddhippabhavato, visuddhinissayato ca. Tato eva **niddosaṃ.** Na hi tattha pubbāparavirodhādidosasambhavo. Niddosattā eva **addhānaṃ tiṭṭhati** paravādavātehi, kilesavātehi ca anupahantabbato. **Tasmā**ti yathāvuttakāraṇato, tena saupārambhādiṃ, anupārambhādiṃ cāti ubhayaṃ ubhayattha yathākkamaṃ gārayhapāsaṃsabhāvānaṃ hetubhāvena paccāmasati.

Bhūtanirodhesakavatthuvaṇṇanā

487. **Aniyyānikabhāvadassanattha**nti yasmā mahābhūtapariyesako bhikkhu purimesu dvīsu pāṭihāriyesu vasippatto kusalopi samāno mahābhūtānaṃ aparisesanirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ nāvabujjhi, tasmā tāni niyyānāvahatābhāvato aniyyānikānīti tesaṃ aniyyānikabhāvadassanatthaṃ. Tatiyaṃ pana takkarassa ekantato niyyānāvahanti tasseva **niyyānikabhāvadassanatthaṃ.**

Evametissā desanāya mukhyapayojanaṃ dassetvā idāni anusaṅgikampi dassetuṃ **''apicā''**tiādi āraddhaṃ. **Mahābhūte pariyesanto**ti aparisesaṃ nirujjhanavasena mahābhūte gavesanto, tesaṃ anavasesanirodhaṃ vīmaṃsantoti attho. **Vicaritvā**ti dhammatāya codiyamāno vicaritvā. Dhammatāsiddhaṃ kiretaṃ, yadidaṃ tassa bhikkhuno tathā vicaraṇaṃ, yathā abhijātiyaṃ mahāpathavikampādi. **Mahantabhāvappakāsanattha**nti sadevake loke anaññasādhāraṇassa buddhānaṃ mahantabhāvassa mahānubhāvatāya dīpanatthaṃ. **Idañca kāraṇa**nti sabbesampi buddhānaṃ sāsane īdiso eko bhikkhu tadānubhāvappakāsano hotīti idampi kāraṇaṃ dassento.

Katthāti nimitte bhummaṃ, tasmā **katthā**ti kismiṃ ṭhāne kāraṇabhūte. **Kiṃ āgammā**ti kiṃ ārammaṇaṃ paccayabhūtaṃ adhigantvā, tenāha **''kiṃ pattassā''**ti. **Te**ti mahābhūtā. **Appavattivasenā**ti anuppajjanavasena. **Sabbākārenā**ti vacanatthalakkhaṇādisamuṭṭhānakalāpacuṇṇanānattekattavinibbhogāvinibbhogasabhāgavisabhāgaajjhattikabāhirasaṅgahapaccayasamannāhārapaccayavibhāgākārato, sasambhārasaṅkhepasasambhāravibhattisalakkhaṇasaṅkhepasalakkhaṇavibhattiākārato cāti sabbena ākārena.

488. Dibbanti ettha pañcahi kāmaguṇehi samaṅgībhūtā hutvā vicaranti, kīḷanti, jotanti cāti devo, devaloko. Taṃ yanti upagacchanti etenāti **devayāniyo. Vasaṃ vattento**ti ettha **vasavattanaṃ** nāma yathicchitaṭṭhānagamanaṃ. Cattāro mahārājāno etesaṃ issarāti **cātumahārājikā** yā devatā maggaphalalābhino tā tamatthaṃ ekadesena jāneyyuṃ buddhavisayo panāyaṃ pañhoti cintetvā ''na jānāmā''ti āhaṃsu, tenāha **''buddhavisaye''**tiādi. Ajjhottharaṇaṃ nāmettha nippīḷananti āha **''punappunaṃ pucchatī''**ti. **Abhikkantatarā**ti rūpasampattiyā ceva paññāpaṭibhānādiguṇehi ca amhe abhibhuyya paresaṃ kāmanīyatarā. **Paṇītatarā**ti uḷāratarā, tenāha **''uttamatarā''**ti.

491-3. **Devayāniyasadiso** iddhividhañāṇasseva adhippetattā. **''Devayāniyamaggoti vā ...pe... sabbametaṃ iddhividhañāṇasseva nāma''**nti idaṃ pāḷiyaṃ aṭṭhakathāsu ca tattha tattha āgataruḷhivasena vuttaṃ.

494. **Āgamanapubbabhāge nimitta**nti brahmuno āgamanassa pubbabhāge uppajjananimittaṃ. **Pāturahosī**ti āvi bhavi. **Pākaṭo ahosī**ti pakāso ahosi.

497. **Padesenā**ti ekadesena, upādinnakavasena, sattasantānapariyāpannenāti attho. **Anupādinnakepī**ti anindriyabaddhepi. **Nippadesato** anavasesato. **Pucchāmūḷhassā**ti pucchituṃ ajānantassa. **Pucchāya dosaṃ dassetvā**ti tena katapucchāya pucchitākāre dosaṃ vibhāvetvā. Yasmā vissajjanaṃ nāma pucchānurūpaṃ pucchāsabhāgena vissajjetabbato, na ca tathāgatā virajjhitvā katapucchānurūpaṃ vissajjenti, atthasabhāgatāya ca vissajjanassa pucchakā tadatthaṃ anavabujjhantā sammuyhanti, tasmā pucchāya sikkhāpanaṃ buddhāciṇṇaṃ, tenāha **''pucchaṃ sikkhāpetvā''**tiādi.

498. **Appatiṭṭhā**ti appaccayā, sabbaso samucchinnakāraṇāti attho. **Upādinnaṃ yevā**ti indriyabaddhameva. Yasmā ekadisābhimukhaṃ santānavasena saṇṭhite rūpappabandhe dīghasamaññā taṃ upādāya tato appake rassasamaññā tadubhayañca visesato rūpaggahaṇamukhena gayhati, tasmā āha **''dīghañca rassañcāti saṇṭhānavasena upādārūpaṃ vutta''**nti. Appaparimāṇe rūpasaṅghāte aṇusamaññā, taṃ upādāya tato mahati thūlasamaññā. Idampi dvayaṃ visesato rūpaggahaṇamukhena gayhati, tenāha **''imināpī''**tiādi. **Pi**-saddena cettha ''saṇṭhānavasena upādārūpaṃ vutta''nti etthāpi vaṇṇamattameva kathitanti imamatthaṃ samuccinatīti vadanti. **Subha**nti sundaraṃ, iṭṭhanti attho. **Asubha**nti asundaraṃ, aniṭṭhanti vuttaṃ hoti. Tenevāha **''iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ panevaṃ kathita''**nti. Dīghaṃ rassaṃ, aṇuṃ thūlaṃ, subhāsubhanti tīsu ṭhānesu upādārūpasseva gahaṇaṃ, bhūtarūpānaṃ visuṃ gahitattā. **Nāma**nti vedanādikkhandhacatukkaṃ tañhi ārammaṇābhimukhaṃ namanato, nāmakaraṇato ca ''nāma''nti vuccati. Heṭṭhā ''dīghaṃ rassa''ntiādinā vuttameva idha ruppanaṭṭhena ''rūpa''nti gahitanti āha **''dīghādibhedaṃ rūpañcā''**ti. **Dīghādī**ti ca **ādi**-saddena āpādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. Yasmā vā dīghādisamaññā na rūpāyatanavatthukāva, atha kho bhūtarūpavatthukāpi. Tathā hi saṇṭhānaṃ phusanamukhenapi gayhati, tasmā dīgharassādiggahaṇena bhūtarūpampi gayhatevāti ''dīghādibhedaṃ rūpa''micceva vuttaṃ. **Kiṃ āgammā**ti kiṃ adhigantvā kissa adhigamahetu. **''Uparujjhatī''**ti idaṃ anuppādanirodhaṃ sandhāya vuttaṃ, na khaṇanirodhanti āha **''asesametaṃ nappavattatī''**ti.

499. **Viññātabba**nti visiṭṭhena ñātabbaṃ, ñāṇuttamena ariyamaggañāṇena paccakkhato jānitabbanti attho, tenāha **''nibbānassetaṃ nāma''**nti. Nidissatīti nidassanaṃ, cakkhuviññeyyaṃ. Na nidassanaṃ **anidassanaṃ,** acakkhuviññeyyanti etamatthaṃ vadanti. Nidassanaṃ vā upamā, taṃ etassa natthīti **anidassanaṃ.** Na hi nibbānassa niccassa ekassa accantasantapaṇītasabhāvassa sadisaṃ nidassanaṃ kutoci labbhatīti. Yaṃ ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti taṃ saṅkhataṃ udayavayantehi saantaṃ, asaṅkhatassa pana nibbānassa niccassa te ubhopi antā na santi, tato eva navabhāvāpagamasaṅkhāto jarantopi tassa natthīti āha **''uppādanto...pe... ananta''**nti. ''Titthassa nāma''nti vatvā tattha nibbacanaṃ dassetuṃ

‘‘papanti etthāti papa’’nti vuttaṃ. Ettha hi papanti pānatitthaṃ. **Bha-kāro kato** niruttinayena. Visuddhaṭṭhena vā **sabbatopabhaṃ,** kenaci anupakkiliṭṭhatāya samantato pabhassaranti attho. Yena nibbānaṃ adhigataṃ, taṃ santatipariyāpannānaṃyeva idha anuppādanirodho adhippetoti vuttaṃ **‘‘upādinnakadhammajātaṃ nirujjhati appavattaṃ hotī’’**ti.

Tatthāti ‘‘viññāṇassa nirodhenā’’ti yaṃ padaṃ vuttaṃ, tasmiṃ. **‘‘Viññāṇa’’**nti viññāṇaṃ uddharati vibhattabbattā **etthetaṃ uparujjhatī**ti etasmiṃ nibbāne etaṃ nāmarūpaṃ carimakaviññāṇanirodhena anuppādavasena nirujjhati anupādisesāya nibbānadhātuyā, tenāha **‘‘vijjhātadīpasikhā viya apaṇṇattikabhāvaṃ yātī’’**ti. ‘‘Carimakaviññāṇa’’nti hi arahato cuticittaṃ adhippetaṃ. **‘‘Abhisaṅkhāraviññāṇassāpī’’**tiādināpi saupādisesanibbānamukhena anupādisesanibbānameva vadati nāmarūpassa anavasesato uparujjhanassa adhippetattā, tenāha **‘‘anuppādavasena uparujjhatī’’**ti. **Sotāpattimaggañāṇenā**ti kattari, karaṇe vā karaṇavacanaṃ. **Nirodhenā**ti pana hetumhi. **Etthā**ti etasmiṃ nibbāne. Sesamettha yaṃ atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Kevaṭṭasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

12. Lohiccasuttavaṇṇanā

Lohiccabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

501. **Sālavatikā**ti itthiliṅgavasena **tassa gāmassa nāmaṃ.** Gāmaṇikābhāvenāti keci. Lohito nāma tassa kule pubbapuriso, tassa vasena **lohiccoti tassa brāhmaṇassa** gottato āgataṃ **nāmaṃ.**

502. ‘‘Diṭṭhigata’’nti laddhimattaṃ adhippetanti āha **‘‘na pana ucchedasassatānaṃ aññatara’’**nti. Na hi ucchedasassatagāhavinimutto koci diṭṭhigāho atthi. **‘‘Bhāsati yevā’’**ti tassā laddhiyā loke pākaṭabhāvaṃ dasseti. Attato añño paroti yathā anusāsakato anusāsitabbo paro, evaṃ anusāsitabbatopi anusāsako paroti vuttaṃ **‘‘paro parassāti paro yo’’**tiādi. **Kiṃ**-saddāpekkhāya cettha **‘‘karissatī’’**ti anāgatakālavacanaṃ, anāgatepi vā tena tassa kātabbaṃ natthīti dassanatthaṃ. **Kusalaṃ dhamma**nti anavajjadhammaṃ nikkilesadhammaṃ vimokkhadhammanti attho. ‘‘Paresaṃ dhammaṃ kathessāmī’’ti tehi attānaṃ parivārāpetvā vicaraṇaṃ kiṃ atthiyaṃ āsayabuddhassāpi anurodhena vinā taṃ na hotīti tasmā **attanā paṭiladdhaṃ…pe… vihātabbanti vadati.** Tenāha ‘‘evaṃ sampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmī’’ti.

504. **So**ti lohicco brāhmaṇo.

508. **Kathāphāsukattha**nti kathāsukhatthaṃ, sukhena kathaṃ kathetuñceva sotuñcāti attho. **Appeva nāma siyā**ti ettha pītivasena āmeḍitaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘buddhagajjita’’nti vuccati. Bhagavā hi īdisesu ṭhānesu visesato pītisomanassajāto hoti. Tenāha **‘‘ayaṃ kirettha adhippāyo’’**tiādi.

Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā

509. **Samudayasañjātī**ti āyuppādo. Anupubbo kampī-saddo ākaṅkhanattho hotīti **‘‘icchatīti attho’’**ti vuttaṃ. Sātisayena vā hitena anukampako anuggaṇhanako **hitānukampī. Sampajjatī**ti āsevanalābhena nippajjati balavatī hoti, avaggahāti attho, tenāha **‘‘niyatā hotī’’**ti. **Niraye nibbattati** micchādiṭṭhiko.

510-11. **Dutiyaṃ upapatti**nti ‘‘nanu rājā pasenadī kosalo’’tiādinā dutiyaṃ upapattiṃ sādhanayuttiṃ. Kāraṇañhi bhagavā upamāmukhena dasseti. **Ye cime**ti ye ca ime kulaputtā dibbā gabbhā paripācentīti yojanā. **Asakkuṇantā** upanissayasampattiyā, ñāṇaparipākassa vā abhāvena. Ye pana ‘‘paripaccantī’’ti paṭhanti, tesaṃ ‘‘dibbe gabbhe’’ti vacanavipallāsena payojanaṃ natthi. Attho ca dutiyavikappe vuttanayena veditabbo. Ahitānukampitā ca taṃsamaṅgisattavasena. Divi bhavāti **dibbā.** Gabbhenti paripaccanavasena santānaṃ pabandhentīti **gabbhā. ‘‘Channaṃ devalokāna’’**nti nidassanavacanametaṃ. Brahmalokassāpi hi dibbagabbhabhāvo labbhateva dibbavihārahetukattā. Evañca katvā ‘‘bhāvanaṃ bhāvayamānā’’ti idampi vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhavanti ettha yathāruci sukhasamappitāti bhavā, vimānāni. Devabhāvāvahattā **dibbā.** Vuttanayeneva **gabbhā. Dānādayo** devalokasaṃvattaniya**puññavisesā. Dibbā bhavā**ti devalokapariyāpannā upapattibhavā. Tadāvaho hi kammabhavo pubbe gahito.

Tayocodanārahavaṇṇanā

513. **Aniyamitenevā**ti aniyameneva ‘‘tvaṃ evaṃdiṭṭhiko evaṃ sattānaṃ anatthassa kārako’’ti evaṃ anuddesikeneva. **Māna**nti ‘‘ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmī’’ti evaṃ paṇḍitamānaṃ. **Bhinditvā**ti vidhametvā, jahāpetvāti attho. **Tayo satthāre**ti asampāditaattahito anovādakarasāvako, asampāditaattahito ovādakarasāvako, sampāditaattahito anovādakarasāvakoti ime tayo satthāre. Catuttho pana sammāsambuddho na codanāraho hotīti ‘‘tena pucchite eva kathessāmī’’ti codanārahe tayo satthāre paṭhamaṃ dassesi, pacchā catutthaṃsatthāraṃ. Kāmañcettha catuttho satthā eko adutiyo anaññasādhāraṇo, tathāpi so yesaṃ uttarimanussadhammānaṃ vasena ‘‘dhammamayo kāyo’’ti vuccati, tesaṃ samudāyabhūtopi te guṇāvayave satthuṭṭhāniye katvā dassento bhagavā ‘‘ayampi kho, lohicca, satthā’’ti abhāsi.

Aññāti ya-kāralopena niddeso ‘‘sayaṃ abhiññā’’ti ādīsu (dī. ni. 1.28, 37, 52; ma. ni. 1.284; 2.341; a. ni. 2.5; 10.11; mahāva. 11; dha. pa. 353; kathā. 405) viya. **Aññāyā**ti ca tadatthiye sampadānavacananti āha **‘‘ājānanatthāyā’’**ti. Sāvakattaṃ paṭijānitvā ṭhitattā ekadesenassa sāsanaṃ karontīti āha **‘‘nirantaraṃ tassa sāsanaṃ akatvā’’**ti. **Ukkamitvā vattantī**ti yathicchitaṃ karontīti attho. **Paṭikkamantiyā**ti anabhiratiyā agāravena apagacchantiyā, tenāha **‘‘anicchantiyā’’**tiādi. **Ekāyā**ti ekāya itthiyā. **Eko iccheyyā**ti eko puriso tāya anicchantiyā sampayogaṃ kāmeyya. Osakkanādimukhena itthipurisasambandhanidassanaṃ gehasitaapekkhāvasena tassa satthuno sāvakesu paṭipattīti dasseti. Ativiya virattabhāvato **daṭṭhumpi anicchamānaṃ. Lobhenā**ti parivāravasena uppajjanakalābhasakkāralobhena. **Tattha sampādehī**ti tasmiṃ paṭipattidhamme patiṭṭhitaṃ katvā sampādehi. **Ujuṃ karohi** kāyavaṅkādivigamena.

515. **Evaṃ codanaṃ arahatī**ti evaṃ vuttanayena sāvakesu appossukkabhāvāpādane niyojanavasena codanaṃ arahati, na paṭhamo viya ‘‘evarūpo tava lobhadhammo’’tiādinā, na ca dutiyo viya ‘‘attānameva tāva tattha sampādehī’’tiādinā. Kasmā? Sampāditaattahitatāya tatiyassa.

Nacodanārahasatthuvaṇṇanā

516. ‘‘Na codanāraho’’ti ettha yasmā codanārahatā nāma satthuvippaṭipattiyā vā sāvakavippaṭipattiyā vā ubhayavippaṭipattiyā vā, tayidaṃ sabbampi imasmiṃ satthari natthi, tasmā na codanārahoti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘ayañhī’’**tiādi vuttaṃ.

517. **Mayā gahitāya diṭṭhiyā**ti sabbaso anavajje sammāpaṭipanne paresaṃ sammadeva sammāpaṭipattiṃ dessente satthari abhūtadosāropanavasena micchāgahitāya nirayagāminiyā pāpadiṭṭhiyā. **Narakapapāta**nti narakasaṅkhātaṃ mahāpapātaṃ. Papatanti tatthāti hi papāto. **Saggamaggathale**ti saggagāmimaggabhūte puññadhammathale. Sesaṃ suviññeyyameva.

Lohiccasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

13. Tevijjasuttavaṇṇanā

518. **Uttarenā**ti ettha **ena**-saddo disāvācīsaddato pañcamīantato adūrattho icchito, tasmā uttarena-saddena adūratthajotanaṃ dassento **‘‘adūre uttarapasse’’**ti āha. Akkharacintakā pana ena-saddayoge avadhivācini pade upayogavacanaṃ icchanti. Attho pana sāmivaseneva icchitoti idha sāmivacanavaseneva vuttaṃ.

519. **Kulacārittādī**ti **ādi**-saddena mantajjhenābhirūpatādisampattiṃ saṅgaṇhāti. **Mantasajjhāyakaraṇattha**nti āthabbaṇamantānaṃ sajjhāyakaraṇatthaṃ, tenāha **‘‘aññesaṃ bahūnaṃ pavesanaṃ nivāretvā’’**ti.

Maggāmaggakathāvaṇṇanā

520. **‘‘Jaṅghacāra’’**nti caṅkamato ito cito ca caraṇamāha. So hi jaṅghāsu kilamathavinodanattho cāroti tathā vutto. Tenāha ‘‘anucaṅkamantānaṃ anuvicarantāna’’nti. **Tenā**ti ubhosupi anucaṅkamanānuvicāraṇānaṃ labbhanato. Sahāyā hi te aññamañña sabhāgavuttikā. ‘‘Maggo’’ti icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo, tasmiṃ **magge ca amagge ca. Paṭipada**nti brahmalokagāmimaggassa pubbabhāgapaṭipadaṃ.

Niyyātīti niyyānīyo, so eva **‘‘niyyāniko’’**ti vuttoti āha **‘‘niyyāyanto’’**ti. Yasmā niyyātapuggalavasenassa niyyānikabhāvo, tasmā ‘‘niyyāyanto’’ti puggalassa yoniso paṭipajjanavasena niyyāyanto maggo **‘‘niyyātī’’**ti vutto. **Karotī**ti attano santāne uppādeti. Uppādentoyeva hi tattha **paṭipajjati** nāma. Saha byeti vattatīti sahabyo, sahavattanako. Tassa bhāvo **sahabyatā**ti āha **‘‘sahabhāvāyā’’**tiādi. Sahabhāvoti ca salokatā, samīpatā vā veditabbā, tenāha **‘‘ekaṭṭhāne pātubhāvāyā’’**ti. **Sakameva ācariyavāda**nti attano ācariyena pokkharasātinā kathitameva ācariyavādaṃ. **Thometvā paggaṇhitvā** ‘‘ayameva ujumaggo ayamañjasāyano’’ti pasaṃsitvā ukkaṃsitvā. **Bhāradvājopi sakamevā**ti bhāradvājopi māṇavo attano ācariyena tārukkhena kathitameva ācariyavādaṃ thometvā paggaṇhitvā vicaratīti yojanā. **Tena vutta**nti tena yathā tathā vā abhinivitthabhāvena vuttaṃ pāḷiyaṃ.

521-2. **Aniyyānikā vā**ti appāṭihāriyāva aññamaññassa vāde dosaṃ dassetvā aviparītatthadassanatthaṃ uttararahitā eva. Aññamaññassa vādassa ādito viruddhaggahaṇaṃ **viggaho,** sveva vivadanavasena aparāparaṃ uppanno **vivādo**ti āha **‘‘pubbuppattiko viggaho aparabhāge vivādo’’**ti. **Duvidhopi eso** viggaho, vivādoti dvidhā vuttopi virodho. **Nānāācariyānaṃ vādato**ti nānārucikānaṃ ācariyānaṃ vādabhāvato. **Nānāvādo** nānāvidho vādoti katvā.

523. **Ekassāpī**ti tumhesu dvīsu ekassāpi. **Ekasmi**nti sakavādaparavādesu ekasmimpi. **Saṃsayo natthī**ti ‘‘maggo nu kho, na maggo nu kho’’ti saṃsayo vicikicchā natthi. Añjasāyanabhāve pana saṃsayo. Tenāha ‘‘esa kirā’’tiādi. Bhagavā pana yadi sabbattha maggasaññino, **evaṃ sati ‘‘kismiṃ vo viggaho’’ti pucchati**.

524. ‘‘Icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo’’ti vutto vāyamattho. **Sabbe te**ti sabbepi te nānāācariyehi vuttamaggā.

Ye pāḷiyaṃ ‘‘addhariyā brāhmaṇā’’tiādinā vuttā. Addharo nāma yaññaviseso, tadupayogibhāvato ‘‘addhariyā’’ tveva vuccanti yajūni, tāni sajjhāyantīti **addhariyā,** yajubbedino. Ye ca tittiriisinā kate mante sajjhāyanti, te **tittiriyā,** yajubbedino eva. Yajubbedasākhā hesā, yadidaṃ tittiraṃ. Chando vuccati visesato sāmavedo, taṃ sarena kāyantīti **chandokā,** sāmavedino. **‘‘Chandogā’’**tipi paṭhanti, so evattho. Bahavo irayo etthāti bavhāri, irubbedo. Taṃ adhīyantīti **bavhārijjhā.**

‘‘Bahūnī’’ti etthāyaṃ upamāsaṃsandanā – yathā te nānāmaggā ekaṃsato tassa gāmassa vā nigamassa vā pavesāya honti, evaṃ brāhmaṇehi paññāpiyamānāpi nānāmaggā brahmalokūpagamanāya brahmunā sahabyatāya ekaṃseneva hontīti.

527-529. **Va-kāro āgamasandhimatta**nti anatthako va-kāro, tena vaṇṇāgamena padantarasandhimattaṃ katanti attho. **Andhapaveṇī**ti andhapanti. **‘‘Paññāsasaṭṭhi andhā’’**ti idaṃ tassā andhapaveṇiyā mahato gacchagumbassa anuparigamanayogyatādassanaṃ. Evañhi te ‘‘suciraṃ velaṃ maggaṃ gacchāmā’’ti evaṃ saññino honti. **Nāmakaṃyevā**ti atthābhāvato nāmamattaṃyeva, taṃ pana bhāsitaṃ tehi sārasaññitampi nāmamattatāya asārabhāvato nihīnamevāti āha **‘‘lāmakaṃyevā’’**ti.

530. **Yato**ti bhummatthe nissakkavacanaṃ, sāmaññajotanā ca visese avatiṭṭhatīti āha **‘‘yasmiṃ kāle’’**ti. **Āyācantī**ti patthenti. Uggamanaṃ lokassa bahukārabhāvato tathā thomanāti. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi ‘‘brāhmaṇānaṃ āyācanāya candimasūriyā gantvā loke obhāsaṃ karontī’’ti.

532. **Idha pana kiṃ vattabba**nti imasmiṃ pana appaccakkhabhūtassa brahmuno sahabyatāya maggadesane tevijjānaṃ kiṃ vattabbaṃ atthi, ye paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ sahabyatāya maggaṃ desetuṃ na sakkontīti adhippāyo. **‘‘Yatthā’’**ti ‘‘idha panā’’ti vuttamevatthaṃ paccāmasati.

Aciravatīnadīupamākathāvaṇṇanā

542. **Samabharitā**ti sampuṇṇā. Tato eva **kākapeyyā. Pārā**ti paratīraṃ. **Apāra**nti orimatīraṃ. **Ehī**ti āgaccha.

544. **Pañcasīla…pe… veditabbā** yamaniyamādibrāhmaṇadhammānaṃ tadantogadhabhāvato. **Tabbiparītā**ti pañcasīlādiviparītā pañca verādayo. ‘‘Punapī’’ti vatvā **‘‘aparampī’’**ti vacanaṃ itarāyapi nadi upamāya saṅgaṇhanatthaṃ.

546. **Kāmayitabbaṭṭhenā**ti kāmanīyabhāvena. **Bandhanaṭṭhenā**ti teneva kāmetabbabhāvena sattānaṃ cittassa ābandhanabhāvena. Kāmañcāyaṃ **guṇa**-saddo atthantaresupi diṭṭhappayogo, tesaṃ panettha asambhavato pārisesañāyena bandhanaṭṭheyeva yuttoti dassetuṃ **‘‘anujānāmī’’**tiādinā atthuddhāro āraddho, **esevā**ti bandhanaṭṭho eva. Na hi rūpādīnaṃ kāmetabbabhāve vuccamāne paṭalaṭṭho yujjati tathā kāmetabbatāya anadhippetattā. Rāsaṭṭhaānisaṃsaṭṭhesupi eseva nayo tathāpi kāmetabbatāya anadhippetattā. Pārisesato pana bandhanaṭṭho gahito. Yadaggena hi nesaṃ kāmetabbatā, tadaggena bandhanabhāvo cāti.

Koṭṭhāsaṭṭhopi tesu yujjateva cakkhuviññeyyādikoṭṭhāsabhāvena nesaṃ kāmetabbato. Koṭṭhāse ca guṇa-saddo dissati ‘‘diguṇaṃ vaḍḍhetabba’’ntiādīsu, sampadāṭṭhopi –

> ‘‘Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
> Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato’’ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 76);

Ādīsu sopi idha na yujjatīti anuddhaṭo.

Cakkhuviññeyyāti cakkhuviññāṇena vijānitabbā, tena pana vijānanaṃ dassanamevāti āha **‘‘passitabbā’’**ti. ‘‘Sotaviññāṇena sotabbā’’ti evamādi **etenupāyenā**ti atidisati. Gavesitampi ‘‘iṭṭha’’nti vuccati, taṃ idha nādhippetanti āha **‘‘pariyiṭṭhā vā hontu mā vā’’**ti. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sukhārammaṇabhūtā. **Kāmanīyā**ti kāmetabbā. Iṭṭhabhāvena manaṃ appāyantīti **manāpā. Piyajātikā**ti piyasabhāvā.

Gedhenāti lobhena abhibhūtā hutvā pañcakāmaguṇe paribhuñjantīti yojanā. **Mucchākāra**nti mohanākāraṃ. **Adhiosannā**ti adhiggayha ajjhosāya avasannā, tenāha **‘‘ogāḷhā’’**ti. **Pariniṭṭhānappattā**ti gilitvā pariniṭṭhāpanavasena pariniṭṭhānaṃ upagatā. **Ādīnava**nti kāmaparibhoge sampati, āyatiñca dosaṃ **apassantā.** Ghāsacchādanādisambhoganimittasaṃkilesato nissaranti apagacchanti etenāti nissaraṇaṃ, yoniso paccavekkhitvā tesaṃ paribhogapaññā. Tadabhāvato **anissaraṇapaññā**ti imamatthaṃ dassento **''idametthā''**tiādimāha.

548-9. **Āvarantī**ti kusalappavattiṃ āditova nivārenti. **Nivārentī**ti niravasesato vārayanti. **Onandhantī**ti ogāhantā viya chādenti. **Pariyonandhantī**ti sabbaso chādenti. **Āvaraṇādīnaṃ vasenā**ti āvaraṇādiatthānaṃ vasena. Te hi āsevanabalavatāya purimapurimehi pacchimapacchimā daḷhataratamādibhāvappattā vuttā.

Saṃsandanakathāvaṇṇanā

550. Itthipariggahe sati purisassa pañcakāmaguṇapariggaho paripuṇṇo eva hotīti vuttaṃ **''sapariggahoti itthipariggahena sapariggaho''**ti. **''Itthipariggahena apariggaho''**ti ca idaṃ tevijjabrāhmaṇesu dissamānapariggahānaṃ duṭṭhullatamapariggahābhāvadassanaṃ. Evaṃbhūtānaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ kā brahmunā saṃsandanā, brahmā pana sabbena sabbaṃ apariggahoti. **Veracittena avero,** kuto etassa verappayogoti adhippāyo. **Cittagelaññasaṅkhātenā**ti cittuppādagelaññasaññitena, tenassa sabbarūpakāyagelaññabhāvo vutto hoti. **Byāpajjhenā**ti dukkhena. **Uddhaccakukkuccādīhī**ti **ādi**-saddena tadekaṭṭhā saṃkilesadhammā saṅgayhanti. Appaṭipattihetubhūtāya vicikicchāya sati na kadāci cittaṃ purisassa vase vattati, pahīnāya pana siyā vasavattananti āha **''vicikicchāya abhāvato cittaṃ vase vattetī''**ti. **Cittagatikā**ti cittavasikā, tenāha **cittassa vase vattantī''**ti. **Na tādiso**ti brāhmaṇā viya cittavasiko na hoti, atha kho vasībhūtajjhānābhiññatāya cittaṃ attano vase vattetīti **vasavattī.**

552. **Brahmalokamagge**ti brahmalokagāmimagge paṭipajjitabbe, paññapetabbe vā, taṃ paññapentāti adhippāyo. **Upagantvā**ti amaggameva ''maggo''ti micchāpaṭipajjanena upagantvā, paṭijānitvā vā. **Paṅkaṃ otiṇṇā viyā**ti matthake ekaṅgulaṃ vā upaḍḍhaṅgulaṃ vā sukkhatāya ''samatala''nti saññāya anekaporisaṃ mahāpaṅkaṃ otiṇṇā viya. **Anuppavisantī**ti apāyamaggaṃ brahmalokamaggasaññāya ogāhayanti. Tato eva **saṃsīditvā visādaṃ pāpuṇanti. Eva**nti ''samatala''ntiādinā vuttanayena. **Saṃsīditvā**ti nimmujjitvā. **Sukkhataraṇaṃ maññe tarantī**ti sukkhanaditaraṇaṃ taranti maññe. **Tasmā**ti yasmā tevijjā amaggameva ''maggo''ti upagantvā saṃsīdanti, tasmā. **Yathā te**ti yathā te ''samatala''nti saññāya paṅkaṃ otiṇṇā. **Idheva cā**ti imasmiñca attabhāve. **Sukhaṃ vā sātaṃ vā na labhantī**ti jhānasukhaṃ vā vipassanāsātaṃ vā na labhanti, kuto maggasukhaṃ vā nibbānasātaṃ vāti adhippāyo. **Maggadīpaka**nti maggadīpakābhimataṃ. **''Iriṇa''**nti araññāniyā idaṃ adhivacananti āha **''agāmakaṃ mahārañña''**nti. Migaruruādīnampi **anupabhogarukkhehi. Parivattitumpi na sakkā honti** mahākaṇṭakatāya. Ñātīnaṃ byasanaṃ vināso **ñātibyasanaṃ.** Evaṃ **bhogasīlabyasanāni** veditabbāni. Rogo eva byasati vibādhatīti **rogabyasanaṃ.** Evaṃ **diṭṭhibyasana**mpi daṭṭhabbaṃ.

554. **Jātasaṃvaḍḍho**ti jāto hutvā saṃvaḍḍhito. **Na sabbaso paccakkhā honti** paricayābhāvato. **Ciranikkhanto**ti nikkhanto hutvā cirakālo. **Dandhāyitatta**nti vissajjane mandattaṃ saṇikavutti, taṃ pana saṃsayavasena cirāyanaṃ nāma hotīti āha **''kaṅkhāvasena cirāyitatta''**nti. **Vitthāyitatta**nti sārajjitattaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana vitthāyitattaṃ nāma chambhitattanti adhippāyena **''thaddhabhāvaggahaṇa''**nti vuttaṃ.

555. **U**-iti upasaggayoge **lumpa**-saddo uddharaṇattho hotīti **''ullumpatū''**ti padassa **uddharatū**ti atthamāha. Upasaggavasena hi dhātu-saddā atthavisesavuttino honti yathā ''uddharatū''ti.

Brahmalokamaggadesanāvaṇṇanā

556. Yassa atisayena balaṃ atthi, so **''balavā''**ti vuttoti āha **''balasampanno''**ti. Saṅkhaṃ dhamayatīti **saṅkhadhamako,** taṃ dhamayitvā tato saddapavattako. **Appanāva vaṭṭati** paṭipakkhato sammadeva cetaso vimuttibhāvato.

Pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ pamāṇakarānaṃ saṃkilesadhammānaṃ avikkhambhanato. Tathā hi taṃ brahmavihārapubbabhāgabhūtaṃ pamāṇaṃ atikkamitvā odissakaanodissakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetuṃ na sakkā. Vuttavipariyāyato pana **appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpārūpāvacaraṃ,** tenāha **''tañhī''**tiādi. Tattha arūpāvacare odissakānodissakavasena pharaṇaṃ na labbhati, tathā disāpharaṇaṃ.

Keci pana taṃ āgamanavasena labbhatīti vadanti, tadayuttaṃ. Na hi brahmavihāranissando āruppaṃ, atha kho kasiṇanissando, tasmā yaṃ suvibhāvitaṃ vasībhāvaṃ pāpitaṃ āruppaṃ, taṃ **''appamāṇakata''**nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ vā sātisayaṃ brahmavihārabhāvanāya abhisaṅkhatena santānena nibbattitaṃ, yañca brahmavihārasamāpattito vuṭṭhāya samāpannaṃ arūpāvacarajjhānaṃ, taṃ iminā pariyāyena pharaṇappamāṇavasena **appamāṇakata**nti vattuṃ vaṭṭatīti apare. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Rūpāvacarārūpāvacarakammeti rūpāvacarakamme, arūpāvacarakamme ca sati. **Na ohīyati na tiṭṭhatī**ti katūpacitampi kāmāvacarakammaṃ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne taṃ abhibhavitvā paṭibāhitvā sayaṃ ohīyakaṃ hutvā paṭisandhiṃ dātuṃ samatthabhāve na tiṭṭhati. **Laggitu**nti āvarituṃ nisedhetuṃ. **Ṭhātu**nti paṭibalo hutvā ṭhātuṃ. **Pharitvā**ti paṭippharitvā. **Pariyādiyitvā**ti tassa sāmatthiyaṃ khepetvā. Kammassa pariyādiyanaṃ nāma tassa vipākuppādanaṃ nisedhetvā attano vipākuppādananti āha **''tassa vipākaṃ paṭibāhitvā''**tiādi. **Evaṃ mettādivihārī**ti evaṃ vuttānaṃ mettādīnaṃ brahmavihārānaṃ vasena mettādivihārī.

559. **Aggaññasutte…pe… alatthu**nti aggaññasutte āgatanayena upasampadañceva arahattañca alatthuṃ paṭilabhiṃsu. Sesaṃ suviññeyyameva.

Tevijjasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca terasasuttapaṭimaṇḍitassa sīlakkhandhavaggassa atthavaṇṇanāya

Līnatthappakāsanāti.

Sīlakkhandhavaggaṭīkā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saddanītippakaraṇaṃ (padamālā)

Ganthārambhakathā

Dhīrehi magganāyena, yena buddhena desitaṃ;
Sitaṃ dhammamidhaññāya, ñāyate amataṃ padaṃ.

Taṃ namitvā mahāvīraṃ, sabbaññuṃ lokanāyakaṃ;
Mahākāruṇikaṃ seṭṭhaṃ, visuddhaṃ suddhidāyakaṃ.

Saddhammañcassa pūjetvā, suddhaṃ santamasaṅkhataṃ;
Atakkāvacaraṃ suṭṭhu, vibhattaṃ madhuraṃ sivaṃ.

Saṅghassa ca’ñjaliṃ katvā, puññakkhettassa tādino;
Sīlasamādhipaññādi-visuddhaguṇajotino.

Namassanādipuññassa, katassa ratanattaye;
Tejasāhaṃ pahantvāna, antarāye asesato.

Lokanītiviyattassa, satthu saddhammanītino;
Sāsanatthaṃ pavakkhāmi, **saddanīti**manākulaṃ.

Āsavakkhayalābhena, hoti sāsanasampadā;
Āsavakkhayalābho ca, saccādhigamahetuko.

Saccādhigamanaṃ tañca, paṭipattissitaṃ mataṃ;
Paṭipatti ca sā kāmaṃ, pariyattiparāyaṇā.

Pariyattābhiyuttānaṃ, viditvā saddalakkhaṇaṃ;
Yasmā na hoti sammoho, akkharesu padesu ca.

Yasmā cāmohabhāvena, akkharesu padesu ca;
Pāḷiyatthaṃ vijānanti, viññū sugatasāsane.

Pāḷiyatthāvabodhena, yoniso satthusāsane;
Sappaññā paṭipajjanti, paṭipattimatandikā.

Yoniso paṭipajjitvā, dhammaṃ lokuttaraṃ varaṃ;
Pāpuṇanti visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā.

Tasmā tadatthikā suddhaṃ, nayaṃ nissāya viññunaṃ;
Bhaññamānaṃ mayā **sadda-nītiṃ** gaṇhantu sādhukaṃ.

Dhātu dhātūhi nipphanna-rūpāni ca salakkhaṇo;
Sandhināmādibhedo ca, padānaṃ tu vibhatti ca.

Pāḷinayādayocceva-mettha nānappakārato;
Sāsanassopakārāya, bhavissati vibhāvanā.

1. Savikaraṇākhyātavibhāga

Tattha **dhātū**ti kenaṭṭhena dhātu? Sakatthampi dhāretīti dhātu, atthātisayayogato paratthampi dhāretīti dhātu, vīsatiyā upasaggesu yena kenaci upasaggena atthavisesakāraṇena paṭibaddhā atthavisesampi dhāretīti dhātu, ‘‘ayaṃ imissā attho, ayamito paccayo paro’’tiādinā anekappakārena paṇḍitehi dhāriyati esātipi dhātu, vidahanti viduno etāya saddanipphattiṃ ayalohādimayaṃ ayalohādidhātūhi viyātipi dhātu. Evaṃ tāva **dhātu**saddassattho veditabbo.

Dhātusaddo jinamate, itthiliṅgattane mato;
Satthe pulliṅgabhāvasmiṃ, kaccāyanamate dvisu.

Atha vā jinamate ‘‘tato gotamidhātūnī’’ti ettha **dhātu**saddo liṅgavipallāse vattati ‘‘pabbatāni vanāni cā’’ti ettha **pabbata**saddo viya, na panettha vattabbaṃ ‘‘aṭṭhivācakattā napuṃsakaniddeso’’ti aṭṭhivācakattepi ‘‘dhātuyo’’ti itthiliṅgadassanato. Bhūvādayo saddā dhātavo. Seyyathidaṃ? Bhū i ku ke takka taka taki sukaiccādayo. Gaṇato te aṭṭhavidhā bhūvādigaṇo rudhādigaṇo divādigaṇo svādigaṇo kiyādigaṇo gahādigaṇo tanādigaṇo curādigaṇo cāti. Idāni tesaṃ vikaraṇasaññite paccaye dassessāma. Anekavidhā hi paccayā nānappakāresu nāmanāma kitanāma samāsanāma taddhitanāmākhyātesu pavattanato. Saṅkhepato pana duvidhāva nāmapaccayo ākhyātapaccayo cāti. Tatrāpi ākhyātapaccayā duvidhā vikaraṇapaccayanovikaraṇapaccayavasena. Tattha vikaraṇapaccayo **a**kārādisattarasavidho aggahitaggahaṇena pannarasavidho ca. Novikaraṇapaccayo pana **kha cha sā**dinekavidho. Ye rūpanipphattiyā upakārakā atthavisesassa jotakā vā ajotakā vā lopanīyā vā alopanīyā vā, te saddā paccayā.

Paṭicca kāraṇaṃ taṃ taṃ, entīti **paccayā**tha vā;
Paṭicca saddanipphatti, ito etīti paccayā.

Nāmikappaccayānaṃ yo, vibhāgo āvi hessati;
Nāmakappe yato tasmā, na taṃ vitthārayāmase.

Yo novikaraṇānaṃ tu, paccayānaṃ vibhāgato;
So panākhyātakappamhi, vitthārenā’gamissatīti.

Iccānekavidhesu paccayesu ‘‘vikaraṇapaccayā nāma ime’’ti sallakkhetabbā. Kathaṃ? Bhūvādigaṇato **a**paccayo hoti kattari, rudhādigaṇato **akārivaṇṇekārokāra**paccayā honti kattari, pubbamajjhaṭṭhāne niggahītāgamo ca, divādigaṇato **ya**paccayo hoti kattari, svādigaṇato **ṇu ṇā uṇā**paccayā honti kattari, kiyādigaṇato **nā**paccayo hoti kattari, gahādigaṇato **ppa ṇhā**paccayā honti kattari, tanādigaṇato **o yira**paccayā honti kattari, curādigaṇato **ṇe ṇaya**paccayā honti kattari.

Akāro ca **i**vaṇṇo ca, **e** okārā ca **yo** tathā;
Ṇu ṇā uṇā ca **nā ppa ṇhā-yirā ṇe ṇaya**paccayā.

Aggahitaggahaṇena, evaṃ pannarase’ritā;
Vikaraṇavhayā ete, paccayāti vibhāvaye.

Ye evaṃ niddiṭṭhehi vikaraṇapaccayehi tadaññehi ca sappaccayā aṭṭhavidhā dhātugaṇā suttantesu bahūpakārā, tesvāyaṃ **bhūvādigaṇo. Bhū** sattāyaṃ, **bhū**dhātu vijjamānatāyaṃ vattati. Sakammikākammikāsu dhātūsu ayaṃ akammikā dhātu, na pana ‘‘dhammabhūto’’tiādīsu pattiatthavācikā aparā **bhū**dhātu viya sakammikā. Esā hi **pariabhi**ādīhi upasaggehi yuttāyeva sakammikā bhavati, na **upa parā pātu**ādīhi upasagganipātehi yuttāpi. Ato imissā siddhāni rūpāni dvidhā ñeyyāni akammakapadāni sakammakapadāni cāti.

Suddhakattukriyāpadaniddesa

Tatra bhavati ubbhavati samubbhavati pabhavati parābhavati sambhavati vibhavati, bhoti sambhoti vibhoti pātubhavati pātubbhavati pātubhoti, imāni akammakapadāni. Ettha **pātu**iti nipāto, so ‘‘āvibhavati tirobhavatī’’tiādīsu **āvi tiro**nipātā viya **bhū**dhātuto nipphannākhyātasaddassa neva visesakaro, na ca sakammakattasādhako. **U**iccādayo upasaggā, te pana visesakarā, na sakammakattasādhakā. Yesamattho kammena sambandhanīyo na hoti, tāni padāni **akammakāni**. Akammakapadānaṃ yathārahaṃ sakammakākammakavasena attho kathetabbo. Paribhoti paribhavati, abhibhoti abhibhavati, adhibhoti adhibhavati, atibhoti atibhavati, anubhoti anubhavati, samanubhoti samanubhavati, abhisambhoti abhisambhavati, imāni sakammakapadāni. Ettha **pari**iccādayo upasaggā, te **bhū**dhātuto nipphannākhyātasaddassa visesakarā ceva sakammakattasādhakā ca. Yesamattho kammena sambandhanīyo, tāni padāni **sakammakāni**. Sakammakapadānaṃ sakammakavasena attho kathetabbo, kvaci akammakavasenapi. Evaṃ suddhakattukriyāpadāni bhavanti. Uddesoyaṃ.

Tatra **bhavatī**ti hoti vijjati paññāyati sarūpaṃ labhati. **Ubbhavatī**ti uppajjati sarūpaṃ labhati. **Samubbhavatī**ti samuppajjati sarūpaṃ labhati. **Pabhavatī**ti hoti sambhavati. Atha vā **pabhavatī**ti yato kutoci sandati, na vicchijjati, avicchinnaṃ hoti, taṃ taṃ ṭhānaṃ visarati. **Parābhavatī**ti parābhavo hoti byasanaṃ āpajjati avuddhiṃ pāpuṇāti. **Sambhavatī**ti suṭṭhu bhavati vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjati. **Vibhavatī**ti ucchijjati vinassati vipajjati, visesato vā bhavati sampajjati. **Bhoti sambhoti vibhotī**ti imāni ‘‘bhavati sambhavati vibhavatī’’ti imehi yathākkamaṃ samānaniddesāni. **Pātubhavatī**ti pakāsati dissati paññāyati pākaṭaṃ hoti. **Pātubbhavati pātubhotī**ti imāni ‘‘pātubhavatī’’ti iminā samānaniddesāni. Evaṃ akammakapadānaṃ yathārahaṃ sakammakākammakavasena atthakathanaṃ daṭṭhabbaṃ. Evamuttaratrāpi aññesampi akammakapadānaṃ.

Paribhotidukādīsu pana sattasu dukesu yathākkamaṃ dve dve padāni samānatthāni, tasmā dve dve padāniyeva gahetvā niddisissāma. Tatra **paribhoti paribhavatī**ti paraṃ hiṃsati pīḷeti, atha vā hīḷeti avajānāti. **Abhibhoti abhibhavatī**ti paraṃ ajjhottharati maddati. **Adhibhoti adhibhavatī**ti paraṃ abhimadditvā bhavati attano vasaṃ vattāpeti. **Atibhoti atibhavatī**ti paraṃ atikkamitvā bhavati. **Anubhoti anubhavatī**ti sukhadukkhaṃ vedeti paribhuñjati sukhadukkhapaṭisaṃvedī hoti. **Samanubhoti samanubhavatī**ti sukhadukkhaṃ suṭṭhu vedeti suṭṭhu paribhuñjati suṭṭhu sukhadukkhapaṭisaṃvedī hoti. **Abhisambhoti abhisambhavatī**ti paraṃ ajjhottharati maddati. Evaṃ sakammakapadānaṃ sakammakavasena atthakathanaṃ daṭṭhabbaṃ. Katthaci pana gacchatīti pavattatīti evaṃ akammakavasenapi. Evamuttaratrāpi aññesaṃ sakammakapadānaṃ.

Apaccayo paro hoti, bhūvādigaṇato sati;
Suddhakattukriyākhyāne, sabbadhātukanissite.

Ayaṃ suddhakattukriyāpadānaṃ niddeso.

Hetukattukriyāpadaniddesa

Bhāveti vibhāvetisambhāveti paribhāveti, evaṃ hetukattukriyāpadāni bhavanti. Ekakammakavasenesamattho gahetabbo. Pacchimassa pana dvikammakavasenapi. Paribhāvāpeti abhibhāvāpeti anubhāvāpeti, evampi hetukattukriyāpadāni bhavanti. Dvikammakavasenesamattho gahetabbo. Iccevaṃ dvidhā hetukattukriyāpadāni ñeyyāni, aññānipi gahetabbāni.

Tatra **bhāvetī**ti puggalo bhāvetabbaṃ yaṃ kiñci bhāveti āsevati bahulīkaroti, atha vā **bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Vibhāvetī**ti bhāvetabbaṃ yaṃ kiñci vibhāveti visesena bhāveti, vividhena vā ākārena bhāveti bhāvayati vaḍḍheti, atha vā **vibhāvetī**ti abhāveti antaradhāpeti. **Sambhāvetī**ti yassa kassaci guṇaṃ sambhāveti sambhāvayati suṭṭhu pakāseti ukkaṃseti. **Paribhāvetī**ti paribhāvetabbaṃ yaṃ kiñci paribhāveti paribhāvayati samantato vaḍḍheti. Evaṃ ekakammakavasenattho gahetabbo. Atha vā **paribhāvetī**ti vāsetabbaṃ vatthuṃ paribhāveti paribhāvayati vāseti gandhaṃ gāhāpeti. **E**vaṃ dvikammakavasenāpi attho gahetabbo. **Paribhāvāpetī**ti puggalo puggalena sapattaṃ paribhāvāpeti hiṃsāpeti, atha vā **paribhāvāpetī**ti hīḷāpeti avajānāpeti. **Abhibhāvāpetī**ti puggalo puggalena sapattaṃ abhibhāvāpeti ajjhottharāpeti. **Anubhāvāpetī**ti puggalo puggalena sampattiṃ anubhāvāpeti paribhojeti.

Payutto kattunā yoge, ṭhitoyevāppadhāniye;
Kriyaṃ sādheti etassa, dīpakaṃ sāsane padaṃ.

Karaṇavacanaṃyeva, yebhuyyena padissati;
Ākhyāte kāritaṭṭhānaṃ, sandhāya kathitaṃ idaṃ.

Na nāme kāritaṭṭhānaṃ, ‘‘bodhetā’’ itiādikaṃ;
‘‘Sunakhehipi khādāpenti’’, iccādīni padāni ca;
Āharitvāna dīpeyya, payogakusalo budho.

Tatridaṃ karaṇavacanaṃ kammatthadīpakaṃ, upayogasāmivacanānipi taddīpakāni yojetabbāni. Kathaṃ? **Paribhāvāpetī**ti puggalo puggalaṃ sapattaṃ paribhāvāpetīti, tathā **paribhāvāpetī**ti puggalo puggalassa sapattaṃ paribhāvāpetīti. Sesāni nayānusārena niddisitabbāni. Evaṃ sabbānetāni karaṇopayogasāmivacanāni kammatthadīpakāniyeva honti, tasmā dvikammakavasenattho gahetabbo.

Ayaṃ hetukattukriyāpadānaṃ niddeso.

Kammakriyāpadaniddesa

Bhaviyate vibhaviyate paribhaviyate abhibhaviyate anubhaviyate paribhūyate abhibhūyate anubhūyate, evaṃ kammuno kriyāpadāni bhavanti. Aññathā ca bhaviyyate vibhaviyyate paribhaviyyate abhibhaviyyate anubhaviyyate paribhuyyate abhibhuyyate anubhuyyateti. Ettha kammuno kriyāpadāniyeva kammakattuno kriyāpadāni katvā yojetabbāni. Visuñhi kammakattuno kriyāpadāni na labbhanti.

Tatra **bhaviyate**ti bhāvetabbaṃ yaṃ kiñci puggalena bhāviyate āseviyate bahulīkariyate, atha vā **bhaviyate**ti vaḍḍhiyate. **Vibhaviyate**ti vibhāvetabbaṃ yaṃ kiñci puggalena vibhaviyate visesena bhaviyate, vividhena vā ākārena bhaviyate vaḍḍhiyate, atha vā **vibhaviyate**ti abhaviyate antaradhāpiyate. **Paribhaviyate**ti sapatto puggalena paribhaviyate hiṃsiyate, atha vā **paribhaviyate**ti hīḷiyate avajāniyate. **Abhibhaviyate**ti sapatto puggalena abhibhaviyate ajjhotthariyate abhimaddiyate. **Anubhaviyate**ti sampatti puggalena anubhaviyate paribhuñjiyate. **Paribhūyate**tiādīni tīṇi ‘‘paribhaviyate’’tiādīhi tīhi samānaniddesāni. Sesāni pana yathāvuttehi yaṃ kammameva padhānato gahetvā niddisiyati padaṃ, taṃ kammatthadīpakaṃ. Tasmā kattari ekavacanena niddiṭṭhepi yadi kammaṃ bahuvacanavasena vattabbaṃ, bahuvacanantaññeva kammuno kriyāpadaṃ dissati. Yadi panekavacanavasena vattabbaṃ, ekavacanantaññeva. Tathā kattari bahuvacanena niddiṭṭhepi yadi kammaṃ ekavacanavasena vattabbaṃ, ekavacanantaññeva kammuno kriyāpadaṃ dissati. Yadi pana bahuvacanavasena vattabbaṃ, bahuvacanantaññeva. Kathaṃ? Bhikkhunā dhammo bhaviyate, bhikkhunā dhammā bhaviyante, bhikkhūhi dhammo bhaviyate, bhikkhūhi dhammā bhaviyanteti. Iminā nayena sabbattha kammuno kriyāpadesu vohāro kātabbo. Yasmiṃ pana kammuno kriyāpade kammatthadīpake kammabhūtassevatthassa kattubhāvaparikappo hoti, taṃ kammakattutthadīpakaṃ, taṃ kammuno kriyāpadato visuṃ na labbhati. Ayaṃ panettha atthaviññāpane payogaracanā. Sayameva paribhaviyate dubbhāsitaṃ bhaṇaṃ bālo tappaccayā aññehi paribhūtopi, sayameva abhibhaviyate pāpakārī niraye nirayapālehi abhibhūtopi tathārūpassa kammassa sayaṃ katattāti. Ettha hi sayameva pīyate pānīyaṃ, sayameva kaṭo kariyatetiādīsu viya sukhābhisaṅkharaṇīyatā labbhateva, tato kammakattutā ca.

Ayaṃ kammuno kriyāpadānaṃ niddeso.

Bhāvakriyāpadaniddesa

Bhūyate bhaviyate ubbhaviyate, evaṃ bhāvassa kriyāpadāni bhavanti. Aññathā ca bhuyyate bhaviyyate ubbhaviyyateti. Tatra yathā **ṭhīyate**padassa ṭhānanti bhāvavasena atthakathanamicchanti, evaṃ bhūyatetiādīnampi bhavanantiādinā bhāvavasena atthakathanamicchitabbaṃ. Yathā ca ṭhānaṃ ṭhiti bhavanantiādīhi bhāvavācakakitantanāmapadehi saddhiṃ sambandhe chaṭṭhiyojanamicchanti, na tathā ṭhīyate bhūyatetiādīhi bhāvavācakākhyātapadehi saddhiṃ sambandhe chaṭṭhiyojanā icchitabbā sambandhe pavattachaṭṭhiyantasaddehi asambandhanīyattā ākhyātikapadānaṃ. Yasmiṃ payoge yaṃ kammuno kriyāpadena samānagatikaṃ katvā vinā kammena niddisiyati kriyāpadaṃ, kattuvācakapadaṃ pana paccattavacanena vā karaṇavacanena vā niddisiyati, taṃ tattha bhāvatthadīpakaṃ. Na hi sabbathā kattāramanissāya bhāvo pavattati. Evaṃ santepi bhāvo nāma kevalo bhavanalavanapacanādiko dhātuatthoyeva. Akkharacintakā pana ‘‘ṭhīyate bhūyate’’tiādīsu bhāvavisayesu karaṇavacanameva payuñjanti ‘‘nanu nāma pabbajitena sunivatthena bhavitabbaṃ supārutena ākappasampannenā’’tiādīsu viya, tasmā tesaṃ mate ‘‘tena ubbhaviyate’’ti karaṇavacanena yojetabbaṃ. Jinamatena pana ‘‘so bhūyate’’tiādinā paccattavacaneneva. **Saccasaṅkhepa**ppakaraṇe hi dhammapālācariyena, **niddesapāḷiyaṃ** pana dhammasenāpatinā, **dhajaggasuttante** bhagavatā ca bhāvapadaṃ paccattavacanāpekkhavasenu’ccāritaṃ.

Kathito saccasaṅkhepe, paccattavacanena ve,
‘‘Bhūyate’’ iti saddassa, sambandho bhāvadīpano.

Niddesapāḷiyaṃ ‘‘rūpaṃ, vibhoti vibhaviyyati’’;
Iti dassanato vāpi, paccattavacanaṃ thiraṃ.

Tathā dhajaggasuttante, munināhaccabhāsite;
‘‘So pahīyissati’’ iti, pāḷidassanatopi ca.

Pāramitānubhāvena, mahesīnaṃva dehato;
Santi nipphādanā, neva, sakkatādivaco viya.

Paccattadassaneneva, purisattayayojanaṃ;
Ekavacanikañcāpi, bahuvacanikampi ca;
Kātabbamiti no khanti, parassapadaādike.

Tasmā rūpaṃ vibhaviyyati, rūpāni vibhaviyyanti, tvaṃ vibhaviyyasi, tumhe vibhaviyyatha, ahaṃ vibhaviyyāmi, mayaṃ vibhaviyyāma, rūpaṃ vibhaviyyate, rūpāni vibhaviyyante iccevamādi jinavacanānurūpato yojetabbaṃ. Atrāyaṃ padasodhanā –

Vibhaviyyatīti idaṃ, kammapadasamānakaṃ;
Na ca kammapadaṃ nāpi, kammakattupadādikaṃ.

Yadi kammapadaṃ etaṃ, paccattavacanaṃ pana;
Kammaṃ dīpeyya karaṇa-vacanaṃ kattudīpakaṃ.

Yadi kammakattupadaṃ, ‘‘pīyate’’ti padaṃ viya;
Siyā sakammakaṃ, netaṃ, tathā hotīti dīpaye.

Yadi kattupadaṃ etaṃ, **vibhavati**padaṃ viya;
Vinā **ya**paccayaṃ tiṭṭhe, na tathā tiṭṭhate idaṃ.

Na kattari bhuvādīnaṃ, gaṇe **ya**paccayo ruto;
Divādīnaṃ gaṇeyeva, kattari samudīrito.

Na **bhū**dhātu divādīnaṃ, dhātūnaṃ dissate gaṇe;
Bhūvādikacurādīnaṃ, gaṇesuyeva dissati.

‘‘Vibhaviyyati’’ iccādo, tasmā **ya**paccayo pana;
Bhāveyevāti viññeyyaṃ, viññunā samayaññunā.

Ettha hi pākaṭaṃ katvā, bhāvakārakalakkhaṇaṃ;

Dassayissāmahaṃ dāni, sakkaccaṃ me nibodhatha.

‘‘Tisso gacchati’’iccatra, kattāraṃ kattuno padaṃ;
‘‘Dhammo desiyati’’ccatra, kammaṃ tu kammuno padaṃ.

Sarūpato pakāseti, tasmā te pākaṭā ubho;
Tathā vibhaviyyatīti-ādibhāvapadaṃ pana.

Sarūpato na dīpeti, kārakaṃ bhāvanāmakaṃ;
Dabbabhūtaṃ tu kattāraṃ, pakāseti sarūpato.

Kattāraṃ pana dīpentaṃ, kattusannissitampi taṃ;
Bhāvaṃ dīpeti svākāro, paccayena vibhāvito.

Yasmā ca kattubhāvena, bhāvo nāma na tiṭṭhati;
Kattāva kattubhāvena, bhāvaṭṭhāne ṭhito tato.

Yajjevaṃ kattuvohāro, bhāvassa tu kathaṃ siyā;
‘‘Sāvakānaṃ sannipāto, ahosi’’itiādisu.

Iti ce nissayānaṃ tu, vasā nissitasambhavā;
Kattuṭṭhānepi bhāvassa, kattupaññatti sijjhati.

Kārake kattukammavhe, kriyāsannissaye yathā;
Dhārentī āsanathālī, kriyādhāroti kappitā.

Tathā bhāvapadaṃ dhīrā, kattāraṃ bhāvanissayaṃ;
Dīpayantampi kappenti, bhāvassa vācakaṃ iti.

Keci adabbabhūtassa, bhāvassekattato bravuṃ;
Bhāvedekavacovādi-purisasseva hotiti.

Pāḷiṃ patvāna tesaṃ tu, vacanaṃ appamāṇakaṃ;
‘‘Te saṃkilesikā dhammā, pahīyissanti’’ iti hi.

Pāṭho pāvacane diṭṭho, tasmā evaṃ vademase;
Paccattadassaneneva, purisattayayojanaṃ.

Vacanehi yutaṃ dvīhi, icchitabbanti no ruci;
Bhāve kriyāpadaṃ nāma, pāḷiyaṃ atiduddasaṃ;
Tasmā taggahaṇūpāyo, vutto ettāvatā mayāti.

Ayaṃ bhāvassa kriyāpadānaṃ niddeso.

Evaṃ suddhakattukriyāpadāni hetukattukriyāpadāni kammuno kriyāpadāni, bhāvassa kriyāpadāni cāti catudhā, kammakattukriyāpadehi vā pañcadhā **bhū**dhātuto nipphannāni kriyāpadāni nānappakārena niddiṭṭhāni, etāni lokiyānaṃ bhāvabhedavasena vohārabhedo hotīti dassanatthaṃ visuṃ visuṃ vuttāni. Atthato pana kammakattubhāvakārakattayavasena tividhāneva. Hetukattā hi suddhakattusaṅkhāte kārake tassaṅgabhāvato saṅgahamupagacchati, tathā kammakattā kammakārake, bhāvo pana kevalo. So hi gamanapacanalavanādivasenānekavidhopi kriyāsabhāvattā bhedarahito kārakantaro. Evaṃ santepi dabbasannissitattā dabbabhedena bhijjati. Tena pāvacane bhāvavācakaṃ padaṃ bahuvacanantampi dissati. Ākhyātikapade bhāvakārakavohāro niruttinayaṃ nissāya gato, atthato pana bhāvassa kārakatā nupapajjati. So hi na kiñci janeti, na ca kriyāya nimittaṃ. Kriyānimittabhāvoyeva hi kārakalakkhaṇaṃ. Iti mukhyato vā hetuto vā bhāvassa kārakatā na labbhati. Evaṃ santepi so karaṇamattattā kārakaṃ. Tathā hi karaṇaṃ kāro, kriyā, tadeva kārakanti bhāvassa kārakatā daṭṭhabbā. Yasmā pana kriyānimittabhāvoyeva kārakalakkhaṇaṃ, tasmā nāmikapade kārakalakkhaṇe bhāvakārakanti vohāraṃ pahāya kattukammakaraṇasampadānāpādānādhikaraṇānaṃ channaṃ vatthūnaṃ kattukārakakammakārakantiādi vohāro kariyati veyyākaraṇehi. Evaṃ niruttinayaṃ nissāya vuttaṃ bhāvakārakañca dve ca kammakattukārakānīti kārakattayaṃ bhavati. Taddīpakañcākhyātikapadaṃ tikārakaṃ.

Imamatthañhi sandhāya, vuttamācariyehipi;
Mahāveyyākaraṇehi, niruttinayadassibhi.

‘‘Yaṃ tikālaṃ tipurisaṃ, kriyāvāci tikārakaṃ;
Atiliṅgaṃ dvivacanaṃ, tadākhyātanti vuccatī’’ti.

Idha bhāvakammesu attanopaduppattiṃ keci akkharacintakā avassamicchantīti tesaṃ mativibhāvanatthamamhehi bhāvakammānaṃ kriyāpadāni attanopadavasenuddiṭṭhāni ceva niddiṭṭhāni ca. Sabbānipi panetāni tikārakāni kriyāpadāni kriyāpadamālamicchatā parassapadattanopadavasena yojetabbāni. Pāḷiādīsu hi tikārakāni kriyāpadāni parassapadattanopadavasena dvidhā ṭhitāni. Seyyathidaṃ? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati. Samādhijjhānakusalā, vandanti lokanāyakaṃ. Monaṃ vuccati ñāṇaṃ. Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccati. Kathaṃ paṭipannassa puggalassa rūpaṃ vibhoti vibhaviyyati. So pahīyissati. Paṇḍukambale nikkhittaṃ bhāsate tapate. Pūjako labhate pūjaṃ. Puttakāmā thiyo yācaṃ, labhante tādisaṃ sutaṃ. Asito tādi vuccate sabrahmā. Aggijādi pubbeva bhūyate. So pahīyethāpi no pahīyethāti evaṃ dvidhā ṭhitāni. Atridaṃ pāḷivavatthānaṃ –

Tikārakāni sabbāni, kriyāpadāni pāyato;
Parassapadayogena, dissanti piṭakattaye.

Attanopadayuttāni, cuṇṇiyesu padesu hi;
Atīvappāni gāthāsu, padānīti bahūni tu.

Gāthāsu cevitarāni, cuṇṇiyesu padesu ca;
Subahūneva hutvāna, dissantīti pakāsaye.

Padānaṃ niddeso panati antiādīnaṃ tesaṃ tesaṃ vacanānamanurūpena yojetabbo. Evaṃ tikārakakriyāpadāni sarūpato vavatthānato niddesato ca veditabbāni.

Idāni nopasaggākammikādivasena bhavatissa dhātussa vinicchayaṃ vadāma –

Nopasaggā akammā ca, sopasaggā akammikā;
Sopasaggā sakammā ca, iti **bhū**ti vibhāvitā.

Idaṃ tu vacanaṃ ‘‘dhamma-bhūto bhutvā’’tiādisu;
Pattānubhavanatthaṃ me, vivajjetvā udīritaṃ.

Etena pana atthena, nopasaggasakammikaṃ;
Gahetvā catudhā hoti, iti ñeyyaṃ visesato.

Nopasaggā akammā ca, sopasaggā akammikā;
Bhūdhātu kārite sante, ekakammā bhavanti hi.

‘‘Bhāveti kusalaṃ dhammaṃ, vibhāvetī’’timānidha;
Dassetabbāni viññūhi, sāsanaññūhi sāsane.

Sopasaggā sakammā tu, kāritappaccaye sati;
Dvikammāyeva hotīti, ñātabbaṃ viññunā kathaṃ.

Abhibhāventi purisā, purise pāṇajātikaṃ;
Anubhāveti puriso, sampattiṃ purisaṃ iti.

Idaṃ sakammakaṃ nāma, akammakamidaṃ iti;
Kathamamhehi ñātabbaṃ, vitthārena vadetha no.

Vitthāreneva kiṃ vattuṃ, sakkomi ekadesato;
Kathayissāmi sakkaccaṃ, vadato me nibodhatha.

Ākhyātikapadaṃ nāma, duvidhaṃ samudīritaṃ;
Sakammakamakammañca, iti viññū vibhāvaye.

Tatra yassa payogamhi, padassa kattunā kriyā;
Nipphāditā vinā kammaṃ, na hoti taṃ sakammakaṃ.

‘‘Pacatī’’ti hi vutte tu, yena kenaci jantunā;
Odanaṃ vā panaññaṃ vā, kiñci vatthunti ñāyati.

Yassa pana payogamhi, kammena rahitā kriyā;
Padassa ñāyate etaṃ, akammakanti tīraye.

‘‘Tiṭṭhati devadatto’’ti, vutte kenaci jantunā;
Ṭhānaṃva buddhivisayo, kammabhūtaṃ na kiñcipi.

Sakammakapadaṃ tattha, kattāraṃ kammameva ca;
Pakāseti yathāyoga-miti viññū vibhāvaye.

‘‘Odanaṃ pacati poso, odano paccate sayaṃ’’;
Iccudāharaṇā ñeyyā, avuttepi ayaṃ nayo.

Akammakapadaṃ nāma, kattāraṃ bhāvameva ca;
Yathārahaṃ pakāseti, iti dhīropalakkhaye.

Kattāraṃ ‘‘tiṭṭhati’’ccatra, sūceti bhāvanāmakaṃ;
‘‘Upaṭṭhīyati’’ iccatra, avuttepi ayaṃ nayo.

Evaṃ sakammakākammaṃ, ñatvā yojeyya buddhimā;
Tikammakañca jāneyya, karādo kārite sati.

‘‘Suvaṇṇaṃ kaṭakaṃ poso, kāreti purisa’’nti ca;
‘‘Puriso purise gāmaṃ, rathaṃ vāheti’’iccapi.

Ettha **bhavati**dhātumhi, nayo eso na labbhati;
Tasmā dvikammakaññeva, padamettha vibhāvitaṃ.

Ediso ca nayo nāma, pāḷiyaṃ tu na dissati;
Ekaccānaṃ mateneva, mayā evaṃ pakāsito.

Ettha ca ‘‘tamenaṃ rājā, vividhā kammakāraṇā;
Kārāpetī’’ti yo pāṭho, **niddese** taṃ suniddise.

‘‘Manussehī’’ti āharitvā, pāṭhasesaṃ sumedhaso;
‘‘Sunakhehipi khādāpenti’’, iti pāṭhassa dassanā.

Etaṃ nayaṃ vidū ñatvā, yoje pāṭhānurūpato;
‘‘Suvaṇṇaṃ kaṭakaṃ poso, kāreti puriseni’’ti.

Vikaraṇappaccayāva, vuttā ettha sarūpato;
Sagaṇe sagaṇe tesaṃ, vuttiṃ dīpetumeva ca.

‘‘Asmiṃ gaṇe ayaṃ dhātu, hotī’’ti tehi viññuno;
Viññāpetuñca aññehi, ñāpanā paccayehi na.

Tathā hi bhāvakammesu, vihito paccayo tu yo;
Aṭṭhavidhepi dhātūnaṃ, gaṇasmiṃ sampavattati.

Bhūdhātujesu rūpesu, asammohāya sotunaṃ;
Nānāvidho nayo evaṃ, mayā ettha pakāsito.

Ye loke appayuttā vividhavikaraṇākhyātasaddesvachekā,
Te patvākhyātasadde avigatavimatī honti ñāṇīpi tasmā;
Accantaññeva dhīro saparahitarato sāsane daḷhapemo,
Yogaṃ tesaṃ payoge paṭutaramatitaṃ patthayāno kareyya.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu

Viññūnaṃ kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Savikaraṇākhyātavibhāgo nāma

Paṭhamo paricchedo.

2. Bhavatikriyāpadamālāvibhāga

Ito paraṃ pavakkhāmi, sotūnaṃ mativaḍḍhanaṃ;
Kriyāpadakkamaṃ nāma, vibhattādīni dīpayaṃ.

Tatra ākhyātikassa kriyālakkhaṇattasūcikā tyādayo vibhattiyo, tā aṭṭhavidhā vattamānāpañcamīsattamīparokkhāhiyyattanajjatanībhavissantī kālātipattivasena.

Tatthati anti, si tha, mi ma, te ante, se vhe, e mhe iccetā vattamānāvibhattiyo nāma.

Tu antu, hi tha, mi ma, taṃ antaṃ, su vho, e āmase iccetā pañcamīvibhattiyo nāma.

Eyya eyyuṃ, eyyāsi eyyātha, eyyāmi eyyāma, etha eraṃ, etho eyyāvho, eyyaṃ eyyāmhe iccetā sattamīvibhattiyo nāma.

A u, e ttha, aṃ mha, ttha re, ttho vho, iṃ mhe iccetā parokkhāvibhattiyo nāma.

Ā ū, o ttha, aṃ mhā, ttha tthuṃ, se vhaṃ, iṃ mhase iccetā hiyyattanīvibhattiyo nāma.

Ī uṃ, o ttha, iṃ mhā, ā ū, se vhaṃ, aṃ mhe iccetā ajjatanīvibhattiyo nāma.

Ssati ssanti, ssasi ssatha, ssāmi ssāma, ssate ssante, ssase ssavhe, ssaṃ ssāmhe iccetā bhavissantīvibhattiyo nāma.

Ssā ssaṃsu, sse ssatha, ssaṃ ssāmhā, ssatha ssisu, ssase ssavhe, ssiṃ ssāmhase iccetā kālātipattivibhattiyo nāma.

Sabbāsametāsaṃ vibhattīnaṃ yāni yāni pubbakāni cha padāni, tāni tāni parassapadāni nāma. Yāni yāni pana parāni cha padāni, tāni tāni attanopadāni nāma. Tattha parassapadāni vattamānā cha, pañcamiyo cha, sattamiyo cha, parokkhā cha, hiyyattaniyo cha, ajjataniyo cha, bhavissantiyo cha, kālātipattiyo chāti aṭṭhacattālīsavidhāni honti, tathā itarāni, sabbāni tāni piṇḍitāni channavutividhāni.

Parassapadānamattanopadānañca dve dve padāni paṭhamamajjhimuttamapurisā nāma. Te vattamānādīsu cattāro cattāro, aṭṭhannaṃ vibhattīnaṃ vasena dvattiṃsa, piṇḍitāni parimāṇāneva.

Dvīsu dvīsu padesu paṭhamaṃ paṭhamaṃ ekavacanaṃ, dutiyaṃ dutiyaṃ bahuvacanaṃ.

Tatra vattamānavibhattīnanti anti, si tha, mi ma iccetāni parassapadāni. Te ante, se vhe, e mhe iccetāni attanopadāni. Parassapadattanopadesupiti anti iti paṭhamapurisā, sitha iti majjhimapurisā, mi ma iti uttamapurisā, te ante iti paṭhamapurisā, se vhe iti majjhimapurisā, e mhe iti uttamapurisā.

Paṭhamamajjhimuttamapurisesupi ti-iti ekavacanaṃ, anti-iti bahuvacananti evaṃ ekavacanabahuvacanāni kamato ñeyyāni. Evaṃ sesāsu vibhattīsu parassapadattanopadapaṭhamamajjhimuttamapurisekavacanabahuvacanāni ñeyyāni.

Tattha **vibhattī**ti kenaṭṭhena vibhatti? Kālādivasena dhātvatthaṃ vibhajatīti vibhatti, syādīhi nāmikavibhattīhi saha sabbasaṅgāhakavasena pana sakatthaparatthādibhede atthe vibhajatīti vibhatti, kammādayo vā kārake ekavacanabahuvacanavasena vibhajatīti vibhatti, vibhajitabbā ñāṇenātipi vibhatti, vibhajanti atthe etāyātipi vibhatti, atha vā satipi jinasāsane avibhattikaniddese sabbena sabbaṃ vibhattīhi vinā atthassā'niddisitabbato visesena vividhena vā ākārena bhajanti sevanti naṃ paṇḍitātipi vibhatti. Tattha avibhattikaniddesalakkhaṇaṃ vadāma saha payoganidassanādīhi.

Avibhattikaniddeso, nāmikesupalabbhati;
Nākhyātesūti viññeyya-midamettha nidassanaṃ.

Nigrodhova mahārukkho, thera vādānamuttamo;
Anūnaṃ anadhikañca, kevalaṃ jinasāsanaṃ.

Tatra thera-iti avibhattiko niddeso, therānaṃ ayanti thero. Ko so? Vādo. Theravādo aññesaṃ vādānaṃ uttamoti ayamattho veditabbo.

''Kāyo te sabba sovaṇṇo'', iccādimhipi nāmike;
Avibhattikaniddeso, gahetabbo nayaññunā.

Avibhattikaniddeso, nanvākhyātepi dissati;
''Bho khāda piva''iccatra, vade yo koci codako.

Yadi evaṃ matenassa, bhaveyya avibhattikaṃ;
''Bhikkhu, bho purisi''ccādi, padampi, na hidaṃ tathā.

''Bhikkhu, bho purisi''ccādi, **si ga** lopena vuccati;
Tathā ''khādā''tiādīni, **hi** lopena pavuccare.

Evaṃ avibhattikaniddeso ākhyātesu na labbhati, nāmesuyeva labbhati. Tatrāpi ''aṭṭha ca puggala dhammadasā te''ti ettha chandavasena **puggala** iti rassakaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, na ''kakusandha koṇāgamano ca kassapo''ti ettha **kakusandha** iti avibhattikaniddeso viya avibhattikaniddeso daṭṭhabbo. ‘‘Bhikkhu nisinne mātugāmo upanisinno vā hoti upanipanno vā’’ti ettha pana bhikkhūti idaṃ bhikkhumhīti vattabbatthattā bhumme paccattantipi adiṭṭhavibhattikaniddesotipi vattuṃ yujjati. Tattha pana chandavasena katarassattā tāni padāni avibhattikaniddesapakkhampi bhajantīti vattuṃ na yujjati.

Tattha **parassapadānī**ti parassa atthabhūtāni padāni parassapadāni. Etthuttamapurisesu attano atthesupi attanopadavohāro na kariyati.

Kiñcāpi attano atthā, purisā uttamavhayā;
Tathāpi itaresāna-mussannattāva tabbasā;
Tabbohāro imesānaṃ, porāṇehi niropito.

Attanopadānīti attano atthabhūtāni padāni attanopadāni. Ettha pana paṭhamamajjhimapurisesu parassatthesupi parassapadavohāro na kariyati.

Paṭhamamajjhimā cete, parassatthā tathāpi ca;
Itaresaṃ nirūḷhattā, tabbohārassa saccato.

Imassa panimesānaṃ, pubbavohāratāya ca;
Tathā saṅkaradosassa, haraṇatthāya so ayaṃ;
Attanopadavohāro, esamāropito dhuvaṃ.

Parassapadasaññādi-saññāyo bahukā idha;
Porāṇehi katattātā, saññā porāṇikā matā.

Tasmā idha paṭhamapurisādīnaṃ tiṇṇaṃ purisānaṃ vacanatthaṃ na pariyesāma. Rūḷhiyā hi porāṇehi tyādīnaṃ purisasaññā vihitā.

Ekavacanabahuvacanesu pana ekassatthassa vacanaṃ **ekavacanaṃ**. Bahūnamatthānaṃ vacanaṃ **bahuvacanaṃ**. Atha vā bahuttepi sati samudāyavasena jātivasena vā cittena sampiṇḍetvā ekīkatassatthassa ekassa viya vacanampi ekavacanaṃ, bahutte nissitassa nissayavohārena vuttassa nissayavasena ekassa viya vacanampi ekavacanaṃ, ekattalakkhaṇena bavhatthānaṃ ekavacanaṃ viya vacanampi ekavacanaṃ. Abahuttepi sati attagarukārāparicchedamātikānusandhinayapucchāsabhāgaputhucitta-samāyogaputhuārammaṇavasena ekatthassa bahūnaṃ viya vacanaṃ bahuvacanaṃ, tathā ye ye bahavo tannivāsataṃputtasaṅkhātassekassatthassa rūḷhīvasena bahūnaṃ viya vacanampi bahuvacanaṃ, ekassatthassa aññenatthena ekābhidhānavasena bahūnaṃ viya vacanampi bahuvacanaṃ, ekassatthassa nissitavasena bahūnaṃ viya vacanampi bahuvacanaṃ, ekassatthassa ārammaṇabhedakiccabhedavasena bahūnaṃ viya vacanampi bahuvacanaṃ. Evamimehi ākārehi ekamhi vattabbe, ekamhi viya ca vattabbe ekavacanaṃ, bahumhi vattabbe, bahumhi viya ca vattabbe bahuvacanaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. **Puthuvacanaṃ, anekavacana**nti ca imasseva nāmaṃ.

Vacanesu ayaṃ attho, nāmākhyātavibhattinaṃ;
Vasena adhigantabbo, sāsanatthagavesinā.

Tasmā tadatthaviññāpanatthaṃ idha nāmikapayogehi sahevākhyātapayoge pavakkhāma – ‘‘rājā āgacchati, sahāyo me āgacchati, ekaṃ citta’’ miccevamādayo ekassatthassa ekavacanapayogā. ‘‘Rājāno āgacchanti, sahāyā me āgacchanti, na me dessā ubho puttā, dve tīṇi’’ iccevamādayo bavhatthānaṃ bahuvacanapayogā.

‘‘Sā senā mahatī āsi, bahujjano pasannosi, sabbo taṃ jano ojināyatu, itthigumbassa pavarā, buddhassāhaṃ vatthayugaṃ adāsiṃ, dvayaṃ vo bhikkhave desessāmi, pemaṃ mahantaṃ ratanattayassa, kare pasādañca naro avassaṃ, bhikkhusaṅgho, balakāyo, devanikāyo, ariyagaṇo’’-iccevamādayo, ‘‘dvikaṃ tika’’miccādayo ca samudāyavasena bavhatthānaṃ ekavacanapayogā.

Katthaci pana īdisesu ṭhānesu bahuvacanapayogāpi dissanti. Tathā hi ‘‘pūjitā ñātisaṅghehi, devakāyā samāgatā, sabbete devanikāyā, dve devasaṅghā, tīṇi dukāni, cattāri navakāni’’ iccevamādayo payogāpi dissanti. Ime ekavacanavasena vattabbassa samudāyassa bahusamudāyavasena bahuvacanapayogāti gahetabbā, saṅgayhamānā ca bavhatthabahuvacane saṅgahaṃ gacchanti visuṃyeva vā, tasmā bahusamudāyāpekkhabahuvacananti etesaṃ nāmaṃ veditabbaṃ.

‘‘Pāṇaṃ na hane, sasso sampajjati’’ iccevamādayo jātivasena bavhatthānaṃ ekavacanapayogā, tabbhāvasāmaññena bavhatthānaṃ ekavacanapayogātipi vattuṃ vaṭṭati.

‘‘Nāgaṃ raṭṭhassa pūjitaṃ, sāvatthī saddhā ahosi pasannā’’ iccevamādayo nissayavasena pavattānaṃ nissayavohārena vuttānamekavacanapayogā.

‘‘Tilakkhaṇaṃ, kusalākusalaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, dhammavinayo, cittaseno ca gandhabbo, natiyā asati āgatigati na hoti, āgatigatiyā asati cutūpapāto na hoti’’ iccevamādayo ekattalakkhaṇe bavhatthānaṃ ekavacanapayogā.

‘‘Evaṃ mayaṃ gaṇhāma, amhākaṃ pakati, padhānanti kho meghiya vadamānaṃ kinti vadeyyāma’’ iccevamādayo ekassatthassa attavasena bahuvacanapayogā.

‘‘Te manussā taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ ‘bhuñjatha bhante’ti, ahaṃ manussesu manussabhūtā, abbhāgatānā’sanakaṃ adāsiṃ’’ iccevamādayo ekassatthassa garukāravasena bahuvacanapayogā.

‘‘Appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā’’ iccevamādayo ekassatthassa aparicchedavasena bahuvacanapayogā, aniyamitasaṅkhāvasena bahuvacanapayogā vā.

Keci pana ‘‘desanāsotapātavasena bahuvacanapayogā’’tipi vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi tathāgato satisampajaññarahito dhammaṃ deseti, yutti ca na dissati ‘‘mātikāyaṃ pucchāyaṃ vissajjane cāti tīsupi ṭhānesu appaccayādidhamme desento satthā punappunaṃ bahuvacanavasena desanāsote patitvā dhammaṃ desetī’’ti.

‘‘Katame dhammā appaccayā’’ iccevamādayo ekassatthassa mātikānusandhinayena bahuvacanapayogā.

‘‘Ime dhammā appaccayā’’ iccevamādayo ekassatthassa pucchānusandhinayena bahuvacanapayogā.

‘‘Katame dhammā no parāmāsā, te dhamme ṭhapetvā avasesā kusalākusalābyākatā dhammā’’ iccevamādayo ekassatthassa pucchāsabhāgena bahuvacanapayogā.

‘‘Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyā, ye tathāgato sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedetī’’ti ayamekassatthassa puthucittasamāyogaputhuārammaṇavasena bahuvacanapayogo.

‘‘Ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ mahāvane,

Santi puttā videhānaṃ, dīghāvu raṭṭhavaḍḍhano;
Te rajjaṃ kārayissanti, mithilāyaṃ pajāpati’’ –

Iccevamādayo saddā ye ye bahavo, tannivāsataṃputtasaṅkhātassekatthassa rūḷhīvasena bahuvacanapayogā.

‘‘Sāriputtamoggallāne āmantesi ‘gacchatha tumhe sāriputtā kīṭāgiriṃ gantvā assajipunabbasukānaṃ bhikkhūnaṃ kīṭāgirismā pabbājanīyakammaṃ karotha, tumhākaṃ ete saddhivihārino’ti’’, ‘‘kacci vo kulaputtā, etha byagghā nivattavho’’ iccevamādayo ekassatthassa aññenatthena ekābhidhānavasena bahuvacanapayogā.

‘‘Mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti’’ iccevamādayo ekassatthassa nissitavasena bahuvacanapayogā.

‘‘Cattāro satipaṭṭhānā’’ti ayamārammaṇabhedena ekassatthassa bahuvacanapayogo.

‘‘Cattāro sammappadhānā’’ti ayaṃ pana kiccabhedena ekassatthassa bahuvacanapayogo.

Tattha ekatthekavacanaṃ, samudāyāpekkhekavacanaṃ, jātyāpekkhekavacanaṃ, tannissayāpekkhekavacanaṃ, ekattalakkhaṇekavacananti pañcavidhaṃ ekavacanaṃ bhavati. Ettha pana jātyāpekkhekavacanaṃ atthato sāmaññāpekkhekavacanamevāti daṭṭhabbaṃ.

Bavhatthabahuvacanaṃ, bahusamudāyāpekkhabahuvacanaṃ, attabahuvacanaṃ, garukārabahuvacanaṃ, aparicchedabahuvacanaṃ, mātikānusandhinayabahuvacanaṃ, pucchānusandhinayabahuvacanaṃ, pucchāsabhāgabahuvacanaṃ, puthucittasamāyogaputhuārammaṇabahuvacanaṃ, tannivāsabahuvacanaṃ, taṃputtabahuvacanaṃ, ekābhidhānabahuvacanaṃ, tannissitāpekkhabahuvacanaṃ, ārammaṇabhedabahuvacanaṃ, kiccabhedabahuvacananti pannarasavidhaṃ bahuvacanaṃ bhavati. Iccevaṃ vīsadhā sabbāni ekavacanabahuvacanāni saṅgahitāni. Atridaṃ pāḷivavatthānaṃ –

Ekatthe dekavacana-ñcitarasmitarampi ca;
Samudāyajātiekatta-lakkhaṇekavacopi ca;
Sāṭṭhakathe piṭakamhi, pāṭhe pāyena dissare.

Garumhi cattanekasmiṃ, bahuvacanakaṃ pana;
Pāḷiyaṃ appakaṃ aṭṭha-kathāṭīkāsu taṃ bahuṃ.

Tathā hi bahukaṃ deka-vacanaṃyeva pāḷiyaṃ;
Garumhi cattanekasmiṃ, idamettha nidassanaṃ.

‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Tava sāsanamāgamma, pattomhi amataṃ padaṃ’’.

Iccevamādayo pāṭhā, bahudhā jinasāsane;
Dissantīti vijāneyya, vidvā akkharacintako.

Sātisayaṃ garukārā-rahassāpi mahesino;
Ekavacanayogena, niddeso dissate yato.

Tato vohārakusalo, kareyyatthānurūpato;
Ekavacanayogaṃ vā, itaraṃ vā sumedhaso.

Pāyena tannivāsamhi, bahuvacanakaṃ ṭhitaṃ;
Taṃputte appakaṃ tanni-ssayekavacanampi ca.

Puthucittāpariccheda-mātikāsandhiādisu;
Bahuvacanakañcāpi, appakanti pakāsaye.

Ekābhidhānato kiccā, tathā gocaratopi ca;
Bahuvacanakaṃ tanni-ssitāpekkhañca appakaṃ.

Iccevaṃ sappayogaṃ tu, ñatvāna vacanadvayaṃ;
Kātabbo pana vohāro, yathāpāḷi vibhāvinā.

Idāni kālādivasena ākhyātappavattiṃ dīpayissāma – kālakārakapurisaparidīpakaṃ kriyālakkhaṇaṃ **ākhyātikaṃ**. Tatra **kāla**nti atītānāgatapaccuppannavasena tayo kālā, atītānāgatapaccuppannāṇattiparikappakālātipattivasena pana cha, te ekekā tipurisakā.

Vuttappakārakālesu, yadidaṃ vattate yato;
Ākhyātikaṃ tato tassa, kāladīpanatā matā.

Kārakanti kammakattubhāvā. Te hi upacāramukhyasabhāvavasena karonti karaṇanti ca ''kārakā''ti vuccanti. Teva yathākkamaṃ kriyānimitta taṃsādhaka taṃsabhāvāti veditabbā.

Kammaṃ kattā ca bhāvo ca, iccevaṃ kārakā tidhā;
Vibhattipaccayā ettha, vuttā nāññatra saccato.

''Paribhaviyyati''ccādī, kamme sijjhanti kārake;
''Sambhavatī''tiādīni, sijjhare kattukārake.

''Vibhaviyyati''iccādī, bhāve sijjhanti kārake;
Tividhesvevametesu, vibhattipaccayā matā.

Kārakattayamuttaṃ yaṃ, ākhyātaṃ natthi sabbaso;
Tasmā taddīpanattampi, tassākhyātassa bhāsitaṃ.

Kārakattaṃ tu bhāvassa, sacepi na samīritaṃ;
Kārakalakkhaṇe tena, bhāvena ca avatthunā.

Kriyānipphatti natthīti, yuttitopi ca natthi taṃ;
Tathāpākhyātike tassa, tabbohāro niruttiyaṃ;
Patiṭṭhitanayovāti, mantvā amhehi bhāsito.

Purisoti ekavacanabahuvacanakā paṭhamamajjhimuttamapurisā. Tattha paṭhamapuriso ākhyātapadena tulyādhikaraṇe sādhakavācake vā kammavācake vā **tumhā'mha**saddavajjite paccattavacanabhūte nāmamhi ''abhinīhāro samijjhati, bodhi vuccati catūsu maggesuñāṇa''ntiādīsu viya payujjamānepi, taṭṭhāniyatte sati ''bhāsati vā karoti vā, pīḷiyakkhoti maṃ vidū, vuccatīti vacana''ntiādīsu viya appayujjamānepi sabbadhātūhi paro hoti. Katthaci pana pāḷippadese nāmassa appayuttattā paṭhamapurisapayogattho duranubodho bhavati, yathā ''dukkhaṃ te vedayissāmi, tattha assāsayantu ma''nti. Tathā hi ettha ''pādā''ti pāṭhaseso, tasmiṃ dukkhasāsanārocane vattuṃ avisahanavasena kilamantaṃ maṃ devassa ubho pādā assāsentu, vissaṭṭho kathehīti maṃ vadathāti adhippāyo ca bhavati.

Adhippāyo sudubbodho, yasmā vijjati pāḷiyaṃ;
Tasmā upaṭṭhahaṃ gaṇhe, garuṃ garumataṃ vidū.

Tatrimāni **bhū**dhātādhikārattā **bhū**dhātuvasena nidassanapadāni. So paribhavati, te paribhavanti, paribhavati, paribhavanti. Sapatto abhibhaviyate, sabbā vityā'nubhūyate, abhibhaviyate, anubhūyateti. Yattha satipi nāmassa sādhakavācakatte apaccattavacanattā ākhyātapadena tulyādhikaraṇatā na labbhati, tattha kammavācakaṃ paccattavacanabhūtaṃ tulyādhikaraṇapadaṃ paṭicca paṭhamapurisādayo tayo labbhanti. Taṃ yathā? Paribhaviyyate puriso devadattena, paribhaviyyase tvaṃ devadattena, paribhaviyyamhe mayaṃ akusalehi dhammehi. Ettha panidaṃ vacanaṃ na vattabbaṃ ''nindanti tuṇhimāsina'ntiādīsu satipi nāmassa kammavācakatte apaccattavacanattā ākhyātapadena tulyādhikaraṇatā na labbhatīti paṭhamapurisuppatti na siyā''ti. Kasmāti ce? ''Nindanti tuṇhimāsina''ntiādīsu ''janā''ti ajjhāharitabbassa sādhakavācakassa nāmassa saddhimākhyātapadena tulyādhikaraṇabhāvassa icchitattā. Evamuttaratrāpi nayo.

Majjhimapuriso ākhyātapadena tulyādhikaraṇe sādhakavācake vā kammavācake vā paccattavacanabhūte **tumha**sadde payujjamānepi, taṭṭhāniyatte sati appayujjamānepi sabbadhātūhi paro hoti. Tvaṃ atibhavasi, tumhe atibhavatha, atibhavasi, atibhavatha. Tvaṃ paribhaviyase devadattena, tumhe paribhaviyavhe. Yattha satipi **tumha**saddassa sādhakavācakatte apaccattavacanattā ākhyātapadena tulyādhikaraṇatā na labbhati, na tattha majjhimapuriso hoti. Itare pana dve honti kammavācakaṃ paccattavacanabhūtaṃ tulyādhikaraṇapadaṃ paṭicca. Taṃ yathā? Tayā abhibhaviyate sapatto, tayā abhibhaviye ahaṃ.

Uttamapuriso ākhyātapadena tulyādhikaraṇe sādhakavācake vā kammavācake vā paccattavacanabhūte **amha**sadde payujjamānepi, taṭṭhāniyatte sati appayujjamānepi sabbadhātūhi paro hoti. Ahaṃ paribhavāmi, mayaṃ paribhavāma, paribhavāmi, paribhavāma. Ahaṃ paribhaviyyāmi akusalehi dhammehi, mayaṃ paribhaviyyāma, paribhaviyyāmi, paribhaviyyāma. Yattha satipi **amha**saddassa sādhakavācakatte apaccattavacanattā ākhyātapadena tulyādhikaraṇatā na labbhati, na tattha uttamapuriso hoti. Itare pana dve honti kammavācakaṃ paccattavacanabhūtaṃ tulyādhikaraṇapadaṃ paṭicca. Taṃ yathā? Mayā anubhaviyate sampatti, mayā abhibhaviyase tvaṃ. Evaṃ yattha yattha sādhakavācakānaṃ vā kammavācakānaṃ vā nāmādīnaṃ paccattavacanabhūtānaṃ ākhyātapadehi tulyādhikaraṇatte laddhe tattha tattha paṭhamapurisādayo labbhanti, tasmā nāmādīnaṃ paccattavacanabhūtānaṃ tulyādhikaraṇabhāvoyeva paṭhamapurisādīnamuppattiyā kāraṇaṃ.

Dvinnaṃ tiṇṇaṃ vā purisānamekābhidhāne paro puriso gahetabbo. Ettha ekābhidhānaṃ nāma ekato abhidhānaṃ ekakālābhidhānañca. Tañca kho **ca**saddapayogeyeva, acasaddapayoge bhinnakālābhidhāne taggahaṇābhāvato. ‘‘Tumhe atthakusalā bhavatha, mayamatthakusalā bhavāma’’ iccevamādayo tappayogā. Tattha tumhe atthakusalā bhavatha – iccetasmiṃ vohāre ‘‘so ca atthakusalo bhavati, tvañca atthakusalo bhavasi, tumhe atthakusalā bhavathā’’ti evaṃ dvinnamekābhidhāne paro puriso gahetabbo. ‘‘Mayamatthakusalā bhavāma’’ iccetasmiṃ pana ‘‘so ca atthakusalo bhavati, ahañca atthakusalo bhavāmi, mayamatthakusalā bhavāmā’’ti vā ‘‘tvañca atthakusalo bhavasi, ahañca atthakusalo bhavāmi, mayamatthakusalā bhavāmā’’ti vā evampi dvinnamekābhidhāne paro puriso gahetabbo. ‘‘So ca atthakusalo bhavati, tvañca atthakusalo bhavasi, ahañca atthakusalo bhavāmi, mayamatthakusalā bhavāmā’’ti vā ‘‘so ca atthakusalo bhavati, te ca atthakusalā bhavanti, tvañca atthakusalo bhavasi, tumhe ca atthakusalā bhavatha, ahañca atthakusalo bhavāmi, mayamatthakusalā bhavāmā’’ti vā evaṃ tiṇṇamekābhidhāne paro puriso gahetabbo.

Aparopi atthanayo vuccati – ‘‘tvañca atthakusalo bhavasi, so ca atthakusalo bhavati, tumhe atthakusalā bhavathā’’ti vā ‘‘ahañca atthakusalo bhavāmi, so ca atthakusalo bhavati, mayamatthakusalā bhavāmā’’ti vā iminā nayena anekappabhedo atthanayo. Evaṃ sesāsu vibhattīsu pañcamīsattamiyādīsu paropuriso gahetabbo. Sabbesu ca kriyāpadesu bavhatthavācakesu bahuvacanantesu, na pana bahuvacanantesupi ekassattano vācakesu garukātabbassekassatthassa vācakesu ca kriyāpadesu. Ettha codanāsandīpaniyo imā gāthā –

‘‘Tvañca bhavasi so cāpi, bhavati’’ccādibhāsane;
‘‘Tumhe bhavatha’’ iccādi, paroposo kathaṃ siyā?;

‘‘Ahaṃ bhavāmi so cāpi, bhavati’’ccādibhāsane;
‘‘Mayaṃ bhavāma’’iccādi, uttamo ca kathaṃ siyā?;

Ettha ca vuccate –

Pacchā vutto paro nāma, saññāya paṭipāṭiyā;
Evaṃ pana gahetabbo, paropurisanāmako.

Paṭhamamhā paro nāma, majjhimo uttamopi ca;
Majjhimamhā paro nāma, uttamo puriso ruto.

Evaṃ tu gahaṇañhettha, vohārassānulomakaṃ;
Doso tadanulomamhi, gahaṇasmiṃ na vijjati.

‘‘Tvañca bhadde sukhī hohi, eso cāpi mahāmigo’’;
Iti pāṭho yato diṭṭho, tasmā evaṃ vademase.

‘‘Tumhe dve sukhitā hotha’’, iccattho tattha dissati;
Evaṃpyayaṃ nayo vutto, attanomatiyā mama.

Attanomati kiñcāpi, kathitā sabbadubbalā;
Tathāpi nayamādāya, kathitattā akopiyā.

‘‘Dhammena rajjaṃ kārentaṃ, raṭṭhā pabbājayittha maṃ;
Tvañca jānapadā ceva, negamā ca samāgatā’’.

‘‘Ahañca maddidevī ca, jālīkaṇhājinā cubho;
Aññamaññaṃ sokanudā, vasāma assame tadā’’.

Etā gāthāpi etassa, atthassa pana sādhikā;
Tāsu vuttanayeneva, attho supākaṭo siyā;
Evaṃ viññūhi viññeyyaṃ, bahunā bhāsitena kiṃ.

Ākārena manāpena, kathane yena kenaci;
Na virujjhati ce attho, taṃ pamāṇaṃ sudhīmataṃ.

Purisattayato eso, paropurisanāmako;
Nupalabbhati paccekaṃ, tadantogadhatova yaṃ.

Pāṭavatthāya sotūnaṃ, vohāratthesu sabbaso;
Visuṃ alabbhamānopi, labbhamānova uddhaṭo.

Saṅkhepatopettha purisappavatti evaṃ upalakkhitabbā **‘‘amha**vacanatthe uttamo, **tumha**vacanatthe majjhimo, aññesaṃ vacanatthe paṭhamo’’ti.

Tyādīnaṃ purisasaññā, yasmā vuttā tato idaṃ;
Tabbantākhyātikaṃ ñeyyaṃ, purisaparidīpakaṃ.

Evaṃ sabbathāpi ākhyātikassa kālakārakapurisaparidīpanatā vuttā.

Kriyālakkhaṇanti ettha kathaṃ ākhyātikassa kriyālakkhaṇatā veditabbā?

Lakkhiyati kriyāyetaṃ, kriyā vā assa lakkhaṇaṃ;
Kriyālakkhaṇatā evaṃ, veditabbā tathā hi ca.

‘‘Gacchati’’ccādikaṃ sutvā, kriyāsandīpanaṃ padaṃ;
‘‘Ākhyātika’’nti dhīrehi, ākhyātaññūhi saññitaṃ.

Lakkhaṇaṃ hoti nāmassa, yathā satvābhidhānatā;
Kriyābhidhānatā evaṃ, ākhyātasseva lakkhaṇaṃ.

Atthato pana etassa, kriyāvācakatā idha;
Lakkhaṇaṃ iti viññeyyaṃ, lakkhaṇaññūhi lakkhitaṃ.

‘‘Kiṃ karosī’’ti puṭṭhassa, ‘‘pacāmi’’ccādinā ‘‘ahaṃ’’;
Paṭivācāya dānena, kriyāvācakatā matā.

Evamākhyātikassa kriyālakkhaṇatā veditabbā;

Idāni kālesu vibhattippavatti evaṃ veditabbā –

Paccuppannamhi kālasmiṃ, vattamānā pavattati;
Āsiṭṭhāṇāpanatthesu, paccuppannamhi pañcamī.

Paccuppanne parikappā-numatyatthesu sattamī;
Appaccakkhe atītamhi, parokkhā sampavattati.

Hiyyo pabhuti kālasmiṃ, atītamhi pavattati;
Paccakkhe vā apaccakkhe, hiyyattanī niruttitā.

Ajjappabhuti kālasmiṃ, atītamhi pavattati;
Paccakkhe vā apaccakkhe, samīpejjatanavhayā.

Anāgate bhavissantī, kālasmiṃ sampavattati;
Kriyātipannamattamhi, tīte kālātipattikā;
Anāgatepi hotīti, niruttaññūhi bhāsitā.

Evaṃ kālesu vibhattippavattiṃ ñatvā ye te suttantesu vicittā suvisadavipulatikhiṇabuddhivisayabhūtā payogā dissanti, tesu pāṭavamicchantehi tyādikkamena vuccamānā kriyāpadamālā sallakkhitabbā – bhavati, bhavanti. Bhavasi, bhavatha. Bhavāmi, bhavāma. Bhavate, bhavante. Bhavase, bhavavhe. Bhave, bhavāmhe. Ayaṃ aññayogādirahitā kriyāpadamālā.

Dissanti ca suttantesu atthasambhavepi aññayogādirahitāni kriyāpadāni. Seyyathidaṃ? ‘‘Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati. Yaṃ maṃ bhaṇasi sārathi. Aññaṃ sepaṇṇi gacchāmi’’ iccevamādīni etassatthassa paridīpaniyā kriyāpadamālā.

Ettha tividho kriyāpadesu yogo **ta**yogo, **ma**yogo, aññayogo ca. Tattha majjhimapurisā **ta**yogavasena gahetabbā, uttamapurisā **ma**yogavasena. Paṭhamapurisā aññayogavasena. Tyādīnamettha paṭipāṭiyā ayaṃ anugīti –

Aññayogena paṭhamā, **ta**yogena tu majjhimā;
Mayogenuttamā honti, gahetabbā vibhāvinā.

Sotūnaṃ payogesu kosallatthaṃ aññayogādisahitamaparampi kriyāpadamālaṃ vadāma – so bhavati, te bhavanti. Tvaṃ bhavasi, tumhe bhavatha. Ahaṃ bhavāmi, mayaṃ bhavāma. So bhavate, te bhavante. Tvaṃ bhavase, tumhe bhavavhe. Ahaṃ bhave, mayaṃ bhavāmhe. Ayaṃ aññayogādisahitā kriyāpadamālā.

Dissanti ca suttantesu aññayogādisahitānipi kriyāpadāni. Seyyathidaṃ? **‘‘Yaṃ**pāyaṃ deva kumāro suppatiṭṭhitapādo, idampimassa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati, tassimāni satta ratanāni bhavanti. Yo dandhakāle tarati, taraṇīye ca dandhati, tvaṃsi ācariyo mama, ahampi daṭṭhukāmosmi, pitaraṃ me idhāgataṃ’’ iccevamādīni etassatthassa paridīpaniyā kriyāpadamālā.

Yo **tumha**saddena vattabbe atthe nipatati, na pana hoti tumhatthavācako, neso saddo kriyāpadassa **ta**yogasahitattaṃ sādheti, aññadatthu aññayogasahitattaññeva sādheti. Yo ca **amha**saddena vattabbe atthe nipatati, na pana hoti amhatthavācako, na sopi saddo kriyāpadassa **ma**yogasahitattaṃ sādheti, aññadatthu aññayogasahitattaññeva sādheti.

Tatra **tumha**saddena tāva vattabbatthe – ‘‘na bhavaṃ eti puññatthaṃ, sivirājassa dassanaṃ. Māyasmā samaggassa saṅghassa bhedāya parakkami. Idha bhante bhagavā paṃsukūlaṃ dhovatū’’ti iccevamādayo payogā. **Amha**saddena pana vattabbatthe ‘‘upāli taṃ mahāvīra, pāde vandati satthuno. Sāvako te mahāvīra, saraṇo vandati satthuno’’ti ca iccevamādayo payogā. Idametthupalakkhitabbaṃ ‘‘tvaṃ tumhe ahaṃ maya’’nti atthadīpaka **ta**yoga **ma**yogato añño aññatthadīpano payogoyeva aññayogo nāma, tattha paṭhamapuriso bhavatīti.

Yajjevaṃ ‘‘sabbāyasaṃ kūṭamatippamāṇaṃ, paggayha so tiṭṭhasi antalikkhe. Esa sutvā pasīdāmi, vaco te isisattamā’’tiādīsu kathaṃ. Ettha hi majjhimuttamapurisasambhavoyeva dissati, na tu paṭhamapurisasambhavoti? Vuccate – ‘‘sabbāyasaṃ kūṭamatippamāṇaṃ, paggayha so tiṭṭhasi antalikkhe’’tiādīsu ‘‘so’’tiādikassa nāmasaddassa **tumha’mha**saddassatthavācakasaddehi‘‘tiṭṭhasī’’tiādīnaṃ syādyantānaṃ padānaṃ dassanato accantamajjhāharitabbehi samānādhikaraṇattā tagguṇabhūtattā ca majjhimuttamapurisasambhavo samadhigantabbo. Īdisesu payogesu syādyantānaṃ dassanavasena avijjamānānipi ajjhāharitabbāni ‘‘tvamaha’’miccādīni padāni bhavanti. Katthaci pana paripuṇṇāni dissanti ‘‘sātvaṃ vaṅkamanuppattā, kathaṃ maddi karissasi. So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā pura’’nti iccevamādīsu.

Ākhyātikassa kriyālakkhaṇattā aliṅgabhedattā ca tiṇṇaṃ liṅgānaṃ sādhāraṇabhāvaparidīpanatthaṃ aparampi kriyāpadamālaṃ vadāma –

Puriso bhavati, kaññā bhavati, cittaṃ bhavati, purisā bhavanti, kaññāyo bhavanti, cittāni bhavanti. Bho purisa tvaṃ bhavasi, bhoti kaññe tvaṃ bhavasi, bho citta tvaṃ bhavasi, bhavanto purisā tumhe bhavatha, bhotiyo kaññāyo tumhe bhavatha, bhavanto cittāni tumhe bhavatha. Ahaṃ puriso bhavāmi, ahaṃ kaññā bhavāmi, ahaṃ cittaṃ bhavāmi, mayaṃ purisā bhavāma, mayaṃ kaññāyo bhavāma, mayaṃ cittāni bhavāma.

Esa nayo attanopadesu, sesavibhattīnaṃ sabbapadesupi. Ayamākhyātikassa tiṇṇaṃ liṅgānaṃ sādhāraṇabhāvaparidīpanī kriyāpadamālāva.

Vuttañhetaṃ **niruttipiṭake** ‘‘kriyālakkhaṇamākhyātikamaliṅgabheda’’miti. Tatra **aliṅgabheda**miti ko attho? Itthipumanapuṃsakānaṃ avisesattho vuccate ‘‘aliṅgabheda’’miti. Yathā ‘‘puriso gacchati, kaññā gacchati, cittaṃ gacchatī’’ti. Catudhā uddiṭṭhakriyāpadesu yathā ‘‘bhavatī’’ti **a**kārānantaratyantapadaṃ gahetvā ‘‘bhavati bhavanti bhavasī’’tiādinā kriyāpadamālā sabbathā katā, evaṃ ‘‘ubbhavati’’ccādīnipi **a**kārānantaratyantapadāni gahetvā ‘‘ubbhavati ubbhavanti ubbhavasī’’tiādinā kriyāpadamālā sabbathā kātabbā. ‘‘Bhoti sambhotī’’tiādīni pana okārānantaratyantapadāni, ‘‘bhāveti vibhāvetī’’tiādīni ca ekārānantaratyantapadāni gahetvā pāḷinayānusāreneva padamālā kātabbā, nayidha vuttanayānusārena. Īdisesu hi ṭhānesu duranubodhā kriyāpadagati. Ato labbhamānavasena kriyāpadamālā kātabbā. Na hi loke lokiyā sabbe dhātusadde paccekaṃ sabbehipi channavutiyā vacanehi yojetvā vadanti, evaṃ avadantānampi nesaṃ kathā aparipuṇṇā nāma na hoti, tasmā vajjetabbaṭṭhānaṃ vajjetvā yathāsambhavaṃ padamālā kātabbā. Evaṃ pañcamiyādīsupi vibhattīsu. Ayaṃ vattamānavibhattivasena kriyāpadamālāniddeso.

Ito paṭṭhāya pana yathuddiṭṭhapadāneva pariṇāmetvā pariṇāmetvā pañcamiyādīnaṃ mātikābhāvena gahetabbāni. Idāni pana tayogādisahitāsahitavasena dvidhā kriyāpadamālāyo dassessāma kvacādesavasena sambhūtāni ca rūpantarāni sotūnaṃ sukhadhāraṇatthañceva purisappayoge asammohatthañca.

Bhavatu, bhavantu. Bhavāhi, bhava, bhavatha. Bhavāmi, bhavāma. Bhavataṃ, bhavantaṃ. Bhavassu, bhavavho. Bhave, bhavāmase. So bhavatu, te bhavantu. Tvaṃ bhavāhi, bhava, tumhe bhavatha. Ahaṃ bhavāmi, mayaṃ bhavāma. So bhavataṃ, te bhavantaṃ. Tvaṃ bhavassu, tumhe bhavavho. Ahaṃ bhave, mayaṃ bhavāmase. Ayaṃ pañcamīvibhattivasena kriyāpadamālāniddeso.

Bhaveyya, bhave, bhaveyyuṃ. Bhaveyyāsi, bhaveyyātha. Bhaveyyāmi, bhaveyyāma, bhavemu. Bhavetha, bhaveraṃ. Bhavetho, bhaveyyāvho. Bhaveyyaṃ, bhaveyyāmhe iti vā, so bhaveyya, bhave, te bhaveyyuṃ. Tvaṃ bhaveyyāsi, tumhe bhaveyyātha. Ahaṃ bhaveyyāmi, mayaṃ bhaveyyāma, bhavemu. So bhavetha, te bhaveraṃ. Tvaṃ bhavetho, tumhe bhaveyyāvho. Ahaṃ bhaveyyaṃ, mayaṃ bhaveyyāmhe iti vā. Ayaṃ sattamīvibhattivasena kriyāpadamālāniddeso.

Babhūva, babhūvu. Babhūve, babhūvittha. Babhūvaṃ, babhūvimha. Babhūvittha, babhūvire. Babhūvittho, babhūvivho. Babhūviṃ, babhūvimhe iti vā, so babhūva, te babhūvu. Tvaṃ babhūve, tumhe babhūvittha. Ahaṃ babhūvaṃ, mayaṃ babhūvimha. So babhūvittha, te babhūvire. Tvaṃ babhūvittho, tumhe babhūvivho. Ahaṃ babhūviṃ, mayaṃ babhūvimhe iti vā. Ayaṃ parokkhāvibhattivasena kriyāpadamālāniddeso.

Abhavā, abhavū. Abhavo, abhavattha. Abhavaṃ, abhavamhā. Abhavattha, abhavatthuṃ. Abhavase, abhavavhaṃ. Abhaviṃ, abhavamhase iti vā, so abhavā, te abhavū. Tvaṃ abhavo, tumhe abhavattha. Ahaṃ abhavaṃ, mayaṃ abhavamhā. So abhavattha, te abhavatthuṃ. Tvaṃ abhavase, tumhe abhavavhaṃ. Ahaṃ abhaviṃ, mayaṃ abhavamhase iti vā. Ayaṃ hiyyattanīvibhattivasena kriyāpadamālāniddeso.

Abhavi, abhavuṃ. Abhavo, abhavittha. Abhaviṃ, abhavimhā. Abhavā, abhavū. Abhavase, abhavivhaṃ. Abhavhaṃ, abhavimhe iti vā, so abhavi, te abhavuṃ. Tvaṃ abhavo, tumhe abhavittha. Ahaṃ abhaviṃ, mayaṃ abhavimhā. So abhavā, te abhavū. Tvaṃ abhavase, tumhe abhavivhaṃ. Ahaṃ abhavaṃ, mayaṃ abhavimhe iti vā. Ayaṃ ajjatanīvibhattivasena kriyāpadamālāniddeso.

Ettha panajjataniyā **uṃ**vacanassa **iṃsu**mādesavasena bhavatino rūpantarānipi veditabbāni. Seyyathidaṃ? Te bhaviṃsu, samubbhaviṃsu, pabhaviṃsu, parābhaviṃsu, sambhaviṃsu, pātubhaviṃsu, pātubbhaviṃsu, imāni akammakapadāni. Paribhaviṃsu, abhibhaviṃsu, adhibhaviṃsu, atibhaviṃsu, anubhaviṃsu, samanubhaviṃsu, abhisambhaviṃsu.

> ‘‘Adhibhosu’’nti rūpampi, yasmā dissati pāḷiyaṃ;
> Tasmā hi nayato ñe yyaṃ, ‘‘paribhosu’’ntiādikaṃ.

Tatrāyaṃ pāḷi – ‘‘evaṃvihāriñcāvuso bhikkhuṃ rūpā adhibhosuṃ, na bhikkhu rūpe adhibhosī’’ti. Imāni sakammakapadāni, evamajjataniyā **uṃ**vacanassa **iṃsu**mādesavasena bhavatino rūpantarāni bhavanti. Apica

> ‘‘Anvabhi’’ itirūpampi, ajjatanyā padissati;
> Tasmā hi nayato ñeyyaṃ, ‘‘ajjhabhi’’ccādikampi ca.

Tatrāyaṃ pāḷi – so tena kammena divaṃ samakkami, sukhañca khiḍḍāratiyo ca anvabhīti. Tattha **anvabhī**ti anu abhīti chedo. **Anū**ti upasaggo. **Abhī**ti ākhyātikapadanti daṭṭhabbaṃ.

Bhavissati, bhavissanti. Bhavissasi, bhavissatha. Bhavissāmi, bhavissāma. Bhavissate, bhavissante. Bhavissase, bhavissavhe. Bhavissaṃ, bhavissāmhe iti vā, so bhavissati, te bhavissanti. Tvaṃ bhavissasi, tumhe bhavissatha. Ahaṃ bhavissāmi, mayaṃ bhavissāma. So bhavissate, te bhavissante. Tvaṃ bhavissase, tumhe bhavissavhe. Ahaṃ bhavissaṃ, mayaṃ bhavissāmhe iti vā. Ayaṃ bhavissantīvibhattivasena kriyāpadamālāniddeso.

Abhavissā, abhavissaṃsu. Abhavisse, abhavissatha. Abhavissaṃ, abhavissāmhā. Abhavissatha, abhavissisu. Abhavissase, abhavissavhe. Abhavissiṃ, abhavissāmhase iti vā, so abhavissā, te abhavissaṃsu. Tvaṃ abhavisse, tumhe abhavissatha. Ahaṃ abhavissaṃ, mayaṃ abhavissāmhā. So abhavissatha, te abhavissisu. Tvaṃ abhavissase, tumhe abhavissavhe. Ahaṃ abhavissiṃ, mayaṃ abhavissāmhase iti vā. Ayaṃ kālātipattivibhattivasena kriyāpadamālāniddeso.

> Vohārabhedakusalena subuddhinā yo,
> Kaccāyanena kathito jinasāsanatthaṃ;
> Tyādikkamo tadanugaṃ kiriyāpadānaṃ,
> Katvā kamo bhavatidhātuvasena vutto.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Bhavatino kriyāpadamālāvibhāgo nāma

Dutiyo paricchedo.

3. Pakiṇṇakavinicchaya

Ito paraṃ pavakkhāmi, pakiṇṇakavinicchayaṃ;
Sappayogesu atthesu, viññūnaṃ pāṭavatthayā.

Tattha atthuddhāro, atthasaddacintā, atthātisayayogo, samānāsamānavasenavacanasaṅgaho, āgamalakkhaṇavasena vibhattivacanasaṅgaho, kālavasena vibhattivacanasaṅgaho, kālasaṅgaho, pakaraṇasaṃsandanā, vattamānādīnaṃ vacanatthavibhāvanā cāti navadhā vinicchayo veditabbo.

Atthuddhāre tāva samānasutikapadānamatthuddhāraṇaṃ karissāma. Etthākhyātapadasaññitānaṃ **bhoti**sadda **bhave**saddānamattho uddharitabbo. Tathā hete nāmikapadasaññitehi aparehi **bhoti**sadda **bhave**saddehi samānasutikāpi asamānatthā ceva honti asamānavibhattikā ca. Sāsanasmiñhi keci saddā aññamaññaṃ samānasutikā samānāpi asamānatthā asamānapavattinimittā asamānaliṅgā asamānavibhattikā asamānavacanakā asamānantā asamānakālikā asamānapadajātikā ca bhavanti.

Tesamasamānatthatte ‘‘sabbañhi taṃ jīrati dehanissitaṃ. Appassutāyaṃ puriso, balibaddova jīrati. Santo tasito. Pahu santo na bharati. Santo ācikkhate muni. Santo sappurisā loke. Santo saṃvijjamānā lokasmi’’nti evamādayo payogā. Ettha **jīrati**saddadvayaṃ yathāsambhavaṃ navabhāvāpagamavaḍḍhanavācakaṃ. **Santo**saddapañcakaṃ yathāsambhavaṃ parissamappattasamānopasantopalabbhamānavācakanti daṭṭhabbaṃ.

Asamānapavattinimittatte pana ‘‘akataññū mittadubbhī, assaddho akataññūcā’’tievamādayo. Ettha ca **akataññū**saddadvayaṃ katākatājānanajānanapavattinimittaṃ paṭicca sambhūtattā asamānapavattinimittakanti daṭṭhabbaṃ.

Asamānaliṅgatte ‘‘sukhī hotu pañcasikha sakko devānamindo. Tvañca bhadde sukhī hohi. Yattha sā upaṭṭhito hoti. Mātā me atthi, sā mayā posetabbā’’ti evamādayo. Ettha **sukhī**saddadvayaṃ **sā**saddadvayañca pumitthiliṅgavasena asamānaliṅganti daṭṭhabbaṃ.

Asamānavibhattikatte ‘‘āhāre udare yato. Yato pajānāti sahetudhamma’’nti evamādayo. Ettha **yatosa**ddadvayaṃ paṭhamāpañcamīvibhattisahitattā asamānavibhattikanti daṭṭhabbaṃ.

Asamānavacanakatte ime payogā –

‘‘Yāya mātu bhato poso, imaṃ lokaṃ avekkhati;
Tampi pāṇadadiṃ santiṃ, hanti kuddho puthujjano’’ti

Ādīsu **hanti**saddo ekavacano.

‘‘Ime nūna araññasmiṃ, migasaṅghāni luddakā;
Vākurāhi parikkhippa, sobbhaṃ pātetvā tāvade;
Vikkosamānā tibbāhi, hanti nesaṃ varaṃ vara’’nti.

Ādīsu pana bahuvacano. ‘‘Sīlavā vattasampanno. Etha tumhe āyasmanto sīlavā hotha. Santo danto niyato brahmacārī. Santo have sabbhi pavedayanti. Mahārājā yasassī so. Cattāro mahārājā’’ti evamādīsu **sīlavā**saddādayo ekavacanabahuvacanakā.

Asamānantatte pana yattha samānasutikānaṃ asamānavibhattikattaṃ vā asamānavacanattaṃ vā upalabbhati. Teyeva payogā. Taṃ yathā? ‘‘Sataṃ sampajānaṃ, sataṃ dhammo, santo danto, santo sappurisā’’ iccevamādayo.

Asamānakālatte ‘‘nanu te sutaṃ brāhmaṇa bhaññamāne, devā na issanti purisaparakkamassa. Te janā pāramissanti, maccudheyyaṃ suduttara’’nti evamādayo. Ettha **issanti**saddadvayaṃ vattamānābhavissantīkālavasena asamānakālanti daṭṭhabbaṃ. Vattamānābhavissantīvibhattivasena pana asamānavibhattikantipi.

Asamānapadajātikatte ‘‘sayaṃ samāhito nāgo, sayaṃ abhiññāya kamuddiseyyaṃ. Pathe dhāvantiyā pati, ekaṃsaṃ ajinaṃ katvā, pādesu sirasā pati. Giriṃ caṇḍoraṇaṃ patī’’ti evamādayo. Ettha **sayaṃ**saddadvayaṃ nāmanipātavasena **pati**saddattayaṃ nāmākhyātopasaggavasena asamānapadajātikanti daṭṭhabbaṃ.

Iminā nayena sabbattha vitthāretabbaṃ. Evaṃ sāsanasmiṃ keci saddā aññamaññaṃ samānasutikā samānāpi asamānatthā asamānapavattinimittā asamānaliṅgā asamānavibhattikā asamānavacanakā asamānantā asamānakālikā asamānapadajātikā ca bhavanti. Etādisesu saddesu yo kriyāpadattaṃ pakāseti, na so nāmikapadattaṃ. Yo ca nāmikapadattaṃ pakāseti, na so kriyāpadattaṃ. Evaṃ santepi sutisāmaññato ekattena gahetvā atthuddhāro karaṇīyoti yathāvuttakriyāpadānaṃ nāmapadehi samānasutikānaṃ **bhoti**sadda **bhave** saddānamatthuddhāraṃ vadāma.

Kathaṃ? **Bhoti**saddo kattuyoge kriyāpadaṃ, kriyāyoge nāmikapadaṃ, tasmā so dvīsu atthesu vattati kriyāpadatthe nāmikapadatthe ca. Tattha kriyāpadatthe vattamānavasena, nāmikapadatthe panālapanavasena. Kriyāpadatthe tāva ‘‘eko bhoti’’, nāmikapadatthe ‘‘mā bhoti paridevesi’’. Atridaṃ vuccati –

Bhāve nāmapadatthe ca, ālapanavisesite;
Imesu dvīsu atthesu, **bhoti**saddo pavattati.

Bhavesaddo pana ‘‘bhavāmī’’timassa vattamānāvibhattiyuttassa saddassatthepi vattati. ‘‘Bhavāmī’’timassa pañcamīvibhattiyuttassa saddassa āṇatyāsīsanatthesupi vattati. ‘‘Bhaveyyāmī’’timassa sattamīvibhattisahitassa saddassa anumatiparikappatthesupi vattati. Tatridaṃ paṭhamatthassa sādhakaṃ āhaccavacanaṃ –

‘‘Devānaṃ adhiko homi, bhavāmi manujādhipo;
Rūpalakkhaṇasampanno, paññāya asamo bhave’’ti.

Ayaṃ pana sabbesaṃ tesamatthānaṃ sādhikā amhākaṃ gāthāracanā –

‘‘Sukhī bhavati eso ca, ahañcāpi sukhī bhave;
Sukhī bhavatu eso ca, ahañcāpi sukhī bhave.

Imāya buddhapūjāya, bhavantu sukhitā pajā;
Bhave’hañca sukhappatto, sāmacco saha ñātibhi.

Sukhī bhaveyya eso ca, ahañcāpi sukhī bhave;
Sukhī bhaveyya ce eso, ahañcāpi sukhī bhave’’ti.

Iccevaṃ –

Vattamānāya pañcamyaṃ, sattamyañca vibhattiyaṃ;
Etesu tīsu ṭhānesu, **bhave**saddo pavattati.

Ekadhā vattamānāyaṃ, pañcamīsattamīsu ca;
Dvedhā dvedhātimassatthaṃ, pañcadhā paridīpaye.

Dvedhā vā vattamānāya-mādipurisavācako;
Attho ‘‘bhave’’ti etassa, ‘‘bhavatī’’tipiyujjati.

Idāni pana etassa, vuttassatthassa sādhakaṃ;
Ettha pāḷippadesaṃ tu, āharissaṃ suṇātha me.

Ko’yaṃ majjhesamuddasmiṃ, apassaṃ tīramāyuhe;
Kaṃ tvaṃ atthavasaṃ ñatvā, evaṃ vāyamase bhusaṃ.

Nisamma vattaṃ lokassa, vāyāmassa ca devate;
Tasmā majjhesamuddasmiṃ, apassaṃ tīramāyuhe.

Assaṃ purimagāthāyaṃ, ‘‘āyuhe’’tipadassa hi;
‘‘Āyūhatī’’ti atthoti, viññātabbo vibhāvinā.

Vibhattiyā vipallāsa-vasenāyaṃ samīrito;
Vattamāne sattamīti, tissekāravasena vā.

Pacchimāya ca gāthāyaṃ, ‘‘āyuhe’’tipadassa tu;
‘‘Āyūhāmī’’ti atthoti, saddatthaññū vibhāvaye.

Tathā ‘‘bhave’’tietassa, vattamānāvibhattiyaṃ;
‘‘Bhavatī’’ti, ‘‘bhavāmī’’ti, catthaṃ dvedhā vibhāvaye.

Evaṃvidhesu aññesu, pāṭhesupi ayaṃ nayo;
Netabbo nayadakkhena, nayasāgarasāsane.

Evamayaṃ **bhave**saddo pañcasu chasu vā kriyāpadatthesu pavattati. Tathā sattamīvibhatyantanāmikapadassa vuddhisaṃsārakammabhavūpapattibhavasaṅkhātesu atthesupi. Tathā hi ‘‘abhave nandati tassa, bhave tassa na nandatī’’tiādīsu vuddhimhi. ‘‘Bhave vicaranto’’tiādīsu saṃsāre. ‘‘Bhave kho sati jāti hoti, jātipaccayā jarāmaraṇa’’ntiādīsu kammabhave. ‘‘Evaṃ bhavevijjamāne’’tiādīsu upapattibhaveti daṭṭhabbaṃ. Iminā nayena **bhū**dhātuto nipphannānaṃ aññatopi aññesaṃ kriyāpadānaṃ yathāsambhavamattho uddharitabbo.

Ākhyātatthamhime atthā, na lātabbā kudācanaṃ;
Atthuddhāravasenete, uddhaṭā nāmato yato.

Idamettha saṅkhepato atthuddhāranayanidassanaṃ.

Atthasaddacintāyaṃ pana evamupalakkhetabbaṃ – ‘‘bhavante, parābhavante, parābhave’’iccādayo **gacchati gacchaṃ gacchato**saddādayo viya visesasaddā, na yācanopatāpanatthādivācako **nāthati**saddo viya, na ca rājadevatādivācako **deva**saddo viya sāmaññasaddā. Ye cettha visesasaddā, te sabbakālaṃ visesasaddāva. Ye ca sāmaññasaddā, tepi sabbakālaṃ sāmaññasaddāva.

Tatra **gacchatī**tiādīnaṃ visesasaddatā evaṃ daṭṭhabbā – **gacchatī**ti ekaṃ nāmapadaṃ, ekamākhyātaṃ. Tathā **gaccha**nti ekaṃ nāmapadaṃ, ekamākhyātaṃ. **Gacchato**ti eko kitanto, aparo rūḷhīsaddo. Satipi visesasaddatte sadisattā sutisāmaññato tabbisayaṃ buddhiṃ nuppādeti vināva’tthappakaraṇasaddantarābhisambandhena. Tathā hi saddantarābhisambandhena ‘‘gacchati patiṭṭhita’’nti vutte sattamyantaṃ nāmapadanti viññāyati. ‘‘Gacchati tisso’’ti vutte panākhyātanti. Tathā ‘‘sa gacchaṃ na nivattatī’’ti vutte paṭhamantaṃ nāmapadanti viññāyati. ‘‘Gacchaṃ puttanivedako''ti vutte ākhyātanti viññāyati. ''Gacchato hayato patito''ti vutte kitantoti viññāyati. ''Gacchato paṇṇapupphāni patantī''ti vutte rukkhavācako rūḷhīsaddoti. Iti visesasaddānaṃ ākhyātanāmānaṃ nāmākhyātehi samānasutikānaṃ atthābhisambandhādīsu yo koci atthavisesañāpako sambandho avassamicchitabbo. Evaṃ ''gacchatī''tiādīnaṃ ākhyātanāmattādivasena paccekaṃ ṭhitānaṃ ekekatthavācakānaṃ visesasaddatā daṭṭhabbā.

''Nāthati devo''tiādīnaṃ pana ākhyātanāmānaṃ nāmākhyātehi asamānasutikānaṃ anekatthavācakānaṃ sāmaññasaddatā eva daṭṭhabbā. Atthasambandhādīsu hi vinā yena kenaci sambandhena ''nāthatī''ti vutte ''yācatī''ti vā ''upatāpetī''ti vā ''issariyaṃ karotī''ti vā ''āsīsatī''ti vā attho paṭibhāti, tathā ''devo''ti vutte ''megho''ti vā ''ākāso''ti vā ''rājā''ti vā ''devatā''ti vā ''visuddhidevo''ti vā attho paṭibhāti. Yadā pana saddantarābhisambandhena ''nāthati suppaṭipatti''nti vutte tadā ''nāthatī''ti kriyāpadassa ''yācatī''ti attho viññāyati, ''nāthati sabbakilese''ti vutte ''upatāpetī''ti attho viññāyati. ''Nāthati sakacitte''ti vutte ''issariyaṃ karotī''ti attho viññāyati. ''Nāthati lokassa hita''nti vutte ''āsīsatī''ti attho viññāyati. Tathā ''devo gajjatī''ti vutte ''devo''ti nāmapadassa ''megho''ti attho viññāyati. ''Viddho vigatavalāhako devo''ti vutte ''ākāso''ti attho viññāyati. ''Pivatu devo pānīya''nti vutte ''rājā''ti attho viññāyati. ''Devo devakāyā cavati āyusaṅkhayā''ti vutte ''devatā''ti attho viññāyati. ''Devātidevo satapuññalakkhaṇo''ti vutte ''visuddhidevo''ti attho viññāyati. Iminā nayena aññepi sāmaññasaddā ñātabbā.

Sabbametaṃ ñatvā yathā attho saddena, saddo catthena na virujjhati, tathātthasaddā cintanīyā. Tatridaṃ upalakkhaṇamattaṃ cintākāranidassanaṃ – ''atthakusalā bhavante''ti vā ''kiccāni bhavante''ti vā vutte ''bhavante''ti idaṃ ''bhavantī''timinā samānatthamākhyātapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Bhavante passāmī''ti vā ''icchāmī''ti vā vutte upayogatthavaṃ nāmapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Bhavante jane pasaṃsatī''ti vā ''kāmetī''ti vā vutte paccattopayogatthavantāni dve nāmapadānīti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Corā parābhavante''ti vutte ''parābhavante''ti idaṃ ''parābhavantī''timinā samānatthamākhyātikapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Parābhavante janā icchanti amittāna''nti vutte ''parābhavante''ti imāni upayogapaccattatthavantāni dve nāmapadānīti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Eso parābhave''ti vutte ''parābhave''ti idaṃ ''parābhaveyyā''timinā samānatthamākhyātapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Ete parābhave loke, paṇḍito samavekkhiyā''ti vutte ''parābhave''ti idaṃ upayogatthavaṃ bahuvacanaṃ nāmapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Parābhave satī''ti vutte bhāvalakkhaṇabhummatthekavacanakaṃ nāmapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Tumhe me pasādā sambhave''ti vutte ''sambhave''ti idaṃ ''sambhavathā''timinā samānatthamākhyātapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Ehi tvaṃ sambhavavhe''ti vutte ''sambhavavhe''ti idaṃ sambhavāya nāma itthiyā vācakaṃ itthiliṅgaṃ sālapanaṃ nāmikapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Ehi tvaṃ sambhavavhepatiṭṭhita''nti vutte sambhavanāmakassa purisassa vācakaṃ pulliṅgaṃ bhummavacananti evamattho ca saddo ca cintanīyo.

> ''Varuṇo brahmadevo ca, ahesuṃ aggasāvakā;
> Sambhavo nāmupaṭṭhāko, revatassa mahesino''ti –

Hi pāḷi. ''Dhammā pātubhavante''ti vutte ''pātubhavante''ti idaṃ ''pātubhavantī''timinā samānatthaṃ sanipātamākhyātapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Pātu bhavante jane''ti vutte ''te jane bhavaṃ rakkhatū''ti atthavācakāni ākhyātakitantasabbanāmikapadānīti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Pātubhavase tvaṃ guṇehī''ti vutte ''pātubhavase''ti idaṃ ''pātubhavasī''timinā samānatthamākhyātapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Pātubhavase guṇe yo tva''nti vutte ''pātubhavāhi attano guṇahetu tva''nti atthavācakāninipātayuttākhyātanāmapadānīti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Ahamattano guṇehi pātubhave''ti vutte ''pātubhave''ti idaṃ ''pātubhavāmī''timinā samānatthaṃ sanipātamākhyātapadanti evamattho ca saddo ca cintanīyo. ''Maṃ pātu bhave idaṃ puññakamma''nti vutte ''maṃ rakkhatu saṃsāre idaṃ puññakamma''nti atthavācakāni ākhyātanāmapadānīti evamattho ca saddo ca cintanīyo. Iminā nayena sabbattha yathārahamatthasaddā cintanīyā. Tattha samānasutikānaṃ kesañci saddānaṃ ''na tesaṃ koṭṭhe openti. Na tesaṃ antarā gacche. Satta vo licchavī aparihānīye dhamme desessāmi, ime te deva sattavo, tvañca uttamasattavo''tiādīsu samānasutikānaṃ viya uccāraṇaviseso icchanīyo. Uccāraṇavisese hi sati padāni paribyattāni, padesu paribyattesu attho paribyatto hoti, atthapariggāhakānaṃ atthādhigamo akiccho hoti, suparisuddhādāsatale paṭibimbadassanaṃ viya, so ca gahitapubbasaṅketassa atthasambandhādīsu aññatarasmiṃ ñāteyeva hoti, na itarathā. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

‘‘Visayattamanāpannā, saddā nevatthabodhakā;
Na padamattato atthe, te aññātā pakāsakā’’ti.

Yadidamettha vuttamamhehi ‘‘uccāraṇaviseso icchanīyo’’ti. Atrāyamuccāraṇavisesadīpanī gāthā sahatthappakāsananayadānagāthāya.

‘‘Na te saṃ koṭṭhe openti’’, iti pāṭhe sumedhaso;
Padaṃ ‘‘na te’’ti chinditvā, ‘‘saṃ koṭṭhe’’ti paṭheyya ve.

‘‘Saṃ na openti koṭṭhe te, bhikkhū’’ti atthamīraye;
Evamimesu aññesu, pāṭhesupi ayaṃ nayo.

Atha yaṃ panidampi vuttaṃ ‘‘kesañcī’’ti, taṃ kimatthaṃ? ‘‘Gacchati patiṭṭhitaṃ, gacchati tisso, bhavante passāmi, atthakusalā bhavante, vadantaṃ ekapokkharā, vadantaṃ paṭivadatī’’tiādīsu samānasutikānamuccāraṇaviseso na labbhatīti dassanatthaṃ. Tasmā idamettha sallakkhetabbaṃ – yattha samānasutikānamuccāraṇaviseso labbhati atthaviseso ca padānaṃ vibhāgavasena vā avibhāgavasena vā, tattha payoge samānasutikamekaccaṃ padaṃ vicchinditvā uccāretabbaṃ. Seyyathidaṃ? ‘‘Hetu hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo. So tena saddhiṃ bhāsati, sotena vuyhati. Bhavante jane pasaṃsati, bhavante passāmī’’ti evamādayo payogā. Ettha ‘‘hetū’’ti īsakaṃ vicchinditvā ‘‘hetusampayuttāna’’nti uccāretabbaṃ. Tathā ‘‘so’’ti vicchinditvā ‘‘tena saddhi’’nti uccāretabbaṃ. ‘‘Bhava’’nti vicchinditvā ‘‘te jane’’ti uccāretabbaṃ.

Sesaṃ pana samānasutikaṃ vicchinditvā na uccāretabbaṃ. Avicchindanīyasmiñhi ṭhāne vicchinditvā paṭhitassa attho duṭṭho hoti. Evaṃ padavibhāgāvibhāgavasena samānasutikānamatthuccāraṇaviseso veditabbo. Ettha hi ‘‘so tenā’’tiādīsu dvipadatthaggahaṇaṃ vibhāgo, ekapadatthaggahaṇamavibhāgoti adhippeto. Ettha ca visuṃ vavatthitānaṃ asamānasutikānaṃ ekato katvā samānasutikabhāvaparikappanaṃ atthantaraviññāpanatthañceva uccāraṇavisesadassanatthañca. Na hi etāni ‘‘sappo sappo’’tiādīsu viya ekasmiṃyevatthe samānasutikāni. Evaṃ santepi ekajjhakaraṇena laddhaṃ samānasutilesaṃ gahetvā atthantaraviññāpanatthaṃ uccāraṇavisesadassanatthañca ‘‘samānasutikānī’’ti vuttāni. Esa nayo aññatrāpi īdisesu ṭhānesu. Idamettha sallakkhetabbaṃ –

Yattha samānasutikānaṃ aṭṭhārasākāresu yena kenaci ākārena atthaviseso labbhati, vicchinditvā pana uccāraṇe saddavilāso na hoti, attho vā duṭṭho hoti, na tādisesu payogesu samānasutikāni padāni vicchinditvā uccāretabbāni. Tatra katamena cākārena atthavisesalābho bhavati? Padānaṃ vibhāgavasena vā avibhāgavasena vā akkharasannidhānavasena vā padasannidhānavasena vā padakkharasannidhānavasena vā vicchāvasena vā kammappavacanīyavasena vā bhayakodhādīsu uppannesu kathitāmeḍitavacanavasena vā guṇavācakasaddassa dviruttavasena vā kriyāpadassa dviruttavasena vā saṃhitāpadacchedavasena vā agāravatthaparidīpanavasena vā nirantaratthaparidīpanavasena vā nanirantaratthaparidīpanavasena vā ‘‘punappuna’’miccatthaparidīpanavasena vā upamāne **iva** saddavasena vā **iti**saddaṃ paṭicca saddapadatthavācakatthaparidīpanavasena vā tathāpavattacittaparidīpanavasena vāti imesuṭṭhārasākāresu, vitthārato pana chabbīsāya ākāresu tato vādhikesu yena kenaci ākārena atthavisesalābho bhavati.

Ettha padānaṃ tāva vibhāgavasena vā avibhāgavasena vā samānasutikānamatthavisesalābhe ‘‘sā naṃ saṅgati pāleti, abhikkamo sānaṃ paññāyati. Mā no deva avadhi, māno mayhaṃ na vijjatī’’ti evamādayo payogā.

Akkharasannidhānavasena pana atthavisesalābhe ‘‘santehi mahito hito. Saṅgā saṅgāmajiṃ muttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ. Dāṭhī dāṭhīsu pakkhandi, maññamāno yathā pure. Sabbābhibhuṃva sirasāsirasā namāmi. Bhūmito uṭṭhitā yāva, brahmalokā vidhāvati. Acci accimato loke, ḍayhamānamhi tejasā''ti evamādayo payogā.

Padasannidhānavasena atthavisesalābhe ''āpo āpogataṃ. Rājarājamahāmattādayo, sukho'lokassa lokassa, kārako ñāṇacakkhudo, nirāpade pade ninno, anantañāṇaṃ karuṇālayaṃ layaṃ, malassa buddhaṃ susamāhitaṃ hitaṃ. Namāmi dhammaṃ bhavasaṃvaraṃ varaṃ, guṇākarañceva niraṅgaṇaṃ gaṇa''nti evamādayo payogā.

Padakkharasannidhānavasena atthavisesalābhe ''pamāṇarahitaṃ hitaṃ, siddhattho sabbasiddhattho, tilokamahito hito. Upagantvāna sambuddho, idaṃ vacanamabravī''ti evamādayo payogā. Tatrimā akkharasannidhānādīsu adhippāyaviññāpaniyo gāthā –

Mahitoiti saddamhā, **ma**kāro ce vivecito;
Saddo niratthako ettha, ''akkhara''nti vade budho.

Ñeyyā akkharayogena,
''Santehi mahito hito'';
Iccādīsu sarūpānaṃ,
Hoti atthavisesatā.

Upasaggā nipātā ca, yañcaññaṃ atthajotakaṃ;
Ekakkharampi viññūhi, taṃ ''pada''nti samīritaṃ.

Padānaṃ sannidhānañca, padakkharānameva ca;
Samāse labbhamānattaṃ, sandhāya lapitaṃ mayā.

Vicchāvasena atthavisesalābhe ''gāme gāme sataṃ kumbhā, gāmo gāmo ramaṇīyo''ti evamādayo payogā. Ettha hi vicchāvasena sabbepi gāmā pariggahitā.

Nānādhikaraṇānaṃ tu, vattumekakkhaṇamhi yā;
Icchato byāpituṃ icchā, sā **vicchā**ti pakittitā.

Kammappavacanīyavasena atthavisesalābhe ''rukkhaṃ rukkhaṃ pati vijjotate cando, rukkhaṃ rukkhaṃ pari vijjotate cando''ti payogā, rukkhānaṃ upari upari vijjotateti attho.

Bhayakodhādīsu uppannesu kathitāmeḍitavacanavasena pana atthavisesalābhe ime payogā – bhaye tāva ''coro coro, sappo sappo''iccādayo. Kodhe ''vasala vasala, caṇḍāla caṇḍāla, vijjha vijjha, pahara pahara''iccādayo. Pasaṃsāyaṃ ''sādhu sādhu sāriputta, abhikkantaṃ bhante abhikkantaṃ bhante''iccādayo. Turite ''abhikkama vāseṭṭha abhikkama vāseṭṭha, gaccha gaccha, lunāhi lunāhi''iccādayo. Kotūhale ''āgaccha āgaccha''iccādayo. Acchariye ''aho buddho aho buddho''iccādayo. Hāse ''aho sukhaṃ aho sukhaṃ, aho manāpaṃ aho manāpaṃ''iccādayo. Soke ''kahaṃ ekaputtaka kahaṃ ekaputtaka''iccādayo. Pasāde ''bhavissanti vajjī bhavissanti vajjī''iccādayo. Evaṃ bhayakodhādīsu uppannesu kathitāmeḍitavacanavasena atthavisesalābho bhavati. Ettha pana atthantarābhāvepi daḷhīkammavasena padānamatthajotakabhāvoyeva atthavisesalābho.

Bhaye kodhe pasaṃsāyaṃ,
Turite kotūhala'cchare;
Hāse soke pasāde ca,
Kare āmeḍitaṃ budho.

Casaddo avuttasamuccayattho, tena garahāasammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. ''Pāpo pāpo''tiādīsu hi garahāyaṃ. ''Abhirūpaka abhirūpakā''tiādīsu asammāne. ''Kvāyaṃ abalabalo viyā''tiādīsu atisayatthe āmeḍitaṃ daṭṭhabbaṃ. Guṇavācakassa dviruttavasena atthavisesalābhe ''kaṇho kaṇho ca ghoro cā''ti evamādayo. ''Kaṇho kaṇho''ti hi atīva kaṇhoti attho. Kriyāpadassa dviruttavasena atthavisesalābhe ''dhame dhame nātidhame''ti evamādayo. Tattha **dhame dhame**ti dhameyya no na dhameyya. **Nātidhame**ti pamāṇātikkantaṃ pana na dhameyya. Saṃhitāpadacchedavasena atthavisesalābhe ''narānarā, surāsurā, katākatakusalākusalavisayaṃ vippaṭisārākārena pavattaṃ anusocanaṃ kukkucca''nti evamādayo. Ettha pana viññūnaṃ paramakosallajananatthaṃ silokaṃ racayāma –

Hitāhitā hitaṃhitaṃ, ānubhāvena te jina;
Pavarāpavarāhacca, bhavāmā'nāmayā mayanti.

Agāravatthaparidīpanavasena atthavisesalābhe ''tuvaṃtuvaṃ pesuññakalahaviggahavivādā''ti evamādayo. Nirantaratthaparidīpanavasena atthavisesalābhe ''divase divase paribhuñjatī''ti evamādayo. Nanirantaratthaparidīpanavasena atthavisesalābhe ''khaṇe khaṇe pīti uppajjatī''ti evamādayo. ''Punappuna''miccatthaparidīpanavasena atthavisesalābhe ''muhuṃ muhuṃ bhāyayate kumāre''ti evamādayo. Upamāne **iva**saddavasena atthavisesalābhe ''rājā rakkhatu dhammena, attanova pajaṃ paja''nti evamādayo. **Iti**saddaṃ paṭicca saddapadatthavācakattaparidīpanavasena atthavisesalābhe ''buddho buddhoti kathayanto, somanassaṃ pavedayi''nti evamādayo. Tathāpavattacittaparidīpanavasena atthavisesalābhe ''buddho buddhoti cintento, maggaṃ sodhemahaṃ tadā''ti evamādayo. Evaṃ īdisesu payogesu samānasutikapadaṃ vicchinditvā na uccāretabbaṃ. Vicchinditvā hi uccāraṇe sati saddavilāso na bhavati, katthaci pana ''katākatākusalākusalavisaya''nti evamādīsu vicchinditvā uccāritassa attho duṭṭho hoti, tasmā vicchinditvā na uccāretabbaṃ, ekābaddhaṃyeva katvā uccāretabbaṃ. Iti samānasutikesu vinicchayo chabbīsāya ākārehi adhikehi ca maṇḍetvā dassito.

Yasmā pana samānasutikesu vinicchaye dassite asamānasutikesupi vinicchayo dassetabbo hoti, tasmā tampi dassessāma – yattha niggahītamhā parākāralopopi pāṭho paññāyati, saṃyogabyañjanassa visaṃyogattampi. Tesu payogesu niggahītapadaṃ anantarapadena saddhiṃ ekābaddhaṃyeva katvā uccāretabbaṃ. Katamāni tāni? ''Sace bhutto bhaveyyāhaṃ-sā'jīvo garahito mama. Pupphaṃ'sā uppajji. Khayamattaṃ na nibbānaṃ'sa gambhīrādivācato''ti evamādayo. Ettha hi ''sace bhutto bhaveyyāha''ntiādinā vicchedamakatvā anantare dvīsu gāthāpadesu antarībhūtānaṃ dvinnaṃ samānasutikapadānaṃ ekato uccāraṇamiva anantarapadehi saddhiṃ ekābaddhuccāraṇavasena ''sace bhutto bhaveyyāhaṃ-sā'jīvo garahito mamā''tiādinā uccāretabbaṃ. Evarūpoyeva hi uccāraṇaviseso sakalehipi porāṇehi viññūhi anumato uccārito ca ''assa ājīvo garahito mama, assā uppajji, assa gambhīrādivācato''tievamādiatthappaṭipādanassānurūpattā.

Yattha pana yādise uccāraṇe kariyamāne attho paribyatto hoti, tesu payogesu kvaci **ca**sadda **pana**saddādiyogaṭṭhāne īsakaṃ vicchinditvā padamuccāretabbaṃ. Seyyathidaṃ? ''Vāḷā ca lapasakkharā. Accantasantā pana yā, ayaṃ nibbānasampadā, ''idaṃ dukkha''nti vācaṃ bhāsato ''idaṃ dukkha''nti ñāṇaṃ pavattatīti? Āmantā. **I**ti ca **da**nti ca **du**ti ca **kha**nti ca ñāṇaṃ pavattatīti? Na hevaṃ vattabbe''ti evamādayo payogā.

Etesu hi paṭhamapayoge ''vāḷā cā''ti īsakaṃ vicchinditvā ''lapasakkharā''ti uccāretabbaṃ. Tattha **lapasakkharā**ti sakkharasadisamadhuravacanā. **Jātakaṭṭhakathāyaṃ** pana ''niratthakavacanehi sakkharā viya madhurā''ti vuttaṃ, tasmātra bahubbīhitappurisavasena dvidhā samāso daṭṭhabbo ''lapā sakkharā viya yāsaṃ tā lapasakkharā, lapehi vā sakkharā viyāti lapasakkharā''ti.

Dutiyapayoge ''accantasantā pana''iti īsakaṃ vicchinditvā ''yā''ti uccāretabbaṃ. Yā pana ayaṃ nibbānasampadā accantasantāti hi attho.

Tatiyapayoge **i**ti ca **da**nti ca **du**ti ca **kha**nti cāti etesu catūsu ṭhānesu ikārañca **daṃ**kārañca **du**kārañca **khaṃ**kārañca īsakaṃ vicchinditvā tadanantaraṃ **ti ca** saddā uccāretabbā.

Ettha hi avicchinditvā uccāraṇe sati aññathā gahetabbattā attho duṭṭho bhavati. Kathaṃ? Īdisesu ṭhānesu avicchinditvā uccāraṇe sati **iti**saddo evanti atthavācako nipāto siyā, sandhivasena pana **i**kāratthavācako rūḷhīsaddo na siyā. **Danti**saddo damanattho siyā, **daṃ**kāravācako na siyā. **Duti**saddo niratthako siyā, **du**kāravācako na siyā. **Khanti**saddo khamanattho siyā, **khaṃ**kāravācako na siyā. Tasmā **i**kāra **daṃ**kāra **du**kāra **khaṃ**kārāni īsakaṃ vicchinditabbāni.

Ettha hi **i**iti **daṃ**iti **du**iti **khaṃ**itītiādinā saṃhitāpadacchedo veditabbo, parabhūtassa ca **i**kārassa lopo. Na panettha idaṃ vattabbaṃ ‘‘sarūpasarānaṃ visaye parabhūtassa sarūpasarassa lopo na hoti, pubbasarasseva lopo hoti tatrāyanti ettha viyā’’ti ‘‘akilāsuno vaṇṇapathe khaṇantā, udaṅgaṇe tattha papaṃ avindu’’nti pāḷiyaṃ sarūpaparasarassa lopadassanato. Tathā hi aṭṭhakathācariyehi ‘‘pavaddhaṃ āpaṃ papa’’nti attho saṃvaṇṇito. Tasmā ‘‘iti cā’’ti etthāpi **i**iti cāti chedaṃ katvā dvīsu ikāresu parassa **i**kārassa lopo kātabbo, na pubbassa.

Pubbasmiñhi **i**kāravācake **i**kāre naṭṭhe sati nipātabhūtena **iti**saddena **i**kārasaṅkhāto attho na viññāyeyya, nipātabhūtassa pana **iti**saddassa **i**kāre naṭṭhepi so attho viññāyateva ‘‘devadattoti me suta’’nti ettha devadattapadattho viya. Tasmā **iti**saddassa parabhūtassa **i**kārasseva lopo kātabbo, na pubbassa **i**kāravācakassa **i**kārassa. Kaccāyane pana yebhuyyappavattiṃ sandhāya asarūpasarato parasseva asarūpasarassa lopo vutto, na sarūpasarato parassa sarūpasarassa. Mahāpadesasuttehi vā sarūpassa parasarassa lopo vuttoti daṭṭhabbaṃ.

‘‘Antarā ca rājagahaṃ antarā ca nāḷanda’’ntiādīsu pana **ca**saddādiyogaṭṭhānepi sati vicchinditvā padaṃ na uccāretabbaṃ. Yattha ca āgamakkharādīni dissanti, tesu payogesu pubbapadāni vicchinditvā na uccāretabbāni, āgamakkharavantehi parapadehi saddhiṃyeva uccāretabbāni. Seyyathidaṃ? ‘‘Nakkhattarājāriva tārakānaṃ. Bhagavā etadavoca’’iccevamādayo payogā. Yattha yesaṃ visuṃ visuṃ sambandho dissati, attho ca yujjati, tattha tāni atthānurūpaṃ vicchinditvā uccāretabbāni. Seyyathidaṃ? ‘‘Nahāne ussukkaṃ akāsi, ussukkampi akāsi yāguyā khādanīye bhattasmiṃ’’ iccevamādayo payogā. Ettha hi ‘‘nahāne ussukkaṃ akāsī’’ti vicchinditvā ‘‘ussukkampi akāsi yāguyā khādanīye bhattasmi’’nti uccāretabbaṃ. Evañhi sati na kevalaṃ so bhikkhu nahāneyeva ussukkaṃ akāsi, atha kho yāguyāpi khādanīyepi bhattasmimpi ussukkaṃ akāsīti atthappakāsane samattho bhavati, aṭṭhānappayutto samuccayatthavācako **api**saddo.

Yattha pana yesamitarena vā itarena vā ekekapadena ubhayapadehi vā sambandho dissati sahevatthayuttiyā, tattha tāni yathārahaṃ vicchinditvā uccāretabbāni. Seyyathidaṃ? ‘‘So dhammaṃ desetiādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Paṭiccasamuppādaṃ vo bhikkhave desessāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasikarotha. Ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāva’’nti evamādayo payogā. Tatrimā adhippāyaviññāpikā gāthā –

Dhammasaddena vā **brahma-cariya**saddena vā padaṃ;
Yojetvā īraye viññū, ‘‘sātthaṃ sabyañjana’’ntidaṃ.

‘‘Sādhuka’’nti padaṃ viññū, ‘‘suṇāthā’’ti padena vā;
Tathā ‘‘manasikarotha’’, iti vuttapadena vā;
Īraye yojayitvāna, ubhayehi padehi vā.

Ekamekena sambandho, sambandho ubhayehi vā;
Dissatīti vijāneyya, saddhimevatthayuttiyā.

Nattanomatiyā eso, attho ettha mayā ruto;
Pubbācariyasīhānaṃ, nayaṃ nissāya me ruto.

Evaṃvidhesu aññesu, pāṭhesupi ayaṃ nayo;
Netabbo nayadakkhena, sāsanatthagavesinā.

Atthānurūpato saddaṃ, atthaṃ saddānurūpato;

Cintayitvāna medhāvī, vohare na yathā tathāti.

Ayamettha atthasaddacintā.

Atthātisayayoge evaṃ upalakkhetabbaṃ – **bhū**dhātuatthātisayayogato vaḍḍhane diṭṭhā ‘‘ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo licchavī udānaṃ udānesi ‘bhavissanti vajjī bhavissanti vajjī’ti’’ iti vā ‘‘ahameva dūsiyā bhūnahatā, rañño mahāpatāpassā’’ti vā ‘‘vedā na tāṇāya bhavantidassa, mittadduno bhūnahuno narassā’’ti vā ‘‘bhūnahaccaṃ kataṃ mayā’’ti vā evaṃ vaḍḍhane diṭṭhā.

Vacanasaṅgahe evaṃ upalakkhetabbaṃ – vattamānāya vibhattiyā parassapadaṃ majjhimapurisabahuvacanaṃ pañcamiyā parassapadena majjhimapurisabahuvacanena sadisaṃ. Tumhe bhavatha.

Vattamānapañcamīnaṃ parassapade uttamapurisacatukke ekavacanaṃ ekavacanena, bahuvacanampi bahuvacanena sadisaṃ. Ahaṃ bhavāmi, mayaṃ bhavāma.

Vattamānāya attanopadaṃ majjhimapurisekavacanaṃ hiyyattanajjatanīnaṃ attanopadehi dvīhi majjhimapurisekavacanehi sadisaṃ katthaci vaṇṇasamudāyavasena kiñci visesaṃ vajjetvā, esa nayo uttaratrāpi yojetabbo. Tvaṃ bhavase, idaṃ vattamānāya rūpaṃ. Tvaṃ abhavase, idaṃ hiyyattanajjatanīnaṃ rūpaṃ.

Vattamānāya attanopadaṃ uttamapurisekavacanaṃ pañcamiyā attanopadenuttamapurisekavacanena ca parokkhāya parassapadena majjhimapurisekavacanena cāti dvīhi vacanehi sadisaṃ. Ahaṃ bhave, idaṃ vattamānapañcamīnaṃ rūpaṃ. Tvaṃ babhūve, idaṃ parokkhāya rūpaṃ.

Vattamānāya attanopadaṃ uttamapurisabahuvacanaṃ parokkhajjatanīnaṃ attanopadehi dvīhi uttamapurisabahuvacanehi sadisaṃ. Mayaṃ bhavāmhe, idaṃ vattamānāya rūpaṃ. Mayaṃ babhūvimhe, idaṃ parokkhāya rūpaṃ. Mayaṃ abhavimhe, idamajjataniyā rūpaṃ.

Pañcamiyā attanopadaṃ majjhimapurisabahuvacanaṃ parokkhāya attanopadena majjhimapurisabahuvacanena sadisaṃ. Tumhe bhavavho, idaṃ pañcamiyā rūpaṃ. Tumhe babhūvivho, idaṃ parokkhāya rūpaṃ.

Parokkhāya parassapadaṃ paṭhamapurisabahuvacanaṃ hiyyattaniyā parassapadena paṭhamapurisabahuvacanena ca ajjataniyā attanopadena paṭhamapurisabahuvacanena cāti dvīhi vacanehi sadisaṃ. Te babhūvu, idaṃ parokkhāya rūpaṃ. Te abhavu, idaṃ hiyyattanajjatanīnaṃ rūpaṃ.

Parokkhāya parassapadaṃ majjhimapurisabahuvacanaṃ attanopadena paṭhamapurisekavacanena ca hiyyattaniyā parassapadena majjhimapurisabahuvacanena ca attanopadena paṭhamapurisekavacanena ca ajjataniyā parassapadena majjhimapurisabahuvacanena cāti catūhi vacanehi sadisaṃ. Tumhe babhūvittha, so babhūvittha, imāni parokkhāya rūpāni. Tumhe abhavattha, so abhavattha, imāni hiyyattaniyā rūpāni. Tumhe abhavittha, idamajjataniyā rūpaṃ.

Parokkhāya parassapadaṃ uttamapurisekavacanaṃ hiyyattaniyā parassapadenuttamapurisekavacanena ca ajjataniyā attanopadenuttamapurisekavacanena cāti dvīhi vacanehi sadisaṃ. Ahaṃ babhūvaṃ, idaṃ parokkhāya rūpaṃ. Ahaṃ abhavaṃ, idaṃ hiyyattanajjatanīnaṃ rūpaṃ.

Parokkhāya parassapadaṃ uttamapurisabahuvacanaṃ hiyyattaniyā parassapadenuttamapurisabahuvacanena sadisaṃ. Mayaṃ babhūvimha, idaṃ parokkhāya rūpaṃ. Mayaṃ abhavamha, idaṃ hiyyattaniyā rūpaṃ.

Parokkhāya attanopadauttamapurisekavacanaṃ hiyyattaniyā attanopadenuttamapurisekavacanena ca ajjataniyā parassapadenuttamapurisekavacanena cāti dvīhi vacanehi sadisaṃ. Ahaṃ babhūviṃ, idaṃ parokkhāya rūpaṃ. Ahaṃ abhaviṃ, idaṃ hiyyattanajjatanīnaṃ rūpaṃ.

Hiyyattaniyā parassapadaṃ paṭhamapurisekavacanaṃ ajjataniyā attanopadena paṭhamapurisekavacanena sadisaṃ. So abhavā.

Hiyyattaniyā parassapadaṃ majjhimapurisekavacanaṃ ajjataniyā parassapadena majjhimapurisekavacanena sadisaṃ. Tvaṃ abhavo.

Bhavissantiyā parassapadaṃ majjhimapurisabahuvacanaṃ kālātipattiyā parassapadena majjhimapurisabahuvacanena attanopadena paṭhamapurisekavacanena cāti dvīhi vacanehi sadisaṃ. Tumhe bhavissatha, idaṃ bhavissantiyā rūpaṃ. Tumhe abhavissatha, so abhavissatha, imāni kālātipattiyā rūpāni.

Bhavissantiyā attanopadaṃ majjhimapurisekavacanaṃ kālātipattiyā attanopadena majjhimapurisekavacanena sadisaṃ. Tvaṃ bhavissase, idaṃ bhavissantiyā rūpaṃ. Tvaṃ abhavissase, idaṃ kālātipattiyā rūpaṃ.

Bhavissantiyā attanopadaṃ majjhimapurisabahuvacanaṃ kālātipattiyā attanopadena majjhimapurisabahuvacanena sadisaṃ. Tumhe bhavissavhe, idaṃ bhavissantiyā rūpaṃ. Tumhe abhavissavhe, idaṃ kālātipattiyā rūpaṃ.

Bhavissantiyā attanopadaṃ uttamapurisekavacanaṃ kālātipattiyā parassapadenuttamapurisekavacanena sadisaṃ. Ahaṃ bhavissaṃ, idaṃ bhavissantiyā rūpaṃ. Ahaṃ abhavissaṃ, idaṃ kālātipattiyā rūpaṃ. Sesāni sabbāsamaṭṭhannaṃ vibhattīnaṃ vacanāni aññamaññaṃ visadisānīti daṭṭhabbaṃ. Bhavanti catra –

Vattamānāpañcamīsu, **tha**dvayaṃ samudīritaṃ;
‘‘Tumhe bhavatha’’iccatra, udāharaṇakaṃ dvidhā.

Midvayaṃ **ma**dvayañceva, tāsu vuttaṃ dvidhā dvidhā;
‘‘Bhavāmī’’ti ‘‘bhavāmā’’ti, cettha rūpāni niddise.

Vattamānakahiyyatta-najjatanīvibhattisu;
Settayaṃ ‘‘bhavase tva’’nti, vattamānāvibhattito;
‘‘Abhavase’’ti hiyyatta-najjatanīvibhattito.

Vattamānāpañcamikā-parokkhāsu vibhattisu;
Ettayaṃ lapitaṃ tattha, ādo dvinnaṃ vasena tu.

Jaññā ‘‘ahaṃ bhave’’ti ‘‘tvaṃ, babhūve’’ti parokkhato;
Vattamānāparokkhajja-tanīsu tīsu sadditaṃ.

Mhettayaṃ kamato rūpaṃ, **mayaṃ**saddavisesiyaṃ;
‘‘Sambhavāmhe babhūvimhe, abhavimhe’’ti niddise.

Pañcamikāparokkhāsu, **vho**dvayaṃ rūpamettha hi;
‘‘Bhavavho babhūvivho’’ti, **tumhe**saddavisesiyaṃ.

Parokkhamhi vā hiyyatta-najjatanīvibhattisu;
Uttayaṃ ‘‘te babhūvū’’ti, rūpaṃ jaññā parokkhato;

Hiyyattanajjatanito, jaññā ‘‘te abhavū’’iti.

Parokkhamhi vā hiyyatta-najjatanīvibhattisu;
Sadditaṃ **tatha**saṃyoga- pañcakaṃ iti niddise.

Babhūvitthadvayaṃ tattha, rūpaṃ jaññā parokkhajaṃ;
Bavhattekattato vuttaṃ, majjhimapaṭhamavhayaṃ.

Abhavatthadvayaṃ ñeyyaṃ, hiyyattanīvibhattijaṃ;
Bavhattekattato vuttaṃ, majjhimo paṭhamo ca so;
‘‘Abhavitthā’’tidaṃ rūpaṃ, ajjatanīvibhattijaṃ.

Tañca kho bahukattamhi, **tumhe**saddena yojaye;
Parokkhāvhayahiyyatta-najjatanīsu kittitaṃ.

Aṃtayaṃ tattha ādiyaṃ, ‘‘babhūvaṃ’’rūpamīritaṃ;
Duvinnaṃ **abhavaṃ**rūpaṃ, **ahaṃ**saddena yojaye.

Parokkhakāhiyyattanī-vasena **mha**dukaṃ ‘‘mayaṃ;
Babhūvimha abhavimha’’, iti rūpadvayaṃ kamā.

Parokkhāvhayahiyyatta-najjatanīvibhattisu;
Iṃtayaṃ tu tahiṃ rūpaṃ, ‘‘babhūvi’’nti parokkhajaṃ;
‘‘Abhavi’’ntītarāsaṃ tu, **ahaṃ**saddayutākhilaṃ.

Hiyyattanajjatanīsu, **ā**dvayaṃ matamettha hi;
‘‘Abhavā’’ iti ekatte, rūpaṃ paṭhamaporisaṃ.

Hiyyattanajjatanīsu, **o**dvayaṃ vuttamettha tu;
‘‘Abhavo’’iti ekatte, rūpaṃ majjhimaporisaṃ.

Bhavissantiyakālāti-pattīsu dvīsu bhāsitaṃ;
Bavhatte bahuekatte, sasaṃyogaṃ **ssatha**ttayaṃ.

‘‘Tumhe bhavissathi’’ccetaṃ, bhavissantiyato mataṃ;
‘‘Abhavissatha tumhe’’ti, ‘‘abhavissatha so’’ti ca;
Kālātipattito vuttaṃ, etañhi vacanadvayaṃ.

Bhavissantiyakālāti-pattīsu samudīritaṃ;
Majjhimapurisaṭṭhāne, sasaṃyogaṃ **ssase**yugaṃ.

‘‘Bhavissase tva’’miccetaṃ, ‘‘tvaṃ abhavissase’’ti ca;
Imāni tu payogāni, tattha viññū pakāsaye.

Ssavhedvayaṃ sena yutaṃ, **ssaṃ**dvayañca catukkakaṃ;
Idampi kathitaṃ dvīsu, yathārutavibhattisu.

‘‘Bhavissavhe’’ti bavhatte, bhavissantikamajjhimo;
Bavhatte ‘‘abhavissavhe’’, kālātipattimajjhimo.

‘‘Bhavissaṃ’’ iti ekatte, bhavissantikamuttamo;
‘‘Abhavissa’’nti ekatte, kālātipattikuttamo.

Iti vuttāni vuttehi, vacanehi samānataṃ;

Yante’kaccehi taṃ sabbaṃ, ekatālīsadhā ṭhitaṃ.

Sesāni pañcapaññāsa, asamānāni sabbathā;
Etaṃ nayaṃ gahetvāna, vade sabbattha sambhavāti.

Ayamettha samānāsamānavasena vacanasaṅgaho.

Āgamalakkhaṇavasena vibhattivacanasaṅgahe evaṃ upalakkhetabbaṃ –

Bhavissantīparokkhajja-tanīkālātipattisu;
Niccaṃ kvaci kvacā’niccaṃ, **i**kārāgamanaṃ bhave.

Ikārāgamanaṃ tañhi, parokkhāyaṃ vibhattiyaṃ;
Bavhatte majjhimaṭṭhāne, bavhatte cuttame siyā;
Parassapadaṃ sandhāya, idaṃ vacanamīritaṃ.

Uttamekavaco cāpi, netassa attanopade;
Hotīti avagantabbaṃ, bhavissantimhi sabbaso.

Hiyyattanajjatanika-kālātipattīsu pana;
Akārāgamanaṃ hoti, sabbaso iti lakkhaye.

Ajjatanimhi bavhatte, majjhime uttame tathā;
Bavhattamhi **a**kārena, **i**kārāgamanaṃ bhave.

Ikārāgamanaṃ niccaṃ, kālātipattiyaṃ bhave;
Akārāgamanaṃ tattha, anekantikamīritaṃ.

Akārāgamanaṃyeva, hiyyattanyaṃ pakāsati;
Parokkhāyaṃ bhavissantya-ñcikāroyeva dissati.

Akārāgamanañceva, **i**kārāgamanampi ca;
Ajjatanikakālāti-pattīsu pana dissati.

Tīsu sesavibhattīsu, nā’kārattayamīritaṃ;
Vattamānāya pañcamyaṃ, sattamiyanti sabbaso.

Ikāreneva sahitā, dve bhavanti vibhattiyo;
Satta dvādasa hontettha, vacanānīti lakkhaye.

Akāreneva sahitā, ekāyeva vibhatti tu;
Dvādasa vacanānettha, bhavantīti ca lakkhaye.

Akārikārasahitā, duveyeva vibhattiyo;
Cattāri dvādasañceva, vacanāni bhavantidha.

Ākārattayamuttā tu, tissoyeva vibhattiyo;
Vacanānettha chattiṃsa, hontīti paridīpaye.

Parokkhāajjatanīsu, pañcaṭṭha ca yathākkamaṃ;
Ikārato vimuttāni, vacanāni bhavantiti.

Evamettha vibhattīnaṃ, channavutividhāna ca;
Saṅgaho vacanānanti, viññātabbo vibhāvināti.

Ayamettha āgamalakkhaṇavasena vibhattivacanasaṅgaho.

Kālavasena pana vibhattivacanasaṅgahe duvidho saṅgaho kālattayavasena saṅgaho, kālachakkavasena saṅgaho cāti. Tattha vattamānāpañcamīsattamīvibhattiyo paccuppannakālikā, vattamānāpañcamīsattamīvibhatyantāni padāni paccuppannavacanāni. Parokkhāhiyyattanajjatanīvibhattiyo atītakālikā, parokkhāhiyyattanajjatanīvibhatyantāni padāni atītavacanāni. Bhavissantīvibhatti anāgatakālikā, bhavissantīvibhatyantāni padāni anāgatavacanāni. Kālātipattivibhatti pana katthaci atītakālikā katthaci anāgatakālikā, tasmā tadantāni padāni atītavacanānipi anāgatavacanānipi honti. Ayaṃ kālattayavasena vibhattivacanasaṅgaho.

Ayaṃ pana kālachakkavasena vibhattivacanasaṅgaho – parokkhāhiyyattanajjatanīvibhattiyo atītakālikā, parokkhāhiyyattanajjatanīvibhatyantāni padāni atītavacanāni. Bhavissantīvibhatti anāgatakālikā, bhavissantīvibhatyantāni padāni anāgatavacanāni. Vattamānāvibhatti paccuppannakālikā, vattamānāvibhatyantāni padāni paccuppannavacanāni. Pañcamīvibhatti āṇattikālikā, pañcamīvibhatyantāni padāni āṇattivacanāni. Sattamīvibhatti parikappakālikā, sattamīvibhatyantāni padāni parikappavacanāni. Ettha pana ‘‘āṇattivacanānī’’ti ca ‘‘parikappavacanānī’’ti ca idaṃ tathāsīsamattaṃ āsiṭṭhānumatyādīsu pañcamyādīnaṃ dissanato. Kālātipattivibhatti kālātipattikālikā, kālātipattivibhatyantāni padāni kālātipattivacanāni. Evaṃ kālachakkavasena vibhattivacanasaṅgaho veditabbo.

Kālasaṅgahe tividho kālasaṅgaho kālattayasaṅgaho kālacatukkasaṅgaho kālachakkasaṅgaho cāti.

Paccuppanne vattamānā, pañcamī sattamī cimā;
Hontātīte parokkhādī, saha kālātipattiyā.

Anāgate bhavissantī, kālātipattikāpi vā;
Evaṃ kālattayaṃ ñeyyaṃ, ākhyātaṃ tappakāsakaṃ.

Nanu kaccāyane ganthe, kālo vutto catubbidho;
Paccuppannenuttakāle, atītenāgate iti.

Saccaṃ vutto nuttakālo, paccuppannoti icchito;
Samīpe vuttakāloti, atthasambhavato pana.

Tathā hi ‘‘yaṃ tikāla’’nti, vuttamācariyehipi;
Na kālato vinimuttaṃ, ākhyātaṃ kiñci dissati.

Nanu cāvuttakāleti, attho tatra tu yujjati;
Tathā hi chabbidho kālo, **niruttimhi** pakāsito.

Atītānāgato paccu-ppanno āṇattimeva ca;
Parikappo ca kālassa, atipattīti chabbidho.

Duve vibhattiyo tattha, āṇattiparikappikā;
Kālamanāmasitvāpi, niruttaññūhi bhāsitā.

‘‘Gacchatu gaccheyyi’’ccādi-vacane kathite na hi;
Kriyā nipphajjati niṭṭhaṃ, nāgatā nātipannikā.

Kālātipattikā saddā, atītenāgatepi ca;
Bhavantīti yathāvuttā, **niruttimhi** vidūhi ve.

Pañcamīsattamīvhitā, āṇattiparikappikā;

Paccuppanne bhavantīti, na tathā tattha bhāsitā.

Tasmā kaccāyane ganthe, ‘‘nuttakāle’’ti yaṃ padaṃ;
Attho ‘‘avuttakāle’’ti, tassa ñāyatimevidaṃ.

Saccamevaṃ tu santepi, āṇattiparikappikā;
Paccuppannepi daṭṭhabbā, paṇḍitena nayaññunā.

Kasmāti ce āṇāpanaṃ, parikappo ca saccato;
Paccuppanne yato atthā, nipphannā dissare ime.

‘‘Anuttakāle’’ti padaṃ, etassatthassa jotakaṃ;
‘‘Samīpe vuttakāle’’ti, atthadīpanatotha vā.

Atthānaṃ gamanādīnaṃ, nipphatti na tu dissati;
‘‘Gacchatu gaccheyyi’’ccādi, vuttakāle yato tato;
Avuttakāle niddiṭṭhā, taddīpakavibhattiyo.

Kālo vā vuttakāloti, iccevaṃ gahito idha;
Dakkhiṇāsuddhipāṭhamhi, katāva tatiyā ayaṃ;
Kāladīpanatā tāsaṃ, iti yujjati nāññathā.

Atthadvayaṃ pakāsetuṃ, ganthe **kaccāyanavhaye**;
Thero kaccāyano ‘‘nutta-kāle’’ti padamabravi.

Evaṃ tidhā catudhāpi, vutto kālāna saṅgaho;
Chadhā idāni kālānaṃ, saṅgaho nāma niyyate.

Vibhattiyo parokkhā ca, hiyyattanīvibhattiyo;
Atha ajjatanī cāti, tisso’tīte pakāsitā.

Anāgate bhavissantī, bhavatīti pakittitā;
Paccuppanne vattamānā, tikāle pañcadhā katā.

Pañcamīsattamīvhitā, āṇattiparikappikā;
Saṅgayhamānā tā yanti, paccuppannamhi saṅgahaṃ.

Yasmā pañcamibhūtāya, vattamānāya ṭhānato;
Samānā pañcamī hoti, tasmā sā pañcamī matā.

Sattamī pana kiñcāpi, samānā tāhi sattamā;
Hoti yasmā tato vuttā, sattamītveva no mati.

Kālātipattiyādīhi, yajjevaṃ vattamānikā;
Chaṭṭhī bhaveyya kālāti-pattikātītavācikā.

Pañcamī tāya chaṭṭhassa, tulyattā ṭhānato nanu;
Tāhi sattavibhattīhi, sattamī aṭṭhamī siyā.

Iti ce koci bhāseyya, ‘‘tannā’’ti paṭisedhaye;
Atītenāgate cāpi, kālātipattisambhavā.

Tathā hi bhāsitā **cūḷa-niruttimhi** visuṃ ayaṃ;
Kālātipatyatītamhā-nāgate cāti dīpaye.

Kriyātipannetīteti, kasmā kaccāyane rutaṃ;
Athāpi ce vadeyyatra, ‘‘pāyenā’’ti pakāsaye.

Yebhuyyena hi lokasmiṃ, atītamhi pavattati;
Kālātipattisaṃyutto, vohāro iti lakkhaye.

Atridaṃ kālātipattiyā atītavacanaṃ – ‘‘sacāyaṃ bhikkhave rājā pitaraṃ dhammikaṃ dhammarājānaṃ jīvitā na voropessatha, imasmiṃyevassa āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhu uppajjissathā’’ti. ‘‘Passānanda imaṃ mahādhanaseṭṭhiputtaṃ imasmiṃyeva nagare dveasītikoṭidhanaṃ khepetvā bhariyaṃ ādāya bhikkhāya carantaṃ. Sace hi ayaṃ paṭhamavaye bhoge akhepetvā kammante payojayissā, imasmiṃyeva nagare aggaseṭṭhi abhavissā. Sace pana nikkhamitvā pabbajissā, arahattaṃ pāpuṇissā, bhariyāpissa anāgāmiphale patiṭṭhahissā. Sace majjhimavaye bhoge akhepetvā kammante payojayissā, dutiyaseṭṭhi abhavissā. Nikkhamitvā pabbajanto anāgāmī abhavissā, bhariyāpissa sakadāgāmiphale patiṭṭhahissā. Sace pacchimavaye bhoge akhepetvā kammante payojayissā, tatiyaseṭṭhi abhavissā. Nikkhamitvā pabbajanto sakadāgāmī abhavissā, bhariyāpissa sotāpattiphale patiṭṭhahissā’’ iti vā, ‘‘sace satthā agāraṃ ajjhāvasissā, cakkavattirājā abhavissā. Rāhulasāmaṇero pariṇāyakaratanaṃ, therī itthiratanaṃ, sakalacakkavāḷarajjaṃ etesaññeva abhavissā’’ iti vā evaṃ kālātipattiyā atītavacanaṃ bhavati.

Kathaṃ kālātipattiyā anāgatavacanaṃ bhavati? ‘‘Cirampi bhakkho abhavissā, sace na vivadāmase. Asīsakaṃ anaṅguṭṭhaṃ, siṅgālo harati rohitaṃ’’itivā, ‘‘sace ānanda nālabhissā mātugāmo tathāgatappavedite dhammavinaye agārasmā anagāriyaṃ pabbajjaṃ, ciraṭṭhitikaṃ ānanda brahmacariyaṃ abhavissā’’ti iti vā, ‘‘ayaṃ aṅgulimālassa mātā ‘aṅgulimālaṃ ānessāmī’ti gacchati, sace samāgamissati, aṅgulimālo ‘aṅgulisahassaṃ pūressāmī’ti mātaraṃ māressati. Sacāhaṃ na gamissāmi, mahājāniko abhavissā’’ iti vā evaṃ kālātipattiyā anāgatavacanaṃ bhavati. Kaccāyane pana yebhuyyena atītappavattiṃ sandhāya kālātipattivibhattiyā atītakālikatā vuttāti daṭṭhabbaṃ.

Kaccāyanepi vā esā, kālātipattikā pana;
Anāgatepi hotīti, ayamatthopi dissati.

Appaccakkhe parokkhāya-tīte iti hi lakkhaṇe;
Santepya**tīta**ggahaṇe, anapekkhiya taṃ idaṃ.

Anāgate bhavissantī, iti suttassanantaraṃ;
Kālātipattivacanā, anāgatānukaḍḍhanaṃ;
Tasmā aniyataṃ kālaṃ, kālātipattikaṃ vinā.

Atītānāgatapaccu-ppannikāhi vibhattihi;
Sattamī sattamīyeva, bhavate na tu aṭṭhamī.

Pañcamīsattamīnaṃ tu, paccuppannavibhattiyaṃ;
Saṅgaṇhanatthametāsaṃ, majjhe chaṭṭhī na vuccati.

Tathā pañca upādāya, bhavitabbañca chaṭṭhiyā;
Pañcamiyā tu sā esā, ‘‘chaṭṭhī’’ti na samīritā.

Chaṭṭhībhāvamhi santepi, ‘‘pañcamī’’ti vaco pana;
Pañcamiyā vibhattiyā, paccuppannavibhattiyaṃ.

Saṅgaṇhanatthaṃ vuttanti, viññātabbā vibhāvinā;
Pañcamiṃ tu upādāya, sattamiyā vibhattiyā.

Chaṭṭhiyā ca bhavitabbaṃ, na sā ‘‘chaṭṭhī’’ti īritā;
Chaṭṭhiṃ pana upādāya, ‘‘sattamī’’tveva īritā.

Majjhe chaṭṭhiṃ adassetvā, evaṃ tu kathanampi ca;
Sattamiyā vibhattiyā, paccuppannavibhattiyaṃ;
Saṅgaṇhanatthaṃ vuttanti, adhippāyaṃ vibhāvaye.

Sabhāvo hesa vatthūnaṃ, gambhīratthesu attano;
Yena kenacākārena, adhippāyassa ñāpanaṃ.

Yajjevaṃ paṭhamaṃtīte-nāgate ca vibhattiyo;
Vatvā tato paccuppanne, kathetabbā vibhattiyo.

Kaccāyanavhaye ganthe, kasmā evaṃ na bhāsitā;
Paccuppannavibhatyova, kasmā ādimhi bhāsitā?

Yasmā vadanti vohāra-pathe etāva pāyato;
Tasmā bahuppayogattaṃ, hotetāsaṃ vibhattinaṃ.

Ādobahuppayogova, kathetabboti ñāyato;
Paccuppannamhi sambhūtā, vibhatyovādito matā.

Atītānāgataṃ vatvā, paccuppanne tato paraṃ;
Yasmā vuttamhi lokasmiṃ, hoti vācāsiliṭṭhatā.

Tasmā siliṭṭhakathane, atītādimapekkhiya;
Pañcamī sattamī cetā, vattamānāyanantaraṃ;
Saṅgaṇhanatthamakkhātā, paccuppannavibhattisu.

Ettha hi yathā ‘‘mātāpitaro’’ti vutte siliṭṭhakathanaṃ hoti, tasmiṃyeva vacane vipariyayaṃ katvā samāsavasena ‘‘pitāmātaro’’ti vutte siliṭṭhakathanaṃ na hoti, tasmā tādisī saddaracanā apūjanīyā, ‘‘pitā mātā ca me dajju’’nti pāṭho pana byāsavasena yathicchitappayogattā pūjanīyo, evameva ‘‘atītānāgatapaccuppanna’’nti vutte siliṭṭhakathanaṃ hoti, ‘‘atītapaccuppannānāgata’’nti evamādinā vutte siliṭṭhakathanaṃ na hoti, tasmā tādisī saddaracanā apūjanīyā siyā. ‘‘Atītārammaṇā paccu-ppannānāgatagocarā’’ti vacanaṃ pana gāthābandhasukhatthaṃ yathicchitappayogattā pūjanīyameva. Ayamettha pāḷi veditabbā –

‘‘Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’nti ca,

‘‘Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
Maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena ataṃsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti ogha’’nti ca,

‘‘Ye cabbhatītā sambuddhā, ye ca buddhā anāgatā;
Ye cetarahi sambuddhā, bahūnaṃ sokanāsakā.

Sabbe saddhammagaruno, vihaṃsu viharanti ca;
Athopi viharissanti, esā buddhāna dhammatā’’ti ca

Evamanekesu saddappayogesu. Idha yathicchitappayogavasena atītānāgatapaccuppannakālikāsu aṭṭhasu vibhattīsu tisso paccuppannakālikā vibhattiyo ādimhi kathitā, tañca kathanaṃ tāsaññeva vohārapathe yebhuyyena pavattito bahuppayogatāñāpanatthaṃ. Tāsu pana dvinnaṃ vibhattīnaṃ ‘‘pañcamīsattamī’’tisaññā siliṭṭhakathanicchāyaṃ kamena vattabbā, atītānāgatakālikā vibhattiyo apekkhitvā katā. Iccevaṃ

Yathicchitappayogena, paccuppannavibhattiyo;

Tidhā katvāna ādimhi, kaccānena udīritā.

Ādimhi kathanaṃ tañca, tāsaṃ pāyena vuttito;
Bahuppayogabhāvassa, ñāpanatthanti niddise.

Atītādimapekkhitvā, siliṭṭhakathane dhuvaṃ;
‘‘Pañcamī sattami’’cceva, dvinnaṃ nāmaṃ katanti ca;
Kālātipattiṃ vajjetvā, idaṃ vacanamīritaṃ.

Yadi evaṃ ayaṃ doso, āpajjati na saṃsayo;
Iti ce koci bhāseyya, atthe akusalonaro.

Tekālikākhyātapade, kālātipattiyā pana;
Asaṅgahova hotīti, ‘‘tannā’’ti paṭisedhaye.

Tekālikākhyātapade, na no kālātipattiyā;
Iṭṭho asaṅgaho tattha, saṅgahoyeva icchito.

Pañcamīsattamīsaññā, kālātipattikaṃ pana;
Vibhattimanapekkhitvā, katā icceva no mati.

Nānānayaṃ gahetvāna,
Paccetabbaṃ tu sārato;
Yāya eso ruto attho,
Tasmā esā na dubbalā.

Attho labbhati pāsaṃso,
Yattha yattha yathā yathā;
Tathā tathā gahetabbo,
Tattha tattha vibhāvinā.

Vuttañhetaṃ **abhidhammaṭīkāyaṃ** ‘‘yattha yattha yathā yathā attho labbhati, tattha tattha tathā tathā gahetabbo’’ti.

Pañcamīsattamīsaññā, rūḷhīsaññāti kecana;
Na panevaṃ gahetabbaṃ, ajānitvā vadanti te.

Nesā purisasaññādi, **jhala** saññādayo viya;
Rūḷhiyā bhāsitā saññā, bhūtenatthena bhāsitā.

Upanidhāya paññatti, esā saññā yato tato;
Anvatthasaññā ṭhapitā, porāṇehīti lakkhaye.

Iccevaṃ kālachakkaṃ tu, saṅkhepena tidhā mataṃ;
Etamatthañhi sandhāya, ‘‘yaṃ tikāla’’nti bhāsitaṃ.

Ayamettha kālachakkasaṅgaho.

Evaṃ tidhā catudhā vā, chadhā vāpi sumedhaso;
Kālabhedaṃ vibhāveyya, kālaññūhi vibhāvitaṃ.

Atītānāgataṃ kālaṃ, visuṃ kālātipattikaṃ;
Gahetvā pañcadhā hoti, evañcāpi vibhāvaye.

Ettha nayova ‘‘ajjhatta-bahiddhā vā’’ti pāḷiyaṃ;
Atītānāgatakālī, vibhatti samudīritā.

Iccevaṃ sabbathāpi kālasaṅgaho samatto.

Idāni viññūnaṃ atthaggahaṇe kosallajananatthaṃ pakaraṇantaravasenapi imasmiṃ pakaraṇe vattamānānantaraṃ vuttānaṃ āṇattiparikappakālikānaṃ ‘‘pañcamīsattamī’’tisaṅkhātānaṃ dvinnaṃ vibhattīnaṃ paṭipāṭiṭṭhapane pakaraṇasaṃsandanaṃ kathayāma – **kātanta**ppakaraṇasmiñhi sakkatabhāsānurūpena dasadhā ākhyātavibhattiyo ṭhapitā, **kaccāyana**ppakaraṇe pana māgadhabhāsānurūpena aṭṭhadhā ṭhapitā, **niruttiyañca** pana māgadhabhāsānurūpeneva atītānāgatapaccuppannāṇattiparikappakālātipattivasena chadhā ṭhapitā. Tesu hi kātante vattamānā, sattamī, pañcamī, hiyyattanī, ajjatanī, parokkhā, svātanī, āsī, bhavissantī, kriyātipatti cāti dasadhā vibhattā. Kaccāyane pana vattamānā, pañcamī, sattamī, parokkhā, hiyyattanī, ajjatanī, bhavissantī, kālātipatti cāti aṭṭhadhā vibhattā. Iti etesu dvīsu kātantakaccāyanesu vibhattiyo visadisāya paṭipāṭiyā ṭhapitā. Kiñcāpettha visadisā paṭipāṭi, tathāpetā niruttiyaṃ vuttātītādikālavibhāgavasena ekato saṃsandanti samenti kiñci visesaṃ ṭhapetvā.

Kathaṃ? Kātante tāva hiyyattanī ajjatanī parokkhā cāti imā tisso ekantena atītakālikā, svātanī āsī bhavissanti cāti imā tisso ekantena anāgatakālikā, vattamānā ekāyeva paccuppannakālikā, sattamī pana pañcamī ca paccuppannānāgatakālavasena dvikālikā ‘‘ajja puññaṃ kareyya, svepi kareyya. Ajja gacchatu, sve vā gacchatū’’ti payogārahattā. Kriyātipatti aniyatakālikā ‘‘so ce hiyyo yānaṃ alabhissā, agacchissā. So ce ajja anatthaṅgate sūriye yānaṃ alabhissā, agacchissā. So ce sve yānaṃ alabhissā, agacchissā’’ti payogārahattā. Evaṃ asaṅkarato vavatthapetabbaṃ.

Evaṃ vavatthapetvā ayamamhehi vuccamāno nayo sādhukaṃ sallakkhetabbo. Kathaṃ? Hiyyattanajjatanīparokkhāsvātanyāsībhavissantivasena ekantātītānāgatakālikā vibhattiyo cha, vattamānavasena ekantapaccuppannakālikā vibhatti ekāyeva, sā paṭipāṭiyā gaṇiyamānā sattamaṃ ṭhānaṃ bhajati. Evaṃ etasmiṃ vattamānāsaṅkhāte sattamaṭṭhāne pakkhipituṃ niruttinayena ‘‘parikappakālikā’’ti saṅkhaṃ gataṃ satthanayena ‘‘paccuppannānāgatakālikā’’tivattabbaṃ ekaṃ vibhattiṃ sattamībhūtāya vattamānāya samānaṭṭhānattā sattamīsaññaṃ katvā ṭhapesi. Tato punadeva svātanyāsībhavissantivasena ekantānāgatakālikā tisso vibhattiyo gaṇetvā taṃ paccuppannānāgatakālikaṃ ‘‘sattamī’’ti laddhasaññaṃ vibhattiṃ anāgatakālikabhāvena tāhi tīhi saddhiṃ samānaṭṭhānattā catutthaṃ katvā niruttinayena ‘‘āṇattikālikā’’ti saṅkhaṃ gataṃ satthanayena ‘‘paccuppannānāgatakālikā’’ti vattabbaṃ ekaṃ vibhattiṃ pañcannaṃ saṅkhyānaṃ pūraṇena pañcamīsaññaṃ katvā ṭhapesi.

Kriyātipattiyā pana aniyatakālikattā taṃ vajjetvā ayaṃ vinicchayo kato, so ca kho niruttinayaṃyeva nissāya. Ayaṃ tāva kātante vattamānānantaraṃ vuttānaṃ sattamīpañcamīnaṃ anvatthasaññaṃ icchantānaṃ amhākaṃ ruci, esā saddhammavidūhi garūhi appaṭikkositā anumatā sampaṭicchitā ‘‘evamevaṃ āvuso, evamevaṃ āvuso’’ti. Veyyākaraṇehipi appaṭikkositā anumatā sampaṭicchitā ‘‘evamevaṃ bhante, evamevaṃ bhante’’ti. Evaṃ sabbehipi tehi pubbācariyehi abbhanumoditā appaṭikkositā.

Kaccāyanappakaraṇe pana buddhavacanānurūpena aṭṭhadhā vibhattīnaṃ vuttattā vattamānāvibhatti pañcamaṭṭhāne ṭhitā. Kathaṃ? Parokkhāhiyyattanajjatanībhavissantivasena ekantātītānāgatakālikā catasso vibhattiyo, vattamānavasena ekantapaccuppannakālikā vibhatti ekāyeva, sā paṭipāṭiyā gaṇiyamānā pañcamaṃ ṭhānaṃ bhajati. Evaṃ etasmiṃ vattamānāsaṅkhāte pañcamaṭṭhāne pakkhipituṃ niruttinayena ‘‘āṇattikālikā’’ti saṅkhaṃ gataṃ ‘‘anuttakālikā’’ti vuttaṃ vibhattiṃ pañcamībhūtāya vattamānāya samānaṭṭhānattā pañcamīsaññaṃ katvā ṭhapesi. Tato paraṃ taṃ pañcamaṃ chaṭṭhiṭṭhāne ṭhapetvā parokkhā hiyyattanī ajjatanī bhavissantī vattamānā pañcamīti evaṃ gaṇanāvasena cha vibhattiyo upādāya niruttinayena ‘‘parikappakālikā’’ti saṅkhaṃ gataṃ ‘‘anuttakālikā’’ti vuttaṃ vibhattiṃ sattannaṃ saṅkhyānaṃ pūraṇena sattamīsaññaṃ katvā ṭhapesi.

Kālātipattiyā pana atītānāgatakālikattā taṃ vajjetvā ayaṃ vinicchayo kato, so ca kho niruttinayaṃyeva nissāya. Ayaṃ kaccāyane vattamānānantaraṃ vuttānaṃ pañcamīsattamīnaṃ anvatthasaññaṃ icchantānaṃ amhākaṃ ruci, esā ca saddhammavidūhi garūhi appaṭikkositā anumatā sampaṭicchitā ‘‘evamevaṃ āvuso, evamevaṃ āvuso’’ti. Veyyākaraṇehipi appaṭikkositā anumatā sampaṭicchitā ‘‘evamevaṃ bhante, evamevaṃ bhante’’ti. Evaṃ sabbehipi tehi pubbācariyehi abbhanumoditā appaṭikkositā.

Yasmā hi kātantakaccāyanāni aññamaññaṃ visadisavibhattikkamānipi antarena kiñci visesaṃ niruttiyaṃ vuttātītādikālavibhāgavasenekajjhaṃ saṃsandanti samenti, tasmā niruttinayaññeva sārato gahetvā pañcamīsattamīvibhattīnaṃ anvatthasaññāparikappane amhākaṃ ruci pubbācariyehi abbhanumoditā appaṭikkositā, tasmā eva yo koci imaṃ vādaṃ madditvā aññaṃ vādaṃ patiṭṭhāpetuṃ sakkhissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ayañhi nayo atīva sukhumo duddaso ca paramāṇuriva, dukkhogāḷho ca mahāgahanamiva, atigambhīro ca mahāsamuddo viya, tasmā imissaṃ saddanītiyaṃ saddhāsampannehi kulaputtehi sāsanopakāratthaṃ yogo suṭṭhu karaṇīyo. Tathā hi idha katayogehi nāmākhyātādīsu catūsu padesu uppannavādā paravādino jitāva honti.

Muninā munināgena, duṭṭhā pabbajitā jitā;
Yathā yathā asaddhamma-pūraṇā pūraṇādayo.

Tathā tathāgatādāyā-nugāyaṃ saddanītiyaṃ;
Katayogehipi jitā, savanti paravādinoti.

Ayaṃ pañcamīsattamīnaṃ paṭipāṭiṭṭhapane pakaraṇasaṃsandanā.

Atha vattamānādīnaṃ vacanatthaṃ kathayāma – tattha **vattamānā**ti kenaṭṭhena vattamānā? Vattamānakālavacanaṭṭhena. Paccuppannabhāvena hi vattatīti vattamāno, paccuppannakriyāsaṅkhāto kālo. Tabbācakavasena vattamāno kālo etissā atthīti ayaṃ **ti anti**ādivibhatti vattamānā. Tathā hi ‘‘gacchati devadatto’’ti ettha devadattassa paccuppannaṃ gamanakriyaṃ vibhattibhūto **ti**saddoyeva vadati, tasmā tabbācakavasena vattamāno kālo etissā atthīti vattamānāti vuccati. **Pañcamī**ti kenaṭṭhena pañcamī? Pañcamaṃ vattamānaṭṭhānaṃ gamanaṭṭhena, pañcannañca saṅkhyānaṃ pūraṇaṭṭhena. Tathā hi niyogā atītānāgatapaccuppannakālikānaṃ parokkhāhiyyattanajjatanībhavissantīvattamānāsaṅkhātānaṃ pañcannaṃ vibhattīnamantare pañcamībhūtāya vattamānāya sayampi paccuppannakālikabhāvena samānaṭṭhānattā pañcamaṃ vattamānaṭṭhānaṃ gacchatīti pañcamī. Yathā nadantī gacchatīti nadī. Tathā niyogā atītānāgatakālikā parokkhāhiyyattanajjatanībhavissantīsaṅkhātā catasso vibhattiyo upādāya sayampi vattamānāvibhatti viya pañcannaṃ saṅkhyānaṃ pūraṇīti pañcamī. **Sattamī**ti kenaṭṭhena sattamī? Sattannaṃ saṅkhyānaṃ pūraṇaṭṭhena. Tathā hi atītānāgatapaccuppannakālikā parokkhāhiyyattanajjatanībhavissantīvattamānāpañcamīsaṅkhātā cha vibhattiyo upādāya sayampi paccuppannakālikā hutvā sattannaṃ saṅkhyānaṃ pūraṇīti sattamī.

Parokkhāti kenaṭṭhena parokkhā? Parokkhe bhavāti atthena. Tathā hi cakkhādindriyasaṅkhātassa akkhassa paro tirobhāvo parokkhaṃ, tabbācakabhāvena parokkhe bhavāti parokkhā. **Hiyyattanī**ti kenaṭṭhena hiyyattanī? Hiyyo pabhuti atīte kāle bhavā tabbācakabhāvenāti atthena. **Ajjatanī**ti kenaṭṭhena ajjatanī? Ajja pabhuti atīte kāle bhavā tabbācakabhāvenāti atthena. **Bhavissantī**ti kenaṭṭhena bhavissantī? ‘‘Evaṃ anāgate bhavissatī’’ti atthaṃ pakāsentī eti gacchatīti atthena. **Kālātipattī**ti kenaṭṭhena kālātipatti? Kālassātipatanavacanaṭṭhena. Tathā hi kālassa atipatanaṃ accayo atikkamitvā pavatti kālātipatti, labhitabbassa atthassa nipphattirahitaṃ kriyātikkamanaṃ. **Kālo**ti cettha kriyā adhippetā. Karaṇaṃ kāro, kāro eva kālo **ra**kārassa **la**kāraṃ katvā uccāraṇavasena. Ayaṃ pana vibhatti tabbācakattā kālātipattīti. Ayaṃ pana vattamānādīnaṃ vacanatthavibhāvanā.

Vippakiṇṇavividhanaye, saṃkiṇṇalakkhaṇadharavarasāsane;
Sumatimativaḍḍhanatthaṃ, kathito pakiṇṇakavinicchayo.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Pakiṇṇakavinicchayo nāma

Tatiyo paricchedo.

4. Bhūdhātumayanāmikarūpavibhāga

‘‘Bhū sattāya’’nti dhātussa, rūpamākhyātasaññitaṃ;
Tyādyantaṃ lapitaṃ nāna-ppakārehi anākulaṃ.

Syādyantaṃ, dāni tasseva, rūpaṃ nāmikasavhayaṃ;
Bhāsissaṃ bhāsitatthesu, paṭubhāvāya sotunaṃ.

Yadatthe’ttani nāmeti, para’matthesu vā sayaṃ;
Namatīti tadāhaṃsu, **nāmaṃ** iti vibhāvino.

Nāmaṃ nāmikamiccatra, ekamevetthato bhave;
Tadevaṃ nāmikaṃ ñe yyaṃ, saliṅgaṃ savibhattikaṃ.

Satvābhidhānaṃ liṅganti, itthipumanapuṃsakaṃ;
Vibhattītidha satteva, tattha caṭṭha pavuccare.

Paṭhamā dutiyā tatiyā, catutthī pañcamī tathā;
Chaṭṭhī ca sattamī cāti, honti satta vibhattiyo.

Liṅgatthe paṭhamā sāyaṃ, bhinnā dvedhā **siyo** iti;
Kammatthe dutiyā sāpi, bhinnā **aṃ yo** iti dvidhā.

Karaṇe tatiyā sāpi, bhinnā **nā hi** iti dvidhā;
Sampadāne catutthī sā, bhinnā dvedhā **sa naṃ** iti.

Apādāne pañcamī sā, bhinnā dvedhā **smā hi** iti;
Chaṭṭhī sāmimhi sā cāpi, bhinnā dvedhā **sa naṃ** iti.

Okāse sattamī sāpi, bhinnā dvedhā **smiṃsu** iti;
Āmantanaṭṭhamī sāyaṃ, **siyo**yevāti cuddasa.

Vacanadvayasaṃyuttā, ekekā tā vibhattiyo;
Satvamitiha viññeyyo, attho so dabbasaññito.

Yo karotisa **kattā**tu, taṃ **kammaṃ** yaṃ karoti vā;
Kubbate yena vā tantu, **karaṇaṃ** iti saññitaṃ.

Deti rocati vā yassa, **sampadāna**nti taṃ mataṃ;
Yatopeti bhayaṃ vā taṃ, **apādāna**nti kittitaṃ.

Yassāyatto samūhovā, taṃ ve **sāmī**ti desitaṃ;
Yasmiṃ karoti kiriyaṃ, ta**dokāsa**nti sadditaṃ.

Yadālapati taṃ vatthu, **āmantana**mudīritaṃ;
Saddenābhimukhīkāro, vijjamānassa vā pana.

Vinā ālapanatthaṃ liṅgatthādīsu paṭhamādivibhattuppatti upalakkhaṇavasena vuttāti daṭṭhabbaṃ.

Idamettha niruttilakkhaṇaṃ daṭṭhabbaṃ – paccattavacane paṭhamā vibhatti bhavati, upayogavacane dutiyā vibhatti bhavati, karaṇavacane tatiyā vibhatti bhavati, sampadānavacane catutthī vibhatti bhavati, nissakkavacane pañcamī vibhatti bhavati, sāmivacane chaṭṭhī vibhatti bhavati, bhummavacane sattamī vibhatti bhavati, āmantanavacane aṭṭhamī vibhatti bhavati. Tatruddānaṃ –

Paccattamupayogañca, karaṇaṃ sampadāniyaṃ;
Nissakkaṃ sāmivacanaṃ, bhummamālapanaṭṭhamaṃ.

Tatra **paccattavacanaṃ** nāma tividhaliṅgavavatthānagatānaṃ itthipumanapuṃsakānaṃ paccattasabhāvaniddesattho. **Upayogavacanaṃ** nāma yo yaṃ karoti, tena tadupayuttaparidīpanattho. **Karaṇavacanaṃ** nāma tajjāpakatanibbattakaparidīpanattho. **Sampadānavacanaṃ** nāma tappadānaparidīpanattho. **Nissakkavacanaṃ** nāma tannissaṭatadapagamaparidīpanattho. **Sāmivacanaṃ** nāma tadissaraparidīpanattho. **Bhummavacanaṃ** nāma tappatiṭṭhāparidīpanattho. **Āmantanavacanaṃ** nāma tadāmantanaparidīpanattho. Evaṃ ñatvā payogāni asammuyhantena yojetabbāni.

Bhūto, bhāvako, bhavo, abhavo, bhāvo, abhāvo, sabhāvo, sabbhāvo, sambhavo, pabhavo, pabhāvo, anubhavo, ānubhāvo, parābhavo, vibhavo, pātubhāvo, āvibhāvo, tirobhāvo, vinābhāvo, sotthibhāvo, atthibhāvo, natthibhāvoti **o**kārantapulliṅgaṃ.

Abhibhavitā, paribhavitā, anubhavitā, samanubhavitā, bhāvitā, paccanubhavitāti **ā**kārantapulliṅgaṃ.

Bhavaṃ, parābhavaṃ, paribhavaṃ, abhibhavaṃ, anubhavaṃ, samanubhavaṃ, paccanubhavaṃ, pabhavaṃ, appabhavanti niggahītantapulliṅgaṃ.

Dhanabhūti, siribhūti, sotthibhūti, suvatthibhūtīti **i**kārantapulliṅgaṃ.

Bhāvī, vibhāvī, sambhāvī, paribhāvīti **ī**kārantapulliṅgaṃ.

Sayambhū, pabhū, abhibhū, vibhū, adhibhū, patibhū, gotrabhū, vatrabhū, parābhibhū, rūpābhibhū, saddābhibhū, gandhābhibhū, rasābhibhū, phoṭṭhabbābhibhū, dhammābhibhū, sabbābhibhūti **ū**kārantapulliṅgaṃ.

Imānettha chabbidhāni pulliṅgāni **bhū**dhātumayāni uddiṭṭhāni.

Ukārantaṃ pulliṅgaṃtu **bhū**dhātumayamappasiddhaṃ, aññadhātumayaṃ panukārantapulliṅgaṃ pasiddhaṃ ''bhikkhu, hetu''iti. Tena saddhiṃ sattavidhāni pulliṅgāni honti, sabbānetāni sabhāvatoyeva pulliṅgānīti daṭṭhabbāni. Ettha sattoti atthavācako **bhūta**saddoyeva niyogā pulliṅgantipi daṭṭhabbo.

Ye pana ''yo dhammo bhūto, yā dhammajāti bhūtā, yaṃ dhammajātaṃ bhūta''nti evaṃ liṅgattaye yojanārahattā aniyataliṅgā aññepi **bhūtaparābhūtasambhūta**saddādayo sandissanti pāvacanavare, tepi nānopasagganipātapadehi yojanavasena saddaracanāyaṃ sukhumatthaggahaṇe ca viññūnaṃ kosallajananatthaṃ niyatapulliṅgesu pakkhipitvā dassessāma.

Seyyathidaṃ? Bhūto, parābhūto, sambhūto, vibhūto, pātubhūto, āvibhūto, tirobhūto, vinābhūto, bhabbo, paribhūto, abhibhūto, adhibhūto, addhabhūto, anubhūto, samanubhūto, paccanubhūto, bhāvito, sambhāvito, vibhāvito, paribhāvito, anuparibhūto, paribhavitabbo, paribhotabbo, paribhavanīyo, abhibhavitabbo, abhibhotabbo, abhibhavanīyo, adhibhavitabbo, adhibhotabbo, adhibhavanīyo, anubhavitabbo, anubhotabbo, anubhavanīyo, samanubhavitabbo, samanubhotabbo, samanubhavanīyo, paccanubhavitabbo, paccanubhotabbo, paccanubhavanīyo, bhāvetabbo, bhāvanīyo, sambhāvetabbo, sambhāvanīyo, vibhāvetabbo, vibhāvanīyo, paribhāvetabbo, paribhāvanīyo, bhavamāno, vibhavamāno, paribhavamāno, abhibhavamāno, anubhavamāno, samanubhavamāno, paccanubhavamāno, anubhonto, samanubhonto, paccanubhonto, sambhonto, abhisambhonto, bhāvento, sambhāvento, vibhāvento, paribhāvento, paribhaviyamāno, paribhuyyamāno, abhibhaviyamāno, abhibhūyamāno, anubhaviyamāno, anubhuyyamāno, samanubhaviyamāno, samanubhuyyamāno, paccanubhaviyamāno, paccanubhuyyamānoti imāni niyatapulliṅgesu pakkhittaliṅgāni. Eva**mo**kārantādivasena chabbidhāni pulliṅgāni **bhū**dhātumayāni pakāsitāni. Ayaṃ tāva pulliṅgavasena udāharaṇuddeso.

Bhāvikā, bhāvanā, vibhāvanā, sambhāvanā, paribhāvanāti **ā**kārantaitthiliṅgaṃ.

Bhūmi, bhūti, vibhūti. **I**kārantaitthiliṅgaṃ.

Bhūrī, bhūtī, bhotī, vibhāvinī, parivibhāvinī, sambhāvinī, pātubhavantī, pātubhontī, paribhavantī, paribhontī, abhibhavantī, abhibhontī, adhibhavantī, adhibhontī, anubhavantī, anubhontī, samanubhavantī, samanubhontī, paccanubhavantī, paccanubhontī, abhisambhavantī, abhisambhontīti **ī**kārantaitthiliṅgaṃ.

Bhū, abhū. **Ū**kārantaitthiliṅgaṃ.

Imānettha catubbidhāni itthiliṅgāni **bhū**dhātumayāni uddiṭṭhāni.

Ukārantitthiliṅgaṃ **bhū**dhātumayamappasiddhaṃ, aññadhātumayaṃ pana **u**kārantitthiliṅgaṃ pasiddhaṃ ‘‘dhātu, dhenu’’iti. Tena saddhiṃ pañcavidhāni itthiliṅgāni honti, okārantassa vā **go**saddassa itthiliṅgabhāve tena saddhiṃ chabbidhānipi honti, sabbānetāni sabhāvatoyevitthiliṅgānīti daṭṭhabbāni. Etthāpi aniyataliṅgā **bhūtaparābhūtasambhūta**saddādayo itthiliṅgavasena yujjante.

Kathaṃ? Bhūtā, parābhūtā, sambhūtāti sabbaṃ vitthārato gahetabbaṃ ‘‘anubhonto samanubhonto’’tiādīni nava padāni vajjetvā. Tāni hi **ī**kārantavasena yojitāni. Imāni niyataliṅgesu pakkhittaliṅgāni. Evaṃ **ā**kārantādivasena catubbidhāni itthiliṅgāni **bhū**dhātumayāni pakāsitāni. Ayaṃ itthiliṅgavasena udāharaṇuddeso.

Bhūtaṃ, mahābhūtaṃ, bhavittaṃ, bhūnaṃ, bhavanaṃ, parābhavanaṃ, sambhavanaṃ, vibhavanaṃ, pātubhavanaṃ, āvibhavanaṃ, tirobhavanaṃ, vinābhavanaṃ, sotthibhavanaṃ, paribhavanaṃ, abhibhavanaṃ, adhibhavanaṃ, anubhavanaṃ, samanubhavanaṃ, paccanubhavananti niggahītantanapuṃsakaliṅgaṃ.

Atthavibhāvi, dhammavibhāvi. **I**kārantanapuṃsakaliṅgaṃ.

Gotrabhu, cittasahabhu, nacittasahabhu. **U**kārantanapuṃsakaliṅgaṃ.

Sabbānetāni sabhāvatoyeva napuṃsakaliṅgānīti daṭṭhabbāni. Ettha sattabhūtarūpavācako **bhūta**saddoyeva niyogā napuṃsakaliṅgotipi daṭṭhabbaṃ. Etthāpi aniyataliṅgā **bhūta parābhūta sambhūta**saddādayo napuṃsakaliṅgavasena yujjante.

Kathaṃ? Bhūtaṃ, parābhūtaṃ, sambhūtaṃ, vibhūtaṃ. **Peyyālo**. Samanubhavamānaṃ, paccanubhavamānaṃ, anubhontaṃ, anubhavantaṃ, samanubhontaṃ, samanubhavantaṃ, paccanubhontaṃ, paccanubhavantaṃ, sambhontaṃ, sambhavantaṃ, abhisambhontaṃ, abhisambhavantaṃ, pātubhontaṃ, pātubhavantaṃ, paribhontaṃ, paribhavantaṃ, abhibhontaṃ, abhibhavantaṃ, adhibhontaṃ, adhibhavantaṃ, bhāventaṃ, sambhāventaṃ, vibhāventaṃ, paribhāventaṃ, paribhāviyamānaṃ, paribhuyyamānaṃ, **peyyālo**. Paccanubhaviyamānaṃ, paccanubhuyyamānanti imāni niyatanapuṃsakaliṅgesu pakkhittaliṅgāni. Evaṃ niggahītantādivasena tividhāni napuṃsakaliṅgāni **bhū**dhātumayāni pakāsitāni. Ayaṃ napuṃsakaliṅgavasena udāharaṇuddeso, evaṃ pulliṅgādivasena liṅgattayaṃ **bhū**dhātumayamuddiṭṭhaṃ.

Ettha me appasiddhāti, ye ye saddā pakāsitā;
Te te pāḷippadesesu, maggitabbā vibhāvinā.

O, ā, bindu, i, ī, u, ū-antime sattadhā ṭhitā;
Ñe yyā pulliṅgabhedāti, niruttaññūhi bhāsitā.

Ā **i**vaṇṇo **cu**vaṇṇo ca, pañca antā sarūpato;
Itthibhedāti viññeyyā, **o**kārantena chāpi vā.

Bindu, i, u-ime antā, tayo ñeyyā vibhāvinā;
Napuṃsakappabhedāti, niruttaññūhi bhāsitā.

Antā satteva pulliṅge, itthiyaṃ pañca vā cha vā;
Napuṃsake tayo evaṃ, dasa pañcahi chabbidhā.

Yasmā panettha ‘‘bhūto’’tiādayo saddā nibbacanābhidheyyakathanatthasādhakavacanapariyāyavacanatthuddhāravasena vuccamānā pākaṭā honti suviññeyyā ca, tasmā imesaṃ nibbacanādīni yathāsambhavaṃ vakkhāma viññūnaṃ tuṭṭhijananatthañceva sotārānamatthesu paṭutarabuddhipaṭilābhāya ca. Tatra **bhūto**ti khandhapātubhāvena bhavatīti bhūto, idaṃ tāva nibbacanaṃ. ‘‘Bhūto’’ti sabbasaṅgāhakavasena satto vuccati, idamabhidheyyakathanaṃ. ‘‘Yo ca kālaghaso bhūto. Sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussaya’’nti ca idametassa atthassa sādhakavacanaṃ. Atha vā **bhūto**ti evaṃnāmako amanussajātiyo sattaviseso, idamabhidheyyakathanaṃ. ‘‘Bhūtavijjā, bhūtavejjo, bhūtaviggahito’’ti ca idametassa atthassa sādhakavacanaṃ. Yañca pana ‘‘satto macco pajā’’tiādikaṃ tattha tattha āgataṃ vacanaṃ, idaṃ sattoti atthavācakassa **bhūta**saddassa pariyāyavacanaṃ. Yañca **niddesapāḷiyaṃ** ‘‘maccoti satto naro mānavo poso puggalo jīvo jagu jantu hindagu manujo’’ti āgataṃ, idampi pariyāyavacanameva. Tāni sabbāni piṇḍetvā vuccante –

Satto macco jano bhūto, pāṇo hindagu puggalo;
Jantu jīvo jagu yakkho, pāṇī dehī tathāgato.

Sattavo mātiyo loko, manujo mānavo naro;
Poso sarīrīti pume, bhūtamiti napuṃsake.

Pajāti itthiyaṃ vutto, liṅgato, na ca atthato;
Evaṃ tiliṅgikā honti, saddā sattābhidhānakā.

Yo so jaṅghāya ulati, so satto jaṅghalo idha;
Pāṇadehābhidhānehi, sattanāmaṃ papañcitaṃ.

Imasmiṃ pakaraṇe ‘‘pariyāyavacana’’nti ca ‘‘abhidhāna’’nti ca ‘‘saṅkhā’’tiādīni ca ekatthāni adhippetāni, atthuddhāravasena pana **bhūta**saddo pañcakkhandhāmanussadhātusassatavijjamānakhīṇāsavasattarukkhādīsu dissati, tappayogo upari atthattikavibhāge āvibhavissati. **Bhāvako**ti bhāvetīti bhāvako, idaṃ nibbacanaṃ. Yo bhāvanaṃ karoti, so bhāvako. Idamabhidheyyakathanaṃ. ‘‘Bhāvako nipako dhīro’’ti idametassa atthassa sādhakavacanaṃ. ‘‘Bhāvako bhāvanāpasuto bhāvanāpayutto bhāvanāsampanno’’ti idaṃ pariyāyavacanaṃ. Imāni ‘‘bhūto bhāvako’’ti dve padāni suddhakattuhetukattuvasena vuttānīti. Ito paraṃ nayānusārena suviññeyyattā ‘‘idaṃ nibbacana’’nti ca ādīni avatvā katthaci atthasādhakavacanaṃ pariyāyavacanaṃ atthuddhārañca yathārahaṃ dassessāma. Tesu hi sabbattha dassitesu ganthavitthāro siyā, tasmā yesamattho uttāno, tesampi padānamabhidheyyaṃ na kathessāma, nibbacanamattameva nesaṃ kathessāma. Yesaṃ pana gambhīro attho, tesamabhidheyyaṃ kathessāma.

Bhavanaṃ **bhavo,** bhavo vuccati vuddhi. **Bhū**saddassa atthātisayayogato vaḍḍhanepi dissamānattā bhavanaṃ vaḍḍhananti katvā. ‘‘Bhavo ca rañño abhavo ca rañño’’ti idaṃ vuddhiatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Atha vā bhavoti vuccati sassataṃ. ‘‘Sassato attā ca loko cā’’ti hi sassatavasena pavattā diṭṭhi sassatadiṭṭhi, tasmā bhavadiṭṭhī’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Tathā bhavoti bhavadiṭṭhi, bhavati sassataṃ tiṭṭhatīti pavattanato sassatadiṭṭhi bhavadiṭṭhi nāma. Bhavadiṭṭhi hi uttarapadalopena bhavoti vuccati. ‘‘Bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsū’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Etthāyaṃ pāḷivacanattho – ekacce samaṇā vā brāhmaṇā vā bhavadiṭṭhiyā vā kāmabhavādinā vā sabbabhavato vimuttiṃ saṃsāravisuddhiṃ kathayiṃsūti. Atha vā bhavanti vaḍḍhanti sattā etenāti bhavoti atthena sampattipuññāni bhavoti ca vuccanti. ‘‘Itibhavābhavatañca vītivatto’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Ettha panāyaṃ pāḷivacanattho – **bhavo**ti sampatti, **abhavo**ti vipatti. Tathā bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti sassataṃ, abhavoti ucchedo. Bhavoti puññaṃ, abhavoti pāpaṃ, taṃ sabbaṃ vītivattoti.

Sahokāsā khandhāpi bhavo. ‘‘Kāmabhavo rūpabhavo’’ iccevamādi etassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Ettha pana khandhā ‘‘yo paññāyati, so sarūpaṃ labhatī’’ti katvā ‘‘bhavati avijjātaṇhādisamudayā nirantaraṃ samudetī’’ti atthena vā ‘‘bhavā’’ti vuccanti. Okāso pana ‘‘bhavanti jāyanti ettha sattā nāmarūpadhammā cā’’ti atthena ‘‘bhavo’’ti. Apica kammabhavopi bhavo, upapattibhavopi bhavo. ‘‘Upādānapaccayā bhavo duvidhena atthi kammabhavo, atthi upapattibhavo’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Tattha kammameva bhavo kammabhavo. Tathā upapatti eva bhavo upapattibhavo. Etthūpapatti bhavatīti bhavo, kammaṃ pana yathā sukhakāraṇattā ‘‘sukho buddhānamuppādo’’ti vutto. Evaṃ bhavakāraṇattā phalavohārena bhavoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā bhāvanalakkhaṇattā bhāvetīti bhavo. Kiṃ bhāveti? Upapattiṃ. Iti upapattiṃ bhāvetīti bhavoti vuccati. Bhāvetītimassa ca nibbattetīti hetukattuvasenattho. Atha vā ‘‘bhavapaccayā jātī’’ti vacanato bhavati etenāti bhavoti kammabhavo vuccati.

> ‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
> Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī’’ti

Vuttalakkhaṇo saṃsāropi bhavo. ‘‘Bhave dukkhaṃ bhavadukkhaṃ, bhave saṃsaranto’’ti imānetassatthassa sādhakāni vacanāni. Tatra kenaṭṭhena saṃsāro bhavoti kathīyati? Bhavati ettha sattasammuti khandhādipaṭipāṭisaṅkhāte dhammapuñjasminti atthena. Idaṃ **bhava**saddassa bhāvakattukaraṇādhikaraṇasādhanavasenatthakathanaṃ.

Ettha **bhava**saddassa atthuddhāraṃ vadāma –

> Vuddhisampattipuññāni, khandhā sokāsasaññitā;
> Saṃsāro sassatañcetaṃ, **bhava**saddena sadditaṃ.
>
> Bhavataṇhā bhavadiṭṭhi, upapattibhavo tathā;
> Kammabhavo ca sabbantaṃ, **bhava**saddena sadditaṃ.
>
> Bhavataṇhābhavadiṭṭhi-dvayaṃ katthaci pāḷiyaṃ;
> Uttarapadalopena, **bhava**saddena sadditaṃ.

Abhavoti na bhavo abhavo.

> Vipatti hāni ucchedo, pāpañceva catubbidhā;
> Ime **abhava**saddena, atthā vuccanti sāsane.

Bhāvoti ajjhāsayo, yo ‘‘adhippāyo’’tipi vuccati. ‘‘Thīnaṃbhāvo durājāno. Nāmacco rājabhariyāsu, bhāvaṃ kubbetha paṇḍito. Hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetī’’ti evamādi etassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Apica vatthudhammopi bhāvo. ‘‘Bhāvasaṅketasiddhīna’’nti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ, cittampi bhāvo. ‘‘Accāhitaṃ kammaṃ karosi luddaṃ, bhāve ca te kusalaṃ natthi kiñcī’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Kriyāpibhāvo. ‘‘Bhāvalakkhaṇaṃ bhāvasattamī’’ti ca idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Apica bhāvoti sattavevacananti bhaṇanti, dhātu vā etaṃ adhivacanaṃ. Tattha ajjhāsayo ca vatthudhammo ca cittañca satto cāti ime bhavatīti bhāvo. Tathā pana bhāvetīti bhāvo, kriyā tu bhavananti bhāvo. Sā ca bhavanagamanapacanādivasenānekavidhā. Apica bhāvarūpampi bhāvo, yaṃ itthibhāvo pumbhāvo itthindriyanti ca vuccati. Tatrāyaṃ vacanattho – ‘‘itthī’’ti vā ‘‘puriso’’ti vā bhavati etena cittaṃ abhidhānañcāti bhāvo.

Nattanomatiyā etaṃ, nibbacanamudāhaṭaṃ;
Pubbācariyasīhānaṃ, mataṃ nissāya māhaṭaṃ.

Vuttañhetaṃ porāṇehi ‘‘itthiyā bhāvo itthibhāvo, itthīti vā bhavati etena cittaṃ abhidhānañcāti itthibhāvo’’ti, tasmā pumbhāvoti etthāpi pumassa bhāvo pumbhāvo, pumāti vā bhavati etena cittaṃ abhidhānañcāti pumbhāvoti nibbacanaṃ samadhigantabbaṃ. Idaṃ **bhāva**saddassa kattubhāvakaraṇasādhanavasenatthakathanaṃ.

Abhāvoti na bhāvoti abhāvo, ko so? Suññatā natthitā. **Sabhāvo**ti attano bhāvo sabhāvo, attano pakati iccevattho. Atha vā sabhāvoti dhammānaṃ sati atthasambhave yo koci sarūpaṃ labhati, tassa bhāvo lakkhaṇamiti saññito namanaruppanakakkhaḷaphusanādiākāro iccevattho. ‘‘Sāmaññaṃ vā sabhāvo vā, dhammānaṃ lakkhaṇaṃ mata’’nti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Apica sabhāvoti salakkhaṇo paramatthadhammo. Kenaṭṭhena? Saha bhāvenāti atthena. **Sabbhāvo**ti sataṃ bhāvo sabbhāvo, sappurisadhammo iccevattho. Atha vā attano bhāvo sabbhāvo. ‘‘Gāhāpayanti sabbhāva’’nti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Saṃvijjamāno vā bhāvo sabbhāvo. ‘‘Evaṃ gahaṇasabbhāvo’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Idaṃ **sabhāva sabbhāva**saddānaṃ bhāvasādhanavasenatthakathanaṃ.

Sambhavoti sambhavanaṃ sambhavo, sambhavanakriyā, yutti vā. Yutti hi sambhavoti vuccati ‘‘sambhavo gahaṇassa kāraṇa’’ntiādīsu. Atha vā sambhavati etasmāti sambhavo. Yato hi yaṃ kiñci sambhavati, so sambhavo. **Pabhavo**ti pabhavanaṃ pabhavo, acchinnatā, pabhavati etasmāti vā pabhavo. Yato hi yaṃ kiñci pabhavati, so pabhavo. Ime pana **sambhavapabhava**saddā katthaci samānatthā katthaci bhinnatthāti veditabbā. Kathaṃ? **Sambhava**saddo hi bhavanakriyampi vadati yuttimpi paññattimpi sambhavarūpampi paccayatthampi, **pabhava**saddo pana bhavanakriyampi vadati nadippabhavampi paccayatthampi, tasmā paccayatthaṃ vajjetvā bhinnatthāti gahetabbā, paccayatthena pana samānatthāti gahetabbā. Vuttañhetaṃ ‘‘paccayo hetu nidānaṃ kāraṇaṃ sambhavo pabhavotiādi atthato ekaṃ, byañjanato nāna’’nti.

‘‘Mūlaṃ hetu nidānañca, sambhavo pabhavo tathā;
Samuṭṭhānāhārārammaṇaṃ, paccayo samudayena cā’’ti

Ayampi gāthā etassatthassa sādhikā. Idaṃ **sambhavapabhava**saddānaṃ bhāvāpādānasādhanavasenatthakathanaṃ.

Evamettha bhāvakattukammakaraṇāpādānādhikaraṇavasena cha sādhanāni pakāsitāni. Tāni sampadānasādhanena sattavidhāni bhavanti, taṃ pana uttari āvibhavissati ‘‘dhanamassa bhavatūti dhanabhūtī’’tiādinā. Iccevaṃ kitakavasena sabbathāpi sattavidhāni sādhanāni honti, yāni ‘‘kārakānī’’tipi vuccati, ito aññaṃ sādhanaṃ natthi. Idha payogesvatthesu ca viññūnaṃ pāṭavatthaṃ sādhananāmaṃ pakāsitaṃ. Tathā hi dunnikkhittasādhanehi padehi yojitā saddappayogā dubbodhatthā honti, sunikkhittasādhanehi pana padehi yojitā subodhatthā honti, tasmā payogāsādhanamūlakā, attho ca payogamūlako. Payogānurūpañhi aviparītaṃ katvā atthaṃ kathanasīlā ‘‘yācitova bahulaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, appaṃ ayācito’’ti evamādīsu sādhanavasena gahetabbesu atthesu, aññesu catthesu paṭutarabuddhino paṇḍitāyeva ekantena bhagavato pariyattisāsanadharā nāma hontīti veditabbaṃ. Ito paraṃ nayānusārena suviññeyyattā ‘‘idaṃ nāma sādhana’’nti na vakkhāma, kevalamidha dassitesu payogesu viññūnaṃ bahumānuppādanatthañceva vividhavicittapāḷigatike vividhatthasāre jinavaravacane sotūnaṃ buddhivijambhanatthañca atthasādhakavacanāniyeva yathārahaṃ suttageyyaveyyākaraṇagāthādīsu tato tato āharitvā dassessāma.

Pabhāvoti pakārato bhavatīti pabhāvo, soyamānubhāvoyeva. ‘‘Pabhāvaṃ te na passāmi, yena tvaṃ mithilaṃ vaje’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **Anubhavo**ti anubhavanaṃ anubhavo, kiṃ taṃ? Paribhuñjanaṃ. **Ānubhāvo**ti tejussāhamantapabhūsattiyo. ‘‘Tejasaṅkhato ussāhamantapabhūsattisaṅkhāto vā mahanto ānubhāvo etassāti mahānubhāvo’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ.

Tejo ussāhamantā ca, pabhūsattīti pañcime;
Ānubhāvāti vuccanti, pabhāvāti ca te vade.

Tejādivācakattamhi, **ānubhāva**padassa tu;
Atthanibbacanaṃ dhīro, yathāsambhavamuddise.

Atha vā **ānubhāvo**ti anubhavitabbaphalaṃ. ‘‘Anubhavitabbassa phalassa mahantatāya mahānubhāvo’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **Parābhavo**ti parābhavanaṃ parābhavo, atha vā parābhavatīti parābhavo. ‘‘Suvijāno parābhavo’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Apica ‘‘dhammadessī parābhavo’’ti pāṭhānurūpato parābhavissatīti parābhavoti anāgatakālavasenapi nibbacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Atha vā parābhavanti etenāti parābhavo. Kiṃ taṃ? Dhammadessitādi. ‘‘Paṭhamo so parābhavo’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **Vibhavo**ti nibbānaṃ. Tañhi bhavato vigatattā bhavato vigatoti vibhavo, bhavassa ca taṃhetu vigatattā vigato bhavo etasmāti vibhavo. Vibhavanti ucchijjanti vinassanti ito ariyadhanavilomakā kilesamahācorātipi vibhavo. **Vibhava**saddassa nibbānābhidhānatte ‘‘evaṃ bhave vijjamāne, vibhavo icchitabbako’’ti idamettha sādhakaṃ vacanaṃ. Imāni pana nibbānassa pariyāyavacanāni –

Nibbānaṃ vibhavo mokkho, nirodho amataṃ samaṃ;
Saṅkhārūpasamo dukkha-nirodho accuta’kkhayo.

Vivaṭṭa’makataṃ atthaṃ, santipada’masaṅkhataṃ;
Pāraṃ taṇhākkhayo dukkha-kkhayo saññojanakkhayo.

Yogakkhemo virāgo ca,
Lokanto ca bhavakkhayo;
Apavaggo visaṅkhāro,
Sabbhi suddhi visuddhi ca.

Vimutyā’pacayo mutti, nibbuti upadhikkhayo;
Santi asaṅkhatā dhātu, disā ca sabbatopabhaṃ.

Vināpetāni nāmāni, visesakapadaṃ idha;
Nibbānavācakānīti, sallakkheyya sumedhaso.

‘‘Tāṇaṃ leṇa’’ntiādīni-pekkhikāni bhavanti hi;
Visesakapadānanti, etthetāni pakāsaye.

Tāṇaṃ leṇa’marūpañca, santaṃ sacca’manālayaṃ;
Sududdasaṃ saraṇañca, parāyaṇa’manītikaṃ.

Anāsavaṃ dhuvaṃ niccaṃ, viññāṇa’manidassanaṃ;
Abyāpajjaṃ sivaṃ khemaṃ, nipuṇaṃ apalokikaṃ.

Ananta’makkharaṃ dīpo, accantaṃ kevalaṃ padaṃ;
Paṇītaṃ accutañcāti, bahudhāpi vibhāvaye.

Gotrabhūti padassatthaṃ, vadantehi garūhi tu;
Gottaṃ vuccati nibbāna-miti gottanti bhāsitaṃ.

Vibhavoti vā vināsasampattidhanucchedadiṭṭhiyopi vuccanti. Tattha vināso vibhavanaṃ ucchijjanaṃ nassananti atthena vibhavo. ‘‘Vibhavo sabbadhammānaṃ, ittheke sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapentī’’ti ca idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Sampatti pana visesato bhavatīti vibhavo. ‘‘Rañño sirivibhavaṃ daṭṭhukāmā’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Dhanaṃ pana bhavanti vaḍḍhanti vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti sattā etenāti vibhavo. ‘‘Asītikoṭivibhavassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbattī’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Idaṃ pana pariyāyavacanaṃ –

Dhanaṃ saṃ vibhavo dabbaṃ, sāpateyyaṃ pariggaho;
Oḍḍaṃ bhaṇḍaṃ sakaṃ attho, iccete dhanavācakā.

Ucchedadiṭṭhi pana vibhavati ucchijjati ‘‘attā ca loko ca puna cutito uddhaṃ na jāyatī’’ti gahaṇato vibhavoti. ‘‘Vibhavataṇhā’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Vibhavataṇhāti hi ucchedadiṭṭhisahagatāya taṇhāya nāmaṃ. Ettha atthuddhāro vuccati –

Dhananibbānasampatti-vināsucchedadiṭṭhiyo;
Vuttā **vibhava**saddena, iti viññū vibhāvaye.

Pātubhāvoti pātubhavanaṃ pātubhāvo. **Āvibhāvo**ti āvibhavanaṃ āvibhāvo, ubhinnametesaṃ pākaṭatā iccevattho. **Tirobhāvo**ti tirobhavanaṃ tirobhāvo, paṭicchannabhāvo. **Vinābhāvo**ti vinābhavanaṃ vinābhāvo, viyogo. **Sotthibhāvo**ti sotthibhavanaṃ sotthibhāvo, suvatthibhāvo sukhassa atthitā, atthato pana nibbhayatā nirupaddavatā eva. **Atthibhāvo**ti atthitā vijjamānatā avivittatā. **Natthibhāvo**ti natthitā avijjamānatā vivittatā rittatā tucchatā suññatā. **O**kārantapulliṅganiddeso.

Abhibhavatīti **abhibhavitā,** paraṃ abhibhavanto yo koci. Evaṃ **paribhavitā,** anubhavatīti **anubhavitā,** sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā anubhavanto yo koci. Evaṃ **samanubhavitā. Paccanubhavitā,** ettha pana yathā ‘‘amatassa dātā. Anuppannassa maggassa uppādetā’’tiādīsu ‘‘dātā’’ti padānaṃ kattuvācakānaṃ ‘‘amatassā’’tiādīhi padehi kammavācakehi chaṭṭhiyantehi saddhiṃ yojanā dissati, tathā imesampi padānaṃ ‘‘paccāmittassa abhibhavitā’’tiādinā yojanā kātabbā. Evaṃ aññesampi evarūpānaṃ padānaṃ. **Ā**kārantapulliṅganiddeso.

Bhavatīti **bhavaṃ**. Bhavissatīti vā bhavaṃ, vaḍḍhamāno puggalo. ‘‘Suvijāno bhavaṃ hoti, suvijāno parābhavo. Dhammakāmo bhavaṃ hoti, dhammadessī parābhavo’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Atha vā yena saddhiṃ katheti, so ‘‘bhava’’nti vattabbo, ‘‘bhavaṃ kaccāyano. Bhavaṃ ānando. Maññe bhavaṃ patthayati, rañño bhariyaṃ patibbata’’ntiādīsu. Ettha pana dhātuatthe ādaro na kātabbo, sammutiattheyevādaro kātabbo ‘‘saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇa’’nti vacanato. Vohāravisayasmiñhi lokasammuti eva padhānā avilaṅghanīyā. Parābhavatīti **parābhavaṃ**. Evaṃ **paribhavaṃ. Abhibhavaṃ. Anubhavaṃ**. Pabhavati pahoti sakkotīti **pabhavaṃ,** pahonto yo koci. **Na** pabhavaṃ appabhavaṃ, ‘‘appabhava’’nti ca idaṃ jātake diṭṭhaṃ –

‘‘Chinnabbhamiva vātena, ruṇṇo rukkhamupāgamiṃ;
Sohaṃ appabhavaṃ tattha, sākhaṃ hatthehi aggahi’’nti

Tattha sādhakavacanamidaṃ. Niggahītantapulliṅganiddeso.

Dhanabhūtīti dhanamassa bhavatūti dhanabhūti. **Siribhūtī**ti sobhāya ceva paññāpuññānañca adhivacanaṃ. Sā assa bhavatūti siribhūti. Evaṃ **sotthibhūti, suvatthibhūti. I**kārantapulliṅganiddeso.

Bhāvīti bhavanasīlo bhāvī, bhavanadhammo bhāvī, bhavane sādhukārī bhāvī. Evaṃ **vibhāvī. Sambhāvī. Paribhāvī**ti. Tatra **vibhāvī**ti atthavibhāvane samattho paṇḍito vuccati. Ettha vidvā, vijjāgato, ñāṇītiādi pariyāyavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Bhavanti catra –

Vidvā vijjāgato ñāṇī, vibhāvī paṇḍito sudhī;
Budho visārado viññū, dosaññū viddasu vidū.

Vipassī paṭibhāṇī ca, medhāvī nipako kavi;
Kusalo viduro dhīmā, gatimā mutimā cayaṃ.

Cakkhumā kaṇṇavā dabbo, dhīro bhūri vicakkhaṇo;
Sappañño buddhimā pañño, evaṃnāmā vibhāvinoti.

Īkārantapulliṅganiddeso.

Sayambhūti sayameva bhavatīti sayambhū. Ko so? Antarena paropadesaṃ sāmaṃyeva sabbaṃ ñeyyadhammaṃ paṭivijjhitvā sabbaññutaṃ patto sakyamuni bhagavā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

‘‘Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo.

Ahañhi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
Ekomhi sammāsambuddho, sītībhūtosmi nibbuto’’ti.

Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vigataviddhastaniravasesakileso mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno sayambhū. So evaṃbhūto khandhasantāno loke aggapuggaloti vuccati. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso, katamo ekapuggalo? Tathāgato bhikkhave arahaṃ sammāsambuddho’’ti. So ekapuggalo etarahi ‘‘sabbaññū, sugato’’tiādīhi yathābhuccaguṇādhigatanāmehi ca pasiddho, ‘‘gotamo ādiccabandhū’’ti gottato ca pasiddho, sakyaputto sakko sakyamuni sakyasīho sakyapuṅgavoti kulato ca pasiddho, suddhodanimāyādevīsutoti mātāpitito ca pasiddho, siddhatthoti gahitanāmena ca pasiddho. Bhavanti catra –

Yo ekapuggalo āsi, buddho so vadataṃ varo;
Gottato gotamo nāma, tathevādiccabandhu ca.

Sakyakule pasūtattā, sakyaputtoti vissuto;
Sakko iti ca avhito, tathā sakyamunīti ca.

Sabbattha seṭṭhabhāvena, sakye ca seṭṭhabhāvato;
Sakyasīhoti so sakya-puṅgavoti ca sammato.

Suddhodanīti pitito, nabhe candova vissuto;
Mātitopi ca saññāto, māyādevīsuto iti.

Sabbaññū sugato buddho, dhammarājā tathāgato;
Samantabhaddo bhagavā, jino dasabalo muni.

Satthā vināyako nātho,
Munindo lokanāyako;
Narāsabho lokajino,
Sambuddho dvipaduttamo.

Devadevo lokagaru, dhammassāmī mahāmuni;
Samantacakkhu purisa-dammasārathi māraji.

Dhammissaro ca advejjha-vacano satthavāhako;

Visuddhidevo devāti-devo ca samaṇissaro.

Bhūripañño’nadhivaro, narasīho ca cakkhumā;
Munimuni naravaro, chaḷabhiñño jane suto.

Aṅgīraso yatirājā, lokabandhu’matandado;
Vattā pavattā saddhamma-cakkavattī yatissaro.

Lokadīpo sirīghano, samaṇindo naruttamo;
Lokattayavidū loka-pajjoto purisuttamo.

Saccadaso satapuñña-lakkhaṇo saccasavhayo;
Ravibandhā’samasamo, pañcanetta’ggapuggalo.

Sabbābhibhū sabbavidū, saccanāmo ca pāragū;
Purisātisayo sabba-dassāvī narasārathi.

Sammāsambuddho iti so, ñāto sattuttamoti ca;
Tādī vibhajjavādīti, mahākāruṇikoti ca.

Cakkhubhūto dhammabhūto, ñāṇabhūtoti vaṇṇito;
Brahmabhūtoti purisā-jañño iti ca thomito.

Lokajeṭṭho sayambhū ca, mahesi mārabhañjano;
Amoghavacano dhamma-kāyo mārābhibhū iti.

Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Nāmaṃ guṇehi nissitaṃ, ko kavindo kathessati.

Tatra sabbaññu iccādi-nāmaṃ sādhāraṇaṃ bhave;
Sabbesānampi buddhānaṃ, gotamo itiādi na.

Buddho paccekabuddho ca, ‘‘sayambhū’’iti sāsane;
Keci ‘‘brahmā sayambhū’’ti, sāsanāvacaraṃ na taṃ.

‘‘Buddho tathāgato satthā, bhagavā’’ti padāni tu;
Ṭhānenekasahassamhi, sañcaranti abhiṇhaso.

Tatra cādipadaṃ anta-padañceva imāni tu;
Ekatopi carantīti, vibhāveyya visārado.

Visesakapadānaṃ tu, apekkhakapadāni ca;
Anapekkhapadānīti, padāni duvidhā siyuṃ.

Tathā hi satthavāho naravaro chaḷabhiññoti evaṃpakārāni abhidhānapadāni visesakapadāpekkhakāni. Kathaṃ?

‘‘Evaṃ vijitasaṅgāmaṃ, satthavāhaṃ anuttaraṃ;
Sāvakā payirupāsanti, tevijjā maccuhāyino.

Yaṃ loko pūjayate,
Salokapālo sadā namassati ca;
Tasseta sāsanavaraṃ,
Vidūhi ñeyyaṃ naravarassā’’ti,

‘‘Chaḷabhiññassa sāsana’’nti ca evaṃ visesakapadāpekkhakāni bhavanti. Buddho jino bhagavāti evaṃpakārāni pana no visesakāpekkhānīti daṭṭhabbaṃ.

Keci panettha evaṃ vadeyyuṃ ‘‘munindo samaṇindo samaṇissaro yatissaro ādiccabandhu ravibandhūti evampakārānaṃ idha vuttānamabhidhānānaṃ visesatthābhāvato punaruttidoso atthī’’ti. Tanna, abhidhānānaṃ abhisaṅkharaṇīyānabhisaṅkharaṇīyavasena abhisaṅkhatābhidhānāni anabhisaṅkhatābhidhānānīti dvedhā dissanato. Tathā hi katthaci keci ‘‘sakyasīho’’ti abhidhānaṃ paṭicca ‘‘sakyakesarī sakyamigādhipo’’tiādinā nānāvividhamabhidhānamabhisaṅkharonti, pāvacanepi hi ‘‘dviduggamavarahanutta’malatthā’’ti pāṭho dissati. Tathā keci ‘‘dhammarājā’’ti abhidhānaṃ paṭicca ‘‘dhammadisampatī’’tiādīni abhisaṅkharonti. ‘‘Sabbaññū’’ti abhidhānaṃ paṭicca ‘‘sabbadassāvī sabbadassī’’tiādīni abhisaṅkharonti, ‘‘sahassakkho’’ti abhidhānaṃ paṭicca ‘‘dasasatalocano’’tiādīni abhisaṅkharonti. ‘‘Ādiccabandhū’’ti abhidhānaṃ paṭicca ‘‘aravindasahāyabandhū’’tiādīni abhisaṅkharonti. ‘‘Ambuja’’nti abhidhānaṃ paṭicca ‘‘nīrajaṃ kuñja’’ntiādīni abhisaṅkharonti. Pāvacanepi hi yaṃ padumaṃ, taṃ jalajaṃ nāmāti mantvā paṭisambhidāppattehi ariyehi desanāvilāsavasena vutto ‘‘padumuttaranāmino’’ti vattabbaṭṭhāne ‘‘jalajuttaranāmino’’ti pāṭho dissati. Evaṃ abhisaṅkhatābhidhānāni dissanti.

‘‘Buddho bhagavā’’ti abhidhānāni pana anabhisaṅkhatābhidhānāni. Vuttañhetaṃ dhammasenāpatinā āyasmatā **sāriputtena** ‘‘buddhoti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇappaṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho’’ti, tathā ‘‘bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ…pe… sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā’’ti. Evaṃ ‘‘buddho bhagavā’’ti abhidhānāni anabhisaṅkhatābhidhānāni. Na hi tāni abhidhānāni ceva ‘‘satthā sugato jino’’tiādīni ca aññaṃ kiñci abhidhānaṃ paṭicca abhisaṅkhatāni, nāpi aññāni abhidhānāni etāni paṭicca abhisaṅkhatāni dissanti. Tathā hi ‘‘buddho’’ti abhidhānaṃ paṭicca ‘‘bujjhitā bodhetā bodhako’’tiādīni nāmābhidhānāni na abhisaṅkharonti. Tathā ‘‘bhagavā satthā sugato’’tiādīni nāmābhidhānāni paṭicca ‘‘sampannabhago anusāsako sundaravacano’’tiādīni nāmābhidhānāni nābhisaṅkharonti. Evaṃ imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ ‘‘munindo samaṇindo samaṇissaro yatissaro ādiccabandhu ravibandhū’’tiādinā nayena punarutti amhehi katāti daṭṭhabbā. Evamaññatrāpi nayo netabbo. Atridaṃ vuccati –

> ‘‘Abhisaṅkhatanāmañca, nāmañcānabhisaṅkhataṃ;
> Dviduggamavaro buddho, iti nāmaṃ dvidhā bhave’’ti.

Pabhūti paraṃ pasayha bhavatīti pabhū, issaro. ‘‘Araññassa pabhū ayaṃ luddako’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **Abhibhū**ti abhibhavatīti abhibhū, asaññasatto. Kiṃ so abhibhavi? Cattāro khandhe arūpino. Iti cattāro khandhe arūpino abhibhavīti abhibhū. So ca kho niccetanattā abhibhavanakriyāyāsati pubbevā’saññuppattito jhānalābhikāle attanā adhigatapañcamajjhānaṃ saññāvirāgavasena bhāvetvā cattāro arūpakkhandhe asaññibhave appavattikaraṇena abhibhavitumārabhi, tadabhibhavanakiccaṃ idāni siddhanti abhibhavīti abhibhūti vuccati. Apica niccetanabhāvena abhibhavanabyāpāre asatipi pubbe sacetanakāle sabyāpārattā sacetanassa viya niccetanassāpi sato tassa upacārena sabyāpāratāvacanaṃ yujjateva. Dissati hi loke sāsane ca sacetanassa viya acetanassapi upacārena sabyāpāratāvacanaṃ. Taṃ yathā? Kūlaṃ patitukāmaṃ, evaṃ loke. Sāsane pana –

> ‘‘Rodante dārake disvā, ubbiggā vipulā dumā;
> Sayamevonamitvāna, upagacchanti dārake’’ti ca

‘‘Aṅgārino dāni dumā bhadante, phalesino chadanaṃ vippahāyā’’ti ca ‘‘phalaṃ toseti kassaka’’nti ca ādi. **Abhibhū**saddassa asaññasattābhidhānatte ‘‘abhibhuṃ abhibhuto maññatī’’ti idamettha sādhakaṃ vacanaṃ. Atha vā abhibhavatīti abhibhū, paresamabhibhavitā yo koci. Visesato pana tathāgatoyeva abhibhū. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘tathāgato bhikkhave abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī’’ti. Keci pana ‘‘abhibhū nāma sahasso brahmā’’ti vadanti.

Vibhūti visesabhūtoti vibhū, ‘‘bhavasotaṃ sace buddho, tiṇṇo lokantagū vibhū’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **Vibhū**ti hettha rūpakāyadhammakāyasampattiyā visesabhūtoti attho. Āha ca –

‘‘Dissamānopi tāvassa, rūpakāyo acintiyo;
Asādhāraṇañāṇaṭṭhe, dhammakāye kathāva kā’’ti.

Adhibhūti adhibhavatīti adhibhū, issaro.

‘‘Tadā maṃ tapatejena, santatto tidivādhibhū;
Dhārento brāhmaṇaṃ vaṇṇaṃ, bhikkhāya maṃ upāgamī’’ti –

Idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **Patibhū**ti patibhūtoti patibhū, ‘‘goṇassa patibhū’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **Gotrabhū**ti gottasaṅkhātaṃ amatamahānibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā bhūtoti gotrabhū, sotāpattimaggassa anantarapaccayena sikhāppattabalavavipassanācittena samannāgato puggalo. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘katamo ca puggalo gotrabhū? Yesaṃ dhammānaṃ samanantarā ariyadhammassa avakkanti hoti, tehi dhammehi samannāgato puggalo gotrabhū’’ti, idamevettha atthasādhakaṃ vacanaṃ. Apica samaṇoti gottamattamanubhavamāno kāsāvakaṇṭhasamaṇopi gotrabhū. So hi ‘‘samaṇo’’ti gottamattaṃ anubhavati vindati, na samaṇadhamme attani avijjamānattāti ‘‘gotrabhū’’ti vuccati, ‘‘bhavissanti kho panānanda anāgatamaddhānaṃ gotrabhuno kāsāvakaṇṭhā dussīlā pāpadhammā’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **Vatrabhū**ti sakko. So hi mātāpitibharaṇādīhi sattahi vattehi sakkattaṃ labhitvā aññe deve vattena abhibhavatīti vatrabhū. **Āgamaṭṭhakathāyaṃ** pana **bhū**dhātumhi labbhamānaṃ pattiatthampi gahetvā ‘‘vattena aññe abhibhavitvā devissariyaṃ pattoti vatrabhū’’ti vuttaṃ, ‘‘vatranāmakaṃ vā asuraṃ abhibhavatīti vatrabhū’’ti ca, ‘‘vatrabhū jayataṃpitā’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Ettha hi **vatrabhū**ti vatranāmakassa asurassa abhibhavitā. **Jayataṃ pitā**ti jayantānaṃ pitā. ‘‘Sakko indo purindado’’ iccādi pariyāyavacanaṃ. Idaṃ tu dhātādhikāre pakāsessāma. **Parābhibhū**ti paramabhibhavatīti parābhibhū. Evaṃ **rūpābhibhū**tiādīsupi. **Sabbābhibhū**ti sabbamabhibhavitabbaṃ abhibhavatīti sabbābhibhū. Sabbābhibhūti ca idaṃ nāmaṃ tathāgatasseva yujjati. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

‘‘Sabbābhibhū sabbavidūhamasmi,
Sabbesu dhammesu anūpalitto;
Sabbañjaho taṇhakkhaye vimutto,
Sayaṃ abhiññāya kamuddiseyya’’nti.

Ūkārantapulliṅganiddeso. Niyatapulliṅganiddesoyaṃ.

Idāni aniyataliṅgānaṃ niyataliṅgesu pakkhittānaṃ **bhūtaparābhūta sambhūta**saddādīnaṃ niddeso vuccati. Tatra **bhūto**ti attano paccayehi abhavīti bhūto, bhūtoti jāto sañjāto nibbatto abhinibbatto pātubhūto, bhūtoti vā laddhasarūpo yo koci saviññāṇako vā aviññāṇako vā. Atha vā tathākārena bhavatīti bhūto, bhūtoti sacco tatho avitatho aviparīto yo koci, ettha yo **bhūta**saddo saccattho, tassa ‘‘bhūtaṭṭho’’ti idamettha sādhakaṃ vacanaṃ. **Parābhūto**ti parābhavīti parābhūto. Suṭṭhu bhūtoti **sambhūto**. Visesena bhūtoti **vibhūto**. Vissuto bhūtoti vā vibhūto, ‘‘vibhūtārammaṇa’’nti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Vibhavīti vā **vibhūto,** vinaṭṭhoti attho, ‘‘rūpe vibhūte na phusanti phassā’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Pākaṭo bhūtoti **pātubhūto**. Āvi bhavatīti **āvibhūto**. Evaṃ **tirobhūto. Vinābhūto**. Bhavitumanucchavikoti **bhabbo**. Paribhaviyate soti **paribhūto**. Yena kenaci yo pīḷito hīḷito vā, so paribhūto. Gamyamānattho yathākāmacārī. Abhibhaviyyate soti **abhibhūto**. Adhibhaviyate soti **adhibhūto**. Evaṃ **addhabhūto**. Ettha **adhi**saddena samānattho **addha**saddo, ‘‘cakkhu bhikkhave addhabhūtaṃ, rūpā addhabhūtā, cakkhuviññāṇaṃ addhabhūta’’nti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ, tathā ‘‘idha bhikkhave bhikkhu na heva anaddhabhūtaṃ attānaṃ na addhabhāvetī’’ti padampi. Tattha **anaddhabhūta**nti dukkhena anadhibhūtaṃ. Dukkhena anadhibhūto nāma manussattabhāvo vuccati, taṃ na addhabhāveti nābhibhavatīti suttapadattho.

Anubhaviyate soti **anubhūto**. Evaṃ **samanubhūto. Paccanubhūto. Bhāvito**. Ettha bhāvitoti iminā samānādhikaraṇaṃ ‘‘satisambojjhaṅgo kho kassapa mayā sammadakkhāto bhāvito’’tiādīsu guṇīvācakaṃ padhānapadaṃ sāsane daṭṭhabbaṃ. Titthiyasamaye pana bhāvitoti kāmaguṇo vuccati. Vuttañhetaṃ **pāḷiyaṃ** ‘‘na bhāvitamāsīsatī’’ti. Tatra bhāvitā nāma pañca kāmaguṇā, te na āsīsati na sevatīti suttapadattho. Sambhāviyate soti **sambhāvito**. Evaṃ **vibhāvito. Paribhāvito. Anuparibhūto. Manaṃparibhūto**ti manaṃ paribhaviyittha soti manaṃparibhūto. Ettha **manaṃparibhūto**ti īsakaṃ appattaparibhavano vuccati. **Mana**nti hi nipātapadaṃ. ‘‘Atipaṇḍitena puttena, manamhi upakūlito, devadattena attano abuddhabhāvena ceva khantimettādīnañca abhāvena kumārakassapatthero ca therī ca manaṃ nāsito, manaṃ vuḷho ahosī’’tiādīsu cassa payogo veditabbo. Atra **manaṃ**saddassa kiñci yuttiṃ vadāma.

> **Manaṃ**saddo dvidhā bhinno, nāmaṃ nepātikañciti;
> Santaṃ tassa manaṃ hoti, manamhi upakūlitoti.

Paribhavitabboti aññena paribhavituṃ sakkuṇeyyoti paribhavitabbo. Evaṃ **paribhottabbo paribhavanīyo. Tabba**paccayaṭṭhāne hi **sakkuṇeyya**padayojanā dissati ‘‘aladdhaṃ ārammaṇaṃ laddhabbaṃ labhanīyaṃ laddhuṃ vā sakkuṇeyya’’nti. Atha vā paribhavanamarahatīti paribhavitabbo. Evaṃ **paribhottabbo paribhavanīyo**. Tathā hi **tabba**paccayaṭṭhāne **arahati**padayojanā dissati ‘‘parisakkuṇeyyaṃ lābhamarahatīti laddhabba’’nti. Ettha pana **paribhottabbo**ti padassa atthibhāve ‘‘khattiyo kho mahārāja daharoti na uññātabbo na paribhottabbo’’ti pāḷi nidassanaṃ. **Abhiadhi**pubbā **bhū**dhātuyo samānatthā. Sesāni dukāni nayānusārena ñeyyāni. **Bhamāno**ti bhavatīti bhamāno, majjhe **va**kāralopo daṭṭhabbo. Atridaṃ vattabbaṃ –

> ‘‘Kiṃ so bhamāno saccako’’, iccatra pāḷiyaṃ pana;
> Rūpaṃ **bhavati**dhātussa, valopeneva dissati.

Atrāyaṃ pāḷi ‘‘kiṃ so bhamāno saccako nigaṇṭhaputto, yo bhagavato vādaṃ āropessatī’’ti. **Vibhavamāno**ti vibhavatīti vibhavamāno. Evaṃ **paribhavamāno**tiādīsu. Tattha ‘‘abhisambhonto’’timassa karonto nipphādento iccevattho. ‘‘Sabbāni abhisambhonto, sa rājavasatiṃ vase’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. Yasmā panimāni ‘‘bhavamāno’’tiādīni vippakatapaccattavacanāni, tasmā saramāno rodati, gacchanto gaṇhāti, ‘‘gacchanto so bhāradvājo, addasa accutaṃ isi’’ntiādīni viya paripuṇṇuttarakriyāpadāni katvā rājā bhavamāno sampattimanubhavatītiādinā yojetabbāni. ‘‘Saramāno gacchanto’’tiādīni hi ‘‘yāto gato patto’’tiādīhi sadisāni na honti, uttarakriyāpadāpekkhakāni honti **tvā**paccayantapadāni viyāti.

Paribhaviyamānoti paribhaviyate soti paribhaviyamāno. Evaṃ **paribhuyyamāno**tiādīsupi. Imānipi vippakatapaccattavacanāni, tasmā ‘‘rājapurisehi nīyamāno coro evaṃ cintesī’’tiādīni viya paripuṇṇuttarakriyāpadāni katvā aññehi paribhaviyamāno tāṇaṃ gavesati. Bhogo puggalenānubhaviyamāno parikkhayaṃ gacchatītiādinā yojetabbāni. Evaṃ sabbatra īdisesu vippakatavacanesu yojetabbāni. Ayaṃ aniyataliṅgānaṃ niyataliṅgesu pakkhittānaṃ **bhūta parābhūta sambhūta**saddānaṃ niddeso. Iccevaṃ pulliṅgānaṃ **bhū**dhātumayānaṃ yathārahaṃ nibbacanādivasena niddeso vibhāvito.

Idāni itthiliṅganiddeso vuccati – tatra **bhāvikā**ti bhāvetīti bhāvikā. Yā bhāvanaṃ karoti, sā bhāvikā. **Bhāvanā**ti vaḍḍhanā brūhanā phātikaraṇaṃ āsevanā bahulīkāro. **Vibhāvanā**ti pakāsanā sandassanā. Atha vā **vibhāvanā**ti abhāvanā antaradhāpanā. **Sambhāvanā**ti ukkaṃsanā thomanā. **Paribhāvanā**ti vāsanā, samantato vā vaḍḍhanā. **Ā**kārantitthiliṅganiddeso.

Bhūmīti sattāyamānā bhavatīti bhūmi, atha vā bhavanti jāyanti vaḍḍhanti cettha thāvarā ca jaṅgamā cāti bhūmi. Bhūmi vuccati pathavī. ‘‘Paṭhamāya bhūmiyā pattiyā’’tiādīsu pana lokuttaramaggo bhūmīti vuccati. Yā panandhabālamahājanena viññātā pathavī, tassimāni abhidhānāni –

‘‘Pathavī medanī bhūmi, bhūrī bhū puthuvī mahī;
Chamā vasumatī ubbī, avanī ku vasundharā;
Jagatī khiti vasudhā, dharaṇī go dharā’’iti.

Atra **bhū ku go**saddā pathavīpadatthe vattantīti kutra diṭṭhapubbāti ce?

Vidvā bhūpāla kumuda-gorakkhādipadesu ve;
Bhū ku goiti pathavī, vuccatīti vibhāvaye.

Bhūtīti bhavanaṃ bhūti. **Vibhūtī**ti vināso, visesato bhavanaṃ vā, atha vā visesato bhavanti sattā etāyāti vibhūti, sampattiyeva, ‘‘rañño vibhūti. Pihanīyā vibhūtiyo’’ti ca idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. **I**kārantitthiliṅganiddeso.

Bhūrīti pathavī. Sā hi bhavanti etthāti bhūrīti vuccati, bhavati vā paññāyati vaḍḍhati cāti bhūrī, atha vā bhūtābhūtā tannissitā sattā ramanti etthāti bhūrī. Pathavīnissitā hi sattā pathaviyaṃyeva ramanti, tasmā sā imināpi atthena bhūrīti vuccati. **Bhūrī**saddassa pathavīvacane ‘‘bhūripañño’’ti atthasādhakaṃ vacanaṃ. Apica bhūrī viyāti bhūrī, paññā, bhūrīti pathavīsamāya vitthatāya paññāya nāmaṃ, ‘‘yogā ve jāyatī bhūrī, ayogā bhūrisaṅkhayo’’ti ettha aṭṭhakathāvacanaṃ imassatthassa sādhakaṃ. Atha vā bhūte atthe ramatīti bhūrī, paññāyetaṃ nāmaṃ, ‘‘bhūrī medhā pariṇāyikā’’ti ettha aṭṭhakathāvacanaṃ imassatthassa sādhakaṃ. Atha vā paññāyeva rāgādayo dhamme abhibhavatīti bhūrī, rāgādiarayo abhibhavatītipi bhūrī. Tathā hi **paṭisambhidāmagge** āyasmatā sāriputtena vuttaṃ ‘‘rāgaṃ abhibhūyatīti bhūrī, paññā. Dosaṃ mohaṃ…pe… rāgo ari, taṃ ariṃ maddatīti bhūrī, paññā. Doso. Moho…pe… sabbe bhavagāmino kammā ari, taṃ ariṃ maddatīti bhūrī, paññā’’. Ettha pana ‘‘gotrabhū’’ti padamiva ‘‘aribhū’’ti vattabbepi **bhū**saddaṃ pubbanipātaṃ katvā sandhivasena bhūrīti padamuccāritanti daṭṭhabbaṃ. Apica īdisesu nāmikapadesu vināpi upasaggena abhibhavanādiatthā labbhantiyeva, nākhyātikapadesūti daṭṭhabbaṃ. Idaṃ pana paññāya pariyāyavacanaṃ –

Paññā pajānanā cintā, vicayo upalakkhaṇā;
Pavicayo ca paṇḍiccaṃ, dhammavicayameva ca.

Sallakkhaṇā ca kosallaṃ, bhūrī paccupalakkhaṇā;
Nepuññañceva vebhabyā, medhā cupaparikkhakā.

Sampajaññañca pariṇā-yikā ceva vipassanā;
Paññindriyaṃ paññābalaṃ, amoho sammādiṭṭhi ca;
Patodo **cābhidhammasmā,** imāni gahitāni me.

Ñāṇaṃ paññāṇamummaṅgo, sattho soto ca diṭṭhi ca;
Mantā bodho buddhi buddhaṃ, paṭibhānañca bodhiti.

Dhammo vijjā gati monaṃ, nepakkaṃ go matī muti;
Vīmaṃsā yoni dhonā ca, paṇḍā paṇḍiccayampi ca;
Vedo paṇḍitiyañceva, cikicchā miriyāpi ca.

‘‘Soto bodhī’’ti yaṃ vuttaṃ, ñāṇanāmadvayaṃ idaṃ;
Buddhapaccekasambuddha-sāvakānampi rūhati.

‘‘Abhisambodhi sambodhi’’, iti nāmadvayaṃ pana;
Paccekabuddhasabbaññu-buddhānaṃyeva rūhati.

Abhisambodhisaṅkhātā, **paramo**papadā pana;
Ñāṇapaṇṇatti sabbaññu-sambuddhasseva rūhati.

Sammāsambodhisaṅkhātā, **anuttara**padādikā;
Buddhā vā ñāṇapaṇṇatti, sabbaññusseva rūhati.

‘‘Sabbaññutā’’ti yaṃ vuttaṃ, ñāṇaṃ sabbaññunova taṃ;
Yujjate avasesā tu, ñāṇapaññatti sabbagā.

Ñāṇabhāvamhi santepi, dhammacakkhādikaṃ pana;
Payojanantarābhāvā, nātra sandassitaṃ mayāti.

Bhūtīti bhūtassa bhariyā. Yathā hi petassa bhariyā ‘‘petī’’ti vuccati, evameva bhūtassa bhariyā ‘‘bhūtī’’ti vuccati. **Bhotī**ti yāya saddhiṃ kathentena sā itthī ‘‘bhotī’’ iti vattabbā, tasmā iminā padena itthī vohariyatīti ca daṭṭhabbaṃ. Yathā hi purisena saddhiṃ kathentena puriso ‘‘bhavaṃ’’ iti vohariyati, evameva itthiyā saddhiṃ kathentena itthī ‘‘bhotī’’iti vohariyati. ‘‘Kuto nu bhavaṃ bhāradvājo, ime ānesi dārake’’ti, ‘‘ahaṃ bhotiṃ upaṭṭhissaṃ, mā bhotī kupitā ahū’’ti cettha nidassanaṃ. Atha vā idhekacco satto itthiliṅgavasena laddhanāmo, so ‘‘bhotī’’iti vattabbo, tasmā iminā padena itthīpi itthiliṅgena laddhanāmā anitthīpi vohariyatīti ca daṭṭhabbā. Tathā hi devaputtopi ‘‘devatā’’ti itthiliṅgavasena voharitabbattā **devatā**saddamapekkhitvā ‘‘bhotī’’iti voharito, pageva devadhītā. Tathā hi ‘‘bhotī carahi jānāti, taṃ me akkhāhi pucchitā’’ti ettha pana **devatā**saddamapekkhitvā ‘‘bhotī’’iti itthi liṅgavohāro kato. Atrāyaṃ suttapadattho ‘‘yadi so kuhako dhanatthiko tāpaso na jānāti, bhotī devatā pana jānāti ki’’nti. Apica –

‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmāsi devate;
Karomi te taṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mamā’’ti –

Maṭṭhakuṇḍalīvatthusmiṃ pulliṅga**yakkha**saddamapekkhitvā ‘‘atthakāmo’’ti pulliṅgavasena itthiliṅgañca **devatā**saddamapekkhitvā ‘‘hitakāmā’’ti itthiliṅgavasena purisabhūto maṭṭhakuṇḍalī voharito. Aññatrāpi **devatā**saddamapekkhitvā devaputto itthiliṅgavasena voharito –

‘‘Na tvaṃ bāle vijānāsi, yathā arahataṃ vaco’’ti;
‘‘Atthakāmāsi me amma, hitakāmāsi devate’’ti.

Ettha pana ‘‘ehi bāle khamāpehi, kusarājaṃ mahabbala’’nti ettha ca itthīyeva itthiliṅgavasena voharitā, tasmā katthaci itthipurisapadatthasaṅkhātaṃ atthaṃ anapekkhitvā liṅgamattamevāpekkhitvā bhotī devatā, bhotī silā, bhotī jambū, bhotiṃ devatantiādīhi saddhiṃ paccattavacanādīni yojetabbāni. Katthaci pana liṅgañca atthañca apekkhitvā ‘‘bhotī itthī, bhotiṃ deva’’ntiādinā yojetabbāni. **Vibhāvinī**ti vibhāvetīti vibhāvinī. Evaṃ **paribhāvinī**tiādīsupi. **Ī**kārantitthiliṅganiddeso.

Bhūti sattāyamānā bhavatīti bhū. Atha vā bhavanti jāyanti vaḍḍhanti cettha sattasaṅkhārāti bhū. Bhū vuccati pathavī. **Abhū**ti vaḍḍhivirahitā kathā, na bhūtapubbāti vā abhū, abhūtapubbā kathā. Na bhūtāti vā abhū, abhūtā kathā. ‘‘Abhuṃ me kathaṃ nu bhaṇasi, pāpakaṃ vata bhāsasī’’ti idametesamatthānaṃ sādhakaṃ vacanaṃ. **Ū**kārantitthiliṅganiddeso. Niyatitthiliṅganiddesoyaṃ.

Aniyataliṅgānaṃ pana niyatitthiliṅgesu pakkhittānaṃ **bhūtaparābhūtasambhūta**saddādīnaṃ niddeso nayānusārena suviññeyyova. Iccevaṃ itthiliṅgānaṃ **bhū**dhātumayānaṃ yathārahaṃ nibbacanādivasena niddeso vibhāvito.

Idāni napuṃsakaliṅganiddeso vuccati – tatra **bhūta**nti catubbidhaṃ pathavīdhātuādikaṃ mahābhūtarūpaṃ. Tañhi aññesaṃ nissayabhāvena bhavatīti bhūtaṃ, bhavati vā tasmiṃ tadadhīnavuttitāya upādārūpanti bhūtaṃ. Atha vā bhūtanti satto bhūtanāmako vā. Bhūtanti hi napuṃsakavasena sakalo satto evaṃnāmako ca yakkhādiko vuccati. ‘‘Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā. Yānīdha bhūtāni samāgatāni, ujjhāpetvāna bhūtāni, tamhā ṭhānā apakkamī’’ti evamādīsu napuṃsakappayogo veditabbo. Gātābandhasukhatthaṃ liṅgavipallāsoti ce? Tanna, ‘‘yakkhādīni mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti, neva tesaṃ tassa anto, na bahi ṭhānaṃ upalabbhatī’’ti cuṇṇiyapadaracanāyampi **bhūta**saddassa napuṃsakaliṅgattadassanatoti avagantabbaṃ. **Mahābhūta**nti vuttappakāraṃ catubbidhaṃ mahābhūtarūpaṃ. Tassa mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtatā veditabbā. Kathaṃ? Mahantaṃ bhūtanti mahābhūtaṃ, māyākārasaṅkhātena mahābhūtena samantipi mahābhūtaṃ, yakkhādīhi mahābhūtehi samantipi mahābhūtaṃ, mahantehi ghāsacchādanādipaccayehi bhūtaṃ pavattantipi mahābhūtaṃ, mahāvikārabhūtantipi mahābhūtaṃ. Evaṃ mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtatā veditabbā. Atridaṃ suṭṭhupalakkhitabbaṃ –

Punnapuṃsakaliṅgo ca, **bhūta**saddo pavattati;
Paṇṇattiyaṃ guṇe ceva, guṇeyevitthiliṅgako.

Bhūta sambhūtasaddādi-naye paṇṇattivācakā;
Yojetabbā tiliṅge te, iti ñe yyaṃ visesato.

‘‘Bhūto tiṭṭhati, bhūtāni, tiṭṭhanti, samaṇo ayaṃ;
Idāni bhūto, cittāni, bhūtāni vimalāni tu.

Vañjhā bhūtā vadhū esā’’, iccudāharaṇānime;
Vuttāni suṭṭhu lakkheyya, sāsanatthagavesako.

Bhavittanti vaḍḍhitaṭṭhānaṃ. Tañhi bhavanti vaḍḍhanti etthāti bhavittanti vuccati, ‘‘janittaṃ me bhavittaṃ me, iti paṅke avassayi’’nti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ.

‘‘Bhavittaṃ’’ iti ‘‘bhāvitta’’-nti ca pāṭho dvidhā mayā;
Rassattadīghabhāvena, diṭṭho bhaggavajātake.

Bhūnanti bhavanaṃ bhūnaṃ vaddhi. ‘‘Ahameva dūsiyā bhūnahatā, rañño mahāpatāpassā’’ti, ‘‘bhūnahaccaṃ kataṃ mayā’’ti ca idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ.

Bhavananti bhavanakriyā. Atha vā bhavanti vaḍḍhanti ettha sattā puttadhītāhi nānāsampattīhi cāti bhavanaṃ vuccati geho, ‘‘pettikaṃ bhavanaṃ mamā’’ti idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. ‘‘Geho gharañca āvāso, bhavanañca niketana’’nti idaṃ pariyāyavacanaṃ. **Parābhavana**nti avaddhimāpajjanaṃ. **Sambhavana**nti suṭṭhu bhavanaṃ. **Vibhavana**nti ucchedo vināso vā. **Pātubhavana**nti pākaṭatā sarūpalābho iccevattho. **Āvibhavana**nti paccakkhabhāvo. **Tirobhavana**nti paṭicchannabhāvo. **Vinābhavana**nti vinābhāvo. **Sotthibhavana**nti suvatthitā. **Paribhavana**nti pīḷanā hīḷanā vā. **Abhibhavana**nti vidhamanaṃ. **Adhibhavana**nti ajjhottharaṇaṃ. **Anubhavana**nti paribhuñjanaṃ. **Samanubhavana**nti suṭṭhu paribhuñjanaṃ. **Paccanubhavana**nti adhipatibhāvenapi suṭṭhu paribhuñjanaṃ. Niggahītantanapuṃsakaliṅganiddeso.

Atthavibhāvīti atthassa vibhāvanasīlaṃ cittaṃ vā ñāṇaṃ vā kulaṃ vā atthavibhāvi. Evaṃ **dhammavibhāvi. I**kārantanapuṃsakaliṅganiddeso.

Gotrabhūti paññattārammaṇaṃ mahaggatārammaṇaṃ vā gotrabhucittaṃ. Tañhi kāmāvacaragottamabhibhavati, mahaggatagottañca bhāveti nibbattetīti ‘‘gotrabhū’’ti vuccati. Apica gotrabhūti nibbānārammaṇaṃ maggavīthiyaṃ pavattaṃ gotrabhuñāṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā phalasamāpattivīthiyaṃ pavattaṃ gotrabhuñāṇaṃ. Tesu hi paṭhamaṃ puthujjanagottamabhibhavati, ariyagottañca bhāveti, gottābhidhānā ca nibbānato ārammaṇakaraṇavasena bhavatīti ‘‘gotrabhū’’ti vuccati, dutiyaṃ pana saṅkhārārammaṇampi samānaṃ āsevanapaccayabhāvena sasampayuttāni phalacittāni gottābhidhāne nibbānamhi bhāvetīti ‘‘gotrabhū’’ti vuccati. Idaṃ pāḷivavatthānaṃ –

‘‘Gotrabhu’’iti rassatta-vasena kathitaṃ padaṃ;
Napuṃsakanti viññeyyaṃ, ñāṇacittādipekkhakaṃ.

‘‘Gotrabhū’’iti dīghatta-vasena kathitaṃ pana;
Pulliṅgamiti viññeyyaṃ, puggalādikapekkhakaṃ.

Dīghabhāvena vuttaṃ tu, napuṃsakanti no vade;
Binduvantī’tare bhedā, tayo iti hi bhāsitā.

Īkārantā ca **ū**dantā, rassattaṃ yanti sāsane;
Napuṃsakattaṃ patvāna, sahabhu sīghayāyiti.

Cittena saha bhavatīti **cittasahabhu,** cittena saha na bhavatīti **nacittasahabhu,** rūpaṃ. **U**kārantanapuṃsakaliṅganiddeso. Niyatanapuṃsakaliṅganiddesoyaṃ.

Aniyataliṅgānaṃ niyatanapuṃsakaliṅgesu pakkhittānaṃ **bhūtaparābhūta**saddādīnaṃ niddeso nayānusārena suviññeyyova. Iccevaṃ napuṃsakaliṅgānaṃ **bhū**dhātumayānaṃ yathārahaṃ nibbacanādivasena niddeso vibhāvito. Iccevaṃ sabbathāpi liṅgattayaniddeso samatto.

Ulliṅganena vividhena nayena vuttaṃ,
Bhūdhātusaddamayaliṅgatikaṃ yadetaṃ;
Āliṅgiyaṃ piyatarañca sutaṃ suliṅgaṃ,
Poso kare manasi liṅgaviduttamicchaṃ.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Bhūdhātumayānaṃ tividhaliṅgikānaṃ nāmikarūpānaṃ vibhāgo

Catuttho paricchedo.

5. Okārantapulliṅganāmikapadamālā

Bhū dhātuto pavattānaṃ, nāmikānamito paraṃ;
Nāmamālaṃ pakāsissaṃ, nāmamālantarampi ca.

Vippakiṇṇakathā ettha, evaṃ vutte na hessati;
Pabhedo nāmamālānaṃ, paripuṇṇova hehiti.

Pubbācariyasīhānaṃ, tasmā idha mataṃ sutaṃ;
Purecaraṃ karitvāna, vakkhāmi savinicchayaṃ.

Puriso, purisā. Purisaṃ, purise. Purisena, purisehi, purisebhi. Purisassa, purisānaṃ. Purisā, purisasmā, purisamhā, purisehi, purisebhi. Purisassa, purisānaṃ. Purise, purisasmiṃ, purisamhi, purisesu. Bho purisa, bhavanto purisā.

Ayamāyasmatā mahākaccānena pabhinnapaṭisambhidena katasmā **niruttipiṭaka**to uddharito **purisa**iccetassa pakatirūpassa nāmikapadamālānayo. Tatra purisavacanaekavacanaputhuvacanesu paccattavacanādīni bhavanti. Taṃ yathā? Puriso tiṭṭhati, purisā tiṭṭhanti. Tatra **puriso**ti purisavacane ekavacane paccattavacanaṃ bhavati, **purisā**ti purisavacane puthuvacane paccattavacanaṃ bhavati.

Purisaṃ passati, purise passati. Tatra **purisa**nti purisavacane ekavacane upayogavacanaṃ bhavati, **purise**ti purisavacane puthuvacane upayogavacanaṃ bhavati.

Purisena kataṃ, purisehi kataṃ, purisebhi kataṃ. Tatra **purisenā**ti purisavacane ekavacane karaṇavacanaṃ bhavati, **purisehi, purisebhī**ti purisavacane puthuvacane karaṇavacanaṃ bhavati.

Purisassa dīyate, purisānaṃ dīyate. Tatra **purisassā**ti purisavacane ekavacane sampadānavacanaṃ bhavati, **purisāna**nti purisavacane puthuvacane sampadānavacanaṃ bhavati.

Purisā nissaṭaṃ, purisasmā nissaṭaṃ, purisamhā nissaṭaṃ, purisehi nissaṭaṃ, purisebhi nissaṭaṃ. Tatra **purisā**ti purisavacane ekavacane nissakkavacanaṃ bhavati. **Purisasmā**ti…pe… **purisamhā**ti purisavacane ekavacane nissakkavacanaṃ bhavati, **purisehi, purisebhī**ti purisavacane puthuvacane nissakkavacanaṃ bhavati.

Purisassa pariggaho, purisānaṃ pariggaho. Tatra **purisassā**ti purisavacane ekavacane sāmivacanaṃ bhavati, **purisāna**nti purisavacane puthuvacane sāmivacanaṃ bhavati.

Purise patiṭṭhitaṃ, purisasmiṃ patiṭṭhitaṃ, purisamhi patiṭṭhitaṃ, purisesu patiṭṭhitaṃ. Tatra **purise**ti purisavacane ekavacane bhummavacanaṃ bhavati, **purisasmi**nti…pe… **purisamhī**ti…pe… **purisesū**ti purisavacane puthuvacane bhummavacanaṃ bhavati.

Bho purisa tiṭṭha, bhavanto purisā tiṭṭhatha. Tatra **bho purisa**iti purisavacane ekavacane ālapanaṃ bhavati, **bhavanto purisā**iti purisavacane puthuvacane ālapanaṃ bhavatīti iminā nayena sabbattha nayo vitthāretabbo.

Yamakamahātherena katāya pana **cūḷaniruttiyaṃ** ‘‘bho purisa’’iti rassavasena ālapanekavacanaṃ vatvā ‘‘bho purisā’’iti dīghavasena ālapanabahuvacanaṃ vuttaṃ. Kiñcāpi tādiso nayo niruttipiṭake natthi, tathāpi bahūnamālapanavisaye ‘‘bho yakkhā’’itiādīnaṃ ālapanabahuvacanānaṃ **jātakaṭṭhakathā**dīsu dissanato pasatthatarova hoti viññūnaṃ pamāṇañca, tasmā iminā yamakamahātheramatenapi ‘‘puriso purisā purisa’’ntiādīni vatvā āmantane ‘‘bho purisa, bho purisā, bhavanto purisā’’ti nāmikapadamālā yojetabbā.

Tattha **puriso**ti paṭhamāya ekavacanaṃ. **Purisā**ti bahuvacanaṃ. **Purisa**nti dutiyāya ekavacanaṃ. **Purise**ti bahuvacanaṃ. **Purisenā**ti tatiyāya ekavacanaṃ. **Purisehi, purisebhī**ti dve bahuvacanāni. **Purisassā**ti catutthiyā ekavacanaṃ. **Purisāna**nti bahuvacanaṃ. **Purisā, purisasmā, purisamhā**ti tīṇi pañcamiyā ekavacanāni. **Purisehi, purisebhī**ti dve bahuvacanāni. **Purisassā**ti chaṭṭhiyā ekavacanaṃ. **Purisāna**nti bahuvacanaṃ. **Purise, purisasmiṃ, purisamhī**ti tīṇi sattamiyā ekavacanāni. **Purisesū**ti bahuvacanaṃ. **Bho purisā**ti aṭṭhamiyā ekavacanaṃ. **Bho purisā, bhavanto purisā**ti dve bahuvacanāni.

Kiñcāpetesu ‘‘purisā’’ti idaṃ paṭhamāpañcamīaṭṭhamīnaṃ, ‘‘purise’’ti idaṃ dutiyāsattamīnaṃ, ‘‘purisehi, purisebhī’’ti tatiyāpañcamīnaṃ, ‘‘purisāna’’nti catutthīchaṭṭhīnaṃ ekasadisaṃ, tathāpi atthavasena asaṅkarabhāvo veditabbo. Kathaṃ? ‘‘Puriso tiṭṭhati, purisā tiṭṭhanti. Purisaṃ passati, purise passatī’’tiādinā.

Tattha ca **bho**ti āmantanatthe nipāto. So na kevalaṃ ekavacanaṃyeva hoti, atha kho bahuvacanampi hotīti ‘‘bho purisā’’iti bahuvacanappayogopi gahito. ‘‘Bhavanto’’tidaṃ pana bahuvacanameva hotīti ‘‘purisā’’ti puna vuttanti daṭṭhabbaṃ. Iti yamakamahātherena ‘‘bho purisa’’iti rassavasena ālapanekavacanaṃ vatvā ‘‘bho purisā’’iti dīghavasena ālapanabahuvacanaṃ vuttaṃ. Tathā hi pāḷiyaṃ aṭṭhakathāsu ca nipātabhūto **bho**saddo ekavacanabahuvacanavasena dvidhā bhijjati. Atrimāni nidassanapadāni – ‘‘api nu kho sapariggahānaṃ tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ apariggahena brahmunā saddhiṃ saṃsandati sametīti, no hidaṃ bho gotama. Acchariyaṃ bho ānanda, abbhutaṃ bho ānanda, ehi bho samaṇa, bho pabbajita’’iccādipāḷito aṭṭhakathāto ca **bho**saddassa ekavacanappayoge pavattinidassanaṃ, ‘‘tena hi bho mamapi suṇātha. Yathā mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ, nāhaṃ bho samaṇassa gotamassa subhāsitaṃ subhāsitato nābbhanumodāmi, passatha bho imaṃ kulaputtaṃ. Bho yakkhā ahaṃ imaṃ tumhākaṃ bhājetvā dadeyyaṃ. Aparisuddho panamhi, bho dhuttā tumhākaṃ kriyā mayhaṃ na ruccati. So te purise āha bho tumhe maṃ mārentā rañño dassetvāva mārethā’’ti iccādi pana pāḷito aṭṭhakathāto ca **bho**saddassa bahuvacanappayoge pavattinidassanaṃ. **Kaccāyana**ppakaraṇe pana ‘‘bho purisa, bho purisā’’ti padadvayaṃ ālapanekavacanavasena vuttaṃ. Taṃ yathā āgamehi na virujjhati, tathā gahetabbaṃ.

Keci pana adūraṭṭhassālapane ‘‘bho purisa’’iti rassavasena ālapanekavacanaṃ icchanti, dūraṭṭhassālapane pana ‘‘bho purisā’’iti dīghavasena ālapanekavacanaṃ icchanti. Adūraṭṭhānaṃ dūraṭṭhānañca purisānaṃ itthīnañca ālapane na kiñci vadanti. Tathā adūraṭṭhāya dūraṭṭhāya ca itthiyā ālapane te pucchitabbā ‘‘adūraṭṭhānaṃ dūraṭṭhānañca purisānamālapane kathaṃ vattabba’’nti. Addhā te evaṃ puṭṭhā uttari kiñci vattuṃ na sakkhissanti. Evampi te ce vadeyyuṃ ‘‘bhavanto purisāti imināva adūraṭṭhānaṃ dūraṭṭhānañca purisānamālapanaṃ bhavatī’’ti. Tadā te vattabbā ‘‘yadi bhavanto purisā’’ti iminā advejjhena vacanena adūraṭṭhānaṃ dūraṭṭhānañca purisānamālapanaṃ bhavati, evaṃ sante ‘‘bho purisa’’iti rassapadenapi dūraṭṭhassa ca purisassālapanaṃ vattabbaṃ, evaṃ avatvā kimatthaṃ adūraṭṭhassālapane ‘‘bho purisa’’iti rassavasena ālapanekavacanaṃ icchatha, kimatthañca dūraṭṭhassālapane ‘‘bho purisā’’iti dīghavasena ālapanekavacanaṃ icchatha.

Nanu ‘‘taggha bhagavā bojjhaṅgā, taggha sugata bojjhaṅgā’’tiādīsu ālapanapadabhūtaṃ ‘‘bhagavā’’iti dīghapadaṃ samīpe ṭhitakālepi dūre ṭhitakālepi buddhassālapanapadaṃ bhavitumarahateva, tathā ālapanapadabhūtaṃ ‘‘sugata’’iti rassapadampi. Yasmā panetesu ‘‘bhagavā’’ti ālapanapadassa na katthacipi rassattaṃ dissati, ‘‘sugatā’’ti ālapanapadassa ca na katthacipi dīghattaṃ dissati, tasmā dīgharassamattābhedaṃ acintetvā ‘‘purisa’’iti rassavasena vuttapadaṃ pakatissaravasena samīpe ṭhitassa purisassa āmantanakāle adūraṭṭhassālapanapadaṃ bhavati, āyatassaravasena dūre ṭhitapurisassa āmantanakāle dūraṭṭhassālapanapadaṃ bhavatīti gahetabbaṃ. Tathā ‘‘bhavanto purisā, bho yakkhā, bho dhuttā’’tiādīni dīghavasena vuttāni ālapanabahuvacanapadānipi pakatissaravasena samīpe ṭhitapurisānaṃ āmantanakāle adūraṭṭhānamālapanapadāni bhavanti, āyatassaravasena dūre ṭhitapurisādīnaṃ āmantanakāle dūraṭṭhānamālapanapadāni bhavantīti gahetabbāni. Tathā hi brāhmaṇā katthaci katthaci rassaṭṭhānepi dīghaṭṭhānepi āyatena sarena majjhimāyatena sarena accāyatena ca sarena vedaṃ paṭhanti likhitumasakkuṇeyyena gītassarena viya. Iti sabbakkharesupi āyatena sarenuccāraṇaṃ labbhateva likhitumasakkuṇeyyaṃ, tasmā asampathamanotaritvā ‘‘bho purisa’’iti vacanena dūraṭṭhassa ca adūraṭṭhassa ca purisassālapanaṃ bhavati, ‘‘bho purisā, bhavanto purisā’’ti imehi vacanehipi dūraṭṭhānañca adūraṭṭhānañca purisānamālapanaṃ bhavatīti daṭṭhabbaṃ. Iti dūraṭṭhassa adūraṭṭhānañca āyatena sarena āmantanameva pamāṇaṃ, na dīgharassamattāviseso, tasmā ‘‘bho sattha, bho rāja, bho gaccha, bho muni, bho daṇḍi, bho bhikkhu, bho sayambhu, bhoti kaññe, bhoti patti, bhoti itthi, bhoti yāgu, bhoti vadhu, bho kula, bho aṭṭhi, bho cakkhu’’iccevamādīhi padehi adūraṭṭhassālapanañca dūraṭṭhassālapanañca bhavati. ‘‘Bhavanto satthā, satthāro, bhotiyo kaññā, kaññāyo’’ti evamādīhipi padehi adūraṭṭhānañcālapanaṃ bhavatīti daṭṭhabbaṃ.

Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ –

Tassa taṃ vacanaṃ sutvā, rañño puttaṃ adassayuṃ;
Putto ca pitaraṃ disvā, dūratovajjhabhāsatha.

Āgacchu dovārikā khaggabandhā,
Kāsāviyā hantu mamaṃ janinda;
Akkhāhi me pucchito etamatthaṃ,
Aparādho ko nvidha mamajja atthi.

Evaṃ saddhammarājena, vohārakusalena ve;
Sudesite somanassa-jātake sabbadassinā.

Dūraṭṭhānepi rassattaṃ, ‘‘janinda’’iti dissati;
Na katthacipi dīghattaṃ, iti nīti mayā matā.

Idampettha vattabbaṃ ‘‘kuto nu bho idamāyātaṃ ‘dūraṭṭhassālapanaṃ adūraṭṭhassālapanami’ti’’? Saddasatthato. Saddasatthaṃ nāma na sabbaso buddhavacanassopakārakaṃ, ekadesena pana hoti.

Imasmiṃ pakaraṇe ‘‘bahuvacana’’nti vā ‘‘puthuvacana’’nti vā ‘‘anekavacana’’nti vā atthato ekaṃ, byañjanameva nānaṃ, tasmā sabbattha ‘‘bahuvacana’’nti vā ‘‘puthuvacana’’nti vā ‘‘anekavacana’’nti vā vohāro kātabbo, puthuvacanaṃ anekavacananti ca idaṃ sāsane niruttaññūnaṃ vohāro, itaraṃ saddasatthavidūnaṃ.

Kasmā pana imasmiṃ pakaraṇe dvivacanaṃ na vuttanti? Yasmā buddhavacane dvivacanaṃ nāma natthi, tasmā na vuttanti. Nanu buddhavacane vacanattayaṃ atthi, tathā hi ‘‘āyasmā’’ti idaṃ ekavacanaṃ, ‘‘āyasmantā’’ti idaṃ dvivacanaṃ, ‘‘āyasmanto’’ti idaṃ bahuvacananti? Tanna, yadi ‘‘āyasmantā’’ti idaṃ vacanaṃ dvivacanaṃ bhaveyya, ‘‘puriso purisā’’tiādīsu kataraṃ dvivacananti vadeyyātha, tasmā buddhavacane dvivacanaṃ nāma natthi. Teneva hi **si yo aṃ yo nā hī**tiādinā ekavacanabahuvacanāneva dassitānīti.

Nanu ca bho ‘‘suṇantu me āyasmantā, ajja uposatho pannaraso. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, mayaṃ aññamaññaṃ pārisuddhiuposathaṃ kareyyāmā’’ti **pāḷiyaṃ** dve sandhāya ‘‘āyasmantā’’ti vuttaṃ, ‘‘uddiṭṭhā kho āyasmanto cattāro pārājikā dhammā’’tiādīsu pana pāḷīsu bahavo sandhāya ‘‘āyasmanto’’ti vuttaṃ, na ca sakkā vattuṃ ‘‘yathā tathā vutta’’nti, parivāsādiārocanepi aṭṭhakathācariyehi viññātasugatādhippāyehi ‘‘dvinnaṃ ārocentena ‘āyasmantā dhārentū’ti, tiṇṇaṃ ārocentena ‘āyasmanto dhārentū’ti vattabba’’nti vuttattāti? Saccaṃ vuttaṃ, taṃ pana vinayavohāravasena vuttanti. Nanu vinayo buddhavacanaṃ, kasmā ‘‘buddhavacane dvivacanaṃ nāma natthī’’ti vadathāti? Saccaṃ vinayo buddhavacanaṃ, tathāpi vinayakammavasena vuttattā upalakkhaṇamattaṃ, na sabbasādhāraṇabahuvacanapariyāpannaṃ. Yadi hi ‘‘āyasmantā’’ti idaṃ dvivacanaṃ siyā, tappayogānipi kriyāpadāni dvivacanāneva siyuṃ, tathārūpānipi kriyāpadāni na santi. Na hi akkharasamayakovido jhānalābhīpi dibbacakkhunā vassasatampi vassasahassampi samavekkhanto buddhavacane ekampi kriyāpadaṃ dvivacananti passeyya, evaṃ kriyāpadesu dvivacanassābhāvā nāmikapadesu dvivacanaṃ natthi. Nāmikapadesu tadabhāvāpi kriyāpadesu tadabhāvo veditabbo. Sakkaṭabhāsāyaṃ dvīsupi dvivacanāni santi, māgadhabhāsāyaṃ pana natthi.

Apica ‘‘puthuvacana’’nti niruttivohāropi ‘‘buddhavacane dvivacanaṃ natthī’’ti etamatthaṃ dīpeti. Tañhi sakkaṭabhāsāyaṃ vuttā dvivacanato bahuvacanato ca visuṃbhūtaṃ vacanaṃ, tattha vā vuttehi atthehi visuṃbhūtassa atthassa vacanaṃ ‘‘puthuvacana’’nti vuccati. Kathamidaṃ sakkaṭabhāsāyaṃ vuttā dvivacanato bahuvacanato ca visuṃbhūtaṃ vacananti ce? Yasmā sakkaṭabhāsāyaṃ ‘‘puthuvacana’’nti vohāro natthi, tasmā idaṃ tehi sakkaṭabhāsāyaṃ vuttehi dvivacanabahuvacanehi visuṃbhūtaatthassa vacananti vuccati. Kathañca pana sakkaṭabhāsāyaṃ vuttehi visuṃbhūtassa atthassa vacananti puthuvacananti ce? Yasmā sakkaṭabhāsāyaṃ dve upādāya dvivacanaṃ vuttaṃ, na ticatupañcādike bahavo upādāya, bahavo pana upādāya bahuvacanaṃ vuttaṃ, na dve upādāya, ayaṃ sakkaṭabhāsāya viseso. Māgadhabhāsāyaṃ pana dviticatupañcādike bahavo upādāya puthuvacanaṃ vuttaṃ, tasmā sakkaṭabhāsāyaṃ vuttehi atthehi visuṃbhūtassa atthassa vacananti puthuvacananti vuccati. Ayaṃ māgadhabhāsāya viseso. Tasmātra puthubhūtassa, puthuno vā atthassa vacanaṃ ‘‘puthuvacana’’nti attho samadhigantabbo.

Idāni ‘‘puriso, purisā, purisa’’nti niruttipiṭakato uddharitanayaṃ nissāya pakatirūpabhūtassa **bhūta**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Bhūto, bhūtā. Bhūtaṃ, bhūte. Bhūtena, bhūtehi, bhūtebhi. Bhūtassa, bhūtānaṃ. Bhūtā, bhūtasmā, bhūtamhā, bhūtehi, bhūtebhi. Bhūtassa, bhūtānaṃ. Bhūte, bhūtasmiṃ, bhūtamhi, bhūtesu. Bho bhūta, bhavanto bhūtā.

Atha vā ‘‘bho bhūtā’’iti bahuvacanaṃ viññeyyaṃ. Yathā panettha **bhūta**iccetassa pakatirūpassa nāmikapadamālā purisanayena yojitā, evaṃ bhāvakādīnañca aññesañca taṃsadisānaṃ nāmikapadamālā **purisa**nayena yojetabbā. Etthaññāni taṃsadisāni nāma ‘‘buddho’’tiādīnaṃ padānaṃ **buddha**iccādīni pakatirūpāni.

Buddho dhammo saṅgho maggo,
Khandho kāyo kāmo kappo;
Māso pakkho yakkho bhakkho,
Nāgo megho bhogo yāgo.

Rāgo doso moho māno,
Makkho thambho kodho lobho;
Hāso vero dāho tejo,
Chando kāso sāso rogo.

Asso sasso isso sisso,
Sīho byaggho rukkho selo;
Indo sakko devo gāmo,
Cando sūro ogho dīpo.

Passo yañño cāgo vādo,
Hattho patto soso gedho;
Somo yodho gaccho accho,
Geho māḷo aṭṭo sālo.

Naro nago migo saso,
Suṇo bako ajo dijo;
Hayo gajo kharo saro,
Dumo talo paṭo dhajo.

Urago paṭago vihago bhujago,
Kharabho sarabho pasado gavajo;
Mahiso vasabho asuro garuḷo,
Taruṇo varuṇo baliso paligho.

Sālo dhavo ca khadiro,
Godhumo saṭṭhiko yavo;
Kaḷāyo ca kulattho ca,
Tilo muggo ca taṇḍulo.

Khattiyo brāhmaṇo vesso,
Suddo dhutto ca pukkuso;
Caṇḍālo patiko paṭṭho,
Manusso rathiko ratho.

Pabbajito gahaṭṭho ca,
Goṇo oṭṭho ca gadrabho;
Mātugāmo ca orodho,
Iccādīni vibhāvaye.

Kecettha vadeyyuṃ ‘‘nanu bho ‘orodhā ca kumārā cā’ti pāṭhassa dassanato **orodha**saddo itthiliṅgo’’ti? Tanna, tattha hi ‘‘orodhā’’ti idaṃ okārantapulliṅgameva, **nā’**kārantitthiliṅgaṃ, tumhe pana **‘‘ā**kārantitthiliṅga’’nti maññamānā evaṃ vadatha, na panidaṃ **ā**kārantitthiliṅgaṃ, atha kho ‘‘mātugāmā’’tipadaṃ viya bahuvacanavasena vuttamākārantapadanti. Nanu ca bho **sammohavinodani**yādīsu **orodha**saddassa itthiliṅgatā pākaṭā, kathanti ce? ‘‘Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva manaṃ palobhetvā ‘ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissatī’ti supine ārocesi. Thero taṃ kathaṃ sutvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviravaṃ viraviṃsū’’ti. Ettha hi ‘‘rājorodhāna’’nti vatvā ‘‘tā’’ti vuttattāva **orodha**saddassa itthiliṅgatā pākaṭāti? Tanna, atthassa duggahaṇato. Duggahito hi ettha tumhehi attho, ettha pana **orodha**saddena itthipadatthassa kathanato itthipadatthaṃ sandhāya ‘‘tā’’ti vuttattā ‘‘tā itthiyo’’ti ayamevattho. Tumhe pana amātāpitarasaṃvaddhattā ācariyakule ca anivuṭṭhattā etaṃ sukhumatthamajānantā yaṃ vā taṃ vā mukhārūḷhaṃ vadatha.

Bhuñjanatthaṃ kathanatthaṃ, mukhaṃ hotīti no vade;
Yaṃ vā taṃ vā mukhārūḷhaṃ, vacanaṃ paṇḍito naroti.

Na mayaṃbho yaṃ vā taṃ vā mukhārūḷhaṃ vadāma, aṭṭhakathācariyānaññeva vacanaṃ gahetvā vadāma, aṭṭhakathāyeva amhākaṃ paṭisaraṇaṃ, na mayaṃ tumhākaṃ saddahāmāti. Amhākaṃ saddahatha vā mā vā, mā tumhe ‘‘aṭṭhakathācariyānaññeva vacanaṃ gahetvā vadāmā’’ti aṭṭhakathācariye abbhācikkhatha. Na hi aṭṭhakathācariyehi **‘‘orodha**saddo itthiliṅgo’’ti vuttaṭṭhānamatthi, tasmāpi aṭṭhakathācariye abbhācikkhatha, na yuttaṃ buddhādīnaṃ garūnamabbhācikkhanaṃ mahato anatthassa lābhāya saṃvattanato. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati, bahuñca apuññaṃ pasavati, tato attānañca khaṇatī’’ti.

Evaṃ abbhācikkhanassa ayuttataṃ sāvajjatañca dassetvā punapi te idaṃ vattabbā – **jātakaṭṭhakathāyampi** tumhehi āhaṭaudāharaṇasadisaṃ udāharaṇamatthi, taṃ suṇātha. Kosiyajātakaṭṭhakathāyañhi ‘‘satthā jetavane viharanto ekaṃ sāvatthiyaṃ mātugāmaṃ ārabbha kathesi. Sā kirekassa saddhassa pasannassa upāsakabrāhmaṇassa brāhmaṇī dussīlā pāpadhammā’’ti pāṭho dissati. Ettha hi ‘‘mātugāmaṃ ārabbha kathesī’’ti vatvā ‘‘sā’’ti vuttattā tumhākaṃ matena **mātugāma**saddo itthiliṅgoyeva siyā, na pulliṅgo, kimidaṃ aṭṭhakathāvacanampi na passatha, tadeva pana aṭṭhakathāvacanaṃ passatha, kiṃ sā eva aṭṭhakathā tumhākaṃ paṭisaraṇaṃ, na tadaññāti.

Yadi **tā**saddaṃ apekkhitvā **orodha**saddassa itthiliṅgattamicchatha, etthāpi **sā**saddamapekkhitvā **mātugāma**saddassa itthiliṅgattamicchathāti. Evaṃ vuttā te niruttarā appaṭibhānā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā pajjhāyeyyuṃ. Etthāpi **mātugāma**saddena itthipadatthassa kathanato itthipadatthaṃ sandhāya ‘‘sā’’ti vuttattā ‘‘sā itthī’’ti ayamevattho. Katthaci hi padhānavācakena pulliṅgena napuṃsakaliṅgena vā samānādhikaraṇassa guṇasaddassa abhidheyyaliṅgānuvattittāpulliṅgavasena vā napuṃsakaliṅgavasena vā niddisitabbattepi liṅgamanapekkhitvā itthipadatthamevāpekkhitvā itthiliṅganiddeso dissati. Taṃ yathā? ‘‘Idha visākhe mātugāmo susaṃvihitakammantā hoti saṅgahitaparijanā bhattumanāpaṃ carati, sambhataṃ anurakkhatī’’ti ca, ‘‘ko nu kho bhante hetu ko paccayo, yena midhekacco mātugāmo dubbaṇṇā ca hoti durūpā supāpikā dassanāya, daliddā ca hoti appassakā appabhogā appesakkhā ca. Idha mallike ekacco mātugāmo kodhanā hoti upāyāsabahulā, appampi vuttā samānā abhisajjati kuppati byāpajjati patitthiyati kopañca dosañca appaccayañca pātukarotī’’ti ca, ‘‘taṃ kho pana bhikkhave itthiratanaṃ rañño cakkavattissa pubbuṭṭhāyinī pacchānipātinī kiṃkārapaṭissāvinī’’ti ca ime payogā.

Katthaci pana padhānavācakena napuṃsakaliṅgena samānādhikaraṇassa guṇasaddassa abhidheyyaliṅgānuvattittā napuṃsakaliṅgavasena niddisitabbattepi liṅgamanapekkhitvā purisapadatthamevāpekkhitvā pulliṅganiddeso dissati. Taṃ yathā? ‘‘Pañca paccekabuddhasatāni imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciranivāsino ahesuṃ. Taṃ kho pana rañño cakkavattissa pariṇāyakaratanaṃ ñātānaṃ pavesetā aññātānaṃ nivāretā’’ti. Katthaci padhānavācakena liṅgattayena samānādhikaraṇassa guṇasaddassa abhidheyyaliṅgānurūpaṃ niddeso dissati. Taṃ yathā? Sā itthī ‘‘sīlavatī kalyāṇadhammā. Aṭṭhahi kho nakulamāte dhammehi samannāgato mātugāmo kāyassa bhedā parammaraṇā manāpakāyikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Saddho purisapuggalo, saddhaṃ kulaṃ, cittaṃ dantaṃ sukhāvaha’’nti.

Seyyaiti saddo pana yebhuyyena okārantabhāve ṭhatvā liṅgattayānukūlo bhavati ekākāreneva tiṭṭhanato. Kathaṃ? Seyyo amitto matiyā upeto. Esāva pūjanā seyyo, ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo.

‘‘Dhammena ca alābho yo,
Yo ca lābho adhammiko;
Alābho dhammiko seyyo,
Yañce lābho adhammiko.

Yaso ca appabuddhīnaṃ, viññūnaṃ ayaso ca yo;
Ayasova seyyo viññūnaṃ, na yaso appabuddhinaṃ.

Dummedhehi pasaṃsā ca, viññūhi garahā ca yā;
Garahāva seyyo viññūhi, yañce bālappasaṃsanā.

Sukhañca kāmamayikaṃ, dukkhañca pavivekikaṃ;

Pavivekaṃ dukkhaṃ seyyo, yañce kāmamayaṃ sukhaṃ.

Jīvitañca adhammena, dhammena maraṇañca yaṃ;
Maraṇaṃ dhammikaṃ seyyo, yañce jīve adhammika’’nti.

Evamayaṃ **seyya** iti saddo **o**kārantabhāve ṭhatvā liṅgattayānukūlo bhavati. Katthaci pana **ā**kārantabhāve ṭhatvā itthiliṅgānukūlo dissati ‘‘itthīpi hi ekacciyā, seyyā posa janādhipā’’ti. Niggahītanto pana hutvā napuṃsakaliṅgānukūlo apasiddho. Evaṃpakāre payoge kiṃ tumhe na passathāti. Evaṃ vuttā ca te niruttarāva bhavissanti.

Sacepi te ettha evaṃ vadeyyuṃ ‘‘tattha tattha suttappadese aṭṭhakathādīsu ca ‘mātugāmo’ti vā ‘mātugāmenā’ti vā **o**kārantapulliṅgabhāvena **mātugāma**saddassa dassanato pulliṅgabhūtaṃ **mātugāma**saddaṃ anapekkhitvā itthipadatthameva apekkhitvā ‘‘sā itthī’’ti **itthī**saddena **sā**saddassa sambandhaggahaṇaṃ mayaṃ sampaṭicchāma, ‘orodho’ti vā ‘orodhenā’ti vā **o**kārantapulliṅgabhāvena ṭhitassa **orodha**saddassa adassanato pana tumhehi vuttaṃ purimatthaṃ na sampaṭicchāmā’’ti. Tadā tesaṃ imāni **vinayapāḷiyaṃ** āgatapadāni dassetabbāni ‘‘tena kho pana samayena rājā udeno uyyāne paricāresi saddhiṃ orodhena, atha kho rañño udenassa orodho rājānaṃ udenaṃ etadavocā’’ti. Evaṃ imāni suttapadāni dassetvā **suttanipātaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘rāmo nāma rājā kuṭṭharogī orodhehi ca nāṭakehi ca jigucchamāno’’ti vacanañca dassetvā ‘‘gacchatha tumhe garukulamupagantvā bhagavato saddhammassa ciraṭṭhitatthaṃ sādhukaṃ padabyañjanāni uggaṇhathā’’ti uyyojetabbā.

Idāni **mātugāma**saddādīsu kiñci vinicchayaṃ vadāma – **mātugāma**saddo ca **orodha**saddo ca **dāra**saddo cāti ime itthipadatthavācakāpi samānā ekantena pulliṅgā bhavanti. Tesu **dāra**saddassa ekasmiṃ atthe vattamānassāpi bahuvacanakattameva saddasatthavidū icchanti, na ekavacanakattaṃ. Mayaṃ pana **dāra**saddassa ekasmiṃ atthe ekavacanakattaṃ, yebhuyyena pana bahuvacanakattaṃ anujānāma, bavhatthe vattabbameva natthi. Pāḷiyañhi **dāra**saddo yebhuyyena bahuvacanako bhavati, ekavacanako appo. Tatrime payogā –

‘‘Dāsā ca dāsyo anujīvino ca,
Puttā ca dārā ca mayañca sabbe;
Dhammañcarāmapparalokahetu,
Tasmā hi amhaṃ daharā na miyyare’’ti ca,

‘‘Yo ñātīnaṃ sakhīnaṃ vā, dāresu paṭidissati;
Sahasā sampiyāyena, taṃ jaññāvasalo itī’’ti ca,

‘‘Sehi dārehi’santuṭṭho, vesiyāsu padissati;
Dissati paradāresu, taṃ parābhavato mukha’’nti ca,

‘‘Puttesu dāresu ca yā apekkhā’’ti ca byāse, samāse pana ‘‘puttadārā disā pacchā, puttadārehi mattano’’ti ca evamādayo bahuvacanappayogā bahavo bhavanti.

Ekavacanappayogā pana appā. Seyyathidaṃ? ‘‘Garūnaṃ dāre, dhammaṃ care yopi samuñjakaṃ care, dārañca posaṃ dadamappakasmi’’nti ca,

‘‘Ye gahaṭṭhā puññakarā, sīlavanto upāsakā;
Dhammena dāraṃ posenti, te namassāmi mātalī’’ti ca,

‘‘Paradāraṃ na gaccheyyaṃ, sadārapasuto siya’’nti ca,

‘‘Yo icche puriso hotuṃ, jātiṃ jātiṃ punappunaṃ;
Paradāraṃ vivajjeyya, dhotapādova kaddama’’nti ca

Evamādayo ekavacanappayogā appā.

Samāhāralakkhaṇavasena panesa **dāra**saddo napuṃsakaliṅgekavacanopi katthaci bhavati. ‘‘Ādāya puttadāraṃ. Puttadārassa saṅgaho’’iti evaṃ idha vuttappakārena liṅgañca atthañca sallakkhetvā ‘‘puriso purisā’’ti pavattaṃ purisasaddanayaṃ nissāya sabbesaṃ ‘‘bhūto bhāvako bhavo’’tiādīnaṃ **bhū**dhātumayānaṃ aññesa**ñco**kārantapadānaṃ nāmikapadamālāsu saddhāsampannehi kulaputtehi saddhammaṭṭhitiyā kosallamuppādetabbaṃ.

Kiṃ pana sabbāni **o**kārantapadāni **purisa**naye sabbappakārena ekasadisāneva hutvā paviṭṭhānīti? Na paviṭṭhāni. Kānici hi **o**kārantapadāni **purisa**naye sabbathā paviṭṭhāni ca honti, ekadesena paviṭṭhāni ca, kānici **o**kārantapadāni **purisa**naye ekadesena paviṭṭhāni ca honti, ekadesena na paviṭṭhāni ca, kānici **o**kārantapadāni **purisa**naye sabbathā appaviṭṭhāneva. Tatra katamāni kānici **o**kārantapadāni **purisa**naye sabbathā paviṭṭhāni ca honti, ekadesena paviṭṭhāni ca? ‘‘Saro vayo ceto’’tiādīni. **Saro**iti hi ayaṃsaddo ususaddasaravanaakārādisaravācako ce, **purisa**naye sabbathā paviṭṭho. Rahadavācako ce, **mano**gaṇapakkhikattā **purisa**naye ekadesena paviṭṭho. **Vayo**iti saddo parihānivācako ce, **purisa**naye sabbathā paviṭṭho. Āyukoṭṭhāsavācako ce, **mano**gaṇapakkhikattā **purisa**naye ekadesena paviṭṭho. **Ceto** iti saddo yadi paṇṇattivācako, **purisa**naye sabbathā paviṭṭho. Yadi pana cittavācako, **mano**gaṇapakkhikattā **purisa**naye ekadesena paviṭṭho. **Mano**gaṇo ca nāma –

Mano vaco vayo tejo,
Tapo ceto tamo yaso;
Ayo payo siro chando,
Saro uro raho aho –

Ime soḷasa.

Idāni yathāvuttassa pākaṭīkaraṇatthaṃ **mana**saddādīnaṃ nāmikapadamālaṃ kathayāma –

Mano, manā. Manaṃ, mano, mane. Manasā, manena, manehi, manebhi. Manaso, manassa, manānaṃ. Manā, manasmā, manamhā, manehi, manebhi. Manaso, manassa, manānaṃ. Manasi, mane, manasmiṃ, manamhi, manesu. Bho mana, bhavanto manā.

Atha vā ‘‘bho manā’’iti bahuvacanampi ñeyyaṃ. Evaṃ vaco, vacā. Vacaṃ, vaco, vace. Vacasātiādinā nāmikapadamālā yojetabbā. **Aha**saddassa pana bhummekavacanaṭṭhāne ahasi, ahe, ahasmiṃ, ahamhi, ahu, ahanīti yojetabbā.

Idāni rūpantaravisesadassanatthaṃ napuṃsakaliṅgassa **mana**saddassapi nāmikapadamālaṃ vadāma, aṭṭhāne ayaṃ kathitāti na codetabbaṃ.

Manaṃ, manāni, manā. Manaṃ, manāni, mane. Manena, manehi, manebhi. Manassa, manaso, manānaṃ. Manā, manasmā, manamhā, manehi, manebhi. Manassa, manaso, manānaṃ. Mane, manasmiṃ, manamhi, manesu. Bho mana, bhavanto manā. Atha vā ‘‘bho manāni, bho manā’’evampi bahuvacanaṃ veditabbaṃ. Evamuttaratrāpi nayo.

Ettha ca pulliṅgassa **mana**saddassa paccattakaraṇasampadānasāmibhummavacanāni mano manasā manaso manasīti rūpāni ṭhapetvā yāni sesāni, napuṃsakaliṅgassa ca **mana**saddassa paccattavacanāni ‘‘manaṃ manānī’’ti rūpāni ca, aṭṭhamyopayogavacanānaṃ ‘‘manaṃ manānī’’ti rūpadvayañca ṭhapetvā yāni sesāni, tāni sabbāni kamato samasamāni.

Keci **o**kāranto **mano**iti saddo napuṃsakaliṅgoti vadanti, te vattabbā – yadi so napuṃsakaliṅgo siyā, tassadisehi **vaco vayo**tiādisaddehipi napuṃsakaliṅgeheva bhavitabbaṃ, na ‘‘te napuṃsakaliṅgā’’ti garū vadanti, ‘‘pulliṅgā’’icceva vadanti. Yasmā ca **pāḷiyaṃ** ‘‘kāyo anicco; mano anicco’’ti ca ‘‘kāyo dukkho, mano dukkho’’ti ca ‘‘nicco vā anicco vāti anicco bhante’’ti ca evamādayo pulliṅgappayogā bahavo diṭṭhā. Tena ñāyati **mano**saddo ekantena pulliṅgoti. Yadi pana napuṃsakaliṅgosiyā, ‘‘anicco dukkho’’ti evamādīni taṃsamānādhikaraṇāni anekapadasatānipi napuṃsakaliṅgāneva siyuṃ. Na hi tāni napuṃsakaliṅgāni, atha kho abhidheyyaliṅgānuvattakāni vāccaliṅgāni. Evaṃ **mano**saddassa pulliṅgatā paccetabbāti, sace **mano**saddo napuṃsakaliṅgo na hoti, kathaṃ ‘‘manānī’’ti napuṃsakarūpaṃ dissatīti? Saccaṃ ‘‘manānī’’ti napuṃsakaliṅgameva, tathāpi **mano**gaṇe pamukhabhāvena gahita**sso**kārantassa **mana**saddassa rūpaṃ na hoti. Atha kiñcarahīti ce? **Citta**saddena samānaliṅgassa samānasutittepi **mano**gaṇe apariyāpannassa niggahītantasseva **mana**saddassa rūpaṃ. **Mana**saddo hi punnapuṃsakavasena dvidhā bhijjati ‘‘mano manaṃ’’iti yathā ‘‘ajjavoajjava’’nti. ‘‘Mano ce nappadussati. Santaṃ tassa manaṃ hotī’’ti hi pāḷi. Yadi ca so **mano**saddo napuṃsakaliṅgo na hoti.

> ‘‘Garu cetiyapabbatavattaniyā,
> Pamadā pamadā pamadā vimadaṃ;
> Samaṇaṃ sunisamma akā hasitaṃ,
> Patitaṃ asubhesu munissa mano’’ti

Ettha manosaddena samānādhikaraṇo ‘‘patita’’nti saddo napuṃsakaliṅgabhāvena kasmā sannihito. Yasmā ca samānādhikaraṇapadaṃ napuṃsakaliṅgabhāvena sannihitaṃ, tasmā saddantarasannidhānavasena **mano**saddo napuṃsakaliṅgoti ñāyatīti? Tanna, samānādhikaraṇapadassa sabbattha liṅgavisesājotanato. Yadi hi samānādhikaraṇapadaṃ sabbattha liṅgavisesaṃ joteyya, ‘‘cattāro indriyānī’’ti etthāpi ‘‘cattāro’’ti padaṃ **indriya**saddassa pulliṅgattaṃ kareyya, na ca kātuṃ sakkoti. **Indriya**saddo hi ekantena napuṃsakaliṅgo. Yadi tumhe ‘‘patita’’nti samānādhikaraṇapadaṃ nissāya **mano**saddassa napuṃsakaliṅgattamicchatha, ‘‘cattāro indriyānī’’ti etthapi ‘‘cattāro’’ti samānādhikaraṇapadaṃ nissāya **indriya**saddassa pulliṅgattaṃ icchathāti. Na mayaṃ bho **indriya**saddassa pulliṅgattaṃ icchāma, atha kho napuṃsakaliṅgattaṃyeva icchāma, ‘‘cattāro’’ti padaṃ liṅgavipallāsavasena ṭhitattā ‘‘cattārī’’ti gaṇhāma, tasmā ‘‘cattāri indriyānī’’ti atthaṃ dhāremāti. Yadi evaṃ ‘‘patitaṃ asubhesu munissa mano’’ti etthāpi ‘‘patita’’nti padaṃ liṅgavipallāsavasena ṭhitanti mantvā ‘‘patito’’ti atthaṃ dhārethāti. Na dhārema ettha liṅgavipallāsassa anicchitabbato. Yadi hi **mano**saddo pulliṅgo siyā, taṃsamānādhikaraṇapadaṃ ‘‘patito’’ti vattabbaṃ siyā. Kimācariyo evaṃ vattuṃ na jāni, jānamāno eva so ‘‘patito’’ti nāvoca, ‘‘patita’’nti panāvoca, tena ñāyati **‘‘mano**saddo napuṃsakaliṅgo’’ti. Mā tumhe evaṃ vadetha, samānādhikaraṇapadaṃ nāma katthaci padhānaliṅgamanuvattati, katthaci nānuvattati, tasmā na taṃ liṅgavisesajotane ekantato pamāṇaṃ. ‘‘Mātugāmo, orodho, āvuso visākha, ehi visākhe, cittāni aṭṭhīnī’’ti evamādirūpavisesoyeva pamāṇaṃ. Yadi samānādhikaraṇapadeyeva liṅgaviseso adhigantabbo siyā, ‘‘cattāro ca mahābhūtā’’tiādīsu liṅgavavatthānaṃ na siyā. Yasmā evamādīsupi ṭhānesu liṅgavavatthānaṃ hotiyeva. Kathaṃ? ‘‘Cattāro’’ti pulliṅgaṃ ‘‘mahābhūtā’’ti napuṃsakanti, tasmā ‘‘patitaṃ asubhesu munissa mano’’ti etthāpi ‘‘patita’’nti napuṃsakaliṅgaṃ ‘‘mano’’ti pulliṅganti vavatthānaṃ bhavatīti. Idaṃ sutvā te tuṇhī bhavissanti. Tato tesaṃ tuṇhībhūtānaṃ idaṃ vattabbaṃ – yasmā **mano**gaṇe pavattānaṃ padānaṃ samānādhikaraṇapadāni katthaci napuṃsakavasena yojetabbāni, tasmā **mano**gaṇe pamukhassa **mano**saddassapi samānādhikaraṇapadāni katthaci napuṃsakavasena yojitāni. Tathā hi pubbācariyā ‘‘saddhammatejavihataṃ vilayaṃ khaṇena, veneyyasattahadayesu tamo’payāti. Dukkhaṃ vaco etasminti dubbaco. Avanataṃ siro yassa soyaṃ avaṃsiro, appakaṃ rāgādi rajo yesaṃ paññāmaye akkhimhi te apparajakkhā’’tiādinā saddaracanaṃ kubbiṃsu, na pana tehi **vaco siro rajo**saddādīnaṃ napuṃsakaliṅgattaṃ vibhāvetuṃ īdisī saddaracanā katā, atha kho **siromano**saddānaṃ **mano**gaṇe pavattānaṃ pulliṅgasaddānaṃ katthacipi īdisānipi liṅgavipallāsavasena ṭhitāni samānādhikaraṇapadāni hontīti paresaṃ jānāpanādhippāyavatiyā anukampāya viracitā. Etthāpi tumhākaṃ matena **mano**saddassa napuṃsakaliṅgatte sati **vaco siro** iccādayopi napuṃsakaliṅgattamāpajjanti napuṃsakaliṅgavasena samānādhikaraṇapadānaṃ niddiṭṭhattā. Kiṃ panetesampi napuṃsakaliṅgattaṃ icchathāti. Addhā te idampi sutvā nibbeṭhetumasakkontā tuṇhī bhavissanti. Kiñcāpi te aññaṃ gahetabbakāraṇaṃ apassantā evaṃ vadeyyuṃ ‘‘yadi bho **mano** saddo napuṃsakaliṅgona hoti, kasmā veyyākaraṇā **‘mano**saddo napuṃsakaliṅgo’ti vadantī’’ti? Te vattabbā – yadi tumhe veyyākaraṇamataṃ gahetvā **mano**saddassa napuṃsakaliṅgattaṃ rocetha, nanu bhagavāyeva loke asadiso mahāveyyākaraṇo mahāpuriso visārado parappavādamaddano. Bhagavantañhi padakā veyyākaraṇā ambaṭṭhamāṇavapokkharasātisoṇadaṇḍādayo ca brāhmaṇā saccakanigaṇṭhādayo ca paribbājakā vādena na sampāpuṇiṃsu, aññadatthu bhagavāyeva mattavāraṇagaṇamajjhe kesarasīho viya asambhīto nesaṃ nesaṃ vādaṃ maddesi, mahante ca ne atthe patiṭṭhāpesi, evaṃvidhena bhagavatā vohārakusalena yasmā ‘‘kāyo anicco’’ti ca ‘‘kāyo dukkho, mano anicco, mano dukkho’’ti ca evamādinā vuttā **mano**saddassa pulliṅgabhāvasūcanikā bahū pāḷiyo dissanti, tasmā **mano**saddo pulliṅgoyevāti sārato paccetabboti. Evaṃ vuttā te niruttarā appaṭibhānā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā pajjhāyissanti.

Idāni **sara**saddādīnaṃ nāmikapadamālā visesato vuccate –

Saro, sarā. Saraṃ, sare. Sarena, sarehi, sarebhi. Sarassa, sarānaṃ. Sarā, sarasmā, saramhā, sarehi, sarebhi. Sarassa, sarānaṃ. Sare, sarasmiṃ, saramhi, saresu. Bho sara, bhavanto sarā.

Ayaṃ **purisa**naye sabbathā paviṭṭhassa **usu**saddasaravanaakārādisaravācakassa **sara**saddassa nāmikapadamālā.

Ayaṃ pana **purisa**naye ekadesena paviṭṭhassa **mano**gaṇapakkhikassa rahadavācakassa **sara**saddassa nāmikapadamālā –

Saro, sarā. Saraṃ, saro, sare. Sarasā, sarena, sarehi, sarebhi. Saraso, sarassa, sarānaṃ. Sarā, sarasmā, saramhā, sarehi, sarebhi. Saraso, sarassa, sarānaṃ. Sarasi, sare, sarasmiṃ, saramhi, saresu. Bho sara, bhavanto sarā, bho sarā iti vā.

Vayo, vayā. Vayaṃ, vaye. Vayena, vayehi, vayebhīti **purisa**nayena ñe yyo. Ayaṃ **purisa**naye sabbathā paviṭṭhassa parihānivācakassa **vaya**saddassa nāmikapadamālā.

Ayaṃ pana **purisa**naye ekadesena paviṭṭhassa **mano**gaṇapakkhikassa āyukoṭṭhāsavācakassa **vaya**saddassa nāmikapadamālā – vayo, vayā. Vayaṃ, vayo, vaye. Vayasā, vayena, vayehi, vayebhīti **mana**nayena ñeyyo. Tassa ceto paṭissosi, araññe luddagocaro. Cetā haniṃsu vedabbaṃ.

Ceto, cetā. Cetaṃ, cete. Cetena, cetehi, cetebhīti **purisa**nayena ñeyyo. Ayaṃ **purisa**naye sabbathā paviṭṭhassa paṇṇattivācakassa **ceta**saddassa nāmikapadamālā.

Ayaṃ pana **purisa**naye ekadesena paviṭṭhassa cittavācakassa **ceta**saddassa nāmikapadamālā – ceto, cetā. Cetaṃ, ceto, cete. Cetasā, cetena, cetehi, cetebhīti **mana**nayena ñeyyo. Yaso kulaputto, yasaṃ kulaputtaṃ, yasena kulaputtenāti ekavacanavasena **purisa**nayena yojetabbā, ekavacanaputhuvacanavasena vā. Evaṃ kānici okārantapadāni **purisa**naye sabbathā paviṭṭhāni ca honti, ekadesena paviṭṭhāni cāti iminā nayena sabbapadāni paññācakkhunā upaparikkhitvā viseso veditabbo. Avisesaññuno hi evamādivibhāgaṃ ajānantā yaṃ vā taṃ vā byañjanaṃ ropentā yathādhippetaṃ atthaṃ virādhenti, tasmā yo ettha amhehi pakāsito vibhāgo, so saddhāsampannehi kulaputtehi sakkaccamuggahetabbo. Katamāni kānici okārantapadāni **purisa**naye ekadesena paviṭṭhāni ca ekadesena na paviṭṭhāni ca? **Mano vaco tejo**saddādayo ceva **ayya**saddo ca, tatra **mana**saddādīnaṃ nāmikapadamālā heṭṭhā vibhāvitā.

Ayyasaddassa pana nāmikapadamālāyaṃ ‘‘ayyo, ayyā. Ayyaṃ, ayye’’ti **purisa**nayena vatvā ālapanaṭṭhāne ‘‘bho ayya, bho ayyo’’ti dve ekavacanāni, ‘‘bhavanto ayyā, bhavanto ayyo’’ti dve bahuvacanāni ca vattabbāni. Ettha **ayyo** iti saddo paccattavacanabhāve ekavacanaṃ, ālapanavacanabhāve ekavacanañceva bahuvacanañca. Tatrime payogā ‘‘ayyo kira sāgato ambatitthikena nāgena saṅgāmesi, pivatu bhante ayyo sāgato kāpotikaṃ pasanna’’nti evamādīni **ayyo**saddassa paccattekavacanappayogāni, ‘‘atha kho sā itthī taṃ purisaṃ etadavoca ‘nāyyo so bhikkhu maṃ nippāṭesi, apica ahameva tena bhikkhunā gacchāmi, akārako so bhikkhu, gaccha khamāpehī’ti’’ evamādīni **ayyo**saddassa ālapanekavacanappayogāni, ‘‘etha’yyo rājavasatiṃ, nisīditvā suṇātha me. Etha mayaṃ ayyo samaṇesu sakyaputtiyesu pabbajissāmā’’ti evamādīni **ayyo**saddassa ālapanabahuvacanappayogāni. Bhavati catra –

Ayyo iti ayaṃ saddo, paccattekavaco bhave;

Ālapane bahuvaco, bhave ekavacopi ca –

Evaṃ kānici **o**kārantapadāni **purisa**naye ekadesena paviṭṭhāni ca honti ekadesena na paviṭṭhāni ca.

Katamāni kānici **o**kārantapadāni **purisa**naye sabbathā appaviṭṭhāni? **Go**saddoyeva. **Go**saddassa hi ayaṃ nāmikapadamālā –

Go, gāvo, gavo. Gāvuṃ, gāvaṃ, gavaṃ, gāvo, gavo. Gāvena, gavena, gohi, gobhi. Gāvassa, gavassa, gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ. Gāvā, gāvasmā, gāvamhā, gavā, gavasmā, gavamhā, gohi, gobhi. Gāvassa, gavassa, gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ. Gāve, gāvasmiṃ, gāvamhi, gave, gavasmiṃ, gavamhi, gāvesu, gavesu, gosu. Bho go, bhavanto gāvo, gavo. Ayaṃ **purisa**naye sabbathā appaviṭṭhassa **go**saddassa nāmikapadamālā.

Nanu ca bho **go**saddo attanā sambhūta**goṇa**saddamālāvasena **purisa**naye ekadesena paviṭṭho ceva ekadesena na paviṭṭho cāti? Saccaṃ. **Goṇa**saddo **go**saddavasena sambhūtopi ‘‘vatticchānupubbikā saddapaṭipattī’’ti vacanato **go**saddato visuṃ amhehi gahetvā **purisa**naye pakkhitto. Tassa hi visuṃ gahaṇe yutti dissati syādīsu ekākāreneva tiṭṭhanato, tasmā **go**saddato sambhūtampi **goṇa**saddaṃ anapekkhitvā suddhaṃ **go**saddameva gahetvā **purisa**naye sabbathā **go**saddassa appaviṭṭhatā vuttā.

Nanu ca bho paccattavacanabhūto **go**iti saddo **puriso**ti saddena sadisattā **purisa**naye ekadesena paviṭṭhoti? Tanna, **go**saddo hi nicca**mo**kāranto, na **purisa**saddādayo viya paṭhamaṃ **a**kārantabhāve ṭhatvā pacchā paṭila**ddho**kārantaṭṭho. Teneva hi paccattavacanaṭṭhānepi ālapanavacanaṭṭhānepi **go**icceva tiṭṭhati. Yadi paccattavacanattaṃ paṭicca **go**saddassa **purisa**naye ekadesena paviṭṭhatā icchitabbā, ‘‘kānici **o**kārantapadānī’’ti evaṃ vuttā **o**kārantakathā kamatthaṃ dīpeyya, nipphalāva sā kathā siyā, tasmā amhehi yathāvutto nayoyeva āyasmantehi manasi kātabbo. Evaṃ **go**saddassa **purisa**naye sabbathā appaviṭṭhatā daṭṭhabbā.

Kecettha evaṃ puccheyyuṃ **‘‘go**saddassa tāva ‘go, gāvo, gavo. Gāvuṃ, gāvaṃ, gavaṃ’ iccādinā nayena **purisa**naye sabbathā appaviṭṭhatā amhehi ñātā, **jaraggava puṅgavā**disaddā pana kutra naye paviṭṭhā’’ti? Tesaṃ evaṃ byākātabbaṃ **‘‘jaraggava puṅgavā**disaddā sabbathāpi **purisa**naye paviṭṭhā’’ti. Tathā hi tesaṃ **go**saddato ayaṃ viseso, jaranto ca so go cāti jaraggavo. Ettha **na**kāralopo **ta**kārassa ca **ga**kārattaṃ bhavati samāsapadattā, samāse ca **si**mhi pare **go**sadda**sso**kārassa **avā**deso labbhati, tasmā pāḷiyaṃ ‘‘visāṇena jaraggavo’’ti ekavacanarūpaṃ dissati. Tathā hi aññattha anupapadattā **gavo**iti bahuvacanapadaṃyeva dissati. Idha pana sopapadattā samāsapadabhāvamāgamma ‘‘jaraggavo’’ti ekavacanapadaṃyeva dissati. Tathā hi jaraggavoti ettha jarantā ca te gavo cāti evaṃ bahuvacanavasena nibbacanīyatā na labbhati lokasaṅketavasena ekasmiṃ atthe nirūḷhattāti. ‘‘Jaraggavo, jaraggavā. Jaraggavaṃ, jaraggave. Jaraggavenā’’ti **purisa**nayena nāmikapadamālā yojetabbā. Esa nayo **puṅgavo sakyapuṅgavo**tiādīsupi.

Tatra **puṅgavo**ti gunnaṃ yūthapati nisabhasaṅkhāto usabho. Yo pāḷiyaṃ ‘‘muhuttajātova yathā gavampati, samehi pādehi phusī vasundhara’’nti ca ‘‘gavañce taramānānaṃ, ujuṃ gacchati puṅgavo’’ti ca āgato. Īdisesu pana ṭhānesu keci ‘‘pumā ca so go cāti puṅgavo’’ti vacanatthaṃ bhaṇanti. Mayaṃ pana padhāne nirūḷho ayaṃ saddoti vacanatthaṃ na bhaṇāma. Na hi **puṅkokilo**tiādisaddānaṃ kokilādīnaṃ pumbhāvappakāsanamatte samatthatā viya imassa pumbhāvappakāsanamatte samatthatā sambhavati, atha kho padhānabhāvappakāsane ca samatthatā sambhavati. Tena ‘‘sakyapuṅgavo’’tiādīsu nisabhasaṅkhāto puṅgavo viyāti puṅgavo, sakyānaṃ, sakyesu vā puṅgavo sakyapuṅgavotiādinā samāsapadattho gahetabbo. Atha vā uttarapadatte ṭhitānaṃ **sīhabyagghanāgā**disaddānaṃ seṭṭhavācakattā ‘‘sakyapuṅgavo’’tiādīnaṃ ‘‘sakyaseṭṭho’’tiādinā attho gahetabbo. Iti sabbathāpi **purisa**naye pavattanato **jaraggava puṅgavā**disaddānaṃ **go**saddassa padamālato visadisapadamālatā vavatthapetabbā. **Go**saddassa pana **purisa**naye sabbathā appaviṭṭhatā ca vavatthapetabbā.

Āpasadde ācariyānaṃ liṅgavacanavasena matibhedo vijjati, tasmā taṃmatena tassa **purisa**naye sabbathā appaviṭṭhatā bhavati. ‘‘Aṅguttarāpesū’’ti **pāḷiyā aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘mahiyā pana nadiyā uttarena āpo’’ti vuttaṃ, **ṭīkāyaṃ** pana taṃ ulliṅgitvā ‘‘mahiyā nadiyā āpo tassa janapadassa uttarena honti, tāsaṃ avidūrattā so janapado uttarāpo’’ti vuttaṃ. Evaṃ **āpa**saddassa ekantena itthiliṅgatā bahuvacanatā ca ācariyehi icchitā, tesaṃ mate **āpo**iti itthiliṅge paṭhamābahuvacanarūpe honte dutiyātatiyāpañcamīsattamīnaṃ bahuvacanarūpāni kīdisāni siyuṃ. Tathā hi ‘‘purise, purisehi purisebhi purisesū’’ti rūpavato pulliṅgassa viya **o**kārantitthiliṅgassa ekāra**ehi** kārādiyuttāni rūpāni katthacipi na dissanti. Ato tesaṃ mate padamālānayo atīva dukkaro.

Āpasaddassa garavo, saddasatthanayaṃ pati;
Bahuvacanatañcitthi-liṅgabhāvañca abravuṃ.

Iccāpasaddassa itthiliṅgabahuvacanantatā veyyākaraṇānaṃ mataṃ nissāya anumatāti veditabbā. **Aṭṭhasāliniyaṃ** pana **āpo** iti saddassa napuṃsakaliṅgekavacanavasena vutto payogo diṭṭho ‘‘omattaṃ pana āpo adhimattapathavīgatikaṃ jāta’’nti. **Jātakapāḷiyaṃ** tu tassekavacanantatā diṭṭhā. Tathā hi ‘‘suciṃ sugandhaṃ salilaṃ, āpo tatthābhisandatī’’ti. Imasmiṃ padese **āpo** iti saddo ekavacanaṭṭhāne ṭhito diṭṭho. Kecettha vadeyyuṃ ‘‘āpoti saṅkhaṃ gataṃ salilaṃ suci sugandhaṃ hutvā tattha abhisandatīti **salilaṃ**saddavasena ekavacanappayogo kato, na nāmasaddavasena. Āpasaddo hi ekantenitthiliṅgo ceva bahuvacananto ca. Tathā hi ‘āpo tatthābhisandantī’ti bahuvacanavasena tappayogo vattabbopi chandānurakkhaṇatthaṃ vacanavipallāsavasena niddiṭṭho’’ti. Tanna, ‘‘āpo tatthābhisandare’’ti vattuṃ sakkuṇeyyattā ‘‘tāni ajja padissare’’ti bahuvacanappayogā viya. Yasmā evaṃ na vuttaṃ, yasmā ca pana pāḷiyaṃ ‘‘āpo labbhati, tejo labbhati, vāyo labbhatī’’ti ekavacanappayogo dissati, tasmā ‘‘āpo’’ti saddassa ekavacanantatā paccakkhato diṭṭhāti.

Athāpi ce vadeyyuṃ – nanu pāḷiyaṃyeva tassa bahuvacanantatā paccakkhato diṭṭhā ‘‘āpo ca devā pathavī ca, tejo vāyo tadāgamu’’nti? Tampi na. Ettha hi ‘‘devā’’ti saddaṃ apekkhitvā ‘‘āgamu’’nti bahuvacanappayogo kato, na ‘‘āpo’’ti saddaṃ. Yadi ‘‘āpo’’ti saddaṃ sandhāya bahuvacanappayogo kato siyā, ‘‘pathavī’’ti ‘‘tejo’’ti ‘‘vāyo’’ti ca saddampi sandhāya bahuvacanappayogo kato siyā. Evaṃ sante **pathavī tejo vāyo**saddāpi bahuvacanakabhāvamāpajjeyyuṃ, na pana āpajjanti. Na hete bahuvacanakā, atha kho ekavacanakā eva. Rūḷhīvasena te pavattā pakatiāpādīsu atthesu appavattanato. Tathā hi āpokasiṇādīsu parikammaṃ katvā nibbattā devā ārammaṇavasena ‘‘āpo’’tiādināmaṃ labhantīti. Evaṃ vuttāpi te evaṃ vadeyyuṃ ‘‘nanu ca bho ‘aṅguttarāpesū’ti bahuvacanapāḷi dissatī’’ti? Te vattabbā – asampathamavatiṇṇā tumhe, na hi tumhe saddappavattiṃ jānātha, ‘‘aṅguttarāpesū’’ti bahuvacanaṃ pana ‘‘kurūsu aṅgesu aṅgānaṃ magadhāna’’ntiādīni bahuvacanāni viya rūḷhīvasena ekassāpi janapadassa vuttaṃ, na āpasaṅkhātaṃ atthaṃ sandhāya. ‘‘Aṅguttarāpesū’’ti ettha hi āpasaṅkhāto attho upasajjanībhūto, pulliṅgabahuvacanena pana vutto janapadasaṅkhāto atthoyeva padhāno ‘‘āgatasamaṇo saṅghārāmo’’ti ettha samaṇasaṅkhātaṃ atthaṃ upasajjanakaṃ katvā pavattassa **āgatasamaṇa**saddassa saṅghārāmasaṅkhāto attho viya, tasmā āpasaṅkhātaṃ atthaṃ gahetvā yo aṅguttarāpo nāma janapado, tasmiṃ aṅguttarāpesu janapadeti attho veditabbo. Tathā hi ‘‘aṅguttarāpesu viharati āpaṇaṃ nāma aṅgānaṃ nigamo’’ti pāḷi dissati. Tattha uttarena mahāmahiyā nadiyā āpo yesaṃ te uttarāpā, aṅgā ca te uttarāpā cāti aṅguttarāpā, tesu aṅguttarāpesu. Evaṃ ekasmiṃ janapadeyeva bahuvacanaṃ na āpasaṅkhāte atthe, tena **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ‘‘tasmiṃ aṅguttarāpesu janapade’’ti. Evaṃ vuttā te niruttarā bhavissanti.

Tathāpi ye evaṃ vadanti **‘‘āpa**saddo itthiliṅgo ceva bahuvacanakocā’’ti. Te pucchitabbā ‘‘kiṃ paṭicca tumhe āyasmanto **‘āpa**saddo itthiliṅgo ceva bahuvacanako cā’ti vadathā’’ti? Te evaṃ puṭṭhā evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘aṅgāyeva so janapado, mahiyā pana nadiyā uttarena āpo, tāsaṃ avidūrattā uttarāpoti vuccatī’’ti ca ‘‘mahiyā pana nadiyā āpo tassa janapadassa uttarena honti, tāsaṃ avidūrattā so janapado uttarāpoti vuccatī’’ti ca evaṃ pubbācariyehi abhisaṅkhato saddaracanāviseso dissati, tasmā itthiliṅgo ceva bahuvacanako cā’’ti vadāmāti. Saccaṃ dissati, so pana saddasatthe veyyākaraṇānaṃ mataṃ gahetvā abhisaṅkhato, saddasatthañca nāma na sabbathā buddhavacanassopakārakaṃ, ekadesena pana hoti, tasmā kaccāyanappakaraṇe icchitānicchitasaṅgahavivajjanaṃ kātuṃ ‘‘jinavacanayuttañhi, liṅgañca nippajjate’’ti lakkhaṇāni vuttāni.

Yadi ca **āpa**saddo itthiliṅgabahuvacanako, kathaṃ **āpo**ti padaṃ sijjhatīti? **Āpa**saddato paṭhamā**yo**vacanaṃ katvā **tasso**kārādesañca katvā **āpo**ti padaṃ sijjhati ‘‘gāvo’’ti padamivāti. Visamamidaṃ nidassanaṃ, ‘‘gāvo’’ti padañhi ni**cco**kārantena **go**saddena sambhūtaṃ. Tathā hi **yo**mhi pare **go**saddanta**ssāvā**desaṃ katvā tato **yo**na**mo**kārādesaṃ katvā ‘‘gāvo’’ti nipphajjati, **āpa**sadde pana dve ādesā na santi. Buddhavacanañhi patvā **āpa**saddo **a**kārantatāpakatiko jāto, na aññathāpakatikoti.

Evaṃ vuttāpi te ‘‘idameva saccaṃ, nāñña’’nti cetasi sannidhāya ādhānaggāhiduppaṭinissaggibhāve, ‘‘na vacanapaccanīkasātena suvijānaṃ subhāsita’’nti evaṃ vuttapaccanīkasātabhāve ca ṭhatvā evaṃ vadeyyuṃ ‘‘yatheva **gāvo**saddo, tatheva **āpo**saddo kiṃ itthiliṅgo na bhavissati bahuvacanako cā’’ti? Tato tesaṃ imāni suttapadāni dassetabbāni. Seyyathidaṃ? ‘‘Āpaṃ āpato sañjānāti, āpaṃ āpato saññatvā āpaṃ maññati, āpasmiṃ maññati, āpaṃ meti maññati, āpaṃ abhinandatī’’ti evaṃ suttapadāni dassetvā ‘‘āpanti idaṃ kataravacana’’nti pucchitabbā. Addhā te **āpa**saddassa bahuvacanantabhāvameva icchamānā vakkhanti ‘‘dutiyābahuvacana’’nti. Te vattabbā ‘‘nanu **yo**vacanaṃ na suyyatī’’ti? Te vadeyyuṃ **‘‘yo**vacanaṃ kata**a**mādesattā na suyyatī’’ti. Yaṃ yaṃ bhonto icchanti, taṃ taṃ mukhārūḷhaṃ vadanti.

‘‘Āpato’’ti idaṃ pana kiṃ bhonto vadantīti? ‘‘Āpato’’ti idampi ‘‘bahuvacanakaṃ **to**paccayanta’’nti vadāma **to**paccayassa ekatthe ca bavhatthe ca pavattanato. Iti tumhe bahuvacanakattaṃyeva icchamānā **‘‘āpo**saddo ca **yo**vacananto’’ti bhaṇatha, ‘‘āpato’’ti idampi ‘‘bahuvacanakaṃ **to**paccayanta’’nti bhaṇatha, ‘‘āpasmiṃ maññatī’’ti ettha pana ‘‘āpasmi’’ntidaṃ kataravacanantaṃ katarādesena sambhūtanti? Addhā te evaṃ puṭṭhā niruttarā bhavissanti. Tathā yesaṃ evaṃ hoti **‘‘āpa**saddo itthiliṅgo ceva bahuvacanako cā’’ti, te pucchitabbā ‘‘yaṃ ācariyehi veyyākaraṇamataṃ gahetvā ‘yā āpo’ti ca ‘tāsa’nti ca vuttaṃ, tattha ‘kiṃ tāsa’nti vacane ‘āpāna’nti padaṃ ānetvā attho vattabbo, udāhu āpassā’’ti? ‘‘Āpāna’nti padamānetvā attho vattabbo’’ti ce, evañca sati ‘‘yā āpā’’ti vattabbaṃ ‘‘yā kaññā tiṭṭhantī’’ti padamiva. Atha ‘‘āpā’’ti padaṃ nāma natthi, ‘‘āpo’’ti padaṃyeva bahuvacanakanti ce, evaṃ sati ‘‘tāsa’’nti etthāpi ‘‘āpassā’’ti padaṃ ānetvā attho veditabbo. Kasmāti ce? Yasmā ‘‘āpo’’ti paccattekavacanassa tumhākaṃ matena bahuvacanatte sati ‘‘āpassā’’ti padampi bahuvacananti katvā **tāsaṃ**saddena yojetvā vattuṃ yuttitoti. Evaṃ sati ‘‘āpāna’’nti padassa abhāveneva bhavitabbaṃ. Yathā pana ‘‘puriso, purisā. Purisaṃ, purise’’ti ca, ‘‘go, gāvo, gavo. Gāvu’’nti ca ekavacanabahuvacanāni bhavanti, evaṃ ‘‘āpo, āpā. Āpaṃ, āpe’’ti ekavacanabahuvacanehi bhavitabbaṃ. Evañca sati **‘‘āpa**saddo bahuvacanakoyeva hotī’’ti na vattabbaṃ.

Ye evaṃ vadanti, tesaṃ vacanaṃ sadosaṃ duppariharaṇīyaṃ **mūlapariyāyasutte** ‘‘āpaṃ maññati āpasmi’’nti ekavacanapāḷīnaṃ dassanato, **visuddhimaggā**dīsu ca ‘‘vissandanabhāvena taṃ taṃ ṭhānaṃ āpoti appotīti āpo’’tiādikassa ekavacanavasena vuttanibbacanassa dassanato. Yathā pana **pāḷiyaṃ** itthiliṅgepi pariyāpanno **go**saddo ‘‘tā gāvo tato tato daṇḍena ākoṭeyyā’’ti ca ‘‘annadā baladā cetā’’ti ca ādinā bavhatthadīpakehi itthiliṅgabhūtehi sabbanāmikapadehi ca asabbanāmikapadehi ca samānādhikaraṇabhāvena vutto dissati, na tathā pāḷiyaṃ bavhatthadīpakehi itthiliṅgabhūtehi sabbanāmikapadehi vā asabbanāmikapadehi vā samānādhikaraṇabhāvena vutto **āpa**saddo dissati. Yadi hi **āpa**saddo itthiliṅgo siyā, **kañña**saddato **ā**paccayo viya **āpa**saddato **ā**paccayo vā siyā, **nada**saddato viya ca **ī**paccayo vā siyā, ubhayampi natthi, ubhayābhāvato itthiliṅge vuttaṃ sabbampi vidhānaṃ tattha na labbhati, tena ñāyati **‘‘āpa**saddo anitthiliṅgo’’ti. Nanu ca bho **go**saddatopi **ā**paccayo natthi, tadabhāvato itthiliṅge vuttavidhānaṃ na labbhati, evaṃ sante kasmā soyeva itthiliṅgo hoti, na panāyaṃ **āpa**saddoti?

Ettha vuccate – **go**saddo na niyogā itthiliṅgo, atha kho pulliṅgova. Itthiliṅgabhāve pana tamhā **ā**paccaye ahontepi **ī**paccayo vikappena hoti, aññampi itthiliṅge vuttavidhānaṃ labbhati. So hi nicca**mo**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā ‘‘go, gāvī’’tiādinā attano itthiliṅgarūpānaṃ nibbattikāraṇabhūto, tena so itthiliṅgo bhavati. **Āpa**sadde pana **ī**paccayādi na labbhati. Tena so itthiliṅgoti na vattabbo. Yathā vā **go**saddassa avisadākāravohārataṃ paṭicca itthiliṅgabhāvo upapajjati, na tathā **āpa**saddassa. **Āpa**saddassa hi anākularūpakkamattā avisadākāravohāratā na dissati, yāya eso itthiliṅgo siyā. Evaṃ vuttā te niruttarā bhavissanti.

Tathā yesaṃ evaṃ hoti ‘‘**āpa**saddo sabbadā itthiliṅgo ceva bahuvacanako cā’’ti, te vattabbā – yathā itthiliṅgabhūtassa **kaññā**saddassa paṭhamaṃ **kañña**iti rassavasena ṭhapitassa **ā**paccayato paraṃ **smiṃ**vacanaṃ sarūpato na tiṭṭhati, **yaṃ**bhāvena ca **yā**bhāvena ca tiṭṭhati ‘‘kaññāyaṃ, kaññāyā’’ti, na tathā ‘‘itthiliṅga’’nti tumhehi gahitassa **āpo**saddassa paṭhamaṃ **āpa**iti rassavasena ṭhapitassa paraṃ **smiṃ**vacanaṃ **yaṃ**bhāvena ca **yā**bhāvena ca tiṭṭhati, atha kho sarūpatoyeva tiṭṭhati ‘‘āpasmiṃ maññatī’’ti. Yadi pana **āpa**saddo itthiliṅgo siyā, **smiṃ**vacanaṃ sarūpato na tiṭṭheyya. Yasmā ca **smiṃ**vacanaṃ sarūpato tiṭṭhati, tasmā **āpa**saddo na itthiliṅgo. Na hi caturāsītidhammakkhandhasahassasaṅgahesu anekakoṭisatasahassesu pāḷippadesesu ekasmimpi pāḷippadese paṭhamaṃ **a**kārantabhāvena ṭhapetabbānaṃ itthiliṅgasaddānaṃ parato ṭhitaṃ **smiṃ**vacanaṃ sarūpato tiṭṭhatīti. Evaṃ vuttā te niruttarā bhavissanti.

Keci panettha evaṃ vadeyyuṃ ‘‘**āpa**saddo napuṃsakaliṅgo, tathā hi **aṭṭhasāliniyaṃ** ‘omattaṃ pana āpo adhimattapathavīgatikaṃ jāta’nti napuṃsakaliṅgabhāvena taṃsamānādhikaraṇapadāni niddiṭṭhānī’’ti? Tanna, **mano**gaṇe pavattehi **tama vaca sira**saddādīhi viya **āpa**saddenapi samānādhikaraṇapadānaṃ katthaci napuṃsakaliṅgabhāvena niddisitabbattā. Pubbācariyānañhi saddaracanāsu ‘‘saddhammatejavihataṃ vilayaṃ khaṇena, veneyyasattahadayesu tamo payātī’’ti ettha ‘‘tamo’’tipadena samānādhikaraṇaṃ ‘‘vihata’’nti napuṃsakaliṅgaṃ dissati, tathā ‘‘dukkhaṃ vaco etasmiṃ vipaccanīkasāte puggaleti dubbaco’’ti ettha ‘‘vaco’’ti padena samānādhikaraṇaṃ ‘‘dukkha’’nti napuṃsakaliṅgaṃ, ‘‘avanataṃ siro yassa so avanatasiro’’ti ettha ‘‘siro’’ti padena samānādhikaraṇaṃ ‘‘avanata’’nti napuṃsakaliṅgaṃ, ‘‘appaṃ rāgādirajo yesaṃ paññāmaye akkhimhi te apparajakkhā’’ti ettha ‘‘rajo’’ti padena samānādhikaraṇaṃ ‘‘appa’’nti napuṃsakaliṅgaṃ dissati. Na te ācariyā tehi samānādhikaraṇapadehi **tamavacasira**saddādīnaṃ napuṃsakaliṅgattaviññāpanatthaṃ tathāvidhaṃ saddaracanaṃ kubbiṃsu, atha kho ‘‘sobhanaṃ mano tassāti sumano’’ti ettha viya **mano**gaṇe pavattapulliṅgānaṃ payoge napuṃsakaliṅgabhāvenapi samānādhikaraṇapadāni katthaci hontīti dassanatthaṃ kubbiṃsu. Yathā ca ‘‘vihata’’ntiādikā saddaracanā **tamavacasira**saddādīnaṃ napuṃsakaliṅgattaviññāpanatthaṃ na katā, tathā ‘‘omatta’’nti ca ‘‘adhimattapathavīgatikaṃ jāta’’nti ca saddaracanāpi **āpa**saddassa napuṃsakaliṅgattaviññāpanatthaṃ na katā. Yasmā pana **mano**gaṇe pavattehi **mana**saddādīhi ekadesena samānagatikattā **āpa**saddenapi napuṃsakaliṅgassa samānādhikaraṇatā yujjati, tasmā aṭṭhasāliniyaṃ ‘‘omattaṃ pana āpo adhimattapathavīgatikaṃ jāta’’nti napuṃsakaliṅgassa **āpa**saddena samānādhikaraṇatā katā. Tathāpi **āpa**saddo **mana**saddādīhi ekadesena samānagatiko samāsapadatte **majjho**kārassa ‘‘āpokasiṇaṃ, āpogata’’ntiādippayogassa dassanato, tasmā ‘‘omatta’’ntiādivacanaṃ **āpa**saddassa napuṃsakaliṅgattaviññāpanatthaṃ vuttanti na gahetabbaṃ, liṅgavipariyayavasena pana katthaci evampi saddagati hotīti ñāpanatthaṃ vuttanti gahetabbaṃ. ‘‘Omatto’’ti ca ‘‘adhimattapathavīgatiko jāto’’ti ca liṅgaṃ parivattetabbaṃ. Yadi hi **āpa**saddo napuṃsakaliṅgo siyā, sanikārāni’ssa paccattopayogarūpāni buddhavacanādīsu vijjeyyuṃ, na tādisāni santi. Kiñci bhiyyo – **o**kārantaṃ nāma napuṃsakaliṅgaṃ katthacipi natthi, niggahītanta**i**kāranta **u**kārantavasena hi tividhāniyeva napuṃsakaliṅgāni. Tena **āpa**saddassa napuṃsakaliṅgatā nupapajjatīti. Evaṃ vuttā te niruttarā bhavissanti. I**cco**kārantavasena gahitassa **āpa**saddassa itthiliṅgatā ca napuṃsakaliṅgatā ca ekantato natthi, niggahītantavasena pana gahitassa katthaci napuṃsakaliṅgatā siyā ‘‘bhante nāgasena samuddo samuddoti vuccati, kena kāraṇena āpaṃ udakaṃ samuddoti vuccatī’’ti payogadassanato. Ettha paneke vadeyyuṃ ‘‘yadi bho **o**kārantavasena gahitassa **āpa**saddassa itthinapuṃsakaliṅgavasena dviliṅgatā natthi, **o**kāranto **āpa**saddo kataraliṅgo’’ti? Pulliṅgoti mayaṃ vadāmāti.

Yadi ca bho **āpa**saddo pulliṅgo. Yathā **āpa**saddassa pulliṅgatā paññāyeyya, nijjhānakkhamatā ca bhaveyya, tathā suttaṃ āharathāti. ‘‘Āharissāmisuttaṃ, na no suttāharaṇe bhāro atthī’’ti evañca pana vatvā tesaṃ imāni suttapadāni dassetabbāni. Seyyathidaṃ? ‘‘Āpo upalabbhatīti? Āmantā. Āpassa kattā kāretā upalabbhatīti? Na hevaṃ vattabbe. Atīto āpo atthīti? Āmantā. Tena āpena āpakaraṇīyaṃ karotīti? Na hevaṃ vattabbe. Āpaṃ maññati āpasmiṃ maññatī’’ti imāni suttapadāni.

Ettha ca ‘‘upalabbhatī’’tiādinā **āpa**saddassa ekavacanatā siddhā, tāya siddhāya bahuvacanatāpi siddhāyeva. Ekavacanatāyeva hi saddasatthe paṭisiddhā, na bahuvacanatā, tena ‘‘āpenā’’ti iminā pana **āpa**saddassa itthiliṅgabhāvavigamo siddho itthiliṅge **enā**desābhāvato. ‘‘Āpassa, āpasmi’’nti imināpi itthiliṅgabhāvavigamoyeva itthiliṅge sarūpato **nā smā smiṃ** vacanānamabhāvā. ‘‘Atīto’’ti iminā itthiliṅganapuṃsakaliṅgabhāvavigamo **o**kārantanapuṃsakaliṅgassa abhāvato, **o**kārantassa guṇanāmabhūtassa itthiliṅgassa ca abhāvato.

Apica buddhavacanādīsu ‘‘cittāni, rūpānī’’tiādīni viya sanikārānaṃ rūpānaṃ adassanato **o**kārantabhāvena gahitassa napuṃsakaliṅgabhāvavigamo atīva pākaṭo. Aparampettha vattabbaṃ – ‘‘atīto āpo atthīti? Āmantā’’ti ettha ‘‘atīto’’ti iminā **āpa**saddassa visadākāravohāratāsūcakena **o**kārantapadena tassa avisadākāravohāratāya ca ubhayamuttākāravohāratāya ca abhāvo siddho. Tassa ca avisadākāravohāratāya abhāve siddhe itthiliṅgabhāvo dūrataro. Ubhayamuttākāravohāratāya ca abhāve siddhe napuṃsakaliṅgabhāvopi dūrataroyeva. Iti na katthacipi **o**kārantabhāvena gahito **āpa**saddo itthiliṅgo vā napuṃsakaliṅgo vā bhavati. **Milindapañhe** pana niggahītantavasena āgato napuṃsakaliṅgoti veditabbo, na cettha vattabbaṃ ‘‘atīto’’ti ‘‘tenā’’ti ca imāni liṅgavipallāsavasena vuttānīti vāccaliṅgānamanuvattāpakassa abhidheyyaliṅgabhūtassa **āpa**saddassa ‘‘kaññāya cittānī’’tiādīnaṃ viya itthinapuṃsakaliṅgarūpānaṃ abhāvato. Apica vohārakusalā tathāgatā tathāgatasāvakā ca, tehiyeva uttamapurisehi vohārakusalehi ‘‘atīto āpo’’tiādinā vuttattāpi ‘‘atīto’’ti ‘‘tenā’’ti ca imāni liṅgavipallāsavasena vuttānīti na cintetabbāni, tasmā taṃsamānādhikaraṇo **o**kārantabhāvena gahito **āpa**saddo ekavacananto pulliṅgo ceva yathāpayogaṃ ekavacanabahuvacanako cāti veditabbo ‘‘āpo, āpā. Āpaṃ, āpe’’tiādinā yojetabbattā. Evaṃ vuttāni suttapadāni savinicchayāni sutvā addhā te **āpa**saddassa itthiliṅgabahuvacanatāvādino niruttarā bhavissanti.

Ettha koci vadeyya – pāḷiyaṃ pulliṅganayo ekavacananayo ca kiṃ aṭṭhakathāṭīkācariyehi na diṭṭho, ye **āpa**saddassa itthiliṅgabahuvacanattaṃ vaṇṇesunti? No na diṭṭho, diṭṭhoyeva so nayo tehi. Yasmā pana te na kevalaṃ sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacaneyeva visāradā, atha kho sakalepi saddasatthe visāradā, tasmā saddasatthe attano paṇḍiccaṃ pakāsetuṃ, ‘‘saddasatthe ca īdiso nayo vutto’’ti viññāpetuñca saddasatthanayaṃ gahetvā **āpa**saddassa itthiliṅgabahuvacanakattaṃ vaṇṇesunti natthi tesaṃ doso. Tathā hi **mūlapariyāyasuttantaṭṭhakathāyaṃ** tehiyeva vuttaṃ **āpa**saddassa pulliṅgekavacanakattasūcanakaṃ ‘‘lakkhaṇasasambhārārammaṇasammutivasena catubbidho āpo, tesū’’tiādi, tasmā natthi tesaṃ doso. Pūjārahā hi te āyasmanto, namoyeva tesaṃ karoma, na tesaṃ vacanaṃ codanābhājanaṃ. Ye pana ujuvipaccanīkavādā daḷhameva **āpa**saddassa itthiliṅgabahuvacanattaṃ mamāyanti, tesaṃyeva vacanaṃ codanābhājanaṃ. Yasmā pana mayaṃ pāḷinayānusārena antadvayavato **āpa**saddassa pulliṅgattaṃ napuṃsakaliṅgattañca vidadhāma, tasmā yo koci idaṃ vādaṃ madditvā aññaṃ vādaṃ patiṭṭhāpetuṃ sakkhissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, idañca pana ṭhānaṃ mahāgahanaṃ duppaṭivijjhanaṭṭhena, paramasukhumañca katañāṇasambhārehi paramasukhumañāṇehi paṇḍitehi vedanīyattā. Sabbamidañhi vacanaṃ tesu tesu ṭhānesu atthabyañjanapariggahaṇe sotūnaṃ paramakosallajananatthañceva sāsane ādaraṃ akatvā saddasatthamatena kālaṃ vītināmentānaṃ sāthalikānaṃ pamādavihāranisedhanatthañca sāsanassātimahantabhāvadīpanatthañca vuttaṃ, na attukkaṃsanaparavambhanatthanti imissaṃ nītiyaṃ saddhāsampannehi kulaputtehi yogo karaṇīyo bhagavato sāsanassa ciraṭṭhitatthaṃ.

Yasmā pana pāḷito aṭṭhakathā balavatī nāma natthi, tasmā pāḷinayānurūpeneva **āpa**saddassa nāmikapadamālaṃ yojessāma sotūnamasammohatthaṃ, kimettha saddasatthanayo karissati. Atrāyaṃ **udānapāḷi** ‘‘kiṃ kayirā udapānena, āpā ce sabbadā siyu’’nti.

Āpo, āpā. Āpaṃ, āpe. Āpena, āpehi, āpebhi. Āpassa, āpānaṃ. Āpā, āpasmā, āpamhā, āpehi, āpebhi. Āpassa, āpānaṃ. Āpe, āpasmiṃ, āpamhi, āpesu. Bho āpa, bhavanto āpā.

Sabbanāmādīhipi yojessāma – yo āpo, ye āpā. Yaṃ āpaṃ, ye āpe. Yena āpena, sesaṃ neyyaṃ, so āpo, te āpā. Atīto āpo, atītā āpā. Sesaṃ neyyaṃ. Iccevaṃ –

Purisena samā **āpa**-saddādī sabbathā matā;
Na sabbathāva **go**saddo, purisena samo mato.

Manādī ekadesena, purisena samā matā;
Sarādī ekadesena, sabbathā vā samā matā.

Ye panettha saddā ‘‘**mano**gaṇo’’ti vuttā, kathaṃ tesaṃ **mano**gaṇabhāvo sallakkhetabboti? Vuccate tesaṃ manogaṇabhāvasallakkhaṇakāraṇaṃ –

Manogaṇo **mano**gaṇā-
Dikā ce**vā’mano**gaṇo;
Iti saddā tidhā ñeyyā,
Manogaṇavibhāvane.

Ye te **nā sa smiṃ**visaye,
Sā so syantā bhavanti ca;
Samāsataddhitantatte,
Majjhokārā ca honti hi.

Sokārantapayogā ca, kriyāyogamhi dissare;
Evaṃvidhā ca te saddā, ñeyyā ‘‘**mano**gaṇo’’iti.

Atra tassatthassa sādhakāni payogāni sāsanato ca lokato ca yathārahamāharitvā dassessāma – manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā. Na mayhaṃ manaso piyo. Sādhukaṃ manasi karotha. Manopubbaṅgamā dhammā. Manoramaṃ, manodhātu, manomayena kāyena, iddhiyā upasaṅkami. Yo ve ‘‘dassa’’nti vatvāna, adāne kurute mano. Vacasā paricitā. Vacaso vacasi.

Vacorasmīhi bodhesi, veneyyakumudañcidaṃ;
Rāgo sārāgarahito, visuddho buddhacandimā.

Kassapassa vaco sutvā, alāto etadabravi;
Esa bhiyyo pasīdāmi, sutvāna munino vaco.

Sakhā ca mitto ca mamāsi sīvika, susikkhito sādhu karohi me vaco. Ekūnatiṃso vayasā subhadda. Vayaso, vayasi, vayovuddho, vayoguṇā anupubbaṃ jahanti. Jalantamiva tejasā. Tejaso, tejasi, tejodhātukusalo. Tejokasiṇaṃ. Tapasā uttamo, tapaso, tapasi, tapodhano, tapojigucchā. Kasmā bhavaṃ vijanamaraññanissito, tapo idha krubbasi brahmapattiyā. Cetasā aññāsi, evaṃ cetaso parivitakko udapādi, etamatthaṃ cetasi sannidhāya, cetoparivitakkamaññāya. Cetopariyañāṇaṃ, ceto paricchindati, so parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca jānāti. Tamasā, tamaso, tamasi, tamonudo, tamoharo. Navāhametaṃ yasasā dadāmi. Yasaso, yasasi, yaso bhogasamappito. Yasoladdhākho panasmākaṃ bhogā. Yasodharā devī, yaso laddhā na majjeyya. Ayasāva malaṃ samuṭṭhitaṃ. Ayaso, ayasi, ayopākārapariyantaṃ, ayasā paṭikujjitaṃ. Seyyo ayoguḷo bhutto, ayopatto, ayomayaṃ, ayo kantatīti ayokanto. Ghatena vā bhuñjassu payasā vā, sādhu khalu payaso pānaṃ yaññadattena, payasi ojā, payodharā, payonidhi. Sahassanetto sirasā paṭiggahi. Siraso, sirasi añjaliṃ katvā, vanditabbaṃ isiddhajaṃ. Siroruhā, siro chindati. Yo kāme parivajjeti, sappasseva padāsiro. Siro te vajjhayitvāna. Sarasā, saraso, tīṇi uppalajātāni, tasmiṃ sarasi brāhmaṇa. Saroruhaṃ. Yaṃ etā upasevanti, chandasāvā dhanenavā. Sāvittī chandaso mukhaṃ. Chandasi, chandoviciti, chandobhaṅgo, urasā panudahissāmi, uraso, urasi jāyati, urasilomo, uromajjhe vijjhi. Rahasā, rahaso, rahasi, rahogato nisīditvā, evaṃ cintesahaṃ tadā. Ahasā, ahasi. Jāyanti tattha pārohā, ahorattānamaccayeti imāni payogāni. Ettha ca ‘‘manena, manassa, mane, manasmiṃ, manamhī’’tiādīni ca ‘‘manaāyatanaṃ tamaparāyano ayapatto chandahānī’’tiādīni ca ‘‘na manaṃ aññāsi. Yasaṃ laddhāna dummedho. ‘‘Siraṃ chindatī’’tiādīni ca rūpāni manogaṇabhāvappakāsakāni na hontīti na dassitāni, na alabbhamānavasena, tasmātra imā ādito paṭṭhāya manogaṇabhāvavibhāvinī gāthāyo bhavanti –

‘‘Manasā manaso manasi’’,
Itiādivasā ṭhitā;
Sā so syantā saddarūpā,
Vuttā ‘‘manogaṇo’’iti.

Manodhātu vacorasmi,

Vayovuddho tapoguṇo;
Tejodhātu tamonāso,
Yasobhogasamappito.

Cetoparivitakko ca, ayopatto payodharā;
Siroruhā saroruhaṃ, uromajjhe rahogato.

Chandobhaṅgo ahorattaṃ, manomaya’mayomayaṃ;
Evaṃvidho viseso yo, lakkhaṇantaṃ manogaṇe.

‘‘Vaco sutvā, siro chindi, ayo kantati’’ iccapi;
Upayogassa saṃsiddhi, lakkhaṇantaṃ manogaṇe.

Manogaṇe vuttanayo, itthiliṅge na labbhati;
Punnapuṃsakaliṅgesu, labbhateva yathārahaṃ.

Iccevaṃ sabbathāpi –

Sā so syantāni rūpāni, sandissanti **mano**gaṇe;
Ma**jjho**kārantarūpā ca, **so**kārantūpayogatā.

Idaṃ **mano**gaṇalakkhaṇaṃ. Evaṃ **mano**gaṇalakkhaṇaṃ anākulaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ samuddiṭṭhaṃ.

Atha **mano**gaṇādilakkhaṇaṃ kathayāma –

Ye te **nā sasmiṃ**visaye,
Sā so syantā yathārahaṃ;
Samāsataddhitantatte,
Ma**jjho**kāro na honti tu.

Sokārantūpayogā ca,
Kriyāyoge na honti te;
Saddā evaṃvidhā sabbe;
Manogaṇādikā matā.

Seyyathidaṃ? ‘‘Bilaṃ padaṃ mukha’’miccādayo. Tesaṃ rūpāni bhavanti – bilasā, bilaso, bilasi, bilagato, bilaṃ pāvisi. Padasāva agamāsi, tīṇi padavārāni, mākāsi mukhasā pāpaṃ, mukhagataṃ bhojanaṃ chaḍḍāpeti. Saccena danto damasā upeto. Rasavaraṃ rasamayaṃ rasaṃ pivīti. Idaṃ **mano**gaṇādikalakkhaṇaṃ.

Aparampi bhavati –

Ye samāsādibhāvamhi, ma**jjho**kārāva honti tu;
Nā sa smiṃvisaye **sāso-sya**ntā pana na hontihi.

Sokārantūpayogā ca,
Kriyāyoge na honti te;
Saddā evaṃvidhā cāpi,
Manogaṇādikā matā.

Seyyathidaṃ? ‘‘Āpo vāyo sarado’’iccevamādayo. Tesaṃ rūpāni bhavanti – āpodhātu, vāyodhātu, āpokasiṇaṃ, vāyokasiṇaṃ, āpomayaṃ, vāyomayaṃ, jīva tvaṃ saradosataṃ, saradakālo. Āpena, āpassa, āpe, āpasmiṃ, āpamhi. Vāyena, vāyassa, vāye, vāyasmiṃ, vāyamhi. Saradena, saradassa, sarade, saradasmiṃ, saradamhi. Āpaṃ āpato sañjānāti. Vāyaṃ vāyato sañjānāti. Saradaṃ pattheti, saradaṃ ramaṇīyā nadī.

Keci panettha vadeyyuṃ ''nanu sāsane **vāya**saddo viya **vāyu**saddopi **mano**gaṇādīsu icchitabbo''ti? Ettha vuccate –

''Vāyu vāyo''ti etesu, pacchimoyeva icchito;
Manogaṇādīsu nādi, ādiggahavasenidha.

''Manodhātu vāyodhātu'', iccādīni padāni hi;
Akārantavaseneva, ma**jjho**kārāni sijjhare.

Vāyusaddamhi gahite, ādiggahavasenidha;
''Vāyodhātū''ti **o**majjhaṃ, rūpameva na hessati.

Yathā hi **āyu**saddassa, rūpaṃ dissati **sā**gamaṃ;
''Āyusā ekaputta''nti, **manasā**dipadaṃ viya.

Na tathā **vāyu**saddassa, rūpaṃ dissati **sā**gamaṃ;
Tasmā **mano**gaṇādimhi, tasso'kāso na vijjati.

Tathā hi ''vāyati iti, vāyo'' iti garū vaduṃ;
''Vāyodhātū''ti etassa, padassatthaṃ tahiṃ tahiṃ.

Yattha pathavī ca āpo ca, tejo vāyo na gādhati;
Ettha āpādikaṃ sadda-ttikaṃ **mano**gaṇādike.

Idampi **mano**gaṇādikalakkhaṇaṃ. Ettha **mano**gaṇādikā dvidhā bhijjanti **bila padā**dito **āpā**dito ca. Evaṃ **mano**gaṇādikalakkhaṇaṃ anākulaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ samuddiṭṭhaṃ.

Atha **amano**gaṇalakkhaṇaṃ kathayāma –

Ye ca **nā**visaye **so**ntā, ye ca **smā**visaye siyuṃ;
Saddā evaṃpakārā te, **amano**gaṇasaññitā.

Ke te? **Atthabyañjanakkhara**saddādayo ceva **dīghora**saddā ca. Etesu hi **attha**saddādīnaṃ **nā**vacanaṭṭhāne ''atthaso byañjanaso akkharaso suttaso upāyaso sabbaso ṭhānaso''tiādīni **so**ntāni rūpāni bhavanti. **Dīghora**saddānaṃ pana **smā**vacanaṭṭhāne ''dīghaso oraso''ti **so**ntāni rūpāni bhavanti. Idaṃ **amano**gaṇalakkhaṇaṃ.

Aparampi bhavati –

Sabbathā vinimuttā ye, **sā so** syantādibhāvato;
Evaṃvidhāpi te saddā, **amano**gaṇasaññitā.

Ke te? ''Puriso kaññā citta''miccādayo. Idampi **amano**gaṇalakkhaṇaṃ. Evaṃ **amano**gaṇalakkhaṇaṃ anākulaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ samuddiṭṭhaṃ.

Evaṃ dassitesu **mano**gaṇalakkhaṇādīsu koci vadeyya ''yadidaṃ tumhehi vuttaṃ 'ye samāsādibhāvamhi, ma**jjho**kārāva honti tū'tiādinā **mano**gaṇādikalakkhaṇaṃ, tena ''parosataṃ gomayaṃ godhano''iccādīsu **gopara**saddādayopi **mano**gaṇādikabhāvaṃ āpajjantīti? Nāpajjanti. Kasmāti ce? Yasmā –

Ettha **mano**gaṇādīnaṃ, anta**sso**ttaṃ paṭiccidaṃ;

‘‘Ma**jjho**kārā’’ti vacanaṃ, vuttaṃ na tvāgamādikaṃ.

‘‘Parosataṃ gomaya’’nti-ādīsu **amano**gaṇo;
Pubbabhūtaṃ padaṃ **o**ssā-gamattā’niccatāya ca.

Tasmā nāpajjanti. Iti sabbathāpi **amano**gaṇalakkhaṇaṃ nissesato dassitaṃ. Iccevaṃ **mano**gaṇavibhāvanāyaṃ **mano**gaṇo **mano**gaṇādiko **amano**gaṇo cāti tidhā bhedo veditabbo.

Tattha **mano**gaṇe pariyāpannasaddānaṃ samāsaṃ patvā ‘‘abyaggamanaso naro, thiracetasaṃ kulaṃ, saddheyyavacasā upāsikātiādinā liṅgattayavasena aññathāpi rūpāni bhavanti. Ettha pana keci evaṃ vadanti ‘‘yadā **mana**saddo sakatthe avattitvā ‘abyaggo mano yassa soyaṃ abyaggamanaso, alīno mano yassa soyaṃ alīnamanaso’ti evaṃ aññatthe vattati, tadā **purisa**nayeneva nāmikapadamālā labbhati, na **mano**gaṇanayenā’’ti. Taṃ na gahetabbaṃ ubhinnampi yathārahaṃ labbhanato. Tathā hi **visuddhimagge** puggalāpekkhanavasena ‘‘khantisoraccamettādiguṇabhūsitacetaso. Ajjhesanaṃ gahetvānā’’ti ettha **mano**gaṇanayo dissati. **Taṭṭīkāyampi** ‘‘ajjhesito dāṭhānāga-ttherena thiracetasā’’ti **mano**gaṇanayo dissati, tasmā tesaṃ vacanaṃ na gahetabbaṃ. Evaṃ vadantā ca te **abyaggamana**saddādīnaṃ **abyaggamanasa**iccādinā **sa**kārantapakatibhāvena ṭhapetabbabhāvaṃ vibbhantamativasena cintetvā sabbāsu vibhattīsu, dvīsu ca vacanesu **purisa**nayena yojetabbataṃ maññanti. Evañca sati ‘‘guṇabhūsitacetaso, thiracetasā’’ti chaṭṭhīcatutthītatiyārūpāni nasiyuṃ, aññāniyeva anabhimatāni rūpāni siyuṃ. Yasmā siyuṃ, tasmā evaṃ aggahetvā ayaṃ viseso gahetabbo.

Yattha hi samāsavasena **mana**saddo **ceta**saddādayo ca sakatthe avattitvā aññatthe vattanti, tattha **sa**kārāgamānaṃ padānaṃ nāmikapadamālā **purisa**nayena ca **mano**gaṇe **mana**nayena ca yathārahaṃ labbhati. Ni**ssa**kārāgamānaṃ pana **purisa**nayeneva labbhati. Yattha pana samāsavisayeyeva **manā**disaddā sakatthe vattanti, tattha ni**ssa**kārāgamānaṃ nāmikapadamālā **purisa**nayena ca **mano**gaṇe **mana**nayena ca labbhati.

Idāni imassatthassa āvibhāvatthaṃ, saddagatīsu ca viññūnaṃ kosalluppādanatthaṃ yathāvuttānaṃ padānaṃ padamālā tidhā katvā dassayissāma – ‘‘byāsatto mano yassa soyaṃ byāsattamanaso naro’’ti evamaccantaṃ puggalāpekkhakassa imassa padassa –

Byāsattamanaso naro, byāsattamanasā narā. Byāsattamanasaṃ naraṃ, byāsattamanase nare. Byāsattamanasā, byāsattamanena narena, byāsattamanehi, byāsattamanebhi narehi. Byāsattamanaso, byāsattamanassa narassa, byāsattamanānaṃ narānaṃ. Byāsattamanā, byāsattamanasmā, byāsattamanamhā narā, byāsattamanehi, byāsattamanebhi narehi. Byāsattamanaso, byāsattamanassa narassa, byāsattamanānaṃ narānaṃ. Byāsattamanasi, byāsattamane, byāsattamanasmiṃ, byāsattamanamhi nare, byāsattamanesu naresu. Bho byāsattamanasa nara, bhavanto byāsattamanasā narāti nāmikapadamālā bhavati.

Evaṃ **sa**kārāgamassa labbhamānālabbhamānatā vavatthapetabbā. Ettha hi paṭhamādutiyāvibhattīnaṃ ekavacanabahuvacanaṭṭhāne ca tatiyācatutthīchaṭṭhīsattamīnaṃ ekavacanaṭṭhāne ca yathārahaṃ **sā**gamo bhavati ādesasaravibhattisaraparattā. Ayañca nayo sukhumo sādhukaṃ manasi kātabbo.

Aparo nayo – ‘‘byāsatto mano yassa soyaṃ byāsattamano’’ti evampi puggalāpekkhakassa imassa padassa ‘‘byāsattamano naro, byāsattamanā narā. Byāsattamanaṃ nara’’ntiādinā **purisa**nayeneva nāmikapadamālā bhavati. Ettha pana sabbathāpi **sā**gamo natthi. Aparopi nayo – ‘‘byāsatto ca so mano cāti byāsattamano’’ti evaṃ cittāpekkhakassapi imassa padassa ‘‘byāsattamano, byāsattamanā. Byāsattamanaṃ, byāsattamane. Byāsattamanasā, byāsattamanenā’’tiādinā **mano**gaṇe **mana**nayena nāmikapadamālā bhavati, ettha pana tatiyācatutthīchaṭṭhīsattamīnaṃ ekavacanaṭṭhāneyeva **sā**gamo bhavati ādesasaraparattā. Yathā ca ettha, evaṃ ‘‘alīnamanaso naro’’tiādīsupi ayaṃ tividho nayo veditabbo.

Napuṃsakaliṅge pana vattabbe ‘‘byāsattamanasaṃ kulaṃ, byāsattamanāni kulāni. Byāsattamanasaṃ kulaṃ, byāsattamanāni kulāni. Byāsattamanasā kulenā’’tiādinā nāmikapadamālā yojetabbā. Ettha pana paṭhamādutiyātatiyācatutthīchaṭṭhīsattamīnaṃ ekavacanaṭṭhāneyeva yathārahaṃ **sā**gamo bhavati ādesasaravibhattisaraparattā, ayampi nayo sukhumo sādhukaṃ manasi kātabbo.

Itthiliṅge pana vattabbe ‘‘byāsattamanasā itthī’’ti evaṃ paṭhamekavacanaṭṭhāneyeva **sā**gamaṃ vatvā tato ‘‘byāsattamanā, byāsattamanāyo itthiyo. Byāsattamanaṃ itthi’’nti **kaññā**nayena yojetabbā. ‘‘Evaṃ saddheyyavacasā upāsikā, saddheyyavacāyo upāsikāyo. Saddheyyavacaṃ upāsika’’ntiādināpi. ‘‘Byāsattamanaṃ kulaṃ, byāsattamanā itthī’’tiādinā pana **cittakaññā**nayena yojetabbā. Ettha pana sabbathāpi **sā**gamo natthi.

Sotūnaṃ ñāṇappabhedajananatthaṃ aparāpi nāmikapadamālāyo dassayissāma sahanibbacanena – mano eva mānasaṃ, samussāhitaṃ mānasaṃ yassa soyaṃ samussāhitamānaso. ‘‘Samussāhitamānaso, samussāhitamānasā. Samussāhitamānasaṃ, samussāhitamānase. Samussāhitamānasenā’’ti **purisa**nayena yojetabbā. Sundarā medhā assa atthīti sumedhaso. ‘‘Sumedhaso, sumedhasā. Sumedhasaṃ, sumedhase. Sumedhasenā’’ti **purisa**nayena, evaṃ ‘‘bhūrimedhaso’’tiādīnampi. Tatrime payogā –

‘‘Yaṃ vadanti sumedhoti, bhūripaññaṃ sumedhasaṃ;
Kiṃ nu tamhā vippavasi, muhuttamapi piṅgiya;
Gotamā bhūripaññāṇā, gotamā bhūrimedhasā.

Nāhaṃ tamhā vippavasāmi, muhuttamapi brāhmaṇa;
Gotamā bhūripaññāṇā, gotamā bhūrimedhasā’’ti.

Itthiliṅge vattabbe ‘‘samussāhitamānasā sumedhasā’’ti rūpāni, napuṃsake vattabbe ‘‘samussāhitamānasaṃ sumedhasa’’nti rūpāni, **kaññā citta**nayena etesaṃ padamālā yojetabbā. **O**kārantapulliṅgaṭṭhāne itthiliṅgādivinicchayo nayappakāsanatthaṃ kato. Visesato hi **o**kārantakathāyeva idhādhippetā. Apica loke nīti nāma nānappakārehi kathitā eva sobhati, ayañca sāsane nīti, tasmā nānappakārehi kathitāti.

Sabbāni nayato evaṃ, **o**kārantapadānime;
Pulliṅgāni pavuttāni, sāsanatthaṃ mahesino.

Viseso tesu kesañci, pāḷiyaṃ yo padissati;
Paccattavacanaṭṭhāne, pakāsessāmi taṃ’dhunā.

‘‘Vanappagumbe yatha phussitagge’’, itiādinayena hi;
Katthacodantapulliṅga-rūpāni aññathā siyuṃ.

Paccattavacanicceva, tañca rūpaṃ pakāsaye;
‘‘Paccatte bhummaniddeso’’, iti bhāsanti kecana.

Tatra kānici suttapadāni dassessāma – natthi attakāre, natthi parakāre, natthi purisakāre, pariyantakate saṃsāre, jīve sattame, na hevaṃ vattabbe, bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissantīti. Imāni ekavacanabahuvacanavasena dvidhā gahetabbāni. Paccattekavacanabahuvacanānañca **e**kārādeso veditabbo.

Ye pana ‘‘vanappagumbeti paccattavacanassa bhummavacananiddeso’’ti vadanti, te vattabbā ‘‘yadi vanappagumbeti paccattavacanassa bhummavacananiddeso, evañca sati ‘thāliyaṃ odanaṃ pacatī’ti ettha viya ādhārasutisambhavato ‘gimhāna māse paṭhamasmiṃ gimhe’ti idaṃ kataratthaṃ jotetī’’ti? Te vadeyyuṃ ‘‘na mayaṃ bho ‘vanappagumbeti idaṃ bhummavacana’nti vadāma, atha kho ‘paccattavacanassa bhummavacananiddeso’ti vadāmā’’ti. Evampi dosoyeva tumhākaṃ, nanu ‘‘saṅghe gotami dehī’’ti etthāpi sampadānavacanassa bhummavacananiddesoti vuttepi saṅghassa dānakriyāya ādhārabhāvato ‘‘saṅghe’’ti vacanaṃ suṇantānaṃ ādhārasuti ca ādhāraparikappo ca hotiyeva. Na hi sakkā evaṃ pavattaṃ cittaṃ nivāretuṃ, tasmā ettha evaṃ pana viseso gahetabbo ‘‘paccattavacanassapi katthaci bhummavacanassa viya rūpaṃ hotī’’ti. Evañhi gahite na koci virodho. Īdisesu hi ṭhānesu niruttippabhedakusalo lokānukampako bhagavā paccattavacanavasena niddisitabbe sati evaṃ aniddisitvā lokassa sammohamuppādayanto viya kathaṃ bhummavacananiddesaṃ karissati, tasmā saddasāmaññalesamattaṃ gahetvā ‘‘bhummavacananiddeso’’ti na vattabbaṃ. Yadi saddasāmaññaṃ gahetvā bhummavacananiddesaṃ icchatha, ‘‘paccattekavacanassa upayogabahuvacananiddeso’’tipi icchitabbaṃ siyā.

Apica tatheva ‘‘attakāre’’ti paccattavacanassa bhummavacananiddese sati ādhārasutisambhavato ‘‘attakārasmiṃ kiñci vatthu natthī’’ti anadhippeto attho siyā, na pana ‘‘attakāro natthī’’ti adhippeto attho. ‘‘Upayogabahuvacananiddeso’’ti gahaṇepi upayogatthassa **natthi**saddena avattabbattā dosoyeva siyā, **atthi**saddādīnaṃ viya pana **natthi**saddassapi paṭhamāya yogato ‘‘attakāre’’ti idaṃ paccattavacanamevāti viññāyati. ‘‘Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissantī’’ti etthāpi paccattavacanassa ‘‘bhummavacananiddeso’’ti vā ‘‘upayogavacananiddeso’’ti vā gahaṇe sati ‘‘bālā ca paṇḍitā cā’’ti ettakampi vattuṃ ajānanadoso siyā, ‘‘karissantī’’ti padayogato pana ‘‘bāle cā’’tiādi paccattavacanamevāti viññāyati. Yathā pana niggahītāgamavasenuccārite ‘‘cakkhuṃ udapādī’’ti pade paccattavacanassa ‘‘cakkhuṃ me dehi yācito’’ti ettha upayogavacanena sutivasena samānattepi paccattavacanatthoyeva sotāre paṭibhāti ‘‘udapādī’’tiākhyātena kathitattā, na pana vibhattivipallāsatthabhūto upayogavacanattho ‘‘udapādī’’tiākhyātena avacanīyattā, ‘‘cakkhuṃ udapādī’’ti hi bhagavatā vuttakāle ko ‘‘cakkhuṃ udapādī’’ti padaṃ parivattitvā atthamācikkhati, tathā ‘‘bāle paṇḍite’’tiādīnampi paccattavacanānaṃ aparehi ‘‘bāle paṇḍite’’tiādīhi bhummopayogavacanehi sutivasena samānattepi paccattavacanatthoyeva sotāre paṭibhāti, na itaravacanattho yathāpayogaṃ atthassa gahetabbattā. Iti ‘‘vanappagumbe, bāle, paṇḍite’’tiādīnaṃ suddhapaccattavacanattaññeva sārato paccetabbaṃ, na sutisāmaññena bhummopayogavacanattaṃ.

Yaṃ panācariyena **jātakaṭṭhakathāyaṃ** –

‘‘Tayo giriṃ tiantaraṃ kāmayāmi,
Pañcālā kuruyo kekake ca;
Tatuttariṃ brāhmaṇa kāmayāmi,
Tikiccha maṃ brāhmaṇa kāmanīta’’nti –

Imassa **kāmanīta**jātakassa saṃvaṇṇanāyaṃ ‘‘kekake cāti paccatte upayogavacanaṃ, tena kekakassa raṭṭhaṃ dassetī’’ti vuttaṃ. Evaṃ vadanto ca so ‘‘purise passati, purise patiṭṭhita’’nti, ‘‘passāmi loke sadhane manusse’’ti ca ādīsu yebhuyyena ‘‘purise, loke, sadhane, manusse’’tiādīnaṃ upayogabahuvacanabhummekavacanabhāvena āgatattā paccattekavacanabahuvacanabhāvassa pana apākaṭattā yebhuyyappavattiṃ sandhāya ‘‘idampi tādisamevā’’ti maññamāno vadati maññe. Ācariyā hi katthaci attano ruciyāpi visuṃ visuṃ kathenti. Ayaṃ pana amhākaṃ ruci – ‘‘kekake’’ti idaṃ paccattavacanameva ‘‘pañcālā, kuruyo’’ti sahajātapadāni viya, raṭṭhavācakattā pana ‘‘kuruyo’’ti padamiva bahuvacanavasena vuttaṃ. Na hi bhagavā ‘‘khattiyo, brāhmaṇo, vesso’’tiādīsu viya samānavibhattīhi niddisitabbesu sahajātapadesu pacchimaṃ upayogavacanavasena niddiseyya, yutti ca na dissati ‘‘pañcālā’’ti, ‘‘kuruyo’’ti paccattavacanaṃ vatvā ‘‘kekake’’ti upayogavacanassa vacane, tasmā ‘‘kekake’’ti idaṃ paccattavacanameva. Tathā hi **sandhivisodhana**vidhāyako ācariyo tādisānaṃ padānaṃ paccattavacanattaññeva vibhāvento sāmaṃ kate pakaraṇe ‘‘vanappagumbo vanappagumbe, sukhaṃ dukkhaṃ jīvo, sukhe dukkhe jīve’’ti āha, **ṭīkāya**mpi ca tesaṃ paccattavacanabhāvameva vibhāvento ‘‘vanappagumbo, sukhaṃ, dukkhaṃ, jīvo’’ti sādhanīyaṃ rūpaṃ patiṭṭhapetvā niggahītalopavasena **akārokārāna**ñca **e**kārādesavasena ‘‘vanappagumbe, sukhe, dukkhe, jīve’’ti rūpanipphattimāha. Sā pāḷinayānu kūlā. **Kaccāyanā**cariyenapi pāḷinayaṃ nissāya ‘‘dvipade tulyādhikaraṇe’’ti paccattabahuvacanapadaṃ vuttaṃ. Tenāha vuttiyaṃ ‘‘dve padāni tulyādhikaraṇānī’’ti. ‘‘Dvipade tulyādhikaraṇe’’ti ca idaṃ ‘‘aṭṭha nāgāvāsasatānī’’ti vattabbe ‘‘aṭṭha nāgāvāsasate’’ti padamiva vuccatīti daṭṭhabbaṃ.

Keci pana tesaṃ bhummekavacanattaṃ icchanti. Tattha yadi ‘‘vanappagumbe’’ti paccatte bhummavacanaṃ, ‘‘kekake’’ti ca paccatte upayogavacanaṃ, ‘‘esese eke ekaṭṭhe’’ti ettha ‘‘esese’’ti imānipi paccatte bhummavacanāni vā siyuṃ, upayogavacanāni vā. Yathetāni evaṃvidhāni na honti, suddhapaccattavacanāniyeva honti, tathā ‘‘vanappagumbe, kekake’’tiādīnipi tathāvidhāni na honti, suddhapaccattavacanāniyeva honti. Iccevaṃ sabbathāpi ‘‘vanappagumbe, bāle, paṇḍite, kekake’’ti, ‘‘viratte kosiyāyane, aṭṭha nāgāvāsasate, ke purise, esese’’ti evamādīnaṃ anekesaṃ purisaliṅgaitthiliṅganapuṃsakaliṅgasabbanāmaekavacanaanekavacanavasena sāsanavare ṭhitānaṃ padānaṃ nipphatti paccattekavacanaputhuvacanāna**me**kārādesavaseneva bhavatīti avassamidaṃ sampaṭicchitabbaṃ. Evaṃ ‘‘vanappagumbe, bāle, paṇḍite’’tiādīnaṃ suddhapaccattavacanatā atīva sukhumā dubbiññeyyā, saddhena kulaputtena ācariye payirupāsitvā tadupadesaṃ sakkaccaṃ gahetvā jānitabbā. Buddhavacanasmiñhi saddato ca atthato ca adhippāyato ca akkharacintakānaṃ ñāṇacakkhusammuyhanaṭṭhānabhūtā pāḷinayā vividhā dissanti.

Tattha saddato tāva idaṃ sammuyhanaṭṭhānaṃ – ‘‘virattā kosiyāyanī’’ti vattabbe ‘‘viratte kosiyāyane’’ti itthiliṅgapaccattavacanaṃ dissati, ‘‘ko puriso’’ti vattabbe ‘‘ke purise’’ti sabbanāmikapaccattavacanaṃ dissati, ‘‘kinnāmo te upajjhāyo’’ti vattabbe ‘‘konāmo te upajjhāyo’’ti samāsapadaṃ pulliṅgavisayaṃ dissati. Kiṃ nāmaṃ etassāti konāmoti hi samāso. Tena ‘‘konāmā itthī, konāmaṃ kula’’nti ayampi nayo gahetabbo. ‘‘Kva te balaṃ mahārājā’’ti vattabbe ‘‘ko te balaṃ mahārājā’’ti ettha **kva**saddena īsakaṃ samānasutiko sattamiyanto **ko**saddo dissati, **kva ko**saddā hi aññamaññamīsakasamānasutikā. Tathā ‘‘idha hemantagimhesu, idha hemantagimhisu, na tenatthaṃ abandhi so, na tenatthaṃ abandhisū’’ti aññānipi yojetabbāni.

Atthato pana idaṃ sammuyhanaṭṭhānaṃ – ‘‘yaṃ na kañcanadvepiñcha, andhena tamasā gata’’nti ettha **na**kāro ‘‘kata’’nti iminā sambandhitabbo. Na katanti kataṃ viyāti attho. Ettha hi **na**kāro upamāne vattati, na paṭisedhe.

‘‘Assaddho akataññū ca,
Sandhicchedo ca yo naro;
Hatāvakāso vantāso,
Sa ve uttamaporiso’’ti

Evamādīnipi aññāni yojetabbāni.

Adhippāyato idaṃ sammuyhanaṭṭhānaṃ – ‘‘taṇhaṃ asmimānaṃ sassatucchedadiṭṭhiyo dvādasāyatananissitaṃ nandirāgañca hantvā brāhmaṇo anīgho yātī’’ti vattabbepi tathā avatvā tamevatthaṃ gahetvā aññena pariyāyena

‘‘Mātaraṃ pitaraṃ hantvā, rājāno dve ca khattiye;
Raṭṭhaṃ sānucaraṃ hantvā, anīgho yāti brāhmaṇo’’ti

Vuttaṃ.

‘‘Vanaṃ chindatha mā rukkhaṃ, vanato jāyate bhayaṃ;
Chetvā vanañca vanathaṃ, nibbanā hotha bhikkhavo’’ti

Evamādīnipi aññāni yojetabbāni. Evaṃ buddhavacane saddato ca atthato ca adhippāyato ca akkharacintakānaṃ ñāṇacakkhusammuyhanaṭṭhānabhūtā pāḷinayā vividhā dissanti. Yathāha –

‘‘Jānantā api saddasatthamakhilaṃ muyhanti pāṭhakkame,
Yebhuyyena hi lokanītividhurā pāṭhe nayā vijjare;
Paṇḍiccampi pahāya bāhiragataṃ ettheva tasmā budho,
Sikkheyyāmaladhammasāgaratare nibbānatitthūpage’’ti.

Evaṃ pāḷinayānaṃ dubbiññeyyattā ‘‘vanappagumbe, bāle ca, paṇḍite cā’’tiādīnaṃ suddhapaccattavacanattaññeva sārato paccetabbaṃ, na sutisāmaññena bhummopayogavacanattaṃ bhummopayogavacanehi tesaṃ samānasutikattepi paccattajotakattā. Samānasutikāpi hi saddā atthappakaraṇaliṅgasaddantarābhisambandhādivasena atthavisesajotakā bhavanti. Taṃ yathā? ‘‘Sīho gāyatī’’ti vutte ‘‘evaṃnāmako puriso’’ti attho viññāyati. ‘‘Sīho naṅguṭṭhaṃ cāletī’’ti vutte pana ‘‘migarājā’’ti viññāyati. Evaṃ atthavasena samānasutikānaṃ atthavisesajotanaṃ bhavati. Saṅgāme ṭhatvā ‘‘sindhavamānehī’’ti vutte ‘‘asso’’ti viññāyati. Rogisālāyaṃ pana ‘‘sindhavamānehī’’ti vutte ‘‘lavaṇa’’nti viññāyati. Evaṃ pakaraṇavasena samānasutikānaṃ atthavisesajotanaṃ bhavati. ‘‘Issā’’ti vutte ‘‘evaṃnāmikā dhammajātī’’ti viññāyati. ‘‘Isso’’ti vutte pana ‘‘acchamigo’’ti viññāyati. Evaṃ liṅgavasena ekadesasamānasutikānaṃ atthavisesajotanaṃ bhavati. Ettha pana kiñcāpi ‘‘devadattaṃ pakkosa ghaṭadhārakaṃ daṇḍadhāraka’’ntiādīsupi ghaṭadaṇḍādīni liṅgaṃ, tathāpi samānasutikādhikārattā na taṃ idhādhippetaṃ.

‘‘Issā uppajjatī’’ti ca ‘‘issā purisamanubandhiṃsū’’ti ca vutte pana sabbathā samānasutikānaṃ saddantarābhisambandhavasena yathāvuttaatthavisesajotanaṃ bhavati. Tathā ‘‘sīho bhikkhave migarājā sāyanhasamayaṃ āsayā nikkhamatī’’ti vutte ‘‘migādhipo kesarasīho’’ti viññāyati. ‘‘Sīho samaṇuddeso, sīho senāpatī’’ti ca vutte pana ‘‘sīho nāma sāmaṇero, sīho nāma senāpatī’’ti viññāyati. Evampi saddantarābhisambandhavasena samānasutikānaṃ atthavisesajotanaṃ bhavati. ‘‘Addasaṃsu kho chabbaggiyā bhikkhū sattarasavaggiye bhikkhū vihāraṃ paṭisaṅkharonte’’ti evampi saddantarābhisambandhavasena samānasutikānaṃ paccattopayogatthasaṅkhātaatthavisesajotanaṃ bhavati. Tathā ‘‘siñca bhikkhu imaṃ nāvaṃ, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavocā’’ti evampi saddantarābhisambandhavasena samānasutikānaṃ ālapanatthapaccattatthasaṅkhātaatthavisesajotanaṃ bhavati, tasmā ‘‘vanappagumbe yatha phussitagge’’tiādīni bhummopayogavacanehi sadisattepisaddantarābhisambandhavasena suddhapaccattavacanānīti gahetabbāni. Paccattekavacanabahuvacanānaṃ eva hi **e**kārādesavasena evaṃvidhāni rūpāni bhavanti bhummopayogavacanāni viyāti. Nanu ca bho evaṃvidhānaṃ rūpānaṃ pāḷiyaṃ dissanato **‘e**kārantampi pulliṅgaṃ atthī’ti vattabbanti? Na vattabbaṃ, **o**kārantabhāvogadharūpavisesattā tesaṃ rūpānaṃ. Ādesavasena hi siddhattā visuṃ **e**kārantapulliṅgaṃ nāma natthi, tasmā pulliṅgānaṃ yathāvuttasattavidhatāyeva gahetabbāti.

Keci pana vadeyyuṃ ‘‘yāyaṃ **purisa**saddanayaṃ gahetvā ‘bhūto, bhūtā. Bhūta’ntiādinā sabbesa**mo**kārantapadānaṃ nāmikapadamālā vibhattā, tattha catutthekavacanassa **āyā**desasahitāni rūpāni kimatthaṃ na vuttānī’’ti? Visesadassanatthaṃ. Tādisāni hi catutthekavacanarūpāni pāḷinaye porāṇaṭṭhakathānaye ca upaparikkhiyamāne ‘‘gatyatthakammani, nayanatthakammani, vibhattivipariṇāme, tadatthe cā’’ti saṅkhepato imesu catūsuyeva ṭhānesu, pabhedato pana sattasu ṭhānesu dissanti. Dānarocanadhāraṇa**namo**yogādibhede pana yattha katthaci sampadānavisaye na dissanti, iti imaṃ visesaṃ dassetuṃ na vuttānīti. Nanu dānakriyāyoge ‘‘abhirūpāya kaññā deyyā’’ti catutthekavacanassa **āyā**desasahitarūpadassanato imasmimpi **saddanītippakaraṇe** ‘‘purisāya, bhūtāyā’’tiādīni vattabbāni, evaṃ sante kasmā ‘‘dānarocanadhāraṇa**namo**yogādibhede pana yattha katthaci sampadānavisaye na dissantī’’ti vuttanti? Apāḷinayattā. ‘‘Abhirūpāya kaññā deyyā’’ti ayañhi saddasatthato āgato nayo, na buddhavacanato. Buddhavacanañhi patvā ‘‘abhirūpassa kaññā deyyā’’ti padarūpaṃ bhavissatīti. Nanu ca bho **namo**yogādīsupi catutthekavacanassa **āyā**deso dissatīti. Sāsanāvacarāpi hi nipuṇā paṇḍitā ‘‘namo buddhāyā’’tiādīni vatvā ratanattayaṃ vandanti. Keci pana –

‘‘Namo buddhāya buddhassa,
Namo dhammāya dhammino;
Namo saṅghāya saṅghassa,
Namokārena sotthi me’’ti ca,

‘‘Mukhe sarasi samphulle, nayanuppalapaṅkaje;
Pādapaṅkajapūjāya, buddhāya satataṃ dade’’ti ca,

‘‘Naro naraṃ yācati kiñci vatthuṃ, narena dūto pahito narāyā’’ti ca gāthāracanampi kubbantīti? Saccaṃ, sāsanāvacarāpi nipuṇā paṇḍitā ‘‘namo buddhāyā’’tiādīnivatvā ratanattayaṃ vandanti, gāthāracanampi kubbanti, evaṃ santepi te saddasatthe kataparicayavasena saddasatthato nayaṃ gahetvā tathārūpā gāthāpi cuṇṇiyapadānipi abhisaṅkharonti, ‘‘namo buddhāyā’’tiādīni vatvā ratanattayaṃ vandanti. Ye pana saddasatthe akataparicayā antamaso bāladārakā, tepi aññesaṃ vacanaṃ sutvā kataparicayavasena ‘‘namo buddhāyā’’tiādīni vatvā ratanattayaṃ vandanti, ‘‘namo buddhassā’’ti vadantā pana appakatarā. Katthaci hi padese kumārake akkharasamayaṃ uggaṇhāpentā garū akkharānamādimhi ‘‘namo buddhāyā’’ti sikkhāpenti, na pana ‘‘namo buddhassā’’ti, evaṃ santepi pāḷinaye porāṇaṭṭhakathānaye ca upaparikkhiyamāne ṭhapetvā gatyatthakammādiṭṭhānacatukkaṃ, pabhedato sattaṭṭhānaṃ vā dānarocanadhāraṇa**namo**yogādibhede yattha katthaci sampadānavisaye catutthekavacanassa **āyā**desasahitāni rūpāni na dissanti, tasmā kehici abhisaṅkhatāni ‘‘namo buddhāya, buddhāya dānaṃ dentī’’ti padāni pāḷiṃ patvā ‘‘namo buddhassa, buddhassa dānaṃ dentī’’ti aññarūpāni bhavantīti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ pana pāḷinayaaṭṭhakathānayānurūpena **āyā**desassa payogaracanā – ‘‘buddhāya saraṇaṃ gacchati, buddhaṃ saraṇaṃ gacchatī’’ti vā, ‘‘buddhāya nagaraṃ nenti, buddhaṃ nagaraṃ nentī’’ti vā, ‘‘buddhāya sakkato dhammo, buddhena sakkato dhammo’’ti vā, ‘‘buddhāya jīvitaṃ pariccajati, buddhassa atthāya jīvitaṃ pariccajatī’’ti vā, ‘‘buddhāya apenti aññatitthiyā, buddhasmā apenti aññatitthiyā’’ti vā, ‘‘buddhāya dhammatā, buddhassa dhammatā’’ti vā, ‘‘buddhāya pasanno, buddhe pasanno’’ti vā iti pabhedato imaṃ sattaṭhānaṃ vivajjetvā aññattha **āyā**deso na dissati. Tathā hi –

> Pāṭhe **mahānamakkāra**-saṅkhāte sādhunandane;
> Sampadāne **namo**yoge, **āyā**deso na dissati.

Ettha mahānamakkārapāṭho nāma ‘‘namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassā’’ti pāṭho. Atrāpi **āyā**deso na dissati. **Vammikasuttepi** ‘‘namo karohi nāgassā’’ti evaṃ **āyā**deso na dissati. **Ambaṭṭhasuttepi** ‘‘sotthi bhadante hotu rañño, sotthi janapadassa’’. Evaṃ **āyā**deso na dissati.

> ‘‘Suppabuddha’’nti pāṭhassa, atthasaṃvaṇṇanāyapi;
> Sampadāne **namo**yoge, **āyā**deso na dissati.

Tathā hi

> ‘‘Suppabuddhaṃ pabujjhanti, sadā gotamasāvakā;
> Yesaṃ divā ca ratto ca, niccaṃ buddhagatā satī’’ti

Imissā pāḷiyā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘sammādiṭṭhikassa putto guḷaṃ khipamāno buddhānussatiṃ āvajjetvā ‘namo buddhassā’ti vatvā guḷaṃ khipatī’’ti **āyā**desavajjito saddaracanāviseso dissati. Sagāthāvaggavaṇṇanāyampi **dhanañjānīsuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘tvaṃ ṭhitāpi nisinnāpi khipitvāpi kāsetvāpi ‘namo buddhassā’ti tassa muṇḍakassa samaṇakassa namakkāraṃ karosī’’ti **āyā**desavajjito saddaracanāviseso dissati. Tathā tattha tattha ‘‘buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ deti. Tassa purisassa bhattaṃ na ruccati. Samaṇassa rocate saccaṃ, buddhassa chattaṃ dhāreti, buddhassa silāghate’’tiādinā **āyā**desavivajjito saddaracanāviseso dissati. Evaṃ dānarocanādīsu bahūsu sampadānavisayesu catutthekavacanassa **āyā**desasahitaṃ rūpaṃ na dissati.

Gatyatthakammādīsu pana catūsu ṭhānesu dissati. Tathā hi ‘‘mūlāya paṭikasseyya, appo saggāya gacchatī’’ti cettha gatyatthakammani dissati. Ettha hi ‘‘mūlaṃ paṭikasseyya, appo saggaṃ gacchatī’’ti ca attho. ‘‘Paṭikasseyyā’’ti cettha kasa gatiyanti dhātussa **pati**upasaggena visesitattā ‘‘ākaḍḍheyyā’’ti attho bhavati. ‘‘Ayaṃ puriso mama atthakāmo, yo maṃ gahetvāna dakāya netī’’ti ettha nayanatthakammani dissati. Ettha hi maṃ udakaṃ neti, attano vasanakasobbhaṃ pāpetīti attho. ‘‘Viramathāyasmanto mama vacanāyā’’ti ettha vibhattivipariṇāme dissati. Mama vacanato viramathāti hi nissakkavacanavasena attho. ‘‘Mahāgaṇāya bhattā me’’ti etthāpi vibhattivipariṇāme dissati. Mama mahato haṃsagaṇassa bhattāti hi sāmivacanavasena attho. Mama haṃsarājāti cettha adhippāyo. ‘‘Asakkatā casma dhanañcayāyā’’ti etthāpi vibhattivipariṇāme dissati. Mayaṃ dhanañcayassa rañño asakkatā ca bhavāmāti hi kattutthe sāmivacanaṃ. Tathā hi ‘‘dhanañcayassā’’ti vā ‘‘dhanañcayenā’’ti vā vattabbe evaṃ avatvā ‘‘dhanañcayāyā’’ti sampadānavacanaṃ dānakriyādikassa sampadānavisayassa abhāvato vibhattivipariṇāmeyeva yujjati, tasmā dhanañcayarājena mayaṃ asakkatā ca bhavāmāti attho gahetabbo. Aññampi vibhattivipariṇāmaṭṭhānaṃ maggitabbaṃ.

‘‘Virāgāya upasamāya nirodhāyā’’tiādīni pana anekasahassāni **āyā**desasahitāni saddarūpāni tadatthe pavattanti. Aṭṭhakathācariyāpi hi **dhammavinaya**saddatthaṃ vaṇṇentā ‘‘dhammānaṃ vinayāya. Anavajjadhammatthañhesa vinayo, na bhavabhogādiattha’’nti tadatthavaseneva **āyā**desasahitaṃ saddarūpaṃ payuñjiṃsu, evaṃ catutthekavacanassa **āyā**desasahitāni rūpāni gatyatthakammani nayanatthakammani vibhattivipariṇāme tadatthe cāti imesu catūsuyeva ṭhānesu dissanti, na pana dānarocanādibhede yattha katthaci sampadānavisaye. Tathā hi **niruttipiṭake** ‘‘atthāyāti sampadānavacana’’nti **āyā**desasahitaṃ saddarūpaṃ vuttaṃ, **purisa**saddādivasena pana tādisāni rūpāni na vuttāni tādisānaṃ saddarūpānaṃ yattha katthaci appavattanato. **Kaccāyanappakaraṇepi** hi ‘‘āya catutthekavacanassa tū’’ti lakkhaṇassa vuttiyaṃ ‘‘atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti vuttaṃ. ‘‘Purisāyā’’ti vā ‘‘samaṇāyā’’ti vā ‘‘brāhmaṇāyā’’ti vā na vuttanti.

Ettha siyā – nanu bho tasseva vuttiyaṃ ‘‘catutthīti kimatthaṃ purisassa mukhaṃ. Ekavacanassāti kimatthaṃ purisānaṃ dadāti. Vāti kimatthaṃ dātā hoti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā’’ti vuttattā ‘‘purisāya samaṇāya brāhmaṇāyā’’tiādīni padarūpāni nayato dassitāni, kevalaṃ pana **mukha**saddayogato bahuvacanabhāvato vikappanato ca ‘‘purisāyā’’tiādīni na sijjhanti, **mukha**saddayogādivirahite pana ṭhāne avassaṃ sijjhantīti? Ettha vuccate – ‘‘catutthīti kimatthaṃ purisassa mukha’’nti vadanto ‘‘sace **āyā**deso bhaveyya, catutthiyā eva bhavati, na chaṭṭhiyā’’ti dassento ‘‘mukha’’nti padaṃ dassesi, na ca tena **‘‘mukha**saddaṭṭhāne detītiādike sampadānavisayabhūte kriyāpade ṭhite **āyā**deso hotī’’ti dasseti. **‘‘E**kavacanassāti kimatthaṃ purisānaṃ dadātī’’ti vadantopi ‘‘ekavacanasseva **āyā**deso hoti, na bahuvacanassā’’ti dasseti. ‘‘Dadātī’’ti idaṃ padaṃ ‘‘purisāna’’nti padassa sampadānavacanattaṃ ñāpetuṃ avoca, na ca ‘‘detītiādike sampadānavisayabhūte kriyāpade sati catutthekavacanassa **āyā**deso hotī’’ti imamatthaṃ viññāpeti. ‘‘Vāti kimatthaṃ dātā hoti samaṇassa vā brāhmaṇassa vā’’ti ca vadantopi ‘‘sampadāneyeva vikappena **āyā**deso hotī’’ti viññāpeti, na dānādikriyaṃ paṭicca **āyā**desavidhānaṃ ñāpeti.

Yadi pana dānādikriyaṃ paṭicca **āyā**desavidhānaṃ siyā, vuttikārakena lakkhaṇassa vuttiyaṃ mūlodāharaṇeyeva ‘‘atthāya hitāyā’’ti tadatthapayogāni viya ‘‘purisāya dīyate’’tiādi vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ. Kasmāti ce? Buddhavacane porāṇaṭṭhakathāsu ca tādisassa payogassa abhāvā. **Niruttipiṭake** hi pabhinnapaṭisambhido so āyasmā **mahākaccāno** ‘‘purisassa dīyate’’ti **āyā**desarahitāniyeva rūpāni dasseti, ‘‘atthāyāti sampadānavacana’’nti bhaṇantopi ca thero dānādikriyāpekkhaṃ akatvā catutthekavacanassa **āyā**desasahitaṃ rūpameva niddisi. Tena so payogo tadatthappayogoti viññāyati. Iti imehi kāraṇehi jānitabbaṃ ‘‘dānādikriyaṃ paṭicca **āyā**desavidhānaṃ na kata’’nti. Yajjevaṃ ‘‘atthāya hitāyā’’tiādīniyeva tadatthappayogāni ‘‘āya catutthekavacanassa tū’’ti lakkhaṇassa visayā bhaveyyuṃ, nāññānīti? Tanna, aññānipi visayāyeva tassa. Katamāni? ‘‘Mūlāya paṭikasseyya, appo saggāya gacchati, dakāya neti, viramathāyasmanto mamavacanāya, gaṇāya bhattā’’tiādīni. ‘‘Saggassa gamanena vā’’tiādīni pana **vā**dhikārattā avisayāvāti.

Nanu ca bho evaṃ sante vuttikārakena mūlodāharaṇesu ‘‘atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti vatvā ‘‘mūlāya paṭikasseyyā’’tiādīnipi vattabbāni, kimudāharaṇe pana ‘‘vāti kimatthaṃ saggassa gamanena vā’’ti vattabbanti? Saccaṃ, avacane kāraṇamatthi, taṃ suṇātha – ‘‘mūlāya paṭikasseyya, appo saggāya gacchatī’’ti ettha hi ‘‘mūlāya, saggāyā’’ti padāni suddhasampadānavacanāni na honti gatyatthakammani vattanato, tasmā mūlodāharaṇesu na vuttāni. Tathā ‘‘dakāya netī’’ti ettha ‘‘dakāyā’’ti padaṃ nayanatthakammani vattanato suddhasampadānavacanaṃ na hotīti na vuttaṃ. ‘‘Viramathāyasmanto mama vacanāyā’’ti ettha pana ‘‘vacanāyā’’ti padaṃ nissakkavacanatthe vattanato, ‘‘gaṇāya bhattā’’ti ettha ‘‘gaṇāyā’’ti padaṃ sāmivacanatthe vattanato, ‘‘asakkatā casma dhanañcayāyā’’ti ettha ‘‘dhanañcayāyā’’ti padaṃ kattuvasena sāmiatthe vattanato suddhasampadānavacanaṃ na hotīti na vuttaṃ. Kimudāharaṇepi ‘‘saggassā’’ti padaṃ **gamana**saddasannidhānato gatyatthakammani vattanato suddhasampadānavacanaṃ na hotīti ‘‘vāti kimatthaṃ saggassa gamanena vā’’ti na vuttaṃ. Evañhettha vuttanayena buddhavacanaṃ porāṇaṭṭhakathānayañca patvā catutthekavacanassa **āyā**desasahitāni rūpāni gatyatthakammādīsu catūsuyeva ṭhānesu dissanti, na pana dānarocanādibhede yattha katthaci sampadānavisayeti daṭṭhabbaṃ.

Nanu ca bho ‘‘candanasāraṃ jeṭṭhikāya adāsi suvaṇṇamālaṃ kaniṭṭhāyā’’ti dānappayoge catutthekavacanassa **āyā**desasahitarūpadassanato ‘‘rājakaññāya dīyate, rājakaññāya ruccati alaṅkāro, rājakaññāya chattaṃ dhāreti, rājakaññāya namo karohi, rājakaññāya sotthi bhavatu, rājakaññāya silāghate’’tiādīhipi payogehi bhavitabbaṃ, atha kasmā ‘‘buddhavacanaṃ porāṇaṭṭhakathānayañca patvā catutthekavacanassa **āyā**desasahitāni rūpāni gatyatthakammādīsu catūsuyeva ṭhānesu dissanti, na pana dānarocanādibhede yattha katthaci sampadānavisaye’’ti vadathāti? Uppathamavatiṇṇo bhavaṃ, na hi bhavaṃ amhākaṃ vacanatthaṃ jānāti. Ayañhettha amhākaṃ vacanattho – sabbānipi itthiliṅgāni ekavacanavasena tatiyācatutthīpañcamīchaṭṭhīsattamīṭhānesu samasamāni honti, appāni asamāni, tasmā tāni ṭhapetvā pulliṅganapuṃsakaliṅgesu **purisā**di **cittā**disaddānaṃ **a**kārantapakatibhāve ṭhitānaṃ catutthekavacanassa **āyā**desasahitāni rūpāni buddhavacanādīsu dānarocanādibhede yattha katthaci sampadānavisaye na dissanti. Teneva hi ‘‘mūlāya, saggāya, dakāya, vacanāya, gaṇāyā’’tiādīni gatyatthakammādīsu tīsu ‘‘abhiññāya, sambodhāya, nibbānāyā’’ti evamādīni pana anekasatāni tiliṅgapadāni tadattheyevāti imesu catūsu ṭhānesu dissanti. ‘‘Deti, rocati, dhāretī’’tiādīsu pana suddhasampadānavisayesu na dissanti. Bhavanti catra –

Catutthekavacanassa, **āyā**desena saṃyutaṃ;
Rūpaṃ anitthiliṅgānaṃ, ṭhānesu catusuṭṭhitaṃ.

Gatyatthakammani ceva, nayanatthassa kammani;
Vibhattiyā vipallāse, tadatthe cāti niddise.

‘‘Mūlāya paṭikasseyya, appo saggāya gacchati’’;
Evaṃ gatyatthakammasmiṃ, diṭṭhamamhehi sāsane.

‘‘Dakāya neti’’ iccevaṃ, nayanatthassa kammani;
‘‘Vacanāyā’’ti nissakke, viramaṇappayogato.

‘‘Gaṇāya’’iti sāmismiṃ, ‘‘bhattā’’ti saddayogato;
‘‘Dhanañcayāyā’’ti padaṃ, kattutthe sāmisūcakaṃ.

‘‘Asakkatā’’ti saddassa, yogatoti viniddise;
Añño cāpi vipallāso, maggitabbo vibhāvinā.

‘‘Abhiññāya sambodhāya, nibbānāyā’’timāni tu;
Liṅgattayavaseneva, tadatthasmiṃ viniddise.

Evaṃ pāṭhānulomena, kathito **āya**sambhavo;
Idantu sukhumaṃ ṭhānaṃ, cintetabbaṃ punappunaṃ.

Okārantavaseneva, nānānayasumaṇḍitā;
Padamālā mahesissa, sāsanatthaṃ pakāsitā.

Imamatimadhurañce cittikatvā suṇeyyuṃ,
Vividhanayavicittaṃ sādhavo saddanītiṃ;
Jinavaravacanete saddato jātakaṅkhaṃ,
Kumudamiva’sinā ve suṭṭhu chindeyyumettha.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Savinicchayo **o**kārantapulliṅgānaṃ pakatirūpassa

Nāmikapadamālāvibhāgo nāma

Pañcamo paricchedo.

Akāra**nto**kārantatāpakatika**o**kārantapulliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Ākārantapulliṅganāmikapadamālā

Atha pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā **ā**kārantapulliṅgānaṃ pakatirūpesu **abhibhavitu** iccetassa pakatirūpassa nāmikapadamālaṃ vakkhāma – satthā, satthā, satthāro. Satthāraṃ, satthāro. Satthārā, satthārehi, satthārebhi. Satthu, satthussa, satthuno, satthānaṃ, satthārānaṃ. Satthārā, satthārehi, satthārebhi. Satthu, satthussa, satthuno, satthānaṃ, satthārānaṃ. Satthari, satthāresu. Bho sattha, bho satthā, bhavanto satthāro.

Ayaṃ **yamakamahātherena** katāya **cūḷaniruttiyā** āgato nayo. Ettha ca **niruttipiṭake ca kaccāyane** ca ‘‘satthunā’’ti padaṃ anāgatampi gahetabbameva ‘‘dhammarājena satthunā’’ti dassanato. ‘‘Satthārā, satthunā, satthārehi, satthārebhī’’ti kamo ca veditabbo. Ettha ca asatipi atthavisese byañjanavisesavasena, byañjanavisesābhāvepi atthanānatthatāvasena saddantarasandassanaṃ niruttikkamoti ‘‘satthā’’ti padaṃ ekavacanabahuvacanavasena dvikkhattuṃ vuttanti veditabbaṃ. **Niruttipiṭakā**dīsu pana ‘‘satthā’’ti paṭhamābahuvacanaṃ na āgataṃ. Kiñcāpi na āgataṃ, tathāpi ‘‘avitakkitā maccumupabbajantī’’ti **pāḷiyaṃ** ‘‘avitakkitā’’ti paṭhamābahuvacanassa dassanato ‘‘satthā’’ti padassa paṭhamābahuvacanattaṃ avassamicchitabbaṃ. Tathā **vattā, dhātā, gantā**dīnampi taggatikattā. Tathā **niruttipiṭake** ‘‘satthāre’’ti dutiyābahuvacanañca ‘‘satthussa, satthāna’’nti catutthīchaṭṭhekavacanabahuvacanāni ca āgatāni, **cūḷaniruttiyaṃ** pana na āgatāni. Tattha ‘‘mātāpitaro poseti. Bhātaro atikkamatī’’ti dassanato ‘‘satthāre’’ti dutiyābahuvacanarūpaṃ ayuttaṃ viya dissati. **Kaccāyanā**dīsu ‘‘bho sattha, bho satthā’’ iti rassadīghavasena ālapanekavacanadvayaṃ vuttaṃ. **Niruttipiṭake** ‘‘bho sattha’’ itirassavasena ālapanekavacanaṃ vatvā ‘‘bhavanto satthāro’’ti **ārā**desavasena ālapanabahuvacanaṃ vuttaṃ. **Cūḷaniruttiyaṃ** ‘‘bho sattha’’ iti rassavasena ālapanekavacanaṃ vatvā ‘‘bho satthā’’ iti dīghavasena ālapanabahuvacanaṃ lapitaṃ. Sabbametaṃ āgame upaparikkhitvā yathā na virujjhati, tathā gahetabbaṃ.

Idāni **satthu**saddassa yaṃ rūpantaraṃ amhehi diṭṭhaṃ, taṃ dassessāma – tathā hi ‘‘imesaṃ mahānāma tiṇṇaṃ satthūnaṃ ekā niṭṭhā udāhu puthu niṭṭhā’’ti **pāḷiyaṃ** ‘‘satthūna’’nti padaṃ diṭṭhaṃ, tasmā ayampi kamo veditabbo ‘‘satthu, satthussa, satthuno, satthānaṃ, satthārānaṃ, satthūna’’nti. Abhibhavitā, abhibhavitā, abhibhavitāro. Abhibhavitāraṃ, abhibhavitāro. Abhibhavitārā, abhibhavitunā, abhibhavitārehi, abhibhavitārebhi. Abhibhavitu, abhibhavitussa, abhibhavituno, abhibhavitānaṃ, abhibhavitārānaṃ, abhibhavitūnaṃ. Abhibhavitārā, abhibhavitārehi, abhibhavitārebhi. Abhibhavitu, abhibhavitussa, abhibhavituno, abhibhavitānaṃ, abhibhavitārānaṃ. Abhibhavitari, abhibhavitāresu. Bho abhibhavita, bho abhibhavitā, bhavanto abhibhavitāro. Yathā panettha **abhibhavitu** iccetassa pakatirūpassa nāmikapadamālā **satthu**nayena yojitā, evaṃ **paribhavitu**ādīnañca aññesañca taṃsadisānaṃ nāmikapadamālā **satthu**nayena yojetabbā. Etthaññāni taṃsadisāni nāma ‘‘vattā, dhātā’’iccādīnaṃ padānaṃ **vattudhātu** iccādīni pakatirūpāni.

Vattā dhātā gantā netā,
Dātā kattā cetā tātā;
Chettā bhettā hantā metā,
Jetā boddhā ñātā sotā.

Gajjitā vassitā bhattā, mucchitā paṭisedhitā;
Bhāsitā pucchitā khantā, uṭṭhātokkamitā tatā.

Nattā panattā akkhātā, sahitā paṭisevitā;
Netā vinetā iccādī, vattare suddhakattari.

Uppādetā viññāpetā, sandassetā pabrūhetā;
Bodhetādī caññe saddā, ñeyyā hetusmiṃ atthasmiṃ.

Kattā khattā nettā bhattā, pitā bhātātime pana;
Kiñci bhijjanti **suttasmiṃ,** taṃ pabhedaṃ kathessahaṃ.

Satthātiādīsu keci, upayogena sāminā;
Saheva niccaṃ vattanti, neva vattanti keci tu.

Tatra **kattu**saddādayo rūpantaravasena **satthu**saddato kiñci bhijjanti. Tathā hi ‘‘uṭṭhehi katte taramāno, gantvā vessantaraṃvadā’’ti ettha ‘‘katte’’ti idaṃ ālapanekavacanarūpaṃ, evañhi ‘‘bho kattā’’ti rūpato rūpantaraṃ nāma. ‘‘Tena hi bho khatte yena campeyyakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkamā’’ti ettha ‘‘khatte’’ti idañcālapanekavacanarūpaṃ. Evampi ‘‘bho khattā’’ti rūpato rūpantaraṃ nāma. ‘‘Nette ujuṃ gate satī’’ti ettha ‘‘nette’’ti idaṃ sattamiyā ekavacanarūpaṃ, etampi ‘‘nettarī’’ti rūpato rūpantaraṃ. ‘‘Ārādhayati rājānaṃ, pūjaṃ labhati bhattusū’’ti ettha ‘‘bhattūsū’’ti idaṃ sattamiyā bahuvacanarūpaṃ. ‘‘Bhattāresū’’ti rūpato rūpantaraṃ, atra ‘‘bhattūsū’’ti dassanato, ‘‘mātāpitūsu paṇḍitā’’ti ettha ‘‘pitūsū’’ti dassanato ca ‘‘vattūsu dhātūsu gantūsu netūsu dātūsu kattūsū’’ti evamādinayopi gahetabbo. Ayaṃ nayo **satthu**saddepi icchitabbo viya amhe paṭibhāti.

Pitā, pitā, pitaro. Pitaraṃ, pitaro. Pitarā, pitunā, petyā, pitarehi, pitarebhi, pitūhi, pitūbhi. Pitu, pitussa, pituno, pitānaṃ, pitarānaṃ, pitūnaṃ. Pitarā, petyā, pitarehi, pitarebhi, pitūhi, pitūbhi. Pitu, pitussa, pituno, pitānaṃ, pitarānaṃ, pitūnaṃ. Pitari, pitaresu, pitūsu. Bho pita, bho pitā, bhavanto pitaro. Ettha pana ‘‘petyā, pitūna’’nti imaṃ nayadvayaṃ vajjetvā **bhātu**saddassa ca padamālā yojetabbā. Tattha ‘‘matyā ca petyā ca kataṃ susādhu, anuññātosi mātāpitūhi, mātāpitūnaṃ accayenā’’ti ca dassanato **pitu**saddassa ‘‘petyā, pitūhi, pitūbhi. Pitūna’’nti rūpabhedo ca, ‘‘pitaro’’ iccādīsu rassattañca **satthu**saddato viseso. Tattha ca ‘‘petyā’’ti idaṃ ‘‘jantuyo, hetuyo, hetuyā, adhipatiyā’’ti padāni viya acinteyyaṃ pulliṅgarūpanti daṭṭhabbaṃ.

Codanā sodhanā cātra bhavati – **satthā pitā** iccevamādīni nipphannattamupādāya **ā**kārantānīti ca, paṭhamaṃ ṭhapetabbaṃ pakatirūpamupādāya **u**kārantānīti ca tumhe bhaṇatha, ‘‘hetu satthāradassanaṃ. Amātāpitarasaṃvaḍḍho. Kattāraniddeso’’tiādīsu pana **satthāra** iccādīni kathaṃ tumhe bhaṇathāti? Etānipi mayaṃ pakatirūpamupādāya **u**kārantānīti bhaṇāmāti. Nanu ca bho etāni **a**kārantānīti? Na, **u**kārantāniyeva tāni. Nanu ca bho **yo aṃ nā**dīni parabhūtāni vacanāni na dissanti yehi **u**kārantasaddānamantassa **ārā**deso siyā, tasmā **a**kārantānīti? Na, īdise ṭhāne parabhūtānaṃ **yo aṃ nā**dīnaṃ vacanānamanokāsattā. Tathā hi samāsavisayo eso. Samāsavisayasmiñhi acinteyyānipi rūpāni dissantīti. Evaṃ santepi bho ‘‘gāmato nikkhamatī’’ti payogassa viya asamāsavisaye ‘‘satthārato satthāraṃ gacchatī’’ti **niddesapāḷi**dassanato ‘‘hetu satthāradassana’’ntiādīsu **satthāra** iccādīni **a**kārantānīti cintetabbānīti? Na cintetabbāni ‘‘satthārato satthāraṃ gacchatī’’ti etthāpi **u**kārantattā. Ettha hi asamāsattepi **to**paccayaṃ paṭicca **satthu**saddassa **u**kāro **ārā**desaṃ labhati. Yāni pana tumhe **u**kārassa **ārā**desanimittāni **yo aṃnā**dīni vacanāni icchatha, tāni īdise ṭhāne viññūnaṃ pamāṇaṃ na honti. Kāni pana hontīti ce? Asamāsavisaye **to**paccayo ca samāsavisaye parapadāni ca parapadābhāve syādivibhattiyo cāti imāneva īdise ṭhāne ekantena pamāṇaṃ honti. Tathā hi **dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘yāvadeva anatthāya, ñattaṃ bālassa jāyatī’’ti imissā pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanāyaṃ ‘‘ayaṃ nimmātāpitaroti imasmiṃ pahaṭe daṇḍo natthī’’ti ettha nimmātāpitaroti imassa samāsavisayattā simhi pare **u**kāro **ārā**desaṃ labhati, tato **si**ssa **o**kārādeso, iccetaṃ padaṃ pakatirūpavasena **u**kārantaṃ bhavati. Nipphannattamupādāya ‘‘puriso, urago’’ti padāni viya **o**kārantañca bhavati. Ayaṃ panettha samāsaviggaho ‘‘mātā ca pitā ca mātāpitaro, natthi mātāpitaro etassāti nimmātāpitaro’’ti. Pakatirūpavasena hi ‘‘nimmātāpitu’’ iti ṭhite **si**vacanasmiṃ pare **u**kārassa **ārā**deso hoti. Katthaci pana dhammapadaṭṭhakathāpotthake ‘‘ayaṃ nimmātāpitiko’’ti pāṭho dissati, eso pana ‘‘ayaṃ nimmātāpitaro’’ti padassa ayuttataṃ maññamānehi ṭhapitoti maññāma, na so ayutto aṭṭhakathāpāṭho. So hi umaṅgajātakaṭṭhakathāyaṃ ekapitaroti **si**mhi **ārā**desapayogena sameti. Tathā hi –

‘‘Yathāpi niyako bhātā,
Saudariyo ekamātuko;

Evaṃ pañcālacando te,
Dayitabbo rathesabhā’’ti

Imissā pāḷiyā atthaṃ saṃvaṇṇentehi pāḷinayaññūhi garūhi ‘‘niyakoti ajjhattiko ekapitaro ekamātuyā jāto’’ti **si**mhi **ārā**desapayogaracanā katā. Na kevalañca **si**mhi **ārā**dese pulliṅgappayogoyevamhehi diṭṭho, atha kho itthiliṅgappayogopi sāsane diṭṭho. Tathā hi vinayapiṭake **cūḷavagge** ‘‘assamaṇī hoti asakyadhītarā’’ti padaṃ dissati. Ayaṃ panettha samāsaviggaho ‘‘sakyakule uppannattā sakyassa bhagavato dhītā sakyadhītarā, na sakyadhītarā asakyadhītarā’’ti. Idhāpi **si**mhi pare **u**kārassa **ārā**deso kato, itthiliṅgabhāvassa icchitattā **ā**paccayo, tato **si**lopo ca daṭṭhabbo. Evaṃ samāsapadatte **satthu pitu kattu**saddānaṃ nāmikapadamālāyaṃ vuttarūpato koci koci rūpaviseso dissati. Aññesampi rūpaviseso nayaññunā maggitabbo suttantesu. Ko hi nāma samattho nissesato buddhavacanasāgare saṃkiṇṇāni vicitrāni paṇḍitajanānaṃ hadayavimhāpanakarāni padarūparatanāni samuddharitvā dassetuṃ, tasmā amhehi appamattakāniyeva dassitāni.

Adandhajātiko viññu-jātiko satataṃ idha;
Yogaṃ karoti ce satthu, pāḷiyaṃ so na kaṅkhati.

Ye panidha amhehi ‘‘satthā, abhibhavitā, vattā, kattā’’dayo saddā pakāsitā, tesu keci upayogavacanena saddhiṃ niccaṃ vattanti ‘‘pucchitā, okkamitā’’iccādayo. Tathā hi ‘‘abhijānāsi no tvaṃ mahārāja imaṃ pañhaṃ aññe samaṇabrāhmaṇe pucchitā. Niddaṃ okkamitā’’tiādipayogā bahū dissanti. Keci sāmivacanena saddhiṃ niccaṃ vattanti ‘‘abhibhavitā, vattā’’iccādayo. Tathā hi ‘‘paccāmittānaṃ abhibhavitā, tassa bhavanti vattāro. Amatassa dātā. Parissayānaṃ sahitā. Anuppannassa maggassa, uppādetā naruttamo’’tiādipayogā bahū dissanti. Keci pana upayogavacanenapi saddhiṃ neva vattanti niyogā paññattiyaṃ pavattanato. Taṃ yathā? ‘‘Satthā, pitā, bhātā, nattā’’iccādayo. Ettha pana ‘‘upayogavacanena saddhiṃ niccaṃ vattantī’’tiādivacanaṃ kammabhūtaṃ atthaṃ sandhāya katanti veditabbaṃ.

Evaṃ **u**kārantatāpakatikānaṃ **ā**kārantapadānaṃ pavattiṃ viditvā saddesu atthesu ca kosallamicchantehi puna liṅgaantavasena ‘‘satthā, sattho, sattha’’nti tikaṃ katvā padānamattho ca pakatirūpassa nāmikapadamālā ca padānaṃ sadisāsadisatā ca vavatthapetabbā. Tatra hi ‘‘satthā’’ti idaṃ paṭhamaṃ **u**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā pacchā **ā**kārantabhūtaṃ pulliṅgaṃ, ‘‘sattho’’ti idaṃ paṭhamaṃ **a**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā pacchā **o**kārantabhūtaṃ pulliṅgaṃ, ‘‘sattha’’ntidaṃ pana paṭhamaṃ **a**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā pacchā niggahītantabhūtaṃ napuṃsakaliṅgaṃ. Tatra **satthā**ti sadevakaṃ lokaṃ sāsati anusāsatīti satthā, ko so? Bhagavā. **Sattho**ti saha atthenāti sattho, bhaṇḍamūlaṃ gahetvā vāṇijjāya desantaraṃ gato janasamūho. **Sattha**nti sāsati ācikkhati atthe etenāti satthaṃ, byākaraṇādigantho, atha vā sasati hiṃsati satte etenāti satthaṃ, asiādi. ‘‘Satthā, satthā, satthāro. Satthāraṃ, satthāro’’ti pure viya padamālā. ‘‘Sattho, satthā. Satthaṃ, satthe’’ti **purisa**nayena padamālā. ‘‘Satthaṃ, satthāni, satthā. Satthaṃ, satthāni, satthe’’ti napuṃsake vattamāna **citta**nayena padamālā yojetabbā. Evaṃ tidhā bhinnāsu nāmikapadamālāsu padānaṃ sadisāsadisatā vavatthapetabbā.

Satthā tiṭṭhati sabbaññū, satthā yanti dhanatthikā;
Satthā apeti puriso, bhonto satthā dadātha saṃ.

Evaṃ sutisāmaññavasena sadisatā bhavati.

Satthaṃ yaṃ tikhiṇaṃ tena, sattho katvāna kappiyaṃ;
Phalaṃ satthussa pādāsi, satthā taṃ paribhuñjati.

Evaṃ asutisāmaññavasena asadisatā bhavati, tathā liṅgaantavasena. ‘‘Cetā ceto’’ti ca ‘‘tātā tāto’’ti ca dukaṃ katvā padānamattho ca pakatirūpassa nāmikapadamālā ca padānaṃ sadisāsadisatā ca vavatthapetabbā.

Tatra hi ‘‘cetā’’ti paṭhamaṃ **u**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā pacchā **ā**kārantabhūtaṃ pulliṅgaṃ, tathā ‘‘tātā’’ti padampi. ‘‘Ceto’’ti idaṃ pana paṭhamaṃ **a**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā pacchā

okārantabhūtaṃ pulliṅgaṃ, tathā ‘‘tāto’’ti padampi. Tatra **cetā**ti cinoti rāsiṃ karotīti cetā, pākāracinanako puggalo, iṭṭhakavaḍḍhakīti attho. **Ceto**ti cittaṃ, evaṃnāmako vā luddo. Ettha ca cittaṃ ‘‘cetayati cintetī’’ti atthavasena ceto, luddo pana paṇṇattivasena. **Tātā**ti tāyatīti tātā. ‘‘Aghassa tātā hitassa vidhātā’’tissa payogo. ‘‘Tāto’’ti etthāpi tāyatīti tāto, puttānaṃ pitūsu, pitarānaṃ puttesu, aññesañca aññesu piyapuggalesu vattabbavohāro eso. ‘‘So nūna kapaṇo tāto, ciraṃ ruccati assame. Kicchenādhigatā bhogā, te tāto vidhamaṃ dhamaṃ. Ehi tātā’’tiādīsu cassa payogo veditabbo. ‘‘Cetā, cetā, cetāro. Cetāraṃ, cetāro’’ti **satthu**nayena padamālā. ‘‘Ceto, cetā. Cetaṃ, cete. Cetasā, cetenā’’ti **mano**gaṇanayena ñeyyā. Ayaṃ cittavācakassa **ceta**saddassa nāmikapadamālā. ‘‘Ceto, cetā. Cetaṃ, cete. Cetenā’’ti **purisa**nayena ñeyyā. Ayaṃ paṇṇattivācakassa **ceta**saddassa nāmikapadamālā. ‘‘Tātā, tātā, tātāro. Tātāra’’nti satthunayena ñeyyā. ‘‘Tāto, tātā, tāta’’nti **purisa**nayena ñeyyā. Evamimāsupi nāmikapadamālāsu padānaṃ sadisāsadisatā vavatthapetabbā, tathā liṅgaantavasena ‘‘ñātā, ñāto, ñātaṃ, ñātā’’ti catukkaṃ katvā padānamattho ca pakatirūpassa nāmikapadamālā ca padānaṃ sadisāsadisatā ca vavatthapetabbā.

Tatra hi ‘‘ñātā’’ti idaṃ paṭhamaṃ **u**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā pacchā **ā**kārantabhūtaṃ pulliṅgaṃ. ‘‘Ñāto ñāta’’nti imāni yathākkamaṃ paṭhamaṃ **a**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā pa**ccho**kārantaniggahītantabhūtāni vāccaliṅgesu punnapuṃsakaliṅgāni. Tathā hi ‘‘ñāto attho sukhāvaho. Ñātametaṃ kuraṅgassā’’ti nesaṃ payogā dissanti. ‘‘Ñātā’’ti idaṃ pana paṭhamaṃ **ā**kārantatāpakatiyaṃ ṭhatvā pacchāpi **ā**kārantabhūtaṃ vāccaliṅgesu itthiliṅgaṃ. Tathā hi ‘‘esā itthimayā ñātā’’ti payogo. Tatra pulliṅgapakkhe ‘‘jānātīti ñātā’’ti kattukārakavattamānakālavasena attho gahetabbo. Itthiliṅgādipakkhe ‘‘ñāyitthāti ñātā ñāto ñāta’’nti kammakārakātītakālavasena attho gahetabbo. Esa nayo aññatthāpi yathāsambhavaṃ daṭṭhabbo. ‘‘Ñātā, ñātā, ñātāro. Ñātāra’’nti **satthu**nayena ñeyyā. ‘‘Ñāto, ñātā. Ñāta’’nti **purisa**nayena ñeyyā. ‘‘Ñātaṃ, ñātāni, ñātā. Ñātaṃ, ñātāni, ñāte’’ti vakkhamāna**citta**nayena ñeyyā. ‘‘Ñātā, ñātā, ñātāyo. Ñātaṃ, ñātā, ñātāyo’’ti vakkhamāna**kaññā**nayena ñeyyā. Evamimāsupi nāmikapadamālāsu padānaṃ sadisāsadisatā vavatthapetabbā. Aññesupi ṭhānesu yathārahaṃ iminā nayena sadisāsadisatā upaparikkhitabbā. **Vattā dhātā gantā**dīnampi ‘‘vadatīti vattā, dhāretīti dhātā, gacchatīti gantā’’tiādinā yathāsambhavaṃ nibbacanāni ñeyyāni.

Yaṃ panettha amhehi pakiṇṇakavacanaṃ kathitaṃ, taṃ ‘‘aṭṭhāne idaṃ kathita’’nti na vattabbaṃ. Yasmā ayaṃ saddanīti nāma saddānamatthānañca yuttāyuttipakāsanatthaṃ katārambhattā nānappakārena sabbaṃ māgadhavohāraṃ saṅkhobhetvā kathitāyeva sobhati, na itarathā, tasmā nānappabhedena vattumicchāya sambhavato ‘‘aṭṭhāne idaṃ kathita’’nti na vattabbaṃ. Nānāupāyehi viññūnaṃ ñāpanatthaṃ katārambhattā ca pana punaruttidosopettha na cintetabbo, aññadatthu saddhāsampannehi kulaputtehi ayaṃ saddanīti piṭakattayopakārāya sakkaccaṃ pariyāpuṇitabbā.

Iti **abhibhavitā**padasadisāni **vattā, dhātā, gantā**dīni padāni dassitāni. Idāni ataṃsadisāni dassessāma. Seyyathidaṃ –

Guṇavā gaṇavā ceva, balavā yasavā tathā;
Dhanavā sutavā vidvā, dhutavā katavāpi ca.

Hitavā bhagavā ceva, dhitavā thāmavā tathā;
Yatavā cāgavā cātha, himaviccādayo ravā.

Punnapuṃsakaliṅgehi, **a**kārantehi pāyato;
Vantusaddo paro hoti, tadantā guṇavādayo.

Saññāvā rasmivā ceva, massuvā ca yasassivā;
Iccādidassanāpeso, **ākārivaṇṇukāra**to;
Itthiliṅgādīsu hoti, katthacīti pakāsaye.

Satimā gatimā attha-dassimā dhitimā tathā;
Mutimā matimā ceva, jutimā hirimāpi ca.

Thutimā ratimā ceva, yatimā balimā tathā;
Kasimā sucimā dhīmā, rucimā cakkhumāpi ca.

Bandhumā hetumā’yasmā, ketumā rāhumā tathā;
Khāṇumā bhāṇumā gomā, vijjumā vasumādayo.

Pāpimā puttimā ceva, candimiccādayopi ca;
Ataṃsadisasaddāti, viññātabbā vibhāvinā.

Ivaṇṇukārokārehi, **mantu**saddo paro bhave;
Ākārantā **ci**kārantā, **imantū**ti vibhāvaye.

Guṇavā, guṇavā, guṇavanto. Guṇavantaṃ, guṇavante. Guṇavatā, guṇavantena, guṇavantehi, guṇavantebhi. Guṇavato, guṇavantassa, guṇavataṃ, guṇavantānaṃ. Guṇavatā, guṇavantā, guṇavantasmā, guṇavantamhā, guṇavantehi, guṇavantebhi. Guṇavato, guṇavantassa, guṇavataṃ, guṇavantānaṃ. Guṇavati, guṇavante, guṇavantasmiṃ, guṇavantamhi, guṇavantesu. Bho guṇavā, bhavanto guṇavā, bhonto guṇavanto.

Ettha pana ‘‘etha tumhe āvuso sīlavāhothā’’ti ca,

‘‘Balavanto dubbalā honti, thāmavantopi hāyare;
Cakkhumā andhikā honti, mātugāmavasaṃ gatā’’ti ca

Pāḷiyaṃ ‘‘sīlavā, cakkhumā’’ti paṭhamābahuvacanassa dassanato ‘‘guṇavā’’ti paccattālapanaṭṭhāne bahuvacanaṃ vuttaṃ. ‘‘Guṇavā satimā’’tiādīsupi eseva nayo. **Cūḷaniruttiyampi** hi ‘‘guṇavā’’ti paccattālapanabahuvacanāni āgatāni, **niruttipiṭake** paccattekavacanabhāveneva āgataṃ, cūḷaniruttiyaṃ pana niruttipiṭake ca ‘‘bho guṇava’’iti rassavasena ālapanekavacanaṃ āgataṃ. Mayaṃ pana ‘‘taggha bhagavā bojjhaṅgā. Kathaṃ nu bhagavā tuyhaṃ sāvako sāsane rato’’tievamādīsu anekasatesu pāṭhesu ‘‘bhagavā’’iti ālapanekavacanassa dīghabhāvadassanato **vantu**paccayaṭṭhāne ‘‘bho guṇavā’’iccādi dīghavasena vacanaṃ yuttataraṃ viya maññāma, **mantu**paccayaṭṭhāne pana **imantu**paccayaṭṭhāne ca ‘‘sabbaverabhayātīta, pāde vandāmi cakkhuma. Evaṃ jānāhi pāpima’’iccādīsu pāḷipadesesu ‘‘cakkhuma’’iccādiālapanekavacanassa rassabhāvadassanato ‘‘bho satima, bho gatima’’iccādi rassavasena vacanaṃ yuttataraṃ viya maññāma, atha vā **mahāparinibbānasuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘āyasmā tissa’’ itidīghavasena vuttālapanekavacanassa dassanato ‘‘bhagavā, āyasmā’’ itidīghavasena vuttapadamattaṃ ṭhapetvā **vantu**paccayaṭṭhānepi **mantu**paccayanayo netabbo, **mantu**paccayaṭṭhānepi **vantu**paccayanayo netabbo. Tathā hi **kaccāyanā**dīsu ‘‘bho guṇavaṃ, bho guṇava, bho guṇavā’’iti niggahītarassadīghavasena tīṇi ālapanekavacanāni vuttāni, iminā ‘‘bho satimaṃ, bho satima, bho satimā’’ti evamādinayopi dassito. Paṭhamābahuvacanaṭṭhāne pana ‘‘guṇavanto, guṇavantā, guṇavantī’’ti tīṇi padāni vuttāni, imināpi ‘‘satimanto, satimantā, satimantī’’ti evamādinayopi dassito. Tesu ‘‘bho guṇavaṃ bho satimaṃ, guṇavantā, guṇavantī’’ti imāni padāni evaṃgatikāni ca aññāni padāni pāḷiyaṃ appasiddhāni yathā ‘‘āyasmantā’’ti padaṃ pasiddhaṃ, tasmā yaṃ cūḷaniruttiyaṃ vuttaṃ, yañca niruttipiṭake, yañca kaccāyanādīsu, taṃ sabbaṃ pāḷiyā aṭṭhakathāhi ca saddhiṃ yathā na virujjhati, gaṅgodakena yamunodakaṃ viya aññadatthu saṃsandati sameti, tathā gahetabbaṃ.

Apicettha ayampi viseso gahetabbo. Taṃ yathā? ‘‘Tuyhaṃ dhītā mahāvīra, paññavanta jutindharā’’ti **pāḷiyaṃ** ‘‘paññavanta’’iti ālapanekavacanassa dassanato.

‘‘Sabbā kirevaṃ pariniṭṭhitāni,
Yasassi naṃ paññavantaṃ visayha;
Yaso ca laddhā purimaṃ uḷāraṃ,
Nappajjahe vaṇṇabalaṃ purāṇa’’nti.

Imissā jātakapāḷiyā **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘paññavanta’’iti ālapanekavacanassa dassanato ca ‘‘bho guṇavanta, bho guṇavantā, bho satimanta, bho satimantā''tiādīnipi ālapanekavacanāni avassamicchitabbāni. Tathā hi tissaṃ pāḷiyaṃ ''yasassi paññavanta'' iccālapanavacanaṃ aṭṭhakathācariyā icchanti. **Na**nti hi padapūraṇe nipātamattaṃ. **Paññavanta**nti pana chandānurakkhaṇatthaṃ anusārāgamaṃ katvā vuttaṃ. Evaṃ pāvacane **vantu**paccayādisahitānaṃ saddānaṃ ''bhagavā, āyasmā, paññavanta, cakkhuma, pāpima''itidassitanayena ālapanappavatti veditabbā. Ettha ca ''gaṅgābhāgīrathī nāma, himavantā pabhāvitā''ti ca ''kuto āgatattha bhanteti, himavantā mahārājā''ti ca dassanato ''guṇavantā''ti pañcamiyā ekavacanaṃ kathitaṃ. Yathā **guṇavantu** saddassa nāmikapadamālā yojitā, evaṃ **dhanavantubalavantā**dīnaṃ **satimantu gatimantā**dīnañca nāmikapadamālā yojetabbā.

Idāni **vidvā**dipadānaṃ **guṇavā**padena samānagatikattampi sotūnaṃ payogesu sammohāpagamatthaṃ ekadesato nibbacanādīhi saddhiṃ **vidvantu**iccādipakatirūpassa nāmikapadamālā vuccate – ñāṇasaṅkhāto vedo assa atthīti vidvā, paṇḍito. Ettha ca **vidvā**saddassa atthibhāve ''iti vidvā samaṃ care''tiādi āhaccapāṭho nidassanaṃ. Atrāyaṃ padamālā – vidvā, vidvā, vidvanto. Vidvantaṃ, vidvante. Vidvatā, vidvantena. Sesaṃ sabbaṃ neyyaṃ. Vedanāvā, vedanāvā, vedanāvanto. Vedanāvantaṃ, vedanāvante. Vedanāvatā, vedanāvantena. Sesaṃ sabbaṃ neyyaṃ. Evaṃ ''saññāvācetanāvā saddhāvā paññavā sabbāvā''iccādīsupi. Ettha ca ''vedanāvantaṃ vā attānaṃ sabbāvantaṃ loka''ntiādīni nidassanapadāni. Tattha **sabbāvanta**nti sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. Majjhedīghañhi idaṃ padaṃ. Yebhuyyena pana ''paññavāpaññavanto''tiādīni majjherassānipi bhavanti. Yasassino parivārabhūtā janā assa atthīti yasassivā, atha vā yasassī ca yasassivā cāti yasassivā. Ekadesasarūpekasesoyaṃ. ''Yasassivā''ti padassa pana atthibhāve –

''Khattiyo jātisampanno, abhijāto yasassivā;
Dhammarājā videhānaṃ, putto uppajjate tavā''ti

Idaṃ nidassanaṃ. ''Yasassivā, yasassivā, yasassivanto. Yasassivantaṃ'' iccādi netabbaṃ. Atthe dassanasīlaṃ atthadassi, kiṃ taṃ? Ñāṇaṃ. Atthadassi assa atthīti **atthadassimā,** ettha ca –

''Taṃ tattha gatimā dhitimā, mutimā atthadassimā;
Saṅkhātā sabbadhammānaṃ, vidhuro etadabravī''ti

Idametassatthassa sādhakaṃ vacanaṃ. ''Atthadassimā, atthadassimā, atthadassimanto. Atthadassimantaṃ'' iccādi netabbaṃ. Pāpaṃ assa atthīti **pāpimā,** akusalarāsisamannāgato māro. Puttā assa atthīti **puttimā,** bahuputto. ''Socati puttehi puttimā''ti ettha hi bahuputto ''puttimā''ti vuccati. Cando assa atthīti **candimā**. Candoti cettha candavimānamadhippetaṃ, candavimānavāsī pana devaputto ''candimā''ti. Tathā hi ''cando uggato, pamāṇato cando āyāmavitthārato ubbedhato ca ekūnapaññāsayojano, parikkhepato tīhi yojanehi ūnadiyaḍḍhasatayojano''tiādīsu candavimānaṃ ''cando''ti vuttaṃ. ''Tathāgataṃ arahantaṃ, candimā saraṇaṃ gato''tiādīsu pana candadevaputto ''candimā''ti. Aparo nayo – cando assa atthīti **candimā**. Candoti cettha candadevaputto adhippeto, tannivāsaṭṭhānabhūtaṃ pana candavimānaṃ ''candimā''ti. Tathā hi ''rāhu candaṃ pamuñcassu, cando maṇimayavimāne vasatī''tiādīsu candadevaputto ''cando''ti vutto.

''Yo have daharo bhikkhu, yuñjati buddhasāsane;
Somaṃlokaṃpabhāseti, abbhā muttova candimā''ti

Ādīsu pana tannivāsaṭṭhānabhūtaṃ candavimānaṃ ''candimā''ti vuttaṃ. Iti ''cando''ti ca ''candimā''ti ca candadevaputtassapi candavimānassapi nāmanti veditabbaṃ. Tatra ''pāpimā puttimā candimā''ti imāni **pāpa**saddādito ''tadassatthi'' iccetasmiṃ atthe pavattassa **imantu**paccayassa vasena siddhimupāgatānīti gahetabbāni.

Nanu ca bho **mantu**paccayavaseneva sādhetabbānīti? Na, katthacipi **a**kārantato **mantu**no abhāvā. Nanu ca bho evaṃ santepi **pāpa putta canda**to paṭhamaṃ **i**kārāgamaṃ katvā tato **mantu**paccayaṃ katvā sakkā sādhetunti? Sakkā rūpamattasijjhanato, nayo pana sobhano na hoti. Tathā hi **pāpa puttā**dito **a**kārantato **i**kārāgamaṃ katvā **mantu**paccaye vidhiyamāne aññehi

guṇayasādīhi **a**kārantehi **i**kārāgamaṃ katvā **mantu**paccayassa kātabbatāpasaṅgo siyā. Na hi anekesu pāḷisatasahassesu katthacipi **a**kārantato **guṇa yasā**dito ikārāgamena saddhiṃ **mantu**paccayo dissati, aṭṭhānattā pana **pāpa puttā**dito **a**kārantato **i**kārāgamaṃ akatvā **imantu**paccaye kateyeva ‘‘pāpimā puttimā’’tiādīni sijjhantīti.

Evaṃ santepi bho kasmā **kaccāyana**ppakaraṇe **mantu**paccayova vutto, na **imantu**paccayoti? Dvayampi vuttameva. Kathaṃ ñāyatīti ce? Yasmā tattha ‘‘tapādito sī, daṇḍādito ika ī, madhvādito ro, guṇādito vantū’’ti imāni cattāri suttāni sannihita**to**dantasaddabhāvena vatvā majjhe ‘‘satyādīhi mantū’’ti aññathā suttaṃ vatvā tato sannihita**to**dantavasena ‘‘saddhādito ṇā’’ti suttaṃ vuttaṃ, tasmā tattha ‘‘satyādīhimantū’’ti visadisaṃ katvā vuttassa suttassa vasena **imantu** paccayo ca vuttoti viññāyati. **Pakati hesācariyānaṃ yena kenaci ākārena attano adhippāyaviññāpanaṃ**. Ettha ca dutiyo attho sarasandhivasena gahetabbo. Tathā hissa ‘‘satyādīhi mantū’’ti paṭhamo attho, ‘‘satyādīhi imantū’’ti dutiyo attho. Iti ‘‘seto dhāvatī’’ti payoge viya ‘‘satyādīhi mantū’’ti sutte bhinnasattisamavetavasena atthadvayapaṭipatti bhavati, tasmā paramasukhumasugambhīratthavatā anena suttena katthaci **sati gati setu go**iccādito **mantu**paccayo icchito. Katthaci **sati pāpa putta**iccādito **imantu**paccayo icchitoti daṭṭhabbaṃ.

Yasmā pana **sati**saddo **mantu**vasena **gatidhīsethugo** iccādīhi, **imantu**vasena **pāpaputtā**dīhi ca samānagatikattā tesaṃ pakārabhāvena gahito, tasmā evaṃ suttattho bhavati ‘‘satyādīhi mantu satippakārehi saddehi **mantu**paccayo hoti **imantu**paccayo ca yathārahaṃ ‘tadassatthi’ iccetasmiṃ atthe’’ti. Ayaṃ panettha adhippāyo – yathā ‘‘satimā’’ti ettha satīti **i**kārantato **mantu**paccayo hoti, tathā ‘‘gatimā, dhīmā, setumā, gomā’’tiādīsu **i**kāranta **ī**kāranta **u**kārantani**cco**kārantato **mantu**paccayo hoti. Yathā ca ‘‘satimā’’ti ettha ‘‘satī’’ti **i**kārantato **imantu**paccayo hoti, tathā ‘‘gatimā, pāpimā, puttimā’’tiādīsu **i**kāranta **a**kārantato **imantu**paccayo hoti. Evaṃ satippakārehi saddehi yathāsambhavaṃ **mantu imantu**paccayā hontīti.

Yajjevaṃ paccayadvayavidhāyakaṃ ‘‘daṇḍādito ika ī’’ti suttaṃ viya ‘‘satyādito imantu mantū’’ti vattabbaṃ, kasmā nāvocāti? Tathā avacane kāraṇamatthi. Yadi hi ‘‘daṇḍādito ika ī’’ti suttaṃ viya ‘‘satyādito imantu mantū’’ti suttaṃ vuttaṃ siyā, ekakkhaṇeyeva **imantu mantūnaṃ** vacanena **daṇḍa**saddato sambhūtaṃ ‘‘daṇḍiko daṇḍī’’ti rūpadvayamiva **satigati**āditopi visadisarūpadvayamicchitabbaṃ siyā, tañca natthi, tasmā ‘‘satyādito imantu mantū’’ti na vuttaṃ. Apica tathā vutte bavhakkharatāya ganthagarutā siyā. Yasmā ca suttena nāma appakkharena asandiddhena sāravantena gūḷhaninnayena sabbatomukhena anavajjena bhavitabbaṃ. **Kaccāyane** ca yebhuyyena tādisāni gambhīratthāni suvisadañāṇavisayabhūtāni suttāni dissanti ‘‘upājhadhikissaravacane, sarā sare lopa’’ntiādīni, idampi tesamaññataraṃ, tasmā ‘‘satyādito imantu mantū’’ti na vuttaṃ. Evaṃ suttopadese akatepi **imantu**nopi gahaṇatthaṃ bhinnasattisamavetavasena ‘‘satyādīhi mantū’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aparo nayo – ‘‘tapādito sī’’tiādīsu **to**dantasaddassa bahuvacanantatā na suṭṭhu pākaṭā **to**paccayassa ekatthabavhatthesu vattanato, ‘‘satyādīhi mantū’’ti ettha pana **hi**saddassa bahuvacanatthatā atīva pākaṭā, tasmā bahuvacanaggahaṇena **imantu** paccayo hotītipi daṭṭhabbaṃ. Nanu ca bho vināpi **imantu**paccayena pāpamassatthīti pāpī, pāpī eva pāpimāti sakatthe **mā**paccaye kateyeva ‘‘pāpimā puttimā’’tiādīni sijjhanti ‘‘chaṭṭhamo so parābhavo’’ti ettha **ma**paccayena ‘‘chaṭṭhamo’’ti padaṃ viyāti? Atinayaññū bhavaṃ, atinayaññū nāmāti bhavaṃ vattabbo, na pana bhavaṃ saddagatiṃ jānāti, saddagatiyo ca nāma bahuvidhā. Tathā hi chaṭṭhoyeva chaṭṭhamo, ‘‘suttameva suttanto’’tiādīsu **purisa**nayena yojetabbā saddagati, ‘‘devoyeva devatā’’tiādīsu **kaññā**nayena yojetabbā saddagati, ‘‘diṭṭhi eva diṭṭhigata’’ntiādīsu **citta**nayena yojetabbā saddagati. Evaṃvidhāsu saddagatīsu ‘‘pāpī eva pāpimā’’tiādikaṃ kataraṃ saddagatiṃ vadesi? ‘‘Satthā rājā brahmā sakhā attā sā pumā’’tiādīsu ca kataraṃ saddagatiṃ vadesi? Katarasaddantogadhaṃ katarāya ca nāmikapadamālāyaṃ yojetabbaṃ maññasīti? So evaṃ puṭṭho addhā uttari kiñci adisvā tuṇhī bhavissati, tasmā tādiso nayo na gahetabbo. Tādisasmiñhi naye ‘‘pāpimatā pāpimato’’tiādīni rūpāni na sijjhanti, **imantu**paccayanayena pana sijjhanti, tasmā ayameva nayo pasatthataro āyasmantehi sammā citte ṭhapetabbo. Atridaṃ nidassanaṃ –

‘‘Jayo hi buddhassa sirīmato ayaṃ,

Mārassa ca pāpimato parājayo;
Ugghosayuṃ bodhimaṇḍe pamoditā,
Jayaṃ tadā devagaṇā mahesino''ti ca,

''Sākhāpattaphalūpeto, khandhimāvamahādumo''ti ca.

Pāpimā, pāpimā, pāpimanto. Pāpimantaṃ. Sesaṃ neyyaṃ, esa nayo ''khandhimā, puttimā''tiādīsupi.

Idāni yathāpāvacanaṃ kiñcideva **himavantu satimantā**dīnaṃ visesaṃ brūma. Himavantova pabbato. Satimaṃ bhikkhuṃ. Bandhumaṃ rājānaṃ. Candimaṃ devaputtaṃ. Satimassa bhikkhuno. Bandhumassa rañño. Iddhimassa ca parassa ca ekakkhaṇe cittaṃ uppajjati. Iccādi viseso veditabbo. Apicettha ''āyasmantā''ti dvinnaṃ vattabbavacanaṃ, ''āyasmanto''ti bahūnaṃ vattabbavacananti ayampi viseso veditabbo. Tathā hi ''dvinnaṃ ārocentena 'āyasmantā dhārentū'ti, tiṇṇaṃ ārocentena 'āyasmanto dhārentū'ti vattabba''nti vuttaṃ. ''Tiṇṇa''nti cettha kathāsīsamattaṃ, tena catunnampi pañcannampi atirekasatānampīti dassitaṃ hoti. Bahavohi upādāya ''uddiṭṭhā kho āyasmanto cattāro pārājikā dhammā''tiādikā pāḷiyo ṭhapitā. Tattha ''āyasmantā''tidaṃ vinayavohāravasena dveyeva sandhāya vuttattā na sabbasādhāraṇaṃ. Vinayavohārañhi vajjetvā aññasmiṃ vohāre na pavattati. ''Āyasmanto''tidaṃ pana sabbattha pavattatīti dvinnaṃ viseso veditabbo.

Tatra ''himavanto''ti idaṃ yebhuyyenekavacanaṃ bhavati, katthaci bahuvacanampi, tenāha **niruttipiṭake** thero ''himavā tiṭṭhati, himavanto tiṭṭhantī''ti. ''Himavantova pabbato''ti ayaṃ ekavacananayo yathārutapāḷivasena gahetabbo. Yathārutapāḷi ca nāma –

''Dūre santo pakāsanti, himavantova pabbato;
Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā.

Ahaṃ tena samayena, nāgarājā mahiddhiko;
Atulo nāma nāmena, puññavanto jutindharo.

Gatimanto satimanto, dhitimanto ca so isi;
Saddhammadhārako thero, ānando ratanākaro''

Iccādi. Ettha ''puññavanto''tiādīni anekesu ṭhānesu bahuvacanabhāvena punappunaṃ vadantānipi katthaci ekavacanāni honti, ekavacanabhāvo ca nesaṃ gāthāvisaye dissati, tasmā tāni yathāpāvacanaṃ gahetabbāni.

Evaṃ **himavantusatimantu**saddādīnaṃ visesaṃ ñatvā puna liṅgantavasena dviliṅgakapadānamattho ca pakatirūpassa nāmikapadamālā ca padānaṃ sadisāsadisatā ca vavatthapetabbā.

Tatra hi ''sirimā''ti padaṃ sutisāmaññavasena liṅgadvaye vattanato dvidhā bhijjati. ''Sirimā puriso''ti hi atthe **ā**kārantaṃ pulliṅgaṃ, ''sirimā nāma devī''ti atthe **ā**kārantaṃ itthiliṅgaṃ, ubhayampetaṃ **u**kārantatāpakatikā. Atha vā pana pacchimaṃ **ā**kārantatāpakatikaṃ, sirī yassa atthi so sirimāti pulliṅgavasena nibbacanaṃ, sirī yassā atthi sā sirimāti itthiliṅgavasena nibbacanaṃ. Atrimāni kiñcāpi sutivasena nibbacanatthavasena ca aññamaññaṃ samānatthāni, tathāpi purisapadatthaitthipadatthavācakattā bhinnatthānīti veditabbāni. Esa nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo. Sirimā, sirimā, sirimanto. Sirimantaṃ, sirimante. Sirimatā, sirimantena. **Guṇavantu**saddasseva nāmikapadamālā. Sirimā, sirimā, sirimāyo. Sirimaṃ, sirimā, sirimāyo. Sirimāya. Vakkhamāna**kaññā**nayena ñeyyā. Evaṃ dvidhā bhinnānaṃ samānasutikasaddānaṃ nāmikapadamālāsu padānaṃ sadisāsadisatā vavatthapetabbā. Samānanibbacanatthassapi hi asamānasutikassa ''sirimā''ti saddassa nāmikapadamālāyaṃ padānaṃ imehi padehi kācipi samānatā na labbhati. Atridaṃ vuccati –

''Sirimā''ti padaṃ dvedhā, pumitthīsu pavattito;

Bhijjatīti vibhāveyya, ettha pulliṅgamicchitaṃ.

Iti **abhibhavitā** padena visadisāni **guṇavāsatimā**dīni padāni dassitāni saddhiṃ nāmikapadamālāhi. Idāni aparānipi tabbisadisāni padāni dassessāma saddhiṃ nāmikapadamālāhi. Seyyathidaṃ?

Rājā brahmā sakhā attā, ātumā sā pumā rahā;
Daḷhadhammā ca paccakkha-dhammā ca vivaṭacchadā.

Vattahā ca tathā vutta-sirā ceva yuvāpi ca;
Maghava addha muddhādi, viññātabbā vibhāvinā.

Ettha ‘‘sā’’ti padameva **ā**kārantatāpakatikamākārantaṃ, sesāni pana **a**kārantatāpakatikāni **ā**kārantāni.

Rājā, rājā, rājāno. Rājānaṃ, rājaṃ, rājāno. Raññā, rājinā, rājūhi, rājūbhi. Rañño, rājino, raññaṃ, rājūnaṃ, rājānaṃ. Raññā, rājūhi, rājūbhi. Rañño, rājino, raññaṃ, rājūnaṃ, rājānaṃ. Raññe, rājini, rājūsu. Bho rāja, bhavanto rājāno, bhavanto rājā iti vā, ayamamhākaṃ ruci.

Niruttipiṭakādīsu ‘‘rājā’’ti bahuvacanaṃ na āgataṃ, **cūḷaniruttiyaṃ** pana āgataṃ. Kiñcāpi niruttipiṭakādīsu na āgataṃ, tathāpi ‘‘netādisā sakhā honti, labbhā me jīvato sakhā’’ti pāḷiyaṃ bahuvacanekavacanavasena ‘‘sakhā’’ti padassa dassanato ‘‘rājā’’ti bahuvacanaṃ icchitabbameva. Tathā ‘‘brahmā, attā’’iccādīnipi bahuvacanāni taggatikattā vinā kenaci rūpavisesena.

Ettha ca ‘‘gahapatiko nāma ṭhapetvā rājaṃ rājabhogaṃ brāhmaṇaṃ avaseso gahapatiko nāmā’’ti dassanato rājanti vuttaṃ, idaṃ pana niruttipiṭake na āgataṃ. ‘‘Sabbadattena rājinā’’ti dassanato ‘‘rājinā’’ti vuttaṃ. ‘‘Ārādhayati rājānaṃ, pūjaṃ labhati bhattusū’’ti dassanato catutthīchaṭṭhīvasena ‘‘rājāna’’nti vuttaṃ. **Kaccāyanarūpasiddhi**ganthesu pana ‘‘rājena, rājehi, rājebhi. Rājesū’’ti padāni vuttāni. Cūḷaniruttiniruttipiṭakesu tāni nāgatāni, anāgatabhāvoyeva tesaṃ yuttataro pāḷiyaṃ adassanato, tasmā etthetāni amhehi na vuttāni. Pāḷinaye hi upaparikkhiyamāne īdisāni padāni samāseyeva passāma, na panāññatra, atrime payogā – ‘‘āvutthaṃ dhammarājenā’’ti ca, ‘‘sivirājena pesito’’ti ca, ‘‘pajāpatissa devarājassa dhajagga’’nti ca, ‘‘nikkhamante mahārāje, sivīnaṃ raṭṭhavaḍḍhane’’ti ca, evaṃ pāḷinaye upaparikkhiyamāne ‘‘rājenā’’tiādīni samāseyeva passāma, na kevalaṃ pāḷinaye porāṇaṭṭhakathānayepi upaparikkhiyamāne samāseyeva passāma, na panāññatra, evaṃ santepi suṭṭhu upaparikkhitabbamidaṃ ṭhānaṃ. Ko hi nāma sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane sabbaso nayaṃ sallakkhetuṃ samattho aññatra pabhinnapaṭisambhidehi khīṇāsavehi.

Ettha ca samāsantagata**rāja-**saddassa nāmikapadamālāyo dvidhā vuccante **okārantākāranta**vasena. Ta**tro**kārantā ‘‘mahārājo yuvarājo sivirājo dhammarājo’’iccevamādayo bhavanti. **Ā**kārantā pana ‘‘mahārājā yuvarājā sivirājā dhammarājā’’iccevamādayo. Ettha kiñcāpi pāḷiyaṃ porāṇaṭṭhakathāsu ca ‘‘mahārājo’’tiādīni na santi, tathāpi ‘‘sabbamitto sabbasakho, sabbabhūtānukampako’’ti pāḷiyaṃ ‘‘sabbasakho’’ti dassanato ‘‘mahārājo’’tiādīnipi avassamicchitabbāni. Tathā hi samāsesu ‘‘dhammarājena, dhammarājassā’’tiādīni dissanti. Etāni okārantarūpāni eva, **nā**kārantarūpāni. Mahārājo, mahārājā. Mahārājaṃ, mahārāje. Mahārājena, mahārājehi, mahārājebhi. Mahārājassa, mahārājānaṃ. Mahārājā, mahārājasmā, mahārājamhā, mahārājehi, mahārājebhi. Mahārājassa, mahārājānaṃ. Mahārāje, mahārājasmiṃ, mahārājamhi, mahārājesu. Bho mahārāja, bhavanto mahārājā. **Kaccāyanacūḷanirutti**nayehi pana ‘‘bho mahārājā’’iti ekavacanabahuvacanānipi daṭṭhabbāni. Yathā ‘‘mahārājo’’ti **o**kārantapadassa vasena, evaṃ ‘‘sivirājo dhammarājo devarājo’’tiādīnampi **o**kārantapadānaṃ vasena pakatirūpassa nāmikapadamālā yojetabbā.

Ayaṃ **panā**kārantavasena nāmikapadamālā –

Mahārājā, mahārājā, mahārājāno. Mahārājānaṃ, mahārājaṃ, mahārājāno. Mahāraññā, mahārājinā, mahārājūhi, mahārājūbhi. Mahārañño, mahārājino, mahāraññaṃ, mahārājūnaṃ. Mahāraññā, mahārājūhi, mahārājūbhi. Mahārañño, mahārājino, mahāraññaṃ, mahārājūnaṃ. Mahāraññe, mahārājini, mahārājūsu. Bho mahārāja, bhavanto mahārājāno.

Idhāpi pakaraṇadvayanayena ''bho mahārājā'' iti ekavacanabahuvacanānipi daṭṭhabbāni. Yathā ca ''mahārājā''ti **ā**kārantapadassa vasena, evaṃ ''sivirājā, dhammarājā, devarājā''tiādīnampi **ā**kārantapadānaṃ vasena pakatirūpassa nāmikapadamālā yojetabbā.

Idha aparāpi atthassa pākaṭīkaraṇatthaṃ kriyāpadehi saddhiṃ yojetvā **ākārantokārantānaṃ** missakavasena nāmikapadamālā vuccate –

Mahārājā, mahārājo tiṭṭhati, mahārājāno, mahārājā tiṭṭhanti. Mahārājānaṃ, mahārājaṃ passati, mahārājāno, mahārāje passati. Mahāraññā, mahārājinā, mahārājena kataṃ, mahārājūhi, mahārājūbhi, mahārājehi, mahārājebhi kataṃ. Mahārañño, mahārājino, mahārājassa dīyate, mahāraññā, mahārājā, mahārājasmā, mahārājamhā nissaṭaṃ, mahārājūhi, mahārājūbhi, mahārājehi, mahārājebhi nissaṭaṃ. Mahārañño, mahārājino, mahārājassa pariggaho, mahāraññaṃ, mahārājūnaṃ, mahārājānaṃ pariggaho. Mahāraññe, mahārājini, mahārāje, mahārājasmiṃ, mahārājamhi patiṭṭhitaṃ, mahārājūsu, mahārājesu patiṭṭhitaṃ. Bho mahārāja tvaṃ tiṭṭha, bhonto mahārājāno, mahārājā tumhe tiṭṭhathāti. Evaṃ ''yuvarājā, yuvarājo''tiādīsupi.

Kecettha vadeyyuṃ ''kasmā pakaraṇakattunā imasmiṃ ṭhāne mahanto vāyāmo ca mahanto ca parakkamo kato, nanvetesupi padesu kānici buddhavacane vijjanti, kānici na vijjantīti? Viññūhi te evaṃ vattabbā ''pakaraṇakattārenettha so ca mahanto vāyāmo so ca mahanto parakkamo sāṭṭhakathe navaṅge satthusāsane saddesu ca atthesu ca sotārānaṃ suṭṭhu kosalluppādanena sāsanassopakāratthaṃ kato, yāni cetāni tena padāni dassitāni, etesu kānici buddhavacane vijjanti, kānici na vijjanti. Ettha yāni buddhavacane vijjanti, tāni vijjamānavasena gahitāni. Yāni na vijjanti, tāni porāṇaṭṭhakathādīsu vijjamānavasena pāḷinayavasena ca gahitānī''ti. Atrāyaṃ saṅkhepato adhippāyavibhāvanā –

> ''Idaṃ vatvā mahārājā, kaṃso bārāṇasiggaho;
> Dhanuṃ tūṇiñca nikkhippa, saṃyamaṃ ajjhupāgamī''ti

Idaṃ **ā**kārantassa **mahārāja**saddassa nidassanaṃ. Yasmā ''sabbasakho''ti pāḷi vijjati, tasmā tena nayena ''mahārājo''tipi **o**kāranto diṭṭho nāma hoti **purisa**nayena yojetabbo ca. Teneva ca ''tamabravi mahārājā. Nikkhamante mahārāje''tiādīni dissanti.

Evaṃ **mahārāja**saddassa **o**kārantatte siddhe ''mahārājā, mahārājasmā, mahārājamhā''ti pañcamiyā ekavacanañca ''mahārāje, mahārājasmiṃ, mahārājamhī''ti sattamiyā ekavacanañca siddhāni eva honti pāḷiyaṃ avijjamānānampi nayavasena gahetabbattā. ''Rājena, rājassā''tiādīni pana nayavasena gahetabbāni na honti. Kasmāti ce? Yasmā ''rājā brahmā sakhā attā''iccevamādīni ''puriso urago''tiādīni viya aññamaññaṃ sabbathā sadisāni na honti. Tathā hi nesaṃ ''raññā brahmunā sakhinā attanā attena sānā pumunā''tiādīni visadisānipi rūpāni bhavanti, tasmā tāni na sakkā nayavasena jānituṃ. Evaṃ dujjānattā pana pāḷiyaṃ porāṇaṭṭhakathāsu ca yathārutapadāneva gahetabbāni. **Mahārāja**saddādīnaṃ pana **o**kārantabhāve siddheyeva **''purisa**nayogadhā ime saddā''ti nayaggahaṇaṃ dissati, tasmā amhehi nayavasena ''mahārājā, mahārājasmā''tiādīni vuttāni. Yathā hi –

> ''Etañhi te durājānaṃ, yaṃ sesi matasāyikaṃ;
> Yassa te kaḍḍhamānassa, hatthā daṇḍona muccatī''ti

Ettha ''hatthā''ti, ''attadaṇḍā bhayaṃ jāta''nti ettha pana ''daṇḍā''ti ca **o**kārantassa pañcamiyekavacanassa dassanato ''uragā, paṭaṅgā, vihagā''tiādīnipi **o**kārantāni pañcamiyekavacanāni gahetabbāni honti. Yathā ca ''dāṭhini mātimaññavho, siṅgālo mama pāṇado''ti ettha ''maññavho''ti, ''suddhā suddhehi saṃvāsaṃ, kappayavho patissatā''ti ettha pana ''kappayavho''ti ca kriyāpadassa dassanato ''gacchavho, bhuñjavho, sayavho''tiādīnipi gahetabbāni honti. Gaṇhanti ca tādisāni padarūpāni sāsane sukusalā kusalā, tasmā amhehipi nayaggāhavasena ‘‘mahārājā, mahārājasmā’’tiādīni vuttāni. Nayaggāhavasena pana gahaṇe asati kathaṃ nāmikapadamālā paripuṇṇā bhavissanti, satiyeva tasmiṃ paripuṇṇā bhavanti.

Tathā hi buddhavacane anekasatasahassāni nāmikapadāni kriyāpadāni ca pāṭiekkaṃ pāṭiekkaṃ ekavacanabahuvacanakāhi sattahi aṭṭhahi vā nāmavibhattīhi channavutiyā ca ākhyātikavacanehi yojitāni na santi, nayavasena pana santiyeva, iti nayavasena ‘‘mahārājā, mahārājasmā’’tiādīni amhehi ṭhapitāni. ‘‘Mahārājā tiṭṭhanti, mahārājā tumhe tiṭṭhathā’’ti imāni pana ‘‘atha kho cattāro mahārājā mahatiyā ca yakkhasenāya mahatiyā ca kumbhaṇḍasenāyā’’ti dassanato,

‘‘Cattāro te mahārājā, samantā caturo disā;
Daddaḷhamānā aṭṭhaṃsu, vane kāpilavatthave’’ti

Dassanato ca vuttāni. ‘‘Mahārāja’’ntiādīnipi pāḷiñca pāḷinayañca disvā eva vuttāni. Asamāse ‘‘rājaṃ, rājenā’’tiādīni na passāma, tasmā suṭṭhu vicāretabbamidaṃ ṭhānaṃ. Idañhi duddasaṃ vīrajātinā jānitabbaṭṭhānaṃ. Sace panāyasmanto buddhavacane vā porāṇikāsu vā aṭṭhakathāsu asamāse ‘‘rājaṃ, rājenā’’tiādīni passeyyātha, tadā sādhukaṃ manasi karotha. Ko hi nāma sabbappakārena buddhavacane vohārappabhedaṃ jānituṃ samattho aññatra pabhinnapaṭisambhidehi mahākhīṇāsavehi.

Vuttañhetaṃ bhagavatā –

‘‘Vītataṇho anādāno, niruttipadakovido;
Akkharānaṃ sannipātaṃ, jaññā pubbāparāni cā’’ti.

Brahmā, brahmā, brahmāno. Brahmānaṃ, brahmaṃ, brahmāno. Brahmunā, brahmehi, brahmebhi, brahmūhi, brahmūbhi. Brahmassa, brahmuno, brahmānaṃ, brahmūnaṃ. Brahmunā, brahmehi, brahmebhi, brahmūhi, brahmūbhi. Brahmassa, brahmuno, brahmānaṃ, brahmūnaṃ. Brahmani, brahmesu, bho brahma, bho brahme, bhavanto brahmāno.

Yamakamahātheraruciyā ‘‘bho brahmā’’iti bahuvacanaṃ vā. Ettha pana ‘‘paṇḍitapurisehi devehi brahmūhī’’ti **ṭīkā**vacanassa dassanato, ‘‘brahmūnaṃ vacīghoso hotī’’ti ca ‘‘brahmūnaṃ vimānādīsu chandarāgo kāmāsavo na hotī’’ti ca **aṭṭhakathā**vacanassa dassanato, ‘‘vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’ti āhaccabhāsitassa ca dassanato ‘‘brahmūhi, brahmūbhi, brahmūnaṃ, brahme’’ti padāni vuttāni, etāni cūḷaniruttiniruttipiṭakakaccāyanesu na āgatāni.

Sakhā, sakhā, sakhino, sakhāno, sakhāyo. Sakhaṃ, sakhāraṃ, sakhānaṃ, sakhino, sakhāno, sakhāyo. Sakhinā, sakhārehi, sakhārebhi, sakhehi, sakhebhi. Sakhissa, sakhino, sakhīnaṃ, sakhārānaṃ, sakhānaṃ. Sakhārasmā, sakhinā, sakhārehi, sakhārebhi, sakhehi, sakhebhi. Sakhissa, sakhino, sakhīnaṃ, sakhārānaṃ, sakhānaṃ. Sakhe, sakhesu, sakhāresu. Bho sakha, bho sakhā, bho sakhi, bho sakhī, bho sakhe, bhavanto sakhino, sakhāno, sakhāyo.

Yamakamahātheramatena ‘‘bho sakhā’’iti bahuvacanaṃ vā. Pāḷiyaṃ pana **suvaṇṇakakkaṭajātake** ‘‘hare sakhā kissa nu maṃ jahāsī’’ti dīghavasena vutto **sakhā**saddo ālapanekavacanaṃ, tasmā yamakamahātheranayo na yujjatīti ce? No na yujjati. Yasmā ‘‘netādisā sakhā honti, labbhā me jīvato sakhā’’ti **manojajātake sakhā**saddo ekavacanampi hoti bahuvacanampi. Tathā hi tattha paṭhamapāde bahuvacanaṃ, dutiyapāde panekavacanaṃ, tasmā yamakamahātherena paccattālapanabahuvacanaṭṭhāne **sakhā**saddo vutto. Ettha ca ‘‘sabbamitto sabbasakho, sabbabhūtānukampako’’ti pāṭhānulomena samāse labbhamānassa **sakha**saddassa nāmikapadamālā bhavati ‘‘sabbasakho, sabbasakhā, sabbasakhaṃ, sabbasakhe’’tiādinā **purisa**nayena. Tatrāyaṃ samāsaviggaho – sabbesaṃ janānaṃ sakhā, sabbe vā janā sakhino etassāti sabbasakho, yathā sabbaverīti.

Attā, attā, attāno. Attānaṃ, attaṃ, attāno. Attanā, attena, attanehi, attanebhi. Attano, attānaṃ.

Attanā, attanehi, attanebhi. Attano, attānaṃ. Attani, attanesu. Bho atta, bhavanto attā, bhonto attāno.

Ettha pana attaṃ niraṅkatvāna piyāni sevati.

> ‘‘Sace gacchasi pañcālaṃ, khippa’mattaṃ jahissasi;
> Migaṃ panthānupannaṃva, mahantaṃ bhayamessatī’’ti

Pāḷīsu ‘‘atta’’nti dassanato ‘‘atta’’nti idha vuttaṃ, ‘‘attena vā attaniyena vā’’ti pāḷidassanato pana ‘‘attenā’’ti. **Cūḷaniruttiyaṃ** pana ‘‘attassā’’ti catutthīchaṭṭhīnamekavacanaṃ āgataṃ, etaṃ kaccāyane niruttipiṭake ca na dissati. Katthaci pana ‘‘attesū’’ti āgataṃ. Sabbānetāni sāṭṭhakathaṃ jinatantiṃ oloketvā gahetabbāni.

‘‘Ātumā, ātumā, ātumāno. Ātumānaṃ, ātumaṃ, ātumāno. Ātumena, ātumehi, ātumebhī’’tiādinā **purisa**nayena vatvā ‘‘bho ātuma, bhavanto ātumā, ātumāno’’ti vattabbaṃ.

Tatra **atta**saddassa samāse ‘‘bhāvitatto, bhāvitattā. Bhāvitattaṃ, bhāvitatte. Bhāvitattena, bhāvitattehi, bhāvitattebhī’’ti **purisa**nayeneva nāmikapadamālā yojetabbā.

Sā, sā, sāno. Sānaṃ, sāne. Sānā, sānehi, sānebhi. Sāssa, sānaṃ. Sānā, sānehi, sānebhi. Sāssa, sānaṃ. Sāne, sānesu. Bho sā, bhavanto sāno. **Sā** vuccati sunakho.

Ettha ca ‘‘na yattha sā upaṭṭhito hoti. Sāva vārenti sūkara’’nti nidassanapadāni. Keci pana **sā**saddassa dutiyātatiyādīsu ‘‘saṃ, se. Senā’’tiādīni rūpāni vadanti, taṃ na yuttaṃ. Na hi tāni ‘‘saṃ, se. Senā’’tiādīni rūpāni buddhavacane ceva aṭṭhakathādīsu ca niruttipiṭake ca dissanti. Evaṃ pana **niruttipiṭake** vuttaṃ ‘‘sā tiṭṭhati, sāno tiṭṭhanti. Sānaṃ passati, sāne passati. Sānā kataṃ, sānehi kataṃ, sānebhi kataṃ. Sāssa dīyate, sānaṃ dīyate. Sānā nissaṭaṃ, sānehi nissaṭaṃ, sānebhi nissaṭaṃ. Sāssa pariggaho, sānaṃ pariggaho. Sāne patiṭṭhitaṃ, sānesu patiṭṭhitaṃ. Bho sā, bhavanto sāno’’ti, tasmā niruttipiṭake vuttanayeneva nāmikapadamālā gahetabbā.

Atridaṃ vattabbaṃ – yathā ‘‘sehi dārehi asantuṭṭho’’tiādīsu pulliṅge vattamānassa ‘‘sako’’iti atthavācakassa sasaddassa ‘‘attano ayanti so’’ti etasmiṃ atthe ‘‘so, sā. Saṃ, se. Sena, sehi, sebhi. Sassa, sānaṃ. Sā, sasmā, samhā, sehi, sebhi. Sassa, sānaṃ. Se, sasmiṃ, samhi, sesū’’ti **purisa**nayena rūpāni bhavanti, na tathā sunakhavācakassa **sā**saddassa rūpāni bhavanti. Yathā vā ‘‘hiṃsanti attasambhūtā, tacasāraṃva saṃ phalaṃ. Sāni kammāni tappenti, kosalaṃ sena’santuṭṭhaṃ, jīvaggāhaṃ agāhayī’’tiādīsu napuṃsakaliṅge vattamānassa sakamiccatthavācakassa **sa**saddassa ‘‘saṃ, sāni, sā. Saṃ, sāni, se. Sena, sehi, sebhi. Sassa, sānaṃ. Sā, sasmā, samhā, sehi, sebhi. Sassa, sānaṃ. Se, sasmiṃ, samhi, sesū’’ti **citta**nayena rūpāni bhavanti, na tathā sunakhavācakassa **sā**saddassa rūpāni bhavanti. Evaṃ sante kasmā tehi ācariyehi dutiyātatiyāṭhāne ‘‘saṃ, se. Senā’’ti vuttaṃ, kasmā ca pañcamīṭhāne ‘‘sā, sasmā, samhā’’ti vuttaṃ, sattamīṭhāne ca ‘‘se, sasmiṃ, samhī’’ti ca vuttaṃ? Sabbametaṃ akāraṇaṃ, takkagāhamattena gahitaṃ akāraṇaṃ. Sunakhavācako hi **sā**saddo **ā**kārantatāpakatiko, na **purisa citta**saddādayo viya **a**kārantatāpakatiko. Yāya imassa īdisāni rūpāni siyuṃ, sā ca pakati natthi. Na ceso ‘‘rājā, brahmā, sakhā, attā’’ iccevamādayo viya paṭhamaṃ **a**kārantabhāve ṭhatvā pacchā paṭiladdha**ā**kārantatā, atha kho nicca**mo**kārantatāpakatiko **go**saddo viya nicca**mā**kārantatāpakatiko. Nicca**mā**kārantatāpakatikassa ca **e**varūpāni rūpāni na bhavanti, tasmā **niruttipiṭake** pabhinnapaṭisambhidena āyasmatā **mahākaccāyanena** na vuttāni. Sacepi maññeyyuṃ ‘‘attaṃ, attenā’ti ca dassanato ‘saṃ, senā’ti imāni pana gahetabbānī’’ti. Na gahetabbāni ‘‘rājā, brahmā, sakhā, attā, sā, pumā’’iccevamādīnaṃ aññamaññaṃ padamālāvasena visadisattā nayavasena gahetabbākārassa asambhavato. Īdise hi ṭhāne nayaggāhavasena gahaṇaṃ nāma sadosaṃyeva siyā, tasmā nayaggāhavasenapi na gahetabbāni.

Aparampi atra vattabbaṃ – yathā hi ‘‘sāhi nārīhi te yantī’’ti vutte ‘‘attano nārī’’ti, ‘‘sā nārī’’ti evaṃ atthavato itthiliṅgassa **kaññā**saddena sadisassa **sā**saddassa ‘‘sā, sā, sāyo. Saṃ, sā, sāyo. Sāya, sāhi, sābhi. Sāya, sānaṃ. Sāya, sāhi, sābhi. Sāya, sānaṃ. Sāya, sāyaṃ, sāsū’’ti **kaññā**nayena rūpāni bhavanti, na tathā imassa sunakhavācakassa **sā**saddassa rūpāni bhavanti. Evaṃ sante kasmā te ācariyā tatiyābahuvacanaṭṭhāne ca ‘‘sāhi, sābhī’’ti rūpāni icchanti, kasmā ca sattamībahuvacanaṭṭhāne ‘‘sāsū’’ti? Idampi akāraṇaṃ **ā**kārantapulliṅgattā. Kasmā ca pana catutthīchaṭṭhekavacanaṭṭhāne pubbakkharassa rassavasena ‘‘sassa’’iti rūpaṃ icchanti? Idampi akāraṇaṃ sunakhavācakassa **sā**saddassa **ā**kārantatāpakatikattā. **Ā**kārantatāpakatikassa ca **sā**saddassa yathā **a**kārantatāpakatikassa **purisa**saddassa ‘‘purisassā’’ti catutthīchaṭṭhekavacanarūpaṃ bhavati evarūpassa rūpassa abhāvato. Teneva āyasmā kaccāno **niruttipiṭake** sunakhavācakassa **sā**saddassa rūpaṃ dassento catutthīchaṭṭhekavacanaṭṭhāne pubbakkharassa dīghavasena ‘‘sāssa’’iti rūpamāha. Kasmā ca pana te ācariyā catutthekavacanaṭṭhāne ‘‘sāya’’iti rūpaṃ icchanti? Idampi akāraṇaṃ, ṭhapetvā hi **ā**kārantitthiliṅge **gha**saññato **ā**kārato paresaṃ **nā**dīnaṃ **āyā**desañca **a**kārantato punnapuṃsakaliṅgato parassa catutthekavacanassa **āyā**desañca **ā**kārantapulliṅge a**gha**to **ā**kārantato parassa catutthekavacanassa katthacipi **āyā**deso na dissati. **Niruttipiṭake** ca tādisaṃ rūpaṃ na vuttaṃ, avacanaṃyeva yuttataraṃ buddhavacane aṭṭhakathādīsu ca anāgamanato. Yā panamhehi niruttipiṭakaṃ nissāya buddhavacanañca sunakhavācakassa **sā**saddassa nāmikapadamālā vuttā, sāyeva sārato paccetabbā. Etthāpi nānāatthesu vattamānānaṃ liṅgattayapariyāpannānaṃ **sā so saṃ**iccetesaṃ tiṇṇaṃ padānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāsu padānaṃ sadisāsadisatā daṭṭhabbā.

Ettha siyā – yo tumhehi **sā**saddo **‘‘taṃ**saddatthe ca sunakhe ca sakamiccatthe ca vattatī’’ti icchito, kathaṃ taṃ ‘‘sā’’ti vutteyeva ‘‘imassa atthassa vācako’’ti jānantīti? Na jānanti, payogavasena pana jānanti lokiyajanā ceva paṇḍitā ca. Payogavasena hi ‘‘sā maddī nāgamāruhi, nātibaddhaṃva kuñjara’’ntiādīsu **sā**saddassa taṃsaddatthatā viññāyati, evaṃ **sā**saddo **taṃ**saddatthe ca vattati. ‘‘Na yattha sā upaṭṭhito hoti. Bhagavato sājātimpi sutvā sattā amatarasabhāgino bhavantī’’tiādīsu **sā**saddassa sunakhavācakatā viññāyati.

‘‘Annaṃ tavedaṃ pakataṃ yasassi,
Taṃ khajjare bhuñjare piyyare ca;
Jānāsi maṃ tvaṃ paradattūpajīviṃ,
Uttiṭṭhapiṇḍaṃ labhataṃ sapāko’’ti

Ettha pana **sā**saddassa rassabhāvakaraṇena ‘‘sapāko’’ti pāḷi ṭhitāti atthaṃ aggahetvā ‘‘sānaṃ sunakhānaṃ idaṃ maṃsanti sa’’miti atthaṃ gahetvā ‘‘saṃ pacatīti sapāko’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘sapākoti sapākacaṇḍālo’’ icceva vuttaṃ. Tampi etadevatthaṃ dīpeti. Evaṃ **sā**saddo sunakhe ca vattati. ‘‘Sā dārā jantūnaṃ piyā’’ti vutte pana ‘‘sakā dārā sattānaṃ piyā’’ti atthadīpanavasena **sā**saddassa sakavācakatā paññāyati. Evaṃ **sā**saddo sakamiccatthe ca vattati. Iti **sā**saddaṃ payogavasena īdisatthassa vācakoti jānanti. Atridaṃ vuccati –

Taṃsaddatthe ca sunakhe,
Sakasmimpi ca vattati;
Sāsaddo so ca kho ñeyyo,
Payogānaṃ vasena ve.

Ettha ca pāḷiyaṃ ‘‘na yattha sā upaṭṭhito hotī’’ti ekavacanappayogadassanato ca,

‘‘Asantā kira maṃ jammā, tāta tātāti bhāsare;
Rakkhasā puttarūpena, sāva vārenti sūkara’’nti

Bahuvacanappayogadassanato ca, **niruttipiṭake** ‘‘sāno’’iccādidassanato ca ‘‘sā, sā, sāno. Sānaṃ, sāne. Sānā’’tiādinā sunakhavācakassa **sā**saddassa nāmikapadamālā kathitā.

Idāni **puma**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Pumā, pumā, pumāno. Pumānaṃ, pumāne. Pumānā, pumunā, pumena, pumānehi, pumānebhi. Pumassa, pumuno, pumānaṃ. Pumānā, pumunā, pumānehi, pumānebhi. Pumassa, pumuno, pumānaṃ. Pumāne, pumānesu. Bho puma, bhavanto pumā, pumāno. ‘‘Bho pumā’’iti bahuvacane nayopi ñeyyo.

Ettha pana –

‘‘Thiyo tassa pajāyanti, na pumā jāyare kule;
Yo jānaṃ pucchito pañhaṃ, aññathā naṃ viyākare’’ti

Ayaṃ pāḷi **puma**saddassa bahuvacanabhāvasādhikā, **kaccāyane** ‘‘he pumaṃ’’iti sānusāraṃ ālapanekavacanaṃ dissati. Tadanekesu pāḷippadesesu ca aṭṭhakathāsu ca sānusārānaṃ ālapanavacanānaṃ adassanato idha na vadāmi. Upaparikkhitvā yuttaṃ ce, gahetabbaṃ. ‘‘Yasassi naṃ paññavantaṃ visayhā’’ti ettha pana chandānurakkhaṇatthaṃ āgamavasenevānusāro hoti, na sabhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Aya**mā**kārantavasena nāmikapadamālā.

‘‘Soḷasitthisahassānaṃ,
Na vijjati pumo tadā;
Ahorattānamaccayena,
Nibbatto ahamekako’’ti ca,

‘‘Yathā balākayonimhi, na vijjati pumo sadā;
Meghesu gajjamānesu, gabbhaṃ gaṇhanti tā tadā’’ti ca

Pāḷidassanato pana **o**kārantavasenapi nāmikapadamālā veditabbā.

Pumo, pumā. Pumaṃ, pume. Pumena, pumehi, pumebhi. Pumassa, pumānaṃ. Pumā, pumasmā, pumamhā, pumehi, pumebhi. Pumassa, pumānaṃ. Pume, pumasmiṃ, pumamhi, pumesu. Bho puma, bhavanto pumā. ‘‘Bho pumā’’iti vā, evaṃ **puma**saddassa dvidhā nāmikapadamālā bhavati.

Idāni missakanayo vuccate –

Pumā, pumo, pumā, pumāno. Pumānaṃ, pumaṃ, pumāne, pume. Pumānā, pumunā, pumena, pumānehi, pumānebhi, pumehi, pumebhi. Pumassa, pumuno, pumānaṃ. Pumānā, pumunā, pumā, pumasmā, pumamhā, pumānehi, pumānebhi, pumehi, pumebhi. Pumassa, pumuno, pumānaṃ. Pumāne, pume, pumasmiṃ, pumamhi, pumānesu, pumesu. Bho puma, bhavanto pumāno, bhavanto pumā. ‘‘Bho pumāno, bho pumā’’iti vā.

Idāni **raha**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Rahā vuccati pāpadhammo. Rahā, rahā, rahino. Rahānaṃ, rahāne. Rahinā, rahinehi, rahinebhi. Rahassa, rahānaṃ. Rahā, rahānehi, rahānebhi. Rahassa, rahānaṃ. Rahāne, rahānesu. Bho raha, bhavanto rahino, bhavanto rahā.

Idāni **daḷhadhamma**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Daḷhadhammā, daḷhadhammā, daḷhadhammāno. Daḷhadhammānaṃ, daḷhadhammāne. Daḷhadhamminā, daḷhadhammehi, daḷhadhammebhi. Daḷhadhammassa, daḷhadhammānaṃ. Daḷhadhamminā, daḷhadhammehi, daḷhadhammebhi. Daḷhadhammassa, daḷhadhammānaṃ. Daḷhadhamme daḷhadhammesu. Bho daḷhadhamma, bhavanto daḷhadhammāno, bhavanto daḷhadhammā. ‘‘Bho daḷhadhammāno, bho daḷhadhammā’’iti puthuvacanampi ñeyyaṃ, evaṃ **paccakkhadhamma**saddassa nāmikapadamālā yojetabbā.

Ettha ca ‘‘seyyathāpi bhikkhave cattāro dhanuggahā daḷhadhammā’’ti idaṃ nidassanaṃ. Imissaṃ pana pāḷiyaṃ ‘‘daḷhadhammā’’ iti bahuvacanavasena āgatattā **daḷhadhamma**saddo **ā**kārantotipi **o**kārantotipi appasiddho tadantānaṃ bahuvacanabhāve tulyarūpattā. Tathāpi amhehi padamālā **ā**kārantavaseneva yojitā. Īdisesu hi ṭhānesu **daḷhadhamma**saddo **ā**kārantotipi **o**kārantotipi vattuṃ yujjateva aparibyattarūpattā. Aññasmiṃ pana pāḷippadese atīva paribyatto hutvā **o**kāranta **daḷhadhamma**saddo dvidhā dissati guṇasaddapaṇṇattivācakasaddavasena. Tattha ‘‘issatte casmi kusalo, daḷhadhammoti vissuto’’ti ettha **daḷhadhamma**saddo **o**kāranto guṇasaddo. ‘‘Bārāṇasiyaṃ daḷhadhammo nāma rājā rajjaṃ kāresī’’ti ettha pana paṇṇattivācakasaddo. Evaṃ **o**kāranto **daḷhadhamma**saddo dvidhā diṭṭho. Tassa pana ‘‘daḷhadhammo, daḷhadhammā. Daḷhadhammaṃ, daḷhadhamme’’ti **purisa**nayena nāmikapadamālā ñeyyā, **ākārantokārantā**naṃ vasena missakapadamālā ca. Kathaṃ?

Daḷhadhammā, daḷhadhammo, daḷhadhammāno, daḷhadhammā. Daḷhadhammānaṃ, daḷhadhammaṃ, daḷhadhammāne, daḷhadhamme. Daḷhadhamminā, daḷhadhammena, daḷhadhammehi, daḷhadhammebhi. Daḷhadhammassa, daḷhadhammānaṃ. Daḷadhamminā, daḷhadhammā, daḷhadhammasmā, daḷhadhammamhā, daḷhadhammehi, daḷhadhammebhi. Daḷhadhammassa, daḷhadhammānaṃ. Daḷhadhamme, daḷhadhammasmiṃ, daḷhadhammamhi, daḷhadhammesu. Bho daḷhadhamma, bhavanto daḷhadhammāno, bhavanto daḷhadhammāti. Evaṃ paccakkhadhammā, paccakkhadhammoti missakapadamālā ca yojetabbā.

Idāni **vivaṭacchada**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Vivaṭacchadā, vivaṭacchadā, vivaṭacchadāno. Vivaṭacchadānaṃ, vivaṭacchadāne. Vivaṭacchadena, vivaṭacchadehi, vivaṭacchadebhi. Vivaṭacchadassa, vivaṭacchadānaṃ. Vivaṭacchadā, vivaṭacchadehi, vivaṭacchadebhi. Vivaṭacchadassa, vivaṭacchadānaṃ. Vivaṭacchade, vivaṭacchadesu. Bho vivaṭacchada, bhavanto vivaṭacchadā, bhavanto vivaṭacchadāno.

Ayaṃ nāmikapadamālā ‘‘sace pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭacchadā’’ti pāḷidassanato **ā**kārantavasena kathitā. ‘‘Loke vivaṭacchado’’tipi pāḷidassanato pana **o**kārantavasenapi kathetabbā ‘‘vivaṭacchado, vivaṭacchadā, vivaṭacchadaṃ, vivaṭacchade’’ti. Missakavasenapi kathetabbā ‘‘vivaṭacchadā, vivaṭacchado, vivaṭacchadāno, vivaṭacchadā. Vivaṭacchadānaṃ, vivaṭacchadaṃ, vivaṭacchadāne, vivaṭacchade’’iti.

Idāni **vattaha**saddassa nāmikapadamālā vuccate – **vattahā**ti sakko.

Vattahā, vattahāno. Vattahānaṃ, vattahāne. Vattahānā, vattahānehi, vattahānebhi. Vattahino, vattahānaṃ. Vattahānā, vattahānehi, vattahānebhi. Vattahino, vattahānaṃ. Vattahāne, vattahānesu. Bho vattaha, bhavanto vattahāno. Atha vā ‘‘bho vattahā, bho vattahāno’’iccapi.

Idāni **vuttasira**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Vuttasirā, vuttasirā, vuttasirāno. Vuttasirānaṃ, vuttasirāne. Vuttasirānā, vuttasirānehi, vuttasirānebhi. Vuttasirassa, vuttasirānaṃ, vuttasirā, vuttasirehi, vuttasirebhi. Vuttasirassa, vuttasirānaṃ. Vuttasire, vuttasiresu. Bho vuttasira, bhānto vuttasirānoti. ‘‘Vuttasiro’’ti **o**kārantapāṭhopi dissati.

Idāni **yuva**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Yuvā, yuvā, yuvāno, yuvānā. Yuvānaṃ, yuvaṃ, yuvāne, yuve. Yuvānā, yuvena, yuvānena, yuvānehi, yuvānebhi, yuvehi, yuvebhi. Yuvānassa, yuvassa, yuvānānaṃ, yuvānaṃ. Yuvānā, yuvānasmā, yuvānamhā, yuvānehi, yuvānebhi, yuvehi, yuvebhi. Yuvānassa, yuvassa, yuvānānaṃ, yuvānaṃ. Yuvāne, yuvānasmiṃ, yuvānamhi, yuve, yuvasmiṃ, yuvamhi, yuvānesu, yuvāsu, yuvesu. Bho yuva, yuvāna, bhavanto yuvānā.

Imasmiṃ ṭhāne ekadesena **ā**kārantanayo ca sabbathā **o**kārantanayo ca ekadesena ca **o**kārantanayoti tayo nayā dissanti.

Maghavasaddassapi ‘‘maghavā, maghavā, maghavāno, maghavānā’’tiādinā **yuva**saddasseva nāmikapadamālāyojanaṃ kubbanti garū. **Niruttipiṭake** pana ‘‘maghavā tiṭṭhati, maghavanto tiṭṭhanti. Maghavantaṃ passati, maghavante passati. Maghavatā kataṃ, maghavantehi kataṃ, maghavantebhi kataṃ. Maghavato dīyate, maghavantānaṃ dīyate. Maghavatā nissaṭaṃ, maghavantehi nissaṭaṃ, maghavantebhi nissaṭaṃ. Maghavato pariggaho, maghavantānaṃ pariggaho. Maghavati patiṭṭhitaṃ, maghavantesu patiṭṭhitaṃ. Bho maghavā, bhavanto maghavanto’’ti **guṇavā**padanayena vuttaṃ, tathā **cūḷaniruttiya**mpi. Taṃ pāḷiyā saṃsandati sameti. Pāḷiyañhi ‘‘sakko mahāli devānamindo pubbe manussabhūto samāno magho nāma māṇavo ahosi, tasmā maghavāti vuccatī’’ti vuttaṃ. Etena ‘‘maghoti nāmaṃ assa atthīti maghavā’’ti atthi atthavācaka**vantu**paccayavasena padasiddhi dassitā hoti, tasmāssa **guṇavantu**saddassa viya ca nāmikapadamālā yojetabbā.

Idāni **addha**saddassa nāmikapadamālā vuccate – **addha**saddassa hi yaṃ kāle magge ca vattamānassa ‘‘atīto addhā. Dīgho addhā suduggamo’’tiādīsu ‘‘addhā’’ti paṭhamantaṃ rūpaṃ dissati, taṃ ‘‘addhā idaṃ mantapadaṃ sududdasa’’ntiādīsu ekaṃsatthe vattamānena ‘‘addhā’’ti nipātapadena samānaṃ. Nipātānaṃ pana padamālā na rūhati, nāmikānaṃyeva rūhati.

Addhā, addhā, addhāno. Addhānaṃ, addhāne. Addhunā, addhānehi, addhānebhi. Addhuno, addhānaṃ. Addhunā, addhānehi, addhānebhi. Addhuno, addhānaṃ. Addhani, addhāne, addhānesu. Bho addha, bhavanto addhā, addhāno.

Ettha kiñci payogaṃ dassessāma – tayo addhā. Addhānaṃ vītivatto. Iminā dīghena addhunā. Dīghassa addhuno accayena. Pathaddhuno pannaraseva cando. Ahū atītamaddhāne, samaṇo khantidīpano. Addhāne gacchante paññāyissati. Iccādayo ñeyyā. Ayampi panettha nīti veditabbā ‘‘addhānanti dutiyekavacanantavasena catutthīchaṭṭhībahuvacanavasena ca vuttaṃ rūpaṃ. ‘‘Addhānamaggapaṭippanno hotī’’tiādīsu dīghamaggavācakena ‘‘addhāna’’nti napuṃsakena sadisaṃ sutisāmaññavasenāti.

Idāni **muddha**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Muddhā, muddhā, muddhāno. Muddhaṃ, muddhe, muddhāne. Muddhānā, muddhehi, muddhebhi. Muddhassa, muddhānaṃ. Muddhānā, muddhehi, muddhebhi. Muddhassa, muddhānaṃ. Muddhani, muddhanesu. Bho muddha, bhavanto muddhā, muddhāno.

Evaṃ **abhibhavitā**padena visadisapadāni bhavanti. Iti nānānayehi **abhibhavitā**padena sadisāni **vattā**dīni visadisāni **guṇavā**dīni **rājasā**iccādīni ca **ā**kārantapadāni dassitāni saddhiṃ nāmikapadamālāhi.

Ettha yogaṃ sace poso, kare paṇḍitajātiko;
Tassa vohārabhedesu, vijambhe ñāṇamuttamaṃ.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Savinicchayo **ā**kārantapulliṅgānaṃ pakatirūpassa

Nāmikapadamālāvibhāgo nāma

Chaṭṭho paricchedo.

Ukāranta **a**vaṇṇantatāpakatikaṃ

Ākārantapulliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Niggahītantapulliṅganāmikapadamālā

Atha pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā niggahītantapulliṅgānaṃ **bhavanta karonta**iccādikassa pakatirūpassa nāmikapadamālaṃ vakkhāma –

Gacchaṃ mahaṃ caraṃ tiṭṭhaṃ, dadaṃ bhuñjaṃ suṇaṃ pacaṃ;
Jayaṃ jaraṃ cavaṃ mīyaṃ, saraṃ kubbaṃ japaṃ vajaṃ.

Gacchaṃ, gacchanto, gacchantā. Gacchantaṃ, gacchante. Gacchatā, gacchantehi, gacchanteti. Gacchato, gacchantassa, gacchantānaṃ, gacchataṃ. Gacchatā, gacchantehi, gacchantebhi. Gacchato, gacchantassa, gacchantānaṃ, gacchataṃ. Gacchati, gacchantesu. Bho gacchaṃ, bho gacchā, bhavanto gacchanto.

Gacchādīni aññāni ca taṃsadisānaṃ evaṃ ñeyyānīti **yamakamahātheramataṃ**. Kiñcāpettha tatiyekavacanaṭṭhānādīsu ‘‘gacchantena, gacchantā, gacchantasmā, gacchantamhā, gacchantasmiṃ, gacchantamhī’’ti imāni padāni nāgatāni, tathāpi tattha tattha payogadassanato gahetabbāni.

Tatra yamakamahātherena ālapanavacanaṭṭhāneyeva ‘‘gacchanto, mahanto, caranto’’tiādīnaṃ bahuvacanattaṃ kathitaṃ, paccattavacanaṭṭhāne ekavacanattaṃ. Kehici pana paccattavacanaṭṭhāne ekavacanabahuvacanattaṃ, ālapanavacanaṭṭhāne bahuvacanattaṃyeva kathitaṃ. ‘‘Gacchaṃ, mahaṃ, cara’’ntiādīnaṃ pana ālapanaṭṭhāne ekavacanattaṃ. Mayaṃ pana buddhavacane anekāsu cāṭṭhakathāsu ‘‘gacchanto, mahanto’’tiādīnaṃ bahuvacanappayogānaṃ ‘‘gacchaṃ, mahaṃ’’iccādīnañca sānusārālapanekavacanappayogānaṃ adassanato ‘‘gacchanto bhāradvājo. Sa gacchaṃ na nivattati. Mahanto lokasannivāso’’tiādīnaṃ pana paccattekavacanappayogānaññeva dassanato tādisāni rūpāni anijjhānakkhamāni viya maññāma. **Niruttipiṭake** paccattālapanaṭṭhāne ‘‘mahanto, bhavanto, caranto’’tiādīnaṃ bahuvacanattameva kathitaṃ, na ekavacanattaṃ. Tathā hi tattha ‘‘mahaṃ bhavaṃ caraṃ tiṭṭha’’nti gāthaṃ vatvā ‘‘mahaṃ tiṭṭhati, mahanto tiṭṭhantī’’ti ca, ‘‘bho mahā, bhavanto mahanto’’ti ca, ‘‘bhavaṃ tiṭṭhati, bhavanto tiṭṭhantī’’ti ca ādi vuttaṃ.

Ettha pana ‘‘bhavaṃ, bhavanto’’ti padāni yattha ‘‘honto hontā’’ti kriyatthaṃ na vadanti, tattha ‘‘bhavaṃ kaccāno. Mā bhavanto evaṃ avacutthā’’tiādīsu viya aññasmiṃ atthe patanato ekavacanabahuvacanāni bhavanti, tasmā ‘‘santo sappurisā loke’’ti ettha ‘‘santo’’ti padassa viya ‘‘arahanto sammāsambuddhā’’ti ettha ‘‘arahanto’’ti padassa viya ca ‘‘bhavanto’’ti padassa bahuvacanattaṃ nijjhānakkhamaṃ. ‘‘Mahanto, caranto, tiṭṭhanto’’tiādīnaṃ pana bahuvacanattaṃ na nijjhānakkhamaṃ viya amhe paṭibhāti. Na hi katthacipi ‘‘santo, arahanto, bhavanto’’ti padavajjitānaṃ ‘‘gacchanto, mahanto, caranto’’tiādīnaṃ anekapadasatānaṃ bahuvacanantatāpayoge passāma. Tathā hi –

Bavhatte katthaci ṭhāne, ‘‘jāna’’miccādayo yathā;
Dissanti nevaṃ bavhatte, ‘‘gacchanto’’ itiādayo.

Bavhatte katthaci ṭhāne, ‘‘santo’’ iccādayopi ca;
Dissanti nevaṃ bavhatte, ‘‘gacchanto’’ itiādayo.

‘‘Arahanto’’ti bavhatte, ekanteneva dissati;
Nevaṃ dissanti bavhatte, ‘‘gacchanto’’ itiādayo.

Anekasatapāṭhesu, ‘‘viharanto’’tiādīsu;
Ekassapi bahukatte, pavatti na tu dissati.

Bahuvacananayena, ‘‘gacchanto’’ti padassa hi;
Gahaṇe sati bahavo, dosā dissanti saccato.

Yathekamhi ghare daḍḍhe, daḍḍhā sāmīpikā gharā;

Tathā bavhattavācitte, ‘‘gacchanto’’ti padassa tu.

‘‘Viharanto’’tiādīnaṃ, bavhattavācitā siyā;
Rūpanayo aniṭṭho ca, gahetabbo anekadhā.

Evaṃ santepi yasmā **‘‘niruttipiṭakaṃ** nāma pabhinnapaṭisambhidena mahākhīṇāsavena **mahākaccāyanena** kata’’nti loke pasiddhaṃ, tasmā idaṃ ṭhānaṃ punappunaṃ upaparikkhitabbaṃ. Kiñcāpettha there gāravena evaṃ vuttaṃ, tathāpi pāḷinayaṃ garuṃ katvā diṭṭhenekavacananayena adiṭṭho bahuvacananayo chaḍḍetabbo. Evaṃ sati niggahītantesu nayo sobhano bhavati. Ayaṃ pana amhākaṃ ruci –

‘‘Bhavaṃ karaṃ arahaṃ saṃ, mahaṃ’’ iti padāni tu;
Visadisāni sambhonti, aññamaññanti lakkhaye.

‘‘Gacchaṃ caraṃ dadaṃ tiṭṭhaṃ, cintayaṃ bhāvayaṃ vadaṃ;
Jānaṃ passa’’ntiādīni, sadisāni bhavanti hi.

Tatra ‘‘jāna’’ntiādīni, katthaci parivattare;
Vibhattiliṅgavacana-vasenāti vibhāvaye.

Tatra tāva **bhavanta**saddassa nāmikapadamālā vuccati – **bhavaṃ**saddo hi ‘‘vaḍḍhanto, honto’’ti atthepi vadati. Tesaṃ vasena ayaṃ nāmikapadamālā.

Bhavaṃ, bhavanto, bhavantā. Bhavantaṃ, bhavante. Bhavantena, bhavantehi, bhavantebhi. Bhavantassa, bhavantānaṃ. Bhavantā, bhavantasmā, bhavantamhā, bhavantehi, bhavantebhi. Bhavantassa, bhavantānaṃ. Bhavante, bhavantasmiṃ, bhavantamhi, bhavantesu. He bhavanta, he bhavantā.

Tattha ‘‘bhavaṃ, bhavanto’’tiādīnaṃ ‘‘vaḍḍhantohonto’’tiādinā attho daṭṭhabbo. Tathā hi ‘‘suvijāno bhavaṃ hoti. Dhammakāmo bhavaṃ hoti. Rājā bhavanto nānāsampattīhi modati. Kuḷīradaho gaṅgāya ekābaddho, gaṅgāya pūraṇakāle gaṅgodakena pūrati, udake mandī bhavante dahato udakaṃ gaṅgāya otaratī’’ti payogā bhavanti, tasmā ayaṃ nāmikapadamālā sārato paccetabbā. Ettha **bhavaṃ**saddamattaṃ vajjetvā **gacchamānacaramāna**saddādīsu viya **bhavanta**sadde ‘‘bhavanto, bhavantā’’ti **purisa**nayopi labbhati, napuṃsakaliṅge vattabbe ‘‘bhavantaṃ, bhavantānī’’ti **citta**nayopi labbhati. Evaṃ vaḍḍhanabhavanatthavācakassa **bhavanta**saddassa nāmikapadamālā veditabbā.

Ayañca viseso ‘‘bhavanto’’ti padaṃ vaḍḍhanabhavanatthato aññatthe vattamānaṃ bahuvacanameva hoti, yathā ‘‘bhavanto āgacchantī’’ti. Vaḍḍhanabhavanatthesu vattamānaṃ ekavacanameva. Atrime payogā ‘‘anupubbena bhavanto viññutaṃ pāpuṇāti. Samaṇena nāma īdisesu kammesu abyāvaṭena bhavitabbaṃ, evaṃ bhavanto hi samaṇo susamaṇo assā’’ti. ‘‘Bhavaṃ’’ iti padaṃ pana ubhayatthāpi ekavacanameva, tasmā idāni ‘‘bhavaṃ ānando. Bhavanto āgacchanti, appasaddā bhavanto hontu, mā bhonto saddamakatthā’’ti evamādipayogadassanavasena vohāravisese pavattaṃ aññaṃ atthaṃ paṭicca aparāpi nāmikapadamālā vuccate –

Bhavaṃ, bhavanto, bhonto. Bhavantaṃ, bhavante. Bhavatā, bhotā, bhavantena, bhavantehi, bhavantebhi. Bhavato, bhoto, bhavantassa, bhavantānaṃ, bhavataṃ. Bhavatā, bhotā, bhavantehi, bhavantebhi. Bhavato, bhoto, bhavantassa, bhavantānaṃ, bhavataṃ. Bhavati, bhavante, bhavantasmiṃ, bhavantamhi, bhavantesu. Bho, bhavanto, bhonto iti.

Ettha pana ‘‘bho’’iccādīni tīṇi padāni yasmā vohāravisesapavattāni ālapanapadāni honti, tasmā ‘‘āvuso, bhante’’ti padāni viya **bho**saddādiupapadavantāni na bhavanti, ‘‘bho purisa, bhavanto brāhmaṇā, bhonto samaṇā, bho rāja’’iccādīsu hi **purisa**saddādayoyeva **bho**saddādi upapadavanto bhavanti. Idha ca ‘‘bhavaṃ ānando’’ti ettha **bhavaṃ**saddena samānatthāni ‘‘bho, bhavanto, bhonto’’ti padāni vuttāni, na pana ‘‘dhammakāmo bhavaṃ hotī’’ti ettha **bhavaṃ**saddena samānatthāni. Paṭhamasmiñhi naye vaḍḍhanatthavasena ‘‘bho bhavanta, bhavanto bhavantā, bhonto bhavantā’’ti **bho**saddādayo ālapanapadānaṃ upapadāni bhavanti, na dutiyasmiṃ naye. Āmeḍitavasena pana ‘‘bho bho, bhavanto bhavanto, bhonto bhonto’’ti padāni bhavanti yathā ‘‘bhante bhante’’ti.

Atridaṃ **bhū**dhātuvasena saṅkhepato pāḷinidassanaṃ – kasmā bhavaṃ vijjanamaraññanissito. Kathaṃ panāhaṃ bho taṃ bhavantaṃ gotamaṃ jānissāmi. Evaṃ bhoti kho ambaṭṭho māṇavo brāhmaṇassa pokkharasātissa paṭissutvā. Mā bhavanto evaṃ avacuttha. Imaṃ bhonto nisāmetha. Evaṃ bho purisa jānāhi, pāpadhammā asaññatā iccevamādi. Ettha ‘‘bhavaṃ’’iccādīni **bhū**dhātumayāni nāmapadānīti veditabbāni.

Apica tesu ‘‘bho, bhavanto, bhonto’’ti imāni nipātapadānipi hontīti vavatthapetabbaṃ. ‘‘Bho purisā’’tiādīsu tesaṃ nipātānipātabhāve vivādo na karaṇīyo. **Kaccāyanasmiñhi** ‘‘bho ge tū’’ti vuttaṃ. Aññattha pana ‘‘āmantanatthe nipāto’’tiādi vuttaṃ. Tathā hi **niruttimañjūsāyaṃ** vuttaṃ ‘‘bhotidaṃ āmantanatthe nipāto. So na kevalaṃ ekavacanameva hoti, atha kho bahuvacanampi hotīti ‘bho purisā’ti bahuvacanappayogopi gahito. ‘Bhavanto’ti padaṃ pana bahuvacanameva hotīti ‘purisā’ti puna vutta’’nti. Pāḷiyañhi aṭṭhakathāsu ca nipātabhūto **bho**saddo ekavacanabahuvacanavasena dvidhā dissati, itare pana bahuvacanavaseneva dissanti. Tesaṃ tu nipātapadatte rūpanipphādanakiccaṃ natthi. Tesu **bho**saddassa nipātapadattā āhaccabhāsite nijjīvālapane itthiliṅgavisayo ‘‘ummujja bho puthusile, pariplava bho puthusile’’ti payogopi dissati. Atrimā **bho**saddassa pavattiparidīpanī gāthāyo –

‘‘Ito bho sugatiṃ gaccha, manussānaṃ sahabyataṃ’’;
Evamādīsu **bho**saddo, ekavacanako mato.

‘‘Passatha bho imaṃ kula-putta’’miccevamādisu;
Bahuvacanako eso, **bho**saddoti vibhāvaye.

Puggalālapane ceva, dhammassālapanepi ca;
Nijjīvālapane cāti, **bho**saddo tīsu dissati.

Tatra dhammālapanamhi, ekavacova labbhati;
Itaresu siyā deka-vaco bahuvacopi ca.

Nicchitabbaṃ guṇīpadaṃ, dhammassālapane dhuvaṃ;
‘‘Acchariyaṃ vata bho’’ti, idamettha nidassanaṃ.

Icchitabbaṃ guṇīpadaṃ, puggalālapane pana;
‘‘Evaṃ bho purisa jānāhi’’, idamettha nidassanaṃ.

Guṇīpadaṃ asantampi, puggalālapanamhi tu;
Ajjhāharitvā pāvade, atthaṃ ‘‘bho ehi’’ādisu.

Ghaṭādīnaṃ ālapanaṃ, nijjīvālapanaṃ bhave;
Jīvaṃva lokiyā loke, ālapanti kadāci tu.

Nijjīvālapanaṃ appaṃ, atthaviññāpane siyā;
‘‘Ummujja bho puthusile’’, iti pāḷi nidassanaṃ.

Ettha liṅgavipallāsaṃ, keci icchanti paṇḍitā;
Tesaṃ matena bhotīti, liṅgaṃ vipariṇāmaye.

Atha vā pana **bho**saddo, nipāto **so**padaṃ viya;

Tasmā virodhatā nāssa, tiliṅge vacanadvaye.

Evaṃ santepi **bho**saddo, dviliṅgeyeva pāyato;
Yasmā diṭṭho tato viññū, dviliṅgeyeva taṃ vade.

Itthiliṅgamhi sampatte, ‘‘bho’’ti iti payojaye;
Evaṃvidhaṃ payogañhi, suppayogaṃ budhābravuṃ.

Yajjevaṃ duppayogaṃva, siyā tumhehi dassitaṃ;
‘‘Ummujja bho puthusile’’, iccāhaccapadanti ce.

Duppayogaṃ na taṃ yasmā, vohārakusalena ve;
Jinena bhāsite dhamme, duppayogā na vijjare.

Itthiliṅgassa visaye, **bhoti**saddappayojanaṃ;
Kavīnaṃ pemanīyanti, mayā evamudīritaṃ.

Evaṃ **bhavanta**saddassa nāmikapadamālā pāḷinayānurūpaṃ dvidhā vibhattā vaḍḍhanabhavanatthatadaññatthavasena.

Karontasaddassa pana –

Karaṃ, karonto, karontā. Karontaṃ, karonte. Karotā, karontena, karontehi, karontebhi. Karoto, karontassa, karontānaṃ, karotaṃ. Karotā, karontā, karontasmā, karontamhā, karontehi, karontebhi. Karoto, karontassa, karontānaṃ, karotaṃ. Karonte, karontasmiṃ, karontamhi, karontesu. Bho karonta, bhavanto karontāti rūpāni bhavanti.

‘‘Karoto na kariyati pāpa’’nti idamettha **karoto**saddassa atthitānidassanaṃ. Itthiliṅge vattabbe ‘‘karontī, karontiyo’’tiādinā yojetabbāni, napuṃsakaliṅge vattabbe ‘‘karontaṃ, karontānī’’tiādinā yojetabbāni.

Arahantasaddassa –

Arahaṃ, arahanto. Arahantaṃ, arahante. Arahatā, arahantena, arahantehi, arahantebhi. Arahato, arahantassa, arahantānaṃ, arahataṃ. Arahatā, arahantā, arahantasmā, arahantamhā, arahantehi, arahantebhi. Arahato, arahantassa, arahantānaṃ, arahataṃ. Arahante, arahantasmiṃ, arahantamhi, arahantesu. Bho arahanta, bhavanto arahanto iti rūpāni bhavanti.

Ayaṃ guṇavācakassa **arahanta**saddassa nāmikapadamālā. ‘‘Arahā, arahanto, arahantā’’iti ca. Etañhi rūpaṃ **samantapāsādikāyaṃ** manussaviggahaṭṭhāne dissati. Uttarimanussadhammapāḷiyaṃ pana ‘‘mayañcamhā anarahanto’’ti padaṃ dissati. Arahantaṃ, arahante. Arahatā, sesaṃ vitthāretabbaṃ. Ayaṃ paṇṇattivācakassa **arahanta**saddassa nāmikapadamālā.

Tathā hi ‘‘arahaṃ sammāsambuddho. Arahaṃ sugato loke. Arahanto sammāsambuddhā’’tiādīsu **arahaṃ**saddādayo guṇavācakā. ‘‘Arahā ahosi. Ahañhi arahā loke. Eko arahā, ekasaṭṭhi arahanto loke ahesuṃ.

Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale;
Yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ.

Mayañcamhā anarahanto’’tiādīsu **arahā**saddādayo paṇṇattivācakāti daṭṭhabbā. Idha itthinapuṃsakaliṅgavasena visuṃ vattabbanayo appasiddho. Yadi evaṃ āsavakkhayaṃ pattā itthī kathaṃ vattabbā, āsavakkhayaṃ pattaṃ cittaṃ kathaṃ vattabbanti? Itthī tāva ‘‘yaṃ itthī arahaṃ assa sammāsambuddho’’ti vacanato ‘‘araha’’nti vattabbā guṇavasena, paṇṇattivasena pana ‘‘itthī arahā ahosī''ti vattabbā. Cittaṃ pana guṇavaseneva ''arahaṃ citta''nti vattabbanti.

Santasaddassa –

Saṃ, santo, santo, santā. Saṃ, santaṃ, sante. Satā, santena, santehi, santebhi, sabbhi. Sato, santassa, santānaṃ, sataṃ, satānaṃ. Satā, santā, santasmā, santamhā, santehi, santebhi, sabbhi. Sato, santassa, santānaṃ, sataṃ, satānaṃ. Sati, sante, santasmiṃ, santamhi, santesu. Bho santa, bhavanto santoti rūpāni bhavanti.

Ettha pana ''addhā hi tāta satanesa dhammo''ti **jayaddisajātaka**pāḷidassanato ''satāna''nti vuttaṃ. Tattha hi **satanesā**ti satānaṃ esāti chedo, rassattaniggahītasaralopavasena ca rūpaniṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tathā hi tadaṭṭhakathāyaṃ ''addhā ekaṃsena esa tāta satānaṃ paṇḍitānaṃ dhammo sabhāvo''ti attho vutto. Ayaṃ ye loke ''sappurisā''ti ca ''ariyā''ti ca ''paṇḍitā''ti ca vuccanti, tesaṃ vācakassa **santa**saddassa nāmikapadamālā. Tappaṭisedhassa pana asaṃ, asanto, katthaci asantā iccapi. Tathā hi ''asantā kira maṃ jammā, tāta tātāti bhāsare''ti pāḷi dissati. ''Asaṃ, asantaṃ, asante. Asatā''tiādinā yojetabbā. Imasmiṃ atthe ''santo, asanto''timāni bahuvacanakāniyeva bhavanti, na katthacipi ekavacanakāni. Kasmā? Paṇṇattivācakattā. Aññatra pana ''santo, danto''tiādīsu ekavacanāniyeva ṭhapetvā vijjamānatthavācaka**santo**saddaṃ, kasmā? Apaṇṇattivācakattāti daṭṭhabbaṃ.

Idāni paṇṇattivācakānaṃ tesaṃ kānici payogāni kathayāma –

Sameti asatā asaṃ. Yaṃ yañhi rāja bhajati, santaṃ vā yadi vā asaṃ. Na sā sabhā yattha na santi santo. Asanto nirayaṃ yanti, santo saggaparāyaṇā. Asante nopaseveyya, sante seveyya paṇḍito. Sabbhireva samāsetha. Sataṃ dhammo iccevamādīni bhavanti.

Yo panamhehi padamālāyaṃ ''sabbhī''ti ayaṃ saddo tatiyāpañcamībahuvacanavasena yojito, so ca kho **santa**iti **a**kārantapakativasena, aññattha pana ''sabbhī''ti **i**kārantapakativasena yojetabbo. Tathā hi **sabbhī**ti sappuriso nibbānañca, sundarādhivacanaṃ vā etaṃ sabbhīti. Sabbo cāyamattho sāṭṭhakathāya ''bahumpetaṃ asabbhi jātavedā''ti imāya pāḷiyā ''santo have sabbhi pavedayantī''ti imāya ca dīpetabbo.

Ālapane ca paccatte, tatiyāpañcamīsu ca;
Samāsamhi ca yojeyya, **sabbhi**saddaṃ sumedhaso.

Atrāyaṃ yojanā – bho sabbhi tiṭṭha, sabbhi tiṭṭhati, sabbhi saha gacchati, sabbhi apehi, asabbhirūpo puriso. Yasmā panāyaṃ sāsanānukūlā, tasmā imissā tadanukūlattaṃ dassetuṃ idha sāsanato payoge dassessāma atakkāvacare vicitte sugatapāḷinaye sotūnaṃ visāradamatipaṭilābhatthaṃ. Taṃ yathā? Bahumpetaṃ asabbhi jātaveda, yaṃ taṃ vāladhinā'bhipūjayāma. Sabbhi kubbetha santhavaṃ. Yaṃ sālavanasmiṃ senako, pāpakammamakari asabbhirūpaṃ. Ābādhoyaṃ asabbhirūpo. Asammodako thaddho asabbhirūpo''ti. Tattha ālapanavacane diṭṭheyeva paccattavacanaṃ pāḷiyaṃ sarūpato anāgatampi diṭṭhameva hoti. Tathā karaṇavacane diṭṭheyeva nissakkavacanampi diṭṭhameva hoti. Samāse saddarūpe diṭṭheyeva byāse saddarūpaṃ yathāsambhavaṃ diṭṭhameva hoti ṭhapetvā ''hetusatthāradassana''ntiādīni. Tattha ca nibbānavācako ce, **sabbhi**saddo itthiliṅgo **santivisuddhi nibbuti**saddā viya, so ca **yamakamahāthera**mate **ratti**nayena yojetabbo. Sabbesamikārantitthiliṅgānaṃ sādhāraṇo hi so nayo. Sundaratthavācako ce, **aggi ratti aṭṭhi**nayehi yojetabbo vāccaliṅgattā. ''Sabbhidhammabhūtaṃ nibbāna''nti ettha hi sundaradhammabhūtaṃ nibbānanti attho. Evaṃ pāḷinayavasena ālapanādīsu pañcasu ṭhānesu **sabbhi**saddassa pavattiṃ ñatvā puna aṭṭhakathānayavasenapi tappavatti veditabbā. Kathaṃ? Yasmā sagāthāvaggassa **aṭṭhakathāyaṃ** ''santo 'sabbhīhi saddhiṃ sataṃ dhammo na jaraṃ upetī'ti pavedayantī''ti imasmiṃ padese ''sabbhīhī''ti **hi**vacanavasena saddaracanāviseso aṭṭhakathācariyehi dassito, tasmā **sabbhi**saddo sabbesupi vibhattivacanesu yojetabbo. Atridaṃ vadāma –

Garū ''sabbhīhi saddhi''nti, atthaṃ bhāsiṃsu pāḷiyā;

Yato tato **sabbhi**saddaṃ, dhīro sabbattha yojaye.

‘‘Asabbhirūpo’’itipi, samāsavisaye sutaṃ;
Yasmā tasmā **sabbhi**saddaṃ, viññū sabbadhi yojaye.

‘‘Ovadeyyānusāseyya, asabbhā ca nivāraye’’ti ettha pana ‘‘asabbhā’’tipadaṃ vicitravuttīsu taddhitapaccayesu **ṇya**paccayavasena nipphattimupāgatanti veditabbaṃ. Kathaṃ? Yebhuyyena asabbhīsu bhavaṃ asabbhaṃ. Kiṃ taṃ? Akusalaṃ, tato asabbhā akusaladhammā nivāraye ca, kusaladhamme patiṭṭhapeyyāti attho. ‘‘Amhe asabbhāhi vācāhi vikkosamānā tibbāhi sattīhi hanissantī’’ti ettha tu asabbhīnaṃ etāti asabbhā, na vā sabbhīnaṃ etātipi asabbhāti nibbacanaṃ, **ṇya**paccayavasena ca padasiddhi veditabbā. Yā ca panettha amhehi santasaddassa ‘‘saṃ, santo. Saṃ, santaṃ, sante’’tiādinā padamālā dassitā, tattha ‘‘sameti asatā asa’’nti pāḷiyaṃ ‘‘asa’’nti pade diṭṭheyeva ‘‘sa’’nti padaṃ pāḷiyaṃ anāgatampi diṭṭhameva hoti yugaḷabhāvena vijjamānatārahattā. Evaṃ diṭṭhena adiṭṭhassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Atha vā ‘‘asa’’nti ettha na saṃ asanti samāsaviggahavasenādhigantabbattā ‘‘sa’’miti padaṃ diṭṭhameva hoti. Evamaññatrāpi nayo. Tatra **sa**nti sappuriso. **Asa**nti asappuriso. Itthiliṅgevattabbe ‘‘asatī, asā’’ti rūpāni bhavanti. ‘‘Asatī, asatī, asatiyo, asā. Asatiṃ, asatī, asatiyo. Asāya, asatiyā, asatīhi, asatībhi. Asatiyā, asatīna’’nti vakkhamāna **itthi**nayena nāmikapadamālā yojetabbā.

Ettha pana ‘‘asā lokitthiyo nāma, velā tāsaṃ na vijjati. Mā ca vasaṃ asatīnaṃ nigacche’’tiādīni dassetabbāni. **Asā**ti cettha **asatī**ti ca samānatthā, asantajātikāti hi tesaṃ attho. Yasmā pana **jātakaṭṭhakathāyaṃ ‘‘asā**ti asatiyo lāmikā, atha vā sātaṃ vuccati sukhaṃ, taṃ tāsu natthi, attani paṭibaddhacittānaṃ asātameva dentītipi asā, dukkhā, dukkhavatthubhūtāti attho’’ti atthaṃ saṃvaṇṇesuṃ, tasmā sātaṃ natthi etissanti **asā**ti atthe ‘‘asā’’ti padassa yathā ritto assādo etthāti **rittassa**ntipadassa luttuttarakkharassa ‘‘rittassaṃ, rittassāni. Rittassa’’nti **citta**nayena nāmikapadamālā yojetabbā, tathā ‘‘asā, asā, asāyo. Asaṃ, asā, asāyo. Asāyā’’ti **kaññā**nayena yojetabbā.

Ettha ca yo amhehi ‘‘santo’’iti saddo dassito. So katthaci ekavacanabahuvacanabhāvena **saṃvijjamāna**saddassatthampi vadati, tassa vasena ayaṃ nāmikapadamālā –

Santo, santo, santā. Santaṃ, sante. Satā, santena, santehi, santebhi. Sato, santassa, sataṃ, santānaṃ. Satā, santā, santasmā, santamhā, santehi, santebhi. Sato, santassa, sataṃ, santānaṃ. Sati, sante, santasmiṃ, santamhi, santesu. Bho santa, bhavanto santo, bhavanto santā.

Ettha pana ‘‘ayaṃ kho bhikkhave aṭṭhamo bhaddo assājānīyo santo saṃvijjamāno lokasmiṃ. Cattārome bhikkhave puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhanti. Bhave kho sati jāti hoti’’iccevamādīni payogāni bhavanti. ‘‘Saṅkhāresu kho sati viññāṇaṃ hotī’’tiādīsu pana **sati**saddo vacanavipallāsavasena ṭhitoti gahetabbo.

Tatra ekavacanabahuvacanavasena dvidhā ṭhitesu **santo**saddesu bahuvacana**santo**saddaṃ ṭhapetvā sesā **samāna**saddassatthampi vadanti, tasmā **‘‘santo**ti samāno, **santā**ti samānā’’tiādinā attho kathetabbo. **Samāno**ti imassa ca ‘‘honto’’ti attho ‘‘pahu samāno vipulatthacintī, kiṃ kāraṇā me na karosi dukkha’’ntiādīsu viya. Payogāni pana –

‘‘Yo mātaraṃ pitaraṃ vā, jiṇṇakaṃ gatayobbanaṃ;
Pahu santo na bharati, taṃ parābhavato mukhaṃ.

Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtassa me sato;
Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā’’ti

Evamādīni bhavanti.

Apica **santo**saddo yasmā ‘‘kilanto’’ti ca ‘‘upasanto’’ti ca ‘‘niruddho’’ti ca atthaṃ vadati, tasmā tesaṃ vasena **santa**saddassa ‘‘santo, santā. Santaṃ, sante. Santenā’’ti **purisa**nayena nāmikapadamālā veditabbā. Ettha ca ‘‘santo tasito. Dīghaṃ santassa yojanaṃ. Santo danto niyato brahmacārī. Santo niruddho atthaṅgato abbhatthaṅgato’’tiādīni payogāni. Napuṃsakaliṅge vattabbe ‘‘santaṃ, santānī’’ti **citta**nayena nāmikapadamālā. Sā ca ‘‘saṃvijjamānaṃ samānaṃ kilantaṃ upasantaṃ niruddha’’miti atthadīpakāpadavatīti veditabbā. Atha vā ‘‘upādāne kho sati bhavo hotī’’tiādīsu napuṃsakappayogadassanato **santa**saddassa **saṃvijjamāna**saddatthavācakatte tatiyāpañcamīcatutthīchaṭṭhīsattamīṭhāne ‘‘satā, sato, sataṃ, satī’’ti padāni adhikāni vattabbāni, sesāni **citta**nayena ñeyyāni. Itthiliṅge pana vattabbe ‘‘santā, santā, santāyo. Santaṃ, santā, santāyo. Santāyā’’ti **kaññā**nayena ca, santī, santī, santiyo. Santiṃ, santī, santiyo. Santiyā’’ti **itthi**nayena ca nāmikapadamālā yojetabbā. Etāsu paṭhamā ‘‘saṃvijjamānā kilantā upasantā niruddhā’’ti atthadīpakāpadavatī, ettha payogā suviññeyyāva. Dutiyā pana ‘‘saṃvijjamānā samānā’’ti atthadīpakāpadavatī. Tathā hi ‘‘santī āpatti āvikātabbā’’ti ettha saṃvijjamānā ‘‘santī’’ti vuccati.

‘‘Yāya mātu bhato poso,
Imaṃ lokaṃ avekkhati;
Tampi pāṇadadiṃ santiṃ,
Hanti kuddho puthujjano’’ti

Ettha pana samānā ‘‘santī’’ti vuccati. Aparāpi itthiliṅge vattabbe padamālā veditabbā. **Santī**saddassa hi **saṃvijjamāna**saddatthavācakatte ‘‘jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hotī’’tiādinā itthiliṅgappayogadassanato sattamīṭhāne ‘‘sati, satiyā, satiyaṃ, santiyā, santiyaṃ, santīsū’’ti rūpāni vattabbāni. Sesāni **itthi**nayena ñeyyāni. Ayaṃ tatiyā, ettha ca ‘‘asantiyā āpattiyā tuṇhī bhavitabba’’nti pāḷi ‘‘santiyā’’iccādīnaṃ atthibhāve nidassanaṃ. Aparo nayo – **satī**saddassa ‘‘samānā’’ti imasmiṃ atthe ‘‘yā tvaṃ vasasi jiṇṇassa, evaṃ dahariyā satī’’ti ca ‘‘ye taṃ jiṇṇassa pādaṃsu, evaṃ dahariyaṃ sati’’nti ca pāḷidassanato ‘‘satī, satī, satiyo. Satiṃ, satī, satiyo. Satiyā’’tiādīnipi rūpāni yojetabbāni, saṃyoge **na**kāralopavasena vā.

Idāni ‘‘santo, santā’’ti padadvayassa payoganicchayaṃ kathayāma payogesu sotūnaṃ asammūḷhabhāvāya. Tathā hi ‘‘sappurisā’’ti vā ‘‘paṇḍitā’’ti vā bahuvacanavasena atthaṃ vattukāmena ‘‘santo danto’’ti evaṃ vuttaekavacanasadisaṃ ‘‘santo’’ti bahuvacanaṃ vattabbaṃ. ‘‘Saṃvijjamāno’’ti ekavacanavasena atthaṃ vattukāmena ‘‘santo’’ti ekavacanaṃ vattabbaṃ. ‘‘Saṃvijjamānā’’ti bahuvacanavasena atthaṃ vattukāmena ‘‘santo sappurisā’’ti, ‘‘santo saṃvijjamānā’’ti ca evaṃ vuttabahuvacanasadisaṃ ‘‘santo’’ti vā ‘‘santā’’ti vā bahuvacanaṃ vattabbaṃ, ‘‘kilanto’’ti vā ‘‘samāno’’ti vā ‘‘upasanto’’ti vā ‘‘niruddho’’ti vā ekavacanavasena atthaṃ vattukāmena ‘‘santo sappurisā’’ti evaṃ vuttabahuvacanasadisaṃ ‘‘santo’’ti ekavacanaṃ vattabbaṃ. Teyevatthe bahuvacanavasena vattukāmena pana ‘‘santā sūnehi pādehi, ko ne hatthe gahessatī’’ti ettha viya ‘‘santā’’ti bahuvacanaṃ vattabbaṃ. Ayaṃ nīti sādhukaṃ manasi kātabbā. Idañhi mandabuddhīnaṃ sammohaṭṭhānaṃ. Ayampi panettha saṅgaho veditabbo –

‘‘Tiliṅgatthe ca ekatthe, bavhatthepi ca dissati;
Sattamyanto **sati**saddo, vipallāse bahumhi so’’ti.

Idāni **mahanta**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Mahaṃ, mahā, mahanto, mahantā. Mahantaṃ, mahante. Mahatā, mahantena, mahantehi, mahantebhi. Mahato, mahantassa, mahantānaṃ, mahataṃ. Mahatā, mahantā, mahantasmā, mahantamhā, mahantehi, mahantebhi. Mahato, mahantassa, mahantānaṃ, mahataṃ. Mahati, mahante, mahantasmiṃ, mahantamhi, mahantesu. Bho maha, bho mahā, bhavanto mahantoti ayamamhākaṃ ruci.

Ettha ‘‘mahanto, mahantā. Mahantaṃ, mahante. Mahantenā’’ti **purisa**nayopi labbhati, tasmā ‘‘bho mahanta, bhavanto mahantā’’ti ālapanapadāni yojetabbāni. Napuṃsakaliṅge vattabbe ‘‘mahantaṃ, mahantānī’’ti **citta**nayopi labbhati. Itthiliṅge vattabbe ‘‘mahatī, mahatī, mahatiyo. Mahatiṃ, mahatī, mahatiyo. Mahatiyā, mahatīhi mahatībhī’’ti **itthi**nayopi labbhati. ‘‘Mahatiyā ca yakkhasenāyā’’tiādīnettha nidassanapadāni. Aparopi ‘‘mahantā, mahantā, mahantāyo. Mahanta’’nti

kaññānayopi labbhati, ‘‘mahantā nidhikumbhiyo’’tiādīnettha nidassanapadāni. **Kaccāyane** pana ‘‘mahantī’’iti padaṃ diṭṭhaṃ. Taṃ ‘‘guṇavantī, kulavantī’’iccādīni viya pāḷiyaṃ appasiddhattā vīmaṃsitabbaṃ.

Nanu bho yasmā sāsanepi ‘‘gacchantī, carantī’’tiādīni ca ‘‘iddhimantī’’ti ca padaṃ dissati, tasmā ‘‘mahantī, guṇavantī’’tiādīnipi bhavitabbanti? Na bhavitabbaṃ tathārūpassa nayassa vasena aggahetabbattā, ‘‘mahatī, guṇavatī’’iccādinayasseva dassanato ca. Tathā hi pāḷiyaṃ aṭṭhakathāsu ca ‘‘seyyathāpi nāma mahatī naṅgalasīsā, itthī siyā rūpavatī, sā ca sīlavatī siyā. Satimatī cakkhumatī. Iddhimatī pattimatī’’ti ca ‘‘mahatiṃ senaṃ disvā mahosadhasenā mandā, ayaṃ ativiya mahatī senā dissatī’’ti ca ādīni payogāni dissanti, na ‘‘mahantī, rūpavantī’’iccādīni.

Keci pana **‘‘mahā**iti saddo byāse na labbhati, samāseyeva labbhati ‘mahāpuriso’ti ettha viyā’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. ‘‘Mahā te upāsaka pariccāgo. Mahā vatāyaṃ bhante bhūmicālo. Ghoso ca vipulo mahā. Bārāṇasirajjaṃ nāma mahā. Senā sādissate mahā’’ti payogadassanato. Evaṃ byāsepi labbhatīti veditabbaṃ, tasmā ‘‘mahaṃ, mahā, mahanto, mahantā. Bho mahanta, bhavanto mahantā’’ti pulliṅge, ‘‘mahantaṃ, mahā, mahantāni. Bho mahanta, bhavanto mahantānī’’ti napuṃsakaliṅge, ‘‘mahantā, mahā, mahantā, mahantāyo. Bhoti mahante, bhotiyo mahantā, mahantāyo’’ti itthiliṅge sabbaṃ sampuṇṇaṃ yojetabbaṃ. Samāse pana ‘‘mahāsatto mahāupāsako mahāupāsikā mahabbalo mahāvanaṃ mahaggataṃ mahapphalaṃ mahabbhaya’’ntiādīni rūpāni bhavanti, taddhite ‘‘mahattano mahattaṃ mahantattaṃ mahantatā’’ti rūpāni bhavanti. **Gacchanta**saddassa pana ‘‘gacchanto gacchantā’’ti rūpāni vatvā sesāni **mahanta**sadde vuttanayena vitthāretvā nāmikapadamālā veditabbā. Tathā ‘‘gacchanto, gacchantā’’ti **purisa**nayo ca ‘‘gacchantaṃ, gacchantānī’’ti **citta**nayo ca ‘‘gacchantī, gacchantī, gacchantiyo’’ti **itthi**nayo ca gahetabbo. Evaṃ liṅgattayavasena ‘‘caraṃ caranto carantaṃ carantī, dadaṃ dadanto dadantaṃ dadantī’’tiādīnaṃ anekapadasahassānaṃ nāmikapadamālā vitthāretabbā.

Ye panācariyā ‘‘gacchanto’’tiādīnaṃ paccattālapanabahuvacanattañca ‘‘gacchaṃ’’iccādīnaṃ ālapanekavacanattañca icchanti, te samamhehi payogo sāsane na diṭṭho nayavasenāgahetabbattā. Tasmā tāni ettha na vadāma. Ayaṃ pana viseso diṭṭho. Seyyathidaṃ?

‘‘Gacchaṃ vidhama’’miccādi-padāni munisāsane;
Katthacākhyātikā honti, katthaci pana nāmikā.

‘‘Tassāhaṃ santike gacchaṃ,
So me satthā bhavissati;
Vidhamaṃ deva te raṭṭhaṃ,
Putto vessantaro tava.

Adhammaṃ sārathi kayirā, mañce tvaṃ nikkhanaṃ vane’’;
Iccevamādayo ñeyyā, payogā ettha dhīmatā.

‘‘Gacchissāmi vidhamī’’ti-ādinā jinasāsane;
Nānākālapurisānaṃ, vasenatthaṃ vade vidū.

Nāmatte pana ‘‘gacchanto, vidhamanto’’tiādinā;
‘‘Gaccha’’miccevamādīna-matthamatthavidū vade.

Idāni samagatikattepi ‘‘jānaṃ, passa’’ntiādīnaṃ liṅgavibhattivacanantaravasena yo viseso dissati, taṃ vadāma. Tathā hi ‘‘sā jānaṃyeva āha na jānāmīti, passaṃyeva āha na passāmī’’ti evamādīsu **jānaṃ passaṃ** saddānaṃ ‘‘jānantī passantī’’ti liṅgantaravasena parivattanaṃ bhavatīti daṭṭhabbaṃ. Iminā ‘‘gacchaṃ’’iti saddassapi yathāpayogaṃ ‘‘gacchantī’’ti itthiyā kathanattho labbhati tehi samānagatikattā, na ‘‘gacchanto’’ti saddassa ‘‘gacchantī’’ti itthiyā kathanattho labbhati tehi asamānagatikattāti kāraṇaṃ dassitaṃ hoti. ‘‘Api nu tumhe āyasmanto ekantasukhaṃ lokaṃ jānaṃ passaṃ viharathā’’ti ettha ‘‘jānantā passantā’’ti vacanantaravasena parivattanaṃ bhavatīti daṭṭhabbaṃ. Iminā pana ‘‘gacchaṃ’’iti saddassapi yathāpayogaṃ ‘‘gacchantā’’ti bahuvacanattho labbhati tehi samānagatikattā, na ‘‘gacchante’’ti saddassa ‘‘gacchantā’’ti bahuvacanattho labbhati tehi asamānagatikattāti kāraṇaṃ dassitaṃ hoti. Esa nayo uttaratrāpi. ‘‘Bharanti mātāpitaro, pubbe katamanussara’’nti ettha **anussaraṃ**saddassa ‘‘anussarantā’’ti vacanantaravasena parivattanaṃ bhavati. ‘‘Saddhammo garukātabbo, saraṃ buddhāna sāsana’’nti ettha **saraṃ**saddassa sarantenāti vibhattantaravasena parivattanaṃ bhavati. ‘‘Phusaṃ bhūtāni saṇṭhānaṃ, manasā gaṇhato yathā’’ti ettha **phusaṃ**saddassapi ‘‘phusantassā’’ti vibhattantaravasena parivattanaṃ bhavati. Tathā ‘‘yācaṃ adadamappiyo’’ti etthāpi **yācaṃ**saddassa ‘‘yācantassā’’ti vibhattantaravasena parivattanaṃ bhavati. **Yāca**nti vā yācitabbaṃ dhanaṃ, iminā nayena nānappakārato parivattanaṃ veditabbaṃ. Iti ‘‘bhavaṃkara’’ntiādīnaṃ visadisapadamālā ca ‘‘gacchaṃ, cara’’ntiādīnaṃ sadisapadamālā ca ‘‘jānaṃ, passa’’ntiādīnaṃ liṅgavibhattivacanantaravasena katthaci parivattananti ayaṃ tividhopi ākāro ākhyātikapadatthavibhāvanāya saddhiṃ kathito pāvacanavare sotūnaṃ saddesvatthesu ca visāradabuddhipaṭilābhatthaṃ. Sabbametañhi sandhāya imā gāthā vuttā –

‘‘Bhavaṃ karaṃ arahaṃ saṃ, mahaṃ’’iti padāni tu;
Visadisāni sambhonti, aññamaññanti lakkhaye.

‘‘Gacchaṃ caraṃ dadaṃ tiṭṭhaṃ, cintayaṃ bhāvayaṃ vadaṃ;
Jānaṃ passa’’ntiādīni, samānāni bhavanti hi.

Tatra ‘‘jāna’’ntiādīnaṃ, katthaci parivattanaṃ;
Liṅgavibhattivacana-ntarato pana dissatīti.

Apica ayaṃ sabbesampi niggahītantapulliṅgānaṃ pakati, yadidaṃ dvīsu liṅgesu chasu vibhattīsu terasasu vacanesu aññataraliṅgavibhattivacanavasena parivattanaṃ. Ayampi panettha nīti veditabbā.

‘‘Gacchaṃ cara’’ntiādīni, vippakatavaco siyuṃ;
‘‘Gacchamāno caramāno’’, iccādīni padāni ca.

‘‘Mahaṃ bhava’’nti etāni, vippakatavacopi ca;
Avippakatavaco ca, siyuṃ atthānurūpato.

‘‘Arahaṃ sa’’nti etāni, vinimuttāni sabbathā;
Ākāraṃ tividhampetaṃ, kare citte sumedhasoti.

Savinicchayoyaṃ niggahītantapulliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Ākārantatāpakatikaṃ niggahītantapulliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni **dhanabhūti**iccetassa pakatirūpassa aññesañca taṃsadisānaṃ nāmikapadamālāvibhāgaṃ vakkhāmi pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā.

Aggi, aggī, aggayo. Aggiṃ, aggī, aggayo. Agginā, aggīhi, aggībhi. Aggissa, aggino, aggīnaṃ. Agginā, aggīhi, aggībhi. Aggissa, aggino, aggīnaṃ. Aggismiṃ, aggimhi, aggīsu. Bho aggi, bho aggī, bhavanto aggayo. **Yamakamahāthera**mataṃ.

Ettha kiñcāpi nissakkavacanaṭṭhāne ‘‘aggismā, aggimhā’’ti imāni nāgatāni, tathāpi tattha tattha taṃsadisappayogadassanato gahetabbāni. ‘‘Agginā, aggismā, aggimhā’’ti kamo ca veditabbo.

Dhanabhūti, dhanabhūtī, dhanabhūtayo. Dhanabhūtiṃ, dhanabhūtī, dhanabhūtayo. Dhanabhūtinā, dhanabhūtīhi, dhanabhūtībhi. Dhanabhūtissa, dhanabhūtino, dhanabhūtīnaṃ. Dhanabhūtinā, dhanabhūtismā, dhanabhūtimhā, dhanabhūtīhi, dhanabhūtībhi. Dhanabhūtissa, dhanabhūtino, dhanabhūtīnaṃ. Dhanabhūtismiṃ, dhanabhūtimhi, dhanabhūtīsu. Bho dhanabhūti, bho dhanabhūtī, bhavanto dhanabhūtayo.

Siribhūti sotthibhūti, suvatthibhūti aggini;
Gini joti dadhi pāṇi, isi sandhi muni maṇi.

Byādhi gaṇṭhi ravi muṭṭhi, kavi giri kapi nidhi;
Kucchi vatthi vidhi sāli, vīhi rāsi ahi masi.

Sāti kesi kimi bondi, bodhi dīpi pati hari;
Ari dhani timi kali, sārathyudadhi añjali,

Adhipati narapati, asi ñāti nirūpadhi;
Samādhi jaladhiccādī, **dhanabhūti**samā matā.

Atha vā etesu **adhipati**saddassa ‘‘adhipatiyā sattā’’ti pāḷidassanato ‘‘adhipatiyā’’ti sattamīrūpampi icchitabbaṃ. Apica ‘‘asāre sāramatino’’ti pāḷiyaṃ **i**kārantasamāsapadato **yo**vacanassa **no**ādesadassanato kvaci **adhipati**iccādīnaṃ **i**kārantasamāsapadānaṃ ‘‘adhipatino’’tiādināpi paccattopayogarūpāni icchitabbāni **ī**kārantānaṃ daṇḍīsaddādīnaṃ ‘‘daṇḍino’’tiādīni paccattopayogasampadānasāmivacanarūpāni viya. **Gahapatijānipati**saddādīnaṃ pana samāsapadānampi evarūpāni paccattopayogarūpāni na icchitabbāni ‘‘gahapatayo jānipatayo’’tiādinā nayena yathāpāvacanaṃ gahetabbarūpattā. **Isi muni**saddānaṃ panālapanaṭṭhāne ‘‘ise, muse’’ti rūpantarampi gahetabbaṃ ‘‘putto uppajjataṃ ise. Paṭiggaṇha mahāmune’’ti dassanato.

Ye panettha amhehi **aggini gini**saddā vuttā, tatreke evaṃ vadanti **‘‘aggini**saddo paccattekavacanabhāveyeva labbhati, na paccattabahuvacanabhāve upayogabhāvādīsu vā’’ti. Keci pana ‘‘pāḷiyaṃ **aggini**saddo nāma natthi, **gini**saddoyeva atthī’’ti vadanti. Keci **‘‘gini**saddo nāma natthi, **aggini**saddoyevatthī’’ti vadanti. Sabbametaṃ na yujjati **aggini gini**saddānamupalabbhanato, sabbāsupi vibhattīsu dvīsu vacanesu yojetabbatādassanato ca. Tathā hi suttanipāte **kokālikasutte** –

‘‘Na hi vaggu vadanti vadantā,
Nābhijavanti na tāṇamupenti;
Aṅgāre santhate senti,
Agginiṃ sampajjalitaṃ pavisantī’’ti

Imasmiṃ padese ‘‘aggini’’nti upayogavacanaṃ dissati. Tenāha aṭṭhakathācariyo **‘‘agginiṃ sampajjalita**nti samantatojālaṃ sabbadisāsu ca sampajjalitamaggi’’nti. Tatreva ca suttanipāte **kokālikasutte** –

‘‘Atha lohamayaṃ pana kumbhiṃ,
Agginisañjalitaṃ pavisanti;
Paccanti hi tāsu cirarattaṃ,
Agginisamāsu samuplavāte’’ti

Imasmiṃ padese samāsavisayattā **agginisañjalita**nti agginīhi sañjalitanti attho labbhati, tathā **agginisamāsū**ti agginīhi sadisāsūti atthopi. Evaṃ samāsavidhānamukhena ‘‘agginīhī’’ti karaṇavacanampi dissati.

Ginisaddopi ca pāḷiyaṃ dissati. Tathā hi ‘‘tameva kaṭṭhaṃ dahati, yasmā so jāyate ginī’’ti **cūḷabodhicariyāyaṃ gini**saddo diṭṭho. Keci panettha sandhivasena **a**kāralopaṃ saññogādissa ca **ga**kārassa lopaṃ vadanti, tampi na yujjati tassā pāḷiyā aṭṭhakathāyaṃ **‘‘yasmā**ti yato kaṭṭhā. **Ginī**ti aggī’’ti evaṃ **gini**saddassa ulliṅgetvā vacanato. Tathā ‘‘channā kuṭi āhito ginī’’ti imassa **dhaniyasutta**ssa aṭṭhakathāyaṃ **‘‘āhito**ti ābhato jālito vā. **Ginī**ti aggī’’ti vacanato, tatheva ca ‘‘mahāgini pajjalito, anāhāropasammatī’’ti imissā **theragāthāya** saṃvaṇṇanāyaṃ **‘‘ginī**ti aggī’’ti vacanato. Yadi hi **gini**saddo visuṃ na siyā, aṭṭhakathācariyā ‘‘jāyate ginī’’tiādīni ‘‘jāyate agginī’’tiādinā padacchedavasena atthaṃ vadeyyuṃ. Yasmā evaṃ na vadiṃsu, **‘‘ginī**ti aggī’’ti pana vadiṃsu, tena ñāyati **‘‘gini**saddopi visuṃ atthī’’ti. Ye **‘‘gini**saddo natthī’’ti vadanti, tesaṃ vacanaṃ na gahetabbameva sāsane ginisaddassupalabbhanato. **Suttanipātaṭṭhakathā**yañhi ‘‘channā kuṭi āhito ginī’’ti pāṭhassa saṃvaṇṇanāyameva ‘‘tesu ṭhānesu aggini ‘ginī’ti vohariyatī’’ti tassa abhidhānantaraṃ vuttaṃ, tasmā mayamettha gāthāracanaṃ karissāma –

Videharaṭṭhamajjhamhi, yaṃ taṃ nāmena vissutaṃ;
Raṭṭhaṃ pabbataraṭṭhanti, dassaneyyaṃ manoramaṃ.

Dhammakoṇḍavhayaṃ tattha, nagaraṃ atthi sobhanaṃ;
Tamhi ṭhāne manussānaṃ, bhāsā eva giniccayaṃ.

‘‘Gini ginī ginayo’’ti-ādinā pavade vidū;
Padamālaṃ yathā aggi-saddasseva sumedhaso.

Iti **alābu lābu**saddā viya **aggini gini**saddāpi bhagavato pācane dissantīti veditabbā. Yathā pana **aggini**saddassa sabbāsu vibhattīsu dvīsu vacanesu yojetabbatā siddhā, tathā **gini**saddassapi siddhāva hoti. Tasmātra –

Aggini, agginī, agginayo. Agginiṃ, agginī, agginayo. Aggininā, agginīhi, agginībhi. Agginissa, agginīnaṃ. Aggininā, agginismā, agginimhā, agginīhi, agginībhi. Agginissa, agginīnaṃ. Agginismiṃ, agginimhi, agginīsu. Bho aggini, bhavanto agginī, bhavanto agginayo.

‘‘Gini, ginī, ginayo. Giniṃ, ginī, ginayo, gininā’’ti sabbaṃ yojetabbaṃ. Iti pāḷinayānusārena **aggini gini**saddānaṃ nāmikapadamālā yojitā. Atha vā yathā sakkaṭabhāsāyaṃ **satva paddhasvāminī**ti saññogavasena vuttānaṃ saddānaṃ māgadhabhāsaṃ patvā **sattavapadumasuvāminī**ti nissaññogavasena uccāritā pāḷi dissati ‘‘tvañca uttamasattavo’’tiādinā, tathā sakkaṭabhāsāyaṃ **agnī**ti saññogavasena vuttassa māgadhabhāsaṃ patvā ‘‘agginī’’ti saññoganakāravasena uccāritā pāḷi dissati ‘‘agginiṃ sampajjalitaṃ pavisantī’’tiādikā. Yathā ca veyyākaraṇehi sakkaṭabhāsābhūto **agni**saddo sabbāsu vibhattīsu tīsu vacanesu yojiyati, tathā māgadhabhāsābhūto **aggini**saddopi sabbāsu vibhattīsu dvīsu vacanesu yojetabbova hoti, tasmā so idhamhehi yojiyati, **gini**saddopi **aggini**saddena samānatthattā, īsakañca sarūpattā tatheva yojiyatīti daṭṭhabbaṃ.

Ettha siyā – yadi **aggini**saddo sabbesu vibhattivacanesu yojetabbo, atha kasmā **kaccāyane** ‘‘aggissinī’’ti lakkhaṇena **si**mhi pare **aggi**saddantassa **ini**ādeso dassitoti? Saccaṃ, yathā navakkhattuṃ ṭhapetvā katekasesassa **dasa**saddassa **yo**vacanamhi **navā**desaṃ katvā **yo**vacanassa **uti**ādesaṃ kasmā ‘‘navutī’’ti rūpe nipphanne puna ‘‘navutī’’ti pakatiṃ ṭhapetvā tato **naṃ**vacanaṃ katvā ‘‘navutīna’’nti rūpaṃ nipphāditaṃ. Itthiliṅge pana **nā**diekavacanāni katvā tesaṃ **yā**ādesaṃ katvā ‘‘navutiyā’’ti rūpaṃ nipphāditaṃ. Tathā hi ‘‘channavutīnaṃ pāsaṇḍānaṃ dhammānaṃ pavaraṃ yadidaṃ sugatavinayaṃ navutiyā haṃsasahassehi parivuto’’tiādīni payogāni dissanti. Tathā **si**mhi **aggi**saddantassa **ini**ādesakaraṇavasena ‘‘agginī’’ti rūpe nipphannepi puna ‘‘agginī’’ti pakatiṃ ṭhapetvā tato **yoaṃnā**dayo vibhattiyo katvā ‘‘aggini, agginī, agginayo. Agginiṃ, agginī, agginayo. Aggininā’’tiādīni kathaṃ na nipphajjissantīti sanniṭṭhānaṃ kātabbaṃ.

Savinicchayoyaṃ **i**kārantapulliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Ikārantatāpakatikaṃ **i**kārantapulliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni **bhāvī** iccetassa pakatirūpassa aññesañca taṃsadisānaṃ nāmikapadamālāvibhāgaṃ vakkhāma pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā.

Daṇḍī, daṇḍī, daṇḍino. Daṇḍiṃ, daṇḍī, daṇḍino. Daṇḍinā, daṇḍīhi, daṇḍībhi. Daṇḍissa, daṇḍino, daṇḍīnaṃ. Daṇḍinā, daṇḍīhi, daṇḍībhi. Daṇḍissa, daṇḍino, daṇḍīnaṃ. Daṇḍismiṃ, daṇḍimhi, daṇḍīsu. Bho daṇḍi, bho daṇḍī, bhavanto daṇḍino. **Yamakamahāthera**mataṃ.

Ettha kiñcāpi ‘‘daṇḍina’’nti upayogekavacanañca ‘‘daṇḍismā, daṇḍimhā’’ti nissakkavacanañca ‘‘daṇḍinī’’ti bhummekavacanañca nāgataṃ, tathāpi tattha tattha taṃsadisassa payogassa dassanato gahetabbameva.

‘‘Bhaṇa samma anuññāto, atthaṃ dhammañca kevalaṃ;
Santi hi daharā pakkhī, paññavanto jutindharā’’ti

Pāḷiyaṃ ‘‘pakkhī’’iti paccattabahuvacanassa dassanato pana ‘‘daṇḍī’’iti paccattopayogabahuvacanāni vuttānīti daṭṭhabbaṃ.

Bhāvī, bhāvī, bhāvino. Bhāviṃ, bhāvinaṃ, bhāvī, bhāvino. Bhāvinā, bhāvīhi, bhāvībhi. Bhāvissa, bhāvino, bhāvīnaṃ. Bhāvinā, bhāvismā, bhāvimhā, bhāvīhi, bhāvībhi. Bhāvissa, bhāvino, bhāvīnaṃ. (Bhāvini) bhāvismiṃ, bhāvimhi, bhāvīsu. Bho bhāvi, bho bhāvī, bhavanto bhāvino.

Evaṃ vibhāvī sambhāvī, paribhāvī dhajī gaṇī;
Sukhī rogī sasī kuṭṭhī, makuṭī kusalī balī.

Jaṭī yogī karī yānī, tomarī musalī phalī;
Dantī mantī sudhī medhī, bhāgī bhogī nakhī sikhī.

Dhammī saṅghī ñāṇī atthī, hatthī cakkhī pakkhī dāṭhī;
Raṭṭhī chattī mālī cammī, cārī cāgī kāmī sāmī.

Mallakārī pāpakārī, sattughātī dīghajīvī;
Dhammavādī sīhanādī, bhūmisāyī sīghayāyī.

Vajjadassī ca pāṇī ca, yasassiccādayopi ca;
Etesaṃ koci bhedo tu, ekadesena vuccate.

Īkārantapulliṅgapadesu hi ‘‘vajjadassī, pāṇī’’iccevamādīnaṃ upayogabhummavacanaṭṭhāne ‘‘vajjadassinaṃ, pāṇine’’tiādīnipi rūpāni bhavanti. Ettha ca –

‘‘Nidhīnaṃva pavattāraṃ, yaṃ passe vajjadassinaṃ;
Evaṃ jarā ca maccu ca, adhivattanti pāṇine.

Samupagacchati sasini gaganatalaṃ.

Upahacca manaṃ majjho, mātaṅgasmiṃ yasassine;
Ucchinno saha raṭṭhena, majjhāraññaṃ tadā ahu.

Susukhaṃ vata jīvāma, verinesu averino’’ti

Evamādayo payogā veditabbā, ayaṃ nayo **daṇḍī**padādīsupi labbhateva samānagatikattā **daṇḍī**padādīnaṃ **vajjadassī**padādīhi. Tasmā upayogaṭṭhāne ‘‘daṇḍiṃ, daṇḍinaṃ, daṇḍino, daṇḍine’’ti yojetabbaṃ. Bhummaṭṭhāne ‘‘daṇḍismiṃ, daṇḍimhi, daṇḍini, daṇḍine, daṇḍīsu, daṇḍinesū’’ti yojetabbaṃ. Esa nayo **gāmaṇī senānī**iccādīni vajjetvā yathārahaṃ **ī**kārantapulliṅgesu netabbo.

Savinicchayoyaṃ **ī**kārantapulliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Īkārantatāpakatikaṃ **ī**kārantapulliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni **bhū**dhātumayānaṃ **u**kārantapulliṅgānaṃ appasiddhattā aññesaṃ **u**kārantapulliṅgānaṃ vasena pakatirūpassa nāmikapadamālaṃ pūressāma. Katamāni tāni? ‘‘Bhikkhu hetu setu ketu rāhu bhāṇu khāṇu saṅku ucchu veḷu maccu jantu sindhu bandhu ruru neru sattu babbu paṭu bindu garu''iccādīni.

Bhikkhu, bhikkhū, bhikkhavo. Bhikkhuṃ, bhikkhū, bhikkhavo. Bhikkhunā, bhikkhūhi, bhikkhūbhi. Bhikkhussa, bhikkhuno, bhikkhūnaṃ. Bhikkhunā, bhikkhusmā, bhikkhumhā, bhikkhūhi, bhikkhūbhi. Bhikkhussa, bhikkhuno, bhikkhūnaṃ. Bhikkhusmiṃ, bhikkhumhi, bhikkhūsu. Bho bhikkhu, bhavanto bhikkhū, bhikkhave, bhikkhavo. **Bhikkhu**ādīni aññāni ca taṃsadisāni evaṃ ñeyyāni.

Ayampi panettha viseso ñeyyo – hetu, hetū, hetuyo, hetavo. Hetuṃ, hetū, hetuyo, hetavo. Bho hetu, bhavanto hetū, hetave, hetavo. Sesaṃ **bhikkhu**samaṃ.

Atha vā ''hetuyā''tiādīnaṃ dassanato ''dhenuyā''ti itthiliṅgarūpena sadisaṃ ''hetuyā''ti pulliṅgarūpampi sattamīṭhāne icchitabbaṃ. Kānici hi pulliṅgarūpāni kehici itthiliṅgarūpehi sadisāni bhavanti. Taṃ yathā? ''Uṭṭhehi katte taramāno. Ehi bālekhamāpehi, kusarājaṃ mahabbalaṃ. Bhātarā mātarā adhipatiyā rattiyā hetuyo dhenuyo matyā petyā''ti evaṃ nayadassanena ''hetuyā tīṇi. Adhipatiyā satta. Uṭṭhehi katte''tiādīsu liṅgavipallāsacintā na uppādetabbā.

Jantu, jantū, jantuyo, jantuno, jantavo. Jantuṃ, jantū, jantuyo, jantuno, jantavo. Bho jantu, bhavanto jantū, jantave jantavo. Sesaṃ **bhikkhu**samaṃ.

Garu, garū, garavo, garuno. Garuṃ, garū, garavo, garuno. Bho garu, bhavanto garū, garavo, garuno. Sesaṃ **bhikkhu**samaṃ. Ettha pana ''bhattu ca garuno sabbe, paṭipūjeti paṇḍitā''tipāḷinidassanaṃ. Tatra ''bhikkhave''ti āmantanapadaṃ cuṇṇiyapadesveva dissati, na gāthāsu. ''Bhikkhavo''ti paccattapadaṃ gāthāsuyeva dissati, na cuṇṇiyapadesu, apica ''bhikkhave''ti āmantanapadaṃ sāvakassa bhikkhūnaṃ āmantanapāḷiyaṃ sandhivisayeyeva dissati, na asandhivisaye, buddhassa pana bhikkhūnaṃ āmantanapāḷiyaṃ sandhivisayepi asandhivisayepi dissati. ''Bhikkhavo''ti āmantanapadaṃ buddhassa bhikkhūnaṃ āmantanapāḷiyaṃ gāthāsu ca dissati, cuṇṇiyapadesu ca sandhivisayeyeva dissati. Sāvakassa pana bhikkhūnaṃ āmantanapāḷiyaṃ na dissatīti ayaṃ dvinnaṃ viseso daṭṭhabbo. Tathā hi ''evañca pana bhikkhave imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyāthā''tiādīsu ''bhikkhave''ti padaṃ cuṇṇiyapadesveva diṭṭhaṃ. ''Bhikkhavo tisatā ime, yācanti pañjalīkatā''tiādīsu ''bhikkhavo''ti paccattapadaṃ gāthāsuyeva diṭṭhaṃ. ''Āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi āvuso bhikkhave''ti evamādīsu sāvakassa bhikkhūnaṃ āmantanapāḷīsu sandhivisayeyeva ''bhikkhave''ti padaṃ diṭṭhaṃ. ''Bhikkhū āmantesi sotukāmattha bhikkhave''ti ''idha bhikkhave bhikkhū''tiādīsu pana buddhassa bhikkhūnaṃ āmantanapāḷīsu sandhivisayāvisayesu ''bhikkhave''ti padaṃ diṭṭhaṃ. ''Araññe rukkhamūle vā, suññāgāreva bhikkhavo''ti ''tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi bhikkhavo''ti evamādīsu buddhassa bhikkhūnaṃ āmantanapāḷīsu ''bhikkhavo''ti āmantanapadaṃ gāthāsu ca diṭṭhaṃ, cuṇṇiyapadesu ca sandhivisayeyeva diṭṭhaṃ. Iccevaṃ –

Cuṇṇiyeva pade diṭṭhaṃ, ''bhikkhave''ti padaṃ dvidhā;
Yato pavattate sandhi-visayāvisayesu taṃ.

''Bhikkhavo''ti padaṃ diṭṭhaṃ, gāthāyañceva cuṇṇiye;
Padasmimpi ca sandhissa, visayevāti niddiseti.

Savinicchayoyaṃ **u**kārantapulliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Ukārantatāpakatikaṃ **u**kārantapulliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni pana **sayambhū**iccetassa pakatirūpassa taṃsadisānañca nāmikapadamālaṃ kathayāma –

Sayambhū, sayambhū, sayambhuvo. Sayambhuṃ, sayambhū, sayambhuvo. Sayambhunā, sayambhūhi, sayambhūbhi. Sayambhussa, sayambhuno, sayambhūnaṃ. Sayambhunā, sayambhusmā, sayambhumhā, sayambhūhi, sayambhūbhi. Sayambhussa, sayambhuno, sayambhūnaṃ. Sayambhusmiṃ, sayambhumhi, sayambhūsu. Bho sayambhu, bho sayambhū, bhavanto sayambhū, sayambhuvo. Evaṃ **pabhū abhibhūvibhū** iccādīnipi.

Sabbaññū, sabbaññū, sabbaññuno. Sabbaññuṃ, sabbaññū, sabbaññuno. Bho sabbaññu, bhavanto sabbaññū, sabbaññuno, sesāsu vibhattīsu padāni **bhikkhu**sadisāni bhavanti, evaṃ vidū viññū kataññū maggaññū dhammaññū atthaññū kālaññū rattaññū mattaññū vadaññū avadaññū iccādīni.

Tatra ‘‘ye ca laddhā manussattaṃ, vadaññū vītamaccharā’’ti ettha ‘‘vadaññū’’ti paccattabahuvacanassa dassanato **sayambhū sabbaññū** iccādīnampi paccattopayogabahuvacanattaṃ gahetabbaṃ. Apica ‘‘vidū, viññū’’tiādīsu ‘‘paracittavidunī’’ti itthiliṅgadassanato itthiliṅge vattabbe ‘‘vidunī, vidunī, viduniyo. Viduniṃ, vidunī, viduniyo. Viduniyā’’ti **itthi**nayena padamālā kātabbā. Tathā ‘‘viññū paṭibalā subhāsitadubbhāsitaṃ duṭṭhullāduṭṭhullaṃ ājānitu’’nti ettha ‘‘viññū’’ti itthiliṅgadassanato ‘‘kodhanā akataññū ca, pisuṇā mittabhedikā’’ti ettha ca ‘‘akataññū’’ti itthiliṅgadassanatopi ‘‘viññū, viññū, viññuyo. Viññuṃ, viññū, viññuyo. Viññuyā’’ti ca ‘‘kataññū, kataññū, kataññuyo. Kataññuṃ, kataññū, kataññuyo, kataññuyāti ca **jambū**nayena padamālā kātabbā. Evaṃ ‘‘maggaññū, dhammaññū’’iccādīsupi. ‘‘Sayambhū’’ti pade pana ‘‘sayambhu ñāṇaṃ gotrabhu citta’’nti dassanato napuṃsakaliṅgatte vattabbe ‘‘sayambhu, sayambhū, sayambhūni. Sayambhuṃ, sayambhū, sayambhūnī’’ti napuṃsake **āyu**nayopi gahetabbo. Esa nayo sesesupi yathārahaṃ gahetabbo.

Savinicchayoyaṃ **ū**kārantapulliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Ūkārantatāpakatikaṃ **ū**kārantapulliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Iti sabbathāpi pulliṅgānaṃ pakatirūpassa

Nāmikapadamālāvibhāgo samatto.

Yasmā panāyaṃ samattopi pāvacanādīsu yaṃ yaṃ ṭhānaṃ sotūnaṃ sammuyhanaṭṭhānaṃ dissati, tattha tattha sotūnamanuggahāya codanāsodhanāvasena saṃsayaṃ samugghāṭetvā puna vattabbo hoti, tasmā kiñci padesamettha kathayāma.

Yaṃ kira bho pāḷiyaṃ ‘‘saññate brahmacārayo, apace brahmacārayo’’ti ca rūpaṃ **i**kārantassa **aggi**saddassa ‘‘aggayo’’ti rūpamiva vuttaṃ, taṃ tathā avatvā **ī**kārantassa **daṇḍī**saddassa ‘‘daṇḍino’’ti rūpamiva ‘‘brahmacārino’’icceva vattabbanti? Saccaṃ, tattha ‘‘brahmaṃ caratīti brahmacāri yathā munātīti munī’’ti evaṃ **i**kārantavasena icchitattā. ‘‘Munayo aggayo’’ti rūpāni viya ‘‘brahmacārayo’’ti rūpaṃ bhavati. Aññattha pana ‘‘brahmaṃ caraṇasīloti brahmacārī, yathā dukkaṭaṃ kammaṃ karaṇasīloti dukkaṭakammakārī’’ti evaṃ tassīlatthaṃ gahetvā **ī**kārantavasena gahaṇe ‘‘dukkaṭakammakārino’’ti rūpamiva ‘‘daṇḍo assa atthīti daṇḍī’’ti **ī**kārantassa saddassa ‘‘daṇḍino’’ti rūpamiva ca ‘‘brahmacārino’’ti rūpaṃ bhavati. Tathā hi ‘‘ime hi nāma dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissantī’’ti pāḷi dissati. Evaṃ **i**kārantavasena ‘‘brahmacārayo’’ti paccattopayogālapanabahuvacanarūpaṃ yujjati, puna **ī**kārantavasena ‘‘brahmacārino’’ti paccattopayogālapanabahuvacanarūpampi yujjati, tasmā ‘‘brahmacāri, brahmacārī, brahmacārayo’’ti **aggi**nayena, ‘‘brahmacārī, brahmacārī, brahmacārino’’ti **daṇḍī**nayena ca padamālā gahetabbā.

Yaṃ pana āyasmā **buddhaghoso** ‘‘yathā sobhanti yatino, sīlabhūsanabhūsitā’’ti ettha **yati**saddassa **i**kārantassa **aggi**saddassa ‘‘aggayo’’ti rūpaṃ viya ‘‘yatayo’’ti rūpaṃ avatvā kasmā **ī**kārantassa **daṇḍī**saddassa ‘‘daṇḍino’’ti rūpaṃ viya ‘‘yatino’’ti rūpaṃ dasseti. Nanvesā pamādalekhā viya dissati. Yathā hi ‘‘kukkuṭā maṇayo daṇḍā sivayo deva te kuddhā’’ti pāḷigatiyā upaparikkhiyamānāya ‘‘yatayo’’ti rūpeneva bhavitabbaṃ **i**kārantattāti? Nāyaṃ pamādalekhā. ‘‘Vadanasīlo vādī’’ti ettha viya tassīlatthaṃ gahetvā **ī**kārantavasena yojane niddosattā, tasmā ‘‘yatanasīlo yatī’’ti evaṃ tassīlatthaṃ cetasi sannidhāya **ī**kārantavasena ‘‘yatino’’ti sampadānasāmīnamekavacanasadisaṃ paccattabahuvacanarūpaṃ bhadantena buddhaghosena dassitanti daṭṭhabbaṃ. Upayogālapanabahuvacanarūpampi tādisameva.

Yattha pana tassīlatthaṃ aggahetvā ‘‘yo munāti ubho loke, muni tena pavuccatī’’ti ettha viya ‘‘yatati vīriyaṃ karotīti yatī’’ti kattukārakavasena **i**kārantabhāvo gayhati. Tattha ‘‘munayo maṇayo sivayo’’ti **yo**kārantarūpāni viya ‘‘yatayo’’ti **yo**kārantaṃ paccattabahuvacanarūpañca upayogālapanabahuvacanarūpañca bhavati, evaṃ **ī**kārantapulliṅgānaṃ tīsu ṭhānesu **yo**kārantāneva rūpāni bhavantīti daṭṭhabbaṃ.

Yadi evaṃ **i**kārantapulliṅgānaṃ sāramati suddhadiṭṭhisammādiṭṭhimicchādiṭṭhivajirabuddhi saddādī kathanti? Etesaṃ pana **i**kārantavasena niddiṭṭhānampi samāsapadattā **aggi**naye aṭṭhatvā yathāsambhavaṃ **daṇḍī**naye tiṭṭhanato **no**kārantāneva rūpāni. Tathā hi ‘‘asāre sāramatino’’ti **no**kārantapaccattabahuvacanapāḷi dissati, upayogālapanabahuvacanarūpampi tādisameva daṭṭhabbaṃ. Nanu ca bho **kaccāyana**ppakaraṇe ‘‘atthe visāradamatayo’’ti ettha samāsapadassa ikārantapulliṅgassa **yo**kārantassa paccattabahuvacanapāṭhassa dassanato **sāramati**saddādīnampi ‘‘visāradamatayo’’ti rūpena viya **yo**kārantehi rūpehi bhavitabbanti? Napi bhavitabbaṃ buddhavacane samāsapadānaṃ **i**kārantapulliṅgānaṃ ‘‘visāradamatayo’’ti rūpasadisassa rūpassa adassanatoti.

Nanu ca bho buddhavacane ‘‘pañcime gahapatayo ānisaṃsā. Te honti jānipatayo, aññamaññaṃ piyaṃvadā’’ti samāsapadānaṃ **i**kārantapulliṅgānaṃ ‘‘visāradamatayo’’ti rūpasadisāni **yo**kārantāni rūpāni dissanti. Evaṃ sante kasmā ‘‘buddhavacane samāsapadānaṃ **i**kārantapulliṅgānaṃ ‘‘visāradamatayo’’ti rūpasadisassa **yo**kārantassa rūpassa adassanato’’ti vuttanti? Ettha vuccate – visadisattaṃ paṭicca. **Gahapati**saddādīsu hi yasmā **pati**saddo sabhāveneva pulliṅgo, na tu samāsato pubbe itthiliṅgapakatiko hutvā pacchā pulliṅgabhāvaṃ patto, tasmā īdisesu ṭhānesu ‘‘gahapatayo, jānipatayo’’ti **yo**kārantāni, ‘‘senāpatayo, senāpatino’’ti **yo no**kārantāni ca paccattopayogālapanabahuvacanarūpāni bhavanti. Tathā hi ‘‘tattakā senāpatino’’ti aṭṭhakathāpāṭho dissati. Yasmā pana sāramati suddhadiṭṭhisammādiṭṭhi micchādiṭṭhi vajirabuddhi saddādīsu **matidiṭṭhi**saddādayo samāsato pubbe itthiliṅgapakatikā hutvā pacchā bahubbīhisamāsavasena pulliṅgabhāvappattā, tasmā īdisesu ṭhānesu ‘‘sāramatino suddhadiṭṭhino sammādiṭṭhino micchādiṭṭhino vajirabuddhino’’tiādīni**’no**kārantāniyeva paccattopayogālapanabahuvacanarūpāni bhavanti, sampadānasāmīnamekavacanehi sadisānīti niṭṭhametthāvagantabbaṃ.

Seṭṭhi sārathicakkavattisāmiiccetesu kathanti? Ettha pana ayaṃ viseso veditabbo – katthaci pāṭhe ‘‘seṭṭhī sārathī cakkavattī sāmī’’ti antakkharassa dīghattaṃ dissati, katthaci pana ‘‘seṭṭhi sārathi cakkavatti sāmi’’iti antakkharassa rassattaṃ dissati. Kiñcāpi rassattametesaṃ dissati, tathāpi tattha tattha paccattavacanādibhāvena ‘‘seṭṭhino sārathino’’tiādipayogadassanato rassaṃ katvā etāni uccāriyantīti ñāyati, tasmā evaṃ nibbacanattho gahetabbo – seṭṭhaṃ dhanasāraṃ, ṭhānantaraṃ vā assa atthīti **seṭṭhī**. Assadammādayo sāraṇasīloti **sārathī**. Cakkaṃ pavattanasīloti **cakkavattī**. Saṃ etassa atthīti **sāmī**ti. Assatthikatassīlatthasaddā hi **no**kārantarūpavasena samānagatikā bhavanti yathā ‘‘daṇḍino bhūmisāyino’’ti. Aparopi nibbacanattho **ī**kārantavasena assadammādayo sāretīti **sārathī**. Tathā hi ‘‘purisadamme sāretīti purisadammasārathī’’ti vuttaṃ. Cakkaṃ vattetīti cakkavattī. Evaṃ kattukārakavasena **ī**kārantattaṃ gahetvā katthaci labbhamānampi **i**kārantattaṃ anapekkhitvā buddhavacanānurūpena ‘‘sārathino cakkavattino’’tiādīni **no**kārantarūpāni gahetvā **daṇḍī**nayena yojetabbāni ‘‘daṇḍinī’’tiādikaṃ vajjitabbaṃ vajjetvā. Evaṃ ‘‘seṭṭhino sārathino cakkavattino sāmino’’tiādīni **no**kārantāniyeva rūpāni ñeyyāni.

Atra kiñci payogaṃ nidassanamattaṃ kathayāma. ‘‘Tāta tayo seṭṭhino amhākaṃ bahūpakārā’’ti ca ‘‘te katabhattakiccā ‘mahāseṭṭhino mayaṃ gamissāmā’ti vadiṃsū’’ti ca ‘‘sārathino āhaṃsū’’ti ca ‘‘dve cakkavattino’’ti ca evamādīni. Tattha kiñcāpi katthaci ‘‘seṭṭhi sārathi’’iccādi rassattapāṭho dissati, tathāpi so sabhāvena rassattabhāvo pāṭho na hoti, dīghassa rassattakaraṇapāṭhoti veditabbo. Padamālā cassa vuttanayena veditabbā.

Mahesīti ettha kathanti? ‘‘Mahesī’’ti ettha kiñcāpi **mahesī**saddo **ī**kārantavasena niddisiyati, tathāpi **isi**saddena samānagatikattā **isi**saddassa **aggi**saddena samānapadamālattā **aggi**nayena padamālā kātabbā. Nanu ca bho ettha tassīlattho dissati ‘‘mahante sīlakkhandhādayo dhamme esanasīloti mahesī’’ti, tasmā ‘‘bhūmisāyī’’ti padassa viya **daṇḍī**nayeneva padamālā kātabbāti? Na kātabbā tassīlatthassa asambhavato. Imassa hi ‘‘mahante sīlakkhandhādayo dhamme esi gavesi esitvā ṭhitoti mahesī’’ti atassīlattho eva yujjati. Katakaraṇīyesu buddhādīsu ariyesu pavattanāmattā. **Isi**saddena cāyaṃ saddo īsakaṃ samāno kevalaṃ samāsapariyosāne dīghavasena uccāriyati, rassavasena pana ‘‘mahā isi mahesī’’ti sandhiviggaho. Yasmā rassattaṃ gahetvā tassa padamālākaraṇaṃ yujjati, tasmā ‘‘saṅgāyiṃsu mahesayo’’ti **i**kārantarūpaṃ dissati. Na hi sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane katthacipi catutthīchaṭṭhekavacanarūpaṃ viya ‘‘mahesino’’ti paccattopayogālapanabahuvacanarūpaṃ dissati. Tasmā **ī**kārantavasena uccāritassapi sato rassavasena uccāritassa viya ‘‘mahesi, mahesī, mahesayo. Mahesiṃ, mahesī, mahesayo. Mahesinā’’ti padamālā kātabbā. Apica **mahesī**saddo yattha rājaggubbarivācako, tattha itthiliṅgo hoti, tabbasena pana ‘‘mahesī, mahesī, mahesiyo. Mahesiṃ, mahesī, mahesiyo. Mahesiyā’’ti ca vakkhamāna**itthī**nayena padamālā kātabbā. **Hatthī**sadde kathanti? **Hatthī**saddassa pana hattho assa atthīti evaṃ **ī**kārantavasena gahaṇe ‘‘hatthino’’ti rūpaṃ bhavati. Tathā hi ‘‘vane hatthino’’ti payogo dissati. Tasseva tasmiṃyevatthe rassaṃ katvā gahaṇe ‘‘hatthayo’’ti rūpaṃ bhavati. Tathā hi –

‘‘Haṃsā koñcā mayūrā ca, hatthayo pasadā migā;
Sabbe sīhassa bhāyanti, natthi kāyasmi tulyatā.

Evameva manussesu, daharo cepi paññavā;
Sopi tattha mahā hoti, neva bālo sarīravā’’ti

Imasmiṃ **keḷisīlajātake** ‘‘hatthayo’’ti āhaccapadaṃ dissati. Evamassa **daṇḍī**nayena ca **aggi**nayena ca dvidhā padamālā, veditabbā. Iminā nayena avuttesupi ṭhānesu pāḷinayānurūpena porāṇaṭṭhakathānurūpena ca padamālā yojetabbā.

Ettāvatā **bhū**dhātumayānaṃ pulliṅgānaṃ nāmikapadamālā saddhiṃ liṅgantarehi saddantarehi atthantarehi ca nānappakārato dassitā.

Imaṃ saddanītiṃ sunītiṃ vicittaṃ,
Sapaññehi sammā parīpālanīyaṃ;
Sadā suṭṭhu cinteti vāceti yo so,
Naro ñāṇavitthinnataṃ yāti seṭṭhaṃ.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Savinicchayo niggahītantādipulliṅgānaṃ

Pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo

Sattamo paricchedo.

Sabbathāpi pulliṅgaṃ samattaṃ.

8. Itthiliṅganāmikapadamālā

Atha itthiliṅgesu **ā**kārantassa **bhū**dhātumayassa pakatirūpabhūtassa **bhāvikā**saddassa nāmikapadamālāyaṃ vattabbāyampi pasiddhassa tāva **kaññā**saddassa nāmikapadamālaṃ vakkhāma –

Kaññā, kaññā, kaññāyo. Kaññaṃ, kaññā, kaññāyo. Kaññāya, kaññāhi, kaññābhi. Kaññāya, kaññānaṃ. Kaññāya, kaññāhi, kaññābhi. Kaññāya, kaññānaṃ. Kaññāya, kaññāyaṃ, kaññāsu. Bhoti kaññe, bhotiyo kaññā, kaññāyo. Ayamamhākaṃ ruci.

Ettha ''kaññā''ti ekavacanabahuvacanavasena vuttaṃ, **niruttipiṭake** bahuvacanavasena vutto nayo natthi. Tathā hi tattha ''saddhā tiṭṭhati, saddhāyo tiṭṭhanti. Saddhaṃ passati, saddhāyo passatī''ti ettakameva vuttaṃ, ''saddhā''ti bahuvacanaṃ na āgataṃ. Kiñcāpi nāgataṃ, tathāpi ''bāhā paggayha pakkanduṃ, sivikaññā samāgatā. Ahetu appaccayā purisassa saññā uppajjantipi nirujjhantipī''tiādipāḷidassanato **bāhākaññā saññā**saddādīnaṃ bahuvacanatā gahetabbā. **Cūḷaniruttiyaṃ** ''bhoti kaññe, bhoti kaññā''ti dve ekavacanāni vatvā ''bhotiyo kaññāyo''ti ekaṃ bahuvacanaṃ vuttaṃ. **Niruttipiṭake** pana ''bhoti saddhā''ti ekavacanaṃ vatvā ''bhotiyo saddhāyo''ti ekaṃ bahuvacanaṃ vuttaṃ. Mayaṃ panettha ''ehi bāle khamāpehi, kusarājaṃ mahabbalaṃ. Phussatī varavaṇṇābhe. Ehi godhe nivattassū''tiādipāḷidassanato ''bhoti kaññe, bhotiyo kaññā, kaññāyo''ti evaṃpakārāniyeva ālapanekavacanabahuvacanāni icchāma. Ettha ''bhoti kaññe''ti ayaṃ nayo **ammā**dīsu **mātā**dīsu ca na labbhati.

Bhāvikā, bhāvikā, bhāvikāyo. Bhāvikaṃ, bhāvikā, bhāvikāyo. Bhāvikāya, bhāvikāhi, bhāvikābhi. Bhāvikāya, bhāvikānaṃ. Bhāvikāya, bhāvikāhi, bhāvikābhi. Bhāvikāya, bhāvikānaṃ. Bhāvikāya, bhāvikāyaṃ, bhāvikāsu. Bhoti bhāvike, bhotiyo bhāvikā, bhāvikāyo.

Evaṃ heṭṭhuddiṭṭhānaṃ sabbesaṃ **bhū**dhātumayānaṃ ''bhāvanā vibhāvanā''iccevamādīnaṃ**ā**kārantapadānaṃ aññesa**ñcā**kārantapadānaṃ nāmikapadamālā yojetabbā. Etthaññāni **ā**kārantapadāni nāma **saddhā**dīni.

Saddhā medhā paññā vijjā, cintā mantā taṇhā'bhijjhā;
Icchā pucchā jāyā māyā, mettā mattā sikkhā saṅkhā.

Jaṅghā bāhā gīvā jivhā, vācā chāyā gaṅgā nāvā;
Niddā kantā sālā mālā, velā vīṇā bhikkhā lākhā.

Gāthā senā lekhā'pekkhā, āsā pūjā esā kaṅkhā;
Aññā muddā khiḍḍā bhassā, bhāsā kīḷā sattā cetā.

Pipāsā vedanā saññā, cetanā tasiṇā pajā;
Devatā vaṭṭakā godhā, balākā vasudhā sabhā.

Ukkā sephālikā sikkā, salākā vālikā sikhā;
Kāraṇā visikhā sākhā, vacā vañjhā jaṭā ghaṭā.

Pīḷā soṇḍā vitaṇḍā ca, karuṇā vanitā latā;
Kathā nindā sudhā rādhā, vāsanā siṃsapā papā.

Pabhā sīmā khamā ejā,
Khattiyā sakkharā surā;
Dolā tulā silā līlā,
Lāle'ḷā mekhalā kalā.

Vaḷavā suṇisā mūsā, mañjūsā sulasā disā;
Nāsā juṇhā guhā īhā, lasikā parisā nisā;
Mātikiccādayo ceva, **bhāvikā**padasādisā.

Ammannambā ca tātā ca, kiñcideva samā siyuṃ;
Mātā dhītā panattādī, puthageva ito siyuṃ.

Parisāsaddassa pana sattamīṭhāne ''parisāya, parisāyaṃ, parisati, parisāsū''ti yojetabbaṃ ‘‘ekamidaṃ bho gotama samayaṃ todeyyassa brāhmaṇassa parisati parūpārambhaṃ vattentī’’ti pāḷidassanato. **Ammā**dīnaṃ pana ‘‘ammā, ammā, ammāyo’’tiādinā **kaññā**nayena vatvā avasāne ‘‘bhoti amma, bhoti ammā, bhotiyo ammā, ammāyo’’tiādinā yojetabbaṃ.

Mātā, mātā, mātaro. Mātaraṃ, mātaro. Mātarā, mātuyā, matyā, mātūhi, mātūbhi. Mātu, mātuyā, matyā, mātarānaṃ, mātānaṃ, mātūnaṃ. Mātarā, mātuyā, matyā, mātūhi, mātūbhi. Mātu, mātuyā, matyā, mātarānaṃ, mātānaṃ, mātūnaṃ. Mātari, mātuyā, matyā, mātuyaṃ, matyaṃ, mātūsu. Bhoti mātā, bhotiyo mātā, mātaro.

Ettha pana yasmā pāḷiyaṃ itthiliṅgānaṃ **sa**kārantāni rūpāni **ehi ebhi esu**kārantādīni ca **ena**ntādīni ca na dissanti, tasmā kehici vuttānipi ‘‘mātussa mātarehī’’tiādīni na vuttāni, esa nayo itaresupi. ‘‘Yaṃkiñcitthikataṃ puññaṃ, mayhañca mātuyā ca te. Anuññāto ahaṃ matyā’’ti pāḷidassanato pana karaṇasampadānanissakkasāmibhummavacanaṭṭhāne ‘‘mātuyā, matyā’’ti ca vuttaṃ itthiliṅgaṭṭhāne samānagatikattā tesaṃ vacanānaṃ. Tathā hi **ummādantijātake** ‘‘matyā’’ti padaṃ pañcamītatiyekavacanavasena āgataṃ, yathā pana ‘‘khattiyā’’ti padaṃ majjhasaralopavasena ‘‘khatyā’’ti bhavati, tathā ‘‘mātuyā mātuya’’nti ca padaṃ ‘‘matyā, matya’’nti bhavati, ayaṃ nayo **dhītu**saddādīsu na labbhati.

Dhītā, dhītā, dhītaro. Dhītaṃ, dhītaraṃ, dhītaro. Dhītuyā, dhītūhi, dhītūbhi. Dhītu, dhītuyā, dhītarānaṃ, dhītānaṃ, dhītūnaṃ. Dhītarā, dhītuyā, dhītūhi, dhītūbhi. Dhītu, dhītuyā, dhītarānaṃ, dhītānaṃ, dhītūnaṃ. Dhītari, dhītuyā, dhītuyaṃ, dhītūsu. Bhoti dhītu, bhoti dhītā, bhotiyo dhītā, dhītaro. Ettha pana.

> ‘‘Jāliṃ kaṇhājinaṃ dhītaṃ, maddideviṃ patibbataṃ;
> Cajamāno na cintesiṃ, bodhiyāyeva kāraṇā’’ti

Pāḷiyaṃ ‘‘dhīta’’nti dassanato upayogavacanaṭṭhāne ‘‘dhīta’’nti vuttaṃ, tasmā idaṃ sārato gahetabbaṃ, tathā pāḷiyaṃ ‘‘assamaṇī hoti asakyadhītarā’’ti samāsapadassa dassanato tatiyekavacanantapadasadisaṃ ‘‘seṭṭhidhītarā’’tiādikaṃ paṭhamekavacanantampi samāsapadaṃ gahetabbameva, **niruttipiṭake** pana ‘‘mātā dhītā’’ti padadvayaṃ **saddhā**naye pakkhitta, tamamhehi ‘‘saddhāyā’’ti padassa viya ‘‘mātāyā’’tiādīnaṃ pāḷiādīsu byāse adassanato visuṃ gahitaṃ samāseyeva hi īdisiṃ saddagatiṃ passāma ‘‘rājamātāya rājadhītāya seṭṭhidhītāyā’’ti. Evaṃ **kaññā**nayopi ekadesena labbhati, tathā ‘‘acchariyaṃ nandamāte, abbhutaṃ nandamāte’’ti pāḷiyaṃ ‘‘nandamāte’’ti dassanato ‘‘bhoti rājamāte, bhoti rājadhīte’’ti evamādinayopi labbhati, tatra **nandamāte**ti nandassa mātā nandamātā, bhoti nandamāte, evaṃ samāseyeva īdisī saddagati hoti, tasmā samāsapadatte ‘‘mātu dhītu duhitu’’iccetesaṃ pakatirūpānaṃ dve koṭṭhāsā gahetabbā paṭhamaṃ dassitarūpakoṭṭhāso ca **kaññā**nayo rūpakoṭṭhāso cāti. **Nattā**dīni padāni na kevalaṃ pulliṅgāniyeva honti, atha kho itthiliṅgānipi. Tathā hi ‘‘visākhāya nattā kālaṅkatā hoti. Catasso mūsikā gādhaṃ kattā, no vasitā’’tiādīni payogāni sāsane dissanti.

Nattā, nattā, nattāro. Nattaṃ, nattāraṃ, nattāro. Nattārā, nattuyā, nattūhi, nattūbhi. Nattu, nattuyā, nattārānaṃ nattānaṃ, nattūnaṃ. Nattārā, nattuyā, nattūhi, nattūbhi. Nattu, nattuyā, nattārānaṃ, nattānaṃ, nattūnaṃ. Nattari, nattuyā, nattuyaṃ, nattūsu. Bhoti natta, bhoti nattā, bhotiyo nattā, nattāro.

Evaṃ ‘‘kattā vasitā bhāsitā’’ iccādīsupi samāsapadatte pana ‘‘rājamātāya nandamāte’’tiādīni viya ‘‘rājanattāya, rājanatte’’tiādīni rūpāni bhavanti.

Savinicchayoyaṃ **ā**kāra**ntu**kārantitthiliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Ākāra**ntu**kārantatāpakatikaṃ

Ākārantitthiliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni **bhūmi**padādīnaṃ nāmikapadamālaṃ vakkhāma pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā –

Ratti, rattī, rattiyo. Rattiṃ, rattī, rattiyo. Rattiyā, rattīhi, rattībhi. Rattiyā, rattīnaṃ. Rattiyā, rattīhi, rattībhi. Rattiyā, rattīnaṃ. Rattiyā, rattiyaṃ, rattīsu. Bhoti ratti, bhotiyo rattiyo. **Yamakamahāthera**mataṃ.

‘‘Bhūmi, bhūmī, bhūmiyo. Bhūmiṃ, bhūmī, bhūmiyo’’ti sabbaṃ neyyaṃ. Evaṃ ‘‘bhūti satti patti vutti mutti kitti khanti titti siddhi iddhi vuddhi suddhi buddhi bodhi pīti nandi mati asani vasani sati gati vuḍḍhi yuvati aṅguli bondi diṭṭhi tuṭṭhi nābhi’’ iccādīnampi nāmikapadamālā yojetabbā. Apica ‘‘ratyo amoghā gacchanti. Divā ca ratto ca haranti ye baliṃ. Na bhūmyā caturaṅgulo. Seti bhūmyā anutthunaṃ. Bhūmyā so patitaṃ pāsaṃ. Gīvāya paṭimuñcati. Imā ca nabhyo satarājicittitā. Sateratā vijjurivappabhāsare’’ti evamādīnaṃ payogānaṃ dassanato **ratti bhūmi nābhi**saddādīnaṃ ayampi nāmikapadamālāviseso veditabbo. Kathaṃ?

Ratti, rattī, rattiyo, ratyo. Rattiṃ, rattī, rattiyo, ratyo. Rattiyā, ratyā, rattīhi, rattībhi. Rattiyā, ratyā, rattīnaṃ. Rattiyā, ratyā, rattīhi, rattībhi. Rattiyā, ratyā, rattīnaṃ. Rattiyā, ratyā, rattiyaṃ ratyaṃ, ratto, rattīsu. Bhoti ratti, bhotiyo rattī, rattiyo, ratyo.

Ettha ‘‘ratto’’ti rūpanayaṃ vajjetvā ‘‘bhūmi, bhūmī, bhūmiyo, bhūmyo’’ti sabbaṃ neyyaṃ.

Nābhi, nābhī, nābhiyo, nabhyo. Nābhiṃ, nābhī, nābhiyo, nabhyo. Nābhiyā, nabhyā, nābhīhi, nābhībhi. Nābhiyā, nabhyā, nābhīnaṃ. Nābhiyā, nabhyā, nābhīhi, nābhībhi. Nābhiyā, nabhyā, nābhīnaṃ. Nābhiyā, nabhyā, nābhiyaṃ, nabhyaṃ, nābhīsu. Bhoti nābhi, bhotiyo nābhī, nābhiyo, nabhyo.

Bodhi, bodhī, bodhiyo, bojjho. Bodhiṃ, bodhiyaṃ, bojjhaṃ, bodhī, bodhiyo, bojjho. Bodhiyā, bojjhā, bodhīhi, bodhībhi. Bodhiyā, bojjhā, bodhīnaṃ. Bodhiyā, bojjhā, bodhīhi, bodhībhi. Bodhiyā, bojjhā, bodhīnaṃ. Bodhiyā, bojjhā, bodhiyaṃ, bojjhaṃ, bodhīsu. Bhoti bodhi, bhotiyo bodhī, bodhiyo, bojjho.

Ettha pana ‘‘bujjhassu jina bodhiyaṃ. Aññatra bojjhā tapasā’’ti vicitrapāḷinayadassanato vicitranayā nāmikapadamālā vuttā. Sabbopi cāyaṃ nayo aññatthāpi yathārahaṃ yojetabbo.

Savinicchayoyaṃ **i**kārantitthiliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Ikārantatāpakatikaṃ **i**kārantitthiliṅgaṃ

Niṭṭhitaṃ.

Idāni **bhūrī**saddādīnaṃ nāmikapadamālaṃ vakkhāma pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā –

Itthī, itthī, itthiyo. Itthiṃ, itthī, itthiyo. Itthiyā, itthīhi, itthībhi. Itthiyā, itthīnaṃ. Itthiyā, itthīhi, itthībhi. Itthiyā, itthīnaṃ. Itthiyā, itthiyaṃ, itthīsu. Bhoti itthi, bhotiyo itthiyo. **Yamakamahāthera**mataṃ.

‘‘Bhūrī, bhūrī, bhūriyo. Bhūriṃ, bhūrī, bhūri yo’’ti **itthi**yā samaṃ. Evaṃ **bhūtī bhotī vibhāvinī** iccādīnaṃ **bhū**dhātumayānaṃ aññesañca **ī**kārantasaddānaṃ nāmikapadamālā yojetabbā. **E**tthaññe **ī**kārantasaddā nāma –

> ‘‘Mātulānī ca bhaginī, bhikkhunī sāmugī ajī;
> Vāpī pokkharaṇī devī, nāgī yakkhinī rājinī.
>
> Dāsī ca brāhmaṇī muṭṭha-ssatinī sīghayāyinī;
> Sākiyānī’’ti cādīni, payogāni bhavanti hi.

Tatra ‘‘pokkharaṇī dāsī, brāhmaṇi’’ccādinaṃ gati;
Aññathāpi siyā gāthā-cuṇṇiyesu yathārahaṃ.

‘‘Kusāvatī’’tiādīnaṃ, gāthāsveva visesato;
Rūpāni aññathā honti, ekavacanato vade.

‘‘Kāsī avantī’’iccādī, bahuvacanato vade;
‘‘Candavatī’’tiādīni, payogassānurūpato.

Tathā hi ‘‘pokkharañño sumāpitā. Tā ca sattasatā bhariyā, dāsyo sattasatāni ca. Dārake ca ahaṃ nessaṃ, brāhmaṇyā paricārake. Najjo sandanti. Najjā nerañjarāya tīre. Lakkhyā bhava nivesanaṃ.

Bārāṇasyaṃ mahārāja, kākarājā nivāsako;
Asītiyā sahassehi, supatto parivārito.

Rājā yathā vessavaṇo naḷiñña’’nti

Evamādīnaṃ pāḷīnaṃ dassanato **pokkharaṇī** iccādīnaṃ nāmikapadamālāyo savisesā yojetabbā. Kathaṃ? ‘Pokkharaṇī, pokkharaṇī, pokkharaṇiyo, pokkharañño. Pokkharaṇi’’ntiādinā vatvā karaṇasampadānanissakkasāmivacanaṭṭhāne ‘‘pokkharaṇiyā, pokkharaññā’’ti ekavacanāni vattabbāni. Bhummavacanaṭṭhāne pana ‘‘pokkharaṇiyā, pokkharaññā, pokkharaṇiyaṃ, pokkharañña’’nti ca ekavacanāni vattabbāni. Sabbattha ca padāni paripuṇṇāni kātabbāni. Tathā ‘‘dāsī, dāsī, dāsiyo, dāsyo. Dāsiṃ, dāsiyaṃ, dāsī, dāsiyo, dāsyo’’ti vatvā karaṇavacanaṭṭhānādīsu ‘‘dāsiyā, dāsyā’’ti ekavacanāni vattabbāni. Bhummavacanaṭṭhāne pana ‘‘dāsiyā, dāsyā, dāsiyaṃ, dāsya’’nti ca ekavacanāni vattabbāni. Sabbattha padāni paripuṇṇāni kātabbāni. Ettha pana ‘‘yaṭṭhiyā paṭikoṭeti, ghare jātaṃva dāsiyaṃ. Phusissāmi vimuttiya’’nti payogānaṃ dassanato **aṃ**vacanassa **ya**mādesavasena ‘‘dāsiya’’nti vuttaṃ. Tesu ca ‘‘ghare jātaṃva dāsiya’’nti ettha **aṃ**vacanassa **ya**mādesato aññopi saddanayo labbhati. Kathaṃ? Yathā daharī eva ‘‘dahariyā’’ti vuccati, evaṃ dāsī eva ‘‘dāsiyā’’ti.

Ettha pana ‘‘passāmi vohaṃ dahariṃ, kumāriṃ cārudassana’’nti ca ‘‘ye taṃ jiṇṇassa pādaṃsu, evaṃ dahariyaṃ sati’’nti ca pāḷi nidassanaṃ, upayogavacanicchāya ‘‘dāsiya’’nti vuttaṃ, imasmiṃ panādhippāye ‘‘dāsiyā, dāsiyā, dāsiyāyo. Dāsiyaṃ, dāsiyā, dāsiyāyo. Dāsiyāyā’’ti **kaññā**nayeneva nāmikapadamālā bhavati ‘‘kumāriyā’’ti saddasseva. Tathā hi ‘‘kumāriye upaseniye’’ti pāḷi dissati. Tathā ‘‘pupphavatiyā, pupphavatiyaṃ, pupphavatiyāya, pupphavatiyāyaṃ, bhoti pupphavatiye’’ti **kaññā**nayanissitena ekavacananayena nāmikapadamālā bhavati.

Ettha pana ‘‘atīte ayaṃ bārāṇasī pupphavatiyā nāma ahosi. Rājāsi luddakammo, ekarājā pupphavatiyāyaṃ. Uyyassu pubbena pupphavatiyāyā’’ti pāḷi ca aṭṭhakathāpāṭho ca nidassanaṃ. Aparo nayo – ‘‘dāsiyā dahariyā kumāriyā’’tiādīsu **ka**kārassa **ya**kārādesopi daṭṭhabbo. **Brāhmaṇī**saddassa tu ‘‘brāhmaṇī, brāhmaṇī, brāhmaṇiyo, brāhmaṇyo. Brāhmaṇi’’ntiādīni vatvā karaṇavacanaṭṭhānādīsu ‘‘brāhmaṇiyā, brāhmaṇyā’’ti ekavacanāni vattabbāni, sabbattha ca padāni paripuṇṇāni kātabbāni. **Nadī**saddassa ‘‘nadī, nadī, nadiyo, najjo. Nadi’’ntiādinā vatvā ‘‘nadiyā, najjā’’ti ca ‘‘nadiyaṃ, najja’’nti ca vattabbaṃ, sabbattha ca padāni paripuṇṇāni kātabbāni. Itthiliṅgesu hi paccattabahuvacane diṭṭheyeva upayogabahuvacanaṃ anāgatampi diṭṭhameva hoti, tathā upayogabahuvacane diṭṭheyeva paccattabahuvacanaṃ anāgatampi diṭṭhameva hoti, karaṇasampadānanissakkasāmibhummavacanānampi aññatarasmiṃ diṭṭheyeva aññataraṃ diṭṭhameva hoti. Tathā hi ‘‘dāsā ca dāsyo anujīvino cā’’ti ettha ‘‘dāsyo’’ti paccattabahuvacane diṭṭheyeva aparampi ‘‘dāsyo’’ti upayogabahuvacanaṃ taṃsadisattā diṭṭhameva hoti.

‘‘Sakko ca me varaṃ dajjā, so ca labbhetha me varo;
Ekarattaṃ dvirattaṃ vā, bhaveyyaṃ abhipārako;
Ummādantyā ramitvāna, sivirājā tato siya’’nti

Ettha ‘‘ummādantyā’’ti karaṇavacane diṭṭheyeva taṃsadisāni sampadānanissakkasāmibhummavacanānipi diṭṭhāniyeva honti. ‘‘Brāhmaṇyā paricārake’’ti ettha ‘‘brāhmaṇyā’’ti sāmivacane diṭṭheyeva taṃsadisāni karaṇasampadānanissakkabhummavacanānipi diṭṭhāniyeva honti. ‘‘Seti bhūmyā anutthuna’’nti ettha ‘‘pathabyā cārupubbaṅgī’’ti ettha ca ‘‘bhūmyā, pathabyā’’ti sattamiyā ekavacane diṭṭheyeva taṃsadisāni karaṇasampadānanissakkasāmivacanānipi diṭṭhāniyeva honti. ‘‘Bārāṇasyaṃ mahārājā’’ti ettha ‘‘bārāṇasya’’nti bhummavacane diṭṭheyeva taṃsadisāni aññānipi ‘‘brāhmaṇyaṃ ekādasyaṃ pañcamya’’ntiādīni bhummavacanāni diṭṭhāniyeva honti.

Gaṇhanti ca tādisāni rūpāni pubbācariyāsabhāpi gāthābhisaṅkharaṇavasena. Sāsanepi pana etādisāni rūpāni yebhuyyena gāthāsu sandissanti.

Kusāvatī. Kusāvatiṃ. Kusāvatiyā, kusāvatyā. Kusāvatiyaṃ, kusāvatyaṃ. Bhoti kusāvati.

Bārāṇasī. Bārāṇasiṃ. Bārāṇasiyā, bārāṇasyā. Bārāṇasiyaṃ, bārāṇasyaṃ, bārāṇassaṃ iccapi, bhoti bārāṇasi.

Naḷinī. Naḷiniṃ. Naḷiniyā, naḷiññā. Naḷiniyaṃ, naḷiññaṃ. Bhoti naḷini. Aññānipi yojetabbāni.

Gāthāvisayaṃ pana patvā ‘‘kusāvatimhi, bārāṇasimhi, naḷinimhī’’tiādinā saddarūpānipiyojetabbāni. Tathā hi pāḷiyaṃ ‘‘kusāvatimhi’’ādīni **mhi**yantāni itthiliṅgarūpāni gāthāsuyeva paññāyanti, na cuṇṇiyapadaracanāyaṃ. Akkharasamaye pana tādisāni rūpāni anivāritāni ‘‘nadimhā cā’’tiādidassanato. Yaṃ pana aṭṭhakathāsu cuṇṇiyapadaracanāyaṃ ‘‘sammādiṭṭhimhī’’tiādikaṃ itthiliṅgarūpaṃ dissati, taṃ akkharavipallāsavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ cuṇṇiyapadaṭṭhāne ‘‘sammādiṭṭhiyaṃ paṭisandhiyaṃ sugatiyaṃ duggatiya’’ntiādidassanato. Ayaṃ panettha niyamo sugatasāsane gāthāyaṃ cuṇṇiyapadaṭṭhāne ca ‘‘kaññā ratti itthī yāgu vadhū’’ti evaṃ pañcantehi itthiliṅgehi saddhiṃ **nā sa smā smiṃ mhā mhi**ccete saddā sarūpato parattaṃ na yanti. **Mhi**saddo pana gāthāyaṃ **i**vaṇṇantehi itthiliṅgehi saddhiṃ parattaṃ yāti. Tatridaṃ vuccati –

‘‘Gāthāyaṃ cuṇṇiye cāpi, **nā sasmā**dī sarūpato;
Nākārantaivaṇṇanta-itthīti parataṃ gatā.

Mhisaddo pana gāthāyaṃ, **i**vaṇṇantitthibhī saha;
Ya’to parattametassa, payogāni bhavanti hi.

Yathā balākayonimhi, na vijjati pumo sadā;
Kusāvabhimhi nagare, rājā āsi mahīpatī’’ti.

Evaṃ **kusāvatī** iccādīni aññathā bhavanti, nagaranāmattā panekavacanānipi, na janapadanāmāni viya bahuvacanāni. ‘‘Kāsī, kāsiyo. Kāsīhi, kāsībhi. Kāsīnaṃ. Kāsīsu. Bhotiyo kāsiyo. Evaṃ avantī avantiyo’’tiādināpi nāmikapadamālā yojetabbā. Aññānipi padāni gahetabbāni. Evaṃ **kāsī**iccādīni janapadanāmattā rūḷhīvasena bahuvacanāneva bhavanti atthassa ekattepi.

Candavatī, candavatiṃ, candavatiyā, candavatiyaṃ, bhoti candavati, evaṃ ekavacanavasena vā, candavatiyo, candavatiyo, candavatīhi, candavatībhi, candavatīnaṃ, candavatīsu, bhotiyo candavatiyo, evaṃ bahuvacanavasena vā nāmikapadamālā veditabbā, aññānipi padāni yojetabbāni. ‘‘Candavatī’’iccādīni hi ekissā bahūnañcitthīnaṃ paṇṇattibhāvato payogānurūpena ekavacanavasena vā bahuvacanavasena vā yojetabbāni bhavanti. Esa nayo aññatrāpi.

Savinicchayoyaṃ **ī**kārantitthiliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Īkārantatāpakatikaṃ **ī**kārantitthiliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni **bhū**dhātumayānaṃ **u**kārantitthiliṅgānaṃ appasiddhattā aññena **u**kārantitthiliṅgena nāmikapadamālaṃ pūressāma –

Yāgu, yāgū, yāguyo. Yāguṃ, yāgū, yāguyo. Yāguyā, yāgūhi, yāgūbhi. Yāguyā, yāgūnaṃ. Yāguyā, yāgūhi, yāgūbhi. Yāguyā, yāgūnaṃ. Yāguyā, yāguyaṃ, yāgūsu. Bhoti yāgu, bhotiyo yāgū, yāguyo.

Evaṃ ''dhātu dhenu kāsu daddu kaṇḍu kacchu rajju''iccādīni. Tatra **dhātu**saddo rasarudhiramaṃsamedanhāruaṭṭhiaṭṭhimiñjasukkasaṅkhātadhātuvācako pulliṅgo, sabhāvavācako pana sugatādīnaṃ sārīrikavācako lokadhātuvācako ca cakkhādivācako ca itthiliṅgo, **bhū hū karapacā**disaddavācako itthiliṅgoceva pulliṅgo ca. Atra panitthiliṅgo adhippeto.

Savinicchayoyaṃ**u**kārantitthiliṅgānaṃ nāmikapadamālāvibhāgo.

Ukārantatāpakatikaṃ **u**kārantitthiliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni **bhū**saddādīnaṃ nāmikapadamālaṃ vakkhāma pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā –

Jambū, jambū, jambuyo. Jambuṃ, jambū, jambuyo. Jambuyā, jambūhi, jambūbhi. Jambuyā, jambūnaṃ. Jambuyā, jambūhi, jambūbhi. Jambuyā, jambūnaṃ. Jambuyā, jambuyaṃ, jambūsu. Bhoti jambu, bhotiyo jambū, jambuyo. **Yamakamahāthera**mataṃ.

Ettha **jambū**saddassa itthiliṅgattaṃ ''ambā sālā ca jambuyo''tiādinā pasiddhaṃ. ''Ime te jambukā rukkhā''ti ettha pana **rukkha**saddaṃ apekkhitvā ''jambukā''ti pulliṅganiddeso katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi jambūti kathetabbāti **jambukā. Ke re ge** saddeti dhātu. Atha vā itthiliṅgavasena jambū eva jambukā, jambukā ca tā rukkhā cāti jambukārukkhā, yathā laṅkādīpo, pulliṅgapakkhe vā samāsavasena ''jambukarukkhā''ti vattabbe gāthāvisayattā chandānurakkhaṇatthaṃ dīghaṃ katvā ''jambukārukkhā''ti vuttaṃ ''saraṇāgamane kañcī''ti ettha viya.

Bhū, bhū, bhuyo. Bhuṃ, bhū, bhuyo. Bhuyā, bhūhi, bhūbhi. Bhuyā, bhūnaṃ. Bhuyā, bhūhi, bhūbhi. Bhuyā, bhūnaṃ. Bhuyā, bhuyaṃ, bhūsu. Bhoti bhu, bhotiyo bhū, bhuyo.

Evaṃ ''abhū, abhū, abhuyo. Abhuṃ, abhū, abhuyo. Abhuyā''tiādinā yojetabbā. Atra ''abhuṃ me kathaṃ nu bhaṇasi, pāpakaṃ vata bhāsasī''ti nidassanapadaṃ.

> ''Vadhū ca sarabhū ceva, sarabū sutanū camū;
> Vāmūrū nāganāsūrū'', iccādī **jambu**yā samā.

Idaṃ pana sukhumaṃ ṭhānaṃ suṭṭhu manasi kātabbaṃ. ''Vadaññū, vadaññū, vadaññuyo. Vadaññuṃ, vadaññū, vadaññuyo. Vadaññuyā''ti **jambū**samaṃ yojetabbaṃ. Evaṃ ''maggaññū dhammaññū kataññū''iccādīsupi.

Nanu ca bho –

> ''Sohaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
> Vadaññū sīlasampanno, kāhāmi kusalaṃ bahu''nti

Evamādippayogadassanato **vadaññū**saddādīnaṃ pulliṅgabhāvo pasiddho, evaṃ sante kasmā idha itthiliṅganayo dassitoti? **Vadaññū**iccādīnaṃ ekantapulliṅgabhāvābhāvato dviliṅgāni tesaṃ vāccaliṅgattā. Tathā hi –

> ''Sāhaṃ gantvā manussattaṃ, vadaññū vītamaccharā;
> Saṅghe dānāni dassāmi, appamattā punappuna''nti ca,

''Kodhanā akataññū cā''ti ca itthiliṅgapayogikā bahū pāḷiyo dissanti, tasmā evaṃ nīti amhehi ṭhapitā.

Savinicchayoyaṃ **ū**kārantitthiliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Ūkārantatāpakatikaṃ **ū**kārantitthiliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Okārantapadaṃ **bhū**dhātumayaṃ itthiliṅgamappasiddhaṃ, aññaṃ **pano**kārantaṃ itthiliṅgaṃ pasiddhaṃ.

Okārantaṃ itthiliṅgaṃ, **go**saddoti vibhāvaye;
Gosaddasseva pulliṅge, rūpamassāhu kecana;

Tathā hi keci ‘‘go, gāvo, gavo. Gāvu’’ntiādinā nayena vuttāni pulliṅgassa **go**saddassa rūpāni viya itthiliṅgassa **go**saddassa rūpāni icchanti, tesaṃ mate majjhe bhinnasuvaṇṇānaṃ vaṇṇavisesābhāvo viya rūpavisesābhāvato **go**saddassa itthiliṅgabhāvapaṭipādanaṃ anijjhānakkhamaṃ. Kasmāti ce? Yasmā **mātugāma**saddassa ‘‘mātugāmo, mātugāmā. Mātugāma’’ntiādinā nayena dve padamālā katvā ekā pulliṅgassa padamālā, ekā itthiliṅgapadamālāti vuttavacanaṃ viya idaṃ vacanaṃ amhe paṭibhāti, tasmā anijjhānakkhamaṃ.

Apica itthiliṅgassa **go**saddassa rūpesu pulliṅgassa **go**saddassa rūpehi samesu santesu kathaṃ **go**saddassa itthiliṅgabhāvo siyā? Rūpamālāvisesābhāvato. Yathā hi **ratti aggi aṭṭhi**saddānaṃ **i**kārantabhāvena samattepi itthiliṅgapumanapuṃsakaliṅgalakkhaṇabhūto rūpamālāviseso dissati. Yathā pana dvinnaṃ **dhātu**saddānaṃ pumitthiliṅgapariyāpannānaṃ rūpamālāviseso dissati, na tathā tehācariyehi abhimatassa itthiliṅgassa **go**saddassa rūpamālāviseso dissati. Yathā pana dvinnaṃ **dhātu**saddānaṃ pumitthiliṅgapariyāpannānaṃ rūpamālāviseso bhavati, yathā dvinnaṃ **go**saddānaṃ pumitthiliṅgapariyāpannānaṃ rūpamālāvisesena bhavitabbaṃ, yathā ca dvinnaṃ **āyu**saddānaṃ punnapuṃsakaliṅgapariyāpannānaṃ rūpamālāviseso dissati, tathā dvinnaṃ **go**saddānaṃ pumitthiliṅgapariyāpannānaṃ rūpamālāvisesena bhavitabbaṃ. Avisesatte sati kathaṃ tesaṃ pumitthiliṅgavavatthānaṃ siyā, kathañca visadāvisadākāravohāratā siyā. Idaṃ ṭhānaṃ atīva saṇhasukhumaṃ paramagambhīraṃ mahāgahanaṃ na sakkā sabbasattānaṃ mūlabhāsābhūtāya sabbaññujineritāya māgadhikāya sabhāvaniruttiyā nayaṃ sammā ajānantena akatañāṇasambhārena kenaci ajjhogāhetuṃ vā vijaṭetuṃ vā, amhākaṃ pana mate dvinnaṃ **go**saddānaṃ rūpamālāviseso ceva dissati, pumitthiliṅgavavatthānañca dissati, visadāvisadākāravohāratā ca dissati, napuṃsakaliṅgassa tadubhayamuttākāravohāratā ca dissatīti daṭṭhabbaṃ.

Idāni imassatthassa āvibhāvatthaṃ imasmiṃ ṭhāne imaṃ nītiṃ ṭhapessāma. Evañhi sati pariyattisāsane paṭipannakā nikkaṅkhabhāvena na kilamissanti. Ettha tāva atthaggahaṇe viññūnaṃ kosalluppādanatthaṃ tisso nāmikapadamālāyo kathessāma – seyyathidaṃ?

Gāvī, gāvī, gāviyo. Gāviṃ, gāvī, gāviyo. Gāviyā, gāvīhi, gāvībhi. Gāviyā, gāvīnaṃ. Gāviyā, gāvīhi, gāvībhi. Gāviyā, gāvīnaṃ. Gāviyā, gāviyaṃ, gāvīsu. Bhoti gāvi, bhotiyo gāvī, gāviyo.

Ayaṃ **go**saddato vihitassa īpaccayassa vasena nipphannassa itthivācakassa īkārantitthiliṅgassa **gāvī**saddassa nāmikapadamālā.

Go, gāvo, gavo. Gāvuṃ, gāvaṃ, gavaṃ, gāvo, gavo. Gāvena, gavena, gohi, gobhi. Gāvassa, gavassa, gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ. Gāvā, gāvasmā, gāvamhā, gavā, gavasmā, gavamhā, gohi, gobhi. Gāvassa, gavassa, gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ. Gāve, gāvasmiṃ, gāvamhi, gave, gavasmiṃ, gavamhi, gāvesu, gavesu, gosu. Bho go, bhavanto gāvo, gavo.

Ayaṃ pumavācakassa **o**kārantapulliṅgassa **go**saddassa nāmikapadamālā.

Go, gāvī, gāvo, gāvī, gavo. Gāvaṃ, gavaṃ, gāviṃ, gāvo, gāvī gavo. Gohi, gobhi. Gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ. Gohi, gobhi. Gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ. Gosu. Bhoti go, bhotiyo gāvo, gāvī, gavo. Ayaṃ pumitthivācakassa **o**kārantassitthipulliṅgassa **go**saddanāmikapadamālā.

Ettha pana ‘‘gāvu’’nti padaṃ ekantapumavācakattā na vuttanti daṭṭhabbaṃ, ekantapumavācakattañcassa āhaccapāḷiyā ñāyati ‘‘idha pana bhikkhave vassūpagataṃ bhikkhuṃ itthī nimantesi ‘ehi bhante, hiraññaṃ vā te demi, suvaṇṇaṃ vā te demi, khettaṃ vā te demi, vatthuṃ vā te demi, gāvuṃ vā te demi, gāviṃ vā te demi. Dāsaṃ vā te demi, dāsiṃ vā te demi, dhītaraṃ vā te demi bhariyatthāya, ahaṃ vā te bhariyā homi, aññaṃ vā te bhariyaṃ ānemī’ti’’ evaṃ āhaccapāḷiyā ñāyati.

Ettha hi ‘‘gāvu’’nti vacanena pumā vutto, ‘‘gāvi’’nti vacanena itthī, yaṃ pana imissaṃ **o**kārantitthiliṅgapadamālāyaṃ ‘‘gāvī’’ti padaṃ catukkhattuṃ vuttaṃ, taṃ ‘‘kaññā’’ti padaṃ viya itthiliṅgassa avisadākāravohāratāviññāpane samatthaṃ hoti. Na hi itaresu liṅgesu samānasutikabhāvena catukkhattuṃ āgatapadaṃ ekampi atthi, ‘‘gāvī gāvi’’nti ca imesaṃ saddānaṃ katthaci ṭhāne itthipumesu sāmaññavasena pavattiṃ upari kathayissāma. Yā panamhehi **o**kārantitthiliṅgassa ‘‘go, gāvī, gāvo, gāvī, gavo. Gāvaṃ, gavaṃ, gāvi’’ntiādinā nayena padamālā katā, tattha **go**saddato **siyo**naṃ īkārādeso **aṃ**vacanassa ca **iṃ**kārādeso bhavati, tena **o**kārantitthiliṅgassa ‘‘gāvī gāvī gāvi’’nti rūpāni dassitāni. Tathā hi **mukhamattadīpani**yaṃ saddasatthavidunā vajirabuddhācariyena niruttinaye kosallavasena **go**saddato **yo**na**mī**kārādeso vutto. Yathā pana **go**saddato **yo**na**mī**kārādeso bhavati, tathā **sissī**kārādeso **aṃ**vacanassa ca iṃkārādeso bhavati. Atrimā nayaggāhaparidīpaniyo gāthā –

Īpaccayā siddhesvapi, ‘‘gāvī gāvī’’tiādisu;
Paṭhamekavacanādi-antesu jinasāsane.

Vadatā **yonamī**kāraṃ, **go**saddassitthiyaṃ pana;
Avisadattamakkhātuṃ, nayo dinnoti no ruci.

Kiñca bhiyyo **aṭṭhakathāsu** ca –

‘‘Gāvo’’ti vatvā ‘‘gāvi’’nti-vacanena panitthiyaṃ;
Avisadattamakkhātuṃ, nayo dinnoti no ruci.

Tathā hi **samantapāsādikā**dīsu aṭṭhakathāsu ‘‘cheko hi gopālako sakkharāyo ucchaṅgena gahetvā rajjudaṇḍahattho pātova vajaṃ gantvā gāvo piṭṭhiyaṃ paharitvā palighathambhamatthake nisinno dvāraṃ pattaṃ pattaṃ gāviṃ ‘eko dve’ti sakkharaṃ khipitvā gaṇetī’’ti imasmiṃ padese ‘‘gāvo’’ti vatvā ‘‘gāvi’’nti vacanena itthipumavācakassa **o**kārantitthiliṅgassa **go**saddassa avisadākāravohāratā vihitā. ‘‘Gāvo’’ti hi iminā sāmaññato itthipumabhūtā goṇā gahitā, tathā ‘‘gāvi’’nti imināpi itthibhūto pumabhūto ca goṇo. Evaṃ ‘‘gāvo’’ti ca ‘‘gāvi’’nti ca ime saddā saddasatthavidūhi aṭṭhakathācariyehi niruttinayakusalatāya samānaliṅgavasena ekasmiṃyeva pakaraṇe ekasmiṃyeva vākye piṇḍīkatā. Yadi hi itthiliṅge vattamānassa itthipumavācakassa **o**kārantitthiliṅgassa **go**saddassa padamālāyaṃ ‘‘gāvī gāvi’’miccetāni rūpāni na labbheyyuṃ, aṭṭhakathāyaṃ ‘‘gāvo’’ti vatvā ‘‘gāva’’nticceva vattabbaṃ siyā, ‘‘gāvi’’nti pana na vattabbaṃ. Yathā ca pana aṭṭhakathācariyehi ‘‘gāvo’’ti itthipumavasena sabbesaṃ gunnaṃ saṅgāhakavacanaṃ vatvā teyeva gāvo sandhāya puna ‘‘dvāraṃ pattaṃ pattaṃ gāvi’’nti saddaracanaṃ kubbiṃsu, tasmā ‘‘gāvi’’nti idampi sabbasaṅgāhakavacanamevāti daṭṭhabbaṃ. Asabbasaṅgāhakavacanaṃ idaṃ **gāvī**saddena itthiyāyeva gahetabbattāti ce? Na, pakaraṇavasena atthantarassa viditattā. Na hi sabbavajesu ‘‘itthiyoyeva vasanti, na pumāno’’ti ca, ‘‘pumānoyeva vasanti, na itthiyo’’ti ca sakkā vattuṃ. Apica ‘‘gāvimpi disvā palāyanti ‘bhikkhū’ti maññamānā’’ti pāḷi dissati, etthāpi ‘‘gāvi’’nti vacanena itthibhūto pumabhūto ca sabbo go gahitoti daṭṭhabbaṃ. Itarathā ‘‘itthibhūtoyeva go bhikkhūti maññitabbo’’ti āpajjati. Iti pāḷinayena itthiliṅge vattamānamhā itthipumavācakasmā **go**saddato **aṃ**vacanassa **iṃ**kārādeso hotīti viññāyati.

Vajirabuddhācariyenapi gosaddato **ī**paccaye kātabbepi akatvā **yonamī**kārādeso kato. Tassādhippāyo evaṃ siyā **go**saddato īpaccaye kate sati īpaccayavasena ‘‘gāvī’’ti nipphannasaddo yattha katthaci visaye ‘‘migī morī kukkuṭī’’iccādayo viya itthivācakoyeva siyā, na katthacipi itthipumavācako, tasmā sāsanānukūlappayogavasena **yo**na**mī**kārādeso kātabboti. Iti vajirabuddhācariyamate **go**saddato **yo**naṃ īkārādeso hotīti ñāyati.

Kiñca bhiyyo – yasmā aṭṭhakathācariyehi ‘‘gāvo piṭṭhiyaṃ paharitvā’’tiādinā nayena racitāya ‘‘dvāraṃ pattaṃ pattaṃ gāviṃ ‘eko dve’ti sakkharaṃ khipitvā gaṇetī’’ti vacanapariyosānāya saddaracanāyaṃ ‘‘eko gāvī, dve gāvī’’ti atthayojanānayo vattabbo hoti, ‘‘gāvi’’nti upayogavacanañca dissati. Iti aṭṭhakathācariyānaṃ mate **go**saddato **siyonamī**kārādeso **aṃ**vacanassa **iṃ**kārādeso hotīti ñāyati. Tasmāyevamhehi yā sā **o**kārantatāpakatikassa itthiliṅgassa **go**saddassa ‘‘go, gāvī, gāvo, gāvī, gavo, gāvaṃ, gāvi’’ntiādinā nayena padamālā ṭhapitā, sā pāḷinayānukūlā aṭṭhakathānayānukūlā kaccāyanācariyamataṃ gahetvā padanipphattijanakassa garuno ca matānukūlā, ‘‘gāvī’’ti padassa catukkhattuṃ āgatattā pana **o**kārantitthiliṅgassa **go**saddassa avisadākāravohārattañca sādheti. Iccesā pāḷinayādīsu ñāṇena sammā upaparikkhiyamānesu atīva yujjati, natthettha appamattakopi doso. Ettha pana paccattopayogālapanānaṃ bahuvacanaṭṭhāne ‘‘gāviyo’’ti padañca karaṇasampadānanissakkasāmīnamekavacanaṭṭhāne ‘‘gāviyā’’ti padañca karaṇanissakkānaṃ bahuvacanaṭṭhāne ‘‘gāvīhi gāvībhi’’ti padāni ca sampadānasāmīnaṃ bahuvacanaṭṭhāne ‘‘gāvīna’’nti padañca bhummavacanaṭṭhāne ‘‘gāviyā, gāviyaṃ, gāvīsū’’ti padāni cāti imāni vitthārato soḷasa padāni ekantena **ī**paccayavasena siddhattā ekantitthivācakattā ca na vuttānīti daṭṭhabbaṃ.

Ayaṃ panettha nicchayo vuccate sotūnaṃ nikkaṅkhabhāvāya – itthiliṅgapadesu hi ‘‘gāvī gāvi’’nti imāni **ī**paccayavasena vā **īkāriṃ**kārādesavasena vā sijjhanti. Etesu pacchimanayo idhādhippeto, pubbanayo aññattha. Tathā ‘‘gāvī gāvi’’nti imāni **ī**paccayavasenapi siddhattā yebhuyyena itthivācakāni bhavanti **īkāriṃ**kārādesavasenapi siddhattā. Katthaci ekakkhaṇeyeva sabbasaṅgāhakavasena itthipumavācakāni bhavanti. Etesupi pacchimoyeva nayo idhādhippeto, pubbanayo aññattha. ‘‘Gāviyo. Gāviyā, gāvīhi, gāvībhi. Gāvīnaṃ. Gāviyaṃ, gāvīsū’’ti etāni pana **ī**paccayavaseneva siddhattā sabbathāpi itthīnaṃyeva vācakāni bhavanti. Itthibhūtesveva godabbesu lokasaṅketavasena visesato pavattattā ekantato itthidabbesu pavattāni ‘‘migī morī kukkuṭī’’iccādīni padāni viya. Kiñcāpi pana ‘‘nadī mahī’’iccādīnipi itthiliṅgāni **ī**paccayavaseneva siddhāni, tathāpi tāni aviññāṇakattā tadatthānaṃ itthidabbesu vattantīti vattuṃ na yujjati. Itthipumanapuṃsakabhāvarahitā hi tadatthā. Yasmā pana itthiliṅge **go**sadde **ena**yogo **esu**kāro ca na labbhati, tasmā ‘‘gāvena gavena gāvesu gavesū’’ti padāni na vuttāni. Yasmā ca itthiliṅgena **go**saddena saddhiṃ **sasmāsmiṃ**vacanāni sarūpato parattaṃ na yanti, tasmā ‘‘gāvassa gavassa gāvasmā gavasmā gāvasmiṃ gavasmi’’nti padāni na vuttāni. Yasmā ca tattha **smā**vacanassa ādesabhūto **ā**kāro ca **mhā**kāro ca na labbhati, tasmā ‘‘gāvā gavā gāvamhā gavamhā’’ti padāni na vuttāni. Yasmā ca **smiṃ**vacanassa ādesabhūto **e**kāro ca **mhi**kāro ca na labbhati, tasmā ‘‘gāve gave gāvamhi gavamhī’’ti padāni na vuttāni. Apica ‘‘yāya tāyā’’tiādīhi samānādhikaraṇapadehi yojetuṃ ayuttattāpi ‘‘gāvena gavenā’’tiādīni itthiliṅgaṭṭhāne na vuttāni. Tathā hi ‘‘yāya tāya’’iccādīhi saddhiṃ ‘‘gāvena gavenā’’tiādīni na yojetabbāni ekantapulliṅgarūpattā.

Keci panettha vadeyyuṃ – yā tumhehi **o**kārantatāpakatikassa itthiliṅgassa **go**saddassa ‘‘go, gāvī, gāvo, gāvī, gavo’’tiādinā nayena padamālā ṭhapitā, sā ‘‘mātugāmo itthī mātugāmā itthiyo’’ti vuttasadisā ca hotīti? Tanna. **Mātugāmaitthī**saddā hi nānāliṅgā pumitthiliṅgabhāvena, nānādhātukā ca **gamu isu**dhātuvasena, imasmiṃ pana ṭhāne **go gāvī**saddā ekaliṅgā itthi liṅgabhāvena, **eka**dhātukā ca **gamu**dhātuvasenāti. Yajjevaṃ **goṇa**saddassa **go**saddassādesavasena **kaccāyanena** vuttattā tadādesattaṃ ekadhātukattañcāgamma tenāpi saddhiṃ missetvā padamālā vattabbāti? Na, **goṇa**saddassa accantapulliṅgattā **a**kārantatāpakatikattā ca. Tathā hi so visuṃ pulliṅgaṭṭhāne uddiṭṭho. Ayaṃ pana ‘‘go, gāvī, gāvo, gāvī, gavo’’tiādikā padamālā **o**kārīkārantapadāni missetvā katāti na sallakkhetabbā, atha kho vikappena **go**saddato paresaṃ **si yo aṃ**vacanānaṃ **īkāriṃ**kārādesavasena vuttapadavantattā **o**kārantitthiliṅgapadamālā icceva sārato paccetabbā.

Idāni **go**saddassa itthiliṅgabhāvasādhakāni suttapadāni lokikappayogāni ca kathayāma – ‘‘seyyathāpi bhikkhave vassānaṃ pacchime māse saradasamaye kiṭṭhasambādhe gopālako gāvo rakkheyya, tā gāvo tato tato daṇḍena ākoṭeyya.

> Annadā baladā cetā, vaṇṇadā sukhadā ca tā;
> Etamatthaṃ vasaṃ ñatvā, nāssu gāvo haniṃsu te.

Sabbā gāvo samāharati. Gamissanti bhante gāvo vacchagiddhiniyo’’ti imāni suttapadāni. ‘‘Gosu duyhamānāsu gato''tiādīni pana lokikappayogāni. Iti **go**saddassa itthiliṅgabhāvopi pulliṅgabhāvo viya sārato paccetabbo.

Tatra ''go, gāvī, gāvo, gāvī, gavo''tiādīni kiñcāpi itthiliṅgabhāvena vuttāni, tathāpi yathāpayogaṃ ''pajā devatā''tipadāni viya itthipurisavācakāneva bhavanti, tasmā itthiliṅgavasena ''sā go''ti vā ''tā gāvo''ti vā vutte itthipumabhūtā sabbepi goṇā gahitāti veditabbā. Na hi īdise ṭhāne ekantato liṅgaṃ padhānaṃ, atthoyeva padhāno. ''Vajegāvo duhantī''ti vutte kiñcāpi ''gāvo''ti ayaṃ saddo pumepi vattati, tathāpi duhanakriyāya pume asambhavato atthavasena itthiyo ñāyante. ''Gāvī duhantī''ti vutte pana liṅgavasena atthavasena ca vacanato ko saṃsayamāpajjissati viññū. ''Tā gāvo carantī''ti vutte itthiliṅgavasena vacanato kadāci kassaci saṃsayo siyā ''nanu itthiyo''ti, pulliṅgavasena pana ''te gāvo carantī''ti vutte saṃsayo natthi, itthiyo ca pumāno ca ñāyante pulliṅgabahuvacanena katthaci itthipumassa gahitattā. ''Athettha sīhā byagghā cā''tiādīsu viya ''gāvī caratī''ti ca ''gāviṃ passatī''ti ca vutte itthī viññāyate **gāvī**saddena itthiyā gahetabbattā. Lokikappayogesu hi sāsanikappayogesu ca **gāvī**saddena itthī gayhati. Ekaccaṃ pana sāsanikappayogaṃ sandhāya ''gāvī''ti, ''gāvi''nti ca ''itthipurisasādhāraṇavacanamavocumha. Tathā hi ''seyyathāpi bhikkhave dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā catumahāpathe bilaso vibhajitvā nisinno assā''ti pāḷi dissati. Aṭṭhakathāsu ca ''gāvo''ti itthipumasādhāraṇaṃ saddaracanaṃ katvā puna tadeva itthipumaṃ sandhāya ''dvāraṃ pattaṃ pattaṃ gāvi''nti racitā saddaracanā dissati.

Ettha hi gojātiyaṃ ṭhitā itthīpi pumāpi ''gāvī''ti saṅkhaṃ gacchati. Visesato pana ''gāvī''ti idaṃ itthiyā adhivacanaṃ. Tathā hi tattha tattha pāḷippadesādīsu ''acirapakkantassa bhagavato bāhiyaṃ dārucīriyaṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesī''ti, ''gāvuṃ vā te demi, gāviṃ vā te demī''ti ca ''tiṇasīho kapotavaṇṇagāvīsadiso''ti ca payogadassanato itthī kathiyatīti vattabbaṃ. **Go**saddena pana ''goduhanaṃ. Gadduhanaṃ. Gokhīraṃ godhano gorūpāni cā''ti dassanato itthīpi pumāpi kathiyatīti vattabbaṃ.

Idāni **o**kārantassa itthiliṅgassa **go**saddassa padamālāyaṃ pāḷinayādinissito atthayuttinayo vuccate viññūnaṃ kosallajananatthaṃ –

Sā go gacchati, sā gāvī gacchati, tā gāvo, gāvī, gavo gacchanti. Taṃ gāvaṃ, gāviṃ, gavaṃ passati, tā gāvo, gāvī, gavo passati. Tāhi gohi, gobhi kataṃ. Tāsaṃ gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ deti. Tāhi gohi, gobhi apeti. Tāsaṃ gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ siṅgāni. Tāsu gosu patiṭṭhitaṃ. Bhoti go tvaṃ tiṭṭha, bhotiyo gāvo gāvī, gavā tumhe tiṭṭhatha.

Aparopi vuccate –

Sā go nadiṃ tarantī gacchati, sā gāvī nadiṃ tarantī gacchati, tā gāvo, gāvī, gavo nadiṃ tarantīyo gacchanti. Taṃ gāvaṃ, gāviṃ, gavaṃ nadiṃ tarantiṃ passati, tā gāvo, gāvī, gavo nadiṃ tarantiyo passati. Tāhi gohi, gobhi nadiṃ tarantīhi kataṃ. Tāsaṃ gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ nadiṃ tarantīnaṃ deti. Tāhi gohi, gobhi nadiṃ tarantīhi apeti. Tāsaṃ gavaṃ, gunnaṃ, gonaṃ nadiṃ tarantīnaṃ santakaṃ. Tāsu gosu nadiṃ tarantīsu patiṭṭhitanti.

Tatra yā sā ''go, gāvī, gāvo, gāvī, gavo''tiādinā **o**kārantassitthiliṅgassa **go**saddassa padamālā ṭhapitā, sā ''go, gāvo gavo''tiādinā vuttassa **o**kārantapulliṅgassa **go**saddassa padamālāto savisesā paccattopayogālapanaṭṭhāne catunnaṃ **kaññā**saddānaṃ viya **gāvī**saddānaṃ vuttattā. Yasmā panāyaṃ viseso, tasmā imassa **o**kārantitthiliṅgassa **go**saddassa aññesamitthiliṅgānaṃ viya avisadākāravohāratā sallakkhetabbā, na pulliṅgānaṃ viya visadākāravohāratā, nāpi napuṃsakaliṅgānaṃ viya ubhayamuttākāravohāratā sallakkhetabbā. Ettha nicchayakaraṇī gāthā vuccati –

Duvinnaṃ **dhātu**saddānaṃ, yathā dissati nānatā;
Gosaddānaṃ tathā dvinnaṃ, icchitabbāva nānatā.

Tathā hi pumitthiliṅgavasena dvinnaṃ **dhātu**saddānaṃ viseso dissati. Taṃ yathā?

Dhātu, dhātū, dhātavo. Dhātuṃ, dhātū, dhātavo. Dhātunā, dhātūhi, dhātūbhi. Dhātussa, dhātūnaṃ. Dhātusmā, dhātumhā, dhātūhi, dhātūbhi. Dhātussa, dhātūnaṃ. Dhātusmiṃ, dhātumhi, dhātūsu. Ayaṃ pulliṅgaviseso.

Dhātu, dhātū, dhātuyo. Dhātuṃ, dhātū, dhātuyo. Dhātuyā, dhātūhi, dhātūbhi. Dhātuyā, dhātūnaṃ. Dhātuyā, dhātūhi, dhātūbhi. Dhātuyā, dhātūnaṃ. Dhātuyā, dhātuyaṃ, dhātūsu. Ayaṃ itthiliṅgassa viseso.

Yathā ca dvinnaṃ **dhātu**saddānaṃ viseso paññāyati, tathā dvinnampi **go**saddānaṃ viseso paññāyateva. Yathā ca punnapuṃsakaliṅgānaṃ dvinnaṃ **āyu**saddānaṃ ‘‘āyu, āyū, āyavo’’tiādinā, ‘‘āyu, āyū, āyūnī’’tiādinā ca viseso paññāyati, yathā dvinnampi **go**saddānaṃ viseso paññāyateva. Tathā hi visadākāravohāro pulliṅgaṃ, avisadākāravohāro itthiliṅgaṃ, ubhayamuttākāravohāro napuṃsakaliṅgaṃ.

Idāni imamevatthaṃ pākaṭataraṃ katvā saṅkhepato kathayāma – **puriso**ti visadākāravohāro, **kaññā**ti avisadākāravohāro, **rūpa**nti ubhayamuttākāravohāro. Puriso tiṭṭhati, kaññā tiṭṭhati, kaññā tiṭṭhanti, kaññā passati, bhotiyo kaññā tiṭṭhatha, etthekapadamasamaṃ, cattāri samāni. Purisā tiṭṭhanti, purisā nissaṭaṃ, bhavanto purisā gacchatha. Kaññāyo tiṭṭhanti, kaññāyo passati, bhotiyo kaññāyo gacchatha, tīṇi tīṇi samāni. Purisaṃ passati, kaññaṃ passati, dve asamāni. Purise passati, purise patiṭṭhitaṃ, dve samāni. Tena purisena kataṃ, tāya kaññāya kataṃ, tāya kaññāya deti, tāya kaññāya apeti, tāya kaññāya santakaṃ, tāya kaññāya patiṭṭhitaṃ, ekamasamaṃ, pañca samāni. Evaṃ pulliṅgassa visadākāravohāratā dissati, itthiliṅgassa avisadākāravohāratā dissati. Napuṃsakaliṅgassa pana ‘‘rūpaṃ, rūpāni, rūpā. Rūpaṃ, rūpāni, rūpe. Bho rūpa, bhavanto rūpāni, rūpā’’ti evaṃ tīsu paccattopayogālapanaṭṭhānesu sa**ni**kārāya visesāya rūpamālāya vasena ubhayamuttākāravohāratā dissati, pumitthiliṅgānaṃ tīsu ṭhānesu sa**ni**kārāni rūpāni sabbadā na santi, iti visadākāravohāro pulliṅgaṃ, avisadākāravohāro itthiliṅgaṃ, ubhayamuttākāravohāro napuṃsakaliṅganti veditabbaṃ.

Ayaṃ nayo ‘‘saddhā sati hirī, yā itthī saddhā pasannā, te manussā saddhā pasannā, pahūtaṃ saddhaṃ paṭiyattaṃ, saddhaṃ kula’’ntiādīsu samānasutikasaddesupi padamālāvasena labbhateva. Yā ca pana itthiliṅgassa avisadākāravohāratā vuttā, sā ekaccesupi saṅkhyāsaddesu labbhati. Tathā hi vīsatiādayo navutipariyantā saddā ekavacanantā itthiliṅgāti vuttā, ettha ‘‘vīsatiyā’’ti pañcakkhattuṃ vattabbaṃ, tathā ‘‘tiṃsāyā’’tiādīnaṃ ‘‘navutiyā’’ti padapariyantānaṃ, evaṃ **vīsati**ādīnaṃ **kaññā**saddasseva avisadākāravohāratā labbhatīti avagantabbaṃ. Yadi evaṃ **ticatu**saddesu kathanti? **Ticatu**saddā pana yasmā ‘‘tayo tisso tīṇi, cattāro caturo catasso cattārī’’ti attano attano rūpāni abhidheyyaliṅgānugabhattā yathāsakaliṅgavasena ‘‘purisā kaññāyo cittānī’’tiādīhi visadāvisadobhayarahitākāravohārasaṅkhātehi saddehi yogaṃ gacchanti, tasmā paccekaliṅgavasena visadāvisadobhayarahitākāravohārāti vattumarahanti.

Sabbanāmesupi ayaṃ tividho ākāro labbhati rūpavisesayogato. Kathaṃ? Punnapuṃsakavisaye ‘‘tassa kassa’’ iccādīni sabbāni sabbanāmikarūpāni catutthīchaṭṭhiyantāni bhavanti, itthiliṅgavisaye ‘‘tassā kassā’’ iccādīni sabbanāmikarūpāni tatiyācatutthīpañcamīchaṭṭhīsattamiyantāni bhavanti, tasmā sabbanāmattepi itthiliṅgassa avisadākāravohāratā ekantato sampaṭicchitabbā. Ettha pana sulabhāni catutthīchaṭṭhīrūpāni anāharitvā sudullabhabhāvena tatiyāpañcamīsattamīrūpāni sāsanato āharitvā dassessāma bhagavato pāvacane nikkaṅkhabhāvena sotūnaṃ paramasaṇhasukhumañāṇādhigamatthaṃ. Taṃ yathā? ‘‘Āyasmā udāyī yena sā kumārikā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā tassā kumārikāya saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammanīye nisajjaṃ kappesī’’ti. Ettha ‘‘tassā’’ti tatiyāya rūpaṃ, ‘‘tassā’’ti tatiyāya rūpe diṭṭheyeva ‘‘sabbassā katarissā’’tiādīni tatiyārūpāni pāḷiyaṃ anāgatānipidiṭṭhāniyeva nāma tesaṃ aññamaññasamānagatikattā, diṭṭhena ca adiṭṭhassapi yuttassa gahetabbattā. ‘‘Kassāhaṃ kena hāyāmī’’ti ettha ‘‘kassā’’ti pañcamiyā rūpaṃ, ‘‘kassā’’ti pañcamiyā rūpe diṭṭheyeva ‘‘sabbassā katarissā’’tiādīni pañcamiyā rūpāni pāḷiyaṃ anāgatānipi diṭṭhāniyeva nāma. ‘‘Aññataro bhikkhu vesāliyaṃ mahāvane makkaṭiṃ āmisena upalāpetvā tassā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati. Aññataro bhikkhu aññatarissā itthiyā paṭibaddhacitto hotī’’ti ca ettha ‘‘tassā aññatarissā’’ti ca sattamiyā rūpaṃ, tasmiṃ diṭṭheyeva ‘‘sabbassā katarissā’’tiādīni sattamiyā rūpāni pāḷiyaṃ anāgatānipi diṭṭhāniyeva nāmāti.

Nanu ca bho ‘‘tassā kumārikāya saddhi’’nti ettha ‘‘tassā’’ti idaṃ vibhattivipallāsena vuttaṃ, ‘‘tāyā’’ti hissa attho, tathā ‘‘kassāhaṃ kena hāyāmī’’ti idampi vibhattivipallāsena vuttaṃ. ‘‘Kāyā’’ti hissa attho. ‘‘Aññatarissā itthiyā paṭibaddhacitto’’ti etthāpi ‘‘aññatarissā’’ti idaṃ vibhattivipallāsena vuttaṃ. ‘‘Aññatarissa’’nti hissa atthoti? Tanna, īdisesu cuṇṇiyapadavisayesu vibhattivipallāsassa anicchitabbattā. Nanu ca bho cuṇṇiyapadavisayepi ‘‘saṅghe gotami dehī’’tiādīsu ‘‘saṅghassā’’ti vibhattivipallāsatthaṃ vadanti garūti? Saccaṃ, tathāpi tādisesu ṭhānesu dve adhippāyā bhavanti ādhārapaṭiggāhakabhāvena bhummasampadānānamicchitabbattā. Tathā hi ‘‘saṅghassa dethā’’ti vattukāmassa sato ‘‘saṅghe dethā’’ti vacanaṃ na virujjhati, yujjatiyeva. Tathā ‘‘saṅghe dethā’’ti vattukāmassapi sato ‘‘saṅghassa dethā’’ti vacanampi na virujjhati, yujjatiyeva, yathā pana **alābu lābu**saddesu visuṃ visuṃ vijjamānesupi ‘‘lābūni sīdanti silā plavantī’’ti ettha chandānurakkhaṇatthaṃ **a**kāralopo hotīti akkharalopo buddhiyā kariyati. Tathā ‘‘saṅghe gotami dehī’’tiādīsupi buddhiyā vibhattivipallāsassa parikappanaṃ katvā ‘‘saṅghassā’’ti vipallāsatthamicchanti ācariyā. Tasmā ‘‘saṅghe gotami dehi. Vessantare varaṃ datvā’’tiādīsu vibhattivipallāso yutto ‘‘tassā kumārikāyā’’tiādīsu pana na yutto, vibhattivipallāso ca nāma yebhuyyena ‘‘neva dānaṃ viramissa’’ntiādīsu gāthāsu icchitabbo.

Tathāpi vadeyya yā sā tumhehi ‘‘tassā methunaṃ dhammaṃ paṭisevatī’’ti pāḷi ābhatā, na sā sattamīpayogā. ‘‘Tassā’’ti hi idaṃ chaṭṭhiyantapadaṃ ‘‘tassāmakkaṭiyāaṅgajāte methunaṃ dhammaṃ paṭisevatī’’ti atthasambhavatoti? Tanna, **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘tassāti bhummavacana’’nti vuttattā. Kiñca bhiyyo – aṭṭhakathāyaṃyeva ‘‘tassā ca sikkhāya sikkhaṃ paripūrento sikkhati, tasmiñca sikkhāpade avītikkamanto sikkhatī’’ti imasmiṃ padese ‘‘tassā’’ti bhummavacanaṃ niddeso katoti. Nanu ca bho tatthāpi ‘‘tassā’’ti idaṃ vibhattivipallāsavasena bhummatthe sāmivacananti? ‘‘Ativiya tvaṃ vibhattivipallāsanaye kusalosi, vibhattivipallāsiko nāmā’’ti bhavaṃ vattabbo. Yo tvaṃ dhammasaṅgāhakattherehi vuttapāḷimpi ullaṅghasi, aṭṭhakathāvacanampi ullaṅghasi, aparampi te **niddesapāḷiṃ** āharissāma. Sace tvaṃ paṇḍitajātiko, saññattiṃ gamissasi. Sace apaṇḍitajātiko, attano gāhaṃ amuñcantoyeva saññattiṃ na gamissati, sāsane cittiṃ katvā suṇohīti. ‘‘Tasmā hi sikkhetha idheva jantū’’ti imissā pāḷiyā atthaṃ niddisantena pabhinnapaṭisambhidena satthukappena aggasāvakena dhammasenāpatinā **āyasmatā sāriputtena** ‘‘idhāti imissā diṭṭhiyā imissā khantiyā imissā ruciyā imasmiṃ ādāye imasmiṃ dhamme’’ti evaṃ ‘‘imissā’’ti padaṃ bhummavacanavasena vuttaṃ. Tañhi ‘‘idhā’’ti padassa atthavācakattā sattamiyā rūpanti viññāyati. Iti ‘‘imissā’’ti sattamiyā rūpe diṭṭheyeva ‘‘sabbassā katarissā’’tiādīni sattamiyā rūpāni pāḷiyaṃ anāgatānipi diṭṭhāniyeva nāma.

Aparampi te sabbalokānukampakena sabbaññunā āhaccabhāsitaṃ pāḷiṃ āharissāma, cittiṃ katvā suṇohi, ‘‘aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā apubbaṃ acarimaṃ dve arahanto sammāsambuddhā uppajjeyyu’’nti ettha ‘‘ekissā’’ti idaṃ sattamiyā rūpaṃ. Evaṃ ‘‘ekissā’’ti sattamiyā rūpe diṭṭheyeva ‘‘sabbassā katarissā’’tiādīni sattamiyā rūpāni pāḷiyaṃ anāgatānipi diṭṭhāniyeva nāma. Na hi sabbathāpi vohārā sarūpato pāḷiādīsu dissanti, ekacce dissanti, ekacce na dissantiyeva. Atridaṃ vuccati –

‘‘Tassā’’iccādayo saddā, ‘‘tāya’’iccādayo viya;
Ñeyyā pañcasu ṭhānesu, tatiyādīsu dhīmatā.

Tiṇṇannaṃ pana **nā**dīnaṃ, hoti **sa**byapadesato;
‘‘Tassā kassā’’tiādīni, bhavanti tatiyādisu.

Atra panāyaṃ pāḷinayavibhāvanā aṭṭhakathānayavibhāvanā ca – tassā kaññāya saddhiṃ gacchati, tassā kaññāya kataṃ, tassā kaññāya deti, tassā kaññāya apeti, tassā kaññāya ayaṃ kaññā hīnā, tassā kaññāya ayaṃ kaññā adhikā, tassā kaññāya santakaṃ, tassā kaññāya patiṭṭhitanti. Dullabhāyaṃ nīti sādhukaṃ cittiṃ katvā pariyāpuṇitabbā sāsanassa ciraṭṭhitatthaṃ. Evaṃ sabbathāpi pāḷiaṭṭhakathānayānusārena itthiliṅgassa avisadākāravohāratā ñātabbā.

Evaṃ pana ñatvā viññujātinā ‘‘dvinnaṃ **go**saddānaṃ rūpamālāvisesena liṅganānattaṃ hotī’’ti niṭṭhametthāvagantabbaṃ. **Go**saddo hi ‘‘puriso mātugāmo orodho āpo satthā’’tiādayo viya na niyogā visadākāravohāro, nāpi ‘‘kaññā ratti itthī’’tiādayo viya niyogā avisadākāravohāro. Tathā hi ayaṃ pulliṅgabhāve **dhātu**saddo viya visadākāravohāro, itthiliṅgabhāve avisadākāravohāro. Iti imassa atthassa sotūnaṃ ñāpanena paramasaṇhasukhumañāṇappaṭilābhattaṃ ‘‘go, gāvī gāvo. Gāviṃ, gavo’’tiādinā okārantassa itthiliṅgassa **go**saddassa āveṇikā nāmikapadamālā vuttā. Ettha pana ‘‘gāvi’’nti ekakkhattumāgataṃ, ‘‘go gohī’’tiādīni dvikkhattuṃ, ‘‘gāvo gāvī gāva’’nti tikkhattuṃ, ‘‘gāviyā’’ti pañcakkhattuṃ, evamettha pañcakkhattuṃ āgatapadānaṃ vasena avisadākāro dissatīti idaṃ itthiliṅganti gahetabbaṃ. Imañhi nayaṃ muñcitvā natthi añño nayo yena **go**saddo itthiliṅgo siyā. Tasmā idameva amhākaṃ mataṃ sārato paccetabbaṃ. Pumitthiliṅgasaṅkhātānaṃ dvinnaṃ **go**saddānaṃ rūpamālāya nibbisesataṃ vadantānaṃ pana ācariyānaṃ mataṃ pulliṅge vattamānena **go**saddeni’tthiliṅge vattamānassa **go**saddassa rūpamālāya sadisatte sati **mātugāma**saddassa nāmikapadamālāyo samaṃ yojetvā pumitthiliṅgabhāvaparikappanaṃ viya hotīti na sārato paccetabbaṃ.

Ettha pana kiñci liṅgasaṃsandanaṃ kathayāma – heṭṭhā niddiṭṭhassa **o**kārantapulliṅgassa **go**saddassa nāmikapadamālāyaṃ ‘‘gāvuṃ gāvaṃ gāvenā’’tiādīni ekakkhattumāgatāni, ‘‘go gohī’’tiādīni dvikkhattuṃ, ‘‘gāvo gavo gava’’nti imāni pana ‘‘satthā rājā’’tiādīni viya tikkhattuṃ, catukkhattuṃ vā panettha pañcakkhattuṃ vā āgatapadāni na santi. Tadabhāvato visadākāro dissati. **Purisa**saddassa nāmikapadamālāyampi ‘‘puriso purisa’’ntiādīni ekakkhattumāgatāni, ‘‘purise’’tiādīni dvikkhattuṃ, ‘‘purisā’’ti tikkhattuṃ. Evaṃ visadākāro dissati. **Ā**kārantitthiliṅgassa pana ‘‘kañña’’ntiādīni ekakkhattumāgatāni, ‘‘kaññāhī’’tiādīni dvikkhattuṃ, ‘‘kaññāyo’’tiādīni tikkhattuṃ, ‘‘kaññā’’ti idaṃ catukkhattuṃ, ‘‘kaññāyā’’ti idaṃ pana pañcakkhattuṃ. Evaṃ avisadākāro dissati. **Ā**kārantapulliṅgassatu ‘‘sattharī’’tiādīni ekakkhattumāgatāni, ‘‘satthū’’tiādīni dvikkhattuṃ, ‘‘satthā’’tiādīni tikkhattuṃ, evaṃ visadākāro dissati. Iminā nayena sabbāsupi pumitthiliṅgapadamālāsu visadākāro ca avisadākāro ca veditabbo. Napuṃsakaliṅgassa pana nāmikapadamālāyaṃ ‘‘cittenā’’tiādīni ekakkhattumāgatāni, ‘‘citta’’ntiādīni dvikkhattuṃ, ‘‘cittānī’’ti idaṃ tikkhattuṃ āgataṃ. **Aṭṭhi āyu**saddādīsupi eseva nayo. Ettha ubhayamuttākāro dissati. Kiñcāpettha catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ vā āgatapadānaṃ abhāvato visadākāro upalabbhamāno viya dissati, tathāpi yasmā ‘‘cittaṃ aṭṭhi āyū’’tiādīni napuṃsakāni ‘‘gacchaṃ aggi bhikkhū’’tiādīnaṃ pulliṅgānaṃ nayena appavattanato visadākārañca, ‘‘ratti yāgū’’tiādīnaṃ itthiliṅgānaṃ nayena appavattanato avisadākārañca ubhayamanupagamma visesato ‘‘cittaṃ, cittāni, cittā. Cittaṃ, cittāni, citte’’tiādinā sa**ni**kārāya rūpamālāya rūpavantāni bhavanti, tasmā tesamākāro ubhayamuttoti daṭṭhabbo.

Tividhopāyaṃ ākāro sakkaṭabhāsāsu na labbhati. Tenesa sabbesupi byākaraṇasatthesu na vutto. Sabbasattānaṃ pana mūlabhāsābhūtāya jineritāya māgadhikāya sabhāvaniruttiyā labbhati. Tathā hi ayaṃ niruttimañjūsāyaṃ vutto –

Kiṃ panetaṃ liṅgaṃ nāma? Keci tāva vadanti –

> ‘‘Thanakesavatī itthī, massuvā puriso siyā. Ubhinnamantaraṃ etaṃ, itaro’bhayamuttako’ti
>
> Vuttattā visiṭṭhā thanakesādayo liṅga’’nti, etaṃ na sabbattha, gaṅgāsālārukkhādīnaṃ thanādinā sambandhābhāvato.
>
> Apare vadanti – ‘‘na liṅgaṃ nāma paramatthato kiñci atthi, lokasaṅketarūḷho pana vohāro liṅgaṃ nāmā’’ti. Idamettha sanniṭṭhānaṃ. Sabbaliṅgikopi saddo hoti **taṭaṃ taṭī taṭo**ti. Yadi ca paramatthato liṅgaṃ nāma siyā, kathaṃ aññamaññaviruddhānaṃ tesaṃ ekattha samāveso bhavati, tasmā yassa kassaci atthassa avisadākāravohāro itthiliṅgaṃ, visadākāravohāro pulliṅgaṃ, ubhayamuttākāravohāro napuṃsakaliṅganti veditabbanti.

Ettha pana nāmikapadamālāsaṅkhātapabandhavaseneva avisadākāravohāraditā gahetabbā, na ekekapadavasena. Tathā hi ‘‘kaññā puriso citta’’nti ca, ‘‘kaññāyo purisā cittānī’’ti ca evamādikassa ekekapadassa avisadākāravohārāditā na dissati. Yasmā pana pabandhavasena visadākāravohārādibhāve siddheyeva samudāyāvayavattā ekekapadassapi avisadākāravohārāditā sijjhateva.

Keci pana nāmikapadamālāsaṅkhātaṃ pabandhaṃ aparāmasitvā ekekapadavaseneva avisadākāravohārādikaṃ icchanti, te vattabbā ‘‘yadi ekekapadasseva avisadākāravohārāditā siyā, evaṃ sante ‘kaññā purisā satthā guṇavā rājā’tiādīnaṃ padānaṃ ākārasutivasena, ‘puriso satthāro kaññāyo’tiādīnaṃ pana **o**kārasutivasena, ‘cittaṃ purisaṃ kañña’ntiādīnaṃ anusārasutivasena aññamaññaṃ samānasutisambhavā kathaṃ avisadākāravohāraditā siyā’’ti? Kiñcāpi te evaṃ vadeyyuṃ ‘‘siyā eva, nānattaṃ pana tesaṃ duppaṭivedha’’nti. Te vattabbā ‘‘mā tumhe evamavacuttha, dujjānatarampi nibbānaṃ kathanasamatthaṃ puggalaṃ nissāya jānanti, tasmā suṭṭhu upaparikkhitvā vadethā’’ti. Evañca pana vatvā tato uttari te pañhaṃ pucchitabbā **‘‘bodhi**saddo **āyu**saddo ca kataraliṅgo’’ti. Te jānantā evaṃ vakkhanti **‘‘bodhi**saddo itthiliṅgo ceva pulliṅgo ca, **āyu**saddo ca pana napuṃsakaliṅgo ca pulliṅgo cāti dviliṅgā ete saddā’’ti. Te vattabbā ‘‘yadi **bodhi**saddo ca **āyu**saddo ca dviliṅgā ete saddā, evaṃ sante dvinnaṃ **bodhi**saddānaṃ ekapadabhāvena vavatthitānaṃ accantasamānasutikānaṃ kathaṃ avisadākāravohāratā ca visadākāravohāratā ca siyā, kathañca pana dvinnaṃ **āyu**saddānaṃ ekapadabhāvena vavatthitānaṃ accantasamānasutikānaṃ ubhayamuttākāravohāratā ca visadākāravohāratā ca siyā’’ti? Evaṃ vuttā te addhā kiñci uttari apassantā niruttarā bhavissanti. Saddasatthavidū pana saddasatthato nayaṃ gahetvā vadanti –

‘‘Ese’sā eta’miti ca,
Pasiddhi atthesu yesu lokassa;
‘Thīpumanapuṃsakānī’ti,
Vuccante tāni nāmānī’’ti.

Tesaṃ kira ayamadhippāyo – ‘‘eso puriso, eso mātugāmo, eso rājā, esā itthī, esā latā, etaṃ napuṃsakaṃ, etaṃ citta’’nti evaṃ purisādīsu yesu atthesu lokassa ‘‘eso esā eta’’nti ca pasiddhi hoti, tesu atthesu tāni nāmāni ‘‘pumitthinapuṃsakaliṅgānī’’ti vuccanti, taṃdvārena aññānipīti. Evaṃ vadantehi tehi ‘‘iminā nāma ākārena ‘eso esā eta’nti nāmāni aññāni ca pulliṅgādināmaṃ labhantī’’ti ayaṃ viseso na dassito, saddhammanayaññūhi pana neruttikehi dassito ‘‘yassa kassaci atthassa avisadākāravohāro itthiliṅga’’ntiādinā.

Keci pana ‘‘avisadākārānaṃ atthānaṃ vācako vohāro itthiliṅga’’ntiādīni vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Yadi hi avisadākārānaṃ atthānaṃ vācako vohāro itthiliṅgaṃ, evaṃ sante mātugāmakalattakantakaṇṭakagumbādayopi vohārā itthiliṅgāni siyuṃ avisadākārattā tadatthānaṃ. Yadi pana visadākārānaṃ atthānaṃ vācako vohāro pulliṅgaṃ, evaṃ sante ‘‘devatā saddhā ñāṇa’’miccādayopi vohārā pulliṅgāni siyuṃ visadākārattā tadatthānaṃ. Atha vā yadi avisadākārānaṃ atthānaṃ vācako vohāro itthiliṅgaṃ, visadākārānaṃ panatthānaṃ vācako vohāro pulliṅgaṃ, evaṃ sante ekassevatthassa ekakkhaṇe dvīhi liṅgehi na vattabbatā siyā –

‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmāsi devate;
Karomi te taṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mamā’’ti.

Yadi ca ubhayamuttākārānaṃ atthānaṃ vācako vohāro napuṃsakaliṅgaṃ, evaṃ sante ubhayamuttākārānaṃ atthānaṃ tiṇarukkhādīsu ‘‘idaṃ nāmā’’ti niyamābhāvato liṅgavacanaṃ viruddhaṃ siyā. Apica ‘‘paññāratanaṃ. Sāriputtamoggallānaṃ sāvakayuga’’nti ca ādinā napuṃsakaliṅgavacanena tadatthānampi ubhayamuttākāratā vuttā siyā. Apica ekampi tīraṃ ‘‘taṭaṃ taṭī taṭo’’ti tīhi liṅgehi na vattabbaṃ siyā. Ekampi ca ñāṇaṃ ‘‘paññāṇaṃ paññā pajānanā amoho’’tiādinā tīhi liṅgehi na vattabbaṃ siyā, tasmā taṃ nayaṃ aggahetvā yathāvuttoyeva nayo gahetabbo.

Lokasmiñhi itthīnaṃ heṭṭhimakāyo visado hoti, uparimakāyo avisado, uramaṃsaṃ avisadaṃ, gamanādīnipi avisadāni. Itthiyo hi gacchamānā avisadaṃ gacchanti, tiṭṭhamānā nipajjamānā nisīdamānā khādamānā bhuñjamānā avisadaṃ bhuñjanti. Purisampi hi avisadaṃ disvā ‘‘mātugāmo viya gacchati tiṭṭhati nipajjati nisīdati khādati bhuñjatī’’ti vadanti. Iti yathā itthiyo yebhuyyena avisadākārā, tathā yassa kassaci saviññāṇakassa vā aviññāṇakassa vā atthassa ye vohārā yebhuyyena avisadākārā, teyeva itthiliṅgāni nāma bhavanti. Taṃ yathā? ‘‘Kaññā devatā dhītalikā dubbā saddhā ratti itthī yāgu vadhū’’ iccevamādīni. Purisānaṃ pana heṭṭhimakāyo avisado hoti, uparimakāyo visado, uramaṃsaṃ visadaṃ, gamanādīnipi visadāni honti. Purisā hi gacchamānā visadaṃ gacchanti, tiṭṭhamānā nipajjamānā nisīdamānā khādamānā bhuñjamānā visadaṃ bhuñjanti. Itthimpi hi gamanādīni visadāni kurumānaṃ disvā ‘‘puriso viya gacchatī’’tiādīni vadanti. Iti yathā purisā yebhuyyena visadākārā, tathā yassa kassaci saviññāṇakassa vā aviññāṇakassa vā atthassa ye vohārā yebhuyyena visadākārā, teyeva pulliṅgāni nāma bhavanti. Taṃ yathā? ‘‘Puriso mātugāmo orodho āpo rukkho moho satthā’’ iccevamādīni. Yathā ca pana napuṃsakā ubhayamuttākārā, tathā yassa kassaci saviññāṇakassa vā aviññāṇakassa vā atthassa ye vohārā ubhayamuttākārā, teyeva napuṃsakaliṅgāni nāma bhavanti. Taṃ yathā? ‘‘Cittaṃ rūpaṃ itthāgāraṃ kalattaṃ nāṭakaṃ ratanaṃ ñāṇaṃ aṭṭhi āyu’’iccevamādīni. Iccevaṃ nāmikānaṃ sabbesampi vohārānaṃ –

> Visadāvisadākārā, ākāro’bhayamuttako;
> Liṅgassa lakkhaṇaṃ etaṃ, ñeyyaṃ **syā**dippabandhato.

Idaṃ ṭhānaṃ dubbinivijjhaṃ mahāvanagahanaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā dassitaṃ sādhukaṃ manasi kātabbaṃ. Iti sabbesaṃ nāmikapadānaṃ pabandhanissitena avisadākāravohārādibhāvena itthiliṅgādibhāvassa sambhavato dvinnampi **go**saddānaṃ pabandhanissitena avisadākāravohārādibhāvena yathāsakaṃ itthiliṅgādibhāvo veditabbo.

Savinicchayoyaṃ **o**kārantitthiliṅgassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Okārantatāpakatikaṃ **o**kārantitthiliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Evaṃ sabbathāpi **ā**kāranta **i**vaṇṇanta **u**vaṇṇa**nto**kārantavasena chabbidhāni itthiliṅgāni niravasesato gahitāni bhavanti. Etesu pana kesañci **ā**kārantānaṃ **ī**kārantānañca katthaci paccattekavacanassa **e**kārādesavasena yo pabhedo dissati, so idāni vuccati. Tathā hi –

> ‘‘Na tvaṃ rādha vijānāsi, aḍḍharatte anāgate;
> Abyayataṃ vilapasi, viratte kosiyāyane’’ti

Imasmiṃ **rādhajātake** ‘‘virattā’’ti **ā**kārantavasena vattabbe paccattavacanassa **e**kārādesavasena ‘‘viratte’’ti vuttaṃ. Tathā ‘‘kosiyāyanī’’ti **ī**kārantavasena vattabbe paccattavacanassa **e**kārādesavasena ‘‘kosiyāyane’’ti vuttaṃ. Tena **aṭṭhakathācariyo ‘‘viratte kosiyāyane**ti mātā no kosiyāyanī brāhmaṇī virattā amhākaṃ pitari nippemā jātā’’ti atthaṃ saṃvaṇṇesi. Nanu ca bho **pāḷiyaṃ** ‘‘viratte’’ti, ‘‘kosiyāyane’’ti ca paccattavacanassa dassanato **‘‘e**kārantampi itthiliṅgaṃ atthī’’ti vattabbanti? Na vattabbaṃ **ā**kārīkārantogadharūpavisesattā tesaṃ rūpānaṃ. Ādesavasena hi siddhattā visuṃ **e**kārantaṃ itthiliṅgaṃ nāma natthi, tasmā itthiliṅgānaṃ yathāvuttā chabbidhatāyeva gahetabbā.

> Iccevaṃ itthiliṅgānaṃ, pakiṇṇanayasālinī;
> Padamālā vibhattā me, sāsanatthaṃ sayambhuno.
>
> Saddanītisūriyoyaṃ,
> Anekasuvinicchayarasmikalāpo;
> Saṃsayandhakāranudo,
> Kassa matipadumaṃ na vikāse.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Itthiliṅgānaṃ nāmikapadamālāvibhāgo

Aṭṭhamo paricchedo.

9. Napuṃsakaliṅganāmikapadamālā

Atha pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā niggahītantanapuṃsakaliṅgānaṃ ‘‘bhūtaṃ’’iccādikassa pakatirūpassa nāmikapadamālaṃ vakkhāma –

Cittaṃ, cittāni. Cittaṃ, cittāni. Cittena, cittehi, cittebhi. Cittassa, cittānaṃ. Cittā, cittasmā, cittamhā, cittehi, cittebhi. Cittassa, cittānaṃ. Citte, cittasmiṃ, cittamhi, cittesu. Bho citta, bho cittā, bhavanto cittāni. **Yamakamahāthera**mataṃ.

Ettha kiñcāpi ‘‘cittā’’ti paccattabahuvacanaṃ ‘‘citte’’ti upayogabahuvacanañca anāgataṃ, tathāpi tattha tattha aññesampi tādisānaṃ niggahītantanapuṃsakarūpānaṃ dassanato **vibhaṅgapāḷi**yañca ‘‘cha cittā abyākatā’’tiādidassanato gahetabbameva, tasmā ‘‘cittaṃ, cittāni, cittā. Cittaṃ, cittāni, citte’’ti kamo veditabbo. Niggahītantānañhi napuṃsakaliṅgānaṃ katthaci **o**kārantapulliṅgānaṃ viya paccattopayogabahuvacanāni bhavanti. Tāni ca pulliṅgena vā saliṅgena vā aliṅgena vā saddhiṃ samānādhikaraṇāni hutvā kevalāni vā pāvacane sañcaranti. Atra ‘‘cattāro satipaṭṭhānā. Cattāro sammappadhānā. Sabbe mālā upentimaṃ. Yassa ete dhanā atthi. Cattāro mahābhūtā. Tīṇindriyā. Dve indriyā. Dasindriyā. Dve mahābhūte nissāya dve mahābhūtā, pañca viññāṇā, caturo aṅge adhiṭṭhāya, semi vammikamatthake, rūpā saddā rasā gandhā. Rūpe ca sadde ca atho rase ca. Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’nti evamādayo anekasatā pāḷippadesā daṭṭhabbā.

Ettha pana ‘‘satipaṭṭhānā’’tiādīni padāni liṅgavipallāsavasena vuttānīti na gahetabbāni **satipaṭṭhāna**saddādīnaṃ paṭhamekavacanaṭṭhāne **o**kārantapulliṅgabhāvena ṭhitabhāvassa adassanato. ‘‘Cattāro’’tiādīniyeva pana padāni liṅgavipallāsavasena vuttānīti gahetabbāni niyogā niggahītantehi napuṃsakaliṅgehi **satipaṭṭhāna**saddādīhi saddhiṃ tesaṃ samānādhikaraṇabhāvassa dassanatoti.

Kecettha vadeyyuṃ – nanu ‘‘satipaṭṭhāno dhammo, citto dhammo, cittā dhammā’’tiādippayogadassanato **satipaṭṭhāna**saddādīnaṃ **o**kārantapulliṅgabhāvo labbhati. Evaṃ sante kasmā tumhehi **‘‘satipaṭṭhāna**saddādīnaṃ paṭhamekavacanaṭṭhāne **o**kārantapulliṅgabhāvena ṭhitabhāvassa adassanato’’ti vuttaṃ, kasmā ca ekantato **satipaṭṭhāna**saddādīnaṃ niggahītantanapuṃsakaliṅgatā anumatā, nanu ‘‘satipaṭṭhāno dhammo, citto dhammo, cittā dhammā’’tiādidassanato ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādīsupi **‘‘satipaṭṭhāna**saddādayo liṅgavipallāsavasena vuttā’’ti vattabbāti? Na vattabbā, kasmāti ce? ‘‘Satipaṭṭhāno dhammo, citto dhammo, cittā dhammā’’tiādīsupi **satipaṭṭhānacitta**saddādīnaṃ liṅgavipallāsavasena anicchitabbato. Tattha hi pulliṅgena **dhamma**saddena yojetuṃ dhammissaro bhagavā **dhammā**pekkhaṃ katvā ‘‘satipaṭṭhāno, citto, cittā’’ti ca abhāsi. Kevalā hi **satipaṭṭhāna** cittasaddādayo **o**kārantapulliṅgabhāvena katthacipi yojitā na santi, niggahītantanapuṃsakabhāvena pana yojitā santi.

Tathā hi ‘‘citto gahapatī’’ti etthāpi pulliṅga**gahapati**saddaṃ apekkhitvā viññāṇe pavattaṃ cittanāmaṃ paṇṇattivasena puggale āropetvā puggalavācakaṃ katvā ‘‘citto’’ti vuttaṃ. Yadi pana viññāṇasaṅkhātaṃ cittamadhippetaṃ siyā, ‘‘citta’’micceva vucceyya. Tasmā ‘‘citto gahapati, cittā itthī’’tiādīsu liṅgavipallāso na icchitabbo sāpekkhattā **citta**saddādīnaṃ. Yathā ca ettha, evaṃ ‘‘satipaṭṭhāno dhammo, citto dhammo, cittā dhammā’’tiādīsupi liṅgavipallāso na icchitabbo. ‘‘Cattāro satipaṭṭhānā’’tiādīsu pana **satipaṭṭhāna**saddādīnaṃ apekkhitabbāni padāni na santi, yehi te pulliṅgāni siyuṃ, tasmā ‘‘cattāro’’tiādīniyeva padāni parivattetvā ‘‘cattāri, sabbāni, etānī’’ti napuṃsakaliṅgavasena gahetvā ‘‘satipaṭṭhānā, sammappadhānā’’tiādīhi padehi yojetabbāni. Īdisesu ṭhānesu keci aṭṭhakathācariyā **ni**kāralopaṃ icchanti ‘‘yā pubbe bodhisattānaṃ, pallaṅkavaramābhuje, nimittāni padissantī’’ti ettha viya. Adassanañhi lopo, tasmā ‘‘cattāri satipaṭṭhānāni, cattāri sammappadhānāni, sabbāni mālānī’tiādikā yojanā kātabbā.

Keci pana ‘‘sabbe mālā upenti ma’’nti ettha **mālā**saddaṃ itthiliṅganti maññitvā pulliṅgabhūtaṃ **sabbe**saddaṃ itthiliṅgavasena parivattetvā ‘‘sabbā mālā’’ti atthaṃ kathenti. Taṃ kiñcāpi yuttataraṃ viya dissati, tathāpi na gahetabbaṃ. Na hi so bhagavā liṅgaṃ naññāsi, na ca ‘‘sabbā mālā upenti ma’’nti dve padāni itthiliṅgāni katvā vattuṃ na sakkhi. Yo evaṃ visadisaliṅgāni padāni uccāresi. Jānantoyeva pana bhagavā vattuṃ sakkontoyeva ca ‘‘sabbe mālā upenti ma’’nti visadisaliṅgāni padāni uccāresi, tasmā pulliṅgabhūtaṃ **sabbe**saddaṃ ‘‘sabbānī’’ti napuṃsakaliṅgavasena parivattetvā **vibhaṅgapāḷiyaṃ** ‘‘tīṇindriyā’’ti padaṃ viya lutta**ni**kārena napuṃsakaliṅgena **mālā**saddena yojetvā ‘‘sabbāni mālānī’’ti attho gahetabbo katthaci ‘‘yassa ete dhanā atthī’’ti ettha viya. Ettha hi yassa etāni dhanānīti attho. Idampettha sallakkhitabbaṃ. **Mālā**saddo dviliṅgo itthinapuṃsakavasena. Tiṭṭhatu tassitthiliṅgattaṃ suviññeyyattā, napuṃsakatte pana tīṇi mālāni. ‘‘Mālehi ca gandhehi ca bhagavato sarīraṃ pūjentī’’tiādayo napuṃsakappayogānipi bahū sandissantīti.

Yadi pana bho **māla**saddo itthinapuṃsakavasena dviliṅgo, ‘‘sabbe mālā upenti ma’’nti ettha **mālā**saddassa itthiliṅgabhāvaparikappane ko doso atthīti? Attheva itthiliṅgasaddassa pulliṅgabhūtena sabbanāmikapadena saddhiṃ samānādhikaraṇabhāvassābhāvato, napuṃsakaliṅgassa pana pulliṅgabhūtena sabbanāmikapadena saddhiṃ samānādhikaraṇabhāvassa upalabbhanato. Teneva ca ‘‘ete dhanā’’tiādayo payogā pāvacane bahudhā diṭṭhā. Etthāpi pana vadeyyuṃ ‘‘dhanātiādīni vipallāsavasena pulliṅgāniyeva ‘‘ete’’tiādīhi samānādhikaraṇapadehi yojitattā’’ti. Na, napuṃsakāniyevetāni. Yadi hi ‘‘dhanā’’tiādīni pulliṅgāni siyuṃ, katthaci paccattekavacanaṭṭhāne ‘‘eso’’tiādīhi **o**kārantasamānādhikaraṇapadehi yojitā **o**kāranta**dhana**saddādayo siyuṃ. Tathārūpānaṃ abhāvato pana ‘‘dhanā indriyā viññāṇā’’tiādayo saddā napuṃsakaliṅgāniyeva honti. Ayaṃ nayo paccattabahuvacanaṭṭhāneyeva labbhati. Napuṃsakaliṅgāni hi visadākārāni pulliṅgarūpāni viya hutvā pulliṅgehipi saddhiṃ caranti, napuṃsakā viya purisavesadhārino purisehīti niṭṭhametthāvagantabbaṃ.

Athāpi te pubbe vuttavacanaṃ puna parivattetvā evaṃ vadeyyuṃ ‘‘citto gahapati, cittā itthī’’tiādīsu cittaṃ etassa atthīti citto, cittaṃ etissā atthīti cittā yathā ‘‘saddho, saddhā’’ti evaṃ assatthīti atthavasena gahetabbato liṅgavipallāso nicchitabbo, ‘‘satipaṭṭhāno dhammo, citto dhammo, cittā dhammā’’tiādīni pana evarūpassa atthassa aggahetabbato ‘‘satipaṭṭhānaṃ dhammo, cittaṃ dhammo, cittāni dhammā’’ti vattabbe liṅgavipallāsena ‘‘satipaṭṭhāno dhammo, citto dhammo, cittā dhammā’’tiādi vuttanti liṅgavipallāso icchitabbo’’ti? Tanna, ‘‘citto gahapatī’’tiādīsu pana ‘‘satipaṭṭhāno dhammo’’tiādīsu ca **cittasatipaṭṭhāna**saddādīnaṃ **gahapati dhammā**dīnaṃ apekkhanavasena niccaṃ pulliṅgabhāvassa icchitattā.

Tathā hi ekantanapuṃsakaliṅgopi **puñña**saddo abhisaṅkhārāpekkhanavasena ‘‘puñño abhisaṅkhāro’’ti pulliṅgo jāto, tathā ekantanapuṃsakaliṅgāpi **paduma maṅgala**saddādayo aññassatthassāpekkhanavasena ‘‘padumo bhagavā, padumā devī, maṅgalo bhagavā, maṅgalā itthī’’ti ca pumitthiliṅgā jātā. Ekantapulliṅgāpi hatthivisesavācakā **kālāvaka gaṅgeyya**saddādayo **kulā**pekkhanavasena ‘‘kālāvakañca gaṅgeyya’’ntiādinā napuṃsakaliṅgā jātā. Tadapekkhanavasena hi **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘kālāvako ca gaṅgeyyo’’tiādi pulliṅganiddeso dissati. Evaṃ taṃtadatthānamapekkhanavasena taṃtaṃpakatiliṅgaṃ nāsetvā aparaṃ liṅgaṃ patiṭṭhāpetvā niddeso dissati, na ca tāni sabbānipi liṅgāni taddhitavasena aññaliṅgāni jātāni, atha kho **gahapatidhammā**dīnaṃ apekkhanavaseneva aññaliṅgāni jātāni, tasmā ‘‘petāni bhoti puttāni, khādamānā tuvaṃ pure. Siviputtāni cavhaya. Evaṃ dhammāni sutvāna, vippasīdanti paṇḍitā’’tiādīsuyeva liṅgavipallāso icchitabbo anaññāpekkhakattā vutta**dhamma**saddādīnaṃ, na pana ‘‘citto gahapati, cittā itthī, satipaṭṭhāno dhammo, citto dhammo, cittā dhammā’’tiādīsu **citta**saddādīnaṃ vipallāso icchitabbo **gahapati dhammā**dīnaṃ apekkhakattā tesanti niṭṭhametthāvagantabbaṃ, idañca ekaccānaṃ sammohaṭṭhānaṃ, tasmā saddhammaṭṭhitiyā ayaṃ nīti saddhāsampannehi kulaputtehi sādhukaṃ manasi kātabbā.

Badaratitthavihāravāsī **ācariyadhammapālo** pana ‘‘aparimāṇā padā aparimāṇā akkharā aparimāṇā byañjanāti pāḷippadese ‘padā akkharā byañjanā’ti liṅgavipallāso katoti daṭṭhabba’’nti āha. Etthāpi mayaṃ ‘‘padā’’ti idaṃ ‘‘indriyā rūpā’’tiādīni viya napuṃsakaliṅgamevāti vadāma **o**kārantavasena paṭhamekavacanantabhāvābhāvato, itaradvayaṃ pana napuṃsakaliṅgantipi pulliṅgantipi gahetabbaṃ niggahīta**nto**kārantavasena paṭhamekavacanantabhāvassūpalabbhanato. Tathā hi ‘‘puttāni latāni pabbatāni dhammānī’’tiādīnaṃyeva liṅgavipallāsāni icchitabbāni niggahītantavasena paṭhamekavacanantatāya anupaladdhito, tesa**ñco**kāra**ntā**kārantavasena paṭhamekavacanantatādassanato. ‘‘Jarādhammaṃ mā jīrī’’ti idaṃ pana aññapadatthavasena napuṃsakaṃ jātanti daṭṭhabbaṃ.

Bhūtaṃ, bhūtāni, bhūtā. Bhūtaṃ, bhūtāni, bhūte. Bhūtena, bhūtehi, bhūtebhi. Bhūtassa, bhūtānaṃ. Bhūtā, bhūtasmā, bhūtamhā, bhūtehi, bhūtebhi. Bhūtassa, bhūtānaṃ. Bhūte, bhūtasmiṃ, bhūtamhi, bhūtesu. Bho bhūta, bhavanto bhūtāni, bhavanto bhūtā. Evaṃ **citta**nayena nāmikapadamālā bhavati.

Iminā nayena ‘‘mahābhūtaṃ bhavittaṃ bhūnaṃ bhavana’’miccādīnaṃ **bhū**dhātumayānaṃ niggahītantapadānaṃ aññesañca ‘‘vatta’’miccādīnaṃ niggahītantapadānaṃ nāmikapadamālā veditabbā.

Vattaṃ rūpaṃ sotaṃ ghānaṃ, dukkhaṃ pupphaṃ jhānaṃ ñāṇaṃ;
Dānaṃ sīlaṃ puññaṃ pāpaṃ, vajjaṃ saccaṃ yānaṃ chattaṃ.

Sakaṭaṃ kanakaṃ tagaraṃ nagaraṃ, taraṇaṃ caraṇaṃ dharaṇaṃ maraṇaṃ;
Nayanaṃ vadanaṃ karaṇaṃ lavanaṃ, vasanaṃ pavanaṃ bhavanaṃ gaganaṃ.

Amataṃ puḷinaṃ mālaṃ, āsanaṃ savanaṃ mukhaṃ;
Padumaṃ uppalaṃ vassaṃ, locanaṃ sādhanaṃ sukhaṃ.

Tāṇaṃ mūlaṃ dhanaṃ kūlaṃ, maṅgalaṃ naḷinaṃ phalaṃ;
Hiraññaṃ ambujaṃ dhaññaṃ, jālaṃ liṅgaṃ padaṃ jalaṃ.

Aṅgaṃ paṇṇaṃ susānaṃ saṃ, āvudhaṃ hadayaṃ vanaṃ;
Sopānaṃ cīvaraṃ pāṇaṃ, alātaṃ indriyaṃ kulaṃ.

Lohaṃ kaṇaṃ balaṃ pīṭhaṃ, aṇḍaṃ ārammaṇaṃ puraṃ;
Araññaṃ tīramassattha-miccādīni samuddhare.

Imāni **citta**saddena sabbathāpi sadisāni, imāni pana visadisāni. Seyyathidaṃ –

‘‘Cammaṃ vesma’’ntiādīni, ekadhāyeva bhijjare;
‘‘Kammaṃ thāmaṃ guṇava’’nti-ādīni tu anekadhā.

Kathaṃ?

Camme, cammasmiṃ, cammamhi, cammani, vesme, vesmasmiṃ, vesmamhi, vesmani, ghamme, ghammasmiṃ, ghammamhi, ghammani. Evaṃ aññānipi yojetabbāni.

Kammaṃ, kammāni, kammā. Kammaṃ, kammāni, kamme. Kammena, kammunā, kammanā, kammehi, kammebhi. Kammassa, kammuno, kammānaṃ. Kammasmā, kammamhā, kammunā, kammehi, kammebhi. Kammassa, kammuno, kammānaṃ. Kamme, kammasmiṃ, kammamhi, kammani, kammesu. Bho kamma, bhavanto kammāni, bhavanto kammā.

Thāmasaddassa pana tatiyekavacanaṭṭhānādīsu ‘‘thāmena, thāmunā, thāmassa, thāmuno’’ti ca, ‘‘thāmā, thāmasmā, thāmamhā, thāmunā’’ti ca yojetabbaṃ.

Vantu mantu imantupaccayavataṃ pana niggahītantasaddānaṃ ‘‘guṇavaṃ cittaṃ, rucimaṃ pupphaṃ, pāpimaṃ kulaṃ’’ iccādipayogavasena –

Guṇavaṃ, guṇavantāni, guṇavantā, guṇavanti. Guṇavantaṃ, guṇavantāni, guṇavante guṇavanti. Guṇavatā, guṇavantena, guṇavantehi, guṇavantebhi. Guṇavato, guṇavantassa, guṇavataṃ, guṇavantānaṃ. Guṇavatā, guṇavantā, guṇavantasmā, guṇavantamhā, guṇavantehi, guṇavantebhi. Guṇavato, guṇavantassa, guṇavataṃ, guṇavantānaṃ. Guṇavati, guṇavante, guṇavantasmiṃ, guṇavantamhi, guṇavantesu. Bho guṇava, bhavanto guṇavantāni, guṇavanti.

Evaṃ ‘‘rucimaṃ, rucimantāni, rucima’’ntiiccādinā, ‘‘pāpimaṃ, pāpimantāni, pāpima’’nti iccādinā ca yojetabbaṃ. Apicettha ‘‘guṇavaṃ balavaṃ yasavaṃ satimaṃ gatimaṃ’’iccādinā payogā vitthāretabbā.

Karontasaddassa ‘‘karontaṃ cittaṃ, karontaṃ kula’’nti payogavasena –

Karontaṃ, karontāni, karontā, karonti. Karontaṃ, karontāni, karonte, karonti. Karotā, karontena, karontehi, karontebhi. Karoto, karato, karontassa, karontānaṃ, karotaṃ. Karotā, karontā, karontasmā, karontamhā, karontehi, karontebhi. Karoto, karato, karontassa, karontānaṃ, karotaṃ. Karoti, karonte, karontasmiṃ, karontamhi, karontesu. Bho karonta, bhavanto, karontāni, karontā, karontīti yojetabbaṃ.

Gacchantasaddassa tu ‘‘gacchantaṃ cittaṃ, gacchantaṃ kula’’nti payogavasena –

Gacchantaṃ, gacchantāni, gacchantā. Gacchantaṃ, gacchantāni, gacchante. Gacchatā, gacchantena, gacchantehi, gacchantebhi. Gacchato, gacchantassa, gacchantānaṃ, gacchataṃ. Gacchatā, gacchantā, gacchantasmā, gacchantamhā, gacchantehi, gacchantebhi. Gacchato, gacchantassa, gacchantānaṃ, gacchataṃ. Gacchati, gacchante, gacchantasmiṃ, gacchantamhi, gacchantesu. Bho gacchaṃ, bho gacchantā, bhavanto gacchantāni, gacchantāti yojetabbaṃ.

Evaṃ ‘‘carantaṃ dadantaṃ tiṭṭhantaṃ cintayanta’’ntiādīsupi nāmikapadamālā yojetabbā.

Mahantasaddassa pana koci bhedo, tathā hi ‘‘bārāṇasirajjaṃ nāma mahā’’ti evaṃ ‘‘mahā’’iti napuṃsakapayogadassanato ‘‘mahantaṃ, mahā, mahantāni, mahantā. Mahantaṃ, mahantāni, mahante. Mahatā’’ti kamo veditabbo. Sabbānetāni **citta**saddena visadisāni.

Savinicchayoyaṃ niggahītantanapuṃsakaliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Avaṇṇukārantatāpakatikaṃ niggahītantaṃ

Napuṃsakaliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni tassīlatthassa katarassassa **atthavibhāvi** iccetassa saddassa nāmikapadamālaṃ vakkhāma pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā –

Aṭṭhi, aṭṭhī, aṭṭhīni. Aṭṭhiṃ, aṭṭhī, aṭṭhīni. Aṭṭhinā, aṭṭhīhi, aṭṭhībhi. Aṭṭhissa, aṭṭhino, aṭṭhīnaṃ. Aṭṭhinā, aṭṭhīhi, aṭṭhībhi. Aṭṭhissa, aṭṭhino, aṭṭhīnaṃ. Aṭṭhismiṃ, aṭṭhimhi, aṭṭhīsu. Bho aṭṭhi, bhavanto aṭṭhī, bhavanto aṭṭhīni. **Yamakamahāthera**mataṃ.

Kiñcāpettha nissakkavacanaṭṭhāne ‘‘aṭṭhismā, aṭṭhimhā’’ti padāni anāgatāni, tathāpi tattha tattha taṃsadisappayogadassanā gahetabbāni. Yathā pana **aṭṭhi**saddassa, evaṃ ‘‘satthi dadhi vāri akkhi acchi’’iccādīnampi rūpāni bhavanti.

Atthavibhāvi, atthavibhāvī, atthavibhāvīni. Atthavibhāviṃ, atthavibhāvī, atthavibhāvīni. Atthavibhāvinā, atthavibhāvīhi, atthavibhāvībhi. Atthavibhāvissa, atthavibhāvino, atthavibhāvīnaṃ. Atthavibhāvinā, atthavibhāvismā atthavibhāvimhā, atthavibhāvīhi, atthavibhāvībhi. Atthavibhāvissa, atthavibhāvino, atthavibhāvīnaṃ. Atthavibhāvismiṃ, atthavibhāvimhi, atthavibhāvīsu. Bho atthavibhāvi, bhavanto atthavibhāvī, bhavanto atthavibhāvīni.

Evaṃ ‘‘dhammavibhāvi, cittānuparivatti, sukhakāri’’iccādīnipi. Tattha **aṭṭhi satthi**ādīni padhānaliṅgāni anaññāpekkhakattā, **atthavibhāvi dhammavibhāvi**ādīni appadhānaliṅgāni aññāpekkhakattā.

Savinicchayoyaṃ **i**kārantanapuṃsakaliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Ivaṇṇantatāpakatikaṃ **i**kārantanapuṃsakaliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni katarassassa **gotrabhu** iccetassa saddassa nāmikapadamālaṃ vakkhāma pubbācariyamataṃ purecaraṃ katvā –

Āyu, āyū, āyūni. Āyuṃ, āyū, āyūni. Āyunā, āyūhi, āyūbhi. Āyussa, āyuno, āyūnaṃ. Āyunā, āyūhi, āyūbhi. Āyussa, āyuno, āyūnaṃ. Āyusmiṃ, āyumhi, āyūsu. Bho āyu, bhavanto āyū, bhavanto āyūni. **Yamakamahāthera**mataṃ.

Kiñcāpettha nissakkavacanaṭṭhāne ‘‘āyusmā, āyumhā’’ti padāni anāgatāni, tathāpi tattha tattha taṃsadisappayogadassanato gahetabbāni. Ettha ca **āyu**saddo puṃnapuṃsakaliṅgo daṭṭhabbo. Tathā hi pāḷiyaṃ aṭṭhakathāsu ca tassa dviliṅgatā dissati. ‘‘Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisa. Āyu cassā parikkhīṇo ahosī’’tiādīsu hi **āyu**saddo pulliṅgo, tabbasena ‘‘āyu, āyū, āyavo’’tiādinā **bhikkhu**nayena yathāsambhavaṃ nāmikapadamālā yojetabbā. ‘‘Aggaṃ āyu ca vaṇṇo ca. Kittakaṃ panassa āyū’’tiādīsu pana napuṃsakaliṅgo, tabbasena ‘‘āyu, āyū, āyūnī’’ti yojitā.

Gotrabhu, gotrabhū, gotrabhūni. Gotrabhuṃ, gotrabhū, gotrabhūni. Gotrabhunā, gotrabhūhi, gotrabhūbhi. Gotrabhussa, gotrabhuno, gotrabhūnaṃ. Gotrabhunā, gotrabhusmā, gotrabhumhā, gotrabhūhi, gotrabhūbhi. Gotrabhussa, gotrabhuno, gotrabhūnaṃ. Gotrabhusmiṃ, gotrabhumhi, gotrabhūsu. Bho gotrabhu, bhavanto gotrabhū, bhavanto gotrabhūni. Bho gotrabhū, bho gotrabhūni, evaṃ bahuvacanaṃ vā. Ayamamhākaṃ mataṃ, evaṃ ‘‘cittasahabhu’’iccādīnaṃ **bhū**dhātumayānaṃ **u**kārantasaddānaṃ aññesampi taṃsadisānaṃ nāmikapadamālā yojetabbā. Puggalavācako pana **ū**kāranto **gotrabhū**saddo pulliṅgapariyāpannattā **sabbaññū**naye paviṭṭho. Tatraññe saddā nāma ‘‘cakkhu vasu dhanu dāru tipu madhu siṅgu hiṅgu cittagu’’iccādayo.

Savinicchayoyaṃ **u**kārantanapuṃsakaliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo.

Uvaṇṇokārantatāpakatikaṃ

Ukārantanapuṃsakaliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Evaṃ niggahītanta **i**kāranta **u**kārantavasena tividhāni napuṃsakaliṅgāni niravasesato gahitāneva honti. Tesu kesañci niggahītantānaṃ kvaci paccattekavacanassa bahuvacanassa **e**kārādesavasena bhedo dissati. Seyyathidaṃ? ‘‘Sukhe dukkhe. Ekūnapaññāsa ājīvakasate ekūnapaññāsa paribbājakasate’’iccevamādi. Nanu bho evaṃvidhānaṃ rūpānaṃ pāḷiyaṃ dassanato ‘‘ekārantampi napuṃsakaliṅgaṃ atthī’’ti vattabbanti? Na vattabbaṃ niggahītantogadharūpavisesattā tesaṃ rūpānaṃ. Ādesavasena hi siddhattā visuṃ **e**kārantaṃ napuṃsakaliṅgaṃ nāma natthi. Tasmā napuṃsakaliṅgānaṃ yathāvuttā tividhatāyeva gahetabbāti.

Napuṃsakānamiccevaṃ, liṅgānaṃ nayasālinī;
Padamālā vibhattā me, sāsanatthaṃ mahesino.

Yassesā paguṇā sadda-nītiresā subhāvitā;
Sāsane kulaputtānaṃ, saraṇaṃ so parāyaṇaṃ.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Napuṃsakaliṅgānaṃ pakatirūpassa nāmikapadamālāvibhāgo

Navamo paricchedo.

10. Liṅgattayamissakanāmikapadamālā

Adhikūnakato ceka-kkharato ca ito paraṃ;
Tīṇi liṅgāni missetvā, padamālamanākulaṃ.

Nānāsukhumasaṅketa-gatesvatthesu viññunaṃ;
Gambhīrabuddhicāratthaṃ, pavakkhāmi yathābalaṃ.

Itthī thī ca pabhā bhā ca, girā rā pavanaṃ vanaṃ;
Udakañca dakaṃ kañca, vitakko iti cādayo.

Bhū bhūmi ceva araññaṃ, araññānīti cādayo;
Paññā paññāṇaṃ ñāṇañca, iccādī ca tidhā siyuṃ.

Ko vi sā ceva bhā rā ca, thī dhī ku bhū tatheva kaṃ;
Khaṃ go mo mā ca saṃ yaṃ taṃ, kimiccādī ca ekikāti.

Ayaṃ liṅgattayamissako nāmikapadamālāuddeso. Tatra itthī, itthī, itthiyo. Itthiṃ…pe… bhotiyo itthiyo.

Thī thī, thiyo. Thiṃ, thī, thiyo. Thiyā, thīhi, thībhi. Thiyā, thīnaṃ. Thiyā, thīhi, thībhi. Thiyā, thīnaṃ. Thiyā, thiyaṃ, thīsu. Bhoti thi, bhotiyo thī, bhotiyo thiyo. Ettha –

‘‘Kukkuṭā maṇayo daṇḍā, thiyo ca puññalakkhaṇā;
Uppajjanti apāpassa, katapuññassa jantuno;
Thiyā guyhaṃ na saṃseyya; Thīnaṃ bhāvo durājāno’’ti

Ādīni nidassanapadāni.

Pabhā, pabhā, pabhāyo. Pabhaṃ…pe… bhotiyo pabhāyo.

Bhā, bhā, bhāyo. Bhaṃ, bhā, bhāyo. Bhāya, bhāhi, bhābhi. Bhāya, bhānaṃ. Bhāya, bhāhi, bhābhi. Bhāya, bhānaṃ. Bhāya, bhāyaṃ, bhāsu. Bhoti bhe, bhotiyo bhā, bhotiyo bhāyo. Ettha ca ‘‘bhākaro bhānu’’iccādīni nidassanapadāni.

Girā, girā, girāyo. Giraṃ…pe… bhotiyo girāyo. ‘‘Vācā girā byappatho. Ye vohaṃ kittayissāmi, girāhi anupubbaso’’ti imāni **girā**saddassa itthiliṅgabhāve nidassanapadāni.

Suvaṇṇavācako **rā**saddo pulliṅgo, idha pana saddavācako **rā**saddo itthiliṅgo.

Rā, rā, rāyo. Raṃ, rā, rāyo. Rāya, rāhi, rābhi. Rāya, rānaṃ. Rāya, rāhi, rābhi. Rāya, rānaṃ. Rāya, rāyaṃ, rāsu. Bhoti re, bhotiyo rā, bhotiyo rāyo.

Rā vuccati saddo. Aggaññasuttaṭīkāyañhi ‘‘rā saddo tiyati chijjati etthāti ratti, sattānaṃ saddassa vūpasamakālo’’ti vuttaṃ. Tasmā **rā**saddassa saddavācakatte ‘‘rattī’’ti padaṃ nidassanaṃ.

Pavanaṃ, pavanāni, pavanā. Pavanaṃ, pavanāni, pavane.

Vanaṃ, vanāni, vanā. Vanaṃ, vanāni, vane. Sesaṃ sabbaṃ neyyaṃ.

Pavana vanasaddā kadāci samānatthā kadāci bhinnatthā. Te hi araññavācakatte samānatthā ‘‘te dhamme paripūrento, pavanaṃ pāvisiṃ tadā. Saputto pāvisiṃ vana’’ntiādīsu. Yathākkamaṃ pana te vāyutaṇhāvanavācakatte bhinnatthā ‘‘paramaduggandhapavanavicarite. Chetvā vanañca vanathaṃ, nibbanā hotha bhikkhavo’’tiādīsu.

Udakaṃ, udakāni, udakā. Udakaṃ, udakāni, udake.

Dakaṃ, dakāni, dakā. Dakaṃ, dakāni, dake. Sesaṃ sabbaṃ neyyaṃ.

‘‘Ambapakkaṃ dakaṃ sītaṃ. Thalajā dakajā pupphā’’tiādīnettha nidassanapadāni. ‘‘Nīlodaṃ vanamajjhato. Mahodadhi. Udabindunipātena, udakumbhopi pūratī’’ti pāḷippadesesu pana samāsantagatanāmattā **uda**saddeneva udakattho vutto ‘‘rittassāda’’nti vattabbaṭṭhāne ‘‘rittassa’’nti saddena rittassādattho viya. Pāḷiyañhi kevalo **uda**saddo na diṭṭhapubbo. Atthi ce, suṭṭhu manasi kātabbo.

Kaṃ, kāni, kā. Kaṃ, kāni, ke. Kena, kehi, kebhi. Kassa, kānaṃ. Kā, kasmā, kamhā, kehi, kebhi. Kassa, kānaṃ. Ke, kasmiṃ, kamhi, kesu. Bho ka, bhavanto kā, bhavanto kāni. **Bho**saddena vā bahuvacanaṃ yojetabbaṃ ‘‘bho kāni, bho kā’’ti.

Ettha **kaṃ** vuccati udakaṃ sīsaṃ sukhañca. Atra ‘‘kantāro kandaro kevaṭṭā kesā karuṇā nāko’’tiādīni payogāni veditabbāni. Tatra **kantāro**ti kaṃ vuccati udakaṃ, tena taritabbo atikkamitabboti kantāro, nirudakappadeso. Corakantārantiādīsu pana rūḷhiyā duggamanaṭṭhānepi kantārasaddo pavattatīti daṭṭhabbaṃ. **Kandaro**ti etthāpi kaṃ vuccati udakaṃ, tena dārito bhinnoti kandaro. **Kevaṭṭā**tiādīsu pana ke udake vattanato gahaṇatthaṃ pavattanato kevaṭṭā. Ke sīse senti uppajjantīti **kesā**. Kaṃ sukhaṃ rundhatīti **karuṇā. Nāko**ti saggo. **Ka**nti hi sukhaṃ, na kaṃ akaṃ, dukkhaṃ, taṃ natthi etthāti nākoti attho gahetabbo. Yathettha **itthī**saddādīnaṃ nāmikapadamālā yojitā, evaṃ ‘‘vitakko vicāro ābhā padīpo’’tiādīnampi yojetabbā.

Bhū, bhū, bhuyo. Bhuṃ, bhū, bhuyo. Bhuyā, bhūhi, bhūbhi. Bhuyā, bhūnaṃ. Bhuyā, bhūhi, bhūbhi. Bhuyā, bhūnaṃ. Bhuyā, bhuyaṃ, bhūsu. Bhoti bhu, bhotiyo bhū, bhotiyo bhuyo. Ettha ca ‘‘bhūruho bhūpālo bhūbhujo bhūtala’’nti nidassanapadāni.

Bhūmi, bhūmī, bhūmiyo; Sesaṃ vitthāretabbaṃ;
Araññaṃ, araññāni, araññā; Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Araññānī vuccati mahāaraññaṃ, ‘‘gahapatānī’’ti padamiva inīpaccayavasena sādhetabbaṃ padaṃ itthiliṅgañca. ‘‘Araññānī’’ti hi aṭṭhakathāpāṭhopi dissati.

Araññānī, araññānī, araññāniyo. Araññāniṃ, araññānī, araññāniyo. Araññāniyā, araññānīhi, araññānībhi. Araññāniyā, araññānīnaṃ. Araññāniyā, araññānīhi, araññānībhi. Araññāniyā, araññānīnaṃ. Araññāniyā, araññāniyaṃ, araññānīsu. Bhoti araññāni, bhotiyo araññānī, bhotiyo araññāniyo.

Yathettha uttarādhikavasena yojitā, evaṃ ‘‘sabhā, sabhāya’’ntiādīsupi yojetabbā. **Sabhāya**nti sabhā eva, liṅgabyattayavasena pana evaṃ vuttaṃ. ‘‘Sabhāye vā dvāramūle vā vatthabba’’nti pāḷi ettha nidassanaṃ.

Paññā, paññā, paññāyo. Paññaṃ, paññā, paññāyo. Paññāya.

Paññāṇaṃ, paññāṇāni, paññāṇā. Paññāṇaṃ, paññāṇāni, paññāṇe. Paññāṇena.

‘‘Tathā hi bhante bhagavato sīlapaññāṇaṃ. Sādhu paññāṇavā naro’’tiādīnettha nidassanapadāni.

Ñāṇaṃ, ñāṇāni, ñāṇā. Ñāṇaṃ, ñāṇāni, ñāṇe. Ñāṇena. Sesaṃ sabbaṃ neyyaṃ. ‘‘Aggi aggini

gini''iccādīsupi uttarādhikavasena nāmikapadamālā yojetabbā.

Ko vī sādīsupi ekakkharesu **ko** vuccati brahmā vāto ca sarīrañca, tassa tabbācakatte ime payogā. Seyyathidaṃ?

''Jinena yena ānītaṃ, lokassa amitaṃ hitaṃ;
Tassa pādambujaṃ vande, kamoḷialisevitaṃ.

Kakudharukkho. Karajakāyo'' iccevamādayo. Tattha **kamoḷialisevita**nti vandantānaṃ anekasatānaṃ brahmānaṃ moḷibhamarasevitanti kavayo icchanti. **Kakudharukkho**ti ettha pana **ko** vuccati vāto, tassa yo kujjhati, vātarogāpanayanavasena taṃ nivāreti, tasmā so rukkho kakudhoti vuccatībhi ācariyā. **Karajakāyo**ti ettha tu **ko** vuccati sarīraṃ, tattha pavatto rajo karajo. Kiṃ taṃ? Sukkasoṇitaṃ. Tañhi ''rāgo rajo, na ca pana reṇu vuccatī''ti evaṃ vuttarāgarajaphalattā sarīravācakena **ka**saddena visesetvā phalavohārena ''karajo''ti vuccati. Tena sukkasoṇitasaṅkhātena karajena sambhūto kāyo karajakāyoti ācariyā. Tathā hi ''kāyo mātāpettikasambhavo''ti vutto, **mahāassapūrasuttaṭīkāyaṃ** pana ''kariyati gabbhāsaye khipiyatīti karo, sambhavo. Karato jātoti karajo, mātāpettikasambhavoti attho. Mātuādīnaṃ saṇṭhāpanavasena karato jātoti apare, ubhayathāpi karajakāyanti catusantatirūpamāhā''ti vuttaṃ. Ayaṃ panattho idha nādhippeto, purimoyevattho adhippeto **ka**saddādhikārattā.

Ko, kā. Kaṃ, ke. Kena, kehi, kebhi. Kassa, kānaṃ. Kā, kasmā, kamhā, kehi, kebhi. Kassa, kānaṃ. Ke, kasmiṃ, kamhi, kesu. Bho ka, bhavanto kā.

Tatra **vi** vuccati pakkhī. Tathā hi pakkhīnaṃ issaro supaṇṇarājā vindoti kathiyati. Etamatthañhi sandhāya pubbācariyenapi ayaṃ gāthā bhāsitā –

''Saddhānate muddhani saṇṭhapemi, muninda nindāpagataṃ tavaggaṃ;
Devindanāgindanarindavinda-na taṃ vibhinnaṃ caraṇāravinda''nti.

Tattha vīnaṃ indoti **vindo,** pakkhijātiyā jātānaṃ supaṇṇānaṃ rājāti attho.

Viṃ, vī, vayo. Viṃ, vī, vayo. Vinā, vīhi, vībhi. Vissa, vino, vīnaṃ. Vinā, vismā, vimhā, vīhi, vībhi. Vissa, vino, vīnaṃ. Vismiṃ, vimhi, vīsu. Bho vi, bhavanto vayo.

Sā vuccati sunakho, ''mātā me atthi, sā mayā posetabbā''tiādīsu pana **sā**saddo sabbanāmikapariyāpanno parammukhavacano **ta**saddena sambhūto daṭṭhabbo. **Sā**saddassa **bhā rā thī bhū ka**saddānañca nāmikapadamālā heṭṭhā pakāsitā.

Dhī vuccati paññā. Ettha ca ''amacce tāta jānāhi, dhīre atthassa kovide''ti. ''Dhīmā, dhīmati, sudhī, sudhinī, dhīyutta''nti ca ādīni nidassanapadāni.

Dhī, dhī, dhiyo. Dhiṃ, dhī, dhiyo. Dhiyā, dhīhi, dhībhi. Dhiyā, dhīnaṃ. Dhiyā, dhīhi, dhībhi. Dhiyā, dhīnaṃ. Dhiyā, dhiyaṃ, dhīsu. Bhoti dhi, bhotiyo dhī, bhotiyo dhiyo.

Ku vuccati pathavī. Ettha ca ''kudālo. Kumudaṃ. Kuñjaro''ti imāni nidassanapadāni. Tatra kuṃ pathaviṃ dālayati padāleti bhindati etenāti **kudālo**. Kuyaṃ pathaviyaṃ modatītī **kumudaṃ**. Kuṃ jaratīti **kuñjaro**. Tathā hi **vimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ''kuṃ pathaviṃ tadabhighātena jarayatīti kuñjaro''ti.

Ku, kū, kuyo. Kuṃ, kū, kuyo. Kuyā, kūhi, kūbhi. Kuyā, kūnaṃ. Kuyā, kūhi, kūbhi. Kuyā, kūnaṃ. Kuyā, kuyaṃ, kūsu. Bhoti ku, bhotiyo kū, bhotiyo kuyo.

Kha'mindriyaṃ pakathitaṃ, **kha'**mākāsamudīritaṃ;
Saggaṭṭhānampi **khaṃ** vuttaṃ, suññattampi ca **khaṃ** mataṃ.

Tatrindriyaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ gatinivāsabhāvato ‘‘kha’’nti vuccati, ākāsaṃ vivittaṭṭhena. Saggo katasucaritehi ekantena gantabbatāya ‘‘kha’’nti saṅkhaṃ gacchati. ‘‘Khago yathā hi rukkhagge, nilīyantova sākhino. Sākhaṃ ghaṭṭetī’’ti ca, ‘‘khe nimmito acari aṭṭhasataṃ sayambhū’’ti ca ādi ettha nidassanaṃ.

Khaṃ, khāni, khā. Khaṃ, khāni, khe. Khena, khehi, khebhi. Khassa, khānaṃ. Khā, khasmā, khamhā, khehi, khebhi. Khassa, khānaṃ. Khe, khasmiṃ, khamhi, khesu. Bho kha, bhavanto khāni, bhavanto khā.

Gosaddassa atthuddhāro vuccate –

Go goṇe cindriye bhūmyaṃ, vacane ceva buddhiyaṃ;
Ādicce rasmiyañceva, pānīyepi ca vattate;
Tesu atthesu goṇe thi-pumā ca itare pumā.

Tathā hi ‘‘gosu duyhamānāsu gato. Gopañcamo’’tiādīsu **go**saddo goṇe vattati. Gocaroti etthindriyepi vattati gāvo cakkhādīnindriyāni caranti etthāti gocaro. Tathā hi porāṇā kathayiṃsu ‘‘gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya gocaro, abhiṇhaṃ caritabbaṭṭhānaṃ. Gāvovācakkhādīnindriyāni, tehi caritabbaṭṭhānaṃ gocaro’’ti. ‘‘Gomatiṃ gotamaṃ name’’ti porāṇakaviracanāyaṃ pana pathaviyaṃ vattati. ‘‘Bhūripaññaṃ gotamaṃ sammāsambuddhaṃvandāmī’’ti hi attho. Tathā **suttanipātaṭṭhakathāya**vāseṭṭhasuttasaṃvaṇṇanappadese **‘‘gorakkha**nti khettarakkhaṃ, kasirakkhanti vuttaṃ hoti. Pathavī hi ‘‘go’’ti vuccati, tappabhedo ca khetta’’nti vuttaṃ.

‘‘Gottavasena gotamo’’ti ettha tu vacane buddhiyañca vattati. Tenāhu porāṇā ‘‘gaṃ tāyatīti gottaṃ. Gotamoti hi pavattamānaṃ gaṃ vacanaṃ buddhiñca tāyati ekaṃsikavisayatāya rakkhatīti gottaṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmaññarūpanti daṭṭhabba’’nti. Tathā hi taṃgottajātā suddhodanamahārājādayopi gotamotveva vuccanti. Bhena bhagavā attano pitaraṃ suddhodanamahārājānaṃ ‘‘atikkantavarā kho gotama tathāgatā’’ti avoca. Vessavaṇopi mahārājā bhagavantaṃ ‘‘vijjācaraṇasampannaṃ, buddhaṃ vandāma gotama’’nti avoca, āyasmāpi vaṅgīso āyasmantaṃ ānandaṃ ‘‘sādhu nibbāpanaṃ brūhi, anukampāya gotamā’’ti avoca. Evaṃ idaṃ sāmaññarūpaṃ gaṃ tāyatīti gottanti vuttaṃ. Taṃ pana gotamagottakassapagottādivasena bahuvidhaṃ.

Tathā **go**saddo ādicce vattati. ‘‘Gogottaṃ gotamaṃ name’’ti porāṇakaviracanā ettha nidassanaṃ, ādiccabandhuṃ gotamaṃ sammāsambuddhaṃ vandāmīti attho. Ādiccopi hi gotamagotte jāto bhagavāpi, evaṃ tena samānagottatāya tattha tattha ‘‘ādiccabandhū’’tiādinā bhagavato thomanā dissati ‘‘pucchāmi taṃ ādiccabandhu, vivekaṃ santipadañca mahesī’’ti ca, ‘‘vande jetavanaṃ niccaṃ, vihāraṃ ravibandhuno’’ti ca, ‘‘lokekabandhu’maravindasahāyabandhu’’nti ca. ‘‘Uṇhagū’’ti ettha pana **go**saddo rasmiyaṃ vattati. Uṇhā gāvo rasmiyo etassāti uṇhagū, sūriyo. Pubbācariyāpi hi **chandovicitisatthe** imamevatthaṃ byākariṃsu.

‘‘Gosītacandana’’nti ettha pānīye vattati. **Go**saddena hi jalaṃ vuccati. **Go** viya sītaṃ candanaṃ, tasmiṃ pana uddhanato uddharitapakkuthitatelamhi pakkhitte taṅkhaṇaññeva taṃ telaṃ susītalaṃ hoti.

Ettheke vadanti ‘‘kasmā bho **‘go**padatthe vattamāno **go**saddo itthiliṅgo ceva pulliṅgo cā’ti vadatha, kasmā ca pana ‘indriyapathavīvacanabuddhisūriyarasmipānīyesu vattamāno pulliṅgo’ti vadatha, etesu sūriyatthe vattamāno pulliṅgo hotu, nanu indriyavacanapānīyesu vattamānena pana **go**saddena napuṃsakaliṅgena bhavitabbaṃ, pathavībuddhirasmīsu vattamānena itthiliṅgena bhavitabbaṃ indriyādipathavādipadatthesu vattamānānaṃ **indriya**saddādi**pathavī**saddādīnaṃ napuṃsakitthiliṅgavasena niddesassa dassanato''ti? Tanna, niyamābhāvato. Itthipadatthe vattamānassāpi hi sato kassaci saddassa pulliṅgavasena niddeso dissati yathā ''orodho''ti. Purisapadatthe vattamānassāpi ca sato kassaci itthiliṅgavasena niddeso dissati, yathā ''atthakāmosi me yakkha, hitakāmāsi devate''ti. Itthipurisapadatthesu pana avattamānānampi sataṃ kesañci saddānaṃ ekasmiṃyeva ñāṇādiatthe vattamānānaṃ itthipumanapuṃsakaliṅgavasena niddeso dissati yathā ''paññā amoho ñāṇa''nti, ''taṭaṃtaṭītaṭo''ti ca. Tathā hi anitthibhūtopi samāno ''mātulā''ti itthiliṅgavasena rukkhopi nāmaṃ labhati, tabbasena nagarampi. Tenāha **cakkavattisuttaṭīkāyaṃ ''mātulā**ti itthiliṅgavasena laddhanāmo eko rukkho, tāya āsannappadese māpitattā nagarampi 'mātulā'tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ mātulāyanti evaṃnāmake nagare''ti.

Gosaddassa nāmikapadamālā heṭṭhā pakāsitā.

Mo vuccati cando, **aṭṭhakathāyaṃ** pana ''mā vuccati cando''ti ākārantapāṭho dissati, **o**kārantapāṭhena tena bhavitabbaṃ sakkaṭabhāsāya **ekakkharakosato** nayaṃ gahetvā ''mo sivo candimā cevā''ti **o**kārantavasena vattabbattā. Ettha ca **o**kārantavasena vuttassa **ma**saddassa candavācakatte ''puṇṇamī, puṇṇamā''ti ca nidassanapadāni. Tattha puṇṇo mo etthāti puṇṇamī, evaṃ puṇṇamā, rattāpekkhaṃ itthiliṅgavacanaṃ. Ettha pana ''visākhapuṇṇamāya rattiyā paṭhamayāmepubbenivāsaṃ anussarī''ti idaṃ nidassanaṃ. Ettha siyā – yadi ''puṇṇamā''ti ayaṃsaddo rattāpekkho itthiliṅgo.

''Puṇṇamāye yathā cando, parisuddho virocati;
Tatheva tvaṃ puṇṇamano, viroca dasasahassiyaṃ.

Anvaddhamāse pannarase, puṇṇamāye uposathe;
Paccayaṃ nāgamāruyha, dānaṃ dātumupāgami''nti

Ādīsu kathaṃ ''puṇṇamāye''ti padasiddhīti? **Ya**kārassa **ye**kārādesavasena. Dhammissarena hi bhagavatā ''puṇṇamāyā''ti vattabbe ''puṇṇamāye''ti vadatā **ya**kārassa ṭhāne **ye**kāro paṭhito itthiliṅgavisaye **ttā**kārassa ṭhāne **tte**kāro viya, **nī**kārassa ṭhāne **ne**kāro viya ca. Tathā hi yathā ''abyayataṃ vilapasi viratte kosiyāyane''ti imasmiṃ **rādhajātake** ''virattā''ti vattabbe ''viratte''ti vadantena **ttā**kārassa ṭhāne **tte**kāro paṭhito, ''kosiyāyanī''ti ca vattabbe ''kosiyāyane''ti vadantena **nī**kārassa ṭhāne **ne**kāro paṭhito. Evaṃ ''puṇṇamāyā''ti vattabbe ''puṇṇamāye''ti vadatā **ya**kārassa ṭhāne **ye**kāro paṭhito. Yathā ca ''dakkhitāye aparājitasaṅgha''nti imasmiṃ **mahāsamayasutta**ppadese ''dakkhitāyā''ti vattabbe ''dakkhitāye''ti vadatā **ya**kārassa ṭhāne **ye**kāro paṭhito, evamidhāpi. Yathā pana ''sabhāye vā dvāramūle vā''ti ettha ''sabhāya''nti liṅgabyattayavasena sabhā vuttā, na tathā idha ''puṇṇamāya''nti liṅgabyattayena **puṇṇamā** vuttā, atha kho ''puṇṇamā''ti **ā**kārantitthiliṅgavasena vuttā. Tathā hi ''puṇṇamāyo''ti padaṃ **ya**kāraṭṭhāne **ye**kāruccāraṇavasena sambhūtaṃ bhummavacananti daṭṭhabbaṃ.

Mā vuccati sirī. Tathā hi **vidvamukhamaṇḍanaṭīkāyaṃ** ''mālinī''ti padassatthaṃ vadatā ''mā vuccati lakkhī, alinī bhamarī''ti vuttaṃ. **Lakkhī**saddo ca **sirī**saddena samānattho, tena ''mā vuccati sirī''ti attho amhehi anumato, tathā porāṇehipi ''maṃ siriṃ dhāreti vidadhāti cāti mandhātā''ti attho pakāsito, tasmā ''mālinī mandhātā''ti ca imānettha nidassanapadāni. Tatra pulliṅgassa tāva **ma**saddassa ayaṃ nāmikapadamālā –

Mo, mā. Maṃ, me. Mena, mehi, mebhi. Massa, mānaṃ. Mā, masmā, mamhā, mehi, mebhi. Massa, mānaṃ. Me, masmiṃ, mamhi, mesu. Bho ma, bhavanto mā.

Ayaṃ pana itthiliṅgassa **mā**saddassa nāmikapadamālā –

Mā, mā, māyo. Maṃ, mā, māyo. Māya, māhi, mābhi. Māya, mānaṃ. Māya, māhi, mābhi. Māya, mānaṃ. Māya, māyaṃ, māsu. Bhoti me, bhotiyo māyo.

Ettha pana sirīvācako **mā**saddo ca saddavācako **rā**saddo cāti ime samānagatikā ekakkharattā niccam**ā**kārantapakatikattā itthiliṅgattā ca.

Tatra **saṃ** vuccati santacitto puriso. Yaṃ loke ''sappuriso''ti ca, ''ariyo''ti ca, ''paṇḍito''ti ca vadanti, tassetaṃ adhivacanaṃ yadidaṃ ''sa''nti. Evaṃ sappurisāriyapaṇḍitavācakassa **saṃ**saddassa paccattavacanavasena atthibhāve ''sameti asatā asa''nti idaṃ payoganidassanaṃ. Ettha hi ''na saṃ asa''nti samāsacintāya sappurisāsappurisapadatthā **saṃ asaṃ**saddehi vuttāti ñāyanti, tasmā ''sappurisapadattho paccattavacanena **saṃ**saddena vutto natthī''ti vacanaṃ na vattabbaṃ. Ye ''natthī''ti vadanti, tesaṃ vacanaṃ na gahetabbaṃ. Nāmikapadamālā panassa ''saṃ, santaṃ, sante''tiādinā heṭṭhā pakāsitā. Napuṃsakaliṅgatte **saṃ** vuccati dhanaṃ, ''manussassaṃ. Parassaṃ. Sabbassaṃ. Sabbassaharaṇaṃ. Parassaharaṇa''ntiādīnettha nidassanapadāni. Tattha manussassa saṃ manussassaṃ. Evaṃ parassa saṃ parassaṃ. Sabbassa saṃ sabbassaṃ. Tassa haraṇaṃ parassaharaṇaṃ sabbassaharaṇanti samāso. Tathā **saṃ** vuccati sukhaṃ santi ca. Vuttañhi tabbācakattaṃ porāṇakaviracanāyaṃ –

''Devadevo saṃdehī no, hīno devātidehato;
Hatopapātasaṃsāro, sāro saṃ detu dehina''nti.

Tasmā ayamettha gāthā, ''sakalalokasaṅkaro dīpaṅkaro''ti ettha ''saṅkaro''ti padañcanidassanaṃ. ''Saṃ, sāni, sā. Saṃ, sāni, se. Sena''iccādi pubbe pakāsitanayena ñeyyaṃ. Ettha ca sotūnaṃ sugatamatavare kosallajananatthaṃ samāsantagatassa **saṃ**saddassa nāmikapadamālaṃ paripuṇṇaṃ katvā kathayāma –

Manussassaṃ, manussassāni, manussassā. Manussassaṃ, manussassāni, manussasse. Manussassena, manussassehi, manussassebhi. Manussassassa, manussassānaṃ. Manussassā, manussassasmā, manussassamhā, manussassehi, manussassebhi. Manussassassa, manussassānaṃ. Manussasse, manussassasmiṃ, manussassamhi, manussassesu. Bho manussassa, bhonto manussassāni, manussassā. Esa nayo ''parassaṃ sabbassa''ntiādīsupi, sabbānetāni padāni abhidheyyaliṅgānīti gahetabbāni.

Yaṃ taṃ kimitisaddānaṃ, nāmamālaṃ panattari;
Sabbanāmaparicchede, pakāsissaṃ tiliṅgato.

Iccevaṃ heṭṭhā uddiṭṭhānaṃ **ko vi sā**dīnaṃ nāmikapadamālā saddhiṃ atthantaranidassanapadehi vibhattā. Tatridaṃ liṅgavavatthānaṃ –

Ko vi sā honti pulliṅge, **bhā rā thī dhī ku bhū** thiyaṃ;
Kaṃ khaṃ napuṃsake **go** tu, pume cevitthiliṅgake.

Mo pume itthiliṅge **mā, saṃ** pume ca napuṃsake;
Yaṃ taṃ kimiti sabbatra, liṅgesveva pavattare.

Ito aññānipi ekakkharāni upaparikkhitvā gahetabbāni.

Evaṃ viññūnaṃ nayaññūnaṃ saddaracanāvisaye paramavisuddhavipulabuddhipaṭilābhatthaṃ paramasaṇhasukhumatthesu payogesu asammohatthaṃ suvaṇṇatale sīhavijambhanena kesarīsīhassa vijambhanamiva tepiṭake buddhavacane ñāṇavijambhanena vijambhanatthañca adhikūnekakkharavasena liṅgattayaṃ missetvā nāmikapadamālā vibhattā.

Sadde bhavanti kusalā na tu keci atthe,
Atthe bhavanti kusalā na tu keci sadde.

Kosallameva paramaṃ dubhayattha tasmā,
Yogaṃ kareyya satataṃ matimā varanti.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu

Viññūnaṃ kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Liṅgattayamissako nāmikapadamālāvibhāgo

Dasamo paricchedo.

11. Vāccābhidheyyaliṅgādiparidīpananāmikapadamālā

Vāccābhidheyyaliṅgādi-vasenapi ito paraṃ;
Bhāsissaṃ padamālāyo, bhāsitassānurūpato.

Tattha **vāccaliṅgānī**ti appadhānaliṅgāni, guṇanāmasaṅkhātāni vā liṅgāni. **Abhidheyyaliṅgānī**ti padhānaliṅgāni, guṇīpadasaṅkhātāni vā liṅgāni. Yasmā pana tesu vāccaliṅgāni nāma abhidheyyaliṅgānuvattakāni bhavanti, tasmā sabbāni **bhū**dhātumayāni ca vāccaliṅgāni abhidheyyaliṅgānurūpato yojetabbāni. Tesaṃ **bhū**dhātumayāni vāccaliṅgāni sarūpato nāmikapadamālāya ayojitānipi tattha tattha nayato yojitāni, tasmā na dāni dassessāma. A**bhū**dhātumayānipi kiñcāpi nayato yojitāni, tathāpi sotārānaṃ payogesu kosallajananatthaṃ kathayāma, nāmikapadamālañca nesaṃ dassessāma kiñci payogaṃ vadantā.

Dīgho rasso nīlo pīto,
Sukko kaṇho seṭṭho pāpo;
Saddho suddho ucco nīco,
Katotīto iccādīni.

Dīghā jāgarato ratti, dīghaṃ santassa yojanaṃ;
Dīgho bālāna saṃsāro, saddhammaṃ avijānataṃ.

Dīgho, dīghā. Dīghaṃ, dīghe. Dīghena, dīghehi, dīghebhi. Dīghassa, dīghānaṃ. Dīghā, dīghasmā, dīghamhā, dīghehi, dīghebhi. Dīghassa, dīghānaṃ. Dīghe, dīghasmiṃ, dīghamhi, dīghesu. Bho dīgha, bhavanto dīghā. ‘‘Dīghāti maṃ pakkoseyyāthā’’ti idamettha nidassanaṃ.

Dīghā, dīghā, dīghāyo. Dīghaṃ, dīghā, dīghāyo. Dīghāya. Sesaṃ **kaññā**nayena ñeyyaṃ.

Dīghaṃ, dīghāni, dīghā. Dīghaṃ, dīghāni, dīghe. Dīghena. Sesaṃ **citta**nayena ñeyyaṃ. **Rassā**dīni ca evameva vitthāretabbāni. Ayaṃ vāccaliṅgānaṃ nāmikapadamālā, ‘‘guṇanāmānaṃ nāmikapadamālā’’ti vattuṃ vaṭṭati.

Abhidheyyakaliṅgesu, savisesāni yāni hi;
Tesaṃ dāni yathāpāḷiṃ, padamālaṃ kathessahaṃ.

Katamāni tāni padāni, yāni savisesāni?

Bhavābhavādikaṃ **laṅkā-dīpo** iccādikāni ca;
Bodhi sandhīti cādīni, savisesāni honti tu.

Etesu hi –

Bhavābhavapadaṃ deka-vaco bahuvaco kvaci;
Samāse asamāsepi, sambhavo tassa icchito.

Viggahañca padatthañca, vatvā padassimassa me;

Vuccamānamavikkhittā, padamālaṃ nibodhatha.

Bhavo ca abhavo ca **bhavābhavaṃ**. Atha vā bhavo ca abhavo ca bhavābhavāni, ayaṃ viggaho. Tatra **bhavo**ti khuddako bhavo. **Abhavo**ti mahanto bhavo. Vuddhatthavācako hettha **a**kāro. Ettha ca sugatiduggativasena hīnapaṇītavasena ca khuddakamahantatā veditabbā. Atha vā **bhavo**ti vuddhi. **Abhavo**ti avuddhi. Ayaṃ padattho. Ayaṃ pana nāmikapadamālā –

Bhavābhavaṃ, bhavābhavaṃ, bhavābhavena, bhavābhavassa, bhavābhavā, bhavābhavasmā, bhavābhavamhā, bhavābhavassa, bhavābhave, bhavābhavasmiṃ, bhavābhavamhi, bho bhavābhava. Iti **bhavābhava**padaṃ ekavacanakaṃ bhavati. Dissati ca tassekavacanatā pāḷiyaṃ aṭṭhakathāyañca –

‘‘Atītakappe caritaṃ, ṭhapayitvā bhavābhave;
Imasmiṃ kappe caritaṃ, pavakkhissaṃ suṇohi me’’

Iti vā,

‘‘Evaṃ bahuvidhaṃ dukkhaṃ, sampattiñca bahūvidhaṃ;
Bhavābhave anubhavitvā, patto sambodhimuttamaṃ’’

Iti vā evaṃ pāḷiyaṃ **bhavābhava** padassa ekavacanatā diṭṭhā.

Aṭṭhakathāyampi –

‘‘Asambudhaṃ buddhanisevitaṃ yaṃ,
Bhavābhavaṃ gacchati jīvaloko;
Namo avijjādikilesajāla-
Viddhaṃsino dhammavarassa tassā’’ti

Evaṃ tassekavacanatā diṭṭhā.

Bhavābhavāni, bhavābhavā, bhavābhavāni, bhavābhave, bhavābhavehi, bhavābhavebhi, bhavābhavānaṃ, bhavābhavehi, bhavābhavebhi, bhavābhavānaṃ, bhavābhavesu, bhavanto bhavābhavāni. Iti **bhavābhava**padaṃ bahuvacanakampi bhavati. Dissati ca tassa bahuvacanakatā pāḷiyaṃ ‘‘dhonassa hi natthi kuhiñci loke. Pakappikā diṭṭhi bhavābhavesū’’ti. Ubhayampi nayaṃ vomissetvā nāmikapadamālā yojetabbā. Kathaṃ? ‘‘Bhavābhavaṃ, bhavābhavāni. Bhavābhavaṃ, bhavābhavāni. Bhavābhavena, bhavābhavehi, bhavābhavebhi’’iccevamādinā **citta**nayena yojetabbā.

Napuṃsakekavacana-bahuvacanakā imā;
Padamālā samāsatte, katāti paridīpaye.

Samāsakapadañceva, asamāsakameva ca;
Bhavābhavapadaṃ dvedhā, iti vidvā vibhāvaye.

Napuṃsakaṃ samāsatte, pulliṅgamitarattane;
Napuṃsakaṃ tu pāyena, ekavacanakaṃ vade.

‘‘Bhavo ca abhavo cā’’ti, samāsatthaṃ vade budho;
‘‘Bhavato bhava’’miccatthaṃ, asamāsassa bhāsaye.

Pulliṅgattamhi so ñeyyo, nissakkaupayogato;
Evaṃ visesato jaññā, **bhavābhava**padaṃ vidū.

Yathā cettha **bhavābhava**padassa nāmikapadamālā yojitā, evaṃ ‘‘kammākammaṃ phalāphala’’ntiādīnampi nāmikapadamālā yojetabbā. Atthopi nesaṃ yathārahaṃ vattabbo.

Yebhuyyenetāni ekavacanakāni bhavanti. Evaṃ tāva **bhavābhava**padādīnaṃ visesavantatā daṭṭhabbā.

Laṅkādīpo, laṅkādīpaṃ, laṅkādīpena, laṅkādīpassa, laṅkādīpā, laṅkādīpasmā, laṅkādīpamhā, laṅkādīpassa, laṅkādīpe, laṅkādīpasmiṃ, laṅkādīpamhi, bho laṅkādīpa. Ayaṃ samāsatte nāmikapadamālā. Asamāsattepi pana yojetabbā.

Laṅkā dīpo, laṅkaṃ dīpaṃ, laṅkāya dīpena, laṅkāya dīpassa, laṅkāya dīpā, laṅkāya dīpasmā, laṅkāya dīpamhā, laṅkāya dīpassa, laṅkāya dīpe, laṅkāya dīpasmiṃ, laṅkāya dīpamhi, bhoti laṅke dīpa. Ayaṃ byāse nāmikapadamālā. Ayaṃ nayo ‘‘jambudīpo’’ti ettha na labbhati kevalena **jambū**saddena jambudīpassa akathanato, yathā kevalena **laṅkā**saddena laṅkādīpo kathiyati. Ayaṃ pana byāse padamālānayo visesato kabbaracanāyaṃ kavīnaṃ upakārāya saṃvattati sāsanassāpi. Tathā hi byāsavasena porāṇakaviracanā dissati –

‘‘Vandāmi selamhi samantakūṭe,
Laṅkāya dīpassa sikhāyamāne;
Āvāsabhūte sumanāmarassa,
Buddhassa taṃ pādavaḷañjamagga’’nti.

Sāsanepi byāsavasena ‘‘dibbo ratho pāturahu, vedehassa yasassino’’tiādikā pāḷi dissati.

Yathā pana ‘‘jambudīpo’’ti ettha ayaṃ nayo na labbhati, tathā ‘‘nāgadīpo’’tiādīsupi kevalena **jambū**saddena jambudīpassa akathanamiva kevalena **nāga**saddādinā nāgadīpādīnaṃ akathanatoti. Nanu ca bho ‘‘buddhassa jambunadaraṃsino taṃ, dāṭhaṃ mayaṃ jambunarā namāmā’’ti porāṇakaviracanāyaṃ **jambū**saddena jambudīpo vutto ‘‘jambudīpanarā’’ti atthasambhavatoti? Saccaṃ ‘‘jambudīpanarā’’ti attho sambhavati, kevalena pana **jambū**saddena jambudīpatthaṃ na vadati, kintu ‘‘jambudīpanarā’’ti vattabbe gāthāvisayattā adhikakkharadosaṃ parivajjantena **dīpa**saddalopaṃ katvā ‘‘jambunarā’’ti vuttaṃ, evaṃ uttarapadalopavasena vutto **jambu**saddo **nara**saddaṃ paṭicca samāsabalena ‘‘jambudīpanarā’’ti atthappakāsane samattho hoti, na kevalo byāsakāle, tathā hi ‘‘jambū’’ti vutte jambudīpo na ñāyati, atha kho jamburukkhoyeva ñāyati.

Kiṃ pana bho ‘‘kāko dāso, kākaṃ dāsaṃ, kākena dāsenā’’ti ayaṃ nayo labbhati, na labbhatīti? Labbhati, **kāka**saddena kākanāmakassa dāsassa kathanaṃ hoti. Yadi evaṃ ‘‘jambudīpo’’ti etthāpi ‘‘jambunāmako dīpo’’ti atthaṃ gahetvā ‘‘jambū dīpo, jambuṃ dīpaṃ, jambuyā dīpenā’’ti ayaṃ nayo labbhatīti? Na labbhati **jambū**saddassa paṇṇattivasena dīpe appavattanato. **Jambū**saddo hi rukkheyeva paṇṇattivasena pavattati, na dīpe. Yathā pana **citta**vohāro cittanāmake gahapatimhipi manepi pavattati ‘‘citto gahapati. Cittaṃ mano mānasa’’ntiādīsu. Yathā ca **kusa**vohāro kusanāmake raññepi kusatiṇepi pavattati –

‘‘Pabhāvatiñca ādāya, maṇiṃ verocanaṃ kuso;
Kusāvatiṃ kusarājā, agamāsi mahabbalo;
Kuso yathā duggahito, hatthamevānukantatī’’ti

Ādīsu, tathā **kāka**saddopi vāyase, evaṃnāmake dāsepi pavattati ‘‘kāko ravati, kāko nāma dāso saṭṭhiyojanāni gacchatī’’tiādīsu. **Jambū**saddo pana gahapatimanādīsu **citta kusa kāka**saddā viya paṇṇattivasena dīpasmiṃ na pavattati, tasmā yathāvuttoyeva nayo manasikaraṇīyo.

Yathā panettha ‘‘laṅkādīpo’’ti saddassa nāmikapadamālā samāsavasena byāsavasena ca yojitā, evaṃ ‘‘pubbavidehadīpo, aparagoyānadīpo, uttarakurudīpo, assayujanakkhattaṃ, citramāso, vessantararājā, setavatthaṃ, dibbaratho’’tiādīnampi nāmikapadamālā samāsavasena byāsavasena ca yojetabbā. **Pubbavidehā**disaddehi pubbavidehadīpādīnaṃ kathanañca veditabbaṃ. ‘‘Dibbaratho’’tiādīnaṃ samāsagatapadānaṃ payojane sati byāsavasena visuṃ kattabbatā ca veditabbā. Tathā hi byāsavasena ‘‘dibbo ratho’’tiādinā dvinnaṃ dvinnaṃ padānaṃ samānādhikaraṇavasena paccekavibhattiyuttabhāve sati gāthāsu vuttipālanasukhuccāraṇaguṇo bhavati. So ca sāsanānukūlo hi ayaṃ nayo ṭhapito. Tathā hi pāvacane ‘‘dibbo ratho pāturahu, vedehassa yasassino’’tiādikā pāḷiyo bahū dissanti, evaṃ **laṅkādīpā**disaddānaṃ visesavantatā bhavati.

Idāni **bodhisandhi**ādīnaṃ visesavantatā vuccati –

Bodhi sandhi vibhattā’yu, dhātuyeva pajāpati;
Dāmā dāmaṃ tathā saddhā, saddhaṃ taṭaṃ taṭī taṭo.

Byañjanaṃ byañjano attho, atthamakkharamakkharo;
Ajjavaṃ ajjavo ceva, tathā maddavagāravā.

Vaco vacīti cādīni, samarūpā sarūpato;
Dvittiliṅgāni sambhonti, yathāsambhavamuddise.

Etesu hi **bodhi**saddassa tāva ‘‘bodhi rājakumāro’’ti ca, ‘‘ariyasāvako ‘bodhī’ti vuccati, tassa bodhissa aṅgoti bojjhaṅgo’’ti ca evaṃ puggalavacanassa ‘‘bodhi, bodhī, bodhayo. Bodhiṃ, bodhī, bodhayo. Bodhinā’’ti pulliṅge **aggi**nayena nāmikapadamālā bhavati.

Rukkhamagganibbānasabbaññutaññāṇavacanassa pana ‘‘bodhi, bodhī, bodhiyo. Bodhiṃ, bodhī, bodhiyo. Bodhiyā’’ti itthiliṅge **ratti**nayena nāmikapadamālā bhavati.

Keci pana ‘‘rukkhavacano bodhisaddo pulliṅgo’’ti vadanti, taṃ āgamena viruddhaṃ viya dissanato vicāretabbaṃ. Na hi āgame rukkhavacanassa **bodhi**saddassa pulliṅgabhāvo dissati, puggalavacanassa pana dissati. Yadi ca ‘‘sālo dhavo khadīro’’tiādīnaṃ viya rukkhavacanassa **bodhi**saddassa pulliṅgattaṃ siyā, **jambū simbalī pāṭalī**saddādīnaṃ rukkhavācakattā pulliṅgattaṃ siyā, na tesaṃ imassa ca rukkhavācakattepi pulliṅgabhāvo upalabbhati. Yadi hi rukkhavacano **bodhi**saddo pulliṅgo, evaṃ sante nibbānavacano sabbaññutaññāṇavacano ca **bodhi**saddo napuṃsakaliṅgo siyā ‘‘nibbāna’’ntiādinā napuṃsakaliṅgavasena niddiṭṭhassa nibbānādino atthassa kathanato.

Ye evaṃ vadanti ‘‘rukkhavacano **bodhi**saddo pulliṅgo’’ti, te ‘‘bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ, taṃ ettha bhagavā pattoti rukkhopi bodhicceva vuccatī’’ti vuttamatthaṃ cetasi sannidhāya ‘‘bujjhati etthāti bodhī’’ti nibbacanavasena ‘‘kiṃ rukkhavacano **bodhi**saddo pulliṅgo na bhavissatī’’ti maññamānā vadanti maññe. Nevaṃ daṭṭhabbaṃ, evañca pana daṭṭhabbaṃ, ‘‘bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ, taṃ ettha bhagavā pattoti rukkhopi bodhicceva vuccatī’’ti vadantehi garūhi ñāṇavacanaṃ itthi liṅgabhūtaṃ bodhīti ñāṇassa nāmaṃ paṇṇattiantaraparikappanenatthaṃ parikappentena bujjhanaṭṭhānabhūte rukkhe āropetvā rukkho ‘‘bodhī’’ti vutto, tasmā īdisesu ṭhānesu nibbacane ādaro na kātabbo. Na hi ‘‘bujjhati etthāti bodhī’’ti nibbacanakaraṇaṃ rukkhavacanassa **bodhi**saddassa pulliṅgattaṃ kātuṃ sakkoti saṅketasiddhattā vohārassa, tasmā rukkhaṃ sayaṃ abodhimpi samānaṃ bodhiyā paṭilābhaṭṭhānattā saṅketasiddhena ‘‘bodhī’’ti itthiliṅgavohārena voharanti sāsanikā, bodhiyā vā kāraṇattā phalavohārena. Etamatthaṃyeva hi sandhāya ‘‘bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ, taṃ ettha bhagavā pattoti rukkhopi bodhicceva vuccatī’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ, evaṃ ‘‘bodhī’’ti itthiliṅgavasena rukkhanāmaṃ pavattatīti. Tenāha **āyasmā sāriputto** dhammasenāpati anudhammacakkavattī vohārakusalo itthiliṅgavohārena ‘‘buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇappaṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho’’ti. Apica tattha tattha ‘‘bodhiyā sākhā’’ti ca, ‘‘kenaṭṭhena mahābodhi, kassa sambandhinī ca sā’’ti ca,

‘‘Hatthato muttamattā sā, asītiratanaṃ nabhaṃ;
Uggantvāna tadā muñci, chabbaṇṇā rasmiyo subhā’’ti ca

Evamādayo rukkhavācakassa **bodhi**saddassa itthiliṅgabhāve payogā dissanti.

Atha vā rukkhavācako **bodhi**saddo dviliṅgo pumitthiliṅgavasena. Tathā hi

samantapāsādikāyaṃ vinayasaṃvaṇṇanāyaṃ mahāveyyākaraṇassa pāḷinayaviduno **buddhaghosā**cariyassa evaṃ saddaracanā dissati ''sakkhissasi tvaṃ tāta pāṭaliputtaṃ gantvā mahābodhinā saddhiṃ ayyaṃ saṅghamittattheriṃ ānetu''nti ca, ''sāpi kho mahābodhisamārūḷhā nāvā passato mahārājassa mahāsamuddatalaṃ pakkhandā''ti ca tassa rukkhavācakassa **bodhi**saddassa ''bujjhati etthāti bodhī''ti nibbacanavasena ''bodhi, bodhī, bodhayo. Bodhiṃ, bodhī, bodhayo. Bodhinā''tiādinā padamālā veditabbā. Rukkhavācakasseva pana tassa ñāṇe pavattitthiliṅgavohārena saṅketasiddhena rūḷhatthadīpakena ''bodhi, bodhī, bodhiyo. Bodhiṃ, bodhī, bodhiyo. Bodhiyā''tiādinā padamālā veditabbā. Iccevaṃ –

Puggalavācako **bodhi-**saddo pulliṅgiko bhave;
Ñāṇādivācako itthi-liṅgoyeva siyā sadā.

Bodhipādapavacano, pumitthiliṅgiko bhave;
Evaṃ santepi etassa, itthiliṅgattameva tu;
Icchitabbataraṃ yasmā, dhammasenāpatīritaṃ.

Sandhisaddādīnampi nayānusārena nāmikapadamālā yojetabbā. **Sandhi**saddo hi sarasandhiādivācako pulliṅgo, paṭisandhiyādivācako itthiliṅgo ''sandhino. Sandhiyā''tiādidassanato. **Vibhatti**saddo vibhajanavācako itthiliṅgo, **syā**divācako pulliṅgo ceva itthiliṅgo ca ''vibhattissa. Vibhattiyā''tiādidassanato.

Āyusaddo pana jīvitindriyavācakoyeva hutvā punnapuṃsakaliṅgo, ''punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā''ti ''ettakaṃyeva te āyu, cavanakālo bhavissatī''ti ca dassanato.

Dhātusaddo sabhāvādivācako itthiliṅgo, **karapacā**divācako pumitthiliṅgo ''cakkhudhātuyā. Karotissa dhātussa. Dhātuyo dhātuyā''ti dassanato.

Pajāpatisaddo devavisesavācako pulliṅgo, kalattajinamātucchāvācako itthiliṅgo ''pajāpatissa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyātha'', ''attano pajāpatiyā saddhiṃ mahāpajāpatiyā''ti ca dassanato.

Dāmā dāmaṃ saddā mālatīdāmādibhedabhinnassa ekassa vatthussa yathākkamaṃ itthinapuṃsakaliṅgā. Tathā hi ''mālatīdāmā lolāḷiṅgalīlā. Mālatīdāmaṃ. Siṅghitaṃ dāmaṃ bhamarehi. Ratanadāmā. Ratanadāma''nti ca dviliṅgabhāve lokikappayogā dissanti sāsanānukūlā.

Saddhaṃ saddhāsaddā pana bhinnavatthūnaṃ vācakā itthinapuṃsakaliṅgā, **saddhā**saddo pasādalakkhaṇavācako itthiliṅgo, **saddhaṃ**saddo matakabhattavācako napuṃsakaliṅgo ''saddhā saddahanā. Mayamassubho gotamabrāhmaṇā nāma dānāni dema saddhāni karomā''ti dassanato. Imasmiṃ pana ṭhāne ''saddho puriso, saddhā itthī, saddhaṃ kula''nti imāni vāccaliṅgattā saṅgahaṃ na gacchantīti daṭṭhabbāni.

Taṭaṃ taṭī taṭotime saddā tīrasaṅkhāte ekasmiṃyevatthe thīpunnapuṃsakaliṅgā.

Byañjanasaddo upasecanaliṅgavākyāveṇikasarīrāvayavavācako napuṃsakaliṅgo, akkharavācako punnapuṃsakaliṅgo. Tatrupasecane ''sūpaṃ vā byañjanaṃ vā''ti napuṃsakaniddeso dissati. Tathā liṅge ''itthibyañjanaṃ purisabyañjana''nti napuṃsakaniddeso. Vākye ''padabyañjanāni sādhukaṃ uggahetvā''ti napuṃsakaliṅganiddeso. Āveṇike ''asīti anubyañjanānī''ti napuṃsakaniddeso. Sarīrāvayave ''kilesānaṃ anu anu byañjanato pākaṭabhāvakaraṇato anubyañjana''nti evaṃ napuṃsakaniddeso. Ettha hi anubyañjanaṃ nāma hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedo ākāro. So eva ''sarīrāvayavo''ti vuccatīti. Akkhare ''byañjano. Byañjana''nti ca punnapuṃsakaniddeso.

Atthasaddo nibbānavacano napuṃsakaliṅgo, abhidheyyadhanakāraṇapayojananivatyābhisandhānādivacano pana pulliṅgo. Tathā hi **kathāvatthumhi** ''atthatthamhī''ti imissā pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanāyaṃ ''atthaṃ vuccati nibbāna''nti napuṃsakaliṅganiddesena **attha**saddo vutto. Iti **attha**saddo dviliṅgo.

Akkharasaddo ca ‘‘yo pubbo akkharo akkharānī’’ti ca dassanato. Apica **akkhara**saddo nibbānavacano nāmapaṇṇattivacano ca sabbadānapuṃsakaliṅgo bhavati ‘‘padamaccutamakkharaṃ, mahājanasammatoti kho vāseṭṭha ‘mahāsammato’tveva paṭhamaṃ akkharaṃ nibbatta’’nti evamādīsu. ‘‘Akkharāya deseti, akkharakkharāya āpatti pācittiyassā’’ti ettha pana pulliṅgotipi napuṃsakaliṅgotipi vattabbo, itthiliṅgoti pana na vattabbo. Ayañhi ‘‘asakkatā casma dhanañcayāya. Viramathāyasmanto mamavacanāyā’’tiādīsu ‘‘dhanañcayāya, vacanāyā’’ti saddā viya vibhattivipallāsena vutto, na liṅgavipallāsavasenāti.

Ajjava maddava gāravasaddā pana punnapuṃsakaliṅgā. ‘‘Ajjavo ca maddavo ca. Ajjavamaddavaṃ. Gāravo ca nivāto ca. Saha āvajjite thūpe, gāravaṃ hoti me tadā’’ti ca ādidassanato.

Vacovacīsaddā pana **ghaṭoghaṭī**saddā viya pumitthiliṅgā, tattha **vacī**saddassa ‘‘vacī, vacī, vaciyo. Vaciṃ, vacī, vaciyo. Vaciyā’’ti nāmikapadamālā yojetabbā. Keci ‘‘duccaritapayogaviññattisaddādīsu paresu **vaca**saddassanto **ī**kāro hoti, tena ‘‘vacīduccarita’’ntiādīni rūpāni dissantī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ **vaca**saddato visuṃ **vacī**saddassa dassanato. Atrimāni pāḷito ca aṭṭhakathāto ca nidassanapadāni. ‘‘Vacī vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro vacī, vaciñca vacīsaṅkhāre ca ṭhapetvā avasesā na ceva vacī, na ca vacīsaṅkhāro. Gadito vacībhi satimābhinande’’ti imāni pāḷito nidassanapadāni. ‘‘Copanasaṅkhātā vacī eva viññatti vacīviññatti, vaciyā bhedo vacībhedo’’ti imāni aṭṭhakathāto nidassanapadāni. Iminā nayena aññesampi sarūpāsarūpapadānaṃ yathārahaṃ dvitiliṅgatā vavatthapetabbā. Evaṃ abhidheyyakaliṅgesu savisesāni abhidheyyaliṅgāni veditabbāni.

Idāni katthaci vāccaliṅgabhūtānaṃ abhidheyyaliṅgānañca taddhibhantaliṅgānañca dhammādivasena nāmikapadamālā vuccate. Tathā hi –

Dhammabho puggalā ceva, dhammapuggalatopi ca;
Ekantadhammato ceva, tathevekantapuggalā.

Padamālā siyuṃ tāsu, paccattādivasena tu;
Padaṃ samaṃ visamañca, jaññā sabbasamampi ca.

Kathaṃ? ‘‘Micchādiṭṭhi, micchāsaṅkappo, micchāvācā, micchāvāco, micchādiṭṭhiko, micchāsaṅkappī’’ iccetesaṃ nāmikapadamālā evaṃ veditabbā.

‘‘Micchādiṭṭhi, micchādiṭṭhī, micchādiṭṭhiyo. Micchādiṭṭhiṃ, micchādiṭṭhī, micchādiṭṭhiyo. Micchādiṭṭhiyā’’ti evaṃ dhammato, ‘‘micchādiṭṭhi, micchādiṭṭhī, micchādiṭṭhino. Micchādiṭṭhiṃ, micchādiṭṭhī, micchādiṭṭhino. Micchādiṭṭhinā’’ti evaṃ puggalato, ‘‘micchāsaṅkappo, micchāsaṅkappā. Micchāsaṅkappa’’nti evaṃ dhammapuggalato, ‘‘micchāvācā, micchāvācā, micchāvācāyo. Micchāvācaṃ, micchāvācā micchāvācāyo. Micchāvācāya’’ evaṃ ekantadhammato, ‘‘micchāvāco, micchāvācā. Micchāvācaṃ, micchāvāce. Micchāvācena’’ evaṃ ekantapuggalato, ‘‘micchādiṭṭhiko. Micchādiṭṭhikā. Micchādiṭṭhika’’nti evampi ekantapuggalato, ‘‘micchāsaṅkappī, micchāsaṅkappino. Micchāsaṅkappi’’nti evampi ekantapuggalato nāmikapadamālā bhavati. Paccattopayogavacanādivasena pana padaṃ sadisaṃ visadisaṃ sabbathā sadisampi ca bhavati. Esa nayo **sammādiṭṭhisammāsaṅkappā**dīsupi.

Atrime āhaccabhāsitā payogā – avijjāgatassa bhikkhave aviddasuno micchādiṭṭhi pahoti. Micchādiṭṭhissa micchāsaṅkappo pahoti. Micchāsaṅkappassa micchāvācā pahoti. Micchāvācassa micchākammanto pahoti. Micchākammantassa micchāājīvo pahoti. Micchāājīvassa micchāvāyāmo pahoti. Micchāvāyāmassa micchāsati pahoti. Micchāsatissa micchāsamādhi pahotīti. Vijjāgatassa bhikkhave viddasuno sammādiṭṭhi pahoti. Sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahotīti vitthāro, evaṃ katthaci vāccaliṅgabhūtānaṃ abhidheyyaliṅgānañca taddhitantaliṅgānañca nāmikapadamālā sappayogā kathitā.

Idāni nevābhidheyyaliṅgassa **bhavitabba**saddassa ca abhidheyyaliṅgānaṃ **sotthi suvatthi** saddānañca vāccaliṅgābhidheyyaliṅgassa **abbhuta**saddassa ca vāccaliṅgassa **abhūta**saddassacāti imesaṃ kiñci visesaṃ kathayāma, nāmikapadamālañca yathārahaṃ yojessāma. Etesu hi **bhavitabba**saddo ekantabhāvavācako napuṃsakaliṅgo ekavacanantoyeva hoti. Tatiyantapadehi **evaṃ**sadda **na**saddādīhi ca yojetabbo ca hoti. Nāssa nāmikapadamālā labbhati, atrime ca payogā ‘‘saddhammagarukena bhavitabbaṃ, no āmisagarukena, iminā corena bhavitabbaṃ, imehi corehi bhavitabbaṃ, imāya coriyā bhavitabbaṃ, imāhi corīhi bhavitabbaṃ, anena cittena bhavitabbaṃ, imehi cittehi bhavitabbaṃ, evaṃ bhavitabbaṃ, aññathā bhavitabba’’nti. Atridaṃ vuccati –

> **Bhavitabba**padaṃ niccaṃ, sabbaññuvarasāsane;
> Paṭhamekavaco bhāva-vācakañca napuṃsakaṃ.
>
> Tatiyantapade**hevaṃ-**saddādīhi ca dhīmatā;
> Yojetabbaṃva sambhoti, iti vidvā vibhāvaye.

Ayaṃ ‘‘bhavitabba’’nti padassa viseso.

Sotthi bhaddante hotu rañño, sotthiṃ gacchati nhāpito. Sotthināmhi samuṭṭhito. Suvatthi, suvatthiṃ, suvatthinā, ayaṃ **dhasātthi**saddādīnaṃ viseso.

Ayaṃ pana ‘‘abbhutaṃ abhūta’’nti dvinnaṃ viseso. **Bhū**saddassa bbhū, saṃyogapare paṭisedhatthavati **a**itinipāte upapade sati ekantena rassattamupayāti. Kvatthe? ‘‘Abhūtapubbaṃ bhūta’’ntiādīsvatthesu. Tathāvidhe asaññogapare rassattaṃ na upayāti. Kvatthe? ‘‘Asacca’’ntiādīsvatthesu. Tathā hi ‘‘abbhuta’’nti padassa ‘‘abhūtapubbaṃ bhūta’’ntipi attho bhavati, ‘‘abbhutakaraṇa’’ntipi attho bhavati. ‘‘Abhūta’’nti padassa pana ‘‘asacca’’ntipi attho bhavati, ‘‘ajāta’’ntipi attho bhavati. Tatra ‘‘acchariyaṃ vata bho abbhutaṃ vata bho. Accheraṃ vata lokasmiṃ, abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ’’ iccevamādayo ‘‘abhūtapubbaṃ bhūta’’nti atthe payogā.

> ‘‘Tvaṃ maṃ nāgena ālampa,
> Ahaṃ maṇḍūkachāpiyā;
> Hotu no abbhutaṃ tattha,
> Āsahassehi pañcahī’’ti

Iccevamādayo abbhutakaraṇatthe payogā. Evaṃ rassavasena, dīghavasena pana nissaṃyoge ‘‘abhūtaṃ atacchaṃ. Atathaṃ’’iccevamādayo asaccatthe payogā, ‘‘abhūtaṃ ajātaṃ asañjāta’’nti iccevamādayo ajātatthe payogā. Bhavanti catra –

> ‘‘Abhūtapubbaṃ bhūta’’nti, atthasmiṃ **abbhuta**ntidaṃ;
> Padaṃ viññūhi viññeyyaṃ, rassabhāvena saṇṭhitaṃ.
>
> Abbhutakaraṇatthepi, **abbhuta**nti padaṃ tathā;
> Saṇṭhitaṃ rassabhāvena, iti vidvā vibhāvaye.
>
> **Abhūta**miti dīghatta-vasena kathitaṃ pana;
> Padaṃ samadhigantabba-masaccājātavācakaṃ.

Abbhutaṃ, abbhutāni. **Citta**nayena, abbhuto, abbhutā. Abbhutaṃ, **purisa**nayena, abbhutā, abbhutā, abbhutāyo. Abbhutaṃ. **Kaññā**nayena ñeyyaṃ. Evaṃ **bhūta**saddassapi nāmikapadamālā tidhā gahetabbā. Atra ‘‘abbhuta’’miti padaṃ vāccaliṅgampi bhavati abhidheyyaliṅgampi. ‘‘Abhūta’’miti padaṃ pana vāccaliṅgaṃ abhidheyyaliṅgampi vā **sacca**saddo viya katthaci. Itissa yathārahaṃ ayampi sappayogā nāmikapadamālā kathitā.

Idāni āgamikānaṃ kosallajananatthaṃ padasamodhānavasena nāmikapadamālā vuccate – buddho bhagavā, buddhā bhagavanto. Buddhaṃ bhagavantaṃ, buddhe bhagavante. Buddhena bhagavatā, sesaṃ vitthāretabbaṃ. Ayaṃ padamālā ekavacanabahuvacanavasena ñeyyā.

Devā tāvatiṃsā. Deve tāvatiṃse. Devehi tāvatiṃsehi. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Bahuvacanavasena ñeyyā padamālā.

So bhagavā jānaṃ passaṃ arahaṃ sammāsambuddho, taṃ bhagavantaṃ jānantaṃ passantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena, tassa bhagavato jānato passato arahato sammāsambuddhassa. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Ekavacanavasena ñeyyā padamālā.

Rājā suddhodano, rājānaṃ suddhodanaṃ, raññā suddhodanena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Rājā passenadī kosalo, rājānaṃ passenadiṃ kosalaṃ, raññā passenadinā kosalena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Rājā māgadho seniyo bimbisāro, rājānaṃ māgadhaṃ seniyaṃ bimbisāraṃ, raññā māgadhena seniyena bimbisārena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Rājā māgadho ajātasattu vedehiputto, rājānaṃ māgadhaṃ ajātasattuṃ vedehiputtaṃ, raññā māgadhena ajātasattunā vedehiputtena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Mahāpajāpatī gotamī, mahāpajāpatiṃ gotamiṃ, mahāpajāpatiyā gotamiyāti pañcakkhattuṃ vattabbaṃ. Mahāpajāpatiyaṃ gotamiyaṃ, bhoti mahāpajāpati gotami.

Makkhali gosālo. Makkhaliṃ gosālaṃ. Makkhalinā gosālena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Sāriputtamoggallānaṃ sāvakayugaṃ. Sāriputtamoggallānaṃ sāvakayugaṃ, sāriputtamoggallānena sāvakayugena, sāriputtamoggallānassa sāvakayugassa. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Sabbāpetā padamālā ekavacanavasena ñeyyā. Sāriputtamoggallānā aggasāvakā, sāriputtamoggallāne aggasāvake, sāriputtamoggallānehi aggasāvakehi. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Bahuvacanavasena ñeyyā. Ito aññesupi eseva nayo.

So dāro, sā dārā. Saṃ dāraṃ, se dāre. Sena dārena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Sā nārī, sā nāriyo. Saṃ nāriṃ, sā nāriyo. Sāya nāriyā. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Saṃ kammaṃ, sāni kammāni. Sena kammena. Saṃ phalaṃ, sāni phalāni. Sena phalena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Paṭhamaṃ jhānaṃ, paṭhamaṃ jhānaṃ, paṭhamena jhānena, paṭhamassa jhānassa. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Catutthī disā, catutthiṃ disaṃ, catutthiyā disāya.

Dhammī kathā, dhammiṃ kathaṃ, dhammiyā kathāya, dhammiyaṃ kathāyaṃ. Evaṃ anupubbī kathā, evarūpī kathā. Iminā nayena aññesupi ṭhānesu padasamodhānavasena liṅgato ca antato ca vacanato ca apekkhitabbaṃ. Padato ca nānappakārā nāmikapadamālā yojetabbā.

Idāni ekappakārānaṃ saddānaṃ liṅgaantavasena nānattaṃ veditabbaṃ. Kathaṃ? Yādiso, yādisī, yādisaṃ. Tādiso, tādisī, tādisaṃ. Etādiso, etādisī, etādisaṃ. Kīdiso, kīdisī, kīdisaṃ. Īdiso, īdisī, īdisaṃ. Ediso, edisī, edisaṃ. Sadiso, sadisī, sadisaṃ. Kadāci pana ‘‘yādisā tādisā’’ti evamādīni itthiliṅgarūpānipi bhavanti. Nāmikapadamālā nesaṃ **purisa itthī citta**nayena yojetabbā.

Idāni samāsataddhitapadabhūtānaṃ **amama**saddādīnaṃ nāmikapadamālā vuccate – amamo, amamā, amamaṃ, amame. Amamena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Mayhako, mayhakā. Mayhakaṃ, mayhake. Mayhakena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Āmā, āmā, āmāyo. Āmaṃ, āmā, āmāyo. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Tatra **amamo**ti natthi taṇhāmamattaṃ diṭṭhimamattañca etassāti amamo, ko so, arahāyevāti vattuṃ vaṭṭati. Apica yesataṇhāpi sadiṭṭhīpi ‘‘mama ida’’nti mamattaṃ na karonti, tepi amamāyeva. Ettha ca ‘‘manussā tattha jāyanti, amamā apariggahā’’ti idaṃ sāsanato nidassanaṃ. ‘‘Amamo nirahaṅkāro’’ti idaṃ pana lokato nidassanaṃ. Itthiliṅge vattabbe ‘‘amamā, amamā, amamāyo’’ti padamālā. Napuṃsake vattabbe ‘‘amamaṃ, amamānī’’ti padamālā. Tatra **mayhako**ti ‘‘idampi mayhaṃ idampi mayha’’nti vippalapatīti mayhako, eko pakkhiviseso. Vuttañhetaṃ **jātake** –

‘‘Sakuṇo mayhako nāma, girisānudarīcaro;
Pakkaṃ pipphalimāruyha, ‘mayhaṃ mayha’nti kandatī’’ti.

Itthiliṅge vattabbe ‘‘mayhakī, mayhakī, mayhakiyo’’ti padamālā. Tatra **āmā**ti ‘‘āma ahaṃ tumhākaṃ dāsī’’ti evaṃ dāsibhāvaṃ paṭijānātīti āmā. Gehadāsī. Vuttañhetaṃ **jātakesu** ‘‘yattha dāso āmajāto, ṭhito thullāni gacchatī’’ti ca, ‘‘āmāya dāsāpi bhavanti loke’’ti ca, tasmā imānevettha nidassanapadāni.

Idāni **kati katipaya katimī**saddānaṃ viseso vuccate yathārahaṃ nāmikapadamālā ca. Tatra **katimī**saddassa nāmikapadamālā na labbhati ‘‘ajja bhante katimī’’ti evaṃ pucchāvasena āgatamattato. **Kati katipaya**saddānaṃ pana labbhateva, sā ca bahuvacanikā. **Visuddhimaggaṭīkāyaṃ pana katipaya**saddo ekavacaniko vutto. Kati purisā tiṭṭhanti, kati purise passati. Kati itthiyo, kati kulāni. Kati lokasmiṃ chiddāni yattha cittaṃ na tiṭṭhati. Kati kusalā. Kati dhātuyo. Kati āyatanāni. Katihi khandhehi katihāyatanehi katihi dhātūhi saṅgahitaṃ. Katibhi rajamāneti, katibhi parisujjhati. Katipayā purisā, katipayā itthiyo, katipayāni cittāni. Imā pana nāmikapadamālā.

Kati. Katihi, katibhi. Katinaṃ. Katisu.

Katipayā. Katipayehi, katipayebhi. Katipayānaṃ. Katipayesu. Katipayāyo. Katipayāhi, katipayābhi. Katipayānaṃ. Katipayāsu. Katipayāni. Katipaye. Katipayehi, katipayebhi. Katipayānaṃ. Katipayesūti. Sabbāpetā sattannaṃ vibhattīnaṃ vasena ñeyyā, samāsavidhimhipi **kati katipaya**saddā bahuvacanavaseneva yojetabbā. ‘‘Katisaṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccati. Katipayajanakata’’ntiādīsu hi ‘‘kati kittakā saṅgā katisaṅgā’’tiādinā sabbadā bahuvacanasamāso daṭṭhabbo.

Idāni rūḷhīsaddānaṃ nāmikapadamālā vuccate – idha **rūḷhīsaddā** nāma **yevāpanaka**saddādayo. Yevāpanako, yevāpanakā. Yevāpanakaṃ. Yevāpano, yevāpanā. Yevāpanaṃ. Yaṃvāpanakaṃ, yaṃvāpanakāni. Sesaṃ sabbattha vitthāretabbaṃ. Tatra **yevāpanako**ti ‘‘phasso hoti vedanā hotī’’tiādinā vuttā phassādayo viya sarūpato avatvā ‘‘ye vā pana tasmiṃ samaye aññepi atthi paṭiccasamuppannā arūpino dhammā’’ti evaṃ ‘‘yevāpanā’’ti padena vutto yevāpanako, evaṃ ‘‘yevāpano’’ti etthāpi. Tathā ‘‘yaṃ vā panaññampi atthi rūpa’’nti evaṃ ‘‘yaṃvāpanā’’ti padena vuttaṃ **yaṃvāpanakaṃ**. Esa nayo yathārahaṃ **yassakaṃ yatthaka**ntiādīsupi netabbo.

Ettha siyā – nanu ca bho **pana**saddo nipāto, nipātānañca abyayabhāvo siddho tīsu liṅgesu sabbavibhattivacanesu ca vayābhāvato, so kasmā ‘‘yevāpano’’ti **o**kāranto jātoti? Saccaṃ **pana**saddo nipāto, so ca kho ‘‘ye vā pana tasmiṃ samaye’’ti vā, ‘‘yaṃ vā panaññampī’’ti vā, ‘‘brāhmaṇā panā’’ti vā evamādīsu nipāto, ‘‘yevāpanako’’ti vā, ‘‘yevāpano’’ti vā evamādīsu nipāto nāma na hoti. Anukaraṇamattañhetaṃ, tasmā īdisesu **pana**saddasahitā payogā rūḷhīsaddāti gahetabbā. Yajjevaṃ kasmā nibbacanamudāhaṭanti? Atthassa pākaṭīkaraṇatthaṃ.

Tayodhammajātakaṃ. Tayodhammajātakaṃ. Tayodhammajātakena. Tayodhammajātakassa. Tayodhammajātakā, tayodhammajātakasmā. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Tayosaṅkhārā. Tayosaṅkhāre. Tayosaṅkhārehi, tayosaṅkhārebhi. Tayosaṅkhārānaṃ. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Cattāripurisayugo saṅgho. Cattāripurisayugaṃ saṅghaṃ. Cattāripurisayugena saṅghena. Cattāripurisayugassa saṅghassa. Sesaṃ vitthāretabbaṃ.

Satokārī, satokārī, satokārino. Satokāriṃ, satokārī, satokārino. Satokārinā, satokārīhi, satokārībhi. Satokārissa. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Ettha **satokārī**ti saratīti sato, sato eva hutvā karaṇasīloti satokārī.

Aparesampi rūḷhīsaddānaṃ nāmikapadamālā vuccate saddhimatthavibhāvanāya. Aṅgā. Aṅge. Aṅgehi, aṅgebhi. Aṅgānaṃ. Aṅgehi, aṅgebhi. Aṅgānaṃ. Aṅgesu. Bhonto aṅgā.

Aṅgā janapado. Aṅge janapadaṃ. Aṅgehi, aṅgebhi janapadena. Aṅgānaṃ janapadassa. Aṅgehi, aṅgebhi janapadasmā. Aṅgānaṃ janapadassa. Aṅgesu janapade. Bhonto aṅgā janapada. Evaṃ **magadhakosalā**dīnampi yojetabbā.

Itthiliṅge kāsī, kāsiyo, kāsī, kāsiyo. Kāsīhi, kāsībhi. Kāsīnaṃ. Kāsīhi, kāsībhi. Kāsīnaṃ. Kāsīsu. Bhotiyo kāsiyo. Atrāyamatthavibhāvanā – kāsī, kāsiyo janapado. Kāsī, kāsiyo janapadaṃ. Kāsīhi, kāsībhi janapadena. Kāsīnaṃ janapadassa. Kāsīhi, kāsībhi janapadasmā. Kāsīnaṃ janapadassa. Kāsīsu janapade. Bhotiyo kāsiyo janapada. Evaṃ **avantīcetī vajjī** iccetesampi padānaṃ yojetabbā. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā** ‘‘kurūsu janapade’’ti. Evaṃ **aṅgā**dīni atthassa ekattepi janapadanāmattā rūḷhīvasena bahuvacanāneva bhavanti. Tathā hi tattha tattha ‘‘aṅgesu viharati. Magadhesu cārikaṃ caramāno’’tiādinā, ‘‘aṅgānaṃ magadhānaṃ kāsīnaṃ kosalāna’’ntiādinā ca bahuvacanapāḷiyo dissanti. Evaṃ rūḷhīsaddānaṃ nāmikapadamālā bhavanti.

Idāni aparāpi ito savisesatarā saddabhede sammohaviddhaṃsanakārikā paramasukhumañāṇāvahā nāmikapadamālāyo kathayāma sotūnaṃ atthabyañjanaggahaṇe paramakosallasampādanatthaṃ. Tā ca kho ‘‘sambuddho paṭijānāsi. Kassako paṭijānāsi. Upāsako paṭijānāsi. Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā’’tiādayo pāḷinaye nissāyeva. Tattha **sambuddhopaṭijānāsī**ti ‘‘tvaṃ ‘ahaṃ sammāsambuddho’ti paṭijānāsī’’ti **iti**saddalopavasena attho gahetabbo. Esa nayo ‘‘kassako paṭijānāsī’’tiādīsupi. ‘‘Sammāsambuddhassa te paṭijānato’’ti ettha pana ‘‘ahaṃ sammāsambuddho’’ti paṭijānantassa tavāti evaṃ **iti**saddalopayojanāvasena añño saddasanniveso teneva añño atthapaṭivedho ca bhavati. ‘‘Khīṇāsavassa te paṭijānatoti’’ādīsupi eseva nayo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana **sammāsambuddhassa te paṭijānato**ti ‘‘ahaṃ sammāsambuddho, sabbe dhammā mayā abhisambuddhā’’ti evaṃ paṭijānato tavāti yo attho vutto, sopi yathādassito atthoyeva. Evaṃpakāraṃ ñatvā paṇḍitajātiyena kulaputtena amhehi vuccamānā ‘‘ahaṃ sammāsambuddho’ti tvaṃ paṭijānāsī’’ti etasmiṃ atthe sakriyāpadā ayaṃ padamālā vavatthapetabbā –

Sammāsambuddho tvaṃ paṭijānaṃ tiṭṭhasi. Sammāsambuddhaṃ taṃ paṭijānantaṃ passati. Sammāsambuddhena te paṭijānatā dhammo desito. Sammāsambuddhassa te paṭijānato dīyate. Sammāsambuddhasmā tayā paṭijānatā apeti. Sammāsambuddhassa te paṭijānato dhammo. Sammāsambuddhasmiṃ tayi paṭijānante patiṭṭhitanti. Tathā ‘‘khīṇāsavo tvaṃ paṭijānāsī’’tiādināpi vitthāretabbaṃ.

Iddhimā bhikkhu ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti. Iddhimanto bhikkhū ekopi hutvā bahudhā honti, bahudhāpi hutvā eko hontīti imasmiṃ panatthe ayampi sakriyāpadā padamālā vavatthapetabbā –

Ekopi hutvā bahudhā honto bahudhāpi hutvā eko honto bhikkhu tiṭṭhati, ekopi hutvā bahudhā hontā bahudhāpi hutvā eko hontā bhikkhū tiṭṭhanti. Ekopi hutvā bahudhā hontaṃ bahudhāpi hutvā eko hontaṃ bhikkhuṃ passati, ekopi hutvā bahudhā honte bahudhāpi hutvā eko honte bhikkhū passati. Ekopi hutvā bahudhā hontena bahudhāpi hutvā eko hontena bhikkhunā dhammo desito, ekopi hutvā bahudhā hontehi bahudhāpi hutvā eko hontehi bhikkhūhi dhammo desito. Ekopi hutvā bahudhā hontassa bahudhāpi hutvā eko hontassa bhikkhuno dīyate. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Bho ekopi hutvā bahudhā honta bahudhāpi hutvā eko honta bhikkhu tvaṃ dhammaṃ desehi, bhonto ekopi hutvā bahudhā hontā bahudhāpi hutvā eko hontā tumhe dhammaṃ desethāti. Imasmiṃ ṭhāne **kevaṭṭasuttaṃ** sādhakaṃ. ‘‘Idha kevaṭṭa bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti. Ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti, āvibhāvaṃ…pe… tamenaṃ aññataro saddho pasanno passati taṃ bhikkhuṃ anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhontaṃ ekopi hutvā bahudhā hontaṃ bahudhāpi hutvā eko honta’’nti idaṃ kevaṭṭasuttaṃ.

Ekoekāya mātugāmena saddhiṃ raho nisajjaṃ kappento bhikkhu evaṃ vadati, ekoekāya mātugāmena saddhiṃ raho nisajjaṃ kappentā bhikkhū evaṃ vadanti. Ekoekāya mātugāmena saddhiṃ raho nisajjaṃ kappentaṃ bhikkhuṃ passati, ekoekāya mātugāmena saddhiṃ raho nisajjaṃ kappente bhikkhū passati. Sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Ettha pana ‘‘na tveva ekoekāya, mātugāmena sallape’’tiādikaṃ pāḷipadaṃ sādhakaṃ. Ettha hi **ekoekāyā**ti idaṃ abyayapadasadisaṃ rūḷhīpadanti gahetabbaṃ, **aññamañña**nti saddassa viya ca ekapadattūpagamanañcassa veditabbaṃ. Bhikkhu vinā dutiyena sayaṃ eko hutvā ekāya itthiyā saddhinti imasmiṃ atthe ‘‘ekoekāyā’’ti idaṃ padaṃ na rūḷhīpadanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ santepi na ‘‘eko’’ti saddo ‘‘bhikkhū’’ti padena samānādhikaraṇo. Yadi samānādhikaraṇo siyā, ‘‘nisajjaṃ kappenta’’ntiādi na vattabbaṃ siyā. ‘‘Ekāyā’’ti saddopi na ajjhāharitabbena ‘‘itthiyā’’ti padena samānādhikaraṇo. Yadi samānādhikaraṇo siyā, ‘‘mātugāmenā’’ti na vattabbaṃ siyā visesābhāvato dviruttabhāvāpajjanato ca. Kiñca bhiyyo ‘‘mātugāmenā’’ti vuttattā ‘‘ekenā’’ti vattabbaṃ siyā, ekantato pana ‘‘ekoekāyā’’ti idaṃ padaṃ pumitthisaṅkhātaṃ atthaṃ apekkhati, na samānādhikaraṇapadaṃ, tasmā ‘‘dve jānipatayo aññamaññaṃ sallapentī’’tiādīsu ‘‘aññamañña’’nti padassa viya ca ‘‘ekoekāyā’’ti imassa ekapadattañca nisajjaṃ kappentassa bhikkhuno visesanattañca veditabbaṃ. Atha vā yassaṃ nisajjakriyāyaṃ bhikkhupi ekova hoti, itthīpi ekāva. Sā kriyā rūḷhīvasena ‘‘ekoekāyā’’ti vuccati, tādisāya ekoekāya nisajjakriyāya bhikkhu mātugāmena saddhintipi attho gahetabbo. Iminā nayena aññesampi rūḷhīsaddānaṃ nāmikapadamālā yathāpayogaṃ ekavacanabahuvacanavasena yojetabbā. Iccevaṃ vāccābhidheyyaliṅgādīnaṃ nāmikapadamālā nānappakārato pakāsitā.

Sumadhuratarasaddanitiṃ imaṃ,
Paṭutaramatitaṃ susikhe varaṃ;
Viduvimatitamopahariṃ raviṃ,
Matikumudapabodhinisāpatiṃ.

Kataviññūjanassāsa-sāsanassābhivuddhiyā;
Dhiyā nītimimaṃ sādhu, sādhukaññeva lakkhaye.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Vāccābhidheyyaliṅgādiparidīpano nāmikapadamālāvibhāgo

Ekādasamo paricchedo.

Ettāvatā **bhū**dhātumayānaṃ pulliṅgānaṃ itthiliṅgānaṃ napuṃsakaliṅgānañca nāmikapadamālā yathārahaṃ liṅgantarehi saddantarehi atthantarehi ca saddhiṃ nānappakārato dassitā. Sabbanāmāni hi ṭhapetvā nayato aññāni kānici nāmāni aggahitāni nāma natthi.

12. Sabbanāmataṃsadisanāmanāmikapadamālā

Ito paraṃ pavakkhāmi, sabbanāmañca tassamaṃ;
Nāmañca yojitaṃ nānā-nāmeheva visesato.

Yāni honti tiliṅgāni, anukūlāni yāni ca;
Tiliṅgānaṃ visesena, padānetāni nāmato.

‘‘Sabbasādhāraṇakāni, nāmāni’’cceva atthato;
Sabbanāmāni vuccanti, sattavīsati saṅkhato.

Tesu kānici rūpehi, sesāññehi ca yujjare;
Kānici pana saheva, etesaṃ lakkhaṇaṃ idaṃ.

Etasmā lakkhaṇā muttaṃ, na padaṃ sabbanāmikaṃ;
Tasmā**tītā**dayo saddā, **guṇanāmāni** vuccare.

Sabbanāmāni nāma – sabba katara katama ubhaya itaraañña aññatara aññatama pubba para apara dakkhiṇa uttara adharayata eta ima amukiṃ eka ubha dviti catu tumha amha iccetāni sattavīsa.

Etesu **sabba**saddo sakalattho, so ca sabbasabbādivasena ñeyyo. **Katara katama**saddā pucchanatthā. **Ubhaya**saddo dviavayavasamudāyavacano. **Itara**saddo vuttapaṭiyogīvacano. **Añña**saddo adhigatāparavacano. **Aññatara aññatama**saddā aniyamatthā. **Pubbā**dayo **uttara**pariyantā disākālādivavatthāvacanā. Tathā hi **pubba parā para dakkhiṇuttara**saddā pulliṅgatte yathārahaṃ kāladesādivacanā, itthiliṅgatte disādivacanā, napuṃsakaliṅgatte ṭhānādivacanā. **Adhara**saddopi heṭṭhimatthavācako vavatthāvacanoyeva, so ca tiliṅgo ‘‘adharo patto. Adharā araṇī, adharaṃ bhājana’’miti, **yaṃ**saddo aniyamattho. **Taṃ**saddo parammukhāvacano. **Eta**saddo samīpavacano. **Ima**saddo accantasamīpavacano. **Amu**saddo dūravacano. **Kiṃ**saddo pucchanattho. **Eka**saddo saṅkhādivacano. Vuttañhi –

> **Eka**saddo aññatthaseṭṭhaasahāyasaṅkhādīsu dissati. Tathā hesa ‘‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti, ittheke abhivadantī’’tiādīsu aññatthe dissati. ‘‘Cetaso ekodibhāva’’ntiādīsu seṭṭhe. ‘‘Eko vūpakaṭṭho’’tiādīsu asahāye. ‘‘Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā’’tiādīsu saṅkhāyanti.

Yatthesa saṅkhāvacano, tatthekavacanantova. **Ubha**saddo **dvi**saddapariyāyo. **Dviticatu**saddā saṅkhāvacanā, sabbakālaṃ bahuvacanantāva. **Tumha**saddo yena katheti, tasmiṃ vattabbavacanaṃ. **Amha**saddo attani vattabbavacanaṃ.

Idāni tesaṃ nāmikapadamālaṃ kathayāma –

Sabbo, sabbe. Sabbaṃ, sabbe. Sabbena, sabbehi, sabbebhi. Sabbassa, sabbesaṃ, sabbesānaṃ. Sabbasmā, sabbamhā, sabbehi, sabbebhi. Sabbassa, sabbesaṃ, sabbesānaṃ. Sabbasmiṃ, sabbamhi, sabbesu. Bho sabba, bhavanto sabbe.

Tatra ‘‘sabbo bhūto, sabbe bhūtā’’tiādinā, ‘‘sabbo puriso, sabbe purisā’’tiādinā ca nayena sabbāni pulliṅganāmehi saddhiṃ yojetabbāni. Yāni pana **yamakamahātherena** punnapuṃsakavisaye **sabba katara katamā**dīnaṃ aññānipi rūpāni vuttāni. Taṃ yathā?

‘‘Sabbā’’ iccādikaṃ rūpaṃ, nissakke bhummake pana;
‘‘Sabbe’’ iccādikaṃ rūpaṃ, **yamakena** pakāsitaṃ.

Tañce upaparikkhitvā, yuttaṃ gaṇhantu yogino;
Sabbanāmikarūpañhi, vividhaṃ dubbudhaṃ yato.

Sabbā, sabbā, sabbāyo. Sabbaṃ, sabbā, sabbāyo. Sabbāya, sabbassā, sabbāhi, sabbābhi. Sabbāya, sabbassā, sabbāsaṃ. Sabbāya, sabbassā, sabbāhi, sabbābhi. Sabbāya, sabbassā, sabbāsaṃ. Sabbāyaṃ, sabbassā, sabbassaṃ, sabbāsu. Bhoti sabbe, bhotiyo sabbā, sabbāyo. Itthiliṅgatte nāmikapadamālā.

Ettha ‘‘sabbā bhāvikā, sabbā bhāvikāyo’’ti, ‘‘sabbā kaññā, sabbā kaññāyo’’ti ca ādinā itthiliṅgasabbanāmāni sabbehi itthiliṅgehi saddhiṃ yojetabbāni. Ettha ca ‘‘sabbassā’’ti padaṃ tatiyācatutthīpañcamīchaṭṭhīsattamīvasena pañcadhā vibhattaṃ ‘‘tassā kumārikāya saddhi’’nti karaṇappayogādidassanato. Sabbassā kaññāya kataṃ. Sabbassā kaññāya deti. Ayaṃ kaññā sabbassā kaññāya hīnā virūpā. Ayaṃ kaññā sabbassā kaññāya uttamā abhirūpā. Sabbassā kaññāya apeti, sabbassā kaññāya dhanaṃ. Sabbassā kaññāya patiṭṭhitaṃ.

Sabbaṃ, sabbāni. Sabbaṃ, sabbāni. Sabbena, sabbehi, sabbebhi. Sabbassa, sabbesaṃ, sabbesānaṃ. Sabbasmā, sabbamhā, sabbehi, sabbebhi. Sabbassa, sabbesaṃ, sabbesānaṃ. Sabbasmiṃ, sabbamhi, sabbesu. Bho sabba, bhavanto sabbāni. Napuṃsakaliṅgatte nāmikapadamālā.

Ettha ‘‘sabbaṃ bhūtaṃ, sabbāni bhūtāni. Sabbaṃ cittaṃ, sabbāni cittānī’’ti ca ādinā napuṃsakaliṅgasabbanāmāni sabbehi napuṃsakaliṅgehi saddhiṃ yojetabbāni. Evaṃ **sabba**saddassa liṅgattayavasena padamālā bhavati.

Idānissa parapadena saddhiṃ samāso veditabbo ‘‘sabbasādhāraṇo sabbaverī’’iti. Tattha sabbesaṃ sādhāraṇo **sabbasādhāraṇo**. Sabbesaṃ verī, sabbe vā verino yassa soyaṃ **sabbaverī**ti samāsaviggaho. Yathā pana **sabba**saddassa padamālā liṅgattayavasena yojitā, evaṃ **katara**saddādīnampi **adhara**saddapariyantānaṃ yojetabbā.

Tatrāyaṃ **ubhaya**saddavajjito pulliṅgapeyyālo –

Kataro, katare. Kataraṃ…pe… bho katara, bhavanto katare. Katamo, katame. Itaro, itare. Añño, aññe. Aññataro, aññatare. Aññatamo, aññatame. Pubbo, pubbe. Paro, pare. Aparo, apare. Dakkhiṇo, dakkhiṇe. Uttaro, uttare. Adharo, adhare…pe… bho adhara, bhavanto adhareti.

Ayaṃ pana **ubhaya**saddasahito napuṃsakaliṅgapeyyālo –

Kataraṃ, katarāni. Kataraṃ…pe… bho katara, bhavanto katarāni. Katamaṃ. Ubhayaṃ. Itaraṃ. Aññaṃ. Aññataraṃ. Aññatamaṃ. Pubbaṃ. Paraṃ. Aparaṃ. Dakkhiṇaṃ. Uttaraṃ. Adharaṃ, adharāni. Adharaṃ…pe… bho adhara, bhavanto adharānīti.

Idāni punnapuṃsakaliṅgānaṃ **para**saddādīnaṃ rūpantaraniddeso vuccati. **Kaccāyana**smiñhi ‘‘purisā’’ti viya ‘‘parā’’ti paṭhamābahuvacanaṃ dissati. Evarūpo nayo **aparasabbakatarā**dīsu **aññatama**pariyosānesu navasu appasiddho, labbhamāno **pubbadakkhiṇuttarādharesu** catūsu labbheyya. Tathā ‘‘purise’’ti viya pāḷiādīsu ‘‘pubbe’’ti saccasaṅkhepe ‘‘itare’’ti, **kaccāyane** ca ‘‘pare’’ti sattamīekavacanaṃ dissati. Evarūpo nayo **sabba añña**saddesu appasiddho, labbhamāno **katarakatamā**dīsu sesesu **adhara**pariyosānesu dvādasasu labbheyya. Tathā ‘‘purisā’’ti viya **sabbā katarā** iccādi pañcamīekavacananayo pāḷiādīsu appasiddho. Evaṃ santepi ayaṃ nayo punappunaṃ upaparikkhitvā yutto ce, gahetabbo.

Ayaṃ pana **ubhaya**saddasahito itthiliṅgapeyyālo –

Katarā, katarā, katarāyo. Kataraṃ…pe… bhoti katare, bhotiyo katarā, katarāyo. Katamā. Ubhayā. Itarā. Aññatarā. Aññatamā. Pubbā. Parā. Aparā. Dakkhiṇā. Uttarā. Adharā, adharā, adharāyo. Adharaṃ…pe… bhoti adhare, bhotiyo adharā, adharāyoti.

Yasmā panetesu **itara añña aññatara aññatamā**naṃ pāḷiyādīsu ‘‘itarissā’’tiādidassanato koci bhedo vattabbo, tasmā catutthīchaṭṭhīnaṃ ekavacanaṭṭhāne ‘‘itarissā, itarāya, aññissā, aññāya. Aññatarissā, aññatarāya, aññatamissā, aññatamāyā’’ti yojetabbaṃ. Tathā tatiyāpañcamīnamekavacanaṭṭhāne ‘‘tassā kumārikāya saddhiṃ. Kassāhaṃ kena hāyāmī’’ti karaṇanissakkappayogadassanato sattamiyā panekavacanaṭṭhāne ‘‘itarissā, itarissaṃ, itarāya, itarāyaṃ, aññissā, aññissaṃ, aññāya, aññāyaṃ, aññatarissā, aññatarissaṃ, aññatarāya, aññatarāyaṃ, aññatamissā, aññatamissaṃ, aññatamāya, aññatamāya’’nti yojetabbaṃ ‘‘aññataro bhikkhu aññatarissā itthiyā paṭibaddhacitto hotī’’ti pāḷidassanato.

Tatra **sabba**saddo sabbasabbaṃ, padesasabbaṃ, āyatanasabbaṃ, sakkāyasabbanti catūsu visayesu diṭṭhappayogo. Tathā hesa ‘‘sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchantī’’tiādīsu sabbasabbasmiṃ āgato. ‘‘Sabbesaṃ vo sāriputtā subhāsitaṃ pariyāyenā’’tiādīsu padesasabbasmiṃ. ‘‘Sabbaṃ vo bhikkhave desessāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmi…pe… katamañca bhikkhave sabbaṃ cakkhuñceva rūpā ca…pe… mano ceva dhammā cā’’ti ettha āyatanasabbasmiṃ. ‘‘Sabbaṃ sabbato sañjānātī’’tiādīsu sakkāyasabbasmiṃ. Tattha sabbasabbasmiṃ āgato nippadeso, itaresu tīsu sappadesoti veditabbo. Iccevaṃ –

Sabbasabbapadesesu, atho āyatanepi ca;
Sakkāye cāti catūsu, **sabba**saddo pavattati.

Katara katamasaddesu **katara**saddo appesu ekaṃ vā dve vā tīṇi vā bhiyyo vā appamupādāya vattati. **Katama**saddo bahūsu ekaṃ vā dve vā tīṇi vā bahuṃ vā upādāya vattati. **Katara**saddo hi appavisayo, **katama**saddo bahuvisayo. Tatrime payogā ‘‘katarena maggena gantabbaṃ. Samuddo kataro ayaṃ. Katamo tasmiṃ samaye phasso hoti. Katame dhammā kusalā. Disā catasso vidisā catasso, uddhaṃ adho dasa disatā, imāyo, katamaṃ disaṃ tiṭṭhati nāgarājā’’. Iccevamādayo bhavanti. Ubhayo. Ubhayaṃ. Ubhayo. Ubhayena. Sesaṃ pulliṅge **sabba**saddasamaṃ. Ubhayo janā tiṭṭhanti. Ubhayo jane passati. Yathā ubho puttā. Ubho putteti. ‘‘Ubhayo’’ti hi padaṃ ‘‘ubho’’ti padamiva bahuvacanantabhāvena pasiddhaṃ, na tvekavacanantabhāvena. Ettha hi –

‘‘Ekarattena ubhayo, tuvañca dhanusekha ca;
Annamevābhinandanti, ubhayo devamānusā’’

‘‘Ubhayo te pitābhātaro’’ti tadatthasādhakāni nidassanapadāni veditabbāni. Yadā panāyasmanto ‘‘ubhayo’’ti ekavacanantaṃ passeyyātha, tadā sādhukaṃ manasi karotha. Ko hi samattho anantanayapaṭimaṇḍite sāṭṭhakathe tepiṭake jinasāsane niravasesato nayaṃ daṭṭhuṃ dassetuñca aññatra āgamādhigamasampannena pabhinnapaṭisambhidena. Idañcetthupalakkhitabbaṃ –

Aññasaddo **pubba**saddo, **dakkhiṇo cuttaro paro**;
Sabbanāmesu gayhanti, asabbanāmikesupi.

Etesañhi sabbanāmesu saṅgaho vibhāvitova.

Idāni asabbanāmesu saṅgaho vuccate – tattha **añña**saddo tāva yadā bālavācako, tadā sabbanāmaṃ nāma na hoti. Asabbanāmattā ca sabbathāpi **purisa kaññā citta**nayeneva yojetabbo. Tathā hi na jānātīti añño, bālo puriso. Na jānātīti aññā, bālā itthī. Na jānātīti aññaṃ, bālaṃ kulanti vacanattho. Evaṃ viditvā pulliṅgaṭṭhāne ‘‘añño, aññā. Aññaṃ, aññe’’tiādinā **purisa**nayeneva nāmikapadamālā yojetabbā. Itthiliṅgaṭṭhāne ‘‘aññā, aññā, aññāyo’’tiādinā **kaññā**nayeneva, napuṃsakaliṅgaṭṭhāne ‘‘aññaṃ, aññānī’’tiādinā **citta**nayeneva yojetabbā.

Imasmiñhi atthavisese bālajane vattukāmena ‘‘aññā janā’’ti avatvā ‘‘aññe janā’’ti vutte tassa taṃ vacanaṃ adhippetatthaṃ na sādheti aññathā atthassa gahetabbattā. Tathā ‘‘aññānaṃ janāna’’nti avatvā ‘‘aññesaṃ janānaṃ, aññesānaṃ janāna’’nti vā vutte tassa taṃ vacanaṃ adhippetatthaṃ na sādheti. Tathā ‘‘aññānaṃ itthīna’’nti avatvā ‘‘aññāsaṃ itthīna’’nti vuttepi, ‘‘aññānaṃ kulāna’’nti avatvā ‘‘aññesaṃ kulānaṃ, aññesānaṃ kulāna’’nti vā vuttepi. Sabbanāmikavasena pana adhigatāparavacanicchāyaṃ ‘‘aññe janā’’tiādinā vattabbaṃ, na ‘‘aññā janā’’tiādinā. Tathā hi ‘‘aññā janā’’tiādinā vuttavacanaṃ adhippetatthaṃ na sādheti aññathā atthassa gahetabbattā. Iti yattha ‘‘aññā janā’’tiādivacanaṃ upapajjati, ‘‘aññe janā’’tiādivacanaṃ nupapajjati, yattha pana ‘‘aññe janā’’tiādivacanaṃ upapajjati, ‘‘aññā janā’’tiādivacanaṃ nupapajjati. Yā etasmiṃ atthavisese sallakkhaṇā paññā, ayaṃ nītiyā maggo yuttāyuttivicāraṇe hetuttā, lokasmiñhi yuttāyuttivicāraṇā **nītī**ti vuttā. Sā ca vinā paññāya na sijjhati. Evaṃ **añña**saddo asabbanāmikopi bhavati.

Pubba dakkhiṇuttara parasaddesu **pubba**saddo yattha padhānavācako, yattha ca ‘‘semhaṃ pubbo’’tiādīsu lohitakopajavācako, tattha asabbanāmiko. Paṭhamatthe tiliṅgo, dutiyatthe ekaliṅgo.

Uttamatthavācako pana **uttara**saddo ca **para**saddo ca asabbanāmiko tiliṅgoyeva. Tathā ‘‘dakkhiṇassā vahantima’’nti ettha viya susikkhitatthacaturatthavācako **dakkhiṇa**saddo. ‘‘Petānaṃ dakkhiṇaṃ dajjā’’tiādīsu pana deyyadhammavācako **dakkhiṇā**saddo niyogā itthiliṅgo asabbanāmikoyeva. Evaṃ **añña pubba dakkhiṇuttara para**saddā asabbanāmikāpi santīti tesaṃ sabbanāmesupi asabbanāmesupi saṅgaho veditabbo.

Idāni **katara**saddādīnaṃ parapadena saddhiṃ samāso nīyate ‘‘kataragāmavāsī katamagāmavāsī. Ubhayagāmavāsino, itaragāmavāsī aññataragāmavāsī, pubbadisā, parajano, dakkhiṇadisā, uttaradisā, adharapatto’’ti. Tatra ‘‘kataro gāmo kataragāmo, katamo gāmo katamagāmo, ubhayo gāmā ubhayagāmā’’tiādinā yathārahaṃ samāsaviggaho, **katara**saddassa pana **katama**saddena saddhiṃ samāsaṃ icchanti dvidhā ca rūpāni garū ‘‘kataro ca katamo ca katarakatame katarakatamā vā’’ti. Tasmā sabbanāmikanayena suddhanāmikesu **purisa**nayena ca **katara katama**saddassa nāmikapadamālā yojetabbā, tenassa sampadānasāmivacanaṭṭhānesu ‘‘katarakatamesaṃ, katarakatamesānaṃ, katarakatamāna’’nti tīṇi rūpāni siyuṃ ‘‘katarā ca katamā ca katarakatamā’’ti evaṃ itthiliṅgavasena katasamāse pana sabbanāmikanayena, suddhanāmikesu **kaññā**nayena ca yojetabbā. ‘‘Katarañca katamañca katarakatamānī’’ti evaṃ napuṃsakaliṅgavasena katasamāse sabbanāmikanayena, suddhanāmikesu **citta**nayena ca yojetabbā.

Ayaṃ panettha visesopi veditabbo – **pubbāparā**disaddā dvandasamāsādividhiṃ patvā sehi rūpehi rūpavanto na honti, taṃ yathā? Pubbāparā, adharuttarā, māsapubbā purisā, diṭṭhapubbā purisā, tathāgataṃ diṭṭhapubbā sāvakā, idaṃ pulliṅgatte paṭhamābahuvacanarūpaṃ. E**tthe**kāro ādesabhūto na dissati. Pubbāparānaṃ adharuttarānaṃ, māsapubbānaṃ purisānaṃ, idaṃ pulliṅgatte catutthīchaṭṭhīnaṃ bahuvacanarūpaṃ. Ettha **saṃ sāna**miccete ādesabhūtā na dissanti. Tathāgataṃ diṭṭhapubbānaṃ sāvakānaṃ, tathāgataṃ diṭṭhapubbānaṃ sāvikānaṃ, kulānaṃ vā, idaṃ tiliṅgatte catutthīchaṭṭhīnaṃ bahuvacanarūpaṃ. Etthāpi **saṃ sāna**miccete ādesabhūtā na dissanti. Māsapubbāyaṃ māsapubbāya, piyapubbāyaṃ piyapubbāya, idamitthiliṅgatte sattamīcatutthīchaṭṭhīnaṃ ekavacanarūpaṃ. Etthādesabhūtā **saṃ sā** na dissanti. Māsapubbānaṃ itthīnaṃ, piyapubbānaṃ itthīnaṃ, idamitthiliṅgatte catutthīchaṭṭhībahuvacanarūpaṃ. Ettha panādesabhūto **sa**micceso na dissati. Aññānipi yathāsambhavaṃ yojetabbāni, **pubbāparā**dīnaṃ samāsaviggahaṃ samāsaparicchede pakāsessāma.

Idāni **yaṃ**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Yo, ye. Yaṃ, ye. Yena, yehi, yebhi. Yassa, yesaṃ, yesānaṃ. Yasmā, yamhā, yehi, yebhi. Yassa, yesaṃ, yesānaṃ. Yasmiṃ, yamhi, yesu. Idaṃ pulliṅgaṃ. Yaṃ, yāni. Yaṃ, yāni. Yena. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Atha vā yaṃ, yāni, yā. Yaṃ, yāni, ye. Yena. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Katthaci hi **ni**kāralopo bhavati. Atha vā pana **ni**kārassa **ā**kā**re**kārādesāpi gāthāvisaye.

> ‘‘Yā pubbe bodhisattānaṃ, pallaṅkavaramābhuje;
> Nimittāni padissanti, tāni ajja padissare’’ti ca,

‘‘Kiṃ māṇavassa ratanāni atthi, ye taṃ jinanto hare akkhadhutto’’ti ca idamettha pāḷinidassanaṃ. Idaṃ napuṃsakaliṅgaṃ.

Yā, yā, yāyo. Yaṃ, yā, yāyo. Yāya, yāhi, yābhi. Yāya, yassā, yāsaṃ. Yāya, yāhi, yābhi. Yāya, yassā, yāsaṃ. Yassaṃ, yāyaṃ, yāsu. Itthiliṅgaṃ. Evaṃ **yaṃ**saddassa liṅgattayavasena padamālā bhavati. Etthālapanapadāni na labbhanti. Tathā **taṃ**saddādīnaṃ padamālādīsupi.

Ettha pana **ya**nti saddassa atthuddhāro vuccate – **ya**nti saddo ‘‘yaṃ me bhante devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ, ārocemi taṃ bhante bhagavato’’tiādīsu paccattavacane dissati. ‘‘Yantaṃ apucchimha akittayī no, aññaṃ taṃ pucchāma tadiṅgha brūhī’’tiādīsu upayogavacane. ‘‘Aṭṭhā nametaṃ bhikkhave anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā’’tiādīsu karaṇavacane. ‘‘Yaṃ vipassī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke udapādī’’tiādīsu bhummavacane dissati. Etthedaṃ vuccati –

‘‘Paccatte upayoge ca, bhumme ca karaṇepi ca;
Catūsvetesu ṭhānesu, **ya**nti saddo pavattatī’’ti.

Parapadena saddhiṃ **yaṃ**saddassa samāsopi veditabbo ‘‘yaṃkhandhādi, yaṃguṇā, yagguṇā’’ti. Tattha yo khandhādi **yaṃkhandhādi,** ye guṇā **yaṃguṇā**ti samāsaviggaho. Tathā hi **visuddhimagge** ‘‘yaṃguṇanemittikañcetaṃ nāmaṃ, tesaṃ guṇānaṃ pakāsanatthaṃ imaṃ gāthaṃ vadantī’’ti etasmiṃ pade ‘‘ye guṇā yaṃguṇā, yaṃguṇā eva nimittaṃ yaṃguṇanimittaṃ, tato jātaṃ ‘bhagavā’ti idaṃ nāmanti **yaṃguṇanemittika’’**nti nibbacanamicchitabbaṃ. **Yagguṇā**ti ettha pana ‘‘yassa guṇā yagguṇā’’ti nibbacanaṃ. Tathā hi –

‘‘Api sabbaññutā paññā, yagguṇantaṃ na jāniyā;
Atha kā tassa vijaññā, taṃ buddhaṃ bhūguṇaṃ name’’ti

Porāṇakaviracanāyaṃ ‘‘yassa guṇā yagguṇā’’ti nibbacanamicchitabbaṃ.

Yasaddassa samāsamhi, saddhiṃ parapadehi ve;
Niggahītāgamo vātha, dvibhāvo vā siyā dvidhā.

Evaṃ **ya**saddassa samāso sallakkhitabbo.

Idāni **ta**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

So, te. Naṃ, taṃ, ne, te. Nena, tena, nehi, tehi, nebhi, tebhi. Assa, nassa, tassa, ‘nesaṃ, tesaṃ (āsaṃ). Asmā, nasmā, tasmā, namhā, tamhā, nehi, tehi, nebhi, tebhi. Assa, nassa, tassa, nesaṃ, tesaṃ (āsaṃ). Asmiṃ, nasmiṃ, tasmiṃ, amhi, namhi, tamhi, tyamhi, nesu, tesu. Idaṃ pulliṅgaṃ. Ettha ca **āsaṃ**saddassa atthibhāve ‘‘nevāsaṃ kesā dissanti, hatthapādā ca jālino’’ti gāthā nidassanaṃ, so ca tiliṅgo daṭṭhabbo. **Tyamhī**ti padassa atthibhāve –

‘‘Yadāssa sīlaṃ paññañca, soceyyañcādhigacchati;
Atha vissāsate tyamhi, guyhañcassa na rakkhatī’’ti

Ayaṃ gāthā nidassanaṃ. Ayamettha rūpaviseso sallakkhitabbo – ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā. Ese se eke ekaṭṭheti pāḷippadese paccattekavacanakāna**meta ta**saddānaṃ ekārantaniddesopi dissatīti.

Ettha pana **te**saddassa atthuddhāro vuccate – **te**saddo ‘‘na te sukhaṃ pajānanti, ye na passanti nandana’’ntiādīsu **taṃ**saddassa vasena paccattabahuvacane āgato, ‘‘te na passāmi dārake’’tiādīsu upayogabahuvacane. ‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama. Namo te buddha vīratthū’’ti ca ādīsu **tumha**saddassa vasena sampadāne, tuyhanti atthoti vadanti. ‘‘Kinte diṭṭhaṃ kinti te diṭṭhaṃ, upadhī te samatikkantā, āsavā te padālitā’’ti ca ādīsu karaṇe. ‘‘Kinte vataṃ kiṃ pana brahmacariya’’ntiādīsu sāmiatthe, tavāti atthoti vadanti. Etthetaṃ vuccati –

‘‘Paccatte upayoge ca, karaṇe sampadāniye;
Sāmimhi cāti **te**saddo, pañcasvatthesu dissatī’’ti.

Taṃ, tāni. Taṃ, tāni. Nena, tena iccādi. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Idaṃ napuṃsakaliṅgaṃ.

Sā, tā, tāyo. Naṃ, taṃ, nā, tā, nāyo, tāyo. Nāya, tāya, nāhi, tāhi, nābhi, tābhi. Assā, nassā, (tissā,) tassā, nāya, tāya, nāsaṃ, tāsaṃ, sānaṃ, āsaṃ. Assā, nassā, tassā, nāya, tāya, nāhi, tāhi, nābhi, tābhi. Assā, nassā, (tissā,) tassā, nāya, tāya, nāsaṃ, tāsaṃ, sānaṃ, āsaṃ. Nāya, tāya, assaṃ, nassaṃ, tissaṃ, tassaṃ, nāyaṃ, tāyaṃ, nāsu, tāsu, tyāsu. Idaṃ itthiliṅgaṃ.

Ettha pana ‘‘abhikkamo sānaṃ paññāyati, nāsaṃ kujjhanti paṇḍitā. Khiḍḍā paṇihitā tyāsu, rati tyāsu patiṭṭhitā. Bījāni tyāsu ruhantī’’ti payogadassanato ‘‘sānaṃ āsaṃ tyāsū’’ti imāni vuttāni akkharacintakānaṃ ñāṇacakkhusammuyhanaṭṭhānabhūtāni. Evaṃ parammukhavacanassa **taṃ**saddassa nāmikapadamālā bhavati.

Ettha ca idaṃ vattabbaṃ –

‘‘Taṃ tvaṃ gantvāna yācassu’’, iccādīsu padissare;
Ādo **taṃ te**tiādīni, **na**ntiādīni no tathā.

Naṃ ne nenātiādīni, **vo no**iccādayo viya;
Padato parabhāvamhi, diṭṭhāni jinasāsane.

‘‘Atha naṃ atha ne āha, na ca naṃ paṭinandati’’;
Iccādīni payogāni, dassetabbāni viññunā.

Ko cettha vadeyya –

‘‘Yathā nadī ca pantho ca, pānāgāraṃ sabhā papā;
Evaṃ lokitthiyo nāma, nāsaṃ kujjhanti paṇḍitā’’ti

Ettha –

Padato aparattepi, **nāsaṃ**saddassa dassanā;
Ādopi icchitabbāva, **naṃ ne**iccādayo iti.

So panevantu vattabbo, ‘‘tava vāde na labbhati;
Nāsaṃsaddo **na**saddo ca, **āsaṃ**saddo ca labbhare.

Tasmā ‘āsaṃ na kujjhanti, itthīnaṃ paṇḍitā’iti;
Atthova bhavate evaṃ, suṭṭhu dhārehi paṇḍitā’’ti.

Atha vā yasmā **niruttipiṭake ‘‘naṃ** purisaṃ passati, ne purise passatī’’tiādinā padato aparattepi ‘‘naṃ, ne’’ iccādīni padāni vuttāni, tasmā tenāpi nayena padato aparānipi tāni kadāci siyuṃ. Mayaṃ pana pāḷinayānusārena tesaṃ pavattiṃ vadāma, idaṃ ṭhānaṃ suṭṭhu vicāretabbaṃ.

Ettha pana **ta**saddassa parapadehi saddhiṃ samāsopi veditabbo ‘‘taṃputto, taṃsadiso, tanninno, tappoṇo, tappabbhāro, tabbhūto, tagguṇo, tassadiso’’ti.

Tasaddassa samāsamhi, saddhiṃ parapadehi ve;
Niggahītāgamo pubba-pade dvittantu pacchime.

Evaṃ **ta**saddassa samāso sallakkhitabbo.

Idāni **eta**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Eso, ete. Etaṃ, ete. Etena, etehi, etebhi. Etassa, etesaṃ, etesānaṃ. Etasmā, etamhā, etehi, etebhi. Etassa, etesaṃ, etesānaṃ. Etasmiṃ, etamhi, etesu. Idaṃ pulliṅgaṃ.

Etaṃ, etāni. Etaṃ, etāni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ, idaṃ napuṃsakaliṅgaṃ.

Esā, etā, etāyo. Etaṃ, etā, etāyo. Etāya, etāhi, etābhi. Etāya, etissā, etissāya, etāsaṃ. Etāya, etāhi, etābhi. Etāya, etissā, etissāya, etāsaṃ. Etāya, etissaṃ, etāsu. Idaṃ itthiliṅgaṃ. Evaṃ **eta**saddassa nāmikapadamālā bhavati.

Parapadenettha saddhiṃ samāsopissa veditabbo ‘‘etadatthāya lokasmiṃ, nidhi nāma nidhiyyati.

Etapparamāyeva devatā sannipatitā ahesu''ntiādīsu.

Samāse **eta**saddassa, saddhiṃ parapadehi ve;
Niggahītāgamo pubba-pade hoti na hoti ca.

Idāni **idaṃ**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Ayaṃ, ime. Imaṃ, ime. Anena, iminā, ehi, ebhi, imehi, imebhi. Assa, imassa, esaṃ, esānaṃ, imesaṃ, imesānaṃ. Asmā, imasmā, imamhā, ehi, ebhi, imehi, imebhi. Assa, imassa, esaṃ, esānaṃ, imesaṃ, imesānaṃ. Asmiṃ, imasmiṃ, amhi, imamhi, esu, imesu. Idaṃ pulliṅgaṃ.

Idaṃ, imāni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Idaṃ napuṃsakaliṅgaṃ.

Ayaṃ, imā, imāyo. Imaṃ, imā, imāyo. Imāya, imāhi, imābhi. Assā, assāya, imissā, imissāya, imāya, imāsaṃ. Assā, imissā, imāya, imāhi, imābhi. Assā, assāya, imissā, imissāya, imāya, imāsaṃ. Assaṃ, imissaṃ, imāya, imāyaṃ, imāsu. Idaṃ itthiliṅgaṃ. Evaṃ **idaṃ**saddassa nāmikapadamālā bhavati.

Kaccāyane tu ''imassidamaṃsisu napuṃsake''ti **ima**saddoyeva pakatibhāvena vutto, idha pana **idaṃ**saddoyeva ''idappaccayatā''ti ettha ''ida''nti pakatiyā dassanato. Tathā hi ''imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva **idappaccayatā,** idappaccayānaṃ vā samūho idappaccayatā''ti vuttaṃ. Ettha ca idappaccayā eva idappaccayatāti **tā**saddena padaṃ vaḍḍhitaṃ na kiñci atthantaraṃ yathā devo eva devatāti. Idappaccayānaṃ samūho idappaccayatāti samūhatthaṃ **tā**saddamāha yathā janānaṃ samūho janatāti. **Cūḷaniruttiyaṃ niruttipiṭake** ca **idaṃ**saddoyeva pakatibhāvena vutto.

Samāse **idaṃ**saddassa, saddhiṃ parapadena ve;
Idappaccayatātveva, rūpaṃ dvittaṃ siyuttare.

Idāni **amu**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Asu, amu, amū. Amuṃ, amū. Amunā, amūhi, amūbhi. Amussa, dussa, amūsaṃ, amūsānaṃ. Amusmā, amumhā, amūhi, amūbhi. Amussa, dussa, amūsaṃ, amūsānaṃ. Amusmiṃ, amumhi, amūsu. Idaṃ pulliṅgaṃ.

Aduṃ, amūni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Idaṃ napuṃsakaliṅgaṃ.

Asu, amu, amū, amuyo. Amūṃ, amū, amuyo. Amuyā, amūhi, amūbhi. Amussā, amuyā, amūsaṃ, amūsānaṃ. Amuyā, amūhi, amūbhi. Amussā, amuyā, amūsaṃ, amūsānaṃ. Amuyā, amuyaṃ, amussaṃ, amūsu. Idaṃ itthiliṅgaṃ. Evaṃ **amu**saddassa nāmikapadamālā bhavati, samāso pana appasiddho.

Tatra ''dussa me khettapālassa, rattibhattaṃ apābhata''nti payogadassanato ''dussā''ti padamamhehi ṭhapitaṃ. **Ka**kārāgamavasena aññānipi asabbanāmikarūpāni bhavanti. Tesaṃ vasena ayaṃ liṅgattayassa nāmikapadamālā vuccate –

''Asuko, asukā. Asukaṃ, asuke''tiādinā, ''amuko, amukā. Amukaṃ, amuke''tiādinā ca **purisa**nayopi labbhati. ''Asukā, asukāyo''tiādinā, ''amukā, amukāyo''tiādinā ca **kaññā**nayopi labbhati. ''Asukaṃ, asukānī''tiādinā, ''amukaṃ, amukānī''tiādinā ca **citta**nayopi labbhati. Imānettha padāni asabbanāmikānipi **ka**kārāgamavasena nānattadassanatthaṃ vuttāni.

Idāni **kiṃ**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Ko, ke. Kaṃ, ke. Kena, kehi, kebhi. Kassa, kissa, kesaṃ. Kasmā, kamhā, kehi, kebhi. Kassa, kissa, kesaṃ. Kasmiṃ, kismiṃ, kamhi, kimhi, kesu. Idaṃ pulliṅgaṃ.

Rūpavisesopettha veditabbo ‘‘ke gandhabbe ca rakkhase nāge, ke kimpurise ca mānuse, ke paṇḍite sabbakāmadade, dīghaṃ rattaṃ bhattā me bhavissati, ke ca chave pāthikaputte, kā ca tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ āsādanā’’ti pāḷidassanato. Yasmā pana ke gandhabbe ca rakkhase nāge itiādīsu pāḷīsu ‘‘ke’’ti paccattavacanaṃ **e**kārantampi dissati, tasmā ‘‘ke’’ti rūpabhedo cettha ñeyyo. Tathā ‘‘kissassa ekadhammassa, vadhaṃ rocesi gotama. Kismiṃ me sivayo kuddhā. Kamhi kāle tayā vīra, patthitā bodhimuttamā’’tiādīni ca nidassanapadāni ñeyyāni. Apica –

‘‘Ko te balaṃ mahārāja’’, itiādīsu pāḷisu;
Kvasaddatthe vattatīti, ñeyyā **ko** iccayaṃ suti.

Petaṃ taṃ sāmamaddakkhiṃ, ko nu tvaṃ sāma jīvasi;
Iti pāṭhe **kathaṃ**saddā-bhidheyye vattatīti ca.

Etesu dvīsu atthesu, diṭṭho **ko** iccayaṃ ravo;
Nipātoti gahetabbo, sutisāmaññato ruto.

Napuṃsakaliṅge kaṃ, kāni. Kaṃ, kāni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ yojetabbaṃ. Atha vā ‘‘kiṃ cittaṃ. Kiṃ rūpaṃ. Kiṃ parābhavato mukhaṃ. Kiṃ icchasī’’tiādipayogadassanato pana ‘‘kiṃ, kāni. Kiṃ, kānī’’ti vatvā sesaṃ pulliṅgasadisaṃ yojetabbaṃ. Ayaṃ nayo yuttataro, idaṃ napuṃsakaliṅgaṃ.

Kā, kā, kāyo. Kaṃ, kā, kāyo. Kāya, kāhi, kābhi. Kāya, kassā, kāsaṃ, kāsānaṃ. Kāya, kassā, kāhi, kābhi. Kāya, kassā, kāsaṃ kāsānaṃ. Kāya, kassā, kāyaṃ, kassaṃ, kāsu.

Ettha pana **kāyo**ti padassa atthibhāve ‘‘kāyo amoghā gacchantī’’ti nidassanaṃ daṭṭhabbaṃ. Idaṃ itthiliṅgaṃ. Evaṃ **kiṃ**saddassa nāmikapadamālā bhavati. Etthetassa atthuddhāro vuccate – **kiṃ** saddo ‘‘kiṃ rājā yo lokaṃ na rakkhati. Kiṃ nu kho nāma tumhe maṃ vattabbaṃ maññathā’’tiādīsu garahane āgato. ‘‘Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’ntiādīsu aniyame. ‘‘Kinte vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passatī’’tiādīsu nippayojanatāyaṃ. ‘‘Kiṃ na kāhāmi te vaco’’tiādīsu sampaṭicchane. ‘‘Kiṃsūdha vittaṃ purisassa seṭṭha’’ntiādīsu pucchāyaṃ, **pucchā** ca nāma kāraṇapucchādivasena anekavidhā, ato kāraṇapucchādivasenapi **kiṃ**saddassa pavatti vitthārato ñeyyā. Tathā hi ayaṃ ‘‘kiṃ nu santaramānova, kāsuṃ khaṇasi sārathi. Kiṃ nu jātiṃ na rocesi. Kena tetādiso vaṇṇo’’tiādīsu kāraṇapucchāyaṃ vattati. ‘‘Kiṃ kāsuyā karissatī’’tiādīsu kiccapucchāyaṃ. ‘‘Kiṃ sīlaṃ. Ko samādhī’’tiādīsu sarūpapucchāyaṃ. ‘‘Kiṃ khādasi. Kiṃ pivasī’’tiādīsu vatthupucchāyaṃ. ‘‘Khādasi kiṃ pivasi ki’’ntiādīsu kriyāpucchāyaṃ vattati. Adiṭṭhajotanāpucchāti evamādikā pana pañcavidhā pucchā **kiṃ**saddassa atthuddhāre anāharitabbattā anāgatāti daṭṭhabbaṃ. Etthetaṃ vuccati –

Garahāyaṃ aniyame, nippayojanatāya ca;
Sampaṭicchanapucchāsu, **kiṃ**saddo sampavattati.

Parapadena saddhiṃ samāsopissa veditabbo ‘‘kiṃsamudayo, kiṃvedano, kiṃsaññojano’’ti. Ettha ‘‘ko, ke. Kā, kā, kāyo. Kiṃ, kānī’’ti evaṃ liṅgattayavasena vibhattāni **kiṃ**saddamayāni padāni samāsapadatte puna **ki**miti pakatibhāveneva tiṭṭhanti. **Nāma**saddena pana samāse tesaṃ dvidhā gati dissati **‘‘kinnāmo, konāmo’’**ti. Sabbāni panetāni itthinapuṃsakaliṅgavasena bahuvacanavasena ca yojetabbāni.

Kiṃsaddassa samāsamhi, saddhiṃ **nāma**ravena ve;
‘‘Kinnāmo’’ iti ‘‘konāmo’’, iti cevaṃ gati dvidhā.

‘‘Konāmo te upajjhāyo’’, iccādettha nidassanaṃ;
Sahaññena samāsamhi, ‘‘kiṃ kiṃ’’icceva suyyate.

Tathā hi ‘‘kiṃcitto tvaṃ bhikkhu. Kiṃkārapaṭissāvinī’’tiādīsu **kiṃ**saddo sarūpamavijahanto tiṭṭhati. Tattha hi kiṃcittaṃ yassa so **kiṃcitto**. ‘‘Kiṃ karomi sāmī’’ti evaṃ kinti kāro karaṇaṃ saddanicchāraṇaṃ kiṃkāro, taṃ paṭissāvetīti **kiṃkārapaṭissāvinī**tiādi nibbacanamicchitabbaṃ. ‘‘Kinnaro. Kiṃpakkamiva bhakkhita’’ntiādīsu pana nibbacanamappasiddhaṃ, **kiṃ**saddoyeva padāvayavabhāvena suto. Tathā hi so katthaci padāvayavabhāvena katthaci **nu su nukho kāraṇā**disaddehi sahacāribhāvena ca suyyati. Atrime payogā – esā te itthī kiṃ hoti. Ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti. Kimpurisānuciṇṇo. Kiṃ nu bhītova tiṭṭhasi. Kiṃsuchetvā sukhaṃ seti. Kiṃ nukho kāraṇaṃ. Kiṃ kāraṇā amma tuvaṃ pamajjasi, kiñhi nāma cajantassa, vācāya adadamappakanti evamādayo. Atridaṃ vuccati –

‘‘Visuṃ padāvayavo vā, hutvā **nvā**dīhi vā pana;
Yutto saddehi **kiṃ**saddo, diṭṭho sugatasāsane.

Pāḷinayānusārena, sesānaṃ sambhavopi ca;
Ñeyyo viññūhi saddhamma-nayaññūhi pabhedato’’ti.

Idāni sabbanāmikabhāve ṭhitehi **ko kaṃ**saddehi samānasutikānaṃ aññesaṃ **ko kaṃ**saddānaṃ nāmikapadamālāviseso vattabbo siyā, so heṭṭhā liṅgattayamissakaparicchede vutto. Asabbanāmikattā pana **purisa citta**nayeneva vibhatto. Tathā hi yadā **ko**saddo brahmavātakāyatthavācako, **kaṃ**saddo pana sirojalasukhatthavācako, tadā tāni padāni asabbanāmikāni, kasmā? A**kiṃ**saddamayattā sabbanāmikarūpasaṅkhātehi asādhāraṇarūpehi virahitattā pucchatthato atthantaravācakattā ca. Ettha pana samānasutivasena atthantaraviññāpanatthaṃ **ko**saddo **kaṃ**saddoti ca vuttaṃ, ekantato pana sabbanāmikatte **kiṃ**saddoyeva, suddhanāmatte **ka**saddoyevāti gahetabbaṃ. Iccevaṃ –

Kāye brahmani vāte ca, sīse jalasukhesu ca;
Kasaddo vattatī tīsu, pumā tīsu napuṃsako.

Evaṃ sabbanāmabhūtānaṃ **kiṃka**saddānaṃ pavatti veditabbā.

Idha vuttappakārānaṃ, atthānaṃ dāni saṅgaho;
Paññāvepullakaraṇo, ekadesena vuccate.

Kiṃ kiṃpakkena sadisaṃ, kāyo kiṃpabhavo vada;
Kiṃpakkasadiso kāmo, kāyo taṇhādisambhavo.

Uṇhakāle ka’micchanti, ka’micchanti pipāsitā;
Paccāmittā ka’micchanti, ka’micchanti dukhaṭṭitā.

Kāyassa kassa ko āyo,
Ko nātho kassa bhūtale;
Kassa kaṃ jhānajaṃ sātaṃ,
Kassaṅgesu ca kaṃ paranti.

Yā pana tā heṭṭhā amhehi liṅgattayavasena **kiṃ**saddassa sabbanāmikasaññitassa nāmikapadamālā vibhattā, etāsu pulliṅganapuṃsakaliṅgaṭṭhāne ‘‘kebhi, kissa, kasmā, kamhā, kamhī’’ti imāni padāni pahāya itthiliṅgaṭṭhāne ‘‘kāyo, kābhi, kāsānaṃ, kāyaṃ, kassa’’nti imāni ca padāni pahāya tato tato sesapadato yathāsambhavaṃ **ci**saddaṃ **cana**saddaṃ **canaṃ**saddañca nipātetvā evarūpāni rūpāni gahetabbāni. Seyyathidaṃ?

Koci, keci, kecana. Kiñci, kiñcanaṃ, keci, kecana. Kenaci, kehici. Kassaci, kesañci. Pañcamiyā ekavacanaṃ ūnaṃ pāḷiyaṃ anāgatattā. Kehici. Kassaci, kesañci. Kasmiñci, kismici, kesuci. Pulliṅganapuṃsakaliṅgavasena daṭṭhabbāni. Atra **kismicī**ti anusāralopavasena vuttaṃ.

Itthiliṅgavasena pana kāci itthī, kāci itthiyo. Kāci, kāci. Kiñci, kāci. Kāyaci, kāhici. Kāyaci, kassāci, kāsañci. Kāyaci, kāhici. Kāyaci, kassāci, kāsañci. Kāyaci, kāsucīti rūpāni.

Ettha ‘‘iti bhāsanti kecana, na naṃ hiṃsāmi kiñcana’’ntiādayo payogā veditabbā. Iti liṅgattayavasena vuttāni **koci kāci kiñcī**tiādīni appamattakānaṃ saṅgāhakavacanānīti veditabbāni.

Punetāniyeva yathārahaṃ **yaṃ**saddena yojetvā dassessāmi –

Yo koci, ye keci. Yaṃ kiñci, ye keci. Yena kenaci, yehi kehici. Yassa kassaci, yesaṃ kesañci. Yasmā kasmāci, yehi kehici. Yassa kassaci, yesaṃ kesañci. Yasmiṃ kasmiñci, yesu kesuci.

Ettha ‘‘yo koci maṃ aṭṭhi katvā suṇeyya. Ye kecime atthi rasā pathabyā, saccaṃ tesaṃ sādhutaraṃ rasāna’’ntiādayo payogā veditabbā. Pulliṅgarūpāni.

Yaṃ kiñci, yāni kānici. Yaṃ kiñci, yāni kānici. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Ettha ‘‘yaṃ kiñci ratanaṃ atthi, dhataraṭṭhanivesane. Yaṃ kiñci vittaṃ idha vā huraṃ vā. Yāni kānici rūpānī’’tiādayo payogā veditabbā. Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Yā kāci itthī, yā kāci itthiyo. Yaṃ kiñci, yā kāci. Yāya kāyaci, yāhi kāhici. Yāya kāyaci, yāsaṃ kāsañci. Yāya kāyaci, yāhi kāhici. Yāya kāyaci, yāsaṃ kāsañci. Yāya kāyaci, yāsu kāsuci.

Ettha ‘‘yā kāci vedanā atītānāgatapaccuppannā’’tiādayo payogā veditabbā. Itthiliṅgarūpāni. Iti liṅgattayavasena vuttāni **yo koci, yā kāci, yaṃ kiñcī**tiādīni anavasesapariyādānavacanānīti veditabbāni. Sabbāni cetāni na nipātapadāni, nipātapatirūpakā saddagatiyoti veditabbāni. Yadi nipātapadāni siyuṃ, tīsu liṅgesu sattasu vibhattīsu ekākārena tiṭṭheyyuṃ, na ca tiṭṭhanti, tasmā na nipātapadāni, nipātapatirūpakā saddagatiyoyeva.

Apica **ya ta kiṃ eta**iccetehi sabbanāmehi liṅgānurūpato **ttakattika**paccaye katvā vatticchāyaṃ yāni padāni sijjhanti, tāni paricchedavacanāni asabbanāmikāniyeva bhavanti. Tesaṃ nāmikapadamālā **purisa citta kaññā**nayena yojetabbā. Taṃ yathā?

Yattako jano, yattakaṃ cittaṃ, yattikā itthī. Tattako, tattakaṃ, tattikā. Kittako, kittakaṃ, kittikā. Ettako, ettakaṃ, ettikāti. Imāni padāni asabbanāmikānipi paccayavasena sambhūtatthantaresu viññūnaṃ kosallatthaṃ vuttāni.

Idāni saṅkhādivacanassa **eka**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

Ekasaddo hi saṅkhāvacano ca hoti asadisavacano ca asahāyavacano ca ekaccavacano ca missībhūtavacano ca. Yadā saṅkhā’sadisā’sahāyavacano, tadā ekavacanako bhavati.

Eko, ekaṃ, ekena, ekassa, ekasmā, ekamhā, ekassa, ekasmiṃ, ekamhīti. Evaṃ saṅkhādivacano **eka**saddo ekavacanako. Tathā hi ‘‘eko dve tayo’’ti saṅkhāvisaye **eka**saddo ekavacanakova. ‘‘Ekomhi sammāsambuddho. Eko rāja nipajjāmī’’ti asadisāsahāyakathanepi ekavacanakova. Ayaṃ ekavacanikā sabbanāmikapadamālā.

Yadā pana saṅkhatthā ca asahāyā ca bahū vattabbā siyuṃ, tadā **eka**saddato **ka**kārāgamaṃ katvā ekakā, ekake, ekakehi, ekakebhi. **Purisa**naye bahuvacanavasena nāmikapadamālā yojetabbā. Tathā hi saṅkhatthāpi bahū honti. ‘‘Cattāro ekakā siyu’’nti hi vuttaṃ. Asahāyāpi bahū honti. Tathā hi ‘‘ayampi gahapati ekova āgato, ayampi ekova āgato’’ti vattabbe ‘‘ime gahapatayo ekakā āgatā’’ti vattabbatā dissati. Ayaṃ nayo sabbanāmikapakkhaṃ na bhajati asādhāraṇarūpābhāvato, atthantaraviññāpanatthaṃ pana vutto.

Yadā ekaccavacano, tadā ‘‘eke, eke, ekehi, ekebhi ekesaṃ, ekehi, ekebhi, ekesaṃ, ekesū’’ti vattabbaṃ. Ayampi bahuvacanikā sabbanāmikapadamālā. Ettha **eke**ti ekacce. Esa nayo sesesupi. Yadā pana missībhūtavacano, tadā ‘‘ekā, eke, ekehi, ekebhi, ekāna’’nti **purisa**naye bahuvacanavasena vattabbaṃ. ‘‘Pañcālo ca videho ca, ubho ekā bhavantu te’’ti pāḷi dissati. Ayaṃ nayo sabbanāmikapakkhaṃ na bhajati asādhāraṇarūpābhāvato, atthantaraviññāpanatthaṃ pana vutto. Tattha **ekā bhavantū**ti ekībhavantu missībhavantu, gaṅgodakena yamunodakaṃ viya aññadatthu saṃsandantu samentūti vacanattho.

Ācariyā pana evaṃ vibhāgaṃ adassetvā **eka**saddassa sabbanāmattameva gahetvā **sabba**saddassa viya nāmikapadamālaṃ yojenti. Kathaṃ?

Eko, eke. Ekaṃ, eke. Ekena, ekehi, ekebhi. Ekassa, ekesaṃ, ekesānaṃ. Ekasmā, ekamhā, ekehi, ekebhi. Ekassa, ekesaṃ, ekesānaṃ. Ekasmiṃ, ekamhi, ekesūti. Ayaṃ sabbanāmikapadamālāti veditabbā.

Keci **‘‘eka**saddo saṅkhyātulyāsahāyaññavacano. Yadā saṅkhyāvacano, tadā sabbatthekavacanantova, aññattha bahuvacanantopi, eko ekā ekaṃ iccādi sabbattha sabbasaddasamaṃ. Saṃsāsveva viseso’’ti liṅgattaye yojanānayaṃ vadanti. Evaṃ vadantā ca te vibhāgaṃ adassetvā vadanti. Mayaṃ pana sotūnaṃ payogesu kosalluppādanatthaṃ vibhāgaṃ dassetvā vadāma.

Apicettha ayaṃ visesopi sallakkhitabbo ‘‘eke ekaṭṭhe same samabhāge’ti pāḷippadese paccattekavacanassa **eka**saddassa **e**kārantaniddesopi dissatī’’ti. Pulliṅgarūpāni.

Ekaṃ, ekāni. Ekaṃ, ekāni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Tattha **ekānī**ti ekaccāni. Esa nayo sesabahuvacanesupi, napuṃsakaliṅgarūpāni.

Ekā, ekā, ekāyo. Ekaṃ, ekā, ekāyo. Ekāya, ekāhi, ekābhi. Ekāya, ekissā, ekāsaṃ. Ekāya, ekāhi, ekābhi. Ekāya, ekissā, ekāsaṃ. Ekāya, ekāyaṃ, ekissaṃ, ekāsu. Ettha bahuvacanaṭṭhāne **ekā**ti ekaccā, **ekāhī**ti ekaccāhi, **ekāsa**nti ekaccānaṃ **ekāsū**ti ekaccāsu. Itthiliṅgarūpāni. Sabbānetāni sabbanāmāni ekavacanabahuvacanavasena vuttāni.

Apica **eka**sadde vicchāvasena vattabbe liṅgattayarūpāni ekavacanāneva bhavanti. Kathaṃ?

Ekeko, ekekaṃ, ekekena, ekekassa, ekekasmā, ekekamhā, ekekassa, ekekasmiṃ, ekekamhīti pulliṅgarūpāni.

Ekekaṃ, ekekaṃ. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ, napuṃsakaliṅgarūpāni. Ekekā, ekekaṃ, ekekāya, ekekissā, ekekāya, ekekissā, ekekāyaṃ, ekekissaṃ. Itthiliṅgarūpāni.

Sabbānetāni vicchāsabbanāmānīti vattuṃ vaṭṭati. Bahuvacanāni panettha na santi payogābhāvato. Iti imesu vicchāvasena vuttesu liṅgattayarūpesu samāsacintā na uppādetabbā anibbacanīyattā vicchāsaddānaṃ. Tathā hi ‘‘pabbaṃ pabbaṃ sandhi sandhi odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilā viya taṭataṭāyantā saṅkhārā bhijjantī’’tiādīsu **pabbapabba**saddādīnaṃ samāsakaraṇavasena nibbacanaṃ pubbācariyehi na dassitaṃ. Yasmā ca vicchāyaṃ vattamānānaṃ dvirutti lokato eva siddhā, na lakkhaṇato, tasmā tattha samāsacintā na uppādetabbā.

Idāni **ekacca ekatiya ekacciya**saddānaṃ nāmikapadamālāyo vuccante – pulliṅge tāva ekacco, ekacce. Ekaccaṃ, ekacce. Sesaṃ **purisa**saddasamaṃ. Ettha **ekacce**ti paccattabahuvacanameva sabbanāmikarūpasamaṃ asādhāraṇarūpattā. ‘‘Idhekacco kulaputto. Idhekacce moghapurisā’’ti nidassanapadāni.

Ekatiyo, ekatiye. Ekatiyaṃ, ekatiye. Sesaṃ **purisa**saddasamaṃ. Idhāpi **ekatiye**ti paccattabahuvacanameva sabbanāmikarūpasamaṃ asādhāraṇarūpattā. Ekatiye manussā.

‘‘Na vissase ekatiyesu eva,
Agārisu pabbajitesu cāpi;

Sādhūpi hutvāna asādhu honti;
Asādhu hutvā puna sādhu hontī''ti

Nidassanapadāni. **Ekacciya**saddassa atthitāyaṃ pana –

''Saccaṃ kirevamāhaṃsu, narā ekacciyā idha;
Kaṭṭhaṃ niplavitaṃ seyyo, na tvevekacciyo naro.

Ekacciyaṃ āhāra''nti nidassanapadāni. Ekacciyo, ekacciyā. Ekacciyaṃ, ekacciyeti sabbathāpi **purisa**nayo. Pulliṅgarūpāni.

Ekaccaṃ, ekaccāni. Ekaccaṃ, ekaccāni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Ekatiyaṃ, ekatiyāni. Ekatiyaṃ, ekatiyāni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Ekacciyaṃ, ekacciyāni. Ekacciyaṃ, ekacciyāni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Napuṃsakaliṅgarūpāni.

''Ekaccā, ekaccā, ekaccāyo''ti **kaññā**nayena, tathā ''ekatiyā, ekatiyā, ekatiyāyo. Ekatiya''nti ca, ''ekacciyā, ekacciyā, ekacciyāyo. Ekacciya''nti ca **kaññā**nayena yojetabbaṃ. Itthiliṅgarūpāni.

Idāni **ekākī ekākiya**saddavasena nāmikapadamālā vuccante –

Ekākī, ekākī, ekākino. Ekākiṃ, ekākī, ekākino. **Daṇḍī**nayena ñeyyā. Ekākiyo, ekākiyā. Ekākiyaṃ, ekākiye. Ekākiyena. **Purisa**nayena ñeyyaṃ. Pulliṅgarūpāni.

Ekāki kulaṃ, ekākī, ekākīni. Ekākiṃ, ekākī, ekākīni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Ekākiyaṃ, ekākiyāni. Ekākiyaṃ, ekākiyāni. Sesaṃ pulliṅgasadisaṃ. Napuṃsakaliṅgarūpāni.

Ekākinī, ekākinī, ekākiniyo. Ekākiniṃ, ekākinī, ekākiniyo. Ekākiniyāti **itthī**sadisaṃ. Ekākiyā, ekākiyā, ekākiyāyo. Ekākiyaṃ, ekākiyā, ekākiyāyo. Ekākiyāyāti **kaññā**sadisaṃ. Itthiliṅgarūpāni. Sabbāni panetāni asabbanāmikarūpāni atthantaraviññāpanatthaṃ vuttānīti daṭṭhabbāni.

Idāni **dvi**saddapariyāyassa sadā bahuvacanantassa sabbanāmikapadassa **ubha**saddassa nāmikapadamālā vuccate –

''Ubho, ubho, ubhohi, ubhobhi, ubhinnaṃ, ubhohi, ubhobhi, ubhinnaṃ, ubhosū''ti ayaṃ pāḷinayānurūpena vuttapadamālā. Atrime payogā – ubho kumārā nikkītā. Ubho itthiyo tiṭṭhanti, ubho cittāni tiṭṭhanti, ubho putte adāsi. Ubho kaññāyo passati. Ubho pādāni bhinditvā, saññamissāmi vo ahaṃ. Ubhohi hatthehi. Ubhohi bāhāhi, ubhohi cittehi, ubhinnaṃ janānaṃ, ubhinnaṃ itthīnaṃ, ubhinnaṃ cittānaṃ, ubhosu purisesu, ubhosu itthīsu, ubhosu passesūti, ayamasmākaṃ ruci. Ācariyā pana ''ubhehi, ubhebhi, ubhesū''tipi icchanti. **Kaccāyanepi** hi ''ubhe tappurisā''ti vuttaṃ. Sabbānipi etāni manasi kātabbāniyeva. **Ubha**saddassa samāso appasiddho. Liṅgattayasādhāraṇarūpāni.

Idāni saṅkhāvacanānaṃ **dviti catu**saddānaṃ sadā bahuvacanantānaṃ sabbanāmānaṃ nāmikapadamālāyo vuccante –

Dve, dve, dvīhi, dvībhi, dvinnaṃ, duvinnaṃ, dvīhi, dvībhi, dvinnaṃ, duvinnaṃ, dvīsu. **Cūḷaniruttiyaṃ** pana ''dvinnanna''nti padamālā āgatā. Imāni **ahaṃ**saddādīni viya itthi liṅgādibhāvavinimuttānipi tīsu liṅgesu yujjante ''dve purisā, dve itthiyo, dve cittāni''iccevamādinā. Imānipi liṅgattayasādhāraṇāni rūpāni.

''Dve''ti rūpaṃ **dvi**saddassa, yaṃ samāsamhi taṃ bhave;
Dvitippakatikaṃyeva, nānādesehi sā siyā.

Dvibhāvo ceva dvebhāvo, dvirattañca duvassako;
Dohaḷinī dupattañca, taddhitatte dvayaṃ dvayaṃ.

Tayo, tayo, tīhi, tībhi, tiṇṇaṃ, tiṇṇannaṃ, tīhi, tībhi, tiṇṇaṃ, tiṇṇannaṃ, tīsu. Imāni pulliṅgarūpāni.

Tisso, tisso, tīhi, tībhi, tissannaṃ, tīhi, tībhi, tissannaṃ, tīsu. Imāni itthiliṅgarūpāni. **Cūḷaniruttiyaṃ** ‘‘tissannanna’’nti catutthīchaṭṭhīnaṃ bahuvacanamāgataṃ, **niruttipiṭake** pana ‘‘tiṇṇanna’’nti. Tāni sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane punappunaṃ upaparikkhitvā dissanti ce, gahetabbāni.

Tīṇi, tīṇi, tīhi, tībhi, tiṇṇaṃ, tiṇṇannaṃ, tīhi, tībhi, tiṇṇaṃ, tiṇṇannaṃ, tīsu. Imāni napuṃsakaliṅgarūpāni. Katthaci pana pāḷippadese **tīṇi**saddassa **ṇi**kāralopopi bhavati ‘‘dve vāti vā udakaphusitānī’’ti. ‘‘Tiṇṇannaṃ kho bhikkhave indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā piṇḍolabhāradvājena bhikkhunā aññā byākatā’’ti idaṃ ‘‘tiṇṇanna’’nti padassa atthibhāve nidassanaṃ.

Yāni rūpāni vuttāni, ‘‘tisso tīṇi tayo’’iti;
Samāsavisaye tāni, **ti**tippakatikā siyuṃ.

Yasmā **ti**ssa samāsamhi, saddhiṃ parapadena ve;
‘‘Tivedanaṃ ticitta’’nti, ‘‘tiloka’’nti ca niddise.

Ettha napuṃsakattaṃva, pāsaṃsaṃ pāyavuttito;
Pumattampettha icchanti, ‘‘tibhavo khāyate’’iti.

Cattāro, caturo, cattāro, caturo, catūhi, catūbhi, catubbhi, catunnaṃ, catūhi, catūbhi, catubbhi, catunnaṃ, catūsu. Imāni pulliṅgarūpāni.

Catasso, catasso, catūhi, catūbhi, catubbhi, catassannaṃ, catunnaṃ, catūhi, catūbhi, catubbhi, catassannaṃ, catunnaṃ, catūsu. Imāni itthiliṅgarūpāni. Itthiliṅgaṭṭhāne ‘‘catunna’’nti padaṃ **cūḷaniruttiyaṃ niruttipiṭake pāḷiyaṃ aṭṭhakathāsu** ca dassanato vuttaṃ. Tathā hi cūḷaniruttiyaṃ itthiliṅgaṭṭhāne ‘‘catunna’’nti āgataṃ, niruttipiṭake ‘‘catunnaṃ kaññāna’’nti āgataṃ. Pāḷiyaṃ pana soṇadantasuttādīsu ‘‘samaṇo gotamo catunnaṃ parisānaṃ piyo manāpo’’ti āgataṃ. Aṭṭhakathāsu ca pana suttantaṭṭhakathāyaṃ ‘‘catūhi acchariyabbhutadhammehi samannāgato catunnaṃ parisānaṃ piyo manāpo’’ti āgataṃ. Sattilaṅghajātakaṭṭhakathāyaṃ ‘‘ācariyo panassa catunnaṃ sattīnaṃ laṅghanaṃ sippaṃ jānātī’’ti āgataṃ.

Cattāri, cattāri, catūhi, catūbhi, catubbhi, catunnaṃ, catūhi, catūbhi, catubbhi, catunnaṃ, catūsu. Imāni napuṃsakaliṅgarūpāni.

‘‘Cattāro’’ti ‘‘catasso’’ti, ‘‘cattārī’’ti ca sadditaṃ;
Rūpaṃ samāsabhāvamhi, **catu**ppakatikaṃ bhave.

Nidassanapadānettha, kamato kamakovido;
‘‘Catubbidhaṃ catussālaṃ, catusacca’’nti niddise.

Imāni **dve**ādikāni sabbanāmikāni bahuvacanāniyeva bhavanti, na ekavacanāni. **Cūḷaniruttiyaṃ** pana tīsu liṅgesu ‘‘catassanna’’nti vuttaṃ, taṃ anijjhānakkhamaṃ viya dissati.

Idāni **tumhaamha**saddānaṃ nāmikapadamālā vuccante, tesu yena katheti, tassālapane **tumha**vacanāni bhavanti.

Tvaṃ, tuvaṃ, tumhe. Taṃ, tuvaṃ, tvaṃ, tavaṃ, tumhe. Tayā, tvayā, tumhehi, tumhebhi. Tuyhaṃ, tava, tumhaṃ, tumhākaṃ. Tayā, tvayā, tumhehi, tumhebhi. Tuyhaṃ, tava, tumhaṃ, tumhākaṃ. Tayi, tvayi, tumhesu. Tatra ‘‘tvaṃ puriso, tvaṃ itthī, tvaṃ citta’’ntiādinā yojetabbāni.

Attayoge **amha**vacanāni bhavanti.

Ahaṃ, ahakaṃ, mayaṃ, amhe. Maṃ, mamaṃ, amhe. Mayā, amhehi, amhebhi. Mayhaṃ, mama, amhaṃ, amhākaṃ, asmākaṃ. Mayā, amhehi, amhebhi. Mayhaṃ, mama, amhaṃ, amhākaṃ, asmākaṃ. Mayi, amhesu, asmesu.

Ettha pana ‘‘kathaṃ amhe karomase’’ti pāḷidassanato ‘‘tumhe’’ti paccattavacanassa viya ‘‘amhe’’ti paccattavacanassapi atthitā veditabbā, ‘‘ahaka’’nti rūpantarampi icchitabbaṃ. Tassa atthibhāve ‘‘ahakañca cittavasānugā bhāsissa’’nti esā pāḷi nidassanaṃ. Ettha hi ahakanti ahaṃ iccevattho. Tatra ‘‘ahaṃ puriso, ahaṃ kaññā, ahaṃ citta’’ntiādinā yojetabbāni. Imānipi liṅgattayasādhāraṇarūpāni.

Kaccāyanacūḷaniruttiniruttipiṭakesu pana ‘‘tumhākaṃ amhāka’’nti ca dutiyābahuvacanaṃ vuttaṃ. Kaccāyane ‘‘tumhānaṃ amhāna’’nti ca paṭhamādutiyābahuvacanaṃ, ‘‘tumhaṃ amha’’nti ca catutthīchaṭṭhekavacanaṃ, paṭhamādutiyābahuvacanañca vuttaṃ, cūḷaniruttiniruttipiṭake pana ‘‘tumhaṃ amha’’nti ca dutiyekavacanaṃ vuttaṃ, ‘‘tumhe amhe’’ti ca catutthīchaṭṭhībahuvacanaṃ vuttaṃ. Etāni upaparikkhitvā sāṭṭhakathesu suttantesu dissanti ce, gahetabbāni.

Tumhaamhasaddānaṃ pana parapadehi saddhiṃ samāse ‘‘maṃdīpā’’tiādayo payogā tathāgatādimukhato sambhavanti. ‘‘Ete gāmaṇi maṃdīpā maṃleṇā maṃsaraṇā’’ti hi tathāgatamukhato, ‘‘tayyogo mayyogo’’ti niruttaññumukhato, **kābyādāse** ca ‘‘tvaṃmukhaṃ kamaleneva, tulyaṃ nāññena kenacī’’ti ca ‘‘candena tvaṃmukhaṃ tulya’’nti ca kavimukhato.

Tattha hi ahaṃ dīpo etesanti **maṃdīpā,** ahaṃ leṇaṃ etesanti **maṃleṇā,** evaṃ **maṃsaraṇā**. Tumhena yogo **tayyogo, tumha**saddena yogo iccevattho. Amhena yogo **mayyogo, amha**saddena yogo iccevattho. Tava mukhaṃ **tvaṃmukhaṃ**. Bahuvacanavasenapi nibbacanīyaṃ ‘‘tumhākaṃ mukhaṃ tvaṃmukha’’nti. Ettha ca pāḷiyaṃ ‘‘maṃdīpā’’iccādidassanato ‘‘tvaṃdīpā’’tiādīni **kābyādāse** ca ‘‘tvaṃmukha’’nti dassanato **tvaṃvaṇṇo, tvaṃsaro, maṃmukhaṃ, maṃvaṇṇo, maṃsaro**ādīni gahetabbāni. Tattha tvaṃ dīpo etesanti **tvaṃdīpā,** tumhe vā dīpā etesanti **tvaṃdīpā,** tava vaṇṇo **tvaṃvaṇṇo**. Mama mukhaṃ **maṃmukhaṃ,** amhākaṃ vā mukhaṃ **maṃmukha**nti nibbacanāni. Esa nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu.

> Samāse **tumhaamhākaṃ,** honti parapadehi ve;
> ‘‘Tvaṃmukha’’nti ca ‘‘maṃdīpā, tayyogo mayyogo’’ti ca.

Etthāha ‘‘kiṃ ettakameva **tumhaamha**saddānaṃ rūpaṃ, udāhu aññampi atthī’’ti? Atthi ‘‘te me’’ iccādīni. Yadi evaṃ kasmā padamālā visuṃ na vuttāti? Avacane kāraṇamatthi. Atridaṃ kāraṇaṃ –

> ‘‘Te me vo no’’ti rūpāni, parāni padato yato;
> Tato nāmikapantīsu, na tu vuttāni tāni me.

Ettha ca mayaṃ me vo nosaddānamatthuddhāro vuccate – **te**saddassa pana vuttova. Yasmā aṭṭhakathācariyā **mayaṃ**saddaṭṭhānepi **mayā**saddo, **mayā**saddaṭṭhānepi ca **mayaṃ**saddo icceva vadanti, tasmā mayampi tatheva vadāma. **Mayaṃ**saddo ‘‘anuññātapaṭiññātā, tevijjāmayamasmubho’’tiādīsu asmadatthe āgato. ‘‘Mayaṃ nissāya hemāya, jātā mandosisūpagā’’ti ettha paññattiyaṃ. ‘‘Manomayā pītibhakkhā sayaṃpabhā’’tiādīsu nibbattiatthe. Bāhirena paccayena vinā manasāva nibbattāti manomayā. ‘‘Yaṃnūnāhaṃ sabbamattikāmayaṃ kuṭikaṃ kareyya’’ntiādīsu vikāratthe. ‘‘Dānamayaṃ sīlamaya’’ntiādīsu padapūraṇamatte. ‘‘Pīṭhaṃ te sovaṇṇamayaṃ uḷāra’’nti ettha vikāratthe padapūraṇamatte vā daṭṭhabbo. Yadā hi suvaṇṇameva sovaṇṇanti ayamattho, tadā suvaṇṇassa vikāro sovaṇṇamayanti vikāratthe **maya**saddo daṭṭhabbo. Nibbattiatthotipi vattuṃ vaṭṭati. Yadā pana suvaṇṇena nibbattaṃ sovaṇṇanti ayamattho, tadā sovaṇṇameva sovaṇṇamayanti padapūraṇamatte **maya**saddo daṭṭhabbo.

Mesaddo ‘‘kicchena me adhigataṃ, halaṃ dāni pakāsitu’’ntiādīsu karaṇe āgato. Mayāti attho. ‘‘Tassa me bhante bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu sampadāne, mayhanti atthoti vadanti. ‘‘Pubbeva me bhikkhave sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato’’tiādīsu sāmiatthe, mamāti atthoti ca vadanti. Etthetaṃ vuccati –

Karaṇe sampadāne ca, sāmiatthe ca āgato;
Mesaddo iti viññeyyo, viññunā nayadassinā.

Ettha pana ṭhatvā aṭṭhakathācariyehi kate **te me**saddānamatthavivaraṇe vinicchayaṃ brūma tesamadhippāyappakāsanavasena sotūnaṃ saṃsayasamugghāṭanatthaṃ. Tathā hi aṭṭhakathācariyā **teme**saddānaṃ sampadānatthavasena ‘‘tuyhaṃ mayha’’nti atthaṃ saṃvaṇṇesuṃ, sāmiatthavasena pana ‘‘tava mamā’’ti. Evaṃ yvāyaṃ tehi asaṅkarato niyamo dassito, so sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane kuto labbhā. Tathā hi **teme**saddatthavācakā **tuyhaṃ mayhaṃ**saddā **tava mama**saddā ca sampadānasāmiatthesu aniyamato pavattanti.

Tatrime payogā – idaṃ tuyhaṃ dadāmi. Tuyhaṃ vikappemi. Tuyhaṃ maṃsena medena, matthakena ca brāhmaṇa, āhutiṃ paggahessāmi. Esa hi tuyhaṃ pitā narasīho. Tuyhaṃ pana mātā kahanti. Mayhameva dānaṃ dātabbaṃ, na aññesaṃ, mayhameva sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ, na aññesaṃ. Na mayhaṃ bhariyā esā. Assamo sukato mayhaṃ. Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ. Tāta mayhaṃ mātu mukhaṃ aññādisaṃ, tumhākaṃ aññādisaṃ. Mayhaṃ sāmiko idāni marissati. Tava dīyate, tava silāghate, mama silāghate, pabbajjā mama ruccati. Tava putto. Ubho mātāpitā mamāti evaṃ aniyamato pavattanti.

Cūḷaniruttiyañhi yamakamahātherena catutthīchaṭṭhīnaṃ anaññarūpattaṃ vuttaṃ ‘‘catutthīchaṭṭhīnaṃ sabbattha anaññaṃ, tatiyāpañcamīnaṃ bahuvacanañcā’’ti. Yadi evaṃ aṭṭhakathācariyā ‘‘namo te purisājañña. Namo te buddha vīratthū’tiādīsu **tuyhaṃ**saddassa vasena sampadāne, tuyhanti hi attho. ‘Kinte vataṃ kiṃ pana brahmacariya’ntiādīsu sāmiatthe, tavāti hi attho’’tiādīni vadantā ‘‘ayuttaṃ saṃvaṇṇanaṃ saṃvaṇṇesu’’ntipi, ‘‘passitabbaṃ na passiṃsū’’tipi āpajjantīti? Yuttaṃyeva te saṃvaṇṇayiṃsu, passitabbañca passiṃsu. Tathā hi te ‘‘saddasatthampi ekadesato sāsanānukūlaṃ hotī’’ti paresamanukampāya saddasatthato nayaṃ gahetvā sampadānatthavasena **te me**saddānaṃ ‘‘tuyhaṃ mayha’’nti atthaṃ saṃvaṇṇayiṃsu, sāmiatthavasena pana ‘‘tava mamā’’ti. Saddasatthe hi catutthīchaṭṭhīrūpāni sabbathā visadisāni, sāsane pana sadisāni. Tasmā sāsane sāmaññena pavattāni catutthīchaṭṭhīrūpāni saddasatthe visesena pavattehi catutthīchaṭṭhīrūpehi samānagatikāni katvā paresamanukampāya sampadānatthe **tuyhaṃ mayhaṃ**saddānaṃ pavattiniyamo, sāmiatthe ca **tava mama**saddānaṃ pavattiniyamo dassito. Yasmā pana paresamanukampāya ayaṃ niyamo, tasmā karuṇāyevāyaṃparādho, na aṭṭhakathācariyānaṃ. Tāya eva hi tehi evaṃ saṃvaṇṇanā katāti.

Keci panettha evaṃ vadeyyuṃ – nanu ca bho aṭṭhakathācariyehi saddanayaṃ nissāya **te me**saddānaṃ sāmiatthe vattamānānaṃ ‘‘tava mamā’’ti atthavacanena ‘‘tuyhaṃ maṃsena medena, na mayhaṃ bhariyā esā’’tiādīsu sāmivisayesu vibhattivipallāsanayo dassitoti sakkā vattuṃ, tathā saddanayaññeva nissāya **te me**saddānaṃ sampadānatthe vattamānānaṃ ‘‘tuyhaṃ mayha’’nti atthavacanena ‘‘bhattaṃ tava na ruccati. Pabbajjā mama ruccatī’’tiādīsupi sampadānavisayesu vibhattivipallāsanayo dassitoti sakkā vattunti? Na sakkā, gāthāsu viya cuṇṇiyapadaṭṭhānepi **tuyhaṃ mayhaṃ tava mama**saddānaṃ aniyamena dvīsu atthesu pavattanato. Na hi īdise ṭhāne gāthāyaṃ vā cuṇṇiyapadaṭṭhāne vā vibhattivipallāso icchitabbo. ‘‘Tassa rajjassahaṃ bhīto. Kiṃ nu kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmī’’tiādīsuyeva pana ṭhānesu icchitabbo.

Yadi saddanayaṃ nissāya ‘‘tuyhaṃ maṃsena medenā’’tiādīsu vibhattivipallāso icchitabbo siyā, ‘‘brāhmaṇassa piyaputtadānaṃ adāsi. Brāhmaṇassa pitā adāsī’’tiādīsupi saddanayaṃ nissāya ‘‘brāhmaṇāyā’’tiādinā vibhattivipallāsattho vacanīyo siyā catutthīchaṭṭhīrūpānaṃ satthe visuṃ vacanato. Evañca sati ko dosoti ce? Attheva doso, yasmā **dāna**yoge vā **namo**yoge vā **āyā**desasahitāni catutthīchaṭṭhīrūpāni sāṭṭhakathe tepiṭake buddhavacane nupalabbhanti, tasmā ‘‘brāhmaṇāyā’’tiādinā vibhattivipallāsatthavacane ayaṃ doso yadidaṃ avijjamānaggahaṇaṃ. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu vibhattivipallāsakaraṇaṃ sāvajjaṃ, tasmā ‘‘tuyhaṃ maṃsena medenā’’tiādīsupi vibhattivipallāso na icchitabbo.

Catutthīchaṭṭhīrūpāni hi anaññāni dissanti ‘‘purisassa adāsi, purisassa dhanaṃ brāhmaṇānaṃ adāsi, brāhmaṇānaṃ santaka’’nti. Tathā hi pāvacane **sa naṃ**saddā sampadānasāmiatthesu sāmaññena pavattanti, tappavatti ‘‘aggassa dātā medhāvī’’tiādīhi payogehi dīpetabbā. ‘‘Aggassa dātā medhāvī’’ti ettha hi ‘‘aggassā’’ti ayaṃ saddo yadā kriyāpaṭiggahaṇaṃ paṭicca sampadānatthe pavattati, tadā ‘‘aggassa ratanattayassa dātā’’ti atthavasena pavattati. Yadā pana kriyaṃ paṭicca kammabhūte sāmiatthe pavattati, tadā ‘‘aggassa deyyadhammassa dātā’’ti atthavasena pavattati. Evaṃ sabbathāpi vipallāso tumhākaṃ saraṇaṃ na hotīti. Tathā saddanayaṃ nissāya ‘‘sampadānavacana’’nti tumhehi daḷhaṃ gahitassa **ma**yhaṃsaddassa sāmiatthavasena paṇṇattiyaṃ dassanato vibhattivipallāso tumhākaṃ saraṇaṃ na hoteva. Tathā hi –

‘‘Sakuṇo mayhako nāma, girisānudarīcaro;
Pakkaṃ pipphalimāruyha, ‘mayhaṃ mayha’nti kandatī’’ti

Ettha **mayhako**ti ekāya sakuṇajātiyā nāmaṃ. So hi loluppacāritāya ‘‘idampi mayhaṃ, idampi mayha’’nti kāyati ravatīti mayhakoti vuccati **mayha**saddūpapadassa **ke re ge** saddeti dhātussa vasena.

Atrāyaṃ padasodhanā – yadi **tu**yhaṃ mayhaṃsaddā dhuvaṃ sampadānatthe, **tava mama**saddā ca sāmiatthe bhaveyyuṃ, evaṃ sante lokavohārakusalena sabbaññunā tassa sakuṇassa ‘‘mayhako’’ti paṇṇatti na vattabbā siyā anantogadhasampadānatthattā, antogadhasāmyatthattā pana ‘‘mamako’’ icceva paññatti vattabbā siyā. Etthapi ‘‘mayhako’’ti idaṃ vibhattivipallāsavasena vuttanti ce? Na, paṇṇattivisaye vibhattivipariṇāmassa aṭṭhānattā anavakāsattā.

Apicettha **ma**yhaṃsaddo sarūpato vibhatyantabhāvena tiṭṭhati kasaddena ekapadattūpagamanato, evaṃ santepi ‘‘mayhako’’ti ayaṃ sakuṇavisesavācako saddo paccattavacanabhāve ṭhitoyeva īsakaṃ sāmiatthampi jotayati **sujampati rājapurisa**saddā viya. Imināpi kāraṇena vibhattivipallāso tumhākaṃ saraṇaṃ na hoti. Iti ‘‘mayhako’’ti paṇṇattiyaṃ vattamānassa padāvayavabhūtassa **ma**yhasaddassa avipallāsavacanalesena **tuyhaṃ tava mama**saddesupi vibhattivipallāso na icchitabboti siddhaṃ. Tasmā aṭṭhakathācariyehi sampadānasāmiatthesu sāmaññena pavattānampi samānānaṃ **tuyhaṃ mayhaṃ tava mama**saddānaṃ saddanayaññeva nissāya paresamanukampāya vuttappakāro niyamo dassitoti avagantabbaṃ. Iccevaṃ –

‘‘Tuyhaṃ mayha’’ntime sadde, sampadāne garū vaduṃ;
‘‘Tava mamā’’ti sāmimhi, nayamādāya satthato.

Evaṃ santepi etesaṃ, niyamo natthi pāḷiyaṃ;
Koci tesaṃ viseso ca, diṭṭho amhehi taṃ suṇa.

Sāmyatthasampadānatthā, sambhavanti yahiṃ duve;
‘‘Tuyhaṃ mayha’’ntime saddā, te payogā na dullabhā.

‘‘Tava mamā’’time saddā, pāyā sāmimhi vattare;
Sampadāne yahiṃ honti, te payogā panappakā.

Tavato **mama**to **tu**yhaṃ-**ma**yhaṃsaddāva sāsane;
Pāṭhe nekasahassamhi, sāmiatthe pavattareti.

Sabbāpi imā nītiyo paramasukhumā sududdasā vīrajātinā sādhukaṃ manasi kātabbā.

Vo nosaddesu pana **vo**saddo paccattaupayogakaraṇasampadānasāmivacanapadapūraṇesu dissati. ‘‘Kacci vo anuruddhā samaggā sammodamānā’’tiādīsu hi paccatte dissati. ‘‘Gacchatha bhikkhave paṇāmemi vo''tiādīsu upayoge. ''Na vo mama santike vatthabba''ntiādīsu karaṇe. ''Vanapatthapariyāyaṃ vo bhikkhave desessāmī''tiādīsu sampadāne. ''Sabbesaṃ vo sāriputtā subhāsita''ntiādīsu sāmivacane. ''Ye hi voariyā parisuddhā kāyakammantā''tiādīsu padapūraṇamatte. Etthetaṃ vuccati –

''Paccatte upayoge ca, karaṇe sampadāniye;
Sāmissa vacane ceva, tatheva padapūraṇe;
Imesu chasu ṭhānesu, **vo**saddo sampavattati''.

Nosaddo paccattopayogakaraṇasampadānasāmivacanāvadhāraṇanusaddatthesu paṭisedhe nipātamatte ca vattati. Ayañhi ''gāmaṃ no gaccheyyāmā''ti ettha paccatte dissati. ''Mā no ajja vikantiṃsu, rañño sūdā mahānase''tiādīsu upayoge. ''Na no vivāho nāgehi, katapubbo kudācana''ntiādīsu karaṇe. ''Saṃvibhajetha no rajjenā''tiādīsu sampadāne. ''Satthā no bhagavā anuppatto''tiādīsu sāmivacane. ''Na no samaṃ atthi tathāgatenā''ti ettha avadhāraṇe. ''Abhijānāsi no tvaṃ mahārājā''tiādīsu **nu**saddatthe, pucchāyantipi vattuṃ vaṭṭati. ''Subhāsitaññeva bhāseyya, no ca dubbhāsitaṃ bhaṇe''tiādīsu paṭisedhe. ''Na no sabhāyaṃ na karonti kiñcī''tiādīsu nipātamatte. Etthetaṃ vuccati –

Paccatte cupayoge ca, karaṇe sampadāniye;
Sāmyāvadhāraṇe ceva, **nu**saddatthe nivāraṇe;
Tathā nipātamattamhi, **no**saddo sampavattati.

Idāni sabbanāmānaṃ yathārahaṃ saṃkhittena missakapadamālā vuccate –

Yo so, ye te. Yaṃ taṃ, ye te. Yena tena. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Yā sā, yā tā. Yaṃ taṃ, yā tā. Yāya tāya. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Yaṃ taṃ, yāni tāni. Sesaṃ vitthāretabbaṃ. Iminā nayena liṅgattayayojanā kātabbā.

''Eso so, ete te. Ayaṃ so, ime te. So ayaṃ te ime''tiādinā yathāpayogaṃ padamālā yojetabbā. Tathā hi ''yo so bhagavā sayambhū anācariyako. Ete te bhikkhave ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā. Ayaṃ so sārathi etī''ti evamādayo vicittappayogā dissanti. Iti sabbanāmikapadānaṃ missakapadamālā yojetabbā.

Mayā sabbatthasiddhassa, sāsane sabbadassino;
Sabbattha sāsane suṭṭhu, kosallatthāya sotunaṃ.

Asabbanāmanāmehi, sabbanāmapadehi ve;
Saha sabbāni vuttāni, sabbanāmāni pantito.

Etesu katayogānaṃ, sukhumatthavijānanaṃ;
Akicchapaṭivedhena, bhavissati na saṃsayo.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Sabbanāmataṃsadisanāmānaṃ nāmikapadamālāvibhāgo nāma

Dvādasamo paricchedo.

13. Savinicchayasaṅkhyānāmanāmikapadamālā

Ito paraṃ pavakkhāmi, saṅkhyānāmikapantiyo;
Bhūdhātujehi rūpehi, aññehi cupayojituṃ.

Yā hi sā heṭṭhā amhehi **eka dviti catu**iccetesaṃ saṅkhyāsabbanāmānaṃ nāmikapadamālā kathitā, taṃ ṭhapetvā idha asabbanāmānaṃ **pañca cha sattā**dīnaṃ saṅkhyānāmānaṃ nāmikapadamālā **bhū**dhātumayehi aññehi ca rūpehi yojanatthaṃ vuccate –

Pañca, pañcahi, pañcabhi, pañcannaṃ, pañcasu. Sattannaṃ vibhattīnaṃ vasena ñeyyaṃ. ‘‘Pañca bhūtā, pañca abhibhavitāro, pañca purisā, pañca bhūmiyo, pañca kaññāyo, pañca bhūtāni, pañca cittānī’’tiādinā sabbattha yojetabbaṃ. **Cha,** chahi, chabhi, channaṃ, chasu, chassu itipi. ‘‘Chassu loko samuppanno, chassu krubbati santhava’’nti hi pāḷi. **Satta,** sattahi, sattabhi, sattannaṃ, sattasu. **Aṭṭha,** aṭṭhahi, aṭṭhabhi, aṭṭhannaṃ, aṭṭhasu. **Nava,** navahi, navabhi, navannaṃ, navasu. **Dasa,** dasahi, dasabhi, dasannaṃ, dasasu. Evaṃ **ekādasa. Dvādasa, bārasa. Terasa, tedasa, teḷasa. Catuddasa, cuddasa. Pañcadasa, pannarasa. Soḷasa. Sattarasa. Aṭṭhārasa,** aṭṭhārasahi, aṭṭhārasabhi, aṭṭhārasannaṃ, aṭṭhārasasu. Sabbametaṃ bahuvacanavasena gahetabbaṃ.

Ekūnavīsati, ekūnavīsaṃ iccādipi. Ekūnavīsāya, ekūnavīsāyaṃ, ekūnavīsa bhikkhū tiṭṭhanti, ekūnavīsaṃ bhikkhū passati, evaṃ ‘‘kaññāyo cittānī’’ti ca ādinā yojetabbaṃ. Ekūnavīsāya bhikkhūhi dhammo desito, ekūnavīsāya kaññāhi kataṃ, ekūnavīsāya cittehi kataṃ, ekūnavīsāya bhikkhūnaṃ cīvaraṃ deti, ekūnavīsāya kaññānaṃ dhanaṃ deti, ekūnavīsāya cittānaṃ ruccati, ekūnavīsāya bhikkhūhi apeti. Evaṃ kaññāhi cittehi. Ekūnavīsāya bhikkhūnaṃ santakaṃ, evaṃ kaññānaṃ cittānaṃ. Ekūnavīsāyaṃ bhikkhūsu patiṭṭhitaṃ. Evaṃ ‘‘kaññāsu cittesū’’ti yojetabbaṃ. **Ekūnavīsati,** ekūnavīsatiṃ, ekūnavīsatiyā, ekūnavīsatiyaṃ.

Vīsati, vīsatiṃ, vīsatiyā, vīsatiyaṃ. **Vīsa,** vīsaṃ, vīsāya, vīsāyaṃ. Tathā **ekavīsa dvāvīsa bāvīsa tevīsa catuvīsa** iccādīsupi. **Tiṃsa,** tiṃsaṃ, tiṃsāya, tiṃsāyaṃ. **Cattālīsa,** cattālīsaṃ, cattālīsāya, cattālīsāyaṃ. **Cattārīsa** iccādipi. **Paññāsa,** paññāsaṃ, paññāsāya, paññāsāyaṃ. **Paṇṇāsa,** paṇṇāsaṃ, paṇṇāsāya, paṇṇāsāyaṃ. **Saṭṭhi,** saṭṭhiṃ, saṭṭhiyā, saṭṭhiyaṃ. **Sattati,** sattatiṃ, sattatiyā, sattatiyaṃ. **Sattari** iccādipi. **Asīti,** asītiṃ, asītiyā, asītiyaṃ. **Navuti**. Navutiṃ, navutiyā, navutiyaṃ.

Itthañca aññathāpi saṅkhyārūpāni gahetabbāni. Ekūnavīsehi, ekūnavīsānaṃ, ekūnavīsesu. ‘‘Channavutīna’’nti ca ādināpi saṅkhyārūpānaṃ katthaci dassanato keci saddasatthavidū **ūnavīsati**saddaṃ sabbadāpi ekavacanantamitthiliṅgameva payuñjanti. Keci **‘‘vīsati**ādayo ā**navuti** ekavacanantā itthiliṅgā’’ti vadanti. Keci panāhu –

> ‘‘Saddā saṅkhyeyyasaṅkhāsu, ekatte **vīsatā**dayo;
> Saṅkhatthe dvibahuttamhi, tā tu cā**navuti**tthiyo’’ti.

Ettha dvivacanaṃ chaḍḍetabbaṃ buddhavacane tadabhāvato. Sabbesampi ca tesaṃ yathāvuttavacanaṃ kiñci pāḷippadesaṃ patvā yujjati, kiñci pana patvā na yujjati **vīsativīsaṃtiṃsaṃ**iccādīnañhi saṅkhatthānaṃ saddānaṃ bahuvacanappayogavasenapi pāḷiyaṃ dassanato, **kaccāyane** ca **yo**vacanasambhūtarūpavantatādassanato. Tasmā yathāsambhavaṃ yathāpāvacanañca itthiliṅgabhāve tesamekavacanantatā veditabbā **atthi natthi**saddānaṃ viya.

Atthinatthisaddā hi nipātattā ekattepi bahuttepi pavattanti ‘‘puttā matthi dhanammatthi. Natthi attasamaṃ pemaṃ. Natthi samaṇabrāhmaṇā’’tiādīsu. Aliṅgattepi panetesaṃ katthaci itthiliṅgabhāvo diṭṭho. **Abhidhamme hi dhammasenāpatinā** anudhammacakkavattinā vohārakusalena vohārakusalasādhakena ‘‘atthiyā nava. Natthiyā navā’’ti ekavacanantaṃ itthiliṅgarūpaṃ dassitaṃ, tasmā **vīsativīsati**miccādīnampi yathāsambhavaṃ yathāpāvacanañca itthiliṅgabhāve ekavacanantatā veditabbā.

Tattheke ‘‘hetuyā adhipatiyā’’ti ca idaṃ liṅgavipallāsavasena gahetabbaṃ maññanti. Tammativasena ‘‘hetumhi adhipatimhī’’ti pulliṅgabhāvo paṭipādetabbo, ‘‘hetupaccaye adhipatipaccaye’’ iccevattho. Atha vā ‘‘hetuyā adhipatiyā’’ti dvayamidaṃ itthiliṅgarūpapaṭibhāgaṃ pulliṅgarūpanti gahetabbaṃ ‘‘hetuyo jantuyo’’tiādīnaṃ itthiliṅgarūpapaṭibhāgānaṃ pulliṅgarūpānampi vijjamānattā, ‘‘atthiyā natthiyā’’ti idaṃ pana liṅgavipallāsavasena vuttanti na gahetabbaṃ **atthi natthi**saddānaṃ aliṅgabhedattā. Na hi **atthi natthi**saddā tīsu liṅgesu ekasmimpi antogadhā. Etesu hi **atthi**saddo ākhyātanipātavasena bhijjati ''atthi santi saṃvijjati. Atthikhīrā brāhmaṇī''tiādīsu, **natthi**saddo pana nipātoyeva. Iccevaṃ **atthi natthi**saddānaṃ nipātānañca liṅgavacanavasena kathanaṃ yujjati itthiliṅgādivasena ekattādivasena ca appavattanato. Vuttañca –

> ''Sadisaṃ tīsu liṅgesu, sabbāsu ca vibhattisu;
> Vacanesu ca sabbesu, yaṃ na byeti ta**dabyaya''**nti.

Ettha siyā – nanu ca bho ''atthi sakkā labbhā iccete paṭhamāyā''ti vacanato **atthi**saddo paṭhamāya vibhattiyā yutto, evaṃ sante kasmā ''sadisaṃ tīsu liṅgesū''tiādi vuttanti? Saccaṃ **atthi**saddo paṭhamāya vibhattiyā yutto, tathā **natthi**saddo **atthi**saddassa vacanalesena gahetabbattā yugaḷapadattā ca. Idaṃ pana ''sadisaṃ tīsu liṅgesū''tiādivacanaṃ upasagganipātasaṅkhāte asaṅkhyāsadde sandhāya vuttaṃ, na ekekamasaṅkhyāsaddaṃ sandhāya. Tathā hi ''asaṅkhyā''ti ca ''abyayā''ti ca laddhavohāresu upasagganipātesu **upasaggā** sabbepi sabbavibhattivacanakā. **Nipātānaṃ** pana ekacce paṭhamādīsu yathārahaṃ vibhattiyuttā, ekacce avibhattiyuttā. Tattha ye yadaggena vibhattiyuttā, te tadaggena tabbacanakā. Upasagganipātesu hi paccekaṃ ''idaṃ nāma vacana''nti laddhuṃ na sakkā, sabbasaṅgāhakavasena pana ''sadisaṃ tīsu liṅgesū''tiādi pubbācariyehi vuttaṃ. **Kaccāyanācariyenapi** imamevatthaṃ sandhāya ''sabbāsamāvusopasagganipātādīhi cā''ti vuttaṃ. Na hi **āvuso**saddato sabbāpi vibhattiyo labbhanti, atha kho ālapanatthavācakattā ekavacanikaanekavacanikā paṭhamāvibhattiyoyeva labbhanti. Ayamasmākaṃ khanti.

Keci pana sabbehipi nipātehi sabbavibhattilopaṃ vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. **''Atthi sakkā labbhā** iccete paṭhamāya. **Divā bhiyyo namo** iccete paṭhamāya ca dutiyāya cā''tiādivacanato, padapūraṇamattānañca avibhattiyuttānaṃ **atha khalu vata vatha** iccādīnaṃ nipātānaṃ vacanato. Etthāpi siyā ''nanu ca bho avibhattiyuttānampi nipātānaṃ sambhavato **atthi natthi**saddānaṃ avibhattiko niddeso kātabbo, atha kimatthaṃ 'atthiyā nava, natthiyā navā'ti savibhattiko niddeso kato''ti? Sabbathā vibhattīhi vinā atthassa niddisitumasakkuṇeyyattāti.

Yadi evaṃ ''atthi sakkā labbhā iccete paṭhamāyā''ti vacanato **atthi natthi**saddā luttāya paṭhamāya vibhattiyā vasena paṭhamāvibhattikāyeva niddisitabbā, evamakatvā kasmā sattamyantavasena ''atthiyā natthiyā''ti niddiṭṭhāti? Saccaṃ, **atthi natthi**saddā paṭhamāvibhattiyuttāyeva niddisitabbā, tathāpi ''atthipaccaye nava, natthipaccaye navā''ti etassatthassa paridīpane paṭhamāya okāso natthi, sattamiyāyeva pana atthi, tasmā ''atthiyā nava, natthiyā navā''ti vuttaṃ. Iti **atthiyānatthiyā**saddānaṃ sattamyantabhāve siddheyeva tatiyācatutthīpañcamīchaṭṭhiyantabhāvopi siddhoyeva hoti. Tasmā ''atthibhāvo atthitā''tiādīsupi atthiyā bhāvo **atthibhāvo,** natthiyā bhāvo **natthibhāvo,** atthiyā bhāvo **atthitā**bhiādinā samāsataddhitaviggaho avassamicchitabbo. Yadidamamhehi vuttaṃ, taṃ ''pāḷiyā virujjhatī''ti na vattabbaṃ pāḷinayānusārena vuttattāti.

Evaṃ hotu, kasmā bho ''atthiyā, natthiyā''ti itthiliṅganiddeso kato, nanu nipātopasaggā aliṅgabhedāti? Saccaṃ, idaṃ pana ṭhānaṃ atīva sukhumaṃ, tathāpi pubbācariyānubhāvaññeva nissāya vinicchayaṃ brūma. Yathā hi **vīsati**iccādīnaṃ saṅkhyāsaddānaṃ sarūpato adabbavācakattepi dabbavācakānaṃ **latāmatirattiitthī yāguvadhū**saddānaṃ viya itthiliṅgabhāvo saddasatthavidūhi anumato, evaṃ adabbavācakattepi **atthi natthi**saddānaṃ katthaci itthiliṅgabhāvo saddhammavidūhi anumato. Tenāha āyasmā **dhammasenāpati** ''atthiyā nava, natthiyā navā''ti. Atha vā ''atthiyā, natthiyā''ti imāni liṅgabhāvavinimuttāni sattamiyantāni nipātapadānītipi gahetabbāni, na ettha codetabbaṃ, evarūpāni nipātapadāni pubbācariyehi vuttāni na santi, tasmā chaḍḍetabbamidaṃ vacananti.

Pāvacanasmiñhi garūhi aniddiṭṭhānipi anekavihitāni nipātapadāni sandissanti, nāpi ''hetuyā, adhipatiyā, atthiyā, natthiyā''ti evamādīsu ''apasaddā ime''ti virodho uppādetabbo. Na hi acinteyyānubhāvena pāramitāpuññena nipphannena anāvaraṇañāṇena sabbaṃ ñeyyamaṇḍalaṃ hatthatale āmalakaṃ viya paccakkhaṃ katvā passato buddhassa vacane aññesaṃ vācāvippalāpo avassaṃ labbhatīti. Nanu ca bho ‘‘hetuyā, adhipatiyā, atthiyā, natthiyā’’ti ca idaṃ **sāriputtathera**vacanaṃ tena nikkhittattā. Tathāgatena hi tāvatiṃsabhapane desitakāle imāni padāni na santi, evaṃ sante kasmā ‘‘buddhavacana’’nti vadathāti? Buddhavacanaṃyeva nāma. Āyasmato hi sāriputtassa tathāgatena nayo dinno, tenapi pabhinnapaṭisambhidena satthukappena aggasāvakena satthu santikā nayaṃ labhitvā byañjanaṃ suropitaṃ kataṃ. Sabbepi hi paṭisambhidappattā ariyā dunniruttiṃ na vadanti niruttipabhedasmiṃ sukusalattā, tasmā aññesamavisayo esa ariyānaṃ vohāroti daṭṭhabbaṃ.

Idāni **satā**dīnaṃ nāmikapadamālā vuccate –

Sataṃ, satāni, satā. Sataṃ, satāni, sate. Satena, satehi, satebhi. Satassa, satānaṃ. Satā, satasmā, satamhā, satehi, satebhi. Satassa, satānaṃ. Sate, satasmiṃ, satamhi, satesu. Evaṃ **sahassaṃ,** sahassānīti yojetabbaṃ. **Dasasahassaṃ satasahassaṃ dasasatasahassanti** etthāpi eseva nayo. Ayaṃ panettha payogo ‘‘sataṃ bhikkhū, sataṃ itthiyo, sataṃ cittāni. Bhikkhūnaṃ sataṃ, itthīnaṃ sataṃ, cittānaṃ sataṃ. Sahassādīsupi eseva nayo. Itthañca aññathāpi saddarūpāni bhavanti. **Koṭi,** koṭī, koṭiyo. **Ratti**nayena ñeyyaṃ.

Ekappabhutito yāva, dasakā yā pavattati;
Saṅkhyā tāva sā saṅkhyeyya-ppadhānāti garū vaduṃ.

Vīsatito yāva satā, yā saṅkhyā tāva sā pana;
Saṅkhyāppadhānā saṅkhyeyya-ppadhānāti ca vaṇṇayuṃ.

Apica –

Vīsato yāva **koṭi**yā, saṅkhyā tāva hi sā khalu;
Saṅkhyāppadhānā saṅkhyeyya-ppadhānā cāti niddise.

Tathā hi ‘‘asīti koṭiyo hitvā, hiraññassāpi pabbaji’’nti, ‘‘khīṇāsavā vītamalā, samiṃsu satakoṭiyo’’ti ca pāḷi dissati.

Imasmiṃ pana ṭhāne sabbesaṃ saṅkhyāsaddarūpānaṃ pākaṭīkaraṇena viññūnaṃ sukhumañāṇapaṭilābhatthaṃ sāṭṭhakathaṃ **udānapāḷi**ppadesaṃ aññañca pāḷippadesamaṭṭhakathāvacanañca āharitvā dassayissāmi –

> ‘‘Yesaṃ kho visākhe sataṃ piyāni, sataṃ tesaṃ dukkhāni, yesaṃ navuti piyāni, navuti tesaṃ dukkhāni. Yesaṃ asīti…pe… yesaṃ sattati. Yesaṃ saṭṭhi. Yesaṃ paññāsaṃ, yesaṃ cattārīsaṃ, yesaṃ tiṃsaṃ. Yesaṃ kho visākhe vīsaṃ piyāni, vīsati tesaṃ dukkhāni. Yesaṃ dasa. Yesaṃ nava. Yesaṃ aṭṭha. Yesaṃ satta. Yesaṃ cha. Yesaṃ pañca. Yesaṃ cattāri. Yesaṃ tīṇi. Yesaṃ dve. Yesaṃ ekaṃ piyaṃ, tesaṃ ekaṃ dukkha’’nti.
>
> Tattha **sataṃ piyānī**ti sataṃ piyāyitabbavatthūni. ‘‘Sataṃ piya’’ntipi keci paṭhanti. Ettha ca yasmā **ekato** paṭṭhāya yāva **dasa,** tāva saṅkhyāsaṅkhyeyyappadhānā, tasmā ‘‘yesaṃ dasa piyāni, dasa tesaṃ dukkhānī’’tiādinā pāḷi āgatā. Keci pana ‘‘yesaṃ dasa piyānaṃ, dasa tesaṃ dukkhāna’’ntiādinā paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. Yasmā pana **vīsati**to paṭṭhāya yāva **sataṃ,** tāva saṅkhyeyyappadhānā saṅkhyāppadhānā ca, tasmā tatthāpi saṅkhyeyyappadhānaṃyeva gahetvā ‘‘yesaṃ kho visākhe sataṃ piyāni, sataṃ tesaṃ dukkhānī’’tiādinā pāḷi āgatā. Sabbesampi ca yesaṃ ekaṃ piyaṃ, ekaṃ tesaṃ dukkhanti pāṭho, na pana dukkhassāti. Ekasmiñhi padakkame ekarasāva bhagavato desanā hotīti. Tasmā yathāvuttanayāva pāḷi veditabbā. Ayaṃ tāva sāṭṭhakatho udānapāḷippadeso.

Idāni añño pāḷippadeso aṭṭhakathāpāṭhappadeso ca nīyate –

‘‘Sataṃ hatthī sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā;

Sataṃ kaññā sahassāni, āmukkamaṇikuṇḍalā;
Ekassa padavītihārassa, kalaṃ nāgghanti soḷasi''nti

Pāḷi. Ettha ''sataṃ hatthī''tiādīni visesitāni, ''sahassānī''ti visesanaṃ, tasmā **sataṃ**saddaṃ **sahassa**saddena yojetvā ''hatthī''tiādīni pana upapadaṃ katvā attho gahetabbo. Hatthī sataṃ sahassāni. Assā sataṃ sahassāni. Assatarīrathā sataṃ sahassāni. Āmukkamaṇikuṇḍalā kaññā sataṃ sahassāni. Idaṃ saṅkhyeyyappadhānavasenatthagahaṇaṃ. Saṅkhyāppadhānavasena pana ayampi attho gahetabbo ''hatthīnaṃ satasahassaṃ, assānaṃ satasahassaṃ, assatarīrathānaṃ satasahassaṃ, āmukkamaṇikuṇḍalānaṃ kaññānaṃ satasahassa''nti. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo. ''Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbato''ti ayamaṭṭhakathāpāṭho. Ettha ''pañcā''ti saddaṃ **sata**saddena saddhiṃ yojetvā ''sippikānaṃ sataṃ natthī''ti ettha viya himavā pabbato yojanānaṃ pañca satāni uccoti saṅkhyāppadhānavasena attho gahetabbo. ''Pañca satānī''ti ca addhuno accantasaṃyogavasena upayogavacanaṃ. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo. **Sata**miti saddo ''sataṃ homi, sahassaṃ homī''tiādīsu ekavacano. ''Athetthekasataṃ khatyā, anuyantā yasassino''tiādīsu bahuvacano. Evaṃ **sahassā**dīnampi ekavacanabahuvacanatā labbhati. Tathā hi ''bhiyyo naṃ satasahassaṃ, yakkhānaṃ payirupāsatī''ti ettha ''satasahassa''nti ekavacanaṃ. ''Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavissantī''ti ettha **sahassa**nti bahuvacananti daṭṭhabbaṃ.

''Kappe ca satasahasse, caturo ca asaṅkhiye;
Amaraṃ nāma nagaraṃ, dassaneyyaṃ manorama''nti

Pāḷi. Ettha ''kappe ca satasahasse caturo ca asaṅkhiyeti sāmiatthe upayogabahuvacanaṃ, tasmā ''mahākappānaṃ satasahassānaṃ catunnaṃ asaṅkhiyānaṃ matthake''ti attho gahetabbo, ''matthake''ti cettha vacanaseso. ''Kappasatasahassādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhiyānaṃ matthake''iccevattho. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

''Kappe ca satasahasse, caturo ca asaṅkhiye;
Etthantare yaṃ caritaṃ, sabbaṃ taṃ bodhipācana''nti

Pāḷi. Ettha ''kappe''ti accantasaṃyogavasena upayogabahuvacanaṃ. ''Satasahasse kappe''ti **kappa**saddasambandhena cāyaṃ pulliṅganiddeso upayoganiddeso ca. Samānādhikaraṇañhi idaṃ **kappa**saddena. ''Caturo ca asaṅkhiye''ti acchantasaṃyogavasena upayogabahuvacanāni. Kassa pana asaṅkhiyeti? Aññassa avuttattā kappassa ca vuttattā pakaraṇato ''kappāna''nti ayamattho viññāyateva. Na hi vuttaṃ vajjetvā avuttassa kassaci gahaṇaṃ yuttanti. **Ca**saddo sampiṇḍanattho ''mahākappānaṃ caturo asaṅkhyeyye satasahasse ca mahākappe''ti. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

''Ghaṭānekasahassāni, kumbhīnañca satā bahū''ti pāḷi. Ettha **ghaṭā**ti ghaṭānaṃ. Sāmiatthe hi idaṃ paccattavacanaṃ. ''Ghaṭānaṃ anekasahassāni'' iccevattho. **Kumbhīnañca satā bahū**ti anekāni ca kumbhīnaṃ satāni. Ettha **ni**kāralopo daṭṭhabbo. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

''Dasavīsasahassānaṃ, dhammābhisamayo ahu;
Ekadvinnaṃ abhisamayo, gaṇanāto asaṅkhiyo''ti

Pāḷi. Ettha **dasavīsasahassāna**nti dasasahassānaṃ vīsasahassānañca. **Dhammābhisamayo**ti catusaccappaṭivedho. **Ekadvinna**nti sīsamattakathanaṃ, tena ''ekassa ceva dvinnañca tiṇṇaṃ catunnaṃ…pe… dasanna''ntiādinā nayena asaṅkhyeyyoti attho. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

''Cattāri satasahassāni, chaḷabhiññā mahiddhikā;
Dīpaṅkaraṃ lokaviduṃ, parivārenti sabbadā''ti

Pāḷi. Ettha **cattāri satasahassānī**ti idaṃ liṅgabhedavasena ''chaḷabhiññā mahiddhikā''ti imehi dvīhi padehi samānādhikaraṇaṃ. Īdisesu hi ṭhānesu asaṅkhyeyya vācakopi saddo napuṃsakova hoti, tasmā ‘‘cattāri satasahassānī’’ti ca ‘‘chaḷabhiññā’’ti ca ‘‘mahiddhikā’’ti ca etaṃ padattayaṃ samānādhikaraṇaṃ. Atha vā **chaḷabhiññā mahiddhikā**ti chaḷabhiññānaṃ mahaddhikānanti sāmiatthe paccattavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Imasmiṃ panatthe ‘‘cattāri satasahassānī’’ti ayaṃ saṅkhyāvacano bhavati. ‘‘Tīṇi satasahassāni, nāriyo samalaṅkatā’’tiādīsupi ayaṃ nayo netabbo. ‘‘Tā ca satta satā bhariyā, dāsyo satta satāni cā’’ti pāḷi. Ettha **satā**ti ‘‘satānī’’ti napuṃsakavasena gahetabbaṃ, na itthiliṅgavasena. ‘‘Satā’’ti hi ‘‘pañca cittā vipākā’’tiādīni viya napuṃsakarūpaṃ. Itthiliṅgabhūtā hi **sata**saddo natthi, tathā pulliṅgabhūto. Yadi ca dviliṅgo **sata**saddo siyā, evañca sati ‘‘puriso, kaññā’’ti ca **o**kārantapulliṅga**ā**kārantitthirūpehipibhavitabbaṃ. Rūpadvayampi **sata**saddassa natthi, tena ñāyati **‘‘sata**saddo ekantanapuṃsako’’ti.

Nanu ca bho ‘‘tā devatā sattasatā uḷārā’’ti ettha **sata**saddo itthiliṅgo hutvā dissatīti? Na, napuṃsakoyevāti. Nanu ca bho **devatā**saddena samānādhikaraṇoti? Saccaṃ samānādhikaraṇo, tathāpi napuṃsakoyeva. Īdisesu hi saṅkhyāvisayesu samānādhikaraṇabhāvo appamāṇo. Tathā hi ‘‘pañca paccekabuddhasatāni imasmiṃ isigilismiṃ pabbate ciravāsino ahesu’’nti napuṃsakaliṅgena pulliṅgassa samānādhikaraṇatā dissati, tasmā ‘‘tā devatā sattasatā uḷārā’’ti etthāpi ‘‘sattasatānī’’ti napuṃsakabhāvoyevāti avagantabbo. ‘‘Satta hatthisate datvā’’tiādīsupi **sata**saddo napuṃsakoyeva. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Navutikoṭisahassehi, parivāresi mahāmunī’’ti pāḷi. Ettha ‘‘navutikoṭisahassehi bhikkhūhī’’ti vā ‘‘bhikkhūnaṃ navutikoṭisahassehī’’ti vā saṅkhyeyyasaṅkhyāpadhānavasena attho gahetabbo. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Satasahassavassāni, āyu tassa mahesino’’ti pāḷi. Ettha ‘‘satasahassavassānī’’ti kālassa accantasaṃyogavasena upayogavacanaṃ. Tathā ‘‘dasavassasahassāni, agāra’majjha so vasī’’ti pāḷiyampi. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako’’ti pāḷi, ‘‘ekanavute ito kappe’’ti pāḷi ca. Ettha **satasahassamhi kappe**ti satasahassānaṃ kappānaṃ matthake. **Ekanavute kappe**ti ekanavutiyā kappānaṃ matthaketi bhummavacanassa sāmibhummavacanavasena attho gahetabbo. Tathā hi ‘‘bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti ettha bhummavacanassa ‘‘bhagavato santike’’ti sāmibhummavacanavasena attho gahito. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Yadi tattha sahassāni, satāni nahutāni ca;
Nevamhākaṃ bhayaṃ koci, vane vāḷesu vijjatī’’ti

Pāḷi. Ayametassā attho – tattha vane vāḷānaṃ sahassāni ca satāni ca nahutāni ca yadi vijjanti. Atha vā **sahassāni satānī**ti satasahassāni, vāḷānaṃ satasahassāni ca nahutāni ca yadi vijjanti, evaṃ vijjantesupi vāḷesu kocīti kvaci. **Koci**saddo hi ‘‘ko te balaṃ mahārājā’’ti ettha **ko**saddo viya **kva**saddatthe vattati, nimittatthe cāyaṃ niddeso. Tena ‘‘koci kvaci kismiñci vāḷe ekassapi vāḷamigassa kāraṇā nevamhākaṃ bhayaṃ vijjatī’’ti attho gahetabbo. Atha vā **kocī**ti kiñci appamattakampi. Ettha pana ‘‘vāḷesū’’ti nimittatthe bhummaṃ. Vāḷānaṃ kāraṇā appamattakampi amhākaṃ bhayaṃ na vijjatīti. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Sabbaṃ satasahassāni, chattiṃsaparimaṇḍalaṃ;
Dasañceva sahassāni, aḍḍhuḍḍhāni satāni cā’’ti

Aṭṭhakathāpāṭho. Ettha yasmā saddato samānavibhattiliṅgavacanānaṃ padānaṃ asamānavibhattiliṅgavacanānaṃ vā atthato pana samānānaṃ dūre ṭhitānampi ekasambandho hoti, itaresaṃ samīpe ṭhitānampi na hoti, tasmā ‘‘sabba’’ntidaṃ ‘‘parimaṇḍala’’ntiminā sambandhitabbaṃ. ‘‘Chattiṃsā’’ti idaṃ pana ‘‘satasahassānī’’timinā sambandhitabbaṃ. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Duve satasahassāni, cattāri nahutāni ca;
Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā’’ti

Aṭṭhakathāpāṭho. Ettha ‘‘duve’’ti visesanaṃ, ‘‘satasahassānī’’ti visesitabbaṃ. Tathā ‘‘cattārī’’ti visesanaṃ, ‘‘nahutānī’’ti visesitabbaṃ. Tathā hi ‘‘satasahassāni nahutāni cā’’ti imāni ‘‘duve cattārī’’ti imehi visesitabbattā ‘‘dvisatasahassaṃ catunahuta’’nti atthappakāsanāni bhavanti. Evaṃ santepi ‘‘duve’’iccādīnaṃ saṅkhyāsaddānaṃ ‘‘satasahassānī’’tiādīhi saṅkhyāsaddehi samānādhikaraṇatā pubbācariyehi na vuttā. Yasmā pana yathā ‘‘duve puthujjanā vuttā. Satasahassaṃ bhikkhū’’tiādīsu samānādhikaraṇatā labbhati dabbavācakattā visesitabbapadānaṃ, na tathā ‘‘duve satasahassānī’’tiādīsu adabbavācakattā visesitabbapadānaṃ, tasmā īdisesu ṭhānesu samānādhikaraṇatā na icchitabbā yuttiyā abhāvato. Yadi evaṃ ‘‘kusalā, rūpaṃ, cakkhumā’’tiādīnaṃ viya imesamaññamaññasambandharahitā siyāti? Na, visesanavisesitabbabhāvena gahitattā. Yajjevaṃ samānādhikaraṇabhāvo laddhabboti? Na, niyamābhāvato. Ekantena hi guṇaguṇīnaṃyeva visesanavisesitabbānaṃ samānādhikaraṇabhāvo, na itaresaṃ visesanavisesitabbattepi.

Tattha ‘‘ettaka’’nti pamāṇavacanaṃ. ‘‘Bahalattenā’’ti visesane tatiyā. Ubhayena imamatthaṃ dasseti ‘‘ayaṃ vasundharā bahalattena yojanānaṃ duve satasahassāni cattāri nahutāni ca ettakaṃ saṅkhātā’’ti. ‘‘Ettaka’’nti padassa ca ‘‘duve satasahassāni cattāri nahutāni cā’’ti imehi vā ‘‘vasundharā’’ti iminā vā samānādhikaraṇatā na icchitabbā. **Ettaka**nti hi bhāvanapuṃsakaṃ, yaṃ saddasatthe kriyāvisesananti vadanti. Tassa ‘‘ettakena pamāṇena’’iccevattho. Apica ‘‘duve satasahassāni cattāri na hutāni cā’’ti imesampi ‘‘vasundharā’’ti iminā samānādhikaraṇatā na icchitabbā ‘‘bhikkhūnaṃ sata’’nti ettha **sata**saddassa viya saṅkhyāvacanamattattā. Tathā hi ‘‘ettaka’’nti vuttaṃ. ‘‘Saṅkhātā’’ti pana ‘‘aya’’nti ca imesaṃ ‘‘vasundharā’’ti iminā samānādhikaraṇatā labbhati. Sabbopāyaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Dasettha rājiyo setā, dassanīyā manoramā;
Cha piṅgalā pannarasa, haliddā tā catuddasā’’ti

Pāḷi. Ettha **cha piṅgalā pannarasā**ti cha ca pannarasa cāti ekavīsati piṅgalā rājiyoti attho gahetabbo.

Tathā –

‘‘Puttāpi tassa bahavo, ‘ekanāmā’ti me sutaṃ;
Asīti dasa eko ca, indanāmā mahabbalā’’ti

Pāḷi. Ettha pana ‘‘ekanavutī’’ti vattabbe ‘‘asīti dasa eko cā’’ti vuttaṃ. Vicitrasaddaracanañhi pāvacanaṃ. Ayaṃ nayo aññesupi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Tiṃsapurisanāvutyo, sabbevekekaniccitā;
Yesaṃ samaṃ na passāmi, kevalaṃ mahi’maṃ cara’’nti

Pāḷi. Ettha ‘‘purisānaṃ tiṃsasahassāni navuti ca satāni tiṃsa nāvutyo’’ti vuccanti. Imasmiṃ pana ṭhāne **tiṃsa**saddato **sahassa**saddassa **navuti**saddato ca **sata**saddassa lopaṃ katvā ‘‘tiṃsa nāvutyo’’ti vuttanti na gahetabbaṃ. Evañhi gahaṇe sati yattha katthacipi edisī saddaracanā kātabbā siyā, katāya ca edisāya saddaracanāya atthāvagamo vinā upadesena suṇantānaṃ na siyā, tasmā nevaṃ gahetabbaṃ. Evaṃ pana gahetabbaṃ – ‘‘tiṃsa nāvutyo’’ti idaṃ lokasaṅketarūḷhaṃ vacanaṃ, saṅketarūḷhassa pana vacanassattho yasmā gahitapubbasaṅketehi sutvā ñāyate, na upadesato, tasmā brahmadattena raññā vuttakālepi satthārā taṃ kathaṃ āharitvā vuttakālepi sabbe manussā vināpi upadesena vacanatthaṃ jānantīti gahetabbaṃ.

Tiṃsañceva sahassāni, navuti ca satāni tu;
Tiṃsa nāvutiyo nāma, vuttā umaṅgajātake.

Yasmā pāvacane santi, nayā ceva acintiyā;
Vohārā ca suguḷhatthā, dayāpannena desitā.

Tasmā sāṭṭhakathe dhīro, gambhīre jinabhāsite;

Upadesaṃ sadā gaṇhe, garuṃ sammā upaṭṭhahaṃ.

Garūpadesahīno hi, atthasāraṃ na vindati;
Atthasāravihīno so, saddhammā parihāyati.

Garūpadesalābhī ca, atthasārasamāyuto;
Saddhammaṃ paripālento, saddhammasmā na hāyati.

Saddhammatthāya me tasmā, saṅkhyāmālāpi bhāsitā;
Sappayogā yathāyogaṃ, sahevatthavinicchayā.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Savinicchayo saṅkhyānāmānaṃ nāmikapadamālāvibhāgo

Nāma

Terasamo paricchedo.

14. Atthattikavibhāga

Bhūdhātu tāya nipphanna-rūpañcāti idaṃ dvayaṃ;
Katvā padhānamamhehi, sabbametaṃ papañcitaṃ.

Bhavatissa vasā dāni, vakkhāmatthattikaṃ varaṃ;
Atthuddhāro **tu**mantañca, **tvā**diyantaṃ tikaṃ idha.

Tasmā tāva **bhū**dhātuto pavattassa **bhūta**saddassa atthuddhāro nīyate –

Khandhasattāmanussesu, vijjamāne ca dhātuyaṃ;
Khīṇāsave rukkhādimhi, **bhūta**saddo pavattati.

Uppāde cāpi viññeyyo, **bhūta**saddo vibhāvinā;
Vipule sopasaggoyaṃ, hīḷane vidhamepi ca;
Parājaye vediyane, nāme pākaṭatāya ca.

Vuttañhetaṃ – **bhūta**saddo pañcakkhandhāmanussadhātuvijjamānakhīṇāsavasattarukkhādīsu dissati. ‘‘Bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā’’tiādīsu hi ayaṃ pañcakkhandhesu dissati. ‘‘Yānīdha bhūtāni samāgatānī’’ti ettha amanusse. ‘‘Cattāro kho bhikkhu mahābhūtā hetū’’ti ettha dhātūsu. ‘‘Bhūtasmiṃ pācittiya’’ntiādīsu vijjamāne. ‘‘Yo ca kālaghaso bhūto’’ti ettha khīṇāsave. ‘‘Sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussaya’’nti ettha satte. ‘‘Bhūtagāmapātabyatāyā’’ti ettha rukkhādīsūti. **Mūlapariyāyasuttaṭṭhakathāya** vacanaṃ idaṃ. **Ṭīkāya**mādisaddena uppādādīni gayhare. Vuttañhetaṃ – ‘‘jātaṃ bhūtaṃ saṅkhata’’ntiādīsu **bhūta**saddo uppāde dissati. Saupasaggo pana ‘‘pabhūtamariyo pakaroti puñña’’ntiādīsu vipule. ‘‘Yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpo’’tiādīsu hīḷane. ‘‘Sambhūto sāṇavāsī’’tiādīsu paññattiyaṃ. ‘‘Abhibhūto māro vijito saṅgāmo’’tiādīsu vidhamane. ‘‘Parābhūtarūpokho ayaṃ acelo pāthikaputto’’tiādīsu parājaye. ‘‘Anubhūtaṃ sukhadukkha’’ntiādīsu vediyane. ‘‘Vibhūtaṃ paññāyā’’tiādīsu pākaṭīkaraṇe dissati, te sabbe ‘‘rukkhādīsū’’tiādisaddena saṅgahitāti daṭṭhabbāti.

Idāni **tu**mantapadāni vuccante –

Bhavituṃ, ubbhavituṃ, samubbhavituṃ, pabhavituṃ, parābhavituṃ, atibhavituṃ, sambhavituṃ, vibhavituṃ, bhotuṃ, sambhotuṃ, vibhotuṃ, pātubhavituṃ, pātubbhavituṃ vā, pātubhotuṃ. Imāni akammakāni **tu**mantapadāni.

Paribhotuṃ paribhavituṃ, abhibhotuṃ abhibhavituṃ, adhibhotuṃ adhibhavituṃ, atibhotuṃ atibhavituṃ, anubhotuṃ anubhavituṃ, samanubhotuṃ samanubhavituṃ, abhisambhotuṃ abhisambhavituṃ. Imāni sakammakāni **tu**mantapadāni, sabbānetāni suddhakattari bhavanti.

‘‘Bhāvetuṃ, pabhāvetuṃ, sambhāvetuṃ, vibhāvetuṃ, paribhāvetuṃ’’iccevamādīni hetukattari **tu**mantapadāni, sabbānipi hetukattari **tu**mantapadāni sakammakāniyeva bhavanti. Uddesoyaṃ.

Tatra samānatthapadesu ekamevādipadaṃ gahetvā niddeso kātabbo – **bhavitu**nti hotuṃ vijjituṃ paññāyituṃ sarūpaṃ labhituṃ. Ettha vuttanayānusārena sesānampi **tu**mantānaṃ niddeso vitthāretabbo, sabbāni **tu**mantapadāni catutthiyatthe vattanti ‘‘tvaṃ mama cittamaññāya, nettaṃ yācitumāgato’’ti ettha viya. **Yācitu**nti hi yācanatthāyāti attho. Tasmā **bhavitu**ntiādīnampi ‘‘bhavanatthāyā’’ti vā ‘‘bhavanattha’’nti vā ‘‘bhavanāyā’’ti vā ādinā attho gahetabbo. Apica ‘‘nekkhammaṃ daṭṭhu khemato’’ti ettha ‘‘daṭṭhu’’nti padassa ‘‘disvā’’ti atthadassanato yathārahaṃ **tu**mantāni **tvā**saddantapadatthavasenapi gahetabbāni. Etāni ca nipātapadesu saṅgahaṃgacchanti. Vuttañhi **niruttipiṭake** nipātapadaparicchede ‘‘tuṃ iti catutthiyā’’ti. Tatrāyamattho ‘‘tuṃ iti etadanto nipāto catutthiyā atthe vattatī’’ti.

Tumantakathā samattā.

Idāni **tvā**diyantapadāni vuccante –

Bhavitvā, bhavitvāna, bhavituna, bhaviya, bhaviyāna. Ubbhavitvā, ubbhavitvāna, ubbhavituna, ubbhaviya, ubbhaviyāna. Esa nayo ‘‘samubbhavitvā, parābhavitvā, sambhavitvā, vibhavitvā, pātubbhavitvā’’ti etthāpi. Imāni akammakāni ussukkanatthāni **tvā**diyantapadāni.

Bhutvā, bhutvāna, paribhavitvā, paribhavitvāna, paribhavituna, paribhaviya, paribhaviyāna, paribhuyya. Abhibhavitvā, abhibhavitvāna, abhibhavituna, abhibhaviya, abhibhaviyāna, abhibhuyya. Esa nayo ‘‘adhibhavitvā, atibhavitvā, anubhavitvā’’ti etthāpi. Idañcettha nidassanaṃ. ‘‘Tamavoca rājā anubhaviyāna tampi, eyyāsi khippaṃ ahamapi pūjaṃ kassa’’nti. Anubhutvā, anubhutvāna. Adhibhotvā, adhibhotvāna.

‘‘Saṭṭhi kappasahassāni, devaloke ramissati;
Aññe deve adhibhotvā, issaraṃ kārayissatī’’ti

Idamettha pāḷinidassanaṃ, imāni sakammakāni ussukkanatthāni **tvā**diyantapadāni. Imāni cattāri suddhakattariyeva bhavanti.

‘‘Bhāvetvā, bhāvetvāna. Pabhāvetvā, pabhāvetvāna. Sambhāvetvā, sambhāvetvāna. Vibhāvetvā, vibhāvetvāna. Paribhāvetvā, paribhāvetvāna’’iccevamādīni sakammakāni ussukkanatthāni **tvā**diyantapadāni hetukattariyeva bhavanti. Uddesoyaṃ.

Tatra samānatthapadesu ekamevādipadaṃ gahetvā niddeso kātabbo – **bhavitvā**ti hutvā paññāyitvā sarūpaṃ labhitvā. Evaṃ vuttanayānusārena sesānampi **tvā**diyantapadānaṃ niddeso vitthāretabbo. Ayaṃ pana viseso **bhutvā**ti sampattiṃ anubhutvāti sakammakavasena attho gahetabbo. **Bhutvā anubhutvā**ti imesañhi samānatthataṃ saddhammavidū icchanti. Atridaṃ vuccati –

‘‘Bhutvā bhutvāna’’iccete, ‘‘anubhutvā’’timassa hi;
Atthaṃ sūcenti ‘‘hutvā’’ti, padassa pana neva te.

Keci ‘‘bhūtvā’’ti dīghattaṃ, tassa icchanti sāsane;
Dīghatā rassatā ceva, dvayampetaṃ padissati.

Saddasatthe ca ‘‘bhūtvā’’ti, dīghattasañhitaṃ padaṃ;
‘‘Bhavitvā’’ti padassatthaṃ, dīpeti na tu sāsane.

‘‘Hutvā’’iti padaṃyeva, dīpeti jinasāsane;
‘‘Bhavitvā’’ti padassatthaṃ, natthi aññattha taṃ padaṃ.

Iccevaṃ savisesantu, vacanaṃ sāradassinā;
Sāsane saddasatthe ca, viññunā pekkhitabbakaṃ.

Evaṃ ussukkanatthe pavattāni **tvā**diyantapadānipi niddiṭṭhāni, sabbānetāni avibhattikānīti gahetabbāni. **Niruttipiṭake** hi nipātaparicchede avibhattikāni katvā **tvā**diyantapadāni vuttāni. Saddatthavidūnaṃ pana mate paṭhamādivibhattivasena savibhattikāni bhavanti.

Imasmiñca pana **tvā**diyantādhikāre idañcupalakkhitabbaṃ – bhutvā gacchati, bhutvā gato, bhutvā gamissasi, kasitvā vapati. Umaṅgā nikkhamitvāna, vedeho nāvamāruhi. Bhutvāna bhikkhu bhikkhassu iccādī samānakattukānaṃ dhātūnaṃ **pubbakāle tvā**disaddappayogā. ‘‘Bhutvā gacchatī’’ti ettha hi ‘‘bhutvā’’ti idaṃ pubbakālakriyādīpakaṃ padaṃ. ‘‘Gacchatī’’ti idaṃ pana uttarakālakriyādīpakaṃ, samānakattukāni cetāni padāni ekakattukānaṃ kriyānaṃ vācakattā. Tathā hettha yo gamanakriyāya kattā, so eva bhuñjanakriyāya kattubhūto daṭṭhabbo. Ayaṃ nayo aññatrāpi īdisesu ṭhānesu netabbo.

‘‘Andhakāraṃ nihantvāna, uditoyaṃ divākaro;
Vaṇṇaṃ paññāvabhāsehi, obhāsetvā samuggato’’

Iccādīnipi pana samānakattukānaṃ **samānakāle tvā**disaddappayogā. Ettha hi ‘‘nihantvānā’’ti padaṃ samānakālakriyādīpakaṃ padaṃ. ‘‘Udito’’ti idaṃ pana uttarakālakriyādīpakaṃ padanti na vattabbaṃ samānakālakriyāya idhādhippetattā. Tasmāyeva samānakālakriyādīpakaṃ padanti gahetabbaṃ. Ayaṃ nayo aññatrāpi īdisesu ṭhānesu netabbo.

Keci pana ‘‘mukhaṃ byādāya sayati, akkhiṃ parivattetvā passatī’’ti udāharanti. Apare ‘‘nisajja adhīte, ṭhatvā kathetī’’ti. Tattha byādānaparivattanuttarakālo byādānūpasamalakkhaṇaṃ passanakriyāya lakkhiyati. ‘‘Nisajja adhīte, ṭhatvā kathetī’’ti ca samānakālatāyapi ajjhenakathanehi pubbepi nisajjaṭṭhānāni hontīti sakkā pubbuttarakālatā sambhāvetuṃ, tasmā purimāniyeva udāharaṇāni yuttāni. Udayasamakālameva hi tannivattanīyanivattananti.

‘‘Dvāramāvaritvā pavisati’’iccādi samānakattukānaṃ **aparakāle tvā**disaddappayogo. Yasmā panettha pavisanakriyā purimā, āvaraṇakriyā pana pacchimā, tasmā ‘‘āvaritvā’’ti idaṃ aparakālakriyādīpakaṃ padanti veditabbaṃ. ‘‘Pavisatī’’ti idaṃ pana pubbakālakriyādīpakaṃ padanti. Ayaṃ nayo aññatrāpi īdisesu ṭhānesu netabbo. Apare ‘‘dha’nti kacca patito daṇḍo’’ti udāharaṇanti. Abhighātabhūtasamāyoge pana abhighātajasaddassa samānakālatā ettha labbhatīti idhāpi purimāniyeva udāharaṇāni yuttānīti.

‘‘Pisācaṃ disvā cassa bhayaṃ hoti. Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā’’iccādi **asamāne** kattari payogo. Ettha hi pisācaṃ disvā purisassa bhayaṃ hoti, paññāya disvā assa puggalassa āsavā parikkhīṇā. Evaṃ samānakattukatā dhātūnaṃ na labbhati dassanakriyāya purisesu pavattanato, bhavanādikriyāya ca bhayādīsu pavattanatoti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ nayo aññatrāpi īdisesu ṭhānesu netabbo.

Idampi panettha upalakkhitabbaṃ ‘‘appatvā nadiṃ pabbato, atikkamma pabbataṃ nadī’’iccādi **parāparayogo**. ‘‘Sīhaṃ disvā bhayaṃ hoti, ghataṃ pivitvā balaṃ jāyate, ‘dha’nti katvā daṇḍo patito’’iccādi **lakkhaṇahetuādippayogo**. ‘‘Nhatvā gamanaṃ, bhutvā sayanaṃ. Upādāya rūpa’’miccāpi **byattayena saddasiddhippayogo**ti.

Iccevaṃ sabbathāpi samānakattukānaṃ dhātūnaṃ pubbakāle **tvā**disaddappayogo, samānakattukānaṃ samānakāle **tvā**disaddappayogo, samānakattukānaṃ aparakāle **tvā**disaddappayogo, asamānakattukānaṃ **tvā**disaddappayogo, parāparayogo, lakkhaṇahetuādippayogo, byattayena saddasiddhippayogoti sattadhā **tvā**diyantānaṃ padānaṃ payogo veditabbo.

Yadi evaṃ kasmā **kaccāyane** ‘‘pubbakālekakattukānaṃ tuna tvāna tvā vā’’ti pubbakāleyeva ekakattukaggahaṇaṃ katanti? Yetuyyena **tvā**diyantānaṃ padānaṃ purimakālakriyādīpanato. Kaccāyane hi yebhuyyena pavattiṃ sandhāya ‘‘pubbakālekakattukāna’’nti vuttaṃ. Yasmā pana ‘‘iti katvā’’tiādīnaṃ padānaṃ hetuatthavasenapi pubbācariyehi attho saṃvaṇṇito, tasmā ‘‘bhavitvā’’tiādīnaṃ **bhū**dhātumayānaṃ **tvā**disaddantānaṃ padānaṃ aññesañca ‘‘pacitvā’’tiādīnaṃ yathāpayogaṃ ‘‘bhavanahetu pacanahetū’’tiādinā hetuatthopi gahetabbo. Atridaṃ vuccati –

Hetutthepi yato honti, saddā ussukkanatthakā;
Tasmā hetuvasenāpi, vadeyyatthaṃ vicakkhaṇo.

‘‘Iti katvā’’ti saddassa, atthasaṃvaṇṇanāsu hi;
‘‘Iti karaṇahetū’’ti, attho dhīrehi gayhati.

‘‘Gacchāmi dāni nibbānaṃ, yattha gantvā na socati’’;
Iti pāṭhepi hetuttho, gayhate pubbaviññubhi.

‘‘Yasmiṃ nibbāne gamana-hetū’’ti hi kathīyate;
Hetutthevaṃ yathāyoga-maññatrāpi ayaṃ nayo.

Evaṃ **bhūta**saddassa atthuddhāro ca **tu**mantapadañca **tvā**diyantapadañcāti atthattikaṃ vibhattaṃ.

Yo imamatthatikaṃ suvibhattaṃ,
Kaṇṇarasāyanamāgamikānaṃ;
Dhārayate sa bhave gatakaṅkhā,
Pāvacanamhi gate sukhumatthe.

Iti navaṅge sāṭṭhakathe piṭakattaye byappathagatīsu viññūnaṃ

Kosallatthāya kate saddanītippakaraṇe

Atthattikavibhāgo nāma

Cuddasamo paricchedo.

Evaṃ nānappakārato **bhū**dhāturūpāni dassitāni.

Padamālā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Pañcapakaraṇa-anuṭīkā

Dhātukathāpakaraṇa-anuṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dhātukathāpakaraṇadesanāya desadesakaparisāpadesā vuttappakārā evāti kālāpadesaṃ dassento **‘‘dhātukathāpakaraṇaṃ desento’’**tiādimāha. ‘‘Tasseva anantaraṃ adesayī’’ti hi iminā vibhaṅgānantaraṃ dhātukathā desitāti tassā desanākālo apadiṭṭho hoti. Ye pana ‘‘vibhaṅgānantaraṃ kathāvatthupakaraṇaṃ desita’’nti vadanti, tesaṃ vādaṃ paṭikkhipanto **‘‘vibhaṅgānantaraṃ…pe… dassetu’’**nti āha.

‘‘Kāmā te paṭhamā senā’’tiādivacanato (su. ni. 438; mahāni. 28; cūḷani. nandamāṇavapucchāniddesa 47) kilesaviddhaṃsanampi devaputtamārassa balavidhamananti sakkā vattuṃ, ‘‘appavattikaraṇavasena kilesābhisaṅkhāramārāna’’nti pana vuccamānattā khantibalasaddhābalādiānubhāvena ussāhaparisābalabhañjanameva devaputtamārassa balaviddhaṃsanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Visayātikkamanaṃ** kāmadhātusamatikkamo. **Samudayappahānapariññāvasenā**ti pahānābhisamayapariññābhisamayānaṃ vasena. Nanu cetaṃ pañcannaṃ mārānaṃ bhañjanaṃ sāvakesupi labbhatevāti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘parūpanissayarahita’’**ntiādi. Vīrassa bhāvo vīriyanti katvā vuttaṃ **‘‘mahāvīriyoti mahāvīro’’**ti. Mahāvīriyatā ca paripuṇṇavīriyapāramitāya caturaṅgasamannāgatavīriyādhiṭṭhānena anaññasādhāraṇacatubbidhasammappadhānasampattiyā ca veditabbā. Tato eva hissa vīriyāhānisiddhipīti.

Khandhādike dhamme adhiṭṭhāya nissāya visayaṃ katvā abhidhammakathā pavattāti āha **‘‘abhidhammakathādhiṭṭhānaṭṭhena vā’’**ti. **Tesaṃ kathanato**ti tesaṃ khandhādīnaṃ kathābhāvato. Etena atthavisesasannissayo byañjanasamudāyo pakaraṇanti vuttaṃ hoti. Atha vā dhātuyo kathīyanti ettha, etena vāti **dhātukathā,** tathāpavatto byañjanatthasamudāyo. Yadi evaṃ sattannampi pakaraṇānaṃ dhātukathābhāvo āpajjatīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘yadipī’’**tiādi. Tattha **sātisaya**nti savisesaṃ vicittātirekavasena anavasesato ca desanāya pavattattā. Tathā hi vuttaṃ ‘‘sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā’’ti (dhātu. 5). Tenevāha **‘‘ekadesakathanameva hi aññattha kata’’**nti.

Idāni sāsane yesu dhātu-saddo niruḷho, tesaṃ vasena aññehipi asādhāraṇaṃ imassa pakaraṇassa dhātukathābhāvaṃ dassento **‘‘khandhāyatanadhātūhi vā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti khandhāyatanadhātūsu. Mahanto pabhedānugato visayo etāsanti **mahāvisayā,** dhātuyo, na khandhāyatanāni appatarapadattā. Yena vā sabhāvena dhammā saṅgahāsaṅgahasampayogavippayogehi uddesaniddese labhanti, so sabhāvo dhātu. Sā dhātu idha sātisayaṃ desitāti savisesaṃ dhātuyā kathanato idaṃ pakaraṇaṃ **‘‘dhātukathā’’**ti vuttaṃ. Sabhāvattho hi ayaṃ dhātu-saddo ‘‘dhātuso, bhikkhave, sattā saṃsandantī’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.98) viya. **Dhātubhedan**ti dhātuvibhāgaṃ. Pakaraṇanti vacanaseso. Kuto pakaraṇa-saddo labbhatīti āha **‘‘sattannaṃ pakaraṇānaṃ kamena vaṇṇanāya pavattattā’’**ti. **Tena yojanaṃ katvā**ti tena pakaraṇa-saddena ‘‘dhātukathāva pakaraṇaṃ dhātukathāpakaraṇa’’nti yojanaṃ katvā. **Taṃ dīpanan**ti taṃ dhātukathāpakaraṇassa atthadīpanaṃ, atthadīpanākārena pavattaṃ vaṇṇanaṃ. ‘‘Atthaṃ dīpayissāmī’’ti vatvā ‘‘taṃ suṇāthā’’ti vadanto sotadvārānusārena tattha upadhāraṇe niyojetīti āha **‘‘taṃdīpanavacanasavanena upadhārethāti attho’’**ti.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. **Cuddasavidhenā**ti cuddasappakārena, cuddasahi padehīti attho. Tattha ‘‘saṅgaho asaṅgaho’’ti idamekaṃ padaṃ, tathā ‘‘sampayogo vippayogo’’ti. ‘‘Saṅgahitena sampayuttaṃ vippayutta’’ntiādīni pana tīṇi tīṇi padāni ekekaṃ padaṃ. Itaresu padavibhāgo suviññeyyova. **Etehī**ti saṅgahādippakārehi. Nayanaṃ pāpanaṃ, taṃ pana pavattanaṃ ñāpanañca hotīti ‘‘pavattīyati ñāyantī’’ti ca dvidhāpi attho vutto. Nayā eva uddisiyamānā mātikā. Atthadvayepi pavattanañāṇakiriyānaṃ karaṇabhāvena saṅgahādippakārā nayāti vuttā. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘iminā saṅgahādikena nayenā’’ti (dhātu. aṭṭha. 1). **Padāna**nti atthadīpakānaṃ vacanānaṃ. Pajjati etena atthoti hi padaṃ. **Padāna**nti ca saṃsāmisambandhe sāmivacanaṃ, **pakaraṇassā**ti pana avayavāvayavīsambandhe.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. **Tadatthānī**ti paṭiccasamuppādatthāni. Paṭicca samuppajjati saṅkhārādikaṃ etasmāti hi paṭiccasamuppādo, paccekaṃ avijjādiko paccayadhammo. Tathā hi vuttaṃ saṅkhārapiṭake ‘‘dvādasa paccayā, dvādasa paṭiccasamuppādā’’ti. **Tesa**nti khandhādīnaṃ. **Tathādassitāna**nti gaṇanuddesavibhāgamattena dassitānaṃ. Kasmā panettha paṭiccasamuppādo dvādasabhāveneva gahito, nanu tattha bhavo kammabhavādibhedena, sokādayo ca sarūpatoyeva idha pāḷiyaṃ gahitāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tatthā’’**tiādi. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ ‘‘pañcavīsādhikena padasatenā’’ti evaṃ vutte aṭṭhakathāvacane. Kammabhavassa bhāvanabhāvena, upapattibhavassa bhavanabhāvena. Padatthato pana kammabhavo bhavati etasmāti bhavo, itaro bhavati, bhavanaṃ vāti. **Tannidānadukkhabhāvenā**ti jarāmaraṇanidānadukkhabhāvena.

‘‘Sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā’’ti idampi dhātukathāya mātikākittanamevāti ‘‘sabbāpi…pe… mātikāti ayaṃ dhātukathāmātikāto bahiddhā vuttā’’ti vacanaṃ asambhāvento **‘‘atha vā’’**tiādimāha. **Pakaraṇantaragatā vuttā** dhātukathāya mātikābhāvenāti attho. Kāmañcettha mātikābhāvena vuttā, pakaraṇantaragatattā pana aññato gahetabbarūpā ito bahibhūtā nāma honti, sarūpato gahitāva pañcakkhandhātiādikā abbhantarā. Tenāha **‘‘sarūpato dassetvā ṭhapitattā’’**ti. **Mātikāya asaṅgahitattā**ti mātikāya sarūpena asaṅgahitattā, na aññathā. Na hi mātikāya asaṅgahito koci padattho atthi. **Vikiṇṇabhāvenā**ti khandhavibhaṅgādīsu visuṃ visuṃ kiṇṇabhāvena visaṭabhāvena.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. **Nayānaṃ** saṅgahādippakāravisesānaṃ **pavatti** desanā, tassā viniggamaṭṭhānatāya **dvāraṃ**. Yathāvuttadhammā yathārahaṃ khandhāyatanadhātuyo arūpino ca khandhāti **tesaṃ uddeso nayamukhamātikā**. Tenāha ‘‘nayāna’’ntiādi. Viyujjanasīlā, viyogo vā etesaṃ atthīti viyogino, tathā sahayogino, saṅgahāsaṅgahadhammā ca viyogīsahayogīdhammā **ca saṅgahā…pe… dhammā,** saṅgaṇhanāsaṅgaṇhanavasena viyujjanasaṃyujjanavasena ca pavattanakasabhāvāti attho. **Cuddasapī**tiādinā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. **Yehī**ti yehi khandhādīhi arūpakkhandhehi ca. **Te cattāro**ti te saṅgahādayo cattāro. **Saccādīhipī**ti saccaindriyapaṭiccasamuppādādīhipi saha. **Yathāsambhava**nti sambhavānurūpaṃ, yaṃ yaṃ padaṃ saṅgahito asaṅgahitoti ca vattuṃ yuttaṃ, taṃ tanti attho.

So panāti saṅgahāsaṅgaho. **Saṅgāhakabhūtehī**ti saṅgahaṇakiriyāya kattubhūtehi. **Tehī**ti saccādīhi. **Na saṅgahabhūtehī**ti saṅgahaṇakiriyāya karaṇabhūtehi saccādīhi saṅgahāsaṅgaho na vutto. Tatthāpi hi khandhāyatanadhātuyo eva karaṇabhūtāti dasseti. **Khandhādīheva saṅgahehī**ti khandhādīhiyeva saṅgaṇhanakiriyāya karaṇabhūtehi, ‘‘khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanasaṅgahena asaṅgahitā, dhātusaṅgahena asaṅgahitā, te dhammā catūhi khandhehi, dvīhāyatanehi, aṭṭhahi dhātūhi asaṅgahitā’’ti saṅgahāsaṅgaho niyametvā vutto. **Tasmā**ti yasmā saccādīni saṅgāhakabhāvena vuttāni, na saṅgahabhāvena, khandhādīniyeva ca saṅgahabhāvena vuttāni, tasmā.

Kasmā panettha saccādayo saṅgahavasena na vuttāti? Tathādesanāya asambhavato. Na hi sakkā rūpakkhandhādīnaṃ samudayasaccādīhi, saññādīnaṃ vā indriyādīhi saṅgahanayena pucchituṃ vissajjituṃ vāti. Tathā ariyaphalādīsu uppannavedanādīnaṃ saccavinimuttatāya ‘‘vedanākkhandho katihi saccehi saṅgahito’’ti pucchitvāpi ‘‘ekena saccena saṅgahito’’tiādinā niyametvā saṅgahaṃ dassetuṃ na sakkāti. **Yathāsambhava**nti yehi sampayogo, yehi ca vippayogo, tadanurūpaṃ.

Rūpaṃ rūpena nibbānena vā vippayuttaṃ na hoti, nibbānaṃ vā rūpena. Kasmā? Sampayuttanti anāsaṅkanīyasabhāvattā. Catunnañhi khandhānaṃ aññamaññaṃ sampayogībhāvato ‘‘rūpanibbānehipi so atthi natthī’’ti siyā āsaṅkā, tasmā tesaṃ itarehi, itaresañca tehi vippayogo vuccati, na pana rūpassa rūpena, nibbānena vā, nibbānassa vā rūpena katthaci sampayogo atthīti tadāsaṅkābhāvato vippayogopi rūpassa rūpanibbānehi, nibbānassa vā tena na vuccati, arūpakkhandhehiyeva pana vuccatīti āha **‘‘catūhevā’’**tiādi. **Anārammaṇassa** cakkhāyatanādikassa. **Anārammaṇaanārammaṇamissakehī**ti anārammaṇena sotāyatanādinā anārammaṇamissakena ca dhammāyatanādinā. **Missakassa** dhammāyatanādikassa. Anārammaṇaanārammaṇamissakehi na hotīti yojetabbaṃ. Yesaṃ pana yehi hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘anārammaṇassa panā’’**tiādi vuttaṃ. Yathā hi sārammaṇassa anārammaṇena anārammaṇamissakena ca vippayogo hoti, evaṃ sārammaṇenapi so hotiyeva. Tena viya anārammaṇassa anārammaṇamissakassa cāti daṭṭhabbaṃ.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. **Visuṃ yojanā kātabbā**ti yo tīhi saṅgaho catūhi ca sampayogo vutto, taṃ sabhāgo bhāvo payojeti, yo ca tīhi asaṅgaho catūhi ca vippayogo vutto, taṃ visabhāgo bhāvoti imamatthaṃ dassento **‘‘saṅgaho…pe… viññāyatī’’**ti āha. Yassa saṅgaho, so dhammo khandhādiko **sabhāgo**. Yassa asaṅgaho, so **visabhāgo**. Tathā sampayogesupi veditabbaṃ. Idāni yathāvuttaṃ sabhāgataṃ sarūpato niddhāretvā dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **samānabhāvo saṅgahe sabhāgatā, ekuppādādiko sampayoge**ti iminā ruppanādividhuro asamānasabhāvo asaṅgahe visabhāgatā, nānuppādādiko vippayogeti ayamattho atthasiddhoti na vuttoti.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Etena ṭhapanākārenā**ti sarūpena aggahetvā yathāvuttena pakaraṇantaramātikāya idha mātikābhāvakittanasaṅkhātena ṭhapanākārena. Pakaraṇantaraṭhapitāya mātikāya avibhāgena pacchato gahaṇaṃ bahi ṭhapananti āha **‘‘bahi piṭṭhito ṭhapitattā’’**ti. **Idha aṭṭhapetvā**ti imissā dhātukathāya sarūpena avatvā. **Tathā pakāsitattā**ti mātikābhāvena jotitattā. Dhammasaṅgaṇīsīsena hi dhammasaṅgaṇiyaṃ āgatamātikāva gahitāti. Yehi nayehi dhātukathāya niddeso, tesu nayesu, tehi vibhajitabbesu khandhādīsu, tesaṃ nayānaṃ pavattidvāralakkhaṇesu ca uddiṭṭhesu dhātukathāya uddesavasena vattabbaṃ vuttameva hotīti yaṃ uddesavasena vattabbaṃ, taṃ vatvā puna yathāvuttānaṃ khandhādīnaṃ kusalādivibhāgadassanatthaṃ ‘‘sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā’’ti vuttanti evamettha mātikāya nikkhepavidhi veditabbo.

‘‘Gāvīti ayamāhā’’ti ettha gāvī-saddo viya ‘‘saṅgaho asaṅgaho’’ti ettha padatthavipallāsakārinā iti-saddena atthapadatthako saṅgahāsaṅgaha-saddo saddapadatthako jāyatīti adhippāyenāha **‘‘aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā’’**ti. Tena atthuddhārato saṅgahasaddaṃ saṃvaṇṇetīti dasseti. **Aniddhāritaviseso**ti asaṅgahitajātisañjātiādiviseso. **Sāmaññena gahetabbata**nti saṅgahasaddābhidheyyatāsāmaññena viññāyamāno vuccamāno vā. Na cettha sāmaññañca ekarūpamevāti codanā kātabbā bhedāpekkhattā tassa. Yattakā hi tassa visesā, tadapekkhameva tanti. **‘‘Attano jātiyā’’ti viññāyati** yathā ‘‘matteyyā’’ti vutte attano mātu hitāti.

Dhammavisesaṃ aniddhāretvāti saṅgahitatādinā pucchitabbavissajjetabbadhammānaṃ visesanaṃ akatvā. **Sāmaññenā**ti avisesena. **Dhammāna**nti khandhādidhammānaṃ. **Avasesā niddhāretvā**ti ‘‘saṅgahitena asaṅgahita’’ntiādikā avasesā dvādasapi pucchitabbavissajjetabbadhammavisesaṃ niddhāretvā dhammānaṃ pucchanavissajjananayauddesāti yojanā. Nanu ca ‘‘saṅgahitena asaṅgahita’’ntiādayopi yathāvuttavisesaṃ aniddhāretvā sāmaññena dhammānaṃ pucchanavissajjananayuddesāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘saṅgahitena asaṅgahita’’**ntiādi. Yassa attho ñāyati, saddo ca na payujjati, so lopoti veditabbo, āvuttiādivasena vā ayamattho dīpetabbo. **Tenā**ti luttaniddiṭṭhena asaṅgahita-saddena. **Saṅgahitavisesavisiṭṭho**ti cakkhāyatanena khandhasaṅgahena saṅgahitatāvisesavisiṭṭho, tena sotāyatanādibhāvena asaṅgahito sotapasādādiko yo ruppanasabhāvo dhammaviseso. **Tannissito** taṃ dhammavisesaṃ nissāya labbhamāno. ‘‘Te dhammā katihi khandhehi…pe… catūhi khandhehi asaṅgahitā’’tiādinā asaṅgahitatāsaṅkhāto pucchāvissajjananayo parato pucchitvā vissajjiyamāno idha uddiṭṭho hoti. **Visesane karaṇavacana**nti iminā tassa dhammassa yathāvuttasaṅgahitatāvisesavisiṭṭhataṃyeva vibhāveti. Evamete pucchitabbavissajjetabbadhammavisesaṃ niddhāretvā pucchanavissajjananayuddesā pavattāti veditabbā.

Nanu ca ‘‘saṅgahitena asaṅgahita’’nti ettāvatāpi ayamattho labbhatīti? Na labbhati tassa dhammamattadīpanato. Nayuddeso heso, na dhammuddeso. Tathā hi **pāḷiyaṃ** saṅgahitenaasaṅgahitapadaniddese ‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatana…pe… dhātusaṅgahena asaṅgahitā’’ti vatvā ‘‘te dhammā katihi khandhehi…pe… asaṅgahitā’’ti (dhātu. 171) pucchitvā ‘‘te dhammā catūhi khandhehi dvīhāyatanehi aṭṭhahi dhātūhi asaṅgahitā’’ti dutiyaṃ asaṅgahitapadaṃ gahitaṃ. Aññathā ‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, te dhammā āyatanasaṅgahena asaṅgahitā, dhātusaṅgahena asaṅgahitā. Te katame’’icceva niddisitabbaṃ siyā.

Esa nayoti atidesena dassitamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘tesupī’’**tiādi vuttaṃ. **Tatiyapadenā**ti luttaniddesena gahetabbanti vuttapadaṃ sandhāyāha. **Kattuatthe karaṇaniddeso** saṅgahitāsaṅgahitehi tehi dhammehi dhammānaṃ saṅgahitatāsaṅgahitatāya vuttattā. Tathā hi tattha pāḷiyaṃ ‘‘tehi dhammehi ye dhammā’’ti dhammamukheneva saṅgahitatāsaṅgahitatā vuttā. Dutiyatatiyesu pana saṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātavisesanadvārena dhammānaṃ asaṅgahitatāsaṅgahitatā vuttāti tattha ‘‘visesane karaṇavacana’’nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘tattha hi…pe… dhammantarassā’’**ti. Tattha **sabhāvantarenā**ti saṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātena sabhāvantarena pakārantarena. **Sabhāvantarassā**ti asaṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātassa sabhāvantarassa. **Etesū**ti catutthapañcamesu. **Dhammantarenā**ti aññadhammena. **Dhammantarassā**ti tato aññassa dhammassa visesanaṃ kataṃ. Tattha hi antarena pakāravisesāmasanaṃ dhammeneva dhammo visesitoti. **Ādipadenevā**ti ‘‘saṅgahitenā’’tiādinā vuttena paṭhamapadeneva. **Itarehī**ti ‘‘sampayuttaṃ vippayutta’’ntiādinā vuttehi dutiyatatiyapadehi. **Etthā**ti ekādasamādīsu catūsu. Dutiyatatiyesu viya visesane eva karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, na catutthapañcamesu viya kattuattheti adhippāyo. **Pucchāvissajjanāna**ntiādinā tamevatthaṃ vibhāveti.

Vividhakappanatoti vividhaṃ bahudhā kappanato, saṅgahāsaṅgahānaṃ visuṃ saha ca visesanavisesitabbabhāvakappanatoti attho. Taṃ pana vikappanaṃ vuttākārena vibhajanaṃ hotīti āha **‘‘vibhāgatoti attho’’**ti. Sanniṭṭhānalakkhaṇena adhimokkhena sampayuttadhammā ārammaṇe nicchayanākārena pavattiyā sanniṭṭhānavasena vuttadhammā. Te ca tehi saddhiṃ tadavasiṭṭhe dvipañcaviññāṇavicikicchāsahagatadhamme ca saṅgahetvā āha **‘‘sanniṭṭhānavasena vuttā ca sabbe ca cittuppādā sanniṭṭhānavasena vuttasabbacittuppādā’’**ti. **Itare**ti phassādayo. **Sabbesa**nti ekūnanavutiyā cittuppādānaṃ. **Pariggahetabbā**ti saṅgahādivasena pariggaṇhitabbā. **Mahāvisayena** adhimokkhena. **Aññesa**nti vitakkādīnaṃ. **Vacanaṃ sandhāyā**ti ‘‘adhimuccanaṃ adhimokkho, so sanniṭṭhānalakkhaṇo’’ti **dhammasaṅgahavaṇṇanāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. yevāpanakavaṇṇanā) ‘‘taṇhāpaccayā adhimokkho, adhimokkhapaccayā bhavo’’ti **paṭiccasamuppādavibhaṅge** ca āgataṃ vacanaṃ sandhāya. **Atthe satī**ti ‘‘sanniṭṭhāna…pe… sādhāraṇato’’ti evamatthe vuccamāne. **Vattabbesū**ti saṅgahādipariggahatthaṃ vattabbesu. Vuttā **phassādayo** manasikārapariyosānā. **Tādisassā**ti phassādisadisassa sādhāraṇassa adhimokkhasadisassa asādhāraṇassa aññassa dhammassa abhāvā.

Nanu jīvitindriyacittaṭṭhitiyopi sādhāraṇāti? Saccaṃ sādhāraṇā, atthi pana visesoti dassento āha **‘‘jīvitindriyaṃ panā’’**tiādi. Asamādhisabhāvā balabhāvaṃ appattā sāmaññasaddeneva vattabbāti yojanā. **Sāmaññavisesasaddehi cā**ti sāmaññavisesasaddehi vattabbā ca samādhisabhāvā cittekaggatā. **Visesasaddavacanīyaṃ añña**nti balappattasamādhito aññaṃ sāmaññasaddena byāpetabbaṃ, visesasaddena ca nivattetabbaṃ natthi samādhisabhāvāya eva cittekaggatāya gahitattā. Na aññabyāpakanivattako sāmaññaviseso **anañña…pe… viseso**, tassa dīpanato. **Tasseva dhammassā**ti tasseva balappattasamādhidhammassa. **Bhedadīpakehī**ti visesadīpakehi samādhibalādivacanehi vattabbā. **Vuttalakkhaṇā** anaññabyāpakanivattakasāmaññavisesadīpanā saddā. Tato **viparītehi** aññaṃ byāpetabbaṃ nivattetabbañca gahetvā pavattehi sāmaññavisesasaddeheva na sukhādisabhāvā vedanā viya vattabbā. **Tasmā**ti yasmā asamādhisabhāvā samādhisabhāvāti dvedhā bhinditvā gahitā cittekaggatā, tasmā. **Asamādhisabhāvameva pakāseyya** visesasaddanirapekkhaṃ pavattamānattā. **Itaro**ti samādhibalādiko visesasaddo. **Idhā**ti imasmiṃ abbhantaramātikuddese, sādhāraṇe phassādike, mahāvisaye vā adhimokkhe uddisiyamāne. Nanu ca abhinditvā gayhamānā cittekaggatā vedanā viya sādhāraṇā hotīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘abhinnāpi vā’’**tiādi. ‘‘Cittassa ṭhiti cittekaggatā avisāhaṭamānasatā (dha. sa. 11, 15). Arūpīnaṃ dhammānaṃ āyu ṭhitī’’ti (dha. sa. 19) vacanato samādhijīvitindriyānaṃ **aññadhammanissayena vattabbatā** veditabbā. **Na arahatī**ti idha uddesaṃ na arahati samukheneva vattabbesu phassādīsu uddisiyamānesūti attho.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanayo saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. ‘‘Abhiññeyyadhammabhāvena vuttā cattāro khandhā hontī’’tiādinā, ‘‘rūpakkhandho abhiññeyyo’’tiādinā ca abhiññātalakkhaṇavisayāti āha **‘‘sabhāvato abhiññātāna’’**nti. **Pariññeyyatādī**ti **ādi-**saddena pahātabbasacchikātabbabhāvetabbatā saṅgayhati. **Adhipatiyādī**ti adhipatipaccayabhāvaupaṭṭhānapadahanādīni. **Saccādiviseso viyā**ti dukkhasaccādipariyāyo abhiññeyyapīḷanaṭṭhādiviseso viya. **Evañca katvā**ti nayamukhamātikāya abhiññeyyanissayena vuccamānattā eva. **Tesaṃ rūpadhammānaṃ** pañcannaṃ khandhānaṃ khandhabhāvena viya **rūpakkhandhabhāvena sabhāgatā hoti,** na vedanākkhandhādibhāvenāti saṅgahalakkhaṇamāha. **Itī**ti tasmā, yasmā rūpadhammā aññamaññaṃ rūpakkhandhabhāvena sabhāgā, tasmāti attho. **Rūpakkhandhabhāvasaṅkhātena** rūpakkhandhabhāvena atthamukheneva gahaṇe. Saddadvārena pana gahaṇe **rūpakkhandhavacanasaṅkhātena vā** rūpakkhandhavacanavacanīyatāsaṅkhātena. Idāni tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘rūpakkhandhoti hī’’**tiādi vuttaṃ.

Purimenāti rūpakkhandhena. **Saññākkhandhamūlakā**tiādīsu ‘‘purimena yojiyamāne’’tiādiṃ ānetvā yathārahaṃ yojetabbaṃ. Abhedato pañcakapucchāvissajjanaṃ khandhapadaniddese sabbapacchimamevāti āha **‘‘bhedato pañcakapucchāvissajjanānantara’’**nti.

Āyatanapadādivaṇṇanā

40. **Yadipi ekakepi sadisaṃ vissajjanaṃ** vissajjanaṃ samudayamaggasaccānaṃ ‘‘samudayasaccaṃ ekena khandhena…pe… maggasaccaṃ ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitaṃ, catūhi khandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahita’’nti (dhātu. 41) niddiṭṭhattā. **Etthā**ti etasmiṃ indriyapadaniddese. **Cakkhusotacakkhusukhindriyadukāna**nti cakkhusotadukaṃ cakkhusukhindriyadukanti etesaṃ dukānaṃ. Cakkhusotasukhindriyānañhi ‘‘ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitaṃ, catūhi khandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahita’’nti ekake sadisaṃ vissajjanaṃ. Cakkhusotindriyadukassa pana ‘‘cakkhundriyañca sotindriyañca ekena khandhena dvīhāyatanehi dvīhi dhātūhi saṅgahitā, catūhi khandhehi dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi asaṅgahitā’’ti, ‘‘cakkhundriyañca sukhindriyañca dvīhi khandhehi dvīhāyatanehi dvīhi dhātūhi saṅgahitā, tīhi khandhehi dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi asaṅgahitā’’ti cakkhusukhindriyadukassa ca **asadisaṃ vissajjanaṃ. Nāpi dukehi tikassā**ti cakkhusotacakkhusukhindriyādidukehi cakkhusotasukhindriyāditikassa nāpi sadisaṃ vissajjanaṃ. **Idhā**ti saccapadaniddese. **Tikena cā**ti dukkhasamudayamaggāditikena ca. ‘‘Pañcahi khandhehi dvādasahāyatanehi aṭṭhārasahi dhātūhi saṅgahitā, na kehici khandhehi na kehici āyatanehi na kāhici dhātūhi asaṅgahitā’’ti sadisaṃ vissajjanaṃ.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. **Avijjāvacanenā**ti ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ettha avijjāggahaṇena. **Visesanaṃ na kattabbaṃ,** ‘‘sabbampi viññāṇa’’nti vattabbanti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **‘‘kusalādīnampī’’**tiādinā. **Vissajjanāsadisena** sabbaviññāṇādisaṅgahaṇato. **Tesa**nti viññāṇādipadānaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ paṭhamanaye. **Akammajānampi saṅgahitatā viññāyati** saddāyatanassapi gahitattā.

71. **Jāyamāna…pe… mānāna**nti jāyamānādiavatthānaṃ dhammānaṃ. **Jāyamānādibhāvamattattā**ti nibbattanādiavatthāmattabhāvato. **Vinibbhujjitvā**ti avatthābhāvato vinibbhogaṃ katvā. Paramatthato avijjamānāni, **sabhāvamattabhūtānī**ti paramatthadhammānaṃ avatthābhāvamattabhūtāni. Aparamatthasabhāvānipi rūpadhammassa nibbattiādibhāvato ruppanabhāvena gayhanti. Tato ‘‘rūpakkhandhassa sabhāgāni, arūpānaṃ pana jātijarāmaraṇānī’’ti ānetvā yojanā. **Ekekabhūtānī**ti yathā ekasmiṃ rūpakalāpe jātiādīni ekekāniyeva honti, evaṃ ekasmiṃ arūpakalāpepīti vuttaṃ. Tenāha **‘‘rūpakalāpajātiādīni viyā’’**tiādi. Anubhavanasañjānanavijānanakiccānaṃ vedanādīnaṃ nibbattiādibhūtānipi jātiādīni tathā na gayhantīti āha **‘‘vediyana…pe… agayhamānānī’’**ti. Tena vedanākkhandhādīhi jātiādīnaṃ saṅgahābhāvamāha. ‘‘Jāti, bhikkhave, aniccā saṅkhatā’’tiādivacanato jātiādīnampi saṅkhatapariyāyo atthīti saṅkhatābhisaṅkharaṇakiccena saṅkhārakkhandhena tesaṃ saṅgahoti vuttaṃ **‘‘saṅkhatā…pe… sabhāgānī’’**ti. Teneva ca saṅkhārakkhandhassa anekantaparamatthakiccatā veditabbā. **Tathā duvidhānī**ti vuttappakārena rūpārūpadhammānaṃ nibbattiādibhāvena dvippakārāni. **Tenā**ti yathāvuttasabhāgatthena. **Tehi khandhādīhī**ti rūpakkhandhasaṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūhi.

Paṭhamanayasaṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyanayo saṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

171. **‘‘Saṅgahitena asaṅgahita’’**nti ettha saṅgahitāsaṅgahitasaddā bhinnādhikaraṇā na gahetabbā visesanavisesitabbatāya icchitattā. Yo hi dhammo saṅgahitatāvisesavisiṭṭho asaṅgahito heṭṭhā uddiṭṭho, sveva idha asaṅgahitabhāvena pucchitvā vissajjīyatīti dassento **‘‘yaṃ taṃ…pe… tadeva dassento’’**ti āha. Ye hi dhammā cakkhāyatanena khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena ca asaṅgahitā, tesaṃyeva puna khandhādīhi asaṅgaho pucchitvā vissajjito. Tena vuttaṃ **‘‘cakkhāyatanena…pe… āhā’’**ti. **Sabbatthā**ti sabbesu nayesu vāresu ca. **Khandhādisaṅgahasāmaññāna**nti ‘‘khandhasaṅgahenā’’tiādinā avisesena vuttānaṃ khandhādisaṅgahānaṃ. ‘‘Sāmaññajotanā visese avatiṭṭhatī’’ti āha **‘‘niccaṃ visesāpekkhattā’’**ti. Visesāvabodhanatthāni pañhabyākaraṇānīti vuttaṃ **‘‘bhedanissitattā ca pucchāvissajjanāna’’**nti. **Savisesāva khandhādigaṇanā**ti ‘‘khandhasaṅgahenā’’tiādinā avisesena vuttāpi rūpakkhandhādinā savisesāva khandhādigaṇanā, khandhādinā saṅgahoti attho. **Suddhā**ti kevalā anavasesā, sāmaññabhūtāti vuttaṃ hoti.

Tatthāti yathādhikate dutiyanaye. Sāmaññajotanāya visesaniddiṭṭhattā āha **‘‘saṅgahi…pe… niddhāritattā’’**ti. **Tīsu saṅgahesū**ti khandhādisaṅgahesu tīsu. **Aññehī**ti vuttāvasesehi dvīhi ekena vā. **Ettakeneva dassetabbā siyuṃ** tāvatāpi saṅgahitena asaṅgahitabhāvassa pakāsitattā. **Tesa**nti saṅgahitenaasaṅgahitabhāvena vuttadhammānaṃ. **Evaṃvidhāna**nti ‘‘cakkhāyatanaṃ sotāyatana’’ntiādinā aniddhāritavisesānaṃ. **Asambhavā**ti vuttappakārena niddisituṃ asambhavā. Saṅgahādinayadassanamattaṃ nayamātikāya byāpāro, yattha pana saṅgahādayo, te khandhādayo kusalādayo ca tesaṃ visayabhūtāti tehi vinā saṅgahādīnaṃ pavatti natthi. Tenāha **‘‘nayamātikāya abbhantarabāhiramātikāpekkhattā’’**ti. **Saṅgāhakaṃ** asaṅgāhakañcāti vattabbaṃ. Yo hi idha saṅgāhakabhāvena vutto dhammo asaṅgāhakabhāvenapi vuttoyevāti.

‘‘Ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā’’ti, ‘‘ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā’’ti ca **yattha pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṃ natthi, tattha paṭhamanaye chaṭṭhanaye ca** ‘‘rūpakkhandho katihi khandhehi saṅgahito? Ekena khandhenā’’ti (dhātu. 6), ‘‘rūpakkhandho katihi khandhehi sampayuttoti? Natthi. Catūhi khandhehi vippayutto’’ti (dhātu. 228) ca evaṃ **pucchitabbavissajjitabbabhāvena. Itaresū**ti dutiyādinayesu. **Tassa tassā**ti yaṃ pucchitabbaṃ vissajjitabbañca ‘‘ye dhammā’’ti aniyamitarūpena niddhāritaṃ, tassa tassa ‘‘te dhammā’’ti niyāmakabhāvena.

Etthāti etasmiṃ pakaraṇe. **Yena yena** cakkhāyatanādinā saṅgāhakena. **Khandhādisaṅgahesū**ti khandhāyatanadhātusaṅgahesu. **Tena tenā**ti khandhādisaṅgahena. **Añña**nti tato tato saṅgāhakato aññaṃ. Tabbinimuttaṃ saṅgahetabbāsaṅgahetabbaṃ yaṃ dhammajātaṃ atthi, taṃ tadeva ‘‘cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā’’ti **saṅgāhakāsaṅgāhakabhāvena uddhaṭaṃ. Añño dhammo natthi** tassa sabhāgabhāvena saṅgāhakasseva abhāvato. Siyā panetaṃ sabhāgena ekadesena saṅgahoti, taṃ paṭikkhipanto āha **‘‘na ca so…pe… hotī’’**ti. **Yañcā**tiādinā vacanantaraṃ pariharati.

Yadi cātiādināpi tasseva tena saṅgahābhāvaṃ pāṭhābhāvadassanena vibhāveti. Tattha **so evā**ti yo rūpādikkhandho saṅgāhakabhāvena vutto, so eva tena rūpādikkhandhena saṅgayheyya saṅgahetabbo bhaveyya, teneva tassa saṅgahābhāve lakkhaṇaṃ dassento āha **‘‘na hi so eva tassa sabhāgo visabhāgo cā’’**ti. **Ekadesā viya** cakkhāyatanādayo **samudāyassa** rūpakkhandhādikassa. **Rūpakkhandho cakkhāyatanādīnaṃ na saṅgāhako asaṅgāhako ca** sabhāgavisabhāgabhāvābhāvato. Esa nayo sesesupi. **Samudāyantogadhāna**ntiādinā vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. Tattha **yenā**ti vibhāgena. **Te**ti ekadesā. **Tesa**nti ekadesānaṃ. Ettha tadantogadhatāya vibhāgābhāvo, vibhāgābhāvena sabhāgavisabhāgatābhāvo, tena saṅgāhakāsaṅgāhakatābhāvo dassitoti veditabbo.

Yathā sabbena sabbaṃ sabhāgavisabhāgābhāvena ekadesānaṃ samudāyo saṅgāhako asaṅgāhako ca na hoti, evaṃ ekadesasabhāgavisabhāgānanti dassento **‘‘tathā’’**tiādimāha. Tattha **yathā**tiādi udāharaṇadassanena yathāvuttassa atthassa pākaṭakaraṇaṃ. Khandhasaṅgahena saṅgāhakaṃ asaṅgāhakañcāti yojanā. Tathā sesesupi. **Na hi ekadesa…pe… visabhāgaṃ** yena samudāyo saṅgāhako asaṅgāhako ca siyāti adhippāyo. Ettha ca saṅgāhakattaṃ tāva mā hotu, asaṅgāhakattaṃ pana kasmā paṭikkhipīyatīti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘tasmā’’**tiādi. Tattha **tasmā**ti vuttamevatthaṃ hetubhāvena parāmasati. Attato aññassa, attani antogadhato aññassa, attekadesasabhāgato aññassa satipi asaṅgāhakatteti yojanā. Taṃ panetaṃ ‘‘rūpakkhandho rūpakkhandhena saṅgahito asaṅgahito ca na hotī’’tiādinā vutte tayo pakāre sandhāya vuttaṃ. **Saṅgāhakattameva etesaṃ natthī**ti etesaṃ attā, attani antogadho, attekadesasabhāgo cāti vuttānaṃ saṅgāhakabhāvo eva natthi sabhāgābhāvato. Tena vuttaṃ ‘‘na hi so eva tassa sabhāgo’’tiādi. **Yenā**ti saṅgāhakattena. **Evarūpāna**nti yathāvuttānaṃ tippakārānaṃ **aggahaṇaṃ veditabbaṃ** satipi visabhāgabhāveti adhippāyo.

Tenāti ‘‘dhammāyatana’’ntiādinā vacanena. Ekadesassa vedanākkhandhādikassa samudāyassa dhammāyatanassa saṅgāhakattaṃ ekadesena samudāyassa saṅgahitabhāvanti attho, samudāyassa rūpakkhandhassa ekadesassa cakkhāyatanassa sotāyatanassa ca saṅgāhakattaṃ samudāyena ekadesassa saṅgahitabhāvanti vuttaṃ hoti. Yadi evaṃ na dasseti, atha kiṃ dassetīti āha **‘‘catukkhandhagaṇanabhedehī’’**tiādi. Tattha **catukkhandhagaṇanabhedehī**ti rūpādicatukkhandhagaṇanavibhāgehi. **Pañcadhā**ti rūpādicatukkhandhasaṅgaho viññāṇakkhandhasaṅgahoti evaṃ pañcappakārena bhinnataṃ. Tenāha **‘‘gaṇetabbāgaṇetabbabhāvenā’’**ti. ‘‘Ekena khandhenā’’tiādīsu karaṇatthe karaṇavacanaṃ, na kattuattheti katvā āha **‘‘saṅgāhakāsaṅgāhakanirapekkhāna’’**nti. Tenevāha **‘‘kammakaraṇamattasabbhāvā’’**ti. **Dutiyādayo pana** nayā. **Agaṇanādidassanānī**ti agaṇanagaṇanadassanāni. Nanu ca dutiyādīsu gaṇanādīnipi vijjantīti? Saccaṃ vijjanti, tāni pana visesanabhūtāni appadhānānīti visesitabbabhūtānaṃ padhānānaṃ vasenevaṃ vuttaṃ. ‘‘Cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā’’tiādinā kattuādayo niddiṭṭhāti āha **‘‘kattukaraṇakammattayasabbhāvā’’**ti.

Tathā tathāti tena tena rūpakkhandhādippakārena. **Taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo sabhāgavisabhāgatā**ti rūpadhammādīnaṃ rūpakkhandhādibhāvo sabhāgatā, vedanākkhandhādiabhāvo visabhāgatāti attho. **Yathāniddhāritadhammadassane**ti ‘‘ye dhammā, te dhammā’’ti niddhāritappakāradhammanirūpane. **Saṅgāhakasaṅgahetabbāna**nti cakkhāyatanādikassa saṅgāhakassa sotāyatanādikassa ca saṅgahetabbassa. **Samānakkhandhādibhāvo**ti ekakkhandhādibhāvo, rūpakkhandhādibhāvoti attho. **Tadabhāvo**ti tassa samānakkhandhādibhāvassa abhāvo aññakkhandhādibhāvo. **Aya**nti yvāyaṃ paṭhamanaye tathā tathā gaṇetabbāgaṇetabbatāsaṅkhāto dutiyādinayesu yathāvuttānaṃ samānakkhandhādibhāvābhāvasaṅkhāto taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo vutto, ayametesaṃ dvippakārānaṃ nayānaṃ sabhāgavisabhāgatāsu viseso.

Samudayasaccasukhindriyādīti **ādi-**saddena maggasaccadukkhindriyādi saṅgayhati. **Asaṅgāhakattābhāvato**ti saṅgahitatāvisiṭṭhassa asaṅgāhakattassa abhāvato. Na hi sakkā ‘‘samudayasaccena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā’’tiādi vattuṃ. **Dukkhasaccasadisāni** abyākatapadādīni. **Itarehī**ti āyatanadhātusaṅgahehi saṅgāhakattāsaṅgāhakattābhāvato na uddhaṭānīti yojanā. **Eva**ntiādi yathāvuttassa atthassa nigamanavasena vuttaṃ. **Na rūpakkhandho**ti na sabbo rūpakkhandhadhammoti attho.

‘‘Khandhapadenā’’ti idaṃ karaṇatthe karaṇavacanaṃ, na kattuattheti āha **‘‘khandhapadasaṅgahenāti attho’’**ti. Tenevassa kattuatthataṃ paṭisedhetuṃ **‘‘na saṅgāhakenā’’**ti vuttaṃ. Karaṇaṃ pana katturahitaṃ natthīti āha **‘‘kenaci saṅgāhakenāti idaṃ pana ānetvā vattabba’’**nti. **Saṅgāhakesu na yujjati** na saṅgahetabbesūti adhippāyo. Rūpakkhandhadhammā hi ‘‘ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā’’ti vuttāti. Samudāye vuttavidhi tadavayavepi sambhavatīti codanaṃ samuṭṭhāpento **‘‘etena nayenā’’**tiādimāha. Paṭiyogīnivattanaṃ eva-saddena karīyatīti āha **‘‘na hi aññamattanivāraṇaṃ eva-saddassa attho’’**ti. Tenāha **‘‘saṅgāhakato aññanivāraṇaṃ eva-saddassa attho’’**ti. **So ca…pe… pekkha**nti iminā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. Saṅgāhakāpekkhatte hi ‘‘so cā’’tiādivacanassa ‘‘cakkhāyatanena rūpakkhandhova saṅgahito’’ti ettha cakkhāyatanaṃ saṅgāhakanti yathādhippetassa atthassa asambhavo evāti idāni taṃ asambhavaṃ vibhāvento **‘‘katha’’**ntiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti ‘‘aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhī’’ti ettha. **‘‘Rūpakkhandhenā’’ti ānetvā vattabbaṃ** āyatanadhātuvisesanatthaṃ. Na so eva tassa, samudāyo vā tadekadesānaṃ saṅgāhako asaṅgāhako ca hotīti vuttovāyamatthoti āha **‘‘rūpakkhandho…pe… na hotī’’**ti. **Iminā pariyāyenā**ti yasmā vuttappakāraṃ saṅgāhakattaṃ natthi ‘‘yena saṅgahitassa asaṅgāhakaṃ siyā’’ti iminā pariyāyena. **Asaṅgahitatāya abhāvo vutto** aṭṭhakathāyaṃ (dhātu. aṭṭha. 171) ‘‘so ca…pe… natthī’’ti. **Saṅgahitatāyā**ti nippariyāyena saṅgahitabhāvena asaṅgahitatāya abhāvo vuttoti na yujjatīti yojanā. **Sā saṅgahitatā**ti attanā attano, attekadesānaṃ vā saṅgahitatā. **Tenā**ti rūpakkhandhena. **Tesa**nti rūpakkhandhatadekadesānaṃ. **Atthi ca vippayuttatā** vedanākkhandhādīhi. **Cakkhāyatanādīhi viyā**ti visadisudāharaṇaṃ. **Etehi** rūpavedanākkhandhādīhi **aññehi ca** evarūpehi. **Etāni aññāni cā**ti etthāpi eseva nayo.

Teneva tassa saṅgahitattābhāvadassanena heṭṭhā dassitena. **Etthā**ti etasmiṃ vāre. **Aggahaṇe**ti akathane, adesanāyanti attho. **Samudayasaccādīsū**ti samudayasaccasukhindriyādīsu yujjeyya taṃ kāraṇaṃ. Kasmā? **Tehi** samudayasaccādīhi khandhādisaṅgahena **saṅgahite** dhammajāte sati tassa āyatanasaṅgahādīhi asaṅgahitattassa abhāvato. **Rūpakkhandhādīhī**ti rūpakkhandhavedanākkhandhādīhi. **Saṅgahitameva natthi,** kasmā? ‘‘So eva tassa saṅgāhako na hotī’’ti vuttovāyamattho. Yadipi rūpakkhandhādinā rūpakkhandhādikassa attano…pe… natthīti sambandho. Aññassa pana vedanākkhandhādikassa rūpakkhandhādinā saṅgahitattābhāvena asaṅgahitattaṃ atthīti yojanā. **Ubhayābhāvo**ti saṅgahitattāsaṅgahitattābhāvo. **Ettha** etasmiṃ vāre. **Dhammāyatanajīvitindriyādīna**nti dhammāyatanādīnaṃ khandhacatukkasaṅgāhakatte, jīvitindriyādīnaṃ khandhadukasaṅgāhakatteti yojanā. Pāḷiyaṃ anāgatattā **‘‘satī’’**ti sāsaṅkaṃ vadati. **Ādi**-saddena paṭhamena dhammadhātusaḷāyatanādīnaṃ sukhindriyādīnañca, dutiyena ekakkhandhassa saṅgaho daṭṭhabbo. Sukhindriyañhi vedanākkhandhasseva saṅgāhakaṃ. **Tesa**nti khandhacatukkakhandhadukādīnaṃ **asaṅgahitatā na natthi** atthevāti tassā abhāvo anekantiko. **Pubbe vuttanayenā**ti ‘‘rūpakkhandhādīhi panā’’tiādinā vuttanayena.

Tatthevāti tasmiṃyeva pubbe vutte sanidassanasappaṭighapade. **Nivattetvā gaṇhanto**ti pubbe vuttaṃ paṭinivattetvā gaṇhanto paccāmasanto. **Tadavattabbatā**ti tesaṃ saṅgāhakāsaṅgāhakasaṅgahitattāsaṅgahitattānaṃ avattabbatā. **Asaṅgāhakattābhāvato eva…pe… na saṅgāhakattābhāvato**ti yasmā nesaṃ asaṅgāhakattaṃ viya saṅgāhakattampi natthi, tato eva saṅgahitattāsaṅgahitattampīti dasseti.

Dutiyanayasaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanayo asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. **Rūpakkhandhena khandhasaṅgahena asaṅgahitesū**ti niddhāraṇe bhummaṃ. **Tasmā**ti yasmā ekadesasabhāgatā samudāyasabhāgatā na hoti, tasmā. **Tenā**ti rūpakkhandhena. **Tānī**ti vedanādikkhandhattayanibbānāni. Yathā ca ekadesavisabhāgatāya na saṅgahitatā, evaṃ ekadesasabhāgatāya asaṅgahitatāpi natthīti dassento **‘‘na kevala’’**ntiādimāha. Saṅgahitāneva na na hontīti yojanā. **Te**ti vedanādikkhandhattayanibbānasukhumarūpadhammā. **Tehī**ti viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi. **Na kathañci sammissā**ti kenacipi pakārena na sammissāti asammissatāya saṅgahitattābhāvaṃ sādheti. **Rūpakkhandhena viya…pe… na hotī**ti yathā rūpakkhandhena sabhāgatābhāvato nibbānaṃ na kenacipi saṅgahaṇena saṅgahitaṃ, evaṃ viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi taṃ āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitaṃ na hotīti khandhasaṅgahābhāvo pākaṭo vuttovāti evaṃ vuttaṃ.

Evarūpānanti rūpakkhandhaviññāṇakkhandhacakkhāyatanādīnaṃ. Na hi nibbānaṃ sandhāya ‘‘rūpakkhandhena viññāṇakkhandhena cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā’’ti sakkā vattuṃ. Tena vuttaṃ **‘‘saṅgāhakattābhāvato evā’’**ti. Tathā ‘‘abyākatehi dhammehi ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā’’tiādi na sakkā vattuṃ tādisassa dhammassa abhāvatoti āha **‘‘sanibbāna…pe… bhāvatovā’’**ti. Aggahaṇaṃ veditabbanti yojanā. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. **Kañcī**ti kañci dhammajātaṃ. **Te**ti abyākatadhammādayo. **Attano**ti abyākatadhammādiṃ sandhāyāha. **Ekadeso**ti rūpakkhandhādi. **Attekadesasabhāgo**ti nibbānaṃ. Tañhi dhammāyatanadhammadhātupariyāpannatāya tadekadesasabhāgo. **Asaṅgahitasaṅgāhakattā**ti khandhasaṅgahena asaṅgahitānaṃ saññākkhandhādīnaṃ āyatanadhātusaṅgahena saṅgāhakattāti attho.

Visabhāgakkhandhanibbānasamudāyattā khandhasaṅgahena dhammāyatanena na koci dhammo saṅgahito atthīti yojanā. **Etassā**ti ‘‘dhammāyatanena saṅgahitā’’ti etassa padassa dhammāyatanagaṇanena saṅgahitāti attho. Oḷārikarūpasammissaṃ **dhammāyatanekadesaṃ**.

Tatiyanayaasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanayo saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. **Tiṇṇaṃ saṅgahāna**nti khandhāyatanadhātusaṅgahānaṃ. Saṅgahaṇapubbaṃ asaṅgahaṇaṃ, asaṅgahaṇapubbaṃ saṅgahaṇañca vuccamānaṃ saṅgahaṇāsaṅgahaṇānaṃ pavattivisesena vuttaṃ hotīti āha **''saṅgahaṇā…pe… uddiṭṭhā''**ti. Saṅgahābhāvakato asaṅgaho saṅgahahetuko saṅgahassa pavattivisesoyeva nāma hotīti āha **''saṅgahaṇappavattivisesavirahe''**ti. **Kenaci** samudayasaccādinā tīhipi saṅgahehi **saṅgahitena** saṅkhārakkhandhapariyāpannena **dhammavisesena** puna tatheva **saṅgahito** so eva samudayasaccādiko **dhammaviseso** saṅgahitena saṅgahito. **Saṅgāhakattābhāvasabbhāvā saṅgāhakabhāvena na uddhaṭā,** na asaṅgāhakattā eva. Yathā hi tīhi saṅgahehi na saṅgāhakā, evaṃ dvīhi, ekenapi saṅgahena na saṅgāhakā idha na uddhaṭā. **Tehi saṅgahitā**ti tehi tīhi saṅgahehi saṅgahitā dhammā. **Yassā**ti yassa attano saṅgāhakassa.

Sakalavācakenāti anavasesaṃ khandhādiatthaṃ vadantena. **Tena khandhādipadenā**ti ''teneva saṅgahaṃ gaccheyyā''ti ettha tena khandhādipadenāti evaṃ yojetabbaṃ. Evaṃ pana ayojetvā ''yaṃ attano saṅgāhakaṃ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṃ gaccheyya, taṃ aññaṃ saṅgahitaṃ nāma natthī''ti evaṃ na sakkā vattuṃ. Kasmāti ce? Na hi **yena** samudayasaccādinā **yaṃ** saṅkhārakkhandhapariyāpannaṃ dhammajātaṃ khandhādisaṅgahehi **saṅgahitaṃ, teneva** samudayasaccādinā **tassa** tadavasiṭṭhassa saṅkhārakkhandhadhammassa, **na ca tasseva** kevalassa samudayasaccādikassa saṅgaho pucchito vissajjitoti yojanā, atha kho **tena** saṅkhārakkhandhadhammena phassādinā. **Saṅgahitassā**ti saṅgahitatāvisiṭṭhassāti attho. Tasmā attano saṅgāhakaṃ sakalakkhaṇādiṃ saṅgaṇhitvā puna tena khandhādipadena yaṃ saṅgahaṃ gaccheyya, taṃ tādisaṃ natthīti attho veditabbo. **Vedanā saddo ca khandho āyatanañcā**ti vedanā visuṃ khandho, saddo ca visuṃ āyatananti attho. **Aññena** khandhantarādinā. **Asammissa**nti abyākatadukkhasaccādi viya amissitaṃ. **Na hi…pe… etthā**ti saṅgahitatāvisiṭṭhena dhammena yo dhammo saṅgahito, tassa saṅgahitatāvisiṭṭhoyeva yo saṅgaho, so na ettha vāre pucchito vissajjito ca. **Saṅgahovā**ti kevalo saṅgaho, na kattāpekkhoti attho. **Na saṅgāhakenā**ti idaṃ yathāvuttena atthena nivattitassa dassanaṃ. **Na hī**tiādi taṃsamatthanaṃ.

Catutthanayasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamanayo asaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā

193. **Vuttanayenā**ti yasmā saṅgahappavattivisesavirahito asaṅgahitadhammavisesanissito pañcamanayo, tasmā yo ettha kenaci asaṅgahitena dhammavisesena puna asaṅgahito dhammaviseso asaṅgahitena asaṅgahito asaṅgahitatāya pucchitabbo vissajjitabbo ca. Tameva tāva yathāniddhāritaṃ dassento ''rūpakkhandhena ye dhammā khandha…pe… asaṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandha…pe… asaṅgahitāti āhā''ti catutthanaye vuttanayānusārena. **Yathāniddhāritadhammadassana**nti pāḷiyaṃ niddhāritappakāradhammadassanaṃ. Saha sukhumarūpenāti sasukhumarūpaṃ, tena sukhumarūpena saddhiṃ gahitaṃ viññāṇaṃ, tena sahitadhammasamudāyā **sasukhuma…pe… dāyā**. Ke pana teti āha **''dukkhasaccā''**tiādi. **Kesañcī**ti nibbānacakkhāyatanādīnaṃ. **Tīhipi** saṅgahehi. Paripuṇṇasaṅgahehi tīhipi saṅgahehi asaṅgāhakā **paripuṇṇasaṅgahāsaṅgāhakā**. **Abyākatadhammasadisā** nevadassanenanabhāvanāyapahātabbanevasekkhānāsekkhādayo. **Itare**ti rūpakkhandhādayo. **Tabbipariyāyenā**ti vuttavipariyāyena, tīhipi saṅgahehi asaṅgahetabbassa atthitāya paripuṇṇasaṅgahāsaṅgāhakattāti attho.

Asaṅgāhakesu nibbānaṃ antogadhaṃ, tasmā taṃ anidassanaappaṭighehi asaṅgahetabbaṃ na hotīti attho. Tenāha **''na ca tadeva tassa asaṅgāhaka''**nti. ''Vedanākkhandhena ye dhammā''tiādayo nava pañhā dutiyapañhādayo, te paṭhamapañhena saddhiṃ dasa, nāmarūpapañhādayo pana catuvīsatīti āha **‘‘sabbepi catuttiṃsa hontī’’**ti. **Rūpakkhandhādivisesakapada**nti ‘‘rūpakkhandhenā’’tiādinā asaṅgāhakattena visesakaṃ rūpakkhandhādipadaṃ. **Pucchāyā**ti ca pucchanatthanti attho. ‘‘Rūpakkhandhenā’’tiādi sabbampi vā viññāpetuṃ icchitabhāvena vacanaṃ pañhabhāvato pucchā. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘pañhā panettha…pe… catuttiṃsa hontī’’ti. **Te hi lakkhaṇato dassitā**ti te niddhāritadhammā teneva asaṅgahitāsaṅgahitatāya niddhāraṇasaṅkhātena lakkhaṇena dassitā.

Tadevāti eva-saddenāti ‘‘tadevā’’ti ettha eva-saddena. ‘‘Yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, taṃ khandhādīhi asaṅgahita’’nti ettha ‘‘khandhādīhevā’’ti avadhāraṇaṃ nippayojanaṃ pakārantarassa abhāvato. ‘‘Tīhi asaṅgaho’’ti hi vuttaṃ. Tathā ‘‘asaṅgahitamevā’’ti saṅgahitatānivattanassa anadhippetattā. Tadevāti pana icchitaṃ uddhaṭasseva asaṅgahitenaasaṅgahitabhāvassa avadhāretabbattāti dassento **‘‘na kadācī’’**tiādimāha. Tattha **aññassā**ti anuddhaṭassa. **Aniyatataṃ dassetī**ti idaṃ avadhāraṇaphaladassanaṃ. **Niyamatoti sakkā vacanaseso yojetu**nti idampi eva-kārena siddhamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ vuttaṃ. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyamoti. **Evaṃpakāramevā**ti pucchāya uddhaṭappakārameva, yaṃ pakāraṃ pucchāya uddhaṭaṃ, taṃpakāramevāti attho. **Tassā**ti asaṅgahitassa. **Aññassā**ti pucchāya anuddhaṭappakārassa. Etena yo pucchāya uddhaṭo tīhipi saṅgahehi asaṅgahito, tasseva idha pucchitabbavissajjitabbabhāvo, na aññassāti dasseti. Tenāha **‘‘pucchāya uddhaṭañhī’’**tiādi. Āyatanadhātusaṅgahavasena cettha rūpakkhandhādīnaṃ **aññasahitatā,** viññāṇakkhandhādīnaṃ **asahitatā** ca veditabbā.

Avasesā vedanādayo tayo khandhā nibbānañca sakalena rūpakkhandhena tesaṃ saṅgaho natthīti ‘‘saṅgahitā’’ti na sakkā vattuṃ, ekadesena pana saṅgaho atthīti **‘‘asaṅgahitā na hontīti evaṃ daṭṭhabba’’**nti āha. ‘‘Rūpadhammāvā’’ti niyamanaṃ pucchāya uddhaṭabhāvāpekkhanti dassento **‘‘pucchāya…pe… adhippāyo’’**ti āha. Tena vuttaṃ **‘‘anuddhaṭā vedanādayopi hi asaṅgahitā evā’’**ti. **Etthā**ti etasmiṃ pañcamanayaniddese. **Paṭhame naye**ti paṭhame atthavikappe. Tathā **dutiye**ti etthāpi. **Rūpaviññāṇehī**ti asukhumarūpadhammehi viññāṇena cāti ayamettha adhippāyoti dassento **‘‘oḷārika… pe… attho’’**ti āha. Kathaṃ pana rūpadhammāti vutte oḷārikarūpasseva gahaṇanti āha **‘‘rūpekadeso hi ettha rūpaggahaṇena gahito’’**ti.

196. **Asaṅgāhaka**nti ‘‘cakkhāyatanena…pe… asaṅgahitā’’ti evaṃ asaṅgāhakabhāvena vuttaṃ pucchitabbavissajjetabbabhāvena vuttampi kāmaṃ vedanādīheva catūhi asaṅgahitaṃ, taṃ pana na cakkhāyatanamevāti dassetuṃ **‘‘cakkhāyatanena panā’’**tiādi vuttaṃ. **Yehi dhammehī**ti khandhādīsu yehi. **Sabbaṃ** dhammajātaṃ **teva** rūpādike dhamme **udāneti** pāḷiyaṃ. Kasmā panetaṃ udānetīti āha **‘‘sadisavissajjanā’’**tiādi. **Paṭhamena** udānena. **Dve**ti ‘‘bāhirā upādā dve’’ti ettha vuttaṃ dve-saddaṃ sandhāyāha. **Tassa** asaṅgahitassa. **Yathādassitassā**ti ‘‘rūpa’’ntiādinā dassitappakārassa. Dhammanvayañāṇuppādanaṃ **nayadānaṃ**. ‘‘Rūpaṃ dhammāyatana’’ntiādīnaṃ padānaṃ vasena **dvevīsapadiko esa nayo**.

Pañcamanayaasaṅgahitenaasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chaṭṭhanayo sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. ‘‘Tatthā’’ti iminā ‘‘sampayogavippayogapadaṃ bhājetvā’’ti ettha sampayogavippayogapadaṃ bhājitaṃ, saṃvaṇṇetabbatāya ca padhānabhūtaṃ paccāmaṭṭhaṃ, na rūpakkhandhādipadanti dassento **‘‘yaṃ labbhati…pe… veditabba’’**nti vatvā puna **‘‘rūpakkhandhādīsu hī’’**tiādinā tamatthaṃ vivarati. Tattha **na labbhatī**ti ‘‘sampayuttaṃ vippayutta’’nti vā gahetuṃ na labbhati, **alabbhamānampi pucchāya gahitaṃ** paṭikkhepena vissajjetuṃ. Paṭikkhepopi hi pucchāya vissajjanameva. Tathā hi **yamake** (yama. 1.khandhayamaka.59-61) ‘‘yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā’’ti pucchāya ‘‘natthī’’ti vissajjitaṃ. Tena panettha rūpadhammesu sampayogaṭṭho na labbhatīti ayamattho dassito hoti. Alabbhamānampi sampayogapadaṃ gahitanti sambandho.

Sabbatthāti rūpakkhandhavedanākkhandhādīsu. **Etesa**nti rūpanibbānānaṃ. **Visabhāgatā**ti ataṃsabhāgatā. Ekuppādādibhāvo hi sampayoge sabhāgatā, na saṅgahe viya samānasabhāgatā, tasmā ekuppādādibhāvarahitānaṃ rūpanibbānānaṃ sā ekuppādāditā visabhāgatā vuttā. **Tadabhāvato**ti tassā visabhāgatāya ekuppādāditāya abhāvato. **Vippayogopi nivārito eva hoti,** visabhāgo bhāvo vippayogoti vuttovāyamatthoti. **''Catūsu hī''**tiādinā vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. Tattha **tesaṃ tehī**ti ca arūpakkhandhe eva parāmasati. **Visabhāgatā ca hoti** rūpanibbānesu avijjamānattāti attho. Tenāha **''na ca rūpekadesassā''**tiādi. **Tenevā**ti catukkhandhasabhāgattā eva.

Tīhi viññāṇadhātūhīti ghānajivhākāyaviññāṇadhātūhi vippayutte **anārammaṇamissake** rūpadhammamissake dhamme dīpeti rūpabhavoti yojanā. **Pañcahī**ti cakkhuviññāṇādīhi pañcahi viññāṇadhātūhi. **Ekāya** manodhātuyā. **Na sampayutte**ti na sampayutte eva. Tathā hi ''vippayutte ahonte sattahipi sampayutte sattapi vā tā''ti vuttaṃ. **Tenā**ti vippayuttatāpaṭikkhepena. **Tāhī**ti sattaviññāṇadhātūhi. **Sampayutte dīpentī**ti sampayutte dīpentiyeva, na sampayutte evāti evamavadhāraṇaṃ gahetabbaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sampayutte** vedanādike. **Sampayuttavippayuttabhāvehi navattabbaṃ,** taṃyeva viññāṇadhātusattakaṃ. Sampayuttabhāvena navattabbāni **sampayuttanavattabbāni,** bhinnasantānikāni, nānākkhaṇikāni ca arūpānipi dhammajātāni. **Anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātutaṃsampayuttā** dhammāyatanādipadehi dīpetabbā, **anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātuyo** acetasikādipadehi dīpetabbā, **tadubhayasamudāyā** dukkhasaccādipadehi dīpetabbāti veditabbā.

Yadi evanti yadi anārammaṇamissānaṃ dhammānaṃ vippayogo natthi. **Anārammaṇamissobhayadhammā**ti rūpanibbānasahitasabbaviññāṇadhātutaṃsampayuttadhammā. **Khandhādīhevā**ti khandhāyatanadhātūhi eva, na arūpakkhandhamattena. Arūpakkhandheyeva pana sandhāya ''tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā''ti vuttanti nāyaṃ dosoti dasseti. **Tadekadesā**ti ''anārammaṇamissā''tiādinā vuttadhammasamudāyassa ekadesā. **Tadekadesaññasamudāyā**ti tasseva yathāvuttassa samudāyassa ekadesā hutvā aññesaṃ avayavānaṃ rūpakkhandhādīnaṃ samudāyabhūtā. **Vibhāgābhāvato**ti bhedābhāvato. Bhedoti cettha accantabhedo adhippeto. Na hi samudāyāvayavānaṃ sāmaññavisesānaṃ viya accantabhedo atthi bhedābhedayuttattā. Tesaṃ accantabhedameva hi sandhāya ''samudāyantogadhānaṃ ekadesānaṃ na vibhāgo atthī''ti saṅgahepi vuttaṃ. **Tenā**ti avibhāgasabbhāvato sabhāgavisabhāgattābhāvena. **Tesa**nti anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātuādīnaṃ. **Te ca** akusalābyākatā. **Tesa**nti kusalākusalābyākatadhammānaṃ. **Tasmā**ti yasmā vibhattasabhāvānaṃ na tesaṃ samudāyekadesādibhāvo, tasmā. Yasmā pana kusalādayo eva khandhādayoti khandhādiāmasanena samudāyekadesādibhāvo āpanno evāti vuttanayena vippayogābhāvo hoti, tasmā taṃ pariharanto **''khandhādīni anāmasitvā''**tiādimāha. **Tesa**nti kusalādīnaṃ. **Aññamaññavippayuttatā vuttā** ''kusalehi dhammehi ye dhammā vippayuttā''tiādinā. **Sabbesū**ti dutiyādisabbapañhesu.

Chattiṃsāya piṭṭhidukapadesu vīsati dukapadāni imasmiṃ naye labbhanti, avasiṭṭhāni soḷasevāti āha **''soḷasāti vattabba''**nti. Tato eva ''tevīsapadasata''nti ettha ''tevīsa''nti idañca ''ekavīsa''nti vattabbanti yojanā. **Sabbatthā**ti sabbapañhesu. Ekakālekasantānānaṃ bhinnakālabhinnasantānānañca anekesaṃ dhammānaṃ samudāyabhūtā saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātuyoti āha **''kālasantāna…pe… dhātūna''**nti. **Ekadesasammissā**ti cittiddhipādādinā attano ekadeseneva khandhantarādīhi sammissā iddhipādādayo, **anārammaṇehi** rūpanibbānehi ca asammissā. **Samānakālasantānehī**ti ekakālasantānehi kālasantānabhedarahitehi ekadesantarehi, saṅkhārakkhandhādīnaṃ ekadesantarehi, saṅkhārakkhandhādīnaṃ ekadesavisesabhūtehi satipaṭṭhānasammappadhānasaññākkhandhādīhi vibhattā eva samudayasaccādayo sampayogīvippayogībhāvena, rūpakkhandhādayo vippayogībhāvena gahitāti yojanā. **Tehi** samudayasaccādīhi. **Te** saññākkhandhādayo. **Kehici** sahuppajjanārahehi ekadesantarehi vibhattehi. Na hi saṅkhārakkhandhādipariyāpannattepi samudayasaccādayo maggasaccādīhi sampayogaṃ labhanti. **Tesa**nti vedanākkhandhasaññākkhandhādīnaṃ. **Ekuppādā…pe… visabhāgatā cā**ti ekuppādāditāsaṅkhātā yathārahaṃ sabhāgatā visabhāgatā ca. **Tena** yathāvuttakāraṇena sampayogassa vippayogassa ca labhanato.

Bhinnakālānaṃ samudāyīnaṃ samudāyā **bhinnakālasamudāyā**. **Vattamānā ca** ekasmiṃ santāne **ekekadhammā** vattanti. **Tasmā**ti yasmā etadeva, tasmā. **Tesaṃ** vedanākkhandhādīnaṃ **vibhajitabbassa** ekadesabhūtassa abhāvato. **Sukhindriyādīni** vedanākkhandhekadesabhūtānipi. **Tena** vibhāgākaraṇena. Yadi samānakālassa vibhajitabbassa abhāvato cakkhuviññāṇadhātādayo viññāṇakkhandhassa vibhāgaṃ na karonti, atha kasmā ''cakkhuviññāṇadhātu…pe… manoviññāṇadhātu soḷasahi dhātūhi vippayuttā''ti vuttanti codanaṃ manasi katvā āha **''khandhāyatana…pe… vippayuttāti vutta''**nti. **Evameva**nti yathā dhātuvibhāgena vibhattassa viññāṇassa, evamevaṃ.

235. **Taṃsampayogībhāva**nti tehi khandhehi sampayogībhāvaṃ. Yathā hi samānakālasantānehi ekacittuppādagatehi vedanāsaññāviññāṇakkhandhehi samudayasaccassa sampayuttatā, evaṃ bhinnasantānehi bhinnakālehi ca tehi tassa vippayuttatāti āha **''evaṃ taṃvippayogībhāvaṃ…pe… na vutta''**nti. Visabhāgatānibandhassa vibhāgassa abhāvena **avibhāgehi tehi** tīhi khandhehi. **Vibhāge hī**tiādinā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. **Vibhāgarahitehī**ti samānakālasantānehi ekacittuppādagatattā avibhattehi vedanākkhandhādīhi na yuttaṃ vippayuttanti vattuṃ. Tenāha **''vijjamānehi…pe… bhāvato''**ti. Tattha **vijjamānassa** samānassa samānajātikassāti adhippāyo. Na hi vijjamānaṃ rūpārūpaṃ aññamaññassa visabhāgaṃ na hoti. **Anuppannā dhammā viyā**ti idaṃ visadisudāharaṇadassanaṃ. Yathā ''anuppannā dhammā''ti anāgatakālaṃ vuccatīti āmaṭṭhakālabhedaṃ, evaṃ yaṃ āmaṭṭhakālabhedaṃ na hotīti attho. **Uddharitabbaṃ** desanāya desetabbanti vuttaṃ hoti. Vijjamānasseva vijjamānena sampayogo, sampayogārahasseva ca vippayogoti atthibhāvasannissayā sampayuttavippayuttatāti āha **''paccuppannabhāvaṃ nissāyā''**ti. Tenevāha **''avijjamānassā''**tiādi. **Tañcā**ti uddharaṇaṃ.

Vibhāgarahitehīti visabhāgatābhāvato avibhāgehi. **Anāmaṭṭhakālabhede**ti anāmaṭṭhakālavisese. **Avijjamānassa…pe… sampayogo natthī**ti etena pārisesato vijjamānassa ca vijjamānena sampayogo dassito. **Avijjamānatādīpake bhede gahite**ti yathāgahitesu dhammesu tehi vippayogīnaṃ avijjamānabhāvadīpake tesaṃyeva visese ''arūpabhavo ekena khandhena dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi vippayutto''tiādinā (dhātu. 246) gahite teneva ruppanādinā bhedena tesaṃ aññamaññaṃ visabhāgatāpi gahitā evāti vippayogo hotīti yojanā. **Bhede pana aggahite tena tena gahaṇenā**ti yathāvutte avijjamānatādīpake visese, visabhāge vā aggahite ''vedanā, saññā, saṅkhārakkhandho tīhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayutto''tiādinā tena tena gahaṇena sabhāgatādīpanena visabhāgatāya aggahitattā sabhāgatāva hoti. Tathā ca sati sabhāgatte kā panettha sabhāgatāti āha **''vijjamānatāya…pe… hotī''**ti. **Tassā**ti sabhāgatāya. **Tasmā**ti visabhāgatāya alabbhamānattā, sabhāgatāya ca labbhamānattā.

262. **Vitakko viyā**ti savitakkasavicāresu cittuppādesu vitakko viya. So hi vitakkarahitattā avitakko vicāramatto ca. Tenāha **''koṭṭhāsantaracittuppādesu alīnā''**ti. Tato eva so appadhāno, dutiyajhānadhammā evettha padhānāti āha **''ye padhānā''**ti. **Tenevā**ti savitakkasavicāresu cittuppādesu vitakkassa avitakkavicāramattaggahaṇena idha aggahitattā, vitakkattike dutiyarāsiyeva ca adhippetattā. **Anantaranaye**ti sampayuttenavippayuttapadaniddese. **Samudayasaccena samānagatikā** sadisappavattikā. **Itī**ti iminā kāraṇena. **Te** avitakkavicāramattā dhammā na gahitā, samudayasaccaṃ viya na desanāruḷhā. Na savitakkasavicārehi samānagatikāti yojanā. Yadi hi te savitakkasavicārehi samānagatikā siyuṃ, ''avitakkavicāramattehi dhammehi ye dhammā sampayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā na kehici khandhehi, na kehici āyatanehi, ekāya dhātuyā vippayuttā''ti vattabbā siyuṃ. Yasmā pana te samudayasaccena samānagatikā. Yathā hi ye samudayasaccena sampayuttehi vippayuttā, tesaṃ kehici vippayogaṃ vattuṃ na sakkā, evaṃ tehipi. Tathā hi vakkhati ''samudayasaccādīnī''tiādi. **Dasamo…pe… vutto**ti ettha dasamanaye tehi avitakkavicāramattehi vippayuttehi vippayuttānaṃ soḷasahi dhātūhi vippayogo vutto, osānanaye tehi vippayuttānaṃ aṭṭhārasahi dhātūhi saṅgaho ca vuttoti tasmā na te savitakkasavicārehi samānagatikāti dasseti.

Vitakkasahitesūti sahavitakkesu. **Tesū**ti avitakkavicāramattesu saha vitakkena dutiyajjhānadhammesu, ‘‘avitakkavicāramattā’’ti gahitesu vuttesūti attho. **Sabbepi te**ti dutiyajjhānadhammā vitakko cāti sabbepi te dhammā sakkā vattuṃ. Tathā hi sampayogavippayogapadaniddese ‘‘avitakkavicāramattā dhammā ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayuttā’’ti vuttaṃ. Tattha **ekena khandhenā**ti saṅkhārakkhandhena. **So hi samudāyo**ti ‘‘avitakkavicāramattā dhammā’’ti vuttadhammasamudāyo. Nanu vitakkopettha dhammasaṅgahaṃ gato, so ca vicārato aññenapi sampayuttoti codanaṃ sandhāyāha **‘‘na hi tadekadesassa…pe… hotī’’**ti. **Yathā**tiādinā tamevatthaṃ iddhipādanidassanena vibhāveti. Tassattho – yathā iddhipādasamudāyassa ekadesabhūtānaṃ chandiddhipādādīnaṃ tīhi khandhehi sampayogo vutto, taṃsamudāyassa na hoti, evaṃ idhāpi vitakkassa aññehi sampayogo avitakkavicāramattassa samudāyassa na hotīti.

Yadi evaṃ ‘‘iddhipādo dvīhi khandhehi sampayutto’’tiādi na vattabbanti ce? No na vattabbanti dassento **‘‘yathā panā’’**tiādimāha. Tattha **tesū**ti iddhipādesu. **Samudāyassā**ti iddhipādasamudāyassa. **Tehi** vedanākkhandhādīhi **sampayuttatā vuttā** ‘‘iddhipādo dvīhi khandhehi sampayutto’’tiādinā. **Tenā**ti vicārena. **Na hī**tiādinā yathādhigatadhammānaṃ sampayuttatāya navattabbābhāvaṃ udāharaṇadassanavasena vibhāveti. **Keci** vicikicchā taṃsahagatā ca mohavajjā mohena sampayuttā, keci asampayuttā. **Mohenā**ti vicikicchāsahagatamohameva sandhāya vadati. **Iti** iminā kāraṇena na samudāyo **tena** mohena sampayutto. **Añño koci dhammo** hetubhāvo nāpi atthi, **yena** hetunā **so** dassanenapahātabbahetukoti vutto samudāyo. **Eva**nti iminā nayena ‘‘bhāvanā…pe… yopi sampayuttā’’ti navattabbatāya nidassetabbāti attho. **Eva**nti yathā dassanenapahātabbahetukasamudāyassa sampayuttatā na vattabbā, evaṃ yena dhammena avitakka… pe… siyā, taṃ na natthi. **Tasmā**ti yasmā avitakkavicāramattesu kocipi vicārena asampayutto natthi, tasmā. **Te**ti avitakkavicāramattā dhammā. **Ekadhammepi…pe… kato** yathā ‘‘appaccayā dhammā asaṅkhatā dhammā’’ti.

Chaṭṭhanayasampayogavippayogapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamanayo sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. **Tehi** samudayasaccādīhi khandhattayakhandhekadesādike **sampayutte satipi, sampayuttehi ca vippayutte** rūpanibbānādike tadaññadhamme satipi vippayogābhāvato. Saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārena dassetuṃ **‘‘na hī’’**tiādi vuttaṃ. **Tato** lobhasahagatacittuppādato **aññadhammānaṃ** avasiṭṭhānaṃ kusalākusalābyākatadhammānaṃ **khandhādīsu kenaci vippayogo na hi atthi** khandhapañcakādīnaṃ saṅgaṇhanato tesaṃ. **Te eva cittuppādā**ti te lobhasahagatacittuppādā eva. **Tadaññadhammāna**nti tadaññadhammānampīti pi-saddalopo daṭṭhabbo. **Tathā**ti iminā na ca te eva dhammā aḍḍhadutiyāyatanadhātuyo, atha kho te ca tato aññe cāti imamatthaṃ upasaṃharati.

Nanu tadaññabhāvato eva tehi itaresaṃ vippayogo siddhoti āha **‘‘na cā’’**tiādi. **Tadaññasamudāyehī**ti tato lobhasahagatacittuppādato aññasamudāyehi **aññe** lobhasahagatā dhammā vippayuttā na honti. Kasmā? **Samudāye…pe… vippayogābhāvato**. Tassattho – **samudāyena** lobhasahagatatadaññadhammarāsinā **ekadesānaṃ** lobhasahagatadhammānaṃ vippayogābhāvato, tathā ye ekadesā hutvā aññesaṃ avayavānaṃ samudāyabhūtā, tesañca samudāyena vippayogābhāvatoti. Anena samudāyena avayavassa samudāyassa avayavena ca tassa na vippayogo, avayavasseva pana avayavenāti dasseti. **Esa nayo**ti yvāyaṃ samudayasacce vutto vidhi, eseva maggasaccasukhindriyādīsu arūpakkhandhekadesattā tesanti dasseti. **Niravasesesū**ti abahikatavitakkesu. Vitakko hi samudāyato abahikato. ‘‘So hi samudāyo’’tiādiko vuttanayo labbhatīti āha **‘‘aggahaṇe kāraṇaṃ na dissatī’’**ti.

Aññesupi samudayasaccādīsu **vissajjanassa…pe… daṭṭhabbaṃ,** yato samudayasaccādi idha na gahitanti adhippāyo. Sampayuttādhikārato ‘‘aññenā’’ti padaṃ sampayuttato aññaṃ vadatīti āha **‘‘asampayuttena asammissanti attho’’**ti. Idāni byatirekenapi tamatthaṃ patiṭṭhāpetuṃ

‘‘adukkhamasukhā…pe… gahitānī’’ti vuttaṃ. **Etena lakkhaṇenā**ti ‘‘asampayuttena asammissa’’nti vuttalakkhaṇena. **Citta**nti ‘‘cittehi dhammehi ye dhammā’’ti pañhaṃ upalakkheti. **Sahayuttapadehi sattā**ti ‘‘cetasikehi dhammehi ye dhammā’’tiādinā cittena sahayutte dhamme dīpentehi padehi āgatā satta pañhā. Tiṇṇaṃ tikapadānamaggahaṇena **ūnoti katvā**. Ye sandhāya **‘‘tike tayo’’**ti vuttaṃ. Taṃ pana vedanāpītittikesu pacchimaṃ, vitakkattike paṭhamanti padattayaṃ veditabbaṃ.

309. Uddhaṭapadena pakāsiyamānā atthā abhedopacārena ‘‘uddhaṭapada’’nti vuttāti āha **‘‘uddhaṭapadena sampayuttehī’’**ti. **Tena** ca yathāvuttena uddhaṭapadena. **Manena yuttā**ti ettha mananamattattā manodhātu ‘‘mano’’ti vuttāti āha **‘‘manodhātuyā ekantasampayuttā’’**ti.

Sattamanayasampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamanayo vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Rūpakkhandhena vippayuttā nāma cattāro arūpino khandhā, tesaṃ aññehi sampayogo nāma natthi tādisassa aññassa sampayogino abhāvato. Samudāyassa ca ekadesena sampayogo natthīti vuttovāyamattho. Vedanākkhandhādīhi vippayuttaṃ rūpaṃ nibbānañca, tassa kenaci sampayogo natthevāti āha **‘‘rūpakkhandhādīhi…pe… natthī’’**ti. **Tenā**ti ‘‘rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā’’tiādivacanena.

Aṭṭhamanayavippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamanayo sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. ‘‘Samāsapadaṃ ida’’nti vatvā ayaṃ nāma samāsoti dassento **‘‘yassa khandhādino’’**tiādimāha, yassa vedanākkhandhādinoti attho. **Yaṃ idha sampayuttaṃ vutta**nti imasmiṃ navamanaye yaṃ dhammajātaṃ sampayuttanti vuttaṃ. **Rūpakkhandhādīsu araṇantesu** abbhantarabāhiramātikādhammesūti niddhāraṇe bhummaṃ. **Tañhi** dhammajātaṃ **attanā sampayuttena** vedanākkhandhādinā sayaṃ sampayuttanti niddhāritaṃ. **Ayogo**ti asampayogo. **Vakkhati** dasamanaye. Tattha hi ‘‘rūpakkhandhena vedanādayo vippayuttā, tehi rūpakkhandho vippayutto’’ti vatvā nibbānaṃ kathanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘nibbānaṃ pana sukhumarūpagatikamevā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Manāyatanaṃ ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayutta’’nti ettha hi yathā sukhumarūpaṃ viya sarūpato anuddhaṭampi nibbānaṃ kehicītipadena gahitameva hotīti edisesu ṭhānesu nibbānaṃ sukhumarūpagatikanti viññāyati, evamidhāpi ‘‘rūpamissakehi vā’’ti etena anupādinnaanupādāniyādīhi nibbānamissakehipi asampayogo vutto hotīti daṭṭhabbo. Avikalacatukkhandhasaṅgāhakehi padehi sahavattino aññassa sampayogino abhāvato atītānāgatehi ca sampayogo natthevāti tassa ayujjamānataṃ dassento **‘‘vattamānānameva…pe… arūpabhavādīhīti attho’’**ti āha. **Itare**ti ye sampayogaṃ labhanti, ke pana te rūpena asammissā arūpekadesabhūtā. Tenāha **‘‘vedanākkhandhādayo’’**ti.

Navamanayasampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamanayo vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Ye vippayuttena vippayuttabhāvena pāḷiyaṃ aggahitā, tesu keci vippayuttassa dhammantarassa abhāvato keci khandhādīhi vippayogasseva asambhavatoti imamatthaṃ dassento **‘‘dhammāyatanādidhammā’’**tiādimāha. Tattha **sabbacittuppādagatadhammabhāvato**ti iminā bhinnakālatādivisesavato arūpakkhandhassa vippayuttassa dhammantarassa abhāvamāha, **anārammaṇamissakabhāvato**ti iminā pana sabbassapi. Kāmabhavo upapattibhavo saññībhavo pañcavokārabhavoti ime **cattāro mahābhavā. Vippayogābhāvato**ti vippayogāsambhavato. Na hi ye dukkhasaccādīhi vippayuttā, tehi vippayuttānaṃ tesaṃyeva dukkhasaccādīnaṃ khandhādīsu kenaci vippayogo sambhavati.

Dasamanayavippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Ekādasamanayo saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. **Te**ti saṅkhārakkhandhadhammā. **Sesehī**ti avasiṭṭhehi vedanāsaññāviññāṇakkhandhehi. **‘‘Etena saha sambandho’’**ti iminā padānaṃ sambandhadassanamukhena ‘‘samudayasaccena ye dhammā sampayuttā’’ti pāḷiyā atthavivaraṇaṃ pākaṭataraṃ katvā kehicītipadassatthaṃ kātuṃ **‘‘kehicīti etassa panā’’**tiādimāha. Atthaṃ dassetuṃ āhāti sambandho. **Visesetvā**ti ettha tesaṃ dhammānaṃ taṇhāvajjānaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātupariyāpannatākittanaṃ visesanaṃ daṭṭhabbaṃ, yato te samudayasaccena khandhādisaṅgahena saṅgahitāti vuttā. Sayaṃ attanā sampayutto na hotīti vuttaṃ **‘‘attavajjehī’’**ti. Tena vuttaṃ ‘‘cittaṃ na vattabbaṃ cittena sampayuttantipi, cittena vippayuttantipī’’ti. **Sampayogārahehī**ti visesanaṃ sukhumarūpaṃ nibbānanti dve sandhāya kataṃ, na taṇhādike.

Ekādasamanayasaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamanayo sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Navamanaye sampayogavisiṭṭhā sampayuttā uddhaṭā, dvādasamanaye ca sampayogavisiṭṭhā saṅgahitāsaṅgahitāti ubhayatthāpi sampayogavisiṭṭhāva gahitāti āha **‘‘dvādasama…pe… labbhantī’’**ti.

Dvādasamanayasampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamanayo asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. **Yehī**ti rūpakkhandhadhammāyatanādīhi. **Tīhipi** khandhāyatanādisaṅgahehi. Puna **yehī**ti arūpabhavādīhi. **Oḷārikāyatanāneva honti** āyatanadhātusaṅgahehipi asaṅgahitattā. **Te**ti catuvokārabhavādayo. **Vuttāvasesā**ti rūpakkhandhadhammāyatanādīhi avasiṭṭhā. Satipi asaṅgāhakatte tehi asaṅgahitānaṃ sampayogo na sambhavatīti **vedanākkhandhādayo idha** terasamanaye **vissajjanaṃ na ruhanti** nārohanti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘vedanākkhandhena hi khandhādivasena rūpārūpadhammā asaṅgahitā honti, tesañca sampayogo nāma natthī’’ti (dhātu. 448) **asaṅgāhakā eva na honti** avikalapañcakkhandhādisamudāyabhāvato.

Teti ‘‘dukkhasaccādī’’ti ādi-saddena vuttadhammā. **Asabba…pe… siyuṃ** avitakkāvicārādidhammā viya. **Na tesaṃ vippayogo natthi** tabbinimuttassa cittuppādassa sambhavato. **Vedanākkhandhena asaṅgahitānaṃ** anārammaṇamissakattā na ‘‘vippayogassa atthitāyā’’ti vuttaṃ. Tathā cāha ‘‘rūpārūpadhammā asaṅgahitā’’ti. **Ubhayābhāvato**ti sampayogavippayogābhāvato. **Anārammaṇasahitasabbaviññāṇataṃdhātusampayuttatadubhayadhammā** acetasikacetasikalokiyapadādīnaṃ vasena veditabbā.

Terasamanayaasaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamanayo vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. **Dhammasabhāvamattattā**ti sabhāvadhammānaṃ dhammamattattā avatthāvisesamattattā.

Samucchijjati etenāti **samucchedo**. Saṅgahādivicāraparinițṭhānabhūto cuddasamanayo. Tenāha **‘‘pariyosāne naye’’**ti. Vissajjetabbadhammavivittā pucchā **moghapucchā,** sā tathābhūtāpi vissajjetabbadhammābhāvassa ñāpikā hotīti āha **‘‘tesaṃ pucchāya moghattā te na labbhantī’’**ti. Moghā pucchā etassāti **moghapucchako. Aṭṭhamo nayo** tattha sabbapucchānaṃ moghattā. **Tena ca sahā**ti tena aṭṭhamanayena saddhiṃ imasmiṃ osānanaye aṭṭhamanaye ca osānanaye ca **ete** dhammāyatanādayo sabbappakārena na labbhanti. **Vippayogassapi abhāvā**ti tattha kāraṇamāha.

Cuddasamanayavippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātukathāpakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Puggalapaññattipakaraṇa-anuṭīkā

1. Mātikāvaṇṇanā

1. ‘‘Dhātukathaṃ desayitvā anantaraṃ tassa āha puggalapaññatti’’nti vutte tattha kāraṇaṃ samudāgamato paṭṭhāya vibhāvento **‘‘dhammasaṅgahe’’**tiādimāha. Tattha yadipi dhammasaṅgahe phassādīnaṃ pathavīādīnañca dhammānaṃ nānānayavicitto anupadavibhāgopi kato, na saṅgaho eva, so pana tesaṃ kusalattikādihetudukāditikadukehi saṅgahasandassanatthoti vuttaṃ **‘‘dhammasaṅgahe tikadukādivasena saṅgahitānaṃ dhammāna’’**nti. Teneva hi taṃ pakaraṇaṃ ‘‘dhammasaṅgaho’’ti samaññaṃ labhi. Kāmañca dhammasaṅgahepi ‘‘tasmiṃ kho pana samaye cattāro khandhā hontī’’tiādinā (dha. sa. 58) khandhādivibhāgo dassito, so pana na tathā sātisayo, yathā vibhaṅgapakaraṇeti sātisayaṃ taṃ gahetvā āha **‘‘vibhaṅge khandhādivibhāgaṃ dassetvā’’**ti, yato taṃ ‘‘vibhaṅgo’’tveva paññāyittha. **Dhātukathāyā**ti ādhāre bhummaṃ, tathā ‘‘dhammasaṅgahe vibhaṅge’’ti etthāpi. Ādhāro hi saṅgahaṇavibhajanappabhedavacanasaṅkhātānaṃ avayavakiriyānaṃ taṃsamudāyabhūtāni pakaraṇāni yathā ‘‘rukkhe sākhā’’ti. Karaṇavacanaṃ vā etaṃ, dhātukathāya karaṇabhūtāyāti attho.

Ettha ca abhiññeyyadhamme desento desanākusalo bhagavā tikadukavasena tāva nesaṃ saṅgahaṃ dassento **dhammasaṅgaṇiṃ** desetvā saṅgahapubbakattā vibhāgassa tadanantaraṃ khandhādivasena vibhāgaṃ dassento **vibhaṅgaṃ** desesi. Puna yathāvuttavibhāgasaṅgahayutte dhamme saṅgahāsaṅgahādinayappabhedato dassento **dhātukathaṃ** desesi tassā abbhantarabāhiramātikāsarīrakattā. Na hi sakkā khandhādike kusalādike ca vinā saṅgahāsaṅgahādinayaṃ netunti. Tenāha **‘‘tathāsaṅgahitavibhattāna’’**nti. Evaṃ saṅgahato vibhāgato pabhedato ca dhammānaṃ desanā yassā paññattiyā vasena hoti, yo cāyaṃ yathāvuttadhammupādāno puggalavohāro, tassa ca samayavimuttādivasena vibhāgo, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ **puggalapaññatti** desitāti idametesaṃ catunnaṃ pakaraṇānaṃ desanānukkamakāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tesanti dhammānaṃ. **Sabhāvato**ti ‘‘phasso vedanā’’tiādisabhāvato. **Upādāyā**ti ‘‘puggalo satto poso’’tiādinā khandhe upādāya. Paññāpanaṃ **yāya** tajjāupādādibhedāya paññattiyā hoti, **taṃ** paññattiṃ. **Pabhedato**ti khandhādisamayavimuttādivibhāgato. Yāya paññattiyā sabhāvato upādāya ca paññāpananti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **‘‘tattha ye dhamme’’**tiādimāha. Tattha asabhāvapaññattiyāpi mūlabhūtaṃ upādānaṃ sabhāvadhammo eva, kevalaṃ pana tesaṃ pavattiākārabhedasannissayato visesoti dassento **‘‘ye dhamme…pe… hotī’’**ti āha. Tattha **pubbāpariyabhāvena pavattamāne**ti iminā pabandhasannissayataṃ dassento santānapaññattiṃ vadati, **asabhāvasamūhavasenā**ti iminā sesapaññattiṃ. Tisso hi paññattiyo santānapaññatti samūhapaññatti avatthāvisesapaññattīti. Tattha pabandho **santāno**. Samudāyo **samūho**. Uppādādiko daharabhāvādiko ca **avatthāviseso**. Tesu asabhāvaggahaṇena vinā pabandhasamūhānaṃ asabhāvatte siddhe asabhāvasamūhavasenāti asabhāvaggahaṇaṃ pabandhasamūhavinimuttapaññattisandassanatthanti tena avatthāvisesapaññattiyā pariggaho vuttoti veditabbo.

Tesanti pubbe yaṃ-saddena parāmaṭṭhānaṃ indriyabaddhadhammānaṃ. Tenevāha **‘‘aññesañca bāhirarūpanibbānāna’’**nti. **Sasabhāvasamūhasasabhāvappabhedavasenā**ti rūpakkhandhādisasabhāvasamūhavasena cakkhāyatanādisasabhāvavisesavasena ca. ‘‘Sasabhāvasamūhasabhāvabhedavasenā’’ti ca pāṭho. Tattha **samūhasabhāvo**ti sabhāvasantānaṃ avatthāvisesavidhuraṃ samūhavasena lakkhaṇamevāha. Tathā hi khandhapaññattiyāpi sabhāvapaññattitā vuttā. **Tāyā**ti āyatanapaññattiādippabhedāya sabhāvapaññattiyā. **Vibhattā sabhāvapaññattī**ti ‘‘phasso phusanā’’tiādinā (dha. sa. 2) vibhattā phassādisabhāvapaññatti. **Sabbāpī**ti **pi-**saddena sabhāvadhammesu sāmaññavasena pavattaṃ kusalādipaññattiṃ saṅgaṇhāti. Rūpādidhammānaṃ samūho santānena pavattamāno avatthāvisesasahito ekattaggahaṇanibandhano sattoti voharīyatīti so sabhāvadhammo nāma pana na hotīti āha **‘‘puggalapaññatti pana asabhāvapaññattī’’**ti. **Tāyā**ti puggalapaññattiyā. Yasmā pana dhammānaṃ pabandho samūho ca dhammasannissitoti vattabbataṃ arahati, tasmā **‘‘pariññeyyādisabhāvadhamme upādāya pavattito’’**ti vuttaṃ.

Vijjamānapaññatti pana ‘‘sabhāvapaññattī’’ti vuttā, **avijjamānapaññatti** ‘‘asabhāvapaññattī’’ti vuttā. **Sabbā paññattiyo**ti upādāyapaññattikiccapaññattiādayo sabbā paññattiyo. Yadi sabbā paññattiyo idha dassitā honti, kathaṃ ‘‘puggalapaññattī’’ti nāmaṃ jātanti āha **‘‘khandhādipaññattīsū’’**tiādi. **Aññatthā**ti dhammasaṅgahādīsu. **Ye dhamme**ti ye khandhādidhamme. **Paññattiyā vatthubhāvenā**ti paññāpanassa adhiṭṭhānabhāvena. Adhiṭṭhānañhi paññāpetabbadhammā paññāpanassa. Evañca katvā khandhādīhi saddhiṃ puggalo gahito. **Ye dhamme**ti vā ye paññattidhamme. **Paññāpetukāmo**ti nikkhipitukāmo vatthubhedato asaṅkarato ṭhapetukāmo. **Paññattiparicchedan**ti ca vatthubhedabhinnaṃ paññattibhūtaṃ paricchedaṃ. Evamettha attho daṭṭhabbo.

Sāmaññappabhedapaññāpanāti sāmaññabhūtānaṃ visesabhūtānañca atthānaṃ paññāpanā. **Tesan**ti attha-saddāpekkhāya pulliṅganiddeso. **Tatthā**ti paññāpanāya atthadassanabhūtesu dassanādīsu. **Idamevaṃnāmakan**ti idaṃ ruppanādiatthajātaṃ itthannāmakaṃ rūpakkhandhavedanākkhandhādisamaññaṃ. **Taṃtaṃkoṭṭhāsikakaraṇan**ti rūpavedanāditaṃtaṃatthavibhāgapariyāpannatāpādanaṃ. Tathā saññuppādānamevāti āha **‘‘bodhanameva nikkhipanā’’**ti. Bodhanañhi bodhaneyyasantāne bodhetabbassa atthassa ṭhapananti katvā ‘‘nikkhipanā’’ti vuttaṃ. ‘‘Paññāpanā’’tiādinā bhāvasādhanena vatvā sādhanantarāmasanena atthantaraparikappāsaṅkā siyāti taṃ nivāretuṃ **‘‘yo panāyaṃ…pe… veditabbo’’**ti āha. **Tesaṃ tesaṃ dhammānan**ti taṃtaṃpaññāpetabbadhammānaṃ. Dassanabhūtāya nāmapaññattiyā **diṭṭhatāya,** ṭhapanabhūtāya **ṭhapitatāya. Taṃnimittatan**ti tassa dassanassa ṭhapanassa ca nimittakāraṇataṃ. Nimittañhi kattubhāvena voharīyati yathā ‘‘bhikkhā vāsetī’’ti, ‘‘ariyabhāvakarāni saccāni ariyasaccānī’’ti ca.

Pāḷiyaṃ anāgatatanti vijjamānatādivisesavacanena saha pāṭhānāruḷhataṃ. **Vijjamānassa sato**ti vijjamānassa samānassāti imamatthaṃ dassento **‘‘vijjamānabhūtassāti attho’’**ti āha. **Tathā**ti saccikaṭṭhaparamatthavasena **avijjamānassa** anupalabbhamānassa. Taṃ pana anupalabbhamānataṃ tathā-saddena byatirekavasena dīpitaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘yathā kusalādīnī’’**tiādimāha. Tattha **vinivattasabhāvānī**ti vibhattasabhāvāni. **Upaladdhī**ti gahaṇaṃ. **Tenākārenā**ti tena rūpavedanādiākārena avijjamānassa. **Aññenākārenā**ti tato rūpavedanādito aññena tabbinimuttena paññāpetabbapaññāpanākārena vijjamānassa. Paññattiduke vuttameva ‘‘ayañca vādo sevatthikathāya paṭisiddho’’tiādinā. **Lokaniruttimattasiddhassā**ti ettha **matta**ggahaṇaṃ tassa paññattivatthussa na kevalaṃ vijjamānasabhāvatānivattanatthameva, atha kho viparītaggāhanivattanatthampīti dassento **‘‘anabhinivesena cittenā’’**ti āha. Catusaccapañcakkhandhādivinimuttaṃ saccantarakhandhantarādikaṃ **pañcamasaccādikaṃ**. Sace taṃ koci atthīti paṭijāneyya, ayāthāvagahitassa taṃ vācāvatthumattamevassāti dassento āha **‘‘sābhinivesena…pe… vutta’’**nti. Uddese niddese ca sattavantaṃ padhānabhāvena āgamanaṃ sandhāyāha **‘‘sarūpato tissannaṃ āgatata’’**nti. Guṇabhāvena pana uddhaṃsotapaññāvimuttapāsāṇalekhādiggahaṇesu itarāpi tisso paññattiyo imasmiṃ pakaraṇe āgatā eva.

Yathāvuttassa…pe… avirodhenāti ‘‘vijjamānapaññatti avijjamānapaññattī’’ti evaṃ vuttappakārassa avilomanena. **Ācariyavādā**ti cettha attanomatiyo veditabbā, aññattha pana aṭṭhakathā ca. Yathā ca avirodho hoti, taṃ dassento **‘‘tasmā’’**tiādimāha. Tattha **avijjamānattā paññāpetabbamattatthena paññattī**ti etena ‘‘avijjamānā paññatti avijjamānapaññattī’’ti imaṃ samāsavikappamāha. **Avijjamānapaññattī**ti ettha hi dve samāsā avijjamānassa, avijjamānā vā paññattīti avijjamānapaññatti. Tesu purimena nāmapaññatti vuttā, dutiyena upādāpaññattiādibhedā itarāpi. **Sasabhāvaṃ** vedanādikaṃ. **Tajjaparamatthanāmalābhato**ti tajjassa tadanurūpassa paramatthassa anvatthassa nāmassa labhanato, anubhavanādisabhāvānaṃ dhammānaṃ paramatthikassa vedanādināmassa labhanattāti attho. Etena visesanivattiattho matta-saddo, tena cāyaṃ viseso nivattitoti dasseti. **Parato labhitabba**nti paraṃ upādāya laddhabbaṃ yathā rūpādike upādāya sattoti nissabhāvasamūhasantānādi paññattivatthu. **Ekattenā**ti anaññattena. **Anupalabbhasabhāvatā** ñāṇena aggahetabbasabhāvatā, yato te navattabbāti vuccanti.

Sasūkasālirāsiādiākārena saṃkucitaggo vāsavavāsudevādīnaṃ viya moliviseso kirīṭaṃ, so pana makuṭavisesopi hotiyevāti āha **‘‘kirīṭaṃ makuṭa’’**nti. **Sabbasamorodho**ti sabbāsaṃ vijjamānapaññattiādīnaṃ channaṃ paññattīnaṃ antokaraṇaṃ. **Saṅkhātabbappadhānattā**ti idaṃ lakkhaṇavacanaṃ. Na hi sabbāpi upanidhāpaññattisaṅkhāvasena pavattā, nāpi sabbā saṅkhātabbappadhānā. **Dutiyaṃ tatiya**ntiādikaṃ pana upanidhāpaññattiyā, **dve tīṇī**tiādikaṃ upanikkhittapaññattiyā ekadesaṃ upalakkhaṇavasena dassento tassa ca saṅkhyeyyappadhānatāyāha **‘‘saṅkhātabbappadhānattā’’**ti. Pūraṇattho hi saddo tadatthadīpanamukhena pūretabbamatthaṃ dīpeti. So ca saṅkhāvisayo padhānovāti dutiyādīnaṃ paññattīnaṃ saṅkhātabbappadhānatā vuttā. Yāva hi dasasaṅkhā saṅkhyeyyappadhānāti. Tathā **dve tīṇī**tiādīnampi paññattīnaṃ. Saṅkhātabbo pana attho koci vijjamāno, koci avijjamāno, koci saha visuñca tadubhayaṃ missoti **chapi paññattiyo bhajatī**ti.

Itarāti upādāsamodhānatajjāsantatipaññattiyo vuttāvasesā upanidhāpaññattiupanikkhittapaññattiyo ca. Sattarathādibhedā upādāpaññatti, dīgharassādibhedā upanidhāpaññatti ca avijjamānapaññatti. Hatthagatādivisiṭṭhā upanidhāpaññatti, samodhānapaññatti ca avijjamānenaavijjamānapaññatti. Tatheva ‘‘suvaṇṇavaṇṇo brahmassaro’’tiādikā vijjamānagabbhā vijjamānenaavijjamānapaññattiṃ bhajantīti āha **‘‘yathāyogaṃ taṃ taṃ paññatti’’**nti. Tena vuttaṃ ‘‘dutiyaṃ tatiyaṃ…pe… bhajantī’’ti. **Yañhī**tiādi yathāvuttaupanidhāupanikkhittapaññattīnaṃ avijjamānenaavijjamānapaññattibhāvasamatthanaṃ. Tattha **tañca saṅkhāna**nti yaṃ ‘‘paṭhamaṃ eka’’ntiādikaṃ saṅkhānaṃ, tañca saṅkhāmukhena gahetabbarūpaṃ. **Ca-**saddena saṅkhyeyyaṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi paññāpetabbaṃ paññattīti. Tassā pana paramatthato abhāvo vuttoyeva. **Kiñci natthī**ti paramatthato kiñci natthi. **Tathā**ti iminā avijjamānenaavijjamānabhāvanti etaṃ ākaḍḍhati. Tenāha **‘‘na hi…pe… vijjamāno’’**ti.

Okāseti avīciparanimmitavasavattīparicchinne padese. So hi kāmādhiṭṭhānato ‘‘kāmo’’ti vuccati. **Kammanibbattakkhandhesū**ti iminā uttarapadalopena kāmabhavaṃ ‘‘kāmo’’ti vadati. Bhaṇanaṃ saddo cetanā vā, taṃsamaṅgitāya tabbisiṭṭhe puggale bhāṇakoti paññattīti āha **‘‘vijjamānenaavijjamānapaññattipakkhaṃ bhajatī’’**ti. Yebhuyyena rūpāyatanaggahaṇamukhena rūpasaṅkhātena saṇṭhānaṃ gayhatīti tassa tena abhedopacāraṃ katvā vuttaṃ **‘‘rūpāyatanasaṅkhātena saṇṭhānenā’’**ti. Yaṃ abhedopacāraṃ bhindituṃ ajānantā nikāyantariyā rūpāyatanaṃ saṇṭhānasabhāvaṃ paṭijānanti. ‘‘Kiso puggalo, thūlo puggalo, kiso daṇḍo, thūlo daṇḍo’’tiādinā puggalādīnaṃ paññāpanā tathātathāsanniviṭṭhe rūpasaṅkhāte kisādisaṇṭhānapaññatti, na rūpāyatanamatteti āha **‘‘saṇṭhānanti vā rūpāyatane aggahite’’**ti. **Paccattadhammanāmavasenā**ti ‘‘pathavī phasso’’tiādinā dhammānaṃ taṃtaṃnāmavasena. Kiccapaññattiādivibhāgena pavatto ayampi ācariyavādo ‘‘kiccapaññatti ekaccā bhūmipaññatti paccattapaññatti asaṅkhatapaññatti ca vijjamānapaññatti, liṅgapaññatti ekaccā paccattapaññatti ca avijjamānapaññatti, ekaccā kiccapaññatti vijjamānenaavijjamānapaññatti, ekaccā bhūmisaṇṭhānapaññatti vijjamānena vā avijjamānena vā avijjamānapaññattī’’ti dassitattā ‘‘dhammakathā itthiliṅga’’ntiādīnaṃ vijjamānenavijjamānapaññattibhāvo, avijjamānenaavijjamānapaññattibhāvo ca dassitanayoti āha **‘‘sabbasaṅgāhakoti daṭṭhabbo’’**ti. Upādāpaññattiādibhāvo cettha kiccapaññattiādīnaṃ kiccapaññattiādibhāvo ca tāsaṃ yathārahaṃ vibhāvetabbo.

2. **Saṅkhepappabhedavasenā**ti ‘‘yāvatā pañcakkhandhā’’ti sabbepi khandhe khandhabhāvasāmaññena saṃkhipanavasena, ‘‘yāvatā rūpakkhandho’’tiādinā khandhānaṃ tato sāmaññato pakārehi bhindanavasena ca. **Ayaṃ attho**ti ayaṃ paññattisaṅkhāto attho. Sāmaññato vā hi dhammānaṃ paññāpanaṃ hoti visesato vā. Viseso cettha attano sāmaññāpekkhāya veditabbo, visesāpekkhāya pana sopi sāmaññaṃ sampajjatīti ‘‘kittāvatā khandhānaṃ khandhapaññattī’’ti pucchāya saṅkhepato vissajjanavasena ‘‘yāvatā pañcakkhandhā’’ti vuttanti tatthāpi ‘‘khandhānaṃ khandhapaññattī’’ti ānetvā yojetabbanti āha **‘‘yāvatā…pe… paññattī’’**ti. ‘‘Yāvatā pañcakkhandhā, ettāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti. Yāvatā rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandho, ettāvatā khandhānaṃ khandhapaññattī’’ti evamettha pāḷiyojanā kātabbā. Evañhi saṅkhepato pabhedato ca khandhapaññatti vissajjitā hoti. Tathā hi imasseva atthassa aṭṭhakathāyaṃ vuttabhāvaṃ dassento **‘‘yattakena…pe… ādikenā’’**ti āha. **Tatthā**ti tasmiṃ vissajjanassa atthavacane, tasmiṃ vā vissajjanapāṭhe tadatthavacane ca. **Pabhedanidassanamatta**nti pabhedassa udāharaṇamattaṃ. **Avuttopi sabbo** bhūtupādiko, sukhādiko ca pabhedo. Taṃ pana bhūmimukhena dassetuṃ **‘‘rūpakkhandho kāmāvacaro’’**tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ aṭṭhakathāyaṃ āgatanayena pāḷiyā atthayojanaṃ dassetvā idāni taṃ pakārantarena dassetuṃ **‘‘ayaṃ vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ayaṃ vā**ti vuccamānaṃ sandhāyāha. **Etthā**ti etasmiṃ khandhapaññattivissajjane. **Ida**nti idaṃ padaṃ. **Yattako…pe… khandhapaññattiyā pabhedo**ti iminā saṅkhepato vitthārato ca khandhānaṃ pabhedaṃ pati paññattivibhāgoti dassitaṃ hoti. Tenāha **‘‘vatthubhedena…pe… dassetī’’**ti. **Pakaraṇantare**ti vibhaṅgapakaraṇe. Tattha hi sātisayaṃ khandhānaṃ vibhāgapaññatti vuttā. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ **‘‘sammāsambuddhena hi…pe… kathitā’’**ti. Ettha ca paṭhamanaye samukhena, dutiye vatthumukhena paññattiyā vibhāgā dassitāti ayametesaṃ viseso.

Esa nayoti iminā khandhapaññattiyā vuttamatthaṃ āyatanapaññattiyādīsu atidisati. Tattha **‘‘yāvatā pañcakkhandhā’’**ti, **‘‘khandhānaṃ khandhapaññattī’’**ti idaṃ paññattiniddesapāḷiyā ādipariyosānaggahaṇamukhena dassanaṃ. **‘‘Yāvatā dvādasāyatanānī’’**ti, **‘‘āyatanānaṃ āyatanapaññattī’’**ti imassa attho **‘‘yattakena paññāpanena saṅkhepato dvādasāyatanānī’’**ti etena dassito, **‘‘yāvatā cakkhāyatana’’**ntiādikassa pana **‘‘pabhedato cakkhāyatana’’**ntiādikenāti. Tattha **‘‘cakkhāyatanaṃ…pe… dhammāyatana’’**nti pabhedanidassanamattametaṃ. Etena avuttopi sabbo saṅgahito hotīti **‘‘tatrāpi dasāyatanā kāmāvacarā’’**tiādi vuttaṃ. Ayaṃ vā ettha pāḷiyā atthayojanā – ‘‘yāvatā’’ti idaṃ sabbehi padehi yojetvā ‘‘yattakāni dvādasāyatanāni…pe… yattako dvādasannaṃ āyatanānaṃ, tappabhedānañca cakkhāyatanādīnaṃ pabhedo, tattako āyatanānaṃ āyatanapaññattiyā pabhedo’’ti pakaraṇantare vuttena vatthupabhedena āyatanapaññattiyā pabhedaṃ dassetītiādinā itarapaññattīsupi nayo yojetabbo.

7. ‘‘Cha paññattiyo…pe… puggalapaññattī’’ti imaṃ apekkhitvā ‘‘kittāvatā…pe… ettāvatā indriyānaṃ indriyapaññattī’’ti ayaṃ pāḷipadeso niddesopi samāno pakaraṇantare vatthubhedena vuttaṃ khandhādipaññattippabhedaṃ upādāya uddesoyeva hotīti āha **‘‘uddesamattenevāti attho’’**ti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Paccanīkadhammānaṃ jhāpanaṭṭhena jhānaṃ, tato suṭṭhu vimuccanaṭṭhena vimokkhoti nippariyāyena jhānaṅgāneva vimokkhoti aṭṭhakathāadhippāyo. Ṭīkākārena pana ‘‘abhibhāyatanaṃ viya sasampayuttaṃ jhānaṃ vimokkho’’ti maññamānena **‘‘adhippāyenāhā’’**ti vuttaṃ. Jhānadhammā hi sampayuttadhammehi saddhiṃyeva paṭipakkhato vimuccanti, na vinā, tathā abhirativasena ārammaṇe nirāsaṅkappavattipīti adhippāyo. Yathā vā jhānaṅgānaṃ jhānapaccayena paccayabhāvato saviseso jhānapariyāyo, evaṃ vimokkhakiccayogato tesaṃ saviseso vimokkhapariyāyo, tadupacārena sampayuttānaṃ veditabbo. **Paṭhamaṃ samaṅgibhāvattha**nti paṭilābhaṃ sandhāyāha. ‘‘Phusitvā viharatīti paṭilabhitvā iriyatī’’ti hi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ ‘‘yena hi saddhiṃ…pe… paṭiladdhā nāma hontī’’ti tehi sādhetabbasahajātādipaccayalābhoyevettha paṭilābho daṭṭhabbo. Yathā phasso yattha uppanno, taṃ ārammaṇaṃ phusatīti vuccati, evaṃ sampayuttadhammepi taṃsabhāvattāti āha **‘‘samphassena phusanattha’’**nti. Tassa ‘‘vivaratī’’ti iminā sambandho. **Itarehī**ti upacārampītiādinā upacārapurimappanāparappanānaṃ paṭilābhakāraṇanti vacanehi. **Itare kāraṇatthe**ti ‘‘upacārena…pe… phusatiyevā’’ti vutte kāraṇatthadīpake atthe. Phusati phalaṃ adhigacchati etāyāti kāraṇabhāvassa phusanāpariyāyo veditabbo.

Paṭhamatthamevāti samaṅgibhāvatthameva. **Tāni aṅgānī**ti iminā jhānakoṭṭhāsabhāvena vuttadhammāyeva gahitā, na phassapañcamakaindriyaṭṭhakādibhāvenāti vuttaṃ **‘‘sesā…pe… saṅgahitānī’’**ti. **Evaṃ satī**ti sukhasaṅkhātajhānaṅgato vedanāsomanassindriyānaṃ sesitabbabhāve sati. Evañhi nesaṃ phassakatā itarassa phassitabbatāva siyā. Tenāha **‘‘sukhassa phusitabbattā’’**ti. **Vedayitādhipateyyaṭṭhehī**ti ārammaṇānubhavanasaṅkhātena vedayitasabhāvena, tasseva sātavisesasaṅkhātena sampayuttehi anuvattanīyabhāvena ca. **Upanijjhāyanabhāvo**pi yathāvuttavedayitādhipateyyaṭṭhavisiṭṭho oḷārikassa ārammaṇassa nijjhāyanabhāvo. Abhinnasabhāvopi hi dhammo purimavisiṭṭhapaccayavisesasambhavena visesena bhinnākāro hutvā visiṭṭhaphalabhāvaṃ āpajjati. Yathekaṃyeva kammaṃ cakkhādinibbattihetubhūtaṃ kammaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘vedayitā… pe… vuttattā’’**ti. **Aṅgānī**ti nāyaṃ tapparabhāvena bahuvacananiddeso anantabhāvato, kevalañca aṅgānaṃ bahuttā bahuvacanaṃ, tena kiṃ siddhaṃ? Paccekampi yojanā siddhā hoti. Tena vuttaṃ **‘‘paccekampi yojanā kātabbā’’**ti. Yadi ‘‘sukhaṃ ṭhapetvā’’ti yojanāyaṃ sesā tayo khandhā honti, sesā tayo, cattāro ca khandhā hontīti vattabbaṃ siyāti? Na, catūsu tiṇṇaṃ antogadhattā. Tenāha **‘‘sabbayojanā…pe… vutta’’**nti.

2. **Asamayavimokkhenā**ti heṭṭhāmaggavimokkhena. So hi lokiyavimokkho viya adhigamavaḷañjanatthaṃ pakappetabbasamayavisesābhāvato evaṃ vutto. Aggamaggavimokkho pana ekaccāsavavimuttivacanato idha nādhippeto. Tenāha **‘‘ekacce āsavā parikkhīṇā hontī’’**ti. **Ekaccehi āsavehi vimutto**ti diṭṭhāsavādīhi samucchedavimuttiyā vimutto. **Asamaya…pe… lābhenā**ti yathāvuttaasamayavimokkhassa upanissayabhūtassa adhigamena. Tato eva **sātisayena,** ekaccehi kāmāsavehi vimutto vikkhambhanavasenāti attho. **So eva** ekaccasamayavimokkhalābhī yathāvutto **samayavimutto** asamayavimokkhavisesassa vasena samayavimokkhapaññattiyā adhippetattā. **So**ti asamayavimokkhūpanissayasamayavimokkhalābhī. **Tena** sātisayena samayavimokkhena. **Tathāvimuttova hotī**ti ettha **iti**-saddo hetuattho. Yasmā tathāvimutto hoti, tasmā samayavimuttapaññattiṃ laddhuṃ arahatīti pariññātatthaṃ hetunā patiṭṭhāpeti. Byatirekamukhenapi tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘puthujjano panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **samudācārabhāvato**ti samudācārassa sambhavato. **So**ti jhānalābhī puthujjano.

Yadi punarāvattakadhammatāya puthujjano samayavimuttoti na vutto, tadabhāvato kasmā arahā tathā na vuttoti āha **‘‘arahato panā’’**tiādi. **Tadakāraṇabhāva**nti tesaṃ vimokkhānaṃ, tassa vā samayavimuttibhāvassa akāraṇabhāvaṃ. **Sabbo**ti sukkhavipassakopi samathayānikopi aṭṭhavimokkhalābhīpi. Bahiabbhantarabhāvā apekkhāsiddhā, vattu adhippāyavasena gahetabbarūpā cāti āha **‘‘bāhirānanti lokuttarato bahibhūtāna’’**nti.

3. **Rūpato aññaṃ na rūpa**nti tattha rūpapaṭibhāgaṃ kasiṇarūpādi rūpa-saddena gahitanti tadaññaṃ paṭhamatatiyāruppavisayamattaṃ arūpakkhandhanibbānavinimuttaṃ arūpa-saddena gahitaṃ daṭṭhabbaṃ. Paṭipakkhabhūtehi kilesacorehi amūsitabbaṃ jhānameva **cittamañjūsaṃ. Samādhi**nti vā samādhisīsena jhānameva vuttanti veditabbaṃ.

4. **Attano anurūpena pamādenā**ti ettha anāgāmino adhikusalesu dhammesu asakkaccaasātaccakiriyādinā. Khīṇāsavassa pana tādisena pamādapatirūpakena, tādisāya vā asakkaccakiriyāya. Sā cassa ussukkābhāvato veditabbā. Paṭippassaddhasabbussukkā hi te uttamapurisā.

Samayena samayanti samaye samaye. Bhummatthe hi etaṃ karaṇavacanaṃ upayogavacanañca. **Anipphattito**ti samāpajjituṃ asakkuṇeyyato. **Assā**ti ‘‘tesañhī’’tiādinā vuttassa imassa aṭṭhakathāvacanassa. **Tenā**ti yathābhatena suttena.

5. Yenādhippāyena **‘‘dhammehī’’ti vattabba**nti vuttaṃ, taṃ vivaranto **‘‘idhā’’**tiādimāha. Tattha **idhā**ti ‘‘parihānadhammo aparihānadhammo’’ti etasmiṃ padadvaye. **Tatthā**ti ‘‘kuppadhammo akuppadhammo’’ti padadvaye. Sati vacananānatte attheva vacanatthanānattanti āha **‘‘vacanatthanānattamattena vā’’**ti. Vacanatthaggahaṇamukhena gahetabbassa pana vibhāvanatthassa natthettha nānattaṃ, yato tesaṃ pariyāyantaratāsiddhi.

7-8. **Samāpatticetanā**ti yāya cetanāya samāpattiṃ nibbatteti samāpajjati ca. Tenāha **‘‘tadāyūhanā’’**ti. Ārakkhapaccupaṭṭhānā satīti katvā āha **‘‘anurakkhaṇā…pe… satī’’**ti. Tenāha ‘‘ekārakkho satārakkhena cetasā viharatī’’ti. Tathā hi sā ‘‘kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesatī’’ti vuttā.

11. Aggamaggaṭṭhopi itaramaggaṭṭhā viya anupacchinnabhayattā bhayūparatavohāraṃ labhatīti āha **‘‘arahattamaggaṭṭho ca…pe… bhayūparato’’**ti.

12. **Kecī**ti tihetukapaṭisandhike mandabuddhike sandhāyāha. Tena vuttaṃ **‘‘duppaññāti iminā gayhantī’’**ti. Dubbalā paññā yesaṃ te duppaññāti.

14. Aniyatadhammasamannāgatasseva paccayavisesena niyatadhammapaṭilābhoti āha **‘‘yattha… pe… hontī’’**ti. **Tadabhāvā**ti niyatāniyatavomissāya pavattiyā abhāvā.

16. **Pariyādiyitabbānī**ti pariyādakena maggena khepetabbāni. Taṇhādīnaṃ palibudhanādikiriyāya matthakappattiyā sīsabhāvo veditabbo, nibbānassa pana visaṅkhārabhāvato saṅkhārasīsatā. Tenāha **‘‘saṅkhāravivekabhūto nirodho’’**ti. Keci pana ‘‘saṅkhārasīsaṃ nirodhasamāpattī’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ paññattimattassa sīsabhāvānupapattito taduddhañca saṅkhārappavattisabbhāvato. **Saha viyā**ti ekajjhaṃ viya. Etena sama-saddassa atthamāha. Sahattho hesa sama-saddo. **Saṃsiddhidassanenā**ti saṃsiddhiyā niṭṭhānassa uparamassa dassanena.

Idhāti imissā puggalapaññattipāḷiyā, imissā vā tadaṭṭhakathāya. **Kilesapavattasīsāna**nti kilesasīsapavattasīsānaṃ. Tesu hi gahitesu itarampi pariyādiyitabbaṃ kilesabhāvena pariyādiyitabbatāsāmaññena ca gahitameva hotīti kilesavaṭṭapariyādānena maggassa itaravaṭṭānampi pariyādiyanaṃ. Vaṭṭupacchedakena maggeneva hi jīvitindriyampi anavasesato nirujjhatīti. Kasmā panettha pavattasīsaṃ visuṃ gahitanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘pavattasīsampī’’**tiādi. Odhiso ca anodhiso ca kilesapariyādāne sati sijjhamānā paccavekkhaṇavārā tena nipphādetabbāti vuttā. Tenevāha **‘‘kilesapariyādānasseva vārā’’**ti. Idāni tamatthaṃ āgamena sādhento **‘‘vimuttasmi’’**ntiādimāha. **Cuticittena hotī**ti idaṃ yathāvuttassa kilesapariyādānasamāpanabhūtassa paccavekkhaṇavārassa cuticittena paricchinnattā vuttaṃ, tasmā cuticittena paricchedakena paricchinnaṃ hotīti attho.

17. **Tiṭṭheyyā**ti na upagaccheyya. Ṭhānañhi gatinivatti. Tena vuttaṃ **‘‘nappavatteyyā’’**ti.

18. Payirupāsanāya bahūpakārattā **payirupāsitabbattā**.

20. Aggavijjā yassa anadhigatavijjādvayassa hoti, so ce pacchā vijjādvayaṃ adhigacchati, tassa paṭhamaṃ adhigatavijjādvayassa viya atevijjatābhāvā yadipi nippariyāyatā tevijjatā, paṭhamaṃ adhigatavijjādvayassa pana sā savisesāti dassento **‘‘yāya katakiccatā’’**tiādimāha. Tattha **aggavijjā**ti āsavakkhayañāṇaṃ, aggamaggañāṇameva vā veditabbaṃ. Sā ca tevijjatāti yojanā.

22. **Tatthevā**ti saccābhisambodhe eva.

24. **Ta**nti nirodhasamāpattilābhino ubhatobhāgavimuttatāvacanaṃ. **Vuttalakkhaṇūpapattiko**ti dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti evaṃ vuttalakkhaṇena upapattito yuttito samannāgato. **Eseva nayo**ti yathā catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato nirodhato ca vuṭṭhāya arahattaṃ pattānaṃ vasena pañca ubhatobhāgavimuttā vuttā, tathā sekkhabhāvaṃ pattānaṃ vasena pañca kāyasakkhino hontīti katvā vuttaṃ.

Dassanakāraṇāti iminā ‘‘disvā’’ti ettha tvā-saddo hetuatthoti dasseti yathā ‘‘sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī’’tiādīsu. Dassane sati parikkhayo, nāsatīti āha **‘‘dassanāyattaparikkhayattā’’**ti. **Purimakiriyā**ti āsavānaṃ khayakiriyāya purimakiriyā. Samānakālattepi hi kāraṇakiriyā phalakiriyāya purimasiddhā viya voharīyati. **Tato** nāmakāyato muccanato. Yato hi yena muccitabbaṃ, taṃ nissito hotīti vuttaṃ **‘‘nāmanissitako’’**ti. **Tassā**ti kāyadvayavimuttiyā ubhatobhāgavimuttabhāvassa. Arūpaloke hi ṭhitārahantavasenāyamattho vutto. Tenāha **‘‘sutte hī’’**tiādi.

Dvīhi bhāgehīti vikkhambhanasamucchedabhāgehi. **Dve vāre**ti kilesānaṃ vikkhambhanasamucchindanavasena dvikkhattuṃ. **Kilesehi vimutto**ti idaṃ paṭhamatatiyavādānaṃ vasena vuttaṃ, itaraṃ dutiyavādassa. Arūpajjhānaṃ yadipi rūpasaññādīhi vimuttaṃ taṃsamatikkamādinā pattabbattā, pavattinivārakehi pana kāmacchandādīhiyevassa vimutti sātisayāti dassento **‘‘nīvaraṇasaṅkhātanāmakāyato vimutta’’**nti āha. Yañcāpi arūpajjhānaṃ rūpaloke vivekaṭṭhatāvasenapi rūpakāyato vimuttaṃ, taṃ pana rūpapaṭibandhachandarāgavikkhambhaneneva hotīti vikkhambhanameva padhānanti vuttaṃ **‘‘rūpataṇhāvikkhambhanena rūpakāyato ca vimuttattā’’**ti. **Ekadesena ubhatobhāgavimuttaṃ nāma hoti** samucchedavimuttiyā abhāvā.

25. ‘‘Sattisayo’’ti viya samudāye pavatto vohāro avayavepi dissatīti dassento āha **‘‘aṭṭhavimokkhekadesena…pe… vuccatī’’**ti.

26. **Phuṭṭhāna**nti phassitānaṃ, adhigatānanti attho. **Anto**ti antasadiso phassanāya parakālo. Tadanantaro hi tappariyosāno viya hotīti. Kālavisayo cāyaṃ anta-saddo, na pana kālattho. Tenāha **‘‘adhippāyo’’**ti. **Nāmakāyekadesato**ti nīvaraṇasaṅkhātanāmakāyekadesato. **Ālocito pakāsito viya hoti** vibandhavikkhambhanena ālocane pakāsane samatthassa ñāṇacakkhuno adhiṭṭhānasamuppādanato. **Na tu vimutto**ti vimuttoti na vuccateva.

28. **Imaṃ pana naya**nti ‘‘apica tesa’’ntiādinā āgatavidhiṃ. **Yena visesenā**ti yena kāraṇavisesena. **So**ti diṭṭhippattasaddhāvimuttānaṃ yathāvutto paññāya viseso. **Paṭikkhepo kato** kāraṇassa avibhāvitattā. Ubhatobhāgavimutto viya, paññāvimutto viya vā sabbathā avimuttassa sāvasesavimuttiyampi diṭṭhippattassa viya paññāya sātisayāya abhāvato **saddhāmattena vimuttabhāvo** daṭṭhabbo. **Saddhāya adhimutto**ti idaṃ āgamanavasena saddhāya adhikabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, maggādhigamato panassa paccakkhameva ñāṇadassanaṃ.

31. ‘‘Sototi ariyamaggassa nāma’’nti nippariyāyena taṃsamaṅgī sotāpannoti adhippāyena codako ‘‘api-saddo kasmā vutto’’ti codanaṃ uṭṭhāpetvā **‘‘nanū’’**tiādinā attano adhippāyaṃ vivarati. Itaro **‘‘nāpanna’’**ntiādinā pariharati. **Samannāgato eva nāma** lokuttaradhammānaṃ akuppasabhāvattā. **Itarehī**ti dutiyamaggaṭṭhādīhi. **So evā**ti paṭhamaphalaṭṭho eva. **Idhā**ti imasmiṃ sattakkhattuparamaniddese. Sotaṃ vā ariyamaggaṃ ādito panno adhigatoti sotāpannoti vuccamāne dutiyamaggaṭṭhādīnaṃ nattheva sotāpannabhāvāpatti. Sutte pana **sotaṃ** ariyamaggaṃ **ādito** mariyādaṃ amuñcitvāva **panno** paṭipajjatīti katvā maggasamaṅgī ‘‘sotāpanno’’ti vutto. Pariyāyena itaropi tassa aparihānadhammattā sotāpannoti veditabbaṃ. Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇāya samudayasaccaṃ viya dukkhasaccampi paccavekkhitaṃ hoti saccadvayapariyāpannattā kilesānanti āha **‘‘catusaccapaccavekkhaṇādīna’’**nti. **Ādi**-saddena phalapaccavekkhaṇauparimaggaphaladhamme ca saṅgaṇhāti.

32. **Mahākulamevā**ti uḷārakulameva vuccati ‘‘kulīno kulaputto’’tiādīsu viya.

33. Sajjhānako aparihīnajjhāno kālakato brahmalokūpago hutvā vaṭṭajjhāsayo ce, uparūpari nibbattitvā nibbāyatīti āha **‘‘anāgāmisabhāgo’’**ti. Yato so jhānānāgāmīti vuccati. Tenāha **‘‘anāvattidhammo’’**ti.

36. Parayoge tvā-saddo tadanto hutvā **‘‘parasaddayoge’’**ti vutto, appatvāti vuttaṃ hotīti **‘‘appattaṃ hutvā’’**ti iminā vuccati.

37. **Tenā**ti ‘‘upahaccā’’ti padena. Nanu ca vemajjhātikkamo **‘‘atikkamitvā vemajjha’’**nti iminā pakāsito hotīti adhippāyo.

40. **Taṇhāvaṭṭasotā** taṇhāvaṭṭabandhā. **Tassā**ti sotassa. Sambandhe cetaṃ sāmivacanaṃ. Uddhaṃsotassa uparibhavūpagatā ekaṃsikāti āha **‘‘yattha vā tattha vā gantvā’’**ti. **Tassā**ti uddhaṃsotassa. **Tatthā**ti avihesu. **Lahusālahusagatikā**ti lahukālahukāyugatikā, lahukālahukañāṇagatikā vā. **Uppajjitvāva nibbāyanakādīhī**ti **ādi**-saddena ‘‘ākāsaṃ laṅghitvā nibbāyatī’’tiādinā vuttā tisso upamā saṅgaṇhāti. Antarāupahaccaparinibbāyīhi adhimattatā, uddhaṃsotato anadhimattatā ca asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīnaṃ na veditabbāti yojanā. **Te evā**ti antarāupahaccaparinibbāyiuddhaṃsotā eva. Yadi evaṃ asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīnaṃ upamāvacanena tato mahantatarehi kasmā vuttanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tato mahanta…pe… dassanattha’’**nti.

Tenāti ‘‘no cassa, no ca me siyā’’ti vacanena. **Tenā**ti vā yathāvuttena tassa atthavacanena. **Imassa dukkhassā**ti imassa sampati vattamānassa viññāṇādidukkhassa. **Udayadassanaṃ** ñāṇaṃ. **Catūhipī**ti ‘‘no cassā’’ti catūhi padehi. **Yaṃ atthī**ti yaṃ paramatthato vijjati. Tenāha **‘‘bhūtanti sasabhāva’’**nti, bhūtanti khandhapañcakanti attho. Yathāha ‘‘bhūtamidanti, bhikkhave, samanupassathā’’ti. **Vivaṭṭamānaso** viviccamānahadayo taṇhādisotato nivattajjhāsayo. **Upekkhako hotī**ti cattabhariyo viya puriso bhayaṃ nandiñca pahāya udāsino hoti.

Avisiṭṭheti hīne. **Visiṭṭhe**ti uttame. ‘‘Bhave’’ti vatvā ‘‘sambhave’’ti vuccamānaṃ avuttavācakaṃ hotīti dassento **‘‘paccuppanno’’**tiādimāha. **Bhūtameva vuccatī**ti yaṃ bhūtanti vuccati, tadeva bhavoti ca vuccati, bhavati ahosīti vā. Sambhavati etasmāti **sambhavo. Tadāhāro** tassa bhavassa paccayo. **Anukkamena maggapaññāyā**ti vipassanānukkamena laddhāya ariyamaggapaññāya. **Tenā**ti sekkhena.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

63. **Kassacī**ti kassacipi. **Kathañcī**ti kenaci pakārena, vikkhambhanamattenāpīti vuttaṃ hoti. **Ajjhattaggahaṇassā**ti attānaṃ adhikicca uddissa pavattaggāhassa.

83. **Purimaggahita**nti ‘‘karissati me’’tiādinā cittena paṭhamaṃ gahitaṃ. **Taṃ kata**nti taṃ tādisaṃ upakāraṃ. Puññaphalaṃ upajīvanto kataññupakkhe tiṭṭhatīti vuttaṃ **‘‘puññaphalaṃ anupajīvanto’’**ti.

90. Guṇapāripūriyā paripuṇṇo yāvadattho idha tittoti āha **‘‘niṭṭhitakiccatāya nirussukko’’**ti.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. **Sesasaṃvarabhedenā**ti kāyikavācasikavītikkamato sesena saṃvaravināsena. So pana dvāravasena vuccamāno manodvāriko hotīti āha **‘‘manosaṃvarabhedenā’’**ti. Idāni taṃ pakārabhedena dassento **‘‘satisaṃvarādibhedena vā’’**ti āha, muṭṭhasaccādippavattiyāti attho. Yaṃ kiñci sabhāvabhūtaṃ caritampi ‘‘sīla’’nti vuccatīti akusalassapi sīlapariyāyo vutto.

94. **Samānavisayāna**nti paṭhamaphalādiko samāno evarūpo visayo etesanti samānavisayā, tesaṃ.

107. **Tadattho** tappayojano lokuttarasādhakoti attho. **Tassa** paramatthasāsanassa. **Mūlekadesattā**ti mūlabhāvena ekadesattā.

118. **Unnaḷo** uggatatucchamāno.

123. Sīlassa anuggaṇhanaṃ aparisuddhiyaṃ sodhanaṃ apāripūriyaṃ pūraṇañcāti āha **‘‘sodhetabbe ca vaḍḍhetabbe cā’’**ti. **Adhisīlaṃ nissāyā**ti adhisīlaṃ nissayaṃ katvā uppannapaññāya.

124. **Gūthasadisattameva dasseti,** na gūthakūpasadisattanti adhippāyo. Gūthavaseneva hi kūpassapi jigucchanīyatāti. Ayañca attho gūtharāsiyeva gūthakūpoti imasmiṃ pakkhe navattabbo siyā.

130. Sarabhaṅgasatthārādayo rūpabhavādikāmādipariññaṃ katvā paññapento lokiyaṃ pariññaṃ sammadeva paññapentīti āha **‘‘yebhuyyena na sakkontī’’**ti. Asamatthabhāvaṃ vā sandhāya no ca paññāpetuṃ sakkontīti vuttanti yojanā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

133. **Parenā**ti aññena, āṇattenāti attho. **Āṇattiyā attanā cā**ti āṇāpakassa āṇattiyā, attanā ca āṇattena kataṃ tañca tassa āṇāpakassa yaṃ vacīpayogena katanti yojanā. **Āṇattiyā pāpassā**ti āṇāpanavasena pasutapāpassa.

148. **Desanāya** karaṇabhūtāya. **Dhammāna**nti desanāya yathābodhetabbānaṃ sīlādidhammānaṃ.

152. **Anantara**nti ñāṇassa upaṭṭhitanti anantaraṃ vuttaṃ. Kiṃ pana tanti āha **‘‘vacana’’**nti. **Lujjatī**ti idaṃ yena kāraṇena loka-saddo tadatthe pavatto, taṃ dassetīti āha **‘‘kāraṇayutta’’**nti.

156. **Sahitāsahitassā**ti kusalasaddayogena sāmivacanaṃ bhummattheti dassento āha **‘‘sahitāsahiteti attho’’**ti. Sahitabhāsanena desakasampatti, sahitāsahitakosallena sāvakasampatti veditabbā. Parisasampattipi ñāṇasampannassa dhammakathikassa paṭibhānasampadāya kāraṇaṃ hotīti āha **‘‘sāvakasampattiyā bodhetuṃ samatthatāyā’’**ti.

157. **Kusaladhammehī**ti samathavipassanādhammehi. **Catuttho vutto,** yo neva saṅghaṃ nimanteti, na dānaṃ deti.

166. **Yamidaṃ ‘‘kālenā’’ti vutta**nti ‘‘yo tattha avaṇṇo, tampi bhaṇati kālena. Yopi tattha vaṇṇo, tampi bhaṇati kālenā’’ti yaṃ idaṃ pāḷiyaṃ vuttaṃ, **tatra tasmiṃ vacane** vākye **yo** puggalo ‘‘kālena bhaṇatī’’ti vutto, **so kīdiso**ti vicāraṇāya tassa dassanatthaṃ ‘‘kālaññū hotī’’tiādi pāḷiyaṃ vuttanti dassento saṅgahe āhāti yojanā.

168. **Pubbuppannapaccayavipattī**ti tasmiṃ attabhāve paṭhamuppannapaccayavipatti. Tesaṃ vipatti pavattappaccayavipattīti yojanā.

173. **Tesa**nti pahīnāvasiṭṭhakilesānaṃ. **Vimuttidassanameva hoti** vimuttiatthattā taṃdassanassa.

174. **Tantāvutānaṃ vatthāna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ.

178. **Nāmakāyo**ti nāmasamūho. **Idameva ca dvaya**nti sīlasaṃvarapūraṇaṃ, sājīvāvītikkamanañcāti idameva dvayaṃ. **Tato**ti sājīvāvītikkamanato. Kathāya haliddarāgādisadisatāti yojanā. Tenāha **''na puggalassā''**ti.

179. **Iti-saddenā**ti ''dārumāsako''ti ettha vuttaiti-saddena. **Evaṃpakāre**ti imināpi salākādike saṅgaṇhāti.

181. **Avisaṭasukha**nti avikkhepasukhaṃ.

187. **Khandhadhammesū**ti saṅkhatadhammesu. **Tadalābhenā**ti maggaphalālābhena. **Atthenā**ti sīlādiatthena.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. **Yathā tesu paṭipajjitabba**nti tesu pañcasu puggalesu yathārahaṃ upameyyopamādassanamukhena hitūpadesapaṭipattiyā yathā aññehi paṭipajjitabbanti attho. Kiriyāvācī ārambha-saddo adhippeto, na ''ārambhakattussa kasāvapucchā''tiādīsu viya dhammavācīti āha **''ārambhakiriyāvācako saddo''**ti. ''Nirujjhantī''ti vuttattā **''maggakiccavasenā''**ti vuttaṃ.

192. **Gahaṇaṃ** ''evameta''nti sampaṭicchanaṃ.

199. **Na evaṃ sambandho** asamānajātikattā.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. **Idaṃ** saccābhisambodhādikaṃ **saṅgahitaṃ hoti** phalassa hetunā avinābhāvato. Tenāha **''sāma''**ntiādi. **Anācariyakena attanā uppāditenā**ti idaṃ sabbaññutaññāṇe vijjamānaguṇakathanaṃ, na tabbidhuradhammantaranivattanaṃ tathārūpassa aññassa abhāvato. Tenassa sācariyakatā, parato ca uppatti paṭikkhittāti imamatthamāha **''tatthā''**tiādinā. Tattha **sācariyakattaṃ** parūpadesahetukatā, **parato uppatti** upadesena vināpi sannissāya nibbattīti ayametesaṃ viseso.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. **Kusalesu dhammesū**ti ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento **''kusalesu dhammesu antogadhā''**ti āha. Idāni visayalakkhaṇaṃ etaṃ bhummanti dassento **''bodhipakkhiyadhammesu vā''**tiādimāha. **''Tadupakāratāyā''**ti idaṃ kusalesu dhammesu sādhetabbesūti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ummujjanapaññāyā**ti ummujjāpanapaññāya, ummujjanākārena vā pavattapaññāya. **Tenevā**ti ummujjanamattattā eva. Yathā hi ñāṇuppādo saṃkilesapakkhato ummujjanaṃ, evaṃ saddhuppādopīti āha **''saddhāsaṅkhātameva ummujjana''**nti. **Cittavāro**ti cittappabandhavāro. Paccekaṃ ṭhānavipassanāpataraṇapatigādhappattiniṭṭhattā tesaṃ puggalānaṃ **''aneke puggalā''**ti vuttaṃ. Kasmā?

Tenattabhāvena arahattassa aggahaṇato. **Tatiyapuggalādibhāva**nti ummujjitvā ṭhitapuggalādibhāvaṃ.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. **Sotāpannādayo**ti vuttavisesayuttā sotāpannasakadāgāmijhānānāgāmino. **Asā…pe… panā**ti ettha **pana-**saddo visesatthadīpano. Tena ‘‘ajjhattasaṃyojanānaṃ samucchinnattā’’ti idaṃ visesaṃ dīpetīti veditabbaṃ.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalapaññattipakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Kathāvatthupakaraṇa-anuṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Samudāye ekadesā antogadhāti samudāyo tesaṃ adhiṭṭhānabhāvena vutto yathā ‘‘rukkhe sākhā’’ti dasseti **‘‘kathāsamudāyassā’’**tiādinā. Tattha **kathāna**nti tisso kathā vādo jappo vitaṇḍāti. Tesu yena pamāṇatakkehi pakkhapaṭipakkhānaṃ patiṭṭhāpanapaṭikkhepā honti, so **vādo**. Ekādhikaraṇā hi aññamaññaviruddhā dhammā pakkhapaṭipakkhā yathā ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti (dī. ni. 1.65). Nānādhikaraṇā pana aññamaññaviruddhāpi pakkhapaṭipakkhā nāma na honti yathā ‘‘aniccaṃ rūpaṃ, niccaṃ nibbāna’’nti. Yena chalajātiniggahaṭṭhānehi pakkhapaṭipakkhānaṃ patiṭṭhāpanaṃ paṭikkhepārambho, so **jappo**. Ārambhamattamevettha, na atthasiddhīti dassanatthaṃ ārambhaggahaṇaṃ. Yāya pana chalajātiniggahaṭṭhānehi paṭipakkhapaṭikkhepāya vāyamanti, sā **vitaṇḍā**. Tattha atthavikappupapattiyā vacanavighāto **chalaṃ** yathā ‘‘navakambaloyaṃ puriso, rājā no sakkhī’’ti evamādi. Dūsanabhāsā **jātayo,** uttarapatirūpakāti attho. **Niggahaṭṭhānāni** parato āvi bhavissanti. Evaṃ vādajappavitaṇḍappabhedāsu tīsu kathāsu idha vādakathā ‘‘kathā’’ti adhippetā. Sā ca kho aviparītadhammatāya patiṭṭhāpanavasena, na viggāhikakathābhāvenāti veditabbaṃ. **Mātikāṭhapanenevā**ti uddesadesanāya eva. **Ṭhapitassā**ti desitassa. Desanā hi desetabbamatthaṃ vineyyasantānesu ṭhapanato nikkhipanato ṭhapanaṃ, nikkhepoti ca vuccati.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Parinibbānameva …pe… **vuttaṃ**. Abhinnasabhāvampi hi atthaṃ tadaññadhammato visesāvabodhanatthaṃ aññaṃ viya katvā voharanti yathā ‘‘attano sabhāvaṃ dhārentīti dhammā’’ti (dha. sa. aṭṭha. 1). **Sā**ti asaṅkhatā dhātu. **Karaṇabhāvena vuttā** yathāvuttassa upasamassa sādhakatamabhāvaṃ sandhāya. **Dhammavādī…pe… dubbalatā vuttā** tathārūpāya paññāya bhāve tādisānaṃ pakkhabhāvābhāvato. **Laddhiyā**ti ‘‘atthi puggalo saccikaṭṭhaparamatthena, parihāyati arahā arahattā’’tiādiladdhiyā. **Suttantehī**ti devatāsaṃyuttādīhi. **Liṅgākappa**bhedaṃ parato sayameva vakkhati.

Bhinditvā mūlasaṅgahanti mūlasaṅgītiṃ vināsetvā, bhedaṃ vā katvā yathā sā ṭhitā, tato aññathā katvā. **Saṅgahitato vā aññatrā**ti mūlasaṅgītiyā saṅgahitato aññatra. Tenāha **‘‘asaṅgahitaṃ sutta’’**nti. **Nītatthaṃ** yathārutavasena viññeyyatthattā. **Neyyatthaṃ** vipariṇāmadukkhatādivasena niddhāretabbatthattā. **Tīhi ṭhānehī**ti ‘‘sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’’ti (a. ni. 9.21) evaṃ vuttehi tīhi kāraṇehi. **Aññaṃ sandhāya bhaṇita**nti ekaṃ pabbajjāsaṅkhātaṃ brahmacariyavāsaṃ sandhāya bhaṇitaṃ. **Aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsū**ti sabbassapi brahmacariyavāsassa vasena ‘‘natthi devesu brahmacariyavāso’’tiādikaṃ (kathā. 269) aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu. Suttañca aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ tato aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ katvā ṭhapayiṃsu, tassa atthañca aññaṃ ṭhapayiṃsūti evamettha yojanā veditabbā. **Suññatādī**ti **ādi-**saddena aniccatādiṃ saṅgaṇhāti.

Gambhīraṃ ekadesaṃ mahāpadesaparivārādiṃ. **Ekacce sakalaṃ abhidhammaṃ vissajjiṃsu** chaḍḍayiṃsu seyyathāpi suttantikā. Te hi taṃ na jinavacananti vadanti. **Kathāvatthussa savivādatte**tiādi heṭṭhā nidānaṭṭhakathāya āgatanayaṃ sandhāya vuttaṃ. Keci pana puggalapaññattiyāpi savivādattaṃ maññanti. **‘‘Tatiyasaṅgītito pubbe pavattamānānaṃ vasenā’’**ti idaṃ kasmā vuttaṃ, nanu tatiyasaṅgītito pubbepi taṃ mātikārūpena pavattateva? Niddesaṃ vā sandhāya tathā vuttanti veditabbaṃ. **Aññānī**ti aññākārāni abhidhammapakaraṇādīni akariṃsu, pavattantānipi tāni aññathā katvā paṭhiṃsūti attho. **Mañjusirī**ti idaṃ kasmā vuttaṃ. Na hi taṃ nāmaṃ piṭakattayaṃ anuvattantehi bhikkhūhi gayhati? Itarehi gayhamānampi vā sāsanikapariññehi na sāsanāvacaraṃ gayhatīti katvā vuttaṃ. **Nikāyanāma**nti mahāsaṅghikādinikāyanāmaṃ, duttaguttādivagganāmañca.

Saṅkantikānaṃ bhedo suttavādīti saṅkantikānaṃ anantare eko nikāyabhedo suttavādī nāma bhijjittha. **Sahā**ti ekajjhaṃ katvā, gaṇiyamānāti attho.

Uppanne vāde sandhāyāti tatiyasaṅgītikāle uppanne vāde sandhāya. **Uppajjanake**ti tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā etthantare uppajjanake. **Suttasahassāharaṇa**ñcettha paravādabhañjanatthañca sakavādapatiṭṭhāpanatthañca. Suttekadesopi hi ‘‘sutta’’nti vuccati samudāyavohārassa avayavesupi dissanato yathā ‘‘paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭho’’ti ca. Te panettha suttapadesā ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’tiādinā āgatā veditabbā.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggo

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Sambarādīhi pakappitavijjā, tathābhisaṅkhatāni osadhāni ca ‘‘māyā’’ti vuccanti, idha pana māyāya āhitavisesā abhūtaññeyyākārā adhippetāti dassento **‘‘māyāya amaṇiādayo maṇiādiākārena dissamānā māyāti vuttā’’**ti āha. Saccaññeva saccikaṃ, so eva attho aviparītassa ñāṇassa visayabhāvaṭṭhenāti **saccikaṭṭho**. Tenāha **‘‘bhūtaṭṭho’’**ti. Aviparītabhāvato eva paramo padhāno atthoti **paramattho,** ñāṇassa paccakkhabhūto dhammānaṃ aniddisitabbasabhāvo. Tena vuttaṃ **‘‘uttamattho’’**ti.

Atthīti vacanasāmaññenāti ‘‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’’tiādīsu (a. ni. 4.96; kathā. 22) ‘‘atthī’’ti pavattavacanasāmaññena. Atthavikappupapattiyā vacanavighāto chalanti vadanti. **Patiṭṭhaṃ pacchindanto**ti hetuṃ dūsento, ahetuṃ karontoti attho. Hetu hi paṭiññāya patiṭṭhāpanato patiṭṭhā, taṃ pana hetuṃ atthamattato dassento **‘‘yadi saccikaṭṭhenā’’**tiādimāha. Payogato pana dūsanena saddhiṃ parato āvi bhavissati. **Okāsaṃ adadamāno**ti yathānurūpaṃ yuttiṃ vattuṃ avasaraṃ adento. Atha vā **patiṭṭhaṃ pacchindanto,** paṭiññaṃ eva parivattentoti attho. Upalabbhati puggaloti hi sakavādiṃ uddissa paravādino paṭiññāva na yuttā appasiddhattā visesitabbassa. Tenevāha **‘‘anupalabbhaneyyato na tava vādo tiṭṭhatīti nivattento’’**ti. **Rūpañca upalabbhati…pe… dassetī**ti etena paravādinā adhippetahetuno viparītatthasādhakattaṃ dasseti.

Upalabbhamānaṃ nāma hotīti ākārato taṃākāravantānaṃ anaññattāti adhippāyo. **Aññathā**ti ākāra, ākāravantānaṃ bhede. **Etissā**ti ''tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamaṭṭhenā''ti evaṃ vuttāya dutiyapucchāya. **Esa viseso**ti yo yathāvutto dvinnaṃ pucchānaṃ visayassa sabhāvākārabhedo, esa dvinnaṃ pucchānaṃ viseso. Sabhāvadhammānaṃ sāmaññalakkhaṇena abhinnānampi salakkhaṇato bhedoyevāti aññadhammassa aññenākārena na kadācipi upalabbho bhaveyya. Yadi siyā, aññattameva na siyāti ruppanādisapaccayādiākārena anupalabbhamānopi puggalo attano bhūtasabhāvaṭṭhena upalabbhatevāti vadantaṃ paravādinaṃ pati ''yo saccikaṭṭho''tiādi codanā anokāsāti dassento āha **''yathā pana…pe… niggaho ca na kātabbo''**ti. Tattha **niggaho**ti ''ājānāhi niggaha''nti evaṃ vuttaniggaho, parājayāropanena paravādino niggaṇhananti attho.

Svāyaṃ pana yasmā tassa vādāparādhahetuko, tasmā taṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ dosāparādhapariyāyehi vibhāvito. Avajānanañhettha niggahaṭṭhānaṃ. Tathā hi paṭiññāhāni, paṭiññāntaraṃ, paṭiññāvirodho, paṭiññāsaññāso, hetvantaraṃ, atthantaraṃ, niratthakaṃ, aviññātatthaṃ, asambandhatthaṃ, appattakālaṃ, ūnaṃ, adhikaṃ, punaruttaṃ, ananubhāsanaṃ, aviññātaṃ, appaṭibhā, vikkhepo, matānuññā, anuyuñjitabbassa upekkhanaṃ, ananuyuñjitabbassa anuyogo, apasiddhantaraṃ, hetvābhāsā cāti **dvāvīsati** niggahaṭṭhānāni ñāyavādino vadanti.

Tattha visadisūdāharaṇadhammānujānanaṃ paṭhamudāharaṇe **paṭiññāhāni**. Paṭiññātatthapaṭisedhe tadaññatthaniddeso **paṭiññāntaraṃ**. Paṭiññāviruddhahetukittanaṃ **paṭiññāvirodho**. Paṭiññātatthāpanayanaṃ **paṭiññāsaññāso**. Avisesavutte hetumhi paṭisiddhe visesahetukathanaṃ **hetvantaraṃ**. Adhikatatthānupayogiatthakathanaṃ **atthantaraṃ**. Mātikāpāṭho viya atthahīnaṃ **niratthakaṃ**. Tikkhattuṃ vuttampi sakkhipaṭivādīhi aviditaṃ **aviññātatthaṃ**. Pubbāparavasena sambandharahitaṃ **asambandhatthaṃ**. Avayavavipallāsavacanaṃ **appattakālaṃ**. Avayavavikalaṃ **ūnaṃ**. Adhikahetūdāharaṇaṃ **adhikaṃ**. Ṭhapetvā anuvādaṃ saddatthānaṃ punappunaṃ vacanaṃ atthāpannavacanañca **punaruttaṃ**. Parisāya viditassa tīhi vuttassa apaccudāhāro **ananubhāsanaṃ**. Yaṃ vādinā vuttaṃ parisāya viññātaṃ paṭivādinā duviññātaṃ, taṃ **aviññātaṃ**. Taṃvādinā vattabbe vutte paravādino paṭivacanassa anupaṭṭhānaṃ **appaṭibhā**. Kiccantarappasaṅgena kathāvicchindanaṃ **vikkhepo**. Attano dosānujānanena parapakkhassa dosappasañjanaṃ paramatānujānanaṃ **matānuññā**. Niggahappattassa niggaṇhanaṃ **anuyuñjitabbassa upekkhanaṃ**. Sampattaniggahassa aniggahaṭṭhāne ca niggaṇhanaṃ **anuyuñjitabbassa anuyogo**. Ekaṃ siddhantamanujānitvā aniyamato tadaññasiddhantakathāppasañjanaṃ **apasiddhantaraṃ**. Asiddhā anekantikā viruddhā ca **hetvābhāsā,** hetupatirūpakāti attho. Tesañca kathanaṃ niggahaṭṭhānanti.

Imesu **dvāvīsatiyā** niggahaṭṭhānesu idaṃ paṭiññāya apanayanato sayameva paccakkhānato paṭiññāsaññāso nāma niggahaṭṭhānaṃ. Tenevāha **''avajānaneneva niggahaṃ dassetī''**ti. **Asiddhattā**ti etena paccakkhato anumānato ca puggalassa anupalabbhamāha. Na hi so paccakkhato upalabbhati. Yadi upalabbheyya, vivādo eva na siyā, anumānampi tādisaṃ natthi, yena puggalaṃ anumineyyuṃ. Tathā hi taṃ sāsaniko puggalavādī vadeyya ''puggalo upalabbhati, atthi puggalo''ti bhagavatā vuttattā rūpavedanādi viya. Yañhi bhagavatā ''atthī''ti yadi vuttaṃ, taṃ paramatthato atthi yathā taṃ rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Yaṃ pana paramatthato natthi, na taṃ bhagavatā ''atthī''ti vuttaṃ yathā taṃ pakativādiādīnaṃ pakatiādīti, taṃ micchā. Ettha hi yadi vohārato puggalassa atthibhāvo adhippeto, siddhaṃ sādhanaṃ, atha paramatthato, asiddho hetu tathā avuttattā. Viruddho ca tassa aniccasaṅkhatapaṭiccasamuppannādibhāvāsādhanato rūpavedanādīsu tathā diṭṭhattātiādinā tassa ahetukabhāvasseva pākaṭabhāvato.

Yaṃ pana bāhirakā puthu aññatitthiyā vadanti. Attheva ca paramatthato attā ñāṇābhidhānassa pavattiyā nimittabhāvato rūpādi viya. Atha vā attātirittapadatthantaro rūpakkhandho khandhasabhāvattā yathā taṃ itarakkhandhā. Yañhettha padatthantaraṃ, so puggaloti adhippāyo.

Ettha ca purimassa hetuno paññattiyā anekantikatā asiddhatā ca. Na hi asato sakavādinaṃ pati paramatthato ñāṇābhidhānappavattiyā nimittabhāvo sijjhati. Vohārato ce, tadasiddhasādhanatā rūpādisabhāvavinimuttarūpopi puggalo na hotīti evamādiviruddhatthatā. Pacchimassa pana hetuno sādhetabbatthasāmaññapariggahe siddhasādhanatā, rūpakkhandhato padatthantarato paramatthantarabhūtavedanādisambhavassa icchitattā ca. Tabbisesapariggahe ca sakavādinaṃ pati udāharaṇābhāvo paraparikappitajīvapadatthavirahato. Itarakkhandhānaṃ vedanādivinimuttaubhayasiddhajīvapadatthasahitopi rūpakkhandho na hoti itarakkhandhā viyāti viruddhatthatā ca.

Yaṃ pana kāṇādā ‘‘sukhādīnaṃ nissayabhāvato’’ti anumānaṃ vadanti, te idaṃ vattabbā – kiṃ sukhādīnaṃ attani paṭibaddhaṃ yato sukhādinissayatāya attā anumīyati. Yadi uppādo, evaṃ sante sabbepi sukhādayo ekato eva bhaveyyuṃ kāraṇassa sannihitabhāvato aññanirapekkhato ca. Atha aññampi kiñci indriyādikāraṇantaramapekkhitabbaṃ, tadeva hotu kāraṇaṃ, kimaññena adiṭṭhasāmatthiyena parikappitena payojanaṃ. Atha pana tesaṃ attādhīnā vuttīti vadeyyuṃ, evampi na sijjhati udāharaṇābhāvato. Na hi rūpādivinimutto tādiso koci sabhāvadhammo sukhādisannissayabhūto atthi, yato attano attatthasiddhiyā udāharaṇaṃ apadiseyyuṃ. Iminā nayena asamāsapadābhidheyyattātiādīnampi ayuttattā nivāretabbā. Tathā ‘‘aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā’’ti iminā ca pakatiaṇuādīnampi bāhiraparikappitānaṃ asiddhatā vuttāvāti veditabbā. Kathaṃ pana tesaṃ asiddhīti? Pamāṇena anupalabbhanato. Na hi paccakkhato pakati siddhā kapilassapi isino tassa apaccakkhabhāvassa kāpilehi anuññāyamānattā.

Yaṃ pana ‘‘atthi padhānaṃ bhedānaṃ anvayadassanato sakalakalāpamattaṃ viyā’’ti te anumānaṃ vadanti. Iminā hi bhedānaṃ satvādīnaṃ vijjamānapadhānatā paṭiññātā. Ettha ca vuccate – sakalādīnaṃ padhānaṃ tabbibhāgehi kiṃ aññattaṃ, udāhu anaññanti, kiñcettha yadi aññattaṃ, sabbo loko padhānamayoti samayavirodho siyā, saṇṭhānabhedena aññattha paṭijānanato na dosoti ce? Taṃ na, valayakaṭakādisaṇṭhānabhedepi kanakābhedadassanato. Na hi saṇṭhānaṃ vatthubhedanimittaṃ tassa anupādānattā. Yaṃ yassa bhedanimittaṃ, na taṃ tassa anupādānaṃ yathā suvaṇṇamattikādighaṭādīnaṃ suvaṇṇaghaṭo mattikāghaṭo koseyyapaṭo kappāsapaṭoti ca sādhetabbadhammarahitañca udāharaṇaṃ. Na hi padhānekakāraṇapubbakattaṃ sakalādīnaṃ pakativādino siddhaṃ, nāpi kāpilānaṃ kathañci aññattānujānanato. Anaññatte pana udāharaṇābhāvo. Na hi tadeva sādhetabbaṃ tadeva ca udāharaṇaṃ yuttaṃ, anvayadassanampi asiddhaṃ. Na hi tadeva tena anvitaṃ yujjati. Padhānena anvayadassanampi asiddhaṃ paravādinoti guṇassa padhānassa ananujānanato. Atha yaṃ kiñci kāraṇaṃ padhānaṃ ‘‘padhīyati ettha phala’’nti, evampi asiddhameva kāraṇe phalassa atthibhāvānanujānanato, hetuno ca asiddhanissayatāparābhimatabhedānanujānanato. Atha visesena kāraṇāyattavuttitā phalassa sādhīyati, na kiñci viruddhaṃ dhammānaṃ yathāsakaṃ paccayena paṭiccasamuppattiyā icchitattāti.

Apica pakativādino ‘‘satvarajatamasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ guṇānaṃ samabhāvo pakati, sā ca niccā satvādivisamasabhāvato aniccato mahatādivikārato anaññā’’ti paṭijānanti. Sā tesaṃ vuttappakārā pakati na sijjhati tato viruddhasabhāvato vikārato anaññattā. Na hi assassa visāṇaṃ dīghaṃ, tañca rassato govisāṇato anaññanti vuccamānaṃ sijjhati. Kiñca bhiyyo? Tiṇṇaṃ ekabhāvābhāvato. Satvādiguṇattayato hi pakatiyā anaññattaṃ icchantānaṃ tesaṃ satvādīnampi pakatiyā anaññattaṃ āpajjati, na ca yuttaṃ tiṇṇaṃ ekabhāvoti. Evampi pakati na sijjhati. Kathaṃ? Anekadosāpattito. Yadi hi byattasabhāvato vikārato abyattasabhāvā pakati anaññā, evaṃ sante hetumantatā aniccatā abyāpitā sakiriyatā anekatā nissitatā liṅgatā sāvayavatā paratantratāti evamādayo aneke dosā pakatiyā āpajjanti, na jātivikārato anaññā paṭijānitabbā. Tathā ca sati samayavirodhoti kappanāmattaṃ pakatīti asiddhā sāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Pakatiyā ca asiddhāya taṃnimittakabhāvena vuccamānā mahatādayopi asiddhā eva. Yathā ca pakati mahatādayo ca, evaṃ issarapajāpatipurisakālasabhāvaniyatiyadicchādayopi. Etesu hi issaro tāva na sijjhati upakārassa adassanato. Sattānañhi jātiyaṃ mātāpitūnaṃ bījakhettabhāvena kammassa hīnatādivibhāgakaraṇena, tato parañca utuāhārānaṃ brūhanupatthambhanena, indriyānaṃ dassanādikiccasādhanena upakāro dissati, na, evamissarassa. Hīnatādivibhāgakaraṇamissarassāti ce? Taṃ na, asiddhattā. Yathāvutto upakāraviseso issaranimmito, na kammunāti sādhanīyametaṃ. Itaratrāpi samānametanti ce? Na, kammato phalaniyamasiddhattā. Sati hi katūpacite kammasmiṃ tattha yaṃ akusalaṃ, tato hīnatā, yaṃ kusalaṃ, tato paṇītatāti siddhametaṃ. Issaravādināpi hi na sakkā kammaṃ paṭikkhipituṃ.

Apicetassa lokavicittassa issaranimmānabhāve bahū dosā sambhavanti. Kathaṃ? Yadi sabbamidaṃ lokavicittaṃ issaranimmitaṃ, saheva vacanena pavattitabbaṃ, na kamena. Na hi sannihitakāraṇānaṃ phalānaṃ kamena uppatti yuttā, kāraṇantarāpekkhāya issarassa sāmatthiyahāni. Cakkhādīnaṃ cakkhuviññāṇādīsu kāraṇabhāvo na yutto. Karotīti hi kāraṇanti. Issaro eva ca kārakoti sabbakāraṇānaṃ kāraṇabhāvahāni. Yehi puthuvisesehi issaro pasīdeyya, tesañca sayaṃkāratā āpajjati, tathā sabbesaṃ hetukānaṃ kāraṇabhāvo. Yañjetaṃ nimmānaṃ, tañcassa attadatthaṃ vā siyā, paratthaṃ vā siyā. Attadatthatāyaṃ attano issarabhāvahāni akatakiccatāya isitāvasitābhāvato. Tena vā nimmitena yaṃ attano kātabbaṃ, taṃ kasmā sayameva na karoti. Paratthatāyaṃ pana paro nāmettha loko evāti kimatthiyaṃ tassa nirayādirogādivisādinimmānaṃ. Yā cassa issaratā, sā sayaṃkatā vā siyā paraṃkatā vā ahetukā vā. Tattha sayaṃkatā ce, tato pubbe anissarabhāvāpatti. Paraṃkatā ce, pacchāpi anissarabhāvāpatti sauttaratā ca siyā. Ahetukā ce, na kassaci anissaratāti evamissarassapi asiddhi veditabbā.

Yathā ca issaro, evaṃ pajāpati puriso ca. Nāmamattameva hettha viseso. Tehi vādīhi pakappitaṃ yadidaṃ ‘‘pajāpati puriso’’ti. Taṃnimittakaṃ pana lokappavattiṃ icchantānaṃ pajāpativāde purisavāde ca issaravāde viya dosā asiddhi ca vidhātabbā. Yathā cete issarādayo, evaṃ kālopi asiddho lakkhaṇābhāvato. Paramatthato hi vijjamānānaṃ dhammānaṃ sabhāvasaṅkhātaṃ lakkhaṇaṃ upalabbhati. Yathā pathaviyā kathinatā, na evaṃ kālassa, tasmā natthi paramatthato kāloti. Kālavādī panāha ‘‘vattanālakkhaṇo kālo’’ti. So vattabbo ‘‘kā panāyaṃ vattanā’’ti. So āha ‘‘samayamuhuttādīnaṃ pavattī’’ti. Tampi na, rūpādīhi atthantarabhāvena aniddhāritattā. Paramatthato hi aniddhāritasabhāvassa vattanālakkhaṇatāyaṃ sasavisāṇādīnampi taṃlakkhaṇatā āpajjeyya.

Yaṃ pana vadanti kāṇādā ‘‘aparasmiṃ aparaṃ yugapadi ciraṃ khippamiti kālaliṅgānīti liṅgasabbhāvato atthi kālo’’ti, taṃ ayuttaṃ liṅgino anupalabbhamānattā. Siddhasambandhesu hi liṅgesu liṅgamattaggahaṇena liṅgini avabodho bhaveyya. Na ca kenaci aviparītacetasā tena liṅgena saha kadāci kālasaṅkhāto liṅgī gahitapubboti. Ato na yuttaṃ ‘‘liṅgasabbhāvato atthi kālo’’ti. ‘‘Aparasmiṃ apara’’ntiādikassa visesassa nimittabhāvato yuttanti ce? Na, paṭhamajātatādinimittakattā tassa. Na ca paṭhamajātatādi nāma koci dhammo atthi aññatra samaññāmattatoti nattheva paramatthato kālo. Kiñca bhiyyo, bahūnaṃ ekabhāvāpattito. Atītādivibhāgena hi lokasamaññāvasena bahū kālabhedā. Tvañcetaṃ ekaṃ vadasīti bahūnaṃ ekabhāvābhāvato nattheva paramatthato kālo. Tathā ekassa anekabhāvāpattito. Yo hi ayaṃ ajja vattamānakālo, so hiyyo anāgato ahosi, sve atīto bhavissati. Hiyyo ca vattamāno ajja atīto ahosi, tathā sve vattamānopi aparajja. Na cekasabhāvassa anekasabhāvatā yuttāti asiddho paramatthato kālo. Dhammappavattiṃ pana upādāya kappanāmattasiddhāya lokasamaññāya atītādivibhāgato voharīyatīti vohāramattakoti daṭṭhabbo.

Sabhāvaniyatiyadicchādayopi asiddhā. Kiṃ kāraṇā? Lakkhaṇābhāvā. Na hi sabhāvato niyatiyadicchā sambhavati. Aññathā evaṃvidho koci bhāvo atthi ce, tesaṃ sabhāvasaṅkhātena lakkhaṇena bhavitabbaṃ, patiṭṭhāpakahetunā ca na catthi. Kevalaṃ panete vādā vimaddiyamānā ahetuvāde eva tiṭṭhanti, na cāhetukaṃ lokavicittaṃ visesābhāvappasaṅgato. Ahetukabhāve hi pavattiyā yvāyaṃ narasuranirayatiracchānādīsu indriyādīnaṃ viseso, tassa abhāvo āpajjati, na cāyaṃ paṇḍitehi icchito. Kiñca? Diṭṭhabhāvato. Diṭṭhā hi cakkhādito cakkhuviññāṇādīnaṃ bījādito aṅkurādīnaṃ pavatti, tasmāpi hetutovāyaṃ pavatti. Tathā pure pacchā ca abhāvato. Yato yato hi paccayasāmaggito yaṃ yaṃ phalaṃ nibbattati, tato pubbe pacchā ca na tassa nibbatti sambhavati, kiñca bahunā. Yadi ahetuto pavatti siyā, ahetukā pavattīti imāpi vācā yathāsakapaccayasamavāyato pure pacchā ca bhaveyyuṃ, na ca bhavanti aladdhappaccayattā, majjhe eva ca bhavanti laddhappaccayattā. Evaṃ sabbepi saṅkhatā dhammāti na sijjhati ahetuvādo. Tasmiñca asiddhe pavattiyā ahetubhāvo viya ahetupariyāyavisesabhūtā sabhāvaniyatiyadicchādayopi asiddhā eva hontīti veditabbā.

Yaṃ pana kāṇādā ‘‘paramāṇavo niccā, tehi dviaṇukādiphalaṃ nibbattati, tañca aniccaṃ, tassa vasenetaṃ lokavicitta’’nti vadanti, tampi micchāparikappamattaṃ. Na hi paramāṇavo nāma santi aññatra bhūtasaṅghātā. So pana aniccova, na ca niccato aniccassa nibbatti yuttā tassa kāraṇabhāvānupapattito tathā adassanato ca. Yadi ca so kassaci kāraṇabhāvaṃ gaccheyya, anicco eva siyā vikārāpattito. Na cāyaṃ sambhavo atthi, yaṃ vikāraṃ anāpajjantameva kāraṇaṃ phalaṃ nibbatteyyāti. Vikārañce āpajjati, kutassa niccatāvakāso, tasmā vuttappakārā paramāṇavo sattā aniccā, aññepi niccādibhāvena bāhirakehi parikappitā asiddhā evāti veditabbaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘dhammappabhedato pana aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā’’**ti.

Etthāha ‘‘yadi paramatthato puggalo na upalabbhati, evaṃ pana puggale anupalabbhamāne atha kasmā bhagavā ‘atthi puggalo attahitāya paṭipanno’ti (a. ni. 4.95; kathā. 22), ‘cattārome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi’nti (a. ni. 4.95; kathā. 22) ca tattha tattha puggalassa atthibhāvaṃ pavedesī’’ti. Vineyyajjhāsayavasena. Tathā tathā vinetabbānañhi puggalānaṃ ajjhāsayavasena vineyyadamanakusalo satthā dhammaṃ desento lokasamaññānurūpaṃ tattha tattha puggalaggahaṇaṃ karoti, na paramatthato puggalassa atthibhāvato.

Apica **aṭṭhahi** kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti hirottappadīpanatthaṃ, kammassakatādīpanatthaṃ, paccattapurisakāradīpanatthaṃ, ānantariyadīpanatthaṃ, brahmavihāradīpanatthaṃ, pubbenivāsadīpanatthaṃ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ, lokasammutiyā appahānatthañcāti. ‘‘Khandhā dhātū āyatanāni hirīyanti ottappantī’’ti hi vutte mahājano na jānāti, sammohaṃ āpajjati, paṭisattu vā hoti ‘‘kimidaṃ khandhā dhātū āyatanāni hirīyanti ottappanti nāmā’’ti. ‘‘Itthī hirīyati ottappati, puriso, khattiyo, brāhmaṇo’’ti pana vutte jānāti, na sammohaṃ āpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **hirottappadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. ‘‘Khandhā kammassakā, dhātuyo āyatanānī’’ti vuttepi eseva nayo. Tasmā **kammassakatādīpanatthampi** puggalakathaṃ katheti. ‘‘Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārāpitā, dhātūhi, āyatanehī’’ti vuttepi eseva nayo. Tathā ‘‘khandhā mātaraṃ jīvitā voropenti, pitaraṃ, arahantaṃ, ruhiruppādakammaṃ, saṅghabhedakammaṃ karonti, dhātuyo, āyatanānī’’ti vuttepi, ‘‘khandhā mettāyanti, dhātuyo, āyatanānī’’ti vuttepi, ‘‘khandhā pubbenivāsaṃ anussaranti, dhātuyo, āyatanānī’’ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṃ ānantariyadīpanatthaṃ brahmavihāradīpanatthaṃ pubbenivāsadīpanatthañca** puggalakathaṃ katheti. ‘‘Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti, dhātuyo, āyatanānī’’ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohaṃ āpajjati, paṭisattu vā hoti ‘‘kimidaṃ khandhā dhātū āyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā’’ti. ‘‘Puggalo paṭiggaṇhātī’’ti pana vutte jānāti, na sammohaṃ āpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. Lokasammutiñca buddhā bhagavanto nappajahanti lokasamaññāya lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṃ desenti, tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṃ kathetīti imehi **aṭṭhahi** kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti, na paramatthato puggalassa atthibhāvatoti veditabbaṃ.

Dhammappabhedākārenevāti yathāvuttarūpādidhammappabhedato aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā rūpādidhammappabhedākāreneva puggalassa upaladdhiyā bhavitabbanti attho. Tena ‘‘kiṃ tava puggalo upalabbhamāno ruppanākārena upalabbhati, udāhu anubhavanasañjānanābhisaṅkharaṇavijānanesu aññatarākārenā’’ti dasseti tabbinimuttassa sabhāvadhammassa loke abhāvato. Avisesavisesehi puggalūpalabbhassa paṭiññāpaṭikkhepapakkhā anujānanāvajānanapakkhā. Yadipime dvepi pakkhā anulomapaṭilomanayesu labbhanti, ādito pana paṭhamaṃ ṭhapetvā pavatto paṭhamanayo, itaro dutiyanti imaṃ nesaṃ visesaṃ dassento **‘‘anujānanā… pe… veditabbo’’**ti āha. Yathādhikatāya laddhiyā anulomanato cettha paṭhamo nayo **anulomapakkho,** tabbilomanato itaro **paṭilomapakkho**ti vuttoti veditabbanti.

Tena vata reti ettha **tenā**ti kāraṇavacanaṃ. Yena puggalūpalabbho patiṭṭhapīyati, tena hetunā.

Svāyaṃ hetu sāsanikassa bāhirakassa ca vasena heṭṭhā dassito eva. Hetupatirūpake cāyaṃ hetusamaññā paramatthassa adhippetattā. Heṭṭhā ‘‘ājānāhi niggaha’’nti niggahassa saññāpanamattaṃ kataṃ, taṃ idāni ‘‘yaṃ tattha vadesī’’tiādinā nigamanarūpena micchābhāvadassanena ca vibhāviyamānaṃ pākaṭabhāvakaraṇato āropitaṃ patiṭṭhāpitaṃ hotīti aṭṭhakathāyaṃ ‘‘āropitattā’’ti vuttaṃ.

Ettha ca ‘‘puggalo upalabbhatī’’ti **paṭiññāvayavo** sarūpeneva dassito. ‘‘Tenā’’ti iminā sāmaññato **hetāvayavo** dassito. Yvāyaṃ yasmā paṭiññādhammo hutvā sadisapakkhe vijjamāno, visadisapakkhe avijjamānoyeva hetu lakkhaṇūpapanno nāma hoti, na itaro, tasmā yattha so vijjati na vijjati ca, so sadisāsadisabhāvabhinno duvidho **diṭṭhantāvayavo**. Yathā rūpādi upalabbhati, tathā puggalo. Yathā ca sasavisāṇaṃ na upalabbhati, na tathā puggaloti **upanayo**. Svāyaṃ ‘‘vattabbe kho puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’ti imāya pāḷiyā dīpito, yo aṭṭhakathāyaṃ saddhiṃ hetudāharaṇehi ‘‘pāpanā’’ti vutto. **Nigamanaṃ** pāḷiyaṃ sarūpeneva āgataṃ, yā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘ropanā’’ti vuttāti. Evaṃ porāṇena ñāyakkamena sādhanāvayavā niddhāretvā yojetabbā.

Idāni vattanena parapakkhupalakkhite hetudāharaṇe anvayabyatirekadassanavasena niddhāretvā sādhanapayogo yojetabbo. **Kāraṇaṃ vattabba**nti kimettha vattabbaṃ. Hetudāharaṇehiyeva hi saparapakkhānaṃ sādhanaṃ dūsanaṃ vā, na paṭiññāya, tassā sādhetabbādibhāvato. Taṃ pana dvayaṃ ‘‘tena vata re’’tiādipāḷiyā vibhāvitaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pāpanāropanāsīsena dassitaṃ. Paṭiññāṭhapanā pana tesaṃ visayadassanaṃ kathāyaṃ taṃmūlatāyāti veditabbaṃ. Tenāha **‘‘yaṃ pana vakkhatī’’**tiādi. Teneva ca aṭṭhakathāyaṃ ‘‘idaṃ anuloma…pe… ekaṃ catukkaṃ veditabba’’nti vakkhati. Tathā cāha **‘‘yathā pana tatthā’’**tiādi. **Niggahova visuṃ vutto,** na paṭikammanti adhippāyo. Visuṃ vuttoti ca pāpanāropanāhi asammissaṃ katvā visuṃ aṅgabhāvena vutto, na tadaññataro viya tadantogadhabhāvena vutto, nāpi ṭhapanā viya agaṇanupagabhāvenāti attho. **Ye panā**ti padakāre sandhāyāha. **Dutiye…pe… āpajjati** tattha niggahassa ayathābhūtattā paṭikammassa ca yathābhūtabhāvatoti adhippāyo.

2. Paramatthato puggalaṃ nānujānāti, vohārato pana anujānātīti sakavādimataṃ jānantenapi paravādinā chalavasena vibhāgaṃ akatvā ‘‘puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’ti pucchāya katāya sakavādī tattha ayaṃ puggalavādī, imassa laddhi paṭikkhipitabbāti paramatthasaccaṃ sandhāyāha ‘‘āmantā’’ti. ‘‘Na upalabbhatī’’ti hi vuttaṃ hoti. Puna itaro sammutisaccaṃ sandhāya ‘‘yo saccikaṭṭho’’tiādimāha. Tassattho – yo lokavohārasiddho saccikaṭṭho, tato eva kenaci apaṭikkhipitabbato paramatthato tato so puggalo nupalabbhatīti. Puna sakavādī pubbe paramatthasaccavasena puggale paṭikkhitte idāni sammutisaccavasenāyaṃ pucchāti mantvā taṃ appaṭikkhipanto ‘‘na hevaṃ vattabbe’’ti āha. Tenāha **‘‘attanā adhippetaṃ saccikaṭṭhamevāti sammutisaccaṃ sandhāyāti adhippāyo’’**ti. Evamavaṭṭhite **‘‘yadi paravādinā…pe… nārabhitabbā’’**ti idaṃ na vattabbaṃ paṭhamapucchāya paramatthasaccassa saccikaṭṭhoti adhippetattā. **‘‘Atha sakavādinā…pe… āpajjatī’’**ti idampi na vattabbaṃ dutiyapucchāya sammutisaccassa saccikaṭṭhoti adhippetattā.

Yadi ubhayaṃ adhippetanti idaṃ yadi paṭhamapucchaṃ sandhāya, tadayuttaṃ tassā paramatthasaccasseva vasena pavattattā. Atha dutiyapucchaṃ sandhāya, tassā sammutisaccavasena paṭhamatthaṃ vatvā puna missakavasena vattuṃ **‘‘sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāhā’’**ti vuttattā tampi na vattabbameva. **Dvepi saccānī**ti sammutiparamatthasaccāni. Tesu paramatthasaccasseva nippariyāyena saccikaṭṭhaparamatthabhāvo, itarassa upacārena. Tathā ca vuttaṃ ‘‘māyā marīci…pe… uttamaṭṭho’’ti. Tasmā sammutisaccavasena upaladdhiṃ icchantenapi paramatthasaccavasena anicchanato ‘‘puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’tiādinā anuyogo yutto. ‘‘Padhānappadhānesu padhāne kiccasiddhī’’ti eteneva **‘‘na ca saccikaṭṭhekadesena anuyogo’’**tiādi nivattitañca hoti saccikaṭṭhekadesabhāvasseva asiddhattā. **Nāssa paramatthasaccatā anuyuñjitabbā**ti assa saccikaṭṭhassa paramatthasaccatā paravādinā na anuyuñjitabbā ‘‘puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’ti sakavādinopi saccikaṭṭhaparamatthato tassa icchitabbattāti adhippāyo. **Voharitasaccikaṭṭhassa attanā adhippetasaccikaṭṭhatāpi** yuttā tassa tena adhippetattā. Svāyamattho heṭṭhā dassitoyeva. **Vuttanayova doso**ti ‘‘dvepi saccānī’’tiādinā anantarameva vuttaṃ sandhāyāha. Tassa pana adosabhāvo dassitoyeva. **Atha na** iti atha na bhūtasabhāvatthena upalabbheyyāti yojanā. **Vattabbo**ti yadettha vattabbaṃ, taṃ ‘‘yo lokavohārasiddho’’tiādinā vuttameva, tasmā ettha ‘‘paramatthato puggalaṃ nānujānātī’’tiādinā adhippāyamagganaṃ daṭṭhabbaṃ.

Anuññeyyametaṃ siyāti etaṃ anupalabbhanaṃ paṭhamapucchāyaṃ viya dutiyapucchāyampi anujānitabbaṃ siyā. **Na vā kiñci vattabba**nti atha vā kiñci na vattabbaṃ ṭhapanīyattā pañhassa. Tathā hissa ṭhapanīyākāraṃ dassento **‘‘yathā hī’’**tiādimāha. Ettha ca kāmaṃ saccadvayākārena puggalo nupalabbhati, sammutiyākārena pana nupalabbhatīti upalabbhanabhāvassa vasena paṭikkhepo katoti ayamettha adhippāyo daṭṭhabbo. **Anuññātaṃ paṭikkhittañcā**ti paṭhamapucchāyaṃ anuññātaṃ, dutiyapucchāyaṃ paṭikkhittaṃ. **Etaṃ chalavādaṃ nissāyā**ti etaṃ ekaṃyeva vatthuṃ uddissa anujānanapaṭikkhipanākāraṃ chalavacanaṃ nissāya. Tvaṃ niggahetabboti yojanā. **Sambhavantassa sāmaññenā**ti niggahaṭṭhānabhāvena sambhavantassa anulomanayena anujānanapaṭikkhepassa samānabhāvena. **Asambhavantassa kappana**nti paccanīkanayena tassa niggahaṭṭhānabhāvena asambhavantassa tathā kappanaṃ saṃvidhānaṃ chalavādo bhavituṃ arahati. ‘‘Atthavikappupapattiyā vacanavighāto chala’’nti vuttovāyamattho. **Tenā**ti yathāvuttakappanaṃ chalavādoti vuttattā. Vacanasāmaññamattaṃ kappitaṃ chalaṃ vadati etenāti chalavādo. Tena vuttaṃ **‘‘chalavādassa kāraṇattā chalavādo’’**ti. **Vacanasāmaññamattaṃ** atthabhūtaṃ tadatthaṃ chalavādaṃ nissāya. **‘‘Vicāretabba’’**nti vuttaṃ, kimettha vicāretabbaṃ. Yadipi pakkhassa ṭhapanāmūlakaṃ anujānanāvajānanānaṃ micchābhāvadassanaṃ tabbisayattā, pāpanāropanāhi eva pana so vibhāvīyati, na ṭhapanāyāti pākaṭoyamattho.

4-5. **Tenā**ti sakavādinā. **Tena niyāmenā**ti yena niyāmena sakavādinā catūhi pāpanāropanāhissa niggaho kato, tena niyāmena nayena. So niggaho dukkaṭo aniggahoyevāti dassento āha **‘‘aniggahabhāvassa vā upagamitattā’’**ti, pāpitattāti attho. **Evamevā**ti yathā ‘‘tayā mama kato niggaho’’tiādinā aniggahabhāvūpanayo vutto, evameva. **Etassā**ti ‘‘tena hī’’tiādinā imāya pāḷiyā vuttassa.

Anulomapaccanīkavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

7-10. **Aññenā**ti sammutisaccabhūtena. **Parassā**ti sakavādino. So hi paravādinā paro nāma hoti. Paṭiññāpaṭikkhepānaṃ bhinnavisayattā **‘‘avirodhitattā’’**ti vuttaṃ. Abhinnādhikaraṇaṃ viya hi abhinnavisayameva viruddhaṃ nāma siyā, na itaranti adhippāyo. Tamevatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘na hi… pe… āpajjatī’’**ti āha. Yadi evaṃ kathamidaṃ niggahaṭṭhānaṃ jātanti āha **‘‘attano panā’’**tiādi. Tena paṭiññāntaraṃ nāma aññamevetaṃ niggahaṭṭhānanti dasseti.

Paccanīkānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suddhasaccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Okāsasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. Sāmaññena vuttaṃ visesaniviṭṭhaṃ hotīti āha **‘‘sabbatthāti sabbasmiṃ sarīreti ayamattho’’**ti. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti visesatthinā viseso anupayujjitabboti. **Etenā**ti desavasena sabbattha paṭikkhepavacanena.

3. Kālasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. **Majjhimajātikāle**ti paccuppannattabhāvakāle. Attabhāvo hi idha ‘‘jātī’’ti adhippeto. Tato atīto purimajātikālo, anāgato pacchimajātikālo. **Imesu tīsū**ti sabbattha, sabbadā, sabbesūti imesu tīsu nayesu. Pāṭhassa saṃkhittatā suviññeyyāti taṃ ṭhapetvā atthassa sadisataṃ vibhāvento **‘‘idhāpi hi…pe… yojetabba’’**nti āha. Etthāpi ‘‘na kenaci sabhāvena puggalo upalabbhatī’’ti ayamattho vutto hoti. Na hi kenaci sabhāvena upalabbhamānassa sakalekadesavinimutto pavattikālo nāma atthīti.

4. Avayavasaccikaṭṭho

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye na sabbekadhammavinimuttaṃ pavattiṭṭhānaṃ nāma atthīti yojetabbaṃ.

Okāsādisaccikaṭṭho

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. **Anulomapañcakassātiādimhi** aṭṭhakathāvacane. Puna **tatthā**ti yathāvutte aṭṭhakathāvacane, tesu vā anulomapañcakapaccanīkesu. **Sabbattha puggalo nupalabbhatī**tiādikassa pāṭhappadesassa attho ‘‘sarīraṃ sandhāyā’’tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena veditabbo attho. **Paṭikammādipāḷi**nti paṭikammaniggahaupanayananigamanapāḷiṃ. **Tīsu mukhesū**ti ‘‘sabbatthā’’tiādinā vuttesu tīsu vādamukhesu. Paccanīkassa pāḷi vuttāti sambandho. **Ta**nti pāḷiṃ. Saṅkhipitvā āgatattā **sarūpena avutte. Suddhika…pe… vuttaṃ hoti** tattha ‘‘sabbatthā’’tiādinā sarīrādino parāmasanaṃ natthi, idha atthīti ayameva viseso, aññaṃ samānanti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā

17-27. Saccikaṭṭhassa, saccikaṭṭhe vā saṃsandanaṃ saccikaṭṭhasaṃsandananti samāsadvayaṃ bhavatīti dassento **‘‘saccikaṭṭhassā’’**tiādimāha. Tattha **saccikaṭṭhassa puggalassā**ti saccikaṭṭhasabhāvassa paramatthato vijjamānasabhāvassa puggalassa. **Rūpādīhi saddhiṃ saṃsandana**nti saccikaṭṭhatāsāmaññena rūpādīhi samīkaraṇaṃ. **Saccikaṭṭhe**ti saccikaṭṭhahetu, tattha vā taṃ adhiṭṭhānaṃ katvā. ‘‘Tulyayoge samuccayo’’ti samuccayatthattā eva ca-kārassa saccikaṭṭhena upaladdhisāmaññena idha rūpamāhaṭanti tassa udāhaṭabhāvo yuttoti **‘‘yathārūpa’’nti nidassanavasena attho vutto,** aññathā idha rūpassa āharaṇameva kimatthiyaṃ. Evaṃ sesadhammesupi. Yā panettha aññattapucchā, sāpi nidassanatthaṃ upabrūheti aññattanibandhanattā tassa. Opammasaṃsandane pana nidassanattho gāhīyatīti imasmiṃ suddhikasaṃsandane kevalaṃ samuccayavaseneva atthadassanaṃ yuttanti adhippāyo. Rūpādīni upādāpaññattimattattā puggalassa so tehi añño, anañño cāti na vattabboti ayaṃ sāsanakkamoti āha **‘‘rūpādīhi…pe… samayo’’**ti. **Anuññāyamāne**ti tasmiṃ samaye sutte ca appaṭikkhipiyamāne. Ayañca attho sāsanikassa paravādino vasena vuttoti veditabbaṃ.

‘‘Ājānāhi niggaha’’nti pāṭho diṭṭho bhavissati, aññathā ‘‘paṭilomapañcakāni dassitāni, paṭikammacatukkādīni saṃkhittānī’’ti na sakkā vattunti adhippāyo. Codanāya vinā paravādino paṭijānāpanaṃ natthīti vuttaṃ **‘‘paṭijānāpanatthanti…pe… codanattha’’**nti. Codanāpubbakañhi tassa paṭijānāpanaṃ. Tena phalavohārena kāraṇaṃ vuttanti dasseti. **Abyākatattā**ti abyākaraṇīyattā, bhagavatā vā na byākatattā. **Yadi ṭhapanīyattā paṭikkhipitabba**nti imasmiṃ paccanīkanaye ṭhapanīyattā pañhassa sakavādinā paṭikkhipitabbaṃ. **Parenapī**ti paravādināpi ṭhapanīyattā laddhimeva nissāya anulomanaye paṭikkhepo katoti **ayamettha** suddhikasaṃsandanāya **adhippāyo yutto** anulomepi rūpādīhi aññattacodanāyameva paravādinā paṭikkhepassa katattāti adhippāyo.

Suddhikasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Opammasaṃsandanavaṇṇanā

28-36. **Upaladdhisāmaññena aññattapucchā cā**ti iminā dvayampi uddharati upaladdhisāmaññena aññattapucchā, upaladdhisāmaññena pucchā cāti. Tattha pacchimaṃ sandhāyāha **''dvinnaṃ samānatā''**tiādi. Tassattho – dvinnaṃ rūpavedanānaṃ viya rūpapuggalānaṃ saccikaṭṭhena samānatā tesaṃ aññattassa kāraṇaṃ yuttaṃ na hoti. **Atha kho…pe… upalabbhanīyatā**ti idañca saṃsandanaṃ vicāretabbaṃ. Ayaṃ hettha adhippāyo – yadi saccikaṭṭhasāmaññena rūpapuggalānaṃ upaladdhisāmaññaṃ icchitaṃ, teneva nesaṃ aññattampi icchitabbaṃ. Atha paramatthavohārabhedato tesaṃ aññattaṃ na icchitaṃ, tato eva upaladdhisāmaññampi na icchitabbanti.

37-45. **Upaladdhī**ti puggalassa upaladdhi vijjamānatā. ''Paṭikammapañcaka''nti viññāyatīti yojanā.

Opammasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catukkanayasaṃsandanavaṇṇanā

46-52. **Ekadhammatopī**ti sattapaññāsāya saccikaṭṭhesu ekadhammatopi. Etena tato sabbatopi puggalassa aññattānanujānanaṃ dasseti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ''sakalaṃ paramatthasaccaṃ sandhāyā''ti. **Rūpādiekekadhammavasena nānuyuñjitabbo** avayavabyatirekena samudāyassa abhāvato. Yasmā pana samudāyāvayavā bhinnasabhāvā, tasmā **''samudāyato…pe… niggahāraho siyā''**ti paravādino āsaṅkamāha. **Etaṃ vacanokāsa**nti yadipi sattapaññāsadhammasamudāyato puggalassa aññattaṃ na icchati tabbinimuttassa saccikaṭṭhassa abhāvato, tadekadesato panassa anaññattampi na icchateva. Na hi samudāyo avayavo hotīti. Tasmā ''taṃ paṭikkhipato kiṃ niggahaṭṭhānanti vattuṃ mā labbhethā''ti dassetuṃ **''ayañcā''**tiādi vuttaṃ. Rūpādidhammappabhedavibhāgamukheneva anavasesato puggaloti gahaṇākāradassanavasena pavatto paṭhamavikappo, dutiyo pana avibhāgato paramatthasaccabhāvasāmaññenāti ayaṃ imesaṃ dvinnaṃ vikappānaṃ viseso. **Itī**ti vuttappakāraparāmasananti āha **''eva''**nti.

Sabhāvavinibbhogatoti sabhāvena vinibbhujjitabbato. Sabhāvabhinno hi dhammo tadaññadhammato vinibbhogaṃ labhati. Tenāha **''rūpato aññasabhāgattā''**ti. **Rūpavajje**ti rūpadhammavajje. **Tīsupī**ti ''rūpasmiṃ puggalo, aññatra rūpā, puggalasmiṃ rūpa''nti imesu evaṃ pavattesu tīsupi anuyogesu. Sāsaniko evāyaṃ puggalavādīti katvā āha **''na hi so sakkāyadiṭṭhiṃ icchatī''**ti. ''Rūpavā''ti iminā rūpena sakiñcanatāva ñāpīyati, na rūpāyattavuttitāti āha **''aññatra rūpāti ettha ca rūpavā puggaloti ayamattho saṅgahito''**ti.

Catukkanayasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca saṃsandanakathāvaṇṇanā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

54. Lakkhaṇayuttikathāyaṃ ''chalavasena pana vattabbaṃ ājānāhi niggaha''nti pāṭho gahetabbo.

Lakkhaṇayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. **Padadvayassa atthato ekatte**ti padadvayassa ekattatthe satīti attho. Parikappavacanañhetaṃ dosadassanatthaṃ ‘‘evaṃ sante ayaṃ doso’’ti. Tayidaṃ ekattaṃ upalabbhati evāti pacchimapadāvadhāraṇaṃ veditabbaṃ. ‘‘Kehici puggalo kehici na puggalo’’ti byabhicāradassanato parena na sampaṭicchitanti katvā tameva asampaṭicchitattaṃ vibhāvento **‘‘puggalassa hī’’**tiādimāha. Tattha **avibhajitabbata**nti ‘‘upalabbhati cā’’ti evaṃ avibhajitabbataṃ. **Vibhajitabbata**nti ‘‘puggalo ca tadaññañca upalabbhatī’’ti evaṃ vibhajitabbataṃ. Etena ‘‘puggalo upalabbhati evā’’ti pacchimapadāvadhāraṇaṃ veditabbaṃ, na ‘‘puggalo eva upalabbhatī’’ti imamatthaṃ dasseti. **Taṃ vibhāga**nti yathāvuttaṃ vibhajitabbāvibhajitabbaṃ vibhāgaṃ **vadato** sakavādino, aññassa vā kassaci. **Etassā**ti paravādino. **Yathāvuttavibhāga**nti ‘‘puggalo upalabbhati…pe… kehici na puggalo’’ti evaṃ pāḷiyaṃ vuttappakāraṃ vibhāgaṃ. **Yathāāpāditenā**ti ‘‘puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte’’tiādinā āpāditappakārena. **Na bhavitabba**nti yadipi tena puggalo upalabbhati eva vuccati, upalabbhatīti pana puggalo eva na vuccati, atha kho aññopi, tasmā yathāvuttena pasaṅgena na bhavitabbaṃ. Tenāha **‘‘maggitabbo ettha adhippāyo’’**ti.

60. **Atthato puggalo natthīti vuttaṃ hoti** attasuññatādassanena anattalakkhaṇassa vihitattā.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. **Rūpakāyāvirahaṃ sandhāya āha,** na rūpataṇhāsabbhāvaṃ. Tathā sati anekantikattā paṭikkhipitabbameva siyā, na anujānitabbanti. ‘‘Atthitāyā’’ti āhāti sambandho. **Kāmībhāvassa anekantikattā** kassaci kāmadhātūpapannassa **kāmadhātuyā āyattattābhāvato ca** kadāci bhāvassevāti yojanā.

67. **Kāyānupassanāyā**ti kāyānupassanādesanāya. Sā hi kāyakāyānupassīnaṃ vibhāgaggahaṇassa kāraṇabhūtā, kāyānupassanā eva vā. **Evaṃladdhikattā**ti añño kāyo añño puggaloti evaṃladdhikattā. **Āhacca bhāsita**nti ṭhānakaraṇāni āhantvā kathitaṃ, bhagavatā sāmaṃ desitanti attho.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gatianuyogavaṇṇanā

69-72. Yānissa suttāni nissāya laddhi uppannā, tesaṃ dassanato parato ‘‘tena hi puggalo sandhāvatī’’tiādinā pāḷi āgatā, purato pana ‘‘na vattabbaṃ puggalo sandhāvatī’’tiādinā, tasmā vuttaṃ **‘‘dassento…pe… bhavitabba’’**nti. **Dassetvāti vā vattabba**nti ‘‘yānissa…pe… tāni dassetvā ‘tena hi puggalo sandhāvatī’tiādimāhā’’ti vattabbanti attho. **Dassento**ti vā idaṃ dassanakiriyāya na vattamānatāmattavacanaṃ, atha kho tassā lakkhaṇatthavacanaṃ, hetubhāvavacanaṃ vāti na koci doso.

91. **So vattabbo**ti so jīvasarīrānaṃ anaññatāpajjanākāro vattabbo, natthīti adhippāyo. ‘‘Rūpī attā’’ti imissā laddhiyā vasena ‘‘yena rūpasaṅkhātena attano sabhāvabhūtena sarīrena saddhiṃ gacchatī’’ti evaṃ pana atthe sati so ākāro vutto eva hoti, tathā ca sati ‘‘rūpaṃ puggaloti ananuññātattā’’ti evampi vattuṃ na sakkā. Yasmā pana ‘‘idha sarīranikkhepā’’ti anantaraṃ vakkhati, tasmā ‘‘so vattabbo’’ti vuttaṃ. **Nirayūpagassa puggalassa antarābhavaṃ na icchatī**ti idaṃ purātanānaṃ antarābhavavādīnaṃ vasena vuttaṃ. Adhunātanā pana ‘‘uddhaṃpādo tu nārako’’ti vadantā tassapi antarābhavaṃ icchanteva, keci pana asaññūpagānaṃ. Arūpūpagānaṃ pana sabbepi na icchanti. Tattha ye ‘‘saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavantī’’ti suttassa atthaṃ micchā gahetvā cutūpapātakālesu asaññīnaṃ saññā atthīti antarābhavatova asaññūpapattiṃ icchanti, tadaññesaṃ vasena ‘‘savedano…pe… paṭikkhipatī’’ti dassento **‘‘ye panā’’**tiādimāha. Ke panevaṃ icchanti? Sabbatthivādīsu ekacce.

92. **Nevasaññānāsaññāyatane**ti nevasaññānāsaññāyatane bhave, acittuppāde vā saññā atthīti icchantīti na vattabbanti sambandho. Yato so saññābhavena asaṅgahito, bhavantarabhāvena ca saṅgahito.

93. **Indhanupādāno aggi viya indhanena rūpādiupādāno puggalo rūpādinā vinā natthī**ti ettha ayamadhippāyavibhāvanā – yathā na vinā indhanena aggi paññāpīyati, na ca taṃ aññaṃ indhanato sakkā paṭijānituṃ, nāpi anaññaṃ. Yadi hi aññaṃ siyā, na uṇhaṃ indhanaṃ siyā, atha anaññaṃ, nidahitabbaṃyeva dāhakaṃ siyā, evaṃ na vinā rūpādīhi puggalo paññāpīyati, na ca tehi añño, nāpi anañño sassatucchedabhāvappasaṅgatoti paravādino adhippāyo. Tattha yadi aggindhanopamā lokavohārena vuttā, apaḷittaṃ kaṭṭhādiindhanaṃ nidahitabbañca, paḷittaṃ bhāsuruṇhaṃ aggidāhakañca, tañca ojaṭṭhamakarūpaṃ pabandhavasena pavattaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ. Yadi evaṃ puggalo rūpādīhi añño anicco ca āpanno, atha paramatthato ca, tasmiṃyeva kaṭṭhādisaññite rūpasaṅkhātapaḷitte yaṃ usumaṃ so aggi taṃsahajātāni tīṇibhūtāni indhanaṃ. Evampi siddhaṃ lakkhaṇabhedato aggindhanānaṃ aññattanti aggi viya indhanato rūpādīhi añño puggalo anicco ca āpajjatīti.

Gatianuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

97. Nīlaguṇayogato nīlo, nīlo eva nīlako, tassa, ayaṃ panassa nīlapaññatti nīlarūpupādānāti āha **‘‘nīlaṃ…pe… paññattī’’**ti. Evaṃ pana pāṭhe ṭhite nīlaṃ upādāya nīloti kathamayaṃ paduddhāroti āha **‘‘nīlaṃ rūpaṃ…pe… ettha yo puṭṭho nīlaṃ upādāya nīlo’’**ti. **Etthā**ti etasmiṃ vacane. **Tadādīsū**ti ‘‘pītaṃ rūpaṃ upādāyā’’tiādikaṃ aṭṭhakathāyaṃ **ādi-**saddena gahitameva tadatthadassanavasena gaṇhāti.

98. **Vutta**nti ‘‘maggakusalo’’tiādīsu chekaṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kusalapaññattiṃ** kusalavohāraṃ.

112. **Pubbapakkhaṃ dassetvā uttaramāhā**ti paravādī pubbapakkhaṃ dassetvā sakavādissa uttaramāha.

115. ‘‘Rūpaṃ rūpavā’’tiādinayappavattaṃ paravādivādaṃ bhindituṃ ‘‘yathā na nigaḷo negaḷiko’’tiādinā sakavādivādo āraddhoti āha **‘‘yassa rūpaṃ so rūpavāti uttarapakkhe vuttaṃ vacanaṃ uddharitvā’’**ti.

118. **Viññāṇanissayabhāvūpagamana**nti cakkhuviññāṇassa nissayabhāvūpagamanaṃ. Tayidaṃ visesanaṃ **cakkhussā**ti imināva siddhanti na kataṃ daṭṭhabbaṃ.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. **Kammāna**nti kusalākusalakammānaṃ. Taggahaṇeneva hi taṃtaṃkiccakaraṇīye kiriyānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Nipphādakappayojakabhāvenā**ti kārakakārāpakabhāvena.

125. **Kammakārakassa** puggalassa **yo** añño puggalo kārako. **Tenapī**ti kārakakārakenapi. **Tassā**ti kārakakārakassa. **Añña**nti aññaṃ kammaṃ. **Eva**nti iminā vuttappakārena. Tehi tehi kārakehi puggalā viya aññāni kammāni karīyantīti dasseti. Tenāha **‘‘kammavaṭṭassa anupacchedaṃ vadantī’’**ti. Evaṃ sante puggalassa kārako, kammassa kārakoti ayaṃ vibhāgo idha anāmaṭṭho hoti, tathā ca sati

kārakaparamparāya vacanaṃ virujjheyyāti āha **‘‘puggalassa…pe… vicāretabbameta’’**nti. **Tassa kāraka**nti puggalassa kārakaṃ. **Idañcā**ti na kevalaṃ puggalakārakassa kammakārakatāpattiyeva doso, atha kho idaṃ kammakārakatāya kārakaparamparāpajjanampi vicāretabbaṃ, na yujjatīti attho. Puggalānañhi paṭipāṭiyā kārakabhāvo kārakaparamparā.

170. **Eko anto**ti ‘‘gāho’’ti sassatagāhasaṅkhāto antoti attho.

176. Siyā añño, siyā anañño, siyā na vattabbo ‘‘aññoti vā anaññoti vā’’ti, evaṃ pavattanigaṇṭhavādasadisattā so eva eko neva so hoti, na aññoti laddhimattaṃ. Tenāha **‘‘idaṃ pana natthevā’’**ti. **Parassa icchāvasenevā**ti paravādino laddhivaseneva. **Ekaṃ anicchantassā**ti ekaṃ ‘‘so karoti, so paṭisaṃvedetī’’ti gahaṇaṃ sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipantassa **itaraṃ** ucchedaggahaṇaṃ āpannaṃ. Tañca paṭikkhipantassa aññaṃ missakaṃ niccāniccaggahaṇaṃ, vikkhepaggahaṇañca āpannaṃ. **Kārakavedakicchāya ṭhatvā**ti sveva kārako vedako cāti imasmiṃ ādāye ṭhatvā. **Taṃtaṃanicchāyā**ti tassa tassa vādassa asampaṭicchanena. **Āpannavasenapī**ti āpannagāhavasenapi ayaṃ anuyogo vuttoti yojanā. **Sabbesaṃ āpannattā**ti heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ vikappānaṃ anukkamena āpannattā nāyamanuyogo katoti yojanā. **Ekekassevā**ti tesu visuṃ visuṃ ekekasseva āpannattā. Tantivasena pana te vikappā ekajjhaṃ dassetvāti adhippāyo. **Ekato yojetabbaṃ** catunnampi pañhānaṃ ekato puṭṭhattā.

Purisakārānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kalyāṇavaggo niṭṭhito.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. **Vikubbatī**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena ‘‘dibbāya sotadhātuyā saddaṃ suṇātī’’tiādikaṃ saṅgaṇhāti. Abhiññānuyogo daṭṭhabboti yojanā. **Tadabhiññāvato**ti āsavakkhayābhiññāvato. **Arahato sādhana**nti arahato saccikaṭṭhaparamatthena puggalattābhāvasādhanaṃ. **Tabbhāvassā**ti arahattassa. Arahattadhārānañhi khandhā nāma puggalattaṃ tassapi hotīti.

Abhiññānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā

209. **Tatiyakoṭibhūtassā**ti tatiyakoṭisabhāvassa saṅkhatāsaṅkhatavinimuttasabhāvassa. **Sabhāvassā**ti ca sabhāvadhammassa. **Laddhiṃ nigūhitvā**ti puggalo neva saṅkhato, nāsaṅkhatoti laddhiṃ avibhāvetvā.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

218. **Pajānanaṃ nāma na hoti** nibbidādīnaṃ appaccayattā. Paricchedanasamatthatañca dassetīti sambandho.

228. **Saharūpabhāvo** rūpena samaṅgitā, **vinārūpabhāvo** tato vinissaṭatāti tadubhayaṃ rūpassa abbhantaragamanaṃ bahinikkhamanañca hoti. Tasmā taṃ dvayaṃ saharūpabhāvavinārūpabhāvānaṃ lakkhaṇavacananti vuttaṃ.

237. **Oḷāriko**ti thūlo. Āhito ahaṃ māno etthāti **attā,** attabhāvo. So eva yathāsakaṃ kammunā paṭilabhitabbato **paṭilābho**. Padadvayenapi kāmāvacarattabhāvo kathito. **Manomayo attapaṭilābho** rūpāvacarattabhāvo. So hi jhānamanena nibbattattā manomayo. **Arūpo attapaṭilābho**ti arūpāvacarattabhāvo. So hi rūpena amissitattā arūpoti evamettha attho veditabbo. ‘‘Attā’’ti pana jīve lokavohāro niruḷho, asatipi jīve tathāniruḷhaṃ lokavohāraṃ gahetvā sammāsambuddhāpi voharantīti dassento **‘‘iti imā lokassa samaññā, yāhi tathāgato voharatī’’**ti vatvā idāni yathā voharanti, taṃ pakāraṃ vibhāvento **‘‘aparāmasa’’**ntiādimāha.

Paccattasāmaññalakkhaṇavasenāti kakkhaḷaphusanādisalakkhaṇavasena aniccatādisāmaññalakkhaṇavasena ca. **Iminā**ti ‘‘paccattasāmaññalakkhaṇavasenā’’tiādinā vuttena paramatthato puggalābhāvavacanena. **Ito purimā**ti tattha tattha sakavādipaṭikkhepādivibhāvanavasena pavattā ito atthasaṃvaṇṇanato purimā. **Iminā**ti vā ‘‘yathā rūpādayo dhammā’’tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttavacanena. **Yathā cā**ti ettha **ca**-saddo samuccayattho. Tena samaññānatidhāvanaṃ sampiṇḍeti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā parāmāso ca na hoti janapadaniruttiyā abhinivisitabbato, yathā ca samaññātidhāvanaṃ na hoti, evaṃ ito purimā ca atthavaṇṇanā yojetabbā. Samaññātidhāvane hi sati sabbalokavohārūpacchedo siyāti.

Tasmā saccanti yasmā tattha paramatthākāraṃ anāropetvā samaññaṃ nātidhāvanto kevalaṃ lokasammutiyāva voharati, tasmā saccaṃ paresaṃ avisaṃvādanato. **Tathakāraṇa**nti tatho avitatho dhammasabhāvo kāraṇaṃ pavattihetu etassāti tathakāraṇaṃ, paramatthavacanaṃ, aviparītadhammasabhāvavisayanti attho. Tenāha **‘‘dhammānaṃ tathatāya pavatta’’**nti.

Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā

239. **Idaṃ sutta**nti idaṃ lakkhaṇamattaṃ daṭṭhabbaṃ. ‘‘Pañcime, bhikkhave, dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṃvattantī’’ti (a. ni. 5.149-150) idampi hi suttaṃ anāgāmiādīnaṃyeva parihāninissayo, na arahato. **Samayavimutto**ti aṭṭhasamāpattilābhino sekkhassetaṃ nāmaṃ. Yathāha –

‘‘Katamo ca puggalo samayavimutto? Idhekacco puggalo kālena kālaṃ samayena samayaṃ aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo samayavimutto’’ti (pu. pa. 1).

‘‘Parihānidhammo’’ti ca puthujjano ca ekacco ca sekkho adhippeto, na arahāti. **Tasmā**ti yasmā yathādassitāni suttāni anāgāmiādīnaṃ parihāniladdhiyā nissayo, na arahato, tasmā. Taṃ nissāya taṃ apekkhitvā yasmā ‘‘arahatopī’’ti ettha arahatopi parihāni, ko pana vādo anāgāmiādīnanti ayamattho labbhati, tasmā pi-saddasampiṇḍitamatthaṃ dassento **‘‘arahatopi…pe… yojetabba’’**nti āha. Yasmā vā kāmañcettha dutiyasuttaṃ sekkhavasena āgataṃ, paṭhamatatiyasuttāni pana asekkhavasenapi āgatānīti tesaṃ laddhi, tasmā ‘‘arahatopī’’ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tenāha **‘‘idaṃ suttaṃ arahato’’**tiādi.

Tatiyasminti ‘‘sabbesaññeva arahantānaṃ parihānī’’ti etasmiṃ pañhe. So hi ‘‘sabbeva arahanto’’tiādinā āgatesu tatiyo pañho. **Tesa**nti mudindriyānaṃ. **Tatiyasmimpī**ti **pi**-saddo vuttatthasamuccayo. Tena paṭhamapañhaṃ samuccinoti ‘‘tatthapi tikkhindriyā adhippetā’’ti.

Soyeva na parihāyatīti sotāpannoyeva sotāpannabhāvato na parihāyatīti attho. Na cettha sakadāgāmibhāvāpattiyā sotāpannabhāvāpagamo parihāni hoti visesādhigamabhāvato. Pattavisesato hi parihānīti. **Itare**ti sakadāgāmiādikā. **Uparimaggatthāyā**ti uparimaggattayapaṭilābhatthāya ‘‘niyato’’ti vuttamatthaṃ aggahetvā.

Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyapuggalasaṃsandanaparihānikathāvaṇṇanā

241. **Tato**ti arahattato. **Tatthā**ti dassanamaggaphale. **Vāyāmenā**ti vipassanussāhanena. **Tadanantara**nti sotāpattiphalānantaraṃ. Paṭhamaṃ dassanamaggaphalānantaraṃ arahattaṃ pāpuṇāti, tato parihīno puna vāyamanto tadanantaraṃ na arahattaṃ pāpuṇātīti kā ettha yuttīti adhippāyo. Paravādī nāma yuttampi vadati ayuttampīti kiṃ tassa vāde yuttigavesanāyāti pana daṭṭhabbaṃ. Aparihānasabhāvo bhāvanāmaggo ariyamaggattā dassanādassanamaggo viya. Na cettha asiddhatāsaṅkā lokuttaramaggassa parassapi ariyamaggabhāvassa siddhattā, nāpi lokiyamaggena anekantikatā ariyasaddena visesitattā. Tathā na viruddhatā dutiyamaggādīnaṃ bhāvanāmaggabhāvassa oḷārikakilesappahānādīnañca parassapi āgamato siddhattā.

Ariyapuggalasaṃsandanaparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suttasādhanaparihānikathāvaṇṇanā

265. Puggalapaññattiaṭṭhakathāyaṃ ‘‘patti, phusanā’’ti ca paccakkhato adhigamo adhippetoti vuttaṃ **‘‘pattabbaṃ vadatīti āha phusanāraha’’**nti.

267. **Katasanniṭṭhānassā**ti imasmiṃ sattāhe māse utumhi antovasse vā aññaṃ ārādhessāmīti katanicchayassa.

Suttasādhanaparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Parihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. **Heṭṭhāpī**ti paranimmitavasavattidevehi heṭṭhāpi. **Maggabhāvanampi na icchantīti viññāyati** ‘‘idha brahmacariyavāso’’ti iminā ‘‘dvepi brahmacariyavāsā natthi devesūti upaladdhivasenā’’ti vuttattā.

270. **Tassevā**ti paravādino eva. **Puggalavasenā**ti ‘‘gihīnañceva ekaccānañca devāna’’nti evaṃ puggalavasena. **Tassā**ti paravādino. **Paṭikkhepo na yutto**ti evaṃ puggalavasena atthayojanā na yuttāti adhippāyo. Puggalādhiṭṭhānena pana katāpi atthavaṇṇanā okāsavasena paricchijjatīti nāyaṃ doso. **Tassāyaṃ adhippāyo**ti ayaṃ ‘‘gihīnañcevā’’tiādinā vutto tassa paravādino yadi adhippāyo, evaṃ saññāya paravādino sakavādinā samānādāyoti na niggahāraho siyā. Tenāha **‘‘saka…pe… tabbo’’**ti. Paṭhamaṃ pana anujānitvā pacchā paṭikkhepeneva niggahetabbatā veditabbā. Keci ‘‘yattha natthi pabbajjā, natthi tattha brahmacariyavāsoti pucchāya ekaccānaṃ manussānaṃ maggappaṭivedhaṃ sandhāya paravādino paṭikkhepo. Yadipi so devānaṃ maggappaṭilābhaṃ na icchati, sambhavantaṃ pana sabbaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘gihīna’micceva avatvā ‘ekaccānañca devāna’nti vutta’’nti vadanti, taṃ na sundaraṃ ‘‘sandhāyā’’ti vuttattā, purimoyevattho yutto.

Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā

273. **Rūpāvacaramaggenā**ti rūpāvacarajjhānena. Tañhi rūpabhavūpapattiyā upāyabhāvato maggoti vutto. Yathāha ‘‘rūpupapattiyā maggaṃ bhāvetī’’ti (dha. sa. 160). **Ida**nti idaṃ rūpāvacarajjhānaṃ. ‘‘Idhavihāyaniṭṭhahetubhūto rūpāvacaramaggo’’tiādikaṃ dīpentaṃ vacanaṃ anāgāmimaggassa tabbhāvadīpakena ‘‘idha bhāvitamaggo’’tiādikena kathaṃ sametīti codetvā yathā sameti, taṃ dassetuṃ **‘‘pubbe panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘pubbe’’**ti iminā ‘‘idha bhāvitamaggo’’tiādikaṃ vadanti, idhāpi pana ‘‘rūpāvacaramaggenā’’tiādikaṃ. Tattha **anāgāmī evā**ti anāgāmiphalaṭṭho eva. **Jhānānāgāmī**ti asamucchinnajjhattasaṃyojanopi rūpabhave uppajjitvā anāvattidhammamaggaṃ bhāvetvā tattheva parinibbāyanato. **Adhippāyo**ti yathāvutto dvinnaṃ aṭṭhakathāvacanānaṃ avirodhadīpako adhippāyo.

Idhāti kāmaloke. **Tatthā**ti brahmaloke. Ettha ca paravādī evaṃ pucchitabbo ‘‘tīhi, bhikkhave, ṭhānehī’’ti suttaṃ kiṃ yathārutavasena gahetabbatthaṃ, udāhu sandhāyabhāsitanti? Tattha jānamāno sandhāyabhāsitanti vadeyya. Aññathā ‘‘paranimmitavasavattideve upādāyā’’tiādi vattuṃ na sakkā ‘‘deve ca tāvatiṃse’’ti vuttattā. Yathā hi tassa ‘‘seyyathāpi devehi tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā’’tiādīsu viya sakkaṃ devarājānaṃ upādāya kāmāvacaradevesu tāvatiṃsadevā pākaṭā paññātāti tesaṃ gahaṇaṃ, na teyeva adhippetāti suttapadassa sandhāyabhāsitatthaṃ sampaṭicchitabbaṃ, evaṃ ‘‘idha brahmacariyavāso’’ti etthāpi anavajjasukhaabyāsekasukhanekkhammasukhādisannissayabhāvena mahānisaṃsatāya sāsane pabbajjā ‘‘idha brahmacariyavāso’’ti imasmiṃ sutte adhippetā. Sā hi uttarakurukānaṃ devānañca anokāsabhāvato dukkarā dullabhā ca. Tattha sūriyaparivattādīhipi devesu maggapaṭilābhāya atthitā vibhāvetabbā, uttarakurukānaṃ pana visesānadhigamabhāvo ubhinnampi icchito evāti.

Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. **Odhiso**ti bhāgaso, bhāgenāti attho. Bhāgo nāma yasmā ekadeso hoti, tasmā **‘‘ekadesena ekadesenā’’**ti vuttaṃ. Tattha yadi catunnaṃ maggānaṃ vasena samudayapakkhikassa kilesagaṇassa catubhāgehi pahānaṃ ‘‘odhiso pahāna’’nti adhippetaṃ, icchitamevetaṃ sakavādissa ‘‘tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā diṭṭhigatānaṃ pahānāyā’’ti ca ādivacanato. Yasmā pana maggo catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaro, na ekābhisamayavasenāti paravādino laddhi, tasmā yathā ‘‘maggo kālena dukkhaṃ parijānāti, kālena samudayaṃ pajahatī’’tiādinā nānakkhaṇavasena saccesu pavattatīti icchito, evaṃ paccekampi nānakkhaṇavasena pavatteyya. Tathā sati dukkhādīnaṃ ekadesaekadesameva parijānāti pajahatīti dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘sotāpatti…pe… ekadese pajahatī’’tiādi vuttaṃ. Sati hi nānābhisamaye paṭhamamaggādīhi pahātabbānaṃ saṃyojanattayādīnaṃ dukkhadassanādīhi ekadesaekadesappahānaṃ siyāti ekadesasotāpattimaggaṭṭhāditā, tato eva ekadesasotāpannāditā ca āpajjati anantaraphalattā lokuttarakusalānaṃ, na ca taṃ yuttaṃ. Na hi kālabhedena vinā so eva sotāpanno, asotāpanno cāti sakkā viññātuṃ. Tenāha **‘‘ekadesaṃ sotāpanno, ekadesaṃ na sotāpanno’’**tiādi.

Apicāyaṃ nānābhisamayavādī evaṃ pucchitabbo ‘‘maggañāṇaṃ saccāni paṭivijjhantaṃ kiṃ ārammaṇato paṭivijjhati, udāhu kiccato’’ti. Yadi ārammaṇatoti vadeyya, tassa vipassanāñāṇassa viya dukkhasamudayānaṃ accantaparicchedasamucchedā na yuttā tato anissaṭattā, tathā maggadassanaṃ. Na hi sayameva attānaṃ ārabbha pavattatīti yuttaṃ, maggantaraparikappanāyaṃ anavaṭṭhānaṃ āpajjatīti, tasmā tīṇi saccāni kiccato, nirodhaṃ kiccato ārammaṇato ca paṭivijjhatīti evamasammohato paṭivijjhantassa maggañāṇassa nattheva nānābhisamayo. Vuttañhetaṃ ‘‘yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passatī''tiādi. Na cetaṃ kālantaradassanaṃ sandhāya vuttaṃ. ''Yo nu kho, āvuso, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi…pe… dukkhanirodhagāminipaṭipadampi so passatī''ti (saṃ. ni. 5.1100) ekasaccadassanasamaṅgino aññasaccadassanasamaṅgibhāvavicāraṇāyaṃ tadatthasādhanatthaṃ āyasmatā gavampatittherena ābhatattā paccekañca saccattayadassanassa yojitattā. Aññathā purimadiṭṭhassa puna adassanato samudayādidassane dukkhādidassanamayojanīyaṃ siyā. Na hi lokuttaramaggo lokiyamaggo viya katakāribhāvena pavattati samucchedakattā. Tathā yojane ca sabbaṃ dassanaṃ dassanantaraparanti dassanānuparamo siyā. Evaṃ āgamato yuttito ca nānābhisamayassa asambhavato paccekaṃ maggānaṃ odhiso pahānaṃ natthīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Odhisokathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jahatikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

280. Yadipi pāḷiyaṃ ''tayo magge bhāvetī''ti vuttaṃ, maggabhāvanā pana yāvadeva kilesasamucchindanatthāti ñatvā **''kiccasabbhāvanti tīhi pahātabbassa pahīnata''**nti āha. Tattha **tīhī**ti heṭṭhimehi tīhi ariyamaggehi **pahātabbassa** ajjhattasaṃyojanassa pahīnataṃ samucchindananti attho. **Taṃ pana kicca**nti adhobhāgiyasaṃyojanesu maggassa pahānābhisamayakiccaṃ. **Teneva maggenā**ti anāgāmimaggeneva. **Etaṃ na sametī**ti evaṃ magguppādato pageva kāmarāgabyāpādā pahīyantīti laddhikittanaṃ iminā maggassa kiccasabbhāvakathanena na sameti na yujjati. **Tasmā**ti iminā yathāvuttameva virodhaṃ paccāmasati. **Pahīnāna**nti vikkhambhitānaṃ. Yo hi jhānalābhī jhānena yathāvikkhambhite kilese maggena samucchindati, so idhādhippeto. Tenāha **''dassanamagge…pe… adhippāyo''**ti.

Jahatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabbamatthītikathāvaṇṇanā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. **Sabbaṃ atthī**ti ettha yasmā paccuppannaṃ viya atītānāgatampi dharamānasabhāvanti paravādino laddhi, tasmā **sabba**nti kālavibhāgato atītādibhedaṃ sabbaṃ. So pana ''yampi natthi, tampi atthī''ti kālavimuttassa vasena anuyogo, taṃ atippasaṅgadassanavasena paravādipaṭiññāya dosāropanaṃ. Nayadassanaṃ vā atītānāgatānaṃ natthibhāvassa. **Atthī**ti pana ayaṃ atthibhāvo yasmā desakālākāradhammehi vinā na hoti, tasmā taṃ tāva tehi saddhiṃ yojetvā anuyogaṃ dassetuṃ ''sabbattha sabbamatthī''tiādinā pāḷi pavattā. Tattha yadipi **sabbatthā**ti idaṃ sāmaññavacanaṃ, taṃ pana yasmā visesaniviṭṭhaṃ hoti, parato ca **sabbesū**ti dhammā vibhāgato vuccanti, tasmā oḷārikassa pākaṭassa rūpadhammasamudāyassa vasena atthaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ ''sabbatthāti sabbasmiṃ sarīre''ti vuttaṃ, nidassanamattaṃ vā etaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā ca kāṇādakāpilehi paṭiññāyamānā ākāsakālādisattapakatipurisā viya paravādinā paṭiññāyamānaṃ sabbaṃ sabbabyāpīti āpannameva hotīti. ''Sabbattha sarīre''ti ca ''tile tela''nti viya byāpane bhummanti sarīrapariyāpannena sabbena bhavitabbanti vuttaṃ **''sirasi pādā…pe… attho''**ti.

Sabbasmiṃ kāle sabbamatthīti yojanā. Etasmiṃ pakkheyevassa aññavādo paridīpito siyā ''yaṃ atthi, attheva taṃ, yaṃ natthi, nattheva taṃ, asato natthi sambhavo, sato natthi vināso''ti. Evaṃ sabbenākārena sabbaṃ sabbesu dhammesu sabbaṃ atthīti atthoti sambandho. Imehi pana pakkhehi ''sabbaṃ sabbasabhāvaṃ, anekasattinicitābhāvā asato natthi sambhavo''ti vādo paridīpito siyā. **Yogarahita**nti kenaci yuttāyuttalakkhaṇasaṃyogarahitaṃ. **Taṃ pana ekasabhāva**nti saṃyogarahitaṃ nāma atthato ekasabhāvaṃ, ekadhammoti attho. Etena devavādīnaṃ brahmadassanaṃ atthevātivādo paridīpito siyā. **Atthīti pucchatī**ti yadi sabbamatthīti tava vādo, yathāvuttāya mama diṭṭhiyā sammādiṭṭhibhāvo atthīti ekantena tayā sampaṭicchitabbo, tasmā ‘‘kiṃ so atthī’’ti pucchatīti attho.

Vādayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kālasaṃsandanakathāvaṇṇanā

285. **Atītā …pe… karitvā**ti etthāyaṃ saṅkhepattho – atītaṃ anāgatanti rūpassa imaṃ visesaṃ, evaṃ visesaṃ vā rūpaṃ aggahetvā paccuppannatāvisesavisiṭṭharūpameva appiyaṃ paccuppannarūpabhāvānaṃ samānādhikaraṇattā etasmiṃyeva visaye appetabbaṃ, vacīgocaraṃ pāpetabbaṃ satipi nesaṃ visesanavisesitabbatāsaṅkhāte vibhāge tathāpi avibhajitabbaṃ katvāti. Yasmā pana pāḷiyaṃ ‘‘paccuppannanti vā rūpanti vā’’ti paccuppannarūpasaddehi tadatthassa vattabbākāro itisaddehi dassito, tasmā **‘‘paccuppannasaddena…pe… vuttaṃ hotī’’**ti āha. **Rūpapaññattī**ti rūpāyatanapaññatti. Sā hi sabhāvadhammupādānā tajjāpaññatti. Tenevāha **‘‘sabhāvaparicchinne pavattā vijjamānapaññattī’’**ti. **Rūpasamūhaṃ upādāyā**ti taṃtaṃattapaññattiyā upādānabhūtānaṃ abhāvavibhāvanākārena pavattamānānaṃ rūpadhammānaṃ samūhaṃ upādāya. Upādānupādānampi hi upādānamevāti. **Tasmā**ti samūhupādāyādhīnatāya avijjamānapaññattibhāvato. **Vigamāvattabbatā**ti vigamassa vatthabhāvāpagamassa avattabbatā. Na hi odātatāvigamena avatthaṃ hoti. Na pana yuttā rūpabhāvassa vigamāvattabbatāti yojanā. **Rūpabhāvo**ti ca rūpāyatanasabhāvo cakkhuviññāṇassa gocarabhāvo. Na hi tassa paccuppannabhāvavigame vigamāvattabbatā yuttā.

Kālasaṃsandanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. **Anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā**ti ettha **vā-**saddo aniyamattho yathā ‘‘khadire vā bandhitabbaṃ palāse vā’’ti. Tasmā ‘‘hutvā hotī’’ti ettha hoti-saddo anāgatapaccuppannesu yaṃ kiñci padhānaṃ katvā sambandhaṃ labhatīti dassento **‘‘anāgataṃ…pe… daṭṭhabba’’**nti āha. Tattha **paccuppannaṃ honta**nti paccuppannaṃ jāyamānaṃ paccuppannabhāvaṃ labhantaṃ. Tenāha **‘‘taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti laddhivasenā’’**ti. **Tampi hutvā hotī**ti yaṃ anāgataṃ hutvā paccuppannabhāvappattiyā ‘‘hutvā hotī’’ti vuttaṃ, kiṃ tadapi puna hutvā hotīti pucchati. **Tabbhāvāvigamato**ti paccuppannabhāvato hutvāhotibhāvānupagamato. **Paccuppannābhāvato**ti paccuppannatāya abhāvato.

Vacanaṃ arahatīti iminā vacanamatte na koci dosoti dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadipi tassa puna hutvā bhūtassa puna hutvāhotibhāvo natthi, punappunaṃ ñāpetabbatāya pana dutiyaṃ tato parampi tathā vattabbataṃ arahatīti ‘‘āmantā’’ti paṭijānātīti. **Dhamme**ti sabhāvadhamme. Tappaṭikkhepato **adhamme** abhāvadhamme. Tenāha **‘‘sasavisāṇe’’**ti.

Paṭikkhittanayenāti ‘‘hutvā hoti, hutvā hotī’’ti ettha pubbe yadetaṃ tayā ‘‘anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hotī’’ti vadatā ‘‘taṃyeva anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti laddhivasena ‘‘anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā hutvā hotī’’ti vuttaṃ, ‘‘kiṃ te tampi hutvā hotī’’ti pucchite yo paravādinā hutvā bhūtassa puna hutvāabhāvato ‘‘na hevā’’ti paṭikkhepo kato, tena paṭikkhittanayena. Svāyaṃ yadeva rūpādi anāgataṃ, tadeva paccuppannanti satipi atthābhede anāgatapaccuppannanti pana attheva kālabhedoti taṃkālabhedavirodhāya paṭikkhepo pavattoti āha **‘‘paṭikkhittanayenāti kālanānattenā’’**ti. Tena hi so ayañca paṭikkhepo nīto pavattitoti. **Paṭiññātanayenā**ti idampi yathāvuttapaṭikkhepānantaraṃ yaṃ paṭiññātaṃ, taṃ sandhāyāha. Yathā hi sā paṭiññā atthābhedena nītā pavattitā, tathāyampi. Tenevāha **‘‘atthānānattenā’’**ti, anāgatādippabhedāya kālapaññattiyā upādānabhūtassa atthassa abhedenāti attho. Yathā upādānabhūtarūpādiatthābhedepi tesaṃ khaṇattayānāvatti taṃsamaṅgitā anāgatapaccuppannabhāvāvattitā, tathā tattha vuccamānā hutvāhotibhāvā yathākkamaṃ purimapacchimesu pavattitā purimapacchimakiriyāti katvāti imamatthaṃ dassento **‘‘atthānānattaṃ…**

pe… paṭijānātī’’ti vatvā puna **‘‘atthānānattameva hī’’**tiādinā tameva atthaṃ samattheti. Yathā pana ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti paṭijānantassa jīvova sarīraṃ, sarīrameva jīvoti jīvasarīrānaṃ anaññattaṃ āpajjati, evaṃ ‘‘taññeva anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti ca paṭijānantassa anāgatapaccuppannānaṃ anaññattaṃ āpannanti paccuppannānāgatesu vuttā hotibhāvahutvābhāvā anāgatapaccuppannesupi āpajjeyyunti vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘evaṃ sante anāgatampi hutvāhoti nāma, paccuppannampi hutvāhotiyeva nāmā’’ti.

Anuññātapañhassāti ‘‘taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti? Āmantā’’ti evaṃ atthānānattaṃ sandhāya anuññātassa atthassa. Ñātuṃ icchito hi attho pañho. **Doso vutto**ti anāgataṃ hutvā paccuppannabhūtassa puna anāgataṃ hutvā paccuppannabhāvāpattisaṅkhāto doso vutto purimanaye. Pacchimanaye pana anāgatapaccuppannesu ekekassa hutvāhotibhāvāpattisaṅkhāto doso vuttoti attho. **Paṭikkhittapañha**nti ‘‘taṃyeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti? Na hevaṃ vattabbe’’ti evaṃ kālanānattaṃ sandhāya paṭikkhittapañhaṃ. **Tenā**ti anāgatapaccuppannānaṃ hotihutvābhāvapaṭikkhepena. **Codetī**ti anāgataṃ tena hoti nāma, paccuppannaṃ tena hutvā nāma, ubhayampi anaññattā ubhayasabhāvanti codeti. **Etthā**ti ‘‘hutvā hotī’’ti etasmiṃ pañhe **kathaṃ hoti doso**ti codetīti. **‘‘Tassevā’’**ti pariharati. Kathaṃ katvā codanā, kathañca katvā parihāro? Anujānanapaṭikkhepānaṃ bhinnavisayatāya codanā, atthābhedakālabhedavisayattā abhinnādhāratāya tesaṃ parihāro. **Tassevā**ti hi paravādino evāti attho.

Tadubhayaṃ gahetvāti ‘‘taṃ anāgataṃ taṃ paccuppanna’’nti ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā. **Ekeka**nti tesu ekekaṃ. **Ekekamevā**ti ubhayaṃ ekajjhaṃ aggahetvā ekekameva visuṃ visuṃ imasmiṃ pakkhe tathā na yuttanti attho. **Esa nayo**ti atidesaṃ katvā saṃkhittattā taṃ dubbiññeyyanti **‘‘anāgatassa hī’’**tiādinā vivarati. **Paṭijānitabbaṃ siyā** anāgatapaccuppannānaṃ yathākkamaṃ hotihutvābhāvatoti adhippāyo. ‘‘Yadetaṃ tayā’’tiādinā pavatto saṃvaṇṇanānayo **purimanayo,** tattha hi ‘‘yadi te anāgataṃ hutvā’’tiādinā hutvāhotibhāvo codito. ‘‘Aparo nayo’’tiādiko **dutiyanayo**. Tattha hi ‘‘anāgatassa…pe… hutvāhotiyeva nāmā’’ti anāgatādīsu ekekassa hutvāhotināmatā coditā.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. **Kathaṃ vuccatī**ti kasmā vuttaṃ. **Tenā**ti hi iminā dutiyapucchāya ‘‘atītaṃ ñāṇa’’nti idaṃ paccāmaṭṭhaṃ, tañca paccuppannaṃ ñāṇaṃ, atītadhammārammaṇatāya atītanti vuttaṃ. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘puna puṭṭho atītārammaṇaṃ paccuppannaṃ ñāṇa’’ntiādi.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. ‘‘Arahaṃ khīṇāsavo’’tiādinā suttavirodho pākaṭoti idameva dassento **‘‘yuttivirodho…pe… daṭṭhabbo’’**ti āha. Tattha **anānatta**nti aviseso. **Evamādiko**ti **ādi-**saddena katakiccatābhāvo anohitabhāratāti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Arahantādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. Yo atītasaddābhidheyyo attho, so atthisaddābhidheyyoti dvepi samānādhikaraṇatthāti katvā vuttaṃ **‘‘atītaatthisaddānaṃ ekatthattā’’**ti, na, atītasaddābhidheyyasseva atthisaddābhidheyyattā. Tenāha **‘‘atthisaddatthassa ca nvātītabhāvato’’**ti. Tena kiṃ siddhanti āha **‘‘atītaṃ nvātītaṃ,**

nvātītañca atītaṃ hotī’’ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadi tava matena atītaṃ atthi, atthi ca nvātītanti atītañca no atītaṃ siyā, tathā atthi no atītaṃ atītañca no atītaṃ atītaṃ siyāti, yathā ‘‘atītaṃ atthī’’ti ettha atītameva atthīti nāyaṃ niyamo gahetabbo anatītassapi atthibhāvassa icchitattā. Tenevāha **‘‘atthi siyā atītaṃ, siyā nvātīta’’**nti. Yena hi ākārena atītassa atthibhāvo paravādinā icchito, tenākārena anatītassa anāgatassa paccuppannassa ca so icchito. Kena pana ākārena icchitoti? Saṅkhatākārena. Tena vuttaṃ ‘‘tenātītaṃ nvātītaṃ, nvātītaṃ atīta’’nti. Tasmā atītaṃ atthiyevāti evamettha niyamo gahetabbo. Atthibhāve hi atītaṃ niyamitaṃ, na atīte atthibhāvo niyamito, ‘‘na pana nibbānaṃ atthī’’ti ettha pana nibbānameva atthīti ayampi niyamo sambhavatīti so eva gahetabbo. Yadipi hi nibbānaṃ paramatthato atthibhāvaṃ upādāya uttarapadāvadhāraṇaṃ labbhati tadaññassapi abhāvato, tathāpi asaṅkhatākārena aññassa anupalabbhanato tathā nibbānameva atthīti purimapadāvadhāraṇe atthe gayhamāne ‘‘atthi siyā nibbānaṃ, siyā no nibbāna’’nti codanā anokāsā. Atītādīsu pana purimapadāvadhāraṇaṃ paravādinā na gahitanti natthettha atippasaṅgo. Aggahaṇañcassa pāḷito eva viññāyati. Evamettha atītādīnaṃ atthitaṃ vadantassa paravādissevāyaṃ iṭṭhavighātadosāpatti, na pana nibbānassa atthitaṃ vadantassa sakavādissāti. **Paṭipādanā** patiṭṭhāpanā veditabbā.

Etthāha ‘‘atītaṃ atthī’’tiādinā kiṃ panāyaṃ atītānāgatānaṃ paramatthato atthibhāvo adhippeto, udāhu na paramatthato. Kiñcettha – yadi tāva paramatthato, sabbakālaṃ atthibhāvato saṅkhārānaṃ sassatabhāvo āpajjati, na ca taṃ yuttaṃ āgamavirodhato yuttivirodhato ca. Atha na paramatthato, ‘‘sabbamatthī’’tiādikā codanā niratthikā siyā, na niratthikā. So hi paravādī ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgata’’ntiādinā atītānāgatānampi khandhabhāvassa vuttattā asati ca atīte kusalākusalassa kammassa āyatiṃ phalaṃ kathaṃ bhaveyya, tattha ca pubbenivāsañāṇādi anāgate ca anāgataṃsañāṇādi kathaṃ pavatteyya, tasmā attheva paramatthato atītānāgatanti yaṃ paṭijānāti, taṃ sandhāya ayaṃ katāti. Ekantena cetaṃ sampaṭicchitabbaṃ. Yepi ‘‘sabbaṃ atthī’’ti vadanti atītaṃ anāgataṃ paccuppannañca, te sabbatthivādāti.

Catubbidhā cete te sabbatthivādā. Tattha **keci bhāvaññattikā**. Te hi ‘‘yathā suvaṇṇabhājanassa bhinditvā aññathā kariyamānassa saṇṭhānasseva aññathattaṃ, na vaṇṇādīnaṃ, yathā ca khīraṃ dadhibhāvena pariṇamantaṃ rasavīriyavipāke pariccajati, na vaṇṇaṃ, evaṃ dhammāpi anāgataddhuno paccuppannaddhaṃ saṅkamantā anāgatabhāvameva jahanti, na attano sabhāvaṃ. Tathā paccuppannaddhuno atītaddhaṃ saṅkame’’ti vadanti. **Keci lakkhaṇaññattikā,** te pana ‘‘tīsu addhāsu pavattamāno dhammo atīto atītalakkhaṇayutto, itaralakkhaṇehi ayutto. Tathā anāgato paccuppanno ca. Yathā puriso ekissā itthiyā ratto aññāsu aratto’’ti vadanti. **Aññe avatthaññattikā,** te ‘‘tīsu addhāsu pavattamāno dhammo taṃ taṃ avatthaṃ patvā añño aññaṃ niddisīyati avatthantarato, na sabhāvato. Yathā ekaṃ akkhaṃ ekaṅge nikkhittaṃ ekanti vuccati, sataṅge satanti, sahassaṅge sahassanti, evaṃsampadamida’’nti. **Apare aññathaññattikā,** te pana ‘‘tīsu addhāsu pavattamāno dhammo taṃ taṃ apekkhitvā tadaññasabhāvena vuccati. Yathā taṃ ekā itthī mātāti ca vuccati dhītā’’ti ca. Evamete cattāro sabbatthivādā.

Tesu paṭhamo pariṇāmavāditāya kāpilapakkhikesu pakkhipitabboti. Dutiyassapi kālasaṅkaro āpajjati sabbassa sabbalakkhaṇayogato. Catutthassapi saṅkarova. Ekasseva dhammassa pavattikkhaṇe tayopi kālā samodhānaṃ gacchanti. Purimapacchimakkhaṇā hi atītānāgatā, majjhimo paccuppannoti. Tatiyassa pana avatthaññattikassa natthi saṅkaro dhammakiccena kālavavatthānato. Dhammo hi sakiccakkhaṇe paccuppanno, tato pubbe anāgato, pacchā atītoti.

Tattha yadi atītampi dharamānasabhāvatāya atthi anāgatampi, kasmā taṃ atītanti vuccati anāgatanti vā, nanu vuttaṃ ‘‘dhammakiccena kālavavatthānato’’ti. Yadi evaṃ paccuppannassa cakkhussa kiṃ kiccaṃ, anavasesapaccayasamavāye phaluppādanaṃ. Evaṃ sati anāgatassapi cassa tena bhavitabbaṃ atthibhāvatoti lakkhaṇasaṅkaro siyā. Idañcettha vattabbaṃ, teneva sabhāvena sato dhammassa kiccaṃ, kiccakaraṇe ko vibandho, yena kadāci karoti kadāci na karoti paccayasamavāyabhāvato, kiccassa samavāyābhāvatoti ce? Taṃ na, niccaṃ atthibhāvassa icchitattā. Tato eva ca addhunaṃ avavatthānaṃ. Dhammo hi teneva sabhāvena vijjamāno kasmā kadāci atītoti vuccati kadāci anāgatoti kālassa vavatthānaṃ na siyā. Yo hi dhammo ajāto, so anāgato. Yo jāto na ca niruddho, so paccuppanno. Yo niruddho, so atīto. Idamevettha vattabbaṃ. Yadi yathā vattamānaṃ atthi, tathā atītaṃ anāgatañca atthi, tassa tathā sato ajātatā niruddhatā ca kena hotīti. Teneva hi sabhāvena sato dhammassa kathamidaṃ sijjhati ajātoti vā niruddhoti vā. Kiṃ tassa pubbe nāhosi, yassa abhāvato ajātoti vuccati, kiñca pacchā natthi, yassa abhāvato niruddhoti vuccati. Tasmā sabbathāpi addhattayaṃ na sijjhati, yadi ahutvā saṅgati hutvā ca vinassatīti na sampaṭicchanti. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘saṅkhatalakkhaṇayogato na sassatabhāvappasaṅgo’’ti, tayidaṃ kevalaṃ vācāvatthumattaṃ udayavayāsambhavato, atthi ca nāma sabbadā so dhammo, na ca niccoti kutoyaṃ vācāyutti.

Sabhāvo sabbadā atthi, nicco dhammo na vuccati;
Dhammo sabhāvato nañño, aho dhammesu kosalaṃ.

Yañca vuttaṃ ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgata’’ntiādinā atītānāgatānaṃ khandhabhāvassa vuttattā atthevāti, vadāma. Atītaṃ bhūtapubbaṃ, anāgataṃ yaṃ sati paccaye bhavissati, tadubhayassapi ruppanādisabhāvānātivattanato rūpakkhandhādibhāvo vutto. Yathādhammasabhāvānātivattanato atītā dhammā anāgatā dhammāti, na dharamānasabhāvatāya. Ko ca evamāha ‘‘paccuppannaṃ viya taṃ atthī’’ti. Kathaṃ panetaṃ atthīti? Atītānāgatasabhāvena. Idaṃ pana taveva upaṭṭhitaṃ, kathaṃ taṃ atītaṃ anāgatañca vuccati, yadi niccakālaṃ atthīti.

Yaṃ pana ‘‘na tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpaṃ byantī hotī’’ti (ma. ni. 3.250) sutte vuttaṃ, taṃ yasmiñca santāne kammaṃ katūpacitaṃ, tattha tenāhitaṃ taṃphaluppādanasamatthataṃ sandhāya vuttaṃ, na atītassa kammassa dharamānasabhāvattā. Tathā sati sakena bhāvena vijjamānaṃ kathaṃ taṃ atītaṃ nāma siyā. Itthañcetaṃ evaṃ sampaṭicchitabbaṃ, yaṃ saṅkhārā ahutvā sambhavanti, hutvā pativenti tesaṃ udayato pubbe vayato ca pacchā na kāci ṭhiti nāma atthi, yato atītānāgataṃ atthīti vucceyya. Tena vuttaṃ –

‘‘Anidhānagatā bhaggā, puñjo natthi anāgate;
Uppannā yepi tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā’’ti. (mahāni. 10, 39);

Yadi cānāgataṃ paramatthato siyā, ahutvā sambhavantīti vattuṃ na sakkā. Paccuppannakāle ahutvā sambhavantīti ce? Na, dhammappavattimattattā kālassa. Atha attano sabhāvena ahutvā sambhavantīti, siddhametaṃ anāgataṃ paramatthato natthīti. Yañca vuttaṃ ‘‘asati atīte kusalākusalassa kammassa āyatiṃ phalaṃ kathaṃ bhaveyyā’’ti, na kho panettha atītakammato phaluppatti icchitā, atha kho tassa katattā tadāhitavisesato santānato. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hotī’’ti (dha. sa. 431). Yassa pana atītānāgataṃ paramatthato atthi, tassa phalaṃ niccameva atthīti kiṃ tattha kammassa sāmatthiyaṃ. Uppādane ce, siddhamidaṃ ahutvā bhavatīti. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘asati atītānāgate kathaṃ tattha ñāṇaṃ pavatteyyā’’ti, yathā taṃ ālambaṇaṃ, taṃ tathā atthi, kathañca taṃ ālambaṇaṃ, ahosi bhavissati cāti. Na hi koci atītaṃ anussaranto atthīti anussarati, atha kho ahosīti. Yathā pana vattamānaṃ ārammaṇaṃ anubhūtaṃ, tathā taṃ atītaṃ anussarati. Yathā ca vattamānaṃ bhavissati, tathā buddhādīhi gayhati. Yadi ca taṃ tatheva atthi, vattamānameva taṃ siyā. Atha natthi, siddhaṃ ‘‘asantaṃ ñāṇassa ārammaṇaṃ hotī’’ti. Vijjamānaṃ vā hi cittasaññātaṃ avijjamānaṃ vā ārammaṇaṃ etesaṃ atthīti ārammaṇā, cittacetasikā, na vijjamānaṃyeva ārabbha pavattanato, tasmā paccuppannameva dharamānasabhāvaṃ na atītānāgatanti na tiṭṭhati sabbatthivādo. Keci pana ‘‘na atītādīnaṃ atthitāpaṭiññāya sabbatthivādā, atha kho āyatanasabbassa atthitāpaṭiññāyā’’ti vadanti, tesaṃ matena sabbeva sāsanikā sabbatthivādā siyunti.

Padasodhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Atītakkhandhādikathā

1. Nasuttasādhanakathāvaṇṇanā

297. ‘‘Atītaṃ anāgataṃ paccuppanna’’nti ayaṃ kālavibhāgaparicchinno vohāro dhammānaṃ taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya paññatto. Dhammo hi sakiccakkhaṇe paccuppanno, tato pubbe anāgato, pacchā atītoti vuttovāyamattho. Tattha yadipi dhammā aniccatāya anavaṭṭhitā, avatthā pana tesaṃ yathāvuttā vavatthitāti tadupādānā kālapaññattipi vavatthitā eva. Na hi atītādi anāgatādibhāvena voharīyati, khandhādipaññatti pana anapekkhitakālavisesā. Tīsupi hi kālesu rūpakkhandho rūpakkhandhova, tathā sesā khandhā āyatanadhātuyo ca. Evamavaṭṭhite yasmā paravādī ‘‘atthī’’ti imaṃ paccuppannaniyataṃ vohāraṃ atītānāgatesupi āropeti, tasmā so addhasaṅkaraṃ karoti. Paramatthato avijjamāne vijjamāne katvā voharatīti tato vivecetuṃ **‘‘atītaṃ khandhā’’**tiādikā ayaṃ kathā āraddhā.

Yasmā pana ruppanādisabhāve atītādibhedabhinne dhamme ekajjhaṃ gahetvā tattha rāsaṭṭhaṃ upādāya khandhapaññatti, cakkhurūpādīsu kāraṇādiatthaṃ suññataṭṭhañca upādāya āyatanapaññatti dhātupaññatti ca, tasmā sā addhattayasādhāraṇā, na atītādipaññatti viya addhavisesādhiṭṭhānāti āha **‘‘khandhādibhāvāvijahanato atītānāgatāna’’**nti. Te panete atītādike khandhādike viya sabhāvadhammato sañjānanto paravādī ‘‘atthī’’ti paṭijānātīti āha **‘‘atītānāgatānaṃ atthitaṃ icchantassā’’**ti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

‘‘Tayome, bhikkhave, niruttipathā’’ti suttaṃ **niruttipathasuttaṃ**. Tattha hi paccuppannasseva atthibhāvo vutto, na atītānāgatānaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘atthitāya vāritattā’’**ti. Yadi evaṃ ‘‘atthi, bhikkhave, nibbāna’’nti idaṃ kathanti? Taṃ sabbadā upaladdhito vuttaṃ niccasabhāvañāpanatthaṃ asaṅkhatadhammassa, idha pana saṅkhatadhammānaṃ khaṇattayasamaṅgitāya atthibhāvo na tato pubbe pacchā cāti paññāpanatthaṃ ‘‘yaṃ, bhikkhave, rūpaṃ…pe… na tassa saṅkhā bhavissatī’’ti vuttaṃ. Etena ‘‘atthī’’ti samaññāya anupādānato atītaṃ anāgataṃ paramatthato natthīti dassitaṃ hoti. **Imināvūpāyenā**ti ‘‘khandhādibhāvāvijahanato’’ti evaṃ vuttena hetunā. Upapattisādhanayutti hi idha ‘‘upāyo’’ti vuttā.

Nasuttasādhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Suttasādhanakathāvaṇṇanā

298. **Ete dhammā**ti ete khandhaāyatanadhātudhammā. **Suttāharaṇa**nti niruttipathasuttāharaṇaṃ. **Nesa**nti atītānāgatānaṃ.

Suttasādhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītakkhandhādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaccaṃatthītikathā

1. Atītādiekaccakathāvaṇṇanā

299. Ye katūpacitā kusalākusalā dhammā vipākadānāya akatokāsā, katokāsā ca ye ‘‘okāsakatuppannā’’ti vuccanti. Ye ca vippakatavipākā, te sabbepi ‘‘avipakkavipākā’’ti veditabbā. Tesaṃ vipākadānasāmatthiyaṃ anapagatanti adhippāyena paravādī atthitaṃ icchati. Ye pana paravādī sabbena sabbaṃ vipakkavipākā kusalākusalā dhammā, tesaṃ apagatanti natthitaṃ icchati. Tenāha ‘‘atthīti ekaccaṃ atthi ekaccaṃ natthī’’tiādi. Evaṃ icchantassa pana paravādino yathā avipākesupi ekaccaṃ natthīti āpajjati, evaṃ vipakkavipākesu avipakkavipākesu ca āpajjatevāti dassetuṃ ‘‘avipakkavipākā dhammā ekacce’’tiādinā pāḷi pavattā. Tena vuttaṃ **‘‘tiṇṇaṃ rāsīnaṃ vasenā’’**tiādi. **Vohāravasenā**ti phalassa anuparamavohāravasena, hetukiccaṃ pana anuparataṃ anupacchinnaṃ atthīti laddhiyaṃ ṭhitattā codetabbova. Avicchedavasena pavattamānañhi phalassa pabandhavohāraṃ paravādī vohārato atthīti icchati, hetu panassa kammaṃ paramatthato ca kammūpacayavādibhāvato pattiappattisabhāvatādayo viya cittavippayutto kammūpacayo nāma eko saṅkhāradhammo avipanno, sopi tasseva vevacananti paravādī. Yaṃ sandhāyāha –

> ‘‘Nappacayanti kammāni, api kappasahassato;
> Patvā paccayasāmaggiṃ, kāle paccanti pāṇina’’nti.

Yañca sandhāya parato paribhogamayapuññakathāya ‘‘paribhogamayaṃ pana cittavippayuttaṃ uppajjatīti laddhiyā paṭijānātī’’ti vakkhati.

Ekaccaṃatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. **Paramatthasatipaṭṭhānattā**ti etena lokuttarāya eva sammāsatiyā tatthāpi maggabhūtāya nippariyāyena satipaṭṭhānabhāvo niyyānikattā itarāya pariyāyenāti dasseti. Maggaphalasammāsatiyā dhammānussatibhāvapariyāyo atthīti **‘‘lokiyalokuttarasatipaṭṭhānasamudāyabhūtassā’’**ti vuttaṃ. **Satisamudāyabhūtassa** na satigocarabhūtassāti adhippāyo. Satigocarassa hi satipaṭṭhānataṃ codetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘cakkhāyatanaṃ satipaṭṭhāna’’nti āraddhaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘sabbadhammānaṃ pabhedapucchāvasena vutta’’**nti. Suttasādhanāyaṃ pana paṭhamaṃ lokiyasatipaṭṭhānavasena, dutiyaṃ missakavasena, tatiyaṃ lokuttaravasena dassitanti veditabbaṃ.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. Hevatthikathāyaṃ ‘‘sabbo dhammo sakabhāvena atthi parabhāvena natthī’’ti pavatto paravādīvādo yathā vibhajja paṭipucchā vā na byākātabbo, evaṃ ekaṃsato na byākātabbo visesābhāvato, kevalaṃ ṭhapanīyapakkhe tiṭṭhatīti adhippāyenāha **‘‘avattabbuttarenā’’**ti. Yathā hi sabbe vādā sappaṭivādāvāti paṭiññā bhūtakathanattā avattabbuttarā upekkhitabbā, evamayampīti veditabbaṃ. Tenāha **‘‘upekkhitabbenā’’**ti. Atha vā avattabbaṃ uttaraṃ **avattabbuttaraṃ**. Yathā aniccavādinaṃ pati anicco saddo paccayādhīnavuttitoti, uttaraṃ na vattabbaṃ siddhasādhanabhāvato, evaṃ idhāpi daṭṭhabbaṃ. Siddhasādhanañhi daḍḍhassa ḍahanasadisattā niratthakameva siyā, aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā paravādinā yena sabhāvena yo dhammo atthi, teneva sabhāvena so vinā kālabhedādiparāmasanena natthīti patiṭṭhāpīyati, tasmā **‘‘ayoniso patiṭṭhāpitattā’’**ti vuttaṃ.

Ettha ca ‘‘hevatthi, hevaṃ natthī’’ti paṭijānantena paravādinā yathā saparabhāvehi rūpādīnaṃ atthitā paṭiññātā, evaṃ kāladesādibhedehipi sā paṭiññātā eva. Tenevāha **‘‘atītaṃ anāgatapaccuppannavasena, anāgatapaccuppannāni vā atītādivasena natthī’’**ti. Evaṃ sati nigaṇṭhācelakavādo paridīpito siyā. Te hi ‘‘siyā atthi, siyā natthi, siyā atthi ca natthi cā’’tiādinā sabbapadatthesu pattabhāge paṭijānanti. Tattha yadi vatthuno sabhāveneva, desakālasantānavasena vā natthitā adhippetā, taṃ siddhasādhanaṃ sakavādinopi icchitattā. Yassa hi dhammassa yo sabhāvo, na so tato aññathā upalabbhati. Yadi upalabbheyya, añño eva so siyā. Na cettha sāmaññalakkhaṇaṃ nidassetabbaṃ salakkhaṇassa adhippetattā tassa natthibhāvassa abhāvato. Yathā ca parabhāvena natthitāya na vivādo, evaṃ desakālantaresupi ittarakālattā saṅkhārānaṃ. Na hi saṅkhārā desantaraṃ, kālantaraṃ vā saṅkamanti khaṇikabhāvato. Eteneva pariyāyantarena natthitāpi paṭikkhittā veditabbā. Yathā ca atthitā, natthitā vinā kālabhedena ekasmiṃ dhamme patiṭṭhaṃ na labhanti aññamaññaviruddhattā, evaṃ sabbadāpi niccattā.

Yaṃ pana te vadanti ‘‘yathā suvaṇṇaṃ kaṭakādirūpena ṭhitaṃ rucakādibhāvaṃ āpajjatīti niccāniccaṃ. Tañhi suvaṇṇabhāvāvijahanato niccaṃ kaṭakādibhāvahānito aniccaṃ, evaṃ sabbadhammā''ti. Te idaṃ vattabbā ''kiṃ kaṭakabhāvo kaṭakassa, udāhu suvaṇṇassā''ti. Yadi kaṭakassa, suvaṇṇanirapekkho siyā tadaññabhāvo viya. Atha suvaṇṇassa, niccakālaṃ tattha upalabbheyya suvaṇṇabhāvo viya. Na ca sakkā ubhinnaṃ ekabhāvoti vattuṃ kaṭakavināsepi suvaṇṇāvināsato. Atha mataṃ, suvaṇṇakaṭakādīnaṃ pariyāyīpariyāyabhāvato nāyaṃ dosoti. Yathā hi kaṭakapariyāyanirodhena rucakapariyāyuppādepi pariyāyī tatheva tiṭṭhati, evaṃ manussapariyāyanirodhe devapariyāyuppādepi pariyāyī jīvadrabyaṃ tiṭṭhatīti niccāniccaṃ, tathā sabbadrabyānīti. Tayidaṃ ambaṃ puṭṭhassa labujabyākaraṇaṃ. Yaṃ sveva nicco aniccoti vā vadanto aññattha niccataṃ aññattha aniccataṃ paṭijānāti, atha pariyāyapariyāyīnaṃ anaññatā icchitā, evaṃ sati pariyāyopi nicco siyā pariyāyino anaññattā pariyāyasarūpaṃ viya, pariyāyī vā anicco pariyāyato anaññattā pariyāyasarūpaṃ viyāti. Atha nesaṃ aññā anaññatā, evañca sati vuttadosadvayānativatti. Apica koyaṃ pariyāyo nāma, yadi saṇṭhānaṃ, suvaṇṇo tāva hotu, kathaṃ jīvadrabye arūpibhāvato. Yadi tassapi saṇṭhānavantaṃ icchitaṃ, tathā satissa ekasmimpi sattasantāne bahutā āpajjati sarūpatā ca saṇṭhānavantesupi pīḷakādīsu tathādassanato. Atha pavattiviseso, evampi bahutā khaṇikatā ca āpajjati, tasmā pariyāyasarūpameva tāva patiṭṭhapetabbaṃ.

Yaṃ pana vuttaṃ ''suvaṇṇaṃ kaṭakādirūpena ṭhita''nti, tattha sampattiyogato viññāyamānesu visiṭṭhesu rūpagandharasaphoṭṭhabbesu kiṃ ekaṃ, udāhu tesaṃ samudāyo, tabbinimuttaṃ vā dhammantaraṃ suvaṇṇanti? Tattha na tāva rūpādīsu ekekaṃ suvaṇṇaṃ tena suvaṇṇakiccāsiddhito, nāpi tabbinimuttaṃ dhammantaraṃ tādisassa abhāvato. Atha samudāyo, taṃ pana paññattimattanti na tassa niccatā, nāpi aniccatā sambhavati. Yathā ca suvaṇṇassa, evaṃ kaṭakassapi paññattimattattāti. Tayidaṃ nidassanaṃ paravādino jīvadrabyassapi paññattimattaṃ tasseva sādhetīti kuto tassa niccāniccatāti alamatippapañcena.

Hevatthikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. **Vikkhambhitarāgāva** avikkhambhitarāgānaṃ adhimānikatāya asambhavatoti yāva adhimānikaṃ, tāva sampajānā niddaṃ okkamantīti adhippāyo. ''Adhimānikāna''nti idaṃ bhūtapubbagatiyā vuttanti āha **''adhimānikapubbā adhippetā siyu''**nti.

308. Yaṃ vimatigāhakāraṇaṃ vuccamānaṃ, taṃ ''handa hī''ti paraṃ jotetīti adhippāyenāha **''kāraṇattheti yutta''**nti. Vimatigāhassa pana nicchitataṃ ''handa hī''ti paraṃ jotetīti vuttaṃ **''vacasāyatthe''**ti.

Parūpahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vacībhedakathāvaṇṇanā

326. **So**ti paṭhamamaggaṭṭho. **Tasmā**ti yasmā ''virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi 'yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma'''nti suttassa atthaṃ aññathā gahetvā udayabbayānupassanānissandena maggakkhaṇepi dukkhanti vipassanā upaṭṭhāti, tasmā ''so dukkhamicceva vācaṃ bhāsatī''ti vadanti.

328. **Icchite**ti paravādinā sampaṭicchite. **Āropite**ti yuttiniddhāraṇena tasmiṃ atthe patiṭṭhāpite yujjati, vacīsamuṭṭhāpanakkhaṇato pana pacchā taṃ saddaṃ suṇātīti icchite na yujjati sotaviññāṇassa paccuppannārammaṇattāti adhippāyo. Yasmā pana attanā nicchāritaṃ saddaṃ attanāpi suṇāti, tasmā sotaviññāṇaṃ ‘‘yena taṃ saddaṃ suṇātī’’ti aṭṭhakathāyaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

332. **Lokuttaramaggakkhaṇe**ti paṭhamajjhānikassa paṭhamamaggassa khaṇe. **Abhibhūsuttāharaṇe adhippāyo vattabbo**ti etena tadāharaṇassa asambandhataṃ dasseti. Tenāha **‘‘tasmā asādhaka’’**nti.

Vacībhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. **Eva**nti ‘‘ekacittaṃ yāvatāyukaṃ tiṭṭhatī’’ti vuttākārena. **Aññatthā**ti arūpabhavato aññasmiṃ. **Etenā**ti ‘‘ekameva cittaṃ āruppe tiṭṭhati, yāvatāyukaṃ tiṭṭhatī’’ti evaṃvādinā **dutiyāpi aḍḍhakathā passitabbā** paṭhamakathāya cirakālāvaṭṭhānavacanassa aññadatthu bhāvavibhāvanatoti adhippāyo. **Purimāyā**ti ‘‘yāvatāyukaṃ tiṭṭhatī’’ti pañhato purimāya. Tattha hi ‘‘vassasataṃ tiṭṭhatī’’ti pucchāya ‘‘āmantā’’ti anuññā katā, pacchimāyaṃ pana ‘‘manussānaṃ ekaṃ cittaṃ yāvatāyukaṃ tiṭṭhatī’’ti ‘‘na hevaṃ vattabbe’’ti paṭikkhepo kato. **Avirodho vibhāvetabbo,** yato tattheva anuññā katā, na pacchāti adhippāyo. **Vassasatādī**ti ca **ādi**-saddena na kevalaṃ ‘‘dve vassasatānī’’ti evamādiyeva saṅgahitaṃ, atha kho ‘‘ekaṃ cittaṃ divasaṃ tiṭṭhatī’’ti evamādipīti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Muhuttaṃ muhuttaṃ uppajjatīti pañho sakavādinā pucchito viya vutto’’**ti idaṃ vicāretabbaṃ. ‘‘Muhuttaṃ muhuttaṃ uppajjatī’’ti pañho paravādissa. ‘‘Uppādavayadhammino’’tiādisuttatthavasena paṭiññā sakavādissāti hi vuttaṃ.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. ‘‘Tāni vā cattāripi ñāṇāni eko sotāpattimaggoyevāti paṭijānātī’’ti imaṃ sandhāyāha **‘‘atha vā’’**tiādi. **Catunnaṃ ñāṇāna**nti dukkheñāṇādīnaṃ catunnaṃ ñāṇānaṃ. **Ekamaggabhāvato**ti sotāpattiādiekamaggabhāvato. Kamena pavattamānānipi hi tāni ñāṇāni taṃtaṃmaggakiccassa sādhanato ekoyeva maggo hotīti adhippāyo. Tenāha **‘‘ekamaggassa…pe… paṭijānātī’’**ti.

344. **Dassane**ti maggadassane.

345. Dhammatthānaṃ hetuphalabhāvato dhammatthapaṭisambhidānaṃ siyā sotāpattiphalahetutā, tadabhāvato na itarapaṭisambhidānanti āha **‘‘nirutti…pe… vicāretabba’’**nti. Sabbāsampi pana paṭisambhidānaṃ paṭhamaphalasacchikiriyāhetutā vicāretabbā maggādhigameneva laddhabbattā phalānaṃ viya, tasmā ‘‘aṭṭhahi ñāṇehī’’ti ettha nikkhepakaṇḍe āgatanayena dukkhādiñāṇānaṃ pubbantādiñāṇānañca vasena ‘‘aṭṭhahi ñāṇehī’’ti yuttaṃ viya dissati.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. **Visayavisayīsū**ti rūpacakkhādike sandhāyāha. Te hi rūpakkhandhapariyāpannattā ekantena lokiyā. **Visayassevā**ti saddasseva. So hi voharitabbato vohārakaraṇatāya ca ‘‘vohāro’’ti pāḷiyaṃ vutto. **Natthettha kāraṇaṃ** visayīnaṃ visayassapi āsavādianārammaṇatābhāvato. **Asiddhalokuttarabhāvassa** ekantasāsavattā **tassa** saddāyatanassa yathā lokuttaratā tava matenāti adhippāyo.

Paṭihaññeyyāti idaṃ parikappavacanaṃ. Parikappavacanañca ayāthāvanti āha **‘‘na hi…pe…**

atthī''ti. Na hi jalaṃ analanti parikappitaṃ dahati pacati vā. Kiṃ lokiyena ñāṇena jānitabbato lokiyo rūpāyatanādi viya, udāhu lokuttaro paccavekkhiyamānamaggādi viyāti evamettha hetussa **anekantabhāvo** veditabbo. Tenāha **''lokiye lokuttare ca sambhavato''**ti.

Vohārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. **Yesaṃ dvinna**nti yesaṃ dvinnaṃ dukkhasaccānaṃ. **Dvīhi nirodhehī**ti appaṭisaṅkhāpaṭisaṅkhāsaṅkhātehi dvīhi nirodhehi. Tattha dukkhādīnaṃ paṭisaṅkhāti paṭisaṅkhā, paññāviseso. Tena vattabbo nirodho paṭisaṅkhānirodho. Yo sāsavehi dhammehi visaṃyogoti vuccati, yo paccayavekallena dhammānaṃ uppādassa accantavibandhabhūto nirodho, so paṭisaṅkhāya navattabbato appaṭisaṅkhānirodho nāmāti paravādino laddhi. **Paṭisaṅkhāya vinā niruddhā**ti paccayavekallena anuppattiṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **''na uppajjitvā bhaṅgā''**ti. Anuppādopi hi nirodhoti vuccati yato ''imassuppādā idaṃ uppajjatī''ti lakkhaṇuddesassa paṭilome ''imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī''ti dassito. **Tenā**ti paṭisaṅkhāya nirodhassa khaṇikanirodhassa ca idha nādhippetattā.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Balakathāvaṇṇanā

354. **Niddesato**ti ''aṭṭhānametaṃ anavakāso''tiādinā niddiṭṭhappakārato. So pana yasmā vitthāro hoti, tasmā vuttaṃ **''vitthārato''**ti. **Sabbaṃ** kilesāvaraṇādiṃ, tameva paccekaṃ pavattiākārabhedato **sabbākāraṃ**. ''Sabba''nti hi idaṃ sarūpato gahaṇaṃ, ''sabbākārato''ti pavattiākārabhedato. Bhagavā hi dhamme jānanto tesaṃ ākārabhede anavasesetvāva jānāti. Yathāha ''sabbe dhammā sabbākārato buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchantī''ti (mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5). **Uddesato**ti ekadesato. Ekadeso ca vitthāro na hotīti āha **''saṅkhepato''**ti. Yathā jānantīti sambandho. **Uddesamattenapī**ti diṭṭhigatayathābhūtañāṇādippabhedānaṃ āsayādīnaṃ uddesamattenapi. Tenāha **''indriyānaṃ tikkhamudubhāvajānanamattaṃ sandhāyā''**ti. **Therenā**ti anuruddhattherena. **Evamevā**ti uddesato ṭhānādimattajānanākāreneva. Svāyamattho sakavādināpi icchitoyevāti āha **''kathamayaṃ codetabbo siyā''**ti.

356. **Sesesū**ti indriyaparopariyattañāṇato sesesu. **Paṭikkhepo**ti asādhāraṇatāpaṭikkhepo. Nanu ca sesānaṃ asādhāraṇatāpi atthīti codanaṃ sandhāyāha **''ṭhānā…pe… adhippāyo''**ti.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. **Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassā**ti diṭṭhiyā parikappitena sattena suññe saṅkhāre sandhāya ''suññatañca manasi karotī''ti pucchāya ''āmantā''ti paṭijānantassa. **Dvinnaṃ phassānaṃ samodhānaṃ kathaṃ āpajjati** ṭhānāṭhānabhūte saṅkhāre vuttanayena suññataṃ manasi karontassāti adhippāyo. **Yathāvuttanayenā**ti ''diṭṭhiyā parikappitena sattena suññā pañcakkhandhā''ti pakārena nayena. Atha vā **yathāvuttanayenā**ti ''ṭhānāṭhānamanasikāro saṅkhārārammaṇo, suññatāmanasikāro nibbānārammaṇo''ti evaṃ vuttanayena. ''Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassā''ti vuttattā **''dvinnaṃ**

phassānaṃ samodhānaṃ kathaṃ āpajjatī''ti āha. Sattasuññatāya suññattepi saṅkhārānaṃ aññova ṭhānāṭhānamanasikāro, añño suññatāmanasikāroti yujjateva dvinnaṃ phassānaṃ samodhānāpatticodanā, saṅkhāre sandhāya paṭijānantassa pana kathaṃ ariyabhāvasiddhi ṭhānāṭhānañāṇādīnanti vicāretabbaṃ. Kiṃ vā etāya yutticintāya. Ummattakapacchisadiso hi paravādivādo. Aññesupi ṭhānesu īdisesu eseva nayo. **Āropetvā**ti itthipurisādiākāraṃ, sattākārameva vā asantaṃ rūpādiupādāne āropetvā. Abhūtāropanañhettha paṇidahananti adhippetaṃ. Tenāha **''parikappanavasenā''**ti. **So**ti yathāvutto paṇidhi. **Ekasmimpi** khandhe.

Ariyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. Maggakkhaṇe cittaṃ ekadesena vimuttaṃ ekadesena avimuttanti ayaṃ ''vimuttaṃ vimuccamāna''nti laddhiyā doso. Tathā hi vuttaṃ **''ekadesaṃ vimuttaṃ, ekadesaṃ avimutta''**nti. Aṭṭhakathāyañca ''tañhi tadā samucchedavimuttiyā vimuttekadesena vimuccamānantissa laddhī''ti dassitovāyamattho. **Vippakataniddese**ti vimuccanakiriyāya apariyositatāniddese. Yaṃ sandhāyāha **''vimuttaṃ vimuccamānanti vippakatabhāvena vuttattā''**ti. **Tenā**ti paravādinā. **Vimucca…pe… vuttaṃ** vimuccamānassa vimuttabhāvābhāvato, vimuttabhedena pana tathā vuttanti adhippāyo. Sati ca dose vippakataniddeseti ānetvā yojetabbaṃ. **Ekadeso visesanaṃ hoti** nippadesavimuttiyā avicchinnato. **Phalacittenā**ti paṭhamaphalacittena uppannena.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. **Pahīnā nāma bhaveyyuṃ,** na pahiyyamānāti adhippāyo.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā

371. Lokuttarānaṃyeva saddhādīnaṃ indriyabhāvo, na lokiyānanti paravādino adhippāyavasenāha **''appaṭiladdhindriyattā''**tiādi. Tattha **niyyānikāni bhāvento**ti yathā niyyānikā honti, evaṃ uppādento brūhento vā. Indriyabhāvaṃ pana pattesu tesu puna bhāvanākiccaṃ natthīti tassa adhippāyoti dassento āha **''na pana indriyāni bhāvento''**ti.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. Visinoti visesena bandhati visayīnaṃ attapaṭibandhaṃ karotīti **visayo,** ārammaṇaṃ, anubhavati etenāti **ānubhāvo,** sāmatthiyaṃ, balanti attho, gocarakaraṇaṃ **gocaro,** visaye ānubhāvagocarā **visaya…pe… carā**ti. Tehi yathā visiṭṭhaṃ visesaṃ hoti, tathā paccayabhūtena jhānadhammena āhitabalaṃ **katabalādhānaṃ**. Visayaggahaṇañcettha ānubhāvagocarakaraṇānaṃ pavattiṭṭhānadassanaṃ yatthassa tehi upatthaddhattā balādhānaṃ pākaṭaṃ hoti. Tenāha **''yādise visaye''**tiādi. Balādhānañca uttarimanussadhammato mahaggatadhammavisesato uppannehi paṇītehi cittajarūpehi visesāpatti. Yaṃ nissāya parāvuttīti eke vadanti. **Purimaṃ maṃsacakkhumattamevā**ti yathāvuttabalādhānato purimaṃ maṃsacakkhumattameva. **Vadanto** saṅgahakāro. **Visayaggahaṇaṃ** pāḷiyaṃ kataṃ. **Na visayavisesadassanattha**nti na visayassa visesadassanatthaṃ. Yato ubhinnampi rūpāyatanameva visayoti visayassa sadisataṃ avisesaṃ āha, sadisassa vā visesaṃ dīpetīti yojanā.

Dhammupatthaddha …pe… **adhippāyo,** aññathā laddhiyeva na siyāti bhāvo. **Maggo**ti upāyo, kāraṇanti attho. Pakaticakkhumato eva hi dibbacakkhu uppajjati. Kasmā? Kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhuñāṇassa uppādanaṃ, so ca kasiṇamaṇḍale uggahanimittena vinā natthi, tasmā vuttaṃ **''maṃsacakkhupaccayatādassanatthameva vutta''**nti. **Tenā**ti ''maggo''ti vacanena. **Rūpāvacarajjhānapaccayenā**ti rūpāvacarajjhānena paccayabhūtena **uppannāni** rūpāvacarajjhānacittasamuṭṭhitāni. Jhānakammasamuṭṭhitesu vattabbameva natthi. Tassa hesā laddhi.

374. **Yena** dibbacakkhuno paññācakkhubhāvassa icchanena paṭijānanena. **Tīṇi cakkhūni** maṃsadibbapaññācakkhūni **cakkhuntarabhāvaṃ vadato bhaveyyuṃ,** tasmā taṃ na icchatīti attho.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā

377. Dibbacakkhupādakattā **''yathākammūpagatañāṇassa upanissaye dibbacakkhumhī''**ti vuttaṃ, **na yathākammūpagatajānanakiccake dibbacakkhumhi** tassa taṃkiccakatābhāvato. Yato yaṃ anaññaṃ, tampi tato anaññamevāti āha **''iminā…pe… bhavitabba''**nti. Tattha **atthantarabhāvaṃ nivāretī**ti dibbacakkhuñāṇassa pakkhikattā yathākammūpagatañāṇassa tato atthantarabhāvaṃ nivāreti. Tassa hi taṃ paribhaṇḍañāṇaṃ. **Dibbacakkhussa yathākammūpagatañāṇato atthantarabhāvaṃ na nivāreti** atappakkhikattāti adhippāyo. Dibbacakkhussa yathākammūpagatañāṇakiccatā paravādinā icchitā, na yathākammūpagatañāṇassa dibbacakkhukiccatāti tamatthaṃ ''yathākammūpagatañāṇameva dibbacakkhu''nti ettha yojetvā dassento **''eva-saddo cā''**tiādimāha.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṃvarakathāvaṇṇanā

379. **Āṭānāṭiyasutte** ''santi, bhikkhave, yakkhā yebhuyyena pāṇātipātā appaṭiviratā''ti (dī. ni. 3.276, 286) āgatattā cātumahārājikānaṃ saṃvarāsaṃvarasabbhāvo avivādasiddho. Yattha pana vivādo, tameva dassentena tāvatiṃsādayo gahitāti imamatthaṃ dassetuṃ **''cātumahārājikāna''**nti vuttaṃ. **Evaṃ satī**ti yadi tāvatiṃsesu saṃvarāsaṃvaro natthi, evaṃ sante. **Surāpāna**nti etthāpi ''suyyatī''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Kathaṃ suyyatīti? Vuttañhetaṃ **kumbhajātake** –

> ''Yaṃ ve pivitvā pubbadevā pamattā,
> Tidivā cutā sassatiyā samāyā;
> Taṃ tādisaṃ majjamimaṃ niratthaṃ,
> Jānaṃ mahārāja kathaṃ piveyyā''ti. (jā. 1.16.58);

Tattha **pubbadevā** nāma asurā. Te hi tāvatiṃsānaṃ uppattito pubbadevāti paññāyiṃsu. **Pamattā**ti surāpānena pamādaṃ āpannā. **Tidivā**ti manussacātumahārājikaloke upādāya tatiyalokabhūtā devaṭṭhānā, nāmameva vā etaṃ tassa devaṭṭhānassa. **Sassatiyā**ti kevalaṃ dīghāyukataṃ sandhāya vadati. **Samāyā** saha attano asuramāyāya, asuramantehi saddhiṃ cutāti attho. Aṭṭhakathāyañca vuttaṃ ''āgantukadevaputtā āgatāti nevāsikā gandhapānaṃ sajjayiṃsu. Sakko sakaparisāya saññamadāsī''ti. Tenāha **''tesaṃ surāpānaṃ asaṃvaro na hotīti vattabbaṃ hotī''**ti. Ettha ca tāvatiṃsānaṃ pātubhāvato paṭṭhāya surāpānampi tattha nāhosi, pageva pāṇātipātādayoti viramitabbābhāvato eva tāvatiṃsato paṭṭhāya upari devalokesu samādānasampattaviratavasena puretabbā saṃvarā na santi, lokuttarā pana santiyeva. Tathā tehi pahātabbā asaṃvarā. Na hi appahīnānusayānaṃ maggavajjhā kilesā na santīti.

Saṃvarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. **Gihichandarāgasampayuttatāyā**ti gihibhāve kāmabhogibhāve chandarāgasahitatāya.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. **Patti**nti adhigamo. Adhigamo nāma samannāgamo hotīti pāḷiyaṃ catūhi phassādīhi samannāgamo coditoti daṭṭhabbaṃ.

Samannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Sabbaṃ yojetabba**nti ettha yadi te arahā catūhi khandhehi viya chahi upekkhāhi samannāgato, evaṃ sante cha upekkhā paccekaṃ phassādisahitāti ‘‘chahi phassādīhi samannāgato’’tiādinā yojetabbaṃ.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. **Pattidhammavasenā**ti ‘‘pattidhammo nāmā’’tiādinā vuttassa cittavippayuttassa saṅkhārassa vasena. ‘‘Bodhiyā buddho’’ti **pucchā**. ‘‘Bodhiyā niruddhāya vigatāya paṭippassaddhāya abuddho hotī’’ti **anuyogo**. Evamaññatthāpi pucchānuyogā veditabbā.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

402. **Tasmā**ti yasmā abodhisattassapi cakkavattino lakkhaṇehi samannāgamo bodhisattassapi carimabhavato aññattha asamannāgamo hoti, tasmā lakkhaṇasamannāgato bodhisattovāti imassatthassa asādhakaṃ. Tenāha **‘‘ābhatampi anābhatasadisamevā’’**ti.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. **Pāramīpūraṇa**nti idaṃ bodhicariyāya upalakkhaṇaṃ, na pāramīnaṃ puṇṇabhāvadassanaṃ. Tena tesaṃ ārambhasamādānādīnampi saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. Mahābhinīhārato paṭṭhāya hi mahāsattā niyatāti vuccanti. Yathāha – ‘‘evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā’’ti, ‘‘dhuvaṃ buddho bhavissatī’’ti ca, na niyāmassa nāma kassaci dhammassa uppannattā byākaronti, atha kho ekaṃsenāyaṃ pāramiyo pūretvā buddho bhavissatīti katvā byākarontīti paravādīparikappitaṃ dhammantaraṃ paṭisedheti, na bodhiyā niyatattaṃ. Tenāha **‘‘kevalañhi na’’**ntiādi.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. Satipi kesañci saṃyojanānaṃ heṭṭhimamaggehi pahīnatte ‘‘pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā’’tiādīsu viya vaṇṇabhaṇanamukhena anavasesatañca sandhāya sabbasaṃyojanappahānakittanaṃ pariyāyavacananti āha **‘‘imaṃ pariyāyaṃ aggahetvā’’**ti. **Arahattamaggena pajahanato evāti gaṇhātī**ti aggamaggo eva sabbasaṃyojanāni pajahatīti laddhiṃ gaṇhātīti **vadanti** padakārā. **Evaṃ satī**ti yadi anavasesatāmattena tathā paṭijānāti.

Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamavaggo

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Phalañāṇaṃ na hoti, sesāni vipassanāmaggapaccavekkhaṇañāṇāni vimuttānīti na vattabbānīti sambandho. **Etthā**ti etesu catūsu ñāṇesu. **Vipassanāggahaṇena gahitaṃ** maggādikiccavidūrakiccattā vipassanāpariyosānattā ca.

Vimuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. Asekhe ārabbha pavattattā asekhañāṇanti parassa laddhi, na asekhe asekhadhamme pariyāpannanti imamatthamāha **‘‘etena…pe… dassetī’’**ti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. Asive sivāti vohāraṃ viya **aññāṇe…pe… vadati**.

Viparītakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. **Ya**nti yaṃ ñāṇaṃ. **Saccānuloma**nti saccappaṭivedhānukūlaṃ. **Viparītānuyogato pabhuti gaṇetvā ‘‘catuttha’’nti āha** na aniyatassa niyāmagamanāyāti aviparītānuyogato pabhuti gaṇetvā, tathā sati pañcamabhāvato visesabhāvato ca.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. **Sabbaṃ ñāṇa**nti idaṃ ‘‘ariyāna’’nti iminā na visesitanti adhippāyenāha **‘‘anariyānampi hi ñāṇaṃ ñāṇamevā’’**ti. Atha vā pāḷiyaṃ avisesena sabbaṃ ñāṇanti vuttaṃ gahetvā evamāha. Ariyassa ce ñāṇanti, so pana paṭikkhepeyyāti āha **‘‘anariyassa etaṃ ñāṇaṃ sandhāyā’’**ti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. **Vattabbapaṭiññā**ti phassārammaṇe ñāṇaṃ vattabbaṃ cetopariyañāṇanti evaṃ pavattā paṭiññā.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. **Anantarānāgatepi citte ñāṇaṃ icchanti,** tattha pana khaṇapaccuppanne viya tādisena parikammena kadāci ñāṇaṃ uppajjeyya. Tenāha **''anantare ekanteneva ñāṇaṃ natthī''**ti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. ''Sabbasaṅkhāresu aniccato diṭṭhesū''ti vutte yaṃ dassanabhūtaṃ ñāṇaṃ, tampi saṅkhārasabhāvattā tathādiṭṭhaṃ siyāti atthato āpajjati, evaṃbhūtaṃ vacanaṃ sandhāyāha **''atthato āpannaṃ vacana''**nti. Taṃ pana yasmā ''tampi ñāṇaṃ aniccato diṭṭhaṃ hotī''ti paṭijānanavasena pavattaṃ, tasmā **''anujānanavacana''**nti vuttaṃ. **Bhaṅgānupassanānaṃ** pabandhavasena pavattamānānaṃ.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. **Phalaparopariyattaṃ** phalassa uccāvacatā. **Balenā**ti ñāṇabalena.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

6. Chaṭṭhavaggo

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. **Etassa** ariyassa puggalassa.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

451. **Kāraṇaṭṭhena ṭhitatā**ti kāraṇabhāvena byabhicaraṇābhāvamāha. Yo hi dhammo yassa dhammassa yadā kāraṇaṃ hoti, na tassa tadā aññathābhāvo atthi, sā ca atthato kāraṇabhāvoyevāti **''kāraṇabhāvoyevā''**ti āha.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. **Sabhāvadhammataṃ paṭisedheti** tadubhayalakkhaṇarahitassa sabhāvadhammassa abhāvā. ‘‘Vodānampi vuṭṭhāna’’nti vacanato **‘‘vodānañca vuṭṭhānapariyāyovā’’**ti āha. Sabhāvadhammatte siddhe saṅkhatavidūratāya asaṅkhataṃ siyāti āha **‘‘sabhāvadhammattāsādhakattā’’**ti.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamavaggo

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. **Saṅgahitā**ti saṅgahaṇādivasena saddhiṃ gahitā. Te pana yasmā ekavidhatādisāmaññena bandhā viya honti, tasmā āha **‘‘sambandhā’’**ti.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. Anuppavisitabbānuppavisanabhāvo tesaṃ bhede sati yujjeyya, nāññathāti upamābhindanena upameyyassa bhinnataṃ dassento **‘‘nānattavavatthā…pe… dassetī’’**ti āha.

Sampayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. **Phassikādayo**ti ettha **ādi**-saddo vavatthāvācī. Tena cittuppādadesanāyaṃ dassitappabhedā vedanādayo gayhanti, na taṃsamuṭṭhānā rūpadhammāti āha **‘‘ekuppādatādivirahitā sahajātatā natthī’’**ti.

Cetasikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dānakathāvaṇṇanā

479. **Phaladānabhāvadīpanattha**nti phaladānasabbhāvadīpanatthaṃ. **Phaladānaṃ vuttaṃ viya hotī**ti cittena phaladānaṃ padhānabhāve vuttaṃ viya hotīti attho. Aññathā dānabhāvoti na sakkā vattuṃ. Dānabhāvopi hi ‘‘dānaṃ aniṭṭhaphala’’ntiādinā vuttoyevāti. **Tannivāraṇattha**nti phaladānanivāraṇatthaṃ. **Eta**nti ‘‘dānaṃ aniṭṭhaphala’’ntiādivacanaṃ. Bhesajjādivasena ābādhāniṭṭhatā deyyadhammassa aniṭṭhaphalatāpariyāyo daṭṭhabbo.

Kathaṃ tatheva suttaṃ sakavādiparavādivādesu yujjatīti codanāya **‘‘na pana ekenatthenā’’**ti vuttaṃ vibhāvetuṃ **‘‘deyyadhammova dāna’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha nivattanapakkheyeva eva-kāro yutto, na sādhanapakkhe dvinnampi dānabhāvassa icchitattā. Tenāha **‘‘cetasikovāti attho daṭṭhabbo, deyyadhammovā’’**ti ca. Tenevāha **‘‘dvinnañhi dānāna**ntiādi. **Saṅkarabhāvamocanattha**nti satipi dānabhāve sabhāvasaṅkaramocanatthaṃ. Tenāha **‘‘cetasikassā’’**tiādi.

Dānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

485. **Tassā laddhiyā**ti pañcannaṃ viññāṇānaṃ samodhānaṃ hotīti laddhiyā. **Etesa**nti vattamānacittaparibhogamayapuññānaṃ.

486. **Ayaṃ vādo hīyati** paribhogasseva abhāvato. **Cāgacetanāya eva puññabhāvo,** na cittavippayuttassa. **Eva**nti iminā pakārena, aparibhutte deyyadhamme puññabhāvenāti attho. Aparibhutte deyyadhamme puññabhāvato eva hi puthujjanakāle dinnaṃ arahā hutvā paribhuñjante tampi puthujjane dānamevāti nicchitaṃ. Paravādīpaṭikkhepamukhena sakavādaṃ patiṭṭhāpeti paṭhamo atthavikappo, dutiyo pana ujukameva sakavādaṃ patiṭṭhāpetīti ayametesaṃ viseso.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. **Teneva cīvarādidānenā**ti anumodanaṃ vinā dāyakena pavattitacīvarādidānena. Tenāha **‘‘sayaṃkatena kammunā vināpī’’**ti. **Iminā kāraṇenā**ti anumoditattāva tesaṃ tattha bhogā uppajjantīti etena kāraṇena. **Yadi ya**ntiādi paravādino laddhipatiṭṭhāpanākāradassanaṃ. Tattha **yadi na yāpeyyuṃ, kathaṃ anumodeyyuṃ, cittaṃ pasādeyyuṃ , pītiṃ uppādeyyuṃ, somanassaṃ paṭilabheyyu**nti ekacce aññe pete anumodanādīni katvā yāpente disvā anumodanādīni karonti, tasmā te ito dinnena yāpentīti adhippāyo.

Itodinnakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. **Attavajjehī**ti phassavajjehi. Na hi so eva tena sampayutto hoti. **So**ti phassameva paccāmasati. **Sāvajjane**ti āvajjanasahite, āvajjanaṃ purecārikaṃ katvā eva pavattanaketi attho. **Kammūpanissayabhūtamevā**ti yena kammunā yathāvuttā phassādayo nibbattitā, tassa kammassa upanissayabhūtameva. **Dukkhassā**ti āyatiṃ uppajjanakadukkhassa. ‘‘Mūlataṇhā’’ti dassetīti yojanā, tathā **‘‘upanissayabhūta’’**nti etthāpi. Kammāyūhanassa kāraṇabhūtā purimasiddhā taṇhā kammassa **upanissayo,** katūpacite kamme bhavādīsu namanavasena pavattā hi vipākassa upanissayo.

493. Okāsakatuppannaṃ akhepetvā parinibbānabhāvo **sakasamayavasena codanāya yujjamānatā**.

494. **Kamme satī**ti iminā kammassa pathavīādīnaṃ paccayatāmattamāha, na janakattaṃ. Tenāha **‘‘taṃsaṃvattanikaṃ nāma hotī’’**ti.

Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jarāmaraṇaṃvipākotikathāvaṇṇanā

495. **Ekārammaṇā**ti idaṃ anārammaṇatāsādhanavasena sampayogalakkhaṇābhāvassa uddhaṭattā vuttaṃ, na tasseva sampayogalakkhaṇattā.

496. **Abyākatāna**nti vipākābyākatānaṃ. Itarattha vattabbameva natthi.

497. **Ta**nti ‘‘aparisuddhavaṇṇatā jarāyevā’’ti vacanaṃ.

Jarāmaraṇaṃvipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. Vipāko vipākassa paccayo honto aññamaññapaccayo hotīti adhippāyenāha **‘‘yassa vipākassa vipāko aññamaññapaccayo hotī’’**ti. ‘‘Tappaccayāpi aññassa vipākassa uppattiṃ sandhāyā’’tiādivacanato pana jātijarāmaraṇādīnaṃ upanissayapaccayoti sakkā viññātuṃ. **Purimapaṭiññāyā**ti ‘‘vipāko vipākadhammadhammo’’ti paṭiññāya. **Imassa codanassā**ti ‘‘vipāko ca vipākadhammadhammo cā’’tiādinā pavattassa codanassa.

Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamavaggo

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Vaṇṇā eva nīlādivasena nibhātīti **vaṇṇanibhā,** vaṇṇāyatananti attho. **Saṇṭhānaṃ** dīghādi.

Chagatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. **Antaraṭṭhānānī**ti antarikaṭṭhānāni. Nivārakaṭṭhānāni bhinditvā ca ākāsena ca gamanato. **Yadi so bhavānaṃ antarā na siyā**ti so antarābhavo kāmabhavādīnaṃ bhavānaṃ antare yadi na bhaveyya. **Na nāma antarābhavo**ti ‘‘sabbena sabbaṃ natthi nāma antarābhavo’’ti evaṃ pavattassa sakavādivacanassa **paṭikkhepe kāraṇaṃ natthi,** tassa paṭikkhepe kāraṇaṃ hadaye ṭhapetvā na paṭikkhipati, atha kho tathā anicchanto kevalaṃ laddhiyā paṭikkhipatīti attho.

506. Jātīti na icchatīti sambandho.

507. **Evaṃ taṃ tattha na icchatī**ti kāmabhavādīsu viya taṃ cutipaṭisandhiparamparaṃ tattha antarābhavāvatthāya na icchati. So hi tassa bhāvibhavanibbattakakammato eva pavattiṃ icchati, tasmā jātijarāmaraṇāni aniccato kuto cutipaṭisandhiparamparā. Ayañca vādo antarābhavavādīnaṃ ekaccānaṃ vutto. Ye ‘‘appakena kālena sattāheneva vā paṭisandhiṃ pāpuṇātī’’ti vadanti, ye pana ‘‘tattheva cavitvā āyātīti sattasattāhānī’’ti vadanti, tehi anuññātāva cutipaṭisandhiparamparāti te adhunātanā daṭṭhabbā pāḷiyaṃ ‘‘antarābhave sattā jāyanti jīyanti mīyanti cavanti upapajjantīti? Na hevaṃ vattabbe’’ti āgatattā. Yathā cetaṃ, evaṃ nirayūpagādibhāvampissa adhunātanā paṭijānanti. Tathā hi te vadanti ‘‘uddhaṃpādo tu nārako’’tiādi. Tattha yaṃ nissāya paravādī antarābhavaṃ nāma parikappeti, taṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘antarāparinibbāyīti suttapadaṃ ayoniso gahetvā’’ti vuttaṃ. Imassa hi ‘‘avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyati, antarāparinibbāyī’’ti suttapadassa ayamattho, na antarābhavabhūtoti. Tasmā vuttaṃ ‘‘antarāparinibbāyīti suttapadaṃ ayoniso gahetvā’’ti.

Ye pana ‘‘sambhavesīti vacanato attheva antarābhavo. So hi sambhavaṃ upapattiṃ esatīti sambhavesī’’ti vadanti, tepi ye bhūtāva na puna bhavissanti, te khīṇāsavā ‘‘bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā’’ti ettha ‘‘bhūtā’’ti vuttā. Tabbidhuratāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīnabhavasaṃyojanattā sekkhā puthujjanā. Catūsu vā yonīsu aṇḍajajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva **sambhavesī** nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca nikkhantā **bhūtā** nāma. Saṃsedajaopapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe **sambhavesī** nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya **bhūtā** nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva **sambhavesī** nāma, tato paraṃ **bhūtā** nāmāti evaṃ ujuke pāḷianugate atthe sati kiṃ aniddhāritassa patthiyena antarābhavena attabhāvena parikappitena payojananti paṭikkhipitabbā.

Yaṃ paneke ''santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho. Yathā taṃ vīhiādiaviññāṇakasantāne, evaṃ saviññāṇakasantānepi avicchedena desantare pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, nāññathā''ti yuttiṃ vadanti, tehi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasaṅkamane ito vā brahmalokūpagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva vicchinnadese dhammānaṃ pavatti na icchitā, yadipi siyā ''iddhimantānaṃ iddhivisayo acinteyyo''ti, taṃ idhāpi samānaṃ ''kammavipāko acinteyyo''ti vacanato, tasmā taṃ tesaṃ matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavasena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese ca. Tathā hi mukhaghosādīhi paccayehi aññasmiṃ dese ādāsapabbatapadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṃ nibbattamānaṃ diṭṭhanti.

Etthāha – paṭibimbaṃ tāva asiddhattā asadisattā ca na nidassanaṃ. Paṭibimbañhi nāma aññadeva rūpantaraṃ uppajjatīti asiddhametaṃ. Siddhiyampi asadisattā na nidassanaṃ siyā ekasmiṃ ṭhāne dvinnaṃ sahaṭhānābhāvato. Yattheva hi ādāsarūpaṃ paṭibimbarūpañca dissati, na ca ekasmiṃ dese rūpadvayassa sahabhāvo yutto nissayabhūtadesato, asadisañcetaṃ sandhānato. Na hi mukhassa paṭibimbasandhānabhūtaṃ ādāsasandhānasambandhattā sandhānaṃ uddissa avicchedena desantare pātubhāvo vuccati, na asantānanti asamānameva tanti.

Tattha yaṃ vuttaṃ ''paṭibimbaṃ nāma aññadeva rūpantaraṃ uppajjatīti asiddhaṃ ekasmiṃ ṭhāne dvinnaṃ sahaṭhānabhāvato''ti, tayidaṃ asantānameva sahaṭhānaṃ coditaṃ bhinnanissayattā. Na hi bhinnanissayānaṃ sahaṭhānaṃ atthi. Yathā anekesaṃ maṇidīpādīnaṃ pabhārūpaṃ ekasmiṃ padese pavattamānaṃ acchitamānatāya nirantaratāya ca abhinnaṭṭhānaṃ viya paññāyati, bhinnanissayattā pana bhinnaṭṭhānameva taṃ, gahaṇavisesena tathāabhinnaṭṭhānamattaṃ, evaṃ ādāsarūpapaṭibimbarūpesupi daṭṭhabbaṃ. Tādisapaccayasamavāyena hi tattha taṃ uppajjati ceva vigacchati ca, evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ cakkhuviññāṇassa gocarabhāvūpagamanato. Aññathā ālokena vināpi paññāyeyya, cakkhuviññāṇassa vā na gocaro viya siyā. Tassa pana sāmaggiyā so ānubhāvo, yaṃ tathā dassanaṃ hotīti. Acinteyyo hi dhammānaṃ sāmatthiyabhedoti vadantenapi ayamevattho sādhito bhinnanissayassapi abhinnaṭṭhānassa viya upaṭṭhānato. Eteneva udakādīsu paṭibimbarūpābhāvacodanā paṭikkhittā veditabbā.

Siddhe ca paṭibimbarūpe tassa nidassanabhāvo siddhoyeva hoti hetuphalānaṃ vicchinnadesatāvibhāvanato. Yaṃ pana vuttaṃ ''asadisattā na nidassana''nti, tadayuttaṃ. Kasmā? Na hi nidassanaṃ nāma nidassitabbena sabbadā sadisameva hoti. Cutikkhandhādhānato vicchinnadese upapattikkhandhā pātubhavantīti etassa atthassa sādhanatthaṃ mukharūpato vicchinne ṭhāne tassa phalabhūtaṃ paṭibimbarūpaṃ nibbattatīti ettha tassa nidassanatthassa adhippetattā. Etena asantānacodanā paṭikkhittā veditabbā.

Yasmā vā mukhapaṭibimbarūpānaṃ hetuphalabhāvo siddho, tasmāpi sā paṭikkhittāva hoti. Hetuphalabhāvasambandhesu hi santānavohāro. Yathāvuttadvīhikāraṇehi paṭibimbaṃ uppajjati bimbato ādāsato ca, na cevaṃ upapattikkhandhānaṃ vicchinnadesuppatti. Yathā cettha paṭibimbarūpaṃ nidassitaṃ, evaṃ paṭighosadīpamuddādayopi nidassitabbā. Yathā hi paṭighosadīpamuddādayo saddādihetukā honti, aññatra agantvā honti, evameva idaṃ cittanti.

Apicāyaṃ antarābhavavādī evaṃ pucchitabbo – yadi ''dhammānaṃ vicchinnadesuppatti na yuttā’’ti antarābhavo parikappito, rāhuādīnaṃ sarīre kathamanekayojanasahassantarikesu pādaṭṭhānahadayaṭṭhānesu kāyaviññāṇamanoviññāṇuppatti vicchinnadese yuttā. Yadi ekasantānabhāvato, idhāpi taṃsamānaṃ. Na cettha arūpadhammabhāvato alaṃ parihārāya pañcavokāre rūpārūpadhammānaṃ aññamaññaṃ sambandhattā. Vattamānehi tāva paccayehi vicchinnadese phalassa uppatti siddhā, kimaṅgaṃ pana atītehi pañcavokārabhavehi. Yattha vipākaviññāṇassa paccayo, tatthassa nissayabhūtassa vatthussa sahabhāvīnañca khandhānaṃ sambhavoti laddhokāsena kammunā nibbattiyamānassa avasesapaccayantarasahitassa vipākaviññāṇassa uppattiyaṃ nālaṃ vicchinnadesatā vibandhāya. Yathā ca anekakappasahassantarikāpi cutikkhandhā upapattikkhandhānaṃ anantarapaccayoti na kāladūratā, evaṃ anekayojanasahassantarikāpi te tesaṃ anantarapaccayo hontīti na desadūratā. Evaṃ cutikkhandhanirodhānantaraṃ upapattiṭṭhāne paccayantarasamavāyena paṭisandhikkhandhā pātubhavantīti nattheva antarābhavo. Asati ca tasmiṃ yaṃ tassa keci ‘‘bhāvibhavanibbattakakammuno tato eva bhāvipurimakālabhavākāro sajātisuddhadibbacakkhugocaro ahīnindriyo kenaci appaṭihatagamano gandhāhāro’’ti evamādikāraṇākārādiṃ vaṇṇenti, taṃ vañjhātanayassa rassadīghasāmatādivivādasadisanti veditabbaṃ.

Antarābhavakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. **Sabbepī**ti kusalākusalakkhandhādayopi. Tesampi hi ālambanatthikatālakkhaṇassa kattukamyatāchandassa vasena siyā kamanaṭṭhatāti adhippāyo. Dhātukathāyaṃ ‘‘kāmabhavo pañcahi khandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi saṅgahito. Katihi asaṅgahito? Na kehici khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā asaṅgahito’’ti āgatattā āha **‘‘upādinnakkhandhānameva kāmabhavabhāvo dhātukathāyaṃ dassito’’**ti. **Pañcā**ti gaṇanaparicchedo, tadaññagaṇananivattanatthoti ‘‘pañca kāmaguṇā’’ti vacanaṃ tato aññesaṃ tabbhāvaṃ nivattetīti āha **‘‘pañceva kāmakoṭṭhāsā kāmoti vuttā’’**ti. Tato eva **kāmadhātūti vacanaṃ na aññassa nāmaṃ,** tesaṃyeva nāmanti attho. Tayidaṃ paravādino matimattanti vuttaṃ **‘‘iminā adhippāyenā’’**ti. **Evaṃ vacanamatta**nti evaṃ ‘‘pañcime kāmaguṇā’’ti vacanamattaṃ nissāya, na panatthassa aviparītaṃ atthanti attho.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. **Rūpadhātūti vacanato**ti ‘‘kāmadhāturūpadhātuarūpadhātū’’ti ettha rūpadhātūti vuttattā. **Rūpīdhammehevā**ti ruppanasabhāvehiyeva dhammehi. **‘‘Tayome bhavā’’tiādinā paricchinnā**ti tayome bhavā, tisso dhātuyoti ca evaṃ paricchinnā. ‘‘Dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchinditabbaṃ, bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchinditabba’’nti hi vuttaṃ, tasmā kāmarūpārūpāvacaradhammāva taṃtaṃbhummabhāvena paricchinnā evaṃ vuttā.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. **Purimakathāya**nti rūpadhātukathāyaṃ. **Avisesenā**ti pavattiṭṭhānavasena visesaṃ akatvā.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rūpadhātuyāāyatanakathāvaṇṇanā

519. **Okāsabhāvenā**ti vatthubhāvena. **Tathāvidha**nti ghānādiākāraṃ.

Rūpadhātuyāāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Arūperūpakathāvaṇṇanā

524-526. **Nissaraṇaṃ** nāma nissaritabbe sati hoti, na asati, tasmā **‘‘arūpabhave sukhumarūpaṃ atthi, yato nissaraṇaṃ taṃ āruppa’’**nti āha.

Arūperūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā

527-537. **Pakappayamānā**ti pakārehi kappayamānā attano sampayuttānañca kiccaṃ samatthayamānā. Tenāha **‘‘sampayuttesu adhikaṃ byāpāraṃ kurumānā’’**ti.

Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. **Antaṃ gahetvā vadatī**ti ‘‘atthi arūpadhammānaṃ āyu ṭhiti yapanā yāpanā iriyanā vattanā pālanā, atthi arūpajīvitindriya’’nti tasmiṃ pañhe ‘‘atthi arūpajīvitindriya’’nti imaṃ antaṃ pariyosānaṃ gahetvā vadati. **Vattuṃ yutto** samudāyassa icchanto tadavayavassa icchatīti. Na hi avayavehi vinā samudāyo nāma atthi.

541. **Tamevā**ti arūpaṃ cittavippayuttameva.

542. **Tadāpī**ti samāpajjanavuṭṭhānakālepi.

544-545. **So yutto** dvinnaṃ rūpārūpajīvitindriyānaṃ sakasamaye icchitattā.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. ‘‘Pāṇātipātakammassa hetū’’tiādikassa parihānikathāyaṃ anāgatattā yo tattha āgatanayo, tameva dassento **‘‘sesanti…pe… vadatī’’**ti āha. **Sampaṭicchanavacanan**ti sampaṭicchāpanavacanaṃ. **Taṃ** paravādiṃ. Taṃtaṃladdhisampaṭicchāpanaṃ vā gāhāpananti dassento **‘‘pakkha’’**ntiādimāha.

Kammahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamavaggo

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. Daṭṭhabbassa ādīnavato ānisaṃsato ca yadipi paravādinā pacchā nānācittavasena paṭiññātaṃ, pubbe pana ekato katvā paṭijāni, na ca taṃ laddhiṃ pariccaji. Tenassa **adhippāyamaddanaṃ yutta**nti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **‘‘anicca…pe… paṭiññātattā’’**ti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇakaraṇavasena, na kiccanipphattivasenāti adhippāyo. **Idaṃ** ānisaṃsakathānuyuñjanaṃ ānisaṃsadassanañca. **Ñāṇaṃ vipassanā** paṭivedhañāṇassa viya anubodhañāṇassapi yathārahaṃ pavattinivattīsu kiccakaraṇaṃ yuttanti adhippāyo.

Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. **Evamādinā suttabhayenā**ti ettha **ādi-**saddena ‘‘anāsavañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi anāsavagāminiñca paṭipada’’ntiādīni suttapadāni saṅgaṇhāti.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. ‘‘Tadappatiṭṭhaṃ anārammaṇa’’ntiādīsu paccayattho ārammaṇa-saddo. ‘‘Rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo’’tiādīsu olubbhaṭṭhoti āha **‘‘paccayaṭṭho olubbhaṭṭho’’**ti. **Evaṃ vibhāge vijjamāne**ti tattha paccayāyattavuttitā paccayaṭṭho, daṇḍarajjuādi viya dubbalassa cittacetasikānaṃ ālambitabbatāya upatthambhanaṭṭho olubbhaṭṭho. **Visesābhāvaṃ** paccayabhāvasāmaññena kappetvā vā.

Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anusayāanārammaṇātikathāvaṇṇanā

554-556. ‘‘Imasmiṃ satī’’ti iminā maggena aniruddhatāpi saṅgahitāti āha **‘‘appahīnattāva atthīti vuccatī’’**ti. **Na pana vijjamānattā**ti avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti, vijjamānattā dharamānattā khaṇattayasamaṅgibhāvatoti attho.

Anusayāanārammaṇātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ñāṇaṃanārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-558. Yassa adhigatattā arahato pariññeyyādīsu anavasesato sammoho vigato, taṃ aggamaggañāṇaṃ sandhāya **‘‘maggañāṇassā’’**ti vadanti. Yasmā tassa sabbassa satokāritā viya sampajānakāritā, tasmā tena ñāṇena so ñāṇī. Satipaññāvepullappatto hi so uttamapuriso.

Ñāṇaṃanārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. **Dvīhipī**ti dvīhi visesehi, visesena visesaṃ akatvāti attho.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. **Sabbaso**ti sabbappakārato, so pana pakāro pavattiṭṭhānakālavasena gahetabboti āha **‘‘sabbattha sabbadā vā’’**ti. Te ca ṭhānakālā ‘‘vitakkayato’’tiādivacanato cittavisesavasena gahetabbāti vuttaṃ **‘‘savitakkacittesū’’**ti. ‘‘Vitakketvā vācaṃ bhindatī’’ti suttapadaṃ ayoniso gahetvā ‘‘vitakkavipphāramattaṃ saddo’’ti āha.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

565. Musāvādo na hotīti vuttaṃ anāpattīti sambandho.

Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. **Samannāgatapaññattiyā**ti samaṅgibhāvapaññattiyā. Tenevāha **‘‘paccuppannadhammasamaṅgī samannāgatoti vuccatī’’**ti. **Paṭilābhapaññattiyā**ti adhigamanapaññattiyā. **Aya**nti ‘‘samannāgato’’ti vuccamānapuggalassa yo tathā vattabbākāro, ayaṃ samannāgatapaññatti nāma. Esa nayo sesesupi.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamavaggo

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-572. Sakasamaye ‘‘purimacittassa nirodhānantaraṃ pacchimacittaṃ uppajjatī’’ti icchitaṃ, paravādī pana ‘‘yasmiṃ khaṇe bhavaṅgacittaṃ, tasmiṃyeva khaṇe kiriyamayacittaṃ uppajjatī’’ti vadati. Evaṃ sati purimapacchimacittānaṃ **sahabhāvopi** anuññāto hoti. Tenāha **‘‘bhaṅgakkhaṇena sahevā’’**ti. Tathā ca sati vipākakiriyakkhandhānaṃ viya kiriyavipākakkhandhānaṃ vipākavipākakkhandhānaṃ kiriyakiriyakkhandhānañca vuttanayena sahabhāvo vattabboti imamatthaṃ dassento **‘‘bhavaṅgacittassā’’**tiādimāha. Tattha upapattibhavabhāvena esiyā icchitabbāti upapattesiyā vipākakkhandhā, te ca yebhuyyena bhavaṅgapariyāyakāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ ‘‘upapattesiyanti saṅkhaṃ gatassa bhavaṅgacittassā’’ti. Ādipariyosānamattañhi tassa paṭisandhicuticittaṃ, tadārammaṇaṃ bhavaṅgantveva vuccatīti. **Cakkhuviññāṇādīnaṃ** kiriyāvemajjhe patitattā **kiriyācatukkhandhaggahaṇena gahaṇaṃ yutta**nti vuttaṃ. **Cakkhuviññāṇādīna**nti hi **ādi-**saddena na sotaviññāṇādīnaṃyeva gahaṇaṃ, atha kho sampaṭicchanasantīraṇānampīti daṭṭhabbaṃ.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. **Lakkhaṇa**nti pañcaviññāṇānaṃ uppannārammaṇatādiavitathekappakāratālakkhaṇaṃ. Kāmaṃ manoviññāṇaṃ avatthukampi hoti, savatthukatte pana tampi uppannavatthukameva. Tathā hi pāḷiyaṃ ṭhapanāyaṃ ‘‘hañci pañcaviññāṇā uppannārammaṇā’’tveva vuttaṃ. Manoviññāṇassapi uppannavatthukatāpariyāyo atthīti ‘‘pañca viññāṇā’’ti avatvā ‘‘cha viññāṇā uppannavatthukā’’ti vutte ‘‘no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā’’ti vattuṃ na sakkāti dassento āha **‘‘cha viññāṇā…pe… adhippeta’’**nti.

577. ‘‘Animittaṃ suññataṃ appaṇihita’’nti nibbānassa te pariyāyā. Cakkhuviññāṇassa animittagāhibhāve suññatārammaṇatāpi siyāti vuttaṃ **‘‘tadeva suññatanti adhippāyo’’**ti.

Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. **Sā pana** namitvā pavatti. **Ārammaṇappakāraggahaṇa**nti ārammaṇassa iṭṭhāniṭṭhappakārassa gahaṇaṃ. **Yena** ārammaṇappakāraggahaṇena kusalacittassa **alobhādīhi sampayogo** akusalacittassa **lobhādīhi sampayogo hoti,** so ābhogoti dasseti.

Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. **Appavattinirodha**nti anuppādanirodhaṃ. Sīlassa vītikkamoyeva nirodho **sīlavītikkamanirodho. Ninnānaṃ** khaṇikanirodhaṃ sallakkhento.

Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sīlaṃacetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. **Ṭhitena** avinaṭṭhena. **Upacayenā**ti sīlabhūtena kammūpacayena. **‘‘Dānaṃ acetasika’’nti kathāyaṃ vuttanayenā**ti yathā ‘‘na vattabbaṃ cetasiko dhammo dānanti? Āmantā. Dānaṃ aniṭṭhaphalanti…pe… tena hi cetasiko dhammo dāna’’nti pāḷi pavattā, evaṃ tadanusārena ‘‘na vattabbaṃ cetasikaṃ sīlanti? Āmantā. Sīlaṃ aniṭṭhaphala’’ntiādinā sīlassa cetasikabhāvasādhakāni suttapadāni ca ānetvā tadatthadassanavasena acetasiko rūpādidhammo āyatiṃ vipākaṃ deti. Yadi so sīlaṃ bhaveyya, vinā saṃvarasamādānena vinā viratiyā sīlavā nāma siyā. Yasmā pana samādānacetanā virati saṃvaro sīlaṃ, tasmā ‘‘sīlaṃ iṭṭhaphalaṃ kantaphala’’ntiādinā yojanā kātabbāti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘vuttanayenā’’**ti, vuttanayānusārenāti attho. Yasmā pana pāḷiyaṃ yathā ‘‘sīlaṃ acetasika’’nti kathā āgatā, tathā ‘‘dānaṃ acetasika’’nti visuṃ āgatā kathā natthi, tasmā **‘‘sā pana kathā maggitabbā’’**ti vuttaṃ.

Sīlaṃacetasikantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Samādānahetukathāyaṃ ‘‘phasso detī’’ti ārabhitvā yāva kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā sammukhībhāvaṃ āgacchantīti ārāmaropādisuttāharaṇañcāti ettakameva paribhogakathāya sadisanti āha **‘‘samādāna…pe… daṭṭhabbā’’**ti.

Samādānahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. Mahābhūtāni upādāya pavatto aññacittakkhaṇepi labbhamāno kusalākusalānubandho aviññattīti ayaṃ vādo ‘‘cittavippayutto apuññūpacayo’’ti iminā saṅgahitoti tato aññānubandhāyaṃ ‘‘āṇattiyā’’tiādi vuttanti taṃ dassetuṃ **‘‘āṇattiyā…pe… adhippāyo’’**ti vuttaṃ. Tattha āṇatto yadā āṇattabhāvena vihiṃsādikiriyaṃ sādheti, tadā āṇattiyā pāṇātipātādīsu aṅgabhāvo veditabbo. Sā panāṇatti pārivāsikabhāvena viññattirahitā nāma hotīti paravādino adhippāyo, taṃ dassetuṃ **‘‘ekasmiṃ divase’’**tiādi vuttaṃ.

Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako samatto.

11. Ekādasamavaggo

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. ‘‘Andhakā’’ti vuttā pubbaseliyaaparaseliyarājagirikasiddhatthikāpi yebhuyyena mahāsaṅghikā evāti vuttaṃ **‘‘pubbe…pe… bhaveyyu’’**nti. Tattha **añña**ti vacanaṃ dvinnaṃ kathānaṃ ujuvipaccanīkabhāvato. Purimakānañhi cakkhuviññāṇādisamaṅgī ‘‘ñāṇī’’ti vuccati, imesaṃ so eva ‘‘ñāṇī’’ti na vattabboti vutto. **Rāgavigamo** rāgassa samucchindanaṃ, tathā **aññāṇavigamo**. Yathā samucchinnāvijjo ‘‘ñāṇī’’ti, paṭipakkhato ‘‘aññāṇī’’ti, evaṃ asamucchinnāvijjo ‘‘aññāṇī’’ti, paṭipakkhato ‘‘ñāṇī’’ti vutto. **Aññāṇassa vigatattā so ‘‘ñāṇī’’ti vattabbataṃ** āpajjati, na pana satataṃ samitaṃ ñāṇassa pavattanatoti adhippāyo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. Yasmiṃ āyukappe kammakkhayena maraṇaṃ hoti, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘kammassa vipākavasenā’’**ti, yasmiṃ pana āyukkhayena maraṇaṃ hoti, taṃ sandhāya **‘‘vassagaṇanāyā’’**ti. Tattha ‘‘na ca tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantī hotī’’ti (ma. ni. 3.250; a. ni. 3.36) vacanato yebhuyyena niraye kammakkhayena maraṇaṃ hotīti āha **‘‘kammassa vipākavasena vāti nirayaṃva sandhāya vutta’’**nti. ‘‘Vassasataṃ vassasahassaṃ vassasatasahassānī’’tiādinā manussānaṃ devānañca āyuparicchedavacanato yebhuyyena tesaṃ āyukkhayena maraṇaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘vassagaṇanāya vāti manusse cātumahārājikādideve ca sandhāyā’’**ti. ‘‘Vutta’’nti ānetvā yojetabbaṃ.

Iddhibalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. **Samaṃ ṭhapanaṭṭhenā**ti samaṃ visamaṃ līnuddhaccādiṃ paṭibāhitvā, vikkhepameva vā viddhaṃsetvā ṭhapanaṭṭhena. ‘‘Cittasantati samādhī’’ti vadantena tassa cetasikabhāvo paṭikkhitto hotīti āha **‘‘cetasikantaraṃ atthīti aggahetvā’’**ti. Bhāvanāya āhitavisesāya ekaggatāya vijjamānavisesapaṭikkhepo **chalaṃ,** so panassa anāhitavisesāya ekaggatāya sāmaññenāti āha **‘‘sāmaññamattenā’’**ti.

Samādhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. **Avijjāya yā ṭhitatā**ti avijjāya saṅkhārānaṃ anantarapaccayabhāve yā niyatatā dhammaniyāmatāsaṅkhātā, yā ṭhitasabhāvatā nipphannā, na dhammamattatāṭṭhitatāya nipphannāya vasena, **anantarapaccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā** paccayatā **hotī**ti attho. **Aññamaññapaccayabhāvarahitassā**ti idaṃ sahajātanissayādipaccayānaṃ paṭikkhepapadaṃ daṭṭhabbaṃ, na aññamaññapaccayatāmattassa. **Sabbo tādiso**ti iminā samanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanādikaṃ saṅgaṇhāti. **Aññamaññapaccayatañcā**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Ettha pana paccayuppannassapi paccayabhāvato saṅkhārānampi vasena yojetabbaṃ. Tenāha **‘‘tassā ca itarā’’**ti.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. Rūpādīnaṃ aniccatā rūpādike sati hoti, asati na hotīti iminā pariyāyena tassā tehi saha uppādanirodho vutto, uppādādīsu tīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro hotīti yathā tayo daṇḍe upādāya pavatto tidaṇḍavohāro tesu sabbesu hoti, evaṃ jātijarāmaraṇadhammo na nicco anicco, tassa jātiādipakatitā aniccatāsaddena vuccatīti uppādādīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro sambhavatīti vuttaṃ **''tīsu…pe… hotī''**ti. **Vibhāgānuyuñjanavasenā**ti pabhedānuyuñjanavasena. Tattha yathā jarābhaṅgavasena aniccatā pākaṭā hoti, na tathā jātivasenāti pāḷiyaṃ jarāmaraṇavaseneva aniccatāvibhāgo dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Aniccatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamavaggo

1. Saṃvarokammantikathāvaṇṇanā

630-632. Sabbassapi manaso manodvārabhāvato **''vipākadvāranti bhavaṅgamanaṃ vadatī''**ti āha.

Saṃvarokammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. **Savipākāpi dassitāyeva nāma hoti** vuttāvasiṭṭhā savipākāti atthasiddhattā.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. Manāyatanekadesassa vipākassa atthitāya **''avisesenā''**ti vuttaṃ.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. **Assā**ti imassa sattakkhattuparamassa. Tenāha **''sattakkhattuparamabhāve ca niyāmaṃ icchasī''**ti. **Yena** ānantariyakammena. **Antarā**ti satta bhave anibbattetvā tesaṃ antareyeva. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Apare**ti padakārā. **Tassā**ti yo sattakkhattuparamoti vā, kolaṃkoloti vā, ekabījīti vā bhagavatā ñāṇena paricchinditvā byākato, tassa yathāvuttaparicchedā antarā uparimaggādhigamo natthi avitathadesanattā. Yathāparicchedameva tassa abhisamayo, svāyaṃ vibhāgo tesaṃyeva puggalānaṃ indriyaparopariyattena veditabbo bhavaniyāmena tādisassa kassaci abhāvato. Yasmā kassaci mudukānipi indriyāni paccayavisesena tikkhabhāvaṃ āpajjeyyuṃ, tasmā tādisaṃ sandhāya **''bhabboti vuccati, na so abhabbo nāmā''**ti ca vuttaṃ. Yasmā pana bhagavā na tādisaṃ ''sattakkhattuparamo''tiādinā niyametvā byākaroti, tasmā āha **''na pana antarā abhisametuṃ bhabbatā vuttā''**ti. Ayañca nayo ekantena icchitabbo. Aññathā puggalassa saṅkaro siyāti dassento **''yadi cā''**tiādimāha.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamavaggo

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. ‘‘Heṭṭhā vuttādhippāyamevā’’ti idaṃ iddhibalakathāyaṃ yaṃ vuttaṃ ‘‘atītaṃ anāgatanti idaṃ avisesena kappaṃ tiṭṭheyyāti paṭiññātattā codetī’’tiādi, taṃ sandhāya vuttanti āha **‘‘heṭṭhāti iddhibalakathāya’’**nti. Tattha ‘‘dve kappe’’tiādiāyuparicchedātikkamasamatthatācodanāvasena āgatā, idha pana saṅghabhedako āyukappameva aṭṭhatvā yadi ekaṃ mahākappaṃ tiṭṭheyya, yathā ekaṃ, evaṃ anekepi kappe tiṭṭheyyāti codanā kātabbā.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. **Appattaniyāmāna**nti ye anuppannamicchattasammattaniyatadhammā puggalā, tesaṃ dhamme. Ke pana te? Yathāvuttapuggalasantānapariyāpannā dhammā. Te hi bhūmittayapariyāpannatāya **‘‘tebhūmakā’’**ti vuttā. Ye pana pattaniyāmānaṃ santāne pavattā aniyatadhammā, na tesamettha saṅgaho kato. Na hi tehi samannāgamena aniyatatā atthi. Tenevāha **‘‘tehi samannāgatopi aniyatoyevā’’ti. Imaṃ vohāramatta**nti iminā niyāmo nāma koci dhammo natthi, upacitasambhāratāya abhisambujjhituṃ bhabbatāva tathā vuccatīti dasseti. Niyatoti vacanassa kāraṇabhāvena vuttoti yojanā. **Ubhayassapī**ti niyato niyāmaṃ okkamatīti vacanadvayassa.

Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. **Evaṃ pavattamāno**ti ‘‘aho vata me bhaveyyā’’ti evaṃ patthanākārena pavattamāno. **Aññathā**ti nandanādiākārena.

Asātarāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammataṇhāabyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. **Gahetvā**ti etena gahaṇamattameva taṃ, na pana sā tādisī atthīti dasseti. Na hi lokuttarārammaṇā abyākatā vā taṇhā atthīti. **Tīhi koṭṭhāsehī**ti kāmabhavavibhavataṇhākoṭṭhāsehi. Rūpataṇhādibhedā **chapi taṇhā**.

Dhammataṇhāabyākatātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamavaggo

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. Anantarapaccayabhāvoyevettha paṭisandhānaṃ ghaṭanañcāti āha **‘‘anantaraṃ uppādetī’’**ti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. **Keci vādino**ti kāpile sandhāyāha. Te hi abhibyattavādino vijjamānameva kāraṇe phalaṃ anabhibyattaṃ hutvā ṭhitaṃ pacchā abhibyattiṃ gacchatīti vadantā bījāvatthāya vijjamānāpi rukkhādīnaṃ na aṅkurādayo āvibhavanti, bījamattaṃ āvibhāvaṃ gacchatīti kathenti.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. **Anantaruppattiṃ sallakkhento**ti cakkhuviññāṇānantaraṃ sotaviññāṇuppattiṃ maññamāno. **Sotaviññāṇa**nti vacaneneva tassa cakkhusannissayatā rūpārammaṇatā ca paṭikkhittā, paṭiññātā ca sotasannissayatā saddārammaṇatā cāti āha **''na so cakkhumhi saddārammaṇa''**nti. Tattha **saddārammaṇa**nti ''sotaviññāṇaṃ icchatī''ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tayidaṃ cakkhuviññāṇassa anantaraṃ sotaviññāṇaṃ uppajjatīti laddhiyā evaṃ ñāyatīti āha **''anantarūpaladdhivasena āpannattā''**ti.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. **Sammāvācādī**ti sammāvācākammantā. Tattha sammāvācā saddasabhāvā, itaro ca kāyaviññattisabhāvo, ubhayampi vā viññattīti adhippāyena rūpantissa laddhi.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññoanusayotikathāvaṇṇanā

700-701. **Tasmiṃ samaye**ti kusalābyākatacittakkhaṇe. **So hī**ti pacchimapāṭho.

Aññoanusayotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. **Te**ti rāgādayo. **Tasmā**ti yasmā vipassantassapi rāgādayo uppajjanti, tasmā.

Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. **Kilesavatthuokāsavasenā**ti kilesakāmavatthukāmabhūmivasena. **Rūpadhātusahagatavasena anusetī**ti kāmarāgo yathā kāmavitakkasaṅkhātāya kāmadhātuyā saha paccayasamavāye uppajjanāraho, tameva rūpadhātuyāpīti attho. Rāgādikāraṇalābhe uppattiarahatā hi anusayanaṃ.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-608. **Sabbathāpī**ti avipākabhāvenapi sassatādibhāvenapi.

Abyākatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. **Tasmā diṭṭhi lokiyapariyāpannā na hotīti atthaṃ vadanti,** evaṃ sati atippasaṅgo hoti vītadosādivohārabhāvatoti. Tato aññathā atthaṃ vadanto **''rūpadiṭṭhiyā''**tiādimāha. Tattha **ādi-**saddena arūpadiṭṭhiādiṃ saṅgaṇhāti. Paravādiadhippāyavasena ayamatthavibhāvanāti āha **''yadi ca pariyāpannā siyā''**ti. **Tathā ca satī**ti diṭṭhiyā kāmadhātupariyāpannatte satīti attho. **Tasmā**ti ''vītadiṭṭhiko''ti evaṃ vohārābhāvato. **Na hi sā tassa avigatā diṭṭhi,** yato so vītadiṭṭhikoti na vuccati. **Yenā**ti kāmadiṭṭhibhāvena.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cuddasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Pannarasamavaggo

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. **Vavatthito**ti asaṃkiṇṇo. Yo hi dhammo yena paccayabhāvena paccayo hoti, tassa tato aññenapi paccayabhāve sati paccayatā saṃkiṇṇā nāma bhaveyya. Viruddhāsambhavīnaṃ viya tabbidhurānaṃ paccayabhāvānaṃ sahabhāvaṃ paṭikkhipati.

Paccayatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. **Sahajātāti vuttattā** na saṅkhārapaccayā ca avijjāti vuttattāti adhippāyo. Anantarādināpi hi saṅkhārā avijjāya paccayā hontiyeva. Aññamaññānantaraṃ avatvā avigatānantaraṃ sampayuttassa vacanaṃ **kamabhedo, atthiggahaṇeneva gahito** atthipaccayabhūtoyeva dhammo nissayapaccayo hotīti. **Asādhāraṇatāyā**ti padantarāsādhāraṇatāya. Tenāha **''vakkhati hī''**tiādi.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Yadipi sesaṃ nāma gahitato aññaṃ, tathāpi pakaraṇaparicchinnamevettha taṃ gayhatīti dassento **''yesaṃ…pe… adhippāyo''**ti vatvā puna anavasesameva saṅgaṇhanto **''asaññasattānampi cā''**tiādimāha. Tattha sabbasatte sandhāyāti adhippāyoti yojanā. Pāṇisamphassāpi kamantītiādikaṃ sarīrapakatīti sambandho.

733-734. Pañcahi viññāṇehi na cavati, na upapajjatīti vādaṃ paravādī nānujānātīti āha **''sutta… pe… vattabba''**nti.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. Yathā vitakkavicārapītisukhavirāgavasena pavattā samāpatti vitakkādirahitā hoti, evaṃ saññāvirāgavasena pavattāpi saññārahitāva siyāti tassa laddhīti dassento āha **‘‘sāpi asaññitā…pe… dassetī’’**ti.

736. Yadi catutthajjhānasamāpatti kathaṃ asaññasamāpattīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā, na saññāya abhāvato’’**ti.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

738-739. ‘‘Kammūpacayo kammena sahajāto’’ti puṭṭho sampayuttasahajātataṃ sandhāya paṭikkhipati, vippayuttasahajātataṃ sandhāya paṭijānātīti. Vippayuttassapi hi atthi sahajātatā cittasamuṭṭhānarūpassa viyāti adhippāyo.

741. **Tiṇṇa**nti kammakammūpacayakammavipākānaṃ.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pannarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako samatto.

16. Soḷasamavaggo

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. **Na tassā**ti yassa taṃ anuppadissati, na tassa. Yo hi anuppadeti, yassa ca anuppadeti, tadubhayavinimuttā idha pareti adhippetā.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. **Taṃcittatāyā**ti ettha manasikaronto yadi sabbasaṅkhāre ekato manasi karoti, yena cittena manasi karoti, sabbasaṅkhārantogadhattā tasmiṃyeva khaṇe taṃ cittaṃ manasi kātabbaṃ etassāti taṃcittatā nāma doso āpajjatīti dassento āha **‘‘tadeva ārammaṇabhūta’’**ntiādi. Etena tasseva tena manasikaraṇāsambhavamāha, **taṃ vā**tiādinā pana sasaṃvedanāvādāpattinti ayametesaṃ viseso.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Sattarasamavaggo

1. Atthiarahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. **Kiriyacittaṃ abyākataṃ anādiyitvā**ti ‘‘kiriyacittaṃ abyākata’’nti aggahetvā, dānādipavattanena dānamayādipuññattena ca gahetvāti attho.

Atthiarahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Natthiarahatoakālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. **Aladdhavipākavārāna**nti vipākadānaṃ pati aladdhokāsānaṃ. **Byantībhāva**nti vigatantataṃ, vigamaṃ avipākanti attho.

781. **Tato para**nti byatirekena atthasiddhi, na kevalena anvayenāti āha **''tāva na kamati, tato paraṃ kamatīti laddhiyā paṭikkhipatī''**ti. Tattha **tato para**nti pubbe katassa kammassa parikkhayagamanato paraṃ. **Natthi pāṇātipāto** pāṇātipātalakkhaṇābhāvatoti adhippāyo. Tameva lakkhaṇābhāvaṃ dassetuṃ **''pāṇopāṇasaññitā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **na tenā**ti yo parena upakkamo kato, tena upakkamena na mato, dhammatāmaraṇeneva matoti **dubbiññeyyaṃ** avisesavidūhi, dubbiññeyyaṃ vā hotu suviññeyyaṃ vā, aṅgapāripūriyāva pāṇātipāto.

Natthiarahatoakālamaccūtikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbamidaṃkammatotikathāvaṇṇanā

784. **Abījato**ti sabbena sabbaṃ abījato aññabījato ca. **Ta**nti deyyadhammaṃ, gilānapaccayanti attho.

Sabbamidaṃkammatotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

788. **Vināpi aniccaṭṭhenā**ti aniccaṭṭhaṃ ṭhapetvāpi aṭṭhapetvāpīti attho, na aniccaṭṭhavirahenāti. Na hi aniccaṭṭhavirahitaṃ anindriyabaddhaṃ atthi.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Navattabbaṃsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. **Appaṭiggahaṇato**ti paṭiggāhakattābhāvato.

Navattabbaṃsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. **Paṭiggāhakanirapekkhā**ti paṭiggāhakassa guṇavisesanirapekkhā, tassa dakkhiṇeyyabhāvena vināti attho. Tenāha **''paṭiggāhakena paccayabhūtena vinā''**ti. **Saccameta**nti laddhikittanena vuttabhāvameva paṭijānāti. Paṭiggāhakassa **vipākanibbattanaṃ** dānacetanāya mahāphalatā. Paccayabhāvoyeva hi tassa, na tassā kāraṇattaṃ. Tenāha **''dānacetanānibbattanena yadi bhaveyyā''**tiādi.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Aṭṭhārasamavaggo

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. **Gahaṇa**nti micchāgahaṇaṃ.

Manussalokakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. **Tassa ca** nimmitabuddhassa desanaṃ sampaṭicchitvā āyasmatā ānandena sayameva ca desito.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Vitakkavicāresu virattacittatā tattha ādīnavamanasikāro, tadākāro ca dutiyajjhānūpacāroti āha **‘‘vitakkavicārā ādīnavato manasi kātabbā, tato dutiyajjhānena bhavitabba’’**nti.

Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-819. Na paṭhamajjhānaṃ vitakkābhāvato, nāpi dutiyajjhānaṃ vicārasabbhāvatoti jhānametaṃ na hotīti dassento āha **‘‘paṭhamajjhānādīsu aññatarabhāvābhāvato na jhāna’’**nti.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. ‘‘Cakkhunā rūpaṃ disvā’’ti iminā cakkhuviññāṇena paṭijānanassa aggahaṇe aruciṃ sūcento āha **‘‘manoviññāṇapaṭijānanaṃ kira sandhāyā’’**ti. Tenevāha **‘‘manoviññāṇapaṭijānanaṃ panā’’**tiādi. **Tasmā**ti manoviññāṇapaṭijānanasseva adhippetattāti attho. **Evaṃ sante**ti yadi rūpena rūpaṃ paṭivijānāti, rūpaṃ paṭivijānantampi manoviññāṇaṃ rūpavijānanaṃ hoti, na rūpadassananti āha **‘‘manoviññāṇapaṭijānanaṃ pana rūpadassanaṃ kathaṃ hotī’’**ti.

Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Ekūnavīsatimavaggo

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. **Te panā**ti ye ariyamaggena pahīnā kilesā, te pana. Kāmañcettha maggena pahātabbakilesā maggabhāvanāya asati uppajjanārahā khaṇattayaṃ na āgatāti ca anāgatā nāma siyuṃ, yasmā pana te na uppajjissanti, tasmā tathā na vuccantīti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **‘‘nāpi bhavissantī’’**ti.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. Yena avasavattanaṭṭhena paraparikappito natthi etesaṃ attano visayanti anattāti vuccanti sabhāvadhammā, svāyaṃ anattatāti āha **‘‘avasavattanākāro anattatā’’**ti. Sā panāyaṃ yasmā atthato asārakatāva hoti, tasmā tadekadesena taṃ dassetuṃ **‘‘atthato jarāmaraṇamevā’’**ti āha. Evaṃ sati lakkhaṇasaṅkaro siyā, tesaṃ panidaṃ adhippāyakittananti daṭṭhabbaṃ. Arūpadhammānaṃ avasavattanākāratāya eva hi anattalakkhaṇassa saṅkhārakkhandhapariyāpannatā.

Suññatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. **Pattidhamma**nti heṭṭhā vuttaṃ samannāgamamāha.

Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. **Rūpādīnaṃ sabhāvatā**ti etena rūpādayo eva sabhāvatāti imamatthaṃ paṭikkhipati. Yato taṃ paravādī rūpādīsu apariyāpannaṃ icchati. Tenāha **‘‘bhāvaṃ hesa tathatāti vadati, na bhāvayoga’’**nti. Tattha **bhāva**nti dhammamattaṃ, pakatīti attho ‘‘jātidhamma’’ntiādīsu viya. Rūpādīnañhi ruppanādipakati tathā asaṅkhatāti ca paravādino laddhi. Tena vuttaṃ **‘‘na bhāvayoga’’**nti. Yena hi bhāvo sabhāvadhammo yujjati, ekībhāvameva gacchati, taṃ ruppanādilakkhaṇaṃ bhāvayogo. Taṃ pana rūpādito anaññaṃ, tato eva saṅkhataṃ, aviparītaṭṭhena pana ‘‘tatha’’nti vuccati.

Tathatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. Anavajjabhāvamatteneva kusalanti yojanā. **Tasmā**ti yasmā avajjarahitaṃ anavajjaṃ, anavajjabhāvamatteneva ca kusalaṃ, tasmā nibbānaṃ kusalanti.

Kusalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. Yaṃ ‘‘ekavāraṃ nimuggo tathā nimuggova hoti, etassa puna bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthī’’ti aṭṭhakathāyaṃ āgataṃ, so pana ācariyavādo, na aṭṭhakathānayoti dassento **‘‘tāya jātiyā…pe… maññamāno’’**ti āha. Tattha **tāya jātiyā**ti yassaṃ jātiyaṃ puggalo kammāvaraṇādiāvaraṇehi samannāgato hoti, tāya jātiyā. **Saṃsārakhāṇukabhāvo** vassabhaññādīnaṃ viya makkhaliādīnaṃ viya ca daṭṭhabbo. So ca ahetukādimicchādassanassa phalabhāveneva veditabbo, na accantaniyāmassa nāma kassaci atthibhāvato. Yathā hi vimuccantassa koci niyāmo nāma natthi ṭhapetvā maggena bhavaparicchedaṃ, evaṃ avimuccantassapi koci saṃsāraniyāmo nāma natthi. Tādisassa pana micchādassanassa balavabhāve aparimitakappaparicchede cirataraṃ saṃsārappabandho hoti, apāyūpapatti ca yattha saṃsārakhāṇusamaññā.

Yaṃ paneke vadanti ‘‘attheva accantaṃ saṃsaritā anantattā sattanikāyassā’’ti, tampi apuññabahulaṃ sattasantānaṃ sandhāya vuttaṃ siyā. Na hi mātughātakādīnaṃ tenattabhāvena sammattaniyāmokkamanantarāyabhūto micchattaniyāmo viya sattānaṃ vimuttantarāyakaro saṃsāraniyāmo nāma natthi. Yāva pana na maggaphalassa upanissayo upalabbhati, tāva saṃsāro aparicchinno. Yadā ca so upaladdho, tadā so paricchinno evāti daṭṭhabbaṃ.

Yathā niyatasammādassanaṃ, evaṃ niyatamicchādassanenapi savisaye ekaṃsagāhavasena ukkaṃsagatena bhavitabbanti tena samannāgatassa puggalassa sati accantaniyāme kathaṃ tasmiṃ abhinivesavisaye anekaṃsagāho uppajjeyya, abhinivesantaraṃ vā viruddhaṃ yadi uppajjeyya, accantaniyāmo eva na siyāti pāḷiyaṃ vicikicchuppattiniyāmantaruppatticodanā katā. Na hi vicikicchā viya sammattaniyatapuggalānaṃ yathākkamaṃ micchattasammattaniyatapuggalānaṃ sammattamicchattaniyatā dhammā kadācipi uppajjanti, aviruddhaṃ pana niyāmantarameva hotīti ānantarikantaraṃ viya micchādassanantaraṃ samānajātikaṃ na nivattetīti viruddhaṃyeva dassetuṃ pāḷiyaṃ vicikicchā viya sassatucchedadiṭṭhiyo eva uddhaṭā. Evamettha vicikicchuppattiniyāmantaruppattīnaṃ niyāmantaruppattinivattakabhāvo veditabbo, accantaniyāmo ca nivattissatīti ca viruddhametanti pana **''vicāretvāva gahetabbā''**ti vuttaṃ siyā.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. Yathā lokuttarā saddhādayo eva saddhindriyādīni, evaṃ lokiyāpi. Kasmā? Tatthāpi adhimokkhalakkhaṇādinā indaṭṭhasabbhāvato. Saddheyyādivatthūsu saddahanādimattameva hi tanti imamatthaṃ dassento āha **''lokuttarānaṃ…pe… daṭṭhabbo''**ti.

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekūnavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vīsatimavaggo

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Kāmaṃ pubbabhāgepi attheva dukkhapariññā, atthasādhikā pana sā maggakkhaṇikā evāti ukkaṃsagataṃ dukkhapariññaṃ sandhāya avadhārento āha **''dukkhaṃ…pe… maggañāṇameva dīpetī''**ti. Taṃ pana avadhāraṇaṃ na ñāṇantaranivattanaṃ, atha kho ñāṇantarassa yathādhigatakiccanivattanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''na tasseva ñāṇabhāva''**ntiādi.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

866-868. Nerayike niraye pālenti, tato niggantuṃ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Nirayapālatāya vā nerayikānaṃ narakadukkhena pariyonaddhāya alaṃ samatthāti **nirayapālā**. Kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikāti. Kiñcettha – yadi tāva nerayikā, nirayasaṃvattaniyena kammena nibbattāti sayampi nirayadukkhaṃ paccanubhaveyyuṃ, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ yātanāya asamatthā siyuṃ, ''ime nerayikā, ime nirayapālā''ti vavatthānañca na siyā. Ye ca ye yātenti, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyuṃ. Atha anerayikā, tesaṃ tattha kathaṃ sambhavoti? Vuccate – anerayikā nirayapālā anirayagatisaṃvattaniyakammanibbattā. Nirayūpapattisaṃvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti –

> ''Kodhanā kurūrakammantā, pāpābhirucino tathā;
> Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā''ti.

Tattha yadeke vadanti ''yātanādukkhassa appaṭisaṃvedanato, aññathā puna aññamaññaṃ yāteyyu’’nti ca evamādi, tayidaṃ ākāsaromaṭṭhanaṃ nirayapālānaṃ nerayikabhāvasseva abhāvato. Ye pana vadeyyuṃ – yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parivattamānā kathaṃ nāma dukkhaṃ nānubhavantīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā tattha dāhadukkhena na bādhīyanti, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Taṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike yātenti, na cettakena bāhiravisayābhāvo vijjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekaṃ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa iṭṭhaṃ ekaccassa aniṭṭhaṃ, ekaccassa ca aniṭṭhaṃ ekaccassa iṭṭhaṃ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti ‘‘natthi kammavasena tejasā parūpatāpana’’ntiādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti ‘‘anerayikānaṃ tesaṃ kathaṃ tattha sambhavo’’ti nerayikānaṃ yātakabhāvato. Nerayikasattayātanāyoggañhi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikantivināmitaṃ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakasantāsakurūratarapayogā ca honti. Eteneva tattha kākasunakhādīnampi nibbatti saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Kathamaññagatikehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti ‘‘asattasabhāvā nirayapālā nirayasunakhādayo cā’’ti, taṃ tesaṃ matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādisī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca atthakiccaṃ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pānīyanivārakānaṃ daṇḍādihatthapurisānampi asattabhāve visesakāraṇaṃ natthi. Supinūpaghātopi atthakiccasamatthatāya appamāṇaṃ dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādinā na atthasiddhi atthi, nimmānarūpaṃ panettha laddhaparihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipāko nirayapālāti asiddhametaṃ, vuttanayena pana nesaṃ sattabhāvo eva siddho. Sakkā hi vattuṃ sattasaṅkhātā nirayapālasaññitā dhammappavatti sābhisandhikā parūpaghāti atthakiccasabbhāvato ojāhārādirakkhasasantati viyāti. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipituṃ tathā tathā abhisandhiyā yātanato, tato eva na saṅghāṭapabbatādīhi anekantikatā. Ye pana vadanti ‘‘bhūtavisesā eva te vaṇṇasaṇṭhānādivisesavanto bheravākārā narakapālāti samaññaṃ labhantī’’ti, tadasiddhaṃ. Ujukameva pāḷiyaṃ ‘‘atthi niraye nirayapālā’’ti vādassa patiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesaṃ bhūtamattatā asiddhāva. Na hi tassa bhūtāni nāma santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā vedanādike eva paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnasammohavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā, evaṃ attheva nirayapālāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesaṃ sabbhāve, asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati evāti daṭṭhabbaṃ.

Nirayapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. **Tassā**ti erāvaṇanāmakassa devaputtassa. Tahiṃ kīḷanakāle hatthivaṇṇena vikubbanaṃ sandhāya **‘‘hatthināgassā’’**ti vuttaṃ. **Dibbayānassā**ti etthāpi eseva nayo. Na hi ekantasukhappaccayaṭṭhāne sagge dukkhādhiṭṭhānassa akusalakammasamuṭṭhānassa attabhāvassa sambhavo yutto. Tenāha **‘‘na tiracchānagatassā’’**ti.

Tiracchānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. ‘‘Dvādasavatthukaṃ ñāṇaṃ lokuttara’’nti ettha dvādasavatthukassa ñāṇassa lokuttaratā patiṭṭhāpīyatīti dassento paṭhamavikappaṃ vatvā puna lokuttarañāṇassa dvādasavatthukatā patiṭṭhāpīyatīti dassetuṃ **‘‘taṃ vā…pe… attho’’**ti āha. **Pariññeyya**nti ettha **iti-**saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena ‘‘pahātabba’’nti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Pariññāta**nti etthāpi eseva nayo. ‘‘Pariññeyyaṃ pariññāta’’ntiādinā parijānanādikiriyāya nibbattetabbatā nibbattitatā ca dassitā, na nibbattiyamānatāti. Yena pana sā hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘saccañāṇaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **saccañāṇa**nti dukkhādisaccasabhāvāvabodhakaṃ ñāṇaṃ, yaṃ sandhāya ‘‘idaṃ dukkha’’ntiādi vuttaṃ. **Maggakkhaṇepī**ti **api-**saddena tato pubbāparabhāgepīti daṭṭhabbaṃ. **Parijānanādikiccasādhanavasena hoti** asammohato visayato cāti adhippāyo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako samatto.

21. Ekavīsatimavaggo

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. **Samudāyā**ti ‘‘sāsanaṃ navaṃ kata’’ntiādinā pucchāvasena pavattā vacanasamudāyā. **Ekadesāna**nti tadavayavānaṃ. ‘‘Tīsupi pucchāsū’’ti evaṃ **adhikaraṇabhāvena vuttā**.

Sāsanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. **Adhippāyavasenā**ti tathā tathā adhimuccanādhippāyavasena.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Rūpasabhāvo rūpaṭṭhoti āha **‘‘rūpaṭṭho nāma koci rūpato añño natthī’’**ti. Yaṃ pana yato aññaṃ, na taṃ taṃsabhāvanti āha **‘‘rūpaṭṭhato aññaṃ rūpañca na hotī’’**ti, rūpameva na hotīti attho. Etena byatirekato tamatthaṃ sādheti. **Tasmā**ti yasmā rūpato añño rūpaṭṭho natthi, rūpaṭṭhato ca aññaṃ rūpaṃ, tasmā **rūpaṃ rūpameva** rūpasabhāvamevāti **eva-**kārena nivattitaṃ dasseti **‘‘na vedanādisabhāva’’**nti. **Adhippāyenā**ti rūparūpaṭṭhānaṃ anaññattādhippāyena. **Aññathā**ti tesaṃ aññatte rūpaṭṭhena niyamena rūpaṃ niyatanti vattabbanti yojanā. **Dassitoyeva hoti** atthato āpannattā. Na hi abhinne vatthusmiṃ pariyāyantarabhedaṃ karoti. **Aññatta**nti rūpasabhāvānaṃ rūparūpaṭṭhānañca. Sasāminiddesasiddhābhedā ‘‘silāputtakassa sarīra’’nti viya, kappanāmattato cāyaṃ bhedo, na paramatthatoti āha **‘‘gahetvā viya pavatto’’**ti. **Vedanādīhi nānattamevā**ti vedanādīhi aññattameva. **So sabhāvo**ti so rūpasabhāvo. **Nānattasaññāpanattha**nti rūpassa sabhāvo, na vedanādīnanti evaṃ bhedassa ñāpanatthaṃ. **Tañca vacana**nti ‘‘rūpaṃ rūpaṭṭhena na niyata’’nti vacanaṃ. **Vuttappakārenā**ti ‘‘rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā’’tiādinā vuttākārena. Yadi sadosaṃ, atha kasmā paṭijānātīti yojanā.

Vuttameva kāraṇanti ‘‘rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāva’’nti evaṃ vuttameva yuttiṃ. **Parena codita**nti ‘‘na vattabbaṃ rūpaṃ rūpaṭṭhena niyata’’ntiādinā paravādino codanaṃ sandhāyāha. **Tameva kāraṇaṃ dassetvā**ti tameva yathāvuttaṃ yuttiṃ ‘‘ettha hī’’tiādinā dassetvā. **Codanaṃ nivattetī**ti ‘‘atha kasmā paṭijānātī’’ti vuttaṃ codanaṃ nivatteti. Yamatthaṃ sandhāya ‘‘ito aññathā’’ti vuttaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘rūpādī’’**tiādi vuttaṃ.

Dhammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekavīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

22. Bāvīsatimavaggo

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. **Purimajavanakkhaṇe**ti parinibbānacittato anantarātītapurimajavanavārakkhaṇe.

Kusalacittakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. Hetusarūpārammaṇasampayuttadhammārammaṇādito bhavaṅgasadisattā **cuticittaṃ ''bhavaṅgacitta''nti āha**.

Āneñjakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5-7. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. Arahattappattipi gabbheyeva atthīti maññati. Sattavassikā hi sopākasāmaṇerādayo arahattaṃ pattā. Sattavassikopi gabbho atthīti paravādino adhippāyo. Ākāsena gacchanto viya supinaṃ **ākāsasupinaṃ**. Taṃ abhiññānibbattaṃ maññatīti nidassanaṃ katvā dassento āha **''ākāsagamanādiabhiññā viyā''**ti. Heṭṭhimānaṃ catunnaṃ vā maggānaṃ adhigamena dhammābhisamayo aggaphalādhigamena arahattappatti ca supine atthīti maññatīti yojanā.

Tissopikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. **Bījaṃ catumadhurabhāvaṃ na gaṇhātī**ti idaṃ sakasamayavasena vuttaṃ, parasamaye pana rūpadhammāpi arūpadhammehi samānakkhaṇā eva icchitā. Tenevāha **''sabbe dhammā khaṇikā''**ti. Khaṇikattepi vā acetanesupi anindriyabaddharūpesu bhāvanāviseso labbhati, kimaṅgaṃ pana sacetanesūti dassetuṃ **''yathā bījaṃ catumadhurabhāvaṃ na gaṇhātī''**ti nidassananti daṭṭhabbaṃ. **Āsevento nāma koci dhammo natthi** ittaratāya anavaṭṭhānatoti adhippāyo. Ittarakhaṇatāya eva pana āsevanaṃ labbhati. Kusalādibhāvena hi attasadisassa payogena karaṇīyassa punappunaṃ karaṇappavattanaṃ attasadisatāpādanaṃ vāsanaṃ vā āsevanaṃ pure paricitagantho viya pacchimassāti.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. **Pathaviyādirūpesū**ti anekakalāpasamudāyabhūtesu sasambhārapathavīādirūpesu. Tattha hi kesuci purimuppannesu ṭhitesu kesañci tadaññesaṃ uppādo, tato purimantaruppannānaṃ kesañci nirodho hoti ekekakalāparūpesu samānuppādanirodhattā tesaṃ. **Evaṃ patiṭṭhāna**nti evaṃ vuttappakārena asamānuppādanirodhena pabandhena patiṭṭhānapavattīti attho. Sā panāyaṃ yathāvuttā pavatti kasmā rūpasantatiyā evāti āha **''na hi rūpāna''**ntiādi. Tassattho – yadi sabbe saṅkhatadhammā samānakkhaṇā, tathā sati arūpasantatiyā viya rūpasantatiyāpi anantarādipaccayena vidhinā pavatti siyā, na cetaṃ atthi. Yadi siyā, cittakkhaṇe cittakkhaṇe pathavīādīnaṃ uppādanirodhehi bhavitabbanti.

Khaṇikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāvīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

23. Tevīsatimavaggo

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. **Eka**-saddo aññatthopi hoti ‘‘ittheke abhivadantī’’tiādīsu viya, aññattañcettha rāgādhippāyato veditabbaṃ, puthujjanassa pana sachandarāgaparibhogabhāvato āha **‘‘rāgādhippāyato aññādhippāyovāti vuttaṃ hotī’’**ti. Ko pana so aññādhippāyoti? Karuṇādhippāyo. Tena vuttaṃ **‘‘karuṇādhippāyena ekādhippāyo’’**ti. Ayañca nayo itthiyā jīvitarakkhaṇatthaṃ kāruññena manorathaṃ pūrentassa bodhisattassa saṃvaravināso na hotīti evaṃvādinaṃ paravādiṃ sandhāya vutto, paṇidhānādhippāyavādinaṃ pana sandhāya **‘‘eko adhippāyoti etthā’’**tiādi vuttaṃ. Puttamukhadassanādhippāyopi ettheva saṅgahaṃ gatoti daṭṭhabbaṃ. **Ekatobhāve**ti sahabhāve.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. **Issariyenā**ti cittissariyena, na cetovasibhāvenāti attho. **Kāmakārikaṃ** yathicchitanipphādanaṃ. **Issariyakāmakārikāhetū**ti issariyakāmakāribhāvanimittaṃ, tassa nibbattanatthanti attho. **Micchādiṭṭhiyā karīyatī**ti micchābhiniveseneva yā kāci dukkarakārikā karīyatīti attho.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. **Mettādayo viyā**ti yathā mettā karuṇā muditā ca sinehasabhāvāpi arañjanasabhāvattā asaṃkiliṭṭhattā ca na rāgo, evaṃ rāgapatirūpako koci dhammo natthi ṭhapetvā mettādayo, aññacittassa siniyhanākāro rāgasseva pavattiākāroti attho. Tenevāha **‘‘rāgameva gaṇhātī’’**ti. **Evaṃ dosepī**ti ettha issādayo viya na doso dosapatirūpako koci atthīti dosameva gaṇhātīti yojetabbaṃ. Ṭhapetvā hi issādayo aññacittassa dussanākāro dosasseva pavattiākāroti.

Patirūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. **Aniccādiko bhāvo**ti aniccasaṅkhārapaṭiccasamuppannatādiko bhāvo dhammo pakati etassāti attho. **Dukkhaññeva parinipphanna**nti ‘‘dukkhasaccaṃ sandhāya pucchā katā, na dukkhatāmatta’’nti ayamattho viññāyati ‘‘na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkha’’nti vacanena. Tathā sati paravādinā cakkhāyatanādīnaṃ aññesañca taṃsarikkhakānaṃ dhammānaṃ parinipphannatā nānujānitabbā siyā. Kasmā? Tesampi hi dukkhasaccena saṅgaho, na itarasaccehi. Yañhi samudayasaccato nibbattaṃ, taṃ nippariyāyato dukkhasaccaṃ, itaraṃ saṅkhāradukkhatāya dukkhanti imamatthaṃ dassento **‘‘na kevalañhī’’**tiādimāha. Tattha **na hi anupādinnānī**ti iminā cakkhāyatanādīnaṃ samudayasaccena saṅgahābhāvamāha. **Lokuttarānī**ti iminā nirodhamaggasaccehi. Yadi evamettha yutti vattabbā, kimettha vattabbaṃ? Sabhāvo hesa paravādivādassa, yadidaṃ pubbenāparamasaṃsandanaṃ. Tathā hi so viññūhi paṭikkhitto. Tathā ceva taṃ amhehi tattha tattha vibhāvitaṃ. **Eta**nti ‘‘rūpaṃ aparinipphannaṃ, dukkhaññeva parinipphanna’’nti yadetaṃ tayā vuttaṃ, etaṃ no vata re vattabbe. Kasmā? Rūpassa ca dukkhattā. Rūpañhi aniccaṃ dukkhādhiṭṭhānañca. Tena vuttaṃ ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ. Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti ca.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tevīsatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathāvatthupakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Yamakapakaraṇa-anuṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Saṅkhepenevāti uddeseneva. Yaṃ ‘‘mātikāṭhapana’’nti vuttaṃ. **Dhammesū**ti khandhādidhammesu kusalādidhammesu ca. Aviparītato gahitesu dhammesu mūlayamakādivasena pavattiyamānā desanā veneyyānaṃ nānappakārakosallāvahā pariññākiccasādhanī ca hoti, na viparītatoti āha **‘‘viparītaggahaṇaṃ…pe… āraddha’’**nti. Etena kathāvatthupakaraṇadesanānantaraṃ yamakapakaraṇadesanāya kāraṇamāha. Tattha **viparītaggahaṇa**nti puggalapariggahaṇādimicchāgāhaṃ. **Dhammapuggalokāsādinissayāna**nti ‘‘ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā’’tiādinā (yama. 1.mūlayamaka.1) dhamme, ‘‘yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjatī’’tiādinā (yama. 1.khandhayamaka.50) puggalaṃ ‘‘yattha rūpakkhandho uppajjati, tattha vedanākkhandho uppajjatī’’tiādinā (yama. 1.khandhayamaka.51) okāsaṃ nissāya ārabbha pavattānaṃ. **Ādi**-saddena puggalokāsauppādanirodhatadubhayapariññādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sanniṭṭhānasaṃsayāna**nti pāḷigatipaṭivacanasarūpadassanapaṭikkhipanapaṭisedhananayehi yathāpucchitassa atthassa nicchayakaraṇaṃ sanniṭṭhānaṃ, tadabhāvato saṃsayanaṃ saṃsayo. Tesaṃ sanniṭṭhānasaṃsayānaṃ.

Kāmañcettha dhammapaṭiggāhakānaṃ saṃsayapubbakaṃ sanniṭṭhānanti paṭhamaṃ saṃsayo vattabbo, desentassa pana bhagavato sanniṭṭhānapubbako saṃsayoti dassanatthaṃ ayaṃ padānukkamo kato. Sabbañhi pariññeyyaṃ hatthāmalakaṃ viya paccakkhaṃ katvā ṭhitassa dhammasāmino na katthaci saṃsayo, vissajjetukāmatāya pana vineyyajjhāsayagataṃ saṃsayaṃ dassento saṃsayitavasena pucchaṃ karotīti evaṃ vissajjanapucchanavasena na sanniṭṭhānasaṃsayā labbhantīti ayamattho dassito, nicchitasaṃsayadhammavaseneva panettha sanniṭṭhānasaṃsayā veditabbā. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘kusalesu kusalā nu kho, na nu kho kusalāti sandehābhāvato’’tiādi. Teneva ca ‘‘sanniṭṭhānasaṃsayāna’’nti, ‘‘sanniṭṭhānasaṃsayavasenā’’ti ca paṭhamaṃ sanniṭṭhānaggahaṇaṃ kataṃ.

Tanti yamakapakaraṇaṃ. Tassa ye samayādayo vattabbā, te kathāvatthupakaraṇadesanānantaro desanāsamayo, tāvatiṃsabhavanameva desanādeso, kusalākusalamūlādiyamakākārena desanāti vibhāgato ‘‘saṅkhepenevā’’tiādigāthāhi vibhāvitā nimittena saddhiṃ saṃvaṇṇanapaṭiññā cāti imamatthaṃ dassento **‘‘samayadesadesanāvasenā’’**tiādimāha. Nimittañhetaṃ idha saṃvaṇṇanāya, yadidaṃ kamānuppatti āgatabhāravāhitā ca paṇḍitānaṃ paṇḍitakiccabhāvato. Tattha anuppattaṃ dassetvāti sambandho.

Tatthāti tasmiṃ samayādidassane. Yamanaṃ uparamananti yamo maraṇanti āha **‘‘jātiyā sati maraṇaṃ hotīti…pe… visayo’’**ti. Tattha yathā ‘‘jātiyā sati maraṇaṃ hotī’’ti jāti yamassa visayo, evaṃ ‘‘upādānakkhandhesu santesu maraṇaṃ hotī’’ti upādānakkhandhā yamassa visayoti yojetabbaṃ. Te hi maraṇadhamminoti. Anuppattamaraṇaṃyeva kibbisakārinaṃ puggalaṃ yamapurisā vividhā kammakāraṇā karonti, na appattamaraṇanti maraṇaṃ yamassa visayo vutto. **Āṇāpavattiṭṭhāna**nti idaṃ visaya-saddassa atthavacanaṃ. **Desaṃ vā**ti kāmādidhātuttayadesaṃ sandhāyāha. Dhātuttayissaro hi maccurājā. Pañcānantariyāni aññasatthāruddeso ca, tena vā saddhiṃ pañca verāni **cha abhabbaṭṭhānāni.** **Āvattā**ti padakkhiṇāvattā. **Tanuruhā**ti lomā.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1. **Yamakasamūhassā**ti mūlayamakādikassa yamakasamūhassa. Mūlayamakādayo hi pakaraṇāpekkhāya avayavabhūtāpi niccāvayavāpekkhāya yamakasamūhoti vutto. Tenāha **''taṃsamūhassa ca sakalassa pakaraṇassā''**ti.

Kusalākusalamūlavisesānanti dutiyapucchāya vuttānaṃ saṃsayapadasaṅgahitānaṃ kusalasaṅkhātānaṃ, tathā paṭhamapucchāya vuttānaṃ kusalamūlasaṅkhātānaṃ visesānaṃ atthayamakabhāvassa vuttattāti yojanā. Yathā hi paṭhamapucchāya visesavantabhāvena vuttāyeva kusaladhammā dutiyapucchāyaṃ visesabhāvena vuttā, evaṃ paṭhamapucchāyaṃ visesabhāvena vuttāyeva kusalamūladhammā dutiyapucchāyaṃ visesavantabhāvena vuttā. Vattuvacanicchāvasena hi dhammānaṃ visesavisesavantatāvibhāgā hontīti. **Kusalamūlakusalavisesehi** saṃsayitapadasaṅgahitehi kusalakusalamūlānaṃ visesavantānanti adhippāyo. Ettha ca visesavantāpekkhavisesavasena paṭhamo atthavikappo vutto, dutiyo pana visesāpekkhavisesavantavasenāti ayametesaṃ viseso. Tenāha **''ñātuṃ icchitānaṃ hī''**tiādi.

Tattha **ñātuṃ icchitāna**nti pucchāya visayabhūtānanti attho. **Visesāna**nti kusalakusalamūlavisesānaṃ. **Visesavantāpekkhāna**nti kusalamūlakusalasaṅkhātehi visesavantehi sāpekkhānaṃ. **Visesavata**nti kusalamūlakusalānaṃ. **Visesāpekkhāna**nti kusalakusalamūlavisesehi sāpekkhānaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ mūlayamake. **Padhānabhāvo**ti paṭhamavikappe tāva saṃsayitappadhānattā pucchāya visesānaṃ padhānabhāvo veditabbo. Te hi saṃsayitānaṃ visesavantoti. Dutiyavikappe pana visesā nāma visesavantādhīnāti visesavantānaṃ tattha padhānabhāvo daṭṭhabbo. Dvinnaṃ pana ekajjhaṃ padhānabhāvo na yujjati. Sati hi appadhāne padhānaṃ nāma siyā. Tenāha **''ekekāya pucchāya ekeko eva attho saṅgahito hotī''**ti. Evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ, aññathā vinicchitavisesitabbabhāvehi idha padhānabhāvo na yujjatevāti. **Na dhammavācako**ti na sabhāvadhammavācako. Sabhāvadhammopi hi atthoti vuccati ''gambhīrapaññaṃ nipuṇatthadassi''ntiādīsu (su. ni. 178). ''Hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā''tiādīsu (vibha. 720) attha-saddassa hetuphalavācakatā daṭṭhabbā. **Ādi**-saddenassa ''atthābhisamayā''tiādīsu (saṃ. ni. 1.129) āgatā hitādivācakatā saṅgayhati. **Tenevā**ti pāḷiatthavācakattā eva.

Tīṇipi padānīti ettha **pi**-saddo samuccayattho, samuccayo ca tulyayoge siyā. Kiṃ nāma-padena anavasesato kusalādīnaṃ saṅgahoti āsaṅkāya tadāsaṅkānivattanatthamāha **''tīṇipi…pe… saṅgāhakatta''**nti. Tattha **saṅgāhakattamatta**nti **matta**-saddo visesanivattiatthoti. Tena nivattitaṃ visesaṃ dassetuṃ **''na niravasesasaṅgāhakatta''**nti vuttaṃ. Na hi rūpaṃ nāma-padena saṅgayhati. Kusalādiyeva nāmanti niyamo daṭṭhabbo, na nāmaṃyeva kusalādīti imameva ca niyamaṃ sandhāyāha **''kusalādīnaṃ saṅgāhakattamattameva sandhāya vutta''**nti. Yadipi nāma-padaṃ na niravasesakusalādisaṅgāhakaṃ, kusalādisaṅgāhakaṃ pana hoti, tadatthameva ca taṃ gahitanti nāmassa kusalattikapariyāpannatā vuttāti dassento āha **''kusalādi…pe… vutta**''nti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

52. **Dutiyayamake**ti ekamūlayamake. **Evamidhāpī**ti yathā ekamūlayamake ''ye keci

kusalā''icceva pucchā āraddhā, evaṃ idhāpi aññamaññamūlayamakepi ''ye keci kusalā''icceva pucchā ārabhitabbā siyā. Kasmā? **Purimayamaka…pe… appavattattā**ti. Idañca dutiyayamakassa tathā appavattattā vuttaṃ, tatiyayamakaṃ pana tatheva pavattaṃ. **Kecī**ti padakārā. Te hi yathā paṭhamadutiyayamakesu purimapucchā eva parivattanavasena pacchimapucchā katāti pacchimapucchāya purimapucchā samānā ṭhapetvā paṭilomabhāvaṃ, na tathā aññamaññayamake. Tattha hi dvepi pucchā aññamaññavisadisā. Yadi tatthāpi dvīhipi pucchāhi sadisāhi bhavitabbaṃ, ''ye keci kusalā''ti paṭhamapucchā ārabhitabbā, pacchimapucchā vā ''sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā''ti vattabbā siyā. Evaṃ pana avatvā paṭhamadutiyayamakesu viya purimapacchimapucchā sadisā akatvā tatiyayamake tāsaṃ visadisatā ''ye keci kusalā''ti anāraddhattā, tasmā paṭilomapucchānurūpāya anulomapucchāya bhavitabbanti imamatthaṃ sandhāya ''ye keci kusalāti apucchitvā''ti vuttanti vadanti.

Atthavasenāti sambhavantānaṃ nicchitasaṃsayitānaṃ atthānaṃ vasena. **Tadanurūpāyā**ti tassā purimapucchāya atthato byañjanato ca anucchavikāya. Purimañhi apekkhitvā pacchimāya bhavitabbaṃ. **Tenā**ti tasmā. Yasmā anulome saṃsayacchede jātepi paṭilome saṃsayo uppajjati, yadi na uppajjeyya, paṭilomapucchāya payojanameva na siyā, tasmā na pacchimapucchānurūpā purimapucchā, atha kho vuttanayena purimapucchānurūpā pacchimapucchā, tāya ca anurūpatāya atthādivasena dvinnaṃ padānaṃ sambandhattā atthādiyamakatā vuttā. Desanākkamato cettha anulomapaṭilomatā veditabbā ''kusalā kusalamūlā''ti vatvā ''kusalamūlā kusalā''ti ca vuttattā. Sesayamakesupi eseva nayo. Visesavantavisesa, visesavisesavantaggahaṇato vā idha anulomapaṭilomatā veditabbā. Paṭhamapucchāyañhi ye dhammā visesavanto, te nicchayādhiṭṭhāne katvā dassento ''ye keci kusalā dhammā''ti vatvā tesu yasmiṃ viseso saṃsayādhiṭṭhāno, taṃdassanatthaṃ ''sabbe te kusalamūlā''ti pucchā katā. Dutiyapucchāyaṃ pana tappaṭilomato yena visesena te visesavanto, taṃ visesaṃ sanniṭṭhānaṃ katvā dassento ''ye vā pana kusalamūlā''ti vatvā te visesavante saṃsayādhiṭṭhānabhūte dassetuṃ ''sabbe te dhammā kusalā''ti pucchā katā. Aniyatavatthukā hi sanniṭṭhānasaṃsayā anekajjhāsayattā sattānaṃ.

Imināpi byañjanenāti ''ye keci kusalamūlena ekamūlā''ti imināpi vākyena. **Evaṃ na sakkā vattu**nti yenādhippāyena vuttaṃ, tamevādhippāyaṃ vivarati **''na hī''**tiādinā. Tattha **tenevā**ti kusalabyañjanatthassa kusalamūlena ekamūlabyañjanatthassa bhinnattā eva. **Vissajjana**nti vibhajanaṃ. **Itarathā**ti kusalamūlena ekamūlabyañjanena pucchāya katāya. **Tāni vacanānī**ti kusalavacanaṃ kusalamūlena ekamūlavacanañca. Kusalacittasamuṭṭhānarūpavasena cassa abyākatadīpanatā daṭṭhabbā. **Etthā**ti ''imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato''ti etasmiṃ vacane. **Ye keci kusalā…pe… sambhavato**ti etena kusalānaṃ kusalamūlena ekamūlatāya byabhicārābhāvaṃ dasseti. Tenevāha **''na hi…pe… santī''**ti. **Vuttabyañjanatthasseva sambhavato**ti hi iminā avuttabyañjanatthassa sambhavābhāvavacanena svāyamadhippāyamattho vibhāvito. Yathā hi kusalamūlena ekamūlabyañjanattho kusalabyañjanatthaṃ byabhicarati, na evaṃ taṃ kusalabyañjanattho. Kathaṃ katvā codanā, kathañca katvā parihāro? Kusalamūlena ekamūlā kusalā evāti codanā katā, kusalamūlena ekamūlā eva kusalāti pana parihāro pavattoti veditabbaṃ. **Dutiyayamake viya apucchitvā**ti ''ye keci kusalā''ti apucchitvā. **Kusalamūlehī**ti kusalehi mūlehi. **Te**ti kusalamūlena ekamūlā.

Ekato uppajjantīti ettha **iti-**saddo ādiattho pakārattho vā. Tena ''kusalamūlāni ekamūlāni ceva aññamaññamūlāni cā''tiādipāḷisesaṃ dasseti. Yaṃ sandhāya **''heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṃ kātabbaṃ bhaveyyā''**ti vuttaṃ. Tattha **heṭṭhā**ti anulomapucchāvissajjane. **Vuttanayenā**ti ''mūlāni yāni ekato uppajjantī''tiādinā vuttanayena. **Tampī**ti ''kusalamūlenā''tiādi aṭṭhakathāvacanampi. **Tathā**ti tena pakārena, anulomapucchāyaṃ viya vissajjanaṃ kātabbaṃ bhaveyyāti iminā pakārenāti attho. Yena kāraṇena ''na sakkā vattu''nti vuttaṃ, taṃ kāraṇaṃ dassetuṃ **''ye vā panā''**tiādimāha. Tattha **''āmantā''icceva vissajjanena bhavitabba**nti ''sabbe te dhammā kusalā''ti pucchāyaṃ viya ''sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā''ti pucchitepi paṭivacanavissajjanameva labbhati, na anulomapucchāyaṃ viya sarūpadassanavissajjanaṃ vibhajitvā dassetabbassa abhāvato. Ye hi dhammā kusalamūlena ekamūlā, na te dhammā kusalamūlena aññamaññamūlāva. Ye pana kusalamūlena aññamaññamūlā, te kusalamūlena ekamūlāva. Tenāha **''na hi…pe… vibhāgo kātabbo bhaveyyā''**ti.

Tattha **yenā**ti yena aññamaññamūlesu ekamūlassa abhāvena. **Yatthā**ti yasmiṃ ñāṇasampayuttacittuppāde. Aññamaññamūlakattā ekamūlakattā cāti adhippāyo. Dvinnaṃ dvinnañhi ekekena aññamaññamūlakatte vutte tesaṃ ekekena ekamūlakattampi vuttameva hoti samānattho ekasaddoti katvā. Tenevāha **''yattha pana…pe… na ekamūlānī''**ti. Tayidaṃ micchā, dvīsupi ekekena itarassa ekamūlakattaṃ sambhavati evāti. Tenāha **''etassa gahaṇassa nivāraṇattha''**ntiādi. ''Ye dhammā kusalamūlena aññamaññamūlā, te kusalamūlena ekamūlā''ti imamatthaṃ vibhāventena idha ''āmantā''ti padena yattha dve mūlāni uppajjanti, tattha ekekena itarassa ekamūlakattaṃ pakāsitamevāti āha **''āmantāti imināva vissajjanena taṃgahaṇanivāraṇato''**ti. **Nicchitattā**ti ettha ekato uppajjamānānaṃ tiṇṇannaṃ tāva mūlānaṃ nicchitaṃ hotu aññamaññekamūlakattaṃ, dvinnaṃ pana kathanti āha **''aññamaññamūlānaṃ hī''**tiādi. **Samānamūlatā evā**ti avadhāraṇena nivattitatthaṃ dassetuṃ **''na aññamaññasamānamūlatā''**ti vuttaṃ. Tena aññamaññamūlānaṃ samānamūlatāmattavacanicchāya ekamūlaggahaṇaṃ, na tesaṃ aññamaññapaccayatāvisiṭṭhasamānamūlatādassanatthanti imamatthaṃ dasseti. **Dvinnaṃ mūlāna**nti dvinnaṃ ekamūlānaṃ ekato uppajjamānānaṃ. Yathā tesaṃ samānamūlatā, taṃ dassetuṃ **''tesu hī''**tiādi vuttaṃ. **Taṃmūlehi aññehī**ti itaramūlehi mūladvayato aññehi sahajātadhammehi.

Idāni yena adhippāyena paṭilome ''kusalā''icceva pucchā katā, na ''kusalamūlena ekamūlā''ti, taṃ dassetuṃ **''aññamaññamūlatte pana…pe… katāti daṭṭhabba''**nti āha. Na hi kusalamūlena aññamaññamūlesu kiñci ekamūlaṃ na hotīti vuttovāyamattho. **Mūlayuttatameva vadati,** na mūlehi ayuttanti adhippāyo. Aññathā pubbenāparaṃ virujjheyya. **Tenevā**ti mūlayuttatāya eva vuccamānattā. **Ubhayatthāpī**ti aññamaññamūlā ekamūlāti dvīsupi padesu. **''Kusalamūlenā''ti vuttaṃ,** kusalamūlena sampayuttenāti hi attho. Yadi ubhayampi vacanaṃ mūlayuttatameva vadati, atha kasmā anulomapucchāyameva ekamūlaggahaṇaṃ kataṃ, na paṭilomapucchāyanti ubhayatthāpi taṃ gahetabbaṃ na vā gahetabbaṃ. Evañhi mūlekamūlayamakadesanāhi ayaṃ aññamaññayamakadesanā samānarasā siyāti codanaṃ manasi katvā āha **''tatthā''**tiādi.

Tattha **tatthā**ti tasmiṃ aññamaññayamake. Yadipi ekamūlā aññamaññamūlāti idaṃ padadvayaṃ vuttanayena mūlayuttatameva vadati, tathāpi sāmaññavisesalakkhaṇe attheva bhedoti dassetuṃ **''mūlayogasāmaññe''**tiādi vuttaṃ. Samūlakānaṃ samānamūlatā ekamūlattanti ekamūlavacanaṃ tesu avisesato mūlasabbhāvamattaṃ vadati, na aññamaññamūlasaddo viya mūlesu labbhamānaṃ visesaṃ, na ca sāmaññe nicchayo visese saṃsayaṃ vidhamatīti imamatthamāha **''mūlayogasāmaññe…pe… pavattā''**ti iminā. Visese pana nicchayo sāmaññe saṃsayaṃ vidhamanto eva pavattatīti āha **''mūlayogavisese pana…pe… nicchitameva hotī''**ti. **Tasmā**ti vuttasseva tassa hetubhāvena parāmasanaṃ, visesanicchayeneva avinābhāvato, sāmaññassa nicchitattā tattha vā saṃsayābhāvatoti attho. Tenāha **''ekamūlāti pucchaṃ akatvā''**ti. **Kusalabhāvadīpakaṃ na hotī**ti kusalabhāvasseva dīpakaṃ na hoti tadaññajātikassapi dīpanato. Tenāha **''kusalabhāve saṃsayasabbhāvā''**ti. **Aññamaññamūlavacana**nti kevalaṃ aññamaññamūlavacananti adhippāyo. **Kusalādhikārassa anuvattamānattā**ti iminā ''sabbe te dhammā kusalā''ti kusalaggahaṇe kāraṇamāha. Ekamūlaggahaṇe hi payojanābhāvo dassito, kusalassa vasena cāyaṃ desanāti.

53-61. **Mūlanaye vutte eva atthe**ti mūlanaye vutte eva kusalādidhamme. Kusalādayo hi sabhāvadhammā idha pāḷiatthatāya atthoti vutto. Kusalamūlabhāvena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṃ. Kusalamūlabhūtā mūlā kusalamūlamūlāti samāsayojanā. Mūlavacanañhi nivattetabbagahetabbasādhāraṇaṃ. Akusalābyākatāpi mūladhammā atthīti kusalamūlabhāvena mūladhammā visesitā. Mūlaggahaṇena ca mūlavantānaṃ mūlayogo dīpito hoti. Samānena mūlena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṃ ''ekamūlamūlā''ti, aññamaññassa mūlena mūlabhāvena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṃ ''aññamaññamūlamūlā''ti mūlamūlanayo vuttoti yojanā. Tīsupi yamakesu yathāvuttavisesanamevettha pariyāyantaraṃ daṭṭhabbaṃ.

Mūlayogaṃ dīpetunti mūlayogameva padhānaṃ sātisayañca katvā dīpetunti adhippāyo. Yathā hi kusalāni mūlāni etesanti kusalamūlakānīti bāhiratthasamāse mūlayogo padhānabhāvena vutto hoti, na evaṃ ‘‘kusalasaṅkhātā mūlā kusalamūlā’’ti kevalaṃ, ‘‘kusalamūlamūlā’’ti savisesanaṃ vā vutte uttarapadatthappadhānasamāse. Tenāha **‘‘aññapadattha…pe… dīpetu’’**nti. **Vuttappakārovā**ti ‘‘kusalamūlabhāvena mūlassa visesanenā’’tiādinā mūlamūlanaye ca, ‘‘aññapadatthasamāsantena kakārenā’’tiādinā mūlakanaye ca vuttappakāro eva. **Vacanapariyāyo** mūlamūlakanaye ekajjhaṃ katvā yojetabbo.

74-85. **Na ekamūlabhāvaṃ labhamānehī**ti abyākatamūlena na ekamūlakaṃ tathāvattabbataṃ labhamānehi aṭṭhārasaahetukacittuppādāhetukasamuṭṭhānarūpanibbānehi ekato alabbhamānattā. Yathā hi yathāvuttacittuppādādayo hetupaccayavirahitā ahetukavohāraṃ labhanti, na evaṃ sahetukasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Tenāha **‘‘ahetukavohārarahitaṃ katvā’’**ti. Ettha ca ‘‘sabbaṃ rūpaṃ na hetukameva, ahetukamevā’’ti vuttattā kiñcāpi sahetukasamuṭṭhānampi rūpaṃ ahetukaṃ, ‘‘abyākato dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo, vipākābyākatā kiriyābyākatā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.403) pana vacanato hetupaccayayogena sahetukasamuṭṭhānassa rūpassa ahetukavohārābhāvo vutto. Keci pana **‘‘abbohārikaṃ katvā**ti sahetukavohārena abbohārikaṃ katvāti atthaṃ vatvā aññathā ‘ahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena ekamūla’nti na sakkā vattu’’nti vadanti. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva ahetukavohārābhāvena sahetukatāpariyāyassa atthasiddhattā. Apica hetupaccayasabbhāvato tassa sahetukatāpariyāyo labbhateva. Tenāha **‘‘na vā sahetukaduke viya…pe… abbohārikaṃ kata’’**nti. Ettha **etthā**ti etasmiṃ ekamūlakaduke. **Hetupaccayayogāyogavasenā**ti hetupaccayena yogāyogavasena, hetupaccayassa sabbhāvāsabbhāvavasenāti attho. **Sahetukavohārameva labhati** paccayabhūtahetusabbhāvato.

Apare pana bhaṇanti ‘‘sahetukacittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ ahetukaṃ abyākatanti iminā vacanena saṅgahaṃ gacchantampi samūlakattā ‘abyākatamūlena na ekamūla’nti na sakkā vattuṃ, satipi samūlakatte nippariyāyena sahetukaṃ na hotīti ‘abyākatamūlena ekamūla’nti ca na sakkā vattuṃ, tasmā ‘ahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena na ekamūlaṃ, sahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena ekamūla’nti dvīsupi padesu anavarodhato abbohārikaṃ katvāti vutta’’nti, taṃ tesaṃ matimattaṃ ‘‘sahetukaabyākatasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ abyākatamūlena ekamūlaṃ hotī’’ti **aṭṭhakathāyaṃ** tassa ekamūlabhāvassa nicchitattā, tasmā vuttanayeneva cettha attho veditabbo.

86-97. Kusalākusalābyākatarāsito namananāmanasaṅkhātena visesena arūpadhammānaṃ gahaṇaṃ niddhāraṇaṃ nāma hotīti āha **‘‘nāmānaṃ niddhāritattā’’**ti. Tena tesaṃ adhikabhāvamāha viññāyamānameva pakaraṇena aparicchinnattā. Yadi evaṃ ‘‘ahetukaṃ nāmaṃ sahetukaṃ nāma’’nti pāṭhantare kasmā nāmaggahaṇaṃ katanti āha **‘‘supākaṭabhāvattha’’**nti, paribyattaṃ katvā vutte kiṃ vattabbanti adhippāyo.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Khandhayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

2-3. **Khandhayamake …pe… pariññā ca vattabbā**ti idaṃ padhānabhāvena vattabbadassanaṃ. Abhiññeyyakathā hi abhidhammo, sā ca yāvadeva pariññattāti pariññāsu ca na vinā tīraṇapariññāya pahānapariññā, tīraṇañca sampuṇṇaparānuggahassa adhippetattā kālapuggalokāsavibhāgamukhena khandhānaṃ visuṃ saha ca uppādanirodhalakkhaṇapariggahavasena sātisayaṃ sambhavati, nāññathāti imamatthaṃ dassento **‘‘chasu kālabhedesu…pe… pariññā ca vattabbā’’**ti padhānaṃ vattabbaṃ uddharati. Tattha pana yathā na tīraṇapariññāya vinā pahānapariññā, evaṃ tīraṇapariññā vinā ñātapariññāya. Sā ca sutamayañāṇamūlikāti desanākusalo satthā anvayato byatirekato ca samudāyāvayavapadatthādivibhāgadassanamukhena khandhesu pariññāppabhedaṃ pakāsetukāmo ‘‘pañcakkhandhā’’tiādinā desanaṃ ārabhīti dassento **‘‘te pana khandhā’’**tiādimāha. **Pañcahi padehī**ti pañcahi samudāyapadehi.

Tatthāti tesu samudāyāvayavapadesu. **Dhammo**ti ruppanādiko ñeyyadhammo. **Samudāyapadassā**ti rūpakkhandhādisamudāyapadassa. Yadipi avayavavinimutto paramatthato samudāyo nāma natthi, yathā pana avayavo samudāyo na hoti, evaṃ na samudāyopi avayavoti satipi samudāyāvayavānaṃ bhede dvinnaṃ padānaṃ samānādhikaraṇabhāvato atthevābhedoti padadvayassa samānatthatāya siyā āsaṅkāti āha **‘‘etasmiṃ saṃsayaṭṭhāne’’**ti. ‘‘Cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, viññāṇakkhandho tajjā manoviññāṇadhātū’’tiādīsu ekadeso samudāyapadattho vutto, ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ…pe… ayaṃ vuccati rūpakkhandho’’tiādīsu (vibha. 2) pana sakaloti āha **‘‘rūpādi…pe… attho’’**ti. Avayavapadānañcettha visesanavisesitabbavisayānaṃ samānādhikaraṇatāya samudāyapadatthatā vuttā, tato eva samudāyapadānampi avayavapadatthatā. Na hi visesanavisesitabbānaṃ atthānaṃ accantaṃ bhedo abhedo vā icchito, atha kho bhedābhedo, tasmā abhedadassanavasena paṭhamanayo vutto, bhedadassanavasena dutiyanayo. Yo hi ruppanādisaṅkhāto rāsaṭṭho avayavapadehi rūpādisaddehi ca khandhasaddena ca visesanavisesitabbabhāvena bhinditvā vutto, svāyaṃ atthato rāsibhāvena apekkhito ruppanādiattho evāti.

Yathā avayavapadehi vuccamānopi samudāyapadassa attho hoti, evaṃ samudāyapadehi vuccamānopi avayavapadassa atthoti ‘‘rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca, rūpakkhandho rūpanti? Āmantā’’tiādinā padasodhanā katāti dassento āha **‘‘rūpādiavayavapadehi…pe… padasodhanavāro vutto’’**ti. Tattha ekaccassa avayavapadassa aññattha vuttiyā avayavapadatthassa samudāyapadatthatāya siyā anekantikatā, samudāyapadassa pana taṃ natthīti samudāyapadatthassa avayavapadatthatāya byabhicārābhāvo ‘‘rūpakkhandho rūpanti? Āmantā’’ti **pāḷiyā** pakāsitoti vuttaṃ **‘‘rūpādi…pe… dassetu’’**nti.

‘‘Rūpakkhandho’’tiādīsu khandhatthassa visesitabbattā vuttaṃ **‘‘padhānabhūtassa khandhapadassā’’**ti. **Vedanādiupapadatthassa ca sambhavato** ‘‘vedanākkhandho’’tiādīsu. **Rūpāvayavapadena vuttassā**ti rūpasaṅkhātena avayavapadena visesanabhāvena vuttassa khandhatthassa rūpakkhandhabhāvo hoti. Tena vuttaṃ ‘‘rūpakkhandho rūpanti? Āmantā’’ti. **Tatthā**ti tasmiṃ rūpakkhandhapade. Padhānabhūtena visesitabbattā khandhāvayavapadena vuttassa ruppanaṭṭhassa kiṃ vedanākkhandhādibhāvo hotīti yojanā. Samāne avayavapadābhidheyyabhāve appadhānena padena yo attho viññāyati, so kasmā padhānena na viññāyatīti adhippāyo. **Khandhāvayavapadena vutto dhammo**ti rāsaṭṭhamāha. Tattha **kocī**ti ruppanaṭṭho. **Kenaci samudāyapadenā**ti rūpakkhandhapadena, na vedanākkhandhādipadena. Tenāha **‘‘na sabbo sabbenā’’**ti. Esa nayo vedanākkhandhādīsu. Rūparūpakkhandhādiavayavasamudāyapadasodhanamukhena tattha ca catukkhandhavasena pavattā pāḷigati **padasodhanamūlacakkavāro. Evañca dassentenā**ti iminā yvāyaṃ rūpādiavayavapadehi rūpakkhandhādisamudāyapadehi ca dassitākāro atthaviseso, taṃ paccāmasati. **Visesanabhāvo** bhedakatāya sāmaññato avacchedakattā, **visesitabbabhāvo** abhedayogena bhedantarato avicchinditabbattā, **samānādhikaraṇabhāvo** tesaṃ bhedābhedānaṃ ekavatthusannissayattā.

Tenāti yathāvuttena visesanavisesitabbabhāvena. **Etthā**ti etasmiṃ samānādhikaraṇe. **Tenā**ti vā samānādhikaraṇabhāvena. **Etthā**ti rūpakkhandhapade. Yathā nīluppalapade uppalavisesanabhūtaṃ nīlaṃ visiṭṭhameva hoti, na yaṃ kiñci, evamidhāpi khandhavisesanabhūtaṃ rūpampi visiṭṭhameva siyāti dassento **‘‘kiṃ khandhato…pe… hotī’’**ti āha. Tathā ‘‘rūpañca taṃ khandho cā’’ti samānādhikaraṇabhāveneva yaṃ rūpaṃ, so khandho. Yo khandho, taṃ rūpanti ayampi āpanno evāti āha **‘‘sabbeva…pe… visesitabbā’’**ti. Visesanena ca nāma niddhāritarūpena bhavitabbaṃ avacchedakattā, na aniddhāritarūpenāti āha **‘‘kiṃ pana ta’’**ntiādi, tasseva gahitattā na piyarūpasātarūpassāti adhippāyo. Na hi taṃ khandhavisesanabhāvena gahitaṃ, vissajjanaṃ kataṃ tassevāti yojanā. **Na khandhato aññaṃ rūpaṃ atthī**ti idaṃ ruppanaṭṭho rūpanti katvā vuttaṃ, na hi so khandhavinimutto atthi. **Tenevā**ti yathāvuttarūpassa khandhavinimuttassa abhāveneva. ‘‘Piyarūpaṃ sātarūpaṃ, dassentenappaka’’nti ca ādīsu atadatthassa rūpasaddassa labbhamānattā ‘‘tena rūpasaddenā’’ti visesetvā vuttaṃ. **Vuccamānaṃ** bhūtupādāyampi bhedaṃ dhammajātaṃ. **Suddhenā**ti kevalena, rūpasaddena vināpīti attho. Tayidaṃ pakaraṇādiavacchinnataṃ sandhāya vuttaṃ, samānādhikaraṇataṃ vā. Yo hi rūpasaddena samānādhikaraṇo khandhasaddo, tena yathāvuttarūpasaddena viya tadattho vuccateva. Tenāha **‘‘khandhā rūpakkhandho’’**ti. Yadipi yathāvuttaṃ rūpaṃ khandho eva ca, khandho pana na rūpamevāti āha **‘‘na ca sabbe…pe… visesitabbā’’**ti. **Tenevā**ti arūpasabhāvassa khandhassa atthibhāveneva. **Teti** khandhā. **Vibhajitabbā**ti ‘‘khandhā rūpakkhandho’’ti padaṃ uddharitvā ‘‘rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca, avasesā khandhā na rūpakkhandho’’tiādinā vibhāgena dassetabbā.

Khandhānaṃ rūpavisesana…pe… saṃsayo hotīti ettha kiṃ khandhato aññāpi vedanā atthi, yato vinivattā vedanā khandhavisesanaṃ hoti, sabbe ca khandhā kiṃ khandhavisesanabhūtāya vedanāya visesitabbāti evaṃ yojanā veditabbā. **Kecī**ti anubhavanādippakārā. **Kenaci visesanenā**ti vedanādinā visesanena.

Ettha ca rūpādipaṇṇatti khandhapaṇṇatti ca ‘‘rūpaṃ khandho, khandhā rūpakkhandho’’tiādinā visuṃ saha ca ruppanādike atthe pavattamānā kadāci avayavabhūte pavattati, kadāci samudāyabhūte, tassā pana tathā pavattanākāre niddhārite yasmā rūpādikkhandhā padato atthato ca visodhitā nāma honti tabbisayakaṅkhāpanodanato, tasmā ‘‘rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho ca, rūpakkhandho rūpanti? Āmantā’’tiādinayappavattena paṭhamavārena rūpādiavayavapadehi avayavattho viya samudāyatthopi vuccati, tathā samudāyapadehipīti ayamattho dassito. ‘‘Rūpaṃ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho’’tiādinayappavattena pana dutiyavārena visesavācī viya rūpādiavayavapadehi sāmaññabhūtenapi taṃtaṃvisiṭṭhena khandhāvayavapadena so so eva samudāyattho vuccati, na sabboti ayamattho dassito. Khandhavinimuttassa yathādhippetassa abhāvā yadipi khandhoyeva rūpaṃ, so pana na sabbo rūpaṃ, atha kho tadekadeso, tathā vedanādayopīti ayamattho ‘‘rūpaṃ khandho, khandhā rūpa’’ntiādinayappavattena tatiyavārena dassito. ‘‘Rūpaṃ khandho, khandhā vedanākkhandho’’tiādinayappavattena pana catutthavārena ‘‘rūpaṃ khandho’’ti rūpassa khandhabhāve nicchite khandho nāmāyaṃ na kevalaṃ rūpameva, atha kho vedanādi cāti vedanādīnampi khandhabhāvappakāsane na sabbe khandhā vedanādivisesavanto, kecideva pana tena tena visesena tathā vuccantīti ayamattho dassito. Evaṃ dassentī cesā pāḷi khandhānaṃ yathāvuttapaṇṇattisodhanamukhena sarūpāvadhāraṇāya saṃvattati, tañca tesaṃ yāvadeva uppādādinicchayatthanti dassento **‘‘evaṃ yesaṃ…pe… veditabbo’’**ti āha.

Ekadesepi samudāyavohāro dissati yathā paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭhoti āha **‘‘cakkāvayavabhāvato cakkānīti yamakāni vuttānī’’**ti. **Bandhitvā**ti yamakabhāvena bandhitvā, yamakamūlabhāveneva vā. Mūlabhāvena gahaṇaṃ sambandhabhāvo, taṃsambandhatā ca mūlapadādīnaṃ nābhiādisadisatā daṭṭhabbā. Apubbassa vattabbassa abhāvato nayidha desanā maṇḍalabhāveneva sambajjhatīti āha **‘‘na maṇḍalabhāvena sambajjhanato’’**ti. Yadipi rūpakkhandhamūlake apubbaṃ natthi, vedanākkhandhādimūlakesu pana saññādimukhena desanappavattiyaṃ apubbavaseneva gato siyā maṇḍalabhāvena sambandho, na tathā pāṭho pavattoti āha **‘‘vedanākkhandha…pe… sambandhenā’’**ti. Pacchimassa purimena asambajjhanameva hi heṭṭhimasodhanaṃ. **Suddhakkhandhalābhamattameva gahetvā**ti ‘‘khandhā rūpa’’nti ettha khandhāti khandhasaddena labbhamānaṃ rūpādīhi asammissaṃ khandhaṭṭhamattameva uddesavasena gahetvā. Yadipi uddese khandhavisesanaṃ rūpādi ‘‘khandhā rūpa’’nti suddharūpādimattameva gahitaṃ, tathāpi visesarahitassa sāmaññassa abhāvato tattha **suddharūpādimattatāya aṭṭhatvā. Khandhavisesanabhāvasaṅkhāta**nti yathādhigataṃ khandhānaṃ visesanabhāvena kathitaṃ ruppanādikaṃ visesanatthaṃ dassetuṃ. Kevalameva taṃ agganhanto khandhasaddena saha yojetvā…

pe… vibhattattā suddhakkhandhavāroti vuttoti yojanā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paṇṇattivāro

Niddesavāravaṇṇanā

26. **Evaṃ vutta**nti evaṃ dvārālambanehi saddhiṃ dvārappavattadhammavibhāgavasena vuttaṃ. Piyasabhāvaṃ piyajātikaṃ ‘‘kathaṃ rūpena kho, āvuso’’tiādīsu viya piyasabhāvaṭṭhena rūpaṃ, na ruppanaṭṭhenāti vuttaṃ **‘‘piyarūpaṃ…pe… rūpaṃ na rūpakkhandho’’**ti. Ruppanaṭṭhena rūpakkhandhapariyāpannampi cakkhādi piyasabhāvamattavacanicchāvasena piyarūpameva anuppavisati, na rūpakkhandhanti āha **‘‘piyasabhāva…pe… na rūpakkhandhoti vutta’’**nti. ‘‘Yo pana yattha viseso’’ti vutto visesasaddo nānuvattatīti adhippāyenāha **‘‘vacanaseso’’**ti. Na hi adhikārato labbhamānassa ajjhāharaṇakiccaṃ atthi. Diṭṭhisaññāti vā paduddhāroyaṃ veditabbo. Visesatā panassā ‘‘visesaṃ vaṇṇayissāmā’’ti paṭiññāya eva pākaṭā. ‘‘Avasesā saṅkhārā’’ti etthāpi eseva nayo. Saṃyojanavasena jānāti abhinivisatīti saññā diṭṭhīti āha **‘‘diṭṭhi eva saññā’’**ti. **Diṭṭhi cā**ti **ca**-saddena avasiṭṭhaṃ papañcaṃ saṅgaṇhāti. Tathā hi ‘‘papañcasaññāsaṅkhā’’ti ettha **papañcasūdaniyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.201) vuttaṃ ‘‘saññānāmena vā papañcā eva vuttā’’ti.

28. ‘‘Khandhā vedanākkhandho’’ti etasmiṃ anulome yathā sarūpadassanena vissajjanaṃ labbhati, na evaṃ ‘‘na khandhā na vedanākkhandho’’ti paṭilome, idha pana paṭivacanena vissajjananti tadatthaṃ vivaranto **‘‘khandhasaddappavattiyā ca abhāve vedanākkhandhasaddappavattiyā ca abhāvo’’**ti āha. Tena sattāpaṭisedhe ayaṃ na-kāroti dasseti. Saddaggahaṇañcettha saddanibandhanattā paññattiyā saddasabhāgataṃ vā sandhāya kataṃ. Paṇṇattisodhanañhetaṃ. Tenāha **‘‘paṇṇattisodhanamattameva karotī’’**ti. Tena niddhāretabbassa dhammantarassa abhāvaṃ dasseti. Yato vuttaṃ **‘‘na aññadhammasabbhāvo evettha pamāṇa’’**nti. **Evañca katvā**tiādinā yathāvuttamatthaṃ pāṭhantarena samattheti. Kāmaṃ katthaci satipi khandhe natthi vedanākkhandho, akhandhattasabhāvā pana natthi vedanāti ‘‘na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā’’ti vuttanti evaṃ vā etaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘paññattinibbānasaṅkhātā’’tiādi.

39. ‘‘Rūpato aññe’’ti ettha bhūtupādāya dhammo viya piyasabhāvopi rūpasaddābhidheyyatāsāmaññena gahitoti āha **‘‘lokuttarā vedanādayo daṭṭhabbā’’**ti. **Appavattimattamevā**ti khandhasaddappavattiyā abhāve rūpasaddappavattiyā ca abhāvoti paṇṇattisodhanamattataṃyeva sandhāya vadati, tathā cāha **‘‘evañca katvā’’**tiādi. Tenetaṃ dasseti – yathā cakkhuto aññassa sabbassapi sabhāvadhammassa āyatanaggahaṇena gahitattā tadubhayavinimuttaṃ kiñci natthīti kevalaṃ paññattisodhanatthaṃ tameva abhāvaṃ dassetuṃ ‘‘cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatana’’nti vuttaṃ, evamidhāpi tadatthameva ubhayavinimuttassa abhāvaṃ dassetuṃ ‘‘rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṃ na ca khandhā’’ti vuttanti. Visamopaññāso. ‘‘Cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā’’ti ettha hi avasesaggahaṇena gayhamānaṃ kiñci natthīti sakkā vattuṃ āyatanavinimuttassa sabhāvadhammassa abhāvā. Tenāha **‘‘yadi siyā’’**ti. ‘‘Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā’’ti ettha pana na tathā sakkā vattuṃ khandhavinimuttassa sabhāvadhammassa atthibhāvato. Yadi pana tādisaṃ khandhagataṃ dhammajātaṃ natthīti evamidaṃ vuttaṃ siyā, evaṃ sati yuttametaṃ siyā. Tathā hi **‘‘aṭṭhakathāyaṃ panā’’**tiādinā paññattiggahaṇameva uddharīyati. Taṇhāvatthu ca na siyā avasesaggahaṇena gayhamānanti ānetvā sambandho. Khandho ca siyāti yojanā.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

50-205. Missakakālabhedesu yamakesu padānaṃ bhinnakālattā siyā atthavisesoti āha **‘‘amissakakālabhedesu vāresu atthavisesābhāvato’’**ti. Idāni tamevatthaṃ **‘‘purimassa hī’’**tiādinā vivarati. **Tenā**ti atthavisesābhāvena. **Etthā**ti etasmiṃ pavattivārapāṭhe, etissaṃ vā pavattivāravaṇṇanāyaṃ. **Cha eva vuttā,** na navāti adhippāyo. Tenāha **‘‘atītenā’’**tiādi. **Ete pana tayo**ti attanā visuṃ anantaraṃ dassite sandhāyāha. **Yathādassitā**ti aṭṭhakathāyaṃ niddhāretvā dassitabbākārā paccuppannenātītādayo ye pāḷiyaṃ ujukameva āgatā. **‘‘Na visuṃ vijjantī’’**ti vuttamevatthaṃ **‘‘tattha tattha hī’’**tiādinā pākaṭataraṃ karoti. Tattha **paṭilomapucchāhī**ti ‘‘yassa vā pana vedanākkhandho uppajjittha, tassa rūpakkhandho uppajjatī’’ti evamādikāhi paṭhamapade vuttassa paṭilomavasena pavattāhi. **Tenevā**ti nayato yojetuṃ sakkuṇeyyattā eva. **Missakakālabhedesu cā**ti na kevalaṃ amissakakālabhedesuyeva, atha kho missakakālabhedesu cāti attho. Na yojanāsukaratāya eva purime ayojanā, atha kho sukhaggahaṇatthampīti dassento āha **‘‘amissaka…pe… vuttānī’’**ti.

Yena kāraṇenāti yena ekapadadvayasaṅgahitānaṃ khandhānaṃ uppādassa nirodhassa lābhasaṅkhātena kāraṇena. Yathākkamaṃ purepañho pacchāpañhoti ca nāmaṃ vuttaṃ. Ca-saddena purepacchāpañhoti ca nāmaṃ vuttanti niddhāretvā yojetabbaṃ. Tattha pana ‘‘ekapadadvayasaṅgahitāna’’nti idaṃ ekajjhaṃ katvā gahetabbaṃ. Tamevatthampi vivarati **‘‘yassa hī’’**tiādinā. Tattha **yassā**ti yassa pañhassa. ‘‘Pañho’’ti cettha pucchanavasena pavattaṃ vacanaṃ veditabbaṃ. Tenevāha **‘‘paripūretvā vissajjetabbatthasaṅgaṇhanato’’**ti. Taṃ sarūpadassanena vissajjanaṃ taṃvissajjanaṃ, taṃ vā yathāvuttaṃ vissajjanaṃ etassāti taṃvissajjano, tassa **taṃvissajjanassa. Purimakoṭṭhāsenā**ti purimena uddesapadena. Tena hi vissajjanapadassa samānatthatā idha sadisatthatā. **Ekena padenā**ti ekena padhānāppadhānena yamakapadena, na paṭhamapadenevāti attho. **Uppādanirodhalābhasāmaññamattenā**ti uppādassa vā nirodhassa vā labbhamānatāya samānatāmattena. **Sanniṭṭhānapada…pe… yutta**nti idaṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘yattha rūpakkhandho nuppajjatī’’tiādinā purepañhassa dassitattā vuttaṃ. Yadipi tattha ‘‘uppajjatī’’ti vissajjitattā vedanākkhandhassa uppādo labbhatīti vuttaṃ, yo pana sanniṭṭhānapadasaṅgahito rūpakkhandhassa anuppādo pāḷiyaṃ anuññātarūpena ṭhito, tassa vasena purepañho yuttoti adhippāyo. Evañhi purimakoṭṭhāsena sadisatthatā hoti.

‘‘Yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā’’ti ettha rūpakkhandhassa anuppannapubbatāpaṭikkhepamukhena itarassa paṭikkhipīyatīti rūpakkhandhasseva yathāvuttapaṭikkhepo padhānabhāvena vutto. Eseva nayo aññesupi edisesu ṭhānesūti āha **‘‘sanniṭṭhānatthasseva paṭikkhipanaṃ paṭikkhepo’’**ti. ‘‘Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhatī’’ti ettha pana rūpakkhandhassa uppādalakkhaṇaṃ katvā vedanākkhandhassa nirodho pucchīyatīti so eva ‘‘no’’ti paṭisedhīyati. Esa nayo aññesupi edisesu ṭhānesūti vuttaṃ **‘‘saṃsayatthanivāraṇaṃ paṭisedho’’**ti. ‘‘Na-kāravirahita’’nti etena paṭisedhassa paṭisedhitamāha. Yadi evaṃ pāḷigatipaṭisedhavissajjanānaṃ ko visesoti āha **‘‘tattha uppattī’’**tiādi.

Tadekadesapakkhepavasenāti tesaṃ catunnaṃ pañhānaṃ pañcannañca vissajjanānaṃ ekadesassa pakkhipanavasena. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘paṭhame ṭhāne paripuṇṇapañhassa purimakoṭṭhāse sarūpadassanenā’’tiādi. Yo panettha pañhesu vissajjanesu ca sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhepaṃ labhati, taṃ dassetuṃ **‘‘paripuṇṇapañho evā’’**tiādi vuttaṃ. **Pāḷivavatthānadassanādito**ti ettha **ādi**-saddena pucchāvibhaṅgo vissajjanāṭhānāni ekasmiṃ pañhe yojanānayoti imesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Suddhāvāsānantiādi pāḷiyā padaṃ uddharitvā atthadassanatthaṃ āraddhaṃ. ‘‘Yassa yattha rūpakkhandho nuppajjittha, tassa tattha vedanākkhandho nuppajjitthā’’ti imassa vissajjanaṃ hoti ‘‘suddhāvāsānaṃ tesaṃ tatthā’’ti. Tattha **ekabhūmiyaṃ dutiyā upapatti natthī**ti ekissā bhūmiyā ekassa ariyapuggalassa dutiyavāraṃ paṭisandhiggahaṇaṃ natthīti attho. Tatiyavārādīsu vattabbameva natthi. Svāyamattho yathā ñāpito hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘paṭisandhito pabhuti hi…pe… pavattā’’**ti vuttaṃ. Tena addhāpaccuppannavasenāyaṃ desanā pavattāti dasseti. Ādānanikkhepaparicchinnaṃ kammajasantānaṃ ekattena gahetvā tassa vasena uppādanirodhesu vuccamānesu akammajesu kusalādīsu kathanti codanāyaṃ tepi idha taṃnissitā eva katāti dassento āha **‘‘tasmiñhi…pe… dassitā’’**ti. **Tenevā**ti kammajasantāneneva. **Tasmā**ti ekakammanibbattassa vipākasantānassa ekattena gahitattā. **Tassā**ti kammajasantānassa. Pañcasu suddhāvāsesu yathā paccekaṃ ‘‘ekissā bhūmiyā dutiyā upapatti natthī’’ti yathāvuttapāḷiyā viññāyati, evaṃ ‘‘suddhāvāsāna’’nti avisesavacanato sakalepi suddhāvāse sā natthīti tāya kasmā na viññāyatīti codanaṃ samuṭṭhāpetvā sayameva pariharituṃ **‘‘kasmā panā’’**tiādimāha. Tattha suddhāvāsesu heṭṭhābhūmikassa asati indriyaparipāke uparibhūmisamuppatti na sakkā paṭisedhetuṃ uddhaṃsotavacanato. Uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotañcāti hi uddhaṃsoto. Tenāha **‘‘uddhaṃsotapāḷisabbhāvā’’**ti. **Saṃsandetabbā**ti yathā na virujjhanti, evaṃ netabbā. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Etena sanniṭṭhānenāti aṅkitokāsabhāvirūpuppādasannissayena nicchayena. **Visesitā** tathābhāvirūpabhāvino. **Asaññasattāpī**ti na kevalaṃ pañcavokārā eva, atha kho asaññasattāpi. **Te eva** asaññasatte eva gahetvā purimakoṭṭhāseti adhippāyo. **Tena ye sanniṭṭhānena vajjitā**ti tena yathāvuttasanniṭṭhānena ye virahitā, te tathā na vattabbāti attho. Idāni **‘‘te tato’’**tiādinā dasseti. **Tato**ti asaññābhavato. **Pacchimabhavikāna**nti ettha pacchimabhavaṃ sarūpato dassetuṃ **‘‘kiṃ pañcavokārādī’’**tiādi vuttaṃ. Apacchimabhavikānampi arūpānaṃ arūpabhave yathā rūpakkhandho nuppādi, evaṃ tattha pacchimabhavikānaṃ vedanākkhandhopīti āha **‘‘etena sanniṭṭhānena saṅgahitattā’’**ti. Tenāha **‘‘tesaṃ…pe… āhā’’**ti. Tattha **tesa**nti pacchimabhavikānaṃ. **Tatthā**ti arūpabhave. **Itarānuppattibhāvañcā**ti itarassa vedanākkhandhassa anuppajjanasabbhāvampi. Sappaṭisandhikānampi suddhāvāsānaṃ khandhabhedassa parinibbānapariyāyo oḷārikadosappahānato kilesūpasamasāmaññena vuttoti veditabbaṃ.

Sabbesañhi tesanti taṃtaṃbhūmiyaṃ ṭhitānaṃ sabbesaṃ suddhāvāsānaṃ. **Yathā panā**tiādinā vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. **Anantā lokadhātuyo**ti idaṃ okāsassa paricchedābhāvaṃyeva dassetuṃ vuttaṃ. Puggalavasena samānādhāratāya samānakālattena asambhavanto okāsavasena pana sambhavanto saṃkiṇṇā viya hontīti āha **‘‘saṃkiṇṇatā hotī’’**ti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

206-208. **Tassāpī**ti puggalokāsavārassapi. **Okāse puggalassevā**ti yathāgahite okāse yo puggalo, tasseva okāsavisiṭṭhapuggalassevāti attho. Yathā pana puggalavāre labbhamāne puggalokāsavāropi labbhati, evaṃ okāsavāropi labbheyyāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘okāsavāropi cā’’**ti. **Tasmā**ti yasmā vuccamānopi okāso puggalassa visesabhāveneva vucceyya, na visuṃ, tasmā.

Aññathāti pavattivāre viya ādānanikkhepaparicchinnaṃ kammajasantānaṃ ekattena gahetvā tassa uppādanirodhavasena pariññāvacane. ‘‘Yo rūpakkhandhaṃ parijānātī’’ti sanniṭṭhānapadasaṅgahitatthābhāvadassanamukhena itarassapi abhāvaṃ dassetuṃ **‘‘rupakkhandhaparijānanassa abhāvā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Āmantā’’ti ca kataṃ, tasmā pavatte cittakkhaṇavasenevettha tayo addho labbhantīti attho. ‘‘Aggamaggasamaṅgiñca arahantañcā’’ti dvinnaṃ padānaṃ ‘‘rūpakkhandhañca na parijānanti vedanākkhandhañca na parijānitthā’’ti dvīhi padehi yathākkamaṃ sambandho. ‘‘Ṭhapetvā avasesā puggalā’’ti pana paccekaṃ yojetabbaṃ. **Aggamagga… pe… natthī**ti iminā arahattamaggañāṇasseva pariññāmatthakappattiyā pariññākiccaṃ sātisayaṃ, tadabhāvā na itaresanti dasseti. Yato tasseva vajirūpamatā vuttā, sesānañca vijjūpamatā. **Tenā**ti tena yathāvuttena vacanena. **Tadavasesasabbapuggale**ti tato aggamaggasamaṅgito avasesasabbapuggale. Imaṃ pana yathāvuttadosaṃ pariharantā ‘‘puthujjanādayo sandhāyā’’ti vadanti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āyatanayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1-9. **Vuttanayenā**ti ‘‘avayavapadehi vutto ekadeso sakalo vā samudāyapadānaṃ attho, samudāyapadehi pana vutto ekantena avayavapadānaṃ attho’’tiādinā vuttena nayena. Etena yathāvuttaatthavaṇṇanānayadassanatāya sabbapaṇṇattivārādīsu yathārahaṃ attho netabboti dasseti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

10-17. **Vāyanaṃ** savisayaṃ byāpetvā pavattanaṃ, tayidaṃ yathā gandhāyatane labbhati, evaṃ sīlādīsupīti pāḷiyaṃ ‘‘sīlagandho’’tiādi vuttaṃ ‘‘sīlādiyeva gandho’’ti katvā. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘sīlagandho…pe… nāmānī’’ti. Yasmā pana savisayabyāpanaṃ tattha pasaṭabhāvo pākaṭabhāvo vā hoti, tasmā ‘‘pasāraṇaṭṭhena pākaṭabhāvaṭṭhena vā’’ti vuttaṃ. Attano vatthussa sūcanaṃ vā **vāyanaṃ**. ‘‘Devakāyā samāgatā (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37), paṇṇattidhammā’’tiādīsu (dha. sa. dukamātikā 108) samūhapaññattīsupi kāyadhammasaddā āgatāti **‘‘sasabhāva’’**nti viseseti. **Kāyavacanena…pe… natthī**ti idaṃ ‘‘na dhammo nāyatana’’nti ettha dhammasaddassa vinivattavisesasabbasabhāvadhammavācakataṃ sandhāya vuttaṃ, na dhammāyatanasaṅkhātadhammavisesavācakatanti daṭṭhabbaṃ.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

18-21. **Etasmi**nti pavattivāre. **Pucchāmattalābhenā**ti moghapucchābhāvamāha. **Ekeka**nti ‘‘yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati, tassa saddāyatanaṃ uppajjatī’’tiādikaṃ ekekaṃ. **Pañcā**ti ‘‘yassa saddāyatanaṃ uppajjati, tassa gandhāyatanaṃ uppajjatī’’tiādīni pañca. Pucchāmattalābhena saṅgahaṃ anujānanto **‘‘vissajjanavasena hāpetabbānī’’**ti āha. **‘‘Vakkhati hī’’**tiādinā yathāvuttamatthaṃ aṭṭhakathāya samattheti.

Sadisavissajjananti sāmaññavacanaṃ visesaniviṭṭhameva hotīti taṃ visesaṃ dassento ‘‘puggalavārameva sandhāya vutta’’nti vatvā tassā pana sadisavissajjanatāya abyāpitattā yattha sadisaṃ, tatthāpi vissajjitanti dassento **‘‘okāsavāre pana…pe… vissajjita’’**nti āha. Tattha **ta**nti dutiyaṃ. **Puggalavārepī**ti yattha sadisaṃ vissajjanaṃ, tattha puggalavārepi vissajjitaṃ, pageva okāsavāreti adhippāyo. **Virattakāmakammanibbattassā**ti bhāvanābalena viratto kāmo etenāti virattakāmaṃ, rūpāvacarakammaṃ, tato nibbattassa. Paṭisandhi eva bījaṃ **paṭisandhibījaṃ,** tassa. **‘‘Evaṃsabhāvattā’’**ti etena ekantato kāmataṇhānidānakammahetukāni ghānādīnīti dasseti. **Gandhādayo ca na santī**ti sabbena sabbaṃ tesampi abhāvaṃ sandhāya vadati. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

‘‘Sacca’’nti yathāvuttavasena gahetabbaṃ codakena vuttamatthaṃ sampaṭicchitvā puna yenādhippāyena tāni yamakāni sadisavissajjanāni, taṃ dassetuṃ **‘‘yathā panā’’**tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – tattha cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena ‘‘sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantāna’’ntiādinā nayena jivhākāyāyatanayamakāni yathā sadisavissajjanāni, tathā idha ghānāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena tāni jivhākāyāyatanayamakāni ‘‘yassa ghānāyatanaṃ uppajjati, tassa jivhāyatanaṃ uppajjatīti? Āmantā’’tiādinā nayena sadisavissajjanānīti. Evamettha ubhayesaṃ visuṃ aññamaññaṃ sadisavissajjanatāya idaṃ vuttaṃ, na ekajjhaṃ aññamaññaṃ sadisavissajjanatāya. Tenāha **''tasmā tattha tattheva sadisavissajjanatā pāḷianāruḷhatāya kāraṇa''**nti. Evañca sati cakkhāyatanamūlaggahaṇaṃ kimatthiyanti āha **''nidassanabhāvenā''**tiādi. Tattha **nidassanabhāvenā**ti nidassanabhūtānaṃ aññamaññasadisavissajjanatāsaṅkhātena nidassanabhāveneva, na pana tesaṃ nidassitabbehi sabbathā sadisavissajjanatāyāti adhippāyo. **''Yebhuyyatāyā''**ti vuttaṃ yebhuyyataṃ dassetuṃ **''tesu hī''**tiādi vuttaṃ.

Evanti iminā ''āmantā''ti paṭivacanavissajjanena yathāvuttavacanasseva vissajjanabhāvānujānanaṃ kattabbanti imamatthaṃ ākaḍḍhati. **Sā**ti dutiyapucchā. **Ghānāyatanayamakenā**ti cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakeneva. **Taṃsesānī**ti tena ghānāyatanamūlakakāyāyatanayamakena saddhiṃ sesāni. **Sadisavissajjanattā anāruḷhānī**ti ettha **''anāruḷhānī''**ti ettakameva **tathā**-saddena anukaḍḍhīyati, na ''sadisavissajjanattā''ti dassento **''tathāti…pe… samaññenā''**ti vatvā idāni **''kāraṇasāmaññenā''**ti vuttassa sadisavissajjanattassa tattha abhāvaṃ dassetuṃ **''ghānajivhākāyāyatanānaṃ panā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **agabbhaseyyakesu pavattamānāna**nti etthāpi **''sahacāritāyā''**ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ, tathā **''gabbhaseyyakesu ca pavattamānāna''**nti. **Itarāni** ghānāyatanamūlakāni jivhākāyāyatanayamakāni **dve** na vissajjīyanti, ghānāyatanamūlakesu ca yamakesu vissajjitesu **itaradvayamūlakāni** jivhākāyāyatanamūlakāni na vissajjīyanti avisesattā appavisesattā cāti yojetabbaṃ. Tattha kāyāyatanayamake dutiyapucchāvasena appaviseso, itaravasena aviseso veditabbo. **Rūpāyatanamanāyatanehi saddhi**nti idaṃ rūpāyatanamūlakamanāyatanavasena vuttanti āha **''rūpāyatana…pe… adhippāyo''**ti. Tenevāha **''rūpāyatanamūlakesu hī''**tiādi. **Yamakāna**nti rūpāyatanamūlakagandharasaphoṭṭhabbāyatanayamakānaṃ. **Dutiyapucchāna**nti yathāvuttayamakānaṃyeva dutiyapucchānaṃ. **Vuttanayenā**ti ''sarūpakānaṃ acittakāna''ntiādinā vuttena nayena. **Ādipucchāna**nti tesaṃyeva yamakānaṃ paṭhamapucchānaṃ.

Heṭṭhimehīti idaṃ avisesavacanampi yesu sadisavissajjanatā sambhavati, tadapekkhanti āha **''gandharasa…pe… attho''**ti. Uddiṭṭhadhammesu uddesānurūpaṃ labbhamānavisesakathanaṃ vissajjanaṃ, yo tattha na sabbena sabbaṃ uddesānurūpaguṇena upalabbhati, tassa akathanampi atthato vissajjanameva nāma hotīti āha **''avissajjaneneva alabbhamānatādassanena vissajjitāni nāma hontī''**ti.

Cakkhuvikalasotavikalā viya cakkhusotavikalopi labbhatīti so pana aṭṭhakathāyaṃ pi-saddena saṅgahitoti dassento **''jaccandhampi…pe… veditabbo''**ti āha. Paripuṇṇāyatanameva opapātikaṃ sandhāya vuttanti ettha aṭṭhānappayutto **eva**-saddoti tassa ṭhānaṃ dassento **''vuttamevāti attho''**ti vatvā tena paripuṇṇāyatanassa tattha aniyatattā aparipuṇṇāyatanassapi saṅgaho siddhoti dassento **''tena jaccandhabadhirampi sandhāya vuttatā na nivāritā hotī''**ti āha.

22-254. **Tasmiṃ puggalassa anāmaṭṭhattā**ti kasmā vuttaṃ, yāvatā ''rūpībrahmalokaṃ pucchatī''ti imināpi okāsoyeva āmaṭṭhoti. ''Āmantā''ti paṭiññāya kāraṇavibhāvanādhippāyeneva ''kasmā paṭiññāta''nti codanaṃ samuṭṭhāpetvā taṃ kāraṇaṃ dassetukāmo **''nanū''**tiādimāha. **Gabbhaseyyakabhāvaṃ gantvā parinibbāyissatī**ti pacchimabhavikaṃ sandhāyāha. **Tadavatthassā**ti pacchimabhavāvatthassa. **Bhavissantassā**ti bhāvino. **Paṭiññātabbattā**ti ''uppajjissatī''ti paṭiññātabbattā.

Atha kasmāti etthāyaṃ saṅkhepattho – yadi ''yassa rūpāyatanaṃ uppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatī''ti pucchāyaṃ vuttena vidhinā paṭiññātabbaṃ, atha kasmā atha kena kāraṇena paṭilome ''yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatī''ti pucchāya ''āmantā''ti paṭiññātaṃ, nanu idaṃ aññamaññaṃ viruddhanti? **Nanū**tiādināpi codako tameva virodhaṃ vibhāveti. **No ca nuppajjissati** uppajjissati evāti attho. **''Tasmiṃ bhave''**tiādi tassa parihāro. Tattha **tasmiṃ bhave**ti yasmiṃ bhave ''rūpāyatanaṃ nuppajjissatī''ti vuttaṃ pavattamānattā, tasmiṃ bhave. **Anāgatabhāvena avacanato**ti bhāvībhāvena avattabbato āraddhuppādabhāvena pavattamānattāti adhippāyo. Tenevāha **‘‘bhavantare hī’’**tiādi. Na pana vuccatīti sambandho. **Evañca katvā**tiādinā pāṭhantarena yathāvuttamatthaṃ samattheti.

Yasmiṃ attabhāve yehi āyatanehi bhavitabbaṃ, **taṃtaṃāyatananibbattakakammena avassaṃbhāvīāyatanassa** sattassa, santānassa vā, ‘‘yassa vā pana rūpāyatanaṃ uppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ uppajjissatīti? Āmantā, yassa vā pana rūpāyatanaṃ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti? Āmantā’’ti ca evaṃ pavattaṃ pucchādvayavissajjanaṃ āyatanapaṭilābhassa jātibhāvato suṭṭhu upapannaṃ bhavati. **Pacchimabhavikādayo**ti ettha **ādi**-saddena arūpe uppajjitvā parinibbāyanakā saṅgayhanti. **Idampi** vissajjanaṃ. **Abhinanditabbattā**ti ‘‘āmantā’’ti sampaṭicchitabbattā.

Yaṃ pana aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānanti vuttanti sambandho. Yassa vipāko ghānāyatanuppattito puretarameva upacchijjissati, taṃ ghānāyatanānibbattakakammanti vuttaṃ. Kathaṃ panīdisaṃ kammaṃ atthīti viññāyatīti āha **‘‘yassa yatthā’’**tiādi. Evampi gabbhaseyyako eva idha aghānakoti adhippetoti kathamidaṃ viññāyatīti codanāya **‘‘na hī’’**tiādiṃ vatvā tamatthaṃ sādhetuṃ **‘‘dhammahadayavibhaṅge’’**tiādi vuttaṃ. Avacanattampi hi yathādhammasāsane abhidhamme paṭikkhepoyevāti. **Idhā**ti imasmiṃ āyatanayamake. **Yathādassitāsū**ti ‘‘yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanaṃ nuppajjati, yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhati, tassa tattha rūpāyatanaṃ na nirujjhissatī’’ti ca dassitappakārāsu pucchāsu. **Āmantāti vutta**nti atha kasmā na viññāyatīti yojanā. Etāsu pucchāsu kasmā paṭivacanena vissajjanaṃ na katanti adhippāyo. **Sanniṭṭhānena gahitatthassā**ti ‘‘yassa vā pana sotāyatanaṃ nuppajjissati, yassa yattha ghānāyatanaṃ na nirujjhissatī’’ti ca evamādikena sanniṭṭhānapadena gahitassa atthassa. **Ekadese saṃsayatthassa sambhavenā**ti ekadese saṃsayitabbassa atthassa sambhavena sanniṭṭhānatthapaṭiyogabhūtasaṃsayatthassa paṭivacanassa akaraṇato ‘‘āmantā’’ti paṭivacanavissajjanassa akattabbato atthassa abhinditvā ekajjhaṃ katvā avattabbato. Tenāha **‘‘bhinditabbehi na paṭivacanavissajjanaṃ hotī’’**ti.

Yadi siyāti bhinditvā vattabbepi atthe yadi paṭivacanavissajjanaṃ siyā, **paripuṇṇavissajjanameva na siyā** anokāsabhāvato bhinditabbato cāti attho. Tathā hi ‘‘pañcavokāre parinibbantānaṃ, arūpe pacchimabhavikānaṃ, ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotāyatanañca nuppajjissati, cakkhāyatanañca nuppajjatī’’ti ca, tathā ‘‘rūpāvacare parinibbantānaṃ, arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānāyatanañca na nirujjhati, rūpāyatanañca na nirujjhissatī’’ti ca tattha vibhāgavasena pavatto pāṭhaseso. **Atha kasmā**ti yadi abhinditabbe paṭivacanavissajjanaṃ, na bhinditabbe, evaṃ sante ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā’’ti iminā paṭivacanavissajjanena gabbhaseyyakānaṃ somanassapaṭisandhi natthīti kasmā na viññāyati, bhinditabbe na paṭivacanavissajjanaṃ hotīti sampaṭicchitabbanti? Taṃ na, aññāya pāḷiyā tadatthassa viññāyamānattāti dassento **‘‘kāmadhātuyā’’**tiādimāha.

‘‘Yaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhati, taṃ cittaṃ nirujjhissati, nuppajjissatīti? Āmantā’’ti tasseva cittassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppādakkhaṇe yathā vutto, evaṃ tasseva kammajasantānassa nirodho tassa uppāde anāgatabhāvena vattabbo. Tenetaṃ dasseti ‘‘ekacittassa nāma uppādakkhaṇe nirodho anāgatabhāvena vuccati, kimaṅgaṃ pana ekasantānassā’’ti. **Sabbattha** sabbasmiṃ anāgatavāre. Upapajjantānaṃ eva vasena **so** nirodho **tathā** anāgatabhāvena vutto, kasmā panettha nirodho upapannānaṃ vasena na vuttoti āha **‘‘uppannānaṃ panā’’**tiādi. **Tasseva** yathāpavattassa kammajasantānassa eva. **Tasmā**ti yasmā uppādakkhaṇato uddhaṃ nirodho āraddho nāma hoti, tasmā. **Bhede satipi** kālabhedāmasanassa kāraṇe satipi. Anāgatakālāmasanavaseneva nirodhasseva vasena vissajjanadvayaṃ **upapannameva** yuttameva hotīti. Aññesaṃ vasena nirodhasseva vattuṃ asakkuṇeyyattā **‘‘arahata’’**nti vuttaṃ.

Yadi upapattianantaraṃ nirodho āraddho nāma hoti, atha kasmā cutiyā nirodhavacananti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tanniṭṭhānabhāvato pana cutiyā nirodhavacana’’**nti. **Tanniṭṭhānabhāvato**ti tassa santānassa niṭṭhānabhāvato. **Pavatte**tiādi vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ. Tattha **tassā**ti santānassa. **Vakkhatī**tiādipi pavatte nirodhaṃ anādiyitvā cutinirodhasseva gahitatāya kāraṇavacanaṃ. **Tenā**ti tena yathāvuttena pāṭhantaravacanena. **Etthā**ti etasmiṃ ‘‘yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissatī’’tiādike āyatanayamake. Yadi pavatte niruddhassapi cutiyā eva nirodho icchito, ‘‘sacakkhukāna’’ntiādi kathanti āha **‘‘sacakkhukānantiādīsu ca paṭiladdhacakkhukānantiādinā attho viññāyatī’’**ti. **Te**ti arūpe pacchimabhavikā. Acakkhukavacanañca sāvasesanti yojanā.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhātuyamakaṃ

1-19. **Saddadhātusambandhāna**nti idaṃ yāni cakkhudhātādimūlakesu saddayamakāni, sabbāni ca saddadhātumūlakāni, tāni sandhāya vuttaṃ. Na hi tāni cakkhuviññāṇadhātādisambandhāni viya cutipaṭisandhivasena labbhanti, eteneva āyatanayamakepi pavattivāre saddadhātusambandhānaṃ yamakānaṃ alabbhamānatā ca veditabbā.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamakaṃ

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

10-26. **So**ti dukkhasaddo. **Aññatthā**ti saṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhadukkhādhiṭṭhānesu. **Aññanirapekkho**ti saṅkhārādipadantarānapekkho. **Tenā**ti aññanirapekkhadukkhapadaggahaṇato. **Tasmiṃ dukkhadukkhe** visayabhūte. **Esa dukkhasaddo** ‘‘dukkhaṃ dukkhasacca’’nti ettha paṭhamo dukkhasaddo. **Tañca** dukkhadukkhaṃ. ‘‘Dukkhaṃ dukkhasacca’’nti ettha dukkhameva dukkhasaccanti nayidaṃ avadhāraṇaṃ icchitabbaṃ, dukkhaṃ dukkhasaccamevāti pana icchitabbanti āha **‘‘ekantena dukkhasaccamevā’’**ti. **Saccavibhaṅge vuttesu samudayesu koci phaladhammesu natthī**ti saccavibhaṅge pañcadhā vuttesu samudayesu ekopi phalasabhāvesu natthi, phalasabhāvo natthīti attho. ‘‘Phaladhammo natthī’’ti ca pāṭho. **Maggasaddo ca phalaṅgesū**ti sāmaññaphalaṅgesu sammādiṭṭhiādīsu ‘‘maggaṅgaṃ maggapariyāpanna’’ntiādinā (vibha. 492, 495) āgato maggasaddo **maggaphalattā pavattati** kāraṇūpacārenāti adhippāyo. Tenāha **‘‘na maggakiccasabbhāvā’’**tiādi. **Tasmā**ti yasmā saccadesanāya pabhavādisabhāvā eva dhammā samudayādipariyāyena vuttā, na appabhavādisabhāvā, tasmā. Ettha ca tebhūmakadhammānaṃ yathārahaṃ dukkhasamudayasaccantogadhattā asaccasabhāve sabhāvadhamme ca uddharanto phaladhamme eva uddhari. Nanu ca maggasampayuttāpi dhammā asaccasabhāvāti tepi uddharitabbāti? Na, tesaṃ maggagatikattā. ‘‘Phaladhammesū’’ti ettha dhammaggahaṇena vā phalasampayuttadhammānaṃ viya tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Padasodhanena…pe… idha gahitāti etena asaccasabhāvānaṃ dhammānaṃ pakaraṇena nivattitataṃ āha. **Tesa**nti dukkhādīnaṃ. **Tabbisesanayogavisesa**nti tena dukkhādivisesanayogena visiṭṭhataṃ. Saccavisesanabhāveneva dukkhādīnaṃ pariññeyyatādibhāvo siddhoti āha **‘‘ekantasaccattā’’**ti. **Yathā cetthā**ti yathā etasmiṃ saccayamake suddhasaccavāre saccavisesanabhūtā eva dukkhādayo gahitā. **Evaṃ khandhayamakādīsupī**ti na suddhasaccavāre eva ayaṃ nayo dassitoti attho. Padasodhanavāre taṃmūlacakkavāre ca ‘‘rūpaṃ rūpakkhandho’’tiādinā samudāyapadānaṃyeva vuttattā vattabbameva natthīti **‘‘suddhakkhandhādivāresū’’**ti vuttaṃ. Tathā cetthāpi suddhavāre eva ayaṃ nayo dassito. Yadi suddhakkhandhādivāresu khandhādivisesanabhūtānameva rūpādīnaṃ gahaṇena bhavitabbaṃ, atha kasmā khandhādivisesanato aññesampi rūpādīnaṃ vasena attho dassitoti codanaṃ sandhāyāha **‘‘aṭṭhakathāyaṃ panā’’**tiādi. Purimo eva attho yutto, yuttito pāṭhova balavāti.

Paṇṇattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

27-164. Dukkhapariññā yāva dukkhasamatikkamanatthāti sappadesaṃ pavattāpi sā tadatthāvahā bhaveyyāti kassaci āsaṅkā siyāti dassento āha **‘‘ariyattā…pe… katvā vutta’’**nti. Keci panettha ‘‘antimabhave ṭhitattā’’ti kāraṇaṃ vadanti, taṃ na yujjati upapattiyā dukkhavicārattā, na ca sabbe suddhāvāsā antimabhavikā uddhaṃsotavacanato. ‘‘Yassa dukkhasaccaṃ uppajjatī’’ti uppādāvatthā. Avisesena dukkhasaccapariyāpannā dhammā sambandhībhāveneva taṃsamaṅgī ca puggalo vuttoti dassento **‘‘sabbe upapajjantā’’**tiādiṃ vatvā svāyamattho yasmā nicchayarūpena gahito, nicchitasseva ca atthassa vibhāgadassanena bhavitabbaṃ, tasmā **‘‘tesveva…pe… upapannamevā’’**ti āha. Tattha tesveva keci dassīyantīti sambandho. **Ekakoṭṭhāsuppattisamaṅgino**ti dukkhakoṭṭhāsuppattisamaṅgino. **Tesū**ti sanniṭṭhānena gahitesu. **Maggaphaluppādasamaṅgīsū**ti maggaphaluppādasamaṅgīnaṃ, ayameva vā pāṭho.

Ettha cātiādinā ‘‘sabbesa’’ntiādipāḷiyā piṇḍatthaṃ dasseti. Tattha **samudayasaccuppādavomissassa dukkhasaccuppādassā**ti idaṃ anādare sāmivacanaṃ. Katthaci samudayasaccuppādavomissepi dukkhasacce taṃrahitassa samudayasaccuppādarahitassa dukkhasaccuppādassa dassanavasena vuttanti yojanā. Keci pana ‘‘samudayasaccāvomissassā’’ti paṭhanti, tesaṃ **‘‘taṃrahitassā’’**ti idaṃ purimapadassa atthavivaraṇaṃ veditabbaṃ. **Taṃsahitassā**ti samudayasaccuppādasahitassa dukkhasaccuppādassa dassanavasena vuttanti yojanā. **Tesa**nti asaññasattānaṃ, **pavattiyaṃ dukkhasaccassa uppādo** ‘‘pavatte’’tiādinā vuttesu dvīsupi koṭṭhāsesu na gahitoti attho. Paṭisandhiyaṃ pana tesaṃ uppādassa paṭhamakoṭṭhāsena gahitatā dassitā eva. **Tathā nirodho cā**ti yathā asaññasattānaṃ paṭisandhiyaṃ dukkhasaccassa uppādo paṭhamakoṭṭhāsena gahito, pavattiyaṃ pana so dvīhi koṭṭhāsehi na gahito, tathā tesaṃ dukkhasaccassa nirodhopīti attho. Tathā hi ‘‘sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe’’tiādinā (yama. 1.saccayamaka.88) nirodhavāre pāḷi pavattā. **Eseva nayo**ti yvāyaṃ ‘‘ettha cā’’tiādinā samudayasaccayamake pāḷiyā atthanayo vutto, maggasaccayamakepi eseva nayo, evameva tatthāpi attho netabboti attho. Tathā hi ‘‘sabbesaṃ upapajjantāna’’ntiādinā tattha pāḷi pavattā.

Evañca satīti evaṃ khaṇavasena okāsaggahaṇe satīti yathāvuttamatthaṃ ananujānanavasena paccāmasati. **Etassa vissajjane**ti etassa yamakapadassa vissajjane. ‘‘Aggamaggassa uppādakkhaṇe, arahantānaṃ cittassa uppādakkhaṇe, yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇe, asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha samudayasaccaṃ uppajjissatī’’ti (yama. 1.saccayamaka.71) purimakoṭṭhāsassa āgatattā virodho natthīti **‘‘pacchimakoṭṭhāse’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tasmā**ti yasmā na upapatticittuppādakkhaṇo bhāvino samudayapaccuppādassa ādhāro, atha kho kāmāvacarādiokāso, tasmā. **Puggalokāsavāro hesā**ti yasmā puggalokāsavāro esa, tasmā ‘‘tesaṃ tatthā’’ti ettha okāsavasena tattha-saddassa attho veditabbo. Yadi puggalokāsavāre kāmāvacarādiokāsavaseneva attho gahetabbo, na khaṇavasena, atha kasmā ‘‘sabbesaṃ upapajjantāna’’ntiādinā okāsaṃ anāmasitvā tattha vissajjanaṃ pavattanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tattha…pe… so evā’’**ti. Tattha **tatthā**ti okāsavāre. **Puggalavisesadassanattha**nti puggalasaṅkhātavisesadassanatthaṃ. **Yattha te**ti yasmiṃ kāmāvacarādiokāse te puggalā.

Kecīti dhammasirittheraṃ sandhāyāha. So hi ‘‘pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe dukkhasaccaṃ nuppajjatī’’ti ettha cittajarūpameva adhippetaṃ cittapaṭibaddhavuttittāti kāraṇaṃ vadati. Apare ‘‘arūpeti imaṃ purimāpekkhampi hotīti tena pavattaṃ visesetvā arūpabhavavasena ayamattho vutto, tasmā ‘yassa vā pana samudayasaccaṃ nirujjhati, tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti? No’tiādīsupi evamattho veditabbo’’ti vadanti. **Puggalo na cittaṃ apekkhitvāva gahito**ti idaṃ cittassa anadhikatattā vuttaṃ. Yattha pana samudayasaccassa uppādanicchayo, tattheva tassa anuppādanicchayenapi bhavitabbaṃ cittena ca vinā puggalasseva anupalabbhanatoti ‘‘yassa samudayasaccaṃ nuppajjatī’’ti ettha samudayasaccādhāraṃ cittaṃ atthato gahitamevāti sakkā viññātuṃ. Apica indriyabaddhepi na sabbo rūpuppādo ekantena cittuppādādhīnoti sakkā vattuṃ cittuppattiyā vināpi tattha rūpuppattidassanato, tasmā cittajarūpameva cittassa uppādakkhaṇe uppajjati, na itaraṃ, itaraṃ pana tassa tīsupi khaṇesu uppajjatīti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Vibhajitabbā avibhattā nāma natthīti siyāyaṃ pasaṅgo paṭhamavāre, dutiyavāre pana vibhajanā eva sāti nāyaṃ pasaṅgo labbhati, paṭhamavārepi vā nāyaṃ pasaṅgo. Kasmā? Esā hi yamakassa pakati, yadidaṃ yathālābhavasena yojanā.

Dutiye citte vattamāneti ettha ''paṭhamaṃ bhavaṅgaṃ, dutiyaṃ citta''nti vadanti. Bhavanikantiyā āvajjanampi vipākappavattito visadisattā ''dutiya''nti vattuṃ sakkā, tato paṭṭhāya pubbe tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjitthāti vattabbāti apare. Bhavanikantiyā pana sahajātaṃ paṭhamaṃ cittaṃ idha dutiyaṃ cittanti adhippetaṃ. Tato pubbe pavattaṃ sabbaṃ abyākatabhāvena samānajātikattā ekanti katvā tato paṭṭhāya heṭṭhā tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjitthevāti. Tenāha **''sabbantimena paricchedenā''**tiādi. **Tasmi**nti dutiye citte. **Tena samānagatikattā**ti tena yathāvuttadutiyacittena ca taṃsamaṅgino vā dukkhasaccaṃ uppajjittha, no ca samudayasaccanti vattabbabhāvena samānagatikattā. **Evañca katvā**ti tena samānagatikatāya dassitattā eva. **Yathāvuttā**ti dutiyākusalacittato purimasabbacittasamaṅgino aggahitā honti itarabhāvābhāvato. Vuttamevatthaṃ pāṭhantarena samatthetuṃ **''yathā''**tiādi vuttaṃ. **Te**ti catuvokārā. **Vajjetabbā**ti ''itaresa''nti visesanena nivattetabbā. **Pañcavokārā viya yathāvuttā suddhāvāsā**ti dutiyacittakkhaṇasamaṅgibhāvena vuttappakārā yathā suddhāvāsasaṅkhātā pañcavokārā pubbe vuttā santi, evaṃ catuvokārā pubbe vuttā na hi santīti yojanā.

''Yassa yatthā''ti puggalokāsā ādheyyādhārabhāvena apekkhitāti āha **''puggalokāsā aññamaññaparicchinnā gahitā''**ti. **Kāmāvacare…pe… upapannā**ti ettha kāmāvacare abhisametāvino rūpāvacaraṃ upapannā, rūpāvacare abhisametāvino arūpāvacaraṃ upapannā, vā-saddena kāmāvacare abhisametāvino arūpāvacaraṃ upapannāti ca yojetabbaṃ. **Tatthā**ti upapannokāse. **Abhisamayo**ti uparimaggābhisamayo yāva upapanno na bhavissati, tāva **te** tattha upapannapuggalā **ettha** etasmiṃ ''abhisametāvīna''ntiādinā vutte dutiyakoṭṭhāse **na gayhanti** puggalokāsānaṃ aññamaññaṃ paricchinnattā. Yadi evaṃ kiṃ te imasmiṃ yamake asaṅgahitāti āha **''te panā''**tiādi. Tattha yaṃ vuttaṃ ''samānagatikāti visuṃ na dassitā''ti, taṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''anabhisametāvīna''**ntiādi vuttaṃ. Tassattho – ''anabhisametāvīna''nti iminā paṭhamapadena gahitā sabbattha magguppattirahe sampattibhave tattha suddhāvāse ye anabhisametāvino, tesu dvippakāresu suddhāvāsā yasmiṃ kāle tattha anabhisametāvinoti gahetabbā, tattha nesaṃ tathā gahetabbakālassa visesanatthaṃ ''suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne''ti vuttanti.

Etenāti etena vacanena. Vodānacittaṃ nāma maggacittānaṃ anantarapaccayabhūtaṃ cittaṃ, idha pana aggamaggacittassa. **Tato**ti yathāvuttavodānacittato **purimataracittasamaṅgino,** anulomañāṇasampayuttacittasamaṅgino, avasiṭṭhavuṭṭhānagāminivipassanācittādisamaṅginopi. Tenāha **''yāva sabbantimataṇhāsampayuttacittasamaṅgī, tāva dassitā''**ti.

Paṭisandhicuticittānaṃ bhaṅguppādakkhaṇā pavatte cittassa bhaṅguppādakkhaṇehi dukkhasaccādīnaṃ nuppādādīsu samānagatikāti katvā vuttaṃ **''pavatte cittassā''**tiādi. Tattha cuticittassapi uppādakkhaṇassa gahaṇaṃ daṭṭhabbanti yojanā. **Dvīsupi koṭṭhāsesū**ti samudayasaccassa bhāvino nirodhassa appaṭikkhepapaṭikkhepavasena pavattesu purimapacchimakoṭṭhāsesu. **Na visesita**nti yathāvutte appaṭikkhepe ca satipi visesetvā na vuttanti attho. **Ekassapi** puggalassa tādisassa **maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇasamaṅgino** purimakoṭṭhāsasseva abhajanato koṭṭhāsadvayasambhavābhāvatoti attho. Idāni tamevatthaṃ vivarituṃ **''yassa dukkhasacca''**ntiādi vuttaṃ. **Kesañci** puggalānaṃ. Niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. ''Maggassa ca phalassa cā''ti vuttamaggaphalāni dassento **''tiṇṇaṃ phalānaṃ dvinnañca maggāna''**nti āha. Tāni pana heṭṭhimāni tīṇi phalāni majjhe ca dve maggā veditabbā. **Nirantaraṃ anuppādetvā**ti paṭipakkhadhammehi avokiṇṇaṃ katvā saha vipassanāya maggaṃ uppādentena yā sātaccakiriyā kātabbā, taṃ akatvāti attho. Tenāha **''antarantarā…pe… uppādetvā''**ti. ''Arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe''ti avisesato vutte kathamayaṃ viseso labbhatīti āha **''sāmaññavacanenapī''**tiādi. Tena apavādavisayapariyāyena upasaggā abhinivisantīti lokasiddhoyaṃ ñāyoti dasseti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

165-170. **Etthevā**ti imasmiṃ saccayamake eva. **Apariññeyyatādassanattha**nti ettha **a**-kāro na pariññeyyābhāvavacano, nāpi pariññeyyapaṭipakkhavacano, atha kho tadaññavacanoti yathārahaṃ saccesu labbhamānānaṃ pahātabbatādīnampi dassane āpanneyeva samayavāro dassanaparo, yesañca na dassanaparo, tesu kesuci saccesu labbhamānānampi kesañci visesānaṃ ayaṃ vāro na dassanaparoti dassento **‘‘sacchikaraṇa…pe… dassanatthañcā’’**ti āha. **Samudaye pahānapariññāva vuttā, na tīraṇapariññā**ti yuttaṃ tāvetaṃ samudayassapi tīretabbasabhāvattā, **‘‘dukkhe tīraṇapariññāva vuttā, na pahānapariññā’’**ti idaṃ pana kasmā vuttaṃ, nanu dukkhaṃ appahātabbamevāti? Samudayasaccavibhaṅge vuttānaṃ kesañci samudayakoṭṭhāsānaṃ dukkhasacce saṅgahaṇato dukkhasamudaye vā asaṅkaratova gahetvā bhūtakathanametaṃ daṭṭhabbaṃ. **Ubhayatthā**ti dukkhe samudaye ca vuttā. Kasmā? Tesaṃ sādhāraṇāti. Evaṃ sādhāraṇāsādhāraṇabhedabhinnaṃ yathāvuttaṃ pariññākiccaṃ pubbabhāge nānakkhaṇe labbhamānampi maggakāle ekakkhaṇe eva labbhati ekañāṇakiccattāti dassetuṃ **‘‘maggañāṇañhī’’**tiādi vuttaṃ.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamakaṃ

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Satipi kusalamūlādīnampi vibhattabhāve khandhādivibhāgo tato sātisayoti dassento **‘‘khandhādayo viya pubbe avibhattā’’**ti āha. Pakārattho vā ettha **ādi**-saddo ‘‘bhūvādayo’’tiādīsu viyāti kusalamūlādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Aviññātattā** nisāmentehi. Hetuattho vā ettha luttaniddiṭṭho aviññāpitattāti attho. Yadipi kāyasaṅkhārānaṃ vikappadvayepi hetuphalabhāvoyeva icchito, sāmivacanarūpāvibhūto pana attheva atthabhedoti dassento **‘‘kāyassa…pe… kattuatthe’’**ti āha. **So panā**ti kattuattho.

2-7. **Suddhikaekekapadavasenā**ti ‘‘kāyo saṅkhāro’’tiādīsu dvīsu dvīsu padesu aññamaññaṃ asammissaekekapadavasena. **Atthābhāvato**ti yathādhippetatthābhāvato. Aññathā karajakāyādiko attho attheva. Tenevāha **‘‘padasodhana…pe… avacanīyattā’’**ti. Idāni tameva atthābhāvaṃ byatirekavasena dassento **‘‘yathā’’**tiādimāha. Kasmā pana ubhayattha samāne samāsapadabhāve tattha attho labbhati, idha na labbhatīti? Bhinnalakkhaṇattā. Tattha hi rūpakkhandhādipadāni samānādhikaraṇānīti padadvayādhiṭṭhāno eko attho labbhati, idha pana kāyasaṅkhārādipadāni bhinnādhikaraṇānīti tathārūpo attho na labbhatīti. Tenāha **‘‘yathādhippetatthābhāvato’’**ti.

Visuṃ adīpetvāti ‘‘kāyasaṅkhāro’’tiādinā saha vuccamānopi kāyasaṅkhārasaddo visuṃ visuṃ attano atthaṃ ajotetvā ekaṃ atthaṃ yadi dīpetīti parikappavasena vadati. Tena kāyasaṅkhārasaddānaṃ samānādhikaraṇataṃ ulliṅgeti. **‘‘Kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno’’**ti kasmā vuttaṃ, ‘‘saṅkhārasaddo saṅkhārattheva vattamāno’’ti pana vattabbaṃ siyā. Evañhi sati khandhatthe vattamāno khandhasaddo viya rūpasaddena kāyasaddena visesitabboti idaṃ vacanaṃ yujjeyya, kāyasaṅkhārasaddānaṃ pana samānādhikaraṇatte na kevalaṃ saṅkhārasaddoyeva saṅkhāratthe vattati, atha kho kāyasaddopīti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno’’**ti vuttaṃ siyā, kāyasaddena samānādhikaraṇenāti adhippāyo. Byadhikaraṇena pana saṅkhārassa visesitabbatā atthevāti.

Imassa vārassāti suddhasaṅkhāravārassa. **Padasodhanena dassitāna**nti ettakeva vuccamāne tattha dassitabhāvasāmaññena suddhakāyādīnampi gahaṇaṃ āpajjeyyāti taṃnivāraṇatthaṃ **‘‘yathādhippetānamevā’’**ti āha. **Kāyādipadehi aggahitattā**ti suddhakāyādipadehi aggahitattā. **Idha panā**ti aṭṭhakathāyaṃ. Suddhasaṅkhāravāraṃ sandhāya vuttampi suddhasaṅkhāravāramevettha ananujānanto sakalasaṅkhārayamakavisayanti āha **‘‘idha pana saṅkhārayamake’’**ti. **Adhippetatthapariccāgo**ti assāsapassāsādikassa adhippetatthassa aggahaṇaṃ cetanākāyaabhisaṅkharaṇasaṅkhārādi **anadhippetatthapariggaho**. Yadi ‘‘kāyo saṅkhāro’’tiādinā suddhasaṅkhāratammūlacakkavārā atthābhāvato idha na gahetabbā, atha kasmā pavattivārameva anārabhitvā aññathā desanā āraddhāti āha **‘‘padasodhanavāratammūlacakkavārehī’’**tiādi. **Saṃsayo hoti** saṅkhārasaddavacanīyatāsāmaññato kāyasaṅkhārādipadānaṃ byadhikaraṇabhāvato ca. Tenevāha **‘‘asamānādhikaraṇehi…pe… dassitāyā’’**ti.

Paṇṇattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. **Saṅkhārānaṃ puggalānañca okāsattā**ti sampayuttānaṃ nissayapaccayatāya, saṅkhārānaṃ samāpajjitabbatāya puggalānaṃ jhānassa okāsatā veditabbā, bhūmi pana yadaggena puggalānaṃ okāso, tadaggena saṅkhārānampi okāso. ‘‘Dutiye jhāne tatiye jhāne’’tiādinā **jhānaṃ,** ‘‘kāmāvacare rūpāvacare’’tiādinā **bhūmi** ca visuṃ okāsabhāvena gahitā. **Itī**ti hetuattho, yasmā jhānampi okāsabhāvena gahitaṃ, tasmāti attho. **Puggalavāre ca okāsavasena puggalaggahaṇe**ti puggalavāre ca yadā puggalokāsasaṅkhārādīnaṃ okāsabhāvena gayhati, tadā tesaṃ dvinnaṃ okāsānaṃ vasena gayhanaṃ hotīti yattha so puggalo, yañca tasmiṃ puggale jhānaṃ upalabbhati, tesaṃ dvinnaṃ bhūmijhānasaṅkhātānaṃ okāsānaṃ vasena yathārahaṃ kāyasaṅkhārādīnaṃ gahaṇaṃ kathanaṃ hotīti. **Tasmā**ti yasmā etadeva, tasmā. **Dutiyatatiyajjhānokāsavasenā**ti dutiyatatiyajjhānasaṅkhātaokāsavasena **gahitā**. Kathaṃ? ‘‘Vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe’’ti evaṃ gahitā **puggalā visesetvā dassitā**. Kena? Teneva vitakkavicārarahitaassāsapassāsuppādakkhaṇenāti yojetabbaṃ.

Paṭhamakoṭṭhāse jhānokāsavasena puggaladassanaṃ katanti vuttaṃ **‘‘puna…pe… dassetī’’**ti. Bhūmiokāsavasena puggalaṃ dassetīti sambandho. **Dvippakārāna**nti jhānabhūmiokāsabhedena duvidhānaṃ. **Tesa**nti puggalānaṃ. ‘‘Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarāna’’nti ca idaṃ nivattetabbagahetabbasādhāraṇavacanaṃ, tassa ca avacchedakaṃ ‘‘assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe’’ti idanti vuttaṃ **‘‘visesa…pe… khaṇe’’**ti. **Tena** visesanena. **Kāmāvacarānampī**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṃ rūpārūpāvacaresu paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ, atha kho kāmāvacarānampīti vuttamevatthaṃ sampiṇḍeti. Kīdisānaṃ kāmāvacarānanti āha **‘‘gabbhagatādīna’’**nti. **Ādi**-saddena udakanimuggavisaññibhūtā saṅgahitā, na matacatutthajjhānasamāpannanirodhasamāpannā. Te hi akāmāvacaratāya viya rūpārūpabhavasamaṅgino vitakkavicāruppattiyāva nivattitā. **Ekantikattā**ti assāsapassāsābhāvassa ekantikattā. **Nidassitā**ti rūpārūpāvacarā nidassanabhāvena vuttā, na tabbirahitānaṃ aññesaṃ abhāvatoti adhippāyo. Paṭhamajjhānokāsā assāsapassāsavirahavisiṭṭhāti yojanā. Paṭhamañcettha paṭhamajjhānasamaṅgīnaṃ rūpārūpāvacarānaṃ gahaṇaṃ, dutiyaṃ yathāvuttagabbhagatādīnaṃ. **Iminā nayenā**ti yvāyaṃ ‘‘saṅkhārānaṃ puggalānañcā’’tiādinā jhānokāsabhūmiokāsavasena puggalavibhāganayo vutto, iminā nayena upāyena. **Sabbattha** sabbapucchāsu.

21. **Etasmiṃ pana atthe satī**ti yvāyaṃ uppattibhūmiyā jhānaṃ visesetvā attho vutto, etasmiṃ atthe gayhamāne aññatthapi uppattibhūmiyā jhānaṃ visesitabbaṃ bhaveyya, tathā ca aniṭṭhaṃ āpajjatīti dassento **‘‘catutthajjhāne’’**tiādimāha. Kiṃ pana taṃ aniṭṭhanti āha **‘‘bhūmīnaṃ okāsabhāvasseva aggahitatāpattito’’**ti. Yattha yattha hi jhānaṃ gayhati, tattha tattha taṃ uppattibhūmiyā visesitabbaṃ hoti. Tathā sati jhānokāsova gahito siyā, na bhūmiokāso guṇabhūtattā. Kiñca ‘‘catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare’’ti ettha rūpārūpabhūmiyā catutthajjhāne visesiyamāne tadekadesova okāsavasena gahito siyā, na sabbaṃ catutthajjhānaṃ. Tenāha **‘‘sabbacatutthajjhānassa okāsavasena aggahitatāpattito**

cā''ti. **Jhānabhūmokāsāna**nti jhānokāsabhūmiokāsānaṃ.

Nanu ca jhānabhūmiokāse asaṅkarato yojiyamāne na sabbasmiṃ paṭhamajjhānokāse kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro ca atthi, tathā sabbasmiṃ kāmāvacarokāseti codanuppattiṃ sandhāya tassa parihāraṃ vattuṃ **''yadipī''**tiādimāha. **Tatthā**ti paṭhamajjhānokāse kāmāvacarokāse ca. **Taṃdvayuppattī**ti tassa kāyavacīsaṅkhāradvayassa uppatti. Okāsadvayassa asaṅkarato gahaṇe ayañca guṇo laddho hotīti āha **''visuṃ…pe… na vattabbaṃ hotī''**ti. Tattha **aṅgamattavasenā**ti vitakkādijhānaṅgamattavasena. Tattha vattabbaṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttameva. Vitakkarahitopi vicāro vacīsaṅkhāroyevāti āha **''avitakka…pe… gacchatī''**ti. **Muddhabhūtaṃ dutiyajjhāna**nti catukkanaye dutiyajjhānamāha. Tañhi sakalakkhobhakaradhammavigamena vitakkekaṅgappahāyikato sātisayattā ''muddhabhūta''nti vattabbataṃ labhati. **Asaññasattā viyā**ti idaṃ visadisudāharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

37. Āvajjanato pubbe pavattaṃ sabbaṃ cittaṃ paṭisandhicittena samānagatikattā ekaṃ katvā vuttaṃ **''paṭhamato''**ti. Tenāha **''avitakkaavicārato''**tiādi. **Cittasaṅkhārassa ādidassanattha**nti suddhāvāse cittasaṅkhārassa ādidassanatthaṃ. Tathā **''vacīsaṅkhārassa ādidassanattha''**nti etthāpi.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anusayayamakaṃ

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā

1. ''Avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo, kammasamudayā rūpasamudayo. Lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā''ti ca evamādinā kusalamūlakusalādīnaṃ paccayabhāvo vuttoti āha **''paccayadīpakena mūlayamakenā''**ti. ''So 'aniccaṃ rūpaṃ, aniccaṃ rūpa'nti yathābhūtaṃ pajānāti. Cakkhu aniccaṃ, rūpā aniccā''ti ca ādinā bahulakhandhādimukhena aniccānupassanādayo vihitāti vuttaṃ **''khandhādīsu tīraṇabāhullato''**ti. Kilesānaṃ samucchindanato paraṃ pahānakiccaṃ natthīti āha **''anusayapahānantā pahānapariññā''**ti. Yadipi anusayehi sampayogato ārammaṇato vā pahānapariññā nappavattati, anusayābhāve pana tadārambho eva natthīti katvā vuttaṃ **''anusayehi pahānapariññaṃ vibhāvetu''**nti. **Anusayabhāvena labbhamānāna**nti anusayabhāvena vijjamānānaṃ, anusayasabhāvānanti attho. **Tīhākārehī**ti paricchedādīhi tīhi pakārehi. Anusayesu gaṇanasarūpappavattiṭṭhānato abodhitesu puggalokāsādivasena pavattiyamānā tabbisayā desanā na suviññeyyā hotīti dassento āha **''tesu tathā…pe… duravabodhattā''**ti.

Ettha purimesūti paduddhāro anantarassa vidhi paṭisedho vāti katvā sānusayavārādiapekkho, na anusayavārādiapekkho anusayavāre pāḷivavatthānassa pageva katattāti dassento **''etesu sānusayavārādīsu purimesūti attho''**ti āha. Sānusayavārādīsu hi tīsu purimesu okāsavāre yato tatoti desanā pavattā, na anusayavārādīsu. **Atthavisesābhāvato**ti ''kāmadhātuyā cutassā''tiādinā (yama. 2.anusayayamaka.302) pāḷiāgatapadassa, ''kāmadhātuṃ vā pana upapajjantassā''tiādinā yamakabhāvena aṭṭhakathāādigatapadassa ca atthavisesābhāvato. **Kathamayaṃ yamakadesanā siyā** dutiyassa padassa abhāvatoti attho. Yadi nāyaṃ yamakadesanā, atha kasmā idhāgatāti āha **''purimavāre hī''**tiādi. Tattha **anusayaṭṭhānaparicchedadassana**nti anusayaṭṭhānatāya paricchedadassanaṃ. Evampi kathamidaṃ anusayayamakaṃ yamakadesanāsabbhāvatoti āha **''yamakadesanā…pe… nāmaṃ daṭṭhabba''**nti. **Atthavasenā**ti paṭilomatthavasena. Paṭhamapadena hi vuttassa viparivattanavasenapi yamakadesanā hoti ''rūpaṃ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpa''ntiādīsu (yama. 1.khandhayamaka.2), tattha pana atthaviseso atthi, idha natthi, tasmā na tathā desanā katāti dassento āha **''atthavisesābhāvato pana na vuttā''**ti. **Labbhamānatāvasenā**ti pucchāya labbhamānatāvasena.

Uppattiarahataṃ dassetīti iminā nippariyāyena anusayā anāgatāti dassitaṃ hoti yato te maggavajjhā, na ca atītapaccuppannā uppattirahāti vuccanti uppannattā. Yaṃsabhāvā pana dhammā anāgatā anusayāti vuccanti, taṃsabhāvā eva te atītapaccuppannā vuttā. Na hi dhammānaṃ addhābhedena sabhāvabhedo atthi, tasmā anusayānaṃ atītapaccuppannabhāvā pariyāyato labbhantīti **aṭṭhakathāyaṃ** (yama. aṭṭha. anusayayamaka 1) ''atītopi hotī''tiādi vuttaṃ. **Evaṃpakārā**ti anusayappakārā, kāraṇalābhe sati uppajjanārahāicceva attho. **So evaṃpakāro** uppajjanavāre **uppajjati-saddena gahito** uppajjanārahatāya avicchinnabhāvadīpanatthanti adhippāyo. Tenāha **''na khandhayamakādīsu viya uppajjamānatā''**ti, paccuppannatāti attho. **Tenevā**tiādinā yathāvuttamatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. Tattha **ninnānākaraṇo**ti nibbiseso. Uppajjanānusayānaṃ ninnānākaraṇattā eva hi ''etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī''ti **vibhaṅge** (vibha. 203) āgataṃ. Anusayanañhi ettha nivisananti adhippetaṃ.

Idāni yena pariyāyena atītapaccuppannesu anusayavohāro, taṃ dassetukāmo anāgatampi tehi saddhiṃ ekajjhaṃ katvā dassento **''anurūpaṃ kāraṇaṃ pana...pe... vuccantī''**ti āha. Etena bhūtapubbagatiyā atītapaccuppannesu uppattirahatā veditabbāti dasseti. Uppattiarahatā nāma kilesānaṃ maggena asamucchinnatāya veditabbā. Sā ca atītapaccuppannesupi atthevāti pakārantarenapi tesaṃ pariyāyatova anusayabhāvaṃ pakāseti. Tenevāha **''maggassa panā''**tiādi. **Tādisāna**nti ye maggabhāvanāya asati uppattirahā, tādisānaṃ. **Dhammo eva ca uppajjati,** na dhammākāroti adhippāyo. Na hi dhammākārā aniccatādayo uppajjantīti vuccanti. Yadi pana te uppādādisamaṅgino siyuṃ, dhammā eva siyuṃ. Tena vuttaṃ ''appahīnākāro ca uppajjatīti vattuṃ na yujjatī''ti.

Vuttampi thāmagamanaṃ aggahetvā appahīnaṭṭhamattameva gahetvā codako codetīti dassento āha **''sattānusaya...pe... āpajjatīti ce''**ti. Na hi thāmagamane gahite codanāya okāso atthi. Tenāha **''nāpajjatī''**tiādi. Vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ, na kevalamaṭṭhakathāyameva pāṭhagatovāyamattho, tasmā evameva gahetabboti dassento **''thāmagato...pe... yutta''**nti vatvā kiṃ pana taṃ thāmagamananti parāsaṅkaṃ nivattento **''thāmagatanti ca...pe... vuttā''**ti āha. Tattha **aññehi asādhāraṇo**ti kilesavatthuādīnaṃ kilesatādisabhāvo viya kāmarāgādito aññattha alabbhamāno tesaṃyeva āveṇiko sabhāvo, yato te bhavabījaṃ bhavamūlanti ca vuccanti. Yasmā ca thāmagamanaṃ tesaṃ anaññasādhāraṇo sabhāvo, tasmā anusayananti vuttaṃ hotīti dassento **''thāmagatoti anusayasamaṅgīti attho''**ti āha.

''Yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā''tiādinā (yama. 2.anusayayamaka.3) anusayavāre vutto eva attho ''yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā''tiādinā (yama. 2.anusayayamaka.300) vuttoti anusayanākāro eva uppajjanavāre uppajjati-saddena gahitoti ''uppajjanavāro anusayavārena ninnānākaraṇo vibhatto''ti yaṃ vuttaṃ, tattha vicāraṃ ārabhati **''anusayauppajjanavārānaṃ samānagatikattā''**tiādinā. **''Uppajjatī''ti vacanaṃ siyā**ti uppajjanavāre ''uppajjatī''ti vacanaṃ appahīnākāradīpakaṃ siyā. Tathā ca sati yathā ''imassa uppādā''ti ettha imassa anirodhāti ayamatthopi ñāyati, evaṃ ''uppajjatī''ti vutte atthato ''na uppajjatī''ti ayamattho vutto hoti appahīnākārassa uppattirahabhāvassa anuppajjamānasabhāvattāti codanaṃ dassento **''uppajjatīti vacanassa avuttatā na sakkā vattunti ce''**ti āha. **Vacanatthavisesena taṃdvayassa vuttattā**ti etena dhammanānattābhāvepi padatthanānatthena vārantaradesanā hoti yathā sahajātasaṃsaṭṭhavāresūti dasseti. **Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā**tiādi tameva vacanatthavisesaṃ vibhāvetuṃ āraddhaṃ. **Uppattiyogga**nti uppattiyā yoggaṃ, uppajjanasabhāgatanti attho. Yato anusayā uppattirahāti vuccanti, ekantena cetadeva sampaṭicchitabbaṃ ''yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā''tiādivacanato (yama. 2.anusayayamaka.300). ''Anusentīti anusayā''ti ettake vutte sadā vijjamānā nu kho te aparinipphannānusayanaṭṭhena ''anusayā''ti vuccantīti ayamattho āpajjatīti taṃnisedhanatthaṃ **''anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī''**ti vuttaṃ. Uppattiarahabhāvena thāmagatatā anusayaṭṭhoti yaṃ tesaṃ uppattiyogavacanaṃ vuttaṃ, taṃ sammadeva vuttanti imamatthamāha **''anusayasaddassā''**tiādinā. Tena vāradvayadesanuppādikā anusayasaddatthaniddhāraṇāti dasseti. **Tampi suvuttameva iminā tantippamāṇenā**ti idampi ''abhidhamme tāvā''tiādinā āgataṃ tividhameva tantiṃ sandhāyāhāti dassento āha **''tantittayenapi hi cittasampayuttatā dīpitā hotī''**ti.

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā

2. **Evaṃ satī**ti vedanānaṃ visesitabbabhāve kāmadhātuyā ca visesanabhāve sati. **Kāmādhātuyā anusayanaṭṭhānatā na vuttā hoti** appadhānabhāvato, padhānāppadhānesu padhāne kiccadassanato, visesanabhāvena caritabbatāya cāti adhippāyo. Hotu ko dosoti kadāci vadeyyāti āsaṅkamāno āha **''dvīsu panā''**tiādi. **Dvīsū**ti niddhāraṇe bhummaṃ, tathā **''tīsu dhātūsū''**ti etthāpi. **Tasmā**ti yasmā dhātuādibhedena tividhaṃ anusayaṭṭhānaṃ, tattha ca rūpārūpadhātūnaṃ bhavarāgassa anusayaṭṭhānatā vuttāti kāmadhātuyā kāmarāgassa anusayaṭṭhānatā ekantena vattabbā, tasmā. **Tīsu dhātūsu tīsu vedanāsū**ti ca niddhāraṇe bhummaṃ, **kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū**ti ca ādhāre.

Dvīsvevāti dvīsu sukhopekkhāsu eva. **Sabbāsu dvīsū**ti yāsu kāsuci dvīsu. **Tenā**ti ''kāmarāgo dvīsu vedanāsu anusetī''ti vacanasāmatthiyaladdhena visesanicchayeneva. **Bhavarāgānusayaṭṭhānaṃ** rūpārūpadhātuyo tadanurūpā ca vedanā. Na hi dvīsu vedanāsu kāmarāgānusayova anusetīti avadhāraṇaṃ icchitaṃ, dvīsu eva pana vedanāsūti icchitaṃ. Tenevāha **''dvīsveva anuseti, na tīsū''**ti. **Aṭṭhānañca** anusayānaṃ, kiṃ taṃ apariyāpannaṃ sakkāye? Sabbo lokuttaro dhammo. **Ca**-saddena paṭighānusayaṭṭhānaṃ saṅgaṇhāti. Tena vuttaṃ **''yathā cā''**tiādi. **Aññā**ti kāmarāgānusayaṭṭhānabhūtā dve vedanā.

Aññesu dvīhi vedanāhi vippayuttesu. **Piyarūpasātarūpesū**ti piyāyitabbamadhurasabhāvesu. Visesanañcetaṃ rūpādīnaṃ sabbadvārasabbapurisesu iṭṭhabhāvassa aniyatatāya kataṃ. **Sātasantasukhagiddhiyā**ti sātasukhe santasukhe ca gijjhanākārena abhikaṅkhanākārena. Tattha sātasukhaṃ kāyikaṃ, santasukhaṃ cetasikaṃ. Sātasukhaṃ vā kāyikasukhaṃ, santasukhaṃ upekkhāsukhaṃ. Tathā cāhu ''upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā''ti (visuddhi. 2.644; mahāni. aṭṭha. 27). Parittaṃ vā oḷārikaṃ sukhaṃ sātasukhaṃ, anoḷārikaṃ santasukhaṃ. Parittaggahaṇañcettha kāmarāgānusayassa adhippetattā. **Aññatthā**ti vedanāhi aññattha. **So**ti kāmarāgānusayo. **Vedanāsu anugato hutvā setī**ti vedanāpekkho eva hutvā pavattati yathā puttāpekkhāya dhātiyā anuggaṇhanappavatti, sayanasaṅkhātā pavatti ca kāmarāgassa nikāmanameva. Tenāha **''sukhamicceva abhilapatī''**ti. Yathā tassa, evaṃ paṭighānusayādīnampi vuttaniyāmena yathāsakaṃ kiccakaraṇameva dukkhavedanādīsu anusayanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ **''evaṃ paṭighānusayo cā''**tiādi. **Tīsu vedanāsu anusayanavacanenā**ti tīsu vedanāsu yathārahaṃ anusayanavacanena. **Iṭṭhādibhāvena gahitesū**ti iṭṭhādīsu ārammaṇapakatiyā vasena iṭṭhādibhāvena gahitesu viparītasaññāya vasena aniṭṭhādīsu iṭṭhādibhāvena gahitesūti yojanā. Na hi iṭṭhādibhāvena gahaṇaṃ viparītasaññā.

Tatthāti iṭṭhārammaṇādīsu. **Etthā**ti anusayane. **Kāmassādādivatthubhūtānaṃ kāmabhavādīna**nti kāmassādabhavassādavatthubhūtānaṃ kāmarūpārūpabhavānaṃ gahaṇaṃ veditabbanti yojanā. **Tatthā**ti vedanāttayadhātuttayesu. Niddhāraṇe cetaṃ bhummaṃ. **Dukkhapaṭighāto** dukkhe anabhirati. **Yattha tatthā**ti dukkhavedanāya taṃsampayuttesu aniṭṭharūpādīsu vāti yattha tattha. Mahaggatā upādinnakkhandhā **rūpārūpabhavā,** anupādinnakkhandhā **rūpārūpāvacaradhammā. Tatthā**ti yathāvuttesu mahaggatadhammesu bhavarāgoicceva veditabbo. Tena vuttaṃ **''rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānusetī''**ti. **Diṭṭhānusayādīna**nti **ādi**-saddena vicikicchānusayaavijjānusayādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Dhātuttayavedanāttayavinimuttaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayanaṭṭhānaṃ na vuttanti suvuttametaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ uppattiṭṭhānapucchāyaṃ ''sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu''icceva vissajjitattā. Kāmarāgo pana yattha nānuseti, taṃ dukkhavedanārūpārūpadhātuvinimuttaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayanaṭṭhānaṃ atthīti dassetuṃ **''nanu cā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tadanusayanaṭṭhānato**ti tassa kāmarāgānusayassa anusayanaṭṭhānato. **Aññā** nekkhammassitasomanassupekkhāsaṅkhātā. Ayamettha saṅkhepattho – nekkhammassitadomanasse viya paṭighānusayo nekkhammassitasomanassupekkhāsu kāmarāgānusayo nānusetīti ‘‘yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo nānusetī’’ti sakkā vattunti tasmā taṃ uddharitvā na vuttanti. **Hontū**ti tāsaṃ vedanānaṃ atthitaṃ paṭijānitvā uddharitvā avacanassa kāraṇaṃ dassento āha **‘‘na pana…pe… taṃ na vutta’’**nti. **Tadanusayanaṭṭhāna**nti tesaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayanaṭṭhānaṃ. **Tasmā**ti yasmā satipi kāmarāgānusayanaṭṭhānato aññasmiṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayanaṭṭhāne taṃ pana dhātuttayavedanāttayavinimuttaṃ natthi vedanādvayabhāvato, tasmā. **Taṃ** vedanādvayaṃ **na vuttaṃ** visuṃ na uddhaṭanti attho. **Tasmā**ti yasmā ‘‘yattha kāmarāgādayo nānusenti, tattha diṭṭhivicikicchā nānusentī’’ti ayamattho ‘‘āmantā’’ti iminā paṭivacanavissajjanena avibhāgato vuttoti ‘‘yattha kāmarāgādayo anusenti, tattha diṭṭhivicikicchā anusentī’’ti ayampi attho avibhāgatova labbhati, tasmā. Avibhāgato ca dukkhaṃ paṭighassa anusayanaṭṭhānanti dīpitaṃ hoti. Tenāha **‘‘avisesena…pe… veditabba’’**nti. Tattha **avisesenā**ti gehassitaṃ nekkhammassitanti visesaṃ akatvā. **Samudāyavasena gahetvā**ti yathāvuttaavayavānaṃ samūhavasena dukkhantveva gahetvā. ‘‘Avisesena samudāyavasena gahetvā’’ti imamatthaṃ **tathā**-saddena anukaḍḍhati ‘‘dvīsu vedanāsū’’ti etthāpi gehassitādivibhāgassa anicchitattā.

Yadi evaṃ ‘‘paṭighaṃ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anusetī’’ti idaṃ suttapadaṃ kathanti codanaṃ sandhāya **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ domanasse, taṃsampayutte vā paṭighe. **Nekkhammassitaṃ domanassa**ntiādinā neyyatthamidaṃ suttaṃ, na nītatthanti dasseti. Yathā pana suttaṃ udāhaṭaṃ, tathā idha kasmā na vuttanti āha **‘‘paṭighuppattirahaṭṭhānatāyā’’**tiādi. Evampi suttābhidhammapāṭhānaṃ kathamavirodhoti āha **nippariyāyadesanā hesā, sā pana pariyāyadesanā**ti. **Evañca katvā**ti pariyāyadesanattā eva. **Rāgānusayo**ti kāmarāgānusayo adhippeto. Yato ‘‘anāgāmimaggena samugghātanaṃ sandhāyā’’ti vuttaṃ, tasmā tassa na mahaggatadhammā anusayanaṭṭhānanti taṃ paṭhamajjhānañca anāmasitvā **‘‘na hi lokiyā…pe… nānusetīti sakkā vattu’’**nti vuttaṃ. **Avatthubhāvato**ti sabhāveneva anuppattiṭṭhānattā. **Idhā**ti imasmiṃ anusayayamake. **Vuttanayenā**ti ‘‘nekkhammassitaṃ domanassaṃ uppādetvā’’tiādinā vuttena nayena. **Taṃpaṭipakkhabhāvato**ti tesaṃ paṭighādīnaṃ paṭipakkhassa maggassa sabbhāvato. Na kevalaṃ maggasabbhāvato, atha kho balavavipassanāsabbhāvatopīti dassento āha **‘‘taṃsamugghā…pe… bhāvato cā’’**ti.

Idāni yadetaṃ tattha tattha ‘‘anusayanaṭṭhāna’’nti vuttaṃ, taṃ gahetabbadhammavasena vā siyā gahaṇavisesena vāti dve vikappā, tesu paṭhamaṃ sandhāyāha **‘‘ārammaṇe anusayanaṭṭhāne satī’’**ti. Rūpādiārammaṇe anusayānaṃ anusayanaṭṭhānanti gayhamāne yamatthaṃ sandhāya ‘‘na sakkā vattu’’nti vuttaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘dukkhāya hī’’**tiādimāha. **Yadi siyā**ti yadi kāmarāgānusayo siyā. **Etassapī**ti diṭṭhānusayasampayuttalobhassapi ‘‘sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū’’ti kāmarāgassa ṭhānaṃ vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ. **Atha panā**tiādi dutiyavikappaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ajjhāsayavasena taṃninnatāyā**ti asatipi ārammaṇakaraṇe yattha kāmarāgādayo ajjhāsayato ninnā, taṃ tesaṃ anusayanaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘anugato hutvā setī’’ti. Atha pana vuttanti sambandho. **Yathā**tiādi yathāvuttassa atthassa udāharaṇavasena nirūpanaṃ. **Dukkhe paṭihaññanavaseneva pavattati,** nārammaṇakaraṇavasenāti adhippāyo. **Dukkhameva tassa anusayanaṭṭhānaṃ vutta**nti ajjhāsayassa tattha ninnattā dukkhameva tassa paṭighassa anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ, **nālambitaṃ** rūpādi sukhavedanā cāti adhippāyo. **Eva**nti yathā aññārammaṇassapi paṭighassa ajjhāsayato dukkhaninnatāya dukkhameva anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ, evaṃ. **Dukkhādīsu…pe… vuttanti** ‘‘dukkhena sukhaṃ adhigantabbaṃ. Natthi dinna’’nti ca ādinā kāyakilamanadukkhe dānānubhāvādike ca micchābhinivesanavasena uppajjamānena diṭṭhānusayena sampayutto aññārammaṇopi lobho ‘‘evaṃ sukhaṃ bhavissatī’’ti ajjhāsayato sukhābhisaṅgavaseneva pavattatīti sukhupekkhābhedaṃ sātasantasukhadvayameva assa lobhassa anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ pāḷiyaṃ, na yathāvuttaṃ dukkhādi, tasmā **bhavarāga…pe… na virujjhati**. **Ekasmiṃyeva cā**tiādi dutiyavikappaṃyeva upabrūhanatthaṃ vuttaṃ. Tattha rāgassa sukhajjhāsayatā taṃsamaṅgino puggalassa vasena veditabbā, tanninnabhāvena vā cakkhussa visamajjhāsayatā viya. Esa nayo sesesupi. **Tesaṃ** rāgapaṭighānaṃ **nānānusayaṭṭhānatā hoti** ekasmimpi ārammaṇeti attho.

Evañca katvāti asatipi gahetabbabhede gahaṇavisesena anusayanaṭṭhānassa bhinnattā eva. **‘‘Yattha…pe… no’’ti vuttaṃ,** aññathā virujjheyya. Gahetabbabhedena hi rāgapaṭighānaṃ anusayanaṭṭhānabhede gayhamāne vipākamatte ṭhātabbaṃ siyā, na ca taṃ yuttaṃ, napi sabbesaṃ purisadvārānaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ niyatanti. Yadipi yathāvuttalobhassa vuttanayena kāmarāgānusayatā sambhavati, yathā pana sukhupekkhāsu iṭṭhārammaṇe ca uppajjantena domanassena saha pavatto doso dubbalabhāvena paṭighānusayo na hoti, evaṃ yathāvuttalobhopi kāmarāgānusayo na hotīti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘aṭṭhakathāyaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. **Na paṭighānusayo**ti ettha **na**-kāro paṭisedhanattho, na aññattho, itarattha pana sambhavo eva natthīti dassento **‘‘yaṃ paneta’’**ntiādimāha. Tattha **‘‘na hi domanassassa paṭighānusayabhāvāsaṅkā atthī’’**ti iminā **na**-kārassa aññatthatābhāvadassanamukhena abhāvatthataṃ samattheti.

Desanā saṃkiṇṇā viya bhaveyyāti ettha desanāsaṅkaraṃ dassetuṃ **‘‘bhavarāgassapi…pe… bhaveyyā’’**ti vuttaṃ. Tassattho – yathā kāmarāgassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ārammaṇakaraṇavasena uppatti vuttā ‘‘kāmarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetī’’ti, evaṃ yadi ‘‘bhavarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetī’’ti vucceyya, bhavarāgassapi…pe… bhaveyya. Tato ca kāmarāgena saddhiṃ bhavarāgassa desanā saṃkiṇṇā bhaveyya, kāmarāgato ca bhavarāgassa viseso dassetabbo. So ca sahajātānusayavasena na sakkā dassetunti ārammaṇakaraṇavasena dassetabbo. Tena vuttaṃ **‘‘tasmā ārammaṇa…pe… adhippāyo’’**ti. Tattha **ārammaṇavisesenā**ti rūpārūpadhātusaṅkhātaārammaṇavisesena. **Visesadassanattha**nti kāmarāgato bhavarāgassa visesadassanatthaṃ. **Evaṃ desanā katā**ti ‘‘rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anusetī’’ti evaṃ visaye bhummaṃ katvā desanā katā. Tenāha **‘‘sahajātavedanāvisesābhāvato’’**ti.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvāro

1. Anusayavāravaṇṇanā

3. **Pavattāvirāmavasenā**ti anusayappavattiyā avirāmavasena, avicchedavasenāti attho. Kathaṃ pana kusalābyākatacittakkhaṇe anusayānaṃ pavattīti āha **‘‘maggeneva…pe… pubbe’’**ti.

20. Cittacetasikānañca ṭhānaṃ nāma cittuppādoti āha **‘‘ekasmiṃ cittuppāde’’**ti. **Tesaṃ tesaṃ puggalāna**nti puthujjanādīnaṃ puggalānaṃ. **Pakatiyā** sabhāvena. Sabhāvasiddhā hi dukkhāya vedanāya kāmarāgassa ananusayanaṭṭhānatā. Evaṃ sesesupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Vakkhati hi ‘‘pakatiyā dukkhādīnaṃ kāmarāgādīnaṃ ananusayanaṭṭhānataṃ sandhāya vutta’’nti. **Pahānenā**ti tassa tassa anusayassa samucchindanena. **Tiṇṇaṃ puggalāna**nti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṃ. **Dvinnaṃ puggalāna**nti anāgāmiarahantānaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ puggalokāsavāre. **Purimanaye**ti ‘‘tiṇṇaṃ puggalāna’’ntiādike purimasmiṃ vissajjananaye. **Okāsa**nti uppattiṭṭhānaṃ, idha pana dukkhavedanā veditabbā. **Pacchimanaye**ti ‘‘dvinnaṃ puggalāna’’ntiādike vissajjananaye. **Anokāsatā** ananusayanaṭṭhānatā.

Anusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. **‘‘Sānusayo, pajahati, parijānātī’’ti puggalo vutto**ti ‘‘kāmarāgena sānusayo, kāmarāgaṃ pajahati, kāmarāgaṃ parijānātī’’tiādīsu anusayasamaṅgibhāvena pahānapariññākiriyāya kattubhāvena ca puggalo vutto, na dhammo. **Bhavavisesena vā**ti kevalena bhavavisesena vā. **Itaresū**ti paṭighānusayādīsu. **Bhavānusayavisesena vā**ti kāmabhavādibhavavisiṭṭhānusayavisesena vā. **Sānusayatāniranusayatādikā**ti ettha **ādi**-saddena pahānāpahānapariññāpariññā saṅgayhanti. Nanu ca bhavavisese kesañci anusayānaṃ appahānanti? Na taṃ anusayakataṃ, atha kho paccayavekallato anokāsatāya cāti nāyaṃ virodho. **Dvīsu vedanāsū**ti sukhaupekkhāsu vedanāsu dukkhāya vedanāya kāmarāgānusayena niranusayoti yojetabbaṃ. **Idampi natthi** puggalavasena vuccamānattā. Tenāha **''na hi puggalassa…pe… anusayāna''**nti. Yadipi puggalassa anusayanokāso anokāso, tassa pana sānusayatādihetu hotīti dassento **''anusayassa panā''**tiādimāha. **Niranusayatādīna**nti **ādi-**saddena appahānāpariññā saṅgaṇhāti. **Parijānanaṃ** samatikkamananti pariññāvārepi ''apādāne nissakkavacana''nti vuttaṃ.

Anusayanaṭṭhānatoti anusayanaṭṭhānahetu. **''Ananusayanaṭṭhānato''**ti etthāpi eseva nayo. **Nimittāpādānabhāvadassanattha**nti sānusayavāre nimittabhāvadassanatthaṃ, pajahanapariññāvāresu apādānabhāvadassanatthañcāti yojetabbaṃ. **Pajahatī**ti ettha ''rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayaṃ pajahatī''ti pāḷipadaṃ āharitvā yojetabbaṃ, **na pajahatī**ti ettha pana ''dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayaṃ nappajahatī''ti. **Evamādīsū**ti **ādi-**saddena pariññāvārampi saṅgaṇhāti. **Bhummaniddeseneva** hetuattheneva niddiṭṭhāti attho.

Catutthapañhavissajjanenāti ''yato vā pana mānānusayena sānusayo, tato kāmarāgānusayena sānusayo''ti etassa pañhassa vissajjanena. Tattha hi ''rūpadhātuyā arūpadhātuyā''tiādinā sarūpato anusayanaṭṭhānāni dassitāni. **Tadatthe**ti taṃ anusayanaṭṭhānadassanaṃ attho etassāti tadattho, tasmiṃ tadatthe. ''Anusayassa uppattiṭṭhānadassanatthaṃ ayaṃ vāro āraddho''tiādinā ''yato''ti etena **anusayanaṭṭhānaṃ vuttanti imamatthaṃ vibhāvetvā. Pamādalikhitaṃ viya dissati** uppanna-saddena vattamānuppanne vuccamāne. Yathā pana uppajjanavāre uppajjati-saddena uppattiyogadīpakattā uppattirahā vuccanti, evamidhāpi uppattiarahe vuccamāne na koci virodho. Yaṃ pana vakkhati ''na hi apariyāpannānaṃ anusayuppattirahaṭṭhānatā''ti, sopi na doso. Yattha yattha hi anusayā uppattirahā, tadeva ekajjhaṃ gahetvā ''sabbatthā''ti vuttanti. **Tatheva dissatī**ti taṃ pamādalikhitaṃ viya dissatīti attho.

Yato uppannena bhavitabbanti yato anusayanaṭṭhānato kāmagārānusayena uppannena bhavitabbaṃ, tena kāmarāgānusayena uppattirahaṭṭhāne nissakkavacanaṃ kataṃ ''yato''ti. **Tathā**ti ettha **tathā-**saddo yathā ''yato uppannenā''ti ettha uppattirahaṭṭhānato anusayassa uppattirahatā vuttā, tathā ''uppajjanakenā''ti etthāpi sā eva vuccatīti dīpetīti āha **''sabbadhammesu…pe… āpannenā''**ti. Tattha ''uppajjanako''ti vutte anuppajjanako na hotīti ayamattho viññāyati, tathā ca sati tena anuppatti nicchitāti uppannasabhāvatā ca pakāsitā hotīti. Tenāha **''sabbadhammesu…pe… apanetī''**ti. ''Yo yato kāmarāgānusayena niranusayo, so tato mānānusayena niranusayo''ti pucchāya ''yato tato''ti āgatattā vissajjane ''sabbatthā''ti padassa nissakkavaseneva sakkā yojetunti dassento **''sabbatthāti…pe… na na sambhavatī''**ti āha. **Bhummato aññatthāpi saddavidū icchanti,** yato sabbesaṃ pādakaṃ ''sabbatthapādaka''nti vuccati, idha pana nissakkavasena veditabbaṃ.

Sānusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. **Appajahanasabbhāvā**ti appahānassa, appahīyamānassa vā sabbhāvā. **Tasmā**ti yasmā yo kāmarāgānusayaṃ pajahati, na so mānānusayaṃ niravasesato pajahati, yo ca mānānusayaṃ niravasesato pajahati, na so kāmarāgānusayaṃ pajahati pageva pahīnattā, tasmā ''yo vā pana mānānusayaṃ pajahati, so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No''ti vuttanti veditabbaṃ. Yadi evaṃ paṭhamapucchāyaṃ kathanti āha **''yasmā pana…pe… vutta''**nti. Tattha **pahānakaraṇamattamevā**ti pahānakiriyāsambhavamattameva, na niravasesappahānanti adhippāyo. **Te ṭhapetvā**ti diṭṭhivicikicchānusayādīnaṃ niravasesapajahanake aṭṭhamakādike ṭhapetvā. **Avasesā**ti tassa tassa anusayassa niravasesappajahanakehi avasiṭṭhā. Tesu yesaṃ ekacce anusayā pahīnā, tepi **appajahanasabbhāveneva nappajahantīti vuttā. Na ca yathāvijjamānenā**ti maggakiccabhāvena vijjamānappakārena pahānena vajjitā rahitā eva vuttāti yojanā.

Kesañcīti sotāpannasakadāgāmimaggasamaṅgisakadāgāmīnaṃ. Puna **kesañcī**ti anāgāmiaggamaggasamaṅgiarahantānaṃ. **Ubhaya**nti kāmarāgavicikicchānusayadvayaṃ. **Sesāna**nti ‘‘sesā’’ti vuttānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ. **Tesa**nti vuttappakārānaṃ dvinnaṃ anusayānaṃ. **Ubhayāppajahanassā**ti kāmarāgavicikicchānusayāppajahanassa. **Kāraṇaṃ na hotī**ti yesaṃ vicikicchānusayo pahīno, tesaṃ tassa pahīnatā, yesaṃ yathāvuttaṃ ubhayappahīnaṃ, tesaṃ tadappajahanassa kāraṇaṃ na hotīti attho. Tenāha **‘‘tesaṃ pahīnattā ‘nappajahantī’ti na sakkā vattu’’**nti. Atha pana na tattha kāraṇaṃ vuttaṃ, yena kāraṇavacanena yathāvuttadosāpatti siyā, kevalaṃ pana sanniṭṭhānena tesaṃ puggalānaṃ gahitatādassanatthaṃ vuttaṃ **‘‘kāmarāgānusayañca nappajahantī’’**ti, evampi pucchitassa saṃsayatthassa kāraṇaṃ vattabbaṃ. Tathā ca sati ‘‘sesapuggalā tassa anusayassa pahīnattā nappajahantī’’ti kāraṇaṃ vattabbamevāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘na vattabba’’**ntiādi. Tattha **na vattabba**nti vuttanayena kāraṇaṃ na vattabbaṃ kāraṇabhāvasseva abhāvato. ‘‘Ubhayāppajahanassa kāraṇaṃ na hotī’’ti vuttaṃ, yathā pana vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘yo kāmarāgānusayaṃ…pe… vattabbattā’’**ti āha. Tena pahīnāppahīnavasena kāraṇaṃ na vattabbaṃ, pahīnānaṃyeva pana vasena vattabbanti dasseti. **Saṃsayatthasaṅgahite**ti saṃsayatthena padena saṅgahite. Sanniṭṭhānapadasaṅgahitaṃ pana pahīyamānattā ‘‘nappajahatī’’ti na sakkā vattunti.

Pajahanavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-274. **Phalaṭṭhavaseneva desanā āraddhā,** na maggaṭṭhavasena, kuto puthujjanavasena. Kasmā? Phalakkhaṇe hi anusayā pahīnāti vuccanti, maggakkhaṇe pana pahīyantīti. Tenevāha **‘‘maggasamaṅgīnaṃ aggahitataṃ dīpetī’’**ti. **Paṭilome hi puthujjanavasenapi desanā gahitā** ‘‘yassa diṭṭhānusayo appahīno, tassa vicikicchānusayo appahīnoti? Āmantā’’tiādinā. **Anusayaccantapaṭipakkhekacittakkhaṇikāna**nti anusayānaṃ accantaṃ paṭipakkhabhūtaekacittakkhaṇikānaṃ. **Maggasamaṅgīna**nti maggaṭṭhānaṃ. Ettha ca anusayānaṃ accantapaṭipakkhatāggahaṇena uppattirahataṃ paṭikkhipati. Na hi te accantapaṭipakkhasamuppattito parato uppattirahā honti. Maggasamaṅgitāggahaṇena anuppattirahatāpāditataṃ paṭikkhipati. Na hi maggakkhaṇe te anuppattirahataṃ āpāditā nāma honti, atha kho āpādīyantīti. Ekacittakkhaṇikatāggahaṇena santānabyāpāraṃ. Tenāha **‘‘na kocī’’**tiādi. Tattha **te**ti maggasamaṅgino. Na kevalaṃ pahīnavāreyeva, atha kho aññesupīti dassento **‘‘anusaya…pe… gahitā’’**ti āha.

275-296. Yattha anusayo uppattiraho, tatthevassa anuppattirahatāpādananti **‘‘attano attano okāse eva anuppattidhammataṃ āpādito’’**ti āha. Tathā hi vuttaṃ ‘‘cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī’’ti (vibha. 203) vatvā puna vuttaṃ ‘‘cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī’’ti (vibha. 204). **Tasmā**ti yasmā tadokāsattameva kāmadhātuādiokāsattameva anusayānaṃ dīpenti pahīnāppahīnavacanāni, tasmā. **Anokāse tadubhayāvattabbatā vuttā**ti yasmā kāmarāgapaṭighānusayānaṃ dvinnaṃ uppattiṭṭhānaṃ, so eva pahānokāsoti svāyaṃ tesaṃ aññamaññaṃ anokāso, tasmiṃ anokāse tadubhayassa pahānāppahānassa navattabbatā vuttā. Kāmarāgānusayokāse hi paṭighānusayassa appahīnattā so ‘‘tattha pahīno’’ti na vattabbo, aṭṭhitattā pana ‘‘tattha appahīno’’ti ca, tasmā anokāse tadubhayāvattabbatā vuttāti. **Tena saddhiṃ samānokāse**ti tena kāmarāgena saddhiṃ samānokāse. ‘‘Sādhāraṇaṭṭhāne’’ti vutte kāmadhātuyaṃ sukhupekkhāsu pahīno nāma hoti, na samānakāle pahīno tatiyacatutthamaggavajjhattā kāmarāgamānānusayānaṃ.

Pahīnavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhātuvāravaṇṇanā

332-340. Appahīnuppattirahabhāvā idha anugamanasayanānīti dassento **‘‘yasmiṃ …pe… attho’’**ti āha. **Idhāpi yuttā**ti pubbe vuttamevatthaṃ parāmasati. Tathā hi vuttaṃ ‘‘kāraṇalābhe uppattiarahataṃ dassetī''ti (yama. mūlaṭī. anusayayamaka 1). **Cha paṭisedhavacanānī**ti tissannaṃ dhātūnaṃ cutūpapātavisiṭṭhānaṃ paṭisedhanavasena vuttavacanāni, tato eva dhātuvisesaniddhāraṇāni na honti. Paṭisedhoti hi idha sattāpaṭisedho vuttoti adhippāyena vadati. Aññatthe pana na-kāre nāyaṃ doso. **Imaṃ nāma** dhātuṃ. **Taṃmūlikāsū**ti paṭisedhamūlikāsu. **Evañhī**ti ''na kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassā''tiādinā paṭhamayojanāya sati. Nakāmadhātuādīsu upapattikittaneneva nakāmadhātuādiggahaṇenapi dhātuvisesasseva gahitatāya atthato viññāyamānattā. Tenāha **''na kāmadhātu…pe… viññāyatī''**ti. **Bhañjitabbā**ti vibhajitabbā. Vibhāgo panettha duvidho icchitoti āha **''dvidhā kātabbāti attho''**ti. Pucchā ca vissajjanāni ca **pucchāvissajjanāni**. Yathā avutte bhaṅgābhāvassa aviññātattā ''anusayā bhaṅgā natthī''ti vattabbaṃ, tathā tayidaṃ ''kati anusayā bhaṅgā''ti etadapekkhanti tadapi vattabbaṃ. Pucchāpekkhañhi vissajjananti.

Dhātuvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cittayamakaṃ

Uddesavāravaṇṇanā

1-62. **Sarāgādī**ti ettha **ādi**-saddena ''yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī''ti ārabhitvā yāva ''yassa avimuttaṃ citta''nti vāro, tāva saṅgaṇhāti. **Kusalādī**ti pana **ādi**-saddena ''yassa kusalaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī''ti ārabhitvā yāva ''yassa saraṇaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī''ti vāro, tāva saṅgaṇhāti, tasmā **sarāgādikusalādīhī**ti sarāgādīhi avimuttantehi, kusalādīhi araṇantehi padehi **missakā** vārā. **Suddhikā**ti kevalā yathāvuttasarāgādīhi kusalādīhi ca amissakā. **Tayo tayo**ti puggaladhammavasena tayo tayo mahāvārā. Yadi evaṃ kathaṃ soḷasa puggalavārāti āha **''tattha tattha pana vutte sampiṇḍetvā''**ti. **Tattha tattha** soḷasavidhe sarāgādimissakacitte **vutte** puggale eva ekajjhaṃ **sampiṇḍetvā** saṅgahetvā ''soḷasa puggalavārā''ti vuttaṃ. ''Dhammapuggaladhammavārā''ti etthāpi eseva nayo. **Na nirantaraṃ vutte**ti dhamme puggaladhamme ca anāmasitvā soḷasasupi ṭhānesu nirantaraṃ puggale eva vutte sampiṇḍetvā soḷasa puggalavārā na vuttāti attho.

Saṃsaggavasenāti saṃsajjanavasena desanāya vimissanavasena. Aññathā hi uppādanirodhā paccuppannānāgatakālā ca kathaṃ saṃsajjīyanti. **Sesānampi vārāna**nti uppāduppannavārādīnaṃ. **Taṃtaṃnāmatā**ti yathā ''yassa cittaṃ uppajjati, tassa cittaṃ uppanna''ntiādinā uppādauppannabhāvāmasanato uppādauppannavāroti nāmaṃ pāḷito eva viññāyati, evaṃ sesavārānampīti āha **''taṃtaṃnāmatā pāḷianusārena veditabbā''**ti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

63. **Tathārūpassevā**ti pacchimacittasamaṅgino eva. **Tañca citta**nti tañca yathāvuttakkhaṇaṃ pacchimacittaṃ. **''Evaṃpakāra''**nti imassa atthaṃ dassetuṃ **''bhaṅgakkhaṇasamaṅgimevā''ti vuttaṃ** nirujjhamānākārassa ''evaṃpakāra''nti vuttattā.

65-82. **Dvayameta**nti yaṃ ''khaṇapaccuppannameva cittaṃ uppādakkhaṇāpagamena uppajjittha nāma, tadeva uppādakkhaṇe uppādaṃ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmā''ti vuttaṃ, etaṃ ubhayampi. **Evaṃ na sakkā vattu**nti iminā vuttappakārena na sakkā vattuṃ, pakārantarena pana sakkā vattunti adhippāyo. Tattha **''na hī''**tiādinā paṭhamapakkhaṃ vibhāveti. **Vibhajitabbaṃ siyā**ti ''bhaṅgakkhaṇe taṃ cittaṃ uppajjittha, no ca uppajjati, uppādakkhaṇe taṃ cittaṃ uppajjittha ceva uppajjati cā''ti vibhajitabbaṃ siyā, na ca vibhattaṃ. **''Āmantā''ti vattabbaṃ siyā** khaṇapaccuppanne citte vuttanayena ubhayassapi labbhamānattā, na ca vuttaṃ. Idāni yena pakārena sakkā vattuṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘cittassa bhaṅgakkhaṇe’’**tiādimāha. **Puggalo vutto,** puggalavāro hesoti adhippāyo. **Tassā**ti puggalassa. **Na ca kiñci cittaṃ uppajjati** cittassa bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvato. **Taṃ pana cittaṃ uppajjati,** yaṃ cittasamaṅgī so puggaloti **evamettha attho daṭṭhabbo**. Yadi anekacittavasenāyaṃ yamakadesanā pavattāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘cittanti hi…pe… tiṭṭhatī’’**ti. **Sanniṭṭhānavasena niyamo veditabbo,** aññathā ‘‘no ca tesaṃ cittaṃ uppajjatī’’tiādinā paṭisedho na yujjeyyāti adhippāyo. **Tādisa**nti tathārūpaṃ, yadavattho uppannauppajjamānatādipariyāyehi vattabbo hoti, tadavatthanti attho.

83-113. **Imassa puggalavārattā**ti ‘‘yassa cittaṃ uppajjamāna’’ntiādinayappavattassa imassa atikkantakālavārassa puggalavārattā. **Puggalo pucchito**ti ‘‘yassa cittaṃ uppajjamānaṃ…pe… tassa citta’’nti cittasamaṅgipuggalo pucchitoti **puggalasseva vissajjanena bhavitabbaṃ,** itarathā aññaṃ pucchitaṃ aññaṃ vissajjitaṃ siyā. **Na koci puggalo na gahito** sabbasattānaṃ anibbattacittatābhāvato. **Te ca pana** sabbe puggalā. **Nirujjhamānakkhaṇātītacittā**ti nirujjhamānakkhaṇā hutvā atītacittā. **Tathā dutiyatatiyā**ti yathā paṭhamapañho anavasesapuggalavisayattā paṭivacanena vissajjetabbo siyā, tathā tato eva dutiyatatiyapañhā ‘‘āmantā’’icceva vissajjetabbā siyunti attho. Catuttho pana pañho evaṃ vibhajitvā puggalavaseneva vissajjetabboti dassento **‘‘pacchimacittassā’’**tiādiṃ vatvā tathā avacane kāraṇaṃ dassento **‘‘cittavasena puggalavavatthānato’’**tiādimāha. ‘‘Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkhaṇaṃ vītikkanta’’nti iminā **vattamānassa cittassa vasena puggalo uppādakkhaṇātītacitto,** ‘‘atītaṃ cittaṃ uppādakkhaṇañca vītikkantanti bhaṅgakkhaṇañca vītikkanta’’nti iminā pana **atītassa cittassa vasena puggalo uppādakkhaṇātītacitto vutto**.

Tatthāti tesu dvīsu puggalesu. **Purimassā**ti paṭhamaṃ vuttassa sanniṭṭhānapadasaṅgahitassa cittaṃ na bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkantaṃ. ‘‘No ca bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkanta’’nti hi vuttaṃ. Pacchimassa vītikkantaṃ cittaṃ bhaṅgakkhaṇanti sambandho. ‘‘Bhaṅgakkhaṇañca vītikkanta’’nti hi vuttaṃ. **Evamādiko puggalavibhāgo**ti dutiyapañhādīsu vuttaṃ sandhāyāha. **Tassa cittassa taṃtaṃkhaṇavītikkamāvītikkamadassanavasenā**ti tassa tassa uppādakkhaṇassa bhaṅgakkhaṇassa ca yathārahaṃ vītikkamassa avītikkamassa ca dassanavasena dassito hoti puggalavibhāgoti yojanā. **Idhā**ti imasmiṃ atikkantakālavāre. **Puggalavisiṭṭhaṃ cittaṃ pucchitaṃ** ‘‘yassa cittaṃ tassa citta’’nti vuttattā. **Yadipi puggalappadhānā pucchā** puggalavārattā. **Athāpi cittappadhānā** puggalaṃ visesanabhāvena gahetvā cittassa visesitattā. **Ubhayathāpi dutiyapucchāya ‘‘āmantā’’ti vattabbaṃ siyā** anavasesapuggalavisayattā. Tathā pana avatvā ‘‘atītaṃ citta’’nti vuttaṃ, kasmā nirodhakkhaṇa…pe… dassanatthanti daṭṭhabbanti yojanā. **Esa nayo ‘‘na nirujjhamāna’’nti etthāpī**ti nirujjhamānaṃ khaṇaṃ nirodhakkhaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantakālaṃ kiṃ tassa cittaṃ na hotīti attho.

114-116. **Sarāgapacchimacittassā**ti sarāgacittesu pacchimassa cittassa, ekassa puggalassa rāgasampayuttacittesu yaṃ sabbapacchimaṃ cittaṃ, tassa. So pana puggalo anāgāmī veditabbo. **Na nirujjhati** nirodhāsamaṅgitāya. **Nirujjhissati** idāni nirodhaṃ pāpuṇissati. Appaṭisandhikattā pana tato aññaṃ **nuppajjissati. Itaresa**nti yathāvuttasarāgapacchimacittasamaṅgiṃ vītarāgacittasamaṅgiñca ṭhapetvā avasesānaṃ itarasekkhānañceva puthujjanānañca.

Niddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1-16. **Yathā mūlayamake kusalādidhammā desitā**ti kusalākusalābyākatā dhammā kusalakusalamūlādivibhāgato mūlayamake yamakavasena yathā desitā. **Aññathā**ti kusalakusalamūlādivibhāgato aññathā, khandhādivasenāti attho.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

33-34. Taṃ pana kammasamuṭṭhānādirūpaṃ aggahetvā. **Kecī**ti dhammasiritteraṃ sandhāyāha. So hi ‘‘cittasamuṭṭhānarūpavasena vutta’’nti aṭṭhakathaṃ āharitvā ‘‘imasmiṃ pañhe kammasamuṭṭhānādirūpañca labbhatī’’ti avoca. Tathā ca vatvā paṭilomapāḷiṃ dassetvā ‘‘cittasamuṭṭhānarūpameva idhādhippetaṃ. Kammasamuṭṭhānādirūpe na vidhānaṃ, nāpi paṭisedho’’ti āha. **Tathā**ti yathā vuttappakāre pāṭhe cittasamuṭṭhānarūpameva adhippetaṃ, tathā etthāpīti attho. Noti vuttanti vadantīti sambandho. **Taṃ paneta**nti yathā uddhaṭassa pāṭhassa atthavacanaṃ, evaṃ na sakkā vattuṃ. Kasmāti āha **‘‘cittassa bhaṅgakkhaṇe…pe… paṭisedhasiddhito’’**ti. Svāyaṃ paṭisedho heṭṭhā dassitoyevāti adhippāyo.

Ye ca vadantīti ettha **ye cā**ti vajirabuddhittheraṃ sandhāyāha. So hi ‘‘sotāpattimaggakkhaṇe’’tiādinā paṭisambhidāmaggapāḷiṃ āharitvā ‘‘yathā tattha satipi kammajādirūpe ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpanti cittapaṭibaddhattā cittajarūpameva ṭhapetabbabhāvena uddhaṭaṃ, evamidhāpi cittajarūpameva kathita’’nti vadati. **Tañca** nesaṃ **vacanaṃ tathā na hoti,** yathā tehi udāhaṭaṃ, visamoyaṃ upaññāsoti attho. Yathā ca taṃ tathā na hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘yesañhī’’**tiādi vuttaṃ. **Tesa**nti kammajādīnaṃ. **Tassā**ti maggassa. **Te**ti abyākatā, ye uppādanirodhavanto. **Avijjamānesu ca** uppādanirodhesu nibbānassa viya.

Sanniṭṭhānena gahitesu puggalesu. Tesu hi keci akusalābyākatacittānaṃ uppādakkhaṇasamaṅgino, keci abyākatacittassa, keci kusalābyākatacittassa, tesu purimā dve paṭhamakoṭṭhāsena saṅgahitā tassa kusaluppattipaṭisedhaparattā, te pana bhavavasena vibhajitvā vattabbāti dassento **‘‘pañcavokāre’’**tiādimāha. **Eva**nti yathāvuttanayena. **Sabbatthā**ti sabbapañhesu.

79. **Tato**ti ekāvajjanavīthito. **Purimatarajavanavīthi** yāya vuṭṭhānagāminī saṅgahitā, tattha uppannassapi cittassa. **Kusalānāgatabhāvapariyosānenā**ti kusaladhammānaṃ anāgatabhāvassa pariyosānabhūtena aggamaggānantarapaccayattena **dīpitaṃ hoti samānalakkhaṇaṃ sabbaṃ**. Kena? **Tāya eva samānalakkhaṇatāya. Esa nayo**ti yathā kusalānuppādo kusalānāgatabhāvassa pariyosānabhūtato vuttaparicchedato orampi labbhatīti so yathāvuttaparicchedo lakkhaṇamattanti svāyaṃ nayo dassito. Esa nayo akusalātītabhāvassa ādimhi ‘‘dutiye akusale’’ti vuttaṭṭhāne, abyākatātītabhāvassa ādimhi ‘‘dutiye citte’’ti vuttaṭṭhānepīti yojanā. Idāni ‘‘esa nayo’’ti yathāvuttamatidesaṃ **‘‘yathā hī’’**tiādinā pākaṭataraṃ karoti. **Bhāvanāpahānāni dassitāni honti** ‘‘aggamaggasamaṅgī kusalañca dhammaṃ bhāveti, akusalañca pajahatī’’ti. **Idhā**ti imasmiṃ pavattivāre. **Taṃ ta**nti akusalātītatādi kusalānāgatatādi ca. **Tena tenā**ti ‘‘dutiye akusale aggamaggasamaṅgī’’ti evamādinā antena ca.

100. **Paṭisandhicittato**ti idaṃ mariyādaggahaṇaṃ, na abhividhiggahaṇaṃ, yato **‘‘soḷasama’’**nti āha. Abhividhiggahaṇameva vā soḷasacittakkhaṇāyukameva rūpanti imasmiṃ pakkhe adhippete paṭikkhittovāyaṃ vādoti dassento **‘‘tato parampi vā’’**ti āha. Ayañca vicāro heṭṭhā dassito eva. **Na tato oranti viññāyati** tato oraṃ akusalanirodhasamakālaṃ abyākatanirodhassa asambhavato.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

Uddesavāravaṇṇanā

1. **Indriyayamake vibhaṅge viyā**ti yathā indriyavibhaṅge purisindriyānantaraṃ jīvitindriyaṃ uddiṭṭhaṃ, na manindriyānantaraṃ, evaṃ imasmiṃ indriyayamake. Tañca suttadesanānurodhenāti dassento **''tīṇimāni…pe… sutte desitakkamenā''**ti āha. Soyaṃ yadatthaṃ tassa sutte desitakkamena uddeso, taṃ dassetuṃ **''pavattivārehī''**tiādi vuttaṃ. Tattha yathā ''jīvitindriya''nti idaṃ rūpajīvitindriyassa arūpajīvitindriyassa ca sāmaññato gahaṇaṃ, evaṃ upādinnassa anupādinnassa cāti āha **''kammajānaṃ akammajānañca anupālaka''**nti. Atha vā sahajadhammānupālakampi jīvitindriyaṃ na kevalaṃ khaṇaṭṭhitiyā eva kāraṇaṃ, atha kho pabandhānupacchedassapi kāraṇameva. Aññathā āyukkhayamaraṇaṃ na sambhaveyya, tasmā ''kammajānañca anupālaka''nti avisesato vuttaṃ, cutipaṭisandhīsu ca pavattamānānaṃ kammajānaṃ anupālakaṃ. **Itī**ti tasmā. **Taṃmūlakānī**ti jīvitindriyamūlakāni. **Cutipaṭisandhipavattivasenā**ti cutipaṭisandhivasena pavattivasena ca. Tattha yaṃ upādinnaṃ, taṃ cutipaṭisandhivaseneva, itaraṃ itaravasenapi vattabbaṃ. Yasmā cakkhundriyādīsu purisindriyāvasānesu ekantaupādinnesu ataṃsabhāvattā yaṃ manindriyaṃ mūlameva na hoti, tasmā taṃ ṭhapetvā **avasesamūlakāni** cakkhundriyādimūlakāni. **Āyatanayamake viyā**ti yathā āyatanayamake paṭisandhivasenāyatanānaṃ uppādo, maraṇavasena ca nirodho vutto, evamidhāpi cutiupapattivaseneva vattabbāni, tasmā ataṃsabhāvattā jīvitindriyaṃ **tesaṃ** cakkhundriyādīnaṃ majjhe anuddisitvā **ante** purisindriyānantaraṃ uddiṭṭhaṃ. Yaṃ pana cakkhundriyādimūlakesu manindriyaṃ sabbapacchā eva gahitaṃ, tattha kāraṇaṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāravaṇṇanā

94. **Koci sabhāvo natthī**ti koci sabhāvadhammo natthi. Yadi evaṃ ''natthī''ti paṭikkhepo eva yuttoti āha **''na ca rūpādī''**tiādi. ''Sukhā dukkhā adukkhamasukhā''tiādīsu sukhadukkhasaddānaṃ sāmaññavacanabhāvepi indriyadesanāyaṃ te visiṭṭhavisayā evāti dassento **''sukhassa…pe… gahitoyevā''**ti āha. **Dukkhassa ca** bhedaṃ katvā.

140. **Paññindriyāni hontīti āmantāti vutta**nti pajānanaṭṭhena adhipateyyaṭṭhena ca paññindriyāni honti, dassanaṭṭhena pana cakkhūni cāti cakkhu, indriyanti pucchāya ''āmantā''ti vuttanti adhippāyo. **''Taṇhāsotamevāhā''**ti vuttaṃ, ''yassa chattiṃsati sotā''tiādīsu (dha. pa. 339) pana diṭṭhiādīnampi sotabhāvo āgato.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

186. **Aññadhammanissayenā**ti ''yo tesaṃ rūpīnaṃ dhammānaṃ āyu ṭhitī''tiādinā (dha. sa. 634) aññadhammanissayena gahetabbaṃ. **Pavattiñca gahetvā gatesu** vissajjanesu, cutipaṭisandhiyo gahetvā gatesu yojanā na labbhatīti adhippāyo. Alabbhamānā ca sukhadukkhadomanassindriyeheva na labbhati. **Taṃmūlakā ca nayā**ti sukhindriyādimūlakā ca nayā. **Tehī**ti sukhindriyādīhi. **Yojanā**ti ''pavatte sukhindriyavippayuttacittassa uppādakkhaṇe''tiādinā uppajjamānehi yojanā. **Taṃmūlakā ca** tathāyojanāmūlabhūtā ca nayā jīvitindriyādimūlakā ca nayā. **Pākaṭāyevā**ti pāḷigatiyā eva viññāyamānayojanattā suviññeyyā eva.

Taṃ vacanaṃ. **Somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhinidassanavasenā**ti somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhiyeva nidassananti yojetabbaṃ. Kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ''nidassanamattametaṃ, na pana gaṇanaparicchindana''nti āha **''na hi catunnaṃyevāti niyamo**

kato’’ti. **Taṃsamānalakkhaṇā**ti tāya sacakkhukapaṭisandhitāya samānalakkhaṇāti parittavipākaggahaṇaṃ. Tattha sasomanassapaṭisandhiyo sandhāya upekkhāpaṭisandhiyo nidassanabhāvena vuttāti keci. Parittavipākapaṭisandhi ca kusalavipākāhetukapaṭisandhi veditabbā. Sāpi hi sacakkhukā siyā. **Taṃsamānalakkhaṇā**ti vā tāya upekkhāsahagatāya samānalakkhaṇā yathāvuttaahetukapaṭisandhi ca pañcamajjhānapaṭisandhi ca. Yadi evaṃ ‘‘catunna’’nti kasmā gaṇanaparicchedoti āha **‘‘kāmāvacare…pe… nidassanaṃ kata’’**nti. **Tenā**ti upekkhāsahagatamahāvipākanidassanena, yehi samānatāya ime nidassanabhāvena vuttā, te ekaṃsena taṃsabhāvā evāti ayamettha adhippāyo. Tenāha **‘‘yathā sasomanassa…pe… to hotī’’**ti.

Nanu ca gabbhaseyyakesu ayamattho ekaṃsato na labbhatīti āsaṅkaṃ sandhāyāha **‘‘gabbhaseyyakānañca…pe… dassitā hotī’’**ti. Tenāha **‘‘sacakkhukāna’’**ntiādi. Tattha yadi sahetukapaṭisandhikānaṃ kāmāvacarānaṃ niyamato sacakkhukādibhāvadassanaṃ gabbhaseyyakavasena labbheyya, yuttametaṃ siyāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘gabbhaseyyakepi hī’’**tiādi. **Tathā āyatanayamake dassita**nti idaṃ āyatanayamakavaṇṇanāyaṃ attanā vuttaṃ ‘‘evañca katvā indriyayamake’’tiādivacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi somanassindriyuppādakakammassa ekantena cakkhundriyuppādanato gabbhepi yāva cakkhundriyuppatti, tāva uppajjamānatāya ‘‘abhinanditabbattā’’ti vuttaṃ. **Sanniṭṭhānena saṅgahitāna**nti ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjatī’’ti etena sanniṭṭhānena saṅgahitānaṃ. **Itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantīnanti ādīsū**ti **ādi-**saddena ‘‘itthīnaṃ acakkhukānaṃ upapajjantīna’’ntiādiṃ saṅgaṇhāti. **Te evā**ti gabbhaseyyakā eva.

Taṃsamānalakkhaṇanti sopekkhaacakkhukapaṭisandhibhāvena samānalakkhaṇaṃ. **Tatthā**ti ahetukapaṭisandhicitte. **Samādhileso** dubbalasamādhi yo cittaṭṭhitimatto. **Tasmā**ti yasmā cittaṭṭhiti viya dubbalaṃ vīriyaṃ natthi, yo ‘‘vīriyaleso’’ti vattabbo, tasmā, lesamattassapi vīriyassa abhāvāti attho. **Aññesū**ti ahetukapaṭisandhicittato aññesu. **Kesucī**ti ekaccesu. Ubhayenapi manodvārāvajjanahasituppādacittaṃ vadati. **Idhā**ti ahetukapaṭisandhicitte. **Samādhivīriyāni indriyappattāni ca na hontī**ti samādhikiccaṃ paṭikkhipati, na samādhimattaṃ, na vīriyalesassa sabbhāvatoti yojetabbaṃ. Tenevāha **‘‘visesanañhi visesitabbe pavattatī’’**ti. Yasmiṃ vīriye sati indriyuppatti siyā, tadeva tattha natthīti attho.

Apāye opapātikavasenāti idaṃ sugatiyaṃ opapātiko vikalindriyo na hotīti katvā vuttaṃ, ‘‘labbhanteva ñāṇavippayuttāna’’nti pana vuttattā ‘‘duhetukapaṭisandhikānaṃ vasenā’’ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **Tesa**nti itthipurisindriyasantānānaṃ. Itthipurisindriyānaṃ pana uppādanirodhā abhiṇhasova hontīti. **Paṭhamakappikādīna**nti ettha **ādi-**saddena gahitānaṃ parivattamānaliṅgānaṃ vasena uppādanirodhaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Paṭhamakappikānaṃ pana vasena uppādo eva labbhati. **‘‘Cutiupapattivaseneva dutiyapucchāsupi sanniṭṭhānehi gahaṇaṃ veditabba’’**nti idaṃ upādinnaindriyehi niyamitattā vuttaṃ.

190. **Santānuppattinirodhadassanato**ti santānavasena uppādanirodhānaṃ dissamānattā. Etena rūpajīvitindriyassa cakkhundriyādisamānagatikataṃ yuttito sādheti. Āgamato pana ‘‘vinā somanassenā’’tiādinā parato sādhessati. **Chedoti nāmaṃ daṭṭhabbaṃ** sarūpadassaneneva saṃsayachedanato.

Tassāti rūpajīvitindriyassa. **Te ca** asaññasattā. Nanu ca uppādova jīvitindriyassa cutiupapattivasena vattabbo, na anuppādoti āha **‘‘anuppādo…pe… na pavatte’’**ti. Ayañca nayo na kevalaṃ purimakoṭṭhāse eva, atha kho itarakoṭṭhāsepi gahito evāti dassento **‘‘pacchimakoṭṭhāsepī’’**tiādimāha.

‘‘Upapatticittassa uppādakkhaṇe’’ti kasmā vuttanti yenādhippāyena codanā katā, tamadhippāyaṃ vivarituṃ **‘‘nanu suddhāvāsa’’**ntiādi vuttaṃ. **Na vattabba**nti ‘‘upapajjantāna’’nti na vattabbaṃ, ‘‘upapatticittassa uppādakkhaṇe’’icceva vattabbanti attho. Idāni yathā ‘‘upapajjantāna’’nti na vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Somanassamanindriyāna**nti somanassindriyamanindriyānaṃ, ayameva vā pāṭho. **Tadā**ti paṭhamassa rūpajīvitindriyassa dharamānakāle. **Tasmā**ti yasmā rūpārūpajīvitindriyānaṃ attheva kālabhedo, ubhayañcettha jīvitindriyabhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā gayhati, tasmā. **Ubhaya**nti somanassindriyajīvitindriyanti idaṃ ubhayaṃ. **Uppādakkhaṇena nidassita**nti etena ‘‘upapatticittassa uppādakkhaṇe’’ti idaṃ nidassanamattanti dasseti. Idāni tamevatthaṃ udāharaṇena pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yathā tādisānaṃ anekesaṃ cittānaṃ bhaṅgakkhaṇe labbhamānaṃ tadekadesena sabbapaṭhamassa upapatticittassa bhaṅgakkhaṇena nidassitaṃ, evamidhāpi khaṇadvaye labbhamānaṃ tadekadesena uppādakkhaṇena nidassitanti evaṃ nidassanattho veditabbo.

Tesanti jīvitindriyādīnaṃ. **Aññatthā**ti pavatte. **Idhā**ti anāgatakālabhede. **Na na sambhavati** upapattikkhaṇassa viya tato paraṃ pavattikkhaṇassapi anāgatakālabhāvato. **Tasmā**ti upapattito aññatthāpi yathādhippetauppādasambhavato. Ayañca attho vārantarepi dissatīti dassento āha **‘‘evañca katvā’’**tiādi. **Na hī**tiādinā tamevatthaṃ samattheti. Tattha **api pacchima…pe… sandhikassā**ti **api**-saddena ‘‘ko pana vādo apacchimabhavikassa somanassasahagatapaṭisandhikassā’’ti dasseti. Apacchimabhavikassa cutito pacchā ‘‘somanassindriyaṃ nirujjhissatī’’ti vattabbameva natthīti āha **‘‘cutito pubbevā’’**ti. **Ettha hi paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānattho**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – ettha ‘‘yassa cakkhundriyaṃ uppajjissatī’’ti evamādīsu yamakesu yā paṭhamapucchā, tāsu sanniṭṭhānapadasaṅgahito attho. **Pucchitabbatthanissayo**ti ‘‘tassa somanassindriyaṃ uppajjissatī’’tiādikassa pucchitabbassa atthassa nissayabhūto **mādisova** mayā sadiso eva attho **upapattiuppādindriyavā** upapattikkhaṇe uppādāvatthaindriyasahito, **ubhayuppādindriyavā** paṭisandhipavattīsu uppādāvatthaindriyasahito vā. **Paṭinivattitvāpi pucchitabbatthassa nissayo**ti ‘‘yassa vā panā’’tiādinā paṭinivattitvā pucchitabbassapi saṃsayatthassa nissayoti **evaṃ** iminā viya ajjhāsayena ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissatī’’tiādīsu **dutiyapucchāsu sanniṭṭhānatthameva** sanniṭṭhānapadasaṅgahitameva atthaṃ niyameti. **Tattheva** tāsu eva pubbe vuttapaṭhamapucchāsu eva. **Pucchitabbaṃ** ‘‘tassa somanassindriyaṃ uppajjissatī’’tiādīsu **anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṃ uppādaṃ** uppādasaṅkhātaṃ, ‘‘tassa somanassindriyaṃ nirujjhissatī’’tiādīsu **anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṃ nirodhaṃ vā** nirodhasaṅkhātaṃ vā saṃsayatthaṃ na niyametīti. **Eva**nti vuttappakārena sanniṭṭhānatthassa niyamo hoti, na saṃsayatthassa, tasmā ‘‘yassa vā pana…pe… āmantā’’ti vuttaṃ. **Esa nayo**ti yvāyaṃ uppādavāre vicāro vutto, nirodhavārepi eseva nayo. Tathā hi ‘‘yassa vā pana somanassindriyaṃ nirujjhissati, tassa cakkhundriyaṃ nirujjhissatīti? Āmantā’’ti vuttaṃ.

Evaṃ avuttattāti uppādanirodhānaṃ anāgatānaṃ sarūpena avuttattā. Na hi tattha te sarūpena vuttā, atha kho ‘‘nuppajjissatī’’ti paṭikkhepamukhena vuttā. **Tatthā**ti anulome. **Na evaṃ yojetabbā** paṭilome. Tameva ayojetabbataṃ **‘‘yathā hī’’**tiādinā vivarati. Uppādanirodhe atikkamitvā uppādanirodhā sambhavanti yojetuṃ, tathā uppādanirodhe appatvā uppādanirodhā sambhavanti yojetunti yojanā. Idañca dvayaṃ yathānulome sambhavati, na evaṃ paṭilome. Tenāha **‘‘na evaṃ…pe… sambhavantī’’**ti. Tattha kāraṇamāha **‘‘abhūtābhāvassa…pe… sambhavānupapattito’’**ti. **Abhūtābhāvassā**ti abhūtassa abhāvassa, abhūtassa uppādassa nirodhassa ca abhāvassāti adhippāyo. Tenāha **‘‘abhūtuppādanirodhābhāvo ca paṭilome pucchito’’**ti, tasmā ‘‘āmantā’’ti ca vuttaṃ, na vuttaṃ vissajjananti sambandho. **Assa visesarahitassa abhūtābhāvassā**ti imassa yathāvuttassa yathā rūpābhāvo vedanābhāvoti koci abhāvopi visesasahito, na evamayanti visesarahitassa abhūtābhāvassa.

Kālantarayogābhāvatoti kālavisesayogābhāvato. **Yādisāna**nti yāni bhūtāni na vattamānāni sati paccaye uppajjanārahāni, tesaṃ anāgatānanti attho. **Uppādanirodhābhāvena pucchitabbassā**ti ‘‘nuppajjissati na nirujjhissatī’’ti evaṃ uppādassa nirodhassa ca abhāvena pucchitabbassa atthassa. **Sannissayo** nissayabhūto **sanniṭṭhānena sannicchito** sanniṭṭhānapadasaṅgahito. So yathāvutto attho nissayo etesanti **tannissayā. Tādisānaṃyeva** anāgatānaṃyeva **upapatticutiuppādanirodhānaṃ** upapatticutisaṅkhātauppādanirodhānaṃ anuppādānirodhānaṃ paṭikkhepavasena. **Jīvitādīnampi** jīvitamanindriyādīnampi. **Anuppādānirodhā saṃsayapadena pucchitā honti** ‘‘yassa somanassindriyaṃ nuppajjissati, tassa somanassindriyaṃ na nirujjhissatī’’ti. **‘‘Āmantā’’ti vuttaṃ** vibhajitvā vattabbassa abhāvato. Tenāha **‘‘na vuttaṃ…pe… vissajjana’’**nti.

Ye sopekkhapaṭisandhikā bhavissanti rūpaloke, te saṅgahitāti yojanā. **Taṃsamānalakkhaṇatāyā**ti tena sopekkhapaṭisandhikabhāvena samānalakkhaṇatāya. **Taṃ pamādalikhitaṃ** dhammayamake tādisasseva vacanassa abhāvato. Tatthapi yaṃ vattabbaṃ, taṃ cittayamake vuttaṃ ''na hi khaṇapaccuppanne uppajjitthāti atītavohāro atthī''tiādinā.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. **Lokiyaabyākatehī**ti phaladhammanibbānavinimuttehi abyākatehi. **Tāni upādāyā**ti tāni lokiyaabyākatāni upādāya. Taṃsamānagatikānaṃ manindriyādīnaṃ ''so vedanākkhandhaṃ parijānātīti? Āmantā''tiādinā (yama. 1.khandhayamaka.206) vedanākkhandhādīnaṃ viya pariññeyyatā vuttā. Yañhi parijānitabbaṃ, tadeva parijānātītiādinā vuttaṃ. Evamaviparīte atthe siddhepi codako ''missakattā''ti ettha labbhamānaṃ lesaṃ gahetvā codeti **''yadi pariññeyyamissakattā''**tiādinā. Tassattho – yathā idha pariññeyyamissakānaṃ pariññeyyatā vuttā, evamaññatthāpi sā tesaṃ vattabbā, tathā bhāvetabbamissakānaṃ bhāvetabbatāti. Tenāha **''kasmā dhammayamake''**tiādi. **Kusalākusalesu bhāvanāpahānābhiniveso hoti,** yena vuttaṃ ''so taṃ akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāvetī''tiādi. **Na abyākatabhāva**nti ekena yathā phassadvārato viya viññāṇadvārato kusalādīnaṃ uppattipariyāyo, evaṃ vedanākkhandhādīnaṃ viya na abyākatādīnaṃ pariññeyyatāpariyāyoti dasseti.

Kusalākusalabhāvena aggahitāti samudayasabhāvena aggahitāti attho. **Kusalākusalāpī**ti kusalākusalabhāvāpi samānā. **Bhāvetabbapahātabbabhāvehi vināpi hoti,** yo na maggasamudayasaccapakkhiyo. Yathā ''aniccaṃ rūpa''nti ettha ''aniccameva rūpaṃ, na nicca''nti paṭiyogivinivattanameva eva-kārena karīyati, na tassa dukkhānattatādayo nivāritā honti, evaṃ ''pahātabbamevā''ti ettha eva-saddena paṭiyogibhūtaṃ appahātabbameva nivattīyati, na tato aññavisesāti dassento āha **''etena pahātabbamevā''**tiādi. **Bhāvetabbabhāvo eva tassa** aññindriyassa **gahito** ukkaṃsagativijānanato. **''Parato likhitabbaṃ uppaṭipāṭiyā likhita''**nti kasmā vuttaṃ. **Dve puggalā**ti hi ādi anulome āgataṃ uddhaṭaṃ, **cakkhundriyaṃ na parijānātī**tiādi pana paṭilome. **Domanassindriyaṃ na pajahanti nāmā**ti idaṃ ''no ca domanassindriyaṃ pajahantī''ti pāḷipadassa atthavacanaṃ. Yaṃ pana ''cakkhundriyamūlakaṃ atikkamitvā domanassindriyamūlake idaṃ vutta''nti vuttaṃ, paṭilome āgataṃ sandhāya vuttattā taṃ na yuttaṃ, na taṃ aṭṭhakathācariyā paṭhamaṃ āgataṃ padaṃ laṅghitvā tādisasseva pacchā āgatapadassa atthavaṇṇanaṃ karonti. Padānukkamato eva hi aṭṭhakathāyaṃ atthavaṇṇanā āraddhā, pariyosāpitā ca, tasmā anupaṭipāṭiyāva likhitaṃ, na uppaṭipāṭiyāti daṭṭhabbaṃ ''dve puggalā''tiādikassa anulome āgatassa uddhaṭattā.

Etthāti etasmiṃ pariññāvāre. **Cha puggalā**ti puthujjanena saddhiṃ yāva anāgāmimaggaṭṭhā cha puggalā. **Abhinditvā gahito** tattha bhabbābhabbānaṃ kiccavisesassa aggahitattā. Yattha pana sati puthujjanaggahaṇasāmaññe bhabbānaṃ kiccaṃ gahitaṃ, yattha ca abhabbānaṃ, tattha te eva bhinditvā vuttā hontīti dassento **''ye ca puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti, ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissantī''**ti ca ādimāha. **Arahā**ti ariyo, ayameva vā pāṭho. **Paṭhamamaggaphalasamaṅgī**ti purimamaggaphalasamaṅgī. **Itaro**ti arahā. **Evaṃ puggalabhedaṃ ñatvā**ti idha puthujjano so ca abhabboti gahito, idha bhabbo idha ariyā, ye ca paṭhamamaggaphalasamaṅgino yāva aggamaggaphalasamaṅginoti evaṃ yathāvuttaṃ puggalavibhāgaṃ ñatvā. **Tattha tatthā**ti tesaṃ dve puthujjanā aṭṭha ariyāti imesaṃ yathāvuttapuggalānaṃ bhedato abhedato ca gahaṇavasena āgate tasmiṃ tasmiṃ pāṭhapadese. **Sanniṭṭhānenā**ti sanniṭṭhānapadavasena, nicchayavaseneva vā. **Niddhāretvā**ti nīharitvā. **Vissajjanaṃ yojetabba**nti vissajjanavasena pavattapāḷiyā yathāvuttaatthadassanena sambandhato vibhāvetabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakapakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Paṭṭhānapakaraṇa-anuṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Kāmaguṇādīhīti kāmaguṇajhānābhiññācittissariyādīhi. **Laḷantī**ti laḷitānubhavanavasena ramanti. **Tesū**ti kāmaguṇādīsu. **Viharantī**ti iriyāpathaparivattanādinā vattanti. **Paccatthike**ti bāhirabbhantarabhede amitte. **Issariyaṃ** tattha tattha ādhipateyyaṃ. **Ṭhānaṃ** seṭṭhisenāpatiyuvarājādiṭṭhānantaraṃ. **Ādi**-saddena parivāraparicchedādi saṅgayhati. **Puññayogānubhāvappattāyā**ti dānamayādipuññānubhāvādhigatāya samathavipassanābhāvanāsaṅkhātayogānubhāvādhigatāya ca. **Jutiyā**ti sarīrappabhāya ceva ñāṇappabhāya ca. Ettha ca deva-saddo yathā kīḷāvijigisāvohārajutigatiattho, evaṃ sattiabhitthavakamanatthopi hoti dhātusaddānaṃ anekatthabhāvatoti **''yadicchitanipphādane sakkontīti vā''**tiādi vuttaṃ.

Iddhividhāditāmattena bhagavato abhiññādīnaṃ sāvakehi sādhāraṇatāvacanaṃ, sabhāvato pana sabbepi buddhaguṇā anaññasādhāraṇāyevāti dassento **''niratisayāya abhiññākīḷāya, uttamehi dibbabrahmaariyavihārehī''**ti āha. Cittissariyasattadhanādīnaṃ dānasaṅkhātena sammāpaṭipattiaveccappasādasakkārānaṃ gahaṇasaṅkhātenāti yojanā. Gahaṇañcettha tesu upalabbhamānasammāpaṭipattiaveccappasādānaṃ tehi upanīyamānasakkārassa ca abhinandanaṃ anumodanaṃ sampaṭicchanañca veditabbaṃ. Dhammasabhāvānurūpānusāsanīvacaneneva ca pana sikkhāpadapaññattipi saṅgahitāti daṭṭhabbā vītikkamadhammānurūpā anusāsanīti katvā. **Ñāṇagati** ñāṇena gantabbassa ñeyyassa avabodho. **Samannāgatattā**ti idaṃ ''abhiññākīḷāyā''tiādīsu paccekaṃ yojetabbaṃ, tathā **sadevakena lokenā**ti idaṃ ''gamanīyato''tiādīsu. **Te deve**ti sammutidevādike deve. **Tehi guṇehī**ti abhiññādiguṇehi. **Pūjanīyataro devo**ti idaṃ pūjanīyapariyāyo ayaṃ ati-saddoti katvā vuttaṃ. **Atirekataro**ti adhikataro. **Upapattidevāna**nti idaṃ tabbahulatāya vuttaṃ. Visuddhidevāpi hi tattha vijjanteva, tesupi vā labbhamānaṃ upapattidevabhāvamattameva gahetvā tathā vuttaṃ. **Paṭipakkhānaṃ** dussīlyamuṭṭhassaccavikkhepānaṃ, sīlavipattiabhijjhādomanassaavasiṭṭhanīvaraṇānaṃ vā.

Isīnaṃ sattamo, isīsu sattamoti duvidhampi atthaṃ yojetvā dassento **''catusaccāvabodhagatiyā… pe… vutto''**ti āha. Saparasantānesu sīlādiguṇānaṃ esanaṭṭhena vā isayo, buddhādayo ariyā. Isi ca so sattamo cāti **isisattamo**ti evamettha attho daṭṭhabbo. ''Nāmarūpanirodha''nti ettha yaṃ nāmarūpaṃ nirodhetabbaṃ, taṃ dassento **''yato viññāṇaṃ paccudāvattatī''**ti āha. Vaṭṭapariyāpannañhi nāmarūpaṃ nirodhetabbaṃ. Tasmiñhi nirodhite sabbaso nāmarūpaṃ nirodhitameva hoti. Yathāha ''sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhave ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti…pe… arahato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa carimaviññāṇassa nirodhena paññā ca sati ca nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippassambhantī''ti (cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 6). **Atigambhīranayamaṇḍitadesanaṃ** sātisayaṃ paccayākārassa vibhāvanato. Sabhāvato ca paccayākāro gambhīro. Yathāha ''adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro''tiādi (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8), ''gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso''ti (dī. ni. 2.95; saṃ. ni. 2.60) ca ādi. Tassa cāyaṃ anantanayapaṭṭhānadesanā atigambhīrāva.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayuddesavaṇṇanā

Samānaneti samānanayane, samāharaṇe, samānakaraṇe vā aṭṭhakathādhippāyaṃ. Tattha ‘‘dve anulomāni dhammānulomañca paccayānulomañcā’’tiādinā parato vaṇṇayissanti.

Paṭṭhānanāmatthoti ‘‘paṭṭhāna’’nti imassa nāmassa attho, taṃ pana yasmā avayavadvārena samudāye niruḷhaṃ, tasmā yathā avayavesu patiṭṭhitaṃ, tameva tāva dassetuṃ **‘‘tikapaṭṭhānādīnaṃ tikapaṭṭhānādināmattho’’**ti vuttaṃ. Atha vā avayavānameva paṭṭhānanāmattho niddhāretabbo taṃsamudāyamattattā pakaraṇassa. Na hi samudāyo nāma koci attho atthīti dassetuṃ **‘‘paṭṭhānaṃ… pe… nāmattho’’**ti vuttaṃ. Tenevāha **‘‘imassa pakaraṇassa…pe… samodhānatā cettha vattabbā’’**ti. Vacanasamudāyatthavijānanena viditapaṭṭhānasāmaññatthassa vitthārato paṭṭhānakathā vuccamānā sukhaggahaṇā hotīti dassento āha **‘‘evañhi…pe… hotī’’**ti. **Tatthā**ti tāsu nāmatthayathāvuttasamodhānatāsu. **Sabbasādhāraṇassā**ti sabbesaṃ avayavabhūtānaṃ tikapaṭṭhānādīnaṃ samudāyassa ca sādhāraṇassa. **Atthato āpannaṃ nānāvidhabhāva**nti pakāraggahaṇeneva pakārānaṃ anekavidhatā ca gahitāva hontīti vuttaṃ. Pakārehi ṭhānanti hi paṭṭhānaṃ, nānāvidho paccayo, taṃ ettha vibhajanavasena atthīti paṭṭhānaṃ, pakaraṇaṃ, tadavayavo ca. Etasmiñca atthanaye saddatopi nānāvidhabhāvasiddhi dassitāti veditabbā. Tattha nānappakārā paccayatā, nānappakārānaṃ paccayatā ca nānappakārapaccayatāti ubhayampi sāmaññaniddesena ekasesanayena vā ekajjhaṃ gahitanti dassento **‘‘ekassapi…pe… veditabbā’’**ti āha. **Anekadhammabhāvato**ti aneke dhammā etassāti anekadhammo, tabbhāvatoti yojetabbaṃ. **Nānappakārapaccayatā**ti nānappakārapaccayabhāvo, yo aṭṭhakathāyaṃ ‘‘nānappakārapaccayaṭṭho’’ti vutto.

Kāmaṃ dhammasaṅgahādīsupi attheva paccayadhammavibhāgo, so pana tattha paccayabhāvo na tathā tapparabhāvena vibhatto yathā paṭṭhāneti dassento **‘‘etena…pe… dassetī’’**ti āha. **Sātisayavibhāgataṃ** imassa pakaraṇassa tathā tadavayavānaṃ.

Sabbaññutaññāṇassa yathāvuttagamanaṃ yadadhikaraṇaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘etthāti vacanaseso’’**ti. **Gamanadesabhāvato**ti pavattiṭṭhānabhāvato. **Aññehi gatimantehī**ti tīsu kālesu appaṭihatañāṇādīhi. **Tassa** sabbaññutaññāṇassa.

Tividhena paricchedena desitesu dhammesu tikavohāroti āha **‘‘tikānanti tikavasena vuttadhammāna’’**nti. Tīṇi parimāṇāni etesanti hi tikā. Samantāti samantato sabbabhāgatoti vuttaṃ hotīti āha **‘‘anulomādīhi sabbappakārehipī’’**ti. **Gatānī**ti pavattāni. **Samantacatuvīsatipaṭṭhānānī**ti samantato anulomādisabbabhāgato samodhānavasena catuvīsati paṭṭhānāni. **Anulomādisabbakoṭṭhāsato**ti anulomādicatukoṭṭhāsato. **Tikādichachabhāva**nti tikādidukadukapariyosānehi chachabhāvaṃ. **Tenā**ti yathāvuttadassanena. **Dhammānulomādisabbakoṭṭhāsato**ti paccanīkādidukādisahajātavārādipaccayapaccanīyādiārammaṇamūlādīnaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāvuttato aññassa pakārassa asambhavato **‘‘anūnehi nayehi pavattānīti vuttaṃ hotī’’**ti āha. **Tāni pana** yathāvuttāni samantapaṭṭhānāni. Ayañca atthavaṇṇanā aṭṭhakathāvacanena aññadatthu saṃsandatīti dassento āha **‘‘tenevāha…pe… vasenā’’**ti.

Hetunoti hetusabhāvassa dhammassa. Satipi hetusabhāvassa ārammaṇapaccayādibhāve savisese tāva paccaye dassentena **‘‘adhipatipaccayādibhūtassa cā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Hetu hutvā paccayo’’ti vutte dhammassa hetusabhāvatā niddhāritā, na paccayavisesoti tassa adhipatipaccayādibhāvo na nivāritoti āha **‘‘etenapi so eva doso āpajjatī’’**ti. **Tenā**ti hetubhāvaggahaṇena. **Idhā**ti ‘‘hetupaccayo’’ti ettha. **Dhammaggahaṇa**nti alobhādidhammaggahaṇaṃ. **Sattiviseso** attano balaṃ sattikāraṇabhāvo, yo rasotipi vuccati, svāyaṃ anaññasādhāraṇatāya dhammato anaññopi paccayantarasamavāyeyeva labbhamānattā añño viya katvā vutto. **Tassā**ti hetubhāvasaṅkhātassa sāmatthiyassa. **Hetu hutvā**ti etthāpi hetubhāvavācako hetusaddo, na hetusabhāvadhammavācakoti āha **‘‘hetu hutvā paccayoti ca vutta’’**nti.

Evañca katvātiādinā yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā samattheti. Yadi evaṃ aṭṭhakathāyaṃ dhammasseva paccayatāvacanaṃ kathanti āha **‘‘aṭṭhakathāyaṃ panā’’**tiādi. Teneva cettha amhehipi ‘‘dhammato anaññopi añño viya katvā’’ti ca vuttaṃ. Yadi aṭṭhakathāyaṃ ‘‘yo hi dhammo, mūlaṭṭhena upakārako dhammo’’ti ca ādīsu dhammena dhammasattivibhāvanaṃ kataṃ, atha kasmā idha hetubhāvena paccayoti dhammasattiyeva vibhāvitāti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ **‘‘idhāpi vā…pe… dassetī’’**ti. Dhammasattivibhāvanaṃ panettha na sakkā paṭikkhipituntі dassento **‘‘na hī’’**tiādimāha. Attho etassa atthīti attho, atthābhidhāyivacananti vuttaṃ **‘‘etīti etassa attho vattatī’’**ti, tasmā atthoti atthavacananti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘tañca uppattiṭṭhitīnaṃ sādhāraṇavacana’’**nti. **Tañcā**ti hi ‘‘vattatī’’ti vacanaṃ paccāmaṭṭhaṃ. Atha vā **etīti etassa attho**ti ‘‘etī’’ti etassa padassa attho ‘‘vattatī’’ti ettha vattanakiriyā. **Tañcā**ti tañca vattanaṃ. Etasmiṃ panatthe **sādhāraṇavacana**nti ettha **vacana**saddo atthapariyāyo veditabbo ‘‘vuccatī’’ti katvā. Yadaggena uppattiyā paccayo, tadaggena ṭhitiyāpi paccayoti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ vuttaṃ **‘‘koci hi…pe… hetuādayo’’**ti. Ettha ca yathā uppajjanārahānaṃ uppattiyā paccaye satiyeva uppādo, nāsati, evaṃ tiṭṭhantānampi ṭhitipaccayavaseneva ṭhānaṃ yathā jīvitindriyavasena sahajātadhammānanti daṭṭhabbaṃ. Ye pana arūpadhammānaṃ ṭhitiṃ paṭikkhipanti, yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Yathā adhikaraṇasādhano patiṭṭhattho hetu-saddo, evaṃ karaṇasādhano pavattiatthopi yujjatīti dassento **‘‘hinotī’’**tiādimāha. ‘‘Lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā’’tiādivacanato hetūnaṃ **kammanidānabhāvo** veditabbo.

Etenāti hetupaccayato aññeneva kusalabhāvasiddhivacanena. **Eke** ācariyā. **Sabhāvatovā**ti etena yathā aññesaṃ rūpagataṃ obhāsentassa padīpassa rūpagatobhāsakena aññena payojanaṃ natthi sayaṃ obhāsanasabhāvattā, evaṃ aññesaṃ kusalādibhāvasādhakānaṃ hetūnaṃ aññena kusalādibhāvasādhakena payojanaṃ natthi sayameva kusalādisabhāvattāti dasseti. Na sabhāvasiddho alobhādīnaṃ kusalādibhāvo ubhayasabhāvattā taṃsampayuttaphassādīnaṃ viyāti imamatthaṃ dasseti **‘‘yasmā panā’’**tiādinā. **Sā pana** aññapaṭibaddhā kusalāditā.

Na koci dhammo na hotīti rūpādibhedena chabbidhesu saṅkhatāsaṅkhatapaññattidhammesu kocipi dhammo ārammaṇapaccayo na na hoti, svāyaṃ ārammaṇapaccayabhāvo heṭṭhā dhātuvibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttoyeva.

Purimābhisaṅkhārūpanissayanti ‘‘chandavato’’tiādinā vuttākārena purimasiddhaṃ cittābhisaṅkhārakasaṅkhātaṃ upanissayaṃ. **Citte**ti cittasīsenāyaṃ niddeso daṭṭhabbo. Na hi cittameva tathābhisaṅkharīyati, atha kho taṃsampayuttadhammāpi. **Sādhayamānā**ti vase vattayamānā. Vasavattanañcettha tadākārānuvidhānaṃ. Chandādīsu hi hīnesu majjhimesu paṇītesu taṃtaṃsampayuttāpi tathā tathā pavattanti. Tenāha **‘‘hīnādibhāvena tadanuvattanato’’**ti. **Tenā**ti attano vase vattāpanena, tesaṃ vā vase vattanena. **Te**hi chandādayo. **Adhipatipaccayā honti** attādhīnānaṃ patibhāvena pavattanato. **Garukātabbaṃ ārammaṇaṃ** mahaggatadhammalobhanīyadhammādi.

Tadanantaruppādaniyamoti tassa tasseva cittassa anantaraṃ uppajjamānataṃ. **Taṃtaṃsahakārīpaccayavisiṭṭhassā**ti tena tena ārammaṇādinā sahakārīkāraṇena taduppādanasamatthatāsaṅkhātaṃ visesaṃ pattassa. **Tāyayevā**ti yā vekhādāne pupphanasamatthatā vekhāpagame laddhokāsā, tāyameva.

Upasaggavasenapi atthaviseso hotīti vuttaṃ **‘‘saddatthamattato nānākaraṇa’’**nti. **Vacanīyatthato**ti bhāvatthato. Bhāvatthopi hi vacanaggahaṇānusārena viññeyyattā ‘‘vacanīyo’’ti vuccati. **Nirodhuppādantarābhāvato**ti purimanirodhassa pacchimuppādassa ca byavadhāyakābhāvato. **Nirantaruppādanasamatthatā**ti etena nirodhānaṃ nirodhasamakāluppādavādaṃ nivāreti. Sati hi samakālatte byavadhānāsaṅkā eva na siyā saṇṭhānābhāvato. Idamito heṭṭhā uddhaṃ tiriyanti vibhāgābhāvā attanā ekattamiva upanetvāti yojanā. Saṇṭhānābhāvena hi appaṭighabhāvūpalakkhaṇena vibhāgābhāvaṃ, tena ekattamivūpanayanaṃ suṭṭhu anantarabhāvaṃ sādheti, sahāvaṭṭhānābhāvena pana anantarameva uppādanaṃ.

Vibhāgato ñāṇena ākarīyatīti **ākāro,** dhammānaṃ pavattibhedo. Nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṃ nirodhuppādānantaratāyāti yojanā. **Purimacutī**ti asaññasattuppattito purimacuti. Yadi kālantaratā natthi, kathamidaṃ ‘‘sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā pañca kappasatāni atikkamitvā’’ti vacananti āha **‘‘na hi tesaṃ…pe… vucceyyā’’**ti. Nanu tesaṃ antarā rūpasantāno pavattatevāti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘na ca…pe… aññasantānattā’’**ti. Yadi evaṃ tesaṃ aññabhinnasantānaṃ viya aññamaññūpakārenapi bhavitabbanti codanāya vuttaṃ **‘‘rūpārūpa…pe… hontī’’**ti. Tenetaṃ dasseti – yadipi rūpārūpadhammā ekasmiṃ puggale vattamānā visesato aññamaññūpakārakabhāvena vattanti, aññamaññaṃ pana visadisasabhāvatāya visuṃyeva santānabhāvena pavattanato byavadhāyakā na honti santativasena mithu apariyāpannattā, yato ‘‘aññamaññaṃ vippayuttā, visaṃsaṭṭhā’’ti ca vuttanti. Upakārako ca nāma accantaṃ bhinnasantānānampi hotiyevāti na tāvatā santānābhedoti bhiyyopi nesaṃ byavadhāyakatābhāvo veditabbo. Yathā samānajātikānaṃ cittuppādānaṃ nirantaratā suṭṭhu anantarabhāvena pākaṭā, na tathā asamānajātikānanti adhippāyena **‘‘javanānantarassa javanassa viya bhavaṅgānantarassa bhavaṅgassa viyā’’**ti vuttaṃ.

Paccayabhāvo cetthāti ettha **ca**-saddo byatireko. So yena visesenettha uppādakkhaṇaṃ, taṃ visesaṃ joteti. **Anantarapaccayādīna**nti **ādi**-saddena samanantarapaccayaṃ saṅgaṇhāti. Purepacchābhāvā, tadupādikā vā uppādanirodhā **pubbantāparantaparicchedo,** tena **gahitānaṃ** khaṇattayapariyāpannānanti attho. Tenāha **‘‘uppajjatīti vacanaṃ alabhantāna’’**nti. Uppādakkhaṇasamaṅgī hi ‘‘uppajjatī’’ti vuccati. Tathā hi vuttaṃ ‘‘uppādakkhaṇe uppajjamānaṃ, no ca uppannaṃ, bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ no ca uppajjamāna’’nti (yama. 2.cittayamaka.81). **So**ti anantarādipaccayabhāvo. **Aparicchеda**nti kālavasena paricchedarahitaṃ. **Yato**ti pubbantāparantavasena paricchedābhāvato. **Tenevā**ti kālavasena paricchijja eva dhammānaṃ gahaṇato.

Uppattiyā paccayabhāvena pākaṭenāti idaṃ tassa nidassanabhāvanidassanaṃ. Siddhañhi nidassanaṃ. **Paccayuppannāna**nti paccayanibbattānaṃ, attano phalabhūtānanti adhippāyo. **Sahajātabhāvenā**ti saha uppannabhāvena. Attanā sahuppannadhammānañhi sahuppannabhāvena upakārakatā sahajātapaccayatā. Tena ṭhitikkhaṇepi nesaṃ upakārakatā veditabbā. Evañhi ‘‘pakāsassa padīpo viyā’’ti nidassanampi suṭṭhu yujjati. Padīpo hi pakāsassa ṭhitiyāpi paccayoti.

Aññamaññatāvasenevāti iminā sahajātādibhāvena attano upakārakassa upakārakatāmattaṃ na aññamaññapaccayatā, atha kho aññamaññapaccayabhāvavasenāti lakkhaṇasaṅkarābhāvaṃ dasseti, na sahajātādipaccayehi vinā aññamaññapaccayassa pavatti. Tenevāha **‘‘na sahajātatādivasenā’’**ti. Yadipi aññamaññapaccayo sahajātādipaccayehi vinā na hoti, sahajātādipaccayā pana tena vināpi hontīti sahajātatādividhureneva pakārena aññamaññapaccayassa pavattīti dassento **‘‘sahajātādi…pe… na hotī’’**ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘na ca purejāta…pe… hontī’’**ti āha. **Sahajātatādī**ti ca **ādi**-saddena nissayaatthiavigatādīnaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Pathavīdhātuyaṃ patiṭṭhāya eva sesadhātuyo upādārūpāni viya yathāsakakiccaṃ karontīti vuttaṃ **‘‘adhiṭṭhānākārena pathavīdhātu sesadhātūna’’**nti. Ettha **adhiṭṭhānākārenā**ti ādhārākārena. Ādhārākāro cettha nesaṃ sātisayaṃ tadadhīnavuttitāya veditabbo, yato bhūtāni aniddisitabbaṭṭhānāni vuccanti. Evañca katvā cakkhādīnampi adhiṭṭhānākārena upakārakatā suṭṭhu yujjati. Na hi yathāvuttaṃ tadadhīnavuttiyā visesaṃ muñcitvā añño cakkhādīsu adesakānaṃ arūpadhammānaṃ adhiṭṭhānākāro sambhavati. Yadipi yaṃ yaṃ dhammaṃ paṭicca ye ye dhammā pavattanti, tesaṃ sabbesaṃ tadadhīnavuttibhāvo, yena pana paccayabhāvavisesena cakkhādīnaṃ paṭumandabhāvesu cakkhuviññāṇādayo tadanuvidhānākāreneva pavattanti, svāyamidaṃ tesaṃ tadadhīnavuttiyā siddho visesoti vutto. Evañhi paccayabhāvasāmaññe satipi ārammaṇapaccayato nissayapaccayassa viseso siddhoti veditabbo. Svāyaṃ dhātuvibhaṅge vibhāvitoyeva. **Khandhādayo taṃtaṃnissayānaṃ khandhādīna**nti ‘‘upakārakā’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Yaṃ kiñci kāraṇaṃ nissayoti vadati, na vuttalakkhaṇūpapannameva. Etena paccayaṭṭho idha nissayaṭṭhoti dasseti. **Tatthā**ti niddhāraṇe bhummaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘niddhāretī’’**ti.

Suṭṭhukatataṃ dīpeti, kassa? ‘‘Attano’’ti vuttassa pakatasaddena visesiyamānassa paccayassa. Kena katanti? Attano kāraṇehīti siddhovāyamattho. **Tathā**ti phalassa uppādanasamatthabhāvena. Atha vā **tathā**ti nipphādanavasena upasevanavasena ca. Tattha nipphādanaṃ hetupaccayasamodhānena phalassa nibbattanaṃ, taṃ suviññeyyanti anāmasitvā upasevanameva vibhāvento **‘‘upasevito vā’’**ti āha. Tattha **allīyāpanaṃ** paribhogavasena veditabbaṃ. Tenāha **‘‘upabhogūpasevana’’**nti. **Vijānanādivasenā**ti vijānanasañjānanānubhavanādivasena. **Tenā**ti yathāvuttaupasevitassa pakatabhāvena. **Anāgatānampi…pe… vuttā hoti,** pageva atītānaṃ paccuppannānañcāti adhippāyo. Paccuppannassapi hi ‘‘paccuppannaṃ utu bhojanaṃ senāsanaṃ upanissāya jhānaṃ uppādentī’’tiādivacanato (paṭṭhā. 2.18.8) pakatūpanissayabhāve labbhatīti.

Yathā ye dhammā yesaṃ dhammānaṃ pacchājātapaccayā honti, te tesaṃ ekaṃsena vippayuttaatthiavigatapaccayāpi honti, tathā ye dhammā yesaṃ dhammānaṃ purejātapaccayā honti, te tesaṃ nissayārammaṇapaccayāpi hontīti ubhayesu ubhayesaṃ paccayākārānaṃ lakkhaṇato saṅkarābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘vippayuttākārādīhi visiṭṭhā, nissayārammaṇākārādīhi visiṭṭhā’’**ti ca vuttaṃ. Yathā hi pacchājātapurejātākārā aññamaññavisiṭṭhā, evaṃ pacchājātavippayuttākārādayo purejātanissayākārādayo ca aññamaññavibhattasabhāvā evāti.

Manosañcetanāhāravasena pavattamānehīti iminā cetanāya sampayuttadhammānampi tadanuguṇaṃ attano paccayuppannesu pavattimāha. **Tenevā**ti cetanāhāravasena upakārakattā eva.

Payogena karaṇīyassāti etena bhinnajāti yaṃ tādisaṃ payogena kātuṃ na sakkā, taṃ nivatteti. Anekavāraṃ pavattiyā āsevanaṭṭhassa pākaṭabhāvoti katvā vuttaṃ **‘‘punappunaṃ karaṇa’’**nti. Ekassa pana paccayadhammassa ekavārameva pavatti. **Attasadisassā**ti arūpadhammasārammaṇatāsukkakaṇhādibhāvehi attanā sadisassa. Idaṃ paccayuppannavisesanaṃ, **‘‘attasadisasabhāvatāpādana’’**nti idaṃ pana paccayabhāvavisesanaṃ, tañca bhinnajātiyatādimeva visadisasabhāvataṃ nivatteti, na bhūmantaratādi. Na hi parittā dhammā mahaggataappamāṇānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayā na hontīti. **Vāsanaṃ** vāsaṃ gāhāpanaṃ, idha pana vāsanaṃ viya vāsanaṃ, bhāvananti attho. **Ganthādīsū**ti ganthasippādīsu. Visaye cetaṃ bhummaṃ, na niddhāraṇe. Tena ganthasippādivisayā purimasiddhā ajjhayanādikiriyā **‘‘ganthādīsu purimā purimā’’**ti vuttā, sā pana āsevanākārā idha udāharaṇabhāvena adhippetāti āha **‘‘purimā purimā āsevanā viyāti adhippāyo’’**ti. Niddhāraṇe eva vā etaṃ bhummaṃ. Ganthādivisayā hi āsevanā ganthādīti vuttā yathā rūpavisayajjhānaṃ rūpanti vuttaṃ ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīsu (ma. ni. 2.248; 3.312; paṭi. ma. 1.209; dha. sa. 248).

Attano viya sampayuttadhammānampi kiccasādhikā cetanā cittassa byāpārabhāvena lakkhīyatīti āha **‘‘cittapayogo cetanā’’**ti. **Tāyā**ti tāya cetanāya. **Uppannakiriyatāvisiṭṭhe**ti cittapayogasaṅkhātāya cetanākiriyāya uppattiyā visiṭṭhe visesaṃ āpanne. Yasmiñhi santāne kusalākusalacetanā uppajjati, tattha yathābalaṃ tādisaṃ visesādhānaṃ katvā nirujjhati, yato tattheva avasesapaccayasamavāye tassā phalabhūtāni vipākakaṭattārūpāni nibbattissanti. Tenāha **‘‘sesapaccaya…pe… na aññathā’’**ti. **Tesa**nti vipākakaṭattārūpānaṃ. **Tenā**ti cittakiriyabhāvena. **Kiṃ vattabba**nti asahajātānampi bhāvīnaṃ upakārikā cetanā sahajātānaṃ upakārikāti vattabbameva natthīti attho.

Nirussāhasantabhāvenāti ussāhanaṃ ussāho, natthi etassa ussāhoti nirussāho, so eva santabhāvoti nirussāhasantabhāvo, tena. Ussāhoti ca kiriyamayacittuppādassa pavattiākāro veditabbo, yo byāpāroti ca vuccati, na vīriyussāho. Svāyaṃ yathā asamugghātitānusayānaṃ kiriyamayacittuppādesu sātisayo labbhati, na tathā niranusayānaṃ. Tato eva te santasabhāvā vipākuppādanabyāpārarahitāva honti, kiriyamayacittuppādatāya pana saussāhā evāti tatopi visesanatthaṃ ‘‘nirussāhasantabhāvenā’’ti vuttaṃ. **Etenā**ti nirussāhasantabhāvaggahaṇena. **Sārammaṇādibhāvenā**ti sārammaṇaarūpadhammacittacetasikaphassādibhāvena. **Visadisavipākabhāvaṃ dasseti**

yathāvuttaussāhamattarahitasantabhāvassa vipakkabhāvamāpannesu arūpadhammesu eva labbhanato. **So**ti vipākabhāvo. **Vipākānaṃ payogena asādhetabbatāyā**ti ‘‘chandavato kiṃ nāmana sijjhatī’’tiādinā cittābhisaṅkhārapayogena yathā kusalākusalā nipphādīyanti, evaṃ vipākānaṃ payogena anipphādetabbattā. **Payogenā**ti kammaphaluppattimūlahetubhūtena purimapayogena. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘payogasampattiṃ āgamma vipaccantī’’tiādi. **Aññathā**ti payogena vinā. **Sesapaccayesū**ti kammassa vipākuppādane sahakārīkāraṇesu. **Kammassa kaṭattāyeva** payoge sati asatipīti vuttamevatthaṃ avadhāraṇena dassento vipākānaṃ nirussāhataṃ pākaṭaṃ karoti. **Na kilesavūpasamasantabhāvo** yathā taṃ santānesu jhānasamāpattīsūti adhippāyo. Ayañca vipākānaṃ santabhāvo nānumāniko, atha kho paccakkhasiddhoti dassento **‘‘santabhāvatoyevā’’**tiādimāha. Tattha abhinipātaggahaṇena kiccato pañcaviññāṇāni dasseti. Tenevāha **‘‘pañcahi viññāṇehi na kiñci dhammaṃ paṭijānāti aññatra abhinipātamattā’’**ti. **Tappaccayavata**nti vipākapaccayavantānaṃ, vipākapaccayena upakattabbānanti attho. **Avipākānaṃ** rūpadhammānaṃ. **Vipākānukulaṃ pavatti**nti santasabhāvaṃ paccayabhāvamāha.

Yathāsakaṃ paccayehi nibbattānaṃ paccayuppannānaṃ anubalappadānaṃ upatthambhakattaṃ, tayidaṃ āhāresu na niyataṃ tato aññathāpi pavattanato. Tathā sati tadeva tattha kasmā gahitanti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘satipi…pe… upatthambhakattenā’’**ti. Tena padhānāppadhānesu padhānena niddeso ñāyagatoti dasseti. Kāmañcettha ‘‘rūpārūpānaṃ upatthambhakattenā’’ti avisesato vuttaṃ, sāmaññajotanā pana visese avatiṭṭhatīti yathārahaṃ paccayabhāvo niddhāretabbo. Svāyaṃ tesaṃ upatthambhakattassa padhānabhāvavibhāvaneneva āvi bhavatīti tameva dassento **‘‘upatthambhakattañhī’’**tiādimāha. Phassamanosañcetanāviññāṇāni attanā sahajātadhammānaṃ sahuppādanabhāvena paccayā hontīti āha **‘‘satipi janakatte arūpīnaṃ āhārāna’’**nti. **Upatthambhakattaṃ hoti** uppādato parampi nesaṃ paccayabhāvato. **Asatipi janakatte** upatthambhiyamānassa rūpassa aññehi yathāsakaṃ paccayehi janitattā. Tenāha **‘‘catusamuṭṭhānikarūpūpatthambhakarūpāhārassā’’**ti. Yadaggena rūpārūpāhārā attano phalassa uppattiyā paccayā honti, tadaggena ṭhitiyāpi paccayā hontiyevāti upatthambhakattaṃ janakattaṃ na byabhicarati, tasmā anupatthambhakassa āhārassa kuto janakatā. Tenāha **‘‘asati pana…pe… natthīti upatthambhakattaṃ padhāna’’**nti. Yasmā janako ajanakopi hutvā āhāro upatthambhako hoti, anupatthambhako pana hutvā janako na hotiyeva, tasmāssa upatthambhakattaṃ padhānanti attho. Idāni janakattampi āhārānaṃ upatthambhanavaseneva hotīti dassento **‘‘janayamānopi hī’’**tiādimāha. **Avicchedavasenā**ti santatiyā ghaṭṭanavasena.

Yadi adhipatiyaṭṭho indriyapaccayatā, evaṃ sante adhipatipaccayato indriyapaccayassa kiṃ nānākaraṇanti codanaṃ manasi katvā taṃ tesaṃ nānākaraṇaṃ dassento **‘‘na adhipatipaccayadhammānaṃ viyā’’**tiādimāha. Tattha **pavattinivārake**ti attano adhipatipaccayapavattiyā nivārake aññe adhipatipaccayadhamme. **Abhibhavitvā pavattanenā**ti purimābhisaṅkhārasiddhena dhoreyyabhāvena abhibhuyya pavattiyā. **Garubhāvo**ti jeṭṭhakabhāvo. Ayañhettha saṅkhepattho – yena jeṭṭhakabhāvena chandādayo attano pavattivibandhake tulyayogīdhamme tadaññadhamme viya abhibhuyya pavattanti, na so indriyapaccayatāya adhipatiyaṭṭhoti adhippetoti. Atha ko carahīti āha **‘‘atha kho’’**tiādi. **Dassanādikiccesu** nimittabhūtesu **cakkhuviññāṇādīhi** cakkhādīhi paccayehi cakkhādīnaṃ anuvattanīyatāti sambandho. **Jīvane** anupālane **jīvantehi** sahajātadhammehi jīvitassa, **sukhitādīhi** sukhitadukkhitasomanassitadomanassitupekkhitehi sahajātadhammehi sukhādīnaṃ anuvattanīyatāti yojanā. **Taṃtaṃkiccesū**ti vuttameva dassanādikiccaṃ paccāmasati. Cakkhādayo paccayā etesanti cakkhādipaccayā, cakkhuviññāṇādayo. Tehi **cakkhādipaccayehi. Cakkhādīna**nti cakkhādijīvitasukhādisaddhādīnaṃ.

Tesu kiccesūti dassanādikiccesu. **Cakkhādīnaṃ issariyaṃ** adhipatiyaṭṭho, sā indriyapaccayatāti attho. **Tappaccayānaṃ** cakkhuviññāṇādīnaṃ **tadanuvattanena** tesaṃ cakkhādīnaṃ anuvattanena. **Tattha** dassanādikicce. **Pavattī**ti ca idaṃ tassa adhipatiyaṭṭhassa pākaṭakaraṇaṃ. Anuvattakena hi anuvattanīyo adhipatiyaṭṭho pākaṭo hoti. Yathā cakkhādīnaṃ kiccavasena adhipatiyaṭṭho, na evaṃ bhāvadvayassa. Tassa pana tādisena kāraṇatāmattenāti dassento **‘‘itthipurisindriyānaṃ**

panā''tiādimāha. **Paccayehī**ti kammādipaccayehi. **Tato**ti itthādiggahaṇapaccayabhāvato. **Taṃsahitasantāne**ti itthindriyādisahitasantāne. **''Sukhindriyadukkhindriyānipi cakkhādiggahaṇena gahitānī''**ti idaṃ indriyapaccayameva sandhāya vuttaṃ, pacchājātādīhi pana tāni rūpadhammānampi paccayā hontiyeva.

Lakkhaṇārammaṇūpanijjhānabhūtānanti aniccatādilakkhaṇassa pathavīkasiṇādiārammaṇassa ca upanijjhānavasena pavattānaṃ. **Vitakkādīna**nti vitakkavicārapītivedanācittekaggatānaṃ. **Upagantvā nijjhāna**nti upanikacca nijjhānajjhānārammaṇassa jhānacakkhunā byattataraṃ olokanaṃ atthato cintanameva hotīti vuttaṃ **''pekkhanaṃ cintanañcā''**ti. Tenevāha **''vitakkanādivasenā''**ti. **Vitakkādīnaṃyeva sādhāraṇo,** yena teyeva ''jhānaṅgānī''ti vuccanti. **Sukhadukkhavedanādvaya**nti sāmaññavacanampi upanijjhāyanaṭṭhassa adhikatattā anupanijjhānasabhāvameva taṃ bodhetīti āha **''sukhindriyadukkhindriyadvaya''**nti. Tañhi idhādhippetabbaṃ, na somanassadomanassindriyaṃ. Tena vuttaṃ **''adhippāyo''**ti. **Ajhānaṅgā upekkhācittekaggatā** pañcaviññāṇasahagatā daṭṭhabbā vitakkapacchimakattā jhānaṅgānaṃ. **Yadi eva**nti jhānaṅgavacaneneva ajhānaṅgānaṃ nivattanaṃ kataṃ, evaṃ sante. **Ekantena** na upekkhāya viya anekantena. Anekantikañhi upekkhāya ajhānaṅgattaṃ. Yadi ekantena ajhānaṅgaṃ sukhadukkhindriyaṃ, atha kathaṃ pasaṅgoti āha **''jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā''**ti. Atha vā yadi ekantena ajhānaṅgataṃ vedanādvayaṃ, kathaṃ jhānaṅgavohāroti āha **''jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā''**ti. Satipi…pe… dassanatthaṃ ''ṭhapetvā sukhadukkhindriyadvaya''nti vuttanti yojanā. Yadi evaṃ yathāvuttavedanādvayena saddhiṃ tādisā upekkhācittekaggatā kasmā na ṭhapitāti āha **''upekkhā…pe… atthī''**ti, pañcaviññāṇasahagatānaṃ jhānapaccayabhāvo pana natthi, na itaresanti adhippāyo. Gahaṇaṃ kataṃ upekkhācittekaggatānanti ānetvā yojanā.

Yato tato vāti duggatito vā sugatito vā saṃkilesato vā vodānato vā niyyānaṭṭho, svāyaṃ yathākkamaṃ sammā micchā vā hotīti āha **''sammā vā micchā vāti attho''**ti. **Ahetukacittesu na labbhantī**ti ettha ahetukacittesu eva na labbhantīti evamavadhāraṇaṃ gahetabbaṃ, na ahetukacittesu na labbhanti evāti. Tasmā purimasmiñhi avadhāraṇe ahetukacittesu alābho niyatoti so patiyogīsu nivattito hoti. Tenāha **''sahetukacittesu alābhābhāvadassanatthaṃ vutta''**nti. Dutiye pana ahetukacittāni alābhe niyatānīti tesu anavasesato alābhena bhavitabbaṃ. Tathā sati yo kesuci ahetukacittesu jhānapaccayo labbhati, sopi nivārito siyā. Tena vuttaṃ **''na ahetukacittesū''**tiādi. Tattha **lābhābhāvadassanattha**nti lābhābhāvasseva dassanatthaṃ na vuttanti attho. Tena ekaccālābho apaṭikkhitto hoti. Tenevāha **''katthaci kassaci lābho na nivārito''**ti. **Evaṃ atthe gayhamāne**ti evaṃ vuttanayena paṭhamapadāvadhāraṇavasena atthe viññāyamāne. **Ettakameva viññāyeyyā**ti ahetukacittesu kesuci cittesu jhānamaggapaccayesu kassaci paccayassa lābho na nivāritoti ettakameva viññāyeyya avisesena vuttattā. Kiṃ panettha upari kātabbanti āha **''na savitakka…pe… kata''**nti. Yadipi na kataṃ, atthato pana taṃ katamevāti veditabbaṃ.

Ahetukacittesu vā lābhābhāvadassanatthetiādi pacchimapadāvadhāraṇavasena atthadassanaṃ. **Tasmā**ti yasmā ahetukacittesu na labbhanti evāti evaṃ niyame kariyamāne yathāvutto attho sambhavati, tasmā. Ayañca attho pāṭhantarenapi saṃsandatīti dassetuṃ **''yena alābhenā''**tiādi vuttaṃ. **Taṃ alābha**nti taṃ dhammasaṅgaṇiyaṃ pakāsitaṃ alābhaṃ. **Esā**ti esa idha paṭṭhānavaṇṇanāyaṃ ''ahetukacittesu na labbhantī''ti alābho vutto. Kīdiso pana alābhoti taṃ dassento **''yathā hī''**tiādimāha. Tattha **sahetukesū**ti sahetukacittesu. **Saṅkaḍḍhitvā**ti avisaṭe katvā. **Ekattagatabhāvakaraṇa**nti ekabhāvāpādanaṃ. **Imasmiṃ pana pakaraṇe jhānapaccayo vuttova** yathālābhapaccayākāravibhāvane desanāya tapparabhāvato.

Samanti avisamaṃ, sammā, saha vā. **Pakārehī**ti ekavatthukatādippakārehi. **Yuttatāyā**ti saṃsaṭṭhatāya. Sā pana saṃsaṭṭhatā yasmā sabhāvato anekesampi sataṃ ekattagamanaṃ viya hoti, tasmā vuttaṃ **''ekībhāvopagamanena viya upakārakatā''**ti. Evaṃ upakārakatā ca tesaṃ bahūnaṃ sahacca ekattakāritāya nidassetabbā.

Yuttānampi satanti vuttappakārena saṃsaṭṭhatāya aññamaññasambandhatāya yuttānampi samānānaṃ. Ayañca yuttatā na sampayuttapaccayatāya viya paccayadhammesu paccayuppannadhammesu ca veditabbā, kevalaṃ tattha arūpasabhāvattā ubhayaṃ samadhuraṃ, idha rūpārūpasabhāvattā vidhuranti ayaṃ viseso. **Vippayuttabhāvenā**ti visaṃsaṭṭhabhāvena. Tena vuttaṃ **''nānattūpagamenā''**ti. Idañhettha vippayuttatāya visesanaṃ yā nānattūpagamanasaṅkhātā vippayuttatā, na sā ''ñāṇavippayutta''ntiādīsu viya abhāvamattanti, ayañca upakārakatā vinā saṃsaggena sahāvaṭṭhāyitāya kiccakāritādīhi nidassetabbā. **Na hī**tiādi ''yuttāna''nti vuttassa atthassa samatthanaṃ ''tādise yoge satiyeva vippayuttapaccayatā''ti. Tenāha **''na hī''**tiādi. Tassattho – yathā ''vatthu khandhānaṃ, sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ, pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo''tiādivacanato (paṭṭhā. 1.1.434) vatthusahajātapacchājātavasena yuttānaṃ atthi vippayuttapaccayatā, na evaṃ ayuttānaṃ vatthusahajāta…pe… atthīti. Yadi evaṃ rūpānaṃ rūpehi kasmā vippayuttapaccayo na vuttoti āha **''rūpānaṃ panā''**tiādi. **Vippayogoyeva natthi** sampayogāsaṅkāya abhāvato. Sampayujjamānānañhi arūpānaṃ rūpehi, rūpānañca tehi siyā sampayogāsaṅkā, sampayogalakkhaṇaṃ pana natthīti tesaṃ vippayogo vutto. Tenāha **''catūhi sampayogo catūhi vippayogo''**ti.

Atthi me pāpakammaṃ katanti katabhāvavisiṭṭhā atthitā vuccamānā kiriyāya siddhabhāvameva dīpeti, na sijjhamānatanti āha **''nibbattatālakkhaṇaṃ atthibhāva''**nti. Atthato pana kammassa anibbattaphalatāya evamettha atthitā veditabbā. **Atthi puggalo**ti panettha tassā paññattiyā gahetabbatā, tadupādānassa vā pabandhāvicchedo labbhatevāti vuttaṃ **''upalabbhamānatālakkhaṇaṃ atthibhāva''**nti. Paccayadhammassa yadipi uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā labbhamānatā atthibhāvo, tathāpi tassa yathā uppādakkhaṇato ṭhitikkhaṇe sātisayo byāpāro, evaṃ paccayuppannepīti vuttaṃ **''satipi janakatte upatthambhakappaṭṭhānā atthibhāvena upakārakatā''**ti. **Vatthārammaṇasahajātādīna**nti **ādi**-saddena purejātapacchājātādīni saṅgaṇhāti. **Atthibhāveneva** na nissayādibhāvenāti ''sādhāraṇa''nti vuttaṃ upakārakattaṃ vibhāveti.

Phassādīnaṃ anekesaṃ sahabhāvo natthīti idaṃ na ekacittuppādapariyāpanne sandhāya, atha kho nānācittuppādapariyāpanneti dassento **''ekasmiṃ phassādisamudāye sati dutiyo na hotī''**ti āha. Svāyamattho ''sahabhāvo natthī''ti sahabhāvapaṭikkhepeneva viññāyati. Ettāvatā pana anavabujjhantānaṃ vasena vivaritvā vutto. **Tenā**ti anekesaṃ phassādīnaṃ sahabhāvābhāvena. Yadi natthitāmattena upakārakatā natthipaccayatā, anānantarātītavasenapi siyāti codanaṃ sandhāyāha **''satipī''**tiādi. **Tānī**ti purimataracittāni. **Dadamānaṃ viyā**ti kasmā vuttaṃ, nanu okāsaṃ detiyeva. Tathā hi vuttaṃ ''pavattiokāsadānena upakārakatā''ti? Saccametaṃ, evamajjhāsayā viya paccayadhammā abhāvaṃ gacchantīti dassanatthaṃ viya-saddaggahaṇaṃ.

Natthitāvigamānaṃ satipi paccayassa dhammassa anupaladdhitāsāmaññe natthivigatapaccayesu labbhamānaṃ visesamatthaṃ vibhāvetuṃ **''ettha cā''**tiādi vuttaṃ. **Abhāvamattenā**ti hutvā abhāvamattena. Tenettha nirodhānantaraṃ paccayadhammassa upakārakattaṃ āha, yathā taṃ **''okāsadāna''**nti vuttaṃ. **Sabhāvavigamenā**ti etena nirodhato parampi yato ''vigatatā nirodhappattatā''ti vuttaṃ. Paccayadhamme yāsaṃ natthitāvigatatānaṃ vasena natthivigatapaccayā vuttā, tāsaṃ visese dassite natthivigatapaccayānaṃ viseso dassito hotīti **''natthitā ca nirodhānantarasuññatā vigatatā nirodhappattatā''**ti vuttaṃ, tattha nirodhānantarā na nirodhasamakālāti adhippāyo. **Tathā**ti iminā yathā paccayadhammāvisesepi natthivigatapaccayabhāvaviseso niddhārito, tathā atthiavigatapaccayabhāvavisesoti imamatthaṃ upasaṃharati. Yathā hi nirodhānantaranirodhappattīhi natthivigatatānaṃ bhedo lakkhito, evaṃ paccayadhammassa dharamānatānirodhānupagamehi atthiavigatatānanti. Kathaṃ panāyaṃ dhammāvisese paccayabhāvaviseso duviññeyyarūpena ṭhito sammā vibhāvissatīti āha **''dhammānañhī''**tiādi. **Tadabhisamayāya** tesaṃ paccayavisesānaṃ adhigamatthaṃ.

Catūsu khandhesu ekassapi asaṅgahitattābhāvato anantarādīhīti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojanā. **Añña**nti sukhumarūpaṃ. Na hi taṃ purejātapaccayo hoti. Nanu ca rūparūpampi purejātapaccayabhāvena kusalattike nāgatanti āha **''rūparūpaṃ panā''**tiādi. **Aññattha āgatamevā**ti yadipi kusalattike nāgataṃ, sanidassanattikādīsu pana āgatattā na sakkā rūparūpassa purejātapaccayataṃ paṭikkhipitunti attho.

Paccayuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddeso

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. **Hetupaccayena paccayabhāvo hetupaccayoti uddiṭṭho,** na hetupaccayadhammoti attho. **So**ti hetubhāvena paccayo. Ettha ca paṭhamavikappe yo hetupaccayena paccayabhāvo vutto, yo ca dutiyavikappe hetubhāvena paccayo vutto, so yasmā atthato yathāvuttassa paccayadhammassa yathāvuttānaṃ paccayuppannānaṃ hetupaccayabhāvoyeva, tasmā vuttaṃ **‘‘ubhayathāpi hetubhāvena upakārakatā hetupaccayoti uddiṭṭhoti dassitaṃ hotī’’**ti. Yathā cettha, evaṃ ‘‘ārammaṇapaccayena paccayabhāvo, ārammaṇabhāvena vā paccayo ārammaṇapaccayo’’tiādinā ārammaṇapaccayādīsu attho netabboti dassento **‘‘esa nayo sesapaccayesupī’’**ti āha. **Dhammasabhāvo eva, na dhammato aññā** dhammasatti nāma atthīti. **Upakārakaṃ dhamma**nti paccayadhammaṃ āha. **Upakārakata**nti paccayataṃ.

Paccattaniddiṭṭhoti paccattavasena niddiṭṭho, paṭhamāya vibhattiyā niddiṭṭhoti attho. **Tenā**ti paccayadhammaniddesabhūtena paccattaniddiṭṭhena paṭhamena hetusaddena. **Etassā**ti hetusaddābhidheyyamatthamāha. So hi chabbidho navavidho dvādasavidhoti anekabhedena bhinnopi hetubhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā ekavacanena vutto. Dutiyo hetusaddoti ānetvā yojanā. **Hetunā sampayuttāna**nti adhikatattā vuttaṃ ‘‘hetu sampayuttānaṃ paccayo honto hetunā sampayuttānameva paccayo hoti, na vippayuttāna’’nti evaṃ padametaṃ. Na hi sabbena sabbaṃ hetuvippayuttadhammānaṃ hetupaccayo na hotīti. Sampayuttasaddassa sambandhīsaddattā **‘‘sampayuttasaddassa sāpekkhattā’’**ti vuttaṃ. Sampayuttoti hi vutte kena sampayuttoti ekantato sambandhiantaraṃ apekkhitabbaṃ. Tenāha **‘‘aññassa…pe… viññāyatī’’**ti. **Nāyaṃ ekanto**ti yvāyaṃ ‘‘dutiye hetusadde avijjamāne’’tiādinā vutto attho, ayamekanto na hoti, aññāpekkhopi saddo aññassa visesanaṃ hotīti idaṃ na sabbattheva sambhavatīti attho. ‘‘Paccattaniddiṭṭho’’ti iminā paṭhamassa hetusaddassa sampayuttasaddānapekkhataṃ āha. Tena vuttaṃ **‘‘hehupaccayena paccayoti ettheva byāvaṭo’’**ti. **Avisiṭṭhā**ti na visesitā. **Eva**nti yathā hetusaddena aññattha byāvaṭena sampayuttā na visesiyanti kiccantarapasutattā, evaṃ sampayuttasaddena hetusaddavisesanarahitena tadatthamattabyāvaṭattā avisesato sampayuttānaṃ gahaṇaṃ siyā. Tena vuttaṃ **‘‘sampayuttasaddenā’’**tiādi. **Āhārindriyāsampayuttassa abhāvato**ti āhārehi indriyehi ca nasampayuttassa dhammassa abhāvato. Na hi phassacetanāviññāṇavedanājīvitavirahito cittuppādo atthi. Tenāha **‘‘vajjetabbā…pe… taṃ na kata’’**nti. **Vajjetabbaṃ** hetuvippayuttaṃ.

Evampīti dutiyena hetusaddena gayhamānepi nāpajjati. Yadipi hetavo bahavo, sāmaññaniddeso cāyaṃ, tathāpi sāmaññajotanāya visesaniddiṭṭhattāti adhippāyo. Tena vuttaṃ **‘‘paccatta…pe… vuttattā’’**ti. **Vināpi dutiyena hetusaddena hetusampayuttabhāve siddhepī**ti iminā yaṃ vuttaṃ ‘‘nāyamekanto’’ti, tameva ulliṅgeti. **Na pana hetūna**nti idaṃ hetussa paccayabhāvena gahitattā paccayuppannabhāvena gahaṇaṃ na yujjeyyāti āsaṅkamānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenevāha **‘‘evampi gahaṇaṃ siyā’’**ti. **So**ti dutiyo hetusaddo. Apare pana ‘‘hetusampayuttakāna’’nti ettha hetūnañca sampayuttakānañcāti samāsaṃ vikappenti. **Patiṭṭhāmattādibhāvena nirapekkhā**ti hetujhānamaggadhammā patiṭṭhānaupanijjhānaniyyānamattena aññadhammanirapekkhā hetujhānamaggapaccayakiccaṃ karonti. **Sāpekkhā evā**ti aññasāpekkhā eva. **Āharitabbaisitabbā** āhārindriyapaccayehi upakattabbadhammā. **Tasmā**ti yasmā yehi sāpekkhā, te attano paccayuppannadhamme paccayabhāveneva paricchinditvā tiṭṭhanti, tasmā. Tenāha **‘‘te vināpi…pe… na kata’’**nti. **Paricchindanti** visesenti. **Ta**nti dutiyaṃ āhārindriyaggahaṇaṃ. **Tatthā**ti āhārindriyapaccayaniddese. Na kevalañca tattheva, **idha ca** hetupaccayaniddese **dutiyena hetuggahaṇena paccayuppannānaṃ puna visesanakiccaṃ natthi,** kasmā? Paccayabhūteneva hetunā sampayuttānaṃ aññesañca hetūnaṃ avicchinnattā.

Purimavacanāpekkho vuttasseva niddesoti taṃ-saddassa paṭiniddesabhāvamāha. **Pākaṭībhūte eva** atthe pavattati, pākaṭībhāvo ca aññānapekkhena saddena pakāsitattā veditabbo. **Anapekkhanīyo** atthantarabyāvaṭattā. **Añño**ti hetusaddato añño. **Niddisitabbapakāsako vutto natthi,** yo taṃ-saddena paṭiniddesaṃ labheyya.

Yadi evaṃ ''taṃsamuṭṭhānāna''nti ettha kathanti āha **''hetusampayuttakānanti iminā panā''**tiādi. Tattha **pana-**saddo satipi hetū hetusampayuttakānaṃ niddesabhāve hetusampayuttakasadde labbhamānānaṃ niddisitabbānaṃ pākaṭīkaraṇasaṅkhātaṃ hetusaddato visesaṃ joteti. ''Hetusampayuttakāna''nti imassa samāsapadassa uttarapadatthappadhānattamāha **''paccayuppannavacanenā''**ti. Tena ca yathādhippetassa atthassa ekadesova vuccati dhammānaṃ visesanabhāvatoti āha **''asamattenā''**ti. Visesanaṃ nāma visesitabbāpekkhanti āha **''paccayuppannavacanantarāpekkhenā''**ti. Vuttatāya vinā paṭiniddesatā natthīti **''pubbe vuttenā''**ti vuttaṃ.

Taṃ-saddena niddisitabbanti ''taṃsamuṭṭhānāna''nti ettha taṃ-saddena niddisitabbaṃ hetusampayuttakasadde pākaṭībhūtaṃ kiṃ panāti pucchati. Te hetū ceva…pe… hetusampayuttakā ca taṃ-saddena niddisitabbā hetusampayuttakasadde pākaṭībhūtāti sambandho. **Aññathā**ti ''yehi hetūhī''tiādinā vuttappakārato aññathā aññena pakārena. Taṃ aññaṃ pakāraṃ dassento **''te hetū…pe… sambandhe satī''**ti āha. **Idhā**ti anantaraṃ vuttasambandhanaṃ bhummaniddesena parāmasati. **Tenevā**ti paṭhameneva hetusaddena. **Taṃ-saddena niddisitabbā**ti ''taṃsamuṭṭhānāna''nti ettha taṃ-saddena niddisitabbā yathā pākaṭā, evaṃ pubbe ''taṃsampayuttakāna''nti vuttacodanāyampi evameva teneva taṃ-saddena niddisitabbā pākaṭā bhavituṃ arahanti. Tathā ca sati niddisitabbassa…pe… na yujjeyya. **Duvidhampi vā hetuggahaṇaṃ apanetvā**ti ''hetū hetusampayuttakāna''nti ettha kataṃ dvippakārahetuggahaṇaṃ avicāretvā ''taṃsampayuttakānanti avatvā''tiādinā **taṃ-saddavacanīyataṃ codeti,** ''niddisitabbassa apākaṭattā''tiādinā **pariharati ca. Hetū hi paccayā**ti idaṃ ayaṃ hetupaccayakathāti katvā vuttaṃ.

Taṃ na vuttanti cittasamuṭṭhānavacanaṃ na vuttaṃ. **Tassā**ti sahajātapaccayassa. **Kaṭattārūpassa paccayabhāvo na vutto bhaveyya,** vuttova so ''vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ sahajātapaccayena paccayo, tayo khandhā ekassa khandhassa kaṭattā ca rūpāna''ntiādinā, tasmā cittacetasikānaṃ kaṭattārūpapaccayabhāvo na sakkā nivāretuṃ. **Tatthā**ti sahajātapaccayaniddese. Tattha hi ''cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ sahajātapaccayena paccayo''ti cittasamuṭṭhānarūpāni eva niddiṭṭhāni. **Idhāpī**ti imasmiṃ hetupaccayaniddesepi. **Evaṃ bhavitabba**nti ''cittasamuṭṭhānāna''nti niddesena bhavitabbaṃ. Yadi evaṃ kasmā tathā na vuttanti āha **''cittasamuṭṭhānānanti panā''**tiādi. **Visesitaṃ hoti** sabbacittacetasikāsamuṭṭhānabhāvena. **Vacanenā**ti yathādassitena sahajātapaccayaniddesavacanena. **Cittacetasikānaṃ paccayabhāvo eva hi tattha paccayaniddese vutto,** na cittacetasikānaṃ samuṭṭhānabhāvoti adhippāyo.

Hetuādipaṭibaddhatañca dasseti yadaggena tāni cittapaṭibaddhavuttīni, tadaggena taṃsampayuttadhammapaṭibaddhavuttīnipi hontīti. **Ārammaṇametaṃ hotī**ti yadetaṃ kusalākusalacetanāvasena manodvāre cetanaṃ sesadvāresu kāyavacīpayogavasena saṅkappanaṃ, yañca kāmarāgādīnaṃ santāne anusayanaṃ, etaṃ ārammaṇaṃ eso paccayo kammaviññāṇassa ṭhitiyā patiṭṭhānāya. **Patiṭṭhite**ti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāpatiṭṭhāpatte kammaviññāṇe viruḷheti tato eva kammaviññāṇato paṭisandhiviññāṇabīje **viruḷhe** viruhanteti attho. Atha vā **patiṭṭhā viññāṇassa hotī**ti kilesābhisaṅkhārasaṅkhāte kammaviññāṇassa ṭhitiyā pavattiyā ārammaṇe paccaye paṭisiddhe āyatipaṭisandhiviññāṇassa patiṭṭhā hoti, **tasmiṃ** paṭisandhiviññāṇe punabbhavābhinibbattivasena **patiṭṭhite** patiṭṭhahante **viruḷhe** bījabhāvena viruhante nāmarūpassa avakkanti hotīti evamettha attho veditabbo. Tenāha **''paṭisandhināmarūpassa viññāṇapaccayatā**

vuttā’’ti.

Purimatarasiddhāyāti khettabhāvanibbattiyā puretarameva siddhāya pathaviyā. Attalābhoyeva cettha patiṭṭhānaṃ, na paṭiladdhattabhāvānaṃ avaṭṭhānanti dassento **‘‘patiṭṭhānaṃ kammassa kaṭattā uppattīti vuttaṃ hotī’’**ti āha.

Sesarūpānanti paṭisandhikkhaṇe pathavīdhātuādīnaṃ sesarūpānaṃ, pavatte pana tisantatirūpānampi. **Sahabhavanamattaṃ vā dasseti**. Sahabhāvenapi hi atthi kāci visesamattā. **Katthaci katthacī**ti pakatikālabhavavisesādike. Tatiyapakatiyañhi paṭhamakappikakāle ca bhāvakalāpo natthi, rūpabhave kāyakalāpopi. **Ādi-**saddena tattheva ghānajivhākalāpā, kāmabhave ca andhādīnaṃ cakkhādikalāpā saṅgayhanti. **Katthaci abhāvābhāvato**ti nāmarūpokāse katthacipi abhāvābhāvato.

Tesanti pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ. Na hi hetu pavattiyaṃ kaṭattārūpassa paccayo hoti, utuāhārajānaṃ pana sambhavoyeva natthi. Tena vuttaṃ **‘‘paccayabhāvappasaṅgoyeva natthī’’**ti. **Na pana labbhati** paccayapaccanīye tādisassa vārassa anuddhaṭattā. **Ida**nti ‘‘pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ paccayabhāvapaṭibāhanato’’ti idaṃ ‘‘hetū sahajātāna’’nti adesanāya parihāravacanaṃ, īdisī pana codanā anokāsā evāti dassetuṃ **‘‘bhagavā panā’’**tiādi vuttaṃ. Yo hi dhammo yathā bhagavatā desito, so tatheva gahetabboti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. **Uppajjanakkhaṇeyevā**ti ettha uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddhaṃ pajjanaṃ gamanaṃ pavattanaṃ uppajjanaṃ, tassa khaṇo, tasmiṃ uppajjanakkhaṇeti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Evañhi sati uppajjanasaddena uppannasaddena viya sabbe pavattamānabhāvā saṅgahitā honti, na uppādamattaṃ. **Tenā**ti cakkhuviññāṇādīnaṃ vattamānakkhaṇeyeva rūpādīnaṃ ārammaṇapaccayattena. **Anālambiyamānāna**nti sabbena sabbaṃ nālambiyamānānanti attho. Aññathā hi yathāvuttānaṃ rūpādīnaṃ yadā ārammaṇapaccayattābhāvo, tadā anālambiyamānatāvāti. **Sabbarūpānī**ti sabbāni rūpāyatanāni, yattakāni tāni āpāthagatāni yogyadese ṭhitāni, tāni sabbānīti attho. **Saha na hontī**ti ekajjhaṃ ārammaṇaṃ na honti. Satipi hi anekesaṃ ekajjhaṃ āpāthagamane yattha yattha pubbābhogo, taṃ taṃyeva ārammaṇaṃ hoti, na sabbaṃ. Nīlādisaṅghātavasena cetaṃ vuttaṃ, na paccekaṃ nīlādirūpāyatanamattavasena. Samuditāniyeva hi rūpāyatanāni cakkhuviññāṇassa ārammaṇaṃ, na visuṃ visunti dhātuvibhaṅgavaṇṇanāyaṃ dassitoyaṃ nayo. Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ ‘‘te te visuṃ visuṃ ārammaṇapaccayo hontī’’tipi vuttaṃ, tampi yathāvuttamevatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Aññathā rūpāyatanaṃ manindriyagocaraṃ nāma na siyā. Saddādīsupi eseva nayo. Tenevāha **‘‘tathā saddādayopī’’**ti. ‘‘Saha na hontī’’ti vuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāvetuṃ **‘‘yaṃ yanti hi vacanaṃ rūpādīni bhindatī’’**ti āha.

‘‘Ye ete’’tiādiko purimo attho, ‘‘na ekato hontī’’tiādiko pana pacchimo, ‘‘sabbārammaṇatādivasena vā idhāpi attho gahetabbo’’ti kasmā vuttaṃ. Na hi ‘‘yaṃ yaṃ vā panārabbhā’’ti imissā pāḷiyā viya ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā’’ti imassa pāṭhassa purato manoviññāṇassa sabbārammaṇatā nāgatā. Vuttañhi ‘‘sabbe dhammā manoviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo’’ti. Na hi anantarameva pāḷiyaṃ sarūpato āgatamatthaṃ gahetvā padantaraṃ saṃvaṇṇetabbaṃ. Tattha hi ‘‘rūpārammaṇaṃ vā’’tiādinā niyamavasena cha ārammaṇāni vatvā ‘‘yaṃ yaṃ vā panārabbhā’’ti vacanaṃ sabbārammaṇatādidassananti yuttamevetanti, idha pana sabbārammaṇataṃ vatvā puna ‘‘yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā’’ti vuccamānaṃ sabbārammaṇatādassananti kathamidaṃ yujjeyya? Kamābhāvopi ‘‘sabbe dhammā’’ti avisesavacaneneva siddho ārammaṇānupubbiyāva aggahitattā. Na hi manodhātuyā viya manoviññāṇadhātuyā idha ārammaṇāni anupubbato gahitāni, tattha viya vā eteneva niyamābhāvopi saṃvaṇṇitoti veditabbo. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayenevettha attho gahetabbo.

Pavattanti pavattanaṃ. Nadiyā sandanaṃ pabbatassa ṭhānanti hi vuttā aviratamavicchedanāyaṃ tathāpavattikiriyāva. Tenāha **''avirataṃ avicchinnaṃ sandantī''**ti. **Eva**nti yathā ''sandantī''ti vattamānavacanaṃ vuttaṃ, evaṃ ''ye ye dhammā uppajjantī''ti sabbasaṅgahavasena uppajjanassa gahitattā ārammaṇapavaggato ''uppajjantī''ti vattamānavacanaṃ vuttanti attho. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ **''sabbakālasaṅgahavasenā''**tiādi. Tathā ca vuttaṃ **''atītānāgata…pe… adhippāyo''**ti, atītānāgatapaccuppannānaṃ cittacetasikānanti attho. **Samudāyavasenā**ti cittena rāsīkaraṇavasena. **Adhippāyo**ti iminā vattamānupacārena vināva ''ye ye dhammā uppajjantī''ti ettha vattamānatthaṃ sakkā yojetunti imamatthaṃ ulliṅgeti. Tenāha **''ime panā''**tiādi. Yadipi paccayadhammā keci atītā anāgatāpi honti, paccayuppannadhammo pana paccuppanno evāti āha **''atītānāgatānaṃ na hontī''**ti. Uppāde vā hi paccayuppannassa paccayena bhavitabbaṃ ṭhitiyaṃ vāti. **Tasmā**ti yasmā atītānāgatā paramatthato natthi, tasmā. **Tesū**ti paccayuppannesu. **Taṃtaṃpaccayā**ti taṃ taṃ rūpādiārammaṇaṃ paccayo etesanti taṃtaṃpaccayā. **Ayamattho dassito hoti** samānasabhāvattā. Na hi atthābhedena sabhāvabhedo atthi. **Na pana taṃtaṃpaccayavantatā dassitā hoti** atītānāgatesu nippariyāyena tadabhāvato. Yasmā **paccayavanto** paccayuppannāyeva, te ca **paccuppannāyevā**ti.

Yaṃ yaṃ dhammaṃ te te dhammāti yaṃnimittāyaṃvacanabhedo, taṃ dassetuṃ **''ettha cā''**tiādi āraddhaṃ. Rūpārūpadhammā hi kalāpato pavattamānāpi cittacetasikānaṃ kadāci visuṃ visuṃ ārammaṇaṃ honti, kadāci ekajjhaṃ, na ettha niyamo atthi, purimābhogoyeva pana tathāgahaṇe kāraṇaṃ. Tayimaṃ dīpetuṃ bhagavatā yaṃvacanabhedo katoti ca sakkā vattuṃ, yasmā pana ekakalāpapariyāpannānampi dhammānaṃ ekajjhaṃ gahaṇe na samudāyo gayhati tadābhogābhāvato, atha kho samuditā dhammā evāti sahaggahaṇampi visuṃgahaṇagatikaṃ, tasmā visuṃgahaṇasabbhāvadīpanatthaṃ ''yaṃ ya''nti vatvā satipi visuṃgahaṇe te sabbe ekajjhaṃ ārammaṇapaccayo hontīti dassanatthaṃ ''te te''ti vuttanti imamatthaṃ dassento **''cattāro hi khandhā''**tiādimāha. Tattha **vedanādīsū**ti vedanādīsu catūsu khandhesu abhinditvā gahaṇavasena, bhinditvā pana gahaṇavasena phassādīsu. **Yo ca rūpādiko**ti idaṃ viññāṇantarassa sādhāraṇārammaṇavasena vuttaṃ, **ye ca aneke phassādayo**ti idaṃ asādhāraṇārammaṇavasena. **Te sabbe**ti te sādhāraṇāsādhāraṇappabhede sabbepi ārammaṇadhamme. **Ekekameva ārabbha uppajjantī**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Rūpārammaṇadhammā ca aneke** nīlādibhedato. **Tathā**ti aneke. Tena bherisaddādike, mūlagandhādike, mūlarasādike, kathinasamphassādike, vedanādike ca saṅgaṇhāti. **Aneke**ti hi iminā anekakalāpagatānaṃyeva vaṇṇādīnaṃ indriyaviññāṇārammaṇabhāvamāha. Sāmaññato hi vuttaṃ yathārahaṃ bhinditvā nidassitabbaṃ hotīti.

Kusalavipākassāti kusalassa vipākassa ca. **Na hi nibbānaṃ pubbe nivuttha**nti idaṃ ''diṭṭhanibbānoyevā''tiādinā vakkhamānameva atthaṃ hadaye ṭhapetvā vuttaṃ. Pubbenivāsānussatiñāṇena hi nibbānavibhāvanaṃ adiṭṭhasaccassa vā siyā diṭṭhasaccassapi vā. Tattha adiṭṭhasaccena tāva taṃ vibhāvetumeva na sakkā appaṭividdhattā, itarassa pana pageva vibhūtamevāti taṃ tena vibhāvitaṃ nāma hotīti adhippāyo. Ettha ca **''na ca taṃ vutta''**nti iminā pubbenivāsānussatiñāṇassa nibbānārammaṇakaraṇābhāvaṃ āgamato dassetvā **''na hi nibbāna''**ntiādinā yuttito dasseti. Tattha **''na pubbe nivutthaṃ asaṅkhatattā''**ti kasmā vuttaṃ? Gocarāsevanāya āsevitassapi nivutthanti icchitattā. Diṭṭhasaccoyeva hi pubbenivāsānussatiñāṇena nibbānaṃ vibhāveti, na adiṭṭhasacco. Taṃ pana ñāṇaṃ khandhe viya khandhapaṭibaddhepi vibhāvetīti nibbānārammaṇakhandhavibhāvane nibbānampi vibhāvetīti sakkā viññātuṃ. Etena payojanābhāvacodanā paṭikkhittāti daṭṭhabbā. **Evaṃ anāgataṃsañāṇepi yojetabba**nti yathā pubbenivāsānussatiñāṇassa nibbānārammaṇatā dassitā, evaṃ anāgataṃsañāṇepi yathārahaṃ yojetabbaṃ. Tattha pana ''khandhapaṭibaddhavibhāvanakāle''tiādinā yojanā veditabbā. Tena vuttaṃ **''yathāraha''**nti. **Kassaci** abhiññāppattassapi rūpāvacarassa, pageva itarassa.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. Dhurasahacariyato dhoreyyo ‘‘dhura’’nti vuttoti āha **‘‘dhuranti dhuraggāha’’**nti. Chandassa pubbaṅgamatāsiddhaṃ pāsaṃsabhāvaṃ upādāya aṭṭhakathāyaṃ ‘‘jeṭṭhaka’’nti vuttanti tamevatthaṃ dīpento **‘‘seṭṭha’’**nti āha. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhasāliniyaṃ** ‘‘chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā āyūhita’’nti. **Purimachandassā**ti ‘‘chandādhipatī’’ti purimasmiṃ pade niddesavasena vuttassa chandasaddassa **samānarūpena** sadisākārena. **Tadanantaraṃ niddiṭṭhenā**ti tassa purimassa chandasaddassa anantaraṃ niddesavasena vuttena. Tato eva ca taṃsamānatthatāya ca **taṃsambandhena** ‘‘chandasampayuttakāna’’nti ettha chandasaddeneva adhipatisaddarahitenāti attho. **Paccayabhūtassā**ti adhipatipaccayabhūtassa. **Sampayuttakavisesanabhāvo**ti attanā sampayuttadhammānaṃ so eva adhipatipaccayatāsaṅkhāto visesanabhāvo. **Esa nayo**ti iminā ‘‘vīriyādhipati vīriyasampayuttakānantiādīsu purimavīriyassa samānarūpenā’’tiādinā vattabbaṃ atthavacanaṃ atidisati.

Kusalābyākatānaṃ pavattinti kusalābyākatānaṃ adhipatīnaṃ pavattanākāraṃ. **Aladdhaṃ** ārammaṇaṃ **laddhabbaṃ** labbhanīyaṃ, laddhuṃ vā sakkuṇeyyaṃ, dutiye pana atthe lābhamarahatīti **laddhabbaṃ. Avaññāta**nti pageva anavaññātanti attho.

Appanāppattā kusalakiriyadhammā mahābalā sādhipatikā eva honti, tathā micchattaniyatāpīti āha **‘‘appanāsadisā…pe… nuppajjantī’’**ti. **Appanāsadisā**ti appanāppattasadisā. **Kammakilesāvaraṇabhūtā ca te**ti te micchattaniyatadhammā kammāvaraṇabhūtā, ye ānantariyappakārā kilesāvaraṇabhūtā, ye niyatamicchādiṭṭhidhammā, sampayuttacetanāya panettha kilesāvaraṇapakkhikatā daṭṭhabbā ānantariyacetanāsampayuttassa paṭighassa kammāvaraṇapakkhikatā viya. Paccakkhagati anantaratāya vinā bhāvinīti vuttaṃ **‘‘paccakkhasaggānaṃ kāmāvacaradevānampī’’**ti. Tena tesu ānantariyā viya asambhāvino ahetukābhinivesādayopīti dasseti.

Tividhopi kiriyārammaṇādhipatīti ettha ayaṃ kiriyārammaṇādhipatīti ajjhattārammaṇo adhippeto, udāhu bahiddhārammaṇoti ubhayathāpi na sambhavo evāti dassento **‘‘kāmāvacarādibhedato panā’’**tiādimāha. Tattha parasantānagatānaṃ sārammaṇadhammānaṃ adhipatipaccayatā natthīti sambandho. **Abhāvato**ti avacanato. Avacanañhi nāma yathādhammasāsane abhidhamme abhāvo evāti eteneva anuddhaṭatāpi avuttato veditabbā. Ajjhattārammaṇabahiddhārammaṇadvayavinimuttassa sārammaṇadhammassa abhāvato natthīti viññāyatīti vattabbe tameva viññāyamānataṃ sambhāvento **‘‘natthīti viññāyamānepī’’**ti āha. Tena vuttaṃ **‘‘bahiddhā khandhe’’**tiādi. **Rūpe eva bhavituṃ arahati** edisesu ṭhānesu arūpe asambhavatoti adhippāyo. Asambhavato ca yathāvuttapāḷianusāratoti veditabbanti. **‘‘Vicārita’’**nti kasmā vuttaṃ, nanu ‘‘atītārammaṇe anāgate khandhe garuṃ katvā assādetī’’tiādivacanato arūpepi edisesu ṭhānesu khandhasaddo pavattateva. **Āvajjanakiriyasabbhāvato panā**ti idaṃ yathādassitapāḷiyā virodhapariharaṇādhippāyena vuttaṃ, avacanaṃ pana katthaci vineyyajjhāsayena, katthaci nayadassanena hotīti kuto virodhāvasaro.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Yathāvuttā nirodhānantarasuññatā nirodhappattatā **okāsadānaviseso,** attano anurūpacittuppādanasamatthatā cittaniyamahetutā, tattha anantaruppādanasamatthatā ca saṇṭhānābhāvato suṭṭhutaraṃ nirantaruppādanasamatthatā ca **cittaniyamahetuviseso** daṭṭhabbo. **Dhātuvasenā**ti viññāṇadhātumanodhātumanoviññāṇadhātuvasena. Ettakā eva hi dhātuyo bhinnasabhāvā anantarapaccayatāya niyametvā vattabbā, abhinnasabhāvā pana visesābhāvato purimatāmattaṃyeva visesaṃ purakkhatvā vattabbāti tā kusalādibhedena tathā vuttā. Tenāha **‘‘kusalādivasena cā’’**ti. Yā pana manodhātumanoviññāṇadhātuvasena anantarapaccayatā vattabbā, tattha manoviññāṇadhātu manodhātuyā anantarapaccayena paccayoti vuccamāno sammoho siyā, pure manodhātuyā anantarapaccayabhāvena vuttā, idāni manoviññāṇadhātu manodhātuyāti paccayapaccayuppannavisesā na viññāyeyya, manodhātuyā pana cakkhuviññāṇādidhātūnaṃ anantarapaccayabhāve vuccamāne niyamo natthi. Tenāha **‘‘manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyāti cā’’**ti. **Tathevā**ti niyamābhāvato evāti attho. **Tasmā**ti yasmā ito aññathā desanāya paccayapaccayuppannānaṃ visesābhāvo cittavisesadassanavicchedo niyamābhāvo cāti ime dosā āpajjanti, tasmā. **Nidassanenā**ti dhātuvasena nidassanena. **Nayaṃ dassetvā**ti ‘‘manoviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo’’ti evamādikassa anantarapaccayatāggahaṇassa nayaṃ dassetvā. **Niravasesadassanattha**nti niravasesassa anantarapaccayabhāvino cittuppādassa dassanatthaṃ.

Sadisakusalānanti samānakusalānaṃ, samānatā cettha ekavīthipariyāpannatāya veditabbā. Tenevāha **‘‘bhūmibhinnānampi paccayabhāvo vutto hotī’’**ti. Samānavīthitā ca yasmā samānavedanā samānahetukā ca honti, tasmā **‘‘vedanāya vā hetūhi vā sadisakusalāna’’**nti āha. **Vā**-saddo cettha aniyamattho. Tena ñāṇasaṅkhārādibhedassapi vikappanavasena saṅgaho daṭṭhabbo. **Cutipi gahitā** taṃsabhāvattā. Bhavaṅgacittameva hi pariyosāne ‘‘cutī’’ti vuccati. Kusalākusalānantarañca kadāci sā uppajjatīti **tadārammaṇampi gahita**nti daṭṭhabbaṃ, kiriyajavanānantaraṃ tadārammaṇuppattiyanti adhippāyo.

Kāmāvacarakiriyāya āvajjanassāti ayamettha attho adhippetoti dassento **‘‘āvajjanaggahaṇena kāmāvacarakiriyaṃ visesetī’’**ti āha. Tameva hi atthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘kāmāvacaravipāko’’**tiādi vuttaṃ. **Voṭṭhabbanampi gahitaṃ** santīraṇānantarattāti adhippāyo.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. **Porāṇapāṭho**ti purātano aṭṭhakathāpāṭho. **Imassā**ti imassa padassa. **Avuttassā**ti pāḷiyaṃ avuttassa. Yadipi sahagatasaddassa atthasaṃvaṇṇanāyaṃ saṃsaṭṭhasaddassa viya samānatthassapi katthaci saddantarassa attho vuccati pariyāyavisesabodhanatthaṃ, tathāpi na mūlasaddassa attho vibhāvito hotīti dassento āha **‘‘na ca…pe… hotī’’**ti. ‘‘Aññamañña’’nti ca ‘‘aññaañña’’nti vattabbe **ma**-kārāgamaṃ katvā niddeso, kammabyatihāre cetaṃ padaṃ, tasmā itaretaranti vuttaṃ hoti. Paccayapaccayuppannānaṃ ekasmiṃyeva khaṇe paccayuppannapaccayabhāvassa icchitattā yo hi yassa paccayo yasmiṃ khaṇe, tasmiṃyeva khaṇe sopi tassa paccayoti ayamettha aññamaññapaccayatā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ ‘‘añño aññassā’’ti vatvā ‘‘iminā…pe… dīpetī’’ti vuttaṃ. **Okkamanaṃ** pavisananti attho. Āsanakkhaṇe hi dhammā purimabhavato imaṃ bhavaṃ pavisantā viya honti. Tena vuttaṃ **‘‘paralokato imaṃ lokaṃ āgantvā pavisantaṃ viya uppajjatī’’**ti. Tasmā avisesena paṭisandhi okkantisaddābhidheyyāti adhippāyena vuttaṃ **‘‘okkanti…pe… adhippāyenāhā’’**ti. **Taṃnivāraṇattha**nti tassa khaṇantare rūpīnaṃ sahajātapaccayabhāvassa ‘‘kañci kāle na sahajātapaccayena paccayo’’ti nivāraṇatthaṃ. Tena padadvayena samānesu paccayapaccayuppannadhammesu purimato pacchimassa visesamatthaṃ dasseti.

Evañca ‘‘kañci kāle’’ti padassa ‘‘keci kāleti vā, kismiñci kāle’’ti vā vibhattivipallāsena attho gahetabboti adhippāyena paṭhamavikappaṃ dassetvā idāni pakārantarena dassetuṃ **‘‘kañci kāleti keci kismiñci kāleti vā attho’’**ti āha. Tena ‘‘kañcī’’ti ayaṃ sāmaññaniddesoti dasseti. Yo hi ayaṃ ‘‘kecī’’ti paccattabahuvacanābhidheyyo attho, yo ca ‘‘kismiñcī’’ti bhummekavacanābhidheyyo, tadubhayaṃ sati kālavantakālatāvibhāge kiṃ-saddassa vacanīyatāsāmaññena pana ekajjhaṃ katvā ‘‘kañcī’’ti pāḷiyaṃ vuttanti taṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘keci kismiñcī’’**ti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘kismiñcī’’ti bhummavaseneva vuttaṃ. **Tena** yathāvuttaatthavibhāgena padena. **Vatthubhūtā**ti vatthusabhāvā. Hadayarūpameva sandhāya vadati. **Rūpantarāna**nti hadayavatthuto aññarūpānaṃ. Arūpīnaṃ sahajātapaccayataṃ pubbe ‘‘okkantikkhaṇe nāmarūpa’’nti ettha anivāritaṃ nivāretīti yojanā, tathā vatthussa ca kālantare paṭisandhikālato aññasmiṃ kāle arūpīnaṃ nivāretīti. **Evañca katvā**tiādinā yathāvuttaatthavaṇṇanāya pāḷiyaṃ vibhattiniddesassa rūpakabhāvamāha. Punapi purimato pacchimassa upacayena visesaṃ dassetuṃ **‘‘purimena cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **purimenā**ti ‘‘okkantikkhaṇe nāmarūpa''nti iminā paccayaniddesavacanena. **''Eko khandho vatthu ca tiṇṇaṃ khandhāna''ntiādinā** paṭiccavārādipāṭhena. Atthavivaraṇañhi paccayaniddesapāḷiyā sabbepi satta mahāvārā. Vatthussa vattabbatte āpanne kinti paccayoti tassa nāmassāti yojanā. **Etenā**ti ''rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammāna''nti etena vacanena. **Kevalassā**ti nāmarahitassa vatthussa. **Tathā**ti nāmassa paccayabhāvena.

Katthacīti ''rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kañci kālaṃ sahajātapaccayena paccayo''ti etasmiṃ niddese. Ettha hi aññamaññasahajātapaccayabhāvo labbhati. **Vacanenā**ti ''aññamañña''nti iminā vacanena pāḷiyaṃ sahajātapaccayabhāvassa **asaṅgahitattā,** atthato pana labbhatevāti. Tenāha **''labbhamānepī''**ti. **Tassā**ti aññamaññapaccayattassa. **Eva**nti ''na aññamaññavasenā''ti iminā pakārena. **Samudāyekadesavasena sāmivacana**nti avayavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti attho, **niddhāraṇe vā** ''kaṇhā gāvīna''ntiādīsu viya.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. **Kismiñci kāleti idaṃ na labbhati** sabbadāpi nissayapaccayatāya labbhamānattā. Sahajaṃ purejanti hi vibhāgaṃ anāmasitvā nissayatāmattameva nissayapaccayatā. **Vatthurūpaṃ pañcavokārabhave**ti vatthurūpaṃ pañcavokārabhave cāti ca-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. **Tassā**ti āruppavipākaṭṭhapanassa. **Pakāsetabbattā**ti iminā apākaṭaṃ pākaṭaṃ katvā vacanena codanā anokāsāti dasseti.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. **Upanissaye tayo**ti anantarārammaṇapakatūpanissayappabhede tayo upanissaye. **Anekasaṅgāhakatāyā**ti anekesaṃ paccayadhammānaṃ saṅgahaṇato. **Ekanteneva honti** cittaniyamahetubhāvena pavattiniyamato. **Yesu padesū**ti yesu kusalādipadesu. **Saṅgahito**ti saṅgahaṃ gato, kusalādipadesu yesaṃ padānaṃyeva anantarūpanissayo labbhatīti attho. **Tesu ''kesañcī''ti na vuttaṃ**. Kasmā? **Na sakkā vattuṃ** ekanteneva upalabbhanato. **Tesū**ti kusalākusalapadesu. Na hi kusalo akusalassa anantarūpanissayo hoti, akusalo vā kusalassa, ārammaṇapakatūpanissayā pana anekantikā, tasmā tattha ''kesañcī''ti vuttaṃ. **Siddhānaṃ paccayadhammāna**nti paccayabhāvena purimanipphannānaṃ kusalādīnaṃ kusalassa akusalassa vāti attho. **Akusalādīhī**ti yathāsaṅkhyaṃ akusalena kusalena vā. **Avisesenā**ti yathāvuttavisese niyamaṃ aggahetvā akusalādīsu akusalakusalānaṃ ''kesañcī''tiādinā.

Anārammaṇattā ārammaṇūpanissayaṃ pubbāparaniyamena appavattito anantarūpanissayaṃ na labhatīti yojanā. **Pakatassā**ti nipphāditassa, upasevitassa vā. Na hi rūpasantānassa saddhādinipphādanaṃ atthi, utubhojanādiupasevanaṃ vā sambhavati. Tenāha **''yathā hi…pe… rūpasantānenā''**ti. Nanu ca rūpasantāne pubbenāparaṃ viseso labbhati, so ca na vinā samānajātiyena kāraṇenāti svāyaṃ pakatūpanissayalābhoti kadāci āsaṅkeyyāti āha **''yasmiñcā''**tiādi. Tattha **ta**nti utubījādikaṃ kammādi ca **tena** rūpena purimanipphannena. **Uppādanaṃ** sābhisandhikaṃ daṭṭhabbaṃ. Adhipatīsu pubbābhisaṅkhāro viya **pakappanaṃ** saṃvidahanaṃ. **Pakaraṇaṃ** vuttalakkhaṇena kāraṇabhāvena avaṭṭhānaṃ, yato kāraṇaviseso ''pakatī''ti vuccati. Yadi evaṃ kasmā rūpasseva taṃ paṭikkhipīyatīti āha **''yathā ca…pe… daṭṭhabbā''**ti. Evampi utubījādīnaṃ aṅkurādīsu kathaṃ paccayavisesabhāvoti āha **''utubījādayo pana…pe… bhāvato''**ti. Upanissayoti ca yasmā balavatākāraṇaṃ adhippetaṃ, tasmā na ettha ekantena purimanipphatti icchitabbā. Yadi evaṃ pāḷiyaṃ kathaṃ purimaggahaṇanti āha **''purimapurimānaṃyeva panā''**tiādi. Tepi vā parikappanavasena purimanipphannāyeva nāma honti. Na hi asaṃviditākāre vatthusmiṃ patthanāpavattīti. Tenāha

‘‘taṃsamānalakkhaṇatāyā’’ti.

Dhammeti puggalasenāsanapaññattīnaṃ upādānabhūte dhamme. **Ayaṃ nayo**ti paññattimukhena paññapetabbā tadupādānabhūtā dhammā gayhantīti yathāvutto nayo. **Etthevā**ti ‘‘senāsanampi upanissayapaccayena paccayo’’ti etasmiṃyeva vacane. Kathaṃ paccuppannassa pakatūpanissayabhāvoti codanāya ‘‘vakkhatī’’tiādinā āgamaṃ dassetvā yuttiṃ dassetuṃ **‘‘paccuppannānampica tādisānaṃ pubbe pakatattā’’**ti vuttaṃ. **Tādisāna**nti yādisā utuādayo paccupaṭṭhitā, tādisānaṃ tato **pubbe** puretaraṃ **pakatattā** pakatūpanissayayogyatāya āpāditattā.

Kasiṇādīnampi ārammaṇūpanissayatā sambhavatīti katvā vuttaṃ **‘‘iminā adhippāyena ‘ekaccāyā’ti āhā’’**ti. Tathā hi ‘‘kasiṇamaṇḍalaṃ disvā’’tiādinā tassa upanissayabhāvo aṭṭhakathāyaṃ vutto.

Arūpāvacarakusalampi upanissayo hoti, pageva kāmāvacararūpāvacarakusalanti adhippāyo. Taṃ pana yathā upanissayo hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘yasmiṃ kasiṇādimhī’’**tiādi vuttaṃ. **Anuppannajhānuppādane**ti rūpāvacarajjhānaṃ sandhāyāha, arūpāvacarajjhāne pana vattabbameva natthi. **Taduppādakakusalāna**nti tassa rūpāvacaravipākassa uppādakakusalānaṃ, rūpāvacarakusalānanti attho. **Paṭisandhiniyāmakassā**ti rūpāvacarapaṭisandhiniyāmakassa. **Cutito**ti rūpāvacarapaṭisandhiyā anantarapaccayabhūtāya cutiyā. **Purimajavanassa vasenā**ti cutiyā āsannajavanabhāvena. **Rūpāvacarakusalaṃ arūpāvacaravipākassā**ti etthāpi ‘‘taduppādakakusalāna’’ntiādinā ānetvā yojetabbaṃ. Yathā ca ‘‘rūpāvacarakusalaṃ arūpāvacaravipākassa upanissayo’’ti vuttaṃ, evaṃ ‘‘kāmāvacarakusalampi taduppādakakusalāna’’ntiādinā yojetabbaṃ. Lokuttaravipākassa tebhūmakakusalānampi pādakādivasena upanissayabhāvo pākaṭoyeva, tathā taṃtaṃbhūmakakusalānaṃ taṃtaṃbhūmakakiriyānaṃ, kāmāvacarakusalassa rūpārūpāvacarakiriyānaṃ, rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakiriyāya upanissayabhāvoti imamatthaṃ dassento **‘‘evaṃ paccekaṃ…pe… veditabbo’’**ti āha. ‘‘Saddhaṃ upanissāya dānaṃ detī’’tiādinā pakatūpanissayo uddesavaseneva pāṭho āgato, na vibhajanavasenāti āha **‘‘pāḷiyampi…pe… vissajjito’’**ti. Kusalattikādīsu anulomādibhedabhinnattā **pañhāvāresū**ti bahuvacananiddeso.

Lokuttaranibbattanaṃ upanissāya parassa sinehuppādane lokuttaradhammā upanissayo viya hontīti ayamettha leso, bhāvino pana lokuttarassa akusalānaṃ upanissayatā sambhavatīti āha **‘‘na idaṃ sārato daṭṭhabbanti adhippāyo’’**ti. **Rūpāvacarādikusalāna**nti rūpārūpāvacaralokuttarakusalānaṃ uppādiyamānassa rūpāvacarakusalassāti yojanā. Rūpāvacarakiriyassa ca arūpāvacaravipāko upanissayo kathanti āha **‘‘pubbe nivutthādīsu…pe… arahato’’**ti. Taṃ taṃ vipākaṃ patthento tassa tassa vipākassa hetubhūtaṃ kusalaṃ nibbattetīti vipākānaṃ kusalūpanissayatāti āha **‘‘catubhūmakā…pe… upanissayo’’**ti. Lokiyakusalānaṃ pana lokuttaravipākā upanissayo na hontīti dassento **‘‘yadipī’’**tiādimāha. Teneva hi ‘‘tathā tebhūmakavipāko’’ti tebhūmakaggahaṇaṃ kataṃ. Tattha **tenā**ti anāgāminā. **Ta**nti arahattaphalaṃ. **Tasmā**ti adiṭṭhapubbattā. **Tāni viyā**ti sotāpattiphalāni viya. **Tesa**nti puthujjanādīnaṃ. **Imassā**ti anāgāmino. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā puthujjanādīnaṃ santāne jhānādīnaṃ sotāpattiphalādīnaṃ na upanissayapaccayo anupaladdhapubbattā, evaṃ anāgāmino jhānādīnaṃ aggaphalaṃ upanissayapaccayo adiṭṭhapubbattā. Tenāha **‘‘upaladdhapubbasadisameva hi anāgatampi upanissayo’’**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana heṭṭhimaphalānaṃ kusalūpanissayatā vuttā eva.

Yathā vipākā kusalānaṃ, evaṃ kiriyāpi tesaṃ upanissayo hotīti taṃ nayaṃ dassetuṃ **‘‘kiriyaṃ atthapaṭisambhidādi’’**ntiādi vuttaṃ. **Yonisomanasikāre vattabbameva natthī**ti catubhūmakakusalassapi yonisomanasikāro upanissayo hotīti ettha vattabbameva natthi, tadatthaṃ yonisomanasikāraṃ pavattentassāti attho. **Ta**nti yonisomanasikāraṃ. Akusalassa ca catubhūmakavipākassa upanissayo yonisomanasikāroti yojanā. **Evaṃ kiriyassapī**ti yathā kusalassa yonisomanasikārassa vasena upanissayo vutto, evaṃ kiriyassapi yonisomanasikārassa vasena yojetabbanti attho. So hi taṃ upanissāya rāgādiuppādane akusalassa vuttanayena kusalākusalūpanissayabhāvamukhena catubhūmakavipākassa upanissayo hotiyeva. Yadi kiriyasaṅkhāto…pe… hotiyeva, atha kasmā pakatūpanissayavibhajane kiriyā na gahitā, utubhojanasenāsanāniyeva gahitānīti āha **‘‘nevavipākanavipākadhammadhammesu…pe… nayadassanamattamevā’’**ti. **Evamādikan**ti **ādi-**saddena ‘‘kusalaṃ dhammaṃ sahajāto abyākato dhammo uppajjati na upanissayapaccayā’’ti evamādikaṃ saṅgaṇhāti. Upanissayapariyāyo upanisasaddoti katvā vuttaṃ **‘‘viññāṇūpanisaṃ nāmarūpaṃ, nāmarūpūpanisañca saḷāyatanantiādikenā’’**ti. Ettha hi viññāṇassa nāmarūpānaṃ phassarūpādīnaṃ cakkhāyatanādīnañca upanissayabhāvo vuttoti.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Dassitameva nayadassanavasenāti yojanā. Yadi dassitameva, kasmā vuttaṃ ‘‘sāvasesavasena desanā katā’’ti āha **‘‘sarūpena adassitattā’’**ti. ‘‘Yaṃ yaṃ dhammaṃ purejātaṃ ārabbha ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo’’ti evaṃ **sarūpena** pāḷiyaṃ **adassitattā. Iddhividhābhiññāya cā**ti **ca-**saddena cutūpapātañāṇassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Tassapi hi rūpadhammārammaṇakāle **aṭṭhārasasu yaṃ kiñci ārammaṇapurejātaṃ hoti** paccuppannārammaṇattā. ‘‘Cavamāne upapajjamāne’’ti hi vuttaṃ. Dibbacakkhudibbasotañāṇesu ca vattabbameva natthi.

Itarassapi abhāvāti ārammaṇapurejātassapi abhāvā aggahaṇaṃ paṭisandhibhāvinoti yojanā. Satipi kassaci paṭisandhibhāvino ārammaṇapurejāte vibhūtaṃ pana katvā ārammaṇakaraṇābhāvato avijjamānasadisanti katvā vuttaṃ **‘‘itarassapi abhāvā’’**ti. Tenevāha **‘‘paṭisandhiyā viya aparibyattassa ārammaṇassa ārammaṇamattabhāvato’’**ti. Santīraṇabhāvino manoviññāṇadhātuyāpi ekanteneva purejātapaccayo rūpādīni pañcārammaṇānīti yojanā. Ettha ca ‘‘manodhātūnañcā’’tiādi ‘‘tadārammaṇabhāvino’’ti padassa purato vattabbo, uppaṭipāṭiyā likhitaṃ.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. **Niravasesadassitapurejātadassanavasenā**ti ‘‘catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassā’’ti evaṃ niravasesato dassitassa purejātassa paccayuppannassa dassanavasena. Paccayā hi idha kāmāvacararūpāvacaravipākā, tesu kāmāvacaravipāko ca catusamuṭṭhānikarūpakāyassa paccayo, na itaro. Tenevāha **‘‘rūpāvacaravipāko pana āhārasamuṭṭhānassa na hotī’’**ti, tasmā ‘‘tassevā’’ti vuttepi yathārahamattho veditabbo.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. Pakārehi guṇitaṃ **paguṇaṃ,** bahukkhattuṃ pavattiyā bhāvitanti attho. Atisayena paguṇaṃ **paguṇataraṃ,** tatoyeva **balavataraṃ**. Tassa bhāvo, tena paguṇatarabalavatarabhāvena **visiṭṭhaṃ** visesappattaṃ. Svāyaṃ viseso vipāke natthīti āha **‘‘etena vipākābyākatato visesetī’’**ti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. **Evaṃsabhāvā**ti kammapaccayena upakārakasabhāvā. **Samatthatā**ti ānubhāvo. **Tassā**ti vipākakkhandhakaṭattārūpasaṅkhātassa phalassa. **Kammapaccayabhāvo vutto**ti kammapaccayena paccayabhāvo vutto. **Ekavokāre rūpampī**ti ekavokārepi rūpaṃ na janeti, pageva catuvokāreti attho.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Yathā hi rūpabhave saññīnaṃ taṃnibbattitapuññābhisaṅkhāreneva rūpuppatti, evaṃ asaññīnampīti tattha kāmāvacarakammunā yathā vipākānurūpānaṃ paccayo honto kesañciyeva hoti, na sabbesaṃ, katthaciyeva hoti, na sabbattha, na evaṃ vipākānanti āha **''ekantenā''**ti. **Tesaṃ vasenā**ti tesaṃ vipākapaccayalābhīnaṃ vipākakkhandhānaṃ vasena. **Na hī**tiādinā ''ekantenā''ti vuttamatthaṃ byatirekato vibhāveti. **Bhūmidvayavipāko**ti kāmāvacararūpāvacaravipāko āruppe rūpassa na hi paccayoti yojanā.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. Kevalāya ojāya ajjhoharaṇassa abhāvā **''asitapītādivatthūhi saha ajjhoharitovā''**ti vuttaṃ. Khādanīyabhojanīyappabhede asite tāva kabaḷīkāratā hotu, pātabbādike pana kathanti āha **''pātabba… pe… hontī''**ti. Yebhuyyavasena vā evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Anupālakoti upatthambhako. **Cittasamuṭṭhānassa** kāyassa **āhārapaccayabhāvo** kabaḷīkārāhārassa vicāretvā gahetabbo. Kasmāti ce? Ettha kāraṇamāha **''na hī''**tiādinā. Sati hi paccayabhāve ''cittasamuṭṭhāno kabaḷīkārāhāro cittasamuṭṭhānassa kāyassa āhārapaccayena paccayo''tiādi vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ, nocittasamuṭṭhānassa pana vuttaṃ. Tenāha **''tividhopi… pe… vutto''**ti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. ''Missakattā''ti idaṃ indriyatāya rūpārūpajīvitindriyānaṃ ekajjhaṃ katvā desitataṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā **missakattā**ti rūpajīvitindriyamissakattāti attho. **Jīvitindriya**nti arūpajīvitindriyaṃ. **Na sabbena sabbaṃ vajjitabba**nti yathā pañhāpucchake arūpajīvitindriyaṃ missakattā na gahitaṃ, na evamidha arūpajīvitindriyaṃ aggahitanti attho.

Arūpānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ **paccayantarāpekkhāni** āvajjanārammaṇādiaññapaccayasāpekkhāni **indriyapaccayā siyuṃ** cakkhādīnaṃ rūpārūpānaṃ aññamaññaṃ kadācipi avinibbhuttabhāvassa abhāvato, paccayantarasamodhānāpekkhatāya ca. **Yo pana nirapekkho**ti yathā cakkhādīni paccayantaresu sāpekkhāni, evaṃ sāpekkho ahutvā yo tattha nirapekkho indriyapaccayo hoti avinibbhuttadhammānaṃ yathā duvidhampi jīvitindriyaṃ, so attano…pe… natthīti yojanā. **Avinibbhuttānaṃ tesampi** liṅgādīnaṃ **siyuṃ** vinibbhuttānaṃ paccayuppannānaṃ indriyapaccayatābhāvassa adiṭṭhattā. Nanu cakkhādīnaṃ vinibbhuttānaṃ indriyapaccayabhāvo diṭṭhoti? Saccaṃ diṭṭho, na pana so samānajātiyāti dassento **''na hī''**tiādimāha. **Sati ceva**nti evaṃ vuttappakāre samānajātiyaṃyeva avinibbhuttassa indriyapaccayabhāve sati **itthipurisindriyehi** saddhiṃ. Sahayoge hi idaṃ karaṇavacanaṃ. Yadipi itthipurisindriyāni liṅgādīnaṃ kalalādikāle indriyapaccayataṃ na phareyyuṃ tesaṃ tadā abhāvato. Ye pana rūpadhammā tadā santi, tehi avinibbhuttāva, tesaṃ kasmā na pharantīti āha **''aññesaṃ panā''**tiādi. **Abījabhāvato** animittabhāvato. **Tadanurūpāna**nti kalalādiavatthānurūpānaṃ **atthitaṃ icchanti,** yato ‘‘itthī, puriso’’ti pakativibhāgo viññāyatīti tesaṃ adhippāyo.

Kusalajātiyanti niddhāraṇe bhummaṃ. Ye pana ‘‘kusalajātika’’nti paṭhanti, tesaṃ paccattekavacanaṃ. **Visuṃ ekajāti vā bhūmi vā na hoti** tadekadesabhāvato. **Hetuādīsupī**ti **ādi**saddena ‘‘akusalāhāresupi eseva nayo’’ti evamādikaṃ saṅgaṇhāti. **Esa nayo**ti yvāyaṃ ‘‘bhūmivasena vuttesū’’tiādinā arūpe alabbhamānassa indriyapaccayassa aṭṭhapane atthanayo vutto, esa nayo yojetabboti. **Tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetū**ti etthāpi paṭhamāpariyāpannakusalahetu domanassasahagatākusalahetu ca visuṃ ekajāti bhūmi vā na hontīti āruppe alabbhamānāpi visuṃ na ṭhapitāti yojetabbo. Esa nayo ‘‘akusalāhāresupi eseva nayo’’ti evamādīsu.

Sati sahajātapaccayatte uppādakkhaṇepi indriyapaccayatā siyāti katvā vuttaṃ **‘‘sahajātapaccayattābhāvaṃ sandhāyā’’**ti. Vuttañhi ‘‘uppajjamāno saha uppajjamānabhāvena upakārako dhammo sahajātapaccayo’’ti (paṭṭhā. aṭṭha. paccayuddesavaṇṇanā). Tassa pana sahajātapaccayattābhāvo yadipi aṭṭhakathāyaṃ ‘‘sahajātapaccayatā pana tassa natthī’’ti sarūpeneva dassito, tathāpi taṃ ananujānanto **‘‘uppāda…pe… nivāretu’’**nti vatvā **‘‘vakkhatī’’**tiādinā tamatthaṃ samattheti. **Kammapaccayasadisa**nti hi etena tassa uppādakkhaṇe paccayabhāvo pakāsito. **Pavattecā**ti **ca-**saddena paṭisandhiyañca kaṭattārūpassa rūpajīvitindriyato añño indriyapaccayo na hi atthīti yojanā. **Paṭiccavārādayo** sampayuttavārapariyosānā **cha** vārā **uppādakkhaṇameva gahetvā pavattā** ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā’’tiādinā, na ṭhitikkhaṇanti adhippāyo. **Evañca katvā**ti uppādakkhaṇameva gahetvā pavattattā. **Etesū**ti yathāvuttesu chasu våresu. Keci pana ‘‘rūpajīvitindriyassa anupālanaṃ uppādakkhaṇe na pākaṭaṃ balavañca yathā ṭhitikkhaṇe pacchājātādipaccayalābhato thirabhāvappattiyāssa taṃ pākaṭaṃ balavañca, tasmā ‘ṭhitikkhaṇe’ti vutta’’nti vadanti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. **Somanassadomanassasaṅkhātānī**ti somanassadomanassapariyāyena vuttāni, jhānaṅgabhāvavisesanato vā somanassadomanassabhūtāneva sukhadukkhāni jhānaṅgāni, na itarasukhadukkhānīti jhānaṅgabhūtānaṃyeva sukhadukkhānaṃ jhānaṅgabhāvadassanatthaṃ **somanassadomanassaggahaṇaṃ kataṃ**. Idāni yathāvuttameva **‘‘dvipañcaviññāṇesū’’**tiādinā vitthārato vibhāveti, taṃ suviññeyyameva. **Tenā**ti visesanabhūtena somanassadomanassaggahaṇena.

Abhinipātamattattāti ārammaṇakaraṇamattabhāvato. **Cintanāpavattiyā** upanijjhāyanapavattiyā. **Yathāvutteneva kāraṇenā**ti ‘‘upanijjhānākārassa abhāvato’’ti etena kāraṇena. **Pubbe**tiādito. **Cattāri aṅgāni vajjitānī**ti sattasu aṅgesu dassiyamānesu cattāri aṅgāni vajjitāni. **Aṭṭhakathā hesā**ti lesena apakāsetabbatāya kāraṇamāha. **Tīsupi ekameva vattabbaṃ siyā,** taṃsamānalakkhaṇatāya itaresaṃ tiṇṇampi gahaṇaṃ hotīti. **Tiṇṇaṃ pana vacanenā**ti upekkhāsukhadukkhānaṃ ajhānaṅgatādassanatthena vacanena. **Tato** upekkhādito **aññassa** dhammassa cittekaggatāya **jhānaṅganti uddhaṭabhāvo āpajjati** ajhānaṅgesu aggahitattā. **Yathāvuttakāraṇato**ti ‘‘upanijjhānākārassa abhāvato’’ti vuttakāraṇato **aññena kāraṇena anuddhaṭabhāvo vā āpajjati** anupanijjhāyanasabhāvehi saddhiṃ aggahitattā upanijjhāyanākārabhāvato aññeneva kāraṇena cittekaggatāya pāḷiyaṃ anuddhaṭabhāvo āpajjati. **Taṃdosapariharaṇattha**nti yathāvuttadosavinimocanatthaṃ.

Ye panātiādi padakāramattadassanaṃ. **Somanassādīhī**ti somanassadomanassajhānaṅgupekkhāhi. **Avibhūtabhāvo** upekkhanaṃ. Upekkhā hi avibhūtakiccā vuttā. **Samānānaṃ kesaṃ? Sukhādīnaṃ,** kehi? **Somanassādīhi,** kathaṃ? **Sukha…pe… yuttatā**ti yojanā. **Na cittekaggatāyā**ti sukhādīhi, tadaññehi abhiniropanādīhi ca anindriyakiccatāya ca anupanijjhāyanakiccatāya ca asamānatāya pañcaviññāṇesu cittekaggatāya jhānaṅganti anuddhaṭabhāve kāraṇaṃ na vattabbanti. **Sā**ti cittekaggatā. **Etthā**ti ‘‘upekkhāsukhadukkhānī’’ti etasmiṃ aṭṭhakathāvacane na gahitā. **Vicikicchāyuttamanodhātuādīsū**ti vicikicchāsampayuttacitte manodhātuyā sampaṭicchanādīsu ca. **Tassāpi** cittekaggatāyapi.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. **Duvidhampi saṅkappa**nti sammāsaṅkappo micchāsaṅkappoti ca evaṃ anavajjasāvajjabhedena duvidhampi. **Vīriyaṃ samādhi**nti etthāpi eseva nayo. **Saṅgaṇhitvā** vitakkādibhāvasāmaññena saha gahetvā, ekekameva katvā gahetvāti attho. **Tehi** micchāvācākammantājīvehi. **Idhā**ti imasmiṃ maggapaccayaniddese **labbhamānāni ca** maggapaccayabhāvato, ca-saddena **alabbhamānāni ca** maggapaccayattābhāvā. Yadi evaṃ kasmā vuttānīti āha **‘‘maggaṅgavacanasāmaññenā’’**ti. Evaṃ pariyāyaniddeso idha kimatthiyoti codanaṃ sandhāyāha **‘‘evañhi suttavohāropi dassito hotī’’**ti. **Evaṃ pana dassentenā**ti paramatthato amaggaṅgānipi sutte maggaṅgavohārasiddhiyā idha maggaṅgehi saha dassentena. **Uddharitvā**ti paduddhāraṃ katvā. Idāni micchāvācādīhi saddhiṃ dvādasaṅgāni na dassetabbāni, kasmāti ceti āha **‘‘na hi pāḷiyaṃ…pe… vattabbo’’**ti. **Tappaṭipakkhabhāvatoyeva micchāmaggaṅgāni,** na micchādiṭṭhiādayo viya sabhāvatoti adhippāyo.

Pariyāyanippariyāyamaggaṅgadassanatthepi atthavacane evaṃ na vattabbamevāti dassento **‘‘pariyāya…pe… adhikaraṇānī’’**ti āha. Tassattho – yathā ‘‘aññabhāgiyassa adhikaraṇassā’’ti ettha pāḷigataadhikaraṇasaddapatirūpako añño adhikaraṇasaddo pāḷigatatadaññasādhāraṇatāya ubhayapadattho uddhaṭo ‘‘adhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇānī’’ti, evamidhāpi nippariyāyaṃ itarañca maggaṅgaṃ dassetukāmena pāḷigatatadaññasādhāraṇo maggaṅgasaddo uddharitabbo siyā, tathā na katanti. **Tasmā**ti yasmā pāḷigatoyeva maggaṅgasaddo uddhaṭo, na tadaññasādhāraṇo, na ca atthuddhāramukhena adhippetattho niyamito, tasmā. **Tesū**ti ahetukacittuppādesu. ‘‘Sammādiṭṭhi…pe… samādhayo’’ti ettha saṅkappavāyāmasamādhayo sammāmicchāsaddehi visesetvā vuttāti āha **‘‘sammādiṭṭhiādayo yathāvuttā santī’’**ti. Saṅkappavāyāmasamādhippattā pana tattha keci santiyevāti. Atha vā **sammādiṭṭhiādayo**ti vuttappakāre sammādiṭṭhiādike anavasese sandhāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘yathāvuttā’’**ti. **Uppattiṭṭhānaniyamanatthattā** na visesanatthattāti adhippāyo.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. **Sampayogāsaṅkāvatthubhūto**ti sampayogāsaṅkāya adhiṭṭhānabhūto. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘arūpino hi khandhā cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ abbhantarato nikkhamantā viya uppajjantī’’ti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Yasmiṃ sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, so tassa paccayoti yadidaṃ samāsato paccayalakkhaṇaṃ yaṃ sandhāya sutte vuttaṃ ‘‘imasmiṃ sati idaṃ hoti, imasmiṃ asati idaṃ na hotī’’ti, tayidaṃ atthipaccaye yojetvā dassento **‘‘yo hī’’**tiādiṃ vatvā ayañca nayo nibbāne na labbhati, tasmā nibbānaṃ atthipaccayabhāvena na uddhaṭanti dassetuṃ **‘‘nibbānañca…pe… upakārakaṃ hotī’’**ti āha. Tena paccayadhammānaṃ paccayabhāvo visesato byatirekamukhena pākaṭo hotīti dasseti. **Natthibhāvopakārakatāviruddho**ti natthipaccayabhāvaviruddho. Vigatāvigatapaccayā viya hi aññamaññaṃ ujupaccanīkabhāvena ṭhitā natthiatthipaccayā. **Na nibbānaṃ atthipaccayo**

natthibhāvopakārakatāavirodhato. Ye hi atthipaccayadhammā, te natthibhāvopakārakatāviruddhā eva diṭṭhāti adhippāyo.

Sati ca uppannatteti sambandho. Yesaṃ paccayā honti āhārindriyāti yojanā. **Ekato**ti saha. **Sahajātādipaccayattābhāvato**ti sahajātapurejātapacchājātapaccayattābhāvato. **Tadabhāvo**ti sahajātādipaccayattābhāvo. **Etesa**nti atthipaccayatāvasena pavattamānānaṃ āhārindriyānaṃ. **Dhammasabhāvavasenā**ti dhammatāvasena. Dhammatā hesā, yadidaṃ paccayuppannehi saha puretaraṃ pacchā ca labbhamānā āhārindriyā tesaṃ atthipaccayā honti, na sahajātādipaccayāti. Yathā vā cakkhādidvārānaṃ rūpādiārammaṇānaṃ satipi niyatavuttitāya dvārārammaṇato viññāṇassa chabbidhabhāve ārammaṇamanāmasitvā, dvārato dvāramanāmasitvā ārammaṇato chabbidhatā vuccati, evamidhāpi āhārindriyānaṃ paccayuppannehi satipi sahajātādibhāve arūpakkhandhādivasena sahajātādibhedabhinnassa atthipaccayassa dassitattā pañhāvāre āhārindriyānaṃ vasena āgate catutthapañcamakoṭṭhāsabhūte atthipaccayavisese sahajātādibhedaṃ āmasituṃ na labbhatīti dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘āhāro indriyañca sahajātādibhedaṃ na labhatī’’ti vuttaṃ, na pana āhārindriyesu sahajātādibhāvassa abhāvato. Evampettha attho daṭṭhabbo.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

22-23-24. Natthivigataavigatapaccayaniddesavaṇṇanā

22-23. **Etthā**ti natthipaccaye. **Nāna**nti nānattaṃ. **Etenā**ti anantarapaccayato natthipaccayassa visesamattadīpanena ‘‘paccayalakkhaṇameva hettha nāna’’nti iminā vacanena. **Attho**ti dhammo. **Byañjanasaṅgahite**ti ‘‘natthipaccayo vigatapaccayo’’ti evamādibyañjanena saṅgahite. **Paccayalakkhaṇamatte**ti ettha pavattiokāsadānena upakārakā arūpadhammā, vigatabhāvena upakārakāti evamādike paccayānaṃ lakkhaṇamatte.

Natthivigataavigatapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā

Ādimapāṭhoti purimapāṭho. **Tathā ca satī**ti dosassapi sattarasahi paccayehi paccayabhāve sati. Adhipatipaccayabhāvopissa anuññāto hotīti āha **‘‘dosassapi garukaraṇaṃ pāḷiyaṃ vattabbaṃ siyā’’**ti. ‘‘Sesāna’’nti vacaneneva nivāritoti kadāci āsaṅkeyyāti taṃnivattanatthamāha **‘‘na ca sesāna’’**ntiādi. **Purejātādīhī**ti purejātakammāhārajhānindriyamaggavipākapaccayehi. **Tannivāraṇattha**nti tassa yathāvuttadosassa nivāraṇatthaṃ. **Visuñca aggahetvā**ti lobhamohā vipākapaccayāpi na honti, tathā dosoti evaṃ visuñca aggahetvā. Phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇādipaccayo hontaṃyeva pathavīādisabhāvattā attanā sahajātānaṃ sahajātādipaccayā hontiyevāti vuttaṃ **‘‘phoṭṭhabbāyatanassa sahajātādipaccayabhāvaṃ dassetī’’**ti. ‘‘Sabbadhammāna’’nti ‘‘sabbe dhammā manoviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo’’ti ettha vutte sabbadhamme sandhāyāha ‘‘sabbadhammānaṃ yathāyogaṃ hetādipaccayabhāvaṃ dassetī’’ti. **Na hi etaṃ…pe… bhāvadassanaṃ,** atha kho ekadhammassa anekapaccayabhāvadassanaṃ, tasmā ‘‘etena phoṭṭhabbāyatanassā’’tiādi vuttanti adhippāyo. **Rūpādīna**nti rūpāyatanādīnaṃ.

Bhedāti visesā. **Bhedaṃ anāmasitvā**ti cakkhuviññāṇadhātuādivisesaṃ aggahetvā. **Te evā**ti yathāvuttavisesānaṃ sāmaññabhūte khandhe eva. Yaṃ sandhāya ‘‘evaṃ na sakkā vattu’’nti vuttaṃ, taṃ vibhāvetuṃ **‘‘na hī’’**tiādi vuttaṃ. **Paṭṭhānasaṃvaṇṇanā hesā**ti etena sutte vuttapariyāyamaggabhāvenettha na sakkā micchāvācādīnaṃ maggapaccayaṃ vattunti dasseti. **Sesapaccayabhāvo**ti maggapaccayaṃ ṭhapetvā yathāvuttehi sesehi aṭṭhārasahi paccayehi paccayabhāvo.

Adhipatipaccayo na hotīti ārammaṇādhipatipaccayo na hoti. **Ta**nti vicikicchaṃ. **Tatthā**ti yathāvuttesu ahirikādīsu.

Dasadhā paccayā honti, puna tathā hadayavatthunti idaṃ atthamattavacanaṃ. Pāṭho pana ‘‘hadayavatthu tesañceva vippayuttassa ca vasena dasadhā paccayo hotī’’ti veditabbo. **Rūpasaddagandharasāyatanamattamevā**ti idaṃ rūpādīnaṃ sahajātapaccayatāya viya nissayapaccayatāya ca abhāvato, purejātapaccayatāya ca bhāvato vuttaṃ. **Etānī**ti yathāvuttāni rūpasaddagandharasārammaṇāni. **Sabbātikkantapaccayāpekkhā**ti ‘‘ekadhammassa anekapaccayabhāvato’’ti etasmiṃ vicāre hetuādiatikkantapaccayāpekkhā **etesaṃ** rūpādīnaṃ **apubbatā natthi,** atha kho ārammaṇaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayapaccayāpekkhā. Na hi rūpādīni hetusahajātādhipatiādivasena paccayā hontīti. **Tassā**ti rūpajīvitindriyassa **purejātapaccayabhāvato apubbatā,** tasmā taṃ ekūnavīsatividho paccayo hotīti vuttaṃ hoti. **Sattadhā paccayabhāvo yojetabbo,** na hi ojā purejātapaccayo na hotīti.

Atthoti vā hetuādidhammānaṃ sabhāvo veditabbo. So hi attano paccayuppannehi araṇīyato upagantabbato, ñāṇena vā ñātabbato ‘‘attho’’ti vuccati. **Ākāro**ti tasseva pavattiākāro, yena attano paccayuppannānaṃ paccayabhāvaṃ upagacchatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Taṃ pana** vippayuttaṃ. ‘‘Sattahākārehī’’ti paṭhānassa kāraṇamāha **‘‘ukkaṭṭhaparicchedo hī’’**tiādinā.

Yaṃ kammapaccayo…pe… daṭṭhabbaṃ āsevanakammapaccayānaṃ paccayuppannassa anantaraṭṭhānatāya. Sahajātampi hi anantaramevāti. **Koci panetthā**ti ettha etasmiṃ pakatūpanissayasamudāye koci tadekadesabhūto kammasabhāvo pakatūpanissayoti attho. **Tatthā**ti ‘‘yadidaṃ ārammaṇapurejāte panettha indriyavippayuttapaccayatā na labbhatī’’ti vuttaṃ, tasmiṃ, tasmiṃ vā ārammaṇapurejātaggahaṇe. **Vatthussa vippayuttapaccayatā labbhatīti na vattabbā**. Na hi ārammaṇabhūtaṃ vatthu vippayuttapaccayo hoti, atha kho nissayabhūtamevāti. **Ito uttarī**ti ettha **‘‘ito’’**ti idaṃ paccāmasanaṃ purejātaṃ vā sandhāya ārammaṇapurejātaṃ vā. Tattha paṭhamanayaṃ apekkhitvā vuttaṃ **‘‘purejātato paratopī’’**ti. Tena kammādipaccayesupi vakkhamānesu labbhamānālabbhamānaṃ veditabbanti vuttaṃ hoti. Dutiyaṃ pana nayaṃ anapekkhitvā aṭṭhakathāyaṃ āgatavasena vuttaṃ **‘‘ito vā indriyavippayuttato’’**ti, attanā vuttanayena pana **‘‘nissayindriyavippayuttato vā’’**ti. Tattha vattabbaṃ sayamevāha **‘‘ārammaṇādhipatī’’**tiādi. **Kammādīsu labbhamānālabbhamānaṃ na vakkhati** ‘‘ito uttarī’’tiādinā pageva atidesassa katattā, tasmā purimoyeva purejātatopīti vuttaatthoyeva adhippeto.

‘‘Maggapaccayataṃ avijahantovā’’ti iminā ca maggapaccayo vuttoti ‘‘maggavajjānaṃ navanna’’nti vuttaṃ **pacchimapāṭhe, purimapāṭhe** pana ‘‘maggapaccayataṃ avijahantovā’’ti vuttattā eva maggapaccayena saddhiṃ sahajātādipaccayā gahetabbāti ‘‘dasanna’’nti vuttaṃ. Tattha pacchimapāṭhe ‘‘ekādasahākārehī’’ti vattabbaṃ, purimapāṭhe ‘‘dvādasahī’’ti.

Samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena cāti vijjamānampi visesamanāmasitvā kevalaṃ samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena, na ca samanantaraniruddhatāārammaṇabhāvasāmaññenāti attho. ‘‘Iminā upāyenā’’ti paccayasabhāgatādassanena paccayavisabhāgatādassanena ca vuttaṃ padadvayaṃ ekajjhaṃ katvā paduddhāro katoti dassento **‘‘hetuādīnaṃ sahajātānaṃ…pe… yojetabbā’’**ti āha. Hetuārammaṇādīnaṃ sahajātāsahajātabhāvena aññamaññavisabhāgatāti yojanā. **Evamādinā**ti **ādi-**saddena purejātānaṃ cakkhādīnaṃ rūpādīnañca purejātabhāvena sabhāgatā, pavattiyaṃ vatthukhandhādīnaṃ purejātapacchājātānaṃ purejātapacchājātabhāvena visabhāgatāti evamādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Hetunahetuādibhāvatopi cettha yugaḷakato viññātabbo vinicchayo. Hetupaccayo hi hetubhāvena paccayo, itare tadaññabhāvena. Evamitaresupi yathārahaṃ yugaḷakato veditabbo.

Ubhayappadhānatāti jananopatthambhanappadhānatā. **Ṭhāna**nti padassa atthavacanaṃ **kāraṇabhāvo**ti vināpi bhāvapaccayaṃ bhāvapaccayassa attho ñāyatīti. **Upanissayaṃ bhindantenā**ti anantarūpanissayapakatūpanissayavibhāgena vibhajantena. **Tayopi upanissayā vattabbā**

upanissayavibhāgabhāvato. **Upanissayaggahaṇameva kātabbaṃ** sāmaññarūpena. **Tatthā**ti evamavaṭṭhite anantarūpanissayapakatūpanissayoti **bhindanaṃ** vibhāgakaraṇaṃ yadi **pakatūpanissayassa rūpānaṃ paccayattābhāvadassanatthaṃ,** nanu ārammaṇūpanissayaanantarūpanissayāpi rūpānaṃ paccayā na hontiyevāti? Saccaṃ na honti, te pana dassitanayāti tadekadesena itarampi dassitameva hotīti imamatthaṃ dassento **''ārammaṇaṃ…pe… daṭṭhabba''**nti āha. **Taṃsamānagatikattā**ti tehi anantarādīhi samānagatikattā arūpānaṃyeva paccayabhāvato. **Ta**nti purejātapaccayaṃ. **Tatthā**ti anantarādīsu paṭhitvā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāro

1. Paccayānulomavaṇṇanā

Ekekaṃ tikaṃ dukañcāti kusalattikādīsu bāvīsatiyā tikesu hetudukādīsu sataṃ dukesu ekekaṃ tikaṃ dukañca. **Na tikaduka**nti tulyayogīnaṃ na tikadukanti attho. Tikavisiṭṭhaṃ pana dukaṃ, dukavisiṭṭhañca tikaṃ, tikavisiṭṭhatikadukavisiṭṭhadukesu viya nissāya upari desanā pavattā evāti.

Ye kusalādidhamme paṭiccāti vuttā ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā''tiādīsu, **te** kusalādidhammā **paṭiccatthaṃ pharantā** hetuādipaccayaṭṭhaṃ sādhentā kusalādipaccayā cevāti attho. **Tenevāhā**ti yasmā paccayadhammānaṃ paccayuppannesu paṭiccatthapharaṇaṃ ubhayesaṃ tesaṃ sahabhāve sati, nāññathā. Teneva kāraṇenāha **''te ca kho sahajātāvā''**ti. **Te**ti hetuādipaccayā. Tesu hi hetusahajātaaññamaññanissayādayo sahajātā, anantarasamanantarādayo asahajātā paccayā hontīti. Etehi dvīhi vārehi itaretaratthabodhanavasena pavattāya desanāya kiṃ sādhitaṃ hotīti āha **''evañca niruttikosallaṃ janitaṃ hotī''**ti.

Te te pañhe uddharitvāti ''siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo''tiādayo ye ye pañhā vissajjanaṃ labhanti, te te pañhe uddharitvā. **Pamādalekhā esā**ti idaṃ ''kusalo hetu hetusampayuttakānaṃ dhammāna''nti likhitaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭiccasahajātavāresu sahajātapaccayo, paccayanissayavāresu nissayapaccayo, saṃsaṭṭhasampayuttavāresu sampayuttapaccayo ekantikoti katvā vuttoti āha **''purimavāresu…pe… niyametvā''**ti. **Tatthā**ti tesu purimavāresu chasu. **Na viññāyanti** sarūpato anuddhaṭattā. **Evamādīhi** pañhehi. **Hetādipaccayapaccayuppannesū**ti hetuādīsu paccayadhammesu sampayuttakkhandhādibhedesu tesaṃ paccayuppannesu. Niddhāraṇe cetaṃ bhummaṃ. **Hetādipaccayānaṃ nicchayābhāvato**ti ''ime nāma te hetuādayo paccayadhammā''ti nicchayābhāvato sarūpato aniddhāritattā. Yathā hi nāma nānājaṭājaṭitaṃ gumbantaragatañca taṃsadisaṃ sarūpato adissamānaṃ idaṃ tanti na vinicchinīyati, evaṃ ñātuṃ icchitopi attho sarūpato aniddhārito nijjaṭo nigumbo ca nāma na hoti nicchayābhāvato, sarūpato pana tasmiṃ niddhārite tabbisayassa nicchayassa vasena puggalassa asambuddhabhāvāppattiyā so pañho nijjaṭo nigumbo ca nāma hotīti āha **''nicchayābhāvato te pañhā nijjaṭā nigumbā ca katvā na vibhattā''**ti, **''na koci pucchāsaṅgahito… pe… vibhattā''**ti ca. **Ta**nti pañhāvissajjanaṃ **sandhāya nijjaṭatā na vuttā,** atha kho nicchayuppādananti adhippāyo.

Ṭhapanaṃ nāma idha vineyyasantāne patiṭṭhapanaṃ, taṃ pana tassa atthassa dīpanaṃ jotananti āha **''pakāsitattā''**ti. **Pakārehī**ti hetuādipaccayappakārehi, kusalādipaccayapaccayuppannappakārehi vā.

25-34. Parikappanaṃ vidahananti katvā āha **''parikappapucchāti vidhipucchā''**ti. **Siyā**ti bhaveyyāti attho. **Eso vidhi kiṃ atthī**ti etena ''siyā''ti vidhimhi kiriyāpadaṃ. Pucchā pana vākyatthasiddhā veditabbā. Tameva hi vākyatthasiddhaṃ pucchaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyampi **''kiṃ so kusalaṃ dhammaṃ paṭicca siyā''**ti vuttaṃ. **Saṃpucchanaṃ parikappapucchā**ti tasmiṃ pakkhe hi kiriyāya padeneva pucchā vibhāvīyatīti vuttaṃ hotīti. ''Siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā''ti ettha ''kusalaṃ dhammaṃ paṭicca hetupaccayā''ti ubhayamidaṃ paccayavacanaṃ, ''kusalo dhammo uppajjeyyā''ti paccayuppannavacanaṃ. Tesu paccayadhammassa paccayabhāve vibhāvite paccayuppannassa uppatti atthato vibhāvitāyeva hotīti paccayadhammova pucchitabbo. Tattha ca paccayadhammavisiṭṭho paṭiccattho vā pucchitabbo siyā paccayavisiṭṭho vāti duvidhā pucchitabbāyeva atthavikappā aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Tesu paṭhamasmiṃ pucchā sadosāti dassento **''yo kusalo dhammo uppajjeyyā''**tiādimāha. Tattha **sabbapucchānaṃ pavattito**ti kusalamūlādīnaṃ sattasattapucchānaṃ pavattanato, **uppajjamānaṃ** kusalaṃ. **Tehi paccayehī**ti pacchājātavipākapaccayehi **uppatti anuññātāti āpajjati,** na ca taṃ yuttanti adhippāyo. **Taṃtaṃpaccayā**ti tato tato yonisomanasikārādipaccayato. **Bhavanamatthitā ettha na ca pucchitā**ti ''kiṃ siyā''ti vuttayojanāya dosamāha. **Evañca katvā**ti uppattiyā eva pucchitattā.

Tatthāti ''atha vā''tiādinā vutte atthantare. **Uppajjeyyāti uppattiṃ anujānitvā**ti ''uppajjeyyā''ti ettha vuttaṃ kusalapaccayaṃ uppattiṃ anujānitvā. **Tassā**ti uppattiyā. **Bhavanapucchana**nti hetupaccayā bhavanapucchanaṃ na yuttanti sambandho. Puna **tassā**ti hetupaccayā uppattiyā. **Bhavanapucchana**nti kevalaṃ bhavanapucchanaṃ. **Tasmā**ti yasmā vuttanayena ubhayatthāpi uppattianujānanamukhena bhavanapucchanaṃ ayuttaṃ, tasmā. Anujānanañca aṭṭhakathāyaṃ vutte atthavikappadvaye atthato āpannaṃ, taṃ ananujānanto āha **''ananujānitvāvā''**tiādi. **Saṃpucchanamevā**ti iminā saṃpucchane ''uppajjeyyā''ti idaṃ kiriyāpadanti dasseti. Yadi evaṃ ''siyā''ti idaṃ kathanti āha **''siyāti...pe... pucchatī''**ti. **Ayaṃ nayoti** ''siyā''tiādinā anantaravutto atthanayo. **Na viññāyati** anāmaṭṭhavisesattā. **Dvepi pucchā**ti sambhavanapucchā tabbisesapucchā cāti duvidhāpi pucchā **ekāyeva pucchā** saṃpucchanabhāvato ekādhikaraṇabhāvato ca.

Gamanussukkavacananti gamanassa ussukkavacanaṃ. Gamanakiriyāya yathā attano kattā upari kattabbakiriyāya yogyarūpo hoti, evameva ṭhānaṃ gamanussukkanaṃ tassa bodhanaṃ vacanaṃ. Evaṃbhūtā ca kiriyā yasmā atthato kiriyantarāpekkhā nāma hoti, tasmā vuttaṃ **''gamanassa...pe... attho''**ti. Kathaṃ panetasmiṃ sahajātapaccayapaṭṭhāne paṭiccavāre paṭiccasaddassa pacchimakālakiriyāpekkhatāti codanaṃ manasi katvā āha **''yadipī''**tiādi. Tenetaṃ dasseti ''asatipi paṭiayanuppajjanānaṃ kālabhede aññatra hetuphalesu dissamānaṃ purimapacchimakālataṃ hetuphalatāsāmaññato idhāpi samāropetvā ruḷhīvasena purimapacchimakālavohāro kato''ti. Tenāha **''gahaṇappavattiākāravasena...pe... daṭṭhabbo''**ti. Tattha **attapaṭilābho** uppādoti attho.

Gamananti ''paṭiccā''ti ettha labbhamānaṃ ayanakiriyaṃ pariyāyantarenāha. Sā panatthato pavatti, pavatti ca dhammānaṃ yathāpaccayaṃ uppattiyeva. Sabhāvadhammānañhi uppattiyaṃ loke sabbo kiriyākārakavohāro, tasmā ''paṭiccā''ti ettha labbhamānaṃ yaṃ paṭiayanaṃ paṭigamanaṃ atthato paṭiuppajjamānaṃ, tañca gacchantādiapekkhāya hotīti āha **''gacchantassa paṭigamanaṃ, uppajjantassa paṭiuppajjana''**nti. Tayidaṃ gamanapaṭigamanaṃ, uppajjanapaṭiuppajjanaṃ samānakiriyā. Kathaṃ? Yasmā **paṭikaraṇaṃ paṭisaddattho. Tasmā**ti yasmā sahajātapaccayabhūtassa uppajjantassa paṭiuppajjanaṃ ''paṭicca uppajjatī''ti ettha attho, tasmā. **Tadāyattuppattiyā**ti sahayoge karaṇavacanaṃ, karaṇatthe, hetutthe vā, tasmiṃ uppajjamāne kusaladhamme āyattāya paṭibaddhāya uppattiyā saheva paṭigantvāti attho. Tena paṭiayanattalābhānaṃ samānakālataṃ dasseti. Tenevāha **''sahajātapaccayaṃ katvāti vuttaṃ hotī''**tiādi. Nanu ca samānakālakiriyāyaṃ īdiso saddappayogo natthi, purimakālakiriyāyameva ca atthīti? Nāyamekanto samānakālakiriyāyampi kehici icchitattā. Tathā hi –

''Nihantvā timiraṃ loke, udito sataraṃsami;
Lokekacakkhubhūtoya-matthameti divākaro.

''Sirīvilāsarūpena, sabbasobhāvibhāvinā;
Obhāsetvādito buddho, sataraṃsi yathā paro''ti. –

Ca payogā dissanti.

35-38. **Tāsū**ti dukamūlakanaye hetārammaṇaduke ekūnapaññāsapucchā, tāsu. **Hetārammaṇaduke**ti ‘‘hetupaccayā ārammaṇapaccayā’’ti evaṃ hetupaccayaārammaṇapaccayānaṃ vasena āgate paccayaduke. **Dvinnaṃ pucchānaṃ dassitattā**ti yasmiṃ vācanāmagge kusalapadamūlā kusalapadāvasānā, kusalādipadattayamūlā kusalādipadattayāvasānā ca ekūnapaññāsāya pucchānaṃ ādipariyosānabhūtā dve eva pucchā dassitā, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ paṇṇattivāre **pucchānaṃ vutto** na paccayānanti attho. Pucchāya hi vasena hetupaccaye hetupaccayasaṅkhātaṃ ekamūlaṃ etassāti ekamūlako, nayasaddāpekkhāya cāyaṃ pulliṅganiddeso. Evaṃ ārammaṇapaccayamūlakādīsu. Tathā hetuārammaṇapaccayasaṅkhātāni dve mūlāni etassāti dvimūlakotiādinā yojetabbā. Paccayānaṃ pana vuccamāne paṭhamanayassa ekamūlakatā na siyā. Na hi tattha paccayantaraṃ atthi, yaṃ mūlabhāvena vattabbaṃ siyā. Tenāha **‘‘paccayānaṃ pana vasenā’’**tiādi. **Hetārammaṇadukādīna**nti avayave sāmivacanaṃ, adhipatiādīnanti sambandho. **Tato paraṃ mūlassa abhāvato sabbamūlakaṃ** anavasesānaṃ paccayānaṃ mūlabhāvena gahitattā. Na hi mūlavantabhāvena gahitā paccayā mūlabhāvena gayhanti. **Paccayagamanaṃ pāḷigamananti viññāyati** abhidheyyānurūpaṃ liṅgavacanādīti katvā. **Idhā**ti anulome. **Ca**-saddo upacayattho. So tevīsatimūlassa sabbamūlabhāvaṃ upacayena vuccamānaṃ joteti.

39-40. **Evaṃ satī**ti ‘‘ārammaṇapaccayā hetupaccayā’’ti ārabhitvā ‘‘ārammaṇapaccayā avigatapaccayā, ārammaṇapaccayā hetupaccayā’’ti evaṃ vācanāmagge sati. Cakkabandhanavasena pāḷigati āpajjatu, ko dosoti kadāci vadeyyāti āha **‘‘heṭṭhimasodhanavasena ca idha abhidhamme pāḷi gatā’’**ti. Tathā hi khandhavibhaṅgādīsupi pāḷi heṭṭhimasodhanavasena pavattā. Gaṇanacārena tamatthaṃ sādhetuṃ **‘‘evañca katvā’’**tiādi vuttaṃ. **Ārammaṇādīsū**ti ārammaṇamūlakādīsu nayesu. **Tasmiṃ tasmi**nti tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇādipaccaye. **Suddhikato**ti suddhikanayato. **Tasmā**ti ārammaṇamūlakādīsu suddhikanayassa alabbhamānattā. **Ekamūlakanayo daṭṭhabbo** ārammaṇamūlaketi adhippāyo. **‘‘Ārammaṇapaccayā…pe… avigatapaccayāti vā’’**tiādi tādisaṃ vācanāmaggaṃ sandhāya vuttaṃ. Yattha ‘‘ārammaṇapaccayā hetupaccayā, ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā, ārammaṇapaccayā…pe… avigatapaccayā’’ti evaṃ ārammaṇamūlake anantarapaccayamūlabhūtā ārammaṇapaccayapariyosānameva ekamūlakaṃ dassetvā upari avasiṭṭhaekamūlakato paṭṭhāya yāva sabbamūlake vigatapaccayā, tāva saṃkhipitvā avigatapaccayova dassito. Tenāha **‘‘ekamūlakesū’’**tiādi. Ito paresupi edisesu ṭhānesu eseva nayo. **Mūlameva dassetvā**ti adhipatimūlake ekamūlakassa ādimeva dassetvā. **Na suddhikadassana**nti na suddhikanayadassanaṃ. ‘‘Suddhikanayo hi visesābhāvato ārammaṇamūlakādīsu na labbhatī’’ti hi vuttaṃ. **Nāpi sabbamūlake katipayapaccayadassanaṃ** upari sabbamūlake ekamūlakassa āgatattā.

41. **Ekasmiñcā**ti avigatamūlakādike ca naye. **Saṅkhepantaragato**ti saṅkhepassa saṅkhipitassa abbhantaragato, saṅkhipitabboti attho. **Majjhimānaṃ dassana**nti majjhimānaṃ nayato dassanaṃ, aññathā saṅkhepo eva na siyā. **Gatidassana**nti antadassanaṃ akatvā pāḷigatiyā dassanaṃ, tañca ādito paṭṭhāya katipayadassanameva. **Tena** vigatapaccayuddhāraṇena **osānacatukkaṃ dasseti** avigatamūlake vigatapaccayassa osānabhāvato. **Sabbamūlakassa avasānena** ‘‘vigatapaccayā’’ti padena.

Yathā hetuādīnaṃ paccayānaṃ uddesānupubbiyā dukatikādiyojanā katā, evaṃ tattha ārammaṇādipaccaye laṅghitvāpi sakkā yojanaṃ kātuṃ, tathā kasmā na katā? Yadipi anavasesato paccayānaṃ mūlabhāvena gahitattā kesañci kehici yojane atthaviseso natthi, ārammaṇamūlakādīsu pana ārammaṇādhipatidukādīnaṃ hetumūlake ca hetuadhipatianantaratikādīnaṃ taṃtaṃavasiṭṭhapaccayehi yojanāya attheva viseso, evaṃ santepi yasmā uppaṭipāṭiyā yojanā na sukhaggahaṇā, sakkā ca ñāṇuttarena puggalena yathādassitena nayena yojituntі uppaṭipāṭiyā paccaye aggahetvā paṭipāṭiyāva te yojetvā dassitāti imamatthamāha **‘‘ettha cā’’**tiādinā.

Tañca gamanaṃ yuttanti yaṃ sabbehi tikehi ekekassa dukassa yojanāvasena pāḷigamanaṃ, taṃ yuttaṃ tikesu dukānaṃ pakkhepabhāvato. **Tatthā**ti dukesu. **Ekekasmi**nti ekekasmiṃ dukatike. **Nayā**ti anulomanayādayo vāre vāre cattāro nayā, **pucchā** pana sattavīsati. Yadi evaṃ kasmā hetudukena samānāti? Taṃ tikapadesu paccekaṃ hetudukassa labbhamānassa hetudukabhāvasāmaññato vuttaṃ.

Vuttanayenāti ‘‘na hī’’tiādinā dukatike vuttanayena. Tattha hi na dukassa yojanā atthi, atha kho dukānaṃ ekekena padena tikassa yojanā. Tenāha **‘‘ekeko tiko dukasatena yojito’’**ti. **Ekekasmi**nti ekekasmiṃ tikaduke.

Tikādayo cha nayāti ‘‘tikañca paṭṭhānavara’’ntiādinā gāthāyaṃ vuttā tikapaṭṭhānādayo cha nayā. **Sattavidhampī**ti vārabhedena sattadhā bhinditvā vuttampi. **Anuloma**nti paccayānulomaṃ anulomabhāvasāmaññena **saha gahetvā**. Tathā **catubbidhampi tikapaṭṭhānaṃ** tikapaṭṭhānatāsāmaññena, **dukapaṭṭhānādīni** ca cattāri cattāri taṃsāmaññena **saha gahetvā. Imamatthaṃ gahetvā** ‘‘tikañca paṭṭhānavara’’nti gāthāya adhippāyavibhāvanavasena **‘‘anulomamhī’’**tiādinā vuttaṃ imamatthaṃ gahetvā. **Sattappabhede**ti paṭiccavārādivasena sattappabhede. **Chapi ete** tikādibhedena catucatuppabhedā dhammānulomādivasena cha uddharitabbāti idaṃ dassetīti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho – dhammānulomādivibhāgabhinnāpi tikādibhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā vuttā tikapaṭṭhānādisaṅkhātā tikādayo cha dhammanayā paṭiccavārādivasena vibhajiyamānā tattha tattha niddhāriyamāne anulomatāsāmaññena anulomanti ekato gahite paccayānulome suṭṭhu ativiya gambhīrāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘idha pana ayaṃ gāthā tasmiṃ dhammānulome paccayānulomaṃ sandhāya vuttā’’ti dhammānulomo paccayānulomassa visesanabhāvena niyametvā vutto. Esa nayo paccanīyagāthādīsupi. Tikapaṭṭhānassa dukapaṭṭhānassa ca pubbe attho vuttoti āha **‘‘dukatikapaṭṭhānādīsū’’**ti. **Tikehi paṭṭhāna**nti tikehi nānappakārato paccayavibhāvanaṃ, tikehi vā ñāṇassa pavattanaṭṭhānaṃ. Dukasambandhi tikapaṭṭhānaṃ, dukavisiṭṭhānaṃ vā tikānaṃ paṭṭhānaṃ dukatikapaṭṭhānanti imamatthaṃ dassento **‘‘dukāna’’**ntiādimāha. **Dukādivisesitassā**ti dukādipadavisesitassa **dukādibhāvo daṭṭhabbo** ‘‘hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca, nahetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā’’tiādivacanato.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. **Yāvā**ti pāḷipadassa atthavacanaṃ **yattako**ti āha **‘‘pabhedo’’**ti. **Atthi** tevīsatimūlakassāti attho. **Tāva tattakaṃ** pabhedaṃ. **Tatthā**ti anulome āgatanti attho. **Nayadassanavasena dassitaṃ**, kinti? **Ekekassa padassa vitthāraṃ dasseti**. **Avasesassa paccayassa** mūlavantabhāvena gahitassa.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. Puna **tatthā**ti anulome. **Paccayapadānī**ti paccayā eva padāni paccayapadāni. **Idhā**ti anulomapaccanīye. **Suddhikapaccayāna**nti paccayantarena avomissānaṃ paccayānaṃ, anulomapaccanīyadesanaṃ vakkhamānaṃ sandhāyāti attho.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattikaṃ

1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānulomaṃ

(1) Vibhaṅgavāravaṇṇanā

53. Tikapadānaṃ tikantarapadehi visadisatā pākaṭāyevāti vuttaṃ **‘‘tikapadanānattamattena vinā’’**ti. **Mūlāvasānavasenā**ti ‘‘ekamūlekāvasānaṃ navā’’tiādinā vuttamūlāvasānavasena. ‘‘Na tāyeva vedanāttikādīsū’’ti ettha yā sadisatā paṭikkhittā, taṃ dassetuṃ **‘‘sadisataṃ sandhāya ‘na tāyevā’ti vutta’’**nti āha. **Yā**ti yā pucchā. **Sabbapucchāsamāharaṇa**nti sabbāsaṃ ekūnapaññāsāya pucchānaṃ samuccayanaṃ anavasesetvā kathanaṃ. **Idha** imasmiṃ paṭiccavāruddese **kattabbaṃ**. Ādito hi anavasesato vutte pacchā yathārahaṃ tadekadesavacanaṃ yuttaṃ. **Na hi tattha ekūnapaññāsa pucchā vissajjanaṃ labhantī**ti tattha tasmiṃ dhammānulomapaccanīye pītittike ekūnapaññāsa pucchā vissajjanaṃ na hi labhanti, aṭṭhavīse pana labhantīti attho.

Tena sahajātapaccayabhūtenāti tena vedanādibhedena ekena dhammena sahajātapaccayo hontena, sahajātapaccayataṃ vā pattena pāpuṇantenāti attho. **Anuññātaṃ viya hotī**ti yadipi aṭṭhakathāyaṃ ‘‘yāva nirodhagamanā’’tiādivacanehi **khaṇattayasamaṅgī** uppajjatīti **anuññātaṃ viya hoti, uppādakkhaṇasamaṅgīyeva pana uppajjatīti vutto** paṭiccavārādīnaṃ channaṃ vārānaṃ uppādameva gahetvā pavattattā. Tathā hi tesu pacchājātapaccayo anulomato na tiṭṭhati.

Idha kusalavacanena gahite khandhe sandhāya vuttanti imasmiṃ paṭiccavāre ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjatī’’ti kusalasaddena gahite khandhe sandhāya vuttaṃ catūsupi kusalakhandhesu ekato uppajjamānesu sāmaññato vuttesu sahajātādisādhāraṇapaccayavasena avisesato sabbe sabbesaṃ paccayāti ayameva imassa paccayo, imasseva ayaṃ paccayoti ca niyametvā vattuṃ na sakkā. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘ekasseva dvinnaṃyeva vā’’tiādi. ‘‘Sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭiccā’’tiādīsu pana visesanabhāvena vedanādīnaṃ visuṃ gahitattā ‘‘ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhā’’tiādi vattuṃ sakkā. Tena vuttaṃ **‘‘vedanāttikādīsu panā’’**tiādi. **Tathā**ti iminā ‘‘ekekassapi dukādibhedānañcā’’ti imaṃ anukaḍḍhati.

Etasminti ‘‘vipākābyākataṃ kiriyābyākata’’nti evaṃ vipākakiriyābyākataggahaṇe. **‘‘Sabbasmiṃ na gahetabba’’**nti vuttaṃ, kattha pana gahetabbanti āha **‘‘cittasamuṭṭhānañca rūpanti etthevā’’**ti. Evaṃ paṭhame vākye atibyāpitaṃ pariharitvā dutiye abyāpitaṃ pariharituṃ **‘‘na kevala’’**ntiādi vuttaṃ. **Etthā**ti ‘‘vipākābyākataṃ kiriyābyākata’’nti ettha **na gahetabbaṃ** tassapi āruppe uppajjamānassa rūpena vinā uppattito. Ettha ca yathā hetupaccayaggahaṇeneva ahetukaṃ nivattitaṃ, evaṃ cittasamuṭṭhānañca rūpanti rūpaggahaṇeneva āruppe vipākopi tattha uppajjamānena cittuppādena saddhiṃ na gahito. Taṃ panetaṃ atthasiddhameva akatvā sarūpato pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ **‘‘vipākābyākata’’**ntiādi vuttaṃ. Paṭisandhipacchimacittāni panettha satipi rūpassa anuppādane vavatthānābhāvato na gahitānīti daṭṭhabbaṃ.

Paccayabhūtassāti khandhānaṃ paccayabhūtassa vatthussa **aggahitatāpattiṃ nivāretuṃ,** kathaṃ? **Paccayuppannabhāvena,** kattha? **‘‘Kaṭattā ca rūpa’’nti etasmiṃ sāmaññavacane ‘‘khandhe paṭicca vatthū’’ti vuttaṃ,** evañhissa paccayuppannatā dassitā hotīti. **Aññamaññāpekkhaṃ vacanadvaya**nti ‘‘khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti padadvayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sāmaññena gahita**nti ‘‘kaṭattā ca rūpa’’nti iminā sāmaññavacanena, kaṭattārūpasāmaññena vā gahitaṃ.

Upādārūpaggahaṇena vinā ‘‘upādārūpa’’nti aggahetvā kevalaṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ ‘‘kaṭattārūpaṃ’’icceva gahetvāti attho. **Etasmiṃ pana dassane**ti ‘‘mahābhūtepi paṭicca uppattidassanattha’’nti vutte etasmiṃ atthadassane. **Khandhapaccayasahita**nti paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpaṃ, pavattiyaṃ cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ vadati. **Asahita**nti pana pavattiyaṃ kaṭattārūpaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhānaṃ anindriyabaddhaṃ asaññabhavasaṅgahitañca rūpaṃ. **Paṭisandhiyampī**ti **pi**-saddena pavattiyampi kaṭattārūpaṃ aññañca tattha uppajjanakaṃ upādārūpanti attho daṭṭhabbo. Kathaṃ panettha bhūte paṭicca uppajjamānassa rūpassa hetupaccayā uppajjatīti? ‘‘Khandhe paṭicca hetupaccayā uppajjamānaṃ rūpaṃ bhūtepi paṭicca uppajjatī’’ti evaṃ padametaṃ, bhūtānaṃ vā hetupaccayato nibbattattā evaṃ vuttaṃ. Kāraṇakāraṇampi hi kāraṇantveva vuccati yathā ‘‘corehi gāmo daḍḍho’’ti.

Bhūte paṭicca upādārūpanti paduddhāro kato, ‘‘mahābhūte paṭicca upādārūpa’’nti pana pāṭhoti aṭṭhakathāyañca tameva vuttaṃ. Ayaṃ hetthattho – ‘‘mahābhūte paṭicca upādārūpa’’nti imasmiṃ pāṭhe vuttanayena upādārūpampi kusale khandhe mahābhūte ca paṭicca uppajjatīti. Ko pana so nayoti taṃ dassetuṃ **‘‘mahābhūte…pe… sandhāyāhā’’**ti vuttaṃ. Tattha **atthato ayaṃ nayo vutto**ti ‘‘mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti iminā abyākate khandhe mahābhūte ca paṭicca upādārūpānaṃ uppattivacanena kusale khandhe mahābhūte ca paṭicca upādārūpānaṃ uppatti atthato vutto hotīti attho.

54. **Rūpena vinā paccayuppannaṃ na labbhatī**ti etena yā pucchā arūpamissakāvasānā, tāpi idha na gayhanti, pageva rūpāvasānāti dasseti.

57. **Tāya samānalakkhaṇā**ti pañcakkhandhapaṭisandhitāya gabbhaseyyakapaṭisandhiyā samānalakkhaṇā. **Paripuṇṇadhammāna**nti pariyattivibhāgānaṃ pañcakkhandhadhammānaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ sahajātapaccayaniddese.

Cittakammasamuṭṭhānarūpanti cittasamuṭṭhānarūpaṃ kammasamuṭṭhānarūpañca. **Puna āhārasamuṭṭhāna**nti ettha punagahaṇaṃ utusamuṭṭhānāpekkhaṃ. Na hi taṃ pubbe bāhiraggahaṇena aggahitaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ pana aggahitameva, utusamuṭṭhānassa kasmā punagahaṇanti āha **‘‘etehī’’**tiādi. **Tatthā**ti asaññasattesu. **Tassā**ti utusamuṭṭhānassa. **Ādimhī**ti bāhiraāhārasamuṭṭhānautusamuṭṭhānaasaññasattavasena āgatavārehi paṭhamavāre. **Avisesavacana**nti bāhirādivisesaṃ akatvā vuttavacanaṃ, arūpampi paccayaṃ labhantaṃ atthaṃ hetādike paccaye labhantaṃ saha saṅgaṇhitvāti yojanā. **Tassā**ti, **tatthā**ti ca padadvayena yathāvuttaṃ paṭhamavārameva paccāmasati. **Taṃsamānagatika**nti cittasamuṭṭhānagatikaṃ. **Idhāpī**ti imasmiṃ sahajātapaccayaniddesepi. **Kammapaccayavibhaṅge viyā**ti nānākkhaṇikakammapaccayaniddese viya. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘taṃsamuṭṭhānanti iminā paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpampi saṅgaṇhātī’’ti. Ayañca atthaviseso ettha ekaṃsena icchitabboti dassento **‘‘na hi…pe… atthī’’**ti āha.

Avisesetvāti ‘‘utusamuṭṭhāna’’ntiādinā visesaṃ akatvā. Upādārūpanti visesetvāva kasmā pana vuttānīti yojanā. **Hetupaccayādīsū**ti **ādi**-saddena sahajātapaccayādiṃ saṅgaṇhāti. **Sahā**ti cittasamuṭṭhānarūpaṃ kaṭattārūpanti evaṃ ekato. **Visu**nti cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpato visesetvā. **Tattha bāhiraggahaṇādīhi viyā**ti yathā ‘‘bāhiraṃ ekaṃ mahābhūta’’ntiādīsu bāhiraāhārasamuṭṭhānautusamuṭṭhānaggahaṇehi mahābhūtāni visesitāni, evaṃ **ettha** ‘‘mahābhūte paṭiccā’’ti etasmiṃ niddese **mahābhūtānaṃ kenaci** visesanena **avisesitattā** cittasamuṭṭhānarūpabhāvakaṭattārūpabhāvehi visesetvāva vuttānīti yojanā.

Idāni aññenapi kāraṇena tesaṃ visesitabbataṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **na koci paccayo**ti idaṃ paṭṭhāne āgataniyāmena rūpaṃ upanissayapaccayaṃ na labhatīti katvā vuttaṃ. Tenāha **‘‘hetādīsū’’**ti. Tadavinābhāvato pana tassa cittakammānaṃ kāraṇabhāvo veditabbo, yato iddhicittanibbattāni kammapaccayāni cāti vuttāni. Nanu cittaṃ āhārautusamuṭṭhānānaṃ paccayo hotīti? Saccaṃ hoti, so pana upatthambhakattena, na janakattenāti dassento āha **‘‘āhāra…pe… janaka’’**nti. Kiṃ pana tesaṃ janakanti āha **‘‘mahābhūtāneva…pe… janakānī’’**ti. **Cittena kammunā ca vinā abhāve** yathākkamaṃ cittakammasamuṭṭhānaupādārūpānanti attho. **Cittasamuṭṭhānarūpakaṭattārūpabhūtānevā**ti cittakammasamuṭṭhānamahābhūtanibbattāneva mahābhūtānaṃ tesaṃ āsannakāraṇattā. **Aññānī**ti utuāhārasamuṭṭhānāni upādārūpāni vadati. **Visesanaṃ kataṃ** ‘‘cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti. **Samānajātikena rūpena** utunā āhārena cāti attho. **Pākaṭavisesanānevā**ti idaṃ yehi mahābhūtehi tāni nibbattāni, tesaṃ ‘‘āhārasamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhāna’’nti visesitattā vuttaṃ. **Na visesanaṃ arahanti** na visesitabbāni kāraṇavisesaneneva visesassa siddhattā, ‘‘mahābhūte paṭicca upādārūpa’’ntveva vattabbanti attho. **Etāni pana** cittajakammajarūpāni.

Savisesenāti yena visesena visesitā, taṃ dassento cittaṃ sandhāyāha

‘‘sahajātādipaccayabhāvato’’ti, itaraṃ pana sandhāya **‘‘mūlakāraṇabhāvato’’**ti, kammūpanissayapaccayabhāvatoti attho. **Itarānī**ti āhārautusamuṭṭhānānipi upādārūpāni. **Mahābhūtavisesaneneva visesitānī**ti ‘‘āhārasamuṭṭhānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca utusamuṭṭhānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā’’ti mahābhūtavisesaneneva janakapaccayena āhārena utunā ca visesitāni. **Idhā**ti ‘‘cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti imasmiṃ vacane. Ettha hi upādārūpānaṃ cittakammasamuṭṭhānatāvacanena taṃnissayānampi tabbhāvo pakāsitoti. **Aññataravisesanaṃ ubhayavisesanaṃ hoti** ubhayesaṃ avinibbhogena pavattanato.

58. **Pubbe**ti hetupaccayādīsu. **Visuṃ paccayabhāvenā**ti ‘‘paṭisandhikkhaṇe vipākābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā kaṭattā ca rūpa’’ntiādinā vatthussa visuṃ paccayabhāvena. Ettha ca visuṃyeva paccayabhāvena dassitānīti na sakkā vattuṃ, ‘‘khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti paccayuppannabhāvo viya khandhānaṃ **ekatopi paccayabhāvo dassito**. Teneva hi tasmiṃ atthe attano aruciṃ vibhāvento āha **‘‘iminā adhippāyenāhā’’**ti. Yo panattho attano ruccati, taṃ dassetuṃ **‘‘khandhe paṭicca vatthūti idaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. **Khandhānaṃ** paccayabhūtānaṃ paṭiccaṭṭhapharaṇatādassanaṃ, **vatthussa** paccayabhūtassa paṭiccaṭṭhapharaṇatādassanaṃ, na khandhānanti sambandho. **Idhevā**ti imasmiṃ aññamaññapaccaye eva. **Hetupaccayādīsupi ayameva nayo,** tattha hi paṭiccaṭṭhapharaṇassa samānatā. **Dassitāya** paṭiccaṭṭhadvayapharaṇatāya. **Khandhavatthūnañca dassitāyevā**ti khandhavatthūnañca ekato paṭiccaṭṭhapharaṇatā dassitāyeva.

Evamādīti **ādi**-saddena ‘‘akusalaṃ dhammaṃ paṭiccā’’ti evamādi saṅgayhati. Nanu bhavitabbanti yojanā. **Hetupaccayādīhi viyā**ti sadisūdāharaṇanti taṃ dassento **‘‘na hī’’**tiādimāha. **Yaṃ ‘‘ekaṃ, tayo, dve ca khandhe paṭiccā’’ti vuttaṃ** paccayajātanti attho. Paccayaṭṭho hi paṭiccaṭṭho. Tenāha **‘‘te hetupaccayabhūtā eva na hontī’’**ti. Etena na paṭiccaṭṭhapharaṇakassa ekantiko hetuādipaccayabhāvoti dasseti. Tenāha **‘‘esa nayo ārammaṇapaccayādīsū’’**ti. Na hi ārammaṇapaccayabhūto dhammo paṭiccaṭṭhaṃ pharati. Vuttañca ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati ārammaṇapaccayā’’ti.

Paccayantarenapi upakārakatāmattampi gahetvā paṭiccavāre vārantare ca hetuādipaccayā dassitāti upacayena yathāvuttaṃ vibhāvento **‘‘paccayavāre cā’’**tiādimāha. **Taṃpaccayā**ti vatthupaccayā, yathārahaṃ paccayabhūtaṃ vatthuṃ labhitvāti attho. **Te**ti kusale khandhe paṭicca. **Tesa**nti mahābhūtānaṃ khandhānaṃ. **Paccayabhāvābhāvato**ti idaṃ khandhānaṃ hetusahajātādipaccayabhāvassa mahābhūtesu diṭṭhattā vuttaṃ. Yadi evaṃ aññamaññapaccayāpi te tesaṃ bhaveyyunti parassa āsaṅkanirāsaṅkaṃ karonto **‘‘aññamaññasaddo hī’’**tiādimāha. **Nirapekkho**ti aññanirapekkho. Na hi hetudhammo dhammantarāpekkho hutvā hetupaccayo hoti, saddasīsenettha attho vutto. **Aññatarāpekkho**ti attanā sahakārikāraṇabhūtaṃ, itaraṃ vā yaṃ kiñci aññataraṃ apekkhatīti aññatarāpekkho. **Yathāvuttetaretarāpekkho**ti arūpakkhandhādibhedaṃ pāḷiyaṃ vuttappakāraṃ itaretaraṃ mithu paccayabhūtaṃ apekkhatīti itaretarāpekkho. **Paccayapaccayuppannā ca khandhā mahābhūtā idha yathāvuttā bhaveyyu**nti kasmā vuttaṃ. Na hi khandhā mahābhūtā aññamaññaṃ aññamaññapaccayabhāvena vuttā, atha khandhā ca mahābhūtā cāti visuṃ visuṃ gayheyyuṃ, evaṃ sati ‘‘mahābhūtā khandhānaṃ na koci paccayo’’ti na vattabbaṃ.

Yassa sayaṃ paccayo, tato tena tannissitena vāti yassa dhammassa sayaṃ attanā paccayo hoti, tato dhammato sayaṃ uppajjamānaṃ kathaṃ tena dhammena tannissitena vā aññamaññapaccayena evaṃbhūtaṃ taṃ dhammajātaṃ aññamaññapaccayā uppajjatīti vattabbataṃ arahatīti vuttamevatthaṃ udāharaṇena vibhāveti **‘‘yathā’’**tiādinā. Tattha **‘‘khandhe paṭicca khandhā’’**ti idaṃ **‘‘tena aññamaññapaccayena uppajjamāna’’**nti imassa udāharaṇaṃ, **‘‘vatthuṃ paccayā khandhā’’**ti idaṃ pana **‘‘tannissitena aññamaññapaccayena uppajjamāna’’**nti etassa. **Tasmā**ti vuttameva atthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Attano paccayassa paccayattābhāvato**ti attano paccayabhūtassa arūpakkhandhassa paccayabhāvābhāvato. Na hi mahābhūtā yato khandhato uppannā, tesaṃ paccayā honti. **Tadapekkhattā**ti itaretarapaccayabhāvāpekkhattā. **Khandhe paṭicca paccayā cā**ti paṭiccavāre vuttaniyāmeneva khandhe paṭicca, paccayavāre vuttaniyāmena khandhe paccayā ca.

Naaññamaññapaccayā ca vuttāti aññamaññapaccayato aññasmā nissayapaccayādito mahābhūtānaṃ uppatti vuttā cāti attho. **Vatthuṃ paccayā uppajjamānā**ti vatthuṃ purejātapaccayaṃ katvā uppajjamānā. **Tannissitena ca aññamaññapaccayenā**ti taṃ vatthuṃ nissitena khandhena aññamaññapaccayabhūtena uppajjanti, **tasmā** yathāvuttena kāraṇena **vatthuṃ paccayā…pe… vuttā,** iminā pariyāyena pana ujukaṃ pavattiyaṃ vatthussa aññamaññapaccayabhāvoti attho.

59. **Sā na gahitā**ti yā ‘‘cakkhāyatanaṃ nissāyā’’tiādinā cakkhāyatanādīnaṃ nissayapaccayatā vuttā, sā idha paṭiccavāre na vuttāti attho sahajātattho paṭiccatthoti katvā. Tenāha **‘‘cakkhāyatanādīni…pe… adhippāyo’’**ti. Yesaṃ pana arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetasikamahābhūtarūpidhammānaṃ vasena chadhā nissayapaccayo icchito, tesaṃ vasena idha vibhatto eva. Kathaṃ rūpivasena vibhattoti ce? ‘‘Vatthuṃ paṭicca khandhā’’ti hadayavatthuvasena sarūpato dassito eva. Itaresampi vasena ‘‘abyākataṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati nissayapaccayā’’ti ettha dassito. Yathā hi ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati ārammaṇapaccayā’’tiādīsu rūpāyatanādīnaṃ asatipi paṭiccaṭṭhapharaṇe ārammaṇapaccayabhāvo dassito hoti, evamidhāpi cakkhāyatanādīnaṃ nissayapaccayabhāvo dassito hoti. Tena vuttaṃ **‘‘nissaya…pe… na gahitānī’’**ti.

60. **Dvīsu upanissayesū**ti anantarapakatūpanissayesu. **Kusalāpi pana mahaggatā**ti **pi-**saddena abyākate mahaggate ākaḍḍhati ‘‘kusalāpi mahaggatā ārammaṇūpanissayaṃ na labhanti, pageva abyākatā’’ti. **Kadāci na labhanti,** yadā garuṃ katvā na pavattantīti attho.

61. **Aññattha** hetupaccayādīsu. **Paccayaṃ aniddisitvā**ti paccayaṃ dhammaṃ sarūpato aniddisitvā. Na hi hetupaccayaniddesādīsu alobhādikusalādisarūpavisesato hetuādidhammā dassitā. **Kusalādīsū**ti idaṃ alobhādivisesanaṃ. Tena yathā alobhādīsu ayameva paccayoti niyamo natthi, evaṃ tabbisesesu kusalādīsūti dasseti. **Idha pana** purejātapaccaye. **Vatthunavatthudhammesū**ti niddhāraṇe bhummaṃ. **Purejātapaccayā uppajjamānāna**nti iminā paṭisandhikkhaṇe, āruppe uppajjamāne ca khandhe nivatteti. Kasmā panettha vatthupurejātameva gahitaṃ, na ārammaṇapurejātanti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘ārammaṇapurejātampi hi vatthupurejāte avijjamāne na labbhatī’’**ti. **Tassā**ti paṭisandhivipākassa. **Na uddhaṭo**ti vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘nevavipāka…pe… tīṇīti vutta’’**nti vuttaṃ. **Alābhato**ti yadi labbheyya, ‘‘cattārī’’ti vattabbaṃ siyāti dasseti. **Tatthā**ti vipākattike. **Tīṇī**ti ‘‘vipākaṃ dhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati purejātapaccayā, vipākadhammadhammaṃ, nevavipākanavipākadhammadhammaṃ paṭiccā’’ti imāni tīṇi.

63. **Tadupādārūpāna**nti te mahābhūte nissāya pavattaupādārūpānaṃ. **Vadatī**ti ekakkhaṇikanānākkhaṇikakammapaccayaṃ vadati avinibbhogavasena pavattamānānaṃ tesaṃ paccayena visesābhāvato. **Pavattiyaṃ kaṭattārūpāna**nti visesanaṃ paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpānaṃ ekakkhaṇikassapi kammapaccayassa icchitattā. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ ‘‘tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtāna’’nti duvidhopi kammapaccayo vutto.

64. **Yaṃ yaṃ paṭisandhiyaṃ labbhatī**ti cakkhundriyādīsu yaṃ yaṃ indriyarūpaṃ paṭisandhiyaṃ labbhati, **tassa tassa vasena** indriyarūpañca vatthurūpañca ‘‘kaṭattārūpa’’nti vuttaṃ.

69. **Kesañcī**ti pañcavokāre paṭisandhikkhandhādīnaṃ. Tesañhi vatthu niyamato vippayuttapaccayo hoti. **Samānavippayuttapaccayā**ti sadisavippayuttapaccayā. Kusalākusalā hi khandhā ekacce ca abyākatā yassa vippayuttapaccayā honti, na sayaṃ tato vippayuttapaccayaṃ labhanti cittasamuṭṭhānānaṃ vippayuttapaccayābhāvato vatthunāva vippayuttapaccayena uppajjanato. Ekacce pana abyākatā yassa vippayuttapaccayā honti, sayampi tato vippayuttapaccayaṃ labhanti yathā paṭisandhikkhaṇe vatthukkhandhā. Tena vuttaṃ **‘‘kesañci khandhā…pe… nānāvippayuttapaccayāpī’’**ti. **Paccayaṃ paccayaṃ karotī**ti paccayadhammaṃ vatthuṃ khandhe ca attano paccayabhūtaṃ karoti, yathāvuttaṃ paccayadhammaṃ paccayaṃ katvā pavattatīti attho. **Taṃkiriyākaraṇato**ti vippayuttapaccayakiccakaraṇato. **Paṭicca uppatti natthī**ti paṭiccaṭṭhapharaṇaṃ natthi sahajātaṭṭho paṭiccaṭṭhoti katvā. ‘‘Paṭicca uppajjantī’’ti ettakamevāha, kiṃ paṭicca? Khandheti pākaṭoyamatthoti. Tenāha **‘‘kiṃ pana paṭiccā’’**tiādi. Paccāsattiñāyena anantarassa vidhi paṭisedho vā hotīti gaṇheyyāti taṃ nivāretuṃ vuttanti dassento **‘‘anantarattā…pe… vuttaṃ hotī’’**ti āha.

71-72. **Saṅkhipitvā dassitānaṃ vasenetaṃ vutta**nti saṅkhipitvā dassitānaṃ paccayānaṃ vasena etaṃ ‘‘ime tevīsati paccayā’’tiādivacanaṃ vācanāmaggaṃ dassentehipi pāḷiyaṃ vuttanti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **Ekenapī**ti kusalādīsu ca padesu ekenapi padena, tasmiṃ tasmiṃ vā paccayaniddese vākyasaṅkhātena ekenapi padena. **Tayo paccayā**ti hetuārammaṇādhipatipaccayā. **Te cattāro pacchājātañca vajjetvā**ti ettha yathāvutte cattāro paccaye vitthāritattā ‘‘vajjetvā’’ti vuttaṃ, pacchājātaṃ pana sabbena sabbaṃ aggahitattā. Ettakā hi ekūnavīsati paccayā yathāvutte paccaye vajjetvā avasiṭṭhā. **Ye panā**ti padakārake vadati. **Saṅkhipitvā**ti padassa ‘‘pāḷiyaṃ vitthāritaṃ avitthāritañca sabbaṃ saṅgahetvā vutta’’nti atthaṃ vadanti. **‘‘Tevīsati paccayā’’ti pāṭhena bhavitabbaṃ** ‘‘sabbaṃ saṅgahetvā’’ti vuttattā. Pacchājātapaccayoyeva hi vajjetabboti. Evaṃ vādantare vattabbaṃ vatvā idāni pāḷiyā aviparītaṃ atthaṃ dassetuṃ **‘‘ādimhi panā’’**tiādi vuttaṃ.

Vibhaṅgavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

(2) Saṅkhyāvāravaṇṇanā

73. **Yathā aññamaññapaccaye viseso vibhaṅge atthī**ti idaṃ hetupaccayādivibhaṅgato visesabhāvasāmaññena vuttaṃ. Na hi yādiso aññamaññapaccayavibhaṅge viseso, tādiso purejātapaccayavibhaṅge. Tathā hi aññamaññapaccaye paṭisandhi labbhati, na purejātapaccaye. **‘‘Vipākābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā’’tiādike vibhaṅge**ti iminā yasmiṃ paccaye vipākābyākataṃ uddhaṭaṃ, taṃ nidassanavasena dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā hetupaccayādīsu ‘‘vipākābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā’’tiādinā vibhaṅge vipākābyākataṃ uddhaṭaṃ atthi, evaṃ vipākābyākatābhāvaṃ āsevanapaccaye visesaṃ dassetīti.

74. **Etasmiṃ anulome**ti imasmiṃ paṭiccavāre paccayānulome. **Suddhikanaye**ti paṭhame naye. **Dassitagaṇanato**ti ‘‘nava, tīṇi, eka’’nti evaṃ saṅkhepato dassitagaṇanato. **Tato paresu nayesū**ti tato paṭhamanayato paresu dutiyādinayesu. **Aññissā**ti navādibhedato aññissā gaṇanāya. **Abahugaṇanena yuttassa** bahugaṇanassa paccayassa, **tena** abahugaṇanena. **Samānagaṇanatā cā**ti **ca**-saddo byatireko. Tena paccanīyato anulome yo viseso vuccati, taṃ joteti. Tenāha **‘‘anulomeyeva daṭṭhabbā’’**ti. **Anulomeyevā**ti avadhāraṇena nivattitaṃ dassetuṃ **‘‘paccanīye…pe… vakkhatī’’**ti vuttaṃ.

76-79. Te pana terasamūlakādike naye sāsevanasavipākesu dvīsu dvāvīsatimūlakesu sāsevanameva gahetvā itaraṃ pajahanto āha **‘‘pacchājātavipākānaṃ parihīnattā’’**ti. **Virodhābhāve satī**ti idaṃ ‘‘siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjeyyā’’tiādīsu viya parikappavacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘pucchāya dassitanayenā’’**ti. **Tassa ca** tevīsatimūlakassa. **Nāma**nti tevīsatimūlakanti nāmaṃ. **Dvāvīsati…pe… vutta**nti etena dvāvīsatimūlakova paramatthato labbhati, na tevīsatimūlakoti dasseti.

Aññapadānīti hetuadhipatipadādīni. **Suddhikanayo**ti paṭhamanayo, yaṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘ekamūla’’nti vuttaṃ. **Ārammaṇamūlakādīsu na labbhatī**ti dumūlakādīsu taṃ na yojīyati. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ sodhetvā eva hi abhidhammapāḷi pavattā, tasmā ‘‘ārammaṇe…pe… pañhā’’ti vuttanti sambandho. **Tatthā**ti ‘‘tīṇiyeva pañhā’’ti pāṭhe. ‘‘Vattu adhippāyānuvidhāyī saddappayogo’’ti katvā adhippāyaṃ vibhāvento āha **‘‘tato uddhaṃ gaṇanaṃ nivāreti, na adho paṭikkhipatī’’**ti. Gaṇanāya upanikkhittapaññattibhāvato heṭṭhāgaṇanaṃ amuñcitvāva upariganaṇā sambhavatīti āha **‘‘tīsu ekassa antogadhatāya ca ‘tīṇiyevā’ti vutta’’**nti. **Attano vacana**nti ‘‘tatridaṃ lakkhaṇa’’ntiādinā vuttaṃ attano vacanaṃ.

80-85. **Avigatā…pe… vuttepi** vipallāsayojanaṃ akatvāti adhippāyo. **Sā dassitā hotī**ti sā vipallāsayojanaṃ akatvā dassiyamānā yadipi dassitā hoti, **na evaṃ āvikaraṇavasena dassitā hoti** tādisassa liṅganassa abhāvato yathā vipallāsayojanāyanti adhippāyo. Tenāha **''vipallāsa…pe… hotī''**ti. **Evameva adhippāyo yojetabbo**ti ''ye…pe… taṃ dassetu''nti ettha ''yadipi avigatānantara''ntiādinā yathā adhippāyo yojito, evameva ''tenetaṃ āvikarotī''ti etthāpi adhippāyo yojetabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā tattha ''ūnataragaṇanehi samānagaṇanehi ca saddhiṃ saṃsandane ūnatarā samānā ca gaṇanā hotī''ti ayamattho ñāpanavasena dassito, evamidhāpīti. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ ''ārammaṇapaccayo yena yena bahutaragaṇanena vā samānagaṇanena vā paccayena saddhiṃ tikadukādibhedaṃ gacchati, sabbattha tīṇeva pañhavissajjanāni veditabbānī''ti. Na kevalamatthavisesāvikaraṇatthamevettha tathā yojanā katā, atha kho desanākkamoyeva soti dassetuṃ **''paccanīyādīsupi panā''**tiādimāha. Tattha **mūlapada**nti ārammaṇapaccayādikaṃ tasmiṃ tasmiṃ naye mūlabhūtaṃ padaṃ. **Tatthā**ti paccanīyādīsu. **Etaṃ lakkhaṇa**nti ''tatridaṃ lakkhaṇa''ntiādinā vuttalakkhaṇaṃ. **Tasmā**ti yasmā pubbenāparaṃ pāḷi evameva pavattā, tasmā eva. Tena mūlapadaṃ ādimhiyeva ṭhapetvā desanā ñāyāgatāti dasseti. Yadi evaṃ liṅganena atthavisesāvikaraṇaṃ kathanti āha **''na ca viññāte atthe vacanena liṅgena ca payojanaṃ atthī''**ti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāro

Paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. **Rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabba**nti idaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ anantaraṃ ''cittasamuṭṭhānañca rūpa''nti pāḷiyaṃ āgatattā vuttaṃ, pañcaviññāṇānaṃ pana ahetukapaṭisandhicittānañca vasena yojanā sambhavatīti katvā vuttaṃ **''sabbasaṅgāhikavasena panetaṃ na na sakkā yojetu''**nti.

93. **Sahajātapurejātapaccayā**ti idaṃ paccayena paccayadhammopalakkhaṇanti dassetuṃ **''sahajātā ca hetuādayo…pe… attho daṭṭhabbo''**ti vatvā **''na hī''**tiādinā tamevatthaṃ samattheti.

94-97. **So paccayo**ti so paṭiccaṭṭhapharaṇako paccayo.

99-102. **Cittasamuṭṭhānādayo**ti **ādi-**saddena bāhirarūpaāhārasamuṭṭhānādayo rūpakoṭṭhāsā saṅgayhanti. **Tassā**ti maggapaccayaṃ labhantassa rūpassa. **Evameva panā**ti iminā yathā namaggapaccaye vuttaṃ, evameva nahetupaccayādīsu yaṃ hetupaccayaṃ labhati, tassa parihīnattāti imamatthaṃ upasaṃharati. Tenāha **''ekaccarūpassa paccayuppannatā daṭṭhabbā''**ti.

107-130. **Sabbatthā**ti pannarasamūlakādīsu sabbesu nayesu. Kāmaṃ suddhikanayādīsu visadisavissajjanā, idhādhippetatthaṃ pana dassetuṃ **''ekesū''**tiādi vuttaṃ. **Idhā**ti etesu nāhāramūlakādinayesu. **Gaṇanāyeva na sarūpadassana**nti suddhikanaye viya gaṇanāya eva na sarūpadassanaṃ adhippetanti attho.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. **Tiṇṇa**nti hetu adhipati maggoti imesaṃ tiṇṇaṃ paccayānaṃ. **Sādhāraṇāna**nti ye tesaṃ tiṇṇaṃ sādhāraṇā paccayā paccanīkato na labbhanti, yasmā tesaṃ saṅgaṇhanavasena vuttaṃ, tasmā. **Maggapaccaye**ti maggapaccaye anulomato ṭhite. **Itarehī**ti hetuadhipatipaccayehi. **Sādhāraṇā sattevā**ti maggapaccayavajje satteva. **Hetupaccayopi paccanīyato na labbhatī**ti heturahitesu adhipatino abhāvā.

So panāti hetupaccayo **asādhāraṇoti katvā na vutto** sādhāraṇānaṃ alabbhamānānaṃ vuccamānattā. Na hi hetupaccayo maggapaccayassa sādhāraṇo. **Yehī**ti yehi paccayehi. **Te**ti anantarapaccayādayo. **Ekantikattā**ti avinābhāvato. **Arūpaṭṭhānikā**ti arūpapaccayā arūpadhammānaṃyeva paccayabhūtā anantarapaccayādayo. **Tenā**ti ''ekantikānaṃ arūpaṭṭhānikā''ti idhādhippetattā. **Tehī**ti purejātāsevanapaccayehi. **Tesaṃ vasenā**ti tesaṃ ūnataragaṇanānaṃ ekakādīnaṃ vasena. **Tassa tassā**ti paccanīyato yojitassa tassa tassa dukādikassa bahugaṇanassa. **Gaṇanā**ti ūnataragaṇanā. **Anulomato ṭhitassapī**ti **pi**-saddena anulomato ṭhito vā hotu paccanīyato yojito vā, ūnataragaṇanāya samānanti dasseti. **Nayidaṃ lakkhaṇaṃ ekantika**nti iminā yathāvuttalakkhaṇaṃ yebhuyyavasena vuttanti dasseti.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. **Sabbesupī**ti pacchājātaṃ ṭhapetvā sabbesupi paccayesu. So hi anulomato alabbhamānabhāvena gahito ''sabbesū''ti ettha saṅgahaṃ na labhati. Arūpāvacaravipākassa āruppe uppannalokuttaravipākassa ca purejātāsevanānaṃ alabbhanatoti **''kiñci nidassanavasena dassento''**ti āha.

Avasesānaṃ lābhamattanti avasesānaṃ ekaccānaṃ lābhaṃ. Tenāha **''na sabbesaṃ avasesānaṃ lābha''**nti. **Pacchājāte pasaṅgo natthī**ti pacchājāto anulomato tiṭṭhatīti ayaṃ pasaṅgo eva natthi. **Purejā…pe… labbhatī**ti iminā vippayutte paccanīyato ṭhite purejāto labbhatīti ayampi atthato āpanno hotīti taṃ niddhāretvā tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ **''purejāto pana vippayutte paccanīyato ṭhite anulomato labbhatīti idampī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **''avasesā sabbepīti atthe gayhamāne āpajjeyyā''**ti idaṃ tassā atthāpattiyā sabbhāvadassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, attho pana tādiso na upalabbhatīti ayamettha adhippāyo. Tenāha **''yampi kecī''**tiādi.

Tattha **kecī**ti padakāre sandhāyāha. Te hi ''arūpadhātuyā cavitvā kāmadhātuṃ upapajjantassa gatinimittaṃ ārammaṇapurejātaṃ hotīti ñāpetuṃ 'navippayuttapaccayā purejāte'ti ayamattho niddhārito''ti vadanti, taṃ na yujjati āruppe rūpaṃ ārabbha cittuppādassa asambhavato. Tathā heke asaññabhavānantarassa viya āruppānantarassa kāmāvacarapaṭisandhiviññāṇassa purimānupaṭṭhitārammaṇaṃ icchanti. Tenevāha **''tampi tesaṃ rucimattamevā''**tiādi. **Yujjamānakapaccayuppannavasena vā**ti yasmiṃ yasmiṃ paccaye anulomato ṭhite yaṃ yaṃ paccayuppannaṃ bhavituṃ yujjati, tassa tassa vasenāti attho. **Na vicāritaṃ** suviññeyyattāti adhippāyo. **Navā**ti ārammaṇaanantarasamanantarūpanissayapurejātāsevanasampayuttanatthivigatapaccayā. **Tampi** tesaṃ navannaṃ paccayānaṃ anulomato alabbhamānataṃ.

191-195. **Na aññamaññena ghaṭitassa mūlassā**ti aññamaññapaccayena paccanīyato ṭhitena yojitassa sattamassa mūlassa vitthāritattā. **Sabbaṃ sadisa**nti sabbapāḷigamanaṃ sadisaṃ.

Imasmiṃ…pe… veditabboti ettha **imasmiṃ etthā**ti dve bhummaniddesā. Tesu paṭhamassa visayo paccanīyānulometi aṭṭhakathāyameva dassitoti adassitassa visayaṃ dassetuṃ **''etesū''**tiādi vuttaṃ. **Pi-saddenā**ti ''imesampī''ti ettha pi-saddena. **Kismiñci** paccaye. Kammapaccayaṃ labhantānipi cakkhādīni vipākaviññāṇādīni ca indriyaṃ na labhantīti katvā **''yebhuyyenā''**ti vuttaṃ, katipayaṃ na labhatīti vuttaṃ hoti. **Maggapaccaya**ntiādīsupi eseva nayo. **Yathāvuttānī**ti pañcavokārapavattiasaññabhavapariyāpannāni kaṭattārūpāneva vadati, na cittasamuṭṭhānarūpānīti adhippāyo. **Ye rūpadhammānaṃ paccayā hontī**ti ye hetuadhipatisahajātādipaccayā rūpadhammānaṃ paccayā honti, eteyeva hetuadhipatiādike cha paccaye na labhanti. **Eteyevā**ti vacanena aññe katipaye labhantīti siddhaṃ hotīti taṃ dassento **''pacchājātā…pe… labhatī''**ti āha. Ayañca paccayalābho na janakavasena veditabboti dassetuṃ **''labbhamānā…pe… dassana''**nti vuttaṃ. **Dhammavasenā**ti paccayuppannadhammavasena. **Indriya**nti indriyapaccayaṃ. **Yadi eva**nti kaṭattārūpaṃ yaṃ yaṃ na labhati, taṃ taṃ yadi vattabbaṃ, evaṃ sante rūpadhammesu bhūtarūpāniyeva aññamaññapaccayaṃ labhantīti āha **‘‘upādārūpāni…pe… vattabba’’**nti. **Taṃ pana** upādārūpānaṃ aññamaññapaccayālābhavacanaṃ. **Arūpindriyālābha**nti arūpīnaṃ indriyānaṃ vasena indriyapaccayālābhaṃ.

196-197. Bahugaṇanampi ūnataragaṇanena yojitaṃ ūnataragaṇameva hotīti katvā vuttaṃ **‘‘yadipi tikādīsu ‘hetuyā pañcā’ti idaṃ natthī’’**ti. **Anuttānaṃ** duviññeyyatāya gambhīraṃ. Yathā ca bhūtarūpāni nārammaṇapaccayā aññamaññapaccayā uppajjanti, evaṃ paṭisandhikkhaṇe vatthurūpanti āha **‘‘vatthupi pana labhatī’’**ti. Yathā heṭṭhā ekamūlakaṃ ‘‘dumūlaka’’nti vuttaṃ, evaṃ **idhāpi dumūlakaṃ ‘‘timūlaka’’nti vadanti**.

203-233. **Cetanāmattasaṅgāhake**ti cetanāmattaṃyeva paccayuppannaṃ gahetvā ṭhite pañhe. Tattha hi ‘‘nakammapaccayā hetupaccayā’’ti vattuṃ sakkā. **Evaṃpakāre**ti idaṃ ‘‘tīṇītiādīsū’’ti ettha ādi-saddassa atthavacananti dassento **‘‘ādi-saddo hi pakāratthova hotī’’**ti āha. **Rūpampi labbhati** cetanāmattameva asaṅgaṇhanato.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sahajātavāravaṇṇanā

234-242. **Sahajātapaccayakaraṇa**nti sahajātaṃ paccayadhammaṃ paccayaṃ katvā pavatti. **Sahajātāyattabhāvagamana**nti sahajāte paccayadhamme āyattabhāvassa gamanaṃ paccayuppannassa attanā sahajātapaccayāyattavuttitā. Ettha ca sahajātapaccayasaṅkhātaṃ sahajātaṃ karotīti sahajāto, tathāpavatto paccayuppannadhammo. Tattha pavattamāno sahajātasaddo yasmā tassa paccayuppannassa attanā sahajātaṃ paccayadhammaṃ paccayaṃ katvā pavattiṃ tadāyattabhāvūpagamanañca vadatīti vuccati, tasmā vuttaṃ **‘‘sahajātasaddena…pe… vutta’’**nti. **Tassa karaṇassa gamanassa vā**ti tassa yathāvuttassa sahajātapaccayakaraṇassa sahajātāyattabhāvūpagamanassa vā. ‘‘Kusalaṃ dhammaṃ sahajāto’’ti imassa kusalaṃ dhammaṃ sahajātaṃ taṃsahabhāvitañca paccayaṃ katvāti ayamatthoti āha **‘‘kusalādīnaṃ kammabhāvato’’**ti. Sahajātapaccayasahabhāvīnaṃ paccayānaṃ saṅgaṇhatthañhettha ‘‘sahajātāyattabhāvagamanaṃ vā’’ti vuttaṃ.

Taṃkammabhāvatoti tesaṃ yathāvuttapaccayakaraṇatadāyattabhāvagamanānaṃ kammabhāvato. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘kusalaṃ dhammaṃ sahajātoti kusalaṃ dhammaṃ paṭicca tena sahajāto hutvā’’ti paṭiccasaddaṃ āharitvā attho vutto, taṃ ‘‘paṭiccattho sahajātattho’’ti katvā vuttaṃ. Sahajātasaddayoge kusalaṃ dhammanti upayogavacanassa yutti na vuttā, ‘‘tena sahajāto hutvā’’ti pana vuttattā karaṇatthe upayogavacananti dassitanti keci. Nissayavāre pana kusalaṃ dhammaṃ nissayatthena paccayaṃ katvāti vadantena idhāpi ‘‘kusalaṃ dhammaṃ sahajātatthena paccayaṃ katvā’’ti ayamattho vuttoyeva hoti, paṭiccasaddāharaṇampi imamevatthaṃ ñāpetīti daṭṭhabbaṃ. Upādārūpaṃ kiñci bhūtarūpassa anupālakaṃ upatthambhakañca hontampi sahajātalakkhaṇena na hoti, tasmā paṭiccatthaṃ na pharatīti āha **‘‘paṭiccāti iminā vacanena dīpito paccayo na hotī’’**ti. **Nidassanavasena vutta**nti udāharaṇavasena vuttaṃ, na anavasesatoti attho. **Yathāvutto**ti paṭiccatthapharaṇavasena vutto. Yathā ca upādārūpaṃ bhūtarūpassa upādārūpassa ca paccayo na hoti, evaṃ ṭhapetvā cha vatthūni sesarūpāni arūpadhammānaṃ paccayo na hotīti dassento **‘‘vatthuvajjāni rūpāni ca arūpāna’’**nti āha.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāravaṇṇanā

243. **Pati-saddo patiṭṭhatthaṃ dīpeti** ‘‘sāre patiṭṭhito’’tiādīsu, **aya-saddo gatiṃ dīpeti** ‘‘eti etthāti ayo’’ti.

Bhūtupādārūpāni saha saṅgaṇhitvā vuttaṃ upādārūpānaṃ viya bhūtarūpāni nissayo hotīti katvā. Yadi evaṃ kasmā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṃ upādārūpa’’nti upādārūpaṃyeva dassitanti āha **‘‘aṭṭhakathāyaṃ panā’’**tiādi.

255. **Paṭiccavāre sahajāte**ti paṭiccavāre sahajātapaccayavaṇṇanāyaṃ, **kammautujāna**nti kammajānaṃ utujānañca vasena attho vuttoti yojanā. Tathā hi tattha vuttaṃ ‘‘dvisantatisamuṭṭhānabhūtavasena vutta’’nti (paṭṭhā. aṭṭha. 1.57). **Kamme cā**ti kamme janakakammapaccaye gahite. **Ekantānekantakammajāna**nti ekantena kammajānaṃ na ekantakammajānañca. Tattha asaññabhave ekantakammajaṃ nāma jīvitindriyaṃ, itaraṃ upādārūpaṃ bhūtarūpañca na ekantakammajaṃ, tadubhayampi tattha ekajjhaṃ katvā vuttaṃ, ‘‘mahābhūte paṭicca kaṭattārūpa’’nti idaṃ pana kammasamuṭṭhānavaseneva vuttanti. **So nādhippeto**ti yo yathādassito paṭiccavāre sahajātapaccaye attho vutto, so idha na adhippeto. Kasmāti ce, āha **‘‘kaṭattā…pe… gahitattā’’**ti. **Taṃ pahāyā**ti taṃ paṭiccavāre vuttamatthaṃ pahāya aggahetvā. **Yathāgahitassā**ti ‘‘asañña…pe… kaṭattārūpaṃ upādārūpa’’nti pāḷiyaṃ eva gahitassa. **Paṭicca paccayā**ti idaṃ dvinnaṃ vārānaṃ upalakkhaṇaṃ. Paṭiccavāre āgatanayena mahābhūte paṭicca, paccayavāre āgatanayena mahābhūte paccayā mahābhūtānaṃ uppatti na nivāretabbā, tasmā ‘‘upādārūpasaṅkhātaṃ kaṭattārūpa’’nti evaṃ upādārūpaggahaṇena kaṭattārūpaṃ avisesetvā upādārūpānaṃ nivattetabbānaṃ utucittāhārasamuṭṭhānānaṃ atthitāya kaṭattā…pe… visesanaṃ daṭṭhabbanti evamettha yojanā veditabbā.

286-287. **Ekaccassa rūpassā**ti ahetukacittasamuṭṭhānassa. Ito paresupi ekaccarūpaggahaṇe eseva nayo. **Cakkhādidhammavasenā**ti cakkhāyatanādirūpadhammavasena. **Cittasamuṭṭhānādikoṭṭhāsavasenā**ti cittajādirūpadhammabhāgavasena. **Sabbaṃ labbhatī**ti satipi imassa nayassa nahetumūlakatte nonatthinovigatesu ekanti gaṇanaṃ sabbaṃ rūpaṃ sabbassa rūpassa vasena gaṇanā labbhati catusantativasena vattamānesu pañcavīsatiyā rūpadhammesu vajjitabbassa abhāvā.

Paccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāravaṇṇanā

329-337. **Nissayapaccayabhāva**nti nissayavāre vuttassa sahajātapurejātassa ca nissayaṭṭhassa dhammassa paccayabhāvaṃ paccayavārena niyametunti yojanā. Tathā paccayavāre ‘‘paccayā’’ti vuttassa paccayadhammassa sahajātapurejātabhāvaṃ nissayavārena niyametunti yojanā. Niyamanañcettha paccayaṭṭhanissayaṭṭhānaṃ pariyāyantarena pakāsitattā atthato bhedābhāvadassananti veditabbo. Tena vuttaṃ **‘‘paccayattaṃ nāma nissayattaṃ, nissayattaṃ nāma paccayatta’’**nti.

Nissayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā

351-368. **Sā**ti savatthukā paṭisandhi. **Idhāpī**ti imasmiṃ saṃsaṭṭhavārepi. **Adhipatipurejātāsevanesu** anulomato **nakammanavipākanajhānanavippayuttesu** paccanīyato ṭhitesu na labbhati, **aññesu** sahajātādīsu **anulomato** hetuādīsu **paccanīyato ca** anulomato ca ṭhitesu labbhatīti. Tenāha **‘‘labbhamānapaccayesū’’**ti. **Imassa visesassā**ti imassa yathāvuttassa visesassa dassanatthaṃ uddhaṭā, tasmā tādisassa visesassa dassetabbassa abhāvato vatthuvirahitā paṭisandhi anuddhaṭā, na vippayutte paccanīyato ṭhite abhāvatoti attho. **Hetupaccayavirahitamattadassanattha**nti iminā bhūtakathanaṃ ahetukaggahaṇaṃ na byabhicāranivattananti dasseti. **‘‘Ahetukavipākakiriyavasenā’’ti bhavitabbaṃ** hetupariyantattā maggassa.

369-391. ‘‘Hetumhi anulomato ṭhite jhānamaggā paccanīyato na labbhantī’’tiādi yaṃ idha aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, taṃ hetupaccayādivasena uppajjamāno dhammo cattāro sabbaṭṭhānikā āhārindriyajhānamaggā cāti ime aṭṭha paccaye alabhanto nāma natthīti iminā paṭiccavāre anulomapaccanīyavaṇṇanāyaṃ vuttena nayena vedituṃ sakkāti āha **‘‘paṭiccavāre…pe… nayenā’’**ti. **Sesesū**ti ahetukamohavajjāhetukesu **pañcaviññāṇā…pe… jhānapaccayaṃ labhanti,** tasmā ‘‘ahetukamohova jhānamaggapaccayaṃ labhatī’’ti na sakkā vattuṃ, kiñca **paccanīyānulome dvinnaṃ paccayānaṃ anulomena** anulomavasena **saha yojanā natthi** ekekasseva yojanāya āgatattā, tasmā ahetukamohova maggapaccayaṃ labhatīti evamettha yojanā veditabbā.

Saṃsaṭṭhavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sampayuttavāravaṇṇanā

392-400. **Sadisaṃ sampayutta**nti ‘‘yaṃ sadisaṃ, taṃ saṃsaṭṭha’’nti vuccamānaṃ sampayuttaṃ na hoti ‘‘saṃsaṭṭhā yojitā hayā’’tiādīsu. **Asaṃsaṭṭhaṃ vokiṇṇa**nti yaṃ na saṃsaṭṭhaṃ antarantarā uppajjamānena vokiṇṇampi vimissatāya sampayuttanti vuccamānaṃ, taṃ saṃsaṭṭhaṃ na hoti ‘‘yā sā vīmaṃsā…pe… kosajjasampayuttā’’tiādīsu. Evaṃ asampayuttassapi saṃsaṭṭhapariyāyo asaṃsaṭṭhassa ca sampayuttapariyāyo atthīti tadubhayaṃ itaretaraṃ niyametīti dassanatthaṃ vāradvayadesanāti dassento āha **‘‘ubhayaṃ…pe… niyāmakaṃ hotī’’**ti, saṃsaṭṭhasaddo hi vokiṇṇaṭṭho natthi, sampayuttasaddo ca sadisattho, tasmā yathā saṃsaṭṭhasaddo sampayuttasaddāpekkho sadisatthato vinivattitvā ekuppādādisabhāvameva atthaṃ bodheti, evaṃ sampayuttasaddopi saṃsaṭṭhasaddāpekkho vokiṇṇaṭṭhato vinivattitvāti aññamaññāpekkhassa saddadvayassa aññamaññaniyāmakatā veditabbā.

Sampayuttavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. **Te paccaye**ti te hetuādike paccaye. **Paṭipāṭiyā**ti ettha paccayapaṭipāṭiyā kusalādipadapaṭipāṭiyā vāti āsaṅkāyaṃ ubhayavasenapi attho yujjatīti dassento paṭhamaṃ tāva sandhāyāha **‘‘yathākkamenā’’**tiādi. Tassattho – ‘‘hetupaccayo ārammaṇapaccayo’’tiādinā nayena desanākkamena yāya paṭipāṭiyā paṭiccavāre paccayā āgatā, tadanurūpaṃ te dassetunti. Dutiyaṃ pana dassetuṃ **‘‘kusalo kusalassā’’**tiādi vuttaṃ. Sā panāyaṃ padapaṭipāṭi yasmā na kusalapadadassanamattena dassitā hoti, tasmā taṃ ekadesena sakalaṃ nayato dassento āha **‘‘kusalo kusalassāti…pe… hotī’’**ti. **Tenā**ti nidassanamattena ‘‘kusalo kusalassā’’ti padena. **Sabbo pabhedo**ti yaṃ tattha tattha paccaye ‘‘kusalo kusalassā’’tiādiko yattako pabhedo vissajjanaṃ labhati, so sabbo pabhedoti attho. **Te paccaye paṭipāṭiyā dassetu**nti te hetuādipaccaye kusalādipadapaṭipāṭiyā dassetuṃ.

404. Phalavisesaṃ ākaṅkhantā paṭiggāhakato viya dāyakatopi yathā dakkhiṇā visujjhati, evaṃ dānaṃ dentīti āha **‘‘visuddhaṃ katvā’’**ti. **Tesanti vattabbatāraha**nti iminā vodānassa sakadāgāmiādīnaṃ āveṇikataṃ dasseti. Kāmaṃ aggamaggapurecārikampi vodānameva, asekkho pana hutvā taṃ paccavekkhatīti na taṃ idha gahitaṃ. **Ta**nti vodānaṃ. **Gotrabhucitta**nti aṭṭhamakassa uppajjanakāle ‘‘gotrabhū’’ti vattabbatārahaṃ cittaṃ. Gotrabhusadisanti vā sotāpannādigotrābhibhāvīti vā **gotrabhucitta**nti evamettha attho veditabbo. **Paccayuppannaṃ bhūmito vavatthapeti,** ‘‘tebhūmakakusalamevā’’ti ettha viya na paccayadhammanti attho. **Desanantarattā**ti ‘‘kusalacittasamaṅgissā’’tiādinā puggalāmasanadesanato aññattā, aññathā gahitaṃ puna na gaṇheyyāti adhippāyo.

405. Rāgarahitassa viya somanassarahitassa ca rāgassa na ārammaṇe assādanavasena pavatti ajjhupekkhanatoti vuttaṃ **‘‘assādanaṃ…pe… kicca’’**nti. Sahasākārappavattāya uppilāvitasabhāvāya pītiyā āhitavisesāya taṇhāya taṃ taṇhābhinandananti vuccatīti taṃ sandhāyāha **‘‘pītikiccasahitāya taṇhāya kicca’’**nti. Yathā ca yathāvuttakiccavisesāya pītiyā āhitavisesā taṇhā taṇhābhinandanā, evaṃ diṭṭhābhinandanā veditabbā. Yasmā pana sā atthato paccayavisesavisiṭṭhā diṭṭhiyeva, tasmā vuttaṃ **‘‘diṭṭhābhinandanā diṭṭhiyevā’’**ti. **Ettha panā**ti ‘‘abhinandatī’’ti padassa taṇhādiṭṭhivasena vuttesu etesu pana dvīsu atthesu. **Abhinandantassā**ti idaṃ diṭṭhābhinandanaṃyeva sandhāya vuttanti adhippāyena **‘‘pacchimatthameva gahetvā’’**ti vuttaṃ. **Abhinandantassā**ti pana avisesato vuttattā taṇhāvasena diṭṭhivasena abhinandantassāti ayamettha attho adhippeto, tasmā **‘‘abhinandanā…pe… na sakkā vattu’’**nti idamidha vacanamanokāsaṃ. Kasmā? Diṭṭhirahitepi santāne abhinandanassa vuttattā. **Taṇhāvasena nandatī**ti taṇhābhinandanavaseneva vutto attho purimo attho. **Dvīsu pana somanassasahagatacittuppādesū**ti diṭṭhirahitāni somanassasahagatacittāni sandhāyāha. **Yathāvuttenā**ti ‘‘sarāgassa somanassassā’’tiādinā vuttena somanassena assādentassa, rāgena ca tesuyeva yathāvuttesu dvīsu cittesu assādentassa, catūsupi somanassasahagatacittesu sappītikataṇhāya abhinandantassa, catūsupi diṭṭhisampayuttesu diṭṭhābhinandanāya abhinandantassa diṭṭhi uppajjatīti evamettha yojanā veditabbā. Tena vuttaṃ **‘‘itipi sakkā yojetu’’**nti. Yathā diṭṭhūpanissayato diṭṭhābhinandanā sambhavati, evaṃ taṇhūpanissayato taṇhābhinandanāpi sambhavatīti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Abhinandati rāgo uppajjatī’’ti vacanato sappītikataṇhāya abhinandantassa rāguppattipi vattabbā, na vā vattabbā taṇhābhinandanāya eva rāguppattiyā vuttattā.

406. ‘‘Tadārammaṇatāyā’’ti vattabbe **‘‘tadārammaṇatā’’**ti vuttanti āha **‘‘vibhattilopo hettha kato’’**ti. **Tadārammaṇatā**ti ettha tā-saddābhidheyyo attho bhāvo nāma, so pana tadārammaṇasaddābhidheyyato añño natthīti dassento āha **‘‘bhāvavantato vā añño bhāvo nāma natthī’’**ti. Etena sakatthe ayaṃ **tā**-saddoti dasseti. Tenāha **‘‘vipāko tadārammaṇabhāvabhūtoti attho’’**ti. Etasmiñcatthe ‘‘tadārammaṇatā’’ti paccattekavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Viññāṇañcāyatana… pe… na vutta**nti yadipi kāmāvacaravipākānampi kammaṃ ārammaṇaṃ labbhati, taṃ pana viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanavipākānaṃ viya na ekantena imassa vipākacittassa idaṃ kammaṃ ārammaṇanti vavatthitaṃ kāmāvacaravipākacittānaṃ bahubhedattā, tasmā taṃ labbhamānampi na vuttanti attho. Yadi evaṃ kiṃ taṃ labbhamānampi na dassitamevāti āsaṅkāyaṃ āha **‘‘tadārammaṇena panā’’**tiādi. **Anulomato samāpajjane yebhuyyena āsannasamāpattiyā ārammaṇabhāvo dassito,** aññathā ‘‘paṭilomato vā ekantarikavasena vā’’ti vacanaṃ niratthakaṃ siyāti adhippāyo. **Bhaveyyā**ti anāsannāpi samāpatti ārammaṇaṃ bhaveyya, na sakkā paṭikkhipituntí attho. Teneva hi **‘‘yebhuyyenā’’**ti vuttaṃ. **Evaṃ satī**ti yadi āvajjanāya eva ārammaṇabhāvena kusalānaṃ khandhānaṃ abyākatārammaṇatā adhippetā, evaṃ sante. **Vattabbaṃ siyā**ti ‘‘iddhividhañāṇassā’’ti ca pāḷiyaṃ vattabbaṃ siyā tassāpi āvajjanāya ārammaṇabhāvato. **Taṃ na vutta**nti taṃ abyākataṃ iddhividhañāṇaṃ ‘‘kusalā khandhā iddhividhañāṇassā’’ti na vuttaṃ. **Hontī**ti ārammaṇaṃ honti. **Tānī**ti cetopariyañāṇādīni. **Yāya kāyacī**ti cetopariyañāṇādīnaṃ aññesañca kusalānaṃ ārammaṇakaraṇavasena āvajjantiyā.

407-409. Ādīnavadassanena sabhāvato ca aniṭṭhatāmattavasena ca domanassassa uppatti veditabbāti yojetabbaṃ. Āghātavatthuādibhedena **akkhantibhedā** veditabbā.

410. **Sabbassā**ti pakaraṇaparicchinne gayhamāne sabbassa abyākatassa, atthantaravasena pana gayhamāne sabbassa ñeyyassāti attho. **Asakkuṇeyyattā**ti idaṃ vattabbassa anantāparimeyyatāya vuttaṃ, na aññāṇapaṭighātato.

417. Vodānasaṅkhātaṃ vuṭṭhānaṃ apubbato na hotīti vuttaṃ **‘‘apubbato cittasantānato vuṭṭhānaṃ bhavaṅgamevā’’**ti. Tañhi yathāladdhassa visesassa vodāpanaṃ paguṇabhāvāpādanaṃ apubbaṃ nāma na hoti. Tathā hi vuttaṃ ‘‘heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā vodānampi vuṭṭhānanti vutta’’nti. **Avajjetabbattā vattabbaṃ natthī**ti kusalabhāvena samānattā vajjetabbatāya abhāvato vibhajitvā vattabbaṃ natthi, tasmā yadettha visesanaṃ labbhati, taṃ dassento **‘‘nevasaññānāsaññāyatanaṃ…pe… samāpattiyā’’**ti āha. **Cittuppādakaṇḍe vuttamevā**ti paṭṭhāne pana ‘‘kusale niruddhe vipāko tadārammaṇatā uppajjatī’’tiādinā ‘‘kiriyānantaraṃ tadārammaṇabhāve’’ti yaṃ vattabbaṃ, taṃ cittuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

Tā ubhopīti yā ‘‘kusalavipākāhetukasomanassasahagatā upekkhāsahagatā cā’’ti dve manoviññāṇadhātuyo vuttā, tā ubhopi somanassasahagatamanoviññāṇadhātuvasena vuttā. Kasmā? Dasannaṃ kāmāvacarabhavaṅgānaṃ attano tadārammaṇakāle santīraṇakāle ca voṭṭhabbanassa anantarapaccayabhāvato. Upekkhāsahagatā pana yathāvuttānaṃ dasannaṃ vipākānaṃ manoviññāṇadhātūnaṃ attano tadārammaṇādikāle voṭṭhabbanakiriyassa santīraṇakāle manodhātukiriyassa bhavaṅgakāleti yojetabbaṃ.

423. **Paṭivijjhitvā**ti jānitvā. **Daḷhaṃ na gahetabba**nti daḷhaggāhaṃ na gahetabbaṃ. **Balavato… pe… vipaccanato**ti etena balavatā dubbalatā ca appamāṇaṃ, katokāsatā pamāṇanti dasseti. Katokāsatā ca avasesapaccayasamavāye vipākābhimukhatāti daṭṭhabbaṃ. **Yaṃ kiñcī**ti ca balavaṃ dubbalaṃ vāti attho. **Vipākajanakampi kiñci kammaṃ upanissayapaccayo na hotīti sakkā vattuṃ**. Sati hi kammaupanissayapaccayānaṃ avinābhāve vipākattike upanissayapaccaye gahite kammapaccayo visuṃ na uddharitabbo siyā, vedanāttike ca upanissaye paccanīyato ṭhite kammapaccayena saddhiṃ aṭṭhāti na vattabbaṃ siyāti adhippāyo. Paccayadvayassa pana labbhamānatapparāya desanāya upanissaye gahitepi kammapaccayo uddharitabboyevāti sakkā vattuṃ. Labbhamānassa hi uddharaṇaṃ ñāyāgataṃ, tathā upanissaye paccanīyato ṭhitepi kammapaccayo vattabbova upanissayassa anekabhedattā, vipākaṃ janentaṃ kammaṃ vipākassa upanissayo na hotīti na vattabbamevāti veditabbaṃ.

Parassa pavattaṃ omānanti parasantāne attānaṃ uddissa pavattaṃ avamānaṃ. **Tesū**ti yo anena pubbe hato, tassa ñātimittesu. Mātughātanatthaṃ pavattitatāya purimacetanāya **mātughātakammena sadisatā,** yathā ca **āṇattiyaṃ pahārepi** eseva nayo. Tena vuttaṃ **‘‘esa nayo dvīhi pakārehīti etthāpī’’**ti.

Vaṭṭanissito dānādivasena saddhaṃ uppādento rāgaṃ upanissāya dānādivasena saddhaṃ uppādeti nāma, na vivaṭṭanissito avisesena vuttattāti āha **‘‘iminā adhippāyena vadatī’’**ti. **Etesa**nti kāyikasukhadukkhānaṃ. **Ekatopī**ti idaṃ yadipi ekasmiṃ santāne sukhadukkhānaṃ ekasmiṃ khaṇe uppatti natthi, paccayasamāyogo pana tesaṃ ekajjhampi hotīti katvā vuttaṃ.

425. **Purimavāresu viyā**ti paṭiccavārādīsu purimesu viya. **Imasmi**nti pañhāvāre. **Paccayena uppatti vuccatī**ti hetuādinā tena tena paccayena taṃtaṃpaccayuppannassa uppatti na vuccati. **Tesaṃ tesaṃ dhammāna**nti hetuādīnaṃ tesaṃ tesaṃ paccayadhammānaṃ. **Taṃtaṃpaccayabhāvo**ti hetuādīnaṃ taṃtaṃpaccayabhāvo vuccati. Teneva purimesu chasu vāresu ‘‘kusalo dhammo uppajjatī’’tiādinā tattha tattha uppādaggahaṇaṃ kataṃ, idha pana ‘‘kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo’’tiādinā paccayabhāvo gahito. **Tenā**ti upatthambhakattena paccayabhāvena. **Idhā**ti pañhāvāre.

427. **Patiṭṭhābhūtassā**ti nissayabhūtassa. **Kammapaccayo**ti sahajātakammapaccayo. **Dukamūlakadukāvasānā**ti ‘‘kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa ca abyākatassa ca dhammassā’’ti evaṃ dukamūlakadukāvasānā katvā vuttapañhā. **Tatthā**ti paccayavāre. **Kusalo ca abyākato ca dhammā**ti kusalābyākatappabhedā paccayuppannā dhammā. **Yato tato vā**ti paccayadhammaniyamaṃ akatvā yato tato vā kusalābyākatavasena **ubhayapaccayato uppattimattameva tattha** paccayavāre **adhippetaṃ, ubhayassa** yathāvuttassa paccayuppannassa **ubhinnaṃ** yathāvuttānaṃyeva paccayadhammānaṃ **paccayabhāvo na adhippeto** uppādapadhānattā tassā desanāyāti adhippāyo. **Nissayādibhūtā**ti nissayaatthiavigatabhūtā paccayadhammā na labbhanti, tasmā kusalo ca…pe… na vuttanti yojanā.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. **Etthā**ti abyākatamūlake. **Yadi eva**nti yadi kusalākusalamūlehi alabbhamānampi labbhati, evaṃ sante. **Gaṇanamattasāmaññato, na** paccayasāmaññatoti adhippāyo.

440. **Nidassanavasena daṭṭhabbo** yebhuyyena indriyamaggapaccayānañca hetupaccayassa visabhāgattā. **Indriyamaggapaccayā ca visabhāgā**ti visesanena yo tattha sabhāgabhāvo, taṃ nivatteti. **Tathā bhāvābhāvato**ti tasmiṃ hetupaccayākāre sati bhāvato, hetudhammānaṃ hetupaccayabhāve sati sahajātādipaccayabhāvatoti attho. **Adhipatipaccayādīna**nti adhipatindriyamaggapaccayānaṃ. **Visabhāgatā** hetupaccayassa. **Kusalādihetūna**nti kusalākusalakiriyābyākatahetūnaṃ. **Hetupaccayabhāve**ti hetupaccayatte hetubhāvena upakārakatte. **Vipākapaccayabhāvābhāvato**ti vipākapaccayabhāvassa abhāvato. Na hi vipākānaṃ vipākapaccayatā atthi. Vipākahetūnaṃ itarahetūhi hetupaccayatāya atthi sabhāgatāti āha **''hetuvajjāna''**nti. **Vipākānaṃ visabhāgatāya bhavitabbaṃ,** na hi vipākadhammadhammanevavipākanavipākadhammadhammānaṃ vipākehi sabhāgatā atthi rāsantarabhāvatoti adhippāyo. **Ubhayapaccayasahite**ti hetuvipākapaccayasahite. **Hetupaccayabhāve vipākamhī**ti hetupaccayabhāvena vattamāne vipākadhamme. **Vipākapaccayattābhāvābhāvato**ti vipākapaccayabhāvābhāvassa abhāvato. Na hi vipāko vipākassa vipākapaccayo na hoti, tasmā natthi hetuvipākapaccayānaṃ visabhāgatāti adhippāyo.

Idāni vuttamevatthaṃ udāharaṇena samatthento **''yathā hī''**tiādimāha. **Hetusahajātapaccayasahite**ti hetupaccayasahajātapaccayasahite, ubhayapaccayayutteti attho. **Hetūna**nti idaṃ ''sahajātapaccayattābhāvo''ti imināpi sambandhitabbaṃ. Hetūnañhi hetupaccayasahite rāsimhi hetupaccayabhāvo viya sahajātapaccayabhāvopi atthīti. Tattha hetuvajjānaṃ sahajātadhammānaṃ hetudhammassa ca na sabhāgatā vuccati sahajātapaccayena sabhāgabhāvato. **Evamidhāpī**ti yathā hetusahajātapaccayesu vuttappakārena natthi visabhāgatā, evamidhāpi hetuvipākapaccayesu natthi visabhāgatāti attho. **Esa nayo vippayuttapaccayepī**ti yvāyaṃ nayo hetusahajātapaccayesu visabhāgatābhāvo vutto, esa nayo hetusahite vippayuttapaccayepīti attho. Tatthāpi hi ''hetuvippayuttapaccayasahite rāsimhī''tiādi sakkā yojetunti. Paccuppanno eva paccayuppanno, paccayo pana atītopi anāgatopi kālavinimuttopi hotīti paccuppannakkhaṇe hetupaccayabhāve sahajātādipaccayabhāvaṃ sandhāya tathābhāvābhāvavasena sabhāgatāya vuccamānāya nānākkhaṇikānaṃ kusalādīnaṃ hetūnaṃ vipākānañca vasena visabhāgatā tasseva hetussa na vattabbāti imamatthaṃ dasseti **''apicā''**tiādinā.

Aggahitavisesato sāmaññato viseso na suviññeyyo hotīti adhippāyenāha **''kusalā vīmaṃsādhipatīti evaṃ vattabba''**nti.

441-443. **''Itarāni dve labhatī''**ti evaṃ vattuṃ na sakkā, hetādhipatidukehi dassitāni yāni ''kusalo dhammo kusalassa dhammassa, kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca, abyākato dhammo abyākatassā''ti cattāri vissajjanāni, tesu hetusahajātanissayaatthiavigataindriyamaggapaccayesu sampayuttapaccaye paviṭṭhe ''kusalo dhammo kusalassa, abyākato dhammo abyākatassā''ti imāni dve labhati. Yaṃ sandhāya aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ ''sace tehi saddhiṃ…pe… tāneva dve labhatī''ti, tehi pana itarāni nāma ''kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā''ti imāni dvepi siyuṃ. Na hi kusalo dhammo kusalassa vippayuttapaccayena paccayo hoti. Tena vuttaṃ **''itarāni dve labhatīti purimapāṭho''**tiādi. **Itarāni dve**ti vā aññāni dve, yāni sampayuttapaccayavasena dve vissajjanāni, vippayuttapavese pana tato aññāni aññathābhūtāni dve vissajjanāni. Yāni sandhāya vuttaṃ **''kusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti dve labhatīti paṭhantī''**ti. **Tesū**ti ūnataragaṇanāhetūsu vipākaaññamaññādīsu.

Anāmaṭṭhavipākānīti aggahitavipākapaccayāni, ghaṭanaṃ apekkhitvā ayaṃ napuṃsakaniddeso. **Na vipākaheturahitāni** sādhāraṇavasena vuttattā. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ ''sāmaññato navannampi hetūnaṃ vasena vuttānī''ti, ''vipākahetupi labbhatī''ti ca.

Tatthāti pañcamaghaṭanato paṭṭhāya pañcasu ghaṭanesu. Tena vipākena saha, samaṃ vā uṭṭhānaṃ etassāti **samuṭṭhāna**nti ayampi attho sambhavatīti vuttaṃ **''paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpampi taṃsamuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātī''**ti. **Eseva nayo**ti iminā kaṭattārūpampi taṃsamuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātīti imamevatthaṃ atidisati.

Evampīti ‘‘etesu panā’’tiādinā saṅkhepato vuttappakārepīti attho. Tenāha **‘‘etesu pana…pe… vuttanayenapī’’**ti. **Yo yo paccayo**ti yo yo hetuādipaccayo **mūlabhāvena ṭhito** paresaṃ paccayānaṃ. **Tappaccayadhammāna**nti tehi hetuādipaccayehi paccayabhūtānaṃ hetuādidhammānaṃ. **Niravasesaūnaūnataraūnatamalābhakkamenā**ti te dhammā yesu vissajjanesu yathārahaṃ niravasesā labbhanti, yesu ūnā ūnatarā ūnatamā ca labbhanti, tena kamena ghaṭanāvacanato paccayuppannāpi yathākkamaṃ niravasesādikkameneva labbhanti. Tenāha **‘‘niravasesalābhe ca…pe… veditabbo’’**ti.

Hetumūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

445. **Pañcame ekanti sanissayato abyākatamūlaṃ akusala**nti idaṃ sandhāyāha **‘‘vatthuvasena sanissayaṃ vakkhatī’’**ti. **Na ida**nti idaṃ catutthaṃ ghaṭanaṃ labbhamānassapi vatthussa vasena ghaṭanaṃ na hoti tassa vakkhamānattā, tasmā ‘‘ārammaṇavasenevā’’ti ekaṃso gahitoti atthayojanā.

446. **Sahajātapurejātā eko nissayapaccayo**ti iminā satipi paccayadhammabhede paccayabhāvabhedo natthīti dasseti, tathā **‘‘atthipaccayo’’**ti imināpi. Avigatapaccayopettha atthipaccayeneva saṅgahitoti daṭṭhabbo. ‘‘Atthiavigatapaccayo’’ti pāṭho. Sahajātārammaṇādhipati pana na kevalaṃ paccayadhammappabhedova, atha kho paccayabhāvabhedopi atthevāti āha **‘‘evaṃ…pe… abhāvato’’**ti. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘nissayabhāvo hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sahajātapurejātanissayādīna**nti sahajātanissayapurejātanissayādīnaṃ. **Ādi-**saddena sahajātapurejātaatthiavigatabhāve saṅgaṇhāti. **Na paneva**ntiādinā vuttamevatthaṃ vivaranto **‘‘sahajāto hī’’**tiādimāha. **Bhinnasabhāvā**ti samānepi adhipatisaddavacanīyabhāve paccayabhāvavisiṭṭhena sabhāvena bhinnasabhāvā, na hetupaccayādayo viya sabhāvamattena. **Tenevā**ti bhinnasabhāvattā eva. Aññathā ‘‘kusalo kusalassa sahajātavasena, abyākato ārammaṇavasena adhipatipaccayena paccayo hotī’’ti tadubhayaṃ ekajjhaṃ katvā vattabbaṃ siyā, na ca vuttanti dassento āha **‘‘pañhāvāravibhaṅge…pe… na vutta’’**nti.

447-452. **Sādhāraṇavasenā**ti adhipatindriyabhāvasāmaññena. Tathā ceva cha ghaṭanāni yojetvā dasseti **‘‘adhipatī’’**tiādinā. **Dve paccayadhammā**ti vīriyavīmaṃsānaṃ vasena dve paccayadhammā, **ekoyeva** cittādhipativasena. **Samaggakāni pubbe vattabbāni siyuṃ** adhipatipaṭipāṭiyāti adhippāyo. Paṭhamañhi vīriyādhipati pacchā cittādhipatīti. **Tesaṃ** āhāramaggapaccayānaṃ **pacchā vuttāni** samaggakāni. **Sadisattā**ti idaṃ parato ‘‘hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisattā’’tiādivacanaṃ sandhāya vuttaṃ.

457-460. **Dumūlaka**nti kusalābyākatamūlakaṃ. Taṃ kusalamūlakesu kasmā vuttanti codanāyaṃ āha **‘‘abyākatasahitassa kusalassa paccayabhāvadassanavasenā’’**ti. **Etthā**ti anulomagaṇane. **Yathāvuttesū**ti ‘‘sahajātaaññamaññanissayavipākasampayuttavippayuttaatthiavigatamūlakesū’’ti evaṃ vuttesu sahajātādimūlakesu. **Atthiavigatamūlakavajjesū**ti atthiavigatamūlakāni ṭhapetvā avasesesu **āhārena** āhārapaccayena ghaṭanāni na yojitānīti sambandho. Adhipatindriyehi ca nissayādivajjesu sahajātādīsu ghaṭanāni na yojitānīti yojanā. **Tesū**ti hetukammajhānamaggesu āhāre adhipatindriyesu ca taṃtaṃghaṭanavasena yathāvuttesu yojiyamānesu. **Tenā**ti hetuādiarūpadhammānaṃyeva labbhanato. **Tehi ghaṭanānī**ti hetuādīhi yojiyamānāni ghaṭanāni. **Rūpamissakattābhāvenā**ti idaṃ vuttasadisatāya kāraṇavacanaṃ. Kasmā panettha atthiavigatamūlakāni nissayavippayuttaatthiavigatāni tehi vajjitānīti āha **‘‘atthiavigatehi panā’’**tiādi. Nissayādīhi yojiyamānāni adhipatindriyāni rūpamissakāni hontīti na vuttānīti sambandho. Yadi evaṃ kasmā atthiavigatamūlakesu āhārena, nissayādimūlakesu ca adhipatindriyehi yojanā katāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘adhipatāhārindriyamūlakesū’’**tiādi.

473-477. Edisesu ṭhānesu khandha-saddo arūpesveva niruḷhoti katvā vuttaṃ **‘‘na pavatte viya khandhāyeva paccayuppannabhāvena gahetabbā’’**ti. **Kaṭattārūpampi pana labbhatī**ti iminā ‘‘ekakkhaṇikakammavasena vuttānī’’ti vacanaṃ paṭikkhipati. Yamatthaṃ sandhāya **‘‘kasmā na vutta’’**nti vuttaṃ, taṃ pākaṭataraṃ karonto **‘‘nanū’’**tiādiṃ vatvā puna taṃ udāharaṇena vibhāvetuṃ **‘‘yathācā’’**tiādi vuttaṃ. **Ārammaṇanissayapaccayabhāvenā**ti ārammaṇapaccayabhāvena nissayapaccayabhāvena ca. Kammassa ca paccayabhāvo pākaṭoyevāti āha **‘‘kammampi ārammaṇapaccayabhāvena vattabba’’**nti. **Dvinnaṃ paccayabhāvāna**nti kammārammaṇapaccayabhāvānaṃ. **Aññamaññapaṭikkhepato**ti iminā dvinnaṃ paccayabhāvānaṃ bhinnattā pavattiākārassa ekakkhaṇe ekasmiṃ paccayadhamme ayujjamānataṃ dasseti. Yathādassitassa nidassitabbena asamānataṃ dassento **‘‘paccuppannañhi…pe… yuttaṃ vattu’’**nti āha. **Kammaṃ panā**tiādinā kammārammaṇapaccayānaṃ pavattiākārassa bhinnattā ekajjhaṃ hutvā appavattimeva vibhāveti. Yato te aññamaññaṃ paṭikkhepakā vuttā, kasmā pana taṃyeva vatthu ārammaṇapaccayo hoti nissayapaccayo ca, na taṃyeva kammaṃ ārammaṇapaccayo ca kammapaccayo cāti? Na codetabbametaṃ, dhammasabhāvo esoti dassento **‘‘esa ca sabhāvo’’**tiādimāha. Tattha **vattamānāna**nti paccuppannānaṃ. **Ya**nti idaṃ ‘‘vattabbatā’’ti iminā sambandhiyamānaṃ **‘‘yā’’**ti itthiliṅgavasena vipariṇāmetabbaṃ. **Yathā**tiādinā tamevatthaṃ udāharaṇadassanena vibhāveti.

478-483. Yaṃ viññāṇaṃ adhipatipaccayo na hoti, taṃ **anāmaṭṭhādhipatibhāvaṃ** daṭṭhabbaṃ. **Vatthussa vasenā**ti hāpetabbassa vatthussa vasena.

484-495. Arūpindriyāni rūpānaṃ paccayattena labbhantīti yojanā. Yadipi evaṃ vuttaṃ rūpindriyānaṃ arūpānaṃ paccayattañca labbhatīti āha **‘‘cakkhādīni ca pana cakkhuviññāṇādīnaṃ labbhantī’’**ti. **Taṃsamānagatikā**ti vīriyena samānagatikā maggapaccayatāya.

511-514. Vippayuttamūlake ‘‘dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānāna’’nti idaṃ pavattivasena aṭṭhakathāyaṃ vuttanti āha **‘‘paṭisandhiyaṃ pana ‘khandhā kaṭattārūpānaṃ vatthu ca khandhāna’nti idampi labbhatī’’**ti. **Tassa dassanavasenā**ti tassa vatthussa dassanavasena, na anavasesato paccayadhammassa dassanavasena. Tenāha **‘‘khandhā ca vatthussāti idampi pana labbhatevā’’**ti. **Na vajjetabbānī**ti tesampi paccayuppannabhāvena yojetabbattā.

515-518. **Arūpavatthārammaṇamahābhūtaindriyāhārānaṃ** paccayadhammānanti attho. **‘‘Āhārindriyapaccayā cā’’tipi pana vattabbaṃ**. Kasmā? **Na hi indriyāhārānaṃ vasena sahajātādayo labbhanti,** indriyāhārānaṃ pana vasena indriyāhārapaccayāva labbhanti. ‘‘Sahajātaṃ purejātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriya’’nti hi uddisitvā atthipaccayo vibhattoti. Keci panettha ‘‘āhāraggahaṇena kabaḷīkāro āhārova gahito, indriyaggahaṇena ca rūpajīvitindriyameva, sesāhārindriyāni sahajātādīsveva antogadhāni katāni. Yāni tadantogadhāni, te sandhāya aṭṭhakathāyaṃ ‘arūpavatthārammaṇamahābhūtaindriyāhārānaṃ vasenā’ti ettha indriyāhāraggahaṇaṃ katanti ‘sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhantī’ti vutta’’nti vadanti.

Tattha arūpānaṃ sahajātapacchājātāhārindriyapaccayabhāvo yathārahaṃ veditabbo. Vatthu sahajātaṃ purejātañca, ārammaṇaṃ purejātameva, abhiññāñāṇassa pana kadāci sahajātampi ārammaṇapaccayo hotiyeva. Sahajātaggahaṇena panettha sahajātapaccayabhūtova gayhati, so ca ekuppādādilakkhaṇayuttovāti yo dhammo sahajāto hutvā ārammaṇaṃ hoti, na so idha adhippeto. Yadi sahajātopi ārammaṇaṃ hoti, kasmā pāḷiyaṃ tathā na vibhattanti? Ekakalāpapariyāpannassa ekuppādādilakkhaṇayuttassa bhinnakalāpapariyāpannato saṅkaramocanatthaṃ. Apica appacurabhāvato apākaṭabhāvato ca taṃ na gahitaṃ. **Tato**ti navamatoti attho, na dasamatoti adhippāyo. Na hi ekādasame adhipati atthīti. **Tathā cuddasame**ti ettha **tathā**-saddena vatthuggahaṇena cakkhādivatthūnipi gahitānīti imamatthaṃ upasaṃharati. **Tadevā**ti ārammaṇameva.

519. **Sahajātāni viyā**ti sahajātapaccayasahitāni viya ghaṭanāni. **Sahajātenā**ti sahajātapaccayena. **Tānī**ti ‘‘pakiṇṇakaghaṭanānī’’ti vuttaghaṭanāni. Yāni hi sahajātapaccayena na yojitāni, tānettha pakiṇṇakaghaṭanānīti vuttāni. **Purejāta…pe… vasenā**ti ettha ayaṃ yojanā – purejātassa pacchājātassa āhārassa indriyassa ca sahajātena aññamaññañca sāmaññavasena, tesaṃyeva sahajātena aññamaññañca asāmaññavasena cāti vuttaṃ hoti. Yathā purejātassa pacchājātassa ca sahajātena asāmaññaṃ bhinnasabhāvattā, tato eva āhārindriyānampi tena asāmaññaṃ, evaṃ purejātādīnaṃ catunnampi aññamaññaṃ asāmaññaṃ bhinnasabhāvattā. Evaṃ asāmaññavasena asamānatāvasena yathāvuttāni ghaṭanāni vippakiṇṇāni. Yathā pana sahajātapaccayadhammā arūpakkhandhādayo teneva sahajātapaccayatāsaṅkhātena mithūnaṃ samānabhāvena aññehi asaṃkiṇṇā attano paccayuppannānaṃ paccayo hontīti asāmaññavasena tesaṃ pavatti, evaṃ purejātādipaccayadhammāpīti tesaṃ sahajātena aññamaññañca yathāvuttassa sāmaññassa asāmaññassa ca vasena tāni ghaṭanāni vippakiṇṇānīti pakiṇṇakāni vuttāni. Evaṃ sante sahajātānampi ghaṭanānaṃ pakiṇṇakabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati, tesaṃ sahajātatāya eva avippakiṇṇabhāvasiddhito. Tena vuttaṃ **''sahajātaṃ aggahetvā vuttāni pakiṇṇakāni nāmā''**ti.

Tānīti pakiṇṇakaghaṭanāni. **Kusalavipākā**ti kusalā ca vipākā ca, ye abhinnalakkhaṇā hutvā kusalasabhāvā vipākasabhāvā cāti attho. Evaṃsabhāvañca ekaṃ aññindriyamevāti āha **''idaṃ…pe… labbhatī''**ti. Nanu ca saddhindriyādivasenapi ayamattho labbhatīti? Tesaṃ kiriyasabhāvatāpi atthevāti. **Dukkha**nti cetasikadukkhaṃ. Tenāha **''akusalamevā''**ti. Vipākassa dukkhassāti yojanā. Tena vuttaṃ **''ajhānaṅgattā''**ti. **Akusalavipākakiriyā**ti vicikicchācittapañcaviññāṇakiriyāmanodhātūsu pavattanato akusalavipākakiriyāva hoti cittaṭṭhitīti attho. Yasmā akusalavipākāti evamatthe gayhamāne dukkhassa cittaṭṭhitiyā ca vasena yathā jhānesu, evaṃ aññesaṃ vasena aññesu ca na labbhati, tasmā akusalassa vipākāti evamatthe gayhamāne dukkhindriyassa vasena indriyesu labbhatīti dassento āha **''akusalassa… pe… labbheyyā''**ti. Imasmiṃ kusalattike vipāko vipākābyākatamicceva gayhati, na akusalādipadehi visesetvāti imamatthaṃ dassento **''kusalavipākā…pe… natthī''**ti āha.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā

527. **Nahetupaccayenā**ti ettha na-kāro aññatthoti dassento **''hetupaccayato aññena paccayenā''**ti āha. **Aggahitaggahaṇenā**hi sahajātādisaṅgahavasena aggahitānaṃ gahaṇena. **Aṭṭha hontī**ti imissā pāḷiyā āgatā ārammaṇādayo aṭṭha paccayā honti. **Tesū**ti aṭṭhasu paccayesu. **Tīhī**ti ārammaṇasahajātaupanissayapaccayehi. **Dvīhī**ti ārammaṇapaccayaupanissayapaccayehi. **Tasmiṃ tasmiṃ paccaye**ti tasmiṃ tasmiṃ hetuādike paccaye. **Tato** hetuādipaccayato. **Yathāyogaṃ yojetabbā**ti yasmiṃ paccaye paccanīyato ṭhite ye paccayā anulomato yojanaṃ labhanti, te yojetabbāti attho.

Dvinnanti anantarūpanissayassa pakatūpanissayassāti imesaṃ dvinnaṃ. **Vatthupurejātassa vasena purejātaṃ** ārammaṇapurejātassa ārammaṇena saṅgahitattā. **Aññissā cetanāyā**ti nānākkhaṇikakammapaccayabhāveneva pavattāya cetanāya. Arūpāhārā apariccattasahajātabhāvā eva āhārapaccayo honti, rūpāhāro ṭhitippattoyevāti vuttaṃ **''sahajātato aññassa kabaḷīkārāhārassa vasena āhāro''**ti. **Sahajātato aññassā**ti ca idaṃ arūpāhāranivattanatthaṃ vuttaṃ, na kabaḷīkārāhāravisesanivattanatthaṃ tādisasseva tassa abhāvato. Na hi rūpāhāro sahajātapaccayo hoti, nāpi purejātapaccayo hoti. Yathā sahajātānaṃ sahajātapaccayo na hoti, evaṃ purejātānaṃ pacchājātapaccayo na hoti, pacchājātānañca purejātapaccayo na hoti. Kasmā? Tādisassa paccayalakkhaṇassa abhāvato. Yesañhi yo janako, na tehi tassa sahajātatā atthi, nāpi purejātatā purejātapaccayalakkhaṇayuttā, pacchājātapaccayatāya pana vattabbameva natthi rūpadhammattā. Upatthambhakattepi eseva nayo, tasmā sahajātādividhuro eva tassa paccayabhāvo veditabbo. Teneva hi ''sahajātaṃ purejātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriya''nti ettha rūpajīvitindriyaṃ viya rūpāhāro visuṃ gahito. Tathā cāha **''rūpāhāro…pe… āhārapaccayova hotī''**ti. **Sahajātato purejātato ca aññassa rūpajīvitindriyassā**ti ettha rūpāhāre vuttanayeneva attho veditabbo.

Evañca katvāti purimapurimehi asaṅgahitasaṅgaṇhanavasena pacchimapacchimānaṃ gahitattā tathā rūpāhārassa jīvitindriyassa ca vasena idha āhārindriyapaccayānaṃ gahitattāti attho, aññathā ''āhārapaccayena paccayo, indriyapaccayena paccayo''ti vattabbaṃ siyāti adhippāyo. Tenevāha **''ārammaṇa…pe… icceva vutta''**nti. **Tadaññābhāvā**ti tato ārammaṇādipaccayato aññassa idhādhippetakammādipaccayassa kusale abhāvā. **Tasmā**ti yasmā ārammaṇato aññesaṃ dvinnaṃ vasena upanissayo vutto, tasmā ‘‘ārammaṇādhipati ārammaṇapaccaye saṅgahaṃ gacchatī’’ti vattabbaṃ, na ārammaṇūpanissayeti adhippāyo. Yadi evaṃ kasmā parittattikapañhāvārapaccanīye ārammaṇaṃ na vuttaṃ. Upanissayena hi asaṅgahitatte taṃ vattabbameva siyāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘yaṃ panā’’**tiādi. Tattha **purimehi asaṅgahitavasena vuttāna**nti purimehi paccayehi asaṅgahitavasena vuttānaṃ pacchimānaṃ paccayānaṃ. **Saṅgahitavivajjanābhāvato**ti attanā samānalakkhaṇatāya saṅgahitassa paccayassa vivajjanābhāvato, vivajjane kāraṇaṃ natthīti attho. **Upanissayato aññārammaṇābhāvato**ti appamāṇo dhammo appamāṇassa dhammassa ārammaṇaṃ honto ārammaṇūpanissayova hoti ārammaṇādhipatibhāvatoti attho. Yathā ārammaṇe gahite ārammaṇūpanissayo gahitova hoti balavārammaṇabhāvato, evaṃ ārammaṇūpanissaye gahite ārammaṇaṃ gahitameva hoti taṃsabhāvattāti tattha taṃ visuṃ na uddhaṭanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **‘‘na pana ārammaṇūpanissayassa ārammaṇe asaṅgahitattā’’**ti.

Pacchājātaāhārānanti attano paccayuppannato purejātakāyato pacchājātānaṃ arūpāhārānaṃ. Te hi attanā sahajātaarūpadhammānaṃ taṃsamuṭṭhānarūpadhammānampi sahajātaatthipaccayā honti, purejātānaṃ pana vatthūnaṃ pacchājātaatthipaccayo. **Pacchājātindriyāna**nti pacchājātānaṃ arūpindriyānaṃ. Sesaṃ āhāre vuttanayena yojetabbaṃ. Yasmā ete āhārindriyā yasmiṃ khaṇe purejātaatthipaccayaṃ labhanti, tasmiṃyeva khaṇe taṃtaṃpaccayuppannānaṃ sahajātaatthipaccayo pacchājātaatthipaccayo ca honti, tasmā vuttaṃ **‘‘sahāpi atthiavigatapaccayabhāvo hotī’’**ti. **Tiṇṇa**nti sahajātādīnaṃ tiṇṇaṃ. **Chahi bhedehī**ti visuṃ gahitehi sahajātādīhi pañcahi yathārahaṃ ekajjhaṃ gahitabhedena cāti chahi atthipaccayabhedehi. **Ekekaṃ saṅgahetvā**ti atthipaccayalakkhaṇaṃ avigatapaccayalakkhaṇañca visuṃ visuṃ chahi bhedehi saṅgahetvā vuttaṃ.

Ajjhattikabāhirabhedatoti vattabbaṃ cakkhādīnaṃ jīvitindriyassa ca adhippetattā, saparasantānikānañca indriyānaṃ anadhippetattā. **Nissayapurejātavippayuttaatthiavigatānaṃ** purejātabhūtānanti adhippāyo. Tesañhi purejāte saṅgaho. **Tadekadesassā**ti ārammaṇekadesassa, ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayānanti attho. **Tesa**nti nissayādīnaṃ. **Upanissayādīsū**ti upanissayapurejātapaccayādīsu. **Taṃ pana** purejātabhūtaṃ ārammaṇaṃ. **Tatthā**ti upanissayapaccayasaṅgahe. Yathāvuttanayo cettha ekantena gahetabboti dassetuṃ **‘‘atha panā’’**tiādi vuttaṃ.

Eva-saddo ānetvā yojetabbo, aññathā tesu pañhesu ekasabhāvatova paccayassa āgamanaṃ vuttaṃ siyā. **Tenā**ti ‘‘ekovā’’ti avadhāraṇena aggahitena. **Tesū**ti sahajātapurejātapaccayesu. **Ukkaṭṭhavasenā**ti ‘‘eko dve’’tiādinā vuttaukkaṃsavasena. **Te te paccaye saṅgahetvā**ti te hetuādipaccaye sahajātādipaccayehi saṅgahetvā. **Dassitapaccayaparicchedo**ti soḷasādibhedena saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo.

Pabhedaparihānīsūti sahajātapaccayādīhi saṅgahitapaccayappabhede taṃtaṃpaccayapaṭikkhepe pañhāparihāniyañcāti attho. **Nahetupaccayā**ti iminā hetupaccayato aññe paccayā gahitāti katvā vuttaṃ **‘‘nahetupaccayāti ettha labbhamānapaccaye sandhāya vutta’’**nti. **Evañca katvā**ti sabbapaccanīyasādhāraṇalakkhaṇavasena vuttattā eva **na vattabbaṃ siyā,** na hi hetupaccaye paccanīyato ṭhite hetudhammo hetussa dhammassa sahajātapaccayena paccayoti sakkā vattuṃ. **Vīsati paccayā**ti hetupaccayena saddhiṃ vīsati paccayā. Parihānīyaṃ vitthārakathaṃ dassentoti yojanā.

528. **Tehi tehi paccayehī**ti sahajātapaccayādīhi tehi tehi saṅgāhakabhūtehi paccayehi. **Te te paccayā**ti saṅgahetabbā aññamaññapaccayādayo hetupaccayādayo vā te te paccayā. **Aññesaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ,** na tesaṃ sabbesaṃ sambhavanti adhippāyo. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. Tattha **dveyevā**ti ārammaṇādhipatiṃ apanetvā āha. **Abyākatassapī**ti pi-saddena na kevalaṃ kusalasseva, atha kho abyākatassapīti kusalaṃ sampiṇḍeti.

530. **Tena saddhi**nti vatthunā saddhiṃ. **Suddhāna**nti kevalānaṃ vatthunā vinā ca gahitānaṃ kusalakkhandhānaṃ. Yadipi vatthunā saddhiṃ sahajātaṭṭho natthi, nissayādibhāvo pana atthevāti dassento **‘‘vatthunā panā’’**tiādimāha.

Sahajātapurejātapacchājātaāhārindriyānaṃ atthipaccayena saṅgahetabbattā sahajātādīhi saṅgahetabbānaṃ taṃsaṅgaho sukaroti dassetuṃ upanissayena saṅgahetabbānaṃ saṅgaho vuttanayo evāti vuttaṃ **‘‘catūsu sabbapaccaye saṅgaṇhitvā’’**ti. Kammaṃ pana sahajātūpanissayehi asaṅgahetabbatāpi atthīti sarūpato gahitaṃ, aññathā ‘‘tīsu paccayesū’’ti vattabbaṃ siyā. **Missakāmissakassā**ti sahajātapurejātādibhāvehi missakassa tathā amissakassa ca. Vuttamevatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘na hī’’**tiādi vuttaṃ. **Tenā**ti atthipaccayavibhāgasaṅgāhakānaṃ sahajātādīnaṃ gahaṇena. **Sabbapaccayānaṃ…pe… hotī**ti iminā ‘‘imasmiṃ pana paccayuddhāre’’tiādinā vuttopi paccayasaṅgaho idha atthato dassitoyevāti imamatthaṃ dasseti.

Nissayo kasmā na vutto? Sahajātanissayo purejātanissayoti hi sakkā vibhajituntі adhippāyo. **Vippayutto vā kasmā na vutto**? Purejātavippayutto pacchājātavippayuttoti vibhajituṃ sakkāti attho. Yaṃ missakāmissakabhāvaṃ manasi katvā ‘‘avattabbattā’’ti vuttaṃ, taṃ dassento **‘‘nissayo tāvā’’**tiādimāha. **Visesitabbo** ‘‘vippayuttapaccayena paccayo’’ti avisesena pāḷiyaṃ vuttattā. **So viyā**ti atthipaccayo viya, nissayapaccayo viya vā atthipaccayavisesābhāvena vippayuttapaccayo na vattabbova. Dvinnaṃ paccayānaṃ viya pabhedasabbhāvatoti dassento **‘‘sahajātapurejātānañcā’’**tiādimāha. **Tathā**tiādinā vuttamatthaṃ pāḷiyā samatthetuṃ **‘‘vakkhatī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha maggaphaladhammānaṃ maggaphalataṃsamuṭṭhānarūpavasena sahajātaatthipaccayo tesaṃyeva purejātacatusantatirūpavasena pacchājātaatthipaccayo vutto, na pana vippayuttapaccayabhāvo vakkhatīti yojanā. **So**ti vippayuttapaccayo.

Hetuādīnaṃ sahajātantogadhattā hetuādayo tabbisesā hontīti katvā vuttaṃ **‘‘sahajātapaccayo ca hetuādīhi visesetabbo’’**ti. **So**ti sahajātapaccayo. **Viruddhapaccayehī**ti sahajātapurejātassa sahajātādibhāvena viruddhehi paccayehi. Tenāha **‘‘uppattikālaviruddhehi paccayehī’’**ti.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

Nahetumūlakavaṇṇanā

532. **Adhipatipaccayādibhūto ārammaṇapaccayo**ti ārammaṇaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissaye vadati. Te ca yasmā ārammaṇasabhāvā eva, tasmā vuttaṃ **‘‘parihāyatiyevā’’**ti. **Pannarasasū**ti dutiye sahajātapaccaye ‘‘hetupaccayo’’tiādinā vuttesu pannarasasu. **Ekādasannaṃ vasenā**ti sahajātapaccayo, sahajātatāvisiṭṭhā adhipatinissayakammāhārindriyatthiavigatahetujhānamaggā cāti imesaṃ ekādasannaṃ vasena. **Sahajāte antogadhā** hetuādayo. **Tasmiṃ paṭikkhitte**ti tasmiṃ sahajāte paṭikkhitte paccanīyato ṭhite. **Anantogadhā** sahajāte, ke pana teti āha **‘‘ārammaṇādhipatipurejātanissayādayo’’**ti. **Ārammaṇādiākārenā**ti ārammaṇapurejātanissayanānākkhaṇikakammādiākārena.

Tasmiṃ paṭikkhitteti tasmiṃ sahajātapaccaye paṭikkhitte. **Ime vārā**ti sahajātaṃ purejātanti vissajjitavārā. **Ete nissayādayo**ti sahajātatāvisiṭṭhe nissayādike vadati, na itare. Tenāha **‘‘yasmā ca… pe… paṭikkhepena paṭikkhittā’’**ti.

Nissayādibhūtañca sahajātapaccayaṃ ṭhapetvāti etena ‘‘ṭhapetvā sahajātapaccaya’’nti ettha antogadhanissayādibhāvoyeva sahajātapaccayo gahitoti dasseti. **Nissayādī**ti **ādi**-saddena hetuādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato**ti aññamaññapaccayadhammavasena sahajātādīhi pavattisabbhāvato aññamaññe paṭikkhitte ‘‘kusalo kusalābyākatassā’’ti vāro parihāyati. **Tesaṃ tesaṃ paccayuppannāna**nti idaṃ sāmaññavacanampi ‘‘aññamaññapaccayasaṅgahaṃ gatā’’ti vacanato aññamaññapaccayalābhīnaṃyeva gahaṇaṃ siyāti āsaṅkaṃ nivattetuṃ **‘‘kusalo ca kusalassā’’**tiādi vuttaṃ. **Samudāyabhūto**ti catukkhandhasamudāyabhūto. **Ekadesabhūtehī**ti tasseva ekadesabhūtehi. **‘‘Kusalo panā’’**tiādi ‘‘naaññamaññapaccayena…pe… parihāyatī’’ti imassa aṭṭhakathāvacanassa samādhānavacanaṃ.

Rūpakkhandhekadesova honti rūpāhārarūpindriyavasena, ‘‘ekantena vippayuttapaccayadhammehī’’ti vuttadhammā ‘‘te’’ti paccāmaṭṭhāti āha **‘‘teti te vippayuttapaccayadhammā’’**ti.

533. **Paccanīyagaṇanaṃ dassetu**nti vuttepi nanu paccayagaṇanameva dassitaṃ hotīti kassaci āsaṅkā siyāti taṃ nivattento āha **‘‘paccanīyavāragaṇanā hi dassitā’’**ti. Balavakammaṃ vipākassa upanissayo hoti, itaraṃ kammapaccayo evāti āha **‘‘vipākassapi pana…pe… kammapaccayo hotī’’**ti.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

534. **Paricchinnagaṇanānī**ti idaṃ na gaṇanāpekkhaṃ, atha kho vissajjanāpekkhanti āha **‘‘paricchinnagaṇanāni vissajjanānī’’**ti. Paccanīyato ṭhitopi hetu nayānaṃ mūlabhāveneva ṭhitoti āha **‘‘hetumūlake’’**ti, aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘nahetumūlaka’’micceva vuttaṃ.

538. **Mūlaṃ saṅkhipitvā**ti sattamūlakaṃ aṭṭhamūlakaṃ navamūlakañca saṅkhipitvā. **Dvīsū**ti ‘‘tīṇī’’ti vuttesu tīsu vissajjanesu purimesu dvīsu ‘‘kusalo dhammo abyākatassa, akusalo dhammo abyākatassā’’ti imesu. Tenāha **‘‘vipāko paccayuppanno hotī’’**ti. **Tatiye**ti ‘‘abyākato dhammo abyākatassā’’ti imasmiṃ. **Tesamuṭṭhānikakāyo**ti utucittāhārānaṃ vasena tesamuṭṭhānikakāyo.

545. **Etaṃ dvayaṃ sandhāya vuttaṃ,** yathā arūpaṃ arūpassa, evaṃ rūpampi rūpassa vippayuttapaccayo na hotīti. **Rūpābyākato arūpābyākatassā**ti idaṃ vatthukhandhe sandhāya vuttaṃ. **Arūpābyākato rūpābyākatassā**ti idaṃ pana cittasamuṭṭhānarūpañcāti tesaṃ ekantiko vippayuttapaccayabhāvoti āha **‘‘sahajāta…pe… hotiyevā’’**ti. **Sahajātāhārindriyavasenā**ti sahajātaarūpāhārindriyavasena.

546. **Ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhantī**ti idaṃ yathārahavasena vuttanti taṃ yathārahaṃ paṭikkhepāpaṭikkhepavasenapi dassetabbanti **‘‘atthipaccaye panā’’**tiādi vuttaṃ. **Purimesū**ti nārammaṇādīsu. **Navā**ti ekamūlakāvasānā nava. **Dveyevā**ti ‘‘kusalo dhammo abyākatassa, akusalo dhammo abyākatassā’’ti ime dveyeva.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. **Imehevā**ti ‘‘kusalo kusalassa, akusalo akusalassā’’ti imehi eva **samānā honti** kusalāditāsāmaññena. Tena vuttaṃ **‘‘atthābhāvato pana na anurūpā’’**ti. ‘‘Kusalo kusalassā’’tiādinā satipi uddesato sāmaññe yebhuyyena siyā vibhaṅge visesoti āha **‘‘yathāyogaṃ niddesato cā’’**ti.

551. **Hetunāma**nti hetu ca taṃ nāmañcāti hetunāmaṃ. **Paccaya**nti tameva paccayabhūtaṃ sandhāyāti yojanā.

552. **Dvinnampi adhipatīna**nti sahajātārammaṇādhipatīnaṃ vasena, taṃ ‘‘kusalaṃ kusalassa sahajātato ceva ārammaṇato cā’’tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Nārammaṇe sattā**ti sahajātādhipatissa vasena vuttaṃ, **na sahajāte sattā**ti ārammaṇādhipatissa vasena vuttanti yojanā. **Eva**nti yathā adhipatimhi vuttaṃ, evaṃ sabbattha sabbapaccayesu. **‘‘Tasmiṃ tasmiṃ…pe… uddharitabbā’’**ti vatvā tassa gaṇanuddhārassa sukarataṃ upāyañca dassento **‘‘anulome…pe…**

viññātu’’nti āha.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. **Parihāpanagaṇanāyā**ti parihāpetabbagaṇanāya **samānattañca na ekantikaṃ** ūnatamabhāvassapi sambhavatoti adhippāyo. Tenāha **‘‘nahetunārammaṇadukassā’’**tiādi. Tattha saddhiṃ yojiyamānena ūnataragaṇanena adhipatipaccayena parihīnāpīti yojanā. **Saddhiṃ parihīnāpī**ti vā imasmiṃ pakkhe ‘‘adhipatipaccayenā’’ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Eta**nti lakkhaṇaṃ.

Aṭṭhānanti anulomato aṭṭhānaṃ atiṭṭhanaṃ. **Tiṭṭhantī**ti anulomatoti yojanā. **Tesa**nti hetuādīnaṃ. **Itaresū**ti yādisā adhippetā, te dassetuṃ **‘‘adhipatī’’**tiādi vuttaṃ. **Imāni dve**ti ‘‘kusalābyākatā abyākatassa, akusalāabyākatā abyākatassā’’ti imāni ca dve.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

636. **Hetuyā vuttehi tīhī**ti hetupaccayā vuttehi tīhi vissajjanehi saddhiṃ. **Vārasāmaññameva vadati,** na atthasāmaññanti adhippāyo. **Tathā kamme tīṇīti hetuyā vuttānevāti cā**ti ‘‘kamme tīṇī’’ti ettha ‘‘hetuyā vuttānevā’’ti imasmiṃ atthavacanepi tathā vārasāmaññameva sandhāya vadatīti attho.

644. **Ekekamevā**ti ekekameva vissajjanaṃ.

650. **Sakaṭṭhāne**ti attanā ṭhitaṭṭhāne. **Tato paretarā**ti tato aggahitapaccayato paretarā paccanīyato. **Nāhāre…pe… lābho hotī**ti āhārapaccaye paccanīyato ṭhite indriyapaccayaṃ, anulomato indriyapaccaye ca paccanīyato ṭhite āhārapaccayaṃ anulomato yojetvā yathā pañho labbhatīti attho. **Tesū**ti āhārindriyesu. **Dvidhā bhinnāni** paccanīyato anulomato ca yojetabbabhāvena.

Paccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanāttike **paṭiccādiniyama**nti tikapadasambandhavasena paṭiccavārādīsu vattabbaṃ paṭiccasahajātaṭṭhādiniyamanaṃ **na labhanti** vedanārūpanibbānāni. Kasmā? Tikamuttakattā. Tathā **paccayuppannavacanaṃ**. Na hi sakkā vattuṃ vedanaṃ rūpaṃ nibbānañca sandhāya ‘‘sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca sukhāya vedanāya sampayutto uppajjatī’’ti. **Tikadhammāna**nti vedanāttikadhammānaṃ. **Tatthā**ti hetupaccayādīsu. **Yathānurūpato**ti vedanādīsu yo yassa vedanāya sampayuttadhammassa ārammaṇādipaccayo bhavituṃ yutto, tadanurūpato. **Ārammaṇādī**ti **ādi-**saddena ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayādike saṅgaṇhāti.

10. **Kusalattikepi parihīna**nti idaṃ paccanīyaṃ sandhāya vuttaṃ. **Rūpārūpadhammapariggāhakattā**ti idaṃ anādibhūtassapi sahajātassa ādimhi ṭhapane kāraṇavacanaṃ. **Ādi-saddenā**ti ‘‘sahajātādayo’’ti ettha ādi-saddena. Yathārahaṃ ārabbha uppattivasena sabbe arūpadhammā ārammaṇādīnaṃ paccayuppannā hontīti vuttaṃ **‘‘paccayuppannavasena sabbārūpadhammapariggāhakānaṃ ārammaṇādīna’’**nti. **Ādi-**saddena ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayādike saṅgaṇhāti. **Tenā**ti ‘‘sabbārūpadhammapariggāhakā panā’’tiādivacanena. **Sabbaṭṭhānikānaṃ…pe… dassitā hoti** sahajātadassanenāti attho. Ekadesaparihānidassaneneva hi samudāyaparihāni dassitā hotīti. **Sahajātādayo**ti vā ādi-saddena sabbaṭṭhānikā cattāropi dassitā hontīti. **Sahajātamūlakā**ti sahajātapaccaye sati bhavantā na sahajātaṃ purato katvā pāḷiyaṃ āgatā. Tenāha **''sahajātanibandhanā…pe… vuttaṃ hotī''**ti. So pacchājāto kasmā pana na parihāyatīti sambandho. **Tatthā**ti yathāvuttāya parihāniyaṃ aparihāniyañca. **Sahajātanibandhanehī**ti sahajātadhammanimittehi paccayabhāvehi idha paccayadhammahetuko vutto. **Etthevā**ti parihāniyaṃyeva. Sā hi idha adhikatā. Sahajātanibandhanānameva parihānīti vutte ''kiṃ sabbesaṃyeva nesaṃ parihānī''ti āsaṅkāya āha **''sahajāta…pe… dassitameta''**nti.

17. **Nayadassanameva karotī**ti yathā ahetukakiriyacetanaṃ sandhāya ''nahetupaccayā nakammapaccayā''ti vattuṃ labbhā, evaṃ navipākapaccayātipi labbhā. Ahetukamohaṃ pana sandhāya ''nahetupaccayā navipākapaccayā''ti labbhā, na ''nakammapaccayā''ti. Tenāha **''na ca paccayapaccayuppannadhammasāmaññadassana''**ntiādi.

25-37. **Yathā kusalattikaṃ, evaṃ gaṇetabba**nti idaṃ yaṃ sandhāya pāḷiyaṃ nikkhittaṃ, taṃ dassetuṃ vuttaṃ **''hetumūlakānaṃ…pe… nagaṇanasāmañña''**nti. Na hi kusalattike anulomapaccanīye gaṇanāhi vedanāttike tā samānā. **Parivattetvāpi yojitā**ti ettha ''nahetupaccayā napurejātapaccayā ārammaṇe eka''nti ārammaṇaṃ paṭhamaṃ vatvā vattabbampi purejātaṃ parivattetvā paṭhamaṃ vuttanti vadanti. Tathā **nahetupaccayā kamme tīṇī**ti idameva padaṃ parivattetvā ''nakammapaccayā hetuyā tīṇīti vutta''ntipi vadanti.

39. **Taṃsampayutte**ti tena domanassena sampayutte. Domanassasīsena sampayuttadhammā vuttā. **Saddhāpañcakesū**ti saddhāsīlasutacāgapaññāsu. **Kattabba**nti vā yojanā kātabbāti attho. **Avasesesū**ti rāgādīsu. **Pāḷigatidassanattha**nti ''evaṃ pāḷi pavattā''ti pāḷiyā pavattidassanatthaṃ. **Rāgādīhi** upanissayabhūtehi. **Anuppattito**ti na uppajjanato. Taṃ pāḷigatiṃ tikantarapāḷiyā dassento **''kusalattikepihī''**tiādimāha. **Idhāpī**ti imasmiṃ vedanāttikepi.

62. **Anaññatta**nti abhedaṃ. Sukhavedanāsampayutto hi dhammo sukhavedanāsampayuttasseva dhammassa hetupaccayena paccayo, na itaresaṃ. Esa nayo sesapadesu sesesu ca ''tīṇī''ti āgataṭṭhānesu. Tena vuttaṃ **''sabbāni tīṇi suddhānaṃ tiṇṇaṃ padānaṃ vasena veditabbānī''**ti. ''Pacchājātā arūpadhammānaṃ paccayo na hontī''ti yuttametaṃ, purejātā pana arūpadhammānaṃ paccayā na hontīti kathamidaṃ gahetabbanti codanaṃ sandhāyāha **''purejātā''**tiādi, purejātā hutvā paccayo na hontīti attho. Purimataraṃ uppajjitvā ṭhitā hi rūpadhammā pacchā uppannānaṃ arūpadhammānaṃ purejātapaccayo honti, na cāyaṃ nayo arūpadhammesu labbhati. Tena vuttaṃ **''purejātattābhāvato''**ti. **Tathā pacchājātattābhāvato**ti yathā imasmiṃ tike kassaci dhammassa purejātattābhāvato purejātapaccayo na hontīti vuttaṃ, tathā pacchājātattābhāvato pacchājātā hutvā paccayo na honti, pacchājātapaccayo na hontīti attho. Na hi ekasmiṃ santāne kesuci arūpadhammesu paṭhamataraṃ uppajjitvā ṭhitesu pacchā keci arūpadhammā uppajjanti, yato te tesaṃ pacchājātapaccayo bhaveyyuṃ.

83-87. **Avasesesu aṭṭhasū**ti ''sukhāya vedanāya sampayutto dhammo''tiādinā ekamūlakekāvasānā ye nava nava vārā ārammaṇapaccayādīsu labbhanti, tesu yathāvuttamekaṃ vajjetvā sesesu aṭṭhasu. **Tīsvevā**ti suddhesu tīsveva sahajātakammapaccayo labbhati.

Vedanāttikavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. **Soyevā**ti akatasamāsehi padehi yo attho vuccati, soyeva attho vutto hoti.

24-52. **Ta**nti taṃ vacanaṃ, **taṃ** vā kaṭattārūpaṃ. Yasmā cittasamuṭṭhānassa upādārūpassa yathā khandhe paṭicca uppatti, tathā mahābhūte ca paṭicca uppatti. Na hi tassa tadubhayaṃ vinā uppatti atthi, na evaṃ kaṭattārūpassa. Tañhi kammassa kaṭattā uppajjamānaṃ mahābhūte paṭicca uppajjati, tasmā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpassa taṃ visesaṃ dassetuṃ tadeva vuttaṃ, na kaṭattārūpaṃ vuttanti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘khandhe paṭiccā’’**tiādimāha. Yadipi kaṭattārūpaṃ ‘‘mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpa’’nti ettha na gahitaṃ, vacanantarena pana gahitamevāti dassento **‘‘pavattiyaṃ panā’’**tiādimāha. **Evañca katvā**ti khandhe paṭicca uppattiyā abhāvatoyeva. **Nāhārapaccaye**ti āhārapaccaye paccanīyato ṭhite. **Tampī**ti kaṭattārūpampi. Ṭhitikkhaṇe kaṭattārūpassa āhāro upatthambhako hotīti katvā vuttaṃ **‘‘uppādakkhaṇe’’**ti.

Vipākattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādinnattikavaṇṇanā

51. Adhipatidhammoyeva lokuttaradhammesu nādhipatipaccayā uppajjatīti āha **‘‘nādhipatipaccayāti sayaṃ adhipatibhūtattā’’**ti. Nanu adhipatidhammopi ārammaṇādhipativasena adhipatipaccayena uppajjatīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘avirahitā…pe… dassetī’’**ti. **Avirahitārammaṇādhipatīsū**ti lokuttare sandhāyāha. Te hi nibbānārammaṇattā evaṃ vuccati. **Pi**-saddena ko pana vādo virahitārammaṇādhipatianekantārammaṇādhipatīsūti dasseti.

72. **Anupālanupatthambhanavasenā**ti jīvitindriyaṃ viya kaṭattārūpānaṃ anupālanavasena ojā tasseva kammajakāyassa upatthambhanavasena paccayo hoti, na janakavasenāti yojanā. **Etasmiṃ pana atthe satī**ti kammajakalāpe ojā tasseva kammajakāyassa upatthambhakavasena paccayo hotīti etasmiṃ atthe labbhamāne. **Āhārantipi vattabba**nti yathā jīvitindriyavasena ‘‘upādinnupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo’’ti vuttaṃ, evaṃ yathāvuttaāhārassapi vasena vattabbanti attho. Ettha ca yasmiṃ kalāpe kammajā ojā kadāci tasseva upatthambhanapaccayo hotīti ayamattho aṭṭhakathāyaṃ dassito. Yadi kammajā ojā ekaṃsato sakalāparūpūpatthambhanavaseneva pavattati, tathā sati imāya pāḷiyā virodho siyāti dassento **‘‘yadi ca…pe… hotī’’**ti aṭṭhakathāvacanaṃ uddharitvā tattha dosaṃ vibhāvento **‘‘evaṃ satī’’**ti āha. Tattha **ta**nti taṃ vacanaṃ. **Anajjhohaṭāya** attano paccayato nibbattāya, paccayo cettha kammaṃyeva. Tenāha **‘‘sasantānagatāya upādinnojāyā’’**ti.

Ayampi pañho, na kevalaṃ pubbe vuttaāhāroyevāti adhippāyo. **Uddharitabbo siyā,** na ca uddhaṭo. **Tasmā**ti etassa ‘‘vādo balavataro’’ti etena sambandho. Kasmā pana yathāvuttesu dvīsu pañhesu āhāro na uddhaṭoti āha **‘‘ajjhohaṭassā’’**tiādi. Tattha **dutiyapañho**ti dukamūlake dutiyapañhoti yojanā. **Dutiyapañho ca na uddhaṭo**ti etthāpi ‘‘ajjhohaṭassa…pe… abhāvato’’ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Itarassā**ti anajjhohaṭassa. **Ajjhohaṭameva** na anajjhohaṭaṃ, yathāvuttojanti adhippāyo. **‘‘Balavataro’’**ti vatvā tassa balavatarabhāvaṃ dassento **‘‘na hī’’**tiādimāha. Katipayālope ajjhoharitvā vasitvā ṭhitassa viya ajjhohaṭamattāhi maṇḍūkādīhi ajjhohārakassa sarīre visesādhānaṃ veditabbaṃ.

Idha vuttehīti imasmiṃ upādinnattike vuttehi. **Ekamūlakadukatikāvasānapañhavissajjanehī**ti ekapadamūlakehi dukāvasānehi tikāvasānehi ca pañhavissajjanehi. Te pana ‘‘anupādinnupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa anupādinnupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo, anupādinnaanupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa anupādinnupādāniyassa anupādinnaanupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo’’ti evaṃ veditabbo. **Idhā**ti imasmiṃ upādinnattike. **Dutiyadukāvasāne viyā**ti dutiyadukāvasāne pañhavissajjane viya, ‘‘anupādinnupādāniyo dhammo upādinnupādāniyassa anupādinnupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo, sahajātaṃ pacchājāta’’nti etassa vissajjane viyāti attho. Ayañca attho tatiyapadamūlakesu dukatikāvasānapañhesupi labbhateva. Yadi pana te pañhā kusalattikepi labbhanti, atha kasmā tattha na uddhaṭāti āha **‘‘sukhāvabodhanatthaṃ pana tattha sahajātavaseneva vissajjanaṃ kata’’**nti. **Sahajātavasenevā**ti sahajātaatthipaccayavaseneva. **Ekamūlakadukāvasānā**ti ‘‘kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā’’ti evaṃpakārā pañhā. **Tattha** kusalattike uddhaṭā. **Idha pana** imasmiṃ upādinnattike. **Etehi** yathāvuttehi vissajjanehi. **Eko dhammo**ti eko vedanādiko paccayadhammo. **Anekehī**ti sahajātapacchājātādīhi anekehi atthipaccayavisesehi. **Anekesaṃ dhammāna**nti anekesaṃ paccayuppannadhammānaṃ. **Eko atthipaccayo**ti idaṃ atthipaccayatāsāmaññato vuttaṃ.

Idāni yathāvuttaṃ avuttañca atthipaccaye labbhamānaṃ visesaṃ vitthārato dassento **‘‘eko hī’’**tiādimāha. Tattha **eko**ti atthipaccayavisesesu eko. **Ekassā**ti tādisasseva ekassa. Aññathā hi eko dhammo ekassa dhammassa paccayo nāma natthi. **Ekenevā**ti sahajātaatthipaccayeneva yathā okkantikkhaṇe vatthu. Tañhi attanā sahajātassa nāmassa sahajātaatthipaccayeneva paccayo hoti, na purejātādinā. **Eko** sahajātaarūpakkhandho **anekesaṃ** attanā sahajātānaṃ arūpakkhandhānaṃ **ekena** sahajātaatthipaccayena, **anekehi** sahajātapacchājātaatthipaccayehi yathākkamaṃ attanā sahajātānaṃ cittasamuṭṭhānarūpānaṃ purejātānaṃ tesamuṭṭhānikarūpānaṃ. **Aneko** purejātavatthurūpañceva sahajātaarūpakkhandhā ca **ekassa** arūpakkhandhassa yathākkamaṃ purejātasahajātaatthipaccayehi. **Aneko** arūpadhammo **anekesaṃ** sahajātaarūpadhammānaṃ purejātarūpadhammānañca sahajātapacchājātaatthipaccayehi. **Aneko** vā āhārindriyappakāro **anekesaṃ** rūpadhammānaṃ yathārahaṃ sahajātapurejātapacchājātāhārindriyavasena atthipaccayena paccayo hoti. Evaṃ paccayuppannānaṃ asamānattepi ayamattho sambhavati, samānatte pana vattabbameva natthi. Tenāha **‘‘samānatte paccayuppannadhammāna’’**nti. **Sahajātaṃ purejāteneva saha atthipaccayo hotī**ti sahajātaatthipaccayadhammo purejātaatthipaccayadhammena saheva atthipaccayo hoti. Yathā vatthunā purejātaatthipaccayaṃ labhantā eva kusalādidhammā sahajātānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ sahajātaatthipaccayo honti, tathā te purejātassa kāyassa pacchājātapaccayopi hontiyeva. Tenāha **‘‘pacchājātena cā’’**ti. Atthipaccayo hotīti sambandho. Ayaṃ sahajātapacchājātānaṃ atthipaccayabhāvo paccayadhammānaṃ abhede eva icchito, na bhede. Tenāha **‘‘anaññadhammattena…pe… nānādhammatte’’**ti.

Idāni tassa nānādhammatte abhāvaṃ pāḷiyā vibhāvento **‘‘yadi siyā’’**tiādimāha. Tattha **eko atthipaccayabhāvo natthī**ti ekasseva paccayadhammassa vasena labbhamāno eko atthipaccayabhāvo natthi. Kasmā? Virodhato. Tena vuttaṃ **‘‘sahajāta…pe… na vutta’’**nti. **Evañca katvā**ti sahajātapacchājātānaṃ ekadhammavasena saha alābhato eva. **Ekadhammavasenā**ti ekasseva paccayadhammassa vasena. Tenāha **‘‘nānādhammānaṃ viruddhasabhāvattā’’**ti. Viruddhasabhāvatā ca sahajātapacchājātavasena veditabbā, idha pana lokiyalokuttarādibhāvatoti. **Aññathā**ti tesaṃ sahajātapacchājātānaṃ ekajjhaṃ lābhe. **Indriyapaṭikkhepepī**ti indriyapaccaye paccanīkato ṭhitepi. **Tassa pañhassa lābhato**ti ‘‘upādinnupādāniyo ca anupādinnupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo’’ti etassa pañhassa lābhato. **Bāvīsā**ti ekamūlakāvasānā nava, ekamūlakadukāvasānā pañca, ekamūlakatikāvasānamekaṃ, dukamūlakekāvasānā cattāro, dukamūlakāvasānā dve, dukamūlakatikāvasānamekanti evaṃ bāvīsati. Yathā pubbe sahajātaṃ purejātena saheva atthipaccayo hotīti vuttaṃ, evaṃ purejātampi tenāti dassento āha **‘‘purejātaṃ sahajāteneva saha atthipaccayo hotī’’**ti. Tattha **sahajāteneva sahā**ti sahajātena saheva. Aṭṭhānappayutto hi ayaṃ eva-saddo, sahajātena na vinā purejātaatthipaccayoti attho. Itaresu pana atthipaccayadhammesu niyamo natthi tehi sahāpi vināpi bhāvato. Tenāha **‘‘na itarehī’’**ti. **Tampi vatthu taṃsahitapurejātamevā**ti yaṃ ‘‘purejātaṃ sahajāteneva saha atthipaccayo hotī’’ti vuttaṃ, tampi vatthupurejātañceva taṃsahitārammaṇapurejātameva ca, na kevalaṃ ārammaṇapurejātaṃ. Tenāha **‘‘na itara’’**nti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāṭhantarena vibhāvetuṃ **‘‘kusalattike hī’’**tiādi vuttaṃ. Yadi purejātaṃ taṃsahajātena vināpi atthipaccayo siyā, ‘‘navippayuttapaccayā atthiyā pañcā’’ti vattuṃ na sakkā, vuttañcetaṃ, tasmā viññāyati ‘‘purejātaṃ sahajātena saheva atthipaccayo hotī’’ti. **Navippayutte bāvīsā**ti etthāpi eseva nayo. **Tatthā**ti sanidassanattike. **Atthivibhaṅge**ti atthipaccayassa vibhajane. **Tikamūlakekāvasānan**ti ‘‘sanidassanasappaṭigho ca anidassanasappaṭigho ca anidassanaappaṭigho ca dhammā anidassanasappaṭighassa dhammassa atthipaccayena paccayo’’ti evaṃ tikamūlako ekāvasāno pañho uddhaṭo. **Paccayuddhāre**ti ca tattheva paccayuddhāre. Tathā ca so pañho uddhaṭo. Tayidaṃ kathaṃ, yadi purejātaṃ sahajāteneva saha atthipaccayo hotīti codanāyaṃ āha **‘‘taṃ vatthusahitassa… pe… paccayabhāvato’’**ti. Tassattho – yadipi tattha sanidassanasappaṭighaggahaṇena ārammaṇapurejātassa atthipaccayabhāvo vutto, tathāpi anidassanaappaṭighaggahaṇato vatthumpi gahitanti vatthusahitassa ārammaṇapurejātassa sahajātena saheva atthipaccayabhāvo vuttoti. **Pacchājātaṃ āhārindriyeheva saha atthipaccayo hoti,** na purejātenāti adhippāyo. **Anaññadhammatte**ti paccayadhammassa anaññatte. Sahajātena saha atthipaccayo hotīti yojanā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tatthāpi paṭiyogipurejātaṃyeva daṭṭhabbaṃ. ''Atthipaccayavisesesu panā''tiādinā attanā dassitaṃ vicāraṃ **''evameta''**nti nigamanavasena paccāmasati.

Upādinnattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vitakkattikavaṇṇanā

22. Vitakkattike **sattasu mūlakesū**ti ''savitakkasavicāraṃ dhammaṃ paṭiccā''tiādinā āgatāni tīṇi ekakāni, tīṇi dukāni, ekaṃ tikanti evaṃ ekamūlakāni yāni sattamūlakāni, tesu. **Yathākkama**nti pāḷiyaṃ āgatānukkamena. **Sattā**ti paṭhame ekake satta. **Pañcā**ti dutiye pañca. Tānimāni hetupaccaye vuttanayena veditabbāni. Idha pana pavattivaseneva yojetabbaṃ. **Tīṇī**tiādīsu tatiye tīṇi, catutthe ekaṃ, pañcame tīṇi, chaṭṭhepi tīṇi, sattame ekaṃ. Tāni pana yathākkamaṃ tatiyapadaṃ paṭicca tatiyapadadutiyapadatadubhayavasena, paṭhamapadatatiyapadāni paṭicca tatiyapadavasena, paṭhamapadadutiyapadāni paṭicca paṭhamapadatatiyapadatadubhayavasena, dutiyapadatatiyapadāni paṭicca paṭhamapadatatiyapadatadubhayavasena, paṭhamadutiyatatiyapadāni paṭicca tatiyapadavaseneva veditabbāni. **Aññamaññe aṭṭhavīsā**tiādīsupi imināva nayena gaṇanā veditabbā. **Eva**nti yathāvuttaṃ gaṇanaṃ paccāmasati. **Dutiyatatiyamūlakesu ekaṃ eka**nti dutiyamūlake ekaṃ, tatiyamūlake ekanti yojetabbaṃ. **Tathā āsevane**ti yathā purejāte ekādasa, tathā āsevaneti attho. **Aññānī**ti adhipatiaññamaññapurejātāsevanato aññesu paccayesu gaṇanāni. **Hetuārammaṇasadisānī**ti hetuārammaṇapaccayesu gaṇanāsadisāni.

31. **Avisesenā**ti ''vipāka''nti visesanaṃ akatvā na pana vissajjanaṃ katanti yojanā. Tattha kāraṇaṃ vattuṃ **''kasmā''**tiādimāha. **Itaresa**nti lokiyavipākānaṃ. **Te visuṃ niddhāretvā vuttā**ti te yathāvuttalokiyavipākā avitakkavicāramattasāmaññato visuṃ nīharitvā vuttā. ''Avitakkavicāramatte khandhe paṭicca avitakkavicāramattā adhipatī''ti vuttarāsi **purimakoṭṭhāso**.

38. **Eta**nti ''avitakkavicāramattaṃ avitakka…pe… saha gacchantenā''ti āgatapāḷipadaṃ. Tassa atthaṃ dassetuṃ **''mūlaṃ…pe… vuttaṃ hotī''**ti āha. Tattha **avitakka…pe… yojentenā**ti avitakkehi avitakkapariyāyena vuttehi avitakkavicāramattaavitakkaavicārapadehi saha mūlapadaṃ, āsevanamūlakameva vā gacchantena yojentena **napurejātasadisaṃ** nāsevane **pāḷigamanaṃ kātabbaṃ,** paṭhitabbanti attho. Potthakesu pana ''avitakkavicāramattaṃ vipākena saha gacchantenā''ti dissati, vipākena visesanabhūtena saha yojentenāti attho. Tenevāha **''vipākaṃ avitakkavicāramattantiādi yojetabba''**nti.

Ekamūlake pāḷiyaṃ yojitamevāti **''dumūlakesu paṭhame''**ti vuttaṃ.

49. **Mūlapadameva avasānabhāvenā**ti ''savitakkasavicāraṃ dhammaṃ paccayā savitakkasavicāro dhammo uppajjati nahetupaccayā''tiādinā mūlapadameva avasānabhāvena yojitaṃ. **Satta mohā uddharitabbā**ti idaṃ nahetupaccayaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭiccavāre hi ahetukamoho tikkhattumeva āgato. Idha pana **''vatthuṃ paccayā''**tiādinā catūsupi mūlakesu āgato, tasmā sattakkhattuṃ āgamanaṃ sandhāya ''satta mohā''ti vuttanti veditabbaṃ.

Upanissayena saṅgahitattāti upanissayapaccayeneva kammapaccayassa saṅgahitattā. Sabbassapi rūpārūpāvacarakammassa balavabhāvato upanissayattābhāvo natthi, yato taṃ ''garū''ti vuccati, kammakkhayakarassa pana kammassa balavabhāve vattabbameva natthīti imamatthaṃ pāḷiyā eva vibhāvetuṃ vuttaṃ **''upādinnattikapañhāvārapaccanīye hi…pe… viññāyatī''**ti.

Vitakkattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā

Paṭiccasamuppādavibhaṅge vicāritanayena vicāretabbanti idaṃ ‘‘na ca puthujjanānaṃ dassanena pahātuṃ sakkuṇeyyo, itaresaṃ na kenaci paccayena paccayo na hontīti sakkā vattu’’ntiādinā attanā ānītaṃ amataggapathavinicchayaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, tampi paṭiccasamuppādaṭīkāya atthavivaraṇe vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭṭhānapakaraṇa-anuṭīkā samattā.

Iti pañcapakaraṇamūlaṭīkāya līnatthavaṇṇanā

Anuṭīkā samattā.

Abhidhammassa anuṭīkā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Vimānavatthu-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **nāthaṃ,** ñeyyasāgarapāraguṃ;
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato;
Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ,** sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
Vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Devatāhi kataṃ puññaṃ, yaṃ yaṃ purimajātisu;
Tassa tassa vimānādi-phalasampattibhedato.

Pucchāvasena yā tāsaṃ, vissajjanavasena ca;
Pavattā desanā kamma-phalapaccakkhakārinī.

Vimānavatthu icceva, nāmena vasino pure;
Yaṃ khuddakanikāyasmiṃ, saṅgāyiṃsu mahesayo.

Tassāhamavalambitvā, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Tattha tattha nidānāni, vibhāvento visesato.

Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Yathābalaṃ karissāmi, atthasaṃvaṇṇanaṃ subhaṃ;
Sakkaccaṃ bhāsato taṃ me, nisāmayatha sādhavoti.

Tattha **vimānānī**ti visiṭṭhamānāni devatānaṃ kīḷanivāsaṭṭhānāni. Tāni hi tāsaṃ sucaritakammānubhāvanibbattāni yojanikadviyojanikādipamāṇavisesayuttatāya, nānāratanasamujjalāni vicittavaṇṇasaṇṭhānāni sobhātisayayogena visesato mānanīyatāya ca ‘‘vimānānī’’ti vuccanti. Vimānānaṃ vatthu kāraṇaṃ etissāti **vimānavatthu,** ‘‘pīṭhaṃ te sovaṇṇamaya’’ntiādinayappavattā desanā. Nidassanamattañcetaṃ tāsaṃ devatānaṃ rūpabhogaparivārādisampattiyo taṃnibbattakakammañca nissāya imissā desanāya pavattattā. Vipākamukhena vā kammantaramānassa kāraṇabhāvato **vimānavatthū**ti veditabbaṃ.

Tayidaṃ kena bhāsitaṃ, kattha bhāsitaṃ, kadā bhāsitaṃ, kasmā ca bhāsitanti? Vuccate – idañhi vimānavatthu duvidhena pavattaṃ – pucchāvasena vissajjanavasena ca. Tattha vissajjanagāthā tāhi tāhi devatāhi bhāsitā, pucchāgāthā pana kāci bhagavatā bhāsitā, kāci sakkādīhi, kāci sāvakehi therehi.

Tatthāpi yebhuyyena yo so kappānaṃ satasahassādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ buddhassa bhagavato aggasāvakabhāvāya puññañāṇasambhāre sambharanto anukkamena sāvakapāramiyo pūretvā, chaḷabhiññācatupaṭisambhidādiguṇavisesaparivārassa, sakalassa sāvakapāramiñāṇassa matthakaṃ patto dutiye aggasāvakaṭṭhāne ṭhito iddhimantesu ca bhagavatā etadagge ṭhapito āyasmā mahāmoggallāno, tena bhāsitā.

Bhāsantena ca paṭhamaṃ tāva lokahitāya devacārikaṃ carantena devaloke devatānaṃ pucchāvasena puna tato manussalokaṃ āgantvā manussānaṃ puññaphalassa paccakkhakaraṇatthaṃ pucchaṃ vissajjanañca ekajjhaṃ katvā bhagavato pavedetvā bhikkhūnaṃ bhāsitā, sakkena pucchāvasena, devatāhi tassa vissajjanavasena bhāsitāpi mahāmoggallānattherassa bhāsitā eva. Evaṃ bhagavatā therehi ca devatāhi ca pucchāvasena, devatāhi tassā vissajjanavasena ca tattha tattha bhāsitā pacchā dhammavinayaṃ saṅgāyantehi dhammasaṅgāhakehi ekato katvā ‘‘vimānavatthu’’icceva saṅgahaṃ āropitā. Ayaṃ tāvettha ‘‘kena bhāsita’’ntiādīnaṃ padānaṃ saṅkhepato sādhāraṇato ca vissajjanā.

Vitthārato pana ‘‘kena bhāsita’’nti padassa anomadassissa bhagavato pādamūle katapaṇidhānato paṭṭhāya mahātherassa āgamanīyapaṭipadā kathetabbā, sā pana āgamaṭṭhakathāsu tattha tattha vitthāritāti tattha āgatanayeneva veditabbā. Asādhāraṇato ‘‘kattha bhāsita’’ntiādīnaṃ padānaṃ vissajjanā tassa tassa vimānassa atthavaṇṇanānayeneva āgamissati.

Apare pana bhaṇanti – ekadivasaṃ āyasmato mahāmoggallānassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘‘etarahi kho manussā asatipi vatthusampattiyā khettasampattiyā attano ca cittapasādasampattiyā tāni tāni puññāni katvā devaloke nibbattā uḷārasampattiṃ paccanubhonti, yaṃnūnāhaṃ devacārikaṃ caranto tā devatā kāyasakkhiṃ katvā tāhi yathūpacitaṃ puññaṃ yathādhigatañca puññaphalaṃ kathāpetvā tamatthaṃ bhagavato āroceyyaṃ. Evaṃ me satthā gaganatale puṇṇacandaṃ uṭṭhāpento viya manussānaṃ kammaphalaṃ paccakkhato dassento appakānampi kārānaṃ āyatanagatāya saddhāya vasena uḷāraphalataṃ vibhāvento taṃ taṃ vimānavatthuṃ aṭṭhuppattiṃ katvā mahatiṃ dhammadesanaṃ pavattessati, sā hoti bahujanassa atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti. So āsanā vuṭṭhahitvā rattadupaṭṭaṃ nivāsetvā aparaṃ rattadupaṭṭaṃ ekaṃsaṃ katvā samantato jātihiṅgulikadhārā vijjulatā viya sañjhāpabhānurañjito viya ca jaṅgamo añjanagirisikharo, bhagavantaṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantaṃ nisinno attano adhippāyaṃ ārocetvā bhagavatā anuññāto uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā, tato vuṭṭhāya iddhibalena taṅkhaṇaññeva tāvatiṃsabhavanaṃ gantvā tattha tattha tāhi tāhi devatāhi yathūpacitaṃ puññakammaṃ pucchi, tassa tā kathesuṃ. Tato manussalokaṃ āgantvā taṃ sabbaṃ tattha pavattitaniyāmeneva bhagavato ārocesi, taṃ samanuñño satthā ahosi. Iccetaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya vitthārena dhammaṃ desesīti.

Taṃ panetaṃ vimānavatthu vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannaṃ, suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallanti navasu sāsanaṅgesu gāthāsaṅgahaṃ.

> ‘‘Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhuto;
> Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino’’ti. (theragā. 1027) –

Evaṃ dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakkhandhasahassesu katipayadhammakkhandhasaṅgahaṃ. Vaggato pīṭhavaggo cittalatāvaggo pāricchattakavaggo mañjiṭṭhakavaggo mahārathavaggo pāyāsivaggo sunikkhittavaggoti satta vaggā. Vatthuto paṭhame vagge sattarasa vatthūni, dutiye ekādasa, tatiye dasa, catutthe dvādasa, pañcame catuddasa, chaṭṭhe dasa, sattame ekādasāti antaravimānānaṃ aggahaṇe pañcāsīti, gahaṇe pana tevīsasataṃ vatthūni, gāthāto pana diyaḍḍhasahassagāthā. Tassa vaggesu pīṭhavaggo ādi, vatthūsu sovaṇṇapīṭhavatthu ādi, tassāpi **‘‘pīṭhaṃ**

te sovaṇṇamaya’’nti gāthā ādi.

1. Itthivimānaṃ

1. Pīṭhavaggo

1. Paṭhamapīṭhavimānavaṇṇanā

Tattha paṭhamavatthussa ayaṃ aṭṭhuppatti – bhagavati sāvatthiyaṃ viharante jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme raññā pasenadinā kosalena buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sattāhaṃ asadisadāne pavattite tadanurūpena anāthapiṇḍikena mahāseṭṭhinā tayo divase, tathā visākhāya mahāupāsikāya mahādāne dinne asadisadānassa pavatti sakalajambudīpe pākaṭā ahosi. Atha mahājano tattha tattha kathaṃ samuṭṭhāpesi ‘‘kiṃ nu kho evaṃ uḷāravibhavapariccāgeneva dānaṃ mahapphalataraṃ bhavissati, udāhu attano vibhavānurūpapariccāgenāpī’’ti. Bhikkhū taṃ kathaṃ sutvā bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā ‘‘na, bhikkhave, deyyadhammasampattiyāva dānaṃ mahapphalataraṃ bhavissati, atha kho cittapasādasampattiyā ca khettasampattiyā ca, tasmā kuṇḍakamuṭṭhimattampi pilotikāmattampi tiṇapaṇṇasanthāramattampi pūtimuttaharītakamattampi vippasannena cetasā dakkhiṇeyyapuggale patiṭṭhāpitaṃ, tampi mahapphalataraṃ bhavissati mahājutikaṃ mahāvipphāra’’nti āha. Tathā hi vuttaṃ sakkena devānamindena –

> ‘‘Natthi citte pasannamhi, appikā nāma dakkhiṇā;
> Tathāgate vā sambuddhe, atha vā tassa sāvake’’ti. (vi. va. 804);

Sā panesā kathā sakalajambudīpe vitthārikā ahosi. Manussā samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikavaṇibbakayācakānaṃ yathāvibhavaṃ dānāni denti, gehaṅgaṇe pānīyaṃ upaṭṭhapenti, dvārakoṭṭhakesu āsanāni ṭhapenti. Tena ca samayena aññataro piṇḍapātacāriko thero pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno piṇḍāya caranto upakaṭṭhe kāle aññataraṃ gehaṃ sampāpuṇi. Tatthekā kuladhītā saddhā pasannā theraṃ passitvā sañjātagāravabahumānā uḷārapītisomanassaṃ uppādetvā gehaṃ pavesetvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā attano pīṭhaṃ paññāpetvā tassa upari pītakaṃ maṭṭhavatthaṃ attharitvā adāsi. Atha there tattha nisinne ‘‘idaṃ mayhaṃ uttamaṃ puññakkhettaṃ upaṭṭhita’’nti pasannacittā yathāvibhavaṃ āhārena parivisi, bījaniñca gahetvā bīji. So thero katabhattakicco āsanadānabhojanadānādipaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ kathetvā pakkāmi. Sā itthī taṃ attano dānaṃ tañca dhammakathaṃ paccavekkhantī pītiyā nirantaraṃ phuṭṭhasarīrā hutvā taṃ pīṭhampi therassa adāsi.

Tato aparena samayena aññatarena rogena phuṭṭhā kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane dvādasayojanike kanakavimāne nibbatti. Accharāsahassaṃ cassā parivāro ahosi, pīṭhadānānubhāvena cassā yojaniko kanakapallaṅko nibbatti ākāsacārī sīghajavo upari kūṭāgārasaṇṭhāno, tena taṃ ‘‘pīṭhavimāna’’nti vuccati. Tañhi suvaṇṇavaṇṇaṃ vatthaṃ attharitvā dinnattā kammasarikkhataṃ vibhāventaṃ suvaṇṇamayaṃ ahosi, pītivegassa balavabhāvena sīghajavaṃ, dakkhiṇeyyassa cittarucivasena dinnattā yathārucigāmī, pasādasampattiyā uḷāratāya sabbasova pāsādikaṃ sobhātisayayuttañca ahosi.

Athekasmiṃ ussavadivase devatāsu yathāsakaṃ dibbānubhāvena uyyānakīḷanatthaṃ nandanavanaṃ gacchantīsu sā devatā dibbavatthanivatthā dibbābharaṇavibhūsitā accharāsahassaparivārā sakabhavanā nikkhamitvā taṃ pīṭhavimānaṃ abhiruyha mahatiyā deviddhiyā mahantena sirisobhaggena samantato cando viya sūriyo viya ca obhāsentī uyyānaṃ gacchati. Tena ca samayena āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayeneva devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavanaṃ upagato tassā devatāya avidūre attānaṃ dassesi. Atha sā devatā taṃ disvā samuppannabalavapasādagāravā sahasā pallaṅkato oruyha theraṃ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ paggayha namassamānā aṭṭhāsi. Thero kiñcāpi tāya aññehi ca sattehi yathūpacitaṃ kusalākusalaṃ attano yathākammūpagañāṇānubhāvena hatthatale ṭhapitaāmalakaṃ viya paññābalabhedena paccakkhato passati, tathāpi yasmā devatānaṃ upapattisamanantarameva ‘‘kuto nu kho ahaṃ cavitvā idhūpapannā, kiṃ nu kho kusalakammaṃ katvā imaṃ sampattiṃ paṭilabhāmī’’ti atītabhavaṃ yathūpacitañca kammaṃ uddissa yebhuyyena dhammatāsiddhā upadhāraṇā, tassā ca yāthāvato ñāṇaṃ uppajjati, tasmā tāya devatāya katakammaṃ kathāpetvā sadevakassa lokassa kammaphalaṃ paccakkhaṃ kātukāmo –

1. ‘‘Pīṭhaṃ te sovaṇṇamayaṃ uḷāraṃ, manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ;
Alaṅkate malyadhare suvatthe, obhāsasi vijjurivabbha kūṭaṃ.

2. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

3. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve,
Manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. āha –

4. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

5. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, abbhāgatānāsanakaṃ adāsiṃ;
Abhivādayiṃ añjalikaṃ akāsiṃ, yathānubhāvañca adāsi dānaṃ.

6. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

7. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1. Tattha **pīṭha**nti yaṃkiñci tādisaṃ dārukkhandhampi āpaṇampi balikaraṇapīṭhampi vettāsanampi masārakādivisesanāmaṃ dārumayādiāsanampi vuccati. Tathā hi ‘‘pādapīṭhaṃ pādakathalika’’nti (mahāva. 209; cūḷava. 75) ettha pādaṭhapanayoggaṃ pīṭhādikaṃ dārukkhandhaṃ vuccati, ‘‘pīṭhasappī’’ti (mi. pa. 5.3.1) ettha hatthena gahaṇayoggaṃ. ‘‘Pīṭhikā’’ti pana ekaccesu janapadesu desavohārena āpaṇaṃ. ‘‘Bhūtapīṭhikā devakulapīṭhikā’’ti ettha devatānaṃ balikaraṇaṭṭhānabhūtaṃ pīṭhaṃ. ‘‘Bhaddapīṭha’’nti ettha vettalatādīhi upari vītaṃ āsanaṃ, yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘bhaddapīṭhaṃ upānayī’’ti. ‘‘Supaññattaṃ mañcapīṭhaṃ. Mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā kārayamānenā’’ti (pāci. 522) ca ādīsu masārakādibhedaṃ dārumayādiāsanaṃ. Idha pana pallaṅkākārasaṇṭhitaṃ devatāya puññānubhāvābhinibbattaṃ yojanikaṃ kanakavimānaṃ veditabbaṃ.

Teti te-saddo ‘‘na te sukhaṃ pajānanti, ye na passanti nandana’’ntiādīsu (saṃ. ni. 1.11, 226) ta-saddassa vasena paccattabahuvacane āgato. ‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama (dī. ni. 3.278; su. ni. 549). Namo te buddha vīratthū’’ti (saṃ. ni. 1.90) ca ādīsu tumha-saddassa vasena sampadāne, tuyhanti attho. ‘‘Kiṃ te diṭṭhaṃ kinti te sutaṃ. Upadhī te samatikkantā, āsavā te padālitā’’ti (ma. ni. 2.400; su. ni. 551) ca ādīsu karaṇe. ‘‘Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariya’’ntiādīsu (vi. va. 1251; jā. 1.10.92) sāmiatthe. Idhāpi sāmiatthe daṭṭhabbo. Tavāti hi attho.

Sovaṇṇamayanti ettha suvaṇṇa-saddo ‘‘suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate’’ti (ma. ni. 1.148) ca ‘‘suvaṇṇatā susaratā’’ti (khu. pā. 8.11) ca evamādīsu chavisampattiyaṃ āgato. ‘‘Kākaṃ suvaṇṇā parivārayantī’’tiādīsu (jā. 1.1.77) garuḷe. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco’’tiādīsu (dī. ni. 3.200) jātarūpe. Idhāpi jātarūpe eva daṭṭhabbo. Tañhi buddhānaṃ samānavaṇṇatāya sobhano vaṇṇo etassāti suvaṇṇanti vuccati. Suvaṇṇameva sovaṇṇaṃ yathā ‘‘vekataṃ vesama’’nti ca. Maya-saddo ca ‘‘anuññātapaṭiññātā, tevijjā mayamasmubho’’tiādīsu (su. ni. 599; ma. ni. 2.455) asmadatthe āgato. ‘‘Mayaṃ nissāya hemāya, jātamaṇḍo darī subhā’’ti ettha paññattiyaṃ. ‘‘Manomayā pītibhakkhā sayaṃpabhā’’tiādīsu (dī. ni. 1.39; 3.38) nibbattiatthe, bāhirena paccayena vinā manasāva nibbattāti manomayāti vuttā. ‘‘Yaṃnūnāhaṃ sāmaṃ cikkhallaṃ madditvā sabbamattikāmayaṃ kuṭikaṃ kareyya’’ntiādīsu (pārā. 84) vikāratthe. ‘‘Dānamayaṃ sīlamaya’’ntiādīsu (dī. ni. 3.305) padapūraṇamatte. Idhāpi vikāratthe, padapūraṇamatte vā daṭṭhabbo. Yadā hi suvaṇṇena nibbattaṃ sovaṇṇamayanti ayamattho, tadā suvaṇṇassa vikāro sovaṇṇamayanti vikāratthe maya-saddo daṭṭhabbo, ‘‘nibbattiatthe’’tipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Yadā pana suvaṇṇena nibbattaṃ sovaṇṇanti ayamattho, tadā sovaṇṇameva sovaṇṇamayanti padapūraṇamatte maya-saddo daṭṭhabbo.

Uḷāranti paṇītampi seṭṭhampi mahantampi. Uḷāra-saddo hi ‘‘pubbenāparaṃ uḷāraṃ visesaṃ adhigacchatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.376) paṇīte āgato. ‘‘Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsāya pasaṃsatī’’tiādīsu (ma. ni. 1.288) seṭṭhe. ‘‘Uḷārabhogā uḷārayasā oḷārika’’nti ca ādīsu (dha. sa. 894, 896; ma. ni. 1.244) mahante. Tampi ca vimānaṃ manuññabhāvena upabhuñjantānaṃ atittikaraṇatthena paṇītaṃ, samantapāsādikatādinā pasaṃsitatāya seṭṭhaṃ, pamāṇamahantatāya ca mahagghatāya ca mahantaṃ, tīhipi atthehi uḷāramevāti vuttaṃ uḷāranti.

Manojavanti ettha **mano**ti cittaṃ. Yadipi mano-saddo sabbesampi kusalākusalābyākatacittānaṃ sādhāraṇavācī, ‘‘manojava’’nti pana vuttattā yattha katthaci ārammaṇe pavattanakassa kiriyamayacittassa vasena veditabbaṃ. Tasmā manaso viya javo etassāti manojavaṃ yathā oṭṭhamukhoti, ativiya sīghagamananti attho. Mano hi lahuparivattitāya atidūrepi visaye khaṇeneva nipatati, tenāha bhagavā – ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, citta’’nti (a. ni. 1.48) ‘‘dūraṅgamaṃ ekacara’’nti (dha. pa. 37) ca. **Gacchatī**ti tassā devatāya vasanavimānato uyyānaṃ uddissa ākāsena gacchati.

Yenakāmanti ettha kāma-saddo ‘‘kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti citta’’ntiādīsu (su. ni. 50; theragā. 787) manāpiye rūpādivisaye āgato. ‘‘Chando kāmo rāgo kāmo’’tiādīsu (vibha. 564; mahāni. 1; cūḷani. 8 ajitamāṇavapucchāniddesa) chandarāge. ‘‘Kilesakāmo kāmupādāna’’ntiādīsu (dha. sa. 1219; mahāni. 2) sabbasmiṃ lobhe. ‘‘Attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāseyyā’’tiādīsu (pārā. 291) gāmadhamme. ‘‘Santettha tayo kulaputtā attakāmarūpā viharantī’’tiādīsu (ma. ni. 1.325; mahāva. 466) hitacchande. ‘‘Attādhīno aparādhīno bhujisso yenakāmaṃgamo’’tiādīsu (dī. ni. 1.221; ma. ni. 1.426) seribhāve. Idhāpi seribhāve eva daṭṭhabbo, tasmā **yenakāma**nti yathāruci, devatāya icchānurūpanti attho.

Alaṅkateti alaṅkatagatte, nānāvidharaṃsijālasamujjalavividharatanavijjotitehi hatthūpagapādūpagādibhedehi saṭṭhisakaṭabhāraparimāṇehi dibbālaṅkārehi vibhūsitasarīreti attho. Sambodhane cetaṃ ekavacanaṃ. **Malyadhare**ti kapparukkhapāricchattakasantānakalatādisambhavehi, suvisuddhacāmīkaravividharatanamayapattakiñjakkhakesarehi, samantato vijjotamānavipphurantakiraṇanikararucirehi dibbakusumehi sumaṇḍitakesahatthāditāya mālābhārinī. **Suvatthe**ti kappalatānibbattānaṃ, nānāvirāgavaṇṇavisesānaṃ suparisuddhabhāsurappabhānaṃ nivāsanuttariyapaṭicchadādīnaṃ dibbavatthānaṃ vasena sundaravatthe. **Obhāsasī**ti vijjotasi. **Vijjurivā**ti vijjulatā viya. **Abbhakūṭa**nti valāhakasikhare. Bhummatthe hi etaṃ upayogavacanaṃ. **Obhāsasī**ti vā antogadhahetuatthavacanaṃ, obhāsesīti attho. Imasmiṃ pakkhe ‘‘abbhakūṭa’’nti upayogatthe eva upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ayañhettha attho – yathā nāma sañjhāpabhānurañjitaṃ rattavalāhakasikharaṃ pakatiyāpi obhāsamānaṃ samantato vijjotamānā vijjulatā niccharantī visesato obhāseti, evamevaṃ suparisuddhatapanīyamayaṃ nānāratanasamujjalaṃ pakatipabhassaraṃ imaṃ vimānaṃ tvaṃ sabbālaṅkārehi vibhūsitā sabbaso vijjotayantīhi attano sarīrappabhāhi vatthābharaṇobhāsehi ca visesato obhāsesīti.

Ettha hi ‘‘pīṭha’’nti nidassetabbavacanametaṃ, ‘‘abbhakūṭa’’nti nidassanavacanaṃ. Tathā ‘‘te’’ti nidassetabbavacanaṃ. Tañhi ‘‘pīṭha’’nti idaṃ apekkhitvā sāmivacanena vuttampi ‘‘alaṅkate malyadhare suvatthe obhāsasī’’ti imāni padāni apekkhitvā paccattavasena pariṇamati, tasmā ‘‘tva’’nti vuttaṃ hoti. ‘‘Vijjurivā’’ti nidassanavacanaṃ. ‘‘Obhāsasī’’ti idaṃ dvinnampi upameyyupamānānaṃ sambandhadassanaṃ. ‘‘Obhāsasī’’ti hi idaṃ ‘‘tva’’nti padaṃ apekkhitvā majjhimapurisavasena vuttaṃ, ‘‘pīṭha’’nti idaṃ apekkhitvā paṭhamapurisavasena pariṇamati. Ca-saddo cettha luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. ‘‘Gacchati yenakāmaṃ obhāsasī’’ti ca ‘‘vijjulatobhāsitaṃ abbhakūṭaṃ viyā’’ti paccattavasena cetaṃ upayogavacanaṃ pariṇamati. Tathā ‘‘pīṭha’’nti visesitabbavacanametaṃ, ‘‘te sovaṇṇamayaṃ uḷāra’’ntiādi tassa visesanaṃ.

Nanu ca ‘‘sovaṇṇamaya’’nti vatvā suvaṇṇassa aggalohatāya seṭṭhabhāvato dibbassa ca idhādhippetattā ‘‘uḷāra’’nti na vattabbanti? Na, kiñci visesasabbhāvato. Yatheva hi manussaparibhogasuvaṇṇavikatito rasaviddhaṃ seṭṭhaṃ suvisuddhaṃ, tato ākaruppannaṃ, tato yaṃkiñci dibbaṃ seṭṭhaṃ, evaṃ dibbasuvaṇṇepi cāmīkaraṃ, cāmīkarato sātakumbhaṃ, sātakumbhato jambunadaṃ, jambunadato siṅgīsuvaṇṇaṃ. Tañhi sabbaseṭṭhaṃ. Tenāha sakko devānamindo –

> ‘‘Mutto muttehi saha purāṇajaṭilehi, vippamutto vippamuttehi;
> Siṅgīnikkhasavaṇṇo, rājagahaṃ pāvisi bhagavā’’ti. (mahāva. 58);

Tasmā ‘‘sovaṇṇamaya’’nti vatvāpi ‘‘uḷāra’’nti vuttaṃ. Atha vā ‘‘uḷāra’’nti idaṃ na tassa seṭṭhapaṇītabhāvameva sandhāya vuttaṃ, atha kho mahantabhāvampīti vuttovāyamattho. Ettha ca ‘‘pīṭha’’ntiādi phalassa kammasarikkhatādassanaṃ. Tatthāpi ‘‘sovaṇṇamaya’’nti iminā tassa vimānassa vatthusampadaṃ dasseti, ‘‘uḷāra’’nti iminā sobhātisayasampadaṃ, ‘‘manojava’’nti iminā gamanasampadaṃ. ‘‘Gacchati yenakāma’’nti iminā sīghajavatāya pīṭhasampattibhāvasampadaṃ dasseti.

Atha vā ‘‘sovaṇṇamaya’’nti iminā tassa paṇītabhāvaṃ dasseti, ‘‘uḷāra’’nti iminā vepullamahattaṃ. ‘‘Manojava’’nti iminā ānubhāvamahattaṃ. ‘‘Gacchati yenakāma’’nti iminā vihārasukhattaṃ dasseti. ‘‘Sovaṇṇamaya’’nti vā iminā tassa abhirūpataṃ vaṇṇapokkharatañca dasseti, ‘‘uḷāra’’nti iminā dassanīyataṃ pāsādikatañca dasseti, ‘‘manojava’’nti iminā sīghasampadaṃ, ‘‘gacchati yenakāma’’nti iminā katthaci appaṭihatacārataṃ dasseti.

Atha vā taṃ vimānaṃ yassa puññakammassa nissandaphalaṃ, tassa alobhanissandatāya sovaṇṇamayaṃ, adosanissandatāya uḷāraṃ, amohanissandatāya manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ. Tathā tassa kammassa saddhānissandabhāvena sovaṇṇamayaṃ, paññānissandabhāvena uḷāraṃ, vīriyanissandabhāvena manojavaṃ, samādhinissandabhāvena gacchati yenakāmaṃ. Saddhāsamādhinissandabhāvena vā sovaṇṇamayaṃ, samādhipaññānissandabhāvena uḷāraṃ, samādhivīriyanissandabhāvena manojavaṃ, samādhisatinissandabhāvena gacchati yenakāmanti veditabbaṃ.

Tattha yathā ‘‘pīṭha’’ntiādi vimānasampattidassanavasena tassā devatāya puññaphalavibhavasampattikittanaṃ, evaṃ ‘‘alaṅkate’’tiādi attabhāvasampattidassanavasena puññaphalavibhavasampattikittanaṃ. Yathā hi susikkhitasippācariyaviracitopi rattasuvaṇṇālaṅkāro vividharaṃsijālasamujjalamaṇiratanakhacito eva sobhati, na kevalo, evaṃ sabbaṅgasampanno caturassasobhanopi attabhāvo sumaṇḍitapasādhitova sobhati, na kevalo. Tenassā ‘‘alaṅkate’’tiādinā āharimaṃ sobhāvisesaṃ dasseti, ‘‘obhāsasī’’ti iminā anāharimaṃ. Tathā purimena vattamānapaccayanimittaṃ sobhātisayaṃ dasseti, pacchimena atītapaccayanimittaṃ. Purimena vā tassā upabhogavatthusampadaṃ dasseti, pacchimena upabhuñjanakavatthusampadaṃ.

Etthāha ‘‘kiṃ pana taṃ vimānaṃ yuttavāhaṃ, udāhu ayuttavāha’’nti? Yadipi devaloke rathavimānāni yuttavāhānipi honti ‘‘sahassayuttaṃ ājaññaratha’’nti (saṃ. ni. 1.264) ādivacanato, te pana devaputtā eva kiccakaraṇakāle vāharūpena attānaṃ dassenti yathā erāvaṇo devaputto kīḷanakāle hatthirūpena. Idaṃ pana aññañca edisaṃ ayuttavāhaṃ daṭṭhabbaṃ.

Yadi evaṃ kiṃ tassa vimānassa abbhantarā vāyodhātu gamane visesapaccayo, udāhu bāhirāti? Abbhantarāti gahetabbaṃ. Yathā hi candavimānasūriyavimānādīnaṃ desantaragamane tadupajīvīnaṃ sattānaṃ sādhāraṇakammanibbattaṃ ativiya sīghajavaṃ mahantaṃ vāyumaṇḍalaṃ tāni pelentaṃ pavatteti, na evaṃ taṃ peletvā pavattentī bāhirā vāyodhātu atthi. Yathā ca pana cakkaratanaṃ antosamuṭṭhitāya vāyodhātuyā vasena pavattati. Na hi tassa candavimānādīnaṃ viya bāhirā vāyodhātu peletvā pavattikā atthi rañño cakkavattissa cittavasena ‘‘pavattatu bhavaṃ cakkaratana’’ntiādivacanasamanantarameva pavattanato, evaṃ tassā devatāya cittavasena attasannissitāya vāyodhātuyā gacchatīti veditabbaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘manojavaṃ gacchati yenakāma’’nti.

2. Evaṃ paṭhamagāthāya tassā devatāya puññaphalasampattiṃ kittetvā idāni tassā kāraṇabhūtaṃ puññasampadaṃ vibhāvetuṃ **‘‘kena tetādiso vaṇṇo’’**tiādi gāthādvayaṃ vuttaṃ. Tattha **kenā**ti kiṃ-saddo ‘‘kiṃ rājā yo lokaṃ na rakkhati, kiṃ nu kho nāma tumhe maṃ vattabbaṃ maññathā’’tiādīsu (pārā. 424) garahaṇe āgato. ‘‘Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’ntiādīsu (ma. ni. 1.244; saṃ. ni. 3.59) aniyame. ‘‘Kiṃ sūdha vittaṃ purisassa seṭṭha’’ntiādīsu (su. ni. 183; saṃ. ni. 1.73) pucchāyaṃ. Idhāpi pucchāyameva daṭṭhabbo. ‘‘Kenā’’ti ca hetuatthe karaṇavacanaṃ, kena hetunāti attho. **Te**ti tava. **Etādiso**ti ediso, etarahi yathādissamānoti attho. **Vaṇṇo**ti vaṇṇa-saddo ‘‘kadā saññūḷhā pana te, gahapati, ime samaṇassa gotamassa vaṇṇā’’tiādīsu (ma. ni. 2.77) guṇe āgato. ‘‘Anekapariyāyena buddhassa vaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa vaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsatī’’tiādīsu (dī. ni. 1.4) thutiyaṃ. ‘‘Atha kena nu vaṇṇena, gandhathenoti vuccatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.234; jā. 1.6.116) kāraṇe. ‘‘Tayo pattassa vaṇṇā’’tiādīsu (pārā. 602) pamāṇe. ‘‘Cattārome, bho gotama, vaṇṇā’’tiādīsu (dī. ni. 3.115; ma. ni. 2.379-380) jātiyaṃ. ‘‘Mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminitvā’’tiādīsu saṇṭhāne. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇosi bhagavā, susukkadāṭhosi vīriyavā’’tiādīsu (ma. ni. 2.399; su. ni. 553) chavivaṇṇe. Idhāpi chavivaṇṇe eva daṭṭhabbo. Ayañhettha attho – kena kīdisena puññavisesena hetubhūtena devate, tava etādiso evaṃvidho dvādasayojanāni pharaṇakappabho sarīravaṇṇo jātoti?

Kena te idha mijjhatīti kena puññātisayena te idha imasmiṃ ṭhāne idāni tayi labbhamānaṃ uḷāraṃ sucaritaphalaṃ ijjhati nipphajjati. **Uppajjantī**ti nibbattanti, avicchedavasena uparūpari vattantīti attho. **Bhogā**ti paribhuñjitabbaṭṭhena ‘‘bhogā’’ti laddhanāmā vatthābharaṇādivittūpakaraṇavisesā. **Ye**ti sāmaññena aniyamaniddeso, **kecī**ti pakārabhedaṃ āmasitvā aniyamaniddeso, ubhayenāpi paṇītapaṇītatarādibhede tattha labbhamāne tādise bhoge anavasesato byāpetvā saṅgaṇhāti. Anavasesabyāpako hi ayaṃ niddeso yathā ‘‘ye keci saṅkhārā’’ti. **Manaso piyā**ti manasā piyāyitabbā, manāpiyāti attho.

Ettha ca ‘‘etādiso vaṇṇo’’ti iminā heṭṭhā vuttavisesā tassā devatāya attabhāvapariyāpannā vaṇṇasampadā dassitā. ‘‘Bhogā’’ti iminā upabhogaparibhogavatthubhūtā dibbarūpasaddagandharasaphoṭṭhabbabhedā kāmaguṇasampadā. ‘‘Manaso piyā’’ti iminā tesaṃ rūpādīnaṃ iṭṭhakantamanāpatā. ‘‘Idha mijjhatī’’ti iminā pana dibbaāyuvaṇṇayasasukhaādhipateyyasampadā dassitā. ‘‘Ye keci manaso piyā’’ti iminā yāni ‘‘so aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhāti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena dibbena sukhena dibbena yasena dibbena ādhipateyyena dibbehi rūpehi dibbehi saddehi dibbehi gandhehi dibbehi rasehi dibbehi phoṭṭhabbehī’’ti (saṃ. ni. 4.341) sutte āgatāni dasa ṭhānāni. Tesaṃ idha anavasesato saṅgaho dassitoti veditabbo.

3. **Pucchāmī**ti pañhaṃ karomi, ñātumicchāmīti attho. Kāmañcetaṃ ‘‘kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati. Kimakāsi puññaṃ, kenāsi evaṃ jalitānubhāvā’’ti ca kiṃ-saddaggahaṇeneva atthantarassa asambhavato pucchāvasena gāthāttayaṃ vuttanti viññāyati. Pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ pana ‘‘pucchāmī’’ti vuttaṃ. Ayañhi pucchā adiṭṭhajotanā tāva na hoti edisassa atthassa mahātherassa adiṭṭhabhāvābhāvato, vimaticchedanāpi na hoti sabbaso samugghātitasaṃsayattā, anumatipucchāpi na hoti ‘‘taṃ kiṃ maññasi rājaññā’’tiādīsu (dī. ni. 2.413) viya anumatigahaṇākārena appavattattā, kathetukamyatāpucchāpi na hoti tassā devatāya kathetukamyatāvasena therena apucchitattā. Visesena pana diṭṭhasaṃsandanāti veditabbā. Svāyamattho heṭṭhā aṭṭhuppattikathāyaṃ ‘‘thero kiñcāpī’’tiādinā vibhāvito eva. **Ta**nti tvaṃ. Tayidaṃ pubbāparāpekkhaṃ, pubbāpekkhatāya upayogekavacanaṃ, parāpekkhatāya pana paccattekavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Devīti ettha deva-saddo ‘‘imāni te deva caturāsīti nagarasahassāni kusavatīrājadhānipamukhāni, ettha, deva, chandaṃ karohi jīvite apekkha’’nti ca ādīsu (dī. ni. 2.266) sammutidevavasena āgato, ‘‘tassa devātidevassa, sāsanaṃ sabbadassino’’tiādīsu visuddhidevavasena. Visuddhidevānañhi bhagavato atidevabhāve vutte itaresaṃ vutto eva hotīti. ‘‘Cātumahārājikā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā’’tiādīsu (dī. ni. 3.337) upapattidevavasena. Idhāpi upapattidevavaseneva veditabbo. Padatthato pana – dibbati attano puññiddhiyā kīḷati laḷati pañcahi kāmaguṇehi ramati, atha vā heṭṭhā vuttanayena jotati obhāsati, ākāsena vimānena ca gacchatīti devī. ‘‘Tvaṃ devī’’ti sambodhane cetaṃ ekavacanaṃ. **Mahānubhāve**ti uḷārappabhāve, so panassānubhāvo heṭṭhā dvīhi gāthāhi dassitoyeva.

Manussabhūtāti ettha manassa ussannatāya manussā, satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasā ukkaṭṭhaguṇacittā. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke manusse adhigganhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā, satimanto, idha brahmacariyavāso’’ti (a. ni. 9.21).

Tathā hi buddhā bhagavanto paccekabuddhā aggasāvakā mahāsāvakā cakkavattino aññe ca mahānubhāvā sattā ettheva uppajjanti. Tehi samānarūpāditāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsinopi ‘‘manussā’’tveva paññāyiṃsūti eke.

Apare pana bhaṇanti – lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya manussā. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo alobhādayo ca ussannā, te lobhādiussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādiussannatāya sugatimaggaṃ nibbānagāmimaggañca pūrenti, tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catumahādīpavāsino sattavisesā ‘‘manussā’’ti vuccantīti.

Lokiyā pana ‘‘manuno apaccabhāvena manussā’’ti vadanti. Manu nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto hitāhitavidhāyako sattānaṃ pituṭṭhāniyo, yo sāsane ‘‘mahāsammato’’ti vuccati. Paccakkhato paramparāya ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā sattā puttasadisatāya ‘‘manussā’’ti vuccanti. Tato eva hi te māṇavā ‘‘manujā’’ti ca voharīyanti. Manussesu bhūtā jātā, manussabhāvaṃ vā pattāti manussabhūtā.

Kimakāsi puññanti kiṃ dānasīlādippabhedesu kīdisaṃ pujjabhāvaphalanibbattanato, yattha sayaṃ uppannaṃ, taṃ santānaṃ punāti visodhetīti ca ‘‘puñña’’nti laddhanāmaṃ sucaritaṃ kusalakammaṃ akāsi, upacini nibbattesīti attho. **Jalitānubhāvā**ti sabbaso vijjotamānapuññiddhikā.

Kasmā panettha ‘‘manussabhūtā kimakāsi puñña’’nti vuttaṃ, kiṃ aññāsu gatīsu puññakiriyā natthīti? No natthi. Yasmā nirayepi nāma kāmāvacarakusalacittapavatti kadāci labbhateva, kimaṅgaṃ panaññattha, nanu avocumhā ‘‘diṭṭhasaṃsandanā pucchā’’ti. Tasmā mahāthero manussattabhāve ṭhatvā puññakammaṃ katvā uppannaṃ taṃ disvā bhūtatthavasena pucchanto ‘‘manussabhūtā kimakāsi puñña’’nti avoca.

Atha vā aññāsu gatīsu ekantasukhatāya ekantadukkhatāya dukkhabahulatāya ca puññakiriyāya okāso na sulabharūpo sappurisūpanissayādipaccayasamavāyassa sudullabhabhāvato. Kadāci uppajjamānopi yathāvuttakāraṇena uḷāro vipulo na ca hoti, manussagatiyaṃ pana sukhabahulatāya puññakiriyāya okāso sulabharūpo sappurisūpanissayādipaccayasamavāyassa yebhuyyena sulabhabhāvato. Yañca tattha dukkhaṃ uppajjati, tampi visesato puññakiriyāya upanissayo hoti. Dukkhūpanissayā hi saddhāti. Yathā hi ayoghanena satthake nipphādiyamāne tassa ekantato na aggimhi tāpanaṃ udakena vā temanaṃ chedanakiriyāsamatthatāya visesapaccayo, tāpetvā pana pamāṇayogato udakatemanaṃ tassā visesapaccayo, evameva sattasantānassa ekantadukkhasamaṅgitā dukkhabahulatā ekantasukhasamaṅgitā ca puññakiriyāya na visesapaccayo hoti. Sati pana dukkhasantāpane pamāṇayogato sukhūpabrūhane ca laddhūpanissayā puññakiriyā uppajjati, uppajjamānā ca mahājutikā mahāvipphārā paṭipakkhachedanasamatthā ca hoti, tasmā manussabhāvo puññakiriyāya visesapaccayo. Tena vuttaṃ ‘‘manussabhūtā kimakāsi puñña’’nti. Sesaṃ suviññeyyameva.

4. Evaṃ pana therena pucchitā sā devatā pañhaṃ vissajjesi. Tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘sā devatā attamanā’’**ti gāthā vuttā. Kena panāyaṃ gāthā vuttā? Dhammasaṅgāhakehi. Tattha **sā**ti yā pubbe ‘‘pucchāmi taṃ devi mahānubhāve’’ti vuttā, sā. **Devatā**ti devaputtopi brahmāpi devadhītāpi vuccati. ‘‘Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.1; khu. pā. 5.1) hi devaputto ‘‘devatā’’ti vutto devoyeva devatāti katvā. Tathā ‘‘tā devatā sattasatā uḷārā, brahmavimānā abhinikkhamitvā’’tiādīsu brahmāno.

‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā’’ti. (vi. va. 75) –

Ādīsu devadhītā. Idhāpi devadhītā eva daṭṭhabbā. **Attamanā**ti tuṭṭhamanā pītisomanassehi gahitamanā. Pītisomanassasahagatañhi cittaṃ domanassassa anokāsato tehi taṃ sakaṃ katvā gahitaṃ viya hoti. **Attamanā**ti vā sakamanā. Anavajjapītisomanassasampayuttañhi cittaṃ sampati āyatiñca taṃsamaṅgino hitasukhāvahato ‘‘saka’’nti vattabbataṃ labhati, na itaraṃ.

Moggallānenāti moggallānagottassa brāhmaṇamahāsālassa puttabhāvato so mahāthero gottavasena ‘‘moggallāno’’ti paññāto, tena moggallānena. **Pucchitā**ti diṭṭhasaṃsandanavasena pucchitā, attamanā sā devatā pañhaṃ byākāsīti yojanā. Attamanatā cassā ‘‘tampi nāma parittakampi kammaṃ evaṃ mahatiyā dibbasampattiyā kāraṇaṃ ahosī’’ti pubbepi sā attano puññaphalaṃ paṭicca antarantarā somanassaṃ paṭisaṃvedeti, idāni pana ‘‘aññatarassa therassa katopi nāma kāro evaṃ uḷāraphalo, ayaṃ pana buddhānaṃ aggasāvako uḷāraguṇo mahānubhāvo, imampi passituṃ nipaccakārañca kātuṃ labhāmi, mama puññaphalapaṭisaṃyuttameva ca pucchaṃ karotī’’ti dvīhi kāraṇehi uppannā. Evaṃ sañjātabalavapītisomanassā sā therassa vacanaṃ sirasā sampaṭicchitvā pañhaṃ puṭṭhā byākāsi.

Pañhanti ñātuṃ icchitaṃ taṃ atthaṃ **viyākāsi** kathesi vissajjesi. Kathaṃ pana byākāsi? **Puṭṭhā**ti puṭṭhākārato, pucchitākārenevāti attho. Ettha hi ‘‘pucchitā’’ti vatvā puna ‘‘puṭṭhā’’ti vacanaṃ visesatthaniyamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Siddhe hi sati ārambho visesatthañāpakova hoti. Ko paneso visesattho? Byākaraṇassa pucchānurūpatā. Yañhi kammaphalaṃ dassetvā tassa kāraṇabhūtaṃ kammaṃ pucchitaṃ, tadubhayassa aññamaññānurūpabhāvavibhāvanā. Yena ca ākārena pucchā pavattā atthato ca byañjanato ca, tadākārassa byākaraṇassa pucchānurūpatā, tathā ceva vissajjanaṃ pavattaṃ. Iti imassa visesassa ñāpanatthaṃ ‘‘pucchitā’’ti vatvā puna ‘‘puṭṭhā’’ti vuttaṃ.

‘‘Pucchitā’’ti vā tāya devatāya visesanamukhena puṭṭhabhāvassa pañhabyākaraṇassa ca kāraṇakittanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘kena tetādiso vaṇṇo’’tiādinā therena pucchīyatīti pucchā, tāya devatāya katakammaṃ, tassā pucchāya kāritā ācikkhitā vāti sā devatā ‘‘pucchitā’’ti vuttā. Yasmā pucchitā pucchiyamānassa kammassa kāritā, tasmā pañhaṃ puṭṭhā. Yasmā ca pucchitā pucchiyamānassa kammassa ācikkhanasabhāvā, tasmā pañhaṃ byākāsīti. **Yassa kammassidaṃ phala**nti idaṃ ‘‘pañha’’nti vuttassa atthassa sarūpadassanaṃ. Ayaṃ cettha attho – idaṃ pucchantassa pucchiyamānāya ca paccakkhabhūtaṃ anantaraṃ vuttappakāraṃ puññaphalaṃ, yassa kammassa taṃ ñātuṃ icchitattā pañhanti vuttaṃ puññakammaṃ byākāsīti.

5. **Ahaṃ manussesū**tiādi pañhassa byākaraṇākāro. Tattha **aha**nti devatā attānaṃ niddisati.

‘‘Manussesū’’ti vatvā puna ‘‘manussabhūtā’’ti vacanaṃ tadā attani manussaguṇānaṃ vijjamānatādassanatthaṃ. Yo hi manussajātikova samāno pāṇātipātādiṃ akattabbaṃ katvā daṇḍāraho tattha tattha rājādito hatthacchedādikammakāraṇaṃ pāpuṇanto mahādukkhaṃ anubhavati, ayaṃ **manussanerayiko** nāma. Aparo manussajātikova samāno pubbekatakammunā ghāsacchādanampi na labhati, khuppipāsābhibhūto dukkhabahulo katthaci patiṭṭhaṃ alabhamāno vicarati, ayaṃ **manussapeto** nāma. Aparo manussajātikova samāno parādhīnavutti paresaṃ bhāraṃ vahanto bhinnamariyādo vā anācāraṃ ācaritvā parehi santajjito maraṇabhayabhīto gahananissito dukkhabahulo vicarati hitāhitaṃ ajānanto niddājighacchādukkhavinodanādiparo, ayaṃ **manussatiracchāno** nāma. Yo pana attano hitāhitaṃ jānanto kammaphalaṃ saddahanto hirottappasampanno dayāpanno sabbasattesu saṃvegabahulo akusalakammapathe parivajjento kusalakammapathe samācaranto puññakiriyavatthūni paripūreti, ayaṃ manussadhamme patiṭṭhito **paramatthato manusso** nāma. Ayampi tādisā ahosi. Tena vuttaṃ ‘‘manussesu manussabhūtā’’ti. Manusse sattanikāye manussabhāvaṃ pattā manussadhammañca appahāya ṭhitāti attho.

Abbhāgatānanti abhiāgatānaṃ, sampattaāgantukānanti attho. Duvidhā hi āgantukā atithi abbhāgatoti. Tesu kataparicayo āgantuko atithi, akataparicayo abbhāgato. Kataparicayo akataparicayopi vā puretaraṃ āgato atithi, bhojanavelāyaṃ upaṭṭhito sampati āgato abbhāgato. Nimantito vā bhattena atithi, animantito abbhāgato. Ayaṃ pana akataparicayo animantito sampati āgato ca, taṃ sandhāyāha ‘‘abbhāgatāna’’nti, garukārena panettha bahuvacanaṃ vuttaṃ. Āsati nisīdati etthāti āsanaṃ. Yaṃkiñci nisīdanayoggaṃ, idha pana pīṭhaṃ adhippetaṃ, tassa ca appakattā anuḷārattā ca **‘‘āsanaka’’**nti āha. **Adāsi**nti ‘‘idamassa therassa dinnaṃ mayhaṃ mahapphalaṃ bhavissati mahānisaṃsa’’nti sañjātasomanassā kammaṃ kammaphalañca saddahitvā tassa therassa paribhogatthāya adāsiṃ, nirapekkhapariccāgavasena pariccajinti attho.

Abhivādayinti abhivādanamakāsiṃ, pañcapatiṭṭhitena dakkhiṇeyyapuggale vandinti anto. Vandamānā hi taṃ tāyeva vandanakiriyāya vandiyamānaṃ ‘‘sukhinī hohi, arogā hohī’’tiādinā āsivādaṃ atthato vadāpesi nāma. **Añjalikaṃ akāsi**nti dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi paggaṇhantī guṇavisiṭṭhānaṃ apacāyanaṃ akāsinti attho. **Yathānubhāva**nti yathābalaṃ, tadā mama vijjamānavibhavānurūpanti attho. **Adāsi dāna**nti annapānādideyyadhammapariccāgena dakkhiṇeyyaṃ bhojentī dānamayaṃ puññaṃ pasaviṃ.

Ettha ca ‘‘aha’’nti idaṃ kammassa phalassa ca ekasantatipatitatādassanena sambandhabhāvadassanaṃ, ‘‘manussesu manussabhūtā’’ti idaṃ tassā puññakiriyāya adhiṭṭhānabhūtasantānavisesadassanaṃ, ‘‘abbhāgatāna’’nti idaṃ cittasampattidassanañceva khettasampattidassanañca dānassa viya paṭiggahaṇassa ca kiñci anapekkhitvā pavattitabhāvadīpanato. ‘‘Āsanakaṃ adāsiṃ yathānubhāvañca adāsi dāna’’nti idaṃ bhogasāradānadassanaṃ, ‘‘abhivādayiṃ añjalikaṃ akāsi’’nti idaṃ kāyasāradānadassanaṃ.

6. **Tenā**ti tena yathāvuttena puññena hetubhūtena. **Me**ti ayaṃ me-saddo ‘‘kicchena me adhigataṃ, halaṃ dāni pakāsitu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.65; ma. ni. 1.281; saṃ. ni. 1.172) karaṇe āgato, mayāti attho. ‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.182; a. ni. 4.257) sampadāne, mayhanti attho. ‘‘Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato’’tiādīsu (ma. ni. 1.206; saṃ. ni. 4.14; a. ni. 3.104) sāmiatthe āgato, idhāpi sāmiatthe eva, mamāti attho. Svāyaṃ me-saddo tena me puññenāti ca me etādisoti ca ubhayattha sambandhitabbo. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ tāya devatāya pañhe byākate āyasmā mahāmoggallāno vitthārena dhammaṃ desesi. Sā desanā saparivārāya tassā devatāya sātthikā ahosi. Thero tato manussalokaṃ āgantvā sabbaṃ taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Gāthā eva pana saṅgahaṃ āruḷhāti.

Paṭhamapīṭhavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapīṭhavimānavaṇṇanā

Pīṭhaṃ te veḷuriyamayanti dutiyapīṭhavimānaṃ. Tassa aṭṭhuppatti ca atthavaṇṇanā ca paṭhame vuttanayeneva veditabbā. Ayaṃ pana viseso – sāvatthivāsinī kira ekā itthī attano gehaṃ piṇḍāya paviṭṭhaṃ ekaṃ theraṃ passitvā pasannacittā tassa āsanaṃ dentī attano pīṭhaṃ upari nīlavatthena attharitvā adāsi. Tena tassā devaloke nibbattāya veḷuriyamayaṃ pallaṅkavimānaṃ nibbattaṃ. Tena vuttaṃ –

8. ‘‘Pīṭhaṃ te veḷuriyamayaṃ uḷāraṃ, manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ;
Alaṅkate malyadhare suvatthe, obhāsasi vijjurivabbha kūṭaṃ.

9. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

10. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

11. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

12. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, abbhāgatānāsanakaṃ adāsiṃ;
Abhivādayiṃ añjalikaṃ akāsiṃ, yathānubhāvañca adāsi dānaṃ.

13. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

14. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

8. Tattha **veḷuriyamaya**nti veḷuriyamaṇimayaṃ. Veḷuriyamaṇi nāma viḷūrapabbatassa viḷūragāmassa ca avidūre uppajjanakamaṇi. Tassa kira viḷūragāmaṭṭhāne ākaro, viḷūrassa pana avidūre bhavattā veḷuriyanteva paññāyittha. Taṃsadisavaṇṇanibhatāya devalokepissa tatheva nāmaṃ jātaṃ yathā taṃ manussaloke laddhanāmavaseneva devaloke devaputtānaṃ. Taṃ pana mayūragīvavaṇṇaṃ vā hoti, vāyasapattavaṇṇaṃ vā, siniddhaveṇupattavaṇṇaṃ vā. Idha pana mayūragīvavaṇṇaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ sabbaṃ paṭhamapīṭhavimāne vuttasadisamevāti.

Dutiyapīṭhavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyapīṭhavimānavaṇṇanā

Pīṭhaṃ te sovaṇṇamayanti tatiyapīṭhavimānaṃ. Tassa vatthu rājagahe samuṭṭhitaṃ. Aññataro kira khīṇāsavatthero rājagahe piṇḍāya caritvā bhattaṃ gahetvā upakaṭṭhe kāle bhattakiccaṃ kātukāmo ekaṃ vivaṭadvāragehaṃ upasaṅkami. Tasmiṃ pana gehe gehasāminī itthī saddhā pasannā therassa ākāraṃ sallakkhetvā ‘‘etha, bhante, idha nisīditvā bhattakiccaṃ karothā’’ti attano bhaddapīṭhaṃ paññāpetvā upari pītavatthaṃ attharitvā nirapekkhapariccāgavasena adāsi, ‘‘idaṃ me puññaṃ āyatiṃ sovaṇṇapīṭhapaṭilābhāya hotū’’ti patthanañca paṭṭhapesi. Atha there tattha nisīditvā bhattakiccaṃ katvā pattaṃ dhovitvā uṭṭhāya gacchante ‘‘bhante, idamāsanaṃ tumhākaṃyeva pariccattaṃ, mayhaṃ anuggahatthaṃ paribhuñjathā’’ti āha. Thero tassā anukampāya taṃ pīṭhaṃ sampaṭicchitvā saṅghassa dāpesi. Sā aparena samayena aññatarena rogena phuṭṭhā kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbattītiādi sabbaṃ paṭhamavimānavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Tena vuttaṃ –

15. ‘‘Pīṭhaṃ te sovaṇṇamayaṃ uḷāraṃ, manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ;
Alaṅkate malyadhare suvatthe,obhāsasi vijjurivabbhakūṭaṃ.

16. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

17. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

18. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

19. ‘‘Appassa kammassa phalaṃ mamedaṃ, yenamhi evaṃ jalitānubhāvā;
Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke.

20. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ pīṭhaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

21. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjantī ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

22. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

19. Yañca pana pañcamagāthāyaṃ **purimāya jātiyā manussaloke**tiādi, ettha jāti-saddo attheva saṅkhatalakkhaṇe ‘‘jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā’’tiādīsu (dhātu. 71). Atthi nikāye ‘‘nigaṇṭhā nāma samaṇajātī’’tiādīsu (a. ni. 3.71). Atthi paṭisandhiyaṃ ‘‘yaṃ mātukucchismiṃ paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ, paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jātī’’tiādīsu (mahāva. 124). Atthi kule ‘‘akkhitto anupakuṭṭho jātivādenā’’tiādīsu (dī. ni. 1.303). Atthi pasutiyaṃ ‘‘sampatijāto, ānanda, bodhisatto’’tiādīsu (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207). Atthi bhave ‘‘ekampi jātiṃ dvepi jātiyo’’tiādīsu (dī. ni. 1.244; ma. ni. 1.53). Idhāpi bhave eva daṭṭhabbo. Tasmā purimāya jātiyā purimasmiṃ bhave anantarātīte purime attabhāveti attho. Bhummatthe hidaṃ karaṇavacanaṃ. **Manussaloke**ti manussalokabhave, rājagahaṃ sandhāya vadati. Okāsaloko hi idha adhippeto, sattaloko pana ‘‘manussesū’’ti iminā vuttoyeva.

20. **Addasa**nti addakkhiṃ. **Viraja**nti vigatarāgādirajattā virajaṃ. **Bhikkhu**nti bhinnakilesattā bhikkhuṃ, sabbaso kilesakālussiyābhāvena vippasannacittatāya **vippasannaṃ,** anāvilasaṅkappatāya **anāvilaṃ**. Purimaṃ purimañcettha padaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇavacanaṃ, vigatarāgādirajattā bhinnakilesatāya bhikkhuṃ, bhinnakilesattā kilesakālussiyābhāvena vippasannaṃ, vippasannamanattā anāvilanti. Pacchimaṃ pacchimaṃ vā padaṃ purimassa purimassa kāraṇavacanaṃ, virajaṃ bhikkhuguṇayogato. Bhinnakileso hi bhikkhu. Bhikkhuṃ vippasannabhāvato. Kilesakālussiyābhāvena vippasannamānaso hi bhikkhu. Vippasannaṃ anāvilasaṅkappabhāvatoti. Rāgarajābhāvena vā ‘‘viraja’’nti vuttaṃ, dosakālussiyābhāvena ‘‘vippasanna’’nti, mohabyākulābhāvena ‘‘anāvila’’nti. Evaṃbhūto paramatthato bhikkhu nāma hotīti ‘‘bhikkhu’’nti vuttaṃ. **Adāsaha**nti adāsiṃ ahaṃ. **Pīṭha**nti tadā mama santike vijjamānaṃ bhaddapīṭhaṃ. **Pasannā**ti kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca pasannacittā. **Sehi pāṇibhī**ti aññaṃ anāṇāpetvā attano hatthehi upanīya pīṭhaṃ paññāpetvā adāsinti attho.

Ettha ca ‘‘virajaṃ bhikkhuṃ vippasannamanāvila’’nti iminā khettasampattiṃ dasseti, ‘‘pasannā’’ti iminā cittasampattiṃ, ‘‘sehi pāṇibhī’’ti iminā payogasampattiṃ. Tathā ‘‘pasannā’’ti iminā sakkaccadānaṃ anupahaccadānanti ca ime dve dānaguṇā dassitā, ‘‘sehi pāṇibhī’’ti iminā sahatthena dānaṃ anupaviddhadānanti ime dve dānaguṇā dassitā, pītavatthassa attharaṇena nisīdanakālaññutāya cittiṃ katvā dānaṃ kālena dānanti ime dve dānaguṇā dassitāti veditabbā. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Tatiyapīṭhavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthapīṭhavimānavaṇṇanā

Pīṭhaṃ te veḷuriyamayanti catutthapīṭhavimānaṃ. Imassāpi vatthu rājagahe samuṭṭhitaṃ, taṃ dutiyavimāne vuttanayeneva veditabbaṃ. Nīlavatthena hi attharitvā pīṭhassa dinnattā imissāpi vimānaṃ veḷuriyamayaṃ nibbattaṃ. Sesaṃ paṭhamavimāne vuttasadisaṃ. Tena vuttaṃ –

23. ‘‘Pīṭhaṃ te veḷuriyamayaṃ uḷāraṃ, manojavaṃ gacchati yenakāmaṃ;
Alaṅkate malyadhare suvatthe, obhāsasi vijjurivabbhakūṭaṃ.

24. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

25. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

26. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

27. ‘‘Appassa kammassa phalaṃ mamedaṃ, yenamhi evaṃ jalitānubhāvā;
Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke.

28. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ pīṭhaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

29. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

30. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Etthāpi hi nīlavatthena attharitvā pīṭhassa dinnattā imissāpi vimānaṃ veḷuriyamayaṃ nibbattaṃ. Tenevettha ‘‘pīṭhaṃ te veḷuriyamaya’’nti ādito āgataṃ. Sesaṃ tatiyasadisamevāti tattha vuttanayeneva attho veditabbo.

Catutthapīṭhavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kuñjaravimānavaṇṇanā

Kuñjaro te varārohoti kuñjaravimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Athekadivasaṃ rājagahanagare nakkhattaṃ ghositaṃ. Nāgarā vīthiyo sodhetvā vālukaṃ okiritvā lājapañcamakāni pupphāni vippakiriṃsu, gehadvāre gehadvāre kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭhapesuṃ, yathāvibhavaṃ nānāvirāgavaṇṇavicittā dhajapaṭākādayo ussāpesuṃ, sabbo jano attano attano vibhavānurūpaṃ sumaṇḍitapasādhito nakkhattakīḷaṃ kīḷi, sakalanagaraṃ devanagaraṃ viya alaṅkatapaṭiyattaṃ ahosi. Atha bimbisāramahārājā pubbacārittavasena mahājanassa cittānurakkhaṇatthañca attano rājabhavanato nikkhamitvā mahantena parivārena mahatā rājānubhāvena uḷārena sirisobhaggena nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti.

Tena ca samayena rājagahavāsinī ekā kuladhītā rañño taṃ vibhavasampattiṃ sirisobhaggaṃ rājānubhāvañca passitvā acchariyabbhutacittajātā ‘‘ayaṃ deviddhisadisā vibhavasampatti kīdisena nu kho kammunā labbhatī’’ti paṇḍitasammate pucchi. Te tassā kathesuṃ ‘‘bhadde, puññakammaṃ nāma cintāmaṇisadisaṃ kapparukkhasadisaṃ, khettasampattiyā cittasampattiyā ca sati yaṃ yaṃ patthetvā karoti, taṃ taṃ nipphādetiyeva. Apica āsanadānena uccākulīnatā hoti, annadānena balasampattipaṭilābho, vatthadānena vaṇṇasampattipaṭilābho, yānadānena sukhavisesapaṭilābho, dīpadānena cakkhusampattipaṭilābho, āvāsadānena sabbasampattipaṭilābho hotī’’ti. Sā taṃ sutvā ‘‘devasampatti ito uḷārā hoti maññe’’ti tattha cittaṃ ṭhapetvā puññakiriyāya ativiya ussāhajātā ahosi.

Mātāpitaro cassā ahataṃ vatthayugaṃ navapīṭhaṃ ekaṃ padumakalāpaṃ sappimadhusakkharā taṇḍulakhīrāni ca paribhogatthāya pesesuṃ. Sā tāni disvā ‘‘ahañca dānaṃ dātukāmā, ayañca me deyyadhammo laddho’’ti tuṭṭhamānasā dutiyadivase dānaṃ sajjentī appodakamadhupāyāsaṃ sampādetvā, tassa parivārabhāvena aññampi bahuṃ khādanīyabhojanīyaṃ paṭiyādetvā dānagge gandhaparibhaṇḍaṃ katvā vikasitapadumapattakiñjakkhakesaropasobhitesu padumesu āsanaṃ paññāpetvā, ahatena setavatthena attharitvā āsanassa catunnaṃ pādānaṃ upari cattāri padumāni mālāguḷañca ṭhapetvā, āsanassa upari vitānaṃ bandhitvā mālādāmaolambakadāmāni olambitvā, āsanassa samantato bhūmiṃ sakesarehi padumapattehi sabbasantharaṃ santharitvā ‘‘dakkhiṇeyye āgate pūjessāmī’’ti pupphapūritaṃ caṅkoṭakaṃ ekamante ṭhapesi.

Athevaṃ katadānūpakaraṇasaṃvidhānā sīsaṃnhātā suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā velaṃ sallakkhetvā ekaṃ dāsiṃ āṇāpesi ‘‘gaccha je, amhākaṃ tādisaṃ dakkhiṇeyyaṃ pariyesāhī’’ti. Tena ca samayena āyasmā sāriputto sahassathavikaṃ nikkhipanto viya rājagahe piṇḍāya caranto antaravīthiṃ paṭipanno hoti. Atha sā dāsī theraṃ vanditvā āha ‘‘bhante, tumhākaṃ pattaṃ me dethā’’ti. ‘‘Ekissā upāsikāya anuggahatthaṃ ito ethā’’ti ca āha. Thero tassā pattaṃ adāsi. Sā theraṃ gehaṃ pavesesi. Atha sā itthī therassa paccuggamanaṃ katvā āsanaṃ dassetvā ‘‘nisīdatha, bhante, idamāsanaṃ paññatta’’nti vatvā there tattha nisinne sakesarehi padumapattehi theraṃ pūjayamānā āsanassa samantato okiritvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā sappimadhusakkharāsammissena appodakamadhupāyāsena parivisi. Parivisantī ca ‘‘imassa me puññassānubhāvena dibbagajakūṭāgārapallaṅkasobhitā dibbasampattiyo hontu, sabbāsu pavattīsu padumā nāma mā vigatā hontū’’ti patthanaṃ akāsi. Puna there katabhattakicce pattaṃ dhovitvā sappimadhusakkharāhi pūretvā pallaṅke atthataṃ sāṭakaṃ cumbaṭakaṃ katvā therassa hatthe ṭhapetvā there ca anumodanaṃ katvā pakkamante dve purise āṇāpesi ‘‘therassa hatthe pattaṃ imañca pallaṅkaṃ vihāraṃ netvā therassa niyyātetvā āgacchathā’’ti. Te tathā akaṃsu.

Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane yojanasatubbedhe kanakavimāne nibbatti accharāsahassaparivārā. Patthanāvasena cassā pañcayojanubbedho padumamālālaṅkato samantato padumapattakiñjakkhakesaropasobhito manuññadassano sukhasamphasso vividharatanaraṃsijālasamujjalahemābharaṇavibhūsito gajavaro nibbatti. Tassūpari yathāvuttasobhātisayayutto yojaniko kanakapallaṅko nibbatti. Sā dibbasampattiṃ anubhavantī antarantarā taṃ kuñjaravimānassa upari ratanavicittaṃ pallaṅkaṃ abhiruyha mahatā devatānubhāvena nandanavanaṃ gacchati. Athekasmiṃ ussavadivase devatāsu yathāsakaṃ dibbānubhāvena uyyānakīḷanatthaṃ nandanavanaṃ gacchantīsūtiādinā sabbaṃ paṭhamapīṭhavimānavaṇṇanāyaṃ āgatasadisaṃ, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Idha pana thero –

31. ‘‘Kuñjaro te varāroho, nānāratanakappano;
Ruciro thāmavā javasampanno, ākāsamhi samīhati.

32. ‘‘Padumi padmapattakkhi, padmuppalajutindharo;
Padmacuṇṇābhikiṇṇaṅgo, soṇṇapokkharamāladhā.

33. ‘‘Padumānusaṭaṃ maggaṃ, padmapattavibhūsitaṃ;
Ṭhitaṃ vaggu manugghātī, mitaṃ gacchati vāraṇo.

34. ‘‘Tassa pakkamamānassa, soṇṇakaṃsā ratissarā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

35. ‘‘Tassa nāgassa khandhamhi, sucivatthā alaṅkatā;
Mahantaṃ accharāsaṅghaṃ, vaṇṇena atirocasi.

36. ‘‘Dānassa te idaṃ phalaṃ, atho sīlassa vā pana;
Atho añjalikammassa, taṃ me akkhāhi pucchitā’’ti. – āha;

31. Tattha **kuñjaro te varārohо**ti kuñje giritaṭe ramati abhiramati, tattha vā ravati koñcanādaṃ nadanto vicarati. Kuṃ vā pathaviṃ tadabhighātena jarayatīti kuñjaro, giricarādibhedo manussaloke hatthī, ayaṃ pana kīḷanakāle kuñjarasadisatāya evaṃ vutto. Āruyhatīti āroho, ārohanīyoti attho. Varo aggo seṭṭho ārohoti varāroho, uttamayānanti vuttaṃ hoti. **Nānāratanakappano**ti nānāvidhāni ratanāni etesanti nānāratanā, kumbhālaṅkārādihatthālaṅkārā. Tehi vihito kappanno sannāho yassa so nānāratanakappano. Ruciṃ abhiratiṃ detīti **ruciro,** manuññoti attho. **Thāmavā**ti thiro, balavāti attho. **Javasampanno**ti sampannajavo, sīghajavoti vuttaṃ hoti. **Ākāsamhi samīhatī**ti ākāse antalikkhe sammā īhati, āruḷhānaṃ khobhaṃ akaronto carati gacchatīti attho.

32. **Padumī**ti padumasamānavaṇṇatāya ‘‘paduma’’nti laddhanāmena kumbhavaṇṇena samannāgatattā padumī. **Padmapattakkhī**ti kamaladalasadisanayane, ālapanametaṃ tassā devatāya. **Padmuppalajutindharo**ti dibbapadumuppalamālālaṅkatasarīratāya tahaṃ tahaṃ vipphurantaṃ vijjotamānaṃ padumuppalajutiṃ dhāretīti padumuppalajutindharo. **Padmacuṇṇābhikiṇṇaṅgo**ti padumapattakiñjakkhakesarehi samantato okiṇṇagatto. **Soṇṇapokkharamāladhā**ti hemamayakamalamālābhārī.

33. **Padumānusaṭaṃ maggaṃ padmapattavibhūsita**nti hatthino padanikkhepe padanikkhepe tassa pādaṃ sandhārentehi mahantehi padumehi anusaṭaṃ vippakiṇṇaṃ, nānāvirāgavaṇṇehi tesaṃyeva ca pattehi ito cito ca paribbhamantehi visesato maṇḍitatāya vibhūsitaṃ maggaṃ gacchatīti yojanā. **Ṭhita**nti idaṃ maggavisesanaṃ, padumapattavibhūsitaṃ hutvā ṭhitaṃ magganti attho. **Vaggū**ti cāru, kiriyāvisesanañcetaṃ, ma-kāro padasandhikaro. **Anugghātī**ti na ugghāti, attano upari nisinnānaṃ īsakampi khobhaṃ akarontoti attho. **Mita**nti nimmitaṃ, nikkhepapadaṃ vītikkamanti attho. Ayañhettha attho ‘‘vaggu cāru padanikkhepaṃ katvā gacchatī’’ti. **Mita**nti vā parimitaṃ pamāṇayuttaṃ, nātisīghaṃ, nātisaṇikanti vuttaṃ hoti. **Vāraṇo**ti hatthī. So hi paccatthikavāraṇato gamanaparikkilesavāraṇato ca ‘‘vāraṇo’’ti vuccati.

34. **Tassa pakkamamānassa, soṇṇasaṃkā ratissarā**ti tassa yathāvuttassa kuñjarassa gacchantassa soṇṇakaṃsā suvaṇṇamayā ghaṇṭā ratissarā ramaṇīyasaddā manuññanigghosā olambantīti adhippāyo. Tassa hi kuñjarassa ubhosu passesu mahākolambappamāṇā maṇimuttādikhacitā hemamayā anekasatā mahantiyo ghaṇṭā tahaṃ tahaṃ olambamānā pacalanti, yato chekena gandhabbakena payuttavāditato ativiya manoharasaddo niccharati. Tenāha **‘‘tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā’’**ti. Tassattho – yathā nāma ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ ghanaṃ susiranti evaṃ pañcaṅgike tūriye kusalehi vādiyamāne ṭhānuppattiyā mandatāravibhāgaṃ dassentena gāyantena samīrito vāditasaro vaggu rajanīyo nigghoso suyyati, evaṃ tesaṃ sovaṇṇakaṃsānaṃ tapanīyaghaṇṭānaṃ nigghoso suyyatīti.

35. **Nāgassā**ti hatthināgassa. **Mahanta**nti sampattimahattenāpi saṅkhyāmahattenāpi mahantaṃ. **Accharāsaṅgha**nti devakaññāsamūhaṃ. **Vaṇṇenā**ti rūpena.

36. **Dānassā**ti dānamayapuññassa. **Sīlassā**ti kāyikasaṃvarādisaṃvarasīlassa. Vā-saddo avuttavikappanattho. Tena abhivādanādiṃ avuttaṃ cārittasīlaṃ saṅgaṇhāti.

Evaṃ therena pucchitā sā devatā pañhaṃ vissajjesi, tamatthaṃ dassetuṃ –

37. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phala’’nti. –

Ayaṃ gāthā dhammasaṅgāhakehi vuttā, tassā attho heṭṭhā vutto eva.

38. ‘‘Disvāna guṇasampannaṃ, jhāyiṃ jhānarataṃ sataṃ;
Adāsiṃ pupphābhikiṇṇaṃ, āsanaṃ dussasanthataṃ.

39. ‘‘Upaḍḍhaṃ padmamālāhaṃ, āsanassa samantato;
Abbhokirissaṃ pattehi, pasannā sehi pāṇibhi.

40. ‘‘Tassa kammakusalassa, idaṃ me īdisaṃ phalaṃ;
Sakkāro garukāro ca, devānaṃ apacitā ahaṃ.

41. ‘‘Yo ve sammāvimuttānaṃ, santānaṃ brahmacārinaṃ;
Pasanno āsanaṃ dajjā, evaṃ nande yathā ahaṃ.

42. ‘‘Tasmā hi attakāmena, mahattamabhikaṅkhatā;
Āsanaṃ dātabbaṃ hoti, sarīrantimadhārina’’nti. – devatāya vuttagāthā;

38. Tattha **guṇasampanna**nti sabbehi sāvakaguṇehi samannāgataṃ, tehi vā paripuṇṇaṃ. Etena sāvakapāramiñāṇassa matthakappattiṃ dasseti. **Jhāyi**nti ārammaṇūpanijjhānaṃ lakkhaṇūpanijjhānanti duvidhenāpi jhānena jhāyanasīlaṃ, tena vā jhāpetabbaṃ sabbasaṃkilesapakkhaṃ jhāpetvā ṭhitaṃ. Tato eva jhāne ratanti **jhānarataṃ. Sata**nti samānaṃ, santaṃ vā, sappurisanti attho. **Pupphābhikiṇṇa**nti pupphehi abhikiṇṇaṃ, kamaladalehi abhippakiṇṇanti attho. **Dussasanthata**nti vatthena upari atthataṃ.

39. **Upaḍḍhaṃ padmamālāha**nti upaḍḍhaṃ padumapupphaṃ ahaṃ. **Āsanassa samantato**ti therena nisinnassa āsanassa samantā bhūmiyaṃ. **Abbhokirissa**nti abhiokiriṃ abhippakiriṃ. Kathaṃ? **Pattehī**ti, tassa upaḍḍhapadumassa visuṃ visuṃ katehi pattehi pupphavassābhivassanakaniyāmena okirinti attho.

40. **Idaṃ me īdisaṃ phala**nti iminā ‘‘kuñjaro te varāroho’’tiādinā therena gahitaṃ aggahitañca āyuyasasukharūpādibhedaṃ attano dibbasampattiṃ ekato dassetvā punapi therena aggahitameva attano ānubhāvasampattiṃ dassetuṃ **‘‘sakkāro garukāro’’**tiādimāha. Tena ‘‘na kevalaṃ bhante tumhehi yathāvuttameva idha mayhaṃ puññaphalaṃ, apica kho idaṃ dibbaṃ ādhipateyyampī’’ti dasseti. Tattha **sakkāro**ti ādarakiriyā, devehi attano sakkātabbatāti attho. Tathā **garukāro**ti garukātabbatā. **Devāna**nti devehi. **Apacitā**ti pūjitā.

41. **Sammāvimuttāna**nti suṭṭhu vimuttānaṃ sabbasaṃkilesappahāyīnaṃ. **Santāna**nti santakāyavacīmanokammānaṃ sādhūnaṃ. Maggabrahmacariyassa ca sāsanabrahmacariyassa ca ciṇṇattā **brahmacārinaṃ. Pasanno āsanaṃ dajjā**ti kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca pasannamānaso hutvā yadi āsanamattampi dadeyya. **Evaṃ nande yathā aha**nti yathā ahaṃ tena āsanadānena etarahi nandāmi modāmi, evameva aññopi nandeyya modeyya.

42. **Tasmā**ti tena kāraṇena. **Hi**-saddo nipātamattaṃ. **Attakāmenā**ti attano hitakāmena. Yo hi attano hitāvahaṃ kammaṃ karoti, na ahitāvahaṃ, so attakāmo. **Mahatta**nti vipākamahattaṃ. **Sarīrantimadhārina**nti antimaṃ dehaṃ dhārentānaṃ, khīṇāsavānanti attho. Ayañhettha attho – yasmā arahataṃ āsanadānena ahaṃ evaṃ dibbasampattiyā modāmi, tasmā aññenāpi attano abhivuddhiṃ patthayamānena antimasamussaye ṭhitānaṃ āsanaṃ dātabbaṃ, natthi tādisaṃ puññanti dasseti. Tesaṃ vuttasadisamevāti.

Kuñjaravimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭhamanāvāvimānavaṇṇanā

Suvaṇṇacchadanaṃ nāvanti nāvāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati sāvatthiyaṃ viharante soḷasamattā bhikkhū aññatarasmiṃ gāmakāvāse vasitvā vutthavassā ‘‘bhagavantaṃ passissāma, dhammañca suṇissāmā’’ti sāvatthiṃ uddissa gimhasamaye addhānamaggaṃ paṭipannā, antarāmagge ca nirudako kantāro, te ca tattha ghammābhitattā kilantā tasitā pānīyaṃ alabhamānā aññatarassa gāmassa avidūrena gacchanti. Tattha aññatarā itthī udakabhājanaṃ gahetvā udakatthāya udapānābhimukhī gacchati. Atha te bhikkhū taṃ disvā ‘‘yatthāyaṃ itthī gacchati, tattha gate pānīyaṃ laddhuṃ sakkā’’ti pipāsāparetā taṃdisābhimukhā gantvā udapānaṃ disvā tassā avidūre aṭṭhaṃsu. Sā itthī tato udakaṃ gahetvā nivattitukāmā te bhikkhū disvā ‘‘ime ayyā udakena atthikā pipāsitā’’ti ñatvā garucittīkāraṃ upaṭṭhapetvā udakena nimantesi. Te pattathavikato parissāvanaṃ nīharitvā parissāvetvā yāvadatthaṃ pānīyaṃ pivitvā hatthapāde sītale katvā tassā itthiyā pānīyadāne anumodanaṃ vatvā agamaṃsu.

Sā taṃ puññaṃ hadaye ṭhapetvā antarantarā anussarantī aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti. Tassā puññānubhāvena kapparukkhopasobhitaṃ mahantaṃ vimānaṃ uppajji. Taṃ vimānaṃ parikkhipitvā muttajālarajatavibhūsitā viya sikatāvakiṇṇapaṇḍarapulinataṭā maṇikkhandhanimmalasalilavāhinī saritā. Tassā ubhosu tīresu uyyānavimānadvāre ca mahatī pokkharaṇī pañcavaṇṇapadumasaṇḍamaṇḍitā saha suvaṇṇanāvāya nibbatti. Sā tattha dibbasampattiṃ anubhavantī nāvāya kīḷantī laḷantī vicarati. Athekadivasaṃ āyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ caranto taṃ devadhītaraṃ nāvāya kīḷantiṃ disvā tāya katapuññakammaṃ pucchanto –

43. ‘‘Suvaṇṇacchadanaṃ nāvaṃ, nāri āruyha tiṭṭhasi;
Ogāhasi pokkharaṇiṃ, padmaṃ chindasi pāṇinā.

44. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

45. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve,
Manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – āha;

Tato therena puṭṭhāya devatāya vissajjitākāraṃ dassetuṃ saṅgītikārehi –

46. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phala’’nti. –

Ayaṃ gāthā vuttā.

47. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Disvāna bhikkhū tasite kilante, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ adāsiṃ.

48. ‘‘Yo ve kilantāna pipāsitānaṃ, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ dadāti;
Sītodakā tassa bhavanti najjo, pahūtamalyā bahupuṇḍarīkā.

49. ‘‘Taṃ āpagā anupariyanti sabbadā, sītodakā vālukasanthatā nadī;
Ambā ca sālā tilakā ca jambuyo, uddālakā pāṭaliyo ca phullā.

50. ‘‘Taṃbhūmibhāgehi upetarūpaṃ, vimānaseṭṭhaṃ bhusa sobhamānaṃ;
Tassīdha kammassa ayaṃ vipāko, etādisaṃ puññakatā labhanti.

51. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

52. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Ayaṃ devatāya vissajjitākāro.

43. Tattha **suvaṇṇacchadana**nti vicittabhittiviracanehi rattasuvaṇṇamayehi ubhohi passehi paṭicchāditabbhantaratāya ceva nānāratanasamujjalitena kanakamayālaṅkārena upari chāditatāya ca suvaṇṇacchadanaṃ. **Nāva**nti potaṃ. So hi orato pāraṃ pavati gacchatīti poto, satte netīti nāvāti ca vuccati. **Nārī**ti tassā devadhītāya ālapanaṃ. Narati netīti naro, puriso. Yathā hi paṭhamapakatibhūto satto itarāya pakatiyā seṭṭhatthena puri setīti ‘‘puriso’’ti vuccati, evaṃ nayanaṭṭhena ‘‘naro’’ti. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṃ pituṭṭhāne tiṭṭhati, pageva bhattubhūto. Narassa esāti nārī, ayañca samaññā manussitthīsu pavattā ruḷhivasena itarāsupi tathā vuccati. **Ogāhasi pokkharaṇi**nti satipi rattuppalanīluppalādike bahuvidhe ratanamaye jalajakusume pokkharasaṅkhātānaṃ dibbapadumānaṃ tattha yebhuyyena atthitāya ‘‘pokkharaṇī’’ti laddhanāmaṃ dibbasaraṃ jalavihāraratiyā anupavisasi. **Padmaṃ chindasi pāṇinā**ti rajatamayanāḷaṃ padumarāgaratanamayapattasaṅghātaṃ kanakamayakaṇṇikākiñjakkhakesaraṃ dibbakamalaṃ līlāravindaṃ kattukāmatāya tava hatthena bhañjasi.

47. **Tasite**ti pipāsite. **Kilante**ti tāya pipāsāya addhānaparissamena ca kilantakāye. **Uṭṭhāyā**ti uṭṭhānavīriyaṃ katvā, ālasiyaṃ anāpajjitvāti attho.

48. **Yo ve**tiādinā yathā ahaṃ, evaṃ aññepi āyatanagatena udakadānapuññena etādisaṃ phalaṃ paṭilabhantīti diṭṭhena adiṭṭhassa anumānavidhiṃ dassentī therena puṭṭhamatthaṃ sādhāraṇato vissajjeti. Tattha **tassā**ti **ta**nti ca yathāvuttapuññakārinaṃ paccāmasati.

49. **Anupariyantī**ti anurūpavasena parikkhipanti. Tassa vasanaṭṭhānaparikkhipanena sopi parikkhitto nāma hoti. **Tilakā**ti bandhujīvakapupphasadisapupphā ekā rukkhajāti. **Uddālakā**ti vātaghātakā, ye ‘‘rājarukkhā’’tipi vuccanti.

50. **Taṃbhūmibhāgehī**ti tādisehi bhūmibhāgehi, yathāvuttapokkharaṇīnadīuyyānavantehi bhūmipadesehīti attho. **Upetarūpa**nti pāsaṃsiyabhāvena upetaṃ, tesaṃ pokkharaṇīādīnaṃ vasena ramaṇīyasannivesanti vuttaṃ hoti. **Bhusa sobhamāna**nti bhusaṃ ativiya virocamānaṃ vimānaseṭṭhaṃ labhantīti yojanā. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Paṭhamanāvāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyanāvāvimānavaṇṇanā

Suvaṇṇacchadanaṃ nāvanti dutiyanāvāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati sāvatthiyaṃ viharante aññataro khīṇāsavatthero upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya gāmakāvāse vassaṃ upagantukāmo sāvatthito taṃ gāmaṃ uddissa pacchābhattaṃ addhānamaggapaṭipanno, maggaparissamena kilanto tasito antarāmagge aññataraṃ gāmaṃ sampatto, bahigāme tādisaṃ chāyūdakasampannaṭṭhānaṃ apassanto parissamena ca abhibhuyyamāno cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ pavisitvā dhuragehasseva dvāre aṭṭhāsi. Tattha aññatarā itthī theraṃ passitvā ‘‘kuto, bhante, āgatatthā’’ti pucchitvā maggaparissamaṃ pipāsitabhāvañca ñatvā ‘‘etha, bhante’’ti gehaṃ pavesetvā ‘‘idha nisīdathā’’ti āsanaṃ paññāpetvā adāsi. Tattha nisinne pādodakaṃ pādabbhañjanatelañca datvā tālavaṇṭaṃ gahetvā bīji. Pariḷāhe vūpasante madhuraṃ sītalaṃ sugandhaṃ pānakaṃ yojetvā adāsi. Thero taṃ pivitvā paṭippassaddhakilamatho anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbattīti sabbaṃ anantaravimānasadisanti veditabbaṃ. Gāthāsupi apubbaṃ natthi. Tena vuttaṃ –

53. ‘‘Suvaṇṇacchadanaṃ nāvaṃ, nāri āruyha tiṭṭhasi;
Ogāhasi pokkharaṇiṃ, padmaṃ chindasi pāṇinā.

54. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

55. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

56. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

57. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Disvāna bhikkhuṃ tasitaṃ kilantaṃ, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ adāsiṃ.

58. ‘‘Yo ve kilantassa pipāsitassa, ṭṭhāya pātuṃ udakaṃ dadāti;
Sītodakā tassa bhavanti najjo, pahūtamalyā bahupuṇḍarīkā.

59. ‘‘Taṃ āpagā anupariyanti sabbadā, sītodakā vālukasanthatā nadī;
Ambā ca sālā tilakā ca jambuyo, uddālakā pāṭaliyo ca phullā.

60. ‘‘Taṃbhūmibhāgehi upetarūpaṃ, vimānaseṭṭhaṃ bhusa sobhamānaṃ;
Tassīdha kammassa ayaṃ vipāko, etādisaṃ puññakatā labhanti.

61. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

62. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Atthavaṇṇanāsupi idha ekova theroti apubbaṃ natthi.

Dutiyanāvāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tatiyanāvāvimānavaṇṇanā

Suvaṇṇacchadanaṃ nāvanti tatiyanāvāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā janapadacārikaṃ caranto mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ kosalajanapade yena thūṇaṃ nāma brāhmaṇagāmo tadavasari. Assosuṃ kho thūṇeyyakā brāhmaṇagahapatikā ‘‘samaṇo kira gotamo amhākaṃ gāmakhettaṃ anuppatto’’ti. Atha thūṇeyyakā brāhmaṇagahapatikā appasannā micchādiṭṭhikā maccherapakatā ‘‘sace samaṇo gotamo imaṃ gāmaṃ pavisitvā dvīhatīhaṃ vaseyya, sabbaṃ imaṃ janaṃ attano vacane patiṭṭhapeyya, tato brāhmaṇadhammo patiṭṭhaṃ na labheyyā’’ti tattha bhagavato avāsāya parisakkantā nadītitthesu ṭhapitanāvāyo apanesuṃ, setusaṅkamanāni ca avalañje akaṃsu, tathā papāmaṇḍapādīni, ekaṃ udapānaṃ ṭhapetvā itarāni udapānāni tiṇādīhi pūretvā pidahiṃsu. Tena vuttaṃ udāne (udā. 69) ‘‘atha kho thūṇeyyakā brāhmaṇagahapatikā udapānaṃ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresuṃ ‘mā te muṇḍakā samaṇakā pānīyaṃ apaṃsū’’’ti.

Bhagavā tesaṃ taṃ vippakāraṃ ñatvā te anukampanto saddhiṃ bhikkhusaṅghena ākāsena nadiṃ atikkamitvā gantvā anukkamena thūṇaṃ brāhmaṇagāmaṃ patvā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle paññatte āsane nisīdi. Tena ca samayena sambahulā udakahāriniyo bhagavato avidūrena atikkamanti. Tasmiñca gāme ‘‘sace samaṇo gotamo idhāgamissati, na tassa paccuggamanādikaṃ kātabbaṃ, gehaṃ āgatassa cassa sāvakānañca bhikkhāpi na dātabbā’’ti katikā katā hoti.

Tattha aññatarassa brāhmaṇassa dāsī ghaṭena pānīyaṃ gahetvā gacchantī bhagavantaṃ bhikkhusaṅghaparivutaṃ nisinnaṃ disvā bhikkhū ca maggaparissamena kilante tasite ñatvā pasannacittā pānīyaṃ dātukāmā hutvā ‘‘yadipi me gāmavāsino ‘samaṇassa gotamassa na kiñci dātabbaṃ, sāmīcikammampi na kātabba’nti katikaṃ katvā ṭhitā, evaṃ santepi yadi ahaṃ īdise puññakkhette dakkhiṇeyye labhitvā pānīyadānamattenāpi attano patiṭṭhaṃ na kareyyaṃ, kadāhaṃ ito dukkhajīvitato muccissāmi, kāmaṃ me ayyako sabbepime gāmavāsino maṃ hanantu vā bandhantu vā, īdise puññakkhette pānīyadānaṃ dassāmi evā’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā aññāhi udakahārinīhi vāriyamānāpi jīvite nirapekkhā sīsato pānīyaghaṭaṃ otāretvā ubhohi hatthehi pariggahetvā ekamante ṭhapetvā sañjātapītisomanassā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā pānīyena nimantesi. Bhagavā tassā cittappasādaṃ oloketvā taṃ anuggaṇhanto pānīyaṃ parissāvetvā hatthapāde dhovitvā pānīyaṃ pivi, ghaṭe udakaṃ parikkhayaṃ na gacchati. Sā taṃ disvā puna pasannacittā ekassa bhikkhussa adāsi, tathā aparassa aparassāti sabbesampi adāsi, udakaṃ na khīyateva. Sā haṭṭhatuṭṭhā yathāpuṇṇena ghaṭena gehābhimukhī agamāsi. Tassā sāmiko brāhmaṇo pānīyassa dinnabhāvaṃ sutvā ‘‘imāya gāmavattaṃ bhinnaṃ, ahañca gārayho kato’’ti kodhena pajjalanto taṭataṭāyamāno taṃ bhūmiyaṃ pātetvā hatthehi ca pādehi ca pahari. Sā tena upakkamena jīvitakkhayaṃ patvā tāvatiṃsabhavane nibbati, vimānaṃ cassā paṭhamanāvāvimāne vuttasadisaṃ uppajji.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi ‘‘iṅgha me tvaṃ, ānanda, udapānato pānīyaṃ āharā’’ti. Thero ‘‘idāni, bhante, udapāno thūṇeyyakehi dūsito, na sakkā pānīyaṃ āharitu’’nti āha. Bhagavā dutiyampi tatiyampi āṇāpesi. Tatiyavāre thero bhagavato pattaṃ ādāya udapānābhimukho agamāsi. Gacchante there udapāne udakaṃ paripuṇṇaṃ hutvā uttaritvā samantato sandati, sabbaṃ tiṇabhusaṃ upalavitvā sayameva apagacchati. Tena sandamānena salilena uparūpari vaḍḍhantena aññe jalāsaye pūretvā taṃ gāmaṃ parikkhipantena gāmappadeso ajjhottharīyati. Taṃ pāṭihāriyaṃ disvā brāhmaṇā acchariyabbhutacittajātā bhagavantaṃ khamāpesuṃ, taṅkhaṇaññeva udakogho antaradhāyi. Te bhagavato ca bhikkhusaṅghassa ca nivāsaṭṭhānaṃ saṃvidhāya svātanāya nimantetvā dutiyadivase mahādānaṃ sajjetvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena parivisitvā sabbe thūṇeyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ payirupāsantā nisīdiṃsu.

Tena ca samayena sā devatā attano sampattiṃ paccavekkhitvā tassā kāraṇaṃ upadhārentī taṃ ‘‘pānīyadāna’’nti ñatvā pītisomanassajātā ‘‘handāhaṃ idāneva bhagavantaṃ vandissāmi, sammāpaṭipannesu katānaṃ appakānampi kārānaṃ uḷāraphalatañca manussaloke pākaṭaṃ karissāmī’’ti ussāhajātā accharāsahassaparivārā uyyānādisahitena vimānena saddhiṃyeva mahatiyā deviddhiyā mahantena devānubhāvena mahājanakāyassa passantasseva āgantvā vimānato oruyha bhagavantaṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Atha naṃ bhagavā tassā parisāya kammaphalaṃ paccakkhato vibhāvetukāmo –

63. ‘‘Suvaṇṇacchadanaṃ nāvaṃ, nāri āruyha tiṭṭhasi;
Ogāhasi pokkharaṇiṃ, padmaṃ chindasi pāṇinā.

64. ‘‘Kūṭāgārā nivesā te, vibhattā bhāgaso mitā;

Daddallamānā ābhanti, samantā caturo disā.

65. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

66. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ,
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Catūhi gāthāhi pucchi.

67. ‘‘Sā devatā attamanā, sambuddheneva pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phala’’nti. –

Saṅgītikārā āhaṃsu.

68. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Disvāna bhikkhū tasite kilante, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ adāsiṃ.

69. ‘‘Yo ve kilantāna pipāsitānaṃ, uṭṭhāya pātuṃ udakaṃ dadāti;
Sītodakā tassa bhavanti najjo, pahūtamalyā bahupuṇḍarīkā.

70. ‘‘Taṃ āpagā anupariyanti sabbadā, sītodakā vālukasanthatā nadī;
Ambā ca sālā tilakā ca jambuyo, uddālakā pāṭaliyo ca phullā.

71. ‘‘Taṃbhūmibhāgehi upetarūpaṃ, vimānaseṭṭhaṃ bhusa sobhamānaṃ;
Tassīdha kammassa ayaṃ vipāko, etādisaṃ puññakatā labhanti.

72. ‘‘Kūṭāgārā nivesā me, vibhattā bhāgaso mitā;
Daddallamānā ābhanti, samantā caturo disā.

73. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Tappajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

74. ‘‘Akkhāmi te buddha mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsati;
Etassa kammassa phalaṃ mamedaṃ, atthāya buddho udakaṃ apāyī’’ti. –

Vissajjanagāthāyo.

63. Tattha kiñcāpi sā devatā yadā bhagavā pucchi, tadā taṃ nāvaṃ āruyha na ṭhitā, na pokkharaṇiṃ ogāhati, nāpi padumaṃ chindati, kammānubhāvacoditā pana abhiṇhaṃ jalavihārapasutā tathā karotīti taṃ kiriyāvicchedaṃ dassanavasenevaṃ vuttaṃ. Ayañca attho na kevalamidheva, atha kho heṭṭhimesupi evameva daṭṭhabbo.

72. **Kūṭāgārā**ti suvaṇṇamayakaṇṇikābaddhagehavanto. **Nivesā**ti nivesanāni, kaccharānīti attho. Tenāha ‘‘vibhattā bhāgaso mitā’’ti. Tāni hi catusālabhūtāni aññamaññassa paṭibimbabhūtāni viya paṭivibhattarūpāni samappamāṇatāya bhāgaso mitāni viya honti. **Daddallamānā**ti ativiya vijjotamānā. **Ābhantī**ti maṇiratanakanakaraṃsijālehi obhāsenti.

74. **Mamā**ti idaṃ pubbāparāpekkhaṃ, mama kammassa mama atthāyāti ayañhettha yojanā. **Udakaṃ apāyī**ti yadetaṃ udakadānaṃ vuttaṃ, etassa puññakammassa idaṃ phalaṃ yāyaṃ dibbasampatti, yasmā mamatthāya sadevake loke aggadakkhiṇeyyo buddho bhagavā mayā dinnaṃ udakaṃ apāyīti. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ pasannamānasāya devatāya bhagavā sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanaṃ karonto saccāni pakāsesi. Sā desanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhahi, sampattaparisāyapi dhammadesanā sātthikā ahosi.

Tatiyanāvāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dīpavimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti dīpavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati sāvatthiyaṃ viharante uposathadivase sambahulā upāsakā uposathikā hutvā purebhattaṃ yathāvibhavaṃ dānaṃ datvā kālasseva bhuñjitvā suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā gandhamālādihatthā pacchābhattaṃ vihāraṃ gantvā manobhāvanīye bhikkhū payirupāsitvā sāyanhe dhammaṃ suṇanti. Vihāreyeva vasitukāmānaṃ tesaṃ dhammaṃ suṇantānaṃyeva sūriyo atthaṅgato, andhakāro jāto. Tatthekā aññatarā itthī ‘‘idāni dīpālokaṃ kātuṃ yutta’’nti cintetvā attano gehato padīpeyyaṃ āharāpetvā padīpaṃ ujjāletvā dhammāsanassa purato ṭhapetvā dhammaṃ suṇi. Sā tena padīpadānena attamanā pītisomanassajātā hutvā vanditvā attano gehaṃ gatā. Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane jotirasavimāne nibbatti. Sarīrasobhā panassā ativiya pabhassarā aññe deve abhibhavitvā dasa disā obhāsayamānā tiṭṭhati. Athekadivasaṃ āyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ carantoti sabbaṃ heṭṭhā āgatanayeneva veditabbaṃ. Idha pana –

75. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

76. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

77. ‘‘Kena tvaṃ vimalobhāsā, atirocasi devatā;
Kena te sabbagattehi, sabbā obhāsate disā.

78. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Catūhi gāthāhi pucchi.

79. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

80. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Tamandhakāramhi timīsikāyaṃ, padīpakālamhi adāsi dīpaṃ.

81. ‘‘Yo andhakāramhi timīsikāyaṃ, padīpakālamhi dadāti dīpaṃ;
Uppajjati jotirasaṃ vimānaṃ, pahūtamalyaṃ bahupuṇḍarīkaṃ.

82. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

83. ‘‘Tenāhaṃ vimalobhāsā, atirocāmi devatā;
Tena me sabbagattehi, sabbā obhāsate disā.

84. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Vissajjesi.

75. Tattha **abhikkantena vaṇṇenā**ti ettha abhikkanta-saddo ‘‘abhikkantā, bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo’’tiādīsu (a. ni. 8.20; udā. 45; cūḷava. 383) khaye āgato. ‘‘Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’tiādīsu (a. ni. 4.100) sundare. ‘‘Abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante’’tiādīsu (dī. ni. 1.250; pārā. 15) abbhanumodane. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā’’tiādīsu (vi. va. 857) abhirūpe. Idhāpi abhirūpe eva daṭṭhabbo. Tasmā **abhikkantenā**ti atikantena atimanāpena, abhirūpenāti attho. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena. **Obhāsentī disā sabbā**ti sabbāpi dasa disā jotentī ekālokaṃ karontī. Kiṃ viyāti āha **‘‘osadhī viya tārakā’’**ti. Ussannā pabhā etāya dhīyati, osadhīnaṃ vā anubalappadāyikāti katvā ‘‘osadhī’’ti laddhanāmā tārakā yathā samantato ālokaṃ kurumānā tiṭṭhati, evameva tvaṃ sabbā disā obhāsayantī tiṭṭhasīti.

77. **Sabbagattehī**ti sabbehi sarīrāvayavehi, sakalehi aṅgapaccaṅgehi obhāsatīti adhippāyo, hetumhi cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Sabbā obhāsate disā**ti sabbāpi dasadisā vijjotati. ‘‘Obhāsare’’tipi paṭhanti, tesaṃ sabbā disāti bahuvacanameva daṭṭhabbaṃ.

81. **Padīpakālamhī**ti padīpakaraṇakāle, padīpujjalanayogge andhakāreti attho. Tenāha ‘‘yo andhakāramhi timīsikāya’’nti, bahale mahandhakāreti attho. **Dadāti dīpa**nti padīpaṃ ujjālento vā anujjālento vā padīpadānaṃ dadāti, padīpopakaraṇāni dakkhiṇeyye uddissa pariccajati. **Upapajjati jotirasaṃ vimāna**nti paṭisandhiggahaṇavasena jotirasaṃ vimānaṃ upagacchatīti. Sesaṃ vuttanayameva.

Atha yathāpucchite atthe devatāya kathite thero tameva kathaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā dānādikathāya tassā kallacittādibhāvaṃ ñatvā saccāni pakāsesi, saccapariyosāne saparivārā sā devatā sotāpattiphale patiṭṭhahi. Thero tato āgantvā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi, bhagavā tasmiṃ vatthusmiṃ sampattaparisāya vitthārena dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā jātā, mahājano visesato dīpadāne sakkaccakārī ahosīti.

Dīpavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tiladakkhiṇavimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti tiladakkhiṇavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena ca samayena rājagahe aññatarā itthī gabbhinī tile dhovitvā ātape sukkhāpeti telaṃ kātukāmā. Sā ca parikkhīṇāyukā taṃ divasameva cavanadhammā, nirayasaṃvattanikaṃ cassā kammaṃ okāsaṃ katvā ṭhitaṃ. Atha naṃ bhagavā paccūsavelāyaṃ lokaṃ volokento dibbacakkhunā disvā cintesi ‘‘ayaṃ itthī ajja kālaṃ katvā niraye nibbattissati, yaṃnūnāhaṃ tilabhikkhāpaṭiggahaṇena taṃ saggūpagaṃ kareyya’’nti. So sāvatthito taṅkhaṇeneva rājagahaṃ gantvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahe piṇḍāya caranto anupubbena tassā gehadvāraṃ pāpuṇi. Sā itthī bhagavantaṃ passitvā sañjātapītisomanassā sahasā uṭṭhahitvā katañjalī aññaṃ dātabbayuttakaṃ apassantī hatthapāde dhovitvā tile rāsiṃ katvā ubhohi hatthehi pariggahetvā añjalipūraṃ tilaṃ bhagavato patte ākiritvā bhagavantaṃ vandi. Taṃ bhagavā anukampamāno ‘‘sukhinī hohī’’ti vatvā pakkāmi. Sā tassā rattiyā paccūsasamaye kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane dvādasayojanike kanakavimāne suttapabuddhā viya nibbatti.

Athāyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ caranto taṃ accharāsahassaparivutaṃ mahatiyā deviddhiyā virocamānamupagantvā –

85. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

86. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

87. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve,
Manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – pucchi;

88. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

89. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke.
90. ‘‘Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Āsajja dānaṃ adāsiṃ, akāmā tiladakkhiṇaṃ;
Dakkhiṇeyyassa buddhassa, pasannā sehi pāṇibhi.

91. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

92. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Sā vissajjesi.

90. Tattha **āsajjā**ti ayaṃ āsajja-saddo ‘‘āsajja naṃ tathāgata’’ntiādīsu (cūḷava. 350) ghaṭṭena āgato. ‘‘Āsajja dānaṃ detī’’tiādīsu (dī. ni. 3.336; a. ni. 8.31) samāgame. Idhāpi samāgameyeva daṭṭhabbo. Tasmā **āsajjā**ti samāgantvā, samavāyena sampatvāti attho. Tenāha **‘‘akāmā’’**ti. Sā hi deyyadhammasaṃvidhānapubbakaṃ purimasiddhaṃ dānasaṅkappaṃ vinā sahasā sampatte bhagavati pavattitaṃ tiladānaṃ sandhāyāha ‘‘āsajja dānaṃ adāsiṃ, akāmā tiladakkhiṇa’’nti. Sesaṃ vuttanayameva.

Tiladakkhiṇavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paṭhamapatibbatāvimānavaṇṇanā

Koñcā mayūrā diviyā ca haṃsāti patibbatāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tattha aññatarā itthī patibbatā ahosi bhattu anukūlavattinī khamā padakkhiṇaggāhinī, na kuddhāpi paṭippharati, apharusavācā saccavādinī saddhā pasannā yathāvibhavaṃ dānāni ca adāsi. Sā kenacideva rogena phuṭṭhā kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti. Athāyasmā mahāmoggallāno purimanayeneva devacārikaṃ caranto taṃ devadhītaraṃ mahatiṃ sampattiṃ anubhavantiṃ disvā tassā samīpamupagato. Sā accharāsahassaparivutā saṭṭhisakaṭabhārālaṅkārapaṭimaṇḍitattabhāvā therassa pādesu sirasā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Theropi tāya katapuññakammaṃ pucchanto –

93. ‘‘Koñcā mayūrā diviyā ca haṃsā, vaggussarā kokilā sampatanti;
Pupphābhikiṇṇaṃ rammamidaṃ vimānaṃ, anekacittaṃ naranārisevitaṃ.

94. ‘‘Tatthacchasi devi mahānubhāve, iddhī vikubbanti anekarūpā;

Imā ca te accharāyo samantato, naccanti gāyanti pamodayanti ca.

95. ‘‘Deviddhipattāsi mahānubhāve,
Manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – āha;

96. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

97. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, patibbatānaññamanā ahosiṃ;
Mātāva puttaṃ anurakkhamānā, kuddhāpihaṃ nappharusaṃ avocaṃ.

98. ‘‘Sacce ṭhitā mosavajjaṃ pahāya, dāne ratā saṅgahitattabhāvā;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

99. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

100. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Sā devatā vissajjesi.

93. Tattha **koñcā**ti koñcasakuṇā, ye ‘‘sārasā’’tipi vuccanti. **Mayūrā**ti morā. **Diviyā**ti dibbānubhāvā. Idañhi padaṃ ‘‘diviyā koñcā, diviyā mayūrā’’tiādinā catūhipi padehi yojetabbaṃ. **Haṃsā**ti suvaṇṇahaṃsādihaṃsā. **Vaggussarā**ti madhurassarā. **Kokilā**ti kāḷakokilā ceva sukkakokilā ca. **Sampatantī**ti devatāya abhiramaṇatthaṃ kīḷantā laḷantā samantato patanti vicaranti. Koñcādirūpena hi devatāya ratijananatthaṃ parivārabhūtā devatā kīḷantā laḷantā ‘‘koñcā’’tiādinā vuttā. **Pupphābhikiṇṇa**nti ganthitāganthitehi nānāvidharatanakusumehi okiṇṇaṃ. **Ramma**nti ramaṇīyaṃ, manoramanti attho. **Anekacitta**nti anekehi uyyānakapparukkhapokkharaṇiādīhi vimānesu ca anekehi bhittivisesādīhi cittaṃ. **Naranārisevita**nti parivārabhūtehi devaputtehi devadhītāhi ca upasevitaṃ.

94. **Iddhī vikubbanti anekarūpā**ti nānārūpānaṃ vidaṃsanena anekarūpā kammānubhāvasiddhā iddhī vikubbantī vikubbaniddhiyo valañjentī acchasīti yojanā.

97. **Anaññamanā**ti patibbatā, patito aññasmiṃ mano etissāti aññamanā, na aññamanāti anaññamanā, mayhaṃ sāmikato aññasmiṃ purise pāpakaṃ cittaṃ na uppādesinti attho. **Mātāva puttaṃ anurakkhamānā**ti yathā mātā puttaṃ, evaṃ mayhaṃ sāmikaṃ, sabbepi vā satte hitesitāya ahitāpanayanakāmatāya ca anuddayamānā. **Kuddhāpihaṃ nappharusaṃ avoca**nti parena kataṃ aphāsukaṃ paṭicca kuddhāpi samānā ahaṃ pharusavacanaṃ na kathesiṃ, aññadatthu piyavacanameva abhāsinti adhippāyo.

98. **Sacce ṭhitā**ti sacce patiṭṭhitā. Yasmā musāvādā veramaṇiyā sacce patiṭṭhitā nāma hoti, na kadāci saccavacanamattenāti āha – **mosavajjaṃ pahāyā**ti musāvādaṃ pahāya. **Dāne ratā**ti dāne abhiratā, yuttappayuttāti attho. **Saṅgahitattabhāvā**ti saṅgahavatthūhi attānaṃ viya sabhāveneva paresaṃ saṅgaṇhanasīlā annañca pānañca kammaphalasaddhāya pasannacittā sakkaccaṃ cittīkārena adāsiṃ, aññañca vatthādidānaṃ vipulaṃ uḷāraṃ adāsinti yojanā. Sesaṃ vuttanayameva.

Patibbatāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dutiyapatibbatāvimānavaṇṇanā

Veḷuriyathambhanti dutiyapatibbatāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Sāvatthiyaṃ kira aññatarā upāsikā patibbatā hutvā saddhā pasannā pañca sīlāni suvisuddhāni katvā rakkhi, yathāvibhavañca dānāni adāsi, sā kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane uppajji. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

101. ‘‘Veḷuriyathambhaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, vimānamāruyha anekacittaṃ;
Tatthacchasi devi mahānubhāve, uccāvacā iddhi vikubbamānā;
Imā ca te accharāyo samantato, naccanti gāyanti pamodayanti ca.

102. ‘‘Deviddhipattāsi mahānubhāve,
Manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – pucchi;

103. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

104. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, upāsikā cakkhumato ahosiṃ;
Pāṇātipātā viratā ahosiṃ, loke adinnaṃ parivajjayissaṃ.

105. ‘‘Amajjapā no ca musā abhāṇiṃ, sakena sāminā ahosiṃ tuṭṭhā;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

106. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

107. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva,
Manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. – vissajjesi;

101. Tattha **veḷuriyathambha**nti veḷuriyamaṇimayathambhaṃ. **Rucira**nti ramaṇīyaṃ. **Pabhassara**nti ativiya bhāsuraṃ. **Uccāvacā**ti uccā ca avacā ca, vividhāti attho.

104-5. **Upāsikā**ti saraṇagamanena upāsikālakkhaṇe ṭhitā. Vuttañhi –

> ‘‘Yato kho, mahānāma, ariyasāvako buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti, ettāvatā kho, mahānāma, ariyasāvako upāsako hotī’’ti (saṃ. ni. 5.1033).

Cakkhumatoti pañcahi cakkhūhi cakkhumato buddhassa bhagavato. Evaṃ upāsikābhāvakittanena āsayasuddhiṃ dassetvā payogasuddhiṃ dassetuṃ **‘‘pāṇātipātā viratā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sakena sāminā ahosiṃ tuṭṭhā**ti micchācārāveramaṇimāha. Sesaṃ heṭṭhā vuttasadisameva.

Dutiyapatibbatāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Paṭhamasuṇisāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti suṇisāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Sāvatthiyaṃ aññatarasmiṃ gehe ekā kulasuṇhā gehaṃ piṇḍāya paviṭṭhaṃ khīṇāsavattheraṃ disvā sañjātapītisomanassā ‘‘idaṃ mayhaṃ uttamaṃ puññakkhettaṃ upaṭṭhita’’nti attanā laddhaṃ pūvabhāgaṃ ādāya ādarena therassa upanesi, thero taṃ paṭiggahetvā anumodanaṃ katvā gato. Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane uppajji. Sesaṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. Tena vuttaṃ –

108. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

109. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

110. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

111. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

112. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, suṇisā ahosiṃ sasurassa gehe.
113. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ pūvaṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Bhāgaḍḍhabhāgaṃ datvāna, modāmi nandane vane.

114. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

115. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

112. Tattha **suṇisā**ti puttassa bhariyā. Itthiyā hi sāmikassa pitā ‘‘sasuro’’ti vuccati, tassa ca sā ‘‘suṇisā’’ti. Taṃ sandhāya ‘‘suṇisā ahosiṃ sasurassa gehe’’ti.

113. **Bhāgaḍḍhabhāga**nti attanā laddhapaṭivīsato upaḍḍhabhāgaṃ. **Modāmi nandane vane**ti therena nandanavane diṭṭhatāya āha. Sesaṃ vuttanayameva.

Suṇisāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Dutiyasuṇisāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti dutiyasuṇisāvimānaṃ. Ettha pana apubbaṃ natthi, aṭṭhuppattiyaṃ kummāsadānameva viseso. Tena vuttaṃ –

116. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

117. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

118. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

119. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

120. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, suṇisā ahosiṃ sasurassa gehe.
121. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ bhāgaṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Kummāsapiṇḍaṃ datvāna, modāmi nandane vane.

122. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

123. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

121. Tattha **bhāga**nti kummāsakoṭṭhāsaṃ. Tenāha **‘‘kummāsapiṇḍaṃ datvānā’’**ti. Kummāsoti ca yavakummāso vutto. Sesaṃ vuttanayameva.

Dutiyasuṇisāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Uttarāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti uttarāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena ca samayena puṇṇo nāma duggatapuriso rājagahaseṭṭhiṃ upanissāya jīvati, tassa bhariyā uttarā, uttarā ca nāma dhītāti dve eva gehamānusakā. Athekadivasaṃ rājagahe ‘‘mahājanena sattāhaṃ nakkhattaṃ kīḷitabba’’nti ghosanaṃ kariṃsu. Taṃ sutvā seṭṭhi pātova āgataṃ puṇṇaṃ ‘‘tāta, amhākaṃ parijano nakkhattaṃ kīḷitukāmo, tvaṃ kiṃ nakkhattaṃ kīḷissasi, udāhu bhatiṃ karissasī’’ti āha. ‘‘Sāmi, nakkhattaṃ nāma sadhanānaṃ hoti, mama pana gehe svātanāya yāgutaṇḍulānipi natthi, kiṃ me nakkhattena? Goṇe labhanto kasituṃ gamissāmī’ti. ‘‘Tena hi goṇe gaṇhassū’’ti. So balavagoṇe ca bhaddanaṅgalañca gahetvā ‘‘bhadde, nāgarā nakkhattaṃ kīḷanti, ahaṃ daliddatāya bhatiṃ kātuṃ gamissāmi, mayhampi tāva ajja diguṇaṃ nivāpaṃ pacitvā bhattaṃ āhareyyāsī’’ti bhariyaṃ vatvā khettaṃ agamāsi.

Sāriputtattheropi sattāhaṃ nirodhasamāpanno tato vuṭṭhāya ‘‘kassa nu kho ajja mayā saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti olokento puṇṇaṃ attano ñāṇajālassa anto paviṭṭhaṃ disvā ‘‘saddho nu kho esa, sakkhissati vā me saṅgahaṃ kātu’’nti olokento tassa saddhabhāvañca saṅgahaṃ kātuṃ samatthabhāvañca tappaccayā ca tassa mahāsampattipaṭilābhaṃ ñatvā pattacīvaraṃ ādāya tassa kasanaṭṭhānaṃ gantvā āvāṭatīre ekaṃ gumbaṃ olokento aṭṭhāsi. Puṇṇo theraṃ disvāva kasiṃ ṭhapetvā pañcapatiṭṭhitena theraṃ vanditvā ‘‘dantakaṭṭhena attho bhavissatī’’ti dantakaṭṭhaṃ kappiyaṃ katvā adāsi. Athassa thero pattañca parissāvanañca nīharitvā adāsi. So ‘‘pānīyena attho bhavissatī’’ti taṃ ādāya pānīyaṃ parissāvetvā adāsi.

Thero cintesi ‘‘ayaṃ paresaṃ pacchimagehe vasati, sacassa gehadvāraṃ gamissāmi, imassa bhariyā maṃ daṭṭhuṃ na sakkhissati, yāvassa bhariyā bhattaṃ ādāya maggaṃ paṭipajjati, tāva idheva bhavissāmī’’ti. So tattheva thokaṃ vītināmetvā tassā maggāruḷhabhāvaṃ ñatvā antonagarābhimukho pāyāsi. Sā antarāmagge theraṃ disvā cintesi ‘‘appekadāhaṃ deyyadhamme sati ayyaṃ na passāmi, appekadā me ayyaṃ passantiyā deyyadhammo na hoti, ajja pana me ayyo ca diṭṭho, deyyadhammo cāyaṃ atthi, karissati nu kho me saṅgaha’’nti. Sā bhattabhājanaṃ otāretvā theraṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā ‘‘bhante, idaṃ lūkhaṃ vā paṇītaṃ vāti acintetvā dāsassa vo saṅgahaṃ karothā’’ti āha. Atha thero pattaṃ upanāmetvā tāya ekena hatthena bhājanaṃ dhāretvā ekena hatthena tato bhattaṃ dadamānāya upaḍḍhabhatte dinne ‘‘ala’’nti hatthena pattaṃ pidahi. Sā ‘‘bhante, ekova paṭivīso, na sakkā dvidhā kātuṃ, tumhākaṃ dāsassa idhalokasaṅgahaṃ akatvā paralokasaṅgahaṃ karotha, niravasesameva dātukāmāmhī’’ti vatvā sabbamevassa patte patiṭṭhāpetvā ‘‘tumhehi diṭṭhadhammassa bhāginī assa’’nti patthanaṃ akāsi. Thero ‘‘evaṃ hotū’’ti vatvā ṭhitakova anumodanaṃ katvā ekasmiṃ udakaphāsukaṭṭhāne nisīditvā bhattakiccaṃ akāsi. Sāpi paṭinivattitvā taṇḍule pariyesitvā bhattaṃ paci.

Puṇṇopi aḍḍhakarīsamattaṃ ṭhānaṃ kasitvā jighacchaṃ sahituṃ asakkonto goṇe vissajjetvā ekaṃ rukkhachāyaṃ pavisitvā maggaṃ olokento nisīdi. Athassa bhariyā bhattamādāya gacchamānā taṃ disvāva ‘‘esa jighacchāpīḷito maṃ olokento nisinno, sace maṃ ‘ativiya cirāyī’ti tajjetvā patodalaṭṭhiyā paharissati, mayā katakammaṃ niratthakaṃ bhavissati, paṭikaccevassa ārocessāmī’’ti cintetvā evamāha ‘‘sāmi, ajjekadivasaṃ cittaṃ pasādehi, mā mayā katakammaṃ niratthakaṃ kari, ahaṃ pātova te bhattaṃ āharantī antarāmagge dhammasenāpatiṃ disvā tava bhattaṃ tassa datvā puna gehaṃ gantvā bhattaṃ pacitvā āgatā, pasādehi, sāmi, citta’’nti. So ‘‘kiṃ vadesi, bhadde’’ti pucchitvā puna tamatthaṃ sutvā ‘‘bhadde, sādhu vata te kataṃ mama bhattaṃ ayyassa dadamānāya, mayāpissa ajja pātova dantakaṭṭhañca mukhodakañca dinna’’nti pasannamānaso taṃ vacanaṃ abhinanditvā ussūre laddhabhattatāya kilantakāyo tassā aṅke sīsaṃ katvā niddaṃ okkami.

Athassa pātova kasitaṭṭhānaṃ paṃsucuṇṇaṃ upādāya sabbaṃ rattasuvaṇṇaṃ hutvā kaṇikārapuppharāsi viya sobhamānaṃ aṭṭhāsi. So pabuddho oloketvā bhariyaṃ āha ‘‘bhadde, etaṃ mayā kasitaṭṭhānaṃ sabbaṃ mama suvaṇṇaṃ hutvā paññāyati, kiṃ nu kho me atiussūre laddhabhattatāya akkhīni bhamantī’’ti. ‘‘Sāmi, mayhampi evameva paññāyatī’’ti. So uṭṭhāya tattha gantvā ekaṃ piṇḍaṃ gahetvā naṅgalasīse paharitvā suvaṇṇabhāvaṃ ñatvā ‘‘aho ayyassa dhammasenāpatissa dinnadāne ajjeva vipāko dassito, na kho pana sakkā ettakaṃ dhanaṃ paṭicchādetvā paribhuñjitu’’nti bhariyāya ābhataṃ bhattapātiṃ suvaṇṇassa pūretvā rājakulaṃ gantvā raññā katokāso pavisitvā rājānaṃ abhivādetvā ‘‘kiṃ tātā’’ti vutte ‘‘deva, ajja mayā kasitaṭṭhānaṃ sabbaṃ suvaṇṇarāsimeva hutvā ṭhitaṃ, suvaṇṇaṃ āharāpetuṃ vaṭṭatī’’ti āha. ‘‘Kosi tva’’nti? ‘‘Puṇṇo nāmāha’’nti. ‘‘Kiṃ pana te ajja kata’’nti? ‘‘Dhammasenāpatissa me pātova dantakaṭṭhañca mukhodakañca dinnaṃ, bhariyāyapi me mayhaṃ āhaṭabhattaṃ tasseva dinna’’nti.

Taṃ sutvā rājā ‘‘ajjeva kira bho dhammasenāpatissa dinnadāne vipāko dassito’’ti vatvā ‘‘tāta, kiṃ karomī’’ti pucchi. ‘‘Bahūni sakaṭasahassāni pahiṇitvā suvaṇṇaṃ āharāpethā’’ti. Rājā sakaṭāni pahiṇi. Rājapurisesu ‘‘rañño santaka’’nti gaṇhantesu gahitaṃ gahitaṃ mattikāva hoti. Tehi gantvā rañño ārocite ‘‘tātā, tumhehi kinti vatvā gahita’’nti puā ‘‘tumhākaṃ santaka’’nti āhaṃsu. Tena hi, tātā, puna gacchatha, ‘‘puṇṇassa santaka’’nti vatvā gaṇhathāti. Te tathā kariṃsu gahitaṃ gahitaṃ suvaṇṇameva ahosi. Taṃ sabbaṃ āharitvā rājaṅgaṇe rāsiṃ akaṃsu, asītihatthubbedho rāsi ahosi. Rājā nāgare sannipātāpetvā āha ‘‘imasmiṃ nagare atthi kassaci ettakaṃ suvaṇṇa’’nti? ‘‘Natthi, devā’’ti. ‘‘Kiṃ panassa dātuṃ vaṭṭatī’’ti? ‘‘Seṭṭhicchattaṃ, devā’’ti. Rājā ‘‘bahudhanaseṭṭhi nāma hotū’’ti mahantena bhogena saddhiṃ tassa seṭṭhicchattaṃ adāsi.

Atha naṃ so āha ‘‘mayaṃ, deva, ettakaṃ kālaṃ parakule vasimhā, vasanaṭṭhānaṃ no dethā’’ti. Tena hi passa, esa gumbo paññāyati, etaṃ harāpetvā gehaṃ kārehīti purāṇaseṭṭhissa gehaṭṭhānaṃ ācikkhi. So tasmiṃ ṭhāne katipāheneva gehaṃ kārāpetvā gehapavesanamaṅgalañca chattamaṅgalañca ekatova karonto sattāhaṃ buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ adāsi. Athassa satthā dānānumodanaṃ karonto anupubbiṃ kathaṃ kathesi. Dhammakathāvasāne puṇṇaseṭṭhi ca bhariyā cassa dhītā ca uttarāti tayopi janā sotāpannā ahesuṃ.

Aparabhāge rājagahaseṭṭhi puṇṇaseṭṭhino dhītaraṃ attano puttassa vāresi. So ‘‘nāhaṃ dassāmī’’ti vutto ‘‘mā evaṃ karotu, ettakaṃ kālaṃ amhe nissāya vasanteneva te sampatti laddhā, detu me puttassa te dhītara’’nti āha. So ‘‘micchādiṭṭhikā tumhe, mama dhītā tīhi ratanehi vinā vasituṃ na sakkoti, nevassa dhītaraṃ dassāmī’’ti āha. Atha naṃ bahū seṭṭhigahapatikādayo kulaputtā ‘‘mā tena saddhiṃ vissāsaṃ bhindi, dehissa dhītara’’nti yāciṃsu. So tesaṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā āsāḷhipuṇṇamāya dhītaraṃ adāsi. Sā patikulaṃ gatakālato paṭṭhāya bhikkhuṃ vā bhikkhuniṃ vā upasaṅkamituṃ dānaṃ vā dātuṃ dhammaṃ vā sotuṃ nālattha, evaṃ aḍḍhatiyesu māsesu vītivattesu attano santike ṭhite paricārike pucchi ‘‘idāni kittakaṃ antovassaṃ avasiṭṭha’’nti? ‘‘Aḍḍhamāso, ayye’’ti. Sā mātāpitūnaṃ sāsanaṃ pahiṇi ‘‘kasmā maṃ evarūpe bandhanāgāre pakkhipiṃsu, varaṃ tumhehi maṃ lakkhaṇāhataṃ katvā paresaṃ dāsiṃ sāvetuṃ, na evarūpassa micchādiṭṭhikassa kulassa dātuṃ, āgatakālato paṭṭhāya bhikkhudassanādīsu ekampi puññaṃ kātuṃ na labhāmī’’ti. Athassā pitā ‘‘dukkhitā vata me dhītā’’ti anattamanataṃ pavedetvā pañcadasa kahāpaṇasahassāni pesesi, ‘‘imasmiṃ nagare sirimā nāma gaṇikā atthi, devasikaṃ sahassaṃ gaṇhāti, imehi kahāpaṇehi taṃ ānetvā sāmikassa niyyādetvā sayaṃ yathāruci puññāni karotū’’ti sāsanañca pahiṇi. Uttarā tathā katvā sāmikena sirimaṃ disvā ‘‘kimida’’nti vutte ‘‘sāmi, imaṃ aḍḍhamāsaṃ mama sahāyikā tumhe paricaratu, ahaṃ pana imaṃ aḍḍhamāsaṃ dānañceva dātukāmā dhammañca sotukāmā’’ti āha. So taṃ abhirūpaṃ itthiṃ disvā uppannasineho ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchi.

Uttarāpi kho buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā ‘‘bhante, imaṃ aḍḍhamāsaṃ aññattha agantvā idheva bhikkhā gahetabbā’’ti satthu paṭiññaṃ gahetvā ‘‘ito dāni paṭṭhāya yāva mahāpavāraṇā, tāva satthāraṃ upaṭṭhātuṃ dhammañca sotuṃ labhissāmī’’ti tuṭṭhamānasā ‘‘evaṃ yāguṃ pacatha, evaṃ bhattaṃ pacatha, evaṃ pūvaṃ pacathā’’ti mahānase sabbakiccāni saṃvidahantī vicarati. Athassā sāmiko ‘‘sve mahāpavāraṇā bhavissatī’’ti mahānasābhimukho vātapāne ṭhatvā ‘‘kiṃ nu kho karontī sā andhabālā vicaratī’’ti oloketvā taṃ sedakilinnaṃ chārikāya okiṇṇaṃ aṅgāramasimakkhitaṃ tathā saṃvidahitvā vicaramānaṃ disvā ‘‘aho andhabālā evarūpe ṭhāne imaṃ sirisampattiṃ nānubhavati, ‘‘muṇḍakasamaṇe upaṭṭhahissāmī’ti tuṭṭhacittā vicaratī’’ti hasitvā apagañchi.

Tasmiṃ apagate tassa santike ṭhitā sirimā ‘‘kiṃ nu kho oloketvā esa hasatī’’ti teneva vātapānena olokentī uttaraṃ disvā ‘‘imaṃ oloketvā iminā hasitaṃ, addhā imassa etāya saddhiṃ santhavo atthī’’ti cintesi. Sā kira aḍḍhamāsaṃ tasmiṃ gehe bāhirakaitthī hutvā vasamānāpi taṃ sampattiṃ anubhavamānā attano bāhirakaitthibhāvaṃ ajānitvā ‘‘ahaṃ gharasāminī’’ti saññamakāsi. Sā uttarāya āghātaṃ bandhitvā ‘‘dukkhamassā uppādessāmī’’ti pāsādā oruyha mahānasaṃ pavisitvā pūvapacanaṭṭhāne pakkuthitaṃ sappiṃ kaṭacchunā ādāya uttarābhimukhaṃ pāyāsi. Uttarā taṃ āgacchantiṃ disvā ‘‘mama sahāyikāya mayhaṃ upakāro kato, cakkavāḷaṃ atisambādhaṃ, brahmaloko atinīcako, mama pana sahāyikāya guṇova mahanto, ahampi etaṃ nissāya dānañca dātuṃ dhammañca sotuṃ labhiṃ, sace mama etissāya upari kodho atthi, idaṃ sappi maṃ dahatu, sace natthi, mā maṃ dahatū’’ti taṃ mettāya phari. Tāya tassā matthake āsiñcitampi pakkuthitasappi sītodakaṃ viya ahosi. Atha naṃ ‘‘idaṃ sītalaṃ bhavissatī’’ti puna kaṭacchukaṃ pūretvā ādāya āgacchantiṃ uttarāya dāsiyo disvā ‘‘are dubbinīte na tvaṃ amhākaṃ ayyāya upari pakkasappiṃ āsiñcituṃ anucchavikā’’ti santajjentiyo ito cito ca uṭṭhāya hatthehi ca pādehi ca pothetvā bhūmiyaṃ pātesuṃ, uttarā vārentīpi vāretuṃ nāsakkhi. Atha sā upari ṭhatvā sabbā dāsiyo paṭibāhitvā ‘‘kissa te evarūpaṃ bhāriyaṃ kammaṃ kata’’nti sirimaṃ ovaditvā uṇhodakena nhāpetvā satapākatelena abbhañji.

Tasmiṃ khaṇe sā attano bāhirakitthibhāvaṃ ñatvā cintesi ‘‘mayā bhāriyaṃ kammaṃ kataṃ sāmikassa hasitamattakāraṇā imissā upari pakkasappiṃ āsiñcantiyā, ayaṃ ‘gaṇhatha na’nti dāsiyo na āṇāpetvā maṃ viheṭhanakālepi sabbā dāsiyo paṭibāhitvā mayhaṃ kattabbameva akāsi. Sacāhaṃ imaṃ na khamāpessāmi, muddhā me sattadhā phaleyyā’’ti tassā pādamūle nipajjitvā ‘‘ayye, khamāhi me dosa’’nti āha. ‘‘Ahaṃ sappitikā dhītā, pitari me khamāpite khamissāmī’’ti. ‘‘Hotu, ayye, pitarampi te puṇṇaseṭṭhiṃ khamāpessāmī’’ti. ‘‘Puṇṇo mama vaṭṭe janakapitā, vivaṭṭe janakapitari khamāpite pana ahaṃ khamissāmī’’ti. ‘‘Ko pana te vivaṭṭe janakapitā’’ti? ‘‘Sammāsambuddho’’ti. ‘‘Mayhaṃ tena saddhiṃ vissāso natthi, ahaṃ kiṃ karissāmī’’ti? ‘‘Satthā sve bhikkhusaṅghaṃ ādāya idhāgamissati, tvaṃ yathāladdhaṃ sakkāraṃ gahetvā idheva āgantvā taṃ khamāpehī’’ti. Sā ‘‘sādhu, ayye’’ti uṭṭhāya attano gehaṃ gantvā pañcasataparicārikitthiyo āṇāpetvā nānāvidhāni khādanīyabhojanīyāni ceva sūpeyyāni ca sampādetvā punadivase taṃ sakkāraṃ ādāya uttarāya gehaṃ āgantvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa patte patiṭṭhāpetuṃ avisahantī aṭṭhāsi, taṃ sabbaṃ gahetvā uttarāva saṃvidahi.

Sirimāpi satthu bhattakiccāvasāne saddhiṃ parivārena satthu pādamūle nipajji. Atha naṃ satthā pucchi ‘‘ko te aparādho’’ti. ‘‘Bhante mayā hiyyo idaṃ nāma kataṃ, atha me sahāyikā maṃ viheṭhayamānā dāsiyo nivāretvā mayhaṃ upakārameva akāsi. Sāhaṃ imissā guṇaṃ jānitvā imaṃ khamāpesiṃ, atha maṃ esā ‘tumhesu khamāpitesu khamissāmī’ti āhā’’ti. ‘‘Evaṃ kira uttare’’ti. ‘‘Āma, bhante, sīse me sahāyikāya pakkasappi āsitta’’nti. ‘‘Atha tayā kiṃ cintita’’nti? ‘‘Cakkavāḷaṃ atisambādhaṃ, brahmaloko atinīcako, mama sahāyikāya guṇova mahanto, ahañhi etaṃ nissāya dānañca dātuṃ dhammañca sotuṃ alatthaṃ, sace me imissā upari kodho atthi, idaṃ maṃ dahatu, no ce, mā dahatū''ti evaṃ cintetvā imaṃ mettāya pharimṃ, bhanteti. Satthā ''sādhu sādhu, uttare, evaṃ kodhaṃ jinituṃ vaṭṭati. Kodhano hi nāma akkodhena, akkosako anakkosantena, paribhāsako aparibhāsantena, thaddhamaccharī attano santakassa dānena, musāvādī saccavacanena jinitabbo''ti imamatthaṃ dassento –

''Akkodhena jine kodhaṃ, asādhuṃ sādhunā jine;
Jine kadariyaṃ dānena, saccenālikavādina''nti. (dha. pa. 223) –

Imaṃ gāthaṃ vatvā gāthāpariyosāne catusaccakathaṃ abhāsi. Saccapariyosāne uttarā sakadāgāmiphale patiṭṭhahi, sāmiko ca sasuro ca sassu ca sotāpattiphalaṃ sacchikariṃsu, sirimāpi pañcasataparivārā sotāpannā ahosi. Aparabhāge uttarā kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane uppajji. Athāyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayeneva devacārikaṃ caranto uttaraṃ devadhītaraṃ disvā –

124. ''Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

125. ''Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

126. ''Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve,
Manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī''ti. – paṭipucchi;

127. ''Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ''.

128. ''Issā ca maccheramatho paḷāso, nāhosi mayhaṃ gharamāvasantiyā;
Akkodhanā bhattu vasānuvattinī, uposathe niccahamappamattā.

129. ''Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

130. ''Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

131. ''Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

132. ''Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

133. ''Sāhaṃ sakena sīlena, yasasā ca yasassinī;
Anubhomi sakaṃ puññaṃ, sukhitā camhināmayā.

134. ''Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

135. ''Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamahaṃ akāsiṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Devatāpissa vissajjesi.

126. Mama ca, bhante, vacanena bhagavato pāde sirasā vandeyyāsi ‘‘uttarā nāma bhante, upāsikā bhagavato pāde sirasā vandatī’’ti. Anacchariyaṃ kho panetaṃ, bhante, yaṃ maṃ bhagavā aññatarasmiṃ sāmaññaphale byākareyya, taṃ bhagavā sakadāgāmiphale byākāsīti.

128. Tattha **issā ca maccheramatho paḷāso, nāhosi mayhaṃ gharamāvasantiyā**ti yā ca agāramajjhe vasantīnaṃ aññāsaṃ itthīnaṃ sampattiādivisayā parasampattiusūyanalakkhaṇā issā, yañca tāvakālikādivasenāpi kiñci yācantānaṃ adātukāmatāya attasampattinigūhanalakkhaṇaṃ macchariyaṃ, yo ca kulapadesādinā parehi yugaggāhalakkhaṇo paḷāso uppajjati, so tividhopi pāpadhammo gehe ṭhitāya mayhaṃ satipi paccayasamavāye nāhosi na uppajji. **Akkodhanā**ti khantimettānuddayasampannatāya akujjhanasabhāvā. **Bhattu vasānuvattinī**ti pubbuṭṭhānapacchānipātanādinā sāmikassa anukūlabhāvena vase vattanasīlā, manāpacārinīti attho. **Uposathe niccahamappamattā**ti ahaṃ uposathasīlarakkhaṇe niccaṃ appamattā appamādavihārinī.

129. Tameva uposathe appamādaṃ dassentī yesu divasesu taṃ rakkhitabbaṃ, yādisaṃ yathā ca rakkhitabbaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘cātuddasi’’**ntiādimāha. Tattha **cātuddasiṃ pañcadasi**nti pakkhassāti sambandho, accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. **Yā ca pakkhassa aṭṭhamī**ti ettha **cā**ti vacanaseso. **Pāṭihāriyapakkhañcā**ti paṭiharaṇakapakkhañca, cātuddasīpañcadasīaṭṭhamīnaṃ yathākkamaṃ ādito antato cāti pavesananikkhamanavasena uposathasīlassa paṭiharitabbaṃ pakkhañca, terasī pāṭipadā sattamī navamī cāti attho. **Aṭṭhaṅgasusamāgata**nti pāṇātipātāveramaṇīādīhi aṭṭhahaṅgehi eva suṭṭhu samāgataṃ samannāgataṃ.

130. **Upavasissa**nti upavasiṃ. Atītatthe hi idaṃ anāgatavacanaṃ. Keci pana ‘‘upavasiṃ’’icceva paṭhanti. **Sadā**ti sappaṭihārikesu sabbesu uposathadivasesu. **Sīlesū**ti uposathasīlesu sādhetabbesu. Nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. **Saṃvutā**ti kāyavācācittehi saṃvutā. **Sadā**ti vā sabbakālaṃ. **Sīlesū**ti niccasīlesu. **Saṃvutā**ti kāyavācāhi saṃvutā.

131. Idāni taṃ niccasīlaṃ dassetuṃ **‘‘pāṇātipātā viratā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pāṇo**ti vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Pāṇassa atipāto pāṇavadho pāṇaghāto pāṇātipāto, atthato pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārapavattā vadhakacetanā. Tato **pāṇātipātā. Viratā**ti oratā, nivattāti attho.

Musāvādāti **musā** nāma visaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo vā kāyapayogo vā, visaṃvādanādhippāyena parassa visaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Atha vā **musā**ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu, **vādo**ti tassa bhūtato tacchato viññāpetukāmassa tathā viññattisamuṭṭhāpikā cetanā. Tato **musāvādā saññatā** oratā, viratāti attho. Ca-saddo sampiṇḍanattho.

Theyyāti theyyaṃ vuccati thenabhāvo, corikāya parassaharaṇanti attho. Atthato parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā theyyaṃ. Tato **theyyā** saññatā, ārakāti vā sambandho.

Aticārāti aticca cāro aticāro, lokamariyādaṃ atikkamitvā agamanīyaṭṭhāne kāmavasena cāro micchācāroti attho. Agamanīyaṭṭhānaṃ nāma – purisānaṃ māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍāti dasa, dhanakkītā chandavāsinī bhogavāsinī paṭavāsinī odapattakinī obhaṭacumbaṭā dāsī ca bhariyā kammakārī ca bhariyā dhajāhaṭā muhuttikāti dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvinnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ dasannañca dhanakkītādīnanti dvādasannaṃ aññapurisā agamanīyaṭṭhānaṃ, idameva idha adhippetaṃ. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārapavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā aticāro. Tasmā **aticārā**.

Majjapānāti majjaṃ vuccatimadanīyaṭṭhena surā ca merayañca, pivanti tenāti pānaṃ, majjassa pānaṃ majjapānaṃ. Yāya dussīlyacetanāya majjasaṅkhātaṃ piṭṭhasurā, pūvasurā, odaniyasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti pañcabhedaṃ suraṃ vā, pupphāsavo, phalāsavo, madhvāsavo, guḷāsavo, sambhārasaṃyuttoti pañcabhedaṃ merayaṃ vā bījato paṭṭhāya kusaggenāpi pivati, sā cetanā majjapānaṃ. Tasmā **majjapānā ārakā** viratā.

132. Evaṃ ‘‘pāṇātipātā viratā’’tiādinā pahātabbadhammavasena vibhajitvā dassitaṃ niccasīlaṃ puna samādātabbatāvasena ekato katvā dassentī **‘‘pañcasikkhāpade ratā’’**ti āha. Tattha **sikkhāpada**nti sikkhitabbapadaṃ, sikkhākoṭṭhāseti attho. Atha vā jhānādayo sabbepi kusalā dhammā sikkhitabbato sikkhā, pañcasu pana sīlaṅgesu yaṃkiñci aṅgaṃ tāsaṃ sikkhānaṃ patiṭṭhānaṭṭhena padanti sikkhānaṃ padattā sikkhāpadaṃ, pañca sīlaṅgāni. Tasmiṃ pañcavidhe sikkhāpade ratā abhiratāti **pañcasikkhāpade ratā. Ariyasaccāna kovidā**ti pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena dukkhasamudayanirodhamaggasaṅkhātesu catūsu ariyasaccesu kusalā nipuṇā, paṭividdhacatusaccāti attho. **Gotamassā**ti bhagavantaṃ gottena kitteti. **Yasassino**ti kittimato, parivāravato vā.

133. **Sāha**nti sā yathāvuttaguṇā ahaṃ. **Sakena sīlenā**ti anussukitādinā attano sabhāvasīlena ca uposathasīlādisamādānasīlena ca kāraṇabhūtena. Tañhi sattānaṃ kammassakatāya hitasukhāvahatāya ca visesato ‘‘saka’’nti vuccati. Tenevāha –

‘‘Tañhi tassa sakaṃ hoti, tañca ādāya gacchati;
Tañcassa anugaṃ hoti, chāyāva anapāyinī’’ti. (saṃ. ni. 1.115);

Yasasā ca yasassinīti ‘‘uttarā upāsikā sīlācārasampannā anussukī amaccharī akkodhanā’’tiādinā ‘‘āgataphalā viññātasāsanā’’tiādinā ca yathābhūtaguṇādhigatena jalatale telena viya samantato patthaṭena kittisaddena yasassinī kittimatī, tena vā sīlaguṇena idha adhigatena yasaparivārena yasassinī sampannaparivārā. **Anubhomi sakaṃ puñña**nti yathūpacitaṃ attano puññaṃ paccanubhomi. Yassa hi puññaphalaṃ anubhūyati, phalūpacārena taṃ puññampi anubhūyatīti vuccati. Atha vā puthujjanabhāvato sucaritaphalampi ‘‘puñña’’nti vuccati. Yathāha ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti. **Sukhitā camhināmayā**ti dibbasukhena ca phalasukhena ca sukhitā camhi bhavāmi, kāyikacetasikadukkhābhāvato anāmayā arogā.

136. **Mama cā**ti ca-saddo samuccayattho. Tena ‘‘mama vacanena ca vandeyyāsi, na tava sabhāvenevā’’ti vandanaṃ samuccinoti. **Anacchariya**ntiādinā attano ariyasāvikābhāvassa pākaṭabhāvaṃ dasseti. **Taṃ bhagavā**tiādi saṅgītikāravacanaṃ. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Uttarāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Sirimāvimānavaṇṇanā

Yuttā ca te paramaalaṅkatā hayāti sirimāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena ca samayena heṭṭhā anantaravatthumhi vuttā sirimā gaṇikā sotāpattiphalassa adhigatattā vissajjitakiliṭṭhakammantā hutvā saṅghassa aṭṭha salākabhattāni paṭṭhapesi. Ādito paṭṭhāya nibaddhaṃ aṭṭha bhikkhū gehaṃ āgacchanti. Sā ‘‘sappiṃ gaṇhatha khīraṃ gaṇhathā’’tiādīni vatvā tesaṃ patte pūreti, ekena laddhaṃ tiṇṇampi catunnampi pahoti, devasikaṃ soḷasakahāpaṇaparibbayena piṇḍapāto dīyati. Athekadivasaṃ eko bhikkhu tassā gehe aṭṭhakabhattaṃ bhuñjitvā tiyojanamatthake ekaṃ vihāraṃ agamāsi. Atha naṃ sāyaṃ therupaṭṭhāne nisinnaṃ pucchiṃsu, ‘‘āvuso, kahaṃ bhikkhaṃ gahetvā idhāgatosī’’ti? ‘‘Sirimāya aṭṭhakabhattaṃ me bhutta’’nti. ‘‘Taṃ manāpaṃ katvā deti, āvuso’’ti. ‘‘Na sakkā tassā bhattaṃ vaṇṇetuṃ, atipaṇītaṃ katvā deti, ekena laddhaṃ tiṇṇampi catunnampi pahoti, tassā pana deyyadhammatopi dassanameva uttaritaraṃ’’. Sā hi itthī evarūpā ca evarūpā cāti tassā guṇe kathesi.

Atheko bhikkhu tassā guṇakathaṃ sutvā adisvāpi savaneneva sinehaṃ uppādetvā ‘‘mayā tattha gantvā taṃ daṭṭhuṃ vaṭṭatī’’ti attano vassaggaṃ kathetvā taṃ bhikkhuṃ ṭhitikaṃ pucchitvā ‘‘sve, āvuso, tasmiṃ gehe tvaṃ saṅghatthero hutvā aṭṭhakabhattaṃ labhissasī’’ti sutvā taṅkhaṇaññeva pattacīvaramādāya pakkanto pātova aruṇe uggacchante salākaggaṃ pavisitvā ṭhito saṅghatthero hutvā tassā gehe aṭṭhakabhattaṃ labhi. Yo pana so bhikkhu hiyyo bhuñjitvā pakkāmi, tassa gatavelāyamevassā sarīre rogo uppajji. Tasmā ābharaṇāni omuñcitvā nipajji. Athassā dāsiyo aṭṭhakabhattaṃ labhituṃ āgate bhikkhū disvā ārocesuṃ. Sā gantvā sahatthā patte gahetuṃ vā nisīdāpetuṃ vā asakkontī dāsiyo āṇāpesi ‘‘ammā patte gahetvā ayye nisīdāpetvā yāguṃ pāyetvā khajjakaṃ datvā bhattavelāya patte pūretvā dethā’’ti. Tā ‘‘sādhu, ayye’’ti bhikkhū pavesetvā yāguṃ pāyetvā khajjakaṃ datvā bhattavelāya bhattassa patte pūretvā tassā ārocayiṃsu. Sā ‘‘maṃ pariggahetvā netha, ayye vandissāmī’’ti vatvā tāhi pariggahetvā bhikkhūnaṃ santikaṃ nītā vedhamānena sarīrena bhikkhū vandi. So bhikkhu taṃ oloketvā cintesi ‘‘gilānāya tāva ayaṃ etissā rūpasobhā, arogakāle pana sabbābharaṇapaṭimaṇḍitāya imissā kīdisī rūpasampattī’’ti. Athassa anekavassakoṭisannicito kileso samudācari. So aññāṇī hutvā bhattaṃ bhuñjituṃ asakkonto pattaṃ ādāya vihāraṃ gantvā pattaṃ pidhāya ekamante ṭhapetvā cīvarakaṇṇaṃ pattharitvā nipajji. Atha naṃ eko sahāyako bhikkhu yācantopi bhojetuṃ nāsakkhi, so chinnabhatto ahosi.

Taṃ divasameva sāyanhasamaye sirimā kālamakāsi. Rājā satthu sāsanaṃ pesesi ‘‘bhante, jīvakassa kaniṭṭhabhaginī sirimā kālamakāsī’’ti. Satthā taṃ sutvā rañño sāsanaṃ pahiṇi ‘‘sirimāya sarīrajhāpanakiccaṃ natthi, āmakasusāne taṃ yathā kākādayo na khādanti, tathā nipajjāpetvā rakkhāpethā’’ti. Rājā tathā akāsi. Paṭipāṭiyā tayo divasā atikkantā, catutthe divase sarīraṃ uddhumāyi, navahi vaṇamukhehi puḷavakā pagghariṃsu, sakalasarīraṃ bhinnasālibhattacāṭi viya ahosi. Rājā nagare bheriṃ carāpesi ‘‘ṭhapetvā geharakkhaṇakadārake sirimāya dassanatthaṃ anāgacchantānaṃ aṭṭha kahāpaṇā daṇḍo’’ti. Satthu santikañca pesesi ‘‘buddhappamukho kira saṅgho sirimāya dassanatthaṃ āgacchatū’’ti. Satthā bhikkhūnaṃ ārocāpesi ‘‘sirimāya dassanatthaṃ gamissāmā’’ti.

Sopi daharabhikkhu cattāro divase kassaci vacanaṃ aggahetvā chinnabhattova nipajji. Patte bhattaṃ pūtikaṃ jātaṃ, patte malampi uṭṭhahi. Atha so sahāyakabhikkhunā upasaṅkamitvā ‘‘āvuso satthā sirimāya dassanatthaṃ gacchatī’’ti vuccamāno tathā chātajjhattopi ‘‘sirimā’’ti vuttapadeyeva sahasā uṭṭhahitvā ‘‘satthā sirimaṃ daṭṭhuṃ gacchati, tvampi gamissasī’’ti? ‘‘Āma gamissāmī’’ti bhattaṃ chaḍḍetvā pattaṃ dhovitvā thavikāya pakkhipitvā bhikkhusaṅghena saddhiṃ agamāsi. Satthā bhikkhusaṅghaparivuto ekapasse aṭṭhāsi, bhikkhunisaṅghopi rājaparisāpi upāsakaparisāpi upāsikāparisāpi ekekapasse aṭṭhaṃsu.

Satthā rājānaṃ pucchi ‘‘kā esā, mahārājā’’ti? ‘‘Bhante, jīvakassa kaniṭṭhabhaginī sirimā nāmā’’ti. ‘‘Sirimā esā’’ti? ‘‘Āma, bhante’’ti. Tena hi nagare bheriṃ carāpehi ‘‘sahassaṃ datvā sirimaṃ gaṇhantū’’ti. Rājā tathā kāresi, ekopi ‘‘ha’’nti vā ‘‘hu’’nti vā vadanto nāma nāhosi. Rājā satthu ārocesi ‘‘na gaṇhanti bhante’’ti, tena hi mahārāja agghaṃ ohāpehīti. Rājā ‘‘pañcasatāni datvā gaṇhantū’’ti bheriṃ carāpetvā kañci gaṇhanakaṃ adisvā ‘‘aḍḍhateyyasatāni, dvesatāni, sataṃ, paññāsaṃ, pañcavīsati, vīsati kahāpaṇe, dasa kahāpaṇe, pañca kahāpaṇe, ekaṃ kahāpaṇaṃ, aḍḍhaṃ, pādaṃ, māsakaṃ, kākaṇikaṃ datvā sirimaṃ gaṇhantū’’ti bheriṃ carāpetvā ‘‘mudhāpi gaṇhantū’’ti bheriṃ carāpesi, tathāpi ‘‘ha’’nti vā ‘‘hu’’nti vā vadanto nāma nāhosi. Rājā ‘‘mudhāpi, bhante, gaṇhanto natthī’’ti āha. Satthā ‘‘passatha, bhikkhave, mahājanassa piyamātugāmaṃ, imasmiṃyeva nagare sahassaṃ datvā pubbe ekadivasaṃ labhiṃsu, idāni mudhāpi gaṇhanto natthi evarūpaṃ nāma rūpaṃ khayavayappattaṃ āharimehi alaṅkārehi vicittakataṃ navannaṃ vaṇṇamukhānaṃ vasena arubhūtaṃ tīhi aṭṭhisatehi samussitaṃ niccāturaṃ kevalaṃ bālamahājanena bahudhā saṅkappitatāya bahusaṅkappaṃ addhuvaṃ attabhāva’’nti dassento –

> ‘‘Passa cittakataṃ bimbaṃ, arukāyaṃ samussitaṃ;
> Āturaṃ bahusaṅkappaṃ, yassa natthi dhuvaṃ ṭhitī’’ti. (theragā. 1160) –

Gāthamāha. Desanāpariyosāne sirimāya paṭibaddhacitto bhikkhu vigatachandarāgo hutvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi, caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi.

Tena ca samayena sirimā devakaññā attano vibhavasamiddhiṃ oloketvā āgataṭṭhānaṃ olokentī purimattabhāve attano sarīrasamīpe bhikkhusaṅghaparivutaṃ bhagavantaṃ ṭhitaṃ mahājanakāyañca sannipatitaṃ disvā pañcahi devakaññāsatehi parivutā pañcahi rathasatehi dissamānakāyā āgantvā rathato otaritvā saparivārā bhagavantaṃ vanditvā katañjalī aṭṭhāsi. Tena ca samayena āyasmā vaṅgīso bhagavato avidūre ṭhito hoti. So bhagavantaṃ etadavoca ‘‘paṭibhāti maṃ bhagavā ekaṃ pañhaṃ pucchitu’’nti. ‘‘Paṭibhātu taṃ vaṅgīsā’’ti bhagavā avoca. Āyasmā vaṅgīso taṃ sirimaṃ devadhītaraṃ –

137. ‘‘Yuttā ca te paramaalaṅkatā hayā, adhomukhā aghasigamā balī javā;
Abhinimmitā pañcarathāsatā ca te, anventi taṃ sārathicoditā hayā.

138. ‘‘Sā tiṭṭhasi rathavare alaṅkatā,
Obhāsayaṃ jalamiva joti povako;
Pucchāmi taṃ varatanu anomadassane,
Kasmā nu kāyā anadhivaraṃ upāgamī’’ti. – paṭipucchi;

137. Tattha **yuttā ca te paramaalaṅkatā hayā**ti paramaṃ ativiya visesato alaṅkatā, paramehi vā uttamehi dibbehi assālaṅkārehi alaṅkatā, paramā vā aggā seṭṭhā ājānīyā sabbālaṅkārehi alaṅkatā hayā assā te tava rathe yojitā, yuttā vā te rathassa ca anucchavikā, aññamaññaṃ vā sadisatāya yuttā saṃsaṭṭhāti attho. Ettha ca ‘‘paramaalaṅkatā’’ti purimasmiṃ pakkhe sandhiṃ akatvā dutiyasmiṃ pakkhe avibhattikaniddeso daṭṭhabbo. **Adhomukhā**ti heṭṭhāmukhā. Yadipi te tadā pakatiyāva ṭhitā, devalokato orohaṇavasena ‘‘adhomukhā’’ti vuttā. **Aghasigamā**ti vehāsaṃgamā. **Balī**ti balavanto. **Javā**ti javanakā, balavanto ceva vegavanto cāti attho. **Abhinimmitā**ti tava puññakammena nimmitā nibbattā. Sayaṃ nimmitameva vā sandhāya ‘‘abhinimmitā’’ti vuttaṃ nimmānaratibhāvato sirimāya devadhītāya. **Pañcarathāsatā**ti gāthāsukhatthaṃ thakārassa dīghaṃ liṅgavipallāsañca katvā vuttaṃ, vibhattialopo vā daṭṭhabbo, pañca rathasatānīti attho. **Anventi taṃ sārathicoditā hayā**ti sārathīhi coditā viya rathesu yuttā ime hayā bhadde, devate, taṃ anugacchanti. ‘‘Sārathiacoditā’’ti keci paṭhanti, sārathīhi acoditā eva anugacchantīti attho. ‘‘Sārathicoditā hayā’’ti ekaṃyeva vā padaṃ gāthāsukhatthaṃ dīghaṃ katvā vuttaṃ, sārathicoditahayā pañca rathasatāti yojanā.

138. **Sā tiṭṭhasī**ti sā tvaṃ tiṭṭhasi. **Rathavare**ti rathuttame. **Alaṅkatā**ti saṭṭhisakaṭabhārehi dibbālaṅkārehi alaṅkatasarīrā. **Obhāsayaṃ jalamiva joti pāvako**ti obhāsentī jotiriva jalantī pāvako viya ca tiṭṭhasi, samantato obhāsentī jalantī tiṭṭhasīti vuttaṃ hoti. ‘‘Jotī’’ti ca candimasūriyanakkhattatārakarūpānaṃ sādhāraṇanāmaṃ. **Varatanū**ti uttamarūpadhare sabbaṅgasobhane. Tato eva **anomadassane** alāmakadassane, dassanīye pāsādiketi attho. **Kasmā nu kāyā anadhivaraṃ upāgamī**ti kuto nāma devakāyato anuttaraṃ sammāsambuddhaṃ payirupāsanāya upagañchi upagatāsi.

Evaṃ therena pucchitā sā devatā attānaṃ āvikarontī –

139. ‘‘Kāmaggapattānaṃ yamāhunuttaraṃ, nimmāya nimmāya ramanti devatā;
Tasmā kāyā accharā kāmavaṇṇinī, idhāgatā anadhivaraṃ namassitu’’nti. –

Gāthamāha.

139. Tattha **kāmaggapattānaṃ yamāhunuttara**nti kāmūpabhogehi aggabhāvaṃ pattānaṃ paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ yaṃ devakāyaṃ yasena bhogādivasena ca anuttaranti vadanti, tato kāyā. **Nimmāya nimmāya ramanti devatā**ti nimmānaratidevatā attanā yathārucite kāme sayaṃ nimminitvā nimminitvā ramanti kīḷanti laḷantā abhiramanti. **Tasmā kāyā**ti tasmā nimmānaratidevanikāyā. **Kāmavaṇṇinī**ti kāmarūpadharā yathicchitarūpadhārinī. **Idhāgatā**ti idha imasmiṃ manussaloke, imaṃ vā manussalokaṃ āgatā.

Evaṃ devatāya attano nimmānaratidevatābhāve kathite puna thero tassā purimabhavaṃ tattha katapuññakammaṃ laddhiñca kathāpetukāmo –

140. ''Kiṃ tvaṃ pure sucaritamācarīdha, kenacchasi tvaṃ amitayasā sukhedhitā;
Iddhī ca te anadhivarā vihaṅgamā, vaṇṇo ca te dasa disā virocati.

141. ''Devehi tvaṃ parivutā sakkatā casi,
Kuto cutā sugatigatāsi devate;
Kassa vā tvaṃ vacanakarānusāsaniṃ,
Ācikkha me tvaṃ yadi buddhasāvikā''ti. – dve gāthā abhāsi;

140. Tattha **ācarī**ti dīghaṃ katvā vuttaṃ, upacinīti attho. **Idhā**ti nipātamattaṃ, idha vā imasmiṃ devattabhāve. **Kenacchasī**ti kena puññakammena assatthā acchasi. ''Kenāsi tva''nti keci paṭhanti. **Amitayasā**ti na mitayasā anappakaparivārā. **Sukhedhitā**ti sukhena vaḍḍhitā, suparibrūhitadibbasukhāti attho. **Iddhī**ti dibbānubhāvo. **Anadhivarā**ti adhikā visiṭṭhā aññā etissā natthīti anadhivarā, atiuttamāti attho. **Vihaṅgamā**ti vehāsagāminī. **Dasa disā**ti dasapi disā. **Virocatī**ti obhāseti.

141. **Parivutā sakkatā casī**ti samantato parivāritā sambhāvitā ca asi. **Kuto cutā sugatigatāsī**ti pañcasu gatīsu kataragatito cutā hutvā sugatiṃ imaṃ devagatiṃ paṭisandhivasena upagatā asi. **Kassa vā tvaṃ vacanakarānusāsani**nti kassa nu vā satthu sāsane pāvacane ovādānusāsanisampaṭicchanena tvaṃ vacanakarā asīti yojanā. Kassa vā tvaṃ satthu vacanakarā anusāsakassa anusiṭṭhiyaṃ patiṭṭhānenāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Evaṃ anuddesikavasena tassā laddhiṃ pucchitvā puna uddesikavasena **''ācikkha me tvaṃ yadi buddhasāvikā''**ti pucchati. Tattha **buddhasāvikā**ti sabbampi ñeyyadhammaṃ sayambhuñāṇena hatthatale āmalakaṃ viya paccakkhato buddhattā buddhassa bhagavato dhammassavanante jātāti buddhasāvikā.

Evaṃ therena pucchitamatthaṃ kathentī devatā imā gāthā abhāsi –

142. ''Nagantare nagaravare sumāpite, paricārikā rājavarassa sirimato;
Nacce gīte paramasusikkhitā ahuṃ, sirimāti maṃ rājagahe avediṃsu.

143. ''Buddho ca me isinisabho vināyako, adesayī samudayadukkhaniccataṃ;
Asaṅkhataṃ dukkhanirodha sassataṃ, maggañcimaṃ akuṭilamañjasaṃ sivaṃ.

144. ''Sutvānahaṃ amatapadaṃ asaṅkhataṃ, tathāgatassanadhivarassa sāsanaṃ;
Sīlesvahaṃ paramasusaṃvutā ahuṃ, dhamme ṭhitā naravarabuddhadesite.

145. ''Ñatvānahaṃ virajapadaṃ asaṅkhataṃ, tathāgatenanadhivarena desitaṃ;
Tatthevahaṃ samathasamādhimāphusiṃ, sāyeva me paramaniyāmatā ahu.

146. ''Laddhānahaṃ amatavaraṃ visesanaṃ, ekaṃsikā abhisamaye visesiya;
Asaṃsayā bahujanapūjitā ahaṃ, khiḍḍāratiṃ paccanubhomanappakaṃ.

147. ''Evaṃ ahaṃ amatadasamhi devatā, tathāgatassanadhivarassa sāvikā;
Dhammaddasā paṭhamaphale patiṭṭhitā, sotāpannā na ca pana matthi duggati.

148. ''Sā vandituṃ anadhivaraṃ upāgamiṃ, pāsādike kusalarate ca bhikkhavo;
Namassituṃ samaṇasamāgamaṃ sivaṃ, sagāravā sirimato dhammarājino.

149. ‘‘Disvā muniṃ muditamanamhi pīṇitā, tathāgataṃ naravaradammasārathiṃ;
Taṇhacchidaṃ kusalarataṃ vināyakaṃ, vandāmahaṃ paramahitānukampaka’’nti.

142. Tattha **nagantare**ti isigilivepullavebhārapaṇḍavagijjhakūṭasaṅkhātānaṃ pañcannaṃ pabbatānaṃ antare vemajjhe, yato taṃ nagaraṃ ‘‘giribbaja’’nti vuccati. **Nagaravare**ti uttamanagare, rājagahaṃ sandhāyāha. **Sumāpite**ti mahāgovindapaṇḍitena vatthuvijjāvidhinā sammadeva nivesite. **Paricārikā**ti saṃgītaparicariyāya upaṭṭhāyikā. **Rājavarassā**ti bimbisāramahārājassa. **Sirimato**ti ettha ‘‘sirīti buddhipuññānaṃ adhivacana’’nti vadanti. Atha vā puññanibbattā sarīrasobhaggādisampatti katapuññaṃ nissayati, katapuññehi vā nissīyatīti ‘‘sirī’’ti vuccati, sā etassa atthīti sirimā, tassa sirimato. **Paramasusikkhitā**ti ativiya sammadeva ca sikkhitā. **Ahu**nti ahosiṃ. **Avediṃsū**ti aññāsuṃ.

143. **Isinisabho**ti gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho, vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi asampakampiyo nisabho. Rathā so attano nisabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā kenaci parissayena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ bhagavā dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṃ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati, tasmā nisabho viyāti nisabho. Sīlādīnaṃ dhammakkhandhānaṃ esanaṭṭhena ‘‘isī’’ti laddhavohāresu sekkhāsekkhaisīsu nisabho, isīnaṃ vā nisabho, isi ca so nisabho cāti vā isinisabho. Veneyyasatte vinetīti **vināyako,** nāyakavirahitoti vā **vināyako,** sayambhūti attho.

Adesayī samudayadukkhaniccatanti samudayasaccassa ca dukkhasaccassa ca aniccataṃ vayadhammataṃ abhāsi. Tena ‘‘yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti attano abhisamayañāṇassa pavattiākāraṃ dasseti. **Samudayadukkhaniccata**nti vā samudayasaccañca dukkhasaccañca aniccatañca. Tattha samudayasaccadukkhasaccaggahaṇena vipassanāya bhūmiṃ dasseti, aniccatāgahaṇena tassā pavattiākāraṃ dasseti. Saṅkhārānañhi aniccākāre vibhāvite dukkhākāro anattākāropi vibhāvitoyeva hoti taṃnibandhanattā tesaṃ. Tenāha ‘‘yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ, tadanattā’’ti (saṃ. ni. 3.15). **Asaṅkhataṃ dukkhanirodhasassata**nti kenaci paccayena na saṅkhatanti asaṅkhataṃ, sabbakālaṃ tathabhāvena sassataṃ, sakalavaṭṭadukkhanirodhabhāvato dukkhanirodhaṃ ariyasaccañca me adesayīti yojanā. **Maggañcimaṃ akuṭilamañjasaṃ siva**nti antadvayaparivajjanena kuṭilabhāvakarānaṃ māyādīnaṃ kāyavaṅkādīnañca pahānena akuṭilaṃ, tato eva añjasaṃ, asivabhāvakarānaṃ kāmarāgādīnaṃ samucchindanena sivaṃ nibbānaṃ. **Magga**nti nibbānatthikehi maggīyati, kilese vā mārento gacchatīti ‘‘maggo’’ti laddhanāmaṃ idaṃ tumhākañca mamañca paccakkhabhūtaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadāsaṅkhātaṃ ariyasaccañca me adesayīti yojanā.

144. **Sutvānahaṃ amatapadaṃ asaṅkhataṃ, tathāgatassanadhivarassa sāsana**nti ettha ayaṃ saṅkhepattho – tathā āgamanādiatthena **tathāgatassa,** sadevake loke aggabhāvato **anadhivarassa,** sammāsambuddhassa amatapadaṃ **asaṅkhataṃ** nibbānaṃ uddissa desitattā, amatassa vā nibbānassa paṭipajjanupāyattā kenacipi asaṅkharaṇīyattā ca amatapadaṃ asaṅkhataṃ **sāsanaṃ** saddhammaṃ **ahaṃ sutvānā**ti. **Sīlesvaha**nti sīlesu nipphādetabbesu ahaṃ. **Paramasusaṃvutā**ti ativiya sammadeva saṃvutā. **Ahu**nti ahosiṃ. **Dhamme ṭhitā**ti paṭipattidhamme patiṭṭhitā.

145. **Ñatvānā**ti sacchikiriyābhisamayavasena jānitvā. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva khaṇe, tasmiṃyeva vā attabhāve. **Samathasamādhimāphusi**nti paccanīkadhammānaṃ samucchedavasena samanato vūpasamanato paramatthasamathabhūtaṃ lokuttarasamādhiṃ āphusiṃ adhigacchiṃ. Yadipi yasmiṃ khaṇe nirodhassa sacchikiriyābhisamayo, tasmiṃyeva khaṇe maggassa bhāvanābhisamayo, ārammaṇapaṭivedhaṃ pana bhāvanāpaṭivedhasseva purimasiddhikāraṇaṃ viya katvā dassetuṃ –

‘‘Ñatvānahaṃ virajapadaṃ asaṅkhataṃ, tathāgatenanadhivarena desitaṃ’’.

Tatthevahaṃ ‘samathasamādhimāphusi’nti vuttaṃ yathā ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’nti (ma. ni. 1.400; 3.421; saṃ. ni. 4.60). **Ñatvānā**ti vā samānakālavasena vuttanti veditabbaṃ yathā ‘‘nihantvāna tamaṃ sabbaṃ, ādicco nabhamuggato’’ti. **Sāyevā**ti yā lokuttarasamādhiphusanā laddhā, sāyeva. **Paramaniyāmatā**ti paramā uttamā magganiyāmatā.

146. **Visesana**nti puthujjanehi visesakaṃ visiṭṭhabhāvasādhakaṃ. **Ekaṃsikā**ti ‘‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti ekaṃsagāhavatī ratanattaye nibbicikicchā. **Abhisamaye visesiyā**ti saccapaṭivedhavasena visesaṃ patvā. ‘‘Visesinī’’tipi paṭhanti, abhisamayahetu visesavatīti attho. **Asaṃsayā**ti soḷasavatthukāya aṭṭhavatthukāya ca vicikicchāya pahīnattā apagatasaṃsayā. ‘‘Asaṃsiyā’’ti keci paṭhanti. **Bahujanapūjitā**ti sugatīhi parehi patthanīyaguṇāti attho. **Khiḍḍārati**nti khiḍḍābhūtaṃ ratiṃ, atha vā khiḍḍañca ratiñca khiḍḍāvihārañca ratisukhañca.

147. **Amatadasamhī**ti amatadasā nibbānadassāvinī amhi. **Dhammaddasā**ti catusaccadhammaṃ diṭṭhavatī. **Sotāpannā**ti ariyamaggasotaṃ ādito pattā. **Na ca pana matthi duggatī**ti na ca pana me atthi duggati avinipātadhammattā.

148. **Pāsādike**ti pasādāvahe. **Kusalarate**ti kusale anavajjadhamme nibbāne rate. **Bhikkhavo**ti bhikkhū namassituṃ upāgaminti yojanā. **Samaṇasamāgamaṃ siva**nti samaṇānaṃ samitapāpānaṃ buddhabuddhasāvakānaṃ sivañca dhammaṃ khemaṃ samāgamaṃ saṅgamaṃ payirupāsituṃ upāgaminti sambandho. **Sirimato dhammarājino**ti bhummatthe sāmivacanaṃ. Sirimati dhammarājinīti attho. Evameva ca keci paṭhanti.

149. **Muditamanamhī**ti moditamanā amhi. **Pīṇitā**ti tuṭṭhā, pītirasavasena vā tittā. **Naravaradammasārathi**nti naravaro ca so aggapuggalattā, dammānaṃ dametabbānaṃ veneyyānaṃ nibbānābhimukhaṃ sāraṇato dammasārathi cāti naravaradammasārathi, taṃ. **Paramahitānukampaka**nti paramena uttamena hitena sabbasattānaṃ anukampakaṃ.

Evaṃ sirimā devadhītā attano laddhipavedanamukhena ratanattaye pasādaṃ pavedetvā bhagavantaṃ bhikkhusaṅghañca vanditvā padakkhiṇaṃ katvā devalokameva gatā. Bhagavā tameva otiṇṇavatthuṃ aṭṭhuppattiṃ katvā dhammaṃ desesi, desanāpariyosāne ukkaṇṭhitabhikkhu arahattaṃ pāpuṇi, sampattaparisāyapi sā dhammadesanā sātthikā jātāti.

Sirimāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Kesakārīvimānavaṇṇanā

Idaṃ vimānaṃ ruciraṃ pabhassaranti kesakārīvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya bārāṇasiṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Te aññatarassa brāhmaṇassa gehadvārasamīpena gacchanti. Tasmiñca gehe brāhmaṇassa dhītā kesakārī nāma gehadvārasamīpe mātu sīsato ūkā gaṇhantī te bhikkhū gacchante disvā mātaraṃ āha ‘‘amma, ime pabbajitā paṭhamena yobbanena samannāgatā abhirūpā dassanīyā pāsādikā sukhumālā kenaci pārijuññena anabhibhūtā maññe, kasmā nu kho ime imasmiṃyeva vaye pabbajantī’’ti? Taṃ mātā āha ‘‘atthi, amma, sakyaputto sakyakulā pabbajito buddho loke uppanno, so dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ, parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti, tassa ime dhammaṃ sutvā pabbajantī’’ti.

Tena ca samayena āgataphalo viññātasāsano aññataro upāsako tāya vīthiyā gacchanto taṃ kathaṃ sutvā tāsaṃ santikaṃ upasaṅkami. Atha naṃ brāhmaṇī āha ‘‘etarahi kho upāsaka bahū kulaputtā mahantaṃ bhogakkhandhaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ pahāya sakyasamaye pabbajanti, te kiṃ nu kho atthavasaṃ sampassantā pabbajantī’’ti? Taṃ sutvā upāsako ‘‘kāmesu ādīnavaṃ, nekkhamme ca ānisaṃsaṃ sampassantā''ti vatvā attano ñāṇabalānurūpaṃ tamatthaṃ vitthārato kathesi, tiṇṇañca ratanānaṃ guṇe pakāsesi, pañcannaṃ sīlānaṃ diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca guṇānisaṃsaṃ pavedesi. Atha brāhmaṇadhītā taṃ ''kiṃ amhehipi saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāya tayā vutte guṇānisaṃse adhigantuṃ sakkā''ti pucchi. So ''sabbasādhāraṇā ime dhammā bhagavatā bhāsitā, kasmā na sakkā''ti vatvā tassā saraṇāni ca sīlāni ca adāsi. Sā gahitasaraṇā samādinnasīlā ca hutvā puna āha ''kiṃ ito uttari aññampi karaṇīyaṃ atthī''ti. So tassā viññubhāvaṃ sallakkhento ''upanissayasampannā bhavissatī''ti ñatvā sarīrasabhāvaṃ vibhāvento dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ kathetvā kāye virāgaṃ uppādetvā upari aniccatādipaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya saṃvejetvā vipassanāmaggaṃ ācikkhitvā gato. Sā tena vuttanayaṃ sabbaṃ manasi katvā paṭikūlamanasikāre samāhitacittā vipassanaṃ paṭṭhapetvā upanissayasampattiyā na cirasseva sotāpattiphale patiṭṭhahi. Athāparena samayena kālaṃ katvā sakkassa devarañño paricārikā hutvā nibbatti, satasahassañcassā accharāparivāro ahosi. Taṃ sakko devarājā disvā acchariyabbhutacittajāto pamuditahadayo –

150. ''Idaṃ vimānaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, veḷuriyathambhaṃ satataṃ sunimmitaṃ;
Suvaṇṇarukkhehi samantamotthataṃ, ṭhānaṃ mamaṃ kammavipākasambhavaṃ.

151. ''Tatrūpapannā purimaccharā imā, sataṃ sahassāni sakena kammunā;
Tuvaṃsi ajjhupagatā yasassinī, obhāsayaṃ tiṭṭhasi pubbadevatā.

152. ''Sasī adhiggayha yathā virocati, nakkhattarājāriva tārakāgaṇaṃ;
Tatheva tvaṃ accharāsaṅgaṇaṃ imaṃ, daddallamānā yasasā virocasi.

153. ''Kuto nu āgamma anomadassane, upapannā tvaṃ bhavanaṃ mamaṃ idaṃ;
Brahmaṃva devā tidasā sahindakā, sabbe na tappāmase dassanena ta''nti. –

Catūhi gāthāhi tāya katakammaṃ pucchi.

150. Tattha **idaṃ vimāna**nti yasmiṃ vimāne sā devatā uppannā, taṃ attano vimānaṃ sandhāyāha. **Satata**nti sabbakālaṃ ruciraṃ pabhassaranti yojanā. **Satata**nti vā sammātataṃ, ativiya vitthiṇṇanti attho. **Samantamotthata**nti samantato avatthataṃ chāditaṃ. **Ṭhāna**nti vimānameva sandhāya vadati. Tañhi tiṭṭhanti ettha katapuññāti ṭhānanti vuccati. **Kammavipākasambhava**nti kammavipākabhāvena sambhūtaṃ, kammavipākena vā saha sambhūtaṃ. **Mama**nti idaṃ mama ṭhānaṃ mama kammavipākasambhavanti dvīhipi padehi yojetabbaṃ.

151. **Tatrūpapannā**ti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho – **tatra** tasmiṃ yathāvutte vimāne **upapannā**ti nibbattā pageva uppannattā pubbadevatā **imā purimā accharāyo** parimāṇato sataṃ sahassāni. **Tuvaṃsī**ti tvaṃ asi sakena kammunā ajjhupagatā upapannā. **Yasassinī**ti parivārasampannā, teneva sakena kammunā kammānubhāvena obhāsayantī virocamānā tiṭṭhasīti.

152. Idāni tameva obhāsanaṃ upamāya vibhāvento **''sasī''**ti gāthamāha. Tassattho – **yathā** sasalañchanayogena **''sasī''**ti, nakkhattehi adhikaguṇatāya ''nakkhattarājā''ti ca laddhanāmo cando sabbaṃ **tārakāgaṇaṃ adhiggayha** abhibhavitvā **virocati** virājati, **tatheva tvaṃ imaṃ accharānaṃ** devakaññānaṃ **gaṇaṃ** samūhaṃ attano **yasasā daddallamānā** ativiya vijjotamānā **virocasī**ti. Ettha ca ''imā''ti ''ima''nti ca nipātamattaṃ. Keci pana ''nakkhattarājāriva tārāgaṇaṃ tatheva tva''nti paṭhanti.

153. Idāni tassā devatāya purimabhavaṃ tattha katapuññañca pucchanto **''kuto nu āgammā''**ti gāthamāha. Tattha **kuto nu āgammā**ti kuto nu bhavato kuto nu puññakammato kāraṇabhūtato idaṃ mama bhavanaṃ āgamma bhadde **anomadassane** sabbaṅgasobhane **tvaṃ upapannā** uppattigahaṇavasena upagatā. ''Anomadassane''ti vuttamevatthaṃ upamāya pakāsento **''brahmaṃva devā tidasā sahindakā, sabbe na tappāmase dassanena ta''**nti āha. Tattha yathā brahmānaṃ sahampatiṃ sanaṅkumāraṃ vā upagataṃ saha indenāti sahindakā tāvatiṃsā devā passantā dassanena na tappanti, evaṃ tava dassanena mayaṃ sabbe devā na tappāmaseti attho.

Evaṃ pana sakkena devānamindena pucchitā sā devatā tamatthaṃ pakāsentī –

154. ‘‘Yametaṃ sakka anupucchase mamaṃ, kuto cutā tvaṃ idha āgatāti;
Bārāṇasī nāma puratthi kāsinaṃ, tattha ahosiṃ pure kesakārikā.

155. ‘‘Buddhe ca dhamme ca pasannamānasā, saṅghe ca ekantagatā asaṃsayā;
Akhaṇḍasikkhāpadā āgatapphalā, sambodhidhamme niyatā anāmayā’’ti. –

Gāthadvayamāha.

154-5. Tattha **yameta**nti yaṃ etaṃ pañhanti attho. **Anupucchase**ti anukūlabhāvena pucchasi. **Mama**nti maṃ. **Puratthī**ti puraṃ atthi. **Kāsina**nti kāsiraṭṭhassa. **Kesakārikā**ti purimattabhāve attano nāmaṃ vadati. **Buddhe ca dhamme cā**tiādinā attano puññaṃ vibhāveti.

Puna sakko tassā taṃ puññasampattiñca dibbasampattiñca anumodamāno –

156. ‘‘Tantyābhinandāmase svāgatañca te,
Dhammena ca tvaṃ yasasā virocasi;
Buddhe ca dhamme ca pasannamānase,
Saṅghe ca ekantagate asaṃsaye;
Akhaṇḍasikkhāpade āgatapphale,
Sambodhidhamme niyate anāmaye’’ti. – āha;

156. Tattha **tantyābhinandāmase**ti taṃ te duvidhampi sampattiṃ abhinandāma anumodāma. **Svāgatañca te**ti tuyhañca idhāgamanaṃ svāgataṃ, amhākaṃ pītisomanassasaṃvaddhanameva. Sesaṃ vuttanayamevāti.

Taṃ pana pavattiṃ sakko devarājā āyasmato mahāmoggallānattherassa kathesi, thero bhagavato nivedesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā sadevakassa lokassa sātthikā jātāti.

Kesakārīvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā khuddaka-aṭṭhakathāya vimānavatthusmiṃ

Sattarasavatthupaṭimaṇḍitassa paṭhamassa pīṭhavaggassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cittalatāvaggo

1. Dāsivimānavaṇṇanā

Dutiyavagge **api sakkova devindo**ti dāsivimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati jetavane viharante sāvatthivāsī aññataro upāsako sambahulehi upāsakehi saddhiṃ sāyanhasamayaṃ vihāraṃ gantvā dhammaṃ sutvā parisāya vuṭṭhitāya bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ‘‘ito paṭṭhāya ahaṃ, bhante, saṅghassa cattāri niccabhattāni dassāmī’’ti āha. Atha naṃ bhagavā tadanucchavikaṃ dhammakathaṃ kathetvā vissajjesi. So ‘‘mayā, bhante, saṅghassa cattāri niccabhattāni paññattāni. Sve paṭṭhāya ayyā mama gehaṃ āgacchantū’’ti bhattuddesakassa ārocetvā attano gehaṃ gantvā dāsiyā tamatthaṃ ācikkhitvā ‘‘tattha tayā niccakālaṃ appamattāya bhavitabba’’nti āha. Sā ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchi. Pakatiyāva sā saddhāsampannā puññakāmā sīlavatī, tasmā divase divase kālasseva uṭṭhāya paṇītaṃ annapānaṃ paṭiyādetvā bhikkhūnaṃ nisīdanaṭṭhānaṃ susammaṭṭhaṃ suparibhaṇḍakaṃ katvā āsanāni paññāpetvā bhikkhū upagate tattha nisīdāpetvā vanditvā gandhapupphadhūpadīpehi pūjetvā sakkaccaṃ parivisati.

Athekadivasaṃ bhikkhū katabhattakicce upasaṅkamitvā vanditvā evamāha ‘‘kathaṃ nu kho, bhante, ito jātiādidukkhato parimutti hotī’’ti. Bhikkhū tassā saraṇāni ca pañca sīlāni ca datvā kāyasabhāvaṃ pakāsetvā paṭikūlamanasikāre niyojesuṃ, apare aniccatāpaṭisaṃyuttaṃ dhammakathaṃ kathesuṃ. Sā soḷasa vassāni sīlaṃ rakkhantī antarantarā yoniso manasikarontī ekadivasaṃ dhammassavanasappāyaṃ labhitvā ñāṇassa ca paripakkattā vipassanaṃ vaḍḍhetvā sotāpattiphalaṃ sacchākāsi. Sā aparena samayena kālaṃ katvā sakkassa devarañño vallabhā paricārikā hutvā nibbatti. Sā saṭṭhitūriyasahassehi paricariyamānā accharāsatasahassaparivutā mahantaṃ dibbasampattiṃ anubhavantī pamudā modamānā saparivārā uyyānādīsu vicarati. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayeneva disvā –

157. ‘‘Api sakkova devindo, ramme cittalatāvane;
Samantā anupariyāsi, nārīgaṇapurakkhatā;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

158. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

159. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve,
Manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – pucchi;

160. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

161. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, dāsī ahosiṃ parapessiyā kule.
162. ‘‘Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino;
Tassā me nikkamo āsi, sāsane tassa tādino.

163. ‘‘Kāmaṃ bhijjatuyaṃ kāyo, neva atthettha saṇṭhanaṃ;
Sikkhāpadānaṃ pañcannaṃ, maggo sovatthiko sivo.

164. ‘‘Akaṇṭako agahano, uju sabbhi pavedito;
Nikkamassa phalaṃ passa, yathidaṃ pāpuṇitthikā.

165. ‘‘Āmantanikā raññomhi, sakkassa vasavattino;
Saṭṭhi tūriyasahassāni, paṭibodhaṃ karonti me.

166. ‘‘Ālambo gaggaro bhīmo, sādhuvādī ca saṃsayo;
Pokkharo ca suphasso ca, vīṇāmokkhā ca nāriyo.

167. ‘‘Nandā ceva sunandā ca, soṇadinnā sucimhitā;
Alambusā missakesī ca, puṇḍarīkāti dāruṇī.

168. ‘‘Eṇīphassā suphassā ca, subhaddā muduvādinī;
Etā caññā ca seyyāse, accharānaṃ pabodhikā.

169. ‘‘Tā maṃ kālenupāgantvā, abhibhāsanti devatā;
Handa naccāma gāyāma, handa taṃ ramayāmase.

170. ‘‘Nayidaṃ akatapuññānaṃ, katapuññānamevidaṃ;
Asokaṃ nandanaṃ rammaṃ, tidasānaṃ mahāvanaṃ.

171. ‘‘Sukhaṃ akatapuññānaṃ, idha natthi parattha ca;
Sukhañca katapuññānaṃ, idha ceva parattha ca.

172. ‘‘Tesaṃ sahabyakāmānaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ;
Katapuññā hi modanti, sagge bhogasamaṅgino’’ti. – devatā vissajjesi;

157. Tattha **api sakkova devindo**ti apisaddo sambhāvanāyaṃ, ivasaddo ikāralopaṃ katvā vutto upamāyaṃ, tasmā yathā nāma sakko devānamindoti attho. Sakkasamabhāvo tissā devatāya parivārasampattidassanatthaṃ vutto. Keci ‘‘apīti nipātamatta’’nti vadanti. **Cittalatāvane**ti cittāya nāma devadhītāya puññānubhāvena nibbatte, cittānaṃ vā vicittapupphaphalādivisesayuttānaṃ santānakavalliādīnaṃ tattha yebhuyyatāya cittalatāvananti laddhanāme devuyyāne.

161. **Parapessiyā**ti paresaṃ kule tasmiṃ tasmiṃ kicce pesaniyā, paresaṃ veyyāvaccakārīti attho.

162. **Tassā me nikkamo āsi, sāsane tassa tādino**ti tassā dāsiyāpi samānāya pañcahi cakkhūhi cakkhumato buddhassa bhagavato upāsikā hutvā soḷasa vassāni sīlaṃ rakkhantiyā kammaṭṭhānañca manasi karontiyā manasikārānubhāvena me mayhaṃ uppajjamāne sattatiṃsabodhipakkhiyadhammasaṅkhāte iṭṭhādīsu tādilakkhaṇasampattiyā tādino satthu sāsane tappariyāpannoyeva saṃkilesapakkhato nikkamanena ‘‘nikkamo’’ti laddhanāmo sammāvāyāmo āsi ahosi uppajji.

163-4. Tassa pana nikkamassa pubbabhāgassa pavattākāraṃ dassetuṃ **‘‘kāmaṃ bhijjatuyaṃ kāyo, neva atthettha saṇṭhanan**ti vuttaṃ. Tassattho – yadipi me **ayaṃ kāyo bhijjatu** vinassatu, tattha kiñcimattampi apekkhaṃ akarontī **ettha** etasmiṃ kammaṭṭhānānuyoge **neva atthi,** me vīriyassa **saṇṭhanaṃ** sithilīkaraṇanti vīriyaṃ samuttejentī vipassanaṃ ussukkāpesinti.

Idāni tathā vipassanaṃ ussukkāpetvā paṭiladdhaguṇaṃ dassentī –

‘‘Sikkhāpadānaṃ pañcannaṃ, maggo sovatthiko sivo;
Akaṇṭako agahano, uju sabbhi pavedito;
Nikkamassa phalaṃ passa, yathidaṃ pāpuṇitthikā’’ti. – āha;

Tatrāyaṃ saṅkhepattho – yo niccasīlavasena samādinnānaṃ pañcannaṃ sikkhāpadānaṃ sikkhākoṭṭhāsānaṃ upanissayabhāvena laddhattā tesaṃ paripūritattā ca **sikkhāpadānaṃ pañcannaṃ** sambandhībhūto, yasmiṃ santāne uppanno, tassa sabbākārena sotthibhāvasampādanato sundaratthabhāvato ca **sovatthiko** sotthiko, saṃkilesadhammehi anupaddutattā khemappattihetutāya ca **sivo,** rāgakaṇṭakādīnaṃ abhāvena **akaṇṭako,** kilesadiṭṭhiduccaritagahanasamucchedanato **agahano,** sabbajimhavaṅkakuṭilabhāvāpagamahetutāya **uju,** buddhādīhi sappurisehi pakāsitattā **sabbhi pavedito** ariyamaggo, taṃ **yathā** yena upāyabhūtena **itthikā** dvaṅgulabahalabuddhikāpi samānā **pāpuṇiṃ,** tassa **nikkamassa** yathāvuttavīriyassa idaṃ **phalaṃ passā**ti sakkaṃ ālapati.

165. **Āmantanikā raññomhi, sakkassa vasavattino**ti sayaṃvasībhāvena vattanato, dvīsu devalokesu attano vasaṃ issariyaṃ vattetīti vā vasavattī, tassa vasavattino sakkassa devarañño āmantanikā ālāpasallāpayoggā, kīḷanakāle vā tena āmantetabbā amhi, nikkamassa vīriyassa phalaṃ passāti yojanā. Ātatavitatādibhedena pañca tūriyaṅgāni dvādasahi pāṇibhāgehi ekato pavajjamānāni saṭṭhi honti, tāni pana sahassamattāni payirupāsanavasena upaṭṭhitāni sandhāyāha **‘‘saṭṭhi tūriyasahassāni, paṭibodhaṃ karonti me’’**ti. Tattha **paṭibodha**nti pītisomanassānaṃ pabodhanaṃ.

166-8. **Ālambo**tiādi tūriyavādakānaṃ devaputtānaṃ ekadesato nāmaggahaṇanti vadanti, tūriyānaṃ panetaṃ nāmaggahaṇaṃ. **Vīṇāmokkhā**dikā devadhītā. **Sucimhitā**ti suddhamihitā, nāmameva vā etaṃ. **Muduvādinī**ti mudunāva vadatīti muduvādinī, mudukaṃ ativiya vādanasīlā, nāmameva vā. **Seyyāse**ti seyyatarā. **Accharāna**nti accharāsu saṅgīte pāsaṃsatarā. **Pabodhikā**ti pabodhanakarā.

169. **Kālenā**ti yuttappattakālena. **Abhibhāsantī**ti abhimukhā, abhiratā vā hutvā bhāsanti. Yathā ca bhāsanti, taṃ dassetuṃ **‘‘handa naccāma gāyāma, handa taṃ ramayāmase’’**ti vuttaṃ.

170. **Ida**nti idaṃ mayā laddhaṭṭhānaṃ. **Asoka**nti iṭṭhakantapiyamanāpānaṃyeva rūpādīnaṃ sambhavato visokaṃ. Tato eva sabbakālaṃ pamodasaṃvaddhanato **nandanaṃ. Tidasānaṃ mahāvana**nti tāvatiṃsadevānaṃ mahantaṃ mahanīyañca uyyānaṃ.

171. Evarūpā dibbasampatti nāma puññakammavasenevāti odissakanayena vatvā panu anodissakanayena dassentī **‘‘sukhaṃ akatapuññāna’’**nti gāthamāha.

172. Puna attanā laddhassa dibbaṭṭhānassa parehi sādhāraṇakāmatāvasena dhammaṃ kathentī **‘‘tesaṃ sahabyakāmāna’’**nti osānagāthamāha. **Tesa**nti tāvatiṃsadevānaṃ. **Sahabyakāmāna**nti sahabhāvaṃ icchantehi, kattuatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. Saha vāti pavattatīti sahavo, tassa bhāvo sahabyaṃ yathā vīrassa bhāvo vīriyanti.

Evaṃ thero devatāya attano puññakamme āvikate tassā saparivārāya dhammaṃ desetvā devalokato āgantvā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā sadevakassa lokassa sātthikā ahosīti.

Dāsivimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Lakhumāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti lakhumāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati bārāṇasiyaṃ viharante kevaṭṭadvāraṃ nāma bārāṇasinagarassa ekaṃ dvāraṃ, tassa avidūre niviṭṭhagāmopi ‘‘kevaṭṭadvāra’’ntveva paññāyittha. Tattha lakhumā nāma ekā itthī saddhā pasannā buddhisampannā tena dvārena pavisante bhikkhū disvā vanditvā attano gehaṃ netvā kaṭacchubhikkhaṃ datvā teneva paricayena saddhāya vaḍḍhamānāya āsanasālaṃ kāretvā tattha paviṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ āsanaṃ upaneti, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapeti. Yañca odanakummāsaḍākādi attano gehe vijjati, taṃ bhikkhūnaṃ deti. Sā bhikkhūnaṃ santike dhammaṃ sutvā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāya samāhitā hutvā vipassanākammaṭṭhānaṃ uggahetvā vipassanaṃ ussukkāpentī upanissayasampannatāya na cirasseva sotāpattiphale patiṭṭhahi. Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane mahati vimāne nibbatti, accharāsahassañcassā parivāro ahosi. Sā tattha dibbasampattiṃ anubhavantī pamodamānā vicarati. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ caranto **‘‘abhikkantena vaṇṇenā’’**tiādigāthāhi pucchīti sabbaṃ vuttanayameva. Tena vuttaṃ –

173. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

174. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

175. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;

Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī''ti.

176. ''Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ''.

177. ''Kevaṭṭadvārā nikkhamma, ahu mayhaṃ nivesanaṃ;
Tattha sañcaramānānaṃ, sāvakānaṃ mahesinaṃ.

178. ''Odanaṃ kummāsaṃ ḍākaṃ, loṇasovīrakañcahaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

179. ''Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

180. ''Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

181. ''Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

182. ''Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

183. ''Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti.
Mama ca, bhante, vacanena bhagavato pāde sirasā vandeyyāsi ''lakhumā nāma, bhante, upāsikā bhagavato pāde sirasā vandatī''ti. Anacchariyaṃ kho panetaṃ, bhante, yaṃ maṃ bhagavā aññatarasmiṃ sāmaññaphale byākareyya. Taṃ bhagavā sakadāgāmiphale byākāsīti.

177. Tattha **kevaṭṭadvārā nikkhammā**ti kevaṭṭadvārato nikkhamanaṭṭhāne.

178. **Ḍāka**nti taṇḍuleyyakādisākabyañjanaṃ. **Loṇasovīraka**nti dhaññarasādīhi bahūhi sambhārehi sampādetabbaṃ ekaṃ pānakaṃ. ''Ācāmakañjikaloṇūdaka''ntipi vadanti.

Pucchāvissajjanāvasāne sā therassa dhammadesanāya sakadāgāmiphalaṃ pāpuṇi. Sesaṃ uttarāvidhāne vuttanayānusārena eva veditabbaṃ.

Lakhumāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ācāmadāyikāvimānavaṇṇanā

Piṇḍāya te carantassāti ācāmadāyikāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena rājagahe aññataraṃ kulaṃ ahivātarogena upaddutaṃ ahosi. Tattha sabbe janā matā ṭhapetvā ekaṃ itthiṃ. Sā gehaṃ gehagatañca sabbaṃ dhanadhaññaṃ chaḍḍetvā maraṇabhayabhītā bhittichiddena palātā anāthā hutvā paragehaṃ gantvā tassa piṭṭhipasse vasati. Tasmiṃ gehe manussā karuṇāyantā ukkhaliādīsu avasiṭṭhaṃ yāgubhattaācāmādiṃ tassā denti. Sā taṃ bhuñjitvā jīvikaṃ kappeti.

Tena ca samayena āyasmā mahākassapo sattāhaṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhito ''kaṃ nu kho ahaṃ ajja āhārapaṭiggahaṇena anuggahessāmi, duggatito ca dukkhato ca mocessāmī''ti cintento taṃ itthiṃ āsannamaraṇaṃ nirayasaṃvattanikañcassā kammaṃ katokāsaṃ disvā ''ayaṃ mayi gate attanā laddhaṃ ācāmaṃ dassati, teneva nimmānaratidevaloke uppajjissati, evaṃ nirayūpapattito mocetvā handāhaṃ imissā saggasampattiṃ nipphādessāmī’’ti pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya tassā nivesanaṭṭhānābhimukho gacchati. Atha sakko devānamindo aññātakavesena anekarasaṃ anekasūpabyañjanaṃ dibbāhāraṃ upanesi. Taṃ ñatvā thero ‘‘kosiya, tvaṃ katakusalo, kasmā evaṃ karosi, mā duggatānaṃ kapaṇānaṃ sampattiṃ vilumpī’’ti paṭikkhipitvā tassā itthiyā purato aṭṭhāsi.

Sā theraṃ disvā ‘‘ayaṃ mahānubhāvo thero, imassa dātabbayuttakaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā idha natthi, idañca kiliṭṭhabhājanagataṃ tiṇacuṇṇarajānukiṇṇaṃ aloṇaṃ sītalaṃ apparasaṃ ācāmakañjiyamattaṃ edisassa dātuṃ na ussahāmī’’ti cintetvā ‘‘aticchathā’’ti āha. Thero ekapadanikkhepamattaṃ apasakkitvā aṭṭhāsi. Gehavāsino manussā bhikkhaṃ upanesuṃ, thero na sampaṭicchati. Sā duggatitthī ‘‘mameva anuggahatthāya idhāgato, mama santakameva paṭiggahetukāmo’’ti ñatvā pasannamānasā ādarajātā taṃ ācāmaṃ therassa patte ākiri. Thero tassā pasādasaṃvaddhanatthaṃ bhuñjanākāraṃ dassesi, manussā āsanaṃ paññāpesuṃ. Thero tattha nisīditvā taṃ ācāmaṃ bhuñjitvā pivitvā onītapattapāṇī anumodanaṃ katvā taṃ duggatitthiṃ ‘‘tvaṃ ito tatiye attabhāve mama mātā ahosī’’ti vatvā gato. Sā tena there atipasādañca uppādetvā tassā rattiyā paṭhamayāme kālaṃ katvā nimmānaratīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajji. Atha sakko devarājā tassā kālakatabhāvaṃ ñatvā ‘‘kattha nu kho uppannā’’ti āvajjento tāvatiṃsesu adisvā rattiyā majjhimayāme āyasmantaṃ mahākassapaṃ upasaṅkamitvā tassā nibbattaṭṭhānaṃ pucchanto –

185. ‘‘Piṇḍāya te carantassa, tuṇhībhūtassa tiṭṭhato;
Daliddā kapaṇā nārī, parāgāraṃ apassitā.

186. ‘‘Yā te adāsi ācāmaṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Sā hitvā mānusaṃ dehaṃ, kaṃ nu sā disataṃ gatā’’ti. –

Dve gāthā abhāsi.

185. Tattha **piṇḍāyā**ti piṇḍapātatthāya. **Tuṇhībhūtassa tiṭṭhato**ti idaṃ piṇḍāya caraṇākāradassanaṃ, uddissa tiṭṭhatoti attho. **Daliddā**ti duggatā. **Kapaṇā**ti varākī. ‘‘Daliddā’’ti iminā tassā bhogapārijuññaṃ dasseti, ‘‘kapaṇā’’ti iminā ñātipārijuññaṃ. **Parāgāraṃ apassitā**ti paragehaṃ nissitā, paresaṃ ghare bahipiṭṭhichadanaṃ nissāya vasantī.

186. **Kaṃ nu sā disataṃ gatā**ti chasu kāmadevalokesu uppajjanavasena kaṃ nāma disaṃ gatā. Iti sakko ‘‘therena tathā katānuggahā uḷārāya dibbasampattiyā bhāginī, na ca dissatī’’ti heṭṭhā dvīsu devalokesu apassanto saṃsayāpanno pucchati.

Athassa thero –

187. ‘‘Piṇḍāya me carantassa, tuṇhībhūtassa tiṭṭhato;
Daliddā kapaṇā nārī, parāgāraṃ apassitā.

188. ‘‘Yā me adāsi ācāmaṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Sā hitvā mānusaṃ dehaṃ, vippamuttā ito cutā.

189. ‘‘Nimmānaratino nāma, santi devā mahiddhikā;
Tattha sā sukhitā nārī, modatācāmadāyikā’’ti. –

Pucchitaniyāmeneva paṭivacanaṃ dento tassā nibbattaṭṭhānaṃ kathesi.

188. Tattha **vippamuttā**ti tato manussadobhaggiyato paramakāruññavuttito vippamuttā apagatā.

189. **Modatācāmadāyikā**ti ācāmamattadāyikā, sāpi nāma pañcame kāmasagge dibbasampattiyā modati, passa tāva khettasampattiphalanti dasseti.

Puna sakko tassā dānassa mahapphalataṃ mahānisaṃsatañca sutvā taṃ thomento –

190. ‘‘Aho dānaṃ varākiyā, kassape suppatiṭṭhitaṃ;
Parābhatena dānena, ijjhittha vata dakkhiṇā.

191. ‘‘Yā mahesittaṃ kāreyya, cakkavattissa rājino;
Nārī sabbaṅgakalyāṇī, bhattu cānomadassikā;
Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasiṃ.

192. ‘‘Sutaṃ nikkhā sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā;
Sataṃ kaññāsahassāni, āmuttamaṇikuṇḍalā;
Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

193. ‘‘Sataṃ hemavatā nāgā, īsādantā urūḷhavā;
Suvaṇṇakacchā mitaṅgā, hemakappanavāsasā;
Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgacchanti soḷasiṃ.

194. ‘‘Catunnamapi dīpānaṃ, issaraṃ yodha kāraye;
Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasi’’nti. – āha;

190. Tattha **aho**ti acchariyatthe nipāto. **Varākiyā**ti kapaṇiyā. **Parābhatenā**ti parato ānītena, paresaṃ gharato ucchācariyāya laddhenāti attho. **Dānenā**ti dātabbena ācāmamattena deyyadhammena. **Ijjhittha vata dakkhiṇā**ti dakkhiṇā dānaṃ aho nipphajjittha, aho mahapphalā mahājutikā mahāvipphārā ahuvatthāti attho.

191. Idāni ‘‘itthiratanādīnipi tassa dānassa satabhāgampi sahassabhāgampi na upentī’’ti dassetuṃ **‘‘yā mahesittaṃ kāreyyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sabbaṅgakalyāṇī**ti ‘‘nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷī nāccodātā atikkantā mānusavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇa’’nti evaṃ vuttehi sabbehi aṅgehi kāraṇehi, sabbehi vā aṅgapaccaṅgehi kalyāṇī sobhanā sundarā. **Bhattu cānomadassikā**ti sāmikassa alāmakadassanā sātisayaṃ dassanīyā pāsādikā. **Etassācāmadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasi**nti etassa etāya dinnassa ācāmadānassa phalaṃ soḷasabhāgaṃ katvā tato ekaṃ bhāgaṃ puna soḷasabhāgaṃ katvā gahitabhāgasaṅkhātaṃ soḷasiṃ kalaṃ cakkavattirañño itthiratanabhāvopi nāgghati nānubhoti na pāpuṇāti. ‘‘Suvaṇṇassa pañcadasadharaṇaṃ nikkha’’nti vadanti, ‘‘satadharaṇa’’nti apare.

193. **Hemavatā**ti himavati jātā, hemavatajātikā vā. Te hi mahantā thāmajavasampannā ca honti. **Īsādantā**ti rathīsāsadisadantā, thokaṃyeva avanatadantāti attho. Tena visālakadāṭhībhāvaṃ nivāreti. **Urūḷhavā**ti thāmajavaparakkamehi brūhanto, mahantaṃ yuddhakiccaṃ vahituṃ samatthāti attho. **Suvaṇṇakacchā**ti hemamayagīveyyakapaṭimukkā. Kacchasīsena hi sabbaṃ hatthiyoggaṃ vadati. **Hemakappanavāsasā**ti suvaṇṇakhacitagajattharaṇakaṅkanādihatthālaṅkārasampannā.

194. **Catunnamapi dīpānaṃ issara**nti dvisahassaparittadīpaparivārānaṃ jambudīpādīnaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ issariyaṃ. Tena sattaratanasamujjalaṃ sakalaṃ cakkavattisiriṃ vadati. Yaṃ panettha, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Idha sakkena devarājena attanā ca vuttaṃ sabbaṃ āyasmā mahākassapatthero bhagavato ārocesi. Bhagavā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya vitthārena dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Ācāmadāyikāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Caṇḍālivimānavaṇṇanā

Caṇḍāli vanda pādānīti caṇḍālivimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharanto paccūsavelāyaṃ buddhāciṇṇaṃ mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā uṭṭhāya lokaṃ olokento addasa tasmiṃyeva nagare caṇḍālāvasathe vasantiṃ ekaṃ mahallikaṃ caṇḍāliṃ khīṇāyukaṃ, nirayasaṃvattanikañcassā kammaṃ upaṭṭhitaṃ. So mahākaruṇāya samussāhitamānaso ‘‘saggasaṃvattanikaṃ kammaṃ kāretvā tenassā nirayūpapattiṃ nisedhetvā sagge patiṭṭhāpessāmī’’ti cintetvā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ rājagahaṃ piṇḍāya pavisati. Tena ca samayena sā caṇḍālī daṇḍaṃ olubbha nagarato nikkhamantī bhagavantaṃ āgacchantaṃ disvā abhimukhī hutvā aṭṭhāsi. Bhagavāpi tassā gamanaṃ nivārento viya purato aṭṭhāsi. Athāyasmā mahāmoggallāno satthu cittaṃ ñatvā tassā ca āyuparikkhayaṃ bhagavato vandanāya taṃ niyojento –

195. ‘‘Caṇḍāli vanda pādāni, gotamassa yasassino;
Tameva anukampāya, aṭṭhāsi isisattamo.

196. ‘‘Abhippasādehi manaṃ, arahantamhi tādini;
Khippaṃ pañjalikā vanda, parittaṃ tava jīvita’’nti. – gāthādvayamāha;

195. Tattha **caṇḍālī**ti jātiāgatena nāmena taṃ ālapati. **Vandā**ti abhivādaya. **Pādānī**ti sadevakassa lokassa saraṇāni caraṇāni. **Tameva anukampāyā**ti tameva anuggaṇhanatthaṃ, apāyūpapattito nisedhetvā sagge nibbattāpanatthanti adhippāyo. **Aṭṭhāsī**ti nagarampi apavisitvā ṭhito. **Isisattamo**ti lokiyasekkhāsekkhapaccekabuddhaisīhi uttamo ukkaṭṭhatamo, atha vā buddhaisīnaṃ vipassiādīnaṃ sattamoti isisattamo.

196. **Abhippasādehi mana**nti ‘‘sammāsambuddho bhagavā’’ti tava cittaṃ pasādehi. **Arahantamhi tādinī**ti ārakattā kilesānaṃ, tesaṃyeva arīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā, paccayānaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā ca arahante, iṭṭhādīsu tādibhāvappattiyā tādimhi. **Khippaṃ pañjalikā vandā**ti sīghaṃyeva paggahitaañjalikā hutvā vandassu. Kasmāti ce? **Parittaṃ tava jīvita**nti, idāneva bhijjanasabhāvattā parittaṃ atiittaraṃ.

Iti thero gāthādvayena bhagavato guṇe pakittento attano ānubhāve ṭhatvā tassā ca khīṇāyukatāvibhāvanena saṃvejento satthu vandanāya niyojesi. Sā ca taṃ sutvā saṃvegajātā satthari pasannamānasāva hutvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā añjaliṃ katvā namassamānā buddhagatāya pītiyā ekaggacittā hutvā aṭṭhāsi. Bhagavā ‘‘alamettakametissā saggūpapattiyā’’ti nagaraṃ pāvisi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Atha naṃ ekā bhantā gāvī taruṇavacchā tato eva abhidhāvantī siṅgena paharitvā jīvitā voropesi. Taṃ sabbaṃ dassetuṃ saṅgītikārā –

197. ‘‘Coditā bhāvitattena, sarīrantimadhārinā;
Caṇḍālī vandi pādāni, gotamassa yasassino.

198. ‘‘Tamenaṃ avadhī gāvī, caṇḍāliṃ pañjaliṃ ṭhitaṃ;
Namassamānaṃ sambuddhaṃ, andhakāre pabhaṅkara’’nti. – gāthādvayamāhaṃsu;

198. Tattha **pañjaliṃ ṭhitaṃ namassamānaṃ sambuddha**nti gatepi bhagavati buddhārammaṇāya pītiyā samāhitā hutvā sammukhā viya añjaliṃ paggayha namassamānaṃ ṭhitaṃ. **Andhakāre**ti avijjandhakārena sakalena kilesandhakārena ca andhakāre loke. **Pabhaṅkara**nti ñāṇobhāsakaraṃ.

Sā ca tato cutā tāvatiṃsesu nibbatti, accharānaṃ satasahassaṃ cassā parivāro ahosi. Tadaheva ca sā saha vimānena āgantvā vimānato otaritvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ upasaṅkamitvā vandi.

Tamatthaṃ dassetuṃ –

199. ‘‘Khīṇāsavaṃ vigatarajaṃ anejaṃ, ekaṃ araññamhi raho nisinnaṃ;
Deviddhipattā upasaṅkamitvā, vandāmi taṃ vīra mahānubhāva’’nti. –

Devatā āha. Taṃ thero pucchi –

200. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇā jalitā mahāyasā, vimānamoruyha anekacittā;
Parivāritā accharāsaṅgaṇena, kā tvaṃ subhe devate vandase mama’’nti.

200. Tattha **jalitā**ti attano sarīrappabhāya vatthābharaṇādīnaṃ obhāsena ca jalantī jotentī. **Mahāyasā**ti mahāparivārā. **Vimānamoruyhā**ti vimānato oruyha. **Anekacittā**ti anekavidhacittatāyuttā. **Subhe**ti subhaguṇe. **Mama**nti maṃ.

Evaṃ therena pucchitā puna sā –

201. ‘‘Ahaṃ bhaddante caṇḍālī, tayā vīrena pesitā;
Vandiṃ arahato pāde, gotamassa yasassino.

202. ‘‘Sāhaṃ vanditvā pādāni, cutā caṇḍālayoniyā;
Vimānaṃ sabbato bhaddaṃ, upapannamhi nandane.

203. ‘‘Accharānaṃ satasahassaṃ, purakkhatvāna tiṭṭhati;
Tāsāhaṃ pavarā seṭṭhā, vaṇṇena yasasāyunā.

204. ‘‘Pahūtakatakalyāṇā, sampajānā paṭissatā;
Muniṃ kāruṇikaṃ loke, taṃ bhante vanditumāgatā’’ti. –

Catasso gāthāyo āha.

201-4. Tattha **pesitā**ti ‘‘caṇḍāli, vanda pādānī’’tiādinā vandanāya uyyojitā. Yadipi taṃ vandanāmayaṃ puññaṃ pavattikkhaṇavasena parittaṃ, khettamahantatāya pana phalamahantatāya ca ativiya mahantamevāti āha **‘‘pahūtakatakalyāṇā’’**ti. Tathā buddhārammaṇāya pītiyā pavattikkhaṇe paññāya satiyā ca visadabhāvaṃ sandhāyāha **‘‘sampajānā paṭissatā’’**ti. Puna –

205. ‘‘Idaṃ vatvāna caṇḍālī, kataññū katavedinī;
Vanditvā arahato pāde, tatthevantaradhāyathā’’ti. –

Gāthā saṅgītikārehi ṭhapitā.

205. Tattha **caṇḍālī**ti caṇḍālībhūtapubbāti katvā vuttaṃ, devaloke ca idamāciṇṇaṃ, yaṃ manussaloke niruḷhasamaññāya vohāro. Sesaṃ vuttanayameva.

Āyasmā pana mahāmoggallāno imaṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi, sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Caṇḍālivimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhadditthivimānavaṇṇanā

Nīlā pītā ca kāḷā cāti bhadditthivimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena ca samayena kimilanagare rohako nāma gahapatiputto ahosi saddho pasanno sīlācārasampanno. Tasmiṃyeva ca nagare tena samānamahābhoge kule ekā dārikā ahosi saddhā pasannā pakatiyāpi bhaddatāya bhaddāti nāmena. Atha rohakassa mātāpitaro taṃ kumāriṃ vāretvā tādise kāle taṃ ānetvā āvāhavivāhaṃ akaṃsu. Te ubhopi samaggavāsaṃ vasanti. Sā attano ācārasampattiyā ‘‘bhadditthī’’ti tasmiṃ nagare pākaṭā paññātā ahosi.

Tena ca samayena dve aggasāvakā pañcasatapañcasatabhikkhuparivārā janapadacārikaṃ carantā kimilanagaraṃ pāpuṇiṃsu. Rohako tesaṃ tattha gatabhāvaṃ ñatvā somanassajāto there upasaṅkamitvā vanditvā svātanāya nimantetvā dutiyadivase paṇītena khādanīyena bhojanīyena saparivāre te santappetvā saputtadāro tehi desitaṃ dhammadesanaṃ sutvā tesaṃ ovāde patiṭṭhahanto saraṇāni gaṇhi, pañca sīlāni samādiyi. Bhariyā panassa aṭṭhamīcātuddasīpannarasīpāṭihāriyapakkhesu uposathaṃ upavasi, visesato sīlācārasampannā ahosi devatāhi ca anukampitā. Tāya eva ca devatānukampāya attano upari patitaṃ micchāpavādaṃ niraṃkatvā suvisuddhasīlācāratāya ativiya loke patthaṭayasā ahosi.

Sā hi sayaṃ kimilanagare ṭhitā attano sāmikassa vaṇijjāvasena takkasilāyaṃ vasantassa, ussavadivase sahāyehi ussāhitassa nakkhattakīḷācitte uppanne gharadevatāya attano dibbānubhāvena taṃ tattha netvā sāmikena saha yojitā teneva samāgamena patiṭṭhitagabbhā hutvā devatāya kimilanagaraṃ paṭinītā, anukkamena gabbhinibhāve pākaṭe jāte sassuādīhi ‘‘aticārinī’’ti āsaṅkitā, tāya eva devatāya attano ānubhāvena gaṅgāmahoghe kimilanagaraṃ ottharante viya upaṭṭhāpite attano patibbatābhāvasaṃsūcakena saccādhiṭṭhānapubbakena sapathena vātavegasamuṭṭhitavīcijālaṃ gaṅgāmahoghaṃ attano upari āpatitaṃ āyassañca nivattetvā, sāmikena samāgatāpi tena pubbe sassuādīhi viya āsaṅkitā takkasilāyaṃ tena dinnaṃ nāmamudditaṃ saññāṇañca appentī, taṃ āsaṅkaṃ niraṃkatvā bhattuno ñātijanassa ca mahājanassa ca sambhāvanīyā jātā. Tena vuttaṃ ‘‘suvisuddhasīlācāratāya ativiya loke patthaṭayasā ahosī’’ti.

Sā aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane uppannā. Atha bhagavati sāvatthito tāvatiṃsabhavanaṃ gantvā pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ nisinne, devaparisāya ca bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisinnāya bhadditthīpi upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Atha bhagavā dasasahassilokadhātūsu sannipatitāya devabrahmaparisāya majjhe tāya devatāya katapuññakammaṃ pucchanto –

206. ‘‘Nīlā pītā ca kāḷā ca, mañjiṭṭhā atha lohitā;
Uccāvacānaṃ vaṇṇānaṃ, kiñjakkhaparivāritā.

207. ‘‘Mandāravānaṃ pupphānaṃ, mālaṃ dhāresi muddhani;
Nayime aññesu kāyesa, rukkhā santi sumedhase.

208. ‘‘Kena kāyaṃ upapannā, tāvatiṃsaṃ yasassinī;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti. – āha;

206-7. Tattha **nīlā pītā ca kāḷā ca, mañjiṭṭhā atha lohitā**ti ettha ca-saddo vuttatthasamuccayo, so nīlā ca pītā cātiādinā paccekaṃ yojetabbo. **Athā**ti aññatthe nipāto. Tena odātādike avuttavaṇṇe saṅgaṇhāti. **Iti**-saddo luttaniddiṭṭho veditabbo. **Ca**-saddo vā avuttatthasamuccayo. **Athā**ti iti-saddatthe nipāto. **Uccāvacānaṃ vaṇṇāna**nti ettha **uccāvacāna**nti vibhattiyā alopo daṭṭhabbo, uccāvacavaṇṇānaṃ nānāvidhavaṇṇānanti attho. **Vaṇṇāna**nti vā vaṇṇavantānaṃ. **Kiñjakkhaparivāritā**ti kiñjakkhehi parivāritānaṃ. Sāmiatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – nīlā ca pītā ca kāḷā ca mañjiṭṭhā ca lohitā ca atha aññe odātādayo cāti imesaṃ vasena uccāvacavaṇṇānaṃ tathābhūtehiyeva kiñjakkhehi kesarehi parivāritānaṃ vicittasaṇṭhānāditāya vā uccāvacānaṃ yathāvuttavaṇṇavantānaṃ mandāravarukkhasambhūtatāya mandāravānaṃ pupphānaṃ mālaṃ tehi kataṃ mālāguṇaṃ tvaṃ devate attano sīse dhāresi piḷandhasīti.

Yato rukkhato tāni pupphāni, tesaṃ visesavaṇṇatāya anaññasādhāraṇataṃ dassetuṃ **‘‘nayime aññesu kāyesu, rukkhā santi sumedhase’’**ti vuttaṃ. Tattha **ime**ti yathāvuttavaṇṇasaṇṭhānādiyuttā pupphavanto rukkhā na santīti yojanā. **Kāyesū**ti devanikāyesu. **Sumedhase**ti sundarapaññe.

Tattha **nīlā**ti indanīlamahānīlādimaṇiratanānaṃ vasena nīlobhāsā. **Pītā**ti puppharāgakakketanapulakādimaṇiratanānañceva siṅgīsuvaṇṇassa ca vasena pītobhāsā. **Kāḷā**ti asmakaupalakādimaṇiratanānaṃ vasena kaṇhobhāsā. **Mañjiṭṭhā**ti jotirasagomuttakagomedakādimaṇiratanānaṃ vasena mañjiṭṭhobhāsā. **Lohitā**ti padumarāgalohitaṅkapavāḷaratanādīnaṃ vasena lohitobhāsā. Keci pana nīlādipadāni ‘‘rukkhā’’ti iminā ‘‘nīlā rukkhā’’tiādinā yojetvā vadanti. Rukkhāpi hi nīlādivaṇṇehi pupphehi sañchannattā nīlādiyogato nīlādivohāraṃ labhantīti tehi ‘‘nīlā…pe… lohitā…pe… nayime aññesu kāyesu rukkhā santi sumedhaseti, yato tvaṃ uccāvacānaṃ vaṇṇānaṃ kiñjakkhaparivāritānaṃ mandāravānaṃ pupphānaṃ mālaṃ dhāresī’’ti yojanā kātabbā. Tattha yathādiṭṭhe vaṇṇavisesayutte pupphe kittetvā tesaṃ asādhāraṇabhāvadassanena rukkhānaṃ āvenikabhāvadassanaṃ paṭhamanayo, rukkhānaṃ asādhāraṇabhāvadassanena pupphānaṃ āvenikabhāvadassanaṃ dutiyanayo. Paṭhamanaye vaṇṇādayo sarūpena gahitā, dutiyanaye nissayamukhenāti ayametesaṃ viseso.

208. **Kenā**ti kena puññakammena, kāyaṃ tāvatiṃsanti yojanā. **Pucchitācikkhā**ti pucchitā tvaṃ ācikkha kathehi.

Evaṃ bhagavatā pucchitā sā devatā imāhi gāthāhi byākāsi –

209. ‘‘Bhadditthikāti maṃ aññaṃsu, kimilāyaṃ upāsikā;
Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā.

210. ‘‘Acchādanañca bhattañca, senāsanaṃ padīpiyaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

211. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

212. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

213. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

214. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, appamādavihārinī;
Katāvāsā katakusalā tato cutā, sayaṃpabhā anuvicarāmi nandanaṃ.

215. ‘‘Bhikkhū cāhaṃ paramahitānukampake, abhojayiṃ tapassiyugaṃ mahāmuniṃ;
Katāvāsā katakusalā tato cutā, sayaṃpabhā anuvicarāmi nandanaṃ.

216. ‘‘Aṭṭhaṅgikaṃ aparimitaṃ sukhāvahaṃ, uposathaṃ satatamupāvasiṃ ahaṃ;
Katāvāsā katakusalā tato cutā, sayaṃpabhā anuvicarāmi nandana’’nti.

209-214. Tattha **bhadditthikāti maṃ aññaṃsu, kimilāyaṃ upāsikā**ti ācārasampattiyā saccakiriyāya ubbattamānamahoghanivattanena akhaṇḍasīlāti sañjātanicchayā bhaddā sundarā ayaṃ itthī, tasmā ‘‘bhadditthikā upāsikā’’ti ca maṃ kimilanagaravāsino jāniṃsu. **Saddhā sīlena sampannā**tiādi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

Apica ‘‘saddhā’’ti iminā saddhādhanaṃ, ‘‘saṃvibhāgaratā, acchādanañca bhattañca, senāsanaṃ padīpiyaṃ. Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā’’ti iminā cāgadhanaṃ, ‘‘sīlena sampannā, catuddasiṃ pañcadasiṃ…pe… pañcasikkhāpade ratā’’ti iminā sīladhanaṃ hiridhanaṃ ottappadhanañca, ‘‘ariyasaccāna kovidā’’ti iminā sutadhanaṃ paññādhanañca dassitanti sā attano sattavidhaariyadhanapaṭilābhaṃ. ‘‘Upāsikā cakkhumato…pe… anuvicarāmi nandana’’nti iminā tassa diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca ānisaṃsaṃ vibhāveti. Tattha **katāvāsā**ti nipphāditasucaritāvāsā. Sucaritakammañhi tadatte āyatiñca sukhāvāsahetutāya ‘‘sukhavihārassa āvāso’’ti vuccati. Tenāha ‘‘katakusalā’’ti.

215. Pubbe anāmasitakhettavisesaṃ attano dānamayaṃ puññaṃ vatvā idāni tassa āyatanagatataṃ dassetuṃ **‘‘bhikkhū cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **bhikkhū**ti anavasesabhinnakilesatāya bhikkhū. **Paramahitānukampake**ti paramaṃ ativiya diṭṭhadhammikādinā hitena anuggāhake. **Abhojayi**nti paṇītena bhojanena bhojesiṃ. **Tapassiyuga**nti uttamena tapasā sabbakilesamalaṃ tāpetvā samucchinditvā ṭhitattā tapassibhūtaṃ yugaṃ. **Mahāmuni**nti tato eva mahāisibhūtaṃ, mahato vā attano visayassa mahanteneva ñāṇena munanato paricchindanato mahāmuniṃ. Sabbametaṃ dve aggasāvake sandhāya vadati.

216. **Aparimitaṃ sukhāvaha**nti anunāsikalopaṃ akatvā vuttaṃ. ‘‘Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇituṃ yāva sukhā saggā’’ti (ma. ni. 3.255) vacanato bhagavatopi vacanapathātītaparimāṇarahitasukhanibbattakaṃ attano vā ānubhāvena aparimitasukhāvahaṃ sukhassa āvahanakaṃ. **Satata**nti sabbakālaṃ. Taṃ taṃ uposatharakkhaṇadivasaṃ ahāpetvā, taṃ taṃ vā uposatharakkhaṇadivasaṃ akhaṇḍaṃ katvā paripuṇṇaṃ katvā satataṃ vā sabbakālaṃ sukhāvahanti yojanā. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Atha bhagavā mātudevaputtappamukhānaṃ dasasahassilokadhātuvāsīnaṃ devabrahmasaṅghānaṃ tayo māse abhidhammapiṭakaṃ desetvā manussalokaṃ āgantvā bhadditthivimānaṃ bhikkhūnaṃ desesi. Sā desanā sampattaparisāya sātthikā ahosīti.

Bhadditthivimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Soṇadinnāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti soṇadinnāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena ca samayena nāḷandāyaṃ soṇadinnā nāma ekā upāsikā saddhā pasannā bhikkhūnaṃ catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahantī suvisuddhaniccasīlā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathampi upavasati. Sā dhammasavanasappāyaṃ paṭilabhitvā upanissayasampannatāya catusaccakammaṭṭhānaṃ paribrūhantī sotāpannā ahosi. Atha aññatarena rogena phuṭṭhā kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppajji. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno –

217. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

218. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

219. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Imāhi tīhi gāthāhi paṭipucchi.

220. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;

Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ''.

221-226. ''Soṇadinnāti maṃ aññaṃsu…pe… gotamassa yasassino.
227. ''Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti. – Devatā byākāsi. Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Soṇadinnāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

7.Uposathāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti uposathāvimānaṃ. Idha aṭṭhuppattiyaṃ sākete uposathā nāma ekā upāsikāti ayameva viseso, sesaṃ anantaravimānasadisaṃ. Tena vuttaṃ –

229-231. ''Abhikkantena vaṇṇena…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī''ti.

232. ''Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ''.
233-238. ''Uposathāti maṃ aññaṃsu, sāketāyaṃ upāsikā…pe…
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

239. ''Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Devatā byākāsi. Puna attano ekaṃ dosaṃ dassentī –

241. ''Abhikkhaṇaṃ nandanaṃ sutvā, chando me udapajjatha;
Tattha cittaṃ paṇidhāya, upapannāmhi nandanaṃ.

242. ''Nākāsiṃ satthu vacanaṃ, buddhassādiccabandhuno;
Hīne cittaṃ paṇidhāya, sāmhi pacchānutāpinī''ti. – dve gāthā abhāsi;

233. Tattha **uposathāti maṃ aññaṃsū**ti ''uposathā''ti iminā nāmena maṃ manussā jāniṃsu. **Sāketāya**nti sāketanagare.

241. **Abhikkhaṇa**nti abhiṇhaṃ. **Nandanaṃ sutvā**ti ''tāvatiṃsabhavane nandanavanaṃ nāma edisañca edisañcā''ti tattha nānāvidhaṃ dibbasampattiṃ sutvā. **Chando**ti tannibbattakapuññakammassa kāraṇabhūto kusalacchando, tatrūpapattiyā patthanābhūto taṇhāchando vā. **Udapajjathā**ti uppajjittha. **Tatthā**ti tāvatiṃsabhavane, nandanāpadesenapi hi taṃ devalokaṃ vadati. **Upapannāmhī**ti uppannā nibbattā amhi.

242. **Nākāsiṃ satthu vacana**nti ''nāhaṃ, bhikkhave, appamattakampi bhavaṃ vaṇṇemī''tiādinā (a. ni. 1.320-321) satthārā vuttavacanaṃ na kariṃ, bhavesu chandarāgaṃ na pajahinti attho. Ādicco gotamagotto, bhagavāpi gotamagottoti sagottatāya vuttaṃ **''buddhassādiccabandhuno''**ti. Atha vā ādiccassa bandhu ādiccabandhu, bhagavā. Taṃ paṭicca tassa ariyāya jātiyā jātattā ādicco vā bandhu etassa orasaputtabhāvatoti ādiccabandhu, bhagavā. Tathā hi vuttaṃ –

''Yo andhakāre tamasī pabhaṅkaro, verocano maṇḍalī uggatejo;
Mā rāhu gilī caramantalikkhe, pajaṃ mamaṃ rāhu pamuñca sūriya''nti. (saṃ. ni. 1.91);

Hīneti lāmake. Attano bhavābhiratiṃ sandhāya vadati. **Sāmhī**ti sā amhi.

Evaṃ tāya devatāya bhavābhiratinimitte uppannavippaṭisāre pavedite thero bhavassa paricchinnāyubhāvavibhāvanamukhena āyatiṃ manussattabhāve ṭhatvā vaṭṭadukkhassa samatikkamo kātuṃ sukaro, sabbaso khīṇāsavabhāvo nāma mahānisaṃsoti ca samassāsetuṃ –

243. ‘‘Kīva ciraṃ vimānamhi, idha vacchasuposathe;
Devate pucchitācikkha, yadi jānāsi āyuno’’ti. –

Gāthamāha. Puna sā –

244. ‘‘Saṭṭhi vassasahassāni, tisso ca vassakoṭiyo;
Idha ṭhatvā mahāmuni, ito cutā gamissāmi;
Manussānaṃ sahabyata’’nti. – āha;

Puna thero –

245. ‘‘Mā tvaṃ uposathe bhāyi, sambuddhenāsi byākatā;
Sotāpannā visesayi, pahīnā tava duggatī’’ti. –

Imāya gāthāya samuttejesi.

243-4. Tattha **kīva cira**nti kittakaṃ addhānaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ devaloke, idha vā vimānasmiṃ. **Āyu no**ti āyu, **no**ti nipātamattaṃ. Āyuno vā cirācirabhāvaṃ, atha vā yadi jānāsi āyunoti attho. **Mahāmunī**ti theraṃ ālapati.

245. **Mā tvaṃ uposathe bhāyī**ti bhadde uposathe tvaṃ mā bhāyi. Kasmā? Yasmā **sambuddhenāsi byākatā**. Kinti? **Sotāpannā visesayī**ti. Maggaphalasaññitaṃ visesaṃ yātā adhigatā, tasmā **pahīnā tava** sabbāpi **duggatī**ti imampi visesaṃ yātāti visesayi. Sesaṃ vuttanayameva.

Uposathāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Niddā-suniddāvimānavaṇṇanā

Aṭṭhamanavamavimānāni rājagahanidānāni. Aṭṭhuppattiyaṃ yathākkamaṃ ‘‘niddā nāma upāsikā… pe… gotamassa yasassino. Tena metādiso vaṇṇo…pe… suniddā nāma upāsikā’’ti vattabbaṃ. Sesaṃ vuttanayameva. Gāthāsupi apubbaṃ natthi. Tathā hi ekaccesu potthakesu pāḷi peyyālavasena ṭhapitāti. Tena vuttaṃ –

246. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

247. ‘‘Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
248. ‘‘Niddāti mamaṃ aññaṃsu, rājagahasmiṃ upāsikā…pe…
Gotamassa yasassino.

256. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
258. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… sabbadisā pabhāsatī’’ti.
261. ‘‘Sā devatā attamanā…pe….
262. ‘‘Suniddāti maṃ aññaṃsu, rājagahasmiṃ upāsikā…pe…
Gotamassa yasassino.

268. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…

Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti.

Niddā-suniddāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṭhamabhikkhādāyikāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti bhikkhādāyikāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena ca samayena uttaramadhurāyaṃ aññatarā itthī khīṇāyukā hoti apāye uppajjanārahā. Bhagavā paccūsavelāyaṃ mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento taṃ itthiṃ apāye uppajjanārahaṃ disvā mahākaruṇāya sañcoditamānaso taṃ sugatiyaṃ patiṭṭhāpetukāmo eko adutiyo madhuraṃ agamāsi. Gantvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya bahinagaraṃ piṇḍāya pāvisi. Tena samayena sā itthī gehe āhāraṃ sampādetvā ekamante paṭisāmetvā ghaṭaṃ gahetvā udakatitthaṃ gantvā nhāyitvā ghaṭena udakaṃ gahetvā attano gehaṃ gacchantī antarāmagge bhagavantaṃ passitvā ''api, bhante, piṇḍo laddho''ti vatvā ''labhissāmī''ti ca bhagavatā vutte aladdhabhāvaṃ ñatvā ghaṭaṃ ṭhapetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā ''ahaṃ, bhante, piṇḍapātaṃ dassāmi, adhivāsethā''ti āha. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Sā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā paṭhamataraṃ gantvā sittasammaṭṭhe padese āsanaṃ paññāpetvā bhagavato pavesanaṃ udikkhamānā aṭṭhāsi. Bhagavā gehaṃ pavisitvā paññatte āsane nisīdi. Atha sā bhagavantaṃ bhojesi. Bhagavā katabhattakicco onītapattapāṇī tassā anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sā anumodanaṃ sutvā anappakaṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedentī yāva cakkhupathasamatikkamā buddhārammaṇaṃ pītiṃ avijahantī namassamānā aṭṭhāsi. Sā katipayadivasātikkameneva kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti, accharāsahassañcassā parivāro ahosi. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno –

270. ''Abhikkantena vaṇṇena…pe… osadhī viya tārakā.
271. ''Kena tetādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī''ti. – gāthāhi pucchi;

273. ''Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ''.
274. ''Ahaṃ manussesu manussabhūtā,
Purimāya jātiyā manussaloke.

275. ''Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ bhikkhaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

276. ''Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Devatā byākāsi. Sesaṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

Paṭhamabhikkhādāyikāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dutiyabhikkhādāyikāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti dutiyabhikkhādāyikāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati. Tattha aññatarā itthī saddhā pasannā aññataraṃ khīṇāsavattheraṃ piṇḍāya carantaṃ disvā attano gehaṃ pavesetvā bhojanaṃ adāsi. Sā aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti. Sesaṃ anantaravimānasadisameva.

278. ''Abhikkantena vaṇṇena…pe… sabbadisā pabhāsatī''ti.
281. ''Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ''.
282. ''Ahaṃ manussesu manussabhūtā…pe…

Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti.

Dutiyabhikkhādāyikāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā khuddaka-aṭṭhakathāya vimānavatthusmiṃ

Ekādasavatthupaṭimaṇḍitassa dutiyassa cittalatāvaggassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Păricchattakavaggo

1. Uḷāravimānavaṇṇanā

Pāricchattakavagge **uḷāro te yaso vaṇṇo**ti uḷāravimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena samayena rājagahe āyasmato mahāmoggallānassa upaṭṭhākakule ekā dārikā dānajjhāsayā dānasaṃvibhāgaratā ahosi. Sā yaṃ tasmiṃ gehe purebhattaṃ khādanīyabhojanīyaṃ uppajjati, tattha attanā laddhapaṭivīsato upaḍḍhaṃ deti, upaḍḍhaṃ attanā paribhuñjati, adatvā pana na bhuñjati, dakkhiṇeyye apassantīpi ṭhapetvā diṭṭhakāle deti, yācakānampi detiyeva. Athassā mātā ''mama dhītā dānajjhāsayā dānasaṃvibhāgaratā''ti haṭṭhatuṭṭhā tassā diguṇaṃ bhāgaṃ deti. Dentī ca ekasmiṃ bhāge tāya saṃvibhāge kate puna aparaṃ deti, sā tatopi saṃvibhāgaṃ karotiyeva.

Evaṃ gacchante kāle taṃ vayappattaṃ mātāpitaro tasmiṃyeva nagare aññatarasmiṃ kule kumārassa adaṃsu. Taṃ pana kulaṃ micchādiṭṭhikaṃ hoti assaddhaṃ appasannaṃ. Athāyasmā mahāmoggallāno rājagahe sapadānaṃ piṇḍāya caramāno tassā dārikāya sasurassa gehadvāre aṭṭhāsi. Taṃ disvā sā dārikā pasannacittā ''pavisatha bhante''ti pavesetvā vanditvā sassuyā ṭhapitaṃ pūvaṃ taṃ apassantī ''tassā kathetvā anumodāpessāmī''ti vissāsena gahetvā therassa adāsi, thero anumodanaṃ katvā pakkāmi. Dārikā ''tumhehi ṭhapitaṃ pūvaṃ mahāmoggallānattherassa adāsi''nti sassuyā kathesi. Sā taṃ sutvā ''kinnāmidaṃ pāgabbhiyaṃ, ayaṃ mama santakaṃ anāpucchitvāva samaṇassa adāsī''ti taṃ kaṭataṭāyamānā kodhābhibhūtā yuttāyuttaṃ acintentī purato ṭhitaṃ musalakhaṇḍaṃ gahetvā aṃsakūṭe pahari. Sā sukhumālatāya parikkhīṇāyukatāya ca teneva pahārena balavadukkhābhibhūtā hutvā katipāheneva kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti. Tassā satipi aññasmiṃ sucaritakamme therassa katadānameva sātisayaṃ hutvā upaṭṭhāsi. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayeneva gantvā –

286. ''Uḷāro te yaso vaṇṇo, sabbā obhāsate disā;
Nāriyo naccanti gāyanti, devaputtā alaṅkatā.

287. ''Modenti parivārenti, tava pūjāya devate;
Sovaṇṇāni vimānāni, tavimāni sudassane.

288. ''Tuvaṃsi issarā tesaṃ, sabbakāmasamiddhinī;
Abhijātā mahantāsi, devakāye pamodasi;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala''nti. –

Tīhi gāthāhi pucchi.

286. Tattha **yaso**ti parivāro. **Vaṇṇo**ti vaṇṇanibhā sarīrobhāso. ''Uḷāro''ti pana visesetvā vuttattā tassā devatāya parivārasampatti ca vaṇṇasampatti ca vuttā hoti. Tāsu ''uḷāro te vaṇṇo''ti saṅkhepato vuttaṃ vaṇṇasampattiṃ visayavasena vitthārato dassetuṃ ''sabbā obhāsate disā''ti vatvā ''uḷāro te yaso''ti vuttaṃ parivārasampattiṃ vatthuvasena vitthārato dassetuṃ ''nāriyo naccantī''tiādi vuttaṃ.

Tattha **sabbā obhāsate disā**ti sabbāsu disāsu vijjotate, sabbā vā disā obhāsayate, vijjotayatīti attho. ‘‘Obhāsate’’ti padassa ‘‘obhāsante’’ti keci vacanavipallāsena atthaṃ vadanti, tehi ‘‘vaṇṇenā’’ti vibhatti vipariṇāmetabbā. Vaṇṇenāti ca hetumhi karaṇavacanaṃ, vaṇṇena hetubhūtenāti attho. ‘‘Sabbā disā’’ti ca jātivasena disāsāmaññe apekkhite vacanavipallāsenapi payojanaṃ natthi. **Nāriyo**ti etthāpi ‘‘alaṅkatā’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Devaputtā**ti ettha ca-saddo luttaniddiṭṭho. Tena nāriyo devaputtā cāti samuccayo veditabbo.

287. **Modentī**ti pamodayanti. **Pūjāyā**ti pūjanatthaṃ pūjānimittaṃ vā, naccanti gāyantīti yojanā. **Tavimānī**ti tava imāni.

288. **Sabbakāmasamiddhinī**ti sabbehi pañcahi kāmaguṇehi, sabbehi vā tayā kāmitehi icchitehi vatthūhi samiddhā. **Abhijātā**ti sujātā. **Mahantāsī**ti mahatī mahānubhāvā asi. **Devakāye pamodasī**ti imasmiṃ devanikāye dibbasampattihetukena paramena pamodanena pamodasi.

Evaṃ therena pucchitā sā devatā tamatthaṃ vissajjesi –

289. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Dussīlakule suṇisā ahosiṃ, assaddhesu kadariyesu ahaṃ.

290. ‘‘Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā;
Piṇḍāya caramānassa, apūvaṃ te adāsahaṃ.

291. ‘‘Tadāhaṃ sassuyācikkhiṃ, ‘samaṇo āgato idha;
Tassa adāsahaṃ pūvaṃ, pasannā sehi pāṇibhi’.

292. ‘‘Itissā sassu paribhāsi, avinītāsi tvaṃ vadhu;
Na maṃ sampucchituṃ icchi, ‘samaṇassa dadāmahaṃ’.

293. ‘‘Tato me sassu kupitā, pahāsi musalena maṃ;
Kūṭaṅgacchi avadhi maṃ, nāsakkhiṃ jīvituṃ ciraṃ.

294. ‘‘Ahaṃ kāyassa bhedā, vippamuttā tato cutā;
Devānaṃ tāvatiṃsānaṃ, upapannā sahabyataṃ.

295. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

289. Tattha **assaddhesū**ti ratanattayasaddhāya kammaphalasaddhāya ca abhāvena assaddhesu, thaddhamacchariyatāya **kadariyesu** sassuādīsu ahaṃ saddhā sīlena sampannā ahosinti yojanā.

290-1. **Apūva**nti kapallapūvaṃ. **Te**ti nipātamattaṃ. **Sassuyā ācikkhiṃ** gahitabhāvañāpanatthañca anumodanatthañcāti adhippāyo.

292. **Itissā**ti ettha **assā**ti nipātamattaṃ. **Samaṇassa dadāmaha**nti ahaṃ samaṇassa apūvaṃ dadāmīti. Yasmā na maṃ sampucchituṃ icchi, tasmā tvaṃ vadhu avinītāsīti sassu paribhāsīti yojanā.

293. **Pahāsī**ti pahari. **Kūṭaṅgacchi avadhi ma**nti ettha **kūṭa**nti aṃsakūṭaṃ vuttaṃ purimapadalopena, kūṭameva aṅganti kūṭaṅgaṃ, taṃ chindatīti kūṭaṅgacchi. Evaṃ kodhābhibhūtā hutvā maṃ avadhi, mama aṃsakūṭaṃ chindi, teneva upakkamena matattā maṃ māresīti attho. Tenāha **‘‘nāsakkhiṃ jīvituṃ cira’’**nti.

294. **Vippamuttā**ti tato dukkhato suṭṭhu muttā. Sesaṃ vuttanayameva.

Uḷāravimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ucchudāyikāvimānavaṇṇanā

Obhāsayitvā pathaviṃ sadevakanti ucchudāyikāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharatītiādi sabbaṃ anantaravimāne vuttasadisaṃ. Ayaṃ pana viseso – idha ucchu dinnā, sassuyā ca pīṭhakena pahaṭā, taṅkhaṇaññeva matā tāvatiṃsesu uppannā, tassaṃyeva rattiyaṃ therassa upaṭṭhānaṃ āgatā, kevalakappaṃ gijjhakūṭaṃ cando viya sūriyo viya ca obhāsentī theraṃ vanditvā pañjalikā namassamānā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Atha naṃ thero –

296. ‘‘Obhāsayitvā pathaviṃ sadevakaṃ, atirocasi candimasūriyā viya;
Siriyā ca vaṇṇena yasena tejasā, brahmāva deve tidase sahindake.

297. ‘‘Pucchāmi taṃ uppalamāladhārinī, āveḷinī kañcanasannibhattace;
Alaṅkate uttamavatthadhārinī, kā tvaṃ subhe devate vandase mamaṃ.

298. ‘‘Kiṃ tvaṃ pure kammamakāsi attanā, manussabhūtā purimāya jātiyā;
Dānaṃ suciṇṇaṃ atha sīlasaṃyamaṃ, kenūpapannā sugatiṃ yasassinī;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti. –

Imāhi gāthāhi pucchi.

296-7. Tattha **obhāsayitvā pathaviṃ sadevaka**nti candimasūriyarasmisammissehi sinerupassaviniggatehi pabhāvisarehi vijjotayamānatāya devena ākāsena sahāti sadevakaṃ upagatabhūmibhāgabhūtaṃ imaṃ pathaviṃ vijjotetvā, ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ katvāti attho. Obhāsayitvā pathaviṃ candimasūriyā viyāti yojanā. **Atirocasī**ti atikkamitvā rocasi. Taṃ pana atirocanaṃ kena kiṃ viya kena vāti āha **‘‘siriyā’’**tiādi. Tattha **siriyā**ti sobhaggādisobhāvisesena. **Tejasā**ti attano ānubhāvena. **Āveḷinī**ti ratanamayapupphāveḷavatī.

Evaṃ therena pucchitā devatā imāhi gāthāhi vissajjesi –

299. ‘‘Idāni bhante imameva gāmaṃ, piṇḍāya amhākaṃ gharaṃ upāgami;
Tato te ucchussa adāsi khaṇḍikaṃ, pasannacittā atulāya pītiyā.

300. ‘‘Sassu ca pacchā anuyuñjate mamaṃ, kahaṃ nu ucchuṃ vadhuke avākiri;
Na chaḍḍitaṃ no pana khāditaṃ mayā, santassa bhikkhussa sayaṃ adāsahaṃ.

301. ‘‘Tuyhaṃ nvidaṃ issariyaṃ atho mama, itissā sassu paribhāsate mamaṃ;
Pīṭhaṃ gahetvā pahāraṃ adāsi me, tato cutā kālakatāmhi devatā.

302. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Devehi saddhiṃ paricārayāmahaṃ, modāmahaṃ kāmaguṇehi pañcahi.

303. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Devindaguttā tidasehi rakkhitā, samappitā kāmaguṇehi pañcahi.

304. ‘‘Etādisaṃ puññaphalaṃ anappakaṃ, mahāvipākā mama ucchudakkhiṇā;
Devehi saddhiṃ paricārayāmahaṃ, modāmahaṃ kāmaguṇehi pañcahi.

305. ‘‘Etādisaṃ puññaphalaṃ anappakaṃ, mahājutikā mama ucchudakkhiṇā;
Devindaguttā tidasehi rakkhitā, sahassanettoriva nandane vane.

306. ‘‘Tuvañca bhante anukampakaṃ viduṃ, upecca vandiṃ kusalañca pucchisaṃ;
Tato te ucchussa adāsi khaṇḍikaṃ, pasannacittā atulāya pītiyā’’ti.

299. Tattha **idānī**ti anantarātītadivasattā āha, adhunāti attho. **Imameva gāma**nti imasmiṃyeva gāme, rājagahaṃ sandhāya vadati. Vuttañhi ‘‘gāmopi nigamopi nagarampi ‘gāmo’ icceva vuccatī’’ti. Bhummatthe cetaṃ upayogavacanaṃ. **Upāgamī**ti upagato ahosi. **Atulāyā**ti anupamāya, appamāṇāya vā.

300. **Avākirī**ti apanesi chaḍḍesi, vināsesi vā. **Santassā**ti sādhurūpassa santakilesassa parissamamappattassa vā.

301. **Tuyhaṃ nū**ti **nu**-saddo anattamanatāsūcane nipāto, so ‘‘mamā’’ti etthāpi ānetvā yojetabbo ‘‘mama nū’’ti. **Idaṃ issariya**nti gehe ādhipaccaṃ sandhāyāha. **Tato cutā**ti tato manussalokato cutā. Yasmā ṭhitaṭṭhānato apagatāpi ‘‘cutā’’ti vuccati, tasmā cutiṃ visesetuṃ **‘‘kālakatā’’**ti vuttaṃ. Kālakatāpi ca na yattha katthaci nibbattā, apica kho devattaṃ upagatāti dassentī āha **‘‘amhi devatā’’**ti.

302. **Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā**ti tadeva ucchukhaṇḍadānamattaṃ kusalaṃ kammaṃ kataṃ mayā, aññaṃ na jānāmīti attho. **Sukhañca kamma**nti sukhañca kammaphalaṃ. Kammaphalañhi idha ‘‘kamma’’nti vuttaṃ uttarapadalopena, kāraṇopacārena vā ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhati (dī. ni. 3.80). Anubhomi sakaṃ puñña’’nti (vi. va. 133) ca ādīsu viya. Kammanti vā karaṇatthe upayogavacanaṃ, kammenāti attho. Kamme vā bhavaṃ kammaṃ yathā kammanti. Atha vā kāmetabbatāya kammaṃ. Tañhi sukharajanīyabhāvato kāmūpasaṃhitaṃ kāmetabbanti kamanīyaṃ. **Attanā**ti attanā eva, sayaṃvasitāya seribhāvena sayamevāti attho. **Paricārayāmahaṃ attāna**nti purimagāthāya ‘‘attanā’’ti vuttaṃ padaṃ vibhattivipariṇāmena ‘‘attāna’’nti yojetabbaṃ.

303-5. **Devindaguttā**ti devindena sakkena guttā, devindo viya vā guttā mahāparivāratāya. **Samappitā**ti suṭṭhu appitā samannāgatā. **Mahāvipākā**ti vipulaphalā. **Mahājutikā**ti mahātejā, mahānubhāvāti attho.

306. **Tuva**nti taṃ. **Anukampaka**nti kāruṇikaṃ. **Vidu**nti sappaññaṃ, sāvakapāramiyā matthakaṃ pattanti attho. **Upeccā**ti upagantvā. **Vandi**nti pañcapatiṭṭhitena abhivādayiṃ. **Kusalañca** ārogya **pucchisaṃ** apucchiṃ, **atulāya pītiyā** idañca kusalaṃ anussarāmīti adhippāyo. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Ucchudāyikāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pallaṅkavimānavaṇṇanā

Pallaṅkaseṭṭhe maṇisoṇṇacitteti pallaṅkavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena ca samayena sāvatthiyaṃ aññatarassa upāsakassa dhītā kulapadesādinā sadisassa tattheva aññatarassa kulaputtassa dinnā, sā ca hoti akkodhanā sīlācārasampannā patidevatā samādinnapañcasīlā, uposathe sakkaccaṃ uposathasīlāni ca rakkhati. Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppajji. Taṃ āyasmā mahāmoggallānatthero heṭṭhā vuttanayeneva gantvā –

307. ‘‘Pallaṅkaseṭṭhe maṇisoṇṇacitte, pupphābhikiṇṇe sayane uḷāre;
Tatthacchasi devi mahānubhāve, uccāvacā iddhi vikubbamānā.

308. ‘‘Imā ca te accharāyo samantato, naccanti gāyanti pamodayanti;

Deviddhipattāsi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Gāthāhi pucchi.

Sāpissa imāhi gāthāhi byākāsi –

309. ''Ahaṃ manussesu manussabhūtā, aḍḍhe kule suṇisā ahosiṃ;
Akkodhanā bhattu vasānuvattinī, uposathe appamattā ahosiṃ.

310. ''Manussabhūtā daharā apāpikā, pasannacittā patimābhirādhayiṃ;
Divā ca ratto ca manāpacārinī, ahaṃ pure sīlavatī ahosiṃ.

311. ''Pāṇātipātā viratā acorikā, saṃsuddhakāyā sucibrahmacārinī;
Amajjapā no ca musā abhāṇiṃ, sikkhāpadesu paripūrakārinī.

312. ''Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, pasannamānasā ahaṃ.

313. ''Aṭṭhaṅgupetaṃ anudhammacārinī, uposathaṃ pītimanā upāvasiṃ;
Imañca ariyaṃ aṭṭhaṅgavarehupetaṃ, samādiyitvā kusalaṃ sukhudrayaṃ;
Patimhi kalyāṇī vasānuvattinī, ahosiṃ pubbe sugatassa sāvikā.

314. ''Etādisaṃ kusalaṃ jīvaloke, kammaṃ karitvāna visesabhāginī;
Kāyassa bhedā abhisamparāyaṃ, deviddhipattā sugatimhi āgatā.

315. ''Vimānapāsādavare manorame, parivāritā accharāsaṅgaṇena;
Sayaṃpabhā devagaṇā ramenti maṃ, dīghāyukiṃ devavimānamāgata''nti.

307. Tattha **pallaṅkaseṭṭhe**ti pallaṅkavare uttamapallaṅke. Taṃyevassa seṭṭhataṃ dassetuṃ **''maṇisoṇṇacitte''**ti vuttaṃ, vividharatanaraṃsijālasamujjalehi maṇīhi ceva suvaṇṇena ca vicitte ''tatthā''ti ''sayane''ti ca vutte sayitabbaṭṭhānabhūte pallaṅkaseṭṭhe.

308. **Te**ti tuyhaṃ samantato. ''Pamodayantī''ti padaṃ pana apekkhitvā ''ta''nti vibhatti vipariṇāmetabbā. **Pamodayantī**ti vā pamodanaṃ karonti, pamodanaṃ tuyhaṃ uppādentīti attho.

310. **Daharā apāpikā**ti daharāpi apāpikā. ''Daharāsu pāpikā''ti vā pāṭho, soyevattho. ''Daharassāpāpikā''tipi paṭhanti, daharassa sāmikassa apāpikā, sakkaccaṃ upaṭṭhānena anaticariyāya ca bhaddikāti attho. Tena vuttaṃ **''pasannacittā''**tiādi. **Abhirādhayi**nti ārādhesiṃ. **Ratto**ti rattiyaṃ.

311. **Acorikā**ti coriyarahitā, adinnādānā paṭiviratāti attho. ''Viratā ca coriyā''tipi pāṭho, theyyato ca viratāti attho. **Saṃsuddhakāyā**ti parisuddhakāyakammantatāya sammadeva suddhakāyā, tato eva **sucibrahmacārinī** sāmikato aññattha abrahmacariyāsambhavato. Tathā hi vuttaṃ –

''Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhepi bhariyā nātikkamanti;
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā ni miyyare''ti. (jā. 1.10.97);

Atha vā **sucibrahmacārinī**ti sucino suddhassa brahmassa seṭṭhassa uposathasīlassa, maggabrahmacariyassa vā anurūpassa pubbabhāgabrahmacariyassa vasena sucibrahmacārinī.

313. **Anudhammacārinī**ti ariyānaṃ dhammassa anudhammaṃ caraṇasīlā. Imañca anantaraṃ vuttaṃ niddosatāya **ariyaṃ, aṭṭhaṅgavarehi** aṭṭhahi uttamaṅgehi ariyattā eva vā **ariyaṭṭhaṅgavarehi upetaṃ** ārogyaṭṭhena anavajjaṭṭhena ca **kusalaṃ** sukhavipākatāya sukhānisaṃsatāya ca **sukhudrayaṃ upāvasi**nti yojanā.

314. **Visesabhāginī**ti visesassa dibbassa sampattibhavassa bhāginī. **Sugatimhi āgatā**ti sugatiṃ āgatā upagatā, sugatimhi vā sugatiyaṃ dibbasampattiyaṃ āgatā. ‘‘Sugatiñhi āgatā’’tipi pāṭho. Tattha **hī**ti nipātamattaṃ, hetuattho vā, yasmā sugatiṃ āgatā, tasmā visesabhāginīti yojanā.

315. **Vimānapāsādavare**ti vimānesu uttamapāsāde, vimānasaṅkhāte vā aggapāsāde, vimāne vā vigatamāne appamāṇe mahante varapāsāde **parivāritā accharāsaṅgaṇena sayaṃpabhā** pamodāmi, ‘‘amhī’’ti vā padaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Dīghāyuki**nti heṭṭhimehi devehi dīghatarāyukatāya tatrūpapannehi anappāyukatāya ca dīghāyukiṃ **maṃ** yathāvuttaṃ **devavimānamāgataṃ** upagataṃ **devagaṇā ramentī**ti yojanā. Sesaṃ vuttanayameva.

Pallaṅkavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Latāvimānavaṇṇanā

Latā ca sajjā pavarā ca devatāti latāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena ca samayena sāvatthivāsino aññatarassa upāsakassa dhītā latā nāma paṇḍitā byattā medhāvinī patikulaṃ gatā bhattu sassusasurānañca manāpacārinī piyavādinī parijanassa saṅgahakusalā gehe kuṭumbabhārassa nittharaṇasamatthā akkodhanā sīlācārasampannā dānasaṃvibhāgaratā akhaṇḍapañcasīlā uposatharakkhaṇe ca appamattā ahosi. Sā aparabhāge kālaṃ katvā vessavaṇassa mahārājassa dhītā hutvā nibbatti latātveva nāmena. Aññāpi tassā sajjā, pavarā, accimatī, sutāti catasso bhaginiyo ahesuṃ. Tā pañcapi sakkena devarājena ānetvā nāṭakitthibhāvena paricārikaṭṭhāne ṭhapitā. Latā panassa naccagītādīsu chekatāya iṭṭhatarā ahosi.

Tāsaṃ ekato samāgantvā sukhanisajjāya nisinnānaṃ saṅgītanepuññaṃ paṭicca vivādo uppanno. Tā sabbāpi vessavaṇassa mahārājassa santikaṃ gantvā pucchiṃsu ‘‘tāta, katamā amhākaṃ naccādīsu kusalā’’ti? So evamāha ‘‘gacchatha dhītaro anotattadahatīre devasamāgame saṅgītaṃ pavattetha, tattha vo viseso pākaṭo bhavissatī’’ti. Tā tathā akaṃsu. Tattha devaputtā latāya naccamānāya attano sabhāvena ṭhātuṃ nāsakkhiṃsu, sañjātapahāsā acchariyabbhutacittajātā nirantaraṃ sādhukāraṃ dentā ukkuṭṭhisadde celukkhepe ca pavattentā himavantaṃ kampayamānā viya mahantaṃ kolāhalamakaṃsu. Itarāsu pana naccantīsu sisirakāle kokilā viya tuṇhībhūtā nisīdiṃsu. Evaṃ tattha saṅgīte latāya viseso pākaṭo ahosi.

Atha tāsaṃ devadhītānaṃ sutāya devadhītāya etadahosi ‘‘kiṃ nu kho kammaṃ katvā ayaṃ latā amhe abhibhuyya tiṭṭhati vaṇṇena ceva yasasā ca, yaṃnūnāhaṃ latāya katakammaṃ puccheyya’’nti. Sā taṃ pucchi. Itarāpi tassā etamatthaṃ vissajjesi. Tayidaṃ sabbaṃ vessavaṇamahārājā devacārikavasena upagatassa āyasmato mahāmoggallānassa ācikkhi. Thero tamatthaṃ pucchāya mūlakāraṇato paṭṭhāya bhagavato ārocento –

316. ‘‘Latā ca sajjā pavarā ca devatā, accimatī rājavarassa sirīmato;
Sutā ca rañño vessavaṇassa dhītā, rājīmatī dhammaguṇehi sobhatha.

317. ‘‘Pañcettha nāriyo āgamaṃsu nhāyituṃ, sītodakaṃ uppaliniṃ sivaṃ nadiṃ;
Tā tattha nhāyitvā rametvā devatā, naccitvā gāyitvā sutā lataṃ bravi.

318. ‘‘Pucchāmi taṃ uppalamāladhārini, āveḷini kañcanasannibhattace;
Timiratambakkhi nabheva sobhane, dīghāyukī kena kato yaso tava.

319. ‘‘Kenāsi bhadde patino piyatarā, visiṭṭhakalyāṇitarassu rūpato;
Padakkhiṇā naccanagītavādite, ācikkha no tvaṃ naranāripucchitā’’ti. –

Sutāya pucchā.

320. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, uḷārabhoge kule suṇisā ahosiṃ;
Akkodhanā bhattu vasānuvattinī, uposathe appamattā ahosiṃ.

321. ‘‘Manussabhūtā daharā apāpikā, pasannacittā patimābhirādhayiṃ;
Sadevaraṃ sassasuraṃ sadāsakaṃ, abhirādhayiṃ tamhi kato yaso mama.

322. ‘‘Sāhaṃ tena kusalena kammunā, catubbhi ṭhānehi visesamajjhagā;
Āyuñca vaṇṇañca sukhaṃ balañca, khiḍḍāratiṃ paccanubhomanappakaṃ.

323. ‘‘Sutaṃ nu taṃ bhāsati yaṃ ayaṃ latā, yaṃ no apucchimha akittayī no;
Patino kiramhākaṃ visiṭṭha nārīnaṃ, gatī ca tāsaṃ pavarā ca devatā.

324. ‘‘Patīsu dhammaṃ pacarāma sabbā, patibbatā yattha bhavanti itthiyo;
Patīsu dhammaṃ pacaritvā sabbā, lacchāmase bhāsati yaṃ ayaṃ latā.

325. ‘‘Sīho yathā pabbatasānugocaro, mahindharaṃ pabbatamāvasitvā;
Pasayha hantvā itare catuppade, khudde mige khādati maṃsabhojano.

326. ‘‘Tatheva saddhā idha ariyasāvikā, bhattāraṃ nissāya patiṃ anubbatā;
Kodhaṃ vadhitvā abhibhuyya maccharaṃ, saggamhi sā modati dhammacārinī’’ti. –

Latāya vissajjananti āha.

316. Tattha **latā ca sajjā pavarā accimatī sutā**ti tāsaṃ nāmaṃ. **Ca**-saddo samuccayattho. **Rājavarassā**ti catunnaṃ mahārājānaṃ varassa seṭṭhassa devarājassa. Sakkassa paricārikāti adhippāyo. **Rañño**ti mahārājassa. Tenāha **‘‘vessavaṇassa dhītā’’**ti, idaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ, vacanavipallāso vā, dhītaroti attho. Rājati vijjotatīti rājī, rājīti matā paññātā **rājīmatī,** idaṃ tāsaṃ sabbāsaṃ visesanaṃ. Nāmameva etaṃ ekissā devatāyāti keci, tesaṃ matena ‘‘pavarā’’ti sabbāsaṃ visesanameva. **Dhammaguṇehī**ti dhammiyehi dhammato anapetehi guṇehi, yathābhuccaguṇehīti attho. **Sobhathā**ti virocatha.

317. **Pañcettha nāriyo**ti pañca yathāvuttanāmā devadhītaro ettha imasmiṃ himavantapadese. **Sītodakaṃ uppaliniṃ sivaṃ nadi**nti anotattadahato nikkhantanadimukhaṃ sandhāya vadati. **Naccitvā gāyitvā**ti pitu vessavaṇassa āṇāya devasamāgame tāhi katassa naccagītassa vasena vuttaṃ. **Sutā lataṃ bravī**ti sutā devadhītā lataṃ attano bhaginiṃ kathesi. ‘‘Sutā lataṃ bravu’’ntipi paṭhanti, sutā dhītaro vessavaṇassa mahārājassa lataṃ kathesunti attho.

318. **Timiratambakkhī**ti niculakesarabhāsasadisehi tambarājīhi samannāgatakkhi. **Nabheva sobhane**ti nabhaṃ viya sobhamāne, saradasamaye abbhamahikādiupakkilesavimuttaṃ nabhaṃ viya suvisuddhaṅgapaccaṅgatāya virājamāneti attho. Atha vā **nabhevā**ti nabhe eva, samuccayattho eva-saddo, ākāsaṭṭhavimānesu himavantayugandharādibhūmipaṭibaddhaṭṭhānesu cāti sabbattheva sobhamāneti attho. **Kena kato**ti kena kīdisena puññena nibbattito. **Yaso**ti parivārasampatti kittisaddo ca. Kittisaddaggahaṇena ca kittisaddahetubhūtā guṇā gayhanti.

319. **Patino piyatarā**ti sāmino piyatarā sāmivallabhā. Tenassā subhagataṃ dasseti. **Visiṭṭhakalyāṇitarassū rūpato**ti rūpasampattiyā visiṭṭhā uttamā kalyāṇitarā sundaratarā, **assū**ti nipātamattaṃ. ‘‘Visiṭṭhakalyāṇitarāsi rūpato’’ti ca paṭhanti. **Padakkhiṇā**ti pakārehi, visesena vā dakkhiṇā kusalā. **Naccanagītavādite**ti ettha naccanāti vibhattilopo kato, nacce ca gīte ca vādite cāti attho. **Naranāripucchitā**ti devaputtehi devadhītāhi ca ‘‘kahaṃ latā, kiṃ karoti latā’’ti rūpadassanatthañceva sippadassanatthañca pucchitā.

321. Niccaṃ kāyena asaṃsaṭṭhatāya devo viya rameti, dutiyo varoti vā devaro, bhattu kaniṭṭhabhātā, saha devarenāti **sadevaraṃ**. Sassu ca sasuro ca sasurā, saha sasurehīti **sassasuraṃ**. Saha dāsehi dāsīhi cāti **sadāsakaṃ** patimābhirādhayinti sambandho. **Tamhi kato**ti tamhi kule, kāle vā suṇisākāle kato yaso tannibbattakapuññassa nibbattanenāti adhippāyo. **Mamā**ti idaṃ ‘‘kato’’ti padaṃ apekkhitvā ‘‘mayā’’ti pariṇāmetabbaṃ.

322. **Catubbhi ṭhānehī**ti catūhi kāraṇehi, catūsu vā ṭhānesu nimittabhūtesu. **Visesamajjhagā**ti aññāhi atisayaṃ adhigatā. **Āyuñca vaṇṇañca sukhaṃ balañcā**ti ‘‘catūhi ṭhānehī’’ti vuttānaṃ sarūpato dassanaṃ. Āyuādayo eva hissā aññāhi visiṭṭhasabhāvatāya visesā tassā tathā sambhāvanāvasena gahetabbatāya hetubhāvato ‘‘ṭhāna’’nti ca vuttaṃ. Visesamajjhagā. Kīdisaṃ? Āyuñca vaṇṇañca sukhañca balañcāti yojanā.

323. **Sutaṃ nu taṃ bhāsati yaṃ ayaṃ latā**ti ayaṃ latā amhākaṃ jeṭṭhabhaginī yaṃ bhāsati, taṃ tumhehi sutaṃ nu kiṃ asuta’’nti itarā tisso bhaginiyo pucchati. **Yaṃ no**ti yaṃ amhākaṃ saṃsayitaṃ. **No**ti nipātamattaṃ, puna **no**ti amhākaṃ, avadhāraṇe vā ‘‘na no samaṃ atthī’’tiādīsu (khu. pā. 6.3; su. ni. 226) viya, tena akittayiyeva, aviparītaṃ byākāsiyevāti attho. **Patino kiramhākaṃ visiṭṭha nārīnaṃ, gatī ca tāsaṃ pavarā ca devatā**ti anatthato pālanato patino sāmikā nā amhākaṃ nārīnaṃ itthīnaṃ visiṭṭhā gati ca tāsaṃ paṭisaraṇañca, tāsaṃ mātugāmānaṃ saraṇato pavarā uttamā devatā ca sammadeva ārādhitā sampati āyatiñca hitasukhāvahāti attho.

324. **Patīsu dhammaṃ pacarāma sabbā**ti sabbāva mayaṃ patīsu attano sāmikesu pubbuṭṭhānādikaṃ caritabbadhammaṃ pacarāma. **Yatthā**ti yaṃ nimittaṃ, yasmiṃ vā patīsu caritabbadhamme cariyamāne **itthiyo patibbatā** nāma **bhavanti. Lacchāmase bhāsati yaṃ ayaṃ latā**ti ayaṃ latā yaṃ sampattiṃ etarahi labhatīti bhāsati, taṃ sampattiṃ **patīsu dhammaṃ pacaritvā**ti labhissāma.

325. **Pabbatasānugocaro**ti pabbatavanasaṇḍacārī. **Mahindharaṃ pabbatamāvasitvā**ti mahiṃ dhāretīti mahindharanāmakaṃ pabbataṃ acalaṃ āvasitvā adhivasitvā, tattha vasantoti attho. ‘‘Āvasitvā’’ti hi padaṃ apekkhitvā bhummatthe cetaṃ upayogavacanaṃ. **Pasayhā**ti abhibhavitvā. **Khudde**ti balavasenanihīne pamāṇato pana mahante hatthiādikepi mige so hantiyeva.

326. **Tathevā**ti gāthāya ayaṃ upamāsaṃsandanena saddhiṃ atthayojanā – yathā sīho attano nivāsagocaraṭṭhānabhūtaṃ pabbataṃ nissāya vasanto attano yathicchitamatthaṃ sādheti, evameva sā **saddhā** pasannā **ariyasāvikā** ghāsacchādanādīhi bharaṇato posanato **bhattāraṃ patiṃ** sāmikaṃ **nissāya** vasantī sabbatthāpi patianukūlatāsaṅkhātena vatena taṃ **anubbatā** parijanādīsu uppajjanakaṃ **kodhaṃ vadhitvā** pajahitvā pariggahavatthūsu uppajjanakaṃ **maccheraṃ abhibhuyya** abhibhavitvā anuppādetvā patibbatādhammassa ca upāsikādhammassa ca sammadeva caraṇato **dhammacārinī sā saggamhi** devaloke **modati,** pamodaṃ āpajjatīti. Sesaṃ vuttanayameva.

Latāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Guttilavimānavaṇṇanā

Sattatantiṃ sumadhuranti guttilavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati rājagahe viharante āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayeneva devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavanaṃ gantvā tattha paṭipāṭiyā ṭhitesu chattiṃsāya vimānesu chattiṃsa devadhītaro paccekaṃ accharāsahassaparivārā mahatiṃ dibbasampattiṃ anubhavantiyo disvā tāhi pubbe katakammaṃ ‘‘abhikkantena vaṇṇenā’’tiādīhi tīhi gāthāhi paṭipāṭiyā pucchi. Tāpi tassa pucchānantaraṃ ‘‘vatthuttamadāyikā nārī’’tiādinā byākariṃsu. Atha thero tato manussalokaṃ āgantvā bhagavato etamatthaṃ ārocesi. Taṃ sutvā bhagavā ‘‘moggallāna, tā devatā na kevalaṃ tayā eva pucchitā evaṃ byākariṃsu, atha kho pubbe mayāpi pucchitā evameva byākariṃsū’’ti vatvā therena yācito atītaṃ attano guttilācariyaṃ kathesi.

Atīte bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente bodhisatto gandhabbakule nibbattitvā gandhabbasippe pariyodātasippatāya timbarunāradasadiso sabbadisāsu pākaṭo paññātā ācariyo ahosi nāmena guttilo nāma. So andhe jiṇṇe mātāpitaro posesi. Tassa sippanipphattiṃ sutvā ujjenivāsī musilo nāma gandhabbo upagantvā taṃ vanditvā ekamantaṃ ṭhito ‘‘kasmā āgatosī’’ti ca vutte ‘‘tumhākaṃ santike sippaṃ uggaṇhitu’’nti āha. Guttilācariyo taṃ oloketvā lakkhaṇakusalatāya ‘‘ayaṃ puriso visamajjhāsayo kakkhaḷo pharuso akataññū bhavissati, na saṅgahetabbo’’ti sippuggahaṇatthaṃ okāsaṃ nākāsi. So tassa mātāpitaro payirupāsitvā tehi yācāpesi. Guttilācariyo mātāpitūhi nippīḷiyamāno ‘‘garuvacanaṃ alaṅghanīya’’nti tassa sippaṃ paṭṭhapetvā vigatamacchariyatāya kāruṇikatāya ca ācariyamuṭṭhiṃ akatvā anavasesato sippaṃ sikkhāpesi.

Sopi medhāvitāya pubbekataparicayatāya akusītatāya ca na cirasseva pariyodātasippo hutvā cintesi ‘‘ayaṃ bārāṇasī jambudīpe agganagaraṃ, yaṃnūnāhaṃ idha sarājikāya parisāya sippaṃ dasseyyaṃ, evāhaṃ ācariyatopi jambudīpe pākaṭo paññāto bhavissāmī’’ti. So ācariyassa ārocesi ‘‘ahaṃ rañño purato sippaṃ dassetukāmo, rājānaṃ maṃ dassethā’’ti. Mahāsatto ‘‘ayaṃ mama santike uggahitasippo patiṭṭhaṃ labhatū’’ti karuṇāyamāno taṃ rañño santikaṃ netvā ‘‘mahārāja imassa me antevāsikassa vīṇāya paguṇataṃ passathā’’ti āha. Rājā ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā tassa vīṇāvādanaṃ sutvā parituṭṭho taṃ gantukāmaṃ nivāretvā ‘‘mameva santike vasa, ācariyassa dinnakoṭṭhāsato upaḍḍhaṃ dassāmī’’ti āha. Musilo ‘‘nāhaṃ ācariyato hāyāmi, samameva dethā’’ti vatvā raññā ‘‘mā evaṃ bhaṇi, ācariyo nāma mahanto, upaḍḍhameva tuyhaṃ dassāmī’’ti vutte ‘‘mama ca ācariyassa ca sippaṃ passathā’’ti vatvā rājagehato nikkhamitvā ‘‘ito sattame divase mama ca guttilācariyassa ca rājaṅgaṇe sippadassanaṃ bhavissati, taṃ passitukāmā passantū’’ti tattha tattha āhiṇḍanto ugghosesi.

Mahāsatto taṃ sutvā ‘‘ayaṃ taruṇo thāmavā, ahaṃ pana jiṇṇo dubbalo, yadi pana me parājayo bhaveyya, mataṃ me jīvitā seyyaṃ, tasmā araññaṃ pavisitvā ubbandhitvā marissāmī’’ti araññaṃ gato maraṇabhayatajjito paṭinivatti. Puna maritukāmo hutvā gantvā punapi maraṇabhayena paṭinivatti. Evaṃ gamanāgamanaṃ karontassa taṃ ṭhānaṃ vigatatiṇaṃ ahosi. Atha devarājā mahāsattaṃ upasaṅkamitvā dissamānarūpo ākāse ṭhatvā evamāha ‘‘ācariya, kiṃ karosī’’ti. Mahāsatto –

327. ‘‘Sattatantiṃ sumadhuraṃ, rāmaṇeyyaṃ avācayiṃ;
So maṃ raṅgamhi avheti, saraṇaṃ me hohi kosiyā’’ti. –

Attano cittadukkhaṃ pavedesi.

Tassattho – ahaṃ devarāja musilaṃ nāma antevāsikaṃ sattannaṃ tantīnaṃ atthitāya chajjādisattavidhasaradīpanato ca **sattatantiṃ,** taṃ visayaṃ katvā yathārahaṃ dvāvīsatiyā sutibhedānaṃ ahāpanato suṭṭhu madhuranti **sumadhuraṃ,** yathādhigatānaṃ samapaññāsāya mucchanānaṃ paribyattatāya sarassa ca vīṇāya ca aññamaññasaṃsandanena suṇantānaṃ ativiya manoramabhāvato **rāmaṇeyyaṃ,** saragatādivibhāgato chajjādicatubbidhaṃ gandhabbaṃ ahāpetvā gandhabbasippaṃ **avācayi**nti vācesiṃ uggaṇhāpesiṃ sikkhāpesiṃ. **So** musilo antevāsī samāno **maṃ** attano ācariyaṃ **raṅgamhi** raṅgamaṇḍale **avheti** sārambhavasena attano visesaṃ dassetuṃ saṅghaṭṭiyati, ‘‘ehi sippaṃ dassehī’’ti maṃ ācikkhi, tassa **me** tvaṃ **kosiya** devarāja **saraṇaṃ** avassayo **hohī**ti.

Taṃ sutvā sakko devarājā ‘‘mā bhāyi ācariya, ahaṃ te saraṇaṃ parāyaṇa’’nti dassento –

328. ‘‘Ahaṃ te saraṇaṃ homi, ahamācariyapūjako;
Na taṃ jayissati sisso, sissamācariya jessasī’’ti. –

Āha. Sakkassa kira devarañño purimattabhāve mahāsatto ācariyo ahosi. Tenāha **‘‘ahamācariyapūjako’’**ti. Ahaṃ ācariyānaṃ pūjako, na musilo viya yugaggāhī, mādisesu antevāsikesu ṭhitesu tādisassa ācariyassa kathaṃ parājayo, tasmā na taṃ jayissati sisso, aññadatthu sissaṃ musilaṃ ācariya tvameva jayissasi, so pana parājito vināsaṃ pāpuṇissatīti adhippāyo. Evañca pana vatvā ‘‘ahaṃ sattame divase sākacchāmaṇḍalaṃ āgamissāmi, tumhe vissatthā vādethā’’ti samassāsetvā gato.

Sattame pana divase rājā saparivāro rājasabhāyaṃ nisīdi. Guttilācariyo ca musilo ca sippadassanatthaṃ sajjā hutvā upasaṅkamitvā rājānaṃ vanditvā attano attano laddhāsane nisīditvā vīṇā vādayiṃsu. Sakko āgantvā antalikkhe aṭṭhāsi. Taṃ mahāsattova passati, itare pana na passanti. Parisā dvinnampi vādane samacittā ahosi. Sakko guttilaṃ ‘‘ekaṃ tantiṃ chindā’’ti āha. Chinnāyapi tantiyā vīṇā tatheva madhuranigghosā ahosi. Evaṃ ‘‘dutiyaṃ, tatiyaṃ, catutthaṃ, pañcamaṃ, chaṭṭhaṃ, sattamaṃ chindā’’ti āha, tāsu chinnāsupi vīṇā madhuranigghosāva ahosi. Taṃ disvā musilo parājitabhūtarūpo pattakkhandho ahosi, parisā haṭṭhatuṭṭhā celukkhepe karontī guttilassa sādhukāramadāsi. Rājā musilaṃ sabhāya nīharāpesi, mahājano leḍḍudaṇḍādīhi paharanto musilaṃ tattheva jīvitakkhayaṃ pāpesi.

Sakko devānamindo mahāpurisena saddhiṃ sammodanīyaṃ katvā devalokameva gato. Taṃ devatā ‘‘mahārāja, kuhiṃ gatatthā’’ti pucchitvā taṃ pavattiṃ sutvā ‘‘mahārāja, mayaṃ guttilācariyaṃ passissāma, sādhu no taṃ idhānetvā dassehī’’ti āhaṃsu. Sakko devānaṃ vacanaṃ sutvā mātaliṃ āṇāpesi ‘‘gaccha vejayantarathena amhākaṃ guttilācariyaṃ ānehi, devatā taṃ dassanakāmā’’ti, so tathā akāsi. Sakko mahāsattena saddhiṃ sammodanīyaṃ katvā evamāha ‘‘ācariya, vīṇaṃ vādaya, devatā sotukāmā’’ti. ‘‘Mayaṃ sippūpajīvino, vetanena vinā sippaṃ na dassemā’’ti. ‘‘Kīdisaṃ pana vetanaṃ icchasī’’ti. ‘‘Nāññena me vetanena kiccaṃ atthi, imāsaṃ pana devatānaṃ attanā attanā pubbekatakusalakathanameva me vetanaṃ hotū’’ti āha. Tā ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchiṃsu. Atha mahāsatto pāṭekkaṃ tāhi tadā paṭiladdhasampattikittanamukhena tassā hetubhūtaṃ purimattabhāve kataṃ sucaritaṃ āyasmā mahāmoggallāno viya pucchanto ‘‘abhikkantena vaṇṇenā’’tiādigāthāhi pucchi. Tāpi ‘‘vatthuttamadāyikā nārī’’tiādinā yathā etarahi therassa, evameva tassa byākariṃsu. Tena vuttaṃ ‘‘moggallāna tā devatā na kevalaṃ tayā eva pucchitā evaṃ byākariṃsu, atha kho pubbe mayāpi pucchitā evameva byākariṃsū’’ti.

Tā kira itthiyo kassapasammāsambuddhakāle manussattabhāve ṭhitā taṃ taṃ puññaṃ akaṃsu. Tattha ekā itthī vatthaṃ adāsi, ekā sumanamālaṃ, ekā gandhaṃ, ekā uḷārāni phalāni, ekā ucchurasaṃ, ekā bhagavato cetiye gandhapañcaṅgulikaṃ adāsi, ekā uposathaṃ upavasi, ekā upakaṭṭhāya velāya nāvāya bhuñjantassa bhikkhuno udakaṃ adāsi, ekā kodhanānaṃ sassusasurānaṃ akkodhanā upaṭṭhānaṃ akāsi, ekā dāsī hutvā ataṇḍitācārā ahosi, eko piṇḍacārikassa bhikkhuno khīrabhattaṃ adāsi, ekā phāṇitaṃ adāsi, ekā ucchukhaṇḍaṃ adāsi, ekā timbarusakaṃ adāsi, ekā kakkārikaṃ adāsi, ekā eḷālukaṃ adāsi, ekā valliphalaṃ adāsi, ekā phārusakaṃ adāsi, ekā aṅgārakapallaṃ adāsi, ekā sākamuṭṭhiṃ adāsi, ekā pupphakamuṭṭhiṃ adāsi, ekā mūlakalāpaṃ adāsi, ekā nimbamuṭṭhiṃ adāsi, ekā kañjikaṃ adāsi, ekā tilapiññākaṃ adāsi, ekā kāyabandhanaṃ adāsi, ekā aṃsabaddhakaṃ adāsi, ekā āyogapaṭṭaṃ adāsi, ekā vidhūpanaṃ, ekā tālavaṇṭaṃ, ekā morahatthaṃ, ekā chattaṃ, ekā upāhanaṃ, ekā pūvaṃ, ekā modakaṃ, ekā sakkhalikaṃ adāsi. Tā ekekā accharāsahassaparivārā pahatiyā deviddhiyā virājamānā tāvatiṃsabhavane sakkassa devarājassa paricārikā hutvā nibbattā guttilācariyena pucchitā ‘‘vatthuttamadāyikā nārī’’tiādinā attanā attanā katakusalaṃ paṭipāṭiyā byākariṃsu.

329. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

330. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;

Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

331. ‘‘Pucchāmi taṃ devi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

332. ‘‘Sā devatā attamanā, moggallānena pucchitā;
Pañhaṃ puṭṭhā viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

333. ‘‘Vatthuttamadāyikā nārī, pavarā hoti naresu nārīsu;
Evaṃ piyarūpadāyikā manāpaṃ, dibbaṃ sā labhate upecca ṭhānaṃ.

334. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmi;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

335. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

336. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūtā yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

(Yathā ca ettha, evaṃ upari sabbavimānesu vitthāretabbaṃ.)

341. ‘‘Pupphuttamadāyikā nārī, pavarā hoti naresu nārīsu…pe….
349. ‘‘Gandhuttamadāyikā nārī, pavarā hoti naresu nārīsu…pe….
357. ‘‘Phaluttamadāyikā nārī…pe….
365. ‘‘Rasuttamadāyikā nārī…pe….
373. ‘‘Gandhapañcaṅgulikaṃ ahamadāsiṃ,kassapassa bhagavato thūpamhi…pe….
381. ‘‘Bhikkhū ca ahaṃ bhikkhuniyo ca, addasāsiṃ panthapaṭipanne;
Tesāhaṃ dhammaṃ sutvāna, ekūposathaṃ upavasissaṃ.

382. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ…pe….
389. ‘‘Udake ṭhitā udakamadāsiṃ, bhikkhuno cittena vippasannena…pe….
397. ‘‘Sassuñcāhaṃ sasurañca, caṇḍike kodhane ca pharuse ca;
Anusūyikā upaṭṭhāsiṃ, appamattā sakena sīlena…pe….

405. ‘‘Parakammakarī āsiṃ, atthenātanditā dāsī;
Akkodhanānatimāninī, saṃvibhāginī kakassa bhāgassa…pe….

413. ‘‘Khīrodanaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa;
Evaṃ karitvā kammaṃ, sugatiṃ upapajja modāmi…pe….

421. ‘‘Phāṇitaṃ ahamadāsiṃ…pe….
429. ‘‘Ucchukhaṇḍikaṃ ahamadāsiṃ…pe….
437. ‘‘Timbarusakaṃ ahamadāsiṃ…pe….
445. ‘‘Kakkārikaṃ ahamadāsiṃ…pe….
453. ‘‘Eḷālukaṃ ahamadāsiṃ…pe….
461. ‘‘Valliphalaṃ ahamadāsiṃ…pe….
469. ‘‘Phārusakaṃ ahamadāsiṃ…pe….
477. ‘‘Hatthappatāpakaṃ ahamadāsiṃ…pe….
485. ‘‘Sākamuṭṭhiṃ ahamadāsiṃ…pe….
493. ‘‘Pupphakamuṭṭhiṃ ahamadāsiṃ…pe….
501. ‘‘Mūlakaṃ ahamadāsiṃ…pe….
509. ‘‘Nimbamuṭṭhiṃ ahamadāsiṃ…pe….

517. ‘‘Ambakañjikaṃ ahamadāsiṃ…pe….

525. ‘‘Doṇinimmajjaniṃ ahamadāsiṃ…pe….

533. ‘‘Kāyabandhanaṃ ahamadāsiṃ…pe….

541. ‘‘Aṃsabaddhakaṃ ahamadāsiṃ…pe….

549. ‘‘Āyogapaṭṭaṃ ahamadāsiṃ…pe….

557. ‘‘Vidhūpanaṃ ahamadāsiṃ…pe….

565. ‘‘Tālavaṇṭaṃ ahamadāsiṃ…pe….

573. ‘‘Morahatthaṃ ahamadāsiṃ…pe….

581. ‘‘Chattaṃ ahamadāsiṃ…pe….

589. ‘‘Upāhanaṃ ahamadāsiṃ…pe….

597. ‘‘Pūvaṃ ahamadāsiṃ…pe….

605. ‘‘Modakaṃ ahamadāsiṃ…pe….

613. ‘‘Sakkhalikaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa…pe….

614. ‘‘Tassā me passa vimānaṃ, accharā kāmavaṇṇinīhamasmiṃ;
Accharāsahassassāhaṃ, pavarā passa puññānaṃ vipākaṃ.

615. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Evaṃ mahāsatto tāhi devatāhi katasucarite byākate tuṭṭhamānaso sammodanaṃ karonto attano ca sucaritacaraṇe yuttapayuttataṃ vivaṭṭajjhāsayatañca pavedento āha –

617. ‘‘Svāgataṃ vata me ajja, suppabhātaṃ suhuṭṭhitaṃ;
Yaṃ addasāmi devatāyo, accharā kāmavaṇṇiniyo.

618. ‘‘Imāsāhaṃ dhammaṃ sutvā, kāhāmi kusalaṃ bahuṃ;
Dānena samacariyāya, saññamena damena ca;
Svāhaṃ tattha gamissāmi, yattha gantvā na socare’’ti.

333. Tattha **vatthuttamadāyikā**ti vatthānaṃ uttamaṃ seṭṭhaṃ, vatthesu vā bahūsu uccinitvā gahitaṃ ukkaṃsagataṃ pavaraṃ koṭibhūtaṃ vatthaṃ vatthuttamaṃ, tassa dāyikā. ‘‘Pupphuttamadāyikā’’tiādīsupi eseva nayo. **Piyarūpadāyikā**ti piyasabhāvassa piyajātikassa ca vatthuno dāyikā. **Manāpa**nti manavaḍḍhanakaṃ. **Dibba**nti divi bhavattā dibbaṃ. **Upeccā**ti upagantvā cetetvā, ‘‘edisaṃ labheyya’’nti pakappetvāti attho. **Ṭhāna**nti vimānādikaṃ ṭhānaṃ, issariyaṃ vā. ‘‘Manāpā’’tipi pāṭho, aññesaṃ manavaḍḍhanakā hutvāti attho.

334. **Passa puññānaṃ vipāka**nti vatthuttamadānassa nāma idamīdisaṃ phalaṃ passāti attanā laddhasampattiṃ sambhāventī vadati.

341. **Pupphuttamadāyikā**ti ratanattayapūjāvasena pupphuttamadāyikā, tathā gandhuttamadāyikāti daṭṭhabbā. Tattha pupphuttamaṃ sumanapupphādi, gandhuttamaṃ candanagandhādi, phaluttamaṃ panasaphalādi, rasuttamaṃ gorasasappiādi veditabbaṃ.

373. **Gandhapañcaṅgulika**nti gandhena pañcaṅgulikadānaṃ. **Kassapassa bhagavato thūpamhī**ti kassapasammāsambuddhassa yojanike kanakathūpe.

381. **Panthapaṭipanne**ti maggaṃ gacchante. **Ekūposatha**nti ekadivasaṃ uposathavāsaṃ.

389. **Udakamadāsi**nti mukhavikkhālanatthaṃ pivanatthañca udakaṃ pānīyaṃ adāsiṃ.

397. **Caṇḍike**ti caṇḍe. **Anusūyikā**ti usūyā rahitā.

405. **Parakammakarī**ti paresaṃ veyyāvaccakārinī. **Atthenā**ti atthakiccena. **Saṃvibhāginī sakassa bhāgassā**ti atthikānaṃ attanā paṭiladdhabhāgassa saṃvibhajanasīlā.

413. **Khīrodana**nti khīrasammissaṃ odanaṃ, khīrena saddhiṃ odanaṃ vā.

437. **Timbarusaka**nti tiṇḍukaphalaṃ. Tipusasadisā ekā vallijāti timbarusaṃ, tassa phalaṃ timbarusakanti vadanti.

445. **Kakkārika**nti khuddakeḷālukaṃ, tipusanti ca vadanti.

477. **Hatthappatāpaka**nti mandāmukhiṃ.

517. **Ambakañjika**nti ambilakañjikaṃ.

525. **Doṇinimmajjani**nti satelaṃ tilapiññākaṃ.

557. **Vidhūpana**nti caturassabījaniṃ.

565. **Tālavaṇṭa**nti tālapattehi katamaṇḍalabījaniṃ.

573. **Morahattha**nti mayūrapiñche hi kataṃ makasabījaniṃ.

617. **Svāgataṃ vata me**ti mayhaṃ idhāgamanaṃ sobhanaṃ vata aho sundaraṃ. **Ajja suppabhātaṃ suhuṭṭhita**nti ajja mayhaṃ rattiyā suṭṭhu pabhātaṃ sammadeva vibhāyanaṃ jātaṃ, sayanato uṭṭhānampi suhuṭṭhitaṃ suṭṭhu uṭṭhitaṃ. Kiṃ kāraṇāti āha **''yaṃ addasāmi devatāyo''**tiādi.

618. **Dhammaṃ sutvā**ti kammaphalassa paccakkhakaraṇavasena tumhehi kataṃ kusalaṃ dhammaṃ sutvā. **Kāhāmī**ti karissāmi. **Samacariyāyā**ti kāyasamācārikassa sucaritassa caraṇena. **Saññamenā**ti sīlasaṃvarena. **Damenā**ti manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ damena. Idāni tassa kusalassa attano lokassa ca vivaṭṭūpanissayataṃ dassetuṃ **''svāhaṃ tattha gamissāmi, yattha gantvā na socare''**ti vuttaṃ.

Evamayaṃ yadipi vatthuttamadāyikāvimānādivasena chattiṃsavimānasaṅgahā desanā āyasmato mahāmoggallānassa viya guttilācariyassāpi vibhāvanavasena pavattāti ''guttilavimāna''ntveva saṅgahaṃ āruḷhā, vimānāni pana itthipaṭibaddhānīti itthivimāneyeva saṅgahitāni. Tā pana itthiyo kassapassa dasabalassa kāle yathāvuttadhammacaraṇe aparāparuppannacetanāvasena dutiyattabhāvato paṭṭhāya ekaṃ buddhantaraṃ devaloke eva saṃsarantiyo amhākampi bhagavato kāle tāvatiṃsabhavaneyeva nibbattā, āyasmatā mahāmoggallānena pucchitā kammasarikkhatāya guttilācariyena pucchitakāle viya byākariṃsūti daṭṭhabbā.

Guttilavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Daddallavimānavaṇṇanā

Daddallamānā vaṇṇenāti daddallavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena ca samayena nālakagāmake āyasmato revatattherassa upaṭṭhākassa aññatarassa kuṭumbikassa dve dhītaro ahesuṃ, ekā bhaddā nāma, itarā subhaddā nāma. Tāsu bhaddā patikulaṃ gatā saddhā pasannā buddhisampannā vañjhā ca ahosi. Sā sāmikaṃ āha ‘‘mama kaniṭṭhā subhaddā nāma atthi, taṃ ānehi, sacassā putto bhaveyya, so mamapi putto siyā, ayañca kulavaṃso na nasseyyā’’ti. So ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā tathā akāsi.

Atha bhaddā subhaddaṃ ovadi ‘‘subhadde, dānasaṃvibhāgaratā dhammacariyāya appamattā hohi, evaṃ te diṭṭhadhammiko samparāyiko ca attho hatthagato eva hotī’’ti. Sā tassā ovāde ṭhatvā vuttanayena paṭipajjamānā ekadivasaṃ āyasmantaṃ revatattheraṃ attaṭṭhamaṃ nimantesi. Thero subhaddāya puññūpacayaṃ ākaṅkhanto saṅghuddesavasena satta bhikkhū gahetvā tassā gehaṃ agamāsi. Sā pasannacittā āyasmantaṃ revatattheraṃ te ca bhikkhū paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi, thero anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sā aparabhāge kālaṃ katvā nimmānaratīnaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajji. Bhaddā pana puggalesu dānāni datvā sakkassa devānamindassa paricārikā hutvā nibbatti.

Atha subhaddā attano sampattiṃ paccavekkhitvā ‘‘kena nu kho ahaṃ puññena idhūpapannā’’ti āvajjentī ‘‘bhaddāya ovāde ṭhatvā saṅghagatāya dakkhiṇāya imaṃ sampattiṃ sampattā, bhaddā nu kho kahaṃ nibbattā’’ti olokentī taṃ sakkassa paricārikābhāvena nibbattaṃ disvā anukampamānā tassā vimānaṃ pāvisi. Atha naṃ bhaddā –

619. ‘‘Daddallamānā vaṇṇena, yasasā ca yasassinī;
Sabbe deve tāvatiṃse, vaṇṇena atirocasi.

620. ‘‘Dassanaṃ nābhijānāmi, idaṃ paṭhamadassanaṃ;
Kasmā kāyā nu āgamma, nāmena bhāsase mama’’nti. –

Dvīhi gāthāhi pucchi. Sāpi tassā –

621. ‘‘Ahaṃ bhadde subhaddāsiṃ, pubbe mānusake bhave;
Sahabhariyā ca te āsiṃ, bhaginī ca kaniṭṭhikā.

622. ‘‘Sā ahaṃ kāyassa bhedā, vippamuttā tato cutā;
Nimmānaratīnaṃ devānaṃ, upapannā sahabyata’’nti. – dvīhi gāthāhi byākāsi;

619-20. Tattha **vaṇṇenā**ti vaṇṇādisampattiyā. **Dassanaṃ nābhijānāmī**ti ito pubbe tava dassanaṃ nābhijānāmi, tvaṃ mayā na diṭṭhapubbāti attho. Tenāha **‘‘idaṃ paṭhamadassana’’nti. Kasmā kāyā nu āgamma, nāmena bhāsase mama**nti kataradevanikāyato āgantvā ‘‘bhadde’’ti nāmena maṃ ālapasi.

621. **Ahaṃ bhadde**ti ettha **bhadde**ti ālapanaṃ. **Subhaddāsi**nti ahaṃ subhaddā nāma tava bhaginī kaniṭṭhikā āsiṃ ahosiṃ, tattha pubbe mānusake bhave sahabhariyā samānabhariyā te tayā ekasseva bhariyā, tava patino eva bhariyā, āsinti attho. Puna bhaddā –

623. ‘‘Pahūtakatakalyāṇā, te deve yanti pāṇino;

Yesaṃ tvaṃ kittayissasi, subhadde jātimattano.

624. ‘‘Atha tvaṃ kena vaṇṇena, kena vā anusāsitā;
Kīdiseneva dānena, subbatena yasassinī.

625. ‘‘Yasaṃ etādisaṃ pattā, visesaṃ vipulamajjhagā;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti. –

Tīhi gāthāhi pucchi. Puna subhaddā –

626. ‘‘Aṭṭheva piṇḍapātāni, yaṃ dānaṃ adadaṃ pure;
Dakkhiṇeyyassa saṅghassa, pasannā sehi pāṇibhi.

627. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Byākāsi.

623. Tattha **pahūtakatakalyāṇā te deve yantī**ti pahūtakatakalyāṇā mahāpuññā **te** nimmānaratino deve **yanti** uppajjanavasena gacchanti **pāṇino** sattā, **yesaṃ** nimmānaratīnaṃ devānaṃ antare **tvaṃ attano jātiṃ kittayissasi** kathesīti yojanā.

624. **Kena vaṇṇenā**ti kena kāraṇena. **Kīdisenevā**ti evasaddo samuccayattho, kīdisena cāti attho, ayameva vā pāṭho. **Subbatenā**ti sundarena vatena, suvisuddhena sīlenāti attho.

626. **Aṭṭheva piṇḍapātānī**ti aṭṭhannaṃ bhikkhūnaṃ dinnapiṇḍapāte sandhāya vadati. **Adada**nti adāsiṃ.

Evaṃ subhaddāya kathite puna bhaddā –

629. ‘‘Ahaṃ tayā bahutare bhikkhū, saññate brahmacārayo;
Tappesiṃ annapānena, pasannā sehi pāṇibhi.

630. ‘‘Tayā bahutaraṃ datvā, hīnakāyūpagā ahaṃ;
Kathaṃ tvaṃ appataraṃ datvā, visesaṃ vipulamajjhagā;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti. –

Pucchi. Tattha **tayā**ti nissakke karaṇavacanaṃ. Puna subhaddā –

631. ‘‘Manobhāvanīyo bhikkhu, sandiṭṭho me pure ahu;
Tāhaṃ bhattena nimantesiṃ, revataṃ attanaṭṭhamaṃ.

632. ‘‘So me atthapurekkhāro, anukampāya revato;
Saṅghe dehīti maṃvoca, tassāhaṃ vacanaṃ kariṃ.

633. ‘‘Sā dakkhiṇā saṅghagatā, appameyye patiṭṭhitā;
Puggalesu tayā dinnaṃ, na taṃ tava mahapphala’’nti. –

Attanā katakammaṃ kathesi.

631. Tattha **manobhāvanīyo**ti manavaḍḍhanako uḷāraguṇatāya sambhāvanīyo. **Sandiṭṭho**ti nimantanavasena bodhito kathito. Tenāha **‘‘tāhaṃ bhattena nimantesiṃ, revataṃ attanaṭṭhama’’**nti, taṃ manobhāvanīyaṃ ayyaṃ revataṃ attanaṭṭhamaṃ bhattena ahaṃ nimantesiṃ.

632-3. **So me atthapurekkhāro**ti so ayyo revato dānassa mahapphalabhāvakaraṇena mama atthapurekkhāro hitesī. **Saṅghe dehīti maṃvocā**ti ‘‘yadi tvaṃ subhadde aṭṭhannaṃ bhikkhūnaṃ dātukāmā, yasmā puggalagatāya dakkhiṇāya saṅghagatā eva dakkhiṇā mahapphalatarā, tasmā saṅghe dehi, saṅghaṃ uddissa dānaṃ dehī’’ti maṃ abhāsi. **Ta**nti taṃ dānaṃ.

Evaṃ subhaddāya vutte bhaddā tamatthaṃ sampaṭicchantī uttari ca tathā paṭipajjitukāmā –

634. ‘‘Idānevāhaṃ jānāmi, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ;
Sāhaṃ gantvā manussattaṃ, vadaññū vītamaccharā;
Saṅghe dānāni dassāmi, appamattā punappuna’’nti. –

Gāthamāha. Subhaddā pana attano devalokameva gatā. Atha sakko devānamindo sabbe deve tāvatiṃse attano sarīrobhāsena abhibhuyya virocamānaṃ subhaddaṃ devadhītaraṃ disvā tañca tāsaṃ kathāsallāpaṃ sutvā tāvadeva ca subhaddāya antarahitāya taṃ ‘‘ayaṃ nāmā’’ti ajānanto –

635. ‘‘Kā esā devatā bhadde, tayā mantayate saha;
Sabbe deve tāvatiṃse, vaṇṇena atirocatī’’ti. –

Bhaddaṃ pucchi. Sāpissa –

636. ‘‘Manussabhūtā devinda, pubbe mānusake bhave;
Sahabhariyā ca me āsi, bhaginī ca kaniṭṭhikā,
Saṅghe dānāni datvāna, katapuññā virocatī’’ti. –

Kathesi. Atha sakko tassā saṅghagatāya dakkhiṇāya mahapphalabhāvaṃ dassento dhammaṃ kathesi. Tena vuttaṃ –

637. ‘‘Dhammena pubbe bhaginī, tayā bhadde virocati;
Yaṃ saṅghamhi appameyye, patiṭṭhāpesi dakkhiṇaṃ.

638. ‘‘Pucchito hi mayā buddho, gijjhakūṭamhi pabbate;
Vipākaṃ saṃvibhāgassa, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

639. ‘‘Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

640. ‘‘Taṃ me buddho viyākāsi, jānaṃ kammaphalaṃ sakaṃ;
Vipākaṃ saṃvibhāgassa, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

641. ‘‘Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito.

642. ‘‘Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ.

643. ‘‘Eso hi saṅgho vipulo mahaggato, esappameyyo udadhīva sāgaro;
Ete hi seṭṭhā naravīrasāvakā, pabhaṅkarā dhammamudīrayanti.

644. ‘‘Tesaṃ sudinnaṃ suhutaṃ suyiṭṭhaṃ, ye saṅghamuddissa dadanti dānaṃ;
Sā dakkhiṇā saṅghagatā patiṭṭhitā, mahapphalā lokavidūna vaṇṇitā.

645. ‘‘Etādisaṃ yaññamanussarantā, ye vedajātā vicaranti loke;
Vineyya maccheramalaṃ samūlaṃ, aninditā saggamupenti ṭhāna’’nti.

637. Tattha **dhammenā**ti kāraṇena ñāyena vā. **Tayā**ti nissakke karaṇavacanaṃ. Idāni taṃ ‘‘dhammenā’’ti vuttakāraṇaṃ dassetuṃ **yaṃ saṅghamhi appameyye, patiṭṭhāpesi dakkhiṇa’’**nti vuttaṃ. **Appameyye**ti guṇānubhāvassa attani katānaṃ kārānaṃ phalavisesassa ca vasena paminituṃ asakkuṇeyye.

638-9. Ayañca attho bhagavato sammukhā ca suto, sammukhā ca paṭiggahitoti dassento **‘‘pucchito’’**tiādimāha. Tattha **yajamānāna**nti dadantānaṃ. **Puññapekkhāna pāṇina**nti anunāsikalopaṃ katvā niddeso, puññaphalaṃ ākaṅkhantānaṃ sattānaṃ. **Opadhika**nti upadhi nāma khandhā, upadhissa karaṇasīlaṃ, upadhipayojananti vā opadhikaṃ, attabhāvajanakaṃ paṭisandhipavattivipākadāyakaṃ.

640. **Jānaṃ kammaphalaṃ saka**nti sattānaṃ sakaṃ sakaṃ yathāsakaṃ puññaṃ puññaphalañca hatthatale āmalakaṃ viya jānanto. Sakanti vā yakārassa kakāraṃ katvā vuttaṃ, sayaṃ attanāti attho.

641. **Paṭipannā**ti paṭipajjamānā, maggaṭṭhāti attho. **Ujubhūto**ti ujupaṭipattiyā ujubhāvaṃ patto dakkhiṇeyyo jāto. **Paññāsīlasamāhito**ti paññāya sīlena ca samāhito, diṭṭhisīlasampanno ariyāya diṭṭhiyā ariyena sīlena ca samannāgato. Tenāpissa paramatthasaṅghabhāvameva vibhāveti. Diṭṭhisīlasāmaññena saṅghaṭitattā hi saṅgho. Atha vā samāhitaṃ samādhi, paññā sīlaṃ samāhitañca assa atthīti **paññāsīlasamāhito**. Tenassa sīlādidhammakkhandhattayasampannatāya aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ vibhāveti.

643. **Vipulo mahaggato**ti guṇehi mahattaṃ gatoti mahaggato, tato eva attani katānaṃ kārānaṃ phalavepullahetutāya vipulo. **Udadhīva sāgaro**ti yathā udakaṃ ettha dhīyatīti ‘‘udadhī’’ti laddhanāmo sāgaro, ‘‘ettakāni udakāḷhakānī’’tiādinā udakato appameyyo, evamesa guṇatoti attho. **Ete hī**ti **hi**-saddo avadhāraṇe nipāto, ete eva seṭṭhāti attho. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yāvatā, bhikkhave, saṅghā vā gaṇā vā, tathāgatasāvakasaṅgho tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti (itivu. 90; a. ni. 4.34; 5.32).

Naravīrasāvakāti naresu vīriyasampannassa narassa sāvakā. **Pabhaṅkarā**ti lokassa ñāṇālokakarā. **Dhammamudīrayantī**ti dhammaṃ uddisanti. Kathaṃ? Dhammasāminā hi dhammapajjoto ariyasaṅghe ṭhapito.

644. **Ye saṅghamuddissa dadanti dāna**nti ye sattā ariyasaṅghaṃ uddissa sammutisaṅghe antamaso gotrabhupuggalesupi dānaṃ dadanti, taṃ dānaṃ saṃvibhāgavasena dinnampi **sudinnaṃ,** āhunapāhunavasena hutampi **suhutaṃ,** mahāyāgavasena yiṭṭhampi **suyiṭṭha**meva hoti. Kasmā? Yasmā **sā dakkhiṇā saṅghagatā patiṭṭhitā mahapphalā lokavidūna vaṇṇitā**ti, lokavidūhi sammāsambuddhehi ‘‘na tvevāhaṃ, ānanda, kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāya pāṭipuggalikaṃ dakkhiṇaṃ mahapphalataraṃ vadāmi (ma. ni. 3.380). Puññaṃ ākaṅkhamānānaṃ, saṅgho ve yajataṃ mukhaṃ (ma. ni. 2.400; su. ni. 574; mahāva. 300). Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti (ma. ni. 1.74; saṃ. ni. 5.997) ca ādinā mahapphalatā vaṇṇitā pasatthā thomitāti attho.

645. **Īdisaṃ yaññamanussarantā**ti etādisaṃ saṅghaṃ uddissa attanā kataṃ dānaṃ anussarantā. **Vedajātā**ti jātasomanassā. **Vineyya maccheramalaṃ samūla**nti maccherameva cittassa malinabhāvakaraṇato **maccheramalaṃ,** atha vā maccherañca aññaṃ issālobhadosādimalañcāti maccheramalaṃ. Tañca avijjāvicikicchāvipallāsādīhi saha mūlehīti samūlaṃ vineyya vinayitvā vikkhambhetvā aninditvā saggamupenti ṭhānanti yojanā. Sesaṃ vuttanayameva.

Imaṃ pana sabbaṃ pavattiṃ sakko devānamindo ‘‘daddallamānā vaṇṇenā’’tiādinā āyasmato mahāmoggallānassa ācikkhi, āyasmā mahāmoggallāno bhagavato ārocesi, bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosi.

Daddallavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pesavatīvimānavaṇṇanā

Phalikarajatahemajālachannanti pesavatīvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena magadhesu nālakagāme ekasmiṃ gahapatimahāsārakule pesavatī nāma kulasuṇhā ahosi. Sā kira kassapassa bhagavato yojanike kanakathūpe kayiramāne dārikā hutvā mātarā saddhiṃ cetiyaṭṭhānaṃ gantvā mātaraṃ pucchi ‘‘kiṃ ime, amma, karontī’’ti? ‘‘Cetiyaṃ kātuṃ suvaṇṇiṭṭhakā karontī’’ti. Taṃ sutvā dārikā pasannamānasā mātaraṃ āha – ‘‘amma, mama gīvāya idaṃ sovaṇṇamayaṃ khuddakapiḷandhanaṃ atthi, imāhaṃ cetiyatthāya demī’’ti. Mātā ‘‘sādhu dehī’’ti vatvā taṃ gīvato omuñcitvā suvaṇṇakārassa hatthe adāsi ‘‘idaṃ imāya dārikāya pariccajitaṃ, imampi pakkhipitvā iṭṭhakaṃ karohī’’ti. Suvaṇṇakāro tathā akāsi. Sā dārikā aparabhāge kālaṃ katvā teneva puññakammena devaloke nibbattitvā sugatiyaṃyeva aparāparaṃ saṃsarantī amhākaṃ bhagavato kāle nālakagāme nibbattā anukkamena dvādasavassikā jātā.

Sā ekadivasaṃ mātarā pesitaṃ mūlaṃ gahetvā telatthāya aññataraṃ āpaṇaṃ agamāsi. Tasmiñca āpaṇe aññataro kuṭumbiyaputto pitarā nidahitvā ṭhapitaṃ bahuṃ hiraññasuvaṇṇaṃ muttāmaṇiratanāni ca gahetuṃ uddharanto āpaṇiko kammabalena kathalapāsāṇasakkhararūpena upaṭṭhahantāni disvā tato ekadesaṃ ‘‘puññavantānaṃ vasena hiraññasuvaṇṇādi bhavissatī’’ti vīmaṃsituṃ rāsiṃ katvā ṭhapesi. Atha naṃ sā dārikā disvā ‘‘kasmā āpaṇe ratanāni evaṃ ṭhapitāni, nanu nāma sammadeva paṭisāmetabbānī’’ti āha. Āpaṇiko taṃ sutvā ‘‘mahāpuññā ayaṃ dārikā, imissā vasena sabbamidaṃ hiraññādi eva hutvā amhākaṃ viniyogaṃ gamissati, saṅgaṇhissāmi na’’nti cintetvā tassā mātu santikaṃ gantvā ‘‘imaṃ dārikaṃ mayhaṃ puttassatthāya dehī’’ti vāretvā bahudhanaṃ datvā āvāhavivāhaṃ katvā taṃ attano gehaṃ ānesi. Athassā sīlācāraṃ ñatvā bhaṇḍāgāraṃ vivaritvā ‘‘kiṃ ettha passasī’’ti vatvā tāya ‘‘hiraññasuvaṇṇamaṇimeva rāsikataṃ passāmī’’ti vutte ‘‘etāni amhākaṃ kammabalena antaradhāyantāni tava puññavisesena puna visesāni jātāni, tasmā ito paṭṭhāya imasmiṃ gehe sabbaṃ tvaṃyeva vicārehi, tayā dinnameva mayaṃ paribhuñjissāmā’’ti vatvā tato pabhuti taṃ ‘‘pesavatī’’ti vohariṃsu.

Tena ca samayena āyasmā dhammasenāpati attano āyusaṅkhārānaṃ parikkhīṇabhāvaṃ ñatvā ‘‘mayhaṃ mātuyā rūpasāribrāhmaṇiyā posāvanikamūlaṃ datvā parinibbāyissāmī’’ti cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā parinibbānaṃ anujānāpetvā satthu āṇāya mahantaṃ pāṭihāriyaṃ dassetvā anekehi thutisahassehi bhagavantaṃ thometvā yāva dassanavisayātikkamā abhimukhova apakkamitvā puna vanditvā bhikkhusaṅghaparivuto vihārā nikkhamma bhikkhusaṅghassa ovādaṃ datvā āyasmantaṃ ānandaṃ samassāsetvā catassopi parisā nivattetvā anukkamena nālakagāmaṃ patvā mātaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā paccūsasamaye jātovarake parinibbāyi. Parinibbutassa cassa sarīrasakkārakaraṇavasena devā ceva manussā ca sattāhaṃ vītināmesuṃ, agarucandanādīhi hatthasatubbedhaṃ citakamakaṃsu.

Pesavatīpi therassa parinibbānaṃ sutvā ‘‘gantā pūjessāmī’’ti suvaṇṇapupphehi gandhajātehi ca pūritāni caṅkoṭakāni gāhāpetvā gantukāmā sasuraṃ āpucchitvā tena ‘‘tvaṃ garubhārā, tattha ca mahājanasammaddo, pupphagandhāni pesetvā idheva hohī’’ti vuttāpi saddhājātā ‘‘yadipi me tattha jīvitantarāyo siyā, gantāva pūjāsakkāraṃ karissāmī’’ti taṃ vacanaṃ aggahetvā saparivārā tattha gantvā gandhapupphādīhi pūjetvā katañjalī aṭṭhāsi. Tasmiñca samaye theraṃ pūjetuṃ āgatānaṃ rājaparisānaṃ hatthī matto hutvā taṃ padesaṃ upagañchi. Taṃ disvā maraṇabhayabhītesu manussesu palāyantesu janasammaddena patitaṃ pesavatiṃ mahājano akkamitvā māresi. Sā pūjāsakkāraṃ katvā theragatāya saddhāya sampannacittā eva kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti, accharāsahassañcassā parivāro ahosi.

Sā tāvadeva attano dibbasampattiṃ oloketvā ‘‘kīdisena nu kho puññena mayā esā laddhā’’ti, tassā hetuṃ upadhārentī theraṃ uddissa kataṃ pūjāsakkāraṃ disvā, ratanattaye abhippasannamānasā satthāraṃ vandituṃ accharāsahassaparivutā saṭṭhisakaṭabhārālaṅkārapaṭimaṇḍitattabhāvā sumahatiyā deviddhiyā cando viya ca sūriyo viya ca dasa disā obhāsayamānā saha vimānena āgantvā vimānato oruyha bhagavantaṃ vanditvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Tena ca samayena āyasmā vaṅgīso bhagavato samīpe nisinno bhagavantaṃ evamāha ‘‘paṭibhāti maṃ bhagavā imissā devatāya katakammaṃ pucchitu’’nti. ‘‘Paṭibhātu taṃ, vaṅgīsā’’ti bhagavā avoca. Atha āyasmā vaṅgīso tāya devatāya katakammaṃ pucchitukāmo paṭhamaṃ tāvassā vimānaṃ saṃvaṇṇento āha –

646. ‘‘Phalikarajatahemajālachannaṃ, vividhacitratalamaddasaṃ surammaṃ;
Byamhaṃ sunimmitaṃ toraṇūpapannaṃ, rucakupakiṇṇamidaṃ subhaṃ vimānaṃ.

647. ‘‘Bhāti ca dasa disā nabheva suriyo, sarade tamonudo sahassaraṃsī;
Tathā tapati midaṃ tava vimānaṃ, jalamiva dhūmasikho nise nabhagge.

648. ‘‘Musatīva nayanaṃ sateratāva, ākāse ṭhapitamidaṃ manuññaṃ;
Vīṇāmurajasammatāḷaghuṭṭhaṃ, iddhaṃ indapuraṃ yathā tavedaṃ.

649. ‘‘Padumakumuduppalakuvalayaṃ, yodhikabandhukanojakā ca santi;
Sālakusumitapupphitā asokā, vividhadumaggasugandhasevitamidaṃ.

650. ‘‘Saḷalalabujabhujakasaṃyuttā, kusakasuphullitalatāvalambinīhi;
Maṇijālasadisā yasassinī, rammā pokkharaṇī upaṭṭhitā te.

651. ‘‘Udakaruhā ca yetthi pupphajātā, thalajā ye ca santi rukkhajātā;
Mānusakāmānussakā ca dibbā, sabbe tuyhaṃ nivesanamhi jātā.

652. ‘‘Kissa saṃyamadamassayaṃ vipāko, kenāsi kammaphalenidhūpapannā;
Yathā ca te adhigatamidaṃ vimānaṃ, tadanupadaṃ avacāsiḷārapamhe’’ti.

646. Tattha **phalikarajatahemajālachanna**nti phalikamaṇīhi rajatahemajālehi ca chāditaṃ, phalikamaṇimayāhi bhittīhi rajatahemamayehi jālehi ca samantato heṭṭhā ca upari ca chāditaṃ, vividhavaṇṇānaṃ vicittasannivesānañca talānaṃ bhūmīnaṃ vasena **vividhacitratalaṃ addasaṃ** passiṃ. **Suramma**nti suṭṭhu ramaṇīyaṃ. Viharitukāmā vasanti etthāti **byamhaṃ,** bhavanaṃ. **Toraṇūpapanna**nti vividhamālākammādivicittena sattaratanamayena toraṇena upetaṃ. Toraṇanti vā dvārakoṭṭhakapāsādassa nāmaṃ, tena ca anekabhūmakena vicittākārena taṃ vimānaṃ upetaṃ. **Rucakupatiṇṇa**nti suvaṇṇavālikāhi okiṇṇaṅgaṇaṃ. Vālikasadisā hi suvaṇṇakhaṇḍā rucā nāma, rucameva rucakanti vuttaṃ. **Subha**nti sobhati, suṭṭhu bhātīti vā subhaṃ. **Vimāna**nti visiṭṭhamānaṃ, pamāṇato mahantanti attho.

647. **Bhātī**ti jotati ujjalati. **Nabheva suriyo**ti ākāse ādicco viya. **Sarade**ti saradasamaye. **Tamonudo**ti andhakāraviddhaṃsano. **Tathā tapati mida**nti yathā saradakāle sahassaraṃsī sūriyo, tathā tapati dibbati idaṃ tava vimānaṃ, ma-kāro padasandhikaro. **Jalamiva dhūmasikho**ti jalanto aggi viya. Aggi hi tassa aggato dhūmo paññāyatīti ‘‘dhūmasikho dhūmaketū’’ti ca vuccati. **Nise**ti nisati, rattiyanti attho. **Nabhagge**ti nabhakoṭṭhāse, ākāsapadeseti vuttaṃ hoti. ‘‘Nagagge’’ti vā pāṭho, pabbatasikhareti attho. Idaṃ tava vimānanti yojanā.

648. **Musatīva nayana**nti ativiya attano pabhassaratāya paṭihanantaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ adentaṃ olokentānaṃ cakkhuṃ musati viya. Tenāha **''sateratāvā''**ti, vijjulatā viyāti attho. **Vīṇāmurajasammatāḷaghuṭṭha**nti mahatīādivīṇānaṃ bheriādipaṭahānaṃ hatthatāḷakaṃsatāḷānañca saddehi ghositaṃ ekaninnādaṃ. **Iddha**nti devaputtehi devadhītāhi dibbasampattiyā ca samiddhaṃ. **Indapuraṃ yathā**ti sudassananagaraṃ viya.

649. Padumāni ca kumudāni ca uppalāni ca kuvalayāni ca **padumakumuduppalakuvalaya**nti ekattavasena vuttaṃ. Atthīti vacanaṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. Tattha padumaggahaṇena puṇḍarīkampi gahitaṃ, kumudaggahaṇena setarattabhedāni sabbāni kumudāni, uppalaggahaṇena rattauppalaṃ sabbā vā uppalajāti, kuvalayaggahaṇena nīluppalameva gahitanti veditabbaṃ. **Yodhikabandhukanojakā ca santī**ti ca-kāro nipātamattaṃ, yodhikabandhujīvakaanojakarukkhā ca santīti attho. Keci ''anojakāpi santī''ti pāṭhaṃ vatvā ''anojakāpīti vuttaṃ hotī''ti atthaṃ vadanti. **Sālakusumitapupphitā asokā**ti sālā kusumitā pupphitā asokāti yojetabbaṃ. **Vividhadumaggasugandhasevitamida**nti nānāvidhānaṃ uttamarukkhānaṃ sobhanehi gandhehi sevitaṃ paribhāvitaṃ idaṃ te vimānanti attho.

650. **Saḷalalabujabhujakasaṃyuttā**ti tīre ṭhitehi saḷalehi labujehi bhujakarukkhehi ca sahitā. Bhujako nāma eko sugandharukkho devaloke ca gandhamādane ca atthi, aññattha natthīti vadanti. **Kusakasuphullitalatāvalambinīhī**ti kusakehi tālanāḷikerādīhi tiṇajātīhi olambamānāhi santānakavalliādīhi suṭṭhu kusumitalatāhi ca saṃyuttāti yojanā. **Maṇijālasadisā**ti maṇijālasadisajalā. ''Maṇijalasadisā''tipi pāḷi, maṇisadisajalāti attho. **Yasassinī**ti devatāya ālapanaṃ. **Upaṭṭhitā te**ti yathāvuttaguṇā ramaṇīyā pokkharaṇī tava vimānasamīpe ṭhitā.

651. **Udakaruhā**ti yathāvutte padumādike sandhāya vadati. **Yetthī**ti ye atthi. **Thalajā**ti yodhikādikā. **Ye ca santī**ti ye aññepi rukkhajātā pupphūpagā ca phalūpagā ca, tepi tava vimānasamīpe santiyeva.

652. **Kissa saṃyamadamassayaṃ vipāko**ti kāyasaṃyamādīsu kīdisassa saṃyamassa, indriyadamanādīsu kīdisassa damassa ayaṃ vipāko. **Kenāsī**ti aññameva upapattinibbattakaṃ, aññaṃ upabhogasukhanibbattakaṃ hotīti ''kenāsi kammaphalenidhūpapannā''ti vatvā puna **''yathā ca te adhigatamidaṃ vimāna''**nti āha. Tattha **kammaphalenā**ti kammaphalena vipaccituṃ āraddhenāti vacanaseso, itthambhūtalakkhaṇe cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Tadanupadaṃ avacāsī**ti taṃ kammaṃ mayā vuttapadassa anupadaṃ anurūpapadaṃ katvā katheyyāsi. **Aḷārapamhe**ti bahalasaṃhatapakhume, gopakhumeti adhippāyo.

Atha devatā āha –

653. ''Yathā ca me adhigatamidaṃ vimānaṃ, koñcamayūracakora saṅghacaritaṃ;
Dibyapilavahaṃsarājaciṇṇaṃ, dijakāraṇḍavakokilābhinaditaṃ.

654. ''Nānāsantānakapuppharukkhavividhā, pāṭalijambuasokarukkhavantaṃ;
Yathā ca me adhigatamidaṃ vimānaṃ, taṃ te pavedayāmi suṇohi bhante.

655. ''Magadhavarapuratthimena, nālakagāmo nāma atthi bhante;
Tattha ahosiṃ pure suṇisā, pesavatīti tattha jāniṃsu mamaṃ.

656. ''Sāhamapacitatthadhammakusalaṃ, devamanussapūjitaṃ mahantaṃ;
Upatissaṃ nibbutamappameyyaṃ, muditamanā kusumehi abbhukiriṃ.

657. ''Paramagatigatañca pūjayitvā, antimadehadharaṃ isiṃ uḷāraṃ;
Pahāya mānusakaṃ samussayaṃ, tidasagatā idha māvasāmi ṭhāna''nti.

653. Tattha **koñcamayūracakorasaṅghacarita**nti sārasasikhaṇḍikumbhakārakukkuṭagaṇehi tattha tattha vicaritaṃ. **Dibyapilavahaṃsarājaciṇṇa**nti udake pilavitvā vicaraṇato ‘‘pilavā’’ti laddhanāmehi udakasakuṇehi haṃsarājehi ca tahiṃ tahiṃ vicaritaṃ. **Dijakāraṇḍavakokilābhinadita**nti kāraṇḍavehi kādambehi kokilehi aññehi ca dijehi abhināditaṃ.

654. **Nānāsantānakapuppharukkhavividhā**ti nānāvidhasākhāpasākhavantā nānāpuppharukkhā nānāsantānakapuppharukkhā, tehi vividhaṃ cittākāraṃ vicittasannivesaṃ nānāsantānakapuppharukkhavividhā. ‘‘Vividha’’nti hi vattabbe ‘‘vividhā’’ti vuttaṃ. Santānakāti hi kāmavalliyo, nānāvidhapuppharukkhā ca vividhā ettha santi, tehi vā vividhanti nānāsantānakapuppharukkhavividhā. ‘‘Nānāsantānakapuppharukkhavividhaṃ, pāṭalijambuasokarukkhavanta’’nti ca keci paṭhanti. Tehi ‘‘puppharukkhā santī’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. ‘‘Puppharukkhā’’ti vā avibhattikaniddeso, puppharakkhanti vuttaṃ hoti.

655. **Magadhavarapuratthimenā**ti magadhavare puratthimena, abhisambodhiṭṭhānatāya uttame magadharaṭṭhe puratthimadisāya. **Tattha ahosiṃ pure suṇisā**ti pubbe ahaṃ tasmiṃ nālakagāme ekasmiṃ gahapatikule suṇisā suṇhā ahosiṃ.

656. **Sā**ti sayaṃ. Atthe ca dhamme ca kusaloti atthadhammakusalo, bhagavā. Apacito atthadhammakusalo etenāti **apacitatthadhammakusalo,** dhammasenāpati, taṃ. Apacitaṃ vā apacayo, nibbānaṃ, tasmiṃ avasiṭṭhaatthadhamme ca kusalaṃ, apacite vā pūjanīye atthe dhamme nirodhe magge ca kusalaṃ. Mahantehi uḷārehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā **mahantaṃ. Kusumehī**ti ratanamayehi itarehi ca kusumehi.

657. **Paramagatigata**nti anupādisesanibbānaṃ pattaṃ. **Samussaya**nti sarīraṃ. **Tidasagatā**ti tidasabhavanaṃ gatā, tāvatiṃsaṃ devanikāyaṃ upapannā. **Idhā**ti imasmiṃ devaloke. **Āvasāmi ṭhāna**nti imaṃ vimānaṃ adhivasāmi. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ āyasmatā vaṅgīsena devatāya ca kathitakathāmaggaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavā sampattaparisāya vitthārena dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Pesavatīvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mallikāvimānavaṇṇanā

Pītavatthe pītadhajeti mallikāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Dhammacakkappavattanamādiṃ katvā yāva subhaddaparibbājakavinayanā katabuddhakicce kusinārāyaṃ upavattane mallarājūnaṃ sālavane yamakasālānamantare visākhapuṇṇamāyaṃ paccūsavelāyaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbute bhagavati lokanāthe devamanussehi tassa sarīrapūjāya kayiramānāya tadā kusinārāyaṃ vasamānā bandhulamallassa bhariyā mallarājaputtī mallikā nāma upāsikā saddhā pasannā visākhāya mahāupāsikāya pasādhanasadisaṃ attano mahālatāpasādhanaṃ gandhodakena dhovitvā dukūlacumbaṭakena majjitvā aññañca bahuṃ gandhamālādiṃ gahetvā bhagavato sarīraṃ pūjesi. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana mallikāvatthu dhammapadavaṇṇanāyaṃ āgatameva.

Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti, tena pūjānubhāvena assā aññehi asādhāraṇā uḷārā dibbasampatti ahosi. Vatthālaṅkāravimānāni sattaratanasamujjalāni visesato siṅgīsuvaṇṇobhāsāni ativiya pabhassarāni sabbā disā āsiñcamānāva suvaṇṇarasadhārāpiñjarā karonti. Athāyasmā nārado devacārikaṃ caranto taṃ disvā upagañchi. Sā taṃ disvā vanditvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. So taṃ –

658. ‘‘Pītavatthe pītadhaje, pītālaṅkārabhūsite;
Pītantarāhi vaggūhi, apiḷandhāva sobhasi.

659. ‘‘Kā kambukāyūradhare, kañcanāveḷabhūsite;
Hemajālakasañchanne, nānāratanamālinī.

660. ‘‘Sovaṇṇamayā lohitaṅgamayā ca, muttāmayā veḷuriyamayā ca;
Masāragallā sahalohitaṅgā, pārevatakkhīhi maṇīhi cittatā.

661. ‘‘Koci koci ettha mayūrasussaro, haṃsassarañño karavīkasussaro;
Tesaṃ saro suyyati vaggurūpo, pañcaṅgikaṃ tūriyamivappavāditaṃ.

662. ‘‘Ratho ca te subho vaggu, nānāratanacittito;
Nānāvaṇṇāhi dhātūhi, suvibhattova sobhati.

663. ‘‘Tasmiṃ rathe kañcanabimbavaṇṇe, yā tvaṃ ṭhitā bhāsasimaṃ padesaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti. – pucchi;

658. Tattha **pītavatthe**ti parisuddhacāmīkarapabhassaratāya pītobhāsanivāsane. **Pītadhaje**ti vimānadvāre rathe ca samussitahemamayavipulaketubhāvato pītobhāsadhaje. **Pītālaṅkārabhūsite**ti pītobhāsehi ābharaṇehi alaṅkate. Satipi alaṅkārānaṃ nānāvidharaṃsijālasamujjalavividharatanavicittabhāve tādisasucaritavisesanibbattatāya pana suparisuddhacāmīkaramarīcijālavijjotitattā visesato pītanibhāsāni tassā ābharaṇāni ahesuṃ. **Pītantarāhī**ti pītavaṇṇehi uttariyehi. ‘‘Santaruttaraparamaṃ tena bhikkhunā tato cīvaraṃ sāditabba’’ntiādīsu (pārā. 523-524) nivāsane antarasaddo āgato, idha pana ‘‘antarasāṭakā’’tiādīsu viya uttariye daṭṭhabbo. Antarā uttariyaṃ uttarāsaṅgo upasaṃbyānanti pariyāyasaddā ete. **Vaggūhī**ti sobhanehi saṇhamaṭṭhehi. **Apiḷandhāva sobhasī**ti tvaṃ imehi alaṅkārehi analaṅkatāpi attano rūpasampattiyāva sobhasi. Te pana alaṅkārā tava sarīraṃ patvā sobhanti, tasmā analaṅkatāpi tvaṃ alaṅkatasadisīti adhippāyo.

659. **Kā kambukāyūradhare**ti kā tvaṃ kataradevanikāyapariyāpannā suvaṇṇamayaparihārakadhare, suvaṇṇamayakeyūradhare vā. Kambuparihārakanti ca hatthālaṅkāraviseso vuccati, kāyūranti bhujālaṅkāraviseso. Atha vā kambūti suvaṇṇaṃ, tasmā kambukāyūradhare suvaṇṇamayabāhābharaṇadhareti attho. **Kañcanāveḷabhūsite**ti kañcanamayāveḷapiḷandhanabhūsite. **Hemajālakasañchanne**ti ratanaparisibbitena hemamayena jālakena chāditasarīre. **Nānāratanamālinī**ti nakkhattamālāya viya kāḷapakkharattiyaṃ sīse paṭimukkāhi vividhāhi ratanāvalīhi nānāratanamālinī kā tvanti pucchati.

660. **Sovaṇṇamayā**tiādi yāhi ratanamālāhi sā devatā nānāratanamālinīti vuttā, tāsaṃ dassanaṃ. Tattha **sovaṇṇamayā**ti siṅgīsuvaṇṇamayā mālā. **Lohitaṅgamayā**ti padumarāgādirattamaṇimayā. **Masāragallā**ti masāragallamaṇimayā. **Sahalohitaṅgā**ti lohitaṅgamaṇimayāhi saddhiṃ kabaramaṇimayā ceva lohitaṅgasaṅkhātarattamaṇimayā cāti attho. **Pārevatakkhīhi maṇīhi cittatā**ti pārevatakkhisadisehi maṇīhi yathāvuttamaṇīhi ca saṅkhatacittabhāvā imā tava kesahatthe ratanamālāti adhippāyo.

661. **Koci kocī**ti ekacco ekacco. **Etthā**ti etesu mālādāmesu. **Mayūrasussaro**ti mayūro viya sundaranādo. **Haṃsassarañño**ti haṃsassaro añño, haṃsasadisassaro aparo. **Karavīkasussaro**ti karavīko viya sobhanassaro. Tesaṃ mālādāmānaṃ yathā mayūrassaro, haṃsassaro, karavīkassaro, evaṃ vaggurūpo madhurākāro saro suyyati. Kimiva? **Pañcaṅgikaṃ tūriyamivappavāditaṃ**. Yathā kusalena vādite pañcaṅgike tūriye, evaṃ tesaṃ saro suyyati, vaggurūpoti attho. Bhummatthe hi idaṃ upayogavacanaṃ.

662. **Nānāvaṇṇāhi dhātūhī**ti anekarūpāhi akkhacakkaīsādiavayavadhātūhi. **Suvibhattova sobhatī**ti avayavānaṃ aññamaññaṃ yuttappamāṇatāya vibhattivibhāgasampattiyā ca suvibhattova hutvā virājati. Atha vā suvibhattovāti kevalaṃ kammanibbattopi susikkhitena sippācariyena vibhattova viracito viya sobhatīti attho.

663. **Kañcanabimbavaṇṇe**ti sātisayaṃ pītobhāsatāya kañcanabimbakasadise tasmiṃ rathe. Kañcanabimbavaṇṇeti vā tassā devatāya ālapanaṃ, gandhodakena dhovitvā jātihiṅgulakarasena majjitvā dukūlacumbaṭakena majjitakañcanapaṭimāsadiseti attho. **Bhāsasimaṃ padesa**nti imaṃ sakalampi bhūmipadesaṃ bhāsayasi vijjotayasi.

Evaṃ therena pucchitā sāpi devatā imāhi gāthāhi byākāsi –

664. ‘‘Sovaṇṇajālaṃ maṇisoṇṇacittitaṃ, muttācitaṃ hemajālena channaṃ;
Parinibbute gotame appameyye, pasannacittā ahamābhiropayiṃ.

665. ‘‘Tāhaṃ kammaṃ karitvāna, kusalaṃ buddhavaṇṇitaṃ;
Apetasokā sukhitā, sampamodāmanāmayā’’ti.

664. Tattha **sovaṇṇajāla**nti sarīrappamāṇena kataṃ suvaṇṇamayaṃ jālaṃ. **Maṇisoṇṇacittita**nti sīsādiṭṭhānesu sīsūpagagīvūpagādiābharaṇavasena nānāvidhehi maṇīhi ca suvaṇṇena ca cittitaṃ. **Muttācita**nti antarantarā ābaddhāhi muttāvalīhi ācitaṃ. **Hemajālena channa**nti hemamayena pabhājālena channaṃ. Tañhi nānāvidhehi maṇīhi ceva suvaṇṇena ca cittitaṃ muttāvalīhi ācitampi suparisuddhassa rattasuvaṇṇasseva yebhuyyatāya divākarakiraṇasamphassato ativiya pabhassarena hemamayena pabhājālena sañchāditaṃ ekobhāsaṃ hutvā kañcanādāsaṃ viya tiṭṭhati. **Parinibbute**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbute. **Gotame**ti bhagavantaṃ gottena niddisati. **Appameyye**ti guṇānubhāvato paminituṃ asakkuṇeyye. **Pasannacittā**ti kammaphalavisayāya buddhārammaṇāya ca saddhāya pasannamānasā. **Abhiropayi**nti pūjāvasena sarīre ropesiṃ paṭimuñciṃ.

665. **Tāha**nti taṃ ahaṃ. **Kusala**nti kucchitasalanādiatthena kusalaṃ. **Buddhavaṇṇita**nti ‘‘yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā’’tiādinā (saṃ. ni. 5.139; a. ni. 4.34) sammāsambuddhena pasatthaṃ. **Apetasokā**ti sokahetūnaṃ bhogabyasanādīnaṃ abhāvena apagatasokā. Tena cittadukkhābhāvamāha. **Sukhitā**ti sañjātasukhā sukhappattā. Etena sarīradukkhābhāvaṃ vadati. Cittadukkhābhāvena cassā pamodāpatti, sarīradukkhābhāvena arogatā. Tenāha **‘‘sampamodāmanāmayā’’**ti. Sesaṃ vuttanayameva. Ayañca attho tadā attanā devatāya ca kathitaniyāmeneva saṅgītikāle āyasmatā nāradena dhammasaṅgāhakānaṃ ārocito, te ca taṃ tatheva saṅgahaṃ āropayiṃsūti.

Mallikāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Visālakkhivimānavaṇṇanā

Kā nāma tvaṃ visālakkhīti visālakkhivimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati parinibbute raññā ajātasattunā attanā paṭiladdhā bhagavatā sarīradhātuyo gahetvā rājagahe thūpe ca mahe ca kate rājagahavāsinī ekā mālākāradhītā sunandā nāma upāsikā ariyasāvikā sotāpannā pituṃ gehato pesitaṃ bahuṃ mālañca gandhañca pesetvā devasikaṃ cetiye pūjaṃ kāresi, uposathadivasesu pana sayameva gantvā pūjaṃ akāsi. Sā aparabhāge aññatarena rogena phuṭṭhā kālaṃ katvā sakkassa devarañño paricārikā hutvā nibbatti. Athekadivasaṃ sā sakkena devānamindena saha cittalatāvanaṃ pāvisi. Tattha ca aññāsaṃ devatānaṃ pabhā pupphādīnaṃ pabhāhi paṭihatā hutvā vicittavaṇṇā hoti, sunandāya pana pabhā tāhi anabhibhūtā sabhāveneva aṭṭhāsi. Taṃ disvā sakko devarājā tāya katasucaritaṃ ñātukāmo imāhi gāthāhi pucchi –

666. ‘‘Kā nāma tvaṃ visālakkhi, ramme cittalatāvane;
Samantā anupariyāsi, nārīgaṇapurakkhatā.

667. ‘‘Yadā devā tāvatiṃsā, pavisanti imaṃ vanaṃ;
Sayoggā sarathā sabbe, citrā honti idhāgatā.

668. ‘‘Tuyhañca idha pattāya, uyyāne vicarantiyā;
Kāye na dissatī cittaṃ, kena rūpaṃ tavedisaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

666. Tattha **kā nāma tva**nti purimattabhāve kā nāma kīdisī nāma tvaṃ, yattha katena sucaritena ayaṃ te īdisī ānubhāvasampatti ahosīti adhippāyo. **Visālakkhī**ti vipulalocane.

667. **Yadā**ti yasmiṃ kāle. **Imaṃ vana**nti imaṃ cittalatānāmakaṃ upavanaṃ. **Citrā hontī**ti imasmiṃ cittalatāvane vicittapabhāsaṃsaggena attano sarīravatthālaṅkārādīnaṃ pakatiobhāsatopi visiṭṭhabhāvappattiyā vicitrākārā honti. **Idhāgatā**ti idha āgatā sampattā, idha vā āgamanahetu.

668. **Idha pattāyā**ti imaṃ ṭhānaṃ sampattāya upagatāya. **Kena rūpaṃ tavedisa**nti kena kāraṇena tava rūpaṃ sarīraṃ edisaṃ evarūpaṃ, cittalatāvanassa pabhaṃ abhibhavantaṃ tiṭṭhatīti adhippāyo.

Evaṃ sakkena puṭṭhā sā devatā imāhi gāthāhi byākāsi –

669. ‘‘Yena kammena devinda, rūpaṃ mayhaṃ gatī ca me;
Iddhi ca ānubhāvo ca, taṃ suṇohi purindada.

670. ‘‘Ahaṃ rājagahe ramme, sunandā nāmupāsikā;
Saddhā sīlena sampannā, saṃvibhāgaratā sadā.

671. ‘‘Acchādanañca bhattañca, senāsanaṃ padīpiyaṃ;
Adāsiṃ ujubhūtesu, vippasannena cetasā.

672. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

673. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Saññamā saṃvibhāgā ca, vimānaṃ āvasāmahaṃ.

674. ‘‘Pāṇātipātā viratā, musāvādā ca saññatā;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārakā.

675. ‘‘Pañcasikkhāpade ratā, ariyasaccāna kovidā;
Upāsikā cakkhumato, gotamassa yasassino.

676. ‘‘Tassā me ñātikulā dāsī, sadā mālābhihārati;
Tāhaṃ bhagavato thūpe, sabbamevābhiropayiṃ.

677. ‘‘Uposathe cahaṃ gantvā, mālāgandhavilepanaṃ;
Thūpasmiṃ abhiropesiṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

678. ‘‘Tena kammena devinda, rūpaṃ mayhaṃ gatī ca me;
Iddhi ca ānubhāvo ca, yaṃ mālaṃ abhiropayiṃ.

679. ‘‘Yañca sīlavatī āsiṃ, na taṃ tāva vipaccati;
Āsā ca pana me devinda, sakadāgāminī siya’’nti.

669. Tattha **gatī**ti ayaṃ devagati, nibbatti vā. **Iddhī**ti ayaṃ deviddhi, adhippāyasamijjhanaṃ vā. **Ānubhāvo**ti pabhāvo. **Purindadā**ti sakkaṃ ālapati. So hi pure dānaṃ adāsīti ‘‘purindado’’ti vuccati.

676. **Ñātikulā**ti pitu gehaṃ sandhāya vadati. **Sadā mālābhihāratī**ti sadā sabbakālaṃ divase divase ñātikulato dāsiyā pupphaṃ mayhaṃ abhiharīyati. **Sabbamevābhiropayi**nti mayhaṃ piḷandhanatthāya pitugehato āhaṭaṃ mālaṃ aññañca gandhādiṃ sabbameva attanā aparibhuñjitvā bhagavato thūpe pūjanavasena abhiropayiṃ pūjaṃ kāresiṃ.

677-8. **Uposathe cahaṃ gantvā**ti uposathadivase ahameva thūpaṭṭhānaṃ gantvā. **Yaṃ mālaṃ abhiropayi**nti yaṃ tadā bhagavato thūpe mālāgandhābhiropanaṃ kataṃ, tena kammenāti yojanā.

679. **Na taṃ tāva vipaccatī**ti yaṃ sīlavatī āsiṃ, taṃ sīlarakkhaṇaṃ taṃ rakkhitaṃ sīlaṃ pūjāmayapuññassa balavabhāvena aladdhokāsaṃ na tāva vipaccati, na vipaccituṃ āraddhaṃ, aparasmiṃyeva attabhāve tassa vipākoti attho. **Āsā ca pana me devinda, sakadāgāminī siya**nti ‘‘kathaṃ nu kho ahaṃ sakadāgāminī bhaveyya’’nti patthanā ca me devinda, ariyadhammavisayāva, na bhavavisesavisayā. Sā pana sappimaṇḍaṃ icchato dadhito pacitaṃ viya anipphādinīti dasseti. Sesaṃ vuttanayameva.

Imaṃ pana atthaṃ sakko devānamindo attanā ca tāya devadhītāya ca vuttaniyāmeneva āyasmato vaṅgīsattherassa ārocesi. Āyasmā vaṅgīso saṅgītikāle dhammasaṅgāhakānaṃ mahātherānaṃ ārocesi, te ca taṃ tatheva saṅgītiṃ āropayiṃsūti.

Visālakkhivimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pāricchattakavimānavaṇṇanā

Pāricchattake koviḷāreti pāricchattakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena sāvatthivāsī aññataro upāsako bhagavantaṃ upasaṅkamitvā, svātanāya nimantetvā, attano gehadvāre mahantaṃ maṇḍapaṃ sajjetvā sāṇipākāraṃ parikkhipitvā upari vitānaṃ bandhitvā dhajapaṭākādayo ussāpetvā nānāvirāgavaṇṇāni vatthāni gandhadāmamālādāmāni ca olambetvā sittasammaṭṭhe padese āsanāni paññāpetvā bhagavato kālaṃ ārocesi. Atha bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya devavimānaṃ viya alaṅkatapaṭiyattaṃ maṇḍapaṃ pavisitvā sahassaraṃsī viya aṇṇavakucchiṃ obhāsayamāno paññatte āsane nisīdi. Upāsako gandhapupphadhūmadīpehi bhagavantaṃ pūjesi.

Tena ca samayena aññatarā kaṭṭhahārikā itthī andhavane supupphitaṃ asokarukkhaṃ disvā sapallavaṅkurāni piṇḍīkatāni bahūni asokapupphāni gahetvā āgacchantī, bhagavantaṃ tattha nisinnaṃ disvā pasannacittā āsanassa samantato tehi pupphehi pupphasantharaṃ santharantī, bhagavato pūjaṃ katvā vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā namassamānā agamāsi. Sā aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti, accharāsahassaparivārā yebhuyyena nandanavane naccantī gāyantī pāricchattakamālā ganthentī pamodamānā kīḷantī sukhaṃ anubhavati. Athāyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayena devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavanaṃ gantvā taṃ disvā tāya katakammaṃ imāhi gāthāhi pucchi –

680. ‘‘Pāricchattake koviḷāre, ramaṇīye manorame;
Dibbamālaṃ ganthamānā, gāyantī sampamodasi.

681. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā saddā niccharanti, savanīyā manoramā.

682. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;

Dibbā gandhā pavāyanti, sucigandhā manoramā.

683. ‘‘Vivattamānā kāyena, yā veṇīsu piḷandhanā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

684. ‘‘Vaṭaṃsakā vātadhutā, vātena sampakampitā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

685. ‘‘Yāpi te sirasmiṃ mālā, sucigandhā manoramā;
Vāti gandho disā sabbā, rukkho mañjūsako yathā.

686. ‘‘Ghāyase taṃ sucigandhaṃ, rūpaṃ passasi amānusaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

680. Tattha **pāricchattake koviḷāre**ti pāricchattakanāmake koviḷārapupphe ādāya dibbamālaṃ ganthamānāti yojanā. Yañhi lokiyā ‘‘pārijāta’’nti vadanti, taṃ māgadhabhāsāya ‘‘pāricchattaka’’nti vuccati. Koviḷāroti ca koviḷārajātiko, so ca manussalokepi devalokepi koviḷāro, tassāpi jātīti vadanti.

681. Tassā pana devatāya naccanakāle aṅgabhāravasena sarīrato ca piḷandhanato ca ativiya madhuro saddo niccharati, gandho sadā sabbā disāpi pharitvā tiṭṭhati. Tenāha **‘‘tassā te naccamānāyā’’**tiādi. Tattha **savanīyā**ti sotuṃ yuttā, savanassa vā hitā, kaṇṇasukhāti attho.

683. **Vivattamānā kāyenā**ti tava kāyena sarīrena parivattamānena, itthambhūtalakkhaṇe cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Yā veṇīsu piḷandhanā**ti yāni te kesaveṇīsu piḷandhanāni, vibhattilopo cettha daṭṭhabbo, liṅgavipallāso vā.

684. **Vaṭaṃsakā**ti ratanamayā kaṇṇikā vaṭaṃsakāti attho. **Vātadhutā**ti mandena mālutena dhūpayamānā. **Vātena sampakampitā**ti vātena samantato visesato kampitā calitā. Atha vā **vaṭaṃsakā vātadhutā, vātena sampakampitā**ti avāteritāpi vāteritāpi ye te vaṭaṃsakā kampitā, tesaṃ suyyati nigghosoti atthayojanā.

685. **Vāti gandho disā sabbā**ti tassā te sirasmiṃ dibbamālāya gandho vāyati sabbā disā. Yathā kiṃ? **Rukkho mañjūsako yathā**ti, yathā nāma mañjūsako rukkho supupphito attano gandhena bahūni yojanāni pharamāno sabbā disā vāyati, evaṃ tava sirasmiṃ piḷandhanamālāya gandhoti attho. So kira rukkho gandhamādane paccekabuddhānaṃ uposathakaraṇamaṇḍalamāḷakamajjhe tiṭṭhati. Yattakāni devaloke ca manussaloke ca surabhikusumāni, tāni tassa sākhaggesu nibbattanti. Tena so ativiya sugandho hoti. Evaṃ tāya devatāya piḷandhanamālāya gandhoti. Tena vuttaṃ ‘‘rukkho mañjūsako yathā’’ti.

686. Yadipi tassa saggassa chaphassāyatanikabhāvato sabbānipi tattha ārammaṇāni piyarūpāniyeva, gandharūpānaṃ pana savisesānaṃ tassā devatāya lābhibhāvato **‘‘ghāyase taṃ sucigandhaṃ, rūpaṃ passasi amānusa’’**nti vuttaṃ.

Atha devatā dvīhi gāthāhi byākāsi –

687. ‘‘Pabhassaraṃ accimantaṃ, vaṇṇagandhena saṃyutaṃ;
Asokapupphamālāhaṃ, buddhassa upanāmayiṃ.

688. ‘‘Tāhaṃ kammaṃ karitvāna, kusalaṃ buddhavaṇṇitaṃ;
Apetasokā sukhitā, sampamodāmanāmayā’’ti.

687. Tattha sudhotapavāḷasaṅghātasannibhassa kiñjakkhakesarasamudāyena bhāṇuraṃsijālassa viya asokapupphuttamassa tadā upaṭṭhitataṃ sandhāyāha **‘‘pabhassaraṃ accimanta’’**nti. Sesaṃ vuttanayameva.

Athāyasmā mahāmoggallāno tāya devatāya attano sucaritakamme kathite saparivārāya tassā dhammaṃ desetvā tato manussalokaṃ āgantvā bhagavato taṃ pavattiṃ kathesi. Bhagavā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattamahājanassa dhammaṃ desesi, sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Pāricchattakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā khuddaka-aṭṭhakathāya vimānavatthusmiṃ

Dasavatthupaṭimaṇḍitassa tatiyassa pāricchattakavaggassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mañjiṭṭhakavaggo

1. Mañjiṭṭhakavimānavaṇṇanā

Mañjiṭṭhakavagge **mañjiṭṭhake vimānasmi**nti mañjiṭṭhakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tattha aññataro upāsako bhagavantaṃ nimantetvā anantaravimāne vuttanayeneva maṇḍapaṃ sajjetvā tattha nisinnaṃ satthāraṃ pūjetvā dānaṃ deti. Tena ca samayena aññatarā kuladāsī andhavane supupphitaṃ sālarukkhaṃ disvā tattha pupphāni gahetvā hīrehi āvuṇitvā vaṭaṃsake katvā puna bahūni muttapupphāni aggapupphāni ca gahetvā nagaraṃ paviṭṭhā. Tasmiṃ maṇḍape yugandharapabbatakucchiṃ obhāsayamānaṃ bālasūriyaṃ viya chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjetvā nisinnaṃ, bhagavantaṃ disvā pasannacittā tehi pupphehi pūjentī vaṭaṃsakāni āsanassa samantato ṭhapetvā itarāni ca pupphāni okiritvā sakkaccaṃ vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā agamāsi. Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti, tattha tassā rattaphalikamayaṃ vimānaṃ, tassa ca purato suvaṇṇavālukāsanthatabhūmibhāgaṃ mahantaṃ sālavanaṃ pāturahosi. Sā yadā vimānato nikkhamitvā sālavanaṃ pavisati, tadā sālasākhā onamitvā tassā upari kusumāni okiranti. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayena upagantvā imāhi gāthāhi katakammaṃ pucchi –

689. ‘‘Mañjiṭṭhake vimānasmiṃ, soṇṇavālukasanthate;
Pañcaṅgikena tūriyena, ramasi suppavādite.

690. ‘‘Tamhā vimānā oruyha, nimmitā ratanāmayā;
Ogāhasi sālavanaṃ, pupphitaṃ sabbakālikaṃ.

691. ‘‘Yassa yasseva sālassa, mūle tiṭṭhasi devate;
So so muñcati pupphāni, onamitvā dumuttamo.

692. ‘‘Vāteritaṃ sālavanaṃ, ādhutaṃ dijasevitaṃ;
Vāti gandho disā sabbā, rukkho mañjūsako yathā.

693. ‘‘Ghāyase taṃ sucigandhaṃ, rūpaṃ passasi amānusaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

689. Tattha **mañjiṭṭhake vimānasmi**nti rattaphalikamaye vimāne. Sinduvārakaṇavīramakulasadisavaṇṇañhi ‘‘mañjiṭṭhaka’’nti vuccati. **Soṇṇavālukasanthate**ti samantato vippakiṇṇāhi suvaṇṇavālukāhi santhatabhūmibhāge. **Ramasi suppavādite**ti suṭṭhu pavāditena pañcaṅgikena tūriyena abhiramasi.

690. **Nimittā ratanāmayā**ti tava sucaritasippinā abhinimmitā ratanamayā vimānā. **Ogāhasī**ti pavisasi. **Sabbakālika**nti sabbakāle sukhaṃ sabbautusappāyaṃ, sabbakāle pupphanakaṃ vā.

692. **Vāterita**nti yathā pupphāni okiranti, evaṃ vātena īritaṃ calitaṃ. **Ādhuta**nti mandena mālutena saṇikasaṇikaṃ vidhūpayamānaṃ. **Dijasevita**nti mayūrakokilādisakuṇasaṅghehi upasevitaṃ.

Evaṃ therena puṭṭhā sā devatā imāhi gāthāhi byākāsi –

694. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, dāsī ayirakule ahuṃ;
Buddhaṃ nisinnaṃ disvāna, sālapupphehi okiriṃ.

695. ‘‘Vaṭaṃsakañca sukataṃ, sālapupphamayaṃ ahaṃ;
Buddhassa upanāmesiṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

696. ‘‘Tāhaṃ kammaṃ karitvāna, kusalaṃ buddhavaṇṇitaṃ;
Apetasokā sukhitā, sampamodāmanāmayā’’ti.

694-5. Tattha **ayirakule**ti ayyakule, sāmikageheti attho. **Ahu**nti ahosiṃ. **Okiri**nti pupphehi vippakiriṃ. **Upanāmesi**nti pūjāvasena upanāmesiṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Athāyasmā mahāmoggallāno saparivārāya tassā devatāya dhammaṃ desetvā manussalokaṃ āgantvā bhagavato tamatthaṃ nivedesi. Bhagavā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattamahājanassa dhammaṃ desesi. Desanā sadevakassa lokassa sātthikā ahosīti.

Mañjiṭṭhakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pabhassaravimānavaṇṇanā

Pabhassaravaravaṇṇanibheti pabhassaravimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati. Tena ca samayena rājagahe aññataro upāsako mahāmoggallānatthere abhippasanno hoti. Tassekā dhītā saddhā pasannā, sāpi there garucittīkārabahulā hoti. Athekadivasaṃ āyasmā mahāmoggallāno rājagahe piṇḍāya caranto taṃ kulaṃ upasaṅkami. Sā theraṃ disvā somanassajātā āsanaṃ paññāpetvā there tattha nisinne sumanamālāya pūjetvā madhuraṃ guḷaphāṇitaṃ therassa patte ākiri, thero anumoditukāmo nisīdi. Sā gharāvāsassa bahukiccatāya anokāsataṃ pavedetvā ‘‘aññasmiṃ divase dhammaṃ sossāmī’’ti theraṃ vanditvā uyyojesi. Tadaheva ca sā kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno upasaṅkamitvā imāhi gāthāhi pucchi –

697. ‘‘Pabhassaravaravaṇṇanibhe, surattavatthavasane;
Mahiddhike candanaruciragatte,
Kā tvaṃ subhe devate vandase mamaṃ.

698. ‘‘Pallaṅko ca te mahaggho, nānāratanacittito ruciro;
Yattha tvaṃ nisinnā virocasi, devarājāriva nandane vane.

699. ‘‘Kiṃ tvaṃ pure sucaritamācarī bhadde, kissa kammassa vipākaṃ;
Anubhosi devalokasmiṃ, devate pucchitācikkha;
Kissa kammassidaṃ phala’’nti.

697. Tattha **pabhassaravaravaṇṇanibhe**ti nibhāti dibbatīti nibhā, vaṇṇova nibhā vaṇṇanibhā, ativiya obhāsanato pabhassarā chavidosābhāvena varā uttamā vaṇṇanibhā etissāti pabhassaravaravaṇṇanibhā. Āmantanavasena ‘‘pabhassaravaravaṇṇanibhe’’ti vuttaṃ. **Surattavatthavasane**ti suṭṭhu rattavatthanivatthe. **Candanaruciragatte**ti candanānulittaṃ viya ruciragatte, gosītacandanena bahalatarānulittaṃ viya surattamanuññasarīrāvayaveti attho, candanānulepena vā ruciragatte.

Evaṃ therena puṭṭhā devatā imāhi gāthāhi byākāsi –

700. ‘‘Piṇḍāya te carantassa, mālaṃ phāṇitañca adadaṃ bhante;
Tassa kammassidaṃ vipākaṃ, anubhomi devalokasmiṃ.

701. ‘‘Hoti ca me anutāpo, aparaddhaṃ dukkhitañca me bhante;
Sāhaṃ dhammaṃ nāssosiṃ, sudesitaṃ dhammarājena.

702. ‘‘Taṃ taṃ vadāmi bhaddante, yassa me anukampiyo koci;
Dhammesu taṃ samādapetha, sudesitaṃ dhammarājena.

703. ‘‘Yesaṃ atthi saddhā buddhe, dhamme ca saṅgharatane;
Te maṃ ativirocanti, āyunā yasasā siriyā.

704. ‘‘Patāpena vaṇṇena uttaritarā, aññe mahiddhikatarā mayā devā’’ti.

700. Tattha **māla**nti sumanapupphaṃ. **Phāṇita**nti ucchurasaṃ gahetvā kataphāṇitaṃ.

701. **Anutāpo**ti vippaṭisāro. Tassa kāraṇamāha **‘‘aparaddhaṃ dukkhatañca me bhante’’**ti. Idāni taṃ sarūpato dasseti **‘‘sāhaṃ dhammaṃ nāssosi’’**nti, sā ahaṃ tadā tava desetukāmassa dhammaṃ na suṇiṃ. Kīdisaṃ? **Sudesitaṃ dhammarājenā**ti, sammāsambuddhena ādikalyāṇāditāya ekantaniyyānikatāya ca svākhātanti attho.

702. **Ta**nti tasmā dhammarājena sudesitattā asavanassa ca mādisānaṃ anutāpahetubhāvato. **Ta**nti tuvaṃ, tuyhanti attho. **Yassā**ti yo assa. **Anukampiyo**ti anukampitabbo. **Kocī**ti yo koci. **Dhammesū**ti sīlādidhammesu. ‘‘Dhamme hī’’ti vā pāṭho, sāsanadhammeti attho. Hīti nipātamattaṃ, vacanavipallāso vā. **Ta**nti anukampitabbapuggalaṃ. **Sudesita**nti suṭṭhu desitaṃ.

703-4. **Te maṃ ativirocantī**ti te ratanattaye pasannā devaputtā maṃ atikkamitvā virocanti. **Patāpenā**ti tejasā ānubhāvena. **Aññe**ti ye aññe. **Mayā**ti nissakke karaṇavacanaṃ. Vaṇṇena uttaritarā mahiddhikatarā ca devā, te ratanattaye abhippasannāyevāti dasseti. Sesaṃ vuttanayameva.

Pabhassaravimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nāgavimānavaṇṇanā

Alaṅkatā maṇikañcanācitanti nāgavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tena samayena bārāṇasivāsinī ekā upāsikā saddhā pasannā sīlācārasampannā bhagavantaṃ uddissa vatthayugaṃ vāyāpetvā suparidhotaṃ kārāpetvā upasaṅkamitvā bhagavato pādamūle ṭhapetvā evamāha ‘‘paṭiggaṇhātu, bhante bhagavā, imaṃ vatthayugaṃ anukampaṃ upādāya yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Bhagavā taṃ paṭiggahetvā tassā upanissayasampattiṃ disvā dhammaṃ desesi, sā desanāvasāne sotāpattiphale patiṭṭhahitvā bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā gehaṃ agamāsi. Sā na cirasseva kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppannā sakkassa devarājassa piyā ahosi vallabhā yasuttarā nāma nāmena. Tassā puññānubhāvena hemajālasañchanno kuñjaravaro nibbatti, tassa ca khandhe maṇimayo maṇḍapo, majjhe supaññattaratanapallaṅko nibbatti, dvīsu dantesu cassa kamalakuvalayujjalā ramaṇīyā dve pokkharaṇiyo pāturahesuṃ. Tattha padumakaṇṇikāsu ṭhitā devadhītā paggahitapañcaṅgikatūriyā naccanti ceva gāyanti ca.

Satthā bārāṇasiyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena sāvatthiṃ patvā tatra sudaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha sā devatā attanā anubhuyyamānaṃ dibbasampattiṃ oloketvā tassā kāraṇaṃ upadhārentī ''satthu vatthayugadānakāraṇa''nti ñatvā sañjātasomanassā bhagavati pasādabahumānā vanditukāmā abhikkantāya rattiyā hatthikkhandhavaragatā ākāsena āgantvā tato otaritvā bhagavantaṃ vanditvā añjaliṃ paggayha ekamantaṃ aṭṭhāsi. Taṃ āyasmā vaṅgīso bhagavato anuññāya imāhi gāthāhi pucchi –

705. ''Alaṅkatā maṇikañcanācitaṃ, sovaṇṇajālacitaṃ mahantaṃ;
Abhiruyha gajavaraṃ sukappitaṃ, idhāgamā vehāyasaṃ antalikkhe.

706. ''Nāgassa dantesu duvesu nimmitā, acchodakā paduminiyo suphullā;
Padumesu ca tūriyagaṇā pabhijjare, imā ca naccanti manoharāyo.

707. ''Deviddhipattāsi mahānubhāve, manussabhūtā kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvā, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī''ti.

705. Tattha **alaṅkatā**ti sabbābharaṇavibhūsitā. **Maṇikañcanācita**nti tehi dibbamānehi maṇisuvaṇṇehi ācitaṃ. **Sovaṇṇajālacita**nti hemajālasañchannaṃ. **Mahanta**nti vipulaṃ. **Sukappita**nti gamanasannāhavasena suṭṭhu sannaddhaṃ. **Vehāyasa**nti vehāyasabhūte hatthipiṭṭhe. **Antalikkhe**ti ākāse, ''alaṅkatamaṇikañcanācita''ntipi pāṭho. Ayañhettha saṅkhepattho – devate, tvaṃ sabbālaṅkārehi alaṅkatā alaṅkatamaṇikañcanācitaṃ, ativiya dibbamānehi maṇīhi kañcanehi ca alaṅkaraṇavasena khacitaṃ, hemajālehi kumbhālaṅkārādibhedehi hatthālaṅkārehi citaṃ āmuttaṃ mahantaṃ ativiya brahantaṃ uttamaṃ gajaṃ āruyha hatthipiṭṭhiyā nisinnā ākāseneva idha amhākaṃ santikaṃ āgatāti.

706. **Nāgassa dantesu duvesu nimmitā**ti erāvaṇassa viya nāgarājassa imassa dvīsu dantesu dve pokkharaṇiyo sucaritasippinā suṭṭhu viracitā. **Tūriyagaṇā**ti pañcaṅgikatūriyasamūhā. **Pabhijjare**ti dvādasannaṃ layabhedānaṃ vasena pabhedaṃ gacchanti. ''Pavajjare''ti ca paṭhanti, pakārehi vādīyantīti attho.

Evaṃ therena puṭṭhā devatā imāhi gāthāhi vissajjesi –

708. ''Bārāṇasiyaṃ upasaṅkamitvā, buddhassahaṃ vatthayugaṃ adāsiṃ;
Pādāni vanditvā chamā nisīdiṃ, vittā cahaṃ añjalikaṃ akāsiṃ.

709. ''Buddho ca me kañcanasannibhattaco, adesayi samudayadukkhaniccataṃ;
Asaṅkhataṃ dukkhanirodhasassataṃ, maggaṃ adesayi yato vijānisaṃ.

710. ''Appāyukī kālakatā tato cutā, upapannā tidasagaṇaṃ yasassinī;
Sakkassahaṃ aññatarā pajāpati, yasuttarā nāma disāsu vissutā''ti.

708-9. Tattha **chamā**ti bhūmiyaṃ. Bhummatthe hi idaṃ paccattavacanaṃ. **Vittā**ti tuṭṭhā. **Yato**ti yato satthu sāmukkaṃsikadhammadesanato. **Vijānisa**nti cattāri ariyasaccāni paṭivijjhiṃ.

710. **Appāyukī**ti ''īdisaṃ nāma uḷāraṃ puññaṃ katvā na tayā etasmiṃ dukkhabahule manussattabhāve evaṃ ṭhātabba''nti sañjātābhisandhinā viya parikkhayaṃ gatena kammunā appāyukā samānā. **Aññatarā pajāpatī**ti soḷasasahassānaṃ mahesīnaṃ aññatarā. **Disāsu vissutā**ti dvīsu devalokesu sabbadisāsu pākaṭā paññātā. Sesaṃ vuttanayameva.

Nāgavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Alomavimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti alomavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye viharanto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya bārāṇasiṃ piṇḍāya pāvisi. Tatthekā alomā nāma duggatitthī bhagavantaṃ disvā pasannacittā aññaṃ dātabbaṃ apassantī ‘‘īdisampi bhagavato dinnaṃ mayhaṃ mahapphalaṃ bhavissatī’’ti cintetvā paribhinnavaṇṇaṃ aloṇaṃ sukkhakummāsaṃ upanesi, bhagavā paṭiggahesi. Sā taṃ dānaṃ ārammaṇaṃ katvā somanassaṃ pavedesi, sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno –

711. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. –
Pucchi. Sāpi tassa byākāsi, taṃ dassetuṃ –

714. ‘‘Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phala’’nti. – vuttaṃ;
715. ‘‘Ahañca bārāṇasiyaṃ, buddhassādiccabandhuno;
Adāsiṃ sukkhakummāsaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

716. ‘‘Sukkhāya aloṇikāya ca, passa phalaṃ kummāsapiṇḍiyā;
Alomaṃ sukhitaṃ disvā, ko puññaṃ na karissati.

717. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

716. Tattha **alomaṃ sukhitaṃ disvā**ti alomampi nāma sukkhakummāsamattaṃ datvā evaṃ dibbasukhena sukhitaṃ disvā. **Ko puññaṃ na karissatī**ti ko nāma attano hitasukhaṃ icchanto puññaṃ na karissatīti. Sesaṃ vuttanayameva.

Alomavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kañjikadāyikāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti kañjikadāyikāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā andhakavinde viharati. Tena ca samayena bhagavato kucchiyaṃ vātarogo uppajji. Bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi ‘‘gaccha tvaṃ ānanda, piṇḍāya caritvā mayhaṃ bhesajjatthaṃ kañjikaṃ āharā’’ti. ‘‘Evaṃ bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissuṇitvā mahārājadattiyaṃ pattaṃ gahetvā attano upaṭṭhākavejjassa nivesanadvāre aṭṭhāsi. Taṃ disvā vejjassa bhariyā paccuggantvā vanditvā pattaṃ gahetvā theraṃ pucchi ‘‘kīdisena vo, bhante, bhesajjena attho’’ti. Sā kira buddhisampannā ‘‘bhesajjena payojane sati thero idhāgacchati, na bhikkhattha’’nti sallakkhesi. ‘‘Kañjikenā’’ti ca vutte ‘‘na yidaṃ bhesajjaṃ mayhaṃ ayyassa, tathā hesa bhagavato patto, handāhaṃ lokanāthassa anucchavikaṃ kañjikaṃ sampādemī’’ti somanassajātā sañjātabahumānā badarayūsena yāguṃ sampādetvā pattaṃ pūretvā tassa parivārabhāvena aññañca bhojanaṃ paṭiyādetvā pesesi. Taṃ paribhuttamattasseva bhagavato so ābādho vūpasami. Sā aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppajjitvā mahatiṃ dibbasampattiṃ anubhavantī modati. Athāyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ caranto taṃ accharāsahassaparivārena vicarantiṃ disvā tāya katakammaṃ imāhi gāthāhi pucchi –

719. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena …pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. –
Sāpi byākāsi.

721. ‘‘Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
723. ‘‘Ahaṃ andhakavindamhi, buddhassādiccabandhuno;
Adāsiṃ kolasampākaṃ, kañjikaṃ teladhūpitaṃ.

724. ‘‘Pipphalyā lasuṇena ca, missaṃ lāmañjakena ca;
Adāsiṃ ujubhūtasmiṃ, vippasannena cetasā.

725. ‘‘Yā mahesittaṃ kāreyya, cakkavattissa rājino;
Nārī sabbaṅgakalyāṇī, bhattu cānomadassikā;
Ekassa kañjikadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasiṃ.

726. ‘‘Sataṃ nikkhā sataṃ assā, sataṃ assatarīrathā;
Sataṃ kaññāsahassāni, āmuttamaṇikuṇḍalā;
Ekassa kañjikadānassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

727. ‘‘Sataṃ hemavatā nāgā, īsādantā urūḷhavā;
Suvaṇṇakacchā mātaṅgā, hemakappanavāsasā,
Ekassa kañjikadānassa, kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ.

728. ‘‘Catunnamapi dīpānaṃ, issaraṃ yodha kāraye;
Ekassa kañjikadānassa, kalaṃ nāgghati soḷasi’’nti.

723-4. Tattha **adāsiṃ kolasampāpakaṃ, kañjikaṃ teladhūpita**nti badaramodakakasāve catuguṇodakasamodite pākena catutthabhāgāvasiṭṭhaṃ yāguṃ pacitvā taṃ tikaṭukaajamodahiṅgujīrakalasuṇādīhi kaṭukabhaṇḍehi abhisaṅkharitvā sudhūpitaṃ katvā lāmañjagandhaṃ gāhāpetvā pasannacittena bhagavato patte ākiritvā satthāraṃ uddisitvā adāsiṃ, therassa hatthe patiṭṭhapesinti dasseti. Tenāha –

‘‘Pipphalyā lasuṇena ca, missaṃ lāmañjakena ca;
Adāsiṃ ujubhūtasmiṃ, vippasannena cetasā’’ti.

Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ āyasmā mahāmoggallāno tāya devatāya attanā samupacitasucaritakamme āvikate saparivārāya tassā dhammaṃ desetvā manussalokaṃ āgantvā taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā catuparisamajjhe dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Kañjikadāyikāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vihāravimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti vihāravimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena visākhā mahāupāsikā aññatarasmiṃ ussavadivase uyyāne vicaraṇatthaṃ sahāyikāhi parijanena ca ussāhitā sunhātānulittā subhojanaṃ bhuñjitvā mahālatāpasādhanaṃ piḷandhitvā pañcamattehi sahāyikāsatehi parivāritā mahantena issariyena mahatā paricchedena gehato nikkhamma uyyānaṃ uddissa gacchantī cintesi ‘‘bāladārikāya viya kiṃ me moghakīḷitena, handāhaṃ vihāraṃ gantvā bhagavantaṃ manobhāvanīye ca ayye vandissāmi, dhammañca sossāmī’’ti vihāraṃ gantvā ekamante ṭhatvā mahālatāpiḷandhanaṃ omuñcitvā taṃ dāsiyā hatthe datvā bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Tassā bhagavā dhammaṃ desesi.

Sā dhammaṃ sutvā bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā manobhāvanīye ca bhikkhū vanditvā vihārato nikkhamitvā thokaṃ gantvā dāsiṃ āha ‘‘handa je ābharaṇaṃ piḷandhissāmī’’ti. Sā taṃ bhaṇḍikaṃ katvā bandhitvā vihāre ṭhapetvā tahaṃ tahaṃ vicaritvā gamanakāle vissaritvā gatattā ‘‘vissaritaṃ mayā, tiṭṭha ayye āharissāmī’’ti nivattitukāmā ahosi. Visākhā ‘‘sace je vihāre ṭhapetvā vissaritaṃ, tassa vihārasseva atthāya taṃ pariccajissāmī’’ti vihāraṃ gantvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā attano adhippāyaṃ pavedentī ‘‘vihāraṃ, bhante, kāressāmi, adhivāsetu me bhagavā anukampaṃ upādāyā’’ti āha. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Sā taṃ piḷandhanaṃ satasahassādhikanavakoṭiagghanakaṃ vissajjetvā āyasmatā mahāmoggallānena navakammādhiṭṭhāyakena suvibhattabhittithambhatulāgopānasikaṇṇikadvārabāhavātapāna sopānādigehāvayavaṃ manoharaṃ suvikappitakaṭṭhakammaramaṇīyaṃ suparikammakatasudhākammaṃ manuññaṃ suviracitamālākammalatākammādicittakammavicittaṃ supariniṭṭhitamaṇikuṭṭima sadisabhūmitalaṃ devavimānasadisaṃ heṭṭhābhūmiyaṃ pañca gabbhasatāni, uparibhūmiyaṃ pañca gabbhasatānīti gabbhasahassapaṭimaṇḍitaṃ buddhassa bhagavato bhikkhusaṅghassa ca vasanānucchavikaṃ mahantaṃ pāsādaṃ tassa parivārapāsādasahassañca tesaṃ parivārabhāvena kuṭimaṇḍapacaṅkamanādīni ca kārentī navahi māsehi vihāraṃ niṭṭhāpesi. Pariniṭṭhite ca vihāre navaheva hiraññakoṭīhi vihāramahaṃ kārentī pañcamattehi sahāyikāsatehi saddhiṃ pāsādaṃ abhiruhitvā tassa sampattiṃ disvā somanassajātā sahāyikā āha ‘‘imaṃ evarūpaṃ pāsādaṃ kārentiyā yaṃ mayā puññaṃ pasutaṃ, taṃ anumodatha, pattidānaṃ vo dammī’’ti. ‘‘Aho sādhu aho sādhū’’ti pasannacittā sabbāpi anumodiṃsu.

Tattha aññatarā upāsikā visesato taṃ pattidānaṃ manasākāsi. Sā na cirasseva kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti. Tassā puññānubhāvena anekakūṭāgārapākārauyyānapokkharaṇiādipaṭimaṇḍitaṃ soḷasayojanāyāmavitthārabbedhaṃ attano pabhāya yojanasataṃ pharantaṃ ākāsacāriṃ mahantaṃ vimānaṃ pāturahosi. Sā gacchantīpi accharāsahassaparivārā saha vimānena gacchati. Visākhā pana mahāupāsikā vipulapariccāgatāya saddhāsampattiyā ca nimmānaratīsu nibbattitvā sunimmitadevarājassa aggamahesibhāvaṃ sampāpuṇi. Athāyasmā anuruddho devacārikaṃ caranto taṃ visākhāya sahāyikaṃ tāvatiṃsabhavane uppannaṃ disvā –

729. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Obhāsentī disā sabbā, osadhī viya tārakā.

730. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā saddā niccharanti, savanīyā manoramā.

731. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā gandhā pavāyanti, sucigandhā manoramā.

732. ‘‘Vivattamānā kāyena, yā veṇīsu piḷandhanā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

733. ‘‘Vaṭaṃsakā vātadhutā, vātena sampakampitā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

734. ‘‘Yāpi te sirasmiṃ mālā, sucigandhā manoramā;
Vāti gandho disā sabbā, rukkho mañjūsako yathā.

735. ‘‘Ghāyase taṃ sucigandhaṃ, rūpaṃ passasi amānusaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti. –

Imāhi gāthāhi pucchi. Sāpi tassa evaṃ byākāsi –

736. ‘‘Sāvatthiyaṃ mayhaṃ sakhī bhadante, saṅghassa kāresi mahāvihāraṃ;
Tatthappasannā ahamānumodiṃ, disvā agārañca piyañca metaṃ.

737. ‘‘Tāyeva me suddhanumodanāya, laddhaṃ vimānabbhutadassaneyyaṃ;
Samantato soḷasayojanāni, vehāyasaṃ gacchati iddhiyā mama.

738. ‘‘Kūṭāgārā nivesā me, vibhattā bhāgaso mitā;
Daddallamānā ābhanti, samantā satayojanaṃ.

739. ‘‘Pokkharañño ca me ettha, puthulomanisevitā;
Acchodakā vippasannā, soṇṇavālukasanthatā.

740. ‘‘Nānāpadumasañchannā, puṇḍarīkasamotatā;
Surabhī sampavāyanti, manuññā māluteritā.

741. ‘‘Jambuyo panasā tālā, nāḷikeravanāni ca;
Antonivesane jātā, nānārukkhā aropimā.

742. ‘‘Nānātūriyasaṅghuṭṭhaṃ, accharāgaṇaghositaṃ;
Yopi maṃ supine passe, sopi vitto siyā naro.

743. ‘‘Etādisaṃ abbhutadassaneyyaṃ, vimānaṃ sabbaso pabhaṃ;
Mama kamme hi nibbattaṃ, alaṃ puññāni kātave’’ti.

736. Tattha **sāvatthiyaṃ mayhaṃ sakhī bhadante, saṅghassa kāresi mahāvihāra**nti bhante anuruddha, sāvatthiyā samīpe pācīnapasse mayhaṃ mama sakkhī sahāyikā visākhā mahāupāsikā āgatāgataṃ cātuddisaṃ bhikkhusaṅghaṃ uddissa navahiraññakoṭipariccāgena pubbārāmaṃ nāma mahantaṃ vihāraṃ kāresi. **Tatthappasannā ahamānumodi**nti tasmiṃ vihāre katapariyosite saṅghassa niyyādiyamāne tāya kate pattidāne ‘‘aho ṭhāne vata pariccāgo kato’’ti pasannā ratanattaye kammaphale ca sañjātapasādā ahaṃ anumodiṃ. Vatthuvasena tassā anumodanāya uḷārabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘disvā agārañca piyañca meta’’**nti āha. Sahassagabbhaṃ ativiya ramaṇīyaṃ devavimānasadisaṃ tañca agāraṃ mahantaṃ pāsādaṃ piyañca me buddhappamukhaṃ saṅghaṃ uddissa tādisaṃ mahantaṃ dhanapariccāgaṃ disvā anumodinti yojanā.

737. **Tāyeva me suddhanumodanāyā**ti yathāvuttāya deyyadhammapariccāgābhāvena suddhāya kevalāya anumodanāyeva. **Laddhaṃ vimānabbhutadassaneyya**nti mayhaṃ pubbe īdisassa abhūtapubbatāya abbhutaṃ samantabhaddakabhāvena ativiya surūpatāya ca dassaneyyaṃ imaṃ vimānaṃ laddhaṃ adhigataṃ. Evaṃ tassa vimānassa abhirūpataṃ dassetvā idāni pamāṇamahattaṃ pabhāvamahattaṃ upabhogavatthumahattañca dassetuṃ **‘‘samantato soḷasayojanānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **iddhiyā mamā**ti mama puññiddhiyā.

739. **Pokkharañño**ti pokkharaṇiyo. **Puthulomanisevitā**ti dibbamacchehi upasevitā.

740. **Nānāpadumasañchannā**ti satapattasahassapattādibhedehi nānāvidhehi rattapadumehi rattakamalehi ca sañchāditā. **Puṇḍarīkasamotatā**ti nānāvidhehi setakamalehi samantato avatatā, nānārukkhā aropimā surabhī sampavāyantīti yojanā.

742. **Sopī**ti so supinadassāvīpi. **Vitto**ti tuṭṭho.

743. **Sabbaso pabha**nti samantato obhāsamānaṃ. **Kamme hī**ti kammanimittaṃ. **Hī**ti nipātamattaṃ. Cetanānaṃ vā aparāparuppattiyā bahubhāvato ‘‘kammehī’’ti vuttaṃ. **Ala**nti yuttaṃ. **Kātave**ti kātuṃ.

Idāni thero visākhāya nibbattaṭṭhānaṃ kathāpetukāmo imaṃ gāthamāha –

744. ‘‘Tāyeva te suddhanumodanāya,
Laddhaṃ vimānabbhutadassaneyyaṃ;
Yā ceva sā dānamadāsi nārī,
Tassā gatiṃ brūhi kuhiṃ uppannā sā’’ti.

744. Tattha **yā ceva sā dānamadāsi nārī**ti yassa dānassa anumodanāya tvaṃ īdisaṃ sampattiṃ paṭilabhi, taṃ dānaṃ yā ceva sā nārī adāsīti visākhaṃ mahāupāsikaṃ sandhāya vadati. Tāya eva devatāya tassā sampattiṃ kathāpetukāmo āha ‘‘tassā gatiṃ brūhi kuhiṃ uppannā sā’’ti. **Tassā gati**nti tāya nibbattadevagatiṃ.

Idāni therena pucchitamatthaṃ dassentī āha –

745. ‘‘Yā sā ahu mayhaṃ sakhī bhadante, saṅghassa kāresi mahāvihāraṃ;
Viññātadhammā sā adāsi dānaṃ, uppannā nimmānaratīsu devesu.

746. ‘‘Pajāpatī tassa sunimmitassa,
Acintiyo kammavipāka tassā;
Yametaṃ pucchasi ‘kuhiṃ uppannā sā’ti,
Taṃ te viyākāsiṃ anaññathā aha’’nti.

745. Tattha **viññātadhammā**ti viññātasāsanadhammā, paṭividdhacatusaccadhammāti attho.

746. **Sunimmitassā**ti sunimmitassa devarājassa. **Acintiyo kammavipāka tassā**ti vibhattilopaṃ katvā niddeso, tassā mama sakhiyā nibbānaratīsu nibbattāya kammavipāko puññakammassa vipākabhūtā dibbasampatti acintiyā appameyyāti attho. **Anaññathā**ti aviparītaṃ yathāsabhāvato. Kathaṃ panāyaṃ tassā sampattiṃ aññāsīti? Subhaddā viya bhaddāya, visākhāpi devadhītā imissā santikaṃ agamāsi.

Idāni devadhītā theraṃ aññesampi dānasamādapane niyojentī imāhi gāthāhi dhammaṃ desesi –

747. ‘‘Tenahaññepi samādapetha, saṅghassa dānāni dadātha vittā;
Dhammañca suṇātha pasannamānasā, sudullabho laddho manussalābho.

748. ‘‘Yaṃ maggaṃ maggādhipatī adesayi, brahmassaro kañcanasannibhattaco;
Saṅghassa dānāni dadātha vittā, mahapphalā yattha bhavanti dakkhiṇā.

749. ‘‘Ye puggalā aṭṭha sataṃ pasatthā, cattāri etāni yugāni honti;
Te dakkhiṇeyyā sugatassa sāvakā, etesu dinnāni mahapphalāni.

750. ‘‘Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito.

751. ‘‘Yajamānānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ;
Karotaṃ opadhikaṃ puññaṃ, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ.

752. ‘‘Eso hi saṅgho vipulo mahaggato, esappameyyo udadhīva sāgaro;
Ete hi seṭṭhā naravīrasāvakā, pabhaṅkarā dhammamudīrayanti.

753. ‘‘Tesaṃ sudinnaṃ suhutaṃ suyiṭṭhaṃ, ye saṅghamuddissa dadanti dānaṃ;
Sā dakkhiṇā saṅghagatā patiṭṭhitā, mahapphalā lokavidūna vaṇṇitā.

754. ‘‘Etādisaṃ yaññamanussarantā, ye vedajātā vicaranti loke;
Vineyya maccheramalaṃ samūlaṃ, aninditā saggamupenti ṭhāna’’nti.

747. Tattha **tenahaññepī**ti tenahi aññepi. **Tenā**ti ca tena kāraṇena, **hī**ti nipātamattaṃ. ‘‘Samādapethā’’ti vatvā samādapanākāraṃ dassetuṃ **‘‘saṅghassa dānāni dadāthā’’**tiādi vuttaṃ. Aṭṭhahi akkhaṇehi vajjitaṃ manussabhāvaṃ sandhāyāha **‘‘sudullabho laddho manussalābho’’**ti.

Tattha aṭṭha akkhaṇā nāma tayo apāyā arūpā asaññasattā paccantadeso indriyānaṃ vekallaṃ niyatamicchādiṭṭhikatā apātubhāvo buddhassāti.

748. **Yaṃ magga**nti yaṃ khettavisese kataṃ dānaṃ, taṃ ekantena sugatisampāpanato sugatigāmimaggaṃ apāyamaggato jagghamaggādito ca ativiya seṭṭhabhāvena maggādhipanti katvā. Dānampi hi saddhāhiriyo viya ''devalokagāmimaggo''ti vuccati. Yathāha –

''Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ, dhammā ete sappurisānuyātā;
Etañhi maggaṃ diviyaṃ vadanti, etena hi gacchati devaloka''nti.(a. ni. 8.32; kathā. 480);

''Maggādhipatī''ti vā pāṭho, tassa ariyamaggena sadevakassa lokassa adhipatibhūto satthāti attho daṭṭhabbo. **Saṅghassa dānāni dadātha**tiādinā punapi dakkhiṇeyyesu dānasaṃvibhāge niyojentī āha.

749. Idāni taṃ dakkhiṇeyyaṃ ariyasaṅghaṃ sarūpato dassentī **''ye puggalā aṭṭha sataṃ pasatthā''**ti gāthamāha. Tattha **ye**ti aniyamitaniddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhā**ti tesaṃ gaṇanaparicchedo. Te hi cattāro ca paṭipannā cattāro ca phale ṭhitāti aṭṭha honti. **Sataṃ pasatthā**ti sappurisehi buddhapaccekabuddhasāvakehi aññehi ca devamanussehi passatthā. Kasmā? Sahajātasīlādiguṇayogato. Tesañhi campakabakulakusumādīnaṃ viya sahajātavaṇṇagandhādayo sahajātasīlasamādhiādayo guṇā, tena te vaṇṇagandhādisampannāni viya pupphāni devamanussānaṃ sataṃ piyā manāpā pāsaṃsiyā ca honti. Tena vuttaṃ ''ye puggalā aṭṭha sataṃ pasatthā''ti. Te pana saṅkhepato sotāpattimaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yugaṃ, evaṃ yāva arahattamaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṃ yuganti cattāri yugāni honti. Tenāha **''cattāri etāni yugāni honti te dakkhiṇeyyā''**ti. **Te**ti pubbe aniyamato uddiṭṭhānaṃ niyametvā dassanaṃ. Te hi sabbepi kammaṃ kammaphalañca saddahitvā dātabbadeyyadhammasaṅkhātaṃ dakkhiṇaṃ arahantīti dakkhiṇeyyā guṇavisesayogena dānassa mahapphalabhāvasādhanato. **Sugatassa sāvakā**ti sammāsambuddhassa dhammasavanante ariyāya jātiyā jātatāya taṃ dhammaṃ suṇantīti sāvakā. **Etesu dinnāni mahapphalānī**ti etesu sugatassa sāvakesu appakānipi dānāni dinnāni paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā mahapphalāni honti. Tenāha bhagavā ''yāvatā, bhikkhave, saṅghā vā gaṇā vā, tathāgatasāvakasaṅgho tesaṃ aggamakkhāyatī''tiādi (a. ni. 4.34; 5.32; itivu. 90).

750. **Cattāro ca paṭipannā**tiādi heṭṭhā vuttatthameva.

Idha pana āyasmā anuruddho attanā devatāya ca vuttamatthaṃ manussalokaṃ āgantvā bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Vihāravimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Caturitthivimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti caturitthivimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati sāvatthiyaṃ viharante āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayena devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavanaṃ gato. So tattha paṭipāṭiyā ṭhitesu catūsu vimānesu catasso devadhītaro paccekaṃ accharāsahassaparivārā dibbasampattiṃ anubhavantiyo disvā tāhi pubbe katakammaṃ pucchanto –

755. ''Abhikkantena vaṇṇena…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Imāhi gāthāhi paṭipāṭiyā pucchi. Tāpi tassa pucchānantaraṃ paṭipāṭiyā byākariṃsu. Taṃ dassetuṃ –

758. ''Sā devatā attamanā…pe…yassa kammassidaṃ phala''nti. –

Ayaṃ gāthā vuttā.

Tā kira kassapassa bhagavato kāle esikānāmake raṭṭhe paṇṇakate nāma nagare kulagehe nibbattā vayappattā tasmiṃyeva nagare patikulaṃ gatā samaggavāsaṃ vasanti. Tāsu ekā aññataraṃ piṇḍacārikaṃ bhikkhuṃ disvā pasannacittā indīvarakalāpaṃ adāsi, aparā aññassa nīluppalahatthakaṃ adāsi, aparā padumahatthakaṃ adāsi, aparā sumanamakuḷāni adāsi. Tā aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbattiṃsu, tāsaṃ accharāsahassaṃ parivāro ahosi. Tā tattha yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā tato cutā tasseva kammassa vipākāvasesena aparāparaṃ tattheva saṃsarantiyo imasmiṃ buddhuppāde tattheva uppannā vuttanayena āyasmatā mahāmoggallānena pucchitā. Tāsu ekā attanā kataṃ pubbakammaṃ therassa kathentī –

759. ''Indīvarānaṃ hatthakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa;
Esikānaṃ uṇṇatasmiṃ, nagaravare paṇṇakate ramme.

760. ''Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Āha. Aparā –

766. ''Nīluppalahatthakaṃ ahamadāsiṃ, bhikkhuno piṇḍāya carantassa;
Esikānaṃ uṇṇatasmiṃ, nagaravare paṇṇakate ramme.

767. ''Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Āha. Aparā –

773. ''Odātamūlakaṃ haritapattaṃ, udakasmiṃ sare jātaṃ ahamadāsiṃ;
Bhikkhuno piṇḍāya carantassa, esikānaṃ uṇṇatasmiṃ;
Nagaravare paṇṇakate ramme.

774. ''Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Āha. Aparā –

780. ''Ahaṃ sumanā sumanassa sumanamakuḷāni, dantavaṇṇāni ahamadāsiṃ;
Bhikkhuno piṇḍāya carantassa, esikānaṃ uṇṇatasmiṃ;
Nagaravare paṇṇakate ramme.

781. ''Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Āha.

759. Tattha **indīvarānaṃ hatthaka**nti uddālakapupphahatthaṃ vātaghātakapupphakalāpaṃ. **Esikāna**nti esikāraṭṭhassa. **Uṇṇatasmiṃ nagaravare**ti uṇṇate bhūmipadese niviṭṭhe meghodaraṃ lihantehi viya accuggatehi pāsādakūṭāgārādīhi uṇṇate uttamanagare. **Paṇṇakate**ti evaṃnāmake nagare.

766. **Nīluppalahatthaka**nti kuvalayakalāpaṃ.

773. **Odātamūlaka**nti setamūlaṃ, bhisamūlānaṃ dhavalatāya vuttaṃ, padumakalāpaṃ sandhāya vadati. Tenāha ''haritapatta''ntiādi. Tattha **haritapatta**nti nīlapattaṃ. Avijahitamakuḷapattassa hi padumassa bāhirapattāni haritavaṇṇāni eva honti. **Udakasmiṃ sare jāta**nti sare udakamhi jātaṃ, saroruhanti attho.

780. **Sumanā**ti evaṃnāmā. **Sumanassā**ti sundaracittassa. **Sumanamakuḷānī**ti jātisumanapupphamakuḷāni. **Dantavaṇṇānī**ti sajjukaṃ ullikhitahatthidantasadisavaṇṇāni.

Evaṃ tāhi attanā katakamme kathite thero tāsaṃ anupubbiṃ kathaṃ kathetvā saccāni pakāsesi. Saccapariyosāne sā sabbāpi sahaparivārā sotāpannā ahesuṃ. Thero taṃ pavattiṃ manussalokaṃ āgantvā bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā dhammadesanā mahājanassa sātthikā jātāti.

Caturitthivimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ambavimānavaṇṇanā

Dibbaṃ te ambavanaṃ rammanti ambavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena sāvatthiyaṃ aññatarā upāsikā āvāsadānassa mahapphalataṃ mahānisaṃsatañca sutvā chandajātā bhagavantaṃ abhivādetvā evamāha ‘‘ahaṃ, bhante, ekaṃ āvāsaṃ kāretukāmā, icchāmi tādisaṃ okāsaṃ, ācikkhatū’’ti. Bhagavā bhikkhū āṇāpesi, bhikkhū tassā okāsaṃ dassesuṃ. Sā tattha ramaṇīyaṃ āvāsaṃ kāretvā tassa samantato ambarukkhe ropesi. So āvāso samantato ambapantīhi parikkhitto chāyūdakasampanno muttājālasadisavālukākiṇṇapaṇḍarabhūmibhāgo ativiya manoharo ahosi. Sā taṃ vihāraṃ nānāvaṇṇehi vatthehi pupphadāmagandhadāmādīhi ca devavimānaṃ viya alaṅkaritvā telapadīpaṃ āropetvā ambarukkhe ca ahatehi vatthehi veṭhetvā saṅghassa niyyādesi.

Sā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti, tassā mahantaṃ vimānaṃ pāturahosi ambavanaparikkhittaṃ. Sā tattha accharāgaṇaparivāritā dibbasampattiṃ anubhavati. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno upagantvā imāhi gāthāhi pucchi –

783. ‘‘Dibbaṃ te ambavanaṃ rammaṃ, pāsādettha mahallako;
Nānātūriyasaṅghuṭṭho, accharāgaṇaghosito.

784. ‘‘Padīpo cettha jalati, niccaṃ sovaṇṇayo mahā;
Dussaphalehi rukkhehi, samantā parivārito.

785. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

787. ‘‘Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

788. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, purimāya jātiyā manussaloke;
Vihāraṃ saṅghassa kāresiṃ, ambehi parivāritaṃ.

789. ‘‘Pariyosite vihāre, kārente niṭṭhite mahe;
Ambehi chādayitvāna, katvā dussamaye phale.

790. ‘‘Padīpaṃ tattha jāletvā, bhojayitvā gaṇuttamaṃ;
Niyyādesiṃ taṃ saṅghassa, pasannā sehi pāṇibhi.

791. ‘‘Tena me ambavanaṃ rammaṃ, pāsādettha mahallako;
Nānātūriyasaṅghuṭṭho, accharāgaṇaghosito.

792. ‘‘Padīpo cettha jalati, niccaṃ sovaṇṇayo mahā;
Dussaphalehi rukkhehi, samantā parivārito.

793. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Sā devatā byākāsi.

783. Tattha **mahallako**ti mahanto āyāmavitthārehi ubbedhena ca vipulo, uḷāratamoti attho. **Accharāgaṇaghosito**ti taṃ pamodituṃ saṅgītivasena ceva piyasallāpavasena ca accharāsaṅghena samugghosito.

784. **Padīpo cettha jalatī**ti sūriyarasmisamujjalakiraṇavitāno ratanappadīpo ca ettha etasmiṃ pāsāde abhijalati. **Dussaphalehī**ti dussāni phalāni etesanti dussaphalā. Tehi samuggiriyamānadibbavatthehīti attho.

789. **Kārente niṭṭhite mahe**ti katapariyositassa vihārassa mahe pūjāya karīyamānāya ca. **Katvā dussamaye phale**ti dusseyeva tesaṃ ambānaṃ phalaṃ katvā.

790. **Gaṇuttama**nti gaṇānaṃ uttamaṃ bhagavato sāvakasaṅghaṃ. **Niyyādesi**nti sampaṭicchāpesiṃ, adāsinti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Ambavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pītavimānavaṇṇanā

Pītavatthe pītadhajeti pītavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati parinibbute raññā ajātasattunā attanā paṭiladdhā bhagavato sarīradhātuyo gahetvā thūpe ca mahe ca kate rājagahavāsinī aññatarā upāsikā pātova katasarīrapaṭijagganā ‘‘satthu thūpaṃ pūjessāmī’’ti yathāladdhāni cattāri kosātakīpupphāni gahetvā saddhāvegena samussāhitamānasā maggaparissayaṃ anupadhāretvāva thūpābhimukhī gacchati. Atha naṃ taruṇavacchā gāvī abhidhāvantī vegena āpatitvā siṅgena paharitvā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Sā tāvadeva tāvatiṃsabhavane nibbattantī sakkassa devarañño uyyānakīḷāya gacchantassa parivārabhūtānaṃ aḍḍhatiyānaṃ nāṭakakoṭīnaṃ majjhe attano sarīrapabhāya tā sabbā abhibhavantī saha rathena pāturahosi. Taṃ disvā sakko devarājā vimhitacitto acchariyabbhutajāto ‘‘kīdisena nu kho oḷārikena kammunā ayaṃ edisiṃ sumahatiṃ deviddhimupāgatā’’ti taṃ imāhi gāthāhi pucchi –

795. ‘‘Pītavatthe pītadhaje, pītālaṅkārabhūsite;
Pītacandanalittaṅge, pītauppalamālinī.

796. ‘‘Pītapāsādasayane, pītāsane pītabhājane;
Pītachatte pītarathe, pītasse pītabījane.

797. ‘‘Kiṃ kammamakarī bhadde, pubbe mānusake bhave;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

Sāpissa imāhi gāthāhi byākāsi –

798. ‘‘Kosātakī nāma latatthi bhante, tittikā anabhicchitā;
Tassā cattāri pupphāni, thūpaṃ abhihariṃ ahaṃ.

799. ‘‘Satthu sarīramuddissa, vippasannena cetasā;
Nāssa maggaṃ avekkhissaṃ, na taggamanasā satī.

800. ‘‘Tato maṃ avadhī gāvī, thūpaṃ apattamānasaṃ;
Tañcāhaṃ abhisañceyyaṃ, bhiyyo nūna ito siyā.

801. ‘‘Tena kammena devinda, maghavā devakuñjara;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, tava sahabyamāgatā’’ti.

795-6. Tattha **pītacandanalittaṅge**ti suvaṇṇavaṇṇena candanena anulittasarīre. **Pītapāsādasayane**ti sabbasovaṇṇamayena pāsādena suvaṇṇaparikkhittehi sayanehi ca samannāgate. Evaṃ sabbattha heṭṭhā upari ca pītasaddena suvaṇṇameva gahitanti daṭṭhabbaṃ.

798. **Latatthī**ti latā atthi. **Bhante**ti sakkaṃ devarājānaṃ gāravena ālapati. **Anabhicchitā**ti na abhikaṅkhitā.

799. **Sarīra**nti sarīrabhūtaṃ dhātuṃ. Avayave cāyaṃ samudāyavohāro yathā ‘‘paṭo ḍaḍḍho, samuddo diṭṭho’’ti ca. **Assā**ti gorūpassa. **Magga**nti āgamanamaggaṃ. **Na avekkhissa**nti na olokayiṃ. Kasmā? **Na taggamanasā satī**ti, tassaṃ gāviyaṃ gatamanā ṭhapitamanā na hontī, aññadatthu bhagavato thūpagatamanā eva samānāti attho. ‘‘Tadaṅgamanasā satī’’ti ca pāṭho, tadaṅge tassa bhagavato dhātuyā aṅge mano etissāti tadaṅgamanasā. Evaṃbhūtā ahaṃ tadā tassā maggaṃ nāvekkhissanti dasseti.

800. **Thūpaṃ apattamānasa**nti thūpaṃ cetiyaṃ asampattaajjhāsayaṃ, manasi bhavoti hi mānaso, ajjhāsayo manoratho. ‘‘Thūpaṃ upagantvā pupphehi pūjessāmī’’ti uppannamanorathassa asampuṇṇatāya evaṃ vuttaṃ. Thūpaṃ cetiyaṃ pana pupphehi pūjanacittaṃ siddhameva, yena sā devaloke uppanna. **Tañcāhaṃ abhisañceyya**nti tañce ahaṃ abhisañcineyyaṃ, pupphapūjanena hi puññaṃ ahaṃ thūpaṃ abhigantvā yathādhippāyaṃ pūjanena sammadeva cineyyaṃ upacineyyanti attho. **Bhiyyo nūna ito siyā**ti ito yathāladdhasampattitopi bhiyyo upari uttaritarā sampatti siyāti maññeti attho.

801. **Maghavā devakuñjarā**ti ālapanaṃ. Tattha **devakuñjarā**ti sabbabalaparakkamādivisesehi devesu kuñjarasadiso. **Sahabya**nti sahabhāvaṃ.

802. ‘‘Idaṃ sutvā tidasādhipati, maghavā devakuñjaro;
Tāvatiṃse pasādento, mātaliṃ etadabravī’’ti. –

Idaṃ dhammasaṅgāhakavacanaṃ. Tato sakko mātalipamukhassa devagaṇassa imāhi gāthāhi dhammaṃ desesi –

803. ‘‘Passa mātali accheraṃ, cittaṃ kammaphalaṃ idaṃ;
Appakampi kataṃ deyyaṃ, puññaṃ hoti mahapphalaṃ.

804. ‘‘Natthi citte pasannamhi, appakā nāma dakkhiṇā;
Tathāgate vā sambuddhe, atha vā tassa sāvake.

805. ‘‘Ehi mātali amhepi, bhiyyo bhiyyo mahemase;
Tathāgatassa dhātuyo, sukho puññānamuccayo.

806. ‘‘Tiṭṭhante nibbute cāpi, same citte samaṃ phalaṃ;
Cetopaṇidhihetuhi, sattā gacchanti suggatiṃ.

807. ‘‘Bahūnaṃ vata atthāya, uppajjanti tathāgatā;
Yattha kāraṃ karitvāna, saggaṃ gacchanti dāyakā’’ti.

802. Tattha **pasādento**ti pasanne karonto, ratanattaye saddhaṃ uppādentoti attho.

803. **Citta**nti vicittaṃ acinteyyaṃ. **Kammaphala**nti deyyadhammassa anuḷārattepi khettasampattiyā ca cittasampattiyā ca uḷārassa puññakammassa phalaṃ passāti yojanā. **Appakampi**

kataṃ deyyaṃ, puññaṃ hoti mahapphalanti ettha **kata**nti kāravasena sakkāravasena āyatane viniyuttaṃ. **Deyya**nti dātabbavatthuṃ. **Puñña**nti tathāpavattaṃ puññakammaṃ.

804. Idāni yattha appakampi kataṃ puññaṃ mahapphalaṃ hoti, taṃ pākaṭaṃ katvā dassento **''natthi citte pasannamhī''**ti gāthamāha. Taṃ suviññeyyameva.

805-6. **Amhepī**ti mayampi. **Mahemase**ti mahāmase pūjāmase. **Cetopaṇidhihetu hī**ti attano cittassa sammadeva ṭhapananimittaṃ, attasammāpaṇidhānenāti attho. Tenāha bhagavā –

''Na taṃ mātāpitā kayirā, aññe vāpi ca ñātakā;
Sammā paṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare''ti. (dha. pa. 43);

Evañca pana vatvā sakko devānamindo uyyānakīḷāya ussāhaṃ paṭippassambhetvā tatova paṭinivattitvā attanā abhiṇhaṃ pūjaneyyaṭṭhānabhūte cūḷāmaṇicetiye sattāhaṃ pūjaṃ akāsi. Atha aparena samayena devacārikaṃ gatassa āyasmato nāradattherassa taṃ pavattiṃ gāthāheva kathesi, thero dhammasaṅgāhakānaṃ ārocesi, te tathā naṃ saṅgahaṃ āropesunti.

Pītavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ucchuvimānavaṇṇanā

Obhāsayitvā pathaviṃ sadevakanti ucchuvimānaṃ. Taṃ heṭṭhā ucchuvimānena pāḷito ca aṭṭhuppattito ca sadisameva. Kevalaṃ tattha sassu suṇisaṃ pīṭhakena paharitvā māresi, idha pana leḍḍunāti ayameva viseso. Vatthuno pana bhinnattā ubhayampi visuṃyeva saṅgahaṃ āruḷhanti veditabbaṃ.

808. ''Obhāsayitvā pathaviṃ sadevakaṃ, atirocasi candimasūriyā viya;
Siriyā ca vaṇṇena yasena tejasā, brahmāva deve tidase sahindake.

809. ''Pucchāmi taṃ uppalamāladhārinī, āveḷinī kañcanasannibhattace;
Alaṅkate uttamavatthadhārinī, kā tvaṃ subhe devate vandase mamaṃ.

810. ''Kiṃ tvaṃ pure kammamakāsi attanā, manussabhūtā purimāya jātiyā;
Dānaṃ suciṇṇaṃ atha sīlasaññamaṃ, kenupapannā sugatiṃ yasassinī;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala''nti. –

Āyasmā mahāmoggallānatthero pucchi. Tato devatā imāhi gāthāhi byākāsi –

811. ''Idāni bhante imameva gāmaṃ, piṇḍāya amhākaṃ gharaṃ upāgami;
Tato te ucchussa adāsiṃ khaṇḍikaṃ, pasannacittā atulāya pītiyā.

812. ''Sassu ca pacchā anuyuñjate mamaṃ, kahaṃ nu ucchuṃ vadhuke avākiri;
Na chaḍḍitaṃ no pana khāditaṃ mayā, santassa bhikkhussa sayaṃ adāsahaṃ.

813. '''Tuyhaṃ nvidaṃ issariyaṃ atho mama', itissā sassu paribhāsate mamaṃ;
Leḍḍuṃ gahetvā pahāraṃ adāsi me, tato cutā kālakatāmhi devatā.

814. ''Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Devehi saddhiṃ paricārayāmahaṃ, modāmahaṃ kāmaguṇehi pañcahi.

815. ''Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;

Devindaguttā tidasehi rakkhitā, samappitā kāmaguṇehi pañcahi.

816. ‘‘Etādisaṃ puññaphalaṃ anappakaṃ, mahāvipākā mama ucchudakkhiṇā;
Devehi saddhiṃ paricārayāmahaṃ, modāmahaṃ kāmaguṇehi pañcahi.

817. ‘‘Etādisaṃ puññaphalaṃ anappakaṃ, mahājutikā mama ucchudakkhiṇā;
Devindaguttā tidasehi rakkhitā, sahassanettoriva nandane vane.

818. ‘‘Tuvañca bhante anukampakaṃ viduṃ, upecca vandiṃ kusalañca pucchisaṃ;
Tato te ucchussa adāsiṃ khaṇḍikaṃ, pasannacittā atulāya pītiyā’’ti.

Sesaṃ vuttasadisamevāti.

Ucchuvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Vandanavimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti vandanavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena samayena sambahulā bhikkhū aññatarasmiṃ gāmakāvāse vassaṃ vasitvā vutthavassā pavāretvā senāsanaṃ paṭisāmetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ uddissa bhagavantaṃ dassanatthāya gacchantā aññatarassa gāmassa majjhena atikkamanti. Tattha aññatarā itthī te bhikkhū disvā pasannacittā sañjātagāravabahumānā pañcapatiṭṭhitena vanditvā sirasmiṃ añjaliṃ paggayha yāva dassanūpacārā pasādasommāni akkhīni ummīletvā olokentī aṭṭhāsi. Sā aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti. Atha naṃ tattha dibbasampattiṃ anubhavantiṃ āyasmā mahāmoggallāno imāhi gāthāhi paṭipucchi –

819. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

822. ‘‘Sā devatā attamanā…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

823. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūtā, disvāna samaṇe sīlavante;
Pādāni vanditvā manaṃ pasādayiṃ, vittā cahaṃ añjalikaṃ akāsiṃ.

824. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Imāhi gāthāhi byākāsi.

823. Tattha **samaṇe**ti samitapāpe. **Sīlavante**ti sīlaguṇayutte. **Manaṃ pasādayi**nti ‘‘sādhurūpā vatime ayyā dhammacārino samacārino brahmacārino’’ti tesaṃ guṇe ārabbha cittaṃ pasādesiṃ. **Vittā cahaṃ añjalikaṃ akāsi**nti tuṭṭhā somanassajātā ahaṃ vandiṃ. Pesalānaṃ bhikkhūnaṃ pasādavikasitāni akkhīni ummīletvā dassanamattampi imesaṃ sattānaṃ bahūpakāraṃ, pageva vandanāti. Tenāha **‘‘tena metādiso vaṇṇo’’**tiādi. Sesaṃ vuttanayameva.

Vandanavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Rajjumālāvimānavaṇṇanā

Abhikkantena vaṇṇenāti rajjumālāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena gayāgāmake aññatarassa brāhmaṇassa dhītā tasmiṃyeva gāme ekassa brāhmaṇakumārassa dinnā patikulaṃ gatā, tasmiṃ gehe issariyaṃ vattentī tiṭṭhati. Sā tasmiṃ gehe dāsiyā dhītaraṃ disvā na sahati. Diṭṭhakālato paṭṭhāya kodhena taṭataṭāyamānā akkosati paribhāsati, khaṭakañcassā deti. Yadā pana sā vayappattiyā kiccasamatthā jātā, tadā naṃ jaṇṇukapparamuṭṭhīhi paharateva yathā taṃ purimajātīsu baddhāghātā.

Sā kira dāsī kassapadasabalassa kāle tassā sāminī ahosi, itarā dāsī. Sā taṃ leḍḍudaṇḍādīhi muṭṭhiādīhi ca abhiṇhaṃ abhihanati. Sā tena nibbinnā yathābalaṃ dānādīni puññāni katvā ‘‘anāgate ahaṃ sāminī hutvā imissā upari issariyaṃ vatteyya’’nti patthanaṃ ṭhapesi. Atha sā dāsī tato cutā aparāparaṃ saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde vuttanayena gayāgāmake brāhmaṇakule nibbattitvā patikulaṃ gatā, itarāpi tassā dāsī ahosi. Evaṃ baddhāghātatāya sā taṃ viheṭheti.

Evaṃ viheṭhentī akāraṇeneva kesesu gahetvā hatthehi ca pādehi ca suhataṃ hani. Sā nhāpitasālaṃ gantvā khuramuṇḍaṃ kāretvā agamāsi. Sāminī ‘‘kiṃ je duṭṭhadāsi muṇḍanamattena tava vippamokkho’’ti rajjuṃ sīse bandhitvā tattha naṃ gahetvā oṇametvā ghāteti, tassā tañca rajjuṃ apanetuṃ na deti. Tato paṭṭhāya dāsiyā ‘‘rajjumālā’’ti nāmaṃ ahosi.

Athekadivasaṃ satthā paccūsasamaye mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento rajjumālāya sotāpattiphalūpanissayaṃ, tassā ca brāhmaṇiyā saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhānaṃ disvā araññaṃ pavisitvā aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi chabbaṇṇā buddharasmiyo vissajjento. Rajjumālāpi kho divase divase tāya tathā viheṭhiyamānā ‘‘kiṃ me iminā dujjīvitenā’’ti nibbinnarūpā jīvite maritukāmā ghaṭaṃ gahetvā udakatitthaṃ gacchantī viya gehato nikkhantā anukkamena vanaṃ pavisitvā bhagavato nisinnarukkhassa avidūre aññatarassa rukkhassa sākhāya rajjuṃ bandhitvā pāsaṃ katvā ubbandhitukāmā ito cito ca olokentī addasa bhagavantaṃ tattha nisinnaṃ pāsādikaṃ pasādanīyaṃ uttamadamathasamathamanuppattaṃ chabbaṇṇabuddharasmiyo vissajjentaṃ. Disvā buddhagāravena ākaḍḍhiyamānahadayā ‘‘kiṃ nu kho bhagavā mādisānampi dhammaṃ deseti, yamahaṃ sutvā ito dujjīvitato mucceyya’’nti cintesi.

Atha bhagavā tassā cittācāraṃ oloketvā ‘‘rajjumāle’’ti āha. Sā taṃ sutvā amatena viya abhisittā pītiyā nirantaraṃ phuṭṭhā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Tassā bhagavā anupubbikathānupubbakaṃ catusaccakathaṃ kathesi, sā sotāpattiphale patiṭṭhahi. Satthā ‘‘vaṭṭati ettako rajjumālāya anuggaho, idānesā kenaci appadhaṃsiyā jātā’’ti araññato nikkhamitvā gāmassa avidūre aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Rajjumālāpi attānaṃ vinipātetuṃ abhabbatāya khantimettānuddayasampannatāya ca ‘‘brāhmaṇī maṃ hanatu vā viheṭhetu vā yaṃ vā taṃ vā karotū’’ti ghaṭena udakaṃ gahetvā gehaṃ agamāsi. Sāmiko gehadvāre ṭhito taṃ disvā ‘‘tvaṃ ajja udakatitthaṃ gatā cirāyitvā āgatā, mukhavaṇṇo ca te ativiya vippasanno, tvañca aññena ākārena upaṭṭhāsi, kiṃ eta’’nti pucchi. Sā tassa taṃ pavattiṃ ācikkhi.

Brāhmaṇo tassā vacanaṃ sutvā tussitvā gehaṃ gantvā rajjumālāya upari ‘‘tayā na kiñci kātabba’’nti suṇisāya vatvā tuṭṭhamānaso sīghataraṃ satthu santikaṃ gantvā vanditvā sādarena katapaṭisanthāro satthāraṃ nimantetvā attano gehaṃ ānetvā paṇītena khādanīyena bhojanīyena parivisitvā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi, suṇisāpissa upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Gayāgāmavāsinopi brāhmaṇagahapatikā taṃ pavattiṃ sutvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā appekacce abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce sammodanīyaṃ katvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Satthā rajjumālāya tassā ca brāhmaṇiyā purimajātīsu katakammaṃ vitthārato kathetvā sampattaparisāya anurūpaṃ dhammaṃ desesi. Taṃ sutvā brāhmaṇī ca mahājano ca tattha sannipatito saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhahi. Satthā āsanā uṭṭhahitvā sāvatthimeva agamāsi. Brāhmaṇo rajjumālaṃ dhītuṭṭhāne ṭhapesi. Tassa suṇisā rajjumālaṃ piyacakkhūhi olokentī yāvajīvaṃ manāpeneva sinehena parihari. Rajjumālā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbatti, accharāsahassañcassā parivāro ahosi. Sā saṭṭhisakaṭabhārappamāṇehi dibbābharaṇehi paṭimaṇḍitattabhāvā accharāsahassaparivuttā nandanavanādīsu mahatiṃ dibbasampattiṃ anubhavamānā pamuditamanā vicarati. Athāyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ gato taṃ mahantena dibbānubhāvena mahatiyā deviddhiyā vijjotamānaṃ disvā tāya katakammaṃ imāhi gāthāhi pucchi.

826. ‘‘Abhikkantena vaṇṇena, yā tvaṃ tiṭṭhasi devate;
Hatthe pāde ca viggayha, naccasi suppavādite.

827. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā saddā niccharanti, savanīyā manoramā.

828. ‘‘Tassā te naccamānāya, aṅgamaṅgehi sabbaso;
Dibbā gandhā pavāyanti, sucigandhā manoramā.

829. ‘‘Vivattamānā kāyena, yā veṇīsu piḷandhanā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

830. ‘‘Vaṭaṃsakā vātadhutā, vātena sampakampitā;
Tesaṃ suyyati nigghoso, tūriye pañcaṅgike yathā.

831. ‘‘Yāpi te sirasmiṃ mālā, sucigandhā manoramā;
Vāti gandho disā sabbā, rukkho mañjūsako yathā.

832. ‘‘Ghāyase taṃ sucigandhaṃ, rūpaṃ passasi amānusaṃ;
Devate pucchitācikkha, kissa kammassidaṃ phala’’nti.

826. Tattha **hatthe pāde ca viggayhā**ti hatthe ca pāde ca vividhehi ākārehi gahetvā, pupphamuṭṭhipupphañjaliādibhedassa sākhābhinayassa dassanavasena vividhehi ākārehi hatthe, ca, samapādādīnampi ṭhānavisesānaṃ dassanavasena vividhehi ākārehi pāde ca upādiyitvāti attho. Ca-saddena sākhābhinayaṃ saṅgaṇhāti. **Naccasī**ti naṭasi. **Yā tva**nti yā vuttanayavasena naccaṃ karosīti attho. **Suppavādite**ti sundare pavajjane sati tava naccassa anurūpavasena vīṇāvaṃsamudiṅgatāḷādike vādiyamāne, pañcaṅgike tūriye paggayhamāneti attho. Sesaṃ heṭṭhāvimāne vuttanayameva.

Evaṃ therena pucchitā sā devatā attano purimajātiādiṃ imāhi gāthāhi byākāsi –

833. ‘‘Dāsī ahaṃ pure āsiṃ, gayāyaṃ brāhmaṇassahaṃ;
Appapuññā alakkhikā, rajjumālāti maṃ viduṃ.

834. ‘‘Akkosānaṃ vadhānañca, tajjanāya ca uggatā;
Kuṭaṃ gahetvā nikkhamma, agañchiṃ udahāriyā.

835. ‘‘Vipathe kuṭaṃ nikkhipitvā, vanasaṇḍaṃ upāgamiṃ;
‘Idhevāhaṃ marissāmi, ko attho jīvitena me’.

836. ‘‘Daḷhaṃ pāsaṃ karitvāna, āsumbhitvāna pādape;
Tato disā vilokesiṃ, ‘ko nu kho vanamassito’.

837. ‘‘Tatthaddasāsiṃ sambuddhaṃ, sabbalokahitaṃ muniṃ;
Nisinnaṃ rukkhamūlasmiṃ, jhāyantaṃ akutobhayaṃ.

838. ‘‘Tassā me ahu saṃvego, abbhuto lomahaṃsano;
‘Ko nu kho vanamassito, manusso udāhu devatā’.

839. ‘‘Pāsādikaṃ pasādanīyaṃ, vanā nibbanamāgataṃ;
Disvā mano me pasīdi, nāyaṃ yādisakīdiso.

840. ‘‘Guttindriyo jhānarato, abahiggatamānaso;
Hito sabbassa lokassa, buddho ayaṃ bhavissati.

841. ‘‘Bhayabheravo durāsado, sīhova guhamassito;
Dullabhāyaṃ dassanāya, pupphaṃ odumbaraṃ yathā.

842. ‘‘So maṃ mudūhi vācāhi, ālapitvā tathāgato;
Rajjumāleti maṃvoca, saraṇaṃ gaccha tathāgataṃ.

843. ‘‘Tāhaṃ giraṃ suṇitvāna, nelaṃ atthavatiṃ suciṃ;
Saṇhaṃ muduñca vagguñca, sabbasokāpanūdanaṃ.

844. ‘‘Kallacittañca maṃ ñatvā, pasannaṃ suddhamānasaṃ;
Hito sabbassa lokassa, anusāsi tathāgato.

845. ‘‘Idaṃ dukkhanti maṃvoca, ayaṃ dukkhassa sambhavo;
Dukkhanirodho maggo ca, añjaso amatogadho.

846. ‘‘Anukampakassa kusalassa, ovādamhi ahaṃ ṭhitā;
Ajjhagā amataṃ santiṃ, nibbānaṃ padamaccutaṃ.

847. ‘‘Sāhaṃ avaṭṭhitāpemā, dassane avikampinī;
Mūlajātāya saddhāya, dhītā buddhassa orasā.

848. ‘‘Sāhaṃ ramāmi kīḷāmi, modāmi akutobhayā;
Dibbamālaṃ dhārayāmi, pivāmi madhumaddavaṃ.

849. ‘‘Saṭṭhitūriyasahassāni, paṭibodhaṃ karonti me;
Āḷambo gaggaro bhīmo, sādhuvādī ca saṃsayo.

850. ‘‘Pokkharo ca suphasso ca, viṇāmokkhā ca nāriyo;
Nandā ceva sunandā ca, soṇadinnā sucimhitā.

851. ‘‘Alambusā missakesī ca, puṇḍarīkātidāruṇī;
Eṇīphassā suphassā ca, subhaddā muduvādinī.

852. ‘‘Etā caññā ca seyyāse, accharānaṃ pabodhikā;
Tā maṃ kālenupāgantvā, abhibhāsanti devatā.

853. ‘‘Handa naccāma gāyāma, handa taṃ ramayāmase;
Nayidaṃ akatapuññānaṃ, katapuññānamevidaṃ.

854. ‘‘Asokaṃ nandanaṃ rammaṃ, tidasānaṃ mahāvanaṃ;
Sukhaṃ akatapuññānaṃ, idha natthi parattha ca.

855. ‘‘Sukhañca katapuññānaṃ, idha ceva parattha ca;
Tesaṃ sahabyakāmānaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ bahuṃ;
Katapuññā hi modanti, sagge bhogasamaṅgino.

856. ‘‘Bahūnaṃ vata atthāya, uppajjanti tathāgatā;
Dakkhiṇeyyā manussānaṃ, puññakkhettānamākarā;
Yattha kāraṃ karitvāna, sagge modanti dāyakā’’ti.

833. Tattha **dāsī ahaṃ pure āsi**nti pure purimajātiyaṃ ahaṃ antojātā dāsī ahosiṃ. Tattha kassāti āha **''gayāyaṃ brāhmaṇassaha''**nti, gayānāmake gāme aññatarassa brāhmaṇassa. **Ha**nti nipātamattaṃ. **Appapuññā**ti mandabhāgyā apuññā. **Alakkhikā**ti nissirikā kālakaṇṇī. **Rajjumālāti maṃ vidu**nti, kese gahetvā ākaḍḍhanaparikaḍḍhanadukkhena muṇḍake kate punapi tadatthameva sīse daḷhaṃ bandhitvā ṭhapitarajjukuṇḍalakavasena ''rajjumālā''ti maṃ manussā jāniṃsu.

834. **Vadhāna**nti tāḷanānaṃ. **Tajjanāyā**ti bhayasaṃtajjanena. **Uggatā**ti uggatāya domanassuppattiyā. **Udahāriyā**ti udakahārikā, udakaṃ āharantī viya hutvāti adhippāyo.

835. **Vipathe**ti apathe, maggato apakkamitvāti attho. **Kvattho**ti ko attho. Soyeva vā pāṭho.

836. **Daḷhaṃ pāsaṃ karitvānā**ti bandhanapāsaṃ thiraṃ acchijjanakaṃ katvā. **Āsumbhitvāna pādape**ti viṭape lagganavasena pādape rukkhe khipitvā. **Tato disā vilokesiṃ, ko nu kho vanamassito**ti imaṃ vanaṃ pavisanavasena assito nu kho koci atthi, yato me maraṇantarāyo siyāti adhippāyo.

837. **Sambuddha**ntiādi tadā tassā tādise nicchaye asatipi sabhāvavasena vuttaṃ. Tassattho – sayameva sammadeva ca sabbassāpi bujjhitabbassa buddhattā **sambuddhaṃ,** mahākaruṇāyogena hīnādibhedabhinnassa sabbassāpi lokassa ekantahitattā **sabbalokahitaṃ,** ubhayalokaṃ munanato **muniṃ,** nisajjāvasena kilesābhisaṅkhārehi ṭhānā cāvanābhāvena ca **nisinnaṃ,** ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena ca **jhāyantaṃ,** bodhimūleyeva bhayahetūnaṃ samucchinnattā kutocipi bhayābhāvato **akutobhaya**nti veditabbaṃ.

838. **Saṃvego** nāma sahottappaṃ ñāṇaṃ, so tassā bhagavato dassanena uppajji. Tenāha **''tassā me ahu saṃvego''**ti.

839. **Pāsādika**nti pasādāvahaṃ, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanabyāmappabhāketumālālaṅkatāya samantapāsādikāya attano sarīrasobhāsampattiyā rūpakāyadassanabyāvaṭassa janassa sādhubhāvato pasādasaṃvaḍḍhananti attho. **Pasādanīya**nti dasabala-catuvesārajjachaasādhāraṇañāṇa-aṭṭhārasāveṇika-buddhadhammapabhutiaparimāṇaguṇasamannāgatāya dhammakāyasampattiyā sarikkhakajanassa pasīditabbayuttaṃ, pāsādikanti attho. **Vanā**ti kilesavanato apakkamitvā. **Nibbanamāgata**nti nittaṇhabhāvaṃ nibbānameva upagataṃ adhigataṃ. **Yādisakīdiso**ti yo vā so vā, pacurajanoti attho.

840-41. Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ aggamaggagopanāya gopitattā **guttindriyo**. Aggaphalajjhānābhiratiyā **jhānarato**. Tato eva bahibhūtehi rūpādiārammaṇehi apakkamitvā visayajjhatte nibbāne ca ogāḷhacittatāya **abahiggatamānaso**. Micchāgāhamocanabhayena vipallāsavantehi micchādiṭṭhikehi bhāyitabbato tesañca bhayajananato **bhayabheravo**. Payogāsayavipannehi anupagamanīyato ca kenacipi anāsādanīyato ca **durāsado. Dullabhāya**nti dullabho ayaṃ. **Dassanāyā**ti daṭṭhumpi. **Pupphaṃ odumbaraṃ yathā**ti yathā nāma udumbare bhavaṃ pupphaṃ dullabhadassanaṃ, kadācideva bhaveyya, na vā bhaveyya, evaṃ īdisassa uttamapuggalassāti attho.

842. **So tathāgato mudūhi vācāhi** saṇhāya vācāya **''rajjumāle''ti maṃ ālapitvā** āmantetvā **saraṇaṃ gaccha tathāgata**nti ''tathā āgato''tiādinā **tathāgataṃ** sammāsambuddhaṃ **saraṇaṃ gacchā**ti **maṃ avoca** abhāsīti yojanā.

843-4. **Tāha**nti taṃ ahaṃ. **Gira**nti vācaṃ. **Nela**nti niddosaṃ. **Atthavati**nti atthayuttaṃ sātthaṃ, ekantahitaṃ vā. Vacīsoceyyatāya **suciṃ**. Akakkhaḷatāya **saṇhaṃ**. Veneyyānaṃ mudubhāvakarattā **mudu**. Savanīyabhāvena **vagguṃ. Sabbasokāpanūdana**nti ñātibyasanādivasena uppajjanakassa sabbassāpi sokassa vinodanaṃ giraṃ sutvāna pasannacittā ahosinti sambandho. Sabbametaṃ dānakathaṃ ādiṃ katvā ussakkitvā nekkhamme ānisaṃsaṃ vibhāvanavasena pavattitaṃ bhagavato anupubbikathaṃ sandhāya vadati. Tenevāha **‘‘kallacittañca maṃ ñatvā’’**tiādi.

Tattha **kallacitta**nti kammaniyacittaṃ, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacittaṃ, bhāvanākammassa yoggacittanti attho. Tenevāha **‘‘pasannaṃ suddhamānasa’’**nti. Tattha **‘‘pasanna’’**nti iminā assaddhiyāpagamamāha, **‘‘suddhamānasa’’**nti iminā kāmacchandādiapagamanena muducittataṃ udaggacittatañca dasseti. **Anusāsī**ti ovadi, sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya saha upāyena pavattinivattiyo upadisīti attho. Tenevāha **‘‘idaṃ dukkha’’**ntiādi. Anusāsitākāradassanañhetaṃ.

845. Tattha **idaṃ dukkhanti maṃvocā**ti idaṃ taṇhāvajjaṃ tebhūmakaṃ dhammajātaṃ bādhakasabhāvattā kucchikaṃ hutvā tucchasabhāvattā tathattā ca dukkhaṃ ariyasaccanti mayhaṃ abhāsi. **Ayaṃ dukkhassa sambhavo**ti ayaṃ āmataṇhādibhedā taṇhā yathāvuttassa dukkhassa sambhavo pabhavo uppatti hetu samudayo ariyasaccanti. **Dukkhanirodho**ti dukkhassa santibhāvo asaṅkhatadhātu nirodho ariyasaccanti. Antadvayassa parivajjanato **añjaso** nibbānagāminipaṭipadābhāvato **amatogadho** maggo ariyasaccanti maṃ avocāti sambandho.

846. **Kusalassā**ti ovādadāne veneyyadamane chekassa, appamādapaṭipattiyā vā matthakappattiyā anavajjassa. **Ovādamhi ahaṃ ṭhitā**ti yathāvutte ovāde anusiṭṭhiyaṃ sikkhāttayapāripūriyā saccapaṭivedhena ahaṃ patiṭṭhitā. Tenāha **‘‘ajjhagā amataṃ santiṃ, nibbānaṃ padamaccuta’’**nti, idaṃ ovāde patiṭṭhānassa kāraṇavacanaṃ. Yā niccatāya maraṇābhāvato **amataṃ,** sabbadukkhavūpasamatāya **santiṃ,** adhigatānaṃ acavanahetutāya **accutaṃ nibbānaṃ padaṃ ajjhagā** adhigañchi, sā ekaṃsena satthu ovāde patiṭṭhitā nāmāti.

847. **Avaṭṭhitāpemā**ti daḷhabhattī ratanattaye niccalapasādasinehā. Kasmā? Yasmā **dassane avikampinī,** ‘‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti etasmiṃ sammādassane acalā kenaci acālanīyā. Kena panetaṃ avikampananti āha **‘‘mūlajātāya saddhāyā’’**ti. Ayaṃ ‘‘itipi so bhagavā araha’’ntiādinā (ma. ni. 1.74; saṃ. ni. 5.997; a. ni. 9.27) sammāsambuddhe, ‘‘svākkhāto bhagavatā dhammā’tiādinā tassa dhamme, ‘‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’’tiādinā tassa saṅghe ca saccābhisamayasaṅkhātena mūlena jātamūlā saddhā, tāya ahaṃ avikampinīti dasseti. Tato eva **dhītā buddhassa orasā**ti sammāsambuddhassa ure vāyāmajanitābhijātitāya orasaputtī.

848. **Sāhaṃ ramāmī**ti sā ahaṃ tadā ariyāya jātiyā idāni devūpapattiyā āgatā maggaratiyā phalaratiyā ca ramāmi, kāmaguṇaratiyā **kīḷāmi,** ubhayenāpi **modāmi**. Attānuvādabhayādīnaṃ apagatattā **akutobhayā. Madhumaddava**nti madhusaṅkhātaṃ maddavakaraṃ, naccanagāyanakālesu sarīrassa sarassa ca mudubhāvāvahaṃ gandhapānaṃ sandhāya vadati.‘‘Madhumādava’’ntipi paṭhanti, ādavaṃ yāvadavaṃ yāvadeva davatthaṃ madhuraṃ pivāmīti attho.

849. **Puññakkhettānamākarā**ti sadevakassa lokassa puññakkhettabhūtānaṃ ariyānaṃ maggaphalaṭṭhānaṃ ariyasaṅghassa ākarā uppattiṭṭhānaṃ tathāgatā. **Yathā**ti yasmiṃ puññakkhette. Sesaṃ vuttanayameva.

Athāyasmā mahāmoggallāno attanā ca devatāya ca pavattitaṃ imaṃ kathāsallāpaṃ manussalokaṃ āgantvā bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Rajjumālāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā khuddaka-aṭṭhakathāya vimānavatthusmiṃ

Dvādasavatthupaṭimaṇḍitassa catutthassa mañjiṭṭhakavaggassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca itthivimānavaṇṇanā.

2. Purisavimānaṃ

5. Mahārathavaggo

1. Maṇḍūkadevaputtavimānavaṇṇanā

Mahārathavagge **ko me vandati pādānī**ti maṇḍūkadevaputtavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre. So paccūsavelāyaṃ buddhāciṇṇaṃ mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya veneyyabandhave satte volokento addasa ‘‘ajja mayi sāyanhasamaye dhammaṃ desente eko maṇḍūko mama sare nimittaṃ gaṇhanto parūpakkamena maritvā devaloke nibbattitvā mahatā devaparivārena mahājanassa passantasseva āgamissati, tattha bahūnaṃ dhammābhisamayo bhavissatī’’ti disvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ campānagaraṃ piṇḍāya pavisitvā, bhikkhūnaṃ sulabhapiṇḍapātaṃ katvā katabhattakicco vihāraṃ pavisitvā bhikkhūsu vattaṃ dassetvā, attano attano divāṭṭhānaṃ gatesu gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasamāpattisukhena divasabhāgaṃ khepetvā, sāyanhasamaye catūsu parisāsu sannipatitāsu surabhigandhakuṭito nikkhamitvā taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena pokkharaṇitīre dhammasabhāmaṇḍapaṃ pavisitvā alaṅkatavarabuddhāsane nisinno manosilātale sīhanādaṃ nadanto achambhītakesarasīho viya aṭṭhaṅgasamannāgataṃ brahmassaraṃ nicchārento acinteyyena buddhānubhāvena anupamāya buddhalīlāya dhammaṃ desetuṃ ārabhi.

Tasmiñca khaṇe eko maṇḍūko pokkharaṇito āgantvā ‘‘dhammo eso vuccatī’’ti dhammasaññāya sare nimittaṃ gaṇhanto parisapariyante nipajji. Atheko vacchapālo taṃ padesaṃ āgato satthāraṃ dhammaṃ desentaṃ parisañca paramena upasamena dhammaṃ suṇantaṃ disvā taggatamānaso daṇḍamolubbha tiṭṭhanto maṇḍūkaṃ anoloketvā tassa sīse sannirumbhitvā aṭṭhāsi. So dhammasaññāya pasannacitto tāvadeva kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane dvādasayojanike kanakavimāne nibbattitvā suttappabuddho viya tattha accharāsaṅghaparivutaṃ attānaṃ disvā ‘‘kuto nu kho idha ahaṃ nibbatto’’ti āvajjento purimajātiṃ disvā ‘‘ahampi nāma idha uppajjiṃ, īdisañca sampattiṃ paṭilabhiṃ, kiṃ nu kho kammaṃ akāsi’’nti upadhārento aññaṃ na addasa aññatra bhagavato sare nimittaggāhā. So tāvadeva saha vimānena āgantvā vimānato otaritvā, mahājanassa passantasseva mahatā parivārena mahantena dibbānubhāvena upasaṅkamitvā, bhagavato pāde sirasā vanditvā añjaliṃ paggayha namassamāno aṭṭhāsi. Atha naṃ bhagavā jānantova mahājanassa kammaphalaṃ buddhānubhāvañca paccakkhaṃ kātuṃ –

857. ‘‘Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalaṃ;
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā’’ti. –

Pucchi. Tattha **ko**ti devanāgayakkhamanussādīsu ko, katamoti attho. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya īdisāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā īdisena parivārena paricchedena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena sundarena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena, sarīravaṇṇanibhāyāti attho.

Atha devaputto attano purimajātiādiṃ āvi karonto imāhi gāthāhi byākāsi –

858. ‘‘Maṇḍūkohaṃ pure āsiṃ, udake vārigocaro;
Tava dhammaṃ suṇantassa, avadhī vacchapālako.

859. ‘‘Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me;
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.

860. ‘‘Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assosuṃ gotama;
Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare’’ti.

858. Tattha **pure**ti purimajātiyaṃ. **Udake**ti idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. **Udake maṇḍūko**ti etena uddhumāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viyāti gocaro, ghāsesanaṭṭhānaṃ. Vāri udakaṃ gocaro etassāti **vārigocaro**. Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti ‘‘vārigocaro’’ti visesetvā vuttaṃ. **Tava dhammaṃ suṇantassā**ti brahmassarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ ‘‘dhammo eso vuccatī’’ti sare nimittaggāhavasena suṇantassa, anādare cetaṃ sāmivacanaṃ veditabbaṃ. **Avadhī vacchapālako**ti vacche rakkhanto gopāladārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbhitvā tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresi.

859. **Muhuttaṃ cittapasādassā**ti tava dhamme muhuttamattaṃ uppannassa cittapasādassa hetubhūtassa **iddhi**nti samiddhiṃ, dibbavibhūtinti attho. **Yasa**nti parivāraṃ. **Ānubhāva**nti kāmavaṇṇitādidibbānubhāvaṃ. **Vaṇṇa**nti sarīravaṇṇasampattiṃ. **Juti**nti dvādasayojanāni pharaṇasamatthaṃ pabhāvisesaṃ.

860. **Ye**ti ye sattā. Ca-saddo byatireke. **Te**ti tava. **Dīghamaddhāna**nti bahuvelaṃ. **Assosu**nti suṇiṃsu. **Gotamā**ti bhagavantaṃ gottena ālapati. **Acalaṭṭhāna**nti nibbānaṃ. Ayañhettha attho – gotama bhagavā ahaṃ viya ittarameva kālaṃ asuṇitvā ye pana katapuññā ciraṃ kālaṃ tava dhammaṃ assosuṃ sotuṃ labhiṃsu, te dīgharattaṃ saṃsārabyasanābhibhūtā ime sattā yattha gantvā na soceyyuṃ, taṃ asokaṃ sassatabhāvena acalaṃ santipadaṃ pattā eva, na tesaṃ tassa pattiyā antarāyoti.

Athassa bhagavā sampattaparisāya ca upanissayasampattiṃ oloketvā vitthārena dhammaṃ desesi. Desanāpariyosāne so devaputto sotāpattiphale patiṭṭhahi, caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Devaputto bhagavantaṃ vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā bhikkhusaṅghassa ca añjaliṃ katvā saha parivārena devalokameva gatoti.

Maṇḍūkadevaputtavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Revatīvimānavaṇṇanā

Uṭṭhehi revate supāpadhammeti revatīvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tena samayena bārāṇasiyaṃ saddhāsampannassa kulassa putto nandiyo nāma upāsako ahosi saddhāsampanno dāyako dānapati saṅghupaṭṭhāko. Athassa mātāpitaro sammukhagehato mātuladhītaraṃ revatiṃ nāma kaññaṃ ānetukāmā ahesuṃ. Sā pana assaddhā adānasīlā, nandiyo taṃ na icchi. Tassa mātā revatiṃ āha ‘‘amma, tvaṃ imaṃ gehaṃ āgantvā bhikkhusaṅghassa nisīdanaṭṭhānaṃ haritena gomayena upalimpitvā āsanāni paññāpehi, ādhārake ṭhapehi, bhikkhūnaṃ āgatakāle vanditvā pattaṃ gahetvā nisīdāpetvā dhamakaraṇena pānīyaṃ parissāvetvā bhuttakāle pattāni dhovāhi, evaṃ me puttassa ārādhikā bhavissasī’’ti. Sā tathā akāsi. Atha naṃ ‘‘ovādakkhamā jātā’’ti puttassa ārocetvā tena ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchite divasaṃ ṭhapetvā āvāhaṃ kariṃsu.

Atha naṃ nandiyo āha ‘‘sace bhikkhusaṅghaṃ mātāpitaro ca me upaṭṭhahissasi, evaṃ imasmiṃ gehe vasituṃ labhissasi, appamattā hohī’’ti. Sā ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā kiñci kālaṃ saddhā viya hutvā bhattāraṃ anavattentī dve putte vijāyi. Nandiyassa mātāpitaro kālamakaṃsu. Gehe sabbissariyaṃ tassā eva ahosi. Nandiyopi mahādānapati hutvā bhikkhusaṅghassa dānaṃ paṭṭhapesi, kapaṇaddhikādīnampi gehadvāre pākavattaṃ paṭṭhapesi. Isipatanamahāvihāre catūhi gabbhehi paṭimaṇḍitaṃ catusālaṃ kāretvā mañcapīṭhādīni attharāpetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā tathāgatassa hatthe dakkhiṇodakaṃ pātetvā niyyādesi, saha dakkhiṇodakadānena tāvatiṃsabhavane āyāmato ca vitthārato ca samantā dvādasayojaniko yojanasatubbedho sattaratanamayo accharāgaṇasahassasaṅghuṭṭho dibbapāsādo uggañchi.

Athāyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ caranto taṃ pāsādaṃ disvā attānaṃ vandituṃ āgate devaputte pucchi ‘‘kassāyaṃ pāsādo’’ti? ‘‘Imassa, bhante, pāsādassa sāmiko manussaloke bārāṇasiyaṃ nandiyo nāma kuṭumbiyaputto saṅghassa isipatanamahāvihāre catusālaṃ kāresi, tassāyaṃ nibbatto pāsādo’’ti āhaṃsu. Pāsāde nibbattadevaccharāyopi theraṃ vanditvā ‘‘bhante, mayaṃ bārāṇasiyaṃ nandiyassa nāma upāsakassa paricārikā bhavituṃ idha nibbattā, tassa evaṃ vadetha ‘‘tuyhaṃ paricārikā bhavituṃ nibbattā, devatāyo tayi cirāyante ukkaṇṭhitā, devalokasampatti nāma mattikābhājanaṃ bhinditvā suvaṇṇabhājanassa gahaṇaṃ viya atimanāpa’nti vatvā idhāgamanatthāya tassa vadethā’’ti āhaṃsu. Thero ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā sahasā devalokato āgantvā catuparisamajjhe bhagavantaṃ pucchi ‘‘nibbattati nu kho, bhante, katapuññānaṃ manussaloke ṭhitānaṃyeva dibbasampattī’’ti? ‘‘Nanu te, moggallāna, nandiyassa devaloke nibbattā dibbasampatti sāmaṃ diṭṭhā, kasmā maṃ pucchasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante, nibbattatī’’ti. Athassa satthā ‘‘yathā ciraṃ vippavasitvā āgataṃ purisaṃ mittabandhavā abhinandanti sampaṭicchanti, evaṃ katapuññaṃ puggalaṃ ito paralokaṃ gataṃ sakāni puññāni sampattihatthehi sampaṭicchanti paṭiggaṇhantī’’ti dassento –

861. ‘‘Cirappavāsiṃ purisaṃ, dūrato sotthimāgataṃ;
Ñātimittā suhajjā ca, abhinandanti āgataṃ.

862. ‘‘Tatheva katapuññampi, asmā lokā paraṃ gataṃ;
Puññāni paṭiggaṇhanti, piyaṃ ñātīva āgata’’nti. – gāthā abhāsi;

Nandiyo taṃ sutvā bhiyyosomattāya dānāni deti, puññāni karoti, so vaṇijjāya gacchanto revatiṃ āha ‘‘bhadde, mayā paṭṭhapitaṃ saṅghassa dānaṃ anāthānaṃ pākavattañca tvaṃ appamattā pavatteyyāsī’’ti. Sā ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇi. So pavāsagatopi yattha yattha vāsaṃ kappeti, tattha tattha bhikkhūnaṃ anāthānañca yathāvibhavaṃ dānaṃ detiyeva. Tassa anukampāya khīṇāsavā dūratopi āgantvā dānaṃ sampaṭicchanti. Revatī pana tasmiṃ gate katipāhameva dānaṃ pavattetvā anāthānaṃ bhattaṃ upacchindi, bhikkhūnampi bhattaṃ kaṇājakaṃ bilaṅgadutiyaṃ adāsi. Bhikkhūnaṃ bhuttaṭṭhāne attanā bhuttāvasesāni sitthāni macchamaṃsakhaṇḍamissakāni calakaṭṭhikāni ca pakiritvā manussānaṃ dasseti ‘‘passatha samaṇānaṃ kammaṃ, saddhādeyyaṃ nāma evaṃ chaḍḍentī’’ti.

Atha nandiyo vohārakasiddhi yathālābho āgantvā taṃ pavattiṃ sutvā revatiṃ gehato nīharitvā gehaṃ pāvisi. Dutiyadivase buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ pavattetvā niccabhattaṃ anāthabhattañca sammadeva pavattesi, attano sahāyehi upanītaṃ revatiṃ ghāsacchādanaparamatāya ṭhapesi. So aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane attano vimāneyeva nibbatti. Revatī pana sabbaṃ dānaṃ pacchinditvā ‘‘imesaṃ vasena mayhaṃ lābhasakkāro parihāyī’’ti bhikkhusaṅghaṃ akkosantī paribhāsantī vicarati. Atha vessavaṇo dve yakkhe āṇāpesi ‘‘gacchatha, bhaṇe, bārāṇasinagare ugghosatha ‘‘ito sattame divase revatī jīvantīyeva niraye pakkhipīyatī’ti’’. Taṃ sutvā mahājano saṃvegajāto bhītatasito ahosi.

Atha revatī pana pāsādaṃ abhiruhitvā dvāraṃ thaketvā nisīdi. Sattame divase tassā pāpakammasañcoditena vessavaṇena raññā āṇattā jalitakapilakesamassukā cipiṭavirūpanāsikā pariṇatadāṭhā lohitakkhā sajaladharasamānavaṇṇā ativiya bhayānakarūpā dve yakkhā upagantvā ‘‘uṭṭhehi, revate, supāpadhamme’’tiādīni vadantā nānābāhāsu gahetvā ‘‘mahājano passatū’’ti sakalanagare vīthito vīthiṃ paribbhamāpetvā ākāsaṃ abbhuggantvā tāvatiṃsabhavanaṃ netvā nandiyassa vimānaṃ sampattiñcassā dassetvā taṃ vilapantiṃyeva ussadanirayasamīpaṃ pāpesuṃ. Taṃ yamapurisā ussadaniraye khipiṃsu. Tenāha –

863. ‘‘Uṭṭhehi revate supāpadhamme, apārutadvāre adānasīle;

Nessāma taṃ yattha thunanti duggatā, samappitā nerayikā dukhenā’’ti.

Tattha **uṭṭhehī**ti uṭṭhaha, na dānesa pāsādo taṃ nirayabhayato rakkhituṃ sakkoti, tasmā sīghaṃ uṭṭhahitvā āgacchāhīti attho. **Revate**ti taṃ nāmena ālapati. **Supāpadhamme**tiādinā uṭṭhānassa kāraṇaṃ vadati. Yasmā tvaṃ ariyānaṃ akkosanaparibhāsanādinā suṭṭu lāmakapāpadhammā, yasmā ca apārutaṃ dvāraṃ nirayassa tava pavesanatthaṃ, tasmā uṭṭhehīti. **Adānasīle**ti kassaci kiñci na dānasīle kadariye maccharinī, idampi uṭṭhānasseva kāraṇavacanaṃ. Yasmā dānasīlānaṃ amaccharīnaṃ tava sāmikasadisānaṃ sugatiyaṃ nivāso, tādisānaṃ pana adānasīlānaṃ maccharīnaṃ niraye nivāso, tasmā uṭṭhehi, muhuttamattampi tava idha ṭhātuṃ na dassāmīti adhippāyo. **Yattha thunanti duggatā**ti dukkhagatattā duggatā. **Nerayikā**ti nirayadukkhena samappitā samaṅgībhūtā yasmiṃ niraye thunanti, yāva pāpakammaṃ na byanti hoti, tāva nikkhamituṃ alabhantā nitthunanti, tattha taṃ nessāma nayissāma khipissāmāti yojanā.

864. ‘‘Icceva vatvāna yamassa dūtā, te dve yakkhā lohitakkhā brahantā;
Paccekabāhāsu gahetvā revataṃ, pakkāmayuṃ devagaṇassa santike’’ti. –

Idaṃ saṅgītikāravacanaṃ.

Tattha **icceva vatvānā**ti iti eva ‘‘uṭṭhehī’’tiādinā vatvā, vacanasamanantaramevāti attho. **Yamassa dūtā**ti appaṭisedhaniyatassa yamassa rañño dūtasadisā. Vessavaṇena hi te pesitā. Tathā hi te tāvatiṃsabhavanaṃ nayiṃsu. Keci ‘‘na yamassa dūtā’’ti na-kāraṃ ‘‘yamassā’’ti padena sambandhitvā ‘‘vessavaṇassa dūtā’’ti atthaṃ vadanti, taṃ na yujjati. Na hi na yamadūtatāya vessavaṇassa dūtāti sijjhati. Yajanti tattha baliṃ upaharantīti **yakkhā. Lohitakkhā**ti rattanayanā. Yakkhānañhi nettāni atilohitāni honti. **Brahantā**ti mahantā. **Paccekabāhāsū**ti eko ekabāhāyaṃ, itaro itarabāhāyanti paccekaṃ bāhāsu. **Revata**nti revatiṃ. Revatātipi tassā nāmameva. Tathā hi ‘‘revate’’ti vuttaṃ. **Pakkāmayu**nti pakkāmesuṃ, upanesunti attho. **Devagaṇassā**ti tāvatiṃsabhavane devasaṅghassa.

Evaṃ tehi yakkhehi tāvatiṃsabhavanaṃ netvā nandiyavimānassa avidūre ṭhapitā revatī taṃ sūriyamaṇḍalasadisaṃ ativiya pabhassaraṃ disvā –

865. ‘‘Ādiccavaṇṇaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ, byamhaṃ subhaṃ kañcanajālachannaṃ;
Kassetamākiṇṇajanaṃ vimānaṃ, suriyassa raṃsīriva jotamānaṃ.

866. ‘‘Nārīgaṇā candanasāralittā, ubhato vimānaṃ upasobhayanti;
Taṃ dissati suriyasamānavaṇṇaṃ, ko modati saggapatto vimāne’’ti. –

Te yakkhe pucchi. Tepi tassā –

867. ‘‘Bārāṇasiyaṃ nandiyo nāmāsi, upāsako amaccharī dānapati vadaññū;
Tassetamākiṇṇajanaṃ vimānaṃ, sūriyassa raṃsīriva jotamānaṃ.

868. ‘‘Nārīgaṇā candanasāralittā, ubhato vimānaṃ upasobhayanti;
Taṃ dissati sūriyasamānavaṇṇaṃ, so modati saggapatto vimāne’’ti. –

Ācikkhiṃsu.

868. Tattha **candanasāralittā**ti sārabhūtena candanagandhena anulittasarīrā. **Ubhato vimāna**nti vimānaṃ ubhato anto ceva bahi ca saṅgītādīhi upecca sobhayanti.

Atha revatī –

869. ‘‘Nandiyassāhaṃ bhariyā, agārinī sabbakulassa issarā;
Bhattu vimāne ramissāmi dānahaṃ, na patthaye nirayaṃ dassanāyā’’ti. –

Āha. Tattha **agārinī**ti gehasāminī. ‘‘Bhariyā sagāminī’’tipi paṭhanti, bhariyā sahagāminīti attho. **Sabbakulassa issarā bhattū**ti mama bhattu nandiyassa sabbakuṭumbikassa issarā sāminī ahosiṃ, tasmā idānipi vimāne issarā bhavissāmīti āha. **Vimāne ramissāmi dānaha**nti evaṃ palobhetumeva hi taṃ te tattha nesuṃ. **Na patthaye nirayaṃ dassanāyā**ti yaṃ pana nirayaṃ maṃ tumhe netukāmā, taṃ nirayaṃ dassanāyapi na patthaye, kuto pavisituntі vadati.

Evaṃ vadantimeva ‘‘tvaṃ taṃ patthehi vā mā vā, kiṃ tava patthanāyā’’ti nirayasamīpaṃ netvā –

870. ‘‘Eso te nirayo supāpadhamme, puññaṃ tayā akataṃ jīvaloke;
Na hi maccharī rosako pāpadhammo, saggūpagānaṃ labhati sahabyata’’nti. –

Gāthamāhaṃsu. Tassattho – **eso** tava **nirayo,** tayā dīgharattaṃ mahādukkhaṃ anubhavitabbaṭṭhānabhūto. Kasmā? **Puññaṃ tayā akataṃ jīvaloke,** yasmā manussaloke appamattakampi tayā puññaṃ nāma na kataṃ, evaṃ akatapuñño pana tādiso satto **maccharī** attano sampattinigūhanalakkhaṇena maccharena samannāgato, paresaṃ rosuppādanena **rosako,** lobhādīhi pāpadhammehi samaṅgībhāvato **pāpadhammo saggūpagānaṃ** devānaṃ **sahabyataṃ** sahabhāvaṃ **na labhatī**ti yojanā.

Evaṃ pana vatvā te dve yakkhā tatthevantaradhāyiṃsu. Taṃsadise pana dve nirayapāle saṃsavake nāma gūthaniraye pakkhipituṃ ākaḍḍhante passitvā –

871. ‘‘Kiṃ nu gūthañca muttañca, asuci paṭidissati;
Duggandhaṃ kimidaṃ mīḷhaṃ, kimetaṃ upavāyatī’’ti. –

Taṃ nirayaṃ pucchi.

872. ‘‘Esa saṃsavako nāma, gambhīro sataporiso;
Yattha vassasahassāni, tuvaṃ paccasi revate’’ti. –

Tasmiṃ kathite tattha attano nibbattihetubhūtaṃ kammaṃ pucchantī –

873. ‘‘Kiṃ nu kāyena vācāya, manasā dukkaṭaṃ kataṃ;
Kena saṃsavako laddho, gambhīro sataporiso’’ti. – āha;

874. ‘‘Samaṇe brāhmaṇe cāpi, aññe vāpi vanibbake;
Musāvādena vañcesi, taṃ pāpaṃ pakataṃ tayā’’ti. –

Tassā taṃ kammaṃ kathetvā puna te –

875. ‘‘Tena saṃsavako laddho, gambhīro sataporiso;
Tatthe vassasahassāni, tuvaṃ paccasi revate’’ti. –

Āhaṃsu. Tattha **saṃsavako nāmā**ti niccakālaṃ gūthamuttādiasucissa saṃsavanato paggharaṇato saṃsavako nāma.

Na kevalaṃ tuyhaṃ idha saṃsavakalābho eva, atha kho ettha anekāni vassasahassāni paccitvā uttiṇṇāya hatthacchedādilābhopīti dassetuṃ –

876. ‘‘Hatthepi chindanti athopi pāde, kaṇṇepi chindanti athopi nāsaṃ;
Athopi kākoḷagaṇā samecca, saṅgamma khādanti viphandamāna’’nti. –

Tattha laddhabbakāraṇaṃ āhaṃsu. Tattha **kākoḷagaṇā**ti kākasaṅghā. Te kirassā tigāvutappamāṇe sarīre anekasatāni anekasahassāni patitvā tālakkhandhaparimāṇehi sunisitaggehi ayomayehi mukhatuṇḍehi vijjhitvā vijjhitvā khādanti, maṃsaṃ gahitagahitaṭṭhāne kammabalena pūrateva. Tenāha ‘‘kākoḷagaṇā samecca, saṅgamma khādanti viphandamāna’’nti.

Puna sā manussalokaṃ paccānayanāya yācanādivasena taṃ taṃ vippalapi. Tena vuttaṃ –

877. ‘‘Sādhu kho maṃ paṭinetha, kāhāmi kusalaṃ bahuṃ;
Dānena samacariyāya, saṃyamena damena ca;
Yaṃ katvā sukhitā honti, na ca pacchānutappare’’ti.

Puna nirayapālā –

878. ‘‘Pure tuvaṃ pamajjitvā, idāni paridevasi;
Sayaṃ katānaṃ kammānaṃ, vipākaṃ anubhossasī’’ti. –

Āhaṃsu. Puna sā āha –

879. ‘‘Ko devalokato manussalokaṃ, gantvāna puṭṭho me evaṃ vadeyya;
Nikkhittadaṇḍesu dadātha dānaṃ, acchādanaṃ seyyamathannapānaṃ;
Na hi maccharī rosako pāpadhammo, saggūpagānaṃ labhati sahabyataṃ.

880. ‘‘Sāhaṃ nūna ito gantvā, yoniṃ laddhāna mānusiṃ;
Vadaññū sīlasampannā, kāhāmi kusalaṃ bahuṃ;
Dānena samacariyāya, saṃyamena damena ca.

881. ‘‘Ārāmāni ca ropissaṃ, dugge saṅkamāni ca;
Papañca udapānañca, vippasannena cetasā.

882. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

883. ‘‘Uposathaṃ upavasissaṃ, sadā sīlesu saṃvutā;
Na ca dāne pamajjissaṃ, sāmaṃ diṭṭhamidaṃ mayā’’ti.

884. ‘‘Iccevaṃ vippalapantiṃ, phandamānaṃ tato tato;
Khipiṃsu niraye ghore, uddhaṃpādaṃ avaṃsira’’nti. –

Idaṃ saṅgītikāravacanaṃ. Puna sā –

885. ‘‘Ahaṃ pure maccharinī ahosiṃ, paribhāsikā samaṇabrāhmaṇānaṃ;
Vitathena ca sāmikaṃ vañcayitvā, paccāmahaṃ niraye ghorarūpe’’ti. –

Osānagāthamāha. Tattha **‘‘ahaṃ pure maccharinī’’**ti gāthā niraye nibbattāya vuttā, itarā anibbattāya evāti veditabbā. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Bhikkhū revatiyā yakkhehi gahetvā nītabhāvaṃ bhagavato ārocesuṃ. Taṃ sutvā bhagavā ādito paṭṭhāya imaṃ vatthuṃ kathetvā upari vitthārena dhammaṃ desesi, desanāpariyosāne bahū sotāpattiphalādīni pāpuṇiṃsu. Kāmañcetaṃ revatīpaṭibaddhāya kathāya yebhuyyabhāvato ‘‘revatīvimāna’’nti voharīyati, yasmā pana revatī vimānadevatā na hoti, nandiyassa pana devaputtassa vimānādisampattipaṭisaṃyuttañcetaṃ, tasmā purisavimānesveva saṅgahaṃ āropitanti daṭṭhabbaṃ.

Revatīvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Chattamāṇavakavimānavaṇṇanā

Yo vadataṃ pavaro manujesūti chattamāṇavakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena setabyāyaṃ aññatarassa brāhmaṇassa kicchāladdho putto chatto nāma brāhmaṇamāṇavo ahosi. So vayappatto pitarā pesito ukkaṭṭhaṃ gantvā brāhmaṇassa pokkharasātissa santike medhāvitāya analasatāya ca na cireneva mante vijjāṭṭhānāni ca uggahetvā brāhmaṇasippe nipphattiṃ patto. So ācariyaṃ abhivādetvā ‘‘mayā tumhākaṃ santike sippaṃ sikkhitaṃ, kiṃ vo garudakkhiṇaṃ demī’’ti āha. Ācariyo ‘‘garudakkhiṇā nāma antevāsikassa vibhavānurūpā, kahāpaṇasahassamānehī’’ti āha. Chattamāṇavo ācariyaṃ abhivādetvā setabyaṃ gantvā mātāpitaro vanditvā tehi abhinandiyamāno katapaṭisanthāro tamatthaṃ pitu ārocetvā ‘‘detha me dātabbayuttakaṃ, ajjeva datvā āgamissāmī’’ti āha. Taṃ mātāpitaro ‘‘tāta, ajja vikālo, sve gamissasī’’ti vatvā kahāpaṇe nīharitvā bhaṇḍikaṃ bandhāpetvā ṭhapesuṃ. Corā taṃ pavattiṃ ñatvā chattamāṇavakassa gamanamagge aññatarasmiṃ vanagahane nilīnā acchiṃsu ‘‘māṇavaṃ māretvā kahāpaṇe gaṇhissāmā’’ti.

Bhagavā paccūsasamaye mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento chattamāṇavakassa saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhānaṃ, corehi māritassa devaloke nibbattiṃ, tato saha vimānena āgatassa tattha sannipatitaparisāya ca dhammābhisamayaṃ disvā paṭhamatarameva gantvā māṇavakassa gamanamagge aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Māṇavo ācariyadhanaṃ gahetvā setabyato ukkaṭṭhābhimukho gacchanto antarāmagge bhagavantaṃ nisinnaṃ disvā upasaṅkamitvā aṭṭhāsi. ‘‘Kuhiṃ gamissasī’’ti bhagavatā vutto ‘‘ukkaṭṭhaṃ, bho gotama, gamissāmi mayhaṃ ācariyassa pokkharasātissa garudakkhiṇaṃ dātu’’nti āha. Atha bhagavā ‘‘jānāsi pana tvaṃ, māṇava, tīṇi saraṇāni, pañca sīlānī’’ti vatvā tena ‘‘nāhaṃ jānāmi, kimatthiyāni panetāni kīdisāni cā’’ti vutte ‘‘idamīdisa’’nti saraṇagamanassa sīlasamādānassa ca phalānisaṃsaṃ vibhāvetvā ‘‘uggaṇhāhi tāva, māṇavaka, saraṇagamanavidhi’’nti vatvā ‘‘sādhu uggaṇhissāmi, kathetha bhante bhagavā’’ti tena yācito tassa ruciyā anurūpaṃ gāthābandhavasena saraṇagamanavidhiṃ dassento –

886. ‘‘Yo vadataṃ pavaro manujesu, sakyamunī bhagavā katakicco;
Pāragato balavīriyasamaṅgī, taṃ sugataṃ saraṇatthamupehi.

887. ‘‘Rāgavirāgamanejamasokaṃ, dhammamasaṅkhatamappaṭikūlaṃ;
Madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ, dhammamimaṃ saraṇatthamupehi.

888. ‘‘Yattha ca dinna mahapphalamāhu, catūsu sucīsu purisayugesu;
Aṭṭha ca puggala dhammadasā te, saṅghamimaṃ saraṇatthamupehī’’ti. –

Tisso gāthāyo abhāsi.

886. Tattha **yo**ti aniyamitavacanaṃ, tassa ‘‘ta’’nti iminā niyamanaṃ veditabbaṃ. **Vadata**nti vadantānaṃ. **Pavaro**ti seṭṭho, kathikānaṃ uttamo vādīvaroti attho. **Manujesū**ti ukkaṭṭhaniddeso yathā ‘‘satthā devamanussāna’’nti. Bhagavā pana devamanussānampi brahmānampi sabbesampi sattānaṃ pavaroyeva, bhagavato ca carimabhave manussesu uppannatāya vuttaṃ ‘‘manujesū’’ti. Tenevāha **‘‘sakyamunī’’**ti. Sakyakulappasutatāya sakyo, kāyamoneyyādīhi samannāgatato anavasesassa ca ñeyyassa munanato muni cāti **sakyamuni**. Bhāgyavantatādīhi catūhi kāraṇehi **bhagavā**. Catūhi maggehi kātabbassa pariññādipabhedassa soḷasavidhassa kiccassa katattā nipphāditattā **katakicco**. Pāraṃ sakkāyassa paratīraṃ nibbānaṃ gato sayambhuñāṇena adhigatoti **pāragato**. Asadisena kāyabalena, anaññasādhāraṇena ñāṇabalena, catubbidhasammappadhānavīriyena ca samannāgatattā **balavīriyasamaṅgī**. Sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā ca gaditattā **sugato**. Taṃ sugataṃ sammāsambuddhaṃ **saraṇatthaṃ** saraṇāya parāyaṇāya apāyadukkhavaṭṭadukkhaparittāṇāya **upehi** upagaccha, ajja paṭṭhāya ahitanivattanena hitasaṃvaḍḍhanena ''ayaṃ me bhagavā saraṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ parāyaṇaṃ gati paṭisaraṇa''nti bhaja seva, evaṃ jānāhi vā bujjhassūti attho.

887. **Rāgavirāga**nti ariyamaggamāha. Tena hi ariyā anādikālabhāvitampi rāgaṃ virajjenti. **Anejamasoka**nti ariyaphalaṃ. Tañhi ejāsaṅkhātāya taṇhāya avasiṭṭhānañca sokanimittānaṃ kilesānaṃ sabbaso paṭippassambhanato ''anejaṃ asoka''nti ca vuccati. **Dhamma**nti sabhāvadhammaṃ. Sabhāvato gahetabbadhammo hesa yadidaṃ maggaphalanibbānāni, na pariyattidhammo viya paññattidhammavasena. **Dhamma**nti vā paramatthadhammaṃ, nibbānanti attho. Samecca sambhuyya paccayehi kataṃ saṅkhataṃ, na saṅkhatanti **asaṅkhataṃ**. Tadeva nibbānaṃ. Natthi ettha kiñcipi paṭikūlanti **appaṭikūlaṃ**. Savanavelāyaṃ upaparikkhaṇavelāyaṃ paṭipajjanavelāyanti sabbadāpi iṭṭhamevāti **madhuraṃ**. Sabbaññutaññāṇasannissayāya paṭibhānasampadāya pavattitattā suppavattibhāvato nipuṇabhāvato ca **paguṇaṃ**. Vibhajitabbassa atthassa khandhādivasena kusalādivasena uddesādivasena ca suṭṭhu vibhajanato **suvibhattaṃ**. Tīhipi padehi pariyattidhammameva vadati. Teneva hissa āpāthakāle viya vimaddanakālepi kathentassa viya suṇantassāpi sammukhībhāvato ubhatopaccakkhatāya dassanatthaṃ **''ima''**nti vuttaṃ. **Dhamma**nti yathāvapaṭipajjante apāyadukkhapātato dhāraṇatthena dhammaṃ, idaṃ catubbidhassāpi dhammassa sādhāraṇavacanaṃ. Pariyattidhammopi hi saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhānamattāyapi yathāvapaṭipattiyā apāyadukkhapātato dhāreti eva. Imassa ca atthassa idameva vimānaṃ sādhakanti daṭṭhabbaṃ. Sādhāraṇabhāvena yathāvuttadhammassa paccakkhaṃ katvā dassento puna **''ima''**nti āha.

888. **Yatthā**ti yasmiṃ ariyasaṅghe. **Dinna**nti pariccattaṃ annādideyyadhammaṃ. **Dinna mahapphala**nti gāthāsukhatthaṃ anunāsikalopo kato. Accantameva kilesāsucito visujjhanena **sucīsu** ''sotāpanno sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno''tiādinā (a. ni. 8.60) vuttesu **catūsu purisayugesu. Aṭṭhā**ti maggaṭṭhaphalaṭṭhesu yugaḷe akatvā visuṃ visuṃ gahaṇena aṭṭha puggalā. Gāthāsukhatthameva cettha **''puggala dhammadasā''**ti rassaṃ katvā niddeso. **Dhammadasā**ti catusaccadhammassa nibbānadhammassa ca paccakkhato dassanakā. Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvena **saṅghaṃ**.

Evaṃ bhagavatā tīhi gāthāhi saraṇaguṇasandassanena saddhiṃ saraṇagamanavidhimhi vutte māṇavo taṃtaṃsaraṇaguṇānussaraṇamukhena saraṇagamanavidhino attano hadaye ṭhapitabhāvaṃ vibhāvento tassā tassā gāthāya anantaraṃ ''yo vadataṃ pavaro''tiādinā taṃ taṃ gāthaṃ paccanubhāsi. Evaṃ paccanubhāsitvā ṭhitassa pañca sikkhāpadāni sarūpato phalānisaṃsato ca vibhāvetvā tesaṃ samādānavidhiṃ kathesi. So tampi suṭṭhu upadhāretvā pasannamānaso ''handāhaṃ bhagavā gamissāmī''ti vatvā ratanattayaguṇaṃ anussaranto taṃyeva maggaṃ paṭipajji. Bhagavāpi ''alaṃ imassa ettakaṃ kusalaṃ devalokūpapattiyā''ti jetavanameva agamāsi.

Māṇavassa pana pasannacittassa ratanattayaguṇaṃ sallakkhaṇavasena ''saraṇaṃ upemī''ti pavattacittuppādatāya saraṇesu ca, bhagavatā vuttanayena pañcannaṃ sīlānaṃ adhiṭṭhānena sīlesu ca patiṭṭhitassa teneva nayena ratanattayaguṇe anussarantasseva gacchantassa corā magge pariyuṭṭhiṃsu. So te agaṇetvā ratanattayaguṇe anussarantoyeva gacchati. Tañceko coro gumbantaraṃ upanissāya ṭhito visapītena sarena sahasāva vijjhitvā jīvitakkhayaṃ pāpetvā kahāpaṇabhaṇḍikaṃ gahetvā attano sahāyehi saddhiṃ pakkāmi. Māṇavo pana kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane tiṃsayojanike kanakavimāne suttappabuddho viya accharāsahassaparivuto saṭṭhisakaṭabhārālaṅkārapaṭimaṇḍitattabhāvo nibbatti, tassa vimānassa ābhā sātirekāni vīsatiyojanāni pharitvā tiṭṭhati.

Atha māṇavaṃ kālakataṃ disvā setabyagāmavāsino manussā setabyaṃ gantvā tassa mātāpitūnaṃ ukkaṭṭhagāmavāsino ca ukkaṭṭhaṃ gantvā brāhmaṇassa pokkharasātissa kathesuṃ. Taṃ sutvā tassa mātāpitaro ñātimittā brāhmaṇo ca pokkharasāti saparivārā assumukhā rodamānā taṃ padesaṃ agamaṃsu, yebhuyyena setabyavāsino ca ukkaṭṭhavāsino ca icchānaṅgalavāsino ca sannipatiṃsu, mahāsamāgamo ahosi. Atha māṇavassa mātāpitaro maggassa avidūre citakaṃ sajjetvā sarīrakiccaṃ kātuṃ ārabhiṃsu.

Atha bhagavā cintesi ‘‘mayi gate chattamāṇavo maṃ vandituṃ āgamissati, āgatañca taṃ katakammaṃ kathāpento kammaphalaṃ paccakkhaṃ kāretvā dhammaṃ desessāmi, evaṃ mahājanassa dhammābhisamayo bhavissatī’’ti cintetvā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ taṃ padesaṃ upagantvā aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjento. Atha chattamāṇavadevaputtopi attano sampattiṃ paccavekkhitvā, tassā kāraṇaṃ upadhārento saraṇagamanañca sīlasamādānañca disvā, vimhayajāto bhagavati sañjātapasādabahumāno ‘‘idānevāhaṃ gantvā bhagavantañca bhikkhusaṅghañca vandissāmi, ratanattayaguṇe ca mahājanassa pākaṭe karissāmī’’ti kataññutaṃ nissāya sakalaṃ taṃ araññapadesaṃ ekālokaṃ karonto, saha vimānena āgantvā vimānato oruyha mahatā parivārena saddhiṃ dissamānarūpo upasaṅkamitvā bhagavato pādesu sirasā nipatanto abhivādetvā añjaliṃ paggayha ekamantaṃ aṭṭhāsi. Taṃ disvā mahājano ‘‘ko nu kho ayaṃ devo vā brahmā vā’’ti acchariyabbhutajāto upasaṅkamitvā bhagavantaṃ parivāresi. Bhagavā tena katapuññakammaṃ pākaṭaṃ kātuṃ –

889. ‘‘Na tathā tapati nabhe sūriyo, cando ca na bhāsati na phusso;
Yathā atulamidaṃ mahappabhāsaṃ, ko nu tvaṃ tidivā mahiṃ upāgā.

890. ‘‘Chindati raṃsī pabhaṅkarassa, sādhikavīsatiyojanāni ābhā;
Rattimapi yathā divaṃ karoti, parisuddhaṃ vimalaṃ subhaṃ vimānaṃ.

891. ‘‘Bahupadumavicitrapuṇḍarīkaṃ, vokiṇṇaṃ kusumehi nekacittaṃ;
Arajavirajahemajālachannaṃ, ākāse tapati yathāpi sūriyo.

892. ‘‘Rattambarapītavāsasāhi, agarupiyaṅgucandanussadāhi;
Kañcanatanusannibhattacāhi, paripūraṃ gaganaṃva tārakāhi.

893. ‘‘Naranāriyo bahuketthanekavaṇṇā, kusumavibhūsitābharaṇettha sumanā;
Anilapamuñcitā pavanti surabhiṃ, tapaniyavitatā suvaṇṇachannā.

894. ‘‘Kissa saṃyamassa ayaṃ vipāko, kenāsi kammaphalenidhūpapanno;
Yathā ca te adhigatamidaṃ vimānaṃ, tadanupadaṃ avacāsi iggha puṭṭho’’ti. –

Taṃ devaputtaṃ paṭipucchi.

886. Tattha **tapatī**ti dippati. **Nabhe**ti ākāse. **Phusso**ti phussatārakā. **Atula**nti anupamaṃ, appamāṇaṃ vā. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā idaṃ tava vimānaṃ anupamaṃ appamāṇaṃ pabhassarabhāvena tato eva mahappabhāsaṃ ākāse dippati, na tathā tārakarūpāni dippanti, na cando, tāni tāva tiṭṭhantu, nāpi sūriyo dippati, evaṃbhūto ko nu tvaṃ devalokato imaṃ bhūmipadesaṃ upagato, taṃ pākaṭaṃ katvā imassa mahājanassa kathehīti.

890. **Chindatī**ti vicchindati, pavattituṃ adento paṭihanatīti attho. **Raṃsī**ti rasmiyo. **Pabhaṅkarassā**ti sūriyassa. Tassa ca vimānassa pabhā samantato pañcavīsati yojanāni pharitvā tiṭṭhati. Tenāha **‘‘sādhikavīsatiyojanāni ābhā’’**ti. **Rattimapi yathā divaṃ karotī**ti attano pabhāya andhakāraṃ vidhamantaṃ rattibhāgampi divasabhāgaṃ viya karoti. Parisamantato anto ceva bahi ca suddhatāya **parisuddhaṃ**. Sabbaso malābhāvena **vimalaṃ**. Sundaratāya **subhaṃ**.

891. **Bahupadumavicitrapuṇḍarīka**nti bahuvidharattakamalañceva vicittavaṇṇasetakamalañca. Setakamalaṃ padumaṃ, rattakamalaṃ puṇḍarīkanti vadanti. **Vokiṇṇaṃ kusumehī**ti aññehi ca nānāvidhehi pupphehi samokiṇṇaṃ. **Nekacitta**nti mālākammalatākammādinānāvidhavicittaṃ.

Arajavirajahemajālachannanti sayaṃ apagatarajaṃ virajena niddosena kañcanajālena chāditaṃ.

892. **Rattambarapītavāsasāhī**ti rattavatthāhi ceva pītavatthāhi ca. Ekā hi rattaṃ dibbavatthaṃ nivāsetvā pītaṃ uttariyaṃ karoti, aparā pītaṃ nivāsetvā rattaṃ uttariyaṃ karoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘rattambarapītavāsasahī’’ti. **Agarupiyaṅgucandanussadāhī**ti agarugandhena piyaṅgumālāhi candanagandhehi ca ussadāhi, ussannadibbāgarugandhādikāhīti attho. **Kañcanatanusannibhattacāhī**ti kanakasadisasukhumacchavīhi. **Paripūra**nti tahaṃ tahaṃ vicarantīhi saṅgītipasutāhi ca paripuṇṇaṃ.

893. **Bahuketthā**ti bahukā ettha. **Anekavaṇṇā**ti nānārūpā. **Kusamavibhūsitābharaṇā**ti visesato surabhivāyanatthaṃ dibbakusumehi alaṅkatadibbābharaṇā. **Etthā**ti etasmiṃ vimāne. **Sumanā**ti sundaramanā pamuditacittā. **Anilapamuñcitā pavanti surabhi**nti anilena pamuñcitagandhānaṃ pupphānaṃ vāyunā vimuttapattapuṭaṃ viya vibandhatāya vikasitatāya ca sugandhaṃ pavāyanti. ‘‘Anilapadhūpitā’’tipi paṭhanti, vātena mandaṃ āvuyhamānā hemamayapupphāti attho. Kanakacīrakādīhi veṇiādīsu otatatāya **tapaniyavitatā**. Yebhuyyena kañcanābharaṇehi acchāditasarīratāya **suvaṇṇachannā. Naranāriyo**ti devaputtā devadhītaro ca bahukā ettha tava vimāneti dasseti.

894. **Iṅghā**ti codanatthe nipāto **puṭṭho**ti pucchito imassa mahājanassa kammaphalapaccakkhabhāvāyāti adhippāyo.

Tato devaputto imāhi gāthāhi byākāsi –

895. ‘‘Sayamidha pathe samecca māṇavena, satthānusāsi anukampamāno;
Tava ratanavarassa dhammaṃ sutvā, karissāmīti ca bravittha chatto.

896. ‘‘Jinavarapavaraṃ upehi saraṇaṃ, dhammañcāpi tatheva bhikkhusaṅghaṃ;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

897. ‘‘Mā ca pāṇavadhaṃ vividhaṃ carassu asuciṃ,
Na hi pāṇesu asaññataṃ avaṇṇayiṃsu sappaññā;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

898. ‘‘Mā ca parajanassa rakkhitampi, ādātabbamamaññitho adinnaṃ;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

899. ‘‘Mā ca parajanassa rakkhitāyo, parabhariyā agamā anariyametaṃ;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

900. ‘‘Mā ca vitathaṃ aññathā abhāṇi, na hi musāvādaṃ avaṇṇayiṃsu sappaññā;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

901. ‘‘Yena ca purisassa apeti saññā, taṃ majjaṃ parivajjayassu sabbaṃ;
Noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante, pacchā te vacanaṃ tathevakāsiṃ.

902. ‘‘Svāhaṃ idha pañca sikkhā karitvā, paṭipajjitvā tathāgatassa dhamme;
Dvepathamagamāsiṃ coramajjhe, te maṃ tattha vadhiṃsu bhogahetu.

903. ‘‘Ettakamidaṃ anussarāmi kusalaṃ, tato paraṃ na me vijjati aññaṃ;
Tena sucaritena kammunāhaṃ, uppanno tidivesu kāmakāmī.

904. ‘‘Passa khaṇamuhuttasaññamassa, anudhammappaṭipattiyā vipākaṃ;

Jalamiva yasasā samekkhamānā, bahukāmaṃ pihayanti hīnakammā.

905. ‘‘Passa katipayāya desanāya, sugatiñcamhi gato sukhañca patto;
Ye ca te satataṃ suṇanti dhammaṃ, maññe te amataṃ phusanti khemaṃ.

906. ‘‘Appampi kataṃ mahāvipākaṃ, vipulaṃ hoti tathāgatassa dhamme;
Passa katapuññatāya chatto, obhāseti pathaviṃ yathāpi sūriyo.

907. ‘‘Kimidaṃ kusalaṃ kimācarema, icceke hi samecca mantayanti;
Te mayaṃ punareva laddha mānusattaṃ, paṭipannā viharemu sīlavanto.

908. ‘‘Bahukāro anukampako ca satthā, iti me sati agamā divā divassa;
Svāhaṃ upagatomhi saccanāmaṃ, anukampassu punapi suṇemha dhammaṃ.

909. ‘‘Ye cidha pajahanti kāmarāgaṃ, bhavarāgānusayañca pahāya mohaṃ;
Na ca te puna mupenti gabbhaseyyaṃ, parinibbānagatā hi sītibhūtā’’ti.

895. Tattha **sayamidha pathe samecca māṇavenā**ti idha imasmiṃ pathe mahāmagge sayameva upagatena māṇavena brāhmaṇakumārena samecca samāgantvā. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ yathārahamanusāsanato **satthā** bhagavā, tvaṃ yaṃ māṇavaṃ yathādhammaṃ **anusāsi anukampamāno** anuggaṇhanto, **tava ratanavarassa** aggaratanassa sammāsambuddhassa, taṃ **dhammaṃ sutvā iti** evaṃ **karissāmi** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjissāmīti, so **chatto** chattanāmako māṇavo **bravittha** kathesīti padayojanā.

896. Evaṃ yathāpucchitaṃ kammaṃ kāraṇato dassetvā idāni taṃ sarūpato vibhāgato ca dassento satthārā samādapitabhāvaṃ attanā ca tattha pacchā patiṭṭhitabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘jinavarapavara’’**ntiādimāha. Tattha **noti paṭhamaṃ avocahaṃ bhante**ti bhante bhagavā ‘‘saraṇagamanaṃ jānāsī’’ti tayā vutto ‘‘no’’ti na ‘‘jānāmī’’ti paṭhamaṃ avocaṃ ahaṃ. **Pacchā te vacanaṃ tathevakāsi**nti pacchā tayā vuttaṃ kathaṃ parivattento tava vacanaṃ tatheva akāsiṃ paṭipajjiṃ, tīṇipi saraṇāni upagacchinti attho.

897. **Vividha**nti uccāvacaṃ, appasāvajjaṃ mahāsāvajjañcāti attho. **Mā carassū**ti mā akāsi. **Asuci**nti kilesāsucimissatāya na suciṃ. **Pāṇesu asaññata**nti pāṇaghātato avirataṃ. **Na hi avaṇṇayiṃsū**ti na hi vaṇṇayanti. Paccūppannakālatthe hi idaṃ atītakālavacanaṃ. Atha vā ‘‘avaṇṇayiṃsū’’ti ekadesena sakalassa kālassa upalakkhaṇaṃ, tasmā yathā na vaṇṇayiṃsu atītamaddhānaṃ, evaṃ etarahipi na vaṇṇayanti, anāgatepi na vaṇṇayissantīti vuttaṃ hoti.

898-900. **Parajanassa rakkhita**nti parapariggahitavatthu. Tenāha ‘‘adinna’’nti. **Mā agamā**ti mā ajjhācari. **Vitatha**nti atathaṃ, musāti attho. **Aññathā**ti aññathāva, vitathasaññī evaṃ vitathanti jānanto evaṃ mā bhaṇīti attho.

901. **Yenā**ti yena majjena, pītenāti adhippāyo. **Apetī**ti vigacchati. **Saññā**ti dhammasaññā, lokasaññā eva vā. **Sabba**nti anavasesaṃ, bījato paṭṭhāyāti attho.

902. **Svāha**nti so tadā chattamāṇavabhūto ahaṃ. **Idha** imasmiṃ maggapadese, imasmiṃ vā tava sāsane. Tenāha **‘‘tathāgatassa dhamme’’**ti. **Pañca sikkhā**ti pañca sīlāni. **Karitvā**ti ādiyitvā, adhiṭṭhāyāti attho. **Dvepatha**nti dvinnaṃ gāmasīmānaṃ vemajjhabhūtaṃ pathaṃ, sīmantarikapathanti attho. **Te**ti te corā. **Tatthā**ti sīmantarikamagge. **Bhogahetū**ti āmisakiñcikkhanimittaṃ.

903. **Tato**ti yathāvuttakusalato **paraṃ** upari **aññaṃ kusalaṃ na vijjati** na upalabbhati, yamahaṃ anussareyyanti attho. **Kāmakāmī**ti yathicchitakāmaguṇasamaṅgī.

904. **Khaṇamuhuttasaññamassā**ti khaṇamuhuttamattaṃ pavattasīlassa. **Anudhammappaṭipattiyā**ti yathādhigatassa phalassa anurūpadhammaṃ paṭipajjamānassa bhagavā passa, tuyhaṃ ovādadhammassa vā anurūpāya dhammapaṭipattiyā vuttaniyāmeneva saraṇagamanassa sīlasamādānassa cāti attho. **Jalamiva yasasā**ti iddhiyā parivārasampattiyā ca jalantaṃ viya. **Samekkhamānā**ti passantā. **Bahukā**ti bahavo. **Pihayantī**ti ‘‘kathaṃ nu kho mayaṃ edisā bhaveyyāmā’’ti patthenti. **Hīnakammā**ti mama sampattito nihīnabhogā.

905. **Katipayāyā**ti appikāya. **Ye**ti ye bhikkhū ceva upāsakādayo ca. Ca-saddo byatireke. **Te**ti tava. **Satata**nti divase divase.

906. **Vipula**nti uḷāraphalaṃ vipulānubhāvaṃ. **Tathāgatassa dhamme**ti tathāgatassa sāsane ovāde ṭhatvā katanti yojanā. Evaṃ anuddesikavasena vuttamevatthaṃ attuddesikavasena dassento **‘‘passā’’**tiādimāha. Tattha **passā**ti bhagavantaṃ vadati, attānameva vā aññaṃ viya ca katvā vadati.

907. **Kimidaṃ kusalaṃ kimācaremā**ti kusalaṃ nāmetaṃ kiṃsabhāvaṃ kīdisaṃ, kathaṃ vā taṃ ācareyyāma. **Icceke hi samecca mantayantī**ti evameke samecca samāgantvā pathaviṃ parivattentā viya sineruṃ ukkhipantā viya ca sudukkaraṃ katvā mantayanti vicārenti, mayaṃ pana akiccheneva punapi kusalaṃ ācareyyāmāti adhippāyo. Tenevāha **‘‘maya’’**ntiādi.

908. **Bahukāro**ti bahūpakāro, mahāupakāro vā. **Anukampako**ti kāruṇiko. **Ma**-kāro padasandhikaro. **Itī**ti evaṃ, bhagavato attani paṭipannākāraṃ sandhāya vadati. **Me satī**ti mayi sati vijjamāne, corehi avadhite evāti attho. **Divā divassā**ti divasassapi divā, kālassevāti attho. **Svāha**nti so chattamāṇavabhūto ahaṃ. **Saccanāma**nti ‘‘bhagavā arahaṃ sammāsambuddho’’tiādināmehi avitathanāmaṃ bhūtatthanāmaṃ. **Anukampassū**ti anuggaṇhāhi. **Punapī**ti bhiyyopi **suṇemu,** tava dhammaṃ suṇeyyāmayevāti attho.

Evaṃ devaputto sabbametaṃ kataññutābhāve ṭhatvā satthu payirupāsane ca dhammassavane ca atittimeva dīpento vadati. Bhagavā devaputtassa ca tattha sannipatitaparisāya ca ajjhāsayaṃ oloketvā anupubbikathaṃ kathesi. Atha nesaṃ allacittataṃ ñatvā sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanaṃ pakāsesi. Desanāpariyosāne devaputto ceva mātāpitaro cassa sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsu, mahato ca janakāyassa dhammābhisamayo ahosi.

909. Paṭhamaphale patiṭṭhito devaputto uparimaggesu attano garucittīkāraṃ, tadadhigamassa ca mahānisaṃsataṃ vibhāvento **‘‘ye cidha pajahanti kāmarāga’’**nti pariyosānagāthamāha. Tassattho – **ye idha** imasmiṃ sāsane ṭhitā **pajahanti** anavasesato samucchindanti **kāmarāgaṃ, na ca te puna upenti gabbhaseyyaṃ** orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ samucchinnattā. Ye ca pana **pahāya mohaṃ** sabbaso samugghātetvā **bhavarāgānusayañca** pajahanti, te puna upenti gabbhaseyyanti vattabbameva natthi. Kasmā? **Parinibbānagatā hi sītibhūtā,** te hi uttamapurisā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānaṃ gatā evaṃ idheva sabbavedayitānaṃ sabbapariḷāhānaṃ byantibhāvena sītibhūtā.

Iti devaputto attano ariyasotasamāpannabhāvaṃ pavedento anupādisesāya nibbānadhātuyā desanāya kūṭaṃ gahetvā bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā bhikkhusaṅghassa apacitiṃ dassetvā mātāpitaro āpucchitvā devalokameva gato, satthāpi uṭṭhāyāsanā gato saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Māṇavassa pana mātāpitaro brāhmaṇo pokkharasāti sabbo ca mahājano bhagavantaṃ anugantvā nivatti. Bhagavā jetavanaṃ gantvā sannipatitāya parisāya imaṃ vimānaṃ vitthārato kathesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Chattamāṇavakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kakkaṭakarasadāyakavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānanti kakkaṭakarasadāyakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena aññataro bhikkhu āraddhavipassako kaṇṇasūlena pīḷito akallasarīratāya vipassanaṃ ussukkāpetuṃ nāsakkhi, vejjehi vuttavidhinā bhesajje katepi rogo na vūpasami. So bhagavato etamatthaṃ ārocesi. Athassa bhagavā ‘‘kakkaṭakarasabhojanaṃ sappāya’’nti ñatvā āha ‘‘gaccha tvaṃ bhikkhu magadhakhette piṇḍāya carāhī’’ti.

So bhikkhu ‘‘dīghadassinā addhā kiñci diṭṭhaṃ bhavissatī’’ti cintetvā ‘‘sādhu bhante’’ti bhagavato paṭissuṇitvā bhagavantaṃ vanditvā pattacīvaramādāya magadhakhettaṃ gantvā aññatarassa khettapālassa kuṭiyā dvāre piṇḍāya aṭṭhāsi. So ca khettapālo kakkaṭakarasaṃ sampādetvā bhattañca pacitvā ‘‘thokaṃ vissamitvā bhuñjissāmī’’ti nisinno theraṃ disvā pattaṃ gahetvā kuṭikāyaṃ nisīdāpetvā kakkaṭakarasabhattaṃ adāsi. Therassa taṃ bhattaṃ thokaṃ bhuttassayeva kaṇṇasūlaṃ paṭippassambhi, ghaṭasatena nhāto viya ahosi. So sappāyāhāravasena cittaphāsukaṃ labhitvā vipassanāvasena cittaṃ abhininnāmento apariyositeyeva bhojane anavasesato āsave khepetvā arahatte patiṭṭhāya khettapālaṃ āha ‘‘upāsaka, tava piṇḍapātabhojanena mayhaṃ rogo vūpasanto, kāyacittaṃ kallaṃ jātaṃ, tvampi imassa puññassa phalena vigatakāyacittadukkho bhavissasī’’ti vatvā anumodanaṃ katvā pakkāmi.

Khettapālo aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane dvādasayojanike maṇithambhe kanakavimāne sattasatakūṭāgārapaṭimaṇḍite veḷuriyamayagabbhe nibbatti, dvāre cassa yathūpacitakammasaṃsūcako muttāsikkāgato suvaṇṇakakkaṭako olambamāno aṭṭhāsi. Athāyasmā mahāmoggallāno pubbe vuttanayena tattha gato taṃ disvā imāhi gāthāhi pucchi –

910. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

911. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

912. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

913. ‘‘Pucchāmi taṃ deva mahānubhāva, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Sopissa byākāsi, taṃ dassetuṃ –

914. ‘‘So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phala’’nti. – vuttaṃ;

915. ‘‘Satisamuppādakaro, dvāre kakkaṭako ṭhito;
Niṭṭhito jātarūpassa, sobhati dasapādako.

916. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

917. ‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūto yamakāsi puññaṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

910. Tattha **ucca**nti accuggataṃ. **Maṇithūṇa**nti padumarāgādimaṇimayathambhaṃ. **Samantato**ti catūsupi passesu. **Rucakatthatā**ti tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ suvaṇṇaphalakehi atthatā.

911. **Pivasi khādasi cā**ti kālena kālaṃ upayujjamānaṃ gandhapānaṃ sudhābhojanañca sandhāya vadati. **Pavadantī**ti pavajjanti. **Dibbā rasā kāmaguṇettha pañcā**ti dibbā rasā anappakā pañca kāmaguṇā ettha etasmiṃ tava vimāne saṃvijjantīti attho. **Suvaṇṇachannā**ti hemābharaṇavibhūsitā.

915. **Satisamuppādakaro**ti satuppādakaro, yena puññakammena ayaṃ dibbasampatti mayā laddhā, tattha satuppādassa kārako, ‘‘kakkaṭakarasadānena ayaṃ tayā sampatti laddhā’’ti evaṃ satuppādaṃ karontoti attho. **Niṭṭhito jātarūpassā**ti jātarūpena siddho jātarūpamayo. Ekamekasmiṃ passe pañca pañca katvā dasa pādā etassāti **dasapādako dvāre kakkaṭako ṭhito sobhati.** So eva mama puññakammaṃ tādisānaṃ mahesīnaṃ vibhāveti, na ettha mayā vattabbaṃ atthīti adhippāyo. Tenāha **‘‘tena metādiso vaṇṇo’’**tiādi. Sesaṃ vuttanayameva.

Kakkaṭakarasadāyakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dvārapālakavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇanti dvārapālakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena ca samayena rājagahe aññataro upāsako cattāri niccabhattāni saṅghassa deti. Tassa pana gehaṃ pariyante ṭhitaṃ corabhayena yebhuyyena pihitadvārameva hoti. Bhikkhū gantvā kadāci dvārassa pihitattā bhattaṃ aladdhāva paṭigacchanti. Upāsako bhariyaṃ āha ‘‘kiṃ, bhadde, ayyānaṃ sakkaccaṃ bhikkhā dīyatī’’ti? Sā āha ‘‘ekesu divasesu ayyā nāgamiṃsū’’ti. ‘‘Kiṃ kāraṇa’’nti? ‘‘Dvārassa pihitattā maññe’’ti. Taṃ sutvā upāsako saṃvegappatto hutvā ekaṃ purisaṃ dvārapālaṃ katvā ṭhapesi ‘‘tvaṃ ajjato paṭṭhāya dvāraṃ rakkhanto nisīda, yadā ca ayyā āgamissanti, tadā te pavesetvā paviṭṭhānaṃ nesaṃ pattapaṭiggahaṇaāsanapaññāpanādi sabbaṃ yuttapayuttaṃ jānāhī’’ti. So ‘‘sādhū’’ti tathā karonto bhikkhūnaṃ santike dhammaṃ sutvā uppannasaddho kammaphalaṃ saddahitvā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhahi, sakkaccaṃ bhikkhū upaṭṭhahi.

Aparabhāge niccabhattadāyako upāsako kālaṃ katvā yāmesu nibbatti. Dvārapālo pana sakkaccaṃ bhikkhūnaṃ upaṭṭhahitvā parassa pariccāge veyyāvaccakaraṇena anumodanena ca tāvatiṃsesu uppajji. Tassa dvādasayojanikaṃ kanakavimānantiādi sabbaṃ kakkaṭakavimāne vuttanayeneva veditabbaṃ. Pucchāvissajjanagāthā evamāgatā –

918. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

919. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

920. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

922. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

923. ‘‘Dibbaṃ mamaṃ vassasahassamāyu, vācābhigītaṃ manasā pavattitaṃ;
Ettāvatā ṭhassati puññakammo, dibbehi kāmehi samaṅgibhūto.

924. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

923. Tattha **dibbaṃ mamaṃ vassasahassamāyū**ti yasmiṃ devanikāye sayaṃ uppanno, tesaṃ tāvatiṃsadevānaṃ āyuppamāṇameva vadati. Tesañhi manussānaṃ gaṇanāya vassasataṃ eko rattidivo, tāya rattiyā tiṃsarattiko māso, tena māsena dvādasamāsiko saṃvaccharo, tena saṃvaccharena sahassasaṃvaccharāni āyu, taṃ manussānaṃ gaṇanāya tisso vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni honti. **Vācābhigīta**nti vācāya abhigītaṃ, ‘‘āgacchantu ayyā, idaṃ āsanaṃ paññattaṃ, idha nisīdathā’’tiādinā, ‘‘kiṃ ayyānaṃ sarīrassa ārogyaṃ, kiṃ vasanaṭṭhānaṃ phāsuka’’ntiādinā paṭisanthāravasena ca vācāya kathitamattaṃ. **Manasā pavattita**nti ‘‘ime ayyā pesalā brahmacārino dhammacārino’’tiādinā cittena pavattitaṃ pasādamattaṃ, na pana mama santakaṃ kiñci pariccattaṃ atthīti dasseti. **Ettāvatā**ti ettakena evaṃ kathanamattena pasādamattenapi. **Ṭhassati puññakammo**ti katapuñño nāma hutvā devaloke ṭhassati ciraṃ pavattissati, tiṭṭhanto ca dibbehi kāmehi samaṅgībhūto tasmiṃ devanikāye devānaṃ valañjaniyāmeneva dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samaṅgībhūto samannāgato hutvā indriyāni paricārento viharatīti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Dvārapālakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭhamakaraṇīyavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇanti karaṇīyavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena sāvatthivāsī eko upāsako nhānopakaraṇāni gahetvā aciravatiṃ gantvā nhatvā āgacchanto bhagavantaṃ sāvatthiṃ piṇḍāya pavisantaṃ disvā upasaṅkamitvā vanditvā evamāha ‘‘bhante kena nimantitā’’ti. Bhagavā tuṇhī ahosi. So kenaci animantitabhāvaṃ ñatvā āha ‘‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā bhattaṃ anukampaṃ upādāyā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. So bhagavantaṃ attano gehaṃ netvā buddhārahaṃ āsanaṃ paññāpetvā tattha bhagavantaṃ nisīdāpetvā paṇītena annapānena santappesi. Bhagavā katabhattakicco tassa anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sesaṃ anantaravimānasadisaṃ. Tena vuttaṃ –

926. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ…pe… nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

928. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

930. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

931. ‘‘Karaṇīyāni puññāni, paṇḍitena vijānatā;
Sammaggatesu buddhesu, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

931. ‘‘Atthāya vata me buddho, araññā gāmamāgato;
Kattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsūpago ahaṃ.

933. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

931. Tattha **paṇḍitenā**ti sappaññena. **Vijānatā**ti attano hitāhitaṃ jānantena. **Sammaggatesū**ti sammāpaṭipannesu, **buddhesū**ti sammāsambuddhesu.

932. **Atthāyā**ti hitāya, vuḍḍhiyā vā. **Araññā**ti vihārato, jetavanaṃ sandhāya vadati. **Tāvatiṃsūpago**ti tāvatiṃsadevakāyaṃ, tāvatiṃsabhavanaṃ vā uppajjanavasena upagato. Sesaṃ vuttanayameva.

Karaṇīyavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyakaraṇīyavimānavaṇṇanā

Sattamavimānaṃ chaṭṭhavimānasadisaṃ. Kevalaṃ tattha upāsakena bhagavato āhāro dinno, idha aññatarassa therassa. Esaṃ vuttanayameva. Tena vuttaṃ –

935. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

936. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

937. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatīti.

938. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
940. ‘‘Karaṇīyāni puññāni, paṇḍitena vijānatā;
Sammaggatesu bhikkhūsu, yattha dinnaṃ mahapphalaṃ.

941. ‘‘Atthāya vata me bhikkhu, araññā gāmamāgato;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsūpago ahaṃ.

942. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Dutiyakaraṇīyavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamasūcivimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānanti sūcivimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena āyasmato sāriputtassa cīvarakammaṃ kātabbaṃ hoti, attho ca hoti sūciyā. So rājagahe piṇḍāya caranto kammārassa gehadvāre aṭṭhāsi. Taṃ disvā kammāro āha ‘‘kena, bhante, attho’’ti? ‘‘Cīvarakammaṃ kātabbaṃ atthi, sūciyā attho’’ti. Kammāro pasannamānaso katapariyositā dve sūciyo datvā ‘‘punapi, bhante, sūciyā atthe sati mama ācikkheyyāthā’’ti vatvā pañcapatiṭṭhitena vandi. Thero tassa anumodanaṃ katvā pakkāmi. So aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppajji. Atha āyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ caranto taṃ devaputtaṃ imāhi gāthāhi pucchi –

944. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

948. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

949. ‘‘Yaṃ dadāti na taṃ hoti, yañceva dajjā tañceva seyyo;
Sūci dinnā sūcimeva seyyo.

950. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

949. Tattha **yaṃ dadātī**ti yādisaṃ deyyadhammaṃ dadāti. **Na taṃ hotī**ti tassa tādisameva phalaṃ na hoti. Atha kho khettasampattiyā ca cittasampattiyā ca tato vipulataraṃ uḷāratarameva phalaṃ hoti. Tasmā **yañceva dajjā tañceva seyyo**ti yaṃkiñcideva vijjamānaṃ dajjā dadeyya, tañceva tadeva seyyo, yassa kassaci anavajjassa deyyadhammassa dānameva seyyo, kasmā? Mayā hi **sūci dinnā sūcimeva seyyo,** sūcidānameva mayhaṃ seyyaṃ jātaṃ, yato ayamīdisī sampatti laddhāti adhippāyo.

Sūcivimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyasūcivimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇanti dutiyasūcivimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena rājagahavāsī eko tunnakārako vihārapekkhako hutvā veḷuvanaṃ gato. Tattha aññataraṃ bhikkhuṃ veḷuvane katasūciyā cīvaraṃ sibbantaṃ disvā sūcigharena saddhiṃ sūciyo adāsi. Sesaṃ sabbaṃ vuttanayameva.

952. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – pucchi;

956. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
957. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, purimajātiyā manussaloke.
958. ‘‘Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ;
Tassa adāsahaṃ sūciṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

959. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Dutiyasūcivimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṭhamanāgavimānavaṇṇanā

Susukkakhandhaṃ abhiruyha nāganti nāgavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayeneva devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavanaṃ upagato. Tattha addasa aññataraṃ devaputtaṃ sabbasetaṃ mahantaṃ dibbanāgaṃ abhiruyha mahantena parivārena mahatā dibbānubhāvena ākāsena gacchantaṃ, sabbā disā cando viya sūriyo viya ca obhāsayamānaṃ. Disvā yena so devaputto tenupasaṅkami. Atha so devaputto tato oruyha āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Atha thero –

961. ‘‘Susukkakhandhaṃ abhiruyha nāgaṃ, akācinaṃ dantiṃ baliṃ mahājavaṃ;
Abhiruyha gajavaraṃ sukappitaṃ, idhāgamā vehāyasaṃ antalikkhe.

962. ‘‘Nāgassa dantesu duvesu nimmitā, acchodakā paduminiyo suphullā;
Padumesu ca tūriyagaṇā pavajjare, imā ca naccanti manoharāyo.

963. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Tassa sampattikittanamukhena katakammaṃ pucchi.

961. Tattha **susukkakhandha**nti suṭṭhu setakhandhaṃ. Kiñcāpi tassa nāgassa cattāro pādā, vatthikosaṃ, mukhappadeso, ubho kaṇṇā, vāladhīti ettakaṃ muñcitvā sabbo kāyo setova, khandhappadesassa pana sātisayaṃ dhavalataratāya vuttaṃ ‘‘susukkakhandha’’nti. **Nāga**nti dibbaṃ hatthināgaṃ. **Akācina**nti niddosaṃ, sabalalavaṅkatilakādichavidosavirahitanti attho. ‘‘Ājānīya’’ntipi pāḷi, ājānīyalakkhaṇūpetanti attho. **Danti**nti vipularuciradantavantaṃ. **Bali**nti balavantaṃ mahābalaṃ. **Mahājava**nti atijavaṃ sīghagāmiṃ. Puna **abhiruyhā**ti ettha anunāsikalopo daṭṭhabbo, abhiruyhaṃ ārohanīyanti vuttaṃ hoti. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ pana therena puṭṭho devaputto attanā katakammaṃ kathento –

965. ‘‘Aṭṭheva muttapupphāni, kassapassa mahesino;
Thūpasmiṃ abhiropesiṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

966. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. – imāhi gāthāhi byākāsi;

Tassattho – ahaṃ pubbe kassapasammāsambuddhassa yojanike kanakathūpe vaṇṭato muccitvā gacchamūle patitāni aṭṭha muttapupphāni labhitvā tāni gahetvā pūjanavasena pasannacitto hutvā abhiropesiṃ pūjesiṃ.

Atīte kira kassapasammāsambuddhe parinibbute yojanike kanakathūpe ca kārite saparivāro kikī kāsirājā ca nāgarā ca negamā ca jānapadā ca divase divase pupphapūjaṃ karonti. Tesu tathā karontesu pupphāni mahagghāni dullabhāni ca ahesuṃ. Atheko upāsako mālākāravīthiyaṃ vicaritvā ekamekena kahāpaṇena ekamekampi pupphaṃ alabhanto aṭṭha kahāpaṇāni gahetvā pupphārāmaṃ gantvā mālākāraṃ āha ‘‘imehi aṭṭhahi kahāpaṇehi aṭṭha pupphāni dehī’’ti. ‘‘Natthayyo pupphāni, sammadeva upadhāretvā ocinitvā dinnānī’’ti. ‘‘Ahaṃ oloketvā gaṇhāmī’’ti. ‘‘Yadi evaṃ, ārāmaṃ pavisitvā gavesāhī’’ti. So pavisitvā gavesanto patitāni aṭṭha pupphāni labhitvā mālākāraṃ āha ‘‘gaṇha, tāta, kahāpaṇānī’’ti. ‘‘Tava puññena laddhāni, nāhaṃ kahāpaṇāni gaṇhāmī’’ti āha. Itaro ‘‘nāhaṃ mudhā pupphāni gahetvā bhagavato pūjaṃ karissāmī’’ti kahāpaṇāni tassa purato ṭhapetvā pupphāni gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ gantvā pasannacitto pūjaṃ akāsi. So aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppajjitvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā punapi devaloke, punapi devaloketi evaṃ aparāparaṃ devesuyeva saṃsaranto tasseva kammassa vipākāvasesena imasmimpi buddhuppāde tāvatiṃsesuyeva uppajji. Taṃ sandhāya heṭṭhā vuttaṃ ‘‘tattha addasa aññataraṃ devaputta’’ntiādi.

Taṃ panetaṃ pavattiṃ āyasmā mahāmoggallāno manussalokaṃ āgantvā bhagavato ārocesi. Bhagavā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya vitthārena dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Nāgavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dutiyanāgavimānavaṇṇanā

Mahantaṃ nāgaṃ abhiruyhāti dutiyanāgavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena rājagahe aññataro upāsako saddho pasanno pañcasu sīlesu patiṭṭhito uposathadivasesu uposathasīlaṃ samādiyitvā purebhattaṃ attano vibhavānurūpaṃ bhikkhūnaṃ dānāni datvā sayaṃ bhuñjitvā suddhavatthanivattho suddhuttarāsaṅgo pacchābhattaṃ yebhuyyena aṭṭha pānāni gāhāpetvā vihāraṃ gantvā bhikkhusaṅghassa niyyādetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇāti. Evaṃ so sakkaccaṃ dānamayaṃ sīlamayañca bahuṃ sucaritaṃ upacinitvā ito cuto tāvatiṃsesu uppajji. Tassa puññānubhāvena sabbaseto mahanto dibbo hatthināgo pāturahosi. So taṃ abhiruyha mahantena parivārena mahantena dibbānubhāvena kālena kālaṃ uyyānakīḷaṃ gacchati.

Athekadivasaṃ kataññutāya codiyamāno aḍḍharattisamaye taṃ dibbanāgaṃ abhiruyha mahatā parivārena ‘‘bhagavantaṃ vandissāmī’’ti devalokato āgantvā kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā hatthikkhandhato oruyha bhagavantaṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā añjaliṃ paggayha ekamantaṃ aṭṭhāsi. Taṃ bhagavato samīpe ṭhito āyasmā vaṅgīso bhagavato anuññāya imāhi gāthāhi pucchi –

968. ‘‘Mahantaṃ nāgaṃ abhiruyha, sabbasetaṃ gajuttamaṃ;
Vanā vanaṃ anupariyāsi, nārīgaṇapurakkhato;
Obhāsento disā sabbā, osadhī viya tārakā.

969. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Tatthā pucchito sopi tassa gāthāhi eva byākāsi.

971. ‘‘So devaputto attamano, vaṅgīseneva pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

972. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, upāsako cakkhumato ahosiṃ;

Pāṇātipātā virato ahosiṃ, loke adinnaṃ parivajjayissaṃ.

973. ‘‘Amajjapo no ca musā abhāṇiṃ, sakena dārena ca tuṭṭho ahosiṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

974. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Tattha apubbaṃ natthi, sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Dutiyanāgavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Tatiyanāgavimānavaṇṇanā

Ko nu dibbena yānenāti tatiyanāgavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena samayena tayo khīṇāsavattherā gāmakāvāse vassaṃ upagacchiṃsu. Te vutthavassā pavāretvā ‘‘bhagavantaṃ vandissāmā’’ti rājagahaṃ uddissa gacchantā antarāmagge sāyaṃ aññatarasmiṃ gāmake micchādiṭṭhikabrāhmaṇassa ucchukhettasamīpaṃ gantvā ucchupālaṃ pucchiṃsu ‘‘āvuso, sakkā ajja rājagahaṃ pāpuṇitu’’nti. ‘‘Na sakkā, bhante, ito aḍḍhayojane rājagahaṃ, idheva vasitvā sve gacchathā’’ti āha. ‘‘Atthettha koci vasanayoggo āvāso’’ti? ‘‘Natthi, bhante, ahaṃ pana vo vasanaṭṭhānaṃ jānissāmī’’ti. Therā adhivāsesuṃ.

So ucchūsuyeva yathāṭhitesu sākhāmaṇḍapākārena daṇḍakāni bandhitvā ucchupaṇṇehi chādetvā heṭṭhā palālaṃ attharitvā ekassa therassa adāsi, dutiyassa therassa tīhi ucchūhi daṇḍakasaṅkhepena bandhitvā tiṇena chādetvā heṭṭhā ca tiṇasantharaṃ katvā adāsi, itarassa attano kuṭiyaṃ dve tayo daṇḍake sākhāyo ca nīharitvā cīvarena paṭicchādento cīvarakuṭiṃ katvā adāsi. Te tattha vasiṃsu. Atha vibhātāya rattiyā kālasseva bhattaṃ pacitvā dantakaṭṭhañca mukhodakañca datvā saha ucchurasena bhattaṃ adāsi. Tesaṃ bhuñjitvā anumodanaṃ katvā gacchantānaṃ ekekaṃ ucchuṃ adāsi ‘‘mayhaṃ bhāgo bhavissatī’’ti. So thokaṃ maggaṃ there anugantvā nivattanto attano veyyāvaccañca dānañca ārabbha uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedento nivatti.

Khettasāmiko pana gacchantānaṃ bhikkhūnaṃ paṭipathena āgacchanto bhikkhū pucchi ‘‘kuto vo ucchu laddhā’’ti? ‘‘Ucchupālakena dinnā’’ti. Taṃ sutvā brāhmaṇo kupito anattamano taṭataṭāyamāno kodhābhibhūto tassa piṭṭhito upadhāvitvā muggarena taṃ paharanto ekappahāreneva jīvitā voropesi. So attanā katapuññakammameva anussaranto kālaṃ katvā sudhammādevasabhāyaṃ nibbatti. Tassa puññānubhāvena sabbaseto mahanto dibbavaravāraṇo nibbatti.

Ucchupālakassa maraṇaṃ sutvā tassa mātāpitaro ceva ñātimittā ca assumukhā rodamānā taṃ ṭhānaṃ agamaṃsu, sabbe ca gāmavāsino sannipatiṃsu. Tatrassa mātāpitaro sarīrakiccaṃ kātuṃ ārabhiṃsu. Tasmiṃ khaṇe so devaputto taṃ dibbahatthiṃ abhiruhitvā sabbatāḷāvacaraparivuto pañcaṅgikena tūriyena pavajjamānena mahantena parivārena mahatiyā deviddhiyā devalokato āgantvā tāya parisāya dissamānarūpo ākāse aṭṭhāsi. Atha naṃ tattha paṇḍitajātiko puriso imāhi gāthāhi tena katapuññakammaṃ pucchi –

976. ‘‘Ko nu dibbena yānena, sabbasetena hatthinā;
Tūriyatāḷitanigghoso, antalikkhe mahīyati.

977. ‘‘Devatā nusi gandhabbo, adu sakko purindado;
Ajānantā taṃ pucchāma, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti.

Sopissa imāhi gāthāhi etamatthaṃ byākāsi –

978. ‘‘Nāmhi devo na gandhabbo, nāpi sakko purindado;
Sudhammā nāma ye devā, tesaṃ aññataro aha’’nti.

979. ‘‘Pucchāma devaṃ sudhammaṃ, puthuṃ katvāna añjaliṃ;
Kiṃ katvā mānuse kammaṃ, sudhammaṃ upapajjatī’’ti – punapi pucchi;

980. ‘‘Ucchāgāraṃ tiṇāgāraṃ, vatthāgārañca yo dade;
Tiṇṇaṃ aññataraṃ datvā, sudhammaṃ upapajjatī’’ti. – punapi byākāsi;

976. Tattha **tūriyatāḷitanigghoso**ti tāḷitapañcaṅgitadibbatūriyanigghoso attānaṃ uddissa pavajjamānadibbatūriyasaddo. **Antalikkhe mahīyatī**ti ākāse ṭhatvā ākāsaṭṭheneva mahatā parivārena pūjīyati.

977. **Devatā nusī**ti devatā nu asi, kiṃ nu tvaṃ devosīti attho. **Gandhabbo**ti gandhabbakāyikadevo asīti attho. **Adu sakko purindado**ti udāhu pure dadātīti ‘‘purindado’’ti vissuto sakko nusi, atha sakko devarājā asīti attho. Ettha ca satipi sakkagandhabbānaṃ devabhāve tesaṃ visuṃ gahitattā gobalibaddhañāyena tadaññadevavācako devasaddo daṭṭhabbo.

978. Atha devaputto ‘‘vissajjanaṃ nāma pucchāsabhāgena hotī’’ti tehi pucchitaṃ devagandhabbasakkabhāvaṃ paṭikkhipitvā attānaṃ ācikkhanto ‘‘namhi devo na gandhabbo’’tiādimāha. Tattha **namhi devo**ti tayā āsaṅkito yo koci devo na homi na gandhabbo na sakko, apica kho **sudhammā nāma ye devā, tesaṃ aññataro ahaṃ,** sudhammā devatā nāma tāvatiṃsadevanikāyasseva aññataradevanikāyo. So kira ucchupālo tesaṃ devānaṃ sampattiṃ sutvā pageva tattha cittaṃ paṇidhāya ṭhitoti keci vadanti.

979. **Puthu**nti mahantaṃ, paripuṇṇaṃ katvāti attho. Sakkaccakiriyādīpanatthañhetaṃ vuttaṃ.

980. Sudhammādevayānaṃ puṭṭho devaputto kakaṇṭakanimittaṃ vadanto viya diṭṭhamattameva gahetvā attanā katapuññaṃ ācikkhanto **‘‘ucchāgāra’’**nti gāthamāha. Tattha **tiṇṇaṃ aññataraṃ datvā**ti yadipi mayā tīṇi agārāni dinnāni, tīsu pana aññatarenāti ayamatthopi sijjhatīti nayaggāhena devaputto evamāha. Sesaṃ suviññeyyameva.

Evaṃ so tena pucchi tamatthaṃ vissajjetvā ratanattayaguṇaṃ pakāsento mātāpitūhi saddhiṃ sammodanaṃ katvā devalokameva gato. Manussā devaputtassa vacanaṃ sutvā bhagavati bhikkhusaṅghe ca sañjātapasādabahumānā bahuṃ dānūpakaraṇaṃ sajjetvā sakaṭānaṃ pūretvā veḷuvanaṃ gantvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā satthu taṃ pavattiṃ ārocayiṃsu. Satthā taṃ pucchāvissajjanaṃ tatheva vatvā tameva atthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā vitthārena dhammaṃ desetvā te saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpesi. Te ca patiṭṭhitasaddhā bhagavantaṃ vanditvā attano gāmaṃ upagantvā ucchupālassa mataṭṭhāne vihāraṃ kārayiṃsūti.

Tatiyanāgavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Cūḷarathavimānavaṇṇanā

Daḷhadhammā nisārassāti cūḷarathavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati parinibbute dhātuvibhāgaṃ katvā tattha tattha satthu thūpesu patiṭṭhāpiyamānesu mahākassapattherappamukhesu dhammaṃ saṅgāyituṃ uccinitvā gahitesu sāvakesu yāva vassūpagamanā veneyyāpekkhāya attano attano parisāya saddhiṃ tattha tattha vasantesu āyasmā mahākaccāyano paccantadese aññatarasmiṃ araññāyatane viharati. Tena samayena assakaraṭṭhe potalinagare assakarājā rajjaṃ kāreti, tassa jeṭṭhāya deviyā putto sujāto nāma kumāro soḷasavassuddesiko kaniṭṭhāya deviyā nibandhanena pitarā raṭṭhato pabbājito araññaṃ pavisitvā vanacarake nissāya araññe vasati. So kira kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā sīlamatte patiṭṭhito puthujjanakālakiriyaṃ katvā tāvatiṃsesu nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā aparāparaṃ sugatiyaṃyeva paribbhamanto imasmiṃ buddhuppāde bhagavato abhisambodhito tiṃsavasse assakaraṭṭhe assakarañño aggamahesiyā kucchismiṃ nibbatti, ‘‘sujāto’’tissa nāmaṃ ahosi. So mahantena parivārena vaḍḍhati.

Tassa pana mātari kālakatāya rājā aññaṃ rājadhītaraṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi. Sāpi aparena samayena puttaṃ vijāyi. Tassā rājā puttaṃ disvā pasanno ‘‘bhadde, tayā icchitaṃ varaṃ gaṇhāhī’’ti varaṃ adāsi. Sā gahitakaṃ katvā ṭhapetvā yadā sujātakumāro soḷasavassuddesiko jāto, tadā rājānaṃ āha ‘‘deva, tumhehi mama puttaṃ disvā tuṭṭhacittehi varo dinno, taṃ idāni dethā’’ti. ‘‘Gaṇha, devī’’ti. ‘‘Mayhaṃ puttassa rajjaṃ dethā’’ti. ‘‘Nassa, vasali, mama jeṭṭhaputte devakumārasadise sujātakumāre ṭhite kasmā evaṃ vadasī’’ti paṭikkhipi. Devī punappunaṃ nibandhanaṃ karontī manaṃ alabhitvā ekadivasaṃ āha ‘‘deva, yadi sacce tiṭṭhasi, dehi evā’’ti. Rājā ‘‘anupadhāretvā mayā imissā varo dinno, ayañca evaṃ vadatī’’ti vippaṭisārī hutvā sujātakumāraṃ pakkositvā tamatthaṃ ārocetvā assūni pavattesi. Kumāro pitaraṃ socamānaṃ disvā domanassappatto assūni pavattetvā ‘‘anujānāhi, deva, ahaṃ aññattha gamissāmī’’ti āha. Taṃ sutvā raññā ‘‘aññaṃ te nagaraṃ māpessāmi, tattha vaseyyāsī’’ti vutte kumāro na icchi. ‘‘Mama sahāyānaṃ rājūnaṃ santike pesessāmī’’ti ca vutte tampi nānujāni. Kevalaṃ ‘‘deva, araññaṃ gamissāmī’’ti āha. Rājā puttaṃ āliṅgitvā sīse cumbitvā ‘‘mamaccayena idhāgantvā rajje patiṭṭhahā’’ti vatvā vissajjesi.

So araññaṃ pavisitvā vanacarake nissāya vasanto ekadivasaṃ migavaṃ gato. Tassa samaṇakāle sahāyavaro eko devaputto hitesitāya migarūpena taṃ palobhento dhāvitvā āyasmato mahākaccāyanassa vasanaṭṭhānasamīpaṃ patvā antaradhāyi. So ‘‘imaṃ migaṃ idāni gaṇhissāmī’’ti upadhāvanto therassa vasanaṭṭhānaṃ patvā taṃ apassanto bahi paṇṇasālāya theraṃ nisinnaṃ disvā tassa samīpe cāpakoṭiṃ olubbha aṭṭhāsi. Thero taṃ oloketvā ādito paṭṭhāya sabbaṃ tassa pavattiṃ ñatvā anuggaṇhanto ajānanto viya saṅgahaṃ karonto –

981. ‘‘Daḷhadhammā nisārassa, dhanuṃ olubbha tiṭṭhasi;
Khattiyo nusi rājañño, adu luddo vanecaro’’ti. –

Pucchi. Tattha **daḷhadhammā**ti daḷhadhanu. Daḷhadhanu nāma dvisahassathāmaṃ vuccati. Dvisahassathāmanti ca yassa āropitassa jiyāya baddho lohasīsādīnaṃ bhāro daṇḍe gahetvā yāva kaṇḍappamāṇā ukkhittassa pathavito muccati. **Nisārassā**ti niratisayasārassa visiṭṭhasārassa rukkhassa dhanuṃ, sāratararukkhamayaṃ dhanunti attho. **Olubbhā**ti sannirumbhitvā. **Rājañño**ti rājakumāro. **Vanecaro**ti vanacaro.

Atha so attānaṃ āvikaronto –

982. ‘‘Assakādhipatissāhaṃ, bhante putto vanecaro;
Nāmaṃ me bhikkhu te brūmi, sujāto iti maṃ vidū.

983. ‘‘Mige gavesamānohaṃ, ogāhanto brahāvanaṃ;
Migaṃ tañceva nāddakkhiṃ, tañca disvā ṭhito aha’’nti. –

Āha. Tattha **assakādhipatissā**ti assakaraṭṭhādhipatino assakarājassa. **Bhikkhū**ti theraṃ ālapati. **Mige gavesamāno**ti migasūkarādike gavesanto, migavaṃ carantoti attho.

Taṃ sutvā thero tena saddhiṃ paṭisanthāraṃ karonto –

984. ‘‘Svāgataṃ te mahāpuñña, atho te adurāgataṃ;
Etto udakamādāya, pāde pakkhālayassu te.

985. ‘‘Idampi pānīyaṃ sītaṃ, ābhataṃ girigabbharā;
Rājaputta tato pitvā, santhatasmiṃ upāvisā’’ti. – āha;

984. Tattha **adurāgata**nti durāgamanavajjitaṃ, mahāpuñña, te idhāgamanaṃ svāgataṃ, na te appakampi durāgamanaṃ atthi tuyhañca mayhañca pītisomanassajananatoti adhippāyo. ‘‘Adhunāgata’’ntipi pāṭho, idāni āgamananti attho.

985. **Santhatasmiṃ upāvisā**ti anantarahitāya bhūmiyā anisīditvā amukasmiṃ tiṇasanthārake nisīdāti.

Tato rājakumāro therassa paṭisanthāraṃ sampaṭicchanto āha –

986. ‘‘Kalyāṇī vata te vācā, savanīyā mahāmuni;
Nelā atthavatī vaggu, mantvā atthañca bhāsasi.

987. ‘‘Kā te rati vane viharato, isinisabha vadehi puṭṭho;
Tava vacanapathaṃ nisāmayitvā, atthadhammapadaṃ samācaremase’’ti.

986. Tattha **kalyāṇī**ti sundarā sobhanā. **Savanīyā**ti sotuṃ yuttā. **Nelā**ti niddosā. **Atthavatī**ti atthayuttā diṭṭhadhammikādinā hitena upetā. **Vaggū**ti madhurā. **Mantvā**ti jānitvā paññāya paricchinditvā. **Attha**nti atthato anapetaṃ ekantahitāvahaṃ.

987. **Isinisabhā**ti isīsu nisabha ājānīyasadisa. **Vacanapatha**nti vacanaṃ. Vacanameva hi atthādhigamassa upāyabhāvato ‘‘vacanapatha’’nti vuttaṃ. **Atthadhammapadaṃ samācaremase**ti idha ceva samparāye ca atthāvahaṃ sīlādidhammakoṭṭhāsaṃ paṭipajjāmase.

Idāni thero attano sammāpaṭipattiṃ tassa anucchavikaṃ vadanto –

988. ‘‘Ahiṃsā sabbapāṇīnaṃ, kumāramhāka ruccati;
Theyyā ca aticārā ca, majjapānā ca ārati.

989. ‘‘Ārati samacariyā ca, bāhusaccaṃ kataññutā;
Diṭṭheva dhamme pāsaṃsā, dhammā ete pasaṃsiyā’’ti. – āha;

989. Tattha **ārati samacariyā cā**ti yathāvuttā ca pāpadhammato ārati, paṭivirati kāyasamatādisamacariyā ca. **Bāhusacca**nti pariyattibāhusaccaṃ. **Kataññutā**ti parehi attano katassa upakārassa jānanā. **Pāsaṃsā**ti atthakāmehi kulaputtehi pakārato āsaṃsitabbā. **Dhammā ete**ti ete yathāvuttā ahiṃsādidhammā. **Pasaṃsiyā**ti viññūhi pasaṃsitabbā.

Evaṃ thero tassa anucchavikaṃ sammāpaṭipattiṃ vatvā anāgataṃsañāṇena āyusaṅkhāre olokento ‘‘pañcamāsamattamevā’’ti disvā taṃ saṃvejetvā daḷhaṃ tattha sammāpaṭipattiyaṃ patiṭṭhāpetuṃ imaṃ gāthamāha –

990. ‘‘Santike maraṇaṃ tuyhaṃ, oraṃ māsehi pañcahi;
Rājaputta vijānāhi, attānaṃ parimocayā’’ti.

Tattha **attānaṃ parimocayā**ti attānaṃ apāyadukkhato mocehi.

Tato kumāro attano muttiyā upāyaṃ pucchanto āha –

991. ‘‘Katamaṃ svāhaṃ janapadaṃ gantvā, kiṃ kammaṃ kiñca porisaṃ;

Kāya vā pana vijjāya, bhaveyyaṃ ajarāmaro''ti.

Tattha **katamaṃ svāha**nti katamaṃ su ahaṃ, katamaṃ nūti attho. **Kiṃ kammaṃ kiñca porisa**nti katvāti vacanaseso. **Porisa**nti purisakiccaṃ.

Tato thero tassa dhammaṃ desetuṃ imā gāthāyo avoca –

992. ''Na vijjate so padeso, kammaṃ vijjā ca porisaṃ;
Yattha gantvā bhave macco, rājaputtājarāmaro.

993. ''Mahaddhanā mahābhogā, raṭṭhavantopi khattiyā;
Pahūtadhanadhaññāse, tepi no ajarāmarā.

994. ''Yadi te sutā andhakaveṇḍuputtā, sūrā vīrā vikkantappahārino;
Tepi āyukkhayaṃ pattā, viddhastā sassatīsamā.

995. ''Khattiyā brāhmaṇā vessā, suddā caṇḍālapukkusā;
Ete caññe ca jātiyā, tepi no ajarāmarā.

996. ''Ye mantaṃ parivattenti, chaḷaṅgaṃ brahmacintitaṃ;
Ete caññe ca vijjāya, tepi no ajarāmarā.

997. ''Isayo cāpi ye santā, saññatattā tapassino;
Sarīraṃ tepi kālena, vijahanti tapassino.

998. ''Bhāvitattāpi arahanto, katakiccā anāsavā;
Nikkhipanti imaṃ dehaṃ, puññapāpaparikkhayā''ti.

992. Tattha **yattha gantvā**ti yaṃ padesaṃ gantvā kammaṃ vijjaṃ porisañca kāyapayogena itarapayogena ca upagantvā pāpuṇitvā bhaveyya ajarāmaroti attho.

993. Heṭṭhimakoṭiyā koṭisatādiparimāṇaṃ saṃharitvā ṭhapitaṃ mahantaṃ dhanaṃ etesanti **mahaddhanā**. Kumbhattayādikahāpaṇaparibbayo mahanto bhogo etesanti **mahābhogā. Raṭṭhavanto**ti raṭṭhasāmikā, anekayojanaparimāṇaṃ raṭṭhaṃ pasāsantāti adhippāyo. **Khattiyā**ti khattiyajātikā. **Pahūtadhanadhaññāse**ti mahādhanadhaññasannicayā, attano parisāya ca sattaṭṭhasaṃvaccharapahonakadhanadhaññasannicayā. **Tepi no ajarāmarā**ti jarāmaraṇadhammā eva, mahaddhanatādīnipi tesaṃ upari nipatantaṃ jarāmaraṇaṃ nivattetuṃ na sakkontīti attho.

994. **Andhakaveṇḍuputtā**ti andhakaveṇḍussa puttāti paññātā. **Sūrā**ti sattimanto. **Vīrā**ti vīriyavanto. **Vikkantappahārino**ti sūravīrabhāveneva paṭisattubalaṃ vikkamma pasayha paharaṇasīlā. **Viddhastā**ti vinaṭṭhā. **Sassatīsamā**ti kulaparamparāya sassatīhi candasūriyādīhi samānā, tepi acirakālapavattakulanvayāti attho.

995. **Jātiyā**ti attano jātiyā, visiṭṭhatarā pana jātipi nesaṃ jarāmaraṇaṃ nivattetuṃ na sakkotīti attho.

996. **Manta**nti vedaṃ. **Chaḷaṅga**nti kappabyākaraṇaniruttisikkhāchandovicitijotisatthasaṅkhātehi chahi aṅgehi chaḷaṅgaṃ. **Brahmacintita**nti brahmehi aṭṭhakādīhi cintitaṃ paññācakkhunā diṭṭhaṃ.

997. **Santā**ti upasantakāyavacīkammantā. **Saññatattā**ti saññatacittā. **Tapassino**ti tapanissitā.

Idāni kumāro attanā kattabbaṃ vadanto –

999. ‘‘Subhāsitā atthavatī, gāthāyo te mahāmuni;
Nijjhattomhi subhaṭṭhena, tvañca me saraṇaṃ bhavā’’ti. –

Āha. Tattha **nijjhattomhī**ti nijjhāpito dhammojasaññāya saññattigato amhi. **Subhaṭṭhenā**ti suṭṭhu bhāsitena.

Tato thero taṃ anusāsanto imaṃ gāthaṃ abhāsi –

1000. ‘‘Mā maṃ tvaṃ saraṇaṃ gaccha, tameva saraṇaṃ vaja;
Sakyaputtaṃ mahāvīraṃ, yamahaṃ saraṇaṃ gato’’ti.

Tato rājakumāro āha –

1001. ‘‘Katarasmiṃ so janapade, satthā tumhāka mārisa;
Ahampi daṭṭhuṃ gacchissaṃ, jinaṃ appaṭipuggala’’nti.

Puna thero āha –

1002. ‘‘Puratthimasmiṃ janapade, okkākakulasambhavo;
Tatthāsi purisājañño, so ca kho parinibbuto’’ti.

Tattha therena nisinnapadesato majjhimadesassa pācīnadisābhāgattā vuttaṃ **‘‘puratthimasmiṃ janapade’’**ti.

Evaṃ so rājaputto therassa dhammadesanaṃ sutvā pasannamānaso saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhahi. Tena vuttaṃ –

1003. ‘‘Sace hi buddho tiṭṭheyya, satthā tumhāka mārisa;
Yojanāni sahassāni, gaccheyyaṃ payirupāsituṃ.

1004. ‘‘Yato ca kho parinibbuto, satthā tumhāka mārisa;
Nibbutampi mahāvīraṃ, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

1005. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammañcāpi anuttaraṃ;
Saṅghañca naradevassa, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

1006. ‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi, sakena dārena ca homi tuṭṭho’’ti.

Evaṃ pana taṃ saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhitaṃ thero evamāha ‘‘rājakumāra, tuyhaṃ idha araññavāsena attho natthi, na ciraṃ tava jīvitaṃ, pañcamāsabbhantare eva kālaṃ karissasi, tasmā tava pitu santikameva gantvā dānādīni puññāni katvā saggaparāyaṇo bhaveyyāsī’’ti vatvā attano santike dhātuyo datvā vissajjesi. So gacchanto ‘‘ahaṃ, bhante, tumhākaṃ vacanena ito gamissāmi, tumhehipi mayhaṃ anukampāya tattha āgantabba’’nti vatvā therassa adhivāsanaṃ viditvā vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pitu nagaraṃ gantvā uyyānaṃ pavisitvā attano āgatabhāvaṃ rañño nivedesi.

Taṃ sutvā rājā saparivāro uyyānaṃ gantvā kumāraṃ āliṅgitvā antepuraṃ netvā abhisiñcitukāmo ahosi. Kumāro ‘‘deva, mayhaṃ appakaṃ āyu, ito catunnaṃ māsānaṃ accayena maraṇaṃ bhavissati, kiṃ me rajjena, tumhe nissāya puññameva karissāmī’’ti vatvā therassa guṇaṃ ratanattayassa ca ānubhāvaṃ pavedesi. Taṃ sutvā rājā saṃvegappatto ratanattaye ca there ca pasannamānaso mahantaṃ vihāraṃ kāretvā mahākaccāyanattherassa santike dūtaṃ pāhesi. Theropi rājānaṃ mahājanañca anuggaṇhanto āgacchi. Rājā ca saparivāro dūratova paccuggamanaṃ katvā theraṃ vihāraṃ pavesetvā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanto saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhahi. Kumāro ca sīlāni samādiyitvā theraṃ bhikkhū ceva sakkaccaṃ upaṭṭhahanto dānāni dadanto dhammaṃ suṇanto catunnaṃ māsānaṃ accayena kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti. Tassa puññānubhāvena sattaratanapaṭimaṇḍito sattayojanappamāṇo ratho uppajji, anekāni cassa accharāsahassāni parivāro ahosi.

Rājā kumārassa sarīrasakkāraṃ katvā bhikkhusaṅghassa ca mahādānaṃ pavattetvā cetiyassa pūjaṃ akāsi, tattha mahājano sannipati, theropi saparivāro taṃ padesaṃ upagañchi. Atha devaputto attanā katakusalakammaṃ oloketvā kataññutāya ‘‘gantvā theraṃ vandissāmi, sāsanaguṇe ca pākaṭe karissāmī’’ti cintetvā dibbarathaṃ āruyha mahatā parivārena dissamānarūpo āgantvā rathā oruyha therassa pāde vanditvā pitarā saddhiṃ paṭisanthāraṃ katvā theraṃ payirupāsamāno añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Taṃ thero imāhi gāthāhi pucchi –

1007. ‘‘Sahassaraṃsīva yathāmahappabho, disaṃ yathā bhāti nabhe anukkamaṃ;
Tathāpakāro tavāyaṃ mahāratho, samantato yojanasattamāyato.

1008. ‘‘Suvaṇṇapaṭṭehi samantamotthaṭo, urassa muttāhi maṇīhi cittito;
Lekhā suvaṇṇassa ca rūpiyassa ca, sobhenti veḷuriyamayā sunimmitā.

1009. ‘‘Sīsañcidaṃ veḷuriyassa nimmitaṃ, yugañcidaṃ lohitakāya cittitaṃ;
Yuttā suvaṇṇassa ca rūpiyassa ca, sobhanti assā ca ime manojavā.

1010. ‘‘So tiṭṭhasi hemarathe adhiṭṭhito, devānamindova sahassavāhano;
Pucchāmi tāhaṃ yasavanta kovidaṃ, kathaṃ tayā laddho ayaṃ uḷāro’’ti.

1007. Tattha **sahassaraṃsī**ti sūriyo. So hi anekasahassaraṃsimantatāya ‘‘sahassaraṃsī’’ti vuccati. **Yathāmahappabho**ti attano mahattassa anurūpappabho. Yathā hi mahattena sūriyamaṇḍalena sadisaṃ jotimaṇḍalaṃ natthi, evaṃ pabhāyapi. Tathā hi taṃ ekasmiṃ khaṇe tīsu mahādīpesu ālokaṃ pharantaṃ tiṭṭhati. **Disaṃ yathā bhāti nabhe anukkaman**ti nabhe ākāse yatheva disaṃ anukkamanto gacchanto yathā yena pakārena bhāti dibbati jotati. **Tathāpakāro**ti tādisākāro. **Tavāyan**ti tava ayaṃ.

1008. **Suvaṇṇapaṭṭehī**ti suvaṇṇamayehi paṭṭehi. **Samantamotthaṭo** samantato chādito. **Urassā**ti uro assa, rathassa uroti ca īsāmūlaṃ vadati. **Lekhā**ti veḷuriyamayā mālākammalatākammādilekhā. Tāsaṃ suvaṇṇapaṭṭesu ca rajatapaṭṭesu ca dissamānattā vuttaṃ **‘‘suvaṇṇassa ca rūpiyassa cā’’**ti. **Sobhentī**ti rathaṃ sobhayanti.

1009. **Sīsa**nti rathakubbarasīsaṃ. **Veḷuriyassa nimmita**nti veḷuriyena nimmitaṃ, veḷuriyamaṇimayanti attho. **Lohitakāyā**ti lohitakamaṇinā, yena kenaci rattamaṇinā vā. **Yuttā**ti yojitā, atha vā **yottā suvaṇṇassa ca rūpiyassa cā**ti suvaṇṇamayā ca rūpiyamayā ca yottā, saṅkhalikāti attho.

1010. **Adhiṭṭhito**ti attano deviddhiyā sakalamidaṃ ṭhānaṃ abhibhavitvā ṭhito. **Sahassavāhano**ti sahassayuttavāhano, sahassaājānīyayuttaratho devānamindo yathāti adhippāyo. **Yasavantā**ti ālapanaṃ, yasassīti attho. **Kovida**nti kusalañāṇavantaṃ, rathārohane vā chekaṃ. **Ayaṃ uḷāro**ti ayaṃ uḷāro mahanto yasoti adhippāyo.

Evaṃ therena puṭṭho devaputto imāhi gāthāhi byākāsi –

1011. ‘‘Sujāto nāmahaṃ bhante, rājaputto pure ahuṃ;
Tvañca maṃ anukampāya, saññamasmiṃ nivesayi.

1012. ‘‘Khīṇāyukañca maṃ ñatvā, sarīraṃ pādāsi satthuno;
Imaṃ sujāta pūjehi, taṃ te atthāya hehiti.

1013. ‘‘Tāhaṃ gandhehi mālehi, pūjayitvā samuyyuto;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, upapannomhi nandanaṃ.

1014. ‘‘Nandane ca vane ramme, nānādijagaṇāyute;
Ramāmi naccagītehi, accharāhi purakkhato’’ti.

1012-3. Tattha **sarīra**ntī sarīradhātuṃ. **Hehitī**ti bhavissati. **Samuyyuto**ti sammā uyyutto, yuttappayuttoti attho.

Evaṃ devaputto therena pucchitamatthaṃ kathetvā theraṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pitaraṃ āpucchitvā rathaṃ āruyha devalokameva gato. Theropi tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya vitthārena dhammakathaṃ kathesi. Sā dhammakathā mahājanassa sātthikā ahosi. Atha thero taṃ sabbaṃ attanā ca tena ca kathitaniyāmeneva saṅgītikāle dhammasaṅgāhakānaṃ ārocesi, te ca taṃ tathā saṅgahaṃ āropesunti.

Cūḷarathavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Mahārathavimānavaṇṇanā

Sahassayuttaṃ hayavāhanaṃ subhanti mahārathavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena ca samayena āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayena devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavane gopālassa nāma devaputtassa attano vimānato nikkhamitvā sahassayuttaṃ mahantaṃ dibbarathaṃ abhiruyha mahantena parivārena mahatiyā deviddhiyā uyyānakīḷanatthaṃ gacchantassa avidūre pāturahosi. Taṃ disvā devaputto sañjātagāravabahumāno sahasā rathato oruyha upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā añjaliṃ sirasi paggayha aṭṭhāsi.

Tassidaṃ pubbakammaṃ – so kira vipassiṃ bhagavantaṃ suvaṇṇamālāya pūjetvā ‘‘imassa puññassa ānubhāvena mayhaṃ bhave bhave sovaṇṇamayā uracchadamālā nibbattatū’’ti katapaṇidhānāya anekakappesu sugatīsuyeva saṃsarantiyā kassapassa bhagavato kāle kikissa kāsirañño aggamahesiyā kucchimhi nibbattāya yathāpaṇidhānaṃ suvaṇṇamālālābhena ‘‘uracchadamālā’’ti laddhanāmāya devakaññāsadisāya rājadhītāya ācariyo gopālo nāma brāhmaṇo hutvā sasāvakasaṅghassa kassapassa bhagavato asadisadānādīni mahādānāni pavattetvā indriyānaṃ aparipakkabhāvena attānaṃ rājadhītarañca uddissa satthārā desitaṃ dhammaṃ sutvāpi visesaṃ nibbattetuṃ asakkonto puthujjanakālakiriyameva katvā yathūpacitapuññānubhāvena tāvatiṃsesu yojanasatike kanakavimāne nibbatti, anekakoṭiaccharāparivāro ahosi, sattaratanamayo cassa sahassayutto suvibhattabhittivicitto siniddhamadhuranigghoso attano pabhāsamudayena avahasanto viya divaṅkaramaṇḍalaṃ dibbo ājaññaratho nibbatti.

So tattha yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā aparāparaṃ devesuyeva saṃsaranto imasmiṃ buddhuppāde tasseva kammassa vipākāvasesena yathāvuttasampattivibhavo gopālo eva nāma devaputto hutvā tāvatiṃsesuyeva nibbatti. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘tena ca samayena āyasmā mahāmoggallāno… pe… añjaliṃ sirasi paggayha aṭṭhāsī’’ti.

Evaṃ pana upasaṅkamitvā ṭhitaṃ taṃ devaputtaṃ āyasmā mahāmoggallāno imāhi gāthāhi pucchi –

1015. ‘‘Sahassayuttaṃ hayavāhanaṃ subhaṃ, āruyhimaṃ sandanaṃ nekacittaṃ;
Uyyānabhūmiṃ abhito anukkamaṃ, purindado bhūtapatīva vāsavo.

1016. ‘‘Sovaṇṇamayā te rathakubbarā ubho, phalehi aṃsehi atīva saṅgatā;
Sujātagumbā naravīraniṭṭhitā, virocati pannaraseva cando.

1017. ‘‘Suvaṇṇajālāvatato ratho ayaṃ, bahūhi nānāratanehi cittito;
Sunandighoso ca subhassaro ca, virocatī cāmarahatthabāhubhi.

1018. ‘‘Imā ca nābhyo manasābhinimmitā, rathassa pādantaramajjhabhūsitā;
Imā ca nābhyo satarājicittitā, sateratā vijjurivappabhāsare.

1019. ‘‘Anekacittāvatato ratho ayaṃ, puthū ca nemī ca sahassaraṃsiko;
Tesaṃ saro suyyati vaggurūpo, pañcaṅgikaṃ tūriyamivappavāditaṃ.

1020. ‘‘Sirasmiṃ cittaṃ maṇicandakappitaṃ, sadā visuddhaṃ ruciraṃ pabhassaraṃ;
Suvaṇṇarājīhi atīva saṅgataṃ, veḷuriyarājīva atīva sobhati.

1021. ‘‘Ime ca vāḷī maṇicandakappitā, ārohakambū sujavā brahūpamā;
Brahā mahantā balino mahājavā, mano tavaññāya tatheva siṃsare.

1022. ‘‘Ime ca sabbe sahitā catukkamā, mano tavaññāya tatheva siṃsare;
Samaṃ vahantī mudukā anuddhatā, āmodamānā turagānamuttamā.

1023. ‘‘Dhunanti vagganti patanti cambare, abbhuddhunantā sukate piḷandhane;
Tesaṃ saro suyyati vaggurūpo, pañcaṅgikaṃ tūriyamivappavāditaṃ.

1024. ‘‘Rathassa ghoso apiḷandhanāna ca, khurassa nādo abhihiṃsanāya ca;
Ghoso suvaggū samitassa suyyati, gandhabbatūriyāni vicitrasaṃvane.

1025. ‘‘Rathe ṭhitātā migamandalocanā, āḷārapamhā hasitā piyaṃvadā;
Veḷuriyajālāvatatā tanucchavā, sadeva gandhabbasūraggapūjitā.

1026. ‘‘Tā rattarattambarapītavāsasā, visālanettā abhirattalocanā;
Kule sujātā sutanū sucimhitā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1027. ‘‘Tā kambukeyūradharā suvāsasā, sumajjhimā ūruthanūpapannā;
Vaṭṭaṅguliyo sumukhā sudassanā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1028. ‘‘Aññā suveṇī susu missakesiyo, samaṃ vibhattāhi pabhassarāhi ca;
Anubbatā tā tava mānase ratā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1029. ‘‘Āveḷiniyo padumuppalacchadā, alaṅkatā candanasāravāsitā;
Anubbatā tā tava mānase ratā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1030. ‘‘Tā māliniyo padumuppalacchadā, alaṅkatā candanasāravāsitā;
Anubbatā tā tava mānase ratā, rathe ṭhitā pañjalikā upaṭṭhitā.

1031. ‘‘Kaṇṭhesu te yāni piḷandhanāni, hatthesu pādesu tatheva sīse;
Obhāsayantī dasa sabbaso disā, abbhuddayaṃ sāradikova bhāṇumā.

1032. ‘‘Vātassa vegena ca sampakampitā, bhujesu mālā apiḷandhanāni ca;
Muñcanti ghosaṃ ruciraṃ suciṃ subhaṃ, sabbehi viññūhi sutabbarūpaṃ.

1033. ‘‘Uyyānabhūmyā ca duvaddhato ṭhitā, rathā ca nāgā tūriyāni ca saro;

Tameva devinda pamodayanti, vīṇā yathā pokkharapattabāhubhi.

1034. ‘‘Imāsu vīṇāsu bahūsu vaggūsu, manuññarūpāsu hadayeritaṃ pītiṃ;
Pavajjamānāsu atīva accharā, bhamanti kaññā padumesu sikkhitā.

1035. ‘‘Yadā ca gītāni ca vāditāni ca, naccāni cimāni samenti ekato;
Athettha naccanti athettha accharā, obhāsayantī ubhato varitthiyo.

1036. ‘‘So modasi tūriyagaṇappabodhano, mahīyamāno vajirāvudhoriva;
Imāsu vīṇāsu bahūsu vaggūsu, manuññarūpāsu hadayeritaṃ pītiṃ.

1037. ‘‘Kiṃ tvaṃ pure kammamakāsi attanā, manussabhūto purimāya jātiyā;
Uposathaṃ kaṃ vā tuvaṃ upāvasi, kaṃ dhammacariyaṃ vatamābhirocayi.

1038. ‘‘Nayīdamappassa katassa kammuno, pubbe suciṇṇassa uposathassa vā;
Iddhānubhāvo vipulo ayaṃ tava, yaṃ devasaṅghaṃ abhirocase bhusaṃ.

1039. ‘‘Dānassa te idaṃ phalaṃ, atho sīlassa vā pana;
Atho añjalikammassa, taṃ me akkhāhi pucchito’’ti.

1015. Tattha **sahassayutta**nti sahassena yuttaṃ, sahassaṃ vā yuttaṃ yojitaṃ etasminti sahassayuttaṃ. Kassa panetaṃ sahassanti? ‘‘Hayavāhana’’nti anantaraṃ vuccamānattā hayānanti ayamattho viññāyateva. Hayā vāhanaṃ etassāti hayavāhanaṃ. Keci pana ‘‘sahassayuttahayavāhana’’nti anunāsikalopaṃ ekameva samāsapadaṃ katvā vaṇṇenti, etasmiṃ pakkhe hayavāhanaṃ viya vāhananti attho yujjati. Hayavāhanasahassayuttaṃ yuttahayavāhanasahassanti hi attho. Apare pana ‘‘sahassayuttanti sahassadibbājaññayutta’’nti vadanti. **Sandana**nti rathaṃ. **Nekacitta**nti anekacittaṃ nānāvidhavicittavantaṃ. **Uyyānabhūmiṃ abhito**ti uyyānabhūmiyā samīpe. ‘‘Abhito’’ti hi padaṃ apekkhitvā sāmiatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Keci pana ‘‘uyyānabhūmyā’’tipi paṭhanti, te saddanayampi anupadhārentā paṭhanti. **Anukkama**nti gacchanto purindado bhūtapatīva vāsavo virocasīti sambandho.

1016. **Sovaṇṇamayā**ti suvaṇṇamayā. **Te**ti tava. **Rathakubbarā ubho**ti rathassa ubhosu passesu vedikā. Yo hi rathassa sobhanatthañceva upari ṭhitānaṃ guttatthañca ubhosu passesu vedikākārena parikkhepo karīyati, tassa purimabhāge ubhosu passesu yāva rathīsā, tāva hatthehi gahaṇayoggo rathassa avayavaviseso, idha so eva kubbaroti adhippeto. Tenevāha ‘‘ubho’’ti. Aññattha pana rathīsā kubbaroti vuccati. **Phalehī**ti rathūpatthambhassa dakkhiṇavāmabhedehi dvīhi phalehi, pariyantāvettha phalāti vuttā. **Aṃsehī**ti kubbaraphale patiṭṭhitehi heṭṭhimaaṃsehi. **Atīva saṅgatā**ti ativiya suṭṭhu saṅgatā suphassitā nibbivarā. Idañca sippiviracite kittimarathe labbhamānavisesaṃ tattha āropetvā vuttaṃ. So pana aporisatāya akittimo sayaṃjāto kenaci aghaṭitoyeva. **Sujātagumbā**ti susaṇṭhitathambhakasamudāyā. Ye hi vedikāya nirantaraṃ ṭhitā susaṇṭhitaghaṭakādiavayavavisesavanto thambhakasamudāyā, tesaṃ vasenevaṃ vuttaṃ ‘‘sujātagumbā’’ti. **Naravīraniṭṭhitā**ti sippācariyehi niṭṭhāpitasadisā. Sippācariyā hi attano sarīrakhedaṃ acintetvā vīriyabalena sippassa suṭṭhu vicāraṇato naresu vīriyavantoti idha ‘‘naravīrā’’ti vuttā. **Naravīrā**ti vā devaputtassa ālapanaṃ. **Niṭṭhitā**ti pariyositā paripuṇṇasobhātisayā. ‘‘Naravīranimmitā’’ti vā pāṭho, naresu dhitisampannehi nimmitasadisāti attho. Evaṃvidhakubbaratāya ayaṃ tava ratho virocati. Kiṃ viya? **Pannaraseva cando,** sukkapakkhe pannarasiyaṃ paripuṇṇakāle candimā viya.

1017. **Suvaṇṇajālāvatato**ti suvaṇṇajālakehi avatato chādito. ‘‘Suvaṇṇajālāvitato’’tipi pāṭho, gavacchitoti attho. **Bahūhī**ti anekehi. **Nānāratanehī**ti padumarāgaphussarāgādinānāvidharatanehi. **Sunandighoso**ti suṭṭhu nanditabbaghoso, savanīyamadhuraninnādoti attho. **Sunandighoso**ti vā suṭṭhu katanandighoso, naccanādīnaṃ dassanādīsu pavattitasādhukārasaddādivasena katapamodaninnādoti attho, ‘‘kālena kālaṃ āsīvādanavasena suṭṭhu payuttanandighoso’’ti ca vadanti. **Subhassaro**ti suṭṭhu ativiya obhāsanasabhāvo, tattha vā pavattamānānaṃ devatānaṃ sobhanena gītavāditassarena subhassaro. **Cāmarahatthabāhubhī**ti cāmarahatthayuttabāhūhi ito cito ca bījayamāna cāmarakalāpehi devatānaṃ bhujehi, tathābhūtāhi devatāhi vā virocati.

1018. **Nābhyo**ti rathacakkānaṃ nābhiyo. **Manasābhinimmitā**ti ‘‘ime īdisā hontū’’ti cittena nimmitasadisā. **Rathassa pādantaramajjhabhūsitā**ti rathassa pādānaṃ rathacakkānaṃ antena neminā nānāratanasamujjalena arānaṃ vemajjhena ca maṇḍitā. **Satarājicittitā**ti anekavaṇṇāhi anekasatāhi rājīhi lekhāhi cittitā vicittabhāvaṃ gatā. **Sateratā vijjurivā**ti sateratasaṅkhātavijjulatā viya pabhāsare vijjotanti.

1019. **Anekacittāvatato**ti anekehi mālākammādicittehi avatato samokiṇṇo. ‘‘Anekacittāvitato’’tipi paṭhanti, soyeva attho, gāthāsukhatthaṃ pana dīghakaraṇaṃ. **Puthū ca nemī cā**ti puthulanemi ca, eko ca-kāro nipātamattaṃ. **Sahassaraṃsiko**ti anekasahassaraṃsiko. ‘‘Sahassaraṃsiyo’’tipi pāḷi. Apare pana ‘‘natā raṃsiyo’’ti ca paṭhanti, tattha **natā**ti ajiyadhanudaṇḍako viya oṇatā nemippadesā. **Sahassaraṃsiyo**ti sūriyamaṇḍalaṃ viya vipphurantakiraṇajālā. **Tesa**nti olambamānakiṅkiṇikajālānaṃ nemippadesānaṃ.

1020. **Sirasmi**nti sīse, rathassa sīseti attho. Siro vā asmiṃ rathe. **Citta**nti vicittaṃ. **Maṇicandakappita**nti maṇimayamaṇḍalānuviddhaṃ candamaṇḍalasadisena maṇinā anuviddhaṃ. **Ruciraṃ pabhassara**nti iminā tassa candamaṇḍalasadisataṃyeva vibhāveti, **sadā visuddha**nti iminā panassa candamaṇḍalatopi visesaṃ dasseti. **Suvaṇṇarājīhī**ti antarantarā vaṭṭākārena saṇṭhitāhi suvaṇṇalekhāhi. **Saṅgata**nti sahitaṃ. **Veḷuriyarājīvā**ti antarantarā suvaṇṇarājīhi khacitamaṇimaṇḍalattā veḷuriyarājīhi viya sobhati. ‘‘Veḷuriyarājīhī’’ti ca paṭhanti.

1021. **Vāḷī**ti vāḷavanto sampannavāḷadhino, asse sandhāya vadati. ‘‘Vājī’’ti vā pāṭho. **Maṇicandakappitā**ti cāmarolambanaṭṭhānesu maṇimayacandakānuviddhā. **Ārohakambū**ti uccā ceva tadanurūpapariṇāhā ca, ārohapariṇāhasampannāti attho. **Sujavā**ti sundarajavā javavanto **mahājavā,** sobhanagatikāti attho. **Brahūpamā**ti brahā viya paminitabbā, attano pamāṇato adhikā viya paññāyantāti attho. **Brahā**ti vuḍḍhā pavaḍḍhasabbaṅgapaccaṅgā. **Mahantā**ti mahānubhāvā mahiddhikā. **Balino**ti sarīrabalena ca ussāhabalena ca balavanto. **Mahājavā**ti sīghavegā. **Mano tavaññāyā**ti tava cittaṃ ñatvā. **Tathevā**ti cittānurūpameva. **Siṃsare**ti saṃsappare, pavattareti attho.

1022. **Ime**ti yathāvuttaasse sandhāyāha. **Sabbe**ti sahassamattāpi. **Sahitā**ti samānajavatāya samānagamanatāya ca gatiyaṃ sahitā, aññamaññaṃ anūnādhikagamanāti attho. Catūhi pādehi kamanti gacchantīti **catukkamā. Samaṃ vahantī**ti ‘‘sahitā’’ti padena vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. **Mudukā**ti mudusabhāvā, bhadrā ājānīyāti attho. Tenāha **‘‘anuddhatā’’**ti, uddhatarahitā khobhaṃ akarontāti attho. **Āmodamānā**ti pamodamānā, akhaḷuṅkatāya aññamaññaṃ rathikādīnañca tuṭṭhiṃ pavedayantāti attho.

1023. **Dhunantī**ti cāmarabhāraṃ kesarabhāraṃ vāladhiñca vidhunanti. **Vaggantī**ti kadāci pade padaṃ nikkhipantā vagganena gamanena gacchanti. **Patantī**ti kadāci pavattanti, laṅghantīti attho. ‘‘Plavantī’’ti ca keci paṭhanti, soyevattho. **Abbhuddhunantā**ti kammasippinā sukate suṭṭhu nimmite khuddakaghaṇṭādiassālaṅkāre abhiuddhunantā adhikaṃ uddhunantā. **Tesa**nti tesaṃ piḷandhanānaṃ.

1024. **Rathassa ghoso**ti yathāvutto rathanigghoso. **Apiḷandhanāna cā**ti a-kāro nipātamattaṃ. Piḷandhanānaṃ ābharaṇānaṃ. Apiḷandhananti ca ābharaṇapariyāyoti vā vadanti, rathassānaṃ ābharaṇānañcaghosoti attho. **Khurassanādo**ti turaṅgānaṃ khuranipātasaddo. Kiñcāpi assā ākāsena gacchanti, madhurassa pana khuranipātasaddassa upaladdhihetubhūtena kammunā tesaṃ khuranikkhepe khuranikkhepe paṭighāto labbhatīti vadanti. **Abhihiṃsanāya cā**ti assānaṃ adhikahiṃsanena ca, antarantarā assehi pavattitahesanena cāti attho. ‘‘Abhihesanāya cā’’ti keci paṭhanti. **Samitassā**ti samuditassa dibbajanassa ghoso ca suvaggu sumadhuraṃ suyyati. Kiṃ viyāti āha **‘‘gandhabbatūriyāni vicitrasaṃvane’’**ti, citralatāvane gandhabbadevaputtānaṃ pañcaṅgikatūriyāni viya. Tūriyasannissito hi saddo ‘‘tūriyānī’’ti vutto nissayavohārena. ‘‘Gandhabbatūriyāna ca vicitrasaṃvane’’ti ca pāṭho, ‘‘tūriyānañca’’iti anunāsikaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Apare ‘‘gandhabbatūriyāni vicitrapavane’’ti paṭhanti.

1025. **Rathe ṭhitātā**ti rathe ṭhitā etā. **Migamandalocanā**ti migacchāpikānaṃ viya mudusiniddhadiṭṭhinipātā. **Āḷārapamhā**ti bahalasaṅgatapakhumā, gopakhumāti attho. **Hasitā**ti pahasitā, pahaṃsitamukhāti attho. **Piyaṃvadā**ti piyavādiniyo. **Veḷuriyajālāvatatā**ti veḷuriyamaṇimayena jālena chāditasarīrā. **Tanucchavā**ti sukhumacchaviyo. **Sadevā**ti sadā eva sabbakālameva. **Gandhabbasūraggapūjitā**ti gandhabbadevatāhi ceva aparāhi ca aggadevatāhi laddhapūjā.

1026. **Tā rattarattambarapītavāsasā**ti rajanīyarūpā ca rattapītavatthā ca. **Abhirattalocanā**ti visesato rattarājīhi upasobhitanayanā. **Kule sujātā**ti sindhavakule sujātā visiṭṭhadevanikāye sambhavā. **Sutanū**ti sundarasarīrā. **Sucimhitā**ti suddhasitakaraṇā.

1027. **Tā kambukeyūradharā**ti suvaṇṇamayakeyūradharā. **Sumajjhimā**ti vilaggamajjhā. **Ūruthanūpapannā**ti sampannaūruthanā, kadalikkhandhasadisaūru ceva samuggasadisathanā ca. **Vaṭṭaṅguliyo**ti anupubbato vaṭṭaṅguliyo. **Sumukhā**ti sundaramukhā, pamuditamukhā vā. **Sudassanā**ti dassanīyā.

1028. **Aññā**ti ekaccā. **Suveṇī**ti sundarakesaveṇiyo. **Susū**ti daharā. **Missakesiyo**ti rattamālādīhi missitakesavaṭṭiyo. Kathaṃ? **Samaṃ vibhattāhi pabhassarāhi cā**ti, samaṃ aññamaññasadisaṃ nānāvibhattivasena vibhattāhi suvaṇṇacīrādikhacitāhi indanīlamaṇiādayo viya pabhassarāhi kesavaṭṭīhi missitakesiyoti yojanā. **Anubbatā**ti anukūlakiriyā. **Tā**ti accharāyo.

1029. **Candanasāravositā**ti sārabhūtena dibbacandanena ullittā vicchuritā.

1031. **Kaṇṭhesū**tiādinā gīvūpagahatthūpagapādūpagasīsūpagādiābharaṇāni dasseti. **Obhāsayantī**ti kaṇṭhesu yāni piḷandhanāni, tehi obhāsayantīti yojanā. Evaṃ sesesupi. **Abbhuddayan**ti abhiuggacchanto, ‘‘abbhuddasa’’ntipi pāṭho, soyevattho. **Sāradiko**ti saradakāliko. **Bhāṇumā**ti sūriyo. So hi abbhādidosavirahena dasapi disā suṭṭhu obhāseti.

1032. **Vātassa vegena cā**ti manuññagandhūpahāraṃ saddūpahārañca karontena upaharantena viya vāyantena vātassa vegena rathaturaṅgavegena ca. **Muñcantī**ti vissajjenti. **Rucira**nti pañcaṅgikatūriyāni viya uparūpari rucidāyakaṃ. **Suci**nti suddhaṃ asaṃsaṭṭhaṃ. **Subha**nti manuññaṃ. **Sabbehi viññūhi sutabbarūpa**nti sabbehipi viññujātikehi gandhabbasamayaññūhi sotabbaṃ savanīyaṃ uttamasabhāvaṃ ghosaṃ muñcantīti yojanā.

1033. **Uyyānabhūmyā**ti uyyānabhūmiyaṃ. **Duvaddhato**ti dvīhi addhapassehi. ‘‘Dubhato ca ṭhitā’’tipi paṭhanti, soyevattho. **Rathā**ti rathe. **Nāgā**ti nāge. Upayogatthe hi etaṃ paccattavacanaṃ. **Saro**ti rathanāgatūriyāni paṭicca nibbatto saro. **Devindā**ti devaputtaṃ ālapati. **Vīṇā yathā pokkharapattabāhubhī**ti yathā vīṇā sammadeva yojitehi doṇipattabāhudaṇḍehi taṃtaṃmucchanānurūpaṃ avaṭṭhitehi vādiyamānā suṇantaṃ janaṃ pamodeti, evaṃ taṃ rathādayo attano sarena pamodayanti. Susikkhitabhāvena pokkharabhāvaṃ sundarabhāvaṃ pattehi vīṇāvādakassa hatthehi pavāditā vīṇā yathā mahājanaṃ pamodeti, evaṃ taṃ rathādayo attano sarena pamodayantīti.

1034. **Imāsu vīṇāsū**ti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho – **imāsu** ujukoṭivaṅkabrahatīnandinītisaraādibhedāsu **bahūsu vīṇāsu** siniddhamadhurassaratāya **vaggūsu** tato eva **manuññarūpāsu hadayeritaṃ** hadayaṅgamaṃ hadayahāriniṃ **pītiṃ** pītinimittaṃ **pavajjamānāsu** pavādiyamānāsu **accharā** deva**kaññā** pītivegukkhittatāya attano susikkhitatāya ca dibba**padumesu**

bhamanti naccaṃ dassentiyo sañcaranti.

1035. **Imānī**ti idaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ ‘‘imāni gītāni, imāni vāditāni, imāni naccāni cā’’ti. **Samenti ekato**ti ekajjhaṃ samarasāni honti. Atha vā **samenti ekato**ti ekato ekajjhaṃ samāni samarasāni karonti, tantissaraṃ gītassarena, gītassarañca tantissarena saṃsandantiyo naccanena yathādhigate hassādirase aparihāpentiyo samenti samānentīti attho. **Atthettha naccanti athettha accharā obhāsayantī**ti evaṃ gītādīni samarase karontiyo atha aññā ekaccā accharā ettha etasmiṃ tava rathe naccanti, atha aññā varitthiyo uttamitthiyo naccaṃ passantiyo attano sarīrobhāsena ceva vatthābharaṇaobhāsena ca ettha etasmiṃ padese ubhato dvīsu passesu dasapi disā kevalaṃ obhāsayanti vijjotayantīti attho.

1036. **So**ti so tvaṃ evaṃbhūto. **Tūriyagaṇappabodhano**ti dibbatūriyasamūhena katapītipabodhano. **Mahīyamāno**ti pūjīyamāno. **Vajirāvudhorivā**ti indo viya.

1037. **Uposathaṃ kaṃ vā tuvaṃ upāvasī**ti aññehipi uposatho upavasīyati, tvaṃ kaṃ vā kīdisaṃ nāma uposathaṃ upavasīti pucchati. **Dhammacariya**nti dānādipuññapaṭipattiṃ. **Vata**nti vatasamādānaṃ. **Abhirocayī**ti abhirocesi, ruccitvā pūresīti attho. ‘‘Abhirādhayī’’tipi pāṭho, sādhesi nipphādesīti attho.

1038. **Ida**nti nipātamattaṃ, idaṃ vā phalanti adhippāyo. **Abhirocase**ti abhibhavitvā vijjotasi.

Evaṃ mahātherena puṭṭho devaputto tamatthaṃ ācikkhi. Tena vuttaṃ –

1040. ‘‘So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phala’’nti.

1041. ‘‘Jitindriyaṃ buddhamanomanikkamaṃ, naruttamaṃ kassapamaggapuggalaṃ;
Avāpurantaṃ amatassa dvāraṃ, devātidevaṃ satapuññalakkhaṇaṃ.

1042. ‘‘Tamaddasaṃ kuñjaramoghatiṇṇaṃ, suvaṇṇasiṅgīnadabimbasādisaṃ;
Disvāna taṃ khippamahuṃ sucīmano, tameva disvāna subhāsitaddhajaṃ.

1043. ‘‘Tamannapānaṃ athavāpi cīvaraṃ, suciṃ paṇītaṃ rasasā upetaṃ;
Pupphābhikiṇṇamhi sake nivesane, patiṭṭhapesiṃ sa asaṅgamānaso.

1044. ‘‘Tamannapānena ca cīvarena ca, khajjena bhojjena ca sāyanena ca;
Santappayitvā dvipadānamuttamaṃ, so saggaso devapure ramāmahaṃ.

1045. ‘‘Etenupāyena imaṃ niraggaḷaṃ, yaññaṃ yajitvā tividhaṃ visuddhaṃ;
Pahāyahaṃ mānusakaṃ samussayaṃ, indūpamo devapure ramāmahaṃ.

1046. ‘‘Āyuñca vaṇṇañca sukhaṃ balañca, paṇītarūpaṃ atikaṅkhatā muni;
Annañca pānañca bahuṃ susaṅkhataṃ, patiṭṭhapetabbamasaṅgamānase.

1047. ‘‘Nayimasmiṃ loke parasmiṃ vā pana, buddhena seṭṭho va samo va vijjati;
Āhuneyyānaṃ paramāhutiṃ gato, puññatthikānaṃ vipulapphalesina’’nti.

1041. Tattha **jitindriya**nti manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ bodhimūleyeva aggamaggena jitattā nibbisevanabhāvassa katattā jitindriyaṃ. Abhiññeyyādīnaṃ abhiññeyyādibhāvato anavasesato abhisambuddhattā **buddhaṃ**. Puripuṇṇavīriyatāya **anomanikkamaṃ** caturaṅgasamannāgatassa vīriyassa catubbidhasammappadhānassa ca pāripūriyāti attho. **Naruttama**nti narānaṃ uttamaṃ dvipaduttamaṃ. **Kassapa**nti bhagavantaṃ gottena vadati. **Avāpurantaṃ amatassa dvāra**nti koṇāgamanassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānamahānagarassa dvāraṃ ariyamaggaṃ vivarantaṃ. **Devātideva**nti sabbesampi devānaṃ atidevaṃ. **Satapuññalakkhaṇa**nti anekasatapuññavasena nibbattamahāpurisalakkhaṇaṃ.

1042. **Kuñjara**nti kilesapaṭisattunimmaddanena kuñjarasadisaṃ, mahānāganti attho. Catunnaṃ oghānaṃ saṃsāramahoghassa taritattā **oghatiṇṇaṃ**. **Suvaṇṇasiṅgīnadabimbasādisa**nti siṅgīsuvaṇṇajambunadasuvaṇṇarūpasadisaṃ, kañcanasannibhattacanti attho. **Disvāna taṃ khippamahuṃ sucīmano**ti taṃ kassapasammāsambuddhaṃ disvā khippaṃ tāvadeva ‘‘sammāsambuddho bhagavā’’ti pasādavasena kilesamalāpagamanena sucimano visuddhamano ahosiṃ, tañca kho **tameva disvāna** taṃ disvā eva. **Subhāsitaddhaja**nti dhammaddhajaṃ.

1043. **Tamannapāna**nti tamhi bhagavati annañca pānañca. **Athavāpi cīvara**nti atha cīvarampi. **Rasasā upeta**nti rasena upetaṃ sādurasaṃ, uḷāranti attho. **Pupphābhikiṇṇamhī**ti ganthitehi ca aganthikehi ca pupphehi olambanavasena santharaṇavasena ca abhikiṇṇe. **Patiṭṭhapesi**nti paṭipādesiṃ adāsiṃ. **Asaṅgamānaso**ti katthaci alaggacitto so ahanti yojanā.

1044. **Saggaso**ti aparāparūpapattivasena sagge sagge, tatthāpi ca devapure sudassanamahānagare. **Ramāmī**ti kīḷāmi modāmi.

1045. **Etenupāyenā**ti gopālabrāhmaṇakāle sasāvakasaṅghassa kassapabhagavato yathā asadisadānaṃ adāsiṃ, etena upāyena. **Imaṃ niraggaḷaṃ yaññaṃ yajitvā tividhaṃ visuddha**nti anāvaṭadvāratāya muttacāgatāya ca niraggaḷaṃ, tīsupi kālesu tīhi dvārehi karaṇakārāpanānussaraṇavidhīhi sampannatāya tividhaṃ, tattha saṃkilesābhāvena visuddhaṃ aparimitadhanapariccāgabhāvena mahācāgatāya yaññaṃ yajitvā, mahādānaṃ datvāti attho. Taṃ pana dānaṃ cirakatampi khettavatthucittānaṃ uḷāratāya antarantarā anussaraṇena attano pākaṭaṃ āsannaṃ paccakkhaṃ viya upaṭṭhitaṃ gahetvā āha ‘‘ima’’nti.

1046. Evaṃ devaputto attanā katakammaṃ therassa kathetvā idāni tādisāya sampattiyā parepi patiṭṭhāpetukāmataṃ tathāgate ca uttamaṃ attano pasādabahumānaṃ pavedento **‘‘āyuñca vaṇṇañcā’’**tiādinā gāthādvayamāha. Tattha **abhikaṅkhatā**ti icchantena. **Munī**ti theraṃ ālapati.

1047. **Nayimasmiṃ loke**ti devaputto attano paccakkhabhūtaṃ lokaṃ vadati. **Parasmi**nti tato aññasmiṃ. Etena sabbepi sadevake loke dasseti. **Samo ca vijjatī**ti seṭṭho tāva tiṭṭhatu, samo eva na vijjatīti attho. **Āhuneyyānaṃ paramāhutiṃ gato**ti imasmiṃ loke yattakā āhuneyyā nāma, tesu sabbesu paramāhutiṃ paramaṃ āhuneyyabhāvaṃ gato. ‘‘Dakkhiṇeyyānaṃ paramaggataṃ gato’’ti vā pāṭho, tattha **paramaggata**nti paramaṃ aggabhāvaṃ, aggadakkhiṇeyyabhāvanti attho. Kesanti āha **‘‘puññatthikānaṃ vipulapphalesina’’**nti, puññena atthikānaṃ vipulaṃ mahantaṃ puññaphalaṃ icchantānaṃ, tathāgato eva lokassa puññakkhettanti dasseti. Keci pana ‘‘āhuneyyānaṃ paramaggataṃ gato’’ti paṭhanti, soyevattho.

Evaṃ kathentameva taṃ thero kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittaṃ udaggacittaṃ pasannacittañca ñatvā saccāni pakāsesi. So saccapariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhahi. Atha thero manussalokaṃ āgantvā bhagavato tamatthaṃ attanā ca devaputtena ca kathitaniyāmeneva ārocesi. Satthā tamatthaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattapariyāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Mahārathavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā khuddakaṭṭhakathāya vimānavatthusmiṃ

Cuddasavatthupaṭimaṇḍitassa pañcamassa mahārathavaggassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāyāsivaggo

1. Paṭhamaagāriyavimānavaṇṇanā

Yathā vanaṃ cittalataṃ pabhāsatīti agāriyavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena rājagahe ekaṃ kulaṃ ubhatopasannaṃ hoti sīlācārasampannaṃ opānabhūtaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ. Te dve jayampatikā ratanattayaṃ uddissa yāvajīvaṃ puññāni katvā tato cutā tāvatiṃsesu nibbattiṃsu, tesaṃ dvādasayojanikaṃ kanakavimānaṃ nibbatti. Te tattha dibbasampattiṃ anubhavanti. Athāyasmā mahāmoggallānotiādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

1048.‘‘Yathā vanaṃ cittalataṃ pabhāsati, uyyānaseṭṭhaṃ tidasānamuttamaṃ;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1049.‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Thero pucchi.

1050.‘‘So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

1051.‘‘Ahañca bhariyā ca manussaloke, opānabhūtā gharamāvasimha;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adamha.

1052.‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Attano sampattiṃ byākāsi. Gāthāsupi apubbaṃ natthi.

Paṭhamaagāriyavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyaagāriyavimānavaṇṇanā

Yathā vanaṃ cittalatanti dutiyaagāriyavimānaṃ. Etthāpi aṭṭhuppatti anantarasadisāva.

1054.‘‘Yathā vanaṃ cittalataṃ pabhāsati, uyyānaseṭṭhaṃ tidasānamuttamaṃ;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1055.‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo,
Manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – pucchi;

1056.‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1057.‘‘Ahañca bhariyā ca manussaloke, opānabhūtā gharamāvasimha;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adamha.

1058.‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

Attano sampattiṃ byākāsi. Gāthāsupi apubbaṃ natthi.

Dutiyaagāriyavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Phaladāyakavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇanti phaladāyakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena rañño bimbisārassa akāle ambaphalāni paribhuñjituṃ icchā uppajji. So ārāmapālaṃ āha – ‘‘mayhaṃ kho, bhaṇe, ambaphalesu icchā uppannā, tasmā ambāni me ānetvā dehī’’ti. ‘‘Deva, natthi ambesu ambaphalaṃ, apicāhaṃ tathā karomi, sace devo kiñci kālaṃ āgameti, yathā ambā na cirasseva phalaṃ gaṇhantī’’ti. ‘‘Sādhu, bhaṇe, tathā karohī’’ti. Ārāmapālo ārāmaṃ gantvā ambarukkhamūlesu paṃsuṃ apanetvā tādisaṃ paṃsuṃ ākiri, tādisañca udakaṃ āsiñci, yathā na cirasseva ambarukkhā sacchinnapattā ahesuṃ. Atha naṃ paṃsuṃ apanetvā phārusakakasaṭamissakaṃ pākatikaṃ paṃsuṃ ākiritvā sādhukaṃ udakaṃ adāsi. Tadā ambarukkhā na cireneva korakitā pallavitā kuṭamalakajātā hutvā pupphiṃsu, atha salāṭukajātā hutvā phalāni gaṇhiṃsu. Tatthekasmiṃ ambarukkhe paṭhamataraṃ cattāri phalāni manosilācuṇṇapiñjaravaṇṇāni sampannagandharasāni pariṇatāni ahesuṃ.

So tāni gahetvā ‘‘rañño dassāmī’’ti gacchanto antarāmagge āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ piṇḍāya caramānaṃ disvā cintesi ‘‘imāni ambāni aggaphalabhūtāni imassa ayyassa dassāmi, kāmaṃ maṃ rājā hanatu vā pabbājetu vā, rañño hi dinne diṭṭhadhamme pūjāmattaṃ appamattakaṃ phalaṃ, ayyassa dinne pana diṭṭhadhammikampi samparāyikampi aparimāṇaṃ phalaṃ bhavissatī’’ti. Evaṃ pana cintetvā tāni phalāni therassa datvā rājānaṃ upasaṅkamitvā rañño tamatthaṃ ārocesi. Taṃ sutvā rājā rājapurise āṇāpesi ‘‘vīmaṃsatha tāva, bhaṇe, yathāyaṃ āhā’’ti. Thero pana tāni phalāni bhagavato upanāmesi. Bhagavā tesu ekaṃ sāriputtattherassa, ekaṃ mahāmoggallānattherassa, ekaṃ mahākassapattherassa datvā ekaṃ attanā paribhuñji. Purisā taṃ pavattiṃ rañño ārocesuṃ.

Rājā taṃ sutvā ‘‘dhīro vatāyaṃ puriso, yo attano jīvitampi pariccajitvā puññapasuto ahosi, attano parissamañca ṭhānagatameva akāsī’’ti tuṭṭhacitto tassa ekaṃ gāmavaraṃ vatthālaṅkārādīni ca datvā ‘‘yaṃ tayā bhaṇe ambaphaladānena puññaṃ pasutaṃ, tato me pattiṃ dehī’’ti āha. So ‘‘demi, deva, yathāsukhaṃ pattiṃ gaṇhāhī’’ti avoca. Ārāmapālo aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppajji, tassa soḷasayojanikaṃ kanakavimānaṃ nibbatti sattasatakūṭāgārapaṭimaṇḍitaṃ. Taṃ disvā āyasmā mahāmoggallāno pucchi –

1060.‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato soḷasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1061.‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Aṭṭhaṭṭhakā sikkhitā sādhurūpā, dibbā ca kaññā tidasacarā uḷārā;
Naccanti gāyanti pamodayanti.

1062.‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1063.‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1064.‘‘Phaladāyī phalaṃ vipulaṃ labhati, dadamujugatesu pasannamānaso;
So hi pamodati saggagato tidive, anubhoti ca puññaphalaṃ vipulaṃ.

1065.‘‘Tavevāhaṃ mahāmuni, adāsiṃ caturo phale.

1066.‘‘Tasmā hi phalaṃ alameva dātuṃ, niccaṃ manussena sukhatthikena;
Dibbāni vā patthayatā sukhāni, manussasobhaggatamicchatā vā.

1067.‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. – sopissa byākāsi;

1061. Tattha **aṭṭhaṭṭhakā**ti ekekasmiṃ kūṭāgāre aṭṭhaṭṭhakā catusaṭṭhiparimāṇā. **Sādhurūpā**ti rūpasampattiyā ca sīlācārasampattiyā ca sikkhāsampattiyā ca sundarasabhāvā. **Dibbā ca kaññā**ti devaccharāyo. **Tidasacarā**ti tidasesu sukhācārā sukhavihāriniyo. **Uḷārā**ti uḷāravibhavā.

1064. **Phaladāyī**ti attanā ambaphalassa dinnattā attānaṃ sandhāya vadati. **Phala**nti puññaphalaṃ. **Vipula**nti mahantaṃ labhati manussaloke patiṭṭhitoti adhippāyo. **Dada**nti dadanto dānahetu. **Ujugatesū**ti ujupaṭipannesu. **Saggagato**ti uppajjanavasena saggaṃ gato, tatthāpi **tidive** tāvatiṃsabhavane **anubhoti ca puññaphalaṃ vipulaṃ** yathāhaṃ, evaṃ aññopīti attho.

1066. **Tasmā**ti yasmā catunnaṃ phalānaṃ dānamattena īdisī sampatti adhigatā, tasmā. **Alameva** yuttameva. **Nicca**nti sabbakālaṃ. **Dibbānī**ti devalokapariyāpannāni. **Manussasobhaggata**nti manussesu subhagabhāvaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Phaladāyakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamaupassayadāyakavimānavaṇṇanā

Cando yathā vigatavalāhake nabheti upassayadāyakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena aññataro bhikkhu gāmakāvāse vassaṃ vasitvā vutthavasso pavāretvā bhagavantaṃ vandituṃ rājagahaṃ gacchanto antarāmagge sāyaṃ aññataraṃ gāmaṃ pavisitvā vasanaṭṭhānaṃ pariyesanto aññataraṃ upāsakaṃ disvā pucchi – ‘‘upāsaka, imasmiṃ gāme atthi kiñci pabbajitānaṃ vasanayoggaṭṭhāna’’nti. Upāsako pasannacitto gehaṃ gantvā bhariyāya saddhiṃ mantetvā therassa vasanayoggaṃ ṭhānaṃ paricchinditvā tattha āsanaṃ paññāpetvā pādodakaṃ pādapīṭhaṃ upaṭṭhapetvā theraṃ pavesetvā tasmiṃ pāde dhovante padīpaṃ ujjāletvā mañce paccattharaṇāni paññāpetvā adāsi. Svātanāya ca nimantetvā therassa dutiyadivase bhojetvā pānakatthāya guḷapiṇḍañca datvā theraṃ gacchantaṃ anugantvā nivatti. So aparena samayena saha bhariyāya kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane dvādasayojanike kanakavimāne nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno dvīhi gāthāhi paṭipucchi –

1069.‘‘Cando yathā vigatavalāhake nabhe, obhāsayaṃ gacchati antalikkhe;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1070.‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

So devaputto imāhi gāthāhi byākāsi –

1071.‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1072.‘‘Ahañca bhariyā ca manussaloke, upassayaṃ arahato adamha;
Annañca pānañca pasannacittā, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adamha.

1073.‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Tattha gāthāsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva;

Paṭhamaupassayadāyakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyaupassayadāyakavimānavaṇṇanā

Sūriyo yathā vigatavalāhake nabheti dutiyaupassayadāyakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena sambahulā bhikkhū gāmakāvāse vassaṃ vasitvā bhagavantaṃ dassanāya rājagahaṃ uddissa gacchantā sāyaṃ aññataraṃ gāmaṃ sampāpuṇiṃsu. Sesaṃ anantaravimānasadisameva.

1075.‘‘Sūriyo yathā vigatavalāhake nabhe…pe….
(Yathā purimavimānaṃ, tathā vitthāretabbaṃ;)

1079.‘‘Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Tattha gāthāsupi apubbaṃ natthi;

Dutiyaupassayadāyakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bhikkhādāyakavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānanti bhikkhādāyakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena aññataro bhikkhu addhānamaggapaṭipanno aññataraṃ gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭho ekassa gharaddhāre aṭṭhāsi. Tattha aññataro puriso dhotahatthapādo ‘‘bhuñjissāmī’’ti nisinno bhojanaṃ upanetvā pātiyā pakkhitte taṃ bhikkhuṃ disvā pātiyā bhattaṃ tassa bhikkhuno patte ākiranto tena ‘‘ekadesameva dehī’’ti vuttopi sabbameva ākiri. So bhikkhu anumodanaṃ vatvā pakkāmi. So puriso ‘‘chātajjhattassa bhikkhuno mayā abhuñjitvā bhattaṃ dinna’’nti anussaranto uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭilabhi. So aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu dvādasayojanike kanakavimāne nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallānatthero devacārikaṃ caranto mahatiyā deviddhiyā virocamānaṃ disvā imāhi gāthāhi paṭipucchi –

1081.‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1082.‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Sopi tassa imāhi gāthāhi byākāsi –

1083.‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1084.‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, disvāna bhikkhuṃ tasitaṃ kilantaṃ;
Ekāhaṃ bhikkhaṃ paṭipādayissaṃ, samaṅgi bhattena tadā akāsiṃ.

1085.‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe… vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1084. Tattha **ekāhaṃ bhikkha**nti ekaṃ ahaṃ bhikkhāmattaṃ, ekaṃ bhattavaḍḍhitakanti attho. **Paṭipādayissa**nti paṭipādesiṃ adāsiṃ. **Samaṅgi bhattenā**ti bhattena samaṅgībhūtaṃ, laddhabhikkhanti attho. Evaṃ mahāthero tena devaputtena attano sucaritakamme pakāsite saparivārassa tassa dhammaṃ desetvā manussalokamāgato, taṃ pavattiṃ sammāsambuddhassa kathesi. Satthā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattamahājanassa dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Bhikkhādāyakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Yavapālakavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānanti yavapālakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena rājagahe aññataro duggatadārako yavakhettaṃ rakkhati. So ekadivasaṃ pātarāsatthāya kummāsaṃ labhitvā ‘‘khettaṃ gantvā bhuñjissāmī’’ti taṃ kummāsaṃ gahetvā yavakhettaṃ gantvā rukkhamūle nisīdi. Tasmiṃ khaṇe aññataro khīṇāsavatthero maggappaṭipanno upakaṭṭhe kāle taṃ ṭhānaṃ patvā yavapālakena nisinnaṃ rukkhamūlaṃ upasaṅkami. Yavapālako velaṃ oloketvā ‘‘kacci, bhante, āhāro laddho’’ti āha. Thero tuṇhī ahosi. So aladdhabhāvaṃ ñatvā ‘‘bhante, upakaṭṭhā velā, piṇḍāya caritvā bhuñjituṃ na sakkā, mayhaṃ anukampāya imaṃ kummāsaṃ paribhuñjathā’’ti vatvā therassa taṃ kummāsaṃ adāsi. Thero taṃ anukampanto tassa passantasseva taṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ vatvā pakkāmi. Sopi dārako ‘‘sudinnaṃ vata mayā īdisassa kummāsadānaṃ dadantenā’’ti cittaṃ pasādetvā aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane vuttanayeneva vimāne nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallānatthero imāhi gāthāhi paṭipucchi –

1087. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Sopi tassa imāhi gāthāhi byākāsi –

1089. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

1090. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, ahosiṃ yavapālako;
Addasaṃ virajaṃ bhikkhuṃ, vippasannamanāvilaṃ.

1091. ‘‘Tassa adāsahaṃ bhāgaṃ, pasanno sehi pāṇibhi;
Kummāsapiṇḍaṃ datvāna, modāmi nandane vane.

1092. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Tattha gāthāsupi apubbaṃ natthi.

Yavapālakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamakuṇḍalīvimānavaṇṇanā

Alaṅkato malyadharo suvatthoti kuṇḍalīvimānaṃ. Tassa kā upatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena dve aggasāvakā saparivārā kāsīsu cārikaṃ carantā sūriyatthaṅgamanavelāyaṃ aññataraṃ vihāraṃ pāpuṇiṃsu. Taṃ pavattiṃ sutvā tassa vihārassa gocaragāme aññataro upāsako there upasaṅkamitvā vanditvā pādadhovanaṃ pādabbhañjanatelaṃ mañcapīṭhaṃ paccattharaṇaṃ padīpiyañca upanetvā svātanāya ca nimantetvā dutiyadivase mahādānaṃ pavattesi, therā tassa anumodanaṃ vatvā pakkamiṃsu. So aparena samayena kālaṃ katvā tāvatiṃsesu dvādasayojanike kanakavimāne nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallānatthero imāhi gāthāhi paṭipucchi –

1094. ‘‘Alaṅkato malyadharo suvattho, sukuṇḍalī kappitakesamassu;
Āmuttahatthābharaṇo yasassī, dibbe vimānamhi yathāpi candimā.

1095. ‘‘Dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ, aṭṭhaṭṭhakā sikkhitā sādhurūpā;
Dibbā ca kaññā tidasacarā uḷārā, naccanti gāyanti pamodayanti.

1096. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Sopi tassa imāhi gāthāhi byākāsi –

1097. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

1098. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, disvāna samaṇe sīlavante;
Sampannavijjācaraṇe yasassī, bahussute taṇhakkhayūpapanne;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1099. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1094. Tattha **sukuṇḍalī**ti sundarehi kuṇḍalehi alaṅkatakaṇṇo. ‘‘Sakuṇḍalī’’tipi pāṭho, sadisaṃ kuṇḍalaṃ sakuṇḍalaṃ, taṃ assa atthīti sakuṇḍalī, yuttakuṇḍalī aññamaññañca tuyhañca anucchavikakuṇḍalīti attho. **Kappitakesamassū**ti sammākappitakesamassu. **Āmuttahatthābharaṇo**ti paṭimukkaaṅguliyādihatthābharaṇo.

1098. **Taṇhakkhayūpapanne**ti taṇhakkhayaṃ arahattaṃ, nibbānameva vā upagate, adhigatavanteti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Paṭhamakuṇḍalīvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyakuṇḍalīvimānavaṇṇanā

Alaṅkato malyadharo suvatthoti dutiyakuṇḍalīvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena dve aggasāvakā kāsīsu janapadacārikaṃ carantātiādi sabbaṃ anantarasadisameva.

1101. ‘‘Alaṅkato malyadharo suvattho, sukuṇḍalī kappitakesamassu;
Āmuttahatthābharaṇo yasassī, dibbe vimānamhi yathāpi candimā.

1102. ‘‘Dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Aṭṭhaṭṭhakā sikkhitā sādhurūpā;
Dibbā ca kaññā tidasacarā uḷārā, naccanti gāyanti pamodayanti.

1103. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – pucchi;

1104. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1105. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, disvāna samaṇe sādhurūpe;
Sampannavijjācaraṇe yasassī, bahussute sīlavante pasanne;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1106. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Gāthāsupi apubbaṃ natthi.

Dutiyakuṇḍalīvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. (Uttara) pāyāsivimānavaṇṇanā

Yā devarājassa sabhā sudhammāti uttaravimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati parinibbute dhātuvibhāge ca kate tattha tattha thūpesu patiṭṭhāpiyamānesu dhammavinayaṃ saṅgāyituṃ uccinitvā gahitesu mahākassapappamukhesu mahātheresu yāva vassūpagamanā aññesu ca theresu attano attano parisāya saddhiṃ tattha tattha vasantesu āyasmā kumārakassapo pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ setabyanagaraṃ gantvā siṃsapāvane vasi. Atha pāyāsi rājañño therassa tattha vasanabhāvaṃ sutvā mahatā janakāyena parivuto taṃ upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ katvā nisinno attano diṭṭhigataṃ pavedesi. Atha naṃ thero candimasūriyūdāharaṇādīhi paralokassa atthibhāvaṃ pakāsento anekavihitahetūpamālaṅkataṃ diṭṭhigaṇṭhiviniveṭhanaṃ nānānayavicittaṃ pāyāsisuttaṃ (dī. ni. 2.406 ādayo) desetvā taṃ diṭṭhisampadāyaṃ patiṭṭhāpesi.

So visuddhadiṭṭhiko hutvā samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnaṃ dānaṃ dento anuḷārajjhāsayatāya lūkhaṃ adāsi ghāsacchādanamattaṃ kaṇājakaṃ bilaṅgadutiyaṃ sāṇāni ca vatthāni. Evaṃ pana asakkaccadānaṃ datvā kāyassa bhedā hīnakāyaṃ upapajji cātumahārājikānaṃ sahabyataṃ. Tassa pana kiccākiccesu yuttappayutto uttaro nāma māṇavo ahosi dāne byāvaṭo. So sakkaccadānaṃ datvā tāvatiṃsakāyaṃ upapanno, tassa dvādasayojanikaṃ vimānaṃ nibbatti. So kataññutaṃ vibhāvento saha vimānena kumārakassapattheraṃ upasaṅkamitvā vimānato oruyha pañcapatiṭṭhitena vanditvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Taṃ thero –

1108. ‘‘Yā devarājassa sabhā sudhammā, yatthacchati devasaṅgho samaggo;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1109. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti. – gāthāhi paṭipucchi;

1110. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1111. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, rañño pāyāsissa ahosiṃ māṇavo;
Laddhā dhanaṃ saṃvibhāgaṃ akāsiṃ, piyā ca me sīlavanto ahesuṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1112. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –

So devaputto tassa imāhi gāthāhi byākāsi.

1108. Tattha **devarājassā**ti sakkassa. **Sabhā sudhammā**ti evaṃnāmakaṃ santhāgāraṃ. **Yatthā**ti yassaṃ sabhāyaṃ. **Acchatī**ti nisīdati. **Devasaṅgho**ti tāvatiṃsadevakāyo. **Samaggo**ti sahito sannipatito.

1111. **Pāyāsissa ahosiṃ māṇavo**ti pāyāsirājaññassa kiccākiccakaro daharatāya māṇavo, nāmena pana uttaro nāma ahosiṃ. **Saṃvibhāgaṃ akāsi**nti ahameva abhuñjitvā yathāladdhaṃ dhanaṃ dānamukhe pariccajanavasena saṃvibhajanaṃ akāsiṃ. Annañca pānañca pariccajantoti vacanaseso. Atha vā dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ. Kathaṃ? **Sakkaccaṃ**. Kīdisaṃ? **Annañca pānañcā**ti yojetabbaṃ.

(Uttara) pāyāsivimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā khuddaka-aṭṭhakathāya vimānavatthusmiṃ

Dasavatthupaṭimaṇḍitassa chaṭṭhassa pāyāsivaggassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sunikkhittavimānavaggo

1. Cittalatāvimānavaṇṇanā

Yathā vanaṃ cittalataṃ pabhāsatīti cittalatāvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena sāvatthiyaṃ aññataro upāsako daliddo appabhogo paresaṃ kammaṃ katvā jīvati. So saddho pasanno jiṇṇe vuḍḍhe mātāpitaro posento ‘‘itthiyo nāma patikule ṭhitā issariyaṃ karonti, sassusasurānaṃ manāpacāriniyo dullabhā’’ti mātāpitūnaṃ cittadukkhaṃ pariharanto dārapariggahaṃ akatvā sayameva ne upaṭṭhahati, sīlāni rakkhati, uposathaṃ upavasati, yathāvibhavaṃ dānāni deti. So aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu dvādasayojanike vimāne nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayena gantvā katakammaṃ imāhi gāthāhi paṭipucchi –

1114. ‘‘Yathā vanaṃ cittalataṃ pabhāsati, uyyānaseṭṭhaṃ tidasānamuttamaṃ;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1115. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1116. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1117. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, daliddo atāṇo kapaṇo kammakaro ahosiṃ;
Jiṇṇe ca mātāpitaro abhāriṃ, piyā ca me sīlavanto ahesuṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1118. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –
Sopi tassa byākāsi. Sesaṃ vuttanayameva.

Cittalatāvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandanavimānavaṇṇanā

Yathā vanaṃ nandanaṃ pabhāsatīti nandanavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena sāvatthiyaṃ aññataro upāsakotiādi sabbaṃ anantaravimānasadisaṃ. Ayaṃ pana dārapariggahaṃ katvā mātāpitaro posesīti ayameva viseso.

1120. Yathā vanaṃ nandanaṃ pabhāsati, uyyānaseṭṭhaṃ tidasānamuttamaṃ;
Tathūpamaṃ tuyhamidaṃ vimānaṃ, obhāsayaṃ tiṭṭhati antalikkhe.

1121. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatīti.
1122. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1123. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, daliddo atāṇo kapaṇo kammakaro ahosiṃ;
Jiṇṇe ca mātāpitaro abhāriṃ, piyā ca me sīlavanto ahesuṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1124. ‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti. –
Gāthāhi byākāsi. Tattha gāthāsupi apubbaṃ natthi.

Nandanavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Maṇithūṇavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānanti maṇithūṇavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena sambahulā therā bhikkhū araññāyatane viharanti. Tesaṃ gāmaṃ piṇḍāya gamanamagge eko upāsako visamaṃ samaṃ karoti, kaṇṭake nīharati, gacchagumbe apaneti, udakakāle mātikāsu setuṃ bandhati, vivanaṭṭhānesu chāyārukkhe ropeti, jalāsayesu mattikaṃ uddharitvā te puthulagambhīre karoti, titthe sampādeti, yathāvibhavaṃ dānaṃ deti, sīlaṃ rakkhati. So aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu dvādasayojanike kanakavimāne nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallānatthero upasaṅkamitvā imāhi gāthāhi paṭipucchi –

1126.‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1127.‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇacchannā.

1128.‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.
Sopi tassa gāthāhi byākāsi –

1130.‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.
1131.‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, vivane pathe saṅkamanaṃ akāsiṃ;
Ārāmarukkhāni ca ropayissaṃ, piyā ca me sīlavanto ahesuṃ;
Annañca pānañca pasannacitto, sakkacca dānaṃ vipulaṃ adāsiṃ.

1132.‘‘Tena metādiso vaṇṇo…pe…vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.
1131. Tattha **vivane**ti araññe. **Ārāmarukkhāni cā** ārāmabhūte rukkhe, ārāmaṃ katvā tattha rukkhe ropesinti attho. Sesaṃ sabbaṃ vuttanayameva.

Maṇithūṇavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Suvaṇṇavimānavaṇṇanā

Sovaṇṇamaye pabbatasminti suvaṇṇavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā andhakavinde viharati. Tena samayena aññataro upāsako saddho pasanno vibhavasampanno tassa gāmassa avidūre aññatarasmiṃ muṇḍakapabbate sabbākārasampannaṃ bhagavato vasanānucchavikaṃ gandhakuṭiṃ kāretvā tattha bhagavantaṃ vasāpento sakkaccaṃ upaṭṭhahi, sayañca niccasīle patiṭṭhito suvisuddhasīlasaṃvaro hutvā kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti. Tassa kammānubhāvasaṃsūcakaṃ nānāratanaraṃsijālasamujjalaṃ vicittavedikāparikkhittaṃ vividhavipulālaṅkāropasobhitaṃ suvibhattabhittitthambhasopānaṃ ārāmaramaṇīyakaṃ kañcanapabbatamuddhani vimānaṃ uppajji. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno devacārikaṃ caranto disvā imāhi gāthāhi paṭipucchi –

1134.‘‘Sovaṇṇamaye pabbatasmiṃ, vimānaṃ sabbatopabhaṃ;
Hemajālapaṭicchannaṃ, kiṅkiṇijālakappitaṃ.

1135.‘‘Aṭṭhaṃsā sukatā thambhā, sabbe veḷuriyāmayā;
Ekamekāya aṃsiyā, ratanā satta nimmitā.

1136.‘‘Veḷūriyasuvaṇṇassa, phalikā rūpiyassa ca;
Masāragallamuttāhi, lohitaṅgamaṇīhi ca.

1137.‘‘Citrā manoramā bhūmi, na tatthuddhaṃsatī rajo;
Gopānasīgaṇā pītā, kūṭaṃ dārenti nimmitā.

1138.‘‘Sopānāni ca cattāri, nimmitā caturo disā;
Nānāratanagabbhehi, ādiccova virocati.

1139.‘‘Vediyā catasso tattha, vibhattā bhāgaso mitā;

Daddallamānā ābhanti, samantā caturo disā.

1140. ‘‘Tasmiṃ vimāne pavare, devaputto mahappabho;
Atirocasi vaṇṇena, udayantova bhāṇumā.

1141. ‘‘Dānassa te idaṃ phalaṃ, atho sīlassa vā pana;
Atho añjalikammassa, taṃ me akkhāhi pucchito’’ti.

Sopissa imāhi gāthāhi byākāsi –

1142. ‘‘So devaputto attamano…pe… yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

1143. ‘‘Ahaṃ andhakavindasmiṃ, buddhassādiccabandhuno;
Vihāraṃ satthu kāresiṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

1144. ‘‘Tattha gandhañca mālañca, paccayañca vilepanaṃ;
Vihāraṃ satthu adāsiṃ, vippasannena cetasā;
Tena mayhaṃ idaṃ laddhaṃ, vasaṃ vattemi nandane.

1145. ‘‘Nandane ca vane ramme, nānādijagaṇāyute;
Ramāmi naccagītehi, accharāhi purakkhato’’ti.

1134. Tattha **sabbatopabha**nti sabbabhāgehi pabhāsantaṃ pabhāmuñcanakaṃ. **Kiṅkiṇijālakappita**nti kappitakiṅkiṇikajālaṃ.

1135. **Sabbe veḷuriyāmayā**ti sabbe thambhā veḷuriyamaṇimayā. Tattha pana **ekamekāya aṃsiyā**ti aṭṭhaṃsesu thambhesu ekamekasmiṃ aṃsabhāge. **Ratanā satta nimmitā**ti sattaratanakammanimmitā, ekeko aṃso sattaratanamayoti attho.

1136. **‘‘Veḷūriyasuvaṇṇassā’’**tiādinā nānāratanāni dasseti. Tattha **veḷūriyasuvaṇṇassā**ti veḷuriyena ca suvaṇṇena ca nimmitā, citrāti vā yojanā. Karaṇatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Phalikā rūpiyassa cā**ti etthāpi eseva nayo. **Masāragallamuttāhī**ti kabaramaṇīhi. **Lohitaṅgamaṇīhi cā**ti rattamaṇīhi.

1137. **Na tatthuddhaṃsatī rajo**ti maṇimayabhūmikattā na tasmiṃ vimāne rajo uggacchati. **Gopānasīgaṇā**ti gopānasīsamūhā. **Pītā**ti pītavaṇṇā, suvaṇṇamayā ceva phussarāgādimaṇimayā cāti attho. **Kūṭaṃ dhārentī**ti sattaratanamayaṃ kaṇṇikaṃ dhārenti.

1138-9. **Nānāratanagabbhehī**ti nānāratanamayehi ovarakehi. **Vediyā**ti vedikā. **Catasso**ti catūsu disāsu catasso. Tenāha **‘‘samantā caturo disā’’**ti.

1140. **Mahappabho**ti mahājutiko. **Udayanto**ti uggacchanto. **Bhāṇumā**ti ādicco.

1143. **Sehi pāṇibhī**ti kāyasāraṃ puññaṃ pasavanto attano pāṇīhi taṃ taṃ kiccaṃ karonto vihāraṃ satthu kāresinti yojanā. Atha vā **sehi pāṇibhī**ti tattha andhakavindasmiṃ gandhañca mālañca paccayañca vilepanañca pūjāvasena. Yathā kathaṃ? Vihārañca vippasannena cetasā satthuno adāsiṃ pūjesiṃ niyyādesiṃ cāti evamettha yojanā veditabbā.

1144. **Tenā**ti tena yathāvuttena puññakammena kāraṇabhūtena. **Mayha**nti mayā. **Ida**nti idaṃ puññaphalaṃ, idaṃ vā dibbaṃ ādhipateyyaṃ. Tenāha **‘‘vasaṃ vattemī’’**ti.

1145. **Nandane**ti nandiyā dibbasamiddhiyā uppajjanaṭṭhāne imasmiṃ devaloke, tatthāpi visesato nandane vane ramme, evaṃ ramaṇīye imasmiṃ nandane vane ramāmīti yojanā. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ devatāya attano puññakamme āvikate thero saparivārassa tassa devaputtassa dhammaṃ desetvā bhagavato tamatthaṃ nivedesi. Bhagavā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desesi. Sā desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Suvaṇṇavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ambavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇanti ambavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena rājagahe aññataro duggatapuriso paresaṃ bhattavetanabhato hutvā ambavanaṃ rakkhati. So ekadivasaṃ āyasmantaṃ sāriputtaṃ gimhasamaye sūriyātapasantatte uṇhavālikānippīḷite vipphandamānamarīcijālavitthate bhūmippadese tassa ambārāmassa avidūrena maggena sedāgatena gattena gacchantaṃ disvā sañjātagāravabahumāno upasaṅkamitvā evamāha ‘‘mahā ayaṃ, bhante, ghammapariḷāho, ativiya parissantarūpo viya dissati, sādhu, bhante, ayyo imaṃ ambārāmaṃ pavisitvā muhuttaṃ vissamitvā addhānaparissamaṃ paṭivinodetvā gacchatha anukampaṃ upādāyā’’ti. Thero visesato tassa cittappasādaṃ paribrūhetukāmo taṃ ārāmaṃ pavisitvā aññatarassa ambarukkhassa mūle nisīdi.

Puna so puriso āha ‘‘sace, bhante, nhāyitukāmattha, ahaṃ ito kūpato udakaṃ uddharitvā tumhe nhāpessāmi, pānīyañca dassāmī’’ti. Theropi adhivāsesi tuṇhībhāvena. So kūpato udakaṃ uddharitvā parissāvetvā theraṃ nhāpesi, nhāpetvā ca hatthapāde dhovitvā nisinnassa pānīyaṃ upanesi. Thero pānīyaṃ pivitvā paṭippassaddhadaratho tassa purisassa udakadāne ceva nhāpane ca anumodanaṃ vatvā pakkāmi. Atha so puriso ‘‘ghammābhitattassa vata therassa ghammapariḷāhaṃ paṭippassambhesiṃ, bahuṃ vata mayā puññaṃ pasuta’’nti uḷārapītisomanassaṃ paṭisaṃvedesi. So aparabhāge kālaṃ katvā tāvatiṃsesu uppajji. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno upasaṅkamitvā imāhi gāthāhi katapuññaṃ pucchi.

1146. ‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasa yojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1147. ‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

1148. ‘‘Kena tetādiso vaṇṇo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1150. ‘‘So devaputto attamano…pe…
Yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

1151. ‘‘Gimhānaṃ pacchime māse, patapante divaṅkare;
Paresaṃ bhatako poso, ambārāmamasiñcati.

1152. ‘‘Atha tenāgamā bhikkhu, sāriputtoti vissuto;
Kilantarūpo kāyena, akilantova cetasā.

1153. ‘‘Tañca disvāna āyantaṃ, avocaṃ ambasiñcako;
Sādhu taṃ bhante nhāpeyyaṃ, yaṃ mamassa sukhāvahaṃ.

1154. ‘‘Tassa me anukampāya, nikkhipi pattacīvaraṃ;

Nisīdi rukkhamūlasmiṃ, chāyāya ekacīvaro.

1155. ‘‘Tañca acchena vārinā, pasannamānaso naro;
Nhāpayī rukkhamūlasmiṃ, chāyāya ekacīvaraṃ.

1156. ‘‘Ambo ca sitto samaṇo ca nhāpito,
Mayā ca puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ;
Iti so pītiyā kāyaṃ, sabbaṃ pharati attano.

1157. ‘‘Tadeva ettakaṃ kammaṃ, akāsiṃ tāya jātiyā;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, upapannomhi nandanaṃ.

1158. ‘‘Nandane ca vane ramme, nānādijagaṇāyute;
Ramāmi naccagītehi, accharāhi purakkhato’’ti. –

Sopi tassa imāhi gāthāhi byākāsi.

1151. Tattha **gimhānaṃ pacchime māse**ti āsāḷhimāse. **Patapante**ti ativiya dippante, sabbaso uṇhaṃ vissajjenteti attho. **Divaṅkare**ti divākare, ayameva vā pāṭho. **Asiñcatī**ti siñcati, -kāro nipātamattaṃ, siñcati ambarukkhamūlesu dhuvaṃ jalasekaṃ karotīti attho. ‘‘Asiñcathā’’ti ca pāṭho, siñcitthāti attho. ‘‘Asiñcaha’’nti ca paṭhanti, paresaṃ bhatako poso hutvā tadā ambārāmaṃ asiñciṃ ahanti attho.

1152. **Tenā**ti yena disābhāgena so ambārāmo, tena agamā agañchi. **Akilantova cetasā**ti cetodukkhassa maggeneva pahīnattā cetasā akilantopi samāno kilanturūpo kāyena tena maggena agamāti yojanā.

1153-4. **Avocaṃ** ahaṃ tadā **ambasiñcako** hutvāti yojanā. **Ekacīvaro**ti nhāyitukāmoti adhippāyo.

1156. **Itī**ti evaṃ ‘‘ambo ca sitto, samaṇo ca nhāpito, mayā ca puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ, ekeneva payogena tividhopi attho sādhito’’ti iminākārena pavattāya **pītiyā so** puriso **attano sabbaṃ kāyaṃ pharati,** nirantaraṃ phuṭaṃ karotīti yojanā. Atītatthe cetaṃ vattamānavacanaṃ, pharīti attho.

1157. **Tadeva ettakaṃ kamma**nti taṃ ettakaṃ evaṃ pānīyadānamattakaṃ kammaṃ akāsiṃ, tāya tassaṃ jātiyaṃ aññaṃ nānussarāmīti adhippāyo. Tesaṃ vuttanayameva.

Ambavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Gopālavimānavaṇṇanā

Disvāna devaṃ paṭipucchi bhikkhūti gopālavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā rājagahe viharati veḷuvane. Tena samayena rājagahavāsī aññataro gopālako pātarāsatthāya pilotikāya puṭabaddhaṃ kummāsaṃ gahetvā nagarato nikkhamitvā gāvīnaṃ caraṇaṭṭhānabhūtaṃ gocarabhūmiṃ sampāpuṇi. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno ‘‘ayaṃ idāneva kālaṃ karissati, mayhañca kummāsaṃ datvā tāvatiṃsesu uppajjissatī’’ti ca ñatvā tassa samīpaṃ agamāsi. So velaṃ oloketvā therassa kummāsaṃ dātukāmo ahosi. Tena ca samayena gāviyo māsakkhettaṃ pavisanti. Atha so gopālo cintesi ‘‘kiṃ nu kho therassa kummāsaṃ dadeyyaṃ, udāhu gāviyo māsakkhettato nīhareyya’’nti. Athassa etadahosi ‘‘māsasāmikā maṃ yaṃ icchanti, taṃ karontu, there pana gate kummāsadānantarāyo me siyā, handāhaṃ paṭhamaṃ ayyassa kummāsaṃ dassāmī’’ti taṃ therassa upanesi. Paṭiggahesi thero anukampaṃ upādāya.

Atha naṃ gāviyo nivattetuṃ parissayaṃ anoloketvā vegena upadhāvantaṃ pādena phuṭṭho āsīviso ḍaṃsi. Theropi taṃ anukampamāno taṃ kummāsaṃ paribhuñjituṃ ārabhi. Gopālakopi gāviyo nivattetvā āgato theraṃ kummāsaṃ paribhuñjantaṃ disvā pasannacitto uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedento nisīdi. Tāvadevassa sakalasarīraṃ visaṃ ajjhotthari. Muhuttameva vege muddhapatte kālamakāsi, kālakato ca tāvatiṃsesu dvādasayojanike kanakavimāne nibbatti. Taṃ āyasmā mahāmoggallāno disvā imāhi gāthāhi paṭipucchi –

1159. ‘‘Disvāna devaṃ paṭipucchi bhikkhu, ucce vimānamhi ciraṭṭhitike;
Āmuttahatthābharaṇaṃ yasassiṃ, dibbe vimānamhi yathāpi candimā.

1160. ‘‘Alaṅkato malyadharo suvattho, sukuṇḍalī kappitakesamassu;
Āmuttahatthābharaṇo yasassī, dibbe vimānamhi yathāpi candimā.

1161. ‘‘Dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ; Aṭṭhaṭṭhakā sikkhitā sādhurūpā;
Dibbā ca kaññā tidasacarā uḷārā, naccanti gāyanti pamodayanti.

1162. ‘‘Deviddhipattosi mahānubhāvo…pe…
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Sopi tassa byākāsi –

1163. ‘‘So devaputto attamano…pe…yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

1164. ‘‘Ahaṃ manussesu manussabhūto, saṅgamma rakkhissaṃ paresaṃ dhenuyo;
Tato ca āgā samaṇo mamantike, gāvo ca māse agamaṃsu khādituṃ.

1165. ‘‘Dvayajja kiccaṃ ubhayañca kāriyaṃ, iccevahaṃ bhante tadā vicintayiṃ;
Tato ca saññaṃ paṭiladdha yoniso, ‘dadāmi bhante’ti khipiṃ anantakaṃ.

1166. ‘‘So māsakhettaṃ turito avāsariṃ, purā ayaṃ bhañjati yassidaṃ dhanaṃ;
Tato ca kaṇho urago mahāviso, aḍaṃsi pāde turitassa me sato.

1167. ‘‘Svāhaṃ aṭṭomhi dukkhena pīḷito, bhikkhu ca taṃ sāmaṃ muñcitvānantakaṃ;
Ahāsi kummāsaṃ mamānukampayā, tato cuto kālakatomhi devatā.

1168. ‘‘Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā, sukhañca kammaṃ anubhomi attanā;
Tayā hi bhante anukampito bhusaṃ, kataññutāya abhivādayāmi taṃ.

1169. ‘‘Sadevake loke samārake ca, añño muni natthi tayānukampako;
Tayā hi bhante anukampito bhusaṃ, kataññutāya abhivādayāmi taṃ.

1170. ‘‘Imasmiṃ loke parasmiṃ vā pana, añño munī natthi tayānukampako;
Tayā hi bhante anukampito bhusaṃ, kataññutāya abhivādayāmi ta’’nti.

Athāyasmā mahāmoggallāno attanā ca devatāya ca kathitaniyāmeneva taṃ bhagavato ārocesi. Satthā tamatthaṃ paccanubhāsitvā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattaparisāya dhammaṃ desetuṃ **‘‘disvāna devaṃ paṭipucchi bhikkhū’’**tiādimāha.

1159. Tattha **deva**nti gopāladevaputtaṃ. **Bhikkhū**ti āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ sandhāya satthā vadati. So hi sabbaso bhinnakilesatāya bhikkhu. Vimānassa bahukālāvaṭṭhāyitāya kappaṭṭhitikatāya eva vā **‘‘ciraṭṭhitike’’**ti vuttaṃ, ‘‘ciraṭṭhitika’’ntipi keci paṭhanti. Tañhi ‘‘deva’’nti iminā sambandhitabbaṃ. Sopi hi saṭṭhisatasahassādhikā tisso vassakoṭiyo tattha avaṭṭhānato ‘‘ciraṭṭhitike’’ti vattabbataṃ labhati. **Yathāpi candimā**ti yathā candimā devaputto kantasītalamanoharakiraṇajālasamujjale attano dibbe vimānamhi virocati, evaṃ virocamānanti vacanasesā.

1160. **Alaṅkato**tiādi tassa devaputtassa therena pucchitākāradassanaṃ, taṃ heṭṭhā vuttatthameva.

1164. **Saṅgammā**ti saṅgametvā, **saṅgammā**ti vā saṅgahetvā. Hetvatthopi hi idha antonīto, bahū ekato hutvāti attho. **Āgā**ti āgañchi. **Māse**ti māsasassāni.

1165. **Dvayajjā**ti dvayaṃ ajja etarahi **kiccaṃ** kātabbaṃ. **Ubhayañca kāriya**nti vuttassevatthassa pariyāyavacanaṃ. **Sañña**nti dhammasaññaṃ. Tenāha ‘‘yoniso’’ti **paṭiladdhā**ti paṭilabhitvā. **Khipi**nti paniggāhāpanavasena hatthe khipiṃ. **Anantaka**nti nantakaṃ kummāsaṃ pakkhipitvā bandhitvā ṭhapitaṃ pilotikaṃ. A-kāro cettha nipātamattaṃ.

1166. **So**ti so ahaṃ. **Turito**ti turito sambhamanto. **Avāsari**nti upagacchi, pāvisiṃ vā. **Purā ayaṃ bhañjati yassidaṃ dhana**nti yassa khettasāmikassa idaṃ māsasassaṃ dhanaṃ, taṃ ayaṃ gogaṇo bhañjati purā tassa bhañjanato, āmaddanato puretaramevāti attho. **Tato**ti tattha. **Turitassa me sato**ti sambhamantassa me samānassa, sahasā gamanena magge kaṇhasappaṃ anoloketvā gatassāti adhippāyo.

1167. **Aṭṭomhi dukkhena pīḷito**ti tena āsīvisaḍaṃsanena aṭṭo aṭṭito upadduto maraṇadukkhena bādhito bhavāmi. **Ahāsī**ti ajjhohari, paribhuñjīti attho. **Tato cuto kālakatomhi devatā**ti tato manussattabhāvato cuto maraṇakālappattiyā, tattha vā āyusaṅkhārassa khepanasaṅkhātassa kālassa katattā kālakato, tadanantarameva ca amhi devatā devattabhāvappattiyā devatā homīti attho.

1169. **Tayā**ti tayā sadiso **añño muni** moneyyaguṇayutto isi natthi. **Tayā**ti vā nissakke idaṃ karaṇavacanaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Gopālavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṇḍakavimānavaṇṇanā

Puṇṇamāse yathā candoti kaṇḍakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena ca samayena āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayeneva devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavanaṃ gato. Tasmiṃ khaṇe kaṇḍako devaputto sakabhavanato nikkhamitvā dibbayānaṃ abhiruhitvā mahantena parivārena mahatiyā deviddhiyā uyyānaṃ gacchanto āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ disvā sañjātagāravabahumāno sahasā yānato oruyha theraṃ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā sirasmiṃ añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Atha naṃ thero –

1171. ‘‘Puṇṇamāse yathā cando, nakkhattaparivārito;
Samantā anupariyāti, tārakādhipatī sasī.

1172. ‘‘Tathūpamaṃ idaṃ byamhaṃ, dibbaṃ devapuramhi ca;
Atirocati vaṇṇena, udayantova raṃsimā.

1173. ‘‘Veḷūriyasuvaṇṇassa, phalikā rūpiyassa ca;
Masāragallamuttāhi, lohitaṅgamaṇīhi ca.

1174. ‘‘Citrā manoramā bhūmi, veḷūriyassa santhatā;
Kūṭāgārā subhā rammā, pāsādo te sumāpito.

1175. ‘‘Rammā ca te pokkharaṇī, puthulomanisevitā;

Acchodakā vippasannā, soṇṇavālukasanthatā.

1176.‘‘Nānāpadumasañchannā, puṇḍarīkasamotatā;
Surabhiṃ sampavāyanti, manuññā māluteritā.

1177.‘‘Tassā te ubhato passe, vanagumbā sumāpitā;
Upetā puppharukkhehi, phalarukkhehi cūbhayaṃ.

1178.‘‘Sovaṇṇapāde pallaṅke, muduke gonakatthate;
Nisinnaṃ devarājaṃva, upatiṭṭhanti accharā.

1179.‘‘Sabbābharaṇasañchannā, nānāmālāvibhūsitā;
Ramenti taṃ mahiddhikaṃ, vasavattīva modasi.

1180.‘‘Bherisaṅkhamudiṅgāhi, vīṇāhi paṇavehi ca;
Ramasi ratisampanno, naccagīte suvādite.

1181.‘‘Dibbā te vividhā rūpā, dibbā saddā atho rasā;
Gandhā ca te adhippetā, phoṭṭhabbā ca manoramā.

1182.‘‘Tasmiṃ vimāne pavare, devaputta mahappabho;
Atirocasi vaṇṇena, udayantova bhāṇumā.

1183.‘‘Dānassa te idaṃ phalaṃ, atho sīlassa vā pana;
Atho añjalikammassa, taṃ me akkhāhi pucchito’’ti. –

Adhigatasampattikittanamukhena katakammaṃ pucchi.

1184.‘‘So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

1185.‘‘Ahaṃ kapilavatthusmiṃ, sākiyānaṃ puruttame;
Suddhodanassa puttassa, kaṇḍako sahajo ahaṃ.

1186.‘‘Yadā so aḍḍharattāyaṃ, bodhāya mabhinikkhami;
So maṃ mudūhi pāṇīhi, jālitambanakhehi ca.

1187.‘‘Satthiṃ ākoṭayitvāna, vaha sammāti cabravi;
‘Ahaṃ lokaṃ tārayissaṃ, patto sambodhimuttamaṃ’.

1188.‘‘Taṃ me giraṃ suṇantassa, hāso me vipulo ahu;
Udaggacitto sumano, abhisīsiṃ tadā ahaṃ.

1189.‘‘Abhirūḷhañca maṃ ñatvā, sakyaputtaṃ mahāyasaṃ;
Udaggacitto mudito, vahissaṃ purisuttamaṃ.

1190.‘‘Paresaṃ vijitaṃ gantvā, uggatasmiṃ divākare;
Mamaṃ channañca ohāya, anapekkho so apakkami.

1191.‘‘Tassa tambanakhe pāde, jivhāya parilehisaṃ;
Gacchantañca mahāvīraṃ, rudamāno udikkhisaṃ.

1192.‘‘Adassanenahaṃ tassa, sakyaputtassa sirīmato;
Alatthaṃ garukābādhaṃ, khippaṃ me maraṇaṃ ahu.

1193.‘‘Tasseva ānubhāvena, vimānaṃ āvasāmidaṃ;
Sabbakāmaguṇopetaṃ, devo devapuramhiva.

1194.‘‘Yañca me ahuvā hāso, saddaṃ sutvāna bodhiyā;
Teneva kusalamūlena, phusissaṃ āsavakkhayaṃ.

1195.‘‘Sace hi bhante gaccheyyāsi, satthu buddhassa santike;
Mamāpi naṃ vacanena, sirasā vajjāsi vandanaṃ.

1196.‘‘Ahampi daṭṭhuṃ gacchissaṃ, jinaṃ appaṭipuggalaṃ;
Dullabhaṃ dassanaṃ hoti, lokanāthāna tādina’’nti. –

Sopi attanā katakammaṃ kathesi. Ayañhi anantare attabhāve amhākaṃ bodhisattena sahajāto kaṇḍako assarājā ahosi. So abhinikkhamanasamaye abhiruḷho teneva rattāvasesena tīṇi rajjāni mahāpurisaṃ atikkamāpetvā anomānadītīraṃ sampāpesi. Atha so mahāsattena sūriye uggate ghaṭikāramahābrahmunā upanītāni pattacīvarāni gahetvā pabbajitvā channena saddhiṃ kapilavatthuṃ uddissa vissajjito. Sinehabhārikena hadayena mahāpurisassa pāde attano jivhāya lehitvā pasādasommāni akkhīni ummīletvā yāva dassanapathā olokento dassanūpacāraṃ pana atikkante lokanāthe ‘‘evaṃvidhaṃ nāma lokagganāyakaṃ mahāpurisaṃ ahaṃ vahiṃ, saphalaṃ vata me sarīraṃ ahosī’’ti pasannamānaso hutvā puna cirakālaṃ saṅgatassa pemassa vasena viyogadukkhaṃ asahanto bhāviniyā dibbasampattiyā vasena dhammatāya codiyamāno kālaṃ katvā tāvatiṃsabhavane nibbatti. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘puṇṇamāse yathā cando…pe… ahaṃ kapilavatthusmi’’**ntiādi.

1171. Tattha **puṇṇamāse**ti puṇṇamāsiyaṃ sukkapakkhe pannarasiyaṃ. **Tārakādhipatī**ti tārakānaṃ adhipati. **Sasī**ti sasalañchanavā. ‘‘Tārakādhipa dissatī’’ti keci paṭhanti, tesaṃ tārakādhipāti avibhattikaniddeso, tārakānaṃ adhipo hutvā dissati anupariyāti cāti yojanā kātabbā.

1172. **Dibbaṃ devapuramhi cā**ti devapurasmimpi dibbaṃ. Yathā manussānaṃ ṭhānato devapuraṃ uttamaṃ, evaṃ devapurato cāpi idaṃ tava vimānaṃ uttamanti dasseti. Tenāha **‘‘atirocati vaṇṇena, udayantova raṃsimā’’**ti, uggacchanto sūriyo viyāti attho.

1173. **Veḷūriyasuvaṇṇassā**ti veḷuriyena suvaṇṇena ca idaṃ byamhaṃ nimmitanti vacanasesena yojanā. **Phalikā**ti phalikamaṇinā.

1175. **Pokkharaṇī**ti pokkharaṇiyo.

1177-8. **Tassā**ti tassā pokkharaṇiyā. **Vanagumbā**ti uyyāne supupphagacche sandhāya vadati. **Devarājaṃvā**ti sakkaṃ viya. **Upatiṭṭhantī**ti upaṭṭhānaṃ karonti.

1179. **Sabbābharaṇasañchannā**ti sabbehi itthālaṅkārehi paṭicchāditā, sabbaso vibhūsitasarīrāti attho. **Vasavattīvā**ti vasavattidevarājā viya.

1180. **Bherisaṅkhamudiṅgāhī**ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, bherīhi ca saṅkhehi ca mudiṅgehi cāti yojanā. **Ratisampanno**ti dibbāya ratiyā samaṅgībhūto. **Naccagīte suvādite**ti nacce ca gīte ca sundare vādite ca, naccane ca gāyane ca sundare vādite ca hetubhūte. Nimittatthe hi etaṃ bhummaṃ, pavattiteti vā vacanaseso.

1181. **Dibbā te vividhā rūpā**ti devalokapariyāpannā nānappakārā cakkhuviññeyyā rūpā tuyhaṃ adhippetā yathādhippetā manoramā vijjantīti kiriyāpadaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Dibbā saddā**tiādīsupi eseva nayo.

1185. **Kaṇḍako sahajo aha**nti ettha **aha**nti nipātamattaṃ. ‘‘Ahū’’ti keci paṭṭhanti, kaṇḍako nāma assarājā mahāsattena saha ekasmiṃyeva divase jātattā sahajo ahosinti attho.

1186. **Aḍḍharattāya**nti aḍḍharattiyaṃ, majjhimayāmasamayeti attho. **Bodhāya mabhinikkhamī**ti ma-kāro padasandhikaro, abhisambodhiatthaṃ mahābhinikkhamanaṃ nikkhamīti attho. **Mudūhi pāṇīhī**ti muduhatthataṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ vadati. **Jālitambanakhehī**ti jālavantehi abhilohitanakhehi. Tena jālahatthataṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ tambanakhataṃ anubyañjanañca dasseti.

1187. **Satthi** nāma jaṅghā, idha pana satthino āsannaṭṭhānabhūto ūruppadeso ‘‘satthī’’ti vutto. **Ākoṭayitvānā**ti appoṭhetvā. **‘‘Vaha sammā’’ti cabravī**ti ‘‘samma kaṇḍaka, ajjekarattiṃ maṃ vaha, mayhaṃ opavuyhaṃ hohī’’ti ca kathesi. Vahane pana payojanaṃ tadā mahāsattena dassitaṃ vadanto **‘‘ahaṃ lokaṃ tārayissaṃ, patto sambodhimuttama’’**nti āha. Tena ‘‘ahaṃ uttamaṃ anuttaraṃ sammāsambodhiṃ patto adhigato hutvā sadevakaṃ lokaṃ saṃsāramahoghato tārayissāmi, tasmā nayidaṃ gamanaṃ yaṃkiñcīti cinteyyāsī’’ti gamane payojanassa anuttarabhāvaṃ dasseti.

1188-9. **Hāso**ti tuṭṭhi. **Vipulo**ti mahāuḷāro. **Abhisīsi**nti āsisiṃ icchiṃ sampaṭicchiṃ. **Abhirūḷhañca maṃ ñatvā, sakyaputtaṃ mahāyasa**nti patthaṭavipulayasaṃ sakyarājaputtaṃ mahāsattaṃ maṃ abhiruyha nisinnaṃ jānitvā. **Vahissa**nti nesiṃ.

1190-91. **Paresa**nti pararājūnaṃ. **Vijita**nti desaṃ pararajjaṃ. **Ohāyā**ti vissajjitvā. **Apakkamī**ti apakkamituṃ ārabhi. ‘‘Paribbajī’’ti ca paṭhanti. **Parilehisa**nti parito lehiṃ. **Udikkhisa**nti olokesiṃ.

1192-3. **Garukābādha**nti garukaṃ bāḷhaṃ ābādhaṃ, maraṇantikaṃ dukkhanti attho. Tenāha **‘‘khippaṃ me maraṇaṃ ahū’’**ti. So hi anekāsu jātīsu mahāsattena daḷhabhattiko hutvā āgato, tasmā viyogadukkhaṃ sahituṃ nāsakkhi, ‘‘sammāsambodhiṃ adhigantuṃ nikkhanto’’ti pana sutvā nirāmisaṃ uḷāraṃ pītisomanassañca uppajji, tena maraṇānantaraṃ tāvatiṃsesu nibbatti, uḷārā cassa dibbasampattiyo pāturahesuṃ. Tena vuttaṃ **‘‘tasseva ānubhāvenā’’**ti, ṭhānagatassa pasādamayapuññassa balena. **Devo devapuramhivā**ti tāvatiṃsabhavane sakko devarājā viya.

1194. **Yañca me ahuvā hāso, saddaṃ sutvāna bodhiyā**ti ‘‘patto sambodhimuttama’’nti paṭhamataraṃ bodhisaddaṃ sutvā tadā mayhaṃ hāso ahu, yaṃ hāsassa bhavanaṃ sussanaṃ, **teneva kusalamūlena** teneva kusalabījena **phusissa**nti phusissāmi pāpuṇissāmi.

1195. Evaṃ devaputto yathādhigatāya anāgatāya bhavasampattiyā kāraṇabhūtaṃ attano kusalakammaṃ kathento idāni attanā bhagavato santikaṃ gantukāmopi puretaraṃ therena satthu vandanaṃ pesento **‘‘sace’’**ti gāthamāha. Tattha **sace gaccheyyāsī**ti yadi gamissasi. ‘‘Sace gacchasī’’ti keci paṭhanti, so evattho. **Mamāpi naṃ vacanenā**ti na kevalaṃ tava sabhāveneva, atha kho mamāpi vacanena bhagavantaṃ. **Vajjāsī**ti vadeyyāsi, mamāpi **sirasā vandana**nti yojanā.

1196. Yadipi dāni vandanañca pesemi, pesetvā eva pana na tiṭṭhāmīti dassento āha **‘‘ahampi daṭṭhuṃ gacchissaṃ, jinaṃ appaṭipuggala’’**nti. Gamane pana daḷhataraṃ kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘dullabhaṃ dassanaṃ hoti, lokanāthāna tādina’’**nti āha.

1197. ‘‘So kataññū katavedī, satthāraṃ upasaṅkami;
Sutvā giraṃ cakkhumato, dhammacakkhuṃ visodhayi.

1198. ‘‘Visodhetvā diṭṭhigataṃ, vicikicchaṃ vatāni ca;
Vanditvā satthuno pāde, tatthevantaradhāyathā’’ti. –

Imā dve gāthā saṅgītikārehi ṭhapitā.

1197. Tattha **sutvā giraṃ cakkhumato**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumato sammāsambuddhassa vacanaṃ sutvā. **Dhammacakkhu**nti sotāpattimaggaṃ. **Visodhayī**ti adhigacchi. Adhigamoyeva hi tassa visodhanaṃ.

1198. **Visodhetvā diṭṭhigata**nti diṭṭhigataṃ samugghātetvā. **Vicikicchaṃ vatāni cā**ti soḷasavatthukaṃ aṭṭhavatthukañca vicikicchañca ''sīlabbatehi suddhī''ti pavattanakasīlabbataparāmāse ca visodhayīti yojanā. Tattha hi saha pariyāyehi tathā pavattā parāmāsā ''vatānī''ti vuttaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Kaṇḍakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anekavaṇṇavimānavaṇṇanā

Anekavaṇṇaṃ darasokanāsananti anekavaṇṇavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayena devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavanaṃ agamāsi. Atha naṃ anekavaṇṇo devaputto disvā sañjātagāravabahumāno upasaṅkamitvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Thero –

1199.''Anekavaṇṇaṃ darasokanāsanaṃ, vimānamāruyha anekacittaṃ;
Parivārito accharāsaṅgaṇena, sunimmito bhūtapatīva modasi.

1200.''Samassamo natthi kuto panuttaro, yasena puññena ca iddhiyā ca;
Sabbe ca devā tidasagaṇā samecca, taṃ taṃ namassanti sasiṃva devā;
Imā ca te accharāyo samantato, naccanti gāyanti pamodayanti.

1201.''Deviddhipattosi mahānubhāvo,
Manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo,
Vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī''ti. –

Adhigatasampattikittanamukhena katakammaṃ pucchi. Taṃ dassetuṃ –

1202. ''So devaputto attamano…pe…yassa kammassidaṃ phala''nti. –

Vuttaṃ. Sopi –

1203.''Ahaṃ bhadante ahuvāsi pubbe, sumedhanāmassa jinassa sāvako;
Puthujjano ananubodhohamasmi, so satta vassāni paribbajissahaṃ.

1204.''Sohaṃ sumedhassa jinassa satthuno, parinibbutassoghatiṇṇassa tādino;
Ratanuccayaṃ hemajālena channaṃ, vanditvā thūpasmiṃ manaṃ pasādayiṃ.

1205.''Na māsi dānaṃ na ca matthi dātuṃ, pare ca kho tattha samādapesiṃ;
Pūjetha naṃ pūjanīyassa dhātuṃ, evaṃ kira saggamito gamissatha.

1206.''Tadeva kammaṃ kusalaṃ kataṃ mayā,
Sukhañca dibbaṃ anubhomi attanā;
Modāmahaṃ tidasagaṇassa majjhe,
Na tassa puññassa khayampi ajjhaga''nti. – kathesi;

Ito kira tiṃsakappasahasse sumedho nāma sammāsambuddho loke uppajjitvā sadevakaṃ lokaṃ ekobhāsaṃ katvā katabuddhakicco parinibbuto, manussehi ca bhagavato dhātuṃ gahetvā ratanacetiye kate aññataro puriso satthu sāsane pabbajitvā satta vassāni brahmacariyaṃ caritvā anavaṭṭhitacittatāya kukkuccako hutvā uppabbaji. Uppabbajito ca saṃvegabahulatāya dhammacchandavantatāya ca cetiyaṅgaṇe sammajjanaparibhaṇḍādīni karonto niccasīlauposathasīlāni rakkhanto dhammaṃ suṇanto aññe ca puññakiriyāya samādapento vicari. So āyupariyosāne kālakato tāvatiṃsesu nibbatti. So puññakammassa uḷārabhāvena mahesakkho mahānubhāvo sakkādīhi devatāhi sakkatapūjito hutvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā tato cuto aparāparaṃ devamanussesu saṃsaranto imasmiṃ buddhuppāde tasseva kammassa vipākāvasesena tāvatiṃsabhavane nibbatti, ‘‘anekavaṇṇo’’ti naṃ devatā sañjāniṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘atha naṃ anekavaṇṇo devaputto…pe… na tassa puññassa khayampi ajjhaganti kathesī’’ti.

1199. Tattha **anekavaṇṇa**nti nīlapītādivasena vividhavaṇṇatāya anantaravimānādīnaṃ vividhasaṇṭhānatāya ca nānāvidhavaṇṇaṃ. **Darasokanāsana**nti sītalabhāvena darathapariḷāhānaṃ vinodanato manuññatāya dassanīyatāya ca sokassa anokāsato darasokanāsanaṃ. **Anekacitta**nti nānāvidhacittarūpaṃ. **Sunimmito bhūtapatīvā**ti tāvatiṃsakāyikopi uḷāradibbabhogatāya sunimmitadevarājā viya modasi tussasi abhiramasi.

1200. **Samassamo**ti samo eva hutvā samo, nibbariyāyena sadiso te tuyhaṃ natthi, kuto pana kena kāraṇena uttari adhiko ko nāma siyā. Kena pana samatā uttaritaratā cāti āha **‘‘yasena puññena ca iddhiyā cā’’**ti. Tattha **yasenā**ti parivārena. **Iddhiyā**ti ānubhāvena. **Yasenā**ti vā issariyena, **iddhiyā**ti deviddhiyā. **Yasenā**ti vā vibhavasampattiyā, **iddhiyā**ti yathicchi tassa kāmaguṇassa ijjhanena. **Yasenā**ti vā kittighosena, **iddhiyā**ti samiddhiyā. **Puññenā**ti tattha tattha vuttāvasiṭṭhapuññaphalena, puññakammeneva vā.

‘‘Sabbe ca devā’’ti sāmaññato gahitamatthaṃ **‘‘tidasagaṇā’’**ti iminā visesetvā vuttaṃ. Ekaccassa paccekaṃ nipaccakāraṃ karontāpi pamuditā na karonti, na evametassa. Etassa pana pamuditāpi karontiyevāti dassetuṃ **‘‘sameccā’’**ti vuttaṃ. **Taṃ ta**nti taṃ tvaṃ. **Sasiṃva devā**ti yathā nāma sukkapakkhapāṭipadiyaṃ dissamānaṃ sasiṃ candaṃ manussā devā ca ādarajātā namassanti, evaṃ taṃ sabbepi tidasagaṇā namassantīti attho.

1203. **Bhadante**ti theraṃ gāravabahumānena samudācarati. **Ahuvāsi**nti ahosiṃ. **Pubbe**ti purimajātiyaṃ. **Sumedhanāmassa jinassa sāvako**ti sumedhoti evaṃ pākaṭanāmassa sammāsambuddassa sāsane pabbajitabhāvena sāvako. **Puthūjjano**ti anariyo. Tatthāpi saccānaṃ anubodhamattassāpi abhāvena **ananubodho. So satta vassāni paribbajissaha**nti so ahaṃ satta saṃvaccharāni pabbajjāguṇamattena vicariṃ, uttarimanussadhammaṃ nādhigacchinti adhippāyo.

1204. **Ratanuccaya**nti maṇikanakādiratanehi uccitaṃ ussitaratanacetiyaṃ. **Hemajālena channa**nti samantato upari ca kañcanajālena paṭicchāditaṃ. **Vanditvā**ti pañcapatiṭṭhitena tattha tattha paṇāmaṃ katvā. **Thūpasmiṃ manaṃ pasādayi**nti ‘‘sabbaññuguṇādhiṭṭhānāya vata dhātuyā ayaṃ thūpo’’ti thūpasmiṃ cittaṃ pasādesiṃ.

1205. **Na māsi dāna**nti me mayā kataṃ dānaṃ nāsi nāhosi. Kasmā pana? **Na ca metthi dātu**nti me mama pariggahabhūtaṃ dānaṃ dātuṃ na atthi, na kiñci deyyavatthu vijjati, **pare ca kho** satte **tattha** dāne **samādapesiṃ**. ‘‘Paresañca tattha samādapesi’’nti ca paṭhanti, tattha **paresa**nti upayogatthe sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Pūjetha na**ntiādi samādapanākāradassanaṃ, taṃ dhātunti yojanā. **Evaṃ kirā**ti **kira**-saddo anussavattho.

1206. **Na tassa puññassa khayampi ajjhaga**nti tassa tadā sumedhaṃ bhagavantaṃ uddissa katassa puññakammassa parikkhayaṃ nādhigacchiṃ, tasseva kammassa vipākāvasesaṃ paccanubhomīti dasseti. Yaṃ panettha na vuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyamevāti daṭṭhabbaṃ.

Anekavaṇṇavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Maṭṭhakuṇḍalīvimānavaṇṇanā

Alaṅkato maṭṭhakuṇḍalīti maṭṭhakuṇḍalīvimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena sāvatthivāsī eko brāhmaṇo addho mahaddhano mahābhogo assaddho appasanno micchādiṭṭhiko kassaci kiñci na deti, adānato eva ‘‘adinnapubbako’’ti paññāyittha. So micchādiṭṭhibhāvena ca luddhabhāvena ca tathāgataṃ vā tathāgatasāvakaṃ vā daṭṭhumpi na icchati. Maṭṭhakuṇḍalaṃ nāma attano puttañca sikkhāpesi ‘‘tāta, tayā samaṇo gotamo tassa sāvakā ca na upasaṅkamitabbā na daṭṭhabbā’’ti. Sopi tathā akāsi. Athassa putto gilāno ahosi, brāhmaṇo dhanakkhayabhayena bhesajjaṃ na kāresi, roge pana vaḍḍhiteva vejje pakkositvā dassesi. Vejjā tassa sarīraṃ oloketvā ‘‘atekiccho’’ti taṃ ñatvā apakkamiṃsu. Brāhmaṇo ‘‘putte abbhantare mate nīharaṇaṃ dukkha’’nti puttaṃ bahidvārakoṭṭhake nipajjāpesi.

Bhagavā rattiyā paccūsasamaye mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento addasa maṭṭhakuṇḍalīmāṇavaṃ khīṇāyukaṃ tadaheva cavanadhammaṃ, nirayasaṃvattanikañcassa kammaṃ katokāsaṃ. ‘‘Sace panāhaṃ tattha gamissāmi, so mayi cittaṃ pasādetvā devaloke nibbattitvā pitaraṃ āḷāhane rodamānaṃ upagantvā saṃvejessati, evaṃ so ca tassa pitā ca mama santikaṃ āgamissati, mahājanakāyo sannipatissati tattha mayā dhamme desite mahādhammābhisamayo bhavissatī’’ti evaṃ pana ñatvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ sāvatthiṃ piṇḍāya paviṭṭho maṭṭhakuṇḍalīmāṇavassa pitu gehasamīpe ṭhatvā chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjesi. Tā disvā māṇavo ‘‘kimeta’’nti ito cito ca vilokento addasa bhagavantaṃ dantaṃ guttaṃ santindriyaṃ dvattiṃsāya mahāpurisalakkhaṇehi asītiyā anubyañjanehi byāmappabhāya ketumālāya ca vijjotamānaṃ anupamāya buddhasiriyā acinteyyena buddhānubhāvena virocamānaṃ. Disvā tassa etadahosi ‘‘buddho nu kho bhagavā idhānuppatto, yassāyaṃ rūpasampadā attano tejasā sūriyampi abhibhavati, kantabhāvena candimaṃ, upasantabhāvena sabbepi samaṇabrāhmaṇe, upasamena nāma ettheva bhavitabbaṃ, ayameva ca maññe imasmiṃ loke aggapuggalo, mameva ca anukampāya idhānuppatto’’ti buddhārammaṇāya pītiyā nirantaraṃ phuṭasarīro anappakaṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedento pasannacitto añjaliṃ paggayha nipajji. Taṃ disvā bhagavā ‘‘alaṃ imassa ettakena saggūpapattiyā’’ti pakkāmi.

Sopi taṃ pītisomanassaṃ avijahantova kālaṃ katvā tāvatiṃsesu dvādasayojanike vimāne nibbatti. Pitā panassa sarīrasakkāraṃ karitvā dutiyadivase paccūsavelāyaṃ āḷāhanaṃ gantvā ‘‘hā hā maṭṭhakuṇḍali, hā hā maṭṭhakuṇḍalī’’ti paridevamāno āḷāhanaṃ anuparikkamanto rodati. Devaputto attano vibhavasampattiṃ oloketvā ‘‘kuto nu kho ahaṃ idhāgato kiñca kammaṃ katvā’’ti upadhārento attano purimattabhāvaṃ ñatvā tattha ca maraṇakāle bhagavati pavattitaṃ cittappasādaṃ manoharaṃ añjalikaraṇamattaṃ disvā ‘‘aho mahānubhāvā buddhā bhagavanto’’ti sātisayaṃ tathāgate sañjātappasādabahumāno ‘‘adinnapubbakabrāhmaṇo nu kho kiṃ karotī’’ti upadhārento āḷāhane rodamānaṃ disvā ‘‘ayaṃ mayhaṃ pubbe bhesajjamattampi akatvā idāni niratthakaṃ āḷāhane rodati, handa naṃ saṃvejetvā kusale patiṭṭhāpessāmī’’ti devalokato āgantvā maṭṭhakuṇḍalīrūpena rodamāno ‘‘hā hā canda, hā hā sūriyā’’ti bāhā paggayha kandanto pitu samīpe aṭṭhāsi. Atha naṃ brāhmaṇo ‘‘ayaṃ maṭṭhakuṇḍalī āgato’’ti cintetvā gāthāya ajjhabhāsi –

1207.‘‘Alaṅkato maṭṭhakuṇḍalī, māladhārī haricandanussado;
Bāhā paggayha kandasi, vanamajjhe kiṃ dukkhito tuva’’nti.

Tattha **alaṅkato**ti vibhūsito. **Maṭṭhakuṇḍalī**ti sarīrappadesassa aghaṃsanatthaṃ mālālatādayo adassetvā maṭṭhākāreneva katakuṇḍalo. Atha vā **maṭṭhakuṇḍalī**ti visuddhakuṇḍalo, tāpetvā jātihiṅgulikāya majjitvā dhovitvā sūkaralomena majjitakuṇḍaloti attho. **Māladhārī**ti mālaṃ dhārento, piḷandhitamāloti attho. **Haricandanussado**ti rattacandanena sabbaso anulittagatto. **Ki**nti pucchāvacanaṃ. **Dukkhito**ti dukkhappatto. **Kiṃdukkhito**ti vā ekameva padaṃ, kena dukkhena dukkhitoti attho.

Atha naṃ devaputto āha –

1208. ‘‘Sovaṇṇamayo pabhassaro, uppanno rathapañjaro mama;
Tassa cakkayugaṃ na vindāmi, tena dukkhena jahāmi jīvita’’nti.

Atha naṃ brāhmaṇo āha –

1209. ‘‘Sovaṇṇamayaṃ maṇimayaṃ, lohitakamayaṃ atha rūpiyamayaṃ;
Ācikkha me bhaddamāṇava, cakkayugaṃ paṭipādayāmi te’’ti.

Taṃ sutvā māṇavo ‘‘ayaṃ puttassa bhesajjaṃ akatvā puttapatirūpakaṃ maṃ disvā rodanto ‘suvaṇṇādimayaṃ rathacakkaṃ karomī’ti vadati, hotu niggaṇhissāmi na’’nti cintetvā ‘‘kīva mahantaṃ me cakkayugaṃ karissasī’’ti vatvā ‘‘yāva mahantaṃ ākaṅkhasī’’ti vutte ‘‘candimasūriyehi me attho, te me dehī’’ti yācanto –

1210. ‘‘So māṇavo tassa pāvadi, candasūriyā ubhayettha dissare;
Sovaṇṇamayo ratho mama, tena cakkayugena sobhatī’’ti.

Atha naṃ brāhmaṇo āha –

1211. ‘‘Bālo kho tvaṃ asi māṇava, yo tvaṃ patthayase apatthiyaṃ;
Maññāmi tuvaṃ marissasi, na hi tvaṃ lacchasi candasūriye’’ti.

Atha naṃ māṇavo ‘‘kiṃ pana paññāyamānassatthāya rodanto bālo hoti, udāhu apaññāyamānassā’’ti vatvā –

1212. ‘‘Gamanāgamanampi dissati, vaṇṇadhātu ubhayattha vīthiyā;
Peto kālakato na dissati, ko nidha kandataṃ bālyataro’’ti.

Taṃ sutvā brāhmaṇo ‘‘yuttaṃ esa vadatī’’ti sallakkhetvā –

1213. ‘‘Saccaṃ kho vadesi māṇava, ahameva kandataṃ bālyataro;
Candaṃ viya dārako rudaṃ, petaṃ kālakatābhipatthayi’’nti. –

Vatvā tassa kathāya nissoko hutvā māṇavassa thutiṃ karonto imā gāthā abhāsi –

1214. ‘‘Ādittaṃ vata maṃ santaṃ, ghatasittaṃva pāvakaṃ;
Vārinā viya osiñcaṃ, sabbaṃ nibbāpaye daraṃ.

1215. ‘‘Abbahī vata me sallaṃ, sokaṃ hadayanissitaṃ;
Yo me sokaparetassa, puttasokaṃ apānudi.

1216. ‘‘Svāhaṃ abbūḷhasallosmi, sītibhūtosmi nibbuto;
Na socāmi na rodāmi, tava sutvāna māṇavā’’ti.

1208-10. Tattha **rathapañjaro**ti rathūpatthaṃ. **Na vindāmī**ti na labhāmi. **Bhaddamāṇavā**ti ālapanaṃ. **Paṭipādayāmī**ti sampādetvā dadāmi, mā cakkayugābhāvena jīvitaṃ jahīti adhippāyo. **Ubhayettha dissare**ti ubhopi ettha candasūriyā ākāse dissanti. **Ya**-kāro padasandhikaro, ubhaye etthāti vā padavibhāgo.

1212. **Gamanāgamana**nti divase divase ogamanuggamanavasena candasūriyānaṃ gamanaṃ āgamanañca dissati. ‘‘Gamanogamana’’ntipi pāḷi, uggamanaṃ ogamanañcāti attho. **Vaṇṇadhātū**ti sītibhāvavisiṭṭhā kantabhāvabhāsurā, uṇhabhāvavisiṭṭhā tikkhabhāvabhāsurā ca vaṇṇanibhā. **Ubhayatthā**ti cande sūriye cāti dvīsupi vaṇṇadhātu dissatīti yojetabbaṃ. **Vīthiyā**ti pavattanavīthiyaṃ ākāse, nāgavīthiyādivīthiyaṃ vā. ‘‘Ubhayetthā’’tipi pāṭho, ubhaye etthāti padavisandhi. **Bālyataro**ti bālataro atisayena bālo.

1213. Imaṃ pana kathaṃ sutvā ‘‘alabbhanīyavatthuṃ vatāhaṃ patthetvā kevalaṃ sokagginā ḍayhāmi, kiṃ me niratthakena anayabyasanenā’’ti paṭisaṅkhāne aṭṭhāsi. Atha devaputto maṭṭhakuṇḍalīrūpaṃ paṭisaṃharitvā attano dibbarūpeneva aṭṭhāsi. Brāhmaṇo pana taṃ anoloketvā māṇavavohāreneva voharanto **‘‘saccaṃ kho vadesi māṇavā’’**tiādimāha. Tattha **candaṃ viya dārako rudа**nti candaṃ abhipatthayaṃ rudanto dārako viyāti attho. **Kālakatābhipatthayi**nti kālakataṃ abhipatthayiṃ. ‘‘Abhipatthaya’’ntipi pāṭho.

1214-5. **Āditta**nti sokagginā ādittaṃ. **Nibbāpaye dara**nti nibbāpayi darathaṃ sokapariḷāhaṃ. **Abbahī**ti uddhari.

Atha brāhmaṇo sokaṃ vinodetvā attano upadesadāyakaṃ dibbarūpena ṭhitaṃ disvā ‘‘ko nāma tva’’nti pucchanto –

1217.‘‘Devatā nusi gandhabbo, adu sakko purindado;
Ko vā tvaṃ kassa vā putto, kathaṃ jānemu taṃ maya’’nti. –

Āha. Sopi tassa –

1218.‘‘Yañca kandasi yañca rodasi, puttaṃ āḷāhane sayaṃ dahitvā;
Svāhaṃ kusalaṃ karitvā kammaṃ, tidasānaṃ sahabyataṃ gato’’ti. –

Attānaṃ kathesi. Tattha **yañca kandasi yañca rodasī**ti yaṃ tava puttaṃ maṭṭhakuṇḍaliṃ uddissa rodasi, assūni muñcasi.

Atha naṃ brāhmaṇo āha –

1219.‘‘Appaṃ vā bahuṃ vā nāddasāma, dānaṃ dadantassa sake agāre;
Uposathakammaṃ vā tādisaṃ, kena kammena gatosi devaloka’’nti.

Tattha ‘‘uposathakammaṃ vā tādisaṃ nāddasāmā’’ti yojanā.

Atha naṃ māṇavo āha –

1220.‘‘Ābādhikohaṃ dukkhito gilāno, āturarūpomhi sake nivesane;
Buddhaṃ vigatarajaṃ vitiṇṇakaṅkhaṃ, addakkhiṃ sugataṃ anomapaññaṃ.

1221.‘‘Svāhaṃ muditamano pasannacitto, añjaliṃ akariṃ tathāgatassa;
Tāhaṃ kusalaṃ karitvāna kammaṃ, tidasānaṃ sahabyataṃ gato’’ti.

1220-21. Tattha **ābādhiko**ti ābādhasamaṅgī. **Dukkhito**ti teneva ābādhikabhāvena jātadukkho. **Gilāno**ti gilāyamānoti attho. **Āturarūpo**ti dukkhavedanābhitunnakāyo. **Vigataraja**nti vigatarāgādirajaṃ. **Vitiṇṇakaṅkha**nti sabbaso saṃsayānaṃ samucchinnattā tiṇṇavicikicchaṃ. **Anomapañña**nti paripuṇṇapaññaṃ, sabbaññunti attho. **Akari**nti akāsiṃ. **Tāha**nti taṃ ahaṃ.

Evaṃ tasmiṃ kathenteyeva brāhmaṇassa sakalasarīraṃ pītiyā paripūri. So taṃ pītiṃ pavedento –

1222.‘‘Acchariyaṃ vata abbhutaṃ vata,
Añjalikammassa ayamīdiso vipāko;
Ahampi muditamano pasannacitto,
Ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ vajāmī’’ti. – āha;

Tattha anabhiṇhappavattitāya accharaṃ paharituṃ yogganti **acchariyaṃ,** abhūtapubbatāya **abbhutaṃ**. Ubhayenapi vimhayāvahataṃyeva dassetvā **‘‘ahampi muditamano pasannacitto, ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ vajāmī’’**ti āha.

Atha naṃ devaputto saraṇagamane sīlasamādāne ca niyojento –

1223.‘‘Ajjeva buddhaṃ saraṇaṃ vajāhi, dhammañca saṅghañca pasannacitto;
Tatheva sikkhāya padāni pañca, akhaṇḍaphullāni samādiyassu.

1224.‘‘Pāṇātipātā viramassu khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayassu;
Amajjapo mā ca musā bhaṇāhi, sakena dārena ca hohi tuṭṭho’’ti. –

Gāthādvayamāha.

1223. Tattha **tathevā**ti yathā pasannacitto ‘‘sammāsambuddho bhagavā’’ti buddhaṃ saraṇaṃ vajesi, tatheva ‘‘svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti pasannacitto dhammañca saṅghañca saraṇaṃ vajāhi. Yathā vā pasannacitto ratanattayaṃ saraṇaṃ vajesi, tatheva ‘‘ayaṃ ekaṃsato diṭṭheva dhamme abhisamparāyañca hitasukhāvaho’’ti pasannacitto **sikkhāya** adhisīlasikkhāya **padāni** koṭṭhāsabhūtāni adhicittaadhipaññāsikkhāya vā upāyabhūtāni pañcasīlāni avikopanato ca asaṃkilissanato ca **akhaṇḍaphullāni samādiyassu,** samādāya vattassūti attho.

Evaṃ devaputtena saraṇagamane sīlasamādāne ca niyojito brāhmaṇo tassa vacanaṃ sirasā sampaṭicchanto –

1225.‘‘Atthakāmosi me yakkha, hitakāmosi devate;
Karomi tuyhaṃ vacanaṃ, tvaṃsi ācariyo mamā’’ti. –

Gāthaṃ vatvā tattha patiṭṭhahanto –

1226.‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammañcāpi anuttaraṃ;
Saṅghañca naradevassa, gacchāmi saraṇaṃ ahaṃ.

1227.‘‘Pāṇātipātā viramāmi khippaṃ, loke adinnaṃ parivajjayāmi;
Amajjapo no ca musā bhaṇāmi, sakena dārena ca homi tuṭṭho’’ti. –

Gāthādvayamāha. Tampi suviññeyyameva.

Tato devaputto ‘‘kataṃ mayā brāhmaṇassa kattabbayuttakaṃ, idāni sayameva bhagavantaṃ upasaṅkamissatī’’ti tattheva antaradhāyi. Brāhmaṇopi kho bhagavati sañjātapasādabahumāno devatāya ca codiyamāno ‘‘samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamissāmī’’ti vihārābhimukho gacchati. Taṃ disvā mahājano ‘‘ayaṃ brāhmaṇo ettakaṃ kālaṃ tathāgataṃ anupasaṅkamitvā ajja puttasokena upasaṅkamati, kīdisī nu kho dhammadesanā bhavissatī’’ti taṃ anubandhi.

Brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ katvā evamāha ‘‘sakkā nu kho bho gotama kiñci dānaṃ adatvā sīlaṃ vā arakkhitvā kevalaṃ tumhesu pasādamattena sagge nibbattitu’’nti. ‘‘Nanu, brāhmaṇa, ajja paccūsavelāyaṃ maṭṭhakuṇḍalinā devaputtena attano devalokūpapattikāraṇaṃ tuyhaṃ kathika’’nti bhagavā avoca. Tasmiṃ khaṇe maṭṭhakuṇḍalīdevaputto saha vimānena āgantvā dissamānarūpo vimānato oruyha bhagavantaṃ abhivādetvā añjaliṃ paggayha ekamantaṃ aṭṭhāsi. Atha bhagavā tassaṃ parisati tena devaputtena katasucaritaṃ kathetvā parisāya cittakallataṃ ñatvā sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanaṃ akāsi. Desanāpariyosāne devaputto ca brāhmaṇo ca sannipatitaparisā cāti caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosīti.

Maṭṭhakuṇḍalīvimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Serīsakavimānavaṇṇanā

Suṇotha yakkhassa ca vāṇijāna cāti serīsakavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavati parinibbute āyasmā kumārakassapo pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ setabyanagaraṃ sampatto. Tattha pāyāsirājaññaṃ attano santikaṃ upagataṃ viparītaggāhato vivecetvā sammādassane patiṭṭhāpesi. So tato paṭṭhāya puññapasuto hutvā samaṇabrāhmaṇānaṃ dānaṃ dento tattha akataparicayatāya asakkaccaṃ dānaṃ datvā aparabhāge kālaṃ katvā cātumahārājikabhavane suññe serīsake vimāne nibbatti.

Atīte kira kassapassa bhagavato kāle eko khīṇāsavatthero aññatarasmiṃ gāme piṇḍāya caritvā bahigāme devasikaṃ ekasmiṃ padese bhattakiccaṃ akāsi. Taṃ disvā eko gopālako ‘‘ayyo sūriyātapena kilamatī’’ti pasannacitto catūhi sirīsathambhehi sākhāmaṇḍapaṃ katvā adāsi, maṇḍapassa samīpe sirīsarukkhaṃ ropesīti ca vadanti. So kālaṃ katvā teneva puññakammena cātumahārājikesu nibbatti, tassa purimakammassa sūcakaṃ vimānadvāre sirīsavanaṃ nibbatti vaṇṇagandhasampannehi pupphehi sabbakālaṃ upasobhamānaṃ, tena taṃ vimānaṃ ‘‘serīsaka’’nti paññāyittha. So ca devaputto ekaṃ buddhantaraṃ devesu ceva manussesu ca saṃsaranto imasmiṃ buddhuppāde yasattherassa catūsu vimalādīsu gihisahāyesu gavampati nāma hutvā bhagavato dhammadesanāya arahatte patiṭṭhito pubbāciṇṇavasena taṃ suññavimānaṃ disvā abhiṇhaṃ divāvihāraṃ gacchati.

So aparabhāge pāyāsidevaputtaṃ tattha disvā ‘‘kosi tvaṃ, āvuso’’ti pucchitvā tena ‘‘ahaṃ, bhante, pāyāsirājañño idhūpapanno’’ti vutte ‘‘nanu tvaṃ micchādiṭṭhiko viparītadassano kathamidhūpapanno’’ti āha. Atha naṃ pāyāsidevaputto ‘‘ayyenamhi kumārakassapattherena micchādassanato vivecito, puññakiriyānaṃ asakkaccakāritāya pana suññe vimāne nibbatto. Sādhu, bhante, manussalokaṃ gatakāle mama parijanassa ārocetha ‘pāyāsirājañño asakkaccaṃ dānaṃ datvā suññaṃ serīsakavimānaṃ upapanno, tumhe pana sakkaccaṃ puññāni katvā tatrūpapattiyā cittaṃ paṇidahathā’’ti. Thero tassānukampāya tathā akāsi. Tepi therassa vacanaṃ sutvā tathā cittaṃ paṇidhāya puññāni katvā serīsake vimāne nibbattiṃsu. Serīsakadevaputtaṃ pana vessavaṇamahārājā marubhūmiyaṃ chāyūdakarahite magge maggapaṭipannānaṃ manussānaṃ amanussaparipantha mocanatthaṃ maggarakkhakaṃ ṭhapesi.

Atha aparena samayena aṅgamagadhavāsino vāṇijā sakaṭasahassaṃ bhaṇḍassa pūretvā sindhusovīradesaṃ gacchantā marukantāre divā uṇhabhayena maggaṃ appaṭipajjitvā rattiṃ nakkhattasaññāya maggaṃ paṭipajjiṃsu. Te maggamūḷhā hutvā aññaṃ disaṃ agamaṃsu. Tesaṃ antare eko upāsako ahosi saddho pasanno sīlasampanno arahattappattiyā upanissayasampanno mātāpitūnaṃ upaṭṭhānatthaṃ vaṇijjāya gato. Taṃ anuggaṇhanto serīsakadevaputto saha vimānena attānaṃ dassesi. Dassetvā ca pana ‘‘kasmā tumhe imaṃ chāyūdakarahitaṃ vālukākantāraṃ paṭipannā’’ti pucchi. Te cassa tattha attano āgatappakāraṃ kathesuṃ, tadatthadīpanā devaputtassa vāṇijānañca vacanapaṭivacanagāthā honti. Ādito pana dve gāthā tāsaṃ sambandhadassanatthaṃ dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā –

1228. ‘‘Suṇotha yakkhassa ca vāṇijāna ca, samāgamo yattha tadā ahosi;
Yathā kathaṃ itaritarena cāpi, subhāsitaṃ tañca suṇātha sabbe.

1229.‘‘Yo so ahu rājā pāyāsi nāma, bhummānaṃ sahabyagato yasassī;
So modamānova sake vimāne, amānuso mānuse ajjhabhāsī’’ti.

1228-9. Tattha **suṇothā**ti savanāṇattikavacanaṃ. Yaṃ mayaṃ idāni bhaṇāma, taṃ suṇothāti. **Yakkhassā**ti devassa. Devo hi manussānaṃ ekaccānaṃ devānañca pūjanīyabhāvato ‘‘yakkho’’ti vuccati. Apica sakkopi cattāro mahārājānopi vessavaṇapārisajjāpi purisopi ‘‘yakkho’’ti vuccati. Tathā hi ‘‘atibāḷhaṃ kho ayaṃ yakkho pamatto viharati, yaṃnūnāhaṃ imaṃ yakkhaṃ saṃvejeyya’’ntiādīsu (ma. ni. 1.393) sakko ‘‘yakkho’’ti vutto. ‘‘Cattāro yakkhā khaggahatthā’’tiādīsu mahārājāno. ‘‘Santi hi, bhante, uḷārā yakkhā bhagavato appasannā’’tiādīsu (dī. ni. 3.276) vessavaṇapārisajjā. ‘‘Ettāvatā yakkhassa suddhī’’tiādīsu (su. ni. 482) puriso. Idha pana vessavaṇapārisajjo adhippeto. **Vāṇijāna cā**ti gāthābandhasukhatthaṃ anunāsikalopaṃ katvā vuttaṃ. **Samāgamo**ti samodhānaṃ. **Yatthā**ti yasmiṃ vaṇṇupathe. **Tadā**ti tasmiṃ maggamūḷhā hutvā gamanakāle. **Itaritarena cāpī**ti itarītarañcāpi, idaṃ yathāti iminā yojetabbaṃ. Ayañhettha attho – serīsakadevaputtassa vāṇijānañca tadā yattha samāgamo ahosi, taṃ suṇotha, yathā vāpi tehi aññamaññaṃ subhāsitaṃ sulapitaṃ kathaṃ pavattitaṃ, tañca sabbe ohitacittā suṇāthāti. **Bhummāna**nti bhummadevānaṃ.

Idāni yakkhassa pucchāgāthāyo honti –

1230.‘‘Vaṅke araññe amanussaṭṭhāne, kantāre appodake appabhakkhe;
Suduggame vaṇṇupathassa majjhe, vaṅkaṃbhayā naṭṭhamanā manussā.

1231.‘‘Nayidha phalā mūlamayā ca santi, upādānaṃ natthi kutodha bhakkho;
Aññatra paṃsūhi ca vālukāhi ca, tattāhi uṇhāhi ca dāruṇāhi ca.

1232.‘‘Ujjaṅgalaṃ tattamivaṃ kapālaṃ, anāyasaṃ paralokena tulyaṃ;
Luddānamāvāsamidaṃ purāṇaṃ, bhūmippadeso abhisattarūpo.

1233.‘‘Atha tumhe kena vaṇṇena, kimāsamānā imaṃ padesañhi;
Anupaviṭṭhā sahasā samecca, lobhā bhayā atha vā sampamūḷhā’’ti.

1230. Tattha **vaṅke**ti saṃsayaṭṭhāne. Yattha paviṭṭhānaṃ ‘‘jīvissāma nu kho, marissāma nu kho’’ti jīvite saṃsayo hoti, tādise **araññe. Amanussaṭṭhāne**ti amanussānaṃ pisācādīnaṃ sañcaraṇaṭṭhāne, manussānaṃ vā agocaraṭṭhāne. **Kantāre**ti nirudake iriṇe, kaṃ tārenti nayanti etthāti hi kantāro, udakaṃ gahetvā taritabbaṭṭhānaṃ. Tenāha **‘‘appodake’’**ti. Appa-saddo hettha abhāvattho ‘‘appiccho appanigghoso’’tiādīsu (a. ni. 8.23; cūḷava. 456) viya. **Vaṇṇupathassa majjhe**ti vālukākantāramajjheti attho. **Vaṅkaṃbhayā**ti vaṅkehi bhītā. Vaṅkehi bhayaṃ etesanti ‘‘vaṅkabhayā’’ti vattabbe gāthāsukhatthaṃ sānunāsikaṃ katvā ‘‘vaṅkaṃbhayā’’ti vuttaṃ. Idañca vālukākantārapavesanato pubbe tesaṃ uppannabhayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Naṭṭhamanā**ti maggasativippavāsena naṭṭhamānasā, maggamūḷhāti attho. **Manussā**ti tesaṃ ālapanaṃ.

1231. **Idhā**ti imasmiṃ marukantāre. **Phalā**ti ambajambutālanāḷikerādiphalāni na santīti yojanā. **Mūlamayā cā**ti mūlāniyeva mūlamayā, vallikandādīni sandhāya vadati. **Upādānaṃ natthī**ti kiñcāpi kiñci bhakkhaṃ natthi, upādānaṃ vā indhanaṃ, aggissa indhanamattampi natthi, kuto kena kāraṇena idha marukantāre bhakkho siyāti attho. Yaṃ pana atthi tattha, taṃ dassetuṃ **‘‘aññatra paṃsūhī’’**tiādi vuttaṃ.

1232. **Ujjaṅgala**nti jaṅgalaṃ vuccati lūkhadhūsaro anudako bhūmippadeso, taṃ pana ṭhānaṃ jaṅgalatopi ukkaṃsena jaṅgalanti āha ‘‘ujjaṅgala’’nti. Tenāha **‘‘tattamivaṃ kapāla’’**nti, tattaṃ ayokapālasadisanti attho. Gāthāsukhatthañcettha sānunāsikaṃ katvā vuttaṃ, tattamivaicceva daṭṭhabbaṃ. **Anāyasa**nti natthi ettha āyo sukhanti anāyaṃ, tato eva jīvitaṃ sīyati vināsetīti anāyasaṃ. Atha vā na āyasanti anāyasaṃ. **Paralokenā**ti narakena tulyaṃ. Narakañhi sattānaṃ ekantānatthatāya parabhūto paṭisattubhūto lokoti visesato ‘‘paraloko’’ti vuccati, samantato ayomayattā āyasañca, idaṃ pana tadabhāvato anāyasaṃ, mahato dukkhassa uppattiṭṭhānatāya paralokasadisanti dasseti, ‘‘anassaya’’nti ca keci paṭhanti, sukhassa appatiṭṭhānabhūtanti attho. **Luddānamāvāsamidaṃ purāṇa**nti idaṃ ṭhānaṃ cirakālato paṭṭhāya luddānaṃ dāruṇānaṃ pisācādīnaṃ āvāsabhūtaṃ. **Abhisattarūpo**ti ‘‘evaṃ lūkho ghorākāro hotū’’ti porāṇehi isīhi sapitasadiso, dinnasapo viyāti attho.

1233. **Kena vaṇṇenā**ti kena kāraṇena. **Kimāsamānā**ti kiṃ paccāsīsantā. **Hī**ti nipātamattaṃ. ‘‘Padesampī’’ti ca paṭhanti, imampi nāma padesanti attho. **Sahasā sameccā**ti sahasā ādīnavānisaṃse avicāretvā samavāyena **anupaviṭṭhā** sappaviṭṭhā. **Lobhā bhayā atha vā** kenaci anatthakāmena palobhitā lobhato kenaci amanussādinā paripātitā bhayā vā. Atha vā **sampamūḷhā**ti maggavippanaṭṭhā imaṃ padesaṃ anupaviṭṭhāti yojanā.

Idāni vāṇijā āhaṃsu –

1234. ‘‘Magadhesu aṅgesu ca satthavāhā, āropayitvā paṇiyaṃ puthuttaṃ;
Te yāmase sindhusovīrabhūmiṃ, dhanatthikā uddayaṃ patthayānā.

1235. ‘‘Divā pipāsaṃnadhivāsayantā, yoggānukampañca samekkhamānā;
Etena vegena āyāma sabbe, rattiṃ maggaṃ paṭipannā vikāle.

1236. ‘‘Te duppayātā aparaddhamaggā, andhākulā vippanaṭṭhā araññe;
Suduggame vaṇṇupathassa majjhe, disaṃ na jānāma pamūḷhacittā.

1237. ‘‘Idañca disvāna adiṭṭhapubbaṃ, vimānaseṭṭhañca tavañca yakkha;
Tatuttariṃ jīvitamāsamānā, disvā patītā sumanā udaggā’’ti.

1234. Tattha **magadhesu aṅgesu ca satthavāhā**ti magadharaṭṭhe ca aṅgaraṭṭhe ca jātā saṃvaḍḍhā taṃnivāsino satthe satthassa ca vāhanakā satthakā ceva satthasāmikā ca. **Paṇiya**nti bhaṇḍaṃ. **Te**ti te mayaṃ. **Yāmase**ti gacchāma. **Sindhusovīrabhūmi**nti sindhudesaṃ sovīradesañca. **Uddaya**nti ānisaṃsaṃ atirekalābhaṃ.

1235. **Anadhivāsayantā**ti adhivāsetuṃ asakkontā. **Yoggānukampa**nti goṇādīnaṃ sattānaṃ anuggahaṃ. **Etena vegenā**ti iminā javena, yena tava dassanato pubbe āyāma āgatamha. **Rattiṃ maggaṃ paṭipannā**ti rattiyaṃ maggaṃ paṭipannā. **Vikāle**ti akāle avelāyaṃ.

1236. **Duppayātā**ti duṭṭhu payātā apathe gatā, tato eva **aparaddhamaggā. Andhākulā**ti andhā viya ākulā, maggajānanasamatthassa paññācakkhuno abhāvena andhā, tato eva ākulā, **vippanaṭṭhā** ca maggasammūḷhatāya. **Disa**nti gantabbadisaṃ, yassaṃ disāyaṃ sindhusovīradeso, taṃ disaṃ. **Pamūḷhacittā**ti disāsaṃsayasumūḷhacittā.

1237. **Tavañcā**ti tuvañca. **Yakkhā**ti ālapanaṃ. **Tatuttariṃ jīvitamāsamānā**ti yo ‘‘ito paraṃ amhākaṃ jīvitaṃ natthī’’ti jīvitasaṃsayo uppanno, idāni tato uttarimpi jīvitaṃ āsīsantā. **Disvā**ti dassanahetu. **Patītā**ti pahaṭṭhā. **Sumanā**ti somanassappattā. **Udaggā**ti udaggāya pītiyā udaggacittā.

Evaṃ vāṇijehi attano pavattiyā pakāsitāya puna devaputto dvīhi gāthāhi pucchi –

1238. ‘‘Pāraṃ samuddassa imañca vaṇṇuṃ, vettācaraṃ saṅkupathañca maggaṃ;
Nadiyo pana pabbatānañca duggā, puthuddisā gacchatha bhogahetu.

1239. ‘‘Pakkhandiyāna vijitaṃ paresaṃ, verajjake mānuse pekkhamānā;
Yaṃ vo sutaṃ vā atha vāpi diṭṭhaṃ, accherakaṃ taṃ vo suṇoma tātā’’ti.

Tassattho – **pāraṃ samuddassā**ti samuddassa paratīraṃ, **imañca** īdisaṃ, **vaṇṇuṃ** vaṇṇupathaṃ vettalatā bandhitvā ācaritabbato **vettācaraṃ maggaṃ,** saṅkuke khāṇuke koṭṭetvā gantabbato **saṅkupathaṃ** maggaṃ, **nadiyo pana** candabhāgādikā, **pabbatānañca** visamappadesāti evaṃ **duggā puthuddisā** bhoganimittaṃ **gacchatha,** evaṃ gacchantā ca **pakkhandiyāna** pakkhanditvā anupavisitvā, **paresaṃ** rājūnaṃ **vijitaṃ** tattha **verajjake** videsavāsike **manusse pekkhamānā** gacchatha, evaṃbhūtehi **vo** tumhehi **yaṃ sutaṃ vā atha vā diṭṭhaṃ** vā **accherakaṃ** acchariyaṃ, **taṃ vo** santike **tātā** vāṇijā **suṇomā**ti attano vimānassa acchariyabhāvaṃ tehi kathāpetukāmo pucchati.

Evaṃ devaputtena puṭṭhā vāṇijā āhaṃsu –

1240.‘‘Itopi accherataraṃ kumāra, na no sutaṃ vā atha vāpi diṭṭhaṃ;
Atītamānusakameva sabbaṃ, disvā na tappāma anomavaṇṇaṃ.

1241.‘‘Vehāyasaṃ pokkharañño savanti, pahūtamalyā bahupuṇḍarīkā;
Dumā cime niccaphalūpapannā, atīva gandhā surabhiṃ pavāyanti.

1242.‘‘Veḷūriyathambhā satamussitāse, silāpavāḷassa ca āyataṃsā;
Masāragallā sahalohitaṅgā, thambhā ime jotirasāmayāse.

1243.‘‘Sahassathambhaṃ atulānubhāvaṃ, tesūpari sādhumidaṃ vimānaṃ;
Ratanantaraṃ kañcanavedimissaṃ, tapanīyapaṭṭehi ca sādhuchannaṃ.

1244.‘‘Jambonaduttattamidaṃ sumaṭṭho, pāsādasopānaphalūpapanno;
Daḷho ca vaggu ca susaṅgato ca, atīva nijjhānakhamo manuñño.

1245.‘‘Ratanantarasmiṃ bahuannapānaṃ, parivārito accharāsaṅgaṇena;
Murajaālambaratūriyaghuṭṭho, abhivanditosi thutivandanāya.

1246.‘‘So modasi nārigaṇappabodhano, vimānapāsādavare manorame;
Acintiyo sabbaguṇūpapanno, rājā yathā vessavaṇo naḷinyā.

1247.‘‘Devo nu āsi udavāsi yakkho,
Udāhu devindo manussabhūto;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā,
Ācikkha ko nāma tuvaṃsi yakkho’’ti.

1240-2. Tattha **kumārā**ti paṭhamavaye ṭhitattā devaputtaṃ ālapati. **Sabba**nti devaputtaṃ tassa vimānapaṭibaddhañca sandhāya vadati. **Pokkharañño**ti pokkharaṇiyo. **Satamussitāse**ti sataratanubbedhā. **Silāpavāḷassā**ti silāya pavāḷassa ca, silāmayā pavāḷamayāti attho. **Āyataṃsā**ti dīghaṃsā. Atha vā āyatā hutvā aṭṭhasoḷasadvattiṃsādiaṃsavanto.

1242. **Tesūparī**ti tesaṃ thambhānaṃ upari. **Sādhumida**nti sundaraṃ idaṃ tava vimānaṃ. **Ratanantara**nti ratanantaravantaṃ, bhittithambhasopānādīsu nānāvidhehi aññehi ratanehi yuttaṃ. **Kañcanavedimissa**nti suvaṇṇamayāya vedikāya sahitaṃ parikkhittaṃ. **Tapanīyapaṭṭehi ca sādhuchanna**nti tapanīyamayehi anekaratanamayehi ca chadanehi tattha tattha suṭṭhu chāditaṃ.

1244. **Jambonaduttattamida**nti idaṃ tava vimānaṃ yebhuyyena uttattajambunadabhāsuraṃ. **Sumaṭṭho pāsādasopānaphalūpapanno**ti tassa ca so so padeso sumaṭṭho suṭṭhu majjito, tehi tehi anantarapāsādehi sopānavisesehi ramaṇīyehi phalakehi ca yutto. **Daḷho**ti thiro. **Vaggū**ti abhirūpo samuggato. **Susaṅgato**ti suṭṭhu saṅgatāvayavo aññamaññānurūpapāsādāvayavo. **Atīva nijjhānakhamo**ti pabhassarabhāvepi ativiya olokanakkhamo. **Manuñño**ti manoramo.

1245. **Ratanantarasmi**nti ratanamaye, ratanabhūte vā sārabhūte vimānassa abbhantare. **Bahuannapāna**nti pesalaṃ pahūtaṃ annañca pānañca vijjati, upalabbhatīti adhippāyo. **Murajaālambaratūriyaghuṭṭho**ti mudiṅgānaṃ ālambarānaṃ avasiṭṭhatūriyānañca saddehi niccaghosito. **Abhivanditosī**ti namassito, thomito vā asi. Tenāha **''thūtivandanāyā''**ti.

1246. **Acintiyo**ti acinteyyānubhāvo. **Naḷinyā**ti evaṃnāmake kīḷanaṭṭhāne yathā vessavaṇo mahārājā, evaṃ tvaṃ modasīti yojanā.

1247. **Āsī**ti asi bhavasi. **Devindo**ti sakko devarājā. **Manussabhūto**ti manussesu bhūto manussajātiko. **Yakkho**ti devādibhāvaṃ pucchitvāpi yakkhabhāvaṃ āsaṅkantā vadanti.

Idāni so devaputto attānaṃ jānāpento –

1248. ''Serīsako nāma ahamhi yakkho, kantāriyo vaṇṇupathamhi gutto;
Imaṃ padesaṃ abhipālayāmi, vacanakaro vessavaṇassa rañño''ti. –

Āha. Tattha **ahamhī yakkho**ti ahaṃ yakkho amhi. **Kantāriyo**ti ārakkhaṇatthaṃ kantāre niyutto. **Gutto**ti gopako. Tenāha **''abhipālayāmī''**ti.

Idāni vāṇijā tassa kammādīni pucchantā āhaṃsu –

1249. ''Adhiccaladdhaṃ pariṇāmajaṃ te, sayaṃkataṃ udāhu devehi dinnaṃ;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā, kathaṃ tayā laddhamidaṃ manuñña''nti.

Tattha **adhiccaladdha**nti adhiccasamuppattikaṃ, yadicchakaṃ laddhanti attho. **Pariṇāmajaṃ te**ti niyatisaṅgatibhāvapariṇataṃ, kālapariṇataṃ vā. **Sayaṃkata**nti tayā sayameva kataṃ, deviddhiyā tayā sayameva nibbattitanti attho. **Udāhu devehi dinna**nti tayā ārādhitehi devehi pasādavasena nissaṭṭhaṃ.

Idāni devaputto caturopi pakāre paṭikkhipitvā puññameva apadisanto –

1250. ''Nādhiccaladdhaṃ na pariṇāmajaṃ me, na sayaṃkataṃ na hi devehi dinnaṃ;
Sakehi kammehi apāpakehi, puññehi me laddhamidaṃ manuñña''nti. –

Gāthamāha.

Taṃ sutvā vāṇijā puna ''nādhiccaladdha''nti gāthāyaṃ puññādhikameva te caturo pakāre āropetvā puññassa ca sarūpaṃ pucchiṃsu –

1251. ''Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ, kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Pucchanti taṃ vāṇijā satthavāhā, kathaṃ tayā laddhamidaṃ vimāna''nti.

Tattha **vata**nti vatasamādānaṃ. **Brahmacariya**nti seṭṭhacariyaṃ.

Puna devaputto te paṭikkhipitvā attānaṃ yathūpacitaṃ puññañca dassento –

1252. ''Mamaṃ pāyāsīti ahu samaññā, rajjaṃ yadā kārayiṃ kosalānaṃ;
Natthikadiṭṭhi kadariyo pāpadhammo, ucchedavādī ca tadā ahosiṃ.

1253. ''Samaṇo ca kho āsi kumārakassapo, bahussuto cittakathī uḷāro;
So me tadā dhammakathaṃ abhāsi, diṭṭhivisūkāni vinodayī me.

1254. ‘‘Tāhaṃ tassa dhammakathaṃ suṇitvā, upāsakattaṃ paṭivedayissaṃ;
Pāṇātipātā virato ahosiṃ, loke adinnaṃ parivajjayissaṃ;
Amajjapo no ca musā abhāṇiṃ, sakena dārena ca ahosiṃ tuṭṭho.

1255. ‘‘Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ, tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Teheva kammehi apāpakehi, puññehi me laddhamidaṃ vimāna’’nti. –

Āha. Taṃ suviññeyyameva.

Atha vāṇijā devaputtaṃ vimānañcassa paccakkhato disvā kammaphalaṃ saddahitvā attano kammaphale saddhaṃ pavedentā –

1256. ‘‘Saccaṃ kirāhaṃsu narā sapaññā, anaññathā vacanaṃ paṇḍitānaṃ;
Yahiṃ yahiṃ gacchati puññakammo, tahiṃ tahiṃ modati kāmakāmī.

1257. ‘‘Yahiṃ yahiṃ sokapariddavo ca, vadho ca bandho ca parikkileso;
Tahiṃ tahiṃ gacchati pāpakammo, na muccati duggatiyā kadācī’’ti. –

Gāthādvayaṃ avocuṃ. Tattha **sokapariddavo**ti soko ca paridevo ca. **Parikkileso**ti vuttā anatthuppatti.

Evaṃ tesu kathentesuyeva vimānadvāre sirīsarukkhato paripākena muttabandhanā paripakkā sipāṭikā pati, tena devaputto saparijano domanassappatto ahosi. Taṃ disvā vāṇijā –

1258. ‘‘Sammūḷharūpova jano ahosi, asmiṃ muhutte kalalīkatova;
Janassimassa tuyhañca kumāra, appaccayo kena nu kho ahosī’’ti. –

Gāthamāhaṃsu. Tattha **sammūḷharūpovā**ti sokavasena sabbaso mūḷhasabhāvo viya. **Jano**ti devajano. **Asmiṃ muhutte**ti imasmiṃ muhuttamatte. **Kalalīkato**ti kalalaṃ viya kato, kalalanissitaudakībhūto viya āviloti adhippāyo. **Janassimassa tuyhañcā**ti imassa tava parijanassa tuyhañca. **Appaccayo**ti domanassaṃ.

Taṃ sutvā devaputto –

1259. ‘‘Ime ca sirīsavanā tātā, dibbā gandhā surabhī sampavanti;
Te sampavāyanti imaṃ vimānaṃ, divā ca ratto ca tamaṃ nihantvā.

1260. ‘‘Imesañca kho vassasataccayena, sipāṭikā phalati ekamekā;
Mānussakaṃ vassasataṃ atītaṃ, yadagge kāyamhi idhūpapanno.

1261. ‘‘Disvānahaṃ vassasatāni pañca,
Asmiṃ vimāne ṭhatvāna tātā;
Āyukkhayā puññakkhayā cavissaṃ,
Teneva sokena pamucchitosmī’’ti. – āha;

1256. Tattha **sirīsavanā**ti sirīsavipinato. **Tātā**ti vāṇije ālapati. Ime tumhākaṃ mayhañca paccakkhabhūtā **dibbā gandhā surabhī** ativiya sugandhāyeva samantato **pavanti** pavāyanti. Te dibbā gandhā evaṃ vāyantā **imaṃ vimānaṃ sampavāyanti** sammadeva gandhaṃ gāhāpenti, na kevalaṃ sampavāyanameva, atha kho attano pabhāya tamampi nihanti. Tenāha **‘‘divā ca ratto ca tamaṃ nihantvā’’**ti.

1260-61. **Imesa**nti sirīsānaṃ. **Sipāṭikā**ti phalakuṭṭhilikā. **Phalatī**ti paccitvā vaṇṭato muccati, puṭabhedaṃ vā patvā sissati. **Mānussakaṃ vassasataṃ atīta**nti yasmā vassasatassa accayena imassa sirīsassa sipāṭikā phalati, ayañca phalitā, tasmā mayhaṃ mānussakaṃ vassasataṃ atītaṃ. **Yadagge** yato paṭṭhāya, **kāyamhi idha** imasmiṃ devanikāye **upapanno** nibbatto. Mayhañca devagaṇanāya pañca vassasatāni āyu, tasmā khīyati me āyūti sokavasena sampamūḷhoti dasseti. Tenāha **''disvānahaṃ vassasatāni pañca…pe… teneva sokena pamucchitosmī''**ti.

Atha naṃ vāṇijā samassāsento –

1262.''Kathaṃ nu soceyya tathāvidho so, laddhā vimānaṃ atulaṃ cirāya;
Ye cāpi kho ittaramupapannā, te nūna soceyyuṃ parittapuññā''ti. –

Āhaṃsu. Tattha yādisehi appāyukehi maraṇaṃ paṭicca socitabbaṃ siyā, tādiso pana evaṃ dibbānubhāvasampanno navutivassasatasahassāyuko kathaṃ nu soceyya, na socitabbamevāti adhippāyo.

Devaputto tattakeneva samassāsetvā tesaṃ vacanaṃ sampaṭicchanto tesañca upadesaṃ dento –

1263.''Anucchaviṃ ovadiyañca metaṃ, yaṃ maṃ tumhe peyyavācaṃ vadetha;
Tumhe ca kho tātā mayānuguttā, yehicchakaṃ tena paletha sotthi''nti. –

Gāthamāha. Tattha **anucchavi**nti anucchavikaṃ, tumhākameva taṃ yuttarūpaṃ. **Ovadiyañca meta**nti me mayhaṃ tumhehi ovadiyaṃ ovādavasena vattabbametaṃ. **Yaṃ** yasmā, **maṃ** mayhaṃ, **tumhe** ''kathaṃ nu soceyya''ntiādinā **peyyavācaṃ** piyavacanaṃ **vadetha.** Yaṃ vā peyyavācāya vadanaṃ kathanaṃ, taṃ tumhākameva anucchavikanti yojanā. Atha vā yaṃ yasmā tumhe peyyavācaṃ vadetha, tasmā anucchavikaṃ ovadiyañca ovaditabbaṃ ovādānurūpaṃ kātabbañca me mayā kataṃ, kiṃ pana tanti āha **''tumhe ca kho tātā''**tiādi. Tattha **mayānuguttā**ti imasmiṃ amanussapariggahe marukantāre yāva kantārātikkamā mayā anuguttā rakkhitā, **yenicchakaṃ** yathārucitena, **sotthiṃ** khemena, **paletha** gacchathāti attho.

Atha vāṇijā kataññubhāvaṃ pakāsentā –

1264.''Gantvā mayaṃ sindhusovīrabhūmiṃ, dhanatthikā uddayaṃ patthayānā;
Yathāpayogā paripuṇṇacāgā, kāhāma serīsamahaṃ uḷāranti. –

Gāthamāhaṃsu. Tattha **yathāpayogā**ti idāni katapaṭiññānurūpapayogā. **Paripuṇṇacāgā**ti samattacāgā, uḷārassa mahassa pariyattapariccāgā. **Maha**nti ussavapūjaṃ.

Puna devaputto mahakaraṇaṃ paṭikkhipanto kattabbesu ca te niyojento –

1265.''Mā ceva serīsamahaṃ akattha, sabbañca vo bhavissati yaṃ vadetha;
Pāpāni kammāni vivajjayātha, dhammānuyogañca adhiṭṭhahāthā''ti. –

Gāthamāha. Tattha **yaṃ vadethā**ti yaṃ tumhe khemena sindhusovīradesapattiṃ tattha ca vipulaṃ uddayaṃ lābhaṃ paccāsīsantā ''gantvā maya''ntiādīni vadatha. **Sabbaṃ** taṃ **vo** tumhākaṃ tatheva bhavissati, tattha nikkaṅkhā hotha, tumhe pana ito paṭṭhāya **pāpāni kammāni** pāṇātipātādīni **vivajjayātha** parivajjetha. **Dhammānuyoga**nti dānādikusaladhammassa anuyuñjanaṃ. **Adhiṭṭhahāthā**ti anusikkhatha idaṃ serīsakamahanti dasseti.

Yaṃ pana upāsakaṃ anuggaṇhanto tesaṃ rakkhāvaraṇaṃ kātukāmo ahosi, tassa guṇaṃ kittetvā taṃ tesaṃ uddisanto imā gāthāyo āha –

1266.''Upāsako atthi imamhi saṅghe, bahussuto sīlavatūpapanno;

Saddho ca cāgī ca supesalo ca, vicakkhaṇo santusito mutīmā.

1267. ‘‘Sañjānamāno na musā bhaṇeyya, parūpaghātāya na cetayeyya;
Vebhūtikaṃ pesuṇaṃ no kareyya, saṇhañca vācaṃ sakhilaṃ bhaṇeyya.

1268. ‘‘Sagāravo sappatisso vinīto, apāpako adhisīle visuddho;
So mātaraṃ pitarañcāpi jantu, dhammena poseti ariyavutti.

1269. ‘‘Maññe so mātāpitūnaṃ kāraṇā, bhogāni pariyesati na attahetu;
Mātāpitūnañca yo accayena, nekkhammapoṇo carissati brahmacariyaṃ.

1270. ‘‘Ujū avaṅko asaṭho amāyo, na lesakappena ca vohareyya;
So tādiso sukatakammakārī, dhamme ṭhito kinti labhetha dukkhaṃ.

1271. ‘‘Taṃkāraṇā pātukatomhi attanā, tasmā dhammaṃ passatha vāṇijāse;
Aññatra teniha bhasmī bhavetha, andhākulā vippanaṭṭhā araññe;
Taṃ khippamānena lahuṃ parena, sukho have sappurisena saṅgamo’’ti.

1266. Tattha **saṅghe**ti sattasamūhe. **Vicakkhaṇo**ti tattha tattha kattabbatāya kusalo. **Santusito**ti santuṭṭho. **Mutīmā**ti kammassakatañāṇādinā idhalokaparalokahitānaṃ munanato mutimā.

1267. **Sañjānamāno na musā bhaṇeyyā**ti sampajānamusā na bhāseyya. **Vebhūtika**nti sahitānaṃ vinābhāvakaraṇato ‘‘vebhūtika’’nti laddhanāmaṃ pisuṇaṃ, **no kareyya** na vadeyya.

1268. **Sappatisso**ti patissayo garuṭṭhāniyesu nivātavuttikattā soraccaṃ, saha patissenāti sappatisso. **Adhisīle**ti upāsakena rakkhitabbaadhisīlasikkhāya. **Ariyavuttī**ti parisuddhavutti.

1269. **Nekkhammapoṇo**ti nibbānaninno. **Carissati brahmacariya**nti pabbajjaṃ sāsanabrahmacariyaṃ carissati.

1270. **Lesakappenā**ti kappiyalesena. **Na ca vohareyyā**ti māyāsāṭheyyavasena vacanaṃ na nicchāreyya. **Dhamme ṭhito kinti labhetha dukkha**nti evaṃ vuttanayena dhamme ṭhito dhammacārī samacārī kinti kena pakārena dukkhaṃ labhetha pāpuṇeyya.

1271. **Taṃkāraṇā**ti tannimittaṃ tassa upāsakassa hetu. **Pātukatomhi attanā**ti sayameva tumhākaṃ ahaṃ pāturahosiṃ. ‘‘Attāna’’ntipi pāṭho, mama attānaṃ tumhākaṃ pātvākāsinti attho. **Tasmā**ti yasmā ahaṃ dhammaṃ apacāyamāno taṃ rakkhanto tumhepi rakkhāmi, tasmā **dhammaṃ passatha** dhammameva caritabbaṃ katvā oloketha. **Aññatra teniha bhasmī bhavethā**ti tena upāsakena vinā ce āgatā, imasmiṃ marukantāre anāthā appaṭisaraṇā bhasmabhāvaṃ gaccheyyātha. **Khippamānenā**ti evaṃ khippantena vambhantena pīḷantena. **Lahu**nti sukaraṃ. **Parenā**ti adhikaṃ, aññena vā. Tasmā **sukho have sappurisena saṅgamo**ti. So hi khantisoracce niviṭṭho kenaci kiñci vuttopi na paṭippharatīti adhippāyo.

Evaṃ sāmaññato kittitaṃ sarūpato ñātukāmā vāṇijā –

1272. ‘‘Kiṃ nāma so kiñca karoti kammaṃ,
Kiṃ nāmadheyyaṃ kiṃ pana tassa gottaṃ;
Mayampi naṃ daṭṭhukāmamha yakkha, yassānukampāya idhāgatosi;
Lābhā hi tassa yassa tuvaṃ pihesī’’ti. –

Gāthamāhaṃsu. Tattha **kiṃ nāma so**ti nāmato so jantu satto ko nāma. **Kiñca karoti kamma**nti kasivaṇijjādīsu kīdisaṃ kammaṃ karoti. **Kiṃ nāmadheyya**nti mātāpitūhi kataṃ pana ‘‘tisso phusso’’tiādīsu tassa kiṃ nāmadheyyaṃ, ‘‘bhaggavo bhāradvājo’’tiādīsu kiṃ vā tassa gottaṃ. **Yassa tuvaṃ pihesī**ti yaṃ tuvaṃ piyāyasi.

Idāni devaputto taṃ nāmagottādivasena dassento –

1273. ‘‘Yo kappako sambhavanāmadheyyo,
Upāsako kocchaphalūpajīvī;
Jānātha naṃ tumhākaṃ pesiyo so,
Mā kho naṃ hīḷittha supesalo so’’ti. –

Āha. Tattha **kappako**ti nhāpito. **Sambhavanāmadheyyo**ti sambhavoti evaṃnāmo. **Kocchaphalūpajīvī**ti kocchañca phalañca upanissāya jīvanako. Tattha kocchaṃ nāma āḷakādisaṇṭhāpanatthaṃ kesādīnaṃ ullikhanasādhanaṃ. **Pesiyo** pesanakārako veyyāvaccakaro.

Idāni vāṇijā taṃ sañjānitvā āhaṃsu –

1274. ‘‘Jānāmase yaṃ tvaṃ pavadesi yakkha, na kho naṃ jānāma sa edisoti;
Mayampi naṃ pūjayissāma yakkha, sutvāna tuyhaṃ vacanaṃ uḷāra’’nti.

Tattha **jānāmase**ti yaṃ tvaṃ vadesi, taṃ mayaṃ sarūpato jānāma. **Ediso**ti guṇato pana yathā tayā kittitaṃ, evaṃ edisoti taṃ na kho jānāma, yathā taṃ aviddasunoti adhippāyo.

Idāni devaputto te attano vimānaṃ āropetvā anusāsanatthaṃ –

1275. ‘‘Ye keci imasmiṃ satthe manussā, daharā mahantā athavāpi majjhimā;
Sabbeva te ālambantu vimānaṃ, passantu puññānaṃ phalaṃ kadariyā’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **mahantā**ti vuḍḍhā. **Ālambantū**ti ārohantu. **Kadariyā**ti maccharino adānasīlā.

Idāni pariyosāne cha gāthā dhammasaṅgāhakehi vuttā –

1276. ‘‘Te tattha sabbeva ahaṃ pureti, taṃ kappakaṃ tattha purakkhatvā;
Sabbeva te ālambiṃsu vimānaṃ, masakkasāraṃ viya vāsavassa.

1277. ‘‘Te tattha sabbeva ahaṃ pureti, upāsakattaṃ paṭivedayiṃsu;
Pāṇātipātā viratā ahesuṃ, loke adinnaṃ parivajjayiṃsu;
Amajjapā no ca musā bhaṇiṃsu, sakena dārena ca ahesuṃ tuṭṭhā.

1278. ‘‘Te tattha sabbeva ahaṃ pureti, upāsakattaṃ paṭivedayitvā;
Pakkāmi sattho anumodamāno, yakkhiddhiyā anumato punappunaṃ.

1279. ‘‘Gantvāna te sindhusovīrabhūmiṃ, dhanatthikā uddayaṃ patthayānā;
Yathāpayogā paripuṇṇalābhā, paccāgamuṃ pāṭaliputtamakkhataṃ.

1280. ‘‘Gantvāna te saṅgharaṃ sotthivanto, puttehi dārehi samaṅgibhūtā;
Ānandī vittā sumanā patītā, akaṃsu serīsamahaṃ uḷāraṃ;
Serīsakaṃ te pariveṇaṃ māpayiṃsu.

1281. ‘‘Etādisā sappurisāna sevanā, mahatthikā dhammaguṇāna sevanā;
Ekassa atthāya upāsakassa, sabbeva sattā sukhitā ahesu’’nti.

1276. Tattha **ahaṃ pure**ti ahaṃ purimaṃ ahaṃ purimanti ahamahaṃkarāti attho. **‘‘Te tattha sabbevā’’**ti vatvā puna **‘‘sabbeva te’’**ti vacanaṃ ‘‘sabbeva te yathā vimānassa āruhane ussukkajātā ahesuṃ, tathā sabbeva taṃ āruhiṃsu, na kassaci āruhane antarāyo ahosī’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Masakkasāraṃ viya vāsavassā**ti ‘‘masakkasāra’’nti ca tāvatiṃsabhavanaṃ vuccati, sabbaṃ vā devabhavanaṃ, idha pana sakkabhavanaṃ veditabbaṃ. Tenāha ‘‘masakkasāraṃ viya vāsavassā’’ti.

1277-8. Atha te vāṇijā vimānaṃ passitvā pasannacittā tassa devaputtassa ovāde ṭhatvā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāya tassa ānubhāvena sotthinā icchitaṃ desaṃ agamaṃsu. Tena vuttaṃ **‘‘te tattha sabbevā’’**tiādi. Tattha anumato pakkāmi sattho yakkhiddhiyā punappunaṃ anumodamānoti yojanā. Kena pana anumatoti? Yakkhenāti pākaṭoyamattho.

1279. **Yathāpayogā**ti yathāajjhāsayaṃ katapayogā. **Paripuṇṇalābhā**ti samiddhalābhā. **Akkhata**nti anupaddutaṃ pāṭaliputtaṃ. **Akkhata**nti vā anābādhaṃ anuppīḷaṃ, anantarāyenāti attho.

1280. **Saṅghara**nti sakaṃ gehaṃ. **Sotthivanto**ti sotthibhāvena yuttā khemino. **Ānandī**tiādīhi catūhi padehi somanassitabhāvameva vadati. **Serīsakaṃ te pariveṇaṃ māpayiṃsū**ti kataññutāya ṭhatvā paṭissavamocanatthañca devaputtassa nāmena serīsakaṃ nāma paricchedavasena veṇiyato pekkhitabbato pariveṇaṃ pāsādakūṭāgārarattiṭṭhānādisampannaṃ pākāraparikkhittaṃ dvārakoṭṭhakayuttaṃ āvāsaṃ akaṃsu.

1281. **Etādisā**ti edisī, evaṃ anatthapaṭibāhinī atthasādhikā ca. **Mahatthikā**ti mahāpayojanā mahānisaṃsā. **Dhammaguṇāna**nti aviparītaguṇānaṃ. **Ekassa** sattassa hitatthaṃ **sabbeva sattā** sabbe eva te satthapariyāpannā sattā, **sukhitā** sukhappattā khemappattā **ahesuṃ**.

Sambhavo pana upāsako pāyāsissa devaputtassa tesañca vāṇijānaṃ vacanapaṭivacanavasena pavattaṃ gāthābandhaṃ sutaniyāmeneva uggahetvā therānaṃ ārocesi. Pāyāsidevaputto āyasmato sambhavattherassa kathesīti apare. Taṃ yasattherappamukhā mahātherā dutiyasaṅgītiyaṃ saṅgahaṃ āropesuṃ. Sambhavo pana upāsako mātāpitūnaṃ accayena pabbajitvā arahatte patiṭṭhāsi.

Serīsakavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sunikkhittavimānavaṇṇanā

Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānanti sunikkhittavimānaṃ. Tassa kā uppatti? Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane. Tena samayena āyasmā mahāmoggallāno heṭṭhā vuttanayeneva devacārikaṃ caranto tāvatiṃsabhavanaṃ upagato. Tasmiñca khaṇe aññataro devaputto attano vimānadvāre ṭhito āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ disvā sañjātagāravabahumāno upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi.

So kira atīte kassapasammāsambuddhe parinibbute tassa sarīradhātuyo pakkhipitvā yojanike kanakathūpe ca kate catasso parisā kālena kālaṃ upasaṅkamitvā gandhapupphadhūpādīhi cetiye pūjaṃ karonti, tattha aññataro upāsako aññesu pupphapūjaṃ katvā gatesu tehi pūjitaṭṭhāne dunnikkhittāni pupphāni disvā tattheva tāni sammadeva ṭhapento sannivesavasena dassanīyaṃ pāsādikaṃ vibhattivisesayuttaṃ pupphapūjaṃ akāsi. Katvā ca pana etaṃ ārammaṇaṃ gaṇhanto satthu guṇe anussaritvā pasannacitto taṃ puññaṃ hadaye ṭhapesi.

So aparabhāge kālaṃ katvā tasseva kammassa ānubhāvena tāvatiṃsabhavane dvādasayojanike kanakavimāne nibbatti, mahānubhāvo mahā cassa parivāro ahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘tasmiñca khaṇe aññataro devaputto…pe… aṭṭhāsī’’ti. Atha naṃ āyasmā mahāmoggallāno yathāladdhasampattikittanamukhena katasucaritakammaṃ imāhi gāthāhi pucchi –

1282.‘‘Uccamidaṃ maṇithūṇaṃ vimānaṃ, samantato dvādasayojanāni;
Kūṭāgārā sattasatā uḷārā, veḷuriyathambhā rucakatthatā subhā.

1283.‘‘Tatthacchasi pivasi khādasi ca, dibbā ca vīṇā pavadanti vagguṃ;
Dibbā rasā kāmaguṇettha pañca, nāriyo ca naccanti suvaṇṇachannā.

1284.‘‘Kena tetādiso vaṇṇo, kena te idha mijjhati;
Uppajjanti ca te bhogā, ye keci manaso piyā.

1285.‘‘Pucchāmi taṃ deva mahānubhāva, manussabhūto kimakāsi puññaṃ;
Kenāsi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca te sabbadisā pabhāsatī’’ti.

Sopi tassa attano katakammaṃ imāhi gāthāhi kathesi. Taṃ dassentā saṅgītikārā āhaṃsu –

1286.‘‘So devaputto attamano, moggallānena pucchito;
Pañhaṃ puṭṭho viyākāsi, yassa kammassidaṃ phalaṃ’’.

1287.‘‘Dunnikkhittaṃ mālaṃ sunikkhipitvā, patiṭṭhapetvā sugatassa thūpe;
Mahiddhiko camhi mahānubhāvo, dibbehi kāmehi samaṅgibhūto.

1288.‘‘Tena metādiso vaṇṇo, tena me idha mijjhati;
Uppajjanti ca me bhogā, ye keci manaso piyā.

1289.‘‘Akkhāmi te bhikkhu mahānubhāva, manussabhūto yamahaṃ akāsiṃ;
Tenamhi evaṃ jalitānubhāvo, vaṇṇo ca me sabbadisā pabhāsatī’’ti.

1287. Tattha **dunnikkhittaṃ māla**nti cetiye pūjākaraṇaṭṭhāne nirantaraṭṭhapanādinā racanāvisesena aṭṭhapetvā yathānikkhittatāya na suṭṭhu nikkhittaṃ, vātena vā paharitvā dunnikkhittaṃ pupphaṃ. **Sunikkhipitvā**ti suṭṭhu nikkhipitvā racanāvisesena dassanīyaṃ pāsādikaṃ katvā nikkhipiya. **Patiṭṭhapetvā**ti vibhattivisesādivasena pupphaṃ patiṭṭhāpetvā. Taṃ vā pupphaṃ nikkhipanto satthu cetiyaṃ uddissa mama santāne kusaladhammaṃ patiṭṭhāpetvāti evaṃ ettha attho daṭṭhabbo. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ devaputtena attano sucaritakamme pakāsite thero tassa dhammaṃ desetvā āgantvā bhagavato tamatthaṃ nivedesi. Bhagavā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā sampattamahājanassa dhammaṃ desesi. Desanā mahājanassa sātthikā ahosīti.

Sunikkhittavimānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paramatthadīpaniyā khuddaka-aṭṭhakathāya vimānavatthusmiṃ

Ekādasavatthupaṭimaṇḍitassa sattamassa

Sunikkhittavaggassa atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca purisavimānavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Devatānaṃ vimānādi-sampattiṃ tassa kāraṇaṃ;
Pakāsayantī sattānaṃ, sabbalokahitāvahā.

Appakānampi kārānaṃ, yā vibhāveti desanā;
Uḷāraphalataṃ citta-khettasampattiyogato.

Yaṃ kathāvatthukusalā, supariññātavatthukā;
Vimānavatthuicceva, saṅgāyiṃsu mahesayo.

Tassa atthaṃ pakāsetuṃ, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Sannissāya samāraddhā, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Yā tattha paramatthānaṃ, tattha tattha yathārahaṃ;
Pakāsanā **paramattha-dīpanī** nāma nāmato.

Sampattā pariniṭṭhānaṃ, anākulavinicchayā;
Sā sattarasamattāya, pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;
Puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.

Ogāhetvā visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā;
Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati;
Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsatūti.

Iti badaratitthavihāravāsinā **ācariyadhammapālena**

Katāya

Paramatthadīpaniyā khuddaka-aṭṭhakathāya

Vimānavatthuatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vimānavatthu-aṭṭhakathā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Therīgāthā-aṭṭhakathā

1. Ekakanipāto

1. Aññatarātherīgāthāvaṇṇanā

Idāni therīgāthānaṃ atthasaṃvaṇṇanāya okāso anuppatto. Tattha yasmā bhikkhunīnaṃ ādito yathā pabbajjā upasampadā ca paṭiladdhā, taṃ pakāsetvā atthasaṃvaṇṇanāya karīyamānāya tattha tattha gāthānaṃ aṭṭhuppattiṃ vibhāvetuṃ sukarā hoti supākaṭā ca, tasmā taṃ pakāsetuṃ ādito paṭṭhāya saṅkhepato ayaṃ anupubbikathā –

Ayañhi lokanātho ‘‘manussattaṃ liṅgasampattī’’tyādinā vuttāni aṭṭhaṅgāni samodhānetvā dīpaṅkarassa bhagavato pādamūle katamahābhinīhāro samatiṃsapāramiyo pūrento catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇo anukkamena pāramiyo pūretvā ñātatthacariyāya lokatthacariyāya buddhatthacariyāya ca koṭiṃ patvā tusitabhavane nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi buddhabhāvāya –

‘‘Kālo kho te mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada’’nti. (bu. vaṃ. 1.67) –

Āyācitamanussūpapattiko tāsaṃ devatānaṃ paṭiññaṃ datvā, katapañcamahāvilokano sakyarājakule suddhodanamahārājassa gehe sato sampajāno mātukucchiṃ okkanto dasamāse sato sampajāno tattha ṭhatvā, sato sampajāno tato nikkhanto lumbinīvane laddhābhijātiko vividhā dhātiyo ādiṃ katvā mahatā parihārena sammadeva parihariyamāno anukkamena vuḍḍhippatto tīsu pāsādesu vividhanāṭakajanaparivuto devo viya sampattiṃ anubhavanto jiṇṇabyādhimatadassanena jātasaṃvego ñāṇassa paripākataṃ gatattā, kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ disvā, rāhulakumārassa jātadivase channasahāyo kaṇḍakaṃ assarājaṃ āruyha, devatāhi vivaṭena dvārena aḍḍharattikasamaye mahābhinikkhamanaṃ nikkhamitvā, teneva rattāvasesena tīṇi rajjāni atikkamitvā anomānadītīraṃ patvā ghaṭikāramahābrahmunā ānīte arahattaddhaje gahetvā pabbajito, tāvadeva vassasaṭṭhikatthero viya ākappasampanno hutvā, pāsādikena iriyāpathena anukkamena rājagahaṃ patvā, tattha piṇḍāya caritvā paṇḍavapabbatapabbhāre piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā, māgadharājena rajjena nimantiyamāno taṃ paṭikkhipitvā, bhaggavassārāmaṃ gantvā, tassa samayaṃ pariggaṇhitvā tato āḷārudakānaṃ samayaṃ pariggaṇhitvā, taṃ sabbaṃ analaṅkaritvā anukkamena uruvelaṃ gantvā tattha chabbassāni dukkarakārikaṃ katvā, tāya ariyadhammapaṭivedhassābhāvaṃ ñatvā ‘‘nāyaṃ maggo bodhāyā’’ti oḷārikaṃ āhāraṃ āharanto katipāhena balaṃ gāhetvā visākhāpuṇṇamadivase sujātāya dinnaṃ varabhojanaṃ bhuñjitvā, suvaṇṇapātiṃ nadiyā paṭisotaṃ khipitvā, ‘‘ajja buddho bhavissāmī’’ti katasanniṭṭhāno sāyanhasamaye **kāḷena** nāgarājena abhitthutiguṇo bodhimaṇḍaṃ āruyha acalaṭṭhāne pācīnalokadhātuabhimukho aparājitapallaṅke nisinno caturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ adhiṭṭhāya, sūriye anatthaṅgateyeva mārabalaṃ vidhamitvā, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā, pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā, anulomapaṭilomaṃ paccayākāraṃ sammasanto vipassanaṃ vaḍḍhetvā sabbabuddhehi adhigataṃ anaññasādhāraṇaṃ sammāsambodhiṃ adhigantvā, nibbānārammaṇāya phalasamāpattiyā tattheva sattāhaṃ vītināmetvā, teneva nayena itarasattāhepi bodhimaṇḍeyeva vītināmetvā, rājāyatanamūle madhupiṇḍikabhojanaṃ bhuñjitvā, puna ajapālanigrodhamūle nisinno dhammatāya dhammagambhīrataṃ paccavekkhitvā appossukkatāya citte namante mahābrahmunā āyācito buddhacakkhunā lokaṃ volokento tikkhindriyamudindriyādibhede satte disvā mahābrahmunā dhammadesanāya katapaṭiñño ‘‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya’’nti āvajjento āḷārudakānaṃ kālaṅkatabhāvaṃ ñatvā, ‘‘bahupakārā kho me pañcavaggiyā bhikkhū, ye maṃ padhānapahitattaṃ upaṭṭhahiṃsu, yaṃnūnāhaṃ pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya’’nti (mahāva. 10) cintetvā, āsāḷhipuṇṇamāyaṃ mahābodhito bārāṇasiṃ uddissa aṭṭhārasayojanaṃ maggaṃ paṭipanno antarāmagge upakena ājīvakena saddhiṃ mantetvā, anukkamena isipatanaṃ patvā tattha pañcavaggiye saññāpetvā ‘‘dveme, bhikkhave, antā pabbajitena na sevitabbā’’tiādinā (mahāva. 13; saṃ. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) dhammacakkapavattanasuttantadesanāya aññāsikoṇḍaññappamukhā aṭṭhārasabrahmakoṭiyo dhammāmataṃ pāyetvā pāṭipade bhaddiyattheraṃ, pakkhassa dutiyāyaṃ vappattheraṃ, pakkhassa tatiyāyaṃ mahānāmattheraṃ, catutthiyaṃ assajittheraṃ, sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā, pañcamiyaṃ pana pakkhassa anattalakkhaṇasuttantadesanāya (mahāva. 20; saṃ. ni. 3.59) sabbepi arahatte patiṭṭhāpetvā tato paraṃ yasadārakappamukhe pañcapaṇṇāsapurise, kappāsikavanasaṇḍe tiṃsamatte bhaddavaggiye, gayāsīse piṭṭhipāsāṇe sahassamatte purāṇajaṭileti evaṃ mahājanaṃ ariyabhūmiṃ otāretvā bimbisārappamukhāni ekādasanahutāni sotāpattiphale nahutaṃ saraṇattaye patiṭṭhāpetvā veḷuvanaṃ paṭiggahetvā tattha viharanto assajittherassa vāhasā adhigatapaṭhamamagge sañcayaṃ āpucchitvā, saddhiṃ parisāya attano santikaṃ upagate sāriputtamoggallāne aggaphalaṃ sacchikatvā sāvakapāramiyā matthakaṃ patte aggasāvakaṭṭhāne ṭhapetvā kāḷudāyittherassa abhiyācanāya kapilavatthuṃ gantvā, mānatthaddhe ñātake yamakapāṭihāriyena dametvā, pitaraṃ anāgāmiphale, mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale paṭiṭṭhāpetvā, nandakumāraṃ rāhulakumārañca pabbājetvā, satthā punadeva rājagahaṃ paccāgacchi.

Athāparena samayena satthari vesāliṃ upanissāya kūṭāgārasālāyaṃ viharante suddhodanamahārājā setacchattassa heṭṭhāva arahattaṃ sacchikatvā parinibbāyi. Atha mahāpajāpatiyā gotamiyā pabbajjāya cittaṃ uppajji, tato rohinīnadītīre kalahavivādasuttantadesanāya (su. ni. 868 ādayo) pariyosāne nikkhamitvā, pabbajitānaṃ pañcannaṃ kumārasatānaṃ pādaparicārikā ekajjhāsayāva hutvā mahāpajāpatiyā santikaṃ gantvā, sabbāva ‘‘satthu santike pabbajissāmā’’ti mahāpajāpatiṃ jeṭṭhikaṃ katvā satthu santikaṃ gantukāmā ahesuṃ. Ayañca mahāpajāpati pubbepi ekavāraṃ satthāraṃ pabbajjaṃ yācitvā nālattha, tasmā kappakaṃ pakkosāpetvā kese chindāpetvā kāsāyāni acchādetvā sabbā tā sākiyāniyo ādāya vesāliṃ gantvā ānandattherena dasabalaṃ yācāpetvā, aṭṭhagarudhammapaṭiggahaṇena pabbajjaṃ upasampadañca alattha. Itarā pana sabbāpi ekato upasampannā ahesuṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato panetaṃ vatthu tattha tattha pāḷiyaṃ (cūḷava. 402) āgatameva.

Evaṃ upasampannā pana mahāpajāpati satthāraṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Athassā satthā dhammaṃ desesi. Sā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇi. Sesā ca pañcasatabhikkhuniyo nandakovādapariyosāne (ma. ni. 3.398) arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Evaṃ bhikkhunisaṅghe suppatiṭṭhite puthubhūte tattha tattha gāmanigamajanapadarājadhānīsu kulitthiyo kulasuṇhāyo kulakumārikāyo buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattitañca sutvā, sāsane abhippasannā saṃsāre ca jātasaṃvegā attano sāmike mātāpitaro ñātake ca anujānāpetvā, sāsane uraṃ datvā pabbajiṃsu. Pabbajitvā ca sīlācārasampannā satthuno ca tesaṃ therānañca santike ovādaṃ labhitvā ghaṭentiyo vāyamantiyo nacirasseva arahattaṃ sacchākaṃsu. Tāhi udānādivasena tattha tattha bhāsitā gāthā pacchā saṅgītikārakehi ekajjhaṃ katvā ekakanipātādivasena saṅgītiṃ āropayiṃsu ‘‘imā **therīgāthā** nāmā’’ti. Tāsaṃ nipātādivibhāgo heṭṭhā vuttoyeva. Tattha nipātesu ekakanipāto ādi. Tatthapi –

1. ‘‘Sukhaṃ supāhi therike, katvā coḷena pārutā;
Upasanto hi te rāgo, sukkhaḍākaṃva kumbhiya’’nti. –

Ayaṃ gāthā ādi. Tassā kā uppatti? Atīte kira aññatarā kuladhītā koṇāgamanassa bhagavato kāle sāsane abhippasannā hutvā satthāraṃ nimantetvā dutiyadivase sākhāmaṇḍapaṃ kāretvā vālikaṃ attharitvā upari vitānaṃ bandhitvā gandhapupphādīhi pūjaṃ katvā satthu kālaṃ ārocāpesi. Satthā tattha gantvā paññatte āsane nisīdi. Sā bhagavantaṃ vanditvā paṇītena khādanīyena bhojanīyena parivisitvā, bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ ticīvarena acchādesi. Tassā bhagavā anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sā yāvatāyukaṃ puññāni katvā āyupariyosāne devaloke nibbattitvā ekaṃ buddhantaraṃ sugatīsu eva saṃsarantī kassapassa bhagavato kāle gahapatikule nibbattitvā viññutaṃ patvā, saṃsāre jātasaṃvegā sāsane pabbajitvā upasampajjitvā vīsativassahassāni bhikkhunisīlaṃ pūretvā, puthujjanakālakiriyaṃ katvā, sagge nibbattā ekaṃ buddhantaraṃ saggasampattiṃ anubhavitvā imasmiṃ buddhuppāde vesāliyaṃ khattiyamahāsālakule nibbatti. Taṃ thirasantasarīratāya **therikā**ti voharimsu. Sā vayappattā kulappadesādinā samānajātikassa khattiyakumārassa mātāpitūhi dinnā patidevatā hutvā vasantī satthu vesāligamane sāsane paṭiladdhasaddhā upāsikā hutvā, aparabhāge mahāpajāpatigotamītheriyā santike dhammaṃ sutvā pabbajjāya ruciṃ uppādetvā ‘‘ahaṃ pabbajissāmī’’ti sāmikassārocesi. Sāmiko nānujānāti. Sā pana katādhikāratāya yathāsutaṃ dhammaṃ paccavekkhitvā rūpārūpadhamme pariggahetvā vipassanaṃ anuyuttā viharati.

Athekadivasaṃ mahānase byañjane paccamāne mahatī aggijālā uṭṭhahi. Sā aggijālā sakalabhājanaṃ taṭataṭāyantaṃ jhāyati. Sā taṃ disvā tadevārammaṇaṃ katvā suṭṭhutaraṃ aniccataṃ upaṭṭhahantaṃ upadhāretvā tato tattha dukkhāniccānattatañca āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anukkamena ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā anāgāmiphale patiṭṭhahi. Sā tato paṭṭhāya ābharaṇaṃ vā alaṅkāraṃ vā na dhāreti. Sā sāmikena ‘‘kasmā tvaṃ, bhadde, idāni pubbe viya ābharaṇaṃ vā alaṅkāraṃ vā na dhāresī’’ti vuttā attano gihibhāve abhabbabhāvaṃ ārocetvā pabbajjaṃ anujānāpesi. So visākho upāsako viya dhammadinnaṃ mahatā parihārena mahāpajāpatigotamiyā santikaṃ netvā ‘‘imaṃ, ayye, pabbājethā’’ti āha. Atha mahāpajāpatigotamī taṃ pabbājetvā upasampādetvā vihāraṃ netvā satthāraṃ dassesi. Satthāpissā pakatiyā diṭṭhārammaṇameva vibhāvento **‘‘sukhaṃ supāhī’’**ti gāthamāha.

Tattha **sukha**nti bhāvanapuṃsakaniddeso. **Supāhī**ti āṇattivacanaṃ. **Therike**ti āmantanavacanaṃ. **Katvā coḷena pārutā**ti appicchatāya niyojanaṃ. **Upasanto hi te rāgo**ti paṭipattikittanaṃ. **Sukkhaḍākaṃvā**ti upasametabbassa kilesassa asārabhāvanidassanaṃ. **Kumbhiya**nti tadādhārassa aniccatucchādibhāvanidassanaṃ.

Sukhanti cetaṃ iṭṭhādhivacanaṃ. Sukhena nidukkhā hutvāti attho. **Supāhī**ti nipajjanidassanañcetaṃ catunnaṃ iriyāpathānaṃ, tasmā cattāropi iriyāpathe sukheneva kappehi sukhaṃ viharāti attho. **Therike**ti idaṃ yadipi tassā nāmakittanaṃ, pacurena anvatthasaññābhāvato pana thire sāsane thirabhāvappatte, thirehi sīlādidhammehi samannāgateti attho. **Katvā coḷena pārutā**ti paṃsukūlacoḷehi cīvaraṃ katvā acchāditasarīrā taṃ nivatthā ceva pārutā ca. **Upasanto hi te rāgo**ti hi-saddo hetvattho. Yasmā tava santāne uppajjanakakāmarāgo upasanto anāgāmimaggañāṇagginā daḍḍho, idāni tadavasesaṃ rāgaṃ aggamaggañāṇagginā dahetvā sukhaṃ supāhīti adhippāyo. **Sukkhaḍākaṃva kumbhiya**nti yathā taṃ pakke bhājane appakaṃ ḍākabyañjanaṃ mahatiyā aggijālāya paccamānaṃ jhāyitvā sussantaṃ vūpasammati, yathā vā udakamisse ḍākabyañjane uddhanaṃ āropetvā paccamāne udake vijjamāne taṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati, udake pana chinne upasantameva hoti, evaṃ tava santāne kāmarāgo upasanto, itarampi vūpasametvā sukhaṃ supāhīti.

Therī indriyānaṃ paripākaṃ gatattā satthu desanāvilāsena ca gāthāpariyosāne saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.26-30).

‘‘Koṇāgamanabuddhassa, maṇḍapo kārito mayā;
Dhuvaṃ ticīvaraṃdāsiṃ, buddhassa lokabandhuno.

‘‘Yaṃ yaṃ janapadaṃ yāmi, nigame rājadhāniyo;
Sabbattha pūjito homi, puññakammassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavā.

‘‘Svāgataṃ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā therī udānentī tameva gāthaṃ abhāsi, tenāyaṃ gāthā tassā theriyā gāthā ahosi. Tattha theriyā vuttagāthāya anavaseso rāgo pariggahito aggamaggena tassa vūpasamassa adhippetattā. Rāgavūpasameneva cettha sabbesampi kilesānaṃ vūpasamo vuttoti daṭṭhabbaṃ tadekaṭṭhatāya sabbesaṃ kilesadhammānaṃ vūpasamasiddhito. Tathā hi vuccati –

‘‘Uddhaccavicikicchāhi, yo moho sahajo mato;
Pahānekaṭṭhabhāvena, rāgena saraṇo hi so’’ti.

Yathā cettha sabbesaṃ saṃkilesānaṃ vūpasamo vutto, evaṃ sabbatthāpi tesaṃ vūpasamo vuttoti veditabbaṃ. Pubbabhāge tadaṅgavasena, samathavipassanākkhaṇe vikkhambhanavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena, phalakkhaṇe paṭippassaddhivasena vūpasamasiddhito. Tena catubbidhassāpi pahānassa siddhi veditabbā. Tattha tadaṅgappahānena sīlasampadāsiddhi, vikkhambhanapahānena samādhisampadāsiddhi, itarehi paññāsampadāsiddhi dassitā hoti pahānābhisamayopasijjhanato. Yathā bhāvanābhisamayaṃ sādheti tasmiṃ asati tadabhāvato, tathā sacchikiriyābhisamayaṃ pariññābhisamayañca sādheti evāti. Caturābhisamayasiddhiyā tisso sikkhā, paṭipattiyā tividhakalyāṇatā, sattavisuddhiyo ca paripuṇṇā imāya gāthāya pakāsitā hontīti veditabbaṃ. **Aññatarātherī** apaññātā nāmagottādivasena apākaṭā, ekā therī lakkhaṇasampannā bhikkhunī imaṃ gāthaṃ abhāsīti adhippāyo.

Aññatarātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Muttātherīgāthāvaṇṇanā

2. ‘‘Mutte muccassu yogehi, cando rāhuggahā iva;
Vippamuttena cittena, anaṇā bhuñja piṇḍaka’’nti. –

Ayaṃ muttāya nāma sikkhamānāya gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā ekadivasaṃ satthāraṃ rathiyaṃ gacchantaṃ disvā pasannamānasā pañcapatiṭṭhitena vanditvā pītivegena satthu pādamūle avakujjā nipajji. Sā tena puññakammena devaloke nibbattitvā aparāparaṃ sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ brāhmaṇamahāsālakule nibbatti, **muttā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā upanissayasampannatāya vīsativassakāle mahāpajāpatigotamiyā santike pabbajitvā sikkhamānāva hutvā kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā vipassanāya kammaṃ karoti. Sā ekadivasaṃ bhattakiccaṃ katvā piṇḍapātapaṭikkantā therīnaṃ bhikkhunīnaṃ vattaṃ dassetvā divāṭṭhānaṃ gantvā raho nisinnā vipassanāya manasikāraṃ ārabhi. Satthā surabhigandhakuṭiyā nisinnova obhāsaṃ vissajjetvā tassā purato nisinno viya attānaṃ dassetvā **‘‘mutte muccassu yogehī’’**ti imaṃ gāthamāha.

Tattha **mutte**ti tassā ālapanaṃ. **Muccassu yogehī**ti maggapaṭipāṭiyā kāmayogādīhi catūhi yogehi mucca, tehi vimuttacittā hohi. Yathā kiṃ? **Cando rāhuggahā ivā**ti rāhusaṅkhāto gahato cando viya upakkilesato muccassu. **Vippamuttena cittenā**ti ariyamaggena samucchedavimuttiyā suṭṭhu vimuttena cittena, itthaṃ bhūtalakkhaṇe cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Anaṇā bhuñja piṇḍaka**nti kilesaiṇaṃ pahāya anaṇā hutvā raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjeyyāsi. Yo hi kilese appahāya satthārā anuññātapaccaye paribhuñjati, so sāṇo paribhuñjati nāma. Yathāha āyasmā bākulo – ‘‘sattāhameva kho ahaṃ, āvuso, sāṇo raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñji’’nti (ma. ni. 3.211). Tasmā sāsane pabbajitena kāmacchandādiiṇaṃ pahānāya anaṇena hutvā saddhādeyyaṃ paribhuñjitabbaṃ. **Piṇḍaka**nti desanāsīsameva, cattāropi paccayeti attho. **Abhiṇhaṃ ovadatī**ti ariyamaggappattiyā upakkilese visodhento bahuso ovādaṃ deti.

Sā tasmiṃ ovāde ṭhatvā nacirasseva arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.31-36) –

‘‘Vipassissa bhagavato, lokajeṭṭhassa tādino;
Rathiyaṃ paṭipannassa, tārayantassa pāṇino.

‘‘Gharato nikkhamitvāna, avakujjā nipajjahaṃ;
Anukampako lokanātho, sirasi akkamī mama.

‘‘Akkamitvāna sirasi, agamā lokanāyako;
Tena cittappasādena, tusitaṃ agamāsahaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā sā tameva gāthaṃ udānesi. Paripuṇṇasikkhā upasampajjitvā aparabhāge parinibbānakālepi tameva gāthaṃ paccabhāsīti.

Muttātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puṇṇātherīgāthāvaṇṇanā

Puṇṇe pūrassu dhammehīti puṇṇāya nāma sikkhamānāya gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī buddhasuññe loke candabhāgāya nadiyā tīre kinnarayoniyaṃ nibbattā. Ekadivasaṃ tattha aññataraṃ paccekabuddhaṃ disvā pasannamānasā naḷamālāya taṃ pūjetvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Sā tena puññakammena sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ gahapatimahāsālakule nibbatti. **Puṇṇā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā upanissayasampannatāya vīsativassāni vasamānā mahāpajāpatigotamiyā santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā pabbajitvā sikkhamānā eva hutvā vipassanaṃ ārabhi. Satthā tassā gandhakuṭiyaṃ nisinno eva obhāsaṃ vissajjetvā –

3. ‘‘Puṇṇe pūrassu dhammehi, cando pannaraseriva;
Paripuṇṇāya paññāya, tamokhandhaṃ padālayā’’ti. – imaṃ gāthamāha;

Tattha **puṇṇe**ti tassā ālapanaṃ. **Pūrassu dhammehī**ti sattatiṃsabodhipakkhiyadhammehi paripuṇṇā hohi. **Cando pannaraserivā**ti ra-kāro padasandhikaro. Pannarase puṇṇamāsiyaṃ sabbāhi kalāhi paripuṇṇo cando viya. **Paripuṇṇāya paññāyā**ti soḷasannaṃ kiccānaṃ pāripūriyā paripuṇṇāya arahattamaggapaññāya. **Tamokhandhaṃ padālayā**ti mohakkhandhaṃ anavasesato bhinda samucchinda. Mohakkhandhapadālanena saheva sabbepi kilesā padālitā hontīti.

Sā taṃ gāthaṃ sutvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.37-45) –

‘‘Candabhāgānadītīre, ahosiṃ kinnarī tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sayambhuṃ aparājitaṃ.

‘‘Pasannacittā sumanā, vedajātā katañjalī;
Naḷamālaṃ gahetvāna, sayambhuṃ abhipūjayiṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā kinnarīdehaṃ, agacchiṃ tidasaṃ gatiṃ.

‘‘Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Dasannaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Saṃvejetvāna me cittaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pupphapūjāyidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā sā therī tameva gāthaṃ udānesi. Ayameva cassā aññābyākaraṇagāthā ahosīti.

Puṇṇātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tissātherīgāthāvaṇṇanā

Tisse sikkhassu sikkhāyāti tissāya sikkhamānāya gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinitvā sambhatakusalapaccayā imasmiṃ buddhuppāde kapilavatthusmiṃ sakyarājakule nibbattitvā vayappattā bodhisattassa orodhabhūtā pacchā mahāpajāpatigotamiyā saddhiṃ nikkhamitvā pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karoti. Tassā satthā heṭṭhā vuttanayeneva obhāsaṃ vissajjetvā –

4. ‘‘Tisse sikkhassu sikkhāya, mā taṃ yogā upaccaguṃ;
Sabbayogavisaṃyuttā, cara loke anāsavā’’ti. – gāthaṃ abhāsi;

Tattha **tisse**ti tassā ālapanaṃ. **Sikkhassu sikkhāyā**ti adhisīlasikkhādikāya tividhāya sikkhāya sikkha, maggasampayuttā tisso sikkhāyo sampādehīti attho. Idāni tāsaṃ sampādane kāraṇamāha **‘‘mā taṃ yogā upaccagu’’**nti manussattaṃ, indriyāvekallaṃ, buddhuppādo, saddhāpaṭilābhoti ime yogā samayā dullabhakkhaṇā taṃ mā atikkamuṃ. Kāmayogādayo eva vā cattāro **yogā** taṃ **mā upaccaguṃ** mā abhibhaveyyuṃ. **Sabbayogavisaṃyuttā**ti sabbehi kāmayogādīhi yogehi vimuttā tato eva anāsavā hutvā loke cara, diṭṭhasukhavihārena viharāhīti attho.

Sā taṃ gāthaṃ sutvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇīti ādinayo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

Tissātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Tissāditherīgāthāvaṇṇanā

Tisse yuñjassu dhammehīti tissāya theriyā gāthā. Tassā vatthu **tissā**sikkhamānāya vatthusadisaṃ. Ayaṃ pana therī hutvā arahattaṃ pāpuṇi. Yathā ca ayaṃ, evaṃ ito paraṃ **dhīrā, vīrā, mittā, bhadrā, upasamā**ti pañcannaṃ therīnaṃ vatthu ekasadisameva. Sabbāpi imā kapilavatthuvāsiniyo bodhisattassa orodhabhūtā mahāpajāpatigotamiyā saddhiṃ nikkhantā obhāsagāthāya ca arahattaṃ pattā ṭhapetvā sattamiṃ. Sā pana obhāsagāthāya vinā pageva satthu santike laddhaṃ ovādaṃ nissāya vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattaṃ pāpuṇitvā udānavasena ‘‘vīrā vīrehī’’ti gāthaṃ abhāsi. Itarāpi arahattaṃ patvā –

5. ‘‘Tisse yuñjassu dhammehi, khaṇo taṃ mā upaccagā;
Khaṇātītā hi socanti, nirayamhi samappitā.

6. ‘‘Dhīre nirodhaṃ phusehi, saññāvūpasamaṃ sukhaṃ;
Ārādhayāhi nibbānaṃ, yogakkhemamanuttaraṃ.

7. ‘‘Vīrā vīrehi dhammehi, bhikkhunī bhāvitindriyā;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhanaṃ.

8. ‘‘Saddhāya pabbajitvāna, mitte mittaratā bhava;
Bhāvehi kusale dhamme, yogakkhemassa pattiyā.

9. ‘‘Saddhāya pabbajitvāna, bhadre bhadraratā bhava;
Bhāvehi kusale dhamme, yogakkhemamanuttaraṃ.

10. ‘‘Upasame tare oghaṃ, maccudheyyaṃ suduttaraṃ;
Dhārehi antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhana’’nti. – gāthāyo abhāsiṃsu;

Tattha **yuñjassu dhammehī**ti samathavipassanādhammehi ariyehi bodhipakkhiyadhammehi ca yuñja yogaṃ karohi. **Khaṇo taṃ mā upaccagā**ti yo evaṃ yogabhāvanaṃ na karoti, taṃ puggalaṃ patirūpadese uppattikkhaṇo, channaṃ āyatanānaṃ avekallakkhaṇo, buddhuppādakkhaṇo, saddhāya paṭiladdhakkhaṇo, sabbopi ayaṃ khaṇo atikkamati nāma. So khaṇo taṃ mā atikkami. **Khaṇātītā**ti ye hi khaṇaṃ atītā, ye ca puggale so khaṇo abhīto, te nirayamhi samappitā hutvā socanti, tattha nibbattitvā mahādukkhaṃ paccanubhavantīti attho.

Nirodhaṃ phusehīti kilesanirodhaṃ phussa paṭilabha. **Saññāvūpasamaṃ sukhaṃ, ārādhayāhi nibbāna**nti kāmasaññādīnaṃ pāpasaññānaṃ upasamanimittaṃ accantasukhaṃ nibbānaṃ ārādhehi.

Vīrā vīrehi dhammehīti vīriyapadhānatāya vīrehi tejussadehi ariyamaggadhammehi **bhāvitindriyā** vaḍḍhitasaddhādiindriyā vīrā bhikkhunī vatthukāmehi savāhanaṃ kilesamāraṃ jinitvā āyatiṃ punabbhavābhāvato antimaṃ dehaṃ dhāretīti therī aññaṃ viya katvā attānaṃ dasseti.

Mitteti taṃ ālapati. **Mittaratā**ti kalyāṇamittesu abhiratā. Tattha sakkārasammānakaraṇatā hohi. **Bhāvehi kusale dhamme**ti ariyamaggadhamme vaḍḍhehi. **Yogakkhemassā**ti arahattassa nibbānassa ca pattiyā adhigamāya.

Bhadreti taṃ ālapati. **Bhadraratā**ti bhadresu sīlādidhammesu ratā abhiratā hohi. **Yogakkhemamanuttara**nti catūhi yogehi khemaṃ anupaddavaṃ anuttaraṃ nibbānaṃ, tassa pattiyā kusale bodhipakkhiyadhamme bhāvehīti attho.

Upasameti taṃ ālapati. **Tare oghaṃ maccudheyyaṃ suduttara**nti maccu ettha dhīyatīti maccudheyyaṃ, anupacitakusalasambhārehi suṭṭhu duttaranti suduttaraṃ, saṃsāramahoghaṃ **tare** ariyamagganāvāya tareyyāsi. **Dhārehi antimaṃ deha**nti tassa taraṇeneva antimadehadharā hohīti attho.

Tissāditherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā paṭhamavaggavaṇṇanā.

11. Muttātherīgāthāvaṇṇanā

Sumuttā sādhumuttāmhītiādikā muttātheriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave kusalaṃ upacinitvā imasmiṃ buddhuppāde kosalajanapade **oghātakassa** nāma daliddabrāhmaṇassa dhītā hutvā nibbatti, taṃ vayappattakāle mātāpitaro ekassa khujjabrāhmaṇassa adaṃsu. Sā tena gharāvāsaṃ arocantī taṃ anujānāpetvā pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karoti. Tassā bahiddhārammaṇesu cittaṃ vidhāvati, sā taṃ niggaṇhantī ‘‘sumuttā sādhumuttāmhī’’ti gāthaṃ vadantīyeva vipassanaṃ ussukkāpetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** –

‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Pāṇine anugaṇhanto, piṇḍāya pāvisī puraṃ.

‘‘Tassa āgacchato satthu, sabbe nagaravāsino;
Haṭṭhatuṭṭhā samāgantvā, vālikā ākiriṃsu te.

‘‘Vīthisammajjanaṃ katvā, kadalipuṇṇakaddhaje;
Dhūmaṃ cuṇṇañca māsañca, sakkāraṃ kacca satthuno.

‘‘Maṇḍapaṃ paṭiyādetvā, nimantetvā vināyakaṃ;
Mahādānaṃ daditvāna, sambodhiṃ abhipatthayi.

‘‘Padumuttaro mahāvīro, hārako sabbapāṇinaṃ;
Anumodaniyaṃ katvā, byākāsi aggapuggalo.

‘‘Satasahasse atikkante, kappo hessati bhaddako;
Bhavābhave sukhaṃ laddhā, pāpuṇissasi bodhiyaṃ.

‘‘Hatthakammañca ye keci, katāvī naranāriyo;
Anāgatamhi addhāne, sabbā hessanti sammukhā.

‘‘Tena kammavipākena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Uppannadevabhavane, tuyhaṃ tā paricārikā.

‘‘Dibbaṃ sukhamasaṅkhyeyyaṃ, mānusañca asaṅkhiyaṃ;
Anubhonti ciraṃ kālaṃ, saṃsarimha bhavābhave.

‘‘Satasahassito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Sukhumālā manussesu, atho devapuresu ca.

‘‘Rūpaṃ bhogaṃ yasaṃ āyuṃ, atho kittisukhaṃ piyaṃ;
Labhāmi satataṃ sabbaṃ, sukataṃ kammasampadaṃ.

‘‘Pacchime bhave sampatte, jātāhaṃ brāhmaṇe kule;
Sukhumālahatthapādā, ramaṇiye nivesane.

‘‘Sabbakālampi pathavī, na passāmanalaṅkataṃ;
Cikkhallabhūmiṃ asuciṃ, na passāmi kudācanaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā udānentī –

11. ‘‘Sumuttā sādhumuttāmhi, tīhi khujjehi muttiyā;
Udukkhalena musalena, patinā khujjakena ca;
Muttāmhi jātimaraṇā, bhavanetti samūhatā’’ti. – imaṃ gāthaṃ abhāsi;

Tattha **sumuttā**ti suṭṭhu muttā. **Sādhumuttāmhī**ti sādhu sammadeva muttā amhi. Kuto pana sumuttā sādhumuttāti āha **''tīhi khujjehi muttiyā''**ti, tīhi vaṅkakehi parimuttiyāti attho. Idāni tāni sarūpato dassentī **''udukkhalena musalena, patinā khujjakena cā''**ti āha. Udukkhale hi dhaññaṃ pakkhipantiyā parivattentiyā musalena koṭṭentiyā ca piṭṭhi onāmetabbā hotīti khujjakaraṇahetutāya tadubhayaṃ ''khujja''nti vuttaṃ. Sāmiko panassā khujjo eva. Idāni yassā muttiyā nidassanavasena tīhi khujjehi mutti vuttā. Tameva dassentī **''muttāmhi jātimaraṇā''**ti vatvā tattha kāraṇamāha **''bhavanetti samūhatā''**ti. Tassattho – na kevalamahaṃ tīhi khujjehi eva muttā, atha kho sabbasmā jātimaraṇāpi, yasmā sabbassāpi bhavassa netti nāyikā taṇhā aggamaggena mayā samugghāṭitāti.

Muttātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dhammadinnātherīgāthāvaṇṇanā

Chandajātā avasāyīti dhammadinnātheriyā gāthā. Sā kira padumuttarabuddhakāle haṃsavatīnagare parādhīnavuttikā hutvā jīvantī nirodhato vuṭṭhitassa aggasāvakassa pūjāsakkārapubbakaṃ dānaṃ datvā devaloke nibbattā. Tato cavitvā devamanussesu saṃsarantī **phussassa** bhagavato kāle satthu vemātikabhātikānaṃ kammikassa gehe vasamānā dānaṃ paṭicca ''ekaṃ dehī''ti sāmikena vutte dve dentī, bahuṃ puññaṃ katvā kassapabuddhakāle **kikissa** kāsikarañño gehe paṭisandhiṃ gahetvā sattannaṃ bhaginīnaṃ abbhantarā hutvā vīsativassasahassāni brahmacariyaṃ caritvā ekaṃ buddhantaraṃ devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde rājagahe kulagehe nibbattitvā vayappattā visākhassa seṭṭhino gehaṃ gatā.

Athekadivasaṃ visākho seṭṭhi satthu santike dhammaṃ sutvā anāgāmī hutvā gharaṃ gantvā pāsādaṃ abhiruhanto sopānamatthake ṭhitāya dhammadinnāya pasāritahatthaṃ anālambitvāva pāsādaṃ abhiruhitvā bhuñjamānopi tuṇhībhūtova bhuñji. Dhammadinnā taṃ upadhāretvā, ''ayyaputta, kasmā tvaṃ ajja mama hatthaṃ nālambi, bhuñjamānopi na kiñci kathesi, atthi nu kho koci mayhaṃ doso''ti āha. Visākho ''dhammadinne, na te doso atthi, ahaṃ pana ajja paṭṭhāya itthisarīraṃ phusituṃ āhāre ca lolabhāvaṃ kātuṃ anaraho, tādiso mayā dhammo paṭividdho. Tvaṃ pana sace icchasi, imasmiṃyeva gehe vasa. No ce icchasi, yattakena dhanena te attho, tattakaṃ gahetvā kulagharaṃ gacchāhī''ti āha. ''Nāhaṃ, ayyaputta, tayā vantavamanaṃ ācamissāmi, pabbajjaṃ me anujānāhī''ti. Visākho ''sādhu, dhammadinne''ti taṃ suvaṇṇasivikāya bhikkhuniupassayaṃ pesesi. Sā pabbajitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā katipāhaṃ tattha vasitvā vivekavāsaṃ vasitukāmā ācariyupajjhāyānaṃ santikaṃ gantvā, ''ayyā, ākiṇṇaṭṭhāne mayhaṃ cittaṃ na ramati, gāmakāvāsaṃ gacchāmī''ti āha. Bhikkhuniyo taṃ gāmakāvāsaṃ nayiṃsu. Sā tattha vasantī atīte madditasaṅkhāratāya na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.3.95-130) –

''Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

''Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, kule aññatare ahuṃ;
Parakammakārī āsiṃ, nipakā sīlasaṃvutā.

''Padumuttarabuddhassa, sujāto aggasāvako;
Vihārā abhinikkhamma, piṇḍapātāya gacchati.

''Ghaṭaṃ gahetvā gacchantī, tadā udakahārikā;
Taṃ disvā adadaṃ pūpaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

''Paṭiggahetvā tattheva, nisinno paribhuñji so;
Tato netvāna taṃ gehaṃ, adāsiṃ tassa bhojanaṃ.

‘‘Tato me ayyako tuṭṭho, akarī suṇisaṃ sakaṃ;
Sassuyā saha gantvāna, sambuddhaṃ abhivādayiṃ.

‘‘Tadā so dhammakathikaṃ, bhikkhuniṃ parikittayaṃ;
Ṭhapesi etadaggamhi, taṃ sutvā muditā ahaṃ.

‘‘Nimantayitvā sugataṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ;
Mahādānaṃ daditvāna, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

‘‘Tato maṃ sugato āha, ghananinnādasussaro;
Mamupaṭṭhānanirate, sasaṅghaparivesike.

‘‘Saddhammassavane yutte, guṇavaddhitamānase;
Bhadde bhavassu muditā, lacchase paṇidhīphalaṃ.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Dhammadinnāti nāmena, hessati satthu sāvikā.

‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ mahāmuniṃ;
Mettacittā paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

‘‘Chaṭṭhā tassāsahaṃ dhītā, sudhammā iti vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā satta dhītaro.

‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

‘‘Khemā uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ca kuṇḍalā;
Gotamī ca ahañceva, visākhā hoti sattamī.

‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, giribbajapuruttame;
Jātā seṭṭhikule phīte, sabbakāmasamiddhine.

‘‘Yadā rūpaguṇūpetā, paṭhame yobbane ṭhitā;
Tadā parakulaṃ gantvā, vasiṃ sukhasamappitā.

‘‘Upetvā lokasaraṇaṃ, suṇitvā dhammadesanaṃ;
Anāgāmiphalaṃ patto, sāmiko me subuddhimā.

‘‘Tadāhaṃ anujānetvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Nacireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Tadā upāsako so maṃ, upagantvā apucchatha;
Gambhīre nipuṇe pañhe, te sabbe byākariṃ ahaṃ.

‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Bhikkhuniṃ dhammakathikaṃ, nāññaṃ passāmi edisiṃ.

‘‘Dhammadinnā yathā dhīrā, evaṃ dhāretha bhikkhavo;
Evāhaṃ paṇḍitā homi, nāyakenānukampitā.

‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. (apa. therī 2.3.95-130);

Arahattaṃ pana patvā ‘‘mayhaṃ manaṃ matthakaṃ pattaṃ, idāni idha vasitvā kiṃ karissāmi, rājagahameva gantvā satthārañca vandissāmi, bahū ca me ñātakā puññāni karissantī’’ti bhikkhunīhi saddhiṃ rājagahameva paccāgatā. Visākho tassā āgatabhāvaṃ sutvā tassā adhigamaṃ vīmaṃsanto pañcakkhandhādivasena pañhaṃ pucchi. Dhammadinnā sunisitena satthena kumudanāḷe chindantī viya pucchitaṃ pucchitaṃ pañhaṃ vissajjesi. Visākho sabbaṃ pucchāvissajjananayaṃ satthu ārocesi. Satthā ‘‘paṇḍitā, visākha, dhammadinnā bhikkhunī’’tiādinā taṃ pasaṃsanto sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsandetvā byākatabhāvaṃ pavedetvā tameva cūḷavedallasuttaṃ (ma. ni. 1.460) aṭṭhuppattiṃ katvā taṃ dhammakathikānaṃ bhikkhunīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. Yadā pana sā tasmiṃ gāmakāvāse vasantī heṭṭhimamagge adhigantvā aggamaggatthāya vipassanaṃ paṭṭhapesi, tadā –

12. ‘‘Chandajātā avasāyī, manasā ca phuṭā siyā;
Kāmesu appaṭibaddhacittā, uddhaṃsotāti vuccatī’’ti. –

Imaṃ gāthaṃ abhāsi.

Tattha **chandajātā**ti aggaphalatthaṃ jātacchandā. **Avasāyī**ti avasāyo vuccati avasānaṃ niṭṭhānaṃ, tampi kāmesu appaṭibaddhacittatāya ‘‘uddhaṃsotā’’ti vakkhamānattā samaṇakiccassa niṭṭhānaṃ veditabbaṃ, na yassa kassaci, tasmā padadvayenāpi appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānāti ayamattho vutto hoti. **Manasā ca phuṭā siyā**ti heṭṭhimehi tīhi maggacittehi nibbānaṃ phuṭā phusitā bhaveyya. **Kāmesu appaṭibaddhacittā**ti anāgāmimaggavasena kāmesu na paṭibaddhacittā. **Uddhaṃsotā**ti uddhameva maggasoto saṃsārasoto ca etissāti uddhaṃsotā. Anāgāmino hi yathā aggamaggo uppajjati, na añño, evaṃ avihādīsu uppannassa yāva akaniṭṭhā uddhameva uppatti hotīti.

Dhammadinnātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Visākhātherīgāthāvaṇṇanā

Karotha buddhasāsananti visākhāya theriyā gāthā. Tassā vatthu dhīrātheriyāvatthusadisameva. Sā arahattaṃ patvā vimuttisukhena vītināmentī –

13. ‘‘Karotha buddhasāsanaṃ, yaṃ katvā nānutappati;
Khippaṃ pādāni dhovitvā, ekamante nisīdathā’’ti. –

Imāya gāthāya aññaṃ byākāsi.

Tattha **karotha buddhasāsana**nti buddhasāsanaṃ ovādaanusiṭṭhiṃ karotha, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjathāti attho. **Yaṃ katvā nānutappatī**ti anusiṭṭhiṃ katvā karaṇahetu na anutappati takkarassa sammadeva adhippāyānaṃ samijjhanato. **Khippaṃ pādāni dhovitvā, ekamante nisīdathā**ti idaṃ yasmā sayaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā ācariyupajjhāyānaṃ vattaṃ dassetvā attano divāṭṭhāne pāde dhovitvā raho nisinnā sadatthaṃ matthakaṃ pāpesi, tasmā tattha aññepi niyojentī avoca.

Visākhātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sumanātherīgāthāvaṇṇanā

Dhātuyo dukkhato disvāti sumanāya theriyā gāthā. Tassā vatthu tissātheriyā vatthusadisaṃ. Imissāpi hi satthā obhāsaṃ vissajjetvā purato nisinno viya attānaṃ dassetvā –

14. ‘‘Dhātuyo dukkhato disvā, mā jātiṃ punarāgami;
Bhave chandaṃ virājetvā, upasantā carissasī’’ti. –

Imaṃ gāthamāha. Sā gāthāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi.

Tattha **dhātuyo dukkhato disvā**ti sasantatipariyāpannā cakkhādidhātuyo itarāpi ca udayabbayapaṭipīḷanādinā ‘‘dukkhā’’ti ñāṇacakkhunā disvā. **Mā jātiṃ punarāgamī**ti puna jātiṃ āyatiṃ punabbhavaṃ mā upagacchi. **Bhave chandaṃ virājetvā**ti kāmabhavādike sabbasmiṃ bhave taṇhāchandaṃ virāgasaṅkhātena maggena pajahitvā. **Upasantā carissasī**ti sabbaso pahīnakilesatāya nibbutā viharissasi.

Ettha ca ‘‘dhātuyo dukkhato disvā’’ti iminā dukkhānupassanāmukhena vipassanā dassitā. ‘‘Bhave chandaṃ virājetvā’’ti iminā maggo, ‘‘upasantā carissasī’’ti iminā saupādisesā nibbānadhātu, ‘‘mā jātiṃ punarāgamī’’ti iminā anupādisesā nibbānadhātu dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sumanātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Uttarātherīgāthāvaṇṇanā

Kāyena saṃvutā āsinti uttarāya theriyā gāthā. Tassāpi vatthu tissātheriyā vatthusadisaṃ. Sāpi hi sakyakulappasutā bodhisattassa orodhabhūtā mahāpajāpatigotamiyā saddhiṃ nikkhantā obhāsagāthāya arahattaṃ patvā pana –

15. ‘‘Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, sītibhūtāmhi nibbutā’’ti. –

Udānavasena tameva gāthaṃ abhāsi.

Tattha **kāyena saṃvutā āsi**nti kāyikena saṃvarena saṃvutā ahosiṃ. **Vācāyā**ti vācasikena saṃvarena saṃvutā āsinti yojanā, padadvayenāpi sīlasaṃvaramāha. **Udā**ti atha. **Cetasā**ti samādhicittena, etena vipassanābhāvanamāha. **Samūlaṃ taṇhamabbuyhā**ti sānusayaṃ, saha vā avijjāya taṇhaṃ uddharitvā. Avijjāya hi paṭicchāditādīnave bhavattaye taṇhā uppajjati.

Aparo nayo – **kāyena saṃvutā**ti sammākammantena sabbaso micchākammantassa pahānā maggasaṃvareneva kāyena saṃvutā āsiṃ. **Vācāyā**ti sammāvācāya sabbaso micchāvācāya pahānā maggasaṃvareneva vācāya saṃvutā āsinti attho. **Cetasā**ti samādhinā. Cetosīsena hettha sammāsamādhi vutto, sammāsamādhiggahaṇeneva maggalakkhaṇena ekalakkhaṇā sammādiṭṭhiādayo maggadhammā gahitāva hontīti, maggasaṃvarena abhijjhādikassa asaṃvarassa anavasesato pahānaṃ dassitaṃ hoti. Tenevāha ‘‘samūlaṃ taṇhamabbuyhā’’ti. **Sītibhūtāmhi nibbutā**ti sabbaso kilesapariḷāhābhāvena sītibhāvappattā anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbutā amhīti.

Uttarātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Vuḍḍhapabbajitasumanātherīgāthāvaṇṇanā

Sukhaṃ tvaṃ vuḍḍhike sehīti sumanāya vuḍḍhapabbajitāya gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave kusalaṃ upacinitvā imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ mahākosalarañño bhaginī hutvā nibbatti. Sā satthārā rañño pasenadissa kosalassa ‘‘cattāro kho me, mahārāja, daharāti na uññātabbā’’tiādinā (saṃ. ni. 1.112) desitaṃ dhammaṃ sutvā laddhappasādā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāya pabbajitukāmāpi ‘‘ayyikaṃ paṭijaggissāmī’’ti cirakālaṃ vītināmetvā aparabhāge ayyikāya kālaṅkatāya raññā saddhiṃ mahagghāni attharaṇapāvuraṇāni gāhāpetvā vihāraṃ gantvā saṅghassa dāpetvā satthu santike dhammaṃ sutvā anāgāmiphale patiṭṭhitā pabbajjaṃ yāci. Satthā tassā ñāṇaparipākaṃ disvā –

16. ‘‘Sukhaṃ tvaṃ vuḍḍhike sehi, katvā coḷena pārutā;
Upasanto hi te rāgo, sītibhūtāsi nibbutā’’ti. –

Imaṃ gāthaṃ abhāsi. Sā gāthāpariyosāne saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā udānavasena tameva gāthaṃ abhāsi. Idameva cassā aññābyākaraṇaṃ ahosi, sā tāvadeva pabbaji. Gāthāya pana **vuḍḍhike**ti vuḍḍhe, vayovuḍḍheti attho. Ayaṃ pana sīlādiguṇehipi vuḍḍhā, theriyā vuttagāthāya catutthapāde sītibhūtāsi nibbutāti yojetabbaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Vuḍḍhapabbajitasumanātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Dhammātherīgāthāvaṇṇanā

Piṇḍapātaṃ caritvānāti dhammāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinitvā sambhatapuññasambhārā imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ kulaghare nibbattitvā vayappattā patirūpassa sāmikassa gehaṃ gantvā sāsane paṭiladdhasaddhā pabbajitukāmā hutvā sāmikena ananuññātā pacchā sāmike kālaṅkate pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī ekadivasaṃ bhikkhāya caritvā vihāraṃ āgacchantī paripatitvā tameva ārammaṇaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā –

17. ‘‘Piṇḍapātaṃ caritvāna, daṇḍamolubbha dubbalā;
Vedhamānehi gattehi, tattheva nipatiṃ chamā;
Disvā ādīnavaṃ kāye, atha cittaṃ vimucci me’’ti. –

Udānavasena imaṃ gāthaṃ abhāsi.

Tattha **piṇḍapātaṃ caritvāna, daṇḍamolubbhā**ti piṇḍapātatthāya yaṭṭhiṃ upatthambhena nagare vicaritvā bhikkhāya āhiṇḍitvā. **Chamā**ti chamāyaṃ bhūmiyaṃ, pādānaṃ avasena bhūmiyaṃ nipatinti attho. **Disvā ādīnavaṃ kāye**ti asubhāniccadukkhānattatādīhi nānappakārehi sarīre dosaṃ paññācakkhunā disvā. **Atha cittaṃ vimucci me**ti ādīnavānupassanāya parato pavattehi nibbidānupassanādīhi vikkhambhanavasena mama cittaṃ kilesehi vimuccitvā puna maggaphalehi yathākkamaṃ samucchedavasena ceva paṭippassaddhivasena ca sabbaso vimucci vimuttaṃ, na dānissā vimocetabbaṃ atthīti. Idameva cassā aññābyākaraṇaṃ ahosīti.

Dhammātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Saṅghātherīgāthāvaṇṇanā

Hitvā ghare pabbajitvāti saṅghāya theriyā gāthā. Tassā vatthu dhīrātheriyā vatthusadisaṃ. Gāthā pana –

18. ‘‘Hitvā ghare pabbajitvā, hitvā puttaṃ pasuṃ piyaṃ;
Hitvā rāgañca dosañca, avijjañca virājiya;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, upasantāmhi nibbutā’’ti. – gāthaṃ abhāsi;

Tattha **hitvā**ti chaḍḍetvā. **Ghare**ti gehaṃ. Gharasaddo hi ekasmimpi abhidheyye kadāci bahūsu bījaṃ viya rūḷhivasena voharīyati. **Hitvā puttaṃ pasuṃ piya**nti piyāyitabbe putte ceva gomahiṃsādike pasū ca tappaṭibaddhachandarāgappahānena pahāya. **Hitvā rāgañca dosañcā**ti rajjanasabhāvaṃ rāgaṃ, dussanasabhāvaṃ dosañca ariyamaggena samucchinditvā. **Avijjañca virājiyā**ti sabbākusalesu pubbaṅgamaṃ mohañca virājetvā maggena samugghāṭetvā icceva attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Saṅghātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekakanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukanipāto

1. Abhirūpanandātherīgāthāvaṇṇanā

Dukanipāte **āturaṃ asuciṃ pūti**ntiādikā abhirūpanandāya sikkhamānāya gāthā. Ayaṃ kira vipassissa bhagavato kāle bandhumatīnagare gahapatimahāsālassa dhītā hutvā satthu santike dhammaṃ sutvā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhitā satthari parinibbute dhātucetiyaṃ ratanapaṭimaṇḍitena suvaṇṇacchattena pūjaṃ katvā, kālaṅkatvā sagge nibbattitvā aparāparaṃ sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde kapilavatthunagare khemakassa sakkassa aggamahesiyā kucchismiṃ nibbatti. **Nandā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā attabhāvassa ativiya rūpasobhaggappattiyā abhirūpā dassanīyā pāsādikā abhirūpanandātveva paññāyittha. Tassā vayappattāya vāreyyadivaseyeva varabhūto sakyakumāro kālamakāsi. Atha naṃ mātāpitaro akāmaṃ pabbājesuṃ.

Sā pabbajitvāpi rūpaṃ nissāya uppannamadā ‘‘satthā rūpaṃ vivaṇṇeti garahati anekapariyāyena rūpe ādīnavaṃ dassetī’’ti buddhupaṭṭhānaṃ na gacchati. Bhagavā tassā ñāṇaparipākaṃ ñatvā mahāpajāpatiṃ āṇāpesi ‘‘sabbāpi bhikkhuniyo paṭipāṭiyā ovādaṃ āgacchantū’’ti. Sā attano vāre sampatte aññaṃ pesesi. Bhagavā ‘‘vāre sampatte attanāva āgantabbaṃ, na aññā pesetabbā’’ti āha. Sā satthu āṇaṃ laṅghituṃ asakkontī bhikkhunīhi saddhiṃ buddhupaṭṭhānaṃ agamāsi. Bhagavā iddhiyā ekaṃ abhirūpaṃ itthirūpaṃ māpetvā puna jarājiṇṇaṃ dassetvā saṃvegaṃ uppādetvā –

19. ‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

20. ‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasantā carissasī’’ti. –

Imā dve gāthā abhāsi. Tāsaṃ attho heṭṭhā vuttanayo eva. Gāthāpariyosāne abhirūpanandā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** –

‘‘Nagare bandhumatiyā, bandhumā nāma khattiyo;
Tassa rañño ahuṃ bhariyā, ekajjhaṃ cārayāmahaṃ.

‘‘Rahogatā nisīditvā, evaṃ cintesahaṃ tadā;
Ādāya gamanīyañhi, kusalaṃ natthi me kataṃ.

‘‘Mahābhitāpaṃ kaṭukaṃ, ghorarūpaṃ sudāruṇaṃ;
Nirayaṃ nūna gacchāmi, ettha me natthi saṃsayo.

‘‘Evāhaṃ cintayitvāna, pahaṃsetvāna mānasaṃ;
Rājānaṃ upagantvāna, idaṃ vacanamabraviṃ.

‘‘Itthī nāma mayaṃ deva, purisānugatā sadā;
Ekaṃ me samaṇaṃ dehi, bhojayissāmi khattiya.

‘‘Adāsi me mahārājā, samaṇaṃ bhāvitindriyaṃ;
Tassa pattaṃ gahetvāna, paramannena pūrayiṃ.

‘‘Pūrayitvā paramannaṃ, sahassagghanakenahaṃ;
Vatthayugena chādetvā, adāsiṃ tuṭṭhamānasā.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Sahassaṃ devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Sahassaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Nānāvidhaṃ bahuṃ puññaṃ, tassa kammaphalā tato.

‘‘Uppalasseva me vaṇṇā, abhirūpā sudassanā;
Itthī sabbaṅgasampannā, abhijātā jutindharā.

‘‘Pacchime bhavasampatte, ajāyiṃ sākiye kule;
Nārīsahassapāmokkhā, suddhodanasutassahaṃ.

‘‘Nibbinditvā agārehaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Sattamiṃ rattiṃ sampatvā, catusaccaṃ apāpuṇiṃ.

‘‘Cīvarapiṇḍapātañca, paccayañca senāsanaṃ;
Parimetuṃ na sakkomi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

‘‘Yaṃ mayhaṃ purimaṃ kammaṃ, kusalaṃ janitaṃ muni;
Tuyhatthāya mahāvīra, pariciṇṇaṃ bahuṃ mayā.

‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

‘‘Duve gatī pajānāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Aññaṃ gatiṃ na jānāmi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

‘‘Ucce kule pajānāmi, tayo sāle mahādhane;
Aññaṃ kulaṃ na jānāmi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

‘‘Bhavābhave saṃsaritvā, sukkamūlena coditā;
Amanāpaṃ na passāmi, somanassakataṃ phalaṃ.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mama mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ patvā pana sā sayampi udānavasena tāyeva gāthā abhāsi, idameva cassā aññābyākaraṇaṃ ahosīti.

Abhirūpanandātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Jentātherīgāthāvaṇṇanā

Ye ime satta bojjhaṅgātiādikā jentāya theriyā gāthā. Tassā atītaṃ paccuppannañca vatthu abhirūpanandāvatthusadisaṃ. Ayaṃ pana vesāliyaṃ licchavirājakule nibbattīti ayameva viseso. Satthārā desitaṃ dhammaṃ sutvā desanāpariyosāne arahattaṃ patvā attanā adhigataṃ visesaṃ paccavekkhitvā pītivasena –

21. ‘‘Ye ime satta bojjhaṅgā, maggā nibbānapattiyā;
Bhāvitā te mayā sabbe, yathā buddhena desitā.

22. ‘‘Diṭṭho hi me so bhagavā, antimoyaṃ samussayo;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti. –

Imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **ye ime satta bojjhaṅgā**ti ye ime satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātā bodhiyā yathāvuttāya dhammasāmaggiyā, bodhissa vā bujjhanakassa taṃsamaṅgino puggalassa aṅgabhūtattā ‘‘bojjhaṅgā’’ti laddhanāmā satta dhammā. **Maggā nibbānapattiyā**ti nibbānādhigamassa upāyabhūtā. **Bhāvitā te mayā sabbe, yathā buddhena desitā**ti te sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā sabbepi mayā yathā buddhena bhagavatā desitā, tathā mayā uppāditā ca vaḍḍhitā ca.

Diṭṭho hi me so bhagavāti **hi-**saddo hetuattho. Yasmā so bhagavā dhammakāyo sammāsambuddho attanā adhigataariyadhammadassanena diṭṭho, tasmā antimoyaṃ samussayoti yojanā. Ariyadhammadassanena hi buddhā bhagavanto aññe ca ariyā diṭṭhā nāma honti, na rūpakāyadassanamattena. Yathāha – ‘‘yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī’’ti (saṃ. ni. 3.87) ca ‘‘sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako ariyānaṃ dassāvī’’ti (ma. ni. 1.20; saṃ. ni. 3.1) ca ādi. Sesaṃ vuttanayameva.

Jentātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sumaṅgalamātutherīgāthāvaṇṇanā

Sumuttikātiādikā sumaṅgalamātāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave kusalaṃ upacinitvā imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ daliddakule nibbattitvā vayappattā aññatarassa naḷakārassa dinnā paṭhamagabbheyeva pacchimabhavikaṃ puttaṃ labhi. Tassa **sumaṅgalo**ti nāmaṃ ahosi. Tato paṭṭhāya sā **sumaṅgalamātā**ti paññāyittha. Yasmā panassā nāmagottaṃ na pākaṭaṃ, tasmā ‘‘aññatarā therī bhikkhunī apaññātā’’ti pāḷiyaṃ vuttaṃ. Sopissā putto viññutaṃ patto pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā **sumaṅgalatthero**ti pākaṭo ahosi. Tassa mātā bhikkhunīsu pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī ekadivasaṃ gihikāle attanā laddhadukkhaṃ paccavekkhitvā saṃvegajātā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā udānentī –

23. ‘‘Sumuttikā sumuttikā, sādhumuttikāmhi musalassa;
Ahiriko me chattakaṃ vāpi, ukkhalikā me deḍḍubhaṃ vāti.

24. ‘‘Rāgañca ahaṃ dosañca, cicciṭi cicciṭīti vihanāmi;
Sā rukkhamūlamupagamma, ‘aho sukha’nti sukhato jhāyāmī’’ti. –

Imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **sumuttikā**ti sumuttā. Ka-kāro padapūraṇamattaṃ, suṭṭhu muttā vatāti attho. Sā sāsane attanā paṭiladdhasampattiṃ disvā pasādavasena, tassā vā pasaṃsāvasena āmantetvā vuttaṃ ‘‘sumuttikā sumuttikā’’ti. Yaṃ pana gihikāle visesato jigucchati, tato vimuttiṃ dassentī **‘‘sādhumuttikāmhī’’**tiādimāha. Tattha **sādhumuttikāmhī**ti sammadeva muttā vata amhi. **Musalassā**ti musalato. Ayaṃ kira daliddabhāvena gihikāle sayameva musalakammaṃ karoti, tasmā evamāha. **Ahiriko me**ti mama sāmiko ahiriko nillajjo, so mama na ruccatīti vacanaseso. Pakatiyāva kāmesu virattacittatāya kāmādhimuttānaṃ pavattiṃ jigucchantī vadati. **Chattakaṃ vāpī**ti jīvitahetukena karīyamānaṃ chattakampi me na ruccatīti attho. Vā-saddo avuttasamuccayattho, tena peḷācaṅkoṭakādiṃ saṅgaṇhāti. Veḷudaṇḍādīni gahetvā divase divase chattādīnaṃ karaṇavasena dukkhajīvitaṃ jigucchantī vadati. ‘‘Ahitako me vāto vātī’’ti keci vatvā ahitako jarāvaho gihikāle mama sarīre vāto vāyatīti atthaṃ vadanti. Apare pana ‘‘ahitako paresaṃ duggandhataro ca mama sarīrato vāto vāyatī’’ti atthaṃ vadanti. **Ukkhalikā me deḍḍubhaṃ vātī**ti me mama bhattapacanabhājanaṃ cirapārivāsikabhāvena aparisuddhatāya udakasappagandhaṃ vāyati, tato ahaṃ sādhumuttikāmhīti yojanā.

Rāgañca ahaṃ dosañca, cicciṭi cicciṭīti vihanāmīti ahaṃ kilesajeṭṭhakaṃ rāgañca dosañca cicciṭi cicciṭīti iminā saddena saddhiṃ vihanāmi vināsemi, pajahāmīti attho. Sā kira attano sāmikaṃ jigucchantī tena divase divase phāliyamānānaṃ sukkhānaṃ veḷudaṇḍādīnaṃ saddaṃ garahantī tassa pahānaṃ rāgadosapahānena samaṃ katvā avoca. **Sā rukkhamūlamupagammā**ti sā ahaṃ sumaṅgalamātā vivittaṃ rukkhamūlaṃ upasaṅkamitvā. **Sukhato jhāyāmī**ti sukhanti jhāyāmi, kālena kālaṃ samāpajjantī phalasukhaṃ nibbānasukhañca paṭisaṃvediyamānā phalajjhānena jhāyāmīti attho. **Aho sukha**nti idaṃ panassā samāpattito pacchā pavattamanasikāravasena vuttaṃ, pubbābhogavasenātipi yujjateva.

Sumaṅgalamātutherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aḍḍhakāsitherīgāthāvaṇṇanā

Yāva kāsijanapadotiādikā aḍḍhakāsiyā theriyā gāthā. Ayaṃ kira kassapassa dasabalassa kāle kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā bhikkhunīnaṃ santikaṃ gantvā dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā pabbajitvā bhikkhunisīle ṭhitaṃ aññataraṃ paṭisambhidāppattaṃ khīṇāsavattheriṃ gaṇikāvādena akkositvā, tato cutā niraye paccitvā imasmiṃ buddhuppāde kāsikaraṭṭhe uḷāravibhave seṭṭhikule nibbattitvā vuddhippattā pubbe katassa vacīduccaritassa nissandena ṭhānato paribhaṭṭhā gaṇikā ahosi. Nāmena **aḍḍhakāsī** nāma. Tassā pabbajjā ca dūtena upasampadā ca **khandhake** āgatāyeva. Vuttañhetaṃ –

> Tena kho pana samayena aḍḍhakāsī gaṇikā bhikkhunīsu pabbajitā hoti. Sā ca sāvatthiṃ gantukāmā hoti ‘‘bhagavato santike upasampajjissāmī’’ti. Assosuṃ kho dhuttā – ‘‘aḍḍhakāsī kira gaṇikā sāvatthiṃ gantukāmā’’ti. Te magge pariyuṭṭhiṃsu. Assosi kho aḍḍhakāsī gaṇikā ‘‘dhuttā kira magge pariyuṭṭhitā’’ti. Bhagavato santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘ahañhi upasampajjitukāmā, kathaṃ nu kho mayā paṭipajjitabba’’nti? Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, dūtenapi upasampādetu’’nti (cūḷava. 430).

Evaṃ laddhūpasampadā pana vipassanāya kammaṃ karontī na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.4.168-183) –

‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Tadāhaṃ pabbajitvāna, tassa buddhassa sāsane;
Saṃvutā pātimokkhamhi, indriyesu ca pañcasu.

‘‘Mattaññunī ca asane, yuttā jāgariyepi ca;
Vasantī yuttayogāhaṃ, bhikkhuniṃ vigatāsavaṃ.

‘‘Akkosiṃ duṭṭhacittāhaṃ, gaṇiketi bhaṇiṃ tadā;
Tena pāpena kammena, nirayamhi apaccisaṃ.

‘‘Tena kammāvasesena, ajāyiṃ gaṇikākule;
Bahusova parādhīnā, pacchimāya ca jātiyaṃ.

‘‘Kāsīsu seṭṭhikulajā, brahmacārībalenahaṃ;
Accharā viya devesu, ahosiṃ rūpasampadā.

‘‘Disvāna dassanīyaṃ maṃ, giribbajapuruttame;
Gaṇikatte nivesesuṃ, akkosanabalena me.

‘‘Sāhaṃ sutvāna saddhammaṃ, buddhaseṭṭhena desitaṃ;
Pubbavāsanasampannā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Tadūpasampadatthāya, gacchantī jinasantikaṃ;
Magge dhutte ṭhite sutvā, labhiṃ dūtopasampadaṃ.

‘‘Sabbakammaṃ parikkhīṇaṃ, puññaṃ pāpaṃ tatheva ca;
Sabbasaṃsāramuttiṇṇā, gaṇikattañca khepitaṃ.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mama mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. (apa. therī 2.4.168-183); Arahattaṃ pana patvā udānavasena –

25. ‘‘Yāva kāsijanapado, suṅko me tattako ahu;
Taṃ katvā negamo agghaṃ, aḍḍhenagghaṃ ṭhapesi maṃ.

26. ‘‘Atha nibbindahaṃ rūpe, nibbindañca virajjahaṃ;
Mā puna jātisaṃsāraṃ, sandhāveyyaṃ punappunaṃ;
Tisso vijjā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **yāva kāsijanapado, suṅko me tattako ahū**ti kāsīsu janapadesu bhavo suṅko kāsijanapado, so yāva yattako, tattako mayhaṃ suṅko ahu ahosi. Kittako pana soti? Sahassamatto. Kāsiraṭṭhe kira tadā suṅkavasena ekadivasaṃ rañño uppajjanakaāyo ahosi sahassamatto, imāyapi purisānaṃ hatthato ekadivasaṃ laddhadhanaṃ tattakaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘yāva kāsijanapado, suṅko me tattako ahū’’ti. Sā pana kāsisuṅkaparimāṇatāya **kāsī**ti samaññaṃ labhi. Tattha yebhuyyena manussā sahassaṃ dātuṃ asakkontā tato upaḍḍhaṃ datvā divasabhāgameva ramitvā gacchanti, tesaṃ vasenāyaṃ **aḍḍhakāsī**ti paññāyittha. Tena vuttaṃ – **‘‘taṃ katvā negamo agghaṃ, aḍḍhenagghaṃ ṭhapesi ma’’**nti. Taṃ pañcasatamattaṃ dhanaṃ agghaṃ katvā negamo nigamavāsijano itthiratanabhāvena anagghampi samānaṃ aḍḍhena agghaṃ nimittaṃ aḍḍhakāsīti samaññāvasena maṃ ṭhapesi, tathā maṃ voharīti attho.

Atha nibbindahaṃ rūpeti evaṃ rūpūpajīvinī hutvā ṭhitā. Atha pacchā sāsanaṃ nissāya rūpe ahaṃ nibbindiṃ ‘‘itipi rūpaṃ aniccaṃ, itipidaṃ rūpaṃ dukkhaṃ, asubha’’nti passantī tattha ukkaṇṭhiṃ. **Nibbindañca virajjaha**nti nibbindantī cāhaṃ tato paraṃ virāgaṃ āpajjiṃ. Nibbindaggahaṇena cettha taruṇavipassanaṃ dasseti, virāgaggahaṇena balavavipassanaṃ. ‘‘Nibbindanto virajjati virāgā vimuccatī’’ti hi vuttaṃ. **Mā puna jātisaṃsāraṃ, sandhāveyyaṃ punappuna**nti iminā nibbindanavirajjanākāre nidasseti. **Tisso vijjā**tiādinā tesaṃ matthakappattiṃ, taṃ vuttanayameva.

Aḍḍhakāsitherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cittātherīgāthāvaṇṇanā

Kiñcāpi khomhi kisikātiādikā cittāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī ito catunnavutikappe candabhāgāya nadiyā tīre kinnarayoniyaṃ nibbatti. Sā ekadivasaṃ ekaṃ paccekabuddhaṃ rukkhamūle nisinnaṃ disvā pasannamānasā naḷapupphehi pūjaṃ katvā vanditvā añjaliṃ paggahetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde rājagahe gahapatimahāsālakule nibbattitvā viññutaṃ patvā satthu rājagahappavesane paṭiladdhasaddhā pacchā mahāpajāpatigotamiyā santike pabbajitvā mahallikākāle gijjhakūṭapabbataṃ abhiruhitvā samaṇadhammaṃ karontī vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** –

‘‘Candabhāgānadītīre, ahosiṃ kinnarī tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sayambhuṃ aparājitaṃ.

‘‘Pasannacittā sumanā, vedajātā katañjalī;
Naḷamālaṃ gahetvāna, sayambhuṃ abhipūjayiṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā kinnarīdehaṃ, agacchiṃ tidasaṃ gatiṃ.

‘‘Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Dasannaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Saṃvejetvāna me cittaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pupphapūjāyidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Sā pana arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā –

27. ‘‘Kiñcāpi khomhi kisikā, gilānā bāḷhadubbalā;
Daṇḍamolubbha gacchāmi, pabbataṃ abhirūhiya.

28. ‘‘Saṅghāṭiṃ nikkhipitvāna, pattakañca nikujjiya;
Sele khambhesimattānaṃ, tamokhandhaṃ padāliyā’’ti. –

Imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **kiñcāpi khomhi kisikā**ti yadipi ahaṃ jarājiṇṇā appamaṃsalohitabhāvena kisasarīrā amhi. **Gilānā bāḷhadubbalā**ti dhātvādivikārena gilānā, teneva gelaññena ativiya dubbalā. **Daṇḍamolubbha gacchāmī**ti yattha katthaci gacchantī kattarayaṭṭhiṃ ālambitvāva gacchāmi. **Pabbataṃ abhirūhiyā**ti evaṃ bhūtāpi vivekakāmatāya gijjhakūṭapabbataṃ abhiruhitvā.

Saṅghāṭiṃ nikkhipitvānāti santaruttarā eva hutvā yathāsaṃhataṃ aṃse ṭhapitaṃ saṅghāṭiṃ hatthapāse ṭhapetvā. **Pattakañca nikujjiyā**ti mayhaṃ valañjanamattikāpattaṃ adhomukhaṃ katvā ekamante ṭhapetvā. **Sele khambhesimattānaṃ, tamokhandhaṃ padāliyā**ti pabbate nisinnā iminā dīghena addhunā apadālitapubbaṃ mohakkhandhaṃ padāletvā, teneva ca mohakkhandhapadālanena attānaṃ attabhāvaṃ khambhesiṃ, mama santānaṃ āyatiṃ anuppattidhammatāpādanena vikkhambhesinti attho.

Cittātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mettikātherīgāthāvaṇṇanā

Kiñcāpi khomhi dukkhitātiādikā mettikāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ puññaṃ upacinantī siddhatthassa bhagavato kāle gahapatikule nibbattitvā viññutaṃ patvā satthu cetiye ratanena paṭimaṇḍitāya mekhalāya pūjaṃ akāsi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇamahāsālakule nibbatti. Sesaṃ anantare vuttasadisaṃ. Ayaṃ pana paṭibhāgakūṭaṃ abhiruhitvā samaṇadhammaṃ karontī vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.20-25) –

‘‘Siddhatthassa bhagavato, thūpakārāpikā ahuṃ;
Mekhalikā mayā dinnā, navakammāya satthuno.

‘‘Niṭṭhite ca mahāthūpe, mekhalaṃ punadāsahaṃ;
Lokanāthassa munino, pasannā sehi pāṇibhi.

‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ mekhalamadaṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, thūpakārassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

29. ‘‘Kiñcāpi khomhi dukkhitā, dubbalā gatayobbanā;
Daṇḍamolubbha gacchāmi, pabbataṃ abhirūhiya.

30. ‘‘Nikkhipitvāna saṅghāṭiṃ, pattakañca nikujjiya;
Nisinnā camhi selamhi, atha cittaṃ vimucci me;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti. –

Imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **dukkhitā**ti rogābhibhavena dukkhitā sañjātadukkhā dukkhappattā. **Dubbalā**ti tāya ceva dukkhappattiyā, jarājiṇṇatāya ca balavirahitā. Tenāha **‘‘gatayobbanā’’**ti, addhagatāti attho.

Atha cittaṃ vimucci meti selamhi pāsāṇe nisinnā camhi, atha tadanantaraṃ vīriyasamatāya sammadeva yojitattā maggapaṭipāṭiyā sabbehipi āsavehi mama cittaṃ vimucci. Sesaṃ vuttanayameva.

Mettikātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mittātherīgāthāvaṇṇanā

Cātuddasiṃ pañcadasintiādikā aparāya mittāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī vipassissa bhagavato kāle khattiyakule nibbattitvā viññutaṃ patvā bandhumassa rañño antepurikā hutvā vipassissa bhagavato sāvikaṃ ekaṃ khīṇāsavattheriṃ disvā pasannamānasā hutvā tassā hatthato pattaṃ gahetvā paṇītassa khādanīyabhojanīyassa pūretvā mahagghena sāṭakayugena saddhiṃ adāsi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde kapilavatthusmiṃ sakyarājakule nibbattitvā viññutaṃ patvā satthu santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā upāsikā ahosi. Sā aparabhāge mahāpajāpatigotamiyā santike pabbajitvā katapubbakiccā vipassanāya kammaṃ karontī na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.46-59) –

‘‘Nagare bandhumatiyā, bandhumā nāma khattiyo;
Tassa rañño ahuṃ bhariyā, ekajjhaṃ cārayāmahaṃ.

‘‘Rahogatā nisīditvā, evaṃ cintesahaṃ tadā;
Ādāya gamanīyañhi, kusalaṃ natthi me kataṃ.

‘‘Mahābhitāpaṃ kaṭukaṃ, ghorarūpaṃ sudāruṇaṃ;
Nirayaṃ nūna gacchāmi, ettha me natthi saṃsayo.

‘‘Rājānaṃ upasaṅkamma, idaṃ vacanamabraviṃ;
Ekaṃ me samaṇaṃ dehi, bhojayissāmi khattiya.

‘‘Adāsi me mahārājā, samaṇaṃ bhāvitindriyaṃ;
Tassa pattaṃ gahetvāna, paramannena pūrayiṃ.

‘‘Pūrayitvā paramannaṃ, gandhālepaṃ akāsahaṃ;
Jālena pidahitvāna, vatthayugena chādayiṃ.

‘‘Ārammaṇaṃ mamaṃ etaṃ, sarāmi yāvajīvitaṃ;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Tiṃsānaṃ devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Manasā patthitaṃ mayhaṃ, nibbattati yathicchitaṃ.

‘‘Vīsānaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Ocitattāva hutvāna, saṃsarāmi bhavesvahaṃ.

‘‘Sabbabandhanamuttāhaṃ, apetā me upādikā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. (apa. therī 2.1.46-59); Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā pītisomanassajātā udānavasena –

31. ‘‘Cātuddasiṃ pañcadasiṃ, yā ca pakkhassa aṭṭhamī;
Pāṭihāriyapakkhañca, aṭṭhaṅgasusamāgataṃ.

32. ‘‘Uposathaṃ upāgacchiṃ, devakāyābhinandinī;
Sājja ekena bhattena, muṇḍā saṅghāṭipārutā;
Devakāyaṃ na patthehaṃ, vineyya hadaye dara’’nti. – imā dve gāthā abhāsi;

Tattha **cātuddasiṃ pañcadasi**nti catuddasannaṃ pūraṇī cātuddasī, pañcadasannaṃ pūraṇī pañcadasī, taṃ cātuddasiṃ pañcadasiñca, pakkhassāti sambandho. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. **Yā ca pakkhassa aṭṭhamī,** tañcāti yojanā. **Pāṭihāriyapakkhañcā**ti pariharaṇakapakkhañca cātuddasīpañcadasīaṭṭhamīnaṃ yathākkamaṃ ādito antato vā pavesaniggamavasena uposathasīlassa pariharitabbapakkhañca terasīpāṭipadasattamīnavamīsu cāti attho. **Aṭṭhaṅgasusamāgata**nti pāṇātipātā veramaṇiādīhi aṭṭhahi aṅgehi suṭṭhu samannāgataṃ. **Uposathaṃ**

upāgacchinti upavāsaṃ upagamiṃ, upavasinti attho. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

''Pāṇaṃ na hane na cādinnamādiye, musā na bhāse na ca majjapo siyā;
Abrahmacariyā virameyya methunā, rattiṃ na bhuñjeyya vikālabhojanaṃ.

''Mālaṃ na dhāre na ca gandhamācare, mañce chamāyaṃ va sayetha santhate;
Etañhi aṭṭhaṅgikamāhuposathaṃ, buddhena dukkhantagunā pakāsita''nti. (su. ni. 402-403);

Devakāyābhinandinīti tatrūpapattiākaṅkhāvasena cātumahārājikādiṃ devakāyaṃ abhipatthentī uposathaṃ upāgacchinti yojanā. **Sājja ekena bhattenā**ti sā ahaṃ ajja imasmiṃyeva divase ekena bhattabhojanakkhaṇena. **Muṇḍā saṅghāṭipārutā**ti muṇḍitakesā saṅghāṭipārutasarīrā ca hutvā pabbajitāti attho. **Devakāyaṃ na patthehan**ti aggamaggassa adhigatattā kañci devanikāyaṃ ahaṃ na patthaye. Tenevāha – **''vineyya hadaye dara''**nti, cittagataṃ kilesadarathaṃ samucchedavasena vinetvāti attho. Idameva cassā aññābyākaraṇaṃ ahosi.

Mittātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Abhayamātutherīgāthāvaṇṇanā

Uddhaṃ pādatalātiādikā abhayamātāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave puññāni upacinantī tissassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā ekadivasaṃ satthāraṃ piṇḍāya carantaṃ disvā pasannamānasā pattaṃ gahetvā kaṭacchumattaṃ bhikkhaṃ adāsi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde tādisena kammanissandena ujjeniyaṃ padumavatī nāma nagarasobhiṇī ahosi. Rājā bimbisāro tassā rūpasampattiādike guṇe sutvā purohitassa ācikkhi – ''ujjeniyaṃ kira padumavatī nāma gaṇikā ahosi, tamahaṃ daṭṭhukāmomhī''ti. Purohito ''sādhu, devā''ti mantabalena **kumbhīraṃ** nāma yakkhaṃ āvahetvā yakkhānubhāvena rājānaṃ tāvadeva ujjenīnagaraṃ nesi. Rājā tāya saddhiṃ ekarattiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā tena gabbhaṃ gaṇhi. Rañño ca ārocesi – ''mama kucchiyaṃ gabbho patiṭṭhahī''ti. Taṃ sutvā rājā naṃ ''sace putto bhaveyya, vaḍḍhetvā mamaṃ dassehī''ti vatvā nāmamuddikaṃ datvā agamāsi. Sā dasamāsaccayena puttaṃ vijāyitvā nāmaggahaṇadivase **abhayo**ti nāmaṃ akāsi. Puttañca sattavassikakāle ''tava pitā bimbisāramahārājā''ti rañño santikaṃ pahiṇi. Rājā taṃ puttaṃ passitvā puttasinehaṃ paṭilabhitvā kumārakaparihārena vaḍḍhesi. Tassa saddhāpaṭilābho pabbajjā visesādhigamo ca heṭṭhā āgatoyeva. Tassa mātā aparabhāge puttassa abhayattherassa santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā bhikkhunīsu pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī nacirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.60-70) –

''Piṇḍacāraṃ carantassa, tissanāmassa satthuno;
Kaṭacchubhikkhaṃ paggayha, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ.

''Paṭiggahetvā sambuddho, tisso lokagganāyako;
Vīthiyā saṇṭhito satthā, akā me anumodanaṃ.

''Kaṭacchubhikkhaṃ datvāna, tāvatiṃsaṃ gamissasi;
Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittaṃ karissasi.

''Paññāsaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittaṃ karissasi;
Manasā patthitaṃ sabbaṃ, paṭilacchasi sabbadā.

''Sampattiṃ anubhotvāna, pabbajissasi kiñcanā;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissasināsavā.

‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, tisso lokagganāyako;
Nabhaṃ abbhuggamī vīro, haṃsarājāva ambare.

‘‘Sudinnaṃ me dānavaraṃ, suyiṭṭhā yāgasampadā;
Kaṭacchubhikkhaṃ datvāna, pattāhaṃ acalaṃ padaṃ.

‘‘Dvenavute ito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bhikkhādānassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā attano puttena abhayattherena dhammaṃ kathentena ovādavasena yā gāthā bhāsitā, udānavasena sayampi tā eva paccudāharantī –

33. ‘‘Uddhaṃ pādatalā amma, adho ve kesamatthakā;
Paccavekkhassumaṃ kāyaṃ, asuciṃ pūtigandhikaṃ.

34. ‘‘Evaṃ viharamānāya, sabbo rāgo samūhato;
Pariḷāho samucchinno, sītibhūtāmhi nibbutā’’ti. – āha;

Tattha paṭhamagāthāya tāva ayaṃ saṅkhepattho – **amma** padumavati, pādatalato uddhaṃ kesamatthakato adho nānappakāraasucipūritāya **asuciṃ** sabbakālaṃ pūtigandhavāyanato **pūtigandhikaṃ,** imaṃ kucchitānaṃ āyatanatāya **kāyaṃ** sarīraṃ ñāṇacakkhunā paccavekkhassūti. Ayañhi tassā puttena ovādadānavasena bhāsitā gāthā.

Sā taṃ sutvā arahattaṃ patvā udānentī ācariyapūjāvasena tameva gāthaṃ paṭhamaṃ vatvā attano paṭipattiṃ kathentī **‘‘evaṃ viharamānāyā’’**ti dutiyaṃ gāthamāha.

Tattha **evaṃ viharamānāyā**ti evaṃ mama puttena abhayattherena ‘‘uddhaṃ pādatalā’’tiādinā dinne ovāde ṭhatvā sabbakāyaṃ asubhato disvā ekaggacittā tattha bhūtupādāyabhede rūpadhamme tappaṭibaddhe vedanādike arūpadhamme pariggahetvā tattha tilakkhaṇaṃ āropetvā aniccānupassanādivasena viharamānāya. **Sabbo rāgo samūhato**ti vuṭṭhānagāminivipassanāya maggena ghaṭitāya maggapaṭipāṭiyā aggamaggena sabbo rāgo mayā samūhato samugghāṭito. **Pariḷāho samucchinno**ti tato eva sabbo kilesapariḷāho sammadeva ucchinno, tassa ca samucchinnattā eva **sītibhūtā** saupādisesāya nibbānadhātuyā nibbutā amhīti.

Abhayamātutherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Abhayātherīgāthāvaṇṇanā

Abhaye bhiduro kāyotiādikā abhayattheriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ puññaṃ upacinantī sikhissa bhagavato kāle khattiyamahāsālakule nibbattitvā viññutaṃ patvā **aruṇa**rañño aggamahesī ahosi. Rājā tassā ekadivasaṃ gandhasampannāni satta uppalāni adāsi. Sā tāni gahetvā ‘‘kiṃ me imehi piḷandhantehi. Yaṃnūnāhaṃ imehi bhagavantaṃ pūjessāmī’’ti cintetvā nisīdi. Bhagavā ca bhikkhācāravelāyaṃ rājanivesanaṃ pāvisi. Sā bhagavantaṃ disvā pasannamānasā paccuggantvā tehi pupphehi pūjetvā pañcapatiṭṭhitena vandi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde ujjeniyaṃ kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā abhayamātusahāyikā hutvā tāya pabbajitāya tassā sinehena sayampi pabbajitvā tāya saddhiṃ rājagahe vasamānā ekadivasaṃ asubhadassanatthaṃ sītavanaṃ agamāsi. Satthā gandhakuṭiyaṃ nisinnova tassā anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ purato katvā tassā uddhumātakādibhāvaṃ pakāsesi. Taṃ disvā saṃvegamānasā aṭṭhāsi. Satthā obhāsaṃ pharitvā purato nisinnaṃ viya attānaṃ dassetvā –

35. ‘‘Abhaye bhiduro kāyo, yattha sattā puthujjanā;
Nikkhipissāmimaṃ dehaṃ, sampajānā satīmatī.

36. ‘‘Bahūhi dukkhadhammehi, appamādaratāya me;
Taṇhakkhayo anuppatto, kataṃ buddhassa sāsana’’nti. –

Imā gāthā abhāsi. Sā gāthāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.71-90) –

‘‘Nagare aruṇavatiyā, aruṇo nāma khattiyo;
Tassa rañño ahuṃ bhariyā, vāritaṃ vārayāmahaṃ.

‘‘Sattamālaṃ gahetvāna, uppalā devagandhikā;
Nisajja pāsādavare, evaṃ cintesi tāvade.

‘‘Kiṃ me imāhi mālāhi, sirasāropitāhi me;
Varaṃ me buddhaseṭṭhassa, ñāṇamhi abhiropitaṃ.

‘‘Sambuddhaṃ paṭimānentī, dvārāsanne nisīdahaṃ;
Yadā ehiti sambuddho, pūjayissaṃ mahāmuniṃ.

‘‘Kakudho vilasantova, migarājāva kesarī;
Bhikkhusaṅghena sahito, āgacchi vīthiyā jino.

‘‘Buddhassa raṃsiṃ disvāna, haṭṭhā saṃviggamānasā;
Dvāraṃ avāpuritvāna, buddhaseṭṭhamapūjayiṃ.

‘‘Satta uppalapupphāni, parikiṇṇāni ambare;
Chadiṃ karonto buddhassa, matthake dhārayanti te.

‘‘Udaggacittā sumanā, vedajātā katañjalī;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Mahānelassa chādanaṃ, dhārenti mama muddhani;
Dibbagandhaṃ pavāyāmi, sattuppalassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kadāci nīyamānāya, ñātisaṅghena me tadā;
Yāvatā parisā mayhaṃ, mahānelaṃ dharīyati.

‘‘Sattati devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Sabbattha issarā hutvā, saṃsarāmi bhavābhave.

‘‘Tesaṭṭhi cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Sabbe mamanuvattanti, ādeyyavacanā ahuṃ.

‘‘Uppalasseva me vaṇṇo, gandho ceva pavāyati;
Dubbaṇṇiyaṃ na jānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

‘‘Iddhipādesu kusalā, bojjhaṅgabhāvanāratā;
Abhiññāpāramippattā, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

‘‘Satipaṭṭhānakusalā, samādhijhānagocarā;
Sammappadhānamanuyuttā, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

‘‘Vīriyaṃ me dhuradhorayhaṃ, yogakkhemādhivāhanaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. (apa. therī 2.1.71-90);
Arahattaṃ pana patvā udānentī tā eva gāthā parivattitvā abhāsi.

Tattha **abhaye**ti attānameva ālapati. **Bhiduro**ti bhijjanasabhāvo, aniccoti attho. **Yattha sattā puthujjanā**ti yasmiṃ khaṇena bhijjanasīle asuciduggandhajegucchapaṭikkūlasabhāve kāye ime andhaputhujjanā sattā laggā laggitā. **Nikkhipissāmimaṃ deha**nti ahaṃ pana imaṃ dehaṃ pūtikāyaṃ puna anādānena nirapekkhā khipissāmi chaḍḍessāmi. Tattha kāraṇamāha **‘‘sampajānā satīmatī’’**ti.

Bahūhi dukkhadhammehīti jātijarādīhi anekehi dukkhadhammehi phuṭṭhāyāti adhippāyo. **Appamādaratāyā**ti tāya eva dukkhotiṇṇatāya paṭiladdhasaṃvegattā satiavippavāsasaṅkhāte appamāde ratāya. Sesaṃ vuttanayameva. Ettha ca satthārā desitaniyāmena –

‘‘Nikkhipāhi imaṃ dehaṃ, appamādaratāya te;
Taṇhakkhayaṃ pāpuṇāhi, karohi buddhasāsana’’nti. –

Pāṭho, theriyā vuttaniyāmeneva pana saṃgītiṃ āropitattā. **Appamādaratāya te**ti appamādaratāya tayā bhavitabbanti attho.

Abhayātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sāmātherīgāthāvaṇṇanā

Catukkhattuṃ pañcakkhattuntiādikā sāmāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinitvā sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde kosambiyaṃ gahapatimahāsālakule nibbattitvā **sāmā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā viññutaṃ pattā sāmāvatiyā upāsikāya piyasahāyikā hutvā tāya kālaṅkatāya sañjātasaṃvegā pabbaji. Pabbajitvā ca sāmāvatikaṃ ārabbha uppannasokaṃ vinodetuṃ asakkontī ariyamaggaṃ gaṇhituṃ nāsakkhi. Aparabhāge āsanasālāya nisinnassa ānandattherassa ovādaṃ sutvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā tato sattame divase saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi.

Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā taṃ pakāsentī –

37. ‘‘Catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ, vihārā upanikkhamiṃ;
Aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī;
Tassā me aṭṭhamī ratti, yato taṇhā samūhatā.

38. ‘‘Bahūhi dukkhadhammehi, appamādaratāya me;
Taṇhakkhayo anuppatto, kataṃ buddhassa sāsana’’nti. –

Udānavasena imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ, vihārā upanikkhami**nti ‘‘mama vasanakavihāre vipassanāmanasikārena nisinnā samaṇakiccaṃ matthakaṃ pāpetuṃ asakkontī utusappāyābhāvena nanu kho mayhaṃ vipassanā maggena ghaṭṭetī’’ti cintetvā cattāro pañca cāti nava vāre vihārā upassayato bahi nikkhamiṃ. Tenāha **‘‘aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī’’**ti. Tattha **cetaso santi**nti ariyamaggasamādhiṃ sandhāyāha. **Citte avasavattinī**ti vīriyasamatāya abhāvena mama bhāvanācitte na vasavattinī. Sā kira ativiya paggahitavīriyā ahosi. **Tassā me aṭṭhamī rattī**ti yato paṭṭhāya ānandattherassa santike ovādaṃ paṭilabhiṃ, tato paṭṭhāya rattindivamatanditā vipassanāya kammaṃ karontī rattiyaṃ catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ vihārato nikkhamitvā manasikāraṃ pavattentī visesaṃ anadhigantvā aṭṭhamiyaṃ rattiyaṃ vīriyasamataṃ labhitvā maggapaṭipāṭiyā kilese khepesinti attho. Tena vuttaṃ – ‘‘tassā me aṭṭhamī ratti, yato taṇhā samūhatā’’ti. Sesaṃ vuttanayameva.

Sāmātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikanipāto

1. Aparāsāmātherīgāthāvaṇṇanā

Tikanipāte **paṇṇavīsativassānī**tiādikā aparāya sāmāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī vipassissa bhagavato kāle candabhāgāya nadiyā tīre kinnarayoniyaṃ nibbatti. Sā tattha kinnarehi saddhiṃ kīḷāpasutā vicarati. Athekadivasaṃ satthā tassā kusalabījaropanatthaṃ tattha gantvā nadītīre caṅkami. Sā bhagavantaṃ disvā haṭṭhatuṭṭhā saḷalapupphāni ādāya satthu santikaṃ gantvā vanditvā tehi pupphehi bhagavantaṃ pūjesi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde kosambiyaṃ kulaghare nibbattitvā vayappattā sāmāvatiyā sahāyikā hutvā tassā matakāle saṃvegajātā pabbajitvā pañcavīsati vassāni cittasamādhānaṃ alabhitvā mahallikākāle sugatovādaṃ labhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.22-29) –

‘‘Candabhāgānadītīre, ahosiṃ kinnarī tadā;
Addasāhaṃ devadevaṃ, caṅkamantaṃ narāsabhaṃ.

‘‘Ocinitvāna saḷalaṃ, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ;
Upasiṅghi mahāvīro, saḷalaṃ devagandhikaṃ.

‘‘Paṭiggahetvā sambuddho, vipassī lokanāyako;
Upasiṅghi mahāvīro, pekkhamānāya me tadā.

‘‘Añjaliṃ paggahetvāna, vanditvā dvipaduttamaṃ;
Sakaṃ cittaṃ pasādetvā, tato pabbatamāruhiṃ.

‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ pupphamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

39. ‘‘Paṇṇavīsati vassāni, yato pabbajitāya me;
Nābhijānāmi cittassa, samaṃ laddhaṃ kudācanaṃ.

40. ‘‘Aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī;
Tato saṃvegamāpādiṃ, saritvā jinasāsanaṃ.

41. ‘‘Bahūhi dukkhadhammehi, appamādaratāya me;
Taṇhakkhayo anuppatto, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ajja me sattamī ratti, yato taṇhā visositā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **cittassa sama**nti cittassa vūpasamaṃ, cetosamathamaggaphalasamādhīti attho.

Tatoti tasmā cittavasaṃ vattetuṃ asamatthabhāvato. **Saṃvegamāpādi**nti satthari dharantepi pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pāpetuṃ asakkontī pacchā kathaṃ pāpayissāmīti saṃvegaṃ ñāṇutrāsaṃ āpajjiṃ. **Saritvā jinasāsana**nti kāṇakacchapopamādisatthuovādaṃ (saṃ. ni. 5.1117; ma. ni. 3.252) anussaritvā. Sesaṃ vuttanayameva.

Aparāsāmātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uttamātherīgāthāvaṇṇanā

Catukkhattuṃ pañcakkhattuntiādikā uttamāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī vipassissa bhagavato kāle bandhumatīnagare aññatarassa kuṭumbikassa gehe gharadāsī hutvā nibbatti. Sā vayappattā attano ayyakānaṃ veyyāvaccaṃ karontī jīvati. Tena ca samayena bandhumarājā puṇṇamīdivase uposathiko hutvā purebhattaṃ dānāni datvā pacchābhattaṃ gantvā dhammaṃ suṇāti. Atha mahājanā yathā rājā paṭipajjati, tatheva puṇṇamīdivase uposathaṅgāni samādāya vattanti. Athassā dāsiyā etadahosi – ‘‘etarahi kho mahārājā mahājanā ca uposathaṅgāni samādāya vattanti, yaṃnūnāhaṃ uposathadivasesu uposathasīlaṃ samādāya vatteyya’’nti. Sā tathā karontī suparisuddhaṃ uposathasīlaṃ rakkhitvā tāvatiṃsesu nibbattā aparāparaṃ sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ seṭṭhikule nibbattitvā viññutaṃ patvā paṭācārāya theriyā santike dhammaṃ sutvā pabbajitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā taṃ matthakaṃ pāpetuṃ nāsakkhi. Paṭācārā therī tassā cittācāraṃ ñatvā ovādamadāsi. Sā tassā ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.1-21) –

‘‘Nagare bandhumatiyā, bandhumā nāma khattiyo;
Divase puṇṇamāya so, upavasi uposathaṃ.

‘‘Ahaṃ tena samayena, kumbhadāsī ahaṃ tahiṃ;
Disvā sarājakaṃ senaṃ, evāhaṃ cintayiṃ tadā.

‘‘Rājāpi rajjaṃ chaḍḍetvā, upavasi uposathaṃ;
Saphalaṃ nūna taṃ kammaṃ, janakāyo pamodito.

‘‘Yoniso paccavekkhitvā, duggaccañca daliddataṃ;
Mānasaṃ sampahaṃsitvā, upavasiṃ uposathaṃ.

‘‘Ahaṃ uposathaṃ katvā, sammāsambuddhasāsane;
Tena kammena sukatena, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, ubbhayojanamuggataṃ;
Kūṭāgāravarūpetaṃ, mahāsanasubhūsitaṃ.

‘‘Accharā satasahassā, upatiṭṭhanti maṃ sadā;
Aññe deve atikkamma, atirocāmi sabbadā.

‘‘Catusaṭṭhidevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Tesaṭṭhicakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Suvaṇṇavaṇṇā hutvāna, bhavesu saṃsarāmahaṃ;
Sabbattha pavarā homi, uposathassidaṃ phalaṃ.

‘‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ, rathayānañca sīvikaṃ;
Labhāmi sabbamevetaṃ, uposathassidaṃ phalaṃ.

‘‘Soṇṇamayaṃ rūpimayaṃ, athopi phalikāmayaṃ;
Lohitaṅgamayañceva, sabbaṃ paṭilabhāmahaṃ.

‘‘Koseyyakambaliyāni, khomakappāsikāni ca;
Mahagghāni ca vatthāni, sabbaṃ paṭilabhāmahaṃ.

‘‘Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca;
Sabbametaṃ paṭilabhe, uposathassidaṃ phalaṃ.

‘‘Varagandhañca mālañca, cuṇṇakañca vilepanaṃ;
Sabbametaṃ paṭilabhe, uposathassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kūṭāgārañca pāsādaṃ, maṇḍapaṃ hammiyaṃ guhaṃ;
Sabbametaṃ paṭilabhe, uposathassidaṃ phalaṃ.

‘‘Jātiyā sattavassāhaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Aḍḍhamāse asampatte, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, uposathassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

42. ‘‘Catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ, vihārā upanikkhamiṃ;
Aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī.

43. ‘‘Sā bhikkhuniṃ upāgacchiṃ, yā me saddhāyikā ahu;
Sā me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo.

44. ‘‘Tassā dhammaṃ suṇitvāna, yathā maṃ anusāsi sā;
Sattāhaṃ ekapallaṅkena, nisīdiṃ pītisukhasamappitā;
Aṭṭhamiyā pāde pasāresiṃ, tamokhandhaṃ padāliyā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **sā bhikkhuniṃ upāgacchiṃ , yā me saddhāyikā ahū**ti yā mayā saddhātabbā saddheyyavacanā ahosi, taṃ bhikkhuniṃ sāhaṃ upagacchiṃ upasaṅkamiṃ, paṭācārātheriṃ saddhāya vadati. ‘‘Sā bhikkhunī upagacchi, yā me sādhayikā’’tipi pāṭho. Sā paṭācārā bhikkhunī anukampāya maṃ upagacchi, yā mayhaṃ sadatthassa sādhikāti attho. **Sā me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo**ti sā paṭācārā therī ‘‘ime pañcakkhandhā, imāni dvādasāyatanāni, imā aṭṭhārasa dhātuyo’’ti khandhādike vibhajitvā dassentī mayhaṃ dhammaṃ desesi.

Tassā dhammaṃ suṇitvānāti tassā paṭisambhidāppattāya theriyā santike khandhādivibhāgapubbaṅgamaṃ ariyamaggaṃ pāpetvā desitasaṇhasukhumavipassanādhammaṃ sutvā. **Yathā maṃ anusāsi sā**ti sā therī yathā maṃ anusāsi ovadi, tathā paṭipajjantī paṭipattiṃ matthakaṃ pāpetvāpi sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdiṃ. Kathaṃ? **Pītisukhasamappitā**ti jhānamayena pītisukhena samaṅgībhūtā. **Aṭṭhamiyā pāde pasāresiṃ, tamokhandhaṃ padāliyā**ti anavasesaṃ mohakkhandhaṃ aggamaggena padāletvā aṭṭhame divase pallaṅkaṃ bhindantī pāde pasāresiṃ. Idameva cassā aññābyākaraṇaṃ ahosi.

Uttamātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aparā uttamātherīgāthāvaṇṇanā

Ye ime satta bojjhaṅgātiādikā aparāya uttamāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī vipassissa bhagavato kāle bandhumatīnagare kuladāsī hutvā nibbatti. Sā ekadivasaṃ satthu sāvakaṃ ekaṃ khīṇāsavattheraṃ piṇḍāya carantaṃ disvā pasannamānasā tīṇi modakāni adāsi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde kosalajanapade aññatarasmiṃ brāhmaṇamahāsālakule nibbattitvā viññutaṃ pattā janapadacārikaṃ carantassa satthu santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā pabbajitvā nacirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.30-36) –

‘‘Nagare bandhumatiyā, kumbhadāsī ahosahaṃ;
Mama bhāgaṃ gahetvāna, gacchaṃ udakahārikā.

‘‘Panthamhi samaṇaṃ disvā, santacittaṃ samāhitaṃ;
Pasannacittā sumanā, modake tīṇidāsahaṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Ekanavutikappāni, vinipātaṃ na gacchahaṃ.

‘‘Sampatti taṃ karitvāna, sabbaṃ anubhaviṃ ahaṃ;
Modake tīṇi datvāna, pattāhaṃ acalaṃ padaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.
Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

45. ‘‘Ye ime satta bojjhaṅgā, maggā nibbānapattiyā;
Bhāvitā te mayā sabbe, yathā buddhena desitā.

46. ‘‘Suññatassānimittassa, lābhinīhaṃ yadicchakaṃ;
Orasā dhītā buddhassa, nibbānābhiratā sadā.

47. ‘‘Sabbe kāmā samucchinnā, ye dibbā ye ca mānusā;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **suññatassānimittassa, lābhinīhaṃ yadicchaka**nti suññatasamāpattiyā ca animittasamāpattiyā ca ahaṃ yadicchakaṃ lābhinī, tattha yaṃ yaṃ samāpajjituṃ icchāmi yattha yattha yadā yadā, taṃ taṃ tattha tattha tadā tadā samāpajjitvā viharāmīti attho. Yadipi hi suññatāppaṇihitādināmakassa yassa kassacipi maggassa suññatādibhedaṃ tividhampi phalaṃ sambhavati. Ayaṃ pana therī suññatānimittasamāpattiyova samāpajjati. Tena vuttaṃ – ‘‘suññatassānimittassa, lābhinīhaṃ yadicchaka’’nti. Yebhuyyavasena vā etaṃ vuttaṃ. Nidassanamattametanti apare.

Ye dibbā ye ca mānusāti ye devalokapariyāpannā ye ca manussalokapariyāpannā vatthukāmā, te sabbepi tappaṭibaddhachandarāgappahānena mayā sammadeva ucchinnā, aparibhogārahā katā. Vuttañhi – ‘‘abhabbo, āvuso, khīṇāsavo bhikkhu kāme paribhuñjituṃ. Seyyathāpi pubbe agāriyabhūto’’ti. Sesaṃ vuttanayameva.

Aparā uttamātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dantikātherīgāthāvaṇṇanā

Divāvihārā nikkhammātiādikā dantikāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī buddhasuññakāle candabhāgāya nadiyā tīre kinnarayoniyaṃ nibbatti. Sā ekadivasaṃ kinnarehi saddhiṃ kīḷantī vicaramānā addasa aññataraṃ paccekabuddhaṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisinnaṃ. Disvāna pasannamānasā upasaṅkamitvā sālapupphehi pūjaṃ katvā vanditvā pakkāmi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ kosalarañño purohitabrāhmaṇassa gehe nibbattitvā viññutaṃ patvā jetavanapaṭiggahaṇe paṭiladdhasaddhā upāsikā hutvā pacchā mahāpajāpatigotamiyā santike pabbajitvā rājagahe vasamānā ekadivasaṃ pacchābhattaṃ gijjhakūṭaṃ abhiruhitvā divāvihāraṃ nisinnā hatthārohakassa abhiruhanatthāya pādaṃ pasārentaṃ hatthiṃ disvā tadeva ārammaṇaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.86-96) –

‘‘Candabhāgānadītīre, ahosiṃ kinnarī tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sayambhuṃ aparājitaṃ.

‘‘Pasannacittā sumanā, vedajātā katañjalī;
Sālamālaṃ gahetvāna, sayambhuṃ abhipūjayiṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā kinnarīdehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Manasā patthitaṃ mayhaṃ, nibbattati yathicchitaṃ.

‘‘Dasannaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Ocitattāva hutvāna, saṃsarāmi bhavesvahaṃ.

‘‘Kusalaṃ vijjate mayhaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Pūjārahā ahaṃ ajja, sakyaputtassa sāsane.

‘‘Visuddhamanasā ajja, apetamanapāpikā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, sālamālāyidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.
Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā pītisomanassajātā udānavasena –

48. ‘‘Divāvihārā nikkhamma, gijjhakūṭamhi pabbate;
Nāgaṃ ogāhamuttiṇṇaṃ, nadītīramhi addasaṃ.

49. ‘‘Puriso aṅkusamādāya, ‘dehi pāda’nti yācati;
Nāgo pasārayī pādaṃ, puriso nāgamāruhi.

50. ‘‘Disvā adantaṃ damitaṃ, manussānaṃ vasaṃ gataṃ;
Tato cittaṃ samādhesiṃ, khalu tāya vanaṃ gatā’’ti. – imā gāthā abhāsi;

Tattha **nāgaṃ ogāhamuttiṇṇa**nti hatthināgaṃ nadiyaṃ ogāhaṃ katvā ogayha tato uttiṇṇaṃ. ‘‘Ogayha muttiṇṇa’’nti vā pāṭho. Ma-kāro padasandhikaro. **Nadītīramhi addasa**nti candabhāgāya nadiyā tīre apassiṃ.

Kiṃ karontanti cetaṃ dassetuṃ vuttaṃ **‘‘puriso’’**tiādi. Tattha **‘dehi pāda’nti yācatī**ti ‘‘pādaṃ dehi’’iti piṭṭhiārohanatthaṃ pādaṃ pasāretuṃ saññaṃ deti, yathāparicitañhi saññaṃ dento idha yācatīti vutto.

Disvā adantaṃ damitanti pakatiyā pubbe adantaṃ idāni hatthācariyena hatthisikkhāya damitadamathaṃ upagamitaṃ. Kīdisaṃ damitaṃ? **Manussānaṃ vasaṃ gataṃ** yaṃ yaṃ manussā āṇāpenti, taṃ taṃ disvāti yojanā. **Tato cittaṃ samādhesiṃ, khalu tāya vanaṃ gatā**ti **khalū**ti avadhāraṇatthe nipāto. **Tato** hatthidassanato pacchā, **tāya** hatthino kiriyāya hetubhūtāya, **vanaṃ** araññaṃ gatā cittaṃ samādhesiṃyeva. Kathaṃ? ‘‘Ayampi nāma tiracchānagato hatthī hatthidamakassa vasena damathaṃ gato, kasmā manussabhūtāya cittaṃ purisadamakassa satthu vasena damathaṃ na gamissatī’’ti saṃvegajātā vipassanaṃ vaḍḍhetvā aggamaggasamādhinā mama cittaṃ samādhesiṃ accantasamādhānena sabbaso kilese khepesinti attho.

Dantikātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ubbiritherīgāthāvaṇṇanā

Amma, jīvātiādikā ubbiriyā theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ pattā ekadivasaṃ mātāpitūsu maṅgalaṃ anubhavituṃ gehantaragatesu adutiyā sayaṃ gehe ohīnā upakaṭṭhāya velāya bhagavato sāvakaṃ ekaṃ khīṇāsavattheraṃ gehadvārasamīpena gacchantaṃ disvā bhikkhaṃ dātukāmā, ‘‘bhante, idha pavisathā’’ti vatvā there gehaṃ paviṭṭhe pañcapatiṭṭhitena theraṃ vanditvā gonakādīhi āsanaṃ paññāpetvā adāsi. Nisīdi thero paññatte āsane. Sā pattaṃ gahetvā piṇḍapātassa pūretvā therassa hatthe ṭhapesi. Thero anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sā tena puññakammena tāvatiṃsesu nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ uḷāradibbasampattiṃ anubhavitvā tato cutā sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ gahapatimahāsālakule nibbattitvā **ubbirī**ti laddhanāmā abhirūpā dassanīyā pāsādikā ahosi. Sā vayappattakāle kosalaraññā attano gehaṃ nītā, katipayasaṃvaccharātikkamena ekaṃ dhītaraṃ labhi. Tassā **jīvantī**ti nāmaṃ akaṃsu. Rājā tassā dhītaraṃ disvā tuṭṭhamānaso ubbiriyā abhisekaṃ adāsi. Dhītā panassā ādhāvitvā paridhāvitvā vicaraṇakāle kālamakāsi. Mātā yattha tassā sarīranikkhepo kato, taṃ susānaṃ gantvā divase divase paridevati. Ekadivasaṃ satthu santikaṃ gantvā vanditvā thokaṃ nisīditvā gatā aciravatīnadiyā tīre ṭhatvā dhītaraṃ ārabbha paridevati. Taṃ disvā satthā gandhakuṭiyaṃ yathānisinnova attānaṃ dassetvā ‘‘kasmā vippalapasī’’ti pucchi. ‘‘Mama dhītaraṃ ārabbha vippalapāmi, bhagavā’’ti. ‘‘Imasmiṃ susāne jhāpitā tava dhītaro caturāsītisahassamattā, tāsaṃ katara sandhāya vippalapasī’’ti. Tāsaṃ taṃ taṃ āḷāhanaṭṭhānaṃ dassetvā –

51. ‘‘Amma jīvāti vanamhi kandasi, attānaṃ adhigaccha ubbiri;
Cullāsītisahassāni, sabbā jīvasanāmikā;
Etamhāḷāhane daḍḍhā, tāsaṃ kamanusocasī’’ti. – saupaḍḍhagāthamāha;

Tattha, **amma, jīvā**ti mātupacāranāmena dhītuyā ālapanaṃ, idañcassā vippalapanākāradassanaṃ. **Vanamhi kandasī**ti vanamajjhe paridevasi. **Attānaṃ adhigaccha ubbirī**ti ubbiri tava attānameva tāva bujjhassu yāthāvato jānāhi. **Cullāsītisahassānī**ti caturāsītisahassāni. **Sabbā jīvasanāmikā**ti tā sabbāpi jīvanti, yā samānanāmikā. **Etamhāḷāhane daḍḍhā**ti etamhi susāne jhāpitā. **Tāsaṃ kamanusocasī**ti tāsu jīvantīnāmāsu caturāsītisahassamattāsu kaṃ sandhāya tvaṃ anusocasi anusokaṃ āpajjasīti evaṃ satthārā dhamme desite desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā vipassanaṃ ārabhitvā satthu desanāvilāsena attano ca hetusampattiyā yathāṭhātāva vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.37-60) –

‘‘Nagare haṃsavatiyā, ahosiṃ bālikā tadā;
Mātā ca me pitā ceva, kammantaṃ agamaṃsu te.

‘‘Majjhanhikamhi sūriye, addasaṃ samaṇaṃ ahaṃ;
Vīthiyā anugacchantaṃ, āsanaṃ paññapesahaṃ.

‘‘Gonakāvikatikāhi, paññapetvā mamāsanaṃ;
Pasannacittā sumanā, idaṃ vacanamabraviṃ.

‘‘Santattā kuthitā bhūmi, sūro majjhanhike ṭhito;
Mālutā ca na vāyanti, kālo cevettha mehiti.

‘‘Paññattamāsanamidaṃ, tavatthāya mahāmuni;
Anukampaṃ upādāya, nisīda mama āsane.

‘‘Nisīdi tattha samaṇo, sudanto suddhamānaso;
Tassa pattaṃ gahetvāna, yathārandhaṃ adāsahaṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, āsanena sunimmitaṃ;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

‘‘Soṇṇamayā maṇimayā, athopi phalikāmayā;
Lohitaṅgamayā ceva, pallaṅkā vividhā mama.

‘‘Tūlikāvikatikāhi, kaṭṭissacittakāhi ca;
Uddhaekantalomī ca, pallaṅkā me susaṇṭhitā.

‘‘Yadā icchāmi gamanaṃ, hāsakhiḍḍasamappitā;
Saha pallaṅkaseṭṭhena, gacchāmi mama patthitaṃ.

‘‘Asītidevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;

Sattaticakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Bhavābhave saṃsarantī, mahābhogaṃ labhāmahaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

‘‘Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Aññe bhave na jānāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

‘‘Duve kule pajāyāmi, khattiye cāpi brāhmaṇe;
Uccākulīnā sabbattha, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

‘‘Domanassaṃ na jānāmi, cittasantāpanaṃ mama;
Vevaṇṇiyaṃ na jānāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

‘‘Dhātiyo maṃ upaṭṭhanti, khujjā celāpikā bahū;
Aṅkena aṅkaṃ gacchāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

‘‘Aññā nhāpenti bhojenti, aññā ramenti maṃ sadā;
Aññā gandhaṃ vilimpanti, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

‘‘Maṇḍape rukkhamūle vā, suññāgāre vasantiyā;
Mama saṅkappamaññāya, pallaṅko upatiṭṭhati.

‘‘Ayaṃ pacchimako mayhaṃ, carimo vattate bhavo;
Ajjāpi rajjaṃ chaḍḍetvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.
Arahatte pana patiṭṭhāya attanā adhigatavisesaṃ pakāsentī –

52. ‘‘Abbahī tava me sallaṃ, duddasaṃ hadayassitaṃ;
Yaṃ me sokaparetāya, dhītusokaṃ byapānudi.

53. ‘‘Sājja abbūḷhasallāhaṃ, nicchātā parinibbutā;
Buddhaṃ dhammañca saṅghañca, upemi saraṇaṃ muni’’nti. –

Imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **abbahī vata me sallaṃ, duddasaṃ hadayassita**nti anupacitakusalasambhārehi yāthāvato duddasaṃ mama cittasannissitaṃ pīḷājananato dunnīharaṇato anto tudanato ca ‘‘salla’’nti laddhanāmaṃ sokaṃ taṇhañca **abbahī** vata nīhari vata. **Yaṃ me sokaparetāyā**ti yasmā sokena abhibhūtāya mayhaṃ dhītusokaṃ **byapānudi** anavasesato nīhari, tasmā abbahī vata me sallanti yojanā.

Sājja abbūḷhasallāhanti sā ahaṃ ajja sabbaso uddhaṭataṇhāsallā tato eva nicchātā parinibbutā. **Muni**nti sabbaññubuddhaṃ tadupadesitamaggaphalanibbānapabhedaṃ navavidhalokuttara**dhammañca,** tattha patiṭṭhitaṃ aṭṭhaariyapuggalasamūhasaṅkhātaṃ **saṅghañca,** anuttarehi tehi yojanato sakalavaṭṭadukkhavināsanato ca **saraṇaṃ** tāṇaṃ leṇaṃ parāyaṇanti, **upemi** upagacchāmi bujjhāmi sevāmi cāti attho.

Ubbiritherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sukkātherīgāthāvaṇṇanā

Kiṃme katā rājagahetiādikā sukkāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī vipassissa bhagavato kāle bandhumatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ pattā upāsikāhi saddhiṃ vihāraṃ gantvā satthu santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā pabbajitvā bahussutā dhammadharā paṭibhānavatī ahosi. Sā tattha bahūni vassasahassāni brahmacariyaṃ caritvā puthujjanakālakiriyameva katvā tusite nibbatti. Tathā sikhissa bhagavato, vessabhussa bhagavato kāleti evaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ sāsane sīlaṃ rakkhitvā bahussutā dhammadharā ahosi, tathā kakusandhassa, koṇāgamanassa, kassapassa ca bhagavato sāsane pabbajitvā visuddhasīlā bahussutā dhammakathikā ahosi.

Evaṃ sā tattha tattha bahuṃ puññaṃ upacinitvā sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde rājagahanagare gahapatimahāsālakule nibbatti, **sukkā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā viññutaṃ pattā satthu rājagahapavesane laddhappasādā upāsikā hutvā aparabhāge dhammadinnāya theriyā santike dhammaṃ sutvā sañjātasaṃvegā tassā eva santike pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī nacirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.4.111-142) –

‘‘Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammavipassako.

‘‘Tadāhaṃ bandhumatiyaṃ, jātā aññatare kule;
Dhammaṃ sutvāna munino, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Bahussutā dhammadharā, paṭibhānavatī tathā;
Vicittakathikā cāpi, jinasāsanakārikā.

‘‘Tadā dhammakathaṃ katvā, hitāya janataṃ bahuṃ;
Tato cutāhaṃ tusitaṃ, upapannā yasassinī.

‘‘Ekattiṃse ito kappe, sikhī viya sikhī jino;
Tapanto yasasā loke, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Tadāpi pabbajitvāna, buddhasāsanakovidā;
Jotetvā jinavākyāni, tatopi tidivaṃ gatā.

‘‘Ekattiṃseva kappamhi, vessabhū nāma nāyako;
Uppajjittha mahāñāṇī, tadāpi ca tathevahaṃ.

‘‘Pabbajitvā dhammadharā, jotayiṃ jinasāsanaṃ;
Gantvā marupuraṃ rammaṃ, anubhosiṃ mahāsukhaṃ.

‘‘Imamhi bhaddake kappe, kakusandho jinuttamo;
Uppajji narasaraṇo, tadāpi ca tathevahaṃ.

‘‘Pabbajitvā munimataṃ, jotayitvā yathāyukaṃ;
Tato cutāhaṃ tidivaṃ, agaṃ sabhavanaṃ yathā.

‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, koṇāgamananāyako;

Uppajji lokasaraṇo, araṇo amataṅgato.

‘‘Tadāpi pabbajitvāna, sāsane tassa tādino;
Bahussutā dhammadharā, jotayiṃ jinasāsanaṃ.

‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, kassapo munimuttamo;
Uppajji lokasaraṇo, araṇo maraṇantagū.

‘‘Tassāpi naravīrassa, pabbajitvāna sāsane;
Pariyāpuṭasaddhammā, paripucchā visāradā.

‘‘Susīlā lajjinī ceva, tīsu sikkhāsu kovidā;
Bahuṃ dhammakathaṃ katvā, yāvajīvaṃ mahāmune.

‘‘Tena kammavipākena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, giribbajapuruttame;
Jātā seṭṭhikule phīte, mahāratanasañcaye.

‘‘Yadā bhikkhusahassena, parivuto lokanāyako;
Upāgami rājagahaṃ, sahassakkhena vaṇṇito.

‘‘Danto dantehi saha purāṇajaṭilehi, vippamutto vippamuttehi;
Siṅgīnikkhasavaṇṇo, rājagahaṃ pāvisi bhagavā.

‘‘Disvā buddhānubhāvaṃ taṃ, sutvāva guṇasañcayaṃ;
Buddhe cittaṃ pasādetvā, pūjayiṃ taṃ yathābalaṃ.

‘‘Aparena ca kālena, dhammadinnāya santike;
Agārā nikkhamitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Kesesu chijjamānesu, kilese jhāpayiṃ ahaṃ;
Uggahiṃ sāsanaṃ sabbaṃ, pabbajitvā cirenahaṃ.

‘‘Tato dhammamadesesiṃ, mahājanasamāgame;
Dhamme desiyamānamhi, dhammābhisamayo ahu.

‘‘Nekapāṇasahassānaṃ, taṃ viditvātivimhito;
Abhippasanno me yakkho, bhamitvāna giribbajaṃ.

‘‘Kiṃme katā rājagahe manussā, madhuṃ pītāva acchare;
Ye sukkaṃ na upāsanti, desentiṃ amataṃ padaṃ.

‘‘Tañca appaṭivānīyaṃ, asecanakamojavaṃ;
Pivanti maññe sappaññā, valāhakamivaddhagū.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mama mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā pañcasatabhikkhuniparivārā mahādhammakathikā ahosi. Sā ekadivasaṃ rājagahe piṇḍāya caritvā katabhattakiccā bhikkhunupassayaṃ pavisitvā sannisinnāya mahatiyā parisāya madhubhaṇḍaṃ pīḷetvā sumadhuraṃ pāyentī viya amatena abhisiñcantī viya dhammaṃ deseti. Parisā cassā dhammakathaṃ ohitasotā avikkhittacittā sakkaccaṃ suṇāti. Tasmiṃ khaṇe theriyā caṅkamanakoṭiyaṃ rukkhe adhivatthā devatā dhammadesanāya pasannā rājagahaṃ pavisitvā rathiyāya rathiyaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ vicaritvā tassā guṇaṃ vibhāventī –

54. ‘‘Kiṃme katā rājagahe manussā, madhuṃ pītāva acchare;
Ye sukkaṃ na upāsanti, desentiṃ buddhasāsanaṃ.

55. ‘‘Tañca appaṭivānīyaṃ, asecanakamojavaṃ;
Pivanti maññe sappaññā, valāhakamivaddhagū’’ti. –

Imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **kiṃme katā rājagahe manussā**ti ime rājagahe manussā kiṃ katā, kismiṃ nāma kicce byāvaṭā. **Madhuṃ pītāva acchare**ti yathā bhaṇḍamadhuṃ gahetvā madhuṃ pītavanto visaññino hutvā sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkonti, evaṃ imepi dhammasaññāya visaññino hutvā maññe sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkonti, kevalaṃ acchantiyevāti attho. **Ye sukkaṃ na upāsanti, desentiṃ buddhasāsana**nti buddhassa bhagavato sāsanaṃ yāthāvato desentiṃ pakāsentiṃ sukkaṃ theriṃ ye na upāsanti na payirupāsanti. Te ime rājagahe manussā kiṃ katāti yojanā.

Tañca appaṭivānīyanti tañca pana dhammaṃ anivattitabhāvāvahaṃ niyyānikaṃ, abhikkantatāya vā yathā sotujanasavanamanoharabhāvena anapanīyaṃ, **asecanakaṃ** anāsittakaṃ pakatiyāva mahārasaṃ tato eva ojavantaṃ. ‘‘Osadha’’ntipi pāḷi. Vaṭṭadukkhabyādhitikicchāya osadhabhūtaṃ. **Pivanti maññe sappaññā, valāhakamivaddhagū**ti valāhakantarato nikkhantaṃ udakaṃ nirudakakantāre pathagā viya taṃ dhammaṃ sappaññā paṇḍitapurisā pivanti maññe pivantā viya suṇanti.

Manussā taṃ sutvā pasannamānasā theriyā santikaṃ upasaṅkamitvā sakkaccaṃ dhammaṃ suṇiṃsu. Aparabhāge theriyā āyupariyosāne parinibbānakāle sāsanassa niyyānikabhāvavibhāvanatthaṃ aññaṃ byākarontī –

56. ‘‘Sukkā sukkehi dhammehi, vītarāgā samāhitā;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhana’’nti. – imaṃ gāthaṃ abhāsi;

Tattha **sukkā**ti sukkātherī attānameva paraṃ viya dasseti. **Sukkehi dhammehī**ti suparisuddhehi lokuttaradhammehi. **Vītarāgā samāhitā**ti aggamaggena sabbaso vītarāgā arahattaphalasamādhinā samāhitā. Sesaṃ vuttanayameva.

Sukkātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Selātherīgāthāvaṇṇanā

Natthi nissaraṇaṃ loketiādikā selāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ pattā mātāpitūhi samānajātikassa kulaputtassa dinnā, tena saddhiṃ bahūni vassasatāni sukhasaṃvāsaṃ vasitvā tasmiṃ kālaṅkate sayampi addhagatā vayoanuppattā saṃvegajātā kiṃkusalagavesinī kālena kālaṃ ārāmena ārāmaṃ vihārena vihāraṃ anuvicarati ‘‘samaṇabrāhmaṇānaṃ santike dhammaṃ sossāmī’’ti. Sā ekadivasaṃ satthu bodhirukkhaṃ upasaṅkamitvā ‘‘yadi buddho bhagavā asamo asamasamo appaṭipuggalo, dassetu me ayaṃ bodhi pāṭihāriya’’nti nisīdi. Tassā tathā cittuppādasamanantarameva bodhi pajjali, sabbasovaṇṇamayā sākhā uṭṭhahiṃsu, sabbā disā virociṃsu. Sā taṃ pāṭihāriyaṃ disvā pasannamānasā garucittīkāraṃ upaṭṭhapetvā sirasi añjaliṃ paggayha sattarattindivaṃ tattheva nisīdi. Sattame divase uḷāraṃ pūjāsakkāraṃ akāsi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde āḷavīraṭṭhe āḷavikassa rañño dhītā hutvā nibbatti. **Selā**tissā nāmaṃ ahosi. Āḷavikassa pana rañño dhītāti katvā **āḷavikā**tipi naṃ voharanti. Sā viññutaṃ pattā satthari āḷavakaṃ dametvā tassa hatthe pattacīvaraṃ datvā tena saddhiṃ āḷavīnagaraṃ upagate dārikā hutvā raññā saddhiṃ satthu santikaṃ upagantvā dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā upāsikā ahosi. Sā aparabhāge sañjātasaṃvegā bhikkhunīsu pabbajitvā katapubbakiccā vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre sammasantī upanissayasampannattā paripakkañāṇā nacirasseva arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.61-85) –

‘‘Nagare haṃsavatiyā, cārikī āsahaṃ tadā;
Ārāmena ca ārāmaṃ, carāmi kusalatthikā.

‘‘Kāḷapakkhamhi divase, addasaṃ bodhimuttamaṃ;
Tattha cittaṃ pasādetvā, bodhimūle nisīdahaṃ.

‘‘Garucittaṃ upaṭṭhetvā, sire katvāna añjaliṃ;
Somanassaṃ pavedetvā, evaṃ cintesi tāvade.

‘‘Yadi buddho amitaguṇo, asamappaṭipuggalo;
Dassetu pāṭihīraṃ me, bodhi obhāsatu ayaṃ.

‘‘Saha āvajjite mayhaṃ, bodhi pajjali tāvade;
Sabbasoṇṇamayā āsi, disā sabbā virocati.

‘‘Sattarattindivaṃ tattha, bodhimūle nisīdahaṃ;
Sattame divase patte, dīpapūjaṃ akāsahaṃ.

‘‘Āsanaṃ parivāretvā, pañcadīpāni pajjaluṃ;
Yāva udeti sūriyo, dīpā me pajjaluṃ tadā.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, pañcadīpāti vuccati;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

‘‘Asaṅkhiyāni dīpāni, parivāre jaliṃsu me;
Yāvatā devabhavanaṃ, dīpālokena jotati.

‘‘Parammukhā nisīditvā, yadi icchāmi passituṃ;
Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, sabbaṃ passāmi cakkhunā.

‘‘Yāvatā abhikaṅkhāmi, daṭṭhuṃ sugataduggate;
Tattha āvaraṇaṃ natthi, rukkhesu pabbatesu vā.

‘‘Asītidevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Satānaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Dīpasatasahassāni, parivāre jalanti me.

‘‘Devalokā cavitvāna, uppajjiṃ mātukucchiyaṃ;
Mātukucchigatā santī, akkhi me na nimīlati.

‘‘Dīpasatasahassāni, puññakammasamaṅgitā;
Jalanti sūtikāgehe, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

‘‘Pacchime bhave sampatte, mānasaṃ vinivattayiṃ;
Ajarāmataṃ sītibhāvaṃ, nibbānaṃ phassayiṃ ahaṃ.

‘‘Jātiyā sattavassāhaṃ, arahattamapāpuṇiṃ;
Upasampādayī buddho, guṇamaññāya gotamo.

‘‘Maṇḍape rukkhamūle vā, suññāgāre vasantiyā;
Tadā pajjalate dīpaṃ, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

‘‘Dibbacakkhuvisuddhaṃ me, samādhikusalā ahaṃ;
Abhiññāpāramippattā, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

‘‘Sabbavositavosānā, katakiccā anāsavā;
Pañcadīpā mahāvīra, pāde vandāmi cakkhuma.

‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dīpamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā therī sāvatthiyaṃ viharantī ekadivasaṃ pacchābhattaṃ sāvatthito nikkhamitvā divāvihāratthāya andhavanaṃ pavisitvā aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Atha naṃ māro vivekato vicchedetukāmo aññātakarūpena upagantvā –

57. ‘‘Natthi nissaraṇaṃ loke, kiṃ vivekena kāhasi;
Bhuñjāhi kāmaratiyo, māhu pacchānutāpinī’’ti. – gāthamāha;

Tassattho – imasmiṃ loke sabbasamayesupi upaparikkhīyamānesu **nissaraṇaṃ** nibbānaṃ nāma natthi tesaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ chandaso paṭiññāyamānaṃ vohāramattamevetaṃ, tasmā **kiṃ vivekena kāhasi** evarūpe sampannapaṭhamavaye ṭhitā iminā kāyavivekena kiṃ karissasi? Atha kho **bhuñjāhi kāmaratiyo** vatthukāmakilesakāmasannissitā khiḍḍāratiyo paccanubhohi. Kasmā? **Māhu pacchānutāpinī** ‘‘yadatthaṃ brahmacariyaṃ carāmi, tadeva nibbānaṃ natthi, tenevetaṃ nādhigataṃ, kāmabhogā ca parihīnā, anattho vata mayha’’nti pacchā vippaṭisārinī mā ahosīti adhippāyo.

Taṃ sutvā therī ‘‘bālo vatāyaṃ māro, yo mama paccakkhabhūtaṃ nibbānaṃ paṭikkhipati. Kāmesu ca maṃ pavāreti, mama khīṇāsavabhāvaṃ na jānāti. Handa naṃ taṃ jānāpetvā tajjessāmī’’ti cintetvā –

58. ‘‘Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ kāmaratiṃ brūsi, aratī dāni sā mama.

59. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokkhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti. – imaṃ gāthādvayamāha;

Tattha **sattisūlūpamā kāmā**ti kāmā nāma yena adhiṭṭhitā, tassa sattassa vinivijjhanato nisitasatti viya sūlaṃ viya ca daṭṭhabbā. **Khandhā**ti upādānakkhandhā. **Āsa**nti tesaṃ. **Adhikuṭṭanā**ti chindanādhiṭṭhānā, accādānaṭṭhānanti attho. Yato khandhe accādāya sattā kāmehi chejjabhejjaṃ pāpuṇanti. **Yaṃ tvaṃ kāmaratiṃ brūsi, arati dāni sā mamā**ti, pāpima, tvaṃ yaṃ kāmaratiṃ ramitabbaṃ sevitabbaṃ katvā vadasi, sā dāni mama niratijātikattā mīḷhasadisā, na tāya mama koci attho atthīti.

Tattha kāraṇamāha **‘‘sabbattha vihatā nandī’’**tiādinā. Tattha **evaṃ jānāhī**ti ‘‘sabbaso pahīnataṇhāvijjā’’ti maṃ jānāhi, tato eva balavidhamanavisayātikkamanehi **antaka** lāmakācāra, māra, tvaṃ mayā **nihato** bādhito asi, na panāhaṃ tayā bādhitabbāti attho.

Evaṃ theriyā māro santajjito tatthevantaradhāyi. Therīpi phalasamāpattisukhena andhavane divasabhāgaṃ vītināmetvā sāyanhe vasanaṭṭhānameva gatā.

Selātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Somātherīgāthāvaṇṇanā

Yaṃ taṃ isīhi pattabbantiādikā somāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī sikhissa bhagavato kāle khattiyamahāsālakule nibbattitvā viññutaṃ patvā aruṇarañño aggamahesī ahosīti sabbaṃ atītavatthu abhayattheriyā vatthusadisaṃ. Paccuppannavatthu pana ayaṃ therī tattha tattha devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde rājagahe bimbisārassa rañño purohitassa dhītā hutvā nibbatti. Tassā **somā**ti nāmaṃ ahosi. Sā viññutaṃ pattā satthu rājagahapavesane paṭiladdhasaddhā upāsikā hutvā aparabhāge sañjātasaṃvegā bhikkhunīsu pabbajitvā katapubbakiccā vipassanāya kammaṃ karontī na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.71, 80-90) –

‘‘Nagare aruṇavatiyā, aruṇo nāma khattiyo;
Tassa rañño ahuṃ bhariyā, vāritaṃ vārayāmahaṃ.

‘‘Yāvatā…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. –
Sabbaṃ abhayattheriyā apadānasadisaṃ.

Arahattaṃ pana patvā vimuttisukhena sāvatthiyaṃ viharantī ekadivasaṃ divāvihāratthāya andhavanaṃ pavisitvā aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Atha naṃ māro vivekato vicchedetukāmo adissamānurūpo upagantvā ākāse ṭhatvā –

60. ‘‘Yaṃ taṃ isīhi pattabbaṃ, ṭhānaṃ durabhisambhavaṃ;
Na taṃ dvaṅgulapaññāya, sakkā pappotumitthiyā’’ti. – imaṃ gāthamāha;

Tassattho – sīlakkhandhādīnaṃ esanaṭṭhena ‘‘isī’’ti laddhanāmehi buddhādīhi mahāpaññehi pattabbaṃ, taṃ aññehi pana **durabhisambhavaṃ** dunnipphādanīyaṃ. Yaṃ taṃ arahattasaṅkhātaṃ paramassāsaṭṭhānaṃ, na taṃ dvaṅgulapaññāya nihīnapaññāya itthiyā pāpuṇituṃ sakkā. Itthiyo hi sattaṭṭhavassakālato paṭṭhāya sabbakālaṃ odanaṃ pacantiyo pakkuthite udake taṇḍule pakkhipitvā ‘‘ettāvatā odanaṃ pakka’’nti na jānanti, pakkuthiyamāne pana taṇḍule dabbiyā uddharitvā dvīhi aṅgulīhi pīḷetvā jānanti, tasmā **dvaṅgulipaññāyā**ti vuttā.

Taṃ sutvā therī māraṃ apasādentī –

61. ‘‘Itthibhāvo no kiṃ kayirā, cittamhi susamāhite;
Ñāṇamhi vattamānamhi, sammā dhammaṃ vipassato.

62. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokkhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti. –

Itarā dve gāthā abhāsi.

Tattha **itthibhāvo no kiṃ kayirā**ti mātugāmabhāvo amhākaṃ kiṃ kareyya, arahattappattiyā kīdisaṃ vibandhaṃ uppādeyya. **Cittamhi susamāhite**ti citte aggamaggasamādhinā suṭṭhu samāhite. **Ñāṇamhi vattamānamhī**ti tato arahattamaggañāṇe pavattamāne. **Sammā dhammaṃ vipassato**ti catusaccadhammaṃ pariññādividhinā sammadeva passato. Ayañhettha saṅkhepo – pāpima, itthī vā hotu puriso vā, aggamagge adhigate arahattaṃ hatthagatamevāti.

Idāni tassa attanā adhigatabhāvaṃ ujukameva dassentī **‘‘sabbattha vihatā nandī’’**ti gāthamāha. Sā vuttatthāyeva.

Somātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkanipāto

1. Bhaddākāpilānītherīgāthāvaṇṇanā

Catukkanipāte **putto buddhassa dāyādo**tiādikā bhaddāya kāpilāniyā theriyā gāthā. Sā kira padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā satthu santike dhammaṃ suṇantī satthāraṃ ekaṃ bhikkhuniṃ pubbenivāsaṃ anussarantīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā adhikārakammaṃ katvā sayampi taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā yāvajīvaṃ puññāni katvā tato cutā devamanussesu saṃsarantī anuppanne buddhe bārāṇasiyaṃ kulagehe nibbattitvā patikulaṃ gantvā, ekadivasaṃ attano nanandāya saddhiṃ kalahaṃ karontī tāya paccekabuddhassa piṇḍapāte dinne ‘‘ayaṃ imassa dānaṃ datvā uḷārasampattiṃ labhissatī’’ti paccekabuddhassa hatthato pattaṃ gahetvā bhattaṃ chaḍḍetvā kalalassa pūretvā adāsi. Mahājano garahi – ‘‘bāle, paccekabuddho te kiṃ aparajjhī’’ti? Sā tesaṃ vacanena lajjamānā puna pattaṃ gahetvā kalalaṃ nīharitvā dhovitvā gandhacuṇṇena ubbaṭṭetvā catumadhurassa pūretvā upari āsittena padumagabbhavaṇṇena sappinā vijjotamānaṃ paccekabuddhassa hatthe ṭhapetvā ‘‘yathā ayaṃ piṇḍapāto obhāsajāto, evaṃ obhāsajātaṃ me sarīraṃ hotū’’ti patthanaṃ paṭṭhapesi. Sā tato cavitvā sugatīsuyeva saṃsarantī kassapabuddhakāle bārāṇasiyaṃ mahāvibhavassa seṭṭhino dhītā hutvā nibbatti. Pubbakammaphalena duggandhasarīrā manussehi jigucchitabbā hutvā saṃvegajātā attano ābharaṇehi suvaṇṇiṭṭhakaṃ kāretvā bhagavato cetiye patiṭṭhapesi, uppalahatthena ca pūjaṃ akāsi. Tenassā sarīraṃ tasmiṃyeva bhave sugandhaṃ manoharaṃ jātaṃ. Sā patino piyā manāpā hutvā yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā tato cutā sagge nibbatti. Tatthāpi yāvajīvaṃ dibbasukhaṃ anubhavitvā, tato cutā bārāṇasirañño dhītā hutvā tattha devasampattisadisaṃ sampattiṃ anubhavantī cirakālaṃ paccekabuddhe upaṭṭhahitvā, tesu parinibbutesu saṃvegajātā tāpasapabbajjāya pabbajitvā uyyāne vasantī jhānāni bhāvetvā brahmaloke nibbattitvā tato cutā sāgalanagare kosiyagottassa brāhmaṇakulassa gehe nibbattitvā mahatā parihārena vaḍḍhitvā vayappattā mahātitthagāme pipphalikumārassa gehaṃ nītā. Tasmiṃ pabbajituṃ nikkhante mahantaṃ bhogakkhandhaṃ mahantañca ñātiparivaṭṭaṃ pahāya pabbajjatthāya nikkhamitvā pañca vassāni titthiyārāme pavisitvā aparabhāge mahāpajāpatigotamiyā santike pabbajjaṃ upasampadañca labhitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā na cirasseva arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.3.244-313) –

‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

‘‘Tadāhu haṃsavatiyaṃ, videho nāma nāmato;
Seṭṭhī pahūtaratano, tassa jāyā ahosahaṃ.

‘‘Kadāci so narādiccaṃ, upecca saparijjano;
Dhammamassosi buddhassa, sabbadukkhabhayappahaṃ.

‘‘Sāvakaṃ dhutavādānaṃ, aggaṃ kittesi nāyako;
Sutvā sattāhikaṃ dānaṃ, datvā buddhassa tādino.

‘‘Nipacca sirasā pāde, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ;
Sa hāsayanto parisaṃ, tadā hi narapuṅgavo.

‘‘Seṭṭhino anukampāya, imā gāthā abhāsatha;
Lacchase patthitaṃ ṭhānaṃ, nibbuto hohi puttaka.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Kassapo nāma gottena, hessati satthu sāvako.

‘‘Taṃ sutvā mudito hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacitto paricari, paccayehi vināyakaṃ.

‘‘Sāsanaṃ jotayitvāna, so madditvā kutitthiye;
Veneyyaṃ vinayitvā ca, nibbuto so sasāvako.

‘‘Nibbute tamhi lokagge, pūjanatthāya satthuno;
Ñātimitte samānetvā, saha tehi akārayi.

‘‘Sattayojanikaṃ thūpaṃ, ubbiddhaṃ ratanāmayaṃ;
Jalantaṃ sataraṃsiṃva, sālarājaṃva phullitaṃ.

‘‘Sattasatasahassāni, pātiyo tattha kārayi;
Naḷaggī viya jotantī, rataneheva sattahi.

‘‘Gandhatelena pūretvā, dīpānujjalayī tahiṃ;
Pūjanatthāya mahesissa, sabbabhūtānukampino.

‘‘Sattasatasahassāni, puṇṇakumbhāni kārayi;
Rataneheva puṇṇāni, pūjanatthāya mahesino.

‘‘Majjhe aṭṭhaṭṭhakumbhīnaṃ, ussitā kañcanagghiyo;

Atirocanti vaṇṇena, saradeva divākaro.

‘‘Catudvāresu sobhanti, toraṇā ratanāmayā;
Ussitā phalakā rammā, sobhanti ratanāmayā.

‘‘Virocanti parikkhittā, avaṭaṃsā sunimmitā;
Ussitāni paṭākāni, ratanāni virocare.

‘‘Surattaṃ sukataṃ cittaṃ, cetiyaṃ ratanāmayaṃ;
Atirocati vaṇṇena, sasañjhova divākaro.

‘‘Thūpassa vediyo tisso, haritālena pūrayi;
Ekaṃ manosilāyekaṃ, añjanena ca ekikaṃ.

‘‘Pūjaṃ etādisaṃ rammaṃ, kāretvā varavādino;
Adāsi dānaṃ saṅghassa, yāvajīvaṃ yathābalaṃ.

‘‘Sahāva seṭṭhinā tena, tāni puññāni sabbaso;
Yāvajīvaṃ karitvāna, sahāva sugatiṃ gatā.

‘‘Sampattiyonubhotvāna, devatte atha mānuse;
Chāyā viya sarīrena, saha teneva saṃsariṃ.

‘‘Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammavipassako.

‘‘Tadāyaṃ bandhupatiyaṃ, brāhmaṇo sādhusammato;
Aḍḍho santo guṇenāpi, dhanena ca suduggato.

‘‘Tadāpi tassāhaṃ āsiṃ, brāhmaṇī samacetasā;
Kadāci so dijavaro, saṅgamesi mahāmuniṃ.

‘‘Nisinnaṃ janakāyamhi, desentaṃ amataṃ padaṃ;
Sutvā dhammaṃ pamudito, adāsi ekasāṭakaṃ.

‘‘Gharamekena vatthena, gantvānetaṃ sa mabravi;
Anumoda mahāpuññaṃ, dinnaṃ buddhassa sāṭakaṃ.

‘‘Tadāhaṃ añjaliṃ katvā, anumodiṃ supīṇitā;
Sudinno sāṭako sāmi, buddhaseṭṭhassa tādino.

‘‘Sukhito sajjito hutvā, saṃsaranto bhavābhave;
Bārāṇasipure ramme, rājā āsi mahīpati.

‘‘Tadā tassa mahesīhaṃ, itthigumbassa uttamā;
Tassāti dayitā āsiṃ, pubbasnehena bhattuno.

‘‘Piṇḍāya vicarante te, aṭṭha paccekanāyake;
Disvā pamudito hutvā, datvā piṇḍaṃ mahārahaṃ.

‘‘Puno nimantayitvāna, katvā ratanamaṇḍapaṃ;
Kammārehi kataṃ pattaṃ, sovaṇṇaṃ vata tattakaṃ.

‘‘Samānetvāna te sabbe, tesaṃ dānamadāsi so;
Soṇṇāsane paviṭṭhānaṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

‘‘Tampi dānaṃ sahādāsiṃ, kāsirājenahaṃ tadā;
Punāhaṃ bārāṇasiyaṃ, jātā kāsikagāmake.

‘‘Kuṭumbikakule phīte, sukhito so sabhātuko;
Jeṭṭhassa bhātuno jāyā, ahosiṃ supatibbatā.

‘‘Paccekabuddhaṃ disvāna, kaniyassa mama bhattuno;
Bhāgannaṃ tassa datvāna, āgate tamhi pāvadiṃ.

‘‘Nābhinandittha so dānaṃ, tato tassa adāsahaṃ;
Ukhā āniya taṃ annaṃ, puno tasseva so adā.

‘‘Tadannaṃ chaḍḍayitvāna, duṭṭhā buddhassahaṃ tadā;
Pattaṃ kalalapuṇṇaṃ taṃ, adāsiṃ tassa tādino.

‘‘Dāne ca gahaṇe ceva, apace padusepi ca;
Samacittamukhaṃ disvā, tadāhaṃ saṃvijiṃ bhusaṃ.

‘‘Puno pattaṃ gahetvāna, sodhayitvā sugandhinā,
Pasannacittā pūretvā, saghataṃ sakkaraṃ adaṃ.

‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, surūpā homi dānato;
Buddhassa apakārena, duggandhā vadanena ca.

‘‘Puna kassapavīrassa, nidhāyantamhi cetiye;
Sovaṇṇaṃ iṭṭhakaṃ varaṃ, adāsiṃ muditā ahaṃ.

‘‘Catujjātena gandhena, nicayitvā tamiṭṭhakaṃ;
Muttā duggandhadosamhā, sabbaṅgasusamāgatā.

‘‘Satta pātisahassāni, rataneheva sattahi;
Kāretvā ghatapūrāni, vaṭṭīni ca sahassaso.

‘‘Pakkhipitvā padīpetvā, ṭhapayiṃ sattapantiyo;
Pūjanatthaṃ lokanāthassa, vippasannena cetasā.

‘‘Tadāpi tamhi puññamhi, bhāginīyi visesato;
Puna kāsīsu sañjāto, sumittā iti vissuto.

‘‘Tassāhaṃ bhariyā āsiṃ, sukhitā sajjitā piyā;
Tadā paccekamunino, adāsiṃ ghanaveṭhanaṃ.

‘‘Tassāpi bhāginī āsiṃ, moditvā dānamuttamaṃ;
Punāpi kāsiraṭṭhamhi, jāto koliyajātiyā.

‘‘Tadā koliyaputtānaṃ, satehi saha pañcahi;
Pañca paccekabuddhānaṃ, satāni samupaṭṭhahi.

‘‘Temāsaṃ tappayitvāna, adāsi ca ticīvare;
Jāyā tassa tadā āsiṃ, puññakammapathānugā.

‘‘Tato cuto ahu rājā, nando nāma mahāyaso;
Tassāpi mahesī āsiṃ, sabbakāmasamiddhinī.

‘‘Tadā rājā bhavitvāna, brahmadatto mahīpati;
Padumavatīputtānaṃ, paccekamuninaṃ tadā.

‘‘Satāni pañcanūnāni, yāvajīvaṃ upaṭṭhahiṃ;
Rājuyyāne nivāsetvā, nibbutāni ca pūjayiṃ.

‘‘Cetiyāni ca kāretvā, pabbajitvā ubho mayaṃ;
Bhāvetvā appamaññāyo, brahmalokaṃ agamhase.

‘‘Tato cuto mahātitthe, sujāto pipphalāyano;
Mātā sumanadevīti, kosigotto dijo pitā.

‘‘Ahaṃ madde janapade, sākalāya puruttame;
Kappilassa dijassāsiṃ, dhītā mātā sucīmati.

‘‘Gharakañcanabimbena, nimminitvāna maṃ pitā;
Adā kassapadhīrassa, kāmehi vajjitassamaṃ.

‘‘Kadāci so kāruṇiko, gantvā kammantapekkhako;
Kākādikehi khajjante, pāṇe disvāna saṃviji.

‘‘Gharevāhaṃ tile jāte, disvānātapatāpane;
Kimī kākehi khajjante, saṃvegamalabhiṃ tadā.

‘‘Tadā so pabbajī dhīro, ahaṃ tamanupabbajiṃ;
Pañca vassāni nivasiṃ, paribbājavate ahaṃ.

‘‘Yadā pabbajitā āsi, gotamī jinaposikā;
Tadāhaṃ tamupagantvā, buddhena anusāsitā.

‘‘Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ;
Aho kalyāṇamittattaṃ, kassapassa sirīmato.

‘‘Suto buddhassa dāyādo, kassapo susamāhito;
Pubbenivāsaṃ yo vedi, saggāpāyañca passati.

‘‘Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni;
Etāhi tīhi vijjāhi, tevijjo hoti brāhmaṇo.

‘‘Tatheva bhaddākāpilānī, tevijjā maccuhāyinī;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jitvā māraṃ savāhanaṃ.

‘‘Disvā ādīnavaṃ loke, ubho pabbajitā mayaṃ;
Tyamha khīṇāsavā dantā, sītibhūtāmha nibbutā.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. (apa. therī 2.3.244-313);

Arahattaṃ pana patvā pubbenivāsañāṇe ciṇṇavasī ahosi. Tattha sātisayaṃ katādhikārattā aparabhāge taṃ satthā jetavane ariyagaṇamajjhe nisinno bhikkhuniyo paṭipāṭiyā ṭhānantaresu ṭhapento pubbenivāsaṃ anussarantīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. Sā ekadivasaṃ mahākassapattherassa guṇābhitthavanapubbakaṃ attano katakiccatādivibhāvanamukhena udānaṃ udānentī –

63. ‘‘Putto buddhassa dāyādo, kassapo susamāhito;
Pubbenivāsaṃ yovedi, saggāpāyañca passati.

64. ‘‘Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni;
Etāhi tīhi vijjāhi, tevijjo hoti brāhmaṇo.

65. ‘‘Tatheva bhaddākāpilānī, tevijjā maccuhāyinī;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhanaṃ.

66. ‘‘Disvā ādīnavaṃ loke, ubho pabbajitā mayaṃ;
Tyamha khīṇāsavā dantā, sītibhūtāmha nibbutā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **putto buddhassa dāyādo**ti buddhānubuddhabhāvato sammāsambuddhassa anujātasuto tato eva tassa dāyabhūtassa navalokuttaradhammassa ādānena dāyādo kassapo lokiyalokuttarehi samādhīhi suṭṭhu samāhitacittatāya **susamāhito. Pubbenivāsaṃ yovedī**ti yo mahākassapatthero pubbenivāsaṃ attano paresañca nivutthakkhandhasantānaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pākaṭaṃ katvā avedi aññāsi paṭivijjhi. **Saggāpāyañca passatī**ti chabbīsatidevalokabhedaṃ saggaṃ catubbidhaṃ apāyañca dibbacakkhunā hatthatale āmalakaṃ viya passati.

Atho jātikkhayaṃ pattoti tato paraṃ jātikkhayasaṅkhātaṃ arahattaṃ patto. **Abhiññāya** abhivisiṭṭhena ñāṇena abhiññeyyaṃ dhammaṃ abhijānitvā pariññeyyaṃ parijānitvā, pahātabbaṃ pahāya, sacchikātabbaṃ sacchikatvā **vosito** niṭṭhaṃ patto katakicco. Āsavakkhayapaññāsaṅkhātaṃ monaṃ pattattā **muni**.

Tatheva bhaddākāpilānīti yathā mahākassapo etāhi yathāvuttāhi tīhi vijjāhi tevijjo maccuhāyī ca, tatheva bhaddākāpilānī tevijjā maccuhāyinīti. Tato eva **dhāreti antimaṃ dehaṃ, jetvā māraṃ savāhana**nti attānameva paraṃ viya katvā dasseti.

Idāni yathā therassa paṭipatti ādimajjhapariyosānakalyāṇā, evaṃ mamapītī dassentī **‘‘disvā ādīnava’’**nti osānagāthamāha. Tattha **tyamha khīṇāsavā dantā**ti te mayaṃ mahākassapatthero ahañca uttamena damena dantā sabbaso khīṇāsavā ca amha. **Sītibhūtāmha nibbutā**ti tato eva kilesapariḷāhābhāvato sītibhūtā saupādisesāya nibbānadhātuyā nibbutā ca amha bhavāmāti attho.

Bhaddākāpilānītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakanipāto

1. Aññatarātherīgāthāvaṇṇanā

Pañcakanipāte **paṇṇavīsati vassānī**tiādikā aññatarāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī imasmiṃ buddhuppāde devadahanagare mahāpajāpatigotamiyā dhātī hutvā vaḍḍhesi. Nāmagottato pana apaññātā ahosi. Sā mahāpajāpatigotamiyā pabbajitakāle sayampi pabbajitvā pañcavīsati saṃvaccharāni kāmarāgena upaddutā accharāsaṅghātamattampi kālaṃ cittekaggataṃ alabhantī bāhā paggayha kandamānā dhammadinnātheriyā santike dhammaṃ sutvā kāmehi vinivattitamānasā kammaṭṭhānaṃ gahetvā bhāvanamanuyañjantī na cirasseva chaḷabhiññā hutvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

67. ‘‘Paṇṇavīsati vassāni, yato pabbajitā ahaṃ;
Nāccharāsaṅghātamattampi, cittassūpasamajjhagaṃ.

68. ‘‘Aladdhā cetaso santiṃ, kāmarāgenavassutā;
Bāhā paggayha kandantī, vihāraṃ pāvisiṃ ahaṃ.

69. ‘‘Sā bhikkhuniṃ upāgacchiṃ, yā me saddhāyikā ahu;
Sā me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo.

70. ‘‘Tassā dhammaṃ suṇitvāna, ekamante upāvisiṃ;
Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ.

71. ‘‘Cetopariccañāṇañca, sotadhātu visodhitā;
Iddhīpi me sacchikatā, patto me āsavakkhayo;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **nāccharāsaṅghātamattampī**ti accharāghaṭitamattampi khaṇaṃ aṅguliphoṭanamattampi kālanti attho. **Cittassūpasamajjhaga**nti cittassa upasamaṃ cittekaggaṃ na ajjhaganti yojanā, na paṭilabhinti attho.

Kāmarāgenavassutāti kāmaguṇasaṅkhātesu vatthukāmesu daḷhatarābhinivesitāya bahalena chandarāgena tintacittā.

Bhikkhuninti dhammadinnattheriṃ sandhāya vadati.

Cetopariccañāṇañcāti cetopariyañāṇañca visodhitanti sambandho, adhigatanti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Aññatarātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vimalātherīgāthāvaṇṇanā

Mattā vaṇṇena rūpenātiādikā vimalāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinitvā imasmiṃ buddhuppāde vesāliyaṃ aññatarāya rūpūpajīviniyā itthiyā dhītā hutvā nibbatti. **Vimalā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā vayappattā tatheva jīvikaṃ kappentī ekadivasaṃ āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ vesāliyaṃ piṇḍāya carantaṃ disvā paṭibaddhacittā hutvā therassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā theraṃ uddissa palobhanakammaṃ kātuṃ ārabhi. ‘‘Titthiyehi uyyojitā tathā akāsī’’ti keci vadanti. Thero tassā asubhavibhāvanamukhena santajjanaṃ katvā ovādamadāsi. Taṃ heṭṭhā theragāthāya āgatameva, tathā pana therena ovāde dinne sā saṃvegajātā hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā sāsane paṭiladdhasaddhā upāsikā hutvā aparabhāge bhikkhunīsu pabbajitvā ghaṭentī vāyamantī hetusampannatāya na cirasseva arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

72. ‘‘Mattā vaṇṇena rūpena, sobhaggena yasena ca;
Yobbanena cupatthaddhā, aññāsamatimaññihaṃ.

73. ‘‘Vibhūsetvā imaṃ kāyaṃ, sucittaṃ bālalāpanaṃ;
Aṭṭhāsiṃ vesidvāramhi, luddo pāsamivoḍḍiya.

74. ‘‘Piḷandhanaṃ vidaṃsentī, guyhaṃ pakāsikaṃ bahuṃ;
Akāsiṃ vividhaṃ māyaṃ, ujjhagghantī bahuṃ janaṃ.

75. ‘‘Sājja piṇḍaṃ caritvāna, muṇḍā saṅghāṭipārutā;
Nisinnā rukkhamūlamhi, avitakkassa lābhinī.

76. ‘‘Sabbe yogā samucchinnā, ye dibbā ye ca mānusā;
Khepetvā āsave sabbe, sītibhūtāmhi nibbutā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **mattā vaṇṇena rūpenā**ti guṇavaṇṇena ceva rūpasampattiyā ca. **Sobhaggenā**ti subhagabhāvena. **Yasenā**ti parivārasampattiyā. **Mattā** vaṇṇamadarūpamadasobhaggamadaparivāramadavasena madaṃ āpannāti attho. **Yobbanena cupatthaddhā**ti yobbanamadena uparūpari thaddhā yobbananimittena ahaṅkārena upatthaddhacittā anupasantamānasā. **Aññāsamatimaññiha**nti aññā itthiyo attano vaṇṇādiguṇehi sabbathāpi atikkamitvā maññiṃ ahaṃ. Aññāsaṃ vā itthīnaṃ vaṇṇādiguṇe atimaññiṃ atikkamitvā amaññiṃ avamānaṃ akāsiṃ.

Vibhūsitvā imaṃ kāyaṃ, sucittaṃ bālalāpananti imaṃ nānāvidhaasucibharitaṃ jegucchaṃ ahaṃ mamāti bālānaṃ lāpanato vācanato bālalāpanaṃ mama kāyaṃ chavirāgakaraṇakesaṭṭhapanādinā sucittaṃ vatthābharaṇehi vibhūsitvā sumaṇḍitapasāditaṃ katvā. **Aṭṭhāsiṃ vesidvāramhi, luddo pāsamivoḍḍiyā**ti migaluddo viya migānaṃ bandhanatthāya daṇḍavākurādimigapāsaṃ, mārassa pāsabhūtaṃ yathāvuttaṃ mama kāyaṃ vesidvāramhi vesiyā gharadvāre oḍḍiyitvā aṭṭhāsiṃ.

Piḷandhanaṃ vidaṃsentī, guyhaṃ pakāsikaṃ bahunti ūrujaghanathanadassanādikaṃ guyhañceva pādajāṇusirādikaṃ pakāsañcāti guyhaṃ pakāsikañca bahuṃ nānappakāraṃ piḷandhanaṃ ābharaṇaṃ dassentī. **Akāsiṃ vividhaṃ māyaṃ, ujjhagghantī bahuṃ jana**nti yobbanamadamattaṃ bahuṃ bālajanaṃ vippalambhetuṃ hasantī gandhamālāvatthābharaṇādīhi sarīrasabhāvapaṭicchādanena hasavilāsabhāvādīhi tehi ca vividhaṃ nānappakāraṃ vañcanaṃ akāsiṃ.

Sājja piṇḍaṃ caritvāna…pe… avitakkassa lābhinīti sā ahaṃ evaṃ pamādavihārinī samānā ajja idāni ayyassa mahāmoggallānattherassa ovāde ṭhatvā sāsane pabbajitvā muṇḍā saṅghāṭipārutā hutvā piṇḍaṃ caritvāna bhikkhāhāraṃ bhuñjitvā **nisinnā** rukkhamūlamhi rukkhamūle vivittāsane nisinnā dutiyajjhānapādakassa aggaphalassa adhigamena avitakkassa lābhinī amhīti yojanā.

Sabbe yogāti kāmayogādayo cattāropi yogā. **Samucchinnā**ti paṭhamamaggādinā yathārahaṃ sammadeva ucchinnā pahīnā. Sesaṃ vuttanayameva.

Vimalātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīhātherīgāthāvaṇṇanā

Ayoniso manasikārātiādikā sīhāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinitvā imasmiṃ buddhuppāde vesāliyaṃ sīhasenāpatino bhaginiyā dhītā hutvā nibbatti. Tassā ‘‘mātulassa nāmaṃ karomā’’ti **sīhā**ti nāmaṃ akaṃsu. Sā viññutaṃ patvā ekadivasaṃ satthārā sīhassa senāpatino dhamme desiyamāne taṃ dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā mātāpitaro anujānāpetvā pabbaji. Pabbajitvā ca vipassanaṃ ārabhitvāpi bahiddhā puthuttārammaṇe vidhāvantaṃ cittaṃ nivattetuṃ asakkontī satta saṃvaccharāni micchāvitakkehi bādhīyamānā cittassādaṃ alabhantī ‘‘kiṃ me iminā pāpajīvitena, ubbandhitvā marissāmī’’ti pāsaṃ gahetvā rukkhasākhāyaṃ laggitvā taṃ attano kaṇṭhe paṭimuñcantī pubbāciṇṇavasena vipassanāya cittaṃ abhinīhari, antimabhavikatāya pāsassa bandhanaṃ gīvaṭṭhāne ahosi, ñāṇassa paripākaṃ gatattā sā tāvadeva vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Arahattaṃ pattasamakālameva ca pāsabandho gīvato muccitvā vinivatti. Sā arahatte patiṭṭhitā udānavasena –

77. ‘‘Ayoniso manasikārā, kāmarāgena aṭṭitā;
Ahosiṃ uddhatā pubbe, citte avasavattinī.

78. ‘‘Pariyuṭṭhitā klesehi, subhasaññānuvattinī;
Samaṃ cittassa na labhiṃ, rāgacittavasānugā.

79. ‘‘Kisā paṇḍu vivaṇṇā ca, satta vassāni cārihaṃ;
Nāhaṃ divā vā rattiṃ vā, sukhaṃ vindiṃ sudukkhitā.

80. ‘‘Tato rajjuṃ gahetvāna, pāvisiṃ vanamantaraṃ;
Varaṃ me idha ubbandhaṃ, yañca hīnaṃ punācare.

81. ‘‘Daḷhapāsaṃ karitvāna, rukkhasākhāya bandhiya;
Pakkhipiṃ pāsaṃ gīvāyaṃ, atha cittaṃ vimucci me’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **ayoniso manasikārā**ti anupāyamanasikārena, asubhe subhanti vipallāsaggāhena. **Kāmarāgena aṭṭitā**ti kāmaguṇesu chandarāgena pīḷitā. **Ahosiṃ uddhatā pubbe, citte avasavattinī**ti pubbe mama citte mayhaṃ vase avattamāne uddhatā nānārammaṇe vikkhittacittā asamāhitā ahosiṃ.

Pariyuṭṭhitā klesehi, subhasaññānuvattinīti pariyuṭṭhānapattehi kāmarāgādikilesehi abhibhūtā rūpādīsu subhanti pavattāya kāmasaññāya anuvattanasīlā. **Samaṃ cittassa na labhiṃ, rāgacittavasānugā**ti kāmarāgasampayuttacittassa vasaṃ anugacchantī īsakampi cittassa samaṃ cetosamathaṃ cittekaggataṃ na labhiṃ.

Kisā paṇḍu vivaṇṇā cāti evaṃ ukkaṇṭhitabhāvena kisā dhamanisanthatagattā uppaṇḍuppaṇḍukajātā tato eva vivaṇṇā vigatachavivaṇṇā ca hutvā. **Satta vassānī**ti satta saṃvaccharāni. **Cāriha**nti cariṃ ahaṃ. **Nāhaṃ divā vā rattiṃ vā, sukhaṃ vindiṃ sudukkhitā**ti evamahaṃ sattasu saṃvacchresu kilesadukkhena dukkhitā ekadāpi divā vā rattiṃ vā samaṇasukhaṃ na paṭilabhiṃ.

Tatoti kilesapariyuṭṭhānena samaṇasukhālābhabhāvato. **Rajjuṃ gahetvāna pāvisiṃ, vanamantara**nti pāsarajjuṃ ādāya vanantaraṃ pāvisiṃ. Kimatthaṃ pāvisīti ce āha – **‘‘varaṃ me idha ubbandhaṃ, yañca hīnaṃ punācare’’**ti yadahaṃ samaṇadhammaṃ kātuṃ asakkontī hīnaṃ gihibhāvaṃ puna ācare ācareyyaṃ anutiṭṭheyyaṃ, tato sataguṇena sahassaguṇena imasmiṃ vanantare ubbandhaṃ bandhitvā maraṇaṃ me varaṃ seṭṭhanti attho. **Atha cittaṃ vimucci me**ti yadā rukkhasākhāya bandhapāsaṃ gīvāyaṃ pakkhipi, atha tadanantarameva vuṭṭhānagāminivipassanāmaggena ghaṭitattā maggapaṭipāṭiyā sabbāsavehi mama cittaṃ vimucci vimuttaṃ ahosīti.

Sīhātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sundarīnandātherīgāthāvaṇṇanā

Āturaṃ asucintiādikā sundarīnandāya theriyā gāthā. Ayampi kira padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā, satthu santike dhammaṃ suṇantī satthāraṃ ekaṃ bhikkhuniṃ jhāyinīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā adhikārakammaṃ katvā taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā kusalaṃ upacinantī kappasatasahassaṃ devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde sakyarājakule nibbatti. **Nandā**tissā nāmaṃ akaṃsu. Aparabhāge rūpasampattiyā sundarīnandā, janapadakalyāṇīti ca paññāyittha. Sā amhākaṃ bhagavati sabbaññutaṃ patvā anupubbena kapilavatthuṃ gantvā nandakumārañca rāhulakumārañca pabbājetvā gate suddhodanamahārāje ca parinibbute mahāpajāpatigotamiyā rāhulamātāya ca pabbajitāya cintesi – ‘‘mayhaṃ jeṭṭhabhātā cakkavattirajjaṃ pahāya pabbajitvā loke aggapuggalo buddho jāto, puttopissa rāhulakumāro pabbaji, bhattāpi me nandarājā, mātāpi mahāpajāpatigotamī, bhaginīpi rāhulamātā pabbajitā, idānāhaṃ gehe kiṃ karissāmi, pabbajissāmī’’ti bhikkhunupassayaṃ gantvā ñātisinehena pabbaji, no saddhāya. Tasmā pabbajitvāpi rūpaṃ nissāya uppannamadā. ‘‘Satthā rūpaṃ vivaṇṇeti garahati, anekapariyāyena rūpe ādīnavaṃ dassetī’’ti buddhupaṭṭhānaṃ na gacchatītiādi sabbaṃ heṭṭhā abhirūpanandāya vatthusmiṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – satthārā nimmitaṃ itthirūpaṃ anukkamena jarābhibhūtaṃ disvā aniccato dukkhato anattato manasikarontiyā theriyā kammaṭṭhānābhimukhaṃ cittaṃ ahosi. Taṃ disvā satthā tassā sappāyavasena dhammaṃ desento –

82. ‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

83. ‘‘Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
Duggandhaṃ pūtikaṃ vāti, bālānaṃ abhinanditaṃ.

84. ‘‘Evametaṃ avekkhantī, rattindivamatanditā;
Tato sakāya paññāya, abhinibbijjha dakkhisa’’nti. –

Imā tisso gāthā abhāsi.

Sā desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā sotāpattiphale patiṭṭhahi. Tassā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ ācikkhanto ‘‘nande, imasmiṃ sarīre appamattakopi sāro natthi, maṃsalohitalepano jarādīnaṃ vāsabhūto, aṭṭhipuñjamatto evāya’’nti dassetuṃ –

‘‘Aṭṭhinaṃ nagaraṃ kataṃ, maṃsalohitalepanaṃ;
Yattha jarā ca maccu ca, māno makkho ca ohito’’ti. (dha. pa. 150) –

Dhammapade imaṃ gāthamāha.

Sā desanāvasāne arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.3.166-219) –

‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

‘‘Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinaṃ;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṃ bahuṃ.

‘‘Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinaṃ;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasīle patiṭṭhapi.

‘‘Evaṃ nirākulaṃ āsi, suññataṃ titthiyehi ca;
Vicittaṃ arahantehi, vasībhūtehi tādibhi.

‘‘Ratanānaṭṭhapaññāsaṃ, uggatova mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, bāttiṃsavaralakkhaṇo.

‘‘Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ;
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

‘‘Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Amataṃ paramassādaṃ, paramatthanivedakaṃ.

‘‘Tadā nimantayitvāna, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ;
Datvā tassa mahādānaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

‘‘Jhāyinīnaṃ bhikkhunīnaṃ, aggaṭṭhānamapatthayiṃ;
Nipacca sirasā dhīraṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

‘‘Tadā adantadamako, tilokasaraṇo pabhū;
Byākāsi narasārathi, lacchase taṃ supatthitaṃ.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Nandāti nāma nāmena, hessati satthu sāvikā.

‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Tato cutā yāmamagaṃ, tatohaṃ tusitaṃ gatā;
Tato ca nimmānaratiṃ, vasavattipuraṃ tato.

‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Tattha tattheva rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Tato cutā manussatte, rājānaṃ cakkavattinaṃ;
Maṇḍalīnañca rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Sampattiṃ anubhotvāna, devesu manujesu ca;
Sabbattha sukhitā hutvā, nekakappesu saṃsariṃ.

‘‘Pacchime bhave sampatte, suramme kapilavhaye;
Rañño suddhodanassāhaṃ, dhītā āsiṃ aninditā.

‘‘Siriyā rūpiniṃ disvā, nanditaṃ āsi taṃ kulaṃ;
Tena nandāti me nāmaṃ, sundaraṃ pavaraṃ ahu.

‘‘Yuvatīnañca sabbāsaṃ, kalyāṇīti ca vissutā;
Tasmimpi nagare ramme, ṭhapetvā taṃ yasodharaṃ.

‘‘Jeṭṭho bhātā tilokaggo, pacchimo arahā tathā;
Ekākinī gahaṭṭhāhaṃ, mātarā paricoditā.

‘‘Sākiyamhi kule jātā, putte buddhānujā tuvaṃ;
Nandenapi vinā bhūtā, agāre kinnu acchasi.

‘‘Jarāvasānaṃ yobbaññaṃ, rūpaṃ asucisammataṃ;
Rogantamapicārogyaṃ, jīvitaṃ maraṇantikaṃ.

‘‘Idampi te subhaṃ rūpaṃ, sasīkantaṃ manoharaṃ;
Bhūsanānaṃ alaṅkāraṃ, sirisaṅghāṭasaṃnibhaṃ.

‘‘Puñjitaṃ lokasāraṃva, nayanānaṃ rasāyanaṃ;
Puññānaṃ kittijananaṃ, ukkākakulanandanaṃ.

‘‘Na cireneva kālena, jarā samadhisessati;
Vihāya gehaṃ kāruññe, cara dhammamanindite.

‘‘Sutvāhaṃ mātu vacanaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Dehena natu cittena, rūpayobbanalāḷitā.

‘‘Mahatā ca payattena, jhānajjhena paraṃ mama;
Kātuñca vadate mātā, na cāhaṃ tattha ussukā.

‘‘Tato mahākāruṇiko, disvā maṃ kāmalālasaṃ;
Nibbandanatthaṃ rūpasmiṃ, mama cakkhupathe jino.

‘‘Sakena ānubhāvena, itthiṃ māpesi sobhiniṃ;
Dassanīyaṃ suruciraṃ, mamatopi surūpiniṃ.

‘‘Tamahaṃ vimhitā disvā, ativimhitadehiniṃ;
Cintayiṃ saphalaṃ meti, nettalābhañca mānusaṃ.

‘‘Tamahaṃ ehi subhage, yenattho taṃ vadehi me;
Kulaṃ te nāmagottañca, vada me yadi te piyaṃ.

‘‘Na vañcakālo subhage, ucchaṅge maṃ nivāsaya;
Sīdantīva mamaṅgāni, pasuppayamuhuttakaṃ.

‘‘Tato sīsaṃ mamaṅge sā, katvā sayi sulocanā;
Tassā nalāṭe patitā, luddhā paramadāruṇā.

‘‘Saha tassā nipātena, piḷakā upapajjatha;
Paggharimsu pabhinnā ca, kuṇapā pubbalohitā.

‘‘Pabhinnaṃ vadanañcāpi, kuṇapaṃ pūtigandhanaṃ;
Uddhumātaṃ vinilañca, pubbañcāpi sarīrakaṃ.

‘‘Sā paveditasabbaṅgī, nissasantī muhuṃ muhuṃ;
Vedayantī sakaṃ dukkhaṃ, karuṇaṃ paridevayi.

‘‘Dukkhena dukkhitā homi, phusayanti ca vedanā;
Mahādukkhe nimuggamhi, saraṇaṃ hohi me sakhī.

‘‘Kuhiṃ vadanasotaṃ te, kuhiṃ te tuṅganāsikā;
Tambabimbavaroṭṭhante, vadanaṃ te kuhiṃ gataṃ.

‘‘Kuhiṃ sasīnibhaṃ vaṇṇaṃ, kambugīvā kuhiṃ gatā;
Doḷā lolāva te kaṇṇā, vevaṇṇaṃ samupāgatā.

‘‘Makuḷakhārakākārā, kalikāva payodharā;
Pabhinnā pūtikuṇapā, duṭṭhagandhittamāgatā.

‘‘Vedimajjhāva sussoṇī, sūnāva nītakibbisā;
Jātā amajjhabharitā, aho rūpamasassataṃ.

‘‘Sabbaṃ sarīrasañjātaṃ, pūtigandhaṃ bhayānakaṃ;
Susānamiva bībhacchaṃ, ramante yattha bālisā.

‘‘Tadā mahākāruṇiko, bhātā me lokanāyako;
Disvā saṃviggacittaṃ maṃ, imā gāthā abhāsatha.

‘‘Āturaṃ kuṇapaṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

‘‘Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
Duggandhaṃ pūtikaṃ vāti, bālānaṃ abhinanditaṃ.

‘‘Evametaṃ avekkhantī, rattindivamatanditā;
Tato sakāya paññāya, abhinibbijjha dakkhisaṃ.

‘‘Tatohaṃ atisaṃviggā, sutvā gāthā subhāsitā;
Tatraṭṭhitāvahaṃ santī, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Yattha yattha nisinnāhaṃ, sadā jhānaparāyaṇā;
Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena **‘‘āturaṃ asuci’’**ntiādinā satthārā desitāhi tīhi gāthāhi saddhiṃ –

85. ‘‘Tassā me appamattāya, vicinantiyā yoniso;
Yathābhūtaṃ ayaṃ kāyo, diṭṭho santarabāhiro.

86. ‘‘Atha nibbindahaṃ kāye, ajjhattañca virajjahaṃ;
Appamattā visaṃyuttā, upasantāmhi nibbutā’’ti. –

Imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **evametaṃ avekkhantī…pe… dakkhisa**nti etaṃ āturādisabhāvaṃ kāyaṃ evaṃ ‘‘yathā idaṃ tathā eta’’ntiādinā vuttappakārena **rattindivaṃ** sabbakālaṃ atanditā hutvā parato ghosahetukaṃ sutamayañāṇaṃ muñcitvā, **tato** taṃnimittaṃ attani sambhūtattā **sakāya**bhāvanāmayāya **paññāya** yāthāvato ghanavinibbhogakaraṇena abhinibbijjha, kathaṃ nu kho **dakkhisaṃ** passissanti ābhogapurecārikena pubbabhāgañāṇacakkhunā **avekkhantī** vicinantīti attho.

Tenāha **‘‘tassā me appamattāyā’’**tiādi. Tassattho – tassā me satiavippavāsena **appamattāya yoniso** upāyena aniccādivasena vipassanāpaññāya **vicinantiyā** vīmaṃsantiyā, **ayaṃ** khandhapañcakasaṅkhāto **kāyo** sasantānaparasantānavibhāgato **santarabāhiro** yathābhūtaṃ diṭṭho.

Atha tathā dassanato pacchā **nibbindahaṃ kāye** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya attabhāve nibbindiṃ, visesatova ajjhattasantāne **virajji** virāgaṃ āpajjiṃ, ahaṃ yathābhūtāya appamādapaṭipattiyā matthakappattiyā **appamattā** sabbaso saṃyojanānaṃ samucchinnattā **visaṃyuttā** upasantā ca nibbutā ca amhīti.

Sundarīnandātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nanduttarātherīgāthāvaṇṇanā

Aggiṃ candañcātiādikā nanduttarāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinitvā imasmiṃ buddhuppāde kururaṭṭhe kammāsadhammanigame brāhmaṇakule nibbattitvā, ekaccāni vijjāṭṭhānāni sippāyatanāni ca uggahetvā nigaṇṭhapabbajjaṃ upagantvā, vādappasutā jambusākhaṃ gahetvā bhaddākuṇḍalakesā viya jambudīpatale vicarantī mahāmoggallānattheraṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchitvā parājayaṃ pattā therassa ovāde ṭhatvā sāsane pabbajitvā samaṇadhammaṃ karontī na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

87. ‘‘Aggiṃ candañca sūriyañca, devatā ca namassihaṃ;
Nadītitthāni gantvāna, udakaṃ oruhāmihaṃ.

88. ‘‘Bahūvatasamādānā, aḍḍhaṃ sīsassa olikhiṃ;
Chamāya seyyaṃ kappemi, rattiṃ bhattaṃ na bhuñjahaṃ.

89. ‘‘Vibhūsāmaṇḍanaratā, nhāpanucchādanehi ca;
Upakāsiṃ imaṃ kāyaṃ, kāmarāgena aṭṭitā.

90. ‘‘Tato saddhaṃ labhitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Disvā kāyaṃ yathābhūtaṃ, kāmarāgo samūhato.

91. ‘‘Sabbe bhavā samucchinnā, icchā ca patthanāpi ca;
Sabbayogavisaṃyuttā, santiṃ pāpuṇi cetaso’’ti. –

Imā pañca gāthā abhāsi.

Tattha **aggiṃ candañca sūriyañca, devatā ca namassiha**nti aggippamukhā devāti indānaṃ devānaṃ ārādhanatthaṃ āhutiṃ paggahetvā aggiñca, māse māse sukkapakkhassa dutiyāya candañca, divase divase sāyaṃ pātaṃ sūriyañca, aññā ca bāhirā hiraññagabbhādayo devatā ca, visuddhimaggaṃ gavesantī namassihaṃ namakkāraṃ ahaṃ akāsiṃ. **Nadītitthāni gantvāna, udakaṃ oruhāmiha**nti gaṅgādīnaṃ nadīnaṃ pūjātitthāni upagantvā sāyaṃ pātaṃ udakaṃ otarāmi udake nimujjitvā aṅgasiñcanaṃ karomi.

Bahūvatasamādānāti pañcātapatappanādi bahuvidhavatasamādānā. Gāthāsukhatthaṃ bahūti dīghakaraṇaṃ. **Aḍḍhaṃ sīsassa olikhi**nti mayhaṃ sīsassa aḍḍhameva muṇḍemi. Keci ‘‘aḍḍhaṃ sīsassa olikhinti kesakalāpassa aḍḍhaṃ jaṭābandhanavasena bandhitvā aḍḍhaṃ vissajjesi’’nti atthaṃ vadanti. **Chamāya seyyaṃ kappemī**ti thaṇḍilasāyinī hutvā anantarahitāya bhūmiyā sayāmi. **Rattiṃ bhattaṃ na bhuñjaha**nti rattūparatā hutvā rattiyaṃ bhojanaṃ na bhuñjiṃ.

Vibhūsāmaṇḍanaratāti cirakālaṃ attakilamathānuyogena kilantakāyā ‘‘evaṃ sarīrassa kilamanena natthi paññāsuddhi. Sace pana indriyānaṃ tosanavasena sarīrassa tappanena suddhi siyā’’ti mantvā imaṃ kāyaṃ anuggaṇhantī vibhūsāyaṃ maṇḍane ca ratā vatthālaṅkārehi alaṅkaraṇe gandhamālādīhi maṇḍane ca abhiratā. **Nhāpanucchādanehi cā**ti sambāhanādīni kāretvā nhāpanena ucchādanena ca. **Upakāsiṃ imaṃ kāya**nti imaṃ mama kāyaṃ anuggaṇhiṃ santappesiṃ. **Kāmarāgena aṭṭitā**ti evaṃ kāyadaḷhībahulā hutvā ayonisomanasikārapaccayā pariyuṭṭhitena kāmarāgena aṭṭitā abhiṇhaṃ upaddutā ahosiṃ.

Tato saddhaṃ labhitvānāti evaṃ samādinnavatāni bhinditvā kāyadaḷhībahulā vādappasutā hutvā tattha tattha vicarantī tato pacchā aparabhāge mahāmoggallānattherassa santike laddhovādānusāsanā saddhaṃ paṭilabhitvā. **Disvā kāyaṃ yathābhūta**nti saha vipassanāya maggapaññāya imaṃ mama kāyaṃ yathābhūtaṃ disvā anāgāmimaggena sabbaso kāmarāgo samūhato. Tato paraṃ aggamaggena **sabbe bhavā samucchinnā, icchā ca patthanāpi cā**ti paccuppannavisayābhilāsasaṅkhātā icchā ca āyatibhavābhilāsasaṅkhātā patthanāpi sabbe bhavāpi samucchinnāti yojanā. **Santiṃ pāpuṇi cetaso**ti accantaṃ santiṃ arahattaphalaṃ pāpuṇiṃ adhigacchinti attho.

Nanduttarātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mittākāḷītherīgāthāvaṇṇanā

Saddhāya pabbajitvānātiādikā mittākāḷiyā theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī imasmiṃ buddhuppāde kururaṭṭhe kammāsadhammanigame brāhmaṇakule nibbattitvā viññutaṃ pattā mahāsatipaṭṭhānadesanāya paṭiladdhasaddhā bhikkhunīsu pabbajitvā satta saṃvaccharāni lābhasakkāragiddhikā hutvā samaṇadhammaṃ karontī tattha tattha vicaritvā aparabhāge yoniso ummujjantī saṃvegajātā hutvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

92. ‘‘Saddhāya pabbajitvāna, agārasmānagāriyaṃ;
Vicariṃhaṃ tena tena, lābhasakkāraussukā.

93. ‘‘Riñcitvā paramaṃ atthaṃ, hīnamatthaṃ asevihaṃ;
Kilesānaṃ vasaṃ gantvā, sāmaññatthaṃ na bujjhihaṃ.

94. ‘‘Tassā me ahu saṃvego, nisinnāya vihārake;
Ummaggapaṭipannāmhi, taṇhāya vasamāgatā.

95. ‘‘Appakaṃ jīvitaṃ mayhaṃ, jarā byādhi ca maddati;
Purāyaṃ bhijjati kāyo, na me kālo pamajjituṃ.

96. ‘‘Yathābhūtamavekkhantī, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Vimuttacittā uṭṭhāsiṃ, kataṃ buddhassa sāsana’’nti. – imā gāthā abhāsi;

Tattha **vicariṃhaṃ tena tena, lābhasakkāraussukā**ti lābhe ca sakkāre ca ussukā yuttappayuttā hutvā tena tena bāhusaccadhammakathādinā lābhuppādahetunā vicariṃ ahaṃ.

Riñcitvā paramaṃ atthanti jhānavipassanāmaggaphalādiṃ uttamaṃ atthaṃ jahitvā chaḍḍetvā. **Hīnamatthaṃ aseviha**nti catupaccayasaṅkhātaāmisabhāvato hīnaṃ lāmakaṃ atthaṃ ayoniso pariyesanāya paṭiseviṃ ahaṃ. **Kilesānaṃ vasaṃ gantvā**ti mānamadataṇhādīnaṃ kilesānaṃ vasaṃ upagantvā **sāmaññatthaṃ** samaṇakiccaṃ **na bujjhiṃ** na jāniṃ ahaṃ.

Nisinnāya vihāraketi mama vasanakaovarake nisinnāya ahu saṃvego. Kathanti ce, āha **''ummaggapaṭipannāmhī''**ti. Tattha **ummaggapaṭipannāmhī**ti yāvadeva anupādāya parinibbānatthamidaṃ sāsanaṃ, tattha sāsane pabbajitvā kammaṭṭhānaṃ amanasikarontī tassa ummaggapaṭipannā amhīti. **Taṇhāya vasamāgatā**ti paccayuppādanataṇhāya vasaṃ upagatā.

Appakaṃ jīvitaṃ mayhanti paricchinnakālā vajjitato bahūpaddavato ca mama jīvitaṃ appakaṃ parittaṃ lahukaṃ. **Jarā byādhi ca maddatī**ti tañca samantato āpatitvā nippothentā pabbatā viya jarā byādhi ca maddati nimmathati. ''Maddare''tipi pāṭho. **Purāyaṃ bhijjati kāyo**ti ayaṃ kāyo bhijjati purā. Yasmā tassa ekaṃsiko bhedo, tasmā **na me kālo pamajjituṃ** ayaṃ kālo aṭṭhakkhaṇavajjito navamo khaṇo, so pamajjituṃ na yuttoti tassāhuṃ saṃvegoti yojanā.

Yathābhūtamavekkhantīti evaṃ jātasaṃvegā vipassanaṃ paṭṭhapetvā aniccādimanasikārena yathābhūtamavekkhantī. Kiṃ avekkhantīti āha **''khandhānaṃ udayabbaya''**nti. ''Avijjāsamudayā rūpasamudayo''tiādinā (paṭi. ma. 1.50) samapaññāsappabhedānaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ uppādanirodhañca udayabbayānupassanāya avekkhantī vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā sabbaso kilesehi ca bhavehi ca vimuttacittā uṭṭhāsiṃ, ubhato uṭṭhānena maggena bhavattayato cāti vuṭṭhitā ahosiṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Mittākāḷītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sakulātherīgāthāvaṇṇanā

Agārasmiṃ vasantītiādikā sakulāya theriyā gāthā. Ayaṃ kira padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare ānandassa rañño dhītā hutvā nibbattā, satthu vemātikabhaginī **nandā**ti nāmena. Sā viññutaṃ patvā ekadivasaṃ satthu santike dhammaṃ suṇantī satthārā ekaṃ bhikkhuniṃ dibbacakkhukānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā ussāhajātā adhikārakammaṃ katvā sayampi taṃ ṭhānantaraṃ patthentī paṇidhānamakāsi. Sā tattha yāvajīvaṃ bahuṃ uḷāraṃ kusalakammaṃ katvā devaloke nibbattitvā aparāparaṃ sugatīsuyeva saṃsarantī kassapassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā paribbājakapabbajjaṃ pabbajitvā ekacārinī vicarantī ekadivasaṃ telabhikkhāya āhiṇḍitvā telaṃ labhitvā tena telena satthu cetiye sabbarattiṃ dīpapūjaṃ akāsi. Sā tato cutā tāvatiṃse nibbattitvā suvisuddhadibbacakkhukā hutvā ekaṃ buddhantaraṃ devesuyeva saṃsaritvā imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ brāhmaṇakule nibbatti. **Sakulā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā viññutaṃ pattā satthu jetavanapaṭiggahaṇe paṭiladdhasaddhā upāsikā hutvā aparabhāge aññatarassa khīṇāsavattherassa santike dhammaṃ sutvā sañjātasaṃvegā pabbajitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā ghaṭentī vāyamantī na cirasseva arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.3.131-165) –

''Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

''Hitāya sabbasattānaṃ, sukhāya vadataṃ varo;
Atthāya purisājañño, paṭipanno sadevake.

''Yasaggapatto sirimā, kittivaṇṇagato jino;

Pūjito sabbalokassa, disā sabbāsu vissuto.

‘‘Uttiṇṇavicikiccho so, vītivattakathaṃkatho;
Sampuṇṇamanasaṅkappo, patto sambodhimuttamaṃ.

‘‘Anuppannassa maggassa, uppādetā naruttamo;
Anakkhātañca akkhāsi, asañjātañca sañjanī.

‘‘Maggaññū ca maggavidū, maggakkhāyī narāsabho;
Maggassa kusalo satthā, sārathīnaṃ varuttamo.

‘‘Mahākāruṇiko satthā, dhammaṃ deseti nāyako;
Nimugge kāmapaṅkamhi, samuddharati pāṇine.

‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā khattiyanandanā;
Surūpā sadhanā cāpi, dayitā ca sirīmatī.

‘‘Ānandassa mahārañño, dhītā paramasobhanā;
Vemātā bhaginī cāpi, padumuttaranāmino.

‘‘Rājakaññāhi sahitā, sabbābharaṇabhūsitā;
Upāgamma mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ.

‘‘Tadā hi so lokagaru, bhikkhuniṃ dibbacakkhukaṃ;
Kittayaṃ parisāmajjhe, aggaṭṭhāne ṭhapesi taṃ.

‘‘Suṇitvā tamahaṃ haṭṭhā, dānaṃ datvāna satthuno;
Pūjitvāna ca sambuddhaṃ, dibbacakkhuṃ apatthayiṃ.

‘‘Tato avoca maṃ satthā, nande lacchasi patthitaṃ;
Padīpadhammadānānaṃ, phalametaṃ sunicchitaṃ.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Sakulā nāma nāmena, hessati satthu sāvikā.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Paribbājakinī āsiṃ, tadāhaṃ ekacārinī;
Bhikkhāya vicaritvāna, alabhiṃ telamattakaṃ.

‘‘Tena dīpaṃ padīpetvā, upaṭṭhiṃ sabbasaṃvariṃ;
Cetiyaṃ dvipadaggassa, vippasannena cetasā.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Pajjalanti mahādīpā, tattha tattha gatāya me.

‘‘Tirokuṭṭaṃ tiroselaṃ, samatiggayha pabbataṃ;
Passāmahaṃ yadicchāmi, dīpadānassidaṃ phalaṃ.

‘‘Visuddhanayanā homi, yasasā ca jalāmahaṃ;
Saddhāpaññāvatī ceva, dīpadānassidaṃ phalaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā vippakule ahaṃ;
Pahūtadhanadhaññamhi, mudite rājapūjite.

‘‘Ahaṃ sabbaṅgasampannā, sabbābharaṇabhūsitā;
Purappavese sugataṃ, vātapāne ṭhitā ahaṃ.

‘‘Disvā jalantaṃ yasasā, devamanussasakkataṃ;
Anubyañjanasampannaṃ, lakkhaṇehi vibhūsitaṃ.

‘‘Udaggacittā sumanā, pabbajjaṃ samarocayiṃ;
Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanettisamūhatā.

‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

‘‘Tato mahākāruṇiko, etadagge ṭhapesi maṃ;
Dibbacakkhukānaṃ aggā, sakulāti naruttamo.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā katādhikāratāya dibbacakkhuñāṇe ciṇṇavasī ahosi. Tena naṃ satthā dibbacakkhukānaṃ bhikkhunīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. Sā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā pītisomanassajātā udānavasena –

97. ‘‘Agārasmiṃ vasantīhaṃ, dhammaṃ sutvāna bhikkhuno;
Addasaṃ virajaṃ dhammaṃ, nibbānaṃ padamaccutaṃ.

98. ‘‘Sāhaṃ puttaṃ dhītarañca, dhanadhaññañca chaḍḍiya;
Kese chedāpayitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

99. ‘‘Sikkhamānā ahaṃ santī, bhāventī maggamañjasaṃ;

Pahāsiṃ rāgadosañca, tadekaṭṭhe ca āsave.

100. ‘‘Bhikkhunī upasampajja, pubbajātimanussariṃ;
Dibbacakkhu visodhitaṃ, vimalaṃ sādhubhāvitaṃ.

101. ‘‘Saṅkhāre parato disvā, hetujāte palokite;
Pahāsiṃ āsave sabbe, sītibhūtāmhi nibbutā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **agārasmiṃ vasantīhaṃ, dhammaṃ sutvāna bhikkhuno**ti ahaṃ pubbe agāramajjhe vasamānā aññatarassa bhinnakilesassa bhikkhuno santike catusaccagabbhaṃ dhammakathaṃ sutvā. **Addasaṃ virajaṃ dhammaṃ, nibbānaṃ padamaccuta**nti rāgarajādīnaṃ abhāvena virajaṃ, vānato nikkhantattā nibbānaṃ, cavanābhāvato adhigatānaṃ accutihetutāya ca nibbānaṃ accutaṃ, padanti ca laddhanāmaṃ asaṅkhatadhammaṃ, sahassanayapaṭimaṇḍitena dassanasaṅkhātena dhammacakkhunā addasaṃ passiṃ.

Sāhanti sā ahaṃ vuttappakārena sotāpannā homi.

Sikkhamānā ahaṃ santīti ahaṃ sikkhamānāva samānā pabbajitvā vasse aparipuṇṇe eva. **Bhāventī maggamañjasa**nti majjhimapaṭipattibhāvato añjasaṃ uparimaggaṃ uppādentī. **Tadekaṭṭhe ca āsave**ti rāgadosehi sahajekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca tatiyamaggavajjhe āsave **pahāsiṃ** samucchindiṃ.

Bhikkhunī upasampajjāti vasse paripuṇṇe upasampajjitvā bhikkhunī hutvā. **Vimala**nti avijjādīhi upakkilesehi vimuttatāya vigatamalaṃ, **sādhu** sakkacca sammadeva **bhāvitaṃ,** sādhūhi vā buddhādīhi **bhāvitaṃ** uppāditaṃ dibbacakkhu visodhitanti sambandho.

Saṅkhāreti tebhūmakasaṅkhāre. **Parato**ti anattato. **Hetujāte**ti paccayuppanne. **Palokite**ti palujjanasabhāve pabhaṅgune paññācakkhunā disvā. **Pahāsiṃ āsave sabbe**ti aggamaggena avasiṭṭhe sabbepi āsave pajahiṃ, khepesinti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Sakulātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Soṇātherīgāthāvaṇṇanā

Dasa putte vijāyitvātiādikā soṇāya theriyā gāthā. Ayampi padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā ekadivasaṃ satthu santike dhammaṃ suṇantī satthāraṃ ekaṃ bhikkhuniṃ āraddhavīriyānaṃ bhikkhunīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā, adhikārakammaṃ katvā sayampi taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā yāvajīvaṃ puññāni katvā, tato cutā kappasatasahassaṃ devamanussesu saṃsaritvā imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ kulagehe nibbattitvā vayappattā patikulaṃ gatā dasa puttadhītaro labhitvā **bahuputtikā**ti paññāyittha. Sā sāmike pabbajite vayappatte puttadhītaro gharāvāse patiṭṭhāpetvā sabbaṃ dhanaṃ puttānaṃ vibhajitvā adāsi, na kiñci attano ṭhapesi. Taṃ puttā ca dhītaro ca katipāhameva upaṭṭhahitvā paribhavaṃ akaṃsu. Sā ‘‘kiṃ mayhaṃ imehi paribhavāya ghare vasantiyā’’ti bhikkhuniyo upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Taṃ bhikkhuniyo pabbājesuṃ. Sā laddhūpasampadā ‘‘ahaṃ mahallikākāle pabbajitvā appamattāya bhavitabba’’nti bhikkhunīnaṃ vattapaṭivattaṃ karontī ‘‘sabbarattiṃ samaṇadhammaṃ karissāmī’’ti heṭṭhāpāsāde ekathambhaṃ hatthena gahetvā taṃ avijahamānā samaṇadhammaṃ karontī caṅkamamānāpi ‘‘andhakāre ṭhāne rukkhādīsu yattha katthaci me sīsaṃ paṭihaññeyyā’’ti rukkhaṃ hatthena gahetvā taṃ avijahamānāva samaṇadhammaṃ karoti. Tato paṭṭhāya sā āraddhavīriyatāya pākaṭā ahosi. Satthā tassā ñāṇaparipākaṃ disvā gandhakuṭiyaṃ nisinnova obhāsaṃ pharitvā sammukhe nisinno viya attānaṃ dassetvā –

‘‘Yo ca vassasataṃ jīve, apassaṃ dhammamuttamaṃ;
Ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo, passato dhammamuttama’’nti. (dha. pa. 115) –

Gāthaṃ abhāsi. Sā gāthāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.3.220-243) –

‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

‘‘Tadā seṭṭhikule jātā, sukhitā pūjitā piyā;
Upetvā taṃ munivaraṃ, assosiṃ madhuraṃ vacaṃ.

‘‘Āraddhavīriyānaggaṃ, vaṇṇesi bhikkhuniṃ jino;
Taṃ sutvā muditā hutvā, kāraṃ katvāna satthuno.

‘‘Abhivādiya sambuddhaṃ, ṭhānaṃ taṃ patthayiṃ tadā;
Anumodi mahāvīro, sijjhataṃ paṇidhī tava.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Soṇāti nāma nāmena, hessati satthu sāvikā.

‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā seṭṭhikule ahaṃ;
Sāvatthiyaṃ puravare, iddhe phīte mahaddhane.

‘‘Yadā ca yobbanappattā, gantvā patikulaṃ ahaṃ;
Dasa puttāni ajaniṃ, surūpāni visesato.

‘‘Sukhedhitā ca te sabbe, jananettamanoharā;
Amittānampi rucitā, mama pageva te siyā.

‘‘Tato mayhaṃ akāmāya, dasaputtapurakkhato;
Pabbajittha sa me bhattā, devadevassa sāsane.

‘‘Tadekikā vicintesiṃ, jīvitenālamatthu me;
Cattāya patiputtehi, vuḍḍhāya ca varākiyā.

‘‘Ahampi tattha gacchissaṃ, sampatto yattha me pati;
Evāhaṃ cintayitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Tato ca maṃ bhikkhuniyo, ekaṃ bhikkhunupassaye;
Vihāya gacchumovādaṃ, tāpehi udakaṃ iti.

‘‘Tadā udakamāhitvā, okiritvāna kumbhiyā;
Culle ṭhapetvā āsīnā, tato cittaṃ samādahiṃ.

‘‘Khandhe aniccato disvā, dukkhato ca anattato;
Khepetvā āsave sabbe, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Tadāgantvā bhikkhuniyo, uṇhodakamapucchisuṃ;
Tejodhātumadhiṭṭhāya, khippaṃ santāpayiṃ jalaṃ.

‘‘Vimhitā tā jinavaraṃ, etamatthamasāvayuṃ;
Taṃ sutvā mudito nātho, imaṃ gāthaṃ abhāsatha.

‘‘Yo ca vassasataṃ jīve, kusīto hīnavīriyo;
Ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo, vīriyamārabhato daḷhaṃ.

‘‘Ārādhito mahāvīro, mayā suppaṭipattiyā;
Āraddhavīriyānaggaṃ, mamāha sa mahāmuni.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Atha naṃ bhagavā bhikkhuniyo paṭipāṭiyā ṭhānantare ṭhapento āraddhavīriyānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. Sā ekadivasaṃ attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

102. ‘‘Dasa putte vijāyitvā, asmiṃ rūpasamussaye;
Tatohaṃ dubbalā jiṇṇā, bhikkhuniṃ upasaṅkamiṃ.

103. ‘‘Sā me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo;
Tassā dhammaṃ suṇitvāna, kese chetvāna pabbajiṃ.

104. ‘‘Tassā me sikkhamānāya, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Pubbenivāsaṃ jānāmi, yattha me vusitaṃ pure.

105. ‘‘Animittañca bhāvemi, ekaggā susamāhitā;
Anantarāvimokkhāsiṃ, anupādāya nibbutā.

106. ‘‘Pañcakkhandhā pariññātā, tiṭṭhanti chinnamūlakā;
Dhi tavatthu jare jamme, natthi dāni punabbhavo’’ti. – imā gāthā abhāsi;

Tattha **rūpasamussaye**ti rūpasaṅkhāte samussaye. Ayañhi rūpasaddo ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’ntiādīsu (saṃ. ni. 4.60) rūpāyatane āgato. ‘‘Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’ntiādīsu (a. ni. 4.181) rūpakkhandhe. ‘‘Piyarūpe sātarūpe rajjatī’’tiādīsu (ma. ni. 1.409) sabhāve. ‘‘Bahiddhā rūpāni passatī’’tiādīsu (dī. ni. 3.338; a. ni. 1.427-434) kasiṇāyatane. ‘‘Rūpī rūpāni passatī’’tiādīsu (dī. ni. 3.339; a. ni. 1.435-442) rūpajhāne. ‘‘Aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca maṃsañca paṭicca cammañca paṭicca ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī’’tiādīsu (ma. ni. 1.306) rūpakāye. Idhāpi rūpakāyeva daṭṭhabbo. **Samussaya**saddopi aṭṭhīnaṃ sarīrassa pariyāyo. ‘‘Satanti samussayā’’tiādīsu aṭṭhisarīrapariyāye. ‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussaya’’ntiādīsu (theragā. 19) sarīre. Idhāpi sarīre eva daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ – ‘‘rūpasamussaye’’ti, rūpasaṅkhāte samussaye sarīreti attho. Ṭhatvāti vacanaseso. Asmiṃ rūpasamussayeti hi imasmiṃ rūpasamussaye ṭhatvā imaṃ rūpakāyaṃ nissāya dasa putte vijāyitvāti yojanā. **Tato**ti tasmā dasaputtavijāyanahetu. Sā hi paṭhamavayaṃ atikkamitvā puttake vijāyantī anukkamena dubbalasarīrā jarājiṇṇā ca ahosi. Tena vuttaṃ **‘‘tatohaṃ dubbalā jiṇṇā’’**ti.

Tassāti tato, **tassā**ti vā tassā santike. Puna tassāti karaṇe sāmivacanaṃ, tāyāti attho. **Sikkhamānāyā**ti tissopi sikkhā sikkhamānā.

Anantarāvimokkhāsinti aggamaggassa anantarā uppannavimokkhā āsiṃ. Rūpī rūpāni passatītiādayo hi aṭṭhapi vimokkhā anantaravimokkhā nāma na honti. Maggānantaraṃ anuppattā hi phalavimokkhā phalasamāpattikāle pavattamānāpi paṭhamamaggānantarameva samuppattito taṃ upādāya anantaravimokkhā nāma, yathā maggasamādhi ānantarikasamādhīti vuccati. **Anupādāya nibbutā**ti rūpādīsu kiñcipi aggahetvā kilesaparinibbānena nibbutā āsiṃ.

Evaṃ vijjāttayaṃ vibhāvetvā arahattaphalena kūṭaṃ gaṇhantī udānetvā, idāni jarāya cirakālaṃ upaddutasarīraṃ vigarahantī saha vatthunā tassa samatikkantabhāvaṃ vibhāvetuṃ **''pañcakkhandhā pariññātā''**ti osānagāthamāha. Tattha **dhi tavatthu jare jamme**ti aṅgānaṃ sithilabhāvakaraṇādinā jare jamme lāmake hīne tava tuyhaṃ dhi atthu dhikāro hotu. **Natthi dāni punabbhavo**ti tasmā tvaṃ mayā atikkantā abhibhūtāsīti adhippāyo.

Soṇātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bhaddākuṇḍalakesātherīgāthāvaṇṇanā

Lūnakesītiādikā bhaddāya kuṇḍalakesāya theriyā gāthā. Ayampi padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā ekadivasaṃ satthu santike dhammaṃ suṇantī satthāraṃ ekaṃ bhikkhuniṃ khippābhiññānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā, adhikārakammaṃ katvā taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā yāvajīvaṃ puññāni katvā kappasatasahassaṃ devamanussesu saṃsaritvā kassapabuddhakāle **kikissa** kāsirañño gehe sattannaṃ bhaginīnaṃ abbhantarā hutvā, vīsati vassasahassāni dasa sīlāni samādāya komāribrahmacariyaṃ carantī saṅghassa vasanapariveṇaṃ kāretvā, ekaṃ buddhantaraṃ sugatīsuyeva saṃsaritvā imasmiṃ buddhuppāde rājagahe seṭṭhikule nibbatti. **Bhaddā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā mahatā parivārena vaḍḍhamānā vayappattā, tasmiṃyeva nagare purohitassa puttaṃ sattukaṃ nāma coraṃ sahoḍḍhaṃ gahetvā rājāṇāya nagaraguttikena māretuṃ āghātanaṃ niyyamānaṃ, sīhapañjarena olokentī disvā paṭibaddhacittā hutvā sace taṃ labhāmi, jīvissāmi; no ce, marissāmīti sayane adhomukhī nipajji.

Athassā pitā taṃ pavattiṃ sutvā ekadhītutāya balavasineho sahassalañjaṃ datvā upāyeneva coraṃ vissajjāpetvā gandhodakena nhāpetvā sabbābharaṇapaṭimaṇḍitaṃ kāretvā pāsādaṃ pesesi. Bhaddāpi paripuṇṇamanorathā atirekālaṅkārena alaṅkaritvā taṃ paricarati. Sattuko katipāhaṃ vītināmetvā tassā ābharaṇesu uppannalobho bhadde, ahaṃ nagaraguttikena gahitamattova corapapāte adhivatthāya devatāya ''sacāhaṃ jīvitaṃ labhāmi, tuyhaṃ balikammaṃ upasaṃharissāmī''ti patthanaṃ āyāciṃ, tasmā balikammaṃ sajjāpehīti. Sā ''tassa manaṃ pūressāmī''ti balikammaṃ sajjāpetvā sabbābharaṇavibhūsitā sāmikena saddhiṃ ekaṃ yānaṃ abhiruyha ''devatāya balikammaṃ karissāmī''ti corapapātaṃ abhiruhituṃ āraddhā.

Sattuko cintesi – ''sabbesu abhiruhantesu imissā ābharaṇaṃ gahetuṃ na sakkā''ti parivārajanaṃ tattheva ṭhapetvā tameva balibhājanaṃ gāhāpetvā pabbataṃ abhiruhanto tāya saddhiṃ piyakathaṃ na kathesi. Sā iṅgiteneva tassādhippāyaṃ aññāsi. Sattuko, ''bhadde, tava uttarasāṭakaṃ omuñcitvā kāyārūḷhapasādhanaṃ bhaṇḍikaṃ karohī''ti. Sā, ''sāmi, mayhaṃ ko aparādho''ti? ''Kiṃ nu maṃ, bāle,'balikammatthaṃ āgato'ti saññaṃ karosi? Balikammāpadesena pana tava ābharaṇaṃ gahetuṃ āgato''ti. ''Kassa pana, ayya, pasādhanaṃ, kassa aha''nti? ''Nāhaṃ etaṃ vibhāgaṃ jānāmī''ti. ''Hotu, ayya, ekaṃ pana me adhippāyaṃ pūrehi, alaṅkataniyāmena ca āliṅgituṃ dehī''ti. So ''sādhū''ti sampaṭicchi. Sā tena sampaṭicchitabhāvaṃ ñatvā purato āliṅgitvā pacchato āliṅgantī viya pabbatapapāte pātesi. So patitvā cuṇṇavicuṇṇaṃ ahosi. Tāya kataṃ acchariyaṃ disvā pabbate adhivatthā devatā kosallaṃ vibhāventī imā gāthā abhāsi –

> ‘‘Na hi sabbesu ṭhānesu, puriso hoti paṇḍito;
> Itthīpi paṇḍitā hoti, tattha tattha vicakkhaṇā.
>
> ‘‘Na hi sabbesu ṭhānesu, puriso hoti paṇḍito;
> Itthīpi paṇḍitā hoti, lahuṃ atthavicintikā’’ti. (apa. therī. 2.3.31-32);

Tato bhaddā cintesi – ‘‘na sakkā mayā iminā niyāmena gehaṃ gantuṃ, itova gantvā ekaṃ pabbajjaṃ pabbajissāmī’’ti nigaṇṭhārāmaṃ gantvā nigaṇṭhe pabbajjaṃ yāci. Atha naṃ te āhaṃsu – ‘‘kena niyāmena pabbajjā hotū’’ti? ‘‘Yaṃ tumhākaṃ pabbajjāya uttamaṃ, tadeva karothā’’ti. Te ‘‘sādhū’’ti tassā tālaṭṭhinā kese luñcitvā pabbājesuṃ. Puna kesā vaḍḍhantā kuṇḍalāvaṭṭā hutvā vaḍḍhesuṃ. Tato paṭṭhāya sā **kuṇḍalakesā**ti nāma jātā. Sā tattha uggahetabbaṃ samayaṃ vādamaggañca uggahetvā ‘‘ettakaṃ nāma ime jānanti, ito uttari viseso natthī’’ti ñatvā tato apakkamitvā yattha yattha paṇḍitā atthi, tattha tattha gantvā tesaṃ jānanasippaṃ uggahetvā attanā saddhiṃ kathetuṃ samatthaṃ adisvā yaṃ yaṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā pavisati, tassa dvāre vālukārāsiṃ katvā tattha jambusākhaṃ ṭhapetvā ‘‘yo mama vādaṃ āropetuṃ sakkoti, so imaṃ sākhaṃ maddatū’’ti samīpe ṭhitadārakānaṃ saññaṃ datvā vasanaṭṭhānaṃ gacchati. Sattāhampi jambusākhāya tatheva ṭhitāya taṃ gahetvā pakkamati.

Tena ca samayena amhākaṃ bhagavā loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakko anupubbena sāvatthiṃ upanissāya jetavane viharati. Kuṇḍalakesāpi vuttanayena gāmanigamarājadhānīsu vicarantī sāvatthiṃ patvā nagaradvāre vālukārāsimhi jambusākhaṃ ṭhapetvā dārakānaṃ saññaṃ datvā sāvatthiṃ pāvisi.

Athāyasmā dhammasenāpati ekakova nagaraṃ pavisanto taṃ sākhaṃ disvā taṃ dametukāmo dārake pucchi – ‘‘kasmāyaṃ sākhā evaṃ ṭhapitā’’ti? Dārakā tamatthaṃ ārocesuṃ. Thero ‘‘yadi evaṃ imaṃ sākhaṃ maddathā’’ti āha. Dārakā taṃ maddiṃsu. Kuṇḍalakesā katabhattakiccā nagarato nikkhamantī taṃ sākhaṃ madditaṃ disvā ‘‘kenidaṃ maddita’’nti pucchitvā therena maddāpitabhāvaṃ ñatvā ‘‘apakkhiko vādo na sobhatī’’ti sāvatthiṃ pavisitvā vīthito vīthiṃ vicarantī ‘‘passeyyātha samaṇehi sakyaputtiyehi saddhiṃ mayhaṃ vāda’’nti ugghosetvā mahājanaparivutā aññatarasmiṃ rukkhamūle nisinnaṃ dhammasenāpatiṃ upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ katvā ekamantaṃ ṭhitā ‘‘kiṃ tumhehi mama jambusākhā maddāpitā’’ti pucchi. ‘‘Āma, mayā maddāpitā’’ti. ‘‘Evaṃ sante tumhehi saddhiṃ mayhaṃ vādo hotū’’ti. ‘‘Hotu, bhadde’’ti. ‘‘Kassa pucchā, kassa vissajjanā’’ti? ‘‘Pucchā nāma amhākaṃ pattā, tvaṃ yaṃ attano jānanakaṃ pucchā’’ti. Sā sabbameva attano jānanakaṃ vādaṃ pucchi. Thero taṃ sabbaṃ vissajjesi. Sā upari pucchitabbaṃ ajānantī tuṇhī ahosi. Atha naṃ thero āha – ‘‘tayā bahuṃ pucchitaṃ, mayampi taṃ ekaṃ pañhaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Pucchatha, bhante’’ti. Thero ‘‘ekaṃ nāma ki’’nti imaṃ pañhaṃ pucchi. Kuṇḍalakesā neva antaṃ na koṭiṃ passantī andhakāraṃ paviṭṭhā viya hutvā ‘‘na jānāmi, bhante’’ti āha. ‘‘Tvaṃ ettakampi ajānantī aññaṃ kiṃ jānissasī’’ti vatvā dhammaṃ desesi. Sā therassa pādesu patitvā, ‘‘bhante, tumhe saraṇaṃ gacchāmī’’ti āha. ‘‘Mā maṃ tvaṃ, bhadde, saraṇaṃ gaccha, sadevake loke aggapuggalaṃ bhagavantameva saraṇaṃ gacchā’’ti. ‘‘Evaṃ karissāmi, bhante’’ti sā sāyanhasamaye dhammadesanāvelāyaṃ satthu santikaṃ gantvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Satthā tassā ñāṇaparipākaṃ ñatvā –

> ‘‘Sahassamapi ce gāthā, anatthapadasaṃhitā;
> Ekaṃ gāthāpadaṃ seyyo, yaṃ sutvā supasammatī’’ti. –

Imaṃ gāthamāha. Gāthāpariyosāne yathāṭhitāva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.3.1-54) –

> ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
> Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ;
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

‘‘Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Tato jātappasādāhaṃ, upesiṃ saraṇaṃ jinaṃ.

‘‘Tadā mahākāruṇiko, padumuttaranāmako;
Khippābhiññānamagganti, ṭhapesi bhikkhuniṃ subhaṃ.

‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, dānaṃ datvā mahesino;
Nipacca sirasā pāde, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

‘‘Anumodi mahāvīro, bhadde yaṃ tebhipatthitaṃ;
Samijjhissati taṃ sabbaṃ, sukhinī hohi nibbutā.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Bhaddākuṇḍalakesāti, hessati satthu sāvikā.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Tato cutā yāmamagaṃ, tatohaṃ tusitaṃ gatā;
Tato ca nimmānaratiṃ, vasavattipuraṃ tato.

‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Tattha tattheva rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Tato cutā manussesu, rājūnaṃ cakkavattinaṃ;
Maṇḍalīnañca rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Sampattiṃ anubhotvāna, devesu mānusesu ca;
Sabbattha sukhitā hutvā, nekakappesu saṃsariṃ.

‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

‘‘Tassa dhītā catutthāsiṃ, bhikkhudāyīti vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā satta dhītaro.

‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

‘‘Khemā uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ahaṃ tadā;
Kisāgotamī dhammadinnā, visākhā hoti sattamī.

‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, giribbajapuruttame;
Jātā seṭṭhikule phīte, yadāhaṃ yobbane ṭhitā.

‘‘Coraṃ vadhatthaṃ nīyantaṃ, disvā rattā tahiṃ ahaṃ;
Pitā me taṃ sahassena, mocayitvā vadhā tato.

‘‘Adāsi tassa maṃ tāto, viditvāna manaṃ mama;
Tassāhamāsiṃ visaṭṭhā, atīva dayitā hitā.

‘‘So me bhūsanalobhena, balimajjhāsayo diso;
Corappapātaṃ netvāna, pabbataṃ cetayī vadhaṃ.

‘‘Tadāhaṃ paṇamitvāna, sattukaṃ sukatañjalī;
Rakkhantī attano pāṇaṃ, idaṃ vacanamabraviṃ.

‘‘Idaṃ suvaṇṇakeyūraṃ, muttā veḷuriyā bahū;
Sabbaṃ harassu bhaddante, mañca dāsīti sāvaya.

‘‘Oropayassu kalyāṇī, mā bāḷhaṃ paridevasi;
Na cāhaṃ abhijānāmi, ahantvā dhanamābhataṃ.

‘‘Yato sarāmi attānaṃ, yato pattosmi viññutaṃ;
Na cāhaṃ abhijānāmi, aññaṃ piyataraṃ tayā.

‘‘Ehi taṃ upagūhissaṃ, katvāna taṃ padakkhiṇaṃ;
Na ca dāni puno atthi, mama tuyhañca saṅgamo.

‘‘Na hi sabbesu ṭhānesu, puriso hoti paṇḍito;
Itthīpi paṇḍitā hoti, tattha tattha vicakkhaṇā.

‘‘Na hi sabbesu ṭhānesu, puriso hoti paṇḍito;
Itthīpi paṇḍitā hoti, lahuṃ atthavicintikā.

‘‘Lahuñca vata khippañca, nikaṭṭhe samacetayiṃ;
Migaṃ uṇṇā yathā evaṃ, tadāhaṃ sattukaṃ vadhiṃ.

‘‘Yo ca uppatitaṃ atthaṃ, na khippamanubujjhati;
So haññate mandamati, corova girigabbhare.

‘‘Yo ca uppatitaṃ atthaṃ, khippameva nibodhati;
Muccate sattusambādhā, tadāhaṃ sattukā yathā.

‘‘Tadāhaṃ pātayitvāna, giriduggamhi sattukaṃ;
Santikaṃ setavatthānaṃ, upetvā pabbajiṃ ahaṃ.

‘‘Saṇḍāsena ca kese me, luñcitvā sabbaso tadā;
Pabbajitvāna samayaṃ, ācikkhiṃsu nirantaraṃ.

‘‘Tato taṃ uggahetvāhaṃ, nisīditvāna ekikā;
Samayaṃ taṃ vicintesiṃ, suvāno mānusaṃ karaṃ.

‘‘Chinnaṃ gayha samīpe me, pātayitvā apakkami;
Disvā nimittamalabhiṃ, hatthaṃ taṃ puḷavākulaṃ.

‘‘Tato uṭṭhāya saṃviggā, apucchiṃ sahadhammike;
Te avocuṃ vijānanti, taṃ atthaṃ sakyabhikkhavo.

‘‘Sāhaṃ tamatthaṃ pucchissaṃ, upetvā buddhasāvake;
Te mamādāya gacchiṃsu, buddhaseṭṭhassa santikaṃ.

‘‘So me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo;
Asubhāniccadukkhāti, anattāti ca nāyako.

‘‘Tassa dhammaṃ suṇitvāhaṃ, dhammacakkhuṃ visodhayiṃ;
Tato viññātasaddhammā, pabbajjaṃ upasampadaṃ.

‘‘Āyācito tadā āha, ehi bhaddeti nāyako;
Tadāhaṃ upasampannā, parittaṃ toyamaddasaṃ.

‘‘Pādapakkhālanenāhaṃ, ñatvā saudayabbayaṃ;
Tathā sabbepi saṅkhāre, īdisaṃ cintayiṃ tadā.

‘‘Tato cittaṃ vimucci me, anupādāya sabbaso;
Khippābhiññānamaggaṃ me, tadā paññāpayī jino.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa sāsane.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā tāvadeva pabbajjaṃ yāci. Satthā tassā pabbajjaṃ anujāni. Sā bhikkhunupassayaṃ gantvāna pabbajitvā phalasukhena nibbānasukhena ca vītināmentī attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

107. ‘‘Lūnakesī paṅkadharī, ekasāṭī pure cariṃ;
Avajje vajjamatinī, vajje cāvajjadassinī.

108. ‘‘Divāvihārā nikkhamma, gijjhakūṭamhi pabbate;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, bhikkhusaṅghapurakkhataṃ.

109. ‘‘Nihacca jāṇuṃ vanditvā, sammukhā añjaliṃ akaṃ;
Ehi bhaddeti maṃ avaca, sā me āsūpasampadā.

110. ‘‘Ciṇṇā aṅgā ca magadhā, vajjī kāsī ca kosalā;
Anakā paṇṇāsa vassāni, raṭṭhapiṇḍaṃ abhuñjahaṃ.

111. ‘‘Puññaṃ vata pasavi bahuṃ, sappañño vatāyaṃ upāsako;
Yo bhaddāya cīvaraṃ adāsi, vippamuttāya sabbaganthehī’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **lūnakesī**ti lūnā luñcitā kesā mayhanti lūnakesī, nigaṇṭhesu pabbajjāya tālaṭṭhinā luñcitakesā, taṃ sandhāya vadati. **Paṅkadharī**ti dantakaṭṭhassa akhādanena dantesu malapaṅkadhāraṇato paṅkadharī. **Ekasāṭī**ti nigaṇṭhacārittavasena ekasāṭikā. **Pure carin**ti pubbe nigaṇṭhī hutvā evaṃ vicariṃ. **Avajje vajjamatinī**ti nhānucchādanadantakaṭṭhakhādanādike anavajje sāvajjasaññī. **Vajje cāvajjadassinī**ti mānamakkhapalāsavipallāsādike sāvajje anavajjadiṭṭhī.

Divāvihārā nikkhammāti attano divāvihāraṭṭhānato nikkhamitvā. Ayampi ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ therena samāgatā tassa pañhassa vissajjanena dhammadesanāya ca nihatamānadabbā pasannamānasā hutvā satthu santikaṃ upasaṅkamitukāmāva attano vasanaṭṭhānaṃ gantvā divāṭṭhāne nisīditvā sāyanhasamaye satthu santikaṃ upasaṅkamitvā.

Nihacca jāṇuṃ vanditvāti jāṇudvayaṃ pathaviyaṃ nihantvā patiṭṭhapetvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā. **Sammukhā añjaliṃ akan**ti satthu sammukhā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ akāsiṃ. **Ehi, bhaddeti maṃ avaca, sā me āsūpasampadā**ti yaṃ maṃ bhagavā arahattaṃ patvā pabbajjañca upasampadañca yācitvā ṭhitaṃ ‘‘ehi, bhadde, bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhunīnaṃ santike pabbaja upasampajjassū’’ti avaca āṇāpesi. Sā satthu āṇā mayhaṃ upasampadāya kāraṇattā upasampadā āsi ahosi.

Ciṇṇātiādikā dve gāthā aññābyākaraṇagāthā. Tattha **ciṇṇā aṅgā ca magadhā**ti ye ime aṅgā ca magadhā ca vajjī ca kāsī ca kosalā ca janapadā pubbe sāṇāya mayā raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjantiyā ciṇṇā caritā, tesuyeva satthārā samāgamato paṭṭhāya anaṇā niddosā apagatakilesā hutvā paññāsa saṃvaccharāni raṭṭhapiṇḍaṃ abhuñjiṃ ahaṃ.

Yena abhippasannamānasena upāsakena attano cīvaraṃ dinnaṃ, tassa puññavisesakittanamukhena aññaṃ byākarontī **‘‘puññaṃ vata pasavī bahu’’**nti osānagāthamāha. Sā suviññeyyāva.

Bhaddākuṇḍalakesātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṭācārātherīgāthāvaṇṇanā

Naṅgalehi kasaṃ khettantiādikā paṭācārāya theriyā gāthā. Ayampi padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā, ekadivasaṃ satthu santike dhammaṃ suṇantī satthāraṃ ekaṃ bhikkhuniṃ vinayadharānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā, adhikārakammaṃ katvā taṃ ṭhānantaraṃ patthesi. Sā yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā devamanussesu saṃsarantī kassapabuddhakāle kikissa kāsirañño gehe paṭisandhiṃ gahetvā sattannaṃ bhaginīnaṃ abbhantarā hutvā vīsati vassasahassāni brahmacariyaṃ caritvā bhikkhusaṅghassa pariveṇaṃ akāsi. Sā tato cutā devaloke nibbattā, ekaṃ buddhantaraṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ seṭṭhigehe nibbattitvā vayappattā attano gehe ekena kammakārena saddhiṃ kilesasanthavaṃ akāsi. Taṃ mātāpitaro samajātikassa kumārassa dātuṃ divasaṃ saṇṭhapesuṃ. Taṃ ñatvā sā hatthasāraṃ gahetvā tena katasanthavena purisena saddhiṃ aggadvārena nikkhamitvā ekasmiṃ gāmake vasantī gabbhinī ahosi. Sā paripakke gabbhe ‘‘kiṃ idha anāthavāsena, kulagehaṃ gacchāma, sāmī’’ti vatvā tasmiṃ ‘‘ajja gacchāma, sve gacchāmā’’ti kālakkhepaṃ karonte ‘‘nāyaṃ bālo maṃ nessatī’’ti tasmiṃ bahi gate gehe paṭisāmetabbaṃ paṭisāmetvā ‘‘kulagharaṃ gatāti mayhaṃ sāmikassa kathethā’’ti paṭivissakagharavāsīnaṃ ācikkhitvā ‘‘ekikāva kulagharaṃ gamissāmī’’ti maggaṃ paṭipajji. So āgantvā gehe taṃ apassanto paṭivissake pucchitvā ‘‘kulagharaṃ gatā’’ti sutvā ‘‘maṃ nissāya kuladhītā anāthā jātā’’ti padānupadaṃ gantvā sampāpuṇi. Tassā antarāmagge eva gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi. Sā pasutakālato paṭṭhāya paṭippassaddhagamanussukkā sāmikaṃ gahetvā nivatti. Dutiyavārampi gabbhinī ahosītiādi sabbaṃ purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

Ayaṃ pana viseso – yadā tassā antarāmagge kammajavātā caliṃsu, tadā mahāakālamegho udapādi. Samantato vijjulatāhi ādittaṃ viya meghathanitehi bhijjamānaṃ viya ca udakadhārānipātanirantaraṃ nabhaṃ ahosi. Sā taṃ disvā, ‘‘sāmi, me anovassakaṃ ṭhānaṃ jānāhī’’ti āha. So ito cito ca olokento ekaṃ tiṇasañchannaṃ gumbaṃ disvā tattha gantvā hatthagatāya vāsiyā tasmiṃ gumbe daṇḍake chinditukāmo tiṇehi sañchāditavammikasīsante uṭṭhitarukkhadaṇḍakaṃ chindi. Tāvadeva ca naṃ tato vammikato nikkhamitvā ghoraviso āsīviso ḍaṃsi. So tattheva patitvā kālamakāsi. Sā mahādukkhaṃ anubhavantī tassa āgamanaṃ olokentī dvepi dārake vātavuṭṭhiṃ asahamāne viravante urantare katvā, dvīhi jāṇukehi dvīhi hatthehi ca bhūmiṃ uppīḷetvā yathāṭhitāva rattiṃ vītināmetvā vibhātāya rattiyā maṃsapesivaṇṇaṃ ekaṃ puttaṃ pilotikacumbaṭake nipajjāpetvā hatthehi urehi ca pariggahetvā, itaraṃ ‘‘ehi, tāta, pitā te ito gato’’ti vatvā sāmikena gatamaggena gacchantī taṃ vammikasamīpe kālaṅkataṃ nisinnaṃ disvā ‘‘maṃ nissāya mama sāmiko mato’’ti rodantī paridevantī sakalarattiṃ devena vuṭṭhattā jaṇṇukappamāṇaṃ thanappamāṇaṃ udakaṃ savantiṃ antarāmagge nadiṃ patvā, attano mandabuddhitāya dubbalatāya ca dvīhi dārakehi saddhiṃ udakaṃ otarituṃ avisahantī jeṭṭhaputtaṃ orimatīre ṭhapetvā itaraṃ ādāya paratīraṃ gantvā sākhābhaṅgaṃ attharitvā tattha pilotikacumbaṭake nipajjāpetvā ‘‘itarassa santikaṃ gamissāmī’’ti bālaputtakaṃ pahātuṃ asakkontī punappunaṃ nivattitvā olokayamānā nadiṃ otarati.

Athassā nadīmajjhaṃ gatakāle eko seno taṃ dārakaṃ disvā ‘‘maṃsapesī’’ti saññāya ākāsato bhassi. Sā taṃ disvā ubho hatthe ukkhipitvā ‘‘sūsū’’ti tikkhattuṃ mahāsaddaṃ nicchāresi. Seno dūrabhāvena taṃ anādiyanto kumāraṃ gahetvā vehāsaṃ uppati. Orimatīre ṭhito putto ubho hatthe ukkhipitvā mahāsaddaṃ nicchārayamānaṃ disvā ‘‘maṃ sandhāya vadatī’’ti saññāya vegena udake pati. Iti bālaputtako senena, jeṭṭhaputtako udakena hato. Sā ‘‘eko me putto senena gahito, eko udakena vūḷho, panthe me pati mato’’ti rodantī paridevantī gacchantī sāvatthito āgacchantaṃ ekaṃ purisaṃ disvā pucchi – ‘‘kattha vāsikosi, tātā’’ti? ‘‘Sāvatthivāsikomhi, ammā’’ti. ‘‘Sāvatthiyaṃ asukavīthiyaṃ asukakulaṃ nāma atthi, taṃ jānāsi, tātā’’ti? ‘‘Jānāmi, amma, taṃ pana mā pucchi, aññaṃ pucchā’’ti. ‘‘Aññena me payojanaṃ natthi, tadeva pucchāmi, tātā’’ti. ‘‘Amma, tvaṃ attano anācikkhituṃ na desi, ajja te sabbarattiṃ devo vassanto diṭṭho’’ti? ‘‘Diṭṭho me, tāta, mayhameva so sabbarattiṃ vuṭṭho, taṃ kāraṇaṃ pacchā kathessāmi, etasmiṃ tāva me seṭṭhigehe pavattiṃ kathehī’’ti. ‘‘Amma, ajja rattiyaṃ seṭṭhi ca bhariyā ca seṭṭhiputto cāti tayopi jane avattharamānaṃ gehaṃ pati, te ekacitakāyaṃ jhāyanti, svāyaṃ dhūmo paññāyati, ammā’’ti. Sā tasmiṃ khaṇe nivatthavatthampi patamānaṃ na sañjāni. Sokummattattaṃ patvā jātarūpeneva –

‘‘Ubho puttā kālaṅkatā, panthe mayhaṃ patī mato;

Mātā pitā ca bhātā ca, ekacitamhi ḍayhare’’ti. (apa. therī 2.2.498) –

Vilapantī paribbhamati.

Tato paṭṭhāya tassā nivāsanamattenapi paṭena acaraṇato patitācārattā **paṭācārā**tveva samaññā ahosi. Taṃ disvā manussā ‘‘gaccha, ummattike’’ti keci kacavaraṃ matthake khipanti, aññe paṃsuṃ okiranti, apare leḍḍuṃ khipanti. Satthā jetavane mahāparisāmajjhe nisīditvā dhammaṃ desento taṃ tathā paribbhamantiṃ disvā ñāṇaparipākañca oloketvā yathā vihārābhimukhī āgacchati, tathā akāsi. Parisā taṃ disvā ‘‘imissā ummattikāya ito āgantuṃ mādatthā’’ti āha. ‘‘Bhagavā mā naṃ vārayitthā’’ti vatvā avidūraṭṭhānaṃ āgatakāle ‘‘satiṃ paṭilabha bhaginī’’ti āha. Sā tāvadeva buddhānubhāvena satiṃ paṭilabhitvā nivatthavatthassa patitabhāvaṃ sallakkhetvā hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā ukkuṭikaṃ upanisajjāya nisīdi. Eko puriso uttarasāṭakaṃ khipi. Sā taṃ nivāsetvā satthāraṃ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā, ‘‘bhante, avassayo me hotha, ekaṃ me puttaṃ seno gaṇhi, eko udakena vūḷho, panthe pati mato, mātāpitaro bhātā ca gehena avatthaṭā matā ekacitakasmiṃ jhāyantī’’ti sā sokakāraṇaṃ ācikkhi. Satthā ‘‘paṭācāre, mā cintayi, tava avassayo bhavituṃ samatthasseva santikaṃ āgatāsi. Yathā hi tvaṃ idāni puttādīnaṃ maraṇanimittaṃ assūni pavattesi, evaṃ anamatagge saṃsāre puttādīnaṃ maraṇahetu pavattitaṃ assu catunnaṃ mahāsamuddānaṃ udakato bahutara’’nti dassento –

‘‘Catūsu samuddesu jalaṃ parittakaṃ, tato bahuṃ assujalaṃ anappakaṃ;
Dukkhena phuṭṭhassa narassa socanā, kiṃ kāraṇā amma tuvaṃ pamajjasī’’ti. (dha. pa. aṭṭha. 1.112 paṭācārātherīvatthu) –

Gāthaṃ abhāsi.

Evaṃ satthari anamataggapariyāyakathaṃ (saṃ. ni. 2.125-126) kathente tassā soko tanutarabhāvaṃ agamāsi. Atha naṃ tanubhūtasokaṃ ñatvā ‘‘paṭācāre, puttādayo nāma paralokaṃ gacchantassa tāṇaṃ vā leṇaṃ vā saraṇaṃ vā bhavituṃ na sakkontī’’ti vijjamānāpi te na santi eva, tasmā paṇḍitena attano sīlaṃ visodhetvā nibbānagāmimaggoyeva sādhetabboti dassento –

‘‘Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā;
Antakenādhipannassa, natthi ñātīsu tāṇatā.

‘‘Etamatthavasaṃ ñatvā, paṇḍito sīlasaṃvuto;
Nibbānagamanaṃ maggaṃ, khippameva visodhaye’’ti. (dha. pa. 288-289) –

Imāhi gāthāhi dhammaṃ desesi. Desanāvasāne paṭācārā sotāpattiphale patiṭṭhahitvā satthāraṃ pabbajjaṃ yāci. Satthā taṃ bhikkhunīnaṃ santikaṃ netvā pabbājesi. Sā laddhūpasampadā uparimaggatthāya vipassanāya kammaṃ karontī ekadivasaṃ ghaṭena udakaṃ ādāya pāde dhovantī udakaṃ āsiñci. Taṃ thokaṃ ṭhānaṃ gantvā pacchijji, dutiyavāraṃ āsittaṃ tato dūraṃ agamāsi, tatiyavāraṃ āsittaṃ tatopi dūrataraṃ agamāsi. Sā tadeva ārammaṇaṃ gahetvā tayo vaye paricchinditvā ‘‘mayā paṭhamaṃ āsittaudakaṃ viya ime sattā paṭhamavayepi maranti, tato dūraṃ gataṃ dutiyavāraṃ āsittaṃ udakaṃ viya majjhimavayepi, tato dūrataraṃ gataṃ tatiyavāraṃ āsittaṃ udakaṃ viya pacchimavayepi marantiyevā’’ti cintesi. Satthā gandhakuṭiyaṃ nisinnova obhāsaṃ pharitvā tassā sammukhe ṭhatvā kathento viya ‘‘evametaṃ, paṭācāre, sabbepime sattā maraṇadhammā, tasmā pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ apassantassa vassasataṃ jīvato taṃ passantassa ekāhampi ekakkhaṇampi jīvitaṃ seyyo’’ti imamatthaṃ dassento –

‘‘Yo ca vassasataṃ jīve, apassaṃ udayabbayaṃ;
Ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo, passato udayabbaya’’nti. (dha. pa. 113) –

Gāthamāha. Gāthāpariyosāne paṭācārā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.468-511) –

‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ;
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

‘‘Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Tato jātapasādāhaṃ, upesiṃ saraṇaṃ jinaṃ.

‘‘Tato vinayadhārīnaṃ, aggaṃ vaṇṇesi nāyako;
Bhikkhuniṃ lajjiniṃ tādiṃ, kappākappavisāradaṃ.

‘‘Tadā muditacittāhaṃ, taṃ ṭhānamabhikaṅkhinī;
Nimantetvā dasabalaṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

‘‘Bhojayitvāna sattāhaṃ, daditvāva ticīvaraṃ;
Nipacca sirasā pāde, idaṃ vacanamabraviṃ.

‘‘Yā tayā vaṇṇitā vīra, ito aṭṭhamake muni;
Tādisāhaṃ bhavissāmi, yadi sijjhati nāyaka.

‘‘Tadā avoca maṃ satthā, bhadde mā bhāyi assasa;
Anāgatamhi addhāne, lacchase taṃ manorathaṃ.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Paṭācārāti nāmena, hessati satthu sāvikā.

‘‘Tadāhaṃ muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

‘‘Tassāsiṃ tatiyā dhītā, bhikkhunī iti vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā sattadhītaro.

‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

‘‘Ahaṃ uppalavaṇṇā ca, khemā bhaddā ca bhikkhunī;
Kisāgotamī dhammadinnā, visākhā hoti sattamī.

‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā seṭṭhikule ahaṃ;
Sāvatthiyaṃ puravare, iddhe phīte mahaddhane.

‘‘Yadā ca yobbanūpetā, vitakkavasagā ahaṃ;
Naraṃ jārapatiṃ disvā, tena saddhiṃ agacchahaṃ.

‘‘Ekaputtapasūtāhaṃ, dutiyo kucchiyā mama;
Tadāhaṃ mātāpitaro, okkhāmīti sunicchitā.

‘‘Nārocesiṃ patiṃ mayhaṃ, tadā tamhi pavāsite;
Ekikā niggatā gehā, gantuṃ sāvatthimuttamaṃ.

‘‘Tato me sāmi āgantvā, sambhāvesi pathe mamaṃ;
Tadā me kammajā vātā, uppannā atidāruṇā.

‘‘Uṭṭhito ca mahāmegho, pasūtisamaye mama;
Dabbatthāya tadā gantvā, sāmi sappena mārito.

‘‘Tadā vijātadukkhena, anāthā kapaṇā ahaṃ;
Kunnadiṃ pūritaṃ disvā, gacchantī sakulālayaṃ.

‘‘Bālaṃ ādāya atariṃ, pārakūle ca ekakaṃ;
Sāyetvā bālakaṃ puttaṃ, itaraṃ taraṇāyahaṃ.

‘‘Nivattā ukkuso hāsi, taruṇaṃ vilapantakaṃ;
Itarañca vahī soto, sāhaṃ sokasamappitā.

‘‘Sāvatthinagaraṃ gantvā, assosiṃ sajane mate;
Tadā avocaṃ sokaṭṭā, mahāsokasamappitā.

‘‘Ubho puttā kālaṅkatā, panthe mayhaṃ patī mato;
Mātā pitā ca bhātā ca, ekacitamhi ḍayhare.

‘‘Tadā kisā ca paṇḍu ca, anāthā dīnamānasā;
Ito tato bhamantīhaṃ, addasaṃ narasārathiṃ.

‘‘Tato avoca maṃ satthā, putte mā soci assasa;
Attānaṃ te gavesassu, kiṃ niratthaṃ vihaññasi.

‘‘Na santi puttā tāṇāya, na ñātī nāpi bandhavā;
Antakenādhipannassa, natthi ñātīsu tāṇatā.

‘‘Taṃ sutvā munino vākyaṃ, paṭhamaṃ phalamajjhagaṃ;
Pabbajitvāna naciraṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

‘‘Tatohaṃ vinayaṃ sabbaṃ, santike sabbadassino;
Uggahiṃ sabbavitthāraṃ, byāhariñca yathātathaṃ.

‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Aggā vinayadhārīnaṃ, paṭācārāva ekikā.

‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā sekkhakāle attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā uparivisesassa nibbattitākāraṃ vibhāventī udānavasena –

112. ‘‘Naṅgalehi kasaṃ khettaṃ, bījāni pavapaṃ chamā;
Puttadārāni posentā, dhanaṃ vindanti māṇavā.

113. ‘‘Kimahaṃ sīlasampannā, satthusāsanakārikā;
Nibbānaṃ nādhigacchāmi, akusītā anuddhatā.

114. ‘‘Pāde pakkhālayitvāna, udakesu karomahaṃ;
Pādodakañca disvāna, thalato ninnamāgataṃ.

115. ‘‘Tato cittaṃ samādhesiṃ, assaṃ bhadraṃvajāniyaṃ;
Tato dīpaṃ gahetvāna, vihāraṃ pāvisiṃ ahaṃ;
Seyyaṃ olokayitvāna, mañcakamhi upāvisiṃ.

116. ‘‘Tato sūciṃ gahetvāna, vaṭṭiṃ okassayāmahaṃ;
Padīpasseva nibbānaṃ, vimokkho ahu cetaso’’ti. – imā gāthā abhāsi;

Tattha **kasa**nti kasantā kasikammaṃ karontā. Bahutthe hi idaṃ ekavacanaṃ. **Pavapa**nti bījāni vapantā. **Chamā**ti chamāyaṃ. Bhummatthe hi idaṃ paccattavacanaṃ. Ayañhettha saṅkhepattho – ime māṇavā sattā naṅgalehi phālehi khettaṃ kasantā yathādhippāyaṃ khettabhūmiyaṃ pubbaṇṇāparaṇṇabhedāni bījāni vapantā taṃhetu taṃnimittaṃ attānaṃ puttadārādīni posentā hutvā dhanaṃ paṭilabhanti. Evaṃ imasmiṃ loke yoniso payutto paccattapurisakāro nāma saphalo saudayo.

Tattha **kimahaṃ sīlasampannā, satthusāsanakārikā. Nibbānaṃ nādhigacchāmi, akusītā**

anuddhatāti ahaṃ suvisuddhasīlā āraddhavīriyatāya akusītā ajjhattaṃ susamāhitacittatāya anuddhatā ca hutvā catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhātaṃ satthu sāsanaṃ karontī kasmā nibbānaṃ nādhigacchāmi, adhigamissāmi evāti.

Evaṃ pana cintetvā vipassanāya kammaṃ karontī ekadivasaṃ pādadhovanaudake nimittaṃ gaṇhi. Tenāha **''pāde pakkhālayitvānā''**tiādi. Tassattho – ahaṃ pāde dhovantī pādapakkhālanahetu tikkhattuṃ āsittesu udakesu thalato ninnamāgataṃ pādodakaṃ disvā nimittaṃ karomi.

''Yathā idaṃ udakaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ, evaṃ sattānaṃ āyusaṅkhārā''ti evaṃ aniccalakkhaṇaṃ, tadanusārena dukkhalakkhaṇaṃ, anattalakkhaṇañca upadhāretvā vipassanaṃ vaḍḍhentī **tato cittaṃ samādhesiṃ, assaṃ bhadraṃvajāniya**nti yathā assaṃ bhadraṃ ājāniyaṃ kusalo sārathi sukhena sāreti, evaṃ mayhaṃ cittaṃ sukheneva samādhesiṃ, vipassanāsamādhinā samāhitaṃ akāsiṃ. Evaṃ pana vipassanaṃ vaḍḍhentī utusappāyanijigisāya ovarakaṃ pavisantī andhakāravidhamanatthaṃ dīpaṃ gahetvā gabbhaṃ pavisitvā dīpaṃ ṭhapetvā mañcake nisinnamattāva dīpaṃ vijjhāpetuṃ aggaḷasūciyā dīpavaṭṭiṃ ākaḍḍhiṃ, tāvadeva utusappāyalābhena tassā cittaṃ samāhitaṃ ahosi, vipassanāvīthiṃ otari, maggena ghaṭṭesi. Tato maggapaṭipāṭiyā sabbaso āsavānaṃ khayo ahosi. Tena vuttaṃ – **''tato dīpaṃ gahetvāna…pe… vimokkho ahu cetaso''**ti. Tattha **seyyaṃ olokayitvānā**ti dīpālokena seyyaṃ passitvā.

Sūcinti aggaḷasūciṃ. **Vaṭṭiṃ okassayāmī**ti dīpaṃ vijjhāpetuṃ telābhimukhaṃ dīpavaṭṭiṃ ākaḍḍhemi. **Vimokkho**ti kilesehi vimokkho. So pana yasmā paramatthato cittassa santati, tasmā vuttaṃ **''cetaso''**ti. Yathā pana vaṭṭiteladike paccaye sati uppajjanāraho padīpo tadabhāve anuppajjanato nibbutoti vuccati, evaṃ kilesādipaccaye sati uppajjanārahaṃ cittaṃ tadabhāve anuppajjanato vimuttanti vuccatīti āha – ''padīpasseva nibbānaṃ, vimokkho ahu cetaso''ti.

Paṭācārātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Tiṃsamattātherīgāthāvaṇṇanā

Musalāni gahetvānātiādikā tiṃsamattānaṃ therīnaṃ gāthā. Tāpi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantiyo anukkamena upacitavimokkhasambhārā imasmiṃ buddhuppāde sakakammasañcoditā tattha tattha kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā paṭācārāya theriyā santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā pabbajitvā parisuddhasīlā vattapaṭivattaṃ paripūrentiyo viharanti. Athekadivasaṃ paṭācārātherī tāsaṃ ovādaṃ dentī –

117. ''Musalāni gahetvāna, dhaññaṃ koṭṭenti māṇavā;
Puttadārāni posentā, dhanaṃ vindanti māṇavā.

118. ''Karotha buddhasāsanaṃ, yaṃ katvā nānutappati;
Khippaṃ pādāni dhovitvā, ekamante nisīdatha;
Cetosamathamanuyuttā, karotha buddhasāsana''nti. – imā dve gāthā abhāsi;

Tatthāyaṃ saṅkhepattho – ime sattā jīvitahetu musalāni gahetvā paresaṃ dhaññaṃ koṭṭenti, udukkhalakammaṃ karonti. Aññampi edisaṃ nihīnakammaṃ katvā puttadāraṃ posentā yathārahaṃ dhanampi saṃharanti. Taṃ pana nesaṃ kammaṃ nihīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ dukkhaṃ anatthasañhitañca. Tasmā edisaṃ saṃkilesikapapañcaṃ vajjetvā **karotha buddhasāsanaṃ** sikkhattayasaṅkhātaṃ sammāsambuddhasāsanaṃ karotha sampādetha attano santāne nibbattetha. Tattha kāraṇamāha – **''yaṃ katvā nānutappatī''**ti, yassa karaṇahetu etarahi āyatiñca anutāpaṃ nāpajjati. Idāni tassa karaṇe pubbakiccaṃ anuyogavidhiñca dassetuṃ, **''khippaṃ pādāni dhovitvā''**tiādi vuttaṃ. Tattha yasmā adhovitapādassa avikkhālitamukhassa ca nisajjasukhaṃ utusappāyalābho ca na hoti, pāde pana dhovitvā mukhañca vikkhāletvā ekamante nisinnassa tadubhayaṃ labhati, tasmā **khippaṃ** imaṃ yathāladdhaṃ khaṇaṃ avirādhentiyo **pādāni** attano pāde dhovitvā **ekamante** vivitte okāse **nisīdatha** nisajjatha. Aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittarucike ārammaṇe attano cittaṃ upanibandhitvā **cetosamathamanuyuttā** samāhitena cittena catusaccakammaṭṭhānabhāvanāvasena buddhassa bhagavato sāsanaṃ ovādaṃ anusiṭṭhiṃ **karotha** sampādethāti.

Atha tā bhikkhuniyo tassā theriyā ovāde ṭhatvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā bhāvanāya kammaṃ karontiyo ñāṇassa paripākaṃ gatattā hetusampannatāya ca saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā ovādagāthāhi saddhiṃ –

119. ‘‘Tassā tā vacanaṃ sutvā, paṭācārāya sāsanaṃ;
Pāde pakkhālayitvāna, ekamantaṃ upāvisuṃ;
Cetosamathamanuyuttā, akaṃsu buddhasāsanaṃ.

120. ‘‘Rattiyā purime yāme, pubbajātimanussaruṃ;
Rattiyā majjhime yāme, dibbacakkhuṃ visodhayuṃ;
Rattiyā pacchime yāme, tamokhandhaṃ padālayuṃ.

121. ‘‘Uṭṭhāya pāde vandiṃsu, katā te anusāsanī;
Indaṃva devā tidasā, saṅgāme aparājitaṃ;
Purakkhatvā vihassāma, tevijjāmha anāsavā’’ti. –

Imā gāthā abhāsiṃsu.

Tattha **tassā tā vacanaṃ sutvā, paṭācārāya sāsana**nti tassā paṭācārāya theriyā kilesapaṭisattusāsanaṭṭhena sāsanabhūtaṃ ovādavacanaṃ, **tā** tiṃsamattā bhikkhuniyo sutvā paṭissutvā sirasā sampaṭicchitvā.

Uṭṭhāya pāde vandiṃsu, katā te anusāsanīti yathāsampaṭicchitaṃ tassā sāsanaṃ aṭṭhiṃ katvā manasi katvā yathāphāsukaṭṭhāne nisīditvā bhāventiyo bhāvanaṃ matthakaṃ pāpetvā attanā adhigatavisesaṃ ārocetuṃ nisinnāsanato uṭṭhāya tassā santikaṃ gantvā ‘‘mahātheri tavānusāsanī yathānusiṭṭhaṃ amhehi katā’’ti vatvā tassā pāde pañcapatiṭṭhitena vandiṃsu. **Indaṃva devā tidasā, saṅgāme aparājita**nti devāsurasaṅgāme aparājitaṃ vijitāviṃ indaṃ tāvatiṃsā devā viya mahātheri, mayaṃ taṃ purakkhatvā viharissāma aññassa kattabbassa abhāvato. Tasmā ‘‘tevijjāmha anāsavā’’ti attano kataññubhāvaṃ pavedentī idameva tāsaṃ aññābyākaraṇaṃ ahosi. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Tiṃsamattātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Candātherīgāthāvaṇṇanā

Duggatāhaṃ pure āsintiādikā candāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī anukkamena sambhatavimokkhasambhārā paripakkañāṇā imasmiṃ buddhuppāde aññatarasmiṃ brāhmaṇagāme apaññātassa brāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ gaṇhi. Tassā nibbattito paṭṭhāyaṃ taṃ kulaṃ bhogehi parikkhayaṃ gataṃ. Sā anukkamena viññutaṃ patvā dukkhena jīvati. Atha tasmiṃ gehe ahivātarogo uppajji. Tenassā sabbepi ñātakā maraṇabyasanaṃ pāpuṇiṃsu. Sā ñātikkhaye jāte aññattha jīvituṃ asakkontī kapālahatthā kule kule vicaritvā laddhaladdhena bhikkhāhārena yāpentī ekadivasaṃ paṭācārāya theriyā bhattavissaggaṭṭhānaṃ agamāsi. Bhikkhuniyo taṃ dukkhitaṃ khuddābhibhūtaṃ disvāna sañjātakāruññā piyasamudācārena saṅgahetvā tattha vijjamānena upacāramanoharena āhārena santappesuṃ. Sā tāsaṃ ācārasīle pasīditvā theriyā santikaṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Tassā therī dhammaṃ kathesi. Sā taṃ dhammaṃ sutvā sāsane abhippasannā saṃsāre ca sañjātasaṃvegā pabbaji. Pabbajitvā ca theriyā ovāde ṭhatvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā bhāvanaṃ anuyuñjantī katādhikāratāya ñāṇassa ca paripākaṃ gatattā na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā –

122. ‘‘Duggatāhaṃ pure āsiṃ, vidhavā ca aputtikā;
Vinā mittehi ñātīhi, bhattacoḷassa nādhigaṃ.

123. ‘‘Pattaṃ daṇḍañca gaṇhitvā, bhikkhamānā kulā kulaṃ;
Sītuṇhena ca ḍayhantī, satta vassāni cārihaṃ.

124. ‘‘Bhikkhuniṃ puna disvāna, annapānassa lābhiniṃ;
Upasaṅkammaṃ avocaṃ, pabbajjaṃ anagāriyaṃ.

125. ‘‘Sā ca maṃ anukampāya, pabbājesi paṭācārā;
Tato maṃ ovaditvāna, paramatthe niyojayi.

126. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, akāsiṃ anusāsaniṃ;
Amogho ayyāyovādo, tevijjāmhi anāsavā’’ti. –

Udānavasena imā gāthā abhāsi.

Tattha **duggatā**ti daliddā. **Pure**ti pabbajitato pubbe. Pabbajitakālato paṭṭhāya hi idha puggalo bhogehi aḍḍho vā daliddo vāti na vattabbo. Guṇehi pana ayaṃ therī aḍḍhāyeva. Tenāha ‘‘duggatāhaṃ pure āsi’’nti. **Vidhavā**ti dhavo vuccati sāmiko, tadabhāvā vidhavā, matapatikāti attho. **Aputtikā**ti puttarahitā. **Vinā mittehī**ti mittehi bandhavehi ca parihīnā rahitā. **Bhattacoḷassa nādhiga**nti bhattassa coḷassa ca pāripūriṃ nādhigacchiṃ, kevalaṃ pana bhikkhāpiṇḍassa pilotikākhaṇḍassa ca vasena ghāsacchādanamattameva alatthanti adhippāyo. Tenāha **‘‘pattaṃ daṇḍañca gaṇhitvā’’**tiādi.

Tattha **patta**nti mattikābhājanaṃ. **Daṇḍa**nti goṇasunakhādipariharaṇadaṇḍakaṃ. **Kulā kula**nti kulato kulaṃ. **Sītuṇhena ca ḍayhantī**ti vasanagehābhāvato sītena ca uṇhena ca pīḷiyamānā.

Bhikkhuninti paṭācārātheriṃ sandhāya vadati. **Punā**ti pacchā, sattasaṃvaccharato aparabhāge.

Paramattheti parame uttame atthe, nibbānagāminiyā paṭipadāya nibbāne ca. **Niyojayī**ti kammaṭṭhānaṃ ācikkhantī niyojesi. Sesaṃ vuttanayameva.

Candātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcakanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkanipāto

1. Pañcasatamattātherīgāthāvaṇṇanā

Chakkanipāte **yassa maggaṃ na jānāsī**tiādikā pañcasatamattānaṃ therīnaṃ gāthā. Imāpi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantiyo anukkamena upacitavimokkhasambhārā hutvā imasmiṃ buddhuppāde tattha tattha kulagehe nibbattitvā vayappattā mātāpitūhi patikulaṃ ānītā tattha tattha putte labhitvā gharāvāsaṃ vasantiyo samānajātikassa tādisassa kammassa katattā sabbāva mataputtā hutvā, puttasokena abhibhūtā paṭacārāya theriyā santikaṃ upasaṅkamitvā vanditvā nisinnā attano sokakāraṇaṃ ārocesuṃ. Therī tāsaṃ sokaṃ vinodentī –

127. ‘‘Yassa maggaṃ na jānāsi, āgatassa gatassa vā;
Taṃ kuto cāgataṃ sattaṃ, mama puttoti rodasi.

128. ‘‘Maggañca khossa jānāsi, āgatassa gatassa vā;
Na naṃ samanusocesi, evaṃdhammā hi pāṇino.

129. ‘‘Ayācito tatāgacchi, nānuññāto ito gato;
Kutoci nūna āgantvā, vasitvā katipāhakaṃ;
Itopi aññena gato, tatopaññena gacchati.

130. ‘‘Peto manussarūpena, saṃsaranto gamissati;
Yathāgato tathā gato, kā tattha paridevanā’’ti. –

Imāhi catūhi gāthāhi dhammaṃ desesi.

Tā tassā dhammaṃ sutvā sañjātasaṃvegā theriyā santike pabbajiṃsu. Pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontiyo vimuttiparipācanīyānaṃ dhammānaṃ paripākaṃ gatattā na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahatte patiṭṭhahiṃsu. Atha tā adhigatārahattā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena **‘‘yassa maggaṃ na jānāsī’’**tiādikāhi ovādagāthāhi saddhiṃ –

131. ‘‘Abbahī vata me sallaṃ, duddasaṃ hadayassitaṃ;
Yā me sokaparetāya, puttasokaṃ byapānudi.

132. ‘‘Sājja abbūḷhasallāhaṃ, nicchātā parinibbutā;
Buddhaṃ dhammañca saṅghañca, upemi saraṇaṃ muni’’nti. –

Imā gāthā visuṃ visuṃ abhāsiṃsu.

Tattha **yassa maggaṃ na jānāsi, āgatassa gatassa vā**ti yassa sattassa idha āgatassa āgatamaggaṃ vā ito gatassa gatamaggaṃ vā tvaṃ na jānāsi. Anantarā atītānāgatabhavūpapattiyo sandhāya vadati. **Taṃ kuto cāgataṃ satta**nti taṃ evaṃ aviññātāgatagatamaggaṃ kutoci gatito āgatamaggaṃ āgacchantena antarāmagge sabbena sabbaṃ akataparicayasamāgatapurisasadisaṃ sattaṃ kevalaṃ mamattaṃ uppādetvā mama puttoti kuto kena kāraṇena rodasi. Appaṭikārato mama puttassa ca akātabbato na ettha rodanakāraṇaṃ atthīti adhippāyo.

Maggañca khossa jānāsīti assa tava puttābhimatassa sattassa āgatassa āgatamaggañca gatassa gatamaggañca atha jāneyyāsi. **Na naṃ samanusocesī**ti evampi naṃ na samanusoceyyāsi. Kasmā? **Evaṃdhammā hi pāṇino,** diṭṭhadhammepi hi sattānaṃ sabbehi piyehi manāpehi nānābhāvā vinābhāvā tattha vasavattitāya abhāvato, pageva abhisamparāyaṃ.

Ayācito tatāgacchīti tato paralokato kenaci ayācito idha āgacchi. ‘‘Āgato’’tipi pāḷi, so evattho. **Nānuññāto ito gato**ti idhalokato kenaci ananuññāto paralokaṃ gato. **Kutocī**ti nirayādito yato kutoci gatito. **Nūnā**ti parisaṅkāyaṃ. **Vasitvā katipāhaka**nti katipayadivasamattaṃ idha vasitvā. **Itopi aññena gato**ti itopi bhavato aññena gato, ito aññampi bhavaṃ paṭisandhivasena upagato. **Tatopaññena gacchatī**ti tatopi bhavato aññena gamissati, aññameva bhavaṃ upagamissati.

Petoti apeto taṃ taṃ bhavaṃ upapajjitvā tato apagato. **Manussarūpenā**ti nidassanamattametaṃ, manussabhāvena tiracchānādibhāvena cāti attho. **Saṃsaranto**ti aparāparaṃ upapattivasena saṃsaranto. **Yathāgato tathā gato**ti yathā aviññātagatito ca anāmantetvā āgato tathā aviññātagatiko ananuññātova gato. **Kā tattha paridevanā**ti tattha tādise avasavattini yathākāmāvacare kā nāma paridevanā, kiṃ paridevitena payojananti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Ettha ca ādito catasso gāthā paṭācārāya theriyā tesaṃ pañcamattānaṃ itthisatānaṃ sokavinodanavasena visuṃ visuṃ bhāsitā. Tassā ovāde ṭhatvā pabbajitvā adhigatavisesāhi tāhi pañcasatamattāhi bhikkhunīhi chapi gāthā paccekaṃ bhāsitāti daṭṭhabbā.

Pañcasatā paṭācārāti paṭācārāya theriyā santike laddhaovādatāya paṭācārāya vuttaṃ avedisunti katvā ‘‘paṭācārā’’ti laddhanāmā pañcasatā bhikkhuniyo.

Pañcasatamattātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vāseṭṭhītherīgāthāvaṇṇanā

Puttasokenahaṃ aṭṭātiādikā vāseṭṭhiyā theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī anukkamena sambhatavimokkhasambhārā devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde vesāliyaṃ kulagehe nibbattitvā vayappattā mātāpitūhi samānajātikassa kulaputtassa dinnā patikulaṃ gantvā tena saddhiṃ sukhasaṃvāsaṃ vasantī ekaṃ puttaṃ labhitvā tasmiṃ ādhāvitvā paridhāvitvā vicaraṇakāle kālaṃ kate puttasokena aṭṭitā ummattikā ahosi. Sā ñātakesu sāmike ca tikicchaṃ karontesu tesaṃ ajānantānaṃyeva palāyitvā yato tato paribbhamantī mithilānagaraṃ sampattā tatthaddasa bhagavantaṃ antaravīthiyaṃ gacchantaṃ dantaṃ guttaṃ saṃyatindriyaṃ nāgaṃ. Disvāna saha dassanena buddhānubhāvato apagatummādā pakaticittaṃ paṭilabhi. Athassā satthā saṃkhittena dhammaṃ desesi. Sā taṃ dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaṃvegā satthāraṃ pabbajjaṃ yācitvā satthu āṇāya bhikkhunīsu pabbajitvā katapubbakiccā vipassanaṃ paṭṭhapetvā ghaṭentī vāyamantī paripakkañāṇatāya na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

133. ‘‘Puttasokenahaṃ aṭṭā, khittacittā visaññinī;
Naggā pakiṇṇakesī ca, tena tena vicārihaṃ.

134. ‘‘Vīthisaṅkārakūṭesu, susāne rathiyāsu ca;
Acariṃ tīṇi vassāni, khuppipāsā samappitā.

135. ‘‘Athaddasāsiṃ sugataṃ, nagaraṃ mithilaṃ pati;
Adantānaṃ dametāraṃ, sambuddhamakutobhayaṃ.

136. ‘‘Sacittaṃ paṭiladdhāna, vanditvāna upāvisiṃ;
So me dhammamadesesi, anukampāya gotamo.

137. ‘‘Tassa dhammaṃ suṇitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Yuñjantī satthuvacane, sacchākāsiṃ padaṃ sivaṃ.

138. ‘‘Sabbe sokā samucchinnā, pahīnā etadantikā;
Pariññātā hi me vatthū, yato sokāna sambhavo’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **aṭṭā**ti aṭṭitā. Ayameva vā pāṭho, aṭṭitā pīḷitāti attho. **Khittacittā**ti sokummādena khittahadayā. Tato eva pakatisaññāya vigamena **visaññinī**. Hirottappābhāvato apagatavatthatāya **naggā**. Vidhutakesatāya **pakiṇṇakesī. Tena tenā**ti gāmena gāmaṃ nagarena nagaraṃ vīthiyā vīthiṃ vicariṃ ahaṃ.

Athāti pacchā ummādasaṃvattaniyassa kammassa parikkhaye. **Sugata**nti sobhanagamanattā sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā sammā gadattā sammā ca gatattā sugataṃ bhagavantaṃ. **Mithilaṃ patī**ti mithilābhimukhaṃ, mithilānagarābhimukhaṃ gacchantanti attho.

Sacittaṃ paṭiladdhānāti buddhānubhāvena ummādaṃ pahāya attano pakaticittaṃ paṭilabhitvā.

Yuñjantī satthuvacaneti satthu sammāsambuddhassa sāsane yogaṃ karontī bhāvanaṃ anuyuñjantī. **Sacchākāsiṃ padaṃ siva**nti sivaṃ khemaṃ catūhi yogehi anupaddutaṃ nibbānaṃ padaṃ sacchiakāsiṃ.

Etadantikāti etaṃ idāni mayā adhigataṃ arahattaṃ anto pariyosānaṃ etesanti etadantikā, sokā. Na dāni tesaṃ sambhavo atthīti attho. **Yato sokāna sambhavo**ti yato antonijjhānalakkhaṇānaṃ sokānaṃ sambhavo, tesaṃ sokānaṃ pañcupādānakkhandhasaṅkhātā vatthū adhiṭṭhānāni ñātatīraṇapahānapariññāhi pariññātā. Tasmā sokā etadantikāti yojanā.

Vāseṭṭhītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Khemātherīgāthāvaṇṇanā

Daharā tvaṃ rūpavatītiādikā khemāya theriyā gāthā. Ayaṃ kira padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare parādhīnavuttikā paresaṃ dāsī ahosi. Sā paresaṃ veyyāvaccakaraṇena jīvikaṃ kappentī ekadivasaṃ padumuttarassa sammāsambuddhassa aggasāvakaṃ sujātattheraṃ piṇḍāya carantaṃ disvā tayo modake datvā taṃdivasameva attano kese vissajjetvā therassa dānaṃ datvā ‘‘anāgate mahāpaññā buddhassa sāvikā bhaveyya’’nti patthanaṃ katvā yāvajīvaṃ kusalakamme appamattā hutvā devamanussesu saṃsarantī anukkamena chakāmasagge, tesaṃ tesaṃ devarājūnaṃ mahesibhāvena upapannā, manussalokepi anekavāraṃ cakkavattīnaṃ maṇḍalarājūnañca mahesibhāvaṃ upagatā mahāsampattiyo anubhavitvā vipassissa bhagavato kāle manussaloke uppajjitvā viññutaṃ patvā, satthu santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaṃvegā pabbajitvā dasavassasahassāni brahmacariyaṃ carantī bahussutā dhammakathikā hutvā bahujanassa dhammakathanādinā paññāsaṃvattaniyakammaṃ katvā tato cavitvā sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ kappe bhagavato ca kakusandhassa bhagavato ca koṇāgamanassa kāle vibhavasampanne kule nibbattitvā viññutaṃ patvā mahantaṃ saṅghārāmaṃ kāretvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādesi.

Bhagavato pana kassapadasabalassa kāle kikissa kāsirañño sabbajeṭṭhikā samaṇī nāma dhītā hutvā, satthu santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaṃvegā agāreyeva ṭhitā, vīsati vassasahassāni komāribrahmacariyaṃ carantī samaṇaguttādīhi attano bhaginīhi saddhiṃ ramaṇīyaṃ pariveṇaṃ kāretvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādesi. Evameva tattha tattha bhave āyatanagataṃ uḷāraṃ puññakammaṃ katvā sugatīsuyeva saṃsaritvā imasmiṃ buddhuppāde maddaraṭṭhe sākalanagare rājakule nibbatti. **Khemā**tissā nāmaṃ ahosi, suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā. Sā vayappattā bimbisārarañño gehaṃ gatā. Satthari veḷuvane viharante rūpamattā hutvā ‘‘rūpe dosaṃ dassetī’’ti satthu dassanāya na gacchati.

Rājā manussehi veḷuvanassa vaṇṇe pakāsāpetvā deviyā vihāradassanāya cittaṃ uppādesi. Atha devī ‘‘vihāraṃ passissāmī’’ti rājānaṃ paṭipucchi. Rājā ‘‘vihāraṃ gantvā satthāraṃ adisvā āgantuṃ na labhissasī’’ti vatvā purisānaṃ saññaṃ adāsi – ‘‘balakkārenapi deviṃ dasabalaṃ dassethā’’ti. Devī vihāraṃ gantvā divasabhāgaṃ khepetvā nivattentī satthāraṃ adisvāva gantuṃ āraddhā. Atha naṃ rājapurisā anicchantimpi satthu santikaṃ nayiṃsu. Satthā taṃ āgacchantiṃ disvā iddhiyā devaccharāsadisaṃ itthiṃ nimminitvā tālapaṇṇaṃ gahetvā bījayamānaṃ akāsi. Khemā devī taṃ disvā cintesi – ‘‘evarūpā nāma devaccharapaṭibhāgā itthiyo bhagavato avidūre tiṭṭhanti, ahaṃ etāsaṃ paricārikatāyapi nappahomi, manampi nikkāraṇā pāpacittassa vasena naṭṭhā’’ti nimittaṃ gahetvā tameva itthiṃ olokayamānā aṭṭhāsi. Athassā passantiyāva satthu adhiṭṭhānabalena sā itthī paṭhamavayaṃ atikkamma majjhimavayampi atikkamma pacchimavayaṃ patvā khaṇḍadantā palitakesā valittacā hutvā saddhiṃ tālapaṇṇena parivattitvā pati. Tato khemā katādhikārattā evaṃ cintesi – ‘‘evaṃvidhampi sarīraṃ īdisaṃ vipattiṃ pāpuṇi, mayhampi sarīraṃ evaṃgatikameva bhavissatī''ti. Athassā cittācāraṃ ñatvā satthā –

''Ye rāgarattānupatanti sotaṃ, sayaṃ kataṃ makkaṭakova jālaṃ;
Etampi chetvāna paribbajanti, anapekkhino kāmasukhaṃ pahāyā''ti. –

Gāthamāha. Sā gāthāpariyosāne saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇīti aṭṭhakathāsu āgataṃ. Apadāne pana ''imaṃ gāthaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā rājānaṃ anujānāpetvā pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇī''ti āgataṃ. Tatthāyaṃ **apadānapāḷi** (apa. therī 2.2.289-383) –

''Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

''Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ;
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

''Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Tato jātappasādāhaṃ, upemi saraṇaṃ jinaṃ.

''Mātaraṃ pitaraṃ cāhaṃ, āyācitvā vināyakaṃ;
Nimantayitvā sattāhaṃ, bhojayiṃ sahasāvakaṃ.

''Atikkante ca sattāhe, mahāpaññānamuttamaṃ;
Bhikkhuniṃ etadaggamhi, ṭhapesi narasārathi.

''Taṃ sutvā muditā hutvā, puno tassa mahesino;
Kāraṃ katvāna taṃ ṭhānaṃ, paṇipacca paṇīdahiṃ.

''Tato mama jino āha, sijjhataṃ paṇidhī tava;
Sasaṅghe me kataṃ kāraṃ, appameyyaphalaṃ tayā.

''Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

''Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Etadaggamanuppattā, khemā nāma bhavissati.

''Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpagā ahaṃ.

''Tato cutā yāmamagaṃ, tatohaṃ tusitaṃ gatā;
Tato ca nimmānaratiṃ, vasavattipuraṃ tato.

''Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Tattha tattheva rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

''Tato cutā manussatte, rājūnaṃ cakkavattinaṃ;
Maṇḍalīnañca rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

''Sampattiṃ anubhotvāna, devesu manujesu ca;

Sabbattha sukhitā hutvā, nekakappesu saṃsariṃ.

‘‘Ekanavutito kappe, vipassī lokanāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammavipassako.

‘‘Tamahaṃ lokanāyakaṃ, upetvā narasārathiṃ;
Dhammaṃ bhaṇitaṃ sutvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Dasavassasahassāni, tassa vīrassa sāsane;
Brahmacariyaṃ caritvāna, yuttayogā bahussutā.

‘‘Paccayākārakusalā, catusaccavisāradā;
Nipuṇā cittakathikā, satthusāsanakārikā.

‘‘Tato cutāhaṃ tusitaṃ, upapannā yasassinī;
Abhibhomi tahiṃ añña, brahmacārīphalenahaṃ.

‘‘Yattha yatthūpapannāhaṃ, mahābhogā mahaddhanā;
Medhāvinī sīlavatī, vinītaparisāpi ca.

‘‘Bhavāmi tena kammena, yogena jinasāsane;
Sabbā sampattiyo mayhaṃ, sulabhā manaso piyā.

‘‘Yopi me bhavate bhattā, yattha yattha gatāyapi;
Vimāneti na maṃ koci, paṭipattibalena me.

‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Nāmena koṇāgamano, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Tadā hi bārāṇasiyaṃ, susamiddhakulappajā;
Dhanañjānī sumedhā ca, ahampi ca tayo janā.

‘‘Saṅghārāmamadāsimha, dānasahāyikā pure;
Saṅghassa ca vihārampi, uddissa kārikā mayaṃ.

‘‘Tato cutā mayaṃ sabbā, tāvatiṃsūpagā ahuṃ;
Yasasā aggataṃ pattā, manussesu tatheva ca.

‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

‘‘Tassāsiṃ jeṭṭhikā dhītā, samaṇī iti vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā satta dhītaro.

‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

‘‘Ahaṃ uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ca kuṇḍalā;
Kisāgotamī dhammadinnā, visākhā hoti sattamī.

‘‘Kadāci so narādicco, dhammaṃ desesi abbhutaṃ;
Mahānidānasuttantaṃ, sutvā taṃ pariyāpuṇiṃ.

‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, sākalāya puruttame;
Rañño maddassa dhītāmhi, manāpā dayitā piyā.

‘‘Saha me jātamattamhi, khemaṃ tamhi pure ahu;
Tato khemāti nāmaṃ me, guṇato upapajjatha.

‘‘Yadāhaṃ yobbanaṃ pattā, rūpalāvaññabhūsitā;
Tadā adāsi maṃ tāto, bimbisārassa rājino.

‘‘Tassāhaṃ suppiyā āsiṃ, rūpakelāyane ratā;
Rūpānaṃ dosavādīti, na upesiṃ mahādayaṃ.

‘‘Bimbisāro tadā rājā, mamānuggahabuddhiyā;
Vaṇṇayitvā veḷuvanaṃ, gāyake gāpayī mamaṃ.

‘‘Rammaṃ veḷuvanaṃ yena, na diṭṭhaṃ sugatālayaṃ;
Na tena nandanaṃ diṭṭhaṃ, iti maññāmase mayaṃ.

‘‘Yena veḷuvanaṃ diṭṭhaṃ, naranandananandanaṃ;
Sudiṭṭhaṃ nandanaṃ tena, amarindasunandanaṃ.

‘‘Vihāya nandanaṃ devā, otaritvā mahītalaṃ;
Rammaṃ veḷuvanaṃ disvā, na tappanti suvimhitā.

‘‘Rājapuññena nibbattaṃ, buddhapuññena bhūsitaṃ;
Ko vattā tassa nissesaṃ, vanassa guṇasañcayaṃ.

‘‘Taṃ sutvā vanasamiddhaṃ, mama sotamanoharaṃ;
Daṭṭhukāmā tamuyyānaṃ, rañño ārocayiṃ tadā.

‘‘Mahatā parivārena, tadā ca so mahīpati;
Maṃ pesesi tamuyyānaṃ, dassanāya samussukaṃ.

‘‘Gaccha passa mahābhoge, vanaṃ nettarasāyanaṃ;
Yaṃ sadā bhāti siriyā, sugatābhānurañjitaṃ.

‘‘Yadā ca piṇḍāya muni, giribbajapuruttamaṃ;
Paviṭṭhohaṃ tadāyeva, vanaṃ daṭṭhumupāgamiṃ.

‘‘Tadā taṃ phullavipinaṃ, nānābhamarakūjitaṃ;
Kokilāgītasahitaṃ, mayūragaṇanaccitaṃ.

‘‘Appasaddamanākiṇṇaṃ, nānācaṅkamabhūsitaṃ;
Kuṭimaṇḍapasaṃkiṇṇaṃ, yogīvaravirājitaṃ.

‘‘Vicarantī amaññissaṃ, saphalaṃ nayanaṃ mama;
Tatthāpi taruṇaṃ bhikkhuṃ, yuttaṃ disvā vicintayiṃ.

‘‘Īdise vipine ramme, ṭhitoyaṃ navayobbane;
Vasantamiva kantena, rūpena ca samanvito.

‘‘Nisinno rukkhamūlamhi, muṇḍo saṅghāṭipāruto;
Jhāyate vatayaṃ bhikkhu, hitvā visayajaṃ ratiṃ.

‘‘Nanu nāma gahaṭṭhena, kāmaṃ bhutvā yathāsukhaṃ;
Pacchā jiṇṇena dhammoyaṃ, caritabbo subhaddako.

‘‘Suññakanti viditvāna, gandhagehaṃ jinālayaṃ;
Upetvā jinamaddakkhaṃ, udayantaṃ va bhākaraṃ.

‘‘Ekakaṃ sukhamāsīnaṃ, bījamānaṃ varitthiyā;
Disvānevaṃ vicintesiṃ, nāyaṃ lūkho narāsabho.

‘‘Sā kaññā kanakābhāsā, padumānanalocanā;
Bimboṭṭhī kundadasanā, manonettarasāyanā.

‘‘Hemadolābhasavanā, kalikākārasutthanī;
Vedimajjhāva sussoṇī, rambhoru cārubhūsanā.

‘‘Rattaṃsakupasaṃbyānā, nīlamaṭṭhanivāsanā;
Atappaneyyarūpena, hāsabhāvasamanvitā.

‘‘Disvā tamevaṃ cintesiṃ, ahoyamabhirūpinī;
Na mayānena nettena, diṭṭhapubbā kudācanaṃ.

‘‘Tato jarābhibhūtā sā, vivaṇṇā vikatānanā;
Bhinnadantā setasirā, salālā vadanāsuci.

‘‘Saṃkhittakaṇṇā setakkhī, lambāsubhapayodharā;
Valivitatasabbaṅgī, sirāvitatadehinī.

‘‘Nataṅgā daṇḍadutiyā, upphāsulikatā kisā;
Pavedhamānā patitā, nissasantī muhuṃ muhuṃ.

‘‘Tato me āsi saṃvego, abbhuto lomahaṃsano;
Dhiratthu rūpaṃ asuciṃ, ramante yattha bālisā.

‘‘Tadā mahākāruṇiko, disvā saṃviggamānasaṃ;
Udaggacitto sugato, imā gāthā abhāsatha.

‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa kheme samussayaṃ;
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhinanditaṃ.

‘‘Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ;
Sati kāyagatā tyatthu, nibbidā bahulā bhava.

‘‘Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
Ajjhattañca bahiddhā ca, kāye chandaṃ virājaya.

‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasantā carissasi.

‘‘Ye rāgarattānupatanti sotaṃ, sayaṃ kataṃ makkaṭakova jālaṃ;
Etampi chetvāna paribbajanti, anapekkhino kāmasukhaṃ pahāya.

‘‘Tato kallitacittaṃ maṃ, ñatvāna narasārathi;
Mahānidānaṃ desesi, suttantaṃ vinayāya me.

‘‘Sutvā suttantaseṭṭhaṃ taṃ, pubbasaññamanussariṃ;
Tattha ṭhitāvahaṃ santī, dhammacakkhuṃ visodhayiṃ.

‘‘Nipatitvā mahesissa, pādamūlamhi tāvade;
Accayaṃ desanatthāya, idaṃ vacanamabraviṃ.

‘‘Namo te sabbadassāvi, namo te karuṇākara;
Namo te tiṇṇasaṃsāra, namo te amataṃ dada.

‘‘Diṭṭhigahanapakkhandā, kāmarāgavimohitā;
Tayā sammā upāyena, vinītā vinaye ratā.

‘‘Adassanena vibhogā, tādisānaṃ mahesinaṃ;
Anubhonti mahādukkhaṃ, sattā saṃsārasāgare.

‘‘Yadāhaṃ lokasaraṇaṃ, araṇaṃ araṇantaguṃ;
Nāddasāmi adūraṭṭhaṃ, desayāmi tamaccayaṃ.

‘‘Mahāhitaṃ varadadaṃ, ahitoti visaṅkitā;
Nopesiṃ rūpaniratā, desayāmi tamaccayaṃ.

‘‘Tadā madhuranigghoso, mahākāruṇiko jino;
Avoca tiṭṭha khemeti, siñcanto amatena maṃ.

‘‘Tadā pakamya sirasā, katvā ca naṃ padakkhiṇaṃ;
Gantvā disvā narapatiṃ, idaṃ vacanamabraviṃ.

‘‘Aho sammā upāyo te, cintitoyamarindama;
Vanadassanakāmāya, diṭṭho nibbānato muni.

‘‘Yadi te ruccate rāja, sāsane tassa tādino;
Pabbajissāmi rūpehaṃ, nibbinnā munivāṇinā.

‘‘Añjaliṃ paggahetvāna, tadāha sa mahīpati;
Anujānāmi te bhadde, pabbajjā tava sijjhatu.

‘‘Pabbajitvā tadā cāhaṃ, addhamāse upaṭṭhite;
Dīpodayañca bhedañca, disvā saṃviggamānasā.

‘‘Nibbinnā sabbasaṅkhāre, paccayākārakovidā;
Caturoghe atikkamma, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Iddhīsu ca vasī āsiṃ, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī cāpi bhavāmahaṃ.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Atthadhammaniruttīsa, paṭibhāne tatheva ca;
Parisuddhaṃ mama ñāṇaṃ, uppannaṃ buddhasāsane.

‘‘Kusalāhaṃ visuddhīsu, kathāvatthuvisāradā;
Abhidhammanayaññū ca, vasippattāmhi sāsane.

‘‘Tato toraṇavatthusmiṃ, raññā kosalasāminā;
Pucchitā nipuṇe pañhe, byākarontī yathātathaṃ.

‘‘Tadā sa rājā sugataṃ, upasaṅkamma pucchatha;
Tatheva buddho byākāsi, yathā te byākatā mayā.

‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Mahāpaññānamaggāti, bhikkhunīnaṃ naruttamo.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. (apa. therī 2.2.289-383);

Arahattaṃ pana patvā phalasukhena nibbānasukhena ca viharantiyā imissā theriyā satipi aññāsaṃ khīṇāsavattherīnaṃ paññāvepullappattiyaṃ tattha pana katādhikāratāya mahāpaññābhāvo pākaṭo ahosi. Tathā hi naṃ bhagavā jetavanamahāvihāre ariyagaṇamajjhe nisinno paṭipāṭiyā bhikkhuniyo ṭhānantare ṭhapento ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvikānaṃ bhikkhunīnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ khemā’’ti (a. ni. 1.235-236) mahāpaññatāya aggaṭṭhāne ṭhapesi. Taṃ ekadivasaṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisinnaṃ māro pāpimā taruṇarūpena upasaṅkamitvā kāmehi palobhento –

139. ‘‘Daharā tvaṃ rūpavatī, ahampi daharo yuvā;
Pañcaṅgikena turiyena, ehi kheme ramāmase’’ti. – gāthamāha;

Tassattho – kheme, tvaṃ taruṇappattā, yobbane ṭhitā rūpasampannā, ahampi taruṇo yuvā, tasmā mayaṃ yobbaññaṃ akhepetvā pañcaṅgikena turiyena vajjamānena ehi kāmakhiḍḍāratiyā ramāma kīḷāmāti.

Taṃ sutvā sā kāmesu sabbadhammesu ca attano virattabhāvaṃ tassa ca mārabhāvaṃ attābhinivesesu sattesu attano thāmagataṃ appasādaṃ katakiccatañca pakāsentī –

140. ‘‘Iminā pūtikāyena, āturena pabhaṅgunā;
Aṭṭiyāmi harāyāmi, kāmataṇhā samūhatā.

141. ‘‘Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ kāmaratiṃ brūsi, aratī dāni sā mama.

142. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antaka.

143. ‘‘Nakkhattāni namassantā, aggiṃ paricaraṃ vane;
Yathābhuccamajānantā, bālā suddhimamaññatha.

144. ‘‘Ahañca kho namassantī, sambuddhaṃ purisuttamaṃ;
Pamuttā sabbadukkhehi, satthusāsanakārikā’’ti. – imā gāthā abhāsi;

Tattha **aggiṃ paricaraṃ vane**ti tapovane aggihuttaṃ paricaranto. **Yathābhuccamajānantā**ti pavattiyo yathābhūtaṃ aparijānantā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

Khemātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sujātātherīgāthāvaṇṇanā

Alaṅkatā suvasanātiādikā sujātāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī anukkamena sambhatavimokkhasambhārā hutvā imasmiṃ buddhuppāde sāketanagare seṭṭhikule nibbattitvā vayappattā mātāpitūhi samānajātikassa seṭṭhiputtassa dinnā hutvā patikulaṃ gatā. Tattha tena saddhiṃ sukhasaṃvāsaṃ vasantī ekadivasaṃ uyyānaṃ gantvā nakkhattakīḷaṃ kīḷitvā parijanena saddhiṃ nagaraṃ āgacchantī añjanavane satthāraṃ disvā pasannamānasā upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Satthā tassā anupubbiṃ kathaṃ kathetvā kallacittataṃ ñatvā upari sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanaṃ pakāsesi. Sā desanāvasāne attano katādhikāratāya ñāṇassa paripākaṃ gatattā ca, satthu ca desanāvilāsena yathānisinnāva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā satthāraṃ vanditvā gehaṃ gantvā sāmikañca mātāpitaro ca anujānāpetvā satthuāṇāya bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhunīnaṃ santike pabbaji. Pabbajitvā ca attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

145. ‘‘Alaṅkatā suvasanā, mālinī candanokkhitā;
Sabbābharaṇasañchannā, dāsīgaṇapurakkhatā.

146. ‘‘Annaṃ pānañca ādāya, khajjaṃ bhojjaṃ anappakaṃ;
Gehato nikkhamitvāna, uyyānamabhihārayiṃ.

147. ‘‘Tattha ramitvā kīḷitvā, āgacchantī sakaṃ gharaṃ;
Vihāraṃ daṭṭhuṃ pāvisiṃ, sākete añjanaṃ vanaṃ.

148. ‘‘Disvāna lokapajjotaṃ, vanditvāna upāvisiṃ;
So me dhammamadesesi, anukampāya cakkhumā.

149. ‘‘Sutvā ca kho mahesissa, saccaṃ sampaṭivijjhahaṃ;
Tattheva virajaṃ dhammaṃ, phusayiṃ amataṃ padaṃ.

150. ‘‘Tato viññātasaddhammā, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, amoghaṃ buddhasāsana’’nti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **alaṅkatā**ti vibhūsitā. Taṃ pana alaṅkatākāraṃ dassetuṃ **‘‘suvasanā mālinī candanokkhitā’’**ti vuttaṃ. Tattha **mālinī**ti māladhārinī. **Candanokkhitā**ti candanānulittā. **Sabbābharaṇasañchannā**ti hatthūpagādīhi sabbehi ābharaṇehi alaṅkāravasena sañchāditasarīrā.

Annaṃ pānañca ādāya, khajjaṃ bhojjaṃ anappakanti sāliodanādiannaṃ, ambapānādipānaṃ, piṭṭhakhādanīyādikhajjaṃ, avasiṭṭhaṃ āhārasaṅkhātaṃ bhojjañca pahūtaṃ gahetvā. **Uyyānamabhihārayi**nti nakkhattakīḷāvasena uyyānaṃ upanesiṃ. Annapānādiṃ tattha ānetvā saha parijanena kīḷantī ramantī paricāresinti adhippāyo.

Sākete añjanaṃ vananti sāketasamīpe añjanavane vihāraṃ pāvisiṃ.

Lokapajjotanti ñāṇapajjotena lokassa pajjotabhūtaṃ.

Phusayinti phusiṃ, adhigacchinti attho. Sesaṃ vuttanayameva.

Sujātātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anopamātherīgāthāvaṇṇanā

Ucce kuletiādikā anopamāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī anukkamena vimuttiparipācanīye dhamme paribrūhitvā imasmiṃ buddhuppāde sāketanagare majjhassa nāma seṭṭhino dhītā hutvā nibbatti. Tassā rūpasampattiyā **anopamā**ti nāmaṃ ahosi. Tassā vayappattakāle bahū seṭṭhiputtā rājamahāmattā rājāno ca pitu dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘attano dhītaraṃ anopamaṃ dehi, idañcidañca te dassāmā’’ti. Sā taṃ sutvā upanissayasampannatāya ‘‘gharāvāsena mayhaṃ attho natthī’’ti satthu santikaṃ gantvā dhammaṃ sutvā ñāṇassa paripākaṃ gatattā desanānusārena vipassanaṃ ārabhitvā taṃ ussukkāpentī maggapaṭipāṭiyā tatiyaphale patiṭṭhāsi. Sā satthāraṃ pabbajjaṃ yācitvā satthuāṇāya bhikkhunupassayaṃ upagantvā bhikkhunīnaṃ santike pabbajitvā sattame divase arahattaṃ sacchikatvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

151. ‘‘Ucce kule ahaṃ jātā, bahuvitte mahaddhane;
Vaṇṇarūpena sampannā, dhītā majjhassa atrajā.

152. ‘‘Patthitā rājaputtehi, seṭṭhiputtehi gijjhitā;
Pitu me pesayī dūtaṃ, detha mayhaṃ anopamaṃ.

153. ‘‘Yattakaṃ tulitā esā, tuyhaṃ dhītā anopamā;
Tato aṭṭhaguṇaṃ dassaṃ, hiraññaṃ ratanāni ca.

154. ‘‘Sāhaṃ disvāna sambuddhaṃ, lokajeṭṭhaṃ anuttaraṃ;
Tassa pādāni vanditvā, ekamantaṃ upāvisiṃ.

155. ‘‘So me dhammamadesesi, anukampāya gotamo;
Nisinnā āsane tasmiṃ, phusayiṃ tatiyaṃ phalaṃ.

156. ‘‘Tato kesāni chetvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Ajja me sattamī ratti, yato taṇhā visesitā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **ucce kule**ti uḷāratame vessakule. **Bahuvitte**ti alaṅkārādipahūtavittūpakaraṇe. **Mahaddhane**ti nidhānagatasseva cattārīsakoṭiparimāṇassa mahato dhanassa atthibhāvena mahaddhane ahaṃ jātāti yojanā. **Vaṇṇarūpena sampannā**ti vaṇṇasampannā ceva rūpasampannā ca, siniddhabhāsurāya chavisampattiyā vatthābharaṇādisarīrāvayavasampattiyā ca samannāgatāti attho. **Dhītā majjhassa atrajā**ti majjhanāmassa seṭṭhino orasā dhītā.

Patthitā rājaputtehīti ‘‘kathaṃ nu kho taṃ labheyyāmā’’ti rājakumārehi abhipatthitā. **Seṭṭhiputtehi gijjhitā**ti tathā seṭṭhikumārehipi abhigijjhitā paccāsīsitā. **Detha mayhaṃ anopama**nti rājaputtādayo ‘‘detha mayhaṃ anopamaṃ detha mayha’’nti pitu santike dūtaṃ pesayiṃsu.

Yattakaṃ tulitā esāti ‘‘tuyhaṃ dhītā anopamā yattakaṃ dhanaṃ agghatī’’ti tulitā lakkhaṇaññūhi paricchinnā, ‘‘tato aṭṭhaguṇaṃ dassāmī’’ti pitu me pesayi dūtanti yojanā. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Anopamātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahāpajāpatigotamītherīgāthāvaṇṇanā

Buddha vīra namo tyatthūtiādikā mahāpajāpatigotamiyā gāthā. Ayampi kira padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā satthu santike dhammaṃ suṇantī satthāraṃ ekaṃ bhikkhuniṃ rattaññūnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā, adhikārakammaṃ katvā taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā yāvajīvaṃ dānādīni puññāni katvā kappasatasahassaṃ devamanussesu saṃsaritvā, kassapassa ca bhagavato antare amhākañca bhagavato buddhasuññe loke bārāṇasiyaṃ pañcannaṃ dāsisatānaṃ jeṭṭhikā hutvā nibbatti. Atha sā vassūpanāyikasamaye pañca paccekabuddhe nandamūlakapabbhārato isipatane otaritvā, nagare piṇḍāya caritvā isipatanameva gantvā, vassūpanāyikasamaye kuṭiyā atthāya hatthakammaṃ pariyesante disvā, tā dāsiyo tāsaṃ attano ca sāmike samādapetvā caṅkamādiparivārasampannā pañca kuṭiyo kāretvā, mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyabhājanādīni upaṭṭhapetvā paccekabuddhe temāsaṃ tattheva vasanatthāya paṭiññaṃ kāretvā vārabhikkhaṃ paṭṭhapesuṃ. Yā attano vāradivase bhikkhaṃ dātuṃ na sakkoti, tassā sayaṃ sakagehato nīharitvā deti. Evaṃ temāsaṃ paṭijaggitvā pavāraṇāya sampattāya ekekaṃ dāsiṃ ekekaṃ sāṭakaṃ vissajjāpesi. Pañcathūlasāṭakasatāni ahesuṃ. Tāni parivattāpetvā pañcannaṃ paccekabuddhānaṃ ticīvarāni katvā adāsi. Paccekabuddhā tāsaṃ passantīnaṃyeva ākāsena gandhamādanapabbataṃ agamaṃsu.

Tāpi sabbā yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā devaloke nibbattiṃsu. Tāsaṃ jeṭṭhikā tato cavitvā bārāṇasiyā avidūre pesakāragāme pesakārajeṭṭhakassa gehe nibbattitvā viññutaṃ patvā, padumavatiyā putte pañcasate paccekabuddhe disvā sampiyāyamānā sabbe vanditvā bhikkhaṃ adāsi. Te bhattakiccaṃ katvā gandhamādanameva agamaṃsu. Sāpi yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā devamanussesu saṃsarantī amhākaṃ satthu nibbattito puretarameva devadahanagare mahāsuppabuddhassa gehe paṭisandhiṃ gaṇhi, **gotamī**tissā gottāgatameva nāmaṃ ahosi; mahāmāyāya kaniṭṭhabhaginī. Lakkhaṇapāṭhakāpi ‘‘imāsaṃ dvinnampi kucchiyaṃ vasitā dārakā cakkavattino bhavissantī’’ti byākariṃsu. Suddhodanamahārājā vayappattakāle dvepi maṅgalaṃ katvā attano gharaṃ abhinesi.

Aparabhāge amhākaṃ satthari uppajjitvā pavattitavaradhammacakke anupubbena tattha tattha veneyyānaṃ anuggahaṃ karonte vesāliṃ upanissāya kūṭāgārasālāyaṃ viharante suddhodanamahārājā setacchattassa heṭṭhā arahattaṃ sacchikatvā parinibbāyi. Atha mahāpajāpatigotamī pabbajitukāmā hutvā satthāraṃ ekavāraṃ pabbajjaṃ yācamānā alabhitvā dutiyavāraṃ kese chindāpetvā kāsāyāni acchādetvā **kalahavivādasuttanta**desanāpariyosāne (su. ni. 868 ādayo) nikkhamitvā pabbajitānaṃ pañcannaṃ sakyakumārasatānaṃ pādaparicārikāhi saddhiṃ vesāliṃ gantvā ānandattheraṃ satthāraṃ yācāpetvā aṭṭhahi garudhammehi (a. ni. 8.51; cūḷava. 403) pabbajjañca upasampadañca paṭilabhi. Itarā pana sabbāpi ekatoupasampannā ahesuṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṃ vatthu pāḷiyaṃ āgatameva.

Evaṃ upasampannā pana mahāpajāpatigotamī satthāraṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Athassā satthā dhammaṃ desesi. Sā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā bhāvanamanuyuñjantī na cirasseva abhiññāpaṭisambhidāparivāraṃ arahattaṃ pāpuṇi. Sesā pana pañcasatā bhikkhuniyo **nandakovāda**pariyosāne (ma. ni. 3.398 ādayo) chaḷabhiññā ahesuṃ. Athekadivasaṃ satthā jetavanamahāvihāre ariyagaṇamajjhe nisinno bhikkhuniyo ṭhānantare ṭhapento mahāpajāpatigotamiṃ rattaññūnaṃ bhikkhunīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. Sā phalasukhena nibbānasukhena ca vītināmentī kataññutāya ṭhatvā ekadivasaṃ satthu guṇābhitthavanapubbakaupakārakavibhāvanāmukhena aññaṃ byākarontī –

157. ‘‘Buddhavīra namo tyatthu, sabbasattānamuttama;
Yo maṃ dukkhā pamocesi, aññañca bahukaṃ janaṃ.

158. ‘‘Sabbadukkhaṃ pariññātaṃ, hetutaṇhā visositā;
Bhāvito aṭṭhaṅgiko maggo, nirodho phusito mayā.

159. ‘‘Mātā putto pitā bhātā, ayyakā ca pure ahuṃ;
Yathābhuccamajānantī, saṃsariṃhaṃ anibbisaṃ.

160. ‘‘Diṭṭho hi me so bhagavā, antimoyaṃ samussayo;
Vikkhīṇo jātisaṃsāro, natthi dāni punabbhavo.

161. ‘‘Āraddhavīriye pahitatte, niccaṃ daḷhaparakkame;
Samagge sāvake passe, esā buddhāna vandanā.

162. ‘‘Bahūnaṃ vata atthāya, māyā janayi gotamaṃ;
Byādhimaraṇatunnānaṃ, dukkhakkhandhaṃ byapānudī’’ti. – imā gāthā abhāsi;

Tattha **buddhavīrā**ti catusaccabuddhesu vīra, sabbabuddhā hi uttamavīriyehi catusaccabuddhehi vā catubbidhasammappadhānavīriyanipphattiyā vijitavijayattā vīrā nāma. Bhagavā pana vīriyapāramipāripūriyā caturaṅgasamannāgatavīriyādhiṭṭhānena sātisayacatubbidhasammappadhānakiccanipphattiyā tassā ca veneyyasantāne sammadeva patiṭṭhāpitattā visesato vīriyayuttatāya vīroti vattabbataṃ arahati. **Namo tyatthū**ti namo namakkāro te hotu. **Sabbasattānamuttamā**ti apadādibhedesu sattesu sīlādiguṇehi uttamo bhagavā. Tadekadesaṃ satthupakāraguṇaṃ dassetuṃ, **‘‘yo maṃ dukkhā pamocesi, aññañca bahukaṃ jana’’**nti vatvā attano dukkhā pamuttabhāvaṃ vibhāventī **‘‘sabbadukkha’’**nti gāthamāha.

Puna yato pamocesi, taṃ vaṭṭadukkhaṃ ekadesena dassentī **‘‘mātā putto’’**ti gāthamāha. Tattha **yathābhuccamajānantī**ti pavattihetuādiṃ yathābhūtaṃ anavabujjhantī. **Saṃsariṃhaṃ anibbisa**nti saṃsārasamudde patiṭṭhaṃ avindantī alabhantī bhavādīsu aparāparuppattivasena saṃsariṃ ahanti kathentī āha **‘‘mātā putto’’**tiādi. Yasmiṃ bhave etassa mātā ahosi, tato aññasmiṃ bhave tasseva putto, tato aññasmiṃ bhave pitā bhātā ahūti attho.

‘‘Diṭṭho hi me’’ti gāthāyapi attano dukkhato pamuttabhāvameva vibhāveti. Tattha **diṭṭho hi me so bhagavā**ti so bhagavā sammāsambuddho attanā diṭṭhalokuttaradhammadassanena ñāṇacakkhunā mayā paccakkhato diṭṭho. Yo hi dhammaṃ passati, so bhagavantaṃ passati nāma. Yathāha – ‘‘yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī’’tiādi (saṃ. ni. 3.87).

Āraddhavīriyeti paggahitavīriye. **Pahitatte**ti nibbānaṃ pesitacitte. **Niccaṃ daḷhaparakkame**ti apattassa pattiyā pattassa vepullatthāya sabbakālaṃ thiraparakkame. **Samagge**ti sīladiṭṭhisāmaññena saṃhatabhāvena samagge. Satthudesanāya savanante jātattā **sāvake,** ‘‘ime maggaṭṭhā ime phalaṭṭhā’’ti yāthāvato passati. **Esā buddhāna vandanā**ti yā satthu dhammasarīrabhūtassa ariyasāvakānaṃ ariyabhāvabhūtassa ca lokuttaradhammassa attapaccakkhakiriyā, esā sammāsambuddhānaṃ sāvakabuddhānañca vandanā yāthāvato guṇaninnatā.

‘‘Bahūnaṃ vata atthāyā’’ti osānagāthāyapi satthu lokassa bahūpakāratameva vibhāveti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Athekadā mahāpajāpatigotamī satthari vesāliyaṃ viharante mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ sayaṃ vesāliyaṃ bhikkhunupassaye viharantī pubbaṇhasamayaṃ vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā bhattaṃ bhuñjitvā attano divāṭṭhāne yathāparicchinnakālaṃ phalasamāpattisukhena vītināmetvā phalasamāpattito vuṭṭhāya attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā somanassajātā attano āyusaṅkhāre āvajjentī tesaṃ khīṇabhāvaṃ ñatvā evaṃ cintesi – ‘‘yaṃnūnāhaṃ vihāraṃ gantvā bhagavantaṃ anujānāpetvā manobhāvanīye ca there sabbeva sabrahmacariye āpucchitvā idheva āgantvā parinibbāyeyya’’nti. Yathā ca theriyā, evaṃ tassā parivārabhūtānaṃ pañcannaṃ bhikkhunisatānaṃ parivitakko ahosi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.97-288) –

‘‘Ekadā lokapajjoto, vesāliyaṃ mahāvane;
Kūṭāgāre kusālāyaṃ, vasate narasārathi.

‘‘Tadā jinassa mātucchā, mahāgotami bhikkhunī;
Tahiṃ kate pure ramme, vasī bhikkhunupassaye.

‘‘Bhikkhunīhi vimuttāhi, satehi saha pañcahi;
Rahogatāya tassevaṃ, citassāsi vitakkitaṃ.

‘‘Buddhassa parinibbānaṃ, sāvakaggayugassa vā;
Rāhulānandanandānaṃ, nāhaṃ lacchāmi passituṃ.

‘‘Buddhassa parinibbānā, sāvakaggayugassa vā;
Mahākassapanandānaṃ, ānandarāhulāna ca.

‘‘Paṭikaccāyusaṅkhāraṃ, osajjitvāna nibbutiṃ;
Gaccheyyaṃ lokanāthena, anuññātā mahesinā.

‘‘Tathā pañcasatānampi, bhikkhunīnaṃ vitakkitaṃ;
Āsi khemādikānampi, etadeva vitakkitaṃ.

‘‘Bhūmicālo tadā asi, nāditā devadundubhī;
Upassayādhivatthāyo, devatā sokapīḷitā.

‘‘Vilapantā sukaruṇaṃ, tatthassūni pavattayuṃ;
Mittā bhikkhuniyo tāhi, upagantvāna gotamiṃ.

‘‘Nipacca sirasā pāde, idaṃ vacanamabravuṃ;
Tattha toyalavāsittā, mayamayye rahogatā.

‘‘Sā calā calitā bhūmi, nāditā devadundubhī;
Paridevā ca suyyante, kimatthaṃ nūna gotamī.

‘‘Tadā avoca sā sabbaṃ, yathāparivitakkitaṃ;
Tāyopi sabbā āhaṃsu, yathāparivitakkitaṃ.

‘‘Yadi te rucitaṃ ayye, nibbānaṃ paramaṃ sivaṃ;
Nibbāyissāma sabbāpi, buddhānuññāya subbate.

‘‘Mayaṃ sahāva nikkhantā, gharāpi ca bhavāpi ca;
Sahāyeva gamissāma, nibbānaṃ padamuttamaṃ.

‘‘Nibbānāya vajantīnaṃ, kiṃ vakkhāmīti sā vadaṃ;
Saha sabbāhi niggañchi, bhikkhunīnilayā tadā.

‘‘Upassaye yādhivatthā, devatā tā khamantu me;
Bhikkhunīnilayassedaṃ, pacchimaṃ dassanaṃ mama.

‘‘Na jarā maccu vā yattha, appiyehi samāgamo;
Piyehi na viyogotthi, taṃ vajissaṃ asaṅkhataṃ.

‘‘Avītarāgā taṃ sutvā, vacanaṃ sugatorasā;
Sokaṭṭā parideviṃsu, aho no appapuññatā.

‘‘Bhikkhunīnilayo suñño, bhūto tāhi vinā ayaṃ;
Pabhāte viya tārāyo, na dissanti jinorasā.

‘‘Nibbānaṃ gotamī yāti, satehi saha pañcahi;
Nadīsatehiva saha, gaṅgā pañcahi sāgaraṃ.

‘‘Rathiyāya vajantiyo, disvā saddhā upāsikā;
Gharā nikkhamma pādesu, nipacca idamabravuṃ.

‘‘Pasīdassu mahābhoge, anāthāyo vihāya no;
Tayā na yuttā nibbātuṃ, icchaṭṭā vilapiṃsu tā.

‘‘Tāsaṃ sokapahānatthaṃ, avoca madhuraṃ giraṃ;
Ruditena alaṃ puttā, hāsakāloyamajja vo.

‘‘Pariññātaṃ mayā dukkhaṃ, dukkhahetu vivajjito;
Nirodho me sacchikato, maggo cāpi subhāvito.

‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

‘‘Buddho tassa ca saddhammo, anūno yāva tiṭṭhati;
Nibbātuṃ tāva kālo me, mā maṃ socatha puttikā.

‘‘Koṇḍaññānandanandādī, tiṭṭhanti rāhulo jino;
Sukhito sahito saṅgho, hatadabbā ca titthiyā.

‘‘Okkākavaṃsassa yaso, ussito māramaddano;
Nanu sampati kālo me, nibbānatthāya puttikā.

‘‘Cirappabhuti yaṃ mayhaṃ, patthitaṃ ajja sijjhate;
Ānandabherikāloyaṃ, kiṃ vo assūhi puttikā.

‘‘Sace mayi dayā atthi, yadi catthi kataññutā;
Saddhammaṭṭhitiyā sabbā, karotha vīriyaṃ daḷhaṃ.

‘‘Thīnaṃ adāsi pabbajjaṃ, sambuddho yācito mayā;
Tasmā yathāhaṃ nandissaṃ, tathā tamanutiṭṭhatha.

‘‘Tā evamanusāsitvā, bhikkhunīhi purakkhatā;
Upecca buddhaṃ vanditvā, idaṃ vacanamabravi.

‘‘Ahaṃ sugata te mātā, tvañca vīra pitā mama;
Saddhammasukhada nātha, tayi jātāmhi gotama.

‘‘Saṃvaddhitoyaṃ sugata, rūpakāyo mayā tava;
Anindito dhammakāyo, mama saṃvaddhito tayā.

‘‘Muhuttaṃ taṇhāsamaṇaṃ, khīraṃ tvaṃ pāyito mayā;
Tayāhaṃ santamaccantaṃ, dhammakhīrañhi pāyitā.

‘‘Bandhanārakkhaṇe mayhaṃ, aṇaṇo tvaṃ mahāmune;
Puttakāmā thiyo yācaṃ, labhanti tādisaṃ sutaṃ.

‘‘Mandhātādinarindānaṃ, yā mātā sā bhavaṇṇave;
Nimuggāhaṃ tayā putta, tāritā bhavasāgarā.

‘‘Rañño mātā mahesīti, sulabhaṃ nāmamitthinaṃ;
Buddhamātāti yaṃ nāmaṃ, etaṃ paramadullabhaṃ.

‘‘Tañca laddhaṃ mahāvīra, paṇidhānaṃ mamaṃ tayā;
Aṇukaṃ vā mahantaṃ vā, taṃ sabbaṃ pūritaṃ mayā.

‘‘Parinibbātumicchāmi, vihāyemaṃ kaḷevaraṃ;
Anujānāhi me vīra, dukkhantakara nāyaka.

‘‘Cakkaṅkusadhajākiṇṇe, pāde kamalakomale;
Pasārehi paṇāmaṃ te, karissaṃ puttauttame.

‘‘Suvaṇṇarāsisaṅkāsaṃ, sarīraṃ kuru pākaṭaṃ;
Katvā dehaṃ sudiṭṭhaṃ te, santiṃ gacchāmi nāyaka.

‘‘Dvattiṃsalakkhaṇūpetaṃ, suppabhālaṅkataṃ tanuṃ;
Sañjhāghanāva bālakkaṃ, mātucchaṃ dassayī jino.

‘‘Phullāravindasaṃkāse, taruṇādiccasappabhe;
Cakkaṅkite pādatale, tato sā sirasā pati.

‘‘Paṇamāmi narādicca, ādiccakulaketukaṃ;
Pacchime maraṇe mayhaṃ, na taṃ ikkhāmahaṃ puno.

‘‘Itthiyo nāma lokagga, sabbadosākarā matā;
Yadi ko catthi doso me, khamassu karuṇākara.

‘‘Itthikānañca pabbajjaṃ, haṃ taṃ yāciṃ punappunaṃ;
Tattha ce atthi doso me, taṃ khamassu narāsabha.

‘‘Mayā bhikkhuniyo vīra, tavānuññāya sāsitā;
Tatra ce atthi dunnītaṃ, taṃ khamassu khamādhipa.

‘‘Akkhante nāma khantabbaṃ, kiṃ bhave guṇabhūsane;
Kimuttaraṃ te vatthāmi, nibbānāya vajantiyā.

‘‘Suddhe anūne mama bhikkhusaṅghe, lokā ito nissarituṃ khamante;
Pabhātakāle byasanaṅgatānaṃ, disvāna niyyātiva candalekhā.

‘‘Tadetarā bhikkhuniyo jinaggaṃ, tārāva candānugatā sumeruṃ;
Padakkhiṇaṃ kacca nipacca pāde, ṭhitā mukhantaṃ samudikkhamānā.

‘‘Na tittipubbaṃ tava dassanena, cakkhuṃ na sotaṃ tava bhāsitena;
Cittaṃ mamaṃ kevalamekameva, pappuyya taṃ dhammarasena titti.

‘‘Nadato parisāyaṃ te, vāditabbapahārino;
Ye te dakkhanti vadanaṃ, dhaññā te narapuṅgava.

‘‘Dīghaṅgulī tambanakhe, subhe āyatapaṇhike;
Ye pāde paṇamissanti, tepi dhaññā guṇandhara.

‘‘Madhurāni pahaṭṭhāni, dosagghāni hitāni ca;
Ye te vākyāni suyyanti, tepi dhaññā naruttama.

‘‘Dhaññāhaṃ te mahāvīra, pādapūjanatapparā;
Tiṇṇasaṃsārakantārā, suvākyena sirīmato.

‘‘Tato sā anusāvetvā, bhikkhusaṅghampi subbatā;
Rāhulānandanande ca, vanditvā idamabravi.

‘‘Āsīvisālayasame, rogāvāse kaḷevare;
Nibbindā dukkhasaṅghāṭe, jarāmaraṇagocare.

‘‘Nānākalimalākiṇṇe, parāyatte nirīhake;
Tena nibbātumicchāmi, anumaññatha puttakā.

‘‘Nando rāhulabhaddo ca, vītasokā nirāsavā;
Ṭhitācalaṭṭhiti thirā, dhammatamanucintayuṃ.

‘‘Dhiratthu saṅkhataṃ lolaṃ, asāraṃ kadalūpamaṃ;
Māyāmarīcisadisaṃ, ittaraṃ anavaṭṭhitaṃ.

‘‘Yattha nāma jinassāyaṃ, mātucchā buddhaposikā;
Gotamī nidhanaṃ yāti, aniccaṃ sabbasaṅkhataṃ.

‘‘Ānando ca tadā sekho, sokaṭṭo jinavacchalo;
Tatthassūni karonto so, karuṇaṃ paridevati.

‘‘Hā santiṃ gotamī yāti, nūna buddhopi nibbutiṃ;
Gacchati na cireneva, aggiriva nirindhano.

‘‘Evaṃ vilāpamānaṃ taṃ, ānandaṃ āha gotamī;
Sutasāgaragambhīra, buddhopaṭṭhāna tappara.

‘‘Na yuttaṃ socituṃ putta, hāsakāle upaṭṭhite;
Tayā me saraṇaṃ putta, nibbānaṃ tamupāgataṃ.

‘‘Tayā tāta samajjhiṭṭho, pabbajjaṃ anujāni no;
Mā putta vimano hohi, saphalo te parissamo.

‘‘Yaṃ na diṭṭhaṃ purāṇehi, titthikācariyehipi;
Taṃ padaṃ sukumārīhi, sattavassāhi veditaṃ.

‘‘Buddhasāsanapāleta, pacchimaṃ dassanaṃ tava;
Tattha gacchāmahaṃ putta, gato yattha na dissate.

‘‘Kadāci dhammaṃ desento, khipī lokagganāyako;
Tadāhaṃ āsīsavācaṃ, avocaṃ anukampikā.

‘‘Ciraṃ jīva mahāvīra, kappaṃ tiṭṭha mahāmune;
Sabbalokassa atthāya, bhavassu ajarāmaro.

‘‘Taṃ tathāvādiniṃ buddho, mamaṃ so etadabravi;
Na hevaṃ vandiyā buddhā, yathā vandasi gotamī.

‘‘Kathaṃ carahi sabbaññū, vanditabbā tathāgatā;
Kathaṃ avandiyā buddhā, taṃ me akkhāhi pucchito.

‘‘Āraddhavīriye pahitatte, niccaṃ daḷhaparakkame;
Samagge sāvake passa, etaṃ buddhānavandanaṃ.

‘‘Tato upassayaṃ gantvā, ekikāhaṃ vicintayiṃ;
Samaggaparisaṃ nātho, rodhesi tibhavantago.

‘‘Handāhaṃ parinibbissaṃ, mā vipattitamaddasaṃ;
Evāhaṃ cintayitvāna, disvāna isisattamaṃ.

‘‘Parinibbānakālaṃ me, ārocesiṃ vināyakaṃ;
Tato so samanuññāsi, kālaṃ jānāhi gotamī.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavā.

‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

‘‘Thīnaṃ dhammābhisamaye, ye bālā vimatiṃ gatā;
Tesaṃ diṭṭhippahānatthaṃ, iddhiṃ dassehi gotamī.

‘‘Tadā nipacca sambuddhaṃ, uppatitvāna ambaraṃ;
Iddhī anekā dassesi, buddhānuññāya gotamī.

‘‘Ekikā bahudhā āsi, bahudhā cekikā tathā;
Āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ, tirokuṭṭaṃ tironagaṃ.

‘‘Asajjamānā agamā, bhūmiyampi nimujjatha;
Abhijjamāne udake, agañchi mahiyā yathā.

‘‘Sakuṇīva tathākāse, pallaṅkena kamī tadā;
Vasaṃ vattesi kāyena, yāva brahmanivesanaṃ.

‘‘Sineruṃ daṇḍaṃ katvāna, chattaṃ katvā mahāmahiṃ;
Samūlaṃ parivattetvā, dhārayaṃ caṅkamī nabhe.

‘‘Chassūrodayakāleva, lokañcākāsi dhūmikaṃ;
Yugante viya lokaṃ sā, jālāmālākulaṃ akā.

‘‘Mucalindaṃ mahāselaṃ, merumūlanadantare;
Sāsapāriva sabbāni, ekenaggahi muṭṭhinā.

‘‘Aṅgulaggena chādesi, bhākaraṃ sanisākaraṃ;
Candasūrasahassāni, āveḷamiva dhārayi.

‘‘Catusāgaratoyāni, dhārayī ekapāṇinā;
Yugantajaladākāraṃ, mahāvassaṃ pavassatha.

‘‘Cakkavattiṃ saparisaṃ, māpayī sā nabhattale;
Garuḷaṃ dviradaṃ sīhaṃ, vinadantaṃ padassayi.

‘‘Ekikā abhinimmitvā, appameyyaṃ bhikkhunīgaṇaṃ;
Puna antaradhāpetvā, ekikā munimabravi.

‘‘Mātucchā te mahāvīra, tava sāsanakārikā;
Anuppattā sakaṃ atthaṃ, pāde vandāmi cakkhuma.

‘‘Dassetvā vividhā iddhī, orohitvā nabhattalā;
Vanditvā lokapajjotaṃ, ekamantaṃ nisīdi sā.

‘‘Sā vīsavassasatikā, jātiyāhaṃ mahāmune;
Alamettāvatā vīra, nibbāyissāmi nāyaka.

‘‘Tadātivimhitā sabbā, parisā sā katañjalī;
Avocayye kathaṃ āsi, atuliddhiparakkamā.

‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātāmaccakule ahuṃ;
Sabbopakārasampanne, iddhe phīte mahaddhane.

‘‘Kadāci pitunā saddhiṃ, dāsīgaṇapurakkhatā;
Mahatā parivārena, taṃ upecca narāsabhaṃ.

‘‘Vāsavaṃ viya vassantaṃ, dhammameghaṃ anāsavaṃ;
Saradādiccasadisaṃ, raṃsijālasamujjalaṃ.

‘‘Disvā cittaṃ pasādetvā, sutvā cassa subhāsitaṃ;
Mātucchaṃ bhikkhuniṃ agge, ṭhapentaṃ naranāyakaṃ.

‘‘Sutvā datvā mahādānaṃ, sattāhaṃ tassa tādino;
Sasaṅghassa naraggassa, paccayāni bahūni ca.

‘‘Nipacca pādamūlamhi, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ;
Tato mahāparisatiṃ, avoca isisattamo.

‘‘Yā sasaṅghaṃ abhojesi, sattāhaṃ lokanāyakaṃ;
Tamahaṃ kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Gotamī nāma nāmena, hessati satthu sāvikā.

‘‘Tassa buddhassa mātucchā, jīvitāpādikā ayaṃ;
Rattaññūnañca aggattaṃ, bhikkhunīnaṃ labhissati.

‘‘Taṃ sutvāna pamoditvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Paccayehi upaṭṭhitvā, tato kālaṅkatā ahaṃ.

‘‘Tāvatiṃsesu devesu, sabbakāmasamiddhisu;
Nibbattā dasahaṅgehi, aññe abhibhaviṃ ahaṃ.

‘‘Rūpasaddehi gandhehi, rasehi phusanehi ca;
Āyunāpi ca vaṇṇena, sukhena yasasāpi ca.

‘‘Tathevādhipateyyena, adhigayha virocahaṃ;
Ahosiṃ amarindassa, mahesī dayitā tahiṃ.

‘‘Saṃsāre saṃsarantīhaṃ, kammavāyusameritā;
Kāsissa rañño visaye, ajāyiṃ dāsagāmake.

‘‘Pañcadāsasatānūnā, nivasanti tahiṃ tadā;
Sabbesaṃ tattha yo jeṭṭho, tassa jāyā ahosahaṃ.

‘‘Sayambhuno pañcasatā, gāmaṃ piṇḍāya pāvisuṃ;
Te disvāna ahaṃ tuṭṭhā, saha sabbāhi itthibhi.

‘‘Pūgā hutvāva sabbāyo, catumāse upaṭṭhahuṃ;
Ticīvarāni datvāna, saṃsarimha sasāmikā.

‘‘Tato cutā sabbāpi tā, tāvatiṃsagatā mayaṃ;
Pacchime ca bhave dāni, jātā devadahe pure.

‘‘Pitā añjanasakko me, mātā mama sulakkhaṇā;
Tato kapilavatthusmiṃ, suddhodanagharaṃ gatā.

‘‘Sesā sakyakule jātā, sakyānaṃ gharamāgamuṃ;
Ahaṃ visiṭṭhā sabbāsaṃ, jinassāpādikā ahuṃ.

‘‘Mama puttobhinikkhamma, buddho āsi vināyako;
Pacchāhaṃ pabbajitvāna, satehi saha pañcahi.

‘‘Sākiyānīhi dhīrāhi, saha santisukhaṃ phusiṃ;
Ye tadā pubbajātiyaṃ, amhākaṃ āsu sāmino.

‘‘Sahapuññassa kattāro, mahāsamayakārakā;
Phusiṃsu arahattaṃ te, sugatenānukampitā.

‘‘Tadetarā bhikkhuniyo, āruhiṃsu nabhattalaṃ;
Saṃgatā viya tārāyo, virociṃsu mahiddhikā.

‘‘Iddhī anekā dassesuṃ, piḷandhavikatiṃ yathā;
Kammāro kanakasseva, kammaññassa susikkhito.

‘‘Dassetvā pāṭihīrāni, vicittāni bahūni ca;
Tosetvā vādipavaraṃ, muniṃ saparisaṃ tadā.

‘‘Orohitvāna gaganā, vanditvā isisattamaṃ;
Anuññātā naraggena, yathāṭhāne nisīdisuṃ.

‘‘Ahonukampikā amhaṃ, sabbāsaṃ cira gotamī;
Vāsitā tava puññehi, pattā no āsavakkhayaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā amhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāma anāsavā.

‘‘Svāgataṃ vata no āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

‘‘Iddhīsu ca vasī homa, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homa mahāmune.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāma, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavā.

‘‘Atthe dhamme ca nerutte, paṭibhāne ca vijjati;
Ñāṇaṃ amhaṃ mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

‘‘Asmābhi pariciṇṇosi, mettacittā hi nāyaka;
Anujānāhi sabbāsaṃ, nibbānāya mahāmune.

‘‘Nibbāyissāma iccevaṃ, kiṃ vakkhāmi vadantiyo;
Yassa dāni ca vo kālaṃ, maññathāti jinobravi.

‘‘Gotamīādikā tāyo, tadā bhikkhuniyo jinaṃ;
Vanditvā āsanā tamhā, vuṭṭhāya āgamiṃsu tā.

‘‘Mahatā janakāyena, saha lokagganāyako;
Anusaṃyāyī so vīro, mātucchaṃ yāvakoṭṭhakaṃ.

‘‘Tadā nipati pādesu, gotamī lokabandhuno;
Saheva tāhi sabbāhi, pacchimaṃ pādavandanaṃ.

‘‘Idaṃ pacchimakaṃ mayhaṃ, lokanāthassa dassanaṃ;
Na puno amatākāraṃ, passissāmi mukhaṃ tava.

‘‘Na ca me vandanaṃ vīra, tava pāde sukomale;
Samphusissati lokagga, ajja gacchāmi nibbutiṃ.

‘‘Rūpena kiṃ tavānena, diṭṭhe dhamme yathātathe;
Sabbaṃ saṅkhatamevetaṃ, anassāsikamittaraṃ.

‘‘Sā saha tāhi gantvāna, bhikkhunupassayaṃ sakaṃ;
Aḍḍhapallaṅkamābhujja, nisīdi paramāsane.

‘‘Tadā upāsikā tattha, buddhasāsanavacchalā;
Tassā pavattiṃ sutvāna, upesuṃ pādavandikā.

‘‘Karehi uraṃ pahantā, chinnamūlā yathā latā;
Rodantā karuṇaṃ ravaṃ, sokaṭṭā bhūmipātitā.

‘‘Mā no saraṇade nāthe, vihāya gami nibbutiṃ;
Nipatitvāna yācāma, sabbāyo sirasā mayaṃ.

‘‘Yā padhānatamā tāsaṃ, saddhā paññā upāsikā;
Tassā sīsaṃ pamajjantī, idaṃ vacanamabravi.

‘‘Alaṃ puttā visādena, mārapāsānuvattinā;
Aniccaṃ saṅkhataṃ sabbaṃ, viyogantaṃ calācalaṃ.

‘‘Tato sā tā visajjitvā, paṭhamaṃ jhānamuttamaṃ;
Dutiyañca tatiyañca, samāpajji catutthakaṃ.

‘‘Ākāsāyatanañceva, viññāṇāyatanaṃ tathā;
Ākiñcaṃ nevasaññañca, samāpajji yathākkamaṃ.

‘‘Paṭilomena jhānāni, samāpajjittha gotamī;
Yāvatā paṭhamaṃ jhānaṃ, tato yāvacatutthakaṃ.

‘‘Tato vuṭṭhāya nibbāyi, dīpaccīva nirāsavā;
Bhūmicālo mahā āsi, nabhasā vijjutā pati.

‘‘Panāditā dundubhiyo, parideviṃsu devatā;
Pupphavuṭṭhī ca gaganā, abhivassatha medaniṃ.

‘‘Kampito merurājāpi, raṅgamajjhe yathā naṭo;
Sokena cātidīnova, viravo āsi sāgaro.

‘‘Devā nāgāsurā brahmā, saṃviggāhiṃsu taṅkhaṇe;
Aniccā vata saṅkhārā, yathāyaṃ vilayaṃ gatā.

‘‘Yā ce maṃ parivāriṃsu, satthu sāsanakārikā;
Tayopi anupādānā, dīpacci viya nibbutā.

‘‘Hā yogā vippayogantā, hāniccaṃ sabbasaṅkhataṃ;
Hā jīvitaṃ vināsantaṃ, iccāsi paridevanā.

‘‘Tato devā ca brahmā ca, lokadhammānuvattanaṃ;
Kālānurūpaṃ kubbanti, upetvā isisattamaṃ.

‘‘Tadā āmantayī satthā, ānandaṃ sutasāgaraṃ;
Gacchānanda nivedehi, bhikkhūnaṃ mātu nibbutiṃ.

‘‘Tadānando nirānando, assunā puṇṇalocano;
Gaggarena sarenāha, samāgacchantu bhikkhavo.

‘‘Pubbadakkhiṇapacchāsu, uttarāya ca santike;
Suṇantu bhāsitaṃ mayhaṃ, bhikkhavo sugatorasā.

‘‘Yā vaḍḍhayi payattena, sarīraṃ pacchimaṃ mune;
Sā gotamī gatā santiṃ, tārāva sūriyodaye.

‘‘Buddhamātāpi paññattiṃ, ṭhapayitvā gatāsamaṃ;
Na yattha pañcanettopi, gatiṃ dakkhati nāyako.

‘‘Yassatthi sugate saddhā, yo ca piyo mahāmune;
Buddhamātussa sakkāraṃ, karotu sugatoraso.

‘‘Sudūraṭṭhāpi taṃ sutvā, sīghamāgacchu bhikkhavo;
Keci buddhānubhāvena, keci iddhīsu kovidā.

‘‘Kūṭāgāravare ramme, sabbasoṇṇamaye subhe;
Mañcakaṃ samāropesuṃ, yattha suttāsi gotamī.

‘‘Cattāro lokapālā te, aṃsehi samadhārayuṃ;
Sesā sakkādikā devā, kūṭāgāre samaggahuṃ.

‘‘Kūṭāgārāni sabbāni, āsuṃ pañcasatānipi;
Saradādiccavaṇṇāni, vissakammakatāni hi.

‘‘Sabbā tāpi bhikkhuniyo, āsuṃ mañcesu sāyitā;
Devānaṃ khandhamāruḷhā, niyyanti anupubbaso.

‘‘Sabbaso chāditaṃ āsi, vitānena nabhattalaṃ;
Satārā candasūrā ca, lañchitā kanakāmayā.

‘‘Paṭākā ussitānekā, vitatā pupphakañcukā;
Ogatākāsapadumā, mahiyā pupphamuggataṃ.

‘‘Dissanti candasūriyā, pajjalanti ca tārakā;
Majjhaṃ gatopi cādicco, na tāpesi sasī yathā.

‘‘Devā dibbehi gandhehi, mālehi surabhīhi ca;
Vāditehi ca naccehi, saṅgītīhi ca pūjayuṃ.

‘‘Nāgāsurā ca brahmāno, yathāsatti yathābalaṃ;
Pūjayiṃsu ca niyyantiṃ, nibbutaṃ buddhamātaraṃ.

‘‘Sabbāyo purato nītā, nibbutā sugatorasā;
Gotamī niyyate pacchā, sakkatā buddhaposikā.

‘‘Purato devamanujā, sanāgāsurabrahmakā;
Pacchā sasāvako buddho, pūjatthaṃ yāti mātuyā.

‘‘Buddhassa parinibbānaṃ, nedisaṃ āsi yādisaṃ;
Gotamīparinibbānaṃ, atevacchariyaṃ ahu.

‘‘Buddho buddhassa nibbāne, nopaṭiyādi bhikkhavo;
Buddho gotaminibbāne, sāriputtādikā tathā.

‘‘Citakāni karitvāna, sabbagandhamayāni te;
Gandhacuṇṇapakiṇṇāni, jhāpayiṃsu ca tā tahiṃ.

‘‘Sesabhāgāni ḍayhiṃsu, aṭṭhī sesāni sabbaso;
Ānando ca tadāvoca, saṃvegajanakaṃ vaco.

‘‘Gotamī nidhanaṃ yātā, ḍayhañcassa sarīrakaṃ;
Saṅketaṃ buddhanibbānaṃ, na cirena bhavissati.

‘‘Tato gotamidhātūni, tassā pattagatāni so;
Upanāmesi nāthassa, ānando buddhacodito.

‘‘Pāṇinā tāni paggayha, avoca isisattamo;
Mahato sāravantassa, yathā rukkhassa tiṭṭhato.

‘‘Yo so mahattaro khandho, palujjeyya aniccatā;
Tathā bhikkhunisaṅghassa, gotamī parinibbutā.

‘‘Aho acchariyaṃ mayhaṃ, nibbutāyapi mātuyā;
Sārīramattasesāya, natthi sokapariddavo.

‘‘Na sociyā paresaṃ sā, tiṇṇasaṃsārasāgarā;
Parivajjitasantāpā, sītibhūtā sunibbutā.

‘‘Paṇḍitāsi mahāpaññā, puthupaññā tatheva ca;
Rattaññū bhikkhunīnaṃ sā, evaṃ dhāretha bhikkhavo.

‘‘Iddhīsu ca vasī āsi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī āsi ca gotamī.

‘‘Pubbenivāsamaññāsi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi tassā punabbhavo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Parisuddhaṃ ahu ñāṇaṃ, tasmā socaniyā na sā.

‘‘Ayoghanahatasseva, jalato jātavedassa;
Anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.

‘‘Evaṃ sammā vimuttānaṃ, kāmabandhoghatārinaṃ;
Paññāpetuṃ gati natthi, pattānaṃ acalaṃ sukhaṃ.

‘‘Attadīpā tato hotha, satipaṭṭhānagocarā;
Bhāvetvā sattabojjhaṅge, dukkhassantaṃ karissathā’’ti. (apa. therī 2.2.97-288);

Mahāpajāpatigotamītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Guttātherīgāthāvaṇṇanā

Gutte yadatthaṃ pabbajjātiādikā guttāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī anukkamena sambhatavimokkhasambhārā hutvā, paripakkakusalamūlā sugatīsuyeva saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ brāhmaṇakule nibbattā, **guttā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā viññutaṃ patvā upanissayasampattiyā codiyamānā gharāvāsaṃ jigucchantī mātāpitaro anujānāpetvā mahāpajāpatigotamiyā santike pabbaji. Pabbajitvā ca vipassanaṃ paṭṭhapetvā bhāvanaṃ anuyuñjantiyā tassā cittaṃ cirakālaparicayena bahiddhārammaṇe vidhāvati, ekaggaṃ nāhosi. Satthā disvā taṃ anuggaṇhanto, gandhakuṭiyaṃ yathānisinnova obhāsaṃ pharitvā tassā āsanne ākāse nisinnaṃ viya attānaṃ dassetvā ovadanto –

163. ‘‘Gutte yadatthaṃ pabbajjā, hitvā puttaṃ vasuṃ piyaṃ;
Tameva anubrūhehi, mā cittassa vasaṃ gami.

164. ‘‘Cittena vañcitā sattā, mārassa visaye ratā;
Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvanti aviddasū.

165. ‘‘Kāmācchandañca byāpādaṃ, sakkāyadiṭṭhimeva ca;
Sīlabbataparāmāsaṃ, vicikicchaṃ ca pañcamaṃ.

166. ‘‘Saṃyojanāni etāni, pajahitvāna bhikkhunī;
Orambhāgamanīyāni, nayidaṃ punarehisi.

167. ‘‘Rāgaṃ mānaṃ avijjañca, uddhaccañca vivajjiya;
Saṃyojanāni chetvāna, dukkhassantaṃ karissasi.

168. ‘‘Khepetvā jātisaṃsāraṃ, pariññāya punabbhavaṃ;
Diṭṭheva dhamme nicchātā, upasantā carissasī’’ti. – imā gāthā ābhāsi;

Tattha **tameva anubrūhehī**ti **yadatthaṃ** yassa kilesaparinibbānassa khandhaparinibbānassa ca atthāya. **Hitvā puttaṃ vasuṃ piya**nti piyāyitabbaṃ ñātiparivaṭṭaṃ bhogakkhandhañca hitvā mama sāsane **pabbajjā** brahmacariyavāso icchito, tameva vaḍḍheyyāsi sampādeyyāsi. **Mā cittassa vasaṃ gamī**ti dīgharattaṃ rūpādiārammaṇavasena vaḍḍhitassa kūṭacittassa vasaṃ mā gacchi.

Yasmā cittaṃ nāmetaṃ māyūpamaṃ, yena vañcitā andhaputhujjanā māravasānugā saṃsāraṃ nātivattanti. Tena vuttaṃ **‘‘cittena vañcitā’’**tiādi.

Saṃyojanāni etānīti etāni **‘‘kāmacchandañca byāpāda’’**ntiādinā yathāvuttāni pañca bandhanaṭṭhena saṃyojanāni. **Pajahitvānā**ti anāgāmimaggena samucchinditvā. **Bhikkhunī**ti tassā ālapanaṃ. **Orambhāgamanīyānī**ti rūpārūpadhātuto heṭṭhābhāge kāmadhātuyaṃ manussajīvassa hitāni upakārāni tattha paṭisandhiyā paccayabhāvato. Ma-kāro padasandhikaro. ‘‘Oramāgamanīyānī’’ti pāḷi, so evattho. **Nayidaṃ punarehisī**ti orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānena idaṃ kāmaṭṭhānaṃ kāmabhavaṃ paṭisandhivasena puna nāgamissasi. Ra-kāro padasandhikaro. ‘‘Ittha’’nti vā pāḷi, itthattaṃ kāmabhavamicceva attho.

Rāganti rūparāgañca arūparāgañca. **Māna**nti aggamaggavajjhaṃ mānaṃ. **Avijjañca uddhaccañcā**ti etthāpi eseva nayo. **Vivajjiyā**ti vipassanāya vikkhambhetvā. **Saṃyojanāni chetvānā**ti etāni rūparāgādīni pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni arahattamaggena samucchinditvā. **Dukkhassantaṃ karissasī**ti sabbassāpi vaṭṭadukkhassa pariyantaṃ pariyosānaṃ pāpuṇissasi.

Khepetvā jātisaṃsāranti jāti samūlikasaṃsārapavattiṃ pariyosāpetvā. **Nicchātā**ti nittaṇhā. **Upasantā**ti sabbaso kilesānaṃ vūpasamena upasantā. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ satthārā imāsu gāthāsu bhāsitāsu gāthāpariyosāne therī saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā udānavasena bhagavatā bhāsitaniyāmeneva imā gāthā abhāsi. Teneva tā theriyā gāthā nāma jātā.

Guttātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vijayātherīgāthāvaṇṇanā

Catukkhattuntiādikā vijayāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī, anukkamena paribrūhitakusalamūlā devamanussesu saṃsarantī, imasmiṃ buddhuppāde rājagahe aññatarasmiṃ kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā khemāya theriyā gihikāle sahāyikā ahosi. Sā tassā pabbajitabhāvaṃ sutvā ‘‘sāpi nāma rājamahesī pabbajissati kimaṅgaṃ panāha’’nti pabbajitukāmāyeva hutvā khemātheriyā santikaṃ upasaṅkami. Therī tassā ajjhāsayaṃ ñatvā tathā dhammaṃ desesi, yathā saṃsāre saṃviggamānasā sāsane sā abhippasannā bhavissati. Sā taṃ dhammaṃ sutvā saṃvegajātā paṭiladdhasaddhā ca hutvā pabbajjaṃ yāci. Therī taṃ pabbājesi. Sā pabbajitvā katapubbakiccā vipassanaṃ paṭṭhapetvā hetusampannatāya, na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

169. ‘‘Catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ, vihārā upanikkhamiṃ;

Aladdhā cetaso santiṃ, citte avasavattinī.

170. ‘‘Bhikkhuniṃ upasaṅkamma, sakkaccaṃ paripucchahaṃ;
Sā me dhammamadesesi, dhātuāyatanāni ca.

171. ‘‘Cattāri ariyasaccāni, indriyāni balāni ca;
Bojjhaṅgaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, uttamatthassa pattiyā.

172. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, karontī anusāsaniṃ;
Rattiyā purime yāme, pubbajātimanussariṃ.

173. ‘‘Rattiyā majjhime yāme, dibbacakkhuṃ visodhayiṃ;
Rattiyā pacchime yāme, tamokhandhaṃ padālayiṃ.

174. ‘‘Pītisukhena ca kāyaṃ, pharitvā vihariṃ tadā;
Sattamiyā pāde pasāresiṃ, tamokhandhaṃ padāliyā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **bhikkhuni**nti khemātheriṃ sandhāya vadati.

Bojjhaṅgaṭṭhaṅgikaṃ magganti sattabojjhaṅgañca aṭṭhaṅgikañca ariyamaggaṃ. **Uttamatthassa pattiyā**ti arahattassa nibbānasseva vā pattiyā adhigamāya.

Pītisukhenāti phalasamāpattipariyāpannāya pītiyā sukhena ca. **Kāya**nti taṃsampayuttaṃ nāmakāyaṃ tadanusārena rūpakāyañca. **Pharitvā**ti phusitvā byāpetvā vā. **Sattamiyā pāde pasāresi**nti vipassanāya āraddhadivasato sattamiyaṃ pallaṅkaṃ bhinditvā pāde pasāresiṃ. Kathaṃ? **Tamokhandhaṃ padāliya,** appadālitapubbaṃ mohakkhandhaṃ aggamaggañāṇāsinā padāletvā. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Vijayātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakanipāto

1. Uttarātherīgāthāvaṇṇanā

Sattakanipāte **musalāni gahetvānā**ti uttarāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī, anukkamena sambhāvitakusalamūlā samupacitavimokkhasambhārā paripakkavimuttiparipācanīyadhammā hutvā, imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ aññatarasmiṃ kulagehe nibbattitvā **uttarā**ti laddhanāmā anukkamena viññutaṃ patvā paṭācārāya theriyā santikaṃ upasaṅkami. Therī tassā dhammaṃ kathesi. Sā dhammaṃ sutvā saṃsāre jātasaṃvegā sāsane abhippasannā hutvā pabbaji. Pabbajitvā ca katapubbakiccā paṭācārāya theriyā santike vipassanaṃ paṭṭhapetvā bhāvanamanuyuñjantī upanissayasampannatāya indriyānaṃ paripākaṃ gatattā ca na cirasseva vipassanaṃ ussukkāpetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

175. ‘‘Musalāni gahetvāna, dhaññaṃ koṭṭenti māṇavā;
Puttadārāni posentā, dhanaṃ vindanti māṇavā.

176. ‘‘Ghaṭetha buddhasāsane, yaṃ katvā nānutappati;
Khippaṃ pādāni dhovitvā, ekamantaṃ nisīdatha.

177. ‘‘Cittaṃ upaṭṭhapetvāna, ekaggaṃ susamāhitaṃ;
Paccavekkhatha saṅkhāre, parato no ca attato.

178. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, paṭācārānusāsaniṃ;
Pāde pakkhālayitvāna, ekamante upāvisiṃ.

179. ‘‘Rattiyā purime yāme, pubbajātimanussariṃ;
Rattiyā majjhime yāme, dibbacakkhuṃ visodhayiṃ.

180. ‘‘Rattiyā pacchime yāme, tamokkhandhaṃ padālayiṃ;
Tevijjā atha vuṭṭhāsiṃ, katā te anusāsanī.

181. ‘‘Sakkaṃva devā tidasā, saṅgāme aparājitaṃ;
Purakkhatvā vihassāmi, tevijjāmhi anāsavā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **cittaṃ upaṭṭhapetvānā**ti bhāvanācittaṃ kammaṭṭhāne upaṭṭhapetvā. Kathaṃ? **Ekaggaṃ susamāhitaṃ paccavekkhathā**ti paṭipattiṃ avekkhatha, saṅkhāre aniccātipi, dukkhātipi, anattātipi lakkhaṇattayaṃ vipassathāti attho. Idañca ovādakāle attano aññesañca bhikkhunīnaṃ theriyādīnaṃ ovādassa anuvādavasena vuttaṃ. **Paṭācārānusāsani**nti paṭācārāya theriyā anusiṭṭhiṃ. ‘‘Paṭācārāya sāsana’’ntipi vā pāṭho.

Atha vuṭṭhāsinti tevijjābhāvappattito pacchā āsanato vuṭṭhāsiṃ. Ayampi therī ekadivasaṃ paṭācārāya theriyā santike kammaṭṭhānaṃ sodhetvā attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi. ‘‘Na tāvimaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi, yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī’’ti nicchayaṃ katvā sammasanaṃ ārabhitvā, anukkamena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā abhiññāpaṭisambhidāparivāraṃ arahattaṃ patvā ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇañāṇāya pavattāya ‘‘idānimhi katakiccā’’ti somanassajātā imā gāthā udānetvā pāde pasāresi aruṇuggamanavelāyaṃ. Tato sammadeva vibhātāya rattiyā theriyā santikaṃ upagantvā imā gāthā paccudāhāsi. Tena vuttaṃ ‘‘katā te anusāsanī’’tiādi. Sesaṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Uttarātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cālātherīgāthāvaṇṇanā

Satiṃ upaṭṭhapetvānātiādikā cālāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinitvā imasmiṃ buddhuppāde magadhesu nālakagāme rūpasāribrāhmaṇiyā kucchimhi nibbatti. Tassā nāmaggahaṇadivase **cālā**ti nāmaṃ akaṃsu, tassā kaniṭṭhāya **upacālā**ti, atha tassā kaniṭṭhāya **sīsūpacālā**ti. Imā tissopi dhammasenāpatissa kaniṭṭhabhaginiyo, imāsaṃ puttānampi tiṇṇaṃ idameva nāmaṃ. Ye sandhāya theragāthāya ‘‘cāle upacāle sīsūpacāle’’ti (theragā. 42) āgataṃ.

Imā pana tissopi bhaginiyo ‘‘dhammasenāpati pabbajī’’ti sutvā ‘‘na hi nūna so orako dhammavinayo, na sā orikā pabbajjā, yattha amhākaṃ ayyo pabbajito’’ti ussāhajātā tibbacchandā assumukhaṃ rudamānaṃ ñātiparijanaṃ pahāya pabbajiṃsu. Pabbajitvā ca ghaṭentiyo vāyamantiyo nacirasseva arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Arahattaṃ pana patvā nibbānasukhena phalasukhena viharanti.

Tāsu cālā bhikkhunī ekadivasaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā andhavanaṃ pavisitvā divāvihāraṃ nisīdi. Atha naṃ māro upasaṅkamitvā kāmehi upanesi. Yaṃ sandhāya sutte vuttaṃ –

> ''Atha kho cālā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena andhavanaṃ, tenupasaṅkami divāvihārāya. Andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māro pāpimā yena cālā bhikkhunī, tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā cālaṃ bhikkhuniṃ etadavocā''ti (saṃ. ni. 1.167).

Andhavanamhi divāvihāraṃ nisinnaṃ māro upasaṅkamitvā brahmacariyavāsato vicchinditukāmo ''kaṃ nu uddissa muṇḍāsī''tiādiṃ pucchi. Athassa satthu guṇe dhammassa ca niyyānikabhāvaṃ pakāsetvā attano katakiccabhāvavibhāvanena tassa visayātikkamaṃ pavedesi. Taṃ sutvā māro dukkhī dummano tatthevantaradhāyi. Atha sā attanā mārena ca bhāsitā gāthā udānavasena kathentī –

182. ''Satiṃ upaṭṭhapetvāna, bhikkhunī bhāvitindriyā;
Paṭivijjhi padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ.

183. ''Kaṃ nu uddissa muṇḍāsi, samaṇī viya dissati;
Na ca rocesi pāsaṇḍe, kimidaṃ carasi momuhā.

184. ''Ito bahiddhā pāsaṇḍā, diṭṭhiyo upanissitā;
Na te dhammaṃ vijānanti, na te dhammassa kovidā.

185. ''Atthi sakyakule jāto, buddho appaṭipuggalo;
So me dhammamadesesi, diṭṭhīnaṃ samatikkamaṃ.

186. ''Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

187. ''Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihariṃ sāsane ratā;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

188. ''Sabbattha vihatā nandī, tamokkhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā''ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **satiṃ upaṭṭhapetvānā**ti satipaṭṭhānabhāvanāvasena kāyādīsu asubhadukkhāniccānattavasena satiṃ suṭṭhu upaṭṭhitaṃ katvā. **Bhikkhunī**ti attānaṃ sandhāya vadati. **Bhāvitindriyā**ti ariyamaggabhāvanāya bhāvitasaddhādipañcindriyā. **Paṭivijjhi padaṃ santa**nti santaṃ padaṃ nibbānaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena paṭivijjhi sacchākāsi. **Saṅkhārūpasama**nti sabbasaṅkhārānaṃ upasamahetubhūtaṃ. **Sukha**nti accantasukhaṃ.

''Kaṃ nu uddissā''ti gāthā mārena vuttā. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – imasmiṃ loke bahū samayā tesañca desetāro bahū eva titthakarā, tesu kaṃ nu kho tvaṃ uddissa **muṇḍāsi** muṇḍitakesā asi. Na kevalaṃ muṇḍāva, atha kho kāsāvadhāraṇena ca samaṇī viya dissati. **Na ca rocesi pāsaṇḍe**ti tāpasaparibbājakādīnaṃ ādāsabhūte pāsaṇḍe te te samayantare neva rocesi. **Kimidaṃ carasi momuhā**ti kiṃ nāmidaṃ, yaṃ pāsaṇḍavihitaṃ ujuṃ nibbānamaggaṃ pahāya ajja kālikaṃ kumaggaṃ paṭipajjantī ativiya mūḷhā carasi paribbhamasīti.

Taṃ sutvā therī paṭivacanadānamukhena taṃ tajjentī **''ito bahiddhā''**tiādimāha. Tattha ito bahiddhā pāsaṇḍā nāma **ito** sammāsambuddhassa sāsanato **bahiddhā** kuṭīsakabahukārādikā. Te hi sattānaṃ taṇhāpāsaṃ diṭṭhipāsañca ḍenti oḍḍentīti **pāsaṇḍā**ti vuccati. Tenāha – **''diṭṭhiyo upanissitā''**ti sassatadiṭṭhigatāni upecca nissitā, diṭṭhigatāni ādiyiṃsūti attho. Yadaggena ca diṭṭhisannissitā, tadaggena pāsaṇḍasannissitā. **Na te dhammaṃ vijānantī**ti ye pāsaṇḍino sassatadiṭṭhigatasannissitā ''ayaṃ pavatti evaṃ pavattatī''ti pavattidhammampi yathābhūtaṃ na vijānanti. **Na te dhammassa kovidā**ti ''ayaṃ nivatti evaṃ nivattatī''ti nivattidhammassāpi akusalā, pavattidhammamaggepi hi te saṃmūḷhā, kimaṅgaṃ pana nivattidhammeti.

Evaṃ pāsaṇḍavādānaṃ aniyyānikataṃ dassetvā idāni kaṃ nu uddissa muṇḍāsīti pañhaṃ vissajjetuṃ **''atthi sakyakule jāto''**tiādi vuttaṃ. Tattha **diṭṭhīnaṃ samatikkama**nti sabbāsaṃ diṭṭhīnaṃ samatikkamanupāyaṃ diṭṭhijālaviniveṭhanaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Cālātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upacālātherīgāthāvaṇṇanā

Satimatītiādikā upacālāya theriyā gāthā. Tassā vatthu cālāya theriyā vatthumhi vuttameva. Ayampi hi cālā viya pabbajitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā udānentī –

189. ''Satimatī cakkhumatī, bhikkhunī bhāvitindriyā;
Paṭivijjhi padaṃ santaṃ, akāpurisasevita''nti. –

Imaṃ gāthaṃ abhāsi.

Tattha **satimatī**ti satisampannā, pubbabhāge paramena satinepakkena samannāgatā hutvā pacchā ariyamaggassa bhāvitattā sativepullappattiyā uttamāya satiyā samannāgatāti attho. **Cakkhumatī**ti paññācakkhunā samannāgatā, ādito udayatthagāminiyā paññāya ariyāya nibbedhikāya samannāgatā hutvā paññāvepullappattiyā paramena paññācakkhunā samannāgatāti vuttaṃ hoti. **Akāpurisasevita**nti alāmakapurisehi uttamapurisehi ariyehi buddhādīhi sevitaṃ.

''Kinnu jātiṃ na rocesī''ti gāthā theriṃ kāmesu upahāretukāmena mārena vuttā. ''Kiṃ nu tvaṃ bhikkhuni na rocesī''ti (saṃ. ni. 1.167) hi mārena puṭṭhā therī āha – ''jātiṃ khvāhaṃ, āvuso, na rocemī''ti. Atha naṃ māro jātassa kāmā paribhogā, tasmā jātipi icchitabbā, kāmāpi paribhuñjitabbāti dassento –

190. ''Kinnu jātiṃ na rocesi, jāto kāmāni bhuñjati;
Bhuñjāhi kāmaratiyo, māhu pacchānutāpinī''ti. –

Gāthamāha.

Tassattho – kiṃ nu taṃ kāraṇaṃ, yena tvaṃ upacāle jātiṃ **na rocesi** na roceyyāsi, na taṃ kāraṇaṃ atthi. Yasmā **jāto kāmāni bhuñjati** idha jāto kāmaguṇasaṃhitāni rūpādīni paṭisevanto kāmasukhaṃ paribhuñjati. Na hi ajātassa taṃ atthi, tasmā **bhuñjāhi kāmaratiyo** kāmakhiḍḍāratiyo anubhava. **Māhu pacchānutāpinī** ''yobbaññe sati vijjamānesu bhogesu na mayā kāmasukhamanubhūta''nti pacchānutāpinī mā ahosi. Imasmiṃ loke dhammā nāma yāvadeva atthādhigamattho attho ca kāmasukhatthoti pākaṭoyamatthoti adhippāyo.

Taṃ sutvā therī jātiyā dukkhanimittataṃ attano ca tassa visayātikkamaṃ vibhāvetvā tajjentī –

191. ''Jātassa maraṇaṃ hoti, hatthapādāna chedanaṃ;
Vadhabandhapariklesaṃ, jāto dukkhaṃ nigacchati.

192. ‘‘Atthi sakyakule jāto, sambuddho aparājito;
So me dhammamadesesi, jātiyā samatikkamaṃ.

193. ‘‘Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

194. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihariṃ sāsane ratā;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

195. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokkhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **jātassa maraṇaṃ hotī**ti yasmā jātassa sattassa maraṇaṃ hoti, na ajātassa. Na kevalaṃ maraṇameva, atha kho jarārogādayo yattakānatthā, sabbepi te jātassa honti jātihetukā. Tenāha bhagavā – ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavantī’’ti (mahāva. 1; vibha. 225; udā. 1). Tenevāha – **‘‘hatthapādāna chedana’’**nti hatthapādānaṃ chedanaṃ jātasseva hoti, na ajātassa. Hatthapādachedanāpadesena cettha bāttiṃsa kammakāraṇāpi dassitā evāti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha – **‘‘vadhabandhapariklesaṃ, jāto dukkhaṃ nigacchatī’’**ti. Jīvitaviyojanamuṭṭhippahārādisaṅkhātaṃ vadhapariklesañceva andubandhanādisaṅkhātaṃ bandhapariklesaṃ aññañca yaṃkiñci dukkhaṃ nāma taṃ sabbaṃ jāto eva nigacchati, na ajāto, tasmā jātiṃ na rocemīti.

Idāni jātiyā kāmānañca accantameva attanā samatikkantabhāvaṃ mūlato paṭṭhāya dassentī – **‘‘atthi sakyakule jāto’’**tiādimāha. Tattha **aparājito**ti kilesamārādinā kenaci na parājito. Satthā hi sabbābhibhū sadevakaṃ lokaṃ aññadatthu abhibhavitvā ṭhito, tasmā aparājito. Sesaṃ vuttanayattā uttānameva.

Upacālātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhakanipāto

1. Sīsūpacālātherīgāthāvaṇṇanā

Aṭṭhakanipāte **bhikkhunī sīlasampannā**tiādikā sīsūpacālāya theriyā gāthā. Imissāpi vatthu cālāya theriyā vatthumhi vuttanayameva. Ayampi hi āyasmato dhammasenāpatissa pabbajitabhāvaṃ sutvā sayampi ussāhajātā pabbajitvā katapubbakiccā vipassanaṃ paṭṭhapetvā, ghaṭentī vāyamantī nacirasseva arahattaṃ pāpuṇi. Arahattaṃ patvā phalasamāpattisukhena viharantī ekadivasaṃ attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā katakiccāti somanassajātā udānavasena –

196. ‘‘Bhikkhunī sīlasampannā, indriyesu susaṃvutā;
Adhigacche padaṃ santaṃ, asecanakamojava’’nti. – gāthamāha;

Tattha **sīlasampannā**ti parisuddhena bhikkhunisīlena samannāgatā paripuṇṇā. **Indriyesu susaṃvutā**ti manacchaṭṭhesu indriyesu suṭṭhu saṃvutā, rūpādiārammaṇe iṭṭhe rāgaṃ, aniṭṭhe dosaṃ, asamapekkhane mohañca pahāya suṭṭhu pihitindriyā. **Asecanakamojava**nti kenaci anāsittakaṃ ojavantaṃ sabhāvamadhuraṃ sabbassāpi kilesarogassa vūpasamanosadhabhūtaṃ ariyamaggaṃ, nibbānameva vā. Ariyamaggampi hi nibbānatthikehi paṭipajjitabbato kilesapariḷāhābhāvato ca padaṃ santanti vattuṃ vaṭṭati.

197. ‘‘Tāvatiṃsā ca yāmā ca, tusitā cāpi devatā;
Nimmānaratino devā, ye devā vasavattino;
Tattha cittaṃ paṇīdhehi, yattha te vusitaṃ pure’’ti. –

Ayaṃ gāthā kāmasaggesu nikantiṃ uppādehīti tattha uyyojanavasena theriṃ samāpattiyā cāvetukāmena mārena vuttā.

Tattha sahapuññakārino tettiṃsa janā yattha upapannā, taṃ ṭhānaṃ tāvatiṃsanti. Tattha nibbattā sabbepi devaputtā **tāvatiṃsā**. Keci pana ‘‘tāvatiṃsāti tesaṃ devānaṃ nāmamevā’’ti vadanti. Dvīhi devalokehi visiṭṭhaṃ dibbaṃ sukhaṃ yātā upayātā sampannāti **yāmā**. Dibbāya sampattiyā tuṭṭhā pahaṭṭhāti **tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmatākāle yathārucite bhoge nimminitvā ramantīti **nimmānaratino**. Cittaruciṃ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattentīti **vasavattino. Tattha cittaṃ paṇīdhehī**ti tasmiṃ tāvatiṃsādike devanikāye tava cittaṃ ṭhapehi, upapajjanāya nikantiṃ karohi. Cātumahārājikānaṃ bhogā itarehi nihīnāti adhippāyena tāvatiṃsādayova vuttā. **Yattha te vusitaṃ pure**ti yesu devanikāyesu tayā pubbe vutthaṃ. Ayaṃ kira pubbe devesu uppajjantī, tāvatiṃsato paṭṭhāya pañcakāmasagge sodhetvā puna heṭṭhato otarantī, tusitesu ṭhatvā tato cavitvā idāni manussesu nibbattā.

Taṃ sutvā therī – ‘‘tiṭṭhatu, māra, tayā vuttakāmaloko. Aññopi sabbo loko rāgaggiādīhi āditto sampajjalito. Na tattha viññūnaṃ cittaṃ ramatī’’ti kāmato ca lokato ca attano vinivattitamānasataṃ dassetvā māraṃ tajjentī –

198. Yāmā ca‘‘tāvatiṃsā ca yāmā ca, tusitā cāpi devatā;
Nimmānaratino devā, ye devā vasavattino.

199. ‘‘Kālaṃ kālaṃ bhavā bhavaṃ, sakkāyasmiṃ purakkhatā;
Avītivattā sakkāyaṃ, jātimaraṇasārino.

200. ‘‘Sabbo ādīpito loko, sabbo loko padīpito;
Sabbo pajjalito loko, sabbo loko pakampito.

201. ‘‘Akampiyaṃ atuliyaṃ, aputhujjanasevitaṃ;
Buddho dhammamadesesi, tattha me nirato mano.

202. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, vihariṃ sāsane ratā;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

203. ‘‘Sabbattha vihatā nandī, tamokkhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **kālaṃ kāla**nti taṃ taṃ kālaṃ. **Bhavā bhava**nti bhavato bhavaṃ. **Sakkāyasmi**nti khandhapañcake. **Purakkhatā**ti purakkhārakārino. Idaṃ vuttaṃ hoti – māra, tayā vuttā tāvatiṃsādayo devā bhavato bhavaṃ upagacchantā aniccatādianekādīnavākule sakkāye patiṭṭhitā, tasmā tasmiṃ bhave uppattikāle, vemajjhakāle, pariyosānakāleti tasmiṃ tasmiṃ kāle sakkāyameva purakkhatvā ṭhitā. Tato eva avītivattā sakkāyaṃ nissaraṇābhimukhā ahutvā sakkāyatīrameva anuparidhāvantā jātimaraṇasārino rāgādīhi anugatattā punappunaṃ jātimaraṇameva anussaranti, tato na vimuccantīti.

Sabbo ādīpito lokoti, māra, na kevalaṃ tayā vuttakāmalokoyeva dhātuttayasaññito, sabbopi loko rāgaggiādīhi ekādasahi āditto. Tehiyeva punappunaṃ ādīpitatāya **padīpito**. Nirantaraṃ ekajālībhūtatāya **pajjalito**. Taṇhāya sabbakilesehi ca ito cito ca kampitatāya calitatāya **pakampito**.

Evaṃ āditte pajjalite pakampite ca loke kenacipi kampetuṃ cāletuṃ asakkuṇeyyatāya **akampiyaṃ,** guṇato ‘‘ettako’’ti tuletuṃ asakkuṇeyyatāya attanā sadisassa abhāvato ca **atuliyaṃ.** Buddhādīhi ariyehi eva gocarabhāvanābhigamato sevitattā **aputhujjanasevitaṃ. Buddho** bhagavā maggaphalanibbānappabhedaṃ navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ mahākaruṇāya sañcoditamānaso **adesesi** sadevakassa lokassa kathesi pavedesi. **Tattha** tasmiṃ ariyadhamme mayhaṃ mano **nirato** abhirato, na tato vinivattatīti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Sīsūpacālātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhakanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navakanipāto

1. Vaḍḍhamātutherīgāthāvaṇṇanā

Navakanipāte **mā su te vaḍḍha lokamhī**tiādikā vaḍḍhamātāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī, anukkamena sambhatavimokkhasambhārā hutvā imasmiṃ buddhuppāde bhārukacchakanagare kulagehe nibbattitvā vayappattā patikulaṃ gatā ekaṃ puttaṃ vijāyi. Tassa **vaḍḍho**ti nāmaṃ ahosi. Tato paṭṭhāya sā **vaḍḍhamātā**ti voharīyittha. Sā bhikkhūnaṃ santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā puttaṃ ñātīnaṃ niyyādetvā bhikkhunupassayaṃ gantvā pabbaji. Ito paraṃ yaṃ vattabbaṃ, taṃ vaḍḍhattherassa vatthumhi (theragā. aṭṭha. 2.vaḍḍhattheragāthāvaṇṇanā) āgatameva. Vaḍḍhattherañhi attano puttaṃ santaruttaraṃ ekakaṃ bhikkhunupassaye attano dassanatthāya upagataṃ ayaṃ therī ‘‘kasmā tvaṃ ekako santaruttarova idhāgato’’ti codetvā ovadantī –

204. ‘‘Mā su te vaḍḍha lokamhi, vanatho ahu kudācanaṃ;
Mā puttaka punappunaṃ, ahu dukkhassa bhāgimā.

205. ‘‘Sukhañhi vaḍḍha munayo, anejā chinnasaṃsayā;
Sītibhūtā damappattā, viharanti anāsavā.

206. ‘‘Tehānuciṇṇaṃ isīhi, maggaṃ dassanapattiyā;
Dukkhassantakiriyāya, tvaṃ vaḍḍha anubrūhayā’’ti. –

Imā tisso gāthā abhāsi.

Tattha **mā su te vaḍḍha lokamhi, vanatho ahu kudācana**nti **sū**ti nipātamattaṃ. Vaḍḍha, puttaka, sabbasmimpi sattaloke, saṅkhāraloke ca kilesavanatho tuyhaṃ kadācipi mā ahu mā ahosi. Tattha kāraṇamāha – **‘‘mā, puttaka, punappunaṃ, ahu dukkhassa bhāgimā’’**ti vanathaṃ anucchindanto taṃ nimittassa punappunaṃ aparāparaṃ jātiādidukkhassa bhāgī mā ahosi.

Evaṃ vanathassa asamucchede ādīnavaṃ dassetvā idāni samucchede ānisaṃsaṃ dassentī **‘‘sukhañhi vaḍḍhā’’**tiādimāha. Tassattho – puttaka, **vaḍḍha** moneyyadhammasamannāgatena **munayo,** ejāsaṅkhātāya taṇhāya abhāvena **anejā,** dassanamaggeneva pahīnavicikicchatāya **chinnasaṃsayā,** sabbakilesapariḷāhābhāvena **sītibhūtā,** uttamassa damathassa adhigatattā **damappattā anāsavā** khīṇāsavā sukhaṃ viharanti, na tesaṃ etarahi cetodukkhaṃ atthi, āyatiṃ pana sabbampi dukkhaṃ na bhavissateva.

Yasmā cetevaṃ, tasmā **tehānuciṇṇaṃ isīhi…pe… anubrūhayā**ti tehi khīṇāsavehi isīhi anuciṇṇaṃ paṭipannaṃ samathavipassanāmaggaṃ ñāṇadassanassa adhigamāya sakalassāpi vaṭṭadukkhassa antakiriyāya vaḍḍha, tvaṃ anubrūhaya vaḍḍheyyāsīti.

Taṃ sutvā vaḍḍhatthero ‘‘addhā mama mātā arahatte patiṭṭhitā’’ti cintetvā tamatthaṃ pavedento –

207. ‘‘Visāradāva bhaṇasi, etamatthaṃ janetti me;
Maññāmi nūna māmike, vanatho te na vijjatī’’ti. – gāthamāha;

Tattha **visāradāva bhaṇasi, etamatthaṃ janetti me**ti ‘‘mā su te vaḍḍha lokamhi, vanatho ahu kudācana’’nti etamatthaṃ etaṃ ovādaṃ, amma, vigatasārajjā katthaci alaggā anallīnāva hutvā mayhaṃ vadasi. Tasmā **maññāmi nūna māmike, vanatho te na vijjatī**ti, nūna **māmike** mayhaṃ, amma, gehasitapemamattopi **vanatho** tuyhaṃ mayi na vijjatīti maññāmi, na māmikāti attho.

Taṃ sutvā therī ‘‘aṇumattopi kileso katthacipi visaye mama na vijjatī’’ti vatvā attano katakiccataṃ pakāsentī –

208. ‘‘Ye keci vaḍḍha saṅkhārā, hīnā ukkaṭṭhamajjhimā;
Aṇūpi aṇumattopi, vanatho me na vijjati.

209. ‘‘Sabbe me āsavā khīṇā, appamattassa jhāyato;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti. –

Imaṃ gāthādvayamāha.

Tattha **ye kecī**ti aniyamavacanaṃ. **Saṅkhārā**ti saṅkhatadhammā. **Hīnā**ti lāmakā patikuṭṭhā. **Ukkaṭṭhamajjhimā**ti paṇītā ceva majjhimā ca. Tesu vā asaṅkhatā hīnā jātisaṅkhatā ukkaṭṭhā, ubhayavimissitā majjhimā. Hīnehi vā chandādīhi nibbattitā hīnā, majjhimehi majjhimā, paṇītehi ukkaṭṭhā. Akusalā dhammā vā hīnā, lokuttarā dhammā ukkaṭṭhā, itarā majjhimā. **Aṇūpi aṇumattopī**ti na kevalaṃ tayi eva, atha kho ye keci hīnādibhedabhinnā saṅkhārā. Tesu sabbesu aṇūpi aṇumattopi atiparittakopi vanatho mayhaṃ na vijjati.

Tattha kāraṇamāha – **‘‘sabbe me āsavā khīṇā, appamattassa jhāyato’’**ti. Tattha **appamattassa jhāyato**ti appamattāya jhāyantiyā, liṅgavipallāsena hetaṃ vuttaṃ. Ettha ca yasmā tisso vijjā anuppattā, tasmā kataṃ buddhassa sāsanaṃ. Yasmā appamattā jhāyinī, tasmā sabbe me āsavā khīṇā, aṇūpi aṇumattopi vanatho me na vijjatīti yojanā.

Evaṃ vuttaovādaṃ aṅkusaṃ katvā sañjātasaṃvego thero vihāraṃ gantvā divāṭṭhāne nisinno vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā sañjātasomanasso mātu santikaṃ gantvā aññaṃ byākaronto –

210. ‘‘Uḷāraṃ vata me mātā, patodaṃ samavassari;
Paramatthasañhitā gāthā, yathāpi anukampikā.

211. ‘‘Tassāhaṃ vacanaṃ sutvā, anusiṭṭhiṃ janettiyā;
Dhammasaṃvegamāpādiṃ, yogakkhemassa pattiyā.

212. ‘‘Sohaṃ padhānapahitatto, rattindivamatandito;
Mātarā codito sante, aphusiṃ santimuttama’’nti. –

Imā tisso gāthā abhāsi.

Atha therī attano vacanaṃ aṅkusaṃ katvā puttassa arahattappattiyā ārādhitacittā tena bhāsitagāthā sayaṃ paccanubhāsi. Evaṃ tāpi theriyā gāthā nāma jātā.

Tattha **uḷāra**nti vipulaṃ mahantaṃ. **Patoda**nti ovādapatodaṃ. **Samavassarī**ti sammā pavattesi vatāti yojanā. Ko pana so patodoti āha **''paramatthasañhitā gāthā''**ti. Taṃ ''mā su te, vaḍḍha, lokamhī''tiādikā gāthā sandhāya vadati. **Yathāpi anukampikā**ti yathā aññāpi anuggāhikā, evaṃ mayhaṃ mātā pavattinivattivibhāvanagāthāsaṅkhātaṃ uḷāraṃ patodaṃ pājanadaṇḍakaṃ mama ñāṇavegasamuttejaṃ pavattesīti attho.

Dhammasaṃvegamāpādinti ñāṇabhayāvahattā ativiya mahantaṃ bhiṃsanaṃ saṃvegaṃ āpajjiṃ.

Padhānapahitattoti catubbidhasammappadhānayogena dibbānaṃ paṭipesitacitto. **Aphusiṃ santimuttama**nti anuttaraṃ santiṃ nibbānaṃ phusiṃ adhigacchinti attho.

Vaḍḍhamātutherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ekādasakanipāto

1. Kisāgotamītherīgāthāvaṇṇanā

Ekādasakanipāte **kalyāṇamittatā**tiādikā kisāgotamiyā theriyā gāthā. Ayaṃ kira padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā ekadivasaṃ satthu santike dhammaṃ suṇantī satthāraṃ ekaṃ bhikkhuniṃ lūkhacīvaradhārīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā adhikārakammaṃ katvā taṃ ṭhānantaraṃ patthesi. Sā kappasatasahassaṃ devamanussesu saṃsarantī imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ duggatakule nibbatti. **Gotamī**tissā nāmaṃ ahosi. Kisasarīratāya pana ''kisāgotamī''ti voharīyittha. Taṃ patikulaṃ gataṃ duggatakulassa dhītāti paribhaviṃsu. Sā ekaṃ puttaṃ vijāyi. Puttalābhena cassā sammānaṃ akaṃsu. So panassā putto ādhāvitvā paridhāvitvā kīḷanakāle kālamakāsi. Tenassā sokummādo uppajji.

Sā ''ahaṃ pubbe paribhavapattā hutvā puttassa jātakālato paṭṭhāya sakkāraṃ pāpuṇiṃ, ime mayhaṃ puttaṃ bahi chaḍḍetumpi vāyamantī''ti sokummādavasena matakaḷevaraṃ aṅkenādāya ''puttassa me bhesajjaṃ dethā''ti gehadvārapaṭipāṭiyā nagare vicarati. Manussā ''bhesajjaṃ kuto''ti paribhāsanti. Sā tesaṃ kathaṃ na gaṇhāti. Atha naṃ eko paṇḍitapuriso ''ayaṃ puttasokena cittavikkhepaṃ pattā, etissā bhesajjaṃ dasabaloyeva jānissatī''ti cintetvā, ''amma, tava puttassa bhesajjaṃ sammāsambuddhaṃ upasaṅkamitvā pucchā''ti āha. Sā satthu dhammadesanāvelāyaṃ vihāraṃ gantvā ''puttassa me bhesajjaṃ detha bhagavā''ti āha. Satthā tassā upanissayaṃ disvā ''gaccha nagaraṃ pavisitvā yasmiṃ gehe koci matapubbo natthi, tato siddhatthakaṃ āharā''ti āha. Sā ''sādhu, bhante''ti tuṭṭhamānasā nagaraṃ pavisitvā paṭhamageheyeva ''satthā mama puttassa bhesajjatthāya siddhatthakaṃ āharāpeti. Sace etasmiṃ gehe koci matapubbo natthi, siddhatthakaṃ me dethā''ti āha. Ko idha mate gaṇetuṃ sakkotīti. Kiṃ tena hi alaṃ siddhatthakehīti dutiyaṃ tatiyaṃ gharaṃ gantvā buddhānubhāvena vigatummādā pakaticitte ṭhitā cintesi – ''sakalanagare ayameva niyamo bhavissati, idaṃ hitānukampinā bhagavatā diṭṭhaṃ bhavissatī''ti saṃvegaṃ labhitvā tatova bahi nikkhamitvā puttaṃ āmakasusāne chaḍḍetvā imaṃ gāthamāha –

> ''Na gāmadhammo nigamassa dhammo, na cāpiyaṃ ekakulassa dhammo;
> Sabbassa lokassa sadevakassa, eseva dhammo yadidaṃ aniccatā''ti. (apa. therī 2.3.82);

Evañca pana vatvā satthu santikaṃ agamāsi. Atha naṃ satthā ‘‘laddho te, gotami, siddhatthako’’ti āha. ‘‘Niṭṭhitaṃ, bhante, siddhatthakena kammaṃ, patiṭṭhā pana me hothā’’ti āha. Athassā satthā –

‘‘Taṃ puttapasusammattaṃ, byāsattamanasaṃ naraṃ;
Suttaṃ gāmaṃ mahoghova, maccu ādāya gacchatī’’ti. (dha. pa. 287) –

Gāthamāha.

Gāthāpariyosāne yathāṭhitāva sotāpattiphale patiṭṭhāya satthāraṃ pabbajjaṃ yāci. Satthā pabbajjaṃ anujāni. Sā satthāraṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā vanditvā bhikkhunupassayaṃ gantvā pabbajitvā upasampadaṃ labhitvā nacirasseva yonisomanasikārena kammaṃ karontī vipassanaṃ vaḍḍhesi. Athassā satthā –

‘‘Yo ca vassasataṃ jīve, apassaṃ amataṃ padaṃ;
Ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo, passato amataṃ pada’’nti. (dha. pa. 114) –

Imaṃ obhāsagāthamāha.

Sā gāthāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇitvā parikkhāravalañje paramukkaṭṭhā hutvā tīhi lūkhehi samannāgataṃ cīvaraṃ pārupitvā vicari. Atha naṃ satthā jetavane nisinno bhikkhuniyo paṭipāṭiyā ṭhānantare ṭhapento lūkhacīvaradhārīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. Sā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā ‘‘satthāraṃ nissāya mayā ayaṃ viseso laddho’’ti kalyāṇamittatāya pasaṃsāmukhena imā gāthā abhāsi –

213. ‘‘Kalyāṇamittatā muninā, lokaṃ ādissa vaṇṇitā;
Kalyāṇamitte bhajamāno, api bālo paṇḍito assa.

214. ‘‘Bhajitabbā sappurisā, paññā tathā vaḍḍhati bhajantānaṃ;
Bhajamāno sappurise, sabbehipi dukkhehi pamucceyya.

215. ‘‘Dukkhañca vijāneyya, dukkhassa ca samudayaṃ nirodhaṃ;
Aṭṭhaṅgikañca maggaṃ, cattāripi ariyasaccāni.

216. ‘‘Dukkho itthibhāvo, akkhāto purisadammasārathinā;
Sapattikampi hi dukkhaṃ, appekaccā sakiṃ vijātāyo.

217. ‘‘Galake api kantanti, sukhumāliniyo visāni khādanti;
Janamārakamajjhagatā, ubhopi byasanāni anubhonti.

218. ‘‘Upavijaññā gacchantī, addasāhaṃ patiṃ mataṃ;
Panthamhi vijāyitvāna, appattāva sakaṃ gharaṃ.

219. ‘‘Dve puttā kālakatā, patī ca panthe mato kapaṇikāya;
Mātā pitā ca bhātā, ḍayhanti ca ekacitakāyaṃ.

220. ‘‘Khīṇakulīne kapaṇe, anubhūtaṃ te dukhaṃ aparimāṇaṃ;
Assū ca te pavattaṃ, bahūni ca jātisahassāni.

221. ‘‘Vasitā susānamajjhe, athopi khāditāni puttamaṃsāni;
Hatakulikā sabbagarahitā, matapatikā amatamadhigacchiṃ.

222. ‘‘Bhāvito me maggo, ariyo aṭṭhaṅgiko amatagāmī;

Nibbānaṃ sacchikataṃ, dhammādāsaṃ avekkhiṃhaṃ.

223. ‘‘Ahamamhi kantasallā, ohitabhārā katañhi karaṇīyaṃ;
Kisāgotamī therī, vimuttacittā imaṃ bhaṇī’’ti.

Tattha **kalyāṇamittatā**ti kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yo yassa sīlādiguṇasamādapetā, aghassa ghātā, hitassa vidhātā, evaṃ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamitto, tassa bhāvo kalyāṇamittatā, kalyāṇamittavantatā. **Muninā**ti satthārā. **Lokaṃ ādissa vaṇṇitā**ti kalyāṇamitte anugantabbanti sattalokaṃ uddissa –

> ‘‘Sakalamevidaṃ, ānanda, brahmacariyaṃ yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ (saṃ. ni. 5.2). ‘‘Kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa yaṃ sīlavā bhavissati pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissatī’’ti (udā. 31) ca evamādinā pasaṃsitā.

Kalyāṇamitte bhajamānotiādi kalyāṇamittatāya ānisaṃsadassanaṃ. Tattha **api bālo paṇḍito assā**ti kalyāṇamitte bhajamāno puggalo pubbe sutādivirahena bālopi samāno assutasavanādinā paṇḍito bhaveyya.

Bhajitabbā sappurisāti bālassāpi paṇḍitabhāvahetuto buddhādayo sappurisā kālena kālaṃ upasaṅkamanādinā sevitabbā. **Paññā tathā pavaḍḍhati bhajantāna**nti kalyāṇamitte bhajantānaṃ tathā paññā vaḍḍhati brūhati pāripūriṃ gacchati. Yathā tesu yo koci khattiyādiko bhajamāno sappurise sabbehipi jātiādidukkhehi pamucceyyāti yojanā.

Muccanavidhiṃ pana kalyāṇamittavidhinā dassetuṃ **‘‘dukkhañca vijāneyyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **cattāri ariyasaccānī**ti dukkhañca dukkhasamudayañca nirodhañca aṭṭhaṅgikaṃ maggañcāti imāni cattāri ariyasaccāni **vijāneyya** paṭivijjheyyāti yojanā.

‘‘Dukkho itthibhāvo’’tiādikā dve gāthā aññatarāya yakkhiniyā itthibhāvaṃ garahantiyā bhāsitā. Tattha **dukkho itthibhāvo akkhāto**ti capalatā, gabbhadhāraṇaṃ, sabbakālaṃ parapaṭibaddhavuttitāti evamādīhi ādīnavehi itthibhāvo dukkhoti, **purisadammasārathinā** bhagavatā kathito. **Sapattikampi dukkha**nti sapattavāso sapattiyā saddhiṃ saṃvāsopi dukkho, ayampi itthibhāve ādīnavoti adhippāyo. **Appekaccā sakiṃ vijātāyo**ti ekaccā itthiyo ekavārameva vijātā, paṭhamagabbhe vijāyanadukkhaṃ asahantiyo. **Galake api kantantī**ti attano gīvampi chindanti. **Sukhumāliniyo visāni khādantī**ti sukhumālasarīrā attano sukhumālabhāvena khedaṃ avisahantiyo visānipi khādanti. **Janamārakamajjhagatā**ti janamārako vuccati mūḷhagabbho. Mātugāmajanassa mārako, majjhagatā janamārakā kucchigatā, mūḷhagabbhāti attho. **Ubhopi byasanāni anubhontī**ti gabbho gabbhinī cāti dvepi janā maraṇañca māraṇantikabyasanāni ca pāpuṇanti. Apare pana bhaṇanti ‘‘janamārakā nāma kilesā, tesaṃ majjhagatā kilesasantānapatitā ubhopi jāyāpatikā idha kilesapariḷāhavasena, āyatiṃ duggatiparikkilesavasena byasanāni pāpuṇantī’’ti. Imā kira dve gāthā sā yakkhinī purimattabhāve attano anubhūtadukkhaṃ anussaritvā āha. Therī pana itthibhāve ādīnavavibhāvanāya paccanubhāsantī avoca.

‘‘Upavijaññā gacchantī’’tiādikā dve gāthā paṭācārāya theriyā pavattiṃ ārabbha bhāsitā. Tattha **upavijaññā gacchantī**ti upagatavijāyanakālā maggaṃ gacchantī, apattāva sakaṃ gehaṃ panthe vijāyitvāna patiṃ mataṃ addasaṃ ahanti yojanā.

Kapaṇikāyāti varākāya. Imā kira dve gāthā paṭācārāya tadā sokummādapattāya vuttākārassa anukaraṇavasena itthibhāve ādīnavavibhāvanatthameva theriyā vuttā.

Ubhayampetaṃ udāharaṇabhāvena ānetvā idāni attano anubhūtaṃ dukkhaṃ vibhāventī **‘‘khīṇakuline’’**tiādimāha. Tattha **khīṇakuline**ti bhogādīhi pārijuññapattakulike. **Kapaṇe**ti paramaavaññātaṃ patte. Ubhayañcetaṃ attano eva āmantanavacanaṃ. **Anubhūtaṃ te dukhaṃ aparimāṇa**nti imasmiṃ attabhāve, ito purimattabhāvesu vā anappakaṃ dukkhaṃ tayā anubhavitaṃ. Idāni taṃ dukkhaṃ ekadesena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘assū ca te pavatta’’ntiādi vuttaṃ.**Tassattho – imasmiṃ anamatagge saṃsāre paribbhamantiyā bahukāni jātisahassāni sokābhibhūtāya assu ca pavattaṃ, avisesitaṃ katvā vuttañcetaṃ, mahāsamuddassa udakatopi bahukameva siyā.

Vasitā susānamajjheti manussamaṃsakhādikā sunakhī siṅgālī ca hutvā susānamajjhe vusitā**. Khāditāni puttamaṃsānī**ti byagghadīpibiḷārādikāle puttamaṃsāni khāditāni. **Hatakulikā**ti vinaṭṭhakulavaṃsā**. Sabbagarahitā**ti sabbehi gharavāsīhi garahitā garahappattā. **Matapatikā**ti vidhavā. Ime pana tayo pakāre purimattabhāve attano anuppatte gahetvā vadati. Evaṃbhūtāpi hutvā adhicca laddhāya kalyāṇamittasevāya **amatamadhigacchi,**nibbānaṃ anuppattā.

Idāni tameva amatādhigamaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **‘‘bhāvito’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **bhāvito**ti vibhāvito uppādito vaḍḍhito bhāvanābhisamayavasena paṭividdho. **Dhammādāsaṃ avekkhiṃha**nti dhammamayaṃ ādāsaṃ addakkhiṃ apassiṃ ahaṃ.

Ahamamhi kantasallāti ariyamaggena samucchinnagārādisallā ahaṃ amhi. **Ohitabhārā**ti oropitakāmakhandhakilesābhisaṅkhārabhārā. **Katañhi karaṇīya**nti pariññādibhedaṃ soḷasavidhampi kiccaṃ kataṃ pariyositaṃ. **Suvimuttacittā imaṃ bhaṇī**ti sabbaso vimuttacittā kisāgotamī therī imamatthaṃ ‘‘kalyāṇamittatā’’tiādinā gāthābandhavasena abhaṇīti attānaṃ paraṃ viya therī vadati. Tatridaṃ imissā theriyā **apadānaṃ** (apa. therī 2.3.55-94) –

‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā aññatare kule;
Upetvā taṃ naravaraṃ, saraṇaṃ samupāgamiṃ.

‘‘Dhammañca tassa assosiṃ, catusaccūpasañhitaṃ;
Madhuraṃ paramassādaṃ, vaṭṭasantisukhāvahaṃ.

‘‘Tadā ca bhikkhuniṃ vīro, lūkhacīvaradhāriniṃ;
Ṭhapento etadaggamhi, vaṇṇayī purisuttamo.

‘‘Janetvānappakaṃ pītiṃ, sutvā bhikkhuniyā guṇe;
Kāraṃ katvāna buddhassa, yathāsatti yathābalaṃ.

‘‘Nipacca munivaraṃ taṃ, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ;
Tadānumodi sambuddho, ṭhānalābhāya nāyako.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Kisāgotamī nāmena, hessasi satthu sāvikā.

‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;

Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

‘‘Pañcamī tassa dhītāsiṃ, dhammā nāmena vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā satta dhītaro.

‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

‘‘Khemā uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ca kuṇḍalā;
Ahañca dhammadinnā ca, visākhā hoti sattamī.

‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā seṭṭhikule ahaṃ;
Duggate adhane naṭṭhe, gatā ca sadhanaṃ kulaṃ.

‘‘Patiṃ ṭhapetvā sesā me, dessanti adhanā iti;
Yadā ca passūtā āsiṃ, sabbesaṃ dayitā tadā.

‘‘Yadā so taruṇo bhaddo, komalako sukhedhito;
Sapāṇamiva kanto me, tadā yamavasaṃ gato.

‘‘Sokaṭṭādīnavadanā, assunettā rudammukhā;
Mataṃ kuṇapamādāya, vilapantī gamāmahaṃ.

‘‘Tadā ekena sandiṭṭhā, upetvābhisakkuttamaṃ;
Avocaṃ dehi bhesajjaṃ, puttasañjīvananti bho.

‘‘Na vijjante matā yasmiṃ, gehe siddhatthakaṃ tato;
Āharāti jino āha, vinayopāyakovido.

‘‘Tadā gamitvā sāvatthiṃ, na labhiṃ tādisaṃ gharaṃ;
Kuto siddhatthakaṃ tasmā, tato laddhā satiṃ ahaṃ.

‘‘Kuṇapaṃ chaḍḍayitvāna, upesiṃ lokanāyakaṃ;
Dūratova mamaṃ disvā, avoca madhurassaro.

‘‘Yo ca vassasataṃ jīve, apassaṃ udayabbayaṃ;
Ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo, passato udayabbayaṃ.

‘‘Na gāmadhammo nigamassa dhammo, na cāpiyaṃ ekakulassa dhammo;
Sabbassa lokassa sadevakassa, eseva dhammo yadidaṃ aniccatā.

‘‘Sāhaṃ sutvānimā gāthā, dhammacakkhuṃ visodhayiṃ;
Tato viññātasaddhammā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Tathā pabbajitā santī, yuñjantī jinasāsane;
Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa vāhasā.

‘‘Saṅkārakūṭā āhitvā, susānā rathiyāpi ca;
Tato saṅghāṭikaṃ katvā, lūkhaṃ dhāremi cīvaraṃ.

‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, lūkhacīvaradhāraṇe;
Ṭhapesi etadaggamhi, parisāsu vināyako.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Kisāgotamītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dvādasakanipāto

1. Uppalavaṇṇātherīgāthāvaṇṇanā

Dvādasakanipāte **ubho mātā ca dhītā ca**tiādikā uppalavaṇṇāya theriyā gāthā. Ayampi padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā, mahājanena saddhiṃ satthu santikaṃ gantvā, dhammaṃ suṇantī satthāraṃ ekaṃ bhikkhuniṃ iddhimantānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā sattāhaṃ buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā taṃ ṭhānantaraṃ patthesi. Sā yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā devamanussesuṃ saṃsarantī kassapabuddhakāle bārāṇasinagare kikissa kāsirañño gehe paṭisandhiṃ gahetvā sattannaṃ bhaginīnaṃ abbhantarā hutvā vīsativassasahassāni brahmacariyaṃ caritvā bhikkhusaṅghassa pariveṇaṃ katvā devaloke nibbattā.

Tato cavitvā puna manussalokaṃ āgacchantī ekasmiṃ gāmake sahatthā kammaṃ katvā jīvanakaṭṭhāne nibbattā. Sā ekadivasaṃ khettakuṭiṃ gacchantī antarāmagge ekasmiṃ sare pātova pupphitaṃ padumapupphaṃ disvā taṃ saraṃ oruyha tañceva pupphaṃ lājapakkhipanatthāya paduminipattañca gahetvā kedāre sālisīsāni chinditvā kuṭikāya nisinnā lāje bhajjitvā pañca lājasatāni katvā ṭhapesi. Tasmiṃ khaṇe gandhamādanapabbate nirodhasamāpattito vuṭṭhito eko paccekabuddho āgantvā tassā avidūre ṭhāne aṭṭhāsi. Sā paccekabuddhaṃ disvā lājehi saddhiṃ padumapupphaṃ gahetvā, kuṭito oruyha lāje paccekabuddhassa patte pakkhipitvā padumapupphena pattaṃ pidhāya adāsi. Athassā paccekabuddhe thokaṃ gate etadahosi – ‘‘pabbajitā nāma pupphena anatthikā, ahaṃ pupphaṃ gahetvā piḷandhissāmī’’ti gantvā paccekabuddhassa hatthato pupphaṃ gahetvā puna cintesi – ‘‘sace, ayyo, pupphena anatthiko abhavissā, pattamatthake ṭhapetuṃ nādassa, addhā ayyassa attho bhavissatī’’ti puna gantvā pattamatthake ṭhapetvā paccekabuddhaṃ khamāpetvā, ‘‘bhante, imesaṃ me lājānaṃ nissandena lājagaṇanāya puttā assu, padumapupphassa nissandena nibbattanibbattaṭṭhāne pade pade padumapupphaṃ uṭṭhahatū’’ti patthanaṃ akāsi. Paccekubuddho tassā passantiyāva ākāsena gandhamādanapabbataṃ gantvā taṃ padumaṃ nandamūlakapabbhāre paccekabuddhānaṃ akkamanasopānasamīpe pādapuñchanaṃ katvā ṭhapesi.

Sāpi tassa kammassa nissandena devaloke paṭisandhiṃ gaṇhi. Nibbattakālato paṭṭhāya cassā pade pade mahāpadumapupphaṃ uṭṭhāsi. Sā tato cavitvā pabbatapāde ekasmiṃ padumasare padumagabbhe nibbatti. Taṃ nissāya eko tāpaso vasati. So pātova mukhadhovanatthāya saraṃ gantvā taṃ pupphaṃ disvā cintesi – ‘‘idaṃ pupphaṃ sesehi mahantataraṃ, sesāni ca pupphitāni idaṃ makulitameva, bhavitabbamettha kāraṇenā’’ti udakaṃ otaritvā taṃ pupphaṃ gaṇhi. Taṃ tena gahitamattameva pupphitaṃ. Tāpaso antopadumagabbhe nipannadārikaṃ addasa. Diṭṭhakālato paṭṭhāya ca dhītusinehaṃ labhitvā padumeneva saddhiṃ paṇṇasālaṃ netvā mañcake nipajjāpesi. Athassā puññānubhāvena aṅguṭṭhake khīraṃ nibbatti. So tasmiṃ pupphe milāte aññaṃ navaṃ pupphaṃ āharitvā taṃ nipajjāpesi. Athassā ādhāvanavidhāvanena kīḷituṃ samatthakālato paṭṭhāya padavāre padavāre padumapupphaṃ uṭṭhāti, kuṅkumarāsissa viya assā sarīravaṇṇo hoti. Sā apattā devavaṇṇaṃ, atikkantā mānusavaṇṇaṃ ahosi. Sā pitari phalāphalatthāya gate paṇṇasālāyaṃ ohiyati.

Athekadivasaṃ tassā vayappattakāle pitari phalāphalatthāya gate eko vanacarako taṃ disvā cintesi – ‘‘manussānaṃ nāma evaṃvidhaṃ rūpaṃ natthi, vīmaṃsissāmi na’’nti tāpasassa āgamanaṃ udikkhanto nisīdi. Sā pitari āgacchante paṭipathaṃ gantvā tassa hatthato kājakamaṇḍaluṃ aggahesi, āgantvā nisinnassa cassa attano karaṇavattaṃ dassesi. Tadā so vanacarako manussabhāvaṃ ñatvā tāpasaṃ abhivādetvā nisīdi. Tāpaso taṃ vanacarakaṃ vanamūlaphalehi ca pānīyena ca nimantetvā, ‘‘bho purisa, imasmiṃyeva ṭhāne vasissasi, udāhu gamissasī’’ti pucchi. ‘‘Gamissāmi, bhante, idha kiṃ karissāmī’’ti? ‘‘Idaṃ tayā diṭṭhakāraṇaṃ etto gantvā akathetuṃ sakkhissasī’’ti? ‘‘Sace, ayyo, na icchati, kiṃkāraṇā kathessāmī’’ti tāpasaṃ vanditvā puna āgamanakāle maggasañjānanatthaṃ sākhāsaññañca rukkhasaññañca karonto pakkāmi.

So bārāṇasiṃ gantvā rājānaṃ addasa. Rājā ‘‘kasmā āgatosī’’ti pucchi. ‘‘Ahaṃ, deva, tumhākaṃ vanacarako pabbatapāde acchariyaṃ itthiratanaṃ disvā āgatomhī’’ti sabbaṃ pavattiṃ kathesi. So tassa vacanaṃ sutvā vegena pabbatapādaṃ gantvā avidūre ṭhāne khandhāvāraṃ nivāsetvā vanacarakena ceva aññehi ca purisehi saddhiṃ tāpasassa bhattakiccaṃ katvā nisinnavelāya tattha gantvā abhivādetvā paṭisanthāraṃ katvā ekamantaṃ nisīdi. Rājā tāpasassa pabbajitaparikkhārabhaṇḍaṃ pādamūle ṭhapetvā, ‘‘bhante, imasmiṃ ṭhāne kiṃ karoma, gamissāmā’’ti āha. ‘‘Gaccha, mahārājā’’ti. ‘‘Āma, gacchāmi, bhante, ayyassa pana samīpe visabhāgaparisā atthī’’ti assumhā, asāruppā esā pabbajitānaṃ, mayā saddhiṃ gacchatu, bhanteti. Manussānaṃ nāma cittaṃ duttosayaṃ, kathaṃ bahūnaṃ majjhe vasissatīti? Amhākaṃ rucitakālato paṭṭhāya sesānaṃ jeṭṭhakaṭṭhāne ṭhapetvā paṭijaggissāma, bhanteti.

So rañño kathaṃ sutvā daharakāle gahitanāmavaseneva, ‘‘amma, padumavatī’’ti dhītaraṃ pakkosi. Sā ekavacaneneva paṇṇasālato nikkhamitvā pitaraṃ abhivādetvā aṭṭhāsi. Atha naṃ pitā āha – ‘‘tvaṃ, amma, vayappattā, imasmiṃ ṭhāne raññā diṭṭhakālato paṭṭhāya vasituṃ ayuttā, raññā saddhiṃ gaccha, ammā’’ti. Sā ‘‘sādhu, tātā’’ti pitu vacanaṃ sampaṭicchitvā abhivādetvā rodamānā aṭṭhāsi. Rājā ‘‘imissā pitu cittaṃ gaṇhissāmī’’ti tasmiṃyeva ṭhāne kahāpaṇarāsimhi ṭhapetvā abhisekaṃ akāsi. Atha naṃ gahetvā attano nagaraṃ ānetvā āgatakālato paṭṭhāya sesitthiyo anoloketvā tāya saddhiṃyeva ramati. Tā itthiyo issāpakatā taṃ rañño antare paribhinditukāmā evamāhaṃsu – ‘‘nāyaṃ, mahārāja, manussajātikā, kahaṃ nāma tumhehi manussānaṃ vicaraṇaṭṭhāne padumāni uṭṭhahantāni diṭṭhapubbāni, addhā ayaṃ yakkhinī, nīharatha naṃ, mahārājā’’ti. Rājā tāsaṃ kathaṃ sutvā tuṇhī ahosi.

Athassāparena samayena paccanto kupito. So ‘‘garugabbhā padumavatī’’ti nagare ṭhapetvā paccantaṃ agamāsi. Atha tā itthiyo tassā upaṭṭhāyikāya lañjaṃ datvā ‘‘imissā dārakaṃ jātamattameva apanetvā ekaṃ dārughaṭikaṃ lohitena makkhitvā santike ṭhapehī’’ti āhaṃsu. Padumavatiyāpi nacirasseva gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi. Mahāpadumakumāro ekakova kucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Avasesā ekūnapañcasatā dārakā mahāpadumakumārassa mātukucchito nikkhamitvā nipannakāle saṃsedajā hutvā nibbattiṃsu. Athassā ‘‘na tāva ayaṃ satiṃ paṭilabhatī’’ti ñatvā sā upaṭṭhāyikā ekaṃ dārughaṭikaṃ lohitena makkhitvā samīpe ṭhapetvā tāsaṃ itthīnaṃ saññaṃ adāsi. Tāpi pañcasatā itthiyo ekekā ekekaṃ dārakaṃ gahetvā cundakārakānaṃ santikaṃ pesetvā karaṇḍake āharāpetvā attanā attanā gahitadārake tattha nipajjāpetvā bahi lañchanaṃ katvā ṭhapayiṃsu.

Padumavatīpi kho saññaṃ labhitvā taṃ upaṭṭhāyikaṃ ‘‘kiṃ vijātamhi, ammā’’ti pucchi. Sā taṃ santajjetvā ‘‘kuto tvaṃ dārakaṃ labhissasī’’ti vatvā ‘‘ayaṃ tava kucchito nikkhantadārako’’ti lohitamakkhitaṃ dārughaṭikaṃ purato ṭhapesi. Sā taṃ disvā domanassappattā ‘‘sīghaṃ taṃ phāletvā apanehi, sace koci passeyya, lajjitabbaṃ bhaveyyā’’ti āha. Sā tassā kathaṃ sutvā atthakāmā viya dārughaṭikaṃ phāletvā uddhane pakkhipi.

Rājāpi paccantato āgantvā nakkhattaṃ paṭimānento bahinagare khandhāvāraṃ bandhitvā nisīdi. Atha tā pañcasatā itthiyo rañño paccuggamanaṃ āgantvā āhaṃsu – ‘‘tvaṃ, mahārāja, na amhākaṃ saddahasi, amhehi vuttaṃ akāraṇaṃ viya hoti, tvaṃ mahesiyā upaṭṭhāyikaṃ pakkosāpetvā paṭipuccha, dārughaṭikaṃ te devī vijātā’’ti. Rājā taṃ kāraṇaṃ anupaparikkhitvāva ‘‘amanussajātikā bhavissatī’’ti taṃ gehato nikkaḍḍhi. Tassā rājagehato saha nikkhamaneneva padumapupphāni antaradhāyiṃsu, sarīracchavīpi vivaṇṇā ahosi. Sā ekikāva antaravīthiyā pāyāsi. Atha naṃ ekā vayappattā mahallikā itthī disvā dhītusinehaṃ uppādetvā ‘‘kahaṃ gacchasi, ammā’’ti āha. ‘‘Āgantukamhi, vasanaṭṭhānaṃ olokentī vicarāmī’’ti. ‘‘Idhāgaccha, ammā’’ti vasanaṭṭhānaṃ datvā bhojanaṃ paṭiyādesi.

Tassā imināva niyāmena tattha vasamānāya tā pañcasatā itthiyo ekacittā hutvā rājānaṃ āhaṃsu – ‘‘mahārāja, tumhesu yuddhaṃ gatesu amhehi gaṅgādevatāya ‘amhākaṃ deve vijitasaṅgāme āgate balikammaṃ katvā udakakīḷaṃ karissāmā’ti patthitaṃ atthi, etamatthaṃ, deva, jānāpemā’’ti. Rājā tāsaṃ vacanena tuṭṭho gaṅgāya udakakīḷaṃ kātuṃ agamāsi. Tāpi attanā attanā gahitakaraṇḍakaṃ paṭicchannaṃ katvā ādāya nadiṃ gantvā tesaṃ karaṇḍakānaṃ paṭicchādanatthaṃ pārupitvā pārupitvā udake patitvā karaṇḍake vissajjesuṃ. Tepi kho karaṇḍakā sabbe saha gantvā heṭṭhāsote pasāritajālamhi laggiṃsu. Tato udakakīḷaṃ kīḷitvā rañño uttiṇṇakāle jālaṃ ukkhipantā te karaṇḍake disvā rañño santikaṃ ānayiṃsu.

Rājā karaṇḍake oloketvā ‘‘kiṃ, tātā, karaṇḍakesū’’ti āha. ‘‘Na jānāma, devā’’ti. So te karaṇḍake vivarāpetvā olokento paṭhamaṃ mahāpadumakumārassa karaṇḍakaṃ vivarāpesi. Tesaṃ pana sabbesampi karaṇḍakesu nipajjāpitadivasesuyeva puññiddhiyā aṅguṭṭhato khīraṃ nibbatti. Sakko devarājā tassa rañño nikkaṅkhabhāvatthaṃ antokaraṇḍake akkharāni likhāpesi – ‘‘ime kumārā padumavatiyā kucchimhi nibbattā bārāṇasirañño puttā, atha ne padumavatiyā sapattiyo pañcasatā itthiyo karaṇḍakesu pakkhipitvā udake khipiṃsu, rājā imaṃ kāraṇaṃ jānātū’’ti. Karaṇḍake vivaṭamatte rājā akkharāni vācetvā dārake disvā mahāpadumakumāraṃ ukkhipitvā vegena rathe yojetvā ‘‘asse kappetha, ahaṃ ajja antonagaraṃ pavisitvā ekaccānaṃ mātugāmānaṃ piyaṃ karissāmī’’ti pāsādavaraṃ āruyha hatthigīvāya sahassabhaṇḍikaṃ ṭhapetvā nagare bheriṃ carāpesi – ‘‘yo padumavatiṃ passati, so imaṃ sahassaṃ gaṇhātū’’ti.

Taṃ kathaṃ sutvā padumavatī mātu saññaṃ adāsi – ‘‘hatthigīvato sahassaṃ gaṇha, ammā’’ti. ‘‘Nāhaṃ evarūpaṃ gaṇhituṃ visahāmī’’ti āha. Sā dutiyampi tatiyampi vutte ‘‘kiṃ vatvā gaṇhāmi, ammā’’ti āha. ‘‘‘Mama dhītā padumavatiṃ deviṃ passatī’ti vatvā gaṇhāhī’’ti. Sā ‘‘yaṃ vā taṃ vā hotū’’ti gantvā sahassacaṅkoṭakaṃ gaṇhi. Atha naṃ manussā pucchiṃsu – ‘‘padumavatiṃ deviṃ passasi, ammā’’ti? ‘‘Ahaṃ na passāmi, dhītā kira me passatī’’ti āha. Te ‘‘kahaṃ pana sā, ammā’’ti vatvā tāya saddhiṃ gantvā padumavatiṃ sañjānitvā pādesu nipatiṃsu. Tasmiṃ kāle sā ‘‘padumavatī devī aya’’nti ñatvā ‘‘bhāriyaṃ vata itthiyā kammaṃ kataṃ, yā evaṃvidhassa rañño mahesī samānā evarūpe ṭhāne nirārakkhā vasī’’ti āha.

Tepi rājapurisā padumavatiyā nivesanaṃ setasāṇīhi parikkhipāpetvā dvāre ārakkhaṃ ṭhapetvā gantvā rañño ārocesuṃ. Rājā suvaṇṇasivikaṃ pesesi. Sā ‘‘ahaṃ evaṃ na gamissāmi, mama vasanaṭṭhānato paṭṭhāya yāva rājagehaṃ etthantare varapotthakacittattharaṇe attharāpetvā upari suvaṇṇatārakavicittaṃ celavitānaṃ bandhāpetvā pasādhanatthāya sabbālaṅkāresu pahitesu padasāva gamissāmi, evaṃ me nāgarā sampattiṃ passissantī’’ti āha. Rājā ‘‘padumavatiyā yathāruciṃ karothā’’ti āha. Tato padumavatī sabbapasādhanaṃ pasādhetvā ‘‘rājagehaṃ gamissāmī’’ti maggaṃ paṭipajji. Athassā akkantaakkantaṭṭhāne varapotthakacittattharaṇāni bhinditvā padumapupphāni uṭṭhahiṃsu. Sā mahājanassa attano sampattiṃ dassetvā rājanivesanaṃ āruyha sabbepi te celacittattharaṇe tassā mahallikāya posāvanikamūlaṃ katvā dāpesi.

Rājāpi kho tā pañcasatā itthiyo pakkosāpetvā ‘‘imāyo te, devi, dāsiyo katvā demī’’ti āha. ‘‘Sādhu, mahārāja, etāsaṃ mayhaṃ dinnabhāvaṃ sakalanagare jānāpehī’’ti. Rājā nagare bheriṃ carāpesi ‘‘padumavatiyā dubbhikā pañcasatā itthiyo etissāva dāsiyo katvā dinnā’’ti. Sā ‘‘tāsaṃ sakalanāgarena dāsibhāvo sallakkhito’’ti ñatvā ‘‘ahaṃ mama dāsiyo bhujissā kātuṃ labhāmi, devā’’ti rājānaṃ pucchi. ‘‘Tava icchā, devī’’ti. ‘‘Evaṃ sante tameva bhericārikaṃ pakkosāpetvā – ‘padumavatideviyā attano dāsiyo katvā dinnā pañcasatā itthiyo sabbāva bhujissā katā’ti puna bheriṃ carāpethā’’ti āha. Sā tāsaṃ bhujissabhāve kate ekūnāni pañcaputtasatāni tāsaṃyeva hatthe posanatthāya datvā sayaṃ mahāpadumakumāraṃyeva gaṇhi.

Athāparabhāge tesaṃ kumārānaṃ kīḷanavaye sampatte rājā uyyāne nānāvidhaṃ kīḷanaṭṭhānaṃ kāresi. Te attano soḷasavassuddesikakāle sabbeva ekato hutvā uyyāne padumasañchannāya maṅgalapokkharaṇiyā kīḷantā navapadumāni pupphitāni purāṇapadumāni ca vaṇṭato patantāni disvā ‘‘imassa tāva anupādinnakassa evarūpā jarā pāpuṇāti, kimaṅgaṃ pana amhākaṃ sarīrassa. Idampi hi evaṃgatikameva bhavissatī’’ti ārammaṇaṃ gahetvā sabbeva paccekabodhiñāṇaṃ nibbattetvā uṭṭhāyuṭṭhāya padumakaṇṇikāsu pallaṅkena nisīdiṃsu.

Atha tehi saddhiṃ gatarājapurisā bahugataṃ divasaṃ ñatvā ‘‘ayyaputtā, tumhākaṃ velaṃ jānāthā’’ti āhaṃsu. Te tuṇhī ahesuṃ. Purisā gantvā rañño ārocesuṃ – ‘‘kumārā, deva, padumakaṇṇikāsu nisinnā, amhesu kathentesupi vacībhedaṃ na karontī’’ti. ‘‘Yathāruciyā nesaṃ nisīdituṃ dethā’’ti. Te sabbarattiṃ gahitārakkhā padumakaṇṇikāsu nisinnaniyāmeneva aruṇaṃ uṭṭhāpesuṃ. Purisā punadivase upasaṅkamitvā ‘‘devā, velaṃ jānāthā’’ti āhaṃsu. ‘‘Na mayaṃ devā, paccekabuddhā nāma mayaṃ amhā’’ti. ‘‘Ayyā, tumhe bhāriyaṃ kathaṃ kathetha, paccekabuddhā nāma tumhādisā na honti, dvaṅgulakesamassudharā kāye paṭimukkaaṭṭhaparikkhārā hontī’’ti. Te dakkhiṇahatthena sīsaṃ parāmasiṃsu, tāvadeva gihiliṅgaṃ antaradhāyi. Aṭṭha parikkhārā kāye paṭimukkā ca ahesuṃ. Tato passantasseva mahājanassa ākāsena nandamūlakapabbhāraṃ agamaṃsu.

Sāpi kho padumavatī devī ‘‘ahaṃ bahuputtā hutvā niputtā jātā’’ti hadayasokaṃ patvā teneva sokena kālaṅkatvā rājagahanagare dvāragāmake sahatthena kammaṃ katvā jīvanaṭṭhāne nibbatti. Athāparabhāge kulagharaṃ gatā ekadivasaṃ sāmikassa khettaṃ yāguṃ haramānā tesaṃ attano puttānaṃ antare aṭṭha paccekabuddhe bhikkhācāravelāya ākāsena gacchante disvā sīghaṃ sīghaṃ gantvā sāmikassa ārocesi – ‘‘passa, ayya, paccekabuddhe, ete nimantetvā bhojessāmā’’ti. So āha – ‘‘samaṇasakuṇā nāmete aññatthāpi evaṃ caranti, na ete paccekabuddhā’’ti te tesaṃ kathentānaṃyeva avidūre ṭhāne otariṃsu. Sā itthī taṃ divasaṃ attano bhattakhajjabhojanaṃ tesaṃ datvā ‘‘svepi aṭṭha janā mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti āha. ‘‘Sādhu, upāsike, tava sakkāro ettakova hotu, āsanāni ca aṭṭheva hontu, aññepi bahū paccekabuddhe disvā tava cittaṃ pasīdeyyāsī’’ti. Sā punadivase aṭṭha āsanāni paññāpetvā aṭṭhannaṃ sakkārasammānaṃ paṭiyādetvā nisīdi.

Nimantitapaccekabuddhā sesānaṃ saññaṃ adaṃsu – ‘‘mārisā ajja aññattha agantvā sabbeva tumhākaṃ mātu saṅgahaṃ karothā’’ti. Te tesaṃ vacanaṃ sutvā sabbeva ekato ākāsena āgantvā mātugharadvāre pāturahesuṃ. Sāpi paṭhamaṃ laddhasaññatāya bahūpi disvā na kampittha. Sabbepi te gehaṃ pavesetvā āsanesu nisīdāpesi. Tesu paṭipāṭiyā nisīdantesu navamo aññāni aṭṭha āsanāni māpetvā sayaṃ dhurāsane nisīdati, yāva āsanāni vaḍḍhanti, tāva gehaṃ vaḍḍhati. Evaṃ tesu sabbesupi nisinnesu sā itthī aṭṭhannaṃ paccekabuddhānaṃ paṭiyāditaṃ sakkāraṃ pañcasatānampi yāvadatthaṃ datvā aṭṭha nīluppalahatthake āharitvā nimantitapaccekabuddhānaṃyeva pādamūle ṭhapetvā āha – ‘‘mayhaṃ, bhante, nibbattanibbattaṭṭhāne sarīravaṇṇo imesaṃ nīluppalānaṃ antogabbhavaṇṇo viya hotū’’ti patthanaṃ akāsi. Paccekabuddhā mātu anumodanaṃ katvā gandhamādanaṃyeva agamaṃsu.

Sāpi yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā tato cutā devaloke nibbattitvā imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyaṃ seṭṭhikule paṭisandhiṃ gaṇhi. Nīluppalagabbhasamānavaṇṇatāya cassā **uppalavaṇṇā**tveva nāmaṃ akaṃsu. Athassā vayappattakāle sakalajambudīpe rājāno ca seṭṭhino ca seṭṭhissa santikaṃ dūtaṃ pahiṇiṃsu ‘‘dhītaraṃ amhākaṃ detū’’ti. Apahiṇanto nāma nāhosi. Tato seṭṭhi cintesi – ‘‘ahaṃ sabbesaṃ manaṃ gahetuṃ na sakkhissāmi, upāyaṃ panekaṃ karissāmī’’ti dhītaraṃ pakkosāpetvā ‘‘pabbajituṃ, amma, sakkhissasī’’ti āha. Tassā pacchimabhavikattā pitu vacanaṃ sīse āsittasatapākatelaṃ viya ahosi. Tasmā pitaraṃ ‘‘pabbajissāmi, tātā’’ti āha. So tassā sakkāraṃ katvā bhikkhunupassayaṃ netvā pabbājesi. Tassā acirapabbajitāya eva uposathāgāre kālavāro pāpuṇi. Sā padīpaṃ jāletvā uposathāgāraṃ sammajjitvā dīpasikhāya nimittaṃ gaṇhitvā ṭhitāva punappunaṃ olokayamānā tejokasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā arahattaṃ pāpuṇi. Arahattaphalena saddhiṃyeva ca abhiññāpaṭisambhidāpi ijjhiṃsu. Visesato pana iddhivikubbane ciṇṇavasī ahosi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.2.uppalavaṇṇātherīapadāna, aññamaññavisadisaṃ) –

‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ;
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

‘‘Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Tato jātappasādāhaṃ, upemi saraṇaṃ jinaṃ.

‘‘Bhagavā iddhimantīnaṃ, aggaṃ vaṇṇesi nāyako;
Bhikkhuniṃ lajjiniṃ tādiṃ, samādhijhānakovidaṃ.

‘‘Tadā muditacittāhaṃ, taṃ ṭhānaṃ abhikaṅkhinī;
Nimantitvā dasabalaṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

‘‘Bhojayitvāna sattāhaṃ, datvāna ca ticīvaraṃ;
Sattamālaṃ gahetvāna, uppalādevagandhikaṃ.

‘‘Satthu pāde ṭhapetvāna, ñāṇamhi abhipūjayiṃ;
Nipacca sirasā pāde, idaṃ vacanamabraviṃ.

‘‘Yādisā vaṇṇitā vīra, ito aṭṭhamake muni;
Tādisāhaṃ bhavissāmi, yadi sijjhati nāyaka.

‘‘Tadā avoca maṃ satthā, vissaṭṭhā hoti dārike;
Anāgatamhi addhāne, lacchase taṃ manorathaṃ.

‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Nāmenuppalavaṇṇāti, rūpena ca yasassinī.

‘‘Abhiññāsu vasippattā, satthusāsanakārikā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, hessasī satthu sāvikā.

‘‘Tadāhaṃ muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Tato cutāhaṃ manuje, upapannā sayambhuno;
Uppalehi paṭicchannaṃ, piṇḍapātamadāsahaṃ.

‘‘Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammesu cakkhumā.

‘‘Seṭṭhidhītā tadā hutvā, bārāṇasipuruttame;
Nimantetvāna sambuddhaṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

‘‘Mahādānaṃ daditvāna, uppalehi vināyakaṃ;
Pūjayitvā cetasāva, vaṇṇasobhaṃ apatthayiṃ.

‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

‘‘Tassāsiṃ dutiyā dhītā, samaṇaguttasavhayā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā sattadhītaro.

‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

‘‘Ahaṃ khemā ca sappaññā, paṭācārā ca kuṇḍalā;
Kisāgotamī dhammadinnā, visākhā hoti sattamī.

‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Tato cutā manussesu, upapannā mahākule;
Pītaṃ maṭṭhaṃ varaṃ dussaṃ, adaṃ arahato ahaṃ.

‘‘Tato cutāriṭṭhapure, jātā vippakule ahaṃ;
Dhītā tiriṭivacchassa, ummādantī manoharā.

‘‘Tato cutā janapade, kule aññatare ahaṃ;
Pasūtā nātiphītamhi, sāliṃ gopemahaṃ tadā.

‘‘Disvā paccekasambuddhaṃ, pañcalājasatānihaṃ;
Datvā padumacchannāni, pañca puttasatānihaṃ.

‘‘Patthayiṃ tepi patthesuṃ, madhuṃ datvā sayambhuno;
Tato cutā araññehaṃ, ajāyiṃ padumodare.

‘‘Kāsirañño mahesīhaṃ, hutvā sakkatapūjitā;
Ajaniṃ rājaputtānaṃ, anūnaṃ satapañcakaṃ.

‘‘Yadā te yobbanappattā, kīḷantā jalakīḷitaṃ;
Disvā opattapadumaṃ, āsuṃ paccekanāyakā.

‘‘Sāhaṃ tehi vinābhūtā, sutavīrehi sokinī;
Cutā isigilipasse, gāmakamhi ajāyihaṃ.

‘‘Yadā buddho sutamatī, sutānaṃ bhattunopi ca;
Yāguṃ ādāya gacchantī, aṭṭha paccekanāyake.

‘‘Bhikkhāya gāmaṃ gacchante, disvā putte anussariṃ;
Khīradhārā viniggacchi, tadā me puttapemasā.

‘‘Tato tesaṃ adaṃ yāguṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Tato cutāhaṃ tidasaṃ, nandanaṃ upapajjahaṃ.

‘‘Anubhotvā sukhaṃ dukkhaṃ, saṃsaritvā bhavābhave;
Tavatthāya mahāvīra, pariccattañca jīvitaṃ.

‘‘Dhītā tuyhaṃ mahāvīra, paññavanta jutindhara;
Bahuñca dukkaraṃ kammaṃ, kataṃ me atidukkaraṃ.

‘‘Rāhulo ca ahañceva, nekajātisate bahū;
Ekasmiṃ sambhave jātā, samānacchandamānasā.

‘‘Nibbatti ekato hoti, jātiyāpi ca ekato;
Pacchime bhave sampatte, ubhopi nānāsambhavā.

‘‘Purimānaṃ jinaggānaṃ, saṅgamaṃ te nidassitaṃ;
Adhikāraṃ bahuṃ mayhaṃ, tuyhatthāya mahāmuni.

‘‘Yaṃ mayā pūritaṃ kammaṃ, kusalaṃ sara me muni;
Tavatthāya mahāvīra, puññaṃ upacitaṃ mayā.

‘‘Abhabbaṭṭhāne vajjetvā, vārayanti anācāraṃ;
Tavatthāya mahāvīra, cattaṃ me jīvitaṃ bahuṃ.

‘‘Evaṃ bahuvidhaṃ dukkhaṃ, sampatti ca bahubbidhā;
Pacchime bhave sampatte, jātā sāvatthiyaṃ pure.

‘‘Mahādhanaseṭṭhikule, sukhite sajjite tathā;
Nānāratanapajjote, sabbakāmasamiddhine.

‘‘Sakkatā pūjitā ceva, mānitāpacitā tathā;
Rūpasīrimanuppattā, kulesu abhisakkatā.

‘‘Atīva patthitā cāsiṃ, rūpasobhasirīhi ca;
Patthitā seṭṭhiputtehi, anekehi satehipi.

‘‘Agāraṃ pajahitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Aḍḍhamāse asampatte, catusaccamapāpuṇiṃ.

‘‘Iddhiyā abhinimmitvā, caturassaṃ rathaṃ ahaṃ;
Buddhassa pāde vandissaṃ, lokanāthassa tādino.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, pabhāvena mahesino.

‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Khaṇena upanāmenti, sahassāni samantato.

‘‘Jino tamhi guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Aggā iddhimatīnanti, parisāsu vināyako.

‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanettisamūhatā.

‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Ayaṃ pana therī yadā bhagavā sāvatthinagaradvāre yamakapāṭihāriyaṃ kātuṃ kaṇḍambarukkhamūlaṃ upagañchi, tadā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā evamāha – ‘‘ahaṃ, bhante, pāṭihāriyaṃ karissāmi, yadi bhagavā anujānātī’’ti sīhanādaṃ nadi. Satthā idaṃ kāraṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā jetavanamahāvihāre ariyagaṇamajjhe nisinno paṭipāṭiyā bhikkhuniyo ṭhānantare ṭhapento imaṃ theriṃ iddhimantīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi. Sā jhānasukhena phalasukhena nibbānasukhena ca vītināmentī ekadivasaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesañca paccavekkhamānā gaṅgātīriyattherassa mātuyā dhītāya saddhiṃ sapattivāsaṃ uddissa saṃvegajātāya vuttagāthā paccanubhāsantī –

224. ‘‘Ubho mātā ca dhītā ca, mayaṃ āsuṃ sapattiyo;
Tassā me ahu saṃvego, abbhuto lomahaṃsano.

225. ‘‘Dhiratthu kāmā asucī, duggandhā bahukaṇṭakā;
Yattha mātā ca dhītā ca, sabhariyā mayaṃ ahuṃ.

226. ‘‘Kāmesvādīnavaṃ disvā, nekkhammaṃ daṭṭhu khemato;
Sā pabbajiṃ rājagahe, agārasmānagāriya’’nti. –

Imā tisso gāthā abhāsi.

Tattha **ubho mātā ca dhītā ca, mayaṃ āsuṃ sapattiyo**ti mātā ca dhītā cāti ubho mayaṃ aññamaññaṃ sapattiyo ahumha.

Sāvatthiyaṃ kira aññatarassa vāṇijassa bhariyāya paccūsavelāyaṃ kucchiyaṃ gabbho saṇṭhāsi, sā taṃ na aññāsi. Vāṇijo vibhātāya rattiyā sakaṭesu bhaṇḍaṃ āropetvā rājagahaṃ uddissa gato. Tassā gacchante kāle gabbho vaḍḍhetvā paripākaṃ agamāsi. Atha naṃ sassu evamāha – ‘‘mama putto cirappavuttho tvañca gabbhinī, pāpakaṃ tayā kata’’nti. Sā ‘‘tava puttato aññaṃ purisaṃ na jānāmī’’ti āha. Taṃ sutvāpi sassu asaddahantī taṃ gharato nikkaḍḍhi. Sā sāmikaṃ gavesantī anukkamena rājagahaṃ sampattā. Tāvadeva cassā kammajavātesu calantesu maggasamīpe aññataraṃ sālaṃ paviṭṭhāya gabbhavuṭṭhānaṃ ahosi. Sā suvaṇṇabimbasadisaṃ puttaṃ vijāyitvā anāthasālāyaṃ sayāpetvā udakakiccatthaṃ bahi nikkhantā. Athaññataro aputtako satthavāho tena maggena gacchanto ‘‘assāmikāya dārako, mama putto bhavissatī’’ti taṃ dhātiyā hatthe adāsi. Athassa mātā udakakiccaṃ katvā udakaṃ gahetvā paṭinivattitvā puttaṃ apassantī sokābhibhūtā paridevitvā rājagahaṃ appavisitvāva maggaṃ paṭipajji. Taṃ aññataro corajeṭṭhako antarāmagge disvā paṭibaddhacitto attano pajāpatiṃ akāsi. Sā tassa gehe vasantī ekaṃ dhītaraṃ vijāyi. Atha sā ekadivasaṃ dhītaraṃ gahetvā ṭhitā sāmikena bhaṇḍitvā dhītaraṃ mañcake khipi. Dārikāya sīsaṃ thokaṃ bhindi. Tato sāpi sāmikaṃ bhāyitvā rājagahameva paccāgantvā serivicārena vicarati. Tassā putto paṭhamayobbane ṭhito ‘‘mātā’’ti ajānanto attano pajāpatiṃ akāsi. Aparabhāge taṃ corajeṭṭhakadhītaraṃ bhaginibhāvaṃ ajānanto vivāhaṃ katvā attano gehaṃ ānesi. Evaṃ so attano mātaraṃ bhaginiñca pajāpatī katvā vāsesi. Tena tā ubhopi sapattivāsaṃ vasiṃsu. Athekadivasaṃ mātā dhītu kesavaṭṭiṃ mocetvā ūkaṃ olokentī sīse vaṇaṃ disvā ‘‘appevanāmāyaṃ mama dhītā bhaveyyā’’ti pucchitvā saṃvegajātā hutvā rājagahe bhikkhunupassayaṃ gantvā pabbajitvā katapubbakiccā vivekavāsaṃ vasantī attano ca pubbapaṭipattiṃ paccavekkhitvā ‘‘ubho mātā’’tiādikā gāthā abhāsi. Tā pana tāya vuttagāthāva kāmesu ādīnavadassanavasena paccanubhāsantī ayaṃ therī **‘‘ubho mātā ca dhītā cā’’**tiādimāha. Tena vuttaṃ – ‘‘sā jhānasukhena phalasukhena nibbānasukhena ca vītināmentī imā tisso gāthā abhāsī’’ti.

Tattha **asucī**ti kilesāsucipaggharaṇena asucī. **Duggandhā**ti visagandhavāyanena pūtigandhā. **Bahukaṇṭakā**ti visūyikappavattiyā sucaritavinivijjhanaṭṭhena bahuvidhakilesakaṇṭakā. Tathā hi te **sattisūlūpamā kāmā**ti vuttā. **Yatthā**ti yesu kāmesu paribhuñjitabbesu. **Sabhariyā**ti samānabhariyā, sapattiyoti attho.

227. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhuṃ visodhitaṃ;
Cetopariccañāṇañca, sotadhātu visodhitā.

228. ‘‘Iddhīpi me sacchikatā, patto me āsavakkhayo;

Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ''.

''Pubbenivāsa''ntiādikā dve gāthā attano adhigatavisesaṃ paccavekkhitvā pītisomanassajātāya theriyā vuttā. Tattha **cetopariccañāṇa**nti cetopariyañāṇaṃ, sacchikataṃ, pattanti vā sambandho.

229. ''Iddhiyā abhinimmitvā, caturassaṃ rathaṃ ahaṃ;
Buddhassa pāde vanditvā, lokanāthassa tādino''ti. –

Ayaṃ gāthā yadā bhagavā yamakapāṭihāriyaṃ kātuṃ kaṇḍambarukkhamūlaṃ upasaṅkami, tadā ayaṃ therī evarūpaṃ rathaṃ nimminitvā tena saddhiṃ satthu santikaṃ gantvā bhagavā ''ahaṃ pāṭihāriyaṃ karissāmi titthiyamadanimmathanāya, anujānāthā''ti vatvā satthu santike aṭṭhāsi, taṃ saddhāya vuttā. Tattha **iddhiyā abhinimmitvā, caturassaṃ rathaṃ aha**nti catūhi assehi yojitaṃ rathaṃ iddhiyā abhinimminitvā **buddhassa** bhagavato pāde vanditvā ekamantaṃ aṭṭhāsinti adhippāyo.

230. ''Supupphitaggaṃ upagamma pādapaṃ, ekā tuvaṃ tiṭṭhasi sālamūle;
Na cāpi te dutiyo atthi koci, bāle na tvaṃ bhāyasi dhuttakānaṃ''.

Tattha **supupphitagga**nti suṭṭhu pupphitaaggaṃ, aggato paṭṭhāya sabbaphālipullantī attho. **Pādapa**nti rukkhaṃ, idha pana sālarukkho adhippeto. **Ekā tuva**nti ekikā tvaṃ idha tiṭṭhasi. **Na cāpi te dutiyo atthi kocī**ti tava sahāyabhūto ārakkhako kocipi natthi, rūpasampattiyā vā tuyhaṃ dutiyo kocipi natthi, asadisarūpā ekikāva imasmiṃ janavivitte ṭhāne tiṭṭhasi. **Bāle na tvaṃ bhāyasi dhuttakāna**nti taruṇike tvaṃ dhuttapurisānaṃ kathaṃ na bhāyasi, sakiñcanakārino dhuttāti adhippāyo. Imaṃ kira gāthaṃ māro ekadivasaṃ theriṃ supupphite sālavane divāvihāraṃ nisinnaṃ disvā upasaṅkamitvā vivekato vicchinditukāmo vīmaṃsanto āha. Atha naṃ therī santajjentī attano ānubhāvavasena –

231. ''Sataṃ sahassānipi dhuttakānaṃ, samāgatā edisakā bhaveyyuṃ;
Lomaṃ na iñje napi sampavedhe, kiṃ me tuvaṃ māra karissaseko.

232. ''Esā antaradhāyāmi, kucchiṃ vā pavisāmi te;
Bhamukantare tiṭṭhāmi, tiṭṭhantiṃ maṃ na dakkhasi.

233. ''Cittamhi vasībhūtāhaṃ, iddhipādā subhāvitā;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

234. ''Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ kāmaratiṃ brūsi, aratī dāni sā mama.

235. ''Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antakā''ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **sataṃ sahassānipi dhuttakānaṃ**, **samāgatā edisakā bhaveyyu**nti yādisako tvaṃ edisakā evarūpā anekasatasahassamattāpi dhuttakā samāgatā yadi bhaveyyuṃ. **Lomaṃ na iñje napi sampavedhe**ti lomamattampi na iñjeyya na sampavedheyya. **Kiṃ me tuvaṃ māra karissaseko**ti māra, tvaṃ ekakova mayhaṃ kiṃ karissasi?

Idāni mārassa attano kiñcipi kātuṃ asamatthataṃyeva vibhāventī **''esā antaradhāyāmī''**ti gāthamāha. Tassattho – māra, esāhaṃ tava purato ṭhitāva antaradhāyāmi adassanaṃ gacchāmi, ajānantasseva te kucchiṃ vā pavisāmi, bhamukantare vā tiṭṭhāmi, evaṃ tiṭṭhantiñca maṃ tvaṃ na passasi.

Kasmāti ce? **Cittamhi vasībhūtāhaṃ, iddhipādā subhāvitā,** ahaṃ camhi māra, mayhaṃ cittaṃ vasībhāvappattaṃ, cattāropi iddhipādā mayā suṭṭhu bhāvitā bahulīkatā, tasmā ahaṃ yathāvuttāya iddhivisayatāya pahomīti. Sesaṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānameva.

Uppalavaṇṇātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Soḷasanipāto

1. Puṇṇātherīgāthāvaṇṇanā

Soḷasanipāte **udahārī ahaṃ sīte**tiādikā puṇṇāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā hetusampannatāya sañjātasaṃvegā bhikkhunīnaṃ santikaṃ gantvā dhammaṃ sutvā laddhappasādā pabbajitvā parisuddhasīlā tīṇi piṭakāni uggahetvā bahussutā dhammadharā dhammakathikā ca ahosi. Yathā ca vipassissa bhagavato sāsane, evaṃ sikhissa vessabhussa kakusandhassa koṇāgamanassa kassapassa ca bhagavato sāsane pabbajitvā sīlasampannā bahussutā dhammadharā dhammakathikā ca ahosi. Mānadhātukattā pana kilese samucchindituṃ nāsakkhi. Mānopanissayavasena kammassa katattā imasmiṃ buddhuppāde anāthapiṇḍikassa seṭṭhino gharadāsiyā kucchimhi nibbatti, **puṇṇā**tissā nāmaṃ ahosi. Sā **sīhanādasuttantadesanāya** (ma. ni. 1.146 ādayo) sotāpannā hutvā pacchā udakasuddhikaṃ brāhmaṇaṃ dametvā seṭṭhinā sambhāvitā hutvā tena bhujissabhāvaṃ pāpitā taṃ pabbajjaṃ anujānāpetvā pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.4.184-203) –

‘‘Vipassino bhagavato, sikhino vessabhussa ca;
Kakusandhassa munino, koṇāgamanatādino.

‘‘Kassapassa ca buddhassa, pabbajitvāna sāsane;
Bhikkhunī sīlasampannā, nipakā saṃvutindriyā.

‘‘Bahussutā dhammadharā, dhammatthapaṭipucchikā;
Uggahetā ca dhammānaṃ, sotā payirupāsitā.

‘‘Desentī janamajjhehaṃ, ahosiṃ jinasāsane;
Bāhusaccena tenāhaṃ, pesalā abhimaññisaṃ.

‘‘Pacchime ca bhave dāni, sāvatthiyaṃ puruttame;
Anāthapiṇḍino gehe, jātāhaṃ kumbhadāsiyā.

‘‘Gatā udakahāriyaṃ, sotthiyaṃ dijamaddasaṃ;
Sītaṭṭaṃ toyamajjhamhi, taṃ disvā idamabraviṃ.

‘‘Udahārī ahaṃ sīte, sadā udakamotariṃ;
Ayyānaṃ daṇḍabhayabhītā, vācādosabhayaṭṭitā.

‘‘Kassa brāhmaṇa tvaṃ bhīto, sadā udakamotari;
Vedhamānehi gattehi, sītaṃ vedayase bhusaṃ.

‘‘Jānantī vata maṃ bhoti, puṇṇike paripucchasi;

Karontaṃ kusalaṃ kammaṃ, rundhantaṃ katapāpakaṃ.

‘‘Yo ca vuḍḍho daharo vā, pāpakammaṃ pakubbati;
Dakābhisecanā sopi, pāpakammā pamuccati.

‘‘Uttarantassa akkhāsiṃ, dhammatthasaṃhitaṃ padaṃ;
Tañca sutvā sa saṃviggo, pabbajitvārahā ahu.

‘‘Pūrentī ūnakasataṃ, jātā dāsikule yato;
Tato puṇṇāti nāmaṃ me, bhujissaṃ maṃ akaṃsu te.

‘‘Seṭṭhiṃ tatonujānetvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa vāhasā.

‘‘Bhāvanāya mahāpaññā, suteneva sutāvinī;
Mānena nīcakulajā, na hi kammaṃ vinassati.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti. Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

236. ‘‘Udahārī ahaṃ sīte, sadā udakamotariṃ;
Ayyānaṃ daṇḍabhayabhītā, vācādosabhayaṭṭitā.

237. ‘‘Kassa brāhmaṇa tvaṃ bhīto, sadā udakamotari;
Vedhamānehi gattehi, sītaṃ vedayase bhusaṃ.

238. ‘‘Jānantī vata maṃ bhoti, puṇṇike paripucchasi;
Karontaṃ kusalaṃ kammaṃ, rundhantaṃ katapāpakaṃ.

239. ‘‘Yo ca vuḍḍho daharo vā, pāpakammaṃ pakubbati;
Dakābhisecanā sopi, pāpakammā pamuccati.

240. ‘‘Ko nu te idamakkhāsi, ajānantassa ajānako;
‘Dakābhisecanā nāma, pāpakammā pamuccati’.

241. ‘‘Saggaṃ nūna gamissanti, sabbe maṇḍūkakacchapā;
Nāgā ca susumārā ca, ye caññe udake carā.

242. ‘‘Orabbhikā sūkarikā, macchikā migabandhakā;
Corā ca vajjhaghātā ca, ye caññe pāpakammino;
Dakābhisecanā tepi, pāpakammā pamuccare.

243. ‘‘Sace imā nadiyo te, pāpaṃ pubbe kataṃ vahuṃ;
Puññampi mā vaheyyuṃ te, tena tvaṃ paribāhiro.

244. ‘‘Yassa brāhmaṇa tvaṃ bhīto, sadā udakamotari;
Tameva brahme mākāsi, mā te sītaṃ chaviṃ hane.

245. ‘‘Kummaggapaṭipannaṃ maṃ, ariyamaggaṃ samānayi;
Dakābhisecanā bhoti, imaṃ sāṭaṃ dadāmi te.

246. ‘‘Tuyheva sāṭako hotu, nāhamicchāmi sāṭakaṃ;
Sace bhāyasi dukkhassa, sace te dukkhamappiyaṃ.

247. ‘‘Mākāsi pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho;
Sace ca pāpakaṃ kammaṃ, karissasi karosi vā.

248. ‘‘Na te dukkhā pamutyatthi, upeccāpi palāyato;
Sace bhāyasi dukkhassa, sace te dukkhamappiyaṃ.

249. ‘‘Upehi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
Samādiyāhi sīlāni, taṃ te atthāya hehiti.

250. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
Samādiyāmi sīlāni, taṃ me atthāya hehiti.

251. ‘‘Brahmabandhu pure āsiṃ, ajjamhi saccabrāhmaṇo;
Tevijjo vedasampanno, sottiyo camhi nhātako’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **udahārī**ti ghaṭena udakaṃ vāhikā. **Sīte tadā udakamotari**nti sītakālepi sabbadā rattindivaṃ udakaṃ otariṃ. Yadā yadā ayyakānaṃ udakena attho, tadā tadā udakaṃ pāvisiṃ, udakamotaritvā udakaṃ upanesinti adhippāyo. **Ayyānaṃ daṇḍabhayabhītā**ti ayyakānaṃ daṇḍabhayena bhītā. **Vācādosabhayaṭṭitā**ti vacīdaṇḍabhayena ceva dosabhayena ca aṭṭitā pīḷitā, sītepi udakamotarinti yojanā.

Athekadivasaṃ puṇṇā dāsī ghaṭena udakaṃ ānetuṃ udakatitthaṃ gatā. Tattha addasa aññataraṃ brāhmaṇaṃ udakasuddhikaṃ himapātasamaye mahati sīte vattamāne pātova udakaṃ otaritvā sasīsaṃ nimujjitvā mante jappitvā udakato uṭṭhahitvā allavatthaṃ allakesaṃ pavedhantaṃ dantavīṇaṃ vādayamānaṃ. Taṃ disvā karuṇāya sañcoditamānasā tato naṃ diṭṭhigatā vivecetukāmā **‘‘kassa, brāhmaṇa, tvaṃ bhīto’’**ti gāthamāha. Tattha kassa, brāhmaṇa, tvaṃ kuto ca nāma bhayahetuto bhīto hutvā **sadā udakamotari** sabbakālaṃ sāyaṃ pātaṃ udakaṃ otari. Otaritvā ca **vedhamānehi** kampamānehi **gattehi** sarīrāvayavehi **sītaṃ vedayase bhusaṃ** sītadukkhaṃ ativiya dussahaṃ paṭisaṃvedayasi paccanubhavasi.

Jānantī vata maṃ bhotīti, bhoti puṇṇike, tvaṃ taṃ upacitaṃ pāpakammaṃ **rundhantaṃ** nivāraṇasamatthaṃ kusalaṃ kammaṃ iminā udakorohanena **karontaṃ** maṃ jānantī vata paripucchasi.

Nanu ayamattho loke pākaṭo eva. Kathāpi mayaṃ tuyhaṃ vadāmāti dassento **‘‘yo ca vuḍḍho’’**ti gāthamāha. Tassattho – vuḍḍho vā daharo vā majjhimo vā yo koci hiṃsādibhedaṃ **pāpakammaṃ pakubbati** ativiya karoti, sopi bhusaṃ pāpakammanirato **dakābhisecanā** sinānena tato pāpakammā **pamuccati** accantameva vimuccatīti.

Taṃ sutvā puṇṇikā tassa paṭivacanaṃ dentī **‘‘ko nu te’’**tiādimāha. Tattha **ko nu te idamakkhāsi, ajānantassa ajānako**ti kammavipākaṃ ajānantassa te sabbena sabbaṃ kammavipākaṃ ajānato ajānako aviddasu bālo udakābhisecanahetu pāpakammato pamuccatīti, **idaṃ** atthajātaṃ ko nu nāma akkhāsi, na so saddheyyavacano, nāpi cetaṃ yuttanti adhippāyo.

Idānissa tameva yuttiabhāvaṃ vibhāventī **‘‘saggaṃ nūna gamissantī’’**tiādimāha. Tattha **nāgā**ti vijjhasā. **Susumārā**ti kumbhīlā. **Ye caññe udake carā**ti ye caññepi vārigocarā macchamakaranandiyāvattādayo ca, tepi **saggaṃ nūna gamissanti** devalokaṃ upapajjissanti maññe, udakābhisecanā pāpakammato mutti hoti ceti attho.

Orabbhikāti urabbhaghātakā. **Sūkarikā**ti sūkaraghātakā. **Macchikā**ti kevaṭṭā. **Migabandhakā**ti māgavikā. **Vajjhaghātā**ti vajjhaghātakamme niyuttā.

Puññampi mā vaheyyunti imā aciravatiādayo nadiyo yathā tayā pubbe kataṃ pāpaṃ tattha udakābhisecanena sace vahuṃ nīhareyyuṃ, tathā tayā kataṃ puññampi imā nadiyo vaheyyuṃ pavāheyyuṃ. **Tena tvaṃ paribāhiro assa** tathā sati tena puññakammena tvaṃ paribāhiro virahitova bhaveyyāti na cetaṃ yuttanti adhippāyo. Yathā vā udakena udakorohakassa puññapavāhanaṃ na hoti, evaṃ pāpapavāhanampi na hoti eva. Kasmā? Nhānassa pāpahetūnaṃ appaṭipakkhabhāvato. Yo yaṃ vināseti, so tassa paṭipakkho. Yathā āloko andhakārassa, vijjā ca avijjāya, na evaṃ nhānaṃ pāpassa. Tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ ‘‘na udakābhisecanā pāpato parimuttī’’ti. Tenāha bhagavā –

‘‘Na udakena sucī hoti, bahvettha nhāyatī jano;
Yamhi saccañca dhammo ca, so sucī so ca brāhmaṇo’’ti. (udā. 9; netti. 104);

Idāni yadi pāpaṃ pavāhetukāmosi, sabbena sabbaṃ pāpaṃ mā karohīti dassetuṃ **‘‘yassa, brāhmaṇā’’**ti gāthamāha. Tattha **tameva brahme mākāsī**ti yato pāpato tvaṃ bhīto, tameva pāpaṃ brahme, brāhmaṇa, tvaṃ mā akāsi. Udakorohanaṃ pana īdise sītakāle kevalaṃ sarīrameva bādhati. Tenāha – **‘‘mā te sītaṃ chaviṃ hane’’**ti, īdise sītakāle udakābhisecanena jātasītaṃ tava sarīracchaviṃ mā haneyya mā bādhesīti attho.

Kummaggapaṭipannaṃ manti ‘‘udakābhisecanena suddhi hotī’’ti imaṃ kummaggaṃ micchāgāhaṃ paṭipannaṃ paggayha ṭhitaṃ maṃ. **Ariyamaggaṃ samānayī**ti ‘‘sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā’’ti (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 116, 124; peṭako. 29) imaṃ buddhādīhi ariyehi gatamaggaṃ samānayi, sammadeva upanesi, tasmā bhoti imaṃ sāṭakaṃ tuṭṭhidānaṃ ācariyabhāgaṃ tuyhaṃ dadāmi, taṃ paṭigganhāti attho.

Sā taṃ paṭikkhipitvā dhammaṃ kathetvā saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāpetuṃ **‘‘tuyheva sāṭako hotu, nāhamicchāmi sāṭaka’’**nti vatvā **‘‘sace bhāyasi dukkhassā’’**tiādimāha. Tassattho – yadi tuvaṃ sakalāpāyike sugatiyañca aphāsukatādobhaggatādibhedā dukkhā bhāyasi. Yadi te taṃ appiyaṃ na iṭṭhaṃ. **Āvi vā** paresaṃ pākaṭabhāvena appaṭicchannaṃ katvā kāyena vācāya pāṇātipātādivasena vā **yadi vā raho** apākaṭabhāvena paṭicchannaṃ katvā manodvāreyeva abhijjhādivasena vā aṇumattampi **pāpakaṃ** lāmakaṃ kammaṃ **mākāsi** mā kari. Atha pana taṃ pāpakammaṃ āyatiṃ karissasi, etarahi karosi vā, ‘‘nirayādīsu catūsu apāyesu manussesu ca tassa phalabhūtaṃ dukkhaṃ ito etto vā palāyante mayi nānubandhissatī’’ti adhippāyena **upecca** sañcicca palāyatopi te tato pāpato mutti mokkhā natthi, gatikālādipaccayantarasamavāye sati vipaccate evāti attho. ‘‘Uppaccā’’ti vā pāṭho, uppatitvāti attho. Evaṃ pāpassa akaraṇena dukkhābhāvaṃ dassetvā idāni puññassa karaṇenapi taṃ dassetuṃ **‘‘sace bhāyasī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tādina**nti diṭṭhādīsu tādibhāvappattaṃ. Yathā vā purimakā sammāsambuddhā passitabbā, tathā passitabbato tādi, taṃ buddhaṃ saraṇaṃ upehīti yojanā. Dhammasaṅghesupi eseva nayo. Tādīnaṃ varabuddhānaṃ dhammaṃ, aṭṭhannaṃ ariyapuggalānaṃ saṅghaṃ samūhanti yojanā. **Ta**nti saraṇagamanaṃ sīlānaṃ samādānañca. **Hehitī**ti bhavissati.

So brāhmaṇo saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāya aparabhāge satthu santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā ghaṭento vāyamanto na cirasseva tevijjo hutvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānento **‘‘brahmabandhū’’**ti gāthamāha.

Tassattho – ahaṃ pubbe brāhmaṇakule uppattimattena brahmabandhu nāmāsiṃ. Tathā irubbedādīnaṃ ajjhenādimattena tevijjo vedasampanno sottiyo nhātako ca nāmāsiṃ. Idāni sabbaso bāhitapāpatāya **saccabrāhmaṇo** paramatthabrāhmaṇo, vijjattayādhigamena **tevijjo,** maggañāṇasaṅkhātena vedena samannāgatattā **vedasampanno,** nittharasabbapāpatāya **nhātako** ca amhīti. Ettha ca brāhmaṇena vuttagāthāpi attanā vuttagāthāpi pacchā theriyā paccekaṃ bhāsitāti sabbā theriyā gāthā eva jātāti.

Puṇṇātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Vīsatinipāto

1. Ambapālītherīgāthāvaṇṇanā

Vīsatinipāte **kāḷakā bhamaravaṇṇasādisā**tiādikā ambapāliyā theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī sikhissa bhagavato sāsane pabbajitvā upasampannā hutvā bhikkhunisikkhāpadaṃ samādāya viharantī, ekadivasaṃ sambahulāhi bhikkhunīhi saddhiṃ cetiyaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ karontī puretaraṃ gacchantiyā khīṇāsavattheriyā khipantiyā sahasā kheḷapiṇḍaṃ cetiyaṅgaṇe patitaṃ, khīṇāsavattheriyā apassitvā gatāya ayaṃ pacchato gacchantī taṃ kheḷapiṇḍaṃ disvā ‘‘kā nāma gaṇikā imasmiṃ ṭhāne kheḷapiṇḍaṃ pātesī’’ti akkosi. Sā bhikkhunikāle sīlaṃ rakkhantī gabbhavāsaṃ jigucchitvā opapātikattabhāve cittaṃ ṭhapesi. Tena carimattabhāve vesāliyaṃ rājuyyāne ambarukkhamūle opapātikā hutvā nibbatti. Taṃ disvā uyyānapālo nagaraṃ upanesi. Ambarukkhamūle nibbattatāya sā **ambapālī**tveva voharīyittha. Atha naṃ abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ vilāsakantatādiguṇavisesasamuditaṃ disvā sambahulā rājakumārā attano attano pariggahaṃ kātukāmā aññamaññaṃ kalahaṃ akaṃsu. Tesaṃ kalahavūpasamatthaṃ tassā kammasañcoditā vohārikā ‘‘sabbesaṃ hotū’’ti gaṇikāṭṭhāne ṭhapesuṃ. Sā satthari paṭiladdhasaddhā attano uyyāne vihāraṃ katvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādetvā pacchā attano puttassa vimalakoṇḍaññattherassa santike dhammaṃ sutvā pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī attano sarīrassa jarājiṇṇabhāvaṃ nissāya saṃvegajātā saṅkhārānaṃ aniccataṃ vibhāventī –

252. ‘‘Kāḷakā bhamaravaṇṇasādisā, vellitaggā mama muddhajā ahuṃ;
Te jarāya sāṇavākasādisā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

253. ‘‘Vāsitova surabhī karaṇḍako, pupphapūra mama uttamaṅgajo;
Taṃ jarāyatha salomagandhikaṃ, saccavādivacanaṃ anaññathā.

254. ‘‘Kānanaṃva sahitaṃ suropitaṃ, kocchasūcivicitaggasobhitaṃ;
Taṃ jarāya viralaṃ tahiṃ tahiṃ, saccavādivacanaṃ anaññathā.

255. ‘‘Kaṇhakhandhakasuvaṇṇamaṇḍitaṃ, sobhate suveṇīhilaṅkataṃ;
Taṃ jarāya khalitaṃ siraṃ kataṃ, saccavādivacanaṃ anaññathā.

256. ‘‘Cittakārasukatāva lekhikā, sobhare su bhamukā pure mama;
Tā jarāya valibhippalambitā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

257. ‘‘Bhassarā surucirā yathā maṇī, nettahesumabhinīlamāyatā;
Te jarāyabhihatā na sobhare, saccavādivacanaṃ anaññathā.

258. ‘‘Saṇhatuṅgasadisī ca nāsikā, sobhate su abhiyobbanaṃ pati;
Sā jarāya upakūlitā viya, saccavādivacanaṃ anaññathā.

259. ‘‘Kaṅkaṇaṃva sukataṃ suniṭṭhitaṃ, sobhare su mama kaṇṇapāḷiyo;
Tā jarāya valibhippalambitā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

260. ‘‘Pattalīmakulavaṇṇasādisā, sobhare su dantā pure mama;
Te jarāya khaṇḍitā cāsitā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

261. ‘‘Kānanamhi vanasaṇḍacārinī, kokilāva madhuraṃ nikūjihaṃ;
Taṃ jarāya khalitaṃ tahiṃ tahiṃ, saccavādivacanaṃ anaññathā.

262. ‘‘Saṇhakamburiva suppamajjitā, sobhate su gīvā pure mama;
Sā jarāya bhaggā vināmitā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

263. ‘‘Vaṭṭapalighasadisopamā ubho, sobhare su bāhā pure mama;
Tā jarāya yathā pāṭalibbalitā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

264. ‘‘Saṇhamuddikasuvaṇṇamaṇḍitā, sobhare su hatthā pure mama;
Te jarāya yathā mūlamūlikā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

265. ‘‘Pīnavaṭṭasahibhuggatā ubho, sobhare su thanakā pure mama;
Thevikīva lambanti nodakā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

266. ‘‘Kañcanassa phalakaṃva sammaṭṭhaṃ, sobhate su kāyo pure mama;
So valīhi sukhumāhi otato, saccavādivacanaṃ anaññathā.

267. ‘‘Nāgabhogasadisopamā ubho, sobhare su ūrū pure mama;
Te jarāya yathā veḷunāḷiyo, saccavādivacanaṃ anaññathā.

268. ‘‘Saṇhanūpurasuvaṇṇamaṇḍitā, sobhare su jaṅghā pure mama;
Tā jarāya tiladaṇḍakāriva, saccavādivacanaṃ anaññathā.

269. ‘‘Tūlapuṇṇasadisopamā ubho, sobhare su pādā pure mama;
Te jarāya phuṭitā valīmatā, saccavādivacanaṃ anaññathā.

270. ‘‘Ediso ahu ayaṃ samussayo, jajjaro bahudukhānamālayo;
Sopalepapatito jarāgharo, saccavādivacanaṃ anaññathā’’ti. –

Imā gāthāyo abhāsi.

Tattha **kāḷakā**ti kāḷakavaṇṇā. **Bhamaravaṇṇasādisā**ti kāḷakā hontāpi bhamarasadisavaṇṇā, siniddhanīlāti attho. **Vellitaggā**ti kuñcitaggā, mūlato paṭṭhāya yāva aggā kuñcitā vellitāti attho. **Muddhajā**ti kesā. **Jarāyā**ti jarāhetu jarāya upahatasobhā. **Sāṇavākasādisā**ti sāṇasadisā vākasadisā ca, sāṇavākasadisā ceva makacivākasadisā cātipi attho. **Saccavādivacanaṃ anaññathā**ti saccavādino avitathavādino sammāsambuddhassa ‘‘sabbaṃ rūpaṃ aniccaṃ jarābhibhūta’’ntiādivacanaṃ anaññathā yathābhūtameva, na tattha vitathaṃ atthīti.

Vāsitova surabhī karaṇḍakoti pupphagandhavāsacuṇṇādīhi vāsito vāsaṃ gāhāpito pasādhanasamuggo viya sugandhi. **Pupphapūra mama uttamaṅgajo**ti campakasumanamallikādīhi pupphehi pūrito pubbe mama kesakalāpo nimmaloti attho. **Ta**nti uttamaṅgajaṃ. **Atha** pacchā etarahi **salomagandhikaṃ** pākatikalomagandhameva jātaṃ. Atha vā **salomagandhika**nti meṇḍakalomehi samānagandhaṃ. ‘‘Eḷakalomagandha’’ntipi vadanti.

Kānanaṃva sahitaṃ suropitanti suṭṭhu ropitaṃ sahitaṃ ghanasannivesaṃ uddhameva uṭṭhitaṃ ujukadīghasākhaṃ upavanaṃ viya. **Kocchasūcivicitaggasobhita**nti pubbe kocchena suvaṇṇasūciyā ca kesajaṭāvijaṭanena vicitaggaṃ hutvā sobhitaṃ, ghanabhāvena vā kocchasadisaṃ hutvā paṇadantasūcīhi vicitaggatāya sobhitaṃ. **Ta**nti uttamaṅgajaṃ. **Viralaṃ tahiṃ tahi**nti tattha tattha viralaṃ vilūnakesaṃ.

Kaṇhakhandhakasuvaṇṇamaṇḍitanti suvaṇṇavajirādīhi vibhūsitaṃ kaṇhakesapuñjakaṃ. Ye pana ‘‘saṇhakaṇḍakasuvaṇṇamaṇḍita’’nti paṭhanti, tesaṃ saṇhāhi suvaṇṇasūcīhi jaṭāvijaṭanena maṇḍitanti attho. **Sobhate suveṇīhilaṅkata**nti sundarehi rājarukkhamālā sadisehi kesaveṇīhi alaṅkataṃ hutvā pubbe virājate. **Taṃ jarāya khalitaṃ siraṃ kata**nti taṃ tathā sobhitaṃ siraṃ idāni jarāya khalitaṃ khaṇḍitākhaṇḍitaṃ vilūnakesaṃ kataṃ.

Cittakārasukatāva lekhikāti cittakārena sippinā nīlāya vaṇṇadhātuyā suṭṭhu katā lekhā viya sobhate. **Su bhamukā pure mamā**ti sundarā bhamukā pubbe mama sobhanaṃ gatā. **Valibhippalambitā**ti nalāṭante uppannāhi valīhi palambantā ṭhitā.

Bhassarāti bhāsurā. **Surucirā**ti suṭṭhu rucirā. **Yathā maṇī**ti maṇimuddikā viya. **Nettahesu**nti sunettā ahesuṃ. **Abhinīlamāyatā**ti abhinīlā hutvā āyatā. **Te**ti nettā. **Jarāyabhihatā**ti jarāya abhihatā.

Saṇhatuṅgasadisī cāti saṇhā tuṅgā sesamukhāvayavānaṃ anurūpā ca. **Sobhate**ti vaṭṭetvā ṭhapitaharitālavaṭṭi viya mama nāsikā sobhate. **Su abhiyobbanaṃ patī**ti sundare abhinavayobbanakāle sā nāsikā idāni jarāya nivāritasobhatāya pariseditā viya varattā viya ca jātā.

Kaṅkaṇaṃva sukataṃ suniṭṭhitanti suparikammakataṃ suvaṇṇakaṅkaṇaṃ viya vaṭṭulabhāvaṃ sandhāya vadati. **Sobhare**ti sobhante. ‘‘Sobhante’’ti vā pāṭho. **Su**iti nipātamattaṃ. **Kaṇṇapāḷiyo**ti kaṇṇagandhā. **Valibhippalambitā**ti tahiṃ tahiṃ uppannavalīhi valitā hutvā vaṭṭaniyā paṇāmitavatthakhandhā viya bhassantā olambanti.

Pattalīmakulavaṇṇasādisāti kadalimakulasadisavaṇṇasaṇṭhānā. **Khaṇḍitā**ti bhedanapatanehi khaṇḍitā khaṇḍabhāvaṃ gatā. **Asitā**ti vaṇṇabhedena asitabhāvaṃ gatā.

Kānanamhi vanasaṇḍacārinī, kokilāva madhuraṃ nikūjihanti vanasaṇḍe gocaracaraṇena vanasaṇḍacārinī kānane anusaṃgītanivāsinī kokilā viya madhurālāpaṃ nikūjihaṃ. **Ta**nti nikūjitaṃ ālāpaṃ. **Khalitaṃ tahiṃ tahi**nti khaṇḍadantādibhāvena tattha tattha pakkhalitaṃ jātaṃ.

Saṇhakamburiva suppamajjitāti suṭṭhu pamajjitā saṇhā suvaṇṇasaṅkhā viya. **Bhaggā vināmitā**ti maṃsaparikkhayena vibhūtasirājālatāya bhaggā hutvā vinatā.

Vaṭṭapalighasadisopamāti vaṭṭena palighadaṇḍena samasamā. **Tā**ti tā ubhopi bāhāyo. **Yathā pāṭalibbalitā**ti jajjarabhāvena palitapāṭalisākhāsadisā.

Saṇhamuddikasuvaṇṇamaṇḍitāti suvaṇṇamayāhi maṭṭhabhāsurāhi muddikāhi vibhūsitā. **Yathā mūlamūlikā**ti mūlakakaṇḍasadisā.

Pīnavaṭṭasahituggatāti pīnā vaṭṭā aññamaññaṃ sahitāva hutvā uggatā uddhamukhā. **Sobhate su**

thanakā pure mamāti mama ubhopi thanā yathāvuttarūpā hutvā suvaṇṇakalasiyo viya sobhiṃsu. Puthutte hi idaṃ ekavacanaṃ, atītatthe ca vattamānavacanaṃ. **Thevikīva lambanti nodakā**ti te ubhopi me thanā nodakā galitajalā veṇudaṇḍake ṭhapitaudakabhasmā viya lambanti.

Kañcanaphalakaṃva sammaṭṭhanti jātihiṅgulakena makkhitvā ciraparimajjitasovaṇṇaphalakaṃ viya sobhate. **So valīhi sukhumāhi otato**ti so mama kāyo idāni sukhumāhi valīhi tahiṃ tahiṃ vitato valittacataṃ āpanno.

Nāgabhogasadisopamāti hatthināgassa hatthena samasamā. Hattho hi idha bhuñjati etenāti bhogoti vutto. **Te**ti ūruyo. **Yathā veḷunāḷiyo**ti idāni veḷupabbasadisā ahesuṃ.

Saṇhanūpurasuvaṇṇamaṇḍitāti siniddhamaṭṭhehi suvaṇṇanūpurehi vibhūsitā. **Jaṅghā**ti aṭṭhijaṅghāyo. **Tā**ti tā jaṅghāyo. **Tiladaṇḍakārivā**ti appamaṃsalohitattā kisabhāvena lūnāvasiṭṭhavisukkhatiladaṇḍakā viya ahesuṃ. Ra-kāro padasandhikaro.

Tūlapuṇṇasadisopamāti mudusiniddhabhāvena simbalitūlapuṇṇapaliguṇṭhitaupāhanasadisā. Te mama pādā idāni phuṭitā phalitā, **valīmatā** valimanto jātā.

Edisoti evarūpo. **Ahu** ahosi yathāvuttappakāro. **Ayaṃ samussayo**ti ayaṃ mama kāyo. **Jajjaro**ti sithilābandho. **Bahudukhānamālayo**ti jarādihetukānaṃ bahūnaṃ dukkhānaṃ ālayabhūto. **Sopalepapatito**ti so ayaṃ samussayo apalepapatito abhisaṅkhārālepaparikkhayena patito pātābhimukhoti attho. Sopi alepapatitoti vā padavibhāgo, so evattho. **Jarāgharo**ti jiṇṇagharasadiso. Jarāya vā gharabhūto ahosi. Tasmā **saccavādino** dhammānaṃ yathābhūtaṃ sabhāvaṃ sammadeva ñatvā kathanato avitathavādino sammāsambuddhassa mama satthuvacanaṃ anaññathā.

Evaṃ ayaṃ therī attano attabhāve aniccatāya sallakkhaṇamukhena sabbesupi tebhūmakadhammesu aniccataṃ upadhāretvā tadanusārena tattha dukkhalakkhaṇaṃ anattalakkhaṇañca āropetvā vipassanaṃ ussukkāpentī maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.4.204-219) –

‘‘Yo raṃsiphusitāveḷo, phusso nāma mahāmuni;
Tassāhaṃ bhaginī āsiṃ, ajāyiṃ khattiye kule.

‘‘Tassa dhammaṃ suṇitvāhaṃ, vippasannena cetasā;
Mahādānaṃ daditvāna, patthayiṃ rūpasampadaṃ.

‘‘Ekatiṃse ito kappe, sikhī lokagganāyako;
Uppanno lokapajjoto, tilokasaraṇo jino.

‘‘Tadāruṇapure ramme, brahmaññakulasambhavā;
Vimuttacittaṃ kupitā, bhikkhuniṃ abhisāpayiṃ.

‘‘Vesikāva anācārā, jinasāsanadūsikā;
Evaṃ akkosayitvāna, tena pāpena kammunā.

‘‘Dāruṇaṃ nirayaṃ gantvā, mahādukkhasamappitā;
Tato cutā manussesu, upapannā tapassinī.

‘‘Dasajātisahassāni, gaṇikattamakārayiṃ;
Tamhā pāpā na muccissaṃ, bhutvā duṭṭhavisaṃ yathā.

‘‘Brahmacariyamasevissaṃ, kassape jinasāsane;
Tena kammavipākena, ajāyiṃ tidase pure.

‘‘Pacchime bhave sampatte, ahosiṃ opapātikā;
Ambasākhantare jātā, ambapālīti tenahaṃ.

‘‘Parivutā pāṇakoṭīhi, pabbajiṃ jinasāsane;
Pattāhaṃ acalaṃ ṭhānaṃ, dhītā buddhassa orasā.

‘‘Iddhīsu ca vasī homi, sotadhātuvisuddhiyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmuni.

‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa vāhasā.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavā.

‘‘Svāgataṃ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena tā eva gāthā paccudāhāsīti.

Ambapālītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rohinītherīgāthāvaṇṇanā

Samaṇāti bhoti supītiādikā rohiniyā theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī ito ekanavutikappe vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā, ekadivasaṃ bandhumatīnagare bhagavantaṃ piṇḍāya carantaṃ disvā pattaṃ gahetvā pūvassa pūretvā bhagavato datvā pītisomanassajātā pañcapatiṭṭhitena vandi. Sā tena puññakammena devamanussesu saṃsarantī anukkamena upacitavimokkhasambhārā hutvā imasmiṃ buddhuppāde vesāliyaṃ mahāvibhavassa brāhmaṇassa gehe nibbattitvā **rohinī**ti laddhanāmā viññutaṃ patvā, satthari vesāliyaṃ viharante vihāraṃ gantavā dhammaṃ sutvā sotāpannā hutvā mātāpitūnaṃ dhammaṃ desetvā sāsane pasādaṃ uppādetvā te anujānāpetvā sayaṃ pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ –

‘‘Nagare bandhumatiyā, vipassissa mahesino;
Piṇḍāya vicarantassa, pūvedāsimahaṃ tadā.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

‘‘Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;

Paññāsacakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Manasā patthitā nāma, sabbā mayhaṃ samijjhatha;
Sampattiṃ anubhotvāna, devesu manujesu ca.

‘‘Pacchime bhavasampatte, jāto vippakule ahaṃ;
Rohinī nāma nāmena, ñātakehi piyāyitā.

‘‘Bhikkhūnaṃ santikaṃ gantvā, dhammaṃ sutvā yathātathaṃ;
Saṃviggamānasā hutvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

‘‘Yoniso padahantīnaṃ, arahattamapāpuṇiṃ;
Ekanavutito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pūvadānassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā pubbe sotāpannakāle pitarā attanā ca vacanapaṭivacanavasena vuttagāthā udānavasena bhāsantī –

271. ‘‘Samaṇāti bhoti supi, samaṇāti pabujjhasi;
Samaṇāneva kittesi, samaṇī nūna bhavissasi.

272. ‘‘Vipulaṃ annañca pānañca, samaṇānaṃ pavecchasi;
Rohinī dāni pucchāmi, kena te samaṇā piyā.

273. ‘‘Akammakāmā alasā, paradattūpajīvino;
Āsaṃsukā sādukāmā, kena te samaṇā piyā.

274. ‘‘Cirassaṃ vata maṃ tāta, samaṇānaṃ paripucchasi;
Tesaṃ te kittayissāmi, paññāsīlaparakkamaṃ.

275. ‘‘Kammakāmā analasā, kammaseṭṭhassa kārakā;
Rāgaṃ dosaṃ pajahanti, tena me samaṇā piyā.

276. ‘‘Tīṇi pāpassa mūlāni, dhunanti sucikārino;
Sabbaṃ pāpaṃ pahīnesaṃ, tena me samaṇā piyā.

277. ‘‘Kāyakammaṃ suci nesaṃ, vacīkammañca tādisaṃ;
Manokammaṃ suci nesaṃ, tena me samaṇā piyā.

278. ‘‘Vimalā saṅkhamuttāva, suddhā santarabāhirā;
Puṇṇā sukkāna dhammānaṃ, tena me samaṇā piyā.

279. ‘‘Bahussutā dhammadharā, ariyā dhammajīvino;
Atthaṃ dhammañca desenti, tena me samaṇā piyā.

280. ‘‘Bahussutā dhammadharā, ariyā dhammajīvino;
Ekaggacittā satimanto, tena me samaṇā piyā.

281. ‘‘Dūraṅgamā satimanto, mantabhāṇī anuddhatā;
Dukkhassantaṃ pajānanti, tena me samaṇā piyā.

282. ‘‘Yasmā gāmā pakkamanti, na vilokenti kiñcanaṃ;
Anapekkhāva gacchanti, tena me samaṇā piyā.

283. ‘‘Na te saṃ koṭṭhe openti, na kumbhiṃ na khaḷopiyaṃ;
Pariniṭṭhitamesānā, tena me samaṇā piyā.

284. ‘‘Na te hiraññaṃ gaṇhanti, na suvaṇṇaṃ na rūpiyaṃ;
Paccuppannena yāpenti, tena me samaṇā piyā.

285. ‘‘Nānākulā pabbajitā, nānājanapadehi ca;
Aññamaññaṃ pihayanti, tena me samaṇā piyā.

286. ‘‘Atthāya vata no bhoti, kule jātāsi rohinī;
Saddhā buddhe ca dhamme ca, saṅghe ca tibbagāravā.

287. ‘‘Tuvañhetaṃ pajānāsi, puññakkhettaṃ anuttaraṃ;
Amhampi ete samaṇā, paṭiggaṇhanti dakkhiṇaṃ.

288. ‘‘Patiṭṭhito hettha yañño, vipulo no bhavissati;
Sace bhāyasi dukkhassa, sace te dukkhamappiyaṃ.

289. ‘‘Upehi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
Samādiyāhi sīlāni, taṃ te atthāya hehiti.

290. ‘‘Upemi saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
Samādiyāmi sīlāni, taṃ me atthāya hehiti.

291. ‘‘Brahmabandhu pure āsiṃ, so idānimhi brāhmaṇo;
Tevijjo sottiyo camhi, vedagū camhi nhātako’’ti. –

Imā gāthā paccudāhāsi.

Tattha ādito tisso gāthā attano dhītu bhikkhūsu sammutiṃ anicchantena vuttā. Tattha **samaṇāti bhoti supī**ti bhoti tvaṃ supanakālepi ‘‘samaṇā samaṇā’’ti kittentī samaṇapaṭibaddhaṃyeva kathaṃ kathentī supasi. **Samaṇāti pabujjhasī**ti supanato uṭṭhahantīpi ‘‘samaṇā’’iccevaṃ vatvā pabujjhasi niddāya vuṭṭhāsi. **Samaṇāneva kittesī**ti sabbakālampi samaṇe eva samaṇānameva vā guṇe kittesi abhitthavasi. **Samaṇī nūna bhavissasī**ti gihirūpena ṭhitāpi cittena samaṇī eva maññe bhavissasi. Atha vā **samaṇī nūna bhavissasī**ti idāni gihirūpena ṭhitāpi na cireneva samaṇī eva maññe bhavissasi samaṇesu eva ninnapoṇabhāvato.

Pavecchasīti desi. **Rohinī dāni pucchāmī**ti, amma rohini, taṃ ahaṃ idāni pucchāmīti brāhmaṇo attano dhītaraṃ pucchanto āha. **Kena te samaṇā piyā**ti, amma rohini, tvaṃ sayantīpi pabujjhantīpi aññadāpi samaṇānameva guṇe kittayasi, kena nāma kāraṇena tuyhaṃ samaṇā piyāyitabbā jātāti attho.

Idāni brāhmaṇo samaṇesu dosaṃ dhītu ācikkhanto **‘‘akammakāmā’’**ti gāthamāha. Tattha **akammakāmā**ti na kammakāmā, attano paresañca atthāvahaṃ kiñci kammaṃ na kātukāmā. **Alasā**ti kusītā. **Paradattūpajīvino**ti parehi dinneneva upajīvanasīlā. **Āsaṃsukā**ti tato eva ghāsacchādanādīnaṃ āsīsanakā. **Sādukāmā**ti sāduṃ madhurameva āhāraṃ icchanakā. Sabbametaṃ brāhmaṇo samaṇānaṃ guṇe ajānanto attanāva parikappitaṃ dosamāha.

Taṃ sutvā rohinī ‘‘laddho dāni me okāso ayyānaṃ guṇe kathetu’’nti tuṭṭhamānasā bhikkhūnaṃ guṇe kittetukāmā paṭhamaṃ tāva tesaṃ kittane somanassaṃ pavedentī **‘‘cīrassaṃ vata maṃ, tātā’’**ti gāthamāha. Tattha **cirassaṃ vatā**ti cirena vata. **Tātā**ti pitaraṃ ālapati. **Samaṇāna**nti samaṇe samaṇānaṃ vā mayhaṃ piyāyitabbaṃ paripucchasi. **Tesa**nti samaṇānaṃ. **Paññāsīlaparakkama**nti paññañca sīlañca ussāhañca.

Kittayissāmīti kathayissāmi. Paṭijānetvā te kittentī ‘‘akammakāmā alasā’’ti tena vuttaṃ dosaṃ tāva nibbeṭhetvā tappaṭipakkhabhūtaṃ guṇaṃ dassetuṃ **‘‘kammakāmā’’**tiādimāha. Tattha **kammakāmā**ti vattapaṭivattādibhedaṃ kammaṃ samaṇakiccaṃ paripūraṇavasena kāmenti icchantīti kammakāmā. Tattha yuttappayuttā hutvā uṭṭhāya samuṭṭhāya vāyamanato na alasāti **analasā**. Taṃ pana kammaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ nibbānāvahameva karontīti **kammaseṭṭhassa kārakā**. Karontā pana taṃ paṭipattiyā anavajjabhāvato **rāgaṃ dosaṃ pajahanti,** yathā rāgadosā pahīyanti, evaṃ samaṇā kammaṃ karonti. **Tena me samaṇā piyā**ti tena yathāvuttena sammāpaṭipajjanena mayhaṃ samaṇā piyāyitabbāti attho.

Tīṇi pāpassa mūlānīti lobhadosamohasaṅkhātāni akusalassa tīṇi mūlāni. **Dhunantī**ti nigghātenti, pajahantīti attho. **Sucikārino**ti anavajjakammakārino. **Sabbaṃ pāpaṃ pahīnesa**nti aggamaggādhigamena esaṃ sabbampi pāpaṃ pahīnaṃ.

Evaṃ ‘‘samaṇā sucikārino’’ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘kāyakamma’’**nti gāthamāha. Taṃ suviññeyyameva.

Vimalā saṅkhamuttāvāti sudhotasaṅkhā viya muttā viya ca vigatamalā rāgādimalarahitā. **Suddhā santarabāhirā**ti santarañca bāhirañca santarabāhiraṃ. Tato santarabāhirato suddhā, suddhāsayapayogāti attho. **Puṇṇā sukkāna dhammāna**nti ekantasukkehi anavajjadhammehi paripuṇṇā, asekhehi sīlakkhandhādīhi samannāgatāti attho.

Suttageyyādibahuṃ sutaṃ etesaṃ, sutena vā uppannāti **bahussutā,** pariyattibāhusaccena paṭivedhabāhusaccena ca samannāgatāti attho. Tameva duvidhampi dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Sattānaṃ ācārasamācārasikkhāpadena arīyantīti **ariyā**. Dhammena ñāyena jīvantīti **dhammajīvino. Atthaṃ dhammañca desentī**ti bhāsitatthañca desanādhammañca kathenti pakāsenti. Atha vā atthato anapetaṃ dhammato anapetañca desenti ācikkhanti.

Ekaggacittāti samāhitacittā. **Satimanto**ti upaṭṭhitasatino.

Dūraṅgamāti araññagatā, manussūpacāraṃ muñcitvā dūraṃ gacchantā, iddhānubhāvena vā yathārucitaṃ dūraṃ ṭhānaṃ gacchantīti dūraṅgamā. Mantā vuccati paññā, tāya bhaṇanasīlatāya **mantabhāṇī**. Na uddhatāti **anuddhatā,** uddhaccarahitā vūpasantacittā. **Dukkhassantaṃ pajānantī**ti vaṭṭadukkhassa pariyantabhūtaṃ nibbānaṃ paṭivijjhanti.

Na vilokenti kiñcananti yato gāmato pakkamanti, tasmiṃ gāme kañci sattaṃ vā saṅkhāraṃ vā apekkhāvasena na olokenti, atha kho pana anapekkhāva gacchanti pakkamanti.

Na te saṃ koṭṭhe opentīti te samaṇā saṃ attano santakaṃ sāpateyyaṃ koṭṭhe na openti na paṭisāmetvā ṭhapenti tādisassa pariggahassa abhāvato. **Kumbhi**nti kumbhiyaṃ. **Khaḷopiya**nti pacchiyaṃ. **Pariniṭṭhitamesānā**ti parakulesu paresaṃ atthāya siddhameva ghāsaṃ pariyesantā.

Hiraññanti kahāpaṇaṃ. **Rūpiya**nti rajataṃ. **Paccuppannena yāpentī**ti atītaṃ ananusocantā anāgatañca apaccāsīsantā paccuppannena yāpenti attabhāvaṃ pavattenti.

Aññamaññaṃ pihayantīti aññamaññasmiṃ mettiṃ karonti. ‘‘Pihāyanti’’pi pāṭho, so eva attho.

Evaṃ so brāhmaṇo dhītuyā santike bhikkhūnaṃ guṇe sutvā pasannamānaso dhītaraṃ pasaṃsanto **‘‘atthāya vatā’’**tiādimāha.

Amhampīti amhākampi. **Dakkhiṇa**nti deyyadhammaṃ.

Etthāti etesu samaṇesu. **Yañño**ti dānadhammo. **Vipulo**ti vipulaphalo. Sesaṃ vuttanayameva.

Evaṃ brāhmaṇo saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhito aparabhāge sañjātasaṃvego pabbajitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahatte patiṭṭhāya attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānento **‘‘brahmabandhū’’**ti gāthamāha. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Rohinītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cāpātherīgāthāvaṇṇanā

Laṭṭhihattho pure āsītiādikā cāpāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī, anukkamena upacitakusalamūlā sambhatavimokkhasambhārā hutvā imasmiṃ buddhuppāde vaṅgahārajanapade aññatarasmiṃ migaluddakagāme jeṭṭhakamigaluddakassa dhītā hutvā nibbatti, **cāpā**tissā nāmaṃ ahosi. Tena ca samayena upako ājīvako bodhimaṇḍato dhammacakkaṃ pavattetuṃ bārāṇasiṃ uddissa gacchantena satthārā samāgato ‘‘vippasannāni kho te, āvuso, indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto, kaṃsi tvaṃ, āvuso, uddissa pabbajito, ko vā te satthā, kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesī’’ti (mahāva. 11; ma. ni. 1.285) pucchitvā –

‘‘Sabbābhibhū sabbavidūhamasmi, sabbesu dhammesu anūpalitto;
Sabbañjaho taṇhākkhaye vimutto, sayaṃ abhiññāya kamuddiseyyaṃ. (dha. pa. 353; mahāva. 11; kathā. 405; ma. ni. 1.285);

‘‘Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo.

‘‘Ahañhi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtomhi nibbuto.

‘‘Dhammacakkaṃ pavattetuṃ, gacchāmi kāsinaṃ puraṃ;
Andhībhūtasmiṃ lokasmiṃ, āhañchaṃ amatadundubhi’’nti. (mahāva. 11; kathā. 405; ma. ni. 1.285) –

Satthārā attano sabbaññubuddhabhāve dhammacakkapavattane ca pavedite pasannacitto so ‘‘hupeyyapāvuso, arahasi anantajino’’ti (mahāva. 11; ma. ni. 1.285) vatvā ummaggaṃ gahetvā pakkanto vaṅgahārajanapadaṃ agamāsi. So tattha ekaṃ migaluddakagāmakaṃ upanissāya vāsaṃ kappesi. Taṃ tattha jeṭṭhakamigaluddako upaṭṭhāsi. So ekadivasaṃ dūraṃ migavaṃ gacchanto ‘‘mayhaṃ arahante mā pamajjī’’ti attano dhītaraṃ cāpaṃ āṇāpetvā agamāsi saddhiṃ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā abhirūpā hoti dassanīyā.

Atha kho upako ājīvako bhikkhācāravelāyaṃ migaluddakassa gharaṃ gato parivisituṃ upagataṃ cāpaṃ disvā rāgena abhibhūto bhuñjitumpi asakkonto bhājanena bhattaṃ ādāya vasanaṭṭhānaṃ gantvā bhattaṃ ekamante nikkhipitvā ‘‘sace cāpaṃ labhissāmi, jīvāmi, no ce, marissāmī’’ti nirāhāro nipajji. Sattame divase migaluddako āgantvā dhītaraṃ pucchi – ‘‘kiṃ mayhaṃ arahante na pamajjī’’ti? Sā ‘‘ekadivasameva āgantvā puna nāgatapubbo’’ti āha. Migaluddako ca tāvadevassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā ‘‘kiṃ, bhante, aphāsuka’’nti pāde parimajjanto pucchi. Upako nitthunanto parivattatiyeva. So ‘‘vadatha, bhante, yaṃ mayā sakkā kātuṃ, sabbaṃ taṃ karissāmī’’ti āha. Upako ekena pariyāyena attano ajjhāsayaṃ ārocesi. ‘‘Itaro jānāsi pana, bhante, kiñci sippa’’nti. ‘‘Na jānāmī’’ti. ‘‘Na, bhante, kiñci sippaṃ ajānantena sakkā gharaṃ āvasitu’’nti. So āha – ‘‘nāhaṃ kiñci sippaṃ jānāmi, apica tumhākaṃ maṃsahārako bhavissāmi, maṃsañca vikkiṇissāmī’’ti. Māgaviko ‘‘amhākampi etadeva ruccatī’’ti uttarasāṭakaṃ datvā attano sahāyakassa gehe katipāhaṃ vasāpetvā tādise divase gharaṃ ānetvā dhītaraṃ adāsi.

Atha kāle gacchante tesaṃ saṃvāsamanvāya putto nibbatti, **subhaddo**tissa nāmaṃ akaṃsu. Cāpā tassa rodanakāle ‘‘upakassa putta, ājīvakassa putta, maṃsahārakassa putta, mā rodi mā rodī’’tiādinā puttatosanagītena upakaṃ uppaṇḍesi. So ‘‘mā tvaṃ cāpe maṃ ‘anātho’ti maññi, atthi me sahāyo anantajino nāma, tassāhaṃ santikaṃ gamissāmī’’ti āha. Cāpā ‘‘evamayaṃ aṭṭīyatī’’ti ñatvā punappunaṃ tathā kathesiyeva. So ekadivasaṃ tāya tathā vutto kujjhitvā gantumāraddho. Tāya taṃ taṃ vatvā anunīyamānopi saññattiṃ anāgacchanto pacchimadisābhimukho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena sāvatthiyaṃ jetavane viharanto bhikkhūnaṃ ācikkhi – ‘‘yo, bhikkhave, ajja ‘kuhiṃ anantajino’ti idhāgantvā pucchati, taṃ mama santikaṃ pesethā’’ti. Upakopi ‘‘kuhiṃ anantajino vasatī’’ti tattha tattha pucchanto anupubbena sāvatthiṃ gantvā vihāraṃ pavisitvā vihāramajjhe ṭhatvā ‘‘kuhiṃ anantajino’’ti pucchi. Taṃ bhikkhū bhagavato santikaṃ nayiṃsu. So bhagavantaṃ disvā ‘‘jānātha maṃ bhagavā’’ti āha. ‘‘Āma, jānāmi, kuhiṃ pana tvaṃ ettakaṃ kālaṃ vasī’’ti? ‘‘Vaṅgahārajanapade, bhante’’ti. ‘‘Upaka, idāni mahallako jāto pabbajituṃ sakkhissasī’’ti? ‘‘Pabbajissāmi, bhante’’ti. Satthā aññataraṃ bhikkhuṃ āṇāpesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, imaṃ pabbājehī’’ti. So taṃ pabbājesi. So pabbajito satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā bhāvanaṃ anuyuñjanto na cirasseva anāgāmiphale patiṭṭhāya kālaṃ katvā avihesu nibbatto, nibbattakkhaṇeyeva arahattaṃ pāpuṇi. Avihesu nibbattamattā satta janā arahattaṃ pattā, tesaṃ ayaṃ aññataro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo;
Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

‘‘Upakopalagaṇḍo ca, pakkusāti ca te tayo;
Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bāhuraggi ca siṅgiyo;
Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu’’nti. (saṃ. ni. 1.105);

Upake pana pakkante nibbindahadayā cāpā dārakaṃ ayyakassa niyyādetvā pubbe upakena gatamaggaṃ gacchantī sāvatthiṃ gantvā bhikkhunīnaṃ santike pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī maggapaṭipāṭiyā arahatte patiṭṭhitā, attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā pubbe upakena attanā ca kathitagāthāyo udānavasena ekajjhaṃ katvā –

292. ‘‘Laṭṭhihattho pure āsi, so dāni migaluddako;
Āsāya palipā ghorā, nāsakkhi pārametave.

293. ‘‘Sumattaṃ maṃ maññamānā, cāpi puttamatosayi;
Cāpāya bandhanaṃ chetvā, pabbajissaṃ punopahaṃ.

294. ‘‘Mā me kujjhi mahāvīra, mā me kujjhi mahāmuni;
Na hi kodhaparetassa, suddhi atthi kuto tapo.

295. ‘‘Pakkamissañca nāḷāto, kodha nāḷāya vacchati;
Bandhantī itthirūpena, samaṇe dhammajīvino.

296. ‘‘Ehi kāḷa nivattassu, bhuñja kāme yathā pure;

Ahañca te vasīkatā, ye ca me santi ñātakā.

297. ‘‘Etto cāpe catubbhāgaṃ, yathā bhāsasi tvañca me;
Tayi rattassa posassa, uḷāraṃ vata taṃ siyā.

298. ‘‘Kāḷaṅginiṃva takkāriṃ, pupphitaṃ girimuddhani;
Phullaṃ dālimalaṭṭhiṃva, antodīpeva pāṭaliṃ.

299. ‘‘Haricandanalittaṅgiṃ, kāsikuttamadhāriniṃ;
Taṃ maṃ rūpavatiṃ santiṃ, kassa ohāyaṃ gacchasi.

300. ‘‘Sākuntikova sakuṇiṃ, yathā bandhitumicchati;
Āharimena rūpena, na maṃ tvaṃ bādhayissasi.

301. ‘‘Imañca me puttaphalaṃ, kāḷa uppāditaṃ tayā;
Taṃ maṃ puttavatiṃ santiṃ, kassa ohāya gacchasi.

302. ‘‘Jahanti putte sappaññā, tato ñātī tato dhanaṃ;
Pabbajanti mahāvīrā, nāgo chetvāva bandhanaṃ.

303. ‘‘Idāni te imaṃ puttaṃ, daṇḍena churikāya vā;
Bhūmiyaṃ vā nisumbhissaṃ, puttasokā na gacchasi.

304. ‘‘Sace puttaṃ siṅgālānaṃ, kukkurānaṃ padāhisi;
Na maṃ puttakatte jammi, punarāvattayissasi.

305. ‘‘Handa kho dāni bhaddante, kuhiṃ kāḷa gamissasi;
Katamaṃ gāmanigamaṃ, nagaraṃ rājadhāniyo.

306. ‘‘Ahumha pubbe gaṇino, assamaṇā samaṇamānino;
Gāmena gāmaṃ vicarimha, nagare rājadhāniyo.

307. ‘‘Eso hi bhagavā buddho, nadiṃ nerañjaraṃ pati;
Sabbadukkhappahānāya, dhammaṃ deseti pāṇinaṃ;
Tassāhaṃ santikaṃ gacchaṃ, so me satthā bhavissati.

308. ‘‘Vandanaṃ dāni me vajjāsi, lokanāthaṃ anuttaraṃ;
Padakkhiṇañca katvāna, ādiseyyāsi dakkhiṇaṃ.

309. ‘‘Etaṃ kho labbhamamhehi, yathā bhāsasi tvañca me;
Vandanaṃ dāni te vajjaṃ, lokanāthaṃ anuttaraṃ;
Padakkhiṇañca katvāna, ādisissāmi dakkhiṇaṃ.

310. ‘‘Tato ca kāḷo pakkāmi, nadiṃ nerañjaraṃ pati;
So addasāsi sambuddhaṃ, desentaṃ amataṃ padaṃ.

311. ‘‘Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

312. ‘‘Tassa pādāni vanditvā, katvāna naṃ padakkhiṇaṃ;
Cāpāya ādisitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **laṭṭhihattho**ti daṇḍahattho. **Pure**ti pubbe paribbājakakāle caṇḍagoṇakukkurādīnaṃ pariharaṇatthaṃ daṇḍaṃ hatthena gahetvā vicaraṇako ahosi. **So dāni migaluddako**ti so idāni migaluddehi saddhiṃ sambhogasaṃvāsehi migaluddo māgaviko jāto. **Āsāyā**ti taṇhāya. ‘‘Āsayā’’tipi pāṭho, ajjhāsayahetūti attho. **Palipā**ti kāmapaṅkato diṭṭhipaṅkato ca. **Ghorā**ti aviditavipulānatthāvahattā dāruṇato ghorā. **Nāsakkhi pārametave**ti tasseva palipassa pārabhūtaṃ nibbānaṃ etuṃ gantuṃ na asakkhi, na abhisambhunīti attānameva sandhāya upako vadati.

Sumattaṃ maṃ maññamānāti attani suṭṭhu mattaṃ madappattaṃ kāmagedhavasena laggaṃ pamattaṃ vā katvā maṃ sallakkhantī. **Cāpā puttamatosayī**ti migaluddassa dhītā cāpā ‘‘ājīvakassa puttā’’tiādinā maṃ ghaṭṭentī puttaṃ tosesi keḷāyasi. ‘‘Supati maṃ maññamānā’’ti ca paṭhanti, supatīti maṃ maññamānāti attho. **Cāpāya bandhanaṃ chetvā**ti cāpāya tayi uppannaṃ kilesabandhanaṃ chinditvā. **Pabbajissaṃ punopaha**nti puna dutiyavārampi ahaṃ pabbajissāmi.

Idāni tassā ‘‘mayhaṃ attho natthī’’ti vadati, taṃ sutvā cāpā khamāpentī **‘‘mā me kujjhī’’**ti gāthamāha. Tattha **mā me kujjhī**ti keḷikaraṇamattena mā mayhaṃ kujjhi. **Mahāvīra, mahāmunī**ti upakaṃ ālapati. Tañhi sā pubbepi pabbajito, idānipi pabbajitukāmoti katvā khantiñca paccāsīsantī ‘‘mahāmunī’’ti āha. Tenevāha – **‘‘na hi kodhaparetassa, suddhi atthi kuto tapo’’**ti, tvaṃ ettakampi asahanto kathaṃ cittaṃ damessasi, kathaṃ vā tapaṃ carissasīti adhippāyo.

Atha nāḷaṃ gantvā jīvitukāmosīti cāpāya vutto āha – **‘‘pakkamissañca nāḷāto, kodha nāḷāya vacchatī’’**ti ko idha nāḷāya vasissati, nāḷātova ahaṃ pakkamissāmeva. So hi tassa jātagāmo, tato nikkhamitvā pabbaji. So ca magadharaṭṭhe bodhimaṇḍassa āsannapadese, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Bandhantī itthirūpena, samaṇe dhammajīvino**ti cāpe tvaṃ dhammena jīvante dhammike pabbajite attano itthirūpena itthikuttākappehi bandhantī tiṭṭhasi. Yenāhaṃ idāni ediso jāto, tasmā taṃ pariccajāmīti adhippāyo.

Evaṃ vutte cāpā taṃ nivattetukāmā **‘‘ehi, kāḷā’’**ti gāthamāha. Tassattho – kāḷavaṇṇatāya, **kāḷa,** upaka, ehi **nivattassu** mā pakkami, pubbe viya kāme paribhuñja, ahañca ye ca me santi ñātakā, te sabbeva tuyhaṃ mā pakkamitukāmatāya **vasīkatā** vasavattino katāti.

Taṃ sutvā upako **‘‘etto cāpe’’**ti gāthamāha. Tattha **cāpe**ti cāpe. Cāpasadisaaṅgalaṭṭhitāya hi sā, cāpāti nāmaṃ labhi, tasmā, cāpāti vuccati. Tvaṃ cāpe, yathā bhāsasi, idāni yādisaṃ kathesi, ito **catubbhāga**meva piyasamudācāraṃ kareyyāsi. Tayi **rattassa** rāgābhibhūtassa purisassa uḷāraṃ vata taṃ siyā, ahaṃ panetarahi tayi kāmesu ca viratto, tasmā cāpāya vacane na tiṭṭhāmīti adhippāyo.

Puna, cāpā, attani tassa āsattiṃ uppādetukāmā **‘‘kāḷaṅgini’’**nti āha. Tattha, **kāḷā**ti tassālapanaṃ. **Aṅgini**nti aṅgalaṭṭhisampannaṃ. **Ivā**ti upamāya nipāto. **Takkāriṃ pupphitaṃ girimuddhanī**ti pabbatamuddhani ṭhitaṃ supupphitadālimalaṭṭhiṃ viya. ‘‘Ukkāgāri’’nti ca keci paṭhanti, aṅgatthilaṭṭhiṃ viyāti attho. Girimuddhanīti ca idaṃ kenaci anupahatasobhatādassanatthaṃ vuttaṃ. Keci ‘‘kāliṅgini’’nti pāṭhaṃ vatvā tassa kumbhaṇḍalatāsadisanti atthaṃ vadanti. **Phullaṃ dālimalaṭṭhiṃvā**ti pupphitaṃ bījapūralataṃ viya. **Antodīpeva pāṭali**nti dīpakabbhantare pupphitapāṭalirukkhaṃ viya, dīpaggahaṇañcettha sobhāpāṭihāriyadassanatthameva.

Haricandanalittaṅginti lohitacandanena anulittasabbaṅgiṃ. **Kāsikuttamadhārini**nti uttamakāsikavatthadharaṃ. **Taṃ ma**nti tādisaṃ maṃ. **Rūpavatiṃ santi**nti rūpasampannaṃ samānaṃ. **Kassa ohāya gacchasī**ti kassa nāma sattassa, kassa vā hetuno, kena kāraṇena, ohāya pahāya pariccajitvā gacchasi.

Ito parampi tesaṃ vacanapaṭivacanagāthāva ṭhapetvā pariyosāne tisso gāthā. Tattha **sākuntikovā**ti sakuṇaluddo viya. **Āharimena rūpenā**ti kesamaṇḍanādinā sarīrajagganena ceva vatthābharaṇādinā ca abhisaṅkhārikena rūpena vaṇṇena kittimena cāturiyenāti attho. **Na maṃ tvaṃ bādhayissasī**ti pubbe viya idāni maṃ tvaṃ na bādhituṃ sakkhissasi.

Puttaphalanti puttasaṅkhātaṃ phalaṃ puttapasavo.

Sappaññāti paññavanto, saṃsāre ādīnavavibhāviniyā paññāya samannāgatāti adhippāyo. Te hi appaṃ vā mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ bhogakkhandhaṃ vā pahāya pabbajanti. Tenāha – **''pabbajanti mahāvīrā, nāgo chetvāva bandhana''**nti, ayabandhanaṃ viya hatthināgo gihibandhanaṃ chinditvā mahāvīriyāva pabbajanti, na nihīnavīriyāti attho.

Daṇḍenāti yena kenaci daṇḍena. **Churikāyā**ti khurena. **Bhūmiyaṃ vā nisumbhissa**nti pathaviyaṃ pātetvā pothanavijjhanādinā vibādhissāmi. **Puttasokā na gacchasī**ti puttasokanimittaṃ na gacchissasi.

Padāhisīti dassasi. **Puttakatte**ti puttakāraṇā. **Jammī**ti tassā ālapanaṃ, lāmaketi attho.

Idāni tassa gamanaṃ anujānitvā gamanaṭṭhānaṃ jānituṃ **''handa kho''**ti gāthamāha.

Itaro pubbe ahaṃ aniyyānikaṃ sāsanaṃ paggayha aṭṭhāsiṃ, idāni pana niyyānike anantajinassa sāsane ṭhātukāmo, tasmā tassa santikaṃ gamissāmīti dassento **''ahumhā''**tiādimāha. Tattha **gaṇino**ti gaṇadharā. **Assamaṇā**ti na samitapāpā. **Samaṇamānino**ti samitapāpāti evaṃ saññino. **Vicarimhā**ti pūraṇādīsu attānaṃ pakkhipitvā vadati.

Nerañjaraṃ patīti nerañjarāya nadiyā samīpe tassā tīre. **Buddho**ti abhisambodhiṃ patto, abhisambodhiṃ patvā dhammaṃ desento sabbakālaṃ bhagavā tattheva vasīti adhippāyena vadati.

Vandanaṃ dāni me vajjāsīti mama vandanaṃ vadeyyāsi, mama vacanena lokanāthaṃ anuttaraṃ vadeyyāsīti attho. **Padakkhiṇañca katvāna, ādiseyyāsi dakkhiṇa**nti buddhaṃ bhagavantaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvāpi catūsu ṭhānesu vanditvā, tato puññato mayhaṃ pattidānaṃ dento padakkhiṇaṃ ādiseyyāsi buddhaguṇānaṃ sutapubbattā hetusampannatāya ca evaṃ vadati.

Etaṃ kho labbhamamhehīti etaṃ padakkhiṇakaraṇaṃ puññaṃ amhehi tava dātuṃ sakkā, na nivattanaṃ, pubbe viya kāmūpabhogo ca na sakkāti adhippāyo. **Te vajja**nti tava vandanaṃ vajjaṃ vakkhāmi.

Soti kāḷo, **addasāsī**ti addakkhi.

Satthudesanāyaṃ saccakathāya padhānattā tabbinimuttāya abhāvato **''dukkha''**ntiādi vuttaṃ, sesaṃ vuttanayameva.

Cāpātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sundarītherīgāthāvaṇṇanā

Petāni bhoti puttānītiādikā sundariyā theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī ito ekatiṃsakappe vessabhussa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā ekadivasaṃ satthāraṃ piṇḍāya carantaṃ disvā pasannamānasā bhikkhaṃ datvā pañcapatiṭṭhitena vandi. Satthā tassā cittappasādaṃ ñatvā anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sā tena puññakammena tāvatiṃsesu nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā dibbasampattiṃ anubhavitvā tato cutā aparāparaṃ sugatīsuyeva saṃsarantī paripakkañāṇā hutvā imasmiṃ buddhuppāde bārāṇasiyaṃ sujātassa nāma brāhmaṇassa dhītā hutvā nibbatti. Tassā rūpasampattiyā **sundarī**ti nāmaṃ ahosi. Vayappattakāle cassā kaniṭṭhabhātā kālamakāsi. Athassā pitā puttasokena abhibhūto tattha tattha vicaranto vāsiṭṭhittheriyā samāgantvā taṃ sokavinodanakāraṇaṃ pucchanto ‘‘petāni bhoti puttānī’’tiādikā dve gāthā abhāsi. Therī taṃ sokābhibhūtaṃ ñatvā sokaṃ vinodetukāmā ‘‘bahūni puttasatānī’’tiādikā dve gāthā vatvā attano asokabhāvaṃ kathesi. Taṃ sutvā brāhmaṇo ‘‘kathaṃ tvaṃ, ayye, evaṃ asokā jātā’’ti āha. Tassa therī ratanattayaguṇaṃ kathesi.

Atha brāhmaṇo ‘‘kuhiṃ satthā’’ti pucchitvā ‘‘idāni mithilāyaṃ viharatī’’ti taṃ sutvā tāvadeva rathaṃ yojetvā rathena mithilaṃ gantvā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā sammodanīyaṃ kathaṃ katvā ekamantaṃ nisīdi. Tassa satthā dhammaṃ desesi. So dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto tatiye divase arahattaṃ pāpuṇi. Atha sārathi rathaṃ ādāya bārāṇasiṃ gantvā brāhmaṇiyā taṃ pavattiṃ ārocesi. Sundarī attano pitu pabbajitabhāvaṃ sutvā, ‘‘amma, ahampi pabbajissāmī’’ti mātaraṃ āpucchi. Mātā ‘‘yaṃ imasmiṃ gehe bhogajātaṃ, sabbaṃ taṃ tuyhaṃ santakaṃ, tvaṃ imassa kulassa dāyādikā paṭipajja, imaṃ sabbabhogaṃ paribhuñja, mā pabbajī’’ti āha. Sā ‘‘na mayhaṃ bhogehi attho, pabbajissāmevāhaṃ, ammā’’ti mātaraṃ anujānāpetvā mahatiṃ sampattiṃ kheḷapiṇḍaṃ viya chaḍḍetvā pabbaji. Pabbajitvā ca sikkhamānāyeva hutvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā ghaṭentī vāyamantī hetusampannatāya ñāṇassa paripākaṃ gatattā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** –

‘‘Piṇḍapātaṃ carantassa, vessabhussa mahesino;
Kaṭacchubhikkhamuggayha, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ.

‘‘Paṭiggahetvā sambuddho, vessabhū lokanāyako;
Vīthiyā saṇṭhito satthā, akā me anumodanaṃ.

‘‘Kaṭacchubhikkhaṃ datvāna, tāvatiṃsaṃ gamissasi;
Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittaṃ karissasi.

‘‘Paññāsaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittaṃ karissasi;
Manasā patthitaṃ sabbaṃ, paṭilacchasi sabbadā.

‘‘Sampattiṃ anubhotvāna, pabbajissasi kiñcanā;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissasināsavā.

‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, vessabhū lokanāyako;
Nabhaṃ abbhuggamī vīro, haṃsarājāva ambare.

‘‘Sudinnaṃ me dānavaraṃ, suyiṭṭhā yāgasampadā;
Kaṭacchubhikkhaṃ datvāna, pattāhaṃ acalaṃ padaṃ.

‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bhikkhādānassidaṃ phalaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā phalasukhena nibbānasukhena ca viharantī aparabhāge ‘‘satthu purato sīhanādaṃ nadissāmī’’ti upajjhāyaṃ āpucchitvā bārāṇasito nikkhamitvā sambahulāhi bhikkhunīhi saddhiṃ anukkamena sāvatthiṃ gantvā satthu santikaṃ upasaṅkamitvā satthāraṃ vanditvā ekamantaṃ ṭhitā satthārā katapaṭisanthārā satthu orasadhītubhāvādivibhāvanena aññaṃ byākāsi. Athassā mātaraṃ ādiṃ katvā sabbo ñātigaṇo parijano ca pabbaji. Sā aparabhāge attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā pitarā vuttagāthaṃ ādiṃ katvā udānavasena –

313. ‘‘Petāni bhoti puttāni, khādamānā tuvaṃ pure;
Tuvaṃ divā ca ratto ca, atīva paritappasi.

314. ‘‘Sājja sabbāni khāditvā, sataputtāni brāhmaṇī;
Vāseṭṭhi kena vaṇṇena, na bāḷhaṃ paritappasi.

315. ‘‘Bahūni puttasatāni, ñātisaṅghasatāni ca;
Khāditāni atītaṃse, mama tuñhañca brāhmaṇa.

316. ‘‘Sāhaṃ nissaraṇaṃ ñatvā, jātiyā maraṇassa ca;
Na socāmi na rodāmi, na cāpi paritappayiṃ.

317. ‘‘Abbhutaṃ vata vāseṭṭhi, vācaṃ bhāsasi edisiṃ;
Kassa tvaṃ dhammamaññāya, giraṃ bhāsasi edisiṃ.

318. ‘‘Esa brāhmaṇa sambuddho, nagaraṃ mithilaṃ pati;
Sabbadukkhappahānāya, dhammaṃ desesi pāṇinaṃ.

319. ‘‘Tassa brahme arahato, dhammaṃ sutvā nirūpadhiṃ;
Tattha viññātasaddhammā, puttasokaṃ byapānudiṃ.

320. ‘‘So ahampi gamissāmi, nagaraṃ mithilaṃ pati;
Appeva maṃ so bhagavā, sabbadukkhā pamocaye.

321. ‘‘Addasa brāhmaṇo buddhaṃ, vippamuttaṃ nirūpadhiṃ;
Svassa dhammamadesesi, muni dukkhassa pāragū.

322. ‘‘Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyaṃ caṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

323. ‘‘Tattha viññātasaddhammo, pabbajjaṃ samarocayi;
Sujāto tīhi rattīhi, tisso vijjā aphassayi.

324. ‘‘Ehi sārathi gacchāhi, rathaṃ niyyādayāhimaṃ;
Ārogyaṃ brāhmaṇiṃ vajja, pabbaji dāni brāhmaṇo;
Sujāto tīhi rattīhi, tisso vijjā aphassayi.

325. ‘‘Tato ca rathamādāya, sahassañcāpi sārathi;
Ārogyaṃ brāhmaṇiṃvoca, ‘pabbaji dāni brāhmaṇo;
Sujāto tīhi rattīhi, tisso vijjā aphassayi.

326. ‘‘Etañcāhaṃ assarathaṃ, sahassañcāpi sārathi;
Tevijjaṃ brāhmaṇaṃ sutvā, puṇṇapattaṃ dadāmi te.

327. ‘‘Tuyheva hotvassaratho, sahassañcāpi brāhmaṇi;
Ahampi pabbajissāmi, varapaññassa santike.

328. ‘‘Hatthī gavassaṃ maṇikuṇḍalañca, phītañcimaṃ gahavibhavaṃ pahāya;
Pitā pabbajito tuyhaṃ, bhuñja bhogāni sundarī;
Tuvaṃ dāyādikā kule.

329. ‘‘Hatthī gavassaṃ maṇikuṇḍalañca, rammaṃ cimaṃ gahavibhavaṃ pahāya;

Pitā pabbajito mayhaṃ, puttasokena aṭṭito;
Ahampi pabbajissāmi, bhātusokena aṭṭitā.

330. ‘‘So te ijjhatu saṅkappo, yaṃ tvaṃ patthesi sundarī;
Uttiṭṭhapiṇḍo uñcho ca, paṃsukūlañca cīvaraṃ;
Etāni abhisambhontī, paraloke anāsavā.

331. ‘‘Sikkhamānāya me ayye, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Pubbenivāsaṃ jānāmi, yattha me vusitaṃ pure.

332. ‘‘Tuvaṃ nissāya kalyāṇi, theri saṅghassa sobhane;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

333. ‘‘Anujānāhi me ayye, icche sāvatthi gantave;
Sīhanādaṃ nadissāmi, buddhaseṭṭhassa santike.

334. ‘‘Passa sundari satthāraṃ, hemavaṇṇaṃ harittacaṃ;
Adantānaṃ dametāraṃ, sambuddhamakutobhayaṃ.

335. ‘‘Passa sundarimāyantiṃ, vippamuttaṃ nirūpadhiṃ;
Vītarāgaṃ visaṃyuttaṃ, katakiccamanāsavaṃ.

336. ‘‘Bārāṇasito nikkhamma, tava santikamāgatā;
Sāvikā te mahāvīra, pāde vandati sundarī.

337. ‘‘Tuvaṃ buddho tuvaṃ satthā, tuyhaṃ dhītāmhi brāhmaṇa;
Orasā mukhato jātā, katakiccā anāsavā.

338. ‘‘Tassā te svāgataṃ bhadde, tato te adurāgataṃ;
Evañhi dantā āyanti, satthu pādāni vandikā;
Vītarāgā visaṃyuttā, katakiccā anāsavā’’ti. –

Imā gāthā paccudāhāsi.

Tattha **petānī**ti matāni. **Bhotī**ti taṃ ālapati. **Puttānī**ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, pete putteti attho. Eko eva ca tassā putto mato, brāhmaṇo pana ‘‘cirakālaṃ ayaṃ sokena aṭṭā hutvā vicari, bahū maññe imissā puttā matā’’ti evaṃsaññī hutvā bahuvacanenāha. Tathā ca ‘‘sājja sabbāni khāditvā sataputtānī’’ti. **Khādamānā**ti lokavohāravasena khuṃsanavacanametaṃ. Loke hi yassā itthiyā jātajātā puttā maranti, taṃ garahantā ‘‘puttakhādinī’’tiādiṃ vadanti. **Atīvā**ti ativiya bhusaṃ. **Paritappasī**ti santappasi, pureti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho – bhoti vāseṭṭhi, pubbe tvaṃ mataputtā hutvā socantī paridevantī ativiya sokāya samappitā gāmanigamarājadhāniyo āhiṇḍasi.

Sājjāti sā ajja, sā tvaṃ etarahīti attho. ‘‘Sajjā’’ti vā pāṭho. **Kena vaṇṇenā**ti kena kāraṇena.

Khāditānīti therīpi brāhmaṇena vuttapariyāyeneva vadati. Khāditāni vā byagghadīpibiḷārādijātiyo sandhāyevamāha. **Atītaṃse**ti atītakoṭṭhāse, atikkantabhavesūti attho. **Mama tuyhañcā**ti mayā ca tayā ca.

Nissaraṇaṃ ñatvā jātiyā maraṇassa cāti jātijarāmaraṇānaṃ nissaraṇabhūtaṃ nibbānaṃ maggañāṇena paṭivijjhitvā. **Na cāpi paritappayi**nti na cāpi upāyāsāsiṃ, ahaṃ upāyāsaṃ na āpajjinti attho.

Abbhutaṃ vatāti acchariyaṃ vata. Tañhi abbhutaṃ pubbe abhūtaṃ abbhutanti vuccati. **Edisi**nti evarūpiṃ, ‘‘na socāmi na rodāmi, na cāpi paritappayi’’nti evaṃ socanādīnaṃ abhāvadīpaniṃ vācaṃ. **Kassa tvaṃ dhammamaññāyā**ti kevalaṃ yathā ediso dhammo laddhuṃ na sakkā, tasmā kassa nāma satthuno dhammamaññāya giraṃ bhāsasi edisanti satthāraṃ sāsanañca pucchati.

Nirūpadhinti niddukkhaṃ. **Viññātasaddhammā**ti paṭividdhaariyasaccadhammā. **Byapānudi**nti nīhariṃ pajahiṃ.

Vippamuttanti sabbaso vimuttaṃ, sabbakilesehi sabbabhavehi ca visaṃyuttaṃ. **Svassā**ti so sammāsambuddho assa brāhmaṇassa.

Tatthāti tassaṃ catusaccadhammadesanāyaṃ.

Rathaṃ niyyādayāhimanti imaṃ rathaṃ brāhmaṇiyā niyyādehi.

Sahassañcāpīti maggaparibbayatthaṃ nītaṃ kahāpaṇasahassañcāpi ādāya niyyādehīti yojanā.

Assarathanti assayuttarathaṃ. **Puṇṇapatta**nti tuṭṭhidānaṃ.

Evaṃ brāhmaṇiyā tuṭṭhidāne diyyamāne taṃ asampaṭicchanto sārathi ‘‘tuyheva hotū’’ti gāthaṃ vatvā satthu santikameva gantvā pabbaji. Pabbajite pana sārathimhi brāhmaṇī attano dhītaraṃ sundariṃ āmantetvā gharāvāse niyojentī **‘‘hatthī gavassa’’**nti gāthamāha. Tattha **hatthī**ti hatthino. **Gavassa**nti gāvo ca assā ca. **Maṇikuṇḍalañcā**ti maṇi ca kuṇḍalāni ca. **Phītañcimaṃ gahavibhavaṃ pahāyā**ti imaṃ hatthiādippabhedaṃ yathāvuttaṃ avuttañca khettavatthuhiraññasuvaṇṇādibhedaṃ phītaṃ pahūtañca gahavibhavaṃ gehūpakaraṇaṃ aññañca dāsidāsādikaṃ sabbaṃ pahāya tava pitā pabbajito. **Bhuñja bhogāni sundarī**ti sundari, tvaṃ ime bhoge bhuñjassu. **Tuvaṃ dāyādikā kule**ti tuvañhi imasmiṃ kule dāyajjārahāti.

Taṃ sutvā sundarī attano nekkhammajjhāsayaṃ pakāsentī **‘‘hatthīgavassa’’**ntiādimāha.

Atha naṃ mātā nekkhammeyeva niyojentī **‘‘so te ijjhatū’’**tiādinā diyaḍḍhagāthamāha. Tattha **yaṃ tvaṃ patthesi sundarī**ti sundari tvaṃ idāni yaṃ patthesi ākaṅkhasi. So tava pabbajjāya **saṅkappo** pabbajjāya chando **ijjhatu** anantarāyena sijjhatu. **Uttiṭṭhapiṇḍo**ti ghare ghare patiṭṭhitvā laddhabbabhikkhāpiṇḍo. **Uñcho**ti tadatthaṃ gharapaṭipāṭiyā āhiṇḍanaṃ uddissa ṭhānañca. **Etānī**ti uttiṭṭhapiṇḍādīni. **Abhisambhontī**ti anibbinnarūpā jaṅghabalaṃ nissāya abhisambhavantī, sādhentīti attho.

Atha sundarī ‘‘sādhu, ammā’’ti mātuyā paṭissuṇitvā nikkhamitvā bhikkhunupassayaṃ gantvā sikkhamānāyeva samānā tisso vijjā sacchikatvā ‘‘satthu santikaṃ gamissāmī’’ti upajjhāyaṃ ārocetvā bhikkhunīhi saddhiṃ sāvatthiṃ agamāsi. Tena vuttaṃ **‘‘sikkhamānāya me, ayye’’**tiādi. Tattha **sikkhamānāya me**ti sikkhamānāya samānāya mayā. **Ayye**ti attano upajjhāyaṃ ālapati.

Tuvaṃ nissāya kalyāṇi, theri saṅghassa sobhaneti bhikkhunisaṅghe vuddhatarabhāvena thiraguṇayogena ca saṅghattheri sobhanehi sīlādīhi samannāgatattā sobhane kalyāṇi kalyāṇamitte, ayye, taṃ nissāya mayā tisso vijjā anuppattā kataṃ buddhassa sāsananti yojanā.

Iccheti icchāmi. **Sāvatthi gantave**ti sāvatthiṃ gantuṃ. **Sīhanādaṃ nadissāmī**ti aññābyākaraṇameva sandhāyāha.

Atha sundarī anukkamena sāvatthiṃ gantvā vihāraṃ pavisitvā satthāraṃ dhammāsane nisinnaṃ disvā uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedayamānā attānameva ālapantī āha **‘‘passa sundarī’’**ti. **Hemavaṇṇa**nti suvaṇṇavaṇṇaṃ. **Harittaca**nti kañcanasannibhattacaṃ. Ettha ca bhagavā pītavaṇṇena ‘‘suvaṇṇavaṇṇo’’ti vuccati. Atha kho sammadeva ghaṃsitvā jātihiṅgulakena anulimpitvā suparimajjitakañcanādāsasannibhoti dassetuṃ ‘‘hemavaṇṇa’’nti vatvā ‘‘harittaca’’nti vuttaṃ.

Passa sundarimāyantinti taṃ sundarināmikaṃ maṃ bhagavā āgacchanti passa. **‘‘Vippamutta’’**ntiādinā aññaṃ byākarontī pītivipphāravasena vadati.

Kuto pana āgatā, kattha ca āgatā, kīdisā cāyaṃ sundarīti āsaṅkantānaṃ āsaṅkaṃ nivattetuṃ ‘‘bārāṇasito’’ti gāthaṃ vatvā tattha ‘‘sāvikā cā’’ti vuttamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘tuvaṃ buddho’’**ti gāthamāha. Tassattho – imasmiṃ sadevake loke tuvameveko sabbaññubuddho, diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsanato tuvaṃ me **satthā,** ahañca khīṇāsavabrāhmaṇī bhagavā tuyhaṃ ure vāyāma janitābhijātitāya **orasā,** mukhato pavattadhammaghosena sāsanassa ca mukhabhūtena ariyamaggena jātattā **mukhato jātā,** niṭṭhitapariññātādikaraṇīyatāya **katakiccā,** sabbaso āsavānaṃ khepitattā **anāsavā**ti.

Athassā satthā āgamanaṃ abhinandanto **‘‘tassā te svāgata’’**nti gāthamāha. Tassattho – yā tvaṃ mayā adhigataṃ dhammaṃ yāthāvato adhigacchi. Tassā te, **bhadde** sundari, idha mama santike āgataṃ āgamanaṃ suāgataṃ. Tato eva taṃ **adurāgataṃ** na durāgataṃ hoti. Kasmā? Yasmā **evañhi dantā āyantī**ti, yathā tvaṃ sundari, evañhi uttamena ariyamaggadamathena dantā tato eva sabbadhi **vītarāgā,** sabbesaṃ saṃyojanānaṃ samucchinnattā **visaṃyuttā** katakiccā anāsavā satthu pādānaṃ vandikā āgacchanti, tasmā tassā te svāgataṃ adurāgatanti yojanā.

Sundarītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Subhākammāradhītutherīgāthāvaṇṇanā

Daharāhantiādikā subhāya kammāradhītāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī anukkamena sambhāvitakusalamūlā upacitavimokkhasambhārā sugatīsuyeva saṃsarantī paripakkañāṇā hutvā imasmiṃ buddhuppāde rājagahe aññatarassa suvaṇṇakārassa dhītā hutvā nibbatti, rūpasampattisobhāya **subhā**ti tassā nāmaṃ ahosi. Sā anukkamena viññutaṃ patvā, satthu rājagahappavesane satthari sañjātappasādā ekadivasaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Satthā tassā indriyaparipākaṃ disvā ajjhāsayānurūpaṃ catusaccagabbhadhammaṃ desesi. Sā tāvadeva sahassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Sā aparabhāge gharāvāse dosaṃ disvā mahāpajāpatiyā gotamiyā santike pabbajitvā bhikkhunisīle patiṭṭhitā uparimaggatthāya bhāvanamanuyuñji. Taṃ ñātakā kālena kālaṃ upasaṅkamitvā kāmehi nimantentā pahūtadhanaṃ vibhavajātañca dassetvā palobhenti. Sā ekadivasaṃ attano santikaṃ upagatānaṃ gharāvāsesu kāmesu ca ādīnavaṃ pakāsentī ‘‘daharāha’’ntiādīhi catuvīsatiyā gāthāhi dhammaṃ kathetvā te nirāse katvā vissajjetvā vipassanāya kammaṃ karontī indriyāni pariyodapentī bhāvanaṃ ussukkāpetvā na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Arahattaṃ pana patvā –

339. ‘‘Daharāhaṃ suddhavasanā, yaṃ pure dhammamassuṇiṃ;
Tassā me appamattāya, saccābhisamayo ahu.

340. ‘‘Tatohaṃ sabbakāmesu, bhusaṃ aratimajjhagaṃ;
Sakkāyasmiṃ bhayaṃ disvā, nekkhammameva pīhaye.

341. ‘‘Hitvānahaṃ ñātigaṇaṃ, dāsakammakarāni ca;
Gāmakhettāni phītāni, ramaṇīye pamodite.

342. ‘‘Pahāyahaṃ pabbajitā, sāpateyyamanappakaṃ;
Evaṃ saddhāya nikkhamma, saddhamme suppavedite.

343. ‘‘Netaṃ assa patirūpaṃ, ākiñcaññañhi patthaye;
Yo jātarūpaṃ rajataṃ, chaḍḍetvā punarāgame.

344. ‘‘Rajataṃ jātarūpaṃ vā, na bodhāya na santiyā;
Netaṃ samaṇasāruppaṃ, na etaṃ ariyaddhanaṃ.

345. ‘‘Lobhanaṃ madanañcetaṃ, mohanaṃ rajavaḍḍhanaṃ;
Sāsaṅkaṃ bahuāyāsaṃ, natthi cettha dhuvaṃ ṭhiti.

346. ‘‘Ettha rattā pamattā ca, saṃkiliṭṭhamanā narā;
Aññamaññena byāruddhā, puthū kubbanti medhagaṃ.

347. ‘‘Vadho bandho parikleso, jāni sokapariddavo;
Kāmesu adhipannānaṃ, dissate byasanaṃ bahuṃ.

348. ‘‘Taṃ maṃ ñātī amittāva, kiṃ vo kāmesu yuñjatha;
Jānātha maṃ pabbajitaṃ, kāmesu bhayadassiniṃ.

349. ‘‘Na hiraññasuvaṇṇena, parikkhīyanti āsavā;
Amittā vadhakā kāmā, sapattā sallabandhanā.

350. ‘‘Taṃ maṃ ñātī amittāva, kiṃ vo kāmesu yuñjatha;
Jānātha maṃ pabbajitaṃ, muṇḍaṃ saṅghāṭipārutaṃ.

351. ‘‘Uttiṭṭhapiṇḍo uñcho ca, paṃsukūlañca cīvaraṃ;
Etaṃ kho mama sāruppaṃ, anagārūpanissayo.

352. ‘‘Vantā mahesīhi kāmā, ye dibbā ye ca mānusā;
Khemaṭṭhāne vimuttā te, pattā te acalaṃ sukhaṃ.

353. ‘‘Māhaṃ kāmehi saṃgacchiṃ, yesu tāṇaṃ na vijjati;
Amittā vadhakā kāmā, aggikkhandhūpamā dukhā.

354. ‘‘Paripantho esa bhayo, savighāto sakaṇṭako;
Gedho suvisamo ceso, mahanto mohanāmukho.

355. ‘‘Upasaggo bhīmarūpo, kāmā sappasirūpamā;
Ye bālā abhinandanti, andhabhūtā puthujjanā.

356. ‘‘Kāmapaṅkena sattā hi, bahū loke aviddasū;
Pariyantaṃ na jānanti, jātiyā maraṇassa ca.

357. ‘‘Duggatigamanaṃ maggaṃ, manussā kāmahetukaṃ;
Bahuṃ ve paṭipajjanti, attano rogamāvahaṃ.

358. ‘‘Evaṃ amittajananā, tāpanā saṃkilesikā;
Lokāmisā bandhanīyā, kāmā maraṇabandhanā.

359. ‘‘Ummādanā ullapanā, kāmā cittappamāthino;

Sattānaṃ saṃkilesāya, khippaṃ mārena oḍḍitaṃ.

360. ‘‘Anantādīnavā kāmā, bahudukkhā mahāvisā;
Appassādā raṇakarā, sukkapakkhavisosanā.

361. ‘‘Sāhaṃ etādisaṃ katvā, byasanaṃ kāmahetukaṃ;
Na taṃ paccāgamissāmi, nibbānābhiratā sadā.

362. ‘‘Raṇaṃ taritvā kāmānaṃ, sītibhāvābhikaṅkhinī;
Appamattā vihassāmi, sabbasaṃyojanakkhaye.

363. ‘‘Asokaṃ virajaṃ khemaṃ, ariyaṭṭhaṅgikaṃ ujuṃ;
Taṃ maggaṃ anugacchāmi, yena tiṇṇā mahesino.

364. ‘‘Imaṃ passatha dhammaṭṭhaṃ, subhaṃ kammāradhītaraṃ;
Anejaṃ upasampajja, rukkhamūlamhi jhāyati.

365. ‘‘Ajjaṭṭhamī pabbajitā, saddhā saddhammasobhanā;
Vinītuppalavaṇṇāya, tevijjā maccuhāyinī.

366. ‘‘Sāyaṃ bhujissā aṇaṇā, bhikkhunī bhāvitindriyā;
Sabbayogavisaṃyuttā, katakiccā anāsavā.

367. ‘‘Taṃ sakko devasaṅghena, upasaṅkamma iddhiyā;
Namassati bhūtapati, subhaṃ kammāradhītara’’nti. – imā gāthā abhāsi;

Tattha **daharāhaṃ suddhavasanā, yaṃ pure dhammamassuṇi**nti yasmā ahaṃ pubbe daharā taruṇī eva suddhavasanā suddhavatthanivatthā alaṅkatappaṭiyattā satthu santike dhammaṃ assosiṃ. **Tassā me appamattāya, saccābhisamayo ahū**ti yasmā ca tassā me mayhaṃ yathāsutaṃ dhammaṃ paccavekkhitvā appamattāya upaṭṭhitassatiyā sīlaṃ adhiṭṭhahitvā bhāvanaṃ anuyuñjantiyāva catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamayo ‘‘idaṃ dukkha’’ntiādinā (paṭi. ma. 1.32) paṭivedho ahosi.

Tatohaṃ sabbakāmesu, bhusaṃ aratimajjhaganti tato tena kāraṇena satthu santike dhammassa sutattā saccānañca abhisamitattā manussesu dibbesu cāti sabbesupi kāmesu bhusaṃ ativiya aratiṃ ukkaṇṭhiṃ adhigacchiṃ. **Sakkāyasmiṃ** upādānakkhandhapañcake, **bhayaṃ** sappaṭibhayabhāvaṃ ñāṇacakkhunā disvā, **nekkhammameva** pabbajjaṃ nibbānameva, **pīhaye** pihayāmi patthayāmi.

Dāsakammakarāni cāti dāse ca kammakāre ca, liṅgavipallāsena hetaṃ vuttaṃ. **Gāmakhettānī**ti gāme ca pubbaṇṇāparaṇṇaviruhanakkhettāni ca, gāmapariyāpannāni vā khettāni. **Phītānī**ti samiddhāni. **Ramaṇīye**ti manuññe. **Pamodite**ti pamudite, bhogakkhandhe hitvāti sambandho. **Sāpateyya**nti santakaṃ dhanaṃ, maṇikanakarajatādipariggahavatthuṃ. **Anappaka**nti mahantaṃ, pahāyāti yojanā. **Evaṃ saddhāya nikkhammā**ti ‘‘hitvānahaṃ ñātigaṇa’’ntiādinā vuttappakārena mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya kammakammaphalāni ratanattayañcāti saddheyyavatthuṃ saddhāya saddahitvā gharato nikkhamma, **saddhamme suppavedite** sammāsambuddhena suṭṭhu pavedite ariyavinaye ahaṃ pabbajitā.

Evaṃ pabbajitāya pana **netaṃ assa patirūpaṃ,** yadidaṃ chaḍḍitānaṃ kāmānaṃ paccāgamanaṃ. **Ākiñcaññañhi patthaye**ti ahaṃ akiñcanabhāvaṃ apariggahabhāvameva patthayāmi. **Yo jātarūparajataṃ, chaḍḍetvā punarāgame**ti yo puggalo suvaṇṇaṃ rajataṃ aññampi vā kiñci dhanajātaṃ chaḍḍetvā puna taṃ gaṇheyya, so paṇḍitānaṃ antare kathaṃ sīsaṃ ukkhipeyya?

Yasmā **rajataṃ jātarūpaṃ vā, na bodhāya na santiyā** na maggañāṇāya na nibbānāya hotīti attho. **Netaṃ samaṇasāruppa**nti etaṃ jātarūparajatādipariggahavatthu, tassa vā pariggaṇhanaṃ samaṇānaṃ sāruppaṃ na hoti. Tathā hi vuttaṃ ''na kappati samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ jātarūparajata''ntiādi (cūḷava. 446). **Na etaṃ ariyaddhana**nti etaṃ yathāvuttapariggahavatthu saddhādidhanaṃ viya ariyadhammamayampi dhanaṃ na hoti, na ariyabhāvāvahato. Tenāha ''lobhana''ntiādi.

Tattha **lobhana**nti lobhuppādanaṃ. **Madana**nti madāvahaṃ. **Mohana**nti sammohajananaṃ. **Rajavaḍḍhana**nti rāgarajādisaṃvaḍḍhanaṃ. Yena pariggahitaṃ, tassa āsaṅkāvahattā saha āsaṅkāya vattatīti **sāsaṅkaṃ,** yena pariggahitaṃ, tassa yato kuto āsaṅkāvahanti attho. **Bahuāyāsa**nti sajjanarakkhaṇādivasena bahuparissamaṃ. **Natthi cettha dhuvaṃ ṭhitī**ti etasmiṃ dhane dhuvabhāvo ca ṭhitibhāvo ca natthi, cañcalamanavaṭṭhitamevāti attho.

Ettha rattā pamattā cāti etasmiṃ dhane rattā sañjātarāgā dasakusaladhammesu satiyā vippavāsena pamattā. **Saṃkiliṭṭhamanā** lobhādisaṃkilesena saṃkiliṭṭhacittāva nāma honti. Tato ca **aññamaññamhi byāruddhā, puthū kubbanti medhagaṃ** antamaso mātāpi puttena, puttopi mātarāti evaṃ aññamaññaṃ paṭiruddhā hutvā puthū sattā medhagaṃ kalahaṃ karonti. Tenāha bhagavā – ''puna caparaṃ, bhikkhave, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ…pe… mātāpi puttena vivadati puttopi mātarā vivadatī''tiādi (ma. ni. 1.168, 178).

Vadhoti maraṇaṃ. **Bandho**ti addubandhanādibandhanaṃ. **Pariklesо**ti hatthacchedādiparikilesāpatti. **Jānī**ti dhanajāni ceva parivārajāni ca. **Sokapariddavo**ti soko ca paridevo ca. **Adhipannāna**nti ajjhositānaṃ. **Dissate byasanaṃ bahu**nti yathāvuttavadhabandhanādibhedaṃ avuttañca domanassupāyāsādiṃ diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca bahuṃ bahuvidhaṃ byasanaṃ anattho kāmesu dissateva.

Taṃ maṃ ñātī amittāva, kiṃ vo kāmesu yuñjathāti tādisaṃ maṃ yathā kāmesu virattaṃ tumhe ñātī ñātakā samānā anatthakāmā amittā viya kiṃ kena kāraṇena kāmesu yuñjatha niyojetha. **Jānātha maṃ pabbajitaṃ, kāmesu bhayadassini**nti kāme bhayato passantiṃ pabbajitaṃ maṃ ājānātha, kiṃ ettakaṃ tumhehi anaññātanti adhippāyo.

Na hiraññasuvaṇṇena, parikkhīyanti āsavāti kāmāsavādayo hiraññasuvaṇṇena na kadāci parikkhayaṃ gacchanti, atha kho tehi eva parivaḍḍhanteva. Tenāha – **''amittā vadhakā kāmā, sapattā sallabandhanā''**ti. Kāmā hi ahitāvahattā mettiyā abhāvena **amittā,** maraṇahetutāya ukkhittāsikavadhakasadisattā **vadhakā,** anubandhitvāpi anatthāvahanatāya verānubandhasapattasadisattā **sapattā,** rāgādīnaṃ sallānaṃ bandhanato **sallabandhanā**.

Muṇḍanti muṇḍitakesaṃ. Tattha tattha nantakāni gahetvā saṅghāṭicīvarapārupanena **saṅghāṭipārutaṃ**.

Uttiṭṭhapiṇḍoti vivaṭadvāre ghare ghare patiṭṭhitvā labhanakapiṇḍo. **Uñcho**ti tadatthaṃ uñchācariyā. **Anagārūpanissayo**ti anagārānaṃ pabbajitānaṃ upagantvā nissitabbato upanissayabhūto jīvitaparikkhāro. Tañhi nissāya pabbajitā jīvanti.

Vantāti chaḍḍitā. **Mahesīhī**ti buddhādīhi mahesīhi. **Khemaṭṭhāne**ti kāmayogādīhi anupaddavaṭṭhānabhūte nibbāne. **Te**ti mahesayo. **Acalaṃ sukha**nti nibbānasukhaṃ pattā. Tasmā taṃ patthentena kāmā pariccajitabbāti adhippāyo.

Māhaṃ kāmehi saṃgacchinti ahaṃ kadācipi kāmehi na samāgaccheyyaṃ. Kasmāti ce āha – **''yesu tāṇaṃ na vijjatī''**tiādi, yesu kāmesu upaparikkhiyamānesu ekasmimpi anatthaparittāṇaṃ nāma natthi. **Aggikkhandhūpamā** mahābhitāpaṭṭhena. **Dukhā** dukkhamaṭṭhena.

Paripantho esa bhayo yadidaṃ kāmā nāma aviditavipulānatthāvahattā. **Savighāto** cittavighātakarattā. **Sakaṇṭako** vinivijjhanattā. **Gedho suvisamo ceso**ti giddhihetutāya gedho. Suṭṭhu visamo mahāpalibodho so. Duratikkamanaṭṭhena **mahanto. Mohanāmukho** mucchāpattihetuto.

Upasaggo bhīmarūpoti atibhiṃsanakasabhāvo, mahanto devatūpasaggo viya anatthakādidukkhāvahanato. **Sappasirūpamā kāmā** sappaṭibhayaṭṭhena.

Kāmapaṅkena sattāti kāmasaṅkhātena paṅkena sattā laggā.

Duggatigamanaṃ magganti nirayādiapāyagāminaṃ maggaṃ. **Kāmahetuka**nti kāmopabhogahetukaṃ. **Bahu**nti pāṇātipātādibhedena bahuvidhaṃ. **Rogamāvaha**nti rujjanaṭṭhena rogasaṅkhātassa diṭṭhadhammikādibhedassa dukkhassa āvahanakaṃ.

Evanti ‘‘amittā vadhakā’’tiādinā vuttappakārena. **Amittajananā**ti amittabhāvassa nibbattanakā. **Tāpanā**ti santāpanakā, tapanīyāti attho. **Saṃkilesikā**ti saṃkilesāvahā. **Lokāmisā**ti loke āmisabhūtā. **Bandhaniyā**ti bandhabhūtehi saṃyojanehi vaḍḍhitabbā, saṃyojaniyāti attho. **Maraṇabandhanā**ti bhavādīsu nibbattinimittatāya pavattakāraṇato ca maraṇavibandhanā.

Ummādanāti vipariṇāmadhammānaṃ viyogavasena sokummādakarā, vaḍḍhiyā vā uparūparimadāvahā. **Ullapanā**ti ‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’nti uddhaṃ uddhaṃ lapāpanakā. ‘‘Ullolanā’’tipi pāṭho, bhattapiṇḍanimittaṃ naṅguṭṭhaṃ ullolento sunakho viya āmisahetu satte uparūparilālanā, parābhavāvaññātapāpanakāti attho. **Cittappamāthino**ti pariḷāhuppādanādinā sampati āyatiñca cittassa pamathanasīlā. ‘‘Cittappamaddino’’ti vā pāṭho, so evattho. Ye pana ‘‘cittappamādino’’ti vadanti, tesaṃ cittassa pamādāvahāti attho. **Saṃkilesāyā**ti vibādhanāya upatāpanāya vā. **Khippaṃ mārena oḍḍita**nti kāmā nāmete mārena oḍḍitaṃ kuminanti daṭṭhabbā sattānaṃ anatthāvahanato.

Anantādīnavāti ‘‘lobhanaṃ madanañceta’’ntiādinā, ‘‘idha sītassa purakkhato uṇhassa purakkhato’’tiādinā (ma. ni. 1.167) ca dukkhakkhandhasuttādīsu vuttanayena apariyantādīnavā bahudosā. **Bahudukkhā**ti āpāyikādibahuvidhadukkhānubandhā. **Mahāvisā**ti kaṭukāsayhaphalatāya halāhalādimahāvisasadisā. **Appassādā**ti satthadhārāgatamadhubindu viya parittassādā. **Raṇakarā**ti sārāgādisaṃvaḍḍhakā. **Sukkapakkhavisosanā**ti sattānaṃ anavajjakoṭṭhāsassa vināsakā.

Sāhanti sā ahaṃ, heṭṭhā vuttanayeneva satthu santike dhammaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā kāme pahāya pabbajitvā ṭhitāti attho. **Etādisa**nti evarūpaṃ vuttappakāraṃ. **Katvā**ti iti katvā, yathāvuttakāraṇenāti attho. **Na taṃ paccāgamissāmī**ti taṃ mayā pubbe vantakāme puna na paribhuñjissāmi. **Nibbānābhiratā sadā**ti yasmā pabbajitakālato paṭṭhāya sabbakālaṃ nibbānābhiratā, tasmā na taṃ paccāgamissāmīti yojanā.

Raṇaṃ taritvā kāmānanti kāmānaṃ raṇaṃ taritvā, tañca mayā kātabbaṃ ariyamaggasaṃpahāraṃ katvā. **Sītibhāvābhikaṅkhinī**ti sabbakilesadarathapariḷāhavūpasamena sītibhāvasaṅkhātaṃ arahattaṃ abhikaṅkhantī. **Sabbasaṃyojanakkhaye**ti sabbesaṃ saṃyojanānaṃ khayabhūte nibbāne abhiratā.

Yena tiṇṇā mahesinoti yena ariyamaggena buddhādayo mahesino saṃsāramahoghaṃ tiṇṇā, ahampi tehi gatamaggaṃ anugacchāmi, sīlādipaṭipattiyā anupāpuṇāmīti attho.

Dhammaṭṭhanti ariyaphaladhamme ṭhitaṃ. **Aneja**nti paṭippassaddha ejatāya anejanti laddhanāmaṃ aggaphalaṃ. **Upasampajjā**ti sampādetvā aggamaggādhigamena adhigantvā. **Jhāyatī**ti tameva phalajjhānaṃ upanijjhāyati.

Ajjaṭṭhamī pabbajitāti pabbajitā hutvā pabbajitato paṭṭhāya ajja aṭṭhamadivaso, ito atīte aṭṭhamiyaṃ pabbajitāti attho. **Saddhā**ti saddhāsampannā. **Saddhammasobhanā**ti saddhammādhigamena sobhanā.

Bhujissāti dāsabhāvasadisānaṃ kilesānaṃ pahānena bhujissā. Kāmacchandādiiṇāpagamena **aṇaṇā**.

Imā kira tisso gāthā pabbajitvā aṭṭhame divase arahattaṃ patvā aññatarasmiṃ rukkhamūle phalasamāpattiṃ samāpajjitvā nisinnaṃ theriṃ bhikkhūnaṃ dassetvā pasaṃsantena bhagavatā vuttā.

Atha sakko devānamindo taṃ pavattiṃ dibbena cakkhunā disvā ‘‘evaṃ satthārā pasaṃsīyamānā ayaṃ therī yasmā devehi ca payirupāsitabbā’’ti tāvadeva tāvatiṃsehi devehi saddhiṃ upasaṅkamitvā abhivādetvā añjaliṃ paggayha aṭṭhāsi. Taṃ sandhāya saṅgītikārehi vuttaṃ –

‘‘Taṃ sakko devasaṅghena, upasaṅkamma iddhiyā;
Namassati bhūtapati, subhaṃ kammāradhītara’’nti.

Tattha tīsu kāmabhavesu bhūtānaṃ sattānaṃ pati issaroti katvā **bhūtapatī**ti laddhanāmo sakko devarājā devasaṅghena saddhiṃ taṃ subhaṃ kammāradhītaraṃ attano deviddhiyā upasaṅkamma namassati, pañcapatiṭṭhitena vandatīti attho.

Subhākammāradhītutherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vīsatinipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Tiṃsanipāto

1. Subhājīvakambavanikātherīgāthāvaṇṇanā

Tiṃsanipāte **jīvakambavanaṃ ramma**ntiādikā subhāya jīvakambavanikāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī, sambhāvitakusalamūlā anukkamena paribrūhitavimokkhasambhārā paripakkañāṇā hutvā, imasmiṃ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇamahāsālakule nibbatti, **subhā**tissā nāmamahosi. Tassā kira sarīrāvayavā sobhanavaṇṇayuttā ahesuṃ, tasmā subhāti anvatthameva nāmaṃ jātaṃ. Sā satthu rājagahappavesane paṭiladdhasaddhā upāsikā hutvā aparabhāge saṃsāre jātasaṃvegā kāmesu ādīnavaṃ disvā nekkhammañca khemato sallakkhantī mahāpajāpatiyā gotamiyā santike pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī katipāheneva anāgāmiphale patiṭṭhāsi.

Atha naṃ ekadivasaṃ aññataro rājagahavāsī dhuttapuriso taruṇo paṭhamayobbane ṭhito jīvakambavane divāvihārāya gacchantiṃ disvā paṭibaddhacitto hutvā maggaṃ ovaranto kāmehi nimantesi. Sā tassa nānappakārehi kāmānaṃ ādīnavaṃ attano ca nekkhammajjhāsayaṃ pavedentī dhammaṃ kathesi. So dhammakathaṃ sutvāpi na paṭikkamati, nibandhatiyeva. Therī naṃ attano vacane atiṭṭhantaṃ akkhimhi ca abhirattaṃ disvā, ‘‘handa, tayā sambhāvitaṃ akkhi’’nti attano ekaṃ akkhiṃ uppāṭetvā tassa upanesi. Tato so puriso santāso saṃvegajāto tattha vigatarāgova hutvā theriṃ khamāpetvā gato. Therī satthu santikaṃ agamāsi. Satthuno saha dassanenevassā akkhi paṭipākatikaṃ ahosi. Tato sā buddhagatāya pītiyā nirantaraṃ phuṭā hutvā aṭṭhāsi. Satthā tassā cittācāraṃ ñatvā dhammaṃ desetvā aggamaggatthāya kammaṭṭhānaṃ ācikkhi. Sā pītiṃ vikkhambhetvā tāvadeva vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Arahattaṃ pana patvā phalasukhena nibbānasukhena viharantī attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā attanā tena ca dhuttapurisena vuttagāthā udānavasena –

368. ‘‘Jīvakambavanaṃ rammaṃ, gacchantiṃ bhikkhuniṃ subhaṃ;
Dhuttako sannivāresi, tamenaṃ abravī subhā.

369. ‘‘Kiṃ te aparādhitaṃ mayā, yaṃ maṃ ovariyāna tiṭṭhasi;
Na hi pabbajitāya āvuso, puriso samphusanāya kappati.

370. ‘‘Garuke mama satthusāsane, yā sikkhā sugatena desitā;
Parisuddhapadaṃ anaṅgaṇaṃ, kiṃ maṃ ovariyāna tiṭṭhasi.

371. ‘‘Āvilacitto anāvilaṃ, sarajo vītarajaṃ anaṅgaṇaṃ;
Sabbattha vimuttamānasaṃ, kiṃ maṃ ovariyāna tiṭṭhasi.

372. ‘‘Daharā ca apāpikā casi, kiṃ te pabbajjā karissati;
Nikkhipa kāsāyacīvaraṃ, ehi ramāma supupphite vane.

373. ‘‘Madhurañca pavanti sabbaso, kusumarajena samuṭṭhitā dumā;
Paṭhamavasanto sukho utu, ehi ramāma supupphite vane.

374. ‘‘Kusumitasikharā ca pādapā, abhigajjantiva māluteritā;
Kā tuyhaṃ rati bhavissati, yadi ekā vanamogahissasi.

375. ‘‘Vāḷamigasaṅghasevitaṃ, kuñjaramattakareṇuloḷitaṃ;
Asahāyikā gantumicchasi, rahitaṃ bhiṃsanakaṃ mahāvanaṃ.

376. ‘‘Tapanīyakatāva dhītikā, vicarasi cittalateva accharā;
Kāsikasukhumehi vaggubhi, sobhasī suvasanehi nūpame.

377. ‘‘Ahaṃ tava vasānugo siyaṃ, yadi viharemase kānanantare;
Na hi matthi tayā piyattaro, pāṇo kinnarimandalocane.

378. ‘‘Yadi me vacanaṃ karissasi, sukhitā ehi agāramāvasa;
Pāsādanivātavāsinī, parikammaṃ te karontu nāriyo.

379. ‘‘Kāsikasukhumāni dhāraya, abhiropehi ca mālavaṇṇakaṃ;
Kañcanamaṇimuttakaṃ bahuṃ, vividhaṃ ābharaṇaṃ karomi te.

380. ‘‘Sudhotarajapacchadaṃ subhaṃ, gonakatūlikasanthataṃ navaṃ;
Abhiruha sayanaṃ mahārahaṃ, candanamaṇḍitasāragandhikaṃ.

381. ‘‘Uppalaṃ cudakā samuggataṃ, yathā taṃ amanussasevitaṃ;
Evaṃ tvaṃ brahmacārinī, sakesaṅgesu jaraṃ gamissasi.

382. ‘‘Kiṃ te idha sārasammataṃ, kuṇapapūramhi susānavaḍḍhane;
Bhedanadhamme kaḷevare, yaṃ disvā vimano udikkhasi.

383. ‘‘Akkhīni ca tūriyāriva, kinnariyāriva pabbatantare;
Tava me nayanāni dakkhiya, bhiyyo kāmaratī pavaḍḍhati.

384. ‘‘Uppalasikharopamāni te, vimale hāṭakasannibhe mukhe;
Tava me nayanāni dakkhiya, bhiyyo kāmaguṇo pavaḍḍhati.

385. ‘‘Api dūragatā saramhase, āyatapamhe visuddhadassane;

Na hi matthi tayā piyattaro, nayanā kinnarimandalocane.

386. ‘‘Apathena payātumicchasi, candaṃ kīḷanakaṃ gavesasi;
Meruṃ laṅghetumicchasi, yo tvaṃ buddhasutaṃ maggayasi.

387. ‘‘Natthi hi loke sadevake, rāgo yatthapi dāni me siyā;
Napi naṃ jānāmi kīriso, atha maggena hato samūlako.

388. ‘‘Iṅgālakuyāva ujjhito, visapattoriva aggito kato;
Napi naṃ passāmi kīriso, atha maggena hato samūlako.

389. ‘‘Yassā siyā apaccavekkhitaṃ, satthā vā anupāsito siyā;
Tvaṃ tādisikaṃ palobhaya, jānantiṃ so imaṃ vihaññasi.

390. ‘‘Mayhañhi akkuṭṭhavandite, sukhadukkhe ca satī upaṭṭhitā;
Saṅkhatamasubhanti jāniya, sabbattheva mano na limpati.

391. ‘‘Sāhaṃ sugatassa sāvikā, maggaṭṭhaṅgikayānayāyinī;
Uddhaṭasallā anāsavā, suññāgāragatā ramāmahaṃ.

392. ‘‘Diṭṭhā hi mayā sucittitā, sombhā dārukapillakāni vā;
Tantīhi ca khīlakehi ca, vinibaddhā vividhaṃ panaccakā.

393. ‘‘Tamhuddhaṭe tantikhīlake, vissaṭṭhe vikale parikrite;
Na vindeyya khaṇḍaso kate, kimhi tattha manaṃ nivesaye.

394. ‘‘Tathūpamā dehakāni maṃ, tehi dhammehi vinā na vattanti;
Dhammehi vinā na vattati, kimhi tattha manaṃ nivesaye.

395. ‘‘Yathā haritālena makkhitaṃ, addasa cittikaṃ bhittiyā kataṃ;
Tamhi te viparītadassanaṃ, saññā mānusikā niratthikā.

396. ‘‘Māyaṃ viya aggato kataṃ, supinanteva suvaṇṇapādapaṃ;
Upagacchasi andha rittakaṃ, janamajjheriva rupparūpakaṃ.

397. ‘‘Vaṭṭaniriva koṭarohitā, majjhe pubbuḷakā saassukā;
Pīḷakoḷikā cettha jāyati, vividhā cakkhuvidhā ca piṇḍitā.

398. ‘‘Uppāṭiya cārudassanā, na ca pajjittha asaṅgamānasā;
Handa te cakkhuṃ harassu taṃ, tassa narassa adāsi tāvade.

399. ‘‘Tassa ca viramāsi tāvade, rāgo tattha khamāpayī ca naṃ;
Sotthi siyā brahmacārinī, na puno edisakaṃ bhavissati.

400. ‘‘Āsādiya edisaṃ janaṃ, aggiṃ pajjalitaṃva liṅgiya;
Gaṇhiya āsīvisaṃ viya, api nu sotthi siyā khamehi no.

401. ‘‘Muttā ca tato sā bhikkhunī, agamī buddhavarassa santikaṃ;
Passiya varapuññalakkhaṇaṃ, cakkhu āsi yathā purāṇaka’’nti. –

Imā gāthā paccudāhāsi.

Tattha **jīvakambavana**nti jīvakassa komārabhaccassa ambavanaṃ. **Ramma**nti ramaṇīyaṃ. Taṃ kira bhūmibhāgasampattiyā chāyūdakasampattiyā ca rukkhānaṃ ropitākārena ativiya manuññaṃ manoramaṃ. **Gacchanti**nti ambavanaṃ uddissa gataṃ, divāvihārāya upagacchantiṃ. **Subha**nti evaṃnāmikaṃ. **Dhuttako**ti itthidhutto. Rājagahavāsī kireko mahāvibhavassa suvaṇṇakārassa putto yuvā abhirūpo itthidhutto puriso matto vicarati. So taṃ paṭipathe disvā paṭibaddhacitto maggaṃ uparundhitvā aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ – ''dhuttako sannivāresī''ti, mama gamanaṃ nisedhesīti attho. **Tamenaṃ abravī subhā**ti tamenaṃ nivāretvā ṭhitaṃ dhuttaṃ subhā bhikkhunī kathesi. Ettha ca ''gacchantiṃ bhikkhuniṃ subhaṃ, abravi subhā''ti ca attānameva therī aññaṃ viya katvā vadati. Theriyā vuttagāthānaṃ sambandhadassanavasena saṅgītikārehi ayaṃ gāthā vuttā.

''Abravī subhā''ti vatvā tassā vuttākāradassanatthaṃ āha **''kiṃ te aparādhita''**ntiādi. Tattha **kiṃ te aparādhitaṃ mayā**ti kiṃ tuyhaṃ, āvuso, mayā aparaddhaṃ. **Yaṃ maṃ ovariyāna tiṭṭhasī**ti yena aparādhena maṃ gacchantiṃ ovaritvā gamanaṃ nisedhetvā tiṭṭhasi, so natthevāti adhippāyo. Atha itthītisaññāya evaṃ paṭipajjasi, evampi na yuttanti dassentī āha – **''na hi pabbajitāya, āvuso, puriso samphusanāya kappatī''**ti, āvuso suvaṇṇakāraputta, lokiyacārittenapi purisassa pabbajitānaṃ samphusanāya na kappati, pabbajitāya pana puriso tiracchānagatopi samphusanāya na kappati, tiṭṭhatu tāva purisaphusanā, rāgavasenassā nissaggiyena purisassa nissaggiyassāpi phusanā na kappateva.

Tenāha **''garuke mama satthusāsane''**tiādi. Tassattho – **garuke** pāsāṇacchattaṃ viya garukātabbe mayhaṃ satthu sāsane yā sikkhā bhikkhuniyo uddissa **sugatena** sammāsambuddhena **desitā** paññattā. Tāhi **parisuddhapadaṃ** parisuddhakusalakoṭṭhāsaṃ, rāgādiaṅgaṇānaṃ sabbaso abhāvena **anaṅgaṇaṃ,** evaṃbhūtaṃ maṃ gacchantiṃ kena kāraṇena āvaritvā tiṭṭhasīti.

Āvilacittoti cittassa āvilabhāvakarānaṃ kāmavitakkādīnaṃ vasena āvilacitto, tvaṃ tadabhāvato **anāvilaṃ,** rāgarajādīnaṃ vasena **sarajo,** sāṅgaṇo tadabhāvato **vītarajaṃ anaṅgaṇaṃ sabbattha** khandhapañcake samucchedavimuttiyā **vimuttamānasaṃ,** maṃ kasmā ovaritvā tiṭṭhasīti?

Evaṃ theriyā vutte dhuttako attano adhippāyaṃ vibhāvento **''daharā cā''**tiādinā dasa gāthā abhāsi. Tattha **daharā**ti taruṇī paṭhame yobbane ṭhitā. **Apāpikā casī**ti rūpena alāmikā ca asi, uttamarūpadharā cāhosīti adhippāyo. **Kiṃ te pabbajjā karissatī**ti tuyhaṃ evaṃ paṭhamavaye ṭhitāya rūpasampannāya pabbajjā kiṃ karissati, vuḍḍhāya bībhaccharūpāya vā pabbajitabbanti adhippāyena vadati. **Nikkhipā**ti chaḍḍehi. ''Ukkhipā''ti vā pāṭho, apanehīti attho.

Madhuranti subhaṃ, sugandhanti attho. **Pavantī**ti vāyanti. **Sabbaso**ti samantato. **Kusumarajena samuṭṭhitā dumā**ti ime rukkhā mandavātena samuṭṭhahamānakusumareṇujātena attano kusumarajena sayaṃ samuṭṭhitā viya hutvā samantato surabhī vāyanti. **Paṭhamavasanto sukho utū**ti ayaṃ paṭhamo vasantamāso sukhasamphasso ca utu vattatīti attho.

Kusumitasikharāti supupphitaggā. **Abhigajjantiva māluteritā**ti vātena sañcalitā abhigajjantiva abhitthanitā viya tiṭṭhanti. **Yadi ekā vanamogahissasī**ti sace tvaṃ ekikā vanamogāhissasi, kā nāma te tattha rati bhavissatīti attanā baddhasukhābhirattattā evamāha.

Vāḷamigasaṅghasevitanti sīhabyagghādivāḷamigasamūhehi tattha tattha upasevitaṃ. **Kuñjaramattakareṇuloḷita**nti mattakuñjarehi hatthinīhi ca migānaṃ cittatāpanena rukkhagacchādīnaṃ sākhābhañjanena ca āloḷitapadesaṃ. Kiñcāpi tasmiṃ vane īdisaṃ tadā natthi, vanaṃ nāma evarūpanti taṃ bhiṃsāpetukāmo evamāha. **Rahita**nti janarahitaṃ vijanaṃ. **Bhiṃsanaka**nti bhayajanakaṃ.

Tapanīyakatāva dhītikāti rattasuvaṇṇena vicaritā dhītalikā viya sukusalena yantācariyena yantayogavasena sajjitā suvaṇṇapaṭimā viya vicarasi, idāneva ito cito ca sañcarasi. **Cittalateva accharā**ti cittalatānāmake uyyāne devaccharā viya. **Kāsikasukhumehī**ti kāsiraṭṭhe uppannehi ativiya sukhumehi. **Vaggubhī**ti siniddhamaṭṭhehi. **Sobhasī suvasanehi nūpame**ti nivāsanapārupanavatthehi anupame upamārahite tvaṃ idāni me vasānugo sobhasīti bhāvinaṃ attano adhippāyavasena ekantikaṃ vattamānaṃ viya katvā vadati.

Ahaṃ tava vasānugo siyanti ahampi tuyhaṃ vasānugo kiṃkārapaṭissāvī bhaveyyaṃ. **Yadi viharemase kānanantare**ti yadi mayaṃ ubhopi vanantare saha vasāma ramāma. **Na hi matthi tayā piyattaro**ti vasānugabhāvassa kāraṇamāha. **Pāṇo**ti satto, añño kocipi satto tayā piyataro mayhaṃ na hi atthīti attho. Atha vā **pāṇo**ti attano jīvitaṃ sandhāya vadati, mayhaṃ jīvitaṃ tayā piyataraṃ na hi atthīti attho. **Kinnarimandalocane**ti kinnariyā viya mandaputhuvilocane.

Yadi me vacanaṃ karissasi, sukhitā ehi agāramāvasāti sace tvaṃ mama vacanaṃ karissasi, ekāsanaṃ ekaseyyaṃ brahmacariyadukkhaṃ pahāya ehi kāmabhogehi sukhitā hutvā agāraṃ ajjhāvasa. ‘‘Sukhitā heti agāramāvasantī’’ti keci paṭhanti, tesaṃ sukhitā bhavissati, agāraṃ ajjhāvasantīti attho. **Pāsādanivātavāsinī**ti nivātesu pāsādesu vāsinī. ‘‘Pāsādavimānavāsinī’’ti ca pāṭho, vimānasadisesu pāsādesu vāsinīti attho. **Parikamma**nti veyyāvaccaṃ.

Dhārayāti paridaha, nivāsehi ceva uttariyañca karohi. **Abhiropehī**ti maṇḍanavibhūsanavasena vā sarīraṃ āropaya, alaṅkarohīti attho. **Mālavaṇṇaka**nti mālañceva gandhavilepanañca. **Kañcanamaṇimuttaka**nti kañcanena maṇimuttāhi ca yuttaṃ, suvaṇṇamayamaṇimuttāhi khacitanti attho. **Bahu**nti hatthūpagādibhedato bahuppakāraṃ. **Vividha**nti karaṇavikatiyā nānāvidhaṃ.

Sudhotarajapacchadanti sudhotatāya pavāhitarajaṃ uttaracchadaṃ. **Subha**nti sobhanaṃ. **Gonakatūlikasanthata**nti dīghalomakāḷakojavena ceva haṃsalomādipuṇṇāya tūlikāya ca santhataṃ. **Nava**nti abhinavaṃ. **Mahāraha**nti mahagghaṃ. **Candanamaṇḍitasāragandhika**nti gosīsakādisāracandanena maṇḍitatāya surabhigandhikaṃ, evarūpaṃ sayanamāruha, taṃ āruhitvā yathāsukhaṃ sayāhi ceva nisīda cāti attho.

Uppalaṃ cudakā samuggatanti **ca**-kāro nipātamattaṃ, udakato uggataṃ uṭṭhitaṃ accuggamma ṭhitaṃ suphullamuppalaṃ. **Yathā taṃ amanussasevita**nti tañca rakkhasapariggahitāya pokkharaṇiyā jātattā nimmanussehi sevitaṃ kenaci aparibhuttameva bhaveyya. **Evaṃ tvaṃ brahmacārinī**ti evameva taṃ suṭṭhu phullamuppalaṃ viya tuvaṃ brahmacārinī. **Sakesaṅgesu** attano sarīrāvayavesu kenaci aparibhuttesuyeva jaraṃ gamissasi, mudhāyeva jarājiṇṇā bhavissasi.

Evaṃ dhuttakena attano adhippāye pakāsite therī sarīrasabhāvavibhāvanena taṃ tattha vicchindentī **‘‘kiṃ te idhā’’**ti gāthamāha. Tassattho – āvuso suvaṇṇakāraputta, kesādikuṇapapūre ekantena bhedanadhamme susānavaḍḍhane, **idha** imasmiṃ kāyasaññite asucikaḷevare kiṃ nāma tava sāranti sammataṃ sambhāvitaṃ, yaṃ disvā vimano aññatarasmiṃ ārammaṇe vigatamanasaṅkappo, ettheva vā avimano somanassiko hutvā udikkhasi, taṃ mayhaṃ kathehīti.

Taṃ sutvā dhuttako kiñcāpi tassā rūpaṃ cāturiyasobhitaṃ, paṭhamadassanato pana paṭṭhāya yasmiṃ diṭṭhipāte paṭibaddhacitto, tameva apadisanto **‘‘akkhīni ca tūriyārivā’’**tiādimāha. Kāmañcāyaṃ therī suṭṭhu saṃyatatāya santindriyā, tāya thiravippasannasommasantanayananipātesu kammānubhāvanipphannesu pasannapañcappasādapaṭimaṇḍitesu nayanesu labbhamāne pabhāvisiṭṭhacāturiye diṭṭhipāte, yasmā sayaṃ caritahāvabhāvavilāsādiparikappavañcito so dhutto jāto, tasmāssa diṭṭhirāgo savisesaṃ vepullaṃ agamāsi. Tattha **akkhīni ca tūriyārivā**ti tūri vuccati migī, ca-saddo nipātamattaṃ, migacchāpāya viya te akkhīnīti attho. ‘‘Koriyārivā’’ti vā pāḷi, kuñcakārakukkuṭiyāti vuttaṃ hoti. **Kinnariyāriva pabbatantare**ti pabbatakucchiyaṃ vicaramānāya kinnarivanitāya viya ca te akkhīnīti attho. **Tava me nayanāni dakkhiyā**ti tava vuttaguṇavisesāni nayanāni disvā, **bhiyyo** uparūpari me kāmābhirati pavaḍḍhati.

Uppalasikharopamāni teti rattuppalaaggasadisāni pamhāni tava. **Vimale**ti nimmale. **Hāṭakasannibhe**ti kañcanarūpakassa mukhasadise te mukhe, nayanāni dakkhiyāti yojanā.

Api dūragatāti dūraṃ ṭhānaṃ gatāpi. **Saramhase**ti aññaṃ kiñci acintetvā tava nayanāni eva anussarāmi. **Āyatapamhe**ti dīghapakhume. **Visuddhadassane**ti nimmalalocane. **Na hi matthi tayā piyattaro nayanā**ti tava nayanato añño koci mayhaṃ piyataro natthi. Tayāti hi sāmiatthe eva karaṇavacanaṃ.

Evaṃ cakkhusampattiyā ummāditassa viya taṃ taṃ vippalapato tassa purisassa manorathaṃ viparivattentī therī **‘‘apathenā’’**tiādinā dvādasa gāthā abhāsi. Tattha **apathena payātumicchasī**ti, āvuso suvaṇṇakāraputta, sante aññasmiṃ itthijane yo tvaṃ **buddhasutaṃ** buddhassa bhagavato orasadhītaraṃ maṃ **maggayasi** patthesi, so tvaṃ sante kheme ujumagge apathena kaṇṭakanivutena sabhayena kummaggena payātumicchasi paṭipajjitukāmosi, **candaṃ kīḷanakaṃ gavesasi** candamaṇḍalaṃ kīḷāgoḷakaṃ kātukāmosi, **meruṃ laṅghetumicchasi** caturāsītiyojanasahassubbedhaṃ sinerupabbatarājaṃ laṅghayitvā aparabhāge ṭhātukāmosi, so tvaṃ maṃ buddhasutaṃ maggayasīti yojanā.

Idāni tassa attano avisayabhāvaṃ patthanāya ca vighātāvahataṃ dassetuṃ **‘‘natthī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **rāgo yatthapi dāni me siyā**ti yattha idāni me rāgo siyā bhaveyya, taṃ ārammaṇaṃ sadevake loke natthi eva. **Napi naṃ jānāmi kīriso**ti naṃ rāgaṃ kīrisotipi na jānāmi. **Atha maggena hato samūlako**ti **athā**ti nipātamattaṃ. Ayonisomanasikārasaṅkhātena mūlena samūlako rāgo ariyamaggena hato samugghātito.

Iṅgālakuyāti aṅgārakāsuyā. **Ujjhito**ti vātukkhitto viya yo koci, dahaniyā indhanaṃ viyāti attho. **Visapattorivā**ti visagatabhājanaṃ viya. **Aggito kato**ti aggito aṅgārato apagato kato, visassa lesampi asesetvā apanīto vināsitoti attho.

Yassā siyā apaccavekkhitanti yassā itthiyā idaṃ khandhapañcakaṃ ñāṇena appaṭivekkhitaṃ apariññātaṃ siyā. **Sattā vā anusāsito siyā**ti sattā vā dhammasarīrassa adassanena yassā itthiyā ananusāsito siyā. **Tvaṃ tādisikaṃ palobhayā**ti, āvuso, tvaṃ tathārūpaṃ aparimadditasaṅkhāraṃ apaccavekkhitalokuttaradhammaṃ kāmehi palobhaya upagaccha. **Jānantiṃ so imaṃ vihaññasī**ti so tvaṃ pavattiṃ nivattiñca yāthāvato jānantiṃ paṭividdhasaccaṃ imaṃ subhaṃ bhikkhuniṃ āgamma vihaññasi, sampati āyatiñca vighātaṃ dukkhaṃ āpajjasi.

Idānissa vighātāpattitaṃ kāraṇavibhāvanena dassentī **‘‘mayhaṃ hī’’**tiādimāha. Tattha **hī**ti hetuatthe nipāto. **Akkuṭṭhavandite**ti akkose vandanāya ca. **Sukhadukkhe**ti sukhe ca dukkhe ca, iṭṭhāniṭṭhavisayasamāyoge vā. **Satī upaṭṭhitā**ti paccavekkhaṇayuttā sati sabbakālaṃ upaṭṭhitā. **Saṅkhatamasubhanti jāniyā**ti tebhūmakaṃ saṅkhāragataṃ kilesāsucipaggharaṇena asubhanti ñatvā. **Sabbatthevā**ti sabbasmiṃyeva bhavattaye mayhaṃ mano taṇhālepādinā na upalimpati.

Maggaṭṭhaṅgikayānayāyinīti aṭṭhaṅgikamaggasaṅkhātena ariyayānena nibbānapuraṃ yāyinī upagatā. **Uddhaṭasallā**ti attano santānato samuddhaṭarāgādisallā.

Sucittitāti hatthapādamukhādiākārena suṭṭhu cittitā viracitā. **Sombhā**ti sumbhakā. **Dārukapillakāni vā**ti dārudaṇḍādīhi uparacitarūpakāni. **Tantīhī**ti nhārusuttakehi. **Khīlakehī**ti hatthapādapiṭṭhikaṇṇādiatthāya ṭhapitadaṇḍehi. **Vinibaddhā**ti vividhenākārena baddhā. **Vividhaṃ panaccakā**ti yantasuttādīnaṃ añchanavissajjanādinā paṭṭhapitanaccakā, panaccantā viya diṭṭhāti yojanā.

Tamhuddhaṭe tantikhīlaketi sannivesavisiṭṭharacanāvisesayuttaṃ upādāya rūpakasamaññā tamhi tantimhi khīlake ca ṭhānato uddhaṭe bandhanto **vissaṭṭhe,** visuṃ karaṇena aññamaññaṃ **vikale,** tahiṃ tahiṃ khipanena **parikrite** vikirite. **Na vindeyya khaṇḍaso kate**ti potthakarūpassa avayave khaṇḍākhaṇḍite kate potthakarūpaṃ na vindeyya, na upalabheyya. Evaṃ sante **kimhi tattha manaṃ nivesaye** tasmiṃ potthakarūpāvayave kimhi kiṃ khāṇuke, udāhu rajjuke, mattikāpiṇḍādike vā manaṃ manasaññaṃ niveseyya, visaṅkhāre avayave sā saññā kadācipi napateyyāti attho.

Tathūpamāti taṃsadisā tena potthakarūpena sadisā. Kinti ce āha **‘‘dehakānī’’**tiādi. Tattha **dehakānī**ti hatthapādamukhādidehāvayavā. **Ma**nti me paṭibaddhā upaṭṭhahanti. **Tehi dhammehī**ti tehi pathaviādīhi ca cakkhādīhi ca dhammehi. **Vinā na vattantī**ti na hi tathā tathā sanniviṭṭhe pathaviādidhamme muñcitvā dehā nāma santi. **Dhammehi vinā na vattatī**ti deho avayavehi avayavadhammehi vinā na vattati na upalabbhati. Evaṃ sante **kimhi tattha manaṃ nivesaye**ti kimhi kiṃ pathaviyaṃ, udāhu āpādike dehoti vā hatthapādādīnīti vā manaṃ manasaññaṃ niveseyya. Yasmā pathaviādipasādadhammamatte esā samaññā, yadidaṃ dehoti vā hatthapādādīnīti vā sattoti vā itthīti vā purisoti vā, tasmā na ettha jānato koci abhiniveso hotīti.

Yathā haritālena makkhitaṃ, addasa cittikaṃ bhittiyā katanti yathā kusalena cittakārena bhittiyaṃ haritālena makkhitaṃ littaṃ tena lepaṃ datvā kataṃ ālikhitaṃ cittikaṃ itthirūpaṃ addasa passeyya. Tattha yā upathambhanakhepanādikiriyāsampattiyā mānusikā nu kho ayaṃ bhitti apassāya ṭhitāti saññā, sā niratthakā manussabhāvasaṅkhātassa atthassa tattha abhāvato, mānusīti pana kevalaṃ tahiṃ tassa ca viparītadassanaṃ, yāthāvato gahaṇaṃ na hoti, dhammapuñjamatte itthipurisādigahaṇampi evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbanti adhippāyo.

Māyaṃ viya aggato katanti māyākārena purato upaṭṭhāpitaṃ māyāsadisaṃ. **Supinanteva suvaṇṇapādapa**nti supinameva supinantaṃ, tattha upaṭṭhitasuvaṇṇamayarukkhaṃ viya. **Upagacchasi andha rittaka**nti andhabāla rittakaṃ tucchakaṃ antosārarahitaṃ imaṃ attabhāvaṃ ‘‘etaṃ mamā’’ti sāravantaṃ viya upagacchasi abhinivisasi. **Janamajjheriva rupparūpaka**nti māyākārena mahājanamajjhe dassitaṃ rūpiyarūpasadisaṃ sāraṃ viya upaṭṭhahantaṃ, asāranti attho.

Vaṭṭanirivāti lākhāya guḷikā viya. **Koṭarohitā**ti koṭare rukkhasusire ṭhapitā. **Majjhe pubbuḷakā**ti akkhidalamajjhe ṭhitajalapubbuḷasadisā. **Saassukā**ti assujalasahitā. **Pīḷakoḷikā**ti akkhigūthako. **Ettha jāyatī**ti etasmiṃ akkhimaṇḍale ubhosu koṭīsu visagandhaṃ vāyanto nibbattati. **Pīḷakoḷikā**ti vā akkhidalesu nibbattanakā pīḷakā vuccati. **Vividhā**ti setanīlamaṇḍalānañceva rattapītādīnaṃ sattannaṃ paṭalānañca vasena anekavidhā. **Cakkhuvidhā**ti cakkhubhāgā cakkhuppakārā vā tassa anekakalāpagatabhāvato. **Piṇḍitā**ti samuditā.

Evaṃ cakkhusmiṃ sārajjantassa cakkhuno asubhataṃ anavaṭṭhitatāya aniccatañca vibhāvesi. Vibhāvetvā ca yathā nāma koci lobhanīyaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā corakantāraṃ paṭipajjanto corehi palibuddho taṃ lobhanīyabhaṇḍaṃ datvā gacchati, evameva cakkhumhi sārattena tena purisena palibuddhā therī attano cakkhuṃ uppāṭetvā tassa adāsi. Tena vuttaṃ **‘‘uppāṭiya cārudassanā’’**tiādi. Tattha **uppāṭiyā**ti uppāṭetvā cakkhukūpato nīharitvā. **Cārudassanā**ti piyadassanā manoharadassanā. **Na ca pajjitthā**ti tasmiṃ cakkhusmiṃ saṅgaṃ nāpajji. **Asaṅgamānasā**ti katthacipi ārammaṇe anāsattacittā. **Handa te cakkhu**nti tayā kāmitaṃ tato eva mayā dinnattā te cakkhusaññitaṃ asucipiṇḍaṃ gaṇha, gahetvā harassu pasādayuttaṃ icchitaṃ ṭhānaṃ nehi.

Tassa ca viramāsi tāvadeti tassa dhuttapurisassa tāvadeva akkhimhi uppāṭitakkhaṇe eva rāgo vigacchi. **Tatthā**ti akkhimhi, tassaṃ vā theriyaṃ. Atha vā **tatthā**ti tasmiṃyeva ṭhāne. **Khamāpayī**ti khamāpesi. **Sotthi siyā brahmacārinī**ti seṭṭhacārini mahesike tuyhaṃ ārogyameva bhaveyya. **Na puno edisakaṃ bhavissatī**ti ito paraṃ evarūpaṃ anācāracaraṇaṃ na bhavissati, na karissāmīti attho.

Āsādiyāti ghaṭṭetvā. **Edisa**nti evarūpaṃ sabbattha vītarāgaṃ. **Aggiṃ pajjalitaṃva liṅgiyā**ti pajjalitaṃ aggiṃ āliṅgetvā viya.

Tatoti tasmā dhuttapurisā. **Sā bhikkhunī**ti sā subhā bhikkhunī. **Agamī buddhavarassa santika**nti sammāsambuddhassa santikaṃ upagacchi upasaṅkami. **Passiya varapuññalakkhaṇa**nti uttamehi puññasambhārehi nibbattamahāpurisalakkhaṇaṃ disvā. **Yathā purāṇaka**nti porāṇaṃ viya uppāṭanato pubbe viya cakkhu paṭipākatikaṃ ahosi. Yamettha antarantarā na vuttaṃ, taṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Subhājīvakambavanikātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tiṃsanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Cattālīsanipāto

1. Isidāsītherīgāthāvaṇṇanā

Cattālīsanipāte **nagaramhi kusumanāme**tiādikā isidāsiyā theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave purisattabhāve ṭhatvā vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī carimabhavato sattame bhave akalyāṇasannissayena paradārikakammaṃ katvā, kāyassa bhedā niraye nibbattitvā tattha bahūni vassasatāni niraye paccitvā, tato cutā tīsu jātīsu tiracchānayoniyaṃ nibbattitvā tato cutā dāsiyā kucchismiṃ napuṃsako hutvā nibbatti. Tato pana cutā ekassa daliddassa sākaṭikassa dhītā hutvā nibbatti. Taṃ vayappattaṃ giridāso nāma aññatarassa satthavāhassa putto attano bhariyaṃ katvā gehaṃ ānesi. Tassa ca bhariyā atthi sīlavatī kalyāṇadhammā. Tassaṃ issāpakatā sāmino tassā viddesanakammaṃ akāsi. Sā tattha yāvajīvaṃ ṭhatvā kāyassa bhedā imasmiṃ buddhuppāde ujjeniyaṃ kulapadesasīlācārādiguṇehi abhisammatassa vibhavasampannassa seṭṭhissa dhītā hutvā nibbatti, **isidāsī**tissā nāmaṃ ahosi.

Taṃ vayappattakāle mātāpitaro kularūpavayavibhavādisadisassa aññatarassa seṭṭhiputtassa adaṃsu. Sā tassa gehe patidevatā hutvā māsamattaṃ vasi. Athassā kammabalena sāmiko virattarūpo hutvā taṃ gharato nīhari. Taṃ sabbaṃ pāḷito eva viññāyati. Tesaṃ tesaṃ pana sāmikānaṃ aruccaneyyatāya saṃvegajātā pitaraṃ anujānāpetvā, jinadattāya theriyā santike pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karontī nacirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā, phalasukhena nibbānasukhena ca vītināmentī ekadivasaṃ pāṭaliputtanagare piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā mahāgaṅgāyaṃ vālukapuline nisīditvā bodhittheriyā nāma attano sahāyattheriyā pubbapaṭipattiṃ pucchitā tamatthaṃ gāthābandhavasena vissajjesi ‘‘ujjeniyā puravare’’tiādinā. Tesaṃ pana pucchāvissajjanānaṃ sambandhaṃ dassetuṃ –

402. ‘‘Nagaramhi kusumanāme, pāṭaliputtamhi pathaviyā maṇḍe;
Sakyakulakulīnāyo, dve bhikkhuniyo hi guṇavatiyo.

403. ‘‘Isidāsī tattha ekā, dutiyā bodhīti sīlasampannā ca;
Jhānajjhāyanaratāyo, bahussutāyo dhutakilesāyo.

404. ‘‘Tā piṇḍāya caritvā, bhattatthaṃ kariya dhotapattāyo;
Rahitamhi sukhanisinnā, imā girā abbhudīresu’’nti. –

Imā tisso gāthā saṅgītikārehi ṭhapitā.

405. ‘‘Pāsādikāsi ayye, isidāsi vayopi te aparihīno;
Kiṃ disvāna byālikaṃ, athāsi nekkhammamanuyuttā.

406. ‘‘Evamanuyuñjiyamānā sā, rahite dhammadesanākusalā;
Isidāsī vacanamabravi, suṇa bodhi yathāmhi pabbajitā.

Ito paraṃ vissajjanagāthā.

407. ‘‘Ujjeniyā puravare, mayhaṃ pitā sīlasaṃvuto seṭṭhi;
Tassamhi ekadhītā, piyā manāpā ca dayitā ca.

408. ‘‘Atha me sāketato varakā, āgacchumuttamakulīnā;
Seṭṭhī pahūtaratano, tassa mamaṃ suṇumadāsi tāto.

409. ‘‘Sassuyā sasurassa ca, sāyaṃ pātaṃ paṇāmamupagamma;
Sirasā karomi pāde, vandāmi yathāmhi anusiṭṭhā.

410. ‘‘Yā mayhaṃ sāmikassa, bhaginiyo bhātuno parijano vā;
Tamekavarakampi disvā, ubbiggā āsanaṃ demi.

411. ‘‘Annena ca pānena ca, khajjena ca yañca tattha sannihitaṃ;
Chādemi upanayāmi ca, demi ca yaṃ yassa patirūpaṃ.

412. ‘‘Kālena upaṭṭhahitvā, gharaṃ samupagamāmi ummāre;
Dhovantī hatthpāde, pañjalikā sāmikamupemi.

413. ‘‘Kocchaṃ pasādaṃ añjaniñca, ādāsakañca gaṇhitvā;
Parikammakārikā viya, sayameva patiṃ vibhūsemi.

414. ‘‘Sayameva odanaṃ sādhayāmi, sayameva bhājanaṃ dhovantī;
Mātāva ekaputtakaṃ, tathā bhattāraṃ paricarāmi.

415. ‘‘Evaṃ maṃ bhattikataṃ, anurattaṃ kārikaṃ nihatamānaṃ;
Uṭṭhāyikaṃ analasaṃ, sīlavatiṃ dussate bhattā.

416. ‘‘So mātarañca pitarañca, bhaṇati āpucchahaṃ gamissāmi;
Isidāsiyā na saha vacchaṃ, ekāgārehaṃ saha vatthuṃ.

417. ‘‘Mā evaṃ putta avaca, isidāsī paṇḍitā paribyattā;
Uṭṭhāyikā analasā, kiṃ tuyhaṃ na rocate putta.

418. ‘‘Na ca me hiṃsati kiñci, na cahaṃ isidāsiyā saha vacchaṃ;
Dessāva me alaṃ me, apucchāhaṃ gamissāmi.

419. ‘‘Tassa vacanaṃ suṇitvā, sassu sasuro ca maṃ apucchiṃsu;
Kissa tayā aparaddhaṃ, bhaṇa vissaṭṭhā yathābhūtaṃ.

420. ‘‘Napihaṃ aparajjhaṃ kiñci, napi hiṃsemi na bhaṇāmi dubbacanaṃ;
Kiṃ sakkā kātuyye, yaṃ maṃ viddessate bhattā.

421. ‘‘Te maṃ pitugharaṃ paṭinayiṃsu, vimanā dukhena adhibhūtā;
Puttamanurakkhamānā, jitāmhase rūpiniṃ lakkhiṃ.

422. ‘‘Atha maṃ adāsi tāto, aḍḍhassa gharamhi dutiyakulikassa;
Tato upaḍḍhasuṅkena, yena maṃ vindatha seṭṭhi.

423. ‘‘Tassapi gharamhi māsaṃ, avasiṃ atha sopi maṃ paṭiccharayi;
Dāsīva upaṭṭhahantiṃ, adūsikaṃ sīlasampannaṃ.

424. ‘‘Bhikkhāya ca vicarantaṃ, damakaṃ dantaṃ me pitā bhaṇati;
Hohisi me jāmātā, nikkhipa poṭṭhiñca ghaṭikañca.

425. ‘‘Sopi vasitvā pakkhaṃ, atha tātaṃ bhaṇati ‘dehi me poṭṭhiṃ;

Ghaṭikañca mallakañca, punapi bhikkhaṃ carissāmi’.

426. ‘‘Atha naṃ bhaṇatī tāto, ammā sabbo ca me ñātigaṇavaggo;
Kiṃ te na kīrati idha, bhaṇa khippaṃ taṃ te karihiti.

427. ‘‘Evaṃ bhaṇito bhaṇati, yadi me attā sakkoti alaṃ mayhaṃ;
Isidāsiyā na saha vacchaṃ, ekaghareham saha vatthuṃ.

428. ‘‘Vissajjito gato so, ahampi ekākinī vicintemi;
Āpucchitūna gacchaṃ, marituye vā pabbajissaṃ vā.

429. ‘‘Atha ayyā jinadattā, āgacchī gocarāya caramānā;
Tāta kulaṃ vinayadharī, bahussutā sīlasampannā.

430. ‘‘Taṃ disvāna amhākaṃ, uṭṭhāyāsanaṃ tassā paññāpayiṃ;
Nisinnāya ca pāde, vanditvā bhojanamadāsiṃ.

431. ‘‘Annena ca pānena ca, khajjena ca yañca tattha sannihitaṃ;
Santappayitvā avacaṃ, ayye icchāmi pabbajituṃ.

432. ‘‘Atha maṃ bhaṇatī tāto, idheva puttaka carāhi tvaṃ dhammaṃ;
Annena ca pānena ca, tappaya samaṇe dvijātī ca.

433. ‘‘Athahaṃ bhaṇāmi tātaṃ, rodantī añjaliṃ paṇāmetvā;
Pāpañhi mayā pakataṃ, kammaṃ taṃ nijjaressāmi.

434. ‘‘Atha maṃ bhaṇatī tāto, pāpuṇa bodhiñca aggadhammañca;
Nibbānañca labhassu, yaṃ sacchikarī dvipadaseṭṭho.

435. ‘‘Mātāpitū abhivāda, yitvā sabbañca ñātigaṇavaggaṃ;
Sattāhaṃ pabbajitā, tisso vijjā aphassayiṃ.

436. ‘‘Jānāmi attano satta, jātiyo yassayaṃ phalavipāko;
Taṃ tava ācikkhissaṃ, taṃ ekamanā nisāmehi.

437. ‘‘Nagaramhi erakacche, suvaṇṇakāro ahaṃ pahūtadhano;
Yobbanamadena matto, so paradāraṃ asevihaṃ.

438. ‘‘Sohaṃ tato cavitvā, nirayamhi apaccisaṃ ciraṃ;
Pakko tato ca uṭṭhahitvā, makkaṭiyā kucchimokkamiṃ.

439. ‘‘Sattāhajātakaṃ maṃ, mahākapi yūthapo nillacchesi;
Tassetaṃ kammaphalaṃ, yathāpi gantvāna paradāraṃ.

440. ‘‘Sohaṃ tato cavitvā, kālaṃ karitvā sindhavāraññe;
Kāṇāya ca khañjāya ca, eḷakiyā kucchimokkamiṃ.

441. ‘‘Dvādasa vassāni ahaṃ, nillacchito dārake parivahitvā;
Kimināvaṭṭo akallo, yathāpi gantvāna paradāraṃ.

442. ‘‘Sohaṃ tato cavitvā, govāṇijakassa gāviyā jāto;
Vaccho lākhātambo, nillacchito dvādase māse.

443. ‘‘Voḍhūna naṅgalamahaṃ, sakaṭañca dhārayāmi;
Andhovaṭṭo akallo, yathāpi gantvāna paradāraṃ.

444. ‘‘Sohaṃ tato cavitvā, vīthiyā dāsiyā ghare jāto;
Neva mahilā na puriso, yathāpi gantvāna paradāraṃ.

445. ‘‘Tiṃsativassamhi mato, sākaṭikakulamhi dārikā jātā;
Kapaṇamhi appabhoge, dhanikapurisapātabahulamhi.

446. ‘‘Taṃ maṃ tato satthavāho, ussannāya vipulāya vaḍḍhiyā;
Okaḍḍhati vilapantiṃ, acchinditvā kulagharasmā.

447. ‘‘Atha soḷasame vasse, disvā maṃ pattayobbanaṃ kaññaṃ;
Orundhatassa putto, giridāso nāma nāmena.

448. ‘‘Tassapi aññā bhariyā, sīlavatī guṇavatī yasavatī ca;
Anurattā bhattāraṃ, tassāhaṃ viddesanamakāsiṃ.

449. ‘‘Tassetaṃ kammaphalaṃ, yaṃ maṃ apakīritūna gacchanti;
Dāsīva upaṭṭhahantiṃ, tassapi anto kato mayā’’ti.

Tattha **nagaramhi kusumanāme**ti ‘‘kusumapura’’nti evaṃ kusumasaddena gahitanāmake nagare, idāni taṃ nagaraṃ **pāṭaliputtamhī**ti sarūpato dasseti. **Pathaviyā maṇḍe**ti sakalāya pathaviyā maṇḍabhūte. **Sakyakulakulīnāyo**ti sakyakule kuladhītaro, sakyaputtassa bhagavato sāsane pabbajitatāya evaṃ vuttaṃ.

Tatthāti tāsu dvīsu bhikkhunīsu. **Bodhī**ti evaṃnāmikā therī. **Jhānajjhāyanaratāyo**ti lokiyalokuttarassa jhānassa jhāyane abhiratā. **Bahussutāyo**ti pariyattibāhusaccena bahussutā. **Dhutakilesāyo**ti aggamaggena sabbaso samugghātitakilesā. **Bhattatthaṃ kariyā**ti bhattakiccaṃ niṭṭhāpetvā. **Rahitamhī**ti janarahitamhi vivittaṭṭhāne. **Sukhanisinnā**ti pabbajjāsukhena vivekasukhena ca sukhanisinnā. **Imā girā**ti idāni vuccamānā sukhā lāpanā. **Abbhudīresu**nti pucchāvissajjanavasena kathayiṃsu.

‘‘Pāsādikāsī’’ti gāthā bodhittheriyā pucchāvasena vuttā. **‘‘Evamanuyuñjiyamānā’’**ti gāthā saṅgītikāreheva vuttā. **‘‘Ujjeniyā’’**tiādikā hi sabbāpi isidāsiyāva vuttā. Tattha **pāsādikāsī**ti rūpasampattiyā passantānaṃ pasādāvahā asi. **Vayopi te aparihīno**ti tuyhaṃ vayopi na parihīno, paṭhamavaye ṭhitāsīti attho. **Kiṃ disvāna byālika**nti kīdisaṃ byālikaṃ dosaṃ gharāvāse ādīnavaṃ disvā. **Athāsi nekkhammamanuyuttā**ti **athā**ti nipātamattaṃ, nekkhammaṃ pabbajjaṃ anuyuttā asi.

Anuyuñjiyamānāti pucchiyamānā, sā isidāsīti yojanā. **Rahite**ti suññaṭṭhāne. **Suṇa bodhi yathāmhi pabbajitā**ti bodhittheri ahaṃ yathā pabbajitā amhi, taṃ taṃ purāṇaṃ suṇa suṇāhi.

Ujjeniyā puravareti ujjenīnāmake avantiraṭṭhe uttamanagare. **Piyā**ti ekadhītubhāvena piyāyitabbā. **Manāpā**ti sīlācāraguṇena manavaḍḍhanakā. **Dayitā**ti anukampitabbā.

Athāti pacchā mama vayappattakāle. **Me sāketato varakā**ti sāketanagarato mama varakā maṃ vārentā āgacchuṃ. **Uttamakulīnā**ti tasmiṃ nagare aggakulikā, yena te pesitā, so seṭṭhi pahūtaratano. **Tassa mamaṃ suṇhamadāsi tāto**ti tassa sāketaseṭṭhino suṇisaṃ puttassa bhariyaṃ katvā mayhaṃ pitā maṃ adāsi.

Sāyaṃ pātanti sāyanhe pubbaṇhe ca. **Paṇāmamupagamma sirasā karomī**ti sassuyā sasurassa ca santikaṃ upagantvā sirasā paṇāmaṃ karomi, tesaṃ pāde vandāmi. **Yathāmhi anusiṭṭhā**ti tehi yathā anusiṭṭhā amhi, tathā karomi, tesaṃ anusiṭṭhiṃ na atikkamāmi.

Tamekavarakampīti ekavallabhampi. **Ubbiggā**ti tasantā. **Āsanaṃ demī**ti yassa puggalassa yaṃ anucchavikaṃ, taṃ tassa demi.

Tatthāti parivesanaṭṭhāne. **Sannihita**nti sajjitaṃ hutvā vijjamānaṃ. **Chādemī**ti upacchādemi, upacchādetvā upanayāmi ca, upanetvā demi, dentīpi yaṃ yassa patirūpaṃ, tadeva demīti attho.

Ummāreti dvāre. **Dhovantī hatthapāde**ti hatthapāde dhovinī āsiṃ, dhovitvā gharaṃ samupagamāmīti yojanā.

Kocchanti massūnaṃ kesānañca ullikhanakocchaṃ. **Pasāda**nti gandhacuṇṇādimukhavilepanaṃ. ‘‘Pasādhana’’ntipi pāṭho, pasādhanabhaṇḍaṃ. **Añjani**nti añjananāḷiṃ. **Parikammakārikā viyā**ti aggakulikā vibhavasampannāpi patiparicārikā ceṭikā viya.

Sādhayāmīti pacāmi. **Bhājana**nti lohabhājanañca. Dhovantī paricarāmīti yojanā.

Bhattikatanti katasāmibhatikaṃ. **Anuratta**nti anurattavantiṃ. **Kārika**nti tassa tasseva iti kattabbassa kārikaṃ. **Nihatamāna**nti apanītamānaṃ. **Uṭṭhāyika**nti uṭṭhānavīriyasampannaṃ. **Analasa**nti tato eva akusītaṃ. **Sīlavati**nti sīlācārasampannaṃ. **Dussate**ti dussati, kujjhitvā bhaṇati.

Bhaṇati āpucchahaṃ gamissāmīti ‘‘ahaṃ tumhe āpucchitvā yattha katthaci gamissāmī’’ti so mama sāmiko attano mātarañca pitarañca bhaṇati. Kiṃ bhaṇatīti ce āha – **‘‘isidāsiyā na saha vacchaṃ, ekāgārehaṃ saha vatthu’’**nti. Tattha **vaccha**nti vasissaṃ.

Dessāti appiyā. **Alaṃ me**ti payojanaṃ me tāya itthīti attho. **Apucchāhaṃ gamissāmī**ti yadi me tumhe tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ icchatha, ahaṃ tumhe apucchitvā videsaṃ pakkamissāmi.

Tassāti mama bhattuno. **Kissā**ti kiṃ assa tava sāmikassa. **Tayā aparaddhaṃ** byālikaṃ kataṃ.

Napihaṃ aparajjhanti napi ahaṃ tassa kiñci aparajjhiṃ. Ayameva vā pāṭho. **Napi hiṃsemī**ti napi bādhemi. **Dubbacana**nti duruttavacanaṃ. **Kiṃ sakkā kātuyye**ti kiṃ mayā kātuṃ ayye sakkā. **Yaṃ maṃ viddessate bhattā**ti yasmā akāraṇeneva bhattā mayhaṃ viddessate viddessaṃ cittappakopaṃ karoti.

Vimanāti domanassikā. **Puttamanurakkhamānā**ti attano puttaṃ mayhaṃ sāmikaṃ cittamanurakkhaṇena anurakkhantā. **Jitāmhase rūpiniṃ lakkhi**nti jitā amhase jitā vatāmha rūpavatiṃ siriṃ, manussavesena carantiyā siridevatāya parihīnā vatāti attho.

Aḍḍhassa gharamhi dutiyakulikassāti paṭhamasāmikaṃ upādāya dutiyassa aḍḍhassa kulaputtassa gharamhi maṃ adāsi, dento ca tato paṭhamasuṅkato upaḍḍhasuṅkena adāsi. **Yena maṃ vindatha seṭṭhī**ti yena suṅkena maṃ paṭhamaṃ seṭṭhi vindatha paṭilabhi, tato upaḍḍhasuṅkenāti yojanā.

Sopīti dutiyasāmikopi. **Maṃ paṭiccharayī**ti maṃ nīhari, so maṃ gehato nikkaḍḍhi. **Upaṭṭhahanti**nti dāsī viya upaṭṭhahantiṃ upaṭṭhānaṃ karontiṃ. **Adūsika**nti adubbhanakaṃ.

Damakanti kāruññādhiṭṭhānatāya paresaṃ cittassa damakaṃ. Yathā pare kiñci dassanti, evaṃ attano kāyaṃ vācañca **dantaṃ** vūpasantaṃ katvā paradattabhikkhāya vicaraṇakaṃ. **Jāmātā**ti duhitupati. **Nikkhipa poṭṭhiñca ghaṭikañcā**ti tayā paridahitaṃ pilotikākhaṇḍañca bhikkhākapālañca chaḍḍehi.

Sopi vasitvā pakkhanti sopi bhikkhako puriso mayā saddhiṃ addhamāsamattaṃ vasitvā pakkāmi.

Atha naṃ bhaṇatī tātoti taṃ bhikkhakaṃ mama pitā mātā sabbo ca me ñātigaṇo vaggavaggo hutvā bhaṇati. Kathaṃ? **Kiṃ te na kīrati idha** tuyhaṃ kiṃ nāma na kirati na sādhiyati, bhaṇa khippaṃ. **Taṃ te karihitī**ti taṃ tuyhaṃ karissati.

Yadi me attā sakkotīti yadi mayhaṃ attā attādhīno bhujisso ca hoti, **alaṃ mayhaṃ isidāsiyā** tāya payojanaṃ natthi, tasmā **na saha vacchaṃ** na saha vasissaṃ, ekaghare ahaṃ tāya saha vatthunti yojanā.

Vissajjito gato soti so bhikkhako pitarā vissajjito yathāruci gato. **Ekākinī**ti ekikāva. **Āpucchitūna gaccha**nti mayhaṃ pitaraṃ vissajjetvā gacchāmi. **Marituye**ti marituṃ. **Vā**ti vikappatthe nipāto.

Gocarāyāti bhikkhāya, tāta-kulaṃ āgacchīti yojanā.

Tanti taṃ jinadattatheriṃ. **Uṭṭhāyāsanaṃ tassā paññāpayi**nti uṭṭhahitvā āsanaṃ tassā theriyā paññāpesiṃ.

Idhevāti imasmiṃ eva gehe ṭhitā. **Puttakā**ti sāmaññavohārena dhītaraṃ anukampento ālapati. **Carāhi tvaṃ dhamma**nti tvaṃ pabbajitvā caritabbaṃ brahmacariyādidhammaṃ cara. **Dvijātī**ti brāhmaṇajātī.

Nijjaressāmīti jīrāpessāmi vināsessāmi.

Bodhinti saccābhisambodhiṃ, maggañāṇanti attho. **Aggadhamma**nti phaladhammaṃ, arahattaṃ. **Yaṃ sacchikarī dvipadaseṭṭho**ti yaṃ maggaphalanibbānasaññitaṃ lokuttaradhammaṃ dvipadānaṃ seṭṭho sammāsambuddho sacchi akāsi, taṃ labhassūti yojanā.

Sattāhaṃ pabbajitāti pabbajitā hutvā sattāhena. **Aphassayi**nti phusiṃ sacchākāsiṃ.

Yassayaṃ phalavipākoti yassa pāpakammassa, ayaṃ sāmikassa amanāpabhāvasaṅkhāto nissandaphalabhūto vipāko. **Taṃ tava ācikkhissa**nti taṃ kammaṃ tava kathessāmi. **Ta**nti ācikkhiyamānaṃ tameva kammaṃ, taṃ vā mama vacanaṃ. **Ekamanā**ti ekaggamanā. Ayameva vā pāṭho.

Nagaramhi erakaccheti evaṃnāmake nagare. **So paradāraṃ aseviha**nti so ahaṃ parassa dāraṃ aseviṃ.

Ciraṃ pakkoti bahūni vassasatasahassāni nirayagginā daḍḍho. **Tato ca uṭṭhahitvā**ti tato nirayato vuṭṭhito cuto. **Makkaṭiyā kucchimokkami**nti vānariyā kucchimhi paṭisandhiṃ gaṇhiṃ.

Yūthapoti yūthapati. **Nillacchesī**ti purisabhāvassa lakkhaṇabhūtāni bījakāni nillacchesi nīhari. **Tassetaṃ kammaphala**nti tassa mayhaṃ etaṃ atīte katassa kammassa phalaṃ. **Yathāpi gantvāna paradāra**nti yathā taṃ paradāraṃ atikkamitvā.

Tatoti makkaṭayonito. **Sindhavāraññe**ti sindhavaraṭṭhe araññaṭṭhāne. **Eḷakiyā**ti ajiyā.

Dārake parivahitvāti piṭṭhiṃ āruyha kumārake vahitvā. **Kiminā vaṭṭo**ti abhijātaṭṭhāne kimiparigatova hutvā aṭṭo aṭṭito. **Akallo**ti gilāno, ahosīti vacanaseso.

Govāṇijakassāti gāviyo vikkiṇitvā jīvakassa. **Lākhātambo**ti lākhārasarattehi viya tambehi lomehi samannāgato.

Voḍhūnāti vahitvā. **Naṅgala**nti sīraṃ, sakaṭañca dhārayāmīti attho. **Andhovaṭṭo**ti kāṇova hutvā aṭṭo pīḷito.

Vīthiyāti nagaravīthiyaṃ. **Dāsiyā ghare jāto**ti gharadāsiyā kucchimhi jāto. ‘‘Vaṇṇadāsiyā’’tipi vadanti. **Neva mahilā na puriso**ti itthīpi purisopi na homi, jātinapuṃsakoti attho.

Tiṃsativassamhi matoti napuṃsako hutvā tiṃsavassakāle mato. **Sākaṭikakulamhī**ti sūtakakule. **Dhanikapurisapātabahulamhī**ti iṇāyikānaṃ purisānaṃ adhipatanabahule bahūhi iṇāyikehi abhibhavitabbe.

Ussannāyāti upacitāya. **Vipulāyā**ti mahatiyā. **Vaḍḍhiyā**ti iṇavaḍḍhiyā. **Okaḍḍhatī**ti avakaḍḍhati. **Kulagharasmā**ti mama jātakulagehato.

Orundhatassa puttoti assa satthavāhassa putto, mayi paṭibaddhacitto nāmena giridāso nāma avarundhati attano pariggahabhāvena gehe karoti.

Anurattā bhattāranti bhattāraṃ anuvattikā. **Tassāhaṃ viddesanamakāsi**nti tassa bhattuno taṃ bhariyaṃ sapattiṃ viddesanakammaṃ akāsiṃ. Yathā taṃ so kujjhati, evaṃ paṭipajjiṃ.

Yaṃ maṃ apakīritūna gacchantīti yaṃ dāsī viya sakkaccaṃ upaṭṭhahantiṃ maṃ tattha tattha patino apakiritvā chaḍḍetvā anapekkhā apagacchanti. Etaṃ tassā mayhaṃ tadā katassa paradārikakammassa sapattiṃ viddesanakammassa ca nissandaphalaṃ. **Tassapi anto kato mayā**ti tassapi tathā anunayapāpakakammassa dāruṇassa pariyanto idāni mayā aggamaggaṃ adhigacchantiyā kato, ito paraṃ kiñci dukkhaṃ natthīti. Yaṃ panettha antarantarā na vibhattaṃ, taṃ vuttanayattā uttānatthameva.

Isidāsītherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cattālīsanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Mahānipāto

1. Sumedhātherīgāthāvaṇṇanā

Mahānipāte **mantāvatiyā nagare**tiādikā sumedhāya theriyā gāthā. Ayampi purimabuddhesu katādhikārā tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ upacinantī, sakkaccaṃ vimokkhasambhāre sambhārentī koṇāgamanassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutaṃ patvā, attano sakhīhi kuladhītāhi saddhiṃ ekajjhāsayā hutvā mahantaṃ ārāmaṃ kāretvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādesi. Sā tena puññakammena kāyassa bhedā tāvatiṃsaṃ upagacchi. Tattha yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavitvā tato cutā yāmesu upapajji. Tato cutā tusitesu, tato cutā nimmānaratīsu, tato cutā paranimmitavasavattīsūti anukkamena pañcasu kāmasaggesu uppajjitvā tattha tattha devarājūnaṃ mahesī hutvā tato cutā kassapassa bhagavato kāle mahāvibhavassa seṭṭhino dhītā hutvā anukkamena viññutaṃ patvā sāsane abhippasannā hutvā ratanattayaṃ uddissa uḷārapuññakammaṃ akāsi.

Tattha yāvajīvaṃ dhammūpajīvinī kusaladhammaniratā hutvā tato cutā tāvatiṃsesu nibbattitvā aparāparaṃ sugatīsuyeva saṃsarantī, imasmiṃ buddhuppāde mantāvatīnagare koñcassa nāma rañño dhītā hutvā nibbatti. Tassā mātāpitaro **sumedhā**ti nāmaṃ akaṃsu. Taṃ anukkamena vuddhippattavayappattakāle mātāpitaro ‘‘vāraṇavatīnagare anikarattassa nāma rañño dassāmā’’ti sammantesuṃ. Sā pana daharakālato paṭṭhāya attano samānavayāhi rājakaññāhi dāsijanehi ca saddhiṃ bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhunīnaṃ santike dhammaṃ sutvā cirakālato paṭṭhāya katādhikāratāya saṃsāre jātasaṃvegā sāsane abhippasannā hutvā vayappattakāle kāmehi vinivattitamānasā ahosi. Tena sā mātāpitūnaṃ ñātīnaṃ sammantanaṃ sutvā ‘‘na mayhaṃ gharāvāsena kiccaṃ, pabbajissāmaha’’nti āha. Taṃ mātāpitaro gharāvāse niyojentā nānappakārena yācantāpi saññāpetuṃ nāsakkhiṃsu. Sā ‘‘evaṃ me pabbajituṃ labbhatī’’ti khaggaṃ gahetvā sayameva attano kese chinditvā te eva kese ārabbha paṭikkūlamanasikāraṃ pavattentī tattha katādhikāratāya bhikkhunīnaṃ santike manasikāravidhānassa sutapubbattā ca asubhanimittaṃ uppādetvā tattha paṭhamajjhānaṃ adhigacchi. Adhigatapaṭhamajjhānā ca attanā gharāvāse uyyojetuṃ upagate mātāpitaro ādiṃ katvā antojanaparijanaṃ sabbaṃ rājakulaṃ sāsane abhippasannaṃ kāretvā gharato nikkhamitvā bhikkhunupassayaṃ gantvā pabbaji. Pabbajitvā ca vipassanaṃ paṭṭhapetvā sammadeva paripakkañāṇā vimuttiparipācanīyānaṃ dhammānaṃ visesitāya na cirasseva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. therī 2.1.1-19) –

‘‘Bhagavati koṇāgamane, saṅghārāmamhi navanivesamhi;
Sakhiyo tisso janiyo, vihāradānaṃ adāsimha.

‘‘Dasakkhattuṃ satakkhattuṃ, dasasatakkhattuṃ satāni ca satakkhattuṃ;
Devesu upapajjimha, ko pana vādo manussesu.

‘‘Devesu mahiddhikā ahumha, mānusakamhi ko pana vādo;
Sattaratanassa mahesī, itthiratanaṃ ahaṃ āsiṃ.

‘‘Idha sañcitakusalā, susamiddhakulappajā;
Dhanañjānī ca khemā ca, ahampi ca tayo janā.

‘‘Ārāmaṃ sukataṃ katvā, sabbāvayavamaṇḍitaṃ;
Buddhappamukhasaṅghassa, niyyādetvā pamoditā.

‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Devesu aggataṃ pattā, manussesu tatheva ca.

‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

‘‘Tassāsuṃ satta dhītaro, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, brahmacariyaṃ cariṃsu tā.

‘‘Tāsaṃ sahāyikā hutvā, sīlesu susamāhitā;
Datvā dānāni sakkaccaṃ, agāreva vataṃ cariṃ.

‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpagā ahaṃ.

‘‘Tato cutā yāmamagaṃ, tatohaṃ tusitaṃ gatā;
Tato ca nimmānaratiṃ, vasavattipuraṃ gatā.

‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, puññakammasamohitā;
Tattha tattheva rājūnaṃ, mahesittamahārayiṃ.

‘‘Tato cutā manussatte, rājūnaṃ cakkavattinaṃ;
Maṇḍalīnañca rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

‘‘Sampattimanubhotvāna, devesu mānusesu ca;
Sabbattha sukhitā hutvā, nekajātīsu saṃsariṃ.

‘‘So hetu so pabhavo, tammūlaṃ sāva sāsane khantī;
Taṃ paṭhamasamodhānaṃ, taṃ dhammaratāya nibbānaṃ.

‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavā.

‘‘Svāgataṃ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsana’’nti.

Arahattaṃ pana patvā attano paṭipattiṃ paccavekkhitvā udānavasena –

450. ‘‘Mantāvatiyā nagare, rañño koñcassa aggamahesiyā;
Dhītā āsiṃ sumedhā, pasāditā sāsanakarehi.

451. ‘‘Sīlavatī cittakathā, bahussutā buddhasāsane vinitā;
Mātāpitaro upagamma, bhaṇati ubhayo nisāmetha.

452. ‘‘Nibbānābhiratāhaṃ, asassataṃ bhavagataṃ yadipi dibbaṃ;
Kimaṅgaṃ pana tucchā kāmā, appassādā bahuvighātā.

453. ‘‘Kāmā kaṭukā āsī, visūpamā yesu mucchitā bālā;
Te dīgharattaṃ niraye, samappitā haññante dukkhitā.

454. ‘‘Socanti pāpakammā, vinipāte pāpavaddhino sadā;
Kāyena ca vācāya ca, manasā ca asaṃvutā bālā.

455. ‘‘Bālā te duppaññā, acetanā dukkhasamudayoruddhā;
Desente ajānantā, na bujjhare ariyasaccāni.

456. ‘‘Saccāni ‘amma’buddhavaradesi, tāni te bahutarā ajānantā ye;
Abhinandanti bhavagataṃ, pihenti devesu upapattiṃ.

457. ‘‘Devesupi upapatti, asassatā bhavagate aniccamhi;
Na ca santasanti bālā, punappunaṃ jāyitabbassa.

458. ‘‘Cattāro vinipātā, duve ca gatiyo kathañci labbhanti;
Na ca vinipātagatānaṃ, pabbajjā atthi nirayesu.

459. ‘‘Anujānātha maṃ ubhayo, pabbajituṃ dasabalassa pāvacane;

Appossukkā ghaṭissaṃ, jātimaraṇappahānāya.

460. ‘‘Kiṃ bhavagate abhinandi, tena kāyakalinā asārena;
Bhavataṇhāya nirodhā, anujānātha pabbajissāmi.

461. ‘‘Buddhānaṃ uppādo, vivajjito akkhaṇo khaṇo laddho;
Sīlāni brahmacariyaṃ, yāvajīvaṃ na dūseyyaṃ.

462. ‘‘Evaṃ bhaṇati sumedhā, mātāpitaro ‘na tāva āhāraṃ;
Āharissaṃ gahaṭṭhā, maraṇavasaṃ gatāva hessāmi’.

463. ‘‘Mātā dukkhitā rodati pitā ca;
Assā sabbaso samabhihato;
Ghaṭenti saññāpetuṃ, pāsādatale chamāpatitaṃ.

464. ‘‘Uṭṭhehi puttaka kiṃ soci, tena dinnāsi vāraṇavatimhi;
Rājā anīkaratto, abhirūpo tassa tvaṃ dinnā.

465. ‘‘Aggamahesī bhavissasi, anikarattassa rājino bhariyā;
Sīlāni brahmacariyaṃ, pabbajjā dukkarā puttaka.

466. ‘‘Rajje āṇā dhanamissariyaṃ, bhogā sukhā daharikāsi;
Bhuñjāhi kāmabhoge, vāreyyaṃ hotu te putta.

467. ‘‘Atha ne bhaṇati sumedhā, mā edisikāni bhavagatamasāraṃ;
Pabbajjā vā hohiti, maraṇaṃ vā me na ceva vāreyyaṃ.

468. ‘‘Kimiva pūtikāyamasuciṃ, savanagandhaṃ bhayānakaṃ kuṇapaṃ;
Abhisaṃviseyyaṃ bhastaṃ, asakiṃ paggharitaṃ asucipuṇṇaṃ.

469. ‘‘Kimiva tahaṃ jānantī, vikūlakaṃ maṃsasoṇitupalittaṃ;
Kimikulalayaṃ sakuṇabhattaṃ, kaḷevaraṃ kissa diyatīti.

470. ‘‘Nibbuyhati susānaṃ, aciraṃ kāyo apetaviññāṇo;
Chuddho kaḷiṅgaraṃ viya, jigucchamānehi ñātīhi.

471. ‘‘Chuddhūna naṃ susāne, parabhattaṃ nhāyanti jigucchantā;
Niyakā mātāpitaro, kiṃ pana sādhāraṇā janatā.

472. ‘‘Ajjhositā asāre, kaḷevare aṭṭhinhārusaṅghāte;
Kheḷassuccārassavaparipuṇṇe pūtikāyamhi.

473. ‘‘Yo naṃ vinibbhujitvā, abbhantaramassa bāhiraṃ kayirā;
Gandhassa asahamānā, sakāpi mātā jigucchheyya.

474. ‘‘Khandhadhātuāyatanaṃ, saṅkhataṃ jātimūlakaṃ dukkhaṃ;
Yoniso anuvicinantī, vāreyyaṃ kissa iccheyyaṃ.

475. ‘‘Divase divase tisatti, satāni navanavā pateyyuṃ kāyamhi;
Vassasatampi ca ghāto, seyyo dukkhassa cevaṃ khayo.

476. ‘‘Ajjhupagacche ghātaṃ, yo viññāyevaṃ satthuno vacanaṃ;

Dīgho tesaṃ saṃsāro, punappunaṃ haññamānānaṃ.

477. ‘‘Devesu manussesu ca, tiracchānayoniyā asurakāye;
Petesu ca nirayesu ca, aparimitā dissante ghātā.

478. ‘‘Ghātā nirayesu bahū, vinipātagatassa pīḷiyamānassa;
Devesupi attāṇaṃ, nibbānasukhā paraṃ natthi.

479. ‘‘Pattā te nibbānaṃ, ye yuttā dasabalassa pāvacane;
Appossukkā ghaṭenti, jātimaraṇappahānāya.

480. ‘‘Ajjeva tātabhinikkhamissaṃ, bhogehi kiṃ asārehi;
Nibbinnā me kāmā, vantasamā tālavatthukatā.

481. ‘‘Sā cevaṃ bhaṇati pitaramanīkaratto, ca yassa sā dinnā;
Upayāsi vāraṇavate, vāreyyamupaṭṭhite kāle.

482. ‘‘Atha asitanicitamuduke, kese khaggena chindiya sumedhā;
Pāsādaṃ pidahitvā, paṭhamajjhānaṃ samāpajji.

483. ‘‘Sā ca tahiṃ samāpannā, anīkaratto ca āgato nagaraṃ;
Pāsāde ca sumedhā, aniccasaññaṃ subhāveti.

484. ‘‘Sā ca manasi karoti, anīkaratto ca āruhī turitaṃ;
Maṇikanakabhūsitaṅgo, katañjalī yācati sumedhaṃ.

485. ‘‘Rajje āṇā dhanamissariyaṃ, bhogā sukhā daharikāsi;
Bhuñjāhi kāmabhoge, kāmasukhā dullabhā loke.

486. ‘‘Nissaṭṭhaṃ te rajjaṃ, bhoge bhuñjassu dehi dānāni;
Mā dummanā ahosi, mātāpitaro te dukkhitā.

487. ‘‘Taṃ taṃ bhaṇati sumedhā, kāmehi anatthikā vigatamohā;
Mā kāme abhinandi, kāmesvādīnavaṃ passa.

488. ‘‘Cātuddīpo rājā, mandhātā āsi kāmabhoginamaggo;
Atitto kālaṅkato, na cassa paripūritā icchā.

489. ‘‘Satta ratanāni vasseyya, vuṭṭhimā dasadisā samantena;
Na catthi titti kāmānaṃ, atittāva maranti narā.

490. ‘‘Asisūnūpamā kāmā, kāmā sappasiropamā;
Ukkopamā anudahanti, aṭṭhikaṅkalasannibhā.

491. ‘‘Aniccā adhuvā kāmā, bahudukkhā mahāvisā;
Ayoguḷova santatto, aghamūlā dukhapphalā.

492. ‘‘Rukkhaphalūpamā kāmā, maṃsapesūpamā dukhā;
Supinopamā vañcaniyā, kāmā yācitakūpamā.

493. ‘‘Sattisūlūpamā kāmā, rogo gaṇḍo aghaṃ nighaṃ;
Aṅgārakāsusadisā, aghamūlaṃ bhayaṃ vadho.

494. ‘‘Evaṃ bahudukkhā kāmā, akkhātā antarāyikā;
Gacchatha na me bhavagate, vissāso atthi attano.

495. ‘‘Kiṃ mama paro karissati, attano sīsamhi ḍayhamānamhi;
Anubandhe jarāmaraṇe, tassa ghātāya ghaṭitabbaṃ.

496. ‘‘Dvāraṃ apāpuritvānahaṃ, mātāpitaro anīkarattañca;
Disvāna chamaṃ nisinne, rodante idamavocaṃ.

497. ‘‘Dīgho bālānaṃ saṃsāro, punappunañca rodataṃ;
Anamatagge pitu maraṇe, bhātu vadhe attano ca vadhe.

498. ‘‘Assu thaññaṃ rudhiraṃ, saṃsāraṃ anamataggato saratha;
Sattānaṃ saṃsarataṃ, sarāhi aṭṭhīnañca sannicayaṃ.

499. ‘‘Sara caturodadhī, upanīte assuthaññarudhiramhi;
Sara ekakappamaṭṭhīnaṃ, sañcayaṃ vipulena samaṃ.

500. ‘‘Anamatagge saṃsarato, mahiṃ jambudīpamupanītaṃ;
Kolaṭṭhimattaguḷikā, mātā mātusveva nappahonti.

501. ‘‘Tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ, upanītaṃ anamataggato sara;
Caturaṅgulikā ghaṭikā, pitupitusveva nappahonti.

502. ‘‘Sara kāṇakacchapaṃ pubbasamudde, aparato ca yugachiddaṃ;
Siraṃ tassa ca paṭimukkaṃ, manussalābhamhi opammaṃ.

503. ‘‘Sara rūpaṃ pheṇapiṇḍopamassa, kāyakalino asārassa;
Khandhe passa anicce, sarāhi niraye bahuvighāte.

504. ‘‘Sara kaṭasiṃ vaḍḍhente, punappunaṃ tāsu tāsu jātīsu;
Sara kumbhīlabhayāni ca, sarāhi cattāri saccāni.

505. ‘‘Amatamhi vijjamāne, kiṃ tava pañcakaṭukena pītena;
Sabbā hi kāmaratiyo, kaṭukatarā pañcakaṭukena.

506. ‘‘Amatamhi vijjamāne, kiṃ tava kāmehi ye pariḷāhā;
Sabbā hi kāmaratiyo, jalitā kuthitā kampitā santāpitā.

507. ‘‘Asapattamhi samāne, kiṃ tava kāmehi ye bahusapattā;
Rājaggicoraudakappiyehi, sādhāraṇā kāmā bahusapattā.

508. ‘‘Mokkhamhi vijjamāne, kiṃ tava kāmehi yesu vadhabandho;
Kāmesu hi asakāmā, vadhabandhadukhāni anubhonti.

509. ‘‘Ādīpitā tiṇukkā, gaṇhantaṃ dahanti neva muñcantaṃ;
Ukkopamā hi kāmā, dahanti ye te na muñcanti.

510. ‘‘Mā appakassa hetu, kāmasukhassa vipulaṃ jahī sukhaṃ;
Mā puthulomova baḷisaṃ, gilitvā pacchā vihaññasi.

511. ‘‘Kāmaṃ kāmesu damassu, tāva sunakhova saṅkhalābaddho;

Kāhinti khu taṃ kāmā, chātā sunakhaṃva caṇḍālā.

512. ‘‘Aparimitañca dukkhaṃ, bahūni ca cittadomanassāni;
Anubhohisi kāmayutto, paṭinissaja addhuve kāme.

513. ‘‘Ajaramhi vijjamāne, kiṃ tava kāmehi yesu jarā;
Maraṇabyādhigahitā, sabbā sabbattha jātiyo.

514. ‘‘Idamajaramidamamaraṃ, idamajarāmaraṃ padamasokaṃ;
Asapattamasambādhaṃ, akhalitamabhayaṃ nirupatāpaṃ.

515. ‘‘Adhigatamidaṃ bahūhi, amataṃ ajjāpi ca labhanīyamidaṃ;
Yo yoniso payuñjati, na ca sakkā aghaṭamānena.

516. ‘‘Evaṃ bhaṇati sumedhā, saṅkhāragate ratiṃ alabhamānā;
Anunentī anikarattaṃ, kese ca chamaṃ khipi sumedhā.

517. ‘‘Uṭṭhāya anikaratto, pañjaliko yācatassā pitaraṃ so;
Vissajjetha sumedhaṃ, pabbajituṃ vimokkhasaccadassā.

518. ‘‘Vissajjitā mātāpitūhi, pabbaji sokabhayabhītā;
Cha abhiññā sacchikatā, aggaphalaṃ sikkhamānāya.

519. ‘‘Acchariyamabbhutaṃ taṃ, nibbānaṃ āsi rājakaññāya;
Pubbenivāsacaritaṃ, yathā byākari pacchime kāle.

520. ‘‘Bhagavati koṇāgamane, saṅghārāmamhi navanivesamhi;
Sakhiyo tisso janiyo, vihāradānaṃ adāsimha.

521. ‘‘Dasakkhattuṃ satakkhattuṃ, dasasatakkhattuṃ satāni ca satakkhattuṃ;
Devesu upapajjimha, ko pana vādo manussesu.

522. ‘‘Devesu mahiddhikā ahumha, mānusakamhi ko pana vādo;
Sattaratanassa mahesī, itthiratanaṃ ahaṃ āsiṃ.

523. ‘‘So hetu so pabhavo, taṃ mūlaṃ sāva sāsane khantī;
Taṃ paṭhamasamodhānaṃ, taṃ dhammaratāya nibbānaṃ.

524. ‘‘Evaṃ karonti ye saddahanti, vacanaṃ anomapaññassa;
Nibbindanti bhavagate, nibbinditvā virajjantī’’ti. –

Imā gāthā abhāsi.

Tattha **mantavatiyā nagare**ti mantavatīti evaṃnāmake nagare. **Rañño koñcassā**ti koñcassa nāma rañño mahesiyā kucchimhi jātā dhītā āsiṃ. **Sumedhā**ti nāmena sumedhā. **Pasāditā sāsanakarehī**ti satthusāsanakarehi ariyehi dhammadesanāya sāsane pasāditā sañjātaratanattayappasādā katā.

Sīlavatīti ācārasīlasampannā. **Cittakathā**ti cittadhammakathā. **Bahussutā**ti bhikkhunīnaṃ santike pariyattidhammassutiyutā. **Buddhasāsane vinītā**ti evaṃ pavatti, evaṃ nivatti, iti sīlaṃ, iti samādhi, iti paññāti suttānugatena (dī. ni. 2.186) yonisomanasikārena tadaṅgato kilesānaṃ vinivattattā buddhānaṃ sāsane vinītā saṃyatakāyavācācittā. **Ubhayo nisāmethā**ti tumhe dvepi mama vacanaṃ nisāmetha, mātāpitaro upagantvā bhaṇatīti yojanā.

Yadipi dibbanti devalokapariyāpannampi bhavagataṃ nāma sabbampi **asassataṃ** aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ. **Kimaṅgaṃ pana tucchā kāmā**ti kimaṅgaṃ pana mānusakā kāmā, te sabbepi asārakabhāvato tucchā rittā, satthadhārāyaṃ madhubindu viya **appassādā,** etarahi āyatiñca vipuladukkhatāya **bahuvighātā**.

Kaṭukāti aniṭṭhā. Sappaṭibhayaṭṭhena **āsīvisūpamā. Yesu** kāmesu. **Mucchitā**ti ajjhositā. **Samappitā**ti sakammunā sabbaso appitā khittā, upapannāti attho. **Haññante**ti bādhīyanti.

Vinipāteti apāye.

Acetanāti attahitacetanāya abhāvena acetanā. **Dukkhasamudayoruddhā**ti taṇhānimittasaṃsāre avaruddhā. **Desente**ti catusaccadhamme desiyamāne. **Ajānantā**ti atthaṃ ajānantā. **Na bujjhare ariyasaccānī**ti dukkhādīni ariyasaccāni na paṭibujjhanti.

Ammāti mātaraṃ pamukhaṃ katvā ālapati. **Te bahutarā ajānantā**ti ye abhinandanti bhavagataṃ pihenti devesu upapattiṃ buddhavaradesitāni saccāni ajānantā, teyeva ca imasmiṃ loke bahutarāti yojanā.

Bhavagate aniccamhīti sabbasmiṃ bhave anicce devesu upapatti na sassatā, evaṃ santepi na ca **santasanti** bālā na uttasanti na saṃvegaṃ āpajjanti. **Punappunaṃ jāyitabbassā**ti aparāparaṃ upapajjamānassa.

Cattāro vinipātāti nirayo tiracchānayoni pettivisayo asurayonīti ime cattāro sukhasamussayato vinipātagatiyo. Manussadevūpapattisaññitā pana dveva **gatiyo kathañci** kicchena kasirena labbhanti puññakammassa dukkarattā. **Nirayesū**ti sukharahitesu apāyesu.

Appossukkāti aññakiccesu nirussukkā. **Ghaṭissa**nti vāyamissaṃ bhāvanaṃ anuyuñjissāmi, kāyakalinā asārena bhavagate kiṃ abhinanditenāti yojanā.

Bhavataṇhāya nirodhāti bhavagatāya taṇhāya nirodhahetu nirodhatthaṃ.

Buddhānaṃ uppādo laddho, vivajjito nirayūpapattiādiko aṭṭhavidho akkhaṇo, **khaṇo** navamo khaṇo laddhoti yojanā. **Sīlānī**ti catupārisuddhisīlāni. **Brahmacariya**nti sāsanabrahmacariyaṃ. **Na dūseyya**nti na kopeyyāmi.

Na tāva āhāraṃ āharissaṃ gahaṭṭhāti ‘‘neva tāva ahaṃ gahaṭṭhā hutvā āhāraṃ āharissāmi, sace pabbajjaṃ na labhissāmi, maraṇavasameva gatā bhavissāmī’’ti evaṃ sumedhā mātāpitaro bhaṇatīti yojanā.

Assāti sumedhāya. **Sabbaso samabhihato**ti assūhi sabbaso abhihatamukho. **Ghaṭenti saññāpetu**nti pāsādatale chamāpatitaṃ sumedhaṃ mātā ca pitā ca gihibhāvāya saññāpetuṃ ghaṭenti vāyamanti. ‘‘Ghaṭenti vāyamantī’’tipi pāṭho, so evattho.

Kiṃ socitenāti ‘‘pabbajjaṃ na labhissāmī’’ti kiṃ socanena. **Dinnāsi vāraṇavatimhī**ti vāraṇavatīnagare dinnā asi. ‘‘Dinnāsī’’ti vatvā punapi ‘‘tvaṃ dinnā’’ti vacanaṃ daḷhaṃ dinnabhāvadassanatthaṃ.

Rajje āṇāti anikarattassa rajje tava āṇā pavattati. **Dhanamissariya**nti imasmiṃ kule patikule ca dhanaṃ issariyañca, **bhogā sukhā** ativiya iṭṭhā bhogāti sabbamidaṃ tuyhaṃ upaṭṭhitaṃ hatthagataṃ. **Daharikāsī**ti taruṇī cāsi, tasmā bhuñjāhi kāmabhoge. Tena kāraṇena vāreyyaṃ hotu te puttāti yojanā.

Neti mātāpitaro. **Mā edisikānī**ti evarūpāni rajje āṇādīni mā bhavantu. Kasmāti ce āha **‘‘bhagavatamasāra’’**ntiādi.

Kimivāti kimi viya. **Pūtikāya**nti imaṃ pūtikaḷevaraṃ. **Savanagandha**nti vissaṭṭhavissagandhaṃ. **Bhayānaka**nti avītarāgānaṃ bhayāvahaṃ. **Kuṇapaṃ abhisaṃviseyyaṃ bhasta**nti kuṇapabharitaṃ cammapasibbakaṃ, **asakiṃ paggharitaṃ asucipuṇṇaṃ** nānappakārassa asucino puṇṇaṃ hutvā asakiṃ sabbakālaṃ adhipaggharantaṃ ‘‘mama ida’’nti abhiniveseyyaṃ.

Kimiva tahaṃ jānantī, vikūlakanti ativiya paṭikkūlaṃ asucīhi maṃsapesīhi soṇitehi ca upalittaṃ anekesaṃ kimikulānaṃ ālayaṃ sakuṇānaṃ bhattabhūtaṃ. ‘‘Kimikulālasakuṇabhatta’’ntipi pāṭho, kimīnaṃ avasiṭṭhasakuṇānañca bhattabhūtanti attho. Taṃ ahaṃ kaḷevaraṃ jānantī ṭhitā. Taṃ maṃ idāni vāreyyavasena **kissa** kena nāma kāraṇena diyyatīti dasseti. Tassa tañca dānaṃ kimiva kiṃ viya hotīti yojanā.

Nibbuyhati susānaṃ, aciraṃ kāyo apetaviññāṇoti ayaṃ kāyo acireneva apagataviññāṇo susānaṃ nibbuyhati upanīyati. **Chuddho**ti chaḍḍito. **Kaḷiṅgaraṃ viyā**ti niratthakakaṭṭhakhaṇḍasadiso. **Jigucchamānehi ñātīhī**ti ñātijanehipi jigucchamānehi.

Chuddhūna naṃ susāneti naṃ kaḷevaraṃ susāne chaḍḍetvā. **Parabhatta**nti paresaṃ soṇasiṅgālādīnaṃ bhattabhūtaṃ. **Nhāyanti jigucchantā**ti ‘‘imassa pacchato āgatā’’ti ettakenāpi jigucchamānā sasīsaṃ nimujjantā nhāyanti, pageva phuṭṭhavanto. **Niyakā mātāpitaro**ti attano mātāpitaropi. **Kiṃ pana sādhāraṇā janatā**ti itaro pana samūho jigucchatīti kimeva vattabbaṃ.

Ajjhositāti taṇhāvasena abhiniviṭṭhā. **Asāre**ti niccasārādisārarahite.

Vinibbhujitvāti viññāṇavinibbhogaṃ katvā. **Gandhassa asahamānā**ti gandhaṃ assa kāyassa asahantī. **Sakāpi mātā**ti attano mātāpi jiguccheyya koṭṭhāsānaṃ vinibbhujjanena paṭikkūlabhāvāya suṭṭhutaraṃ upaṭṭhahanato.

Khandhadhātuāyatananti rūpakkhandhādayo ime pañcakkhandhā, cakkhudhātuādayo imā aṭṭhārasadhātuyo, cakkhāyatanādīni imāni dvādasāyatanānīti evaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni cāti sabbaṃ idaṃ rūpārūpadhammajātaṃ samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhataṃ,** tayidaṃ tasmiṃ bhave pavattamānaṃ **dukkhaṃ,** jātipaccayattā **jātimūlaka**nti. Evaṃ **yoniso** upāyena **anuvicinantī** cintayantī, **vāreyyaṃ** vivāhaṃ, **kissa** kena kāraṇena icchissāmi.

‘‘Sīlāni brahmacariyaṃ, pabbajjā dukkarā’’ti yadetaṃ mātāpitūhi vuttaṃ tassa paṭivacanaṃ dātuṃ **‘‘divase divase’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **divase divase tisattisatāni navanavā pateyyuṃ kāyamhī**ti dine dine tīṇi sattisatāni tāvadeva pītanisitabhāvena abhinavāni kāyasmiṃ sampateyyuṃ. **Vassasatampi ca ghāto seyyo**ti nirantaraṃ vassasatampi patamāno yathāvutto sattighāto seyyo. **Dukkhassa cevaṃ khayo**ti evaṃ ce vaṭṭadukkhassa parikkhayo bhaveyya, evaṃ mahantampi pavattidukkhaṃ adhivāsetvā nibbānādhigamāya ussāho karaṇīyoti adhippāyo.

Ajjhupagaccheti sampaṭiccheyya. **Eva**nti vuttanayena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo puggalo anamataggaṃ saṃsāraṃ aparimāṇañca vaṭṭadukkhaṃ dīpentaṃ satthuno vacanaṃ viññāya ṭhito yathāvuttaṃ sattighātadukkhaṃ sampaṭiccheyya, tena ceva vaṭṭadukkhassa parikkhayo siyāti. Tenāha – **‘‘dīgho tesaṃ saṃsāro, punappunañca haññamānāna’’**nti, aparāparaṃ jātijarābyādhimaraṇādīhi bādhiyamānānanti attho.

Asurakāyeti kālakañcikādi petāsuranikāye. **Ghātā**ti kāyacittānaṃ upaghātā vadhā.

Bahūti pañcavidhabandhanādikammakāraṇavasena pavattiyamānā bahū anekaghātā. **Vinipātagatassā**ti sesāpāyasaṅkhātaṃ vinipātaṃ upagatassāpi. **Pīḷiyamānassā**ti tiracchānādiattabhāve abhighātādīhi ābādhiyamānassa. **Devesupi attāṇa**nti devattabhāvesupi tāṇaṃ natthi rāgapariḷāhādinā sadukkhasavighātabhāvato. **Nibbānasukhā paraṃ natthī**ti nibbānasukhato paraṃ aññaṃ uttamaṃ sukhaṃ nāma natthi lokiyasukhassa vipariṇāmasaṅkhāradukkhasabhāvattā. Tenāha bhagavā – ‘‘nibbānaṃ paramaṃ sukha’’nti (dha. pa. 203-204).

Pattā te nibbānanti te nibbānaṃ pattāyeva nāma. Atha vā teyeva nibbānaṃ pattā. **Ye yuttā dasabalassa pāvacane**ti sammāsambuddhassa sāsane ye yuttā payuttā.

Nibbinnāti virattā. **Me**ti mayā. **Vantasamā**ti suvānavamathusadisā. **Tālavatthukatā**ti tālassa patiṭṭhānasadisā katā.

Athāti pacchā, mātāpitūnaṃ attano ajjhāsayaṃ pavedetvā anikarattassa ca āgatabhāvaṃ sutvā. **Asitanicitamuduke**ti indanīlabhamarasamānavaṇṇatāya asite, ghanabhāvena nicite, simbalitūlasamasamphassatāya muduke. **Kese khaggena chindiyā**ti attano kese sunisitena asinā chinditvā. **Pāsādaṃ pidahitvā**ti attano vasanapāsāde sirigabbhaṃ pidhāya, tassa dvāraṃ thaketvāti attho. **Paṭhamajjhānaṃ samāpajjī**ti khaggena chinne attano kese purato ṭhapetvā tattha paṭikkūlamanasikāraṃ pavattentī yathāupaṭṭhite nimitte uppannaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ vasībhāvaṃ āpādetvā samāpajji.

Sā ca sumedhā tahiṃ pāsāde samāpannā jhānanti adhippāyo. **Aniccasaññaṃ subhāvetī**ti jhānato vuṭṭhahitvā jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā ‘‘yaṃkiñci rūpa’’ntiādinā (a. ni. 4.181; ma. ni. 1.244; paṭi. ma. 1.48) aniccānupassanaṃ suṭṭhu bhāveti, aniccasaññāgahaṇeneva cettha dukkhasaññādīnampi gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ.

Maṇikanakabhūsitaṅgoti maṇivicittehi hemamālālaṅkārehi vibhūsitagatto.

Rajje āṇātiādi yācitākāranidassanaṃ. Tattha **āṇā**ti ādhipaccaṃ. **Issariya**nti yaso vibhavasampatti. **Bhogā sukhā**ti iṭṭhā manāpiyā kāmūpabhogā. **Daharikāsī**ti tvaṃ idāni daharā taruṇī asi.

Nissaṭṭhaṃ te rajjanti mayhaṃ sabbampi tiyojanikaṃ rajjaṃ tuyhaṃ pariccattaṃ, taṃ paṭipajjitvā bhoge ca bhuñjassu, ayaṃ maṃ kāmehiyeva nimantetīti mā dummanā ahosi. **Dehi dānānī**ti yathāruciyā mahantāni dānāni samaṇabrāhmaṇesu pavattehi, mātāpitaro te dukkhitā domanassappattā tava pabbajjādhippāyaṃ sutvā tasmā kāme paribhuñjantī. Tepi upaṭṭhahantī tesaṃ cittaṃ dukkhā mocehīti evamettha padatthayojanā veditabbā.

Mā kāme abhinandīti vatthukāme kilesakāme mā abhinandi. Atha kho tesu kāmesu ādīnavaṃ dosaṃ mayhaṃ vacanānusārena **passa** ñāṇacakkhunā olokehi.

Cātuddīpoti jambudīpādīnaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ issaro. **Mandhātā**ti evaṃnāmo rājā, kāmabhogīnaṃ **aggo** aggabhūto āsi. Tenāha bhagavā – ‘‘rāhuggaṃ attabhāvīnaṃ, mandhātā kāmabhogina’’nti (a. ni. 4.15). **Atitto kālaṅkato**ti caturāsītivassasahassāni kumārakīḷāvasena caturāsītivassasahassāni oparajjavasena caturāsītivassasahassāni cakkavattī rājā hutvā devabhogasadise bhoge bhuñjitvā chattiṃsāya sakkānaṃ āyuppamāṇakālaṃ tāvatiṃsabhavane saggasampattiṃ anubhavitvāpi kāmehi atittova kālaṅkato. **Na cassa paripūritā icchā** assa mandhāturañño kāmesu āsā na ca paripuṇṇā āsi.

Satta ratanāni vasseyyāti sattapi ratanāni, **vuṭṭhimā** devo dasadisā byāpetvā, **samantena** samantato purisassa rucivasena yadipi vasseyya, yathā taṃ mandhātumahārājassa evaṃ santepi na catthi titti kāmānaṃ, atittāva maranti narā. Tenāha bhagavā – ‘‘na kahāpaṇavassena, titti kāmesu vijjatī’’ti (dha. pa. 186; jā. 1.3.23).

Asisūnūpamā kāmā adhikuṭṭanaṭṭhena, **sappasiropamā** sappaṭibhayaṭṭhena, **ukkopamā** tiṇukkūpamā anudahanaṭṭhena. Tenāha **‘‘anudahantī’’**ti. **Aṭṭhikaṅkalasannibhā** appassādaṭṭhena.

Mahāvisāti halāhalādimahāvisasadisā. **Aghamūlā**ti aghassa dukkhassa mūlā kāraṇabhūtā. Tenāha **‘‘dukhapphalā’’**ti.

Rukkhapphalūpamā aṅgapaccaṅgānaṃ phalibhañjanaṭṭhena. **Maṃsapesūpamā** bahusādhāraṇaṭṭhena. **Supinopamā** ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena māyā viya palobhanato. Tenāha **‘‘vañcaniyā’’**ti, vañcakāti attho. **Yācitakūpamā**ti yācitakabhaṇḍasadisā tāvakālikaṭṭhena.

Sattisūlūpamā vinivijjhanaṭṭhena. Rujjanaṭṭhena **rogo** dukkhatāsulabhattā. **Gaṇḍo** kilesāsucipaggharaṇato. Dukkhuppādanaṭṭhena **aghaṃ**. Maraṇasampāpanena **nighaṃ. Aṅgārakāsusadisā** mahābhitāpanaṭṭhena. Bhayahetutāya ceva vadhakapahūtatāya ca **bhayaṃ vadho** nāma, kāmāti yojanā.

Akkhātā antarāyikāti ‘‘saggamaggādhigamassa nibbānagāmimaggassa ca antarāyakarā’’ti cakkhubhūtehi buddhādīhi vuttā. **Gacchathā**ti anikarattaṃ saparisaṃ vissajjeti.

Kiṃ mama paro karissatīti paro añño mama kiṃ nāma hitaṃ karissati attano **sīsamhi** uttamaṅge ekādasahi aggīhi ḍayhamāne. Tenāha **‘‘anubandhe jarāmaraṇe’’**ti. **Tassa** jarāmaraṇassa sīsaḍāhassa, **ghātāya** samugghātāya, **ghaṭitabbaṃ** vāyamitabbaṃ.

Chamanti chamāyaṃ. **Idamavocan**ti idaṃ ‘‘dīgho bālānaṃ saṃsāro’’tiādikaṃ saṃvegasaṃvattanakaṃ vacanaṃ avocaṃ.

Dīgho bālānaṃ saṃsāroti kilesakammavipākavaṭṭabhūtānaṃ khandhāyatanādīnaṃ paṭipāṭipavattisaṅkhāto saṃsāro apariññātavatthukānaṃ andhabālānaṃ dīgho buddhañāṇenapi aparicchindaniyo. Yathā hi anupacchinnattā avijjātaṇhānaṃ aparicchinnatāyeva bhavapabandhassa pubbā koṭi na paññāyati, evaṃ parāpi koṭīti. **Punappunañca rodatan**ti aparāparaṃ sokavasena rudantānaṃ. Imināpi avijjātaṇhānaṃ anupacchinnataṃyeva tesaṃ vibhāveti.

Assu thaññaṃ rudhiranti yaṃ ñātibyasanādinā phuṭṭhānaṃ rodantānaṃ assu ca dārakakāle mātuthanato pītaṃ thaññañca yañca paccatthikehi ghātitānaṃ rudhiraṃ. **Saṃsāraṃ anamataggato** saṃsārassa anu amataggattā ñāṇena anugantvāpi amataaggattā aviditaggattā iminā dīghena addhunā sattānaṃ **saṃsarataṃ,** aparāparaṃ saṃsarantānaṃ saṃsaritaṃ **sarāhi,** taṃ ‘‘kīva bahuka’’nti anussarāhi, aṭṭhīnaṃ sannicayaṃ sarāhi anussara, upadhārehīti attho.

Idāni ādīnavassa bahubhāvañca upamāya dassetuṃ **‘‘sara caturodadhī’’**ti gāthamāha. Tattha **sara caturodadhī upanīte assuthaññarudhiramhī**ti imesaṃ sattānaṃ anamataggasaṃsāre saṃsarantānaṃ ekekassapi assumhi thaññe rudhiramhi ca pamāṇato upametabbe caturodadhī cattāro mahāsamudde upamāvasena buddhehi upanīte sara sarāhi. **Ekakappamaṭṭhīnaṃ, sañcayaṃ vipulena saman**ti ekassa puggalassa ekasmiṃ kappe aṭṭhīnaṃ sañcayaṃ vepullapabbatena samaṃ upanītaṃ sara. Vuttampi cesaṃ –

‘‘Ekassekena kappena, puggalassaṭṭhisañcayo;
Siyā pabbatasamo rāsi, iti vuttaṃ mahesinā.

‘‘So kho panāyaṃ akkhāto, vepullo pabbato mahā;
Uttaro gijjhakūṭassa, magadhānaṃ giribbaje’’ti. (saṃ. ni. 2.133);

Mahiṃ jambudīpamupanītaṃ. Kolaṭṭhimattaguḷikā, mātā mātusveva nappahontīti jambudīpotisaṅkhātaṃ mahāpathaviṃ kolaṭṭhimattā badaraṭṭhimattā guḷikā katvā tatthekekā ‘‘ayaṃ me mātu, ayaṃ me mātumātū’’ti evaṃ vibhājiyamāne tā guḷikā mātā mātūsveva nappahonti, mātā mātūsu akhīṇāsveva pariyantikā tā guḷikā parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyyuṃ, na tveva anamatagge saṃsāre saṃsarato sattassa mātumātaroti. Evaṃ jambudīpamahiṃ saṃsārassa dīghabhāvena upamābhāvena upanītaṃ manasi karohīti.

Tiṇakaṭṭhasākhāpalāsanti tiṇañca kaṭṭhañca sākhāpalāsañca. **Upanīta**nti upamābhāvena upanītaṃ. **Anamataggato**ti saṃsārassa anamataggabhāvato. **Caturaṅgulikā ghaṭikā**ti caturaṅgulappamāṇāni khaṇḍāni. **Pitupitusveva nappahontī**ti pitupitāmahesu eva tā ghaṭikā nappahonti. Idaṃ vuttaṃ hoti – imasmiṃ loke sabbaṃ tiṇañca kaṭṭhañca sākhāpalāsañca caturaṅgulikā katvā tatthekekā ‘‘ayaṃ me pitu, ayaṃ me pitāmahassā’’ti vibhājiyamāne tā ghaṭikāva parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyyuṃ, na tveva anamatagge saṃsāre saṃsarato sattassa pitupitāmahāti. Evaṃ tiṇañca kaṭṭhañca sākhāpalāsañca saṃsārassa dīghabhāvena upanītaṃ sarāhīti. Imasmiṃ pana ṭhāne –

‘‘Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro, pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ, yaṃ vā vo iminā dīghena addhunā sandhāvataṃ saṃsarataṃ amanāpasampayogā manāpavippayogā kandantānaṃ rodantānaṃ assupassannaṃ paggharitaṃ, yaṃ vā catūsu mahāsamuddesu udaka’’ntiādikā (saṃ. ni. 2.126) – ‘anamataggapāḷi’ āharitabbā.

Sara kāṇakacchapanti ubhayakkhikāṇaṃ kacchapaṃ anussara. **Pubbasamudde aparato ca yugachidda**nti puratthimasamudde aparato ca pacchimuttaradakkhiṇasamudde vātavegena paribbhamantassa yugassa ekacchiddaṃ. **Siraṃ tassa ca paṭimukka**nti kāṇakacchapassa sīsaṃ tassa ca vassasatassa vassasatassa accayena gīvaṃ ukkhipantassa sīsassa yugacchidde pavesanañca sara. **Manussalābhamhi opamma**nti tayidaṃ sabbampi buddhuppādadhammadesanāsu viya manussattalābhe opammaṃ katvā paññāya sara, tassa atīva dullabhasabhāvattaṃ sārajjabhayassāpi aticcasabhāvattā. Vuttañhetaṃ – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahāsamudde ekacchiggaḷhaṃ yugaṃ pakkhipeyyā’’tiādi (ma. ni. 3.252; saṃ. ni. 5.1117).

Sara rūpaṃ pheṇapiṇḍopamassāti vimaddāsahanato pheṇapiṇḍasadisassa anekānatthasannipātato kāyasaṅkhātassa **kalino,** niccasārādivirahena **asārassa** rūpaṃ asuciduggandhaṃ jegucchapaṭikkūlabhāvaṃ sara. **Khandhe passa anicce**ti pañcapi upādānakkhandhe hutvā abhāvaṭṭhena anicce passa ñāṇacakkhunā olokehi. **Sarāhi niraye bahuvighāte**ti aṭṭha mahāniraye soḷasaussadaniraye ca bahuvighāte bahudukkhe mahādukkhe ca anussara.

Sara kaṭasiṃ vaḍḍhenteti punappunaṃ tāsu tāsu jātīsu aparāparaṃ uppattiyā punappunaṃ kaṭasiṃ susānaṃ āḷahanameva vaḍḍhente satte anussara. ‘‘Vaḍḍhanto’’ti vā pāḷi, tvaṃ vaḍḍhantoti yojanā. **Kumbhīlabhayānī**ti udaraposanatthaṃ akiccakāritāvasena odarikattabhayāni. Vuttañhi ‘‘kumbhīlabhayanti kho, bhikkhave, odarikattassetaṃ adhivacana’’nti (a. ni. 4.122). **Sarāhi cattāri saccānī**ti ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā ariyasacca’’nti cattāri ariyasaccāni yāthāvato anussara upadhārehi.

Evaṃ rājaputtī anekākāravokāraṃ anussaraṇavasena kāmesu saṃsāre ca ādīnavaṃ pakāsetvā idāni byatirekenapi taṃ pakāsetuṃ **‘‘amatamhi vijjamāne’’**tiādimāha. Tattha **amatamhi vijjamāne**ti sammāsambuddhena mahākaruṇāya upanīte saddhammāmate upalabbhamāne. **Kiṃ tava pañcakaṭukena pītenā**ti pariyesanā pariggaho ārakkhā paribhogo vipāko cāti pañcasupi ṭhānesu tikhiṇataradukkhānubandhatāya savighātattā saupāyāsattā kiṃ tuyhaṃ pañcakaṭukena pañcakāmaguṇarasena pītena? Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karontī āha – **''sabbā hi kāmaratiyo, kaṭukatarā pañcakaṭukenā''**ti, ativiya kaṭukatarāti attho.

Ye pariḷāhāti ye kāmā sampati kilesapariḷāhena āyatiṃ vipākapariḷāhena ca sapariḷāhā mahāvighātā. **Jalitā kuthitā kampitā santāpitā**ti ekādasahi aggīhi pajjalitā pakkuthitā ca hutvā taṃsamaṅgīnaṃ kampanakā santāpanakā ca.

Asapattamhīti sapattarahite nekkhamme. **Samāne**ti sante vijjamāne. ''Bahusapattā''ti vatvā yehi bahū sapattā, te dassetuṃ **''rājaggī''**tiādi vuttaṃ. Rājūhi ca agginā ca corehi ca udakena ca dāyādādiappiyehi ca rājaggicoraudakappiyehi sādhāraṇato tesvevopamā vuttā.

Yesu vadhabandhoti yesu kāmesu kāmanimittaṃ maraṇapothanādiparikkileso andubandhanādibandho ca hotīti attho. **Kāmesū**tiādi vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ. Tattha **hī**ti hetuatthe nipāto. Yasmā kāmesu kāmahetu ime sattā vadhabandhanadukkhāni anubhavanti pāpuṇanti, tasmā āha – **''asakāmā''**ti, kāmā nāmete asanto hīnā lāmakāti attho. ''Ahakāmā''ti vā pāṭho, so evattho. Ahāti hi lāmakapariyāyo ''ahalokitthiyo nāmā''tiādīsu viya.

Ādīpitāti pajjalitā. **Tiṇukkā**ti tiṇehi katā ukkā. **Dahanti ye te muñcantī**ti ye sattā te kāme na muñcanti, aññadatthu gaṇhanti, te dahantiyeva, sampati āyatiñca jhāpenti.

Mā appakassa hetūti pupphassādasadisassa parittakassa kāmasukhassa hetu vipulaṃ uḷāraṃ paṇītañca lokuttaraṃ sukhaṃ **mā jahi** mā chaḍḍehi. **Mā puthulomova baḷisaṃ gilitvā**ti āmisalobhena baḷisaṃ gilitvā byasanaṃ pāpuṇanto ''puthulomo''ti laddhanāmo maccho viya kāme apariccajitvā **mā pacchā vihaññasi** pacchā vighāṭaṃ āpajjasi.

Sunakhova saṅkhalābaddhoti yathā gaddulena baddho sunakho gaddulabandhena thambhe upanibaddho aññato gantuṃ asakkonto tattheva paribbhamati, evaṃ tvaṃ kāmataṇhāya baddho, idāni **kāmaṃ** yadipi kāmesu tāva **damassu** indriyāni damehi. **Kāhinti khu taṃ kāmā, chātā sunakhaṃva caṇḍālā**ti **khū**ti nipātamattaṃ. Te pana kāmā taṃ tathā karissanti, yathā chātajjhattā sapākā sunakhaṃ labhitvā anayabyasanaṃ pāpentīti attho.

Aparimitañca dukkhanti aparimāṇaṃ ''ettaka''nti paricchinditum asakkuṇeyyaṃ nirayādīsu kāyikaṃ dukkhaṃ. **Bahūni ca cittadomanassānī**ti citte labbhamānāni bahūni anekāni domanassāni cetodukkhāni. **Anubhohisī**ti anubhavissasi. **Kāmayutto**ti kāmehi yutto, te appaṭinissajjanto. **Paṭinissaja addhuve kāme**ti addhuvehi aniccehi kāmehi vinissaja apehīti attho.

Jarāmaraṇabyādhigahitā, sabbā sabbattha jātiyoti yasmā hīnādibhedabhinnā sabbattha bhavādīsu jātiyo jarāmaraṇabyādhinā ca gahitā, tehi aparimuttā, tasmā **ajaramhi** nibbāne vijjamāne jarādīhi aparimuttehi kāmehi kiṃ tava payojananti yojanā.

Evaṃ nibbānaguṇadassanamukhena kāmesu bhavesu ca ādīnavaṃ pakāsetvā idāni nibbattitaṃ nibbānaguṇameva pakāsentī **''idamajara''**ntiādinā dve gāthā abhāsi. Tattha **idamajara**nti idamevekaṃ attani jarābhāvato adhigatassa ca jarābhāvahetuto ajaraṃ. **Idamamara**nti etthāpi eseva nayo. **Idamajarāmara**nti tadubhayamekajjhaṃ katvā thomanāvasena vadati. **Pada**nti vaṭṭadukkhato muccitukāmehi pabbajitabbato paṭipajjitabbato padaṃ. Sokahetūnaṃ abhāvato sokābhāvato ca **asokaṃ**. Sapattakaradhammābhāvato **asapattaṃ**. Kilesasambādhābhāvato **asambādhaṃ**. Khalitasaṅkhātānaṃ duccaritānaṃ abhāvena **akhalitaṃ**. Attānuvādādibhayānaṃ vaṭṭabhayassa ca sabbaso abhāvā **abhayaṃ**. Dukkhūpatāpassa kilesassāpi abhāvena **nirupatāpaṃ**. Sabbametaṃ amatamahānibbānameva sandhāya vadati. Tañhi sā anussavādisiddhena ākārena attano upaṭṭhahantī tesaṃ paccakkhato dassentī viya ‘‘ida’’nti avoca.

Avigatamidaṃ bahūhi amatanti idaṃ amataṃ nibbānaṃ bahūhi anantaaparimāṇehi buddhādīhi ariyehi adhigataṃ ñātaṃ attano paccakkhaṃ kataṃ. Na kevalaṃ tehi adhigatameva sandhāya vadati, atha kho **ajjāpi ca labhanīyaṃ** idānipi adhigamanīyaṃ adhigantuṃ sakkā. Kena labhanīyanti āha **‘‘yo yoniso payuñjatī’’**ti, yo puggalo yoniso upāyena satthārā dinnaovāde ṭhatvā yuñjati sammāpayogañca karoti, tena labhanīyanti yojanā. **Na ca sakkā aghaṭamānenā**ti yo pana yoniso na payuñjati, tena aghaṭamānena na ca sakkā, kadācipi laddhuṃ na sakkāyevāti attho.

Evaṃ bhaṇati sumedhāti evaṃ vuttappakārena sumedhā rājakaññā saṃsāre attano saṃvegadīpaniṃ kāmesu nibbedhabhāginiṃ dhammakathaṃ katheti. **Saṅkhāragate ratiṃ alabhamānā**ti aṇumattepi saṅkhārapavatte abhiratiṃ avindantī. **Anunentī anikaratta**nti anikarattaṃ rājānaṃ saññāpentī. **Kese ca chamaṃ khipī**ti attano khaggena chinne kese ca bhūmiyaṃ khipi chaḍḍesi.

Yācatassā pitaraṃ soti so anikaratto assā sumedhāya pitaraṃ koñcarājānaṃ yācati. Kinti yācatīti āha **‘‘vissajjetha sumedhaṃ, pabbajituṃ vimokkhasaccadassā’’**ti, sumedhaṃ rājaputtiṃ pabbajituṃ vissajjetha, sā ca pabbajitvā vimokkhasaccadassā aviparītanibbānadassāvinī hotūti attho.

Sokabhayabhītāti ñātiviyogādihetuto sabbasmāpi saṃsārabhayato bhītā ñāṇuttaravasena utrāsitā. **Sikkhamānāyā**ti sikkhamānāya samānāya cha abhiññā sacchikatā, tato eva aggaphalaṃ arahattaṃ sacchikataṃ.

Acchariyamabbhutaṃ taṃ, nibbānaṃ āsi rājakaññāyāti rājaputtiyā sumedhāya kilesehi parinibbānaṃ acchariyaṃ abbhutañca āsi. Chaḷabhiññāva siddhiyā kathanti ce **pubbenivāsacaritaṃ, yathā byākari pacchime kāle**ti, pacchime khandhaparinibbānakāle attano pubbenivāsapariyāpannacaritaṃ yathā byākāsi, tathā taṃ jānitabbanti.

Pubbenivāsaṃ pana tāya yathā byākataṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘bhagavati koṇāgamane’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **bhagavati koṇāgamane**ti koṇāgamane sammāsambuddhe loke uppanne. **Saṅghārāmamhi navanivesamhī**ti saṅghaṃ uddissa abhinavanivesite ārāme. **Sakhiyo tisso janiyo, vihāradānaṃ adāsimhā**ti dhanañjānī khemā ahañcāti mayaṃ tisso sakhiyo ārāmaṃ saṅghassa vihāradānaṃ adamha.

Dasakkhattuṃ satakkhattunti tassa vihāradānassa ānubhāvena dasavāre devesu upapajimha, tato manussesu upapajjitvā puna satakkhattuṃ devesu upapajjimha, tatopi manussesu upapajjitvā puna dasasatakkhattuṃ sahassavāraṃ devesu upapajjimha, tatopi manussesu upapajjitvā puna satāni satakkhattuṃ dasasahassavāre devesu upapajjimha, ko pana vādo manussesu. Evaṃ manussesu uppannavāresu kathāva natthi, anekasahassavāraṃ upapajjimhāti attho.

Devesu mahiddhikā ahumhāti devesu upapannakāle tasmiṃ tasmiṃ devanikāye mahiddhikā mahānubhāvā ahumha. **Mānusakamhi ko pana vādo**ti manussattalābhe mahiddhikatāya kathāva natthi. Idāni tameva manussattabhāve ukkaṃsataṃ mahiddhikataṃ dassentī **‘‘sattaratanassa mahesī, itthiratanaṃ ahaṃ āsi’’**nti āha. Tattha cakkaratanādīni satta ratanāni etassa santīti sattaratano, cakkavattī, tassa sattaratanassa. Chadosarahitā pañcakalyāṇā atikkantamanussavaṇṇā apattadibbavaṇṇāti evamādiguṇasamannāgamena itthīsu ratanabhūtā ahaṃ ahosiṃ.

So hetūti yaṃ taṃ koṇāgamanassa bhagavato kāle saṅghassa vihāradānaṃ kataṃ, so yathāvuttāya dibbasampattiyā ca hetu. **So pabhavo taṃ mūla**nti tasseva pariyāyavacanaṃ. **Sāva sāsane khantī**ti sā eva idha satthusāsane dhamme nijjhānakkhantī. **Taṃ paṭhamasamodhāna**nti tadeva satthusāsanadhammena paṭhamaṃ samodhānaṃ paṭhamo samāgamo, tadeva satthusāsanadhamme abhiratāya pariyosāne nibbānanti phalūpacārena kāraṇaṃ vadati. Imā pana catasso gāthā theriyā apadānassa vibhāvanavasena pavattattā apadānapāḷiyampi saṅgahaṃ āropitā.

Osānagāthāya **evaṃ karontī**ti yathā mayā purimattabhāve etarahi ca kataṃ paṭipannaṃ, evaṃ aññepi karonti paṭipajjanti. Ke evaṃ karontīti āha – **‘‘ye saddahanti vacanaṃ anomapaññassā’’**ti, ñeyyapariyantikañāṇatāya paripuṇṇapaññassa sammāsambuddhassa vacanaṃ ye puggalā saddahanti ‘‘evameta’’nti okappanti, te evaṃ karonti paṭipajjanti. Idāni tāya ukkaṃsagatāya paṭipattiyā taṃ dassetuṃ **‘‘nibbindanti bhavagate, nibbinditvā virajjantī’’**ti vuttaṃ. Tassattho – ye bhagavato vacanaṃ yāthāvato saddahanti, te visuddhipaṭipadaṃ paṭipajjantā sabbasmiṃ bhavagate tebhūmake saṅkhāre vipassanāpaññāya nibbindanti, nibbinditvā ca pana ariyamaggena sabbaso virajjanti, sabbasmāpi bhavagatā vimuccantīti attho. Virāge ariyamagge adhigate vimuttāyeva hontīti.

Evametā therikādayo sumedhāpariyosānā gāthāsabhāgena idha ekajjhaṃ saṅgahaṃ ārūḷhā ‘‘tisattatiparimāṇā’’ti. Bhāṇavārato pana dvādhikā chasatamattā theriyo gāthā ca. Tā sabbāpi yathā sammāsambuddhassa sāvikābhāvena ekavidhā, tathā asekhabhāvena ukkhittapalighatāya saṃkiṇṇaparikkhatāya abbūḷhesikatāya niraggalatāya pannabhāratāya visaññuttatāya dasasu ariyavāsesu vuṭṭhavāsatāya ca, tathā hi tā pañcaṅgavippahīnā chaḷaṅgasamannāgatā ekārakkhā caturāpassenā paṇunnapaccekasaccā samavayasaṭṭhesanā anāvilasaṅkappā passaddhakāyasaṅkhārā suvimuttacittā suvimuttapaññā cāti evamādinā (dī. ni. 3.360) nayena ekavidhā.

Sammukhāparammukhābhedato duvidhā. Yā hi satthudharamānakāle ariyāya jātiyā jātā mahāpajāpatigotamiādayo, tā sammukhāsāvikā nāma. Yā pana bhagavato khandhaparinibbānato pacchā adhigatavisesā, tā satipi satthudhammasarīrassa paccakkhabhāve satthusarīrassa apaccakkhabhāvato parammukhāsāvikā nāma. Tathā ubhatobhāgavimuttipaññāvimuttitāvasena. Idha pāḷiyāgatā pana ubhatobhāgavimuttāyeva. Tathā sāpadānanāpadānabhedato. Yāsañhi purimesu sammāsambuddhesu paccekabuddhesu sāvakabuddhesu vā puññakiriyāvasena katādhikāratāsaṅkhātaṃ atthi apadānaṃ, tā sāpadānā. Yāsaṃ taṃ natthi, tā nāpadānā. Tathā satthuladdhūpasampadā saṅghato laddhūpasampadāti duvidhā. Garudhammapaṭiggahaṇamhi laddhūpasampadā mahāpajāpatigotamī satthusantikāva laddhūpasampadattā satthuladdhūpasampadā nāma. Sesā sabbāpi saṅghato laddhūpasampadā. Tāpi ekatoupasampannā ubhatoupasampannāti duvidhā. Tattha yā tā mahāpajāpatigotamiyā saddhiṃ nikkhantā pañcasatā sākiyāniyo, tā ekatoupasampannā bhikkhusaṅghato eva laddhūpasampadattā mahāpajāpatigotamiṃ ṭhapetvā. Itarā ubhatoupasampannā ubhatosaṅghe upasampadattā.

Ehibhikkhuduko viya ehibhikkhuniduko idha na labbhati. Kasmā? Bhikkhunīnaṃ tathā upasampadāya abhāvato. Yadi evaṃ yaṃ taṃ therigāthāya subhaddāya kuṇḍalakesāya vuttaṃ –

‘‘Nihacca jāṇuṃ vanditvā, sammukhā añjaliṃ akaṃ;
Ehi bhaddeti maṃ avaca, sā me āsūpasampadā’’ti. (therīgā. 109);

Tathā apadānepi –

‘‘Āyācito tadā āha, ehi bhaddeti nāyako;
Tadāhaṃ upasampannā, parittaṃ toyamaddasa’’nti. (apa. therī 2.3.44);

Taṃ kathanti? Nayidaṃ ehibhikkhunibhāvena upasampadaṃ sandhāya vuttaṃ. Upasampadāya pana hetubhāvato yā satthu āṇatti, sā me āsūpasampadāti vuttaṃ.

Tathā hi vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘‘ehi, bhadde, bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhunīnaṃ santike pabbajja upasampajjassūti maṃ avoca āṇāpesi. Sā satthu āṇā mayhaṃ upasampadāya kāraṇattā upasampadā ahosī’’ti. Eteneva apadānagāthāyapi attho saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo.

Evampi bhikkhunivibhaṅge ehi bhikkhunīti idaṃ kathanti? Ehibhikkhunibhāvena bhikkhunīnaṃ upasampadāya asabhāvajotanavacanaṃ tathā upasampadāya bhikkhunīnaṃ abhāvato. Yadi evaṃ, kathaṃ ehibhikkhunīti vibhaṅge niddeso katoti? Desanānayasotapatitabhāvena. Ayañhi sotapatitatā nāma katthaci labbhamānassāpi anāhaṭaṃ hoti.

Yathā abhidhamme manodhātuniddese (dha. sa. 566-567) labbhamānampi jhānaṅgaṃ pañcaviññāṇasotapatitatāya na uddhaṭaṃ katthaci desanāya asambhavato. Yathā tattheva vatthuniddese hadayavatthu, katthaci alabbhamānassāpi gahaṇavasena. Tathā ṭhitakappiniddese. Yathāha –

> ‘‘Katamo ca puggalo ṭhitakappī? Ayañca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyaṃ puggalo na sotāpattiphalaṃ sacchikarotī’’ti (pu. pa. 17).

Evamidhāpi alabbhamānagahaṇavasena veditabbaṃ, parikappavacanañhetaṃ sace bhagavā bhikkhunibhāvayogyaṃ kañci mātugāmaṃ ehi bhikkhunīti vadeyya, evampi bhikkhunibhāvo siyāti. Kasmā pana bhagavā evaṃ na kathesīti? Tathā katādhikārānaṃ abhāvato. Ye pana ‘‘anāsannasannihitabhāvato’’ti kāraṇaṃ vatvā ‘‘bhikkhū eva hi satthu āsannacārī sadā sannihitāva, tasmā te ‘ehibhikkhū’ti vattabbataṃ arahanti, na bhikkhuniyo’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Satthu āsannadūrabhāvassa bhabbābhabbabhāvāsiddhattā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Saṅghāṭikaṇṇe cepi, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pade padaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo, atha kho so ārakāva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammaṃ apassanto na maṃ passati.
>
> ‘‘Yojanasate cepi so, bhikkhave, bhikkhu vihareyya. So ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto appaduṭṭhamanasaṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo, atha kho so santikeva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu passati, dhammaṃ passanto maṃ passatī’’ti (itivu. 92).

Tasmā akāraṇaṃ desato satthu āsannānāsannatā. Akatādhikāratāya pana bhikkhunīnaṃ tattha ayogyatā. Tena vuttaṃ – ‘‘ehibhikkhuniduko idha na labbhatī’’ti. Evaṃ duvidhā.

Aggasāvikā, mahāsāvikā, pakatisāvikāti tividhā. Tattha khemā, uppalavaṇṇāti imā dve theriyo aggasāvikā nāma. Kāmaṃ sabbāpi khīṇāsavattheriyo sīlasuddhiādike sampādentiyo catūsu satipaṭṭhānesu supaṭṭhitacittā sattabojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā maggapaṭipāṭiyā anavasesato kilese khepetvā aggaphale patiṭṭhahanti. Tathāpi yathā saddhāvimuttato diṭṭhippattassa paññāvimuttato ca ubhatobhāgavimuttassa pubbabhāgabhāvanāvisesasiddho icchito viseso, evaṃ abhinīhāramahantatāpubbayogamahantatāhisasantāne sātisayaguṇavisesassa nipphāditattā sīlādīhi guṇehi mahantā sāvikāti mahāsāvikā. Tesuyeva pana bodhipakkhiyadhammesu pāmokkhabhāvena dhurabhūtānaṃ sammādiṭṭhisammāsamādhīnaṃ sātisayakiccānubhāvanibbattiyā kāraṇabhūtāya tajjābhinīhāratāya sakkaccaṃ nirantaraṃ cirakālasambhūtāya sammāpaṭipattiyā yathākkamaṃ paññāya samādhimhi ca ukkaṃsapāramippattiyā savisesaṃ sabbaguṇehi aggabhāve ṭhitattā tā dvepi aggasāvikā nāma. Mahāpajāpatigotamiādayo pana abhinīhāramahantatāya pubbayogamahantatāya ca paṭiladdhaguṇavisesavasena mahatiyo sāvikāti mahāsāvikā nāma. Itarā therikā tissā vīrā dhīrāti evamādikā abhinīhāramahantatādīnaṃ abhāvena pakatisāvikā nāma. Tā pana aggasāvikā viya mahāsāvikā viya ca na parimitā, atha kho anekasatāni anekasahassāni veditabbāni. Evaṃ aggasāvikādibhedato tividhā. Tathā suññatavimokkhādibhedato tividhā.

Paṭipadādivibhāgena catubbidhā. Indriyādhikavibhāgena pañcavidhā. Tathā paṭipattiyādivibhāgena pañcavidhā. Animittavimuttādivasena chabbidhā. Adhimuttibhedena sattavidhā. Dhurapaṭipadādivibhāgena aṭṭhavidhā. Vimuttivibhāgena navavidhā dasavidhā ca. Tā panetā yathāvuttena dhurabhedena vibhajjamānā vīsati honti, paṭipadāvibhāgena vibhajjamānā cattālīsa honti. Puna paṭipadābhedena dhurabhedena vibhajjamānā asīti honti. Atha vā suññatāvimuttādivibhāgena vibhajjamānā cattālīsādhikāni dvesatāni honti. Puna indriyādhikavibhāgena vibhajjamānā dvisatuttarasahassaṃ hontīti. Evametāsaṃ therīnaṃ attano guṇavaseneva anekabhedabhinnatā veditabbā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana heṭṭhā theragāthāsaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva gahetabboti.

Sumedhātherīgāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahānipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanagāthā

Ettāvatā ca –

‘‘Ye te sampannasaddhammā, dhammarājassa satthuno;
Orasā mukhajā puttā, dāyādā dhammanimmitā.

‘‘Sīlādiguṇasampannā, katakiccā anāsavā;
Subhūtiādayo therā, theriyo therikādayo.

‘‘Tehi yā bhāsitā gāthā, aññabyākaraṇādinā;
Tā sabbā ekato katvā, theragāthāti saṅgahaṃ.

‘‘Āropesuṃ mahātherā, therīgāthāti tādino;
Tāsaṃ atthaṃ pakāsetuṃ, porāṇaṭṭhakathānayaṃ.

‘‘Nissāya yā samāraddhā, atthasaṃvaṇṇanā mayā;
Sā tattha paramatthānaṃ, tattha tattha yathārahaṃ.

‘‘Pakāsanā **paramatthadīpanī,** nāma nāmato;
Sampattā pariniṭṭhānaṃ, anākulavinicchayā;
Dvānavutiparimāṇā, pāḷiyā bhāṇavārato.

‘‘Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;
Puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.

‘‘Ogāhetvā visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā;
Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

‘‘Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

‘‘Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati;
Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsatū’’ti.

Badaratitthavihāravāsinā **ācariyadhammapālattherena**

Katā

Therīgāthānaṃ atthasaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Therīgāthā-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Pārājikapāḷi

Verañjakaṇḍaṃ

1. Tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Assosi kho verañjo brāhmaṇo – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā [bhagavāti (syā.), dī. ni. 1.157, abbhuggatākārena pana sameti]. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ; kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti; sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’’ti.

2. [ito paraṃ yāva pārā. 15-16 padakkhiṇaṃ katvā pakkāmīti pāṭho a. ni. 8.11] Atha kho verañjo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho verañjo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho gotama – ‘na samaṇo gotamo brāhmaṇe jiṇṇe vuḍḍhe mahallake addhagate vayoanuppatte abhivādeti vā paccuṭṭheti vā āsanena vā nimantetī’ti. Tayidaṃ, bho gotama, tatheva? Na hi bhavaṃ gotamo brāhmaṇe jiṇṇe vuḍḍhe mahallake addhagate vayoanuppatte abhivādeti vā paccuṭṭheti vā āsanena vā nimanteti? Tayidaṃ, bho gotama, na sampannamevā’’ti.

‘‘Nāhaṃ taṃ, brāhmaṇa, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya yamahaṃ abhivādeyyaṃ vā paccuṭṭheyyaṃ vā āsanena vā nimanteyyaṃ. Yañhi, brāhmaṇa, tathāgato abhivādeyya vā paccuṭṭheyya vā āsanena vā nimanteyya, muddhāpi tassa vipateyyā’’ti.

3. ‘‘Arasarūpo bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘arasarūpo samaṇo gotamo’ti. Ye te, brāhmaṇa, rūparasā saddarasā gandharasā rasarasā phoṭṭhabbarasā te tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā [anabhāvakatā (sī.) anabhāvaṃgatā (syā.)] āyatiṃ anuppādadhammā. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘arasarūpo samaṇo gotamo’ti, no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī’’ti.

4. ‘‘Nibbhogo bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘nibbhogo samaṇo gotamo’ti. Ye te, brāhmaṇa, rūpabhogā saddabhogā gandhabhogā rasabhogā phoṭṭhabbabhogā te tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘nibbhogo samaṇo gotamo’ti, no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī’’ti.

5. ‘‘Akiriyavādo bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘akiriyavādo samaṇo gotamo’ti. Ahañhi, brāhmaṇa, akiriyaṃ vadāmi kāyaduccaritassa vacīduccaritassa manoduccaritassa. Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ akiriyaṃ vadāmi. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘akiriyavādo samaṇo gotamo’ti, no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī’’ti.

6. ‘‘Ucchedavādo bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘ucchedavādo samaṇo gotamo’ti. Ahañhi, brāhmaṇa, ucchedaṃ vadāmi rāgassa dosassa mohassa. Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ ucchedaṃ vadāmi. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘ucchedavādo samaṇo gotamo’ti, no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī’’ti.

7. ‘‘Jegucchī bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘jegucchī samaṇo gotamo’ti. Ahañhi, brāhmaṇa, jigucchāmi kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena. Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā jigucchāmi. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘jegucchī samaṇo gotamo’ti, no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī’’ti.

8. ‘‘Venayiko bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘venayiko samaṇo gotamo’ti. Ahañhi, brāhmaṇa, vinayāya dhammaṃ desemi rāgassa dosassa mohassa. Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ vinayāya dhammaṃ desemi. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘venayiko samaṇo gotamo’ti, no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī’’ti.

9. ‘‘Tapassī bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘tapassī samaṇo gotamo’ti. Tapanīyāhaṃ, brāhmaṇa, pāpake akusale dhamme vadāmi, kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritaṃ. Yassa kho, brāhmaṇa, tapanīyā pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā tamahaṃ tapassīti vadāmi. Tathāgatassa kho, brāhmaṇa, tapanīyā pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘tapassī samaṇo gotamo’ti, no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī’’ti.

10. ‘‘Apagabbho bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘apagabbho samaṇo gotamo’ti. Yassa kho, brāhmaṇa, āyatiṃ gabbhaseyyā punabbhavābhinibbatti pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā tamahaṃ apagabbhoti vadāmi. Tathāgatassa kho, brāhmaṇa, āyatiṃ gabbhaseyyā punabbhavābhinibbatti pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, pariyāyo yena maṃ pariyāyena sammā vadamāno vadeyya – ‘apagabbho samaṇo gotamo’ti, no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesi’’.

11. ‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā. Tānassu kukkuṭiyā sammā adhisayitāni sammā pariseditāni sammā paribhāvitāni. Yo nu kho tesaṃ kukkuṭacchāpakānaṃ paṭhamataraṃ pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjeyya, kinti svāssa vacanīyo – ‘‘jeṭṭho vā kaniṭṭho vā’’ti? ‘‘Jeṭṭhotissa, bho gotama, vacanīyo. So hi nesaṃ jeṭṭho hotī’’ti. ‘‘Evameva kho ahaṃ, brāhmaṇa, avijjāgatāya pajāya aṇḍabhūtāya pariyonaddhāya avijjaṇḍakosaṃ padāletvā ekova loke anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho. Svāhaṃ, brāhmaṇa, jeṭṭho seṭṭho lokassa’’.

‘‘Āraddhaṃ kho pana me, brāhmaṇa, vīriyaṃ [viriyaṃ (sī. syā.)] ahosi asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā [appamuṭṭhā (sī. syā.)], passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. So kho ahaṃ, brāhmaṇa, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihāsiṃ sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedesiṃ, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ.

12. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi, jātisahassampi jātisatasahassampi, anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto; so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto; so tato cuto idhūpapannoti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, rattiyā paṭhame yāme paṭhamā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā, tamo vihato, āloko uppanno – yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, paṭhamābhinibbhidā ahosi kukkuṭacchāpakasseva aṇḍakosamhā.

13. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena [atikkantamānussakena (ka.)] satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe. Sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe. Sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, rattiyā majjhime yāme dutiyā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā, tamo vihato, āloko uppanno – yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, dutiyābhinibbhidā ahosi kukkuṭacchāpakasseva aṇḍakosamhā.

14. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ; ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccittha bhavāsavāpi cittaṃ vimuccittha avijjāsavāpi cittaṃ vimuccittha. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ ahosi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsiṃ. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, rattiyā pacchime yāme tatiyā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā, tamo vihato, āloko uppanno – yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, tatiyābhinibbhidā ahosi – kukkuṭacchāpakasseva aṇḍakosamhā’’ti.

15. Evaṃ vutte, verañjo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘jeṭṭho bhavaṃ gotamo, seṭṭho bhavaṃ gotamo! Abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama!! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti, evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca.

Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Adhivāsetu ca me bhavaṃ gotamo verañjāyaṃ vassāvāsaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho verañjo brāhmaṇo bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

16. Tena kho pana samayena verañjā dubbhikkhā hoti dvīhitikā setaṭṭhikā salākāvuttā na sukarā uñchena paggahena yāpetuṃ. Tena kho pana samayena uttarāpathakā [uttarāhakā (sī.)] assavāṇijā [assavaṇijā (ka.)] pañcamattehi assasatehi verañjaṃ vassāvāsaṃ upagatā honti. Tehi assamaṇḍalikāsu bhikkhūnaṃ patthapatthapulakaṃ [patthapatthamūlakaṃ (ka.)] paññattaṃ hoti. Bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya verañjaṃ piṇḍāya pavisitvā piṇḍaṃ alabhamānā assamaṇḍalikāsu piṇḍāya caritvā patthapatthapulakaṃ ārāmaṃ āharitvā udukkhale koṭṭetvā koṭṭetvā paribhuñjanti. Āyasmā panānando patthapulakaṃ silāyaṃ pisitvā bhagavato upanāmeti. Taṃ bhagavā paribhuñjati.

Assosi kho bhagavā udukkhalasaddaṃ. Jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti; kālaṃ viditvā pucchanti, kālaṃ viditvā na pucchanti; atthasaṃhitaṃ tathāgatā pucchanti, no anatthasaṃhitaṃ. Anatthasaṃhite setughāto tathāgatānaṃ. Dvīhi ākārehi buddhā bhagavanto bhikkhū paṭipucchanti – dhammaṃ vā desessāma, sāvakānaṃ vā sikkhāpadaṃ paññapessāmāti [paññāpessāmāti (sī. syā.)]. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''kiṃ nu kho so, ānanda, udukkhalasaddo''ti? Atha kho āyasmā ānando bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ''Sādhu sādhu, ānanda! Tumhehi, ānanda sappurisehi vijitaṃ. Pacchimā janatā sālimaṃsodanaṃ atimaññissatī''ti.

17. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno [mahāmoggalāno (ka.)] yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahāmoggallāno bhagavantaṃ etadavoca – ''etarahi, bhante, verañjā dubbhikkhā dvīhitikā setaṭṭhikā salākāvuttā. Na sukarā uñchena paggahena yāpetuṃ. Imissā, bhante, mahāpathaviyā heṭṭhimatalaṃ sampannaṃ – seyyathāpi khuddamadhuṃ anīlakaṃ evamassādaṃ. Sādhāhaṃ, bhante, pathaviṃ parivatteyyaṃ. Bhikkhū pappaṭakojaṃ paribhuñjissantī''ti. ''Ye pana te, moggallāna, pathavinissitā pāṇā te kathaṃ karissasī''ti? ''Ekāhaṃ, bhante, pāṇiṃ abhinimminissāmi – seyyathāpi mahāpathavī. Ye pathavinissitā pāṇā te tattha saṅkāmessāmi. Ekena hatthena pathaviṃ parivattessāmī''ti. ''Alaṃ, moggallāna, mā te rucci pathaviṃ parivattetuṃ. Vipallāsampi sattā paṭilabheyyu''nti. ''Sādhu, bhante, sabbo bhikkhusaṅgho uttarakuruṃ piṇḍāya gaccheyyā''ti. ''Alaṃ, moggallāna, mā te rucci sabbassa bhikkhusaṅghassa uttarakuruṃ piṇḍāya gamana''nti.

18. Atha kho āyasmato sāriputtassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ''katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosi; katamesānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī''ti? Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ [sāyaṇhasamayaṃ (sī.)] paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ''idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – 'katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosi, katamesānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī'ti. 'Katamesānaṃ nu kho, bhante, buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosi, katamesānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī'''ti?

''Bhagavato ca, sāriputta, vipassissa bhagavato ca sikhissa bhagavato ca vessabhussa brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosi. Bhagavato ca, sāriputta, kakusandhassa bhagavato ca koṇāgamanassa bhagavato ca kassapassa brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī''ti.

19. ''Ko nu kho, bhante, hetu ko paccayo, yena bhagavato ca vipassissa bhagavato ca sikhissa bhagavato ca vessabhussa brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosī''ti? ''Bhagavā ca, sāriputta, vipassī bhagavā ca sikhī bhagavā ca vessabhū kilāsuno ahesuṃ sāvakānaṃ vitthārena dhammaṃ desetuṃ. Appakañca nesaṃ ahosi suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ. Apaññattaṃ sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ. Anuddiṭṭhaṃ pātimokkhaṃ. Tesaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ antaradhānena buddhānubuddhānaṃ sāvakānaṃ antaradhānena ye te pacchimā sāvakā nānānāmā nānāgottā nānājaccā nānākulā pabbajitā te taṃ brahmacariyaṃ khippaññeva antaradhāpesuṃ. Seyyathāpi, sāriputta, nānāpupphāni phalake nikkhittāni suttena asaṅgahitāni tāni vāto vikirati vidhamati viddhaṃseti. Taṃ kissa hetu? Yathā taṃ suttena asaṅgahitattā. Evameva kho, sāriputta, tesaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ antaradhānena buddhānubuddhānaṃ sāvakānaṃ antaradhānena ye te pacchimā sāvakā nānānāmā nānāgottā nānājaccā nānākulā pabbajitā te taṃ brahmacariyaṃ khippaññeva antaradhāpesuṃ.

‘‘Akilāsuno ca te bhagavanto ahesuṃ sāvake cetasā ceto paricca ovadituṃ. Bhūtapubbaṃ, sāriputta, vessabhū bhagavā arahaṃ sammāsambuddho aññatarasmiṃ bhiṃsanake [bhīsanake (ka.)] vanasaṇḍe sahassaṃ bhikkhusaṅghaṃ cetasā ceto paricca ovadati anusāsati – ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha; evaṃ manasikarotha, mā evaṃ manasākattha [manasākarittha (ka.)]; idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’ti. Atha kho, sāriputta, tassa bhikkhusahassassa vessabhunā bhagavatā arahatā sammāsambuddhena evaṃ ovadiyamānānaṃ evaṃ anusāsiyamānānaṃ anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsu. Tatra sudaṃ, sāriputta, bhiṃsanakassa vanasaṇḍassa bhiṃsanakatasmiṃ hoti – yo koci avītarāgo taṃ vanasaṇḍaṃ pavisati, yebhuyyena lomāni haṃsanti. Ayaṃ kho, sāriputta, hetu ayaṃ paccayo yena bhagavato ca vipassissa bhagavato ca sikhissa bhagavato ca vessabhussa brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosī’’ti.

20. ‘‘Ko pana, bhante, hetu ko paccayo yena bhagavato ca kakusandhassa bhagavato ca koṇāgamanassa bhagavato ca kassapassa brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī’’ti? ‘‘Bhagavā ca, sāriputta, kakusandho bhagavā ca koṇāgamano bhagavā ca kassapo akilāsuno ahesuṃ sāvakānaṃ vitthārena dhammaṃ desetuṃ. Bahuñca nesaṃ ahosi suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ, paññattaṃ sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ, uddiṭṭhaṃ pātimokkhaṃ. Tesaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ antaradhānena buddhānubuddhānaṃ sāvakānaṃ antaradhānena ye te pacchimā sāvakā nānānāmā nānāgottā nānājaccā nānākulā pabbajitā te taṃ brahmacariyaṃ ciraṃ dīghamaddhānaṃ ṭhapesuṃ. Seyyathāpi, sāriputta, nānāpupphāni phalake nikkhittāni suttena susaṅgahitāni tāni vāto na vikirati na vidhamati na viddhaṃseti. Taṃ kissa hetu? Yathā taṃ suttena susaṅgahitattā. Evameva kho, sāriputta, tesaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ antaradhānena buddhānubuddhānaṃ sāvakānaṃ antaradhānena ye te pacchimā sāvakā nānānāmā nānāgottā nānājaccā nānākulā pabbajitā te taṃ brahmacariyaṃ ciraṃ dīghamaddhānaṃ ṭhapesuṃ. Ayaṃ kho, sāriputta, hetu ayaṃ paccayo yena bhagavato ca kakusandhassa bhagavato ca koṇāgamanassa bhagavato ca kassapassa brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī’’ti.

21. Atha kho āyasmā sāriputto uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etassa, bhagavā, kālo! Etassa, sugata, kālo! Yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya [paññāpeyya (sī. syā.)], uddiseyya pātimokkhaṃ, yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitika’’nti. ‘‘Āgamehi tvaṃ, sāriputta! Āgamehi tvaṃ, sāriputta! Tathāgatova tattha kālaṃ jānissati. Na tāva, sāriputta, satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti uddisati [na uddisati (sī.)] pātimokkhaṃ yāva na idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti. Yato ca kho, sāriputta, idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, atha satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti uddissati pātimokkhaṃ tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya. Na tāva, sāriputta, idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti yāva na saṅgho rattaññumahattaṃ patto hoti. Yato ca kho, sāriputta, saṅgho rattaññumahattaṃ patto hoti atha idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, atha, satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti uddisati pātimokkhaṃ tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya. Na tāva, sāriputta, idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, yāva na saṅgho vepullamahattaṃ patto hoti. Yato ca kho, sāriputta, saṅgho vepullamahattaṃ patto hoti, atha idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, atha satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti uddisati pātimokkhaṃ tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya. Na tāva, sāriputta, idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, yāva na saṅgho lābhaggamahattaṃ patto hoti. Yato ca kho, sāriputta, saṅgho lābhaggamahattaṃ patto hoti, atha idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, atha satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti uddisati pātimokkhaṃ tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya. Na tāva, sāriputta, idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, yāva na saṅgho bāhusaccamahattaṃ patto hoti. Yato ca kho, sāriputta, saṅgho bāhusaccamahattaṃ patto hoti, atha idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, atha satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti uddisati pātimokkhaṃ tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya. Nirabbudo hi, sāriputta, bhikkhusaṅgho nirādīnavo apagatakāḷako suddho sāre patiṭṭhito. Imesañhi, sāriputta, pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ yo pacchimako bhikkhu so sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti.

22. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''āciṇṇaṃ kho panetaṃ, ānanda, tathāgatānaṃ yehi nimantitā vassaṃ vasanti, na te anapaloketvā janapadacārikaṃ pakkamanti. Āyāmānanda, verañjaṃ brāhmaṇaṃ apalokessāmā''ti. ''Evaṃ bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya āyasmatā ānandena pacchāsamaṇena yena verañjassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho verañjo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho verañjaṃ brāhmaṇaṃ bhagavā etadavoca – ''nimantitamha tayā, brāhmaṇa, vassaṃvuṭṭhā [vassaṃvutthā (sī. syā. ka.)], apalokema taṃ, icchāma mayaṃ janapadacārikaṃ pakkamitu''nti. ''Saccaṃ, bho gotama, nimantitattha mayā vassaṃvuṭṭhā; api ca, yo deyyadhammo so na dinno. Tañca kho no asantaṃ, nopi adātukamyatā, taṃ kutettha labbhā bahukiccā gharāvāsā bahukaraṇīyā. Adhivāsetu me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho bhagavā verañjaṃ brāhmaṇaṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho verañjo brāhmaṇo tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ''kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta''nti.

23. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena verañjassa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Atha kho verañjo brāhmaṇo buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ [oṇītapattapāṇiṃ (ka.)] ticīvarena acchādesi, ekamekañca bhikkhuṃ ekamekena dussayugena acchādesi. Atha kho bhagavā verañjaṃ brāhmaṇaṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho bhagavā verañjāyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā anupagamma soreyyaṃ saṅkassaṃ kaṇṇakujjaṃ yena payāgapatiṭṭhānaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā payāgapatiṭṭhāne gaṅgaṃ nadiṃ uttaritvā yena bārāṇasī tadavasari. Atha kho bhagavā bārāṇasiyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena vesālī tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena vesālī tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyanti.

Verañjabhāṇavāro niṭṭhito.

1. Pārājikakaṇḍaṃ

1. Paṭhamapārājikaṃ

Sudinnabhāṇavāro

24. Tena kho pana samayena vesāliyā avidūre kalandagāmo nāma atthi [kalandagāmo nāma hoti (sī.), kalandagāmo hoti (syā.)]. Tattha sudinno nāma kalandaputto seṭṭhiputto hoti. Atha kho sudinno kalandaputto sambahulehi [sampahūlehi (sī.)] sahāyakehi saddhiṃ vesāliṃ agamāsi kenacideva karaṇīyena. Tena kho pana samayena bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ desento nisinno hoti. Addasa kho sudinno kalandaputto bhagavantaṃ mahatiyā parisāya parivutaṃ dhammaṃ desentaṃ nisinnaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘‘yaṃnūnāhampi dhammaṃ suṇeyya’’nti. Atha kho sudinno kalandaputto yena sā parisā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnassa kho sudinnassa kalandaputtassa etadahosi – ‘‘yathā yathā kho ahaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ; yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’’nti. Atha kho sā parisā bhagavatā dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

25. Atha kho sudinno kalandaputto aciravuṭṭhitāya parisāya yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sudinno kalandaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yathā yathāhaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ; icchāmahaṃ, bhante, kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Pabbājetu maṃ bhagavā’’ti. ‘‘Anuññātosi pana tvaṃ, suddinna, mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, bhante, anuññāto mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. ‘‘Na kho, sudinna, tathāgatā ananuññātaṃ mātāpitūhi puttaṃ pabbājentī’’ti. ‘‘Sohaṃ, bhante, tathā karissāmi yathā maṃ mātāpitaro anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti.

26. Atha kho sudinno kalandaputto vesāliyaṃ taṃ karaṇīyaṃ tīretvā yena kalandagāmo yena mātāpitaro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mātāpitaro etadavoca – ‘‘ammatātā, yathā yathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ; icchāmahaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Anujānātha maṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Evaṃ vutte sudinnassa kalandaputtassa mātāpitaro sudinnaṃ kalandaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta sudinna, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparihato. Na tvaṃ, tāta sudinna, kiñci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi mayaṃ te akāmakā vinā bhavissāma, kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Dutiyampi kho sudinno kalandaputto mātāpitaro etadavoca – ‘‘ammatātā, yathā yathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ; icchāmahaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Anujānātha maṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Dutiyampi kho sudinnassa kalandaputtassa mātāpitaro sudinnaṃ kalandaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta sudinna, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparihato. Na tvaṃ, tāta sudinna, kiñci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi mayaṃ te akāmakā vinā bhavissāma, kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti! Tatiyampi kho sudinno kalandaputto mātāpitaro etadavoca – ‘‘ammatātā, yathā yathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ; icchāmahaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Anujānātha maṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Tatiyampi kho sudinnassa kalandaputtassa mātāpitaro sudinnaṃ kalandaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta sudinna, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparihato. Na tvaṃ, tāta sudinna, kiñci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi mayaṃ te akāmakā vinā bhavissāma, kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti!

27. Atha kho sudinno kalandaputto – ‘‘na maṃ mātāpitaro anujānanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti, tattheva anantarahitāya bhūmiyā nipajji – idheva me maraṇaṃ bhavissati pabbajjā vāti. Atha kho sudinno kalandaputto ekampi bhattaṃ na bhuñji, dvepi bhattāni na bhuñji, tīṇipi bhattāni na bhuñji, cattāripi bhattāni na bhuñji, pañcapi bhattāni na bhuñji, chapi bhattāni na bhuñji, sattapi bhattāni na bhuñji.

28. Atha kho sudinnassa kalandaputtassa mātāpitaro sudinnaṃ kalandaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta sudinna, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparihato. Na tvaṃ, tāta sudinna, kiñci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi mayaṃ te akāmakā vinā bhavissāma, kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya? Uṭṭhehi, tāta sudinna, bhuñja ca piva ca paricārehi ca, bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu. Na taṃ mayaṃ anujānāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Evaṃ vutte sudinno kalandaputto tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho sudinnassa kalandaputtassa mātāpitaro sudinnaṃ kalandaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta sudinna, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparihato. Na tvaṃ, tāta sudinna, kiñci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi mayaṃ te akāmakā vinā bhavissāma, kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya! Uṭṭhehi, tāta sudinna, bhuñja ca piva ca paricārehi ca, bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu. Na taṃ mayaṃ anujānāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Tatiyampi kho sudinno kalandaputto tuṇhī ahosi.

Atha kho sudinnassa kalandaputtassa sahāyakā yena sudinno kalandaputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sudinnaṃ kalandaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, samma sudinna, mātāpitūnaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparihato. Na tvaṃ, samma sudinna, kiñci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi te mātāpitaro akāmakā vinā bhavissanti, kiṃ pana taṃ jīvantaṃ anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajāya! Uṭṭhehi, samma sudinna, bhuñja ca piva ca paricārehi ca, bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu, na taṃ mātāpitaro anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Evaṃ vutte, sudinno kalandaputto tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho sudinnassa kalandaputtassa sahāyakā sudinnaṃ kalandaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, samma sudinna…pe… tatiyampi kho sudinno kalandaputto tuṇhī ahosi.

29. Atha kho sudinnassa kalandaputtassa sahāyakā yena sudinnassa kalandaputtassa mātāpitaro tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sudinnassa kalandaputtassa mātāpitaro etadavocuṃ – ‘‘ammatātā, eso sudinno anantarahitāya bhūmiyā nipanno – ‘idheva me maraṇaṃ bhavissati pabbajjā vā’ti. Sace tumhe sudinnaṃ nānujānissatha agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya, tattheva maraṇaṃ āgamissati. Sace pana tumhe sudinnaṃ anujānissatha agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya, pabbajitampi naṃ dakkhissatha. Sace sudinno nābhiramissati agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya, kā tassa aññā gati bhavissati, idheva paccāgamissati. Anujānātha sudinnaṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. ‘‘Anujānāma, tātā, sudinnaṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Atha kho sudinnassa kalandaputtassa sahāyakā yena sudinno kalandaputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sudinnaṃ kalandaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘uṭṭhehi, samma sudinna, anuññātosi mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti.

30. Atha kho sudinno kalandaputto – ‘‘anuññātomhi kira mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti, haṭṭho udaggo pāṇinā gattāni paripuñchanto vuṭṭhāsi. Atha kho sudinno kalandaputto katipāhaṃ balaṃ gāhetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisanno kho sudinno kalandaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘anuññāto [anuññātomhi (sī. syā.)] ahaṃ, bhante, mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Pabbājetu maṃ bhagavā’’ti. Alattha kho sudinno kalandaputto bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno ca panāyasmā sudinno evarūpe dhutaguṇe samādāya vattati, āraññiko hoti piṇḍapātiko paṃsukūliko sapadānacāriko, aññataraṃ vajjigāmaṃ upanissāya viharati.

Tena kho pana samayena vajjī dubbhikkhā hoti dvīhitikā setaṭṭhikā salākāvuttā, na sukarā uñchena paggahena yāpetuṃ. Atha kho āyasmato sudinnassa etadahosi – ‘‘etarahi kho vajjī dubbhikkhā dvīhitikā setaṭṭhikā salākāvuttā, na sukarā uñchena paggahena yāpetuṃ. Bahū kho pana me vesāliyaṃ ñātī aḍḍhā mahaddhanā mahābhogā pahūtajātarūparajatā pahūtavittūpakaraṇā pahūtadhanadhaññā. Yaṃnūnāhaṃ ñātī upanissāya vihareyyaṃ! Ñātī maṃ [ñātakāpi maṃ (syā.)] nissāya dānāni dassanti puññāni karissanti, bhikkhū ca lābhaṃ lacchanti, ahañca piṇḍakena na kilamissāmī''ti. Atha kho āyasmā sudinno senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena vesālī tena pakkāmi. Anupubbena yena vesālī tadavasari. Tatra sudaṃ āyasmā sudinno vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Assosuṃ kho āyasmato sudinnassa ñātakā – ''sudinno kira kalandaputto vesāliṃ anuppatto''ti. Te āyasmato sudinnassa saṭṭhimatte thālipāke bhattābhihāraṃ abhihariṃsu. Atha kho āyasmā sudinno te saṭṭhimatte thālipāke bhikkhūnaṃ vissajjetvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kalandagāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Kalandagāme sapadānaṃ piṇḍāya caramāno yena sakapitu nivesanaṃ tenupasaṅkami.

31. Tena kho pana samayena āyasmato sudinnassa ñātidāsī ābhidosikaṃ kummāsaṃ chaḍḍetukāmā [chaṭṭetukāmā (ka.)] hoti. Atha kho āyasmā sudinno taṃ ñātidāsiṃ etadavoca – ''sace taṃ, bhagini, chaḍḍanīyadhammaṃ, idha me patte ākirā''ti. Atha kho āyasmato sudinnassa ñātidāsī taṃ ābhidosikaṃ kummāsaṃ āyasmato sudinnassa patte ākirantī hatthānañca pādānañca sarassa ca nimittaṃ aggahesi. Atha kho āyasmato sudinnassa ñātidāsī yenāyasmato sudinnassa mātā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmato sudinnassa mātaraṃ etadavoca – ''yaggheyye, jāneyyāsi, ayyaputto sudinno anuppatto''ti. ''Sace, je, tvaṃ saccaṃ bhaṇasi, adāsiṃ taṃ karomī''ti.

32. Tena kho pana samayena āyasmā sudinno taṃ ābhidosikaṃ kummāsaṃ aññataraṃ kuṭṭamūlaṃ [kuḍḍamūlaṃ (sī. syā.)] nissāya paribhuñjati. Pitāpi kho āyasmato sudinnassa kammantā āgacchanto addasa āyasmantaṃ sudinnaṃ taṃ ābhidosikaṃ kummāsaṃ aññataraṃ kuṭṭamūlaṃ nissāya paribhuñjantaṃ. Disvāna yenāyasmā sudinno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ''atthi nāma, tāta sudinna, ābhidosikaṃ kummāsaṃ paribhuñjissasi! Nanu nāma, tāta sudinna, sakaṃ gehaṃ gantabba''nti? ''Agamimha [agamamhā (ka.)] kho te gahapati, gehaṃ. Tatoyaṃ ābhidosiko kummāso''ti. Atha kho āyasmato sudinnassa pitā āyasmato sudinnassa bāhāyaṃ gahetvā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ''ehi, tāta sudinna, gharaṃ gamissāmā''ti. Atha kho āyasmā sudinno yena sakapitu nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho āyasmato sudinnassa pitā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ''bhuñja, tāta sudinnā''ti. ''Alaṃ, gahapati, kataṃ me ajja bhattakicca''nti. ''Adhivāsehi, tāta sudinna, svātanāya bhatta''nti. Adhivāsesi kho āyasmā sudinno tuṇhībhāvena. Atha kho āyasmā sudinno uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

33. Atha kho āyasmato sudinnassa mātā tassā rattiyā accayena haritena gomayena pathaviṃ opuñjāpetvā [opucchāpetvā (sī. syā.)] dve puñje kārāpesi – ekaṃ hiraññassa, ekaṃ suvaṇṇassa. Tāva mahantā puñjā ahesuṃ, orato ṭhito puriso pārato ṭhitaṃ purisaṃ na passati; pārato ṭhito puriso orato ṭhitaṃ purisaṃ na passati. Te puñje kilañjehi paṭicchādāpetvā majjhe āsanaṃ paññāpetvā tirokaraṇīyaṃ parikkhipitvā āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikaṃ āmantesi – ''tena hi, vadhu, yena alaṅkārena alaṅkatā puttassa me sudinnassa piyā ahosi manāpā tena alaṅkārena alaṅkarā''ti. ''Evaṃ, ayye''ti, kho āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikā āyasmato sudinnassa mātuyā paccassosi.

34. Atha kho āyasmā sudinno pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena sakapitu nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho āyasmato sudinnassa pitā yenāyasmā sudinno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te puñje vivarāpetvā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ''idaṃ te, tāta sudinna, mātu mattikaṃ itthikāya itthidhanaṃ, aññaṃ pettikaṃ aññaṃ pitāmahaṃ. Labbhā, tāta sudinna, hīnāyāvattitvā bhogā ca bhuñjituṃ puññāni ca kātuṃ. Ehi tvaṃ, tāta sudinna, hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu puññāni ca karohī''ti. ''Tāta, na ussahāmi na visahāmi, abhirato ahaṃ brahmacariyaṃ carāmī''ti. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho āyasmato sudinnassa pitā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ''idaṃ te, tāta sudinna, mātu mattikaṃ, itthikāya itthidhanaṃ, aññaṃ pettikaṃ, aññaṃ pitāmahaṃ. Labbhā, tāta sudinna, hīnāyāvattitvā bhogā ca bhuñjituṃ puññāni ca kātuṃ. Ehi tvaṃ, tāta sudinna, hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu puññāni ca karohī''ti. ''Vadeyyāma kho taṃ, gahapati, sace tvaṃ nātikaḍḍheyyāsī''ti. ''Vadehi, tāta sudinnā''ti. Tena hi tvaṃ, gahapati, mahante mahante sāṇipasibbake kārāpetvā hiraññasuvaṇṇassa pūrāpetvā sakaṭehi nibbāhāpetvā majjhe gaṅgāya sote opātehi [osādehi (sī. syā.)]. Taṃ kissa hetu? Yañhi te, gahapati, bhavissati tatonidānaṃ bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā ārakkho vā so te na bhavissatī''ti. Evaṃ vutte, āyasmato sudinnassa pitā anattamano ahosi – ‘‘kathañhi nāma putto sudinno evaṃ vakkhatī’’ti!

35. Atha kho āyasmato sudinnassa pitā āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikaṃ āmantesi – ‘‘tena hi, vadhu, tvaṃ piyā ca manāpā ca [tvampi yāca (sī.)]. Appeva nāma putto sudinno tuyhampi vacanaṃ kareyyā’’ti! Atha kho āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikā āyasmato sudinnassa pādesu gahetvā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ‘‘kīdisā nāma tā, ayyaputta, accharāyo yāsaṃ tvaṃ hetu brahmacariyaṃ carasī’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, bhagini, accharānaṃ hetu brahmacariyaṃ carāmī’’ti. Atha kho āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikā – ‘‘ajjatagge maṃ ayyaputto sudinno bhaginivādena samudācaratī’’ti, tattheva mucchitā papatā.

Atha kho āyasmā sudinno pitaraṃ etadavoca – ‘‘sace, gahapati, bhojanaṃ dātabbaṃ detha, mā no viheṭhayitthā’’ti. ‘‘Bhuñja, tāta sudinnā’’ti. Atha kho āyasmato sudinnassa mātā ca pitā ca āyasmantaṃ sudinnaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesuṃ sampavāresuṃ. Atha kho āyasmato sudinnassa mātā āyasmantaṃ sudinnaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, tāta sudinna, kulaṃ aḍḍhaṃ mahaddhanaṃ mahābhogaṃ pahūtajātarūparajataṃ pahūtavittūpakaraṇaṃ pahūtadhanadhaññaṃ. Labbhā, tāta sudinna, hīnāyāvattitvā bhogā ca bhuñjituṃ puññāni ca kātuṃ. Ehi tvaṃ, tāta sudinna, hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu puññāni ca karohī’’ti. ‘‘Amma, na ussahāmi na visahāmi, abhirato ahaṃ brahmacariyaṃ carāmī’’ti. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho āyasmato sudinnassa mātā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, tāta sudinna, kulaṃ aḍḍhaṃ mahaddhanaṃ mahābhogaṃ pahūtajātarūparajataṃ pahūtavittūpakaraṇaṃ pahūtadhanadhaññaṃ [pahūtadhanadhaññaṃ (pa. carāmīti) itipāṭho sabbattha natthi, ūno maññe]. Tena hi, tāta sudinna, bījakampi dehi – mā no aputtakaṃ sāpateyyaṃ licchavayo atiharāpesu’’nti. ‘‘Etaṃ kho me, amma, sakkā kātu’’nti. ‘‘Kahaṃ pana, tāta sudinna, etarahi viharasī’’ti? ‘‘Mahāvane, ammā’’ti. Atha kho āyasmā sudinno uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

36. Atha kho āyasmato sudinnassa mātā āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikaṃ āmantesi – ‘‘tena hi, vadhu, yadā utunī hosi, pupphaṃ te uppannaṃ hoti, atha me āroceyyāsī’’ti. ‘‘Evaṃ ayye’’ti kho āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikā āyasmato sudinnassa mātuyā paccassosi. Atha kho āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikā nacirasseva utunī ahosi, pupphaṃsā uppajji. Atha kho āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikā āyasmato sudinnassa mātaraṃ etadavoca – ‘‘utunīmhi, ayye, pupphaṃ me uppanna’’nti. ‘‘Tena hi, vadhu, yena alaṅkārena alaṅkatā puttassa sudinnassa piyā ahosi manāpā tena alaṅkārena alaṅkarā’’ti. ‘‘Evaṃ ayye’’ti kho āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikā āyasmato sudinnassa mātuyā paccassosi. Atha kho āyasmato sudinnassa mātā āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikaṃ ādāya yena mahāvanaṃ yenāyasmā sudinno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, tāta sudinna, kulaṃ aḍḍhaṃ mahaddhanaṃ mahābhogaṃ pahūtajātarūparajataṃ pahūtavittūpakaraṇaṃ pahūtadhanadhaññaṃ. Labbhā, tāta sudinna, hīnāyāvattitvā bhogā ca bhuñjituṃ puññāni ca kātuṃ. Ehi tvaṃ, tāta sudinna, hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu puññāni ca karohī’’ti. ‘‘Amma, na ussahāmi na visahāmi, abhirato ahaṃ brahmacariyaṃ carāmī’’ti. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho āyasmato sudinnassa mātā āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, tāta sudinna, kulaṃ aḍḍhaṃ mahaddhanaṃ mahābhogaṃ pahūtajātarūparajataṃ pahūtavittūpakaraṇaṃ pahūtadhanadhaññaṃ. Tena hi, tāta sudinna, bījakampi dehi – mā no aputtakaṃ sāpateyyaṃ licchavayo atiharāpesu’’nti. ‘‘Etaṃ kho me, amma, sakkā kātu’’nti, purāṇadutiyikāya bāhāyaṃ gahetvā mahāvanaṃ ajjhogāhetvā apaññatte sikkhāpade anādīnavadasso purāṇadutiyikāya tikkhattuṃ methunaṃ dhammaṃ abhiviññāpesi. Sā tena gabbhaṃ gaṇhi. Bhummā devā saddamanussāvesuṃ – ‘‘nirabbudo vata, bho, bhikkhusaṅgho nirādīnavo; sudinnena kalandaputtena abbudaṃ uppāditaṃ, ādīnavo uppādito’’ti. Bhummānaṃ devānaṃ saddaṃ sutvā cātumahārājikā [cātummahārājikā (sī. syā.)] devā saddamanussāvesuṃ…pe… tāvatiṃsā devā… yāmā devā … tusitā devā… nimmānaratī devā… paranimmitavasavattī devā… brahmakāyikā devā saddamanussāvesuṃ – ‘‘nirabbudo vata, bho, bhikkhusaṅgho nirādīnavo; sudinnena kalandaputtena abbudaṃ uppāditaṃ, ādīnavo uppādito’’ti. Itiha tena khaṇena tena muhuttena yāva brahmalokā saddo abbhuggacchi.

Atha kho āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikā tassa gabbhassa paripākamanvāya puttaṃ vijāyi. Atha kho āyasmato sudinnassa sahāyakā tassa dārakassa ‘bījako’ti nāmaṃ akaṃsu. Āyasmato sudinnassa purāṇadutiyikāya bījakamātāti nāmaṃ akaṃsu. Āyasmato sudinnassa bījakapitāti nāmaṃ akaṃsu. Te aparena samayena ubho agārasmā anagāriyaṃ pabbajitvā arahattaṃ sacchākaṃsu.

37. Atha kho āyasmato sudinnassa ahudeva kukkuccaṃ, ahu vippaṭisāro – ‘‘alābhā vata me, na vata me lābhā! Dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ! Yohaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā nāsakkhiṃ yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caritu’’nti. So teneva kukkuccena tena vippaṭisārena kiso ahosi lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto antomano līnamano dukkhī dummano vippaṭisārī pajjhāyi.

38. Atha kho āyasmato sudinnassa sahāyakā bhikkhū āyasmantaṃ sudinnaṃ etadavocuṃ – ‘‘pubbe kho tvaṃ, āvuso sudinna, vaṇṇavā ahosi pīṇindriyo pasannamukhavaṇṇo vippasannachavivaṇṇo; so dāni tvaṃ etarahi kiso lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto antomano līnamano dukkhī dummano vippaṭisārī pajjhāyasi. Kacci no tvaṃ, āvuso sudinna, anabhirato brahmacariyaṃ carasī’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, āvuso, anabhirato brahmacariyaṃ carāmi. Atthi me pāpakammaṃ kataṃ; purāṇadutiyikāya methuno dhammo paṭisevito; tassa mayhaṃ, āvuso, ahudeva kukkuccaṃ ahu vippaṭisāro – ‘alābhā vata me, na vata me lābhā; dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ; yohaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā nāsakkhiṃ yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caritu’’nti. ‘‘Alañhi te, āvuso sudinna, kukkuccāya alaṃ vippaṭisārāya yaṃ tvaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā na sakkhissasi yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Nanu, āvuso, bhagavatā anekapariyāyena virāgāya dhammo desito, no sarāgāya; visaṃyogāya dhammo desito, no saṃyogāya; anupādānāya dhammo desito, no saupādānāya. Tattha nāma tvaṃ, āvuso, bhagavatā virāgāya dhamme desite sarāgāya cetessasi, visaṃyogāya dhamme desite saṃyogāya cetessasi, anupādānāya dhamme desite saupādānāya cetessasi! Nanu, āvuso, bhagavatā anekapariyāyena rāgavirāgāya dhammo desito, madanimmadanāya pipāsavinayāya ālayasamugghātāya vaṭṭupacchedāya taṇhākkhayāya virāgāya nirodhāya nibbānāya dhammo desito! Nanu, āvuso, bhagavatā anekapariyāyena kāmānaṃ pahānaṃ akkhātaṃ, kāmasaññānaṃ pariññā akkhātā, kāmapipāsānaṃ paṭivinayo akkhāto, kāmavitakkānaṃ samugghāto akkhāto, kāmapariḷāhānaṃ vūpasamo akkhāto! Netaṃ, āvuso, appasannānaṃ vā pasādāya, pasannānaṃ vā bhiyyobhāvāya. Atha khvetaṃ, āvuso, appasannānañceva appasādāya pasannānañca ekaccānaṃ aññathattāyā’’ti.

39. Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ sudinnaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ sudinnaṃ paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, sudinna, purāṇadutiyikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ [ananucchaviyaṃ (sī.)], moghapurisa, ananulomikaṃ appaṭirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā na sakkhissasi yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carituṃ! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena virāgāya dhammo desito, no sarāgāya; visaṃyogāya dhammo desito, no saṃyogāya; anupādānāya dhammo desito, no saupādānāya! Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, mayā virāgāya dhamme desite sarāgāya cetessasi, visaṃyogāya dhamme desite saṃyogāya cetessasi, anupādānāya dhamme desite saupādānāya cetessasi! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena rāgavirāgāya dhammo desito! Madanimmadanāya pipāsavinayāya ālayasamugghātāya vaṭṭupacchedāya taṇhākkhayāya virāgāya nirodhāya nibbānāya dhammo desito! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena kāmānaṃ pahānaṃ akkhātaṃ, kāmasaññānaṃ pariññā akkhātā, kāmapipāsānaṃ paṭivinayo akkhāto, kāmavitakkānaṃ samugghāto akkhāto, kāmapariḷāhānaṃ vūpasamo akkhāto! Varaṃ te, moghapurisa, āsivisassa [āsīvisassa (sī. syā.)] ghoravisassa mukhe aṅgajātaṃ pakkhittaṃ, na tveva mātugāmassa aṅgajāte aṅgajātaṃ pakkhittaṃ. Varaṃ te, moghapurisa, kaṇhasappassa mukhe aṅgajātaṃ pakkhittaṃ, na tveva mātugāmassa aṅgajāte aṅgajātaṃ pakkhittaṃ. Varaṃ te, moghapurisa, aṅgārakāsuyā ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya aṅgajātaṃ pakkhittaṃ, na tveva mātugāmassa aṅgajāte aṅgajātaṃ pakkhittaṃ. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi, moghapurisa, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Itonidānañca kho, moghapurisa, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, yaṃ tvaṃ asaddhammaṃ gāmadhammaṃ vasaladhammaṃ duṭṭhullaṃ odakantikaṃ rahassaṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjissasi, bahūnaṃ kho tvaṃ, moghapurisa, akusalānaṃ dhammānaṃ ādikattā pubbaṅgamo. Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya, pasannānaṃ vā bhiyyobhāvāya; atha khvetaṃ, moghapurisa, appasannānañceva appasādāya, pasannānañca ekaccānaṃ aññathattāyā''ti.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ sudinnaṃ anekapariyāyena vigarahitvā dubbharatāya dupposatāya mahicchatāya asantuṭṭhitāya [asantuṭṭhatāya (syā.)] saṅgaṇikāya kosajjassa avaṇṇaṃ bhāsitvā anekapariyāyena subharatāya suposatāya appicchassa santuṭṭhassa sallekhassa dhutassa pāsādikassa apacayassa vīriyārambhassa [vīriyārabbhassa (ka.)] vaṇṇaṃ bhāsitvā bhikkhūnaṃ tadanucchavikaṃ tadanulomikaṃ dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ''tena hi, bhikkhave, bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapessāmi [paññāpessāmi (sī. syā.)] dasa atthavase paṭicca – saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya, dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, appasannānaṃ pasādāya, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, saddhammaṭṭhitiyā, vinayānuggahāya. Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

''Yo pana bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyya, pārājiko hoti asaṃvāso''ti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

Sudinnabhāṇavāro niṭṭhito.

Makkaṭīvatthu

40. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vesāliyaṃ mahāvane makkaṭiṃ āmisena upalāpetvā tassā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati. Atha kho so bhikkhu pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū senāsanacārikaṃ āhiṇḍantā yena tassa bhikkhuno vihāro tenupasaṅkamiṃsu. Addasa kho sā makkaṭī te bhikkhū dūratova āgacchante. Disvāna yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tesaṃ bhikkhūnaṃ purato kaṭimpi cālesi cheppampi cālesi, kaṭimpi oḍḍi, nimittampi akāsi. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ''nissaṃsayaṃ kho so bhikkhu imissā makkaṭiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevatī''ti. Ekamantaṃ nilīyiṃsu. Atha kho so bhikkhu vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā piṇḍapātaṃ ādāya paṭikkami.

41. Atha kho sā makkaṭī yena so bhikkhu tenupasaṅkami. Atha kho so bhikkhu taṃ piṇḍapātaṃ ekadesaṃ bhuñjitvā ekadesaṃ tassā makkaṭiyā adāsi. Atha kho sā makkaṭī taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tassa bhikkhuno kaṭiṃ oḍḍi. Atha kho so bhikkhu tassā makkaṭiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati. Atha kho te bhikkhū taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ – ''nanu, āvuso, bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ; kissa tvaṃ, āvuso, makkaṭiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevasī''ti? ''Saccaṃ, āvuso, bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ; tañca kho manussitthiyā, no tiracchānagatāyā''ti. ''Nanu, āvuso, tatheva taṃ hoti. Ananucchavikaṃ, āvuso, ananulomikaṃ appaṭirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tvaṃ, āvuso, evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā na sakkhissasi yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carituṃ! Nanu, āvuso, bhagavatā anekapariyāyena virāgāya dhammo desito, no sarāgāya…pe… kāmapariḷāhānaṃ vūpasamo akkhāto! Netaṃ, āvuso, appasannānaṃ vā pasādāya pasannānaṃ vā bhiyyobhāvāya. Atha khvetaṃ, āvuso, appasannānañceva appasādāya, pasannānañca ekaccānaṃ aññathattāyā''ti. Atha kho te bhikkhū taṃ bhikkhuṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ arocesuṃ.

42. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā taṃ bhikkhuṃ paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, bhikkhu, makkaṭiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ, moghapurisa, ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā na sakkhissasi yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carituṃ! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena virāgāya dhammo desito, no sarāgāya …pe… kāmapariḷāhānaṃ vūpasamo akkhāto! Varaṃ te, moghapurisa, āsīvisassa ghoravisassa mukhe aṅgajātaṃ pakkhittaṃ, na tveva makkaṭiyā aṅgajāte aṅgajātaṃ pakkhittaṃ. Varaṃ te, moghapurisa, kaṇhasappassa mukhe aṅgajātaṃ pakkhittaṃ, na tveva makkaṭiyā aṅgajāte aṅgajātaṃ pakkhittaṃ. Varaṃ te, moghapurisa, aṅgārakāsuyā ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya aṅgajātaṃ pakkhittaṃ, na tveva makkaṭiyā aṅgajāte aṅgajātaṃ pakkhittaṃ. Taṃ kissa hetu? Tatonidānañhi, moghapurisa, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ; na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Itonidānañca kho, moghapurisa, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, yaṃ tvaṃ asaddhammaṃ gāmadhammaṃ vasaladhammaṃ duṭṭhullaṃ odakantikaṃ rahassaṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjissasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

‘‘Yo pana bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyya antamaso tiracchānagatāyapi, pārājiko hoti asaṃvāso’’ti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

Makkaṭīvatthu niṭṭhitaṃ.

Santhatabhāṇavāro

43. Tena kho pana samayena sambahulā vesālikā vajjiputtakā bhikkhū yāvadatthaṃ bhuñjiṃsu, yāvadatthaṃ supiṃsu, yāvadatthaṃ nhāyiṃsu. Yāvadatthaṃ bhuñjitvā yāvadatthaṃ supitvā yāvadatthaṃ nhāyitvā ayoniso manasi karitvā sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭiseviṃsu. Te aparena samayena ñātibyasanenapi phuṭṭhā bhogabyasanenapi phuṭṭhā rogabyasanenapi phuṭṭhā āyasmantaṃ ānandaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadanti – ‘‘na mayaṃ, bhante ānanda, buddhagarahino na dhammagarahino na saṅghagarahino; attagarahino mayaṃ, bhante ānanda, anaññagarahino. Mayamevamhā alakkhikā mayaṃ appapuññā, ye mayaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā nāsakkhimhā yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Idāni cepi [idānipi ce (syā.)] mayaṃ, bhante ānanda, labheyyāma bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyāma upasampadaṃ, idānipi mayaṃ vipassakā kusalānaṃ dhammānaṃ pubbarattāpararattaṃ bodhipakkhikānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyuttā vihareyyāma. Sādhu, bhante ānanda, bhagavato etamatthaṃ ārocehī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā ānando vesālikānaṃ vajjiputtakānaṃ paṭissuṇitvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesi.

‘‘Aṭṭhānametaṃ, ānanda, anavakāso yaṃ tathāgato vajjīnaṃ vā vajjiputtakānaṃ vā kāraṇā sāvakānaṃ pārājikaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ samūhaneyyā’’ti.

Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘yo, bhikkhave [yo pana bhikkhave bhikkhu (sī.) yo kho bhikkhave bhikkhu (syā.)], sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati so āgato na upasampādetabbo; yo ca kho, bhikkhave [yo ca kho bhikkhave bhikkhu (sī. syā.)], sikkhaṃ paccakkhāya dubbalyaṃ āvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭisevati so āgato upasampādetabbo. Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

44. **‘‘Yo pana bhikkhu bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyya antamaso tiracchānagatāyapi, pārājiko hoti asaṃvāso’’**ti.

45. **Yo panā**ti yo yādiso yathāyutto yathājacco yathānāmo yathāgotto yathāsīlo yathāvihārī yathāgocaro thero vā navo vā majjhimo vā. Eso vuccati ‘yo panā’ti.

[vibha. 510, jhānavibhaṅgepi] **Bhikkhū**ti bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu, bhinnapaṭadharoti bhikkhu, samaññāya bhikkhu, paṭiññāya bhikkhu, ehi bhikkhūti bhikkhu, tīhi saraṇagamanehi upasampannoti bhikkhu, bhadro bhikkhu, sāro bhikkhu, sekho bhikkhu, asekho bhikkhu, samaggena saṅghena ñatticatutthena kammena akuppena ṭhānārahena upasampannoti bhikkhu. Tatra yvāyaṃ bhikkhu samaggena saṅghena ñatticatutthena kammena akuppena ṭhānārahena upasampanno, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

[dī. ni. 3.305] **Sikkhā**ti tisso sikkhā – adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhā. Tatra yāyaṃ adhisīlasikkhā, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā sikkhāti.

Sājīvaṃ nāma yaṃ bhagavatā paññattaṃ sikkhāpadaṃ, etaṃ sājīvaṃ nāma. Tasmiṃ sikkhati, tena vuccati sājīvasamāpannoti.

Sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvāti atthi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā; atthi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca paccakkhātā.

‘‘Kathañca, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā. Idha, bhikkhave, bhikkhu ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno upāsakabhāvaṃ patthayamāno ārāmikabhāvaṃ patthayamāno sāmaṇerabhāvaṃ patthayamāno titthiyabhāvaṃ patthayamāno titthiyasāvakabhāvaṃ patthayamāno assamaṇabhāvaṃ patthayamāno asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno – ‘yaṃnūnāhaṃ buddhaṃ paccakkheyya’nti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā.

‘‘Atha vā pana ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno – ‘yaṃnūnāhaṃ dhammaṃ paccakkheyya’nti vadati viññāpeti…pe… yaṃnūnāhaṃ saṅghaṃ… yaṃnūnāhaṃ sikkhaṃ… yaṃnūnāhaṃ vinayaṃ… yaṃnūnāhaṃ pātimokkhaṃ… yaṃnūnāhaṃ uddesaṃ… yaṃnūnāhaṃ upajjhāyaṃ… yaṃnūnāhaṃ ācariyaṃ… yaṃnūnāhaṃ saddhivihārikaṃ… yaṃnūnāhaṃ antevāsikaṃ… yaṃnūnāhaṃ samānupajjhāyakaṃ… yaṃnūnāhaṃ samānācariyakaṃ yaṃnūnāhaṃ sabrahmacāriṃ paccakkheyya’nti vadati viññāpeti. ‘Yaṃnūnāhaṃ gihī assa’nti vadati viññāpeti. ‘Yaṃnūnāhaṃ upāsako assa’nti… ‘yaṃnūnāhaṃ ārāmiko assa’nti… ‘yaṃnūnāhaṃ sāmaṇero assa’nti… ‘yaṃnūnāhaṃ titthiyo assa’nti… ‘yaṃnūnāhaṃ titthiyasāvako assa’nti… ‘yaṃnūnāhaṃ assamaṇo assa’nti… ‘yaṃnūnāhaṃ asakyaputtiyo assa’nti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā.

46. ‘‘Atha vā pana ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno – ‘yadi panāhaṃ buddhaṃ paccakkheyya’nti vadati viññāpeti…pe… ‘yadi panāhaṃ asakyaputtiyo assa’nti vadati viññāpeti…pe… ‘apāhaṃ buddhaṃ paccakkheyya’nti vadati viññāpeti…pe… ‘apāhaṃ asakyaputtiyo assa’nti vadati viññāpeti…pe… ‘handāhaṃ buddhaṃ paccakkheyya’nti vadati viññāpeti…pe… ‘handāhaṃ asakyaputtiyo assa’nti vadati viññāpeti…pe… ‘hoti me buddhaṃ paccakkheyya’nti vadati viññāpeti…pe… ‘hoti me asakyaputtiyo assa’nti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā.

47. ‘‘Atha vā pana ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno ‘mātaraṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘pitaraṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘bhātaraṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘bhaginiṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘puttaṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘dhītaraṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘pajāpatiṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘ñātake sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘mitte sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘gāmaṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘nigamaṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘khettaṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘vatthuṃ sarāmi’ti vadati viññāpeti… ‘hiraññaṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘suvaṇṇaṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘sippaṃ sarāmī’ti vadati viññāpeti… ‘pubbe hasitaṃ lapitaṃ kīḷitaṃ samanussarāmī’ti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā.

48. ‘‘Atha vā pana ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno – ‘mātā me atthi, sā mayā posetabbā’ti vadati viññāpeti… ‘pitā me atthi, so mayā posetabbo’ti vadati viññāpeti… ‘bhātā me atthi, so mayā posetabbo’ti vadati viññāpeti… ‘bhaginī me atthi, sā mayā posetabbā’ti vadati viññāpeti… ‘putto me atthi, so mayā posetabbo’ti vadati viññāpeti… ‘dhītā me atthi, sā mayā posetabbā’ti vadati viññāpeti… ‘pajāpati me atthi, sā mayā posetabbā’ti vadati viññāpeti … ‘ñātakā me atthi, te mayā posetabbā’ti vadati viññāpeti… ‘mittā me atthi, te mayā posetabbā’ti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā.

49. ‘‘Atha vā pana ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno – ‘mātā me atthi, sā maṃ posessatī’ti vadati viññāpeti… ‘pitā me atthi, so maṃ posessatī’ti vadati viññāpeti… ‘bhātā me atthi, so maṃ posessatī’ti vadati viññāpeti… ‘bhaginī me atthi, sā maṃ posessatī’ti vadati viññāpeti… ‘putto me atthi, so maṃ posessatī’ti vadati viññāpeti… ‘dhītā me atthi, sā maṃ posessatī’ti vadati viññāpeti… ‘pajāpati me atthi, sā maṃ posessatī’ti vadati viññāpeti… ‘ñātakā me atthi, te maṃ posessantī’ti vadati viññāpeti… ‘mittā me atthi, te maṃ posessantī’ti vadati viññāpeti… ‘gāmo me atthi, tenāhaṃ jīvissāmī’ti vadati viññāpeti… ‘nigamo me atthi, tenāhaṃ jīvissāmī’ti vadati viññāpeti… ‘khettaṃ me atthi, tenāhaṃ jīvissāmī’ti vadati viññāpeti… ‘vatthu me atthi, tenāhaṃ jīvissāmī’ti vadati viññāpeti… ‘hiraññaṃ me atthi, tenāhaṃ jīvissāmī’ti vadati viññāpeti… ‘suvaṇṇaṃ me atthi, tenāhaṃ jīvissāmī’ti vadati viññāpeti… ‘sippaṃ me atthi, tenāhaṃ jīvissāmī’ti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā.

50. ‘‘Atha vā pana ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno ‘dukkara’nti vadati viññāpeti… ‘na sukara’nti vadati viññāpeti… ‘duccara’nti vadati viññāpeti… ‘na sucara’nti vadati viññāpeti… ‘na ussahāmī’ti vadati viññāpeti… ‘na visahāmī’ti vadati viññāpeti… ‘na ramāmī’ti vadati viññāpeti… ‘nābhiramāmī’ti vadati viññāpeti. Evampi kho, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca apaccakkhātā.

51. ‘‘Kathañca, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca paccakkhātā? Idha, bhikkhave, bhikkhu ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno – ‘buddhaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca paccakkhātā.

‘‘Atha vā pana ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno – ‘dhammaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘saṅghaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘sikkhaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘vinayaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘pātimokkhaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘uddesaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘upajjhāyaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘ācariyaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘saddhivihārikaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘antevāsikaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘samānupajjhāyakaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘samānācariyakaṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘sabrahmacāriṃ paccakkhāmī’ti vadati viññāpeti… ‘gihīti maṃ dhārehī’ti vadati viññāpeti… ‘upāsakoti maṃ dhārehī’ti vadati viññāpeti… ‘ārāmikoti maṃ dhārehī’ti vadati viññāpeti… ‘sāmaṇeroti maṃ dhārehī’ti vadati viññāpeti… ‘titthiyoti maṃ dhārehī’ti vadati viññāpeti… ‘titthiyasāvakoti maṃ dhārehī’ti vadati viññāpeti… ‘assamaṇoti maṃ dhārehī’ti vadati viññāpeti… ‘asakyaputtiyoti maṃ dhārehī’ti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca paccakkhātā.

52. ‘‘Atha vā pana ukkaṇṭhito anabhirato sāmaññā cavitukāmo bhikkhubhāvaṃ aṭṭīyamāno harāyamāno jigucchamāno gihibhāvaṃ patthayamāno…pe… asakyaputtiyabhāvaṃ patthayamāno – ‘alaṃ me buddhenā’ti vadati viññāpeti…pe… ‘alaṃ me sabrahmacārīhī’ti vadati viññāpeti. Evampi…pe… atha vā pana…pe… ‘kiṃ nu me buddhenā’ti vadati viññāpeti…pe… ‘kiṃ nu me sabrahmacārīhī’ti vadati viññāpeti… ‘na mamattho buddhenā’ti vadati viññāpeti…pe… ‘na mamattho sabrahmacārīhī’ti vadati viññāpeti… ‘sumuttāhaṃ buddhenā’ti vadati viññāpeti…pe… ‘sumuttāhaṃ sabrahmacārīhī’ti vadati viññāpeti. Evampi, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca paccakkhātā.

53. ‘‘Yāni vā panaññānipi atthi buddhavevacanāni vā dhammavevacanāni vā saṅghavevacanāni vā sikkhāvevacanāni vā vinayavevacanāni vā pātimokkhavevacanāni vā uddesavevacanāni vā upajjhāyavevacanāni vā ācariyavevacanāni vā saddhivihārikavevacanāni vā antevāsikavevacanāni vā samānupajjhāyakavevacanāni vā samānācariyakavevacanāni vā sabrahmacārivevacanāni vā gihivevacanāni vā upāsakavevacanāni vā ārāmikavevacanāni vā sāmaṇeravevacanāni vā titthiyavevacanāni vā titthiyasāvakavevacanāni vā assamaṇavevacanāni vā asakyaputtiyavevacanāni vā, tehi ākārehi tehi liṅgehi tehi nimittehi vadati viññāpeti. Evaṃ kho, bhikkhave, dubbalyāvikammañceva hoti sikkhā ca paccakkhātā.

54. ‘‘Kathañca, bhikkhave, apaccakkhātā hoti sikkhā? Idha, bhikkhave, yehi ākārehi yehi liṅgehi yehi nimittehi sikkhā paccakkhātā hoti tehi ākārehi tehi liṅgehi tehi nimittehi ummattako sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Ummattakassa santike sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Khittacitto sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Khittacittassa santike sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Vedanāṭṭo sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Vedanāṭṭassa santike sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Devatāya santike sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Tiracchānagatassa santike sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Ariyakena milakkhassa [milakkhakassa (sī. syā.) milakkhussa (ka.)] santike sikkhaṃ paccakkhāti, so ca na paṭivijānāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Milakkhakena ariyakassa santike sikkhaṃ paccakkhāti, so ca na paṭivijānāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Ariyakena ariyassa santike sikkhaṃ paccakkhāti, so ca na paṭivijānāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Milakkhakena milakkhassa santike sikkhaṃ paccakkhāti, so ca na paṭivijānāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Davāya sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Ravāya sikkhaṃ paccakkhāti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Asāvetukāmo sāveti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Sāvetukāmo na sāveti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Aviññussa sāveti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Viññussa na sāveti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Sabbaso vā pana na sāveti, apaccakkhātā hoti sikkhā. Evaṃ kho, bhikkhave, apaccakkhātā hoti sikkhā’’.

55. [mahāni. 49, 50, 51] **Methunadhammo** nāma yo so asaddhammo gāmadhammo vasaladhammo duṭṭhullaṃ odakantikaṃ rahassaṃ dvayaṃdvayasamāpatti, eso methunadhammo nāma.

Paṭisevati nāma yo nimittena nimittaṃ aṅgajātena aṅgajātaṃ antamaso tilaphalamattampi paveseti, eso paṭisevati nāma.

Antamaso tiracchānagatāyapīti tiracchānagatitthiyāpi methunaṃ dhammaṃ paṭisevitvā assamaṇo hoti asakyaputtiyo, pageva manussitthiyā. Tena vuccati – ‘antamaso tiracchānagatāyapī’ti.

Pārājiko hotīti seyyathāpi nāma puriso sīsacchinno abhabbo tena sarīrabandhanena jīvituṃ, evameva bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevitvā assamaṇo hoti asakyaputtiyo. Tena vuccati – ‘pārājiko hotī’ti.

Asaṃvāsoti saṃvāso nāma ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatā – eso saṃvāso nāma. So tena saddhiṃ natthi. Tena vuccati – ‘asaṃvāso’ti.

56. Tisso itthiyo – manussitthī, amanussitthī, tiracchānagatitthī. Tayo ubhatobyañjanakā – manussubhatobyañjanako, amanussubhatobyañjanako, tiracchānagatubhatobyañjanako. Tayo paṇḍakā – manussapaṇḍako, amanussapaṇḍako, tiracchānagatapaṇḍako. Tayo purisā – manussapuriso, amanussapuriso, tiracchānagatapuriso.

Manussitthiyā tayo magge methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpatti pārājikassa – vaccamagge, passāvamagge, mukhe. Amanussitthiyā…pe… tiracchānagatitthiyā tayo magge methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpatti pārājikassa – vaccamagge, passāvamagge, mukhe. Manussubhatobyañjanakassa… amanussubhatobyañjanakassa… tiracchānagatubhatobyañjanakassa tayo magge methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpatti pārājikassa – vaccamagge, passāvamagge, mukhe. Manussapaṇḍakassa dve magge methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpatti pārājikassa – vaccamagge, mukhe. Amanussapaṇḍakassa… tiracchānagatapaṇḍakassa… manussapurisassa… amanussapurisassa… tiracchānagatapurisassa dve magge methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpatti pārājikassa – vaccamagge, mukhe.

57. Bhikkhussa sevanacittaṃ upaṭṭhite manussitthiyā vaccamaggaṃ aṅgajātaṃ pavesentassa āpatti pārājikassa. Bhikkhussa sevanacittaṃ upaṭṭhite manussitthiyā passāvamaggaṃ… mukhaṃ aṅgajātaṃ pavesentassa āpatti pārājikassa. Bhikkhussa sevanacittaṃ upaṭṭhite amanussitthiyā… tiracchānagatitthiyā… manussubhatobyañjanakassa… amanussubhatobyañjanakassa… tiracchānagatubhatobyañjanakassa… vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ mukhaṃ aṅgajātaṃ pavesentassa āpatti pārājikassa. Bhikkhussa sevanacittaṃ upaṭṭhite manussapaṇḍakassa vaccamaggaṃ mukhaṃ aṅgajātaṃ pavesentassa āpatti pārājikassa. Bhikkhussa sevanacittaṃ upaṭṭhite amanussapaṇḍakassa… tiracchānagatapaṇḍakassa… manussapurisassa… amanussapurisassa… tiracchānagatapurisassa vaccamaggaṃ mukhaṃ aṅgajātaṃ pavesentassa āpatti pārājikassa.

58. Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati [pavisanaṃ sādayati (ka.)], paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa. Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ na sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa. Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ na sādiyati, paviṭṭhaṃ na sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa. Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ na sādiyati, paviṭṭhaṃ na sādiyati, ṭhitaṃ na sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati āpatti pārājikassa. Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ na sādiyati, paviṭṭhaṃ na sādiyati, ṭhitaṃ na sādiyati, uddharaṇaṃ na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ bhikkhussa santike ānetvā passāvamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

59. Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ jāgarantiṃ… suttaṃ… mattaṃ… ummattaṃ… pamattaṃ… mataṃ akkhāyitaṃ… mataṃ yebhuyyena akkhāyitaṃ…pe… āpatti pārājikassa. Mataṃ yebhuyyena khāyitaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… passāvamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā amanussitthiṃ… tiracchānagatitthiṃ… manussubhatobyañjanakaṃ… amanussubhatobyañjanakaṃ… tiracchānagatubhatobyañjanakaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… passāvamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā tiracchānagatubhatobyañjanakaṃ jāgarantaṃ… suttaṃ… mattaṃ… ummattaṃ… pamattaṃ… mataṃ akkhāyitaṃ… mataṃ yebhuyyena akkhāyitaṃ…pe… āpatti pārājikassa. Mataṃ yebhuyyena khāyitaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… passāvamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā manussapaṇḍakaṃ… amanussapaṇḍakaṃ… tiracchānagatapaṇḍakaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā tiracchānagatapaṇḍakaṃ jāgarantaṃ… suttaṃ… mattaṃ… ummattaṃ… pamattaṃ… mataṃ akkhāyitaṃ … mataṃ yebhuyyena akkhāyitaṃ…pe… āpatti pārājikassa. Mataṃ yebhuyyena khāyitaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

60. Bhikkhupaccatthikā manussapurisaṃ… amanussapurisaṃ… tiracchānagatapurisaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā tiracchānagatapurisaṃ jāgarantaṃ… suttaṃ… mattaṃ… ummattaṃ… pamattaṃ… mataṃ akkhāyitaṃ… mataṃ yebhuyyena akkhāyitaṃ…pe… āpatti pārājikassa. Mataṃ yebhuyyena khāyitaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

61. Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… passāvamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti santhatāya asanthatassa, asanthatāya santhatassa, santhatāya santhatassa, asanthatāya asanthatassa. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā manussitthiṃ jāgarantiṃ… suttaṃ… mattaṃ… ummattaṃ… pamattaṃ… mataṃ akkhāyitaṃ… mataṃ yebhuyyena akkhāyitaṃ…pe… āpatti pārājikassa. Mataṃ yebhuyyena khāyitaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… passāvamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti, santhatāya asanthatassa, asanthatāya santhatassa, santhatāya santhatassa, asanthatāya asanthatassa. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā amanussitthiṃ… tiracchānagatitthiṃ… manussubhatobyañjanakaṃ… amanassubhatobyañjanakaṃ … tiracchānagatubhatobyañjanakaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… passāvamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti santhatassa asanthatassa,

asanthatassa santhatassa, santhatassa santhatassa, asanthatassa asanthatassa. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā tiracchānagatubhatobyañjanakaṃ jāgarantaṃ… suttaṃ… mattaṃ… ummattaṃ… pamattaṃ… mataṃ akkhāyitaṃ… mataṃ yebhuyyena akkhāyitaṃ…pe… āpatti pārājikassa. Mataṃ yebhuyyena khāyitaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… passāvamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti, santhatassa asanthatassa, asanthatassa santhatassa, santhatassa santhatassa, asanthatassa asanthatassa. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

62. Bhikkhupaccatthikā manussapaṇḍakaṃ… amanussapaṇḍakaṃ… tiracchānagatapaṇḍakaṃ… manussapurisaṃ… amanussapurisaṃ… tiracchānagatapurisaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti santhatassa asanthatassa, asanthatassa santhatassa, santhatassa santhatassa, asanthatassa asanthatassa. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā tiracchānagatapurisaṃ jāgarantaṃ… suttaṃ… mattaṃ… ummattaṃ… pamattaṃ… mataṃ akkhāyitaṃ… mataṃ yebhuyyena akkhāyitaṃ…pe… āpatti pārājikassa. Mataṃ yebhuyyena khāyitaṃ bhikkhussa santike ānetvā vaccamaggena… mukhena aṅgajātaṃ abhinisīdenti, santhatassa asanthatassa, asanthatassa santhatassa, santhatassa santhatassa, asanthatassa asanthatassa. So ca pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

63. Bhikkhupaccatthikā bhikkhuṃ manussitthiyā santike ānetvā aṅgajātena vaccamaggaṃ… passāvamaggaṃ… mukhaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā bhikkhuṃ manussitthiyā jāgarantiyā… suttāya… mattāya… ummattāya… pamattāya … matāya akkhāyitāya… matāya yebhuyyena akkhāyitāya…pe… āpatti pārājikassa. Matāya yebhuyyena khāyitāya santike ānetvā aṅgajātena vaccamaggaṃ… passāvamaggaṃ… mukhaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā bhikkhuṃ amanussitthiyā… tiracchānagatitthiyā… manussubhatobyañjanakassa… amanussubhatobyañjanakassa… tiracchānagatubhatobyañjanakassa… manussapaṇḍakassa… amanussapaṇḍakassa… tiracchānagatapaṇḍakassa… manussapurisassa… amanussapurisassa… tiracchānagatapurisassa santike ānetvā aṅgajātena vaccamaggaṃ… mukhaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā bhikkhuṃ tiracchānagatapurisassa jāgarantassa… suttassa… mattassa… ummattassa… pamattassa… matassa akkhāyitassa… matassa yebhuyyena akkhāyitassa…pe… āpatti pārājikassa. Matassa yebhuyyena khāyitassa santike ānetvā aṅgajātena vaccamaggaṃ… mukhaṃ abhinisīdenti. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

64. Bhikkhupaccatthikā bhikkhuṃ manussitthiyā santike ānetvā aṅgajātena vaccamaggaṃ… passāvamaggaṃ… mukhaṃ abhinisīdenti santhatassa asanthatāya, asanthatassa santhatāya, santhatassa santhatāya, asanthatassa asanthatāya. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā bhikkhuṃ manussitthiyā jāgarantiyā… suttāya… mattāya… ummattāya… pamattāya… matāya akkhāyitāya… matāya yebhuyyena akkhāyitāya…pe… āpatti pārājikassa. Matāya yebhuyyena khāyitāya santike ānetvā aṅgajātena vaccamaggaṃ… passāvamaggaṃ… mukhaṃ abhinisīdenti santhatassa asanthatāya, asanthatassa santhatāya, santhatassa santhatāya, asanthatassa asanthatāya. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Bhikkhupaccatthikā bhikkhuṃ amanussitthiyā… tiracchānagatitthiyā… manussubhatobyañjanakassa… amanussubhatobyañjanakassa… tiracchānagatubhatobyañjanakassa… manussapaṇḍakassa… amanussapaṇḍakassa… tiracchānagatapaṇḍakassa… manussapurisassa… amanussapurisassa… tiracchānagatapurisassa santike ānetvā aṅgajātena vaccamaggaṃ… mukhaṃ abhinisīdenti santhatassa asanthatassa, asanthatassa santhatassa, santhatassa santhatassa, asanthatassa asanthatassa. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

65. Bhikkhupaccatthikā bhikkhuṃ tiracchānagatapurisassa jāgarantassa… suttassa… mattassa… ummattassa… pamattassa… matassa akkhāyitassa… matassa yebhuyyena akkhāyitassa…pe… āpatti pārājikassa. Matassa yebhuyyena khāyitassa santike ānetvā aṅgajātena vaccamaggaṃ… mukhaṃ abhinisīdenti santhatassa asanthatassa, asanthatassa santhatassa, santhatassa santhatassa, asanthatassa asanthatassa. So ce pavesanaṃ sādiyati, paviṭṭhaṃ sādiyati, ṭhitaṃ sādiyati, uddharaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa…pe… na sādiyati, anāpatti.

Yathā bhikkhupaccatthikā vitthāritā, evaṃ vitthāretabbā.

Rājapaccatthikā… corapaccatthikā… dhuttapaccatthikā… uppaḷagandhapaccatthikā. Saṃkhittaṃ.

66. Maggena maggaṃ paveseti, āpatti pārājikassa. Maggena amaggaṃ paveseti, āpatti pārājikassa. Amaggena maggaṃ paveseti, āpatti pārājikassa. Amaggena amaggaṃ paveseti, āpatti thullaccayassa.

Bhikkhu suttabhikkhumhi vippaṭipajjati; paṭibuddho sādiyati, ubho nāsetabbā. Paṭibuddho na sādiyati, dūsako nāsetabbo. Bhikkhu suttasāmaṇeramhi vippaṭipajjati; paṭibuddho sādiyati, ubho nāsetabbā. Paṭibuddho na sādiyati, dūsako nāsetabbo. Sāmaṇero suttabhikkhumhi vippaṭipajjati; paṭibuddho sādiyati, ubho nāsetabbā. Paṭibuddho na sādiyati, dūsako nāsetabbo. Sāmaṇero suttasāmaṇeramhi vippaṭipajjati; paṭibuddho sādiyati, ubho nāsetabbā. Paṭibuddho na sādiyati, dūsako nāsetabbo.

Anāpatti ajānantassa, asādiyantassa, ummattakassa, khittacittassa, vedanāṭṭassa, ādikammikassāti.

Santhatabhāṇavāro niṭṭhito.

Vinītavatthuuddānagāthā

Makkaṭī vajjiputtā ca, gihī naggo ca titthiyā;
Dārikuppalavaṇṇā ca, byañjanehipare duve.

Mātā dhītā bhaginī ca, jāyā ca mudu lambinā;
Dve vaṇā lepacittañca, dārudhītalikāya ca.

Sundarena saha pañca, pañca sivathikaṭṭhikā;
Nāgī yakkhī ca petī ca, paṇḍakopahato chupe.

Bhaddiye arahaṃ sutto, sāvatthiyā caturo pare;
Vesāliyā tayo mālā, supine bhārukacchako.

Supabbā saddhā bhikkhunī, sikkhamānā sāmaṇerī ca;
Vesiyā paṇḍako gihī, aññamaññaṃ vuḍḍhapabbajito migoti.

Vinītavatthu

67. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu makkaṭiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena sambahulā vesālikā vajjiputtakā bhikkhū sikkhaṃ apaccakkhāya dubbalyaṃ anāvikatvā methunaṃ dhammaṃ paṭiseviṃsu. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho mayaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpannā’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu – ‘evaṃ me anāpatti bhavissatī’ti, gihiliṅgena methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu – ‘evaṃ me anāpatti bhavissatī’ti, naggo hutvā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu – ‘evaṃ me anāpatti bhavissatī’ti, kusacīraṃ nivāsetvā… vākacīraṃ nivāsetvā… phalakacīraṃ nivāsetvā… kesakambalaṃ nivāsetvā… vālakambalaṃ nivāsetvā… ulūkapakkhikaṃ nivāsetvā… ajinakkhipaṃ nivāsetvā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro piṇḍacāriko bhikkhu pīṭhake nipannaṃ dārikaṃ passitvā sāratto aṅguṭṭhaṃ aṅgajātaṃ pavesesi. Sā kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti saṅghādisesassā’’ti.

68. Tena kho pana samayena aññataro māṇavako uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā paṭibaddhacitto hoti. Atha kho so māṇavako uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhāya kuṭikaṃ pavisitvā nilīno acchi. Uppalavaṇṇā bhikkhunī pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā pāde pakkhāletvā kuṭikaṃ pavisitvā mañcake nisīdi. Atha kho so māṇavako uppalavaṇṇaṃ bhikkhuniṃ uggahetvā dūsesi. Uppalavaṇṇā bhikkhunī bhikkhunīnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Bhikkhuniyo bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesuṃ. Bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, asādiyantiyā’’ti.

69. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno itthiliṅgaṃ pātubhūtaṃ hoti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, taṃyeva upajjhaṃ tameva upasampadaṃ tāniyeva [tāni (sī. syā.)] vassāni bhikkhunīhi saṅgamituṃ [saṅkamituṃ (sī. syā.)]. Yā āpattiyo bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi sādhāraṇā tā āpattiyo bhikkhunīnaṃ santike vuṭṭhātuṃ. Yā āpattiyo bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi asādhāraṇā tāhi āpattīhi anāpattī’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarissā bhikkhuniyā purisaliṅgaṃ pātubhūtaṃ hoti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, taṃyeva upajjhaṃ tameva upasampadaṃ tāniyeva [tāni (sī. syā.)] vassāni bhikkhūhi saṅgamituṃ [saṅkamituṃ (sī. syā.)]. Yā āpattiyo bhikkhunīnaṃ bhikkhūhi sādhāraṇā tā āpattiyo bhikkhūnaṃ santike vuṭṭhātuṃ. Yā āpattiyo bhikkhunīnaṃ bhikkhūhi asādhāraṇā tāhi āpattīhi anāpattī''ti.

70. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu – 'evaṃ me anāpatti bhavissatī'ti, mātuyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi… dhītuyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi… bhaginiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi… tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika''nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu purāṇadutiyikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika''nti.

71. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu mudupiṭṭhiko hoti. So anabhiratiyā pīḷito attano aṅgajātaṃ mukhena aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno parājika''nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu lambī hoti. So anabhiratiyā pīḷito attano aṅgajātaṃ attano vaccamaggaṃ pavesesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika''nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu matasarīraṃ passi. Tasmiñca sarīre aṅgajātasāmantā vaṇo hoti. So – 'evaṃ me anāpatti bhavissatī'ti, aṅgajāte aṅgajātaṃ pavesetvā vaṇena nīhari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika''nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu matasarīraṃ passi. Tasmiñca sarīre aṅgajātasāmantā vaṇo hoti. So – 'evaṃ me anāpatti bhavissatī'ti, vaṇe aṅgajātaṃ pavesetvā aṅgajātena nīhari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika''nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāratto lepacittassa nimittaṃ aṅgajātena chupi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti dukkaṭassā''ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāratto dārudhītalikāya nimittaṃ aṅgajātena chupi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti dukkaṭassā''ti.

72. Tena kho pana samayena sundaro nāma bhikkhu rājagahā pabbajito rathikāya [rathiyāya (ka.)] gacchati. Aññatarā itthī – 'muhuttaṃ [itthī taṃ passitvā etadavoca muhuttaṃ (syā.)], bhante, āgamehi, vandissāmī'ti sā vandantī antaravāsakaṃ ukkhipitvā mukhena aṅgajātaṃ aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''sādiyi tvaṃ, bhikkhū''ti? ''Nāhaṃ, bhagavā, sādiyi''nti. ''Anāpatti, bhikkhu, asādiyantassā''ti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī bhikkhuṃ passitvā etadavoca – ''ehi, bhante, methunaṃ dhammaṃ paṭisevā''ti. ''Alaṃ, bhagini, netaṃ kappatī''ti. ''Ehi, bhante, ahaṃ vāyamissāmi, tvaṃ mā vāyami, evaṃ te anāpatti bhavissatī''ti. So bhikkhu tathā akāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika''nti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī bhikkhuṃ passitvā etadavoca – ''ehi, bhante, methunaṃ dhammaṃ paṭisevā''ti. ''Alaṃ, bhagini, netaṃ kappatī''ti. ''Ehi bhante, tvaṃ vāyama, ahaṃ na vāyamissāmi, evaṃ te anāpatti bhavissatī''ti. So bhikkhu tathā akāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ''āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika''nti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī bhikkhuṃ passitvā etadavoca – ''ehi, bhante, methunaṃ dhammaṃ paṭisevā''ti. ''Alaṃ, bhagini, netaṃ kappatī''ti. ''Ehi, bhante, abbhantaraṃ ghaṭṭetvā bahi mocehi…pe… bahi ghaṭṭetvā abbhantaraṃ mocehi, evaṃ te anāpatti bhavissatī''ti. So bhikkhu tathā akāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

73. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sivathikaṃ gantvā akkhāyitaṃ sarīraṃ passitvā tasmiṃ methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sivathikaṃ gantvā yebhuyyena akkhāyitaṃ sarīraṃ passitvā tasmiṃ methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sivathikaṃ gantvā yebhuyyena khāyitaṃ sarīraṃ passitvā tasmiṃ methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sivathikaṃ gantvā chinnasīsaṃ passitvā vaṭṭakate mukhe chupantaṃ aṅgajātaṃ pavesesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sivathikaṃ gantvā chinnasīsaṃ passitvā vaṭṭakate mukhe acchupantaṃ aṅgajātaṃ pavesesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññatarissā itthiyā paṭibaddhacitto hoti. Sā kālaṅkatā [kālakatā (sī. syā.)] susāne chaḍḍitā. Aṭṭhikāni vippakiṇṇāni honti. Atha kho so bhikkhu sivathikaṃ gantvā aṭṭhikāni saṅkaḍḍhitvā nimitte aṅgajātaṃ paṭipādesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu nāgiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi… yakkhiniyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi… petiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevi … paṇḍakassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu upahatindriyo hoti. So – ‘nāhaṃ vediyāmi [vedayāmi (ka.)] sukhaṃ vā dukkhaṃ vā, anāpatti me bhavissatī’ti, methunaṃ dhammaṃ paṭisevi. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Vedayi vā so, bhikkhave, moghapuriso na vā vedayi, āpatti pārājikassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu – ‘itthiyā methunaṃ dhammaṃ paṭisevissāmī’ti, chupitamatte vippaṭisārī ahosi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti saṅghādisesassā’’ti.

74. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu bhaddiye jātiyāvane divāvihāragato nipanno hoti. Tassa aṅgamaṅgāni vātūpatthaddhāni honti. Aññatarā itthī passitvā aṅgajāte abhinisīditvā yāvadatthaṃ katvā pakkāmi. Bhikkhū kilinnaṃ passitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, ākārehi aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti – rāgena, vaccena, passāvena, vātena, uccāliṅgapāṇakadaṭṭhena. Imehi kho, bhikkhave, pañcahākārehi aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti. Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso yaṃ tassa bhikkhuno rāgena aṅgajātaṃ kammaniyaṃ assa. Arahaṃ so, bhikkhave, bhikkhu. Anāpatti, bhikkhave, tassa bhikkhuno’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāvatthiyā andhavane divāvihāragato nipanno hoti. Aññatarā gopālikā passitvā aṅgajāte abhinisīdi. So bhikkhu pavesanaṃ sādiyi, paviṭṭhaṃ sādiyi, ṭhitaṃ sādiyi, uddharaṇaṃ sādiyi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāvatthiyā andhavane divāvihāragato nipanno hoti. Aññatarā ajapālikā passitvā… aññatarā kaṭṭhahārikā passitvā… aññatarā gomayahārikā passitvā aṅgajāte abhinisīdi. So bhikkhu pavesanaṃ sādiyi, paviṭṭhaṃ sādiyi, ṭhitaṃ sādiyi, uddharaṇaṃ sādiyi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

75. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vesāliyaṃ mahāvane divāvihāragato nipanno hoti. Aññatarā itthī passitvā aṅgajāte abhinisīditvā yāvadatthaṃ katvā sāmantā hasamānā ṭhitā hoti. So bhikkhu paṭibujjhitvā taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘tuyhidaṃ kamma’’nti? ‘‘Āma, mayhaṃ kamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘sādiyi tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, jānāmī’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, ajānantassā’’ti.

76. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vesāliyaṃ mahāvane divāvihāragato rukkhaṃ apassāya nipanno hoti. Aññatarā itthī passitvā aṅgajāte abhinisīdi. So bhikkhu sahasā vuṭṭhāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘sādiyi tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, sādiyi’’nti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, asādiyantassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vesāliyaṃ mahāvane divāvihāragato rukkhaṃ apassāya nipanno hoti. Aññatarā itthī passitvā aṅgajāte abhinisīdi. So bhikkhu akkamitvā pavattesi [pavaṭṭesi (sī. syā.)]. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘sādiyi tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, sādiyi’’nti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, asādiyantassā’’ti.

77. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vesāliyaṃ mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ divāvihāragato dvāraṃ vivaritvā nipanno hoti. Tassa aṅgamaṅgāni vātūpatthaddhāni honti. Tena kho pana samayena sambahulā itthiyo gandhañca mālañca ādāya ārāmaṃ āgamaṃsu vihārapekkhikāyo. Atha kho tā itthiyo taṃ bhikkhuṃ passitvā aṅgajāte abhinisīditvā yāvadatthaṃ katvā, purisūsabho vatāyanti vatvā gandhañca mālañca āropetvā pakkamiṃsu. Bhikkhū kilinnaṃ passitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Pañcahi, bhikkhave, ākārehi aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti – rāgena, vaccena, passāvena, vātena, uccāliṅgapāṇakadaṭṭhena. Imehi kho, bhikkhave, pañcahākārehi aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti. Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ tassa bhikkhuno rāgena aṅgajātaṃ kammaniyaṃ assa. Arahaṃ so, bhikkhave, bhikkhu. Anāpatti, bhikkhave, tassa bhikkhuno. Anujānāmi, bhikkhave, divā paṭisallīyantena dvāraṃ saṃvaritvā paṭisallīyitu’’nti.

78. Tena kho pana samayena aññataro bhārukacchako bhikkhu supinante [supinantena (sī. syā.)] purāṇadutiyikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevitvā – ‘assamaṇo ahaṃ, vibbhamissāmī’ti, bhārukacchaṃ gacchanto antarāmagge āyasmantaṃ upāliṃ passitvā etamatthaṃ ārocesi. Āyasmā upāli evamāha – ‘‘anāpatti, āvuso, supinantenā’’ti.

Tena kho pana samayena rājagahe supabbā nāma upāsikā mudhappasannā [muddhappasannā (sī.)] hoti. Sā evaṃdiṭṭhikā hoti – ‘‘yā methunaṃ dhammaṃ deti sā aggadānaṃ detī’’ti. Sā bhikkhuṃ passitvā etadavoca – ‘‘ehi, bhante, methunaṃ dhammaṃ paṭisevā’’ti. ‘‘Alaṃ, bhagini, netaṃ kappatī’’ti. ‘‘Ehi, bhante, ūruntarikāya [ūrantarikāya (sī.)] ghaṭṭehi, evaṃ te anāpatti bhavissatī’’ti…pe… ehi, bhante, nābhiyaṃ ghaṭṭehi… ehi, bhante, udaravaṭṭiyaṃ ghaṭṭehi… ehi, bhante, upakacchake ghaṭṭehi… ehi, bhante, gīvāyaṃ ghaṭṭehi… ehi, bhante, kaṇṇacchidde ghaṭṭehi… ehi, bhante, kesavaṭṭiyaṃ ghaṭṭehi… ehi, bhante, aṅgulantarikāya ghaṭṭehi… ‘‘ehi, bhante, hatthena upakkamitvā mocessāmi, evaṃ te anāpatti bhavissatī’’ti. So bhikkhu tathā akāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti saṅghādisesassā’’ti.

79. Tena kho pana samayena sāvatthiyaṃ saddhā nāma upāsikā mudhappasannā hoti. Sā evaṃdiṭṭhikā hoti – ‘‘yā methunaṃ dhammaṃ deti sā aggadānaṃ detī’’ti. Sā bhikkhuṃ passitvā etadavoca – ‘‘ehi, bhante, methunaṃ dhammaṃ paṭisevā’’ti. ‘‘Alaṃ, bhagini, netaṃ kappatī’’ti. ‘‘Ehi, bhante, ūruntarikāya ghaṭṭehi…pe… ehi, bhante, hatthena upakkamitvā mocessāmi, evaṃ te anāpatti bhavissatī’’ti. So bhikkhu tathā akāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti saṅghādisesassā’’ti.

80. Tena kho pana samayena vesāliyaṃ licchavikumārakā bhikkhuṃ gahetvā bhikkhuniyā vippaṭipādesuṃ… sikkhamānāya vippaṭipādesuṃ… sāmaṇeriyā vippaṭipādesuṃ. Ubho sādiyiṃsu. Ubho nāsetabbā. Ubho na sādiyiṃsu. Ubhinnaṃ anāpatti.

81. Tena kho pana samayena vesāliyaṃ licchavikumārakā bhikkhuṃ gahetvā vesiyā vippaṭipādesuṃ… paṇḍake vippaṭipādesuṃ… gihiniyā vippaṭipādesuṃ. Bhikkhu sādiyi. Bhikkhu nāsetabbo. Bhikkhu na sādiyi. Bhikkhussa anāpatti.

Tena kho pana samayena vesāliyaṃ licchavikumārakā bhikkhū gahetvā aññamaññaṃ vippaṭipādesuṃ. Ubho sādiyiṃsu. Ubho nāsetabbā. Ubho na sādiyiṃsu. Ubhinnaṃ anāpatti.

82. Tena kho pana samayena aññataro vuḍḍhapabbajito bhikkhu purāṇadutiyikāya dassanaṃ agamāsi. Sā – ‘ehi, bhante, vibbhamā’ti aggahesi. So bhikkhu paṭikkamanto uttāno paripati. Sā ubbhajitvā [ubbhujitvā (sī. syā.)] aṅgajāte [aṅgajātena (sī.)] abhinisīdi. Tassa kukkuccaṃ ahosi …pe… ‘‘sādiyi tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, sādiyi’’nti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, asādiyantassā’’ti.

83. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu araññe viharati. Migapotako tassa passāvaṭṭhānaṃ āgantvā passāvaṃ pivanto mukhena aṅgajātaṃ aggahesi. So bhikkhu sādiyi. Tassa kukkuccaṃ ahosi… pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Paṭhamapārājikaṃ samattaṃ.

2. Dutiyapārājikaṃ

84. Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Tena kho pana samayena sambahulā sandiṭṭhā sambhattā bhikkhū isigilipasse tiṇakuṭiyo karitvā vassaṃ upagacchiṃsu. Āyasmāpi dhaniyo kumbhakāraputto tiṇakuṭikaṃ karitvā vassaṃ upagacchi. Atha kho te bhikkhū vassaṃvuṭṭhā temāsaccayena tiṇakuṭiyo bhinditvā tiṇañca kaṭṭhañca paṭisāmetvā janapadacārikaṃ pakkamiṃsu. Āyasmā pana dhaniyo kumbhakāraputto tattheva vassaṃ vasi, tattha hemantaṃ, tattha gimhaṃ. Atha kho āyasmato dhaniyassa kumbhakāraputtassa gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhassa tiṇahāriyo kaṭṭhahāriyo tiṇakuṭikaṃ bhinditvā tiṇañca kaṭṭhañca ādāya agamaṃsu. Dutiyampi kho āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto tiṇañca kaṭṭhañca saṃkaḍḍhitvā tiṇakuṭikaṃ akāsi. Dutiyampi kho āyasmato dhaniyassa kumbhakāraputtassa gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhassa tiṇahāriyo kaṭṭhahāriyo tiṇakuṭikaṃ bhinditvā tiṇañca kaṭṭhañca ādāya agamaṃsu. Tatiyampi kho āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto tiṇañca kaṭṭhañca saṃkaḍḍhitvā tiṇakuṭikaṃ akāsi. Tatiyampi kho āyasmato dhaniyassa kumbhakāraputtassa gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhassa tiṇahāriyo kaṭṭhahāriyo tiṇakuṭikaṃ bhinditvā tiṇañca kaṭṭhañca ādāya agamaṃsu.

Atha kho āyasmato dhaniyassa kumbhakāraputtassa etadahosi – ‘‘yāvatatiyakaṃ kho me gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhassa tiṇahāriyo kaṭṭhahāriyo tiṇakuṭikaṃ bhinditvā tiṇañca kaṭṭhañca ādāya agamaṃsu. Ahaṃ kho pana susikkhito anavayo sake ācariyake kumbhakārakamme pariyodātasippo. Yaṃnūnāhaṃ sāmaṃ cikkhallaṃ madditvā sabbamattikāmayaṃ kuṭikaṃ kareyya’’nti! Atha kho āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto sāmaṃ cikkhallaṃ madditvā sabbamattikāmayaṃ kuṭikaṃ karitvā tiṇañca kaṭṭhañca gomayañca saṃkaḍḍhitvā taṃ kuṭikaṃ paci. Sā ahosi kuṭikā abhirūpā dassanīyā pāsādikā lohitikā [lohitakā (syā.)], seyyathāpi indagopako. Seyyathāpi nāma kiṅkaṇikasaddo [kiṅkiṇikasaddo (sī. syā.)] evamevaṃ tassā kuṭikāya saddo ahosi.

85. Atha kho bhagavā sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasa taṃ kuṭikaṃ abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ lohitikaṃ. Disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘kiṃ etaṃ, bhikkhave, abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ lohitikaṃ, seyyathāpi indagopako’’ti? Atha kho te bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ, bhikkhave, tassa moghapurisassa ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma so, bhikkhave, moghapuriso sabbamattikāmayaṃ kuṭikaṃ karissati! Na hi nāma, bhikkhave, tassa moghapurisassa pāṇesu anuddayā anukampā avihesā bhavissati! Gacchathetaṃ, bhikkhave, kuṭikaṃ bhindatha. Mā pacchimā janatā pāṇesu pātabyataṃ āpajji. Na ca, bhikkhave, sabbamattikāmayā kuṭikā kātabbā. Yo kareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti, kho te bhikkhū bhagavato paṭissuṇitvā yena sā kuṭikā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā taṃ kuṭikaṃ bhindiṃsu. Atha kho āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto te bhikkhū etadavoca – ‘‘kissa me tumhe, āvuso, kuṭikaṃ bhindathā’’ti? ‘‘Bhagavā, āvuso, bhedāpetī’’ti. ‘‘Bhindathāvuso, sace dhammassāmī bhedāpetī’’ti.

86. Atha kho āyasmato dhaniyassa kumbhakāraputtassa etadahosi – ‘‘yāvatatiyakaṃ kho me gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhassa tiṇahāriyo kaṭṭhahāriyo tiṇakuṭikaṃ bhinditvā tiṇañca kaṭṭhañca ādāya agamaṃsu. Yāpi mayā sabbamattikāmayā kuṭikā katā sāpi bhagavatā bhedāpitā. Atthi ca me dārugahe gaṇako sandiṭṭho. Yaṃnūnāhaṃ dārugahe gaṇakaṃ dārūni yācitvā dārukuṭikaṃ kareyya’’nti. Atha kho āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto yena dārugahe gaṇako tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā dārugahe gaṇakaṃ etadavoca – ‘‘yāvatatiyakaṃ kho me, āvuso, gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhassa tiṇahāriyo kaṭṭhahāriyo tiṇakuṭikaṃ bhinditvā tiṇañca kaṭṭhañca ādāya agamaṃsu. Yāpi mayā sabbamattikāmayā kuṭikā katā sāpi bhagavatā bhedāpitā. Dehi me, āvuso, dārūni. Icchāmi dārukuṭikaṃ [dārukuḍḍikaṃ kuṭikaṃ (sī.)] kātu’’nti. ‘‘Natthi, bhante, tādisāni dārūni yānāhaṃ ayyassa dadeyyaṃ. Atthi, bhante, devagahadārūni nagarapaṭisaṅkhārikāni āpadatthāya nikkhittāni. Sace tāni dārūni rājā dāpeti harāpetha, bhante’’ti. ‘‘Dinnāni, āvuso, raññā’’ti. Atha kho dārugahe gaṇakassa etadahosi – ‘‘ime kho samaṇā sakyaputtiyā dhammacārino samacārino [sammacārino (ka.)] brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā. Rājāpimesaṃ abhippasanno. Nārahati adinnaṃ dinnanti vattu’’nti. Atha kho dārugahe gaṇako āyasmantaṃ dhaniyaṃ kumbhakāraputtaṃ etadavoca – ‘‘harāpetha, bhante’’ti. Atha kho āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto tāni dārūni khaṇḍākhaṇḍikaṃ chedāpetvā sakaṭehi nibbāhāpetvā dārukuṭikaṃ akāsi.

87. Atha kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto rājagahe kammante anusaññāyamāno yena dārugahe gaṇako tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā dārugahe gaṇakaṃ etadavoca – ‘‘yāni tāni, bhaṇe, devagahadārūni nagarapaṭisaṅkhārikāni āpadatthāya nikkhittāni kahaṃ tāni dārūnī’’ti? ‘‘Tāni, sāmi, dārūni devena ayyassa dhaniyassa kumbhakāraputtassa dinnānī’’ti. Atha kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto anattamano ahosi – ‘‘kathañhi nāma devo devagahadārūni nagarapaṭisaṅkhārikāni āpadatthāya nikkhittāni dhaniyassa kumbhakāraputtassa dassatī’’ti! Atha kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto yena rājā māgadho seniyo bimbisāro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ māgadhaṃ seniyaṃ bimbisāraṃ etadavoca – ‘‘saccaṃ kira, devena [saccaṃ kira deva devena (sī.)] devagahadārūni nagarapaṭisaṅkhārikāni āpadatthāya nikkhittāni dhaniyassa kumbhakāraputtassa dinnānī’’ti? ‘‘Ko evamāhā’’ti? ‘‘Dārugahe gaṇako, devā’’ti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, dārugahe gaṇakaṃ āṇāpehī’’ti. Atha kho vassakāro brāhmaṇo magadhamahāmatto dārugahe gaṇakaṃ bandhaṃ [baddhaṃ (sī.)] āṇāpesi. Addasa kho āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto dārugahe gaṇakaṃ bandhaṃ niyyamānaṃ. Disvāna dārugahe gaṇakaṃ etadavoca – ‘‘kissa tvaṃ, āvuso, bandho niyyāsī’’ti? ‘‘Tesaṃ, bhante, dārūnaṃ kiccā’’ti. ‘‘Gacchāvuso, ahampi āgacchāmī’’ti. ‘‘Eyyāsi, bhante, purāhaṃ haññāmī’’ti.

88. Atha kho āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto yena rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho rājā māgadho seniyo bimbisāro yenāyasmā dhaniyo kumbhakāraputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ dhaniyaṃ kumbhakāraputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā māgadho seniyo bimbisāro āyasmantaṃ dhaniyaṃ kumbhakāraputtaṃ etadavoca – ‘‘saccaṃ kira mayā, bhante, devagahadārūni nagarapaṭisaṅkhārikāni āpadatthāya nikkhittāni ayyassa dinnānī’’ti? ‘‘Evaṃ, mahārājā’’ti. ‘‘Mayaṃ kho, bhante, rājāno nāma bahukiccā bahukaraṇīyā, datvāpi na sareyyāma; iṅgha, bhante, sarāpehī''ti. ''Sarasi tvaṃ, mahārāja, paṭhamābhisitto evarūpiṃ vācaṃ bhāsitā – ''dinnaññeva samaṇabrāhmaṇānaṃ tiṇakaṭṭhodakaṃ paribhuñjantū''ti. ''Sarāmahaṃ, bhante. Santi, bhante, samaṇabrāhmaṇā lajjino kukkuccakā sikkhākāmā. Tesaṃ appamattakepi kukkuccaṃ uppajjati. Tesaṃ mayā sandhāya bhāsitaṃ, tañca kho araññe apariggahitaṃ. So tvaṃ, bhante, tena lesena dārūni adinnaṃ harituṃ maññasi! Kathañhi nāma mādiso samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vijite vasantaṃ haneyya vā bandheyya vā pabbājeyya vā! Gaccha, bhante, lomena tvaṃ muttosi. Māssu punapi evarūpaṃ akāsī''ti. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā musāvādino. Ime hi nāma dhammacārino samacārino brāhmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissanti! Natthi imesaṃ sāmaññaṃ, natthi imesaṃ brahmaññaṃ. Naṭṭhaṃ imesaṃ sāmaññaṃ, naṭṭhaṃ imesaṃ brahmaññaṃ. Kuto imesaṃ sāmaññaṃ, kuto imesaṃ brahmaññaṃ! Apagatā ime sāmaññā, apagatā ime brahmaññā. Rājānampi ime vañcenti, kiṃ panaññe manusse''ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā santuṭṭhā lajjino kukkuccakā sikkhākāmā te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma āyasmā dhaniyo kumbhakāraputto rañño dārūni adinnaṃ ādiyissatī''ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ dhaniyaṃ kumbhakāraputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ dhaniyaṃ kumbhakāraputtaṃ paṭipucchi – ''saccaṃ kira tvaṃ, dhaniya, rañño dārūni adinnaṃ ādiyī''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā – ''ananucchavikaṃ, moghapurisa, ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, rañño dārūni adinnaṃ ādiyissasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya pasannānaṃ vā bhiyyobhāvāya; athakhvetaṃ, moghapurisa, appasannānañceva appasādāya pasannānañca ekaccānaṃ aññathattāyā''ti.

Tena kho pana samayena aññataro purāṇavohāriko mahāmatto bhikkhūsu pabbajito bhagavato avidūre nisinno hoti. Atha kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ''kittakena kho bhikkhu rājā māgadho seniyo bimbisāro coraṃ gahetvā hanati vā bandhati vā pabbājeti vā''ti? ''Pādena vā, bhagavā, pādārahena vā''ti [pādārahenavā atirekapādenavāti (syā.)]. Tena kho pana samayena rājagahe pañcamāsako pādo hoti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ dhaniyaṃ kumbhakāraputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā dubbharatāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

89. **''Yo pana bhikkhu adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyya, yathārūpe adinnādāne rājāno coraṃ gahetvā haneyyuṃ vā bandheyyuṃ vā pabbājeyyuṃ vā – 'corosi bālosi mūḷhosi thenosī'ti, tathārūpaṃ bhikkhu adinnaṃ ādiyamāno ayampi pārājiko hoti asaṃvāso''**ti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

90. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū rajakattharaṇaṃ gantvā rajakabhaṇḍikaṃ avaharitvā ārāmaṃ haritvā bhājesuṃ. Bhikkhū evamāhaṃsu – ''mahāpuññattha tumhe, āvuso. Bahuṃ tumhākaṃ cīvaraṃ uppanna''nti. ''Kuto āvuso, amhākaṃ puññaṃ, idāni mayaṃ rajakattharaṇaṃ gantvā rajakabhaṇḍikaṃ avaharimhā''ti. ''Nanu, āvuso, bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Kissa tumhe, āvuso, rajakabhaṇḍikaṃ avaharitthā''ti? ''Saccaṃ, āvuso, bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Tañca kho gāme, no araññe''ti. ''Nanu, āvuso, tathevetaṃ hoti. Ananucchavikaṃ, āvuso, ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tumhe, āvuso, rajakabhaṇḍikaṃ avaharissatha! Netaṃ, āvuso, appasannānaṃ vā pasādāya pasannānaṃ vā bhiyyobhāvāya; athakhvetaṃ, āvuso, appasannānañceva appasādāya pasannānañca ekaccānaṃ aññathattāyā''ti. Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā chabbaggiye bhikkhū paṭipucchi – ''saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, rajakattharaṇaṃ gantvā rajakabhaṇḍikaṃ avaharitthā''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā – ''ananucchavikaṃ, moghapurisā, ananulomikaṃ appaṭirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, rajakabhaṇḍikaṃ avaharissatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya pasannānaṃ vā bhiyyobhāvāya; atha khvetaṃ, moghapurisā, appasannānañceva appasādāya pasannānañca ekaccānaṃ aññathattāyā’’ti. Atha kho bhagavā chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā dubbharatāya…pe… vīriyārambhassa vaṇṇaṃ bhāsitvā bhikkhūnaṃ tadanucchavikaṃ tadanulomikaṃ dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi…pe… ‘‘evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

91. ‘‘Yo pana bhikkhu gāmā vā araññā vā adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyya, yathārūpe adinnādāne rājāno coraṃ gahetvā haneyyuṃ vā bandheyyuṃ vā pabbājeyyuṃ vā – ‘corosi bālosi mūḷhosi thenosī’ti, tathārūpaṃ bhikkhu adinnaṃ ādiyamāno ayampi pārājiko hoti asaṃvāso’’ti.

92. Yo panāti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Gāmo nāma ekakuṭikopi gāmo, dvikuṭikopi gāmo, tikuṭikopi gāmo, catukuṭikopi gāmo, samanussopi gāmo, amanussopi gāmo, parikkhittopi gāmo, aparikkhittopi gāmo, gonisādiniviṭṭhopi gāmo, yopi sattho atirekacatumāsaniviṭṭho sopi vuccati gāmo.

Gāmūpacāro nāma parikkhittassa gāmassa indakhīle [indakhile (ka.)] ṭhitassa majjhimassa purisassa leḍḍupāto, aparikkhittassa gāmassa gharūpacāre ṭhitassa majjhimassa purisassa leḍḍupāto.

Araññaṃ nāma ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ araññaṃ nāma.

Adinnaṃ nāmaṃ yaṃ adinnaṃ anissaṭṭhaṃ apariccattaṃ rakkhitaṃ gopitaṃ mamāyitaṃ parapariggahitaṃ. Etaṃ adinnaṃ nāma.

Theyyasaṅkhātanti theyyacitto avaharaṇacitto.

Ādiyeyyāti ādiyeyya hareyya avahareyya iriyāpathaṃ vikopeyya ṭhānā cāveyya saṅketaṃ vītināmeyya.

Yathārūpaṃ nāma pādaṃ vā pādārahaṃ vā atirekapādaṃ vā.

Rājāno nāma pathabyārājā padesarājā maṇḍalikā antarabhogikā akkhadassā mahāmattā, ye vā pana chejjabhejjaṃ karontā anusāsanti. Ete rājāno nāma.

Coro nāma yo pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati. Eso coro nāma.

Haneyyuṃ vāti hatthena vā pādena vā kasāya vā vettena vā aḍḍhadaṇḍakena vā chejjāya vā haneyyuṃ.

Bandheyyuṃ vāti rajjubandhanena vā andubandhanena vā saṅkhalikabandhanena vā gharabandhanena vā nagarabandhanena vā gāmabandhanena vā nigamabandhanena vā bandheyyuṃ, purisaguttiṃ vā kareyyuṃ.

Pabbājeyyuṃ vāti gāmā vā nigamā vā nagarā vā janapadā vā janapadapadesā vā pabbājeyyuṃ.

Corosi bālosi mūḷhosi thenosīti paribhāso eso.

Tathārūpaṃ nāma pādaṃ vā pādārahaṃ vā atirekapādaṃ vā.

Ādiyamānoti ādiyamāno haramāno avaharamāno iriyāpathaṃ vikopayamāno ṭhānā cāvayamāno saṅketaṃ vītināmayamāno.

Ayampīti purimaṃ upādāya vuccati.

Pārājiko hotīti seyyathāpi nāma paṇḍupalāso bandhanā pavutto [haritattāya (sī. syā.)] abhabbo haritatthāya [haritattāya (sī. syā.)], evameva bhikkhu pādaṃ vā pādārahaṃ vā atirekapādaṃ vā adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyitvā assamaṇo hoti asakyaputtiyo. Tena vuccati – 'pārājiko hotī'ti.

Asaṃvāsoti saṃvāso nāma ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatā. Eso saṃvāso nāma. So tena saddhiṃ natthi. Tena vuccati – 'asaṃvāso'ti.

93. Bhūmaṭṭhaṃ thalaṭṭhaṃ ākāsaṭṭhaṃ vehāsaṭṭhaṃ udakaṭṭhaṃ nāvaṭṭhaṃ yānaṭṭhaṃ bhāraṭṭhaṃ ārāmaṭṭhaṃ vihāraṭṭhaṃ khettaṭṭhaṃ vatthuṭṭhaṃ gāmaṭṭhaṃ araññaṭṭhaṃ udakaṃ dantapoṇaṃ [dantaponaṃ (sī. ka.)] vanappati haraṇakaṃ upanidhi suṅkaghātaṃ pāṇo apadaṃ dvipadaṃ catuppadaṃ bahuppadaṃ ocarako oṇirakkho saṃvidāvahāro saṅketakammaṃ nimittakammanti.

94. **Bhūmaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ bhūmiyaṃ nikkhittaṃ hoti nikhātaṃ paṭicchannaṃ. Bhūmaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati kudālaṃ vā piṭakaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Tattha jātakaṃ kaṭṭhaṃ vā latāṃ vā chindati, āpatti dukkaṭassa. Tattha paṃsuṃ khaṇati vā byūhati [viyūhati (syā.)] vā uddharati vā, āpatti dukkaṭassa. Kumbhiṃ āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Attano bhājanaṃ pavesetvā pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Attano bhājanagataṃ vā karoti muṭṭhiṃ vā chindati, āpatti pārājikassa. Suttāruḷhaṃ bhaṇḍaṃ pāmaṅgaṃ vā kaṇṭhasuttakaṃ vā kaṭisuttakaṃ vā sāṭakaṃ vā veṭhanaṃ vā theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Koṭiyaṃ gahetvā uccāreti, āpatti thullaccayassa. Ghaṃsanto nīharati, āpatti thullaccayassa. Antamaso kesaggamattampi kumbhimukhā moceti, āpatti pārājikassa. Sappiṃ vā telaṃ vā madhuṃ vā phāṇitaṃ vā pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto ekena payogena pivati, āpatti pārājikassa. Tattheva bhindati vā chaḍḍeti vā jhāpeti vā aparibhogaṃ vā karoti, āpatti dukkaṭassa.

95. **Thalaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ thale nikkhittaṃ hoti. Thalaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

96. **Ākāsaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ ākāsagataṃ hoti. Moro vā kapiñjaro vā tittiro vā vaṭṭako vā, sāṭakaṃ vā veṭhanaṃ vā hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā chijjamānaṃ patati. Ākāsaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Gamanaṃ upacchindati, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

97. **Vehāsaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ vehāsagataṃ hoti. Mañce vā pīṭhe vā cīvaravaṃse vā cīvararajjuyā vā bhittikhile vā nāgadante vā rukkhe vā laggitaṃ hoti, antamaso pattādhārakepi. Vehāsaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

98. **Udakaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ udake nikkhittaṃ hoti. Udakaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Nimujjati vā ummujjati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Tattha jātakaṃ uppalaṃ vā padumaṃ vā puṇḍarīkaṃ vā bhisaṃ vā macchaṃ vā kacchapaṃ vā pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

99. **Nāvā** nāma yāya tarati. **Nāvaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ nāvāya nikkhittaṃ hoti. ‘‘Nāvaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmī’’ti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Nāvaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Bandhanaṃ moceti, āpatti dukkaṭassa. Bandhanaṃ mocetvā āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Uddhaṃ vā adho vā tiriyaṃ vā antamaso kesaggamattampi saṅkāmeti, āpatti pārājikassa.

100. **Yānaṃ** nāma vayhaṃ ratho sakaṭaṃ sandamānikā. **Yānaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ yāne nikkhittaṃ hoti. Yānaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Yānaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

101. **Bhāro** nāma sīsabhāro khandhabhāro kaṭibhāro olambako. Sīse bhāraṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Khandhaṃ oropeti, āpatti pārājikassa. Khandhe bhāraṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Kaṭiṃ oropeti, āpatti pārājikassa. Kaṭiyā bhāraṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Hatthena gaṇhāti, āpatti pārājikassa. Hatthe bhāraṃ theyyacitto bhūmiyaṃ nikkhipati, āpatti pārājikassa. Theyyacitto bhūmito gaṇhāti, āpatti pārājikassa.

102. **Ārāmo** nāma pupphārāmo phalārāmo. **Ārāmaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ ārāme catūhi ṭhānehi nikkhittaṃ hoti – bhūmaṭṭhaṃ thalaṭṭhaṃ, ākāsaṭṭhaṃ, vehāsaṭṭhaṃ. Ārāmaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Tattha jātakaṃ mūlaṃ vā tacaṃ vā pattaṃ vā pupphaṃ vā phalaṃ vā pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Ārāmaṃ abhiyuñjati, āpatti dukkaṭassa. Sāmikassa vimatiṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Sāmiko na mayhaṃ bhavissatīti dhuraṃ nikkhipati, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto sāmikaṃ parājeti, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto parajjati, āpatti thullaccayassa.

103. **Vihāraṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ vihāre catūhi ṭhānehi nikkhittaṃ hoti – bhūmaṭṭhaṃ, thalaṭṭhaṃ, ākāsaṭṭhaṃ, vehāsaṭṭhaṃ. Vihāraṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Vihāraṃ abhiyuñjati, āpatti dukkaṭassa. Sāmikassa vimatiṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Sāmiko na mayhaṃ bhavissatīti dhuraṃ nikkhipati, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto sāmikaṃ parājeti, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto parajjati, āpatti thullaccayassa.

104. **Khettaṃ** nāma yattha pubbaṇṇaṃ vā aparaṇṇaṃ vā jāyati. **Khettaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ khette catūhi ṭhānehi nikkhittaṃ hoti – bhūmaṭṭhaṃ, thalaṭṭhaṃ, ākāsaṭṭhaṃ, vehāsaṭṭhaṃ. Khettaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti, dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Tattha jātakaṃ pubbaṇṇaṃ vā aparaṇṇaṃ vā pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Khettaṃ abhiyuñjati, āpatti dukkaṭassa. Sāmikassa vimatiṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Sāmiko na mayhaṃ bhavissatīti dhuraṃ nikkhipati, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto sāmikaṃ parājeti, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto parajjati, āpatti thullaccayassa. Khilaṃ vā rajjuṃ vā vatiṃ vā mariyādaṃ vā saṅkāmeti, āpatti dukkaṭassa. Ekaṃ payogaṃ anāgate, āpatti thullaccayassa. Tasmiṃ payoge āgate, āpatti pārājikassa.

105. **Vatthu** nāma ārāmavatthu vihāravatthu. **Vatthuṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ vatthusmiṃ catūhi ṭhānehi nikkhittaṃ hoti – bhūmaṭṭhaṃ, thalaṭṭhaṃ, ākāsaṭṭhaṃ, vehāsaṭṭhaṃ. Vatthuṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Vatthuṃ abhiyuñjati, āpatti dukkaṭassa. Sāmikassa vimatiṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Sāmiko na mayhaṃ bhavissatīti dhuraṃ nikkhipati, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto sāmikaṃ parājeti, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto parajjati, āpatti thullaccayassa. Khīlaṃ vā rajjuṃ vā vatiṃ vā pākāraṃ vā saṅkāmeti, āpatti dukkaṭassa. Ekaṃ payogaṃ anāgate āpatti thullaccayassa. Tasmiṃ payoge āgate āpatti pārājikassa.

106. **Gāmaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ gāme catūhi ṭhānehi nikkhittaṃ hoti – bhūmaṭṭhaṃ, thalaṭṭhaṃ, ākāsaṭṭhaṃ, vehāsaṭṭhaṃ. Gāmaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

107. **Araññaṃ** nāma yaṃ manussānaṃ pariggahitaṃ hoti, taṃ araññaṃ. **Araññaṭṭhaṃ** nāma bhaṇḍaṃ araññe catūhi ṭhānehi nikkhittaṃ hoti – bhūmaṭṭhaṃ, thalaṭṭhaṃ, ākāsaṭṭhaṃ, vehāsaṭṭhaṃ. Araññaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmīti theyyacitto dutiyaṃ vā pariyesati gacchati vā, āpatti dukkaṭassa. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Tattha jātakaṃ kaṭṭhaṃ vā lataṃ vā tiṇaṃ vā pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

108. **Udakaṃ** nāma bhājanagataṃ vā hoti pokkharaṇiyā vā taḷāke vā. Theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Attano bhājanaṃ pavesetvā pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ udakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Attano bhājanagataṃ karoti, āpatti pārājikassa. Mariyādaṃ bhindati, āpatti dukkaṭassa. Mariyādaṃ bhinditvā pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ udakaṃ nikkhāmeti, āpatti pārājikassa. Atirekamāsakaṃ vā ūnapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ udakaṃ nikkhāmeti, āpatti thullaccayassa. Māsakaṃ vā ūnamāsakaṃ vā agghanakaṃ udakaṃ nikkhāmeti, āpatti dukkaṭassa.

109. **Dantapoṇaṃ** nāma chinnaṃ vā acchinnaṃ vā. Pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

110. **Vanappati** nāma yo manussānaṃ pariggahito hoti rukkho paribhogo. Theyyacitto chindati, pahāre pahāre āpatti dukkaṭassa. Ekaṃ pahāraṃ anāgate, āpatti thullaccayassa. Tasmiṃ pahāre āgate, āpatti pārājikassa.

111. **Haraṇakaṃ** nāma aññassa haraṇakaṃ bhaṇḍaṃ. Theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Sahabhaṇḍahārakaṃ padasā nessāmīti paṭhamaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti thullaccayassa. Dutiyaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti pārājikassa. Patitaṃ bhaṇḍaṃ gahessāmīti pātāpeti, āpatti dukkaṭassa. Patitaṃ bhaṇḍaṃ pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

112. **Upanidhi** nāma upanikkhittaṃ bhaṇḍaṃ. Dehi me bhaṇḍanti vuccamāno nāhaṃ gaṇhāmīti bhaṇati, āpatti dukkaṭassa. Sāmikassa vimatiṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Sāmiko na mayhaṃ dassatīti dhuraṃ nikkhipati, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto sāmikaṃ parājeti, āpatti pārājikassa. Dhammaṃ caranto parajjati, āpatti thullaccayassa.

113. **Suṅkaghātaṃ** nāma raññā ṭhapitaṃ hoti pabbatakhaṇḍe vā nadītitthe vā gāmadvāre vā – ‘atra paviṭṭhassa suṅkaṃ gaṇhantū’ti. Tatra pavisitvā rājaggaṃ [rājagghaṃ (sī. syā.)] bhaṇḍaṃ pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Paṭhamaṃ pādaṃ suṅkaghātaṃ atikkāmeti, āpatti thullaccayassa. Dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pārājikassa. Antosuṅkaghāte ṭhito bahisuṅkaghātaṃ pāteti, āpatti pārājikassa. Suṅkaṃ pariharati, āpatti dukkaṭassa.

114. **Pāṇo** nāma manussapāṇo vuccati. Theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Padasā nessāmīti paṭhamaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti thullaccayassa. Dutiyaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti pārājikassa.

Apadaṃ nāma ahi macchā. Pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

115. **Dvipadaṃ** nāma manussā, pakkhajātā. Theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Padasā nessāmīti paṭhamaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti thullaccayassa. Dutiyaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti pārājikassa.

116. **Catuppadaṃ** nāma – hatthī assā oṭṭhā goṇā gadrabhā pasukā. Theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Padasā nessāmīti paṭhamaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti thullaccayassa. Dutiyaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti thullaccayassa. Tatiyaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti thullaccayassa. Catutthaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti pārājikassa.

117. **Bahuppadaṃ** nāma – vicchikā satapadī uccāliṅgapāṇakā. Pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa. Padasā nessāmīti saṅkāmeti, pade pade āpatti thullaccayassa. Pacchimaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti pārājikassa.

118. **Ocarako** nāma bhaṇḍaṃ ocaritvā ācikkhati – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Oṇirakkho nāma āhaṭaṃ bhaṇḍaṃ gopento pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ theyyacitto āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

Saṃvidāvahāro nāma sambahulā saṃvidahitvā eko bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti sabbesaṃ pārājikassa.

119. **Saṅketakammaṃ** nāma saṅketaṃ karoti – ‘‘purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā rattiṃ vā divā vā tena saṅketena taṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tena saṅketena taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa. Taṃ saṅketaṃ pure vā pacchā vā taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, mūlaṭṭhassa anāpatti. Avahārakassa āpatti pārājikassa.

120. **Nimittakammaṃ** nāma nimittaṃ karoti. Akkhiṃ vā nikhaṇissāmi bhamukaṃ vā ukkhipissāmi sīsaṃ vā ukkhipissāmi, tena nimittena taṃ bhaṇḍaṃ avaharāti, āpatti dukkaṭassa. Tena nimittena taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa. Taṃ nimittaṃ pure vā pacchā vā taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, mūlaṭṭhassa anāpatti. Avahārakassa āpatti pārājikassa.

121. Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ maññamāno taṃ avaharati, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ maññamāno aññaṃ avaharati, mūlaṭṭhassa anāpatti. Avahārakassa āpatti pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So aññaṃ maññamāno taṃ avaharati, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So aññaṃ maññamāno aññaṃ avaharati, mūlaṭṭhassa anāpatti. Avahārakassa āpatti pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmassa pāvada – ‘itthannāmo itthannāmassa pāvadatu – itthannāmo itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharatū’’’ti, āpatti dukkaṭassa. So itarassa āroceti, āpatti dukkaṭassa. Avahārako paṭiggaṇhāti, mūlaṭṭhassa āpatti thullaccayassa. So taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti sabbesaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmassa pāvada – ‘itthannāmo itthannāmassa pāvadatu – itthannāmo itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharatū’’’ti, āpatti dukkaṭassa. So aññaṃ āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Avahārako paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, mūlaṭṭhassa anāpatti. Āṇāpakassa ca avahārakassa ca āpatti pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So gantvā puna paccāgacchati – ‘‘nāhaṃ sakkomi taṃ bhaṇḍaṃ avaharitu’’nti. So puna āṇāpeti – ‘‘yadā sakkosi tadā taṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So āṇāpetvā vippaṭisārī na sāveti – ‘‘mā avaharī’’ti. So taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So āṇāpetvā vippaṭisārī sāveti – ‘‘mā avaharī’’ti. So ‘‘āṇatto ahaṃ tayā’’ti, taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, mūlaṭṭhassa anāpatti. Avahārakassa āpatti pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’’ti, āpatti dukkaṭassa. So āṇāpetvā vippaṭisārī sāveti – ‘‘mā avaharī’’ti. So ‘‘sādhū’’ti [suṭṭhūti (ka.)]? Oramati, ubhinnaṃ anāpatti.

122. Pañcahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti pārājikassa – parapariggahitañca hoti, parapariggahitasaññī ca, garuko ca hoti parikkhāro, pañcamāsako vā atirekapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

123. Pañcahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti thullaccayassa – parapariggahitañca hoti, parapariggahitasaññī ca, lahuko ca hoti parikkhāro, atirekamāsako vā ūnapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ṭhānā cāveti, āpatti thullaccayassa.

124. Pañcahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti dukkaṭassa. Parapariggahitañca hoti, parapariggahitasaññī ca, lahuko ca hoti parikkhāro, māsako vā ūnamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ṭhānā cāveti, āpatti dukkaṭassa.

125. Chahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti pārājikassa. Na ca sakasaññī, na ca vissāsaggāhī, na ca tāvakālikaṃ, garuko ca hoti parikkhāro, pañcamāsako vā atirekapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭasa. Phandāpeti, āpatti thullaccayassa. Ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassa.

126. Chahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti thullaccayassa. Na ca sakasaññī, na ca vissāsaggāhī, na ca tāvakālikaṃ, lahuko ca hoti parikkhāro atirekamāsako vā ūnapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ṭhānā cāveti, āpatti thullaccayassa.

127. Chahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti dukkaṭassa. Na ca sakasaññī, na ca vissāsaggāhī, na ca tāvakālikaṃ, lahuko ca hoti parikkhāro, māsako vā ūnamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ṭhānā cāveti, āpatti dukkaṭassa.

128. Pañcahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti dukkaṭassa. Na ca parapariggahitaṃ hoti, parapariggahitasaññī ca, garuko ca hoti parikkhāro, pañcamāsako vā atirekapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ṭhānā cāveti, āpatti dukkaṭassa.

129. Pañcahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti dukkaṭassa. Na ca parapariggahitaṃ hoti, parapariggahitasaññī ca, lahuko ca hoti parikkhāro, atirekamāsako vā ūnapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ṭhānā cāveti, āpatti dukkaṭassa.

130. Pañcahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti dukkaṭassa. Na ca parapariggahitaṃ hoti, parapariggahitasaññī ca, lahuko ca hoti parikkhāro, māsako vā ūnamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti. Āmasati, āpatti dukkaṭassa. Phandāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ṭhānā cāveti, āpatti dukkaṭassa.

131. Anāpatti sasaññissa, vissāsaggāhe, tāvakālike, petapariggahe, tiracchānagatapariggahe, paṃsukūlasaññissa, ummattakassa, (khittacittassa vedanāṭṭassa) [(khittacittassa vedanāṭṭassa) katthaci natthi] ādikammikassāti.

Adinnādānamhi paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Vinītavatthuuddānagāthā

Rajakehi pañca akkhātā, caturo attharaṇehi ca;
Andhakārena ve pañca, pañca hāraṇakena ca.

Niruttiyā pañca akkhātā, vātehi apare duve;
Asambhinne kusāpāto, jantaggena [jantāgharena (syā.)] sahā dasa.

Vighāsehi pañca akkhātā, pañca ceva amūlakā;
Dubbhikkhe kuramaṃsañca [kūramaṃsañca (syā.)], pūvasakkhalimodakā.

Chaparikkhārathavikā, bhisivaṃsā na nikkhame;
Khādanīyañca vissāsaṃ, sasaññāyapare duve.

Satta nāvaharāmāti, satta ceva avāharuṃ;
Saṅghassa avaharuṃ satta, pupphehi apare duve.

Tayo ca vuttavādino, maṇi tīṇi atikkame;
Sūkarā ca migā macchā, yānañcāpi pavattayi.

Duve pesī duve dārū, paṃsukūlaṃ duve dakā;
Anupubbavidhānena, tadañño na paripūrayi.

Sāvatthiyā caturo muṭṭhī, dve vighāsā duve tiṇā;
Saṅghassa bhājayuṃ satta, satta ceva assāmikā.

Dārudakā mattikā dve tiṇāni;
Saṅghassa satta avahāsi seyyaṃ;
Sassāmikaṃ na cāpi nīhareyya;
Hareyya sassāmikaṃ tāvakālikaṃ.

Campā rājagahe ceva, vesāliyā ca ajjuko;
Bārāṇasī ca kosambī, sāgalā daḷhikena cāti.

Vinītavatthu

132. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū rajakattharaṇaṃ gantvā rajakabhaṇḍikaṃ avahariṃsu. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Kacci nu kho mayaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpannā’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu rajakattharaṇaṃ gantvā mahagghaṃ dussaṃ passitvā theyyacittaṃ uppādesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, cittuppāde’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu rajakattharaṇaṃ gantvā mahagghaṃ dussaṃ passitvā theyyacitto āmasi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu rajakattharaṇaṃ gantvā mahagghaṃ dussaṃ passitvā theyyacitto phandāpesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu rajakattharaṇaṃ gantvā mahagghaṃ dussaṃ passitvā theyyacitto ṭhānā cāvesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

133. Tena kho pana samayena aññataro piṇḍacāriko bhikkhu mahagghaṃ uttarattharaṇaṃ passitvā theyyacittaṃ uppādesi…pe… theyyacitto āmasi…pe… theyyacitto phandāpesi…pe… theyyacitto ṭhānā cāvesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

134. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu divā bhaṇḍaṃ passitvā nimittaṃ akāsi – ‘rattiṃ avaharissāmī’ti. So taṃ maññamāno taṃ avahari…pe… taṃ maññamāno aññaṃ avahari…pe… aññaṃ maññamāno taṃ avahari…pe… aññaṃ maññamāno aññaṃ avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu divā bhaṇḍaṃ passitvā nimittaṃ akāsi – ‘‘rattiṃ avaharissāmī’’ti. So taṃ maññamāno attano bhaṇḍaṃ avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññassa bhaṇḍaṃ haranto sīse bhāraṃ theyyacitto āmasi…pe… theyyacitto phandāpesi…pe… theyyacitto khandhaṃ oropesi…pe… khandhe bhāraṃ theyyacitto āmasi…pe… theyyacitto phandāpesi…pe… theyyacitto kaṭiṃ oropesi…pe… kaṭiyā bhāraṃ theyyacitto āmasi…pe… theyyacitto phandāpesi…pe… theyyacitto hatthena aggahesi…pe… hatthe bhāraṃ theyyacitto bhūmiyaṃ nikkhipi…pe… theyyacitto bhūmito aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

135. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu ajjhokāse cīvaraṃ pattharitvā vihāraṃ pāvisi. Aññataro bhikkhu – ‘māyidaṃ cīvaraṃ nassī’ti, paṭisāmesi. So nikkhamitvā taṃ bhikkhuṃ pucchi – ‘‘āvuso, mayhaṃ cīvaraṃ kena avahaṭa’’nti? So evamāha – ‘‘mayā avahaṭa’’nti. ‘‘So taṃ ādiyi, assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe…. Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Niruttipatho ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, niruttipathe’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu pīṭhe cīvaraṃ nikkhipitvā. Pīṭhe nisīdanaṃ nikkhipitvā… heṭṭhāpīṭhe pattaṃ nikkhipitvā vihāraṃ pāvisi. Aññataro bhikkhu – ‘‘māyaṃ patto nassī’’ti paṭisāmesi. So nikkhamitvā taṃ bhikkhuṃ pucchi – ‘‘āvuso, mayhaṃ patto kena avahaṭo’’ti? So evamāha – ‘‘mayā avahaṭo’’ti. ‘‘So taṃ ādiyi, assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, niruttipathe’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarā bhikkhunī vatiyā cīvaraṃ pattharitvā vihāraṃ pāvisi. Aññatarā bhikkhunī – ‘māyidaṃ cīvaraṃ nassī’ti paṭisāmesi. Sā nikkhamitvā taṃ bhikkhuniṃ pucchi – ‘‘ayye, mayhaṃ cīvaraṃ kena avahaṭa’’nti? Sā evamāha – ‘‘mayā avahaṭa’’nti. ‘‘Sā taṃ ādiyi, assamaṇīsi tva’’nti. Tassā kukkuccaṃ ahosi. Atha kho sā bhikkhunī bhikkhunīnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Bhikkhuniyo bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesuṃ. Bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, niruttipathe’’ti.

136. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vātamaṇḍalikāya ukkhittaṃ sāṭakaṃ passitvā sāmikānaṃ dassāmīti, aggahesi. Sāmikā taṃ bhikkhuṃ codesuṃ – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ bhikkhū’’ti? ‘‘Atheyyacitto ahaṃ, bhagavā’’ti. Anāpatti, bhikkhu, atheyyacittassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vātamaṇḍalikāya ukkhittaṃ veṭhanaṃ passitvā ‘pure sāmikā passantī’ti theyyacitto aggahesi. Sāmikā taṃ bhikkhuṃ codesuṃ – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

137. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu susānaṃ gantvā abhinne sarīre paṃsukūlaṃ aggahesi. Tasmiñca sarīre peto adhivattho hoti. Atha kho so peto taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘mā, bhante, mayhaṃ sāṭakaṃ aggahesī’’ti. So bhikkhu anādiyanto agamāsi. Atha kho taṃ sarīraṃ uṭṭhahitvā tassa bhikkhuno piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Atha kho so bhikkhu vihāraṃ pavisitvā dvāraṃ thakesi. Atha kho taṃ sarīraṃ tattheva paripati. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, abhinne sarīre paṃsukūlaṃ gahetabbaṃ. So gaṇheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

138. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa cīvare bhājīyamāne theyyacitto kusaṃ saṅkāmetvā cīvaraṃ aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

139. Tena kho pana samayena āyasmā ānando jantāghare aññatarassa bhikkhuno antaravāsakaṃ attano maññamāno nivāsesi. Atha kho so bhikkhu āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘kissa me tvaṃ, āvuso ānanda, antaravāsakaṃ nivāsesī’’ti? ‘‘Sakasaññī ahaṃ, āvuso’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, sakasaññissā’’ti.

140. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū gijjhakūṭā pabbatā orohantā sīhavighāsaṃ passitvā pacāpetvā paribhuñjiṃsu. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, sīhavighāse’’ti.

Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū gijjhakūṭā pabbatā orohantā byagghavighāsaṃ passitvā… dīpivighāsaṃ passitvā… taracchavighāsaṃ passitvā… kokavighāsaṃ passitvā pacāpetvā paribhuñjiṃsu. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, tiracchānagatapariggahe’’ti.

141. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa odane bhājīyamāne – ‘aparassa bhāgaṃ dehī’ti amūlakaṃ aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti sampajānamusāvāde pācittiyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa khādanīye bhājiyamāne… saṅghassa pūve bhājiyamāne… saṅghassa ucchumhi bhājiyamāne… saṅghassa timbarūsake bhājiyamāne – ‘aparassa bhāgaṃ dehī’ti amūlakaṃ aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe…. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti sampajānamusāvāde pācittiyassā’’ti.

142. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu dubbhikkhe odanīyagharaṃ pavisitvā pattapūraṃ odanaṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu dubbhikkhe sūnagharaṃ [sūnāgharaṃ (sī. syā)] pavisitvā pattapūraṃ maṃsaṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu dubbhikkhe pūvagharaṃ pavisitvā pattapūraṃ pūvaṃ theyyacitto avahari…pe… pattapūrā sakkhaliyo theyyacitto avahari…pe… pattapūre modake theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

143. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu divā parikkhāraṃ passitvā nimittaṃ akāsi – ‘‘rattiṃ avaharissāmī’’ti. So taṃ maññamāno taṃ avahari…pe… taṃ maññamāno aññaṃ avahari…pe… aññaṃ maññamāno taṃ avahari…pe… aññaṃ maññamāno aññaṃ avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu divā parikkhāraṃ passitvā nimittaṃ akāsi – ‘‘rattiṃ avaharissāmī’’ti. So taṃ maññamāno attano parikkhāraṃ avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti dukkaṭassā’’ti.

144. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu pīṭhe thavikaṃ passitvā – ‘‘ito gaṇhanto pārājiko bhavissāmī’’ti saha pīṭhakena saṅkāmetvā aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa bhisiṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

145. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu cīvaravaṃse cīvaraṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vihāre cīvaraṃ avaharitvā – ‘‘ito nikkhamanto pārājiko bhavissāmī’’ti vihārā na nikkhami…pe… bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Nikkhami [nikkhameyya (sī. syā.)] vā so, bhikkhave, moghapuriso na vā nikkhami [nikkhameyya (sī. syā.)], āpatti pārājikassā’’ti.

146. Tena kho pana samayena dve bhikkhū sahāyakā honti. Eko bhikkhu gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Dutiyo bhikkhu saṅghassa khādanīye bhājīyamāne sahāyakassa bhāgaṃ gahetvā tassa vissasanto paribhuñji. So jānitvā taṃ codesi – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃ citto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Vissāsaggāho ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, vissāsaggāhe’’ti.

147. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū cīvarakammaṃ karonti. Saṅghassa khādanīye bhājīyamāne sabbesaṃ paṭivisā āharitvā upanikkhittā honti. Aññataro bhikkhu aññatarassa bhikkhuno paṭivisaṃ attano maññamāno paribhuñji. So jānitvā taṃ codesi – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Sakasaññī ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, sakasaññissā’’ti.

Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū cīvarakammaṃ karonti. Saṅghassa khādanīye bhājiyamāne aññatarassa bhikkhuno pattena aññatarassa bhikkhuno paṭiviso āharitvā upanikkhitto hoti. Pattasāmiko bhikkhu attano maññamāno paribhuñji. So jānitvā taṃ codesi – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, sakasaññissā’’ti.

148. Tena kho pana samayena ambacorakā ambaṃ pātetvā bhaṇḍikaṃ ādāya agamaṃsu. Sāmikā te corake anubandhiṃsu. Corakā sāmike passitvā bhaṇḍikaṃ pātetvā palāyiṃsu. Bhikkhū paṃsukūlasaññino paṭiggahāpetvā paribhuñjiṃsu. Sāmikā te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Kiṃcittā tumhe, bhikkhave’’ti? ‘‘Paṃsukūlasaññino mayaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, paṃsukūlasaññissā’’ti.

Tena kho pana samayena jambucorakā… labujacorakā… panasacorakā… tālapakkacorakā… ucchucorakā… timbarūsakacorakā timbarūsake uccinitvā bhaṇḍikaṃ ādāya agamaṃsu. Sāmikā te corake anubandhiṃsu. Corakā sāmike passitvā bhaṇḍikaṃ pātetvā palāyiṃsu. Bhikkhū paṃsukūlasaññino paṭiggahāpetvā paribhuñjiṃsu. Sāmikā te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, paṃsukūlasaññissā’’ti.

Tena kho pana samayena ambacorakā ambaṃ pātetvā bhaṇḍikaṃ ādāya agamaṃsu. Sāmikā te corake anubandhiṃsu. Corakā sāmike passitvā bhaṇḍikaṃ pātetvā palāyiṃsu. Bhikkhū – ‘pure sāmikā passantī’ti, theyyacittā paribhuñjiṃsu. Sāmikā te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena jambucorakā… labujacorakā… panasacorakā… tālapakkacorakā… ucchucorakā… timbarūsakacorakā timbarūsake uccinitvā bhaṇḍikaṃ ādāya agamaṃsu. Sāmikā te corake anubandhiṃsu. Corakā sāmike passitvā bhaṇḍikaṃ pātetvā palāyiṃsu. Bhikkhū – ‘pure sāmikā passantī’ti, theyyacittā paribhuñjiṃsu. Sāmikā te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa ambaṃ theyyacitto avahari… saṅghassa jambuṃ… saṅghassa labujaṃ… saṅghassa panasaṃ… saṅghassa tālapakkaṃ… saṅghassa ucchuṃ… saṅghassa timbarūsakaṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

149. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu pupphārāmaṃ gantvā ocitaṃ pupphaṃ pañcamāsagghanakaṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu pupphārāmaṃ gantvā pupphaṃ ocinitvā pañcamāsagghanakaṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu āpanno pārājika’’nti.

150. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gāmakaṃ gacchanto aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, tuyhaṃ upaṭṭhākakulaṃ vutto vajjemī’’ti. So gantvā ekaṃ sāṭakaṃ āharāpetvā attanā paribhuñji. So jānitvā taṃ codesi – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, vutto vajjemīti vattabbo. Yo vadeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gāmakaṃ gacchati. Aññataro bhikkhu taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, mayhaṃ upaṭṭhākakulaṃ vutto vajjehī’’ti. So gantvā yugasāṭakaṃ āharāpetvā ekaṃ attanā paribhuñji, ekaṃ tassa bhikkhuno adāsi. So jānitvā taṃ codesi – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, vutto vajjehīti vattabbo. Yo vadeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gāmakaṃ gacchanto aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, tuyhaṃ upaṭṭhākakulaṃ vutto vajjemī’’ti. Sopi evamāha – ‘‘vutto vajjehī’’ti. So gantvā āḷhakaṃ sappiṃ tulaṃ guḷaṃ doṇaṃ taṇḍulaṃ āharāpetvā attanā paribhuñji. So jānitvā taṃ codesi – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, vutto vajjemīti vattabbo, na ca vutto vajjehīti vattabbo. Yo vadeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

151. Tena kho pana samayena aññataro puriso mahagghaṃ maṇiṃ ādāya aññatarena bhikkhunā saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno hoti. Atha kho so puriso suṅkaṭṭhānaṃ passitvā tassa bhikkhuno ajānantassa thavikāya maṇiṃ pakkhipitvā suṅkaṭṭhānaṃ atikkamitvā aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, jānāmī’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, ajānantassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro puriso mahagghaṃ maṇiṃ ādāya aññatarena bhikkhunā saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno hoti. Atha kho so puriso suṅkaṭṭhānaṃ passitvā gilānālayaṃ karitvā attano bhaṇḍikaṃ tassa bhikkhuno adāsi. Atha kho so puriso suṅkaṭṭhānaṃ atikkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āhara me, bhante, bhaṇḍikaṃ; nāhaṃ akallako’’ti. ‘‘Kissa pana tvaṃ, āvuso, evarūpaṃ akāsī’’ti? Atha kho so puriso tassa bhikkhuno etamatthaṃ ārocesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, jānāmī’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, ajānantassā’’ti.

152. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu satthena saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno hoti. Aññataro puriso taṃ bhikkhuṃ āmisena upalāpetvā suṅkaṭṭhānaṃ passitvā mahagghaṃ maṇiṃ tassa bhikkhuno adāsi – ‘‘imaṃ, bhante, maṇiṃ suṅkaṭṭhānaṃ atikkāmehī’’ti. Atha kho so bhikkhu taṃ maṇiṃ suṅkaṭṭhānaṃ atikkāmesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

153. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu pāse bandhaṃ sūkaraṃ kāruññena muñci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Kāruññādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, kāruññādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu pāse bandhaṃ sūkaraṃ – ‘‘pure sāmikā passantī’’ti, theyyacitto muñci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu pāse bandhaṃ migaṃ kāruññena muñci… pāse bandhaṃ migaṃ – ‘‘pure sāmikā passantī’’ti, theyyacitto muñci … kumine bandhe macche kāruññena muñci… kumine bandhe macche – ‘‘pure sāmikā passantī’’ti theyyacitto muñci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu yāne bhaṇḍaṃ passitvā – ‘‘ito gaṇhanto pārājiko bhavissāmī’’ti, atikkamitvā pavaṭṭetvā [pavattetvā (ka.)] aggahesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe…

‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu kulalena ukkhittaṃ maṃsapesiṃ – ‘‘sāmikānaṃ dassāmī’’ti aggahesi. Sāmikā taṃ bhikkhuṃ codesuṃ – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi… pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, atheyyacittassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu kulalena ukkhittaṃ maṃsapesiṃ – ‘‘pure sāmikā passantī’’ti, theyyacitto aggahesi. Sāmikā taṃ bhikkhuṃ codesuṃ – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

154. Tena kho pana samayena manussā uḷumpaṃ bandhitvā aciravatiyā nadiyā osārenti. Bandhane chinne kaṭṭhāni vippakiṇṇāni agamaṃsu. Bhikkhū paṃsukūlasaññino uttāresuṃ. Sāmikā te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, paṃsukūlasaññissā’’ti.

Tena kho pana samayena manussā uḷumpaṃ bandhitvā aciravatiyā nadiyā osārenti. Bandhane chinne kaṭṭhāni vippakiṇṇāni agamaṃsu. Bhikkhū – ‘‘pure sāmikā passantī’’ti, theyyacittā uttāresuṃ. Sāmikā te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro gopālako rukkhe sāṭakaṃ ālaggetvā uccāraṃ agamāsi. Aññataro bhikkhu paṃsukūlasaññī aggahesi. Atha kho so gopālako taṃ bhikkhuṃ codesi – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, paṃsukūlasaññissā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno nadiṃ tarantassa rajakānaṃ hatthato muttaṃ sāṭakaṃ pāde laggaṃ hoti. So bhikkhu – ‘‘sāmikānaṃ dassāmī’’ti aggahesi. Sāmikā taṃ bhikkhuṃ codesuṃ – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, atheyyacittassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno nadiṃ tarantassa rajakānaṃ hatthato muttaṃ sāṭakaṃ pāde laggaṃ hoti. So bhikkhu – ‘‘pure sāmikā passantī’’ti, theyyacitto aggahesi. Sāmikā taṃ bhikkhuṃ codesuṃ – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

155. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sappikumbhiṃ passitvā thokaṃ thokaṃ paribhuñji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū saṃvidahitvā agamaṃsu – ‘‘bhaṇḍaṃ avaharissāmā’’ti. Eko bhaṇḍaṃ avahari. Te evamāhaṃsu – ‘‘na mayaṃ pārājikā. Yo avahaṭo so pārājiko’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ… ‘‘āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū saṃvidahitvā bhaṇḍaṃ avaharitvā bhājesuṃ. Tehi bhājīyamāne ekamekassa paṭiviso na pañcamāsako pūri. Te evamāhaṃsu – ‘‘na mayaṃ pārājikā’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāvatthiyaṃ dubbhikkhe āpaṇikassa taṇḍulamuṭṭhiṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāvatthiyaṃ dubbhikkhe āpaṇikassa muggamuṭṭhiṃ… māsamuṭṭhiṃ… tilamuṭṭhiṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena sāvatthiyaṃ andhavane corakā gāviṃ hantvā maṃsaṃ khāditvā sesakaṃ paṭisāmetvā agamaṃsu. Bhikkhū paṃsukūlasaññino paṭiggahāpetvā paribhuñjiṃsu. Corakā te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, paṃsukūlasaññissā’’ti.

Tena kho pana samayena sāvatthiyaṃ andhavane corakā sūkaraṃ hantvā maṃsaṃ khāditvā sesakaṃ paṭisāmetvā agamaṃsu. Bhikkhū paṃsukūlasaññino paṭiggahāpetvā paribhuñjiṃsu. Corakā te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, paṃsukūlasaññissā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu tiṇakkhettaṃ gantvā lūtaṃ tiṇaṃ pañcamāsagghanakaṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi …pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu tiṇakkhettaṃ gantvā tiṇaṃ lāyitvā pañcamāsagghanakaṃ theyyacitto avahari. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

156. Tena kho pana samayena āgantukā bhikkhū saṅghassa ambaṃ bhājāpetvā paribhuñjiṃsu. Āvāsikā bhikkhū te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Kiṃcittā tumhe, bhikkhave’’ti? ‘‘Paribhogatthāya [paribhogatthā (sī.)] mayaṃ bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, paribhogatthāyā’’ti.

Tena kho pana samayena āgantukā bhikkhū saṅghassa jambuṃ… saṅghassa labujaṃ… saṅghassa panasaṃ… saṅghassa tālapakkaṃ… saṅghassa ucchuṃ… saṅghassa timbarūsakaṃ bhājāpetvā paribhuñjiṃsu. Āvāsikā bhikkhū te bhikkhū codesuṃ – ‘‘assamaṇāttha, tumhe’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, paribhogatthāyā’’ti.

Tena kho pana samayena ambapālakā bhikkhūnaṃ ambaphalaṃ denti. Bhikkhū – ‘‘gopetuṃ ime issarā, nayime dātu’’nti, kukkuccāyantā na paṭigganhanti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, gopakassa dāne’’ti.

Tena kho pana samayena jambupālakā… labujapālakā… panasapālakā… tālapakkapālakā… ucchupālakā… timbarūsakapālakā bhikkhūnaṃ timbarūsakaṃ denti. Bhikkhū – ‘‘gopetuṃ ime issarā, nayime dātu’’nti, kukkuccāyantā na paṭigganhanti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, gopakassa dāne’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa dāruṃ tāvakālikaṃ haritvā attano vihārassa kuṭṭaṃ upatthambhesi. Bhikkhū taṃ bhikkhuṃ codesuṃ – ‘‘assamaṇosi tva’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi. Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Tāvakāliko ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, tāvakālike’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa udakaṃ theyyacitto avahari… saṅghassa mattikaṃ theyyacitto avahari… saṅghassa puñjakitaṃ tiṇaṃ theyyacitto avahari… tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa puñjakitaṃ tiṇaṃ theyyacitto jhāpesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa mañcaṃ theyyacitto avahari… tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu saṅghassa pīṭhaṃ… saṅghassa bhisiṃ… saṅghassa bibbohanaṃ [bimbohanaṃ (sī. syā.)] … saṅghassa kavāṭaṃ… saṅghassa ālokasandhiṃ… saṅghassa gopānasiṃ theyyacitto avahari… tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

157. [cūḷava. 324] Tena kho pana samayena bhikkhū aññatarassa upāsakassa vihāraparibhogaṃ senāsanaṃ aññatra paribhuñjanti. Atha kho so upāsako ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘kathañhi nāma bhadantā aññatra paribhogaṃ aññatra paribhuñjissantī’’ti! Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Na, bhikkhave, aññatra paribhogo aññatra paribhuñjitabbo. Yo paribhuñjeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

[cūḷava. 324] Tena kho pana samayena bhikkhū uposathaggampi sannisajjampi harituṃ kukkuccāyantā chamāyaṃ nisīdanti. Gattānipi cīvarānipi paṃsukitāni honti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, tāvakālikaṃ haritu’’nti.

Tena kho pana samayena campāyaṃ thullanandāya bhikkhuniyā antevāsinī bhikkhunī thullanandāya bhikkhuniyā upaṭṭhākakulaṃ gantvā – ‘‘ayyā icchati tekaṭulayāguṃ pātu’’nti, pacāpetvā haritvā attanā paribhuñji. Sā jānitvā taṃ codesi – ‘‘assamaṇīsi tva’’nti. Tassā kukkuccaṃ ahosi. Atha kho sā bhikkhunī bhikkhunīnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Bhikkhuniyo bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesuṃ. Bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti sampajānamusāvāde pācittiyassā’’ti.

Tena kho pana samayena rājagahe thullanandāya bhikkhuniyā antevāsinī bhikkhunī thullanandāya bhikkhuniyā upaṭṭhākakulaṃ gantvā – ‘‘ayyā icchati madhugoḷakaṃ khāditu’’nti, pacāpetvā haritvā attanā paribhuñji. Sā jānitvā taṃ codesi – ‘‘assamaṇīsi tva’’nti. Tassā kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti sampajānamusāvāde pācittiyassā’’ti.

158. Tena kho pana samayena vesāliyaṃ āyasmato ajjukassa upaṭṭhākassa gahapatino dve dārakā honti – putto ca bhāgineyyo ca. Atha kho so gahapati āyasmantaṃ ajjukaṃ etadavoca – ‘‘imaṃ, bhante, okāsaṃ yo imesaṃ dvinnaṃ dārakānaṃ saddho hoti pasanno tassa ācikkheyyāsī’’ti [ācikkheyyāsīti so kālamakāsi (syā.)]. Tena kho pana samayena tassa gahapatino bhāgineyyo saddho hoti pasanno. Atha kho āyasmā ajjuko taṃ okāsaṃ tassa dārakassa ācikkhi. So tena sāpateyyena kuṭumbañca saṇṭhapesi dānañca paṭṭhapesi. Atha kho tassa gahapatino putto āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante ānanda, pituno dāyajjo – putto vā bhāgineyyo vā’’ti? ‘‘Putto kho, āvuso, pituno dāyajjo’’ti. ‘‘Ayaṃ, bhante, ayyo ajjuko amhākaṃ sāpateyyaṃ amhākaṃ methunakassa ācikkhī’’ti. ‘‘Assamaṇo, āvuso, āyasmā ajjuko’’ti. Atha kho āyasmā ajjuko āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘dehi me, āvuso ānanda, vinicchaya’’nti. Tena kho pana samayena āyasmā upāli āyasmato ajjukassa pakkho hoti. Atha kho āyasmā upāli āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘yo nu kho, āvuso ānanda, sāmikena ‘imaṃ okāsaṃ itthannāmassa ācikkheyyāsī’ti vutto tassa ācikkhati, kiṃ so āpajjatī’’ti? ‘‘Na, bhante, kiñci āpajjati, antamaso dukkaṭamattampī’’ti. ‘‘Ayaṃ, āvuso, āyasmā ajjuko sāmikena – ‘imaṃ okāsaṃ itthannāmassa ācikkhā’ti vutto tassa ācikkhati; anāpatti, āvuso, āyasmato ajjukassā’’ti.

159. Tena kho pana samayena bārāṇasiyaṃ āyasmato pilindavacchassa upaṭṭhākakulaṃ corehi upaddutaṃ hoti. Dve ca dārakā nītā honti. Atha kho āyasmā pilindavaccho te dārake iddhiyā ānetvā pāsāde ṭhapesi. Manussā te dārake passitvā – ‘‘ayyassāyaṃ pilindavacchassa iddhānubhāvo’’ti, āyasmante pilindavacche abhippasīdiṃsu. Bhikkhū ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā pilindavaccho corehi nīte dārake ānessatī’’ti! Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anāpatti, bhikkhave [iddhimato (sī.), iddhimantassa (syā.)], iddhimassa iddhivisaye’’ti.

160. Tena kho pana samayena dve bhikkhū sahāyakā honti – paṇḍuko ca kapilo ca. Eko gāmake viharati, eko kosambiyaṃ. Atha kho tassa bhikkhuno gāmakā kosambiṃ gacchantassa antarāmagge nadiṃ tarantassa sūkarikānaṃ hatthato muttā medavaṭṭi pāde laggā hoti. So bhikkhu – ‘‘sāmikānaṃ dassāmī''ti aggahesi. Sāmikā taṃ bhikkhuṃ codesuṃ – ''assamaṇosi tva''nti. Taṃ uttiṇṇaṃ gopālikā [aññatarā gopālikā (sī. syā.)] passitvā etadavoca – ''ehi, bhante, methunaṃ dhammaṃ paṭisevā''ti. So – ''pakatiyāpāhaṃ assamaṇo''ti tassā methunaṃ dhammaṃ paṭisevitvā kosambiṃ gantvā bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Bhikkhū bhagavato etamatthaṃ orocesuṃ. ''Anāpatti, bhikkhave, adinnādāne pārājikassa; āpatti methunadhammasamāyoge pārājikassā''ti.

161. Tena kho pana samayena sāgalāyaṃ āyasmato daḷhikassa saddhivihāriko bhikkhu anabhiratiyā pīḷito āpaṇikassa veṭhanaṃ avaharitvā āyasmantaṃ daḷhikaṃ etadavoca – ''assamaṇo ahaṃ, bhante, vibbhamissāmī''ti. ''Kiṃ tayā, āvuso, kata''nti? So tamatthaṃ ārocesi. Āharāpetvā agghāpesi. Taṃ agghāpentaṃ na pañcamāsake agghati. ''Anāpatti, āvuso, pārājikassā''ti. Dhammakathaṃ akāsi. So bhikkhu abhiramatīti [abhiramīti (sī. syā.)].

Dutiyapārājikaṃ samattaṃ.

3. Tatiyapārājikaṃ

162. [idaṃ vatthu saṃ. ni. 5.985] Tena samayena buddho bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhūnaṃ anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti, asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati, asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsati, ādissa ādissa asubhasamāpattiyā vaṇṇaṃ bhāsati. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''icchāmahaṃ, bhikkhave, addhamāsaṃ paṭisallīyituṃ. Namhi kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti, kho te bhikkhū bhagavato paṭissuṇitvā nāssudha koci bhagavantaṃ upasaṅkamati, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena. Bhikkhū – ''bhagavā kho anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti, asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati, asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsati, ādissa ādissa asubhasamāpattiyā vaṇṇaṃ bhāsatī''ti (te) [( ) (?) evamuparipi īdisesu ṭhānesu] anekākāravokāraṃ asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti. Te sakena kāyena aṭṭīyanti harāyanti jigucchanti. Seyyathāpi nāma itthī vā puriso vā daharo yuvā maṇḍanakajātiko sīsaṃnhāto ahikuṇapena vā kukkurakuṇapena vā manussakuṇapena vā kaṇṭhe āsattena aṭṭīyeyya harāyeyya jiguccheyya, evameva te bhikkhū sakena kāyena aṭṭīyantā harāyantā jigucchantā attanāpi attānaṃ jīvitā voropenti, aññamaññampi jīvitā voropenti, migalaṇḍikampi samaṇakuttakaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadanti – ''sādhu no, āvuso, jīvitā voropehi. Idaṃ te pattacīvaraṃ bhavissatī''ti. Atha kho migalaṇḍiko samaṇakuttako pattacīvarehi bhaṭo sambahule bhikkhū jīvitā voropetvā lohitakaṃ [lohitagataṃ (ka.)] asiṃ ādāya yena vaggamudā nadī tenupasaṅkami.

163. Atha kho migalaṇḍikassa samaṇakuttakassa lohitakaṃ taṃ asiṃ dhovantassa ahudeva kukkuccaṃ ahu vippaṭisāro – ''alābhā vata me, na vata me lābhā; dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ. Bahuṃ vata mayā apuññaṃ pasutaṃ, yohaṃ bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme jīvitā voropesi''nti. Atha kho aññatarā mārakāyikā devatā abhijjamāne udake āgantvā migalaṇḍikaṃ samaṇakuttakaṃ etadavoca – ''sādhu sādhu sappurisa, lābhā te sappurisa, suladdhaṃ te sappurisa. Bahuṃ tayā sappurisa puññaṃ pasutaṃ, yaṃ tvaṃ atiṇṇe tāresī''ti. Atha kho migalaṇḍiko samaṇakuttako – ''lābhā kira me, suladdhaṃ kira me, bahuṃ kira mayā puññaṃ pasutaṃ, atiṇṇo kirāhaṃ tāremī''ti tiṇhaṃ asiṃ ādāya vihārena vihāraṃ pariveṇena pariveṇaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeti – ''ko atiṇṇo, kaṃ tāremī''ti? Tattha ye te bhikkhū avītarāgā tesaṃ tasmiṃ samaye hotiyeva bhayaṃ hoti chambhitattaṃ hoti lomahaṃso. Ye pana te bhikkhū vītarāgā tesaṃ tasmiṃ samaye na hoti bhayaṃ na hoti chambhitattaṃ na hoti lomahaṃso. Atha kho migalaṇḍiko samaṇakuttako ekampi bhikkhuṃ ekāhena jīvitā voropesi, dvepi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, tayopi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, cattāropi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, pañcapi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, dasapi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, vīsampi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, tiṃsampi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, cattālīsampi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, paññāsampi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi, saṭṭhimpi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi.

164. Atha kho bhagavā tassa addhamāsassa accayena paṭisallānā vuṭṭhito āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘kiṃ nu kho, ānanda, tanubhūto viya bhikkhusaṅgho’’ti? ‘‘Tathā hi pana, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti, asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati, asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsati, ādissa ādissa asubhasamāpattiyā vaṇṇaṃ bhāsati. Te ca, bhante, bhikkhū – ‘bhagavā kho anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti, asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati, asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsati, ādissa ādissa asubhasamāpattiyā vaṇṇaṃ bhāsatī’ti, te anekākāravokāraṃ asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti. Te sakena kāyena aṭṭīyanti harāyanti jigucchanti. Seyyathāpi nāma itthī vā puriso vā daharo yuvā maṇḍanakajātiko sīsaṃnhāto ahikuṇapena vā kukkurakuṇapena vā manussakuṇapena vā kaṇṭhe āsattena aṭṭīyeyya harāyeyya jiguccheyya, evameva te bhikkhū sakena kāyena aṭṭīyantā harāyantā jigucchantā attanāpi attānaṃ jīvitā voropenti, aññamaññampi jīvitā voropenti, migalaṇḍikampi samaṇakuttakaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadanti – ‘sādhu no, āvuso, jīvitā voropehi. Idaṃ te pattacīvaraṃ bhavissatī’ti. Atha kho, bhante, migalaṇḍiko samaṇakuttako pattacīvarehi bhaṭo ekampi bhikkhuṃ ekāhena jīvitā voropesi…pe… saṭṭhimpi bhikkhū ekāhena jīvitā voropesi. Sādhu, bhante, bhagavā aññaṃ pariyāyaṃ ācikkhatu yathāyaṃ bhikkhusaṅgho aññāya saṇṭhaheyyā’’ti. ‘‘Tenahānanda, yāvatikā bhikkhū vesāliṃ upanissāya viharanti te sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti, kho āyasmā ānando bhagavato paṭissuṇitvā yāvatikā bhikkhū vesāliṃ upanissāya viharanti te sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sannipatito, bhante bhikkhusaṅgho; yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti.

165. Atha kho bhagavā yena upaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘ayampi kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti. Seyyathāpi, bhikkhave, gimhānaṃ pacchime māse uhataṃ [ūhataṃ (ka.)] rajojallaṃ tamenaṃ mahā akālamegho ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti, evameva kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti. Kathaṃ bhāvito ca, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati sato passasati. Dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto dīghaṃ passasāmīti pajānāti. Rassaṃ vā assasanto rassaṃ assasāmīti pajānāti, rassaṃ vā passasanto rassaṃ passasāmīti pajānāti. Sabbakāyappaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Sabbakāyappaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Pītippaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Pītippaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhati. Sukhappaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Sukhappaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhati. Cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati. Passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Cittappaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Cittappaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhati. Abhippamodayaṃ cittaṃ…pe… samādahaṃ cittaṃ…pe… vimocayaṃ cittaṃ…pe… aniccānupassī…pe… virāgānupassī…pe… nirodhānupassī…pe… paṭinissaggānupassī assasissāmīti sikkhati. Paṭinissaggānupassī passasissāmīti sikkhati. Evaṃ bhāvito kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi evaṃ bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī’’ti.

166. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā bhikkhū paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū attanāpi attānaṃ jīvitā voropenti, aññamaññampi jīvitā voropenti migalaṇḍikampi samaṇakuttakaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadanti – ‘sādhu no, āvuso, jīvitā voropehi, idaṃ te pattacīvaraṃ bhavissatī’’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ ananulomikaṃ appaṭirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma te, bhikkhave, bhikkhū attanāpi attānaṃ jīvitā voropessanti, aññamaññampi jīvitā voropessanti, migalaṇḍikampi samaṇakuttakaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vakkhanti –

‘sādhu no, āvuso, jīvitā voropehi, idaṃ te pattacīvaraṃ bhavissatī’ti. Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

167. **‘‘Yo pana bhikkhu sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropeyya satthahārakaṃ vāssa pariyeseyya, ayampi pārājiko hoti asaṃvāso’’ti**.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

168. Tena kho pana samayena aññataro upāsako gilāno hoti. Tassa pajāpati abhirūpā hoti dassanīyā pāsādikā. Chabbaggiyā bhikkhū tassā itthiyā paṭibaddhacittā honti. Atha kho chabbaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘sace kho so, āvuso, upāsako jīvissati na mayaṃ taṃ itthiṃ labhissāma. Handa mayaṃ, āvuso, tassa upāsakassa maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇemā’’ti. Atha kho chabbaggiyā bhikkhū yena so upāsako tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā taṃ upāsakaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, upāsaka, katakalyāṇo katakusalo katabhīruttāṇo akatapāpo akataluddo akatakibbiso. Kataṃ tayā kalyāṇaṃ, akataṃ tayā pāpaṃ. Kiṃ tuyhiminā pāpakena dujjīvitena! Mataṃ te jīvitā seyyo. Ito tvaṃ kālaṅkato kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissasi. Tattha dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāressasī’’ti.

169. Atha kho so upāsako – ‘‘saccaṃ kho ayyā āhaṃsu. Ahañhi katakalyāṇo katakusalo katabhīruttāṇo akatapāpo akataluddo akatakibbiso. Kataṃ mayā kalyāṇaṃ, akataṃ mayā pāpaṃ. Kiṃ mayhiminā pāpakena dujjīvitena! Mataṃ me jīvitā seyyo. Ito ahaṃ kālaṅkato kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmi. Tattha dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāressāmī’’ti, so asappāyāni ceva bhojanāni bhuñji asappāyāni ca khādanīyāni khādi asappāyāni ca sāyanīyāni sāyi asappāyāni ca pānāni pivi. Tassa asappāyāni ceva bhojanāni bhuñjato asappāyāni ca khādanīyāni khādato asappāyāni ca sāyanīyāni sāyato asappāyāni ca pānāni pivato kharo ābādho uppajji. So teneva ābādhena kālamakāsi. Tassa pajāpati ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā musāvādino. Ime hi nāma dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissanti! Natthi imesaṃ sāmaññaṃ natthi imesaṃ brahmaññaṃ, naṭṭhaṃ imesaṃ sāmaññaṃ naṭṭhaṃ imesaṃ brahmaññaṃ, kuto imesaṃ sāmaññaṃ kuto imesaṃ brahmaññaṃ, apagatā ime sāmaññā apagatā ime brahmaññā. Ime me sāmikassa maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇesuṃ. Imehi me sāmiko mārito’’ti. Aññepi manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā musāvādino. Ime hi nāma dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissanti! Natthi imesaṃ sāmaññaṃ natthi imesaṃ brahmaññaṃ, naṭṭhaṃ imesaṃ sāmaññaṃ naṭṭhaṃ imesaṃ brahmaññaṃ, kuto imesaṃ sāmaññaṃ kuto imesaṃ brahmaññaṃ, apagatā ime sāmaññā apagatā ime brahmaññā. Ime upāsakassa maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇesuṃ. Imehi upāsako mārito’’ti. Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū upāsakassa maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇissantī’’ti!

170. Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, upāsakassa maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ, moghapurisā, ananulomikaṃ appaṭirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, upāsakassa maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇissatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

171. **‘‘Yo pana bhikkhu sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropeyya satthahārakaṃ vāssa pariyeseyya maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyya maraṇāya vā samādapeyya – ‘ambho purisa, kiṃ tuyhiminā pāpakena dujjīvitena, mataṃ te jīvitā seyyo’ti, iti cittamano cittasaṅkappo anekapariyāyena maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyya, maraṇāya vā samādapeyya, ayampi pārājiko hoti asaṃvāso’’ti**.

172. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Sañciccāti jānanto sañjānanto cecca abhivitaritvā vītikkamo.

Manussaviggaho nāma yaṃ mātukucchismiṃ paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, yāva maraṇakālā etthantare eso manussaviggaho nāma.

Jīvitā voropeyyāti jīvitindriyaṃ upacchindati uparodheti santatiṃ vikopeti.

Satthahārakaṃ vāssa pariyeseyyāti asiṃ vā sattiṃ vā bheṇḍiṃ vā [bhendiṃ vā (ka.)] laguḷaṃ vā [sūlaṃvā laguḷaṃvā (syā.)] pāsāṇaṃ vā satthaṃ vā visaṃ vā rajjuṃ vā.

Maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyyāti jīvite ādīnavaṃ dasseti, maraṇe vaṇṇaṃ bhaṇati.

Maraṇāya vā samādapeyyāti satthaṃ vā āhara, visaṃ vā khāda, rajjuyā vā ubbandhitvā kālaṅkarohīti.

Ambho purisāti ālapanādhivacanametaṃ.

Kiṃ tuyhiminā pāpakena dujjīvitenāti pāpakaṃ nāma jīvitaṃ aḍḍhānaṃ jīvitaṃ upādāya daliddānaṃ jīvitaṃ pāpakaṃ lāmakaṃ, sadhanānaṃ jīvitaṃ upādāya adhanānaṃ jīvitaṃ pāpakaṃ, devānaṃ jīvitaṃ upādāya manussānaṃ jīvitaṃ pāpakaṃ.

Dujjīvitaṃ nāma hatthacchinnassa pādacchinnassa hatthapādacchinnassa kaṇṇacchinnassa nāsacchinnassa kaṇṇanāsacchinnassa, iminā ca pāpakena iminā ca dujjīvitena mataṃ te jīvitā seyyoti.

Iti cittamanoti yaṃ cittaṃ taṃ mano, yaṃ mano taṃ cittaṃ.

Cittasaṅkappoti maraṇasaññī maraṇacetano maraṇādhippāyo.

Anekapariyāyenāti uccāvacehi ākārehi.

Maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyyāti jīvite ādīnavaṃ dasseti, maraṇe vaṇṇaṃ bhaṇati – ‘‘ito tvaṃ kālaṅkato kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissasi, tattha dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāressasī’’ti.

Maraṇāya vā samādapeyyāti satthaṃ vā āhara, visaṃ vā khāda, rajjuyā vā ubbandhitvā kālaṅkarohi, sobbhe vā narake vā papāte vā papatāti.

Ayampīti purime upādāya vuccati.

Pārājiko hotīti seyyathāpi nāma puthusilā dvidhā bhinnā [dvedhā bhinnā (syā.)] appaṭisandhikā hoti, evameva bhikkhu sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropetvā assamaṇo hoti asakyaputtiyo. Tena vuccati – ‘pārājiko hotī’ti.

Asaṃvāsoti saṃvāso nāma ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatā – eso saṃvāso nāma. So tena saddhiṃ natthi, tena vuccati asaṃvāsoti.

173. Sāmaṃ, adhiṭṭhāya, dūtena, dūtaparaṃparāya, visakkiyena dūtena, gatapaccāgatena dūtena, araho rahosaññī, raho arahosaññī, araho arahosaññī, raho rahosaññī kāyena saṃvaṇṇeti, vācāya saṃvaṇṇeti, kāyena vācāya saṃvaṇṇeti, dūtena saṃvaṇṇeti, lekhāya saṃvaṇṇeti, opātaṃ apassenaṃ, upanikkhipanaṃ, bhesajjaṃ, rūpūpahāro, saddūpahāro, gandhūpahāro, rasūpahāro, phoṭṭhabbūpahāro, dhammūpahāro, ācikkhanā, anusāsanī, saṅketakammaṃ, nimittakammanti.

174. **Sāma**nti sayaṃ hanati kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā nissaggiyena vā.

Adhiṭṭhāyāti adhiṭṭhahitvā āṇāpeti – ‘‘evaṃ vijjha, evaṃ pahara, evaṃ ghātehī’’ti.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ maññamāno taṃ jīvitā voropeti, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ maññamāno aññaṃ jīvitā voropetti, mūlaṭṭhassa anāpatti. Vadhakassa āpatti pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So aññaṃ maññamāno taṃ jīvitā voropeti, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So aññaṃ maññamāno aññaṃ jīvitā voropeti; mūlaṭṭhassa anāpatti, vadhakassa āpatti pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmassa pāvada – ‘itthannāmo itthannāmassa pāvadatu – itthannāmo itthannāmaṃ jīvitā voropetū’’’ti, āpatti dukkaṭassa. So itarassa āroceti, āpatti dukkaṭassa. Vadhako paṭiggaṇhāti, mūlaṭṭhassa āpatti thullaccayassa. So taṃ jīvitā voropeti, āpatti sabbesaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmassa pāvada – ‘itthannāmo itthannāmassa pāvadatu – itthannāmo itthannāmaṃ jīvitā voropetū’’’ti, āpatti dukkaṭassa. So aññaṃ āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Vadhako paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ jīvitā voropeti, mūlaṭṭhassa anāpatti; āṇāpakassa ca vadhakassa ca āpatti pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So gantvā puna paccāgacchati – ‘‘nāhaṃ sakkomi taṃ jīvitā voropetu’’nti. So puna āṇāpeti – ‘‘yadā sakkosi tadā taṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So taṃ jīvitā voropeti, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So āṇāpetvā vippaṭisārī na sāveti – ‘‘mā ghātehī’’ti. So taṃ jīvitā voropeti, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So āṇāpetvā vippaṭisārī sāveti – ‘‘mā ghātehī’’ti. So – ‘‘āṇatto ahaṃ tayā’’ti taṃ jīvitā voropeti, mūlaṭṭhassa anāpatti. Vadhakassa āpatti pārājikassa.

Bhikkhu bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘itthannāmaṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. So āṇāpetvā vippaṭisārī sāveti – ‘‘mā ghātehī’’ti. So sādhūti oramati, ubhinnaṃ anāpatti.

175. Araho rahosaññī ullapati – ‘‘aho itthannāmo hato assā’’ti, āpatti dukkaṭassa. Raho arahosaññī ullapati – ‘‘aho itthannāmo hato assā’’ti, āpatti dukkaṭassa. Araho arahosaññī ullapati – ‘‘aho itthannāmo hato assā’’ti, āpatti dukkaṭassa. Raho rahosaññī ullapati – ‘‘aho itthannāmo hato assā’’ti, āpatti dukkaṭassa.

Kāyena saṃvaṇṇeti nāma kāyena vikāraṃ karoti – ‘‘yo evaṃ marati so dhanaṃ vā labhati yasaṃ vā labhati saggaṃ vā gacchatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tāya saṃvaṇṇanāya marissāmīti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Vācāya saṃvaṇṇeti nāma vācāya bhaṇati – ‘‘yo evaṃ marati so dhanaṃ vā labhati yasaṃ vā labhati saggaṃ vā gacchatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tāya saṃvaṇṇanāya marissāmīti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Kāyena vācāya saṃvaṇṇeti nāma kāyena ca vikāraṃ karoti, vācāya ca bhaṇati – ‘‘yo evaṃ marati so dhanaṃ vā labhati yasaṃ vā labhati saggaṃ vā gacchatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tāya saṃvaṇṇanāya marissāmīti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Dūtena saṃvaṇṇeti nāma dūtassa sāsanaṃ āroceti – ‘‘yo evaṃ marati so dhanaṃ vā labhati yasaṃ vā labhati saggaṃ vā gacchatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Dūtassa sāsanaṃ sutvā marissāmīti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

176. **Lekhāya saṃvaṇṇeti** nāma lekhaṃ chindati – ‘‘yo evaṃ marati so dhanaṃ vā labhati yasaṃ vā labhati saggaṃ vā gacchatī’’ti, akkharakkharāya āpatti dukkaṭassa. Lekhaṃ passitvā marissāmīti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Opātaṃ nāma manussaṃ uddissa opātaṃ khanati – ‘‘papatitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Papatite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa. Anodissa opātaṃ khanati – ‘‘yo koci papatitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Manusso tasmiṃ papatati, āpatti dukkaṭassa. Papatite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa. Yakkho vā peto vā tiracchānagatamanussaviggaho vā tasmiṃ papatati, āpatti dukkaṭassa. Papatite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti dukkaṭassa. Marati, āpatti thullaccayassa. Tiracchānagato tasmiṃ papatati, āpatti dukkaṭassa. Papatite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti dukkaṭassa. Marati, āpatti pācittiyassa.

177. **Apassenaṃ** nāma apassene satthaṃ vā ṭhapeti visena vā makkheti dubbalaṃ vā karoti sobbhe vā narake vā papāte vā ṭhapeti – ‘‘papatitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Satthena vā visena vā papatitena vā dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Upanikkhipanaṃ nāma asiṃ vā sattiṃ vā bheṇḍiṃ vā laguḷaṃ vā pāsāṇaṃ vā satthaṃ vā visaṃ vā rajjuṃ vā upanikkhipati – ‘‘iminā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. ‘‘Tena marissāmī’’ti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Bhesajjaṃ nāma sappiṃ vā navanītaṃ vā telaṃ vā madhuṃ vā phāṇitaṃ vā deti – ‘‘imaṃ sāyitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ sāyite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

178. **Rūpūpahāro** nāma amanāpikaṃ rūpaṃ upasaṃharati bhayānakaṃ bheravaṃ – ‘‘imaṃ passitvā uttasitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ passitvā uttasati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa. Manāpikaṃ rūpaṃ upasaṃharati [upasaṃharati pemanīyaṃ hadayaṅgamaṃ (syā.)] – ‘‘imaṃ passitvā alābhakena sussitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ passitvā alābhakena sussati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Saddūpahāro nāma amanāpikaṃ saddaṃ upasaṃharati bhayānakaṃ bheravaṃ – ‘‘imaṃ sutvā uttasitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ sutvā uttasati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa. Manāpikaṃ saddaṃ upasaṃharati pemanīyaṃ hadayaṅgamaṃ – ‘‘imaṃ sutvā alābhakena sussitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ sutvā alābhakena sussati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Gandhūpahāro nāma amanāpikaṃ gandhaṃ upasaṃharati jegucchaṃ pāṭikulyaṃ [paṭikūlaṃ (?)] – ‘‘imaṃ ghāyitvā jegucchatā pāṭikulyatā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ ghāyite jegucchatā pāṭikulyatā dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa. Manāpikaṃ gandhaṃ upasaṃharati – ‘‘imaṃ ghāyitvā alābhakena sussitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ ghāyitvā alābhakena sussati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Rasūpahāro nāma amanāpikaṃ rasaṃ upasaṃharati jegucchaṃ pāṭikulyaṃ [paṭikūlaṃ (?)] – ‘‘imaṃ sāyitvā jegucchatā pāṭikulyatā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ sāyite jegucchatā pāṭikulyatā dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa. Manāpikaṃ rasaṃ upasaṃharati – ‘‘imaṃ sāyitvā alābhakena sussitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ sāyitvā alābhakena sussati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Phoṭṭhabbūpahāro nāma amanāpikaṃ phoṭṭhabbaṃ upasaṃharati dukkhasamphassaṃ kharasamphassaṃ – ‘‘iminā phuṭṭho marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tena phuṭṭhassa dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa. Manāpikaṃ phoṭṭhabbaṃ upasaṃharati sukhasamphassaṃ mudusamphassaṃ – ‘‘iminā phuṭṭho alābhakena sussitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tena phuṭṭho alābhakena sussati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Dhammūpahāro nāma nerayikassa nirayakathaṃ katheti – ‘‘imaṃ sutvā uttasitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ sutvā uttasati, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa. Kalyāṇakammassa saggakathaṃ katheti – ‘‘imaṃ sutvā adhimutto marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Taṃ sutvā adhimutto marissāmīti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

179. **Ācikkhanā** nāma puṭṭho bhaṇati – ‘‘evaṃ marassu. Yo evaṃ marati so dhanaṃ vā labhati yasaṃ vā labhati saggaṃ vā gacchatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tāya ācikkhanāya marissāmīti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Anusāsanī nāma apuṭṭho bhaṇati – ‘‘evaṃ marassu. Yo evaṃ marati so dhanaṃ vā labhati yasaṃ vā labhati saggaṃ vā gacchatī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tāya anusāsaniyā marissāmīti dukkhaṃ vedanaṃ uppādeti, āpatti thullaccayassa. Marati, āpatti pārājikassa.

Saṅketakammaṃ nāma saṅketaṃ karoti purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā rattiṃ vā divā vā – ‘‘tena saṅketena taṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tena saṅketena taṃ jīvitā voropeti, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa. Taṃ saṅketaṃ pure vā pacchā vā taṃ jīvitā voropeti, mūlaṭṭhassa anāpatti, vadhakassa āpatti pārājikassa.

Nimittakammaṃ nāma nimittaṃ karoti – ‘‘akkhiṃ vā nikhaṇissāmi bhamukaṃ vā ukkhipissāmi sīsaṃ vā ukkhipissāmi, tena nimittena taṃ jīvitā voropehī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Tena nimittena taṃ jīvitā voropeti, āpatti ubhinnaṃ pārājikassa. Taṃ nimittaṃ pure vā pacchā vā taṃ jīvitā voropeti, mūlaṭṭhassa anāpatti, vadhakassa āpatti pārājikassa.

Anāpatti asañcicca ajānantassa namaraṇādhippāyassa ummattakassa [ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa (syā.)] ādikammikassāti.

Manussaviggahapārājikamhi paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Vinītavatthuuddānagāthā

Saṃvaṇṇanā nisīdanto, musalodukkhalena ca;
Vuḍḍhapabbajitābhisanno, aggavīmaṃsanāvisaṃ.

Tayo ca vatthukammehi, iṭṭhakāhipare tayo;
Vāsī gopānasī ceva, aṭṭakotaraṇaṃ pati.

Sedaṃ natthuñca sambāho, nhāpanabbhañjanena ca;
Uṭṭhāpento nipātento, annapānena māraṇaṃ.

Jāragabbho sapattī ca, mātā puttaṃ ubho vadhi;
Ubho na miyyare maddā, tāpaṃ vañjhā vijāyinī.

Patodaṃ niggahe yakkho, vāḷayakkhañca pāhiṇi;
Taṃ maññamāno pahari, saggañca nirayaṃ bhaṇe.

Āḷaviyā tayo rukkhā, dāyehi apare tayo;
Mā kilamesi na tuyhaṃ, takkaṃ sovīrakena cāti.

Vinītavatthu

180. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Tassa bhikkhū kāruññena maraṇavaṇṇaṃ saṃvaṇṇesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho mayaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpannā’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Āpattiṃ tumhe, bhikkhave, āpannā pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro piṇḍacāriko bhikkhu pīṭhake pilotikāya paṭicchannaṃ dārakaṃ nisīdanto ottharitvā māresi. Tassa kukkuccaṃ ahosi ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, appaṭivekkhitvā āsane nisīditabbaṃ; yo nisīdeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu bhattagge antaraghare āsanaṃ paññapento musale ussite ekaṃ musalaṃ aggahesi. Dutiyo musalo paripatitvā aññatarassa dārakassa matthake avatthāsi. So kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Asañcicca ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, asañciccā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu bhattagge antaraghare āsanaṃ paññapento udukkhalabhaṇḍikaṃ akkamitvā pavaṭṭesi. Aññataraṃ dārakaṃ ottharitvā māresi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, asañciccā’’ti.

Tena kho pana samayena pitāputtā bhikkhūsu pabbajitā honti. Kāle ārocite putto pitaraṃ etadavoca – ‘‘gaccha, bhante, saṅgho taṃ patimānetī’’ti piṭṭhiyaṃ gahetvā paṇāmesi. So papatitvā kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, maraṇādhippāyo’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena pitāputtā bhikkhūsu pabbajitā honti. Kāle ārocite putto pitaraṃ etadavoca – ‘‘gaccha, bhante, saṅgho taṃ patimānetī’’ti maraṇādhippāyo piṭṭhiyaṃ gahetvā paṇāmesi. So papatitvā kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena pitāputtā bhikkhūsu pabbajitā honti. Kāle ārocite putto pitaraṃ etadavoca – ‘‘gaccha, bhante, saṅgho taṃ patimānetī’’ti maraṇādhippāyo piṭṭhiyaṃ gahetvā paṇāmesi. So papatitvā na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

181. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno bhuñjantassa maṃsaṃ kaṇṭhe vilaggaṃ hoti. Aññataro bhikkhu tassa bhikkhuno gīvāyaṃ pahāraṃ adāsi. Salohitaṃ maṃsaṃ pati. So bhikkhu kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno bhuñjantassa maṃsaṃ kaṇṭhe vilaggaṃ hoti. Aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo tassa bhikkhuno gīvāyaṃ pahāraṃ adāsi. Salohitaṃ maṃsaṃ pati. So bhikkhu kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno bhuñjantassa maṃsaṃ kaṇṭhe vilaggaṃ hoti. Aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo tassa bhikkhuno gīvāyaṃ pahāraṃ adāsi. Salohitaṃ maṃsaṃ pati. So bhikkhu na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro piṇḍacāriko bhikkhu visagataṃ piṇḍapātaṃ labhitvā paṭikkamanaṃ haritvā bhikkhūnaṃ aggakārikaṃ adāsi. Te bhikkhū kālamakaṃsu. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, jānāmī’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, ajānantassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vīmaṃsādhippāyo aññatarassa bhikkhuno visaṃ adāsi. So bhikkhu kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Vīmaṃsādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

182. Tena kho pana samayena āḷavakā [āḷavikā (syā.)] bhikkhū vihāravatthuṃ karonti. Aññataro bhikkhu heṭṭhā hutvā silaṃ uccāresi. Uparimena bhikkhunā duggahitā silā heṭṭhimassa bhikkhuno matthake avatthāsi. So bhikkhu kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, asañciccā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū vihāravatthuṃ karonti. Aññataro bhikkhu heṭṭhā hutvā silaṃ uccāresi. Uparimo bhikkhu maraṇādhippāyo heṭṭhimassa bhikkhuno matthake silaṃ muñci. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū vihārassa kuṭṭaṃ uṭṭhāpenti. Aññataro bhikkhu heṭṭhā hutvā iṭṭhakaṃ uccāresi. Uparimena bhikkhunā duggahitā iṭṭhakā heṭṭhimassa bhikkhuno matthake avatthāsi. So bhikkhu kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpati, bhikkhu, asañciccā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū vihārassa kuṭṭaṃ uṭṭhāpenti. Aññataro bhikkhu heṭṭhā hutvā iṭṭhakaṃ uccāresi. Uparimo bhikkhu maraṇādhippāyo heṭṭhimassa bhikkhuno matthake iṭṭhakaṃ muñci. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

183. Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karonti. Aññataro bhikkhu heṭṭhā hutvā vāsiṃ uccāresi. Uparimena bhikkhunā duggahitā vāsī heṭṭhimassa bhikkhuno matthake avatthāsi. So bhikkhu kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, asañciccā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karonti. Aññataro bhikkhu heṭṭhā hutvā vāsiṃ uccāresi. Uparimo bhikkhu maraṇādhippāyo heṭṭhimassa bhikkhuno matthake vāsiṃ muñci. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karonti. Aññataro bhikkhu heṭṭhā hutvā gopānasiṃ uccāresi. Uparimena bhikkhunā duggahitā gopānasī heṭṭhimassa bhikkhuno matthake avatthāsi. So bhikkhu kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, asañciccā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karonti. Aññataro bhikkhu heṭṭhā hutvā gopānasiṃ uccāresi. Uparimo bhikkhu maraṇādhippāyo heṭṭhimassa bhikkhuno matthake gopānasiṃ muñci. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karontā aṭṭakaṃ bandhanti. Aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, atraṭṭhito bandhāhī’’ti. So tatraṭṭhito bandhanto paripatitvā kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, maraṇādhippāyo’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karontā aṭṭakaṃ bandhanti. Aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, atraṭṭhito bandhāhī’’ti. So tatraṭṭhito bandhanto paripatitvā kālamakāsi…pe… paripatitvā na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vihāraṃ chādetvā otarati. Aññataro bhikkhu taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, ito otarāhī’’ti. So tena otaranto paripatitvā kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu vihāraṃ chādetvā otarati. Aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, ito otarāhī’’ti. So tena otaranto paripatitvā kālamakāsi…pe… paripatitvā na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu anabhiratiyā pīḷito gijjhakūṭaṃ pabbataṃ abhiruhitvā papāte papatanto aññataraṃ vilīvakāraṃ ottharitvā māresi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, attānaṃ pātetabbaṃ. Yo pāteyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū gijjhakūṭaṃ pabbataṃ abhiruhitvā davāya silaṃ pavijjhiṃsu. Sā aññataraṃ gopālakaṃ ottharitvā māresi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi …pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, davāya silā pavijjhitabbā. Yo pavijjheyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

184. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū sedesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū maraṇādhippāyā sedesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi.…Pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno sīsābhitāpo hoti. Tassa bhikkhū natthuṃ adaṃsu. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno sīsābhitāpo hoti. Tassa bhikkhū maraṇādhippāyā natthuṃ adaṃsu. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū sambāhesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū maraṇādhippāyā sambāhesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhu nhāpesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū maraṇādhippāyā nhāpesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū telena abbhañjiṃsu. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū maraṇādhippāyā telena abbhañjiṃsu. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

185. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū uṭṭhāpesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū maraṇādhippāyā uṭṭhāpesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū nipātesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū maraṇādhippāyā nipātesuṃ. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Tassa bhikkhū annaṃ adaṃsu. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Tassa bhikkhū maraṇādhippāyā annaṃ adaṃsu. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Tassa bhikkhu pānaṃ adaṃsu. So bhikkhu kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Tassa bhikkhū maraṇādhippāyā pānaṃ adaṃsu. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

186. Tena kho pana samayena aññatarā itthī pavutthapatikā jārena gabbhinī hoti. Sā kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘iṅghāyya gabbhapātanaṃ jānāhī’’ti. ‘‘Suṭṭhu, bhaginī’’ti tassā gabbhapātanaṃ adāsi. Dārako kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarassa purisassa dve pajāpatiyo honti – ekā vañjhā, ekā vijāyinī. Vañjhā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘sace sā, bhante, vijāyissati sabbassa kuṭumbassa issarā bhavissati. Iṅghāyya, tassā gabbhapātanaṃ jānāhī’’ti.‘‘Suṭṭhu, bhaginī’’ti tassā gabbhapātanaṃ adāsi. Dārako kālamakāsi, mātā na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarassa purisassa dve pajāpatiyo honti – ekā vañjhā, ekā vijāyinī. Vañjhā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘sace sā, bhante, vijāyissati sabbassa kuṭumbassa issarā bhavissati. Iṅghāyya, tassā gabbhapātanaṃ jānāhī’’ti. ‘‘Suṭṭhu, bhaginī’’ti tassā gabbhapātanaṃ adāsi. Mātā kālamakāsi, dārako na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa purisassa dve pajāpatiyo honti – ekā vañjhā, ekā vijāyinī. Vañjhā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘sace sā, bhante, vijāyissati sabbassa kuṭumbassa issarā bhavissati. Iṅghāyya, tassā gabbhapātanaṃ jānāhī’’ti. ‘‘Suṭṭhu, bhaginī’’ti tassā gabbhapātanaṃ adāsi. Ubho kālamakaṃsu…pe… ubho na kālamakaṃsu. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

187. Tena kho pana samayena aññatarā gabbhinī itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘iṅghāyya, gabbhapātanaṃ jānāhī’’ti. ‘‘Tena hi, bhagini, maddassū’’ti. Sā maddāpetvā gabbhaṃ pātesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā gabbhinī itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘iṅghāyya, gabbhapātanaṃ jānāhī’’ti. ‘‘Tena hi, bhagini, tāpehī’’ti. Sā tāpetvā gabbhaṃ pātesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā vañjhā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘iṅghāyya, bhesajjaṃ jānāhi yenāhaṃ vijāyeyya’’nti. ‘‘Suṭṭhu, bhaginī’’ti tassā bhesajjaṃ adāsi. Sā kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarā vijāyinī itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘iṅghāyya, bhesajjaṃ jānāhi yenāhaṃ na vijāyeyya’’nti. ‘‘Suṭṭhu, bhaginī’’ti tassā bhesajjaṃ adāsi. Sā kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū sattarasavaggiyaṃ bhikkhuṃ aṅgulipatodakena hāsesuṃ. So bhikkhu uttanto anassāsako kālamakāsi. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassā’’ti [pārājikassa, āpatti pācittiyassāti (syā.)].

Tena kho pana samayena sattarasavaggiyā bhikkhū chabbaggiyaṃ bhikkhuṃ kammaṃ karissāmāti ottharitvā māresuṃ. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhūtavejjako bhikkhu yakkhaṃ jīvitā voropesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ vāḷayakkhavihāraṃ pāhesi. Taṃ yakkhā jīvitā voropesuṃ. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo aññataraṃ bhikkhuṃ vāḷayakkhavihāraṃ pāhesi. Taṃ yakkhā jīvitā voropesuṃ…pe… taṃ yakkhā jīvitā na voropesuṃ. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ vāḷakantāraṃ pāhesi. Taṃ vāḷā jīvitā voropesuṃ. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo aññataraṃ bhikkhuṃ vāḷakantāraṃ pāhesi. Taṃ vāḷā jīvitā voropesuṃ…pe… taṃ vāḷā jīvitā na voropesuṃ. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ corakantāraṃ pāhesi. Taṃ corā jīvitā voropesuṃ. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo aññataraṃ bhikkhuṃ corakantāraṃ pāhesi. Taṃ corā jīvitā voropesuṃ…pe… taṃ corā jīvitā na voropesuṃ. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

188. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu taṃ maññamāno taṃ jīvitā voropesi…pe… taṃ maññamāno aññaṃ jīvitā voropesi…pe… aññaṃ maññamāno taṃ jīvitā voropesi…pe… aññaṃ maññamāno aññaṃ jīvitā voropesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu amanussena gahito hoti. Aññataro bhikkhu tassa bhikkhuno pahāraṃ adāsi. So bhikkhu kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu amanussena gahito hoti. Aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo tassa bhikkhuno pahāraṃ adāsi. So bhikkhu kālamakāsi…pe… so bhikkhu na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu kalyāṇakammassa saggakathaṃ kathesi. So adhimutto kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo kalyāṇakammassa saggakathaṃ kathesi. So adhimutto kālamakāsi…pe… so adhimutto na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu nerayikassa nirayakathaṃ kathesi. So uttasitvā kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo nerayikassa nirayakathaṃ kathesi. So uttasitvā kālamakāsi…pe… so uttasitvā na kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

189. Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karontā rukkhaṃ chindanti. Aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, atraṭṭhito chindāhī’’ti. Taṃ tatraṭṭhitaṃ chindantaṃ rukkho ottharitvā māresi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū navakammaṃ karontā rukkhaṃ chindanti. Aññataro bhikkhu maraṇādhippāyo aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘āvuso, atraṭṭhito chindāhī’’ti. Taṃ tatraṭṭhitaṃ chindantaṃ rukkho ottharitvā māresi…pe… rukkho ottharitvā na māresi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

190. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū dāyaṃ ālimpesuṃ [āḷimpesuṃ (syā. ka.)]; manussā daḍḍhā kālamakaṃsu. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, namaraṇādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū maraṇādhippāyā dāyaṃ ālimpesuṃ. Manussā daḍḍhā kālamakaṃsu…pe… manussā daḍḍhā na kālamakaṃsu. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

191. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu āghātanaṃ gantvā coraghātaṃ etadavoca – ‘‘āvuso, māyimaṃ kilamesi. Ekena pahārena jīvitā voropehī’’ti. ‘‘Suṭṭhu, bhante’’ti ekena pahārena jīvitā voropesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu āghātanaṃ gantvā coraghātaṃ etadavoca – ‘‘āvuso, māyimaṃ kilamesi. Ekena pahārena jīvitā voropehī’’ti. So – ‘‘nāhaṃ tuyhaṃ vacanaṃ karissāmī’’ti taṃ jīvitā voropesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

192. Tena kho pana samayena aññataro puriso ñātighare hatthapādacchinno ñātakehi samparikiṇṇo hoti. Aññataro bhikkhu te manusse etadavoca – ‘‘āvuso, icchatha imassa maraṇa’’nti? ‘‘Āma, bhante, icchāmā’’ti. ‘‘Tena hi takkaṃ pāyethā’’ti. Te taṃ takkaṃ pāyesuṃ. So kālamakāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro puriso kulaghare hatthapādacchinno ñātakehi samparikiṇṇo hoti. Aññatarā bhikkhunī te manusse etadavoca – ‘‘āvuso, icchatha imassa maraṇa’’nti? ‘‘Āmayye, icchāmā’’ti. ‘‘Tena hi loṇasovīrakaṃ pāyethā’’ti. Te taṃ loṇasovīrakaṃ pāyesuṃ. So kālamakāsi. Tassā kukkuccaṃ ahosi. Atha kho sā bhikkhunī bhikkhunīnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Bhikkhuniyo bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesuṃ. Bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Āpattiṃ sā, bhikkhave, bhikkhunī āpannā pārājika’’nti.

Tatiyapārājikaṃ samattaṃ.

4. Catutthapārājikaṃ

193. [idaṃ vatthu pāci. 67] Tena samayena buddho bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena sambahulā sandiṭṭhā sambhattā bhikkhū vaggumudāya nadiyā tīre vassaṃ upagacchiṃsu. Tena kho pana samayena vajjī dubbhikkhā hoti dvīhitikā setaṭṭhikā salākāvuttā, na sukarā uñchena paggahena yāpetuṃ. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘etarahi kho vajjī dubbhikkhā dvīhitikā setaṭṭhikā salākāvuttā, na sukarā uñchena paggahena yāpetuṃ. Kena nu kho mayaṃ upāyena samaggā sammodamānā avivadamānā phāsukaṃ vassaṃ vaseyyāma, na ca piṇḍakena kilameyyāmā’’ti? Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘handa mayaṃ, āvuso, gihīnaṃ kammantaṃ adhiṭṭhema, evaṃ te amhākaṃ dātuṃ maññissanti. Evaṃ mayaṃ samaggā sammodamānā avivadamānā phāsukaṃ vassaṃ vasissāma, na ca piṇḍakena kilamissāmā’’ti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘alaṃ, āvuso, kiṃ gihīnaṃ kammantaṃ adhiṭṭhitena! Handa mayaṃ, āvuso, gihīnaṃ dūteyyaṃ harāma, evaṃ te amhākaṃ dātuṃ maññissanti. Evaṃ mayaṃ samaggā sammodamānā avivadamānā phāsukaṃ vassaṃ vasissāma, na ca piṇḍakena kilamissāmā’’ti. Ekacce evamāhaṃsu – ‘‘alaṃ, āvuso, kiṃ gihīnaṃ kammantaṃ adhiṭṭhitena! Kiṃ gihīnaṃ dūteyyaṃ haṭena! Handa mayaṃ, āvuso, gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsissāma – ‘asuko bhikkhu paṭhamassa jhānassa lābhī, asuko bhikkhu dutiyassa jhānassa lābhī, asuko bhikkhu tatiyassa jhānassa lābhī, asuko bhikkhu catutthassa jhānassa lābhī, asuko bhikkhu sotāpanno, asuko bhikkhu sakadāgāmī, asuko bhikkhu anāgāmī, asuko bhikkhu arahā, asuko bhikkhu tevijjo, asuko bhikkhu chaḷabhiñño’ti. Evaṃ te amhākaṃ dātuṃ maññissanti. Evaṃ mayaṃ samaggā sammodamānā avivadamānā phāsukaṃ vassaṃ vasissāma, na ca piṇḍakena kilamissāmā’’ti. ‘‘Esoyeva kho, āvuso, seyyo yo amhākaṃ gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇo bhāsito’’ti.

194. Atha kho te bhikkhū gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsiṃsu – ‘‘asuko bhikkhu paṭhamassa jhānassa lābhī…pe… asuko bhikkhu chaḷabhiñño’’ti. Atha kho te manussā – ‘‘lābhā vata no, suladdhaṃ vata no, yesaṃ vata no evarūpā bhikkhū vassaṃ upagatā; na vata no ito pubbe evarūpā bhikkhū vassaṃ upagatā yathayime bhikkhū sīlavanto kalyāṇadhammā’’ti, te na tādisāni bhojanāni attanā paribhuñjanti mātāpitūnaṃ denti puttadārassa denti dāsakammakaraporisassa denti mittāmaccānaṃ denti ñātisālohitānaṃ denti, yādisāni bhikkhūnaṃ denti. Te na tādisāni khādanīyāni sāyanīyāni pānāni attanā khādanti sāyanti pivanti mātāpitūnaṃ denti puttadārassa denti dāsakammakaraporisassa denti mittāmaccānaṃ denti ñātisālohitānaṃ denti, yādisāni bhikkhūnaṃ denti. Atha kho te bhikkhū vaṇṇavā ahesuṃ pīṇindriyā pasannamukhavaṇṇā vippasannachavivaṇṇā.

Āciṇṇaṃ kho panetaṃ vassaṃvuṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Atha kho te bhikkhū vassaṃvuṭṭhā temāsaccayena senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaraṃ ādāya yena vesālī tena pakkamiṃsu. Anupubbena yena vesālī mahāvanaṃ kūṭāgārasālā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Tena kho pana samayena disāsu vassaṃvuṭṭhā bhikkhū kisā honti lūkhā dubbaṇṇā uppaṇḍuppaṇḍukajātā dhamanisanthatagattā; vaggumudātīriyā pana bhikkhū vaṇṇavā honti pīṇindriyā pasannamukhavaṇṇā vippasannachavivaṇṇā. Āciṇṇaṃ kho panetaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ āgantukehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodituṃ. Atha kho bhagavā vaggumudātīriye bhikkhū etadavoca – ‘‘kacci, bhikkhave, khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ kacci samaggā sammodamānā avivadamānā phāsukaṃ vassaṃ vasittha na ca piṇḍakena kilamitthā’’ti? ‘‘Khamanīyaṃ, bhagavā, yāpanīyaṃ, bhagavā. Samaggā ca mayaṃ, bhante, sammodamānā avivadamānā phāsukaṃ vassaṃ vasimhā, na ca piṇḍakena kilamimhā’’ti. Jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti…pe… dvīhākārehi buddhā bhagavanto bhikkhū paṭipucchanti – dhammaṃ vā desessāma, sāvakānaṃ vā sikkhāpadaṃ paññāpessāmāti. Atha kho bhagavā vaggumudātīriye bhikkhū etadavoca – ‘‘yathā kathaṃ pana tumhe, bhikkhave, samaggā sammodamānā avivadamānā phāsukaṃ vassaṃ vasittha na ca piṇḍakena kilamitthā’’ti? Atha kho te bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ – ‘‘kacci pana vo, bhikkhave, bhūta’’nti? ‘‘Abhūtaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ, moghapurisā, ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, udarassa kāraṇā gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsissatha! Varaṃ tumhehi, moghapurisā, tiṇhena govikantanena [govikattanena (sī. ka.)] kucchiṃ parikanto, na tveva udarassa kāraṇā gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇo bhāsito! Taṃ kissa hetu? Tato nidānañhi, moghapurisā, maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ, na tveva tappaccayā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeya. Ito nidānañca kho, moghapurisā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya’’…pe… vigarahitvā dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi –

195. ‘‘Pañcime, bhikkhave, mahācorā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame pañca? Idha, bhikkhave, ekaccassa mahācorassa evaṃ hoti – ‘kudāssu nāmāhaṃ satena vā sahassena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu āhiṇḍissāmi hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācento’ti! So aparena samayena satena vā sahassena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu āhiṇḍati hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācento. Evameva kho, bhikkhave, idhekaccassa pāpabhikkhuno evaṃ hoti – ‘kudāssu nāmāhaṃ satena vā sahassena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu cārikaṃ carissāmi sakkato garukato mānito pūjito apacito gahaṭṭhānañceva pabbajitānañca, lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’nti! So aparena samayena satena vā sahassena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu cārikaṃ carati sakkato garukato mānito pūjito apacito gahaṭṭhānañceva pabbajitānañca, lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, paṭhamo mahācoro santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahati. Ayaṃ, bhikkhave, dutiyo mahācoro santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco pāpabhikkhu suddhaṃ brahmacāriṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carantaṃ amūlakena abrahmacariyena anuddhaṃseti. Ayaṃ, bhikkhave, tatiyo mahācoro santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco pāpabhikkhu yāni tāni saṅghassa garubhaṇḍāni garuparikkhārāni, seyyathidaṃ – ārāmo ārāmavatthu vihāro vihāravatthu mañco pīṭhaṃ bhisi bimbohanaṃ [bimbohanaṃ (sī. syā.)] lohakumbhī lohabhāṇakaṃ lohavārako lohakaṭāhaṃ vāsī parasu [pharasu (sī. syā.)] kuṭhārī kudālo nikhādanaṃ valli veḷu muñjaṃ pabbajaṃ tiṇaṃ mattikā dārubhaṇḍaṃ mattikābhaṇḍaṃ, tehi gihīṃ saṅgaṇhāti upalāpeti. Ayaṃ, bhikkhave, catuttho mahācoro santo saṃvijjamāno lokasmiṃ.

‘‘Sadevake, bhikkhave, loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ayaṃ aggo mahācoro yo asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati. Taṃ kissa hetu? Theyyāya vo, bhikkhave, raṭṭhapiṇḍo bhutto’’ti.

[saṃ. ni. 1.35] Aññathā santamattānaṃ, aññathā yo pavedaye;
Nikacca kitavasseva, bhuttaṃ theyyena tassa taṃ.

[dha. pa. 307 dhammapadepi] Kāsāvakaṇṭhā bahavo, pāpadhammā asaññatā;
Pāpā pāpehi kammehi, nirayaṃ te upapajjare.

[dha. pa. 307 dhammapadepi] Seyyo ayoguḷo bhutto, tatto aggisikhūpamo;
Yañce bhuñjeyya dussīlo, raṭṭhapiṇḍaṃ asaññatoti.

Atha kho bhagavā te vaggumudātīriye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā dubbharatāya dupposatāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

‘‘Yo pana bhikkhu anabhijānaṃ uttarimanussadhammaṃ attupanāyikaṃ alamariyañāṇadassanaṃ samudācareyya – ‘iti jānāmi iti passāmī’ti, tato aparena samayena samanuggāhīyamāno vā asamanuggāhīyamāno vā āpanno visuddhāpekkho evaṃ vadeyya – ‘ajānamevaṃ, āvuso, avacaṃ jānāmi, apassaṃ passāmi. Tucchaṃ musā vilapi’nti, ayampi pārājiko hoti asaṃvāso’’ti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

196. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū adiṭṭhe diṭṭhasaññino apatte pattasaññino anadhigate adhigatasaññino asacchikate sacchikatasaññino adhimānena aññaṃ byākariṃsu. Tesaṃ aparena samayena rāgāyapi cittaṃ namati dosāyapi cittaṃ namati mohāyapi cittaṃ namati. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Mayañcamha adiṭṭhe diṭṭhasaññino apatte pattasaññino anadhigate adhigatasaññino asacchikate sacchikatasaññino, adhimānena aññaṃ byākarimhā. Kacci nu kho mayaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpannā’’ti? Te āyasmato ānandassa etamatthaṃ ārocesuṃ. Āyasmā ānando bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Honti ye te, ānanda [honti yevānanda (syā.), honti te ānanda (sī.)], bhikkhū adiṭṭhe diṭṭhasaññino apatte pattasaññino anadhigate adhigatasaññino asacchikate sacchikatasaññino adhimānena aññaṃ byākaronti. Tañca kho etaṃ abbohārika’’nti.

‘‘Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

197. **‘‘Yo pana bhikkhu anabhijānaṃ uttarimanussadhammaṃ attupanāyikaṃ**

alamariyañāṇadassanaṃ samudācareyya – ‘iti jānāmi iti passāmī’ti, tato aparena samayena samanuggāhīyamāno vā asamanuggāhīyamāno vā āpanno visuddhāpekkho evaṃ vadeyya – ‘ajānamevaṃ, āvuso, avacaṃ jānāmi, apassaṃ passāmi. Tucchaṃ musā vilapi’nti, aññatra adhimānā, ayampi pārājiko hoti asaṃvāso’’ti.

198. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Anabhijānanti asantaṃ abhūtaṃ asaṃvijjamānaṃ ajānanto apassanto attani kusalaṃ dhammaṃ – atthi me kusalo dhammoti.

[pāci. 70] **Uttarimanussadhammo** nāma jhānaṃ vimokkho [vimokkhaṃ (sī. syā.)] samādhi samāpatti ñāṇadassanaṃ maggabhāvanā phalasacchikiriyā kilesappahānaṃ vinīvaraṇatā cittassa suññāgāre abhirati.

Attupanāyikanti te vā kusale dhamme attani upaneti attānaṃ vā tesu kusalesu dhammesu upaneti.

Ñāṇanti tisso vijjā. **Dassana**nti yaṃ ñāṇaṃ taṃ dassanaṃ. Yaṃ dassanaṃ taṃ ñāṇaṃ.

Samudācareyyāti āroceyya itthiyā vā purisassa vā gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā.

Iti jānāmi iti passāmīti jānāmahaṃ ete dhamme, passāmahaṃ ete dhamme atthi ca ete dhammā mayi, ahañca etesu dhammesu sandissāmīti.

Tato aparena samayenāti yasmiṃ khaṇe samudāciṇṇaṃ hoti taṃ khaṇaṃ taṃ layaṃ taṃ muhuttaṃ vītivatte.

Samanuggāhīyamānoti yaṃ vatthu paṭiññātaṃ hoti tasmiṃ vatthusmiṃ samanuggāhīyamāno – ‘‘kinte adhigataṃ, kinti te adhigataṃ, kadā te adhigataṃ, kattha te adhigataṃ, katame te kilesā pahīnā, katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī’’ti.

Asamanuggāhīyamānoti na kenaci vuccamāno.

Āpannoti pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapitvā pārājikaṃ āpattiṃ āpanno hoti.

Visuddhāpekkhoti gihī vā hotukāmo upāsako vā hotukāmo ārāmiko vā hotukāmo sāmaṇero vā hotukāmo.

Ajānamevaṃ, āvuso, avacaṃ – jānāmi, apassaṃ passāmīti nāhaṃ ete dhamme jānāmi, nāhaṃ ete dhamme passāmi, natthi ca ete dhammā mayi, na cāhaṃ etesu dhammesu sandissāmīti.

Tucchaṃ musā vilapinti tucchakaṃ mayā bhaṇitaṃ, musā mayā bhaṇitaṃ, abhūtaṃ mayā bhaṇitaṃ, ajānantena mayā bhaṇitaṃ.

Aññatra adhimānāti ṭhapetvā adhimānaṃ.

Ayampīti purime upādāya vuccati.

Pārājiko hotīti seyyathāpi nāma tālo matthakacchinno abhabbo puna virūḷhiyā, evameva bhikkhu pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapitvā assamaṇo hoti asakyaputtiyo.

Tena vuccati – ‘‘pārājiko hotī’’ti.

Asaṃvāsoti saṃvāso nāma ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatā – eso saṃvāso nāma. So tena saddhiṃ natthi. Tena vuccati – ‘‘asaṃvāso’’ti.

199. **Uttarimanussadhammo** nāma jhānaṃ vimokkho samādhi samāpatti ñāṇadassanaṃ maggabhāvanā phalasacchikiriyā kilesappahānaṃ vinīvaraṇatā cittassa suññāgāre abhirati.

[pāci. 70] **Jhāna**nti paṭhamaṃ jhānaṃ dutiyaṃ jhānaṃ tatiyaṃ jhānaṃ catutthaṃ jhānaṃ.

[pāci. 70] **Vimokkho**ti suññato vimokkho animitto vimokkho appaṇihito vimokkho.

[pāci. 70] **Samādhī**ti suññato samādhi animitto samādhi appaṇihito samādhi.

[pāci. 70] **Samāpattī**ti suññatā samāpatti animittā samāpatti appaṇihitā samāpatti.

[pāci. 70] **Ñāṇadassana**nti tisso vijjā.

[pāci. 70] **Maggabhāvanā**ti cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo.

[pāci. 70] **Phalasacchikiriyā**ti sotāpattiphalassa sacchikiriyā, sakadāgāmiphalassa sacchikiriyā, anāgāmiphalassa sacchikiriyā, arahattassa [arahattaphalassa (syā.)] sacchikiriyā.

[pāci. 70] **Kilesappahāna**nti rāgassa pahānaṃ dosassa pahānaṃ mohassa pahānaṃ.

[pāci. 70] **Vinīvaraṇatā cittassā**ti rāgā cittaṃ vinīvaraṇatā, dosā cittaṃ vinīvaraṇatā, mohā cittaṃ vinīvaraṇatā.

[pāci. 70] **Suññāgāre abhiratī**ti paṭhamena jhānena suññāgāre abhirati, dutiyena jhānena suññāgāre abhirati, tatiyena jhānena suññāgāre abhirati, catutthena jhānena suññāgāre abhirati.

200. Tīhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa, pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti.

Catūhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ.

Pañcahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ vinidhāya khantiṃ.

Chahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ.

Sattahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāyaruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

201. Tīhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjāmīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti.

Catūhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjāmīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ.

Pañcahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjāmīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ.

Chahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjāmīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ.

Sattahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjāmīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

202. Tīhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti.

Catūhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ.

Pañcahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ.

Chahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ.

Sattahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

203. Tīhākārehi paṭhamassa jhānassa lābhīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti.

Catūhākārehi paṭhamassa jhānassa lābhīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ.

Pañcahākārehi paṭhamassa jhānassa lābhīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa –

pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ.

Chahākārehi paṭhamassa jhānassa lābhīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāyaruciṃ.

Sattahākārehi paṭhamassa jhānassa lābhīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

204. Tīhākārehi paṭhamassa jhānassa vasīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti.

Catūhākārehi paṭhamassa jhānassa vasīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ.

Pañcahākārehi paṭhamassa jhānassa vasīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ.

Chahākārehi paṭhamassa jhānassa vasīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ.

Sattahākārehi paṭhamassa jhānassa vasīmhīti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

205. Tīhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti.

Catūhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ.

Pañcahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ.

Chahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ.

Sattahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Yathā idaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ vitthāritaṃ taṃ sabbampi vitthāretabbaṃ.

206. Tīhākārehi…pe… sattahākārehi dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… catutthassa jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… catutthaṃ jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa. Pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

207. Tīhākārehi suññataṃ vimokkhaṃ… animittaṃ vimokkhaṃ… appaṇihitaṃ vimokkhaṃ… samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… appaṇihitassa vimokkhassa lābhīmhi… vasīmhi… appaṇihito vimokkho sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa…pe….

Tīhākārehi suññataṃ samādhiṃ… animittaṃ samādhiṃ… appaṇihitaṃ samādhiṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… appaṇihitassa samādhissa lābhīmhi… vasīmhi… appaṇihito samādhi sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi suññataṃ samāpattiṃ… animittaṃ samāpattiṃ… appaṇihitaṃ samāpattiṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… appaṇihitāya samāpattiyā lābhīmhi… vasīmhi… appaṇihitā samāpatti sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi tisso vijjā samāpajjiṃ… samāpajjāmi samāpanno… tissannaṃ vijjānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… tisso vijjā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi cattāro satipaṭṭhāne… cattāro sammappadhāne… cattāro iddhipāde samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… catunnaṃ iddhipādānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… cattāro iddhipādā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi pañcindriyāni… pañca balāni samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno … pañcannaṃ balānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… pañcabalāni sacchikatāni mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi satta bojjhaṅge samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… satta bojjhaṅgā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa lābhīmhi… vasīmhi… ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi sotāpattiphalaṃ… sakadāgāmiphalaṃ… anāgāmiphalaṃ… arahattaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… arahattassa lābhīmhi vasīmhi arahattaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi rāgo me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭitoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi doso me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭitoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi moho me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭitoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi rāgā me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi dosā me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi …pe… sattahākārehi mohā me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa – pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Suddhikaṃ niṭṭhitaṃ.

208. Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ dutiyañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa dutiyassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ dutiyañca jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa…pe….

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ tatiyañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa tatiyassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ tatiyañca jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa catutthassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ suññatañca vimokkhaṃ… paṭhamañca jhānaṃ animittañca vimokkhaṃ… paṭhamañca jhānaṃ appaṇihitañca vimokkhaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa appaṇihitassa ca vimokkhassa lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ appaṇihito ca vimokkho sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ suññatañca samādhiṃ… paṭhamañca jhānaṃ animittañca samādhiṃ… paṭhamañca jhānaṃ appaṇihitañca samādhiṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno paṭhamassa ca jhānassa appaṇihitassa ca samādhissa lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ appaṇihito ca samādhi sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ suññatañca samāpattiṃ… paṭhamañca jhānaṃ animittañca samāpattiṃ… paṭhamañca jhānaṃ appaṇihitañca samāpattiṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno paṭhamassa ca jhānassa appaṇihitāya ca samāpattiyā lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ appaṇihitā ca samāpatti sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ tisso ca vijjā samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa tissannañca vijjānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ tisso ca vijjā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ cattāro ca satipaṭṭhāne… paṭhamañca jhānaṃ cattāro ca sammappadhāne… paṭhamañca jhānaṃ cattāro ca iddhipāde samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa catunnañca iddhipādānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ cattāro ca iddhipādā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ pañca ca indriyāni… paṭhamañca jhānaṃ pañca ca balāni samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa pañcannañca balānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ pañca ca balāni sacchikatāni mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

209. Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ satta ca bojjhaṅge samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa sattannañca bojjhaṅgānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ satta ca bojjhaṅgā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ ariyañca aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa ariyassa ca aṭṭhaṅgikassa maggassa lābhīmhi vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ ariyo ca aṭṭhaṅgiko maggo sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ sotāpattiphalañca… paṭhamañca jhānaṃ sakadāgāmiphalañca… paṭhamañca jhānaṃ anāgāmiphalañca… paṭhamañca jhānaṃ arahattañca samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa arahattassa ca lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ arahattañca sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi paṭhamañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ sacchikataṃ mayā, rāgo ca me catto… doso ca me catto… moho ca me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭitoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi…pe… sattahākārehi paṭhamañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… paṭhamassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… paṭhamañca jhānaṃ sacchikataṃ mayā, rāgā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… dosā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa. Pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Khaṇḍacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

210. Tīhākārehi dutiyañca jhānaṃ tatiyañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… dutiyassa ca jhānassa tatiyassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… dutiyañca jhānaṃ tatiyañca jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi dutiyañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… dutiyassa ca jhānassa catutthassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… dutiyañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi dutiyañca jhānaṃ suññatañca vimokkhaṃ… animittañca vimokkhaṃ… appaṇihitañca vimokkhaṃ… suññatañca samādhiṃ… animittañca samādhiṃ… appaṇihitañca samādhiṃ… suññatañca samāpattiṃ… animittañca samāpattiṃ… appaṇihitañca samāpattiṃ… tisso ca vijjā… cattāro ca satipaṭṭhāne… cattāro ca sammappadhāne… cattāro ca iddhipāde… pañca ca indriyāni… pañca ca balāni… satta ca bojjhaṅge… ariyañca aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ… sotāpattiphalañca… sakadāgāmiphalañca… anāgāmiphalañca… arahattañca samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… dutiyassa ca jhānassa arahattassa ca lābhīmhi… vasīmhi… dutiyañca jhānaṃ arahattañca sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi dutiyañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… dutiyassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… dutiyañca jhānaṃ sacchikataṃ mayā, rāgo ca me catto… doso ca me catto… moho ca me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭito. Rāgā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… dosā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi …pe… sattahākārehi dutiyañca jhānaṃ paṭhamañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… dutiyassa ca jhānassa paṭhamassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… dutiyañca jhānaṃ paṭhamañca jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa…pe… vinidhāya bhāvaṃ.

Baddhacakkaṃ.

Evaṃ ekekaṃ mūlaṃ kātuna baddhacakkaṃ parivattakaṃ kattabbaṃ.

Idaṃ saṃkhittaṃ.

211. Tīhākārehi tatiyañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ…pe… tatiyañca jhānaṃ arahattañca samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… tatiyassa ca jhānassa arahattassa ca lābhīmhi… vasīmhi… tatiyañca jhānaṃ arahattañca sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi tatiyañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… tatiyassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… tatiyañca jhānaṃ sacchikataṃ mayā, rāgo ca me catto… doso ca me catto… moho ca me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭito. Rāgā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… dosā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi tatiyañca jhānaṃ paṭhamañca jhānaṃ… tatiyañca jhānaṃ dutiyañca jhānaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… tatiyassa ca jhānassa dutiyassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… tatiyañca jhānaṃ dutiyañca jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīkārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ paṭhamañca jhānaṃ…pe… dutiyañca jhānaṃ… tatiyañca jhānaṃ… catutthañca jhānaṃ samāpajjiṃ samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ catutthassa ca jhānassa lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ catutthañca jhānaṃ sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

212. Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ suññatañca vimokkhaṃ… animittañca vimokkhaṃ… appaṇihitañca vimokkhaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ appaṇihitassa ca vimokkhassa lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ appaṇihito ca vimokkho sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ suññatañca samādhiṃ… animittañca samādhiṃ… appaṇihitañca samādhiṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ appaṇihitassa ca samādhissa lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ appaṇihito ca samādhi sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ suññatañca samāpattiṃ… animittañca samāpattiṃ… appaṇihitañca samāpattiṃ samāpajjiṃ samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ appaṇihitāya ca samāpattiyā lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ appaṇihitā ca samāpatti sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ tisso ca vijjā samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… ‘mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ tissannañca vijjānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ tisso ca vijjā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ cattāro ca satipaṭṭhāne… cattāro ca sammappadhāne…

cattāro ca iddhipāde samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ catunnañca iddhipādānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ cattāro ca iddhipādā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

213. Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ pañca ca indriyāni… pañca ca balāni samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ pañcannañca balānaṃ lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ pañca ca balāni sacchikatāni mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ satta ca bojjhaṅge samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ sattannañca bojjhaṅgānaṃ lābhīmhi … vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ satta ca bojjhaṅgā sacchikatā mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ ariyañca aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ ariyassa ca aṭṭhaṅgikassa maggassa lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ ariyo ca aṭṭhaṅgiko maggo sacchikato mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ sotāpattiphalañca… sakadāgāmiphalañca… anāgāmiphalañca… arahattañca samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ arahattassa ca lābhīmhi… vasīmhi… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ arahattañca sacchikataṃ mayāti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ, rāgo ca me catto… doso ca me catto… moho ca me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭitoti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa.

Tīhākārehi…pe… sattahākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ rāgā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… dosā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ. [ekamūlakaṃ saṅkhittaṃ niṭṭhitaṃ (syā.)]

Yathā ekamūlakaṃ vitthāritaṃ evameva dumūlakādipi vitthāretabbaṃ.

Idaṃ sabbamūlakaṃ

214. Tīhākārehi …pe… sattahākārehi paṭhamañca jhānaṃ dutiyañca jhānaṃ tatiyañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ suññatañca vimokkhaṃ animittañca vimokkhaṃ appaṇihitañca vimokkhaṃ suññatañca samādhiṃ animittañca samādhiṃ appaṇihitañca samādhiṃ suññatañca samāpattiṃ animittañca samāpattiṃ appaṇihitañca samāpattiṃ tisso ca vijjā cattāro ca satipaṭṭhāne cattāro ca sammappadhāne cattāro ca iddhipāde pañca ca indriyāni pañca ca balāni satta ca bojjhaṅge ariyañca aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ sotāpattiphalañca sakadāgāmiphalañca anāgāmiphalañca arahattañca samāpajjiṃ… samāpajjāmi… samāpanno…pe… rāgo ca me catto, doso ca me catto, moho ca me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭito. Rāgā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ, dosā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ, mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa āpatti pārājikassa. Pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Sabbamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Suddhikavārakathā niṭṭhitā.

215. Tīhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti vattukāmo dutiyaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa.

Tīhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti vattukāmo tatiyaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa.

Tīhākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti vattukāmo catutthaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa.

Tīhākārehi …pe… sattahākārehi paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti vattukāmo suññataṃ vimokkhaṃ… animittaṃ vimokkhaṃ… appaṇihitaṃ vimokkhaṃ… suññataṃ samādhiṃ… animittaṃ samādhiṃ… appaṇihitaṃ samādhiṃ… suññataṃ samāpattiṃ… animittaṃ samāpattiṃ… appaṇihitaṃ samāpattiṃ… tisso vijjā… cattāro satipaṭṭhāne… cattāro sammappadhāne… cattāro iddhipāde… pañcindriyāni… pañca balāni… satta bojjhaṅge… ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ… sotāpattiphalaṃ… sakadāgāmiphalaṃ… anāgāmiphalaṃ… arahattaṃ samāpajjiṃ…pe… rāgo me catto… doso me catto… moho me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭito. Rāgā me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… dosā me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… mohā me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa. Pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Vatthuvisārakassa ekamūlakassa khaṇḍacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

216. Tīhākārehi dutiyaṃ jhānaṃ samāpajjinti vattukāmo tatiyaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa.

Tīhākārehi dutiyaṃ jhānaṃ samāpajjinti vattukāmo catutthaṃ jhānaṃ samāpajjinti…pe… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa.

Tīhākārehi…pe… sattahākārehi dutiyaṃ jhānaṃ samāpajjinti vattukāmo paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa…pe… vinidhāya bhāvaṃ.

Vatthuvisārakassa ekamūlakassa baddhacakkaṃ.

Mūlaṃ saṃkhittaṃ.

217. Tīhākārehi mohā me cittaṃ vinīvaraṇanti vattukāmo paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa.

Tīhākārehi…pe… sattahākārehi mohā me cittaṃ vinīvaraṇanti vattukāmo dosā me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa…pe… vinidhāya bhāvaṃ.

Vatthuvisārakassa ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Yathā ekamūlakaṃ vitthāritaṃ evameva dumūlakādipi vitthāretabbaṃ.

Idaṃ sabbamūlakaṃ

218. Tīhākārehi…pe… sattahākārehi paṭhamañca jhānaṃ dutiyañca jhānaṃ tatiyañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ suññatañca vimokkhaṃ animittañca vimokkhaṃ appaṇihitañca vimokkhaṃ suññatañca samādhiṃ animittañca samādhiṃ appaṇihitañca samādhiṃ suññatañca samāpattiṃ animittañca samāpattiṃ appaṇihitañca samāpattiṃ tisso ca vijjā cattāro ca satipaṭṭhāne cattāro ca sammappadhāne cattāro ca iddhipāde pañca ca indriyāni pañca ca balāni satta ca bojjhaṅge ariyañca aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ sotāpattiphalañca sakadāgāmiphalañca anāgāmiphalañca arahattañca samāpajjiṃ…pe… rāgo ca me catto… doso ca me catto… moho ca me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭito. Rāgā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… dosā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti vattukāmo mohā me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa. [[ ] etthantare pāṭhā syāmapotthake natthi]

219. Tīhākārehi dutiyañca jhānaṃ tatiyañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ suññatañca vimokkhaṃ animittañca vimokkhaṃ appaṇihitañca vimokkhaṃ suññatañca samādhiṃ animittañca samādhiṃ appaṇihitañca samādhiṃ suññatañca samāpattiṃ animittañca samāpattiṃ appaṇihitañca samāpattiṃ tisso ca vijjā cattāro ca satipaṭṭhāne cattāro ca sammappadhāne cattāro ca iddhipāde pañca ca indriyāni pañca ca balāni satta ca bojjhaṅge ariyañca aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ sotāpattiphalañca sakadāgāmiphalañca anāgāmiphalañca arahattañca samāpajjiṃ…pe… rāgo ca me catto… doso ca me catto… moho ca me catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭito. Rāgā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… dosā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti vattukāmo paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa.

Tīhākārehi tatiyañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ…pe… mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ paṭhamañca jhānaṃ samāpajjinti vattukāmo dutiyaṃ jhānaṃ samāpajjinti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa.

Tīhākārehi…pe… sattahākārehi mohā ca me cittaṃ vinīvaraṇaṃ paṭhamañca jhānaṃ dutiyañca jhānaṃ tatiyañca jhānaṃ catutthañca jhānaṃ…pe… rāgā ca me cittaṃ vinīvaraṇanti vattukāmo dosā me cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti pārājikassa; na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa. Pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Vatthuvisārakassa sabbamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Vatthuvisārakassa cakkapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

Vatthukāmavārakathā niṭṭhitā.

220. Tīhākārehi yo te vihāre vasi so bhikkhu paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajji… samāpajjati… samāpanno… so bhikkhu paṭhamassa jhānassa lābhī… vasī… tena bhikkhunā paṭhamaṃ jhānaṃ sacchikatanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa.

Catūhākārehi … pañcahākārehi… chahākārehi… sattahākārehi yo te vihāre vasi so bhikkhu paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajji… samāpajjati… samāpanno… so bhikkhu paṭhamassa jhānassa lābhī… vasī… tena bhikkhunā paṭhamaṃ jhānaṃ sacchikatanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa. Pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Tīhākārehi yo te vihāre vasi so bhikkhu dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ… suññataṃ vimokkhaṃ… animittaṃ vimokkhaṃ… appaṇihitaṃ vimokkhaṃ… suññataṃ samādhiṃ… animittaṃ samādhiṃ… appaṇihitaṃ samādhiṃ… suññataṃ samāpattiṃ… animittaṃ samāpattiṃ… appaṇihitaṃ samāpattiṃ… tisso vijjā… cattāro satipaṭṭhāne… cattāro sammappadhāne… cattāro iddhipāde… pañca indriyāni… pañca balāni… satta bojjhaṅge… ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ… sotāpattiphalaṃ… sakadāgāmiphalaṃ… anāgāmiphalaṃ… arahattaṃ samāpajji… samāpajjati… samāpanno… so bhikkhu arahattassa lābhī… vasī… tena bhikkhunā arahattaṃ sacchikatanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa.

Tīhākārehi yo te vihāre vasi, tassa bhikkhuno rāgo catto… doso catto… moho catto vanto mutto pahīno paṭinissaṭṭho ukkheṭito samukkheṭitoti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa.

Tīhākārehi…pe… sattahākārehi yo te vihāre vasi, tassa bhikkhuno rāgā cittaṃ vinīvaraṇaṃ… dosā cittaṃ vinīvaraṇaṃ… mohā cittaṃ vinīvaraṇanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa…pe… pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Tīhākārehi…pe… sattahākārehi yo te vihāre vasi so bhikkhu suññāgāre paṭhamaṃ jhānaṃ… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ samāpajji … samāpajjati… samāpanno… so bhikkhu suññāgāre catutthassa jhānassa lābhī… vasī… tena bhikkhunā suññāgāre catutthaṃ jhānaṃ sacchikatanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa. Pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti bhaṇitassa hoti, musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Yathā idaṃ vitthāritaṃ evameva sesānipi vitthāretabbāni.

221. Tīhākārehi…pe… sattahākārehi yo te cīvaraṃ paribhuñji… yo te piṇḍapātaṃ paribhuñji… yo te senāsanaṃ paribhuñji… yo te gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñji so bhikkhu suññāgāre catutthaṃ jhānaṃ samāpajji… samāpajjati… samāpanno… so bhikkhu suññāgāre catutthassa jhānassa lābhī… vasī… tena bhikkhunā suññāgāre catutthaṃ jhānaṃ sacchikatanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa…pe… vinidhāya bhāvaṃ.

Tīhākārehi…pe… sattahākārehi yena te vihāro paribhutto… yena te cīvaraṃ paribhuttaṃ… yena te piṇḍapāto paribhutto… yena te senāsanaṃ paribhuttaṃ… yena te gilānappaccayabhesajjaparikkhāro paribhutto… so bhikkhu suññāgāre catutthaṃ jhānaṃ samāpajji… samāpajjati… samāpanno… so bhikkhu suññāgāre catutthassa jhānassa lābhī… vasī… tena bhikkhunā suññāgāre catutthaṃ jhānaṃ sacchikatanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa…pe… vinidhāya bhāvaṃ.

Tīhākārehi …pe… sattahākārehi yaṃ tvaṃ āgamma vihāraṃ adāsi… cīvaraṃ adāsi… piṇḍapātaṃ adāsi… senāsanaṃ adāsi… gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ adāsi so bhikkhu suññāgāre catutthaṃ jhānaṃ samāpajji… samāpajjati… samāpanno… so bhikkhu suññāgāre catutthassa jhānassa lābhī… vasī… tena bhikkhunā suññāgāre catutthaṃ jhānaṃ sacchikatanti sampajānamusā bhaṇantassa paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa. Pubbevassa hoti musā bhaṇissanti, bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmīti, bhaṇitassa hoti musā mayā bhaṇitanti, vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāvaṃ.

Peyyālapannarasakaṃ niṭṭhitaṃ.

Paccayappaṭisaṃyuttavārakathā niṭṭhitā.

Uttarimanussadhammacakkapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

222. Anāpatti adhimānena, anullapanādhippāyassa, ummattakassa, khittacittassa, vedanāṭṭassa, ādikammikassāti.

Vinītavatthuuddānagāthā

Adhimāne [adhimānena (pī.)] araññamhi, piṇḍopajjhāriyāpatho;
Saṃyojanā rahodhammā, vihāro paccupaṭṭhito.

Na dukkaraṃ vīriyamathopi maccuno;
Bhāyāvuso vippaṭisāri sammā;
Viriyena yogena ārādhanāya;
Atha vedanāya adhivāsanā duve.

Brāhmaṇe pañca vatthūni, aññaṃ byākaraṇā tayo;
Agārāvaraṇā kāmā, rati cāpi apakkami.

Aṭṭhi pesi ubho gāvaghātakā;
Piṇḍo sākuṇiko nicchavi orabbhi;
Asi ca sūkariko satti māgavi;
Usu ca kāraṇiko sūci sārathi.

Yo ca sibbīyati sūcako hi so;
Aṇḍabhāri ahu gāmakūṭako;
Kūpe nimuggo hi so pāradāriko;
Gūthakhādī ahu duṭṭhabrāhmaṇo.

Nicchavitthī aticārinī ahu;
Maṅgulitthī ahu ikkhaṇitthikā;
Okilinī hi sapattaṅgārokiri;
Sīsacchinno ahu coraghātako.

Bhikkhu bhikkhunī sikkhamānā;
Sāmaṇero atha sāmaṇerikā;
Kassapassa vinayasmiṃ pabbajaṃ;
Pāpakammamakariṃsu tāvade.

Tapodā rājagahe yuddhaṃ, nāgānogāhanena ca;
Sobhito arahaṃ bhikkhu, pañcakappasataṃ sareti.

Vinītavatthu

223. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu adhimānena aññaṃ byākāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Kacci nu kho ahaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, adhimānenā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu paṇidhāya arañña viharati – ‘‘evaṃ maṃ jano sambhāvessatī’’ti. Taṃ jano sambhāvesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, paṇidhāya araññe vatthabbaṃ. Yo vaseyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu paṇidhāya piṇḍāya carati – ‘‘evaṃ maṃ jano sambhāvessatī’’ti. Taṃ jano sambhāvesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, paṇidhāya piṇḍāya caritabbaṃ. Yo careyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘ye, āvuso, amhākaṃ upajjhāyassa saddhivihārikā sabbeva arahanto’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Ullapanādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññataraṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘ye, āvuso, amhākaṃ upajjhāyassa antevāsikā sabbeva mahiddhikā mahānubhāvā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Ullapanādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu paṇidhāya caṅkamati… paṇidhāya tiṭṭhati… paṇidhāya nisīdati… paṇidhāya seyyaṃ kappeti – ‘‘evaṃ maṃ jano sambhāvessatī’’ti. Taṃ jano sambhāvesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa. Na ca, bhikkhave, paṇidhāya seyyā kappetabbā. Yo kappeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññatarassa bhikkhuno uttarimanussadhammaṃ ullapati. Sopi evamāha – ‘‘mayhampi, āvuso, saṃyojanā pahīnā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

224. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu rahogato uttarimanussadhammaṃ ullapati. Paracittavidū bhikkhu taṃ bhikkhuṃ apasādesi – ‘‘mā, āvuso, evarūpaṃ abhaṇi. Nattheso tuyha’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu rahogato uttarimanussadhammaṃ ullapati. Devatā taṃ bhikkhuṃ apasādesi – ‘‘mā, bhante, evarūpaṃ abhaṇi. Nattheso tuyha’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññataraṃ upāsakaṃ etadavoca – ‘‘yo, āvuso, tuyhaṃ vihāre vasati so bhikkhu arahā’’ti. So ca tassa vihāre vasati. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Ullapanādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññataraṃ upāsakaṃ etadavoca – ‘‘yaṃ tvaṃ, āvuso, upaṭṭhesi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena so bhikkhu arahā’’ti. So ca taṃ upaṭṭheti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Ullapanādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

225. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘atthāyasmato uttarimanussadhammo’’ti? ‘‘Nāvuso, dukkaraṃ aññaṃ byākātu’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi – ‘‘ye kho te bhagavato sāvakā te evaṃ vadeyyuṃ. Ahañcamhi na bhagavato sāvako. Kacci nu kho ahaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Anullapanādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘atthāyasmato uttarimanussadhammo’’ti? ‘‘Ārādhanīyo kho, āvuso, dhammo āraddhavīriyenā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘mā kho, āvuso, bhāyī’’ti. Nāhaṃ, āvuso, maccuno bhāyāmī’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘mā kho, āvuso, bhāyī’’ti. ‘‘Yo nūnāvuso, vippaṭisārī assa so bhāyeyyā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘atthāyasmato uttarimanussadhammo’’ti? ‘‘Ārādhanīyo kho, āvuso, dhammo sammāpayuttenā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘atthāyasmato uttarimanussadhammo’’ti? ‘‘Ārādhanīyo kho, āvuso, dhammo āraddhavīriyenā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘atthāyasmato uttarimanussadhammo’’ti? ‘‘Ārādhanīyo kho, āvuso, dhammo yuttayogenā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘kaccāvuso, khamanīyaṃ, kacci yāpanīya’’nti? ‘‘Nāvuso, sakkā yena vā tena vā adhivāsetu’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu gilāno hoti. Taṃ bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘kaccāvuso khamanīyaṃ, kacci yāpanīya’’nti? ‘‘Nāvuso, sakkā puthujjanena adhivāsetu’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Ullapanādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, pārājikassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

226. Tena kho pana samayena aññataro brāhmaṇo bhikkhū nimantetvā etadavoca – ‘‘āyantu, bhonto arahanto’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi – ‘‘mayañcamha na arahanto [anarahanto (sī.)]. Ayañca brāhmaṇo amhe arahantavādena samudācarati. Kathaṃ nu kho amhehi paṭipajjitabba’’nti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, pasādabhaññe’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro brāhmaṇo bhikkhū nimantetvā etadavoca – ‘‘nisīdantu, bhonto arahanto’’ti… ‘‘bhuñjantu, bhonto arahanto’’ti… ‘‘tappentu, bhonto arahanto’’ti… ‘‘gacchantu, bhonto arahanto’’ti. Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi – ‘‘mayañcamha na arahanto. Ayañca brāhmaṇo amhe arahantavādena samudācarati. Kathaṃ nu kho amhehi paṭipajjitabba’’nti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, pasādabhaññe’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññatarassa bhikkhuno uttarimanussadhammaṃ ullapati. Sopi evamāha – ‘‘mayhampi, āvuso, āsavā pahīnā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññatarassa bhikkhuno uttarimanussadhammaṃ ullapati. Sopi evamāha – ‘‘mayhampi, āvuso, ete dhammā saṃvijjantī’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu aññatarassa bhikkhuno uttarimanussadhammaṃ ullapati. Sopi evamāha – ‘‘ahampāvuso, tesu dhammesu sandissāmī’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

Tena kho pana samayena aññataraṃ bhikkhuṃ ñātakā etadavocuṃ – ‘‘ehi, bhante, agāraṃ ajjhāvasā’’ti. ‘‘Abhabbo kho, āvuso, mādiso agāraṃ ajjhāvasitu’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

227. Tena kho pana samayena aññataraṃ bhikkhuṃ ñātakā etadavocuṃ – ‘‘ehi, bhante, kāme paribhuñjā’’ti. ‘‘Āvaṭā me, āvuso, kāmā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataraṃ bhikkhuṃ ñātakā etadavocuṃ – ‘‘abhiramasi, bhante’’ti? ‘‘Abhirato ahaṃ, āvuso, paramāya abhiratiyā’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi. ‘‘Ye kho te bhagavato sāvakā te evaṃ vadeyyuṃ! Ahañcamhi na bhagavato sāvako. Kacci nu kho ahaṃ pārājikaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Anullapanādhippāyo ahaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, anullapanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū katikaṃ katvā aññatarasmiṃ āvāse vassaṃ upagacchiṃsu – ‘‘yo imamhā āvāsā paṭhamaṃ pakkamissati taṃ mayaṃ arahāti jānissāmā’’ti. Aññataro bhikkhu – ‘‘maṃ arahāti jānantū’’ti, tamhā āvāsā paṭhamaṃ pakkāmi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno pārājika’’nti.

228. [imāni vatthuni saṃ. ni. 2.202 āgatāni] Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca lakkhaṇo āyasmā ca mahāmoggallāno gijjhakūṭe pabbate viharanti. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya yenāyasmā lakkhaṇo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ lakkhaṇaṃ etadavoca – ‘‘āyāmāvuso lakkhaṇa, rājagahaṃ piṇḍāya pavisissāmā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā lakkhaṇo āyasmato mahāmoggallānassa paccassosi. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno gijjhakūṭā pabbatā orohanto aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi. Atha kho āyasmā lakkhaṇo āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, āvuso moggallāna, hetu ko paccayo sitassa pātukammāyā’’ti? ‘‘Akālo kho, āvuso lakkhaṇa, etassa pañhassa [pañhassa byākaraṇāya (syā.)]. Bhagavato maṃ santike etaṃ pañhaṃ pucchāti. Atha kho āyasmā ca lakkhaṇo āyasmā ca mahāmoggallāno rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā lakkhaṇo āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘idhāyasmā mahāmoggallāno gijjhakūṭā pabbatā orohanto aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi. Ko nu kho, āvuso moggallāna, hetu ko paccayo sitassa pātukammāyā’’ti? ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ aṭṭhikasaṅkhalikaṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā phāsuḷantarikāhi vituḍenti [vitudenti vitacchenti virājenti (syā.)]. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti. Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, evarūpopi nāma satto bhavissati! Evarūpopi nāma yakkho bhavissati! Evarūpopi nāma attabhāvappaṭilābho bhavissatī’’’ti! Bhikkhū ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘uttarimanussadhammaṃ āyasmā mahāmoggallāno ullapatī’’ti. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘cakkhubhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti.

Ñāṇabhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti. Yatra hi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissati. Pubbeva me so, bhikkhave, satto diṭṭho ahosi. Api cāhaṃ na byākāsiṃ. Ahañcetaṃ byākareyyaṃ pare ca me na saddaheyyuṃ. Ye me na saddaheyyuṃ tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe goghātako ahosi. So tassa kammassa vipākena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena evarūpaṃ attabhāvappaṭilābhaṃ paṭisaṃvedeti. Saccaṃ, bhikkhave, moggallāno āha. Anāpatti, bhikkhave, moggallānassā''ti.

229. ''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ maṃsapesiṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti vibhajjenti [vitudenti vitacchenti virājenti (syā.)]. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe goghātako ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ maṃsapiṇḍaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti vibhajjenti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe sākuṇiko ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ nicchaviṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti vibhajjenti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe orabbhiko ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ asilomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa te asī uppatitvā uppatitvā tasseva kāye nipatanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe sūkariko ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ sattilomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa tā sattiyo uppatitvā uppatitvā tasseva kāye nipatanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe māgaviko ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ usulomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa te usū uppatitvā uppatitvā tasseva kāye nipatanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe kāraṇiko ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ sūcilomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa tā sūciyo uppatitvā uppatitvā tasseva kāye nipatanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe sārathiko ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ sūcilomaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa tā sūciyo sīse pavisitvā mukhato nikkhamanti; mukhe pavisitvā urato nikkhamanti; ure pavisitvā udarato nikkhamanti; udare pavisitvā ūrūhi nikkhamanti; ūrūsu pavisitvā jaṅghāhi nikkhamanti; jaṅghāsu pavisitvā pādehi nikkhamanti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe sūcako ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ kumbhaṇḍaṃ purisaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. So gacchantopi teva aṇḍe khandhe āropetvā gacchati, nisīdantopi tesveva aṇḍesu nisīdati. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti vibhajjenti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe gāmakūṭo ahosi…pe….

''Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ purisaṃ gūthakūpe sasīsakaṃ nimuggaṃ…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe pāradāriko ahosi…pe….

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ purisaṃ gūthakūpe sasīsakaṃ nimuggaṃ ubhohi hatthehi gūthaṃ khādantaṃ…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe duṭṭhabrāhmaṇo ahosi. So kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane bhikkhusaṅghaṃ bhattena nimantetvā doṇiyo [doṇiyo (itipi)] gūthassa pūrāpetvā kālaṃ ārocāpetvā etadavoca – ‘ato [ito (syā.) aho (itipi)], bhonto, yāvadatthaṃ bhuñjantu ceva harantu cā’’’ti…pe….

230. ‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ nicchaviṃ itthiṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti vibhajjenti. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… esā, bhikkhave, itthī imasmiṃyeva rājagahe aticārinī ahosi…pe….

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ itthiṃ duggandhaṃ maṅguliṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti vibhajjenti. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… esā, bhikkhave, itthī imasmiṃyeva rājagahe ikkhaṇikā ahosi…pe….

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ itthiṃ uppakkaṃ okiliniṃ okiriniṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… esā, bhikkhave, itthī kāliṅgassa rañño aggamahesī ahosi. Sā issāpakatā sapattiṃ aṅgārakaṭāhena okiri…pe….

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ asīsakaṃ kabandhaṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa ure akkhīni ceva honti mukhañca. Tamenaṃ gijjhāpi kākāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitacchenti vibhajjenti. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, satto imasmiṃyeva rājagahe hāriko nāma coraghātako ahosi…pe….

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ bhikkhuṃ vehāsaṃ gacchantaṃ. Tassa saṅghāṭipi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā, pattopi āditto sampajjalito sajotibhūto, kāyabandhanampi ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ, kāyopi āditto sampajjalito sajotibhūto. So sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti…pe… eso, bhikkhave, bhikkhu kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane pāpabhikkhu ahosi…pe….

‘‘Idhāhaṃ, āvuso, gijjhakūṭā pabbatā orohanto addasaṃ bhikkhuniṃ… addasaṃ sikkhamānaṃ… addasaṃ sāmaṇeraṃ… addasaṃ sāmaṇeriṃ vehāsaṃ gacchantiṃ. Tassā saṅghāṭipi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā, pattopi āditto sampajjalito sajotibhūto, kāyabandhanampi ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ, kāyopi āditto sampajjalito sajotibhūto. Sā sudaṃ aṭṭassaraṃ karoti. Tassa mayhaṃ, āvuso, etadahosi – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, evarūpopi nāma satto bhavissati! Evarūpopi nāma yakkho bhavissati! Evarūpopi nāma attabhāvappaṭilābho bhavissatī’’’ti! Bhikkhū ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘uttarimanussadhammaṃ āyasmā mahāmoggallāno ullapatī’’ti.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘cakkhubhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti. Ñāṇabhūtā vata, bhikkhave, sāvakā viharanti. Yatra hi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissati! Pubbeva me sā, bhikkhave, sāmaṇerī diṭṭhā ahosi. Api cāhaṃ na byākāsiṃ. Ahañcetaṃ byākareyyaṃ pare ca me na saddaheyyuṃ. Ye me na saddaheyyuṃ tesaṃ taṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Esā, bhikkhave, sāmaṇerī kassapassa sammāsambuddhassa pāvacane pāpasāmaṇerī ahosi. Sā tassa kammassa vipākena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena evarūpaṃ attabhāvappaṭilābhaṃ paṭisaṃvedeti. Saccaṃ, bhikkhave, moggallāno āha. Anāpatti, bhikkhave, moggallānassā’’ti.

231. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno bhikkhū āmantesi – ‘‘yatāyaṃ, āvuso, tapodā sandati so daho acchodako sītodako sātodako setako suppatittho ramaṇīyo pahūtamacchakacchapo cakkamattāni ca padumāni pupphantī’’ti. Bhikkhū ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā mahāmoggallāno evaṃ vakkhati – ‘yatāyaṃ, āvuso, tapodā sandati so daho acchodako sītodako sātodako setako suppatittho ramaṇīyo pahūtamacchakacchapo cakkamattāni ca padumāni pupphantī’ti.

Atha ca panāyaṃ tapodā kuthitā sandati. Uttarimanussadhammaṃ āyasmā mahāmoggallāno ullapatī’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Yatāyaṃ, bhikkhave, tapodā sandati so daho acchodako sītodako sātodako setako suppatittho ramaṇīyo pahūtamacchakacchapo cakkamattāni ca padumāni pupphanti. Api cāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchati. Tenāyaṃ tapodā kuthitā sandati. Saccaṃ, bhikkhave, moggallāno āha. Anāpatti, bhikkhave, moggallānassā’’ti.

Tena kho pana samayena rājā māgadho seniyo bimbisāro licchavīhi saddhiṃ saṅgāmento pabhaggo ahosi. Atha rājā pacchā senaṃ saṅkaḍḍhitvā licchavayo parājesi. Saṅgāme ca nandi carati – ‘‘raññā licchavī pabhaggā’’ti. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno bhikkhū āmantesi – ‘‘rājā, āvuso, licchavīhi pabhaggo’’ti. Bhikkhū ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā mahāmoggallāno evaṃ vakkhati – ‘rājā, āvuso, licchavīhi pabhaggo’ti! Saṅgāme ca nandiṃ carati – ‘raññā licchavī pabhaggā’ti! Uttarimanussadhammaṃ āyasmā mahāmoggallāno ullapatī’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Paṭhamaṃ, bhikkhave, rājā licchavīhi pabhaggo. Atha rājā pacchā senaṃ saṅkaḍḍhitvā licchavayo parājesi. Saccaṃ, bhikkhave, moggallāno āha. Anāpatti, bhikkhave, moggallānassā’’ti.

232. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno bhikkhū āmantesi – ‘‘idhāhaṃ, āvuso, sappinikāya nadiyā tīre āneñjaṃ samādhiṃ samāpanno nāgānaṃ ogayha uttarantānaṃ koñcaṃ karontānaṃ saddaṃ assosi’’nti. Bhikkhū ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā mahāmoggallāno āneñjaṃ samādhiṃ samāpanno saddaṃ sossati! Uttarimanussadhammaṃ āyasmā mahāmoggallāno ullapatī’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Attheso, bhikkhave, samādhi so ca kho aparisuddho. Saccaṃ, bhikkhave, moggallāno āha. Anāpatti, bhikkhave, moggallānassā’’ti.

Atha kho āyasmā sobhito bhikkhū āmantesi – ‘‘ahaṃ, āvuso, pañca kappasatāni anussarāmī’’ti. Bhikkhū ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā sobhito evaṃ vakkhati – ‘ahaṃ, āvuso, pañca kappasatāni anussarāmī’ti! Uttarimanussadhammaṃ āyasmā sobhito ullapatī’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Atthesā, bhikkhave, sobhitassa. Sā ca kho ekāyeva jāti. Saccaṃ, bhikkhave, sobhito āha. Anāpatti, bhikkhave, sobhitassāti.

Catutthapārājikaṃ samattaṃ.

233. Uddiṭṭhā kho āyasmanto cattāro pārājikā dhammā, yesaṃ bhikkhu aññataraṃ vā aññataraṃ vā āpajjitvā na labhati bhikkhūhi saddhiṃ saṃvāsaṃ, yathā pure tathā pacchā, pārājiko hoti asaṃvāso. Tatthāyasmante pucchāmi – ‘‘kaccittha parisuddhā’’? Dutiyampi pucchāmi – ‘‘kaccittha parisuddhā’’? Tatiyampi pucchāmi – ‘‘kaccittha parisuddhā’’? Parisuddhetthāyasmanto, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmīti.

Pārājikaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Methunādinnādānañca, manussaviggahuttari;
Pārājikāni cattāri, chejjavatthū asaṃsayāti.

Pārājikakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ

1. Sukkavissaṭṭhisikkhāpadaṃ

Ime kho panāyasmanto terasa saṅghādisesā

Dhammā uddesaṃ āgacchanti.

234. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā seyyasako anabhirato brahmacariyaṃ carati. So tena kiso hoti lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto. Addasa kho āyasmā udāyī āyasmantaṃ seyyasakaṃ kisaṃ lūkhaṃ dubbaṇṇaṃ uppaṇḍuppaṇḍukajātaṃ dhamanisanthatagattaṃ. Disvāna āyasmantaṃ seyyasakaṃ etadavoca – ‘‘kissa tvaṃ, āvuso seyyasaka, kiso lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto? Kacci no tvaṃ, āvuso seyyasaka, anabhirato brahmacariyaṃ carasī’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Tena hi tvaṃ, āvuso seyyasaka, yāvadatthaṃ bhuñja yāvadatthaṃ supa yāvadatthaṃ nhāya. Yāvadatthaṃ bhuñjitvā yāvadatthaṃ supitvā yāvadatthaṃ nhāyitvā yadā te anabhirati uppajjati rāgo cittaṃ anuddhaṃseti tadā hatthena upakkamitvā asuciṃ mocehī’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, kappati evarūpaṃ kātu’’nti? ‘‘Āma, āvuso. Ahampi evaṃ karomī’’ti.

Atha kho āyasmā seyyasako yāvadatthaṃ bhuñji yāvadatthaṃ supi yāvadatthaṃ nhāyi. Yāvadatthaṃ bhuñjitvā yāvadatthaṃ supitvā yāvadatthaṃ nhāyitvā yadā anabhirati uppajjati rāgo cittaṃ anuddhaṃseti tadā hatthena upakkamitvā asuciṃ mocesi. Atha kho āyasmā seyyasako aparena samayena vaṇṇavā ahosi pīṇindriyo pasannamukhavaṇṇo vippasannachavivaṇṇo. Atha kho āyasmato seyyasakassa sahāyakā bhikkhū āyasmantaṃ seyyasakaṃ etadavocuṃ – ‘‘pubbe kho tvaṃ, āvuso seyyasaka, kiso ahosi lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto. So dāni tvaṃ etarahi vaṇṇavā pīṇindriyo pasannamukhavaṇṇo vippasannachavivaṇṇo. Kiṃ nu kho tvaṃ, āvuso seyyasaka, bhesajjaṃ karosī’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, āvuso, bhesajjaṃ karomi. Apicāhaṃ yāvadatthaṃ bhuñjāmi yāvadatthaṃ supāmi yāvadatthaṃ nhāyāmi. Yāvadatthaṃ bhuñjitvā yāvadatthaṃ supitvā yāvadatthaṃ nhāyitvā yadā me anabhirati uppajjati rāgo cittaṃ anuddhaṃseti tadā hatthena upakkamitvā asuciṃ mocemī’’ti. ‘‘Kiṃ pana tvaṃ, āvuso seyyasaka, yeneva hatthena saddhādeyyaṃ bhuñjasi teneva hatthena upakkamitvā asuciṃ mocesī’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā seyyasako hatthena upakkamitvā asuciṃ mocessatī’’ti!

Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ seyyasakaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ seyyasakaṃ paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, seyyasaka, hatthena upakkamitvā asuciṃ mocesī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ, moghapurisa, ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, hatthena upakkamitvā asuciṃ mocessasi! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena virāgāya dhammo desito no sarāgāya, visaññogāya dhammo desito no saññogāya, anupādānāya dhammo desito no saupādānāya! Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, mayā virāgāya dhamme desite sarāgāya cetessasi, visaññogāya dhamme desite saññogāya cetessasi, anupādānāya dhamme desite saupādānāya cetessasi! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena rāgavirāgāya dhammo desito, madanimmadanāya pipāsavinayāya ālayasamugghātāya vaṭṭupacchedāya taṇhakkhayāya virāgāya nirodhāya nibbānāya dhammo desito? Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena kāmānaṃ pahānaṃ akkhātaṃ, kāmasaññānaṃ pariññā akkhātā, kāmapipāsānaṃ paṭivinayo akkhāto, kāmavitakkānaṃ samugghāto akkhāto, kāmapariḷāhānaṃ vūpasamo akkhāto? Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya, pasannānaṃ vā bhiyyobhāvāya. Atha khvetaṃ, moghapurisa, appasannānañceva appasādāya, pasannānañca ekaccānaṃ aññathattāyā’’ti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ seyyasakaṃ anekapariyāyena vigarahitvā dubbharatāya…pe… ‘‘evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

‘‘Sañcetanikā sukkavissaṭṭhi [visaṭṭhi (sī. syā.)] **saṅghādiseso’’**ti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

235. Tena kho pana samayena bhikkhū paṇītabhojanāni bhuñjitvā muṭṭhassatī asampajānā niddaṃ okkamanti. Tesaṃ muṭṭhassatīnaṃ asampajānānaṃ niddaṃ okkamantānaṃ supinantena asuci muccati.

Tesaṃ kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ – ‘sañcetanikā sukkavissaṭṭhi saṅghādiseso’ti. Amhākañca supinantena asuci muccati. Atthi cettha cetanā labbhati. Kacci nu kho mayaṃ saṅghādisesaṃ āpattiṃ āpannā’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Atthesā, bhikkhave, cetanā; sā ca kho abbohārikāti. Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

236. **‘‘Sañcetanikā sukkavissaṭṭhi aññatra supinantā saṅghādiseso’’**ti.

237. **Sañcetanikā**ti jānanto sañjānanto cecca abhivitaritvā vītikkamo.

Sukkanti dasa sukkāni – nīlaṃ pītakaṃ lohitakaṃ odātaṃ takkavaṇṇaṃ dakavaṇṇaṃ telavaṇṇaṃ khīravaṇṇaṃ dadhivaṇṇaṃ sappivaṇṇaṃ.

Vissaṭṭhīti ṭhānato cāvanā vuccati vissaṭṭhīti.

Aññatra supinantāti ṭhapetvā supinantaṃ.

Saṅghādisesoti saṅghova tassā āpattiyā parivāsaṃ deti, mūlāya paṭikassati, mānattaṃ deti, abbheti; na sambahulā, na ekapuggalo. Tena vuccati – ‘‘saṅghādiseso’’ti. Tasseva āpattinikāyassa nāmakammaṃ adhivacanaṃ. Tenapi vuccati – ‘‘saṅghādiseso’’ti.

Ajjhattarūpe moceti, bahiddhārūpe moceti, ajjhattabahiddhārūpe moceti, ākāse kaṭiṃ kampento moceti; rāgūpatthambhe moceti, vaccūpatthambhe moceti, passāvūpatthambhe moceti, vātūpatthambhe moceti, uccāliṅgapāṇakadaṭṭhūpatthambhe moceti; ārogyatthāya moceti, sukhatthāya moceti, bhesajjatthāya moceti, dānatthāya moceti, puññatthāya moceti, yaññatthāya moceti, saggatthāya moceti, bījatthāya moceti, vīmaṃsatthāya moceti, davatthāya moceti; nīlaṃ moceti, pītakaṃ moceti, lohitakaṃ moceti, odātaṃ moceti, takkavaṇṇaṃ moceti, dakavaṇṇaṃ moceti, telavaṇṇaṃ moceti, khīravaṇṇaṃ moceti, dadhivaṇṇaṃ moceti, sappivaṇṇaṃ moceti.

238. **Ajjhattarūpe**ti ajjhattaṃ upādinne [upādiṇṇe (sī. ka.)] rūpe.

Bahiddhārūpeti bahiddhā upādinne vā anupādinne vā.

Ajjhattabahiddhārūpeti tadubhaye.

Ākāse kaṭiṃ kampentoti ākāse vāyamantassa aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti.

Rāgūpatthambheti rāgena pīḷitassa aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti.

Vaccūpatthambheti vaccena pīḷitassa aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti.

Passāvūpatthambheti passāvena pīḷitassa aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti.

Vātūpatthambheti vātena pīḷitassa aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti.

Uccāliṅgapāṇakadaṭṭhūpatthambheti uccāliṅgapāṇakadaṭṭhena aṅgajātaṃ kammaniyaṃ hoti.

239. **Ārogyatthāyā**ti arogo bhavissāmi.

Sukhatthāyāti sukhaṃ vedanaṃ uppādessāmi.

Bhesajjatthāyāti bhesajjaṃ bhavissati.

Dānatthāyāti dānaṃ dassāmi.

Puññatthāyāti puññaṃ bhavissati.

Yaññatthāyāti yaññaṃ yajissāmi.

Saggatthāyāti saggaṃ gamissāmi.

Bījatthāyāti bījaṃ bhavissati.

Vīmaṃsatthāyāti nīlaṃ bhavissati, pītakaṃ bhavissati, lohitakaṃ bhavissati, odātaṃ bhavissati, takkavaṇṇaṃ bhavissati, dakavaṇṇaṃ bhavissati, telavaṇṇaṃ bhavissati, khīravaṇṇaṃ bhavissati, dadhivaṇṇaṃ bhavissati, sappivaṇṇaṃ bhavissatīti.

Davatthāyāti khiḍḍādhippāyo.

240. Ajjhattarūpe ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Bahiddhārūpe ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ajjhattabahiddhārūpe ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ākāse kaṭiṃ kampento ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Rāgūpatthambhe ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Vaccūpatthambhe ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Passāvūpatthambhe ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Vātūpatthambhe ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Uccāliṅgapāṇakadaṭṭhūpatthambhe ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ārogyatthāya ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sukhatthāya…pe… bhesajjatthāya… dānatthāya… puññatthāya… yaññatthāya… saggatthāya… bījatthāya… vīmaṃsatthāya… davatthāya ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Nīlaṃ ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Pītakaṃ… lohitakaṃ… odātaṃ… takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ… sappivaṇṇaṃ ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Suddhikaṃ niṭṭhitaṃ.

Ārogyatthañca sukhatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ārogyatthañca bhesajjatthañca…pe… ārogyatthañca dānatthañca… ārogyatthañca puññatthañca… ārogyatthañca yaññatthañca… ārogyatthañca saggatthañca… ārogyatthañca bījatthañca… ārogyatthañca vīmaṃsatthañca… ārogyatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakassa khaṇḍacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

241. Sukhatthañca bhesajjatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sukhatthañca dānatthañca…pe… sukhatthañca puññatthañca… sukhatthañca yaññatthañca… sukhatthañca saggatthañca… sukhatthañca bījatthañca… sukhatthañca vīmaṃsatthañca… sukhatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sukhatthañca ārogyatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

242. Bhesajjatthañca dānatthañca…pe… bhesajjatthañca puññatthañca… bhesajjatthañca yaññatthañca… bhesajjatthañca saggatthañca… bhesajjatthañca bījatthañca… bhesajjatthañca vīmaṃsatthañca… bhesajjatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Bhesajjatthañca ārogyatthañca…pe… bhesajjatthañca sukhatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dānatthañca puññatthañca…pe… dānatthañca yaññatthañca… dānatthañca saggatthañca… dānatthañca bījatthañca… dānatthañca vīmaṃsatthañca… dānatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dānatthañca ārogyatthañca…pe… dānatthañca sukhatthañca… dānatthañca bhesajjatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Puññatthañca yaññatthañca…pe… puññatthañca saggatthañca… puññatthañca bījatthañca… puññatthañca vīmaṃsatthañca… puññatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Puññatthañca ārogyatthañca…pe… puññatthañca sukhatthañca… puññatthañca bhesajjatthañca… puññatthañca dānatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Yaññatthañca saggatthañca…pe… yaññatthañca bījatthañca… yaññatthañca vīmaṃsatthañca … yaññatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Yaññatthañca ārogyatthañca…pe… yaññatthañca sukhatthañca… yaññatthañca bhesajjatthañca… yaññatthañca dānatthañca… yaññatthañca puññatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Saggatthañca bījatthañca…pe… saggatthañca vīmaṃsatthañca… saggatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Saggatthañca ārogyatthañca…pe… saggatthañca sukhatthañca… saggatthañca bhesajjatthañca… saggatthañca dānatthañca… saggatthañca puññatthañca… saggatthañca yaññatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Bījatthañca vīmaṃsatthañca…pe… bījatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti

saṅghādisesassa.

Bījatthañca ārogyatthañca…pe… bījatthañca sukhatthañca… bījatthañca bhesajjatthañca… bījatthañca dānatthañca… bījatthañca puññatthañca… bījatthañca yaññatthañca… bījatthañca saggatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Vīmaṃsatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Vīmaṃsatthañca ārogyatthañca…pe… vīmaṃsatthañca sukhatthañca… vīmaṃsatthañca bhesajjatthañca… vīmaṃsatthañca dānatthañca… vīmaṃsatthañca puññatthañca… vīmaṃsatthañca yaññatthañca… vīmaṃsatthañca saggatthañca… vīmaṃsatthañca bījatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Davatthañca ārogyatthañca…pe… davatthañca sukhatthañca… davatthañca bhesajjatthañca… davatthañca dānatthañca… davatthañca puññatthañca… davatthañca yaññatthañca… davatthañca saggatthañca… davatthañca bījatthañca… davatthañca vīmaṃsatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakassa baddhacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Ārogyatthañca sukhatthañca bhesajjatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa… pe… ārogyatthañca sukhatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dumūlakassa khaṇḍacakkaṃ.

Sukhatthañca bhesajjatthañca dānatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa…pe… sukhatthañca bhesajjatthañca davatthañca…pe… sukhatthañca bhesajjatthañca ārogyatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dumūlakassa baddhacakkaṃ saṃkhittaṃ.

Vīmaṃsatthañca davatthañca ārogyatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa. Vīmaṃsatthañca davatthañca bījatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dumūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Timūlakampi catumūlakampi pañcamūlakampi chamūlakampi sattamūlakampi aṭṭhamūlakampi navamūlakampi evameva vitthāretabbaṃ.

Idaṃ sabbamūlakaṃ.

243. Ārogyatthañca sukhatthañca bhesajjatthañca dānatthañca puññatthañca yaññatthañca saggatthañca bījatthañca vīmaṃsatthañca davatthañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sabbamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

244. Nīlañca pītakañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Nīlañca lohitakañca…pe… nīlañca odātañca… nīlañca takkavaṇṇañca… nīlañca dakavaṇṇañca… nīlañca telavaṇṇañca… nīlañca khīravaṇṇañca… nīlañca dadhivaṇṇañca… nīlañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccatti, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakassa khaṇḍacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

245. Pītakañca lohitakañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Pītakañca odātañca…pe… pītakañca takkavaṇṇañca… pītakañca dakavaṇṇañca… pītakañca telavaṇṇañca… pītakañca khīravaṇṇañca… pītakañca dadhivaṇṇañca… pītakañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Pītakañca nīlañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakassa baddhacakkaṃ.

246. Lohitakañca odātañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Lohitakañca takkavaṇṇañca…pe… lohitakañca dakavaṇṇañca… lohitakañca telavaṇṇañca… lohitakañca khīravaṇṇañca… lohitakañca dadhivaṇṇañca… lohitakañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Lohitakañca nīlañca…pe… lohitakañca pītakañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Odātañca takkavaṇṇañca…pe… odātañca dakavaṇṇañca… odātañca telavaṇṇañca… odātañca khīravaṇṇañca… odātañca dadhivaṇṇañca… odātañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Odātañca nīlañca…pe… odātañca pītakañca… odātañca lohitakañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Takkavaṇṇañca dakavaṇṇañca…pe… takkavaṇṇañca telavaṇṇañca… takkavaṇṇañca khīravaṇṇañca… takkavaṇṇañca dadhivaṇṇañca… takkavaṇṇañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Takkavaṇṇañca nīlañca…pe… takkavaṇṇañca pītakañca… takkavaṇṇañca lohitakañca… takkavaṇṇañca odātañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dakavaṇṇañca telavaṇṇañca…pe… dakavaṇṇañca khīravaṇṇañca… dakavaṇṇañca dadhivaṇṇañca… dakavaṇṇañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dakavaṇṇañca nīlañca…pe… dakavaṇṇañca pītakañca… dakavaṇṇañca lohitakañca… dakavaṇṇañca odātañca… dakavaṇṇañca takkavaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Telavaṇṇañca khīravaṇṇañca…pe… telavaṇṇañca dadhivaṇṇañca… telavaṇṇañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Telavaṇṇañca nīlañca…pe… telavaṇṇañca pītakañca… telavaṇṇañca lohitakañca… telavaṇṇañca odātañca… telavaṇṇañca takkavaṇṇañca… telavaṇṇañca dakavaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Khīravaṇṇañca dadhivaṇṇañca…pe… khīravaṇṇañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Khīravaṇṇañca nīlañca…pe… khīravaṇṇañca pītakañca… khīravaṇṇañca lohitakañca… khīravaṇṇañca odātañca… khīravaṇṇañca takkavaṇṇañca… khīravaṇṇañca dakavaṇṇañca… khīravaṇṇañca telavaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dadhivaṇṇañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dadhivaṇṇañca nīlañca…pe… dadhivaṇṇañca pītakañca… dadhivaṇṇañca lohitakañca… dadhivaṇṇañca odātañca… dadhivaṇṇañca takkavaṇṇañca… dadhivaṇṇañca dakavaṇṇañca… dadhivaṇṇañca telavaṇṇañca… dadhivaṇṇañca khīravaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sappivaṇṇañca nīlañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sappivaṇṇañca pītakañca…pe… sappivaṇṇañca lohitakañca… sappivaṇṇañca odātañca… sappivaṇṇañca takkavaṇṇañca… sappivaṇṇañca dakavaṇṇañca… sappivaṇṇañca telavaṇṇañca… sappivaṇṇañca khīravaṇṇañca … sappivaṇṇañca dadhivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakassa baddhacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Nīlañca pītakañca lohitakañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa…pe… nīlañca pītakañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dumūlakassa khaṇḍacakkaṃ.

Pītakañca lohitakañca odātañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa…pe… pītakañca lohitakañca sappivaṇṇañca…pe… pītakañca lohitakañca nīlañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dumūlakassa baddhacakkaṃ saṃkhittaṃ.

Dadhivaṇṇañca sappivaṇṇañca nīlañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa…pe… dadhivaṇṇañca sappivaṇṇañca khīravaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dumūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Timūlakampi catumūlakampi pañcamūlakampi chamūlakampi sattamūlakampi aṭṭhamūlakampi navamūlakampi evameva vitthāretabbaṃ.

Idaṃ sabbamūlakaṃ.

247. Nīlañca pītakañca lohitakañca odātañca takkavaṇṇañca dakavaṇṇañca telavaṇṇañca khīravaṇṇañca dadhivaṇṇañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sabbamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

248. Ārogyatthañca nīlañca [ārogyatthaṃ nīlaṃ (?)] ceteti upakkamati muccati, āpatti

saṅghādisesassa.

Ārogyatthañca sukhatthañca nīlañca pītakañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ārogyatthañca sukhatthañca bhesajjatthañca nīlañca pītakañca lohitakañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ubhato vaḍḍhakaṃ evameva vaḍḍhetabbaṃ.

Ārogyatthañca sukhatthañca bhesajjatthañca dānatthañca puññatthañca yaññatthañca saggatthañca bījatthañca vīmaṃsatthañca davatthañca nīlañca pītakañca lohitakañca odātañca takkavaṇṇañca dakavaṇṇañca telavaṇṇañca khīravaṇṇañca dadhivaṇṇañca sappivaṇṇañca ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Missakacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

249. Nīlaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati pītakaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Nīlaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati lohitakaṃ…pe… odātaṃ … takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ… sappivaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

250. Pītakaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati lohitakaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Pītakaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati odātaṃ…pe… takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ… sappivaṇṇaṃ… nīlaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkamūlaṃ saṃkhittaṃ.

251. Sappivaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati nīlaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sappivaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati pītakaṃ…pe… lohitakaṃ… odātaṃ … takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Kucchicakkaṃ niṭṭhitaṃ.

252. Pītakaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati nīlaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Lohitakaṃ…pe… odātaṃ… takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ… sappivaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati nīlaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa paṭhamaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

253. Lohitakaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati pītakaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Odātaṃ…pe… takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ

… Dadhivaṇṇaṃ… sappivaṇṇaṃ… nīlaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati pītakaṃ muccati, āpatti

saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa dutiyaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

254. Odātaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati lohitakaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Takkavaṇṇaṃ…pe… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ…

Sappivaṇṇaṃ… nīlaṃ … pītakaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati lohitakaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa tatiyaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

255. Takkavaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati odātaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dakavaṇṇaṃ…pe… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ… sappivaṇṇaṃ… nīlaṃ… pītakaṃ… lohitakaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati odātaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa catutthaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

256. Dakavaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati takkavaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Telavaṇṇaṃ …pe… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ… sappivaṇṇaṃ… nīla…

Pītakaṃ… lohitakaṃ… odātaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati takkavaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa pañcamaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

257. Telavaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati dakavaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Khīravaṇṇaṃ…pe… dadhivaṇṇaṃ… sappivaṇṇaṃ… nīlaṃ … pītakaṃ… lohitakaṃ…

Odātaṃ… takkavaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati dakavaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa chaṭṭhaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

258. Khīravaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati telavaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Dadhivaṇṇaṃ…pe… sappivaṇṇaṃ… nīlaṃ… pītakaṃ… lohitakaṃ… odātaṃ… takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati telavaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa sattamaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

259. Dadhivaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati khīravaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Sappivaṇṇaṃ…pe… nīlaṃ… pītakaṃ… lohitakaṃ… odātaṃ… takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati khīravaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa aṭṭhamaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

260. Sappivaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati dadhivaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Nīlaṃ…pe… pītakaṃ… lohitakaṃ… odātaṃ… takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ… telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati dadhivaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa navamaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

261. Nīlaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati sappivaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Pītakaṃ …pe… lohitakaṃ… odātaṃ… takkavaṇṇaṃ… dakavaṇṇaṃ … telavaṇṇaṃ… khīravaṇṇaṃ… dadhivaṇṇaṃ mocessāmīti ceteti upakkamati sappivaṇṇaṃ muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Piṭṭhicakkassa dasamaṃ gamanaṃ niṭṭhitaṃ.

Piṭṭhicakkaṃ niṭṭhitaṃ.

262. Ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa.

Ceteti upakkamati na muccati, āpatti thullaccayassa.

Ceteti na upakkamati muccati, anāpatti.

Ceteti na upakkamati na muccati, anāpatti.

Na ceteti upakkamati muccati, anāpatti.

Na ceteti upakkamati na muccati, anāpatti.

Na ceteti na upakkamati muccati, anāpatti.

Na ceteti na upakkamati na muccati, anāpatti.

Anāpatti supinantena, namocanādhippāyassa, ummattakassa, khittacittassa, vedanāṭṭassa, ādikammikassāti.

Vinītavatthuuddānagāthā

Supinoccārapassāvo, vitakkuṇhodakena ca;
Bhesajjaṃ kaṇḍuvaṃ maggo, vatthi jantāgharupakkamo [jantaggupakkamo (sī.), jantāgharaṃ ūru (syā.)].

Sāmaṇero ca sutto ca, ūru muṭṭhinā pīḷayi;
Ākāse thambhaṃ nijjhāyi, chiddaṃ kaṭṭhena ghaṭṭayi.

Soto udañjalaṃ dhāvaṃ, pupphāvaliyaṃ pokkharaṃ;
Vālikā kaddamusseko [kaddamoseko (?)], sayanaṅguṭṭhakena cāti.

Vinītavatthu

263. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno supinantena asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ saṅghādisesaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, supinantenā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno uccāraṃ karontassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, mocanādhippāyo’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno passāvaṃ karontassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno kāmavitakkaṃ vitakkentassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, vitakkentassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno uṇhodakena nhāyantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘kiṃcitto tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, mocanādhippāyo’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa uṇhodakena nhāyantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa uṇhodakena nhāyantassa asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno aṅgajāte vaṇo hoti. Bhesajjena [tassa bhesajjena (?)] ālimpentassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno aṅgajāte vaṇo hoti. Mocanādhippāyassa [tassa mocanāmippāyassa (syā.)] bhesajjena ālimpentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno aṇḍaṃ kaṇḍuvantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa aṇḍaṃ kaṇḍuvantassa [kaṇḍūvantassa (sī.)] asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

264. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno maggaṃ gacchantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa maggaṃ gacchantassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno vatthiṃ gahetvā passāvaṃ karontassa asuci mucci.

Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa vatthiṃ gahetvā passāvaṃ karontassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno jantāghare udaravaṭṭiṃ tāpentassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa jantāghare udaravaṭṭiṃ tāpentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno jantāghare upajjhāyassa piṭṭhiparikammaṃ karontassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa jantāghare upajjhāyassa piṭṭhiparikammaṃ karontassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

265. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno ūruṃ ghaṭṭāpentassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa ūruṃ ghaṭṭāpentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu mocanādhippāyo aññataraṃ sāmaṇeraṃ etadavoca – ‘‘ehi me tvaṃ, āvuso sāmaṇera, aṅgajātaṃ gaṇhāhī’’ti. So tassa aṅgajātaṃ aggahesi. Tasseva asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu suttassa sāmaṇerassa aṅgajātaṃ aggahesi. Tasseva asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi …pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

266. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa ūrūhi aṅgajātaṃ pīḷentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa muṭṭhinā aṅgajātaṃ pīḷentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa ākāse kaṭiṃ kampentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno kāyaṃ thambhentassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa kāyaṃ thambhentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāratto mātugāmassa aṅgajātaṃ upanijjhāyi. Tassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa. Na ca, bhikkhave, sārattena mātugāmassa aṅgajātaṃ upanijjhāyitabbaṃ. Yo upanijjhāyeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

267. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa tāḷacchiddaṃ aṅgajātaṃ pavesentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa kaṭṭhena aṅgajātaṃ ghaṭṭentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno paṭisote nhāyantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa paṭisote nhāyantassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno udañjalaṃ kīḷantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa udañjalaṃ kīḷantassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno udake dhāvantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa udake dhāvantassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno pupphāvaliyaṃ [pupphāvaḷiyaṃ (syā. ka.)] kīḷantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa pupphāvaliyaṃ kīḷantassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

268. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno pokkharavane dhāvantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa pokkharavane dhāvantassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa vālikaṃ aṅgajātaṃ pavesentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa kaddamaṃ aṅgajātaṃ pavesentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno udakena aṅgajātaṃ osiñcantassa asuci mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, namocanādhippāyassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa udakena aṅgajātaṃ osiñcantassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa sayane aṅgajātaṃ ghaṭṭentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno mocanādhippāyassa aṅguṭṭhena aṅgajātaṃ ghaṭṭentassa asuci mucci…pe… asuci na mucci. Tassa kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ saṅghādisesaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Sukkavissaṭṭhisikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Kāyasaṃsaggasikkhāpadaṃ

269. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā udāyī araññe viharati. Tassāyasmato vihāro abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko, majjhegabbho, samantāpariyāgāro, supaññattaṃ mañcapīṭhaṃ bhisibimbohanaṃ, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ supaṭṭhitaṃ, pariveṇaṃ susammaṭṭhaṃ. Bahū manussā āyasmato udāyissa vihārapekkhakā āgacchanti. Aññataropi brāhmaṇo sapajāpatiko yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘icchāma mayaṃ bhoto udāyissa vihāraṃ pekkhitu’’nti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, pekkhassū’’ti, avāpuraṇaṃ [apāpuraṇaṃ (syā.)] ādāya ghaṭikaṃ ugghāṭetvā kavāṭaṃ paṇāmetvā vihāraṃ pāvisi. Sopi kho brāhmaṇo āyasmato udāyissa piṭṭhito pāvisi. Sāpi kho brāhmaṇī tassa brāhmaṇassa piṭṭhito pāvisi. Atha kho āyasmā udāyī ekacce vātapāne vivaranto ekacce vātapāne thakento gabbhaṃ anuparigantvā piṭṭhito āgantvā tassā brāhmaṇiyā aṅgamaṅgāni parāmasi. Atha kho so brāhmaṇo āyasmatā udāyinā saddhiṃ paṭisammoditvā agamāsi. Atha kho so brāhmaṇo attamano attamanavācaṃ nicchāresi – ‘‘uḷārā ime samaṇā sakyaputtiyā ye ime evarūpe araññe viharanti. Bhavampi udāyī uḷāro yo evarūpe araññe viharatī’’ti.

Evaṃ vutte sā brāhmaṇī taṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘kuto tassa uḷārattatā! Yatheva me tvaṃ aṅgamaṅgāni parāmasi evameva me samaṇo udāyī aṅgamaṅgāni parāmasī’’ti. Atha kho so brāhmaṇo ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā musāvādino. Ime hi nāma dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissanti! Natthi imesaṃ sāmaññaṃ natthi imesaṃ brahmaññaṃ, naṭṭhaṃ imesaṃ sāmaññaṃ naṭṭhaṃ imesaṃ brahmaññaṃ, kuto imesaṃ sāmaññaṃ kuto imesaṃ brahmaññaṃ, apagatā ime sāmaññā apagatā ime brahmaññā. Kathañhi nāma samaṇo udāyī mama bhariyāya aṅgamaṅgāni parāmasissati! Na hi sakkā kulitthīhi kuladhītāhi kulakumārīhi kulasuṇhāhi kuladāsīhi ārāmaṃ vā vihāraṃ vā gantuṃ. Sace [sace hi (syā.)] kulitthiyo kuladhītaro [kuladhītāyo (sī. syā.)] kulakumāriyo kulasuṇhāyo kuladāsiyo ārāmaṃ vā vihāraṃ vā gaccheyyuṃ, tāpi samaṇā sakyaputtiyā dūseyyu''nti!

Assosuṃ kho bhikkhu tassa brāhmaṇassa ujjhāyantassa khiyyantassa vipācentassa. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma āyasmā udāyī mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjissatī''ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ udāyiṃ paṭipucchi – ''saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjasī''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā – ''ananucchavikaṃ, moghapurisa, ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjissasi! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena virāgāya dhammo desito no sarāgāya…pe… kāmapariḷāhānaṃ vūpasamo akkhāto. Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

270. **''Yo pana bhikkhu otiṇṇo vipariṇatena cittena mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjeyya hatthaggāhaṃ vā veṇiggāhaṃ vā aññatarassa vā aññatarassa vā aṅgassa parāmasanaṃ, saṅghādiseso''ti**.

271. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Otiṇṇo nāma sāratto apekkhavā paṭibaddhacitto.

Vipariṇatanti rattampi cittaṃ vipariṇataṃ. Duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ. Mūḷhampi cittaṃ vipariṇataṃ. Apica, rattaṃ cittaṃ imasmiṃ atthe adhippetaṃ vipariṇatanti.

Mātugāmo nāma manussitthī, na yakkhī na petī, na tiracchānagatā. Antamaso tadahujātāpi dārikā, pageva mahattarī.

Saddhinti ekato.

Kāyasaṃsaggaṃ samāpajjeyyāti ajjhācāro vuccati.

Hattho nāma kapparaṃ upādāyaṃ yāva agganakhā.

Veṇī nāma suddhakesā vā, suttamissā vā, mālāmissā vā, hiraññamissā vā, suvaṇṇamissā vā, muttāmissā vā, maṇimissā vā.

Aṅgaṃ nāma hatthañca veṇiñca ṭhapetvā avasesaṃ aṅgaṃ nāma.

272. Āmasanā, parāmasanā, omasanā, ummasanā, olaṅghanā, ullaṅghanā, ākaḍḍhanā, patikaḍḍhanā, abhiniggaṇhanā, abhinippīḷanā, gahaṇaṃ, chupanaṃ.

Āmasanā nāma āmaṭṭhamattā.

Parāmasanā nāma itocito ca saṃcopanā.

Omasanā nāma heṭṭhā oropanā.

Ummasanā nāma uddhaṃ uccāraṇā.

Olaṅghanā nāma heṭṭhā onamanā.

Ullaṅghanā nāma uddhaṃ uccāraṇā.

Ākaḍḍhanā nāma āviñchanā [āviñjanā (sī. syā.)].

Patikaḍḍhanā nāma patippaṇāmanā.

Abhiniggaṇhanā nāma aṅgaṃ gahetvā nippīḷanā.

Abhinippīḷanā nāma kenaci saha nippīḷanā.

Gahaṇaṃ nāma gahitamattaṃ.

Chupanaṃ nāma phuṭṭhamattaṃ.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

273. Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca bhikkhu ca. Naṃ itthiyā kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati omasati ummasati olaṅgheti ullaṅgheti ākaḍḍhati patikaḍḍhati abhiniggaṇhāti abhinippīḷeti gaṇhāti chupati, āpatti saṅghādisesassa.

Itthī ca hoti vematiko sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayassa.

Itthī ca hoti paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayassa.

Itthī ca hoti purisasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayassa.

Itthī ca hoti tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayassa.

Paṇḍako ca hoti paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ paṇḍakassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayassa.

Paṇḍako ca hoti vematiko sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ paṇḍakassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa.

Paṇḍako ca hoti purisasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ paṇḍakassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa.

Paṇḍako ca hoti tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ paṇḍakassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa.

Paṇḍako ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ paṇḍakassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa.

Puriso ca hoti purisasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ purisassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa.

Puriso ca hoti vematiko…pe… puriso ca hoti tiracchānagatasaññī… puriso ca hoti itthisaññī… puriso ca hoti paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ purisassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa.

Tiracchānagato ca hoti tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ tiracchānagatassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa.

Tiracchānagato ca hoti vematiko…pe… tiracchānagato ca hoti itthisaññī… tiracchānagato ca hoti paṇḍakasaññī… tiracchānagato ca hoti. Purisasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ tiracchānagatassa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

274. Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesānaṃ.

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ vematiko sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ.

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ paṇḍakasaññī…pe… purisasaññī… tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca dvinnaṃ itthīnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ.

Dve paṇḍakā dvinnaṃ paṇḍakānaṃ paṇḍakasaññī sāratto ca bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ paṇḍakānaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ.

Dve paṇḍakā dvinnaṃ paṇḍakānaṃ vematiko…pe… purisasaññī… tiracchānagatasaññī… itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ paṇḍakānaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Dve purisā dvinnaṃ purisānaṃ purisasaññī sāratto ca bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ purisānaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Dve purisā dvinnaṃ purisānaṃ vematiko…pe… tiracchānagatasaññī… itthisaññī… paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ purisānaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Dve tiracchānagatā dvinnaṃ tiracchānagatānaṃ tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ tiracchānagatānaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Dve tiracchānagatā dvinnaṃ tiracchānagatānaṃ vematiko…pe… itthisaññī… paṇḍakasaññī … purisasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ tiracchānagatānaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

275. Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa.

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ vematiko sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa.

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ.

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ purisasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa.

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa.

Itthī ca puriso ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa.

Itthī ca puriso ca ubhinnaṃ vematiko…pe… paṇḍakasaññī… purisasaññī… tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa.

Itthī ca tiracchānagato ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa.

Itthī ca tiracchānagato ca ubhinnaṃ vematiko…pe… paṇḍakasaññī… purisasaññī … tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa.

Paṇḍako ca puriso ca ubhinnaṃ paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa.

Paṇḍako ca puriso ca ubhinnaṃ vematiko…pe… purisasaññī… tiracchānagatasaññī… itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Paṇḍako ca tiracchānagato ca ubhinnaṃ paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa.

Paṇḍako ca tiracchānagato ca ubhinnaṃ vematiko…pe… purisasaññī… tiracchānagatasaññī… itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Puriso ca tiracchānagato ca ubhinnaṃ purisasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Puriso ca tiracchānagato ca ubhinnaṃ vematiko…pe… tiracchānagatasaññī… itthisaññī… paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Dumūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

276. Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ …pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā kāyapaṭibaddhena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ kāyapaṭibaddhena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyapaṭibaddhena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti thullaccayena dukkaṭassa…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā nissaggiyena kāyaṃ āmasati āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ nissaggiyena kāyaṃ āmasati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ nissaggiyena kāyaṃ āmasati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā nissaggiyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ nissaggiyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ nissaggiyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā nissaggiyena nissaggiyaṃ āmasati, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ nissaggiyena nissaggiyaṃ āmasati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ nissaggiyena nissaggiyaṃ āmasati, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Bhikkhupeyyālo niṭṭhito.

277. Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Itthī ca naṃ bhikkhussa kāyena kāyaṃ āmasati parāmasati omasati ummasati olaṅgheti ullaṅgheti ākaḍḍhati patikaḍḍhati abhiniggaṇhāti abhinippīḷeti gaṇhāti chupati, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti saṅghādisesassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Itthiyo ca naṃ bhikkhussa kāyena kāyaṃ āmasanti parāmasanti omasanti ummasanti olaṅghenti ullaṅghenti ākaḍḍhanti patikaḍḍhanti abhiniggaṇhanti abhinippīḷenti gaṇhanti chupanti, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Ubho ca naṃ bhikkhussa kāyena kāyaṃ āmasanti parāmasanti…pe… gaṇhanti chupanti, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Itthī ca naṃ bhikkhussa kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti thullaccayassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Itthiyo ca naṃ bhikkhussa kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasanti parāmasanti…pe… gaṇhanti chupanti, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Ubho ca naṃ bhikkhussa kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasanti parāmasanti…pe… gaṇhanti chupanti, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti thullaccayena dukkaṭassa…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Itthī ca naṃ bhikkhussa kāyapaṭibaddhena kāyaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti thullaccayassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Itthiyo ca naṃ bhikkhussa kāyapaṭibaddhena kāyaṃ āmasanti parāmasanti…pe… gaṇhanti chupanti, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Ubho ca naṃ bhikkhussa kāyapaṭibaddhena kāyaṃ āmasanti parāmasanti…pe… gaṇhanti chupanti, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti thullaccayena dukkaṭassa…pe….

278. Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Itthī ca naṃ bhikkhussa kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati parāmasati…pe… gaṇhāti chupati, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Itthiyo ca naṃ bhikkhussa kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasanti parāmasanti…pe… gaṇhanti chupanti, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Ubho ca naṃ bhikkhussa kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasanti parāmasanti…pe… gaṇhanti chupanti, sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Itthī ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena kāyaṃ āmasati. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Itthiyo ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena kāyaṃ āmasanti. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Ubho ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena kāyaṃ āmasanti. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Itthī ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Itthiyo ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasanti. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Ubho ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasanti. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Itthī ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena nissaggiyaṃ āmasati. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati, na ca phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Itthiyo ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena nissaggiyaṃ āmasanti. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati, na ca phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Ubho ca naṃ bhikkhussa nissaggiyena nissaggiyaṃ āmasanti. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati, na ca phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

279. Sevanādhippāyo kāyena vāyamati phassaṃ paṭivijānāti, āpatti saṅghādisesassa.

Sevanādhippāyo kāyena vāyamati, na ca phassaṃ paṭivijānāti, āpatti dukkaṭassa.

Sevanādhippāyo na ca kāyena vāyamati, phassaṃ paṭivijānāti, anāpatti.

Sevanādhippāyo na ca kāyena vāyamati, na ca phassaṃ paṭivijānāti, anāpatti.

Mokkhādhippāyo kāyena vāyamati, phassaṃ paṭivijānāti, anāpatti.

Mokkhādhippāyo kāyena vāyamati, na ca phassaṃ paṭivijānāti, anāpatti.

Mokkhādhippāyo na ca kāyena vāyamati, phassaṃ paṭivijānāti, anāpatti.

Mokkhādhippāyo na ca kāyena vāyamati, na ca phassaṃ paṭivijānāti, anāpatti.

280. Anāpatti asañcicca, asatiyā, ajānantassa, asādiyantassa, ummattakassa, khittacittassa, vedanāṭṭassa, ādikammikassāti.

Vinītavatthuuddānagāthā

Mātā dhītā bhaginī ca, jāyā yakkhī ca paṇḍako;
Suttā matā tiracchānā, dārudhitalikāya ca.

Sampīḷe saṅkamo maggo, rukkho nāvā ca rajju ca;
Daṇḍo pattaṃ paṇāmesi, vande vāyami nacchupeti.

Vinītavatthu

281. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu mātuyā mātupemena āmasi. Tassa kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ saṅghādisesaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu dhītuyā dhītupemena āmasi…pe… bhaginiyā bhaginipemena āmasi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu purāṇadutiyikāya kāyasaṃsaggaṃ samāpajji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu yakkhiniyā kāyasaṃsaggaṃ samāpajji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu paṇḍakassa kāyasaṃsaggaṃ samāpajji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu suttitthiyā kāyasaṃsaggaṃ samāpajji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu matitthiyā kāyasaṃsaggaṃ samāpajji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu tiracchānagatitthiyā kāyasaṃsaggaṃ samāpajji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu dārudhītalikāya kāyasaṃsaggaṃ samāpajji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

282. Tena kho pana samayena sambahulā itthiyo aññataraṃ bhikkhuṃ sampīḷetvā bāhāparamparāya ānesuṃ. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘sādiyi tvaṃ, bhikkhū’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhagavā, sādiyi’’nti. ‘‘Anāpatti, bhikkhū, asādiyantassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu itthiyā abhirūḷhaṃ saṅkamaṃ sāratto sañcālesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu itthiṃ paṭipathe passitvā sāratto aṃsakūṭena pahāraṃ adāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu itthiyā abhirūḷhaṃ rukkhaṃ sāratto sañcālesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu itthiyā abhirūḷhaṃ nāvaṃ sāratto sañcālesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu itthiyā gahitaṃ rajjuṃ sāratto āviñchi [āviñji (sī. syā.)]. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu itthiyā gahitaṃ daṇḍaṃ sāratto āviñchi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāratto itthiṃ pattena paṇāmesi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu itthiyā vandantiyā sāratto pādaṃ uccāresi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu itthiṃ gahessāmīti vāyamitvā na chupi.

Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Kāyasaṃsaggasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Duṭṭhullavācāsikkhāpadaṃ

283. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā udāyī araññe viharati. Tassāyasmato vihāro abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko. Tena kho pana samayena sambahulā itthiyo ārāmaṃ āgamaṃsu vihārapekkhikāyo. Atha kho tā itthiyo yenāyasmā udāyī tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavocuṃ – ‘‘icchāma mayaṃ, bhante, ayyassa vihāraṃ pekkhitu’’nti. Atha kho āyasmā udāyī tā itthiyo vihāraṃ pekkhāpetvā tāsaṃ itthīnaṃ vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati yācatipi āyācatipi pucchatipi paṭipucchatipi ācikkhatipi anusāsatipi akkosatipi. Yā tā itthiyo chinnikā dhuttikā ahirikāyo tā āyasmatā udāyinā saddhiṃ uhasantipi ullapantipi ujjagghantipi uppaṇḍentipi. Yā pana tā itthiyo hirimanā tā nikkhamitvā bhikkhū ujjhāpenti – ‘‘idaṃ, bhante, nacchannaṃ nappatirūpaṃ. Sāmikenapi mayaṃ evaṃ vuttā na iccheyyāma, kiṃ panāyyena udāyinā’’ti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā udāyī mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsissatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ udāyiṃ paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsasī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ, moghapurisa, ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsissasi! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena virāgāya dhammo desito no sarāgāya…pe… kāmapariḷāhānaṃ vūpasamo akkhāto. Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

284. **‘‘Yo pana bhikkhu otiṇṇo vipariṇatena cittena mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāseyya yathā taṃ yuvā yuvatiṃ methunupasaṃhitāhi, saṅghādiseso’’**ti.

285. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Otiṇṇo nāma sāratto apekkhavā paṭibaddhacitto.

Vipariṇatanti rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ mūḷhampi cittaṃ vipariṇataṃ. Apica, rattaṃ cittaṃ imasmiṃ atthe adhippetaṃ vipariṇatanti.

Mātugāmo nāma manussitthī, na yakkhī, na petī, na tiracchānagatā. Viññū paṭibalā subhāsitadubbhāsitaṃ duṭṭhullāduṭṭhullaṃ ājānituṃ.

Duṭṭhullā nāma **vācā** vaccamaggapassāvamaggamethunadhammappaṭisaṃyuttā vācā.

Obhāseyyāti ajjhācāro vuccati.

Yathā taṃ yuvā yuvatinti daharo dahariṃ, taruṇo taruṇiṃ, kāmabhogī kāmabhoginiṃ.

Methunupasaṃhitāhīti methunadhammappaṭisaṃyuttāhi.

Saṅghādisesoti …pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

Dve magge ādissa vaṇṇampi bhaṇati, avaṇṇampi bhaṇati, yācatipi, āyācatipi, pucchatipi, paṭipucchatipi, ācikkhatipi, anusāsatipi, akkosatipi.

Vaṇṇaṃ bhaṇati nāma dve magge thometi vaṇṇeti pasaṃsati.

Avaṇṇaṃ bhaṇati nāma dve magge khuṃseti vambheti garahati.

Yācati nāma dehi me, arahasi me dātunti.

Āyācati nāma kadā te mātā pasīdissati, kadā te pitā pasīdissati, kadā te devatāyo pasīdissanti, kadā [kadā te (syā.)] sukhaṇo sulayo sumuhutto bhavissati, kadā te methunaṃ dhammaṃ labhissāmīti.

Pucchati nāma kathaṃ tvaṃ sāmikassa desi, kathaṃ jārassa desīti?

Paṭipucchati nāma evaṃ kira tvaṃ sāmikassa desi, evaṃ jārassa desīti.

Ācikkhati nāma puṭṭho bhaṇati – ‘‘evaṃ dehi. Evaṃ dentā sāmikassa piyā bhavissasi manāpā cā’’ti.

Anusāsati nāma apuṭṭho bhaṇati – ‘‘evaṃ dehi. Evaṃ dentā sāmikassa piyā bhavissati manāpā cā’’ti.

Akkosati nāma animittāsi, nimittamattāsi, alohitāsi, dhuvalohitāsi, dhuvacoḷāsi, paggharantīsi, sikharaṇīsi, itthipaṇḍakāsi, vepurisikāsi, sambhinnāsi, ubhatobyañjanāsīti.

286. Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati yācatipi āyācatipi pucchatipi paṭipucchatipi ācikkhatipi anusāsatipi akkosatipi, āpatti saṅghādisesassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ṭhapetvā adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti thullaccayassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ṭhapetvā adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti dvinnaṃ thullaccayānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ṭhapetvā adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti thullaccayena dukkaṭassa…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā ubbhakkhakaṃ adhojāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ ubbhakkhakaṃ adhojāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ ubbhakkhakaṃ adhojāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā kāyapaṭibaddhaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti dukkaṭassa…pe….

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ kāyapaṭibaddhaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ kāyapaṭibaddhaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati…pe… akkosatipi, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe….

287. Anāpatti atthapurekkhārassa, dhammapurekkhārassa, anusāsanipurekkhārassa, ummattakassa, ādikammikassāti.

Vinītavatthuuddānagāthā

Lohitaṃ kakkasākiṇṇaṃ, kharaṃ dīghañca vāpitaṃ;
Kacci saṃsīdati maggo, saddhā dānena kammunāti.

Vinītavatthu

288. Tena kho pana samayena aññatarā itthī navarattaṃ kambalaṃ pārutā hoti. Aññataro bhikkhu sāratto taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘lohitaṃ kho te, bhaginī’’ti. Sā na paṭivijāni. ‘‘Āmāyya, navaratto kambalo’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ saṅghādisesaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī kharakambalaṃ pārutā hoti. Aññataro bhikkhu sāratto taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘kakkasalomaṃ kho te, bhaginī’’ti. Sā na paṭivijāni. ‘‘Āmāyya, kharakambalako’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī navāvutaṃ kambalaṃ pārutā hoti. Aññataro bhikkhu sāratto taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘ākiṇṇalomaṃ kho te, bhaginī’’ti. Sā na paṭivijāni. ‘‘Āmāyya, navāvuto kambalo’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī kharakambalaṃ pārutā hoti. Aññataro bhikkhu sāratto taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘kharalomaṃ kho te, bhaginī’’ti. Sā na paṭivijāni. ‘‘Āmāyya, kharakambalako’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī pāvāraṃ [dīghapāvāraṃ (syā.)] pārutā hoti. Aññataro bhikkhu sāratto taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘dīghalomaṃ kho te, bhaginī’’ti. Sā na paṭivijāni. ‘‘Āmāyya, pāvāro’’ [dīghapāvāro (syā.)] ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

289. Tena kho pana samayena aññatarā itthī khettaṃ vapāpetvā āgacchati. Aññataro bhikkhu sāratto taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘vāpitaṃ kho te, bhaginī’’ti? Sā na paṭivijāni. ‘‘Āmāyya, no ca kho paṭivutta’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu paribbājikaṃ paṭipathe passitvā sāratto taṃ paribbājikaṃ etadavoca – ‘‘kacci, bhagini, maggo saṃsīdatī’’ti? Sā na paṭivijāni. ‘‘Āma bhikkhu, paṭipajjissasī’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāratto aññataraṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘saddhāsi tvaṃ, bhagini. Apica, yaṃ sāmikassa desi taṃ nāmhākaṃ desī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante’’ti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāratto aññataraṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘saddhāsi tvaṃ, bhagini. Apica, yaṃ aggadānaṃ taṃ nāmhākaṃ desī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, aggadāna’’nti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī kammaṃ karoti. Aññataro bhikkhu sāratto taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘tiṭṭha, bhagini, ahaṃ karissāmīti…pe… nisīda, bhagini, ahaṃ karissāmīti…pe… nipajja, bhagini, ahaṃ karissāmī’’ti. Sā na paṭivijāni. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Duṭṭhullavācāsikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Attakāmapāricariyasikkhāpadaṃ

290. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā udāyī sāvatthiyaṃ kulūpako hoti, bahukāni kulāni upasaṅkamati. Tena kho pana samayena aññatarā itthī matapatikā abhirūpā hoti dassanīyā pāsādikā. Atha kho āyasmā udāyī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena tassā itthiyā nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho sā itthī yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ itthiṃ āyasmā udāyī dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho sā itthī āyasmatā udāyinā dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘vadeyyātha, bhante, yena attho. Paṭibalā mayaṃ ayyassa dātuṃ yadidaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāra’’nti.

‘‘Na kho te, bhagini, amhākaṃ dullabhā yadidaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā. Apica, yo amhākaṃ dullabho taṃ dehī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante’’ti? ‘‘Methunadhamma’’nti. ‘‘Attho, bhante’’ti? ‘‘Attho, bhaginī’’ti. ‘‘Ehi, bhante’’ti, ovarakaṃ pavisitvā sāṭakaṃ nikkhipitvā mañcake uttānā nipajji. Atha kho āyasmā udāyī yena sā itthī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā – ‘‘ko imaṃ vasalaṃ duggandhaṃ āmasissatī’’ti, niṭṭhuhitvā pakkāmi. Atha kho sā itthī ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā musāvādino. Ime hi nāma dhammacārino samacārino brahmacārino saccavādino sīlavanto kalyāṇadhammā paṭijānissanti! Natthi imesaṃ sāmaññaṃ natthi imesaṃ brahmaññaṃ, naṭṭhaṃ imesaṃ sāmaññaṃ naṭṭhaṃ imesaṃ brahmaññaṃ, kuto imesaṃ sāmaññaṃ kuto imesaṃ brahmaññaṃ, apagatā ime sāmaññā apagatā ime brahmaññā. Kathañhi nāma samaṇo udāyī maṃ sāmaṃ methunadhammaṃ yācitvā, ‘ko imaṃ vasalaṃ duggandhaṃ āmasissatī’’ti niṭṭhuhitvā pakkamissati! Kiṃ me pāpakaṃ kiṃ me duggandhaṃ, kassāhaṃ kena hāyāmī’’ti? Aññāpi itthiyo ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘alajjino ime samaṇā sakyaputtiyā dussīlā musāvādino…pe… kathañhi nāma samaṇo udāyī imissā sāmaṃ methunadhammaṃ yācitvā, ‘ko imaṃ vasalaṃ duggandhaṃ āmasissatī’ti niṭṭhuhitvā pakkamissati! Kiṃ imissā pāpakaṃ kiṃ imissā duggandhaṃ, kassāyaṃ kena hāyatī’’ti? Assosuṃ kho bhikkhū tāsaṃ itthīnaṃ ujjhāyantīnaṃ khiyyantīnaṃ vipācentīnaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā udāyī mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsissatī’’ti!

Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ udāyiṃ paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsasī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā – ‘‘ananucchavikaṃ, moghapurisa, ananulomikaṃ appatirūpaṃ assāmaṇakaṃ akappiyaṃ akaraṇīyaṃ. Kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsissasi! Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena virāgāya dhammo desito no sarāgāya…pe… kāmapariḷāhānaṃ vūpasamo akkhāto? Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

291. **‘‘Yo pana bhikkhu otiṇṇo vipariṇatena cittena mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāseyya – ‘etadaggaṃ, bhagini, pāricariyānaṃ yā mādisaṃ sīlavantaṃ kalyāṇadhammaṃ brahmacāriṃ etena dhammena paricareyyāti methunupasaṃhitena’, saṅghādiseso’’ti**.

292. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Otiṇṇo nāma sāratto apekkhavā paṭibaddhacitto.

Vipariṇatanti rattampi cittaṃ vipariṇattaṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇataṃ. Apica, rattaṃ cittaṃ imasmiṃ atthe adhippetaṃ vipariṇatanti.

Mātugāmo nāma manussitthī, na yakkhī, na petī, na tiracchānagatā. Viññū paṭibalā subhāsitadubbhāsitaṃ duṭṭhallāduṭṭhullaṃ ājānituṃ.

Mātugāmassa santiketi mātugāmassa sāmantā, mātugāmassa avidūre.

Attakāmanti attano kāmaṃ attano hetuṃ attano adhippāyaṃ attano pāricariyaṃ.

Etadagganti etaṃ aggaṃ etaṃ seṭṭhaṃ etaṃ mokkhaṃ etaṃ uttamaṃ etaṃ pavaraṃ.

Yāti khattiyī [khattiyā (syā.)] vā brāhmaṇī vā vessī vā suddī vā.

Mādisanti khattiyaṃ vā brāhmaṇaṃ vā vessaṃ vā suddaṃ vā.

Sīlavantanti pāṇātipātā paṭivirataṃ, adinnādānā paṭivirataṃ, musāvādā paṭivirataṃ.

Brahmacārinti methunadhammā paṭivirataṃ.

Kalyāṇadhammo nāma tena ca sīlena tena ca brahmacariyena kalyāṇadhammo hoti.

Etena dhammenāti methunadhammena.

Paricareyyāti abhirameyya.

Methunupasaṃhitenāti methunadhammappaṭisaṃyuttena.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

293. Itthī ca hoti itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti saṅghādisesassa.

Itthī ca hoti vematiko…pe… paṇḍakasaññī… purisasaññī… tiracchānagatasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ itthiyā santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti thullaccayassa.

Paṇḍako ca hoti paṇḍakasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ paṇḍakassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti thullaccayassa.

Paṇḍako ca hoti vematiko…pe… purisasaññī… tiracchānagatasaññī… itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ paṇḍakassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti dukkaṭassa.

Puriso ca hoti…pe… tiracchānagato ca hoti tiracchānagatasaññī…pe… vematiko itthisaññī… paṇḍakasaññī… purisasaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ tiracchānagatassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti dukkaṭassa.

Dve itthiyo dvinnaṃ itthīnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ dvinnaṃ itthīnaṃ santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesānaṃ…pe….

Itthī ca paṇḍako ca ubhinnaṃ itthisaññī sāratto ca. Bhikkhu ca naṃ ubhinnaṃ santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe….

294. Anāpatti ‘‘cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārena upaṭṭhahā’’ti bhaṇati, ummattakassa ādikammikassāti.

Vinītavatthuuddānagāthā

Kathaṃ vañjhā labhe puttaṃ, piyā ca subhagā siyaṃ;
Kiṃ dajjaṃ kenupaṭṭheyyaṃ, kathaṃ gaccheyyaṃ suggatinti.

Vinītavatthu

295. Tena kho pana samayena aññatarā vañjhā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kathāhaṃ, bhante, vijāyeyya’’nti? ‘‘Tena hi, bhagini, aggadānaṃ dehī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, aggadāna’’nti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā vijāyinī itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kathāhaṃ, bhante, puttaṃ labheyya’’nti? ‘‘Tena hi, bhagini, aggadānaṃ dehī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, aggadāna’’nti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kathāhaṃ, bhante, sāmikassa piyā assa’’nti? ‘‘Tena hi, bhagini, aggadānaṃ dehī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, aggadāna’’nti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kathāhaṃ, bhante, subhagā assa’’nti? ‘‘Tena hi, bhagini, aggadānaṃ dehī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, aggadāna’’nti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kyāhaṃ, bhante, ayyassa dajjāmī’’ti? ‘‘Aggadānaṃ, bhaginī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, aggadāna’’nti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kenāhaṃ, bhante, ayyaṃ upaṭṭhemī’’ti? ‘‘Aggadānena, bhaginī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, aggadāna’’nti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī kulūpakaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kathāhaṃ,

Bhante, sugatiṃ gaccheyya’’nti? ‘‘Tena hi, bhagini, aggadānaṃ dehī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, aggadāna’’nti? ‘‘Methunadhamma’’nti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘āpattiṃ tvaṃ, bhikkhu, āpanno saṅghādisesa’’nti.

Attakāmapāricariyasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Sañcarittasikkhāpadaṃ

296. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā udāyī sāvatthiyaṃ kulūpako hoti. Bahukāni kulāni upasaṅkamati. Yattha passati kumārakaṃ vā apajāpatikaṃ, kumārikaṃ vā apatikaṃ, kumārakassa mātāpitūnaṃ santike kumārikāya vaṇṇaṃ bhaṇati – ‘‘amukassa kulassa kumārikā abhirūpā dassanīyā pāsādikā paṇḍitā byattā medhāvinī dakkhā analasā. Channā sā kumārikā imassa kumārakassā’’ti. Te evaṃ vadanti – ‘‘ete kho, bhante, amhe na jānanti – ‘ke vā ime kassa vā’ti. Sace, bhante, ayyo dāpeyya āneyyāma mayaṃ taṃ kumārikaṃ imassa kumārakassā’’ti. Kumārikāya mātāpitūnaṃ santike kumārakassa vaṇṇaṃ bhaṇati – ‘‘amukassa kulassa kumārako abhirūpo dassanīyo pāsādiko paṇḍito byatto medhāvī dakkho analaso. Channāyaṃ kumārikā tassa kumārakassā’’ti [channo so kumārako imissā kumārikāyāti (syā.)]. Te evaṃ vadanti – ‘‘ete kho, bhante, amhe na jānanti – ‘ke vā ime kassa vā’ti, kismiṃ viya kumārikāya vattuṃ. Sace, bhante, ayyo yācāpeyya dajjeyyāma mayaṃ imaṃ kumārikaṃ tassa kumārakassā’’ti. Eteneva upāyena āvāhānipi kārāpeti, vivāhānipi kārāpeti, vāreyyānipi kārāpeti.

297. Tena kho pana samayena aññatarissā purāṇagaṇakiyā dhītā abhirūpā hoti dassanīyā pāsādikā. Tirogāmakā ājīvakasāvakā āgantvā taṃ gaṇakiṃ etadavocuṃ – ‘‘dehāyye, imaṃ kumārikaṃ amhākaṃ kumārakassā’’ti. Sā evamāha – ‘‘ahaṃ khvayyo [khvayyā (syā.), khvāyyo (ka.)] tumhe na jānāmi – ‘ke vā ime kassa vā’ti. Ayañca me ekadhītikā, tirogāmo ca gantabbo, nāhaṃ dassāmī’’ti. Manussā te ājīvakasāvake etadavocuṃ – ‘‘kissa tumhe, ayyo, āgatatthā’’ti? ‘‘Idha mayaṃ, ayyo, amukaṃ nāma gaṇakiṃ dhītaraṃ yācimhā amhākaṃ kumārakassa. Sā evamāha – ‘ahaṃ, khvayyo tumhe na jānāmi – ke vā ime kassa vā’ti. Ayañca me ekadhītikā, tirogāmo ca gantabbo, nāhaṃ dassāmī’’ti. ‘‘Kissa tumhe, ayyo, taṃ gaṇakiṃ dhītaraṃ yācittha? Nanu ayyo udāyī vattabbo. Ayyo udāyī dāpessatī’’ti.

Atha kho te ājīvakasāvakā yenāyasmā udāyī tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavocuṃ – ‘‘idha mayaṃ, bhante, amukaṃ nāma gaṇakiṃ dhītaraṃ yācimhā amhākaṃ kumārakassa. Sā evamāha – ‘ahaṃ khvayyo tumhe na jānāmi – ke vā ime kassa vāti. Ayañca me ekadhītikā, tirogāmo ca gantabbo, nāhaṃ dassāmī’ti. Sādhu, bhante, ayyo taṃ gaṇakiṃ dhītaraṃ dāpetu amhākaṃ kumārakassā’’ti. Atha kho āyasmā udāyī yena sā gaṇakī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ gaṇakiṃ etadavoca – ‘‘kissimesaṃ dhītaraṃ na desī’’ti? ‘‘Ahaṃ khvayya, ime na jānāmi – ‘ke vā ime kassa vā’ti. Ayañca me ekadhītikā, tirogāmo ca gantabbo, nāhaṃ dassāmī’’ti. ‘‘Dehimesaṃ. Ahaṃ ime jānāmī’’ti. ‘‘Sace, bhante, ayyo jānāti, dassāmī’’ti. Atha kho sā gaṇakī tesaṃ ājīvakasāvakānaṃ dhītaraṃ adāsi. Atha kho te ājīvakasāvakā taṃ kumārikaṃ netvā māsaṃyeva suṇisabhogena bhuñjiṃsu. Tato aparena dāsibhogena bhuñjanti.

Atha kho sā kumārikā mātuyā santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘ahamhi duggatā dukkhitā, na sukhaṃ labhāmi. Māsaṃyeva maṃ suṇisabhogena bhuñjiṃsu. Tato aparena dāsibhogena bhuñjanti. Āgacchatu me mātā, maṃ nessatū’’ti. Atha kho sā gaṇakī yena te ājīvakasāvakā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te ājīvakasāvake etadavoca – ‘‘māyyo, imaṃ kumārikaṃ dāsibhogena bhuñjittha. Suṇisabhogena imaṃ kumārikaṃ bhuñjathā’’ti. Te evamāhaṃsu – ‘‘natthamhākaṃ tayā saddhiṃ āhārūpahāro, samaṇena saddhiṃ amhākaṃ āhārūpahāro. Gaccha tvaṃ. Na mayaṃ taṃ jānāmā’’ti. Atha kho sā gaṇakī tehi ājīvakasāvakehi apasāditā punadeva sāvatthiṃ paccāgañchi. Dutiyampi kho sā kumārikā mātuyā santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘ahamhi duggatā dukkhitā, na sukhaṃ labhāmi. Māsaṃyeva maṃ suṇisabhogena bhuñjiṃsu. Tato aparena dāsibhogena bhuñjanti. Āgacchatu me mātā, maṃ nessatū’’ti. Atha kho sā gaṇakī yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘sā kira, bhante, kumārikā duggatā dukkhitā, na sukhaṃ labhati. Māsaṃyeva naṃ suṇisabhogena bhuñjiṃsu. Tato aparena dāsibhogena bhuñjanti. Vadeyyātha, bhante – ‘māyyo, imaṃ kumārikaṃ dāsibhogena bhuñjittha. Suṇisabhogena imaṃ kumārikaṃ bhuñjithā’’’ti.

Atha kho āyasmā udāyī yena te ājīvakasāvakā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te ājīvakasāvake etadavoca – ‘‘māyyo, imaṃ kumārikaṃ dāsibhogena bhujjittha. Suṇisabhogena imaṃ kumārikaṃ bhuñjathā’’ti. Te evamāhaṃsu – ‘‘natthamhākaṃ tayā saddhiṃ āhārūpahāro, gaṇakiyā saddhiṃ amhākaṃ āhārūpahāro. Samaṇena bhavitabbaṃ abyāvaṭena. Samaṇo assa susamaṇo, gaccha tvaṃ, na mayaṃ taṃ jānāmā’’ti. Atha kho āyasmā udāyī tehi ājīvakasāvakehi apasādito punadeva sāvatthiṃ paccāgañchi. Tatiyampi kho sā kumārikā mātuyā santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘ahamhi duggatā dukkhitā, na sukhaṃ labhāmi. Māsaṃyeva maṃ suṇisabhogena bhuñjiṃsu. Tato aparena dāsibhogena bhuñjanti.

Āgacchatu me mātā, maṃ nessatū''ti. Dutiyampi kho sā gaṇakī yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ''sā kira, bhante, kumārikā duggatā dukkhitā, na sukhaṃ labhati. Māsaṃyeva naṃ suṇisabhogena bhuñjiṃsu. Tato aparena dāsibhogena bhuñjanti. Vadeyyātha, bhante – 'māyyo, imaṃ kumārikaṃ dāsibhogena bhuñjittha, suṇisabhogena imaṃ kumārikaṃ bhuñjathā'''ti. ''Paṭhamampāhaṃ tehi ājīvakasāvakehi apasādito. Gaccha tvaṃ. Nāhaṃ gamissāmī''ti.

298. Atha kho sā gaṇakī ujjhāyati khiyyati vipāceti – ''evaṃ duggato hotu ayyo udāyī, evaṃ dukkhito hotu ayyo udāyī, evaṃ mā sukhaṃ labhatu ayyo udāyī, yathā me kumārikā duggatā dukkhitā na sukhaṃ labhati pāpikāya sassuyā pāpakena sasurena pāpakena sāmikenā''ti. Sāpi kho kumārikā ujjhāyati khiyyati vipāceti – ''evaṃ duggato hotu ayyo udāyī, evaṃ dukkhito hotu ayyo udāyī, evaṃ mā sukhaṃ labhatu ayyo udāyī, yathāhaṃ duggatā dukkhitā na sukhaṃ labhāmi pāpikāya sassuyā pāpakena sasurena pāpakena sāmikenā''ti. Aññāpi itthiyo asantuṭṭhā sassūhi vā sasurehi vā sāmikehi vā, tā evaṃ oyācanti – ''evaṃ duggato hotu ayyo udāyī, evaṃ dukkhito hotu ayyo udāyī, evaṃ mā sukhaṃ labhatu ayyo udāyī, yathā mayaṃ duggatā dukkhitā na sukhaṃ labhāma pāpikāhi sassūhi pāpakehi sasurehi pāpakehi sāmikehī''ti. Yā pana tā itthiyo santuṭṭhā sassūhi vā sasurehi vā sāmikehi vā tā evaṃ āyācanti – ''evaṃ sukhito hotu ayyo udāyī, evaṃ sajjito hotu ayyo udāyī, evaṃ sukhamedho [sukhamedhito (sī. ka.)] hotu ayyo udāyī, yathā mayaṃ sukhitā sajjitā sukhamedhā bhaddikāhi sassūhi bhaddakehi sasurehi bhaddakehi sāmikehī''ti.

Assosuṃ kho bhikkhū ekaccānaṃ itthīnaṃ oyācantīnaṃ ekaccānaṃ itthīnaṃ āyācantīnaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma āyasmā udāyī sañcarittaṃ samāpajjissatī''ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ udāyiṃ paṭipucchi – ''saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, sañcarittaṃ samāpajjasī''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, sañcarittaṃ samāpajjasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

299. **''Yo pana bhikkhu sañcarittaṃ samāpajjeyya, itthiyā vā purisamatiṃ purisassa vā itthimatiṃ, jāyattane vā jārattane vā, saṅghādiseso''**ti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

300. Tena kho pana samayena sambahulā dhuttā uyyāne paricārentā aññatarissā vesiyā santike dūtaṃ pāhesuṃ – ''āgacchatu uyyāne, paricāressāmā''ti. Sā evamāha – ''ahaṃ khvayyo tumhe na jānāmi – 'ke vā ime kassa vā'ti. Ahañcamhi bahubhaṇḍā bahuparikkhārā, bahinagarañca gantabbaṃ. Nāhaṃ gamissāmī''ti. Atha kho so dūto tesaṃ dhuttānaṃ etamatthaṃ ārocesi. Evaṃ vutte, aññataro puriso te dhutte etadavoca – ''kissa tumhe ayyo etaṃ vesiṃ yācittha? Nanu ayyo udāyī vattabbo! Ayyo udāyī uyyojessatī''ti. Evaṃ vutte, aññataro upāsako taṃ purisaṃ etadavoca – ''māyyo evaṃ avaca. Na kappati samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ evarūpaṃ kātuṃ. Nāyyo udāyī evaṃ karissatī''ti. Evaṃ vutte, ''karissati na karissatī''ti abbhutamakaṃsu. Atha kho te dhuttā yenāyasmā udāyī tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavocuṃ – ''idha mayaṃ, bhante, uyyāne paricārentā asukāya nāma vesiyā santike dūtaṃ pahiṇimhā – 'āgacchatu uyyāne, paricāressāmā'ti. Sā evamāha – 'ahaṃ khvayyo tumhe na jānāmi – ke vā ime kassa vāti, ahañcamhi bahubhaṇḍā bahuparikkhārā, bahinagarañca gantabbaṃ. Nāhaṃ gamissāmī'ti. Sādhu, bhante, ayyo taṃ vasiṃ uyyojetū''ti.

Atha kho āyasmā udāyī yena sā vesī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ vesiṃ etadavoca – ''kissimesaṃ na gacchasī''ti? ''Ahaṃ khvayya ime na jānāmi – 'ke vā ime kassa vā'ti. Ahañcamhi bahubhaṇḍā bahuparikkhārā, bahinagarañca gantabbaṃ. Nāhaṃ gamissāmī''ti. ''Gacchimesaṃ. Ahaṃ ime jānāmī''ti. ''Sace, bhante, ayyo jānāti ahaṃ gamissāmī''ti. Atha kho te dhuttā taṃ vesiṃ ādāya uyyānaṃ agamaṃsu. Atha kho so upāsako ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘kathañhi nāma ayyo udāyī taṅkhaṇikaṃ sañcarittaṃ samāpajjissatī’’ti. Assosuṃ kho bhikkhū tassa upāsakassa ujjhāyantassa khiyyantassa vipācentassa. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā udāyī taṅkhaṇikaṃ sañcarittaṃ samāpajjissatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, taṅkhaṇikaṃ sañcarittaṃ samāpajjasī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ‘‘kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, taṅkhaṇikaṃ sañcarittaṃ samāpajjissasi? Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

301. **‘‘Yo pana bhikkhu sañcarittaṃ samāpajjeyya, itthiyā vā purisamatiṃ purisassa vā itthimatiṃ, jāyattane vā jārattane vā, antamaso taṅkhaṇikāyapi, saṅghādiseso’’**ti.

302. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Sañcarittaṃ samāpajjeyyāti itthiyā vā pahito purisassa santike gacchati, purisena vā pahito itthiyā santike gacchati.

Itthiyā vā purisamatinti purisassa matiṃ itthiyā āroceti.

Purisassa vā itthimatinti itthiyā matiṃ purisassa āroceti.

Jāyattane vāti jāyā bhavissasi.

Jārattane vāti jārī bhavissasi.

Antamaso taṅkhaṇikāyapīti muhuttikā bhavissasi.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

303. Dasa itthiyo – māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍā.

Dasa bhariyāyo – dhanakkītā chandavāsinī bhogavāsinī paṭavāsinī odapattakinī obhaṭacumbaṭā dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā muhuttikā.

304. **Māturakkhitā** nāma mātā rakkhati gopeti issariyaṃ kāreti vasaṃ vatteti.

Piturakkhitā nāma pitā rakkhati gopeti issariyaṃ kāreti vasaṃ vatteti.

Mātāpiturakkhitā nāma mātāpitaro rakkhanti gopenti issariyaṃ kārenti vasaṃ vattenti.

Bhāturakkhitā nāma bhātā rakkhati gopeti issariyaṃ kāreti vasaṃ vatteti.

Bhaginirakkhitā nāma bhaginī rakkhati gopeti issariyaṃ kāreti vasaṃ vatteti.

Ñātirakkhitā nāma ñātakā rakkhanti gopenti issariyaṃ kārenti vasaṃ vattenti.

Gottarakkhitā nāma sagottā rakkhanti gopenti issariyaṃ kārenti vasaṃ vattenti.

Dhammarakkhitā nāma sahadhammikā rakkhanti gopenti issariyaṃ kārenti vasaṃ vattenti.

Sārakkhā nāma gabbhepi pariggahitā hoti – mayhaṃ esāti. Antamaso mālāguḷaparikkhittāpi.

Saparidaṇḍā nāma kehici daṇḍo ṭhapito hoti – yo itthannāmaṃ itthiṃ gacchati ettako daṇḍoti.

Dhanakkītā nāma dhanena kiṇitvā vāseti.

Chandavāsinī nāma piyo piyaṃ vāseti.

Bhogavāsinī nāma bhogaṃ datvā vāseti.

Paṭavāsinī nāma paṭaṃ datvā vāseti.

Odapattakinī nāma udakapattaṃ āmasitvā vāseti.

Obhaṭacumbaṭā nāma cumbaṭaṃ oropetvā vāseti.

Dāsī nāma dāsī ceva hoti bhariyā ca.

Kammakārī nāma kammakārī ceva hoti bhariyā ca.

Dhajāhaṭā nāma karamarānītā vuccati.

Muhuttikā nāma taṅkhaṇikā vuccati.

305. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitaṃ brūhi…pe… mātāpiturakkhitaṃ brūhi… bhāturakkhitaṃ brūhi… bhaginirakkhitaṃ brūhi… ñātirakkhitaṃ brūhi… gottarakkhitaṃ brūhi… dhammarakkhitaṃ brūhi… sārakkhaṃ brūhi… saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Nikkhepapadāni.

306. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca piturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca mātāpituraakhatañca… pe…

Māturakkhitañca bhāturakkhitañca… māturakkhitañca bhaginirakkhitañca… māturakkhitañca ñātirakkhitañca… māturakkhitañca gottarakkhitañca… māturakkhitañca dhammarakkhitañca… māturakkhitañca sārakkhañca… māturakkhitañca saparidaṇḍañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ.

307. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitañca mātāpiturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitañca bhāturakkhitañca… pe… piturakkhitañca bhaginirakkhitañca… piturakkhitañca ñātirakkhitañca… piturakkhitañca gottarakkhitañca… piturakkhitañca dhammarakkhitañca… piturakkhitañca sārakkhañca… piturakkhitañca saparidaṇḍañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitañca māturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkaṃ mūlaṃ saṃkhittaṃ.

308. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍañca māturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍañca pituraakhatañca…pe…

Saparidaṇḍañca mātāpiturakkhitañca… saparidaṇḍañca bhāturakkhitañca… saparidaṇḍañca bhaginirakkhitañca… saparidaṇḍañca ñātirakkhitañca… saparidaṇḍañca gottarakkhitañca… saparidaṇḍañca dhammarakkhitañca… saparidaṇḍañca sārakkhañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Evaṃ dumūlakampi timūlakampi yāva navamūlakaṃ kātabbaṃ.

Idaṃ dasamūlakaṃ

309. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca piturakkhitañca mātāpiturakkhitañca bhāturakkhitañca bhaginirakkhitañca ñātirakkhitañca gottarakkhitañca dhammarakkhitañca sārakkhañca saparidaṇḍañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Dhanakkītācakkaṃ niṭṭhitaṃ.

310. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā chandavāsinī…pe… bhogavāsinī… paṭavāsinī… odapattakinī… obhaṭacumbaṭā… dāsī ca bhariyā ca… kammakārī ca bhariyā ca… dhajāhaṭā… muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitaṃ brūhi…pe… mātāpiturakkhitaṃ brūhi… bhāturakkhitaṃ brūhi… bhaginirakkhitaṃ brūhi… ñātirakkhitaṃ brūhi… gottarakkhitaṃ brūhi… dhammarakkhitaṃ brūhi… sārakkhaṃ brūhi… saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Nikkhepapadāni.

311. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca piturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca mātāpiturakkhitañca… pe… māturakkhitañca saparidaṇḍañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ.

312. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitañca mātāpiturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitañca bhāturakkhitañca… pe… piturakkhitañca saparidaṇḍañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitañca māturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkaṃ mūlaṃ saṃkhittaṃ.

313. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍañca māturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍañca piturakkhitañca…pe… saparidaṇḍañca sārakkhañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dumūlakādīnipi evameva kātabbāni.

Idaṃ dasamūlakaṃ

314. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca piturakkhitañca mātāpiturakkhitañca bhāturakkhitañca bhaginirakkhitañca ñātirakkhitañca gottarakkhitañca dhammarakkhitañca sārakkhañca saparidaṇḍañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Muhuttikācakkaṃ niṭṭhitaṃ.

315. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā chandavāsinī…pe… bhogavāsinī… paṭavāsinī… odapattakinī…

obhaṭacumbaṭā… dāsī ca bhariyā ca… kammakārī ca bhariyā ca… dhajāhaṭā… muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Nikkhepapadāni.

316. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca bhogavāsinī ca…pe… dhanakkītā ca paṭavāsinī ca… dhanakkītā ca odapattakinī ca… dhanakkītā ca obhaṭacumbaṭā ca… dhanakkītā ca dāsī ca bhariyā ca… dhanakkītā ca kammakārī ca bhariyā ca… dhanakkītā ca dhajāhaṭā ca… dhanakkītā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ.

317. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā chandavāsinī ca bhogavāsinī ca…pe… chandavāsinī ca muhuttikā ca… chandavāsinī ca dhanakkītā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkaṃ mūlaṃ saṃkhittaṃ.

318. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā muhuttikā ca dhanakkītā ca…pe… muhuttikā ca chandavāsinī ca…pe… muhuttikā ca dhajāhaṭā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dumūlakādīnipi evameva kātabbāni.

Idaṃ dasamūlakaṃ

319. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca bhogavāsinī ca paṭavāsinī ca odapattakinī ca obhaṭacumbaṭā ca dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Māturakkhitācakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ piturakkhitaṃ…pe… mātāpiturakkhitaṃ… bhāturakkhitaṃ… bhaginirakkhitaṃ … ñātirakkhitaṃ… gottarakkhitaṃ… dhammarakkhitaṃ … sārakkhaṃ… saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā chandavāsinī…pe… bhogavāsinī, paṭavāsinī, odapattakinī, obhaṭacumbaṭā, dāsī ca bhariyā ca, kammakārī ca bhariyā ca, dhajāhaṭā, muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Nikkhepapadāni.

320. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca bhogavāsinī ca…pe… dhanakkītā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā chandavāsinī ca bhogavāsinī ca…pe… chandavāsinī ca muhuttikā ca, chandavāsinī ca dhanakkītā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkaṃ mūlaṃ saṃkhittaṃ.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā muhuttikā ca dhanakkītā ca…pe… muhuttikā ca chandavāsinī ca, muhuttikā ca dhajāhaṭā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dumūlakampi timūlakampi yāva navamūlakaṃ evameva kātabbaṃ.

Idaṃ dasamūlakaṃ.

321. Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ saparidaṇḍaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca bhogavāsinī ca paṭavāsinī ca odapattakinī ca obhaṭacumbaṭā ca dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Saparidaṇḍācakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitaṃ brūhi – ‘hohi kira itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca piturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā ca chandavāsinī cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca piturakkhitañca mātāpiturakkhitañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā ca chandavāsinī ca bhogavāsinī cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Evaṃ ubhatovaḍḍhakaṃ kātabbaṃ.

Puriso bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ māturakkhitañca piturakkhitañca mātāpiturakkhitañca bhāturakkhitañca bhaginirakkhitañca ñātirakkhitañca gottarakkhitañca dhammarakkhitañca sārakkhañca saparidaṇḍañca brūhi – ‘hotha kira itthannāmassa bhariyāyo dhanakkītā ca chandavāsinī ca bhogavāsinī ca paṭavāsinī ca odapattakinī ca obhaṭacumbaṭā ca dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ubhatovaḍḍhakaṃ niṭṭhitaṃ.

Purisassa mātā bhikkhuṃ pahiṇati…pe… purisassa pitā bhikkhuṃ pahiṇati…pe… purisassa mātāpitaro bhikkhuṃ pahiṇanti…pe… purisassa bhātā bhikkhuṃ pahiṇati…pe… purisassa bhaginī bhikkhuṃ pahiṇati…pe… purisassa ñātakā bhikkhuṃ pahiṇanti…pe… purisassa gottā bhikkhuṃ pahiṇanti…pe… purisassa sahadhammikā bhikkhuṃ pahiṇanti…pe….

Purisassa peyyālo vitthāretabbo.

Ubhatovaḍḍhakaṃ yathā purimanayo tatheva vitthāretabbaṃ.

322. Māturakkhitāya mātā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Māturakkhitāya mātā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā chandavāsinī…pe… bhogavāsinī, paṭavāsinī, odapattakinī, obhaṭacumbaṭā, dāsī ca bhariyā ca, kammakārī ca bhariyā ca, dhajāhaṭā, muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Nikkhepapadāni.

323. Māturakkhitāya mātā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca…pe… dhanakkītā ca bhogavāsinī ca, dhanakkītā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ.

324. Māturakkhitāya mātā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā chandavāsinī ca bhogavāsinī ca…pe… chandavāsinī ca muhuttikā ca, chandavāsinī ca dhanakkītā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkaṃ mūlaṃ saṃkhittaṃ.

325. Māturakkhitāya mātā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā muhuttikā ca dhanakkītā ca…pe… muhuttikā ca chandavāsinī ca…pe… muhuttikā ca dhajāhaṭā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dumūlakampi timūlakampi yāva navamūlakaṃ evameva kātabbaṃ.

Idaṃ dasamūlakaṃ

326. Māturakkhitāya mātā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca bhogavāsinī ca paṭavāsinī ca odapattakinī ca obhaṭacumbaṭā ca dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Mātucakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Piturakkhitāya pitā bhikkhuṃ pahiṇati…pe… mātāpiturakkhitāya mātāpitaro bhikkhuṃ pahiṇanti… bhāturakkhitāya bhātā bhikkhuṃ pahiṇati… bhaginirakkhitāya bhaginī bhikkhuṃ pahiṇati… ñātirakkhitāya ñātakā bhikkhuṃ pahiṇanti… gottarakkhitāya gottā [sagottā (?)] bhikkhuṃ pahiṇanti… dhammarakkhitāya sahadhammikā bhikkhuṃ pahiṇanti… sārakkhāya yena pariggahitā hoti so bhikkhuṃ pahiṇati… saparidaṇḍāya yena daṇḍo ṭhapito hoti so bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Saparidaṇḍāya yena daṇḍo ṭhapito hoti so bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā chandavāsinī…pe… bhogavāsinī… paṭavāsinī… odapattakinī… obhaṭacumbaṭā… dāsī ca bhariyā ca… kammakārī ca bhariyā ca… dhajāhaṭā… muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Nikkhepapadāni.

327. Saparidaṇḍāya yena daṇḍo ṭhapito hoti so bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca…pe… dhanakkītā ca bhogavāsinī ca… dhanakkītā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ.

328. Saparidaṇḍāya yena daṇḍo ṭhapito hoti so bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā chandavāsinī ca bhogavāsinī ca…pe… chandavāsinī ca muhuttikā ca… chandavāsinī ca dhanakkītā cā’’’ ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkaṃ mūlaṃ saṃkhittaṃ.

329. Saparidaṇḍāya yena daṇḍo, ṭhapito hoti so bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā muhuttikā ca dhanakkītā ca…pe… muhuttikā ca chandavāsinī ca…pe… muhuttikā ca dhajāhaṭā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dumūlakampi timūlakampi yāva navamūlakaṃ evameva kātabbaṃ.

Idaṃ dasamūlakaṃ

330. Saparidaṇḍāya yena daṇḍo ṭhapito hoti so bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘hotu itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca bhogavāsinī ca paṭavāsinī ca odapattakinī ca obhaṭacumbaṭā ca dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Daṇḍaṭhapitacakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Māturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Māturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā chandavāsinī…pe… bhogavāsinī… paṭavāsinī… odapattakinī… obhaṭacumbaṭā… dāsī ca bhariyā ca… kammakārī ca bhariyā ca… dhajāhaṭā… muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Nikkhepapadāni.

331. Māturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Māturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca bhogavāsinī ca…pe… dhanakkītā ca paṭavāsinī ca…pe… dhanakkītā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ.

332. Māturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā chandavāsinī ca bhogavāsinī ca…pe… chandavāsinī ca muhuttikā ca… chandavāsinī ca dhanakkītā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkaṃ mūlaṃ saṃkhittaṃ.

Māturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā muhuttikā ca dhanakkītā ca…pe… muhuttikā ca chandavāsinī ca…pe… muhuttikā ca dhajāhaṭā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dumūlakādīnipi evameva kātabbāni.

Idaṃ dasamūlakaṃ

333. Māturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca bhogavāsinī ca paṭavāsinī ca odapattakinī ca obhaṭacumbaṭā ca dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Aparaṃ māturakkhitācakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Piturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati…pe… mātāpiturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati… bhāturakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati… bhaginirakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati… ñātirakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati… gottarakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati… dhammarakkhitā bhikkhuṃ pahiṇati… sārakkhā bhikkhuṃ pahiṇati… saparidaṇḍā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā dhanakkītā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Saparidaṇḍā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā chandavāsinī…pe… bhogavāsinī… paṭavāsinī… odapattakinī… obhaṭacumbaṭā… dāsī ca bhariyā ca… kammakārī ca bhariyā ca… dhajāhaṭā… muhuttikā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Nikkhepapadāni.

334. Saparidaṇḍā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca…pe… dhanakkītā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Khaṇḍacakkaṃ.

335. Saparidaṇḍā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā chandavāsinī ca bhogavāsinī ca…pe… chandavāsinī ca muhuttikā ca… chandavāsinī ca dhanakkītā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Baddhacakkaṃ mūlaṃ saṃkhittaṃ.

336. Saparidaṇḍā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā muhuttikā ca dhanakkītā ca…pe… muhuttikā ca chandavāsinī ca…pe… muhuttikā ca dhajāhaṭā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Ekamūlakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dumūlakādīnipi evameva kātabbāni.

Idaṃ dasamūlakaṃ

337. Saparidaṇḍā bhikkhuṃ pahiṇati – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmaṃ brūhi – ‘homi itthannāmassa bhariyā dhanakkītā ca chandavāsinī ca bhogavāsinī ca paṭavāsinī ca odapattakinī ca obhaṭacumbaṭā ca dāsī ca bhariyā ca kammakārī ca bhariyā ca dhajāhaṭā ca muhuttikā cā’’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Aparaṃ saparidaṇḍācakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Sabbaṃ cakkapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

338. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati na paccāharati, āpatti thullaccayassa. Paṭiggaṇhāti na vīmaṃsati paccāharati, āpatti thullaccayassa. Paṭiggaṇhāti na vīmaṃsati na paccāharati, āpatti dukkaṭassa. Na paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti thullaccayassa. Na paṭiggaṇhāti vīmaṃsati na paccāharati, āpatti dukkaṭassa. Na paṭiggaṇhāti na vīmaṃsati paccāharati, āpatti dukkaṭassa. Na paṭiggaṇhāti na vīmaṃsati na paccāharati, anāpatti.

Puriso sambahule bhikkhū āṇāpeti – ‘‘gacchatha, bhante, itthannāmaṃ itthiṃ vīmaṃsathā’’ti. Sabbe paṭiggaṇhanti sabbe vīmaṃsanti sabbe paccāharanti, āpatti sabbesaṃ saṅghādisesassa.

Puriso sambahule bhikkhū āṇāpeti – ‘‘gacchatha, bhante, itthannāmaṃ itthiṃ vīmaṃsathā’’ti. Sabbe paṭiggaṇhanti sabbe vīmaṃsanti ekaṃ paccāharāpenti, āpatti sabbesaṃ saṅghādisesassa.

Puriso sambahule bhikkhū āṇāpeti – ‘‘gacchatha, bhante, itthannāmaṃ itthiṃ vīmaṃsathā’’ti.

Sabbe paṭiggaṇhanti, ekaṃ vīmaṃsāpetvā sabbe paccāharanti, āpatti sabbesaṃ saṅghādisesassa.

Puriso sambahule bhikkhū āṇāpeti – ‘‘gacchatha, bhante, itthannāmamaṃ itthiṃ vīmaṃsathā’’ti. Sabbe paṭiggaṇhanti, ekaṃ vīmaṃsāpetvā ekaṃ paccāharāpenti, āpatti sabbesaṃ saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmamaṃ itthiṃ vīmaṃsā’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmamaṃ itthiṃ vīmaṃsā’’ti. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati antevāsiṃ paccāharāpeti, āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmamaṃ itthiṃ vīmaṃsā’’ti. Paṭiggaṇhāti antevāsiṃ vīmaṃsāpetvā attanā paccāharati āpatti saṅghādisesassa.

Puriso bhikkhuṃ āṇāpeti – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmamaṃ itthi vimaṃsā’’ti. Paṭiggaṇhāti antevāsiṃ vīmaṃsāpeti antevāsī vīmaṃsitvā bahiddhā paccāharati, āpatti ubhinnaṃ thullaccayassa.

339. Gacchanto sampādeti, āgacchanto visaṃvādeti, āpatti thullaccayassa.

Gacchanto visaṃvādeti, āgacchanto sampādeti, āpatti thullaccayassa.

Gacchanto sampādeti, āgacchanto sampādeti, āpatti saṅghādisesassa.

Gacchanto visaṃvādeti, āgacchanto visaṃvādeti, anāpatti.

340. Anāpatti saṅghassa vā cetiyassa vā gilānassa vā karaṇīyena gacchati, ummattakassa, ādikammikassāti.

Vinītavatthuuddānagāthā

Suttā matā ca nikkhantā, anitthī itthipaṇḍakā;
Kalahaṃ katvāna sammodi, sañcarittañca paṇḍaketi.

Vinītavatthu

341. Tena kho pana samayena aññataro puriso aññataraṃ bhikkhuṃ āṇāpesi – [āṇāpeti (syā. ka.)] ‘‘gaccha, bhante, itthannāmamaṃ itthiṃ vīmaṃsā’’ti. So gantvā manusse pucchi – ‘‘kahaṃ itthannāmā’’ti? ‘‘Suttā, bhante’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, kacci nu kho ahaṃ saṅghādisesaṃ āpattiṃ āpanno’’ti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro puriso aññataraṃ bhikkhuṃ āṇāpesi – ‘‘gaccha, bhante, itthannāmamaṃ itthiṃ vīmaṃsā’’ti. So gantvā manusse pucchi – ‘‘kahaṃ itthannāmā’’ti? ‘‘Matā, bhante’’ti…pe… ‘‘nikkhantā, bhante’’ti… ‘‘anitthī, bhante’’ti… ‘‘itthipaṇḍakā, bhante’’ti. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti dukkaṭassā’’ti.

Tena kho pana samayena aññatarā itthī sāmikena saha bhaṇḍitvā mātugharaṃ agamāsi. Kulūpako bhikkhu sammodanīyaṃ akāsi. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘alaṃvacanīyā, bhikkhū’’ti? ‘‘Nālaṃvacanīyā, bhagavā’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhu, nālaṃvacanīyāyā’’ti.

Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu paṇḍake sañcarittaṃ samāpajji. Tassa kukkuccaṃ ahosi…pe… ‘‘anāpatti, bhikkhu, saṅghādisesassa; āpatti thullaccayassā’’ti.

Sañcarittasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Kuṭikārasikkhāpadaṃ

342. Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āḷavakā bhikkhū saññācikāyo kuṭiyo kārāpenti assāmikāyo attuddesikāyo appamāṇikāyo. Tāyo na niṭṭhānaṃ gacchanti. Te yācanabahulā viññattibahulā viharanti – ‘‘purisaṃ detha, purisatthakaraṃ detha, goṇaṃ detha, sakaṭaṃ detha, vāsiṃ detha, parasuṃ detha, kuṭhāriṃ detha, kudālaṃ detha, nikhādanaṃ detha, valliṃ detha, veḷuṃ detha, muñjaṃ detha, pabbajaṃ detha, tiṇaṃ detha, mattikaṃ dethā’’ti. Manussā upaddutā yācanāya upaddutā viññattiyā bhikkhū disvā ubbijjantipi uttasantipi palāyantipi aññenapi gacchanti aññenapi mukhaṃ karonti dvārampi thakenti, gāvimpi disvā palāyanti bhikkhūti maññamānā.

Atha kho āyasmā mahākassapo rājagahe vassaṃvuṭṭho yena āḷavī tena pakkāmi. Anupubbena yena āḷavī tadavasari. Tatra sudaṃ āyasmā mahākassapo āḷaviyaṃ viharati aggāḷave cetiye. Atha kho āyasmā mahākassapo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āḷaviṃ piṇḍāya pāvisi. Manussā āyasmantaṃ mahākassapaṃ passitvā ubbijjantipi uttasantipi palāyantipi aññenapi gacchanti aññenapi mukhaṃ karonti dvārampi thakenti. Atha kho āyasmā mahākassapo āḷaviyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto bhikkhū āmantesi – ‘‘pubbāyaṃ, āvuso, āḷavī subhikkhā ahosi sulabhapiṇḍā sukarā uñchena paggahena yāpetuṃ; etarahi panāyaṃ āḷavī dubbhikkhā dullabhapiṇḍā, na sukarā uñchena paggahena yāpetuṃ. Ko nu kho, āvuso, hetu ko paccayo, yenāyaṃ āḷavī dubbhikkhā dullabhapiṇḍā, na sukarā uñchena paggahena yāpetu’’nti? Atha kho te bhikkhū āyasmato mahākassapassa etamatthaṃ ārocesuṃ.

343. Atha kho bhagavā rājagahe yathābhirantaṃ viharitvā yena āḷavī tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena āḷavī tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā āḷaviyaṃ viharati aggāḷave cetiye. Atha kho āyasmā mahākassapo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahākassapo bhagavato etamatthaṃ ārocesi. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āḷavake bhikkhū paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, saññācikāyo kuṭiyo kārāpetha assāmikāyo attuddesikāyo appamāṇikāyo. Tāyo na niṭṭhānaṃ gacchanti. Te tumhe yācanabahulā viññattibahulā viharatha – ‘purisaṃ detha purisatthakaraṃ detha…pe… tiṇaṃ detha mattikaṃ dethā’ti. Manussā upaddutā yācanāya upaddutā viññattiyā bhikkhū disvā ubbijjantipi uttasantipi palāyantipi aññenapi gacchanti aññenapi mukhaṃ karonti dvārampi thakenti, gāvimpi disvā palāyanti bhikkhūti maññamānā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ‘‘kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, saṃyācikāyo kuṭiyo kārāpessatha assāmikāyo attuddesikāyo appamāṇikāyo! Tāyo na niṭṭhānaṃ gacchanti. Te tumhe yācanabahulā viññattibahulā viharissatha – ‘purisaṃ detha purisatthakaraṃ detha…pe… tiṇaṃ detha mattikaṃ dethā’ti! Netaṃ moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe…’’ vigarahitvā dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi –

344. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, dve bhātaro isayo gaṅgaṃ nadiṃ upanissāya vihariṃsu. Atha kho, bhikkhave, maṇikaṇṭho nāgarājā gaṅgaṃ nadiṃ uttaritvā yena kaniṭṭho isi tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kaniṭṭhaṃ isiṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ karitvā aṭṭhāsi. Atha kho, bhikkhave, kaniṭṭho isi tassa nāgassa bhayā kiso ahosi lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto. Addasa kho, bhikkhave, jeṭṭho isi kaniṭṭhaṃ isiṃ kisaṃ lūkhaṃ dubbaṇṇaṃ uppaṇḍuppaṇḍukajātaṃ dhamanisanthatagattaṃ. Disvāna kaniṭṭhaṃ isiṃ etadavoca – ‘‘kissa tvaṃ, bho, kiso lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto’’ti? ‘‘Idha, bho, maṇikaṇṭho nāgarājā gaṅgaṃ nadiṃ uttaritvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ karitvā aṭṭhāsi. Tassāhaṃ, bho, nāgassa bhayā [bhayāmhi (sī.)] kiso lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto''ti. ''Icchasi pana tvaṃ, bho, tassa nāgassa anāgamana''nti? ''Icchāmahaṃ, bho, tassa nāgassa anāgamana''nti. ''Api pana tvaṃ, bho, tassa nāgassa kiñci passasī''ti? ''Passāmahaṃ, bho, maṇimassa [maṇissa (sī. ka.)] kaṇṭhe pilandhana''nti. ''Tena hi tvaṃ, bho, taṃ nāgaṃ maṇiṃ yāca – 'maṇiṃ me, bho, dehi; maṇinā me attho'''ti.

Atha kho, bhikkhave, maṇikaṇṭho nāgarājā gaṅgaṃ nadiṃ uttaritvā yena kaniṭṭho isi tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho, bhikkhave, maṇikaṇṭhaṃ nāgarājānaṃ kaniṭṭho isi etadavoca – ''maṇiṃ me, bho, dehi; maṇinā me attho''ti. Atha kho, bhikkhave, maṇikaṇṭho nāgarājā – 'bhikkhu maṇiṃ yācati, bhikkhussa maṇinā attho'ti khippaññeva agamāsi. Dutiyampi kho, bhikkhave, maṇikaṇṭho nāgarājā gaṅgaṃ nadiṃ uttaritvā yena kaniṭṭho isi tenupasaṅkami. Addasa kho, bhikkhave, kaniṭṭho isi maṇikaṇṭhaṃ nāgarājānaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna maṇikaṇṭhaṃ nāgarājānaṃ etadavoca – ''maṇiṃ me, bho, dehi; maṇinā me attho''ti. Atha kho, bhikkhave, maṇikaṇṭho nāgarājā – ''bhikkhu maṇiṃ yācati, bhikkhussa maṇinā attho''ti tatova paṭinivatti. Tatiyampi kho, bhikkhave, maṇikaṇṭho nāgarājā gaṅgaṃ nadiṃ uttarati. Addasa kho, bhikkhave, kaniṭṭho isi maṇikaṇṭhaṃ nāgarājānaṃ gaṅgaṃ nadiṃ uttarantaṃ. Disvāna maṇikaṇṭhaṃ nāgarājānaṃ etadavoca – ''maṇiṃ me, bho, dehi; maṇinā me attho''ti. Atha kho, bhikkhave, maṇikaṇṭho nāgarājā kaniṭṭhaṃ isiṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

[jā. 1.3.7 maṇikaṇṭhajātakepi] ''Mamannapānaṃ vipulaṃ uḷāraṃ,
Uppajjatīmassa maṇissa hetu;
Taṃ te na dassaṃ atiyācakosi;
Na cāpi te assamamāgamissaṃ.

[jā. 1.3.8 maṇikaṇṭhajātakepi] ''Susū yathā sakkharadhotapāṇī;
Tāsesi maṃ selamāyācamāno;
Taṃ te na dassaṃ atiyācakosi;
Na cāpi te assamamāgamissa''nti.

Atha kho, bhikkhave, maṇikaṇṭho nāgarājā – ''bhikkhu maṇiṃ yācati, bhikkhussa maṇinā attho''ti pakkāmi. Tathā pakkantova [tadāpakkantova (ka.)] ahosi, na puna paccāgañchi. Atha kho, bhikkhave, kaniṭṭho isi tassa nāgassa dassanīyassa adassanena bhiyyosomattāya kiso ahosi lūkho dubbaṇṇo, uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto. Addasa kho, bhikkhave, jeṭṭho isi kaniṭṭhaṃ isiṃ bhiyyosomattāya kisaṃ lūkhaṃ dubbaṇṇaṃ uppaṇḍuppaṇḍukajātaṃ dhamanisanthatagattaṃ. Disvāna kaniṭṭhaṃ isiṃ etadavoca – ''kissa tvaṃ, bho, bhiyyosomattāya kiso lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto''ti? ''Tassāhaṃ, bho, nāgassa dassanīyassa adassanena bhiyyosomattāya kiso lūkho dubbaṇṇo uppaṇḍuppaṇḍukajāto dhamanisanthatagatto''ti. Atha kho, bhikkhave, jeṭṭho isi kaniṭṭhaṃ isiṃ gāthāya ajjhabhāsi –

[jā. 1.3.9 maṇikaṇṭhajātakepi] ''Na taṃ yāce yassa piyaṃ jigīse,
Videsso [desso (sī.), desso ca (syā.)] hoti atiyācanāya;
Nāgo maṇiṃ yācito brāhmaṇena;
Adassanaññeva tadajjhagamā''ti.

Tesañhi nāma, bhikkhave, tiracchānagatānaṃ pāṇānaṃ amanāpā bhavissati yācanā amanāpā viññatti. Kimaṅgaṃ [kimaṅga (sī.)] pana manussabhūtānaṃ!

345. ''Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññataro bhikkhu himavantapasse viharati aññatarasmiṃ vanasaṇḍe. Tassa kho, bhikkhave, vanasaṇḍassa avidūre mahantaṃ ninnaṃ pallalaṃ. Atha kho, Vāsāya upagacchati. Atha kho, bhikkhave, so bhikkhu tassa sakuṇasaṅghassa saddena ubbāḷho yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘kacci, bhikkhu, khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ kaccisi appakilamathena addhānaṃ āgato? Kuto ca tvaṃ, bhikkhu, āgacchasī’ti? ‘Khamanīyaṃ, bhagavā, yāpanīyaṃ, bhagavā. Appakilamathena cāhaṃ, bhante, addhānaṃ āgato. Atthi, bhante, himavantapasse mahāvanasaṇḍo. Tassa kho pana, bhante, vanasaṇḍassa avidūre mahantaṃ ninnaṃ pallalaṃ. Atha kho, bhante, mahāsakuṇasaṅgho tasmiṃ pallale divasaṃ gocaraṃ caritvā sāyaṃ taṃ vanasaṇḍaṃ vāsāya upagacchati. Tato ahaṃ, bhagavā, āgacchāmi – tassa sakuṇasaṅghassa saddena ubbāḷho’ti. ‘Icchasi pana tvaṃ, bhikkhu, tassa sakuṇasaṅghassa anāgamana’nti? ‘Icchāmahaṃ, bhagavā, tassa sakuṇasaṅghassa anāgamana’nti. ‘Tena hi tvaṃ, bhikkhu, tattha gantvā taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ tikkhattuṃ saddamanussāvehi – suṇantu me, bhonto sakuṇā, yāvatikā imasmiṃ vanasaṇḍe vāsaṃ upagatā, pattena me attho. Ekekaṃ me, bhonto, pattaṃ dadantū’ti. Rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ… rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ tikkhattuṃ saddamanussāvehi – ‘suṇantu me, bhonto sakuṇā, yāvatikā imasmiṃ vanasaṇḍe vāsaṃ upagatā, pattena me attho. Ekekaṃ me, bhonto, pattaṃ dadantū’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, so bhikkhu tattha gantvā taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ tikkhattuṃ saddamanussāvesi – ‘suṇantu me, bhonto sakuṇā, yāvatikā imasmiṃ vanasaṇḍe vāsaṃ upagatā, pattena me attho. Ekekaṃ me, bhonto, pattaṃ dadantū’ti. Rattiyā majjhima yāmaṃ… rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ tikkhattuṃ saddamanussāvesi – ‘suṇantu me, bhonto sakuṇā, yāvatikā imasmiṃ vanasaṇḍe vāsaṃ upagatā, pattena me attho. Ekekaṃ me, bhonto, pattaṃ dadantū’ti. Atha kho, bhikkhave, so sakuṇasaṅgho – ‘bhikkhu pattaṃ yācati bhikkhussa pattena attho’ti tamhā vanasaṇḍā pakkāmi. Tathā pakkantova ahosi na puna paccāgañchi. Tesañhi nāma, bhikkhave, tiracchānagatānaṃ pāṇānaṃ amanāpā bhavissati yācanā amanāpā viññatti. Kimaṅgaṃ pana manussabhūtānaṃ’’!

346. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, raṭṭhapālassa kulaputtassa pitā raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘Apāhaṃ te na jānāmi, raṭṭhapāla bahū janā;
[jā. 1.7.54] Te maṃ saṅgamma yācanti, kasmā maṃ tvaṃ na yācasī’ti.

[jā. 1.7.55] ‘Yācako appiyo hoti, yācaṃ adadamappiyo;
Tasmāhaṃ taṃ na yācāmi, mā me videssanā ahū’ti.

‘‘So hi nāma, bhikkhave, raṭṭhapālo kulaputto sakaṃ pitaraṃ evaṃ vakkhati. Kimaṅgaṃ pana jano janaṃ!

347. ‘‘Gihīnaṃ, bhikkhave, dussaṃharāni bhogāni sambhatānipi durakkhiyāni. Tattha nāma tumhe, moghapurisā, evaṃ dussaṃharesu bhogesu sambhatesupi durakkhiyesu yācanabahulā viññattibahulā viharissatha – ‘purisaṃ detha, purisatthakaraṃ detha, goṇaṃ detha, sakaṭaṃ detha, vāsiṃ detha, parasuṃ detha, kuṭhāriṃ detha, kudālaṃ detha, nikhādanaṃ detha, valliṃ detha, veḷuṃ detha, muñjaṃ detha, pabbajaṃ detha, tiṇaṃ detha, mattikaṃ dethā’’ti! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

348. ‘‘Saññācikāya pana bhikkhunā kuṭiṃ kārayamānena assāmikaṃ attuddesaṃ pamāṇikā kāretabbā. Tatridaṃ pamāṇaṃ – dīghaso dvādasa vidatthiyo, sugatavidatthiyā; tiriyaṃ sattantarā. Bhikkhū abhinetabbā vatthudesanāya. Tehi bhikkhūhi vatthu desetabbaṃ – anārambhaṃ [anārabbhaṃ (ka.)] saparikkamanaṃ. Sārambhe [sārabbhe (ka.)] ce bhikkhu vatthusmiṃ aparikkamane saññācikāya kuṭiṃ kāreyya, bhikkhū vā anabhineyya vatthudesanāya, pamāṇaṃ vā atikkāmeyya, saṅghādiseso’’ti.

349. **Saññācikā** nāma sayaṃ yācitvā purisampi purisatthakarampi goṇampi sakaṭampi vāsimpi parasumpi kuṭhārimpi kudālampi nikhādanampi vallimpi veḷumpi muñjampi pabbajampi tiṇampi mattikampi.

Kuṭi nāma ullittā vā hoti avalittā vā ullittāvalittā vā.

Kārayamānenāti karonto vā kārāpento vā.

Assāmikanti na añño koci sāmiko hoti, itthī vā puriso vā gahaṭṭho vā pabbajito vā.

Attuddesanti attano atthāya.

Pamāṇikā kāretabbā. Tatridaṃ pamāṇaṃ – dīghaso dvādasa vidatthiyo, sugatavidatthiyāti bāhirimena mānena.

Tiriyaṃ sattantarāti abbhantarimena mānena.

Bhikkhū abhinetabbā vatthudesanāyāti tena kuṭikārakena bhikkhunā kuṭivatthuṃ sodhetvā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘ahaṃ, bhante, saññācikāya kuṭiṃ kattukāmo assāmikaṃ attuddesaṃ. Sohaṃ, bhante, saṅghaṃ kuṭivatthuolokanaṃ yācāmī’’ti. Dutiyampi yācitabbā. Tatiyampi yācitabbā. Sace sabbo saṅgho ussahati kuṭivatthuṃ oloketuṃ, sabbena saṅghena oloketabbaṃ. No ce sabbo saṅgho ussahati kuṭivatthuṃ oloketuṃ, ye tattha honti bhikkhū byattā paṭibalā sārambhaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ aparikkamanaṃ jānituṃ te yācitvā sammannitabbā. Evañca pana, bhikkhave, sammannitabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

350. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu saññācikāya kuṭiṃ kattukāmo assāmikaṃ attuddesaṃ. So saṅghaṃ kuṭivatthuolokanaṃ yācati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmañca itthannāmañca bhikkhū sammanneyya itthannāmassa bhikkhuno kuṭivatthuṃ oloketuṃ. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu saññācikāya kuṭiṃ kattukāmo assāmikaṃ attuddesaṃ. So saṅghaṃ kuṭivatthuolokanaṃ yācati. Saṅgho itthannāmañca itthannāmañca bhikkhū sammannati itthannāmassa bhikkhuno kuṭivatthuṃ oloketuṃ. Yassāyasmato khamati itthannāmassa ca itthannāmassa ca bhikkhūnaṃ sammuti [sammati (syā.)] itthannāmassa bhikkhuno kuṭivatthuṃ oloketuṃ, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Sammatā saṅghena itthannāmo ca itthannāmo ca bhikkhū itthannāmassa bhikkhuno kuṭivatthuṃ oloketuṃ. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

351. Tehi sammatehi bhikkhūhi tattha gantvā kuṭivatthu oloketabbaṃ, sārambhaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ aparikkamanaṃ jānitabbaṃ. Sace sārambhaṃ hoti aparikkamanaṃ, ‘mā idha karī’ti vattabbo. Sace anārambhaṃ hoti saparikkamanaṃ, saṅghassa ārocetabbaṃ – ‘anārambhaṃ saparikkamana’nti. Tena kuṭikārakena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘ahaṃ, bhante, saññācikāya kuṭiṃ kattukāmo assāmikaṃ attuddesaṃ. Sohaṃ, bhante, saṅghaṃ kuṭivatthudesanaṃ yācāmī’’ti. Dutiyampi yācitabbā. Tatiyampi yācitabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

352. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu saññācikāya kuṭiṃ kattukāmo assāmikaṃ attuddesaṃ. So saṅghaṃ kuṭivatthudesanaṃ yācati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno kuṭivatthuṃ deseyya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu saññācikāya kuṭiṃ kattukāmo assāmikaṃ attuddesaṃ. So saṅghaṃ kuṭivatthudesanaṃ yācati. Saṅgho itthannāmassa bhikkhuno kuṭivatthuṃ deseti. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno kuṭivatthussa desanā, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Desitaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno kuṭivatthu. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

353. **Sārambhaṃ** nāma kipillikānaṃ vā āsayo hoti, upacikānaṃ vā āsayo hoti, undurānaṃ vā āsayo hoti, ahīnaṃ vā āsayo hoti, vicchikānaṃ vā āsayo hoti, satapadīnaṃ vā āsayo hoti, hatthīnaṃ vā āsayo hoti, assānaṃ vā āsayo hoti, sīhānaṃ vā āsayo hoti, byagghānaṃ vā āsayo hoti, dīpīnaṃ vā āsayo hoti, acchānaṃ vā āsayo hoti, taracchānaṃ vā āsayo hoti, yesaṃ kesañci tiracchānagatānaṃ pāṇānaṃ āsayo hoti, pubbaṇṇanissitaṃ vā hoti, aparaṇṇanissitaṃ vā hoti, abbhāghātanissitaṃ vā hoti, āghātananissitaṃ vā hoti, susānanissitaṃ vā hoti, uyyānanissitaṃ vā hoti, rājavatthunissitaṃ vā hoti, hatthisālānissitaṃ vā hoti, assasālānissitaṃ vā hoti, bandhanāgāranissitaṃ vā hoti, pānāgāranissitaṃ vā hoti, sūnanissitaṃ vā hoti, racchānissitaṃ vā hoti, caccaranissitaṃ vā hoti, sabhānissitaṃ vā hoti, saṃsaraṇanissitaṃ vā [sañcaraṇanissitaṃ vā (ka.)] hoti. Etaṃ sārambhaṃ nāma.

Aparikkamanaṃ nāma na sakkā hoti yathāyuttena sakaṭena anuparigantuṃ samantā nisseṇiyā anuparigantuṃ. Etaṃ aparikkamanaṃ nāma.

Anārambhaṃ nāma na kipillikānaṃ vā āsayo hoti, na upacikānaṃ vā āsayo hoti, na undurānaṃ vā āsayo hoti, na ahīnaṃ vā āsayo hoti, na vicchikānaṃ vā āsayo hoti, na satapadīnaṃ vā āsayo hoti…pe… na saṃsaraṇanissitaṃ vā hoti. Etaṃ anārambhaṃ nāma.

Saparikkamanaṃ nāma sakkā hoti yathāyuttena sakaṭena anuparigantuṃ, samantā nisseṇiyā anuparigantuṃ. Etaṃ saparikkamanaṃ nāma.

Saññācikā nāma sayaṃ yācitvā purisampi purisatthakarampi…pe… mattikampi.

Kuṭi nāma ullittā vā hoti vā avalittā vā ullittāvalittā vā.

Kāreyyāti karoti vā kārāpeti vā.

Bhikkhū vā anabhineyya, vatthudesanāya pamāṇaṃ vā atikkāmeyyāti ñattidutiyena kammena kuṭivatthuṃ na desāpetvā, āyāmato vā vitthārato vā antamaso kesaggamattampi atikkāmetvā karoti vā kārāpeti vā, payoge payoge dukkaṭaṃ. Ekaṃ piṇḍaṃ anāgate āpatti thullaccayassa. Tasmiṃ piṇḍe āgate āpatti saṅghādisesassa.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

354. Bhikkhu kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Bhikkhu kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

355. Bhikkhu kuṭiṃ karoti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Bhikkhu kuṭiṃ karoti desitavatthukaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti desitavatthukaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti desitavatthukaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu kuṭiṃ karoti pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Bhikkhu kuṭiṃ karoti pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti pamāṇātikkantaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti pamāṇātikkantaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu kuṭiṃ karoti pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Bhikkhu kuṭiṃ karoti pamāṇikaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti pamāṇikaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti pamāṇikaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Bhikkhu kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesānaṃ.

Bhikkhu kuṭiṃ karoti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Bhikkhu kuṭiṃ karoti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa. Bhikkhu kuṭiṃ karoti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

356. Bhikkhu samādisati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu samādisati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu samādisati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesānaṃ.

Bhikkhu samādisati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

357. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Na ca samādisati – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Na ca samādisati – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Na ca samādisati – ‘‘pamāṇikā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Na ca samādisati – ‘‘pamāṇikā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Na ca samādisati – ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dukkaṭassa …pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesānaṃ.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Na ca samādisati – ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

358. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati adesitavatthukā sārambhā aparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati adesitavatthukā sārambhā saparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā cā’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati adesitavatthukā anārambhā aparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘desitavatthukā ca hotu saparikkamanā cā’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati adesitavatthukā anārambhā saparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘desitavatthukā hotū’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati desitavatthukā sārambhā aparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘anārambhā ca hotu saparikkamanā cā’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati desitavatthukā sārambhā saparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘anārambhā hotū’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati desitavatthukā anārambhā aparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘saparikkamanā hotū’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

359. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘pamāṇikā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati pamāṇātikkantā sārambhā aparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘pamāṇikā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti…pe… ‘‘pamāṇikā ca hotu anārambhā cā’’ti…pe… ‘‘pamāṇikā ca hotu saparikkamanā cā’’ti…pe… ‘‘pamāṇikā hotū’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘pamāṇikā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati pamāṇikā sārambhā aparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘anārambhā ca hotu saparikkamanā cā’’ti…pe… ‘‘anārambhā hotū’’ti…pe… ‘‘saparikkamanā hotū’’ti…pe… anāpatti.

360. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati adesitavatthukā pamāṇātikkantā sārambhā aparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti…pe… ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca anārambhā cā’’ti…pe… ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca saparikkamanā cā’’ti…pe… ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā cā’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘kuṭi kira me kayirati desitavatthukā pamāṇikā sārambhā aparikkamanā’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘anārambhā ca hotu saparikkamanā cā’’ti…pe… ‘‘anārambhā hotū’’ti…pe… ‘‘saparikkamanā hotū’’ti…pe… anāpatti.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ tiṇṇaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkāṭanaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘pamāṇikā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ tiṇṇaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘pamāṇikā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ catunnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ tiṇṇaṃ dukkaṭānaṃ…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ tiṇṇaṃ dukkaṭānaṃ…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthukā ca hotu pamāṇikā ca anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

361. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā sā kuṭi aññassa vā dātabbā bhinditvā vā puna kātabbā. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā sā kuṭi aññassa vā dātabbā bhinditvā vā puna kātabbā. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ…pe… āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ…pe… āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā sā kuṭi aññassa vā dātabbā bhinditvā vā puna kātabbā. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

362. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā sā kuṭi aññassa vā dātabbā bhinditvā vā puna kātabbā. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā sā kuṭi aññassa vā dātabbā bhinditvā vā puna kātabbā. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā sā kuṭi aññassa vā dātabbā bhinditvā vā puna kātabbā. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ saṅghādisesānaṃ.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā sā kuṭi aññassa vā dātabbā bhinditvā vā puna kātabbā. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti dvinnaṃ dukkāṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

363. Attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti, āpatti saṅghādisesassa.

Attanā vippakataṃ parehi pariyosāpeti [pariyosāvāpeti (ka.)], āpatti saṅghādisesassa.

Parehi vippakataṃ attanā pariyosāpeti, āpatti saṅghādisesassa.

Parehi vippakataṃ parehi pariyosāpeti [pariyosāvāpeti (ka.)], āpatti saṅghādisesassa.

364. Anāpatti leṇe guhāya tiṇakuṭikāya aññassatthāya vāsāgāraṃ ṭhapetvā sabbattha, anāpatti ummattakassa ādikammikassāti.

Kuṭikārasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Vihārakārasikkhāpadaṃ

365. Tena samayena buddho bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena āyasmato channassa upaṭṭhāko gahapati āyasmantaṃ channaṃ etadavoca – ‘‘vihāravatthuṃ, bhante, jānāhi ayyassa vihāraṃ kārāpessāmī’’ti. Atha kho āyasmā channo vihāravatthuṃ sodhento aññataraṃ cetiyarukkhaṃ chedāpesi gāmapūjitaṃ nigamapūjitaṃ nagarapūjitaṃ janapadapūjitaṃ raṭṭhapūjitaṃ. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā cetiyarukkhaṃ chedāpessanti gāmapūjitaṃ nigamapūjitaṃ nagarapūjitaṃ janapadapūjitaṃ raṭṭhapūjitaṃ! Ekindriyaṃ samaṇā sakyaputtiyā jīvaṃ viheṭhentī’’ [viheṭhessanti (katthaci)] ti. Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā channo cetiyarukkhaṃ chedāpessati gāmapūjitaṃ…pe… raṭṭhapūjita’’nti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ channaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, channa, cetiyarukkhaṃ chedāpesi gāmapūjitaṃ…pe… raṭṭhapūjita’’nti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ‘‘kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, cetiyarukkhaṃ chedāpessasi gāmapūjitaṃ nigamapūjitaṃ nagarapūjitaṃ janapadapūjitaṃ raṭṭhapūjitaṃ! Jīvasaññino hi, moghapurisa, manussā rukkhasmiṃ. Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

366. **‘‘Mahallakaṃ pana bhikkhunā vihāraṃ kārayamānena sassāmikaṃ attuddesaṃ bhikkhū abhinetabbā vatthudesanāya. Tehi bhikkhūhi vatthu desetabbaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ. Sārambhe ce bhikkhu vatthusmiṃ aparikkamane mahallakaṃ vihāraṃ kāreyya bhikkhū vā anabhineyya vatthudesanāya, saṅghādiseso’’**ti.

367. **Mahallako** nāma vihāro sassāmiko vuccati.

Vihāro nāma ullitto vā hoti avalitto vā ullittāvalitto vā.

Kārayamānenāti karonto vā kārāpento vā.

Sassāmikanti añño koci sāmiko hoti itthī vā puriso vā gahaṭṭho vā pabbajito vā.

Attuddesanti attano atthāya.

Bhikkhū abhinetabbā vatthudesanāyāti tena vihārakārakena bhikkhunā vihāravatthuṃ sodhetvā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘ahaṃ, bhante, mahallakaṃ vihāraṃ kattukāmo sassāmikaṃ attuddesaṃ. Sohaṃ, bhante, saṅghaṃ vihāravatthuolokanaṃ yācāmī’’ti. Dutiyampi yācitabbā. Tatiyampi yācitabbā. Sace sabbo saṅgho ussahati vihāravatthuṃ oloketuṃ sabbena saṅghena oloketabbaṃ. No ce sabbo saṅgho ussahati vihāravatthuṃ oloketuṃ, ye tattha honti bhikkhū byattā paṭibalā sārambhaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ aparikkamanaṃ jānituṃ te yācitvā sammannitabbā. Evañca pana, bhikkhave, sammannitabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

368. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu mahallakaṃ vihāraṃ kattukāmo sassāmikaṃ attuddesaṃ. So saṅghaṃ vihāravatthuolokanaṃ yācati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmañca itthannāmañca bhikkhu sammanneyya itthannāmassa bhikkhuno vihāravatthuṃ oloketuṃ. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu mahallakaṃ vihāraṃ kattukāmo sassāmikaṃ attuddesaṃ. So saṅghaṃ vihāravatthuolokanaṃ yācati. Saṅgho itthannāmañca itthannāmañca bhikkhū sammannati itthannāmassa bhikkhuno vihāravatthuṃ oloketuṃ. Yassāyasmato khamati itthannāmassa ca itthannāmassa ca bhikkhūnaṃ sammuti itthannāmassa bhikkhuno vihāravatthuṃ oloketuṃ, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Sammatā saṅghena itthannāmo ca itthannāmo ca bhikkhū itthannāmassa bhikkhuno vihāravatthuṃ oloketuṃ. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

369. Tehi sammatehi bhikkhūhi tattha gantvā vihāravatthu oloketabbaṃ; sārambhaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ aparikkamanaṃ jānitabbaṃ. Sace sārambhaṃ hoti aparikkamanaṃ, ‘māyidha karī’ti vattabbo. Sace anārambhaṃ hoti saparikkamanaṃ, saṅghassa ārocetabbaṃ – ‘anārambhaṃ saparikkamana’nti. Tena vihārakārakena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘ahaṃ, bhante, mahallakaṃ vihāraṃ kattukāmo sassāmikaṃ attuddesaṃ. Sohaṃ, bhante, saṅghaṃ vihāravatthudesanaṃ yācāmī’’ti. Dutiyampi yācitabbā. Tatiyampi yācitabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

370. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu mahallakaṃ vihāraṃ kattukāmo sassāmikaṃ attuddesaṃ. So saṅghaṃ vihāravatthudesanaṃ yācati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno vihāravatthuṃ deseyya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu mahallakaṃ vihāraṃ kattukāmo sassāmikaṃ attuddesaṃ. So saṅghaṃ vihāravatthudesanaṃ yācati. Saṅgho itthannāmassa bhikkhuno vihāravatthuṃ deseti. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno vihāravatthussa desanā, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Desitaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno vihāravatthuṃ. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

371. **Sārambhaṃ** nāma kipillikānaṃ vā āsayo hoti, upacikānaṃ vā āsayo hoti, undūrānaṃ vā… pe… ahīnaṃ vā vicchikānaṃ vā satapadīnaṃ vā hatthīnaṃ vā assānaṃ vā sīhānaṃ vā byagghānaṃ vā dīpīnaṃ vā acchānaṃ vā taracchānaṃ vā āsayo hoti, yesaṃ kesañci tiracchānagatānaṃ pāṇānaṃ āsayo hoti, pubbaṇṇanissitaṃ vā hoti, aparaṇṇanissitaṃ vā hoti, abbhāghātanissitaṃ vā hoti, āghātananissitaṃ vā hoti, susānanissitaṃ vā hoti, uyyānanissitaṃ vā hoti, rājavatthunissitaṃ vā hoti, hatthisālānissitaṃ vā hoti, assasālānissitaṃ vā hoti, bandhanāgāranissitaṃ vā hoti, pānāgāranissitaṃ vā hoti, sūnanissitaṃ vā hoti, racchānissitaṃ vā hoti, caccaranissitaṃ vā hoti, sabhānissitaṃ vā hoti, saṃsaraṇanissitaṃ vā hoti. Etaṃ sārambhaṃ nāma.

Aparikkamanaṃ nāma na sakkā hoti yathāyuttena sakaṭena anuparigantuṃ, samantā nisseṇiyā anuparigantuṃ. Etaṃ aparikkamanaṃ nāma.

Anārambhaṃ nāma na kipillikānaṃ vā āsayo hoti…pe… na saṃsaraṇanissitaṃ vā hoti. Etaṃ anārambhaṃ nāma.

Saparikkamanaṃ nāma sakkā hoti yathāyuttena sakaṭena anuparigantuṃ, samantā nisseṇiyā anuparigantuṃ. Etaṃ saparikkamanaṃ nāma.

Mahallako nāma vihāro sassāmiko vuccati.

Vihāro nāma ullitto vā hoti avalitto vā ullittāvalitto vā.

Kāreyyāti karoti vā kārāpeti vā.

Bhikkhū vā anabhineyya vatthudesanāyāti ñattidutiyena kammena vihāravatthuṃ na desāpetvā karoti vā kārāpeti vā, payoge dukkaṭaṃ. Ekaṃ piṇḍaṃ anāgate, āpatti thullaccayassa. Tasmiṃ piṇḍe āgate, āpatti saṅghādisesassa.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati – ‘saṅghādiseso’ti.

372. Bhikkhu vihāraṃ karoti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Bhikkhu vihāraṃ karoti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa. Bhikkhu vihāraṃ karoti adesitavatthukaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa. Bhikkhu vihāraṃ karoti adesitavatthukaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu vihāraṃ karoti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ. Bhikkhu vihāraṃ karoti desitavatthukaṃ sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa. Bhikkhu vihāraṃ karoti desitavatthukaṃ anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa. Bhikkhu vihāraṃ karoti desitavatthukaṃ anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

373. Bhikkhu samādisati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

374. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Na ca samādisati – ‘‘desitavatthuko ca hotu anārambho ca saparikkamano cā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Na ca samādisati – ‘‘desitavatthuko ca hotu anārambho ca saparikkamano cā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

375. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthuko ca hotu anārambho ca saparikkamano cā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘vihāro kira me kayirati adesitavatthuko sārambho aparikkamano’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘desitavatthuko ca hotu anārambho ca saparikkamano cā’’ti …pe… ‘‘desitavatthuko ca hotu anārambho cā’’ti…pe… ‘‘desitavatthuko ca hotu saparikkamano cā’’ti …pe… ‘‘desitavatthuko hotū’’ti. No ce sāmaṃ vā gaccheyya dūtaṃ vā pahiṇeyya, āpatti dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthuko ca hotu anārambho ca saparikkamano cā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So suṇāti – ‘‘vihāro kira me kayirati desitavatthuko sārambho aparikkamano’’ti. Tena bhikkhunā sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ‘‘anārambho ca hotu saparikkamano cā’’ti…pe… ‘‘anārambho hotū’’ti ‘‘saparikkamano hotū’’ti, anāpatti.

376. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthuko ca hotu anārambho ca saparikkamano cā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ tiṇṇaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Samādisati ca – ‘‘desitavatthuko ca hotu anārambho ca saparikkamano cā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti kārukānaṃ dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

377. Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti adesitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā so vihāro aññassa vā dātabbo bhinditvā vā puna kātabbo. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti saṅghādisesena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhu samādisitvā pakkamati – ‘‘vihāraṃ me karothā’’ti. Tassa vihāraṃ karonti desitavatthukaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. So ce vippakate āgacchati, tena bhikkhunā so vihāro aññassa vā dātabbo bhinditvā vā puna kātabbo. No ce aññassa vā dadeyya bhinditvā vā puna kāreyya, āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ…pe… sārambhaṃ saparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ aparikkamanaṃ, āpatti dukkaṭassa…pe… anārambhaṃ saparikkamanaṃ, anāpatti.

378. Attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti, āpatti saṅghādisesassa.

Attanā vippakataṃ parehi pariyosāpeti, āpatti saṅghādisesassa.

Parehi vippakataṃ attanā pariyosāpeti, āpatti saṅghādisesassa.

Parehi vippakataṃ parehi pariyosāpeti, āpatti saṅghādisesassa.

379. Anāpatti leṇe guhāya tiṇakuṭikāya aññassatthāya vāsāgāraṃ ṭhapetvā sabbattha. Anāpatti ummattakassa, ādikammikassāti.

Vihārakārasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Duṭṭhadosasikkhāpadaṃ

380. [idaṃ vatthu cūḷava. 189] Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmatā dabbena mallaputtena jātiyā sattavassena arahattaṃ sacchikataṃ hoti. Yaṃ kiñci [yañca kiñci (sī. ka.)] sāvakena pattabbaṃ sabbaṃ tena anuppattaṃ hoti. Natthi cassa kiñci uttari karaṇīyaṃ, katassa vā paticayo. Atha kho āyasmato dabbassa mallaputtassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘mayā kho jātiyā sattavassena arahattaṃ sacchikataṃ. Yaṃ kiñci sāvakena pattabbaṃ sabbaṃ mayā anuppattaṃ. Natthi ca me kiñci uttari karaṇīyaṃ, katassa vā paticayo. Kinnu kho ahaṃ saṅghassa veyyāvaccaṃ kareyya’’nti?

Atha kho āyasmato dabbassa mallaputtassa etadahosi – ‘‘yaṃnūnāhaṃ saṅghassa senāsanañca paññapeyyaṃ bhattāni ca uddiseyya’’nti. Atha kho āyasmā dabbo mallaputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā dabbo mallaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi mayā kho jātiyā sattavassena arahattaṃ sacchikataṃ, yaṃ kiñci sāvakena pattabbaṃ, sabbaṃ mayā anupattaṃ, natthi ca me kiñci uttari karaṇīyaṃ, katassa vā paticayo, kiṃ nu kho ahaṃ saṅghassa veyyāvaccaṃ kareyya’’nti. Tassa mayhaṃ bhante, etadahosi yaṃnūnāhaṃ ‘‘saṅghassa senāsanañca paññapeyyaṃ bhattāni ca uddiseyyanti. Icchāmahaṃ, bhante, saṅghassa senāsanañca paññapetuṃ bhattāni ca uddisitu’’nti. ‘‘Sādhu sādhu, dabba. Tena hi tvaṃ, dabba, saṅghassa senāsanañca paññapehi bhattāni ca uddisā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā dabbo mallaputto bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘tena hi, bhikkhave, saṅgho dabbaṃ mallaputtaṃ senāsanapaññāpakañca bhattuddesakañca sammannatu. Evañca pana, bhikkhave, sammannitabbo. Paṭhamaṃ dabbo mallaputto yācitabbo. Yācitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

381. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ saṅgho āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ senāsanapaññāpakañca bhattuddesakañca sammanneyya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Saṅgho āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ senāsanapaññāpakañca bhattuddesakañca sammannati. Yassāyasmato khamati āyasmato dabbassa mallaputtassa senāsanapaññāpakassa ca bhattuddesakassa ca sammuti, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Sammato saṅghena āyasmā dabbo mallaputto senāsanapaññāpako ca bhattuddesako ca. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

382. Sammato ca panāyasmā dabbo mallaputto sabhāgānaṃ bhikkhūnaṃ ekajjhaṃ senāsanaṃ paññapeti. Ye te bhikkhū suttantikā tesaṃ ekajjhaṃ senāsanaṃ paññapeti – ‘‘te aññamaññaṃ suttantaṃ saṅgāyissantī’’ti. Ye te bhikkhū vinayadharā tesaṃ ekajjhaṃ senāsanaṃ paññapeti – ‘‘te aññamaññaṃ vinayaṃ vinicchinissantī’’ti [vinicchissantīti (ka.)]. Ye te bhikkhū dhammakathikā tesaṃ ekajjhaṃ senāsanaṃ paññapeti – ‘‘te aññamaññaṃ dhammaṃ sākacchissantī’’ti. Ye te bhikkhū jhāyino tesaṃ ekajjhaṃ senāsanaṃ paññapeti – ‘‘te aññamaññaṃ na byābādhissantī’’ti [na byābāhissantīti (ka.)]. Ye te bhikkhū tiracchānakathikā kāyadaḷhibahulā [kāyadaḍḍhibahulā (sī.)] viharanti tesampi ekajjhaṃ senāsanaṃ paññapeti – ‘‘imāyapime āyasmanto ratiyā acchissantī’’ti. Yepi te bhikkhū vikāle āgacchanti tesampi tejodhātuṃ samāpajjitvā teneva ālokena senāsanaṃ paññapeti. Apisu bhikkhū sañcicca vikāle āgacchanti – ‘‘mayaṃ āyasmato dabbassa mallaputtassa iddhipāṭihāriyaṃ passissāmā’’ti.

Te āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadanti – ‘‘amhākaṃ, āvuso dabba, senāsanaṃ paññapehī’’ti. Te āyasmā dabbo mallaputto evaṃ vadeti – ‘‘katthāyasmantā icchanti, kattha paññapemī’’ti? Te sañcicca dūre apadisanti – ‘‘amhākaṃ, āvuso dabba, gijjhakūṭe pabbate senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, corapapāte senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, isigilipasse kāḷasilāyaṃ senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, vebhārapasse sattapaṇṇiguhāyaṃ senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, sītavane sappasoṇḍikapabbhāre senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, gotamakakandarāyaṃ senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, tindukakandarāyaṃ senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, tapodakandarāyaṃ senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, tapodārāme senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, jīvakambavane senāsanaṃ paññapehi. Amhākaṃ, āvuso, maddakucchismiṃ migadāye senāsanaṃ paññapehī’’ti.

Tesaṃ āyasmā dabbo mallaputto tejodhātuṃ samāpajjitvā aṅguliyā jalamānāya purato purato gacchati. Tepi teneva ālokena āyasmato dabbassa mallaputtassa piṭṭhito piṭṭhito gacchanti. Tesaṃ āyasmā dabbo mallaputto evaṃ senāsanaṃ paññapeti – ‘‘ayaṃ mañco, idaṃ pīṭhaṃ, ayaṃ bhisi, idaṃ bimbohanaṃ, idaṃ vaccaṭṭhānaṃ, idaṃ passāvaṭṭhānaṃ, idaṃ pānīyaṃ, idaṃ paribhojanīyaṃ, ayaṃ kattaradaṇḍo, idaṃ saṅghassa katikasaṇṭhānaṃ, imaṃ kālaṃ pavisitabbaṃ, imaṃ kālaṃ nikkhamitabba''nti. Tesaṃ āyasmā dabbo mallaputto evaṃ senāsanaṃ paññapetvā punadeva veḷuvanaṃ paccāgacchati.

383. Tena kho pana samayena mettiyabhūmajakā [bhummajakā (sī. syā.)] bhikkhū navakā ceva honti appapuññā ca. Yāni saṅghassa lāmakāni senāsanāni tāni tesaṃ pāpuṇanti lāmakāni ca bhattāni. Tena kho pana samayena rājagahe manussā icchanti therānaṃ bhikkhūnaṃ abhisaṅkhārikaṃ piṇḍapātaṃ dātuṃ sappimpi telampi uttaribhaṅgampi. Mettiyabhūmajakānaṃ pana bhikkhūnaṃ pākatikaṃ denti yathārandhaṃ kaṇājakaṃ bilaṅgadutiyaṃ. Te pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkantā there bhikkhū pucchanti – ''tumhākaṃ, āvuso, bhattagge kiṃ ahosi? Tumhākaṃ, āvuso, bhattagge kiṃ ahosī''ti? Ekacce therā evaṃ vadanti – ''amhākaṃ, āvuso, sappi ahosi telaṃ ahosi uttaribhaṅgaṃ ahosī''ti. Mettiyabhūmajakā pana bhikkhū evaṃ vadanti – ''amhākaṃ, āvuso, na kiñci ahosi, pākatikaṃ yathārandhaṃ kaṇājakaṃ bilaṅgadutiya''nti.

Tena kho pana samayena kalyāṇabhattiko gahapati saṅghassa catukkabhattaṃ deti niccabhattaṃ. So bhattagge saputtadāro upatiṭṭhitvā parivisati. Aññe odanena pucchanti, aññe sūpena pucchanti, aññe telena pucchanti, aññe uttaribhaṅgena pucchanti. Tena kho pana samayena kalyāṇabhattikassa gahapatino bhattaṃ svātanāya mettiyabhūmajakānaṃ bhikkhūnaṃ uddiṭṭhaṃ hoti. Atha kho kalyāṇabhattiko gahapati ārāmaṃ agamāsi kenacideva karaṇīyena. So yenāyasmā dabbo mallaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho kalyāṇabhattikaṃ gahapatiṃ āyasmā dabbo mallaputto dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho kalyāṇabhattiko gahapati āyasmatā dabbena mallaputtena dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ etadavoca – ''kassa, bhante, amhākaṃ ghare svātanāya bhattaṃ uddiṭṭha''nti? ''Mettiyabhūmajakānaṃ kho, gahapati, bhikkhūnaṃ tumhākaṃ ghare svātanāya bhattaṃ uddiṭṭha''nti. Atha kho kalyāṇabhattiko gahapati anattamano ahosi – ''kathañhi nāma pāpabhikkhū amhākaṃ ghare bhuñjissantī''ti! Gharaṃ gantvā dāsiṃ āṇāpesi – ''ye, je, sve bhattikā āgacchanti te koṭṭhake āsanaṃ paññapetvā kaṇājakena bilaṅgadutiyena parivisā''ti. ''Evaṃ ayyā''ti kho sā dāsī kalyāṇabhattikassa gahapatino paccassosi.

Atha kho mettiyabhūmajakā bhikkhū – ''hiyyo kho, āvuso, amhākaṃ kalyāṇabhattikassa gahapatino ghare bhattaṃ uddiṭṭhaṃ, sve amhe kalyāṇabhattiko gahapati saputtadāro upatiṭṭhitvā parivisissati; aññe odanena pucchissanti, aññe sūpena pucchissanti, aññe telena pucchissanti, aññe uttaribhaṅgena pucchissantī''ti. Te teneva somanassena na cittarūpaṃ rattiyā supiṃsu. Atha kho mettiyabhūmajakā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya yena kalyāṇabhattikassa gahapatino nivesanaṃ tenupasaṅkamiṃsu. Addasā kho sā dāsī mettiyabhūmajake bhikkhū dūratova āgacchante. Disvāna koṭṭhake āsanaṃ paññapetvā mettiyabhūmajake bhikkhū etadavoca – ''nisīdatha, bhante''ti. Atha kho mettiyabhūmajakānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ''nissaṃsayaṃ kho na tāva bhattaṃ siddhaṃ bhavissati! Yathā [yāva (sī.)] mayaṃ koṭṭhake nisīdeyyāmā''ti [nisīdāpīyeyyāmāti (sī.), nisīdāpīyāmāti (syā.)]. Atha kho sā dāsī kaṇājakena bilaṅgadutiyena upagacchi – ''bhuñjatha, bhante''ti. ''Mayaṃ kho, bhagini, niccabhattikā''ti. ''Jānāmi ayyā niccabhattikāttha. Apicāhaṃ hiyyova gahapatinā āṇattā – 'ye, je, sve bhattikā āgacchanti te koṭṭhake āsanaṃ paññapetvā kaṇājakena bilaṅgadutiyena parivisā'ti. Bhuñjatha, bhante''ti. Atha kho mettiyabhūmajakā bhikkhū – ''hiyyo kho, āvuso, kalyāṇabhattiko gahapati ārāmaṃ agamāsi dabbassa mallaputtassa santike. Nissaṃsayaṃ kho mayaṃ dabbena mallaputtena gahapatino antare [santike (syā. kaṃ. ka.)] paribhinnā''ti. Te teneva domanassena na cittarūpaṃ bhuñjiṃsu. Atha kho mettiyabhūmajakā bhikkhū pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkantā ārāmaṃ gantvā pattacīvaraṃ paṭisāmetvā bahārāmakoṭṭhake saṅghāṭipallatthikāya nisīdiṃsu tuṇhībhūtā maṅkubhūtā pattakkhandhā adhomukhā pajjhāyantā appaṭibhānā.

Atha kho mettiyā bhikkhunī yena mettiyabhūmajakā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mettiyabhūmajake bhikkhū etadavoca – ''vandāmi, ayyā''ti. Evaṃ vutte mettiyabhūmajakā bhikkhū nālapiṃsu. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho mettiyā bhikkhunī mettiyabhūmajake bhikkhū etadavoca – ‘‘vandāmi, ayyā’’ti. Tatiyampi kho mettiyabhūmajakā bhikkhū nālapiṃsu. ‘‘Kyāhaṃ ayyānaṃ aparajjhāmi? Kissa maṃ ayyā nālapantī’’ti? ‘‘Tathā hi pana tvaṃ, bhagini, amhe dabbena mallaputtena viheṭhīyamāne ajjhupekkhasī’’ti? ‘‘Kyāhaṃ, ayyā, karomī’’ti? ‘‘Sace kho tvaṃ, bhagini, iccheyyāsi ajjeva bhagavā dabbaṃ mallaputtaṃ nāsāpeyyā’’ti. ‘‘Kyāhaṃ, ayyā, karomi, kiṃ mayā sakkā kātu’’nti? ‘‘Ehi tvaṃ, bhagini, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ evaṃ vadehi – ‘idaṃ, bhante, nacchannaṃ nappatirūpaṃ. Yāyaṃ, bhante, disā abhayā anītikā anupaddavā sāyaṃ disā sabhayā saītikā saupaddavā. Yato nivātaṃ tato savātaṃ [pavātaṃ (sī. syā.)]. Udakaṃ maññe ādittaṃ. Ayyenamhi dabbena mallaputtena dūsitā’’’ti. ‘‘Evaṃ, ayyā’’ti kho mettiyā bhikkhunī mettiyabhūmajakānaṃ bhikkhūnaṃ paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho mettiyā bhikkhunī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, bhante, nacchannaṃ nappatirūpaṃ. Yāyaṃ, bhante, disā abhayā anītikā anupaddavā sāyaṃ disā sabhayā saītikā saupaddavā. Yato nivātaṃ tato savātaṃ. Udakaṃ maññe ādittaṃ! Ayyenamhi dabbena mallaputtena dūsitā’’ti.

384. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ paṭipucchi – ‘‘sarasi tvaṃ, dabba, evarūpaṃ kattā yathāyaṃ bhikkhunī āhā’’ti? ‘‘Yathā maṃ, bhante, bhagavā jānātī’’ti. Dutiyampi kho bhagavā…pe… tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ etadavoca – ‘‘sarasi tvaṃ, dabba, evarūpaṃ kattā yathāyaṃ bhikkhunī āhā’’ti? ‘‘Yathā maṃ, bhante, bhagavā jānātī’’ti. ‘‘Na kho, dabba, dabbā evaṃ nibbeṭhenti. Sace tayā kataṃ katanti vadehi, sace tayā akataṃ akatanti vadehī’’ti. ‘‘Yato ahaṃ, bhante, jāto nābhijānāmi supinantenapi methunaṃ dhammaṃ paṭisevitā, pageva jāgaro’’ti! Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘tena hi, bhikkhave, mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsetha. Ime ca bhikkhū anuyuñjathā’’ti. Idaṃ vatvā bhagavā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

Atha kho te bhikkhū mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsesuṃ. Atha kho mettiyabhūmajakā bhikkhū te bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘māvuso, mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsetha. Na sā kiñci aparajjhati. Amhehi sā ussāhitā kupitehi anattamanehi cāvanādhippāyehī’’ti. ‘‘Kiṃ pana tumhe, āvuso, āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsethā’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma mettiyabhūmajakā bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū mettiyabhūmajake bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, dabbaṃ mallaputtaṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ‘‘kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, dabbaṃ mallaputtaṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

385. **Yo pana bhikkhu bhikkhuṃ duṭṭho doso appatīto amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃseyya – ‘appeva nāma naṃ imamhā brahmacariyā cāveyya’nti, tato aparena samayena samanuggāhīyamāno vā asamanuggāhīyamāno vā amūlakañceva taṃ adhikaraṇaṃ hoti bhikkhu ca dosaṃ patiṭṭhāti, saṅghādiseso’’**ti.

386. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Bhikkhunti aññaṃ bhikkhuṃ.

Duṭṭho dosoti kupito anattamano anabhiraddho āhatacitto khilajāto.

Appatītoti tena ca kopena tena ca dosena tāya ca anattamanatāya tāya ca anabhiraddhiyā appatīto hoti.

Amūlakaṃ nāma adiṭṭhaṃ asutaṃ aparisaṅkitaṃ.

Pārājikena dhammenāti catunnaṃ aññatarena.

Anuddhaṃseyyāti codeti vā codāpeti vā.

Appeva nāma naṃ imamhā brahmacariyā cāveyyanti bhikkhubhāvā cāveyyaṃ, samaṇadhammā cāveyyaṃ, sīlakkhandhā cāveyyaṃ, tapoguṇā cāveyyaṃ.

Tato aparena samayenāti yasmiṃ khaṇe anuddhaṃsito hoti taṃ khaṇaṃ taṃ layaṃ taṃ muhuttaṃ vītivatte.

Samanuggāhīyamānoti yena vatthunā anuddhaṃsito hoti tasmiṃ vatthusmiṃ samanuggāhīyamāno.

Asamanuggāhīyamānoti na kenaci vuccamāno.

Adhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇāni – vivādādhikaraṇaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ, āpattādhikaraṇaṃ, kiccādhikaraṇaṃ.

Bhikkhu ca dosaṃ patiṭṭhātīti tucchakaṃ mayā bhaṇitaṃ, musā mayā bhaṇitaṃ, abhūtaṃ mayā bhaṇitaṃ, ajānantena mayā bhaṇitaṃ.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

387. Adiṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codeti – ‘‘diṭṭho mayā, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Asutassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce codeti – ‘‘suto mayā, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Aparisaṅkitassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce codeti – ‘‘parisaṅkito mayā, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Adiṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codeti – ‘‘diṭṭho mayā suto ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Adiṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codeti – ‘‘diṭṭho mayā parisaṅkito ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Adiṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codeti – ‘‘diṭṭho mayā suto ca parisaṅkito ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Asutassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce codeti – ‘‘suto mayā parisaṅkito ca…pe… suto mayā diṭṭho ca…pe… suto mayā parisaṅkito ca diṭṭho ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Aparisaṅkitassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce codeti – ‘‘parisaṅkito mayā diṭṭho ca…pe… parisaṅkito mayā suto ca…pe… parisaṅkito mayā diṭṭho ca suto ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Diṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codeti – ‘‘suto mayā pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Diṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codeti – ‘‘parisaṅkito mayā, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi’’…pe… ‘‘suto mayā parisaṅkito ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Sutassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce codeti – ‘‘parisaṅkito mayā, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi…pe… diṭṭho mayā, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi…pe… parisaṅkito mayā diṭṭho ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Parisaṅkitassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce codeti – ‘‘diṭṭho mayā, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi…pe… suto mayā, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi…pe… diṭṭho mayā suto ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Diṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Diṭṭhe vematiko diṭṭhaṃ no kappeti diṭṭhaṃ nassarati diṭṭhaṃ pamuṭṭho hoti…pe… sute vematiko sutaṃ no kappeti sutaṃ nassarati sutaṃ pamuṭṭho hoti…pe… parisaṅkite vematiko parisaṅkitaṃ no kappeti parisaṅkitaṃ nassarati parisaṅkitaṃ pamuṭṭho hoti. Tañce codeti – ‘‘parisaṅkito mayā diṭṭho ca…pe… parisaṅkito mayā suto ca…pe… parisaṅkito mayā diṭṭho ca suto ca, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

388. Adiṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codāpeti – ‘‘diṭṭhosi, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Asutassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti…pe… aparisaṅkitassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce codāpeti – ‘‘parisaṅkitosi, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Adiṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codāpeti – ‘‘diṭṭhosi sutosi…pe… diṭṭhosi parisaṅkitosi…pe… diṭṭhosi sutosi parisaṅkitosi, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi’’…pe… asutassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti…pe… aparisaṅkitassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce codāpeti – ‘‘parisaṅkitosi, diṭṭhosi…pe… parisaṅkitosi, sutosi…pe… parisaṅkitosi, diṭṭhosi, sutosi, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Diṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Tañce codāpeti – ‘‘sutosi’’…pe… tañce codāpeti – ‘‘parisaṅkitosi’’…pe… tañce codāpeti – ‘‘sutosi, parisaṅkitosi, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Sutassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti…pe… parisaṅkitassa hoti – ‘‘pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno’’ti. Tañce ‘‘diṭṭhosi’’…pe… tañce codāpeti – ‘‘sutosi’’…pe… tañce codāpeti – ‘‘diṭṭhosi, sutosi, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Diṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Diṭṭhe vematiko diṭṭhaṃ no kappeti diṭṭhaṃ nassarati diṭṭhaṃ pamuṭṭho hoti…pe… sute vematiko sutaṃ no kappeti sutaṃ nassarati sutaṃ pamuṭṭho hoti…pe… parisaṅkite vematiko parisaṅkitaṃ no kappeti parisaṅkitaṃ nassarati parisaṅkitaṃ pamuṭṭho hoti. Tañce codāpeti – ‘‘parisaṅkitosi, diṭṭhosi’’…pe… parisaṅkitaṃ pamuṭṭho hoti, tañce codāpeti – ‘‘parisaṅkitosi sutosi’’…pe… parisaṅkitaṃ pamuṭṭho hoti, tañce codāpeti – ‘‘parisaṅkitosi, diṭṭhosi, sutosi, pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

389. Asuddhe suddhadiṭṭhi, suddhe asuddhadiṭṭhi, asuddhe asuddhadiṭṭhi, suddhe suddhadiṭṭhi.

Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno. Tañce suddhadiṭṭhi samāno anokāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa.

Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno. Tañce suddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti saṅghādisesassa.

Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno. Tañce suddhadiṭṭhi samāno anokāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādena dukkaṭassa.

Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno. Tañce suddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassa.

Suddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ anajjhāpanno. Tañce asuddhadiṭṭhi samāno anokāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti dukkaṭassa.

Suddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ anajjhāpanno. Tañce asuddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, anāpatti.

Suddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ anajjhāpanno. Tañce asuddhadiṭṭhi samāno anokāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādena dukkaṭassa.

Suddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ anajjhāpanno. Tañce asuddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassa.

Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno. Tañce asuddhadiṭṭhi samāno anokāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti dukkaṭassa.

Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno. Tañce asuddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, anāpatti.

Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno. Tañce asuddhadiṭṭhi samāno anokāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādena dukkaṭassa.

Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno. Tañce asuddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassa.

Suddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ anajjhāpanno. Tañce suddhadiṭṭhi samāno anokāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa.

Suddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ anajjhāpanno. Tañce suddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti saṅghādisesassa.

Suddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ anajjhāpanno. Tañce suddhadiṭṭhi samāno anokāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādena dukkaṭassa.

Suddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ anajjhāpanno tañce suddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassa.

390. Anāpatti suddhe asuddhadiṭṭhissa, asuddhe asuddhadiṭṭhissa, ummattakassa, ādikammikassāti.

Duṭṭhadosasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyaduṭṭhadosasikkhāpadaṃ

391. Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena mettiyabhūmajakā bhikkhū gijjhakūṭā pabbatā orohantā addasaṃsu chagalakaṃ [chakalakaṃ (syā.)] ajikāya vippaṭipajjantaṃ. Disvāna evamāhaṃsu – ‘‘handa mayaṃ, āvuso, imaṃ chagalakaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ nāma karoma. Imaṃ ajikaṃ mettiyaṃ nāma bhikkhuniṃ karoma. Evaṃ mayaṃ voharissāma. Pubbe mayaṃ, āvuso, dabbaṃ mallaputtaṃ sutena avocumhā. Idāni pana amhehi sāmaṃ diṭṭho mettiyāya bhikkhuniyā vippaṭipajjanto’’ti. Te taṃ chagalakaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ nāma akaṃsu. Taṃ ajikaṃ mettiyaṃ nāma bhikkhuniṃ akaṃsu. Te bhikkhūnaṃ ārocesuṃ – ‘‘pubbe mayaṃ, āvuso, dabbaṃ mallaputtaṃ sutena avocumhā. Idāni pana amhehi sāmaṃ diṭṭho mettiyāya bhikkhuniyā vippaṭipajjanto’’ti. Bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘māvuso, evaṃ avacuttha. Nāyasmā dabbo mallaputto evaṃ karissatī’’ti.

Atha kho te bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ paṭipucchi – ‘‘sarasi tvaṃ, dabba, evarūpaṃ kattā yathayime bhikkhū āhaṃsū’’ti? ‘‘Yathā maṃ, bhante, bhagavā jānātī’’ti. Dutiyampi kho bhagavā…pe… tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ etadavoca – ‘‘sarasi tvaṃ, dabba, evarūpaṃ kattā yathayime bhikkhū āhaṃsū’’ti? ‘‘Yathā maṃ, bhante, bhagavā jānātī’’ti. ‘‘Na kho, dabba, dabbā evaṃ nibbeṭhenti. Sace tayā kataṃ katanti vadehi, sace tayā akataṃ akatanti vadehī’’ti. ‘‘Yato ahaṃ, bhante, jāto nābhijānāmi supinantenapi methunadhammaṃ paṭisevitā, pageva jāgaro’’ti! Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘tena hi, bhikkhuve, ime bhikkhū anuyuñjathā’’ti. Idaṃ vatvā bhagavā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

Atha kho te bhikkhū mettiyabhūmajake bhikkhū anuyuñjiṃsu. Te bhikkhūhi anuyuñjīyamānā bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesuṃ – ‘‘kiṃ pana tumhe, āvuso, āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñcidesaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsethā’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma mettiyabhūmajakā bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū mettiyabhūmajake bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, dabbaṃ mallaputtaṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ‘‘kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, dabbaṃ mallaputtaṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

392. **‘‘Yo pana bhikkhu bhikkhuṃ duṭṭho doso appatīto aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñcidesaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃseyya – ‘appeva nāma naṃ**

imamhā brahmacariyā cāveyya'nti. Tato aparena samayena samanuggāhīyamāno vā asamanuggāhīyamāno vā aññabhāgiyañceva taṃ adhikaraṇaṃ hoti kocideso lesamatto upādinno, bhikkhu ca dosaṃ patiṭṭhāti, saṅghādiseso''ti.

393. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Bhikkhunti aññaṃ bhikkhuṃ.

Duṭṭho dosoti kupito anattamano anabhiraddho āhatacitto khilajāto.

Appatītoti tena ca kopena, tena ca dosena, tāya ca anattamanatāya, tāya ca anabhiraddhiyā appatīto hoti.

Aññabhāgiyassa adhikaraṇassāti āpattaññabhāgiyaṃ vā hoti adhikaraṇaññabhāgiyaṃ vā. Kathaṃ adhikaraṇaṃ adhikaraṇassa aññabhāgiyaṃ? Vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇassa āpattādhikaraṇassa kiccādhikaraṇassa aññabhāgiyaṃ. Anuvādādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇassa kiccādhikaraṇassa vivādādhikaraṇassa aññabhāgiyaṃ. Āpattādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇassa vivādādhikaraṇassa anuvādādhikaraṇassa aññabhāgiyaṃ. Kiccādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇassa anuvādādhikaraṇassa āpattādhikaraṇassa aññabhāgiyaṃ. Evaṃ adhikaraṇaṃ adhikaraṇassa aññabhāgiyaṃ.

Kathaṃ adhikaraṇaṃ adhikaraṇassa tabbhāgiyaṃ? Vivādādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇassa tabbhāgiyaṃ. Anuvādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇassa tabbhāgiyaṃ. Āpattādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇassa siyā tabbhāgiyaṃ siyā aññabhāgiyaṃ.

Kathaṃ āpattādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇassa aññabhāgiyaṃ? Methunadhammapārājikāpatti adinnādānapārājikāpattiyā manussaviggahapārājikāpattiyā uttarimanussadhammapārājikāpattiyā aññabhāgiyā. Adinnādānapārājikāpatti manussaviggahapārājikāpattiyā uttarimanussadhammapārājikāpattiyā methunadhammapārājikāpattiyā aññabhāgiyā. Manussaviggahapārājikāpatti uttarimanussadhammapārājikāpattiyā methunadhammapārājikāpattiyā adinnādānapārājikāpattiyā aññabhāgiyā. Uttarimanussadhammapārājikāpatti methunadhammapārājikāpattiyā adinnādānapārājikāpattiyā manussaviggahapārājikāpattiyā aññabhāgiyā. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇassa aññabhāgiyaṃ.

Kathaṃ āpattādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇassa tabbhāgiyaṃ? Methunadhammapārājikāpatti methunadhammapārājikāpattiyā tabbhāgiyā. Adinnādānapārājikāpatti adinnādānapārājikāpattiyā tabbhāgiyā. Manussaviggahapārājikāpatti manussaviggahapārājikāpattiyā tabbhāgiyā. Uttarimanussadhammapārājikāpatti uttarimanussadhammapārājikāpattiyā tabbhāgiyā. Evaṃ āpattādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇassa tabbhāgiyaṃ.

Kiccādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇassa tabbhāgiyaṃ. Evaṃ adhikaraṇaṃ adhikaraṇassa tabbhāgiyaṃ.

394. **Kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāyā**ti leso nāma dasa lesā – jātileso, nāmaleso, gottaleso, liṅgaleso, āpattileso, pattaleso, cīvaraleso, upajjhāyaleso, ācariyaleso, senāsanaleso.

395. **Jātileso** nāma khattiyo diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ khattiyaṃ passitvā codeti – ''khattiyo mayā diṭṭho [ettha ''pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto''ti pāṭho ūno maññe, aṭṭhakathāyaṃ hi ''khattiyo mayā diṭṭho pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto''ti dissati]. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā''ti, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Brāhmaṇo diṭṭho hoti…pe… vesso diṭṭho hoti…pe… suddo diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ suddaṃ passitvā codeti – ‘‘suddo mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

396. **Nāmaleso** nāma buddharakkhito diṭṭho hoti…pe… dhammarakkhito diṭṭho hoti…pe… saṅgharakkhito diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ saṅgharakkhitaṃ passitvā codeti – ‘‘saṅgharakkhito mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

397. **Gottaleso** nāma gotamo diṭṭho hoti…pe… moggallāno diṭṭho hoti…pe… kaccāyano diṭṭho hoti…pe… vāsiṭṭho diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ vāsiṭṭhaṃ passitvā codeti – ‘‘vāsiṭṭho mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

398. **Liṅgaleso** nāma dīgho diṭṭho hoti…pe… rasso diṭṭho hoti…pe… kaṇho diṭṭho hoti…pe… odāto diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ odātaṃ passitvā codeti – ‘‘odāto mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

399. **Āpattileso** nāma lahukaṃ āpattiṃ āpajjanto diṭṭho hoti. Tañce pārājikena codeti – ‘‘assamaṇosi, asakyaputtiyosi…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

400. **Pattaleso** nāma lohapattadharo diṭṭho hoti…pe… sāṭakapattadharo diṭṭho hoti…pe… sumbhakapattadharo diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ sumbhakapattadharaṃ passitvā codeti – ‘‘sumbhakapattadharo mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

401. **Cīvaraleso** nāma paṃsukūliko diṭṭho hoti…pe… gahapaticīvaradharo diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ gahapaticīvaradharaṃ passitvā codeti – ‘‘gahapaticīvaradharo mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

402. **Upajjhāyaleso** nāma itthannāmassa saddhivihāriko diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ itthannāmassa saddhivihārikaṃ passitvā codeti – ‘‘itthannāmassa saddhivihāriko mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

403. **Ācariyaleso** nāma itthannāmassa antevāsiko diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ itthannāmassa antevāsikaṃ passitvā codeti – ‘‘itthannāmassa antevāsiko mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi’’…pe… āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

404. **Senāsanaleso** nāma itthannāmasenāsanavāsiko diṭṭho hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto. Aññaṃ itthannāmasenāsanavāsikaṃ passitvā codeti – ‘‘itthannāmasenāsanavāsiko mayā diṭṭho. Pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosi, assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

405. **Pārājikena dhammenā**ti catunnaṃ aññatarena.

Anuddhaṃseyyāti codeti vā codāpeti vā.

Appeva nāma naṃ imamhā brahmacariyācāveyyanti bhikkhubhāvā cāveyyaṃ, samaṇadhammā cāveyyaṃ, sīlakkhandhā cāveyyaṃ, tapoguṇā cāveyyaṃ.

Tato aparena samayenāti yasmiṃ khaṇe anuddhaṃsito hoti, taṃ khaṇaṃ taṃ layaṃ taṃ muhuttaṃ vītivatte.

Samanuggāhīyamānoti yena vatthunā anuddhaṃsito hoti tasmiṃ vatthusmiṃ samanuggāhīyamāno.

Asamanuggāhīyamānoti na kenaci vuccamāno.

Adhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇāni – vivādādhikaraṇaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ, āpattādhikaraṇaṃ, kiccādhikaraṇaṃ.

Koci deso lesamatto upādinnoti tesaṃ dasannaṃ lesānaṃ aññataro leso upādinno hoti.

Bhikkhu ca dosaṃ patiṭṭhātīti tucchakaṃ mayā bhaṇitaṃ, musā mayā bhaṇitaṃ, abhūtaṃ mayā bhaṇitaṃ, ajānantena mayā bhaṇitaṃ.

Saṅghādisesoti …pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

406. Bhikkhu saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti, saṅghādisese saṅghādisesadiṭṭhi hoti. Tañce pārājikena codeti – ‘‘assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, evampi āpattaññabhāgiyaṃ hoti leso ca upādinno, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Bhikkhu saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti, saṅghādisese thullaccayadiṭṭhi hoti…pe… pācittiyadiṭṭhi hoti… pāṭidesanīyadiṭṭhi hoti… dukkaṭadiṭṭhi hoti… dubbhāsitadiṭṭhi hoti. Tañce pārājikena codeti – ‘‘assamaṇosi’’…pe… evampi āpattaññabhāgiyaṃ hoti leso ca upādinno, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Bhikkhu thullaccayaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti thullaccaye thullaccayadiṭṭhi hoti…pe… thullaccaye pācittiyadiṭṭhi hoti… pāṭidesanīyadiṭṭhi hoti… dukkaṭadiṭṭhi hoti… dubbhāsitadiṭṭhi hoti… saṅghādisesadiṭṭhi hoti. Tañce pārājikena codeti – ‘‘assamaṇosi’’ …pe… evampi āpattaññabhāgiyaṃ hoti leso ca upādinno, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Bhikkhu pācittiyaṃ…pe… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ… dubbhāsitaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti, dubbhāsite dubbhāsitadiṭṭhi hoti…pe… dubbhāsite saṅghādisesadiṭṭhi hoti… thullaccayadiṭṭhi hoti… pācittiyadiṭṭhi hoti… pāṭidesanīyadiṭṭhi hoti… dukkaṭadiṭṭhi hoti. Tañce pārājikena codeti – ‘‘assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, evampi āpattaññabhāgiyaṃ hoti leso ca upādinno, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Ekekaṃ mūlaṃ kātuna cakkaṃ bandhitabbaṃ.

407. Bhikkhu saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti saṅghādisese saṅghādisesadiṭṭhi hoti. Tañce pārājikena codāpeti – ‘‘assamaṇosi’’…pe… evampi āpattaññabhāgiyaṃ hoti leso ca upādinno, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Bhikkhu saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti, saṅghādisese thullaccayadiṭṭhi hoti…pe… pācittiyadiṭṭhi hoti… pāṭidesanīyadiṭṭhi hoti… dukkaṭadiṭṭhi hoti… dubbhāsitadiṭṭhi hoti. Tañce pārājikena codāpeti – ‘‘assamaṇosi’’…pe… evampi āpattaññabhāgiyaṃ hoti leso ca upādinno, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Bhikkhu thullaccayaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti thullaccaye thullaccayadiṭṭhi hoti…pe… thullaccaye pācittiyadiṭṭhi hoti… pāṭidesanīyadiṭṭhi hoti… dukkaṭadiṭṭhi hoti… dubbhāsitadiṭṭhi hoti… saṅghādisesadiṭṭhi hoti. Tañce pārājikena codāpeti – ‘‘assamaṇosi’’…pe… evampi āpattaññabhāgiyaṃ hoti leso ca upādinno, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

Bhikkhu pācittiyaṃ…pe… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ… dubbhāsitaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti dubbhāsite dubbhāsitadiṭṭhi hoti…pe… dubbhāsite saṅghādisesadiṭṭhi hoti… thullaccayadiṭṭhi hoti… pācittiyadiṭṭhi hoti… pāṭidesanīyadiṭṭhi hoti… dukkaṭadiṭṭhi hoti. Tañce pārājikena codāpeti – ‘‘assamaṇosi, asakyaputtiyosi, natthi tayā saddhiṃ uposatho vā pavāraṇā vā saṅghakammaṃ vā’’ti, evampi āpattaññabhāgiyaṃ hoti leso ca upādinno, āpatti vācāya, vācāya saṅghādisesassa.

408. Anāpatti tathāsaññī codeti vā codāpeti vā, ummattakassa, ādikammikassāti.

Dutiyaduṭṭhadosasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Saṅghabhedasikkhāpadaṃ

409. [idaṃ vatthu cūḷava. 343] Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho devadatto yena kokāliko kaṭamodakatissako [kaṭamorakatissako (sī. syā.)] khaṇḍadeviyā putto samuddadatto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kokālikaṃ kaṭamodakatissakaṃ khaṇḍadeviyā puttaṃ samuddadattaṃ etadavoca – ‘‘etha mayaṃ, āvuso, samaṇassa gotamassa saṅghabhedaṃ karissāma cakkabheda’’nti. Evaṃ vutte kokāliko devadattaṃ etadavoca – ‘‘samaṇo kho, āvuso, gotamo mahiddhiko mahānubhāvo. Kathaṃ mayaṃ samaṇassa gotamassa saṅghabhedaṃ karissāma cakkabheda’’nti? ‘‘Etha mayaṃ, āvuso, samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pañca vatthūni yācissāma – ‘bhagavā, bhante, anekapariyāyena appicchassa santuṭṭhassa sallekhassa dhutassa pāsādikassa apacayassa vīriyārambhassa [vīriyārabbhassa (ka.)] vaṇṇavādī. Imāni, bhante, pañca vatthūni anekapariyāyena appicchatāya santuṭṭhiyā sallekhāya dhutatāya pāsādikatāya apacayāya vīriyārambhāya saṃvattanti. Sādhu, bhante, bhikkhū yāvajīvaṃ āraññikā assu; yo gāmantaṃ osareyya, vajjaṃ naṃ phuseyya. Yāvajīvaṃ piṇḍapātikā assu; yo nimantanaṃ sādiyeyya, vajjaṃ naṃ phuseyya. Yāvajīvaṃ paṃsukūlikā assu; yo gahapaticīvaraṃ sādiyeyya, vajjaṃ naṃ phuseyya. Yāvajīvaṃ rukkhamūlikā assu; yo channaṃ upagaccheyya, vajjaṃ naṃ phuseyya. Yāvajīvaṃ macchamaṃsaṃ na khādeyyuṃ; yo macchamaṃsaṃ khādeyya, vajjaṃ naṃ phuseyyā’ti. Imāni samaṇo gotamo nānujānissati. Te mayaṃ imehi pañcahi vatthūhi janaṃ saññāpessāmāti. Sakkā kho, āvuso, imehi pañcahi vatthūhi samaṇassa gotamassa saṅghabhedo kātuṃ cakkabhedo. Lūkhapasannā hi, āvuso, manussā’’ti.

Atha kho devadatto sapariso yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho devadatto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhagavā, bhante, anekapariyāyena appicchassa…pe… vīriyārambhassa vaṇṇavādī. Imāni, bhante, pañca vatthūni anekapariyāyena appicchatāya…pe… vīriyārambhāya saṃvattanti. Sādhu, bhante, bhikkhū yāvajīvaṃ āraññikā assu; yo gāmantaṃ osareyya vajjaṃ naṃ phuseyya…pe… yāvajīvaṃ macchamaṃsaṃ na khādeyyuṃ, yo macchamaṃsaṃ khādeyya vajjaṃ naṃ phuseyyā’’ti. ‘‘Alaṃ, devadatta, yo icchati āraññiko hotu, yo icchati gāmante viharatu; yo icchati piṇḍapātiko hotu, yo icchati nimantanaṃ sādiyatu; yo icchati paṃsukūliko hotu, yo icchati gahapaticīvaraṃ sādiyatu. Aṭṭhamāse kho mayā, devadatta, rukkhamūlasenāsanaṃ anuññātaṃ, tikoṭiparisuddhaṃ macchamaṃsaṃ – adiṭṭhaṃ asutaṃ aparisaṅkita’’nti. Atha kho devadatto – ‘‘na bhagavā imāni pañca vatthūni anujānātī’’ti haṭṭho udaggo sapariso uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

410. Atha kho devadatto sapariso rājagahaṃ pavisitvā pañcahi vatthūhi janaṃ saññāpesi – ‘‘mayaṃ, āvuso, samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pañca vatthūni yācimhā – ‘bhagavā, bhante, anekapariyāyena appicchassa santuṭṭhassa sallekhassa dhutassa pāsādikassa apacayassa vīriyārambhassa vaṇṇavādī. Imāni, bhante, pañca vatthūni anekapariyāyena appicchatāya santuṭṭhiyā sallekhāya dhutatāya pāsādikatāya apacayāya vīriyārambhāya saṃvattanti. Sādhu, bhante, bhikkhū yāvajīvaṃ āraññikā assu; yo gāmantaṃ osareyya, vajjaṃ naṃ phuseyya. Yāvajīvaṃ piṇḍapātikā assu; yo nimantanaṃ sādiyeyya, vajjaṃ naṃ phuseyya. Yāvajīvaṃ paṃsukūlikā assu; yo gahapaticīvaraṃ sādiyeyya, vajjaṃ naṃ phuseyya. Yāvajīvaṃ rukkhamūlikā assu; yo channaṃ upagaccheyya, vajjaṃ naṃ phuseyya. Yāvajīvaṃ macchamaṃsaṃ na khādeyyuṃ; yo macchamaṃsaṃ khādeyya, vajjaṃ naṃ phuseyyā'ti. Imāni samaṇo gotamo nānujānāti. Te mayaṃ imehi pañcahi vatthūhi samādāya vattāmā''ti. Tattha ye te manussā assaddhā appasannā dubbuddhino te evamāhaṃsu – ''ime kho samaṇā sakyaputtiyā dhutā sallekhavuttino, samaṇo pana gotamo bāhulliko bāhullāya cetetī''ti. Ye pana te manussā saddhā pasannā paṇḍitā byattā buddhimanto te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma devadatto bhagavato saṅghabhedāya parakkamissati cakkabhedāyā''ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma devadatto saṅghabhedāya parakkamissati cakkabhedāyā''ti! Atha kho te bhikkhū devadattaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ''saccaṃ kira tvaṃ, devadatta, saṅghabhedāya parakkamasi cakkabhedāyā''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ''kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, saṅghabhedāya parakkamissasi cakkabhedāya! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

411. ''Yo pana bhikkhu samaggassa saṅghassa bhedāya parakkameyya, bhedanasaṃvattanikaṃ vā adhikaraṇaṃ samādāya paggayha tiṭṭheyya, so bhikkhu bhikkhūhi evamassa vacanīyo – 'māyasmā samaggassa saṅghassa bhedāya parakkami, bhedanasaṃvattanikaṃ vā adhikaraṇaṃ samādāya paggayha aṭṭhāsi. Sametāyasmā saṅghena. Samaggo hi saṅgho sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsu viharatī'ti. Evañca so bhikkhu bhikkhūhi vuccamāno tatheva paggaṇheyya , so bhikkhu bhikkhūhi yāvatatiyaṃ samanubhāsitabbo tassa paṭinissaggāya. Yāvatatiyañce samanubhāsiyamāno taṃ paṭinissajjeyya, iccetaṃ kusalaṃ; no ce paṭinissajjeyya, saṅghādiseso''ti.

412. Yo panāti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Samaggo nāma **saṅgho** samānasaṃvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito.

Bhedāya parakkameyyāti – ''kathaṃ ime nānā assu, vinā assu, vaggā assū''ti pakkhaṃ pariyesati, gaṇaṃ bandhati.

Bhedanasaṃvattanikaṃ vā adhikaraṇanti aṭṭhārasabhedakaravatthūni.

Samādāyāti ādāya.

Paggayhāti dīpeyya.

Tiṭṭheyyāti na paṭinissajjeyya.

So bhikkhūti yo so saṅghabhedako bhikkhu.

Bhikkhūhīti aññehi bhikkhūhi.

Ye passanti, ye suṇanti, tehi vattabbo – ''māyasmā samaggassa saṅghassa bhedāya parakkami, bhedanasaṃvattanikaṃ vā adhikaraṇaṃ samādāya paggayha aṭṭhāsi. Sametāyasmā saṅghena. Samaggo hi saṅgho sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsu viharatī''ti. Dutiyampi vattabbo. Tatiyampi vattabbo. Sace paṭinissajjati, iccetaṃ kusalaṃ; no ce paṭinissajjati, āpatti dukkaṭassa. Sutvā na vadanti, āpatti dukkaṭassa. So bhikkhu saṅghamajjhampi ākaḍḍhitvā vattabbo – ‘‘māyasmā samaggassa saṅghassa bhedāya parakkami, bhedanasaṃvattanikaṃ vā adhikaraṇaṃ samādāya paggayha aṭṭhāsi. Sametāyasmā saṅghena. Samaggo hi saṅgho sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsu viharatī’’ti. Dutiyampi vattabbo. Tatiyampi vattabbo. Sace paṭinissajjati, iccetaṃ kusalaṃ; no ce paṭinissajjati, āpatti dukkaṭassa. So bhikkhu samanubhāsitabbo – ‘‘evañca pana, bhikkhave, samanubhāsitabbo. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

413. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu samaggassa saṅghassa bhedāya parakkamati. So taṃ vatthuṃ na paṭinissajjati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ samanubhāseyya tassa vatthussa paṭinissaggāya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu samaggassa saṅghassa bhedāya parakkamati. So taṃ vatthuṃ na paṭinissajjati. Saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ samanubhāsati tassa vatthussa paṭinissaggāya. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno samanubhāsanā tassa vatthussa paṭinissaggāya, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi – suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu samaggassa saṅghassa bhedāya parakkamati. So taṃ vatthuṃ na paṭinissajjati. Saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ samanubhāsati tassa vatthussa paṭinissaggāya. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno samanubhāsanā tassa vatthussa paṭinissaggāya, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Samanubhaṭṭho saṅghena itthannāmo bhikkhu tassa vatthussa paṭinissaggāya. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

414. Ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayā, kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa. Saṅghādisesaṃ ajjhāpajjantassa ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayā paṭippassambhanti.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

415. Dhammakamme dhammakammasaññī na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Dhammakamme vematiko na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Dhammakamme adhammakammasaññī na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Adhammakamme dhammakammasaññī, āpatti dukkaṭassa.

Adhammakamme vematiko, āpatti dukkaṭassa.

Adhammakamme adhammakammasaññī, āpatti dukkaṭassa.

416. Anāpatti asamanubhāsantassa, paṭinissajjantassa, ummattakassa, khittacittassa, vedanāṭṭassa, ādikammikassāti.

Saṅghabhedasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

11. Bhedānuvattakasikkhāpadaṃ

417. Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena devadatto saṅghabhedāya parakkamati cakkabhedāya. Bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘adhammavādī devadatto, avinayavādī devadatto. Kathañhi nāma devadatto saṅghabhedāya parakkamissati cakkabhedāyā’’ti! Evaṃ vutte kokāliko kaṭamodakatissako khaṇḍadeviyā putto samuddadatto te bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘māyasmanto evaṃ avacuttha. Dhammavādī devadatto, vinayavādī devadatto. Amhākañca devadatto chandañca ruciñca ādāya voharati jānāti no bhāsati amhākaṃpetaṃ khamatī’’ti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma bhikkhū devadattassa saṅghabhedāya parakkamantassa anuvattakā bhavissanti vaggavādakā’’ti! Atha kho te bhikkhū te anuvattake bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū devadattassa saṅghabhedāya parakkamantassa anuvattakā honti vaggavādakā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ‘‘kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā devadattassa saṅghabhedāya parakkamantassa anuvattakā bhavissanti vaggavādakā! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

418. **‘‘Tasseva kho pana bhikkhussa bhikkhū honti anuvattakā vaggavādakā eko vā dve vā tayo vā. Te evaṃ vadeyyuṃ – ‘māyasmanto etaṃ bhikkhuṃ kiñci avacuttha. Dhammavādī ceso bhikkhu, vinayavādī ceso bhikkhu. Amhākañceso bhikkhu chandañca ruciñca ādāya voharati jānāti no bhāsati amhākampetaṃ khamatī’ti, te bhikkhū bhikkhūhi evamassu vacanīyā – ‘māyasmanto evaṃ avacuttha, na ceso bhikkhu dhammavādī, na ceso bhikkhu vinayavādī, māyasmantānampi saṅghabhedo ruccittha, sametāyasmantānaṃ saṅghena, samaggo hi saṅgho sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsu viharatī’ti. Evañca te bhikkhū bhikkhūhi vuccamānā tatheva paggaṇheyyuṃ, te bhikkhū bhikkhūhi yāvatatiyaṃ samanubhāsitabbā tassa paṭinissaggāya. Yāvatatiyañce samanubhāsiyamānā taṃ paṭinissajjeyyuṃ, iccetaṃ kusalaṃ, no ce paṭinissajjeyyuṃ, saṅghādiseso’’**ti.

419. **Tasseva kho panā**ti tassa saṅghabhedakassa bhikkhuno.

Bhikkhū hontīti aññe bhikkhū honti.

Anuvattakāti yaṃdiṭṭhiko so hoti yaṃkhantiko yaṃruciko tepi taṃdiṭṭhikā honti taṃkhantikā taṃrucikā.

Vaggavādakāti tassa vaṇṇāya pakkhāya ṭhitā honti.

Eko vā dve vā tayo vāti eko vā hoti dve vā tayo vā. Te evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘māyasmanto etaṃ bhikkhuṃ kiñci avacuttha, dhammavādī ceso bhikkhu, vinayavādī ceso bhikkhu, amhākañceso bhikkhu chandañca ruciñca ādāya voharati jānāti no bhāsati amhākaṃpetaṃ khamatī’ti.

Te bhikkhūti ye te anuvattakā bhikkhū.

Bhikkhūhīti aññehi bhikkhūhi.

Ye passanti ye suṇanti tehi vattabbā – ‘‘māyasmanto evaṃ avacuttha. Na ceso bhikkhu dhammavādī, na ceso bhikkhu vinayavādī. Māyasmantānampi saṅghabhedo ruccittha. Sametāyasmantānaṃ saṅghena. Samaggo hi saṅgho sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsu viharatī’’ti. Dutiyampi vattabbā. Tatiyampi vattabbā. Sace paṭinissajjanti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce paṭinissajjanti, āpatti dukkaṭassa. Sutvā na vadanti, āpatti dukkaṭassa. Te bhikkhū saṅghamajjhampi ākaḍḍhitvā vattabbā – ‘‘māyasmanto evaṃ avacuttha. Na ceso bhikkhu dhammavādī, na ceso bhikkhu vinayavādī. Māyasmantānampi saṅghabhedo ruccittha. Sametāyasmantānaṃ saṅghena. Samaggo hi saṅgho sammodamāno avivadamāno ekuddeso phāsu viharatī’’ti. Dutiyampi vattabbā. Tatiyampi vattabbā. Sace paṭinissajjanti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce paṭinissajjanti, āpatti dukkaṭassa. Te bhikkhū samanubhāsitabbā. Evañca pana, bhikkhave, samanubhāsitabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

420. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Itthannāmo ca itthanāmo ca bhikkhū itthannāmassa bhikkhuno saṅghabhedāya parakkamantassa anuvattakā vaggavādakā. Te taṃ vatthuṃ na paṭinissajjanti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmañca itthannāmañca bhikkhū samanubhāseyya tassa vatthussa paṭinissaggāya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Itthannāmo ca itthannāmo ca bhikkhū itthannāmassa bhikkhuno saṅghabhedāya parakkamantassa anuvattakā vaggavādakā. Te taṃ vatthuṃ na paṭinissajjanti. Saṅgho itthannāmañca itthannāmañca bhikkhū samanubhāsati tassa vatthussa paṭinissaggāya. Yassāyasmato khamati itthannāmassa ca itthannāmassa ca bhikkhūnaṃ samanubhāsanā tassa vatthussa paṭinissaggāya, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi – suṇātu me, bhante, saṅgho. Itthannāmo ca itthannāmo ca bhikkhū itthannāmassa bhikkhuno saṅghabhedāya parakkamantassa anuvattakā vaggavādakā. Te taṃ vatthuṃ na paṭinissajjanti. Saṅgho itthannāmañca itthannāmañca bhikkhū samanubhāsati tassa vatthussa paṭinissaggāya. Yassāyasmato khamati itthannāmassa ca itthannāmassa ca bhikkhūnaṃ samanubhāsanā tassa vatthussa paṭinissaggāya, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Samanubhaṭṭhā saṅghena itthannāmo ca itthannāmo ca bhikkhū tassa vatthussa paṭinissaggāya. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

421. Ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayā, kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa. Saṅghādisesaṃ ajjhāpajjantānaṃ ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayā paṭippassambhanti. Dve tayo ekato samanubhāsitabbā, taduttari na samanubhāsitabbā.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati ‘‘saṅghādiseso’’ti.

422. Dhammakamme dhammakammasaññī na paṭinissajjanti, āpatti saṅghādisesassa.

Dhammakamme vematikā na paṭinissajjanti, āpatti saṅghādisesassa.

Dhammakamme adhammakammasaññī na paṭinissajjanti, āpatti saṅghādisesassa.

Adhammakamme dhammakammasaññī, āpatti dukkaṭassa.

Adhammakamme vematikā, āpatti dukkaṭassa.

Adhammakamme adhammakammasaññī, āpatti dukkaṭassa.

423. Anāpatti asamanubhāsantānaṃ, paṭinissajjantānaṃ, ummattakānaṃ, khittacittānaṃ, vedanāṭṭānaṃ, ādikammikānanti.

Bhedānuvattakasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ ekādasamaṃ.

12. Dubbacasikkhāpadaṃ

424. Tena samayena buddho bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena āyasmā channo anācaraṃ ācarati. Bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘māvuso, channa, evarūpaṃ akāsi. Netaṃ kappatī’’ti. So evaṃ vadeti – ‘‘kiṃ nu kho nāma tumhe, āvuso, maṃ vattabbaṃ maññatha? Ahaṃ kho nāma tumhe vadeyyaṃ. Amhākaṃ buddho amhākaṃ dhammo amhākaṃ ayyaputtena dhammo abhisamito. Seyyathāpi nāma mahāvāto vāyanto tiṇakaṭṭhapaṇṇasaṭaṃ [tiṇakaṭṭhapaṇṇakasaṭaṃ (ka.)] ekato ussāreyya, seyyathā vā pana nadī pabbateyyā saṅkhasevālapaṇakaṃ ekato ussāreyya, evameva tumhe nānānāmā nānāgottā nānājaccā nānākulā pabbajitā ekato ussaritā. Kiṃ nu kho nāma tumhe, āvuso, maṃ vattabbaṃ maññatha? Ahaṃ kho nāma tumhe vadeyyaṃ! Amhākaṃ buddho amhākaṃ dhammo amhākaṃ ayyaputtena dhammo abhisamito’’ti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā channo bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ karissatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ channaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, channa, bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ karosī’’ti? ‘‘Saccaṃ bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ‘‘kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ karissasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

425. **‘‘Bhikkhu paneva dubbacajātiko hoti uddesapariyāpannesu sikkhāpadesu bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ karoti – ‘mā maṃ āyasmanto kiñci avacuttha kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā, ahampāyasmante na kiñci vakkhāmi kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā, viramathāyasmanto mama vacanāyā’ti, so bhikkhu bhikkhūhi evamassa vacanīyo – ‘māyasmā attānaṃ avacanīyaṃ akāsi, vacanīyamevāyasmā attānaṃ karotu, āyasmāpi bhikkhū vadetu sahadhammena, bhikkhūpi āyasmantaṃ vakkhanti sahadhammena. Evaṃ saṃvaddhā hi tassa bhagavato parisā yadidaṃ aññamaññavacanena aññamaññavuṭṭhāpanenāti. Evañca so bhikkhuṃ bhikkhūhi vuccamāno tatheva paggaṇheyya, so bhikkhu bhikkhūhi yāvatatiyaṃ samanubhāsitabbo tassa paṭinissaggāya. Yāvatatiyañce samanubhāsīyamāno taṃ paṭinissajjeyya, iccetaṃ kusalaṃ; no ce paṭinissajjeyya, saṅghādiseso’’**ti.

426. **Bhikkhū paneva dubbacajātiko hotī**ti dubbaco hoti dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato akkhamo appadakkhiṇaggāhī anusāsaniṃ.

Uddesapariyāpannesu sikkhāpadesūti pātimokkhapariyāpannesu sikkhāpadesu.

Bhikkhūhīti aññehi bhikkhūhi.

Sahadhammikaṃ nāma yaṃ bhagavatā paññattaṃ sikkhāpadaṃ, etaṃ sahadhammikaṃ nāma.

Tena vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ karoti – ‘‘mā maṃ āyasmanto kiñci avacuttha kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā, ahampāyasmante na kiñci vakkhāmi kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā. Viramathāyasmanto mama vacanāyā’’ti.

So bhikkhūti yo so dubbacajātiko bhikkhu.

Bhikkhūhīti aññehi bhikkhūhi. Ye passanti ye suṇanti tehi vattabbo – ‘‘māyasmā attānaṃ avacanīyaṃ akāsi. Vacanīyameva āyasmā attānaṃ karotu. Āyasmāpi bhikkhū vadetu sahadhammena, bhikkhūpi āyasmantaṃ vakkhanti sahadhammena. Evaṃ saṃvaddhā hi tassa bhagavato parisā yadidaṃ aññamaññavacanena aññamaññavuṭṭhāpanenā’’ti. Dutiyampi vattabbo. Tatiyampi vattabbo. Sace paṭinissajjati, iccetaṃ kusalaṃ; no ce paṭinissajjati, āpatti dukkaṭassa. Sutvā na vadanti, āpatti dukkaṭassa. So bhikkhu saṅghamajjhampi ākaḍḍhitvā vattabbo – ‘‘māyasmā attānaṃ avacanīyaṃ akāsi…pe… aññamaññavuṭṭhāpanenā’’ti. Dutiyampi vattabbo. Tatiyampi vattabbo. Sace paṭinissajjati, iccetaṃ kusalaṃ; no ce paṭinissajjati, āpatti dukkaṭassa. So bhikkhu samanubhāsitabbo. Evañca pana, bhikkhave, samanubhāsitabbo. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

427. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ karoti. So taṃ vatthuṃ na paṭinissajjati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ samanubhāseyya tassa vatthussa paṭinissaggāya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ karoti. So taṃ vatthuṃ na paṭinissajjati. Saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ samanubhāsati tassa vatthussa paṭinissaggāya. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno samanubhāsanā tassa vatthussa paṭinissaggāya, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi – ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ karoti. So taṃ vatthuṃ na paṭinissajjati. Saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ samanubhāsati tassa vatthussa paṭinissaggāya. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno samanubhāsanā tassa vatthussa paṭinissaggāya, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Samanubhaṭṭho saṅghena itthannāmo bhikkhu tassa vatthussa paṭinissaggāya. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

428. Ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayā, kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa. Saṅghādisesaṃ ajjhāpajjantassa ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayā paṭippassambhanti.

Saṅghādisesoti…pe… tenapi vuccati saṅghādisesoti.

429. Dhammakamme dhammakammasaññī na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Dhammakamme vematiko na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Dhammakamme adhammakammasaññī na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Adhammakamme dhammakammasaññī, āpatti dukkaṭassa.

Adhammakamme vematiko, āpatti dukkaṭassa.

Adhammakamme adhammakammasaññī, āpatti dukkaṭassa.

430. Anāpatti asamanubhāsantassa, paṭinissajjantassa, ummattakassa, ādikammikassāti.

Dubbacasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dvādasamaṃ.

13. Kuladūsakasikkhāpadaṃ

431. [idaṃ vatthu cūḷava. 21] Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena assajipunabbasukā nāma [nāma bhikkhū (ka.)] kīṭāgirismiṃ āvāsikā honti alajjino pāpabhikkhū. Te [cūḷava. 293] evarūpaṃ anācāraṃ ācaranti – mālāvacchaṃ ropentipi ropāpentipi, siñcantipi siñcāpentipi, ocinantipi ocināpentipi, ganthentipi ganthāpentipi, ekatovaṇṭikamālaṃ karontipi kārāpentipi, ubhatovaṇṭikamālaṃ karontipi kārāpentipi, mañjarikaṃ karontipi kārāpentipi, vidhūtikaṃ karontipi kārāpentipi, vaṭaṃsakaṃ karontipi kārāpentipi, āveḷaṃ karontipi kārāpentipi, uracchadaṃ karontipi kārāpentipi. Te kulitthīnaṃ kuladhītānaṃ kulakumārīnaṃ kulasuṇhānaṃ kuladāsīnaṃ ekatovaṇṭikamālaṃ harantipi harāpentipi, ubhatovaṇṭikamālaṃ harantipi harāpentipi, mañjarikaṃ harantipi harāpentipi, vidhūtikaṃ harantipi harāpentipi, vaṭaṃsakaṃ harantipi harāpentipi, āveḷaṃ harantipi harāpentipi, uracchadaṃ harantipi harāpentipi. Te kulitthīhi kuladhītāhi kulakumārīhi kulasuṇhāhi kuladāsīhi saddhiṃ ekabhājanepi bhuñjanti, ekathālakepi pivanti, ekāsanepi nisīdanti, ekamañcepi tuvaṭṭenti, ekattharaṇāpi tuvaṭṭenti, ekapāvuraṇāpi tuvaṭṭenti, ekattharaṇapāvuraṇāpi tuvaṭṭenti, vikālepi bhuñjanti, majjampi pivanti, mālāgandhavilepanampi dhārenti, naccantipi gāyantipi vādentipi lāsentipi, naccantiyāpi naccanti, naccantiyāpi gāyanti, naccantiyāpi vādenti, naccantiyāpi lāsenti, gāyantiyāpi naccanti, gāyantiyāpi gāyanti, gāyantiyāpi vādenti, gāyantiyāpi lāsenti, vādentiyāpi naccanti, vādentiyāpi gāyanti, vādentiyāpi vādenti, vādentiyāpi lāsenti, lāsentiyāpi naccanti, lāsentiyāpi gāyanti, lāsentiyāpi vādenti, lāsentiyāpi lāsenti. Aṭṭhapadepi kīḷanti, dasapadepi kīḷanti, ākāsepi kīḷanti, parihārapathepi kīḷanti, santikāyapi kīḷanti, khalikāyapi kīḷanti, ghaṭikāyapi kīḷanti, salākahatthenapi kīḷanti, akkhenapi kīḷanti, paṅgacīrenapi kīḷanti, vaṅkakenapi kīḷanti, mokkhacikāyapi kīḷanti, ciṅgulakenapi kīḷanti, pattāḷhakenapi kīḷanti, rathakenapi kīḷanti, dhanukenapi kīḷanti, akkharikāyapi kīḷanti, manesikāyapi kīḷanti, yathāvajjenapi kīḷanti. Hatthismimpi sikkhanti, assasmimpi sikkhanti, rathasmimpi sikkhanti, dhanusmimpi sikkhanti, tharusmimpi sikkhanti, hatthissapi purato dhāvanti, assassapi purato dhāvanti, rathassapi purato [purato dhāvanti (syā.)] dhāvantipi ādhāvantipi, usseḷentipi, apphoṭentipi, nibbujjhantipi, muṭṭhīhipi yujjhanti, raṅgamajjhepi saṅghāṭiṃ pattharitvā naccakiṃ [naccantiṃ (sī. syā.)] evaṃ vadanti – idha, bhagini, naccassūti, nalāṭikampi denti, vividhampi anācāraṃ ācaranti.

432. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu kāsīsu vassaṃvuṭṭho sāvatthiṃ gacchanto bhagavantaṃ dassanāya, yena kīṭāgiri tadavasari. Atha kho so bhikkhu pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kīṭāgiriṃ piṇḍāya pāvisi pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno. Manussā taṃ bhikkhuṃ passitvā evamāhaṃsu – ‘‘kvāyaṃ abalabalo viya mandamando viya bhākuṭikabhākuṭiko viya? Ko imassa upagatassa piṇḍakaṃ dassati? Amhākaṃ pana ayyā assajipunabbasukā saṇhā sakhilā sukhasambhāsā mihitapubbaṅgamā ehisvāgatavādino abbhākuṭikā uttānamukhā pubbabhāsino. Tesaṃ kho nāma piṇḍo dātabbo’’ti.

Addasā kho aññataro upāsako taṃ bhikkhuṃ kīṭāgirismiṃ piṇḍāya carantaṃ. Disvāna yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ abhivādetvā etadavoca – ‘‘api, bhante, piṇḍo labbhatī’’ti? ‘‘Na kho, āvuso, piṇḍo labbhatī’’ti. ‘‘Ehi, bhante, gharaṃ gamissāmā’’ti. Atha kho so upāsako taṃ bhikkhuṃ gharaṃ netvā bhojetvā etadavoca – ‘‘kahaṃ, bhante, ayyo gamissatī’’ti? ‘‘Sāvatthiṃ kho ahaṃ, āvuso, gamissāmi bhagavantaṃ dassanāyā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante, mama vacanena bhagavato pāde sirasā vanda, evañca vadehi – ‘duṭṭho, bhante, kīṭāgirismiṃ āvāso. Assajipunabbasukā nāma kīṭāgirismiṃ āvāsikā alajjino pāpabhikkhū. Te evarūpaṃ anācāraṃ ācaranti – mālāvacchaṃ ropentipi ropāpentipi, siñcantipi siñcāpentipi…pe… vividhampi anācāraṃ ācaranti. Yepi te, bhante, manussā pubbe saddhā ahesuṃ pasannā tepi etarahi assaddhā appasannā. Yānipi tāni saṅghassa pubbe dānapathāni tānipi etarahi upacchinnāni. Riñcanti pesalā bhikkhū, nivasanti pāpabhikkhū. Sādhu, bhante, bhagavā kīṭāgiriṃ bhikkhū pahiṇeyya yathāyaṃ kīṭāgirismiṃ āvāso saṇṭhaheyyā’’’ti.

Evamāvusoti kho so bhikkhu tassa upāsakassa paṭissutvā yena sāvatthi tena pakkāmi. Anupubbena yena sāvatthi jetavanaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Āciṇṇaṃ kho panetaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ āgantukehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodituṃ. Atha kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kacci, bhikkhu, khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ, kaccisi appakilamathena addhānaṃ āgato, kuto ca tvaṃ bhikkhu āgacchasī’’ti? ‘‘Khamanīyaṃ, bhagavā, yāpanīyaṃ, bhagavā. Appakilamathena cāhaṃ, bhante, addhānaṃ āgato. Idhāhaṃ, bhante, kāsīsu vassaṃvuṭṭho sāvatthiṃ āgacchanto bhagavantaṃ dassanāya yena kīṭāgiri tadavasariṃ. Atha khvāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kīṭāgiriṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Addasā kho maṃ, bhante, aññataro upāsako kīṭāgirismiṃ piṇḍāya carantaṃ.

Disvāna yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā etadavoca – ‘api, bhante, piṇḍo labbhatī’ti? ‘Na kho, āvuso, piṇḍo labbhatī’ti. ‘Ehi, bhante, gharaṃ gamissāmā’ti. Atha kho, bhante, so upāsako maṃ gharaṃ netvā bhojetvā etadavoca – ‘kahaṃ, bhante, ayyo gamissasī’ti? ‘Sāvatthiṃ kho ahaṃ, āvuso, gamissāmi bhagavantaṃ dassanāyā’ti. Tena hi, bhante, mama vacanena bhagavato pāde sirasā vanda, evañca vadehi – ‘duṭṭho, bhante, kīṭāgirismiṃ āvāso, assajipunabbasukā nāma kīṭāgirismiṃ āvāsikā alajjino pāpabhikkhū. Te evarūpaṃ anācāraṃ ācaranti – mālāvacchaṃ ropentipi ropāpentipi, siñcantipi siñcāpentipi…pe… vividhampi anācāraṃ ācaranti. Yepi te, bhante, manussā pubbe saddhā ahesuṃ pasannā tepi etarahi assaddhā appasannā, yānipi tāni saṅghassa pubbe dānapathāni tānipi etarahi upacchinnāni, riñcanti pesalā bhikkhū nivasanti pāpabhikkhū. Sādhu, bhante, bhagavā kīṭāgiriṃ bhikkhū pahiṇeyya yathāyaṃ kīṭāgirismiṃ āvāso saṇṭhaheyyā’ti. Tato ahaṃ, bhagavā, āgacchāmī’’ti.

433. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā bhikkhū paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira, bhikkhave, assajipunabbasukā nāma kīṭāgirismiṃ āvāsikā alajjino pāpabhikkhū te evarūpaṃ anācāraṃ ācaranti – mālāvacchaṃ ropentipi ropāpentipi, siñcantipi siñcāpentipi …pe… vividhampi anācāraṃ ācaranti, yepi te, bhikkhave, manussā pubbe saddhā ahesuṃ pasannā tepi etarahi assaddhā appasannā; yānipi tāni saṅghassa pubbe dānapathāni tānipi etarahi upacchinnāni; riñcanti pesalā bhikkhū nivasanti pāpabhikkhū’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… ‘‘kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā evarūpaṃ anācāraṃ ācarissanti – mālāvacchaṃ ropessantipi ropāpessantipi, sañcissantipi siñcāpessantipi, ocinissantipi ocināpessantipi, ganthissantipi ganthāpessantipi, ekatovaṇṭikamālaṃ karissantipi kārāpessantipi, ubhatovaṇṭikamālaṃ karissantipi kārāpessantipi, mañjarikaṃ karissantipi kārāpessantipi, vidhūtikaṃ karissantipi kārāpessantipi, vaṭaṃsakaṃ karissantipi kārāpessantipi, āveḷaṃ karissantipi kārāpessantipi, uracchadaṃ karissantipi kārāpessantipi. Te kulitthīnaṃ kuladhītānaṃ kulakumārīnaṃ kulasuṇhānaṃ kuladāsīnaṃ ekatovaṇṭikamālaṃ harissantipi hārāpessantipi, ubhatovaṇṭikamālaṃ harissantipi hārāpessantipi, mañjarikaṃ harissantipi hārāpessantipi, vidhūtikaṃ harissantipi hārāpessantipi, vaṭaṃsakaṃ harissantipi hārāpessantipi, āveḷaṃ harissantipi hārāpessantipi, uracchadaṃ harissantipi hārāpessantipi. Te kulitthīhi kuladhītāhi kulakumārīhi kulasuṇhāhi kuladāsīhi saddhiṃ ekabhājanepi bhuñjissanti, ekathālakepi pivissanti, ekāsanepi nisīdissanti, ekamañcepi tuvaṭṭissanti, ekattharaṇāpi tuvaṭṭissanti, ekapāvuraṇāpi tuvaṭṭissanti, ekattharaṇapāvuraṇāpi tuvaṭṭissanti, vikālepi bhuñjissanti, majjampi pivissanti, mālāgandhavilepanampi dhārissanti, naccissantipi gāyissantipi vādessantipi lāsessantipi, naccantiyāpi naccissanti naccantiyāpi gāyissanti naccantiyāpi vādessanti naccantiyāpi lāsessanti, gāyantiyāpi naccissanti gāyantiyāpi gāyissanti gāyantiyāpi vādessanti gāyantiyāpi lāsessanti, vādentiyāpi naccissanti vādentiyāpi gāyissanti vādentiyāpi vādessanti vādentiyāpi lāsessanti, lāsentiyāpi naccissanti lāsentiyāpi gāyissanti lāsentiyāpi vādessanti lāsentiyāpi lāsessanti, aṭṭhapadepi kīḷissanti dasapadepi kīḷissanti, akāsepi kīḷissanti, parihārapathepi kīḷissanti, santikāyapi kīḷissanti, khalikāyapi kīḷissanti, ghaṭikāyapi kīḷissanti, salākahatthenapi kīḷissanti, akkhenapi kīḷissanti, paṅgacīrenapi kīḷissanti, vaṅkakenapi kīḷissanti, mokkhacikāyapi kīḷissanti, ciṅgulakenapi kīḷissanti, pattāḷhakenapi kīḷissanti, rathakenapi kīḷissanti, dhanukenapi kīḷissanti, akkharikāyapi kīḷissanti, manesikāyapi kīḷissanti, yathāvajjenapi kīḷissanti, hatthismimpi sikkhissanti, assasmimpi sikkhissanti, rathasmimpi sikkhissanti, dhanusmimpi sikkhissanti, tharusmimpi sikkhissanti, hatthissapi purato dhāvissanti, assassapi purato dhāvissanti, rathassapi purato [purato dhāvissanti (syā.)] dhāvissantipi ādhāvissantipi, usseḷessantipi, apphoṭessantipi, nibbujjhissantipi, muṭṭhīhipi yujjhissanti, raṅgamajjhepi saṅghāṭiṃ pattharitvā naccakiṃ evaṃ vakkhanti ‘‘idha bhagini naccassū’’ti nalāṭikampi dassanti, vividhampi anācāraṃ ācarissanti! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… vigarahitvā dhammiṃ kathaṃ katvā sāriputtamoggallāne āmantesi – ‘‘gacchatha tumhe, sāriputtā, kīṭāgiriṃ gantvā assajipunabbasukānaṃ bhikkhūnaṃ kīṭāgirismā pabbājanīyakammaṃ karotha. Tumhākaṃ ete saddhivihārikā’’ti.

‘‘Kathaṃ mayaṃ, bhante, assajipunabbasukānaṃ bhikkhūnaṃ kīṭāgirismā pabbājanīyakammaṃ karoma? Caṇḍā te bhikkhū pharusā’’ti. ‘‘Tena hi tumhe, sāriputtā, bahukehi bhikkhūhi saddhiṃ gacchathā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho sāriputtamoggallānā bhagavato paccassosuṃ. ‘‘Evañca pana, bhikkhave, kātabbaṃ. Paṭhamaṃ assajipunabbasukā bhikkhū codetabbā. Codetvā sāretabbā. Sāretvā āpattiṃ ropetabbā. Āpattiṃ ropetvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

434. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ime assajipunabbasukā bhikkhū kuladūsakā pāpasamācārā. Imesaṃ pāpakā samācārā dissanti ceva suyyanti ca. Kulāni ca imehi duṭṭhāni dissanti ceva suyyanti ca. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho assajipunabbasukānaṃ bhikkhūnaṃ kīṭāgirismā pabbājanīyakammaṃ kareyya – ‘na assajipunabbasukehi bhikkhūhi kīṭāgirismiṃ vatthabba’nti. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ime assajipunabbasukā bhikkhū kuladūsakā pāpasamācārā. Imesaṃ pāpakā samācārā dissanti ceva suyyanti ca. Kulāni ca imehi duṭṭhāni dissanti ceva suyyanti ca. Saṅgho assajipunabbasukānaṃ bhikkhūnaṃ kīṭāgirismā pabbājanīyakammaṃ karoti – ‘na assajipunabbasukehi bhikkhūhi kīṭāgirismiṃ vatthabba’nti. Yassāyasmato khamati assajipunabbasukānaṃ bhikkhūnaṃ kīṭāgirismā pabbājanīyakammassa karaṇaṃ – ‘na assajipunabbasukehi bhikkhūhi kīṭāgirismiṃ vatthabba’nti, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi – suṇātu me, bhante, saṅgho…pe… so bhāseyya.

‘‘Kataṃ saṅghena assajipunabbasukānaṃ bhikkhūnaṃ kīṭāgirismā pabbājanīyakammaṃ – ‘na assajipunabbasukehi bhikkhūhi kīṭāgirismiṃ vatthabba’nti. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

435. Atha kho sāriputtamoggallānappamukho bhikkhusaṅgho kīṭāgiriṃ gantvā assajipunabbasukānaṃ bhikkhūnaṃ kīṭāgirismā pabbājanīyakammaṃ akāsi – ‘na assajipunabbasukehi bhikkhūhi kīṭāgirismiṃ vatthabba’nti. Te saṅghena pabbājanīyakammakatā na sammā vattanti, na lomaṃ pātenti, na netthāraṃ vattanti, na bhikkhū khamāpenti, akkosanti paribhāsanti chandagāmitā dosagāmitā mohagāmitā bhayagāmitā pāpenti, pakkamantipi, vibbhamantipi. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma assajipunabbasukā bhikkhū saṅghena pabbājanīyakammakatā na sammā vattissanti, na lomaṃ pātessanti, na netthāraṃ vattissanti, na bhikkhū khamāpessanti, akkosissanti paribhāsissanti, chandagāmitā dosagāmitā mohagāmitā bhayagāmitā pāpessanti pakkamissantipi vibbhamissantipī’’ti! Atha kho te bhikkhū assajipunabbasuke bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira, bhikkhave, assajipunabbasukā bhikkhū saṅghena pabbājanīyakammakatā na sammā vattanti…pe… vibbhamantipī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

436. **‘‘Bhikkhu paneva aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati kuladūsako pāpasamācāro. Tassa kho pāpakā samācārā dissanti ceva suyyanti ca, kulāni ca tena duṭṭhāni dissanti ceva suyyanti ca. So bhikkhu bhikkhūhi evamassa vacanīyo – ‘āyasmā kho kuladūsako pāpasamācāro, āyasmato kho pāpakā samācārā dissanti ceva suyyanti ca, kulāni cāyasmatā duṭṭhāni dissanti ceva suyyanti ca. Pakkamatāyasmā imamhā āvāsā. Alaṃ te idha vāsenā’ti. Evañca so bhikkhu bhikkhūhi vuccamāno te bhikkhū evaṃ vadeyya – ‘chandagāmino ca bhikkhū dosagāmino ca bhikkhū mohagāmino ca bhikkhū bhayagāmino ca bhikkhū tādisikāya āpattiyā ekaccaṃ pabbājenti ekaccaṃ na pabbājentī’ti, so bhikkhu bhikkhūhi evamassa vacanīyo – ‘māyasmā evaṃ avaca. Na ca bhikkhū chandagāmino. Na ca bhikkhū dosagāmino. Na ca bhikkhū mohagāmino. Na ca bhikkhū bhayagāmino. Āyasmā kho kuladūsako pāpasamācāro. Āyasmato kho pāpakā samācārā dissanti ceva suyyanti ca. Kulāni cāyasmatā duṭṭhāni dissanti ceva suyyanti ca. Pakkamatāyasmā imamhā āvāsā. Alaṃ te idha vāsenā’ti. Evañca so bhikkhu bhikkhūhi vuccamāno tatheva paggaṇheyya, so bhikkhu bhikkhūhi yāvatatiyaṃ samanubhāsitabbo tassa paṭinissaggāya. Yāvatatiyañce samanubhāsīyamāno taṃ paṭinissajjeyya, iccetaṃ kusalaṃ; no ce**

paṭinissajjeyya, saṅghādiseso’’ti.

437. **Bhikkhu paneva aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā**ti gāmopi nigamopi nagarampi gāmo ceva nigamo ca.

Upanissāya viharatīti tattha paṭibaddhā honti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā.

Kulaṃ nāma cattāri kulāni – khattiyakulaṃ, brāhmaṇakulaṃ, vessakulaṃ, suddakulaṃ.

Kuladūsakoti kulāni dūseti pupphena vā phalena vā cuṇṇena vā mattikāya vā dantakaṭṭhena vā veḷuyā vā [veḷunā vā (syā.)] vejjikāya vā jaṅghapesanikena vā.

Pāpasamācāroti mālāvacchaṃ ropetipi ropāpetipi, siñcatipi siñcāpetipi, ocinātipi ocināpetipi, ganthetipi ganthāpetipi.

Dissanti ceva suyyanti cāti ye saṃmukhā te passanti, ye tirokkhā te suṇanti.

Kulāni ca tena duṭṭhānīti pubbe saddhā hutvā taṃ āgamma assaddhā honti, pasannā hutvā appasannā honti.

Dissanti ceva suyyanti cāti ye saṃmukhā te passanti, ye tirokkhā te suṇanti.

So bhikkhūti yo so kuladūsako bhikkhu.

Bhikkhūhīti aññehi bhikkhūhi. Ye passanti ye suṇanti. Tehi vattabbo – ‘‘āyasmā kho kuladūsako pāpasamācāro. Āyasmato kho pāpakā samācārā dissanti ceva suyyanti ca. Kulāni cāyasmatā duṭṭhāni dissanti ceva suyyanti ca. Pakkamatāyasmā imamhā āvāsā. Alaṃ te idha vāsenā’’ti.

Evañca so bhikkhu bhikkhūhi vuccamāno te bhikkhū evaṃ vadeyya – ‘‘chandagāmino ca bhikkhū, dosagāmino ca bhikkhū, mohagāmino ca bhikkhū, bhayagāmino ca bhikkhū. Tādisikāya āpattiyā ekaccaṃ pabbājenti ekaccaṃ na pabbājentī’’ti.

So bhikkhūti yo so kammakato bhikkhu.

Bhikkhūhīti aññehi bhikkhūhi. Ye passanti ye suṇanti tehi vattabbo – ‘‘māyasmā evaṃ avaca. Na ca bhikkhū chandagāmino, na ca bhikkhū dosagāmino, na ca bhikkhū mohagāmino, na ca bhikkhū bhayagāmino. Āyasmā kho kuladūsako pāpasamācāro. Āyasmato kho pāpakā samācārā dissanti ceva suyyanti ca. Kulāni cāyasmatā duṭṭhāni dissanti ceva suyyanti ca. Pakkamatāyasmā imamhā āvāsā. Alaṃ te idha vāsenā’’ti. Dutiyampi vattabbo. Tatiyampi vattabbo.

Sace paṭinissajjati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce paṭinissajjati, āpatti dukkaṭassa. Sutvā na vadanti, āpatti dukkaṭassa. So bhikkhu saṅghamajjhampi ākaḍḍhitvā vattabbo – ‘‘māyasmā evaṃ avaca. Na ca bhikkhū chandagāmino, na ca bhikkhū dosagāmino, na ca bhikkhū mohagāmino, na ca bhikkhū bhayagāmino. Āyasmā kho kuladūsako pāpasamācāro. Āyasmato kho pāpakā samācārā dissanti ceva suyyanti ca. Kulāni cāyasmatā duṭṭhāni dissanti ceva suyyanti ca. Pakkamatāyasmā imamhā āvāsā. Alaṃ te idha vāsenā’’ti. Dutiyampi vattabbo. Tatiyampi vattabbo. Sace paṭinissajjati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce paṭinissajjati, āpatti dukkaṭassa. So bhikkhu samanubhāsitabbo. Evañca pana, bhikkhave, samanubhāsitabbo. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

438. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu saṅghena pabbājanīyakammakato bhikkhū chandagāmitā dosagāmitā mohagāmitā bhayagāmitā pāpeti. So taṃ vatthuṃ na paṭinissajjati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ samanubhāseyya tassa vatthussa paṭinissaggāya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu saṅghena pabbājanīyakammakato bhikkhū chandagāmitā dosagāmitā mohagāmitā bhayagāmitā pāpeti. So taṃ vatthuṃ na paṭinissajjati. Saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ samanubhāsati tassa vatthussa paṭinissaggāya. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno samanubhāsanā tassa vatthussa paṭinissaggāya, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe….

‘‘Samanubhaṭṭho saṅghena itthannāmo bhikkhu tassa vatthussa paṭinissaggāya. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

439. Ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayā, kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa. Saṅghādisesaṃ ajjhāpajjantassa ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayā paṭippassambhanti.

Saṅghādisesoti saṅghova tassā āpattiyā parivāsaṃ deti, mūlāya paṭikassati, mānattaṃ deti, abbheti; na sambahulā, na ekapuggalo. Tena vuccati – ‘saṅghādiseso’ti, tasseva āpattinikāyassa nāmakammaṃ adhivacanaṃ. Tenapi vuccati saṅghādisesoti.

440. Dhammakamme dhammakammasaññī na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Dhammakamme vematiko na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Dhammakamme adhammakammasaññī na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa.

Adhammakamme dhammakammasaññī, āpatti dukkaṭassa.

Adhammakamme vematiko, āpatti dukkaṭassa.

Adhammakamme adhammakammasaññī, āpatti dukkaṭassa.

441. Anāpatti asamanubhāsantassa, paṭinissajjantassa, ummattakassa, ādikammikassāti.

Kuladūsakasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ terasamaṃ.

442. Uddiṭṭhā kho, āyasmanto, terasa saṅghādisesā dhammā, nava paṭhamāpattikā, cattāro yāvatatiyakā. Yesaṃ bhikkhu aññataraṃ vā aññataraṃ vā āpajjitvā yāvatīhaṃ jānaṃ paṭicchādeti tāvatīhaṃ tena bhikkhunā akāmā parivatthabbaṃ. Parivutthaparivāsena bhikkhunā uttari chārattaṃ bhikkhumānattāya paṭipajjitabbaṃ. Ciṇṇamānatto bhikkhu yattha siyā vīsatigaṇo bhikkhusaṅgho tattha so bhikkhu abbhetabbo. Ekenapi ce ūno vīsatigaṇo bhikkhusaṅgho taṃ bhikkhuṃ abbheyya, so ca bhikkhu anabbhito, te ca bhikkhū gārayhā, ayaṃ tattha sāmīci. Tatthāyasmante pucchāmi – ‘kaccittha parisuddhā’? Dutiyampi pucchāmi – ‘kaccittha parisuddhā’? Tatiyampi pucchāmi – ‘kaccittha parisuddhā’? Parisuddhetthāyasmanto. Tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmīti.

Terasakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Vissaṭṭhi kāyasaṃsaggaṃ, duṭṭhullaṃ attakāmañca;
Sañcarittaṃ kuṭī ceva, vihāro ca amūlakaṃ.

Kiñcilesañca bhedo ca, tasseva anuvattakā;
Dubbacaṃ kuladūsañca, saṅghādisesā terasāti.

Saṅghādisesakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Aniyatakaṇḍaṃ

1. Paṭhamaaniyatasikkhāpadaṃ

Ime kho panāyasmanto dve aniyatā dhammā

Uddesaṃ āgacchanti.

443. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā udāyī sāvatthiyaṃ kulūpako hoti, bahukāni kulāni upasaṅkamati. Tena kho pana samayena āyasmato udāyissa upaṭṭhākakulassa kumārikā aññatarassa kulassa kumārakassa dinnā hoti. Atha kho āyasmā udāyī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena taṃ kulaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā manusse pucchi – ‘‘kahaṃ itthannāmā’’ti? Te evamāhaṃsu – ‘‘dinnā, bhante, amukassa kulassa kumārakassā’’ti. Tampi kho kulaṃ āyasmato udāyissa upaṭṭhākaṃ hoti. Atha kho āyasmā udāyī yena taṃ kulaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā manusse pucchi – ‘‘kahaṃ itthannāmā’’ti? Te evamāhaṃsu – ‘‘esāyya, ovarake nisinnā’’ti. Atha kho āyasmā udāyī yena sā kumārikā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tassā kumārikāya saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisajjaṃ kappesi kālayuttaṃ samullapanto kālayuttaṃ dhammaṃ bhaṇanto.

Tena kho pana samayena visākhā migāramātā bahuputtā hoti bahunattā arogaputtā aroganattā abhimaṅgalasammatā. Manussā yaññesu chaṇesu ussavesu visākhaṃ migāramātaraṃ paṭhamaṃ bhojenti. Atha kho visākhā migāramātā nimantitā taṃ kulaṃ agamāsi. Addasā kho visākhā migāramātā āyasmantaṃ udāyiṃ tassā kumārikāya saddhiṃ ekaṃ ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisinnaṃ. Disvāna āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, bhante, nacchannaṃ nappatirūpaṃ yaṃ ayyo mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisajjaṃ kappeti. Kiñcāpi, bhante, ayyo anatthiko tena dhammena, apica dussaddhāpayā appasannā manussā’’ti. Evampi kho āyasmā udāyī visākhāya migāramātuyā vuccamāno nādiyi. Atha kho visākhā migāramātā nikkhamitvā bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā udāyī mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisajjaṃ kappessatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisajjaṃ kappesī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisajjaṃ kappessasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

444. **‘‘Yo pana bhikkhu mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisajjaṃ kappeyya, tamenaṃ saddheyyavacasā upāsikā disvā tiṇṇaṃ dhammānaṃ aññatarena vadeyya – pārājikena vā saṅghādisesena vā pācittiyena vā, nisajjaṃ bhikkhu paṭijānamāno tiṇṇaṃ dhammānaṃ aññatarena kāretabbo – pārājikena vā**

saṅghādisesena vā pācittiyena vā yena vā sā saddheyyavacasā upāsikā vadeyya, tena so bhikkhu kāretabbo. Ayaṃ dhammo aniyato’’ti.

445. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Mātugāmo nāma manussitthī, na yakkhī na petī na tiracchānagatā. Antamaso tadahujātāpi dārikā, pageva mahattarī.

Saddhinti ekato.

Eko ekāyāti bhikkhu ceva hoti mātugāmo ca.

Raho nāma cakkhussa raho, sotassa raho. **Cakkhussa raho**nāma na sakkā hoti akkhiṃ vā nikhaṇīyamāne bhamukaṃ vā ukkhipīyamāne sīsaṃ vā ukkhipīyamāne passituṃ. **Sotassa raho**nāma na sakkā hoti pakatikathā sotuṃ.

Paṭicchannaṃ nāma āsanaṃ kuṭṭena vā [kuḍḍena vā (sī. syā.)] kavāṭena vā kilañjena vā sāṇipākārena vā rukkhena vā thambhena vā kotthaḷiyā vā yena kenaci paṭicchannaṃ hoti.

Alaṃkammaniyeti sakkā hoti methunaṃ dhammaṃ paṭisevituṃ.

Nisajjaṃ kappeyyāti mātugāme nisinne bhikkhu upanisinno vā hoti upanipanno vā. Bhikkhu nisinne mātugāmo upanisinno vā hoti upanipanno vā. Ubho vā nisinnā honti ubho vā nipannā.

Saddheyyavacasā nāma āgataphalā abhisametāvinī viññātasāsanā.

Upāsikā nāma buddhaṃ saraṇaṃ gatā, dhammaṃ saraṇaṃ gatā, saṅghaṃ saraṇaṃ gatā.

Disvāti passitvā.

Tiṇṇaṃ dhammānaṃ aññatarena vadeyya – pārājikena vā saṅghādisesena vā pācittiyena vā. Nisajjaṃ bhikkhu paṭijānamāno tiṇṇaṃ dhammānaṃ aññatarena kāretabbo – pārājikena vā saṅghādisesena vā pācittiyena vā. Yena vā sā saddheyyavacasā upāsikā vadeyya tena so bhikkhu kāretabbo.

446. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nisinno mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nisinno mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto’’ti, so ce evaṃ vadeyya – ‘‘saccāhaṃ nisinno, no ca kho methunaṃ dhammaṃ paṭisevi’’nti, nisajjāya kāretabbo. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nisinno mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto’’ti, so ce evaṃ vadeyya – ‘‘nāhaṃ nisinno, apica kho nipanno’’ti, nipajjāya kāretabbo. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nisinno mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto’’ti, so ce evaṃ vadeyya – ‘‘nāhaṃ nisinno apica kho ṭhito’’ti, na kāretabbo.

447. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nipanno mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nipanno mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto’’ti, so ce evaṃ vadeyya – ‘‘saccāhaṃ nipanno, no ca kho methunaṃ dhammaṃ paṭisevi’’nti, nipajjāya kāretabbo. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nipanno mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto’’ti, so ce evaṃ vadeyya – ‘‘nāhaṃ nipanno, apica kho nisinno’’ti, nisajjāya kāretabbo. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nipanno mātugāmassa methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto’’ti, so ce evaṃ vadeyya – ‘‘nāhaṃ nipanno apica kho ṭhito’’ti, na kāretabbo.

448. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nisinno mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanto’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo…pe… saccāhaṃ nisinno no ca kho kāyasaṃsaggaṃ samāpajjinti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno apica kho nipannoti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nipanno mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanto’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo…pe… saccāhaṃ nipanno, no ca kho kāyasaṃsaggaṃ samāpajjinti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho nisinnoti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

449. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisinno’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno apica kho nipannoti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

450. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nipanno’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho nisinnoti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

Aniyatoti na niyato, pārājikaṃ vā saṅghādiseso vā pācittiyaṃ vā.

451. Gamanaṃ paṭijānāti, nisajjaṃ paṭijānāti, āpattiṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Gamanaṃ paṭijānāti, nisajjaṃ na paṭijānāti, āpattiṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Gamanaṃ paṭijānāti, nisajjaṃ paṭijānāti, āpattiṃ na paṭijānāti, nisajjāya kāretabbo. Gamanaṃ paṭijānāti, nisajjaṃ na paṭijānāti, āpattiṃ na paṭijānāti, na kāretabbo.

Gamanaṃ na paṭijānāti, nisajjaṃ paṭijānāti, āpattiṃ paṭijānāti, āpattiyā

Kāretabbo. Gamanaṃ na paṭijānāti, nisajjaṃ na paṭijānāti, āpattiṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Gamanaṃ na paṭijānāti, nisajjaṃ paṭijānāti, āpattiṃ na paṭijānāti, nisajjāya kāretabbo. Gamanaṃ na paṭijānāti, nisajjaṃ na paṭijānāti, āpattiṃ na paṭijānāti, na kāretabboti.

Paṭhamo aniyato niṭṭhito.

2. Dutiyaaniyatasikkhāpadaṃ

452. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā udāyī – ‘‘bhagavatā paṭikkhittaṃ mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṃkammaniye nisajjaṃ kappetu’’nti tassāyeva kumārikāya saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappesi kālayuttaṃ samullapanto kālayuttaṃ dhammaṃ bhaṇanto. Dutiyampi kho visākhā migāramātā nimantitā taṃ kulaṃ agamāsi. Addasā kho visākhā migāramātā āyasmantaṃ udāyiṃ tassāyeva kumārikāya saddhiṃ ekaṃ ekāya raho nisinnaṃ. Disvāna āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, bhante, nacchannaṃ nappatirūpaṃ yaṃ ayyo mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappeti. Kiñcāpi, bhante, ayyo anatthiko tena dhammena, apica dussaddhāpayā appasannā manussā’’ti. Evampi kho āyasmā udāyī visākhāya migāramātuyā vuccamāno nādiyi. Atha kho visākhā migāramātā nikkhamitvā bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā udāyī mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappessatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ …pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappesī’’ti? ‘‘Saccaṃ bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappessasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

453. **‘‘Na heva kho pana paṭicchannaṃ āsanaṃ hoti nālaṃ kammaniyaṃ, alañca kho hoti mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsituṃ. Yo pana bhikkhu tathārūpe āsane mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappeyya, tamenaṃ saddheyyavacasā upāsikā disvā dvinnaṃ dhammānaṃ aññatarena vadeyya – saṅghādisesena vā pācittiyena vā. Nisajjaṃ bhikkhu paṭijānamāno dvinnaṃ dhammānaṃ aññatarena kāretabbo – saṅghādisesena vā pācittiyena vā. Yena vā sā saddheyyavacasā upāsikā vadeyya tena so bhikkhu kāretabbo. Ayampi dhammo aniyato’’**ti.

454. **Na heva kho pana paṭicchannaṃ āsanaṃ hotī**ti appaṭicchannaṃ hoti kuṭṭena vā kavāṭena vā kilañjena vā sāṇipākārena vā rukkhena vā thambhena vā kotthaḷiyā vā yena kenaci appaṭicchannaṃ hoti.

Nālaṃ kammaniyanti na sakkā hoti methunaṃ dhammaṃ paṭisevituṃ.

Alañca kho hoti mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsitunti sakkā hoti mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsituṃ.

Yo panāti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Tathārūpe āsaneti evarūpe āsane.

Mātugāmo nāma manussitthī, na yakkhī na petī na tiracchānagatā, viññū paṭibalā subhāsitadubbhāsitaṃ duṭṭhullāduṭṭhullaṃ ājānituṃ.

Saddhinti ekato.

Eko ekāyāti bhikkhu ceva hoti mātugāmo ca.

Raho nāma cakkhussa raho, sotassa raho. **Cakkhussa raho** nāma na sakkā hoti akkhiṃ vā nikhaṇīyamāne bhamukaṃ vā ukkhipīyamāne sīsaṃ vā ukkhipīyamāne passituṃ. **Sotassa raho** nāma na sakkā hoti pakatikathā sotuṃ.

Nisajjaṃ kappeyyāti mātugāme nisinne bhikkhu upanisinno vā hoti upanipanno vā. Bhikkhu nisinne mātugāmo upanisinno vā hoti upanipanno vā. Ubho vā nisinnā honti ubho vā nipannā.

Saddheyyavacasā nāma āgataphalā abhisametāvinī viññātasāsanā.

Upāsikā nāma buddhaṃ saraṇaṃ gatā, dhammaṃ saraṇaṃ gatā, saṅghaṃ saraṇaṃ gatā.

Disvāti passitvā.

Dvinnaṃ dhammānaṃ aññatarena vadeyya saṅghādisesena vā pācittiyena vā. Nisajjaṃ bhikkhu paṭijānamāno dvinnaṃ dhammānaṃ aññatarena kāretabbo – saṅghādisesena vā pācittiyena vā. Yena vā sā saddheyyavacasā upāsikā vadeyya, tena so bhikkhu kāretabbo.

455. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nisinno mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanto’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nisinno mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanto’’ti, so ce evaṃ vadeyya – ‘‘saccāhaṃ nisinno, no ca kho kāyasaṃsaggaṃ samāpajji’’nti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno, apica kho nipannoti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho nipanno mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanto’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo…pe… saccāhaṃ nipanno, no ca kho kāyasaṃsaggaṃ samāpajjinti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho nisinnoti, nisajjāya kāretabbo …pe… nāhaṃ nipanno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyassa mayā sutaṃ nisinnassa mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsantassā’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyassa mayā sutaṃ nisinnassa mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsantassā’’ti, so ce evaṃ vadeyya – ‘‘saccāhaṃ nisinno, no ca kho duṭṭhullāhi vācāhi obhāsi’’nti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno, apica kho nipannoti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyassa mayā sutaṃ nipannassa mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsantassā’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo…pe… saccāhaṃ nipanno no ca kho duṭṭhullāhi vācāhi obhāsinti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho nisinnoti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

456. Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisinno’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno, apica kho nipannoti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nisinno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

Sā ce evaṃ vadeyya – ‘‘ayyo mayā diṭṭho mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nipanno’’ti, so ca taṃ paṭijānāti, nipajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho nisinnoti, nisajjāya kāretabbo…pe… nāhaṃ nipanno, apica kho ṭhitoti, na kāretabbo.

Ayampīti purimaṃ upādāya vuccati.

Aniyatoti na niyato, saṅghādiseso vā pācittiyaṃ vā.

457. Gamanaṃ paṭijānāti nisajjaṃ paṭijānāti āpattiṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Gamanaṃ paṭijānāti nisajjaṃ na paṭijānāti āpattiṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Gamanaṃ paṭijānāti nisajjaṃ paṭijānāti āpattiṃ na paṭijānāti, nisajjāya kāretabbo. Gamanaṃ paṭijānāti nisajjaṃ na paṭijānāti āpattiṃ na paṭijānāti, na kāretabbo.

Gamanaṃ na paṭijānāti nisajjaṃ paṭijānāti āpattiṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Gamanaṃ na paṭijānāti nisajjaṃ na paṭijānāti āpattiṃ paṭijānāti, āpattiyā kāretabbo. Gamanaṃ na paṭijānāti nisajjaṃ paṭijānāti āpattiṃ na paṭijānāti, nisajjāya kāretabbo. Gamanaṃ na paṭijānāti nisajjaṃ na paṭijānāti āpattiṃ na paṭijānāti, na kāretabboti.

Dutiyo aniyato niṭṭhito.

458. Uddiṭṭhā kho āyasmanto dve aniyatā dhammā. Tatthāyasmante pucchāmi – ‘‘kaccittha parisuddhā’’? Dutiyampi pucchāmi – ‘‘kaccittha parisuddhā’’? Tatiyampi pucchāmi – ‘‘kaccittha parisuddhā’’? Parisuddhetthāyasmanto; tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmīti.

Tassuddānaṃ –

Alaṃ kammaniyañceva, tatheva ca naheva kho;

Aniyatā supaññattā, buddhaseṭṭhena tādināti.

Aniyatakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Nissaggiyakaṇḍaṃ

1. Cīvaravaggo

1. Paṭhamakathinasikkhāpadaṃ

Ime kho panāyasmanto tiṃsa nissaggiyā pācittiyā

Dhammā uddesaṃ āgacchanti.

459. Tene samayena buddho bhagavā vesāliyaṃ viharati gotamake cetiye. Tena kho pana samayena bhagavatā bhikkhūnaṃ ticīvaraṃ anuññātaṃ hoti. Chabbaggiyā bhikkhū – ‘‘bhagavatā ticīvaraṃ anuññāta’’nti aññeneva ticīvarena gāmaṃ pavisanti, aññena ticīvarena ārāme acchanti, aññena ticīvarena nahānaṃ otaranti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū atirekacīvaraṃ dhāressantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, atirekacīvaraṃ dhārethā’’ti? ‘‘Saccaṃ bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, atirekacīvaraṃ dhāressatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

460. **‘‘Yo pana bhikkhu atirekacīvaraṃ dhāreyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

461. [mahāva. 347] Tena kho pana samayena āyasmato ānandassa atirekacīvaraṃ uppannaṃ hoti. Āyasmā ca ānando taṃ cīvaraṃ āyasmato sāriputtassa dātukāmo hoti. Āyasmā ca sāriputto sākete viharati. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ – ‘na atirekacīvaraṃ dhāretabba’nti. Idañca me atirekacīvaraṃ uppannaṃ. Ahañcimaṃ cīvaraṃ āyasmato sāriputtassa dātukāmo. Āyasmā ca sāriputto sākete viharati. Kathaṃ nu kho mayā paṭipajjitabba’’nti? Atha kho āyasmā ānando bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Kīvaciraṃ panānanda, sāriputto āgacchissatī’’ti? ‘‘Navamaṃ vā, bhagavā, divasaṃ dasamaṃ vā’’ti. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ dhāretuṃ. Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

462. **‘‘Niṭṭhitacīvarasmiṃ bhikkhunā ubbhatasmiṃ kathine dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ dhāretabbaṃ. Taṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

463. **Niṭṭhitacīvarasmi**nti bhikkhuno cīvaraṃ kataṃ vā hoti naṭṭhaṃ vā vinaṭṭhaṃ vā daḍḍhaṃ vā cīvarāsā vā upacchinnā.

Ubbhatasmiṃ kathineti aṭṭhannaṃ mātikānaṃ aññatarāya mātikāya ubbhataṃ hoti, saṅghena vā antarā ubbhataṃ hoti.

Dasāhaparamanti dasāhaparamatā dhāretabbaṃ.

Atirekacīvaraṃ nāma anadhiṭṭhitaṃ avikappitaṃ.

Cīvaraṃ nāma channaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ, vikappanupagaṃ pacchimaṃ.

Taṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ hotī [hotīti idaṃ padaṃ sabbapotthakesu atthi, sikkhāpade pana natthi, evamuparipi] ti ekādase aruṇuggamane nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ. Tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘idaṃ me, bhante, cīvaraṃ dasāhātikkantaṃ nissaggiyaṃ, imāhaṃ saṅghassa nissajjāmī’’ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena āpatti paṭiggahetabbā. Nissaṭṭhacīvaraṃ dātabbaṃ.

464. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Idaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyaṃ saṅghassa nissaṭṭhaṃ. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyā’’ti.

465. Tena bhikkhunā sambahule bhikkhū upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassu vacanīyā – ‘‘idaṃ me, bhante, cīvaraṃ dasāhātikkantaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ āyasmantānaṃ nissajjāmī’’ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena āpatti paṭiggahetabbā. Nissaṭṭhacīvaraṃ dātabbaṃ.

466. ‘‘Suṇantu me āyasmantā. Idaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyaṃ āyasmantānaṃ nissaṭṭhaṃ. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, āyasmantā imaṃ cīvaraṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyu’’nti.

467. Tena bhikkhunā ekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘idaṃ me, āvuso, cīvaraṃ dasāhātikkantaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ āyasmato nissajjāmī’’ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Tena bhikkhunā āpatti paṭiggahetabbā. Nissaṭṭhacīvaraṃ dātabbaṃ – ‘‘imaṃ cīvaraṃ āyasmato dammī’’ti.

468. Dasāhātikkante atikkantasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Dasāhātikkante vematiko, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Dasāhātikkante anatikkantasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Anadhiṭṭhite adhiṭṭhitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avikappite vikappitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avissajjite vissajjitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Anaṭṭhe naṭṭhasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avinaṭṭhe vinaṭṭhasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Adaḍḍhe daḍḍhasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avilutte viluttasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nissaggiyaṃ cīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa. Dasāhānatikkante atikkantasaññī, āpatti dukkaṭassa. Dasāhānatikkante vematiko, āpatti dukkaṭassa. Dasāhānatikkante anatikkantasaññī, anāpatti.

469. Anāpatti antodasāhaṃ adhiṭṭheti, vikappeti, vissajjeti, nassati, vinassati, ḍayhati, acchinditvā gaṇhanti, vissāsaṃ gaṇhanti, ummattakassa, ādikammikassāti.

470. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū nissaṭṭhacīvaraṃ na denti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ‘‘Na, bhikkhave, nissaṭṭhacīvaraṃ na dātabbaṃ. Yo na dadeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

Kathinasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Udositasikkhāpadaṃ

471. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhikkhū bhikkhūnaṃ hatthe cīvaraṃ nikkhipitvā santaruttarena janapadacārikaṃ pakkamanti. Tāni cīvarāni ciraṃ nikkhittāni kaṇṇakitāni honti. Tāni bhikkhū otāpenti. Addasā kho āyasmā ānando senāsanacārikaṃ āhiṇḍanto te bhikkhū tāni cīvarāni otāpente. Disvāna yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ''kassimāni, āvuso, cīvarāni kaṇṇakitānī''ti? Atha kho te bhikkhū āyasmato ānandassa etamatthaṃ ārocesuṃ. Āyasmā ānando ujjhāyati khiyyati vipāceti – ''kathañhi nāma bhikkhū bhikkhūnaṃ hatthe cīvaraṃ nikkhipitvā santaruttarena janapadacārikaṃ pakkamissantī''ti! Atha kho āyasmā ānando te bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesi…pe… ''saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū bhikkhūnaṃ hatthe cīvaraṃ nikkhipitvā santaruttarena janapadacārikaṃ pakkamantī''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā bhikkhūnaṃ hatthe cīvaraṃ nikkhipitvā santaruttarena janapadacārikaṃ pakkamissanti! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

472. **''Niṭṭhitacīvarasmiṃ bhikkhunā ubbhatasmiṃ kathine ekarattampi ce bhikkhu ticīvarena vippavaseyya, nissaggiyaṃ pācittiya''**nti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

473. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu kosambiyaṃ gilāno hoti. Ñātakā tassa bhikkhuno santike dūtaṃ pāhesuṃ – ''āgacchatu bhadanto, mayaṃ, upaṭṭhahissāmā''ti. Bhikkhūpi evamāhaṃsu – ''gacchāvuso, ñātakā taṃ upaṭṭhahissantī''ti. So evamāha – ''bhagavatāvuso, sikkhāpadaṃ paññattaṃ – 'na ticīvarena vippavasitabba'nti. Ahañcamhi gilāno. Na sakkomi ticīvaraṃ ādāya pakkamituṃ. Nāhaṃ gamissāmī''ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ''anujānāmi, bhikkhave, gilānassa bhikkhuno ticīvarena avippavāsasammutiṃ dātuṃ. Evañca pana, bhikkhave, dātabbā. Tena gilānena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – 'ahaṃ, bhante, gilāno. Na sakkomi ticīvaraṃ ādāya pakkamituṃ. Sohaṃ, bhante, saṅghaṃ ticīvarena avippavāsasammutiṃ yācāmī'ti. Dutiyampi yācitabbā. Tatiyampi yācitabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

474. ''Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu gilāno. Na sakkoti ticīvaraṃ ādāya pakkamituṃ. So saṅghaṃ ticīvarena avippavāsasammutiṃ yācati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno ticīvarena avippavāsasammutiṃ dadeyya. Esā ñatti.

''Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu gilāno. Na sakkoti ticīvaraṃ ādāya pakkamituṃ. So saṅghaṃ ticīvarena avippavāsasammutiṃ yācati. Saṅgho itthannāmassa bhikkhuno ticīvarena avippavāsasammutiṃ deti. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno ticīvarena avippavāsasammutiyā dānaṃ, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

''Dinnā saṅghena itthannāmassa bhikkhuno ticīvarena avippavāsasammuti. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī''ti.

Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

475. **''Niṭṭhitacīvarasmiṃ bhikkhunā ubbhatasmiṃ kathine ekarattampi ce bhikkhu ticīvarena vippavaseyya, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiya''**nti.

476. **''Niṭṭhitacīvarasmi**nti bhikkhuno cīvaraṃ kataṃ vā hoti naṭṭhaṃ vā vinaṭṭhaṃ vā daḍḍhaṃ vā cīvarāsā vā upacchinnā.

Ubbhatasmiṃ kathineti aṭṭhannaṃ mātikānaṃ aññatarāya mātikāya ubbhataṃ hoti, saṅghena vā antarā ubbhataṃ hoti.

Ekarattampi ce bhikkhu ticīvarena vippavaseyyāti saṅghāṭiyā vā uttarāsaṅgena vā antaravāsakena vā.

Aññatra bhikkhusammutiyāti ṭhapetvā bhikkhusammutiṃ.

Nissaggiyaṃ hotīti saha aruṇuggamanā [aruṇuggamanena (sī. syā.)] nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ rattivippavutthaṃ [rattiṃ vippavutthaṃ (sī.)] aññatra bhikkhusammutiyā nissaggiyaṃ, imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

477. Gāmo ekūpacāro nānūpacāro. Nivesanaṃ ekūpacāraṃ nānūpacāraṃ. Udosito ekūpacāro nānūpacāro. Aṭṭo ekūpacāro nānūpacāro. Māḷo ekūpacāro nānūpacāro. Pāsādo ekūpacāro nānūpacāro. Hammiyaṃ ekūpacāraṃ nānūpacāraṃ. Nāvā ekūpacārā nānūpacārā. Sattho ekūpacāro nānūpacāro. Khettaṃ ekūpacāraṃ nānūpacāraṃ. Dhaññakaraṇaṃ ekūpacāraṃ nānūpacāraṃ. Ārāmo ekūpacāro nānūpacāro. Vihāro ekūpacāro nānūpacāro. Rukkhamūlaṃ ekūpacāraṃ nānūpacāraṃ. Ajjhokāso ekūpacāro nānūpacāro.

478. **Gāmo ekūpacāro** nāma ekakulassa gāmo hoti parikkhitto ca. Antogāme cīvaraṃ nikkhipitvā antogāme vatthabbaṃ. Aparikkhitto hoti, yasmiṃ ghare cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ ghare vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

479. Nānākulassa gāmo hoti parikkhitto ca. Yasmiṃ ghare cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ ghare vatthabbaṃ sabhāye vā dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Sabhāyaṃ gacchantena hatthapāse cīvaraṃ nikkhipitvā sabhāye vā vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Sabhāye cīvaraṃ nikkhipitvā sabhāye vā vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Aparikkhitto hoti, yasmiṃ ghare cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ ghare vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

480. Ekakulassa nivesanaṃ hoti parikkhittañca, nānāgabbhā nānāovarakā. Antonivesane cīvaraṃ nikkhipitvā antonivesane vatthabbaṃ. Aparikkhittaṃ hoti, yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

481. Nānākulassa nivesanaṃ hoti parikkhittañca, nānāgabbhā nānāovarakā. Yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Aparikkhittaṃ hoti, yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

482. Ekakulassa udosito hoti parikkhitto ca, nānāgabbhā nānāovarakā. Antoudosite cīvaraṃ nikkhipitvā antoudosite vatthabbaṃ. Aparikkhitto hoti, yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

483. Nānākulassa udosito hoti parikkhitto ca, nānāgabbhā nānāovarakā. Yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Aparikkhitto hoti, yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

484. Ekakulassa aṭṭo hoti, antoaṭṭe cīvaraṃ nikkhipitvā antoaṭṭe vatthabbaṃ. Nānākulassa aṭṭo hoti, nānāgabbhā nānāovarakā. Yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

485. Ekakulassa māḷo hoti, antomāḷe cīvaraṃ nikkhipitvā antomāḷe vatthabbaṃ. Nānākulassa māḷo hoti nānāgabbhā nānāovarakā, yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

486. Ekakulassa pāsādo hoti, antopāsāde cīvaraṃ nikkhipitvā antopāsāde vatthabbaṃ. Nānākulassa pāsādo hoti, nānāgabbhā nānāovarakā. Yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

487. Ekakulassa hammiyaṃ hoti. Antohammiye cīvaraṃ nikkhipitvā antohammiye vatthabbaṃ. Nānākulassa hammiyaṃ hoti, nānāgabbhā nānāovarakā. Yasmiṃ gabbhe cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ gabbhe vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

488. Ekakulassa nāvā hoti. Antonāvāya cīvaraṃ nikkhipitvā antonāvāya vatthabbaṃ. Nānākulassa nāvā hoti nānāgabbhā nānāovarakā. Yasmiṃ ovarake cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ ovarake vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

489. Ekakulassa sattho hoti. Satthe cīvaraṃ nikkhipitvā purato vā pacchato vā sattabbhantarā na vijahitabbā, passato abbhantaraṃ na vijahitabbaṃ. Nānākulassa sattho hoti, satthe cīvaraṃ nikkhipitvā hatthapāsā na vijahitabbaṃ.

490. Ekakulassa khettaṃ hoti parikkhittañca. Antokhette cīvaraṃ nikkhipitvā antokhette vatthabbaṃ. Aparikkhittaṃ hoti, hatthapāsā na vijahitabbaṃ. Nānākulassa khettaṃ hoti parikkhittañca. Antokhette cīvaraṃ nikkhipitvā dvāramūle vā vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Aparikkhittaṃ hoti, hatthapāsā na vijahitabbaṃ.

491. Ekakulassa dhaññakaraṇaṃ hoti parikkhittañca. Antodhaññakaraṇe cīvaraṃ nikkhipitvā antodhaññakaraṇe vatthabbaṃ. Aparikkhittaṃ hoti, hatthapāsā na vijahitabbaṃ. Nānākulassa dhaññakaraṇaṃ hoti parikkhittañca. Antodhaññakaraṇe cīvaraṃ nikkhipitvā dvāramūle vā vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Aparikkhittaṃ hoti, hatthapāsā na vijahitabbaṃ.

492. Ekakulassa ārāmo hoti parikkhitto ca. Antoārāme cīvaraṃ nikkhipitvā antoārāme vatthabbaṃ. Aparikkhitto hoti, hatthapāsā na vijahitabbaṃ. Nānākulassa ārāmo hoti parikkhitto ca. Antoārāme cīvaraṃ nikkhipitvā dvāramūle vā vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Aparikkhitto hoti, hatthapāsā na vijahitabbaṃ.

493. Ekakulassa vihāro hoti parikkhitto ca. Antovihāre cīvaraṃ nikkhipitvā antovihāre vatthabbaṃ. Aparikkhitto hoti, yasmiṃ vihāre cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ vihāre vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Nānākulassa vihāro hoti parikkhitto ca. Yasmiṃ vihāre cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ vihāre vatthabbaṃ dvāramūle vā, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ. Aparikkhitto hoti, yasmiṃ vihāre cīvaraṃ nikkhittaṃ hoti tasmiṃ vihāre vatthabbaṃ, hatthapāsā vā na vijahitabbaṃ.

494. Ekakulassa rukkhamūlaṃ hoti, yaṃ majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, antochāyāya cīvaraṃ nikkhipitvā antochāyāya vatthabbaṃ. Nānākulassa rukkhamūlaṃ hoti, hatthapāsā na vijahitabbaṃ.

Ajjhokāso ekūpacāro nāma agāmake araññe samantā sattabbhantarā ekūpacāro, tato paraṃ nānūpacāro.

495. Vippavutthe vippavutthasaññī aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Vippavutthe vematiko, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Vippavutthe avippavutthasaññī, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Appaccuddhaṭe paccuddhaṭasaññī…pe… avissajjite vissajjitasaññī… anaṭṭhe naṭṭhasaññī… avinaṭṭhe vinaṭṭhasaññī… adaḍḍhe daḍḍhasaññī…pe… avilutte viluttasaññī, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nissaggiyaṃ cīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa. Avippavutthe vippavutthasaññī, āpatti dukkaṭassa. Avippavutthe vematiko, āpatti dukkaṭassa. Avippavutthe avippavutthasaññī, anāpatti.

496. Anāpatti antoaruṇe paccuddharati, vissajjeti, nassati, vinassati, ḍayhati, acchinditvā gaṇhanti, vissāsaṃ gaṇhanti, bhikkhusammutiyā, ummattakassa, ādikammikassāti.

Udositasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Tatiyakathinasikkhāpadaṃ

497. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno akālacīvaraṃ uppannaṃ hoti. Tassa taṃ cīvaraṃ kayiramānaṃ nappahoti. Atha kho so bhikkhu taṃ cīvaraṃ ussāpetvā punappunaṃ vimajjati. Addasā kho bhagavā senāsanacārikaṃ āhiṇḍanto taṃ bhikkhuṃ taṃ cīvaraṃ ussāpetvā punappunaṃ vimajjantaṃ. Disvāna yena so bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kissa tvaṃ, bhikkhu, imaṃ cīvaraṃ ussāpetvā punappunaṃ vimajjasī’’ti? ‘‘Idaṃ me, bhante, akālacīvaraṃ uppannaṃ. Kayiramānaṃ nappahoti. Tenāhaṃ imaṃ cīvaraṃ ussāpetvā punappunaṃ vimajjāmī’’ti. ‘‘Atthi pana te, bhikkhu, cīvarapaccāsā’’ti? ‘‘Atthi, bhagavā’’ti. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā, bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, akālacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarapaccāsā nikkhipitu’’nti.

498. Tena kho pana samayena bhikkhū – ‘‘bhagavatā anuññātaṃ akālacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarapaccāsā nikkhipitu’’nti akālacīvarāni paṭiggahetvā atirekamāsaṃ nikkhipanti. Tāni cīvarāni cīvaravaṃse bhaṇḍikābaddhāni tiṭṭhanti. Addasā kho āyasmā ānando senāsanacārikaṃ āhiṇḍanto tāni cīvarāni cīvaravaṃse bhaṇḍikābaddhāni tiṭṭhante. Disvāna bhikkhū āmantesi – ‘‘kassimāni, āvuso, cīvarāni cīvaravaṃse bhaṇḍikābaddhāni tiṭṭhantī’’ti? ‘‘Amhākaṃ, āvuso, akālacīvarāni cīvarapaccāsā nikkhittānī’’ti. ‘‘Kīvaciraṃ panāvuso, imāni cīvarāni nikkhittānī’’ti? ‘‘Atirekamāsaṃ, āvuso’’ti. Āyasmā ānando ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘kathañhi nāma bhikkhū akālacīvaraṃ paṭiggahetvā atirekamāsaṃ nikkhipissantī’’ti! Atha kho āyasmā ānando te bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesi…pe… ‘‘saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū akālacīvaraṃ paṭiggahetvā atirekamāsaṃ nikkhipantī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā akālacīvaraṃ paṭiggahetvā atirekamāsaṃ nikkhipissanti! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

499. **‘‘Niṭṭhitacīvarasmiṃ bhikkhunā ubbhatasmiṃ kathine bhikkhuno paneva akālacīvaraṃ uppajjeyya, ākaṅkhamānena bhikkhunā paṭiggahetabbaṃ. Paṭiggahetvā khippameva kāretabbaṃ. Nocassa pāripūri, māsaparamaṃ tena bhikkhunā taṃ cīvaraṃ nikkhipitabbaṃ ūnassa pāripūriyā satiyā paccāsāya. Tato ce uttari [uttariṃ (sī. syā.)] nikkhipeyya, satiyāpi paccāsāya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

500. **Niṭṭhitacīvarasmi**nti bhikkhuno cīvaraṃ kataṃ vā hoti naṭṭhaṃ vā vinaṭṭhaṃ vā daḍḍhaṃ vā cīvarāsā vā upacchinnā.

Ubbhatasmiṃ kathineti aṭṭhannaṃ mātikānaṃ aññatarāya mātikāya ubbhataṃ hoti, saṅghena vā antarā ubbhataṃ hoti.

Akālacīvaraṃ nāma anatthate kathine ekādasamāse uppannaṃ, atthate kathine sattamāse uppannaṃ, kālepi ādissa dinnaṃ, etaṃ akālacīvaraṃ nāma.

Uppajjeyyāti uppajjeyya saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā paṃsukūlaṃ vā attano vā dhanena.

Ākaṅkhamānenāti icchamānena paṭiggahetabbaṃ.

Paṭiggahetvā khippameva kāretabbanti dasāhā kāretabbaṃ.

No cassa pāripūrīti kayiramānaṃ nappahoti.

Māsaparamaṃ tena bhikkhunā taṃ cīvaraṃ nikkhipitabbanti māsaparamatā nikkhipitabbaṃ.

Ūnassa pāripūriyāti ūnassa pāripūratthāya.

Satiyā paccāsāyāti paccāsā hoti saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā paṃsukūlaṃ vā attano vā dhanena.

Tato ce uttari nikkhipeyya satiyāpi paccāsāyāti tadahuppanne mūlacīvare paccāsācīvaraṃ uppajjati, dasāhā kāretabbaṃ. Dvīhuppanne mūlacīvare paccāsācīvaraṃ uppajjati, dasāhā kāretabbaṃ. Tīhuppanne mūlacīvare…pe… catūhuppanne… pañcāhuppanne… chāhuppanne… sattāhuppanne… aṭṭhāhuppanne … navāhuppanne… dasāhuppanne mūlacīvare paccāsācīvaraṃ uppajjati, dasāhā kāretabbaṃ. Ekādase uppanne…pe… dvādase uppanne… terase uppanne… cuddase uppanne… pannarase uppanne… soḷase uppanne… sattarase uppanne… aṭṭhārase uppanne… ekūnavīse uppanne… vīse uppanne mūlacīvare paccāsācīvaraṃ uppajjati, dasāhā kāretabbaṃ. Ekavīse uppanne mūlacīvare paccāsācīvaraṃ uppajjati, navāhā kāretabbaṃ. Dvāvīse uppanne…pe… tevīse uppanne… catuvīse uppanne… pañcavīse uppanne… chabbīse uppanne… sattavīse uppanne… aṭṭhavīse uppanne… ekūnatiṃse uppanne mūlacīvare paccāsācīvaraṃ uppajjati, ekāhaṃ kāretabbaṃ… tiṃse uppanne mūlacīvare paccāsācīvaraṃ uppajjati, tadaheva adhiṭṭhātabbaṃ vikappetabbaṃ vissajjetabbaṃ. No ce adhiṭṭheyya vā vikappeyya vā vissajjeyya vā, ekatiṃse aruṇuggamane nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, akālacīvaraṃ māsātikkantaṃ nissaggiyaṃ, imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

Visabhāge uppanne mūlacīvare paccāsācīvaraṃ uppajjati, rattiyo ca sesā honti, na akāmā kāretabbaṃ.

501. Māsātikkante atikkantasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Māsātikkante vematiko nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Māsātikkante anatikkantasaññī nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Anadhiṭṭhite adhiṭṭhitasaññī…pe… avikappite vikappitasaññī… avissajjite vissajjitasaññī… anaṭṭhe naṭṭhasaññī… avinaṭṭhe vinaṭṭhasaññī… adaḍḍhe daḍḍhasaññī… avilutte viluttasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nissaggiyaṃ cīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa. Māsānatikkante atikkantasaññī, āpatti dukkaṭassa. Māsānatikkante vematiko, āpatti dukkaṭassa. Māsānatikkante anatikkantasaññī, anāpatti.

502. Anāpatti antomāse adhiṭṭheti, vikappeti, vissajjeti, nassati, vinassati, ḍayhati, acchinditvā gaṇhanti, vissāsaṃ gaṇhanti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Tatiyakathinasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Purāṇacīvarasikkhāpadaṃ

503. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmato udāyissa purāṇadutiyikā bhikkhunīsu pabbajitā hoti. Sā āyasmato udāyissa santike abhikkhaṇaṃ āgacchati. Āyasmāpi udāyī tassā bhikkhuniyā santike abhikkhaṇaṃ gacchati. Tena kho pana samayena āyasmā udāyī tassā bhikkhuniyā santike bhattavissaggaṃ karoti. Atha kho āyasmā udāyī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena sā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tassā bhikkhuniyā purato aṅgajātaṃ vivaritvā āsane nisīdi. Sāpi kho bhikkhunī āyasmato udāyissa purato aṅgajātaṃ vivaritvā āsane nisīdi. Atha kho āyasmā udāyī sāratto tassā bhikkhuniyā aṅgajātaṃ upanijjhāyi. Tassa asuci mucci. Atha kho āyasmā udāyī taṃ bhikkhuniṃ etadavoca – ‘‘gaccha, bhagini, udakaṃ āhara, antaravāsakaṃ dhovissāmī’’ti. ‘‘Āharayya, ahameva dhovissāmī’’ti taṃ asuciṃ ekadesaṃ mukhena aggahesi ekadesaṃ aṅgajāte pakkhipi. Sā tena gabbhaṃ gaṇhi. Bhikkhuniyo evamāhaṃsu – ‘‘abrahmacārinī ayaṃ bhikkhunī, gabbhinī’’ti. ‘‘Nāhaṃ, ayye, abrahmacārinī’’ti bhikkhunīnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Bhikkhuniyo ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma ayyo udāyī bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpessatī’’ti! Atha kho tā bhikkhuniyo bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesuṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā udāyī bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpessatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpesī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Ñātikā te, udāyi, aññātikā’’ti? ‘‘Aññātikā, bhagavā’’ti. ‘‘Aññātako, moghapurisa, aññātikāya na jānāti patirūpaṃ vā appatirūpaṃ vā pāsādikaṃ vā apāsādikaṃ vā. Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, aññātikāya bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpessasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

504. **‘‘Yo pana bhikkhu aññātikāya bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpeyya vā rajāpeyya vā ākoṭāpeyya vā, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

505. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Aññātikā nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā asambaddhā.

Bhikkhunī nāma ubhatosaṅghe upasampannā.

Purāṇacīvaraṃ nāma sakiṃ nivatthampi sakiṃ pārutampi.

Dhovāti āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Dhotaṃ nissaggiyaṃ hoti. Rajāti āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Rattaṃ nissaggiyaṃ hoti. Ākoṭehīti āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Sakiṃ pāṇippahāraṃ vā muggarappahāraṃ vā dinne nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, purāṇacīvaraṃ aññātikāya bhikkhuniyā dhovāpitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

506. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ dhovāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ dhovāpeti rajāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ dhovāpeti ākoṭāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ dhovāpeti rajāpeti ākoṭāpeti, nissaggiyena āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ rajāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ rajāpeti ākoṭāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ rajāpeti dhovāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ rajāpeti ākoṭāpeti dhovāpeti, nissaggiyena āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ ākoṭāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ ākoṭāpeti dhovāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ ākoṭāpeti rajāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī purāṇacīvaraṃ ākoṭāpeti dhovāpeti rajāpeti, nissaggiyena āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Aññātikāya vematiko…pe… aññātikāya ñātikasaññī…pe… aññassa purāṇacīvaraṃ dhovāpeti, āpatti dukkaṭassa. Nisīdanapaccattharaṇaṃ dhovāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ekatoupasampannāya dhovāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya aññātikasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya ñātikasaññī, anāpatti.

507. Anāpatti ñātikāya dhovantiyā aññātikā dutiyā hoti, avuttā dhovati, aparibhuttaṃ dhovāpeti, cīvaraṃ ṭhapetvā aññaṃ parikkhāraṃ dhovāpeti, sikkhamānāya, sāmaṇeriyā, ummattakassa, ādikammikassāti.

Purāṇacīvarasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Cīvarapaṭiggahaṇasikkhāpadaṃ

508. Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena uppalavaṇṇā bhikkhunī sāvatthiyaṃ viharati. Atha kho uppalavaṇṇā bhikkhunī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkantā yena andhavanaṃ tenupasaṅkami divāvihārāya. Andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Tena kho pana samayena corā katakammā gāviṃ vadhitvā maṃsaṃ gahetvā andhavanaṃ pavisiṃsu. Addasā kho coragāmaṇiko uppalavaṇṇaṃ bhikkhuniṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisinnaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘‘sace me puttabhātukā passissanti viheṭhissanti imaṃ bhikkhuni’’nti aññena maggena agamāsi. Atha kho so coragāmaṇiko maṃse pakke varamaṃsāni gahetvā paṇṇapuṭaṃ [paṇṇena puṭaṃ (syā.)] bandhitvā uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā avidūre rukkhe ālaggetvā – ‘‘yo passati samaṇo vā brāhmaṇo vā dinnaṃyeva haratū’’ti, vatvā pakkāmi. Assosi kho uppalavaṇṇā bhikkhunī samādhimhā vuṭṭhahitvā tassa coragāmaṇikassa imaṃ vācaṃ bhāsamānassa. Atha kho uppalavaṇṇā bhikkhunī taṃ maṃsaṃ gahetvā upassayaṃ agamāsi. Atha kho uppalavaṇṇā bhikkhunī tassā rattiyā accayena taṃ maṃsaṃ sampādetvā uttarāsaṅgena bhaṇḍikaṃ bandhitvā vehāsaṃ abbhuggantvā veḷuvane paccuṭṭhāsi [paccupaṭṭhāsi (?)].

Tena kho pana samayena bhagavā gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭho hoti. Āyasmā udāyī ohiyyako hoti vihārapālo. Atha kho uppalavaṇṇā bhikkhunī yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘kahaṃ, bhante, bhagavā’’ti? ‘‘Paviṭṭho, bhagini, bhagavā gāmaṃ piṇḍāyā’’ti. ‘‘Imaṃ, bhante, maṃsaṃ bhagavato dehī’’ti. ‘‘Santappito tayā, bhagini, bhagavā maṃsena. Sace me tvaṃ antaravāsakaṃ dadeyyāsi, evaṃ ahampi santappito bhaveyyaṃ antaravāsakenā’’ti. ‘‘Mayaṃ kho, bhante, mātugāmā nāma kicchalābhā. Idañca me antimaṃ pañcamaṃ cīvaraṃ. Nāhaṃ dassāmī’’ti. ‘‘Seyyathāpi, bhagini, puriso hatthiṃ datvā kacche sajjeyya [vissajjeyya (syā.)] evameva kho tvaṃ bhagini bhagavato maṃsaṃ datvā mayi antaravāsake sajjasī’’ti [antaravāsakaṃ na sajjasīti (ka.), mayhaṃ antaravāsakaṃ vissajjehīti (syā.)]. Atha kho uppalavaṇṇā bhikkhunī āyasmatā udāyinā nippīḷiyamānā antaravāsakaṃ datvā upassayaṃ agamāsi. Bhikkhuniyo uppalavaṇṇāya bhikkhuniyā pattacīvaraṃ paṭiggaṇhantiyo uppalavaṇṇaṃ bhikkhuniṃ etadavocuṃ – ‘‘kahaṃ te, ayye, antaravāsako’’ti? Uppalavaṇṇā bhikkhunī bhikkhunīnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Bhikkhuniyo ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma ayyo udāyī bhikkhuniyā cīvaraṃ paṭiggahessati kicchalābho mātugāmo’’ti. Atha kho tā bhikkhuniyo bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesuṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā udāyī bhikkhuniyā cīvaraṃ paṭiggahessatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ udāyiṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, udāyi, bhikkhuniyā cīvaraṃ paṭiggahesī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Ñātikā te, udāyi, aññātikā’’ti? ‘‘Aññātikā, bhagavā’’ti. ‘‘Aññātako, moghapurisa, aññātikāya na jānāti patirūpaṃ vā appatirūpaṃ vā santaṃ vā asantaṃ vā. Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvaraṃ paṭiggahessasi! Netaṃ moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

509. **‘‘Yo pana bhikkhu aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvaraṃ paṭiggaṇheyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

510. Tena kho pana samayena bhikkhū kukkuccāyantā bhikkhunīnaṃ pārivattakacīvaraṃ na paṭiggaṇhanti. Bhikkhuniyo ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma ayyā amhākaṃ pārivattakacīvaraṃ na paṭiggahessantī’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tāsaṃ bhikkhunīnaṃ ujjhāyantīnaṃ khiyyantīnaṃ vipācentīnaṃ. Atha kho te bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesu. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pañcannaṃ pārivattakaṃ paṭiggahetuṃ – bhikkhussa, bhikkhuniyā, sikkhamānāya, sāmaṇerassa, sāmaṇeriyā. Anujānāmi, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ pārivattakaṃ paṭiggahetuṃ. Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha.

511. **‘‘Yo pana bhikkhu aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvaraṃ paṭiggaṇheyya, aññatra pārivattakā, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

512. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Aññātikā nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā asambaddhā.

Bhikkhunī nāma ubhatosaṅghe upasampannā.

Cīvaraṃ nāma channaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ vikappanupagaṃ pacchimaṃ.

Aññatra pārivattakāti ṭhapetvā pārivattakaṃ.

Paṭiggaṇhāti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ aññātikāya bhikkhuniyā hatthato paṭiggahitaṃ, aññatra pārivattakā, nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

513. Aññātikāya aññātikasaññī cīvaraṃ paṭiggaṇhāti, aññatra pārivattakā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātikāya vematiko cīvaraṃ paṭiggaṇhāti, aññatra pārivattakā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātikāya ñātikasaññī cīvaraṃ paṭiggaṇhāti, aññatra pārivattakā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ekatoupasampannāya hatthato cīvaraṃ paṭiggaṇhāti, aññatra pārivattakā, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya aññātikasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya ñātikasaññī, anāpatti.

514. Anāpatti ñātikāya, pārivattakaṃ parittena vā vipulaṃ, vipulena vā parittaṃ, bhikkhu vissāsaṃ gaṇhāti, tāvakālikaṃ gaṇhāti, cīvaraṃ ṭhapetvā aññaṃ parikkhāraṃ gaṇhāti, sikkhamānāya, sāmaṇeriyā, ummattakassa, ādikammikassāti.

Cīvarapaṭiggahaṇasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Aññātakaviññattisikkhāpadaṃ

515. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā upanando sakyaputto paṭṭo [paṭṭho (syā. ka.)] hoti dhammiṃ kathaṃ kātuṃ. Atha kho aññataro seṭṭhiputto yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ seṭṭhiputtaṃ āyasmā upanando sakyaputto dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho so seṭṭhiputto āyasmatā upanandena sakyaputtena dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘vadeyyātha, bhante, yena attho. Paṭibalā mayaṃ ayyassa dātuṃ yadidaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāra’’nti. ‘‘Sace me tvaṃ, āvuso, dātukāmosi, ito ekaṃ sāṭakaṃ dehī’’ti. ‘‘Amhākaṃ kho, bhante, kulaputtānaṃ kismiṃ viya ekasāṭakaṃ gantuṃ. Āgamehi, bhante, yāva gharaṃ gacchāmi. Gharaṃ gato ito vā ekaṃ sāṭakaṃ pahiṇissāmi ito vā sundaratara’’nti. Dutiyampi kho āyasmā upanando sakyaputto taṃ seṭṭhiputtaṃ etadavoca ‘‘sace me tvaṃ āvuso dātukāmosi ito ekaṃ sāṭakaṃ dehī’’ti. Amhākaṃ kho bhante kulaputtānaṃ kismiṃ viya ekasāṭakaṃ gantuṃ, āgamehi bhante yāva gharaṃ gacchāmi, gharaṃ gato ito vā ekaṃ sāṭakaṃ pahiṇissāmi ito vā sundarataranti. Tatiyampi kho āyasmā upanando sakyaputto taṃ seṭṭhiputtaṃ etadavoca ‘‘sace me tvaṃ āvuso dātukāmosi, ito ekaṃ sāṭakaṃ dehī’’ti. Amhākaṃ kho bhante kulaputtānaṃ kismiṃ viya ekasāṭakaṃ gantuṃ, āgamehi bhante yāva gharaṃ gacchāmi, gharaṃ gato ito vā ekaṃ sāṭakaṃ pahiṇissāmi ito vā sundarataranti. ‘‘Kiṃ pana tayā, āvuso, adātukāmena pavāritena yaṃ tvaṃ pavāretvā na desī’’ti.

Atha kho so seṭṭhiputto āyasmatā upanandena sakyaputtena nippīḷiyamāno ekaṃ sāṭakaṃ datvā agamāsi. Manussā taṃ seṭṭhiputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘kissa tvaṃ ayyo ekasāṭako āgacchasī’’ti? Atha kho so seṭṭhiputto tesaṃ manussānaṃ etamatthaṃ ārocesi. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘mahicchā ime samaṇā sakyaputtiyā asantuṭṭhā. Nayimesaṃ sukarā dhammanimantanāpi kātuṃ [nayime sukarā dhammanimantanāyapi kātuṃ (syā.)]. Kathañhi nāma seṭṭhiputtena dhammanimantanāya kayiramānāya sāṭakaṃ gahessantī’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā upanando sakyaputto seṭṭhiputtaṃ cīvaraṃ viññāpessatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, upananda, seṭṭhiputtaṃ cīvaraṃ viññāpesī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Ñātako te, upananda, aññātako’’ti? ‘‘Aññātako, bhagavā’’ti. ‘‘Aññātako, moghapurisa, aññātakassa na jānāti patirūpaṃ vā appatirūpaṃ vā santaṃ vā asantaṃ vā. Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, aññātakaṃ seṭṭhiputtaṃ cīvaraṃ viññāpessasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

516. **‘‘Yo pana bhikkhu aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā cīvaraṃ viññāpeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

517. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū sāketā sāvatthiṃ 2 addhānamaggappaṭipannā honti. Antarāmagge corā nikkhamitvā te bhikkhū acchindiṃsu. Atha kho te bhikkhū – ‘‘bhagavatā paṭikkhittaṃ aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā cīvaraṃ viññāpetu’’nti, kukkuccāyantā na viññāpesuṃ. Yathānaggāva sāvatthiṃ gantvā bhikkhū abhivādenti. Bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘sundarā kho ime, āvuso, ājīvakā ye ime bhikkhūsu abhivādentī’’ti. Te evamāhaṃsu – ‘‘na mayaṃ, āvuso, ājīvakā, bhikkhū maya’’nti. Bhikkhū āyasmantaṃ upāliṃ etadavocuṃ – ‘‘iṅghāvuso upāli, ime anuyuñjāhī’’ti. Atha kho āyasmatā upālinā anuyuñjiyamānā te bhikkhū etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho āyasmā upāli te bhikkhū anuyuñjitvā bhikkhū etadavoca – ‘‘bhikkhū ime, āvuso. Detha nesaṃ cīvarānī’’ti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma bhikkhū naggā āgacchissanti! Nanu nāma tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā āgantabba’’nti. Atha kho te bhikkhū te anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, acchinnacīvarassa vā naṭṭhacīvarassa vā aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā cīvaraṃ viññāpetuṃ. Yaṃ āvāsaṃ paṭhamaṃ upagacchati, sace tattha hoti saṅghassa vihāracīvaraṃ vā uttarattharaṇaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā bhisicchavi vā, taṃ gahetvā pārupituṃ labhitvā odahissāmī’’ti. No ce hoti saṅghassa vihāracīvaraṃ vā uttarattharaṇaṃ vā bhumattharaṇaṃ vā bhisicchavi vā tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā āgantabbaṃ; na tveva naggena āgantabbaṃ. Yo āgaccheyya, āpatti dukkaṭassa. Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

518. **‘‘Yo pana bhikkhu aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā cīvaraṃ viññāpeyya, aññatra samayā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Tatthāyaṃ samayo – acchinnacīvaro vā hoti bhikkhu naṭṭhacīvaro vā. Ayaṃ tattha samayo’’**ti.

519. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Aññātako nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā asambaddho.

Gahapati nāma yo koci agāraṃ ajjhāvasati.

Gahapatānī nāma yā kāci agāraṃ ajjhāvasati.

Cīvaraṃ nāma channaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ vikappanupagaṃ pacchimaṃ.

Aññatra samayāti ṭhapetvā samayaṃ.

Acchinnacīvaro nāma bhikkhussa cīvaraṃ acchinnaṃ hoti rājūhi vā corehi vā dhuttehi vā, yehi kehici vā acchinnaṃ hoti.

Naṭṭhacīvaro nāma bhikkhussa cīvaraṃ agginā vā daḍḍhaṃ hoti, udakena vā vuḷhaṃ hoti, undūrehi vā upacikāhi vā khāyitaṃ hoti, paribhogajiṇṇaṃ vā hoti.

Aññatra samayā viññāpeti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ aññātakaṃ gahapatikaṃ, aññatra samayā viññāpitaṃ, nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

520. Aññātake aññātakasaññī, aññatra samayā, cīvaraṃ viññāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake vematiko, aññatra samayā, cīvaraṃ viññāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake ñātakasaññī, aññatra samayā, cīvaraṃ viññāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ñātake aññātakasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ñātake vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ñātake ñātakasaññī, anāpatti.

521. Anāpatti samaye, ñātakānaṃ, pavāritānaṃ, aññassatthāya, attano dhanena, ummattakassa, ādikammikassāti.

Aññātakaviññattisikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Tatuttarisikkhāpadaṃ

522. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū acchinnacīvarake bhikkhū upasaṅkamitvā evaṃ vadanti – ‘‘bhagavatā, āvuso, anuññātaṃ – ‘acchinnacīvarassa vā naṭṭhacīvarassa vā aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā cīvaraṃ viññāpetuṃ’; viññāpetha, āvuso, cīvara’’nti. ‘‘Alaṃ, āvuso, laddhaṃ amhehi cīvara’’nti. ‘‘Mayaṃ āyasmantānaṃ viññāpemā’’ti. ‘‘Viññāpetha, āvuso’’ti. Atha kho chabbaggiyā bhikkhū gahapatike upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘‘acchinnacīvarakā, āvuso, bhikkhū āgatā. Detha nesaṃ cīvarānī’’ti, bahuṃ cīvaraṃ viññāpesuṃ.

Tena kho pana samayena aññataro puriso sabhāyaṃ nisinno aññataraṃ purisaṃ etadavoca – ‘‘acchinnacīvarakā ayyo bhikkhū āgatā. Tesaṃ mayā cīvaraṃ dinna’’nti. Sopi evamāha – ‘‘mayāpi dinna’’nti. Aparopi evamāha – ‘‘mayāpi dinna’’nti. Te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā na mattaṃ jānitvā bahuṃ cīvaraṃ viññāpessanti, dussavāṇijjaṃ vā samaṇā sakyaputtiyā karissanti, paggāhikasālaṃ [paṭaggāhikasālaṃ (?)] vā pasāressantī’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū na mattaṃ jānitvā bahuṃ cīvaraṃ viññāpessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, na mattaṃ jānitvā bahuṃ cīvaraṃ viññāpethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, na mattaṃ jānitvā bahuṃ cīvaraṃ viññāpessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

523. **‘‘Tañce aññātako gahapati vā gahapatānī vā bahūhi cīvarehi abhihaṭṭhuṃ pavāreyya santaruttaraparamaṃ tena bhikkhunā tato cīvaraṃ sāditabbaṃ. Tato ce uttari sādiyeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

524. **Tañce**ti acchinnacīvarakaṃ bhikkhuṃ.

Aññātako nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā asambaddho.

Gahapati nāma yo koci agāraṃ ajjhāvasati.

Gahapatānī nāma yā kāci agāraṃ ajjhāvasati.

Bahūhi cīvarehīti bahukehi cīvarehi.

Abhihaṭṭhuṃ pavāreyyāti yāvatakaṃ icchasi tāvatakaṃ gaṇhāhīti.

Santaruttaraparamaṃ tena bhikkhunā tato cīvaraṃ sāditabbanti sace tīṇi naṭṭhāni honti dve sāditabbāni, dve naṭṭhāni ekaṃ sāditabbaṃ, ekaṃ naṭṭhaṃ na kiñci sāditabbaṃ.

Tato ce uttari sādiyeyyāti tatuttari viññāpeti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ aññātakaṃ gahapatikaṃ upasaṅkamitvā tatuttari viññāpitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

525. Aññātake aññātakasaññī tatuttari cīvaraṃ viññāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake vematiko tatuttari cīvaraṃ viññāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake ñātakasaññī tatuttari cīvaraṃ viññāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ñātake aññātakasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ñātake vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ñātake ñātakasaññī, anāpatti.

526. Anāpatti – ‘‘sesakaṃ āharissāmī’’ti haranto gacchati, ‘‘sesakaṃ tuyheva hotū’’ti denti, na acchinnakāraṇā denti, na naṭṭhakāraṇā denti, ñātakānaṃ, pavāritānaṃ, attano dhanena, ummattakassa, ādikammikassāti.

Tatuttarisikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Upakkhaṭasikkhāpadaṃ

527. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññataro puriso pajāpatiṃ etadavoca – ‘‘ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’ti. Assosi kho aññataro piṇḍacāriko bhikkhu tassa purisassa imaṃ vācaṃ bhāsamānassa. Atha kho so bhikkhu yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘mahāpuññosi tvaṃ, āvuso upananda, amukasmiṃ okāse aññataro puriso pajāpatiṃ etadavoca – ‘‘ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’’ti. ‘‘Atthāvuso, maṃ so upaṭṭhāko’’ti. Atha kho āyasmā upanando sakyaputto yena so puriso tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ purisaṃ etadavoca – ‘‘saccaṃ kira maṃ tvaṃ, āvuso, cīvarena acchādetukāmosī’’ti? ‘‘Api meyya, evaṃ hoti – ‘ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’’ti. ‘‘Sace kho maṃ tvaṃ, āvuso, cīvarena acchādetukāmosi, evarūpena cīvarena acchādehi. Kyāhaṃ tena acchannopi karissāmi yāhaṃ na paribhuñjissāmī’’ti.

Atha kho so puriso ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘mahicchā ime samaṇā sakyaputtiyā asantuṭṭhā. Nayime sukarā cīvarena acchādetuṃ. Kathañhi nāma ayyo upanando mayā pubbe appavārito maṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissatī’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tassa purisassa ujjhāyantassa khiyyantassa vipācentassa. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā upanando sakyaputto pubbe appavārito gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ …pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, upananda, pubbe appavārito gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjasī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Ñātako te, upananda, aññātako’’ti? ‘‘Aññātako, bhagavā’’ti. ‘‘Aññātako, moghapurisa, aññātakassa na jānāti patirūpaṃ vā appatirūpaṃ vā santaṃ vā asantaṃ vā. Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, pubbe appavārito aññātakaṃ gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

528. **‘‘Bhikkhuṃ paneva uddissa aññātakassa gahapatissa vā gahapatāniyā vā cīvaracetāpannaṃ [cīvaracetāpanaṃ (syā.)] upakkhaṭaṃ hoti – ‘iminā cīvaracetāpannena cīvaraṃ cetāpetvā itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarena acchādessāmī’ti; tatra ce so bhikkhu pubbe appavārito upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjeyya – ‘sādhu vata maṃ āyasmā iminā cīvaracetāpannena evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā cīvaraṃ cetāpetvā acchādehī’ti, kalyāṇakamyataṃ upādāya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

529. **Bhikkhuṃ paneva uddissā**ti bhikkhussatthāya, bhikkhuṃ ārammaṇaṃ karitvā, bhikkhuṃ acchādetukāmo.

Aññātako nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā asambaddho.

Gahapati nāma yo koci agāraṃ ajjhāvasati.

Gahapatānī nāma yā kāci agāraṃ ajjhāvasati.

Cīvaracetāpannaṃ nāma hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā muttā vā maṇi vā pavāḷo vā phaliko vā paṭako vā suttaṃ vā kappāso vā.

Iminā cīvaracetāpannenāti paccupaṭṭhitena.

Cetāpetvāti parivattetvā.

Acchādessāmīti dassāmi.

Tatra ce so bhikkhūti yaṃ bhikkhuṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ upakkhaṭaṃ hoti so bhikkhu.

Pubbe appavāritoti pubbe avutto hoti – ‘‘kīdisena te, bhante, cīvarena attho, kīdisaṃ te cīvaraṃ cetāpemī’’ti?

Upasaṅkamitvāti gharaṃ gantvā yattha katthaci upasaṅkamitvā .

Cīvare vikappaṃ āpajjeyyāti āyataṃ vā hotu vitthataṃ vā appitaṃ vā saṇhaṃ vā.

Iminā cīvaracetāpannenāti paccupaṭṭhitena.

Evarūpaṃ vā evarūpaṃ vāti. Āyataṃ vā vitthataṃ vā appitaṃ vā saṇhaṃ vā.

Cetāpetvāti parivattetvā.

Acchādehīti dajjehi.

Kalyāṇakamyataṃ upādāyāti sādhatthiko [sādhutthiko (syā.)] mahagghatthiko. Tassa vacanena āyataṃ vā vitthataṃ vā appitaṃ vā saṇhaṃ vā cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ pubbe appavārito aññātakaṃ gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpannaṃ nissaggiyaṃ, imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

530. Aññātake aññātakasaññī pubbe appavārito gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake vematiko pubbe appavārito gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake ñātakasaññī pubbe appavārito gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ñātake aññātakasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ñātake vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ñātake ñātakasaññī, anāpatti.

531. Anāpatti ñātakānaṃ, pavāritānaṃ, aññassatthāya, attano dhanena, mahagghaṃ cetāpetukāmassa appagghaṃ cetāpeti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Upakkhaṭasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyaupakkhaṭasikkhāpadaṃ

532. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññataro puriso aññataraṃ purisaṃ etadavoca – ‘‘ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’ti. Sopi evamāha – ‘‘ahampi ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’ti. Assosi kho aññataro piṇḍacāriko bhikkhu tesaṃ purisānaṃ imaṃ kathāsallāpaṃ. Atha kho so bhikkhu yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca –

‘‘mahāpuññosi tvaṃ, āvuso upananda. Amukasmiṃ okāse aññataro puriso aññataraṃ purisaṃ etadavoca – ‘ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’ti. Sopi evamāha – ‘ahampi ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’’ti. ‘‘Atthāvuso, maṃ te upaṭṭhākā’’ti.

Atha kho āyasmā upanando sakyaputto yena te purisā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te purise etadavoca – ‘‘saccaṃ kira maṃ tumhe, āvuso, cīvarehi acchādetukāmātthā’’ti? ‘‘Api nayya, evaṃ hoti – ‘ayyaṃ upanandaṃ cīvarehi acchādessāmā’’’ti. ‘‘Sace kho maṃ tumhe, āvuso, cīvarehi acchādetukāmāttha, evarūpena cīvarena acchādetha, kyāhaṃ tehi acchannopi karissāmi, yānāhaṃ na paribhuñjissāmī’’ti. Atha kho te purisā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘mahicchā ime samaṇā sakyaputtiyā asantuṭṭhā. Nayime sukarā cīvarehi acchādetuṃ. Kathañhi nāma ayyo upanando amhehi pubbe appavārito upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissatī’’ti!

Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ purisānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā upanando sakyaputto pubbe appavārito gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, upananda, pubbe appavārito gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjasī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Ñātakā te, upananda, aññātakā’’ti? ‘‘Aññātakā, bhagavā’’ti. ‘‘Aññātako, moghapurisa, aññātakānaṃ na jānāti patirūpaṃ vā appatirūpaṃ vā santaṃ vā asantaṃ vā. Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, pubbe appavārito aññātake gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

533. **‘‘Bhikkhuṃ paneva uddissa ubhinnaṃ aññātakānaṃ gahapatīnaṃ vā gahapatānīnaṃ vā paccekacīvaracetāpannāni upakkhaṭāni honti – ‘imehi mayaṃ paccekacīvaracetāpannehi paccekacīvarāni cetāpetvā itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarehi acchādessāmā’ti; tatra ce so bhikkhu pubbe appavārito upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjeyya – ‘sādhu vata maṃ āyasmanto imehi paccekacīvaracetāpannehi evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā cīvaraṃ cetāpetvā acchādetha, ubhova santā ekenā’ti, kalyāṇakamyataṃ upādāya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

534. **Bhikkhuṃ paneva uddissā**ti bhikkhussatthāya, bhikkhuṃ ārammaṇaṃ karitvā, bhikkhuṃ acchādetukāmā.

Ubhinnanti dvinnaṃ.

Aññātakā nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā asambaddhā.

Gahapatī nāma ye keci agāra ajjhāvasanti.

Gahapatāniyo nāma yā kāci agāraṃ ajjhāvasanti.

Cīvaracetāpannāni nāma hiraññā vā suvaṇṇā vā muttā vā maṇī vā pavāḷā vā phalikā vā paṭakā vā suttā vā kappāsā vā.

Imehi paccekacīvaracetāpannehiti paccupaṭṭhitehi.

Cetāpetvāti parivattetvā.

Acchādessāmāti dassāma.

Tatra ce so bhikkhūti yaṃ bhikkhuṃ uddissa cīvaracetāpannāni upakkhaṭāni honti so bhikkhu.

Pubbe appavāritoti pubbe avutto hoti – ‘‘kīdisena te, bhante, cīvarena attho, kīdisaṃ te cīvaraṃ cetāpemā’’ti.

Upasaṅkamitvāti gharaṃ gantvā yattha katthaci upasaṅkamitvā.

Cīvare vikappaṃ āpajjeyyāti āyataṃ vā hotu vitthataṃ vā appitaṃ vā saṇhaṃ vā.

Imehi paccekacīvaracetāpannehīti paccupaṭṭhitehi.

Evarūpaṃ vā evarūpaṃ vāti āyataṃ vā vitthataṃ vā appitaṃ vā saṇhaṃ vā.

Cetāpetvāti parivattetvā.

Acchādethāti dajjetha.

Ubhova santā ekenāti dvepi janā ekena.

Kalyāṇakamyataṃ upādāyāti sādhatthiko mahagghatthiko.

Tassa vacanena āyataṃ vā vitthataṃ vā appitaṃ vā saṇhaṃ vā cetāpenti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ pubbe appavārito aññātake gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpannaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

535. Aññātake aññātakasaññī pubbe appavārito gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake vematiko pubbe appavārito gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake ñātakasaññī pubbe appavārito gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ñātake aññātakasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ñātake vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ñātake ñātakasaññī, anāpatti.

536. Anāpatti – ñātakānaṃ, pavāritānaṃ, aññassatthāya, attano dhanena, mahagghaṃ cetāpetukāmānaṃ appagghaṃ cetāpeti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Dutiyaupakkhaṭasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Rājasikkhāpadaṃ

537. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmato upanandassa sakyaputtassa upaṭṭhāko mahāmatto āyasmato upanandassa sakyaputtassa dūtena cīvaracetāpannaṃ pāhesi – ‘‘iminā cīvaracetāpannena cīvaraṃ cetāpetvā ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādehī’’ti. Atha kho so dūto yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ kho, bhante, āyasmantaṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ ābhataṃ. Paṭiggaṇhātu āyasmā cīvaracetāpanna’’nti. Evaṃ vutte āyasmā upanando sakyaputto taṃ dūtaṃ etadavoca – ‘‘na kho mayaṃ, āvuso, cīvaracetāpannaṃ paṭiggaṇhāma, cīvarañca kho mayaṃ paṭiggaṇhāma kālena kappiya’’nti. Evaṃ vutte so dūto āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘atthi panāyasmato koci veyyāvaccakaro’’ti? Tena kho pana samayena aññataro upāsako ārāmaṃ agamāsi kenacideva karaṇīyena. Atha kho āyasmā upanando sakyaputto taṃ dūtaṃ etadavoca – ‘‘eso kho, āvuso, upāsako bhikkhūnaṃ veyyāvaccakaro’’ti. Atha kho so dūto taṃ upāsakaṃ saññāpetvā yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘yaṃ kho, bhante, āyasmā veyyāvaccakaraṃ niddisi saññatto so mayā. Upasaṅkamatu āyasmā kālena, cīvarena taṃ acchādessatī’’ti.

Tena kho pana samayena so mahāmatto āyasmato upanandassa sakyaputtassa santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘paribhuñjatu ayyo taṃ cīvaraṃ, icchāma mayaṃ ayyena taṃ cīvaraṃ paribhutta’’nti. Atha kho āyasmā upanando sakyaputto taṃ upāsakaṃ na kiñci avacāsi. Dutiyampi kho so mahāmatto āyasmato upanandassa sakyaputtassa santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘paribhuñjatu ayyo taṃ cīvaraṃ, icchāma mayaṃ ayyena taṃ cīvaraṃ paribhutta’’nti. Dutiyampi kho āyasmā upanando sakyaputto taṃ upāsakaṃ na kiñci avacāsi. Tatiyampi kho so mahāmatto āyasmato upanandassa sakyaputtassa santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘paribhuñjatu ayyo taṃ cīvaraṃ, icchāma mayaṃ ayyena taṃ cīvaraṃ paribhutta’’nti.

Tena kho pana samayena negamassa samayo hoti. Negamena ca katikā katā hoti – ‘‘yo pacchā āgacchati paññāsaṃ baddho’’ti. Atha kho āyasmā upanando sakyaputto yena so upāsako tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ upāsakaṃ etadavoca – ‘‘attho me, āvuso, cīvarenā’’ti. ‘‘Ajjaṇho, bhante, āgamehi, ajja negamassa samayo. Negamena ca katikā katā hoti – ‘yo pacchā āgacchati paññāsaṃ baddho’’’ti. ‘‘Ajjeva me, āvuso, cīvaraṃ dehī’’ti ovaṭṭikāya parāmasi. Atha kho so upāsako āyasmatā upanandena sakyaputtena nippīḷiyamāno āyasmato upanandassa sakyaputtassa cīvaraṃ cetāpetvā pacchā agamāsi. Manussā taṃ upāsakaṃ etadavocuṃ – ‘‘kissa tvaṃ, ayyo, pacchā āgato, paññāsaṃ jīnosī’’ti.

Atha kho so upāsako tesaṃ manussānaṃ etamatthaṃ ārocesi. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘mahicchā ime samaṇā sakyaputtiyā asantuṭṭhā. Nayimesaṃ sukaraṃ veyyāvaccampi kātuṃ. Kathañhi nāma āyasmā upanando upāsakena – ‘ajjaṇho, bhante, āgamehī’ti vuccamāno nāgamessatī’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā upanando sakyaputto upāsakena – ‘ajjaṇho, bhante, āgamehī’ti vuccamāno nāgamessatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, upananda, upāsakena – ‘ajjaṇho, bhante, āgamehī’ti vuccamāno nāgamesī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, upāsakena – ‘ajjaṇho, bhante, āgamehī’ti vuccamāno nāgamessasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

538. **‘‘Bhikkhuṃ paneva uddissa rājā vā rājabhoggo vā brāhmaṇo vā gahapatiko vā dūtena cīvaracetāpannaṃ pahiṇeyya – ‘iminā cīvaracetāpannena cīvaraṃ cetāpetvā itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarena acchādehī’ti. So ce dūto taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – ‘idaṃ kho, bhante, āyasmantaṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ ābhataṃ, paṭiggaṇhātu āyasmā cīvaracetāpanna’nti, tena bhikkhunā so dūto evamassa vacanīyo – ‘na kho mayaṃ, āvuso, cīvaracetāpannaṃ paṭiggaṇhāma. Cīvarañca kho mayaṃ paṭiggaṇhāma, kālena kappiya’nti. So ce dūto taṃ bhikkhuṃ evaṃ vadeyya – ‘atthi panāyasmato koci veyyāvaccakaro’ti, cīvaratthikena, bhikkhave, bhikkhunā veyyāvaccakaro niddisitabbo ārāmiko vā upāsako vā – ‘eso kho, āvuso, bhikkhūnaṃ veyyāvaccakaro’ti. So ce dūto taṃ veyyāvaccakaraṃ saññāpetvā taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – ‘yaṃ kho, bhante, āyasmā veyyāvaccakaraṃ niddisi saññatto so mayā, upasaṅkamatu āyasmā kālena, cīvarena taṃ acchādessatī’ti, cīvaratthikena, bhikkhave, bhikkhunā veyyāvaccakaro upasaṅkamitvā dvattikkhattuṃ codetabbo sāretabbo – ‘attho me, āvuso, cīvarenā’ti. Dvattikkhattuṃ codayamāno sārayamāno taṃ cīvaraṃ abhinipphādeyya, iccetaṃ kusalaṃ; no ce abhinipphādeyya, catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ chakkhattuparamaṃ tuṇhībhūtena uddissa ṭhātabbaṃ. Catukkhattuṃ pañcakkhattuṃ chakkhattuparamaṃ tuṇhībhūto uddissa tiṭṭhamāno taṃ cīvaraṃ abhinipphādeyya, iccetaṃ**

kusalaṃ; tato ce uttari vāyamamāno taṃ cīvara abhinipphādeyya, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. No ce abhinipphādeyya, yatassa cīvaracetāpannaṃ ābhataṃ, tattha sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – 'yaṃ kho tumhe āyasmanto bhikkhuṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ pahiṇittha, na taṃ tassa bhikkhuno kiñci atthaṃ anubhoti, yuñjantāyasmanto sakaṃ, mā vo sakaṃ vinassā'ti, ayaṃ tattha sāmīcī''ti.

539. **Bhikkhuṃ paneva uddissā**ti bhikkhussatthāya, bhikkhuṃ ārammaṇaṃ karitvā, bhikkhuṃ acchādetukāmo.

Rājā nāma yo koci rajjaṃ kāreti.

Rājabhoggo nāma yo koci rañño bhattavetanāhāro.

Brāhmaṇo nāma jātiyā brāhmaṇo.

Gahapatiko nāma ṭhapetvā rājaṃ rājabhoggaṃ brāhmaṇaṃ avaseso gahapatiko nāma.

Cīvaracetāpannaṃ nāma hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā muttā vā maṇi vā.

Iminā cīvaracetāpannenāti paccupaṭṭhitena.

Cetāpetvāti parivattetvā.

Acchādehīti dajjehi.

So ce dūto taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – ''idaṃ kho, bhante, āyasmantaṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ ābhataṃ. Paṭiggaṇhātu āyasmā cīvaracetāpanna''nti, tena bhikkhunā so dūto evamassa vacanīyo – ''na kho mayaṃ, āvuso, cīvaracetāpannaṃ paṭiggaṇhāma. Cīvarañca kho mayaṃ paṭiggaṇhāma, kālena kappiya''nti. So ce dūto taṃ bhikkhuṃ evaṃ vadeyya – ''atthi panāyasmato koci veyyāvaccakaro''ti? Cīvaratthikena, bhikkhave, bhikkhunā veyyāvaccakaro niddisitabbo ārāmiko vā upāsako vā – ''eso kho, āvuso, bhikkhūnaṃ veyyāvaccakaro''ti. Na vattabbo – ''tassa dehīti vā, so vā nikkhipissati, so vā parivattessati, so vā cetāpessatī''ti.

So ce dūto taṃ veyyāvaccakaraṃ saññāpetvā taṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – ''yaṃ kho, bhante, āyasmā veyyāvaccakaraṃ niddisi saññatto so mayā. Upasaṅkamatu āyasmā kālena, cīvarena taṃ acchādessatī''ti, cīvaratthikena, bhikkhave, bhikkhunā veyyāvaccakaro upasaṅkamitvā dvattikkhattuṃ codetabbo sāretabbo – ''attho me, āvuso, cīvarenā''ti. Na vattabbo – ''dehi me cīvaraṃ, āhara me cīvaraṃ, parivattehi me cīvaraṃ, cetāpehi me cīvara''nti. Dutiyampi vattabbo. Tatiyampi vattabbo. Sace abhinipphādeti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce abhinipphādeti, tattha gantvā tuṇhībhūtena uddissa ṭhātabbaṃ. Na āsane nisīditabbaṃ. Na āmisaṃ paṭiggahetabbaṃ. Na dhammo bhāsitabbo. ''Kiṃ kāraṇā āgatosī''ti pucchiyamāno ''jānāhi, āvuso''ti vattabbo. Sace āsane vā nisīdati, āmisaṃ vā paṭiggaṇhāti, dhammaṃ vā bhāsati, ṭhānaṃ bhañjati. Dutiyampi ṭhātabbaṃ. Tatiyampi ṭhātabbaṃ. Catukkhattuṃ codetvā catukkhattuṃ ṭhātabbaṃ. Pañcakkhatuṃ codetvā dvikkhattuṃ ṭhātabbaṃ. Chakkhattuṃ codetvā na ṭhātabbaṃ. Tato ce uttari vāyamamāno taṃ cīvaraṃ abhinipphādeti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ atirekatikkhattuṃ codanāya atirekachakkhattuṃ ṭhānena abhinipphāditaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

No ce abhinipphādeyya, yatassa cīvaracetāpannaṃ ābhataṃ tattha sāmaṃ vā gantabbaṃ dūto vā pāhetabbo – ''yaṃ kho tumhe āyasmanto bhikkhuṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ pahiṇittha na taṃ tassa bhikkhuno kiñci atthaṃ anubhoti. Yuñjantāyasmanto sakaṃ, mā vo sakaṃ vinassā’’ti.

Ayaṃ tattha sāmīcīti ayaṃ tattha anudhammatā.

540. Atirekatikkhattuṃ codanāya atirekachakkhattuṃ ṭhānena atirekasaññī abhinipphādeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekatikkhattuṃ codanāya atirekachakkhattuṃ ṭhānena vematiko abhinipphādeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekatikkhattuṃ codanāya atirekachakkhattuṃ ṭhānena ūnakasaññī abhinipphādeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ūnakatikkhattuṃ codanāya ūnakachakkhattuṃ ṭhānena atirekasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ūnakatikkhattuṃ codanāya ūnakachakkhattuṃ ṭhānena vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ūnakatikkhattuṃ codanāya ūnakachakkhattuṃ ṭhānena ūnakasaññī anāpatti.

541. Anāpatti – tikkhattuṃ codanāya, chakkhattuṃ ṭhānena, ūnakatikkhattuṃ codanāya, ūnakachakkhattuṃ ṭhānena, acodiyamāno deti, sāmikā codetvā denti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Rājasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Kathinavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Ubbhataṃ kathinaṃ tīṇi, dhovanañca paṭiggaho;
Aññātakāni tīṇeva, ubhinnaṃ dūtakena cāti.

2. Kosiyavaggo

1. Kosiyasikkhāpadaṃ

542. Tena samayena buddho bhagavā āḷaviyaṃ viharati aggāḷave cetiye. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū kosiyakārake upasaṅkamitvā evaṃ vadanti – ‘‘bahū, āvuso, kosakārake pacatha, amhākampi dassatha, mayampi icchāma kosiyamissakaṃ santhataṃ kātu’’nti. Te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā amhe upasaṅkamitvā evaṃ vakkhanti – ‘bahū, āvuso, kosakārake pacatha, amhākampi dassatha, mayampi icchāma kosiyamissakaṃ santhataṃ kātu’nti! Amhākampi alābhā, amhākampi dulladdhaṃ, ye mayaṃ ājīvassa hetu puttadārassa kāraṇā bahū khuddake pāṇe saṅghātaṃ āpādemā’’ti. Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū kosiyakārake upasaṅkamitvā evaṃ vakkhanti – ‘bahū, āvuso, kosakārake pacatha, amhākampi dassatha, mayampi icchāma kosiyamissakaṃ santhataṃ kātu’’’nti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, kosiyakārake upasaṅkamitvā evaṃ vadetha – ‘bahū, āvuso, kosakārake pacatha, amhākampi dassatha, mayampi icchāma kosiyamissakaṃ santhataṃ kātu’’’nti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, kosiyakārake upasaṅkamitvā evaṃ vakkhatha – bahū, āvuso, kosakārake pacatha, amhākampi dassatha, mayampi icchāma kosiyamissakaṃ santhataṃ kātunti. Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

543. **‘‘Yo pana bhikkhu kosiyamissakaṃ santhataṃ kārāpeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

544. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Santhataṃ nāma santharitvā kataṃ hoti avāyimaṃ.

Kārāpeyyāti ekenapi kosiyaṃsunā missitvā karoti vā kārāpeti vā, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabba…pe… idaṃ me, bhante, kosiyamissakaṃ santhataṃ kārāpitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

545. Attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Attanā vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññassatthāya karoti vā kārāpeti vā, āpatti dukkaṭassa. Aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa.

546. Anāpatti vitānaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā sāṇipākāraṃ vā bhisiṃ vā bibbohanaṃ vā karoti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Kosiyasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Suddhakāḷakasikkhāpadaṃ

547. Tena samayena buddho bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpenti. Manussā vihāracārikaṃ āhiṇḍantā passitvā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpessanti, seyyathāpi gihī kāmabhogino’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

548. **‘‘Yo pana bhikkhu suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

549. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Kāḷakaṃ nāma dve kāḷakāni – jātiyā kāḷakaṃ vā rajanakāḷakaṃ vā.

Santhataṃ nāma santharitvā kataṃ hoti avāyimaṃ.

Kārāpeyyāti karoti vā kārāpeti vā, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ …pe… idaṃ me, bhante, suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

550. Attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Attanā vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Parehi vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññassatthāya karoti vā kārāpeti vā, āpatti dukkaṭassa. Aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa.

551. Anāpatti vitānaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā sāṇipākāraṃ vā bhisiṃ vā bibbohanaṃ vā karoti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Suddhakāḷakasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Dvebhāgasikkhāpadaṃ

552. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū – ‘‘bhagavatā paṭikkhittaṃ suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpetu’’nti, te thokaṃyeva odātaṃ ante ādiyitvā tatheva suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpenti. Ye te bhikkhū appicchā… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū thokaṃyeva odātaṃ ante ādiyitvā tatheva suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, thokaṃyeva odātaṃ ante ādiyitvā tatheva suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, thokaṃyeva odātaṃ ante ādiyitvā tatheva suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

553. **‘‘Navaṃ pana bhikkhunā santhataṃ kārayamānena dve bhāgā suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ ādātabbā tatiyaṃ odātānaṃ catutthaṃ gocariyānaṃ. Anādā ce bhikkhu dve bhāge suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ tatiyaṃ odātānaṃ catutthaṃ gocariyānaṃ navaṃ santhataṃ kārāpeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

554. **Navaṃ** nāma karaṇaṃ upādāya vuccati.

Santhataṃ nāma santharitvā kataṃ hoti avāyimaṃ.

Kārayamānenāti karonto vā kārāpento vā.

Dve bhāgā suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ ādātabbāti dhārayitvā dve tulā ādātabbā.

Tatiyaṃ odātānanti tulaṃ odātānaṃ.

Catutthaṃ gocariyānanti tulaṃ gocariyānaṃ.

Anādā ce bhikkhu dve bhāge suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ tatiyaṃ odātānaṃ catutthaṃ gocariyānanti. Anādiyitvā dve tule suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ tulaṃ odātānaṃ tulaṃ gocariyānaṃ navaṃ santhataṃ karoti vā kārāpeti vā payoge dukkaṭaṃ, paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, santhataṃ anādiyitvā dve tule suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ tulaṃ odātānaṃ tulaṃ gocariyānaṃ kārāpitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

555. Attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Attanā vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññassatthāya karoti vā kārāpeti vā, āpatti dukkaṭassa. Aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa.

556. Anāpatti tulaṃ odātānaṃ tulaṃ gocariyānaṃ ādiyitvā karoti, bahutaraṃ odātānaṃ bahutaraṃ gocariyānaṃ ādiyitvā karoti, suddhaṃ odātānaṃ suddhaṃ gocariyānaṃ ādiyitvā karoti, vitānaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā sāṇipākāraṃ vā bhisiṃ vā bibbohanaṃ vā karoti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Dvebhāgasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Chabbassasikkhāpadaṃ

557. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhikkhū anuvassaṃ santhataṃ kārāpenti. Te yācanabahulā viññattibahulā viharanti – ‘‘eḷakalomāni detha. Eḷakalomehi attho’’ti. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā anuvassaṃ santhataṃ kārāpessanti, yācanabahulā viññattibahulā viharissanti – ‘eḷakalomāni detha, eḷakalomehi attho’’’ti! Amhākaṃ pana sakiṃ katāni santhatāni pañcapi chapi vassāni honti, yesaṃ no dārakā uhadantipi ummihantipi undūrehipi khajjanti. Ime pana samaṇā sakyaputtiyā anuvassaṃ santhataṃ kārāpenti, yācanabahulā viññattibahulā viharanti – ‘‘eḷakalomāni detha, eḷakalomehi attho’’ti!

Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma bhikkhū anuvassaṃ santhataṃ kārāpessanti, yācanabahulā viññattibahulā viharissanti – ‘eḷakalomāni detha, eḷakalomehi attho’’’ti! Atha kho te bhikkhū te anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū anuvassaṃ santhataṃ kārāpenti, yācanabahulā viññattibahulā viharanti – ‘eḷakalomāni detha, eḷakalomehi attho’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā anuvassaṃ santhataṃ kārāpessanti, yācanabahulā viññattibahulā viharissanti – ‘eḷakalomāni detha, eḷakalomehi attho’ti! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

558. **‘‘Navaṃ pana bhikkhunā santhataṃ kārāpetvā chabbassāni dhāretabbaṃ. Orena ce channaṃ vassānaṃ taṃ santhataṃ vissajjetvā vā avissajjetvā vā aññaṃ navaṃ santhataṃ kārāpeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

559. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu kosambiyaṃ gilāno hoti. Ñātakā tassa bhikkhuno santike dūtaṃ pāhesuṃ – ‘‘āgacchatu, bhadanto mayaṃ upaṭṭhahissāmā’’ti. Bhikkhūpi evamāhaṃsu – ‘‘gacchāvuso, ñātakā taṃ upaṭṭhahissantī’’ti. So evamāha – ‘‘bhagavatā, āvuso, sikkhāpadaṃ paññattaṃ – ‘navaṃ pana bhikkhunā santhataṃ kārāpetvā chabbassāni dhāretabba’nti. Ahañcamhi gilāno, na sakkomi santhataṃ ādāya pakkamituṃ. Mayhañca vinā santhatā na phāsu hoti. Nāhaṃ gamissāmī’’ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, gilānassa bhikkhuno santhatasammutiṃ dātuṃ. Evañca pana, bhikkhave, dātabbā. Tena gilānena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘ahaṃ, bhante, gilāno. Na sakkomi santhataṃ ādāya pakkamituṃ. Sohaṃ, bhante, saṅghaṃ santhatasammutiṃ yācāmī’ti. Dutiyampi yācitabbā. Tatiyampi yācitabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

560. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu gilāno. Na sakkoti santhataṃ ādāya pakkamituṃ. So saṅghaṃ santhatasammutiṃ yācati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno santhatasammutiṃ dadeyya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu gilāno. Na sakkoti santhataṃ ādāya pakkamituṃ. So saṅghaṃ santhatasammutiṃ yācati. Saṅgho itthannāmassa bhikkhuno santhatasammutiṃ deti. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno santhatasammutiyā dānaṃ, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Dinnā saṅghena itthannāmassa bhikkhuno santhatasammuti. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

561. **‘‘Navaṃ pana bhikkhunā santhataṃ kārāpetvā chabbassāni dhāretabbaṃ. Orena ce channaṃ vassānaṃ taṃ santhataṃ vissajjetvā vā avissajjetvā vā aññaṃ navaṃ santhataṃ kārāpeyya, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

562. **Navaṃ** nāma karaṇaṃ upādāya vuccati.

Santhataṃ nāma santharitvā kataṃ hoti avāyimaṃ.

Kārāpetvāti karitvā vā kārāpetvā vā.

Chabbassāni dhāretabbanti chabbassaparamatā dhāretabbaṃ.

Orena ce channaṃ vassānanti ūnakachabbassāni.

Taṃ santhataṃ vissajjetvāti aññesaṃ datvā.

Avissajjetvāti na kassaci datvā.

Aññatra bhikkhusammutiyāti ṭhapetvā bhikkhusammutiṃ aññaṃ navaṃ santhataṃ karoti vā kārāpeti vā, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, santhataṃ ūnakachabbassāni kārāpitaṃ, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

563. Attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Attanā vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

564. Anāpatti chabbassāni karoti, atirekachabbassāni karoti, aññassatthāya karoti vā kārāpeti vā, aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjati, vitānaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā sāṇipākāraṃ vā bhisiṃ vā bibbohanaṃ vā karoti, bhikkhusammutiyā, ummattakassa, ādikammikassāti.

Chabbassasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Nisīdanasanthatasikkhāpadaṃ

565. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘icchāmahaṃ, bhikkhave, temāsaṃ paṭisallīyituṃ. Namhi kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante,’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissuṇitvā nāssudha koci bhagavantaṃ upasaṅkamati, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena. Tena kho pana samayena sāvatthiyā saṅghena katikā katā hoti – ‘‘icchatāvuso, bhagavā temāsaṃ paṭisallīyituṃ. Na bhagavā kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena. Yo bhagavantaṃ upasaṅkamati so pācittiyaṃ desāpetabbo’’ti. Atha kho āyasmā upaseno vaṅgantaputto, sapariso yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Āciṇṇaṃ kho panetaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ āgantukehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodituṃ. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ upasenaṃ vaṅgantaputtaṃ etadavoca – ‘‘kacci vo, upasena, khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ, kaccittha appakilamathena addhānaṃ āgatā’’ti? ‘‘Khamanīyaṃ, bhagavā, yāpanīyaṃ, bhagavā. Appakilamathena ca mayaṃ, bhante, addhānaṃ āgatā’’ti.

Tena kho pana samayena āyasmato upasenassa vaṅgantaputtassa saddhivihāriko bhikkhu bhagavato avidūre nisinno hoti. Atha kho bhagavā taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘manāpāni te, bhikkhu, paṃsukūlānī’’ti? ‘‘Na kho me, bhante, manāpāni paṃsukūlānī’’ti. ‘‘Kissa pana tvaṃ, bhikkhu, paṃsukūliko’’ti? ‘‘Upajjhāyo me, bhante, paṃsukūliko. Evaṃ ahampi paṃsukūliko’’ti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ upasenaṃ vaṅgantaputtaṃ etadavoca – ‘‘pāsādikā kho tyāyaṃ, upasena, parisā. Kathaṃ tvaṃ, upasena, parisaṃ vinesī’’ti? ‘‘Yo maṃ, bhante, upasampadaṃ yācati tamahaṃ [tāhaṃ (ka.)] evaṃ vadāmi – ‘ahaṃ kho, āvuso, āraññiko piṇḍapātiko paṃsukūliko. Sace tvampi āraññiko bhavissasi piṇḍapātiko paṃsukūliko, evāhaṃ taṃ upasampādessāmī’ti. Sace me paṭissuṇāti upasampādemi, no ce me paṭissuṇāti na upasampādemi. Yo maṃ nissayaṃ yācati tamahaṃ [tāhaṃ (ka.)] evaṃ vadāmi – ‘ahaṃ kho, āvuso, āraññiko piṇḍapātiko paṃsukūliko. Sace tvampi āraññiko bhavissasi piṇḍapātiko paṃsukūliko, evāhaṃ te nissayaṃ dassāmī’ti. Sace me paṭissuṇāti nissayaṃ demi, no ce me paṭissuṇāti na nissayaṃ demi. Evaṃ kho ahaṃ, bhante, parisaṃ vinemī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, upasena. Sādhu kho tvaṃ, upasena, parisaṃ vinesi. Jānāsi pana tvaṃ, upasena, sāvatthiyā saṅghassa katika’’nti? ‘‘Na kho ahaṃ, bhante, jānāmi sāvatthiyā saṅghassa katika’’nti. ‘‘Sāvatthiyā kho, upasena, saṅghena katikā katā – ‘icchatāvuso, bhagavā temāsaṃ paṭisallīyituṃ. Na bhagavā kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena. Yo bhagavantaṃ upasaṅkamati so pācittiyaṃ desāpetabbo’ti. ‘‘Paññāyissati, bhante, sāvatthiyā saṅgho sakāya katikāya, na mayaṃ apaññattaṃ paññapessāma paññattaṃ vā na samucchindissāma, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattissāmā’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, upasena, apaññattaṃ na paññapetabbaṃ, paññattaṃ vā na samucchinditabbaṃ, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattitabbaṃ. Anujānāmi, upasena, ye te bhikkhū āraññikā piṇḍapātikā paṃsukūlikā yathāsukhaṃ maṃ dassanāya upasaṅkamantū’’ti.

566. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū bahidvārakoṭṭhake ṭhitā honti – ‘‘mayaṃ āyasmantaṃ upasenaṃ vaṅgantaputtaṃ pācittiyaṃ desāpessāmā’’ti. Atha kho āyasmā upaseno vaṅgantaputto sapariso uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upasenaṃ vaṅgantaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘jānāsi tvaṃ, āvuso upasena, sāvatthiyā saṅghassa katika’’nti. ‘‘Bhagavāpi maṃ, āvuso, evamāha – ‘jānāsi pana tvaṃ, upasena, sāvatthiyā saṅghassa katika’nti? Na kho ahaṃ, bhante, jānāmi sāvatthiyā saṅghassa katika’’nti. ‘‘Sāvatthiyā kho, upasena, saṅghena katikā katā – icchatāvuso, bhagavā temāsaṃ paṭisallīyituṃ. Na bhagavā kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena. Yo bhagavantaṃ upasaṅkamati so pācittiyaṃ desāpetabbo’’ti. ‘‘Paññāyissati, bhante, sāvatthiyā saṅgho sakāya katikāya, na mayaṃ apaññattaṃ paññapessāma paññattaṃ vā na samucchindissāma, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattissāmāti. Anuññātāvuso, bhagavatā – ‘ye te bhikkhū āraññikā piṇḍapātikā paṃsukūlikā yathāsukhaṃ maṃ dassanāya upasaṅkamantū’’’ti.

Atha kho te bhikkhū – ‘‘saccaṃ kho āyasmā upaseno āha – ‘na apaññattaṃ paññapetabbaṃ, paññattaṃ vā na samucchinditabbaṃ, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattitabba’’’nti. Assosuṃ kho bhikkhū – ‘‘anuññātā kira bhagavatā – ‘ye te bhikkhū āraññikā piṇḍapātikā paṃsukūlikā yathāsukhaṃ maṃ dassanāya upasaṅkamantū’’’ti. Te bhagavantaṃ dassanaṃ pihentā [dassanāya pihayamānā (syā.)] santhatāni ujjhitvā āraññikaṅgaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ paṃsukūlikaṅgaṃ samādiyiṃsu. Atha kho bhagavā sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ senāsanacārikaṃ āhiṇḍanto addasa santhatāni tahaṃ tahaṃ ujjhitāni. Passitvā bhikkhū āmantesi – ‘‘kassimāni, bhikkhave, santhatāni tahaṃ tahaṃ ujjhitānī’’ti? Atha kho te bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘tena hi, bhikkhave, bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapessāmi dasa atthavase paṭicca – saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya,…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

567. **‘‘Nisīdanasanthataṃ pana bhikkhunā kārayamānena purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthi ādātabbā dubbaṇṇakaraṇāya, anādā ce bhikkhu purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthiṃ navaṃ nisīdanasanthataṃ kārāpeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

568. **Nisīdanaṃ** nāma sadasaṃ vuccati.

Santhataṃ nāma santharitvā kataṃ hoti avāyimaṃ.

Kārayamānenāti karonto vā kārāpento vā.

Purāṇasanthataṃ nāma sakiṃ nivatthampi sakiṃ pārutampi.

Sāmantā sugatavidatthi ādātabbā dubbaṇṇakaraṇāyāti thirabhāvāya vaṭṭaṃ vā caturassaṃ vā chinditvā ekadese vā santharitabbaṃ vijaṭetvā vā santharitabbaṃ.

Anādā ce bhikkhu purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthinti anādiyitvā purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthiṃ navaṃ nisīdanasanthataṃ karoti vā kārāpeti vā, payoge dukkaṭaṃ, paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, nisīdanasanthataṃ anādiyitvā purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthiṃ kārāpitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… āyasmato dammīti.

569. Attanā vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Attanā vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ attanā pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Parehi vippakataṃ parehi pariyosāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññassatthāya karoti vā kārāpeti vā, āpatti dukkaṭassa.

570. Anāpatti – purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthiṃ ādiyitvā karoti, alabhanto thokataraṃ ādiyitvā karoti, alabhanto anādiyitvā karoti, aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjati, vitānaṃ vā bhūmattharaṇaṃ vā sāṇipākāraṃ vā bhisiṃ vā bibbohanaṃ vā karoti, ummattakassa ādikammikassāti.

Nisīdanasanthatasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Eḷakalomasikkhāpadaṃ

571. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno kosalesu janapade sāvatthiṃ gacchantassa antarāmagge eḷakalomāni uppajjiṃsu. Atha kho so bhikkhu tāni eḷakalomāni uttarāsaṅgena bhaṇḍikaṃ bandhitvā agamāsi. Manussā taṃ bhikkhuṃ passitvā uppaṇḍesuṃ – ‘‘kittakena te, bhante, kītāni? Kittako udayo bhavissatī’’ti? So bhikkhu tehi manussehi uppaṇḍiyamāno maṅku ahosi. Atha kho so bhikkhu sāvatthiṃ gantvā tāni eḷakalomāni ṭhitakova āsumbhi. Bhikkhū taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ – ‘‘kissa tvaṃ, āvuso, imāni eḷakalomāni ṭhitakova āsumbhasī’’ti? ‘‘Tathā hi panāhaṃ, āvuso, imesaṃ eḷakalomānaṃ kāraṇā manussehi uppaṇḍito’’ti. ‘‘Kīva dūrato pana tvaṃ, āvuso, imāni eḷakalomāni āharī’’ti? ‘‘Atirekatiyojanaṃ, āvuso’’ti. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma bhikkhu atirekatiyojanaṃ eḷakalomāni āharissatī’’ti! Atha kho te bhikkhū taṃ bhikkhuṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… saccaṃ kira tvaṃ, bhikkhu, atirekatiyojanaṃ eḷakalomāni āharīti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, atirekatiyojanaṃ eḷakalomāni āharissasi! Netaṃ moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

572. **‘‘Bhikkhuno paneva addhānamaggappaṭipannassa eḷakalomāni uppajjayyuṃ. Ākaṅkhamānena bhikkhunā paṭiggahetabbāni. Paṭiggahetvā tiyojanaparamaṃ sahatthā haritabbāni [hāretabbāni (sī. syā. ka.)], asante hārake. Tato ce uttari hareyya, asantepi hārake, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

573. **Bhikkhuno paneva addhānamaggappaṭipannassā**ti panthaṃ gacchantassa.

Eḷakalomāni uppajjeyyunti uppajjeyyuṃ saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā paṃsukūlaṃ vā attano vā dhanena.

Ākaṅkhamānenāti icchamānena paṭiggahetabbāni.

Paṭiggahetvā tiyojanaparamaṃ sahatthā haritabbānīti tiyojanaparamatā sahatthā haritabbāni.

Asante hāraketi nāñño koci hārako hoti itthī vā puriso vā gahaṭṭho vā pabbajito vā.

Tato ce uttari hareyya, asantepi hāraketi paṭhamaṃ pādaṃ tiyojanaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa. Dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ [nissaggiyāni honti (syā.)]. Antotiyojane ṭhito bahitiyojanaṃ pāteti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ [nissaggiyāni honti (syā.)]. Aññassa yāne vā bhaṇḍe vā ajānantassa pakkhipitvā tiyojanaṃ atikkāmeti, nissaggiyāni honti. Nissajjitabbāni saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbāni…pe… imāni me, bhante, eḷakalomāni tiyojanaṃ atikkāmitāni nissaggiyāni. Imānāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

574. Atirekatiyojane atirekasaññī atikkāmeti [tiyojanaṃ atikkāmeti (syā.)], nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekatiyojane vematiko atikkāmeti [tiyojanaṃ atikkāmeti (syā.)], nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekatiyojane ūnakasaññī atikkāmeti [tiyojanaṃ atikkāmeti (syā.)], nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ūnakatiyojane atirekasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ūnakatiyojane vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ūnakatiyojane ūnakasaññī, anāpatti.

575. Anāpatti tiyojanaṃ harati, ūnakatiyojanaṃ harati, tiyojanaṃ haratipi, paccāharatipi, tiyojanaṃ vāsādhippāyo gantvā tato paraṃ harati, acchinnaṃ paṭilabhitvā harati, nissaṭṭhaṃ paṭilabhitvā harati, aññaṃ harāpeti katabhaṇḍaṃ, ummattakassa, ādikammikassāti.

Eḷakalomasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Eḷakalomadhovāpanasikkhāpadaṃ

576. Tena samayena buddho bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū bhikkhunīhi eḷakalomāni dhovāpentipi rajāpentipi vijaṭāpentipi. Bhikkhuniyo eḷakalomāni dhovantiyo rajantiyo vijaṭentiyo riñcanti uddesaṃ paripucchaṃ adhisīlaṃ adhicittaṃ adhipaññaṃ. Atha kho mahāpajāpati gotamī yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho mahāpajāpatiṃ gotamiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kacci, gotami, bhikkhuniyo appamattā ātāpiniyo pahitattā viharantī’’ti? ‘‘Kuto, bhante, bhikkhunīnaṃ appamādo! Ayyā chabbaggiyā bhikkhunīhi eḷakalomāni dhovāpentipi rajāpentipi vijaṭāpentipi. Bhikkhuniyo eḷakalomāni dhovantiyo rajantiyo vijaṭentiyo riñcanti uddesaṃ paripucchaṃ adhisīlaṃ adhicittaṃ adhipañña’’nti.

Atha kho bhagavā mahāpajāpatiṃ gotamiṃ dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho mahāpajāpati gotamī bhagavatā dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā chabbaggiye bhikkhū paṭipucchi – ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, bhikkhunīhi eḷakalomāni dhovāpethapi rajāpethapi vijaṭāpethapī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Ñātikāyo tumhākaṃ, bhikkhave, aññātikāyo’’ti? ‘‘Aññātikāyo, bhagavā’’ti. ‘‘Aññātakā, moghapurisā, aññātikānaṃ na jānanti patirūpaṃ vā appatirūpaṃ vā pāsādikaṃ vā apāsādikaṃ. Tattha nāma tumhe, moghapurisā, aññātikāhi bhikkhunīhi eḷakalomāni dhovāpessathapi rajāpessathapi vijaṭāpessathapi! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

577. **‘‘Yo pana bhikkhu aññātikāya bhikkhuniyā eḷakalomāni dhovāpeyya vā rajāpeyya vā vijaṭāpeyya vā, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

578. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Aññātikā nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā asambaddhā.

Bhikkhunī nāma ubhatosaṅghe upasampannā.

Dhovāti āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Dhotāni nissaggiyāni honti. Rajāti āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Rattāni nissaggiyāni honti. Vijaṭehīti āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Vijaṭitāni nissaggiyāni honti. Nissajjitabbāni saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbāni…pe… imāni me, bhante, eḷakalomāni aññātikāya bhikkhuniyā dhovāpitāni nissaggiyāni. Imānāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

579. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni dhovāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni dhovāpeti rajāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni dhovāpeti vijaṭāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni dhovāpeti rajāpeti vijaṭāpeti, nissaggiyena āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni rajāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni rajāpeti vijaṭāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni rajāpeti dhovāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni rajāpeti vijaṭāpeti dhovāpeti, nissaggiyena āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni vijaṭāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni vijaṭāpeti dhovāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni vijaṭāpeti rajāpeti, nissaggiyena āpatti dukkaṭassa. Aññātikāya aññātikasaññī eḷakalomāni vijaṭāpeti dhovāpeti rajāpeti, nissaggiyena āpatti dvinnaṃ dukkaṭānaṃ.

580. Aññātikāya vematiko…pe… aññātikāya ñātikasaññī…pe… aññassa eḷakalomāni dhovāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ekato upasampannāya dhovāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya aññātikasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ñātikāya ñātikasaññī, anāpatti.

581. Anāpatti ñātikāya dhāvantiyā aññātikā dutiyā hoti, avuttā dhovati, aparibhuttaṃ katabhaṇḍaṃ dhovāpeti, sikkhamānāya sāmaṇeriyā ummattakassa ādikammikassāti.

Eḷakalomadhovāpanasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Rūpiyasikkhāpadaṃ

582. Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā upanando sakyaputto aññatarassa kulassa kulūpako hoti niccabhattiko. Yaṃ tasmiṃ kule uppajjati khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā tato āyasmato upanandassa sakyaputtassa paṭiviso ṭhapiyyati. Tena kho pana samayena sāyaṃ tasmiṃ kule maṃsaṃ uppannaṃ hoti. Tato āyasmato upanandassa sakyaputtassa paṭiviso ṭhapito hoti. Tassa kulassa dārako rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya rodati – ‘‘maṃsaṃ me dethā’’ti. Atha kho so puriso pajāpatiṃ etadavoca – ‘‘ayyassa paṭivisaṃ dārakassa dehi. Aññaṃ cetāpetvā ayyassa dassāmā’’ti.

Atha kho āyasmā upanando sakyaputto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya yena taṃ kulaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho so puriso yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘hiyyo kho, bhante, sāyaṃ maṃsaṃ uppannaṃ ahosi. Tato ayyassa paṭiviso ṭhapito. Ayaṃ, bhante, dārako rattiyā paccūsasamayaṃ paccuṭṭhāya rodati – ‘maṃsaṃ me dethā’ti. Ayyassa paṭiviso dārakassa dinno. Kahāpaṇena, bhante, kiṃ āhariyyatū’’ti? ‘‘Pariccatto me, āvuso, kahāpaṇo’’ti? ‘‘Āma, bhante, pariccatto’’ti. ‘‘Taññeva me, āvuso, kahāpaṇaṃ dehī’’ti.

Atha kho so puriso āyasmato upanandassa sakyaputtassa kahāpaṇaṃ datvā ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘tatheva mayaṃ rūpiyaṃ paṭiggaṇhāma evamevime samaṇā sakyaputtiyā rūpiyaṃ paṭiggaṇhantī’’ti. Assosuṃ kho bhikkhū tassa purisassa ujjhāyantassa khiyyantassa vipācentassa. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā upanando sakyaputto rūpiyaṃ paṭiggahessatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, upananda, rūpiyaṃ paṭiggahesī’’ti [paṭiggaṇhāsīti (syā.)]? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, rūpiyaṃ paṭiggahessasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

583. **‘‘Yo pana bhikkhu jātarūparajataṃ uggaṇheyya vā uggaṇhāpeyya vā upanikkhittaṃ vā sādiyeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

584. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Jātarūpaṃ nāma satthuvaṇṇo vuccati.

Rajataṃ nāma kahāpaṇo lohamāsako dārumāsako jatumāsako ye vohāraṃ gacchanti.

Uggaṇheyyāti sayaṃ gaṇhāti nissaggiyaṃ pācittiyaṃ [nissaggiyaṃ hoti (syā.)].

Uggaṇhāpeyyāti aññaṃ gāhāpeti nissaggiyaṃ pācittiyaṃ [nissaggiyaṃ hoti (syā.)].

Upanikkhittaṃ vā sādiyeyyāti idaṃ ayyassa hotūti upanikkhittaṃ sādiyati, nissaggiyaṃ hoti. Saṅghamajjhe nissajjitabbaṃ. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ – tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ''ahaṃ, bhante, rūpiyaṃ paṭiggahesiṃ. Idaṃ me nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmī''ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena āpatti paṭiggahetabbā. Sace tattha āgacchati ārāmiko vā upāsako vā so vattabbo – ''āvuso, imaṃ jānāhī''ti. Sace so bhaṇati – ''iminā kiṃ āhariyyatū''ti, na vattabbo – ''imaṃ vā imaṃ vā āharā''ti. Kappiyaṃ ācikkhitabbaṃ – sappi vā telaṃ vā madhu vā phāṇitaṃ vā. Sace so tena parivattetvā kappiyaṃ āharati rūpiyappaṭiggāhakaṃ ṭhapetvā sabbeheva paribhuñjitabbaṃ. Evañcetaṃ labhetha, iccetaṃ kusalaṃ; no ce labhetha, so vattabbo – ''āvuso, imaṃ chaḍḍehī''ti. Sace so chaḍḍeti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce chaḍḍeti, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu rūpiyachaḍḍako sammannitabbo – yo na chandāgatiṃ gaccheyya, na dosāgatiṃ gaccheyya, na mohāgatiṃ gaccheyya, na bhayāgatiṃ gaccheyya, chaḍḍitāchaḍḍitañca jāneyya. Evañca pana, bhikkhave, sammannitabbo. Paṭhamaṃ bhikkhu yācitabbo. Yācitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

585. ''Suṇātu me, bhante, saṅgho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ rūpiyachaḍḍakaṃ sammanneyya. Esā ñatti.

''Suṇātu me, bhante, saṅgho. Saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ rūpiyachaḍḍakaṃ sammannati. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno rūpiyachaḍḍakassa sammuti, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

''Sammato saṅghena itthannāmo bhikkhu rūpiyachaḍḍako. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī''ti.

Tena sammatena bhikkhunā animittaṃ katvā pātetabbaṃ. Sace nimittaṃ katvā pāteti, āpatti dukkaṭassa.

586. Rūpiye rūpiyasaññī rūpiyaṃ paṭiggaṇhāti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Rūpiye vematiko rūpiyaṃ paṭiggaṇhāti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Rūpiye arūpiyasaññī rūpiyaṃ paṭiggaṇhāti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Arūpiye rūpiyasaññī, āpatti dukkaṭassa. Arūpiye vematiko, āpatti dukkaṭassa. Arūpiye arūpiyasaññī, anāpatti.

Anāpatti ajjhārāme vā ajjhāvasathe vā uggahetvā vā uggahāpetvā vā nikkhipati – yassa bhavissati so harissatīti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Rūpiyasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Rūpiyasaṃvohārasikkhāpadaṃ

587. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjanti. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjissanti, seyyathāpi gihī kāmabhogino''ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjissantī''ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ''saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjathā''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjissatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

588. **‘‘Yo pana bhikkhu nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

589. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Nānappakārakaṃ nāma katampi akatampi katākatampi. **Kataṃ** nāma sīsūpagaṃ gīvūpagaṃ hatthūpagaṃ pādūpagaṃ kaṭūpagaṃ. **Akataṃ** nāma ghanakataṃ vuccati. **Katākataṃ** nāma tadubhayaṃ.

Rūpiyaṃ nāma satthuvaṇṇo kahāpaṇo, lohamāsako, dārumāsako, jatumāsako ye vohāraṃ gacchanti.

Samāpajjeyyāti katena kataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ [nissaggiyaṃ hoti (syā.)]. Katena akataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Katena katākataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Akatena kataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Akatena akataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Akatena katākataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Katākatena kataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Katākatena akataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Katākatena katākataṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Saṅghamajjhe nissajjitabbaṃ. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ. Tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘ahaṃ, bhante, nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjiṃ. Idaṃ me nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmī’’ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena āpatti paṭiggahetabbā. Sace tattha āgacchati ārāmiko vā upāsako vā so vattabbo – ‘‘āvuso, imaṃ jānāhī’’ti. Sace so bhaṇati – ‘‘iminā kiṃ āhariyyatū’’ti, na vattabbo – ‘‘imaṃ vā imaṃ vā āharā’’ti. Kappiyaṃ ācikkhitabbaṃ – sappi vā telaṃ vā madhu vā phāṇitaṃ vā. Sace so tena parivattetvā kappiyaṃ āharati, rūpiyacetāpakaṃ ṭhapetvā, sabbeheva paribhuñjitabbaṃ. Evañcetaṃ labhetha, iccetaṃ kusalaṃ; no ce labhetha, so vattabbo – ‘‘āvuso, imaṃ chaḍḍehī’’ti. Sace so chaḍḍeti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce chaḍḍeti, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu rūpiyachaḍḍako sammannitabbo – yo na chandāgatiṃ gaccheyya, na dosāgatiṃ gaccheyya, na mohāgatiṃ gaccheyya, na bhayāgatiṃ gaccheyya, chaḍḍitāchaḍḍitañca jāneyya. Evañca pana, bhikkhave, sammannitabbo. Paṭhamaṃ bhikkhu yācitabbo. Yācitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

590. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ rūpiyachaḍḍakaṃ sammanneyya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ rūpiyachaḍḍakaṃ sammannati. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno rūpiyachaḍḍakassa sammuti, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Sammato saṅghena itthannāmo bhikkhu rūpiyachaḍḍako. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

Tena sammatena bhikkhunā animittaṃ katvā pātetabbaṃ. Sace nimittaṃ katvā pāteti, āpatti dukkaṭassa.

591. Rūpiye rūpiyasaññī rūpiyaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Rūpiye vematiko rūpiyaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Rūpiye arūpiyasaññī rūpiyaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Arūpiye rūpiyasaññī rūpiyaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Arūpiye vematiko rūpiyaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Arūpiye arūpiyasaññī rūpiyaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Arūpiye rūpiyasaññī, āpatti dukkaṭassa. Arūpiye vematiko, āpatti dukkaṭassa. Arūpiye arūpiyasaññī, anāpatti.

592. Anāpatti ummattakassa, ādikammikassāti.

Rūpiyasaṃvohārasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Kayavikkayasikkhāpadaṃ

593. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā upanando sakyaputto paṭṭo hoti cīvarakammaṃ kātuṃ. So paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ karitvā surattaṃ suparikammakataṃ katvā pārupi. Atha kho aññataro paribbājako mahagghaṃ paṭaṃ pārupitvā yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘sundarā kho tyāyaṃ, āvuso, saṅghāṭi; dehi me paṭenā’’ti. ‘‘Jānāhi, āvuso’’ti. ‘‘Āmāvuso, jānāmī’’ti. ‘‘Handāvuso’’ti, adāsi. Atha kho so paribbājako taṃ saṅghāṭiṃ pārupitvā paribbājakārāmaṃ agamāsi. Paribbājakā taṃ paribbājakaṃ etadavocuṃ – ‘‘sundarā kho tyāyaṃ, āvuso, saṅghāṭi; kuto tayā laddhā’’ti? ‘‘Tena me, āvuso, paṭena parivattitā’’ti. ‘‘Katihipi tyāyaṃ, āvuso, saṅghāṭi bhavissati, soyeva te paṭo varo’’ti.

Atha kho so paribbājako – ‘‘saccaṃ kho paribbājakā āhaṃsu – ‘katihipi myāyaṃ saṅghāṭi bhavissati! Soyeva me paṭo varo’’’ti yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘handa te, āvuso, saṅghāṭi [saṅghāṭiṃ (syā. ka.)]; dehi me paṭa’’nti. ‘‘Nanu tvaṃ, āvuso, mayā vutto – ‘jānāhi, āvuso’ti! Nāha dassāmī’’ti. Atha kho so paribbājako ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘gihīpi naṃ gihissa vippaṭisārissa denti, kiṃ pana pabbajito pabbajitassa na dassatī’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tassa paribbājakassa ujjhāyantassa khiyyantassa vipācentassa. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā upanando sakyaputto paribbājakena saddhiṃ kayavikkayaṃ samāpajjissatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ… pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, upananda, paribbājakena saddhiṃ kayavikkayaṃ samāpajjasī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, paribbājakena saddhiṃ kayavikkayaṃ samāpajjissasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

594. **‘‘Yo pana bhikkhu nānappakārakaṃ kayavikkayaṃ samāpajjeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

595. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Nānappakārakaṃ nāma cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā, antamaso cuṇṇapiṇḍopi dantakaṭṭhampi dasikasuttampi.

Kayavikkayaṃ samāpajjeyyāti iminā imaṃ dehi, iminā imaṃ āhara, iminā imaṃ parivattehi, iminā imaṃ cetāpehīti. Ajjhācarati, āpatti dukkaṭassa. Yato kayitañca hoti vikkayitañca attano bhaṇḍaṃ parahatthagataṃ parabhaṇḍaṃ attano hatthagataṃ, nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… ahaṃ, bhante, nānappakārakaṃ kayavikkayaṃ samāpajjiṃ. Idaṃ me nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti… pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

596. Kayavikkaye kayavikkayasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Kayavikkaye vematiko, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Kayavikkaye nakayavikkayasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nakayavikkaye kayavikkayasaññī, āpatti dukkaṭassa. Nakayavikkaye vematiko, āpatti dukkaṭassa. Nakayavikkaye nakayavikkayasaññī, anāpatti.

597. Anāpatti – agghaṃ pucchati, kappiyakārakassa ācikkhati, ‘‘idaṃ amhākaṃ atthi, amhākañca iminā ca iminā ca attho’’ti bhaṇati, ummattakassa, ādikammikassāti.

Kayavikkayasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Kosiyavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Kosiyā suddhadvebhāgā, chabbassāni nisīdanaṃ;
Dve ca lomāni uggaṇhe, ubho nānappakārakāti.

3. Pattavaggo

1. Pattasikkhāpadaṃ

598. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū bahū patte sannicayaṃ karonti. Manussā vihāracārikaṃ āhiṇḍantā passitvā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā bahū patte sannicayaṃ karissanti, pattavāṇijjaṃ vā samaṇā sakyaputtiyā karissanti āmattikāpaṇaṃ vā pasāressantī’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū atirekapattaṃ dhāressantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, atirekapattaṃ dhārethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, atirekapattaṃ dhāressatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya …pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

599. **‘‘Yo pana bhikkhu atirekapattaṃ dhāreyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

Evañcidaṃ bhagavatā bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ hoti.

600. Tena kho pana samayena āyasmato ānandassa atirekapatto uppanno hoti. Āyasmā ca ānando taṃ pattaṃ āyasmato sāriputtassa dātukāmo hoti. Āyasmā ca sāriputto sākete viharati. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘bhagavatā sikkhāpadaṃ paññattaṃ – ‘na atirekapatto dhāretabbo’ti. Ayañca me atirekapatto uppanno. Ahañcimaṃ pattaṃ āyasmato sāriputtassa dātukāmo. Āyasmā ca sāriputto sākete viharati. Kathaṃ nu kho mayā paṭipajjitabba’’nti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesi. ‘‘Kīvaciraṃ panānanda, sāriputto āgacchissatī’’ti? ‘‘Navamaṃ vā, bhagavā, divasaṃ dasamaṃ vā’’ti. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, dasāhaparamaṃ atirekapattaṃ dhāretuṃ. Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

601. **‘‘Dasāhaparamaṃ atirekapatto dhāretabbo. Taṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

602. **Dasāhaparama**nti dasāhaparamatā dhāretabbo.

Atirekapatto nāma anadhiṭṭhito avikappito.

Patto nāma dve pattā ayopatto mattikāpattoti.

Tayo pattassa vaṇṇā ukkaṭṭho patto majjhimo patto omako patto. **Ukkaṭṭho** nāma **patto** aḍḍhāḷhakodanaṃ gaṇhāti catubhāgaṃ khādanaṃ tadupiyaṃ byañjanaṃ. **Majjhimo** nāma **patto** nāḷikodanaṃ gaṇhāti catubhāgaṃ khādanaṃ tadupiyaṃ byañjanaṃ. **Omako** nāma **patto** patthodanaṃ gaṇhāti catubhāgaṃ khādanaṃ tadupiyaṃ byañjanaṃ. Tato ukkaṭṭho apatto, omako apatto.

Taṃ atikkāmayato nissaggiyo hotīti ekādase aruṇuggamane nissaggiyo hoti. Nissajjitabbo saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbo. Tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ''ayaṃ me, bhante, patto dasāhātikkanto nissaggiyo. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmī''ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena āpatti paṭiggahetabbā, nissaṭṭhapatto dātabbo.

603. ''Suṇātu me, bhante, saṅgho. Ayaṃ patto itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyo saṅghassa nissaṭṭho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imaṃ pattaṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyā''ti.

604. Tena bhikkhunā sambahule bhikkhū upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassu vacanīyā – ''ayaṃ me, bhante, patto dasāhātikkanto nissaggiyo. Imāhaṃ āyasmantānaṃ nissajjāmī''ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena āpatti paṭiggahetabbā, nissaṭṭhapatto dātabbo.

605. ''Suṇantu me āyasmantā. Ayaṃ patto itthannāmassa bhikkhuno nissaggiyo āyasmantānaṃ nissaṭṭho. Yadāyasmantānaṃ pattakallaṃ, āyasmantā imaṃ pattaṃ itthannāmassa bhikkhuno dadeyyu''nti.

606. Tena bhikkhunā ekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ''ayaṃ me, āvuso, patto dasāhātikkanto nissaggiyo. Imāhaṃ āyasmato nissajjāmī''ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Tena bhikkhunā āpatti paṭiggahetabbā, nissaṭṭhapatto dātabbo – ''imaṃ pattaṃ āyasmato dammī''ti.

607. Dasāhātikkante atikkantasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Dasāhātikkante vematiko, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Dasāhātikkante anatikkantasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Anadhiṭṭhite adhiṭṭhitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avikappite vikappitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avissajjite vissajjitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Anaṭṭhe naṭṭhasaññī nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avinaṭṭhe vinaṭṭhasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Abhinne bhinnasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avilutte viluttasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nissaggiyaṃ pattaṃ anissajjitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa. Dasāhānatikkante atikkantasaññī, āpatti dukkaṭassa. Dasāhānatikkante vematiko, āpatti dukkaṭassa. Dasāhānatikkante anatikkantasaññī, anāpatti.

608. Anāpatti antodasāhaṃ adhiṭṭheti, vikappeti, vissajjeti, nassati, vinassati, bhijjati, acchinditvā gaṇhanti, vissāsaṃ gaṇhanti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū nissaṭṭhapattaṃ na denti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. ''Na, bhikkhave, nissaṭṭhapatto na dātabbo. Yo na dadeyya, āpatti dukkaṭassā''ti.

Pattasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Ūnapañcabandhanasikkhāpadaṃ

609. Tena samayena buddho bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Tena kho pana samayena aññatarena kumbhakārena bhikkhū pavāritā honti – ‘‘yesaṃ ayyānaṃ pattena attho ahaṃ pattenā’’ti. Tena kho pana samayena bhikkhū na mattaṃ jānitvā bahū patte viññāpenti. Yesaṃ khuddakā pattā te mahante patte viññāpenti. Yesaṃ mahantā pattā te khuddake patte viññāpenti. Atha kho so kumbhakāro bhikkhūnaṃ bahū patte karonto na sakkoti aññaṃ vikkāyikaṃ bhaṇḍaṃ kātuṃ, attanāpi na yāpeti, puttadārāpissa kilamanti. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā na mattaṃ jānitvā bahū patte viññāpessanti! Ayaṃ imesaṃ bahū patte karonto na sakkoti aññaṃ vikkāyikaṃ bhaṇḍaṃ kātuṃ, attanāpi na yāpeti, puttadārāpissa kilamantī’’ti.

Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma bhikkhū na mattaṃ jānitvā bahū patte viññāpessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū te anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū na mattaṃ jānitvā bahū patte viññāpentīti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā na mattaṃ jānitvā bahū patte viññāpessanti! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… vigarahitvā dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘na, bhikkhave, patto viññāpetabbo. Yo viññāpeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti.

610. Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno patto bhinno hoti. Atha kho so bhikkhu – ‘‘bhagavatā paṭikkhittaṃ pattaṃ viññāpetu’’nti kukkuccāyanto na viññāpeti. Hatthesu piṇḍāya carati. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā hatthesu piṇḍāya carissanti, seyyathāpi titthiyā’’ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Atha kho te bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, naṭṭhapattassa vā bhinnapattassa vā pattaṃ viññāpetu’’nti.

611. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū – ‘‘bhagavatā anuññātaṃ naṭṭhapattassa vā bhinnapattassa vā pattaṃ viññāpetu’’nti appamattakenapi bhinnena appamattakenapi khaṇḍena vilikhitamattenapi bahū patte viññāpenti. Atha kho so kumbhakāro bhikkhūnaṃ tatheva bahū patte karonto na sakkoti aññaṃ vikkāyikaṃ bhaṇḍaṃ kātuṃ, attanāpi na yāpeti, puttadārāpissa kilamanti. Manussā tatheva ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā na mattaṃ jānitvā bahū patte viññāpessanti! Ayaṃ imesaṃ bahū patte karonto na sakkoti aññaṃ vikkāyikaṃ bhaṇḍaṃ kātuṃ, attanāpi na yāpeti, puttadārāpissa kilamantī’’ti.

Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū appamattakenapi bhinnena appamattakenapi khaṇḍena vilikhitamattenapi bahū patte viññāpessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, appamattakenapi bhinnena appamattakenapi khaṇḍena vilikhitamattenapi bahū patte viññāpethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, appamattakenapi bhinnena appamattakenapi khaṇḍena vilikhitamattenapi bahū patte viññāpessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

612. ‘‘Yo pana bhikkhu ūnapañcabandhanena pattena aññaṃ navaṃ pattaṃ cetāpeyya, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Tena bhikkhunā so patto bhikkhuparisāya nissajjitabbo. Yo ca tassā bhikkhuparisāya pattapariyanto so tassa bhikkhuno padātabbo – ‘ayaṃ te, bhikkhu, patto yāva

bhedanāya dhāretabbo’ti. Ayaṃ tattha sāmīcī’’ti.

613. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Ūnapañcabandhano nāma patto abandhano vā ekabandhano vā dvibandhano vā tibandhano vā catubandhano vā. Abandhanokāso nāma patto yassa dvaṅgulā rāji na hoti. Bandhanokāso nāma patto yassa dvaṅgulā rāji hoti. **Navo** nāma patto viññattiṃ upādāya vuccati.

Cetāpeyyāti viññāpeti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyo hoti. Saṅghamajjhe nissajjitabbo. Sabbeheva adhiṭṭhitapattaṃ gahetvā sannipatitabbaṃ. Na lāmako patto adhiṭṭhātabbo – ‘‘mahagghaṃ pattaṃ gahessāmī’’ti. Sace lāmakaṃ pattaṃ adhiṭṭheti – ‘‘mahagghaṃ pattaṃ gahessāmī’’ti, āpatti dukkaṭassa. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbo. Tena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ pāde vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘ayaṃ me, bhante, patto ūnapañcabandhanena pattena cetāpito nissaggiyo. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmī’’ti. Nissajjitvā āpatti desetabbā. Byattena bhikkhunā paṭibalena āpatti paṭiggahetabbā. Pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu pattaggāhāpako sammannitabbo – yo na chandāgatiṃ gaccheyya, na dosāgatiṃ gaccheyya, na mohāgatiṃ gaccheyya, na bhayāgatiṃ gaccheyya, gāhitāgāhitañca jāneyya. Evañca pana, bhikkhave, sammannitabbo. Paṭhamaṃ bhikkhu yācitabbo. Yācitvā byattena bhikkhunā paṭibalena saṅgho ñāpetabbo –

614. ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ pattaggāhāpakaṃ sammanneyya. Esā ñatti.

‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho. Saṅgho itthannāmaṃ bhikkhuṃ pattaggāhāpakaṃ sammannati. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno pattaggāhāpakassa sammuti, so tuṇhassa; yassa nakkhamati, so bhāseyya.

‘‘Sammato saṅghena itthannāmo bhikkhu pattaggāhāpako. Khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti.

615. Tena sammatena bhikkhunā patto gāhetabbo. Thero vattabbo – ‘‘gaṇhātu, bhante, thero patta’’nti. Sace thero gaṇhāti, therassa patto dutiyassa gāhetabbo. Na ca tassa anuddayatāya na gahetabbo. Yo na gaṇheyya, āpatti dukkaṭassa. Apattakassa na gāhetabbo. Eteneva upāyena yāva saṅghanavakā gāhetabbā. Yo ca tassā bhikkhuparisāya pattapariyanto, so tassa bhikkhuno padātabbo – ‘‘ayaṃ te, bhikkhu, patto yāva bhedanāya dhāretabbo’’ti.

Tena bhikkhunā so patto na adese nikkhipitabbo, na abhogena bhuñjitabbo, na vissajjetabbo – ‘‘kathāyaṃ patto nasseyya vā vinasseyya vā bhijjeyya vā’’ti? Sace adese vā nikkhipati abhogena vā bhuñjati vissajjeti vā, āpatti dukkaṭassa.

Ayaṃ tattha sāmīcīti ayaṃ tattha anudhammatā.

616. Abandhanena pattena abandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Abandhanena pattena ekabandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Abandhanena pattena dvibandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Abandhanena pattena tibandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Abandhanena pattena catubandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ekabandhanena pattena abandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Ekabandhanena pattena ekabandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Ekabandhanena pattena dvibandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Ekabandhanena pattena tibandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Ekabandhanena pattena catubandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Dvibandhanena pattena abandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Dvibandhanena pattena ekabandhanaṃ pattaṃ…pe… dvibandhanaṃ pattaṃ… tibandhanaṃ pattaṃ… catubandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Tibandhanena pattena abandhanaṃ pattaṃ…pe… ekabandhanaṃ pattaṃ…pe… dvibandhanaṃ pattaṃ… tibandhanaṃ pattaṃ… catubandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Catubandhanena pattena abandhanaṃ pattaṃ…pe… ekabandhanaṃ pattaṃ… dvibandhanaṃ pattaṃ… tibandhanaṃ pattaṃ… catubandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Abandhanena pattena abandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Abandhanena pattena ekabandhanokāsaṃ pattaṃ…pe… dvibandhanokāsaṃ pattaṃ … tibandhanokāsaṃ pattaṃ… catubandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ekabandhanena pattena abandhanokāsaṃ pattaṃ…pe… ekabandhanokāsaṃ pattaṃ… dvibandhanokāsaṃ pattaṃ… tibandhanokāsaṃ pattaṃ… catubandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Dvibandhanena pattena abandhanokāsaṃ pattaṃ…pe… catubandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Tibandhanena pattena abandhanokāsaṃ pattaṃ…pe… catubandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Catubandhanena pattena abandhanokāsaṃ pattaṃ…pe… ekabandhanokāsaṃ pattaṃ… dvibandhanokāsaṃ pattaṃ… tibandhanokāsaṃ pattaṃ… catubandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Abandhanokāsena pattena abandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Abandhanokāsena pattena ekabandhanaṃ pattaṃ…pe… dvibandhanaṃ pattaṃ… tibandhanaṃ pattaṃ… catubandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Catubandhanokāsena pattena abandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Catubandhanokāsena pattena ekabandhanaṃ pattaṃ…pe… dvibandhanaṃ pattaṃ… tibandhanaṃ pattaṃ… catubandhanaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Abandhanokāsena pattena abandhanokāsaṃ pattaṃ…pe… ekabandhanokāsaṃ pattaṃ… dvibandhanokāsaṃ pattaṃ… tibandhanokāsaṃ pattaṃ… catubandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Catubandhanokāsena pattena abandhanokāsaṃ pattaṃ…pe… ekabandhanokāsaṃ pattaṃ… dvibandhanokāsaṃ pattaṃ… tibandhanokāsaṃ pattaṃ… catubandhanokāsaṃ pattaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

617. Anāpatti naṭṭhapattassa, bhinnapattassa, ñātakānaṃ pavāritānaṃ, aññassatthāya, attano dhanena, ummattakassa, ādikammikassāti.

Ūnapañcabandhanasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Bhesajjasikkhāpadaṃ

618. [idaṃ vatthu mahāva. 270] Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā pilindavaccho rājagahe pabbhāraṃ sodhāpeti leṇaṃ kattukāmo. Atha kho rājā māgadho seniyo bimbisāro yenāyasmā pilindavaccho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ pilindavacchaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā māgadho seniyo bimbisāro āyasmantaṃ pilindavacchaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ, bhante, thero kārāpetī’’ti? ‘‘Pabbhāraṃ mahārāja, sodhāpemi leṇaṃ kattukāmo’’ti. ‘‘Attho, bhante, ayyassa ārāmikenā’’ti? ‘‘Na kho, mahārāja, bhagavatā ārāmiko anuññāto’’ti. ‘‘Tena hi, bhante, bhagavantaṃ paṭipucchitvā mama āroceyyāthā’’ti. ‘‘Evaṃ mahārājā’’ti kho āyasmā pilindavaccho rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa paccassosi. Atha kho āyasmā pilindavaccho rājānaṃ māgadhaṃ seniyaṃ bimbisāraṃ dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho rājā māgadho seniyo bimbisāro āyasmatā pilindavacchena dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito uṭṭhāyāsanā āyasmantaṃ pilindavacchaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

619. Atha kho āyasmā pilindavaccho bhagavato santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘rājā, bhante, māgadho seniyo bimbisāro ārāmikaṃ dātukāmo. Kathaṃ nu kho, bhante, mayā paṭipajjitabba’’nti? Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, ārāmika’’nti. Dutiyampi kho rājā māgadho seniyo bimbisāro yenāyasmā pilindivaccho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ pilindavacchaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā māgadho seniyo bimbisāro āyasmantaṃ pilindavacchaṃ etadavoca – ‘‘anuññāto, bhante, bhagavatā ārāmiko’’ti? ‘‘Evaṃ, mahārājā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante, ayyassa ārāmikaṃ dammī’’ti. Atha kho rājā māgadho seniyo bimbisāro āyasmato pilindavacchassa ārāmikaṃ paṭissuṇitvā vissaritvā cirena satiṃ paṭilabhitvā aññataraṃ sabbatthakaṃ mahāmattaṃ āmantesi – ‘‘yo mayā, bhaṇe, ayyassa ārāmiko paṭissuto, dinno so ārāmiko’’ti? ‘‘Na kho, deva, ayyassa ārāmiko dinno’’ti. ‘‘Kīvaciraṃ nu kho, bhaṇe, ito hi taṃ hotī’’ti? Atha kho so mahāmatto rattiyo gaṇetvā [vigaṇetvā (ka.)] rājānaṃ māgadhaṃ seniyaṃ bimbisāraṃ etadavoca – ‘‘pañca, deva, rattisatānī’’ti. ‘‘Tena hi, bhaṇe, ayyassa pañca ārāmikasatāni dehī’’ti. ‘‘Evaṃ, devā’’ti kho so mahāmatto rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa paṭissuṇitvā āyasmato pilindavacchassa pañca ārāmikasatāni pādāsi [adāsi (syā.)], pāṭiyekko gāmo nivisi. Ārāmikagāmakotipi naṃ āhaṃsu, pilindagāmakotipi naṃ āhaṃsu.

620. Tena kho pana samayena āyasmā pilindavaccho tasmiṃ gāmake kulūpako hoti. Atha kho āyasmā pilindavaccho pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya pilindagāmakaṃ piṇḍāya pāvisi. Tena kho pana samayena tasmiṃ gāmake ussavo hoti. Dārakā alaṅkatā mālākitā kīḷanti. Atha kho āyasmā pilindavaccho pilindagāmake sapadānaṃ piṇḍāya caramāno yena aññatarassa ārāmikassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Tena kho pana samayena tassā ārāmikiniyā dhītā aññe dārake alaṅkate mālākite passitvā rodati – ‘‘mālaṃ me detha, alaṅkāraṃ me dethā’’ti. Atha kho āyasmā pilindavaccho taṃ ārāmikiniṃ etadavoca – ‘‘kissāyaṃ dārikā rodatī’’ti? ‘‘Ayaṃ, bhante, dārikā aññe dārake alaṅkate mālākite passitvā rodati – ‘mālaṃ me detha, alaṅkāraṃ me dethā’ti. Kuto amhākaṃ duggatānaṃ mālā kuto, alaṅkāro’’ti? Atha kho āyasmā pilindavaccho aññataraṃ tiṇaṇḍupakaṃ gahetvā taṃ ārāmikiniṃ etadavoca – ‘‘handimaṃ tiṇaṇḍupakaṃ tassā dārikāya sīse paṭimuñcā’’ti. Atha kho sā ārāmikinī taṃ tiṇaṇḍupakaṃ gahetvā tassā dārikāya sīse paṭimuñci. Sā ahosi suvaṇṇamālā abhirūpā dassanīyā pāsādikā. Natthi tādisā raññopi antepure suvaṇṇamālā. Manussā rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa ārocesuṃ – ‘‘amukassa, deva, ārāmikassa ghare suvaṇṇamālā abhirūpā dassanīyā pāsādikā. Natthi tādisā devassāpi antepure suvaṇṇamālā. Kuto tassa duggatassa! Nissaṃsayaṃ corikāya ābhatā’’ti!! Atha kho rājā māgadho seniyo bimbisāro taṃ ārāmikakulaṃ bandhāpesi. Dutiyampi kho āyasmā pilindavaccho pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaraṃ ādāya pilindagāmakaṃ piṇḍāya pāvisi. Pilindagāmake sapadānaṃ piṇḍāya caramāno yena tassa ārāmikassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paṭivissake pucchi – ‘‘kahaṃ imaṃ ārāmikakulaṃ gata’’nti? ‘‘Etissā, bhante, suvaṇṇamālāya kāraṇā raññā bandhāpita’’nti.

621. Atha kho āyasmā pilindavaccho yena rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho rājā māgadho seniyo bimbisāro yenāyasmā pilindavaccho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ pilindavacchaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho rājānaṃ māgadhaṃ seniyaṃ bimbisāraṃ āyasmā pilindavaccho etadavoca – ''kissa, mahārāja, ārāmikakulaṃ bandhāpita''nti? ''Tassa, bhante, ārāmikassa ghare suvaṇṇamālā abhirūpā dassanīyā pāsādikā. Natthi tādisā amhākampi antepure suvaṇṇamālā. Kuto tassa duggatassa! Nissaṃsayaṃ corikāya ābhatā''ti!! Atha kho āyasmā pilindavaccho rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa pāsādaṃ suvaṇṇanti adhimucci. So ahosi sabbasovaṇṇamayo. ''Idaṃ pana te, mahārāja, tāva bahuṃ suvaṇṇaṃ kuto''ti? ''Aññātaṃ, bhante, ayyasseveso iddhānubhāvo''ti. Taṃ ārāmikakulaṃ muñcāpesi. Manussā – ''ayyena kira pilindavacchena sarājikāya parisāya uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassita''nti, attamanā abhippasannā āyasmato pilindavacchassa pañca bhesajjāni abhihariṃsu, seyyathidaṃ – sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ. Pakatiyāpi ca āyasmā pilindavaccho lābhī hoti pañcannaṃ bhesajjānaṃ. Laddhaṃ laddhaṃ parisāya vissajjeti. Parisā cassa hoti bāhullikā. Laddhaṃ laddhaṃ kolambepi ghaṭepi pūretvā paṭisāmeti, parissāvanānipi thavikāyopi pūretvā vātapānesu laggeti. Tāni olīnavilīnāni tiṭṭhanti. Undūrehipi vihārā okiṇṇavikiṇṇā honti. Manussā vihāracārikaṃ āhiṇḍantā passitvā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''antokoṭṭhāgārikā ime samaṇā sakyaputtiyā, seyyathāpi rājā māgadho seniyo bimbisāro''ti! Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma bhikkhū evarūpāya bāhullāya cetessantī''ti! Atha kho te bhikkhū te anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ… pe… ''saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū evarūpāya bāhullāya cetentī''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā evarūpāya bāhullāya cetessanti! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

622. **''Yāni kho pana tāni gilānānaṃ bhikkhūnaṃ paṭisāyanīyāni bhesajjāni, seyyathidaṃ – sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ, tāni paṭiggahetvā sattāhaparamaṃ sannidhikārakaṃ paribhuñjitabbāni. Taṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ pācittiya''**nti.

623. **Yāni kho pana tāni gilānānaṃ bhikkhūnaṃ paṭisāyanīyāni bhessajjānī**ti **sappi** nāma gosappi vā ajikāsappi vā mahiṃsasappi [mahisasappi (sī. syā.)] vā yesaṃ maṃsaṃ kappati tesaṃ sappi. **Navanītaṃ** nāma tesaṃ yeva navanītaṃ. **Telaṃ** nāma tilatelaṃ sāsapatelaṃ madhukatelaṃ eraṇḍatelaṃ vasātelaṃ. **Madhu** nāma makkhikāmadhu. **Phāṇitaṃ** nāma ucchumhā nibbattaṃ.

Tāni paṭiggahetvā sattāhaparamaṃ sannidhikārakaṃ paribhuñjitabbānīti sattāhaparamatā paribhuñjitabbāni.

Taṃ atikkāmayato nissaggiyaṃ hotīti aṭṭhame aruṇuggamane nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, bhesajjaṃ sattāhātikkantaṃ nissaggiyaṃ, imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti… pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

624. Sattāhātikkante atikkantasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Sattāhātikkante vematiko, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Sattāhātikkante anatikkantasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Anadhiṭṭhite adhiṭṭhitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avissajjite vissajjitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Anaṭṭhe naṭṭhasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avinaṭṭhe vinaṭṭhasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Adaḍḍhe daḍḍhasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Avilutte viluttasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nissaṭṭhaṃ paṭilabhitvā na kāyikena paribhogena paribhuñjitabbaṃ, na ajjhoharitabbaṃ, padīpe vā kāḷavaṇṇe vā upanetabbaṃ, aññena bhikkhunā kāyikena paribhogena paribhuñjitabbaṃ, na ajjhoharitabbaṃ.

Sattāhānatikkante atikkantasaññī, āpatti dukkaṭassa. Sattāhānatikkante vematiko, āpatti dukkaṭassa. Sattāhānatikkante anatikkantasaññī, anāpatti.

625. Anāpatti antosattāhaṃ adhiṭṭheti, vissajjeti, nassati, vinassati, ḍayhati, acchinditvā gaṇhanti, vissāsaṃ gaṇhanti, anupasampannassa cattena vantena muttena anapekkho datvā paṭilabhitvā paribhuñjati, ummattakassa, ādikammikassāti.

Bhesajjasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Vassikasāṭikasikkhāpadaṃ

626. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhagavatā bhikkhūnaṃ vassikasāṭikā anuññātā hoti. Chabbaggiyā bhikkhū – ‘‘bhagavatā vassikasāṭikā anuññātā’’ti, paṭikacceva [paṭigacceva (sī.)] vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesanti, paṭikacceva katvā nivāsenti, jiṇṇāya vassikasāṭikāya naggā kāyaṃ ovassāpenti. Ye te bhikkhū appicchā… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū paṭikacceva vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesissanti, paṭikacceva katvā nivāsessanti, jiṇṇāya vassikasāṭikāya naggā kāyaṃ ovassāpessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, paṭikacceva vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesatha? Paṭikacceva katvā nivāsetha? Jiṇṇāya vassikasāṭikāya naggā kāyaṃ ovassāpethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe moghapurisā, paṭikacceva vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesissatha, paṭikacceva katvā nivāsessatha, jiṇṇāya vassikasāṭikāya naggā kāyaṃ ovassāpessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

627. **‘‘Māso seso gimhāna’nti bhikkhunā vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesitabbaṃ**; **‘addhamāso seso gimhāna’nti katvā nivāsetabbaṃ**. **‘Orena ce māso seso gimhāna’nti vassikasāṭikacīvaraṃ pariyeseyya, ‘orenaddhamāso seso gimhāna’nti katvā nivāseyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

628. **‘Māso seso gimhāna’nti bhikkhunā vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesitabba**nti. Ye manussā pubbepi vassikasāṭikacīvaraṃ denti te upasaṅkamitvā evamassu vacanīyā – ‘‘kālo vassikasāṭikāya, samayo vassikasāṭikāya, aññepi manussā vassikasāṭikacīvaraṃ dentī’’ti. Na vattabbā – ‘‘detha me vassikasāṭikacīvaraṃ, āharatha me vassikasāṭikacīvaraṃ, parivattetha me vassikasāṭikacīvaraṃ, cetāpetha me vassikasāṭikacīvara’’nti.

‘Addhamāso seso gimhāna’nti katvā nivāsetabbanti. Addhamāse sese gimhāne katvā nivāsetabbaṃ.

‘Orena ce māso seso gimhāna’nti atirekamāse sesa gimhāne vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

‘Orenaddhamāso seso gimhāna’nti atirekaddhamāse sese gimhāne katvā nivāseti, nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ… pe… idaṃ me, bhante, vassikasāṭikacīvaraṃ atirekamāse sese gimhāne pariyiṭṭhaṃ atirekaddhamāse sese gimhāne katvā paridahitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti.…Pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

629. Atirekamāse sese gimhāne atirekasaññī vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekamāse sese gimhāne vematiko vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekamāse sese gimhāne ūnakasaññī vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Atirekaddhamāse sese gimhāne atirekasaññī katvā nivāseti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekaddhamāse sese gimhāne vematiko katvā nivāseti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekaddhamāse sese gimhāne ūnakasaññī katvā nivāseti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Satiyā vassikasāṭikāya naggo kāyaṃ ovassāpeti, āpatti dukkaṭassa. Ūnakamāse sese gimhāne atirekasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ūnakamāse sese gimhāne vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ūnakamāse sese gimhāne ūnakasaññī, anāpatti.

Ūnakaddhamāse sese gimhāne atirekasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ūnakaddhamāse sese gimhāne vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ūnakaddhamāse sese gimhāne ūnakasaññī, anāpatti.

630. Anāpatti 'māso seso gimhāna'nti vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesati, 'addhamāso seso gimhāna'nti katvā nivāseti, 'ūnakamāso seso gimhāna'nti vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesati, 'ūnakaddhamāso seso gimhāna'nti katvā nivāseti, pariyiṭṭhāya vassikasāṭikāya vassaṃ ukkaḍḍhiyyati, nivatthāya vassikasāṭikāya vassaṃ ukkaḍḍhiyyati, dhovitvā nikkhipitabbaṃ; samaye nivāsetabbaṃ, acchinnacīvarassa, naṭṭhacīvarassa, āpadāsu, ummattakassa, ādikammikassāti.

Vassikasāṭikasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Cīvaraacchindanasikkhāpadaṃ

631. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā upanando sakyaputto bhātuno saddhivihārikaṃ bhikkhuṃ etadavoca – ''ehāvuso, janapadacārikaṃ pakkamissāmā''ti. ''Nāhaṃ, bhante, gamissāmi; dubbalacīvaromhī''ti. ''Ehāvuso, ahaṃ te cīvaraṃ dassāmī''ti tassa cīvaraṃ adāsi. Assosi kho so bhikkhu – ''bhagavā kira janapadacārikaṃ pakkamissatī''ti. Atha kho tassa bhikkhuno etadahosi – ''na dānāhaṃ āyasmatā upanandena sakyaputtena saddhiṃ janapadacārikaṃ pakkamissāmi, bhagavatā saddhiṃ janapadacārikaṃ pakkamissāmī''ti. Atha kho āyasmā upanando sakyaputto taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ''ehi dāni, āvuso, janapadacārikaṃ pakkamissāmā''ti. ''Nāhaṃ, bhante, tayā saddhiṃ janapadacārikaṃ pakkamissāmi, bhagavatā saddhiṃ janapadacārikaṃ pakkamissāmī''ti. ''Yampi tyāhaṃ, āvuso, cīvaraṃ adāsiṃ, mayā saddhiṃ janapadacārikaṃ pakkamissatī''ti, kupito anattamano acchindi.

Atha kho so bhikkhu bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesi. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ''kathañhi nāma āyasmā upanando sakyaputto bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindissatī''ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ''saccaṃ kira tvaṃ, upananda, bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindī''ti? ''Saccaṃ, bhagavā''ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tvaṃ, moghapurisa, bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindissasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

632. **''Yo pana bhikkhu bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindeyya vā acchindāpeyya vā, nissaggiyaṃ pācittiya''**nti.

633. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Bhikkhussāti aññassa bhikkhussa.

Sāmanti sayaṃ datvā.

Cīvaraṃ nāma channaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ, vikappanupagaṃ pacchimaṃ.

Kupito anattamanoti anabhiraddho āhatacitto khilajāto.

Acchindeyyāti sayaṃ acchindati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ [nissaggiyaṃ hoti (syā.)].

Acchindāpeyyāti aññaṃ āṇāpeti, āpatti dukkaṭassa. Sakiṃ āṇatto bahukampi acchindati, nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ bhikkhussa sāmaṃ datvā acchinnaṃ nissaggiyaṃ imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti …pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

634. Upasampanne upasampannasaññī cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindati vā acchindāpeti vā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Upasampanne vematiko cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindati vā acchindāpeti vā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Upasampanne anupasampannasaññī cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindati vā acchindāpeti vā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññaṃ parikkhāraṃ datvā kupito anattamano acchindati vā acchindāpeti vā, āpatti dukkaṭassa. Anupasampannassa cīvaraṃ vā aññaṃ vā parikkhāraṃ datvā kupito anattamano acchindati vā acchindāpeti vā, āpatti dukkaṭassa. Anupasampanne upasampannasaññī, āpatti dukkaṭassa. Anupasampanne vematiko, āpatti dukkaṭassa. Anupasampanne anupasampannasaññī, āpatti dukkaṭassa.

635. Anāpatti – so vā deti, tassa vā vissasanto gaṇhāti, ummattakassa ādikammikassāti.

Cīvaraacchindanasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Suttaviññattisikkhāpadaṃ

636. Tena samayena buddho bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena chabbaggiyā bhikkhū cīvarakārasamaye bahuṃ suttaṃ viññāpesuṃ. Katepi cīvare bahuṃ suttaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. Atha kho chabbaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘handa mayaṃ, āvuso, aññampi suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpemā’’ti. Atha kho chabbaggiyā bhikkhū aññampi suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpesuṃ. Vītepi cīvare bahuṃ suttaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. Dutiyampi kho chabbaggiyā bhikkhū aññampi suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpesuṃ. Vītepi cīvare bahuṃ suttaṃ avasiṭṭhaṃ hoti. Tatiyampi kho chabbaggiyā bhikkhū aññampi suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpesuṃ. Manussā ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma samaṇā sakyaputtiyā sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpessantī’’ti!

Assosuṃ kho bhikkhū tesaṃ manussānaṃ ujjhāyantānaṃ khiyyantānaṃ vipācentānaṃ. Ye te bhikkhū appicchā… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

637. **‘‘Yo pana bhikkhu sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

638. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

Sāmanti sayaṃ viññāpetvā.

Suttaṃ nāma cha suttāni – khomaṃ kappāsikaṃ koseyyaṃ kambalaṃ sāṇaṃ bhaṅgaṃ.

Tantavāyehīti pesakārehi vāyāpeti, payoge payoge dukkaṭaṃ [vāyāpeti, payoge dukkaṭaṃ (syā.)]. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi vāyāpitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

639. Vāyāpite vāyāpitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Vāyāpite vematiko, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Vāyāpite avāyāpitasaññī, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Avāyāpite vāyāpitasaññī, āpatti dukkaṭassa. Avāyāpite vematiko, āpatti dukkaṭassa. Avāyāpite avāyāpitasaññī, anāpatti.

640. Anāpatti – cīvaraṃ sibbetuṃ, āyoge, kāyabandhane, aṃsabandhake [aṃsavaṭṭake (sī.)], pattatthavikāya, parissāvane, ñātakānaṃ, pavāritānaṃ, aññassatthāya, attano dhanena, ummattakassa, ādikammikassāti.

Suttaviññattisikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Mahāpesakārasikkhāpadaṃ

641. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññataro puriso pavāsaṃ gacchanto pajāpatiṃ etadavoca – ‘‘suttaṃ dhārayitvā amukassa tantavāyassa dehi, cīvaraṃ vāyāpetvā nikkhipa, āgato ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’ti. Assosi kho aññataro piṇḍacāriko bhikkhu tassa purisassa imaṃ vācaṃ bhāsamānassa. Atha kho so bhikkhu yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ etadavoca – ‘‘mahāpuññosi tvaṃ, āvuso upananda, amukasmiṃ okāse aññataro puriso pavāsaṃ gacchanto pajāpatiṃ etadavoca – ‘‘suttaṃ dhārayitvā amukassa tantavāyassa dehi, cīvaraṃ vāyāpetvā nikkhipa, āgato ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’ti. ‘‘Atthāvuso, maṃ so upaṭṭhāko’’ti. Sopi kho tantavāyo āyasmato upanandassa sakyaputtassa upaṭṭhāko hoti. Atha kho āyasmā upanando sakyaputto yena so tantavāyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ tantavāyaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ kho, āvuso, cīvaraṃ maṃ uddissa viyyati; āyatañca karohi vitthatañca. Appitañca suvītañca suppavāyitañca suvilekhitañca suvitacchitañca karohī’’ti. ‘‘Ete kho me, bhante, suttaṃ dhārayitvā adaṃsu; iminā suttena cīvaraṃ vināhī’’ti. ‘‘Na, bhante, sakkā āyataṃ vā vitthataṃ vā appitaṃ vā kātuṃ. Sakkā ca kho, bhante, suvītañca suppavāyitañca suvilekhitañca suvitacchitañca kātu’’nti. ‘‘Iṅgha tvaṃ, āvuso, āyatañca karohi vitthatañca appitañca. Na tena suttena paṭibaddhaṃ bhavissatī’’ti.

Atha kho so tantavāyo yathābhataṃ suttaṃ tante upanetvā yena sā itthī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘suttena, ayye, attho’’ti. ‘‘Nanu tvaṃ ayyo [ayya (syā.)] mayā vutto – ‘iminā suttena cīvaraṃ vināhī’’’ti. ‘‘Saccāhaṃ, ayye, tayā vutto – ‘iminā suttena cīvaraṃ vināhī’ti. Apica, maṃ ayyo upanando evamāha – ‘iṅgha tvaṃ, āvuso, āyatañca karohi vitthatañca appitañca, na tena suttena paṭibaddhaṃ bhavissatī’’’ti. Atha kho sā itthī yattakaṃyeva suttaṃ paṭhamaṃ adāsi tattakaṃ pacchā adāsi. Assosi kho āyasmā upanando sakyaputto – ‘‘so kira puriso pavāsato āgato’’ti. Atha kho āyasmā upanando sakyaputto yena tassa purisassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho so puriso yenāyasmā upanando sakyaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso pajāpatiṃ etadavoca – ‘‘vītaṃ taṃ cīvara’’nti? ‘‘Āmāyya, vītaṃ taṃ cīvara’’nti. ‘‘Āhara, ayyaṃ upanandaṃ cīvarena acchādessāmī’’ti. Atha kho sā itthī taṃ cīvaraṃ nīharitvā sāmikassa datvā etamatthaṃ ārocesi. Atha kho so puriso āyasmato upanandassa sakyaputtassa cīvaraṃ datvā ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘mahicchā ime samaṇā sakyaputtiyā asantuṭṭhā. Nayime sukarā cīvarena acchādetuṃ. Kathañhi nāma ayyo upanando mayā pubbe appavārito tantavāye [gahapatikassa tantavāye (ka.)] upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissatī’’ti.

Assosuṃ kho bhikkhū tassa purisassa ujjhāyantassa khiyyantassa vipācentassa. Ye te bhikkhū appicchā…pe… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma āyasmā upanando sakyaputto pubbe appavārito gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissatī’’ti! Atha kho te bhikkhū āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tvaṃ, upananda, pubbe appavārito gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. ‘‘Ñātako te, upananda, aññātako’’ti? ‘‘Aññātako, bhagavā’’ti. ‘‘Aññātako, moghapurisa, aññātakassa na jānāti patirūpaṃ vā appatirūpaṃ vā santaṃ vā asantaṃ vā. Tattha nāma tvaṃ, moghapurisa, pubbe appavārito aññātakassa gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjissasi! Netaṃ, moghapurisa, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

642. ‘‘Bhikkhuṃ paneva uddissa aññātako gahapati vā gahapatānī vā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpeyya, tatra ce so bhikkhu pubbe appavārito tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjeyya – ‘idaṃ kho, āvuso, cīvaraṃ maṃ uddissa viyyati. Āyatañca karotha vitthatañca. Appitañca suvītañca suppavāyitañca suvilekhitañca suvitacchitañca karotha. Appeva nāma mayampi āyasmantānaṃ kiñcimattaṃ anupadajjeyyāmā’ti. Evañca so bhikkhu vatvā kiñcimattaṃ anupadajjeyya antamaso piṇḍapātamattampi, nissaggiyaṃ pācittiya’’nti.

643. Bhikkhuṃ paneva uddissāti bhikkhussatthāya bhikkhuṃ ārammaṇaṃ karitvā bhikkhuṃ acchādetukāmo.

Aññātako nāma mātito vā pitito vā yāva sattamā pitāmahayugā asambaddho.

Gahapati nāma yo koci agāraṃ ajjhāvasati.

Gahapatānī nāma yā kāci agāraṃ ajjhāvasati.

Tantavāyehīti pesakārehi.

Cīvaraṃ nāma channaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ vikappanupagaṃ pacchimaṃ.

Vāyāpeyyāti vināpeti.

Tatra ce so bhikkhūti yaṃ bhikkhuṃ uddissa cīvaraṃ viyyati so bhikkhu.

Pubbe appavāritoti pubbe avutto hoti – ‘‘kīdisena te, bhante, cīvarena attho, kīdisaṃ te cīvaraṃ vāyāpemī’’ti?

Tantavāye upasaṅkamitvāti gharaṃ gantvā yattha katthaci upasaṅkamitvā.

Cīvare vikappaṃ āpajjeyyāti – ‘‘idaṃ kho, āvuso, cīvaraṃ maṃ uddissa viyyati, āyatañca karotha vitthatañca. Appitañca suvītañca suppavāyitañca suvilekhitañca suvitacchitañca karotha. Appeva nāma mayampi āyasmantānaṃ kiñcimattaṃ anupadajjeyyāmā’’ti.

Evañca so bhikkhu vatvā kiñcimattaṃ anupadajjeyya antamaso piṇḍapātamattampīti. **Piṇḍapāto** nāma yāgupi bhattampi khādanīyampi cuṇṇapiṇḍopi dantakaṭṭhampi dasikasuttampi, antamaso dhammampi bhaṇati.

Tassa vacanena āyataṃ vā vitthataṃ vā appitaṃ vā karoti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, cīvaraṃ pubbe appavārito aññātakassa gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpannaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

644. Aññātake aññātakasaññī pubbe appavārito gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake vematiko pubbe appavārito gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Aññātake ñātakasaññī pubbe appavārito gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjati, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ñātake aññātakasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ñātake vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ñātake ñātakasaññī, anāpatti.

645. Anāpatti – ñātakānaṃ, pavāritānaṃ, aññassatthāya, attano dhanena, mahagghaṃ vāyāpetukāmassa appagghaṃ vāyāpeti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Mahāpesakārasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Accekacīvarasikkhāpadaṃ

646. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññataro mahāmatto pavāsaṃ gacchanto bhikkhūnaṃ santike dūtaṃ pāhesi – ‘‘āgacchantu bhadantā vassāvāsikaṃ dassāmī’’ti. Bhikkhū – ‘vassaṃvuṭṭhānaṃ bhagavatā vassāvāsikaṃ anuññāta’nti, kukkuccāyantā nāgamaṃsu. Atha kho so mahāmatto ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘kathañhi nāma bhadantā mayā dūte pahite nāgacchissanti! Ahañhi senāya gacchāmi. Dujjānaṃ jīvitaṃ dujjānaṃ maraṇa’’nti. Assosuṃ kho bhikkhū tassa mahāmattassa ujjhāyantassa khiyyantassa vipācentassa. Atha kho te bhikkhū bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, accekacīvaraṃ paṭiggahetvā nikkhipitu’’nti.

647. Tena kho pana samayena bhikkhū – ‘‘bhagavatā anuññātaṃ accekacīvaraṃ paṭiggahetvā nikkhipitu’’nti, accekacīvarāni paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmenti. Tāni cīvarāni cīvaravaṃse bhaṇḍikābaddhāni tiṭṭhanti. Addasa kho āyasmā ānando senāsanacārikaṃ āhiṇḍanto tāni cīvarāni cīvaravaṃse bhaṇḍikābaddhāni. Tiṭṭhante disvā bhikkhū etadavoca – ‘‘kassimāni, āvuso, cīvarāni cīvaravaṃse bhaṇḍikābaddhāni tiṭṭhantī’’ti? ‘‘Amhākaṃ, āvuso, accekacīvarānī’’ti. ‘‘Kīvaciraṃ panāvuso, imāni cīvarāni nikkhittānī’’ti? Atha kho te bhikkhū āyasmato ānandassa yathānikkhittaṃ ārocesuṃ. Āyasmā ānando ujjhāyati khiyyati vipāceti – ‘‘kathañhi nāma bhikkhū accekacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmessantī’’ti! Atha kho āyasmā ānando te bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesi…pe… – ‘‘saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū accekacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmentī’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā accekacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmessanti! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

648. **‘‘Dasāhānāgataṃ kattikatemāsikapuṇṇamaṃ bhikkhuno paneva accekacīvaraṃ uppajjeyya, accekaṃ maññamānena bhikkhunā paṭiggahetabbaṃ, paṭiggahetvā yāva cīvarakālasamayaṃ nikkhipitabbaṃ. Tato ce uttari nikkhipeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

649. **Dasāhānāgata**nti dasāhānāgatāya pavāraṇāya.

Kattikatemāsikapuṇṇamanti pavāraṇā kattikā vuccati.

Accekacīvaraṃ nāma senāya vā gantukāmo hoti, pavāsaṃ vā gantukāmo hoti, gilāno vā hoti, gabbhinī vā hoti, assaddhassa vā saddhā uppannā hoti, appasannassa vā pasādo uppanno hoti, so ce bhikkhūnaṃ santike dūtaṃ pahiṇeyya – ‘‘āgacchantu bhadantā vassāvāsikaṃ dassāmī’’ti, etaṃ accekacīvaraṃ nāma.

Accekaṃ maññamānena bhikkhunā paṭiggahetabbaṃ paṭiggahetvā yāva cīvarakālasamayaṃ nikkhipitabbanti saññāṇaṃ katvā nikkhipitabbaṃ – ‘‘idaṃ accekacīvara’’nti.

Cīvarakālasamayo nāma anatthate kathine vassānassa pacchimo māso, atthate kathine pañcamāsā.

Tato ce uttari nikkhipeyyāti anatthate kathine vassānassa pacchimaṃ divasaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ [nissaggiyaṃ hoti (syā.)]. Atthate kathine kathinuddhāradivasaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, accekacīvaraṃ cīvarakālasamayaṃ atikkāmitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

650. Accekacīvare accekacīvarasaññī cīvarakālasamayaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Accekacīvare vematiko cīvarakālasamayaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Accekacīvare anaccekacīvarasaññī cīvarakālasamayaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Anadhiṭṭhite adhiṭṭhitasaññī …pe… avikappite vikappitasaññī… avissajjite vissajjitasaññī… anaṭṭhe naṭṭhasaññī… avinaṭṭhe vinaṭṭhasaññī… adaḍḍhe daḍḍhasaññī… avilutte viluttasaññī cīvarakālasamayaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nissaggiyaṃ cīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa. Anaccekacīvare accekacīvarasaññī, āpatti dukkaṭassa. Anaccekacīvare vematiko, āpatti dukkaṭassa. Anaccekacīvare anaccekacīvarasaññī, anāpatti.

651. Anāpatti – antosamaye adhiṭṭheti, vikappeti, vissajjeti, nassati, vinassati, ḍayhati, acchinditvā gaṇhanti, vissāsaṃ gaṇhanti, ummattakassa, ādikammikassāti.

Accekacīvarasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Sāsaṅkasikkhāpadaṃ

652. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena bhikkhū vutthavassā āraññakesu senāsanesu viharanti. Kattikacorakā bhikkhū – ‘‘laddhalābhā’’ti paripātenti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Atha kho bhagavā etasmiṃ nidāne etasmiṃ pakaraṇe dhammiṃ kathaṃ katvā bhikkhū āmantesi – ‘‘anujānāmi, bhikkhave, āraññakesu senāsanesu viharantena tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitu’’nti.

Tena kho pana samayena bhikkhū – ‘‘bhagavatā anuññātaṃ āraññakesu senāsanesu viharantena tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitu’’nti tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasanti. Tāni cīvarāni nassantipi vinassantipi ḍayhantipi undūrehipi khajjanti. Bhikkhū duccoḷā honti lūkhacīvarā. Bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘kissa tumhe, āvuso, duccoḷā lūkhacīvarā’’ti? Atha kho te bhikkhū bhikkhūnaṃ etamatthaṃ ārocesuṃ. Ye te bhikkhū appicchā… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma bhikkhū tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasissantī’’ti! Atha kho te bhikkhū te anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… saccaṃ kira, bhikkhave, bhikkhū tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasantīti?

‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma te, bhikkhave, moghapurisā tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasissanti! Netaṃ, bhikkhave, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

653. **‘‘Upavassaṃ kho pana kattikapuṇṇamaṃ yāni kho pana tāni āraññakāni senāsanāni sāsaṅkasammatāni sappaṭibhayāni tathārūpesu bhikkhu senāsanesu viharanto ākaṅkhamāno tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipeyya, siyā ca tassa bhikkhuno kocideva paccayo tena cīvarena vippavāsāya. Chārattaparamaṃ tena bhikkhunā tena cīvarena vippavasitabbaṃ. Tato ce uttari vippavaseyya, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

654. **Upavassaṃ kho panā**ti vuṭṭhavassānaṃ.

Kattikapuṇṇamanti kattikacātumāsinī vuccati.

[pāci. 573] **Yāni kho pana tāni āraññakāni senāsanānī**ti **āraññakaṃ** nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ.

[pāci. 573] **Sāsaṅkaṃ** nāma ārāme ārāmūpacāre corānaṃ niviṭṭhokāso dissati, bhuttokāso dissati, ṭhitokāso dissati, nisinnokāso dissati, nipannokāso dissati.

[pāci. 573] **Sappaṭibhayaṃ** nāma ārāme ārāmūpacāre corehi manussā hatā dissanti, viluttā dissanti, ākoṭitā dissanti.

[pāci. 573] **Tathārūpesu bhikkhu senāsanesu viharanto**ti evarūpesu bhikkhu senāsanesu viharanto.

Ākaṅkhamānoti icchamāno.

Tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaranti saṅghāṭiṃ vā uttarāsaṅgaṃ vā antaravāsakaṃ vā.

Antaraghare nikkhipeyyāti samantā gocaragāme nikkhipeyya.

Siyā ca tassa bhikkhuno kocideva paccayo tena cīvarena vippavāsāyāti siyā paccayo siyā karaṇīyaṃ.

Chārattaparamaṃ tena bhikkhunā tena cīvarena vippavasitabbanti chārattaparamatā vippavasitabbaṃ.

Aññatra bhikkhusammutiyāti ṭhapetvā bhikkhusammutiṃ.

Tato ce uttari vippavaseyyāti sattame aruṇuggamane nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ. ‘‘Idaṃ me, bhante, cīvaraṃ atirekachārattaṃ vippavuṭṭhaṃ, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmī’’ti…pe… dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

655. Atirekachāratte atirekasaññī vippavasati, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekachāratte vematiko vippavasati, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Atirekachāratte ūnakasaññī vippavasati, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Appaccuddhaṭe paccuddhaṭasaññī…pe… avissajjite vissajjitasaññī… anaṭṭhe naṭṭhasaññī… avinaṭṭhe vinaṭṭhasaññī… adaḍḍhe daḍḍhasaññī … avilutte viluttasaññī vippavasati, aññatra bhikkhusammutiyā, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nissaggiyaṃ cīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassa. Ūnakachāratte atirekasaññī, āpatti dukkaṭassa. Ūnakachāratte vematiko, āpatti dukkaṭassa. Ūnakachāratte ūnakasaññī, anāpatti.

656. Anāpatti – chārattaṃ vippavasati, ūnakachārattaṃ vippavasati, chārattaṃ vippavasitvā puna gāmasīmaṃ okkamitvā vasitvā pakkamati, anto chārattaṃ paccuddharati, vissajjeti, nassati, vinassati, ḍayhati, acchinditvā gaṇhanti, vissāsaṃ gaṇhanti, bhikkhusammutiyā, ummattakassa, ādikammikassāti.

Sāsaṅkasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Pariṇatasikkhāpadaṃ

657. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sāvatthiyaṃ aññatarassa pūgassa saṅghassa sacīvarabhattaṃ paṭiyattaṃ hoti – ‘‘bhojetvā cīvarena acchādessāmā’’ti. Atha kho chabbaggiyā bhikkhū yena so pūgo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā taṃ pūgaṃ etadavocuṃ – ‘‘dethāvuso, amhākaṃ imāni cīvarānī’’ti. ‘‘Na mayaṃ, bhante, dassāma. Amhākaṃ saṅghassa anuvassaṃ sacīvarabhikkhā paññattā’’ti. ‘‘Bahū, āvuso, saṅghassa dāyakā, bahū saṅghassa bhattā [bhaddā (ka.)]. Mayaṃ tumhe nissāya tumhe sampassantā idha viharāma. Tumhe ce amhākaṃ na dassatha, atha ko carahi amhākaṃ dassati? Dethāvuso, amhākaṃ imāni cīvarānī’’ti. Atha kho so pūgo chabbaggiyehi bhikkhūhi nippīḷiyamāno yathāpaṭiyattaṃ cīvaraṃ chabbaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ datvā saṅghaṃ bhattena parivisi. Ye te bhikkhū jānanti saṅghassa sacīvarabhattaṃ paṭiyattaṃ, na ca jānanti chabbaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ dinnanti, te evamāhaṃsu – ‘‘oṇojethāvuso, saṅghassa cīvara’’nti. ‘‘Natthi, bhante. Yathāpaṭiyattaṃ cīvaraṃ ayyā chabbaggiyā attano pariṇāmesu’’nti. Ye te bhikkhū appicchā… te ujjhāyanti khiyyanti vipācenti – ‘‘kathañhi nāma chabbaggiyā bhikkhū jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmessantī’’ti! Atha kho te bhikkhū chabbaggiye bhikkhū anekapariyāyena vigarahitvā bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ…pe… ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmethā’’ti? ‘‘Saccaṃ, bhagavā’’ti. Vigarahi buddho bhagavā…pe… kathañhi nāma tumhe, moghapurisā, jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmessatha! Netaṃ, moghapurisā, appasannānaṃ vā pasādāya…pe… evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyātha –

658. **‘‘Yo pana bhikkhu jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmeyya, nissaggiyaṃ pācittiya’’**nti.

659. **Yo panā**ti yo yādiso…pe… **bhikkhū**ti…pe… aya imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti.

[pāci. 491] **Jānāti** nāma sāmaṃ vā jānāti aññe vā tassa ārocenti so vā āroceti.

[pāci. 491] **Saṅghikaṃ** nāma saṅghassa dinnaṃ hoti pariccattaṃ.

[pāci. 491] **Lābho** nāma cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā. Antamaso cuṇṇapiṇḍopi, dantakaṭṭhampi, dasikasuttampi.

[pāci. 491] **Pariṇataṃ** nāma dassāma karissāmāti vācā bhinnā hoti.

Attano pariṇāmeti, payoge dukkaṭaṃ. Paṭilābhena nissaggiyaṃ hoti. Nissajjitabbaṃ saṅghassa vā gaṇassa vā puggalassa vā. Evañca pana, bhikkhave, nissajjitabbaṃ…pe… idaṃ me, bhante, jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmitaṃ nissaggiyaṃ. Imāhaṃ saṅghassa nissajjāmīti…pe…

dadeyyāti…pe… dadeyyunti…pe… āyasmato dammīti.

660. Pariṇate pariṇatasaññī attano pariṇāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Pariṇate vematiko attano pariṇāmeti, āpatti dukkaṭassa. Pariṇate apariṇatasaññī attano pariṇāmeti, anāpatti. Saṅghassa pariṇataṃ aññasaṅghassa vā cetiyassa vā pariṇāmeti, āpatti dukkaṭassa. Cetiyassa pariṇataṃ aññacetiyassa vā saṅghassa vā puggalassa vā pariṇāmeti, āpatti dukkaṭassa. Puggalassa pariṇataṃ aññapuggalassa vā saṅghassa vā cetiyassa vā pariṇāmeti, āpatti dukkaṭassa. Apariṇate pariṇatasaññī, āpatti dukkaṭassa. Apariṇate vematiko, āpatti dukkaṭassa. Apariṇate apariṇatasaññī, anāpatti.

661. Anāpatti kattha demāti pucchiyamāno yattha tumhākaṃ deyyadhammo paribhogaṃ vā labheyya paṭisaṅkhāraṃ vā labheyya ciraṭṭhitiko vā assa yattha vā pana tumhākaṃ cittaṃ pasīdati tattha dethāti bhaṇati, ummattakassa, ādikammikassāti.

Pariṇatasikkhāpadaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Pattavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve ca pattāni bhesajjaṃ, vassikā dānapañcamaṃ;
Sāmaṃ vāyāpanacceko, sāsaṅkaṃ saṅghikena cāti.

662. Uddiṭṭhā kho, āyasmanto, tiṃsa nissaggiyā pācittiyā dhammā. Tatthāyasmante pucchāmi – ‘kaccittha parisuddhā’? Dutiyampi pucchāmi – ‘kaccittha parisuddhā’? Tatiyampi pucchāmi – ‘kaccittha parisuddhā’? Parisuddhetthāyasmanto, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmīti.

Nissaggiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

Pārājikapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Sagāthāvaggaṭīkā

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesaṃ uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthanti. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatiṃ paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyāti. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanatthaṃ, taṃ attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppadānatthaṃ, antarā ca tassa asaṃkocāpanatthaṃ, tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanatthanti idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘iti me pasannamatino…pe… tassānubhāvenā’’ti. Vatthuttayapūjā hi niratisayapuññakkhettasaṃbuddhiyā aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhaṃsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha ‘‘pūjārahe pūjayato’’tiādi (dha. pa. 195; apa. thera 1.10.1), tathā ‘‘ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī’’tiādi (itivu. 90).

‘‘Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Varameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa;
Dhammoti…pe…, saṅghoti…pe…, jambudīpassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.6);

Tathā ‘‘yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hotī’’tiādi (a. ni. 6.10; 11.11). ‘‘Araññe rukkhamūle vā…pe… bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso na hessatī’’ti (saṃ. ni. 1.249) ca.

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanatthaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**ntiādinā gāthattayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetaṃ payojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha kiratīti **karuṇā,** paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti **karuṇā,** paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā **karuṇā**. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti **karuṇā**. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītalaṃ **karuṇāsītalaṃ,** karuṇāsītalaṃ hadayaṃ assāti **karuṇāsītalahadayo,** taṃ karuṇāsītalahadayaṃ.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādiaparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārapavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṃsābhūtā karuṇāva visesena bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**nti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbā.

Atha vā chaasādhāraṇañāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayaṃ niravasesañca sabbaññutaññāṇaṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvamupagatā karuṇāva bhagavato abhisayena hadayasītalabhāvahetūti āha **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**nti.

Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaye hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato ‘‘hadayasītalabhāvakāraṇa’’nti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā, karuṇānubhāvanibbāpiyamānasaṃsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniyatassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅghāṭasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiñca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Pajānātīti **paññā,** yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi **paññāpajjoto**. Savāsanappahānato visesena hataṃ samugghāṭitaṃ **vihataṃ**. Paññāpajjotena vihataṃ **paññāpajjotavihataṃ**. Muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti **moho,** avijjā. Sveva visayasabhāvapaṭicchādanakaraṇato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti **tamo**. Paññāpajjotavihato mohatamo etassāti **paññāpajjotavihatamohatamo,** taṃ paññāpajjotavihatamohatamaṃ. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāppahānena bhagavantaṃ thomento āha **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti. Imasmiñca atthavikappe ‘‘paññāpajjoto’’ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇapahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato phalūpacārena anāvaraṇañāṇaṃ ‘‘mohatamavidhamana’’nti vuccatīti.

Kiṃ pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivasena bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaṃ niravasesakilesapahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kileso atthi, yo niravasesaavijjāppahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbighātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamugghāto vutto eva hotīti vuttaṃ **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti.

Narā ca amarā ca **narāmarā,** saha narāmarehīti **sanarāmaro,** sanarāmaro ca so loko cāti **sanarāmaraloko,** tassa garūti **sanarāmaralokagaru,** taṃ sanarāmaralokagaruṃ. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakārataṃ dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā ‘‘sarājikāya parisāyā’’ti (apa. aṭṭha. 1.1.82). Kāmañcettha sattasaṅkhārokāsavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti ‘‘loko’’ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho **loka-**saddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti **sanarā,** sanarā ca te amarā cāti **sanarāmarā,** tesaṃ lokoti **sanarāmaraloko**ti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amara-saddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā, narāmarānaṃyeva gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā ‘‘satthā devamanussāna’’nti (dī. ni. 1.157). Tathā hi sabbānatthapariharaṇapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantamupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘sanarāmaralokagaru’’**nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākulatādi-dosarahitamavahasitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanaṃ kāyagamanaṃ ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhi niravajjatāya sobhanamevāti.

Atha vā sayambhūñāṇena sakalamapi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti **sugato,** tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādento sammā gato atītoti **sugato,** lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato,** lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato**. ‘‘Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato’’tiādinā nayena (mahāni. 38) ayamattho vibhāvetabboti.

Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti **sugato**. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadati vadatīti **sugato** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi **sugato,** taṃ sugataṃ.

Puññapāpakehi upapajjanavasena gantabbato **gatiyo,** upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tā hi sakalassapi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visaṃyuttoti āha **‘‘gativimutta’’**nti. Etena bhagavato katthacipi apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā ‘‘devātidevo’’ti vuccati. Tenāha –

> ‘‘Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
> Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
> Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā’’ti. (a. ni. 4.36);

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi suparimutto. Taṃ gativimuttaṃ. **Vande**ti namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimutta**nti anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitapaṭipattito ca. Tesu **attahitasampatti** anāvaraṇañāṇādhigamato, savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantapahānato, anupādisesanibbānappattito ca veditabbā. **Parahitapaṭipatti** lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato, viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayavasena ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsitā hoti, kathaṃ? ‘‘Karuṇāsītalahadaya’’nti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena sugata-saddena payogato parahitapaṭipatti, ‘‘paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimutta’’nti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhatthena tena ‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena ca sabbāpi attahitasampatti parahitapaṭipatti pakāsitā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā – hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ ñāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇapahānasampadā dutiyapadena saccapaṭivedhatthena ca sugata-saddena pakāsitā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugata-saddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugata-saddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha ‘‘karuṇāsītalahadaya’’nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāya sañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinīhāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. ‘‘Paññāpajjotavihatamohatama’’nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ sammāsambodhīti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugata-saddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyoga-sassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugata-saddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇañhettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ, uttamavandanīyabhāvaṃ, attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho ‘‘sanarāmaralokagaru’’ntiādinā vipañcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamanaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāgahaṇena apagamanaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anatidhāvanaṃ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ catusaccañāṇaṃ catupaṭisambhidāñāṇaṃ catuvesārajjañāṇaṃ, karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesādhāraṇañāṇāni cha abhiññā aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni dasa balāni cuddasa buddhañāṇāni soḷasa ñāṇacariyā aṭṭhārasa buddhadhammā catucattālīsa ñāṇavatthūni sattasattati ñāṇavatthūnīti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena attādhipatitā, paññāgahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā. Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāgahaṇena sayaṃ tāraṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyosānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggahaṇaṃ, aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

> ‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
> Kappampi ce aññamabhāsamāno;
> Khīyetha kappo ciradīghamantare,
> Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 3.425; udā. 53; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.5; cariyā. aṭṭha. nidānakathā, pakiṇṇakakathā; apa. 2.7.20) –

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenapi buddaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttena ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti paṭikkhipitvā ‘‘api ca me, bhante, dhammanvayo vidito’’ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **‘‘buddhopī’’**tiādimāha. Tattha **buddho**ti kattuniddeso. **Buddhabhāva**nti kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvā**ti ca pubbakālakiriyāniddeso. **Ya**nti aniyamato kammaniddeso. **Upagato**ti aparakālakiriyāniddeso. **Vande**ti kiriyāniddeso. **Ta**nti niyamanaṃ. **Dhamma**nti vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalaṃ anuttaranti** ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva – ‘‘bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho’’tiādinā niddesanayena (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddesa 97) attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti **buddho** yathā ‘‘dikkhito na dadātī’’ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakileso mahākaruṇā sabbaññutaññāṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha – ‘‘buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi. Tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva’’nti (mahāni. 192). **Api**-saddo sambhāvane. Tena ‘‘evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā’’ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanaṃ dīpeti. **Buddhabhāva**nti sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. **Upagato**ti patto, adhigatoti attho. Etassa ‘‘buddhabhāva’’nti etena sambandho. **Gatamala**nti vigatamalaṃ, niddosanti attho. **Vande**ti paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttara**nti uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhamma**nti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato saṃsārato ca apatamāne dhāretīti **dhammo**.

Ayañhettha saṅkhepattho – evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātaṃ dhammaṃ bhāvetvā phalanibbānasaṅkhātaṃ pana dhammaṃ sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassapi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā ‘‘abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī’’ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyasammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā sacchikatvā’’ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhamma-saddena saṅgahitāti veditabbaṃ. Tāpi hi malapaṭipakkhatāya gatamalā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇatthāya katamahābhinīhāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesaparidhotanimmalānaṃ dānadamasaññamādīnaṃ uttamadhammānaṃ satasahassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakaraṇehi kammādīsu adhigatavasibhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsatikoṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca ‘‘bhāvetvā’’ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, ‘‘sacchikatvā’’ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeñāṇabhāvena, dutiyena anuppādeñāṇabhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirupamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato’’ti etena svākkhātatāya dhammaṃ thometi, ‘‘sacchikatvā’’ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. ‘‘Gatamala’’nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti. ‘‘Anuttara’’nti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena sabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo. Bhāvanābalena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi tatuttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā ‘‘bhāvetvā’’ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti. ‘‘Sacchikatvā’’ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ **‘‘sugatassā’’**tiādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso. Tassa ‘‘puttāna’’nti etena sambandho. **Orasāna**nti puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanāna**nti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesapahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhanna**nti gaṇanaparicchedaniddeso. Tena ca satipi tesaṃ sattavisesabhāvena anekasahassasaṅkhābhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanato. **Samūha**nti samudāyaniddeso. **Ariyasaṅgha**nti guṇavisiṭṭhasaṅghātabhāvaniddeso. Tena asatipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyasaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṃbaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātatāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evametepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātatāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāveneva ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena vāyāmajanitābhijātitāya nippariyāyena orasā puttāti vattabbataṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā ‘‘bhagavato dhammadesanā’’icceva vuccati tammūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha **‘‘mārasenamathanāna’’**nti. Imasmiṃ panatthe ‘‘māramārasenamathanāna’’nti vattabbe **mārasenamathanāna**nti ekadesasarūpekaseso katoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo ‘‘senā’’ti vuccati. Yathāha ‘‘kāmā te paṭhamā senā’’tiādi (su. ni. 438). Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā,** ariyasāvakā. Etena tesaṃ bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato **ariyā** niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito **ariyā**. Ariyānaṃ saṅghoti **ariyasaṅgho**. Ariyo ca so saṅgho cāti vā **ariyasaṅgho**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti assa ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva **‘‘sirasā vande’’**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca ‘‘sugatassa orasānaṃ puttāna’’nti etena ariyasaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, ‘‘mārasenamathanāna’’nti etena pahānasampadaṃ sakalasaṃkilesapahānadīpanato, ‘‘aṭṭhannampi samūha’’nti etena ñāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. ‘‘Ariyasaṅgha’’nti etena pabhavasampadaṃ dasseti sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā **sugatassa orasānaṃ puttāna**nti ariyasaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ. **Mārasenamathanāna**nti sammāujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ. **Aṭṭhannampi samūha**nti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ. **Ariyasaṅgha**nti anuttarapuññakhettabhāvadīpanaṃ. Tathā ‘‘sugatassa orasānaṃ puttāna’’nti etena ariyasaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. ‘‘Mārasenamathanāna’’nti etena abhinīhārasampadāya siddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā māraṃ māraparisaṃ vā abhivijinanti. ‘‘Aṭṭhannampi samūha’’nti etena paṭividdhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. ‘‘Ariyasaṅgha’’nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṅghaguṇā pakāsitā honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento **‘‘iti me’’**tiādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanaṃ,** buddhadhammasaṅghā. Tesañhi ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

> ‘‘Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti tathāgataṃ ārabbha. Ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī’’tiādi (a. ni. 6.10; 11.11).

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
> Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.33; khu. pā. aṭṭha. 6.3; su. ni. aṭṭha. 226; mahāni. aṭṭha. 50) –

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā ‘‘dānamayaṃ sīlamaya’’nti. Vandanā cettha kāyavācācittehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṃ,** attano santānaṃ punātīti vā. **Suvihatantarāyo**ti. Suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyā, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātakaupaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā. Tassa ‘‘atthaṃ pakāsayissāmī’’ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṃ ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhitthavanavasena upaññāpanatthaṃ **‘‘saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā’’**tiādi vuttaṃ, devatāsaṃyuttādisaṃyuttehi ceva naḷavaggādivaggehi ca vibhūsitassāti attho. Tattha ‘‘saṃyutta’’nti ‘‘saṃyogo’’ti ca atthato ekaṃ. Kesaṃ saṃyuttaṃ? Suttavaggānaṃ. Yathā hi byañjanasamudāyo padaṃ, evaṃ atthesu ca katāvadhiko padasamudāyo vākyaṃ, vākyasamudāyo suttaṃ, suttasamudāye vaggoti samaññā, tathā suttavaggasamudāye saṃyuttasamaññā. Saṃyujjantīti ettha suttavaggāti **saṃyuttaṃ**. Yadipi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato natthi, avayave eva taṃtaṃsannivesavisiṭṭhe upādāya padādisamaññā viya suttavaggasamaññā saṃyuttasamaññā āgamasamaññā ca, tathāpi paramatthato avijjamānopi samudāyo buddhiparikappitarūpena vijjamāno viya gayhamāno avayavānaṃ adhiṭṭhānabhāvena voharīyati yathā ‘‘rukkhe sākhā’’ti, tasmā vuttaṃ **‘‘saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā’’**ti.

Nanu saṃyuttavaggo eva āgamo, tassa pana kehi maṇḍananti? Na codetabbametaṃ. Bhavati hi abhinnepi vatthusmiṃ yathādhippetavisesāvabodhanato bhedakasamudācāro yathā ‘‘silāputtakassa sarīra’’nti. Āgamissanti ettha, etena, etasmā vā attatthaparatthādayoti **āgamo,** ādikalyāṇādiguṇasampattiyā uttamaṭṭhena taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato **varo,** āgamo ca so varo cāti **āgamavaro**. Āgamasammatehi vā varoti **āgamavaro,** saṃyutto ca so āgamavaro cāti **saṃyuttāgamavaro,** tassa. Buddhānaṃ anubuddhā **buddhānubuddhā,** buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāguṇasaṃvaṇṇanānaṃ vasena **saṃvaṇṇitassa**.

Atha vā buddhā ca anubuddhā ca **buddhānubuddhā**ti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi vinayasuttaabhidhammānaṃ pakiṇṇakadesanādivasena yo paṭhamaṃ attho vibhatto, so eva pacchā tesaṃ atthavaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅgahaṃ āropitoti. Ettha ca saṃyuttānaṃ vaggā samūhāti **saṃyuttavaggā,** sagāthāvaggādayo. Tappariyāpannatāya saṃyuttesu vaggā **saṃyuttavaggā,** naḷavaggādayo. Saṃyuttāva vaggā **saṃyuttavaggā**. Tividhepi te ekasesanayena gahetvā vuttaṃ **‘‘saṃyuttavaggapaṭimaṇḍitassā’’**ti.

Tattha sagāthāvagge tāva ekādasa saṃyuttāni aṭṭhatiṃsa vaggā. Nidānavagge nava saṃyuttāni ekūnacattālīsa vaggā. Khandhavagge ekādasa saṃyuttāni ekūnasaṭṭhi vaggā. Saḷāyatanavagge nava saṃyuttāni aṭṭhatiṃsa vaggā. Mahāvagge dvādasa saṃyuttāni aṭṭhacattālīsa vaggā. Idamettha saṃyuttantaravaggānaṃ parimāṇaṃ.

Ñāṇappabhedajananassāti paṭiccasamuppādakhandhāyatanādikathābahulatāya gambhīrañāṇacariyāvibhāvanato paññāvibhāgasamuppādakassa. Idha pana ‘‘paññāppabhedajananassā’’ti svāyamāgamo thomito, saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yadidaṃ taṃtaṃsaṃvaṇṇanānaṃ ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi sumaṅgalavilāsinīpapañcasūdanīmanorathapūraṇīaṭṭhasālinīādīsu ca yathākkamaṃ ‘‘saddhāvahaguṇassa, paravādamathanassa, dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittapaṭibhānajananassa, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānānayavicittassa abhidhammassā’’tiādinā thomanā katā.

6. Attho kathīyati etāyāti **atthakathā,** atthakathāva **aṭṭhakathā** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā yathā ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho’’ti. **Ādito**ti ādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasibhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsambhāvato ca **vasino,** therā mahākassapādayo. Tesaṃ satehi pañcahi. **Yā**ti yā aṭṭhakathā. **Saṅgītā**ti atthaṃ kathetuṃ yuttaṭṭhāne ‘‘ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho’’ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca** yasattherādīhi **pacchāpi** dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo,** sīhakumāro, tabbaṃsajātatāya tambapaṇṇidīpe khattiyā, tesaṃ nivāsatāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatā**ti jambudīpato ānītā. **Athā**ti pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraladdhīhi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsanaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha **‘‘dīpavāsīnamatthāyā’’**ti. Ettha **dīpavāsīna**nti jambudīpavāsīnaṃ, sīhaḷadīpavāsīnaṃ vā atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

8. **Apanetvā**ti kañcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃ apanetvā. **Tato**ti aṭṭhakathāto. **Aha**nti attānaṃ niddisati. **Manoramaṃ bhāsa**nti māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitamanaṃ ramayati. Tenevāha **''tantinayānucchavika''**nti, pāḷigatiyā anulomikaṃ pāḷichāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosa**nti asabhāvaniruttibhāsantararahitaṃ.

9. **Samayaṃ avilomento**ti siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṃsadīpāna**nti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā **therā,** mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā **theravaṃso,** tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṃsadīpā,** mahāvihāravāsino, tesaṃ. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti **vinicchayo,** gaṇṭhiṭṭhānesu khilamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhunipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchinotīti **vinicchayo** vuttappakāravisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbaṃ. Etena mahākassapāditheraparamparāgato, tato eva ca aviparīto saṇho sukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayo, tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassa cā**ti **ca**-saddo sampiṇḍanattho. Tena ''na kevalaṃ jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanatthañcā''ti dasseti. Tena ca ''tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā''ti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahukārattā. **Ciraṭṭhitattha**nti ciraṭṭhitiatthaṃ, cirakālappavattanāyāti attho. Idañhi atthappakāsanaṃ aviparītapadabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā pavattati. Vuttañhetaṃ bhagavatā ''dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyañjanaṃ attho ca sunīto''ti (a. ni. 2.20).

11-12. Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharituṃ **''sāvatthipabhūtīna''**ntiādi vuttaṃ. Tenevāha – **''na idha bhiyyo vitthārakathaṃ karissāmi, na taṃ idha vicārayissāmī''**ti ca. **Saṅgītīnaṃ dvinna**nti dīghamajjhimanikāyānaṃ.

13. ''Na idha bhiyyo vitthārakathaṃ karissāmī''ti sāmaññato vuttassa atthassa avassayaṃ dassetuṃ **''suttānaṃ panā''**tiādi vuttaṃ.

14. Yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tatta vicāritadhamme uddesavasena dasseti **''sīlakathā''**tiādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāḷiyaṃ āgatāni aṭṭhattiṃsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahito**ti rāgacariyādīnaṃ sabhāgādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni,** samāpajjanavasibhāvappattiyā **samāpattiyo. Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

15. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. Ñāṇavibhaṅgādīsu āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṅkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

16. Paccayadhammānaṃ hetuādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo **paccayākāro,** tassa desanā **paccayākāradesanā,** paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraladdhisaṅkararahitatāya suṭṭhuparisuddhā, ghanavinibbhogassa ca sudukkaratāya nipuṇā saṇhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha **''suparisuddhanipuṇanayā''**ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avisajjetvāva vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

17. **Iti pana sabba**nti **iti**-saddo parisamāpane, **pana**-saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāya. **Na taṃ vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

18. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento **‘‘majjhe visuddhimaggo’’**tiādimāha. Tattha ‘‘majjhe ṭhatvā’’ti etena majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādhāraṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na sumaṅgalavilāsiniādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. ‘‘Visesato’’ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

19. **Iccevā**ti iti eva. **Tampī**ti visuddhimaggampi. **Etāyā**ti sāratthappakāsiniyā.

Ettha ca ‘‘sīhaḷadīpaṃ ābhatā’’tiādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittaṃ dasseti, ‘‘dīpavāsīnamatthāya sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ ciraṭṭhitatthañca dhammassā’’ti etehi payojanaṃ, ‘‘saṃyuttāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī’’ti etena piṇḍatthaṃ, ‘‘apanetvāna tatohaṃ sīhaḷabhāsa’’ntiādinā ‘‘sāvatthipabhūtīna’’ntiādinā ‘‘sīlakathā’’tiādinā ca karaṇappakāraṃ. Heṭṭhimanikāyesu visuddhimagge ca vicāritānaṃ atthānaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Devatāsaṃyuttaṃ

1. Naḷavaggo

1. Oghataraṇasuttavaṇṇanā

Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanavaseneva hotīti paṭhamaṃ tāva saṃyuttavaggasuttādivasena saṃyuttāgamassa vibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘tattha saṃyuttāgamo nāmā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti yaṃ vuttaṃ – ‘‘saṃyuttāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī’’ti, tasmiṃ vacane. **Tatthā**ti vā ‘‘etāya aṭṭhakathāya vijānātha saṃyuttanissitaṃ attha’’nti ettha yaṃ saṃyuttaggahaṇaṃ kataṃ, tattha. Pañca vaggā etassāti **pañcavaggo**. Avayavena viggaho, samudāyo samāsattho.

Idāni taṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetukāmo attano saṃvaṇṇanāya tassa paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṃ dassetuṃ, **‘‘tassa vaggesu sagāthāvaggo ādī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ **saṅgīti,** mahāvisayattā pūjaniyattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti**. Paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti,** tassā pavattitakālo **paṭhamamahāsaṅgītikālo,** tasmiṃ paṭhamamahāsaṅgītikāle.

Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti **nidānaṃ**. Yo loke ganthassa upogghātoti vuccati, svāyamettha ‘‘evaṃ me suta’’nti-ādiko gantho veditabbo, na pana ‘‘sanidānāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemī’’tiādīsu (a. ni. 3.126) viya attajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha – ‘‘evaṃ me sutanti-ādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle **vuttaṃ nidānamādī’’**ti. Kāmañcettha yassaṃ paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā vitthārato vattabbā, sumaṅgalavilāsiniyaṃ pana attanā vitthāritattā tattheva gahetabbāti imissā saṃvaṇṇanāya mahattaṃ pariharanto **‘‘sā panesā’’**tiādimāha.

1. Evaṃ bāhiranidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abbhantaranidānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetuṃ **‘‘yaṃ paneta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgaṃ padatthañca dassetvā tato paraṃ piṇḍatthādidassanavasena saṃvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento **‘‘evanti nipātapada’’**nti-ādimāha. Tattha **padavibhāgo**ti padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**. Padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**ti vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho ‘‘jetassa vanaṃ jetavana’’ntiādinā samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamaṃ evaṃsaddassa dassento **‘‘evaṃsaddo tāvā’’**tiādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi**-saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi ‘‘evaṃgatāni puthusippāyatanāni (dī. ni. 1.163, 165), evaṃvidho evamākāro’’ti ca ādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddo ca. Tathā hi gatavidhaākārasadde lokiyā pakāratthe vadanti. ‘‘Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti. No hidaṃ, bho gotamā’’tiādīsu (dī. ni. 1.286) pucchāyaṃ, ‘‘evaṃ lahuparivattaṃ (a. ni. 1.48), evamāyupariyanto’’ti (pārā. 12) ca ādīsu parimāṇe.

Nanu ca ‘‘evaṃ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto’’ti ettha evaṃ-saddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo, ākāratthoti adhippeto yathā ‘‘evaṃ byākho’’tiādīsu, na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā, ‘‘evaṃ jātena maccenā’’tiādīni (dha. pa. 53) upamādīsu udāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi ‘‘yathāpi…pe… bahu’’nti (dha. pa. 53)? Ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapattisappurisūpanissaya-saddhammassavana- yonisomanasikāra-bhogasampattiādidānādipuññakiriyahetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogato mālāguḷasadisiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguḷāva upamā, tesaṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti ‘‘evaṃ-saddo upamākāranigamanattho’’ti vatthuṃ yuttaṃ, so pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha **‘‘upamāyaṃ āgato’’**ti. Tathā ‘‘evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba’’ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṃ, **‘‘evaṃ te…pe… upadese’’**ti. Tathā ‘‘evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā’’ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ. Yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ.

Evamevaṃ panāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garahaṇākāro vasalītiādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ, bhanteti pana dhammassa sādhukaṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo **‘‘vacanasampaṭicchanattho’’**ti vutto. Tena **evaṃ, bhante**ti sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttaṃ hoti. **Evañca vadehī**ti yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehīti yo evaṃ vadanākāro idāni vattabbo, so evaṃ-saddena nidassīyatīti **‘‘nidassanattho’’**ti vuttoti. **Evaṃ no**ti etthāpi nesaṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananatthaṃ anumatigahaṇavasena ‘‘saṃvattanti vā no vā, kathaṃ vo ettha hotī’’ti pucchāya katāya ‘‘evaṃ no ettha hotī’’ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati. So pana tesaṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha – **‘‘evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe’’**ti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvaṭṭatipukkhalasīhavikkīḷitaaṅkusadisālocanasaṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā **nānānayā**. Nayā vā pāḷigatiyo tā ca paññattianupaññattiādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikappaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti **nānānayā,** tehi nipuṇaṃ saṇhaṃ sukhumanti **nānānayanipuṇaṃ**. Āsayova **ajjhāsayo,** te ca sassatādibhedena tattha ca apparajakkhatādibhedena **aneke,** attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**. **Atthabyañjanasampanna**nti atthabyañjanaparipuṇṇaṃ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ (udā. aṭṭha. 1; itivu. aṭṭha. nidānavaṇṇanā; dha. sa. mūlaṭī. 2) ‘‘paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato **pāṭihāriya’’**nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha **‘‘pāṭihāriya’’**nti vattuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṃ haraṇato **‘‘pāṭihāriya’’**nti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṃ haraṇato **pāṭihāriyaṃ**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanīhi haritā apanītā hontīti. **Paṭī**ti vā ayaṃ saddo ‘‘pacchā’’ti etassa atthaṃ bodheti ‘‘tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo’’tiādīsu (su. ni. 985; cūḷani. vatthugāthā 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchāharitabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upattilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyaṃ**. Paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanisamudāye bhavaṃ ekekaṃ **pāṭihāriya**nti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṃ**. Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāyaṃ labbhamānattā āha ‘‘vividhapāṭihāriya’’nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā ‘‘sabbappakārena ko samattho viññātu’’nti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākāraavirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā. Itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

‘‘Yo paro na hoti, so attā’’ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṃ eva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānaṃ bhedaṃ sandhāyāha, **‘‘me-saddo tīsu atthesu dissatī’’**ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ suta-saddo eva taṃ taṃ attaṃ vadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento **‘‘saupasaggo anupasaggo cā’’**tiādimāha. **Assā**ti suta-saddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadde sambhavantīti vuttaṃ **‘‘upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho’’**ti. **Mayāti atthe satī**ti yadā me-saddassa kattuvasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satī**ti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāne payuttena evaṃ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ **‘‘evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana’’**nti. **Ādi**-saddena sampaṭicchanādīnaṃ pañcadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinīhaṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ evakāratthasahitattā ‘‘suta’’nti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Etena avadhāraṇena nirāsaṅkataṃ dasseti. Yathā ca sutaṃ sutamevāti niyametabbaṃ, taṃ sammā sutaṃ hotīti āha **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Atha vā saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti sutanti asutaṃ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti.

Idaṃ vuttaṃ hoti – na idaṃ mayā diṭṭhaṃ, na sayambhūñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutaṃ, tañca kho sammadevāti. Tenevāha **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Avadhāraṇatthe vā evaṃ-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Tenevāha **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti.

Savanasaddo cettha kammattho veditabbo ‘‘suyyatī’’ti.

Evaṃ savanahetusavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehi taṃ dassetuṃ **‘‘tathā eva’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tassā**ti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattetuṃ samatthā. Tathā ca vuttaṃ **‘‘sotadvārānusārenā’’**ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ byañjanatthaggahaṇānaṃ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsana**nti pavattiyā atthitāpakāsanaṃ. **Sutanti dhammappakāsana**nti yasmiṃ ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ, na suta-saddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭīkaraṇaṃ **‘‘ayaṃ hetthā’’**tiādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ, **mayā**ti kattuatthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanatthamevaṃ saddaṃ gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādhāraṇaviññāṇappabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ **‘‘sutanti puggalakiccappakāsana’’**nti. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassātiādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattī**ti upādāpaññatti eva dhammānaṃ pavattiākārupādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayaniddeso**ti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ **‘‘cittasantānena taṃsamaṅgīno’’**ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti vuttaṃ **‘‘taṃsamaṅgīno kattuvisaye’’**ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha **‘‘gahaṇasanniṭṭhāna’’**nti. Etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādiupadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammappabandhabyāpāratāya vuttaṃ **‘‘evanti puggalakiccaniddeso’’**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha **‘‘sutanti viññāṇakiccaniddeso’’**ti. **Me**ti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **‘‘meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso’’**ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-saddasuta-saddānaṃ atthāti te tathārūpa-paññatti-upādānabhūta-dhammappabandhabyāpārabhāvena dassento āha – **‘‘evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso’’**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukamma-visesappakāsanavasena puggalabyāpāravisaya-puggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpāra-kattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu ‘‘eva’’ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha **‘‘evanti ca meti cā’’**tiādi. Tattha evanti ca meti ca vuccamānassa atthassa ākārādino dhammānaṃ asalakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **‘‘saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī’’**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho cāti vuccati, na tathā evaṃ meti padānaṃ atthoti. Etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘kiñhetthata’’**ntiādi vuttaṃ.

Sutanti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha **‘‘vijjamānapaññattī’’**ti. Teneva hi **‘‘yañhi taṃ ettha sotena upaladdha’’**nti vuttaṃ. Sotadvārānusārena upaladdhanti pana vutte atthabyañjanādi sabbaṃ labbhatīti. **Taṃ taṃ upādāya vattabbato**ti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṃ upadhāritākārādino paccāmasanavasena evanti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya meti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro ‘‘dutiyaṃ tatiya’’ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavattoti āha **‘‘diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato’’**ti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti.

Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā evanti therena paccāmaṭṭhāti āha **‘‘asammohaṃ dīpetī’’**ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho hotī**ti etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. **Sutassa asammosaṃ dīpetī**ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenā**ti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evaṃ **asammosenā**ti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtāti vuttaṃ **‘‘paññāpubbaṅgamāyā’’**tiādi paññāya pubbaṅgamāti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānatā ‘‘manopubbaṅgamā’’tiādīsu viya. Pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati, evaṃ sati **pubbaṅgamāyā**ti etthāpi vuttavipariyāyena yathāsambhavaṃ attho veditabbo. **Atthabyañjanasampannassā**ti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsana-pakāsana-vivaraṇa-vibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yoniso manasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **Avikkhepaṃ dīpetī**ti ‘‘oghataraṇasuttaṃ kattha bhāsita’’ntiādipucchāvasena pakaraṇappavattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Vikkhittacittassā**tiādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyā**ti atthabyañjanadesaka-payojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepeneva phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. ‘‘Na hi vikkhittacitto’’tiādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā, saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā. Avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti, evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirūpāsanābhāvassa atthasiddhito. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa. Dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabheda-paricchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro niravasesaparahita-pāripūrikāraṇanti vuttaṃ **‘‘evaṃ bhaddako ākāro’’**ti. Yasmā na hotīti sambandho. **Pacchimacakkadvayasampatti**nti attasammāpaṇidhi-pubbekatapuññatā-saṅkhātaṃ guṇadvayaṃ. Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā, sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ ‘‘cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī’’tiādi (a. ni. 4.31). Purimapacchimabhāvo cettha desanakkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyā**ti pacchimacakkadvayassa ca atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha **‘‘āsayasuddhi siddhā hotī’’**ti. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare’’ti (dha. pa. 43) ‘‘katapuññosi, tvaṃ ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo’’ti (dī. ni. 2.207) ca. Tenevāha

‘‘āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī’’ti. **Payogasuddhiyā**ti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha **‘‘āgamabyattisiddhī’’**ti, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenātiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃ-saddasuta-saddānaṃ asammohāsammosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha **sotabbabhedapaṭivedhadīpakenā**ti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmaññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dīpeti. Manodiṭṭhīhi pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃ saddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te vuttanayena avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Manasā anupekkhitā**ti ‘‘idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo’’tiādinā nayena manasā anupekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti nijjhānakkhanti bhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme ‘‘iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa’’ntiādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Attano adahanto**ti ‘‘mameda’’nti attani aṭṭhapento. Bhummatthe cetaṃ sāmivacanaṃ. **Asappurisabhūmi**nti akataññutaṃ. ‘‘Idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī’’ti (pārā. 195) evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvatthaṃ, sā eva anariyavohārāvatthā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa ‘‘mamedaṃ vacana’’nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmi-samatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ. ‘‘Evaṃ me suta’’nti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana ‘‘devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsā’’ti vadanti. Tasmiṃ kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘‘bhagavā ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto. Kiṃ nu kho sayaṃ sacchikataṃ dhammaṃ deseti? Udāhu bhagavato eva vacanaṃ yathāsuta’’nti, evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Appetī**ti nidasseti. Diṭṭhadhammika-samparāyika-paramatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammo eva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā,** nātisaṃsappanā matibhedamattā **vimati. Assaddhiyaṃ vināsetī**ti bhagavatā bhāsitattā sammukhāvassa paṭiggahitattā khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākārādiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā. Pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhaasahāyasaṅkhayādīsu dissati. Tathā hesa ‘‘sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadantī’’tiādīsu (ma. ni. 3.27) aññatthe dissati. ‘‘Cetaso ekodibhāva’’ntiādīsu (dī. ni. 1.228; pārā. 11) seṭṭhe, ‘‘eko vūpakaṭṭho’’tiādīsu (dī. ni. 1.405) asahāye, ‘‘ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā’’tiādīsu (a. ni. 8.29) saṅkhayāyaṃ. Idhāpi saṅkhayāyanti dassento āha **‘‘ekanti gaṇanaparicchedaniddeso’’**ti. **Kālañca samayañcā**ti yuttakālañca paccayasāmaggiñca. **Khaṇo**ti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayassa paṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko evāti hi attho. **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Samayopi kho**ti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādake**ti diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadanti. **Atthābhisamayā**ti hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayattho**ti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho **abhisamayattho**ti tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīḷanaṃ** dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ, **santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahanaṃ.

Tattha sahakārikāraṇaṃ sannijjhaṃ sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti **samayo,** khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahajātādīhi, uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca parikappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho yathā ‘‘samudāyo’’ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā ‘‘samudayo’’ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṃgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo apavatti **samayo,** pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo adhigantabboti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparītasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe samayasaddappavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Assā**ti samayasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho? Na utusaṃvaccharādivasena niyamitoti āha **‘‘tattha kiñcāpī’’**tiādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacane ayampi guṇo laddho hotīti dassento **‘‘ye vā ime’’**tiādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ jhānaphalasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsā**ti dasasahassilokadhātupakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttappabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ **‘‘yo cāya’’**ntiādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo, attahitapaṭipattisamayo ca abhisambodhisamayo, ariyatuṇhībhāvasamayo, diṭṭhadhammasukhavihārasamayo, karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammīkathāsamayā, desanāsamayo eva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthā**ti abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathā**ti bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayaṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato ‘‘pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī’’ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto visuṃ avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati yathā ‘‘rukkhe sākhā, yavarāsiyaṃ sambhūto’’tiādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha **‘‘adhikaraṇañhi…pe… dhammāna’’**nti. Yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayaṃ hi tattha attho. Yathā ca ‘‘gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato’’ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi yasmiṃ samaye, tasmiṃ samayeti ca vutte ‘‘satī’’ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādibhavanakiriyā ca lakkhīyati. **Yasmiṃ samaye**ti yasmiṃ navame khaṇe, yasmiṃ yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye vā phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha **‘‘khaṇa…pe… lakkhīyatī’’**ti.

Hetuattho karaṇattho ca sambhavati ‘‘annena vasati, vijjāya vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī’’tiādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuotiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ. Parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena. Tadatthajotanattha**nti accantasaṃyogatthajotanatthaṃ. **Upayoganiddeso kato** yathā ‘‘māsaṃ sajjhāyatī’’ti. **Porāṇā**ti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ ‘‘seṭṭha’’nti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato, tathā **‘‘uttama’’**nti etthāpi. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇārahatāya vā gāravayutto. **Vuttoyeva,** na pana idha vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo (itivu. aṭṭha. nidānavaṇṇanā; sārattha. ṭī. 1.1.verañjakaṇḍavaṇṇanā; visuddhi. mahāṭī. 1.144) – bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā, bhāge vamīti bhagavā.

‘‘Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino’’.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgate atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkamo, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭhaakkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭhaabhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātapaṭivinayā, nava saññā, navanānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā, dvādasa dhammācakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhāna-pavicaya-paccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti ‘‘bhāgavā’’ti vattabbe ākārassa rassattaṃ katvā ‘‘bhagavā’’ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti **bhagavā**.

‘‘Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati’’.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinīhārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī, sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, aṅgapariccāgo, jīvita, rajja, putta, dārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā, buddhicariyāti evamādayo, saṅkhepato vā sabbe puññañāṇasambhārā buddhakaradhammā, te mahābhinīhārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti ‘‘bhatavā’’ti vattabbe ‘‘bhagavā’’ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavā**ti teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari, sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti **bhagavā**.

‘‘Sammāsambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato’’.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷañjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani, bhaji, sevi, bahulamakāsīti bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana ‘‘cakkhu pariññeyyaṃ sotaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ pariññeyya’’ntiādinā (paṭi. ma. 1.21) aneke pariññeyyabhāgā, ‘‘cakkhussa samudayo pahātabbo…pe… jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo’’tiādinā pahātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodho…pe… jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo’’tiādinā sacchikātabbabhāgā, ‘‘cakkhunirodhagāminīpaṭipadā’’tiādinā, ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani, bhaji, yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā ‘‘ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādhāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhapeyya’’nti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**.

‘‘Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato’’.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sammāsambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate, vani, bhaji, sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi, buddhabhūto pana te niravajjesu upasaṃhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi, vani, bhaji, sevi, vitthārato pana padesarajja-issariyacakkavattisampatti-devarajjasampattiādivasena jhāna-vimokkha-samādhisamāpatti-ñāṇadassana-maggabhāvanā-phalasacchi-kiriyādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe, bhage, vani, bhaji, sevi. Evampi bhage vanīti **bhagavā**.

‘‘Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato’’.

Kathaṃ **sattavāti bhagavā**? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimitanirupamappabhāva-guṇavisesasamaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasīti anubyañjanabyāmappabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhiādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādi-niratisayaguṇavisesa-samaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesaṃ pasādabhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato.

Tenevāha –

‘‘Yo ve kataññū katavedi dhīro;
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī’’ti. (jā. 2.17.78);

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī’’ti (udā. 45; cūḷava. 385) ca. –

Evaṃ bhattavāti **bhagavā** niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā itarassa ga-kāraṃ katvā.

‘‘Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatī’’ti.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi aparimāṇāsu jātīsu pāramiyo paripūrento bhagasaṅkhātaṃ siriṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi, carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisiriṃ devalokādhipaccasadisaṃ catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasañca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime sirīādike bhage vamīti **bhagavā**. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappaṭṭhiyabhāvato, tepi bhagavā vami tannivāsisattāvāsasamatikkamato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti **bhagavā**.

‘‘Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato’’.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena pathaviyādivasena atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ sabbaṃ ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amatadhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāvami. Tathā hesa ‘‘sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ…pe… manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ…pe… manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ…pe… manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ…pe… dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ…pe… dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ…pe… dhammavicāra’’ntiādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttañhetaṃ ‘‘yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāvamissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti (dī. ni. 2.183). Evampi bhāge vamīti **bhagavā**. Atha vā **bhāge vamī**ti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri, anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetaṃ ‘‘dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā (ma. ni. 1.240). Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā’’tiādi (ma. ni. 1.240). Evampi bhāge vamīti **bhagavā**.

‘‘Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgā-mahesinā;
Kaṇhasukkā yato vantā, tatopi bhagavā mato’’.

Tena vuttaṃ –

‘‘Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino’’ti.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti ‘‘yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ. **Vajirasaṅghātasamānakāyo** parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyaṃ kātunti. **Desanāsampattiṃ niddisati** vakkhamānassa sakalassa suttassa **‘‘eva’’**nti nidassanato. **Sāvakasampattiṃ niddisati** paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutaṃ, tañca kho mayāva sutaṃ, na anussutaṃ na paramparābhatanti imassatthassa dīpanato. **Kālasampattiṃ niddisati** bhagavāsaddasannidhāne payuttassa samayasaddassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
Hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakarandamaravinda’’nti.

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamabhāvadīpanato garugāravādhivacanabhāvato.

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpatha…pe… vihāresū**ti iriyāpathavihāro, dibbavihāro, brahmavihāro, ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgīparidīpana**nti samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Eta**nti ‘‘viharatī’’ti etaṃ padaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘idhekacco gihīhi saṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.241) iriyāpathavihāre āgataṃ. ‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (dha. sa. 160; vibha. 624) ettha dibbavihāre. ‘‘So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī’’tiādīsu (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230) brahmavihāre. ‘‘So kho ahaṃ, aggivessana, tassāyeva kathāya pariyosāne tasmiṃ eva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi samādahāmi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’tiādīsu (ma. ni. 1.387) ariyavihāre.

Tattha iriyanaṃ vattanaṃ **iriyā,** kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi **iriyāpatho**. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo kāyakiccaṃ vāti **iriyā,** tassā pavattiupāyabhāvato iriyā ca so patho cāti **iriyāpatho,** ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivattiādiākārena pavatto catusantatirūpapabandho eva. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā **vihāro,** iriyāpatho eva vihāro **iriyāpathavihāro**. Divi bhavo **dibbo,** tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā **dibbo,** abhiññābhinīhāravasena mahāgatikattā vā **dibbo,** dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro,** catasso rūpāvacarasamāpattiyo. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Brahmūnaṃ, brahmāno vā vihārā **brahmavihārā,** catasso appamaññāyo. Ariyānaṃ, ariyā vā vihārā **ariyavihārā,** cattāri sāmaññaphalāni. **So hi ekaṃ iriyāpathabādhana**ntiādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinnakasarīrassa nāma ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānaṃ dhammaṃ desento, nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti evamettha attho veditabbo.

Paccatthike jinātīti **jeto**. Jeta-saddo hi sota-saddo viya kattusādhanopi atthīti. Rañño vā paccatthikānaṃ jitakāle jātattā **jeto**. Rañño hi attano jayaṃ tattha āropetvā jitavāti jetoti kumāro vutto. Maṅgalakāmatāya vā jetotissa nāmaṃ kataṃ, tasmā ‘‘jeyyo’’ti etasmiṃ atthe ‘‘jeto’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tassa jetassa rājakumārassa. **Vane**tiādito paṭṭhāyeva taṃ tassa santakanti dassetuṃ **‘‘taṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Sabbakāmasamiddhitāya vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ upaṭṭhapito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti **anāthapiṇḍiko,** tassa anāthapiṇḍikassa. Yadi jetavanaṃ, kathaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmoti āha **''anāthapiṇḍikenā''**tiādi. Pañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā āramanti ettha pabbajitāti **ārāmo,** tasmiṃ ārāme. Yadipi so bhūmibhāgo koṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkītāti taṃ ''jetavana''nti vattabbataṃ labhatīti vadanti. Ubhinnampi vā tattha pariccāgavisesakittanatthaṃ ubhayavacanaṃ, jetenapi hi bhūmibhāgavikkayena laddhadhanaṃ tattha dvārakoṭṭhakakaraṇavasena viniyuttaṃ. Sāvatthijetavanānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattā vuttaṃ **''na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitu''**nti.

Apākaṭāti sakko suyāmotiādinā anabhiññātā. Abhiññātānampi aññatarasaddo dissateva ekasadisāyattattāti dassetuṃ **''abhijānāti no''**tiādi vuttaṃ. **Ahunā** idāneva. **Sādhāraṇavacanaṃ** dibbataṃ antonītaṃ katvā. Devo eva **devatā** purisepi vattanato. Tenevāha **''imasmiṃ panatthe''**tiādi. Nanu ca rūpāvacarasattānaṃ purisindriyaṃ natthi, yena te purisāti vucceyyuṃ? Yadipi purisindriyaṃ natthi, purisasaṇṭhānassa pana purisavesassa ca vasena purisapuggalātveva vuccanti purisapakatibhāvato.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha **''khaye dissatī''**ti. Teneva hi **''nikkhanto paṭhamo yāmo''**ti upari vuttaṃ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **''sundare dissatī''**ti. **Ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo? **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena paricchadena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamaniyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti sabbāpi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe.

Kañcanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenāha **''chaviya''**nti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva ''suvaṇṇavaṇṇo''ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇanaṃ kittiyā ugghosananti **vaṇṇo,** thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthapīyatīti **vaṇṇo,** kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo,** kāraṇaṃ. Vaṇṇanaṃ dīgharassādivasena saṇṭhahananti **vaṇṇo,** saṇṭhānaṃ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti **vaṇṇo,** pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **vaṇṇo,** rūpāyatanaṃ. Evaṃ tena tena pavattinimittena vaṇṇasaddassa tasmiṃ tasmiṃ atthe pavatti veditabbā. **Iddhiṃ māpetvā**ti vatthālaṅkārakāyādīhi obhāsamuñcanādivasena dibbaṃ iddhānubhāvaṃ nimminitvā. **Kāmāvacarā anabhisaṅkhatenapi āgantuṃ sakkonti** oḷārikarūpattā. Tathā hi te kabaḷīkārabhakkhā. **Rūpāvacarā na sakkonti** tato sukhumatararūpattā. Tenāha **''tesaṃ hī''**tiādi. Tattha ''atisukhumo''ti mūlapaṭisandhirūpaṃ sandhāya vadati. **Na tena iriyāpathakappanaṃ hotī**ti etena brahmalokepi brahmāno yebhuyyena nimmitarūpeneva pavattantīti dasseti. Itarañhi ativiya sukhumaṃ rūpaṃ kevalaṃ cittuppādassa nissayādhiṭṭhānabhūtaṃ saṇṭhānavantaṃ hutvā tiṭṭhati.

Anavasesattaṃ sakalatā. **Yebhuyyatā** bahulabhāvo. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro. Sukhena hi avokiṇṇatā tattha adhippetā. **Anatirekatā** taṃparamatā visesābhāvo. **Kevalakappa**nti kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. **Saṅghabhedāyā**ti saṅghe vivādāya, vivāduppādāyāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā, etassa taṃ atthīti **kevalī,** sacchikatanirodho khīṇāsavo. Tenāha **''visaṃyogo attho''**ti.

Kappasaddo panāyaṃ saupasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ kappasaddamattaṃ dasseti, aññathā kappapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehī**ti vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappa**nti niccakālaṃ. **Paññattī**ti nāmaṃ. Nāmañhetaṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassū**ti kattarikāya cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappo**ti majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikappo. **Leso**ti apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsassa kenacipi kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharatīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha **''anavasesaṃ samantato''**ti. Īsaṃ asamattaṃ, kevalaṃ vā **kevalakappaṃ**. Bhagavato ābhāya anobhāsitameva hi padesaṃ devatā attano pabhāya obhāsenti. Na hi bhagavato pabhā kāyaci pabhāya abhibhuyyati, sūriyādīnampi pabhaṃ sā abhibhuyya tiṭṭhatīti.

Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetuattho hi kiriyāya kāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāra-guṇavisesādhigamanatthā idha upasaṅkamanakiriyāti ''annena vasati, vijjāya vasatī''tiādīsu viya hetuatthameva taṃ karaṇavacanaṃ yuttaṃ na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ ''yena vā kāraṇenā''tiādi. Bhagavato satatappavattaniratisaya-sāduvipulamatarasa-saddhammaphalatāya sāduphalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito. Sāduphalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahākāruṇikassa sāduphalatā gahitāti. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkantā. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vattabbataṃ labhati. Tenāha **''gatāti vuttaṃ hotī''**ti, upagatāti attho. **Upasaṅkamitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **''upasaṅkamanapariyosānadīpana''**nti. **Tato**ti yaṃ ṭhānaṃ pattā ''upasaṅkamī''ti vuttā, tato upagataṭṭhānato.

Gatinivattiatthato sāmaññato āsanampi ṭhānaggahaṇena gayhatīti vuttaṃ **''āsanakusalatāya ekamantaṃ tiṭṭhantī''**ti. Nisinnāpi hi gamanato nivattā nāma honti ṭhatvā nisīditabbattā, yathāvuttaṭṭhānādayopi āsaneneva saṅgahitāti. Atidūraaccāsannapaṭikkhepena nātidūranaccāsannaṃ nāma gahitaṃ. Taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvā**ti gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā.

Kāmaṃ ''katha''nti ayamākārapucchā, taraṇākāro idha pucchito. So pana taraṇākāro atthato kāraṇamevāti āha **''kathaṃ nūti kāraṇapucchā''**ti? **Pākaṭo** abhisambodhiyaṃ mahāpathavīkampanādianekacchariyapātubhāvādinā.

Marisanaṭṭhena pāpānaṃ rogādianatthānaṃ abhibhavanaṭṭhena **māriso,** dukkharahito. Tenāha **''niddukkhāti vuttaṃ hotī''**ti. Nirayapakkhe piyālapanavacanavasena upacāravacanañcetaṃ yathā ''devānaṃ piyā''ti. Tenevāha **''yadi eva''**ntiādi. **Saṅkunā saṅkū**ti matthakato samakoṭṭitena yāva hadayapadesā nibbijjhitvā otiṇṇena saṅkunā pādatalato samakoṭṭito saṅku nibbijjhitvā ārohanto **hadaye** hadayassa padese samāgaccheyya, atha nesaṃ saṅkūnaṃ samāgamasamakāle **naṃ** yathātikkantasaṅkukaraṇakālaṃ jāneyyāsi. Kiñci nimittaṃ upādāya kismiñci atthe pavattassa saddassa tannimittarahite pavatti ruḷhī nāma gamanakiriyārahite sāsanādimati paṭipiṇḍe yathā gosaddassa.

Oghamatarīti yesaṃ oghānaṃ taraṇaṃ pucchitaṃ, te gaṇanaparicchedato sarūpato ca dassetuṃ **''cattāro''**tiādi vuttaṃ. Kasmā panettha cattāro eva oghā vuttā, te ca kāmādayo evāti? Na codetabbametaṃ, yasmā dhammānaṃ sabhāvakiccavisesaññunā bhagavatā sabbaṃ ñeyyaṃ yāthāvato abhisambujjhitvā ettakāva oghā desitā, ime eva ca desitāti. Vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti oghā, ohananti heṭṭhā katvā hananti gāmenti, tathābhūtā satte adho gāmenti nāma. Ayañca attho ''sabbopi cesā''tiādinā parato aṭṭhakathāyameva āgamissati. Kāmanaṭṭhena **kāmo,** kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā **kāmogho**. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ **''rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti cā''**ti vuttaṃ. **Sumaṅgalavilāsinī**ādīsu (dī. ni. aṭṭha. 3.312) pana ''sassatadiṭṭhisahagatarāgo cā''ti vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhave. Bhavadiṭṭhivinimuttassa diṭṭhigatassa abhāvato. **''Dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo diṭṭhogho''**ti vuttaṃ, catusaccantogadhattā sabbassa ñeyyassa **''catūsu saccesu aññāṇaṃ avijjogho''**ti āha.

Idāni tesaṃ oghasaṅkhātānaṃ pāpadhammānaṃ uppattiṭṭhānaṃ dassetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ, pavattiṭṭhānaṃ pana kāmaguṇādayo dassitā eva. ''Pañcasu kāmaguṇesu chandarāgo kāmogho''ti ettha bhavoghaṃ ṭhapetvā sabbo lobho kāmoghoti yuttaṃ siyā. Sassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavadiṭṭhisampayuttattā bhavoghoti aṭṭhakathāsu vutto, bhavogho pana diṭṭhigatavippayuttesu eva uppajjatīti pāḷiyaṃ vutto. Tenevāha – **''bhavogho catūsu diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjatī''**ti. Tasmā diṭṭhisahagatalobhopi kāmoghoti yuttaṃ siyā.

Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānañhi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā, āsavā eva ca oghā. Kāmāsavaniddese ca kāmesūti kāmarāgadiṭṭhirāgādīnaṃ ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesūti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sāyaṃ taṇhā sabbāpi na kāmacchandādināmaṃ na labhatīti.

Yadi pana pañcakāmaguṇiko ca rāgo kāmoghoti vuttoti katvā brahmānaṃ vimānādīsu rāgassa diṭṭhirāgassa ca kāmoghabhāvo paṭisedhitabbo siyā, evaṃ sati kāmoghabhavoghavinimuttena nāma lobhena bhavitabbaṃ. So yadā diṭṭhigatavippayuttesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjogho oghavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi oghavippayuttatā vattabbā siyā ‘‘catūsupi diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatesu cittuppādesu uppanno moho siyā oghasampayutto siyā oghavippayutto’’ti. ‘‘Kāmogho aṭṭhasu lobhasahagatesu cittuppādesu uppajjatī’’ti, ‘‘kāmoghaṃ paṭicca diṭṭhogho avijjogho’’ti ca vacanato diṭṭhisahagato kāmogho na hotīti na sakkā vattuṃ. Tathā hettha ‘‘rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti ca bhavogho nāmāti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ sassatadiṭṭhisahagato rāgo’’ti.

Adhogamanaṭṭhenāti heṭṭhāpavattanaṭṭhena. Heṭṭhāpavattanañcettha na kevalaṃ apāyagamaniyabhāvena, atha kho saṃsāratarakāvarodhanenapīti dassetuṃ **‘‘uparibhavañcā’’**tiādi vuttaṃ. Kāmaṃ nibbānaṃ arūpibhāvā adesaṃ, na tassa ṭhānavasena uparigahaṇaṃ, sabbasaṅkhatavinissaṭattā pana sabbassapi bhavassa uparīti vattabbataṃ arahatīti katvā vuttaṃ **‘‘uparibhavaṃ nibbāna’’**nti. ‘‘Mahāudakogho’’tiādīsu rāsaṭṭho ogha-saddoti ‘‘mahā heso kilesarāsī’’ti vuttaṃ **sesesupī**ti bhavoghādīsupi.

Appatiṭṭhahantoti kilesādīnaṃ vasena asantiṭṭhanto, asaṃsīdantoti attho. **Anāyūhanto**ti abhisaṅkhārādivasena na āyūhanto majjhimaṃ paṭipadaṃ vilaṅghitvā nibbuyhanto. Tenāha – **‘‘avāyamanto’’**ti, micchāvāyāmavasena avāyamantoti adhippāyo. Gūḷhanti saṃvutaṃ. **Paṭicchanna**nti tasseva vevacanaṃ. Atthavasena vā saṃvuttaṃ **gūḷhaṃ,** saddavasenapi apākaṭaṃ **paṭicchannaṃ** antaradīpādike **ṭhātabbaṭṭhāne. Āyūhantā**ti hatthehi ca pādehi ca vāyamantā. **Etaṃ** atthajātaṃ, **etaṃ** vā vissajjanaṃ.

Idāni yenādhippāyena bhagavatā tathāgūḷhaṃ katvā pañho kathito, taṃ dassetuṃ **‘‘kiṃ panā**tiādi vuttaṃ. **Niggahamukhenā**ti veneyyānaṃ vinayaupāyabhūtaniggahavasena. Tenāha **ye paṇḍitamānino’’**tiādi. **Pavayha pavayhā**ti ophuṇitvā ophuṇitvā.

Soti devaputto **nihatamāno** ahosi yathāvissajjitassa atthassa ajānanto. **Yathā**ti aniyamavacanaṃ niyamaniddiṭṭhaṃ hoti, taṃsambandhañca kathanti pucchāvacananti tadubhayassa atthaṃ dassento **‘‘yathāhaṃ jānāmi, evaṃ me kathehī’’**ti āha.

Yadāsvāhanti yadā su ahaṃ, su-kāro nipātamattaṃ ‘‘yadidaṃ kathaṃ sū’’tiādīsu viya. **Sabbapadesū**ti ‘‘tadāssu saṃsīdāmī’’tiādīsu tīsupi padesu. **Ataranto**ti oghānaṃ atikkamanatthaṃ taraṇappayogaṃ akaronto. **Tatthevā**ti oghaniyaoghesu eva. **Osīdāmī**ti nimujjāmi oghehi ajjhotthaṭo homi. **Nibbuyhāmī**ti oghehi nibbūḷho homi. **Ṭhātuṃ asakkonto** asaṃsīdanto. **Ativattāmī**ti anupayogaṃ atikkamāmi, apanidhānavasena sammāpaṭipattiṃ virādhemīti attho. **Ṭhāne ca vāyāme cā**ti vakkhamānavibhāge patiṭṭhahane vāyāme ca **dosaṃ disvā**ti patiṭṭhānāyūhanesu saṃsīdananibbuyhanasaṅkhātaṃ taraṇassa vibandhanabhūtaṃ ādīnavaṃ disvāna. Idaṃ bhagavatā bodhimūle attanā pavattita-pubbabhāga-manasikāravasena vuttaṃ. **Atiṭṭhanto avāyamanto**ti patiṭṭhānāyūhanakaraṇakilesādīnaṃ parivajjanena asaṃsīdanto anibbuyhanto. **Devatāyapi paṭividdho** tadattho upanissayasampannatāya vimuttiparipācanīyadhammānaṃ paripakkattā. **Na pana pākaṭo** vipañcitaññūādīnaṃ, ugghaṭitaññūnaṃ pana yathā tassā devatāya, tathā pākaṭo evāti. **Satta dukā** idāni vuccamānarūpā **dassitā** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Kilesavasena santiṭṭhanto**ti lobhādīhi abhibhūtatāya saṃsāre patiṭṭhahanto sammā appaṭipajjanena tattheva saṃsīdati nāma. **Abhisaṅkhāravasenā**ti tatthevābhisaṅkhāracetanāya cetento sammāpaṭipattiyogyassa khaṇassa ativattanena nibbuyhati nāma.

Iminā nayena sesadukesupi attho veditabbo.

Ettha ca vaṭṭamūlakā kilesāti tesaṃ vasena saṃsāre avaṭṭhānaṃ taṃtaṃkammunā tattha tattha bhave abhinibbatti, kilesā pana tesaṃ paccayamattaṃ. Tattha tattha bhave aparāparaṃ nibbattento saṃsāre nibbuyhati nāmāti imassa atthassa dassanavasena **paṭhamaduko** vutto. Ime sattā saṃsāre paribbhamantā duvidhā taṇhācaritā diṭṭhicaritā cāti tesaṃ saṃsāranāyikabhūtānaṃ dhammānaṃ vasena santiṭṭhanaṃ, tadaññesaṃ pavattipaccayānaṃ vasena āyūhananti imassa atthassa dassanavasena **dutiyaduko** vutto. Saṃyojaniyesu dhammesu assādadassanasabhāvāya taṇhāya vasena visesato patiṭṭhānaṃ, amuttimagge muttimaggaparāmāsato tathā āyūhanampi diṭṭhiyā vasena hotīti dassetuṃ **tatiyaduko** vutto. **Catutthaduke** pana adhippāyo aṭṭhakathāya eva vibhāvito. Yasmā ‘‘sassato attā’’ti abhinivisanto arūparāgaṃ, asaññūpagaṃ vā avimokkhaṃyeva vimokkhoti gahetvā saṃsāre eva olīyati. Tenāha **‘‘olīyanābhinivesā hi bhavadiṭṭhī’’**ti. Yasmā pana kāmabhavādīsu yaṃ vā taṃ vā bhavaṃ patvā attā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇāti abhinivisanto bhavavippamokkhāvahāya sammāpaṭipattiyā appaṭipajjanena taṃ ativattati. Tena vuttaṃ **‘‘atidhāvanābhinivesā vibhavadiṭṭhī’’**ti.

Līnavasena santiṭṭhantoti kosajjādivasena saṃkocāpajjanena sammā appaṭipajjanto. **Uddhaccavasena āyūhanto**ti sammāsamādhino abhāvena vikkhepavasena **pañcamo duko** vutto. Yathā kāmasukhaṃ paviṭṭhassa samādhānaṃ natthi cittassa upakkiliṭṭhattā, evaṃ attaparitāpanamanuyuttassa kāyassa upakkiliṭṭhattā. Iti cittakāyaparikkilesakarā dve antā taṇhādiṭṭhinissayatāya saṃsīdananibbuyhananimittā vuttā **chaṭṭhaduke**. Pubbe sappadesatova saṃkilesadhammā ‘‘saṃsīdananimitta’’nti dassitāti idāni nippadesato dassanavasena, pubbe ca sādhāraṇato abhisaṅkhāradhammā ‘‘nibbuyhananimitta’’nti dassitāti idāni puññāneñjābhisaṅkhāre eva ‘‘āyūhananimitta’’nti dassanavasena **sattamaduko** vutto. Evañhi duggatisugatūpapattivasena saṃsīdananibbuyhanāni vibhajja dassitāni hontīti. Tenevāha **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādi. Adhobhāgaṃ duggatiṃ gamentīti **adhobhāgaṅgamanīyā** anunāsikalopaṃ akatvā. Tathā uparibhāgaṃ gamentīti **uparibhāgaṅgamanīyā**.

Ettha ca oghataraṇaṃ pucchitena bhagavatā **‘‘appatiṭṭhaṃ anāyūha’’**nti tassa pahānaṅgameva dassitaṃ, na sampayogaṅganti? Na evaṃ daṭṭhabbaṃ, yāvatā yena patiṭṭhānaṃ hoti, yena ca āyūhanaṃ, tadubhayapaṭikkhepamukhena tappaṭipakkhadhammadassanametanti. Na hesa a-kāro kevalaṃ paṭisedhe, atha kho paṭipakkhe ‘‘akusalā dhammā, ahito, adhammo’’tiādīsu viya, tasmā **appatiṭṭhaṃ anāyūha**nti patiṭṭhānāyūhanānaṃ paṭipakkhavasena pavattamāno tathāpavattihetūvāti ayamettha attho. **Kho**ti ca avadhāraṇatthe nipāto ‘‘assosi kho’’tiādīsu (pārā. 1) viya. Tena appatiṭṭhānassa ekaṃsikataṃ dasseti. Soyaṃ kho-saddo ‘‘anāyūha’’nti etthāpi ānetvā vattabbo. Anāyūhanampi hi ekaṃsikamevāti tassa paṭipakkho saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi oghataraṇaṃ hoti, na aññathā. Evamayaṃ yathānusandhidesanā katā, devatā ca sahavipassanaṃ maggaṃ paṭivijjhīti paṭhamaphale patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **‘‘imaṃ pañhavissajjana’’**ntiādi.

‘‘Cirassā’’ti iminā samānatthaṃ padantarametanti āha **‘‘cirassa kālassā’’**ti yathā ‘‘mamaṃ vā, bhikkhave’’ti (dī. ni. 1.5-6) ettha ‘‘mamā’’ti iminā samānatthaṃ padantaraṃ mamanti. **Na diṭṭhapubbā**ti adassāvī. Adassāvitā ca disvā kattabbakiccassa asiddhatāya veditabbā. Aññathā kā nāma sā devatā, yā bhagavantaṃ na diṭṭhavatī? Tenāha **‘‘kiṃ panimāyā’’**tiādi. **Dassanaṃ upādāya evaṃ vattuṃ vattatī**ti yadā kadāci kañci piyajātikaṃ disvā taṃ dassanaṃ upādāya ‘‘cirena vata mayaṃ āyasmantaṃ passāmā’’ti adiṭṭhapubbaṃ diṭṭhapubbaṃ vā evaṃ vattuṃ yujjati, ayaṃ loke niruḷhe samudācāroti dasseti. Brahmaṃ vā vuccati ariyamaggo, tassa aṇanato jānanato paṭivijjhanato **brāhmaṇo**. **Kilesanibbānenā**ti kilesānaṃ accantasamucchedasaṅkhātena nibbānena **nibbutaṃ** sammadeva vūpasanta-sabbakilesadaratha-pariḷāhaṃ. **Āsattavisattādīhī**ti **ādi**-saddena visatādiākāre saṅgaṇhāti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Visatāti visattikā, visaṭāti visattikā, visālāti visattikā, visakkatīti visattikā, visaṃvādikāti visattikā, visaṃ haratīti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogoti

visattikā, visālā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattikā’’ti (mahāni. 3).

Tattha **visatā**ti vitthatā rūpādīsu tebhūmakadhammesu abhibyāpanavasena **visaṭā**ti purimavacanameva ta-kārassa ṭa-kāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālā**ti vipulā. **Visakkatī**ti parisakkati, sahati vā. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāḷiyamānopi sahatīti. Osakkanaṃ vipphandanaṃ vā **‘‘visakkana’’**ntipi vadanti. Aniccādiṃ niccādito. Gaṇhātīti **visaṃvādikā** hoti. **Visaṃ haratī**ti tathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ passantī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṃkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati, vahatīti attho. Dukkhanibbattakakammassa hetubhāvato **visamūlā**. Visaṃ vā dukkhābhibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visamūlā**. Dukkhasamudayattā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti **visaparibhogo**ti vuttā, sabbattha niruttivasena padasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna ‘‘visālā vā panā’’tiādi vuttanti evamettha visattikāpadassa attho veditabbo. **Tiṇṇaṃ** paṭhamadutiyamaggehi. **Nittiṇṇaṃ** tatiyamaggena. **Uttiṇṇaṃ** catutthamaggena.

Samanuññoti sammadeva katānuñño. Tenāha **‘‘ekajjhāsayo ahosī’’**ti. **Antaradhāyī**ti adassanaṃ agamāsi. Yathā pana antaradhāyi, taṃ dassetuṃ **‘‘abhisaṅkhatakāya’’**ntiādi vuttaṃ. **Mālehī**ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, ‘‘mālāhī’’ti keci paṭhanti, ‘‘malyehī’’ti vattabbe ya-kāralopaṃ katvā niddeso. Ayaṃ tāva aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā pana atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānappayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sukarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suttadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamaṃ niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** tāva desanānidānaṃ, taṃ sādhāraṇaṃ asādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha sādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ abbhantarasamuṭṭhānaṃ** nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘sattesu ca kāruññataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī’’tiādi (ma. ni. 1.283; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9). Ettha ca hetuavatthāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṃ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ dasabalañāṇādīni ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāvena vattabbāni. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ tesaṃ desetabbappakāraṃ sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. **Bāhiraṃ** pana **sādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ** dasasahassamahābrahmaparivāra-sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi. Asādhāraṇampi abbhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaraṃ** yāya mahākaruṇāya yena ca desanāñāṇena idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ **bāhiraṃ** pana tassā devatāya pucchā, pucchāvasiko hesa suttanikkhepo. Tayidaṃ pāḷiyaṃ āgatameva.

Payojanampi sādhāraṇāsādhāraṇato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ** anukkamena yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha ‘‘etadatthā kathā, etadatthā mantanā’’tiādi (pari. 366). **Asādhāraṇaṃ** pana tassā devatāya dassanamaggasamadhigamo, ubhayampetaṃ bāhirameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisaṅkhātaṃ payojanaṃ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā mahākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi siyā.

Apica tassā devatāya oghataraṇākārassa yāthāvato anavabodho imissā desanāya samuṭṭhānaṃ, tadavabodho payojanaṃ. So hi imāya desanāya bhagavantaṃ payojeti tannipphādanaparāyaṃ desanāti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā devatāya tadaññesañca vineyyānaṃ patiṭṭhānāyūhanavissajjanañcettha payojanaṃ. Tathā saṃsāracakkanivatti-saddhammacakkappavattisassatādimicchācāra-nirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasamāropanaṃ apāyadvārapidahanaṃ saggamokkhadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamanaṃ anusayasamugghātanaṃ ‘‘mutto mocessāmī’’ti purimapaṭiññāavisaṃvādanaṃ tappaṭipakkhamāramanorathavisaṃvādanaṃ titthiyasamayanimmathanaṃ buddhadhammapatiṭṭhāpananti evamādīnipi payojanāni idha veditabbāni.

Yathā devatā oghataraṇe saṃsayapakkhandā, tādisā aññe ca saṅkhātadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā asaddhammassavana-dhāraṇa-paricaya-manasikāravipallatthabuddhikā saddhammassavana-dhāraṇa-paricayavimukhā ca bhavavimokkhesino vineyyā imissā desanāya **bhājanaṃ**.

Piṇḍatthā pana ‘‘appatiṭṭhaṃ anāyūha’’nti padadvaye catusaccakammaṭṭhānānuyogavasena yonisomanasikārabahulīkāro kusalamūlasamāyogo olīyanātidhāvanāvissajjanaṃ upāyavinibandhavidhamanaṃ micchābhinivesadūrībhāvo taṇhāvijjāvisodhanaṃ vaṭṭattayavicchedanupāyo āsavogha-yoga-ganthāgati-taṇhuppādupādānaviyogo cetokhilavivecanaṃ abhinandananivāraṇaṃ saṃsaggātikkamo vivādamūlapariccāgo akusalakammapathaviddhaṃsanaṃ micchattātivattanaṃ anusayamūlacchedo. Sabbakilesa-darathapariḷāha-sārambhapaṭippassambhanaṃ dassanasavananiddeso vijjūpamavajirūpamadhammāpadeso apacayagāmidhammavibhāvanā pahānattayadīpanā sikkhattayānuyogo samathavipassanānuṭṭhānaṃ bhāvanāsacchikiriyāsiddhi sīlakkhandhādipārisuddhīti evamādayo veditabbā.

Tattha yesaṃ kilesādīnaṃ vasena patiṭṭhāti saṃsīdati, yesañca abhisaṅkhārādīnaṃ vasena āyūhati nibbuyhati, ubhayametaṃ samudayasaccaṃ, tappabhāvitā tadubhayanissitā ca khandhā dukkhasaccaṃ, tadubhayamattho, ‘‘appatiṭṭhaṃ anāyūha’’nti adhippetassa atthassa paṭicchannaṃ katvā desanā upāyo mānaniggaṇhanavasena tassā devatāya saccābhisamayakāraṇabhāvato patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepopadesena caturoghanirattharaṇatthikehi antadvayarahitā majjhimā paṭipatti paṭipajjitabbāti ayamettha bhagavato āṇattīti ayaṃ **desanāhāro**.

Parasaṃsayapakkhandanatāya ñātukāmatāya ca **kathaṃ nū**ti pucchāvasena vuttaṃ? Abhimukhabhāvato ekapuggalabhāvato ca ‘‘tva’’nti vuttaṃ. Paramukkaṃsagatassa garubhāvassa anaññayogyassa saddhammadhurassa paridīpanato sādhūti marisasīlādiguṇatāya **‘‘mārisā’’**ti vuttaṃ. Avahananato rāsibhāvato ca **‘‘ogha’’**nti vuttaṃ. Ñātuṃ icchitassa atthassa katattā pariyosāpitattā **‘‘itī’’**ti vuttaṃ. Saṃsīdanalakkhaṇassa patiṭṭhānassa akātabbato sabbaso ca akatattā. **‘‘Appatiṭṭha’’**nti vuttaṃ. Tayidaṃ akaraṇaṃ ekaṃsikanti **kho**ti avadhāraṇavasena vuttaṃ. Tassa ca appatiṭṭhānassa sasantatigatattā ‘‘tva’’nti ca pucchitattā **‘‘aha’’**nti vuttaṃ. Devatāya sambodhanato piyālapanato ca, **‘‘āvuso’’**ti vuttaṃ. Nibbuyhanalakkhaṇassa āyūhanassa akātabbato sabbaso ca akatattā **anāyūha**nti vuttaṃ. Tiṇṇākārassa oghānaṃ anicchitabhāvato eva tattha saṃsayassa anapagatattā oghataraṇassa ca avisesattā **‘‘yathā kathaṃ panā’’**ti vuttaṃ. Tathā saṃsīdanalakkhaṇaṃ patiṭṭhānaṃ saṃsāre ca saṇṭhānanti anatthantarattā abhinnakālikaṃ. Tathā nibbuyhanalakkhaṇaṃ āyūhanaṃ sammāpaṭipattiyā ativattananti anatthantarattā abhinnakālikanti vuttaṃ **‘‘yadā svāhaṃ…pe… tadāssu nibbuyhāmī’’**ti. Tadubhayassa paṭipakkhabhāvato paṭibāhanato ca oghātiṇṇāti vuttaṃ **‘‘evaṃ khvāhaṃ…pe… oghamatari’’**nti.

Ekabuddhantarantarikattā sudūrakālikatāya **‘‘cirassa’’**nti vuttaṃ. Antarā adiṭṭhapubbatāya vimhayanīyatāya ca **‘‘vatā’’**ti vuttaṃ. Tadā upalabbhamānatāya attapaccakkhatāya ca **‘‘passāmī’’**ti vuttaṃ. Bāhitapāpato brahmassa ca ariyamaggassa aṇanato paṭivijjhanato **‘‘brāhmaṇa’’**nti vuttaṃ. Kilesasantāpavūpasamanato dukkhasantāpavūpasamanato ca sabbaso nibbutattā **‘‘parinibbuta’’**nti vuttaṃ. Taraṇapayogassa nibbattitattā upari taritabbābhāvato ca **‘‘tiṇṇa’’**nti vuttaṃ. Ñāṇacakkhunā oloketabbato lujjanato palujjanato ca ‘‘loke’’ti vuttaṃ. Visayesu sañjanato jātabhāvato **‘‘visattika’’**nti vuttaṃ. Ñāṇassa paccakkhabhāvato nigamanato ca **‘‘ida’’**nti vuttaṃ. Bhāsitattā parisamattattā ca

‘‘avocā’’ti vuttaṃ. Paṭhamaṃ gahitattā paccāmasanato ca ‘‘sā devatā’’ti vuttaṃ. Paṭikkhepassa abhāvato atthassa anumoditabbato **‘‘samanuñño’’**ti vuttaṃ. Vineyyānaṃ sāsanato paramatthasampattito ca **‘‘satthā’’**ti vuttaṃ. Cakkhupathātikkamena tirobhāvūpagamanato **‘‘antaradhāyī’’**ti vuttanti ayaṃ anupadavicayato **vicayahāro**.

Appatiṭṭhānānāyūhanehi oghataraṇaṃ yujjati kilesābhisaṅkhāravijahanena pārasampattisamijjhanato. Sabbakilesa-taṇhādiṭṭhi-taṇhāyatana-sassatādivasena santiṭṭhato saṃsāre saṃsīdanaṃ hotīti yujjati kāraṇassa suppatiṭṭhitabhāvato. Abhisaṅkharaṇakicce kilesābhisaṅkhāre vijjamāne sabbadiṭṭhābhinivesa-atidhāvanābhinivesādīnaṃ vasena āyūhantassa saṃsāramahoghena nibbuyhanaṃ hotīti yujjati sammāpaṭipattiyā ativattanato. Brahmassa ariyamaggassa aṇanato paṭivijjhanato brāhmaṇabhāvo yujjjati bāhitapāpattā. Sammadeva santadhammasamadhigamato parinibbutabhāvo yujjati sabbaso savāsanapahīnakilesattā. Tathā ca visattikāya tiṇṇabhāvo yujjati yathā yāya lesopi na dissati, evaṃ aggamaggena tassā samucchinnattāti ayaṃ **yuttihāro**.

Kilesavaṭṭavasena patiṭṭhānaṃ visesato kammavaṭṭassa padaṭṭhānaṃ. Abhisaṅkhāravasena āyūhanañca vipākavaṭṭassa padaṭṭhānaṃ. Appatiṭṭhānānāyūhanāni oghataraṇassa padaṭṭhānaṃ, oghataraṇaṃ anupādisesanibbānassa. Taṇhāvasena patiṭṭhānassa assādānupassitā padaṭṭhānaṃ. Tenāha bhagavā – ‘‘saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 2.52, 56).

Khandhāvijjā-phassa-saññā-vitakkāyonisomanasikāra-pāpamittaparatoghosā diṭṭhivasena patiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Yathāha – **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.124) ‘‘khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi diṭṭhiṭṭhāna’’ntiādi. Taṇhādiṭṭhābhinandanaavasesakilesābhisaṅkhāravasena āyūhanassa padaṭṭhānaṃ. Iminā nayena yathārahaṃ taṇhādiṭṭhādivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ padaṭṭhānabhāvo vattabbo. Sesamettha pāḷito eva suniddhāriyaṃ. Ayaṃ **padaṭṭhānahāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepena vissajjentena niyyānāvahā sammāpaṭipatti gahitā ekantato oghanittharaṇūpāyabhāvato. Taggahaṇena ca sabbepi sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā gahitā honti niyyānalakkhaṇena ekalakkhaṇattāti ayaṃ **lakkhaṇahāro**.

Nidānamassā devatāya oghataraṇākārassa yāthāvato anavabodhoti vuttovāyamattho. Aññepi ye imaṃ desanaṃ nissāya oghataraṇūpāyaṃ paṭivijjhanti, tepi imissā desanāya nidānanti daṭṭhabbā. ‘‘Kathaṃ nu kho imaṃ desanaṃ nissāya sammadeva paṭivijjhantā catubbidhampi oghaṃ tarantā sakalasaṃsāramahoghato nitthareyyuṃ, pare ca tattha patiṭṭhapeyyu’’nti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ,** taṃ ‘‘eva’’ntiādinidānapadānaṃ ‘‘katha’’ntiādipāḷipadānañca aṭṭhakathāya tassā līnatthavaṇṇanāya ca vuttanayānusārena sukarattā ativitthārabhayena na vitthārayimha.

Pada-padattha-desanā-nikkhepa-suttasandhi-vasena pañcavidhā **sandhi**. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi**. Tathā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi,** yo ‘‘kiriyākārakasambandho’’ti vutto. Nānānusandhikassa taṃtaṃanusandhīti sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho **desanāsandhi,** yā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘pucchānusandhi ajjhāsayānusandhi yathānusandhī’’ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. **Nikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **papañcasūdanīṭīkāyaṃ** vuttanayena gahetabbaṃ. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavasena veditabbā.

‘‘Kasmā panettha oghataraṇasuttameva paṭhamaṃ nikkhitta’’nti nāyamanuyogo katthaci na pavattati? Apica ‘‘appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatari’’nti patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepavasena antadvayavivajjanamukhena vā majjhimāya paṭipadāya vibhāvanato sabbapaṭhamamidaṃ suttaṃ idha nikkhittaṃ. Antadvayaṃ anupagamma majjhimāya paṭipattiyā saṅkāsanaparañhi buddhānaṃ sāsananti.

Yaṃ pana ekissā desanāya desanantarena saddhiṃ saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi. Sā idha evaṃ veditabbā –

‘‘Appatiṭṭhaṃ…pe… anāyūhaṃ oghamatari’’nti ayaṃ desanā –

‘‘Sabbadā sīlasampanno, paññavā susamāhito;
Āraddhavīriyo pahitatto, oghaṃ tarati duttaraṃ.

‘‘Virato kāmasaññāya, rūpasaṃyojanātigo;
Nandīrāgaparikkhīṇo, so gambhīre na sīdati; (Saṃ. ni. 1.96);
Saddhāya tarati oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 186);

‘‘Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañcasaṅgātigo bhikkhu, oghatiṇṇoti vuccati. (saṃ. ni. 1.5; dha. pa. 370);

‘‘Tasmā jantu sadā sato, kāmāni parivajjaye;
Te pahāya tare oghaṃ, nāvaṃ sitvāva pāragū. (su. ni. 777; mahāni. 6; netti. 5);

‘‘Ekāyanaṃ jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca taranti ogha’’nti. (saṃ. ni. 5.384, 409; mahāni. 191; cūḷani. pārāyanānugītigāthāniddesa 107; paṭhamavagga 121; netti. 170) –

Evamādīhi desanāhi saṃsandatīti ayaṃ **catubyūho hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha saṃkilesavasena patiṭṭhānaṃ āyūhanañca. Tena ayonisomanasikāro dīpito, santakilesavasena anāyūhanena yonisomanasikāro. Tattha ayonisomanasikaroto taṇhāvijjā pavaḍḍhati. Tesu taṇhāgahaṇena ca taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Avijjāgahaṇena avijjāmūlakaṃ sabbaṃ bhavacakkaṃ āvattati. Yonisomanasikāraggahaṇena ca yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti catubbidhañca sampatticakkaṃ. Patiṭṭhānāyūhanapaṭikkhepena pana sammāpaṭipatti dīpitā, sā ca saṅkhepato sīlādisaṅgahā. Tattha sīlaggahaṇena ekādasa sīlānisaṃsā āvattanti, samādhiggahaṇena pañcaṅgiko sammāsamādhi pañcaññāṇiko sammāsamādhi samādhiparikkhārā ca āvattanti. Paññāgahaṇena paññā ca sammādiṭṭhīti sammādiṭṭhisudassanā sabbepi ariyamaggadhammā āvattantīti ayaṃ **āvatto hāro**.

Patiṭṭhānaṃ kilesādivasena sattavidhaṃ. Āyūhanaṃ abhisaṅkhārādivasena sattavidhaṃ. Tathā tappaṭipakkhato appatiṭṭhānaṃ anāyūhanañca. Ayamettha dhammavibhatti. Padaṭṭhānabhūmivibhattiyo pana heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbā. Ayaṃ **vibhattihāro**.

Pubbabhāgappaṭipadaṃ sammadeva sampādetvā samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ katvā bhāvanaṃ ussakkento kilesādīnaṃ dūrīkaraṇato tesaṃ vasena asaṃsīdanto anibbuyhanto appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghaṃ tarati. Kilesādīnaṃ vasena pana saṃsīdanto nibbuyhanto saṃsāre patiṭṭhānato āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā āyūhanato oghaṃ na taratīti ayaṃ **parivatto hāro**.

Appatiṭṭhaṃ asantiṭṭhanto asaṃsīdanto anibbisaṃ anavinibbisanti pariyāyavacanaṃ, anāyūhaṃ anibbuyhanto acetento apakappentoti pariyāyavacanaṃ, oghaṃ kilesasamuddanti pariyāyavacanaṃ, atari atikkami accavāyīti pariyāyavacanaṃ. Iminā nayena sesapadesupi pariyāyavacanaṃ veditabbanti ayaṃ **vevacano hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhaṃ āyūhanti kilesānaṃ kiccakaraṇapaññatti. Pariyuṭṭhānānaṃ vibhāvanapaññatti. Abhisaṅkhārānaṃ viruhanapaññatti. Taṇhāya assādapaññatti. Diṭṭhiyā parinipphandanapaññatti. Bhavadiṭṭhiyā bhavābhinivesapaññatti. Vibhavadiṭṭhiyā vipallāsapaññatti. Kāmasukhānuyogassa kāmesu anugijjhanapaññatti. Attakilamathānuyogassa attaparitāpanapaññatti. Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti pana abhiññeyyadhammānaṃ abhiññāpaññatti. Pariññeyyadhammānaṃ pariññāpaññatti. Oghamatarinti pahātabbadhammānaṃ pahānapaññatti. Maggassa bhāvanāpaññatti. Nirodhassa sacchikiriyāpaññattīti ayaṃ **paññattihāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhānāyūhanaggahaṇena oghaggahaṇena ca samudayasaccaṃ gahitaṃ. Appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ atarinti pana padattayena maggasaccaṃ gahitaṃ, hetugahaṇena ca hetumato gahaṇaṃ siddhamevāti dukkhanirodhasaccāni atthato gahitānevāti ayaṃ saccehi otaraṇā. Tattha ye lokiyā pañcakkhandhā, yesaṃ vasena patiṭṭhānāyūhanasiddhi. Ye lokuttarā cattāro khandhā, yesaṃ vasena oghataraṇasiddhi. Ayaṃ khandhamukhena otaraṇā. Ye eva pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo, te cattāro khandhā dvāyatanāni dve dhātuyoti ayaṃ āyatanamukhena dhātumukhena ca otaraṇā. Tathā appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhānāyūhanaggahaṇena kilesābhisaṅkhārādīnaṃ gahaṇaṃ. Kilesābhisaṅkhārādayo oghā ca saṅkhārakkhandhā dhammāyatanaṃ dhammadhātu ca, appatiṭṭhānānāyūhanaggahaṇena oghataraṇavacanena ca saha vipassanāya maggo kathito. Evañca saṅkhārakkhandho dhammāyatanaṃ dhammadhātu ca gahitāti evampi khandhamukhena āyatanamukhena dhātumukhena otaraṇā. Vipassanā ce aniccānupassanā, animittamukhena vimokkhamukhaṃ, dukkhānupassanā ce, appaṇihitavimokkhamukhaṃ, anattānupassanā ce, suññatavimokkhamukhanti evaṃ vimokkhamukhena otaraṇaṃ. Magge sekkhā sīlakkhandhādayo dhammāyatanadhammadhātū anāsavā ca evampi kho khandhādimukhena otaraṇāti ayaṃ **otaraṇo hāro**.

Appatiṭṭhanti ārambho. **Anāyūha**nti padasuddhi, no ārambhasuddhi, tathā **ogha**nti. **Atari**nti pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti ayaṃ **sodhano hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ taṇhādiṭṭhiādivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ sādhāraṇato paṭikkhepacodanāti katvā **oghamatari**nti taṃ vikappetvā visesavacanaṃ. Oghataraṇañhi cattāro ariyamaggā. Tattha paṭhamadutiyamaggā avisesena diṭṭhoghataraṇaṃ, tatiyamaggo kāmoghataraṇaṃ, aggamaggo sesoghataraṇanti ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**.

Kilesavasena patiṭṭhānassa ayonisomanasikāro hetu. Abhisaṅkhāravasena āyūhanassa kilesā hetū. Appatiṭṭhānānāyūhanānaṃ pana yathākkamaṃ yonisomanasikārapahānāni hetū. Saṃyojaniyesu dhammesu assādānupassanā taṇhāvasena yathārahaṃ tassa hetū. Tenāha bhagavā – ‘‘saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti. Khandhāvijjāphassasaññāvitakkāyonisomanasikārapāpamittaparatoghosā diṭṭhivasena patiṭṭhānassa hetū. Tenāha – **paṭisambhidāmagge** ‘‘khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi diṭṭhiṭṭhāna’’ntiādi. Taṇhābhinandanā avasesakilesābhisaṅkhāravasena āyūhanassa hetū. Iminā nayena yathārahaṃ taṇhādiṭṭhivasena patiṭṭhānāyūhanānaṃ hetuvibhāgo niddhāretabbo, tabbipariyāyena appatiṭṭhānānāyūhanānaṃ. Kilesuppādane hi sammadeva ādīnavadassanaṃ appatiṭṭhānassa hetū, abhisaṅkharaṇe ādīnavadassanaṃ anāyūhanassa hetū, vipassanāya ussukkāpanaṃ oghataraṇassa hetūti ayaṃ **parikkhāro hāro**.

Yathāvuttavibhāgehi patiṭṭhānāyūhanehi catubbidhassapi oghassa parisuddhi. Appatiṭṭhānānāyūhanehi pana sotānaṃ saṃvaro sabbaso pidhānañcāti catubbidhassapi oghassa visesato pidhānaṃ appavattikaraṇaṃ. Ariyamaggassa bhāvanāya hi kilesavasena patiṭṭhānaṃ abhisaṅkhāravasena āyūhanaṃ upacchinnaṃ, tassa sabbepi oghā tiṇṇā sammatiṇṇā pahīnā hontīti ayaṃ **samāropano hāro**.

Appatiṭṭhaṃ anāyūhanti ettha patiṭṭhāgahaṇena taṇhāvijjā gahitā. Tāsaṃ hi vasena satto tattha tattha bhave patiṭṭhāti. Āyūhanaggahaṇena tappaccayā abhisaṅkhāradhammā gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpadhammā. Tesaṃ yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca paṭipakkhā, te ‘‘appatiṭṭhaṃ anāyūhaṃ oghamatari’’nti padehi pakāsitā honti, tesu samathassa cetovimutti phalaṃ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi sā ‘‘rāgavirāgā avijjāvirāgā’’ti visesetvā vuccati. Tattha taṇhāvijjā abhisaṅkhāro ca samudayasaccaṃ, tesaṃ adhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā oghataraṇapariyāyena vuttā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyā-sāṭheyyamānātimāna-madappamāda-pāpicchatā-pāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo. Avijjāgahaṇena viparītamanasikāra-kodhūpanāha-makkhapaḷāsa-issāmacchariya-sārambha- dovacassatā-bhavadiṭṭhiādivasena akusalapakkho netabbo. Vuttavipariyāyena amāyāasāṭheyyādiaviparītamanasikārādivasena. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyānaṃ vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādīnañca vasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **nandiyāvattassa nayassa bhūmi**.

Tathā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato ‘‘appatiṭṭha’’ntiādivacanehi ca tīṇi akusalamūlāni tīṇi kusalamūlāni ca siddhāni eva honti. Idhāpi lobho sabbāni sāsavakusalamūlāni āyūhanadhammā ca samudayasaccaṃ, tannibbattā tesaṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā yojetabbā. Phalaṃ panettha vimokkhattayavasena niddhāretabbaṃ, tīhi akusalamūlehi tividhaduccarita-saṃkilesamalavisamaakusalasaññā-vitakkādivasena akusalapakkho netabbo, tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucarita-samakusalasaññā-vitakka-samādhi-vimokkhamukhādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**.

Tathā vuttanayena gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena asubhe ‘‘subha’’nti, dukkhe ‘‘sukha’’nti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṃ vasena ‘‘anicce nicca’’nti anattani ‘‘attā’’ti vipallāsā veditabbā. Tesaṃ paṭipakkhato ‘‘appatiṭṭha’’ntiādivacanehi ca laddhehi satівīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti.

Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesu paṭhamo asubhe ‘‘subha’’nti vipariyesaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutiyo asukhe ‘‘sukha’’nti vipariyesaggāhī ‘‘uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’tiādinā vuttena vīriyasaṃvarabhūtena vīriyabalena paṭipakkhaṃ vinodento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ viddhaṃsetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce ‘‘nicca’’nti ayāthāvaggāhī samathabalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ taṅkhaṇikabhāvaṃ sallakkhento bhāvanābalena taṃ vipallāsaṃ samugghātetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Catuttho santati-samūha-kiccārammaṇa-ghanavañcitatāya phassādidhammapuñjamatte anattani ‘‘attā’’ti micchābhinivesī catukoṭikasuññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhaṃsetvā sāmaññaphalaṃ sacchikaroti. Subhasaññāsukhasaññādīhi catūhi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmaññaphalāni, catūhi cettha vipallāsehi caturāsavoghayoga-kāyagantha-agati-taṇhuppādupādāna-sattaviññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo, tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhāna-vihārādhiṭṭhāna-sukhabhāgiyadhamma-appamaññāsammappadhāniddhipādādivasena vodānapakkho netabboti ayaṃ **sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi**.

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṃ disābhūtadhammālocanaṃ **disālocanaṃ,** tesaṃ samānayanaṃ **aṅkuso**ti pañcapi nayā idha niyuttāti veditabbā. Idañca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne nibbedhasekkhabhāgiyaṃ byatirekamukhena patiṭṭhānāyūhanāni gahitānīti saṃkilesanibbedhasekkhabhāgiyaṃ cāti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhavīsatividhe pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṃ sattādhiṭṭhānaṃ ñāṇañeyyaṃ dassanabhāvanaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalaṃ anuññātanti veditabbaṃ.

Oghataraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nimokkhasuttavaṇṇanā

2. **Paṭhamamāgata**nti saṃvaṇṇanāvasena paṭhamasuttādīsu paṭhamaṃ āgatapadaṃ. **Uttānattha**nti pākaṭatthaṃ. Apubbaṃyeva hi duviññeyyatthañca padaṃ saṃvaṇṇetabbaṃ. **No**ti pucchāyaṃ **nu**-saddena samānattho nipātoti āha **''jānāsi noti jānāsi nū''**ti. Vaṭṭato nimuccanti tena sattāti **nimokkho,** maggo. So ca pamuccanti tenāti **pamokkho,** pamuccanante pana adhigantabbattāphalaṃ ''pamokkho''ti vuttaṃ, yathā arahattaṃ ''rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo''ti vuttaṃ. **Te**ti sattā. **Viviccatī**ti visuṃ asammisso hoti, vigacchatīti attho. Viviccati dukkhaṃ etasmāti **viveko**. Dutiyavikappe pana sakalavaṭṭadukkhato sattā nimuccanti ettha pamuccanti viviccanti cāti **nimokkho pamokkho viveko,** nibbānanti attho veditabbo. **Etthā**ti ca nimittatthe bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Avadhāraṇattho **kho**-kāro ''assosi kho''tiādīsu viya.

Nandīmūlako bhavo **nandībhavo** purimapade uttarapadalopena ''sākabhakkho patthavo sākapatthavo''ti yathā. Paṭhamaṃ kammavaṭṭapadhānaṃ atthaṃ vatvā puna kilesakammānaṃ vasena ubhayappadhānaṃ atthaṃ vadanto **''nandiyā cā''**tiādimāha. **Purimanaye**ti nandīmūlako kammabhavo nandībhavoti etasmiṃ pakkhe. **Nandībhavenā**ti nandībhavapadena. **Tividhakammābhisaṅkhāravasenā**ti puññābhisaṅkhārādivasena kāyasaṅkhārādivasena ca tippakārassa kammābhisaṅkhārassa vasena. **Saṅkhārakkhandho gahito** cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhassa. **Saññāviññāṇehī**ti ''saññāviññāṇasaṅkhayā''ti evaṃ vuttasaññāviññāṇapadehi. **Taṃsampayuttā cā**ti tena yathāvuttasaṅkhārakkhandhena samaṃ yuttā eva. **Dve khandhā**ti saññāviññāṇakkhandhā.

Nanu ettha vedanākkhandho na gahitoti? No na gahitoti dassento **''tehi panā''**tiādimāha. **Tīhi khandhehī**ti saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhehi. **Gahitāva** avinābhāvato. Na hi vedanārahito koci cittuppādo atthi. **Anupādiṇṇakāna**nti kusalākusalānaṃ. Na hettha kiriyākhandhānaṃ appavatti adhippetā. **Appavattivasenā**ti anuppattidhammatāpattivasena. Nibbattanavasena kammakilesehi upādīyatīti **upādi,** pañcakkhandhā. Upādino seso **upādiseso,** saha upādisesenāti **saupādisesaṃ**. **Nibbānaṃ kathitaṃ** sakalakammakilesavūpasamatthassa jotitattā. Heṭṭhā dvīhi padehi anupādiṇṇakakkhandhā gahitāti ''vedanāna''nti ettha upādiṇṇakaggahaṇaṃ yuttanti āha **''upādiṇṇakavedanāna''**nti. **Nirodhenā**ti tappaṭibaddhachandarāganirodhavasena nirujjhanena. **Upasamenā**ti accantūpasamena appavattanena. Evañca katvā ca-saddaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Tesa**nti tassā vedanāya taṃsampayuttānañca tiṇṇaṃ khandhānaṃ. **Vatthārammaṇavasenā**ti vatthubhūtānaṃ channaṃ ārammaṇabhūtānañca sabbesampi upādiṇṇakarūpadhammānaṃ vasena.

Kasmā pana heṭṭhā cattāro arūpakkhandhāyeva vuttā, rūpakkhandho na gahitoti? Visesabhāvato. Saupādisesanibbānappattiyañhi upādiṇṇakarūpadhammānaṃ viya anupādiṇṇakarūpadhammānaṃ appavattiyeva natthi. **Dutiyanaye**ti nandiyā ca bhavassa cāti etamhi pakkhe. Nandiggahaṇena saṅkhārakkhandho gahito taṃsahacaraṇato. **Upapattibhavasaṅkhāto rūpakkhandho**ti upādiṇṇakarūpadhammameva vadati. Taggahaṇeneva ca tannimittakāni utuāhārajāni, viññāṇaggahaṇena cittajānīti catusantatirūpassapettha gahitatā veditabbā. **Saññādīhī**ti saññāviññāṇavedanāgahaṇehi tayo khandhā gahitā, tañca kho upādiṇṇā anupādiṇṇāti vibhāgaṃ akatvā avisesato. Avisesena hi pañcannaṃ khandhānaṃ appavatti nibbānaṃ. Tenāha **''evaṃ…pe… nibbānaṃ kathitaṃ hotī''**ti. ''Nibbāna''nti hi idha amatamahānibbānaṃ adhippetaṃ. **Imameva ca naya**nti idaṃ yathāvuttaṃ dutiyameva. Cattāro mahānikāye dhāretīti **catunikāyiko**. Bhaṇḍikanāmako thero **bhaṇḍikatthero. Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Nibbānavasenevā**ti paṭhamanaye saupādisesanibbānassa anupādisesanibbānassa ca, dutiye pana ''amatamahānibbānassā''ti sabbathāpi nibbānasseva vasena bhagavā desanaṃ niṭṭhapesi samāpesīti.

Nimokkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanīyasuttavaṇṇanā

3. Anekatthattā dhātusaddānaṃ upasaggavasena atthavisesavācako hotīti āha **‘‘upanīyatīti parikkhīyati nirujjhatī’’**ti. Vinassatīti attho. Upanīyatīti vā saraseneva jīvitassa maraṇūpagamanaṃ vuttanti āha – **‘‘upagacchati vā, anupubbena maraṇaṃ upetīti attho’’**ti. Kāmañcettha ‘‘upanīyatī’’ti padaṃ apākaṭakammavisesaṃ vuttaṃ. Yathā pana ‘‘sabbaṃ ārogyaṃ byādhipariyosānaṃ, sabbaṃ yobbanaṃ jarāpariyosānaṃ, sabbaṃ jīvitaṃ maraṇapariyosāna’’nti, ‘‘upanīyati jīvita’’nti vuttattā **‘‘maraṇaṃ upetī’’**ti vuttaṃ. Kammakattuvasena hetaṃ vuttaṃ.

Idāni kammasādhanavasena atthaṃ dassetuṃ **‘‘yathā vā’’**tiādi vuttaṃ. **Gopālena gogaṇo nīyati** yathicchitaṃ ṭhānaṃ. Jīvanti tena sattā, sahajātadhammā vāti **jīvitaṃ,** tadeva tesaṃ anupālane ādhipaccasabbhāvato **indriya**nti āha **‘‘jīvitanti jīvitindriya’’**nti **paritta**nti ittaraṃ. Tenāha **‘‘thoka’’**nti. Pabandhānupacchedassa paccayabhāvo idha jīvitassa maraṇakiccanti adhippetanti āha **‘‘sarasaparittatāya cā’’**tiādi. **Āyū**ti ca paramāyu idhādhippetaṃ, tañca ajjakālavasena veditabbaṃ.

Imasmiññhi buddhuppāde ayaṃ kathāti jīvitassa atiittarabhāvadīpanaparā ayaṃ desanā. Jīvitindriyavasena jīvitakkhayaṃ niyamento **‘‘ekacittappavattimattoyevā’’**ti āha, ekassa cittuppādassa pavattikkhaṇamatto evāti attho. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yathā nāmā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pavattamāna**nti nemirathīsā vattantī ekeneva nemippadesena pavattati ekasmiṃ khaṇeti adhippāyo. **‘‘Ekeneva tiṭṭhatī’’**ti etthāpi eseva nayo. **Ekacittakkhaṇika**nti ekacittakkhaṇamattavantaṃ. **Tasmiṃ citte**ti tasmiṃ yasmiṃ kismiñci ekasmiṃ citte. **Niruddhamatte**ti niruddhabhāvappattamatte. **Niruddhoti vuccatī**ti matoti vuccati taṃsamaṅgī satto paramatthato. Avisesaviduno pana aviññāyamānantarena anusandhānassa niruddhanaṃ nirodhaṃ sallakkhenti. Yathāvuttamatthaṃ suttena vibhāvetuṃ **‘‘yathāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tena tīsupi kālesu sattānaṃ paramatthato jīvanaṃ maraṇaṃ cittakkhaṇavasenevāti dasseti.

Jīvitanti jīvitindriyaṃ. **Attabhāvo**ti jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā adhippetā. **Sukhadukkhā**ti sukhadukkhā vedanā, upekkhāpi idha sukhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Kevalā**ti attanā, niccabhāvena vā avomissā. **Ekacittasamāyuttā**ti ekakena cittena sahitā. **Lahuso vattate khaṇo**ti vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atiittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ye niruddhā marantassāti cavantassa sattassa cutito uddhaṃ niruddhāti vattabbā ye khandhā. **Tiṭṭhamānassa vā idhā**ti ye vā idha pavattiyaṃ tiṭṭhamānassa dharantassa bhaṅgappattiyā niruddhā khandhā, **sabbepi sadisā** te sabbepi ekasadisā **gatā** atthaṅgatā **appaṭisandhiyā** puna āgantvā paṭisandhānābhāvena vigatā. Yathā hi cutikhandhā na nibbattanti, evaṃ tato pubbepi khandhā. Tasmā ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitanti adhippāyo.

Anibbattena na jātoti anuppannena cittena jāto na hoti ‘‘anāgate cittakkhaṇe na jīvittha na jīvati jīvissatī’’ti vattabbato. **Paccuppannena** vattamānena cittena **jīvati** jīvamāno nāma hoti, na jīvittha na jīvissati. **Cittabhaṅgā mato loko**ti cuticittassa viya sabbassapi tassa tassa cittassa bhaṅgappattiyā ayaṃ loko paramatthato mato nāma hoti ‘‘atīte cittakkhaṇe jīvittha na jīvati na jīvissatī’’ti vattabbato, niruddhassa appaṭisandhikattā. Evaṃ santepi **paññatti paramatthiyā,** yāyaṃ taṃ taṃ pavattaṃ cittaṃ upādāya ‘‘tisso jīvati, phusso jīvatī’’ti vacanappavattiyā visayabhūtā santānapaññatti, sā ettha paramatthiyā paramatthabhūtā. Tathā hi vuttaṃ ‘‘nāmagottaṃ na jīratī’’ti (saṃ. ni. 1.76).

Na santi tāṇāti jaraṃ upagatassa tato taṃnimittaṃ yaṃ vā pāpakārino pāpakammānaṃ upaṭṭhānavasena puññakārino piyavippayogavasena cittadukkhaṃ ubhayesampi bandhanacchedanādivasena vitujjamānaṃ anappakaṃ sarīradukkhaṃ sammohappatti ca hoti, tato tāyantā na santi. Tenāha – **‘‘tāṇaṃ leṇaṃ saraṇaṃ bhavituṃ samatthā nāma keci natthī’’**ti. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ,** bhayanimittanti āha **‘‘bhayavatthū’’**ti. Taggahaṇena ca cittutrāsalakkhaṇaṃ bhayaṃ gahitameva, sati nimitte nemittaṃ santamevāti. **Pubbacetana**nti ekāvajjanavīthiyaṃ nānāvajjanavīthiyaṃ sampavattaṃ upacārajjhānacetanaṃ. **Aparacetana**nti vasībhāvāpādanavasena parato samāpajjanavasena ca pavattaṃ samāpatticetanaṃ. **Muñcacetana**nti vikkhambhanavasena pavattaṃ paṭhamappanācetanaṃ. Kusalajjhānassa vipākajjhāneva labbhamānaṃ sukhaṃ **jhānasukhaṃ**. Iṭṭhapariyāyo cettha sukha-saddo. Jhāne apekkhā **jhānanikanti**. Jhānassa assādavasena pavatto lobho **jhānassādo**. Yena te te brahmāno jhānato vuṭṭhāya ‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’nti vācaṃ nicchāresunti. Yathā devā sukhabahulā tihetupaṭisandhikāvāti paṭipajjantā jhānaṃ adhigantuṃ bhabbā, na itareti **‘‘kāmāvacaradevesū’’**ti vuttaṃ. Kāmāvacarā ca uparidevā ca **kāmāvacaradevā**ti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tena manussānampi ekaccānaṃ sabbesampi vā saṅgaho siddho hoti patthanāparikappanāya visayabhāvato. Tenāha **‘‘aho vatime ca…pe… tiṭṭheyyu’’**nti. Thullāni phusitāni vipphurāni etthāti thullaphusitako, kālo, deso vā. Tasmiṃ **thullaphusitake**.

‘‘Puññāni kayirātha sukhāvahānī’’ti vuttattā **‘‘aniyyānikaṃ vaṭṭakathaṃ kathetī’’**ti vuttaṃ. Lujjanapalujjanaṭṭhena loko, kilesehi āmasitabbato āmisañcāti **lokāmisaṃ**. Nippariyāyāmisaṃ pana loke āmisantipi **lokāmisaṃ**. Pariyāyeti sabhāvato parivattetvā ñāpeti etenāti pariyāyo, leso, kāraṇaṃ vāti āha **‘‘nippariyāyena cattāro paccayā’’**ti, vaṭṭassa ekantato bālalokeheva āmasitabbabhāvato pariyāyāmisatā vuttā. **Idha pari..pe… adhippetaṃ** vivaṭṭapaṭiyogino icchitattā. Catupaccayāpekkhañhi pahānaṃ. Ekaccassa sakalavaṭṭāpekkhappahānassapi paccayo hotīti **‘‘vaṭṭatiyevā’’**ti sāsaṅkaṃ vadati. Vūpasamati ettha sakalavaṭṭadukkhanti **santi,** asaṅkhatadhātūti āha **‘‘nibbānasaṅkhāta’’**nti.

Upanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Accentisuttavaṇṇanā

4. Kālayanti khepentīti **kālā**. Purebhattādayo hi kālā dhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānāpi lokasaṅketamattasiddhā tassāyeva dhammappavattiyā gatagatāya anivattanato taṃ taṃ dhammappavattiṃ khepentā vināsayantā viya sayañca tāhi saddhiṃ accentā viya honti. Tenāha – ‘‘kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā’’ti (jā. 1.2.190). **‘‘Tarayanti rattiyo’’**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. ‘‘Etaṃ bhayaṃ maraṇe pekkhamāno’’ti vuccamānattā puggalaṃ maraṇūpagamanāya tarayantīti attho vutto. **Vayoguṇā**ti ettha koṭṭhāsā guṇā. Titthiyānaṃ hi carimacittena sakalacitte vayasamūhe vayasamaññāti āha – **‘‘paṭhamamajjhimapacchimavayānaṃ guṇā, rāsayoti attho’’**ti. **Ānisaṃsaṭṭho guṇaṭṭho** ‘‘vākaciraṃ nivāsesiṃ, dvādasaguṇamupāgata’’ntiādīsu (bu. vaṃ. 2.30) viya. ‘‘Tandiguṇāhaṃ karissāmi, diguṇaṃ diguṇaṃ vaddheyyā’’ti ca evamādīsu pana **tabbhāvavuttiattho guṇaṭṭho**.

> ‘‘Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
> Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāma sahassato’’ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76) –

Ādīsu **pasaṃsaṭṭho guṇaṭṭho** daṭṭhabbo. ‘‘Vayoguṇā anupubbaṃ jahantī’’ti ettha attho ‘‘accenti kālā’’ti ettha vuttanayo eva. **Paṭhamamajjhimavayā**ti paṭhamaggahaṇañcettha vayassa gatassa apunarāvattidassanatthaṃ kataṃ. Tenevāha – **‘‘maraṇakkhaṇe pana tayopi vayā jahantevā’’**ti.

Ettha ca pāḷiyaṃ ‘‘accenti kālā’’ti sāmaññato kālassa apagamanaṃ dassitaṃ, puna taṃ visesatopi dassetuṃ itaradvayaṃ vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana mudindriyassa vasena ‘‘vayoguṇā anupubbaṃ jahantī’’ti vuttaṃ, majjhimindriyassa vasena ‘‘tarayanti rattiyo’’ti vuttanti adhippāyena **‘‘kālāti purebhattādayo kālā’’**ti vuttaṃ. Tasmā tattha **ādi-**saddena pacchābhattapaṭhamayāma-muhuttakālādi-kālakoṭṭhāso eva aṇupabhedo kālavibhāgo gahitoti veditabbo. **Ses**anti idha dvīsu gāthāsu pacchimaddho. So hi idha atthato adhigatattā anantarasutte ca vuttattā atidisito.

Accentisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Katichindasuttavaṇṇanā

5. **Chindanto**ti samucchindanto. **Kati chindeyyā**ti kittake pāpadhamme samucchindeyya, anuppattidhammataṃ pāpeyya. **Sesapadesupī**ti sesesupi dvīsu padesu. Jahanto kati jaheyya, bhāvento kati uttari bhāveyyāti imamatthaṃ **''eseva nayo''**ti iminā atidisati. Catutthapadassa pana attho sarūpeneva dassito. **Atthato ekan**ti bhāvatthato ekaṃ. Yadi evaṃ kimatthaṃ pariyāyantaraṃ gahitanti āha **''gāthābandhassa panā''**tiādi. Atthato ettha punarutti atthevāti āha **''saddapunaruttiṃ vajjayantī''**ti. Saṅgaṃ atikkamayatīti **saṅgātigo**ti āha **''ayamevattho''**ti.

Oraṃ vuccati kāmadhātu, paṭisandhiyā paccayabhāvena tañca bhajantīti **orambhāgiyāni**. Tattha ca kammaṃ tabbipākaṃ satte dukkhaṃ, kammunā vipākaṃ, sattena dukkhaṃ saṃyojentīti **saṃyojanāni,** sakkāyadiṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsa-kāmarāga-paṭighā. Uddhaṃ vuccati catasso arūpadhātuyo, vuttanayena taṃ bhajantīti **uddhambhāgiyāni, saṃyojanāni** rūpārūparāgamānuddhaccāvijjā. **Āropitavacanānurūpeneva evamāhā**ti ''pañca chinde pañca jahe''ti evaṃ kathesi tassā devatāya sukhaggahaṇatthaṃ. Na kevalaṃ tāya devatāya vuttavacanānurūpato eva, atha kho tesu saṃyojanesu vattabbākāratopīti dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. Tena orambhāgiyasaṃyojanāni nāma garūni ducchedāni gāḷhabandhanabhāvato, tasmā tāni sandhāya **''pañca chinde''**ti vuttaṃ.

Uddhambhāgiyasaṃyojanāni pana lahūni succhedāni heṭṭhā pavattitānukkamena bhāvanānayena pahātabbato, tasmā tāni sandhāya **''pañca jahe''**ti vuttaṃ. Tenāha **''pādesu baddhapāsasakuṇo viyā''**tiādi. **Visesan**ti bhāvanānaṃ visesaṃ vipassanābhāvanaṃ **bhāvento** uppādento vipaccento vaḍḍhento ca. Saṃsārapaṅke sañjanaṭṭhena rāgo eva saṅgo **''rāgasaṅgo''**. Esa nayo sesesupi. Yasmā ettha rāga-moha-diṭṭhi-tabbhāgiyasakkāyadiṭṭhi-sīlabbataparāmāsa-kāmarāgāvijjā atthato oghā eva, itare tadekaṭṭhā, tasmā bhagavā saṃyojanappahānasaṅgātikkamehi oghataraṇaṃ kathesi. **Lokiyalokuttarāni kathitāni** ''bhāvaye''ti pubbabhāgāya maggabhāvanāya adhippetattā.

Katichindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jāgarasuttavaṇṇanā

6. **Jāgaratan**ti anādare sāmivacanaṃ. Tenāha **''indriyesu jāgarantesū''**ti. ''Vissajjanagāthāyaṃ panā''ti imassa padassa ''ayamattho veditabbo''ti iminā sambandho. Pucchāgāthāya pana attho imināva nayena viññāyatīti adhippāyo. **Pañca jāgarataṃ suttā**ti ettha ''suttā''ti padaṃ apekkhitvā **pañcā**ti paccattavacanaṃ ''jāgarata''nti padaṃ apekkhitvā sāmivasena pariṇāmetabbaṃ ''pañcannaṃ jāgarata''nti. Tenāha – **''pañcasu indriyesu jāgarantesū''**ti, jāgarantesu baddhābhāvena sakiccappasutatāya sakiccasamatthatāya cāti attho. Sottaṃva **suttā** pamādaniddābhāvato. Tameva suttabhāvaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya dassetuṃ **''kasmā''**tiādi vuttaṃ. Pamajjati, pamādo vā etassa atthīti pamādo, tassa bhāvo **pamādatā,** tāya, pamattabhāvenāti attho.

Evaṃ gāthāya paṭhamassa pādassa atthaṃ vatvā dutiyassa vattuṃ **''evaṃ suttesū''**tiādi vuttaṃ. Tassattho vuttanayena veditabbo. Yasmā appahīnasupanakiriyāvasena sanīvaraṇassa puggalassa anuppannarāgarajādayo uppajjanti, uppannā pavaḍḍhanti, tasmā vuttaṃ **''nīvaraṇeheva kilesarajaṃ ādiyatī''**ti. Tenevāha **''purimā''**tiādi. Purimānaṃ pacchimānaṃ aparāparuppattiyā paccayabhāvo hettha ādiyanaṃ. **Pañcahi indriyehi parisujjhatī**ti maggapariyāpannehi saddhādīhi pañcahi indriyehi sakalasaṃkilesato visujjhati. Paññindriyameva hi anaññātaññassāmītindriyādīni, itarāni ca anvayānīti.

Jāgarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Appaṭividitasuttavaṇṇanā

7. Pavattinivattitadubhayahetuvibhāgassa dhammassapi catusaccantogadhattā āha **''dhammāti catusaccadhammā''**ti. Cattāripi hi ariyasaccāni catusaccantogadhāni. **Appaṭividdhā**ti pariññābhisamayādivasena anabhisamitā. **Diṭṭhigatavādesū**ti diṭṭhigatasaññitesu vādesu. Diṭṭhigatehi te

pavattitā. **Ito paresa**nti ito sāsanikehi paresaṃ aññesaṃ. **Dhammatāyā**ti sabhāvena, sayamevāti attho. **Gacchantī**ti pavattanti diṭṭhivādaṃ paggayha tiṭṭhanti. **Parenā**ti diṭṭhigatikena. **Nīyantī**ti diṭṭhivādasaṅgaṇhane uyyojīyanti. Tenāha **''tatthā''**tiādi. **Pabujjhitu**nti pamādaniddāya paṭibujjhituṃ. **Paṭipadā** yathādesitassa dhammassa kathitatāya, paṭibujjhituṃ yoniso pavattiyamānattā **bhaddikā**.

Hetunāti ñāyena. **Kāraṇenā**ti catusaccānaṃ sambodhayuttiyā. Hatthatale āmalakaṃ viya sabbaṃ ñeyyaṃ jānātīti sabbaññū, teneva sabbaññutābhisambodhena buddhoti **sabbaññubuddho**. Paccekaṃ parehi asādhāraṇatāya visuṃ sayambhuñāṇena saccāni buddhavāti **paccekabuddho**. Paropadesena catusaccaṃ bujjhatīti **catusaccabuddho**. Tathā hi so sayambhutāya abhāvato kevalaṃ catusaccabuddhoti vuccati. Sutena sutamayañāṇena khandhādibhedaṃ ñeyyaṃ buddhavāti **sutabuddho**. Sabbaññubuddhapaccekabuddhe ṭhapetvā avasesā aggasāvakamahāsāvakāpi pakatisāvakāpi vītarāgā **avasesā khīṇāsavā. Tayopi purimā vaṭṭanti** sambuddhātiādivacanato. Sannivasati etenāti sannivāso, caritaṃ. Lokassa sannivāso **lokasannivāso,** tasmiṃ. Kāyaduccaritādibhede **visame**. Satisammosena **visame vā sattanikāye**. So hi visamayogato visamo. Rāgavisamādike **visame vā kilesajāte**. Taṃ visamaṃ pahāya taṃ visamaṃ ajjhupekkhitvā **samaṃ** sadisaṃ yuttarūpaṃ, purimakehi vā sambuddhehi **samaṃ** sadisaṃ **caranti** vattanti.

Appaṭividitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Susammuṭṭhasuttavaṇṇanā

8. **Susammuṭṭhā**ti suṭṭhu ativiya sammuṭṭhā. Satta sekkhā hi susammusitā vinaṭṭhā. Kathaṃ pana te anadhigatā naṭṭhā nāma hontīti āha **''yathā hī''**tiādi. **Adhigatassā**ti adhigato assa. So vadantoti sambandho. **Sesa**nti ''dhammā''tiādi. **Purimasadisamevā**ti anantaragāthāya vuttasadisameva.

Susammuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mānakāmasuttavaṇṇanā

9. Seyyādibhedaṃ mānaṃ appahāya taṃ paggayha vicaranto kāmento nāma hotīti āha **''mānaṃ kāmentassa icchantassā''**ti. Damati cittaṃ etenāti **damo,** satisambojjhaṅgādiko samādhipakkhiko damo. Manacchaṭṭhāni indriyāni dametīti **damo,** indriyasaṃvaro. Kilese dameti pajahatīti **damo,** paññā. Upavasanavasena kāyakammādiṃ dametīti **damo,** uposathakammaṃ. Kodhūpanāhamakkhamānādike dameti vinetīti **damo,** adhivāsanakhanti. **Tenevā**ti ''damo''ti samādhipakkhikadhammānaṃ eva adhippetattā. ''Na monaṃ atthī''ti ca pāṭho. **Asamāhitassā**ti samādhipaṭikkhepo jotito.

Maccudheyyassa pārataraṇassa vuccamānattā **''monanti catumaggañāṇa''**nti vuttaṃ. Na hi tato aññena taṃ sambhavati. **Jānāti** asammohapaṭivedhavasena paṭivijjhatīti attho. Maccu dhīyati etthāti **maccudheyyaṃ,** khandhapañcakaṃ maraṇadhammattā. **Tassevā**ti maccudheyyasseva. **Pāraṃ** paratīrabhūtaṃ nibbānaṃ. **Tareyyā**ti ettha taraṇaṃ nāma ariyamaggabyāpāroti āha **''paṭivijjheyya pāpuṇeyyā''**ti. Tathā hi vakkhati ''paṭivedhataraṇaṃ nāma vutta''nti. ''Na tareyya na paṭivijjheyya na pāpuṇeyya vā''ti ayamettha pāṭho yutto. Aññathā ''idaṃ vuttaṃ hotī''tiādivacanaṃ virujjheyya. **Eko arañññe viharanto**ti ekākī hutvā araññe viharantoti attho.

Kāmaṃ heṭṭhimamaggehipi ekaccassa mānassa pahānaṃ labbhati. Aggamaggeneva pana tassa anavasesato pahānanti āha – **''arahattamaggena navavidhamānaṃ pajahitvā''**ti. Upacārasamādhipubbako appanāsamādhīti vuttaṃ **''upacārappanāsamādhīhī''**ti, na upacārasamādhimattena samādhimattaṃ sandhāya paccekaṃ vākyaparisamāpanassa ayujjanato. Na hi appanaṃ appattaṃ lokuttarajjhānaṃ atthi. **''Sucetaso''**ti cittassa ñāṇasahitatāya lakkhaṇavacananti āha **''ñāṇasampayuttatāyā''**tiādi. Tathā hi vakkhati ''sucetasoti ettha cittena paññā dassitā''ti. **''Sabbadhi**

vippamutto''ti sabbesu bhavādīsu visaṃsaṭṭhacitto sabbaso khandhādīhi visaṃyutto hotīti vuttaṃ **''sabbesu khandhāyatanādīsu vippamutto hutvā''**ti. Pariññāpaṭivedho sacchikiriyapaṭivedhena vinā natthīti āha **''tebhūmaka…pe… vutta''**nti.

Mānaṃ nissāya duccaritacaraṇato **māno nāmāyaṃ sīlabhedano**. **Tasmā**ti mānassa sīlapaṭipakkhabhāvato. **Iminā** paṭipakkhappahānakittanena. **Adhicittasikkhā kathitā** sarūpato evāti adhippāyo. Ettha **cittenā**ti su-saddena visesitacittena. **Tasmā**ti paññāya dassitattā. **Iminā**ti ''sucetaso''ti iminā padena. Adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhāti sīlādīnipi visesetvā vuttāni. Sambhave byabhicāre ca visesanavisesitabbatāti taṃ dassento **''adhisīlañca nāma sīle sati hotī''**tiādiṃ vatvā tadubhayaṃ vibhāgena dassetuṃ **''tasmā''**tiādi vuttaṃ. Paṭhamanayo saṅkaravasena pavattoti asaṅkaravasena dassetuṃ **''apicā''**tiādinā dutiyanayo vutto. **''Samāpannā''**ti etthāpi ''nibbānaṃ patthayantenā''ti ānetvā sambandho. Vipassanāya pādakabhāvaṃ anupagatāpi tadatthaṃ nibbattanādivasena samāpannāti ayamattho purimanayato viseso. Adhipaññāya panettha purimanayato viseso natthīti sā anuddhaṭā. **Samodhānetvā**ti pariyāyato sarūpato ca saṅgahetvā. **Sakalasāsana**nti tissannaṃ kathitattā eva sikkhattayasaṅgahaṃ sakalasāsanaṃ kathitaṃ hotīti.

Mānakāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Araññasuttavaṇṇanā

10. **Santakilesāna**nti vūpasantakilesapariḷāhānaṃ. Yasmā sīlādiguṇasambhavaṃ tato eva bhayasantañca upādāya paṇḍitā ''santo''ti vuccanti, tasmā vuttaṃ **''paṇḍitānaṃ vā''**ti. Tenāha **''santo have''**tiādi. **Seṭṭhacārīna**nti seṭṭhacariyaṃ carantānaṃ. Yasmā puthujjanakalyāṇato paṭṭhāya bhikkhu maggabrahmacariyavāsaṃ vasati nāma, tasmā āha **''maggabrahmacariyavāsaṃ vasantāna''**nti. Ariyānaṃ pana mukhavaṇṇassa pasīdane vattabbameva natthi. **Mūlakammaṭṭhāna**nti pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Visabhāgasantatī**ti nānārammaṇesu pavattacittasantati. Sā hi vikkhepabyākulatāya appasannā samāhitacittasantatiyā visabhāgasantati. **Okkamatī**ti samādhisabhāgā cittasantati samathavīthiṃ anupavisati. **Cittaṃ pasīdatī**ti kammaṭṭhānaniratam bhāvanācittaṃ sandhāyāha, taṃ pasannaṃ hutvā pavattati. **Lohitaṃ pasīdatī**ti cittakālussiyassābhāvato lohitaṃ anāvilaṃ hoti. **Parisuddhāni honti** kāraṇassa parisuddhabhāvato. **Tālaphalamukhassa viya mukhassa vaṇṇo hotī**ti mukha-saddassa ādimhi pamuttapadena yojetabbo. Evañhi cassa pamuttaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti tālaphalamukhassa vaṇṇasampadāsadisattā. Tibhūmako **eva tebhūmako**.

Atītaṃ nānusocanti atītaṃ paccayalābhaṃ lakkhaṇaṃ katvā na socanti na anutthunanti. Jappanataṇhāya vasena na parikappantīti āha **''na patthentī''**ti. **Yena kenacī**ti itarītarena. **Taṅkhaṇe laddhenā**ti sannidhikāraparibhogābhāvamāha. **Tividhenapi kāraṇenā**ti tippakārena hetunā, tilakkhaṇasantosanimittanti attho.

Vināsanti vināsanahetuṃ. Vinassanti etehīti **vināso,** lobhadosā tadekaṭṭhā ca pāpadhammā. Arūpakāyassa viya rūpakāyassapi visesato sukkhabhāvakāraṇanti āha **''etena kāraṇadvayenā''**ti. **Luto**ti lūno.

Araññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Naḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandanavaggo

1. Nandanasuttavaṇṇanā

11. ‘‘Tatra bhagavā’’ti vutte na tathā byañjanānaṃ siliṭṭhatā, yathā ‘‘tatra kho bhagavā’’ti vutteti āha **‘‘byañjanasiliṭṭhatāvasenā’’**ti. **Parisajeṭṭhake**ti parisāya jeṭṭhake, ye tassā desanāya visesato bhājanabhūtā. **Parisajeṭṭhake bhikkhū**ti catuparisajeṭṭhake bhikkhū. Catunnaṃ hi parisānaṃ jeṭṭhā bhikkhuparisā paṭhamuppannattā. **Āmantesī**ti sambodhesi, sambodhanañca jānāpananti āha **‘‘jānāpesī’’**ti. **Bhadante**ti garugāravasappatissavavacanametaṃ, atthato pana **bhadante**ti bhaddaṃ tava hotu attano niṭṭhānapariyosānattā paresañca santatāvahattā. **Bhagavato paccassosu**nti ettha **bhagavato**ti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhiatthapadaṃ apekkhatīti adhippāyenāha **‘‘bhagavato vacanaṃ patiassosu’’**nti. **Bhagavato**ti pana idaṃ patissavanasambandhena sampadānavacanaṃ yathā ‘‘devadattassa paṭissuṇātī’’ti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ nidānavaggassa ādisuttavaṇṇanāyaṃ āgamissati.

Tāvatiṃsakāyoti tāvatiṃsasaññito devanikāyo. **Dutiyadevaloko**ti chasu kāmalokesu dutiyo devaloko. Tettiṃsa janā sahapuññakārino tattha uppannā, taṃsahacaritaṭṭhānaṃ **tāvatiṃsaṃ**, tannivāsinopi tāvatiṃsanāmakā sahacaraṇañāyenāti āha **‘‘maghena māṇavenā’’**tiādi. Ayaṃ pana kecivādo byāpanno hotīti taṃ arocentena **‘‘vadantī’’**ti vuttaṃ. Byāpannataṃ dassento **‘‘yasmā panā’’**tiādimāha. Tathā hi vakkhati ‘‘evaṃ hi niddosaṃ padaṃ hotī’’ti. **Nāmapaṇṇattiyevā**ti atthanirapekkhattā niruḷhasamaññā eva.

Taṃ vananti taṃ upavanaṃ. Paviṭṭhe paviṭṭhe dukkhappattepi attano sampattiyā nandayati, pageva adukkhappatteti dassetuṃ **‘‘pañcasu hī’’**tiādi vuttaṃ. **Pavesitāna**nti pakoṭṭhavārena pavesitānampīti adhippāyo. Cavanakāleyeva thokaṃ dissamānavikārā hutvā cavanti, te sandhāya **‘‘himapiṇḍo viya vilīyantī’’**ti vuttaṃ. Ye pana adissamānavikārā sahasā antaradhāyanti, te sandhāya **‘‘dīpasikhā viya vijjhāyantī’’**ti vuttanti vadanti. **Nandayati** pakatiyā somanassitaṃ domanassitañca. **Nandane**ti evaṃanvatthanāmake uyyāne. **Parivutā**ti ‘‘devatā’’ti vacanaṃ upādāya itthiliṅgavasena vuttaṃ. Devaputto hi so.

Divi bhavattā dibbāti āha **‘‘devaloke nibbattehī’’**ti. Kāmetabbatāya **kāmabandhanehi,** tathā aññamaññaṃ asaṃkiṇṇasabhāvatāya **kāmakoṭṭhāsehi**. **Upetā**ti upagatā samannāgatā. **Paricārayamānā**ti pariramamānā. Idañhi padaṃ apekkhitvā ‘‘kāmaguṇehī’’ti kattari karaṇavacanaṃ, purimāni apekkhitvā sahayoge. Ramamānā carantīti katvā vuttaṃ **‘‘ramamānā’’**ti. **Paricārayamānā**ti vā parito samantato cārayamānāti atthoti āha **‘‘indriyāni sañcārayamānā’’**ti. Paṭhamanaye hi anubhavanattho paricaraṇasaddo, dutiyanaye parivattanattho. **So panā**ti ‘‘tāyaṃ velāya’’nti vuttakālo. **Adhunā**ti sampati. So vicarīti sambandho. **Kāmaguṇehī**ti hetumhi karaṇavacanaṃ. **Ovuto**ti yathā taṃ na ñāyati, evaṃ pihitacitto. **Nivuto pariyonaddho**ti tasseva vevacanaṃ. Tenāha **‘‘lokābhibhūto’’**ti. **Āsabhi**nti seṭṭhaṃ ‘‘aggohamasmi lokassā’’tiādinā (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) **bhāsanto** bodhisatto viya.

Kevalaṃ dassanaṃ kimatthiyanti āha – **‘‘ye…pe… vasenā’’**ti, tasmiṃ nandanavane avaṭṭhitakāmabhāgānubhavanavasenāti attho. **Naradevāna**nti purisabhūtadevatānaṃ. Tenāha **‘‘devapurisāna’’**nti. Appakaṃ adhikaṃ ūnaṃ vā gaṇanūpagaṃ nāma na hotīti **‘‘tikkhattuṃ dasanna’’**nti vuttaṃ. ‘‘Tettiṃsāna’’nti hi vattabbe ayaṃ ruḷhī. **Parivārasaṅkhātena,** na kittisaṅkhātenāti adhippāyo. Sīlācārādiguṇanemittikā hi kitti. ‘‘Tāvatiṃsā devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā’’ti evamādivacanena yase icchite avisesetvāva **‘‘yasena sampannāna’’**nti sakkā vattuṃ.

Ariyasāvikāti sotāpannā. ‘‘Sakadāgāminī’’ti keci. **Adhippāyaṃ vivaṭṭetvā**ti yathā tvaṃ andhabāle maññasi, dhammasabhāvo evaṃ na hotīti tassā devatāya adhippāyaṃ viparivattetvā. Ekantato sukhaṃ nāma nibbānameva. Kāmā hi dukkhā vipariṇāmadhammāti iminā adhippāyena **tassā adhippāyaṃ paṭikkhipitvā**. Kāmaṃ catutthabhūmakāpi saṅkhārā aniccā eva, te pana sammasanūpagā na hontīti **tebhūmaka**ggahaṇaṃ sammasanayoggena. **Hutvā**ti pubbe avijjamānā paccayasamavāyena bhavitvā uppajjitvā. Etena nesaṃ bhāvabhāgo dassito. **Abhāvatthenā**ti sarasanirodhabhūtena viddhaṃsanabhāvena.

Aniccā addhuvā, tato eva ‘‘mayhaṃ ime sukhā’’ti vā na iccāti **aniccā**. **Uppādavayasabhāvā**ti khaṇe khaṇe uppajjananirujjhanasabhāvā. Tenāha **‘‘uppa…pe… vevacana’’**nti. Purimassa vā pacchimaṃ kāraṇavevacananti āha **‘‘yasmā vā’’**tiādi. **Tadanantarā**ti tesaṃ uppādavayānaṃ antare. **Vemajjhaṭṭhāna**nti ṭhitikkhaṇaṃ vadati. Ye pana ‘‘saṅkhārānaṃ ṭhiti natthī’’ti vadanti, tesaṃ taṃ micchā. Yathā hi tasseva dhammassa uppādāvatthāya bhinnā bhaṅgāvatthā icchitā, aññathā aññaṃ uppajjati, aññaṃ nirujjhatīti āpajjati, evaṃ uppannassa bhaṅgābhimukhāvatthā icchitabbā, sāva ṭhitikkhaṇo. Na hi uppajjamāno bhijjatīti sakkā viññātunti. **Vūpasamasaṅkhāta**nti accantaṃ vūpasamasaṅkhātaṃ **nibbānameva sukhaṃ,** na tayā adhippetā kāmāti adhippāyo.

Nandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandatisuttavaṇṇanā

12. **Nandatī**ti ettha nandanaṃ sappītikakāmataṇhākiccanti āha – **‘‘tussatī’’**ti, tasmā kāmaparitosena haṭṭhatuṭṭho hotīti attho. **Puttimā**ti puttavā. Pahūte cāyaṃ mā-saddoti āha **‘‘bahuputto’’**ti. Bahuputtatāgahaṇena idaṃ payojananti dassento **‘‘tassa hī’’**tiādimāha. **Pūrentī**ti padaṃ apekkhitvā **dhaññassā**ti sāmivacanaṃ. **Iti āhā**ti imamatthaṃ sandhāyāha, evaṃadhippāyo hutvāti attho. **Gosāmiko**ti gomā. Idhāpi pahūte mā-saddo. **Gorasasampatti**nti gorasehi nipphajjanasampattiṃ. **Upadhī**ti paccattabahuvacanaṃ. **Hī**ti hetuatthe nipāto. Nandayanti pītisomanassaṃ janayantīti **nandanā**. Kāmaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato nippariyāyato kāmā ‘‘upadhī’’ti vattabbataṃ arahanti, tassā pana devatāya adhippāyavasenāha **‘‘sukhassa adhiṭṭhānabhāvato’’**ti. Kilesavatthuhetukattā sesapadadvayassa kiñcāpi sabbaṃ saṃsāradukkhaṃ kilesahetukaṃ, visesato pana pāpadhammā apāyūpapattiṃ nibbattentīti āha – **‘‘kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato’’**ti. **Upasaṃharamānā**ti upanentā uppādentā. Manussajātikopi dullabhaghāsacchādanatāya dukkhabahulo peto viyāti **manussapeto**. Manussajātikopi vuttarūpo anatthapātito parehi hiṃsito samāno nerayiko viyāti **manussanerayiko**.

Phalena rukkhato **phalaṃ** pātento viya. **Tatheva navahākārehī**ti yathā tīsu kālesu nāsamaraṇabhedanavasena puttimā puttanimittaṃ, tatheva gomā gonimittaṃ socati navappakārehi. Pañca kāmaguṇopadhīpi naraṃ socentīti yojanā. **Tassā**ti yo uttari anugijjhati tassa. **Kāmayānassā**ti jātakāmacchandassa. **Jantuno**ti sattassa. **Parihāyanti ce** vinassanti ce. **Sallaviddhovā**ti sallena viddho viya. **Ruppatī**ti vikāraṃ āpajjati, socatīti attho. **Narassa socanā** sokaghaṭṭanapaccayo. **Upadhayo natthī**ti kāmaṃ kilesābhisaṅkhārūpadhayo tāva khīṇāsavassa nattheva maggādhigamena nirodhitattā, khandhūpadhayo pana kathanti? Tepi tassa saupādisesakālepi aṭṭhuppattihetubhūtā na santeva, ayañca anupādisesakāle. Tenāha **‘‘so nirupadhi mahākhīṇāsavo’’**ti.

Nandatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Natthiputtasamasuttavaṇṇanā

13. Puttapemaṃ puttaggahaṇena gahitaṃ uttarapadalopenāti āha **‘‘puttapemasama’’**nti. **Gosamita**nti gohi samaṃ kataṃ. Tenāha **‘‘gohi sama’’**nti. Sūriyassa samāti **sūriyasamā**. Avayavasambandhe cetaṃ sāmivacanaṃ. Avayavo cettha ābhā evāti viññāyati ‘‘anantaraṃ ābhā’’ti vuccamānattāti āha **‘‘sūriyābhāya samā’’**tiādi. Mahoghabhāvena saranti savantīti **sarā,** mahantā jalāsayā. **Sabbe te samuddaparamā** orimajanehi adiṭṭhaparatīrattā tassa.

Natthi attasamaṃ pemanti gāthāya paṭhamagāthāyaṃ vuttanayena attho veditabbo. Attapemena samaṃ pemaṃ nāma natthīti ayamattho. Anudakakantāre ghammasantāpaṃ asahantiyā aṅke ṭhapitaputtakaṃ kandantaṃ bhūmiyaṃ nipajjāpetvā tassa upari ṭhatvā mataitthivatthunā dīpetabbaṃ. Tenāha – **‘‘mātāpitādayo hi chaḍḍetvāpi puttadhītādayo’’**ti. Tathā cāha –

‘‘Sabbā disā anuparigamma cetasā,
Nevajjhagā piyataramattanā kvaci;
Evaṃ piyo puthu attā paresaṃ,
Tasmā na hiṃse paramattakāmo’’ti. (saṃ. ni. 1.119; udā. 41; netti. 113);

Dhaññena samaṃ dhanaṃ nāma natthi, yasmā tappaṭibaddhā āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ jīvitavutti. **Tathārūpe kāle**ti dubbhikkhakāle. **Ekadesaṃyeva obhāsantī**ti ekasmiṃ khaṇe catūsu mahādīpesu obhāsaṃ pharituṃ asamatthattā sūriyassapi, pageva itaresaṃ. Bodhisattassa udayabbayassa ñāṇānubhāvena sakalajātikhettaṃ ekālokaṃ ahosīti āha **‘‘paññā…pe… sakkotī’’**ti. **Tamaṃ vidhamatī**ti pubbenivāsañāṇādayo paññā yattha pavattanti, tamanavasesaṃ byāpetvā ekappahārena pavattanato. **‘‘Vuṭṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanā’’**ti pacuravasena vuttaṃ.

Natthiputtasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khattiyasuttavaṇṇanā

14. Khettato vivādā satte tāyatīti **khattiyo**. **Vadati** devatā attano ajjhāsayavasena. **Dvipadādīna**nti **ādi-**saddena catuppadabhariyaputtā gahitā. **Buddhādayo**ti **ādi-**saddena ājānīyasussūsabhariyassavaputtā. **Dvipadānaṃ seṭṭho**ti ettha dvipadānaṃ eva seṭṭhoti nāyaṃ niyamo icchito, seṭṭho evāti pana icchito, tasmā sambuddho dvipadesu aññesu tattha ca uppajjanato seṭṭho eva sabbesampi uttaritarassa abhāvatoti ayamettha attho. Tenāha **‘‘uppajjamāno panesā’’**tiādi. Kāraṇākāraṇaṃ ājānātīti **ājānīyo. Gaṇhāpethā**ti yathā udako na temissati, evaṃ vāḷaṃ gaṇhāpetha. ‘‘Asussūsā’’ti keci paṭhanti. **Āsuṇamāno**ti sappaṭissavo hutvā vacanasampaṭicchako.

Khattiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṇamānasuttavaṇṇanā

15. **Ṭhite majjhanhike**ti pubbaddhaṃ nikkhamitvā aparaddhaṃ appatvā ṭhitamajjhanhe. **Sannisīvesū**ti parissamavinodanatthaṃ sabbaso sannisīdantesu. Da-kārassa hi va-kāraṃ katvā niddeso. Tenāha **‘‘sannisinnesu vissamamānesū’’**ti. **Sabbasattāna**nti sabbesañca āhārūpajīvitasattānaṃ ghammatāpane santattakāyānaṃ **iriyāpathadubbalyakālo**ti ṭhānādiiriyāpathassa asamatthakālo. **Saṇati viyā**ti saddaṃ karoti viya, yathā taṃ aññampi mahāvanaṃ vakkhamānanayena. Tenāha **‘‘tappaṭibhāgaṃ nāmeta’’**nti **chiddaveṇupabbāna**nti randhajātakīcakamahāveḷupabbānaṃ. **Dutiyakaṃ** sahāyaṃ alabhantī anabhiratiparitassanāya evamāha. **Anappakaṃ sukha**nti vipulaṃ uḷāraṃ vivekasukhaṃ.

Ekavihāratāya **suññāgāraṃ paviṭṭhassa**. Tena kāyavivekaṃ dasseti. Aniccānupassanādīhi niccasaññādippahānena **santacittassa**. Tena cittavivekaṃ dasseti. Saṃsāre bhayaṃ ikkhanato **bhikkhuno** ubhayavivekasampannassa, tato eva uttariṃ manussadhammato ratiṃ lābhino. **Amānusī ratī**ti bhāvanārati. **Purato**ti purimabhāge. **Pacchato**ti pacchimabhāge. **Aparo**ti añño. **Purato**ti vā anāgate, anāgataṃ ārabbhāti attho. **Pacchato**ti atīte atītaṃ ārabbha paṭipattiyā vibādhanato. **Paro**ti kodho cittapaṭidussanatāya. Na paroti **aparo,** lobho, so **ce na vijjati**. Etena anāgatappajappanāya atītānusocanāya ca abhāvaṃ dasseti. **Atīva phāsu bhavatī**ti nīvaraṇajeṭṭhakassa kāmacchandassa vigamena vikkhambhitanīvaraṇassa jhānassa vasena ativiya phāsuvihāro hoti. **Ekassa vasato vane**ti taṇhādutiyikābhāvena ekassa araññe vivekavāsaṃ vasato. **Sesaṃ tādisamevā**ti sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamagāthāyaṃ vuttasadisameva.

Saṇamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Niddātandīsuttavaṇṇanā

16. Pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sato sampajānoti ettakaṃ pāṭhaṃ saṅkhipitvā **''niddaṃ okkamitā''**ti vuttaṃ. Kiriyāmayacittehi avomisso bhavaṅgasoto **abyākataniddā**. Sā hi khīṇāsavānaṃ uppajjanārahā, tassā pubbabhāgāparabhāgesu…pe… uppannaṃ thinamiddhaṃ idhādhippetā niddā, sā akhīṇāsavānaṃ yebhuyyena aniyatakālā, tabbidhuraniyatasabbhāvaṃ dassento **''aticchāta…pe… āgantukaṃ ālasiya''**nti āha. Kāyālasiyapaccayā vīriyassa paṭipakkhabhūtā cattāro akusalakkhandhā **tandī** nāma. **Tandī**ti sabhāvaniddeso. **Tandiyanā**ti ākāraniṃddeso. **Tandīmanatā**ti tandībhūtacittatā. **Ālasyan**ti alasabhāvāharaṇaṃ. **Ālasyāyitattan**ti alasabhāvappatti. **Kāyavijambhanā**ti kāyassa vināmanā. **Akusalapakkhā ukkaṇṭhitatā**ti akusalapakkhiyā anabhirati. **Bhattakilamatho**ti yathāvuttassa bhattavatthukassa āhārassa vasena sarīre uppajjanakakhedo. **Upakkiliṭṭho**ti paññāya dubbalīkaraṇena upakkiliṭṭhacitto. Cittassa asamāhitattā **nivāritapātubhāvo**. Ariyamaggassa jotanaṃ nāma uppajjanamevāti āha **''na jotati**, **na pātubhavatīti attho''**ti. Na hi ariyamaggo jotiajotināmo pavattati.

Maggasahajātavīriyenāti lokiyalokuttaramaggasahajātavīriyena. Missakamaggo hi idha adhippeto. **Nīharitvā**ti nīharaṇahetu. Hetuattho hi ayaṃ **tvā**-saddo ''paññāya cassa disvā''tiādīsu (ma. ni. 1.271) viya. Tena ''maggo visujjhatī''ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. ''Ariyamaggaṃ visujjhatī''ti keci paṭhanti.

Niddātandīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkarasuttavaṇṇanā

17. Dukkhaṃ titikkhanti **duttitikkhaṃ**. Tañca dukkhamaṃ dussahanaṃ ārambhavasena dukkaraṃ, anuyuñjanavasena duttitikkhanti. **Abyattenā**ti sāmaññassa upakārānupakāre dhamme jānanasamatthāya veyyattiyasaṅkhātāya paññāya abhāvato na byattena. Tenāha **''bālenā''**ti. Yasmiṃ dhamme sati samaṇoti vuccati, taṃ sāmaññanti āha **''samaṇadhammo''**ti. **Iminā**ti ''dukkaraṃ duttitikkhañca, abyattena ca sāmañña''nti iminā gāthaddhena **idaṃ dassetī**ti idaṃ idāni vuccamānaṃ atthajātaṃ dasseti. **Abhidantan**ti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Ādhāyā**ti nippīḷanavaseneva ṭhapetvā. **Tāluṃ āhaccā**ti tālupadesamāhanitvā viya. **Cetasā**ti kusalacittena. **Cittan**ti akusalacittaṃ. **Abhiniggaṇhitvā**ti yathā atisamudācāro na hoti, evaṃ vibādhanavasena niggahetvā. **Āpāṇakoṭikan**ti pāṇakoṭipariyosānaṃ, parijīvanti attho. Sambādhetīti **sambādho,** antarāyiko. **Bahū parissayā**ti ayoniso kāmavitakkādivasena.

Pajjati cittametthāti padaṃ, ārammaṇaṃ. Iriyāpathaṃ eva padaṃ **iriyāpathapadaṃ**.

Gīvā cattāro pādāti **gīvapañcamāni. Samodahan**ti vā samodhānahetūti ayamettha atthoti āha – **''samodahitvā vā''**ti, sammā odhāya anto pavesetvāti attho. **Sake ārammaṇakapāle**ti gocarajjhattaṃ vadati. **Samodahan**ti samodahanto. **Anissito**ti tebhūmakadhammesu kañcipi dhammaṃ taṇhādiṭṭhābhinivesavasena anissito. **Avihiṃsamāno** vihiṃsānimittānaṃ pajahanena. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenā**ti sīlabyasanato uddharaṇarūpe saṇṭhitena, karuṇāyuttenāti attho. Tenāha **''kāruññataṃ paṭiccā''**ti.

Dukkarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Hirīsuttavaṇṇanā

18. **Nisedhetī**ti nivāreti pavattituṃ na deti. **Pucchati** devatā. **Apaharanto**ti apanento, yathā sabbena sabbaṃ akkosavatthu na hoti, evaṃ pariharantoti attho. **Bujjhati** sārathividhaṃ. **Attani**

nipātaṃ na deti, ājānīyo hi yuttaṃ pajānāti. Abhūtena **abhūtakkosena parimutto nāma natthi** bālānañca janānaṃ parāpavāde yuttapayuttabhāvato. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Nindanti tuṇhimāsīnaṃ, nindanti bahubhāṇinaṃ;
> Mitabhāṇimpi nindanti, natthi loke anindito’’ti. (dha. pa. 227);

Tanuyāti vā katipayā. Tenāha **‘‘appakā’’**ti. **Sadā satā**ti hirinisedhabhāve kāraṇavacanaṃ. **Pappuyyā**ti patvā adhigantvā. Vānato nikkhantattā **nibbānaṃ,** asaṅkhatadhātu.

Hirīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kuṭikāsuttavaṇṇanā

19. **Anto**ti kucchiabbhantare. **Vasanaṭṭhānaṭṭhenā**ti vasanabhāvena. **Kulapaveṇi**nti kulācāraṃ kulatantiṃ. **Santānakaṭṭhenā**ti kulasantatiyā bandhanabhāvena. Evaṃ sabbapadehi pucchitatthassa anujānanavasena **‘‘ekaṃsavacane nipāto’’**ti vuttaṃ. Āpādikā posikā mātucchā mahāpajāpati mātā evāti katvā **‘‘pahāya pabbajitattā’’**ti avisesato vuttaṃ. Pahāya pabbajitattā natthīti ānetvā sambandho. Puna mātukucchivāsādīnaṃ abhāvavacaneneva vaṭṭamhi bandhanassa abhāvo dīpito hotīti na gahito. Ayaṃ kira devatā yathā puthujjanā buddhānaṃ guṇe na jānanti, evaṃ na jānāti, tasmā **‘‘mayā sannāhaṃ bandhitvā’’**tiādimāha.

Kuṭikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samiddhisuttavaṇṇanā

20. Tapanabhāvena tapanodakattā **tapodā**ti tassa rahadassa nāmaṃ. Tenāha **‘‘tattodakassa rahadassā’’**ti. **Tato**ti nāgabhavane udakarahadato tapodā nāma nadī sandati. Sā hi nadī bhūmitalaṃ ārohati. ‘‘Edisā jātā’’ti vacanaseso. **Petaloko**ti lohakumbhinirayā idhādhippetāti vadanti. Rahadassa pana ādito pabbatapādavanantaresu bahū petā viharanti, svāyamattho **petavatthupāḷiyā lakkhaṇasaṃyuttena** ca dīpetabbo. **Yatāya**nti yato rahadato ayaṃ. **Sātodako**ti madhurodako. **Setodako**ti parisuddhodako, anāvilodakoti attho. **Tato**ti tapodānadito.

Samiddhoti avayavānaṃ sampuṇṇatāya saṃsiddhiyāva sammā iddho. Tenāha **‘‘abhirūpo’’**tiādi. Padhāne sammasanadhamme niyutto, taṃ vā ettha atthīti **padhāniko**. Senāsanaṃ suṭṭhapitadvāravātapānaṃ, tesaṃ pidahanena **utuṃ gāhāpetvā**.

Pubbāpayamānoti nhānato pubbabhāge viya vodakabhāvaṃ āpajjamāno gamento. Avattaṃ paṭikkhipitvā vattaṃ dassetuṃ **‘‘tattha…pe… na otaritabba’’**nti paṭhamaṃ vuttaṃ. **Sabbadisāpalokanaṃ** yathā nhāyanaṭṭhānassa manussehi vivittabhāvajānanatthaṃ. **Khāṇuādivavatthāpanaṃ** cīvarādīnaṃ ṭhapanatthaṃ udakasamīpeti adhippāyo. **Ukkāsanaṃ** amanussānaṃ apagamanatthaṃ. **Avakujjaṭṭhānaṃ** taṅkhaṇepi uparimakāyassa ujukaṃ avivaṭakaraṇatthaṃ. **Cīvarapiṭṭheyeva ṭhapetabbaṃ** yattha vā tattha vā aṭṭhapetvā. **Udakante**ti udakasamīpe. **Sinnaṭṭhāna**nti sedagatapadeso. **Pasāretabbaṃ** tassa sukkhāpanatthaṃ. **Saṃharitvā ṭhapanaṃ** puna sukhena gahetvā nivāsanatthaṃ. **Nābhippamāṇamattaṃ otaraṇaṃ** tāvatā udakapaṭicchādilakkhaṇappattato. **Vīciṃ anuṭṭhāpentenā**tiādi saṃyatakāritādassanaṃ. **Nivāsanaṃ parikkhipitvā**ti antaravāsakaṃ kaṭippadesassa yathā parito hoti, evaṃ khipitvā parivasitvā.

Sarīravaṇṇopi vippasīdi sammadeva bhāvanānussatimpi vindantassāti adhippāyo. **Samanaṃ niggahetu**nti kilesavasaṃ gataṃ attano cittaṃ niggaṇhituṃ. **Kāmūpanītā**ti kāmaṃ upagatacittā. Atha vā kilesakāmena there upanītacittā.

Aparibhuñjitvāti ananubhotvā. Anubhavitabbanti atthato āpannamevāti āha **‘‘pañcakāmaguṇe’’**ti. **Bhikkhasī**ti yācasi. Tañca bhikkhācariyavasenāti āha **‘‘piṇḍāya carasī’’**ti. Kāmaparibhogagarugamanakālo nāma visesato paṭhamayobbanāvatthāti āha **‘‘daharayobbanakālo’’**ti. **Obhaggenā**ti majjhe saṃbhaggakāyena. Jiṇṇakāle hi sattānaṃ kaṭiyaṃ kāyo obhaggo hoti.

Voti nipātamattaṃ ‘‘ye hi vo ariyā’’tiādīsu viya. **Sattāna**nti sāmaññavacanaṃ, na manussānaṃ eva. **Dehanikkhepana**nti kaḷevaraṭṭhapitaṭṭhānaṃ. Natthi etesaṃ nimittanti **animittā,** ‘‘ettakaṃ ayaṃ jīvatī’’tiādinā sañjānananimittarahitāti attho. **Na nāyare**ti na ñāyanti. **Ito para**nti ettha **para**nti aññaṃ kālaṃ. Tena orakālassapi saṅgaho siddho hoti. Paramāyuno orakāle eva cettha paranti adhippetaṃ tato paraṃ sattānaṃ jīvitassa abhāvato. **Vavatthānābhāvato**ti kālavasena vavatthānābhāvato. **Vavatthāna**nti cettha paricchedo veditabbo, na asaṅkarato vavatthānaṃ, nicchayo vā. **Abbudapesī**tiādīsu abbudakālo pesikālotiādinā kāla-saddo paccekaṃ yojetabbo. **Kālo**ti idha pubbaṇhādivelā adhippetā. Tenāha **pubbaṇhepi hī**tiādi. Idheva dehena patitabbanti sambandho. **Anekappakārato**ti nagare jātānaṃ gāme, gāme jātānaṃ nagare, vane jātānaṃ janapade, janapade jātānaṃ vanetiādinā anekappakārato. **Ito cutenā**ti ito gatito cutena. **Idha** imissaṃ gatiyaṃ. **Yante yuttagoṇo viyā**ti yathā yante yuttagoṇo yantaṃ nātivattati, evaṃ kālo gatipañcakanti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Ayaṃ kāloti ayaṃ maraṇakālo. **Pacchime kāle**ti pacchime vaye. **Tisso vayosīmā**ti. Paṭhamādikā tisso vayassa sīmā atikkantena. Purimānaṃ hi dvinnaṃ vayānaṃ sabbaso sīmā atikkamitvā pacchimassa ādisīmaṃ atikkanto tathā vutto. **‘‘Ayañhi samaṇadhammo…pe… na sakkā kātu’’**nti vatvā tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘tadā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Gaṇhitu**nti pāḷito atthato ca hadaye ṭhapanavasena gaṇhituṃ. **Paribhuñjitu**nti vuttadhammapariharaṇasukhaṃ anubhavituṃ. Ekassa kathanato paṭhamaṃ gāthaṃ suttaṃ vā ussāreti, tasmiṃ niṭṭhite itaro dhammakathiko taṃyeva vitthārento dhammaṃ katheti, ayaṃ **sarabhāṇadhammakathā**. Suttageyyānusārena yāva pariyosānā ussāraṇaṃ **sarabhaññadhammakathā**. **‘‘Mā maṃ kālo upaccagā’’**ti vadanto ‘‘samaṇadhammassa karaṇassa ayaṃ me kālo’’ti katheti, tato paro ‘‘pacchimavayo añño kālo’’ti katheti. **‘‘Kālaṃ vohaṃ…pe… tasmā abhutvā bhikkhāmī’’**ti vadanto attanā kataṃ paṭipattiñca sahetukaṃ sānisaṃsaṃ katheti.

Taṃ gāravakāraṇaṃ sandhāya. **Eta**nti ‘‘atha kho sā devatā pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā’’ti etaṃ vuttaṃ. **Daharo tvantiādimāha** lobhābhibhūtatāya adhigatattā. **Sabbasampattiyutto**ti bhogasampadā parivārasampadāti sabbasampattīhi yutto. **Alaṅkārapariharā**nti alaṅkārakaraṇaṃ. **Anikkīḷitāvī**ti akīḷitapubbo. Kīḷanañcettha kāmānaṃ paribhogoti āha **‘‘abhuttāvī’’**ti. **Akatakāmakīḷo**ti akatakāmānubhavanappayogo. Sayaṃ attanā eva dissantīti sandiṭṭhā, sandiṭṭhā **eva sandiṭṭhikā,** attapaccakkhato sandiṭṭhikā. Pakaṭṭho kālo patto etesanti kālikā, te **kālike**.

Cittānantaranti icchitacittānantaraṃ, icchiticchitārammaṇākāreti attho. Tenevāha **‘‘cittānantaraṃ icchiticchitārammaṇānubhavanaṃ na sampajjatī’’**tiādi. **Cittānantaraṃ laddhabbatāyā**ti anantaritasamādhicittānantaraṃ laddhabbaphalatāya. **Samohitesupī**ti sambhatesupi. **Sampannakāmassā**ti samiddhakāmassa. **Cittakārā** rūpalābhena, **potthakārā** paṭimākārakā, **rūpakārā** dantarūpakaṭṭharūpa-loharūpādikārakā. **Ādi**saddena nānārūpavesadhārīnaṃ naṭādīnaṃ saṅgaho. **Sesadvāresū**ti ettha gandhabbamālākārasūpakārādayo vattabbā.

Soti samiddhitthero. **Samohitasampattinā**ti saṅgāhabhogūpakaraṇasampattinā. **Pattabbadukkhassā**ti kāmānaṃ āpajjanarakkhaṇavasena laddhabbassa kāyikacetasikadukkhassa. **Upāyāsassā**ti daḷhaparissamassa viratassa. ‘‘Vissātassā’’ti keci. **‘‘Paccavekkhaṇañāṇenā’’**ti keci paṭhanti. Asukasmiṃ nāma kāle phalaṃ hotīti evaṃ udikkhitabbo nassa kāloti **akālo. Etthā**ti etesu navasu lokuttaradhammesu. **Ehipassavidhi**nti ‘‘ehi passā’’ti evaṃ pavattavidhivacanaṃ. Upanetabboti vā upaneyyo, so eva **opaneyyiko. Viññūhī**ti vidūhi paṭividdhasaccehi. Te ekaṃsato ugghaṭitaññūādayo hontīti āha **‘‘ugghaṭitaññūādīhī’’**ti. ‘‘Paccatta’’nti etassa patiattanīti bhummavasena attho gahetabboti āha **‘‘attani attanī’’**ti.

Sabbapadehi sambandhoti ‘‘kathaṃ ādīnavo ettha bhiyyo, kathaṃ akāliko’’tiādinā sabbehi paccekaṃ sambandho veditabbo.

Navoti taruṇo na ciravasso. Ye bhikkhunovādakalakkhaṇappattā, te sandhāya **‘‘vīsativassato paṭṭhāya thero’’**ti vuttaṃ. Idha sāsanaṃ nāma sikkhattayasaṅgahaṃ piṭakattayanti āha **‘‘dhammena hī’’**tiādi. Tattha dhammena vinayo ettha vinā daṇḍasatthehīti **dhammavinayo**. Dhammāya vinayo ettha na āmisatthanti dhammavinayo. Dhammato vinayo na adhammatoti dhammavinayo. Dhammo vā bhagavā dhammassāmī dhammakāyattā, tassa dhammasaññitassa satthu vinayo, na takkikānanti dhammavinayo. Dhamme vinayo na adhamme vinayo. Dhammo ca so yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne satte apāyesu apatamāne dhāretīti, sabbe saṃkilesato vinetīti vinayo cāti dhammavinayo. Tenāha **‘‘ubhayampetaṃ sāsanasseva nāma’’**nti.

Dhammavinayoti dhammena yutto vinayoti dhammavinayo ājaññaratho viya. Dhammo ca vinayo cāti vā dhammavinayo, taṃ **dhammavinayaṃ**. Dhammavinayānañhi satthubhāvavacanato dhammavinayattasaṃsiddhi dhammavinayānaṃ aññamaññaṃ visesanato. Abhidhammepi vinayavacananti dhammavinayadvayasiddhi, desitapaññattavacanato dhammavinayasiddhi. Dhammo catudhā desito sandassana-samādāpana-samuttejana-sampahaṃsanavasena, vinayo catudhā paññatto sīlācārato parājitavasena. Dhammacariyā sakavisayo, vinayapaññatti buddhavisayo. Pariyāyena desito dhammo, nippariyāyena paññatto vinayo. Dhammadesanā adhippāyatthappadhānā, vinayapaññatti vacanatthappadhānā. Paramatthasaccappadhāno dhammo, sammutisaccappadhāno vinayo. Āsayasuddhipadhāno dhammo, payogasuddhipadhāno vinayo.

Kiriyadvayasiddhiyā dhammavinayasiddhi. Dhammena hi anusāsanasiddhi, vinayena ovādasiddhi. Dhammena dhammakathāsiddhi, vinayena ariyatuṇhībhāvasiddhi. Sāvajjadvayaparivajjanato dhammavinayasiddhi. Dhammena hi visesato pakatisāvajjapariccāgasiddhi, vinayena paññattisāvajjapariccāgasiddhi. Gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāsādhāraṇaguṇadvayasiddhi. Bahussutasutapasannadvayato pariyatti-pariyāpuṇana-dhammavihāra-vibhāgato dhammadharavinayadharavibhāgato ca dhammavinayadvayasiddhi, saraṇadvayasiddhiyā dhammavinayadvayasiddhi. Idha sattānaṃ duvidhaṃ saraṇaṃ dhammo attā ca. Tattha dhammo suciṇṇo saraṇaṃ. ‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāri’’nti (theragā. 303; jā. 1.10.102; 1.15.385) hi vuttaṃ. Sudanto attāpi saraṇaṃ ‘‘attā hi attano nātho’’ti (dha. pa. 160, 380) vacanato. Tena vuttaṃ ‘‘saraṇadvayasiddhiyā dhammavinayasiddhī’’ti. Tattha yatassa dhammasiddhi, yato ca vinayasiddhi, tadubhayaṃ dassento āha – **‘‘dhammena hettha dve piṭakāni vuttāni, vinayena vinayapiṭaka’’**nti. **Adhunā āgato** idāneva na cirasseva upagato.

Mahante ṭhāne ṭhapetvāti mahesakkhatādassanatthaṃ attano parivārena mahantaṭṭhāne ṭhapitabhāvaṃ pavedetvā. **Mahatiyā**ti upasaṅkamanavandanādivacanāpajjanavasena samāciṇṇāya. Sabbepi kira nisīdantā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāva nisīdanti. **Thirakaraṇavasenā**ti daḷhīkaraṇavasena. Ayaṃ kira devatā ñāṇasampannā mānajātikā, tasmā nāyaṃ mānaṃ appahāya mama desanaṃ paṭivijjhituṃ sakkotīti mānaniggaṇhanatthaṃ ādito duviññeyyaṃ kathento bhagavā ‘‘akkheyyasaññino’’tiādinā tāya ñātumicchitakāmānaṃ kālikādibhāvaṃ, dhammassa ca sandiṭṭhikādibhāvaṃ vibhāvento dve gāthā abhāsi.

Akkheyyatoti gihiliṅgapariyāyanāmavisesādivasena tathā tathā akkhātabbato. Tenāha **‘‘kathānaṃ vatthubhūtato’’**ti. **Etesa**nti sattānaṃ. **Patiṭṭhitā**ti pavattitā āsattā. Pañcannaṃ kāmasaṅgādīnaṃ vasena āsattā hontu, itaresaṃ pana kathanti? Aniṭṭhaṅgatopi hi ‘‘idaṃ nu kho’’tiādinā kaṅkhato tattha āsatto eva nāma avijahanato, tathā vikkhepagato vikkhepavatthusmiṃ, anusayānaṃ pana āsattabhāve vattabbameva natthi. **Maccuno yoga**nti, maccubandhanaṃ, maraṇadhammatanti attho. Yasmā apariññātavatthukā anatītamaraṇattā maccunā yathāruci payojetabbā, tattha tattha uparūpari ca khipitāya āṇāya abbhantare eva honti, tasmā vuttaṃ **‘‘payogaṃ…pe… āgacchantī’’**ti. Yasmā tebhūmakā dhammā kamanīyaṭṭhena kāmā, nesampi kālassa laddhabbatāya kālikatā idha akkheyyavacanena paveditā. Tenāha – **‘‘evamimāya gāthāya kālikā kāmā kathitā’’**ti. Sabbepi tebhūmakā dhammā kamanīyā, yasmā ca kālikānaṃ kāmānaṃ tathāsabhāvatā kathitā. Ayampi gāthā tadatthameva dīpetīti imāya te kathitā eva honti. Ye ca sattā pañcasu khandhesu diṭṭhitaṇhādivasena patiṭṭhitā ‘‘itthī, puriso, ahaṃ, mamā’’ti ca abhinivisiya kāme paribhuñjanti, te maraṇaṃ nātivattanti. Evampettha kāmānaṃ kālikattho kathitoti āha **‘‘kālikā kāmā kathitā’’**ti.

Ayaṃ ñātapariññāti rūpārūpadhamme lakkhaṇādito ñāte katvā paricchindanapaññā. Tenāha **‘‘evaṃ ñātaṃ katvā’’**tiādi. Padaṭṭhānaggahaṇeneva cettha tesaṃ rūpārūpadhammānaṃ paccayo gahitoti paccayapariggahassapi saṅgaho daṭṭhabbo. **Tīreti** tuleti vīmaṃsati. **Dvācattālīsāya ākārehī**ti iminā matthakappattaṃ mahāvipassanaṃ dasseti. Te pana ākārā visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya vuttanayena veditabbā. ‘‘Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī’’tiādinā vipassanākkhaṇepi ekadesena pahānaṃ labbhateva, anavasesato pana pahānavasena pahānapariññaṃ dassento āha **‘‘aggamaggena …pe… ayaṃ pahānapariññā’’**ti. Tathā ca āha **‘‘evaṃ tīhi pariññāhī’’**tiādi.

Akkhātāranti akkhātabbaṃ, na akkheyyakaṃ. Tenāha **‘‘kammavasena kāraka’’**ntiādi. **Kāraka**nti ca sādhanamāha. **Na maññatī**ti vā maññanaṃ nappavatteti **akkhātāra**nti khīṇāsavaṃ. Atha vā **tañhi tassa na hotī**ti taṃ kāraṇaṃ tassa khīṇāsavassa na hoti na vijjati, **yena** diṭṭhitaṇhādikāraṇena **akkheyyaṃ** khandhapañcakaṃ ‘‘tisso’’ti vā ‘‘phusso’’ti vā ‘‘itthī’’ti vā ‘‘puriso’’ti vā abhinivissa vadeyyāti evamettha attho veditabbo. Manussanāgādīhi pūjanīyattā ‘‘yakkho’’ti sabbadevānaṃ sādhāraṇavacananti devadhītāpi ‘‘yakkhī’’ti vuttā. **Akkheyya**nti pahānapariññāya pahānamaggo, tassa ārammaṇabhūtaṃ nibbānampi gahitaṃ. **Na maññatī**ti khīṇāsavassa assa phalappattīti āha **‘‘navavidho lokuttaradhammo kathito’’**ti.

Visesīti visesajātiādivasena seyyoti attho. **Tesu gahitesū**ti tesu seyyamānādīsu tīsu mānesu gahitesu. Tayo seyyamānā, tayo sadisamānā, tayo hīnamānā gahitāva honti. **So puggalo**ti so appahīnamaññanapuggalo. **Teneva mānena** hetubhūtena. **Upaḍḍhagāthāyā**ti purimaddhena pana vatthukāmā vuttāti āha **‘‘kālikā kāmā kathitā’’**ti.

Vidhīyati visadisākārena ṭhapīyatīti **vidhā,** koṭṭhāso. **Kathaṃvidha**nti kathaṃ patiṭṭhitaṃ, kena pakārena pavattitanti attho. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato **vidhā,** māno. **Mānesū**ti nimittatthe bhummaṃ, mānahetūti attho. **Na calatī**ti na vedhati attano parisuddhapakatiṃ avijahanato.

Paññā ‘‘saṅkhā’’ti āgatā, paññāti yoniso paṭisaṅkhānaṃ. **Saṅkhāyako**ti saṅkalanapaduppādanādi-piṇḍagaṇanāvasena gaṇako **papañcasaṅkhā**ti mānādipapañcabhāgā. Te te dhammā sammā yāthāvato saṅkhāyanti upatiṭṭhanti etāyāti **saṅkhā,** paññā. Ekaṃ dvetiādinā saṅkhānaṃ gaṇanaṃ paricchindananti **saṅkhā,** gaṇanā. Saṅkhāyati bhāgaso kathīyatīti **saṅkhā**, koṭṭhāso. Saṅkhānaṃ satto puggalotiādinā saññāpananti **saṅkhā,** rattotiādi paṇṇatti. **Khīṇāsavo jahi pajahi** rāgādīnaṃ suppahīnattā. **Navabhedaṃ** pabhedato, saṅkhepato **tividhamāna**nti attho. **Navavidha**nti vā pāṭhe navabhedattā antarabhedavasena navavidhanti attho. Paccayavisesehi itthibhāvādivisesehi visesena mānīyati gabbho etthāti **vimānaṃ,** gabbhāsayo. **Na upagacchī**ti na upagamissati. Tenāha **‘‘anāgatatthe atītavacana’’**nti. ‘‘Nājjhagā’’ti hi atītaṃ ‘‘na gamissatī’’ti etasmiṃ atthe. **Chindi** ariyamaggasatthena. **Olokayamānā** upapattīsu. **Sattanivesanesū**ti sattānaṃ upapajjaṭṭhānesu. **Lokuttaradhammameva kathesi** arahattassa paveditattā.

‘‘Gāthāya atthaṃ kathetuṃ vaṭṭatī’’ti attha-saddo āharitvā vattabbo. **Aṭṭhaṅgikamaggavasenapī**ti etthāpi eseva nayo. Satisampajaññaṃ nāma kusaladhammānuyoge kāraṇanti āha **‘‘dasakusalakammapathakāraṇa’’**nti.

Aṭṭhaṅgikamaggavasena ca gāthāatthavacane **ayaṃ** idāni vuccamāno vitthāra-**nayo**. **Tasmiṃ kira ṭhāne**ti tasmiṃ kira devatāya pucchitaṃ pañhaṃ vissajjanaṭṭhāne. Devatāya ñāṇaparipākaṃ oloketvā anupubbiyā kathāya saddhiṃ sāmukkaṃsikadesanā mahatī **dhammadesanā ahosi. Ñāṇaṃ pesetvā**ti satthudesanāya anussaraṇavasena pattavisuddhipaṭipāṭipavattaṃ bhāvanāñāṇaṃ bandhitvā. **Sotāpattiphale patiṭṭhāyā**ti satthudesanāvilāsena attano ca paripakkañāṇattā paṭhamaṃ phalaṃ patvā. **Evamāhā**ti evaṃ ‘‘pāpaṃ na kayirā’’tiādippakārena gāthamāha. **Aṅgaṃ na hoti,** ājīvo yathā kuppamāno vācākammantavasena kuppati, tathā sampajjamānopīti. So vācākammantapakkhiko, tasmā taggahaṇena **gahitova hoti. Vāyāmasatisamādhayo gahitā** samādhikkhandhasaṅgahato. **Sammādiṭṭhisammāsaṅkappā gahitā** paññākkhandhasaṅgahato. **Antadvayavivajjanaṃ gahitaṃ** sarūpenevāti adhippāyo. **Itī**tiādi nigamanaṃ.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sattivaggo

1.Sattisuttavaṇṇanā

21. **Desanāsīsa**nti desanāpadesalakkhaṇavacananti adhippāyo. **Omaṭṭho**ti adhomukhaṃ katvā dinnappahāro. Iminā eva pasaṅgena pahāre vibhāgato dassetuṃ **‘‘cattāro hī’’**tiādi vuttaṃ. **Upari ṭhatvā**ti hatthiādīnaṃ upari ṭhatvā. **Adhomukhaṃ dinnappahāro**ti khaggakaravālādīnaṃ adhomukhaṃ katvā pahatapahāro. **Ummaṭṭho** vuttavipariyāyena veditabbo. Vividhappahāro **vimaṭṭho**. **‘‘Omaṭṭho gahito’’**ti vatvā tasseva gahaṇe kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘so hī’’**tiādi vuttaṃ. Duggandhakimiādīnaṃ vasena **antodoso. Mañcena saddhiṃ bandhitvā**ti yasmiṃ mañce vaṇikapuggalo nipanno, tattha taṃ subandhaṃ katvā pādaṭṭhānaṃ uddhaṃ karontehi sīsaṭṭhānaṃ adho kātabbaṃ. Tenāha **‘‘adhosiro kātabbo’’**ti. **Paribbaje**ti pavatteyya. Sā pana pavatti bhāvanāvihārena yuttāti āha **‘‘vihareyyā’’**ti.

Sallassa ubbahanaṃ **sallubbahanaṃ. Atthaṃ parittakaṃ gahetvā ṭhitā** upamākārassa vikkhambhanappahānassa adhippetattā. Tenāha **‘‘punappuna’’**ntiādi. **Anubandhova hoti** sati paccaye uppajjanārahato devatāya kāmarāgappahānassa jotitattā. Nanu bhagavatā anāgāmimaggena desanā niṭṭhāpetabbāti? Na, itarissā ñāṇabalānurūpadesanāya pavattetabbato. Veneyyajjhāsayānukulañhi dhammaṃ dhammassāmī desetīti.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phusatisuttavaṇṇanā

22. **Kammaṃ aphusanta**nti kammaphassaṃ aphusantaṃ, kammaṃ akarontanti attho. **Vipāko na phusatī**ti vipākaphasso na phusati, vipāko na uppajjateva kāraṇassa abhāvato. Evaṃ byatirekamukhena kammavaṭṭena vipākavaṭṭaṃ sambandhaṃ katvā atthaṃ vatvā idāni kevalaṃ kammavaṭṭavasena atthaṃ vadanto **‘‘kammamevā’’**tiādimāha. Tattha **nākaroto kariyatī**ti kammaṃ akubbato na kayirati, anabhisandhikatakammaṃ nāma natthīti attho. Idāni tamevatthaṃ anvayato dassetuṃ **‘‘phusantañcā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tato**ti phusanahetu. Sesaṃ vuttanayameva. Vuttamevatthaṃ sakāraṇaṃ katvā pariveṭhitavasena vibhūtaṃ katvā dassetuṃ **‘‘tasmā phusanta’’**ntiādi vuttaṃ. **Dhammatā**ti kārakasseva kammavipākānubandho, nākārakassāti ayaṃ kammavipākānaṃ sabhāvo.

Pacceti upagacchati anubandhati. **Pāpa**nti pāpakaṃ kammaṃ phalañca. Ayañca attho araññe luddakassa uyyojanāya sunakhehi parivāriyamānassa bhikkhuno bhayena rukkhaṃ āruḷhassa cīvare luddassa upari patite tassa sunakhehi khāditvā māritavatthunā dīpetabboti.

Phusatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Jaṭāsuttavaṇṇanā

23. Yena atthena taṇhā ‘‘jaṭā’’ti vuttā, tamevatthaṃ dassetuṃ **‘‘jāliniyā’’**ti vuttaṃ. Sā hi aṭṭhasatataṇhāvicaritapabhedā attano avayavabhūtā eva jālā etissā atthīti **jālinī**ti vuccati. Idānissā jaṭākārena pavattiṃ dassetuṃ **‘‘sā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **rūpādīsu ārammaṇesū**ti tassā pavattiṭṭhānamāha rūpādichaḷārammaṇavinimuttassa taṇhāvisayassa abhāvato. **Heṭṭhupariyavasenā**ti kadāci rūpārammaṇe kadāci yāva dhammārammaṇā, kadāci dhammārammaṇe kadāci yāva rūpārammaṇāti evaṃ heṭṭhā ca upari ca pavattivasena. Desanākkamena cettha heṭṭhupariyatā veditabbā, kāmarāgādivasenapi ayamattho veditabbo. Saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvato aparāparuppatti ettha saṃsibbananti āha **‘‘punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanaṭṭhenā’’**ti. Idaṃ yena sambandhena **jaṭā viyāti jaṭā**ti jaṭātaṇhānaṃ upamūpameyyatā, taṃdassanaṃ. Ayañhettha attho – yathā jālinī veḷugumbassa sākhā, tāsaṃ sañcayādayo ca attano avayavehi saṃsibbitā vinaddhā ‘‘jaṭā’’ti vuccanti, evaṃ taṇhāpi saṃsibbanasabhāvenāti.

Ime sattā ‘‘mama ida’’nti pariggahitaṃ attanibbisesaṃ maññamānā abbhantarimaṃ karonti. Abbhantaraṭṭho ca anto-saddoti sakaparikkhāresu uppajjanamānāpi taṇhā ‘‘antojaṭā’’ti vuttā. Pabbajitassa pattādi, gahaṭṭhassa hatthiādi **sakaparikkhāro**. Attāti bhavati ettha abhimānoti **attabhāvo,** upādānakkhandhapañcakaṃ. Sarīranti keci. ‘‘Mama attabhāvo sundaro, asukassa viya mama attabhāvo bhaveyyā’’tiādinā sakaattabhāvādīsu taṇhāya uppajjanākāro veditabbo. Attano cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni,** attano ca paresañca rūpādīni **bāhirāyatanāni,** paresaṃ sabbāni vā. Saparasantatipariyāpannāni vā cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni,** tathā rūpādīni **bāhirāyatanāni**. Parittamahaggatabhavesu pavattiyāpi taṇhāya antojaṭābahijaṭābhāvo veditabbo. Kāmabhavo hi kassacipi kilesassa avikkhambhitattā katthacipi avimutto ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti ‘‘ajjhattaṃ anto’’ti ca vuccati, tabbipariyāyato rūpārūpabhavo ‘‘bahiddhā bahī’’ti ca. Tenāha bhagavā – ‘‘ajjhattasaṃyojano puggalo, bahiddhāsaṃyojano puggalo’’ti (a. ni. 2.37).

Visayabhedena pavattiākārabhedena anekabhedabhinnampi taṇhaṃ jaṭābhāvasāmaññena ekanti gahetvā **‘‘tāya evaṃ uppajjamānāya jaṭāyā’’**ti vuttaṃ. Sā pana pajāti vuttasattasantānapariyāpannā eva hutvā punappunaṃ taṃ jaṭentī vinandhantī pavattatīti āha **‘‘jaṭāya jaṭitā pajā’’**ti. Tathā hi paramatthato yadipi avayavabyatirekena samudāyo natthi, ekadeso pana samudāyo nāma na hotīti avayavato samudāyaṃ bhinnaṃ katvā upamūpameyyaṃ dassento **‘‘yathā nāma veḷujaṭādīhi…pe… saṃsibbitā’’**ti āha. Imaṃ jaṭanti sambandho. Tīsu dhātūsu ekampi asesetvā saṃsibbanena **tedhātukaṃ jaṭetvā ṭhitaṃ**. Tenassā mahāvisayataṃ vijaṭanassa ca sudukkarabhāvamāha. **Vijaṭetuṃ ko samattho**ti iminā ‘‘vijaṭaye’’ti padaṃ sattiatthaṃ, na vidhiatthanti dasseti.

Evaṃ ‘‘antojaṭā’’tiādinā puṭṭho athassa bhagavā tamatthaṃ vissajjento **‘‘sīle patiṭṭhāyā’’**tiādimāha. Ettha **sīle**ti kusalasīle. Taṃ pana pātimokkhasaṃvarādibhedesu parisuddhameva icchitabbanti āha **‘‘catupārisuddhisīle’’**ti.

Narati netīti **naro,** puriso. Kāmaṃ itthīpi taṇhājaṭāvijaṭane samatthā atthi, padhānameva pana sattaṃ dassento ‘‘naro’’ti āha yathā ‘‘satthā devamanussāna’’nti, aṭṭhakathāyaṃ pana avibhāgena puggalapariyāyo ayanti dassetuṃ **‘‘naroti satto’’**ti vuttaṃ. Vipākabhūtāya saha paññāya bhavatīti **sapañño**. Tāya hi ādito paṭṭhāya santānavasena bahulaṃ pavattamānāya ayaṃ satto savisesaṃ sapaññoti vattabbataṃ arahati. Vipākapaññāpi hi santānavisesena bhāvanāpaññuppattiyā upanissayapaccayo hoti ahetukadvihetukānaṃ tadabhāvato. **Kammajatihetukapaṭisandhipaññāyā**ti kammajāya tihetukapaṭisandhiyaṃ paññāyāti evaṃ tihetukasaddo paṭisandhisaddena sambandhitabbo, na paññāsaddena. Na hi paññā tihetukā atthi. Paṭisandhito pabhuti pavattamānā paññā ‘‘paṭisandhiyaṃ paññā’’ti vuttā taṃmūlakattā, na paṭisandhikkhaṇe pavattā eva.

Cinteti ārammaṇaṃ upanijjhāyatīti **cittaṃ,** samādhi. So hi sātisayaṃ upanijjhānakicco. Na hi vitakkādayo vinā samādhinā tamatthaṃ sādhenti, samādhi pana tehi vināpi sādhetīti.

Paguṇabalavabhāvāpādanena paccayehi cittaṃ, attasantānaṃ cinotītipi **cittaṃ,** samādhi. Paṭhamajjhānādivasena cittavicittatāya iddhividhādicittakaraṇena ca samādhi cittanti vināpi paropadesenassa cittapariyāyo labbhateva. Aṭṭhakathāyaṃ pana citta-saddo viññāṇe niruḷhoti katvā vuttaṃ **‘‘cittasīsena hettha aṭṭha samāpattiyo kathitā’’**ti. Yathāsabhāvaṃ pakārehi jānātīti **paññā**. Sā yadipi kusalādibhedato bahuvidhā, ‘‘bhāvaya’’nti pana vacanato bhāvetabbā idhādhippetāti taṃ dassento **‘‘paññānāmena vipassanā kathitā’’**ti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpanaṃ, taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva, ātappasaddo viya pana ātāpa-saddo vīriye eva niruḷhoti āha **‘‘ātāpīti vīriyavā’’**ti. Yathā kammaṭṭhānaṃ tāya paññāya parito harīyati pavattīyati, evaṃ sāpi tadatthaṃ yogināti āha **‘‘pārihāriyapaññā’’**ti. Abhikkamādīni sabbakiccāni sātthakasampajaññādivasena paricchijja netīti **sabbakiccapariṇāyikā**.

Yasmā puggalādhiṭṭhānena gāthā bhāsitā, tasmā puggalādhiṭṭhānameva upamaṃ dassento ‘‘yathā nāma puriso’’tiādimāha. Tattha **sunisita**nti suṭṭhu nisitaṃ, ativiya tikhiṇanti attho. Satthassa nisitatarabhāvakaraṇaṃ nisānasilāyaṃ, bāhubalena cassa ukkhipananti ubhayampetaṃ atthāpannaṃ katvā upamā vuttāti tadubhayaṃ upameyyaṃ dassento **‘‘samādhisilāyaṃ sunisitaṃ…pe… paññāhatthena ukkhipitvā’’**ti āha. Samādhiguṇena hi paññāya tikkhabhāvo. Yathāha ‘‘samāhito yathābhūtaṃ pajānātī’’ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; 5.1071). Vīriyañcassā upatthambhakaṃ paggaṇhanato. **Vijaṭeyyā**ti vijaṭetuṃ sakkuṇeyya. Vuṭṭhānagāminivipassanāya hi vattamānāya yogāvacaro taṇhājaṭaṃ vijaṭetuṃ samattho nāma. Vijaṭanañcettha samucchedavasena pahānanti āha – ‘‘sañchindeyya sampadāleyyā’’ti.

Maggakkhaṇe panesa **vijaṭeti** nāma, aggaphalakkhaṇe sabbaso **vijaṭitajaṭo** nāma. Tenāha ‘‘idānī’’tiādi. Yasmā jaṭāya vijaṭanaṃ ariyamaggena, tañca kho nibbānaṃ āgamma, tasmā taṃ sandhāyāha **‘‘jaṭāya vijaṭanokāsa’’**nti. Yattha pana sā vijaṭīyati, taṃ dassetuṃ **‘‘yattha nāmañcā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Paṭighaṃ rūpasaññā cā’’**ti gāthāsukhatthaṃ sānunāsikaṃ katvā niddeso, ‘‘paṭigharūpasaññā’’ti vuttaṃ hoti. **Paṭighasaññāvasena kāmabhavo gahito** kāmabhavapariyāpannattā tāya. Pathavīkasiṇādirūpe saññā rūpasaññā. Ubhayatthāpi saññāsīsena cittuppādasseva gahaṇaṃ. **Bhavasaṅkhepenāti** bhavabhāvena saṅkhipitabbatāya, bhavalakkhaṇena ekalakkhaṇattāti attho. Rūpe vā virajjanavasena ca vattuṃ sakkuṇeyyā idha **rūpasaññā**ti vuttā, evampettha arūpabhavassa ca gahitatā veditabbā. **‘‘Nāmañca rūpañcā’’**ti anavasesato nāmarūpaṃ gahitanti arūpabhava-asaññabhavānampettha gahaṇaṃ siddhanti apare. **Pariyādiyanaṭṭhāne**ti pariyādiyanakāraṇe sabbaso khepananimitte nibbāne. Tenāha **‘‘nibbānaṃ…pe… dassito hotī’’**ti.

Jaṭāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Manonivāraṇasuttavaṇṇanā

24. **Evaṃladdhikā**ti sabbathāpi cittuppatti sadukkhā, sabbathāpi acittakabhāvo seyyo, tasmā yato kutoci cittaṃ nivāretabbanti evaṃdiṭṭhikā. **So**ti satto. **Aniyyānikakathaṃ katheti** ayoniso cittanivāraṇaṃ vadantī. **Saṃyatabhāvaṃ āgata**nti rāgavisevanādito sammadeva saṃyatabhāvaṃ otarabhāvaṃ. Dhammacariyāvasena hi pavattamāne citte natthi īsakampi rāgādivisevanaṃ, na tassa sampati āyatiñca koci anattho siyā, tasmā taṃ mano sabbato anavajjavuttito na nivāretabbaṃ. Tenāha **‘‘dānaṃ dassāmī’’**tiādi. **Yato yato**ti yato yato sāvajjavuttito ayonisomanasikārato. **Ta**nti mano **nivāretabbaṃ** anatthāvahattā.

Manonivāraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Arahantasuttavaṇṇanā

25. **Katāvī**ti katavā, pariññādikiccaṃ katvā niṭṭhapetvā ṭhitoti attho. Tenāha **‘‘catūhi maggehi katakicco’’**ti. Svāyamattho arahantiādisaddasannidhānato viññāyati. **Evaṃ** ‘‘ahaṃ vadāmī''tiādiākārena **pucchati**.

Khandhādīsu kusaloti khandhāyatanādīsu salakkhaṇādīsu ca samūhādivasena pavattiyañca cheko yathābhūtavedī. **Upaladdhinissitakatha**nti attupaladdhinissitakathaṃ hitvā. **Vohārabhedaṃ akaronto**ti ''ahaṃ paramatthaṃ jānāmī''ti lokavohāraṃ bhindanto avināsento loke lokasamaññameva nissāya **''ahaṃ, mamā''ti vadeyya. Khandhā bhuñjantī**tiādinā vohārabhedaṃ, tattha ca ādīnavaṃ dasseti.

Māno nāma diṭṭhiyā samadhuro. Tathā hi dutiyamaggādīsu sammādiṭṭhiyā pahānābhisamayassa paṭivipaccanīke paṭipattisiddhi. Tenāha **''yadi diṭṭhiyā vasena na vadati, mānavasena nu kho vadatīti cintetvā''**ti. **Vidhūpitā**ti santāpitā ñāṇagginā daḍḍhā. Te pana viddhaṃsitā nāma hontīti āha **''vidhamitā''**ti. Mamaṅkārādayo mayanti sattasantāne sati pavattanti etenāti mayo, maññanā. Mayo eva **mayatā**ti āha **''mayatanti maññana''**nti.

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pajjotasuttavaṇṇanā

26. **Divāratti**nti na ādicco viya divā eva, na candimā viya rattiṃ eva, atha kho divā ca rattiñca. **Tattha tatthā**ti yattha yattha sampajjalito, tattha tattheva padese, na ādicco viya candimā viya sakalaṃ mahādisaṃ disantarāḷañca. Ñāṇānubhāvena uppannāloko **ñāṇāloko**ti vadanti. ''Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti pubbe me, bhikkhave, ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādi paññā udapādi vijjā udapādi āloko udapādī''ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 15; paṭi. ma. 2.30) pana vacanato maggo **ñāṇāloko**. ''Tamo vihato, āloko uppanno''ti (ma. ni. 1.386; pārā. 12) vā vacanato vijjattayāloko **ñāṇāloko**. Paṭhamābhisambodhiyaṃ viya sañjātapītivipphāro, visesato ratanaghare samantapaṭṭhānavicinane sañjātapītivasena uppannasarīrobhāso vā **pītiāloko**. Tattheva uppannapasādavasena sañjātaālokova **pasādāloko**. Dhammacakkapavattane ''aññāsi vata, bho, koṇḍañño''ti uppannapasādālokoti ca vadanti. Sabbattheva satthu dhammadesanā sattānaṃ hadayatamaṃ vidhamantī **dhammakathāāloko. Sabbopi buddhānaṃ pātubhāvā uppanno āloko**ti iminā sāvakānaṃ desanāya sañjātadhammālokopi buddhānubhāvoti dasseti.

Pajjotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sarasuttavaṇṇanā

27. Saraṇato avicchedavasena pavattanato khandhādīnaṃ paṭipāṭi **sarā**. Tenāha **''ime saṃsārasarā''**ti. **Kuto**ti kena kāraṇena, kimhi vā? Tenāha **''kiṃ āgammā''**ti? **Na patiṭṭhāti** paccayābhāvato. **Āpo**tiādinā pāḷiyaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ appatiṭṭhānāpadesena tattha kāmarūpabhavānaṃ abhāvo dassito. Tadubhayābhāvadassanena heṭṭhā vuttanayeneva arūpabhavassapi abhāvo dassitova hoti, yathārutavasena vā ettha attho veditabbo. Yasmā purimā dve gahitā, gahitañca atthaṃ pariggahetvāva pacchimattho pavattoti.

Sarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahaddhanasuttavaṇṇanā

28. Nidhīyatīti **nidhānaṃ**. Nidhātabbataṃ gataṃ nihitanti attho. **Muttasārādī**ti muttāmaṇiveḷuriyapavāḷarajatajātarūpādi. **Suvaṇṇarajatabhājanādī**ti **ādi**-saddena kahāpaṇa-dhaññakoṭṭhabhaṇḍādiṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi niccaparibbayavasena bhuñjīyatīti **''bhogo''**ti vuccati. **Aññamaññaṃ abhigijjhantī**ti aññamaññassa santakaṃ abhigijjhanti. Tenāha **''patthentī''**ti.

Analaṅkatāti na alaṃ pariyattanti evaṃ katacittā, atricchatāmahicchatāhi abhibhūtā. Tenāha **''atittā apariyattajātā''**ti. **Ussukkajātesū**ti taṃtaṃkicce sañjātaussukkesu. **Nānākiccajātesū**ti nānāvidhakiccesu, sañjātanānākiccesu vā. Vaṭṭagāmikapasutena **vaṭṭasotaṃ anusarantesu**. Taṇhānivāsatāya gehantipi agārantipi vuccatīti āha **''mātugāmena saddhiṃ geha''**nti. **Virājiyā**ti hetuatthadīpakaṃ padanti āha **''virājetvā''**ti, **tvā**-saddopi cāyaṃ hetuatthoti.

Mahaddhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Catucakkasuttavaṇṇanā

29. Iriyā vuccati kāyena kattabbakiriyā, tassā pavattiṭṭhānabhāvato **iriyāpatho,** gamanādi. Taṃ aparāparappavattiyā cakkaṃ. Tenāha **''catucakkanti catuiriyāpatha''**nti. **Navadvāra**nti karajakāyo adhippeto. So ca kesādiasuciparipūroti āha **''puṇṇanti asucipūra''**nti. **Taṇhāya saṃyutta**nti taṇhāsahitaṃ. Tena na kevalaṃ sabhāvato **eva,** atha kho nissitadhammo ca asuciṃ dasseti. Mātukucchisaṅkhāte asucipaṅke jātattā **paṅkajātaṃ,** kesādiasucipaṅkajātattā ca **paṅkajātaṃ. Yātrā**ti apagamo. Tena sabhāvato nissitadhammato ca asucisabhāvato kāyato kathaṃ apagamo siyāti pucchati. Tenāha **''etassā''**tiādi.

Nahanaṭṭhena bandhanaṭṭhena naddhīti upanāho idhādhippetoti āha ''naddhinti upanāha''nti. So pana ito pubbakāle kodhoti āha **''pubbakāle''**tiādi. **Pāḷiniddiṭṭhe**ti upanāhaiccādike idha pāḷiyaṃ niddiṭṭhe **kilese ṭhapetvā avasesā** diṭṭhivicikicchādayo satta kilesā dummocayatāya varattā viyāti **varattāti veditabbā**. Ārammaṇaggahaṇasabhāvato **eko** evesa dhammo, pavatti-ākārabhedena pana **icchanaṭṭhena** patthanaṭṭhena **icchā, lubbhanaṭṭhena** gijjhanaṭṭhena **lobho**ti vutto. **Paṭhamuppattikā**ti ekasmiṃ ārammaṇe, vāre vā paṭhamaṃ uppannā. **Aparāparuppattiko**ti punappunaṃ uppajjamānako. **Aladdhapatthanā** appaṭiladdhavatthumhi āsatti lobho. **Uppāṭetvā**ti sasantānato uddharitvā.

Catucakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā

30. **Eṇimigassa viyā**ti eṇimigassa jaṅghā viya. Avayavīsambandhe hi idaṃ sāmivacanaṃ. Piṇḍimaṃsassa parito samasaṇṭhitattā **suvaṭṭītajaṅgho. Kisa**nti thūlabhāvapaṭikkhepaparājotanā, na suṭṭhu kisabhāvadīpanaparāti āha **''athūlaṃ samasarīra''**nti. **Ātapena milāta**nti tapasā milātakāyaṃ indriyasantāpanabhāvato. Tenevāha – **''tapo milāta''**ntiādi, tathā cāha pāḷiyaṃ **''appāhāraṃ alolupa''**nti. Yathā ''vīrassa bhāvo vīriya''nti vīrabhāvena vīriyaṃ lakkhīyati, evaṃ vīriyasambhavena vīrabhāvoti āha **''vīranti vīriyavanta''**nti. ''Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive''ti (theragā. 983; mi. pa. 6.5.10) dhammasenāpativuttaniyāmena parimitabhojitāya appāhāratā **bhojane mattaññutā. ''Mitāhāra''**nti vatvā puna paricchinnakālabhojitāyapi appāhārataṃ dassento **''vikāla…pe… parittāhāra''**nti āha. **Catūsu paccayesu loluppavirahitaṃ** bodhimūle **eva** sabbaso loluppassa pahīnattā. ''Catūsu paccayesū''ti hi imināva sabbattha loluppavigamo dīpitovāti. **Rasataṇhāpaṭikkhepo vā esa** ''appāhāra''nti vatvā ''alolupa''nti vuttattā. ''Sīhaṃ vā''ti ettha ekacarasaddo viya iva-saddo atthato ''nāga''nti etthāpi ānetvā, sambandhitabboti āha – **''ekacaraṃ sīhaṃ viya, ekacaraṃ nāgaṃ viyā''**ti. **Ekacarā appamattā** ekīkatāya.

Pañcakāmaguṇavasena rūpaṃ gahitaṃ tesaṃ rūpasabhāvattā. **Manena nāmaṃ gahitaṃ** manassa nāmasabhāvattā. **Avinibhuttadhamme**ti avinābhāvadhamme gahetvā. **Ādi-**saddena āyatanadhātuādayo gahitā. Kāmaguṇaggahaṇena hettha rūpabhāvasāmaññena pañca vatthūni gahitāneva honti, manogahaṇena dhammāyatanaṃ, evaṃ dvādasāyatanāni gahitāni honti. Iminā nayena dhātuādīnampi gahitatā yojetabbā. Tenāha **''pañcakkhandhādivasenapettha bhummaṃ yojetabba''**nti. **Etthā**ti pāḷiyaṃ. Kāmavatthu **bhummaṃ**.

Eṇijaṅghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Satullapakāyikavaggo

1. Sabbhisuttavaṇṇanā

31. Sataṃ sādhūnaṃ saraṇagamanasīlādibhedassa dhammassa ullapanato, attano vā pubbenivāsānussatiyā tassa dhammassa ullapanato kathanato satullapā, devatā, tāsaṃ kāyo samūho, tattha bhavāti **satullapakāyikā**. Tenāha **''sataṃ dhamma''**ntiādi. **Samādānavasena ullapetvā,** na vaṇṇanākathanamattena **tatrā**ti tasmiṃ tāsaṃ devatānaṃ satullapakāyikabhāve. **Idaṃ vatthū**ti idaṃ kāraṇaṃ. **Samuddavāṇijā**ti saṃyattikā. **Khittasaravegenā**ti jiyāmuttasarasadisavegena, sīghaoghenāti attho. Uppatatīti uppāto. Uppāte bhavaṃ byasanaṃ **uppātikaṃ**. **Patiṭṭhā**ti hitapatiṭṭhā. Paraloke hitasukhāvahaṃ **abhayakāraṇaṃ. Jaṅghasata**nti manussasataṃ. Jaṅghāsīsena hi manusse vadati sahacāribhāvato. **Aggahesi** pañcasīlāni. Āsannānāsannesu āsannasseva paṭhamaṃ vipaccanato **''āsannakāle gahitasīlaṃ nissāyā''**ti vuttaṃ. **Ghaṭāvasenā**ti samūhavasena.

Sabbhīti sādhūhi. Te hi saparahitasādhanato pāsaṃsatāya santaguṇatāya ca santoti vuccati. Te pana yasmā paṇḍitalakkhaṇehi samannāgatā honti, tasmā **''paṇḍitehī''**ti āha. **Samāsethā**ti saṃvasethāti ayamettha adhippāyoti āha **''sabbairiyāpathe''**tiādi. **Mittasanthava**nti mettisandhānaṃ. Sattānaṃ hitesitālakkhaṇā hi metti, sā ca ñāṇasahitā ñāṇapubbaṅgamāvāti mittasanthavo asaṃkiliṭṭho, itaro saṃkiliṭṭhoti āha **''na kenaci saddhiṃ kātabbo''**ti. **Saddhamma**nti diṭṭhadhammikādihitāvahaṃ sundaradhammaṃ. **Seyyo**ti hitavaḍḍhanatādi vuttanti āha **''vaḍḍhī''**ti.

Sataṃ sādhūnaṃ, paṇḍitānanti ayamettha attho. Tappaṭiyogavisayattā añña-saddassa vuttaṃ **''aññato andhabālato''**ti. Sokanimittaṃ sokakāraṇaṃ uttarapadalopena idha sokasaddena gahitanti āha **''sokavatthūna''**ntiādi. **Sokavatthūni** nāma corādayo acchindanādivasena paresaṃ sokakaraṇato. **Sokānugatā** sokappattā.

Therassāti saṃkiccattherassa. Attano bhaginiyā jeṭṭhattā **''tumhe''**ti āha. Ayaṃ ''idha corā paṭipajjiṃsū''ti amhe tiṇāyapi na maññatīti cintetvā **ekacce ''mārema na''nti āhaṃsu.** Karuṇāya **ekacce ''vissajjemā''**ti āhaṃsu. **Mantetvā**ti bhāsetvā.

Ahu ahosi, bhūtapubbanti attho. **Araññasmiṃ brahāvane**ti tādise brahāvane, mahāraññe nivāsīti attho **ceto**ti byādho. **Kūṭānī**ti vākurādayo. **Oḍḍetvā**ti sajjetvā. **Sasaka**nti pelakaṃ **ubbiggā**ti bhītatasitā. **Ekaratti**nti ekaratteneva. **Dhanajānī**ti paribbayavasena addhikehi laddhabbadhanato hāni, ''samaṇampi nāma hanti, kiṃ amhesu lajjissatī''ti addhikānaṃ anāgamanato ekadivasaṃ laddhabbaparibbayampi na labhissantīti adhippāyo.

Ñātayopi mātāpitubhātubhaginiādike ñātake. Te kira adhimuttassa bhaginiyā santikaṃ upagacchantā antarāmagge tena samāgatā, adhimutto saccavācaṃ anurakkhanto corabhayaṃ tesaṃ nārocesi. Tena vuttaṃ **''tesampī''**tiādi. Taṃ nissāya pabbajitattā **''adhimuttasāmaṇerassa santike''**ti vuttaṃ, na upasampadācariyo hutvā. Tenāha **''attano antevāsike katvā''**ti. Saccānurakkhaṇena anuttaraguṇādhigamena ca **ñātimajjhe virocati**.

Sātatanti satataṃ. Sa-saddassa hi idha sābhāvo yathā ''sārāgo''tiādīsu. Sātabhāvo vā **sātata**nti āha **''sukhaṃ vā''**ti. **Kāraṇenā**ti tena tena kāraṇena. Sabbāsaṃ tāsaṃ vacanaṃ subhāsitaṃ, bhagavato pana ukkaṃsagataṃ subhāsitameva. Svāyamattho taṃtaṃgāthāpadeneva viññāyatīti taṃ nīharitvā dassetuṃ **''na kevala''**ntiādi vuttaṃ. Tena sappurisūpasaṃsevasaddhammābhiyogo yathā sattānaṃ vaḍḍhiyā paññāpaṭilābhassa ekantikaṃ kāraṇaṃ, evaṃ sokapaccaye sati visokabhāvassa, ñātimajjhe sobhāya, sugatigamanassa, ciraṃ sukhaṭṭhānassa, vaṭṭadukkhamocanassapi aññāsādhāraṇaṃ hotīti vuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Maccharisuttavaṇṇanā

32. Pamajjanākārena pavattā anupaladdhi **pamādo**. Tena ekantato satirahitā hontīti vuttaṃ **''sativippavāsalakkhaṇenā''**ti. Diṭṭhivicikicchādayo cettha pamādeneva saṅgahitā. Idāni yathā macchariyanimittañca pamādanimittañca dānaṃ na dīyati, taṃ dassetuṃ **''ekacco hī''**tiādi vuttaṃ. **Parikkhayaṃ gamissatī**ti bhogaparihāniṃ gamissati. **Khiḍḍādī**ti **ādi-**saddena maṇḍanavibhūsanachaṇanakkhattakiccabyasanādiṃ saṅgaṇhāti. **Yasadāyaka**nti kittiyasassa parivārayasassa ca dāyakaṃ. **Sirīdāyaka**nti sobhaggadāyakaṃ. **Sampattidāyaka**nti kulabhogarūpabhogasampadāhi sampattidāyakaṃ. **Puñña**nti vā idha puññaphalaṃ daṭṭhabbaṃ ''evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī''tiādīsu (dī. ni. 3.80) viya. **Atthi dānassa phala**nti ettha deyyadhammassa anavaṭṭhitataṃ bahulasādhāraṇataṃ, taṃ pahāya gamanīyataṃ, tabbisayāya pītiyā sāvajjataṃ, dānadhammassa anaññasādhāraṇataṃ anugāmikataṃ, tabbisayāya pītiyā anavajjataṃ, lobhādipāpadhammānaṃ vinodanaṃ, sesapuññānaṃ upanissayañca jānantenāti vattabbaṃ.

Taṃyeva bālanti yo maccharī, tameva. Adānasīlā **bālā**. Ekacco dhanassa paribhogaparikkhayabhayena attanāpi na paribhuñjati atilobhaseṭṭhi viyāti āha **''idhalokaparalokesū''**ti.

Yasmā ekacco adānasīlo puriso addhike disvā passantopi na passati, tesaṃ kathaṃ suṇantopi na suṇoti, sayaṃ kiñci na katheti, adātukamyatāthambhe baddho hoti, tasmā tattha mataliṅgāni upalabbhantiyevāti āha **''adānasīlatāya maraṇena matesū''**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dānamattameva gahetvā matenassa samataṃ dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Dānasīlassa pana amataliṅgāni vuttavipariyāyato veditabbāni. **Vaja**nti puthutte ekavacanaṃ, tasmā vacanavipallāsena vuttanti āha **''saha vajantā''**ti. Dānasīlādidhammo purātano, na ajjatanoti sanantano, so etesu atthīti **sanantanā,** paṇḍitā, tesaṃ dhammāti tesaṃ vasenapi dhammo **sanantano**ti āha **''sanantanānaṃ vā paṇḍitānaṃ esa dhammo''**ti. **Appasmimpi deyyadhamme** sati **eke** dānaṃ dadanti, **eke** na dadanti maccharibhāvā. **Sahassadānasadisā**ti ekāpi dakkhiṇā pariccāgacetanāya uḷārabhāvato sahassadānasadisā hoti.

Duranugamanoti asamaṅginā anugantuṃ dukkaro. Ananugamanañcassa dhammassa apūraṇamevāti āha **''duppūro''**ti. ''Dhammaṃ care''ti ayaṃ dhammacariyā gahaṭṭhassa vasena āraddhāti āha **''dasakusalakammapathadhammaṃ caratī''**ti. Tenāha **''dārañca posa''**nti. **Samuñjaka**nti kassakehi attanā kātabbaṃ katvā visaṭṭhadhaññakaraṇato khale uñchācariyavasena samuñjaniādinā chaḍḍitadhaññasaṃharaṇaṃ. Tenāha **''yo api…pe… samuñjakaṃ caratī''**ti. **Etenā**ti satasahassasahassayāgiggahaṇena dasannampi bhikkhukoṭīnaṃ piṇḍapāto dassito hoti. ''Dinno''ti padaṃ ānetvā yojanā. **Dasannaṃ vā kahāpaṇakoṭīnaṃ piṇḍapāto**ti dasannaṃ kahāpaṇakoṭīnaṃ viniyuñjanavasena sampāditapiṇḍapāto. Tayidaṃ satasahassaṃ sahassayāgīnaṃ dānaṃ ettakaṃ hotīti katvā vuttaṃ. **Samuñjakaṃ carantopī**ti samuñjakaṃ caritvāpi, samuñjakacaraṇahetūti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Dāraṃ posentopi dhammaṃ carati, appakasmiṃ dadantopi dhammaṃ caratīti yojanā. **Tathāvidhassā**ti tādisassa tathādhammacārino yā dhammacariyā, tassā kalampi nagghanti **ete sahassayāgino** attano sahassayāgitāya. **Yaṃ tena daliddenā**tiādi tassevatthassa vivaraṇaṃ. **Sabbesampi tesa**nti ''sataṃsahassānaṃ sahassayāgina''nti vuttānaṃ tesaṃ sabbesampi. **Itaresa**nti ''tathāvidhassā''ti vuttapurisato aññesaṃ. **Dasakoṭisahassadāna**nti dasakoṭisaṅkhātaṃ tato anekasahassabhedatāya sahassadānaṃ.

''Kalaṃ nagghatī''ti idaṃ tesaṃ dānato imassa dānassa uḷāratarabhāvena vipulatarabhāvena vipulataraphalatāya vuttanti āha **‘‘kathaṃ nu kho etaṃ mahapphalataranti jānanattha’’**nti. Paccayavisesena mahattaṃ gatoti **mahaggato,** uḷāroti attho. Tenāha **‘‘vipulassetaṃ vevacana’’**nti. **Samenā**ti ñāyena, dhammenāti attho. **Visame**ti na same macchariyalakkhaṇappatte. **Chetvā**ti pīḷetvā. Taṃ pana pīḷanaṃ pothananti dassento **‘‘pothetvā’’**ti āha. **Assumukhā**ti tintaassumukhasammissā paraṃ rodāpetvā. **Mahādāna**nti yathāvuttaṃ bahudeyyadhammassa pariccajanena mahantadānaṃ. **Uppattiyā aparisuddhatāyā**ti ajjhāsayassa deyyadhammagavesanāya ca suddhatāya malīnattā. **Itaraṃ** dhammacariyāya nibbattitadānaṃ. **Parittadāna**nti parittassa deyyadhammassa vasena parittadānaṃ. **Attano uppattiyā parisuddhatāyā**ti ajjhāsayassa deyyadhammagavesanāya ca visuddhatāya. **Evantiādimāhā**ti ‘‘evaṃ sahassānaṃ sahassayāgina’’nti avoca. Tattha **sahassāna**nti sataṃsahassānaṃ. Gāthābandhasukhatthaṃ sataggahaṇaṃ na kataṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Maccharisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sādhusuttavaṇṇanā

33. Udānaṃ udānesīti pītivegena uggiritabbatāya udānaṃ uggiri uccāresi. Tayidaṃ yasmā pītisamuṭṭhāpitaṃ vacanaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘udāhāraṃ udāharī’’**ti. Yathā pana taṃ vacanaṃ ‘‘udāna’’nti vuccati, taṃ dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Saddhāyā**ti ettha **ya**-kāro hetuattho. Pariccāgacetanāya hi saddhā visesapaccayo assaddhassa tadabhāvato. **Pi**-saddo vuttatthasampiṇḍanattho. **‘‘Sāhū’’**ti padaṃ sādhusaddena samānatthaṃ daṭṭhabbaṃ. **Katha**nti dānayuddhānaṃ vipakkhasabhāvāti adhippāyo. **Etaṃ ubhaya**nti dānaṃ yuddhanti idaṃ dvayaṃ. **Jīvitabhīruko**ti jīvitavināsabhīruko. **Khayabhīruko**ti bhogakkhayassa bhīruko. **Vadanto**ti jīvite sālayataṃ, tato eva yujjhane asamatthataṃ pavedento. **Chejja**nti hatthapādādichedo. **Ussahanto**ti vīriyaṃ karonto. **Evaṃ bhoge rakkhissāmī**ti tathā bhoge aparikkhīṇe karissāmīti. **Vadanto**ti idha bhogesu lobhaṃ, tato eva dātuṃ asamatthataṃ pavedento. **Eva**nti evaṃ jīvitabhoganirapekkhatāya dānañca yuddhañca samaṃ hoti. **Saddhādisampanno**ti saddhādhammajīvitāvīmaṃsāsīlādiguṇasamannāgato. So hi deyyavatthuno parittakattā appakampi dadanto attano pana cittasampattiyā khettasampattiyā ca bahuṃ uḷārapuññaṃ pavaḍḍhento bahuvidhaṃ lobha-dosa-issā-macchariya-diṭṭhivicikicchādibhedaṃ tappaṭipakkhaṃ abhibhavati, tato eva ca taṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **‘‘maccheraṃ maddati’’**cceva vuttaṃ, tassa pana ujuvipaccanīkabhāvato.

Paratthāti paraloke. **Ekasāṭakabrāhmaṇavatthu** anvayavasena, aṅkuravatthu byatirekavasena vitthāretabbaṃ.

Dhammo laddho etenāti **dhammaladdho,** puggalo. Aggiāhitapadassa viya saddasiddhi daṭṭhabbā. **‘‘Uṭṭhāna**nti kāyikaṃ vīriyaṃ, **vīriya**nti cetasika’’nti vadanti. **Uṭṭhāna**nti bhoguppāde yuttapayuttatā. **Vīriya**nti tajjo ussāho. **Yamassa** āṇāpavattiṭṭhānaṃ. **Vetaraṇimpi** itare niraye ca atikkamma. Te pana abbudādīnaṃ vasena avīciṃ dasadhā katvā avasesamahāniraye sattapi āyuppamāṇabhedena tayo tayo katvā ekatiṃsāti vadanti. Sañjīvādinirayasaṃvattanassa kammassa tikkhamajjhamudubhāvena tassa āyuppamāṇassa tividhatā vibhāvetabbā. Apare pana ‘‘aṭṭha mahānirayā soḷasa ussadanirayā ādito cattāro sitaniraye ekaṃ katvā satta sitanirayāti evaṃ ekatiṃsa mahānirayā’’ti vadanti. Mahānirayaggahaṇato ādito cattāro sitanirayā eko nirayo katoti.

Tesanti vicinitvā gahitapaccayānaṃ. **Pañcanavutipāsaṇḍabhedā** papañcasūdanisaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbā. **Tatthā**ti tesu dvīsu vicinanesu. **Dakkhiṇāvicinanaṃ āha,** upamānāni hi nāma yāvadeva upameyyatthavibhāvanatthāni. Etena sukhettagahaṇatopi dakkhiṇeyyavicinanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pāṇesu saṃyamoti iminā dasavidhampi kusalakammapathadhammaṃ dasseti. Yathā hi ‘‘pāṇesu saṃyamo’’ti iminā sattānaṃ jīvitāvoropanato saṃyamo vutto, evaṃ tesaṃ sāpateyyāvahārato paradārāmasanato visaṃvādanato aññamaññabhedanato pharusavacanena saṅghaṭṭanato niratthakavippalapanato parasantakābhijjhānato ucchedacintanato micchābhinivesanato ca saṃyamo hotīti. Tenāha **‘‘sīlānisaṃsaṃ kathetumāraddhā’’**ti. Pharusavacanasaṃyamo panettha sarūpeneva vutto.

Parassa upavādabhayenāti pāpakiriyahetu parena attano vattabbaupavādabhayena. **Upavādabhayā**ti upavādabhayanimittaṃ. ‘‘Kathaṃ nu kho amhe pare na upavadeyyu’’nti āsīsantā **pāpaṃ na karonti. Dhammapadamevā**ti asaṅkhatadhammakoṭṭhāso eva **seyyo** seṭṭho. Yasmā sabbasaṅkhataṃ aniccaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ, tasmā tadadhigamāya ussāho karaṇīyoti dasseti. Pubbasaddo kālavisesavisayoti āha **‘‘pubbe ca kassapabuddhādikālepī’’**tiādi. Puna akālaviseso apāṭiyekko bhummatthavisayovāti āha **‘‘sabbepi vā’’**tiādi. Tattha **sabbepi vā**ti ete sabbepi kassapabuddhādayo lokanāthā **santo nāma** vūpasantasabbakilesasantāpā santasabbhūtaguṇattā.

Sādhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nasantisuttavaṇṇanā

34. **Kamanīyānī**ti kantāni. Tato eva etāni **iṭṭhārammaṇāni** sukhārammaṇāni **rūpādīni,** te pana vatthukāmā, tadārammaṇakilesakāmā vā. **‘‘Na santi kāmā manujesū’’**ti desanāsīsametaṃ, nicchayena kāmā aniccāyeva. Maccu dhīyati etthāti **maccudheyyaṃ**. Na puna āgacchati ettha taṃ **apunāgamanaṃ. Apunāgamanasaṅkhātaṃ nibbānaṃ** anupagacchanato. **Nibbānaṃ hī**tiādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. **Baddho**ti paṭibaddhacitto. **Pamatto**ti vossaggapamādaṃ āpanno.

Taṇhāchandato jātaṃ tassa visesapaccayattā. Icchitaṃ hanatīti **aghaṃ,** dukkhaṃ. Idha pana anavasesapariyādānavasena pañcupādānakkhandhā dukkhanti. **Chandavinayā aghavinayo**ti hetunirodhena hi phalanirodho, evaṃ saupādisesanibbānaṃ vatvā **aghavinayā dukkhavinayo**ti anupādisesanibbānaṃ vadati.

Citrānīti kilesakāmāpi vedanādiṭṭhisampayogabhedena honti, ākārabhedena ca atthi savighātāvighātāti tato visesetuṃ **‘‘ārammaṇacittānī’’**ti vuttaṃ. **Saṅkappitarāgo**ti subhādivasena saṅkappitavatthumhi rāgo. **Kilesakāmo kāmoti vutto** tassevidha visesato kāmabhāvasiddhito. **Pasūrasuttena vibhāvetabbo** ‘‘na te kāmā’’tiādinā tassa vatthumhi āgatattā. Idāni tamatthaṃ saṅkhepeneva vibhāvento **‘‘pasūraparibbājako hī’’**tiādimāha. **Na te kāmā yāni citrāni loke**ti te ce kāmā na honti, yāni loke citrāni rūpādiārammaṇāni. **Vedesī**ti kevalaṃ saṅkapparāgañca kāmaṃ katvā vadesi ce. **Hehintī**ti bhaveyyunti attho. Suṇanto saddāni manoramāni, satthāpi te hehiti kāmabhogīti paccekaṃ gāthā, idha pana saṃkhipitvā dassitā. Dhīrā nāma dhitisampannāti āha **‘‘paṇḍitā’’**ti.

Tassāti yo pahīnakodhamāno sabbaso saṃyojanātigo nāmarūpasmiṃ asajjanto rāgādikiñcanarahito, tassa. **Mogharājā nāma thero** bāvarībrāhmaṇassa paricārakānaṃ soḷasannaṃ aññataro. **Yathānusandhiṃ** appatto sāvasesa-**attho,** kiñci vattabbaṃ atthīti adhippāyo. Sabbaso vimuttattāva devamanussā namassanti, ye taṃ paṭipajjanti. Tesaṃ kiṃ hoti? Kiñcipi na siyāti ayamettha atthaviseso? **Dasabalaṃ sandhāyevamāha** ukkaṭṭhaniddesena. **Anupaṭipattiyāti** paṭipattiṃ anugantvā paṭipajjanena. **Namassanti** taṃ pūjenti.

Catusaccadhammaṃ jānitvāti tena paṭividdhaṃ catusaccadhammaṃ paṭivijjhitvā. Tathā ca buddhasubuddhatāya nibbematikā hontīti āha **‘‘vicikicchaṃ pahāyā’’**ti. Tato paraṃ pana anukkamena aggamaggādhigamena **saṅgātigāpi** honti. Asekkhadhammapāripūriyā **pasaṃsiyā** viññūnaṃ pasaṃsāpi hontīti.

Nasantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ujjhānasaññisuttavaṇṇanā

35. Ujjhānavasena pavattā saññā etesaṃ atthi, ujjhānavasena vā sañjānantīti **ujjhānasaññī. Kārayet**i katānaṃ pariyantaṃ kārayeti attho. **Pariyantakārita**nti paricchinnakāritaṃ parimitavacananti attho. Paṃsukūlādipaṭipakkhanayena **pattuṇṇadukulādi** vuttaṃ. **Nāmaṃ gahita**nti etena ‘‘ujjhānasaññikā’’ti ettha ka-saddo saññāyanti dasseti.

Aññenākārena bhūtanti attanā pavediyamānākārato aññena asuddhena ākārena vijjamānaṃ upalabbhamānaṃ attānaṃ. **Vañcetvā**ti palambhetvā. **Tassa** kuhakassa. **Taṃ** catunnaṃ paccayānaṃ paribhuñjanaṃ. **Parijānantī**ti tassa paṭipattiṃ paricchijja jānanti. **Kārako**ti sammāpaṭipattiyā kattā, sammāpaṭipajjitāti attho.

Idanti liṅgavipallāsena vuttaṃ, ayanti attho. **Dhammānudhammapaṭipadā**ti nibbānadhammassa anucchavikatāya anudhammabhūtā paṭipadā. Paṭipakkhavidhamane asithilatāya **daḷhā. Bhāsitamattena ca savanamattena cā**ti ettha **ca**-saddo visesanivattiattho. Tena bhāsitassa sutassa ca sammāpaṭipattivisesaṃ nivatteti. **Lokapariyāya**nti lokassa parividhamanaṃ uppādanirodhavasena saṅkhārānaṃ parāvuttiṃ. Tenāha **‘‘saṅkhāralokassa udayabbaya’’**nti. Svāyamattho saccapaṭivedheneva hotīti āha **‘‘catusaccadhammañca aññāyā’’**ti. **Evaṃ na kubbantī**ti attani vijjamānampi guṇaṃ anāvīkaronto ‘‘yathā tumhe vadatha, evaṃ na kubbantī’’ti avijjamānataṃ byākarotīti attho.

Akārakamevāti dosaṃ akārakameva. Accayassa paṭiggaṇhanaṃ nāma adhivāsanaṃ, evaṃ so desakena desiyamāno tato vigato nāma hoti. Tenāha **‘‘paṭiggaṇhātūti khamatū’’**ti.

Sabhāvenāti sabhāvato. **Ekasadisa**nti paresaṃ cittācāraṃ jānantampi ajānantehi saha ekasadisaṃ karontā. **Parato**ti pacchā. **Kathāya uppannāyā**ti ‘‘kassaccayā na vijjantī’’tiādikathāya pavattamānāya ‘‘tathāgatassa buddhassā’’tiādinā **buddhabalaṃ** buddhānubhāvaṃ dīpetvā. **Khamissāmī**ti accayadesanaṃ paṭiggaṇhissāmi. Tappaṭiggaho hi idha khamananti adhippetaṃ, satthā pana sabbakālaṃ khamo eva.

Kopo antare citte etassāti **kopantaro**. Doso garu garukātabbo assāti **dosagaru**. ‘‘Paṭimuccatī’’ti vā pāṭho, ayameva attho. **Accāyikakamma**nti sahasā anupadhāretvā kiriyā. **No cidhā**ti no ce idha. **Idhā**ti nipātamattaṃ. **Apagataṃ** apanītaṃ. Doso no ce siyā, tena pariyāyena yadi aparādho nāma na bhaveyyāti. **Na sammeyyuṃ** na vūpasameyyuṃ. **Kusalo**ti anavajjo.

Dhīro satoti padadvayena vaṭṭachindaṃ āha. **Ko niccameva paṇḍito nāmāti attho**ti ‘‘kassaccayā’’tiādikāya pucchāgāthāya attho. Dīghamajjhimasaṃvaṇṇanāsu tathāgata-saddo vitthārato saṃvaṇṇitoti āha **‘‘evamādīhi kāraṇehi tathāgatassā’’**ti. **Buddhattādīhī**ti **ādi**-saddena ‘‘bodhetā pajāyā’’tiādinā (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddesa 97) niddese āgatakāraṇāni saṅgayhanti. **Vimokkhaṃ** vuccati ariyamaggo, tassa **anto** aggaphalaṃ, tattha bhavā **paṇṇatti,** tassā vasena. Evaṃ buddhabalaṃ dīpeti. Idāni khittaṃ saṅkhepena saṃharāpitaṃ hotīti dasseti.

Ujjhānasaññisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saddhāsuttavaṇṇanā

36. **Tatvassā**ti o-kārassa va-kārādesaṃ a-kārassa ca lopaṃ katvā niddesoti āha **‘‘tato assā’’**ti. ‘‘Tatassā’’ti vā pāṭho, **tato**ti ca saddhāhetūti attho. **Nānupatantī**ti na vattanti. **Pamādaṃ karontī**ti pamajjanti, micchā paṭipajjantīti attho. **Lakkhaṇānī**ti aniccādilakkhaṇāni. **Upanijjhāyatī**ti upecca ñāṇacakkhunā pekkhati, anupassatīti attho. **Āgatakicca**nti āhatakiccaṃ, ayameva vā pāṭho. **Sādhetī**ti asammohapaṭivedhavasena nipphādeti, tathalakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ upanijjhāyatīti ayamattho maggepi vattabbo tena vinā asammohapaṭivedhassa asambhavato. **Kasiṇārammaṇassā**ti idaṃ lakkhaṇavacanaṃ. Akasiṇārammaṇasamāpattiyopi hi santīti. Yathā ca kasiṇārammaṇāni aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ avasesānañca tadārammaṇānaṃ paccavekkhaṇavasena cittānaṃ, evaṃ tena tāni ārammaṇāni gahitānīti ‘‘kasiṇārammaṇassa’’icceva vuttaṃ. Paramaṃ uttamaṃ sukhanti vattabbato **paramasukhaṃ arahattaṃ**.

Saddhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samayasuttavaṇṇanā

37. **Udānaṃ paṭiccā**ti ukkākaraññā jātisambhedaparihāranimittaṃ attano vaṃsaparisuddhaṃ nissāya vuttaṃ pītiudāhāraṃ paṭicca gottavasena **‘‘sakkā’’ti laddhanāmānaṃ**. Yadi ekopi janapado, kathaṃ bahuvacananti āha **‘‘ruḷhīsaddenā’’**ti. Akkharacintikā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya saliṅgavacanāni icchanti, ayamettha ruḷhī yathā ‘‘avantī kurū’’ti, tabbisesane pana janapadasadde jātisaddatāya ekavacanameva. **Aropime**ti kenaci na ropime.

Āvaraṇenāti setunā. **Bandhāpetvā**ti paṇḍupalāsapāsāṇamattikakhaṇḍādīhi āliṃ thiraṃ kārāpetvā. **Sassāni kārentī**ti jeṭṭhamāse kira ghammassa balavabhāvena himavante himaṃ vilīyitvā sanditvā anukkamena rohiṇiṃ nadiṃ pavisati, taṃ bandhitvā sassāni kārenti. **‘‘Jātiṃ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsū’’**ti saṅkhepena vuttamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘koliyakammakarā vadantī’’**ti āha. **Niyuttaamaccāna**nti tasmiṃ sassaparipālanakamme niyojitamahāmattānaṃ.

Tīṇi jātakānīti ‘‘kuṭhārihattho puriso’’tiādinā **phandanajātakaṃ** (jā. 1.13.14 ādayo) ‘‘duddubhāyati bhaddante’’tiādinā **duddubhajātakaṃ,** (jā. 1.4.85 ādayo) ‘‘vandāmi taṃ kuñjarā’’tiādinā **laṭukikajātaka**nti (jā. 1.5.39 ādayo) imāni tīṇi jātakāni. **Dve jātakānī**ti –

‘‘Sādhu sambahulā ñātī, api rukkhā araññajā;
Vāto vahati ekaṭṭhaṃ, brahantampi vanappati’’nti. –

Ādinā **rukkhadhammajātakaṃ** (jā. 1.1.74).

‘‘Sammodamānā gacchanti, jālamādāya pakkhino;
Yadā te vivadissanti, tadā ehinti me vasa’’nti. (jā. 1.1.33) –

Ādinā **sammodamānajātaka**nti imāni dve jātakāni.

‘‘Attadaṇḍā bhayaṃ jātaṃ, janaṃ passatha medhagaṃ;
Saṃvegaṃ kittayissāmi, yathā saṃvijitaṃ mayā’’ti. (su. ni. 941) –

Ādinā **attadaṇḍasuttaṃ**.

Tenāti bhagavatā. **Kalahakaraṇabhāvo**ti kalahakaraṇassa atthibhāvo. Mahāpathaviyā mahagghe khattiye kasmā nāsethāti dassetvā kalahaṃ vūpasametukāmo bhagavā pathaviṃ nidassanabhāvena gaṇhīti dassento **‘‘pathavī nāma kiṃ agghatī’’**tiādimāha. **Aṭṭhāne**ti akāraṇe. **Veraṃ katvā**ti virodhaṃ uppādetvā. Taṃtaṃpalobhanakiriyāya parakkamantiyo **‘‘ukkaṇṭhantū’’ti sāsanaṃ pesenti**. **Kuṇāladahe**ti kuṇāladahatīre patiṭṭhāya. **Pucchitaṃ kathesi** anukkamena kuṇālasakuṇarājassa pucchāpasaṅgena **kuṇālajātakaṃ** (jā. 2.21.kuṇālajātaka) kathessāmīti. **Anabhiratiṃ vinodesi** itthīnaṃ dosadassanamukhena kāmānaṃ ādīnavokārasaṃkilesavibhāvanavasena. **Purisapurisehī**ti kosajjaṃ viddhaṃsetvā purisathāmabrūhanena uttamapurisehi no bhavituṃ vaṭṭatīti uppannacittā.

Avissaṭṭhasamaṇakammantā apariccattakammaṭṭhānābhiyogāti attho. **Nisīdituṃ vaṭṭatī**ti bhagavā cintesīti yojanā.

Paduminiyanti padumavane. **Vikasiṃsu** guṇagaṇavibodhena. **Ayaṃ imassa…pe… na kathesī**ti iminā sabbepi te bhikkhū tāvadeva paṭipāṭiyā āgatattā aññamaññassa lajjamānā attanā paṭiladdhavisesaṃ bhagavato nārocesunti dasseti. **Khīṇāsavāna**ntiādinā tattha kāraṇamāha.

Osaṭamatteti bhagavato santikaṃ upagatamatte. **Ariyamaṇḍale**ti ariyapuggalasamūhe. **Pācīnayugandharaparikkhepato**ti yugandharapabbatassa pācīnaparikkhepato, na bāhirakehi vuccamānaudayapabbatato. **Rāmaṇeyyakadassanattha**nti buddhuppādapaṭimaṇḍitattā visesato ramaṇīyassa lokassa ramaṇīyabhāvadassanatthaṃ. **Ullaṅghitvā**ti uṭṭhahitvā. **Evarūpe khaṇe laye muhutte**ti yathāvutte candamaṇḍalassa uṭṭhitakkhaṇe uṭṭhitavelāyaṃ uṭṭhitamuhutteti uparūparikālassa vaḍḍhitabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Tesaṃ bhikkhūnaṃ jātiādivasena bhagavato anurūpaparivārabhāvaṃ dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha. **Mahāsammatassa vaṃse uppanno**tiādi kulavaṃsasuddhidassanaṃ. **Khattiyagabbhe jāto**ti idaṃ satipi jātivisuddhiyaṃ mātāpitūnaṃ vasena avisuddhatā siyāti tesampi ‘‘avisuddhatā natthi imesa’’nti visuddhidassanatthaṃ vuttaṃ. Satipi ca gabbhavisuddhiyaṃ katadosena missakattā arajjārahatāpi siyāti ‘‘tampi natthi imesa’’nti dassanatthaṃ **‘‘rājapabbajitā’’**tiādi vuttaṃ.

Sāmantāti samīpe. **Caliṃsū**ti uṭṭhahiṃsu. Kosamattaṃ ṭhānaṃ **saddantaraṃ,** ‘‘saddasavanaṭṭhānameva saddantara’’nti apare. **Tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahassesū**ti jambudīpe kira ādito mahantāni tesaṭṭhi nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ. Taṃ sandhāyāha ‘‘tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahassesū’’ti. Tāni pana sampiṇḍetvā satasahassato paraṃ navasahassādhikāni asītisahassāni. **Navanavutiyā doṇamukhasatasahassesū**ti navasatasahassādhikesu navutisatasahassesu doṇamukhesu. **Doṇamukha**nti ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṃ pādanagaraṃ vuccati. **Chanavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesū**ti chakoṭisatasahassaadhikesu navutikoṭisatasahassapaṭṭanesu. Tambapaṇṇidīpādi**chapaṇṇāsāya ratanākaresu**. Evaṃ pana nagara-doṇamukhapaṭṭana-ratanākarādibhāvena kathanaṃ taṃtaṃadhivatthāya vasantīnaṃ tāsaṃ devatānaṃ bahubhāvadassanatthaṃ. Yadi dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitā. Atha kasmā pāḷiyaṃ ‘‘dasahi ca lokadhātūhī’’ti? Vuttanti āha **‘‘dasasahassa…pe… adhippeta’’**nti. Tena sahassilokadhātu idha ‘‘ekā lokadhātū’’ti veditabbā.

Lohapāsādeti sabbapaṭhamakate lohapāsāde. **Brahmaloke**ti heṭṭhime brahmaloke. Yadi tā devatā evaṃ nirantarā hutvā sannipatitā, pacchā āgatānaṃ okāso eva na bhaveyyāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘yathā kho panā’’**tiādi.

Suddhāvāsakāye uppannā **suddhāvāsakāyikā**. Tāsaṃ pana yasmā suddhāvāsabhūmi nivāsaṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘suddhāvāsavāsīna’’**nti. **Āvāsā**ti āvāsaṭṭhānabhūtā. Devatā pana orambhāgiyānaṃ itaresañca saṃyojanānaṃ samucchinnaṭṭhena suddho āvāso vihāro etesanti **suddhāvāsā**. **Mahāsamāgamaṃ ñatvā**ti mahāsamāgamaṃ gatāti ñatvā.

Puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otari aññattha okāsaṃ alabhamāno. Evaṃ sesāpi. **Maṇivamma**nti indanīlamaṇimayaṃ kavacaṃ. Buddhānaṃ abhimukhabhāgo **buddhavīthi,** sā yāva cakkavāḷā **uttarituṃ na sakkā. Mahatiyā buddhavīthiyāvā**ti buddhānaṃ santikaṃ upasaṅkamantehi tehi devabrahmehi valañjitabuddhavīthiyāva.

Samiti saṅgati sannipāto samayo, mahanto samayo **mahāsamayo**ti āha **‘‘mahāsamūho’’**ti. Pavaddhaṃ vanaṃ **pavana**nti āha **‘‘vanasaṇḍo’’**ti. **Devaghaṭā**ti devasamūhā. **Samādahaṃsū**ti samāhitaṃ lokuttarasamādhiṃ suṭṭhu appitaṃ akaṃsu. Tathā samāhitaṃ pana samādhinā niyojitaṃ nāma hotīti vuttaṃ **‘‘samādhinā yojesu’’**nti. Sabbesaṃ gomuttavaṅkādīnaṃ dūrasamussāritattā

attano…pe… akariṃsu. Vinayati asse etehīti **nettāni,** yottāni. Avīthipaṭipannānaṃ assānaṃ vīthipaṭipādanaṃ rasmiggahaṇena hotīti **‘‘yottāni gahetvā acodento’’**ti vatvā taṃ pana acodanaṃ avāraṇamevāti āha **‘‘acodento avārento’’**ti.

Yathā khīlaṃ bhittiyaṃ, bhūmiyaṃ vā ākoṭitaṃ dunnīharaṇaṃ, yathā ca palighaṃ nagarappavesanivāraṇaṃ, yathā ca indakhīlaṃ gambhīranemi sunikhātaṃ dunnīharaṇaṃ, evaṃ rāgādayo sattasantānato dunnīharaṇā nibbānanagarappavesanivāraṇā cāti te **‘‘khīlaṃ palighaṃ indakhīla’’**nti ca vuttā. **Ūhaccā**ti uddharitvā. Taṇhāejāya abhāvena **anejā**. Paramasantuṭṭhabhāvena cātuddisattā **appaṭihatacārikaṃ caranti**. Buddhacakkhu-dhammacakkhu-dibbacakkhu-samantacakkhu-pakaticakkhūnaṃ vasena **pañcahi cakkhūhi**. Sudantā kutoti āha **‘‘cakkhutopī’’**ti. **Chandādīhī**ti chandādīnaṃ vasena **na gacchanti** na vattanti. **Na āgacchanti** anuppādanato. **Āgu**nti aparādhaṃ.

Sabbasaṃyogāti vibhattilopena niddeso, sabbe saṃyogeti attho. **Visajjāti** visajjitvā. **Evampī**ti imāyapi gāthāya vasena ‘‘āguṃ na karotī’’ti pade.

Gatāseti gatā eva. **Na gamissanti** pariniṭṭhitasaraṇagamanattā. Lokuttarasaraṇagamanañhettha adhippetaṃ. Tenāha **‘‘nibbematikasaraṇagamanena gatā’’**ti. Te hi niyamena apāyaṃ na gamissanti, devakāyañca paripūressanti. Ye pana lokiyena saraṇagamanena buddhaṃ saraṇaṃ gatā, na te gamissanti apāyaṃ, sati ca paccayantarasamavāye pahāya mānusaṃ dehaṃ devakāyaṃ paripūressantīti. Tenāha so brahmā **‘‘ye keci buddhaṃ…pe… paripūressantī’’**ti.

Samayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sakalikasuttavaṇṇanā

38. **Ta**nti uyyānaṃ saṅkhaṃ gatanti sambandho. Dhanunā sarena gahanti pothayanti bādhentīti **dhanuggahā. Taṃ sampaṭicchī**ti tassā silāya heṭṭhābhāgena uggantvā sampaṭicchi. Satthu puññānubhāvena upahatattā sayampi paripatantī vātaṃ upatthambheti. **Abhihani** satthārā anāvajjitattā. Tañca kho kammaphalavasenāti daṭṭhabbaṃ. Tato eva **tato paṭṭhāya bhagavato aphāsu jāta**nti etenapi upādiṇṇakasarīre nāma aniṭṭhāpi samphassakā patanti eva tathārūpena kammunā katokāseti dasseti. **Ayaṃ vihāro**ti gijjhakūṭavihāro. **Ujjaṅgalo** na kattabbaparo. **Visamo**ti bhūmibhāgavasena visamo. Sivikākārena sajjito mañco eva **mañcasivikā**.

Bhusāti daḷhā. **Dukkhā**ti dukkhamā duttitikkhā. **Kharā**ti kakkasā. **Kaṭukā**ti aniṭṭhā. **Asātā**ti na sātā appiyā. **Na appetī**ti na upeti. **Na appāyantī**ti na khamanti. Vedanādhivāsanakhantiyā satisampajaññayuttattā sabbasattaṭṭhitāhārasamudayavatthujātassa ādīnavanissaraṇānaṃ pageva suppaṭividitattā yathā samudācāro cittaṃ nābhibhavati, evaṃ sammadeva upaṭṭhāpitasatisampajaññattā vuttaṃ **‘‘vedanādhivāsana…pe… hutvā’’**ti. **Apīḷiyamāno**ti abādhiyamāno. Kāmaṃ aniṭṭhāya vedanāya phuṭṭho tāya apīḷiyamāno nāma natthi, pariññātavatthukattā pana tassā vase avattamāno ‘‘avihaññamāno’’ti vutto. Tenāha **‘‘samparivattasāyitāya vedanānaṃ vasaṃ agacchanto’’**ti.

Sīhaseyyanti ettha sayanaṃ seyyā, sīhassa viya seyyā sīhaseyyā, taṃ sīhaseyyaṃ. Atha vā **sīhaseyya**nti seṭṭhaseyyaṃ uttamaseyyaṃ. Svāyamattho aṭṭhakathāyameva āgamissati. ‘‘Vāmena passena sentī’’ti evaṃ vuttā **kāmabhogiseyyā**. **Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggahaṇādiyogakkhamato. Purisavasena cetaṃ vuttaṃ. **Ekena passena sayituṃ na sakkonti** dukkhuppattito. **Ayaṃ sīhaseyyā**ti ayaṃ yathāvuttā sīhaseyyā. **Tejussadattā**ti iminā sīhassa abhītabhāvaṃ dasseti. Bhīrukajātikā hi sesamigā attano āsayaṃ pavisitvā utrāsabahulā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhirukabhāvato satokārī bhikkhu viya satiṃ upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha **‘‘dve purimapāde’’**tiādi. **Purimapāde**ti dakkhiṇapurimapāde vāmassa purimapādassa ṭhapanavasena dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā. **Pacchimapāde**ti dve pacchimapāde. Vuttanayeneva idhāpi ekasmiṃ ṭhāne ṭhapanaṃ veditabbaṃ. **Ṭhitokāsasallakkhaṇaṃ**

abhīrukabhāveneva. **Sīsaṃ pana ukkhipitvā**tiādinā vuttasīhakiriyā anutrāsapabujjhanaṃ viya abhīrukabhāvasiddhā dhammatāvasenevāti veditabbā. **Sīhavijambhitavijambhanaṃ** ativelaṃ ekākārena ṭhapitānaṃ sarīrāvayavānaṃ gamanādikiriyāsu yoggabhāvāpādanatthaṃ. **Tikkhattuṃ sīhanādanadanaṃ** appesakkhamigajātapariharaṇatthaṃ.

Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti seyyā, catutthajjhānameva seyyā **catutthajjhānaseyyā**. Kiṃ panettha taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ. Tato hi vuṭṭhahitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anukkamena aggamaggaṃ adhigantvā tathāgato jātoti. ‘‘Tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma, na seyyā, tathāpi yasmā ‘catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantaraṃ bhagavā parinibbāyī’ti **mahāparinibbāne** (dī. ni. 2.219) āgataṃ. Tasmā lokiyacatutthajjhānasamāpatti eva **tathāgataseyyā’’**ti keci. Evaṃ sati parinibbānakālikāva tathāgataseyyāti āpajjati; na ca tathāgato lokiyacatutthajjhānasamāpajjanabahulo vihāsi. Aggaphalavasena pavattaṃ panettha catutthajjhānaṃ veditabbaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddupagamalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavasena hoti, sā ca nesaṃ paṭhamaṃ jātisamanvayā yebhuyyavuttikā, evaṃ bhagavato ariyajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ **tathāgataseyyā**ti veditabbā. **Sīhaseyyā** nāma seṭṭhaseyyāti āha **‘‘uttamaseyyā’’**ti.

‘‘Kālaparicchedaṃ katvā yathāparicchedaṃ uṭṭhahissāmī’’ti evaṃ tadā manasikārassa akatattā pāḷiyaṃ ‘‘uṭṭhānasaññaṃ manasikaritvā’’ti na vuttanti āha **‘‘uṭṭhānasaññanti panettha na vutta’’**nti. Tattha kāraṇamāha **‘‘gilānaseyyā hesā’’**ti. Sā hi cirakālappavattikā hoti.

Visuṃ visuṃ rāsivasena anāgantvā ekajjhaṃ puñjavasena āgatattā vuttaṃ **‘‘sabbāpi tā’’**ti. Tenāha **‘‘sattasatā’’**ti. **Vikāramattampī**ti vedanāya asahanavasena pavattanākāramattampi. **Susammaṭṭhakañcanaṃ viyā**ti sammaṭṭhasusajjitasuvaṇṇaṃ viya.

Dhammālapananti asaṅkhārikasamuppannasabhāvālapanaṃ. Samullapitañhi ākārasamānavacanametaṃ. Nāgo viya vāti pavattatīti nāgavo. Tassa bhāvo **nāgavatā**. Vibhattilopena hesa niddeso, mahānāgahatthisadisatāyāti attho. **Byattuparicaraṇaṭṭhenā**ti byattaṃ uparūpari attano kiriyācaraṇena. **Ājānīyo**ti sammāpatitaṃ **dukkhaṃ** sahanto attanā kātabbakiriyaṃ dhīro hutvā nitthārako. Kāraṇākāraṇajānanenāti niyyānikāniyyānikakaraṇañātatāya. **Tenevaṭṭhenā**ti appaṭisamaṭṭheneva. ‘‘Mutto moceyya’’ntiādi **dhuravāhaṭṭhena. Nibbisevanaṭṭhenā**ti rāgādivisavigatabhāvena.

Aniyamitāṇattīti anuddesikaṃ āṇāpanaṃ. Sāmaññakatopi samādhisaddo pakaraṇato idha visesatthoti āha **‘‘samādhinti arahattaphalasamādhi’’**nti. Paṭippassaddhivasena sabbakilesehi suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṃ. Abhinataṃ nāma** ārammaṇe abhimukhabhāvena pavattiyā. **Apanataṃ** apagamanavasena pavattiyā, vimukhatāyāti attho. Lokiyajjhānacittaṃ viya vipassanā viya ca sasaṅkhārena sappayogena tadaṅgappahānavikkhambhanapahānavasena ca vikkhambhetvā na adhigataṃ na ṭhapitaṃ, kiñcarahi kilesānaṃ sabbaso chinnatāyāti āha **‘‘chinnattā vataṃ phalasamādhinā samāhita’’**nti. **Atikkamitabba**nti ācārātikkamavasena laṅghitabbaṃ. Sā pana laṅghanā āsādanā ghaṭṭanāti āha **‘‘ghaṭṭetabba’’**nti.

Pañcavedā nāma – iruvedo, yajuvedo, sāmavedo, āthabbaṇavedo, itihāso cāti evaṃ itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ. ‘‘Cara’’nti vacanavipallāsena vuttanti āha **‘‘carantā’’**ti, tapantāti attho. **Hīnattarūpā**ti hīnādhimuttikatāya nihīnacittasabhāvā. Vimuttikatāya abhāvato **nibbānaṅgamā na honti**. Arahattādhigamakammassa abhabbatāya **parihīnatthā**. **Ajjhotthaṭā**ti abhibhūtā. **Tādiseheva sīlehī**ti gosīlādīhi. **Baddhā**ti samādapetvā pavattanavasena anubaddhā. **Lūkhaṃ tapa**nti attakilamathānuyogaṃ. Taṃ pana ekadesena dassento **‘‘pañcātapatāpana’’**ntiādimāha. ‘‘Evaṃ paṭipannassa mokkho natthi, evaṃ paṭipannassa vaṭṭato mutti atthī’’ti vadantī sā attato sāsanassa niyyānabhāvo kathito nāma hotīti āha **‘‘sāsanassa niyyānikabhāvaṃ kathentī’’**ti. **Ādi**nti gāthādvayaṃ.

Sakalikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

39. **Cātumahārājikassā**ti cātumahārājikakāyikassa. **Dhammo anubuddho**ti catusaccadhammo pariññeyyādibhāvassa anurūpato buddho. **Paccakkhamevā**ti parapattiyā ahutvā attapaccakkhameva katvā jānāmi. Dhammaṃ garahantā nāma saddadosavasena vā atthadosavasena vā garaheyyunti taṃ dassento **''hīnakkhara…pe… kotivā''**ti āha. Sā pana ''tesaṃ vigarahā dummedhatāya mahānatthāvahāvā''ti dassentī devatā āha **''dummedhā upenti roruva''**nti. **Visuṃ hotī**ti avīcimahānirayato visuṃ eva hoti. **Khantiyā**ti ñāṇakhantiyā. **Upasamenā**ti rāgādīnaṃ sabbaso vūpasamena. Tenāha **''ruccitvā''**tiādi.

Paṭhamapajjunnadhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā

40. **Buddhañca dhammañca namassamānā**ti buddhasubuddhataṃ dhammasudhammatañca ñatvā tadubhayaṃ namassamānā. Yasmā buddhe ca dhamme ca pasanno saṅghe ca pasanno eva hoti tassa suppaṭipattiyā vijānanato, tasmā so attho gāthāya ca-saddasaṅgahitoti dassento **''ca-saddena saṅghañcā''**ti āha **atthavatiyo**ti lokiyalokuttaraatthasaṅgahitā lokiyakusalalokuttaramaggasaṅgaṇhanato. **Yaṃ dhammaṃ sā abhāsī**ti yaṃ tumhākaṃ dhammaṃ paṭivijjhitvā ṭhitā, sā mahākokanadā attano balānurūpaṃ abhāsi. **Bahunā**ti nānappakārena. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. **Tādiso**ti tathārūpo tathāpaṭividdhasacco atthadhammādīsu kusalo ekekaṃ padampi udāharaṇahetunigamanāni nīharanto ācikkhati deseti paññapeti paṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti. Tenāha **''ayaṃ bhagavā''**tiādi. Etena ativiya vitthārakkhamo sugatadhammoti dasseti. **Pariyāpuṭa**nti parivattitaṃ. Evaṃ vitthārakkhamaṃ dhammaṃ yasmā devadhītā ''saṃkhittamatthaṃ lapayissāmī''ti avoca, tasmā vuttaṃ **''tassattha''**ntiādi.

Dutiyapajjunnadhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satullapakāyikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ādittavaggo

1. Ādittasuttavaṇṇanā

41. **Sīsa**nti desanāpadeso, desanāya aññesupi vattabbesu kassacideva sīsabhāgena apadisanaṃ. Tenāha **''rāgādīhī''**tiādi. **Dānenā**ti attano santakassa paresaṃ pariccajanena. Taṃ pana pariccajanaṃ cetanāya hotīti āha **''dānacetanāyā''**ti **dānapuññacetanā**ti dānamayā puññacetanā **dāyakasseva hoti** taṃsantatipariyāpannattā. **Nīhatabhaṇḍaka**nti ādittagehato bahi nikkhāmitaṃ bhaṇḍakaṃ. **Eta**nti ''dinnaṃ hotī''tiādivacanaṃ. **Adinne**ti dānamukhe aniyuñjite bhoge. ''Antenā''ti jīvitassa anto adhippetoti āha **''maraṇenā''**ti. Mamāti pariggahitattā **pariggahā,** bhogā. Tepi kenaci ākārena vināsaṃ anupagatā maraṇena pahīyanti nāmāti vuttaṃ **''corādīnaṃ vasena avinaṭṭhabhoge''**ti. Sobhanā aggabhūtā rūpādayo etthāti saggo, taṃ **saggaṃ**.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kiṃdadasuttavaṇṇanā

42. **Dve tīṇi bhattāni abhutvā**ti dve tayo vāre bhattāni abhuñjitvā. **Uṭṭhātuṃ na sakkotī**ti uṭṭhātumpi na sakkotī, pageva aññaṃ sarīrena kātabbakiccaṃ dubbalabhāvato. **Dubbalopi hutvā**ti bhuñjanato pubbe dubbalo hutvā balasampanno hoti. Evaṃ byatirekato anvayato ca āhārassa sarīre

balavataṃ āha. Yasmā annado dāyako paṭiggāhakassa balado hoti, tasmā so āyatiṃ attano sarīre balado avināsavasena balassa rakkhako ca hoti. Tenāha bhagavā – ‘‘balaṃ kho pana datvā balassa bhāgī hotī’’ti (a. ni. 5.37) sesapadesupi eseva nayo. **Surūpopī**ti abhirūpopi. **Virūpo hotī**ti bībhaccharūpo kopīnassa acchannattā. **Idañca yāna**nti sāmaññato vuttaṃ. **Upāhanā**ti sarūpato dasseti. Adukkhappatto hutvā yāti vattati etenāti **yāna**nti chattādīnampi yānabhāvo vutto. Tenāha **‘‘yānado sukhado hotī’’**ti. **Cakkhudo nāma** hoti cakkhunā kātabbakicce sahakārīkāraṇabhāvato dīpassa.

‘‘Sabbesaṃyeva balādīnaṃ dāyako hotī’’ti saṅkhepato vuttaṃ atthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘dve tayo gāme’’**tiādi vuttaṃ. Nisajjādivasena patissayitabbato **patissayo,** vihāro. **Pakkhittaṃ viya hoti** parissamassa vinoditattā. **Bahi vicarantassā**ti patissayaṃ alabhitvā bahi vivaṭaṅgaṇe vicarantassa. **Jhāyatī**ti jhāyantaṃ hoti, kilamatīti attho. Sītuṇhādivirodhipaccayavasena sasantāne **visabhāgasantati,** tabbipariyāyato **sabhāgasantati** veditabbā. Sukhaṃ nāma dukkhapaccayaparihārato sukhapaccayuppannato ca hoti, tadubhayaṃ patissayavasena labhatīti dassento **‘‘bahi vicarantassa pāde’’**tiādimāha. **Dhammapītisukha**nti dhammapaccavekkhaṇena uppannapītisukhaṃ. **Upasamasukha**nti kilesānaṃ vūpasamena pavattasukhaṃ. Nivātaṃ pihitavātapānaṃ patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya ṭhitassa andhakāro hotīti vuttaṃ **‘‘kūpe otiṇṇo viya hotī’’**ti. Tenāha **‘‘mañcapīṭhādīni na paññāyantī’’**ti. Tayidaṃ bahisamāpannaparissamadosena, na ca patissayadosena. Tenāha **‘‘muhutta’’**ntiādi.

Na marati etenāti **amaraṇaṃ,** nibbānādhigamādayo. Tassa dānaṃ dhammūpadeso, taṃ deti. Tenāha **‘‘yo dhammaṃ anusāsatī’’**ti. Tayidaṃ dhammānusāsanaṃ kathaṃ hotīti āha **‘‘aṭṭhakatha’’**ntiādi. **Aṭṭhakathaṃ kathetī**ti avivaṭapāṭhassa pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanaṃ karotīti attho. Anadhītino pana **pāḷiṃ vāceti**. Tattha tattha gataṭṭhāne **pucchitapañhaṃ vissajjeti,** ayaṃ tāva ganthadhuro, paṭipattivāsadhure pana **kammaṭṭhānaṃ ācikkhati,** ubhayesampi **dhammassavanaṃ karoti. Sabbadāna**nti yathāvuttaāmisadānaṃ abhayadānaṃ. **Dhammadāna**nti dhammadesanā. **Dhammaratī**ti samathavipassanādhamme abhirati. **Dhammaraso**ti saddhammasannissayaṃ pītipāmojjaṃ.

Kiṃdadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Annasuttavaṇṇanā

43. **Patthentī**ti pihenti. Yatthassa upagamanaṃ loke pākaṭataraṃ ahosi, te udāharaṇavasena dassento **‘‘cittagahapatisīvalittherādike viyā’’**ti āha. **Anna**nti annasaññito catubbidhopi paccayo. Sabbepi dāyake ekajjhaṃ gahetvā sāmaññato ekavasena **‘‘dāyakamevā’’**ti vuttaṃ, yathā cāha **‘‘ko nāma so yakkho, yaṃ annaṃ nābhinandatī’’**ti? Tattha **yakkho**ti satto. Sāmaññajotanā ca nāma yasmā puthuatthavisayā, tasmā **‘‘ye naṃ dadanti saddhāya, vippasannena cetasā. Tameva annaṃ bhajatī’’**ti vuttaṃ. Tattha **ma**-kāro padasandhikaro, te evāti attho. **Dāyakaṃ** apariccajanameva **anugacchati** cakkaṃ viya kubbaraṃ.

Annasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ekamūlasuttavaṇṇanā

44. Patiṭṭhaṭṭhena avijjāsaṅkhātaṃ ekaṃ mūlaṃ etissāti ekamūlā. Taṃ **ekamūlaṃ**. Yathā saṃyojanīyesu assādānupassanāvasena taṇhāsamuppādo, evaṃ taṇhābhibhavavasena anavabodhoti **avijjā taṇhāya mūlaṃ, taṇhā ca avijjāya mūlaṃ**. Ayañhi nayo upanissayatāvasena vutto, sahajātavasena cāyaṃ aññamaññaṃ mūlabhāvo pākaṭoyeva. **Idha pana** imissaṃ gāthāyaṃ **adhippetā** ‘‘ekamūla’’nti sā taṇhā. Tattha yā bhavataṇhā, sā sassatadiṭṭhivasena āvaṭṭati parivattati, vibhavataṇhā ucchedadiṭṭhivasena, evaṃ **dvirāvaṭṭaṃ. Sahajātakoṭiyā**ti sahajātakoṭiyāpi, pageva sammuyhaṃ āpannassa pana vattamānāya taṇhāya balavabhāvena malīnatā siyā. **Upanissayakoṭiyā**ti upanissayakoṭiyāva sahajātakoṭiyā asambhavato. **Pattharaṇaṭṭhānā**ti vitthatā hutvā pavattiṭṭhānabhūmi. Tenāha **‘‘tesu sā pattharatī’’**ti. Samuddanaṭṭhena **samuddo**. Uttarituṃ asakkuṇeyyatāya patāya alaṃ pariyattoti pātālo, ayaṃ pana pātālo viyāti **pātālo**. Tenāha **‘‘appatiṭṭhaṭṭhenā’’**ti. Agādhagambhīratāyāti attho.

Ekamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Anomasuttavaṇṇanā

45. **Anomanāma**nti anūnanāmaṃ. Guṇanemittikāni eva hi bhagavato nāmāni. Guṇānañcassa paripuṇṇatāya anūnanāmanti āha **‘‘sabbaguṇasamannāgatattā’’**tiādi. Apica tathā tevijjo, chaḷabhiññotiādīni nāmāni anomanāmāni na honti paricchinnavisayattā, bhagavato pana satthā, sabbaññū, sammāsambuddhotiādīni nāmāni anomanāmāni nāma mahāvisayattā anūnabhāvato. Tenāha **‘‘avekallanāma’’**nti. **Khandhantarādayo**ti khandhavisesādike. Ñāṇena yāthāvato araṇīyaṭṭhena **atthe. Anvayapaññādhigamāyā**ti lokuttarapaññāpaṭilābhāya. **Paṭipada**nti samathavipassanāpaṭipadaṃ. Kilesakāmānaṃ vasena allīyitabbaṭṭhena kāmā eva **ālayo**. Atītakāleyeva kamanataṃ gahetvā vuttaṃ **‘‘kamamāna’’**nti. Na etarahi tadabhāvatoti āha **‘‘atītaṃ pana upādāya idaṃ vutta’’**nti. Mahānubhāvatādinā **mahantānaṃ**.

Anomasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Accharāsuttavaṇṇanā

46. ‘‘Accharāgaṇasaṅghuṭṭha’’nti gāthā devaputtena yenādhippāyena gāyitā, so anupubbikathāya vinā na paññāyatīti taṃ āgamanato paṭṭhāya kathento **‘‘ayaṃ kira devaputto’’**tiādimāha. Tattha **sāsane**ti imasseva satthusāsane. **Kammākamma**nti kammavinicchayaṃ. Atthapurekkhāratāya appakiccatāya ca **sallahukavuttiko. Sayanassa koṭṭhāso**ti divasaṃ purimayāmañca bhāvanānuyogavasena kilantakāyassa samassāsanatthaṃ seyyāya upagamanabhāgo anuññāto.

Abbhantareti kucchiyaṃ bhattassa parittatāya **satthakavātā**ti tikkhabhāvena satthakā viya kantanakā vātā. **Dhurasmiṃyevā**ti kilesamārena yuddhe eva. Vimuttāyatanasīse ṭhatvā **dhammaṃ desento vā. Upanissayamandatāya** aparipakkañāṇatāya āsavakkhayaṃ appatto kālaṃ katvāti yojanā. **Upari ṭhita**nti parikkhārabhāvena dibbadussūpari ṭhitaṃ. **Tatheva aṭṭhāsī**ti tāhi tathā vuttepi yathā tato pubbe, tatheva aṭṭhāsi. **Suvaṇṇapaṭṭa**nti nibbuddhe paṭijinitvā laddhabbasuvaṇṇapaṭṭaṃ. Vītikkamassa akatattā **asambhinneneva sīlena**. Yasmā tasmiṃ satthu santikaṃ āgacchante tāpi tena saddhiṃ āgamaṃsu tasmā **‘‘accharāsaṅghaparivuto’’**ti vuttaṃ.

Saṅghositanti saṅgamma ghositaṃ, tattha tattha accharānaṃ gītasaddavasena ghositaṃ. **Pisācagaṇaṃ katvā vadati** acchandarāgatāya. **Niyāmacittatāyā**ti sammattaniyāme ninnacittatāya. **Garubhāvenā**ti tāsaṃ vase avattanato garuṭṭhānabhāvena. **Yātrā**ti nibbānaṃ pati yātrā. Taṃ pana vaṭṭato niggamanaṃ hotīti āha **‘‘kathaṃ niggamanaṃ bhavissatī’’**ti.

Atisallekhatevāti ativiya kilesānaṃ sallekhitavuttiko. **Akatābhinivesassā**ti bhāvanamananuyuttassa anāraddhavipassakassa. **Kārakassā**ti sugatovādakārakassa sammāpaṭipajjato. **Suññatāvipassana**nti suññatādīpanaṃ vipassanaṃ duccaritataṇhāya dūrīkaraṇena ekavihāritāya. **Eko maggo assā**ti lokuttaramaggo eva assa anāgato, pubbabhāgamaggo pana kataparicayoti attho.

Kāyavaṅkādīnanti kāyaduccaritādīnaṃ abhāvato samucchindanena anupalabbhanato. Natthi ettha bhayaṃ, asmiṃ vā adhigate puggalassa natthi bhayanti **abhayaṃ nāma**. Saṃsārakantāraṃ atikkamitvā nibbānasaṅkhātaṃ khemaṃ amataṭṭhānaṃ gamane sugatasārathinā susajjitayānabhāvato **ratho**

akūjanoti aṭṭhaṅgiko maggova adhippeto. Dhammato anapetatāya aparāparuppattiyā ca **dhammacakkehi**.

Ottappampi gahitameva avinābhāvā. **Apālambo**ti avassayo. **Parivāro**ti parikkhāro abhisaṅkharaṇato. Maggassa karaṇaṭṭhāne dhammo tappariyāpannā **sammādiṭṭhi. Aniccādivasenā**ti aniccānupassanādivasena. **Sodhitesu** vajjhamānesu. **Bhūmiladdhavaṭṭa**nti bhūmiladdhasaṅkhātaṃ vaṭṭaṃ. Tattha vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato pañcakkhandhā bhūmi nāma, vaṭṭamayakammabhāvato tattha uppajjanārahaṃ kilesajātaṃ bhūmiladdhavaṭṭaṃ. **Parijānamānā**ti paricchindanavasena samatikkamavasena jānamānā paṭivijjhantī.

Kasmā devaputto sotāpattiphaleyeva patiṭṭhāsi, nanu ca sā desanā bhagavatā catumaggappadhānabhāvena pavattitāti āha **‘‘yathā hī’’**tiādi.

Accharāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanaropasuttavaṇṇanā

47. **Kesa**nti sāmivasena vuttakasaddo ‘‘dhammaṭṭhā sīlasampannā’’ti ettha paccattabahuvacanavasena pariṇāmetabbo. Atthavasena hi vibhattivipariṇāmo. **Ke janā**ti ettha vā vuttakesaddo sīhavilokananayena ānetvā yojetabboti āha **‘‘ke dhammaṭṭhā, ke sīlasampannā’’**ti? **Pucchatī**ti iminā tattha kāraṇamāha. Phalādisampattiyā āramanti ettha sattāti ārāmo. Ārāme ropenti nipphādentīti **ārāmaropā**. Vanīyati chāyāsampattiyā bhajīyatīti **vanaṃ**. Tattha yaṃ upavanalakkhaṇaṃ vanaṃ, taṃ ārāmaggahaṇeneva gahitanti tapovanalakkhaṇaṃ, taṃ dassento **‘‘sīmaṃ parikkhipitvā’’**tiādimāha. **Visame**ti udakacikkhallena visame padese. Pānīyaṃ pivanti etthāti papā, taṃ **papaṃ**. Udakaṃ pīyati etthāti vā papā. **Taḷākādī**ti **ādi-**saddena mātikaṃ saṅgaṇhāti.

Imamatthaṃ sandhāyāti iminā kammappathappattaṃ paṭikkhipati. Attanā katañhi puññaṃ anussarato taṃ ārabbha bahuṃ puññaṃ pasavati, na pana yathā kataṃ puññaṃ sayameva pavaḍḍhati. **Tasmiṃ dhamme ṭhitattā**ti tasmiṃ ārāmaropanādidhamme patiṭṭhitattā. **Tenapi sīlena sampannattā**ti tena yathāvuttadhamme katasīle ṭhatvā ciṇṇena tadaññenapi kāyavācasikasaṃvaralakkhaṇena sīlena samannāgatattā. **Dasa kusalā dhammā pūrenti** duccaritaparivajjanato. Sesaṃ vuttanayameva.

Vanaropasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jetavanasuttavaṇṇanā

48. Esitaguṇattā esiyamānaguṇattā ca isī, asekkhā sekkhakalyāṇaputhujjanā ca. Isīnaṃ saṅgho **isisaṅgho**. Isisaṅghena nisevitaṃ. Tenāha **‘‘bhikkhusaṅghanisevita’’**nti.

Taṃ kārentassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena siniddhasandacchāyarukkhalatāvasena bhūmibhāgasampattiyā ca anaññasādhāraṇaṃ atiramaṇīyaṃ taṃ jetavanaṃ cittaṃ toseti, tathā ariyānaṃ nivāsabhāvenapīti āha **‘‘evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā’’**ti. Tenāha bhagavā – ‘‘yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka’’nti (dha. pa. 98; theragā. 991). Apacayagāmicetanā sattānaṃ visuddhiṃ āvahati kammakkhayāya saṃvattanatoti āha **‘‘kammanti maggacetanā’’**ti. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ viditakaraṇaṭṭhena kilesānaṃ vijjhanaṭṭhena ca **vijjā**. Maggapaññā sammādiṭṭhīti āha **‘‘vijjāti maggapaññā’’**ti. **Samādhipakkhikā dhammā** sammāvāyāmasatisamādhayo. Yathā hi vijjāpi vijjābhāgiyā, evaṃ samādhipi samādhipakkhiko. Sīlaṃ etassa atthīti **sīla**nti āha **‘‘sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ uttama’’**nti. **Diṭṭhisaṅkappā**ti sammādiṭṭhisaṅkappā. Tattha sammāsaṅkappassa sammādiṭṭhiyā upakārabhāvena vijjābhāvo vutto. Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati. Yathā ca sammāsaṅkappādayo paññākkhandhasaṅgahitā, evaṃ vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti āha **‘‘vāyāmasatisamādhayo’’**ti. Dhammoti hi idha samādhi adhippeto ‘‘evaṃdhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.197; saṃ. ni. 5.378) viya. **Vācākammantājīvā**ti sammāvācākammantājīvā. Maggapariyāpannā eva hete saṅgahitā. Tenāha **‘‘etena aṭṭhaṅgikamaggenā’’**ti.

Upāyena vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo. Tenāha **‘‘samādhipakkhiyadhamma’’**nti. Sammāsamādhipakkhiyaṃ vipassanādhammañceva maggadhammañca. ‘‘Ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi saupanisaṃ saparikkhāra’’nti (ma. ni. 3.136) hi vacanato sammādiṭṭhiādayo maggadhammā sammāsamādhiparikkhārā. **Vicineyyā**ti vīmaṃseyya, bhāveyyāti attho. **Tatthā**ti hetumhi bhummavacanaṃ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṃ visuddhi. Tenāha **‘‘tasmiṃ ariyamagge visujjhatī’’**ti. **Pañcakkhandhadhammaṃ vicineyyā**ti paccuppanne pañcakkhandhe vipasseyya. Tesu vipassiyamānesu vipassanāya ukkaṃsagatāya yadaggena dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhena paṭivijjhīyati, nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyatīti evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhatīti imasmiṃ pakkhe nimittatthe eva bhummaṃ, tesu saccesu paṭivijjhiyamānesūti attho.

Avadhāraṇavacananti vavatthāpanavacanaṃ, avadhāraṇanti attho. ‘‘Sāriputtovā’’ti ca avadhāraṇaṃ sāvakesu **sāriputtova seyyo**ti imamatthaṃ dīpeti tassevukkaṃsabhāvato. **Kilesaupasamenā**ti iminā mahātherassa tādiso kilesavūpasamoti dasseti. Tassa sāvakavisaye paññāya pāramippatti ahosi. Yadi evaṃ ‘‘yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti idaṃ tesaṃ buddhānaṃ ñāṇavisaye paññāpāramippattānaṃ vaseneva vuttanti daṭṭhabbaṃ. Avadhāraṇampi vimuttiyā nānattā tīhi vimuttīhi pāraṅgate sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha – **‘‘pāraṃ gatoti nibbānaṃ gato’’**tiādi. **Na therena uttaritaro nāma atthi** labbhati, labbhati ce, evameva labbheyyāti adhippāyo.

Jetavanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Maccharisuttavaṇṇanā

49. **Maccharino**ti maccheravanto maccherasamaṅginoti āha **‘‘maccherena samannāgatā’’**ti. Maccheraṃ macchariyanti atthato ekaṃ. **Na vandatī**ti vandanamattampi na karoti, kuto dānanti adhippāyo. **Upaṭṭhānaṃ kātu**nti madhurapaṭisanthāraṃ karotīti yojanā. **Idaṃ tāva mudumacchariyaṃ** na hadayaṃ viya attānaṃ dassentassa macchariyanti katvā. **Kiṃ tuyhaṃ pādā rujjanti** nanu tuyhaṃyeva āgatagamanesu pādā rujjanti, kinte ime chindantīti adhippāyo. **Sāmīcimpi na karoti** kuto dānanti adhippāyo. Yathākammaṃ taṃtaṃgatiyo aranti upagacchantīti ariyā, sattā. Ime pana kucchitā ariyāti **kadariyā,** thaddhamaccharino. Macchariyasadisañhi kucchitaṃ sabbahīnaṃ natthi sabbaguṇābhibhūtattā bhogasampattiādisabbasampattīnaṃ mūlabhūtassa dānassa nisedhato. **Itiādīhi** vacanehi. **Attano upaghātako**ti macchariyānuyogena kusaladhammānaṃ gatisampattiyā ca vināsako.

Puññapāpavasena samparetabbato upagantabbato **samparāyo,** paraloko. **Kāmaguṇaratī**ti kāmaguṇasannissayo assādo. **Khiḍḍā**ti kāyikakhiḍḍā vācasikakhiḍḍā cetasikakhiḍḍāti evaṃ tividhā. **Esa vipāko**ti coḷādīnaṃ kicchalābhoti esa evarūpo vipāko. **Yamalokan**ti paralokaṃ. **Upapajjare**ti ettha **iti**-saddo pakārattho. Tena pāḷiyaṃ vuttaṃ nirayaṃ tiracchānayoniñca saṅgaṇhāti.

Yācanti nāma ariyayācanāya. Vuttañhetaṃ ‘‘uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā’’ti (jā. 1.7.59). Ye saṃvibhajanti, te **vadaññū** nāma ñatvā kattabbakaraṇato. **Vimānappabhāyā**ti nidassanamattaṃ, uyyānakapparukkhappabhāhi devatānaṃ vatthābharaṇasarīrappabhāhipi sagge pakāsentiyeva. **Pakāsantī**ti vā pākaṭā honti, na apāyaloke viya apākaṭāti attho. **Parasambhatesū**ti sayaṃ sambhataṃ anāpajjitvā pareheva sambharitesu sukhūpakaraṇesu. Tenāha pāḷiyaṃ **‘‘vasavattīva modare’’**ti, paranimmitabhogesu vasavattī devaputtā viya sukhasamaṅgitāya modantīti attho. **Evaṃ vuttasamparāyo**ti ete saggāti evaṃ heṭṭhā vuttasamparāyo. **Ubhinnan**ti etesaṃ yathāvuttānaṃ ubhinnaṃ dukkaṭasukaṭakammakārīnaṃ. **Tato cavitvā** tato nirayasaggādito cavitvā manussesu nibbattati. Tesu yo maccharī manussesu nibbatto, so daliddo hutvā pubbacariyavasena maccharīyeva honto dārādibharaṇatthaṃ macchakacchapādīni hantvā punapi niraye nibbatto. Itaro suddhāsayo samiddho hutvā pubbacariyāvasena punapi puññāni katvā sagge nibbatteyya. Tenāha **''puna samparāyepi duggatisugatiyeva hotī''**ti.

Maccharisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā

50. ''Upapannāse''ti se-kārāgamaṃ katvā niddeso, ''upapannā''icceva atthoti āha **''nibbattivasena upagatā''**ti. Attano sampattito avihānato avihā, tesaṃ brahmaloko **avihābrahmaloko,** tasmiṃ. **Upapattisamanantaramevā**ti paṭhamakoṭṭhāse eva. **Arahattaphalavimuttiyā**ti asekkhavimuttiyā. Sekkhavimuttiyā pana avihūpapattito pageva vimuttā. Mānusaṃ dehaṃ samatikkamanti cittupakkilesapahānavasenāti phalena hetudassanamidanti āha **''mānusaṃ dehanti idha…pe… vuttānī''**ti. Divi bhavaṃ dibbaṃ, brahmattabhāvasaññitaṃ khandhapañcakaṃ. Tattha saṃyojanakoti vuttaṃ **''dibbaṃ yoganti pañca uddhambhāgiyasaṃyojanānī''**ti. **Imassā**ti devaputtassa. **''Hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu''**nti tesaṃ tvaṃ kusalaṃ sabbāvajjappahānena anavajjataṃ bhāsatīti kusalī vadesi. Atthena saddassa abhedopacāraṃ katvā gambhīravacanaṃ vuttanti āha **''gambhīrattha''**nti atthasseva gambhīrato, na saddassa. Samucchinnakāmarāgatāya sabbaso kāmavisayappahānena **nirāmisabrahmacārī nāma anāgāmī**. Nivāsanaṭṭhānabhūto samāno eko gāmo etassāti āha **''ekagāmavāsī''**ti.

Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ādittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jarāvaggo

1. Jarāsuttavaṇṇanā

51. Hitassa sādhanato **sādhu,** yaṃ kiñci atthajātaṃ. Taṃ pana atthakāmena labhitabbato upasevitabbato laddhakaṃ, kalyāṇaṭṭhena bhaddakanti vuccatīti āha **''sādhūti laddhakaṃ bhaddaka''**nti. **''Sīlaṃ yāva jarā sādhū''**ti vuttamatthaṃ byatirekato vibhāvetuṃ **''iminā idaṃ dassetī''**ti vuttaṃ. **Ida**nti idaṃ atthajātaṃ.

Patiṭṭhitāti cittasantāne laddhapatiṭṭhā, kenaci asaṃhāriyā. Tenāha **''maggena āgatā''**ti. **Cittīkataṭṭhādīhī**ti pūjanīyabhāvādīhi. **Vuttaṃ hetaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Cittīkatanti ratana**nti idaṃ ratanaṃ nāma loke cittīkataṃ vatthūnaṃ sahassagghanatādivasena. **Yepi loke cittīkatā** khattiyapaṇḍita-catumahārāja-sakka-suyāma-mahābrahmādayo, **tesaṃ cittīkato** tehi saraṇanti upagantabbatādivasena. **Ratikara**nti pītisukhāvahaṃ. **Jhānaratisukhenā**ti duvidhenapi jhānaratisukhena. **Tuletu**nti paricchindituṃ. **Guṇapārami**nti guṇānaṃ ukkaṃsapāramiṃ. **Dullabho** anekāni asaṅkhyeyyāni atidhāvitvāpi laddhuṃ asakkuṇeyyattā. **Anomo**ti anūno paripuṇṇo. Tattha visesato anomasattaparibhogato tehi ''sammāsambuddho bhagavā''ti anussaritabbatoti āha **''bhagavā anomo sīlenā''**tiādi.

Ariyamaggapaññāyeva idha adhippetāti **''idha pana dullabhapātubhāvaṭṭhena paññā 'ratana'nti vutta''**nti āha. Pujjaphalanibbattanato, attano santānaṃ punātīti ca puññacetanā **puññaṃ,** sā pana yassa uppannā, tasseva āveṇikatāya anaññasādhāraṇattā kenacipi anāhaṭā, aṭṭhakathāyaṃ pana **''arūpattā''**ti vuttaṃ.

Jarāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ajarasāsuttavaṇṇanā

52. **Ajīraṇenā**ti jiṇṇabhāvānāpajjanena. Lakkhaṇavacanañcetaṃ avināsappattiyā. Tenāha **‘‘avipattiyāti attho’’**ti. **Niddhamitabbo**ti nīharitabbo.

Ajarasāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mittasuttavaṇṇanā

53. Saha atthena vattatīti **sattho,** bhaṇḍamūlaṃ gahetvā vāṇijjavasena desantarādīsu vicaraṇakajanasamūho. Tenāha **‘‘saddhiṃcaro’’**ti, sahacaraṇakoti attho. **Mitta**nti sinehayogena mittakiccayuttaṃ. Idhādhippetappakāraṃ dassetuṃ **‘‘roge uppanne’’**tiādi vuttaṃ. **Tathārūpe**ti jigucchanīye, duttikicche vā. Yathā asaṇṭhitānaṃ saṇṭhāpanavasena pavasato purisassa bhogabyasane nāthatā, evaṃ puttasinehavasena puttassa mātuyā antogehe nāthatāti vuttaṃ **‘‘mātā mittaṃ sake ghare’’**ti. **Atthajātassā**ti upaṭṭhitapayojanassāti atthoti āha **‘‘uppannakiccassā’’**ti. **Samparāyahita**nti samparāye hitāvahaṃ.

Mittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthusuttavaṇṇanā

54. **Patiṭṭhā**ti avassayo. **Guyhassā**ti guhitabbassa rahassassa. **Paramo sakhā nāma** atipiyaṭṭhānatāya.

Vatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamajanasuttavaṇṇanā

55. **Vidhāvatī**ti vividhaṃ rūpaṃ padhāvati, yathākāmaṃ pavattatīti attho.

Paṭhamajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyajanasuttavaṇṇanā

56. **Vaṭṭadukkhato**ti saṃsāradukkhato. Saṃsāro hi kilesakammavipākānaṃ aparāparuppattitāya vidhāvati. Tañca dukkhaṃ dukkhamattāya nānāvidhadukkharāsibhāvato.

Dutiyajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyajanasuttavaṇṇanā

57. **Nipphattī**ti iṭṭhāniṭṭhavipākānaṃ nipphajjanato nipphatti. Tato eva **avassayo,** nipphattitavipākassa avassayo adhiṭṭhānaṃ kāraṇanti attho.

Tatiyajanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uppathasuttavaṇṇanā

58. **Amaggo**ti na maggo anupāyo. **Rattindivakkhayo**ti tattha vayakkhaṇassa pākaṭabhāvato. Vuttakkhaṇopi hi sayaṃ khīyateva. **Sesaṃ bāhiramalaṃ** vatthasarīrādibhūtaṃ. Tathā hi **''bhasmakhārādīhi dhovitvā sakkā sodhetu''**nti vuttaṃ. **Duṭṭho**ti dūsito sattasantāno **na sakkā suddho nāma kātuṃ** abbhantaramalīnabhāvāpādanato. **Itthiya**nti brahmacariyassa antarāyakarāyapi. **Pajā**ti sattakāyo **sajjati** saṅgaṃ karoti yāthāvato ādīnavaṃ apassanto. Indriyasaṃvarādi kilesānaṃ tāpanato **tapo,** tenāha **''sabbāpī''**tiādi.

Uppathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyasuttavaṇṇanā

59. **Kissā**ti bhummatthe sāmivacananti āha **''kismiṃ abhirato''**ti. Saddhā nāma anavajjasabhāvā, tasmā lokiyalokuttarahitasukhāvahāti āha **''sugatiñceva nibbānañca gacchantassa dutiyikā''**ti. **Anusāsati** hitacariyāya pariṇāyikabhāvato.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kavisuttavaṇṇanā

60. **Gāyattiādiko**ti chabbīsatiyā chandesu gāyattiādiko ukkatipariyosāno **chando gāthānaṃ nidānaṃ** samuṭṭhānaṃ ''samuṭṭhahati etenā''ti katvā. Tehi pana anuṭṭhubhādiko hotīti āha **''chando gāthānaṃ nidāna''**nti. **Pubbapaṭṭhāpanagāthā**ti dhammakathāya ādito ārocanabhāvajānanatthaṃ satijananaṃ viya pavattitagāthā. **Akkharañhi padaṃ janetī**ti yasmā akkharasamudāyo padaṃ, padasamudāyo gāthā, samudāyo ca samudāyīhi byañjīyati taṃpavattanato, tasmā byañjanabhāve ṭhitaṃ akkharaṃ, taṃsamudāyo padaṃ, padaṃ taṃ viyañjetā janetā viya hotīti ''akkharañhi padaṃ janetī''ti vuttaṃ. Akkharaṃ hi uccāritaviddhaṃsitāya taṃtaṃkhaṇamattāvaṭṭhāyīpi parato pavattiyā manoviññāṇavīthiyā saṅkalanavasena ekajjhaṃ katvā padabhāvena gayhamānaṃ yathāsaṅketamatthaṃ byañjeti. **Padaṃ gāthaṃ janetī**ti etthāpi eseva nayo. **Gāthā atthaṃ pakāsetī**ti gāthāsaññito padasamudāyo kiriyākārakasambandhavasena sambandhito kattuadhippāyānurūpaṃ ālocitavilocitaṃ saṃhitaṃ atthaṃ vibhāveti. **Samuddādipaṇṇattinissitā** vohārasannissayeneva pavattatīti katvā. Tenāha **''gāthā ārabhanto''**tiādi. **Āsayo**ti avassayoti āha **''patiṭṭhā''**ti **kavito**ti vicittakathīādito.

Kavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Addhavaggo

1. Nāmasuttavaṇṇanā

61. **Nāma**nti sāmaññanāmādibhedaṃ nāmaṃ. **Sabba**nti sabbaṃ paññattipathaṃ sabbaṃ ñeyyapavattipathaṃ. **Addhabhavī**ti kāmaṃ pāḷiyaṃ atītakālaniddeso kato, taṃ pana lakkhaṇamattaṃ. **Abhibhavati anupatatī**ti etena abhibhavo anupatanaṃ pavatti evāti dasseti. Taṃ panassa abhibhavanaṃ appavisaye anāmasitvā mahāvisayānaṃ vasena dassento **''opapātikena vā''**tiādimāha. **Tassa nāmaṃ hotī**ti tassa rukkhapāsāṇādikassa anāmakoicceva samaññā hoti, tathā naṃ sañjānantīti attho.

Nāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cittasuttavaṇṇanā

62. **Ye cittassa vasaṃ gacchantī**ti ye apariññātavatthukā, tesaṃyeva. **Anavasesapariyādāna**nti anavasesaggahaṇaṃ. Na hi pariññātakkhandhā pahīnakilesā cittassa vasaṃ gacchanti, taṃ attano vase vattenti.

Cittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Taṇhāsuttavaṇṇanā

63. Tatiye **''sabbeva vasamanvagū''**ti ye taṇhāya vasaṃ gacchanti, tesaṃ eva anavasesapariyādānanti imamatthaṃ **''eseva nayo''**ti iminā atidissati.

Taṇhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

64. **Kiṃ su saṃyojano**ti **sū**ti nipātamattanti āha **''kiṃ-saṃyojano''**ti? Vicaranti etehīti **vicāraṇā,** pādā. Bahuvacane hi vattabbe ekavacanaṃ kataṃ. **Tassā**ti lokassa.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bandhanasuttavaṇṇanā

65. Catutthe āgataattho eva anantarepi vutto, byañjanameva nānanti āha **''pañcamepi eseva nayo''**ti.

Bandhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Attahatasuttavaṇṇanā

66. ''Kenassubbhāhato''ti pāṭhoti adhippāyena **''su-kāro nipātamatta''**nti āha, ''kenassabbhāhato''ti pana pāṭhe u-kāralopena padasandhi. **Icchādhūpāyito**ti asampattavisayicchālakkhaṇāya taṇhāya santāpito daḍḍho. Tenāha **''icchāya āditto''**ti.

Attahatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Uḍḍitasuttavaṇṇanā

67. **Ullaṅghito**ti ubbandhitvā laṅghito. **Saddādīsū**ti saddādināgadantesu **sotādīni** uḍḍitāni **taṇhārajjunā** daḷhabandhanena baddhattā tadanativattanato. **Loko**ti āyatanaloko. Tathā atthayojanāya katattā khandhādilokavasenapi yojanā kātabbā. Na **dūraṃ** anantarabhavakattā. Cuticittaantaritattā ekacittantarabhavassa kammassa abujjhanaṃ, evaṃ sante kasmā sattā na bujjhantīti āha **''balavatiyā''**tiādi.

Uḍḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pihitasuttavaṇṇanā

68. **Pañho**ti ñātuṃ icchito attho. **Pucchito**ti sattamasutte gāthāya purimaddhaṃ pacchimaddhaṃ, pacchimaṃ purimaṃ katvā aṭṭhamasutte devatāya pucchitattā vuttaṃ **''heṭṭhupariyāyavasena pucchito''**ti. Pucchānurūpaṃ vissajjananti avuttampi siddhametanti anāhaṭaṃ.

Pihitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Icchāsuttavaṇṇanā

69. Navame **vinayāyā**ti vinayena. Karaṇatthe hi idaṃ sampadānavacanaṃ. **Kissassū**ti kissa, **su**kāro nipātamattaṃ. **Sabbaṃ chindati bandhana**nti sabbaṃ dasavidhampi saṃyojanaṃ samucchindati. Na hi taṃ kiñci kilesabandhanaṃ atthi, yaṃ asamucchinnaṃ hutvā ṭhitaṃ assā taṇhāya samucchinnāya. Svāyamattho suviññeyyoti āha **''sabbaṃ uttānamevā''**ti.

Icchāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lokasuttavaṇṇanā

70. **Kismi**nti kismiṃ sati? Tassa pana santabhāvo uppattivasenevāti āha **''kismiṃ uppanne''**ti? **Loko uppannoti vuccati** anupādānattā lokasamaññāya. **Chasū**ti etthāpi eseva nayo **santhava**nti adhikasinehaṃ **karoti** adhikasinehavatthubhāvato ajjhattikāyatanānaṃ. **Upādāyā**ti pubbakālakiriyā aparakālakiriyaṃ apekkhatīti vacanasesavasena kiriyāpadaṃ gahitaṃ **''pavattatī''**ti. Kiṃ pana pavattati? Loko, lokasamaññāti attho. **Chasū**ti idaṃ nimittatthe bhummaṃ. Chaḷāyatananimittañhi sabbadukkhaṃ. **Aya**nti sattaloko. **Uppanno nāma hoti** chaḷāyatanaṃ nāma mūlaṃ sabbadukkhānanti katvā. **Bāhiresu** āyatanesu **santhavaṃ karoti** visesato rūpādīnaṃ taṇhāvatthukattā. Yasmā cakkhādīnaṃ santappanavasena rūpādīnaṃ pariggahitattā lokassa nisevitāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ **''channaṃ…pe… vihaññatī''**ti.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Addhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chetvāvaggo

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

71. **Vadhitvā**ti hantvā vināsetvā. **Aparidayhamānattā**ti apīḷiyamānattā. **Vinaṭṭhadomanassattā na socati** cetodukkhadukkhābhāvato. Visaṃ nāma dukkhaṃ aniṭṭhabhāvato, tassa mūlakāraṇaṃ kodho aniṭṭhaphalattāti āha **''visamūlassāti dukkhavipākassā''**ti. **Akkuṭṭhassā**ti akkosāparādhassa. Akkosapahāratthasambandhena hi ''kuddhassā''ti upayogatthe sampadānavacanaṃ. **Sukhaṃ uppajjati** kodhaṃ nassati. Sukhuppattiṃ sandhāya esa kodho **''madhuraggo''ti vutto,** sukhāvasānoti attho.

Chetvāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathasuttavaṇṇanā

72. **Paññāṇa**nti lakkhaṇaṃ sallakkhaṇūpāyo. **Disvā**ti dassanahetu. ''Coḷarañño raṭṭhaṃ coḷaraṭṭha''nti evaṃ **raṭṭhaṃ raññā paññāyati**.

Rathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vittasuttavaṇṇanā

73. **Saddhāyā**ti saddhāhetu. **Kulasampadā**ti khattiyādisampattiyo. Sabbalokiyalokuttaravittapaṭilābhahetuto **saddhāvittameva**. Heṭṭhā tiṇṇaṃ dvārānaṃ vasena uppannakassa sabbassapi anavajjadhammassa saṅgaṇhanato **‘‘dhammoti dasakusalakammapatho’’**ti vuttaṃ. **Asaṃkiliṭṭhasukha**nti. Nirāmisaṃ sukhaṃ. Tameva sāmisaṃ upanidhāya sambhāvento āha **‘‘asaṃkiliṭṭha’’**nti. Asecanakabhāvena abhirucijananato piyākicchakaraṇato bahuṃ sucirampi kālaṃ āsevantassa adosāvahato **saccameva madhurataraṃ**. Na hi taṃ pivitabbato sāditabbato anubhavitabbato rasoti vattabbataṃ arahati. Idāni tassa kiccasampattiatthehipi mahārahataṃ dassetuṃ **‘‘saccasmiṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha nadīnivattanaṃ **mahākappinavatthuādīhi** (dha. pa. aṭṭha. 1.mahākappinattheravatthu; a. ni. aṭṭha. 1.1.231; theragā. aṭṭha. 2.mahākappinattheragāthāvaṇṇanā) dīpetabbaṃ, itarāni **kaṇhadīpāyanajātaka-** (jā. 1.10.62 ādayo) **sutasoma-** (jā. 2.21.371 ādayo) **macchajātakehi** (jā. 1.1.34, 75; 1.2.131 ādayo) dīpetabbāni. **Nimmaddenti** abhibhavanti. **Madhuratara**nti sundarataraṃ seṭṭhesūti attho. **Paññājīvī**ti paññāya jīvanasīloti paññājīvī, paññāpubbaṅgamacariyoti attho. **Paññājīvī**ti ca paññāvasena iriyati vattati jīvitaṃ pavattetīti atthoti dassento **‘‘yo paññājīvī’’**tiādimāha. ‘‘Jīvata’’nti keci paṭhanti, jīvantānaṃ paññājīviṃ seṭṭhamāhūti attho.

Vittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vuṭṭhisuttavaṇṇanā

74. **Uppatantāna**nti pathaviṃ bhinditvā uṭṭhahantānaṃ. ‘‘Seṭṭha’’nti vuccamānattā **‘‘sattavidha’’**nti vuttaṃ, itaresaṃ vā tadanulomato. **Khemo hoti** dubbhikkhupaddavābhāvato. Tenāha **‘‘subhikkho’’**ti. **Nipatantāna**nti adhomukhaṃ pavattantānaṃ. **Pavajamānāna**nti vajanasīlānaṃ. Te pana yasmā jaṅgamā nāma honti, na rukkhādayo viya thāvarā, tasmā āha **‘‘jaṅgamāna’’**nti. **Gāvo**ti dhenuyo. Tena mahiṃsādikānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Vadantāna**nti uppannaṃ atthaṃ vadantānaṃ.

Attano khantiyāti attano khantiyā ruciyā gahitabhāvena. **Itarā devatā** tassā vissajjane aparitussamānā **āha. Yāva padhaṃsī**ti guṇadhaṃsī satthudesanāya laddhabbaguṇanāsanato. **Pagabbā**ti pāgabbiyena samannāgatā, yathā vacīpāgabbiyena akharā, tathā vācāya bhavitabbaṃ. **Mukharā**ti mukhakharā. **Dasabalaṃ pucchi** saṇhaṃ sukhumaṃ ratanattayasaṃhitaṃ atthaṃ sotukāmā. **Assā** devatāya **vissajjento** ajjhāsayānurūpaṃ. **Uppatamānā**ti uppatantī **samugghāṭeti** odhiso. **Vaṭṭamūlakamahāavijjā**ti tassā ādīnavadassanatthaṃ bhūtakathanavisesanaṃ. **Osīdantāna**nti paṭipakkhavasena adho sīdantānaṃ, ussādayamānānanti attho. **Puññakkhettabhūto**ti idaṃ ‘‘padasā caramānāna’’nti padassa atthavivaraṇavasena bhūtakathanavisesanaṃ. **Yādiso putto vā hotū**ti idaṃ purimapade devatāya puttagahaṇassa katattā vuttaṃ.

Vuṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhītāsuttavaṇṇanā

75. **Kiṃ sūdha bhītā**ti ettha **su-idhā**ti nipātamattanti āha **‘‘kiṃ bhītā’’**ti? **Maggo ca nekāyatanappavutto**ti anekakāraṇaṃ nānāvidhādhigamokāsaṃ katvā pavutto kathito. Tenāha **‘‘aṭṭhatiṃsārammaṇavasenā’’**tiādi. **Evaṃ sante**ti evaṃ sabbasādhāraṇānekāyatanehi nibbānagāmimaggassa tumhehi paveditattā labbhamāne kheme magge kiṃ bhītāyaṃ janatā uppathabhūtā viparītadiṭṭhito gaṇhīti attho? Evaṃ devatā yathicchāya purimaddhena attanā yathācintitamatthaṃ satthu paveditā, pacchimaddhena attano saṃsayaṃ pucchati. **Bahupaññā**ti puthupañña. **Ussannapaññā**ti adhikapaññā. **Ṭhapetvā**ti saṃyametvā. **Saṃvibhāgī**ti āhāraparibhoge sammadeva vibhajanasīlo. Tenāha **‘‘accharāyā’’**tiādi. **Vuttatthameva** heṭṭhā.

Manenāti manogahaṇena. **Pubbasuddhiaṅga**nti pubbabhāgasuddhibhūtaṃ aṅgaṃ. **Catūsū**ti vuttaaṅgapariyāpannaṃ. **Yaññaupakkharo**ti dānassa sādhanaṃ. **Etesu dhammesū**ti etesu saddhādiguṇesu. Yathā hi saddho paccayaṃ paccupaṭṭhapetvā vatthupariccāgassa visesapaccayo kammaphalassa paralokassa ca paccakkhato viya pattiyāyanato, evaṃ muduhadayo. Muduhadayo hi anudayaṃ patvā yaṃ kiñci attano santakaṃ paresaṃ deti. Yo ca saṃvibhāgasīlo, so appakasmimpi attano santake parehi sādhāraṇabhogī hoti. Vadaññū vadāniyatāya yāginova yuttaṃ yuttakālaṃ ñatvā atthikānaṃ manorathaṃ pūretīti vuttaṃ **‘‘iti…pe… catūsūti āhā’’**ti.

Vācantiādīni tīṇi aṅgāni tividhasīlasampattidīpanato. Sampannasīlo hi paralokaṃ na bhāseyya. **Saddho ekaṃ aṅgaṃ** payogāsayasuddhidīpanato. Suddhāsayassa sammāpayoge ṭhitassa kathaṃ paralokato bhayanti. Dukavasena caturaṅgayojanā **dukanayo. Etesu catūsu dhammesu ṭhito**ti etesu yathāvuttadukasaṅgahesu catūsu guṇesu patiṭṭhito.

Bhītāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Najīratisuttavaṇṇanā

76. **Nāmagotta**nti tisso kassapo gotamoti evarūpaṃ nāmañca gottañca. Nidassanamattametaṃ, tasmā sabbassa paññattiyā lakkhaṇavacananti daṭṭhabbaṃ. **Na jīratī**ti asabhāvadhammattā uppādavayābhāvato jaraṃ na pāpuṇāti. Tenāha **‘‘jīraṇasabhāvo na hotī’’**ti. Yasmā samaññābhāvato kālantarepi taṃ samaññāyateva, tasmā **‘‘atītabuddhānaṃ…pe… na jīratīti vuccatī’’**ti āha.

Ālasiyanti alasabhāvo daḷhakosajjaṃ. Tenāha **‘‘yenā’’**tiādi. **Ṭhiti**nti byāpāraṃ. **Niddāvasena pamajjanaṃ** kattabbassa akaraṇaṃ. **Kilesavasena pamajjanaṃ** akattabbassa karaṇampi. **Kammasamaye**ti kammaṃ kātuṃ yuttakāle. **Kammakaraṇavīriyābhāvo**ti taṃkammakiriyasamuṭṭhāpakavīriyābhāvo. So pana atthato vīriyapaṭipakkho akusalacittuppādo, na vīriyassa abhāvamattaṃ. **Sīlasaññamābhāvo** dussīlyaṃ. **Vissaṭṭhācāratā** nāma anācāro. **Soppabahulatā**ti niddālutā. Yato gahaṇahatthopi na kilāsupi puriso niddāya abhibhuyyati. Tenāha **‘‘tāyā’’**tiādi. **Aticchātādīnī**ti **ādi**-saddena abhibhuyyatādiṃ saṅgaṇhāti. **Āgantukālasiyaṃ** na pubbe vuttaālasyaṃ viya pakatisiddhaṃ. ‘‘Te chidde’’ti pāḷiyaṃ liṅgavipallāsena vuttanti āha **‘‘tāni cha chiddānī’’**ti. Kusalacittappavattiyā anokāsabhāvato **chiddāni**. Tenāha bhagavā – **‘‘yattha vittaṃ na tiṭṭhatī’’**ti. **Sabbākārena** lesamattaṃ asesetvāti adhippāyo.

Najīratisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Issariyasuttavaṇṇanā

77. Satthassa malanti **satthamalaṃ,** yena satthaṃ malīnaṃ hoti, satthamalaggahaṇena cettha malīnaṃ satthameva gahitanti āha **‘‘malaggahitasattha’’**nti. **Āṇāpavattana**nti appake vā mahante vā yattha katthaci attano āṇāya pavattanavasena vasanaṃ issariyattamicchanti. Maṇiratanampi vissajjanīyapakkhikattā uttamaṃ bhaṇḍaṃ nāma na hoti, itthī pana pariccattakulācāritthikāyapi anissajjanīyatāya uttamabhaṇḍaṃ nāma. Tenāha **‘‘itthī bhaṇḍānamuttama’’**nti. Tesaṃ tesañhi purisājānīyānaṃ uppattiṭṭhānatāya uttamaratanākarattā itthī bhaṇḍānamuttamaṃ. **Malaggahitasatthasadiso** avabodhakiccavibandhanato. Satthamalaṃ viya satthassa paññāsatthassa guṇābhāvakaraṇato **paññāsatthamalaṃ**. Abbu vuccati upaddavaṃ, taṃ detīti **abbudaṃ,** vināsakāraṇaṃ. Nanu haraṇaṃ samaṇassa ayuttanti? Yuttaṃ. Tassa anvayato byatirekato ca yuttataṃ dassento **‘‘salākabhattādīnī’’**tiādimāha.

Issariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kāmasuttavaṇṇanā

78. ‘‘Attakāmo’’ti pāḷiyaṃ vuttattā āha **‘‘ṭhapetvā sabbabodhisatte’’**ti. Te hi sabbaso paratthāya eva paṭipajjamānā mahākāruṇikā paratthakāmā, atthakāmā nāma na honti, yā ca tesaṃ attatthāvahā paṭipatti, sāpi yāvadeva paratthā evāti. **Vuttaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. Yasmā bodhisattā parahitapaṭipattiyā pāramiyo pūrentā tathārūpaṃ kāraṇaṃ patvā attānaṃ paresaṃ pariccajanti paññāpāramiyā paripūraṇato, tasmā idhāpi **''sabbabodhisatte ṭhapetvāyevāti vutta''**nti āha. **Kalyāṇa**nti bhaddakaṃ. Vācāya adhippetattā āha **''saṇhaṃ muduka''**nti. **Pāpika**nti lāmakaṃ nihīnaṃ. Taṃ pana **pharusaṃ vāca**nti sarūpato dasseti.

Kāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pātheyyasuttavaṇṇanā

79. **Saddhā bandhati pātheyya**nti saddhā nāma sattassa maraṇavasena mahāpathaṃ saṃvajato mahākantāraṃ paṭipajjato mahāviduggaṃ pakkhandato pātheyyapuṭaṃ bandhati sambalaṃ sajjeti. Kathanti āha **''saddhaṃ uppādetvā''**tiādi. **Etaṃ vutta**nti ''saddhā bandhati pātheyya''nti etaṃ gāthāpadaṃ vuttaṃ bhagavatā. **Sirī**ti katapuññehi sevīyati tehi paṭilabhīyatīti sirī. **Issariyaṃ** vibhavo. Āsayitabbato **āsayo, vasanaṭṭhānaṃ** niketanti attho. **Parikaḍḍhatī**ti icchāvasikaṃ puggalaṃ tattha tattha upakaḍḍhati.

Pātheyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pajjotasuttavaṇṇanā

80. Taṃ taṃ samavisamaṃ pajjotatīti **pajjoto**. Padīpo andhakāraṃ vidhamitvā paccakkhato rūpagataṃ dasseti, evaṃ paññāpajjoto avijjandhakāraṃ vidhamitvā dhammānaṃ paramatthabhūtaṃ rūpaṃ dasseti. **Jāgarabrāhmaṇo viyā**ti jāgarakhīṇāsavabrāhmaṇo viya. So hi satipaññāvepullappattiyā sabbadāpi jāgaro hoti. **Gāvo**ti gojātiyo. Idaṃ gunnaṃ goṇānañca sāmaññato gahaṇaṃ. **Kamme**ti karaṇatthe bhummavacanaṃ. Jīvanaṃ jīvo, saha jīvenāti **sajīvino**. Tenāha **''kammena saha jīvantāna''**nti, kasivāṇijjādikammaṃ katvā jīvantānanti attho. **Gomaṇḍalehi saddhi**nti gogaṇena saha. Na tena vinā kasikammādīni uppajjanti, gorasasiddhiyā ceva kasanabhāravahanasiddhiyā ca kasikammaekaccavāṇijjakammādīni ijjhanti. **Sattakāyassā**ti āhārupajīvino sattakāyassa kasito aññathā jīvikaṃ kappentassapi kasijīvitavuttiyā mūlakāraṇaṃ phalanipphattinimittattā tassa. **Iriyāpatho** ca iriyanakiriyānaṃ pavattanupāyo. **''Sīta**nti naṅgalasītakamma''nti vadanti.

Pajjotasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Araṇasuttavaṇṇanā

81. Raṇanti kandanti etehīti raṇā, rāgādayo. Tehi abhibhūtatāya hi sattā nānappakāraṃ kandanti paridevanti. Te pana sabbaso natthi etesaṃ raṇāti **araṇā. Nikkilesā** khīṇāsavā. **Vusitavāso**ti vusitabrahmacariyavāso. **Bhojissiya**nti bhujissabhāvo. Tenāha **''adāsabhāvo''**ti. **Samaṇā**ti samitapāpasamaṇāti āha **''khīṇāsavasamaṇā''**ti. Puthujjanakalyāṇakāle lokiyapariññāya, **sekkhā** pubbabhāge lokiyapariññāya, paccavekkhaṇe **lokiyalokuttarāya pariññāya** pariññeyyaṃ tebhūmakaṃ khandhapañcakaṃ **parijānanti** paricchijjanti. Khīṇāsavā pana pariññātapariññeyyā honti. Tathā hi te sāmī hutvā paribhuñjanti. **Vandanti naṃ patiṭṭhita**nti vuttaṃ, vandanīyabhāvo ca sīlasampannatāyāti āha **''patiṭṭhitanti sīle patiṭṭhita''**nti. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Khattiyā**ti lakkhaṇavacananti āha **''na kevalaṃ khattiyāvā''**tiādi.

Araṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chetvāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Devatāsaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Devaputtasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Paṭhamakassapasuttavaṇṇanā

82. Devassa putto **devaputto**. Devānaṃ janakajanetabbasambandhābhāvato kathamayaṃ devaputtoti vuccatīti āha **''devānaṃ hī''**tiādi. ''Apākaṭo aññataroti vuccatī''ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Pākaṭopi hi katthaci ''aññataro''ti vuccati. Heṭṭhā devatāsaṃyutte ''apākaṭā aññatarā devatā''ti vatvā idha ''pākaṭo devaputto''ti vuttaṃ. Tathā hissa **kassapo**ti gottanāmaṃ gahitaṃ, tañca kho purimajātisiddhasamaññāvasena. Anusāsanaṃ anusāso, taṃ **anusāsaṃ. Bhikkhuniddesa**nti bhikkhusaddassa niddesaṃ. **Bhikkhuovāda**nti bhikkhubhāvāvahaṃ ovādaṃ. Yadi pana na assosi, kathamayaṃ pañhaṃ kathesīti? Aññato sutaṃ nissāya pañhaṃ kathesi, na pana bhagavato sammukhā sutabhāvena.

Tesanti yathāvuttānaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ. **''Kathetukāmo cevā''**tiādinā hi catutthaṃ idha uddhaṭaṃ. Tattha ādito tiṇṇaṃ bhagavā pañhaṃ bhāraṃ na karoti ekekaṅgavekallato ceva aṅgadvayavekallato ca, catutthassa pana ubhayaṅgapāripūrattā bhāraṃ karotīti āha **''ayaṃ panā''**tiādi.

Gāthāyaṃ **''subhāsitassā''**ti upayogatthe sāmivacananti āha **''subhāsitaṃ sikkheyyā''**ti. Catusaccādinissitaṃ buddhavacanaṃ sikkhanto catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ sikkhati nāmāti āha **''catusaccanissitaṃ…pe… sikkheyyā''**ti. Avadhāraṇena tappaṭipakkhaṃ paṭinivatteti. **Upāsitabba**nti āsevitabbaṃ bhāvetabbaṃ bahulīkātabbaṃ. **Aṭṭhatiṃsabhedaṃ kammaṭṭhāna**nti idaṃ tassa vipassanāpadaṭṭhānataṃ hadaye ṭhapetvā vuttaṃ. Tathā hi vuttaṃ **''dutiyapadena adhipaññāsikkhā kathitā''**ti. Ye pana ''dutiyapadena adhicittasikkhā cittavūpasamena adhipaññāsikkhā''ti paṭhanti, tesaṃ padena aṭṭhatiṃsappabhedakammaṭṭhānaṃ suddhasamathakammaṭṭhānasseva gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ ''aṭṭhasamāpattivasenā''ti idaṃ kathanti? ''Taṃ vipassanādhiṭṭhānānaṃ samāpattīnaṃ vasena kathita''nti vadanti. Evañca katvā ''dutiyapadena adhipaññāsikkhā''ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Sikkhanaṃ nāma āsevananti āha **''bhāveyyāti attho''**ti. **Upāsana**nti payirupāsanaṃ. Tañca kho assutapariyāpuṇanakammaṭṭhānuggahādivasena dassento **''tampī''**tiādimāha. **Adhisīlasikkhā kathitā** lakkhaṇahāranayena. Vacīsucaritassa hi sīlasabhāvattā taggahaṇeneva tadekalakkhaṇaṃ kāyasucaritampi itarampi gahitamevāti. Ettha ca adhisīlasikkhāya cittaviveko, adhipaññāsikkhāya upadhiviveko, adhicittasikkhāya kāyaviveko kathito, kāyaviveko pana sarūpeneva pāḷiyaṃ gahitoti tividhassapi vivekassa pakāsitattaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Paṭhamakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyakassapasuttavaṇṇanā

83. **Dvīhi jhānehī**ti ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇehi dvīhi jhānehi. **Kammaṭṭhānavimuttiyā**ti kammaṭṭhānānuyogaladdhāya vimuttiyā. Tena tadaṅgavikkhambhanavimuttiyo vadati. Satthusāsanassa hadayattā abbhantarattā **hadayassa** mānasassa, **anupattiṃ** paṭilābhamānasaṃ. Taṃ pana atthato aññā evāti āha **''arahatta''**nti. Taṃ pattukāmena ekantato vajjetabbataṇhādiṭṭhīnaṃ bhāve tassa anijjhanato, tadabhāve ijjhanato ca te uppādanavasena yadaggena nissito, tadaggena panāyampi tehi nissito nāma hotīti āha **''anissito''**tiādi. Arahattaṃ ānisaṃsitabbaṭṭhena ānisaṃsaṃ etassāti **arahattānisaṃso**. Arahattaṃ pattukāmassa pubbabhāgapaṭipadā icchitabbā. Tattha ca sabbapaṭhamo kammaṭṭhānaattānuyogo, so idha na gahitoti āha **‘‘tantidhammo pubbabhāgo’’**ti. Tattha **tantidhammo**ti pariyattidhammo.

Dutiyakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Maghasuttavaṇṇanā

84. **Magho**ti sakkassetaṃ nāmaṃ purimajātianugataṃ. **Svevā**ti sakko eva. **Vatenā**ti mātāpituupaṭṭhānādicārittadhammena. **Aññe**ti upadhivepakkapāpadhamme abhibhavitvā. **Asura**nti indasattubhūtaṃ asuraṃ.

Maghasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Māgadhasuttavaṇṇanā

85. **Catutthasuttaṃ vuttatthamevā**ti devatāsaṃyutte saṃvaṇṇitatthameva, tasmā idha na vattabbo atthoti adhippāyo.

Māgadhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā

5. Dāmalisuttavaṇṇanā

86. **Tena kāraṇenā**ti tena padhānena kāraṇabhūtena, padhānakaraṇanimittanti attho. **Yaṃ kiñci** khuddakampi mahantampi hīnampi paṇītampi **bhavaṃ. Āyatapaggaho**ti dīgharattassa vīriyārambho. **Kiccavosāna**nti kiccaniṭṭhānaṃ. **Tathevā**ti yathā arahattuppattito pubbe, tato pacchāpi tatheva ‘‘buddhipaggaho’’ti vīriyaṃ daḷhaṃ karotūti kuppadhammaṃ viya maññamāno vadati. Diṭṭhadhammasukhavihārādiatthaṃ pana vīriyakaraṇaṃ icchitabbameva.

Asaṃkiṇṇāti avomissā evaṃ aññattha anāgatattā. Tenāha **‘‘bhagavatā hī’’**tiādi. Yadi evaṃ idheva kasmā etaṃ vuttanti āha **‘‘idha panā’’**tiādi. **Patiṭṭha**nti nadī nāma anavaṭṭhitatīrā, tattha patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ.

Dāmalisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kāmadasuttavaṇṇanā

87. **Pubbayogāvacaro**ti pubbe yogāvacaro purimattabhāve bhāvanamanuyutto. Ayaṃ kira kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvāva bahūni vassasahassāni samaṇadhammaṃ akāsi, na pana visesaṃ nibbattesi. Tamatthaṃ kāraṇena saddhiṃ dassetuṃ **‘‘bahalakilesatāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Ekantaparisuddhassā**ti yathā visesāvaho hoti, evaṃ ekantena parisuddhassa sabbaso anupakkiliṭṭhassa. **Sīlena samāhitā**ti yathā sīlaṃ uparūpari visesāvahaṃ nibbedhabhāgiyañca hoti, evaṃ sammadeva āhitacittā suṭṭhu sampannacittā. Tathābhūtā tena samannāgatā hontīti āha **‘‘samupetā’’**ti. **Patiṭṭhitasabhāvā**ti sekkhattā eva yathādhigatadhammena niccalabhāvena adhiṭṭhitasabhāvā. Mayā tuṭṭhiyā gahitāya devaputto ‘‘dullabhā tuṭṭhī’’ti vakkhatīti bhagavā ‘‘tuṭṭhi hoti sukhāvahā’’ti avocāti āha **‘‘upari pañhasamuṭṭhāpanattha’’**nti. Pabbajito rukkhamūliko abbhokāsiko vā anagāriyupeto nāma hoti, senāsane pana vasanto kathanti āha **‘‘sattabhūmike’’**tiādi. **Catupaccayasantoso**ti bhāvanābhiyogasiddho catūsu paccayesu santoso. Tena cittavūpasamena tuṭṭhi laddhāti dasseti. **Cittavūpasamabhāvanāyā**ti cittakilesānaṃ vūpasamakarabhāvanāya, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ nibbisevanabhāvakaraṇena savisesaṃ cittassa vūpasamakarabhāvanāya rato manoti yojanā.

Ettha ca indriyūpasamena cittasamādhānaṃ paripuṇṇaṃ hoti indriyabhāvanāya cittasamādhānassa akārakānaṃ dūrīkaraṇato. Adhicittasamādhānena catupaccayasantoso savisesaṃ parisuddho paripuṇṇo ca hoti paccayānaṃ alābhalābhesu pariccāgasabhāvato. Vuttanayena pana santuṭṭhassa yathāsamādinnaṃ sīlaṃ visujjhati pāripūriñca upagacchati, tathābhūto catusaccakammaṭṭhāne yutto maggapaṭipāṭiyā sabbaso kilese samucchindanto nibbānadiṭṭho hotīti imamatthaṃ dasseti **''ye rattindiva''**ntiādinā. **Kiṃ na gacchissanti**? Gamissantevāti ariyamaggabhāvanaṃ pahāya sammāpaṭipattiyā dukkarabhāvaṃ sandhāya sāsaṅkaṃ vadati. Tenāha **''ayaṃ pana duggamo bhagavā visamo maggo''**ti.

Tattha keci ''ayaṃ panāti devaputto. So hi bhagavato 'ariyā gacchantī'ti vacanaṃ sutvā 'duggamo bhagavā'tiādimāhā''ti vadanti, taṃ na yujjati. Yasmā ''saccameta''nti evamādipi tasseva vevacanaṃ katvā dassitaṃ, tasmā ''yena maggena ariyā gacchantī''ti tumhehi vuttaṃ, ayaṃ pana ''duggamo bhagavā visamo maggo''ti āha devaputto. Ariyamaggo kāmaṃ kadāci atidukkhā paṭipadātipi vuccati, tañca kho pubbabhāgapaṭipadāvasena, ayaṃ pana atīva sugamo sabbakilesaduggavivajjanato kāyaduccaritādivisamassa rāgādivisamassa ca dūrīkaraṇato na visamo. Tenāha **''pubbabhāgapaṭipadāyā''**tiādi. **Assā**ti ariyamaggassa. Ariyamaggassa hi adhisīlasikkhādīnaṃ paribundhitabbabhāgena bahū parissayā hontīti. **Evaṃ vutto**ti ''duggamo visamo''ti ca evaṃ vutto.

Avaṃsirāti anuṭṭhahanena adhobhūtauttamaṅgā. Kusalaṅgesu hi sammādiṭṭhi uttamaṅgā sabbaseṭṭhattā, tañca anariyā patanti na uṭṭhahanti micchāpaṭipajjanato. Tenāha **''ñāṇasirenā''**tiādi. **Anariyamagge**ti micchāmagge. Tenāha **''visame magge''**ti. Taṃ magganato anariyā ariyānaṃ maggato apāpuṇanena pariccattā hutvā apāye sakalavaṭṭadukkhe ca patanti. **Svevā**ti svāyaṃ anariyehi kadācipi gantuṃ asakkuṇeyyo maggo ariyānaṃ visuddhasattānaṃ sabbaso samadhigamena **samo hoti**. Kāyavisamādīhi samannāgatattā **visame sattakāye** tesaṃ sabbasova pahānena sabbattha **samāyeva**.

Kāmadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañcālacaṇḍasuttavaṇṇanā

88. **Sambādhe**ti sampīḷitataṇhākilesādinā sauppīḷatāya paramasambādhe. Ativiya saṅkāraṭṭhānabhūto hi nīvaraṇasambādho adhippeto. So hi duggahano tasmiṃ asati kāmaguṇasambādho anavasaro eva seyyathāpi mahākassapādīnaṃ. **Okāsanti jhānassetaṃ nāmaṃ** nīvaraṇasambādhābhāvato. Asambādhabhāvena hi jhānaṃ idha ''okāso''ti vuttaṃ, tañca kho accantāsambādhaṭṭhānatāya vipassanāpādakatāya. Tathā hi pāḷiyaṃ ''avindī''tiādi vuttaṃ. Tattha **avindī**ti vindi paṭilabhi. **Bhūrimedhaso**ti mahāpañño, sapaññoti attho. **Abujjhī**ti bujjhi paṭivijjhi. Paṭilīno hutvā seṭṭho, paṭilīnānaṃ vā seṭṭhoti **paṭilīnaseṭṭho**. Mānussayavasena unnatabhāvato **paṭilīno nāma pahīnamāno**. **Paṭilabhiṃsū**ti kāmaguṇasambādhepi ''ime kāmaguṇā mādisānaṃ kiṃ karissantī''ti? Te abhibhuyya nibbānappattiyā sammāsatiṃ paṭilabhiṃsu. Tena sampayuttena lokuttarasamādhināpi suṭṭhu samāhitā.

Ayaṃ kira devaputto ito purimavāre attabhāve paṭhamajjhānalābhī hutvā tato cavitvā brahmakāyikāsu nibbattitvā tattha jhānasukhaṃ anubhavitvā tato cuto idāni kāmabhave nibbatto, tasmā taṃ jhānaṃ sambhāvento ''tādisassa nāma jhānasukhassa lābhī bhagavā''ti tena guṇena bhagavantaṃ abhitthavanto **''sambādhe vatā''**ti gāthaṃ abhāsi. Athassa bhagavā yathā nāma aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājaṃ upādāya sāsapo na kiñci hoti, evaṃ anantāparimeyyabuddhaguṇe upādāya rūpāvacarapaṭhamajjhānaṃ na kiñci hotīti dassento **''ye sati''**ntiādinā anuttaraguṇādhigamaṃ pavedesi. Tattha **sati**nti vipassanāsatiyā saddhiṃ ariyamaggasatiṃ. **Susamāhitā**ti lokiyasamādhinā ceva lokuttarasamādhinā ca suṭṭhu samāhitā. Te hi accantaṃ susamāhitā, na jhānamattalābhino akuppadhammattā. Keci ''kammante susamāhitā''ti pāṭhaṃ vatvā ''maggasamāhitā''ti atthaṃ vadanti.

Pañcālacaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tāyanasuttavaṇṇanā

89. Atītajātiyaṃ sayaṃkāravasena tāya diṭṭhiyā uppāditattā **pubbe titthakaro**. Tenāha **''diṭṭhi uppādetvā''**ti. Apare āhu ''ayaṃ me satthāti gahaṇavasena titthakaro assa atthīti **pubbe titthakaro,** atītattabhāve titthakarasāvako''ti. Te **''diṭṭhiṃ uppādetvā**ti tassa satthuno diṭṭhiṃ ādāya gahetvāti attho''ti vadanti. **Titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa micchāvādassa abhāvato. Titthe niyuttāti titthikā, te eva **titthiyā**ti vuttā ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. **Tassā**ti yathāvuttassa kalyāṇakammassa. **Nissandenā**ti phalabhāvena. **Vīriyappaṭisaṃyuttā**ti vīriyadīpanāti attho.

Aniyamitaāṇattīti aniyamavidhānaṃ aniyamavasena vidhivacanaṃ. **Taṇhāsota**nti taṇhāppabandhanaṃ. **Nīharā**ti samehi pajaha. **Ekatta**nti ekaggaṃ. Tenāha **''jhāna''**nti. **Upapajjatī**ti na uppajjati na pāpuṇātīti āha **''na paṭilabhatī''**ti. **Na osakkeyyā**ti na saṅkocaṃ āpajjeyya. Gharāvāsato paribbajanaṃ parito apagamoti **paribbajo**. Pabbajitavatasamādānassa adaḷhatāya ca tattha ca asakkaccakiriyāya **sithilagahitā. Atireka**nti pabbajjāya purimakālatopi adhikaṃ. **Uparī**ti uparūpari. **Dukkaṭaṃ akatameva seyyo**ti duccaritaṃ nāma sabbena sabbaṃ akatameva hitāvahaṃ.

Yaṃ kiñcīti yaṃ kiñci kammaṃ. **Sithilaṃ kata**nti asakkaccakāritāya sithilaṃ katvā pavattitaṃ. **Evarūpamevā**ti evarūpaṃ parāmaṭṭhasāmaññasadisameva pacchānutāpacariyādipaṭibhāgato. **Saṃkiliṭṭhameva** taṇhāsaṃkilesaupakkiliṭṭhattā. **Āsaṅkitaparisaṅkita**ntiādito samantatopi parehi saṅkitaṃ. Brahmacariyassa ādi ādibrahmacariyaṃ, tattha niyuttāti **ādibrahmacariyikā,** maggabrahmacariyassa pubbabhāgapaṭipadāti attho. Tenāha **''maggabrahmacariyassa ādibhūtā''**ti. **Pubbapadhānabhūtā**ti paṭhamārambhabhūtā.

Tāyanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Candimasuttavaṇṇanā

90. Vimāne gahite taṃnivāsīpi gahito hotīti vuttaṃ **''candavimānavāsī devaputto''**ti. **Sabbadhī**ti sabbasmā duggaṭṭhānā **vippamuttosi** bhagavā tvaṃ, tasmā mayhampi ito sambādhaṭṭhānato vippamokkhaṃ karohīti adhippāyo. Tenāha **''tassa me saraṇaṃ bhavā''**ti. **Lokānukampakā**ti sabbassa lokassa anuggahā, tasmā tuyhampi etassapi candassa. **Tādisā evā**ti samānā eva. Pamuñcasīti pamuñcittha. Tenāha **''atītatthe vattamānavacana''**nti.

Candimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sūriyasuttavaṇṇanā

91. **Andhabhāvakaraṇe**ti lokassa andhakaraṇetipi apare. Tenāha **''tamasī''**ti. **Virocatī**ti vijjotati. Kāmaṃ devaputtavasena paṭhamaṃ devatā uddhaṭā, rāhuno pana payogo tassa vimāneti āha **''maṇḍalīti maṇḍalasaṇṭhāno''**ti. **Vadati** tadā mukhena gahitattā. Mukhena gahaṇañcettha ''gilī''ti adhippetaṃ, na ca ajjhoharaṇanti āha **''gilīti vadatī''**ti. Idāni tassa mukhena gahaṇasamatthataṃ dassetuṃ **''rāhussa hī''**tiādi vuttaṃ. **So**tiādi tassa candimasūriyānaṃ gahaṇakāraṇadassanaṃ. **Adhivatthā devatā**ti candimasūriyānaṃ paricārakadevatā. **Vega**nti javaṃ. So hi kenaci abhimukhaṃ atidunnivāro kammaniyāmasiddho. **Matthaka**nti kaṇṭhassa uparimadesaṃ. Keci ''sīsamatthakamevā''ti vadanti. **Nikkhameyya** vegassa tikkhasīghathāmabhāvato. **Ākaḍḍhitvā**ti attano gamanadisābhimukhaṃ ākaḍḍhitvā. **Na**nti rāhuṃ. Uddhaṃ ullaṅghetukāmampi **onameyya**. Padadvayenapi so mahāsarīro mahābalo, candimasūriyānaṃ pana gamanavego tena sabbathāpi dunnivāriyovāti dasseti. **Vimānenā**ti candaggahe candavimānena, sūriyaggahe sūriyavimānena ubhinnampi vimānena saheva. Amāvāsiyañhi dve vimānāni yojanamattantaritāni hutvā saheva pavattanti. Yadi dvepi devaputtā sotāpattiphalaṃ pattā, atha kasmā sūriyasutte eva ‘‘pajaṃ mama’’nti vuttaṃ, na candasutteti? ‘‘So ca kira na cirasseva tato cavitvā aññattha nibbatto, aññā eva ca devatā tattha vasi, yasmiṃ candaggahe bhagavā taṃ gāthaṃ abhāsi, na tathā sūriyo, aparabhāge pana tatthapi kālena kālaṃ rāhuggaho hotī’’ti vadanti.

Sūriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anāthapiṇḍikavaggo

1. Candimasasuttavaṇṇanā

92. Pabbatataṭā sandamāno tathārūpo nadīnivattanapadesopi sambādhaṭṭhānatāya kaccho viyāti āha **‘‘pabbatakacchepī’’**ti. Paṭipakkhadūrībhāvena seṭṭhaṭṭhena ca eko udetīti ekodi, ekaggatā. Tasmiṃ yogato ekaggacittā idha **ekodī**. Paṭipakkhato attānaṃ nipayanti visodhentīti **nipakā,** paññavanto. Tenāha **‘‘ekaggacittā cevā’’**tiādi. Kāyādibhedaṃ ārammaṇaṃ sātisayāya satiyā sarantīti **satā**. Tenāha **‘‘satimanto’’**ti. **Sotthiṃ gamissantī**ti yathāvuttapadese magā sotthimanupaddavena vattissanti, evaṃ jhānalābhino sotthiṃ kilesehi anupaddutā vattissanti. Ayaṃ kira devaputto brahmaloke nibbānasaññī, tasmā evamāha. Bhagavā ‘‘ayaṃ devaputto anibbānagāmī samāno nibbānagāmisaññī, handassa nibbānagāmino dassemī’’ti dutiyaṃ gāthamāha. Catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā paratīrabhāvato paratīranti **nibbānaṃ**. Ambuni jāto **ambujo,** maccho. Suttajālaṃ chinditvā macchā viya kilesajālaṃ bhinditvā gamissantīti.

Candimasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Veṇḍusuttavaṇṇanā

93. **Payirupāsiyā**ti payirupāsahetu. **Sikkhantī**ti tissopi sikkhā sikkhanti. **Siṭṭhipade**ti kilesānaṃ sāsanato vaṭṭadukkhaparittāsanato ca siṭṭhisaññite yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjitabbato pade, saddhammeti attho. Tenāha **‘‘anusiṭṭhipade’’**ti. Tattha **anusiṭṭhī**ti saddhammo. **Kāle**ti yuttapattakāle. **Appamādo**nāma samathavipassanābhāvanā.

Veṇḍusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dīghalaṭṭhisuttavaṇṇanā

94. **Tatheva paññāyī**ti dīghalaṭṭhitveva paññāyi, tathāsamaññā eva ahosi.

Dīghalaṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nandanasuttavaṇṇanā

95. Natthi etassa āvaṭṭaṃ āvaraṇanti **anāvaṭaṃ**. **Rukkho vā pabbato vā**ti sattānaṃ pakaticakkhussa āvaraṇabhūto rukkho viya pabbato viya ca abhibhavituṃ samattho ñeyyāvaraṇo natthi. **Kathaṃvidha**nti kathaṃsaṇṭhitaṃ, kathaṃpakāraṃ vā. **Dukkha**nti vaṭṭadukkhaṃ.

Nandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Candanasuttavaṇṇanā

96. **Heṭṭhā**ti kāmabhave. Tattha hi paribbhamantassa patiṭṭhā dullabhā yebhuyyena tattha sattā nimuggā eva honti, tasmā heṭṭhā appatiṭṭho saṃsāro. **Uparī**ti mahaggatabhave. Tattha hi nibbattassa nibbānaṃ āruhituṃ ālambanā dullabhā, jhānābhiratiyā tattheva nikanti tesaṃ balavatī hoti, tasmā upari anālambano saṃsāro. **Pesitatto**ti nibbānaṃ pati pesitacitto. **Tayo kammābhisaṅkhārā**ti puññābhisaṅkhārādayo tayo abhisaṅkhārā. Tena ''nandīpubbako kammabhavo''ti vatvā ''nandiṃ janetvā''ti vutto. Kāmasaññāsīsena kāmacchandassa gahaṇaṃ, kāmacchandapamukhāni ca orambhāgiyasaṃyojanāni gahitānīti āha **''kāmasaññāgahaṇena pañcorambhāgiyasaṃyojanānī''**ti. Rūpabhavo rūpaṃ bhavapadalopena. Rūpabhavaggahaṇena cettha sesabhavassapi gahaṇaṃ. Tassa saṃyojanaggahaṇena pañca uddhambhāgiyasaṃyojanāni gahitāni. **Mahoghe**ti saṃsāramahoghe. **Tesa**nti kāmabhavādīnaṃ **gahaṇena** bhavabhāvena tadekalakkhaṇatāya. **Arūpabhavo gahito** lakkhaṇahāranayena. Sesaṃ suviññeyyameva.

Candanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vāsudattasuttavaṇṇanā

97. **Chaṭṭhaṃ** heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ **vuttatthameva**.

Vāsudattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Subrahmasuttavaṇṇanā

98. **Subrahmā**ti tassa devaputtassa nāmaṃ. Tassa satthu santikūpasaṅkamanassa kāraṇaṃ dassento **''so kirā''**tiādimāha. Tadeva sokaṃ tassa devaputtassa aṭṭhuppatti. **Accharāsaṅghaparivuto**ti sahassamattena accharāsaṅghena parivuto. **Nandanakīḷika**nti nandanavanakīḷikaṃ. **Hatthaṃ āgacchatī**ti hatthagayhupago hoti. **Ganthentī**ti ettha mālāveṭhanampi khiḍḍāpasutatāyāti daṭṭhabbaṃ. Aññathā pupphāniyeva tāya tāya cittassa vasena mālābhāvena hatthaṃ upagacchantīti. **Upacchedakakammavasenā**ti tasmiṃ devaloke āyusese sati eva tassa pana upaghātakassa laddhokāsassa pāpakammassa vasena. ''Pahāro''ti divasassa tatiyo bhāgo vuccati, tasmā **ekappahārenevā**ti ekavelāyamevāti attho.

Piyavatthukasokenāti piyavatthunimittakena sokena. **Ruppamāno**ti pīḷiyamāno. **Sattame divase**ti manussagaṇanāya sattame divase. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva niraye **nibbattitabbaṃ** iminā tāhi ca saheva pubbe tassa pāpakammassa katattā. **Ruppī**ti cittasantāsaṃ āpajji. **Niddhamitu**nti nīharituṃ apanetuṃ. **Satthu santikaṃ gantvā**ti tāhi pañcasatāhi accharāhi saddhiṃ bhagavato santikaṃ gantvā.

Idanti attano cittaṃ dasseti āsannapaccakkhabhāvato. **Nicca**nti sadā. Svāyaṃ niccattho adhippāyavasena gahetabboti tattha pahātabbaṃ gahetabbañca dassento **''devaloke''**tiādimāha. **Na gahetabbo** hetupavattito pubbe tassa utrāsassa abhāvato. **Tesū**ti dukkhesu. Tāni hi hetupaccayehi kattabbato gāthāyaṃ **''kicchesū''**ti vuttāni. **Kicchesū**ti vā kicchanimittaṃ. Yāsañhi payogavipattīnaṃ vasenassa tāni dukkhāni uppajjeyyuṃ, taṃnimittanti attho. Tā hi assa payogavipattiyo gativipattiyo satthu santikaṃ upagamanena hāyeyyuṃ. **Nibbattānaṃ diṭṭhānī**ti nibbattānaṃ vasena diṭṭhāni dukkhāni. **Tesu** ca dukkhesu. Sabbattha nimittatthe bhummaṃ. **Ḍayhamāno viya** cittasantāpena.

Cattāripi saccāni bujjhati paṭivijjhatīti bodhi, satiādidhammasāmaggī, tasmā **bojjhā** bodhito. Sā pana bodhi bhāvanākāreneva pavattati, aññatrasaddayogena ca ''bojjhā''ti nissakkavacananti tadatthaṃ dassento muñcitvāpadaṃ apekkhitvā **''bojjhaṅgabhāvana''**nti āha. **Tapoguṇa**nti dhutadhammamāha. So hi taṇhāloluppassa tapanato **tapo,** sayaṃ guṇasabhāvattā guṇasannissayato ca **guṇa**nti. Tenāha **''dhutaṅgasaṅkhātaṃ tapoguṇa''**nti. Sabbe saṅkhāragatā nissajjīyanti etthāti **sabbanissaggo,** asaṅkhatadhātūti āha **''sabbanissaggāti nibbānato''**ti.

Indriyasaṃvarova paṭhamaṃ veditabbo paṭipattikkamavasena tasseva paṭhamattā. Taṃ pana paṭipattikkamaṃ dassetuṃ **‘‘indriyasaṃvare hī’’**tiādimāha. Nippariyāyato maggapariyāpannā eva bojjhaṅgāti āha **‘‘sahavipassanāya bojjhaṅge’’**ti. **Tassā**ti tathābhāvena tassa yogino. Yasmā devaputtassa satthā taṃ gāthaṃ vatvā upari ca saccāni pakāsesi, tasmā vuttaṃ **‘‘bhagavā catusaccavasena desanaṃ vinivattesī’’**ti. **Devaputto sotāpattiphale patiṭṭhahī**ti kāmaṃ tasseva visesādhigamo idhāgato, pañcasatamattāhi pana accharāhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhahīti veditabbaṃ. Tenāha **mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106) ‘‘so desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaraṃ katvā devalokameva agamāsī’’ti.

Subrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kakudhasuttavaṇṇanā

99. ‘‘Nandāmī’’ti vutte nandī nāma pabbajitassa malanti codetukāmo devaputto **‘‘nandasī’’**ti pucchi. Athassa bhagavā taṃ paṭikkhipanto **‘‘kiṃ laddhā’’**ti? Āha. Tena ‘‘tayā mama adhippetanandiyā idha paccayo eva natthi, kuto sā nandī’’ti dasseti. Tenāha **‘‘tuṭṭhi nāmā’’**tiādi. Atha devaputto nandiyā asati sokena bhavitabbaṃ, soko ca pabbajitassa malanti codento āha **‘‘tena hi, samaṇa, socasī’’**ti. Bhagavā tampi paṭikkhipanto **‘‘kiṃ jīyitthā’’**tiādimāha. Kiṃ maṃ jinātīti attho?

Yadi te nandisokā na santi hāsavatthuno lābhassa jāniyā ca abhāvato, ekavihārino pana aratiyā bhavitabbanti āha – **‘‘kacci taṃ ekamāsīnaṃ, aratī nābhikīratī’’**ti. Tasmimpi bhagavatā paṭikkhitte atha nesampi nandisokāratīnaṃ abhāve kāraṇaṃ pucchanto **‘‘kathaṃ tva’’**nti gāthamāha? Athassa bhagavā taṃ kāraṇaṃ pavedento **‘‘aghajātassā’’**ti gāthamāha. Tattha **aghajātassā**ti aghe jātassa. Tenāha **‘‘vaṭṭadukkhe ṭhitassā’’**ti. **Jātataṇhassa** appahīnataṇhassa **vaṭṭadukkhaṃ āgatameva** kāraṇassa appahīnattā. Tasseva hi kāraṇassa appahīnataṃ dassento **‘‘dukkhī sukhaṃ patthayatīti hi vutta’’**nti āha. Dukkhappavattiyā sāpi taṇhāppavatti tena dassitā. **Itī**tiādinā vuttamevatthaṃ nigamanavasena dasseti.

Kakudhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Uttarasuttavaṇṇanā

100. **Navama**nti uttarasuttaṃ heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ vuttatthameva.

Uttarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

101. Dasame kāmaṃ devatāsaṃyuttepi ‘‘idaṃ hi taṃ jetavana’’ntiādinā imā eva gāthā āgatā. Tattha ‘‘aññatarā devatā’’ti nidānaṃ āropitaṃ. Heṭṭhā āgatanayattā eva hi potthakesu na likhitaṃ, idha pana devaputtasaṃyutte **‘‘anāthapiṇḍiko devaputto’’**ti nidāne nigame ca āgataṃ, tattha devaputtena satthu vuttappakāraguṇapavedanavasena vuttaṃ. Satthā pana bhikkhūnaṃ tamatthaṃ pavedento **‘‘aññataro devaputto’’**ti āha. Tathā pavedane pana kāraṇaṃ dassento **‘‘ānandattherassā’’**tiādimāha. **Anumānabuddhiyā**ti anumānañāṇassa. **Ānubhāvappakāsanattha**nti baladīpanatthaṃ.

Anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nānātitthiyavaggo

1. Sivasuttavaṇṇanā

102. **Tatiyavaggassa paṭhama**nti tatiyavagge paṭhamasuttaṃ. **Vuttatthameva** heṭṭhā satullapakāyikavagge paṭhamasutte.

Sivasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Khemasuttavaṇṇanā

103. **Paṭhamaṃyevā**ti jarāmaraṇādibhāvato pageva. **Balavacintanaṃ cintetī**ti yathā sākaṭiko ajānitvā visame magge sakaṭaṃ pājento akkhe chinne patikātuṃ avisahanto dukkhī dummano balavacintanaṃ cinteti, mahantaṃ cittasantāpaṃ pāpuṇāti, evaṃ adhammavādī maccumukhaṃ patto balavacittasantāpaṃ pāpuṇāti, tasmā dhammacariyāya nappamajjitabbanti.

Khemasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Serīsuttavaṇṇanā

104. **Yaṃ dānaṃ demī**ti yaṃ deyyadhammaṃ parassa demi. **Tassa pati hutvā**ti tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhu abhibhavanto tassa adhipati hutvā demi tena anākaḍḍhanīyattā. **‘‘Na dāso na sahāyo’’**ti vatvā tadubhayaṃ anvayato byatirekato dassetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dāsabyassa upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvāvissajjanato. **Sāmī hutvā deti** taṇhādāsabyato attānaṃ mocetvā abhibhuyya pavattanato. Sāmiparibhogasadisā hetassāyaṃ pavattatīti.

Atha vā yo dānasīlatāya dāyako puggalo, so dāne pavattibhedena dānadāso dānasahāyo dānapatīti tippakāro hotīti dasseti. Tadassa tippakāratаṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. Dātabbaṭṭhena **dānaṃ,** annapānādi. Tattha yaṃ attanā paribhuñjati taṇhādhipannatāya, tassa vase vattanato dāso viya hoti. Yaṃ paresaṃ dīyati, tatthapi annapānasāmaññena idaṃ vuttaṃ **‘‘dānasaṅkhātassa deyyadhammassa dāso hutvā detī’’**ti. **Sahāyo hutvā deti** attanā paribhuñjitabbassa paresaṃ dātabbassa ca samasamaṭṭhapanena. **Pati hutvā deti** sayaṃ deyyadhammassa vase avattitvā tassa attano vase vattāpanato.

Aparo nayo – yo attanā paṇītaṃ paribhuñjitvā paresaṃ nihīnaṃ deti, so **dānadāso** nāma tannimittanihīnabhāvāpattito. Yo yādisaṃ attanā paribhuñjati, tādisameva paresaṃ deti, so **dānasahāyo** nāma tannimittanihīnādhikabhāvavissajjanena sadisabhāvāpattito. Yo attanā nihīnaṃ paribhuñjitvā paresaṃ paṇītaṃ deti, so **dānapati** nāma tannimittaseṭṭhabhāvappattito. Kammasarikkhako hi vipāko, tasmā devaputto **‘‘dānapatī’’**ti vadanto **‘‘ahaṃ tādiso ahosi’’**nti dasseti.

‘‘Catūsu dvāresu dānaṃ dīyitthā’’ti pāḷiyaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthāretvā dassetuṃ **‘‘tassa kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Dāna**nti yiṭṭhaṃ, tañca kho sabbasādhāraṇavasena katanti āha **‘‘samaṇa …pe… yācakāna’’**nti. **Pabbajjūpagatā**ti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā. **Bhovādino**ti jātimattabrāhmaṇe vadati. **Nālattha** buddhasuññattā tadā lokassa. **Duggatā**ti dukkhajīvikakappakā kasiravuttikā. Tenāha **‘‘daliddamanussā’’**ti. Kasivāṇijjādijīvikaṃ anuṭṭhātuṃ asamatthā idha ‘‘kapaṇā’’ti adhippetāti āha **‘‘kāṇakuṇiādayo’’**ti. **Pathāvino**ti addhikā. **Vanibbakā**ti dāyakānaṃ guṇakittanakammaphalakittanavasena yācakā seyyathāpi naggādayo. Tenāha **‘‘iṭṭhaṃ dinna’’**ntiādi. **Pasatamattanti** vīhitaṇḍulādivasena vuttaṃ. **Sarāvamatta**nti yāgubhattādivasena. Yathā gāmalābho gāme uppajjanako āyalābho, evaṃ tattha dvāralābhoti āha **‘‘tattha uppajjanakasatasahasse’’**ti. **Mahantataraṃ dānaṃ adaṃsu** aññassapi dhanassa viniyogaṃ gatattā. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ mahantataraṃ dānaṃ kataṃ sandhāya. Rañño hi tattha dānaṃ itthāgārassa dānena mahatā abhibhūtaṃ viya paṭinivattaṃ hotīti āha **''paṭinivattī''**ti. **Kocī**ti bhummatthe paccattavacanaṃ. Tenāha **''katthacī''**ti. Anekavassasahassāyukakāle tassa uppannattā **asītivassasahassāni** so rājā dānamadāsīti.

Serīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā

105. **Catutthaṃ** heṭṭhā devatāsaṃyuttavaṇṇanāyaṃ **vuttatthameva**.

Ghaṭīkārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jantusuttavaṇṇanā

106. Ye vinaye apakataññuno saṃkilesikesu vodāniyesu dhammesu na kusalā yaṃ kiñci na kārino vippaṭisārabahulā. Tesaṃ anuppannañca uddhaccaṃ uppajjati, uppannañca bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjatīti āha **''akappiye kappiyasaññitāya…pe… uddhaccapakatikā''**ti. Sārābhāvena tucchattā ca naḷo viyāti naḷo, mānoti āha **''unnaḷāti uggatanaḷā''**ti. Tenāha **''uṭṭhitatucchamānā''**ti. Māno hi seyyassa seyyoti sadisoti ca pavattiyā visesato **tuccho. Cāpallenā**ti capalabhāvena, taṇhāloluppenāti attho. **Mukhakharā**ti mukhena pharusā, pharusavādinoti attho. **Vikiṇṇavācā**ti visaṭavacanā, samphappalāpatāya apariyantavacanā. Tenāha **''asaṃyatavacanā''**tiādi. **Caṇḍasote baddhanāvāsadisā**ti etena anavaṭṭhitakiriyataṃ dasseti. Yena samannāgatā sattā ekasmiṃ ṭhāne ṭhātuṃ vā nisīdituṃ vā na sakkonti, ito cito ca vicaranti. **Anavaṭṭhitacittā**ti ekasmiṃ ārammaṇe na avaṭṭhitacittā. **Vivaṭaindriyā**ti asaṃvutacakkhādiindriyā.

Guṇakathāya saddhiṃ kathiyamāno nigguṇassa aguṇo pākaṭo hoti jātimaṇisamīpe ṭhitassa viya kācamaṇino doso. **Sukhajīvino**ti sukhe ṭhitā. Yathā dāyakānaṃ subharaṃ hoti, evaṃ sukhena akicchena pavattajīvikā. Tenāha **''pubbe bhikkhū''**tiādi.

Attano rucivasena gāmakiccaṃ netīti gāmaṇi, te pana hīḷento vadati **''gāmaṇikā''**ti. **Vissajjetvā**ti sativossaggavasena vissajjetvā **kilesamucchāyā**ti mahicchāsaṅkhātāya taṇhāmucchāya. Sīlavantānaṃyeva hi duppaṭipattiṃ sandhāya devaputto vadati. **Vattabbayuttakeyevā**ti ovādena mayā anuggahetabbameva. **Chaḍḍitakā**ti pariccattā ācariyupajjhāyādīhi. Tato eva **anāthā appatiṭṭhā. Petā**ti vigatajīvitā matā. Yathā petā, **tatheva honti** attahitāsamatthatāya viññūnaṃ jigucchitabbatāya ca.

Jantusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Rohitassasuttavaṇṇanā

107. **Ekokāse**ti cakkavāḷassa pariyantasaññite ekasmiṃ okāse. **Bhumma**nti ''yatthā''ti idaṃ bhummavacanaṃ, sāmaññato vuttampi ''so lokassa anto''ti vacanato visiṭṭhavisayameva hoti. ''Na jāyati na mīyatī''ti vatvā puna ''na cavati na upapajjatī''ti kasmā vuttanti āha **''idaṃ aparāparaṃ… pe… gahita''**nti. **Padagamanenā**ti padasā gamanena. **Saṅkhāralokassa antaṃ sandhāya vadati** upari saccāni pakāsetukāmo. Saṅkhāralokassa hi anto nibbānaṃ.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā. So eva **daḷhadhammo**ti vutto. Tenāha **''daḷhadhanū''**ti. **Uttamappamāṇenā**ti sahassathāmappamāṇena. Dhanusippasikkhitatāya dhanuggaho, na dhanuggahamattenāti āha **''dhanuggahoti dhanuācariyo''**ti. ''Dhanuggaho''ti vatvā ''sikkhito''ti vutte dhanusikkhāya sikkhitoti viññāyati, sikkhā ca ettake kāle samatthassa ukkaṃsagato hotīti āha **''dasa dvādasa vassāni dhanusippaṃ sikkhito''**ti. **Usabhappamāṇepī**ti vīsatiyaṭṭhiyo usabhaṃ, tasmiṃ usabhappamāṇe padese. **Vālagga**nti vāḷakoṭiṃ. **Katahattho**ti paricitahattho. **Katasarakkhepo**ti vivaṭasarakkhepapadesadassanavasena sarakkhepakatāvī. Tenāha **''dassitasippo''**ti. ''Katasippo''ti keci. Asanti etenāti **asanaṃ,** kaṇḍo. **Tālacchāya**nti tālacchādiṃ, sā pana ratanamattā, vidatthicaturaṅgulā vā.

Puratthimasamuddāti ekasmiṃ cakkavāḷe puratthimasamuddā. Samuddasīsena puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ vadati. **Pacchimasamuddo**ti etthāpi eseva nayo. **Nippapañcata**nti adandhakāritaṃ. **Sampatte**ti tādisena javena gacchantena sampatte. **Anotatte**ti etthāpi ''sampatte''ti padaṃ ānetvā sambandho, tathā ''nāgalatādantakaṭṭhaṃ khāditvā''ti etthāpi. **Tadā**ti yadā so lokantagavesako ahosi, tadā. **Dīghāyukakālo**ti anekavassasahassāyukakālo. **Cakkavāḷalokassā**ti sāmaññavasena ekavacanaṃ, cakkavāḷalokanti attho. **Imasmiṃyeva cakkavāḷe nibbatti** pubbaparicariyasiddhāya nikantiyā. **Sasaññimhi samanake**ti na rūpadhammamattake, atha kho pañcakkhandhasamudāyeti dasseti. **Samitapāpo**ti samucchinnasaṃkilesadhammo.

Rohitassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Nandasuttanandivisālasuttavaṇṇanā

108-109. Nandasuttavisālasuttāni **sattamaaṭṭhamāni** heṭṭhā saṃvaṇṇitarūpattā **vuttatthāneva**.

Nandasuttanandivisālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Susimasuttavaṇṇanā

110. **Tuyhampi no**ti tuyhampi nu, nu-saddo pucchāyaṃ, tasmā vaṇṇaṃ kathetukāmo pucchatīti adhippāyo. **Na vaṭṭatī**ti na yujjati, **kathito**ti kathetuṃ āraddho, tenāha **''matthakaṃ na pāpuṇātī''**ti. Tameva matthakāpāpuṇanaṃ dassetuṃ **''so hī''**tiādi vuttaṃ. Satisampajaññāyogato gorūpasīlo, mūḷho khalitapañño, gorūpassa viya sīlaṃ etassāti hi **gorūpasīlo. Sabhāgo** ekarūpacittatāya. Ariyānaṃ sabhāgatā nāma guṇavantavasenāti āha **''aññamaññassa guṇesu pasīditvā''**ti. **Soḷasavidhaṃ pañña**nti mahāpaññādikā cha, nava anupubbavihārasamāpattipaññā, āsavakkhayapaññāti imaṃ soḷasavidhaṃ paññaṃ. Tesaṭṭhi sāvakasādhāraṇañāṇānipi ettheva saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchanti.

Ānandāti theraṃ āha. **Ācāro**ti cārittasīlamāha. **Gocaro**ti gocarasampatti. **Vihāro**ti samāpattivihāro. **Abhikkamo**tiādinā iriyāpathavihāraṃ. **Tuyhampī**ti **pi-**saddena bhagavatā attānaṃ ādiṃ katvā tadaññesaṃ viññūnaṃ sabbesaṃ therassa ruccanasabhāvo dīpitoti dassento **''mayhaṃ ruccatī''**tiādimāha. Tattha satipi ānandattherassapi asītiyā mahātherānaṃ antogadhabhāve ''asītiyā mahātherānaṃ ruccatī''ti vatvā ''tuyhampi ruccatī''ti vacanaṃ tena dhammasenāpatino vaṇṇaṃ kathāpetukāmatāyāti daṭṭhabbaṃ.

Sāṭakantareti nivatthavatthantare. **Laddhokāso**ti nibbuddhaṃ karonto sāṭakantare laddhaṃ gahetuṃ laddhāvasaro. **Labhissāmino**ti labhissāmi vata. **Dīpadhajabhūta**nti satayojanavitthiṇṇaṃ jambudīpassa dhajabhūtaṃ. **Puggalapalāpe**ti antosārābhāvato palāpabhūte puggale haranto. **Bālatāyā**ti rucikhantiādiabhāvatāya. **Dosatāyā**ti dussakabhāvena. **Mohenā**ti mahāmūḷhatāya. Keci pana **''bālo bālatāyā**ti mūḷhatāya pakatibālabhāvena na jānāti. **Mūḷho mohenā**ti sayaṃ abālo samānopi yadā mohena pariyuṭṭhito hoti, tadā mohena na jānāti, ayaṃ padadvayassa viseso''ti vadanti. **Vipallatthacitto**ti yakkhummādena pittummādena vā viparītacitto.

''Catūsu kosallesū''ti vuttaṃ catubbidhaṃ kosallaṃ pāḷiyā eva dassetuṃ **''vuttaṃ heta''**ntiādi vuttaṃ. Tattha yo aṭṭhārasa dhātuyo samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ **dhātukusalo**. Vuttanayena āyatanesu kusalo **āyatanakusalo**. Avijjādīsu dvādasapaṭiccasamuppādaṅgesu kusalo **paṭiccasamuppādakusalo**. ‘‘Idaṃ imassa phalassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ, idaṃ aṭṭhānaṃ akāraṇa’’nti evaṃ ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānato **ṭhānāṭṭhānakusalo**. Yo pana imesu dhātuādīsu pariññābhisamayādivasena nissaṅgagatiyā paṇḍāti laddhanāmena ñāṇena ito gato pavatto, ayaṃ **paṇḍito** nāma.

Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseva nayoti āha **‘‘mahāpaññādīhi samannāgatoti attho’’**ti. **Nānatta**nti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero ‘‘mahāpañño’’tiādinā kittito, tāsaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā. Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento **‘‘mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātī’’**tiādimāha. Tattha hetumahantatāya paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabhedamahantatāya kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetū** alobhādayo. **Paccayā** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayā** sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhiniyatatā, taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhassa vidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.8-9) **ākaṅkheyyasuttā**dīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā veditabbā. **Ṭhānāṭṭhānā**dīnaṃ pana mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasuttādīsu āgatanayena, **vihārasamāpattīnaṃ** samādhikkhandhe niddhāritanayena veditabbā. **Ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgaṇhanato saccavibhaṅge (vibha. 189 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 189 ādayo) āgatanayena; **satipaṭṭhānā**dīnaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgādīsu (vibha. 355 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanādīsu (vibha. aṭṭha. 355 ādayo) ca āgatanayena; **sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa mahato sukhassa mahato atthassa mahato yogakkhemassa nipphattibhāvato santapaṇītanipuṇaatakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca; **abhiññānaṃ** mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito ca; **nibbānassa** madanimmadanādimahatthasiddhito mahantatā veditabbā. **Pariggaṇhātī**ti sabhāvādito paricchijja gaṇhāti jānāti paṭivijjhatīti attho. **Sā panā**ti mahāpaññatā.

Puthupaññāti ettha **nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmāti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesu ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho, ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho, ekavidhena saññākkhandho, saṅkhārakkhandho, viññāṇakkhandhoti evaṃ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atītādivasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe… idaṃ dhammāyatanaṃ nāmaṃ. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakāti evaṃ āyatanānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. **Nānādhātūsū**ti ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakāti evaṃ dhātunānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, taṃ upādiṇṇadhātuvasena vuttanti veditabbaṃ paccekabuddhānañhi dvinnaṃ aggasāvakānañca upādiṇṇadhātūsu eva nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tañca kho ekadesamattato, na nippadesato, anupādiṇṇakadhātūnaṃ pana nānākaraṇaṃ na jānanti eva. Itarasāvakesu vattabbameva natthi, sabbaññubuddhānaṃyeva pana imāya nāma dhātuyā ussannattāva imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ; imassa pupphaṃ nīlaṃ pītakaṃ lohitakaṃ odātaṃ, sugandhaṃ duggandhaṃ; phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ kasāvaṃ; kaṇṭako tikhiṇo atikhiṇo ujuko kuṭilo tambo lohito odāto hotīti dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu ārammaṇesu. **Nānāpaṭiccasamuppādesū**ti ajjhattabahiddhābhedato ca saṇṭhānabhedato ca nānappabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādiaṅgānañhi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāti. Tenāha saṅkhārapiṭake ‘‘dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā’’ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesū**ti nānāsabhāvesu niccasārādivirahato suññasabhāvesu, tato eva itthipurisaattaattaniyādivasena anupalabbhesu sabhāvesu. Ma-kāro hettha padasandhikaro.

Nānāatthesūti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādibhedesu nānāvidhesu atthesu. **Dhammesū**ti dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu. **Niruttīsū**ti tesaṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātāsu niruttīsu. **Paṭibhānesū**ti atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu ‘‘imāni idamatthajotakānī’’ti tathā tathā paṭibhānato patiṭṭhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu ñāṇesu. **Puthu nānāsīlakkhandhesū**tiādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattañca vuttameva. Itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha **‘‘puthu janasādhāraṇe dhamme samatikkammā’’**ti. Tenassa idha madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ dīpitaṃ hoti.

Evaṃ visayavasena paññāya mahattaṃ puthuttañca dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsabhāvaṃ, pavattiākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvañca dassetuṃ **‘‘katamā hāsapaññā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **hāsabahulo**ti pītibahulo. Sesapadāni tassa vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretī**ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya pātimokkhasīlaṃ ṭhapetvā hāsanīyatarasseva visuṃ gahitattā itaraṃ tividhaṃ sīlaṃ paripūreti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena tadārammaṇe phullitā vikasitā viya vattati, na upekkhāsahagatā. **Sīlakkhandhaṃ samādhikkhandha**ntiādīsupi eseva nayo. **Thero**tiādinā abhinīhārasiddhā therassa hāsapaññatāti dasseti.

Sabbaṃ rūpaṃ aniccalakkhaṇato khippaṃ javatīti rūpakkhandhaṃ aniccanti sīghavegena pavattiyā paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena visaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ paṭivijjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegena paṭivijjhati, tasmā sā **javanapaññā** nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenā**ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva khaṇeneva bhijjanato khayasabhāvato. **Bhayaṭṭhenā**ti bhayānakato. **Asārakaṭṭhenā**ti attasāravirahato niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā**ti tulābhūtāya vipassanāya tulayitvā. **Tīrayitvā**ti tāya eva tīraṇabhūtāya tīretvā. **Vibhāvayitvā**ti yāthāvato pakāsetvā pañcakkhandhaṃ **vibhūtaṃ katvā** pākaṭaṃ katvā. **Rūpanirodhe**ti rūpakkhandhassa nirodhabhūte nibbāne ninnapoṇapabbhārabhāvena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenā’’ti keci.

Ñāṇatikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchindane veditabboti **‘‘khippaṃ kilese chindatīti tikkhapañño’’**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento **‘‘uppannaṃ kāmavitakka’’**ntiādimāha. Tikkhapañño khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha **‘‘ekasmiṃ āsane cattāro ca ariyamaggā adhigatā hontī’’**tiādi. **Thero cā**tiādinā dhammasenāpatino tikkhapaññatā sikhāppattāti dasseti.

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā’’ti yāthāvato dassanena saccasampaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ **‘‘sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahulo**ti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhappavattasaṃvego. **Uttāsabahulo**ti ñāṇuttāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādīnavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti iminā pana nibbidānupassanamāha, **aratibahulo**tiādinā tassā eva aparāparuppattiṃ. **Bahimukho** sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṃ nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā nibbedhā, sā eva paññā **nibbedhikā**. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Appicchoti santaguṇaniguhanatāti attani vijjamānānaṃ bāhusaccadhutadhammasīlādiguṇānañceva paṭivedhaguṇassa ca niguhanaṃ, **paṭiggahaṇe ca mattaññutā**ti eteneva pariyesanaparibhogamattaññutāpi vuttā hoti. Tīhi **santosehī**ti catūsu paccayesu paccekaṃ tīhi santosehi, sabbe pana dvādasa. Paṭisallīnena **vivekaṭṭhakāyānaṃ** na saṅgaṇikārāmānaṃ. **Nekkhammābhiratāna**nti pabbajjaṃ upagatānaṃ. **Parisuddhacittānaṃ** vigatacittasaṃkilesānaṃ. **Paramavodānappattānaṃ** aṭṭhasamāpattisamadhigamena ativiya vodānaṃ visuddhiṃ pattānaṃ.

Kilesupadhiādīnaṃ abhāvato **nirupadhīnaṃ**. Phalasamāpattivasena sabbasaṅkhāravinissaṭattā **visaṅkhāraṃ** nibbānaṃ. **Upagatānaṃ, imesaṃ tiṇṇaṃ vivekānaṃ lābhī** pavivitto ‘‘pakārehi vivitto’’ti katvā. Samāsajjanaṃ parisinehuppādo saṃsaggo, savanavasena uppajjanakasaṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa nayo sesesupi. **Samullapanaṃ** ālāpasallapanaṃ. Saṃsaggavatthunā iminā tassa paribhogo **paribhogasaṃsaggo**.

Āraddhavīriyoti ettha vīriyārambho nāma vīriyassa paggaṇhanaṃ paripuṇṇakaraṇaṃ. Taṃ pana sabbaso kilesānaṃ niggaṇhananti dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha. **Odhunanavattā**ti kilesānaṃ yassa kassaci sāvajjassa odhunanavasena vattā. Tenāha **‘‘bhikkhūna’’**ntiādi. **Otiṇṇaṃ** nāma vajjaṃ ajjhācaritanti ārocitaṃ. **Anotiṇṇaṃ** anārocitaṃ. **Tantivasenā**ti pāḷidhammavasena, yuttasaddassa vasenāti attho. Pāpe lāmake puggale dhamme ca garahati jigucchatīti **pāpagarahī**. Tenāha **‘‘pāpapuggale’’**tiādi. **Ekadassī**ti ekabhavadassī, idhalokamattadassī diṭṭhadhammikasukhamattāpekkhī. **Samantā**ti samantato, parito me katthaci mā ahūti yojanā.

Soḷasahi padehīti soḷasahi koṭṭhāsehi. **Akuppa**nti kenaci akopanīyaṃ. Ayaṃ dhammasenāpatino guṇakathā satthu vacanānusārena dasasahassacakkavāḷabyāpinī ahosi, taṃ dassetuṃ **‘‘eva’’**ntiādi vuttaṃ. **Catubbidhā vaṇṇanibhā pātubhavi** uḷārapītisomanassasamuṭṭhānattā. Suṭṭhu obhāsatīti **subho**. Obhāsasampattiyā maṇino bhaddakatāti āha **‘‘subhoti sundaro’’**ti. **Jātimā** parisuddhaākarasamuṭṭhitattā. Kuruvindajātiādijātivisesopi maṇi ākaraparisuddhamūlako evāti āha **‘‘jātisampanno’’**ti. **Dhovanādiparikammenā**ti catūsu pāsāṇesu dhovanadosanīharaṇatāpanasaṇhakaraṇādiparikammena. Rattakambalassa vasena sabhāvavaṇṇasiddhiyā veḷuriyamaṇi ativiya sobhatīti āha **‘‘paṇḍukambale nikkhitto’’**ti. **Nikkha**nti bhaṇḍamāha. Tañca appakena suvaṇṇena kataṃ bhaṇḍaṃ na sobhati sobhāvipulenāti āha **‘‘atirekapañcasuvaṇṇena katapiḷandhana’’**nti. **Suvaṇṇa**nti pañcadharaṇassa samaññā, tasmā pañcavīsatisuvaṇṇasāriyā vicittaābharaṇaṃ idha **‘‘nikkha’’**nti adhippetaṃ. Tañhi vipulaṃ na parittakaṃ. **Mahājambusākhāya pavattanadiya**nti mahājambusākhāya heṭṭhā sañjātanadiyaṃ. Taṃ kira ratanaṃ rattaṃ. **Sukusalena… pe… sampahaṭṭha**nti suṭṭhu kusalena suvaṇṇakārena ukkāya tāpetvā sammā pahaṭṭhaṃ majjanādivasena sukataparikammaṃ. **Dhātuvibhaṅge**ti dhātuvibhaṅgasutte. **Katabhaṇḍa**nti ābharaṇabhāvena kataṃ bhaṇḍaṃ.

Nātiucco nātinīco **taruṇasūriyo** nāma. **Satthārā ābhatavaṇṇo** ubbhataguṇoti attho. Neva **maraṇaṃ abhinandatī**ti attanopi maraṇaṃ neva abhinandati attavinipātassa sāvajjabhāvato. Bodhisatto pana paresaṃ atthāya attano attabhāvaṃ pariccajati karuṇāvasena, evaṃ vosajjanaṃ paramatthapāramīpāripūriṃ gacchatīti sāvakā na tathā kātuṃ sakkā sikkhāpadato. **Na jīvitaṃ pattheti** jīvitāsāya samucchinnattā. **Divasasaṅkhepa**nti ajja tvaṃ idaṃ nāma kammaṃ karohi, idaṃ te vetananti divasabhāgena paricchinnaṃ vetanaṃ. Tādiso hi bhatako divasakkhayameva udikkhati, na kammaniṭṭhānaṃ. Nibbisaṃ **bhatako yathā**ti vetanaṃ bhatiṃ icchanto kālakkhayaṃ udikkhanto bhatakapuriso viya.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nānātitthiyasāvakasuttavaṇṇanā

111. **Nānātitthiyasāvakā**ti puthutitthiyānaṃ sāvakā. **Chindite**ti hatthacchedādivasena chede. **Mārite**ti māraṇe. **Na pāpaṃ samanupassatī**ti kiñci pāpaṃ atthīti na passati, paresañca tathā pavedeti. **Vissāsa**nti vissatthabhāvaṃ. ‘‘Katakammānampi vipāko natthī’’ti vadanto katapāpānaṃ akatapuññānañca vissatthataṃ nirāsaṅkataṃ janeti.

Tapojigucchāyāti tapasā acelavatādinā pāpato jigucchanena, ‘‘pāpaṃ virājayāmā’’ti acelavatādisamādānenāti attho. Tasmiñhi samādāne ṭhitena saṃvarena saṃvutacitto samannāgato pihito ca nāma hotīti **‘‘susaṃvutatto’’**tiādi vuttaṃ. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmā, catuyāmā eva **cātuyāmā**.

Bhāgattho hi idha yāma-saddo yathā ‘‘rattiyaṃ paṭhamo yāmo’’ti. So panettha bhāgo saṃvaralakkhaṇoti āha **‘‘cātuyāmena susaṃvuto’’**ti, catukoṭṭhāsena saṃvarena suṭṭhu saṃvutoti attho. **Paṭikkhittasabbasītodako**ti paṭikkhittasabbasītudakaparibhogo. **Sabbena pāpavāraṇena yutto**ti sabbappakārena saṃvaralakkhaṇena pāpavāraṇena samannāgato. **Dhutapāpo**ti sabbena nijjaralakkhaṇena pāpavāraṇenapi dhutapāpo. **Phuṭṭho**ti aṭṭhannampi kammānaṃ khepanena vikkhepappattiyā kammakkhayalakkhaṇena sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho, taṃ phusitvā ṭhito. **Na niguhanto**ti na niguhanahetu diṭṭhasute tatheva kathento.

Nānātitthiyānaṃyeva upaṭṭhākoti paravādīnaṃ sabbesaṃyeva titthiyānaṃ upaṭṭhāko, tesu sādhāraṇavasena abhippasanno. **Koṭippattā**ti mokkhādhigamena samaṇadhamme pattabbamariyādappattā.

Sahacaritamattenāti sīhanādena saha vassakaraṇamattena. Sīhena sīhanādaṃ nadantena saheva siṅgālena attano siṅgālaravakaraṇamattena. **Kotthuko**ti khuddakakotthu. **Āsaṅkitasamācāro**ti attanā ca parehi ca āsaṅkitabbasamācāro. **Sappurisāna**nti buddhādīnaṃ.

Tassāti vegabbharissa devaputtassa. **Sarīre anuāvisī**ti sarīre anupavisitvā viya āvisi. **Adhimuccī**ti yathā gahitassa vasena cittaṃ na vattati, attano eva vase vattati, evaṃ adhiṭṭhahi. **Āyuttā**ti dassanena saṃyuttā. **Pavivekiya**nti kappakavatthabhuñjanasenāsanehi pavivittabhāvaṃ. Tenāha **‘‘te kirā’’**tiādi. **Rūpe niviṭṭhā**ti cakkhurūpadhamme abhiniviṭṭhā. Tenāha **‘‘taṇhādiṭṭhīhi patiṭṭhitā’’**ti. **Devalokapatthanakāmā**ti devalokasseva abhipatthanakāmā. Maraṇadhammatāya **mātiyā**. Tenāha **‘‘mātiyāti maccā’’**ti. **Paralokatthāyā**ti parasampattibhāvāya lokassa atthāya.

Pabhāsavaṇṇāti pabhāya samānavaṇṇā. Kesaṃ pabhāyāti āha **‘‘candobhāsā’’**tiādi. Sajjhārāgapabhāsavaṇṇā indadhanupabhāsavaṇṇāti paccekaṃ yojanā. Āmo āmagandho etassa atthīti **āmisaṃ. Vadhāyā**ti viddhaṃsituṃ. **Rūpā**ti rūpāyatanādirūpidhammā.

Rājagahasamīpappavattīnaṃ **rājagahiyānaṃ**. ‘‘Seto’’ti kelāsakūṭo adhippetoti āha **‘‘setoti kelāso’’**ti. Kenaci na ghaṭṭetīti **aghaṃ,** antalikkhanti āha **‘‘aghagāmīnanti ākāsagāmīna’’**nti. Udakaṃ dhīyati etthāti **udadhi,** mahodadhi. **Vipulo**ti vepullapabbato. **Himavantapabbatāna**nti himavantapabbatabhāgānaṃ. **Buddho seṭṭho** sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanādīhi sabbaguṇehi.

Nānātitthiyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Devaputtasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Kosalasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Daharasuttavaṇṇanā

112. **Bhagavatā saddhiṃ sammodī**ti bhagavato guṇe ajānanto kosalarājā attano khattiyamānena kevalaṃ bhagavatā saddhiṃ sammodi. Paṭhamāgate hi satthari tassa sammoditākāraṃ dassetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. **Yathā khamanīyādīni pucchanto**ti yathā bhagavā ‘‘kacci te, mahārāja, khamanīyaṃ, kacci yāpanīya’’ntiādinā tena raññā saddhiṃ paṭhamaṃ pavattamodo ahosi pubbabhāsitāya, tadanukaraṇena evaṃ sopi rājā bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodanaṃ upamāya dassetuṃ **‘‘sītodakaṃ viyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sammodita**nti saṃsanditaṃ **ekībhāva**nti sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpataṃ, **khamanīya**nti ‘‘idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyya’’nti pucchati. **Yāpanīya**nti paccayāyattavuttikaṃ cirapabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādiābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasambhavena **kacci phāsuvihāro atthī**ti tattha tattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balavappattā pīti **pīti**yeva. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti **sammodanīyaṃ**. Sammoditabbato **sammodanīya**nti imaṃ pana atthaṃ dassento **‘‘sammodituṃ yuttabhāvato’’**ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. ‘‘Saraṇīya’’nti vattabbe dīghaṃ katvā **‘‘sāraṇīya’’**nti vuttaṃ.

Suyyamānasukhatoti āpāthamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhato**ti vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyā**ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha, **atthaparisuddhatāyā**ti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehī**ti anekehi kāraṇehi. **Adiṭṭhattā**ti upasaṅkamanavasena adiṭṭhattā. **Guṇāguṇavasenā**ti guṇavasena gambhīrabhāvaṃ vā aguṇavasena uttānabhāvaṃ vā. **Ovaṭṭikasāraṃ katvā**ti ovaṭṭikāya gahetabbasāravatthuṃ katvā. **Lokanissaraṇabhavokkantipañha**nti lokato nissaṭabhāvapañhañceva ādito bhavokkamanapañhañca. Satthu sammāsambuddhataṃ pucchanto hi ‘‘kiṃ bhavaṃ gotamo sabbalokato nissaṭo, sabbasattehi ca jeṭṭho’’ti? Pucchati nāma. Yathā hi satthu sammāsambuddhatāya lokato nissaṭatā viññāyati, evaṃ sabbasattehi jeṭṭhabhāvato seṭṭhabhāvato. Svāyamattho **aggapasādasuttā**dīhi (itivu. 90; a. ni. 4.34) vibhāvetabbo. Kathaṃ pana sambuddhatā viññāyatīti? Aviparītadhammadesanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu** (visuddhi. mahāṭī. 1.124) vuttanayena veditabbo.

Rājā satthu aviparītadhammadesanaṃ ajānanto tato evassa sammāsambodhiṃ asaddahanto ‘‘vuḍḍhataresupi cirapabbajitesu sammāsambuddhabhāve alabbhamāne tabbiparīte kathaṃ labbheyyā’’ti maññamāno ‘‘kiṃ pana bhavaṃ gotamo’’tiādiṃ vakkhati. **Rājā attano laddhiyā na pucchati** attano sammukhā tehi asammāsambuddhabhāvasseva paṭiññātattā. Yasmā te musāvāditāya attano upaṭṭhākādīnaṃ ‘‘buddhā maya’’nti paṭijāniṃsu, tasmā vuttaṃ **‘‘loke mahājanena gahitapaṭiññāvasena pucchatī’’**ti. Svāyamattho āgamissati. **Buddhasīhanāda**nti buddhānaṃ eva āveṇikaṃ sīhanādaṃ. Kāmaṃ maggañāṇapadaṭṭhānaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, sambodhiñāṇe pana gahite taṃ atthato gahitameva hotīti vuttaṃ **‘‘sabbaññutaññāṇasaṅkhātaṃ sammāsambodhi’’**nti.

Pabbajjūpagamanenāti yāya kāyaci pabbajjāya upagamanamattena samaṇā, na samitapāpatāya. **Jātivasenā**ti jātimattena brāhmaṇā, na bāhitapāpatāya. **Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho**ti pabbajitasamūhatāmattena saṅgho, na niyyānikadiṭṭhivisuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti adhippāyo. **Etesaṃ atthī**ti etesaṃ sabbaññupaṭiññātānaṃ parivārabhūto atthi. **Svevā**ti pabbajitasamūhasaṅkhāto eva. Keci pana ‘‘pabbajitasamūhavasena. Saṅghino, gahaṭṭhasamūhavasena gaṇino’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ gaṇe eva loke saṅghasaddassa niruḷhattā. **Ācārasikkhāpanavasenā**ti acelakavatacariyādi-ācārasikkhāpanavasena. **Pākaṭā**ti saṅghīādibhāvena pakāsitā. **‘‘Appicchā’’**ti vatvā tattha labbhamānaṃ appicchataṃ dassetuṃ **‘‘apicchatāya vatthampi na nivāsentī’’**ti vuttaṃ. Na hi tesu sāsanikesu viya santaguṇaniguhanā appicchā labbhatīti. **Yaso**ti kittisaddo. Taranti etena saṃsāroghanti evaṃ sammatattā titthaṃ vuccati laddhīti āha **‘‘titthakarāti laddhikarā’’**ti. **Sādhusammatā**ti ‘‘sādhū’’ti sammatā, na sādhūhi sammatāti āha **‘‘santo…pe… puthujjanassā’’**ti.

Kappakolāhalanti kappato kolāhalaṃ, ‘‘kappuṭṭhānaṃ bhavissatī’’ti devaputtehi ugghositamahāsaddo. **Ime**ti pūraṇādayo. **Buddhakolāhala**nti devatāhi ghositaṃ buddhakolāhalaṃ. **Payirupāsitvā**ti purisasutiparamparāya sutvā. **Cintāmaṇivijjā** nāma paracittajānāpanavijjā. Sā

kevaṭṭasutte ‘‘maṇikā’’ti āgatā, **ādi-**saddena gandhārisambhavavijjādiṃ saṅgaṇhāti. Tattha gandhāriyā vikubbanaṃ dasseti. **Attabhāve**ti sarīre. **Rājusmā**ti rājatejo.

Sukkadhammoti anavajjadhammo nikkilesatā. **Idaṃ gahetvā**ti idaṃ parammukhā ‘‘mayaṃ buddhā’’ti vatvā attano sammukhā ‘‘na mayaṃ buddhā’’ti tehi vuttavacanaṃ gahetvā. **Evamāhā**ti ‘‘yepi te, bho gotama…pe… navo ca pabbajjāyā’’ti evaṃ avoca. **Attano paṭiññaṃ gahetvā**ti ‘‘na mayaṃ buddhā’’ti tesaṃ attano purato pavattitaṃ paṭiññaṃ gahetvā. Īdise ṭhāne kiṃ-saddo paṭisedhavācako hotīti vuttaṃ **‘‘kinti paṭikkhepavacana’’**nti, kasmā paṭijānātīti attho?

Na uññātabbāti na garahitabbā. Garahattho hi ayaṃ u-saddo. ‘‘Daharo’’ti adhikatattā vakkhamānattā ca **‘‘khattiyoti rājakumāro’’**ti vuttaṃ. Urasā gacchatīti **urago,** yo koci sappo, idha pana adhippetaṃ dassetuṃ **‘‘āsīviso’’**ti āha. **Sīlavantaṃ pabbajitaṃ dasseti** sāmaññato ‘‘bhikkhū’’ti vadanto. Idha pana yasmā ‘‘bhavampi no gotamo’’tiādinā bhagavantaṃ uddissa kathaṃ samuṭṭhāpesi, tasmā bhagavā attānaṃ abbhantaraṃ akāsi. Yadipi viseso sāmaññajotanāya vibhāvito hoti, saṃsayuppattidīpakaṃ noti vuttaggahaṇaṃ pana taṃ paricchijjatīti. Tenāha **‘‘desanākusalatāyā’’**tiādi. Idāni avaññāparibhave payogato vibhāvetuṃ **‘‘ettha cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha acittīkatākāravasena avaññāya pākaṭabhāvo, vambhanavasena paribhavassāti adhippāyena kāyapayogavasena avaññā dassitā, vacīpayogavasena paribhavo, ubhayaṃ pana ubhayatthāpi pabhedato gahitaṃ, avaññaparibhavānaṃ dvinnampi ubhayattha pariggaho. **Taṃ sabbampī**ti taṃ avaññādi sabbampi. Catūsupi taṃ **na kātabbameva** sampati āyatiñca anatthāvahattā.

Tadatthadīpanāti tassa ādito vuttassa atthassa dīpanā. **Visesatthadīpanā**ti tato visiṭṭhatthadīpanā. Khettānaṃ adhipatīti **khattiyo**ti niruttinayena saddasiddhi veditabbā. Khettato vivādā satte tāyatīti **khattiyo**ti lokiyā kathayanti. ‘‘Mahāsammato, khattiyo, rājā’’ti evamāgatesu imesu **dutiyaṃ. Akkharan**ti samaññā. Sā hi udayabbayābhāvato ‘‘na kadāci kharatīti akkhara’’nti vuttā. Tenāha **‘‘nāmagottaṃ na jīratī’’**ti. **Jātisampannan**ti sampannajātiṃ ativisuddhajātiṃ. **Tīṇi kulānī**ti brāhmaṇavessasuddakulāni. **Atikkamitvā**ti attano jātisampattiyā abhibhavitvā.

Kevalaṃ nāmapadaṃ vuttaṃ ākhyātapadaṃ apekkhatevāti āha **‘‘ṭhānaṃ hīti kāraṇaṃ vijjatī’’**ti. **Uddhaṭadaṇḍenā**ti samantato ubbhatena daṇḍena sāsanena, **balavaṃ upakkamaṃ** garukaṃ rājānampi. **Taṃ khattiyaṃ parivajjeyyā**ti khattiyaṃ avaññāparibhavakaraṇato vajjeyya. Tenāha **‘‘na ghaṭṭeyyā’’**ti.

Uragassa ca nānāvidhavaṇṇaggahaṇe kāraṇaṃ vadati **‘‘yena yena hī’’**tiādinā. **Bahubhakkhan**ti mahābhakkhaṃ sabbabhakkhakhādakaṃ. **Pāvakaṃ** sodhanatthena asuddhassapi dahanena. **So**ti maggo. Kaṇho vattanī imassāti **kaṇhavattanī. Mahanto** aggikkhandho hutvā. **Yāvabrahmalokappamāṇo**ti kappavuṭṭhānakāle araññe agginā gahite kālantare eva kaṭṭhatiṇarukkhādisambhavoti dassetuṃ ‘‘jāyanti tattha pārohā’’ti pāḷiyaṃ vuttanti dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha.

Ḍahituṃ na sakkoti paccakkosanādinā. **Vinassanti** samaṇatejasā vināsitattā. ‘‘Na tassā’’ti ettha na-kāraṃ ‘‘vindare’’ti ettha ānetvā sambandhitabbanti āha **‘‘na vindantī’’**ti. **Vatthumattāvasiṭṭho**ti ṭhānameva nesaṃ avasissati, sayaṃ pana sabbaso saha dhanena vinassantīti attho.

‘‘Sammadeva samācare’’ti ettha yathā rājādīsu sammā samācareyya, taṃ vibhāgena dassento **‘‘khattiyaṃ tāvā’’**tiādimāha. Taṃ suviññeyyameva. **Tisso kulasampattiyo**ti khattiya-brāhmaṇagahapati-mahāsālakulāni vadati. Pañca rūpibrahmaloke, cattāro arūpībrahmaloketi evaṃ **nava brahmaloke** kammabhavavibhāgena, sesānaṃ gaṇanānaṃ upapattibhavavibhāgena.

Abhikkantanti ativiya kamanīyaṃ. Sā panassā kantatā ativiya iṭṭhatāya manavaḍḍhanatāya sobhanatāyāti āha **‘‘atiiṭṭhaṃ atimanāpaṃ atisundaranti attho’’**ti. ‘‘Abhikkanta’’nti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaniddeso, vacanaṃ pana bhagavato dhammadesanāti tathā vuttaṃ.

Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo.

Adhomukhaṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajāta**nti sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭeyyā**ti vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvā**ti ''puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā''tiādīni avatvā hatthe gahetvā nissandehaṃ katvā ''esa maggo''ti evaṃ vatvā ''gacchā''ti vadeyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī. **Nikkujjitaṃ ukkujjeyyā**ti ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ tassa ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Aññāṇassa abhimukhattā heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṃ,** tato eva adhomukhabhāvena **asaddhamme patita**nti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhayaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikāti āha **''micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna''**nti. Tenāha bhagavā – ''micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmī''ti (a. ni. 1.310). Sabbāpāyagāmimaggo **kummaggo** ''kucchito maggo''ti katvā. Sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya **''saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā''**ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjota**ggahaṇaṃ. **Etehi pariyāyehī**ti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbappakārehi.

Pasannākāranti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇa**nti paṭisaraṇaṃ parāyaṇaṃ. **Ajjatā**ti **ajjā**ti padassa vaḍḍhanamattaṃ hettha **tā**-saddo yathā ''devatā''ti. **Pāṇehi upeta**nti pāṇehi saha saraṇaṃ upetaṃ. ''Yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ gatameva maṃ dhāretū''ti āpāṇakoṭikaṃ attano saraṇagamanaṃ pavedeti. Tenāha **''yāva me''**tiādi. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Daharasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Purisasuttavaṇṇanā

113. **Purimasutte**ti purimasuttadesanāyaṃ. Tattha hi upasaṅkamantavelāya satthu guṇe ajānanto kevalaṃ sammodanaṃ karoti. Desanaṃ sutvā pana satthu guṇe ñatvā saraṇaṅgatattā **idha** imasmiṃ samāgame **abhivādesi** pañcapatiṭṭhitena vandi. Attānaṃ adhi **ajjhattaṃ,** avijahena attānaṃ adhikicca uddissa pavattadhammā ajjhattaṃ ekajjhaṃ gahaṇavasena, bhummatthe cetaṃ paccattavacanaṃ. Kāmañcāyaṃ ajjhattasaddo gocarajjhattavisayajjhattaajjhattajjhattesu pavattati. Te panettha na yujjantīti vuttaṃ **''niyakajjhatta''**nti, niyakasaṅkhātaajjhattadhammesūti attho. Tenāha **''attano santāne''**ti. **Lubbhanalakkhaṇo**ti gijjhanalakkhaṇo, ārammaṇe daḷhaggahaṇasabhāvoti attho. **Dussanalakkhaṇo**ti kujjhanalakkhaṇo, byāpajjanasabhāvoti attho. **Muyhanalakkhaṇo**ti aññāṇalakkhaṇo, ārammaṇe sabhāvasammohabhāvoti attho. **Viheṭhentī**ti atthanāsanaanatthuppādanehi vibādhenti. Tato eva yathā saggamaggesu na dissati, evaṃ karontīti āha **''nāsenti vināsentī''**ti. **Attani sambhūtā**ti santāne nibbattā.

Purisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Jarāmaraṇasuttavaṇṇanā

114. **Aññatra jarāmaraṇā**ti jarāmaraṇena vinā. Jarāmaraṇavirahito jāto nāma atthi nu khoti pucchati. Pāḷiyaṃ **jātassā**ti paccatte sāmivacanaṃ. **Mahāsālā**ti iminā **ra**-kārassa **la**-kāraṃ katvā ''mahāsālā''ti vuttanti dasseti yathā ''puratthiyoti pulatthiyo''ti. **Mahāsārappattā**ti mahantaṃ vibhavasāraṃ pattā. **Koṭisataṃ** dhanaṃ, ayameva vā pāṭho. ''Kumbhaṃ nāma dasa ambaṇānī''ti vadanti. **Issarā**ti vibhavissariyena issarā. **Suvaṇṇarajatabhājanādīna**nti **ādi**-saddena vatthaseyyāvasathādiṃ saṅgaṇhāti. Asādhāraṇadhanānaṃ nidhānagatattā **''anidhānagatassā''**ti vuttaṃ. **Tuṭṭhikaraṇassā**ti pāsādasivikādisukhasādhanassa.

Ārakā kilesehīti niruttinayena saddasiddhimāha. **Ārakā**ti ca sabbaso samucchinnattā tehi dūreti attho. Rāgādīnaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvato, anuttaradakkhiṇeyyatādipaccayā ca **arahaṃ**. Kāmañcāyaṃ saṃyuttavaṇṇanā, abhidhammanayo eva pana nippariyāyoti āha **''cattāro āsavā''**ti **brahmacariyavāsa**nti maggabrahmacariyavāsaṃ. **Vuṭṭhā**ti vuṭṭhavanto. **Catūhi maggehi karaṇīya**nti paccekaṃ catūhi maggehi kattabbaṃ pariññāpahānasacchikiriyabhāvanābhisamayaṃ. Evaṃ gataṃ soḷasavidhaṃ hoti. Osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti **bhārā**. Tenāha **''bhārā have pañcakkhandhā''**tiādi (saṃ. ni. 3.22). Attapaṭibaddhatāya attano avijahanato paramatthadesanāya ca paramattho arahattaṃ. Kāmañcāyamattho sabbasamiddhisasantatipariyāpanno anavajjadhammo sambhavati akuppasabhāvā, aparihānadhammesu pana aggabhūte arahatte sātisayo, na itaresūti **''arahattasaṅkhāto''**tiādi vuttaṃ. Orambhāgiyuddhambhāgiyavibhāgaṃ **dasavidhampi** bhavesu saṃyojanaṃ kilesakammavipākavaṭṭapaccayo hutvā nissarituṃ appadānavasena bandhatīti **bhavasaṃyojanaṃ**. Satipi hi aññesaṃ tappakkhiyabhāvena vinā saṃyojanāni tesaṃ tappaccayabhāvo atthi, bhavaniyāmo orambhāgiyuddhambhāgiyasaṅgahitoti taṃtaṃbhavanibbattakakammaniyāmo ca hoti, na ca upacchinnasaṃyojanassa katānipi kammāni bhavaṃ nibbattentīti tesaṃyeva saṃyojanaṭṭho daṭṭhabbo. **Sammā kāraṇehi jānitvā**ti ñāyena dukkhādīsu so yathā jānitabbo; tathā jānitvā, pubbakālakiriyāvimuttā hi aparakālakiriyā ca yathā sambhavati, taṃ dassetuṃ **''maggapaññāyā''**tiādi vuttaṃ.

Bhijjanasabhāvo khaṇāyattattā. **Nikkhipitabbasabhāvo** maraṇadhammattā. Ayaṃ kāyo usmāyuviññāṇāpagamo chaḍḍanīyadhammo, yasmiṃ yaṃ patiṭṭhitaṃ, taṃ tassa santānagatavippayuttanti katvā vattabbataṃ arahatīti āha **''khīṇāsavassa hi ajīraṇadhammopi atthī''**tiādi. Tenāha bhagavā ''imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca lokanirodhañcā''tiādi (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45). **Assa** khīṇāsavassa, ''jīraṇadhamma''nti yathāvuttaṃ ajīraṇadhammaṃ ṭhapetvā jīraṇadhammaṃ dassento **''tesaṃpāyaṃ kāyo bhedanadhammo''**ti evamāha. Jaraṃ pattasseva hissa bhedananikkhipitabbatāniyate atthe suttadesanā pavattā. Atthassa uppatti aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko. Kira**-saddo anussavattho, tena anussavāgatoyamattho, na aṭṭhakathāgatoti dīpeti. Tenāha **''vadantī''**ti. Yenāyaṃ attho hetunā aṭṭhuppattiko, taṃ dassetuṃ **''sivikasālāyaṃ nisīditvā kathita''**nti vuttaṃ. ''Viharati jetavane''ti nidānavacanena yathā na virujjhati, tathā veditabbaṃ. Nanu imassa suttassa pucchāvasiko nikkhepoti? Saccametaṃ, suttekadesaṃ pana sandhāya aṭṭhuppattikatāvacanaṃ. Keci pana ''yānaṃ āruhitvā rājā āgato, rañño ārohanīyarathaṃ dassetvā vutta''ntipi vadanti.

Sarīre pheṇapiṇḍasame **kiṃ vattabbaṃ? Sabbhi saddhi**nti sādhūhi saha pavedayanti. Na hi kadāci sādhūnaṃ sādhūhi saha kattabbā honti, tasmā sīdanasabhāvānaṃ kilesānaṃ bhijjanappattattā nibbānaṃ sabbhīti vuccati. **Purimapadassā**ti ''satañca dhammo na jaraṃ upetī''ti padassa. **Kāraṇaṃ dassento** byatirekavasena. **Sataṃ dhammo** nibbānaṃ kilesehi saṃsīdanabhijjanasabhāvo na hoti, tasmā taṃ āgamma **jaraṃ na upeti**. Kilesā pana tannimittakā, evamayaṃ vuttakāraṇato jaraṃ na upetīti. Tenāha **''ida''**ntiādi. **Sundarādhivacanaṃ vā etaṃ ''sabbhī''**ti padaṃ apāpatādīpanato, sabbhidhammabhūtanti attho. Tenāha ''virāgo tesaṃ aggamakkhāyati (itivu. 90; a. ni. 4.34), na tena dhammena samatthi kiñcī''ti (khu. pā. 6.4; su. ni. 227) ca.

Jarāmaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Piyasuttavaṇṇanā

115. **Rahasi gatassā**ti janasambādhato apakkantassa. **Nilīnassa** teneva janavivekena ekamantaṃ nisajjāya ekībhāvena paṭisallīnassa viya. Tenāha **''ekībhūtassā''**ti. **Sabbaññubhāsitaṃ karonto āha** tassa vacanaṃ ''evameta''nti sampaṭicchitvā tassa vacanaṃ tathāpaccanubhāsanto. Antakenādhipannattā eva khettavatthuhiraññasuvaṇṇādi **mānusaṃ bhavaṃ jahato. Anuga**nti anugataṃ, tameva anugāmīti attho. **Nicaya**nti uparūpari vaḍḍhiyā nicitabhūtaṃ. **Samparāyika**nti samparāya hitaṃ.

Piyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Attarakkhitasuttavaṇṇanā

116. **Pīdahana**nti saṃyamanaṃ. **Kammapathabhedaṃ appattassā**ti supinakālo viya pavattimattatāya kammapathavisesaṃ agatassa. **Kammassā**ti akusalakammassa. **Saṃvara**nti saṃvarabhāvaṃ dasseti, itarassa pana saṃvarabhāvo purimehi tīhi padehi dassitovāti. **Ottappampi gahitameva** tadavinābhāvato. Na hi pāpajigucchanaṃ pāpautrāsarahitaṃ, utrāso vā pāpajigucchanarahito atthīti.

Attarakkhitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Appakasuttavaṇṇanā

117. Uḷārasaddo seṭṭhe bahuke ca dissatīti āha **''paṇīte ca bahuke cā''**ti. **Mānamajjanenā**ti mānavasena madappattiyā. **Atikkama**nti sādhumariyādavītikkamalakkhaṇaṃ dosaṃ. **Kūṭo** pāso.

Appakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Aḍḍakaraṇasuttavaṇṇanā

118. Yasmā kāmanimittaṃ satto sampajānamusā bhāsati, tasmā kāmā tassa patiṭṭhā paccayo kāraṇanti āha **''kāmahetū''**tiādi. **Bhadramukha**sīsena **viṭaṭubhaṃ** bhadropacārena upacaratīti attho, vinicchayo karīyati etthāti **aḍḍakaraṇaṃ,** vinicchayaṭṭhānaṃ. **Khippa**nti kūṭaṃ, macchakhippantipi vaṭṭati. **Oḍḍita**nti oḍḍanavasena phalaṃ pāpitaṃ.

Aḍḍakaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mallikāsuttavaṇṇanā

119. **''Kasmā pucchatī''**ti? Pucchākāraṇaṃ codetvā samudayato paṭṭhāya dassetuṃ **''ayaṃ kira mallikā''**tiādi vuttaṃ. **Mālārāmaṃ gantvāti** attano pitu mālārāmaṃ rakkhaṇatthañceva avasesapupphaggahaṇatthañca gantvā. **Kāsigāme**ti kāsiraṭṭhassa gāme. So kira gāmo mahākosalarājena attano dhītuyā patigharaṃ gacchantiyā pupphamūlatthāya dinno, taṃnimittaṃ. **Bhāgineyyena** ajātasattunā. **Tassā**ti rañño pasenadissa. **Sāti** mallikā. **Nivattitu**nti tassā dhammatāya nivattituṃ tassā vacanaṃ paṭikkhipituṃ. **Nevajjhagā**ti vattamānatthe atītavacananti āha **''nādhigacchatī''**ti. **Puthu attā**ti tesaṃ sattānaṃ attā.

Mallikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Yaññasuttavaṇṇanā

120. **Thūṇa**nti yaññūpatthambhaṃ. **Upanītāni** yaññaṃ yajituṃ ārambhāya. **Ettāvatā**ti ''idha, bhante…pe… rudamānā parikammāni karontī''ti ettakena pāṭhena. **Sanniṭṭhāna**nti ''naṃ itthiṃ labhissāmi nu kho, na nu kho labhissāmī''ti nicchayaṃ avindanto na ñāyanto. **Pheṇuddehaka**nti yathā yattha kuthite pheṇaṃ uddehati na upadhīyati, evaṃ anekavāraṃ pheṇaṃ uṭṭhāpetvā. **Taṃ divasa**nti tasmiṃ raññā niddaṃ alabhitvā dukkhaseyyadivase. **Ālokaṃ oloketvā**ti lohakumbhimukhavaṭṭisīse patte tattha mahantaṃ ālokaṃ oloketvā. Attāno vacanaṃ rañño pavattiñāpanatthaṃ. **Mahāsaddo udapādi** ''evarūpaṃ yaññaṃ rājā kārāpetī''ti. **Vattukāmo ahosi,** vattuñca pana avisahanto ''sa'' iti vatvā lohakumbhiyaṃ nimuggo. Imaṃ gāthaṃ vattukāmo ahosīti ayaṃ panettha sambandho. Esa nayo sesapadadvayepi. **Dhammabheriṃ carāpesuṃ** ‘‘koci kañci pāṇaṃ mā hanatū’’ti. **So itthisāmiko puriso sotāpattiphale patiṭṭhahi** attano upanissayasampattiyā sattu ca desanāvilāsasampattiyā, rājā pana mahābodhinirujjhanasabhāvattā kiñci visesaṃ nādhigacchi.

Saṅgahavatthūnīti lokassa saṅgahakāraṇāni. Nipphannasassato navabhāge kassakassa datvā raññaṃ ekabhāgaggahaṇaṃ **dasamabhāgaggahaṇaṃ**. Evaṃ kassakā haṭṭhatuṭṭhā sassāni sampādentīti āha **‘‘sassasampādane medhāvitāti attho’’**ti. Tato orabhāge kira chabhāgaggahaṇaṃ jātaṃ. **Chamāsika**nti channaṃ channaṃ māsānaṃ pahonakaṃ. **Pāsetī**ti pāsagate viya karoti. Vācāya piyassa piyakarassa kammaṃ **vācāpeyyaṃ**. Sabbaso raṭṭhassa iddhādibhāvato **khemaṃ. Nirabbudaṃ** coriyābhāvato. Idañhi raṭṭhaṃ acoriyaṃ **niraggaḷanti vuccati** apārutagharabhāvato.

Uddhaṃmūlakaṃ katvāti ummūlaṃ katvā. **Dvīhi pariyaññehī**ti mahāyaññassa pubbabhāge pacchā ca pavattetabbehi dvīhi parivārayaññehi. **Sattavīsati…pe… nassā**ti sattavīsādhikānaṃ tiṇṇaṃ pasusatānaṃ dvāvīsatiyā assādīhi ca saṭṭhiadhikadvisataāraññakapasūhi ca saddhiṃ sampiṇḍitānaṃ pana navādhikachasatapasūnaṃ māraṇena bheravassa pāpabhīrukānaṃ bhayāvahassa. Tathā hi vadanti –

> ‘‘Chasatāni niyujjanti, pasūnaṃ majjhime hani,
> Assamedhassa yaññassa, adhikāni navāpi cā’’ti.

Sammanti yugacchidde pakkhipitabbadaṇḍakaṃ. **Pāsentī**ti khipanti. **Saṃhārimehī**ti sakaṭehi vahitabbehi yūpehi. Pubbe kira eko rājā sammāpāsaṃ yajanto sarassatinadītīre pathaviyā vivare dinne nimuggoyeva ahosi. Andhabālabrāhmaṇā gatānugatigatā ‘‘ayaṃ tassa saggagamanamaggo’’ti saññāya tattha sammāpāsayaññaṃ paṭṭhapenti. Tena vuttaṃ **‘‘nimuggokāsato pabhutī’’**ti. Ayūpo appakadivaso **yāgo,** sayūpo bahudivasaṃ sādheyyo **satrayāgo**. Mantapadābhisaṅkhatānaṃ sappimadhūnaṃ **vāja**miti samaññā, hiraññasuvaṇṇagomahiṃ sādi**sattarasakadakkhiṇassa**. Sāragabbhakoṭṭhāgārādīsu natthettha aggaḷanti **niraggaḷo**. Tattha kira yaññe attano sāpateyyaṃ anavasesato anigūhitvā niyyātīyati. **Mahārambhā**ti bahupasughātakammā. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘vividhā yattha haññare’’ti vakkhamānattā ‘‘mahākiccā’’ti attho vutto, idha ‘‘mahārambhāti papañcavasena ajeḷakā’’tiādi vuttanti ‘‘bahupasughātakammā’’ti attho vutto. **Nirārambhā**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Anugataṃ kulanti **anukulaṃ,** kulānugatanti attho veditabbo. Tenāha **‘‘yaṃ niccabhattādi…pe… attho’’**ti.

Yaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bandhanasuttavaṇṇanā

121. **Ida**nti ‘‘idha, bhante’’tiādikaṃ vacanaṃ. Te bhikkhū ārocesunti sambandho. **Tesū**ti tesu raññā bandhāpitamanussesu. **Sukatakāraṇa**nti sukāraṇakiriyaṃ ārocesuṃ, na kevalaṃ tesaṃ manussānaṃ bandhāpitabhāvaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘rañño kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhavaṅko**ti aṭṭhaṃso. **Antogharacārino**ti antepuravāsino.

Ukkaṭṭheti yuddhe. **Mantīsū**ti guttamantīsu. **Akutūhala**nti saññataṃ. **Piya**nti piyāyitabbaṃ. **Annapānamhi** madhure abhutte uppanne. **Atthe**ti atthe kicce jāte **thiranti na kathenti** kāyabalamattena apanetuṃ sakkuṇeyyattā. **Suṭṭhu rattarattā**ti ativiya rattā eva hutvā rattā. **Sārattenā**ti sārabhāvena sārabhāvasaññāya. **Ohārina**nti heṭṭhā haraṇasīlanti āha **‘‘catūsu apāyesu ākaḍḍhanaka’’**nti. **Sithila**nti sithilākāraṃ, na pana sithilaṃ. Tenāha bhagavā **‘‘duppamuñca’’**nti.

Bandhanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

122. **Pubbārāmasaṅkhāte**ti sāvatthinagarassa pubbadisāya katattā pubbārāmeti saṅkhaṃ gate. **Tatrā**ti ‘‘migāramātuyā pāsāde’’ti tasmiṃ saṃkhittavacane. **Ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbikathā** ādito paṭṭhāya anukkamakathā. **Patthanaṃ akāsi** tassa bhagavato aggupaṭṭhāyikaṃ ekaṃ upāsikaṃ disvā taṃ ṭhānantaraṃ ākaṅkhantī. **Meṇḍakaputtassā**ti meṇḍakaseṭṭhiputtassa. **Mātiṭṭhāne ṭhapesi** tassā upakāraṃ garubhāvañca disvā. **Tāya kārite pāsāde**ti tāya mahāupāsikāya mahālatāpasādhanaṃ vissajjetvā navahi koṭīhi karīsamatte bhūmibhāge kārite sahassagabbhapaṭimaṇḍite pāsāde.

Parūḷhakacchāti parūḷhakacchalomā. Kamaṇḍalughaṭikādiṃ **pabbajitaparikkhāraṃ. Naggabhogganissirikāna**nti naggānañceva bhoggānañca nissirikānañca. Te hi anivatthavatthatāya naggā ceva, acelakavatādinā bhoggasarīratāya bhoggā, sobhārahitatāya nissirikā ca. **Attanā diṭṭhasutaṃ paṭicchādetvā na katheyyu**nti akāraṇametaṃ tesaṃ raññā payuttacarapurisabhāvato. **Evaṃ kate pana** te ‘‘aññepi pabbajitā atthīti ayaṃ jānātī’’ti maññeyyunti kohaññacitto evaṃ akāsīti sakkā viññātuṃ. Tathā hi tenatthena aparitosamāno **‘‘apicā’’**tiādimāha.

Kāsikacandananti ujjalacandanaṃ. Taṃ kira vaṇṇavasena samujjalaṃ hoti pabhassaraṃ, tadatthameva naṃ saṇhataraṃ karonti. Tenāha **‘‘kāsikacandananti saṇhacandana’’**nti. **Vaṇṇagandhatthāyā**ti vaṇṇasobhatthañceva sugandhabhāvatthañca. **Vaṇṇagandhatthāyā**ti chavirāgakaraṇatthañceva sugandhatthāya ca. ‘‘Gihinā’’tiādīhi padehi evaṃ pamādavihārinā tayā arahanto duviññeyyāti dasseti.

Saṃvāso nāma idha kālena upasaṅkamananti dassento **‘‘upasaṅkamantenā’’**ti āha. Kāyavācāhi asaṃyatenapi **saṃyatākāro, asaṃvutindriyenapi saṃvutindriyākāro. Pariggahessāmī**ti vīmaṃsissāmi ‘‘parisuddhaṃ nu kho, no’’ti. **Sappaññenā**ti sīlapariggaṇhanapaññāya sappaññena. **Jānituṃ na sakkoti** sabhāvassa sato sīlassa anupadhāraṇato.

Kathanenāti aparāparaṃ kathanena. Tathā hi vakkhati **‘‘ekaccassa hī’’**tiādi. **Ariyavohāro**ti diṭṭhādilakkhaṇena voharito ‘‘diṭṭhaṃ adiṭṭha’’ntiādinā pavuttasaddavohāro. Tassa pana kāraṇameva gaṇhanto **‘‘ettha cetanā’’**ti āha. Esa nayo **anariyavohārepi**. Paramatthato hi saccavācādayo musāvādādayo cetanālakkhaṇāti. **Paññattivohāro** tathā tathā voharitabbato **evamāha** ‘‘saṃvohārena kho, mahārāja, soceyyaṃ veditabba’’nti.

Ñāṇathāmoti ñāṇaguṇabalaṃ, yena ṭhānuppattikapaṭibhānādinā accāyikakiccakaraṇīyāni niṭṭhāpeti. **Saṃkathāyā**ti atthavīmaṃsanavasena pavattāya sammākathāya. **Uppilavati** lahukabhāvato. **Heṭṭhācarakā**ti avacarakā. Ye anupavisitvā paresaṃ rahassavīmaṃsanavasena pavattā, tesu ocarakavohāroti vuttaṃ **‘‘carā hī’’**tiādi.

Vaṇṇasaṇṭhānenāti vaṇṇena vā saṇṭhānena vā vaṇṇapokkharatāya vā saṇṭhānasampattiyā vā. Sujāno pesalo vissaseti yojanā. **Lahukadassanenā**ti parittadassanena vijjukena viya. **Parikkhārabhaṇḍakenā**ti pabbajitaparikkhārabhūtena bhaṇḍakena. **Lohaḍḍhamāso**ti lohamayo upaḍḍhagghanakamāso.

Sattajaṭilasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pañcarājasuttavaṇṇanā

123. **Rūpā**ti rūpasaṅkhātā kāmaguṇā. Te pana nīlādivasena anekabhedabhinnāpi rūpāyatanattā

cakkhuviññeyyataṃ nātivattantīti āha **‘‘nīlapītādibhedaṃ rūpārammaṇa’’**nti. To-saddopi dā-saddo viya kālattho hotīti āha **‘‘yatoti yadā’’**ti. Manaṃ āpayati vaḍḍhetīti **manāpaṃ,** manoramaṃ. **Manāpanipphattita**nti tassa puggalassa manasā piyāyitaṃ, tassa aggabhāvena pariyantaṃ paramaṃ koṭiṃ katvā pavattitanti attho. **Puggalamanāpa**nti ārammaṇasabhāvaṃ acintetvā puggalassa vasena manāpabhāveneva iṭṭhatāya iṭṭhanti. **Sammutī**ti samaññā. **Puggalamanāpaṃ nāma** saññāvipallāsavasena viparītampi gaṇhāti itarasabhāvatoti āha **‘‘yaṃ ekassa…pe… iṭṭhaṃ kanta’’**nti. Idāni taṃ jivhāviññeyyavasena yojetvā dassento **‘‘paccantavāsīna’’**ntiādimāha. **Idaṃ puggalamanāpa**nti idaṃ yathāvuttaṃ jivhāviññeyyaṃ viya aññampi evaṃjātikaṃ tena tena puggalena manāpanti gahetabbārammaṇaṃ puggalamanāpaṃ nāma.

Loke paṭivibhattaṃ natthi, vibhajitvā dassanena lokena madhurajātenapi paṭivibhattaṃ katvā gahetuṃ na sakkuṇeyyāti adhippāyo. Tenāha **‘‘vibhajitvā pana dassetabba’’**nti. **Dibbakappampī**ti devalokapariyāpannasadisampi **amanāpaṃ upaṭṭhāti** uḷārapaṇītārammaṇaparicayato. **Majjhimānaṃ pana…pe… vibhajitabbaṃ** tesaṃ manāpassa manāpato, amanāpassa amanāpato upaṭṭhānato. Tatthapi iṭṭhāniṭṭhaparicchedo nippariyāyato evaṃ veditabboti dassento āha **‘‘tañca paneta’’**ntiādi. **Tañca panetaṃ** iṭṭhāniṭṭhabhūtaṃ **ārammaṇaṃ** kāmāvacarajavanesu akusalassa vasena yebhuyyena pavattatīti katvā tattha ‘‘rajjati dussatī’’ti akusalasseva pavatti dassitā. Sesakāmāvacarassapi vasena pavatti labbhateva. Tathā hi taṃ appaṭikūlepi paṭikūlākārato, paṭikūlepi appaṭikūlākārato pavattatīti. **Vipākacittaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ paricchindati,** na sakkā vipākaṃ vañcetunti. Kusalakammaṃ hi ekantato iṭṭhameva, akusalakammañca aniṭṭhameva, tasmā tattha uppajjamānaṃ vipākacittaṃ yathāsabhāvato pavattatīti.

Yaṃ pana **sammohavinodaniyaṃ** ‘‘kusalakammajaṃ aniṭṭhaṃ nāma natthī’’ti ettakameva vuttaṃ, taṃ pana nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Tena sobhanaṃ akusalakammajampi ekaccānaṃ sattānaṃ iṭṭhanti anuññātaṃ siyā. Kusalakammajaṃ pana sabbesaṃ iṭṭhamevāti vadanti. Tiracchānagatānaṃ kesañci manussarūpaṃ amanāpaṃ, yato te disvāva palāyanti. Manussā ca devatānaṃ rūpaṃ disvā bhāyanti, tesampi vipākaviññāṇaṃ taṃ rūpaṃ ārabbha kusalavipākameva uppajjati, tādisassa pana puññassa abhāvā na tesaṃ tattha abhirati hotīti daṭṭhabbaṃ. Kusalakammajassa pana aniṭṭhassa abhāvo viya akusalakammajassa sobhanassa iṭṭhassa abhāvo vattabbo. Hatthiādīnampi hi akusalakammajaṃ manussānaṃ akusalavipākasseva ārammaṇaṃ, kusalakammajaṃ pana pavatte samuṭṭhitaṃ kusalavipākassa, iṭṭhārammaṇena vomissakattā appakaṃ akusalakammajaṃ bahulaṃ akusalavipākuppattiyā kāraṇaṃ na bhavissatīti sakkā vattuṃ. Idāni tameva vipākavasena iṭṭhāniṭṭhārammaṇavavatthānaṃ vibhāvetuṃ **‘‘kiñcāpi hī’’**tiādi vuttaṃ. Tayidaṃ sammutimanāpasaṃvibhāgatthaṃ vuttaṃ, idha pana na tathā vibhattanti āha **‘‘bhagavā panā’’**tiādi.

So upāsako candanaṅgalagāme jātattā **‘‘candanaṅgaliko’’**ti paññāyati, ‘‘candanavilāso’’ti keci. Tassa upāsakassa paṭibhānaṃ udapādīti yojanā. Te rājāno hatappabhe hatasobhe disvāti sambandho. **Udakābhisitte**ti udakena abhisiñcite. **Aṅgāre viyā**ti aṅgārakkhaṇe viya.

Kālassevāti pageva. **Avigatagandhaṃ** taṅkhaṇavikasitatāya. **Īdisaṃ vacana**nti ‘‘acchādesī’’ti evarūpaṃ vacananti.

Pañcarājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Doṇapākasuttavaṇṇanā

124. ‘‘Doṇapākakura’’nti ettha vibhattilopaṃ katvā niddesoti āha **‘‘doṇapākaṃ kura’’**nti. **Doṇassā**ti catunnaṃ āḷhakānaṃ, soḷasanāḷīnanti attho. **Tadupiya**nti tadanurūpaṃ, tassa vuttaparimāṇassa anucchavikanti attho. **Pubbe**ti taṃdivasato purimataradivasesu. **Balavā**ti mahā. **Bhattapariḷāho**ti bhattasammadahetuko. **Assa** rañño **ubhosu passesu** gahitatālavaṇṭā **bījanti yamakatālavaṇṭehi**. **Phāsuvihāra**nti bhojane mattaññutāya laddhabbasukhavihāraṃ. Bhojanamattaññū hi sukhavihāro hoti. Tenāha **‘‘tanukassa bhavanti vedanā, saṇikaṃ jīrati āyu pālaya’’**nti.

Tanukassāti tanukā assa puggalassa, bhuttapaccayā visabhāgavedanā na hontīti attho. **Saṇika**nti mandaṃ mudukaṃ, aparissayamevāti attho. **Jīratī**ti paribhuttāhāro paccati. **Āyupālaya**nti nirodho avedano jīvitaṃ rakkhanto. Atha vā **saṇikaṃ jīratī**ti so bhojane mattaññū puggalo parimitāhāratāya saṇikaṃ cirena jīrati jaraṃ pāpuṇāti jīvitaṃ pālento.

Pariyāpuṇitvāti ettha yathā sabbaṃ so pariyāpuṇi, tato parañca yathā paṭipajji, taṃ dassetuṃ **‘‘raññā saddhi’’**ntiādi vuttaṃ. **Tāvatake taṇḍule hāreyyāsi** tadupiyañca byañjananti ānetvā sambandho.

Purisabhāgo esāti majjhimena purisena bhuñjitabbabhāgo eso, yadidaṃ nāḷikodanamattaṃ. **Sallikhitasarīratā**ti bhamaṃ āropetvā ullikhitassa viya sabbapariḷāhavūpasamassa puthulatāpagatasarīrassa. **Sīlaṃ samparāyikattho**ti vuttaṃ, kuto panettha sīlanti āha **‘‘bhojane’’**tiādi. **Sīlaṅgaṃ nāma hotī**ti catupārisuddhisīlassa avayavo eko bhāgo hoti.

Doṇapākasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamasaṅgāmasuttavaṇṇanā

125. Vedena ñāṇena īhati iriyatīti **vedehī,** kosalarājabhaginī ajātasattuno mātā, sā kira sampajaññajātikā. Tenāha **‘‘paṇḍitādhivacana’’**nti, cattāri aṅgāni etissanti **caturaṅginī**. **Dvinnaṃ rajjāna**nti kāsikarajjamagadharajjānaṃ antare, so pana gāmo kāsikarajjo.

Pāpāti lāmakā nihīnācārā. Mejjati siniyhatīti metti, sā etesu atthīti **mittā**. Saha ayanti pavattantīti **sahāyā**. **Sampavaṅka**nti suṭṭhu onataṃ. **Jayakāraṇaṃ disvā āha,** tathā hi ‘‘ajja imaṃ rattiṃ dukkhaṃ setī’’ti kālaparicchedavasena vuttaṃ. Verighāto nāma veripuggale satīti āha **‘‘veripuggalaṃ labhatī’’**ti.

Paṭhamasaṅgāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyasaṅgāmasuttavaṇṇanā

126. **Suṇāthā**ti ‘‘vatvā’’ti vacanaseso. **Upakappatī**ti sambhavati. **Sayhaṃ hotī**ti kātuṃ sakkā hoti. ‘‘Yadā caññe’’ti ca-kāro nipātamattanti āha **‘‘yadā aññe’’**ti. **Vilumpantī**ti vināsaṃ acchindanaṃ karonti. **Vilumpīyatī**ti viluttaparasantakassa asakattā puggalo diṭṭhadhammikaṃ kammaphalaṃ paṭisaṃvedento viya sayampi parena vilumpīyati, dhanajāniṃ pāpuṇāti. **‘‘Kāraṇa’’nti hi maññatī**ti pāpakiriyaṃ attano hitāvahaṃ kāraṇaṃ katvā maññati. **Jayanto puggalo** ‘‘idaṃ nāma jināmī’’ti maññamāno sayampi tato parājayaṃ pāpuṇāti. **Ghaṭṭetāra**nti pāpakammavipākaṃ. **Kammavivaṭṭenā**ti kammassa vivaṭṭanena, paccayalābhena laddhāvasarena vivaṭṭetvā vigamitena kammenāti attho.

Dutiyasaṅgāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mallikāsuttavaṇṇanā

127. **Ekaccā**ti paṇḍitā sapaññā. **Seyyā**ti varā. Gāthāsukhatthaṃ sasurasaddalopaṃ katvā ‘‘sassudevā’’ti vuttanti āha **‘‘sassusasuradevatā’’**ti. **Disājeṭṭhakā**ti catūsupi disāsu jeṭṭhakasīsena hi lokaṃ vadati. **Tādisāyā**ti tathārūpāya medhāvitādiguṇavuttiyā. **Subhariyāyā**ti sukhettabhūtāya sundaritthiyāti attho.

Mallikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Appamādasuttavaṇṇanā

128. **Samadhiggayhā**ti sammā ativiya gahetvā, ñāyena visesato gaṇhitvā. **Kārāpakaappamādo**ti tiṇṇaṃ puññakiriyavatthūnaṃ pavattakaappamādo. **Samavadhānan**ti samavarodhaṃ antogadhaṃ. **Upakkhepan**ti bahi ahutvā pakkhipitabbataṃ. **Sesapadajātāni viya ava…pe… dhammā** sappadesattā. **Appamāde samodhānaṃ gacchanti** tassa nippadesattā. **Aggaṃ seṭṭhaṃ** mahantaṃ **sesadhammānaṃ appamādo. Paṭilābhakaṭṭhenā**ti adhigamahetutāya. **Lokiyopi samāno**ti kāmāvacaropi samāno. Mahaggatānuttarānaṃ pubbabhāge pavattaappamādo hi idhādhippeto.

Pasaṃsanti paṇḍitāti yojanā. Appamādassa pāsaṃsabhāve ekantato kattabbatāya pana **''etānī''**tiādinā kāraṇaṃ āha. Imissā yojanāya ''puññakiriyāsū''ti padassa ''appamatto''ti iminā sambandho. Yasmā paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti, yasmā ca puññakiriyāsu appamatto ubho atthe adhiggaṇhāti, tasmā āyuādīni patthayantena appamādova kātabboti. Dutiyayojanāya pana paṇḍitā appamādaṃ pasaṃsanti. Kattha? Puññakiriyāsu. Kasmāti ce? Appamattotiādi. Tenāha **''yasmā…pe… attho''**ti. **Atthapaṭilābhā**ti diṭṭhadhammikādihitapaṭilābhā.

Appamādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kalyāṇamittasuttavaṇṇanā

129. Sīlādiguṇasamannāgato kalyāṇo bhaddako mitto etassāti kalyāṇamitto, tassa dhammo **kalyāṇamittasseva svākhāto nāma hoti** sutvā kattabbakiccassa sādhanato. Tenāha **''atthaṃ pūretī''**ti. **Itarassā**ti pāpamittassa. **Tenā**ti atthapūraṇena. **Etan**ti ''so ca kho kalyāṇamittassā''ti etaṃ vacanaṃ. **Desanādhammo**ti pariyattidhammo. So hi kalyāṇamittato paccakkhato laddhabbo, itare tadupanissayā paccattapurisakārehi, tena laddhabbo kalyāṇamittoti evamattho gahetabbo. Sāvakabodhisattavasena hesā desanā āgatā. Na hi sesabodhisattānaṃ paropadesena payojanaṃ atthi.

Upaḍḍhaṃ kalyāṇamittatoti brahmacariyaṃ carantassa upaḍḍhaguṇo kalyāṇamittato laddhabbo. **Upaḍḍhaṃ paccattapurisakārato**ti itaraṃ upaḍḍhaṃ ñāṇaṃ paṭipajjantassa attano purisakārato. Lokepi pākaṭoyamattho ''ācariyato upaḍḍhaṃ, paccattapurisakārato upaḍḍhaṃ laddhabbā tevijjatā''ti, tasmā thero tathā cintesi. **Nippadesan**ti anavasesato. **Tato**ti kalyāṇamittato. **Upaḍḍhaṃ āgacchatī**ti upaḍḍhaguṇo paṭipajjantaṃ upagacchati. **Bahūhi** purisehi. **Vinibbhogo** vivecanaṃ **natthi** ekajjhaṃ atthassa vivecetuṃ asakkuṇeyyattā. **Esā**ti paratoghosapaccattapurisakārato ca sijjhamāno attho. **Ettakan**ti ettako bhāgo. Yadi na sakkā laddhuṃ, atha kasmā upaḍḍhanti vuttanti āha **''kalyāṇamittatāyā''**tiādi. Sammādiṭṭhiādīsu **na sakkā laddhuṃ**. Asakkuṇeyye sakalampi na sambhavati paratoghosamattena tesaṃ asijjhanato, padhānahetubhāvadīpanatthaṃ pana **''sakalamevā''**ti vuttaṃ. **Pubbabhāgapaṭilābhaṅgan**ti pubbabhāge paṭiladdhabbakāraṇaṃ kalyāṇamittassa upadesena vinā tena uttari visesato aladdhabbato. **Atthato**ti paramatthato. **''Kalyāṇamittaṃ…pe… cattāro khandhā''**ti vatvā sutvāti attho. Te pana sīlādayo saṅkhārakkhandhapariyāpannāti āha **''saṅkhārakkhandhotipi vadantiyevā''**ti.

Māhevanti mā aha evanti chedo, **ahā**ti nipātamattaṃ, māti paṭisedhe nipāto. Tenāha **''mā evaṃ abhaṇī''**ti. ''Māhevaṃ ānandā''ti vadato bhagavato imasmiṃ ṭhāne tādisassa nāma te, ānanda, kalyāṇamittaguṇe sevato vattuṃ yuttaṃ ayāthāvatoti dhammabhaṇḍāgārikassa yathābhūtaguṇakittanamukhena paṭikkhepo yuttoti dassento **''bahussuto''**tiādimāha. **Idan**ti idaṃ vacanaṃ bhagavā āhāti sambandho. **Sakalameva hī**ti ettha **hi**-saddo hetuattho. Tena ''māheva''nti tassa paṭikkhepassa kāraṇaṃ jotitaṃ, na sarūpato vuttaṃ. ''Kalyāṇamittasseta''ntiādinā pana taṃ sarūpato dassitanti āha **''idāni…pe… ādimāhā''**ti. **Pāṭikaṅkhitabban**ti icchanaṭṭhena pāṭikaṅkhitabbaṃ, na paṭikaṅkhānimittenāti āha **''avassaṃbhāvīti attho''**ti.

Idhāti antogadhāvadhāraṇapadaṃ, idhevāti attho. Imasmiṃyeva hi sāsane ariyamaggabhāvanā, na aññattha. **Ādipadānaṃyevā**ti tasmiṃ tasmiṃ vākye ādito eva vuttasammādiṭṭhiādipadānaṃyeva. **Sammādassanalakkhaṇā**ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ pariññābhisamayādivasena sammadeva dassanasabhāvā. **Sammāabhiropanalakkhaṇo**ti nibbānasaṅkhāte ārammaṇe sampayuttadhamme sammadeva āropanasabhāvo. **Sammāpariggahaṇalakkhaṇā**ti musāvādādīnaṃ visaṃvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvena sampayuttadhamme sammāvācāpaccayaṃ subhāsitasotārañca puggalaṃ pariggaṇhātīti **sammāpariggahaṇalakkhaṇā**. Yathā kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hoti, tathā **sammākammanta** saṅkhātā viratipīti **samuṭṭhāpanalakkhaṇā** daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhāpanaṃ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā, jīvitappavattiyā ājīvasseva vā suddhi vodānaṃ. Yathā uppannuppannānaṃ vajjānaṃ dhammena pahānānuppādaatthalābhādiparivuḍḍhi hoti, evaṃ sampayuttānaṃ paggahaṇasabhāvoti **sammāpaggahalakkhaṇo sammāvāyāmo**. Kāyavedanācittadhammesu subhasukhaniccaattagāhānañca vidhamanavasena sammāpatiṭṭhānasabhāvāti **sammāupaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati**. Sampayuttadhammānaṃ sammā samādahanaṃ ekaggatākaraṇaṃ sabhāvo etassāti **sammāsamādhānalakkhaṇo sammāsamādhi. Tīṇi kiccāni honti** paṭipakkhadhammesu, ārammaṇadhammesu, sampayuttadhammesu ca ekasmiṃyeva khaṇe pavattivisesabhūtāni. Idāni tāni sarūpato dassetuṃ **‘‘seyyathida’’**ntiādi vuttaṃ. **Saddhi**nti iminā ‘‘aññehī’’ti vuttakilesā micchādiṭṭhiyā saha ekaṭṭhā vā anekaṭṭhā vāti dasseti. **Pajahati** pahāya naṃ paṭivijjhati. **Nirodha**nti nibbānaṃ **ārammaṇaṃ karoti** sacchikiriyāpaṭivedhena paṭivijjhati.

Na kevalaṃ maggadhammā vuttanayeneva, atha kho aparenapi nayena veditabbāti dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. **Nānākhaṇā** punappunaṃ uppajjanato. **Nānārammaṇā** aniccānupassanādibhāvato. **Ekakkhaṇā** sakideva uppajjanato. **Ekārammaṇā** nibbānavisayattā. **Cattāri nāmāni labhati** pariññābhisamayādivasena pavattiyā. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādīnaṃ pahānavasena pavattiyā. Paṭipakkhapahānavasena hissa nāmattayalābho. Esa nayo sesesupi. **Viratiyopi honti cetanāyopi** pubbabhāgepi vikkhambhanavasena pavattanato. **Maggakkhaṇe pana viratiyova** paṭipakkhasamucchindanassa maggakiccattā. Na hi cetanā maggasabhāvā. **Sammappadhānasatipaṭṭhānavasenā**ti catubbidhasammappadhānacatubbidhasatipaṭṭhānavasena **cattāri nāmāni labhati** anuppannākusalānuppādanādīnaṃ kusalānañca vaḍḍhanato. **Pubbabhāgepi maggakkhaṇepī**ti yathā pubbabhāge paṭhamajjhānādivasena nānā. Evaṃ maggakkhaṇepi. Na hi ekopi ca maggasamādhi paṭhamajjhānasamādhiādināmāni labhati sammādiṭṭhiādīnaṃ viya kiccavasena bhedābhāvato. Tenāha **‘‘maggakkhaṇepi sammāsamādhiyevā’’**ti.

Ñatvā ñātabbāti sambandho. Vuddhi nāma vepullaṃ bhiyyobhāvo punappunaṃ uppādo evāti āha **‘‘punappunaṃ janetī’’**ti. **Abhinibbattetī**ti abhivaḍḍhaṃ pāpento nibbatteti. **Vivittatā**ti vivittabhāvo. So hi vivecanīyato viviccati, yaṃ viviccitvā ṭhitaṃ, tadubhayampi idha vivittabhāvasāmaññena ‘‘vivittatā’’ti vuttaṃ. Tesu purimo vivecanīyato viviccamānatāya viviccanakiriyāya samaṅgī dhammasamūho tāya eva viviccanakiriyāya vasena vivekoti gahito. Itaro sabbaso tato vivittasabhāvatāya. Tattha yasmiṃ dhammapuñje sammādiṭṭhi pavattati, taṃ yathāvuttāya viviccamānatāya vivekasaṅkhātaṃ nissāyeva pavattati, itaraṃ pana taṃninnatātaṃārammaṇatāhīti vuttaṃ **‘‘vivekaṃ nissitaṃ, viveke vā nissita’’**nti.

Yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ ‘‘vivekaja’’nti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavattā sammādiṭṭhi ‘‘vivekanissitā’’ti daṭṭhabbā. Nissayo ca vipassanāmaggānaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo. Asatipi tāsaṃ pubbāparabhāve ‘‘paṭiccasamuppādo’’ti ettha paccayānaṃ samuppādanaṃ viya abhinnadhammādhārā nissayabhāvanā sambhavanti. Tassa tadaṅga-samucchedanissaraṇavivekanissitataṃ vatvā paṭippassaddhivivekanissitatāya avacanaṃ ariyamaggabhāvanāya vuccamānattā. Bhāvitamaggassa hi ye sacchikātabbā dhammā. Tesaṃ kiccaṃ paṭippassaddhiviveko. **Ajjhāsayato**ti ‘‘nibbānaṃ sacchikarissāmī’’ti mahantaajjhāsayato. Yadipi hi vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnavaṃ suṭṭhu, disvā tappaṭipakkhe nibbāne ninnatāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissito hoti, uṇhābhibhūtassa puggalassa sītaninnacittatā viya. Keci pana ‘‘yathā sabhāvato, yathā ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitatā, evaṃ paṭippassaddhivivekanissitatāpi siyā’’ti vadanti. Yadaggena hi nibbānaninnatā siyā, tadaggena phalaninnatāpi siyā ‘‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja vihareyya’’nti ajjhāsayasampattiyā bhāvato. Yasmā pahānavinayo viya rāganirodhopi idhādhippetavivekena atthato nibbisiṭṭho, tasmā vuttaṃ **esa nayo virāganissitādīsū**ti. Tenāha ‘‘vivekatthā eva hi virāgādayo’’ti.

Vossaggasaddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ, vissaṭṭhabhāvena nirāsaṅkapavatti ca, tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe taṃninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvatā vossaggoti veditabbaṃ. Tenevāha **‘‘tattha pariccāgavossaggo’’**tiādi. **Ayaṃ sammādiṭṭhī**ti ayaṃ missakavasena vuttā sammādiṭṭhi. **Yathāvuttena pakārenā**ti tadaṅgappahānasamucchedappahānapakārena taṃninnatadārammaṇakaraṇappakārena ca.

Pubbe vossaggavacanasseva atthassa vuttattā āha **‘‘sakalena vacanenā’’**ti. **Pariṇamantaṃ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṃ** maggakkhaṇe. Pariṇāmo nāma idha paripākoti āha **‘‘paripaccantaṃ paripakkañcā’’**ti. Paripāko ca āsevanalābhena laddhasāmatthiyassa kilese pariccajituṃ nibbānaṃ pakkhandituṃ tikkhavisadabhāvo. Tenāha **‘‘aya’’**ntiādi. **Esa nayo**ti yvāyaṃ nayo ‘‘vivekanissita’’ntiādinā sammādiṭṭhiyaṃ vutto, sesesu sammāsaṅkappādīsupi eseva nayo, evaṃ tattha netabbanti attho. **Paṭiccāti** nissāya. **Jātisabhāvā**ti jāyanasabhāvā. **Sakalo**ti anavaseso, sabboti attho. Na koci maggo sāvaseso hutvā sambhavati. Heṭṭhime magge uppanne uparimo uppanno eva nāma anantarāyena uppajjanato. **Vavassaggatthe**ti vacasāyatthe. **Vaṇṇayantī**ti guṇavaṇṇanavasena vitthārenti.

Kalyāṇamittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamaaputtakasuttavaṇṇanā

130. Diva-saddo divā-saddo viya divasapariyāyo, tasmā visesanabhāvena vuccamāno divasaddo atthavisesaṃ dīpetīti āha **‘‘divasassa divā’’**tiādi. Saṃ vuccati dhanaṃ, tassa patīti sampati, dhanasāmiko, tassa hitāvahattā **sāpateyya**nti āha **‘‘sāpateyyanti dhana’’**nti. Tassa gehe katākatabhaṇḍassa atibahubhāvato vimhayappatto rājā **‘‘ko pana vādo’’**ti āha. **Kāḷalohaṃ** nāma ayophalaṃ. Kacchapādirūpehipi sovaṇṇādīni ṭhapenti. **Sakuṇḍakabhatta**nti sakuṇḍehi vā sathusehi vā pakkabhattaṃ. Bilaṅgaṃ vuccati dhaññabilaṅgaṃ, āranālantipi vuccati, taṃ dutiyaṃ assāti **bilaṅgadutiyaṃ**. Tañhi kañjito nibbattattā **kañjikaṃ** nāma. Tīhi pakkhehi vatthakhaṇḍehi katanivāsanaṃ **tipakkhavasanaṃ**. Tenāha **‘‘tīṇi…pe… nivāsana’’**nti.

Asanto nīco purisoti **asappuriso**ti āha **‘‘lāmakapuriso’’**ti. Kammassa nibbattabhāvena otaraṇatāya phalaṃ aggaṃ nāma, uparibhūmigatattā uddhaṃ aggaṃ assāti **uddhaggikaṃ. Dakkhiṇa**nti dānamāha. Saggo nāma kāmabhavūpapattibhavo, tassa nibbattanato **‘‘saggassa hitā’’**ti vuttaṃ. **Tatrupapattijananato**ti tatra upapattiyā jananato, uppādanatoti attho.

Setaṃ udakaṃ etissāti **setodakā**. So yena bhāvena yattha pākaṭataro hutvā dissati, taṃ dassetuṃ **‘‘vīcīnaṃ bhinnaṭṭhāne’’**ti āha. Sukhotaraṇaṭṭhānatāya kaddamādidosavirahato ca **sundaratitthā. Taṃ apeyyamāna**nti taṃ udakaṃ kenaci aparibhuñjiyamānaṃ. **Attanā kattabbakiccakaro**ti attanā kātabbakammasaṅkhātakiccakaro, paribhogavasena ceva saṅgahetabbasaṅgaṇhanavasena ca niyojakoti attho. **Kusalakiccakaro**ti attanā kātabbapuññakaro.

Paṭhamaaputtakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyaaputtakasuttavaṇṇanā

131. **Piṇḍapātenā**ti sahayoge karaṇavacanaṃ. Paṭipādanaṃ tena saha yojananti āha **‘‘piṇḍapātena saddhiṃ saṃyojesi, piṇḍapātaṃ adāsīti attho’’**ti. ‘‘Paṇītabhojanaṃ bhuñjitvā’’ti vuttaṃ, pāḷiyaṃ pana ‘‘kaṇājakaṃ bhuñjati bilaṅgadutiya’’nti. Taṃ taṃ pavattitaṃ yebhuyyavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Idāni ‘‘imassa seṭṭhissa kassaci samaṇassa vā brāhmaṇassa vā dethā’’ti vacanaṃ na sutapubbaṃ, yasmā paccekabuddhā nāma attano guṇānubhāvehi loke pākaṭā sañjātā eva honti, tasmā seṭṭhibhariyāya ‘‘na yassa vā tassa vā’’tiādi cintitaṃ. Tathā hi tesaṃ dentāpi sakkaccaṃ yebhuyyena paṇītameva denti. **Nāsāpuṭaṃ pahari** attano ānubhāvena. **So** luddhatāya ‘‘bahu vata dhaññaṃ mamassā’’ti **cittaṃ saṃyametuṃ** sandhāretuṃ **asakkonto**.

Vippaṭisāruppannākāraṃ dassetuṃ **‘‘varameta’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Imassa samaṇassa piṇḍapātaṃ dehī’’ti vadato na ekāya eva javanavīthiyā vasena atthasiddhi. Atha kho tattha ādito pavattajavanavāropi atthi majjhe pavattajavanavāropi, taṃ sandhāyāha **‘‘pubbapacchimacetanāvasenā’’**ti. **Ekā cetanā dve paṭisandhiyo na detī**ti ettha sāketapañhavasena nicchayo veditabbo. Cuddasannaṃ cetanānaṃ pubbe puretaraṃ katattā **purāṇaṃ**.

Parigayhatīti **pariggaho**ti āha **‘‘pariggahitaṃ vatthu’’**nti. Anvāya upanissāya jīvantīti **anujīvino. Sabbameta**nti dhanadhaññādisabbaṃ etaṃ yathāvuttapariggahavatthuṃ. **Nikkhippagāmina**nti nikkhipitabbatāgāminaṃ. Nikkhipitabbasabhāvaṃ hotīti āha **‘‘nikkhippasabhāva’’**nti. Pahāya gamanīyanti ayamettha atthoti āha **‘‘pariccajitabbasabhāvamevā’’**ti.

Dutiyaaputtakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Puggalasuttavaṇṇanā

132. ‘‘Nīce kule paccājāto’’tiādi appakāsanabhāvena tamatīti **tamo,** tena tamena yuttoti **tamo** puggalo vuccati, taṃyogato puggalassa tabbohāro yathā ‘‘maccherayogato macchero’’ti. Tasmā **tamo**ti appakāsanabhāvena tamo tamabhūto andhakāro viya jāto, andhakārattaṃ vā pattoti attho. Vuttalakkhaṇaṃ tamameva paramparato ayanaṃ gati niṭṭhā etassāti **tamaparāyaṇo,** tamaparāyaṇataṃ vā pattoti attho. Ñāyenapi tamaggahaṇena khandhatamova kathito, na andhakāratamo. Khandhatamoti ca sampattirahitā khandhapavattiyeva daṭṭhabbā. ‘‘Ucce kule paccājāto’’tiādi pakāsanabhāvena jotetīti **joti,** tena jotinā yuttotiādi sabbaṃ tame vuttanayeneva veditabbaṃ. **Itare dve**ti jotitamaparāyaṇo jotijotiparāyaṇoti itare dve puggale.

Veṇuvettādikehi peḷādikārakā **vilīvakārakā**. Migamacchādīnaṃ nisādanato **nesādā,** māgavikamacchabandhādayo. Rathesu cammena hananakaraṇato **rathakārā** cammakārā vuttā. ‘‘Pu’’ iti karīsassa nāmaṃ, taṃ kusenti apanentīti **pukkusā,** pupphachaḍḍakā. **Dubbaṇṇo**ti virūpo. **Okoṭimako**ti ārohābhāvena heṭṭhimakoṭiko, rassakāyoti attho. Tenāha **‘‘lakuṇḍako’’**ti. Laku viya ghaṭikā viya ḍeti pavattatīti hi **lakuṇḍako,** rasso. Kaṇati nimīlatīti **kāṇo**. Taṃ panassa nimīlanaṃ ekena akkhinā dvīhipi vāti āha **‘‘ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā’’**ti. Kuṇanaṃ kuṇo, hatthavekallaṃ, so etassa atthīti **kuṇī. Khañjo** vuccati pādavikalo. Heṭṭhimakāyasaṅkhāto sarīrassa pakkho padeso hato assāti **pakkhahato**. Tenāha **‘‘pīṭhasampī’’**ti. Padīpe padīpane etabbaṃ netabbanti **padīpeyyaṃ,** telakapallādiupakaraṇaṃ. **Vutta**nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Āgamanavipattīti āgamanaṭṭhānavasena vipatti āgamo etthāti katvā. **Pubbuppannapaccayavipattī**ti paṭhamuppannapaccayavasena vipatti. Caṇḍālādisabhāvā hissa mātāpitaro paṭhamuppannapaccayā, paṭhamuppattiyā vā paccayā, tehevassa vipatti eva, na sampatti. **Pavattapaccayavipattī**ti pavatte sukhapaccayavipatti. Tādise nihīnakule uppannopi koci vibhavasampanno siyā, ayaṃ pana duggato durūpo hoti. **Ājīvupāyavipattī**ti ājīvanupāyavasena vipatti. Sukhena hi jīvikaṃ pavattetuṃ upāyabhūtā hatthisippādayo imassa natthi, pupphachaḍḍakasilākoṭṭanādikammaṃ pana katvā jīvikaṃ pavatteti. Tenāha **''kasiravuttike''**ti. **Attabhāvavipattī**ti upadhivipatti. **Dukkhakāraṇasamāyogo**ti kāyikacetasikadukkhuppattiyā paccayasamodhānaṃ. **Sukhakāraṇavipattī**ti sukhapaccayaparihāni. **Upabhogavipattī**ti upabhogasukhassa vināso anupaladdhi. Joti ceva jotiparāyaṇabhāvo ca **sukkapakkho**.

Dasahi akkosavatthūhīti lakkhaṇavacanaṃ etaṃ yathā ''yadi me byādhitā honti, dātabbamidamosadha''nti, tasmā dasahi akkosavatthūhi, tattha vā yena kenaci paribhāsatīti attho. **Ekaggacitto**ti dānaṃ dātuṃ apekkhitatāya samāhitacitto.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ayyikāsuttavaṇṇanā

133. **Jarājiṇṇā**ti jarāya jiṇṇā. Tena pākaṭajarāya matthakappattimāha. **Vayovuḍḍhā**ti vayasā vuḍḍhā. Tena pacchimavayassa osakkasampavattiṃ vadati. **Jātimahallikā**ti jātimahattagatā. **Cirakālaṃ atikkantā**ti dve tayo rājaparivaṭṭe vītivattā. Vayo-saddo sādhāraṇavacanopi jiṇṇasaddasannidhānato osānavayaṃ eva vadatīti āha **''pacchimavayaṃ sampattā''**ti. **Ayyikā**ti mātāmahiṃ sandhāya vadati. Hatthī eva ratanabhūto **hatthiratana**nti āha ''satasahassagghanakenā''tiādi. **Sabbāni tānī**ti kumbhakārabhājanāni, tehi saddhiṃ sattasantānassa pamāṇaṃ dassento **''tesu hī''**tiādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Ayyikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Issattasuttavaṇṇanā

135. **Aṭṭhuppattiko**ti ettha kā assa aṭṭhuppatti? Titthiyānaṃ bhagavato bhikkhusaṅghassa ca alābhāya ayasāya parisakkanaṃ. Taṃ vitthārato dassetuṃ **''bhagavato kirā''**tiādi vuttaṃ. Yathā taṃ sabbadisāsu yamakamahāmegho uṭṭhahitvā mahāoghaṃ viya sabbā pāramiyo ''imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ dassāmā''ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayiṃsu. Tato tato annapānayānavatthamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā – ''kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo narāsabho lokanātho''ti bhagavantaṃ pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anuvattanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ **khandhake** (mahāva. 282) tesu tesu suttesu ca āgatanayena veditabbaṃ. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassapi. Vuttampi – ''tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvara…pe… parikkhārānaṃ, bhikkhusaṅghopi kho''tiādi (udā. 38), tathā ''yāvatā kho, cunda, etarahi saṅgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekaṃ saṅghampi ekaṃ gaṇampi samanupassāmi evaṃ lābhaggayasaggappattaṃ, yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho''ti (dī. ni. 3.176). **Eva**nti idāni vuccamānākārena. **Nijjhatti**nti saññattiṃ. **Na**nti kathaṃ.

Evaṃ pucchituṃ ayuttaṃ titthiyānaṃ kathā mahājanasannipāte niyyātitā hotīti. **Tasmiṃ dātabbaṃ,** cittappasādamattena dentepi hi puññaṃ pavaḍḍhati. **Ārocitaṃ** attanoti adhippāyo. **Bhagavā**ti satthu āmantanaṃ. **Cittaṃ nāma** yathāpaccayaṃ pavattamānaṃ **nigaṇṭhā…pe… pasīdati** pasannassāti adhippāyo. Pubbe avisesato deyyadhammassa dātabbaṭṭhānaṃ nāma pucchitaṃ, idāni tassa mahapphalabhāvakaro dakkhiṇeyyavisesoti āha **''aññaṃ tayā paṭhamaṃ pucchitaṃ, aññaṃ pacchā''**ti. **Sallakkhehi etaṃ**. Pacchimaṃ purimena saddhiṃ ānehīti adhippāyo. Pucchitassa nāma pañhassa kathanaṃ mayhameva bhāro. **Samupabyūḷho**ti ekato senāya rāsivasena sampiṇḍitoti attho. Tenāha **''rāsibhūto''**ti. **Asikkhito**ti sattaṭṭhasaṃvaccharāni dhanusippena sikkhito. Dhanusippaṃ sikkhitvāpi koci katahattho na hoti, ayaṃ pana asikkhito na katahattho, poṅkhānupoṅkhabhāvoyeva byāmamuṭṭhibandho. **Tiṇapuñjamattikāpuñjādīsū**ti **ādi-**saddena **paṃsupuñjavālukapuñjasāraphalakaayoghanādike** saṅgaṇhāti. **Akataparicayo**ti tesaṃ santikā vijjhanaṭṭhena akataparicayo. Rājarājamahāmattādike upecca asanaṃ upāsanaṃ, na kataṃ upāsanaṃ etenāti **akatūpāsano**. Asikkhitatādinā bhīrubhāvena vā kāyassa chambhanaṃ saṅkampanaṃ uttāso etassa atthīti chambhīti āha **''pavedhitakāyo''**ti.

Dakkhiṇeyyatāya adhippetattā **''arahattamaggena kāmacchando pahīno hotī''**ti āha. Accantappahānassa icchitattā **tatiyeneva kukkuccaṃ pahīnaṃ hoti** paṭighasampayogaṃ. Asekkhassa ayanti **asekkhaṃ,** sīlakkhandho. Tayidaṃ na aggaphalaṃ sīlameva adhippetaṃ, atha kho yaṃ kiñci asekkhasantāne pavattaṃ sīlaṃ, lokuttaro eva na adhippeto sikkhāya jātattā, evaṃ vimuttikkhandhopīti. Sekkhassa esoti vā, apariyositasikkhattā sayameva sikkhatīti vā sekkho, catūsu maggesu heṭṭhimesu ca tīsu phalesu sīlakkhandho. Upari sikkhitabbābhāvato **asekkho**. Vuḍḍhippatto sekkhoti **asekkho**. Aggaphalabhūto sīlakkhandho vucceyya, aṭṭhakathāyaṃ pana vipassakassa sīlassa adhippetattā tathā attho vutto. **Sabbatthā**ti **''asekkhenā''**tiādīsu. Ettha ca yathā sīlasamādhipaññākkhandhā missakā adhippetā, evaṃ vimuttikkhandhāpīti tadaṅgavimuttiādayopi veditabbā, na paṭippassaddhivimutti eva.

Yena sippena issāso hoti, taṃ **issatta**nti āha **''ususippa''**nti. Yassā vāyodhātuyā vasena sarīraṃ sañjātathāmaṃ hoti, taṃ balapaccayaṃ sandhāyāha **''balaṃ nāma vāyodhātū''**ti. Samappavattito hi visamappavattinivārakadhātu balaṃ nāma, tena tato aññaṃ balarūpaṃ nāma natthi.

Yasmā arahā eva ekantato sorato, tassa bhāvo **soracca**nti āha **''soraccanti arahatta''**nti. **Ete dve**ti khanti soraccanti ete dve dhammā. Pānīyaṃ pivanti etthāti **papā,** yo koci jalāsayo yaṃ kiñci pānīyaṭṭhānanti āha **''caturassapokkharaṇīādīnī''**ti. Udakavikūlādīsu kamanti atikkamanti etehīti **saṅkamanāni,** setuādīni. Setukaraṇayuttaṭṭhāne setuṃ, caṅkamanakaraṇayuttaṭṭhāne caṅkamanaṃ, maggakaraṇayuttaṭṭhāne maggaṃ kareyyāti ayamettha adhippāyo. Tenāha **''paṇṇāsā''**tiādi.

Bhikkhācāravattanti ariyānaṃ hitaṃ vattapaṭipattiṃ. **Dentopī**ti **pi-**saddena akhīṇāsavassa dentopīti imamatthaṃ dasseti yassa kassacipi dentenapi kammaphalaṃ saddahitvā vippasannacitteneva dātabbattā. **Thanaya**nti idaṃ tassa mahāmeghabhāvadassanaṃ, yo hi mahāvassaṃ vassati, so gajjanto vijjummālaṃ vissajjento pavassati. **Abhisaṅkharitvā samodhānetvā**ti khādanīyassa vividhajātiyāni sampiṇḍetvā. Tenāha **''rāsiṃ katvā''**ti.

Pakiraṇaṃ nāma vikiraṇampi hoti anekatthattā dhātūnanti āha **''vikiratī''**ti. **Pakiranto viya vā dānaṃ detī**ti iminā guṇakhettameva apariyesitvā karuṇākhettepi mahādānaṃ pavattetīti dasseti. Tena ''pakiretī''ti vadantena bhagavatā aṭṭhuppattiyaṃ āgatatitthiyavādena appaṭisedhitatāpi dīpitā hoti. **Puññadhārā**ti puññamayadhārā puññābhisandā. **Sinehayantī**ti thūladhārenapi sinehena siniddhaṃ karontī. **Kiledayantī**ti allabhāvaṃ pāpayantī. Yathāyaṃ puññadhārā dātāraṃ anto sineheti pūreti abhisandeti, evaṃ paṭiggāhakānampi anto sineheti pūreti abhisandeti. Tenevāha ''dadaṃ piyo hoti bhajanti naṃ bahū''tiādi (a. ni. 5.34) evaṃ santepi ''dātāraṃ abhivassatī''ti vuttattā aṭṭhakathāyaṃ dāyakavaseneva **''sinehetī''**ti vuttaṃ, yasmā vā paṭiggāhakassa sinehuppatti āmisanissitāti dāyakavaseneva vuttaṃ.

Issattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pabbatūpamasuttavaṇṇanā

136. **Khattiyā**ti abhisekappattā. Issariyamado **kāmagedho**. Pathavimaṇḍalassa mahantatā taṃnivāsinaṃ anuyantatāti sabbamidaṃ yathicchitassa rājakiccassa sukhena samijjhanassa kāraṇakittanaṃ. Yādise rājakicce ussukkaṃ āpanno, taṃ vitthārato dassetuṃ **''esa kirā''**tiādi vuttaṃ. **Antaragamanānī**ti tiṇṇaṃ nirantaragamanānaṃ antarantarā gamanāni. **Corā cintayiṃsū**ti eko antarabhogiko rājāparādhiko pañcasatamanussaparivāro coriyaṃ karonto vicarati, te sandhāya vuttaṃ.

‘‘Ayuttaṃ te kata’’nti sacāhaṃ vakkhāmīti yojanā. **Dhuravihāre**ti rathassa dhuraṃ viya nagarassa dhurabhūte vihāre. **Santhambhitu**nti vissāsabhāvena upaṭṭhātuṃ. **Saddhāyiko**ti saddhāya ayitabbo, saddheyyoti attho. Tenāha **‘‘saddhātabbo’’**ti. **Paccayiko**ti pattiyāyitabbo. **Abbhasamaṃ** puthulabhāvena. **Nippothento**ti nimmaddento. **Saṇhakaraṇīyaṃ** atisaṇhaṃ **pisanto** nisadapoto viya pisanto.

Dhammacariyātiādittampi sīsaṃ celañca ajjhupekkhitvā sammāpaṭipatti eva kātabbā tassā eva paraloke patiṭṭhābhāvato. **Ācikkhāmī**ti kathemi, kathento ca yathā tamatthaṃ sammadeva rājā jānāti, evaṃ jānāpemīti. **Nipphatti** yuddhena kātabbaatthasiddhi. Visinoti bandhati yathādhippetaṃ cittaṃ etenāti **visayo,** samatthabhāvo. **Mantasampannā**ti sampannarājamantā. **Mahāamaccā**ti mahosadhādisadisā nītisatthachekā amaccapurisā. **Upalāpetu**nti paresaṃ antare virodhatthaṃ saṅgaṇhituṃ.

Dveyeva pabbatāti pabbatasadisā dveyeva gahitā. **Rājovāde**ti rājovādasutte. **Āgatāva** tattantiyā anurūpatthaṃ. **Vilumpamānā**ti **iti**-saddo ādiattho. **Vipattī**ti bhogaparihānādivināso. **Hatthiyuddhādīhi jarāmaraṇaṃ jinituṃ na sakkā** sattassa avisayabhāvato. Yena pana jinituṃ sakkā, taṃ dassento bhagavā **‘‘buddhe…pe… nivesaye’’**ti āha. Ratanattaye hi saddhā niviṭṭhā mūlajātā patiṭṭhitā ekantato jarāmaraṇavijayāya hoti. Tenāha **‘‘tasmā saddha’’**nti.

Pabbatūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Kosalasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Mārasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Tapokammasuttavaṇṇanā

137. Uruvelāya samīpe gāmo uruvelagāmo, taṃ **uruvelagāmaṃ** abhimukhabhāvena sammadeva sabbadhamme bujjhatīti abhisambodhi, sabbaññutaññāṇaṃ, tena samannāgatattā ca bhagavā **abhisambuddho**ti vuccati. Tassa pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhi, idha pana sattāhabbhantarameva adhippetanti āha **‘‘abhisambuddho hutvā antosattāhasmiṃ yevā’’**ti. Asukhabhāvena aññehi kātuṃ asakkuṇeyyattā dukkaraṃ karotīti dukkarakāro, so eva itthiliṅgavasena **dukkarakārikā**. Tāya mutto vatamhīti cintesi. Yadi evaṃ kasmā taṃ lokanātho chabbassāni samanuyuñjati? Kammapīḷitavasena. Vuttañhetaṃ **apadāne** (apa. thera 1.39.92-94) –

> ‘‘Avacāhaṃ jotipālo, sugataṃ kassapaṃ tadā;
> Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.
>
> ‘‘Tena kammavipākena, acariṃ dukkaraṃ bahuṃ;
> Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhimapāpuṇiṃ.
>
> ‘‘Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇiṃ bodhimuttamaṃ;
> Kummaggena gavesissaṃ, pubbakammena vārito’’ti.

Māretīti vibādheti. Vipattiādisaṃyojanañhi sādhūnaṃ paramatthato maraṇaṃ saccapaṭivedhamāraṇattā, pāpatarattā pāpatamoti **pāpimā**. Sā cassa pāpatamatā pāpavuttitāyāti āha **''pāpe niyutto''**ti. **Adhipatī**ti kāmādhipati. Appahīnakāmarāge attano vase vattetīti **vasavattī**. Tesaṃyeva kusalakammānaṃ antaṃ karotīti **antako**. Vaṭṭadukkhato aparimuttapaccayattā **namuci**. Mattānaṃ pamattānaṃ bandhūti **pamattabandhu**.

Tapokammāti attakilamathānuyogato. **Aparaddho**ti virajjhasi. ''Aparādho''tipi atthi, soyeva attho. Kāyakilamathaṃ anuyuñjanto yebhuyyena amaratthāya anuyuñjati, so ca kammavādīhi anuyuñjiyamāno devatthāya siyāti āha **''amarabhāvatthāyā''**ti. **Sabbaṃ tapa**nti sabbaṃ attaparitāpanaṃ. **Atthāvahaṃ na bhavati** bodhiyā anupāyattā. **Kiñcassā**ti kiñci siyāti attho. **Phiyārittaṃva dhammanī**ti dhammaṃ vuccati vaṇṇu, so idha ''dhamma''nti vutto, dhammani vaṇṇupadeseti attho. Tenāha ''araññe''ti. Ubhosu passesu phiyāhi **ākaḍḍheyya ceva** arittehi **uppīḷeyya ca**.

Sammāvācākammantājīvā gahitā maggasīlassa adhippetattā. Samādhino hi gahaṇena **sammāvāyāmasatisamādhayo gahitā** upakārabhāvato. **Paññāyā**ti etthāpi eseva nayo. Bujjhati etenāti **bodho**. Maggoti āha **''bodhāyāti maggatthāyā''**ti. Kathaṃ pana maggaṃ maggatthāya bhāvetīti āha **''yathā hī''**tiādi. Tena yathā yāgupacanārambho yāvadeva yāguattho, evaṃ maggabhāvanārambho maggādhigamatthāyāti dasseti. Ārambhoti ca ariyamaggabhāvanāya bandhāpanaṃ daṭṭhabbaṃ. Keci pana ''magganti ariyamaggaṃ, bodhāyāti arahattasambodhāya, evañca katvā 'pattosmi paramasuddhi'nti idampi vacanaṃ samatthita''nti vadanti, apare pana ''sabbaññutaññāṇasambodhāyāti. So hi sabbasmāpi bodhito uttaritaro''ti. **Nihato** nibbisevanabhāvaṃ pāpito. Tenāha **''parājito''**ti.

Tapokammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Hatthirājavaṇṇasuttavaṇṇanā

138. **Andhabhāvakārake**ti pacurajanassa cakkhuviññāṇuppattinivāraṇena andhabhāvakārake. **Mahātame**ti mahati tamasi. **Pāsāṇaphalake mahācīvaraṃ sīse ṭhapetvā**ti etena taṃ phalakaṃ apassāya nisinnoti dasseti. **Padhāna**nti bhāvanaṃ. **Pariggaṇhamāno**ti sabbaso gaṇhanto avissajjento, bhāvanaṃ anuyuñjanto anupubbasamāpattiyo phalasamāpattiñca manasikarontoti attho. Tenāha **''nanu cā''**tiādi. **Ariṭṭhako**ti ariṭṭhakavaṇṇo. Tenāha **''kāḷako''**ti.

Dīghamaddhānanti cirataraṃ kālaṃ. **Saṃsara**nti āsādanādhippāyena sañcaranto, alaṃ tuyhaṃ etena nippayojananti adhippāyo. Na hi tena mārassa kāci atthasiddhīti.

Hatthirājavaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Subhasuttavaṇṇanā

139. **Susaṃvutā**ti maggasaṃvarena suṭṭhu saṃvutā. **Supihitā**ti suṭṭhu pihitā. **Vasānugā**ti kāyādidvāravasānugā vasavattino na honti. **Baddhacarā**ti paṭibaddhacariyāti.

Subhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamamārapāsasuttavaṇṇanā

140. **Upāyamanasikārenā**ti aniccādīsu aniccādito manasikaraṇena. **Upāyavīriyenā**ti anuppannākusalānaṃ anuppādanāya vidhinā pavattavīriyena. **Kāraṇavīriyenā**ti anuppannānuppādanādiatthassa kāraṇabhūtena vīriyena. Anuppannapāpakānuppādanādiatthāni hi

vīriyāni yadatthaṃ honti, taṃ atthaṃ sādhentiyevāti etassa atthassa dīpako **sammā-saddo**. Yonisosammāsaddena hi upāyakāraṇatthadīpakataṃ sandhāya **''upāyavīriyena kāraṇavīriyenā''**ti vuttaṃ. **Arahattaphalavimutti** ukkaṭṭhaniddesena. Mārena ''mayhaṃ kho, bhikkhave''tiādikaṃ bhagavato vacanaṃ sutvā vuttaṃ **''arahattaṃ patvāpi na tussatī''**tiādi.

Kilesapāsenāti kilesamārassa upāyabhūtena. Kilesamāro hi satte kāmaguṇapāsehi nibandhati, na pana sayameva. Tenāha **''ye dibbā kāmaguṇasaṅkhātā''**tiādi. **Mārabandhane**ti kilesamārassa bandhanaṭṭhāne, bhavacāraketi attho. **Na me samaṇa mokkhasī**ti idaṃ māro ''anuttarā vimutti anuppattā, vimuttā sabbapāsehī''ti ca bhagavato vacanaṃ asaddahanto vadati saddahantopi vā ''evamayaṃ paresaṃ sattānaṃ mokkhāya ussāhaṃ na kareyyā''ti attano kohaññe ṭhatvā vadati.

Paṭhamamārapāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyamārapāsasuttavaṇṇanā

141. **Anupubbagamanacārika**nti gāmanigamarājadhānīsu anukkamena gamanasaṅkhātaṃ cārikaṃ. **Evaṃ hi gatesū**ti evaṃ tumhesu bahūsu ekajjhaṃ gatesu.

Ādimhi kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ,** tathā sesesu. **Sāsanassa ādi sīlaṃ** mūlakattā. Tassa **samathādayo majjhaṃ** sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato. **Phalanibbānāni pariyosānaṃ** tadadhigamato uttari karaṇīyābhāvato. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ samādhi ca mūlanti āha **''sīlasamādhayo vā ādī''**ti. Yasmā paññā anubodhapaṭivedhavasena duvidhā, tasmā tadubhayaṃ gaṇhanto **''vipassanāmaggā majjha''**nti āha. Paññānipphatti phalakiccaṃ, nibbānasacchikiriyā pana sammāpaṭipattiyā pariyosānaṃ tato paraṃ kattabbābhāvatoti āha **''phalanibbānāni pariyosāna''**nti. Phalaggahaṇena hi saupādisesanibbānaṃ gayhati, itarena itaraṃ, tadubhayavasena paṭipattiyā osānanti āha **''phalanibbānāni pariyosāna''**nti. ''Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ, diṭṭhi ca ujukā''ti (saṃ. ni. 5.369) vacanato sīladiṭṭhujukatāya matthakabhūtā vipassanā, tadadhiṭṭhānā sīlasamādhīti ime tassa sāsanassa mūlanti āha **''sīlasamādhivipassanā vā ādī''**ti. Sesaṃ vuttanayameva.

Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena apekkhitesu gāthāti samaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā dassento **''catuppadikagāthāya tāva paṭhamapādo''**tiādimāha. Pañcapadachappadānaṃ gāthānaṃ ādipariyosānaggahaṇena itare dutiyādayo tayo cattāro vā majjhanti avuttasiddhamevāti na vuttaṃ. **Ekānusandhikasuttassā**ti idaṃ bahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ suttaṃ sandhāya vuttaṃ, itarassa pana teyeva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhanti. **Nidāna**nti kāladesakaparisādi-apadisanalakkhaṇādiko attho. **Idamavocā**ti **iti**-saddo ādiattho. Tena tadavasesanigamanapāḷiṃ saṅgaṇhāti. **Anekānusandhikassa** saha nidānena paṭhamo anusandhi ādi. Saha nigamanena pacchimo pariyosānaṃ, itarena majjhimantiādimajjhapariyosānāni veditabbāni.

Sātthakanti atthasampattiyā sātthakaṃ katvā. **Sabyañjana**nti byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ. Sampatti ca nāma paripuṇṇabyañjanatāti āha **''byañjanehi…pe… desetā''**ti. **Sakalaparipuṇṇa**nti sabbaso paripuṇṇaṃ sīlādipañcadhammakkhandhapāripūriyā. **Nirupakkilesaṃ** diṭṭhimānādiupakkilesābhāvato. Avisesato tisso sikkhā sakale sāsane bhavanti. **Dhammo**ti pana brahmacariyaṃ vā sandhāya vuttaṃ ''katamesānaṃ kho, bhante, buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī''tiādīsu (pārā. 18) viya. **Dukūlasāṇiyā paṭicchannā viya,** na tu pākāraselādipaṭicchannā viya. Tena dhammaniruttiyā sakalakilesānaṃ pahānānubhāvaṃ vadati. **Alābhaparihāniyā,** na laddhaparihāniyā. **Aḍḍhuḍḍhānī**ti pañcasatādhikāni tīṇi pāṭihāriyasahassāni. **Sāta**nti sukhaṃ.

Dutiyamārapāsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sappasuttavaṇṇanā

142. **Surākārakāna**nti piṭṭhasurāyojanakānaṃ. Kosalānaṃ issaroti kosalo, kosalarājassa ayanti **kosalikā. Paribhogapātī**ti bhattaparibhojanatthāya pāti paribhogapāti. **Kammāruddhanapaṇāḷiyā**ti kammāruddhanapaṇāḷimukhe. **Dhamamānāyā**ti dhamiyamānāya. Taṃ pana yasmā bhastavātehi pūritaṃ nāma hoti, tasmā **''bhastavātena pūriyamānāyā''**ti vuttaṃ. **Niyāmabhūmiya**nti bhagavato paṭisallānaṭṭhāne **sañcarantaṃ** māraṃ maṃsacakkhunāva **disvā**. Tenāha ''vijjulatālokenā''ti.

Seyyatthāyāti seyyānisaṃsāya. Tenāha **''ṭhassāmī''**tiādi. **Attasaññato**ti attabhāvena saṃyato. Tenāha **''saṃyatattabhāvo''**ti. **Taṃsaṇṭhitassā**ti tasmiṃ hatthapādakukkuccarahite buddhamunismiṃ avaṭṭhitassa. **Vossajja careyya tattha so**ti iminā bhagavā taṃ byākaramāno vibhiṃsitā buddhānaṃ kiṃ karissati bhayābhāvato? Kevalaṃ pana anaṭṭhavalikaṃ uppīḷento viya tvameva āyāsaṃ āpajjissasīti māraṃ santajjeti.

Bheravāti avītarāgānaṃ bhayajanakā. **Tatthā**ti taṃnimittaṃ. **Phaleyyā**ti bhijjeyya. **Sattisalla**nti sattisaṅkhātaṃ puthusallaṃ. **Urasmiṃ cārayeyyu**nti phāsuṃ vijjhituṃ ṭhapeyyuṃ uggireyyuṃ. **Khandhupadhīsū**ti khandhasaṅkhātesu upadhīsu. **Tāṇaṃ karonti nāmā**ti tato bhayanimittato attano tāṇaṃ karonti nāma.

Sappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Supatisuttavaṇṇanā

143. **Utugāhāpanatthaṃ dhovitvā,** na rajojallavikkhālanatthaṃ. Tenāha **''buddhānaṃ panā''**tiādi. **Dhotapādake gehe**ti dhotapādehi akkamitabbake. **Vattabhedo nāma natthi** dhammassāmibhāvato. **Vattasīse ṭhatvā dhovanti** aññesaṃ diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ. **Soppapariggāhakenā**ti ettha **soppaṃ** nāma niddāya antarantarā pavattakiriyamayacittappavattirahitā nirantarabhavaṅgasantatīti taṃ sabhāvato payojanato kālaparicchedato pariggāhakaṃ upariniddesasatisampajaññaṃ sandhāya vuttaṃ **''soppapariggāhakena satisampajaññenā''**ti. Keci pana ''niddāsoppanā''ti vadanti, taṃ bhagavato soppaṃ hīḷento vadati.

Kiṃ nūti etthaṃ **ki**nti hetunissakke paccattavacananti āha **''kasmā nu supasī''**ti? **Dubbhago** vuccati nissiriko bhinnabhago, so pana matasadiso visaññisadiso ca hotīti āha **''mato viya visaññī viya cā''**ti.

Ādināti **ādi**-saddena ''bāhirassa upādāya aṭṭhārasā''tiādinā (vibha. 842) āgataṃ taṇhākoṭṭhāsaṃ saṅgaṇhāti. **Tattha tattha visattatāyā**ti tammiṃ tasmiṃ ārammaṇe visesato āsattabhāvena. Visassa dukkhanibbattakakammassa hetubhāvato **visamūlatā** visaṃ vā dukkhadukkhādibhūtavedanā mūlaṃ etassāti **visamūlā,** taṇhā. Tassa rūpādikassa dukkhassa paribhogo, na amatassāti **visaparibhogatā. Katthaci netu**nti katthaci bhave sabbathā netuṃ? **Parikkhayā**ti sabbaso khīṇattā. **Tuyhaṃ kiṃ etthā**ti sabbupadhiparikkhayā suddhassa mama paṭipattiyaṃ tuyhaṃ kiṃ ujjhāyanaṃ? Kevalaṃ vighātoyeva teti dasseti.

Supatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nandatisuttavaṇṇanā

144. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva.

Nandatisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamaāyusuttavaṇṇanā

145. **Paṇṇāsaṃ vā vassāni jīvati** vassasatato upari seyyathāpi thero anuruddho. **Saṭṭhi vā vassāni** seyyathāpi thero bākulo. Paṭiharitvā paccanīkabhāve sātaṃ sukhaṃ etassāti paccanīkasāto, tabbhāvo **paccanīkasātatā,** tāya. **Abhibhavitvā abhāsi** paṭivacanaṃ jānamānova.

Na hīḷeyya na jiguccheyya. **Evan**ti so dārako viya kiñci acintento sappuriso careyya, evaṃ hissa cittadukkhaṃ na hotīti adhippāyo. **Pajjalitasīso viya careyyā**ti yathā pajjalitasīso puriso aññaṃ kiñci akatvā tasseva vūpasamāya vāyameyya, evaṃ sappuriso āyuṃ parittanti ñatvā teneva nayena sabbasaṅkhāragataṃ aniccaṃ, aniccattā eva dukkhaṃ, anattāti vipassanampi otaritvā taṃ ussukkāpentopi saṅkhāravigamāya careyya paṭipajjeyya.

Paṭhamaāyusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyaāyusuttavaṇṇanā

146. **Nemīvā**ti nemisīsena cakkaṃ vadati. **Kubbaraṃ anupariyāyatī**ti kubbaraṃ anuparivattati. Tathābhūto pana so taṃ ajahantovāti āha **‘‘na vijahatī’’**ti. **Āyu anupariyāyatī**ti maccānaṃ āyu gatampi paccāgacchatīti bhagavato paṭāṇi hutvā vadati, bhagavā pana taṃ abhibhavitvā ‘‘accayanti ahorattā’’tiādinā āyuno accayagamanamaraṇataṃyeva pavedesi.

Dutiyaāyusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Pāsāṇasuttavaṇṇanā

147. **Pavijjhī**ti pabbataṃ sabbato pavattento tato tato nissajji. **Sakalan**ti sabbabhāgavantaṃ, nissesanti attho.

Pāsāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kiṃnusīhasuttavaṇṇanā

148. **Vicakkhukammāyā**ti vicakkhubhāvakāmatāya. Yathā sā bhagavato desiyamānaṃ dhammaṃ attano paññācakkhunā na passituṃ sakkoti, evaṃ kātuṃ kāmatāya. Tenāha **‘‘parisāyā’’**tiādi. **Vināsetuṃ na sakkoti** bheravārammaṇe bhāyanasseva abhāvato. **Dasabalappattā**ti dasahi balehi samannāgatā.

Kiṃnusīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sakalikasuttavaṇṇanā

149. **Mandabhāvenā**ti jaḷabhāvena **momūhabhāvenā**ti mahāmūḷhatāya. **Kabbakaraṇena matto**ti kabbakiriyāpasutatādivasena matto kabbaṃ katvā. **Kimidaṃ soppasevā**ti idaṃ tava soppaṃ kimatthaṃ, purisena nāma purisattakarena bhavitabbaṃ, na soppatiyeva. **Atthaṃ samāgantvā**ti paramatthaṃ

nibbānaṃ sammā āgantvā adhigantvā. **Asaṅga…pe… natthi** sabbaso siddhatthabhāvato. **Jagganto**ti jāgaranto puriso viya, **na bhāyāmi** bhayahetūnaṃ abhāvā. **Nānutapanti** sabbattha sabbadāpi vissaṭṭhabhāvato, **māma**nti mamaṃ. Gāthāsukhatthañhi dīghaṃ katvā vuttaṃ. **Ṭhitattā**ti uddesaparipucchāya paricchijjattā. **Hāni**nti kassaci jāniṃ.

Sakalikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Patirūpasuttavaṇṇanā

150. Anurujjhati etenāti anurodho, rāgo. Virujjhati etenāti virodho, paṭigho. Tesu **anurodhavirodhesu** tannimittaṃ **sajjati nāma** saṅgaṃ karoti nāma, anurodhavirodhuppādanameva cettha sajjanaṃ. **Yadaññamanusāsatī**ti yaṃ aññesaṃ anusāsanaṃ, taṃ tesaṃ hitesanaṃ anukampanaṃ, tasmā anukampake hitesake sammāsambuddhe anurodhavirodhe āropetvā vikampanatthaṃ micchā vadasīti.

Patirūpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mānasasuttavaṇṇanā

151. **Ākāse carante**ti pañcābhiññe sandhāya vadati. Antalikkhe carantepi kiccasādhanato **antalikkhacaro**. Manasi jātoti **mānaso**. Taṃ pana manasantānasampayuttatāyāti āha **‘‘manasampayutto’’**ti.

Mānasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pattasuttavaṇṇanā

152. Pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ lakkhaṇādīni ceva samudayañca assādādīnavanissaraṇāni ca gahetvā sammā tesaṃ lakkhaṇādīnaṃ gahaṇaṃ hotīti āha **‘‘pañca upādānakkhandhe ādiyitvā’’**ti. Ruppanavediyanasañjānanaabhisaṅkharaṇavijānanāni **khandhānaṃ sabhāvalakkhaṇāni. Ādi**-saddena rasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni ceva samudayādīni ca saṅgaṇhāti. **Dassetī**ti paccakkhato dasseti, hatthāmalakaṃ viya pākaṭe vibhūte katvā vibhāveti. **Gaṇhāpetī**ti te dhamme manasā anupekkhite diṭṭhiyā suppaṭividdhe karonto uggaṇhāpeti. **Samādānamhī**ti tattha atthassa sammadeva ādiyane khandhānañca sammasanavasena aññadhammavasena samādiyane. **Paṭividdhaguṇenā**ti tāya desanāya, taṃ nissāya paccattapurisakārena ca tesaṃ paṭividdhaguṇena. **Jotāpetī**ti tesaṃ cittasantānaṃ assaddhiyādikilesamalavidhamanena pabhassaraṃ karoti. **Aṭṭhiṃ katvā**ti tāya desanāya pāpetabbaṃ atthaṃ payojanaṃ daḷhaṃ katvā. Tenāha **‘‘ayaṃ no’’**tiādi. **Kammakārakacittaṃ** nāma otaraṇacittaṃ. ‘‘Yonisomanasikārapubbakaṃ vipassanācitta’’nti keci. **Ohitasotā**ti anaññavihitatāya dhammassavanāya appitasotā, tato eva tadatthaṃ **ṭhapitasotā**.

Ete rūpādayo khandhe yañca saṅkhataṃ samiddhapaccayehi kataṃ, tañca ‘‘eso ahaṃ na homi, etaṃ mayhaṃ na hotī’’ti passantoti yojanā. Khemo attāti khemattā, taṃ **khemattaṃ**. Tenāha **‘‘khemibhūtaṃ attabhāva’’**nti. **Pariyesamānā** mārasenā.

Pattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Chaphassāyatanasuttavaṇṇanā

153. Sañjāyati etasmāti sañjāti, so eva sampayuttadhammo samosarati etthāti samosaraṇaṃ, so eva attho, tena **sañjātisamosaraṇaṭṭhena. Bhayabheravaṃ sadda**nti bhāyati etasmāti **bhayaṃ,** tadeva yassa kassaci bheravāvahattā **bheravaṃ,** devādisaddanti attho. Vigatavalāhake deve uppātavasena uppajjanakasaddo **devadundubhi**. Asanipātādisaddo **asanipātasaddo. Undrīyatī**ti viparivattati. **Loko adhimucchito**ti atithaddhakāyo viya mucchaṃ āpanno. **Mārassā**ti kilesamārassa. **Ṭhānabhūta**nti pavattiṭṭhānabhūtaṃ.

Chaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍasuttavaṇṇanā

154. **Tattha tatthā**ti tasmiṃ tasmiṃ ñātimittakule. **Pāhunakānī**ti pahitabbapaṇṇākārāni. **Āgantukapaṇṇākārānī**ti āgantukānaṃ upagatānaṃ dātabbapaṇṇākārāni. **Sayaṃcaradivase**ti kumārakānañca kumārikānañca sayaṃ attanā caritabbachaṇadivase. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento **''samavayajātigottā''**tiādimāha. Samavayasamajātikasamagottāti paccekaṃ sama-saddo yojetabbo. Gottasamatā ca āvāhavivāhayogyatāvasena daṭṭhabbā, na ekagottatāvasena. **Tato tato** gāmato. **Aññasmiṃ** dātabbe asati. Chaṇavasena pahiṇituṃ sampāditaṃ pūvaṃ **chaṇapūvaṃ. Tāsaṃ sampattiyā**ti tāsaṃ dānaṃ dhammassavanañcāti tassā duvidhāyapi sampattiyā.

Ñāṇaṃ nāma āvajjanapubbakaṃ, tasmā ajānanassa ''anāvajjanatāyā''ti kāraṇaṃ vatvā sesakāraṇaṃ vadanto **''buddhāna''**ntiādimāha. **Upacārabheda**nti buddhaṃ disvā manussehi kātabbaupacārassa bhindanaṃ. **Bhinditu**nti vidhamituṃ.

Bhagavā panāti **pana**saddo visesatthajotako. Tena na kevalaṃ bhagavā uppaṇḍanaṃ pariharanto taṃ gāmaṃ na puna pāvisi, atha kho māraṃ anukampantoti idaṃ visesaṃ joteti.

Janesīti apuññaṃ janesi, janento ca yathā tato āyatiṃ thirataraṃ mahantaṃ dukkhaṃ nipphajjissati, evaṃ nipphādesi. **Āsajjana**nti ettha **na**nti nipātamattaṃ. Kiñcati maddati abhibhavatīti kiñcananti āha **''madditum samattha''**nti.

Piṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kassakasuttavaṇṇanā

155. **Nibbānaṃ apadisitvā**ti nibbānaṃ nissāya nibbānaguṇe ārabbhāti attho. **Haṭahaṭakeso**ti ito cito ca vikiṇṇattā ākulākulakeso. **Cakkhusamphassaviññāṇāyatana**nti ettha yathā cakkhuggahaṇena phasso visesito, tena eva viññāṇāyatanaṃ. Tathā sati cakkhuviññāṇassa ca gahaṇaṃ āpajjeyyāti. Nanu cettha cakkhuggahaṇena visesitattā cakkhudvārikānaṃ sabbesaṃ viññāṇānaṃ gahaṇanti? Saccametaṃ, tañca kho paṭhamena cakkhuggahaṇenāti nāyaṃ doso. **Bhavaṅgacitta**nti āvajjanāya anantarapaccayabhūtameva adhippetanti niyametvā dassetuṃ **''sāvajjanaka''**nti vuttaṃ, tasmā **tadārammaṇampī**ti javanacittena saha tadārammaṇacittampi. ''Viññāṇāyatana''nti ca vutte nimmalameva.

''Cakkhū''ti avisesato vuttattā pana mārassa ayampi attho āpannoti dassetuṃ **''yaṃ loke''**tiādi vuttaṃ. **Upakkavipakka**nti cakkhupākarogena upari heṭṭhā ca sabbaso pakkaṃ kuthitaṃ. **Eseva nayo**ti iminā yaṃ loke kuṭṭhakilāsagaṇḍakacchuādīhi upaddutaṃ vaṇapīḷakādivasena paggharantaṃ asuciṃ antamaso paramajeguccharūpampi, sabbaṃ taṃ taveva hotūti evamādiṃ apadisati.

Yaṃ bhaṇḍakanti hiraññasuvaṇṇādikhettavatthādiupakaraṇaṃ gahaṭṭhā, pabbajitā ca yaṃ pattacīvarādiṃ ''mama ida''nti abhinivisantāva vadanti, **etesu** pariggahatthesu ca tesaṃ pariggāhakapuggalesu ca te **cittaṃ yadi atthi,** tāni ārabbha tava cittaṃ yadi bhavati, evaṃ tvaṃ tattha baddho eva hosīti attho. Tenāha **''na me samaṇa mokkhasī''**ti.

Yaṃ bhaṇḍakaṃ vadantīti yathāvuttaṃ upakaraṇaṃ loke bahujanā ‘‘mama ida’’nti vadanti. **Na taṃ mayha**nti taṃ mayhaṃ na hoti, na tattha mama taṇhāvasena mamanti natthi. **Na te aha**nti ye puggalā ettha baddhā, tepi ahaṃ na homi, tattha me diṭṭhibaddho natthi. **Na me maggampi dakkhasī**ti evaṃ sabbaso baddhābhāvena muttassa me gatamaggampi māra tvaṃ na dakkhasi na passissasi, ye bhavādayo tuyhaṃ visayā, tesu bhavayonigatiādīsu mayhaṃ gatamaggaṃ na passissasi bhavanissaṭṭhattāti.

Kassakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Rajjasuttavaṇṇanā

156. **Ahana**nti karaṇe paccattavacananti āha **‘‘ahanantenā’’**ti, paccatte eva vā paccattavacanaṃ, ‘‘ahananto hutvā’’ti vacanasesena bhavitabbanti adhippāyo. Sesapadesupi eseva nayo. **Ajina**nti antogadhahetuatthaṃ vadatīti āha **‘‘parassa dhanajāniṃ akarontenā’’**ti. **Akārāpentenā**ti parassa dhanajāniṃ akārentena. **Asocantenā**ti bhogabyasanādivasena paraṃ asocantena. Kasmā bhagavā evaṃ cintesīti tattha kāraṇamāha **‘‘itī’’**tiādinā. **Rajje vijite daṇḍakarapīḷite**ti dhanadaṇḍādidaṇḍena ceva balinā ca bādhite.

Ijjhanakakoṭṭhāsāti cetovasibhāvādikassa sādhanakakoṭṭhāsā. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivasena anubrūhitā. **Punappunaṃ katā**ti bhāvanāya bahulīkaraṇena aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayāna**nti yathā yuttānaṃ ājaññarathānaṃ sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathāruci pavattati, evaṃ yathārucipavattitaṃ gamitā. **Patiṭṭhaṭṭhenā**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthukatā**ti sabbaso upakkilesasodhanena iddhivisayatāya patiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Avijahitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya na jahāpitā. **Niccānubaddhā**ti tato eva niccaṃ anubaddhā viya katā. **Suparicitā**ti suṭṭhu sabbabhāgena bhāvanānupacayaṃ gamitā. **Avirādhitavedhihattho viyā**ti avirajjhanabhāvena virajjhanahattho viya. **Suṭṭhu samāraddhā**ti bhāvanāuppattiyā sammadeva sampāditā. **Cinteyyā**ti atthuddhāravasena cinteyya.

Pabbatassāti pabbato assa. Pabbato assāti **pabbato bhaveyya** kīdisassāti āha **‘‘suvaṇṇassā’’**tiādi. **Jātarūpassā**ti ātaparūpasampannassa. **Dvikkhattumpi tāva mahanto**ti yattako so pabbato hoti, dvikkhattuṃ tattako. **Ekassā**ti ekassapi puggalassa **nālaṃ na pariyatto** taṇhāya duppūraṇabhāvā. **Evaṃ jānanto**ti evaṃ taṇhāya duppūraṇabhāvādīnavataṃ jānanto. **Samaṃ careyyā**ti paravatthuparāmāsādiṃ vihāya kāyādīhi samameva paṭipajjeyya.

Dukkhaṃ taṇhānidānaṃ, taṇhā kāmaguṇanidānā, tasmā dukkhassa taṇhāpaccayakāmaguṇanidānattaṃ vuttaṃ. **Ta**nti dukkhaṃ. **Yatonidānaṃ hotī**ti yaṃnidānaṃ yaṃkāraṇaṃ taṃ pavattati. **Evaṃ yo adakkhī**ti yo pariññātavatthuko evaṃ dukkhaṃ tassa nidānabhūte kāmaguṇe ca tathato paññācakkhunā passi. **Kena kāraṇena nameyya**? Taṃ kāraṇaṃ natthīti attho. **Kāmaguṇaupadhi**nti kāmaguṇasaṅkhātaṃ upadhiṃ. Sajjati etthāti **saṅgo eso, lagganametanti evaṃ viditvā**. Tameva kāmābhibhūto nappaṭiseveyya na laggeyyāti evaṃ vinayāya vūpasamāya sikkheyyāti.

Rajjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Sambahulasuttavaṇṇanā

157. **Jaṭācumbaṭakenā**ti sīse paṭimukkena jaṭākalāpena. Apariggahabrāhmaṇapabbajitā hi jaṭāya uñchācariyaṃ caranti. **Udumbaradaṇḍa**ñhi attaguttatthāya gahitaṃ tesaṃ appicchabhāvappakāsanaṃ. Tenāha **''appicchabhāvappakāsanattha''**nti. **Sīsaṃ okampetvā**ti ettha ativiya sīsassa okampitabhāvaṃ dassetuṃ **''hanukena uraṃ paharanto adhonataṃ katvā''**ti vuttaṃ. **Jivhaṃ nīharitvā**ti lambanacālanavasena mukhato nikkhāmetvā. Tenāha **''uddha''**ntiādi. **Tisākha**nti tibhaṅgabhakuṭi viya nalāṭe jātattā **nalāṭikaṃ**. Tenāha **''nalāṭe uṭṭhitaṃ valittaya''**nti, tibhaṅgavalikaṃ nalāṭe katvāti attho. **Attanova tele**ti attanova pāpakammanibbattake tele, pacitabbaṭṭhānageheti adhippāyo.

Sambahulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samiddhisuttavaṇṇanā

158. **Mayhaṃ lābhā**ti evarūpassa nāma sammāsambuddhassa satthussa paṭilābho, evarūpassa ca nāma niyyānikassa saddhammassa paṭilābho, evarūpānañca suppaṭipannānaṃ sabrahmacārīnaṃ paṭilābho, ete mayhaṃ suladdhalābhā. **Mayhaṃ suladdha**nti yañcetaṃ mama niyyānikasāsane pabbajjā upasampadā, tasmiñca abhiratīti sabbañcetaṃ mayā suladdhaṃ. Yathā panassa evaṃ cetaso parivitakko uppanno, taṃ dassetuṃ **''so kirā''**tiādi vuttaṃ. Caritānurūpavasena gahitaṃ **mūlakammaṭṭhānaṃ. Pāsādika**nti pasādāvahaṃ. **Evamahosī**ti **''lābhā vata me''**tiādinā evaṃ parivitakko ahosi. **Nisinnasadiso**ti nisinno viya. **Tasmiṃyeva ṭhāne**ti yasmiṃ ṭhāne nisinnaṃ māro upasaṅkami, tasmiṃyeva ṭhāne. **Tassā**ti samiddhittherassa. **Kammaṭṭhānaṃ sappāya**nti kammaṭṭhānabhāvanāya anuyuñjanaṃ sappāyaṃ upakārāvahaṃ bhavissati.

Mayhanti mayā. Sati ca paññā ca **satipaññā,** tā ariyamaggena jānanasamatthanabhāvena avabuddhā. Thero kira tadā vipassanaṃ ussukkāpesi. **Kāma**nti yathāruci. Keci ''kāmaṃ karassūti āyasmato 'kāmā'ti mārassa ālapana''nti vadanti. **Vibhiṃsakārahānī**ti bhayānakārahāni. **Rūpānī**ti vippakārāni. Vippakāratthopi hi rūpasaddo **''rūpaṃ dasseti anappaka''**ntiādīsu viya. **Na kampessasī**ti samaṇadhammakaraṇato na calissasi.

Samiddhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Godhikasuttavaṇṇanā

159. **Pabbatassa passe**ti pabbatapāde upaccakāyaṃ. Samaye samaye laddhattā **sāmayikaṃ**. Tenāha **''appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccatī''**ti. Lokiyavimutti hi anaccantapahāyitāya samayavimutti nāma, lokuttaravimutti accantapahāyitāya asamayavimutti. Tāhi samannāgatā ''samayavimuttā, asamayavimuttā''ti ca vuccanti. **Yāva** paṭhamajjhānanibbattanaṃ, tāva **kasmā parihāyīti** attho? **Sābādhattā**ti sarogattā. **Vātapittasemhavasenā**ti kadāci vātapittavasena, kadāci vātasemhavasena, ubhinnampi sannipātavasena. **Anusāyiko**ti kāyaṃ anugantvā sayito, yāpyāmayabhāvena ṭhitoti attho. **Samādhissā**ti samādhibhāvanāya. **Upakārakadhamme** utubhojanādike. **Pūretu**nti samodhānetuṃ. **Parihāyī**ti sarīrassa akallabhāvato.

Āhareyyanti jīvitaharaṇatthāya upaneyyaṃ. **Nibaddhā gati hoti** kevalaṃ brahmalokūpapattito, na sotāpannādīnaṃ viya paricchinnabhāvena. Tenāha **''brahmaloke nibbattatī''**ti.

Jalamānāti samuṭṭhitaniyataiddhiyā anaññasādhāraṇaparivārasampattiyā ca sadevake loke jalamānā. Maṃsacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhu paññācakkhu samantacakkhūti pañcahi cakkhūhi **cakkhumā. Ānubhāvadharā**ti acinteyyāparimeyyabuddhānubhāvasampannā. Ānubhāvapariyāyopi hi juti-saddo hoti ''iddhijutibalavīriyūpapattī''tiādīsu (jā. 2.22.1589, 1595) viya. Anavasesato mānaṃ siyati samucchindatīti aggamaggo **mānasaṃ**. Tannibbattanā pana arahattassa mānasatā daṭṭhabbā. **Sīlādīnī**ti anuttarasīlādīni. **Sikkhamāno**ti sikkhāni bhāvento attano santāne uppādento. Na cittabhāvanā. Tenāha **''sakaraṇīyo''**ti. **Jane**ti sattassa kāye, sadevake loketi attho. **Vissutā**ti anaññasādhāraṇehi sīlādiguṇehi vissutā.

Vedanaṃ vikkhambhetvāti uppannaṃ dukkhavedanaṃ paṭicca uppannaattakilamathaṃ anuppādanavasena vikkhambhetvā **taṃyeva vedanaṃ pariggahetvā** pavattavipassanā vīthimeva otaratīti katvā **mūlakammaṭṭhāna**nti vuttaṃ. **‘‘Samasīsī hutvā parinibbāyī’’**ti vatvā tassa pabhedaṃ vibhajitvā idhādhippetaṃ dassetuṃ **‘‘samasīsī nāma tividho hotī’’**tiādimāha. Iriyāpathavasena samasīsī **iriyāpathasamasīsī**. Esa nayo sesadvayepi.

Iriyāpathakopanañcāti iriyāpathehi asamāyogo. **Ekappahārenevā**ti ekavelāyameva. **Parinibbānavasenā**ti anupādisesaparinibbānavasena, na kilesakkhayamattena. **Etthā**ti etesu dvīsu nayesu. Evaṃ sati teneva iriyāpathena vipassanaṃ paṭṭhapetvā teneva iriyāpathena, ekasmiṃ antorogeyeva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāyantā khīṇāsavā bahavopi samasīsino eva sambhaveyyuṃ. Tasmā vuttanayeneva attho veditabbo.

Sīsañcettha terasa – palibodhasīsaṃ taṇhā, bandhanasīsaṃ māno, parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepasīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā, adhimokkhasīsaṃ saddhā, paggahasīsaṃ vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati, avikkhepasīsaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā, pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ, gocarasīsaṃ vimokkho, saṅkhārasīsaṃ nirodhoti. Imesu terasasu sīsesu palibodhasīsādīni pavattisīsañca pariyādiyitabbāni, adhimokkhasīsādīni pariyādāyakāni, pariyādāyakaphalaṃ gocarasīsaṃ. Tañhi visayajjhattaṃ phalaṃ vimokkho, pariyādāyakassa maggassa phalassa ca ārammaṇaṃ saṅkhārasīsaṃ saṅkhāravivekabhūto nirodhoti pariyādiyitabbānaṃ pariyādāyakaphalārammaṇānaṃ saha viya saṃsiddhaṃ dassanena samasīsibhāvaṃ dassetuṃ paṭisambhidāyaṃ terasa sīsāni vuttāni. Idha pana ‘‘apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānañca hoti jīvitapariyādānañcā’’ti (pu. pa. 16) vacanato tesu kilesapavattasīsānameva vasena yojanaṃ karonto **‘‘ettha ca pavattisīsa’’**ntiādimāha.

Tattha pavattisīsaṃ pavattato vuṭṭhahanto maggo cutito uddhaṃ appavattikaraṇavasena yadipi pariyādīyati, yāva pana cuti, tāva pavattisabbhāvato **‘‘pavattisīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ khepetī’’**ti āha. Kilesapariyādānena pana maggacittena attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahanti. ‘‘Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī’’ti (ma. ni. 1.78; saṃ. ni. 3.12) vacanato paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṃ samāpitaṃ nāma hoti, taṃ pana parisamāpanaṃ yadi cuticittena hoti, teneva jīvitaparisamāpanañca hotīti imāya vāracutisamatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānānaṃ apubbācarimatā veditabbāti dassento **‘‘dvinnaṃ cittānaṃ ekato uppādo natthī’’**tiādimāha. **Dvinnaṃ cittāna**nti cuticittamaggacittānaṃ. **Ta**nti paccavekkhaṇaṃ paripuṇṇajavanacittānaṃ sattakkhattuṃ pavattiyā, aparipuṇṇānaṃ vā pañcakkhattuṃ pavattiyā. Kiñcāpi **‘‘eko vā dve vā’’**ti vuttaṃ yathā ‘‘ekaṃ vā dve vā tadārammaṇacittānī’’ti, heṭṭhimantena pana dve pavattanti.

Uppāṭetvāti uddharitvāti attho. **Anupādisesenā**ti anupādisesanibbānena.

Dhūmāyitattanti dhūmassa viya ayitabhāvaṃ pavattiākāraṃ. Dhūmasadisā valāhakā **dhūmavalāhakā,** timiravalāhakā, ye mahikā ‘‘timira’’nti vuccanti. **Appatiṭṭhitenā**ti patiṭṭhaṃ alabhantena. Itthambhūtalakkhaṇe etaṃ karaṇavacanaṃ, anuppattidhammenāti attho. Sati hi uppāde patiṭṭhitaṃ nāma siyā, aṭṭhakathāyaṃ pana yadeva tassa viññāṇassa appatiṭṭhānakāraṇaṃ, tadeva parinibbānakāraṇanti vuttaṃ **‘‘appatiṭṭhitakāraṇā’’**ti.

Sokena phuṭṭhassāti ‘‘aphalo vata me vāyāmo jāto’’ti sokena abhibhūtassa. **Abhassathā**ti balavasokābhitunnassa satisammosā sithilaṃ gahitā bhassi patitā sā kacchā.

Godhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sattavassānubandhasuttavaṇṇanā

160. Yasmā kapilavatthuto nikkhantakālato paṭṭhāya māro otārāpekkho lokanāthaṃ anubandhituṃ āraddho, tasmā vuttaṃ ‘‘**pure bodhiyā chabbassānī**’’ti. **Atigahetvā**ti anugantvā tassa yathāruci paṭipattiṃ anuvatto viya hutvā.

Avajjhāyantoti pajjhāyanto. **Jito** vittaparājito asi nu. **Pamāṇātikkanta**nti garutaraṃ.

Khanitvā ummūletvā. Kāmāsavādīni pajahanto **anāsavo**.

Pehīti apehi. **Pāragāmino**ti pāraṅgamanasīlā. Tekāliko ayaṃ gāmi-saddoti āha ‘‘**yepī**’’tiādi.

Māravisūkānīti mārakaṇṭakāni kaṇṭakasadisāni mārassa durācārāni. **Viruddhasevitāni** virodhavasena tāsaṃyeva vevacanāni. Tāni sarūpato dassetuṃ ‘‘**appamāyū**’’tiādi vuttaṃ. **Nibbejanīyā**ti nibbedadāyikā. **Ukkaṇṭhanīyā**ti ukkaṇṭhavahā.

Vikappavasena veditabbo opammaparikappavisayattā tassa kiriyāpadassa. Tenāha ‘‘**anuparigaccheyyā**’’ti. **Etthā**ti etasmiṃ medavaṇṇavatthusmiṃ. **Mudu**nti mudumadhurasaṃ **vindeyyāma** paṭilabheyyāma. **Assādo**ti assādetabbo.

Sattavassānubandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Māradhītusuttavaṇṇanā

161. **Cintesī**ti sokavasiko hutvā cintayi. **Gaṇikārahatthiniyo**ti dīpakakareṇuyo. **Ekasataṃ ekasata**nti ekasataṃ ekasataṃ paccekaṃ sataṃ satanti attho. Tenāha ‘‘**ekekaṃ sataṃ sataṃ katvā**’’ti. **Kumārivaṇṇasata**nti kumāritthīnaṃ attabhāvānaṃ sataṃ. Tā kira paṭhamaṃ kaññārūpena attānaṃ dassesuṃ. Anupagatapupphānañhi samaññā kaññāti. Puna yathāvuttakumārirūpena upagatapupphā hi kumārī. Puna vadhukārūpena. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘**avijātavaṇṇasata**’’nti. Tatiyavāre yuvatirūpena. Vijātā hi itthī anatikkantamajjhimavayā yuvatī. Ettāvatā bālā taruṇī porīti tividhāsu itthīsu purimā dve dassitā, pariyosānavāresu manussajātikānaṃ manussitthiyova ruccantīti tena manussarūpena tā attānaṃ dassesuṃ.

Atthassa pattinti ekantato hitānuppattiṃ. **Hadayassa santi**nti paramacittupasamaṃ. **Kilesasena**nti kāmaguṇasaṅkhātaṃ paṭhamaṃ kilesasenaṃ. Sā hi kilesasenā accharāsaṅghātasabhāvāpi paṭipatthayamānā piyāyitabbaicchitabbarūpabhāvato piyarūpasātarūpā nāma attano kiccavasena. **Eko ahaṃ jhāyanto**ti gaṇasaṅgaṇikāya kilesasaṅgaṇikāya ca abhāvato eko asahāyo ahaṃ lakkhaṇūpanijjhānena nijjhāyanto. **Anubujjhi**nti anukkamena maggapaṭipāṭiyā bujjhiṃ paṭibujjhiṃ. **Tasmā**ti yathāvuttavivekasukhasamadhigamanimittaṃ. **Akaraṇenā**ti mittasanthavassa akaraṇena. **Sakkhī**ti sakkhibhāvo.

Katamena vihārenāti jhānasamāpattīnaṃ katamena vihārena. Idha dutiyapadassa attho vissajjanagāthāvaṇṇanāyameva āvi bhavissati. Anāmantena ‘‘**taṃ puggala**’’nti sammukhā ṭhitampi bhagavantaṃ asammukhā viya katvā vadati, kathaṃ tvanti attho.

‘‘**Avitakkajhāyī**’’ti vakkhamānattā ayamevettha kāyapassaddhi veditabbāti āha ‘‘**catutthajjhānena assāsapassāsakāyassa passaddhattā passaddhakāyo**’’ti. Puññābhisaṅkhārādike **kammābhisaṅkhāre**. Kāmālayādīnaṃ abhāvato **anālayo. Na saratī**ti na savati. Rāgavasena hi sattā saṃsāramanusavanti. **Na thino**ti na thinamiddhacitto. Mohavasena hi sattā thinamiddhaṃ āpajjantīti. **Diyaḍḍhakilesasahassa**nti **khuddakavatthuvibhaṅge** (vibha. 842, 976) āgatesu aṭṭhasu kilesasatesu aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritāni apanetvā sesā paññāsādhikaṃ sataṃ kilesā, te **brahmajāle** (dī. ni. 1.31) āgatāhi dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīhi saha pañcapaññāsādhikaṃ sattasataṃ hoti; tā ca uppannānuppannabhāvena diguṇitā diyaḍḍhakilesasahassaṃ dasādhikaṃ hoti; taṃ appakaṃ pana ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti ‘‘diyaḍḍhakilesasahassa’’nti vuttaṃ. Itaresaṃ atītādibhāvāmasanato aggahaṇaṃ pahānassa adhippetattā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **abhidhammaṭīkāyaṃ** (dha. sa. anuṭī. nidānakathāvaṇṇanā) vuttanayena veditabbo. **Paṭhamapadenā**ti ‘‘na kuppatī’’ti iminā padena. **Dutiyenā**ti ‘‘na saratī’’ti padena. **Tatiyenā**ti ‘‘na thino’’ti padena. **Nīvaraṇappahānena khīṇāsavataṃ dasseti,** anavasesato nīvaraṇānaṃ accantappahānaṃ adhippetaṃ.

Pañcadvārikakilesoghaṃ tiṇṇoti channaṃ dvārānaṃ vasena pavattanakilesoghaṃ taritvā ṭhito. Kāmoghadiṭṭhoghabhavoghaṭṭhakilesabhāvato **‘‘pañcoghaggahaṇena vā pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni veditabbānī’’**ti āha. Rūparāgādayo visesato na pañcadvārikāti vuttaṃ **‘‘chaṭṭhaggahaṇena pañcuddhambhāgiyāni veditabbānī’’**ti.

Maccurājassāti sambandhe sāmivacananti dassento **‘‘maccurājassa hatthato’’**ti āha. **Nayamānāna**nti anādare sāmivacananti katvā vuttaṃ **‘‘nayamānesū’’**ti.

Ūhaccāti buddhaṃ nissāya. **‘‘Idamavocā’’ti desanaṃ niṭṭhāpetvā**ti etena saṃyuttesu ayaṃ nigamanapāḷi, heṭṭhā anāgatanayattā pana kesuci potthakesu na likhīyatīti dasseti. **Daddallamānā**ti jajjakārassa hi daddakāraṃ katvā niddeso. Tenāha **‘‘ativiya jalamānā’’**ti. **Nīharī**ti tāsaṃ kāyavacīvikāraṃ na manasikaronto tiṇāyapi amaññamānova anapekkheneva nīhari. **Phalato bhaṭṭha**nti phalasipāṭikato bhaṭṭhaṃ. Kuṇḍatiṇādigacchatūlaṃ **poṭakitūlaṃ**.

Māradhītusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Mārasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bhikkhunīsaṃyuttaṃ

1. Āḷavikāsuttavaṇṇanā

162. **Āḷaviyaṃ jātā**ti āḷaviyaṃ vijāyitvā saṃvaḍḍhamānā. Tenāha **‘‘āḷavinagaratoyeva ca nikkhamma pabbajitā’’**ti. **Dhanaṃ samādapetvā**ti cetiyassa rājā ekaṃ mukhaṃ, rājaputto ekaṃ, amaccānaṃ jeṭṭhako hutvā senāpati ekaṃ, janapadānaṃ jeṭṭhako hutvā seṭṭhi ekanti evaṃ catūsu mukhesu navakamme kayiramāne seṭṭhinā gahitamukhe kamme olīyamāne eko upāsako ariyasāvako pañca sakaṭasatāni yojāpetvā janapadaṃ gantvā ‘‘yo yaṃ dātuṃ ussahati hiraññaṃ vā suvaṇṇaṃ vā sattavidharatanaṃ vā haritālaṃ vā manosilaṃ vā, so dhanaṃ detū’’ti samādapetvā yathāladdhaṃ paṭhamaṃ kammaṭṭhānaṃ pesetvā ‘‘navakammaṃ niṭṭhita’’nti sutvā ekakaṃ āgacchantaṃ antarāmagge corā palibundhitvā tato kiñcipi dhanaṃ alabhantā ‘‘sace naṃ muñcissāma, anatthaṃ no kareyyā’’ti jīvitā voropesuṃ. Anaparādhe ariyasāvake aparādhakā te corā andhā jātā, tasmā taṃ ṭhānaṃ **‘‘andhavana’’**nti paññāyitthāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Khīṇāsavānaṃ yasmā yattha katthaci cittaviveko hotiyeva upadhivivekassa siddhattā. Tasmā **‘‘kāyavivekatthinī’’**ti vuttaṃ.

Nissaraṇanti nibbānaṃ sabbasaṅkhatassa nissaṭattā. **Paccavekkhaṇañāṇenā**ti paccavekkhaṇañāṇena, pageva maggaphalañāṇehīti adhippāyo. **Nibbānapada**nti nibbānasaṅkhātaṃ dhammakoṭṭhāsaṃ. **Vinivijjhanaṭṭhenā**ti hadayaṃ vinividdhena hadayamhi vijjhitvā dukkhuppādanena khandhānaṃ ete pañca kāmā sattisūlasadisā. **Adhikuṭṭanabhaṇḍikā**ti āghātanaghaṭikā.

Āḷavikāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Somāsuttavaṇṇanā

163. **Ṭhāna**nti issariyaṭṭhānaṃ visayajjhattaṃ. **Duppasahaṃ** akampiyabhāvattā. **Dvaṅgulapaññāyā**ti ettha itthiyo hi daharakumārikākālato paṭṭhāya odanapacanavidhiṃ anutiṭṭhantiyo ukkhaliyaṃ udakaṃ tāpetvā taṇḍule pakkhipitvā attano buddhiyā tesaṃ pākakālappamāṇaṃ paricchindituṃ tāni dabbiyā uddharitvāpi vaṇṇasaṇṭhānaggahaṇamattena pakkāpakkabhāvaṃ jānituṃ na sakkonti, kevalaṃ pana dvīhi aṅgulīhi uppīḷitakāle eva jānanti, tasmā dvīhaṅgulikehi dubbalapaññattā **''dvaṅgulapaññā''**ti vuccanti. Phalasamāpattiñāṇappavattikittanena catūsu saccesu asammohavihāro dīpito hotīti āha **''ñāṇamhi vattamānamhīti phalasamāpattiñāṇe pavattamāne''**ti. **Vipassantassā**ti asammohapaṭivedhato visesena passantassa khandhapañcakameva saccābhisamayato pubbabhāge vipassantassa. **Aññaṃ vā**ti itthipurisato aññaṃ vā kiñci vatthuṃ. ''Ahaṃ asmī''ti mānadiṭṭhigāhataṇhāgāhavasena gahitavatthusmiṃ yevāti āha **''ahaṃ asmīti taṇhāmānadiṭṭhivasenā''**ti.

Somāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kisāgotamīsuttavaṇṇanā

164. ''Kisāgotamī''ti ettha kā panāyaṃ kisāgotamī, kissa ayaṃ bhikkhunī hutvā samaṇadhammaṃ matthakaṃ pāpesīti tamatthaṃ vibhāvetuṃ **''pubbe kirā''**tiādimāraddhaṃ. **Aṅgārāvā**ti addāriṭṭhakavaṇṇaaṅgārā eva jātā. **Dārusāka**nti addhamāsakena dāruṃ sākañca āharissāmīti antarāpaṇe antaravīthiṃ gatā.

Siddhatthakanti sāsapaṃ. **Sālāya**nti anāthasālāyaṃ. **Khuraggeyevā**ti khurasikhe eva, kesorohanakkhaṇe evāti attho.

Ekamāsīti ettha **ma**-kāro padasandhikaro. Saṃhitāvasena ca purimapade vā rassattaṃ. Parapade vā dīghattanti āha **''ekā āsī''**ti. **Bhāvanapuṃsakametaṃ** ''ekamantaṃ nisīdī''tiādīsu viya. **Puttamaraṇaṃ antaṃ atītaṃ** idāni puttamaraṇassa abhāvato. Tenevāha **''puttamaraṇaṃ nāma natthī''**ti. **Purisaṃ gavesitu**nti yathā mayhaṃ purisagavesanā nāma sabbaso natthi, tathā eva puttagavesanāpi natthi, tasmā me puttamaraṇaṃ etadantaṃ, sabbesu khandhādīsu bhavādīsu ca taṇhānandiyā abhāvakathanena sabbasattesu taṇhā sabbaso visositā, tassāyeva kārakaavijjākkhandho padālitoti attano nikkilesataṃ pavedentī therī sīhanādaṃ nadīti.

Kisāgotamīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vijayāsuttavaṇṇanā

165. Pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgaṃ, pañcaṅgameva pañcaṅgikaṃ, tena **pañcaṅgikena. Ātata**ntiādīsu **ātataṃ** nāma cammapariyonaddhesu bheriādīsu ekatalaṃ tūriyaṃ. **Vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitataṃ** nāma tantibaddhavīṇādi. **Susiraṃ** vaṃsādi. **Ghanaṃ** sammādi. Tataādivisesopi ātatamevāti ''cammapariyonaddhesū''ti visesanaṃ. Ekatalaṃ kumbhathūṇadaddarādi. Ubhayatalaṃ bherimudiṅgādi. Cammapariyonaddhaṃ sesaṃ tantibaddhaṃ sabbaṃ ātatavitataṃ nāma, gomukhīādīnampi ettheva saṅgaho daṭṭhabbo. **Vaṃsādī**ti **ādi**saddena saṅkhasiṅgānampi saṅgaho. Sammatāḷa-kaṃsatāḷa-silātāḷa-salākatāḷādi sammādi nāma. Tattha **sammatāḷaṃ** nāma daṇḍamayatāḷaṃ, kaṃsamayatāḷaṃ **kaṃsatāḷaṃ,** silāyaṃ ayopattena ca tāḷanatāḷaṃ. **Sabbe** kāmaguṇe. **Uggharitapaggharitaṭṭhenā**ti upari gharaṇena ca vissandanena ca. **Eva**nti ''iminā pūtikāyenā''ti. **Arūpaṭṭhāyino**ti sattādhiṭṭhānenāyaṃ dhammadesanāti āha **''sabbatthāti sabbesu**

rūpārūpabhavesū’’ti. **Tesaṃ dvinnaṃ** rūpārūpabhavānaṃ gahitattā. Bhavabhāvasāmaññato, tadadhiṭṭhānato **gahite kāmabhave**. **Avijjātamo vihato** aggamaggena samugghātitattā.

Vijayāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uppalavaṇṇāsuttavaṇṇanā

166. **Aggato paṭṭhāyā**ti sabbaaggato pabhuti yāva mūlā antarāyuttaṃ sammadeva pupphitaṃ sālarukkhaṃ. Vaṇṇadhātusīsena vaṇṇadhātusampannaṃ dutiyaṃ bhikkhuniṃ vadatīti āha **‘‘tayā sadisā aññā bhikkhunī natthī’’**ti. Pakhumasīsena akkhibhaṇḍaṃ vuccatīti āha **‘‘pakhumantarikāyanti dvinnaṃ akkhīnaṃ majjhe**’’ti. **Nāsavaṃse**ti nāsavaṃsamūle. **‘‘Na passasī’’**ti vatvā adassane kāraṇaṃ āha **‘‘vasībhūtamhī’’**ti.

Uppalavaṇṇāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Cālāsuttavaṇṇanā

167. **Ida**nti idaṃ dassanaṃ. **Gāhāpesī**ti samādāpesi **‘‘jātiṃ mā rocā’’**ti. **Añña**nti bandhavadhato aññaṃ chedanādiṃ. **Nivesesī**ti pavisāpesi.

Cālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upacālāsuttavaṇṇanā

168. **Punappunaṃ…pe… āgacchanti** kāraṇassa asamūhatattā. **Santāpito** kilesasantāpehi. **Agatī**ti avisayo.

Upacālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sīsupacālāsuttavaṇṇanā

169. **Samaṇisadisā**ti samaṇaliṅgassa dhāraṇena samaṇisadisā, kassacipi pāsaṇḍassa aruccanato monamaggassa appaṭipajjanato tava samaṇibhāvaṃ nānupassāmīti adhippāyo. **Pāsaṃ ḍentī**ti pāsaṃ sajjenti, yathā tattha diṭṭhipāse sattānaṃ cittaṃ paṭimukkaṃ hoti, evaṃ sajjentīti attho. Tathābhūtā ca te sattānaṃ citte khittā viya hontīti āha **‘‘cittesu diṭṭhipāsaṃ khipantīti attho’’**ti. **Pāse mocetī**ti diṭṭhipāse sattānaṃ cittasantānato nīharati dhammasudhammatāya. **Tasmā**ti pāsamocanato pāsaṇḍoti na vuccati. **‘‘Ito bahiddhāyeva pāsaṇḍā hontī’’**ti vuttassa atthassa nigamanaṃ. Evañca katvā sabbepi bāhirakasamaye sandhāya **cūḷasīhanādasutte** ‘‘channavuti pāsaṇḍā’’ti vuttaṃ. **Pasīdantī**ti diṭṭhipaṅke saṃsārapaṅke ca pakārehi agādhā osīdanti.

Abhibhavitvāti sabbasaṃkilesappahānena abhibhuyya atikkamitvā. **Ajito**ti ajini avijayattā. Sabbāni akusalakammāni kusalakammāni ca khīṇāni etthāti **sabbakammakkhayo,** arahattaṃ. Upadhayo sammadeva khīyanti etthāti **upadhisaṅkhayo,** nibbānaṃ.

Sīsupacālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Selāsuttavaṇṇanā

170. **Kenidaṃ pakataṃ bimba**nti idaṃ attabhāvasaññitaṃ bimbaṃ brahmā-visaṇupurisa-pajāpatiādīsu kena kataṃ nimmitaṃ nibbattitanti kattabbamohaṃ nāma kātukāmo pucchati. **Agha**nti aghavatthu. Tenāha **‘‘dukkhapatiṭṭhānattā’’**ti. **Hetunirodhenā**ti taṇhāsaṅkhatassa hetuno anuppādanirodhena. **Paccayavekallenā**ti tadavasiṭṭhakilesābhisaṅkhārādipaccayassa vekallabhāvena, apaccayabhāvūpagamanenāti attho.

Selāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vajirāsuttavaṇṇanā

171. **Suddhasaṅkhārapuñje**ti rūpārūpavibhāge kilesasaṅkhārasamūhe. **Paramatthato**ti sabhāvena. Yathā na hi sattasaññitasaṅkhārapuñjo nāma paramatthato upalabbhati, evaṃ tabbinimutto nāma koci na upalabbhati avijjamānattā. **Vijjamānesū**ti yathāpaccayasampattiyā labbhamānesu. **Tenākārenā**ti itthipurisādiākārena. **Vavatthitesū**ti paccekaṃ paccayavisesasamuṭṭhitaṃ saṇṭhānavisesaṃ upādāya ‘‘puriso hatthī asso’’tiādinā abhisaṅgato pavattesu. **Sammutī**ti sattoti vohāro. Tenāha **‘‘samaññāmattamevā’’**ti. **Pañcakkhandhadukkha**nti pañcakkhandhasaññitaṃ dukkhaṃ. Vuttaṃ hetaṃ bhagavatā ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti (dī. ni. 2.387; ma. ni. 1.120; 3.373; vibha. 202) **añño neva sambhoti** yathāvuttadukkhato aññassa saṅkhatadhammassa abhāvato. **Na nirujjhatī**ti tato aññaṃ na nirujjhati, uppādato hoti nirodhoti.

Vajirāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Bhikkhunīsaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Brahmasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Brahmāyācanasuttavaṇṇanā

172. **Parivitakko udapādī**ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇahetuko dhammadesanāya appossukko uppajji. Ayaṃ parivitakko kasmā udapādi? Kattha ca udapādīti taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ **‘‘sabbabuddhāna’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **āciṇṇasamāciṇṇo**ti ācarito ceva ācarantehi ca sammadeva ācaritoti attho. Etena ayaṃ parivitakko sabbabuddhānaṃ paṭhamābhisambodhiyaṃ uppajjatevāti ayamettha dhammatāti dasseti. Tattha **aṭṭhame sattāhe**ti idaṃ sattamasattāhato paraṃ sattāhabbhantare uppannattā vuttaṃ, na pana itaresaṃ viya aṭṭhamassa nāma sattāhassa pavattitassa sabbhāvā. **Sapaccagghe**ti mahagghe. ‘‘Paccagghe’’ti vā pāṭho, abhinaveti attho. **Selamaye**ti muggavaṇṇasilāmaye.

Paṭividdhoti sayambhuñāṇena ‘‘idaṃ dukkha’’ntiādinā paṭimukhaṃ nibbijjhanavasena patto, yāthāvato avabuddhoti attho. **Dhammoti catusaccadhammo** tabbinimuttassa paṭivijjhitabbadhammassa abhāvato. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭho. Tenāha **‘‘uttānapaṭikkhepavacanameta’’**nti. Yo alabbhaneyyapatiṭṭho, so ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya sarūpato visesato ca passituṃ na sakkāti āha **‘‘gambhīrattāva duddaso’’**ti. **Dukkhena daṭṭhabbo**ti kicchena kenaci kadācideva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhanako kadāci natthīti āha **‘‘duddasattāva duranubodho’’**ti. **Dukkhena avabujjhitabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ ṭhāne ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā’’ti (saṃ. ni. 5.1115) suttapadaṃ vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo**. Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto**. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītoti vā **paṇīto**. Atittikaraṇaṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṃ viya. Tattha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti santārammaṇaṃ, maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇañcāti santārammaṇaṃ, anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānañca abhāvato santo. Nibbutasabbapariḷāhattā nibbuto. Santapaṇītabhāveneva tadatthāya asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha **''idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vutta''**nti. Uttamañāṇassa visayattā **na takkena avacaritabbo**. Tato eva nipuṇañāṇagocaratāya saṇhasukhumasabhāvattā ca **nipuṇo**. Bālānaṃ avisayattā yathāvuttehi paṇḍitehi eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo**. Ālīyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti **ālayā,** pañca kāmaguṇā. Ālayanti allīyanti abhiramaṇavasena sevantīti **ālayā,** taṇhāvicaritāni. **Ramantī**ti ratiṃ vindanti kīḷanti laḷanti. **Ālayaratāti** ālayaniratā.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhānasaddaṃ sandhāya, atthako pana ṭhānanti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti hi **ṭhānaṃ,** saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayā idappaccayā, avijjādayo. **Idappaccayā eva idappaccayatā** yathā ''devo eva devatā''. Idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ pati paccayabhāvo uppādanasamatthatā **idappaccayatā**. Tena paramatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha **''saṅkhārādipaccayānaṃ etaṃ adhivacana''**nti. Saṅkhārādīnaṃ paccayā saṅkhārādipaccayā, avijjādayo. Tesaṃ **saṅkhārādipaccayānaṃ**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.572-573) vuttanayena veditabbo. **Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabba**nti sabbasaṅkhārasamathādiabhidheyyaṃ sabbaṃ atthato nibbānameva. Idāni assa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ **''yasmā hī''**tiādi vuttaṃ. **Ta**nti nibbānaṃ. **Āgammā**ti paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayahetu. **Sammantī**ti paṭippassaddhivūpasamavasena sammanti. Tathā santā ca savisesaṃ upasantā nāma hontīti āha **''vūpasammantī''**ti. Etena sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho,** nibbānanti dasseti. Sabbasaṅkhāravisaṃyutte hi nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo aṭṭhakathāyaṃ vutto eva. Sesapadesupi eseva nayo.

Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhi,** khandhādayo. **Paṭinissaṭṭhā**ti samucchedavasena pariccattā honti. **Sabbā taṇhā**ti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgā**ti kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha **''kilesarāgā''**ti adhippetā, na lobhavisesā eva cittassa pariḷāhabhāvāpādanato. Yathāha ''rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇata''nti (pārā. 271). **Virajjantī**ti palujjanti vikkhambhanato sabbaso tena visaṃyuttabhāvato. **Sabbaṃ dukkha**nti jarāmaraṇādibhedaṃ sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ. **Bhavena bhava**nti tena tena bhavena bhavantaraṃ bhavanikantibhāvena saṃsibbati. **Phalena vā saddhiṃ kammaṃ** sataṇhasseva āyatiṃ punabbhavabhāvato. **Tato vānato nikkhantaṃ** tattha tassa sabbaso abhāvato. Ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhiāgilāyanatālugalasosādivasena **kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca** veditabbā. Sā ca kho desanāya atthamajānantānaṃ apaṭipajjantānañca vasena, jānantānaṃ pana paṭipajjantānañca desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamoyeva. Tenāha bhagavā – ''na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī''ti (udā. 10). Tenevāha – **''yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā''**ti. **Ubhaya**nti cittakilamatho cittavihesā cāti ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi bodhimūle eva samucchinnattā. **Anubrūhanaṃ** sampiṇḍanaṃ. **So**ti apissūti nipāto. Vuddhippattā vā acchariyā **anacchariyā,** vuddhiatthopi hi -kāro hoti yathā ''asekkhā dhammā''ti. Kappānaṃ satasahassaṃ cattāri ca asaṅkhyeyyāni sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhigatadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanatā gāthatthassa ca acchariyatā tassa vuddhippattīti veditabbaṃ. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesu**nti upaṭṭhahiṃsu. Upaṭṭhānañca vitakketabbatāvāti āha **''parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsū''**ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, kathaṃ kicchatāti āha **''pāramīpūraṇakāle panā''**tiādi. **Evamādīni** duppariccajāni dentassa. **Ha-**iti vā byattanti etasmiṃ atthe nipāto. ''Ekaṃsatthe''ti keci. Ha byattaṃ, ekaṃsena vā alaṃ nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhigatassa pakāsituṃ desituṃti yojanā. **Hala**nti vā alanti iminā samānatthapadaṃ ''halanti vadāmī''tiādīsu viya. **Rāgadosaphuṭṭhehī**ti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca phuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehī**ti rāgadosehi anubandhehi.

Niccādīnanti niccādīnaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ. **Evaṃgata**nti evaṃ aniccantiādinā ākārena pavattaṃ bujjhitabbaṃ. Kāmarāgarattā ca bhavarāgarattā ca nīvaraṇehi nivutacittatāya diṭṭhirāgarattā viparītābhinivesena **na dakkhanti** yāthāvato dhammaṃ na paṭivijjhissanti. **Sabhāvenā**ti aviparītasabhāvena. **Evaṃ gāhāpetu**nti aniccantiādinā sabhāvena yāthāvato dhammaṃ jānāpetuṃ. Rāgadosaparetatāpi nesaṃ sammūḷhabhāvenevāti āha **''tamokhandhena āvuṭā''**ti.

Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ **''kasmā panā''**tiādinā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. **Aññātavesenā**ti imassa bhagavato sāvakabhāvūpagamanena aññātavesena. ''Aññataratāpasavesenā''ti keci, so panassa arahattādhigamaneneva vigaccheyya. Tividhaṃ kāraṇaṃ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa gambhīratā, tattha ca bhagavato sātisayaṃ gāravanti taṃ dassetuṃ **''tassa hī''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesaṃ balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisaṃ adhibhavitvā ajjhottharitvā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyāmavitthāraṃ sunicitaṃ ghanasannivesaṃ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrapabhedaducchejjatāhi dubbisodhiyataṃ pana dassetuṃ **''athassā''**tiādi vuttaṃ. Tattha ca anto amaṭṭhatāya **kañjiyapuṇṇā lābu,** cirapārivāsikatāya **takkabharitā cāṭi,** snehatintadubbalabhāvena **vasāpītapilotikā,** telamissitatāya **añjanamakkhitahattho** dubbisodhanīyā vuttā. Hīnūpamā cetā rūpapabandhabhāvato acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasaṃkileso eva pana dubbisodhanīyataro anādikālikattā arūpanissitattā ca. Tenāha ''atisaṃkiliṭṭhā''ti.

Yathā ca dubbisodhanīyataratāya, evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vuttaupamā hīnūpamāva. Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena ñāṇena visadabhāvaṃ āpannena supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavidhamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammassavanādhīnā, taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ. So garuṭṭhāniyānaṃ ajjhesanahetukoti paṇālikāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmāyācanānimittanti taṃ dassento **''apicā''**tiādimāha.

Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti apparajaṃ, apparajaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti imamatthaṃ dassento **''paññāmaye''**tiādimāha. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ taṃsabhāvā apparajakkhajātikāti evamettha attho veditabbo. **Assavanatāti** ''sayaṃ abhiññā''tiādīsu viya karaṇe paccattavacananti āha **''assavanatāyā''**ti. **Dasapuññakiriyavasenā**ti dānādidasavidhapuññakiriyavatthūnaṃ vasena. Tenāha **''katādhikārā''**tiādi. **Papañcasūdaniyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.282) pana ''dvādasapuññakiriyavasenā''ti vuttaṃ, taṃ dānādīsu saraṇagamana-parahitapariṇāmanādipakkhipanavasena vuttaṃ.

Rāgādimalena **samalehi** pūraṇādīhi **chahi satthārehi** satthupaṭiññehi kabbaracanāvasena cintākaviādibhāve ṭhatvā takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ cintito. Te kira buddhakolāhalānussavena sañjātakutūhalaṃ lokaṃ vañcentā kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṃ paṭijānantā yaṃ kañci adhammameva ''dhammo''ti dīpesuṃ. Tenāha **''te hi puretaraṃ uppajjitvā''**tiādi. **Apāpureta**nti etaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānamahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara.

Selo pabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato cāti āha **''sele yathā pabbatamuddhanī''**ti. **Dhammamayaṃ pāsāda**nti lokuttaradhammamāha. So hi sabbaso pasādāvaho, sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca. Paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddoti vuttaṃ **''paññāmaya''**nti. Sā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme āgatā. Tathā cāha –

> ''Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajaṃ;
> Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī''ti. (dha. pa. 28);

Yathā hītiādīsu yathā ca pabbate ṭhatvā andhakāre heṭṭhā olokentassa purisassa khettakedārapāḷikuṭikāyo tattha sayitamanussā ca na paññāyanti anujjalabhāvato, kuṭikāsu pana aggijālā paññāyati samujjalabhāvato, evaṃ dhammapāsādamāruyha sattalokaṃ olokayato bhagavato ñāṇassa āpāthaṃ nāgacchanti akatakalyāṇā sattā, ñāṇagginā anujjalabhāvato anuḷārabhāvato ca rattiṃ khittā sarā viya honti, katakalyāṇā pana bhabbapuggalā dūre ṭhitāpi bhagavato āpāthaṃ āgacchanti paripakkañāṇaggitāya samujjalabhāvato uḷārasantānatāya himavantapabbato viya cāti evaṃ yojanā veditabbā.

Garuṭṭhānīyaṃ payirupāsitvā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanāva hotīti āha **''ajjhesananti yācana''**nti. Padesavisayaṃ ñāṇadassanaṃ ahutvā buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ ''buddhacakkhū''ti vuccatīti āha **''imesañhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ 'buddhacakkhū'ti nāma''**nti. **Tiṇṇaṃ maggañāṇāna**nti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ ''dhammacakkhū''ti nāmaṃ catusaccadhammadassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni vijjūpamabhāvena vuttāni, aggamaggañāṇaṃ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā dassanamattaṃ na hotīti ''dhammacakkhū''ti na vuccati, yato taṃ vajirūpamabhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenā**ti ''apparajakkhajātikā''ti ettha vuttanayena. Yasmā mandakilesā **''apparajakkhā''**ti vuttā, tasmā bahalakilesā **''mahārajakkhā''**ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni. Saddhādayo ākārā**ti saddahanādippakāre vadati. **Sundarā**ti kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṃ** pana ''yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā''ti vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandatīti daṭṭhabbaṃ. **Kāraṇaṃ** nāma paccayākāro, saccāni vā. **Paraloka**nti samparāyaṃ. Taṃ dukkhāvahaṃ vajjaṃ viya bhayato passitabbanti vuttaṃ **''paralokañceva vajjañca bhayato passantī''**ti. Sampattibhavato vā aññattā vipattibhavo paralokoti vuttaṃ **''para...pe... passantī''**ti.

Ayaṃ panettha pāḷīti ettha ''apparajakkhā''ti padānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassa tathābhāvasādhanapāḷi. Saddhādīnañhi vimuttaparipācakadhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāve sati hoti. Tesañca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāveti vimuttiparipācakadhammānaṃ savisesaṃ atthitānatthitāvasena apparajakkhā mahārajakkhātiādayo pāḷiyaṃ (paṭi. ma. 1.111) vibhajitvā dassitā ''saddho puggalo apparajakkho''tiādinā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko** sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko,** sugatisaṅkhāto upapattibhavo. Sampatti bhavati etenāti **sampattisambhavaloko,** sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggatisaṅkhātaupapattibhava-duggatisaṃvattaniyakammabhavā **vipattibhavaloka-vipattisambhavalokā**. Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ **''eko loko''**tiādi vuttaṃ. Āhārādayo viya hi āhāraṭṭhitikā saṅkhārā sabbe lujjanaṭṭhena lokoti. Tattha **eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā.

Nanu ca ''āhāraṭṭhitikā''ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati, pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha ''loko''ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. Anurodhādivatthubhūtā lābhādayo **aṭṭha lokadhammā. Dasāyatanānī**ti dasa rūpāyatanāni. Sesaṃ suviññeyyameva. Vivaṭṭajjhāsayassa adhippetattā tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ vajjitabbañca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ **''sabbe abhisaṅkhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā''**ti. Apparajakkhatādīsu pañcasu dukesu ekekasmiṃ dasa dasa katvā **''paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānātī''**ti vuttaṃ. Atha vā anvayato byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ jānātīti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca apparajakkhādibhabbādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī**. Uppalagacchopi jalāsayopi ca. Idha pana jalāsayo adhippetoti āha **''uppalavane''**ti. Yāni hi udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni antonimuggaposīni. **Dīpitānī**ti aṭṭhakathāyaṃ pakāsitāni, idheva vā **''aññānipī''**tiādinā dassitāni. **Ugghaṭitaññū**ti ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatteneva jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Niddesādīhi dhammābhisamayāya netabboti **neyyo**. Pajjati attho etenāti padaṃ, pajjate ñāyateti vā padaṃ, tadattho. Padaṃ paramaṃ etassa, na saccābhisambodhoti **padaparamo**.

Udāhaṭavelāyāti udāhāre dhammassa uddese udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo ‘‘ugghaṭitaññū’’ti vuccati. **Ayaṃ vuccatī**ti saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo ‘‘vipañcitaññū’’ti vuccati. **Uddesato**ti uddesahetu. Uddisantassa uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchato**ti atthaṃ paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccati padaparamo**ti ayaṃ puggalo chabbidhaṃ byañjanapadaṃ chabbidhaṃ atthapadanti idaṃ padameva paramaṃ assāti padaparamoti vuccatīti attho.

Vāsanā hotīti desanā phalavohārena vāsanā hotīti vuttā. Na hi kāci buddhānaṃ desanā niratthakā. **Ye**ti ye duvidhe puggale. Vibhaṅge **kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Assaddhā**ti buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatāchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ paviṭṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgacalanaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattan**ti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbā. **Na kammāvaraṇenā**tiādīni vuttavipariyāyena veditabbāni. **Rāgacaritā**diādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **paramatthadīpaniyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 1.43) vuttanayena veditabbaṃ.

Nibbānassa dvāraṃ pavisanamaggo **vivaritvā ṭhapito** mahākaruṇūpanissayena sayambhuñāṇena adhigatattā. **Saddhaṃ pamuñcantū**ti attano saddhaṃ dhammasampaṭicchanayogyaṃ katvā vissajjentu, saddahanākārena naṃ upaṭṭhapentūti attho. Sukhena akicchena pavattanīyatāya **suppavattitaṃ. Na bhāsiṃ** na bhāsissāmīti cintesiṃ.

Satthu santikaṃ upagatānaṃ devānaṃ brahmānañca tassa purato antaradhānaṃ nāma atiṭṭhananti āha **‘‘sakaṭṭhānameva gato’’**ti. Saddhindriyādi sammādiṭṭhiādiko dhammo eva vineyyasantāne pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā **cakka**nti āṇā. **Dhamma**nti desanā. Atha vā atthadhammato anapetattā dhammañca taṃ pavattanaṭṭhena cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha ‘‘dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakka’’ntiādi (paṭi. ma. 2.40-41). **Pavattesī**ti paṭṭhapesi.

Brahmāyācanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gāravasuttavaṇṇanā

173. **Ayaṃ vitakko**ti ayaṃ ‘‘kintāhaṃ vihareyya’’nti evaṃ pavattitavitakko. **Aññasmi**nti parasmiṃ. Attā na hotīti hi añño, paro. So panettha na yo koci adhippeto, atha kho garuṭṭhānīyo. Tenāha **‘‘kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvā’’**ti. Patissavati garuno ‘‘āmā’’ti sampaṭicchatīti patisso, na patissoti **appatisso. Patissayarahito** garupassayarahitoti attho.

Sadevaketi avayavena viggaho samudāyo samāsattho. Sadevakaggahaṇena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā, samārakaggahaṇena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiñāyena. Tattha hi māro jāto tannivāsī ca hoti. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ paccāsattiñāyeneva. ''Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā''ti sāsanassa paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ. Nidassanamattañcetaṃ apaccatthikānaṃ asamitapāpānaṃ abāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ teneva vacanena gahitattā. Kāmaṃ ''sadevake''tiādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesaṃ. ''Salomako sapakkhako''tiādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ. Devabhāvasāmaññena mārabrahmesu gahitesupi itarehi tesaṃ labbhamānavisesadassanatthaṃ visuṃ gahaṇanti dassento **''māro nāmā''**tiādimāha. Māro brahmānampi vicakkhukammāya pahotīti āha **''sabbesa''**nti. **Uparī**ti uparibhāve. **Brahmā**ti dasasahassibrahmānaṃ sandhāyāha. Tathā cāha **''dasahi aṅgulīhī''**tiādi. Idha dīghanikāyādayo viya bāhirakānampi ganthanikāyo labbhatīti āha **''ekanikāyādivasenā''**ti.

Vatthuvijjādīti **ādi-**saddena vijjāṭṭhānāni saṅgahitāni. Yathāsakaṃ kammakilesehi pajātattā nibbattattā pajā, sattanikāyo. Tassā **pajāya. Sadevamanussāyā**ti vā iminā sammutidevaggahaṇaṃ tadavasiṭṭhamanussalokaggahaṇañca daṭṭhabbaṃ. Evaṃ bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ **''apicetthā''**tiādi vuttaṃ. **Lokavasena vuttāni** ''lokīyanti ettha kammakammaphalānī''ti katvā, **pajāvasena** ''hetupaccayehi pajāyatī''ti katvā. **Sīlasampannatara**nti ettha paripuṇṇasampannatā adhippetā ''sampannaṃ sālikedāra''ntiādīsu (jā. 1.14.1) viya. Tenāha **''adhikataranti attho''**ti. Paripuṇṇampi ''adhikatara''nti vattabbatamarahati. **Sesesū**ti ''samādhisampannatara''ntiādīsu.

Kāraṇantiādīsu **kāraṇa**nti yuttiṃ. **Attha**nti aviparītatthaṃ. **Vuḍḍhi**nti abhivuḍḍhinimittaṃ.

Iminā vacanenāti imasmiṃ sutte anantaraṃ vuttavacanena. Na kevalaṃ imināva, suttantarampi ānetvā paṭibāhitabboti dassento **''na me ācariyo atthī''**tiādimāha. Ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya** (dī. ni. aṭṭha. 3.162) vuttameva. **Sara**nti karaṇe etaṃ paccattavacananti āha **''sarantenā''**ti, **sara**nti vā saraṇahetūti attho.

Gāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Brahmadevasuttavaṇṇanā

174. **Ekako**ti vivekaṭṭhitatāya nissaṭo. Gaṇasaṅgaṇikābhāvo tassānena dīpito, kilesasaṅgaṇikābhāvo pana **''appamatto''**tiādīhi pakāsito. **Pesitatto**ti nibbānaṃ pati pesitacitto. **Sammadevā**ti ñāyeneva. So pana yadi āgamanato paṭṭhāya labbhati, vattabbameva natthi, atha paṭipadārambhato paṭṭhāya labbhati, evampi vaṭṭatevāti dassetuṃ **''yathā vā tathā vā''**tiādi vuttaṃ. Aggamaggādhigamena asammohapaṭivedhassa sikhāppattattā maggadhammesu viya phaladhammesupi sātisayo asammohoti ''sayaṃ abhiññā''ti vuttanti āha **''sāmaṃ jānitvā''**ti. Yathā jānanā panassa sacchikaraṇaṃ attapaccakkhakiriyāti ''sacchikatvā''ti vuttanti āha **''paccakkhaṃ katvā''**ti. Tathā sacchikiriyā cassa vipassanāpaṭilābhoti ''upasampajjā''ti vuttanti āha **''paṭilabhitvā''**ti. **Etenā**ti ''khīṇā jātī''tiādivacanena.

Jāti khīṇāti ettha jātisīsena tabbikāravanto khandhā vuttā. **Pubbeva khīṇattā**ti maggādhigamanato pageva atītabhāveneva khīṇattā. **Tattha** anāgatesu. **Vāyāmābhāvato**ti avijjamānattā. Anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena vuttaṃ. **Na paccuppannā vijjamānattā**ti saṃkiliṭṭhā ca maggabhāvanāti siyāti vacanaseso. Yathā ajātaphalataruṇarukkhamūle chinne āyatiuppajjanārahāni phalāni chedanapaccayā anuppajjamānāni naṭṭhāni nāma honti, evameva bhāvanāya asati uppajjanārahā kilesā tappaccayā jāti ca maggabhāvanāya sati na uppajjamānā pahīnāti vuccantīti imamatthaṃ dasseti **''maggassa panā''**tiādinā. **Anuppādadhammataṃ āpajjanena** ñāṇena khīṇarāgavasena.

Soḷasakiccabhāvāyāti soḷasakiccatāya, soḷasavidhassa vā kiccassa bhāvāya uppādanāya. Pāḷiyaṃ **sapadāna**nti sapadānacāro vutto bhāvanapuṃsakaniddesenāti āha **''sapadānacāra''**nti. **Anukkammā**ti anatikkamitvā. **Āhutipiṇḍa**nti juhitabbapiṇḍaṃ, juhanavasena aggimhi pakkhipitabbapāyāsapiṇḍanti adhippāyo. **Bhūtabalikamma**nti tathā pakkhipitvā balikammakaraṇaṃ. **Haritupalitta**nti allagomayena kataparibhaṇḍaṃ. **Vanamālaparikkhitta**nti manoharāhi vanapupphamālāhi parikkhittaṃ. **Dhūmakaṭacchū**ti dhūmapānaṃ. **Sīlagandha**nti sīlaṃ paṭicca uppannakittigandhaṃ. **Ghāyamānassā**ti upagataṃ gaṇhantassa.

Imamhā ṭhānāti imasmā manussānaṃ vasanaṭṭhānā, mahāpathavitalatoti adhippāyo. **Sabbaheṭṭhimo**ti brahmapārisajjānaṃ vāsabrahmalokamāha. **Brahmapatho nāma cattāri kusalajjhānāni** brahmalokamaggabhāvato. **Jīvitapatho nāma** jīvitapavattiupāyabhāvato. ''Bhuñjatu bhavaṃ mahābrahmā''ti vacanaṃ sandhāyāha **''kiṃ jappasī''**tiādi. **Tiṇabījānī**ti sālitaṇḍulādīni. **Goyūsa**nti khīraṃ jigucchanto vadati. Ayampi attho ''netādiso brahmabhakkho''ti vadantena dīpitoti.

Atidevapattopi pañcakhandhūpadhīnaṃ atthitāya kilesūpadhiādīnaṃyeva virahitabhāvo gahito. Aññatra hi bhāvapaccayaṃ tadattho viññāyatīti āha **''atidevabhāvaṃ patto''**ti. Yasmā brahmānopi devagatipariyāpannattā devā eva, tasmā vuttaṃ **''atibrahmabhāvaṃ patto''**ti.

Attānaṃ bhāvetvāti sīlādīhi guṇehi attānaṃ vaḍḍhetvā paribrūhitvā ṭhito.

Puthujjanā tasā taṇhāmānadiṭṭhiparittāsavasena tāsanato. **Khīṇāsavā thāvarā nāma** sabbaso gatīsu sañcaraṇābhāvato. Tathā hi catunnaṃ saccānaṃ sabbaso adiṭṭhattā bhavadāyajjassa taṇhādāsabyassa bhāvato ekaccāsu gatīsu sañcaraṇasabhāvato sekkhā thāvarā na honti. **Bhajamānā**ti bhajāpiyamānā. **Thāvarapakkhameva bhajanti** sabbaseṭṭhapakkhaṃ ekantapasaṭṭhaṃ bhajamānabhāvaṃ upādāya.

Pahīnakileso khīṇāsavo **viseno**. Sukhaṃ āyati sukhāyati, tassa kārakaṃ **sukhāyatikaṃ**.

Brahmadevasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bakabrahmasuttavaṇṇanā

175. ''Sassato attā ca loko cā''ti evaṃ pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi. Saha kāyenā**ti saha tena brahmattabhāvena. **Brahmaṭṭhāna**nti attano brahmavatthuṃ. **Aniccaṃ ''nicca''nti vadati** aniccatāya attano apaññāyamānattā. **Thira**nti daḷhaṃ, vināsābhāvato sārabhūtanti attho. Uppādavipariṇāmābhāvato **sadā vijjamānaṃ. Kevala**nti paripuṇṇaṃ. Tenāha **''akhaṇḍa''**nti. **Kevala**nti vā jātiādīhi asammissaṃ, virahitanti adhippāyo. Uppādādīnaṃ abhāvato eva **acavanadhammaṃ. Koci jāyanako…pe… upapajjanako vā natthi** niccabhāvato ṭhānena saddhiṃ tannivāsīnaṃ. Niccabhāvañhi so paṭijānāti. **Tisso jhānabhūmiyo**ti dutiyatatiyacatutthajjhānabhūmiyo. Catutthajjhānabhūmivisesā hi asaññasuddhāvāsāruppabhavā. **Nibbāna**nti vā ettha **iti-**saddo ādiattho, na parisamāpanattho, tasmā ''sabba''nti iminā ''asañña…pe… bhavā''ti vuttaṃ saṅgaṇhāti. **Paṭibāhatī**ti santaṃyeva samānaṃ ajānantova ''natthī''ti paṭikkhipati. **Eke** uttaravihāravāsino.

Heṭṭhūpapattikoti heṭṭhā bhūmīsu uppannaupapattiko. Idāni tamatthaṃ vivarituṃ **''anuppanne''**tiādi vuttaṃ. **Heṭṭhupapattikaṃ katvā**ti yathāṭhitabhūmito heṭṭhā tatiyajjhānabhūmiyaṃ upapattijhānaṃ katvā, na uparijhānassa viya patthanāmattanti adhippāyo. **Paṭhamakāle**ti tasmiṃ bhave paṭhamakāle. **Aññāsi** āsannabhāvato. **Ubhaya**nti taṃ taṃ attanā katakammañceva nibbattaṭṭhānañcāti ubhayaṃ. **Pamussitvā** nibbattiṃ anupadhārento.

Avijjāya gatoti avijjāya saha pavatto. Sahayoge hi idaṃ karaṇavacanaṃ. Tenāha

‘‘samannāgato’’ti. **Aññāṇī**ti avidvā. Paññācakkhuvirahato **andhībhūto,** andhabhāvaṃ āpannoti attho. Anāgate saddo hotāyaṃ ‘‘vakkhatī’’ti yatrasaddapayogena, attho pana vattamānakāliko. Tenāha **‘‘bhaṇatī’’**ti. Tenāha **‘‘yatrā’’**tiādi.

Maggacoroti maggaparibundhakacoro. **Santajjiyamāno**ti ‘‘avijjāgato vata, bho, bako brahmā’’tiādinā santajjiyamāno. **Satiṃ labhitvā**ti teneva santajjanena yoniso ummujjitvā purimajātivisayaṃ satiṃ labhitvā. **Nippīḷitukāmo**ti ghaṃsetukāmo dosaṃ dassetukāmo ‘‘idaṃ passa yāvañca te aparaddha’’nti. **Puññakammā**ti puññakārino. **Vedehi** ñāṇehi **gatattā** pavattattā. **Antimā brahmupapattī**ti sabbapacchimā brahmabhāvappatti. **Asmābhijappantī**ti asme abhijappanti. Āyuvaṇṇādivasena brūhitaguṇattā **brahmā**. Aññehi mahantā brahmā **mahābrahmā. Abhibhū**ti taṃ brahmalokaṃ jeṭṭhakabhāvena abhibhavitvā ṭhito. **Anabhibhūto**ti aññehi na abhibhūto. **Aññadatthū**ti ekaṃsavacanametaṃ. Dassanavasena **daso,** sabbaṃ passatīti adhippāyo. **Vasavattī**ti sabbajanaṃ vase vatteti. **Issaro**ti loke issaro. **Kattā nimmātā**ti lokassa kattā nimmātā. **Seṭṭho sajitā**ti ayaṃ lokassa uttamo saṃvibhajitā ca. **Vasī pitā bhūtabhabyāna**nti āciṇṇavasittā vasī, ayaṃ pitā bhūtānaṃ nibbattānaṃ bhabyānaṃ sambhavesīnanti **patthenti** vikatthenti **pihenti** mānenti.

Etanti viparītasaññāvasena ‘‘idaṃ niccaṃ idaṃ dhuvaṃ idaṃ sassata’’ntiādinā vuttaṃ etaṃ appaṃ parittakanti taṃ bhagavā paricchinditvā dasseti. Taṃ pana ‘‘ekasmiṃ kosalake tilavāhe vassasate vassasate ekekatiluddhāre kayiramāne tilāni parikkhayaṃ gacchanti, na tveva abbude āyū’’ti evaṃ vutto abbudo, taṃvasena vīsatiguṇaṃ nirabbudo, tesaṃ nirabbudānaṃ vasena nirabbudasatasahassaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana padume āyuno vassagaṇanā imasmiṃyeva saṃyutte parato āgamissati. **Anantadassī**ti anantassa ñeyyassa anavasesato dassī. **Vatasīlavatta**nti samādānavasena vatabhūtaṃ cārittasīlavasena samāciṇṇattā sīlavattaṃ. Taṃ pana ekamevāti āha **‘‘sīlamevā’’**ti.

Apāyesīti ettha yadā so pipāsite manusse pānīyaṃ pāyesi, taṃ samudāgamato paṭṭhāya dassetuṃ **‘‘tatrā’’**tiādi āraddhaṃ. **Pubbe**ti purimajātiyaṃ. Esa brahmā ‘‘jarāmaraṇassa antaṃ karissāmī’’ti ajjhāsayavasena jhānaṃ nibbattetvā brahmaloke nibbatti, so tattha nibbānasaññī ahosi. **Jhānaratiyā vītināmetī**ti tadā tassā kiriyāya avicchedato pavattiṃ upādāya vattamānapayogo. Rattandhakāre purato purato gacchantassa sakaṭassa anussaraṇavasena gacchantānaṃ sakaṭānaṃ nivattanaṃ hotīti **‘‘sabbasakaṭāni tatheva nivattitvā’’**ti vuttaṃ.

Kammasajjāti yuddhasajjā. **Vilopa**nti viluttabhaṇḍaṃ. **Eṇikūlasmi**nti ettha ‘‘panihatāya niccagaṅgāya nāma’’nti keci. ‘‘Eṇimigabahulatāya so gaṅgāya tīrappadeso eṇikūlanti vutta’’nti apare. **Gaṅgeyyako**ti gaṅgāsannivāsī.

Baddhacaroti paṭibaddhacariyo. Tenāha **‘‘antevāsiko’’**ti. **Yasmā buddho** sabbaññū, tasmā aññāsi, idha mayhaṃ pamuṭṭhañca sabbaṃ jānāsīti adhippāyo. **Sabbaṃ brahmalokaṃ obhāsayanto** sabbampimaṃ brahmalokaṃ bhagavā obhāsaṃ abhibhavitvā anaññasādhāraṇaṃ attano obhāsaṃ obhāsento tiṭṭhati.

Bakabrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññatarabrahmasuttavaṇṇanā

176. **Tejokasiṇaparikammaṃ katvā**ti ‘‘tejokasiṇaparikammajjhānaṃ samāpajjissāmī’’ti cittuppādo evettha tejokasiṇaparikammaṃ. Na hi buddhānaṃ aññesaṃ viya tattha jhānasamāpajjanena parikammapapañco atthi sabbattheva ciṇṇavasībhāvassa paramukkaṃsabhāvappattattā. Tassa kira brahmuno ‘‘yathāhaṃ evaṃ mahānubhāvo añño natthī’’ti laddhi, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo idha āgaccheyyā’’ti. Bhagavā tassa taṃ laddhiṃ vissajjetuṃ tejodhātuṃ samāpajjitvā tassa upari ākāse nisīdi. Tena vuttaṃ **‘‘tejodhātuṃ…pe… tathāgataṃ disvā’’**ti. Aṭṭhivedhaṃ viyaṃ vijjhitabbo **aṭṭhivedhī,** yathā aṭṭhiṃ vijjhitvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati, evaṃ vijjhitabboti attho. Ayaṃ pana aṭṭhivedhī viya **aṭṭhivedhī,** yathā so laddhiṃ vissajjeti, evaṃ paṭipajjitabboti attho. **Sesāna**nti mahākassapamahākappinaanuruddhattherānaṃ.

Aññabrahmasarīravimānālaṅkārādīnaṃ pabhāti brahmānaṃ sarīrappabhā vimānappabhā alaṅkāravatthādīnaṃ pabhāti imasmiṃ brahmaloke imā sabbā pabhā attano pabhassarabhāvena abhibhavantaṃ. **Natthi me sā**ti idāni me sā diṭṭhi natthi, ‘‘natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo idha āgaccheyyā’’ti ayaṃ laddhi natthi. Tenāha **‘‘tatrāssa…pe… pahīnā’’**ti. **Etthā**ti etasmiṃ samāgame. Yathā tassa brahmuno sabbaso diṭṭhigataṃ vimuccati dhammacakkhu uppajjati, evaṃ **mahantaṃ dhammadesanaṃ desesi**.

‘‘Ajjāpi te, āvuso’’tiādinā vuttena **tattakeneva. Sarūpena vuttā**ti paṭhamena pādena catasso, dutiyena ekanti evaṃ pañca abhiññā sarūpena vuttā. Kasmā ettha dibbasotaṃ nāgatanti? Āha **‘‘tāsaṃ vasena āgatamevā’’**ti. Yena imā lokuttarā abhiññā adhigatā, na tassa dibbasotasampādanaṃ bhāriyaṃ paṭipakkhavigamena sukheneva ijjhanato.

Aññatarabrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Brahmalokasuttavaṇṇanā

177. **Paccekaṃ dvārabāha**nti paccekaṃ dvārabāhaṃ. Pacceka-saddo cettha āvuttivasena veditabbo; ‘‘paccekaṃ pacceka’’nti āha **‘‘ekeko ekeka’’**nti. Tesu hi eko paccekabrahmā gandhakuṭiyā ekadvārabāhaṃ nissāya ṭhito, aparo aññaṃ. **Paccekabrahmā**ti ca ekacārī brahmā, na parisacārī brahmāti attho. Samiddhi nāma sagge sukhupakaraṇehi, brahmānañca jhānaṃ sukhupakaraṇanti **jhānasukhena samiddho**ti. Sampattiyā vepullappattatā brahmānañca abhiññāguṇehi vepullappattīti āha **‘‘phītoti abhiññāpupphehi supupphito’’**ti. **Asahanto**ti nasahanto narocento.

Satapadanti satasaddo. **Rūpavasenā**ti rūpasaddavasena, rūpasaddena saddhinti attho. Tathā **pantivasenā**ti etthāpi. **Ekacce**ti eke migārī, tesaṃ byagghīnisārūpakānaṃ pañcasatānīti attho. **‘‘Kassa aññassa upaṭṭhānaṃ gamissāmī’’**ti vimānasampattiyaṃ vimhayakkhiko ahaṅkāravasena vadati. Raṇanti nindanti etehīti **raṇā,** dosā. Virodhipaccayasannipāte vikāruppatti ruppanaṃ rūpassa pavedhananti āha **‘‘sītādīhi ca niccaṃ pavedhita’’**nti. **Sumedho** sundarapañño **so satthā rūpe na ramati,** kiṃ pana mandapañño rūpe saraṇañca pavedhitañca apassanto ramasīti adhippāyo.

Brahmalokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kokālikasuttavaṇṇanā

178. Pamāṇakarānaṃ rāgādīnaṃ abhāvato khīṇāsavo rāgādivasena na sakkā imaṃ pamātunti **appameyyo,** appameyyāni vā cattāri ariyasaccāni vijjhitvā ṭhitattā pamitaṃ pameyyaṃ tassa kato parimeyyo natthi. Tenāha **‘‘khīṇāsavo…pe… dīpetī’’**ti. **Ta**nti khīṇāsavaṃ. **Pametuṃ** randhagavesī hutvā vajjato paricchindituṃ. Yathāsabhāvato tassa minane nihīnapaññatāya **avakujjapaññaṃ**.

Kokālikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Katamodakatissasuttavaṇṇanā

179. Kiṃ kusalagavesitāya ‘‘kiṃ kusalaṃ akusala’’ntiādinā kinti suṇāti etāyāti **kissa vā vuccati paññā**.

Katamodakatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Turūbrahmasuttavaṇṇanā

180. Ābādho etassa atthīti **ābādhiko. Anantarasutte**ti anāgatānantare sutte. **Varāko**ti anuggahavacanameva, na nippariyāyena vuttavacanaṃ. **Piyasīlā**ti iminā etasmiṃ atthe niruttinayena ‘‘pesalā’’ti padasiddhīti dasseti. **Kabarakkhīnī**ti byādhibalena paribhinnavaṇṇatāya kabarabhūtāni akkhīni. **Yattaka**nti yaṃ tvaṃ bhagavato vacanaṃ aññathā karosi, tattakaṃ **tayā aparaddhaṃ,** tassa pamāṇaṃ natthīti attho. Yasmā anāgāmino nāma kāmacchandabyāpādā pahīnā honti, tvañca diṭṭho kāmacchandabyāpādavasena idhāgato, tasmā yāva te idaṃ aparaddhanti ayamevettha attho daṭṭhabbo.

Adiṭṭhippattoti appattadiṭṭhinimitto. **Gilaviso viya** visaṃ gilitvā ṭhito viya. **Kuṭhārisadisā** mūlapacchindanaṭṭhena. **Uttamatthe**ti arahatte. **Khīṇāsavoti vadati** sunakkhatto viya acelaṃ korakkhattiyaṃ. **Yo** aggasāvako viya **pasaṃsitabbo khīṇāsavo,** taṃ ‘‘dussīlo aya’’nti yo vā vadati. **Samakova vipāko**ti pasaṃsiyanindā vijjamānaguṇaparidhaṃsanavasena pavattā yāva mahāsāvajjatāya kaṭukataravipākā, tāva nindiyapasaṃsāpi mahāsāvajjatāya samavipākā tattha avijjamānaguṇasamāropanena attano paresaṃ micchāpaṭipattihetubhāvato pasaṃsiyena tassa samabhāvakaraṇato ca. Lokepi hi ayaṃ pure samaṇagārayho hoti, pageva duppaṭipannaduppaṭipannoti samaṃ karontīti.

Sakenāti attano sāpateyyena. **Ayaṃ appamattako aparādho** diṭṭhadhammikattā sappatikārattā ca tassa. **Ayaṃ mahantataro kali** katūpacitassa samparāyikattā appatikārattā ca.

‘‘Nirabbudo’’ti gaṇanāviseso ekoti āha **‘‘nirabbudagaṇanāyā’’**ti, satasahassaṃ nirabbudānanti attho. Nirabbudaparigaṇanaṃ pana heṭṭhā vuttameva. **Yamariyagarahī nirayaṃ upetī**ti ettha yathāvuttaṃ āyuppamāṇaṃ pākatikena ariyūpavādinā vuttanti veditabbaṃ. ‘‘Aggasāvakānaṃ pana guṇamahantatāya tatopi ativiya mahantatarā evā’’ti vadanti.

Turūbrahmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kokālikasuttavaṇṇanā

181. Dve kokālikanāmakā bhikkhū, tato idha adhippetaṃ niddhāretvā dassetuṃ – **‘‘ko ayaṃ kokāliko’’**ti? Pucchā. Suttassa aṭṭhuppattiṃ dassetuṃ – **‘‘kasmā ca upasaṅkamī’’**ti? Pucchā. **Ayaṃ kirā**tiādi yathākkamaṃ tāsaṃ vissajjanaṃ. Vivekavāsaṃ vasitukāmattā appicchatāya ca **mā kassaci… pe… vasiṃsu**.

Pakkamissantīti āghātaṃ uppādesi attano icchāvighātanato. **Therā bhikkhusaṅghassa niyyādayiṃsu** payuttavācāya akatattā therehi ca adīpitattā. **Pubbepi…pe… maññe**ti iminā therānaṃ kohaññe ṭhitabhāvaṃ āsaṅkati avaṇe vaṇaṃ passanto viya, suddhe ādāsatale lekhaṃ uṭṭhāpento viya ca.

Aparajjhitvāti bhagavato sammukhā ‘‘pāpabhikkhū jātā’’ti vatvā. Āha **‘‘saddhāya ākaro pasādāvaho’’**ti. Pavattasaddhāyiko vāti atthoti āha **‘‘saddhātabbavacano’’**ti.

Pīḷakā nāma bāhirato paṭṭhāya aṭṭhiṃ bhindati, imā pana paṭhamaṃyeva aṭṭhiṃ bhinditvā uggatā. **Taruṇabeluvamattiyo**ti taruṇabillaphalamattiyo. **Visagilito**ti khittapaharaṇo. Tañca baḷisaṃ visasamaññā loke. ‘‘Ārakkhadevatānaṃ sutvā’’ti padaṃ ānetvā sambandho.

Magadharaṭṭhe saṃvohārato **māgadhako patto,** tena. Tilasakaṭaṃ **tilavāhā**ti vutto. **Paccitabbaṭṭhānassā**ti nirayadukkhena paccitabbapadesassa. **Etaṃ** ‘‘abbudo’’ti nāmaṃ.

Vassagaṇanāti ekato paṭṭhāya dasaguṇitaṃ abbudaāyumhi, tato paraṃ vīsatiguṇaṃ nirabbudādīsu vassagaṇanā veditabbā. **Sabbatthā**ti ababādīsu padumapariyosānesu sabbesu nirayesu. **Eseva nayo**ti heṭṭhimato uparimassa uparimassa vīsatiguṇataṃ atidisati.

Kokālikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Sanaṅkumārasuttavaṇṇanā

182. **Porāṇakattā**ti nibbattitvā cirakālattā. Jātattā jano, taṃ ito **janeto,** tasmiṃ. **Khattiyo seṭṭho** lokamariyādaparipālanādinā sammāpaṭipattiyaṃ sattānaṃ niyojanena bahukārattā. So hi pare tathā paṭipādento sayampi tattha patiṭṭhitoyeva hotīti seṭṭho vutto. Paṭipakkhavijjhanaṭṭhena pubbenivāsādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena **vijjā**ti. Saddhāhirottappabāhusaccavīriyasatipaññāti ime **satta saddhammā**. Caranti agatapubbaṃ disaṃ etehīti **caraṇāni,** sīlādayo pannarasa dhammā.

Sanaṅkumārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devadattasuttavaṇṇanā

183. Appaññatte eva sikkhāpade chejjagāmikammassa katattā saliṅgeneva ca ṭhitattā ‘‘devadatto sāsanato pakkanto’’ti na vattabboti **acirapakkante**ti ettha ‘‘sāsanato pakkante’’ti avatvā **‘‘veḷuvanato gayāsīsaṃ gate’’**ti vuttaṃ. Pakatatto hi bhikkhusaṅghaṃ bhindeyya, na apakatattoti. **Vaḷavāyā**ti vaḷavāya kucchiyaṃ jātaṃ.

Devadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Andhakavindasuttavaṇṇanā

184. **Janata**nti janānaṃ samūhaṃ, janasañcaraṇaṭṭhānanti attho. **Manussānaṃ anupacāre**ti yattake kasanādikiccaṃ karontānaṃ sañcāro hoti, ettakaṃ atikkamitvā anupacāre. **Saṃyojanavippamokkhā**ti saṃyojanavimokkhahetu. Vivekaratiṃ pavivekasukhajjhānaṃ alabhanto. **Cittānurakkhaṇattha**nti pubbe maṃ manussā ‘‘araññavāsena pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo’’ti maññiṃsu, idāni gāmante vasantaṃ disvā gaṇasaṅgaṇikāya nivuṭṭhoti appasādaṃ āpajjissanti. Yadipi me idha abhirati natthi, evaṃ santepi idheva vasissāmīti vikkhittacittena hutvā na vasitabbaṃ, ko attho cittavasaṃ gantvāti adhippāyo. **Satipaṭṭhānaparāyaṇo**ti satipaṭṭhānabhāvanārato. Evaṃ hissa gaṇavāsopi pāsaṃso vivekavāsena vinā samaṇakiccassa asijjhanato.

Vaṭṭabhayato pamutto ajjhāsayavasenāti adhippāyo.

Nisīdi tattha bhikkhūti iminā sattūpaladdhiyā anissitattā yathāruciyā tesaṃ nisajjaṃ dasseti. Tenāha **‘‘iminā’’**tiādi.

Iminā ca iminā ca ākārena jātanti na anussavadassanametaṃ, na anussavaggahaṇaṃ. Takkahetu nayahetu vā na vadāmīti yojanā. Piṭakaṃ gantho sampadīyati etassāti **piṭakasampadānaṃ,** ganthassa uggaṇhanato tena piṭakassa uggaṇhanakabhāvena, kenaci ganthānusārena evaṃ na vadāmīti attho. Brahmassa seṭṭhassa dhammassa cariyaṃ vācasikaṃ pavattatīti **brahmacariyaṃ,** dhammadesanā. Bhāvitena maraṇassa sabbaso bhāgena vippahānena **maraṇapariccāgīnaṃ**. Te ca khīṇajātikāti āha **‘‘khīṇāsavāna’’**nti.

Dasadhā dasāti dasakkhattuṃ dasa. **Añña**nti pañcasatādhikasahassato aññaṃ. **Puññabhāgino**ti vivaṭṭanissitapuññassa bhāgino tassā desanāya ettakā sattā jātāti gaṇetuṃ ahaṃ na sakkomīti dasseti. **Brahmadhammadesana**nti brahmunā vuttaṃ āha.

Andhakavindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aruṇavatīsuttavaṇṇanā

185. **Abhibhū sambhavo**ti tesaṃ dvinnaṃ mahātherānaṃ nāmāni. Tesaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **''tesū''**tiādi vuttaṃ. Ete dve tassa bhagavato aggasāvakāti dasseti. **Avajjhāyantī**ti heṭṭhā katvā cintenti. **Khiyyanti** taṃ lāmakato cintetabbataṃ pāpenti pāpakataṃ karonti. **Vitthārayantā**ti tameva lāmakato cintetabbataṃ vepullaṃ pāpentā. Sabbe pāsaṇḍā attano attano samaye siddhante sabbe devamanussā attano attano samaye paṭilābhe paṭiladdhaatthe purisakāraṃ vaṇṇayantīti yojanā.

Ārambhavīriyanti maccusenāsaṅkhātakilesadhunane ārambhavīriyaṃ, yā ''ārambhadhātū''ti vuccati. **Nikkamavīriya**nti kosajjapaṭipakkhabhūtaṃ vīriyaṃ, yā ''nikkamadhātū''ti vuccati. **Payogaṃ karothā**ti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ bhāvanābhiyogaṃ pavattethāti attho. Tenāha ''parakkamathā''ti. **Kilesasenā** nāma rāgādikilesasamūho, so maraṇapaccayabhāvato ''maccuno senā''ti vuccati. Tañhi sandhāya vuttaṃ ''mahāsenena maccunā''ti (ma. ni. 3.272, 275, 276). Khandhānaṃ paṭhamābhinibbatti **jāti,** tadaññaṃ pana tesaṃ paṭipāṭi pavattaṃ **saṃsāro**ti adhippāyenāha **''jātiñca saṃsārañcā''**ti. Yasmā ''ekampi jātiṃ dvepi jātiyo''tiādīsu tasmiṃ tasmiṃ bhave ādānanikkhepaparicchinnakhandhappavatti ''jātī''ti vuccati, sā eva yāva parinibbānā aparāparaṃ pavattamāno saṃsāro ''ito cito saṃsaraṇa''nti katvā, tasmā āha **''jātisaṅkhātaṃ vā saṃsāra''**nti. **Paricchedа**nti pariyosānaṃ. Obhāsaṃ pharīti sambandho. **Ālokaṭṭhāne**ti attanā kataālokaṭṭhāne. **Ālokakiccaṃ natthī**ti andhakāraṭṭhāne ālokadassanaṃ viya ālokaṭṭhāne ālokadassanakiccaṃ natthi. Tasmā tesaṃ sattānaṃ ''kiṃ āloko ayaṃ, kassa nu kho ayaṃ āloko''ti? **Vicinantānaṃ** cintentānaṃ. **Sabbe**ti sahassilokadhātuyaṃ sabbe devamanussā. **Osaṭāya parisāyā**ti dhammassavanatthaṃ sabbosaṭāya paricitaparicchinnāya parisāya. **Saddaṃ suṇiṃsū**ti na kevalaṃ saddameva suṇiṃsu, atha kho atthopīti yathādhippeto tesaṃ pakatisavanupacāre viya pākaṭo ahosi, tisahassilokadhātuṃ viññāpesīti.

Aruṇavatīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Parinibbānasuttavaṇṇanā

186. **Evaṃ taṃ kusinārāya hotī**ti yathā anurodhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāyaṃ hoti. **Tasmā**ti yasmā nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti **upavattana**nti vuccati, tasmā. **Ta**nti sālapantibhāvena ṭhitaṃ sālavanaṃ. **Antarenā**ti vemajjhe. Appamajjanaṃ **appamādo,** so pana atthato ñāṇūpasaṃhitā sati. Yasmā tattha satiyā byāpāro sātisayo, tasmā **''satiavippavāsenā''**ti vuttaṃ. **Appamādapadeyeva pakkhipitvā abhāsi** atthato tassa sakalassa buddhavacanassa saṅgaṇhanato.

Jhānādīsu citte ca paramukkaṃsagatavasībhāvatāya ''ettake kāle ettakā samāpattiyo samāpajjitvā parinibbāyissāmī''ti kālaparicchedaṃ katvā samāpattisamāpajjanaṃ **parinibbānaparikamma**nti adhippetaṃ. **Thero**ti anuruddhatthero.

Ayampi cāti yathāvuttapañcasaṭṭhiyā jhānānaṃ samāpannakathāpi saṅkhepakathā eva. Kasmā? Yasmā bhagavā tadā devasikaṃ vaḷañjanasamāpattiyo sabbāpi aparihāpetvā samāpajji evāti dassento ''**nibbānapuraṃ pavisanto''**tiādimāha. **Catuvīsati…pe… pavisitvā**ti ettha keci tāva āhu ''bhagavā devasikaṃ dvādasakoṭisatasahassakkhattuṃ mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjati, dvādasakoṭisatasahassakkhattumeva phalasamāpattiṃ samāpajjati, tasmā tadāpi catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjati. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘tathāgataṃ, bhikkhave, arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dve vitakkā bahulaṃ samudācaranti khemo ca vitakko paviveko ca vitakko’ti (itivu. 38). Khemo hi vitakko bhagavato mahākaruṇāsamāpattiṃ pūretvā ṭhito, pavivekavitakko arahattaphalasamāpattiṃ. Buddhānaṃ hi bhavaṅgaparivāso lahuko matthakappatto samāpattīsu vasībhāvo, tasmā samāpajjanavuṭṭhānāni katipayacittakkhaṇeheva ijjhanti. Pañca rūpāvacarasamāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo appamaññāsamāpattiyā saddhiṃ nirodhasamāpatti arahattaphalasamāpatti cāti dvādasetā samāpattiyo bhagavā paccekaṃ divase divase koṭisatasahassakkhattuṃ purebhattaṃ samāpajjati, tathā pacchābhattanti evaṃ catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷañjanakakasiṇasamāpattiyo’’ti.

Apare panāhu ‘‘yaṃ taṃ bhagavatā abhisambodhidivase pacchimayāme paṭiccasamuppādaṅgamukhena paṭilomanayena jarāmaraṇato paṭṭhāya ñāṇaṃ otāretvā anupadadhammavipassanaṃ ārabhantena yathā nāma puriso suviduggaṃ mahāgahanaṃ mahāvanaṃ chindanto antarantarā nisānasilāyaṃ pharasuṃ nisitaṃ karoti, evamevaṃ nisānasilāsadisiyo samāpattiyo antarantarā samāpajjitvā ñāṇassa tikkhavisadabhāvaṃ sampādetuṃ anulomapaṭilomato paccekaṃ paṭiccasamuppādaṅgesu lakkhakoṭisamāpattisamāpajjanavasena sammasanañāṇaṃ pavatteti, tadanusārena bhagavā buddhabhūtopi anulomapaṭilomato paṭiccasamuppādaṅgamukhena vipassanāvasena divase divase lakkhakoṭiphalasamāpattiyo samāpajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ, ‘catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo pavisitvā’’’ti.

Imāni dvepi samanantarāneva paccavekkhaṇāyapi yebhuyyena nānantariyakatāya jhānapakkhikabhāvato. Yasmā sabbapacchimaṃ bhavaṅgacittaṃ tato tato cavanato ‘‘cutī’’ti vuccati, tasmā na kevalaṃ ayameva bhagavā, atha kho sabbepi sattā bhavaṅgacitteneva cavantīti dassetuṃ **‘‘ye hi kecī’’**tiādi vuttaṃ. **Dukkhasaccenā**ti dukkhasaccapariyāpannena cuticittena **kālaṃ** kālakiriyaṃ **karonti** pāpuṇanti, kālagamanato vā karonti peccāti.

Paṭibhāgapuggalavirahito sīlādiguṇehi asadisatāya sadisapuggalarahito. Saṅkhārā vūpasammanti etthāti **vūpasamo**ti evaṃ saṅkhātaṃ ñātaṃ kathitaṃ nibbānameva sukhanti. **Lomahaṃsanako**ti lomānaṃ haṭṭhabhāvāpādano. **Bhiṃsanako**ti avītarāgānaṃ bhayajanako **āsi** ahosi. **Sabbākāravaraguṇūpete**ti sabbehi ākāravarehi uttamakāraṇehi sīlādiguṇehi samannāgate. **Asaṅkuṭitenā**ti akuṭitena vipphārikābhāvato. **Suvikasitenevā**ti pītisomanassayogato suṭṭhu vikasitena. **Vedanaṃ adhivāsesi** sabhāvasamudayādito suṭṭhu paññātattā. **Anāvaraṇavimokkho sabbaso** nibbidabhāvo. Tenāha **‘‘apaññattibhāvūpagamo’’**ti. **Pajjotanibbānasadiso**ti padīpassa nibbānasadiso tattha vilīyitvā avaṭṭhānābhāvato.

Parinibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Brahmasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Brāhmaṇasaṃyuttaṃ

1. Arahantavaggo

1. Dhanañjānīsuttavaṇṇanā

187. **Dhanañjānigottā**ti ettha pubbapurisato āgatassa kulavaṃsassa nāmābhidhānasaṅkhātaṃ gaṃ tāyatīti gottaṃ. (Kiṃ pana tanti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmaññarūpanti daṭṭhabbaṃ.) Dhanañjānigottaṃ etissanti **dhanañjānigottā**. Tassā udānassa kāraṇaṃ pucchitvā ādito paṭṭhāya vibhāvetuṃ **''so kirā''**tiādi vuttaṃ. Nānārasabhojanaṃ detīti yojanā. Pañcagorasasampāditaṃ sālibhattaṃ sūpasākabyañjanaṃ nānārasaṃ brāhmaṇabhojanaṃ. **Maṇḍalaggakhagga**nti maṇḍalaggasaṅkhātaṃ khaggaṃ. Duvidho hi khaggo maṇḍalaggo dīghaggoti. Tattha yassa aggo maṇḍalākārena ṭhito, so maṇḍalaggo. Yassa pana asiputtikā viya dīgho, so dīghaggo.

Sāsanāti anusāsanā. ''Namo…pe… sambuddhassā''ti evaṃ vuttā **pañcapadikagāthā**. Satthusāsane hi lokiyacchandaṃ anapekkhitvā esā pañcapadikagāthāti daṭṭhabbā. **Okkāvaradharā**ti pubbapurisasaṅkhātaukkākavaṃsavaradhārikā. **Sakkā**ti sakkuṇeyyaṃ.

Evanti ''sace me aṅgamaṅgānī''tiādinā iminā pakārena. ''Pañca gāthāsatāni pana aṭṭhakathaṃ āruḷhāni, idha pana dve eva uddhaṭā''ti vadanti. **Paharituṃ vā**ti ekavārampi hatthena vā pādena vā paharitumpi parāmasitumpi asakkontoti attho. So hi tassā ariyasāvikāya ānubhāvena attano sāmatthiyena vase vattāpanatthaṃ santajjitvāpi tadanuvattanto nibbiso ahosi. Tenāha **''bhotī''**tiādi.

Tassa brāhmaṇassāti attano sāmikabrāhmaṇassa. **Upasaṃharantī**ti upanentī. **Tasmiṃ samaye**ti tasmiṃ dukkhuppattikāle ''sabbe saṅkhārā dukkhā''ti bhagavato vacanaṃ anussaritvā ''dasabalassa bhagavato''tiādīsu yathāparicitaṃ guṇapadaṃ anussari. Tenāha **''dasabalaṃ sarī''**ti.

Khantisoraccarahitatāya **kujjhitvā. Bhijjitvā**ti saṃyatābhāvato tassa brāhmaṇassa antare mettibhedena bhijjitvā. **Evamevā**ti yathā etarahi akāraṇena, evameva aññadāpi akāraṇenāti attho. Nikkāraṇatādīpane **evaṃ**-saddo, **eva**-saddo pana avadhāraṇattho. Nikkāraṇatā ca nāma niratthakatā, niratthakavippalāpabhāvenettha **evaṃ**-saddassa gahaṇe pavatti gavesitabbā. Garahattho vāyaṃ **evaṃ**-saddo anekatthattā nipātānaṃ. Garahatthatā cassa vasalisaddasannidhānato pākaṭā eva.

Gāmanigamaraṭṭhapūjitoti iminā gāmanigamaraṭṭhasāmikehi pūjitabhāvo dīpito gāmādīnaṃ tesaṃ vase vattanato. **Asukassa nāma** puggalassa. **Sesa**nti abhikkantantiādi, yampi caññaṃ idhāgataṃ heṭṭhā vaṇṇitañca.

Dhanañjānīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Akkosasuttavaṇṇanā

188. **Bhāradvājova so**ti bhāradvājo nāma eva so brāhmaṇo. Gottavasena hi tayidaṃ nāmaṃ, visesena panetaṃ jātanti dassetuṃ **''pañcamattehī''**tiādi vuttaṃ. **Jānikatā**ti ñātivaggahānikatā. **Pakkho bhinno**ti tato eva ñātipakkho naṭṭho. Yathā domanassito anattamanoti vattabbaṃ labhati, evaṃ kupitoti āha **''domanassena cā''**ti. **Dasahī**ti anavasesapariyādānavasena vuttaṃ pañcahi gāthāsatehi akkosanto tathā akkoseyyāti katvā. Tattha pana yena kenaci akkosantopi akkosatiyeva nāma. **Karosi** mama bhātikassa pabbajjaṃ.

Sambhuñjatīti sambhogaṃ karoti. Akkosādīhi **ekato bhuñjati**. **Vītiharatī**ti byatihāraṃ karoti, akkosato paccakkosanādinā vinimayaṃ karotīti attho. Tenāha **''katassa paṭikāraṃ karotī''**ti. Assa anussavavasena sutvā ''sapati ma''nti saññino bhayaṃ uppajjīti yojanā. **Assā**ti brāhmaṇassa. **Sutvā**ti padaṃ ubhayatthāpi yojetabbaṃ ''tavevetaṃ brāhmaṇāti sutvā, anussavavasena sutvā''ti ca. Kāmaṃ kisavacchādayo sapanaṃ nādaṃsu, devatānaṃyeva hi so attho, sattānaṃ pana tathā saññā uppannā, sopi tathāsaññī ahosi. Tenāha **''anussavavasenā''**ti.

Dantassa sabbaso damathaṃ upagatattā. **Nibbisevanassā**ti rāgadosādihetukavipphandanarahitassa.

Tassevāti paṭikujjhantasseva puggalassa **tena kodhena pāpaṃ hoti** pāpassa santānantarasaṅkantiyā abhāvato. Keci pana **''tassevā**ti tasseva paṭikujjhantapurisassa tena paṭikujjhanena. **Pāpiyo**ti paṭikujjhantapuggalassa lāmakataro''ti evamettha atthaṃ vadanti. **Satiyā samannāgato hutvā** paṭisaṅkhāne ṭhito **adhivāseti,** na saho mūḷho hutvāti adhippāyo. **Ubhinnaṃ tikicchanta**nti ubhinnaṃ uppannakodhasaṅkhātaṃ kilesabyādhiṃ tikicchantaṃ vūpasamentaṃ taṃ puggalaṃ. **Yo puggalo**tiādinā purimāsu gāthāsu pavattitāni padāni sambandhitvā dasseti. Pañcasu khandhesu yāthāvato vinītā ariyadhammassa kovidā nāma hontīti āha **''dhammassāti pañcakkhandhadhammassā''**ti. Idāni tamatthaṃ paripuṇṇaṃ katvā dassento āha **''catusaccadhammassa vā''**ti.

Akkosasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Asurindakasuttavaṇṇanā

189. **Tenevā**ti bhātupabbajiteneva. **Assevā**ti titikkhassa. **''Taṃ jayaṃ hotī''**ti liṅgavipallāsavasena vuttanti āha **''so jayo hotī''**ti, dujjayaṃ kodhaṃ titikkhāya jinantassāti adhippāyo. Yasmā titikkhādayo na kodhavasikaṃ dhuraṃ, taṃ pana bālānaṃ maññanāmattanti idha imamatthaṃ vibhāvetuṃ **''katamassā''**tiādi vuttaṃ. **Vijānatova jayo** na avijānato titikkhāya abhāvato. Na hi avijānanto andhabālo kodhaṃ vijetuṃ sakkoti. **Kevalaṃ jayaṃ maññati** kilesehi parājito samānopīti adhippāyo.

Asurindakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Bilaṅgikasuttavaṇṇanā

190. **Suddha**nti kevalaṃ sambhāravirahitaṃ. **Sambhārayutta**nti kaṭukabhaṇḍādisambhārasahitaṃ. Kañjito nibbattattā **kañjikaṃ,** āranālaṃ, bilaṅganti attho. **Nāmaṃ gahitaṃ** saṅgītikāle ''bilaṅgikabhāradvājo''ti visesanavasena. **Tayo**ti dhanañjāniyā sāmiko bhāradvājo, akkosakabhāradvājo, asundarikabhāradvājoti ādito tīsu suttesu āgatā tayo. **Me**ti mayhaṃ.

Bilaṅgikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ahiṃsakasuttavaṇṇanā

191. **Esā**ti brāhmaṇo. **''Ahiṃsako aha''**nti tadatthaṃ sādhetuṃ icchāya kathesīti vuttaṃ **''ahiṃsakapañhaṃ pucchī''**ti. **Tathā ce assā**ti yathā te nāmassa attho, tathā cetaṃ bhaveyyāsi anvatthanāmako bhaveyyāsi ahiṃsako eva siyāti. **Na dukkhāpeti** dukkhamattampi na uppādeti, dukkhato apanetīti attho.

Ahiṃsakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jaṭāsuttavaṇṇanā

192. **Jaṭāpañhassā**ti ''antojaṭā bahijaṭā''ti evaṃ jaṭāpariyāyassa pañhassa.

Jaṭāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Suddhikasuttavaṇṇanā

193. **Suddhikapañhassā**ti ''nābrāhmaṇo sujjhatī''ti evaṃ suddhasannissitassa pañhassa. **Sīlasampanno**ti pañcavidhaniyamalakkhaṇena sīlena samannāgato. **Tapokamma**nti anasanapañcātapatappanādiparibhedanatapokammaṃ karontopi. **Vijjāti tayo vedā**ti vadanti ‘‘tāya idhalokatthaṃ paralokatthaṃ ñāyantī’’ti katvā. **Gottacaraṇa**nti gottasaṅkhātaṃ caraṇaṃ. **Brāhmaṇo sujjhati** jeṭṭhajātikattā. Tathā hi so eva tapaṃ ācarituṃ labhati, na itaro. **Aññā lāmikā pajā**ti itaravaṇṇaṃ vadati. **Vacanasahassampī**ti gāthānekasahassampi. Anto kilesehi pūtiko sabhāvena pūtiko. **Kiliṭṭhehi kāyakammādīhi** kāyaduccaritādīhi.

Suddhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aggikasuttavaṇṇanā

194. **Aggiparicaraṇavasenā**ti aggihuttajuhanavasena. **Sannihito**ti missībhāvaṃ sampāpito. Tathābhūto ca so sappinā saddhiṃ yojito nāma hotīti āha **‘‘saṃyojito’’**ti. **Apāyamaggaṃ okkamati** micchādiṭṭhimicchāsaṅkappādīnaṃ attano santāne samuppādanato. Tenāha **‘‘imaṃ laddhi’’**ntiādi.

Jātiyāti sadosakiriyāparādhassa asambhavena parisuddhāya jātiyā. **Nānappakāre** aṭṭhārasavijjāṭṭhānasaññite **ganthe. Sutavā**ti sutvā niṭṭhaṃ patto aggadakkhiṇeyyattāti adhippāyo.

Pubbenivāsañāṇenāti idaṃ loke sāsane ca niruḷhatāvasena vuttaṃ. Aññe hi pubbenivāsaṃ jānantā pubbenivāsañāṇeneva jānanti, bhagavā pana sabbaññutaññāṇenapi jānāti. **Dibbena cakkhunā**ti etthāpi eseva nayo. Sabbaso jāti khīyati etenāti **jātikkhayo,** aggamaggo, tena pattabbattā āpannattā ca jātikkhayo arahattaṃ. **Jānitvā vositavosāno**ti vijānitabbaṃ catusaccadhammaṃ maggañāṇena jānitvā soḷasannampi kiccānaṃ vositavosāno.

Uppattiṃ dīpetvāti pāyasadānassa āgamanaṃ pakāsetvā. **Gāthāhi abhigīta**nti dvīhi gāthāhi mayā abhigītaṃ. **Abhuñjitabba**nti bhuñjituṃ na yuttaṃ. ‘‘Abhojaneyya’’nti kasmā vuttaṃ, nanu bhagavato ajjhāsayo accantameva suddhoti? Saccametaṃ, brāhmaṇo pana pubbe adātukāmo pacchā gāthā sutvā dhammadesanāya muduhadayo hutvā dātukāmo ahosi, tasmā taṃ bhikkhūnaṃ anāgate diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ paṭikkhipi. Tathā hi anantarasutte kasibhāradvājasutte ca evameva paṭipajji. Tenāha **‘‘tvaṃ brāhmaṇā’’**tiādi. **Kilañjamhi…pe… pakāsitā**ti etena gāthaṃ uddesaṭṭhāneva ṭhapetvā bhagavā brāhmaṇassa vitthārena dhammaṃ desesīti dasseti. **Gāyanenā**ti gāyanakena, gānena vā. **Atthañca dhammañcā**ti sadevakassa lokassa hitañceva tassa kāraṇañca. **Sampassantāna**nti sammadeva passantānaṃ. **Dhammo**ti paveṇiāgato cārittadhammo na hoti. Bhojanesu ukkaṃsagataṃ dassetuṃ **‘‘sudhābhojana’’**nti āha. **Dhamme satī**ti ariyānaṃ ācāradhamme sati taṃ ālambitvā jīvantānaṃ etadeva seṭṭhanti ‘‘somaṃ bhuñjeyya pāyasa’’nti taṃ ārabbha kathāya uppannattā.

Sallakkheti ayaṃ brāhmaṇo. **Sesā** paccayā **niddosā** te ārabbha kathāya appavattitattā. **Kukkuccavūpasanta**nti aggiāhitapadassa viya saddasiddhi veditabbā. **Annena pānenā**ti lakkhaṇavacanametaṃ yathā ‘‘kākehi sappi rakkhitabba’’nti. Tenāha **‘‘desanāmattameta’’**nti. **Bahusassaphaladāyakaṃ sukhettaṃ viya paṭiyatta**nti sammā kasanabījanaudakānayanāpanayanādinā susajjitaṃ khettaṃ viya sīlādiguṇavisesasampādanena paṭiyattaṃ puññakkhettaṃ etaṃ.

Aggikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sundarikasuttavaṇṇanā

195. Ānetvā hunitabbato **āhuti**. Sappimadhupāyasādīhi aggiṃ juhoti etthāti **aggihuttaṃ,** sādhiṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tenāha **‘‘agyāyatana’’**ntiādi. **Suvisodhito cassā**ti nihīnajātikānaṃ anena suṭṭhu visodhito ca bhaveyya. ‘‘Me’’ti padaṃ ānetvā sambandho.

Aphalaṃ karotīti ito paṭṭhāya yāva **demī**ti padaṃ. Tāva anantarasuttavaṇṇanāya āgatasadisamevāti peyyālavasena ṭhapesi, na sappisaṅkhāraṭṭhapanaṃ. **Himapātassa ca sītavātassa ca paṭibāhanattha**nti akāraṇametanti taṃ anādiyitvā aññameva sukāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘paṭibalovā’’**tiādi vuttaṃ. **Sañjānitvā**ti ‘‘nāyaṃ brāhmaṇo’’ti sañjānitvā.

Nīcakesantanti rassakesantaṃ. Brāhmaṇānaṃ suddhiatthā sikhāti āha **‘‘pavattamattampi, sikhaṃ adisvā’’**ti, ‘‘paramahaṃsaparikkhādinā’’ti keci.

Akāraṇaṃ dakkhiṇeyyabhāvassa jāti adakkhiṇeyyabhāvahetūnaṃ pāpadhammānaṃ apaṭikkhepabhāvato. **Eta**nti sīlādibhedaṃ caraṇaṃ. **Dakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇaṃ** adakkhiṇeyyabhāvakārakapāpadhammānaṃ tadaṅgādivasena pajahanato. **Assā**ti brāhmaṇassa. **Tamattha**nti taṃ dakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇatāsaṅkhātamatthaṃ upamāya vibhāvento. **Sālādikaṭṭhā jātovā**ti sālādivisuddhakaṭṭhāva jāto. Sāpānadoṇiādiavisuddhakaṭṭhā jāto aggikiccaṃ na ca na karoti. **Eva**nti yathā aggi yato kutoci jātopi aggikiccaṃ karotiyeva, evaṃ caṇḍālakulādīsu jātopi dakkhiṇeyyo na na hoti guṇasampadāvasena ariyānaṃ vaṃse pajātattāti āha **‘‘guṇasampattiyā jātimā’’**ti. Dhitiyā guṇasampattiyā pamukhabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘so hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dhitiyā**ti vīriyena. Tañhi anuppannānaṃ kusaladhammānaṃ uppādanaparibrūhanehi te dhāreti. **Hiriyā dose nisedheti,** sammadeva pāpānaṃ jigucchane sati tesaṃ pavattiyā avasaro eva natthi. **Monadhammena** ñāṇasaṅkhātena ottappadhammena. **Kāraṇākāraṇajānanako**ti tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ yathābhūtaṃ ṭhānaṃ, pāpadhammānaṃ vā vippakārasabhāvaṭṭhānaṃ jānanako.

Paramatthasaccena nibbānena ārammaṇapaccayabhūtena ariyamaggena **danto. Indriyadamenā**ti tato eva ariyena indriyasaṃvarena upagato. Vidanti tehi saccānīti **vedā. Maggavedānaṃ anta**nti ariyaphalaṃ. **Kilesānaṃ anta**nti tesaṃ anuppādanirodhaṭṭhānaṃ. **Yañño**ti aggaphalaṃ. **Niratthaka**nti aphalaṃ tesaṃ anāgamanato, āgatānampi aggadakkhiṇeyyābhāvato. **Juhati** deti.

Suyiṭṭhanti sudānaṃ aggadakkhiṇeyyalābhena. **Suhuta**nti tasseva vevacanaṃ. Atha vā **suyiṭṭha**nti suṭṭhu sammadeva yiṭṭhaṃ sāre upanītaṃ mama idaṃ deyyavatthu. **Suhuta**nti etthāpi eseva nayo.

Upahaṭamatteti brāhmaṇena ‘‘bhuñjatu bhava’’nti upanītamatte. **Nibbattitojamevā**ti savatthukaṃ aggahetvā vatthuto vivecitaojameva. **Tena taṃ sukhumattaṃ gata**nti taṃ habyasesaṃ sabbaso sukhumabhāvaṃ gatanti ojāya anoḷārikatāya purimākāreneva paññāyamānataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana ojāya eva kevalāya gahaṇaṃ sandhāya. Sā hi avinibbhogavuttitāya visuṃ gaṇhituṃ na sakkā, tasmā devatāhipi savatthukā gayhati. **Manussānaṃ vatthū**ti karajakāyamāha. Oḷārikavatthutāya devānaṃ viya gahaṇī na tikkhāti dibbojasammissatāya sammā pariṇāmaṃ na gacchati. Sukhumāpi samānā dibbojā tena pāyasena missitā oḷārikasammissatāya sukhumavatthukānaṃ devānaṃ sukhadā na hotīti imamatthaṃ dasseti **‘‘goyūse panā’’**tiādinā. Paribhogavatthuno oḷārikatāya vā devānaṃ dukkaraṃ sammā pariṇāmetuṃ, dibbojāya garutarabhāvena manussānaṃ. Tenāha bhagavā **‘‘na khvāha’’**ntiādi. Samāpatticittasamuṭṭhitā tejodhātu jhānānubhāvasantejitā tikkhatarā hotīti vuttaṃ **‘‘aṭṭha…pe… pariṇāmeyyā’’**ti. Bhagavato pana suddheneva pariṇamatīti vuttaṃ **‘‘pākatikenevā’’**ti, jhānānubhāvappattena jhānena vinā sabhāvasiddheneva.

‘‘Appaharite’’ti ettha appa-saddo ‘‘appiccho’’tiādīsu viya abhāvatthoti āha **‘‘appahariteti aharite’’**ti. **Pātisatepi** pāyase. **Na āluḷatī**ti na āvilaṃ hoti. **Anāgantāva gaccheyya** ‘‘attanāpi na paribhuñji, aññesaṃ na dāpesi, kevalaṃ pāyasaṃ nāsesī’’ti domanassappatto.

Dāru samādahānoti dāruhariddi dārusmiṃ tassa dahanto. **Yadī**tiādi dārujhāpanassa bahiddhabhāvasādhanaṃ asuddhahetūnaṃ paṭipakkhābhāvato tassa. **Khandhādīsu kusalā**ti tesu sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato jānanato chekā paṇḍitā. **Ñāṇajoti**nti ñāṇamayaṃ jotiṃ. **Jālemī**ti pajjalitaṃ karomi. **Niccaṃ pajjalitaggi** sabbatthakameva vigatasammohandhakāratāya ekobhāsabhāvato. Sabbaso vikkhepābhāvato **niccasamāhitatto. Evaṃ vadatī**ti caritaṃ brahmacariyaṃ gahetvā carāmīti evaṃ vattamānaṃ viya vadati āsannataṃ hadaye ṭhapetvā.

Khāribhāroti khāribhārasadiso. Tenāha **‘‘yathā’’**tiādi. **Khandhena vayhamāno**ti kāje pakkhipitvā khandhena vayhamāno. **Pathaviyā saddhiṃ phuseti** bhārassa garukabhāvena kājassa pariṇamanena. Mānena attano jātiādīni paggaṇhato aññassa tāni na sahatīti āha – **‘‘tattha tattha issaṃ uppādento’’**ti, tattha tattha jātiādimānavatthusmiṃ garutaraggahaṇena saṃsīdeyyāti adhippāyo. **Kodho dhūmo**ti yathāpi bhāsuro aggi dhūmena upakkiliṭṭho, evaṃ kodhena upakkiliṭṭho. **Ñāṇaggīti** tassa kodho dhūmo. Musāvādova **mosavajjaṃ**. Yathā ñāṇe sati musāvādo natthi, evaṃ musāvāde sati ñāṇampīti tena taṃ nirodhitaṃ viya hotīti āha – **‘‘musāvādena paṭicchannaṃ ñāṇa’’**nti. Yathā sujāya vinā brāhmaṇānaṃ yāgo na ijjhati, evaṃ pahūtajivhāya vinā satthu dhammayāgo na ijjhatīti jivhā sujāpariyāyā vuttā. Joti ṭhiyati etthāti **jotiṭṭhānaṃ** vedi, yaṃ aggikuṇḍaṃ. **Sattānaṃ hadayaṃ jotiṭṭhānaṃ** ñāṇaggino tattha samujjalanato. **Attāti cittaṃ** ‘‘āhito ahaṃ māno etthā’’ti katvā.

Dhammo rahadoti assaddhiyādiālasiyābhāvato kilesamalapakkhālanato paramagginibbutāvahanato ariyamaggadhammo anāvilo rahado. **Heṭṭhupariyavālukā**ti viparivattitavālukā hutvā. **Āluḷā**ti ākulajātā. **Paṇḍitānaṃ pasattho**ti paṇḍitānaṃ purato seṭṭho. Seṭṭhabhāvena santo pāsaṃso hutvā kilese bhindati samucchindatīti sabbhīti vuccati. Tenāha **‘‘uttamaṭṭhenā’’**ti. Tathā cāha bhagavā **‘‘maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho’’**ti (dha. pa. 273).

Vacīsaccanti iminā ‘‘caturaṅgasamannāgatā vācā suparisuddhā hotī’’ti sammāvācaṃ dasseti. Saccasaṃyamapadehi dassitā maggadhammā idha ‘‘dhammo’’ti adhippetāti āha – **‘‘dhammoti iminā… pe… dassetī’’**ti. **Maggasaccaṃ gahitaṃ** anantaragāthāya anekehi visesetvā vuttattā. **Atthato**ti pubbaṅgamattādiatthato. Tāya hi sakiccaṃ karontiyā itare sabbepi tadanuvattikā honti. **Taggatikattā**ti sammādiṭṭhiyā upakārakabhāvena tāya samānagatikattā. Ārammaṇañhi vitakkenāhaṭaṃ paññā vicinituṃ sakkoti. Tathā hi so paññākkhandhena saṅgahaṃ gato. **Dhammo**ti sabhāvato samādhi gahito, itare dve tadupakārattā. Tathā hi ‘‘evaṃdhammā te bhagavanto’’tiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.197; saṃ. ni. 5.378) samādhi ‘‘dhammo’’ti vutto. **Paramatthasaccaṃ gahitaṃ** sabbesaṃ seṭṭhabhāvato. Yathāha – ‘‘yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti (itivu. 90; a. ni. 4.34). **Atthato**ti tato eva paramatthato, anantaraṃ vuccamānānaṃ vā maggadhammānaṃ ārammaṇabhāvato. **Pañcaṅgāni gahitāni** tāsaṃ maggabhāvato. **Tīṇi** aṅgāni. **Brahmacariyaṃ nāmāti** etaṃ nibbānagāmi uttamaṭṭhena maggabrahmacariyaṃ nāma. **Majjhe sitā**ti līnuddhaccādiantadvayavivajjanena majjhe majjhimapaṭipadābhāvanaṃ nissitā. Sassatucchedaggahaṇaṃ hettha padhānatāya nidassanamattaṃ. **Seṭṭhappattī**ti seṭṭhabhāvappatti. **Ta-kāro padasandhikaro**ti ‘‘sa ujubhūtesū’’ti vattabbe majjhe ta-kāro padasandhikaro, **‘‘sa dujjubhūtesū**ti keci paṭhanti, tesaṃ da-kāro padasandhikaro. Sa-iti sundariko brāhmaṇo vuttoti katvā āha **‘‘sa tva’’**nti, so tvanti attho. Dhammo sāriyo paridhānabhūtā alaṅkārā etassāti **dhammasārī**. Atha vā dhammehi sāritavāti **dhammasārī,** tehi sāretvā ṭhitavāti attho. Tenāha **‘‘kusaladhammehī’’**tiādi.

Sundarikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bahudhītarasuttavaṇṇanā

196. **Samantato**ti dakkhiṇavāmānaṃ vasena samantato. **Ūrubaddhāsana**nti ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjanaṃ. Dvinnaṃ ūrūnaṃ aññamaññabandhanavasena ābhujitākāraṃ sandhāyāha **‘‘ābhujitvāti bandhitvā’’**ti. Heṭṭhimakāyassa anujukaṃ ṭhapanaṃ nisajjāvacaneneva bodhitanti ‘‘ujuṃ kāya’’nti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayoti āha **‘‘uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā’’**ti. Taṃ pana ujukaṭṭhapanaṃ sarūpato payojanato ca dassetuṃ **‘‘aṭṭhārasā’’**tiādi vuttaṃ. **Parimukha**nti ettha **pari**-saddo abhisaddena samānatthoti āha **‘‘kammaṭṭhānābhimukha’’**nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purekkhatoti attho. **Pariggahaṭṭho** ‘‘pariṇāyikā’’tiādīsu viya. **Mukhanti niyyānaṭṭho** ‘‘suññatavimokkhamukha’’ntiādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyāna**nti sabbathā gahitasammosaṃ pariccattasammosaṃ **satiṃ katvā** paramaṃ satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho. **Chabbaṇṇā…pe… nisīdi** brāhmaṇassa pasādasañjānanatthaṃ. **Aṭavimukhā caramānā**ti gocaraṃ gaṇhantā.

Ajjasaṭṭhinti ajja channaṃ pūraṇī saṭṭhī divasavutti, ajja ādiṃ katvā cha divaseti attho. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. **Ajja chadivasamattakā**ti ajjato chaṭṭhadivasamattakā. **Lāmakā**ti nihīnā nipphalā. Tenāha **''tilakhāṇukā''**tiādi.

Ussāhenāti uddhaṃ uddhaṃ pasārena abhibhavanena. Taṃ pana nesaṃ abhibhavanaṃ dassetuṃ **''kaṇṇanaṅguṭṭhādīnī''**tiādimāha.

''Uppāṭakapāṇakā''ti tacaṃ uppāṭetvā viya khādakapāṇakā ūkāmaṅgulādayo.

Kaḷārapiṅgalāti nikkhantapiṅgalakkhikā, **kaḷārapiṅgalā**ti vā rattagattā ca piṅgalacakkhukā ca. **Tilakāhatā**ti āhatatilakā, tilappamāṇehi bindūhi samantato santhatasarīrā.

Paṭigāthāhi brāhmaṇassa dhammadesanaṃ vaḍḍhesīti pakatiyā tassa attanā kathetabbaṃ dhammadesanaṃ pabbajjāguṇakittanavasena sattahi vaḍḍhesi. **Pabbajitvā**ti iṇāyikānaṃ attano palibodhaṃ tathā tathā jānāpetvā pabbajitvā.

Yathā ca tattha bhagavā paṭipajji, taṃ dassetuṃ **''puna divase''**tiādi vuttaṃ.

Taṃ taṃ kulagharaṃ pesetvāti taṃ taṃ tassa brāhmaṇassa dhītaraṃ tassa tassānucchavikassa brāhmaṇassa dento taṃ taṃ kulagharaṃ pesetvā brāhmaṇadhamme garukaraṇābhāvato.

> ''Naṭṭhe mate pabbajite, napuṃsakepi bhattari;
> Itthiyā patiseṭṭhāya, na añño pati icchiyo''ti. –

Ayañhi brāhmaṇadhammo. **Ayyikaṭṭhāne**ti mātāmahiṭṭhāne ṭhapesi satthu cittārādhanavasenāti.

Bahudhītarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upāsakavaggo

1. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā

197. **Dakkhiṇāgirismi**nti dakkhiṇāgirijanapade, tasmiṃ dakkhiṇāgirijanapade dakkhiṇāgirivihāre. **Khandhesu ṭhapetvā yuge yottehī**ti yottarajjūhi yuttāni payojitāni icceva attho.

Paṭhamadivaseti vapanadivasesu paṭhamadivase āraddhadivase. Pañcaṅgānipi paripuṇṇāni, pageva itaraṅgānīti dassetuṃ **''paripuṇṇapañcaṅgā''**icceva vuttaṃ. Haritālamanosilāañjanehi uratthanādīsu ṭhapitattā ābhāya ujjalagattā. **Avasesā** balībaddā. Kilantagoṇaṃ mocetvā akilantassa yojanaṃ **kilantaparivattanaṃ**.

Sīhakuṇḍalānīti sīhamukhakuṇḍalāni. **Brahmaveṭhana**nti brahmuno veṭhanasadisaṃ, assanakhaveṭhanasadisanti attho.

Buddhānaṃ kiccāni kālavasena vibhattāni **pañca kiccāni bhavanti. Purebhattakicca**nti bhattato pubbe buddhena kātabbakiccaṃ. **Vītināmetvā**ti phalasamāpattiyā kālaṃ vītināmetvā. **Kadāci ekoti**ādi tesaṃ tesaṃ vineyyānaṃ vinayanānurūpapaṭipattidassanaṃ. **Pakatiyā**ti pakatibuddhavesena. Buddhānaṃ hi rūpakāyassa asītianubyañjanapaṭimaṇḍita-bāttiṃsamahāpurisa- lakkhaṇa-kāyappabhā-byāmappabhā-ketumālāvicittatā buddhaveso. **Kadāci anekehi pāṭihāriyehi vattamānehī**ti iminā pāramīnaṃ nissandabhūtāni pāṭihāriyāni rucivaseneva pakāsanakāni bhavanti, na sabbadāti dasseti. Evañca katvā **''indakhīlassa anto ṭhapitamatte dakkhiṇapāde''**tiādivacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhagavato kāye pītarasmīnaṃ yebhuyyatāya **''suvaṇṇarasasiñcanāni viyā''**ti vatvā kāyamhi nīlādirasmīhi tahaṃ tahaṃ pītamissitaṃ sandhāya **''vicitrapaṭaparikkhittāni viya cā''**ti vuttaṃ. **Madhurenākārena saddaṃ karonti** tuṭṭharavaravanato.

Tatthāti vihāre. **Gandhamaṇḍalamāḷe**ti hatthena kataparibhaṇḍe samosaritagandhapupphadāme maṇḍalamāḷe.

Upaṭṭhāneti pamukhe. **''Ovadatī''**ti vatvā tatthovādaṃ sāmaññato dassetuṃ, **''bhikkhave''**tiādi vuttaṃ. **Sampattī**ti cakkhādiindriyapāripūri ceva hatthādisampadā ca. **Samassāsitakāyo** kilamathavinodanena. ''Tañca kho samāpajjanenā''ti vadanti. **Dutiyabhāge**ti iminā aparabhāgaṃ tayo bhāge katvā tattha purimabhāgaṃ seyyanisajjāvasena samāpattīhi vītināmetīti dasseti. **Loka**nti rājagahādīsu yaṃ tadā upanissāya viharati, tattha aññattha vā bujjhanakaṃ vineyyasattalokaṃ buddhacakkhunā voloketi. **Kālayutta**nti tesaṃ indriyaparipākakālānurūpaṃ. **Samayayutta**nti tasseva vevacanaṃ. **Samayayutta**nti vā tehi ājānitabbavisesapaṭilābhānurūpaṃ.

Paṭisallīnoti kālaparicchedaṃ katvā samāpattiṃ samāpanno. **Adhippāyaṃ sampādento** taṃ avirādhento, ajjhāsayānurūpanti attho.

Sakala…pe… devatāyoti ettha lokadhātusākalyaṃ daṭṭhabbaṃ, na devatāsākalyaṃ. Na hi mahāsamaye viya sabbadā majjhimayāme dasasahassacakkavāḷe sabbattha sabbā devatā satthu samīpaṃ upagacchanti. **Kilāsubhāvo** kilamatho.

Vihāracīvaraparivattanavasenāti vihāre nivatthanivāsanaparivattanavasena. **Ādiyitvā**ti pārupanavasena gahetvā. Tenāha **''dhāretvā''**ti. **Bhikkhācāra**nti bhikkhatthaṃ caritabbaṭṭhānaṃ.

Atirocamānanti taṃ taṃ atikkamitvā samantato sabbadisāsu virocamānaṃ. **Sarīrappabha**nti attano sarīrappabhaṃ. **Jaṅgamaṃ viya padumasara**nti ratanamayakiñjakkhaṃ rajatamayakaṇṇikaṃ samantato samphullitakañcanapadumaṃ sañcārimasaraṃ viya. **Gaganatala**nti abbhamahikādiupakkilesavigamena suvisuddhaākāsatalaṃ viya. Tampi hi tārāgaṇakiraṇajālasamujjalatāya samantato virocati. **Kanakasikhara**nti kanakagirisikharaṃ. **Siriyā jalamāna**nti sabbaso anavajjāya sabbākārena paripuṇṇakāyatāya anaññasādhāraṇāya rūpakāyasiriyā samujjalaṃ, yassā rucirabhāvo viddhe vigatavalāhake puṇṇamāsiyaṃ paripuṇṇakalamanomamaṇḍalaṃ candamaṇḍalaṃ atirocati, pabhassarabhāvo sahassaraṃsikiraṇatejojālasamujjalaṃ sūriyamaṇḍalaṃ abhibhavati, hemasamujjalabhāvo tadubhaye abhibhuyya pavattamānaṃ ekakkhaṇe dasasahassilokadhātuvijjotanasamattha-mahābrahmuno pabhāsamudayaṃ abhivihacca bhāsati tapati virocati.

Samantapāsādiketi samantato pasādāvahe. Tañca kho sabbaso saritabbatāyāti āha **''pasādanīye''**ti. **Uttamadamathasamathamanuppatte**ti kāyavācāhi anuttaraṃ dantabhāvañceva anuttaraṃ cittavūpasamañca sampatte. **Appasādenā**ti pasādābhāvena, pasādapaṭikkhepena vā assaddhiyena. **Ubhayathāpi no**ti appasādo macchariyanti ubhayathāpi no eva, atha kho anattamanatāya upārambhādhippāyena apasādento, bhagavato mukhato kiñci desetukāmo vā evamāha. Tattha kāraṇaṃ dassento **''bhagavato panā''**tiādimāha. **Atitta**nti tittiṃ agacchantaṃ. **Kammabhaṅga**nti kammahāniṃ.

Tikkhapañño esa brāhmaṇo, tathā hi na cirasseva arahattaṃ sacchikarissati. **Kathāpavattanatthampi evamāha** – ''evaṃ ahaṃ imassa kañci dhammaṃ sotuṃ labhissāmī''ti.

Veneyyavasenāti attano kasanakāribhāvakittanamukhena vinetabbapuggalavasena.

Oḷārikānīti pākatikāni. ‘‘Esa uttamadakkhiṇeyyo’’ti **sañjātabahumāno**. Pāḷiyaṃ **‘‘yugaṃ vā naṅgalaṃ vā’’**ti **vā**-saddo avuttavikappattho. Tena bījādiṃ saṅgaṇhāti, tasmā bījaṃ vā īsaṃ vā pariggahayottāni vāti ayamattho dassito hoti. Tathā hi bhagavā brāhmaṇassa paṭivacanaṃ dento **‘‘saddhā bīja’’**ntiādimāha. **Pubbadhammasabhāgatāyā**ti paṭhamaṃ gahitadhammasabhāgatāya. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ aṭṭhakathāruḷhameva gahetabbañca saddato atthāpattito vā idha daṭṭhabbaṃ. **Buddhānaṃ ānubhāvo** ayaṃ, yadidaṃ pasaṅgāgatadhammamukhena desanaṃ ārabhitvā veneyyavinayanaṃ.

Ananusandhikāti pucchānusandhivasena ananusandhikā. **Eva**nti idāni vuccamānākārena. **Etthā**ti etissā desanāya. **So**ti bhagavā. **Tassā**ti brāhmaṇassa. **Anukampāyā**ti asabbaññū hi satipi anukampāya pucchitamatte tiṭṭheyya, tathā jānantopi ananukampako, bhagavā pana ubhayadhammapāripūriyā ‘‘idaṃ apucchita’’nti aparihāpetvā katheti. **Samūla**ntiādinā saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto **‘‘tatthā’’**tiādimāha. Tattha bījassa kasiyā mūlabhāvo nānantariyato tappamāṇavidhānato cāti āha **‘‘tasmiṃ…pe… kattabbato’’**ti. Tena anvayato byatirekato ca bījassa kasiyā mūlabhāvaṃ vibhāveti. **Kusalā**ti iminā akusalā tato aññathāpi karonti, taṃ pana appamāṇanti dasseti.

Tassāti brāhmaṇassa bījaṭṭhāniyassa dhammassa ca **upakārabhāvato. Dhammasambandhasamatthabhāvato**ti tathā vuttadhammassa phalena sambandhituṃ yojetuṃ samatthabhāvato. **Tapo vuṭṭhī**ti vuttavacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Saṅkhepato vuttamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘ayaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Kassakassa upakārassa bījassa anantaraṃ vuṭṭhi vuccamānā aṭṭhāne vuttā nāma na hoti. Kasmā? Bījassa vappakāle anurūpāya vuṭṭhiyā icchitabbato, tasmā avasāne majjhe vā vuccamānāya dhammasambandhasamatthatā tassā vibhāvitā na siyā. **Attano avisaye**ti jhānādiuttarimanussadhamme. **Pacchāpī**ti kasisambhārakathanato pacchāpi. **Vattabbo**ti ekantena vattabbo. **Tadanantaraṃyevā**ti bījānantaraṃyeva. **Vuccamānā** vuṭṭhi **samatthā hoti**, bījassa phalena sambandhane samatthāti dīpitā hoti anantaravacaneneva tassā āsannaupakārattadīpanato.

Sampasādalakkhaṇāti pasīditabbe vatthusmiṃ sammadeva pasīdanalakkhaṇā. **Okappanalakkhaṇā**ti saddheyyavatthuno evametanti pakkhandanalakkhaṇā. **Mūlabīja**ntiādīsu mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ. Esa nayo sesesupi bījagāmassa adhippetattā. Bhūtagāmo pana mūlaṃ bījaṃ etassāti mūlabījantiādinā veditabbo. **Bījabīja**nti pañcamaṃ pana paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato virūhanasamatthe sāraphale niruḷho bījasaddo tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti tato nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ **‘‘bījabīja’’**nti ‘‘dukkhadukkhaṃ rūparūpa’’nti ca yathā. Evampi iminā atthena imassapi nippariyāyova bījabhāvoti dassento āha **‘‘taṃ sabbampi…pe… gacchatī’’**ti.

Idāni kathañci vattabbe saddhāya opammatte bīje saddhāya bījabhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘tattha yathā’’**tiādi āraddhaṃ. Kāmaṃ saddhūpanisaṃ sīlaṃ, tathāpi samādhissa viya sabbesampi anavajjadhammānaṃ ādimūlabhāvato saddhāyapi patiṭṭhā hotīti āha **‘‘heṭṭhā sīlamūlena patiṭṭhātī’’**ti. Yasmā sabbasseva puggalassa saddhāvasena samathavipassanārambho, tasmā sā **‘‘upari samathavipassanaṅkuraṃ uṭṭhāpetī’’**ti vuttā. **Ta**nti dhaññabījaṃ. **Pathavirasaṃ āporasa**nti sasambhārapathavīāpesu labbhamānaṃ rasaṃ. **Gahetvā**ti paccayaparamparāya gahetvā. **Dhaññaparipākagahaṇattha**nti dhaññaparipākanibbattiatthaṃ. **Rasa**nti saddhāsīlamūlahetusamathavipassanābhāvanārasaṃ ādiyitvā. **Ariyamagganāḷenā**ti ariyamaggasotena **ariyaphaladhaññaparipākagahaṇattha**nti ariyaphalameva dhanāyitabbato dhaññaṃ tassa nibbattiatthaṃ. Dhaññanāḷaṃ nāma kaṇḍassa nissayabhūto pacchimadeso, **kaṇḍo** tabbhantaro taṃnissayoyeva daṇḍo. **Pasavo** nāma pupphaṃ. **Vuddhi**nti avayavapāripūrivasena vuddhiṃ. **Virūḷhi**nti mūlasantānadaḷhatāya viruḷhataṃ. **Vepulla**nti pattanāḷādīhi vipulabhāvaṃ. **Khīraṃ janetvā**ti taruṇasalāṭukabhāvappattiyā taṇḍulassa bījassa bījabhūtaṃ khīraṃ uppādetvā. **Esā**ti saddhā. **Patiṭṭhahitvā**ti kammapathākammapathasammādiṭṭhisahitena ādito pavattasīlamattena patiṭṭhahitvā.

Vuddhintiādīsu suparisuddhāhi sīlacittavisuddhīhi vuddhiṃ, diṭṭhikaṅkhāvitaraṇavisuddhīhi **virūḷhiṃ**. Maggāmaggapaṭipadāñāṇadassanavisuddhīhi **vepullaṃ** patvā. **Ñāṇadassanavisuddhikhīra**nti sādurasasuvisuddhibhāvato ñāṇadassanavisuddhisaṅkhātaṃ khīraṃ janetvā. **Aneka…pe… phala**nti anekapaṭisambhidā-anekābhiññāṇaparipuṇṇaṃ arahattaphalasīsaṃ nipphādeti.

Bījakiccakaraṇatoti bījakiccassa karaṇato. Yañhi taṃsadisassa visadisassa ca attano phalassa patiṭṭhāpanasambandhananipphādanasaṅkhātaṃ bījassa kiccaṃ, tassa karaṇato nibbattanato **‘‘evaṃ saddhā bījakicca’’**nti vuttaṃ. Iminā anaññasādhāraṇaṃ saddhāya kusaladhammānaṃ bījabhāvaṃ dasseti. **Sā cā**tiādinā tamevatthaṃ samattheti. Idāni tattha āgamaṃ dassento **‘‘saddhājāto’’**tiādimāha. Tena yathā sappurisūpanissayassa saddhammassavanassa ca, evaṃ anavasesāya sammāpaṭipattiyā saddhā mūlakāraṇanti dasseti.

Indriyasaṃvaro vīriyañca akusaladhamme, dukkarakārikā dhutaṅgañca akusaladhamme ceva kāyañca tapati vibādhatīti **tapo**ti vuccati. **Indriyasaṃvaro adhippeto** vīriyassa dhorayhabhāvena gayhamānattā, itaresaṃ vuṭṭhibhāvassa anuyuñjamānattā. Ādi-saddena kalalaṅgāravuṭṭhiādīnaṃ saṅgaho. **Samanuggahita**nti upagataṃ. Viruhanāmilāyananipphattivacanehi dhaññabījasantānassa viya tesaṃ vuddhiyā saddhābījasantānassa tapovuṭṭhiyā ādimajjhapariyosānesu upakārataṃ dasseti.

Purimapadesupīti **api-**saddena parapadesupīti attho daṭṭhabbo ‘‘hirī me īsā, mano me yotta’’nti icchitattā, ‘‘sati me’’ti ettha me-saddo ānetvā yojetabbo. **Udakampi tāva dātabbaṃ hoti** nadītaḷākādito ānetvā. **Vīriyabalībadde** catubbidhe **yojetvā. Niccakālaṃ** atthīti vacanaseso.

Saha vipassanāya maggapaññā adhippetā amatapphalāya kasiyā adhippetattā. **Vipassanā paññā cā**ti duvidhāpi paññā upanissayā hoti visiṭṭhabhāvato. Tenāha **‘‘yathā hī’’**tiādi. **Paññā**ti pakārehi jānātīti paññā. Paññavataṃ paññā purato hoti yonisomanasikārassa visesapaccayabhāvato, sahajātādhipatīsu ca ukkaṭṭhabhāvato. **Sirī**ti sobhaggaṃ. **Sataṃ dhammā** saddhādayo, **anvāyikā**ti anugāmino. **Īsābaddhā hotī**ti hirisaṅkhātaīsāya baddhā hoti, paññāya kadāci appayogato manosīsena samādhi idha vuttoti āha **‘‘manosaṅkhātassa samādhiyottassā’’**ti. **Samaṃ** upanetvā bandhitvā baddharajjukattā **samādhiyottaṃ. Ekato gamana**nti līnaccāraddhasaṅkhātaṃ ekapassato gamanaṃ vāreti. Majjhimāya vipassanāvīthiyā paṭipādanato kāyādīsu subhasukhaniccattabhāvavigamane paññāya visesapaccayā satīti vuttaṃ – **‘‘satiyuttā paññā’’**ti tassā sativippayogāsabbhāvato. Santatighanādīnaṃ ayaṃ viseso – purimapacchimānaṃ dhammānaṃ nirantaratāya ekībhūtānaṃ viya pavatti **santatighanatā,** ekasamūhavasena ekībhūtānamiva pavatti **samūhaghanatā,** dubbiññeyyakiccabhedavasena ekībhūtānamiva pavatti. **Kiccaghanatā,** ekārammaṇavasena ekībhūtānamiva pavatti **ārammaṇaghanatā**. Sabbesaṃ, sabbāni vā kilesānaṃ mūlasantānakāni **sabba…pe… santānakāni**. Anuppayogo hi attho. **Padāletī**ti bhindati samucchindati. **Sā ca kho** ‘‘padāletī’’ti vuttā **lokuttarāva** paññā anusayappahānassa adhippetattā. Santatighanādibhedanā pana lokiyāpi hoti vipassanāvasena ghanavinibbhogassa nipphādanato. Tenāha **‘‘itarā pana lokikāpi siyā’’**ti.

Hirīyatīti lajjati, jigucchatīti attho. Tasmā **‘‘pāpakehi dhammehī’’**ti nissakkavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, hetumhi vā karaṇavacanaṃ. **Ottappampi gahitameva,** na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. **Rukkhalaṭṭhī**ti rukkhadaṇḍo. Tena padesena kasanato visesato naṅgalanti vuccatīti āha **‘‘īsā yuganaṅgalaṃ dhāretī’’**ti. Kāmaṃ paññārahitā hirī atthi, hirirahitā pana paññā natthevāti āha **‘‘hiri…pe… abhāvato’’**ti. Sandhiṭṭhāne kampanābhāvato **acalaṃ**. Thirabhāvena **asithilaṃ**. Hiripaṭibaddhapaññā paṭipakkhavasena ca asithilabhāvena ca **acalā asithilā**ti āha **‘‘abbokiṇṇā ahirikenā’’**ti. Nāḷiyā minamānapuriso viya ārammaṇaṃ munāti paricchedato jānātīti **mano. Manosīsenā**ti manaso apadesena. **Taṃsampayutto**ti iminā kuntasahacaraṇato puriso kunto viya manasahacaraṇasamādhi ‘‘mano’’ti vuttoti dasseti. **Sārathinā**ti kassakena. So hi idha balībaddānaṃ sāraṇato pācanato ‘‘sārathī’’ti adhippeto. **Ekābandhana**nti ekābaddhakaraṇaṃ. **Sakakicce**ti sakakiccena yutte. Tena hi īsādīsu yathārahaṃ bandhitvā ekābaddhesu katesu naṅgalesu kiccaṃ ijjhati, no aññathāti taṃ **‘‘sakakicce paṭipādetī’’**ti vuttaṃ. **Avikkhepasabhāvenā**ti attano avikkhepasabhāvena. **Bandhitvā**ti sahajātādipaccayabhāvena attanā sambandhitvā. **Sakakicce**ti hirīādīhi yathāsakaṃ kattabbe kicce.

Cirakatādimatthanti cirabhāsitampi atthaṃ. **Sarati** anussarati kāyādiṃ asubhādito nijjhāyati. **Phāletī**ti padāleti. Pājenti gamentīti taṃ **pājanaṃ**. **Idha** imasmiṃ sutte **‘‘pācana’’nti vuttaṃ** ja-kārassa ca-kāraṃ katvā. **Phālapācana**nti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘yathā hi brāhmaṇa…pe… satī’’**ti vuttaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento **‘‘tattha yathā’’**tiādimāha. **Naṅgalaṃ anurakkhati** bhijjanaphālanato. **Purato cassa gacchatī**ti assa naṅgalassa kassane bhūmiyā vilikhane purato gacchati pubbaṅgamā hoti. **Gatiyo**ti pavattiyo. **Samanvesamānā**ti saraṇavasena gavesamānā. **Ārammaṇe vā** kāyādike **upaṭṭhāpayamānā** asubhādivasena **paññānaṅgalaṃ rakkhati**. Sabhāvāsabhāvūpagame phālo viya naṅgalassa **‘‘ārakkhā’’ti vuttā** ‘‘sabbānatthato sati rakkhatī’’ti katvā. Tathā hesā ārakkhapaccupaṭṭhānā. Cirakatacirabhāsitānaṃ asammussanavasena sati paññānaṅgalassa purato hotīti vatvā tassa puratobhāvaṃ dassetuṃ **‘‘sati…pe… no pamuṭṭhe’’**ti āha. **Satiparicite**ti satiyā paṭṭhāpite. ‘‘Upaṭṭhāpite’’tipi pāṭho, ayamevattho. **Saṃsīdituṃ na detī**ti sakiccakiriyāya saṃsīdanaṃ kātuṃ na deti. Kosajjasaṅkhātaṃ saṃsīdanaṃ **kosajjasaṃsīdanaṃ**.

Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ vuttaṃ kāyikavācasikasaṃyamassa kathitattā. **Āhāre udare yato**ti paribhuñjitabbaāhāre saṃyatabhāvadassanena paribhuñjitabbatāya catūsupi paccayesu saṃyatabhāvo dīpitoti āha **‘‘āhāramukhenā’’**tiādi. Saṃyatabhāvo cettha paccayahetu anesanābhāvoti vuttaṃ **‘‘nirupakkilesoti attho’’**ti. Bhojanasaddo āhāraparibhoge niruḷhoti katvā vuttaṃ **‘‘bhojane mattaññutāmukhenā’’**ti. Paribhuñjanaṭṭhena pana bhojanasaddamukhenāti vutte adhippetattho labbhateva. **Tenā**ti kāyaguttātiādivacanena. **Na vilumpantī**ti **‘‘dīpetī’’**ti padaṃ ānetvā sambandho.

Dvīhākārehīti adiṭṭhādīnaṃ adiṭṭhādivasena diṭṭhādīnañca diṭṭhādivasenāti evaṃ dvippakārehi. **Avisaṃvādanaṃ** avitathakathanaṃ. **Chedanaṃ** mūlappadese nikantanaṃ. **Lunanaṃ** yattha katthaci chedanaṃ. **Uppāṭanaṃ** ummūlanaṃ. **Asitenā**ti dattena, lāyitenāti attho. **Visaṃvādana**saṅkhātānaṃ **tiṇānaṃ,** aṭṭhannaṃ anariyavohārānanti attho. **Yathābhūtañāṇa**nti nāma rūpaparicchedakañāṇaṃ. **Saccanti veditabbaṃ** aviparītavuttikattā **‘‘chedakaṃ’’** chindanakaṃ. **Niddāna**nti niddāyakaṃ. Idameva saccaṃ moghamaññanti diṭṭhi **‘‘diṭṭhisacca’’**nti vuccati. **Dvīsu vikappesū**ti bhāvakattusādhanavasena dvīsu vikappesu. ‘‘Niddāna’’nti upayogavaseneva attho.

Sīlameva ‘‘soracca’’nti vuttaṃ ‘‘pāṇātipātādīhi suṭṭhu oratassa kamma’’nti katvā. Saṅkhāradukkhādīnaṃ abhāvato sundarabhāvato sundare nibbāne ārammaṇakaraṇavasena ratattā surato, arahā. Tassa bhāvo **soraccaṃ,** arahattaṃ. **Appamocanameva** accantāya pamocanaṃ na hoti.

Yadaggena vipassanāya paññāya taṃsahagatavīriyassa ca naṅgaladhorayhatā, tathāpavattakusalabhāvanāya ca kasibhāvo ca, tadaggena tato puretaraṃ pavattapaññāvīriyapāramīnaṃ naṅgaladhorayhatā, tathāpavattakusalabhāvanāya ca kasibhāvo veditabboti dassento **‘‘yathā hī’’**tiādimāha. Dhuraṃ vahatīti **dhorayhaṃ. Yathāvuttaṃ ghana**nti asmimānādibhedaṃ ghanaṃ. Vahitabbā ādibhūtā dhurā etesaṃ atthīti dhurā, purimadhuravāhakā. Taṃmūlakā aparaṃ dhuraṃ vahantā dhorayhā. **Dhurā ca dhorayhā ca dhuradhorayhaṃ** ekattavasena. **Vahanta**nti kasanena pavattantaṃ.

Kāmayogādīhi **yogehi khemattā** anupaddavattā. **Taṃ** nibbānaṃ **adhikicca** uddissa. **Vāhīyati** vipassanāya sahagataṃ. **Abhimukhaṃ vāhīyati** maggapariyāpannaṃ. **Khettakoṭi**nti khettamariyādaṃ. **Diṭṭhekaṭṭhe**ti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. **Oḷārike**ti uparimaggavajjhe upādāya vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagate**ti aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe upādāya vuttaṃ. **Sabbakilese** avasiṭṭhasabbakilese **pajahantaṃ anivattantaṃ gacchati** puna pahātabbatāya abhāvato. **Anivattanta**nti na nivattantaṃ, yathā nivattanaṃ na hoti, evaṃ gacchatīti attho. Tenāha **‘‘nivattanarahita’’**ntiādi. **Etaṃ pana** tava dhuradhorayhaṃ.

Evamesā kasīti yathāvuttassa paccāmasanaṃ. Tenāha **‘‘nigamanaṃ karonto’’**ti. Vuttasseva hi atthassa puna vacanaṃ. **Paññānaṅgalena satiphālaṃ ākoṭetvā**ti paññāsaṅkhātena naṅgalena saddhiṃ satiphālassa ekābaddhabhāvakaraṇena ākoṭetvā. **Kaṭṭhā**ti ettha ‘‘kasī’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ ‘‘kaṭṭhā kasī’’ti. **Kammapariyosāna**nti yathāvuttakasikammassa pariyosānabhūtaṃ. Yadipi pubbe ‘‘paññā me yuganaṅgala’’ntiādinā attuddesikavasenāyaṃ amatapphalā kasi dassitā, mahākāruṇikassa pana bhagavato desanā sabbassapi sattanikāyassa sādhāraṇā evāti dassento **‘‘sā kho panesā’’**tiādimāha.

Divaseyevāti taṃdivase eva. **Ādimāhā**ti ettha **ādi**-saddena kathāpariyosāne pāṭhapadeso gahitoti tadaññaṃ ‘‘evaṃ vutte’’tiādipāṭhaṃ sandhāya **‘‘tato parañcā’’**ti āha.

Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Udayasuttavaṇṇanā

198. **Etaṃ vutta**nti ‘‘odanena pūresī’’ti etaṃ vacanaṃ vuttaṃ. **‘‘Gahetuṃ samattho nāma nāhosī**ti bhagavato adhiṭṭhānabalenā’’ti vadanti. **Taṃ** brāhmaṇaṃ vinetukāmatāya kira bhagavā tathā akāsi.

Upārambhabhayenāti parūpavādabhayena. **Avatvāva nivatto** ‘‘abbhāgatopi pāsaṇḍo vācāmattenapi na pūjetabbo’’ti brāhmaṇadhamme vuttattā. **Pakkanto**ti brāhmaṇassa dhammaṃ avatvā pakkanto brāhmaṇassa na tāva ñāṇaṃ paripakkanti. **Etaṃ vacanaṃ…pe… magamāsi** ‘‘punappunañceva vapanti bīja’’ntiādinā dhammaṃ kathetuṃ avassaṃ ākaṅkhanto. Pakārato kassatīti **pakaṭṭhako,** rasataṇhāya pakaṭṭhoti attho. Tenāha **‘‘rasagiddho’’**ti.

‘‘Punappunañceva vapanti bīja’’nti imaṃ desanaṃ ārabhīti sambandho. **Bīja**nti ca iti-saddo nidassanattho vā. Tena avayavena samudāyaṃ nidasseti. **Osakkasī**ti saṅkocasi. **Vutta**nti vapanaṃ kataṃ. Tasmā vuttaṃ **‘‘alamettāvatā’’**ti. **‘‘Vassitvā’’**ti vuṭṭhiṃ pavattetvā.

Desanā…pe… dasseti brāhmaṇena vuttaṃ ayuttavacanaṃ parivaṭṭentopi divase divase bhikkhācariyā nāma bhikkhūnaṃ kāyagatā vuttīti. Khīraṃ hatthena nayantīti vā **khīranikā. Kilamatī**ti taṃtaṃkiccakaraṇavasena khijjati. **Phandatī**ti anatthasamāyogavasena vipphandati. **Apunabbhavāyā**ti āyatiṃ anuppattiyā. **Maggo nāmā**ti upāyo nāma nibbānaṃ, tasmiṃ laddhe punabbhavābhāvato. ‘‘Punappuna’’nti vacanaṃ upādāya bījavapanādayo punappunadhammā nāma jātāti āha **‘‘soḷasa punappunadhamme desentenā’’**ti.

Udayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Devahitasuttavaṇṇanā

199. **Udaravātehī**ti vātakatavijjhanatodanādivasena aparāparaṃ vattamānehi udaravātehi, tassa vā vikārehi. Nibaddhupaṭṭhākakāle pana dhammabhaṇḍāgārikova. **Arañña**nti bhagavato bhikkhūnañca vasanaṭṭhānabhūtaṃ tapovanaṃ. Taṃ **niddhūmaṃ hoti** udakatāpanassapi akaraṇato. **Tasmā**ti yasmā tassa uṇhodakavikkiṇanacariyāya jīvikākappanaṃ hoti, tasmā.

Vattametaṃ tassa patikāratthaṃ parikathādīnampi kātuṃ labbhanato. Idāni tattha kāraṇampi savisayaṃ dassetuṃ **‘‘vaṇṇaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Bhagavā hi āyasmato upavāṇassa devahitabrāhmaṇassa taṃ sambhāvitaṃ bhavissati tikicchāpaṭiyattaṃ, tāya ca attano rogassa vūpasamanaṃ, tappasaṅgena ca devahitabrāhmaṇo mama santikaṃ āgantvā dhammassavanena saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhahissatīti sabbamidaṃ ñatvā evaṃ **‘‘iṅgha me tvaṃ, upavāṇa, uṇhodakaṃ jānāhī’’**ti avoca.

Āgamanīyappaṭipadaṃ pubbabhāgappaṭipadaṃ pubbabhāgappaṭipattiṃ **kathetuṃ vaṭṭati** anuttarimanussadhammattā. **Sadevakena lokenā**ti anavasesato lokassa gahaṇaṃ. Phalavisesākaṅkhāya pūjetabbāti pūjanīyā, te eva idha **''pūjaneyyā''**ti vuttā. Tathā ādarena pūjetabbatāya sakkāriyā, ā-kārassa rassattaṃ, ri-saddassa ca re-ādesaṃ katvā **''sakkareyyā''**ti vuttaṃ. ''Apacayeyyā''ti vattabbe ya-kāralopaṃ katvā **''apaceyyā''**ti vuttaṃ. **Tesa**nti sadevakena pūjaneyyādīnaṃ. **Haritu**nti netuṃ.

Ettakenapīti upasaṅkamanādinā ettakena appamattakenapi katavattena **ayaṃ kitti…pe… somanassajāto**.

Yajamānassāti deyyadhammaṃ dentassa. Dakkhiṇāya ijjhanaṃ nāma vipulaphalabhāvoti āha **''mahapphalo hotī''**ti. **Vidita**nti paṭividdhapaccakkhakataṃ. **Ājānātī**ti vutthabhavādiṃ pariyādāya jānāti paṭivijjhati. **Jānitvā**ti cattāri saccāni maggapaṭipāṭiyā paṭivijjhitvā. Aggappattatāya **katakiccataṃ patto**. Brāhmaṇena attanā kato kāro ca bhagavato eva paccupaṭṭhātīti taṃ dassento **''iminā khīṇāsave yajanākārena yajantassā''**ti vuttaṃ.

Devahitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāsālasuttavaṇṇanā

200. Yasmā tassa brāhmaṇassa anissayassa jiṇṇabhāvena visesato kāyo lūkho jāto, jiṇṇapilotikakhaṇḍehi saṅghaṭitaṃ pāvuraṇaṃ, tasmā **''lūkhapāvuraṇo''**ti padassa **''jiṇṇapāvuraṇo''**ti attho vutto. **Pāṭiyekka**nti puttesu ekameko ekamekāya vācāya visuṃ visuṃ.

Sampucchanaṃ nāma idha sammantananti āha **''saddhiṃ mantayitvā''**ti. **Nandissa**nti abhinandiṃ. Atītatthe hi idaṃ anāgatavacanaṃ. Tenāha **''nandijāto…pe… ahosi''**nti. **Bhussantā**ti nibbhussanavasena ravantā.

Vayogatanti pacchimavayaṃ upagataṃ. So pana yasmā purime dve vaye atikkamavasena gato. Pacchimaṃ ekadesato atikkamanavasena, tasmā vuttaṃ – **''tayo vaye gataṃ atikkantaṃ pacchimavaye ṭhita''**nti.

Nipparibhogoti jiṇṇabhāvena javaparakkamahāniyā aparibhogo na bhuñjitabbo. **Khādanā apanīyatī**ti yavasaṃ adadantā tato nīharanti nāma. **Thero**ti vuḍḍho.

Anassavāti na vacanakarā. **Appatissā**ti patissayarahitā. **Avasavattino**ti na mayhaṃ vasena vattanakā. **Sundarataro**ti upatthambhakāribhāvena sundarataro.

Puratoti upatthambhakabhāvena purato katvā. **Udake patiṭṭhaṃ labhati** tattha patiṭṭhato thirapatiṭṭhabhāvato. Addhapatiṭṭho hi daṇḍo daṇḍadharapurisassa patiṭṭhaṃ labhāpeti.

Brāhmaṇiyoti attano brāhmaṇiyo. **Pāṭiyekka**nti ''asukassa gehe asukassa gehe''ti evaṃ uddesikaṃ katvā visuṃ visuṃ. **Mā niyyādehi, amhākaṃ ruccanaṭṭhānamevā**ti tava puttānaṃ gehesu yaṃ amhākaṃ ruccanaṭṭhānaṃ. Tatthameva gamissāmāti sabbesampi etesaṃ anuggahaṃ kātukāmo bhagavā evamāha.

Tato paṭṭhāyāti sotāpattiphalapaṭilābhato paṭṭhāya. Yadatthaṃ mayaṃ imassa brāhmaṇassa mahāsampattidānādinā anuggaho kato, so cassa puttaparijanassapi attho siddhoti satthā na sabbakālaṃ tassa brāhmaṇassa puttānaṃ gehaṃ agamāsi, te eva pana kālena kālaṃ satthu santikaṃ gantvā yathāvibhavaṃ sakkārasammānaṃ akaṃsūti adhippāyo.

Mahāsālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mānatthaddhasuttavaṇṇanā

201. **Mānena thaddho**ti ‘‘ayaṃ kho’’tiādinā paggahitena mānena thaddho bajjhitacitto thaddhaayosalāko viya kassacipi anonato. **Na kiñci jānāti** loke paṭisanthāramattassapi ajānanato.

Abbhutavittajātāti sañjātaabbhutavittā. Vittaṃ vittīti ca tuṭṭhipariyāyā. **Abhūtapubbāyā**ti yā tassā parisāya vitti tadā bhūtā, sā ito pubbe abhūtā. Tenāha **‘‘abhūta…pe… samannāgatā’’**ti. **Assa puggalassā**ti anena puggalena. **Apacitā**ti paramanipaccena pūjanīyasāmaññato tattha attano pakkhipanaṃ idha desanākosallaṃ.

Mānatthaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paccanīkasuttavaṇṇanā

202. **‘‘Sabbaṃ seta’’**nti kenaci **vutte** tassa **paccanīkaṃ karontasseva assa** brāhmaṇassa. **Vinetvā**ti vināsetvā. **Suṇātīti atthoti** ‘‘suṇātī’’ti kiriyāpadaṃ āharitvā gāthāya attho veditabbo ‘‘jaññā subhāsita’’nti vuttattā. Na hi asutvā desitaṃ jānituṃ sakkonti.

Paccanīkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vanakammikasuttavaṇṇanā

203. Vanakamme niyutto, kiriyamānena vanakammaṃ etassa atthīti **vanakammiko**. **Imasmiṃ vanasaṇḍe**ti imasmiṃ evaṃmahante vanasaṇḍe. Na me vanasmiṃ karaṇīyamatthi yathā, ‘‘brāhmaṇa, tuyha’’nti adhippāyo. Itaraṃ pana yaṃ mahākilesavanaṃ, taṃ maggañāṇapharasunā samādhimayasilāyaṃ sunisitena sabbaso ucchinnamūlaṃ, tato eva **nibbanatho** nikkilesagahano. Vivekābhiratiyā ekako abhirato paṭipakkhavigamena. Tenāha **‘‘aratiṃ…pe… jahitvā’’**ti.

Vanakammikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaṭṭhahārasuttavaṇṇanā

204. **Dhammantevāsikā**ti kiñcipi dhanaṃ adatvā kevalaṃ antevāsikā. Tenāha **‘‘veyyāvaccaṃ katvā sippuggaṇhanakā’’**ti. **Gambhīrasabhāve**ti samantato dūrato gahanasacchannavipulatararukkhagacchalatāya ca, tadā himapiṇḍasinnabhāvena mayūrayānehi patiṭṭhātuṃ asakkuṇeyyatāya ca gambhīrabhāve.

Bahubheraveti bahubhayānake. **Aniñjamānenā**ti itthambhūtatthe karaṇavacanaṃ. **Atisundaraṃ vatā**ti evaṃ sante nāma araññe evaṃ niccalakāyo nisinno jhāyanto ativiya sundarañca jhānaṃ jhāyasīti vadati.

Accherarūpanti acchariyabhāvaṃ. **Seṭṭhappattiyā**ti seṭṭhabhāvappattiyā.

‘‘Lokādhipatisahabyataṃ ākaṅkhamāno’’ti iminā brāhmaṇo lokādhipatisahayogaṃ pucchati, ‘‘kasmā bhava’’ntiādinā pana tadaññavisesākaṅkhaṃ pucchatīti āha **‘‘aparenapi ākārena pucchatī’’**ti.

Kaṅkhāti taṇhā abhikkhaṇavasena pavattā. **Anekasabhāvesū**ti rūpādivasena ajjhattikādivasena evaṃ nānāsabhāvesu ārammaṇesu. Assādarāgo lobho abhijjhāti **nānappakārā. Sesakilesā vā**

diṭṭhimānadosādayo. **Niccakālaṃ avassitā** sattānaṃ avassayabhāvattā. **Pajappāpanavasenā**ti pakārehi taṇhāyanavasena. **Nirantā**ti antarahitā niravasesā.

Anupagamanoti anupādāno. **Sabbaññutaññāṇaṃ dīpeti,** tassa hi vasena eva nānāsabhāvesu bhagavā samantacakkhunā passatīti **''sabbe…pe… dassano''**ti vuccati. **Arahattaṃ sandhāyāha,** tañhi nippariyāyato ''anuttara''nti vuccati.

Kaṭṭhahārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mātuposakasuttavaṇṇanā

205. **Ito**ti manussattabhāvato. **Paṭigantvā**ti abhigantvā. Sagge hi nibbattanto kammaphalena dhammatāvasena paṭisandhikālato paṭṭhāya abhirativasena abhiramati eva nāmāti.

Mātuposakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhakasuttavaṇṇanā

206. Virūpaṃ gandhaṃ pasavatīti **visso,** duggandho. **Bāhitvā**ti attano santānato bahikatvā nīharitvā. Taṃ pana anavasesato pajahananti āha **''aggamaggena jahitvā''**ti. Saṅkhāyati sammadeva paricchindati etāyāti **saṅkhā,** ñāṇanti āha **''saṅkhāyāti ñāṇenā''**ti. **Bhinnakilesattā**ti niruttinayena bhikkhusaddasiddhimāha.

Bhikkhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

207. **Paccetī**ti pattiyāyati saddahati. Tathābhūto ca tamatthaṃ nikāmento nāma hotīti vuttaṃ **''icchati patthetī''**ti. **Sādhu, bhante**ti ettha **sādhu**-saddo āyācanattho, na abhinandanatthoti **''āyācamāno āhā''**ti vatvā āyācane kāraṇaṃ dassento **''therassa kirā''**tiādimāha. Udakasuddhiko na ekaṃsena apāyūpago, laddhiyā pana sāvajjakilesabhūtabhāvato āyācati. Aññaṃ kāraṇaṃ apadisanto **''apicā''**tiādimāha. Phalabhūto attho etassāti **atthavasaṃ,** kāraṇanti āha **''atthānisaṃsaṃ atthakāraṇa''**nti. **Papañcasūdaniyaṃ** pana phaleneva araṇīyato attho, kāraṇanti katvā ''attho eva atthavaso, tasmā **dve atthavase**ti dve atthe dve kāraṇānī''ti vuttaṃ.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Khomadussasuttavaṇṇanā

208. Evaṃladdhanāmaṃ piṇḍāya pāvisīti yojanā. **Evameva**nti kenaci animantitena sayameva upasaṅkamante. **Aphāsukadhātuka**nti ayuttarūpaṃ. **Sabhādhamma**nti sabhāya caritabbaṃ cārittadhammaṃ. **Asañcāletvā**ti āsanato avuṭṭhāpetvā. **Ujukameva āgacchati** lokagganāyako bhagavā sabbasattuttamo attano uttaritarassa abhāvato lokassa apacitiṃ na dasseti. Ye sabbaso saṃkilese pajahanti, teva paṇḍite ''santo''ti dasseti **''ete''**tiādinā.

Khomadussasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Brāhmaṇasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Vaṅgīsasaṃyuttaṃ

1. Nikkhantasuttavaṇṇanā

209. **Āḷaviya**nti āḷavinagarasamīpe. **Aggacetiye**ti gotamakacetiyādīhi uttamacetiye. Taṃ kira bhūmirāmaṇeyyakabhāvena manuññatāya padhānayuttatādisampattiyā ca itaracetiyehi seṭṭhasammataṃ. **Kappattherenā**ti ‘‘kappo’’ti gottato āgatanāmo thero, sahassapurāṇajaṭilānaṃ abbhantare ayaṃ mahāthero. **Ohīnako**ti theresu gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhesu vihāre eva avahīnako ṭhito. Tattha kāraṇamāha **‘‘vihārapālo’’**tiādi. **Samalaṅkaritvāti** samaṃ alaṅkārena alaṅkaritvā. **Kusalacittaṃ viddhaṃseti** pavattituṃ appadānavasena. **Etasmi**nti etasmiṃ rāge uppanne. ‘‘Ekasmi’’nti vā pāṭho, ekasmiṃ visabhāgavatthuke rāge uppanne. **Dhammo vā**ti mama citte uppajjanakato añño dhammo vā. Yena kāraṇena paro anabhiratiṃ vinodetvā idāneva abhiratiṃ uppādeyya, taṃ kāraṇaṃ kuto labbhāti yojanā, taṃ kāraṇaṃ natthīti attho, tassa abhāvakāraṇavacanaṃ.

Anagāriyanti agāravirahato anagāraṃ pabbajjā. Tattha niyuttattā anagāriyaṃ ka-kārassa ya-kāraṃ katvā, pabbajitanti attho. **Ādhāvantī**ti hadayaṃ abhibhavitvā dhāvanti. **Uggatāna**nti uḷārānaṃ puttā. Tenāha **‘‘mahesakkhā rājaññabhūtā’’**ti. **Uttamappamāṇa**nti sahassapalaṃ **samantā**ti samantato. **Parikireyyu**nti vijjheyyuṃ. **Etasmā sahassā**ti yathāvuttā dhanuggahasahassato. **Atirekatarā** anekasahassā. **Itthiyo** olokanasitalapitaroditasare khipantiyo. **Neva maṃ byādhayissanti** neva maṃ nijjhāyissanti. ‘‘Byādhayissatī’’ti pāṭhoti vuttaṃ **‘‘cāletuṃ na sakkhissatīti attho’’**ti. **Dhamme samhī**ti sake santike patiṭṭhite sāsanadhamme. Tenāha **‘‘anabhiratiṃ vinodetvā’’**tiādi.

Magganti ‘‘maggo’’ti vattabbe liṅgavipallāsena vuttaṃ. Tenāha **‘‘so hi nibbānassa pubbabhāgamagggo’’**ti.

Nikkhantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aratisuttavaṇṇanā

210. **Vihāragaruko kiresa thero**ti etena thero attano saddhivihārikaṃ vaṅgīsaṃ ovadituṃ anavasaro. Tena antarantarā tassa cittaṃ rāgo anuddhaṃsetīti dasseti. **Sāsane arati**nti sīlaparipūraṇe samathavipassanābhāvanāya ca anabhiratiṃ. **Kāmaguṇesu ca rati**nti pañcasu kāmakoṭṭhāsesu assādaṃ. **Pāpavitakka**nti kāmasaṅkappaṃ. **Sabbākārenā**ti sabbe tadaṅgavikkhambhanasamucchindanākārena. Yathā mahantaṃ araññaṃ vanathanti, evaṃ mahantaṃ kilesavanaṃ **‘‘vanatha’’**nti vuttaṃ.

Pathaviñca vehāsanti bhummatthe paccattavacanaṃ, tasmā pathaviyaṃ ākāse cāti attho. Tenāha **‘‘pathaviṭṭhita’’**ntiādi. **Jagatī**ti ca pathaviyā vevacanaṃ. Tenāha **‘‘antopathaviya’’**nti. **Parijīratī**ti sabbbaso jaraṃ pāpuṇāti. **Samāgantvā**ti ñāṇena samāgantvāti attho. Tenāha **‘‘mutattāti viññātattabhāvā’’**ti.

Paṭighapadena gandharasā gahitā ghānajivhānaṃ paṭihananavasena pavattanato. **Mutapadena phoṭṭhabbārammaṇaṃ gahitaṃ** mutvā gahetabbato. **Na lippatī**ti na makkhīyati.

Saṭṭhi-saddo cha-saddena samānatthoti **‘‘saṭṭhinissitā’’**ti padassa **‘‘chaārammaṇanissitā’’**ti attho vutto. **Puthū adhammavitakkā**ti rūpavitakkādivasena bahū nānāvitakkā micchāsaṅkappā. **Janatāya niviṭṭhā**ti mahājane patiṭṭhitā. **Tesaṃ vasenā**ti tesampi micchāvitakkānaṃ vasena. **Na katthaci** ārammaṇe. **Kilesavaggagato**ti kilesasaṅgaṇikaṃ upagato na bhaveyya, kilesavitakkā na uppādetabbāti attho. **Duṭṭhullavacanaṃ** kāmapaṭisaṃyuttakathā.

Dabbajātikoti dabbarūpo. **Nepakkenā**ti kosallena. **Nibbānaṃ paṭiccā**ti asaṅkhatadhātuṃ ārammaṇavasena paṭicca. **Parinibbānakāla**nti anupādisesanibbānakālaṃ.

Aratisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pesalasuttavaṇṇanā

211. **Etesa**nti etesaṃ mahallakānaṃ. **Na pāḷi** āgacchati appaguṇabhāvato. Na ca pāḷi upaṭṭhāti, ekāya pāḷiyā sati pāḷigatiyā tathā tathā upaṭṭhānampi nesaṃ natthīti vadati. **Na aṭṭhakathā**ti etthāpi eseva nayo. Sithiladhanitāditaṃtaṃbyañjanabuddhiṃ ahāpetvā uccāraṇaṃ **padabyañjanamadhuratā. Atikkamitvā maññati** aññe bhikkhū. Hīḷanavasena abhibhavitvā paṭibhānasutena attānaṃ pasaṃsati sambhāveti. Mānassa pavattitāya sahajātanissayādipaccayadhammā taṃsahabhudhammā. Mānavasena **vippaṭisārī ahuvā**. Mā ahosīti yojanā. **Vaṇṇabhaṇana**nti parehi kiriyamānaṃ guṇābhitthavaṃ. **Akhilo**ti pañcacetokhilarahito. **Nissesaṃ navavidha**nti navavidhampi mānaṃ kassaci ekadesassapi asesato. **Vijjāyā**ti aggamaggavijjāya. Accantameva **samitatāya** vūpasamitatāya **samitāvī**.

Pesalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ānandasuttavaṇṇanā

212. **Rāgo**ti ettha āyasmato vaṅgīsassa rāgassa uppattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ **‘‘āyasmā ānando’’**tiādi vuttaṃ. **Ta**nti ānandattheraṃ. **Ārammaṇaṃ pariggahetu**nti kāyavedanādibhedaṃ ārammaṇaṃ satigocaraṃ. Asubhadukkhādito, rūpādiekekameva vā chaḷārammaṇaṃ aniccadukkhādito parigganhituṃ paricchijja jānituṃ. **Itthirūpārammaṇe**ti itthisantāne rūpasabhāve ārammaṇe.

Nibbāpananti nibbāpayati etenāti nibbāpanaṃ. **Vipallāsenā**ti asubhe ‘‘subha’’nti vipallāsabhāvahetu. **Rāgaṭṭhāniya**nti rāguppattihetu. **Iṭṭhārammaṇa**nti subhārammaṇaṃ. Ettha ca iṭṭhārammaṇasīsena tattha iṭṭhākāraggahaṇaṃ vadati. Tañhi vajjanīyaṃ. **Parato**ti avasavattanatthena aññato. Saṅkhārā hi ‘‘mā bhijjantū’’ti icchitāpi bhijjanteva, tasmā te avasavattittā paro nāma, sā ca nesaṃ paratā aniccadassanena pākaṭā hotīti vuttaṃ **‘‘parato passāti aniccato passā’’**ti. Kāmaṃ vipassanā saṅkhāranimittaṃ na pariccajati saṅkhāre ārabbha vattanato, yesaṃ pana nimittānaṃ aggahaṇena animittāti gahituṃ arahati, taṃ dassetuṃ **‘‘niccādīnaṃ nimittāna’’**ntiādi vuttaṃ. Salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇa-dassanavasena mānassa dassanābhisamayo, vipassanāya pahānābhisamayo. ‘‘Maggenā’’ti vadanti, maggeneva pana asammohato pariññāpaṭivedhavasena dassanābhisamayo, pahānapaṭivedhavasena pahānābhisamayo. **Rāgādisantatāyā**ti rāgādīnaṃ samucchedavasena paṭippassaddhivasena vūpasametabbato santabhāvena.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Subhāsitasuttavaṇṇanā

213. Aṅgīyanti hetubhāvena āgamabhāvena avayavabhāvena vā ñāyantīti **aṅgāni,** kāraṇāni, avayavā vāti āha **‘‘aṅgehīti kāraṇehi, avayavehi vā’’**ti. Viratiyo subhāsitavācāya pubbaṃ patiṭṭhitā hontīti musāvādāveramaṇiādayo tassā visesahetūti āha **‘‘musāvādā…pe… kāraṇānī’’**ti. Yasmā ariyavohārā visesato cetanāsabhāvā, tasmā vacīsucaritasamudāyassa saccavācādayo aṅgabhūtāti āha **‘‘saccavacanādayo cattāro avayavā’’**ti. **Nissakkavacana**nti hetumhi nissakkavacanaṃ. Tenāha **‘‘samanuāgatā pavattā’’**ti. Vācā hi tāya viratiyā sammā anurūpato āgatā pavattāti ‘‘samannāgatā’’ti vuccati. **Karaṇavacana**nti sahayoge karaṇavacanaṃ. Tenāha **‘‘yuttā’’**ti. Sahajātāpi hi cetanā yathāsamādinnāya viratiyā sammā anurūpato yuttāti vattuṃ arahati.

Samullapanavācāti saddavācā, sā vuccatīti **vācā** nāma. Viññatti pana vuccati etāyāti **vācā** nāma, tathā virati cetanāvācā. **Na sā idha adhippetā**ti sā cetanāvācā viññattivācā viya idha imasmiṃ sutte na adhippetā ‘‘subhāsitā hotī’’ti vacanato. Tenāha **‘‘abhāsitabbato’’**ti. Suṭṭhu **bhāsitā**ti sammā ñāyena bhāsitā vacīsucaritabhāvato. **Atthāvahata**nti hitāvahakālaṃ pati āha. **Kāraṇasuddhi**nti yonisomanasikārena kāraṇavisuddhiṃ. **Dosābhāva**nti agatigamanādidosābhāvaṃ. Rāgadosādivinimuttañhi taṃ bhāsato anurodhavirodhavivajjanato agatigamanaṃ dūrasamugghāṭitamevāti. **Anuvādavimuttā**ti apavādavirahitā. **Sabbākārasampattiṃ dīpeti,** asati hi sabbākārasampatiyaṃ anuvajjatāpi.

Kiñcāpi pubbe dhammādhiṭṭhānā desanā āraddhā, puggalajjhāsayato pana **puggalādhiṭṭhānāya… pe… vacanametaṃ**. Kāmañcettha **‘‘aññataraniddosavacana’’**nti avisesato vuttaṃ, ‘‘dhammaṃyeva bhāsatī’’tiādinā pana adhammadosādirahitāya vācāya vuccamānattā idhāpi subhāsitā vācā adhippetāti. ‘‘Subhāsitaṃyevā’’ti avadhāraṇena nivattitaṃ sarūpato dasseti **‘‘no dubbhāsita’’**nti iminā. Tenāha **‘‘tasseva vācaṅgassa paṭipakkhabhāsananivāraṇa’’**nti. Paṭiyogīnivattanattho hi eva-saddo, tena pisuṇavācāpaṭikkhepo dassito. ‘‘Subhāsita’’nti vā iminā catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ gahitanti **‘‘no dubbhāsitanti iminā micchāvācappahānaṃ dīpetī’’**ti vuttaṃ. Sabbavacīsucaritasādhāraṇavacanañhi subhāsitanti. Tena parabhedanādikaṃ asabbhādikañca bodhisattānaṃ vacanaṃ apisuṇādivisayanti daṭṭhabbaṃ. **Bhāsitabbavacanalakkhaṇa**nti bhāsitabbassa vacanassa sabhāvalakkhaṇaṃ dīpetīti ānetvā sambandho. Yadi evaṃ nanu abhāsitabbaṃ paṭhamaṃ vatvā bhāsitabbaṃ pacchā vattabbaṃ yathā ‘‘vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā’’ti āha **‘‘aṅgaparidīpanatthaṃ panā’’**tiādi.

Paṭhamenāti ‘‘subhāsita’’nti padena. **Dhammato anapeta**nti attano paresañca hitasukhāvahadhammato anapetaṃ. **Mantāvacana**nti mantāya pavattetabbavacanaṃ. Paññavā avikiṇṇavāco hi na ca anatthāvahaṃ vācaṃ bhāsati. **Itarehi dvīhī**ti tatiyacatutthapadehi. **‘‘Imehi khotiādīnī**ti karaṇe etaṃ upayogavacana’’nti keci. **Taṃ vāca**nti yathāvuttaṃ caturaṅgikaṃ. Yañca vācaṃ maññantīti sambandho. **Aññe**ti ito bāhirakā ñāyavādino akkharacintakā ca. ‘‘Paṭiññāhetuudāharaṇūpanayanigamanāni avayavā vākyassā’’ti vadanti. **Nāmādīhī**ti nāmākhyātapadehi. **Liṅgaṃ** itthiliṅgādi **vacanaṃ** ekavacanādi. Paṭhamādi **vibhatti** atītādi **kālaṃ**. Kattā sampadānaṃ apādānaṃ karaṇaṃ adhikaraṇaṃ kammañca **kārakaṃ**. **Sampattīhi samannāgata**nti ete avayavādike sampādetvā vuttaṃ. **Taṃ paṭisedhetī**ti taṃ yathāvuttavisesampi vācaṃ ‘‘imehi kho’’ti vadanto bhagavā paṭisedheti. **Kho**-saddo hettha avadhāraṇattho. Tenāha **‘‘avayavādī’’**tiādi. Yā kāci asabhāvaniruttilakkhaṇā. Sā milakkhubhāsā. **Sīhaḷakenevā**ti sīhaḷabhāsāya pariyāpannena vacanena. **Arahattaṃ pāpuṇiṃsū**ti saṃsāre ativiya sañjātasaṃvegā tannissaraṇe ninnapoṇamānasā hutvā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇiṃsu.

Pātova phullitakokanadanti pātova saṃphullapadumaṃ. **Bhijjiyate**ti nibbhijjiyati nibbhiggo jāyati. **Manussattaṃ gatā**ti manussattabhāvaṃ upagatā.

Buddhantareti buddhuppādantare dvinnaṃ buddhuppādānaṃ antarā. Tadā hi paccekabuddhānaṃ sāsane, na buddhasāsane dippamāne.

Jarāya parimadditanti yathā hatthacaraṇādiaṅgāni sithilāni honti, cakkhādīni indriyāni savisayaggahaṇe asamatthāni honti, yobbanaṃ sabbaso vigataṃ, kāyabalaṃ apagataṃ, satimatidhitiādayo vippayuttā, pubbe attano ovādapaṭikarā puttadārādayopi apasādakā, parehi vuṭṭhāpanīyasaṃvesanīyatā punadeva bālabhāvappatti ca honti, evaṃ jarāya sabbaso vimadditaṃ. **Eta**nti sarīraṃ vadati. **Milātachavicammanissita**nti jiṇṇabhāvena appamaṃsalohitattā milātehi gatayobbanehi dhammehi sannissitaṃ. **Ghāsamāmisa**nti ghāsabhūtaṃ āmisaṃ maccunā gilitvā viya patiṭṭhapetabbato. Kesalomādi**nānākuṇapapūritaṃ**. Tato eva **asucibhājanaṃ etaṃ**. Sabbathāpi nissāratāya **kadalikkhandhasamaṃ**.

Anucchavikāhīti sammāsambuddhassa anurūpāhi. **Na tāpeyyā**ti cittañca kāyañca na tāpeyya.

Tāpanā cettha sampati āyati ca visādanā. **Na bādheyyā**ti **‘‘nābhibhaveyyā’’**ti padassa atthadassanaṃ. **Apisuṇavācāvasenā**ti sabbaso pahīnapisuṇavācatāvasena. **Pāpānī**ti lāmakāni nikiṭṭhakāni. Tenāha **‘‘appiyānī’’**tiādi. **Anādāyā**ti aggahetvā.

Sādhubhāvenāti niddosamadhurabhāvena. **Amatasadisā**ti sadise tabbohāroti, kāraṇe vāyaṃ kāriyavohāroti āha **‘‘nibbānāmatapaccayattā vā’’**ti. Paccayavasena hi sā tadā dassanappavatti. **Cariyā**ti cārittaṃ. **Porāṇā** nāma paṭhamakappikā, buddhādayo vā ariyā.

Patiṭṭhitāti niccalabhāvena aṭṭhiṃ katvā paccayāyattabhāvato avisaṃvādanakā. Ubhayathā paṭipattiṃ āha **‘‘attano ca paresañca atthe patiṭṭhitā’’**ti. **Atthe** diṭṭhadhammikasamparāyikādihite patiṭṭhitattā eva **dhamme** avihiṃsādidhamme patiṭṭhitā. **Anuparodhakara**nti etena hitapariyāyoyaṃ attha-saddoti dasseti. **Dhammika**nti dhammato anapetaṃ, atthadhammūpasaṃhitaṃ vā.

Nibbānappattiyāti nibbānappattiyatthaṃ. **Dukkhassa antakiriyāya** antakaraṇatthaṃ. Yasmā buddho khemāya bhāsati, tasmā khemuppattihetuyā **khemā,** tasmā sā sabbavācānaṃ uttamāti evampettha attho daṭṭhabbo. **Mantāvacanavasenā**ti sabbadosarahitavasena.

Subhāsitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāriputtasuttavaṇṇanā

214. Vākkaraṇacāturiyato vacanaguṇahetūnaṃ pūriyā pūre bhavāti porī, tāya **poriyā**. Tenāha **‘‘akkharādiparipuṇṇāyā’’**ti. **Avibaddhāyā**ti pittādīhi na vibaddhāya anupaddutāya. Tenāha **‘‘apalibuddhāyā’’**tiādi. **Niddosāyā**ti atthato byañjanato vigatadosāya. **Akkhalitapadabyañjanāyā**ti agalitapadabyañjanāya, **atthassa viññāpaniyā**ti diṭṭhadhammikādiatthassa bodhane pariyattāya. **Bhikkhuna**nti gāthāsukhatthaṃ rassaṃ katvā vuttaṃ.

‘‘Saṃkhittenapi deseti, vitthārenapi bhāsatī’’ti nayidaṃ paṭhamaṃ uddisitvā tassa atthassa kittanavasena pavattitaṃ vacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Sā hi vitthāradesanā eva hoti. Yā pana desanā kadāci dhammapaṭiggāhakānaṃ ajjhāsayavasena saṃkhitteneva dassetvā nikkhipati, yā ca kadāci vitthārena, tadubhayaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘cattārimānī’’**tiādi. Sabhāvamadhuro paccayavasena madhurataro hotīti dassetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. Vividhākāraṃ katvā dhammaṃ kathetuṃ paṭibhātīti **paṭibhānaṃ,** desanāpakārañāṇaṃ. Tenāha **‘‘samuddato’’**tiādi. **Odahantī**ti avajānanavasena gamenti.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pavāraṇāsuttavaṇṇanā

215. **Tasmiṃ ahū**ti tasmiṃ ahanīti āha **‘‘tasmiṃ divase’’**ti. **Anasanenā**ti sabbaso āhārassa abhuñjanena. Sāsanikasīlena bāhirakaanasanena vā upetā hutvāti yojanā. **Vā**-saddena khīrapānamadhusāyanādīnipi saṅgaṇhāti. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti kāyakammādike sarāpeti gārayhe karoti etāyāti **pavāraṇā,** paṭipattivisodhanāya attano attano vajjasodhanāya okāsadānaṃ. Yasmā yebhuyyena vassaṃvuṭṭhehi kātabbā esā visuddhidesanā, tasmā vuttaṃ **‘‘vassaṃvuṭṭhapavāraṇāya. Visuddhipavāraṇātipi etissāva nāma’’**nti. Tadā tassa bhikkhusaṅghassa tuṇhībhāvassa anavasesatāyapi vaṇṇaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘tuṇhībhūta’’nti vuttanti āha **‘‘yato yato…pe… natthī’’**ti. Hatthassa kukkuccatā asaṃyamo asampajaññakiriyā **hatthakukkuccaṃ**. Tathā **pādakukkuccaṃ** veditabbaṃ, **vā**-saddo avuttavikappattho, tena tadaññesamabhāvo vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ.

Pañcapasādehīti pañcavaṇṇehi pasādehi. **Vossaggattho** yathāruci kiriyāya vossajjanaṃ. **Pucchanatthe**ti paṭikkhepamukheneva pucchanatthe **na**kāro, **me kiñci** kiriyaṃ vā vācasikaṃ vā na garahatha, kiṃ nu garahatha kāyavācāhīti attho. Keci ‘‘dvārānevā’’ti dvārasīsena dvārappavattacariyaṃ vadanti. Visuddhipavāraṇāya adhippetattā yena pavāritaṃ, teneva visuddhīti ñāyati, yena na pavāritaṃ. Kiṃ nu taṃ avisuddhanti siyā kassaci puthujjanassa āsaṅkā? Tannivāraṇatthamāha **‘‘no aparisuddhattā’’**ti. **Manodvāraṃ parisuddhaṃ** asucikārakaupakkilesānaṃ dūrīkatattā. **Idāni** etarahi buddhakāle. **Etthā**ti manodvāraparisuddhiyaṃ.

Kāyavacīsamācāraparisuddhiyā paveditāya manosamācāraparisuddhi atthato paveditāva hotīti **‘‘kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’**iccevāha. Tathā hi vuttaṃ **‘‘kāyikaṃ vā vācasikaṃ vāti idaṃ catunnaṃ arakkhiyataṃ sandhāya thero āhā’’**ti. ‘‘Bhikkhave, pavāremi vo’’ti bhikkhusaṅghavisayattā pavāraṇāya tattha bhikkhusaṅghena vattabbaṃ paṭivacanaṃ dento dhammasenāpati **‘‘bhikkhusaṅghassa bhāraṃ vahanto’’**ti vutto. Tenāha **‘‘na kho mayaṃ, bhante’’**tiādi. **Arakkhiyānī**ti parānuvādato na bhāyitabbāni suparisuddhabhāvato.

‘‘Anuppannassā’’ti idaṃ adhippāyikavacananti tadadhippāyaṃ vivaranto **‘‘kassapasammāsambuddhato paṭṭhāyā’’**tiādimāha. **Kassapasammāsambuddhato**ti vibhatte nissakkaṃ, tasmā kassapasammāsambuddhato oranti atthoti. **Aññenā**ti ito bhagavato aññena. **Anuppāditapubbassā**ti parasantāne na uppāditapubbassa. Sasantāne pana paccekabuddhānaṃ vasena na uppāditoti na sakkā vattuṃ. **Samanuāgatā**ti sammā anu upagatā. **Bhagavato sīlādayo guṇā**ti buddhabhūtassa guṇā adhippetāti āha **‘‘arahattamaggameva nissāya āgatā’’**ti. **Sabbaguṇā**ti dasabalañāṇādayo sabbe buddhaguṇā. **Bhante**ti ettha **iti**saddo ādiattho. Tena ‘‘imesaṃ pana…pe… vācasikaṃ vā’’ti yāvāyaṃ pāḷipadeso, taṃ sabbaṃ gaṇhāti. Tenāha **‘‘idaṃ thero…pe… pavārento āhā’’**ti.

Yaṃ attano puññānubhāvasiddhaṃ cakkaratanaṃ nippariyāyato tena pavattitaṃ nāma, na itaranti paṭhamanayo vutto. Yasmā pavattitasseva anupavattanaṃ, paṭhamanayo ca taṃsadise tabbohāravasena vuttoti taṃ anādiyitvā dutiyanayo vutto. **Dasavidha**nti antojanasmiṃ, balakāye rakkhāvaraṇaguttiyā saṃvidhānaṃ, khattiyesu anuyuttesu, brāhmaṇagahapatikesu, negamajānapadesu, samaṇabrāhmaṇesu, migapakkhīsu adhammacārapaṭikkhepo, adhanānaṃ dhanānuppadānaṃ, samaṇabrāhmaṇe upasaṅkamitvā pañhapucchananti evaṃ dasavidhaṃ. Tattha gahapatike pakkhijāte ca visuṃ katvā gahaṇavasena **dvādasavidhaṃ. Cakkavattivatta**nti cakkavattibhāvāvahaṃ vattaṃ. Yasmā yāthāvato pavattitaṃ, tadanurūpakaṃ pana ñāyena yuttakena pavattitaṃ nāma hotīti āha **‘‘sammā nayena hetunā kāraṇenā’’**ti. **Ubhatobhāgavimuttā**ti ubhayabhāgehi ubhayabhāgato vimuttāti ayamettha atthoti dasseti **‘‘dvīhi bhāgehi vimuttā, arūpā…pe… nāmakāyato’’**ti iminā. **Tevijjādibhāva**nti tevijjachaḷabhiññacatuppaṭisambhidabhāvaṃ. Paññāvimuttā hi taṃ tividhaṃ appattā kevalaṃ paññāya eva vimuttā.

Visuddhatthāyāti visuddhipavāraṇatthāya. Saṃyojanaṭṭhena **saṃyojanasaṅkhāte ceva** bandhanaṭṭhena **bandhanasaṅkhāte ca**. **Vijitasaṅgāma**nti yathā rāgādayo puna na sīsaṃ ukkhipanti, evaṃ ariyamaggasenāya vasena vijitasaṅgāmaṃ. Tenāha **‘‘vijitarāgadosamohasaṅgāma’’**nti. **Mārabalassā**ti mārasenāya, mārassa vā sāmatthiyassa. **Veneyyasattha**nti vinetabbajanasamūhaṃ. Sakaṭādisatthasabhāgato vineyyova satthoti taṃ veneyyasatthaṃ. Sīlasārādiabhāvato **antotuccho**.

Pavāraṇāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Parosahassasuttavaṇṇanā

216. Sahassato paraṃ aḍḍhateyyabhikkhusataṃ tadā bhagavantaṃ payirupāsatīti āha **‘‘parosahassanti atirekasahassa’’**nti. **Nibbāne kutoci bhayaṃ natthī**ti kutocipi kāraṇato nibbāne bhayaṃ natthi asaṅkhatabhāvena sabbaso khemattā. Tenāha bhagavā – ‘‘khemañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi khemagāminiñca paṭipada’’ntiādi (saṃ. ni. 4.379-408). Na kutoci bhayaṃ etasmiṃ adhigateti **akutobhayaṃ,** nibbānaṃ. Tenāha **‘‘nibbānappattassā’’**tiādi. **Vipassito paṭṭhāyā**ti amhākaṃ bhagavato nāmavasena isīnaṃ sattamabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Te hi tattha tattha sutte bahuso kittitā. **Isīna**nti vā paccekabuddhasāvakabāhirakaisīnaṃ sattamo uttaro seṭṭhoti attho.

Aṭṭhuppattivasenāti kāraṇasamuṭṭhānavasena. Tadassa aṭṭhuppattiṃ vibhāvetuṃ **''saṅghamajjhe''**tiādi vuttaṃ. Paṭibhānasampannavācāya aññe īsati abhibhavatīti **vaṅgīso**. Tenāha **''paṭibhānasampatti''**ntiādi.

Kilesummujjanasatānīti rāgādikilesānaṃ rajjanadussanādinayehi savisaye ayoniso uṭṭhānāni. Yadi anekāni satāni, atha kasmā ''ummaggapatha''nti? Vuttanti āha **''vaṭṭapathattā pana patha''**nti. Rāgadosamohamānadiṭṭhivasena **rāgakhilādīni pañca**khilāni. **Vibhajanta**nti vibhajanavasena kathentaṃ. **Vibhajitvā**ti ñāṇena vivecetvā.

Amate akkhāteti amatāvahe dhamme desite. **Dhammassa passitāro** saccasampaṭivedhena. **Asaṃhīrā** diṭṭhivātehi.

Ativijjhitvāti paṭivijjhitvā. **Atikkamabhūta**nti atikkamanaṭṭhena bhūtaṃ. **Dasaddhāna**nti dasannaṃ upaḍḍhānaṃ. Tenāha **''pañcanna''**nti. **Jānantenā**ti dhammassa sudullabhataṃ jānantena.

Parosahassasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Koṇḍaññasuttavaṇṇanā

217. **Evaṃgahitanāmo**ti ''aññāsi vata, bho, koṇḍañño''ti satthu vacanaṃ nissāya bhikkhūhi aññehi koṇḍaññanāmakehi visesanatthaṃ evaṃgahitanāmo. Dvādasannaṃ saṃvaccharānaṃ vasena **cirassaṃ. Chaddantabhavane**ti chaddantanāgarājabhavanaṭṭhāne. **Paññavā mahāsāvako** rattaññutāya. **''Dasasahassacakkavāḷe devamanussāna**nti dasasahassacakkavāḷe devānaṃ, imasmiṃ cakkavāḷe devamanussānañcāti evaṃ dasasahassacakkavāḷe devamanussāna''nti vadanti. **Agga**ntiādito. **Tatthā**ti mandākinitīre.

Vassaggenāti vassapaṭipāṭiyā. **Ta**nti aññāsikoṇḍaññattheraṃ. Mahābrahmānaṃ viya lokiyamanussā harāyanti. Pāmokkhabhūto āyasmā thero antarantarā tattha tattha janapade vasitvā tadanukkamena mandākinitīraṃ upagato, tasmā vuttaṃ – **''icchāmahaṃ, bhante, janapade vasitu''**nti.

Ānubhāvasampannā dibbāyukā te hatthināgāti vuttaṃ **''pubbe paccekabuddhānaṃ pāricariyāya kataparicayā''**ti. Therassa sañcaraṇaṭṭhāne **āvaraṇasākhā haritvā** apanetvā. **Mukhodakañceva dantakaṭṭhañca ṭhapetī**ti saḷaladevadārukaṭṭhādīni aññamaññaṃ ghaṃsitvā aggiṃ nibbattetvā jāletvā tattha pāsāṇakhaṇḍāni tāpetvā tāni daṇḍakehi vaṭṭetvā taḷākāsu udakasoṇḍīsu khipitvā udakassa tattabhāvaṃ ñatvā nāgalatādantakaṭṭhaṃ upanento mukhodakañca ṭhapeti. **Vattaṃ karotī**ti antokuṭiyā bahi ca pamukhepi aṅgaṇepi sākhābhaṅgehi sammajjanto vakkhamānanayena āhāraṃ upanento vattaṃ karoti.

Patiṭṭhappamāṇeti kaṭippamāṇe, ayameva vā pāṭho **tāva mahantamevā**ti yāva mahantaṃ setapadumavanaṃ, tāva mahantameva. Eseva nayo **rattakumudavanā**dīsu. **Khādantā** manussā. **Pakkapayoghanikā viyā**ti supakkapayoghanaṃ viya. Ghanabhāvena pana pakkhittakhuddamadhu viya hoti. Tenāha **''etaṃ pokkharamadhu nāmā''**ti. **Muḷāla**nti setapadumānaṃ mūlaṃ. **Bhisa**nti tesaṃyeva kandaṃ. **Ekasmiṃ pabbe**ti ekekasmiṃ pabbantare. **Pādaghaṭaka**nti doṇassa catubhāgo saṇṭhānato khuddako, tasmā **pādaghaṭakappamāṇa**nti tumbamattaṃ. **Soṇḍiāvāṭe**ti khuddakasoṇḍiyo ceva khuddakaāvāṭe ca.

Etaṃ bhojananti yathāvuttaṃ nirudakapāyasabhojanaṃ. **Keci sañjānanti** ye therā vuḍḍhatarā.

Keci na sañjānanti ye navā acirapabbajitā.

Buddhānubuddhoti buddhassa anubuddho. **Bāḷhavīriyo**ti catunnaṃ sammappadhānānaṃ vasena ciranicitavīriyo. **Tiṇṇaṃ vivekāna**nti kāyacittaupadhivivekānaṃ lābhīti yojanā. **Catasso vadati** vaṅgīsatthero sayaṃpaṭibhānaṃ, na sesābhiññānaṃ abhāvatoti āha **''itarā''**tiādi. **Parisā sannisīdi** nissaddabhāvena tuṇhī ahosīti attho. **Anujānāpesī**ti paṭhamaṃ attanā ñātaṃ upaṭṭhitaṃ attano parinibbānakālaṃ anu pacchā satthāraṃ jānāpesīti evaṃ ettha attho daṭṭhabbo.

Tanti āsāḷhipuṇṇamāya isipatane yaṃ dassanaṃ, yaṃ vā dukkaracariyāyaṃ tumhākaṃ upaṭṭhānaṃ ādito dassanaṃ, taṃ, bhante, paṭhamadassanaṃ. **Onatavinatā**ti heṭṭhā upari ca onatā vinatā. **Kampetvā**ti thokaṃ cāletvā dassanatthaṃ **ekaninnādo** tesaṃ hatthināgānañceva nāgayakkhakumbhaṇḍānaṃ devatānañca saddena. Brahmāno devānaṃ adaṃsūti sambandho.

Sajjhāyamakaṃsu pasādanīyesu pasādavasena sannipatitaparisāya pasādajananatthaṃ **bhagavati nikkhamitvā**ti bhagavati gandhakuṭito nikkhamitvā. **Dharatiyevā**ti aduṭṭhataṃ patvā tiṭṭhateva.

Koṇḍaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Moggallānasuttavaṇṇanā

218. **Paccavekkhatī**ti tesaṃ ariyānaṃ cittaṃ attano ñāṇacakkhunā pati avekkhati paccavekkhati. **Pabbatassā**ti isigilipabbatassa. **Dukkhapāraṃ gata**nti vaṭṭadukkhassa pāraṃ pariyantaṃ gataṃ. **Sabbaguṇasampanna**nti sabbehi buddhaguṇehi ca sāvakaguṇehi ca paripuṇṇaṃ. **Anekākārasampanna**nti rūpaghosalūkhadhammappamāṇikānaṃ sattānaṃ tehi tehi ākārehi sabbesañca anekehi anantāparimeyyehi pasīditabbākārehi samannāgataṃ. Te pana ākārā yasmā anaññasādhāraṇā buddhaguṇā eva, tasmā āha **''anekehi guṇehi samannāgata''**nti.

Moggallānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gaggarāsuttavaṇṇanā

219. **Te**ti te devamanusse. **''Sarīravaṇṇenā**ti sarīre chavivaṇṇenā''ti vadanti. **Sarīravaṇṇenā**ti vā dhammarūpakāyaguṇena. ''Yasasā''tipi pāṭho, so evattho. **Vigatamalo**ti abbhāmahikādīhi vigatūpakkileso. Bhāṇu vuccati pabhā, sātisayo bhāṇu etassa atthīti **bhāṇumā**. Sūriyoti āha **''ādicco viyā''**ti.

Gaggarāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Vaṅgīsasuttavaṇṇanā

220. So kira vicaratīti sambandho. ''Yathāyaṃ dīpo jambudīpoti jambunā paññāto, evāhampi tena jambunā paññāyissa''nti **jambusākhaṃ pariharitvā. Vādaṃ katvā**ti ''imasmiṃ vāde sace te parājayo hoti, tvaṃ me dāso hohi. Sace me parājayo, ahaṃ te bhariyā''ti evaṃ katikaṃ katvā. **Vāde jayaparājayānubhāvenā**ti tathāpavattite vāde paribbājakassa jayānubhāvena ceva attano parājayena ca. **Vayaṃ āgammā**ti sippuggahaṇavayaṃ āgamma. **Vijja**nti mantaṃ.

Nibbattagativibhāvanavasena chavasīsabhāvaṃ dūseti vināsetīti **chavadūsakaṃ sippaṃ,** tathāpavattaṃ mantapadaṃ. **Attano ānubhāvenā**ti niraye nibbattasattassa sīsaṃ yattha katthaci ṭhitaṃ buddhānubhāvena ānetvā dassetvā. **Khīṇāsavassa sīsa**nti paramappicchatāya kañcipi ajānāpetvā araññaṃ pavisitvā parinibbutassa khīṇāsavassa chaḍḍitaṃ sīsakaṭāhaṃ. **Dassesī**ti attano ānubhāvena ānetvā dassesi.

‘‘Tumhe, bho gotama, jānāthā’’ti kāmaṃ vaṅgīso nibbattaṭṭhānaṃ sandhāya pucchati, bhagavā pana anupādisesanibbānaṃ sandhāya **‘‘āma, vaṅgīsa…pe… gatiṃ jānāmī’’**ti āha. Vuttañhetaṃ ‘‘nibbānaṃ arahato gatī’’ti. Vaṅgīso sayaṃ mantabalena gatipariyāpannassa gatiṃ jānanto bhagavantampi ‘‘ayampi tathā’’ti maññamāno **‘‘mantena jānāsi, bho gotamā’’**ti āha. Bhagavā attano buddhañāṇameva mantaṃ katvā dīpento **‘‘āma, vaṅgīsa, ekena manteneva jānāmī’’**ti āha. Mudhā eva dātabbanti **amūliko**. Anantarahitāya bhūmiyā sayanaṃ **thaṇḍilaseyyā**. **Ādi**-saddena sāyatatiyaṃ udakorohaṇabhūmiharaṇādiṃ saṅgaṇhāti. **So taṃ…pe… arahattaṃ pāpuṇī**ti iminā vaṅgīsatthero pabbajitvā na cirasseva sukhāya paṭipadāya arahattaṃ patto viya dissati, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, āyatiṃ thero pabbajitvā samathavipassanāsu kammaṃ ārabhitvāpi dukkhāya paṭipadāya tādisaṃ kālaṃ vītināmetvā arahattaṃ pāpuṇi. Tenāha –

‘‘Nikkhantaṃ vata maṃ santaṃ, agārasmānagāriyaṃ;
Vitakkā upadhāvanti, pagabbhā kaṇhato ime’’. (saṃ. ni. 1.209; theragā. 1218);

Āyasmato vaṅgīsassa anabhirati uppannā hoti, rāgo cittaṃ anuddhaṃseti, ‘‘kāmarāgena ḍayhāmi, cittaṃ me pariḍayhatī’’tiādi (theragā. 1232).

Vimuttisukhanti sabbaso kilesavimuttiyaṃ nibbāne ca uppannaṃ sampatiarahattaphalasukhaṃ **paṭisaṃvedento**ti yathāparicchinnaṃ kālaṃ pati sammadeva vedento anubhavanto. Kavinā kataṃ, tato vā āgataṃ, tassa vā idanti kāveyaṃ, tadevettha **‘‘kāveyya’’**nti vuttaṃ. **Ye niyāmagataddasā**ti ye bhikkhū ariyā buddhānaṃ sāvakā phalaṭṭhabhāvena niyāmagatā ceva maggaṭṭhabhāvena niyāmadasā ca. **Niyāmo**ti hi sammattaniyāmo adhippeto. **Suāgamana**nti mama imassa satthuno santike āgamanaṃ upagamanaṃ, imasmiñca dhammavinaye āgamanaṃ pabbajanaṃ upasampadā sundaraṃ āgamanaṃ. Tattha kāraṇamāha **‘‘tisso vijjā’’**tiādi. **Avutta**mpi gāthāya atthato gahitameva therassa chaḷabhiññabhāvato.

Vaṅgīsasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Vaṅgīsasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Vanasaṃyuttaṃ

1. Vivekasuttavaṇṇanā

221. **Saṃvejetukāmā**ti atthato saṃvegaṃ uppādetukāmā. Tathābhūtā naṃ kilesasaṅgaṇikādito vivecetukāmā nāma hotīti vuttaṃ **‘‘vivekaṃ paṭipajjāpetukāmā’’**ti. **Bāhiresū**ti gocarajjhattato bahibhūtesu. **Puthuttārammaṇesū**ti rūpādinānārammaṇesu. **Caratī**ti pavattati. **Tvaṃ jano**ti tvaṃ attano kilesehi jananato visuṃ jāto tādise eva aññasmiṃ jane imaṃ ayonisomanasikāravasena pavattamānaṃ chandarāgaṃ vinayassu vinodehi. **Sataṃ taṃ sārayāmase**ti niyyānikasāsane pabbajitvā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññavāsena ca satimantaṃ paṇḍitaṃ taṃ mayampi yathāuppannaṃ vitakkaṃ vinodanāya sārayāma, sataṃ vā sappurisānaṃ kilesavigamanadhammaṃ paṭipajjitvā vasantaṃ taṃ sārayāma vaṭṭadukkhaṃ. **Pātāla**nti mohapātālaṃ kilesarajo, tadeva ‘‘pātāla’’nti vuttaṃ. **Mā avaharī**ti heṭṭhā duggatisotaṃ mā upanesi. **Sita**nti sambandhaṃ. Tenāha **‘‘sarīralagga’’**nti. **Vivekamāpanno**ti kilesavivekaṃ samathavipassanābhāvanamāpanno. **Uttamavīriya**nti ussoḷhilakkhaṇappattaṃ vīriyaṃ, catubbidhaṃ samappadhānavīriyaṃ vā sampattaṃ. **Paggayhā**ti āropetvā. **Paramaviveka**nti paramaṃ samucchedavivekaṃ.

Vivekasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upaṭṭhānasuttavaṇṇanā

222. **Kāyadaratho hotiyeva** niyamena, na cittadaratho tassa maggeneva samugghāṭitattā.

Jarāturoti jarābhibhavanena āturoyeva. Padadvayepi eseva nayo. Upariṭṭhatāya parito dīghaputhulatāya ativiya vijjhatīti sattisallaggahaṇaṃ. Evaṃ hissa taṇhāsallassa sadisatā. Avijjāya pana sammohāpādanena dukkhāpādanena ca visasadisatā. **Ruppato**ti vikāraṃ āpādiyamānassa pīḷiyamānassāti atthoti āha **''ghaṭṭiyamānassā''**ti.

Pabbajitanti sasantānato pabbajitaṃ vā rāgādimalato pabbajitaṃ vā. **Tasmā**ti yasmā therassevetaṃ vacanaṃ, tasmā **ayaṃ** idāni vuccamāno **ettha** gāthāya attho. **Devatāya hī**tiādi vuttasseva atthassa pākaṭakaraṇaṃ. **Etthā**ti sesagāthāsu. Atthassa vuttanayattā **''anuttānapadavaṇṇanā''**ti āha. **Vinayā**ti hetumhi nissakkavacananti tassa hetumhi karaṇavacanena atthamāha **''vinayenā''**ti. Tathā **''samatikkamā''**ti etthāpi. **Paramaparisuddhaṃ** saṃkilesasamucchindanato. **Āraddhavīriya**nti sambhāvitavīriyaṃ. Sambhāvanañcassa paggaṇhanaṃ paripūraṇañcāti āha **''paggahitavīriyaṃ paripuṇṇavīriya''**nti.

Upaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kassapagottasuttavaṇṇanā

223. **Cheta**nti migānaṃ jīvitaṃ chetaṃ. Tenāha **''migaluddaka''**nti. **Rohitamiga**nti lohitavaṇṇaṃ khuddakamigaṃ, ''mahārohitamiga''nti keci. Satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā tassa janapadassa sulabhabhikkhatāya tattha gantvā viharatīti imamatthaṃ sandhāya **''paṭhamasutte vuttanayenevā''**ti vuttaṃ. Ayaṃ pana thero pañcābhiñño vipassanākammiko. **Ṭhatvā**ti padānubandhanavasena gamanaṃ upacchinditvā therassa āsannaṭṭhāne ṭhatvā. Tassa vacanaṃ **sotuṃ āraddho. Aṅguṭṭhakaṃ jālāpesī**ti adhiṭṭhānabalena daṇḍadīpikaṃ viya attano aṅguṭṭhakaṃ jālāpesi. **Akkhīhipi passati** aṅguṭṭhakaṃ jālamānaṃ. **Kaṇṇehipi** suṇāti tena vuccamānaṃ dhammaṃ ekadesena. Cittaṃ panassa dhāvatīti sambandho. **Etassapī**ti luddakassapi.

Appapaññanti ettha **appa**-saddo ''appaharite''tiādīsu viya abhāvatthoti āha **''nippañña''**nti. **Kāraṇajānanasamatthenā**ti iminā kāraṇena sattānaṃ sukhaṃ, iminā dukkhanti evaṃ samācaramānena kāraṇaṃ jānituṃ samatthena kammassakatañāṇasampayuttacittenāti attho. **Suṇātī**ti kevalaṃ savanamattavasena suṇāti, na tadatthavasena. Tenāha **''atthamassa na jānātī''**ti. **Kāraṇarūpānī**ti sabhāvakāraṇāni. **Kiṃ me iminā**ti? ''Idaṃ papañca''nti pahāya. **Vīriyaṃ paggayhā**ti catubbidhaṃ sammappadhānaṃ vīriyaṃ paggaṇhitvā.

Kassapagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sambahulasuttavaṇṇanā

224. **Sambahulā**ti suttantanayena sambahulā. Suttante sajjhāyiṃsūti **suttantikā**. Vinayaṃ dhārentīti **vinayadharā. Yuñjantī**ti vāsadhure yogaṃ karonti. **Ghaṭentī**ti tattha vāyāmaṃ karonti. Karontānaṃyeva aruṇo uggacchatīti sambandho.

Kometi kiṃ ime? Tenāha **''kahaṃ ime''**ti? Vajjibhūmiṃ vajjiraṭṭhaṃ gatāti **vajjibhūmiyā**. Tenāha **''vajjiraṭṭhābhimukhā gatā''**ti. Natthi etesaṃ nikebhaṃ nibaddhanivāsaṭṭhānanti **aniketā** tenāha **''agehā''**ti. Utu eva sappāyaṃ, utuvasena vā kāyacittānaṃ kallattā sappāyaṃ. Esa nayo sesesupi.

Sambahulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ānandasuttavaṇṇanā

225. **Ativela**nti atibahukālaṃ. Bhikkhunā nāma upagatānaṃ upanisinnakathāmattaṃ vatvā ganthadhurehi vāsadhurehi vā yuttapayuttacittena bhavitabbaṃ, nātivelaṃ tesaṃ saññattibahulena. Thero pana tadā kenaci kāraṇena bahuvelaṃ gihisaññattibahulo ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘ativela’’ntiādi. Idāni tamatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘bhagavatī’’**tiādi vuttaṃ. **Ta**nti taṃ tādisaṃ saññāpanaṃ sandhāya etaṃ ‘‘ativelaṃ gihisaññattibahulo’’ti vacanaṃ vuttaṃ. **Bhikkhusaṅghassa kathaṃ sutvā**ti saṅghassa majjhe nisīditvā therena kathitattā vuttaṃ. **Satthusāsana**nti piṭakattayaṃ vadati.

Pasakkiyāti upasakkitvā gantvā. Taṃ pana tattha ajjhogāhanaṃ hotīti āha **‘‘pavisitvā’’**ti. Saṅkhāradukkhato nibbinnahadayassa sabbasaṅkhāravinissaṭaṃ nibbānaṃ yāthāvato paccavekkhantassa sammadeva samassāsakaraṃ hutvā upaṭṭhahantaṃ taṃ upari adhigamāya ussukkaṃ karonto nibbānaṃ hadaye nikkhipati nāmāti āha – **‘‘nibbānaṃ…pe… opeti nāmā’’**ti. Nibbānaṃ…pe… ārammaṇato opeti nāmāti ānetvā sambandho. Atthavirahitā ‘‘biḷibiḷī’’ti pavattakiriyā biḷikā, ayaṃ pana gihisaññattikathā therassa attano sāmaññatthaasādhanato devatāya biḷikā viyāti **biḷibiḷikā**ti vuttā.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Anuruddhasuttavaṇṇanā

226. **Anantare attabhāve**ti atītānantare devattabhāve. Thero hi tāvatiṃsadevalokā cavitvā idhūpapanno. **Aggamahesī**ti kāci paricārikā devadhītā cittapaṇidhānamattena idānipi devakāye bhavissati upacitakusaladhammattāti maññamānā tasmiṃ vattamānaṃ viya kathentī **‘‘sobhasī’’**ti āha. Evaṃ atītampissa dibbasotaṃ paccuppannaṃ viya maññeyya nāticirakālattāti dassento **‘‘pubbepi sobhasī’’**ti āha. Sugatinirayādiduggatiyā vasena duggatā etarahīti adhippāyo. **Paṭipattiduggatiyā** kāmesu sammucchitabhāvato.

Patiṭṭhahantoti nivisanto. **Aṭṭhahi kāraṇehī**ti cirakālaparibhāvanāya viruḷhamūlehi ayonisomanasikārādipaccayamūlakehi vuccamānehi aṭṭhahi kāraṇehi. **Ratto rāgavasenā**ti sabhāvato saṅkappato ca yathāsamīhite iṭṭhākāre sakkāye sañjātarāgavasā ratto giddho gadhito. **Patiṭṭhātī**ti oruyha tiṭṭhati. **Duṭṭho dosavasenā**ti sabhāvato saṅkappato ca yathāsamīhite aniṭṭhākāre sakkāye sañjātadosavasena duṭṭho rupitacitto. **Mūḷho mohavasenā**ti asamapekkhanena mūḷho muyhanavasena. **Vinibaddho**ti ahaṃkārena visesato nibandhanato mānavatthusmiṃ bandhito. **Mānavasenā**ti tena tena maññanākārena. **Parāmaṭṭho**ti dhammasabhāvaṃ niccādivasena parato āmaṭṭho. **Diṭṭhivasenā**ti micchādassanavasena. **Thāmagato**ti rāgādikilesavasena thāmaṃ thirabhāvaṃ upagato. **Anusayavasenā**ti maggena appahīnatāya anu anu santāne sayanavasena. Appahīnaṭṭho hi tesaṃ anusayaṭṭho. **Aniṭṭhaṅgato**ti saṃsayito. **Vikkhepagato**ti vikkhittabhāvaṃ upagato. **Uddhaccavasenā**ti cittassa uddhatabhāvavasena. **Tāpī**ti tāpi devakaññāyo. **Evaṃ patiṭṭhitāvā**ti yathāvuttanayena rattabhāvādinā sakkāyasmiṃ patiṭṭhitā eva. **Naradevāna**nti purisabhūtadevānaṃ.

Paṭigantunti apekkhāvasena tato apagantuṃ apekkhaṃ vissajjetuṃ. **Dussanta**nti dasantaṃ, ‘‘vattha’’nti keci. **Sūciṃ yojetvā**ti sibbanasuttena sūciṃ yojetvā pāse ca pavesetvā. Manāpakāye devanikāye jātā **manāpakāyikā**. Tesaṃ pabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘manasā’’**tiādi vuttaṃ. **Samajja**nti saṃhitaṃ. **Gamanabhāva**nti gamanajjhāsayaṃ. **Vikkhīṇo**ti vicchindanavasena khīṇo. Devatānaṃ uttarimanussadhammārocane doso natthīti tāsaṃ puna anāgamanatthaṃ arahattaṃ byākāsi.

Anuruddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nāgadattasuttavaṇṇanā

227. **Atikālenā**ti ativiya pubbaṇhakālena, kālassevāti attho. **Koṭisammuñjaniyā**ti sammuñjanikoṭiyā, sammuñjaniyā ekadesenevāti attho. Iminā sammajjane amanāpakāritaṃ dasseti. **Majjhanhike vītivatte**ti gihisaṃsaggavasena kālaṃ vītināmento majjhanhe bahuvītivatte. **Aññehi bhikkhūhī**ti nātikālaṃ paviṭṭhehi. Nissakkavacanañcetaṃ. **Bhāyāmi nāgadatta**nti tassa paṭipattiṃ bhāyitabbaṃ katvā devatā vadantī paṭipattiyaṃ niyojeti. **Suppagabbha**nti kāyapāgabbiyādīhi ativiya samannāgataṃ.

Nāgadattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kulagharaṇīsuttavaṇṇanā

228. **Ogāhappatto**ti vissāsavasena anuppavesaṃ patto. **Aññataraṃ kula**nti tasmiṃ kule jāyampatiṃ sandhāya vadati. **''Bahūpakāraṃ me etaṃ kulaṃ** ciraṃ sappāyāhāradānādinā; tasmā idhāhaṃ aggadakkhiṇeyyo jāto; imesaṃyeva deyyadhammapaṭiggaṇhanena puññaṃ vaḍḍhessāmī''ti cintesi. Tenāha **''aññattha gantvā kiṃ karissāmī''**tiādi. **Sā**ti devatā. **Ubhopete**ti taṃ bhikkhuñca gharaṇiñca sandhāya vadati. **Paṭigādhappattā**ti paṭigādhaṃ pattā aññamaññasmiṃ patiṭṭhitavissāsena.

Vissamappattivasena santiṭṭhanti etthāti **saṇṭhānaṃ,** vissamanaṭṭhānaṃ. **Samāgantvā**ti sannipatitvā. Paṭiññūdāharaṇehi mantayatīti **mantanaṃ,** ñāpakaṃ kāraṇaṃ. **Paṭilomasaddā**ti paṭilomabhāvena patitattā asaccavibhāvanā paṭikūlasaddā. **Tena kāraṇenā**ti tena kāraṇapaṭirūpakena micchāvacanena. **Na maṅkuhotabbaṃ** akārakabhāvato. **Saddena paritassatī**ti parehi attani payuttamicchāsaddamattena paritassanasīlo. **Vataṃ na sampajjatī**ti yathāsamādinnavataṃ lahucittatāya na pāripūriṃ gacchati. **Sampannavato**ti paripuṇṇasīlādivataguṇo

Kulagharaṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vajjiputtasuttavaṇṇanā

229. **Vajjiraṭṭhe rājaputto**ti vajjiraṭṭhe jātasaṃvaddho vajjirājaputto. **Sabbaratticāro**ti chaṇasampattiyā ito cito carantehi anubhavitabbanakkhattamaho. Tenāha **''kattikanakkhattaṃ ghosetvā''** tiādi. **Ekābaddhaṃ hotī**ti yasmā cātumahārājikadevā tasmiṃ divase nakkhattaṃ ghosetvā attano puññānubhāvasiddhāya dibbasampattiyā mahantaṃ nakkhattakīḷāsukhaṃ anubhavanti, tasmā taṃ tehi ekābaddhaṃ viya hoti. **Bheriāditūriyāna**nti bherimudiṅgasaṅkhapaṇavavīṇāditūriyānaṃ. **Tāḷitāna**nti āraddhalayānurūpaṃ pahaṭānaṃ. **Vīṇādīna**nti vīṇāveṇugomukhīādīnaṃ. **Vāditāna**nti yathāraddhamucchanānurūpaṃ saṅghaṭṭitānaṃ. **Abhāsī**ti tena saddena ākaḍḍhiyamānahadayo ayoniso ummujjitvā ''mahatī vata me jānī''ti anutthunanto abhāsi. **Chaḍḍitadārukaṃ viyā**ti vane chaḍḍitaniratthakakaḷiṅgaraṃ viya. **Lāmakataro**ti nihīnataro. Devatā paṭhamappitaṃ āṇiṃ paṭāṇiyā nīharantī viya tena bhikkhunā vuttamatthaṃ apanentī ''tassa te bahukā pihayantī''ti avocāti vuttanti dassento **''thero''**tiādimāha. Saggaṃ gacchantānaṃ yathā nerayikā pihayanti, evaṃ sammāpaṭipannassa tuyhaṃ bahū pihayanti, tasmā tvaṃ ''pāpiyo''ti attānaṃ mā maññitthāti adhippāyo.

Vajjiputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sajjhāyasuttavaṇṇanā

230. **Nissaraṇapariyattivasenā**ti addhā imaṃ pariyattiṃ nissāya vaṭṭadukkhato nissarituṃ labbhāti evaṃ nissaraṇapariyattivasena. **Sajjhāyanato**ti vimuttāyatanasīse ṭhatvā sajjhāyanato. Idāni tassa nissaraṇapariyattivasena sajjhāyanakaraṇaṃ, paṭipattivasena vattapaṭivattakaraṇaṃ,

vipassanābhāvanañca dassetuṃ **‘‘so kirā’’**tiādi vuttaṃ. Arahattaṃ pattadivase paṭipattikittanāya purimadivasesupi tathā paṭipajji, vipassanaṃ pana ussukkāpetuṃ nāsakkhīti dasseti. **Kālaṃ ativattetī**ti idaṃ **‘‘saṅkasāyatī’’**ti padassa atthavacanaṃ. **Therassā**ti sajjhāyakattherassa.

Dhammapadānīti sīlādidhammakkhandhadīpakāni padāni. Tenāha **‘‘sabbampi buddhavacanaṃ adhippeta’’**nti. Na gaṇhāsi uddesanti adhippāyo. Pāḷiyaṃ ‘‘bhikkhūhi saṃvasanto’’ti iminā tesaṃ dhammassavanatthāyapi dhammo pariyāpuṇitabboti dasseti. Virajjati etenāti **virāgo,** ariyamaggo. **Jānitvā**ti pariññābhisamayavasena diṭṭhasutādiṃ yāthāvato jānitvā paṭivijjhitvā. **Vissajjana**nti pahānaṃ. **Na buddhavacanassa** vissajjanaṃ. Bhaṇḍāgārikapariyattiyāpi anuññātattā pageva nissaraṇatthāya, tattha pana mattā jānitabbāti dassento **‘‘ettāvatā’’**tiādimāha.

Sajjhāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Akusalavitakkasuttavaṇṇanā

231. **Akusale vitakke**ti akosallasambhūtaṭṭhena akusale micchāvitakke. Yoni vuccati upāyo, tasmā asubhādike subhādivasena manasikāro ayonisomanasikāroti āha **‘‘anupāyamanasikārenā’’**ti. **Pāsādikakammaṭṭhāna**nti pasādāvahaṃ buddhānussatiādikammaṭṭhānaṃ. **Balavapītiñca sukhañcā**ti nīvaraṇavikkhambhanato balavantaṃ upacārajjhānasahagataṃ pītiñca sukhañca.

Akusalavitakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Majjhanhikasuttavaṇṇanā

232. **Nandanavagge**ti nandanavaggavaṇṇanāyaṃ tattha idhāpi gāthāya visesābhāvato. Yadi evaṃ kasmā tattha saṅgītaṃ idha gahitanti? Devatāpaṭisaṃyuttataṃ upādāya devatāsaṃyutte saṅgahitampi aṭṭhuppattiyā paṭisaṃyuttattā idha gahitaṃ.

Majjhanhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Pākatindriyasuttavaṇṇanā

233. Terasame yaṃ vattabbaṃ, taṃ vitthāritamevāti yojanā. **Jantudevaputtasutte**ti jantudevaputtasuttasaṃvaṇṇanāya. ‘‘Tattha saṅgītaṃ idhāpī’’tiādi anantarasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayameva.

Pākatindriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Gandhatthenasuttavaṇṇanā

234. **Gandhārammaṇaṃ upanijjhāyatī**ti gandhasaṅkhātaṃ ārammaṇaṃ upecca nijjhāyati, rūpārammaṇena viya viññāṇena rūpaṃ, gandhārammaṇena taṃ upecca nijjhāyati paccakkhato, yāthāvato sabhāvato paṭivijjhatīti attho. **Upasiṅghissatī**ti taṇhāvasena upagantvā siṅghissati.

Ekaṅgametaṃ theyyānanti ārammaṇavasena theyyavatthūsu vibhajiyamānesu ekamaṅgametaṃ gandhārammaṇanti āha **‘‘thenitabbāna’’**ntiādi. Ojāpekkhāya theyyāya pavattamānāya dhammārammaṇatāpi tassā siyā, sā pana na madhurā theyyakatā cāti **‘‘pañcakoṭṭhāsāna’’**nti vuttaṃ. Kāmañca taṃ gandhārammaṇaṃ kenaci pariggahitaṃ na hotīti ādiyituṃ sakkā, satthārā pana ananuññātattā na yutto tassa paribhogo. Yaṃ pana tena bhikkhunā vuttaṃ **‘‘na harāmi na bhañjāmī’’**ti, tassapi ayameva parihāro. Vaṇṇīyati phalaṃ etenāti **vaṇṇaṃ,** kāraṇanti vuttaṃ

‘‘vaṇṇenāti kāraṇenā’’ti.

Tasminti tasmiṃ bhikkhusmiṃ. **Ākiṇṇakammanto**ti taṇhādiṭṭhiādivasena akusalakammanto diṭṭhimohataṇhādivasena ādito paṭṭhāya kusalakammānaṃ paṭikkhepanato. Diṭṭhivasena ca kathinakakkhaḷakharigatattā **‘‘akhīṇakammanto kakkhaḷakammanto’’**ti vuttaṃ.

Ākiṇṇaluddoti ākiṇṇo hutvā kakkhaḷo. Tenāha **‘‘bahupāpo’’**tiādi. **Makkhito**ti litto. **Ta**nti devatācodanaṃ. **Tasmā**ti atikkamma ṭhitattā‘‘tvañcārahāmi vattave’’ti evamāha.

Gavesantassa attano santāne uppādanavasena pariyesantassa. Anekayojanāyāmavitthāraṃ gaganatalaṃ byāpetvā uppannavalāhakakūṭappamāṇaṃ viya. **Suddho**ti sīlena parisuddho ayanti jānāsi. **Sugati**nti sundaranibbattiṃ. Tena nibbānassapi saṅgaho siddho.

Gandhatthenasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Vanasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Yakkhasaṃyuttaṃ

1. Indakasuttavaṇṇanā

235. Attano pariṇāyakattena indo nāma mahesakkho, indoti samaññā assāti katvā ‘‘indako’’tipi vuccati, tassa **indakassa**. Indakūṭe pabbate nivasatīti indakūṭanivāsī, tassa **indakūṭanivāsino**. Balikammehi yajitabbato pūjitabbato yakkho, tassa **yakkhassa**. Indassa nivāsaṭṭhānabhūtaṃ kūṭaṃ indakūṭanti **yakkhato kūṭena nāmaṃ laddhaṃ**. Indakūṭo indo uttarapadalopena yathā ‘‘kelāsakūṭo kelāso’’ti. Indo yakkhoti **kūṭato yakkhena nāmaṃ laddhaṃ. Na** cettha itarītaranissayadoso aññamaññūpalakkhaṇabhāvato yathā taṃ ‘‘kāyakammaṭṭhāna’’nti. **Rūpa**nti sakalaṃ rūpakkhandhamāha, na rūpāyatananti. Imaṃ sarīraṃ pecca ayaṃ kinti paṭilabhatīti codeti.

Kuto āgacchatīti parādhārarūpe jīve attani mātukucchimokkante rūpassa sambhavoti kuto nāma ṭhānato āgacchati. Tenāha **‘‘imāni ca aṭṭhīni imā ca maṃsapesiyo’’**tiādi. **Kathaṃ nvaya**nti ayaṃ kucchisaṅkhāte gabbhare kathaṃ sajjatīti pucchati. ‘‘Sīhānaṃva nadantānaṃ, dāṭhīnaṃ girigabbhare’’tiādinā (theragā. nidānagāthā) gabbharo ca kucchivācako āgato. Tenāha **‘‘gabbharasminti mātukucchismi’’**nti. **Puggalavādī**ti attavādupādāno. Yathā hi macchamaṃsaṃ bhuttaṃ pheṇaṃ viya hutvā vilīyati, na ca paññāyati sattabhāvena appavattanato, evamevaṃ yadi mātukucchismiṃ gabbhabhāvena uppannaṃ rūpaṃ satto na bhaveyya no vaḍḍheyya, vilīyitvā gaccheyya, paññāyati ca taṃ rūpaṃ, tasmā jīvoti imāya **laddhiyā. Evamāhā**ti ‘‘rūpaṃ…pe… gabbharasmi’’nti evamavoca. **Paṭhama**nti etesaṃ pañcannaṃ paṭhamaṃ. Tenāha **‘‘paṭhamena paṭisandhiviññāṇena saddhi’’**nti. **‘‘Jātiuṇṇaṃsūhī**ti jātieḷakāya uṇṇaṃsūhī’’ti vadanti. ‘‘Gabbhaṃ phāletvā gahitauṇṇā **jātiuṇṇā**. Tassā aṃsūhi **tīhi katasuttagge’’**ti saṃyuttabhāṇakānaṃ adhippāyo.

Anāviloti accho, suppasannoti attho. **Evaṃvaṇṇappaṭibhāga**nti vuttappamāṇasaṇṭhānasamparicchinnaṃ. **Kalalaṃ sampavuccatī**ti attabhāvo bhūtupādārūpasaṅkhāto santānavasena pavattamāno kalalaṃ nāmāti kathīyati.

Kalalāti yathāvuttakalalarūpahetu taṃ nissāya paccayaṃ katvā. **Maṃsadhovanaudakavaṇṇa**nti vaṇṇato maṃsadhovanaudakavaṇṇaṃ, saṇṭhānato pana vilīnatipusadisaṃ.

Paripakkanti paripākakalalabhāvato paripākaṃ gataṃ suparipākaṃ gataṃ. **Samūhata**nti samūhabhūtaṃ saṅgataṃ. **Vivaṭṭamāna**nti pariṇamantaṃ. **Tabbhāva**nti karaṇe etaṃ upayogavacanaṃ, tabbhāvena pariṇamantanti attho. Nissakke vā upayogavacanaṃ, tabbhāvato kalalabhāvato kalalaṃ vipariṇamantaṃ. **Abbudaṃ nāma jāyati,** abbudaṃ nāma sampajjatīti attho.

Vilīnatipusadisā saṇṭhānavasena, vaṇṇavasena pana sitā arattāva hotīti vadanti. **Maṇḍa**nti dārikānaṃ tathā pīḷanato nibbattamaricapakkassa sārabhūtaṃ rasaṃ. **Sabbabhāgehi muccatī**ti so maṇḍo kapāle alaggo hutvā tassa sabbabhāgehi mucchitvā piṇḍito hutvā tiṭṭhati. **Evarūpā pesi hotī**ti sā pesi gabbhāsaye katthaci alaggā yathāvuttamaṇḍo viya piṇḍito hutvā tiṭṭhati. Tenāha **''vilīnatipusadisā''**ti.

Pesi nibbattatīti ettha **pesī**ti nissakke paccattavacananti āha **''tato pesito''**ti.

Ghanassa saṇṭhānaṃ. Nibbattaṃ kammapaccayāti taṃsaṇṭhānaṃ rūpadhammanibbattiyā jāyati. ''Jarāmaraṇaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppanna''nti (saṃ. ni. 2.20) hi vuttaṃ.

Pīḷakāti pīḷakasadisā maṃsapiṇḍā jāyanti.

Sattamādīnīti **ādi-**saddena aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya yāva ekacattālīsā catuttiṃsa sattāhāni saṅgaṇhāti. **Pariṇatakāla**nti gabbhassa pariṇatakālaṃ. Navamāsato bahi paripakko nāma hoti kesalomādinibbattito. Tenāha **''dvācattālīse sattāhe etāni jāyantī''**ti.

Tassāti gabbhaseyyakasattassa. **Mātuudarapaṭalena ekābaddho hoti** yato mātarā paribhuttaāhāro āmāsaye patiṭṭhite gabbhassa nābhināḷānusārena gabbhagatassa sarīraṃ sampatvā āhārakiccaṃ karoti. **Āhārasamuṭṭhānarūpaṃ samuṭṭhāpetī**ti gabbhagatassa kāye ojāya paccayo hoti. Sā ca taṃ paccayaṃ labhitvā ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ mātarā paribhuttaāhārapaccayena gabbhagato dasa māse yāpeti attano nābhināḷānusāragateneva tena yāva āhārasamuṭṭhānasattāho, tato paṭṭhāya āharaṇato. Keci pana ''mātarā paribhuttaāhāro bāhiravaggo viya tassa kāyaṃ abhisanneti parisanneti, tena so yāpetī''ti vadanti. Kucchigataṃ udarapaṭalena tirohitattā bahi ṭhitanti vattabbataṃ na arahatīti **''kucchiyā abbhantaragato''**ti āha. **Mātukucchigato naro**ti mātu tirokucchigato. **Evaṃ kho**ti iminā yathāvuttākārena ayaṃ satto…pe… nibbattati, tasmā rūpaṃ na jīvo. Na hi diṭṭhigatassa sattāhakkamena vuḍḍhippatto icchito aniccatāpattito.

Indakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā

236. **Sakkanāmako**ti baliputto viya sakkassa vasena gahitanāmo. ''Eso kirā''ti pāṭho. ''Eko kirā''tipi likhanti. Mārassa pakkhe gato **mārapakkhiko. Yadañña**nti ettha **ya**nti kiriyāparāmasanaṃ, tasmā yaṃ aññassa anusāsanaṃ, taṃ samaṇassa na sādhūti yojanā. **Kāraṇenā**ti kāraṇamattena saṃvāso jāyati. **Yena kenaci** gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. **Taṃ** kāraṇantaraṃ samāgataṃ purisaṃ **sappañño** sambuddho **anukampituṃ nārahati** visesādhigamābhāvā, sati pana tasmiṃ savisesaṃ pasādo hotīti. **Manasā ce…pe… na tena hoti saṃyutto** sinehavasena anukampā anuddayā tassā asaṃkiliṭṭhasabhāvattā.

Sakkanāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sūcilomasuttavaṇṇanā

237. Gayāya avidūre bhavo gāmo ''gayā''ti vuttoti āha **''gayāya''**nti, tenāha **''gayāya avidūre**

niviṭṭhagāmaṃ upanisāyāti attho''ti. Gocaragāmanidassanaṃ hetaṃ. **Idaṃ upari idaṃ heṭṭhāti natthi** uppaṭipāṭiyo mañcapādānaṃ dvīsu passesu dīghabhāvena. Balikammatthāya kataṃ devatādhiṭṭhānanti adhippāyena **devaṭṭhāne ṭhapenti**. Aṭṭhapādamañcasadiso kira so heṭṭhupariparivattetabbato. Kathinasibbanasūci **kathinasūci. Apaccattharitvā**ti kiñci saṅghikasenāsanassa upari paṭicchadanaṃ apaccattharitvā. **Gavacchivijjhitaṃ viyā**ti tehi sūcilomehi gavacchijālaṃ viya gataṃ sabbaso samohataṃ.

Idhāpi ''kharasarīro''ti vatvā kharasarīraṃ kathinasūcisadisatāya lomassāti tassa tathābhāvassa kāraṇaṃ dassento **''so kirā''**tiādimāha. **Attano hatthehī**ti saṅghikatelasammakkhitehi attano sarīraṃ makkhesi. **Itī**ti vuttākārena.

Samāgamaṭṭhānanti yakkhasannipātaṭṭhānaṃ. **So**ti sūcilomo yakkho. **Ma**nti ca tameva vadati.

Uṭṭhāpetvāti uddhaggā katvā. **Apanāmesī**ti yathā so attano kāyaṃ upanetuṃ na sakkoti, tathā karonto thokaṃ apanāmesi. **Amanuñño**ti pharusatikkhatāya na manuñño. **Cittaṃ vā te khipissāmī**ti mayhaṃ ānubhāvena tava cittavikkhepaṃ vā karissāmi. Yathā pana so cittavikkhepaṃ kareyya, taṃ dassetuṃ **''yesañhī''**tiādi vuttaṃ. **Bheravaṃ vā**ti vuttākārena aññathā vā bhayānakaṃ dassanamatteneva sattānaṃ bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃsaṃ uppādetuṃ samatthaṃ. ''Kathentānaṃyevā''ti vā pāṭho. Taṃ dvīsu pādesu gahetvā pāraṃ gaṅgāya khipissāmīti yojanā.

Kutonidānāti kasmā kāraṇā? Aṭṭhakathāyaṃ pana samāsapadametaṃ, vibhattialopena niddesoti dassetuṃ **''kiṃnidānā kiṃpaccayā''**ti? Attho vutto. **Cittaṃ ossajantī**ti kusalacittaṃ pavattituṃ appadānavasena purato khipanti. **Kuto samuṭṭhāyā**ti micchāvitakkānaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati?

Kāmarāgādayo subhanimittādīsu ayonisomanasikārahetū. Kāmo pana ayonisomanasikāro ca niyakajjhattapariyāpannoti āha **''ayaṃ attabhāvo nidānaṃ etesanti itonidānā''**tiādi. **Evamevā**ti aṭṭhakathāyaṃ kīḷāpasutakumārakā viya micchāvitakkā daṭṭhabbā, tesaṃ uppattiṭṭhānabhūto loko viya ayaṃ attabhāvaloko. Tehi ossajiyamānaṃ dhaṅkaṃ viya cittaṃ, tassa pāde baddhadīghasuttakaṃ viya taṃ dūrānubandhaṃ saṃyojananti evaṃ upamāya saṃsandanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pāpavitakkānaṃ taṃsampayuttakilesānañca taṇhā visesapaccayo tadabhāvena tesaṃ abhāvatoti āha **''taṇhāsinehato jātā''**ti. Attabhāvapariyāpannattā **''attani sambhūtā''**ti vuttaṃ. Tena nesaṃ anaññahetukataṃ dasseti, **nigrodhasseva khandhajātī**ti iminā pana puthubhāvañca, **visattā**tiādinā dubbinissaṭatañca. **Vatthukāmesu** rūpārammaṇādīsu puthūsu. **Puthū kilesakāmā** kāmarūpataṇhādayo. **Tehi** kilesakāmehi karaṇabhūtehi. **Attabhāvaṃ** khandhapañcakaṃ. **Ye** vipassanāya yuttapayuttā yāthāvato **jānanti**.

Yatoti paccatte nissakkavacananti āha **''yaṃ nidānamassā''**ti. ''Vinodentī''ti kattuniddesena yena na vinodenti, taṃ kāraṇaṃ bādhitamevāti āha **''maggasaccena vinodentī''**ti. Vinodanañcettha santānato nīharaṇaṃ bahikaraṇaṃ sabbaso pahānaṃ, pahīne ca tasmiṃ kilese oghaṃ tarantīti dassento **''duttara''**ntiādimāha. Etasmiṃ adhigate na puna bhavoti **apunabbhavo, nibbāna**nti āha **''apunabbhavasaṅkhātassā''**tiādi. Yasmā ettha ''ye naṃ pajānanti, yatonidāna''nti padadvayena dukkhasamudayasaccāni, vinodanaggahaṇena maggasaccaṃ, apunabbhavaggahaṇena nirodhasaccaṃ pakāsitaṃ, tasmā vuttaṃ **''cattāri saccāni pakāsento''**ti.

Tasmiṃyevāti yattha ṭhito ''rāgo ca doso cā''tiādinā pañhaṃ pucchi, tasmiṃyeva padese ṭhito. **Desanānusārenā**ti satthu sāmukkaṃsikadhammadesanāya anussaraṇena. **Ñāṇaṃ pesetvā**ti vipassanāpaṭipāṭiyā nibbānaṃ pati anubodhañāṇaṃ pesetvā pavattetvā. **Sotāpattiphale patiṭṭhito**ti sahassanayapaṭimaṇḍitassa paṭhamamaggassa adhigamena paṭhamaphale patiṭṭhito paṭilabhatīti yojanā. **Na kiliṭṭhattabhāve tiṭṭha**nti mahānubhāvattā ariyadhammassa. **Setakaṇḍupīḷakasūciyo**ti setabhāvaṃ patvā kaṇḍupīḷakā lomasūciyo **sabbā** anavasesā **patitā** paribhaṭṭhā apagatā.

Bhummadevatāparihāranti bhummadevattabhāvanti.

Sūcilomasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Maṇibhaddasuttavaṇṇanā

238. **Sukhaṃ paṭilabhatī**ti diṭṭhadhammikādibhedaṃ sukhaṃ adhigacchati. **Niccameva seyyo** satimato āyatiṃ hitacaraṇato. Maṇibhaddo ‘‘satimāpuggalo satokārī sampati veraṃ nappasavatī’’ti adhippāyena ‘‘verā ca parimuccatī’’ti āha. Bhagavā pana satimantatāsiddhiyā veraparimuccanaṃ na accantikaṃ, nāpi ekantikaṃ paṭipakkhena parato ca appahīnattāti taṃ nisedhento **‘‘verā ca na parimuccatī’’**ti vatvā, yaṃ accantikaṃ ekantikañca parassa vasena veraparimuccanaṃ, taṃ dassento **‘‘yassā’’**ti gāthamāha. **Karuṇāyā**ti appanāppattāya karuṇāya. **Karuṇāpubbabhāge**ti karuṇābhāvanāya vasena uppāditapaṭhamajjhānūpacāre. **So**ti karuṇābhāvanaṃ bhāvento puggalo. **Mettaṃso**ti mettacittaṃ aṃso eko kusalakoṭṭhāso etassāti mettaṃso. **Tassa kenacī**ti tassa arahato karuṇāya mettābhāvanāya ca sātisayattā tadabhāvena kenaci puggalena saddhiṃ verappasaṅgo nāma natthi. Iminā khīṇāsavepi mettākaruṇābhāvanārahite koci attano cittadosena veraṃ kareyya, na pana tasmiṃ mettākaruṇācetovimuttisamannāgate koci veraṃ kareyya. Evaṃ mahiddhikā brahmavihārabhāvanāti dasseti.

Maṇibhaddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sānusuttavaṇṇanā

239. **Yakkhena gahito hotī**ti yakkhena anupaviṭṭho hoti. Tassa yakkhagahaṇassa kāraṇaṃ mūlato pabhuti vitthārato dassetuṃ **‘‘so’’**tiādimāha. Tassa antimabhavikattā ādito paṭṭhāya adhisīlasikkhāya sakkaccaṃ pūraṇanti dasseti **‘‘so pabbajitakālato’’**tiādinā. **Paccāhāra**nti paṭikkhepaṃ. **Imasmiṃ sarabhaññe**ti imasmiṃ mama dhammabhaṇane. **Patti**nti pattidānaṃ. **Piyā honti,** tenāha bhagavā ‘‘ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu ‘sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī’’ti (ma. ni. 1.65). Tathā cāha **‘‘tasmiṃ sāmaṇere’’**tiādi.

Vuḍḍhimanvāyāti yobbanappattiyā aṅgapaccaṅgānaṃ parivuḍḍhimāgamma. Kāmasambhogasamatthatāvasena **paripakkindriyo**. **Anuyojetvāvā**ti vissajjetvāva, gihibhāve vā anuyojetvāva. ‘‘Pubbe tuyhaṃ putto sīlavā kalyāṇadhammo lajjī kukkuccako sikkhākāmoti sambhāvito, idāni tato aññathā jāto’’ti ghosanāvasena **devatānaṃ antare māheva me lajjaṃ uppādeyya**.

Pāṭihāriyapakkhañcāti cātuddasīpañcadasīaṭṭhamīnaṃ yathākkamaṃ ādito antato ādiantato ca pavesananikkhamanavasena uposathasīlassa paṭi paṭi abhimukhaṃ paccāvahitabbapakkhañca. **Terasiyāpī**ti paraṃ sattamīnavamīsupīti attho. Pavesabhūtañhi uposathasīlassa sattamīsu samādinnaṃ sīlaṃ paṭipadaṃ, navamīsu nikkhamabhūtanti ācariyā. Porāṇaṭṭhakathāyaṃ pana paccuggamanānugamanapariyāyena vuttanti āha **‘‘manussā’’**tiādi. **Aḍḍhamāsa**nti sakalakālapakkhaṃ. Evañhi vassavāsassa anugamanaṃ gataṃ hoti. **Suṭṭhu samāgata**nti suparisuddhaṃ sampannaṃ katvā attano santānaṃ āgataṃ. Taṃ pana attano cittena samaṃ pakārehi yuttaṃ hotīti āha **‘‘sampayutta’’**nti. Arahantānaṃ anukaraṇena **seṭṭhacariyaṃ. ‘‘Na te hi yakkhā kīḷantī’’**ti attano puttassa kāye adhimuccanaṃ attano kīḷanaṃ viya hotīti katvā āha.

Upāsikā yathāvuttauposathasīlena sīlavatī, sāmaṇero pana attano sāmaṇerasīlena sīlavā. **Uppatitvā**ti ākāse uppatitvā. **Mokkho natthi** dukkhāvahassa kammassa katūpacitattā.

Duvidhepi kāmeti vatthukāmakilesakāme. Kilesakāmaṃ pariccajanto eva hi vatthukāme pariccajati nāma. **Vibbhamanavasena āgacchati** bhikkhāya āhiṇḍanādipabbajitakiccato. **Uppabbajitvā**

vigatasīlassa jīvato ānāpānamattena **jīvantopi so matakova**. Vuttañhetaṃ ‘‘maraṇañhetaṃ, sunakkhatta, ariyassa vinaye, yo sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattatī’’ti (ma. ni. 3.45).

Uṇhaṭṭhenāti sapariḷāhaṭṭhena. **Abhidhāvathā**ti abhidhāvatīti imasmiṃ abhidhāvanakicce bhaddaṃ te hotūti vatvā gihibhāvāya abhidhāvatha. **Nīharitvā**ti nikkhāmetvā. Ekādasahi aggīhi ādittattā **mahāḍāhasadise. Sallakkhetvā**ti gihibhāve ādīnavaṃ, pabbajjāya ānisaṃsañca sallakkhetvā. **Hirottappaṃ paṭilabhitvā** ‘‘mama uppabbajitukāmataṃ sabrahmacārino jānissantī’’ti. Catunnaṃ parisānaṃ cittasaṅkhobhavasena **sakalajambudīpaṃ khobhetvā**.

Sānusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Piyaṅkarasuttavaṇṇanā

240. **Paccante**ti pariyante. **Pāṭiyekka**nti saṅgītikāle visuṃ. Yamakavaggādikā brāhmaṇavaggapariyosānā chabbīsati vaggā etissāti **chabbīsativaggā, tantī**ti pāḷi. Uccārapassāvādi evarūpaṃ **dubbhojanaṃ,** ‘‘asucijegucchabhāvena duṭṭhu bhojana’’nti katvā, dubbhojanaggahaṇena vā vantagabbhamalādīni atidisati. **Chaviādīni chetvā**ti chaviādīni ativijjha ativiya pavisitvā. **Aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi** pītisamuṭṭhānauḷāroḷārarūpappavattiyā. Tenāha **‘‘hadayaṅgamanīyo hutvā’’**ti.

Dhammatāya samādiṇṇanti kassaci santike aggahetvā sayameva tasmiṃ khaṇe saṃyatā homāti yathāsaṃyatā. **Tatiyapadenā**ti ‘‘sikkhema susīlya’’nti iminā padena. **Sesā**ti vuttāvasesā. **Tisso** adinnādānamicchācārasurāpānaviratiyo. **Gahitā** gobalībaddañāyena. Chātakaṃ dubbhikkhañca etthāti **chātakadubbhikkhā,** jighacchādubbhikkhābahulāyāti attho. **Pisācayakkhayoniyā**ti pettivisayasadisayakkhayoniyā api nāma muccemāti yojanā.

Piyaṅkarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Punabbasusuttavaṇṇanā

241. Vasanaṭṭhānaggahaṇena rattiṭṭhānadivāṭṭhānādayo saṅgaṇhāti. **Dvādasahatthamattameva gaṇhāti** pakatisañcaraṇūpacāramattabyāpanato. **Yathāparisa**nti parisānurūpaṃ, yattha yattha parisā tiṭṭhati, taṃ taṃ ṭhānaṃ gacchati parisapariyantikattā. Satthu mukhavikārābhāvato pavesānuññaṃ sallakkhentī ‘‘nūna ayaṃ katādhikārā bhavissatī’’ti anumānasiddhaṃ **upanissayaṃ disvā. Ekībhāvagamanenā**ti hatthapāsūpagamanena parisāya missībhāvappattiyā. **Puttakā**ti puttaputtiyo. Anukampāyañhi **ka**-saddo.

Nibbānārammaṇena ariyamaggena muñciyamānā ganthā **‘‘nibbānaṃ āgamma pamuccantī’’**ti vuttā. **Velātikkantā**ti pamāṇato paricchindituṃ na sakkāti āha **‘‘pamāṇātikkantā’’**ti. **Piyāyanā**ti āsīsanā. Āsīsanaṃ pemavasena pemavatthuno esanā patthanāva hotīti āha **‘‘magganā patthanā’’**ti. **Tato**ti piyaputtādito. **Pāṇīna**nti sāmiatthe puthuvacanaṃ dukkhasaddāpekkhaṃ. **Ke mocetī**ti mocanakiriyāya kammaṃ pucchati? Ibharo pana atthavasena vibhattivipariṇāmoti **‘‘pāṇineti āharitvā vattabba’’**nti āha. **Abhisambudha**nti abhisambudhanto. Tenāha **‘‘abhisambuddho’’**ti. **Saddhammassā**ti upayogatthe sāmivacananti āha **‘‘saddhammameva ajānitvā’’**ti.

Puttassa anumodanaṃ karontīti puttassa paṭipattianumodanaṃ karontī. **Uggatā**ti ettha kalale vaṭṭadukkhe nimujjamānā tato sīsaṃ ukkhipituṃ asakkonti ajja buddhānubhāvena paññāsīsaṃ ukkhipitā uggatā. Puna vinipātābhāvato sammadeva uggatattā **samuggatā**. Tathābhūtā sāsanepi uggatā samuggatā jātā. **Catusaccapaṭivedhabhāva**nti catusaccapaṭivedhassa atthibhāvaṃ. **Kaṇḍukacchuādī**ti **ādi**-saddena jegucchaasātādiṃ saṅgaṇhāti. **Dibbasampattiṃ paṭilabhati** pavattiyaṃ sampattidāyino kammassa katokāsattā. **Tuṇhī uttarike hohī**ti mātu-vacanaṃ sampaṭicchitvā tassa visesādhigamassa avibandhakaraṇasammāpayogena yathāladdhavisesāya mātuyā vasena yasmā dhītā diṭṭhadhammikasampattilābhī, tasmā vuttaṃ **‘‘mātu ānubhāvenevā’’**ti.

Punabbasusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sudattasuttavaṇṇanā

242. **Karaṇīyenā**ti ettha **karaṇīya**nti vāṇijjakammaṃ adhippetanti taṃ vivaranto **‘‘anāthapiṇḍiko cā’’**tiādimāha. **Vikkīyatī**ti vikkayaṃ gacchati. **Tatheva karotī**ti yathā rājagahaseṭṭhinā sāvatthiṃ gantvā kataṃ, tatheva rājagahaṃ gantvā karoti. **Svāya**nti anāthapiṇḍiko.

Taṃ divasanti yaṃ divasaṃ anāthapiṇḍiko, gahapati, rājagahasamīpaṃ upagato, taṃ divasaṃ. **Paṇṇa**nti sāsanaṃ. **Na suṇī**ti asuṇanto ‘‘paṇṇaṃ na suṇī’’ti vutto. Dhammagāravena hi so seṭṭhi aññaṃ kiccaṃ tiṇāyapi na maññi. Tenāha **‘‘dhammassavanatthāyā’’**tiādi. **Dārakarūpāna**nti dārakānaṃ. Anatthantarakaro hi **rūpa**-saddo yathā ‘‘gorūpāna’’nti. **Pañcavaṇṇa**nti khuddikādibhedaṃ pañcappakāraṃ pītiṃ paṭilabhi. Anukkamena hi tā etassa sambhavanti. **‘‘Sīsena uṭṭhāya…pe… gacchatī’’**ti padaṃ pītisamuṭṭhānarūpavasena lakkhetvā vuttaṃ.

Sivathikāya vasatīti sivathikāya samīpe vasati. Susānassāsannaṭṭhāne hi so vihāro. **Athassā**ti athassa anāthapiṇḍikassa ‘‘akālo…pe… upasaṅkamissāmī’’ti etaṃ ahosi. **Buddhagatāya satiyā**ti aññaṃ kiñci acintetvā buddhagatāya eva satiyā sayanavaragato nipajji. Tena vuttaṃ **‘‘taṃ divasa’’**ntiādi.

Balavappasādoti buddhārammaṇā balavatī saddhā. **Pītiāloko**ti purimabuddhesu cirakālaṃ paricayaṃ gatassa balavato pasādassa vasena ‘‘buddho’’ti nāmaṃ savanamattena uppannāya uḷārāya pītiyā samuṭṭhāpito vipassanobhāsasadiso sātisayo āloko hoti cittapaccayautusamuṭṭhāno. Tenāha **‘‘sabbatamaṃ vigacchī’’**tiādi. ‘‘Devatā hi katā’’tipi vadanti, purimo evettha yutto.

Amanussāti adhigatavisesā devatā. Tā hi seṭṭhissa sampattiṃ paccakkhato passiṃsu. Tenāha **‘‘ayaṃ mahāseṭṭhī’’**tiādi. **Allasarīra**nti tāvadeva chaḍḍitaṃ acchinnaṃ vā kaḷevaraṃ. **Aparampī**ti mataṃ kuthitakuṇapaṃ. **Parikiriṃsū**ti samantato osaritā ahesuṃ. **Āloko antaradhāyi**pītivegassa mandabhāvena taṃsamuṭṭhānarūpānaṃ dubbalabhāvato.

Imināvāti adhikārena sahassapadena eva sambandhitabbāni. Padaṃ vītiharati etthāti **padavītihāro,** padavītihāraṭṭhānaṃ. **Samagamane**ti dutavilambitaṃ akatvā samagamane. **Tato**ti tesu soḷasabhāgesu. **Eko koṭṭhāso**ti yathāvuttaṃ padavītihārapadesaṃ soḷasadhā bhinnassa eko bhāgo. **Pavattacetanā**ti yathāvuttakalāsaṅkhātassa padesassa laṅghanadhāvanapavattacetanā. Padaṃ vā vītiharati etenāti **padavītihāro,** tathāpavattā kusalacetanā. ‘‘Tassā phalaṃ soḷasadhā katvā’’ti vadanti. Patiṭṭhahantassa vasena gahitanti yojanā. Vivaṭṭanissitāya eva ratanattayapūjāya dhammassavanassa sikkhāpadasamādānassa saraṇagamanassa ca atthāya gacchatopi vasena vaṭṭati. Paṭhamaṃ vuttagamanaṃ lokuttaravisesādhigamassa ekantikaṃ, dutiyaṃ anekantikanti **‘‘vaṭṭatiyevā’’**ti sāsaṅkavacanaṃ.

Soti anāthapiṇḍiko seṭṭhi. **Anuyuttā**ti anugāmino sahāyā. Teva sandhāya vadati. ‘‘Sivako amanusso’’ti apare. Na kevalaṃ ‘‘anuyuttāpi me atthi, kasmā bhāyāmī’’ti evaṃ sūro ahosi? Atha kho buddhagatāya tikkhavisadasabhāvena sabbaṃ parissayaṃ madditvāpi agamāsīti dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Pakkhandanalakkhaṇā hi saddhā, tāya yuttako sappurisopi saddhammaguṇavasena sabbaṃ parissayaṃ madditvā pakkhandatīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbakāmasamiddhatā pariccāgasīlatā uḷārajjhāsayatā paradukkhāpanayakāmatā paresaṃ hitesitā parasampattipamodanāti evamādīnaṃ mahāguṇānaṃ vasena niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍadāyakattā ‘‘anāthapiṇḍiko’’ti evaṃ **uppannaṃ nāmaṃ. Evamāhā**ti ‘‘ehi sudattā’’ti evaṃ āha.

Kilesaparinibbānenāti sabbaso rāgādikilesavūpasamena. **Kilesavūpasama**nti sabbaso sabbesaṃ kilesānaṃ vūpasamaṃ aggamaggena patvā. **Anupubbikatha**nti dānādikathaṃ. Sā hi anupubbena kathetabbattā ‘‘anupubbikathā’’ti vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘atha kho bhagavā anupubbiṃ kathaṃ kathesi. Seyyathidaṃ – dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesī’’ti (cūḷava. 305). **Matthake**ti anupubbikathāya upari parato. **Cattāri saccāni pakāsesī**ti yathā mahāseṭṭhi sahassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhāti, evaṃ pavattinivattiyo saha hetunā vibhajanto cattāri ariyasaccāni pakāsesīti.

Sudattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamasukkāsuttavaṇṇanā

243. **Rathika**nti racchaṃ. **Gahetvā**ti gantvā. **Siṅghāṭaka**nti aññattha tikoṇā racchā vuccati. Idha pana ‘‘catukka’’nti vuttaṃ. **‘‘Madhupīkā’’**ti ettha **madhu-**saddena madhuviseso vuccatīti āha **‘‘gandhamadhupānaṃ pītā viyā’’**ti. Sāmaññajotanā hi visese tiṭṭhatīti **gandhamadhū**ti ca ativiya madhuro madaniyo eko madhuviseso. Tenāha **‘‘asaññī hutvā sayatevā’’**ti.

Na paṭivānīyaṃ na apanetabbanti **appaṭivānīyaṃ**. Tenāha **‘‘bāhirakañhī’’**tiādi. Yaṃ kiñci santapaṇītabhāvāvahaṃ na secananti **asecanakaṃ**. Tato eva **anāsittakaṃ. Ojavanta**nti bahusammataojavantasadisatāya ojavantaṃ. Tenāha **‘‘yathā hī’’**tiādi. **Dhammatāyā**ti attano sabhāveneva. **Madhuro** iṭṭho. **Pivantī viyā**ti sukkāya bhikkhuniyā upanīyamānaṃ saddhammāmatarasaṃ attano sotañjaliṃ pūretvā odahantīva. Valāhakato āgataṃ **valāhakaṃ**.

Paṭhamasukkāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasukkāsuttavaṇṇanā

244. **Bahuṃ vata puññaṃ pasavati** sabbaganthavimuttiyā sīlasamannāgatena aggadakkhiṇeyyāya sukkāya theriyā bhojanassa dinnattā.

Dutiyasukkāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīrāsuttavaṇṇanā

245. **Ekādasamaṃ uttānameva** dasamena sadisattā. Tattha hi bhojanaṃ upāsakassa ābhataṃ, idha cīvaradānanti ayameva viseso.

Cīrāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Āḷavakasuttavaṇṇanā

246. **Āḷaviya**nti itthiliṅgavasena taṃ raṭṭhampi nagarampi vuccati. Raṭṭhe adhippetepi na ettha bahuvacanaṃ tathāruḷhiyā abhāvato. **Tañca bhavana**nti tañca āḷavakassa yakkhassa bhavanaṃ. **Tatthā**ti āḷavakassa bhavane. ‘‘Atha kho āḷavako yakkho yena bhagavā tenupasaṅkamī’’ti **ettha** tasmiṃ pāṭhapadese. **Ayamanupubbikathā**ti ayaṃ idāni vuccamānā anupubbato āgatā kathā. Āḷaviyā issaroti āḷavo, **āḷavako**ti ca rājā vutto. Kadāci corapaṭibāhanatthaṃ, kadāci ussāhasattivibhāvanavasena paṭirājanisedhanatthaṃ, kadāci lakkhayogyaviniyogavasena byāyāmakaraṇatthañca. Migānaṃ vananato vasanato vānato vā ‘‘migavā’’ti laddhasamaññaṃ **migavaṃ. Tassevā**ti rañño eva. **Migo**ti eko eṇimigo. **Tiyojana**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Udakaṃ viya pavisitvā ṭhita**nti yathā parissamappatto udakaṃ pavisitvā ṭhito nirassāso hoti, evaṃ viya ṭhitaṃ. **Mūla**nti samīpaṃ. Yakkhaṃ disvāva rañño bhayaṃ chambhitattaṃ ūrutthambhaṃ ahosi, tasmā rājā palāyituṃ nāsakkhi. Tena vuttaṃ **‘‘khādituṃ upagato’’**ti. Atha rājā dvidhā chinnaṃ migaṃ datvā attānaṃ mocetukāmo ahosi. Yakkho ‘‘nanu mama hatthagatakālato paṭṭhāya migopi mama santako, tattha kinnāma te kerāṭiyamidaṃ datvā attano mocana’’nti rājānaṃ na muñci. Atha rājā tassa tādisaṃ paṭiññātaṃ akāsi. Tena vuttaṃ **‘‘rājā tena saddhi’’**ntiādi. **Bhavanaṃ anupagata**nti idaṃ mama bhavanaṃ anupagataṃ. **Ananuññāta**nti upagatena sāmibhūtena ananuññātañca. Etena upagataṃ taṃ, idāni tādisena anuññātañca khādituṃ labhāmīti dasseti.

Maccupatheti maccugocare. Āsannamaraṇatāya evamāhaṃsu.

Taṃ āḷavakakumāraṃ ādāya pakkamiṃsūti yojanā. Tassa rañño mahesī āḷavakakumārassa mātāti vuttā. Devisahassānaṃ vippalapantīnanti vacanaṃ pariṇāmetabbaṃ.

Desanāpariyosāneti yakkhaṃ dametvā paccāgantvā nagaradvārasamīpe rukkhamūle nisinnena bhagavatā sarājikāya mahatiyā parisāya desitadesanāya pariyosāne. **So**ti bhagavā. **Bhavane evā**ti vimāne eva. **Bhagavāpi passati** pakaticakkhunāva nigrodhassa upari nibbattattā.

Tatrāti tasmiṃ ‘‘rosetukāmatāyā’’ti vacane. **Tesa**nti sātāgirihemavatānaṃ. Kāladīpadesakulajanettiāyuppamāṇavisayaṃ **pañcamahāvilokitaṃ**. **‘‘Sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhañca upasammatī’’**tiādinā (bu. vaṃ. 2.83) āgatāni **dvattiṃsa pubbanimittāni**. Kaṭippadesavatthikosakaṇṇato **tidhā. Saddo**ti āḷavakassa ugghositasaddo.

Iminā pasaṅgena sakalajambudīpaṃ byāpetvā pavatte aparepi tayo sadde yathā ete, evaṃ āḷavakassa ugghositasaddopīti dassetuṃ **‘‘cattāro’’**tiādi vuttaṃ. **Osakkante**ti parihāyamāne.

Cuṇṇentāti cuṇṇetuṃ samatthataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana cuṇṇanavasena vuttaṃ. Tenāha **‘‘mā kassacī’’**tiādi. **Ussāvabindumattampī**ti ussāvapatanamattampi. **Khurappaṃ** sallaṃ.

Seṭṭhānīti ajeyyena appaṭihatabhāvena uttamāni. **Dussāvudha**nti āvudhakiccakaraṃ uttariyaṃ dussaṃ. Imāni kira sakkādīnaṃ puññānubhāvena nibbattāni appaṭihatappabhāvāni paṭipakkhavidhamanayuttāni avajjhāni āvudhāni. Tenāha **‘‘yadi hī’’**tiādi.

Asanivicakkaṃ viyāti asanimaṇḍalaṃ viya.

Pittanti alagaddapittaṃ. **Bhindeyyā**ti āsiñceyya. **Sukha**nti sukaraṃ. **Mudubhūtacittavavatthānakaraṇattha**nti mudubhūtaṃ attano citte vavatthānassa karaṇatthaṃ.

Evaṃ vutteti ‘‘na khvāha’’nti evaṃ vutte. Bhagavato sāsane ṭhite payirupāsitvā uggahitaṃ bhagavantaṃ payirūpāsitvā uggahitameva nāmāti āha **‘‘kassapaṃ…pe... uggahesu’’**nti. **Puṭṭhapañhā**ti sammāsambuddhena puṭṭhapañhā. Yasmā buddhavisaye puṭṭhapañhā, tasmā buddhavisayāva honti.

Paṭisedhetvāti vācāya asakkuṇeyyabhāveneva paṭisedhetvā. ‘‘Yadākaṅkhasī’’ti padasandhivasena niddesoti āha **‘‘yadi ākaṅkhasī’’**ti. Tena tuyhaṃ pucchaṃ tāva sutvā vissajjessanti dasseti. Tenāha **‘‘na me’’**tiādi. Dutiyavikappe **da**-kāro padasandhikaroti āha **‘‘yaṃ ākaṅkhasī’’**ti. ‘‘Puccha, āvuso, sutvā jānissāmī’’ti avatvā sabbaññubuddhassa aniyametvā vacanaṃ sabbavisayaṃ hotīti āha **‘‘sabbaṃ te’’**tiādi.

Kiṃ sūti ettha **ki**nti pucchāyaṃ, **sū**ti saṃsaye, kiṃ nūti attho? **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Tasmā vitta**nti yasmā vittikaraṇato vittaṃ. **Sukata**nti suṭṭhu sakkaccaṃ kataṃ. **Sukha**nti iṭṭhaphalaṃ. Tattha yaṃ padhānaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘kāyikacetasikaṃ sāta’’**ntiādi vuttaṃ. Nissandaphalañhi taggahaṇena gahitameva hoti. **Appetī**ti pāpeti. Atisayatthajotano tara-saddoti āha **‘‘atisayena sādū’’**ti. Rasasaññitāya iṭṭhānaṃ rāgādidhammānaṃ. **Kena pakārenā**ti **kathaṃ**-saddassa atthamāha. **Kathaṃjīvi**nti yadi samāsapadametaṃ, ‘‘katha’’nti sānunāsikā katāti āha **‘‘gāthābandhasukhattha’’**ntiādi.

Saddhīdha vittanti ekadesena samudāyadassanaṃ samuddapabbatanidassanaṃ viya. **Iti**-saddo ādiattho daṭṭhabbo. ‘‘Vittikaraṇato vitta’’nti vuttamatthaṃ sandhāya hetūpamāhi yojetvā dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tena sukhāvahanato, dukkhapaṭibāhanato, dāliddiyūpasamanato, ratanapaṭilābhahetuto, lokasantatiāvahanato ca saddhā vittaṃ yathā taṃ hiraññasuvaṇṇādīni. Tenāha **‘‘eva’’**ntiādi. Nanu cetanā sammādiṭṭhiādayo ca sātisayaṃ vipākasukhaṃ āvahanti, taṃ kathaṃ saddhā āvahatīti? Saddhādhurabhāvasabhāvato. Tenāha **‘‘saddhādhurena paṭipannāna’’**nti. Tassa ca sesapadesupi yojetabbaṃ.

Idāni yaṃ hiraññasuvaṇṇādi saddhāvittassa opammaṃ, taṃ hīnaṃ, saddhāvittameva uttamanti pāḷiyaṃ seṭṭhaggahaṇaṃ katanti dassetuṃ **‘‘yasmā panā’’**tiādi vuttaṃ. Paralokaṃ gataṃ anugacchatīti **anugāmikaṃ**. Aññehi na sādhāraṇanti **anaññasādhāraṇaṃ. Sabbasampattihetū**ti sabbāsaṃ sīlasampadādīnaṃ lokiyalokuttarānaṃ sampattīnaṃ hetu. **Anatthāya hoti** anupāyapaṭipattito. **Tasmā** anugāmikattā. Anaññasādhāraṇattā sabbasampattihetubhāvato hiraññādivittanidānattā ca **saddhāvittameva seṭṭhaṃ**. Ukkaṭṭhaparicchedadesanā yathā ‘‘satthā devamanussāna’’nti.

‘‘Dasakusaladhammo’’ti iminā ekaccānaṃyeva dānādidhammānaṃ saṅgaho, na sabbesanti asaṅgahitasaṅgaṇhanatthaṃ **‘‘dānasīlabhāvanādhammo vā’’**ti vuttaṃ. **‘‘Sukha’’**nti tividhassapi sukhassa sādhāraṇaggahaṇametanti taṃ savisesaladdhaṃ puggalavasena dassento **‘‘soṇaseṭṭhi…pe… āvahatī’’**ti āha. Yo so padumavatiyā deviyā putto mahāpadumo nāma rājā dibbasukhasadisaṃ rajjasukhamanubhavitvā pacchā paccekabuddho hutvā nibbānasukhamanubhavi, taṃ nidassanabhāvena gahetvā āha **‘‘mahāpadumādīnaṃ viya nibbānasukhañca āvahatī’’**ti.

Atthuddhāranayena saccasaddaṃ saṃvaṇṇento **‘‘anekesu atthesu dissatī’’**ti āha. **Vācāsacce** dissati saccasaddo ‘‘bhaṇe’’ti vuttattāti adhippāyo. **Viratisacce** dissati. Veramaṇīsu hi patiṭṭhitā samaṇabrāhmaṇā **‘‘sacce ṭhitā’’**ti vuccanti. Attākārampi vatthuṃ idameva saccaṃ moghamaññanti pavattiyākāraṃ upādāya diṭṭhi eva saccanti diṭṭhisaccaṃ, tasmiṃ **diṭṭhisacce** dissatīti yojanā. **Brāhmaṇasaccānī**ti paramatthabrahmānaṃ saccāni, yāni ‘‘sabbe pāṇā avajjhā, sabbe kāmā aniccā, sabbe bhavā aniccā, nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasmi’’ntiādinā (a. ni. 4.185) catukkanipāte āgatāni. Paramatthabhūtaṃ saccaṃ nibbānaṃ. **Abbhantaraṃ katvā**ti antogadhameva katvā, tehi saddhinti attho paramatthasaccānampi sādutarattā. **Yassānubhāvenā**ti yassa vācāsaccassa ānubhāvena.

Udakamhi dhāvatīti udakapiṭṭhiyaṃ abhijjamānāyaṃ pathaviyā viya dhāvati gacchati mahākappinarājā viya. **Visampi saccena hananti paṇḍitā**ti kaṇhadīpāyanādayo viya. **Saccenā**ti macchajātake bodhisattassa viya saccena **devo thanayaṃ pavassati. Sacce ṭhitā**ti viratisacce vācāsacce ca ṭhitā tayopi bodhisattā. **Nibbuti**nti nibbānaṃ patthayanti. **Sādutara**nti sātataraṃ iṭṭhataravipākadānato.

Rasānanti niddhāraṇatthe sāmivacanaṃ. Niddhāraṇañca koci kutoci kenaci imanti kassaci vacanaṃ na sādhetīti dassento **‘‘ye ime’’**tiādimāha. Tena hi nibbānaṃ rasasamudāyato sādutaratāvisesena niddhārīyati. Tattha ye ime vuccantīti yojanā. **Sāyanīyadhammā**ti jivhāya sāyitabbā dhammā. Rasāyatanaṃ rasoti āha **‘‘mūlaraso khandharaso’’**tiādi. **Phalarasa**nti phalassa rasaṃ, phalaṃ pīḷetvā tāpetvā gahetabbarasanti attho. **Arasarūpo**ti ācārarahitasabhāvo. Rūpassa assādanavasena uppajjanakasukhadhammā **rūparasā**. Esa nayo **saddarasādīsu**. **Saddaraso**ti byañjanasambhūto raso. **Vimuttiraso**ti vimuttisampattiko raso. **Attharaso**ti atthassa paṭivijjhanavasena uppajjanakasukhaṃ attharaso, tathā **dhammaraso veditabbo. Rūpācārā**tiādīsu rasaggahaṇena phalarasaṃ vadati. So hi phalassa rūpo ca, rasitabbato āsādetabbato raso cāti **‘‘rūparaso’’**ti vuccati. **Ācāro** pana sāmaggīrasahetutāya **‘‘raso’’**ti vutto. **Saccaṃ have**ti ettha **have**ti ekaṃsatthe nipāto, ekaṃsattho ca avadhāraṇamevāti āha **‘‘saccameva sādutara’’**ntiādi. **Sarīramupabrūhenti,** na cittaṃ. Nanu ca sukhuppattipayojanattā cittampi upabrūhentīti? Na, sukhassa sarīrabrūhanaṃ paṭicca uppannattā. **Viratisaccavācā**ti saccavisesena sampajjanaṃ vadati. **Cittamupabrūheti** padālikāya virativācāya saccarase sati samathavipassanādīhi cittaparibrūhanassa sambhavato maggaphalānisaṃsaṃ gaṇhāti. **Asaṃkilesikañca sukhamāvahati** vivaṭṭasannissitattā. **Vimuttiraso**ti phalasukhaṃ vadati nibbānasukhampi vā. **Paramatthasaccaraso** nāma nibbānaraso. Tathā hi taṃ ‘‘accutirasaṃ assāsakaraṇarasa’’ntipi vuccati. Tena **paribhāvitattā**ti vimuttirasassa sādutarabhāvadassanatthaṃ. Evaṃ santepi ‘‘vimuttirasaparibhāvitattā’’ti etena kāmaṃ vimuttiraso vā paramatthasaccaraso vā sādutararasāti dasseti. **Tadadhigamūpāyabhūta**nti tassa paramatthasaccassa adhigamūpāyabhūtaṃ. **Atthañca dhammañcā**ti phalañca kāraṇañca nissāya pavattito attharasā dhammarasā ca sādū, tatopi paramatthasaccameva sādurasanti adhippāyo.

Lokuttaraṃ lokiyañca atthaṃ ajānanto **andho,** lokiyatthameva jānanto **ekacakkhu,** ubhayaṃ jānanto **dvicakkhu**. Parahitaṃ attahitañca ajānanto **andho,** attahitameva jānanto **ekacakkhu,** ubhayatthaṃ jānanto **dvicakkhu**. So dvicakkhupuggalo **paññājīvī**. Taṃ pana gahaṭṭhapabbajitavasena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘gahaṭṭho vā’’**tiādi vuttaṃ. Gahaṭṭhapaṭipadaṃ ārādhetvā cāti yojanā. **Ārādhetvā**ti ca sādhetvāti attho.

Purimanayenevāti kassapasammāsambuddhavissajjitanayeneva. **Kiñcāpī**ti anujānanasandassanatthe nipāto. Kiṃ anujānātīti? Gāthāya catūhi padehi vuttesu atthesu ekassa atthassa siddhiyaṃ itaresampi siddhiṃ anujānāti. Tenāha **‘‘yo catubbidhamoghaṃ…pe… parisujjhatī’’**ti. Kiṃ sandassetīti? Yesaṃ pāpadhammānaṃ balavabhāvena oghataraṇādi na sijjhati, tesaṃ paṭipakkhānaṃ nissandehavasena sandassanaṃ. Tenāha **‘‘evaṃ santepī’’**tiādi. **Oghataraṇa**nti oghataraṇapaṭipattiṃ. **Asaddahanto**ti evaṃ paṭipajjanto imāya paṭipattiyā oghaṃ taratīti na saddahanto. **Na pakkhandatī**ti pakkhandanalakkhaṇāya saddhāya na ugghāṭīyatīti na otarati. **Cittavossaggenā**ti yathākāmācāravasena cittassa vossajjanena. **Pamatto** pamādaṃ āpanno. **Tatthevā**ti kāmesu eva. **Visattattā** laggattā. **Vokiṇṇo**ti visevito. **Tasmā**ti vuttassa catubbidhassapi atthassa hetubhāvena paccāmasanaṃ. **Tappaṭipakkha**nti assaddhiyādīnaṃ paṭipakkhaṃ saddhādīnaṃ okāsattā.

Etāyāti gāthāyaṃ iminā padenāti sambandho. Sappurisasaṃsevo saddhammassavanaṃ yonisomanasikāro dhammānudhammapaṭipattīti imesaṃ sotāpattimaggādhigamassa aṅgānaṃ āsannakāraṇaṃ saddhindriyanti āha **‘‘sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānaṃ saddhindriya’’**nti. Vuttañhetaṃ – ‘‘saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇātī’’tiādi (ma. ni. 2.183, 432). Diṭṭhoghaṃ tarati etenāti **diṭṭhoghataraṇaṃ,** diṭṭhoghassa taraṇaṃ. Kāmañcettha ‘‘tarati ogha’’nti vuttaṃ, vattamānasamīpepi pana vattamānaṃ viya voharaṇaṃ yuttaṃ diṭṭhoghassa tiṇṇabhāvassa ekantikattāti **‘‘sotāpannañca pakāsetī’’**ti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. Diṭṭhivicikicchādipaṭipattantarāyakarānaṃ pāpadhammānaṃ samucchinnattā **sotāpanno…pe… appamādena samannāgato. ‘‘Sotāpatti…pe… taratī’’**ti ettake vutte sakideva imassa lokassa āgamanampi gahitaṃ siyāti tannivattanatthaṃ **‘‘ārādhetvā…pe… avasesa’’**nti vuttaṃ. Nanu ‘‘avasesa’’nti vuttattā sotāpattimaggena atiṇṇaṃ anavasesaṃ bhavoghavatthu gahitameva siyāti? Na, upari dvīhi maggehi taritabbānaṃ tesaṃ parato dvinnaṃ pahānavasena vuccamānattā. Apavādavisayampi pariharati – ‘‘evaṃ esā codanā attano visaye na patiṭṭhātī’’ti. Anādikālabhāvattā kāmasaññāya kāmoghataraṇaṃ mahatā eva vīriyena sādhetabbanti āha **‘‘vīriyenā’’**ti. **Tatiyaṃ maggaṃ ārādhetvā**. Kāmoghassa vatthu **kāmoghavatthu,** kāmaguṇehi saddhiṃ sabbo kāmabhavo. **Kāmoghasaññita**nti kāmoghasaṅkhātaṃ. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so dukkho cāti **kāmadukkhaṃ**. Assādanaṭṭhena kāmo eva saññāti kāmasaññā, sabbaso samucchinnattā vigatā kāmasaññā etissāti **vigatakāmasaññā**. Sabbesaṃ rāgādimalānaṃ mūlabhūtattā sattasantānassa visesato malīnasabhāvāpādanato paramaṃ ukkaṃsagataṃ malanti **paramamalaṃ,** avijjā. Tenāha bhagavā –

‘‘avijjāparamaṃ mala’’nti (dha. pa. 243).

Paññāpadaṃ gahetvāti yathāvuttaṃ paññāpadaṃ hadaye ṭhapetvā. Tappasaṅgena attano paṭibhānena sabbehi viya uggahitaniyāmena. **Sabbatthevā**ti pañcasupi ṭhānesu. **Atthayuttipucchā**ti paññādiatthasamadhigamassa yuttiyā kāraṇassa pucchā. Tenāha **‘‘ayaṃ hī’’**tiādi. **Paññādiatthaṃ ñatvā**ti paññādhana-kitti-mitta-abhisamparāyasaṅkhātaṃ atthaṃ sarūpato saccapaṭivedhanipphādanena ñāṇena jānitvā. Nanu esa lokuttaraṃ sotāpattimaggaphalapaññaṃ tadadhigamūpāyaṃ lokiyapaññañca abhibhavitvā ṭhito, so kasmā tattha atthayuttiṃ pucchatīti? Saccametaṃ, upari pana samādhissa yuttiṃ pucchitukāmo paññāya seṭṭhabhāvato, tassa ca ekadeseneva adhigatattā tameva ādiṃ katvā pucchati. **‘‘Kāya yuttiyā’’**tiādi atthavaṇṇanaṃ atidissati **‘‘esa nayo dhanādīsū’’**ti. Tatthāpi atthayuttipucchābhāvo pana ‘‘sabbatthevā’’ti iminā vibhāvitoti.

Saddhāsussūsāappamādauṭṭhānasaṅkhātehi **catūhi kāraṇehi. Kāyasucaritādibhedena** ājīvaṭṭhamakasīlabhūtena. Samathavipassanābhūtena nippariyāyena bodhipakkhiye eva gaṇhanto **‘‘aparabhāge’’**ti āha. Pariyāyabodhipakkhiyā pana visesato vuṭṭhānagāminivipassanākālepi labbhanti. **Pubbabhāge**ti vā taruṇavipassanākālaṃ. Tato pubbasādhanañca sandhāya **‘‘aparabhāge’’**ti punāha, tato paranti attho. **Dhamma**nti paṭipattidhammaṃ. Na saddhāmattakeneva paññaṃ labhatīti yojanā. Yadi evaṃ kasmā ‘‘saddahāno’’ti vuttanti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi. **Kiṃ vuttaṃ hotī**tiādinā vuttameva atthaṃ vivarati. Na kevalaṃ sussūsāmattena paññāpaṭilābho, atha kho appamādena paññaṃ labhatīti dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘appamatto vicakkhaṇo’’ti vuttanti tadatthaṃ dassento **‘‘eva’’**ntiādimāha.

Idāni saddhādīnaṃ paññāpaṭilābhassa taṃtaṃvisesapaccayāni nīharitvā dassetuṃ **‘‘eva’’**nti vuttaṃ. **Sussūsāyā**ti sotukāmatāya. Sā atthato upasaṅkamanādi. **Paññādhigamūpāya**nti pariyattidhammamāha. Tenāha **‘‘suṇātī’’**ti. **Gahitaṃ na pamussati,** satiavippavāsalakkhaṇo hi appamādoti. Na kevalaṃ yāthāvato gahaṇakosallameva vicakkhaṇatā, atha kho yāthāvato paññāsampavedhanañcāti āha **‘‘vitthārikaṃ karotī’’**ti. Idāni paññāpaṭilābhahetuṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ **‘‘sussūsāya vā’’**tiādi vuttaṃ. **Atthamupaparikkhatī**ti sutakatānaṃ dhammānaṃ pāḷiatthūpaparikkhāpubbakaṃ rūpārūpavibhāgaṃ paramatthaṃ salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca upaparikkhati vīmaṃsati. **Anupubbenā**ti evaṃ ñātapariññaṃ patvā tīraṇapariññāya tato anukkamena tīraṇapariññaṃ pahānapariññañca matthakaṃ pāpento maggappaṭipāṭiyā paramatthasaccabhūtaṃ nibbānaṃ sacchikaroti.

Imāni saddhādīni cattāri kāraṇāni matthakaṃ pāpetvā dassento āha **‘‘desakālādīni ahāpetvā’’**ti. Yasmiṃ dese yasmiṃ kāle ye ca sahāyake nissāya yaṃ kiccaṃ tiretabbaṃ, tāni desakālādīni anatikkamitvā attano abhivuḍḍhiṃ icchantena ‘‘ayaṃ nāma deso, yatthāhaṃ etarahi vasāmi, ayaṃ kālo, ime mittā, ime amittā, ime āyavayā, ahañca ediso jāti-kula-padesa-balabhoga-parivārādīhi, taṃ kiccaṃ idāni āraddhabbaṃ, idāni nāraddhabba’’nti sabbaṃ upaparikkhitvā paṭipajjitabbaṃ. Evaṃ paṭipajjanto hi lokiyassa dhanassa paṭirūpādhigamūpāyaṃ karoti nāma. Lokuttarassa pana sīlavisodhanādivasena veditabbaṃ. Vahitabbabhāvena dhuro viyāti dhuro, bhāro. Idha pana dhurasampaggaho uttarapadalopena dhuro, vīriyaṃ. So sātisayo etassa atthīti **dhuravā**. ‘‘Uṭṭhātā’’ti padena kāyikavīriyassa vakkhamānattā **‘‘cetasikavīriyavasenā’’**ti visesitaṃ. **Anikkhittadhuro** dhorayhabhāvato. **Tiṇā bhiyyo na maññatī**ti tiṇaṃ viya paribhavanto atibhuyya vattatīti attho. **Ādinā nayenā**ti ettha **ādi**-saddena –

> ‘‘Karaṃ purisakiccāni, so sukhā na vihāyati; (Dī. ni. 3.253);
> ‘‘Na divā soppasīlena, rattimuṭṭhānadessinā;
> Niccaṃ mattena soṇḍena, sakkā āvasituṃ ghara’’nti ca. (dī. ni. 3.253); –

Evamādīnaṃ saṅgaho. **Asithilaparakkamo** analasabhāvato. **Ekamūsikāyā**ti ekāya matamūsikāya. **Nacirassevā**ti catumāsabbhantareyeva. **Catusatasahassasaṅkhaṃ cūḷantevāsī viyā**ti kākaṇikaḍḍhakahāpaṇa-soḷasa-kahāpaṇa-catuvīsati-kahāpaṇa-satakaharaṇakkamena dve satasahassāni, cūḷakamahāseṭṭhino dhītulābhavasena dve satasahassānīti evaṃ catusatasahassasaṅkhaṃ dhanaṃ ekamūlena yathā cūḷantevāsī vindi, evaṃ aññopi patirūpakārī dhuravā uṭṭhātā vindate dhanaṃ. Ayañca attho cūḷakaseṭṭhijātakena dīpetabbo. Vuttañhetaṃ –

‘‘Appakenapi medhāvī, pābhatena vicakkhaṇo;
Samuṭṭhāpeti attānaṃ, aṇuṃ aggiṃva sandhama’’nti. (jā. 1.1.4);

Vattaṃ katvāti adhiṭṭhānavattaṃ katvā. ‘‘Saccavādī bhūtavādī’’ti kittiṃ pappotīti yojanā. **Icchitapatthita**nti yehi mittaṃ icchati, tehi itaraṃ patthitaṃ. **Mittāni ganthatī**ti mittabhāvaṃ ghaṭeti. Dānassa piyabhāvakaraṇato **‘‘dadaṃ piyo hotī’’**ti vuttaṃ. Yaṃ dānaṃ ekantato mittabhāvāvahaṃ, taṃ dassento **‘‘duddadaṃ vā dadaṃ taṃ ganthatī’’**ti āha. **Dada**nti ca lakkhaṇavacanametanti āha **‘‘dānamukhena vā’’**tiādi.

Āḷavakassa ajjhāsayānurūpaṃ **gahaṭṭhavasena vissajjento**. Saddhā etassa atthīti saddho, tassa **saddhassa. Gharamesino**ti gharāvāsasaṅkhātaṃ gharaṃ esantassa. Gharāvāsasannissitattā ‘‘ghara’’nti kāmaguṇā vuccantīti āha **‘‘pañca kāmaguṇe’’**ti. ‘‘Ete caturo dhammā’’tiādinā gahitā anantaragāthāya vuttadhammā evāti dassento **‘‘vuttappakāraṃ sacca’’**ntiādimāha. Tattha ‘‘ime kusalā, ime akusalā’’tiādinā te atthe yāthāvato dhāraṇato upadhāraṇato **dhammo**. Saññā cittacetasikānaṃ dhāraṇaṃ, avicchedato sandhāraṇato kusalasantānaṃ dhāretīti **dhiti,** vīriyaṃ. Cajati etenāti **cāgo,** dānaṃ. Paccayavekallato phaluppādanasamatthatāvasena **santi**.

Aññepīti ito yathāvuttadhammasamudāyato aññepi dhammā yadi santi, te dhamme pucchassūti. Kilese, kāyavācādike vā dametīti **damo**, paññā. Uṭṭhahati ussahati etenāti **uṭṭhānaṃ,** vīriyaṃ. **Etthā**ti etissā pucchāya. **Saddhi**nti saṅkhepato bhāvatthapadānaṃ bandhanena saha. **Ekamekaṃ pada**nti paññādikamekekaṃ padaṃ. ‘‘Paññā imasmiṃ ṭhāne paññāti dhammoti ca āgatā’’tiādinā paññādiatthassa uddharaṇaṃ **atthuddhāro**. Tassa tassa atthassa ‘‘paññā pajānanā’’tiādinā (dha. sa. 16) vevacanapadānaṃ uddharaṇaṃ **paduddhāro**. Pajānātīti paññā, dhāretīti dhammo, dametīti damoti evaṃ padassa kathanaṃ **padavaṇṇanā**.

Ajjāti vā etarahi. **Yathāvuttena pakārenā**ti ‘‘saddahāno arahata’’ntiādinā vuttappakārena. Saccasampaṭivedhāvagahaṇaṃ vā yathāvuttena pakārena diṭṭhasaccatāya idhalokaparalokatthaṃ yāthāvato jānanto. Evañca yakkho satthu desanānubhāvasiddhaṃ pañhaṃ pucchanena attano paṭilābhasampattiṃ vibhāvento ‘‘kathaṃsu labhate pañña’’ntiādimāhāti ācariyā. **Samparāyiko**ti ettha **ca**-saddo luttaniddiṭṭho, tena ‘‘diṭṭhadhammiko cā’’ti ayamattho vutto evāti dassento **‘‘yo attho…pe… dassetī’’**ti āha. Arīyati phalaṃ etasmāti **attho,** kāraṇaṃ. **Vicakkhaṇe** sapayojanatāya.

Tassa ñāṇassāti tassa atthassa āvibhāvanassa ñāṇassa. Guṇavisesehi ca sadisassapi aññassa abhāvato **aggadakkhiṇeyyo buddho** bhagavā. Tenāha –

‘‘Nayimasmiṃ loke parasmiṃ vā pana,
Buddhena seṭṭhova samova vijjati;
Āhuneyyānaṃ paramāhutiṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulaphalesina’’nti. (vi. va. 1047);

Sahitapaṭipattinti paññāsaṅgāhikaṃ attano paṭipattiṃ. Sundarā bodhi subodhi, buddhassa subodhi buddhasubodhi, sā eva **buddhasubodhitā**. Dhammassavanatthaṃ sannipatitadevatāhi **saṅghuṭṭhasādhukārasadduṭṭhānañca**.

Satapuññalakkhaṇanti satasahassakappe puññasambhārassa katattā tesaṃ puññānaṃ vasena satapuññalakkhaṇaṃ anekapuññanibbattalakkhaṇaṃ. Abhinandiyatāya sabbehi aṅgehi samupetaṃ samannāgataṃ. Katapuññabhāvaṃ byañjentīti byañjanāni, aṅgapaccaṅgāni. Tesaṃ paripuṇṇattā

paripuṇṇabyañjanaṃ. Taṃ yakkho…pe… pūresīti gāthāpūraṇatthameva hi bhagavā tathārūpāni akāsi. **Abyādhitā**ti arogā. ‘‘Abyathitā’’ti keci paṭhanti, sayasantāsarahitāti attho.

‘‘Hatthayo’’ti vattabbe **‘‘hatthako’’**ti vuttaṃ. **Āḷavinagara**nti āḷavinagaravāsino vadati. Bhavati hi tatraṭṭhatāya taṃ-saddo yathā ‘‘gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī’’ti. **Ekakolāhalena** vattamānena.

Sampiṇḍitvāti sannipatitvā. Kāmaṃ sambhāro tena katoti natthi, yuddhatthaṃ pana bahuso ussāhassa katattā **‘‘yuddhamādiṃ katvā’’**ti vuttaṃ. **Tameva āḷavakasuttaṃ kathesi** tassā **eva** desanāya sannipatitaparisāya sappāyattā. Tenāha **‘‘kathāpari…pe… ahosī’’**ti. **Catūhi vatthūhī**ti catūhi saṅgahavatthūhi. **Parisa**nti attano parisaṃ. **‘‘Itarañcā’’**tipi vadanti.

Āḷavakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Yakkhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

11. Sakkasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Suvīrasuttavaṇṇanā

247. **Abhiyaṃsū**ti yuddhasajjābhimukhā hutvā gacchiṃsu. **Tatrā**ti tasmiṃ asurānaṃ abhiyāne **ayaṃ** dāni vuccamānā anupubbato kathā. **Tettiṃsa purise gahetvā**ti tettiṃsa purise puññakiriyāya sahāyabhūte gahetvā. ‘‘Yāvajīvaṃ mātāpitubharo assa’’ntiādinā samādinnāni **satta vatapadāni pūretvā. Adhigaṇhantaṃ** abhibhavantaṃ. **Puttahatāyā**ti hataputtāya. Sā surā na hoti, na suraṃ pivimhāti adhippāyo. **Tato paṭṭhāyā**ti ‘‘na surā’’ti vuttakālato paṭṭhāya. ‘‘Na suranti na dibbantīti asurā’’ti keci. **Heṭṭhimatale** antobhūmiyaṃ āyāmato dasayojanasahassaṃ.

Uragādisahacaritāni ṭhānāni uragādīnīti āha **‘‘uragādīsu pañcasu ṭhānesū’’**ti. **Paṭhamālinde**ti paṭhame paribhaṇḍe. Pañcayojanasahassavitthāraputhubahalāhi sinerussa catūsupi passesu cattāro paribhaṇḍā. Sinerussa hi tasmiṃ tasmiṃ passe yugandharādīsu pañcasataparittadīpaparivāre mahādīpe ca labhitabbassa mahato atthassa vasena **mahatthā. Kupitāvilacittā**ti kupitena kopena ākulacittā. **Yuddhesī**ti yuddhesino. **Sesesū**ti sesesu paribhaṇḍesu. **Sesā**ti supaṇṇādayo.

Vammikamakkhikāti sapakkhikaupacikā. **Osakkitvā**ti piṭṭhibhāgena nivattitvā.

Pamādaṃ āpādesīti sakkassa āṇāya pamādaṃ āpajji. **Saṭṭhiyojanaṃ** vitthārena. **Suvaṇṇamahāvīthi**nti suvaṇṇamayabhūmijagativīthiṃ.

Anuṭṭhahantoti uṭṭhānaṃ kāyikavīriyaṃ akaronto. **Avāyamantoti** vāyāmaṃ cetasikavīriyaṃ akaronto. **Kiñci kicca**nti kasivāṇijjādibhedaṃ aññataraṃ kiccaṃ kattabbakammaṃ. **Vara**nti pavaraṃ. Tenāha **‘‘uttama’’**nti. Tañca kho kasitabbaṭṭhānaṃ adhippetanti āha **‘‘okāsa’’**nti. **Kammaṃ akatvā**ti kiñcipi jīvitahetubhūtaṃ kammaṃ akatvā. **Jīvitaṭṭhānaṃ nāmā**ti tassa jīvitassa hetu nāma. **Nibbānassa maggo**ti nibbānassa adhigamupāyabhūto maggo.

Suvīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Susīmasuttavaṇṇanā

248. **Antare**ti abbhantare. **Evaṃnāmaka**nti ‘‘susīmo’’ti evaṃnāmakaṃ. **Ekaṃ puttameva** aññataraṃ attano puttameva.

Susīmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhajaggasuttavaṇṇanā

249. **Samupabyūḷho**ti ubhinnaṃ saha eva samāgamo, bhusaṃ vā byūḷhoti attho. Bhusā panassa byūḷhatā dvinnaṃ senānaṃ samāgantvā sampiṇḍitabhāvenāti āha **‘‘sampiṇḍito rāsibhūto’’**ti. **Pacchimanto**ti rathapañjarassa paranto pacchimanto pacchimakoṭṭhāso. **Rathasandhito**ti rathapañjarassa kubbarena saddhiṃ sambandhanaṭṭhānato. **Tadeva pamāṇa**nti tadeva ‘‘diyaḍḍhayojanasatāyāmo’’ti vuttappamāṇameva. **Diguṇaṃ katvā**ti ‘‘pacchimanto satayojano’’tiādinā diguṇaṃ katvā. Candamaṇḍalasūriyamaṇḍalakiṅkiṇikajālādibhedassa **sesālaṅkārassa. Passantānaṃ** devānaṃ. **Rājā no**ti amhākaṃ rājā devaseṭṭho. **Dutiyaṃ āsanaṃ labhatī**ti sakke nisinne tassa anantaraṃ dutiyaṃ āsanaṃ labhati. Tasmā devaseṭṭhatāya sakko viya gāravaṭṭhāniyo, yato sakko ‘‘tassa dhajaggaṃ ullokeyyāthā’’ti āha. Esa nayo sesesupi. **Asurehi parājito**ti asurehi parājayaṃ āpādito. **Rajadhajaṃ disvā**ti parasenāya upagacchantiyā uṭṭhitarajamattampi disvā ṭhitopi taṃ rajadhajaṃ disvā bhīrubhāvena **palāyanadhammo**.

Yassa dhajaggaparittassa. **Ānubhāvo vattati** asammukhībhūtāhipi devatāhi sirasā sampaṭicchitabbato. **Corabhayādīhī**ti **ādi**-saddena rogabhayādīnañceva vaṭṭadukkhassa ca saṅgaho daṭṭhabbo vidhinā bhāvite parittassa atthe upacārajjhānādīnampi ijjhanato.

Dīghavāpīnāmake gāme cetiyaṃ **dīghavāpicetiyaṃ. Muddhavedikā** nāma hammiyaṃ parikkhipitvā katavedikā. Buddhagataṃ satiṃ upaṭṭhapetvā parittarakkhaguttiṃ āha. Parittassa ānubhāvena **dve iṭṭhakā…pe… aṭṭhaṃsu**. Tathā hi **tasmiṃ nisseṇiyaṃ ṭhite…pe… aṭṭhaṃsū**ti.

Dhajaggasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vepacittisuttavaṇṇanā

250. ‘‘Mahānubhāvatāya asurānaṃ cittavepanena vepacittī’’ti vadanti. Isīhi pana abhayaṃ yācite ‘‘bhayameva dadāmī’’ti vatvā tehi ‘‘akkhayaṃ hotu te bhaya’’nti abhisapavasena vuttakālato paṭṭhāya vepanacittatāya **‘‘vepacittī’’**ti vuccati, yaṃ lokiyā ‘‘pulomo’’ti ca vadanti. Nipātapadānipi kānici atthavisesajotakāni hontīti āha **‘‘nipātamatta’’**nti hetuatthādīnamettha asambhavato. **Ta**nti sakkaṃ devānamindaṃ. **Kaṇṭhe pañcamehī**ti kaṇṭhabandhanapañcamehi, vibhattialopena niddeso. **Cittenevā**ti ‘‘imaṃ bandhāmi, ayaṃ bajjhatū’’ti uppannacitteneva. **Bajjhati** baddho hoti, ayaṃ devānubhāvo. **Muccatī**ti etthāpi eseva nayo. **Dasahī**ti ‘‘corosī’’tiādinā idha vuttehi dasahi. Tenāha **‘‘imehī’’**ti. Nibbattitvā cirakālataṃ upādāya khuṃsanavasena vadati **‘‘jarasakkā’’**ti. **Na taṃ** akkosaṃ **manasi karoti** dīgharattaṃ khantisoraccesu niruḷhaajjhāsayattā. **Mahāpaṭiggahaṇa**nti mahantaṃ upasamabyañjanaṃ. **Assā**ti vepacittassa.

Paṭisaṃyujeti paṭisattu hutvā saṃyuddhaṃ kareyya. Tenāha **‘‘paṭipphareyyā’’**ti. **Upasamaṃ… pe… maññe** upasameneva paccatthikassa nāyakabhūtassa kodhassa paṭisedhanato. Tādise hi kodho paṭikiriyaṃ alabhanto anupādāno viya jātavedo vūpasammati. **Yadā**-saddo hetuattho, na kālatthoti āha **‘‘yasmā taṃ maññatī’’**ti. **Tāvadeva dve gāvo yujjhante**ti tasmiṃyeva khaṇe dvīsu goṇesu yujjhantesu.

Khantito uttaritaro añño attho na vijjati anantareva assa virodhaṃ anatthaṃ paṭibāhitvā diṭṭhadhammikassa ceva samparāyikassa ca saṃvidhānato. **Taṃ khantiṃ paramaṃ āhu** seṭṭhabalaṃ virodhapaccayaṃ abhibhuyya pavattanato. Bālayogato bālo, tassa balaṃ **bālabalaṃ,** aññāṇanti āha **''bālabalaṃ nāma aññāṇabala''**nti. **Taṃ yassa bala**nti taṃ aññāṇabalaṃ yassa puggalassa balaṃ, **abalameva taṃ** paññābalena viddhaṃsetabbato. **Paṭivattā na vijjatī**ti dhammaṭṭhaṃ paṭippharitvā abhibhavitvā pavattā natthi. Paṭivacanamattaṃ pana koci vadeyyāpi, taṃ akāraṇanti dassento **''paṭippharitvā vā''**tiādimāha. **Bālabala**nti ''paṭippharitvā''ti vacanassa kāraṇavacanaṃ. **Tasseva puggalassa** paṭikujjhanakassa. Nānattāvitakkanato **ubhinnaṃ atthaṃ. Tikicchanta**nti anatthapaṭibāhanamukhena paṇḍitakiccakaraṇena paṭisedhentaṃ. ''Bālo aya''nti evaṃ paññapetuṃ hetuphalānaṃ anavabodhato **catusaccadhamme achekā**ti.

Vepacittisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Subhāsitajayasuttavaṇṇanā

251. **''Chekatāyā''**ti vatvā tassa vattuṃ chekabhāvaṃ dassetuṃ **''evaṃ kirassā''**tiādimāha. **Gāha**nti laddhiṃ. **Mocetvā**ti yassa puna ''coro''ti uttari vattuṃ na sakkoti, evaṃ vimocetvāti paṭhamaṃ vattuṃ na sakkā. **Garū**ti bhāriyaṃ, dukkaranti attho. **Pacchā**ti ''parassā''ti vutto so kiñci paṭhamaṃ vadanto attano adhippāyaṃ pavedeti nāma, taṃ yathāsatti viditamano tassa uttari vattuṃ sakkoti. Tenāha **''parassa vacanaṃ anugantvā pana pacchā sukhaṃ vattu''**nti. Api ca asurindena ''hotu, devānaminda, subhāsitena jayo''ti paṭhamaṃ vuttaṃ, viseso ca pubbaṃ upanentaṃ anuvattati. Vacasi kusalo sakko devarājā taṃ visesaṃ teneva pubbaṃ upanayāpento upalāpanavasena ''tumhe khvetthā''tiādimāha. **Pubbadevā**ti sakkapamukhāya devaparisāya loke pubbeva uppannattā ''pubbadevā''ti pasaṃsavacanaṃ. Vepacittiṃ sandhāya ''tumhe''ti ''pubbadevā''ti ca vuttattā **''tumhākaṃ tāva paveṇiāgataṃ bhaṇathā''**ti vuttaṃ. Gāravaṭṭhāniyattā vepacittino bahuvacanapayogo. Daṇḍena avacāro avacaraṇaṃ daṇḍāvacaro, natthi ettha vutto daṇḍāvacaroti **adaṇḍāvacarā,** sakkena vuttā gāthāyo.

Subhāsitajayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kulāvakasuttavaṇṇanā

252. **Rathasaddo**ti rathālaṅkārabhūtānaṃ kiṅkiṇikajālādīnaṃ saddo. Tathā **dhajasaddo. Ājānīyasaddo**ti ājānīyānaṃ hasitasaddo ca. **Karuṇāsamāvajjitahadayo**ti pāṇānaṃ anuparodhena paṇāmitacitto. **Īsāmukhenā**ti rathakapparamukhena. **Puññapaccayanibbatto**ti uḷāraṃ suvipulaṃ puññaṃ paccayaṃ katvā nibbatto. **Na sajjati** katthaci appaṭighaṭṭanena gacchanto. **Simbalivanenā**ti simbalivanamajjhena. **Vibhaggaṃ nimmathita**nti ito cito vibhaggañceva niravasesato mathitañca hoti.

Kulāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nadubbhiyasuttavaṇṇanā

253. **Supaccatthiko**ti suṭṭhu ativiya paccatthiko paṭisattu. **Gahitosī**ti devapāsena bandhitvā gahito asi. **Baddhova ahosi** sakkassa puññānubhāvena. Cetiyarājā kira imasmiṃ kappe tato pubbe kenaci avuttapubbaṃ kharamusāvādaṃ abhāsi, tāvadeva virajjhitvā mahāpathaviyā vivare dine nipatitvā avīciaggijālānamindanamahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''cetiyarañño pāpaṃ sandhāyā''**ti. **Mahāpāpānī**ti mahantāni garutarāni pāpāni. Tathā hi vepacittino sapathakaraṇe nidassanabhāvena etāni aṭṭhakathāyaṃ āgatānīti.

Nadubbhiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Verocanaasurindasuttavaṇṇanā

254. **Dvārapālarūpakāni viyā**ti dvārapālākārena katapaṭimāyo viya. **Vāyametheva,** na antarā saṃkocaṃ āpajjeyyāti adhippāyo. **Nipphannasobhanesū**ti nipphannabhāvena sundaresu. Sabbe hi anipphannā atthā na sobhanti. **Kiccajātā**ti vippakatabhāvena sañjātakiccā. **Akiccajāto**ti asañjātakicco kiccarahito nāma natthi gamanaṭṭhitasayananisajjādivasena uppajjanakadukkhavinodanabhāvato. **Saṃyogaparamātveva sambhogā**ti imesaṃ sattānaṃ saṃbhuñjitabbavatthūni nāma pakatiyā virodhasīlānipi asaṃyogena vā asundarānipi, tāni abhisaṅkharaṇapacanasaṃyojanaparamāni veditabbāni tathā sati sambhogārahabhāvūpagamanato. Tenāha **''pārivāsikaodanādīnī''**tiādi. Uṇhāpetvā paribhuñjitabbayutte paribhajjitvāti adhippāyo.

Verocanaasurindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Araññāyatanaisisuttavaṇṇanā

255. Jāmātikā vuccati dhītupati, sasuro bhariyāya pitā, tasmā ime antaravattino dve janā sakkavepacittino sujāya vasena **jāmātikasasurā. ''Ciradikkhitāna''**nti dikkhitvā pabbajitvā cirakālānaṃ vatasamādānavasena ito bāhirakānaṃ pabbajitānanti āha **''cirasamādinnavatāna''**nti. **Ito paṭikkamā**ti ito yathāṭhitaṭṭhānato apehi apakkama. **Na paṭikkūlasaññino** guṇe gāravayogato. Devā hi yebhuyyena ''mayaṃ pubbe guṇavante payirupāsitvā tesaṃ ovāde ṭhatvā puññāni upacinitvā idhūpapannā''ti guṇavantesu ādarabhāvaṃ upaṭṭhapenti.

Araññāyatanaisisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Samuddakasuttavaṇṇanā

256. **Cakkavāḷamahāsamuddapiṭṭhiya**nti cakkavāḷapabbatapādasamantā mahāsamuddatīrapiṭṭhiyaṃ. Yatheva sinerusamīpe mahāsamuddo anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro, evaṃ yebhuyyena cakkavāḷapādasamīpepi. Tenāha **''rajatapaṭṭavaṇṇe vālukapuline''**ti. **Vuttappakārāsū**ti anantarasutte vuttappakārāsu. **Assamapadenā**ti assamapadavemajjhena. **Evaṃ cintayiṃsū**ti ''yaṃ nūna maya''ntiādinā yathā pāḷiyaṃ āgataṃ, evaṃ mantayiṃsu.

Icchitakaroti yadicchitakaraṇaṃ. **Duṭṭhāna**nti durāsayānaṃ. Te pana duṭṭhajjhāsayā viruddhā hontīti āha **''duṭṭhānaṃ viruddhāna''**nti. **Pavutta**nti bījaṃ sandhāya vapitaṃ. Tenāha **''khette patiṭṭhāpita''**nti.

Sāyamāsabhattanti sāyaṃ asitabbabhojanaṃ. Yathāvāraṃ bhakkhitametaṃ devānaṃ viya sukhumaṃ guruvāsañca na hotīti **''bhatta''**nti vuttaṃ. **Gelaññajāta**nti sañjātagelaññaṃ. **Vepatī**ti kampati pavedhati.

Samuddakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Vatapadasuttavaṇṇanā

257. Samādātabbato **vatāni,** aññamaññaṃ asaṅkarasabhāvena pabbajitabbato **padāni,** tato eva asaṃkiṇṇabhāgāti katvā **''vatakoṭṭhāsānī''**ti vuttaṃ. **Samattānī**ti puññavisesatāya pujjabhavaphalanibbattanena kittisaññānena ca samaṃ attāni samattāni. **Paripuṇṇānī**ti akhaṇḍādibhāvena sabbaso puṇṇāni. **Samādinnānī**ti tattha sakkaccakāritāya sammā ādinnāni. **Mātulānī**ti pitubhaginī, na yā kāci mātulassa bhariyā kulajeṭṭhakānaṃ adhippetattā, bhariyāpi vā mātulasambandhato gahetabbā, tathā sati mahāpitubhariyādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo.

Ādi-saddena jeṭṭhabhaginīnaṃ saṅgaho. **Apacitikārako**ti tesaṃ paccuṭṭhānakaro. Yo koci dadantopi sāpekkho deti, so muttacāgo na hoti, ayaṃ pana na evanti **''muttacāgo hotī''**ti vuttaṃ. **Vissaṭṭhacāgo**ti nirapekkhapariccāgoti attho. Yathā pāṇātipātabahulo ''lohitapāṇī''ti vuccati, tathā dānabahulo ''payatapāṇī''ti vuttoti āha **''deyyadhammadānatthāya sadā dhotahattho''**ti. **Vossaggarato**ti deyyadhammassa pariccajane abhirato. **Parehi yācitabbāraho**ti parehi yācituṃ yutto icchitassa atthassa tāvadeva vissajjanato. **Dāneneva yutto**ti sabbakālaṃ dāneneva yutto abhiṇhaṃ pavattamahādānattā. **Dāne ca saṃvibhāge cā**ti parassa sampuṇṇaṃ katvā pariccajanasaṅkhāte dāne ca attanā paribhuñjitabbato saṃvibhajanasaṅkhāte saṃvibhāge ca **rato** abhirato.

Vatapadasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sakkanāmasuttavaṇṇanā

258. **Manussabhūto**ti manussesu bhūto, manussattaṃ vā patto. **Āvasatha**nti nivāsaṭṭhānaṃ kāretvā adāsi, tasmā vāsaṃ adāsīti **vāsavo**. Attha-saddo idha kāraṇapariyāyoti āha **''sahassampi kāraṇāna''**nti. Svāyamattho heṭṭhā vibhāvitova. **Vinicchinati,** tasmā sahassaṃ paññāakkhīni etassāti **sahassakkho**. Maghaṃ vuccati dhanaṃ, taṃ pana saddhāsaṅkhātaṃ maghaṃ assa atthīti **maghavā**. Pure dānaṃ dadātīti **purindado** anunāsikalopaṃ akatvā. Puññāni kātuṃ sakkotīti **sakko**.

Sakkanāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahālisuttavaṇṇanā

259. **So**ti sakko devarājā. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ vuttaṃ. Vuccatīti vacanaṃ, attho. Tasmā **bahuvacane**ti bahumhi attheti attho. Yathā paṭipajjanto anukkamena te dhamme samādiyitvā sakko sakkattaṃ ajjhagā, taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ **''sakko kirā''**tiādi vuttaṃ. **Anantare**ti sakkabhāvassa atītānantare attabhāve. **Taṃ sabba**nti sakkassa maghamāṇavakāle sammāpaṭipattiṃ, tāya sakkabhāvūpagamanañcāti taṃ sabbaṃ. **Vutto,** tasmā tattha vuttanayeneva veditabboti adhippāyo.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Daliddasuttavaṇṇanā

260. **Manussadaliddo**ti manussesu duggato. **Manussakāruññata**nti manussesu paramanihīnataṃ. **Manussakapaṇo**ti manussesu vā paramanihīno. **Tasmiṃ ṭhāne**ti tassa devaputtassa tasmiṃ uppajjanaṭṭhāne. **Lāmakato cintentī**ti tassa purimavatthuṃ nissāya hīnato cintenti. **Kathentī**ti tameva paresaṃ kathenti. **Vitthārentī**ti vuttamatthaṃ vitthārikaṃ karonti. Sabbadā paricchijja parivārasampanno hutvā aḍḍhaṭṭharatane hatthikkhandhe mahaccarājānubhāvena nisinnattā **janakāyena samullokiyamāno. Avalambantī**ti olambanti. **Vandanamattaṃ vā nāhosi,** aññadatthu paccekabuddhato attano samānādarakiriyaṃ paccāsīsati. Tena vuttaṃ **''so''**tiādi. **Kvāya**nti ko ayanti byāpannavasena vadati. Kāḷarattehi suttehi sibbitattā vaṇṇavikāraṃ disvā **''kuṭṭhicīvarāni pāruto''**ti āha. **Mahāniraye nibbattitvā** mahādukkhaṃ paccanubhoti. Tadanurūpapāpakammassa vipākāvasesena laddhokāsena **rājagahe…pe… paṭisandhiṃ gaṇhi**. Kāmañca ettha paṭisandhiggahaṇaṃ kusalakammeneva, tassa pana akusalakammassa vipākino balavabhāvato vuttaṃ **''vipākāvasesenā''**ti. Tenāha **''gahitakālato…pe… nikkhanto''**ti. Bhikkhāya carituṃ samatthakālato paṭṭhāya rogassa balavatāya **maṃsāni…pe… patanti. Ñāṇaṃ pesetvā**ti vipassanāpaṭipāṭiyā bhāvanāñāṇaṃ nibbānaṃ paṭipesetvā pavattetvā. Indriyānaṃ paripakkattā satthu desanāvilāsena **sotāpattiphale patiṭṭhito.** **Cumbaṭa**nti pādacumbaṭaṃ. Kuṭṭhino hi sakalapādatalaṃ mā rujīti cumbaṭaṃ katvā taṃ pādatale bandhitvā gacchanti, **mattikapātiṃ bhinditvā viya** tathā nihīnamanussattabhāvato cavitvā **suvaṇṇapātiṃ paṭilabhanto viya** devattabhāvaṃ gaṇhanto cuticittato dutiyacittavāre ādānacittakkhaṇe devaloke nibbatto.

Maggenāgatāti maggādhigamanena āgatā uppannā. **Ariyakantasīla**nti ariyānaṃ kantaṃ manāpaṃ manoramaṃ sīladhammaṃ. Ariyānaṃ adhicittaadhipaññāsikkhā viya adhisīlasikkhāpi sabbā ativiya kantā evāti āha **''kiñcāpī''**tiādi. **Imasmiṃ panatthe**ti imasmiṃ sotāpannassa bhavasaṅkhāte atthe niddhāretvā vuccamāne. **Pañcasīla**mpi yasmā diṭṭhi viya bhavantarepi **appahīnaṃ**.

Daliddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rāmaṇeyyakasuttavaṇṇanā

261. Āramanti ettha sattāti **ārāmā,** manoramā upavanādayo. Te eva cetenti ettha saddhāya attano pītisomanassaṃ sandhahantīti **cetiyā**ti ca vuccanti. **Manussaramaṇīyabhāvassā**ti manussānaṃ āramaṇīyabhāvassa. Tassa pana sīlādiguṇavasena acinteyyāparimeyyānubhāvatāpi hotīti bhagavā **''nāgghanti soḷasi''**nti avoca. Acetanāya bhūmiyā ramaṇīyatā nāma guṇavisiṭṭhānaṃ ariyānaṃ sevanavasena veditabbāti vuttaṃ **''idāni…pe… gāme vātiādimāhā''**ti.

Rāmaṇeyyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Yajamānasuttavaṇṇanā

262. **Yajantāna**nti dakkhiṇeyyaṃ uddissa dentānaṃ. Aṭṭhuppattiko suttanikkhepoti dassetvā atthavaṇṇanaṃ kātuṃ **''tadā kirā''**tiādi vuttaṃ. **Agga**nti seṭṭhaṃ. Tehi tehi vā yathāladdhasappiādayo mā nassantu, aggabhāvena gahitāni sappiādīni kevalaṃ aggimhi jhāpanena, devā manussā micchāgāhena mā nassantu. **Takkenā**ti takkamattena. ''Kathemā''ti amhe maññatha, idāni passatha, paccakkhato ayaṃ vo…pe… āgacchatīti āhaṃsūti yojanā.

Upadhivipākanti upadhīsu vā vipaccati, upadhayo vā vipākā etassāti upadhivipākaṃ. **Vipphāravantaṃ hoti** vipulapakkhatāya. **Bhikkhusaṅghassa adaṃsu** ''sammāsambuddhena mahābrahmunā ca evaṃ ovādo dinno''ti.

Yajamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Buddhavandanāsuttavaṇṇanā

263. **Uṭṭhahā**ti uṭṭhānaṃ kāyikavīriyaṃ karohi. Tenāha **''vicara, loke''**ti. Cetasikavīriyaṃ pana bhagavatā matthakaṃ pāpitameva. Tenāha **''vijitasaṅgāmā''**ti. **Dvādasayojanikassa** uccabhāvena. Vitthārato pana āyāmato ca anekayojanasatasahassaparimāṇacakkavāḷaṃ atibyāpetvā ṭhitassa. **Pannabhārā**ti pātitabhāra. Nikkhepitabbato bhārāti āha **''oropitakhandhā''**tiādi. Te hi taṃsamaṅgino puggalassa sampātanaṭṭhena **bhārā** nāma. Vuttañhetaṃ ''bhārā have pañcakkhandhā''ti (saṃ. ni. 3.22). Tadekadesā ca **kilesābhisaṅkhārā. Pannarasāya puṇṇamāya ratti**nti yathā pannarasapuṇṇamāya rattiyaṃ paripuṇṇakāle upakkilesavimutto cando sobhati, evaṃ tava cittaṃ sabbaso upakkilesavimuttaṃ sobhatīti adhippāyo.

Buddhavandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gahaṭṭhavandanāsuttavaṇṇanā

264. **Puthuddisā**ti bahudisā. Kā pana tāti āha **‘‘catasso disā catasso anudisā cā’’**ti. Anudisāgahaṇena cettha uddhaṃ adhopi gayhatīti ca dasseti. **Bhūmivāsino**ti bhūmipaṭibaddhavuttino. Etena rukkhapabbatanivāsinopi gahitā honti. **Cirarattasamāhitacitte**ti upacārappanājhānāni uppādetvā aparihīnajjhānatāya cirakālaṃ samāhitacitte. **Āpāṇakoṭika**nti jīvitapariyantaṃ yāvajīvaṃ. **Evamādī**ti **ādi-**saddena avasesapuññakiriyavatthūni saṅgaṇhāti. Niccasīlavasena **pañcahi,** niyamasīlavasena **dasahi**. **Pi-**saddena tato katipayehi uposathasīlavasena aṭṭhahipīti dasseti. **Dhammikehī**ti dhammato anapetehi. **Pamukho**ti pamokkho.

Gahaṭṭhavandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Satthāravandanāsuttavaṇṇanā

265. **Brahmajāṇuko**ti dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ pathaviyaṃ ṭhapetvā vandamāno brahmajāṇuko nāma tathābhūto hutvā. Yajitabbato **yakkho,** pūjanīyo. Evaṃ pūjāvisesayogato sakkoti āha **‘‘so yakkhoti so sakko’’**ti. Sakkassa namakkārabhājanabhūtañhi pucchanto mātali **‘‘ko nāma so yakkho’’**ti āha. **Guṇanemittakehī**ti guṇahetukehi anantāni hi buddhānaṃ nāmāni, tāni ca kho sabbānipi guṇanemittakāneva. Anantaguṇattā. Vuttañhetaṃ –

‘‘Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato’’ti. –

Tasmā **anomanāma**nti paripuṇṇaguṇanāmanti attho. **Samatikkamenā**ti sammā samucchindanavasena atikkamanena. Kilesārīnaṃ apetacayoti **apacayo,** so āramitabbaṭṭhena ārāmo etesanti **apacayārāmā**. Tenāha **‘‘vaṭṭaviddhaṃsane ratā’’**ti.

Satthāravandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅghavandanāsuttavaṇṇanā

266. **Pūtimhi** dehe **mātu sarīre** sayanato, **attano eva vā** pūtidehaṃ **sarīraṃ** tasmiṃ ṭhitatāya **avattharitvā sayanato pūtidehasayā**ti yojanā. **Kuṇapamhete**ti ete manussā asuciduggandhajegucchapaṭikkūle mātukucchisaṅkhāte kuṇapasmiṃ dasa māse nimuggā. Tesaṃ kinnāma tvaṃ pihayasīti yojanā. **Etesaṃ etaṃ vihayāmī**ti etesaṃ isīnaṃ etaṃ sammāpaṭipattiṃ vihayāmi. Idāni taṃ paṭipattiṃ dassetuṃ **‘‘na te saṃ koṭṭhe opentī’’**ti vuttaṃ. **Dhaññaṃ koṭṭhe na pakkhipanti** pakkhipitabbassa ca abhāvato. Tenāha **‘‘na hi etesaṃ dhañña’’**nti. **Paresaṃ niṭṭhita**nti paresaṃ gahitaṃ santakaṃ tesaṃ pākāya niṭṭhitaṃ. **Bhikkhācāravattenā**ti piṇḍācariyāya. **Esamānā** pariyesantā. **Evaṃ pariyiṭṭhena**. Yāpenti, na esanti anesanaṃ. **Susamādinnasundaravatā**ti suṭṭhu samādinnasobhanavatā.

Evaṃ subhāsitabhāsinoti ganthadhuravipassanādhurānaṃ vasena guṇaparimāṇasubhāsitasseva bhāsanasīlā. Ariyena tuṇhībhūtena **tuṇhībhūtā**. Tato eva manassa sātisayaṃ **samañcarā**. Gahitadaṇḍesu parāmāsādipayuttesu daṇḍādānādihetu uppajjanakakilesapariḷāhābhāvato **nibbutā**. Tenāha **‘‘vissaṭṭhadaṇḍā’’**ti. **Sādānesū**ti sabhavādānesu. **Anādānā**ti tabbirahitā. Tenāha **‘‘bhavayonī’’**tiādi.

Saṅghavandanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Chetvāsuttavaṇṇanā

267. **Vuttatthameva** heṭṭhā devaputtasaṃyuttavaṇṇanāyaṃ.

Chetvāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dubbaṇṇiyasuttavaṇṇanā

268. **Dubbaṇṇo** duddasiko virūpavaṇṇo. **Okoṭimako**ti rassabhāvena avarakoṭimako. **Sakkena gahitanāmamevetaṃ,** na pana so tathārūpo koci yakkho. Tenāha **''eko rūpāvacarabrahmā''**ti. Yadi evaṃ kasmā so tathārūpo hutvā āgatoti āha **''sakko kirā''**ti. Kathaṃ panettha ñāyati ''so eko rūpāvacarabrahmā, na paneso avaruddhakayakkho''ti yuttiṃ dassento **''avaruddhakayakkhā panā''**tiādimāha. **Devānaṃ** vacanaṃ **sutvā. Pharusenā**ti pharusasamācārena. ''Ko nāma mayhaṃ āsane sannisinno''ti akkhantiṃ anuppādento **khantiyaṃ ṭhatvā. Balavacittīkāra**nti garutaraṃ sakkārabahumānaṃ. **Nīcavuttiyā**ti paramanipaccakāre suvūpasamane ca dassiyamāne. Sakkassa tāya eva ācārasampattiyā **sakkāsane ṭhātuṃ,** attano ca āvikātuṃ **asakkonto antaradhāyi. Upahatacittomhī**ti khantimettānuddayāsabbhāvato parasmiṃ upahatacittomhīti sakko attano sabhāvaṃ vadati. **Kodhavase vattetu**nti kodhena attano vase nibbattetuṃ na sukaromhi, atha kho kodhaṃ mayhaṃ vase na vattemīti adhippāyo. **Ciraṃ na kujjhāmī**ti yadi me kadāci kodho uppajjeyya, taṃ kodhaṃ anuvattento cirakālaṃ na kujjhāmi. **Na upanayhāmī**ti anto sace me kodho uppajjeyya, khippameva ca naṃ paṭivineyyanti taṃ me pubbeva vataṃ paripūritaṃ.

Dubbaṇṇiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sambarimāyāsuttavaṇṇanā

269. **Ābādhiko**ti ābādho assa atthīti ābādhiko. **Vācesī**ti sikkhāpesi. Sambaro nāma asuramāyāya ādipuriso purātano asurindo. Taṃ sandhāyāha **''yathā sambaro''**tiādi. **Evaṃ paccati** aññopi māyāvī māyaṃ payojetvā. Upavādantarāyo nāma khamāpane sati vigacchati, pākatikameva hotīti āha **''evamassa phāsu bhaveyyā''**ti. **Tenā**ti vepacittinā sambaravijjāya adānena vañcitattā. **Tathā akatvā**ti isīnaṃ santikaṃ netvā khamāpanavasena kātabbaṃ akatvā.

Sambarimāyāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Accayasuttavaṇṇanā

270. **Sampayojesu**nti aññamaññaṃ vācasikaṃ pharusaṃ payojesuṃ. Tenāha **''kalahaṃ akaṃsū''**ti, vivādaṃ akaṃsūti attho. **Atikkammavacana**nti vacīsaṃvaraṃ atikkamitvā vacanaṃ. Yasmā accaye desiyamāne taṃ khīṇayati aññamaññassa khamamānassa khamanaṃ paṭiggaṇhato, tasmā vuttaṃ **''nappaṭigaṇhātīti na khamatī''**ti. Tumhākaṃ vase vattatu, visevitaṃ akatvā yathākāmakaraṇīyo hotu. Mittadhammo idha uttarapadalopena ''mitto''ti vuttoti āha **''mittadhamme''**ti. **Karaṇavacana**nti ''mittehī''ti karaṇavacanaṃ bhummatthe. Tenāha **''mittesū''**ti. Yathā nibbattasabhāvassa bhāvato aññathattaṃ **jarā,** evaṃ mittabhāvato vuttavipariyāyo amittadhammo jarāpariyāyena vutto. **Agārayhaṃ anavajjaṃ sabbaso pahīnakilesaṃ. Tenāha ''khīṇāsavapuggala''**nti.

Accayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Akkodhasuttavaṇṇanā

271. **Kodho tumhe mā abhibhavī**ti ettha kodhena anabhibhavanīyattaṃ khantimettākaruṇāditappaṭipakkhadhammaparibrūhanena. Tathā hi taṃsamaṅgino kodho abhibhuyyatīti āha **''tumheva kodhaṃ abhibhavatha. Kujjhantānaṃ mā paṭikujjhitthā''**ti. **Paṭipadā**ti esā paṭipatti. **Mettā**ti appanāppattā mettā. Tadupacāro **mettāpubbabhāgo**. Na vihiṃsati kiñci etāyāti **avihiṃsā. Karuṇā**ti appanāppattakaruṇā veditabbā. Tadupacāro **karuṇāpubbabhāgo. Lāmakajanan**ti khantiādīsu yonisomanasikārābhāvena gārayhasamācārasamāyogena ca nihīnaṃ janaṃ. Paccayaparisuddhiyā **kodho** abhimaddamāno puggalaṃ **abhimaddati,** tassa so paṭisaṅkhānabhāvanābalehi sammadeva pahātabboti.

Akkodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Sakkasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya sagāthāvaggavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Padarūpasiddhi

Ganthārambha

[Ka]

Visuddhasaddhammasahassadīdhitiṃ,
Subuddhasambodhiyugandharoditaṃ;
Tibuddhakhettekadivākaraṃ jinaṃ,
Sadhammasaṅghaṃ sirasā'bhivandiya.

[Kha]

Kaccāyanañcācariyaṃ namitvā,
Nissāya kaccāyanavaṇṇanādiṃ;
Bālappabodhatthamujuṃ karissaṃ,
Byattaṃ sukaṇḍaṃ **padarūpasiddhiṃ**.

1. Sandhikaṇḍa

Tattha jinasāsanādhigamassa akkharakosallamūlakattā taṃ sampādetabbanti dassetuṃ abhidheyyappayojanavākyamidamuccate.

1. **Attho akkharasaññāto**.

Yo koci lokiyalokuttarādibhedo vacanattho, so sabbo akkhareheva saññāyate. Sithiladhanitādiakkharavipattiyañhi atthassa dunnayatā hoti, tasmā akkharakosallaṃ bahūpakāraṃ buddhavacanesu, ettha padānipi akkharasannipātarūpattā akkharesveva saṅgayhanti.

Tasmā akkharakosallaṃ, sampādeyya hitatthiko;
Upaṭṭhahaṃ garuṃ sammā, uṭṭhānādīhi pañcahi.

Saññāvidhāna

Tatthādo tāva saddalakkhaṇe vohāraviññāpanatthaṃ saññāvidhānamārabhīyate.

2. **Akkharāpādayo ekacattālīsaṃ**.

Akkharā api ādayo ekacattālīsaṃ, te ca kho jinavacanānurūpā akārādayo niggahītantā ekacattālīsamattā vaṇṇā paccekaṃ akkharā nāma honti. Taṃ yathā – ā i ī u ū e o, ka kha ga gha ṅa, ca cha ja jha ña, ṭa ṭha ḍa ḍha ṇa, ta tha da dha na, pa pha ba bha ma, ya ra lava sa ha ḷa aṃ-iti akkharā.

Nakkharantīti **akkharā,** a ādi yesaṃ te **ādayo**. Akārādīnamanukkamo panesa ṭhānādikkamasannissito, tathā hi ṭhānakaraṇappayatanehi vaṇṇā jāyante, tattha **cha ṭhānāni** kaṇṭhatālumuddhadantaoṭṭhanāsikāvasena.

Tattha – **a**vaṇṇa **ka**vagga **ha**kārā **kaṇṭhajā**.

Ivaṇṇa **ca**vagga **ya**kārā **tālujā**. **Ṭa**vagga **ra**kāra **ḷa**kārā **muddhajā**. **Ta**vagga **la**kāra **sa**kārā **dantajā**. Uvaṇṇa **pa**vaggā **oṭṭhajā**. **E**kāro **kaṇṭhatālujo**. **O**kāro **kaṇṭhoṭṭhajo**.

Vakāro **dantoṭṭhajo**.

Niggahītaṃ **nāsikaṭṭhānajaṃ**.

Ṅa ña ṇa na mā **sakaṭṭhānajā, nāsikaṭṭhānajā** cāti.

Hakāraṃ pañcameheva, antaṭṭhāhi ca saṃyutaṃ;
Orasanti vadantettha, kaṇṭhajaṃ tadasaṃyutaṃ.

Karaṇaṃ jivhāmajjhaṃ tālujānaṃ, jivhopaggaṃ muddhajānaṃ, jivhāggaṃ dantajānaṃ, sesā sakaṭṭhānakaraṇā.

Payatanaṃ saṃvutādikaraṇaviseso. Saṃvutatta**ma**kārassa, vivaṭattaṃ sesasarānaṃ **sa**kāra**ha**kārānañca, phuṭṭhaṃ vaggānaṃ, īsaṃphuṭṭhaṃ yaralavānanti.

Evaṃ ṭhānakaraṇappayatanasutikālabhinnesu akkharesu sarā nissayā, itare nissitā. Tattha –

Nissayādo sarā vuttā, byañjanā nissitā tato;
Vaggekajā bahuttādo, tato ṭhānalahukkamā.

Vuttañca –

‘‘Pañcannaṃ pana ṭhānānaṃ, paṭipāṭivasāpi ca;
Nissayādippabhedehi, vutto tesamanukkamo’’ti.

Ekenādhikā cattālīsaṃ **ekacattālīsaṃ,** etena gaṇanaparicchedena –

Adhikakkharavantāni, ekatālīsato ito;
Na buddhavacanānīti, dīpetācariyāsabho.

Apiggahaṇaṃ heṭṭhā vuttānaṃ apekkhākaraṇatthaṃ.

3. **Tatthodantā sarā aṭṭha**.

Tattha tesu akkharesu **a**kārādīsu **o**kārantā aṭṭha akkharā sarā nāma honti. Taṃ yathā – a ā i ī u ū **e** o-iti sarā.

O anto yesaṃ te **odantā, da**kāro sandhijo, saranti gacchantīti **sarā,** byañjane sārentītipi **sarā**.

‘‘Tatthā’’ti vattate.

4. **Lahumattā tayo rassā**.

Tattha aṭṭhasu saresu lahumattā tayo sarā rassā nāma honti. Taṃ yathā – a i u-iti rassā.

Lahukā mattā pamāṇaṃ yesaṃ te **lahumattā, mattā**saddo cettha accharāsaṅghātaakkhinimīlanasaṅkhātaṃ kālaṃ vadati, tāya mattāya **e**kamattā **rassā,** dvimattā **dīghā,** aḍḍhamattā **byañjanā. Lahu**ggahaṇañcettha chandasi diyaḍḍhamattassāpi gahaṇatthaṃ. Rassakālayogato **rassā,** rassakālavanto vā **rassā**.

Sararassaggahaṇāni ca vattante.

5. **Aññe dīghā**.

Tattha aṭṭhasu saresu rassehi aññe dvimattā pañca sarā dīghā nāma honti. Taṃ yathā – ā ī ū e o-iti dīghā.

Aññaggahaṇaṃ diyaḍḍhamattikānampi saṅgahaṇatthaṃ. Dīghakāle niyuttā, tabbanto vā **dīghā**. Kvaci saṃyogapubbā ekārokārā rassā iva vuccante. Yathā – ettha, seyyo, oṭṭho, sotthi. **Kvacī**ti kiṃ? Maṃ ce tvaṃ nikhaṇaṃ vane. Putto tyāhaṃ mahārāja.

6. **Dumhi garu**.

Dvinnaṃ samūho **du,** tasmiṃ dumhi. Saṃyogabhūte akkhare pare yo pubbo rassakkharo, so garusañño hoti. Yathā – datvā, hitvā, bhutvā.

‘‘Garū’’ti vattate.

7. **Dīgho ca**.

Dīgho ca saro garusañño hoti. Yathā – nāvā, nadī, vadhū, dve, tayo. Garukato añño ‘‘lahuko’’ti veditabbo.

8. **Sesā byañjanā**.

Ṭhapetvā aṭṭha sare sesā aḍḍhamattā akkharā **ka**kārādayo niggahītantā tettiṃsa byañjanā nāma honti. Vuttehi aññe **sesā**. Byañjīyati etehi atthoti **byañjanā**. Taṃ yathā – ka kha ga gha ṅa, ca cha ja jha ña, ṭa ṭha ḍa ḍha ṇa, ta tha da dha na, pa pha ba bha ma, ya ra lava sa ha ḷa aṃ-iti byañjanā. **Ka**kārādīsvakāro uccāraṇattho.

‘‘Byañjanā’’ti vattate.

9. **Vaggā pañcapañcaso mantā**.

Tesaṃ kho byañjanānaṃ **ka**kārādayo **ma**kārantā pañcavīsati byañjanā pañcapañcavibhāgena vaggā nāma honti. Taṃ yathā – ka kha ga gha ṅa, ca cha ja jha ña, ṭa ṭha ḍa ḍha ṇa, ta tha da dha na, pa pha ba bha ma-iti vaggā.

Te pana paṭhamakkharavasena **ka**vagga**ca**vaggādivohāraṃ gatā, **vaggo**ti samūho, tattha pañcapañcavibhāgenāti vā pañca pañca etesamatthīti vā **pañcapañcaso,** mo anto yesaṃ te **mantā**.

10. **Aṃiti niggahītaṃ**.

Akāro uccāraṇattho, **iti**saddo panānantaravuttanidassanattho, aṃiti yaṃ **a**kārato paraṃ vuttaṃ bindu, taṃ niggahītaṃ nāma hoti. Rassassaraṃ nissāya gayhati, karaṇaṃ niggahetvā gayhatīti vā **niggahītaṃ**.

Karaṇaṃ niggahetvāna, mukhenāvivaṭena yaṃ;
Vuccate niggahītanti, vuttaṃ bindu sarānugaṃ.

Idha avuttānaṃ parasamaññānampi payojane sati gahaṇatthaṃ paribhāsamāha.

11. **Parasamaññā payoge**.

Yā ca pana parasmiṃ sakkataganthe, paresaṃ vā veyyākaraṇānaṃ samaññā ghosāghosalopasavaṇṇasaṃyogaliṅgādikā, tā payoge sati etthāpi yujjante.

Parasmiṃ, paresaṃ vā samaññā **parasamaññā,** veyyākaraṇe, veyyākaraṇamadhītānaṃ vā samaññātyattho. Payujjanaṃ **payogo,** viniyogo.

Tattha vaggānaṃ paṭhamadutiyā, **sa**kāro ca **aghosā**. Vaggānaṃ tatiyacatutthapañcamā, ya ra lava ha ḷā cāti ekavīsati **ghosā** nāma.

Ettha ca vaggānaṃ dutiyacatutthā **dhanitā**tipi vuccanti, itare **sithilā**ti. Vināso **lopo**. Rassassarā sakadīghehi aññamaññaṃ **savaṇṇā** nāma, ye **sarūpā**tipi vuccanti. Sarānantaritāni byañjanāni **saṃyogo**. Dhātuppaccayavibhattivajjitamatthavaṃ **liṅgaṃ**. Vibhatyantaṃ **padaṃ**. Iccevamādi.

Iti saññāvidhānaṃ.

Sarasandhividhāna

Atha sarasandhi vuccate.

Loka aggapuggalo, paññā indriyaṃ, tīṇi imāni, no hi etaṃ, bhikkhunī ovādo, mātu upaṭṭhānaṃ, sametu āyasmā, abhibhū āyatanaṃ, dhanā me atthi, sabbe eva, tayo assu dhammā, asanto ettha na dissanti itīdha sarādisaññāyaṃ sabbasandhikaraṇaṭṭhāne byañjanaviyojanatthaṃ paribhāsamāha.

12. Pubbamadhoṭhitamassaraṃ sarena viyojaye.

Sarenāti nissakke karaṇavacanaṃ, sahayoge vā, sandhitabbe sarasahitaṃ pubbabyañjanaṃ anatikkamanto adhoṭhitamassarañca katvā sarato viyojayeti sarato byañjanaṃ viyojetabbaṃ. Ettha ca **assara**ggahaṇasāmatthiyena ‘‘byañjana’’nti laddhaṃ.

13. Sarā sare lopaṃ.

Sarā kho sabbepi sare pare ṭhite lopaṃ papponti. **Lopo**ti adassanaṃ anuccāraṇaṃ. Ettha **sarā**ti kāriyīniddeso. **Bahuvacanaṃ** panettha ekekasmiṃ sare pare bahūnaṃ lopañāpanatthaṃ. **Sare**ti nimittaniddeso, nimittasattamī cāyaṃ, nimittopādānasāmatthiyato vaṇṇakālabyavadhāne sandhikāriyaṃ na hoti. **Lopa**nti kāriyaniddeso, idaṃ pana suttaṃ upari paralopavidhānato pubbalopavidhānanti daṭṭhabbaṃ, evaṃ sabbattha sattamīniddese pubbasseva vidhi, na parassa vidhānanti veditabbaṃ.

‘‘Assaraṃ, adhoṭhita’’nti ca vattate, siliṭṭhakathane paribhāsamāha.

14. Naye paraṃ yutte.

Sararahitaṃ kho byañjanaṃ adhoṭhitaṃ parakkharaṃ naye yutte ṭhāneti paranayanaṃ kātabbaṃ. Ettha **yutta**ggahaṇaṃ niggahītanisedhanatthaṃ, tena ‘‘akkocchi maṃ avadhi ma’’ntiādīsu paranayanasandeho na hoti.

Lokaggapuggalo, paññindriyaṃ, tīṇimāni, nohetaṃ, bhikkhunovādo, mātupaṭṭhānaṃ, sametāyasmā, abhibhāyatanaṃ, dhanā matthi, sabbeva, tayassu dhammā, asantettha na dissanti.

Yassa idāni, saññā iti, chāyā iva, kathā eva kā, iti api, assamaṇī asi, cakkhu indriyaṃ, akataññū asi, ākāse iva, te api, vande ahaṃ, so ahaṃ, cattāro ime, vasalo iti, moggallāno āsi bījako, pāto evātīdha pubbalope sampatte ‘‘sare’’ti adhikāro, idha pana ‘‘atthavasā vibhattivipariṇāmo’’ti katvā ‘‘saro, saramhā, lopa’’nti ca vattamāne –

15. Vā paro asarūpā.

Asamānarūpamhā saramhā paro saro lopaṃ pappoti vā. Samānaṃ rūpaṃ assāti sarūpo, na sarūpo **asarūpo,** asavaṇṇo. Yasmā pana mariyādāyaṃ, abhividhimhi ca vattamāno **ā**upasaggo viya

vāsaddo dvidhā vattate, katthaci vikappe, katthaci yathāvavatthitarūpapariggahe, idha pana pacchime, tato niccamaniccamasantañca vidhimettha **vā**saddo dīpeti. ‘‘Naye paraṃ yutte’’ti paraṃ netabbaṃ.

Yassadāni yassa idāni, saññāti saññā iti, chāyāva chāyā iva, kathāva kā kathā eva kā, itīpi iti api, assamaṇīsi assamaṇī asi. Cakkhundriya miti niccaṃ. Akataññūsi akataññū asi, ākāseva ākāse iva, tepi te api, vandehaṃ vande ahaṃ, sohaṃ so ahaṃ, cattārome cattāro ime, vasaloti vasalo iti, moggallānosi bījako moggallāno āsi bījako, pātova pāto eva.

Idha na bhavati – pañcindriyāni, saddhindriyaṃ, sattuttamo, ekūnavīsati, yassete, sugatovādo, diṭṭhāsavo, diṭṭhogho, cakkhāyatanaṃ, taṃ kutettha labbhā iccādi.

Bhavati ca vavatthitavibhāsāya.

Avaṇṇato sarodānī-tīvevādiṃ vinā paro;
Na luppataññato dīgho, āsevādivivajjito.

Bandhussa iva, upa ikkhati, upa ito, ava icca, jina īritaṃ, na upeti, canda udayo, yathā udake itīdha pubbāvaṇṇassarānaṃ lope kate ‘‘paro, asarūpe’’ti ca vattate, tathā ‘‘ivaṇṇo yaṃ navā’’ti ito **ivaṇṇa**ggahaṇañca, ‘‘vamodudantāna’’nti ito **u**ggahaṇañca sīhagatiyā idhānuvattetabbaṃ.

16. **Kvacāsavaṇṇaṃ lutte**.

Ivaṇṇabhūto, **u**kārabhūto ca paro saro asarūpe pubbassare lutte kvaci asavaṇṇaṃ pappoti. Natthi savaṇṇā etesanti **asavaṇṇā,** ekārokārā, tattha ṭhānāsannavasena ivaṇṇukārānamekārokārā honti.

Bandhusseva, upekkhati, upeto, avecca, jineritaṃ, nopeti, candodayo, yathodake. **Kvacī**ti kiṃ? Tatrime, yassindriyāni, mahiddhiko, sabbītiyo, tenupasaṅkami, lokuttaro. **Lutte**ti kiṃ? Cha ime dhammā, yathā idaṃ, kusalassa upasampadā. **Asarūpe**ti kiṃ? Cattārimāni, mātupaṭṭhānaṃ.

Ettha ca satipi heṭṭhā **vā**ggahaṇe **kvaci**karaṇato avaṇṇe eva lutte idha vuttavidhi hotīti daṭṭhabbaṃ. Tato idha na bhavati – diṭṭhupādānaṃ, pañcahupāli, mudindriyaṃ, yo missaroti.

Tatra ayaṃ, buddha anussati, sa atthikā, paññavā assa, tadā ahaṃ, yāni idha bhūtāni, gacchāmi iti, ati ito, kikī iva, bahu upakāraṃ, madhu udakaṃ, su upadhāritaṃ, yopi ayaṃ, idāni ahaṃ, sace ayaṃ, appassuto ayaṃ, itara itarena, saddhā idha vittaṃ, kamma upanissayo, tathā upamaṃ, ratti uparato, vi upasamo iccatra pubbassarānaṃ lope kate –

‘‘Kvacī’’ti adhikāro, ‘‘paro, lutte’’ti ca vattate.

17. **Dīghaṃ**.

Saro kho paro pubbassare lutte kvaci dīghabhāvaṃ pappotīti ṭhānāsannavasena rassassarānaṃ savaṇṇadīgho.

Tatrāyaṃ, buddhānussati, sātthikā, paññavāssa, tadāhaṃ, yānīdha bhūtāni, gacchāmīti, atīto, kikīva, **ba**hūpakāraṃ, madhūdakaṃ, sūpadhāritaṃ, yopāyaṃ, idānāhaṃ, sacāyaṃ, appassutāyaṃ, itarītarena, saddhīdha vittaṃ, kammūpanissayo, tathūpamaṃ, rattūparato, vūpasamo.

Kvacīti kiṃ? Aciraṃ vata’yaṃ kāyo, kimpimāya, tīṇimāni, pañcasupādānakkhandhesu, tassattho, pañcaṅgiko, munindo, satindriyaṃ, lahuṭṭhānaṃ, gacchāmahaṃ, tatridaṃ, pañcahupāli, natthaññaṃ. **Lutte**ti kiṃ? Yathā ayaṃ, nimi iva rājā, kikī iva, su upadhāritaṃ.

Lokassa iti, deva iti, vi ati patanti, vi ati nāmenti, saṅghāṭi api, jīvitahetu api, vijju iva, kiṃsu idha vittaṃ, sādhu iti itīdha parassarānaṃ lope kate –

‘‘Lutte, dīgha’’nti ca vattate.

18. **Pubbo ca**.

Pubbo saro parassare lutte kvacidīghaṃ pappoti. **Ca**ggahaṇaṃ luttadīghaggahaṇānukaḍḍhanatthaṃ, taṃ **‘‘cā**nukaḍḍhitamuttaratra nānuvattate’’ti ñāpanatthaṃ.

Lokassāti, devāti, vītipatanti, vītināmenti, saṅghāṭīpi, jīvitahetūpi, vijjūva, kiṃsūdha vittaṃ, sādhūti.

Kvacīti kiṃ? Yassadāni, itissa, idānipi, tesupi, cakkhundriyaṃ, kinnumāva.

Adhigato kho me ayaṃ dhammo, putto te ahaṃ, te assa pahīnā, pabbate ahaṃ, ye assa itīdha pubbalope sampatte –

19. **Yamedantassādeso**.

Ekārassa padantabhūtassa ṭhāne sare pare kvaci **ya**kārādeso hoti. Akāremeteyesaddādissevāyaṃ vidhi, **ya**nti yaṃ rūpaṃ, e eva anto **edanto,** ādesiṭṭhāne ādissatīti **ādeso**. ‘‘Byañjane’’ti adhikicca ‘‘dīgha’’nti dīgho.

Adhigato kho myāyaṃ dhammo, putto tyāhaṃ, tyāssa pahīnā, pabbatyāhaṃ, yyāssa.

Kvacīti kiṃ? Te nāgatā, puttā matthi. **Anta**ggahaṇaṃ kiṃ? Dhammacakkaṃ pavattento, damento cittaṃ.

Yāvatako assa kāyo, tāvatako assa byāmo, ko attho, atha kho assa, ahaṃ kho ajja, yo ayaṃ, so assa, so eva, yato adhikaraṇaṃ, anu addhamāsaṃ, anu eti, su āgataṃ, su ākāro, du ākāro, cakkhu āpāthaṃ, bahu ābādho, pātu akāsi, na tu evātīdha –

20. **Vamodudantānaṃ**.

Okārukārānaṃ antabhūtānaṃ sare pare kvaci **va**kārādeso hoti. **Ka kha ya ta**saddādi**o**kārassedaṃ gahaṇaṃ.

Yāvatakvassa kāyo, tāvatakvassa byāmo, kvattho, atha khvassa, ahaṃ khvajja, yvāyaṃ, svassa, sveva, yatvādhikaraṇaṃ, anvaddhamāsaṃ, anvebhi, svāgataṃ, svākāro, dvākāro, cakkhvāpāthaṃ, bahvābādho, pātvākāsi, na tveva.

Kvacīti kiṃ? Ko attho, atha kho aññatarā, yohaṃ, sohaṃ, cattārome, sāgataṃ, sādhāvuso, hotūti. **Anta**ggahaṇaṃ kiṃ? Savanīyaṃ, viravanti.

Paṭisanthāravutti assa, sabbā vitti anubhuyyate, vi añjanaṃ, vi ākato, nadī āsanno itīdha maṇḍūkagatiyā ‘‘asarūpe’’ti vattate.

21. **Ivaṇṇo yaṃ navā**.

Pubbo ivaṇṇo asarūpe sare pare **ya**kāraṃ pappoti navā. I eva vaṇṇo **ivaṇṇo, navā**saddo **kvaci**saddapariyāyo.

Paṭisanthāravutyassa, sabbā vityānubhuyyate, byañjanaṃ, byākato, nadyāsanno.

Navāti kiṃ? Pañcahaṅgehi, tāni attani, gacchāmahaṃ, muttacāgī anuddhato. **Asarūpe**ti kiṃ? Itihidaṃ, aggīva, atthīti.

Ati antaṃ, ati odātā, pati ayo, pati āharati, pati eti, iti assa, iti etaṃ, itiādi itīdha ‘‘ivaṇṇo yaṃ navā’’ti **ya**kārādese sampatte –

22. **Sabbo canti**.

Atipatiitīnaṃ **ti**saddassedaṃ gahaṇaṃ.

Sabbo **ti**icceso saddo sare pare kvaci **ca**kāraṃ pappoti. **Tī**ti niddesato akata**ya**kārassevāyaṃ vidhi, itarathā **kvaci**ggahaṇassa ca ‘‘atissa cantassā’’tisuttassa ca niratthakatā siyā. ‘‘Paradvebhāvo ṭhāne’’ti dvittaṃ.

Accantaṃ, accodātā, paccayo, paccāharati, pacceti, iccassa, iccetaṃ, iccādi.

Kvacīti kiṃ? Itissa, iti ākaṅkhamānena.

‘‘Te na vāivaṇṇe’’ti ito ‘‘na ivaṇṇe’’ti ca vattate.

23. **Atissa cantassa**.

Atiiccetassa antabhūtassa **ti**saddassa ivaṇṇe pare ‘‘sabbo caṃ tī’’ti vuttarūpaṃ na hoti. **Atissā**ti **ati**upasaggānukaraṇametaṃ. Tenevettha vibhattilopābhāvo. Ettha ca **anta**saddo saddavidhinisedhappakaraṇato **ati**saddantabhūtaṃ **ti**saddameva vadati, na ivaṇṇanti daṭṭhabbaṃ, itarathā idaṃ suttameva niratthakaṃ siyā.

> **‘‘I**vaṇṇo yaṃ navā’’tīdha, asarūpādhikārato;
> Ivaṇṇassa sarūpasmiṃ, **yā**deso ca na sambhave.

Cakāro anuttasamuccayattho, tena **itipatī**namantassa ca na hoti. Ati isigaṇo atīsigaṇo, evaṃ atīto, atīritaṃ, itīti, itīdaṃ, patīto.

Abhi akkhānaṃ, abhi uggato, abhi okāso itīdha **ya**kāre sampatte –

‘‘Sare’’ti vattate.

24. **Abbho abhi**.

Abhiiccetassa sabbassa sare pare **abbhā**deso hoti.

> ‘‘Abhī’’ti paṭhamantassa, vuttiyaṃ chaṭṭhiyojanaṃ;
> Ādesāpekkhato vuttaṃ, ‘‘aṃmo’’tiādike viya.

Pubbassaralopo, abbhakkhānaṃ, abbhuggato, abbhokāso.

Adhi agamā, adhi upagato, adhi ogāhetvā itīdha

25. **Ajjho adhi**.

Adhiiccetassa sabbassa sare pare **ajjhā**deso hoti. Ajjhagamā, ajjhupagato, ajjhogāhetvā.

Abhi icchitaṃ, adhi īritaṃ itīdha

‘‘Abbho abhi, ajjho adhī’’ti ca vattate.

26. **Te na vā ivaṇṇe**.

Te ca kho **abhiadhi**iccete upasaggā **i**vaṇṇe pare abbho ajjhoiti vuttarūpā na honti vā. Saralopaparanayanāni. Abhicchitaṃ, adhīritaṃ. **Vā**ti kiṃ? Abbhīritaṃ, ajjhiṇamutto, ajjhiṭṭho.

Ekamidha ahantīdha

27. **Do dhassa ca**.

Dhaiccetassa sare pare kvaci **da**kāro hoti. **Eka**saddato parassa **idha**ssa **dha**kārassevāyaṃ, saralopadīghā. Ekamidāhaṃ. **Kvacī**ti kiṃ? Idheva.

Casaddena kvaci **sādhu**ssa **dha**ssa **ha**kāro, yathā – sāhu dassanaṃ.

Yathā eva tathā evātīdha

‘‘Navā’’ti vattate, ‘‘saramhā’’ti ca.

28. **Evādissa ri pubbo ca rasso**.

Yathātathādvayaparassedaṃ gahaṇaṃ. Dīghasaramhā parassa **eva**saddādibhūtassa **e**kārassa **ri**kāro hoti, pubbo ca saro rasso hoti navā. Yathariva, tathariva. **Navā**ti kiṃ? Yatheva, tatheva.

Ti antaṃ,ti addhaṃ, aggi agāre, sattamī atthe, pañcamī antaṃ, du aṅgikaṃ, bhikkhu āsane, puthu āsane, sayambhū āsane itīdha **yavā**desesu sampattesu –

‘‘Saññā’’ti vattate.

29. **Ivaṇṇuvaṇṇā jhalā**.

Ivaṇṇauvaṇṇaiccete yathākkamaṃ **jhala**saññā honti. **Vaṇṇa**ggahaṇaṃ savaṇṇaggahaṇatthaṃ.

Jhalasaññā pasaññāva, na liṅgantaṃva nissitā;
Ākhyāte liṅgamajjhe ca, dviliṅgante ca dassanā.

30. **Jhalānamiyuvā sare vā**.

Jhalaiccetesaṃ **iyauva**iccete ādesā honti vā sare pare, saralopo.

Tiyantaṃ, tiyaddhaṃ, aggiyāgāre, sattamiyatthe, pañcamiyantaṃ, duvaṅgikaṃ, bhikkhuvāsane, puthuvāsane, sayambhuvāsane. **Vā**ti kiṃ? Agyāgāre, sattamīatthe, bhikkhuāsane nisīdati.

Go ajinaṃ, go eḷakaṃ itīdha

‘‘Go, avo, samāse’’ti ca vattate.

31. **O sare ca**.

Goiccetassa **o**kārassa sare pare **avā**deso hoti samāse. Gavājinaṃ, gaveḷakaṃ. **Ca**saddaggahaṇena uvaṇṇassa **uvaavā**desā. Yathā – bhuvi, pasavo.

Putha evātīdha

32. **Go sare puthassāgamo kvaci**.

Puthaiccetassa nipātassa ante kvaci **ga**kārāgamo hoti sare pare. Āgacchatīti **āgamo,** asantuppatti āgamo. Ettha ca ‘‘sare’’ti nimittāsannavasena puthassa anteti labbhati. Puthageva, putha eva.

Pā evātīdha

‘‘Sare, go, āgamo, kvacī’’ti ca vattate.

33. **Pāssa canto rasso**.

Pāiccetassa ante sare pare kvaci **ga**kārāgamo hoti, **pā**ssa anto ca saro rasso hoti. Pageva vutyassa, pā eva.

‘‘Vā, sare’’ti ca vattate.

34. **Yava ma da na ta ra lā cāgamā**.

Sare pare **ya**kārādayo aṭṭha āgamā honti vā. **Ca**saddena **ga**kārāgamo ca, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo.

Tattha **yakārāgamo yathā**dibho ikārekārādīsu. Yathā idaṃ yathayidaṃ, byañjaneti adhikicca ‘‘rassa’’nti rassattaṃ, yathā idaṃ vā, yathā eva, yathāyeva, yatheva, evaṃ māyidaṃ, māyevaṃ, taṃyidaṃ, taṃyeva, nayidaṃ, nayimassa, nayimāni, navayime dhammā, buddhānaṃyeva, santiyeva, bodhiyāyeva, satiyeva, pathavīyeva, dhātuyeva, tesuyeva, soyeva, pāṭiyekkaṃ.

Tathā sare **vipari**yādito ca. Vi añjanā viyañjanā, byañjanā vā, evaṃ viyākāsi, byākāsi. Pariantaṃ pariyantaṃ, evaṃ pariyādānaṃ, pariyuṭṭhānaṃ, pariyesati, pariyosānamiti niccaṃ. Ni āyogo niyāyogo. Idha na bhavati, parikkhato, upaparikkhati.

Vakāro tisaddādito avaṇṇukāresu. Ti aṅgulaṃ tivaṅgulaṃ, evaṃ tivaṅgikaṃ, bhūvādayo, migī bhantā vudikkhati, pavuccati, pāguññavujutā.

Makāro lahuppabhutito sare chandānurakkhaṇādimhi. Lahu essati lahumessati, evaṃ garumessati, idhamāhu, kena te idha mijjhati, bhadro kasāmiva, ākāse mabhipūjayi, ekamekassa, yena midhekacce, āsatimeva.

Dakāro uupasagga saki kenaci kiñci kismiñci koci sammā yāva tāva puna ya te’tattasādīhi. **U**upasaggato niccaṃ, u aggo udaggo, evaṃ udayo, udapādi, udāhaṭaṃ, udito, udīritaṃ, udeti.

Nipātato ca, saki eva sakideva, evaṃ sakadāgāmi, mahāvuttisuttena **i**kārassa **a**kāro. Tathā kenacideva, kiñcideva, kismiñcideva, kocideva, sammā attho sammadattho, rassattaṃ. Evaṃ sammadakkhāto, sammadaññā vimuttānaṃ, sammadeva, yāvadatthaṃ, yāvadeva, tāvadeva, punadeva.

Nāmato, yadatthaṃ, tadatthaṃ, yadantarā, tadantarā, tadaṅgavimutti, etadatthaṃ, attadatthaṃ, sadatthapasuto siyā. Yatetattasehi samāseyeva.

Ādisaddena aññadatthaṃ, manasādaññā vimuttānaṃ, bahudeva rattiṃ, ahudeva bhayaṃ.

Vāti kiṃ? Kenaci atthakāmena, sammā aññāya, yāvāhaṃ, tāvāhaṃ, punāparaṃ, attatthaṃ.

Nakāro āyatādimhi. Ito āyati ito nāyati, ciraṃ nāyati.

Takāro yasmā tasmā ajjādito ihaggādimhi. Yasmātiha, tasmātiha, ajjatagge.

Rakāro ni dupātu puna dhī pāta caturādito. Ni antaraṃ nirantaraṃ, evaṃ nirālayo, nirindhano, nirīhakaṃ, niruttaro, nirojaṃ. Du atikkamo duratikkamo, durāgataṃ, duruttaṃ. Pāturahosi, pāturahesuṃ. Punarāgaccheyya, punaruttaṃ, punareva, punareti. Dhiratthu. Pātarāso.

Catusaddādito, caturaṅgikaṃ, caturārakkhā, caturiddhipādapaṭilābho, caturoghanittharaṇatthaṃ. Bhatturatthe, vuttiresā, pathavīdhāturevesā.

Tathā sarato ivevesu chandānurakkhaṇe. Nakkhattarājāriva tārakānaṃ, vijjurivabbhakūṭe, āraggeriva sāsapo, sāsaporiva āragge, usabhoriva, sabbhireva samāsetha.

Vāti kiṃ? Dvādhiṭṭhitaṃ, pātvākāsi, punapi.

Lakāro chasaṅkhyāhi. Laḷānamaviseso. Cha abhiññā chaḷabhiññā, chaḷaṅgaṃ, chaḷāsīti, chaḷaṃsā, saḷāyatanaṃ.

Vāti kiṃ? Cha abhiññā.

Iti sarasandhividhānaṃ niṭṭhitaṃ.

Itthiliṅga

Atha itthiliṅgāni vuccante.

Akāranto itthiliṅgasaddo appasiddho.

Ākāranto itthiliṅgo **kaññā**saddo. ‘‘Kañña’’iti ṭhite –

176. **Itthiyamato āppaccayo**.

Itthiyaṃ vattamānā **a**kārantato liṅgamhā paro **ā**ppaccayo hoti.

> Pakatyatthajotakā itthi-ppaccayā syādayo viya;
> Ṇādayo paccayatthassa, sakatthassāpi vācakā.

‘‘Saralopo’’tiādinā pubbassare lutte, paranayane ca kate ‘‘dhātuppaccayavibhattivajjitamatthavaṃ liṅga’’nti vuttattāva paccayantassāpi aliṅgattā vibhattuppattiyamasampattāyaṃ ‘‘taddhitasamāsakitakā nāmaṃ vā’tavetunādīsu cā’’ti ettha **va**ggahaṇena itthippaccayantassāpi nāmabyapadeso. Pure viya **syā**dyuppatti, ‘‘sesato lopaṃ gasipī’’ti **si**lopo. Sā kaññā.

Bahuvacane ‘‘ālapane si gasañño’’ti ito ‘‘sañño’’, ‘‘te itthikhyā po’’ti ito ‘‘itthikhyā’’ti ca vattate.

177. **Ā gho**.

Liṅgassanto **ā**kāro yadā itthikhyo, tadā **gha**sañño hotīti **gha**saññāyaṃ ‘‘ghapato ca yonaṃ lopo’’ti vikappena **yo**lopo. Tā kaññā kaññāyo.

Ālapane ‘‘sakhato gasse vā’’ti ito ‘‘gassā’’ti vattate.

178. **Ghate ca**.

Ghato parassa **ga**ssa **e**kāro hoti, saralopādi. Bhoti kaññe, bhotiyo kaññā kaññāyo.

Aṃmhi saralopapakatibhāvā kaññaṃ, kaññā kaññāyo.

Tatiyādīsu ‘‘āya catutthekavacanassa tū’’ti ito ‘‘āyo, ekavacanāna’’nti ca vattate.

179. **Ghato nādīnaṃ**.

Ghasaññato liṅgassākārā paresaṃ **nā**dīnaṃ **smiṃ**pariyantānaṃ ekavacanānaṃ vibhattigaṇānaṃ **āyā**deso hoti. Saralopaparanayanāni. Kaññāya, kaññāhi kaññābhi, kaññāya, kaññānaṃ, kaññāya, kaññāhi kaññābhi, kaññāya, kaññānaṃ.

Smiṃmhi –

180. **Ghapato smiṃ yaṃ vā**.

Ghapato parassa **smiṃ**vacanassa **yaṃ** hoti vā, aññatthāyādeso. Kaññāyaṃ kaññāya, kaññāsu.

Evamaññepi –

Saddhā medhā paññā vijjā, cintā mantā vīṇā taṇhā;
Icchā mucchā ejā māyā, mettā mattā sikkhā bhikkhā.

Jaṅghā gīvā jivhā vācā,
Chāyā āsā gaṅgā nāvā;
Gāthā senā lekhā sālā,
Mālā velā pūjā khiḍḍā.

Pipāsā vedanā saññā, cetanā tasiṇā pajā;
Devatā vaṭṭakā godhā, balākā parisā sabhā.

Ūkāsephālikā laṅkā, salākā vālikā sikhā;
Visākhā visikhā sākhā, vacā vañjhā jaṭā ghaṭā.

Jeṭṭhā soṇḍā vitaṇḍā ca, karuṇā vanitā latā;
Kathā niddā sudhā rādhā, vāsanā siṃsapā papā.

Pabhā sīmā khamā jāyā,
Khattiyā sakkharā surā;
Dolā tulā silā līlā,
Lāle’lā mekhalā kalā.

Vaḷavā’lambusā mūsā, mañjūsā sulasā disā;
Nāsā juṇhā guhā īhā, lasikā vasudhādayo.

Ammādīnaṃ ālapaneva rūpabhedo. Ammā, ammā ammāyo.

Gassa ‘‘ghate cā’’ti **e**kāre sampatte –

181. **Na ammādito**.

Ammā annāiccevamādito parassa gassa ālapanekavacanassa na ekārattaṃ hoti. ‘‘Ākāro vā’’ti rassattaṃ.

Bhoti amma bhoti ammā, bhotiyo ammā ammāyo. Evaṃ annā, annā annāyo, bhoti anna bhoti annā, bhotiyo annā annāyo. Ambā, ambā ambāyo, bhoti amba bhoti ambā, bhotiyo ambā ambāyo iccādi.

Ākārantaṃ.

Ikāranto itthiliṅgo **ratti**saddo;
Tatheva **syā**dyuppatti, **si**lopo, ratti.

Bahuvacane ‘‘saññā, ivaṇṇuvaṇṇā’’ti ca vattate.

182. **Te itthikhyā po**.

Itthiyā ākhyā saññā **itthikhyā,** liṅgassantā te ivaṇṇuvaṇṇā yadā itthikhyā, tadā **pa**saññā hontīti **pa**saññāyaṃ ‘‘ghapato cā’’tiādinā **yo**lopo, ‘‘yosu kata’’iccādinā dīgho. Rattī rattiyo ratyo vā, he ratti, he rattī he rattiyo.

‘‘Aṃmo’’tiādinā niggahītaṃ, rattiṃ, rattī rattiyo;
Tatiyādīsu ‘‘ekavacanānaṃ, nādīna’’nti ca vattate.

183. **Pato yā**.

Pasaññato ivaṇṇuvaṇṇehi paresaṃ **nā**dīnamekavacanānaṃ vibhattigaṇānaṃ **yā**ādeso hoti. Rattiyā, rattīhi rattībhi rattihi rattibhi, rattiyā, rattīnaṃ rattinaṃ.

Pañcamiyaṃ –

184. **Amā pato smiṃsmānaṃ vā**.

Paiccetasmā paresaṃ **smiṃ smā**iccetesaṃ yathākkamaṃ **aṃ ā**ādesā honti vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, tena **u**vaṇṇantato na honti, **i**vaṇṇantatopi yathāpayogaṃ.

‘‘Sare, yakāro’’ti ca vattate, sīhamaṇḍūkagatīhi **yovacanekavacana**ggahaṇañca.

185. **Pasaññassa ca**.

Pasaññassa **i**vaṇṇassa **yo**vacanekavacanavibhattīnamādese sare pare **ya**kāro hoti. Ettha ca **ya**kārassevādhikārato **pasañña**ggahaṇena **i**vaṇṇova gayhati, **ca**ggahaṇaṃ ‘‘ratto’’tiādīsu nivattanatthaṃ. Ratyā rattiyā, rattīhi rattībhi rattihi rattibhi, rattiyā, rattīnaṃ rattinaṃ. **Smiṃ**vacane **a**mādesa**ya**kārādesā, ratyaṃ. ‘‘Ghapato smiṃ yaṃ vā’’ti **yaṃ**ādeso, rattiyaṃ.

Aññattha ‘‘aṃ, smiṃ, vā’’ti ca vattate.

186. **Ādito o ca**.

Ādiiccetasmā **smiṃ**vacanassa **aṃ** oādesā honti vā. **Ca**saddena aññasmāpi **ā aṃ** oādesā. Ratyā rattiṃ ratto rattiyā, rattīsu rattisu.

Evamaññānipi –

Patti yutti vutti kitti, mutti titti khanti kanti;
Santi tanti siddhi suddhi, iddhi vuddhi buddhi bodhi.

Bhūmi jāti pīti sūti, nandi sandhi sāṇi koṭi;
Diṭṭhi vuḍḍhi tuṭṭhi yaṭṭhi, pāḷi āḷi nāḷi keḷi;
Sati mati gati cuti, dhiti yuvati vikati.

Rati ruci rasmi asani vasani osadhi aṅguli dhūli **du**ndubhi doṇi aṭavi chavi ādīni **i**kārantanāmāni.

Ikārantaṃ.

Īkāranto itthiliṅgo **itthī**saddo;
‘‘Ittha’’itīdha ‘‘itthiyaṃ, paccayo’’ti ca vattate.

187. **Nadādito vā ī**.

Nadādito vā **anadā**dito vā itthiyaṃ vattamānā liṅgamhā īppaccayo hoti. **Vā**ggahaṇama**nadā**disampiṇḍanatthaṃ, tena **puthugavā**dito ca ī.

Saralope ‘‘kvacāsavaṇṇaṃ lutte’’ti asavaṇṇe sampatte pakatibhāvo nāmabyapadeso, **syā**dyuppatti. Itthī, itthī ‘‘agho rassa’’ntiādinā rassattaṃ, itthiyo. Sambodhane ‘‘jhalapā rassa’’nti rassattaṃ. Bhoti itthi, bhotiyo itthī itthiyo.

Dutiyekavacane ‘‘ghapato smiṃ yaṃ vā’’ti ito ‘‘vā’’ti vattate.

188. **Aṃ yamīto pasaññato**.

Pasaññato **ī**kārato parassa **aṃ**vacanassa **yaṃ** hoti vā. Itthiyaṃ itthiṃ, itthī itthiyo, itthiyā, itthīhi itthībhi, itthiyā, itthīnaṃ, itthiyā, itthīhi itthībhi, itthiyā, itthīnaṃ, itthiyaṃ itthiyā, itthīsu.

Evaṃ nadī, nadī. **Yo**lopābhāve ‘‘tato yonamo tū’’ti ettha **tu**saddena yonamokāro ca, ‘‘pasaññassa cā’’ti īkārassa **ya**kāro, ‘‘yavataṃ talana’’iccādinā dyassa **ja**kāro, dvittaṃ. Najjo sandanti, nadiyo.

Ettha cevaṃ sijjhantānaṃ **najjo**ādīnaṃ vuttiyaṃ ānattaggahaṇādinā nipphādanaṃ **atraja sugatā**dīnaṃ viya nipphādanūpāyantaradassanatthanti daṭṭhabbaṃ.

He nadi, he nadī he najjo he nadiyo, nadiyaṃ nadiṃ, nadī najjo nadiyo.

Amādisutte **ā pato**ti yogavibhāgena kvaci nāsānañcāttaṃ, tena na jaccā vasalo hoti, pathabyā ekarajjenāti ādi ca sijjhati, pure viya **ya**kāra**ja**kārādesadvittāni.

> Najjā kataṃ nadiyā, nadīhi nadībhi, najjā nadiyā, nadīnaṃ, najjā nadiyā, nadīhi nadībhi, najjā nadiyā, nadīnaṃ, najjaṃ nadiyaṃ nadiyā, nadīsu.

Aññepi –

Mahī vetaraṇī vāpī, pāṭalī kadalī ghaṭī;
Nārī kumārī taruṇī, vāruṇī brāhmaṇī sakhī.

Gandhabbī kinnarī nāgī, devī yakkhī ajī migī;
Vānarī sūkarī sīhī, haṃsī kākī ca kukkuṭī –

Iccādayo **itthī**saddasamā.

Tatheva **mātula**saddato īppaccaye kate –

189. **Mātulādīnamānattamīkāre**.

Mātula ayyakavaruṇaiccevamādīnamanto **āna**ttamāpajjate īkāre paccaye pare, antāpekkhāyaṃ chaṭṭhī, saralopādi. Mātulānī, evaṃ ayyakānī, varuṇānī, sesaṃ **itthī**saddasamaṃ.

A**nadā**dīsu **puthu**saddato īppaccayo. ‘‘O sare cā’’ti ettha **ca**saddena **u**kārassa **avā**deso. Puthavī, puthaviyo. **Sasmā smiṃ**su puthabyā puthaviyā, puthabyā puthaviyā, puthabyaṃ puthaviyaṃ puthaviyā iccādi.

Gosaddato ‘‘nadādito vā ī’’ti īppaccayo. Mahāvuttinā vā ‘‘gāva se’’ti ettha **gāva**iti yogavibhāgena vā **o**kārassa **āvā**deso. Gāvī, gāvī gāviyo iccādi **itthī**saddasamaṃ.

‘‘Mānava’’itīdha ‘‘itthiyaṃ, vā, ī’’ti ca vattate.

190. **Ṇava ṇika ṇeyya ṇantuhi**.

Ṇava ṇika ṇeyya ṇantuppaccayantehi itthiyaṃ vattamānehi liṅgehi īppaccayo hoti. **Vā**dhikāro katthaci nivattanattho, saralopādi. Mānavī, evaṃ nāvikī, venateyyī, gotamī.

‘‘Guṇavantu ī’’itīdha ‘‘vā’’ti vattate.

191. **Ntussa tamīkāre**.

Sabbasseva **ntu**ppaccayassa **ta**kāro hoti vā **ī**kārappaccaye pare, aññattha saralopādi. Guṇavatī, guṇavatī guṇavatiyo, guṇavantī, guṇavantī guṇavantiyo iccādi **itthī**saddasamaṃ.

Evaṃ kulavatī, sīlavatī, yasavatī, rūpavatī, satimatī, gottamatī.

Mahantasaddato ‘‘nadādito vā ī’’ti **ī**ppaccayo, **ntu**byapadeso vikappena **ta**kārādeso. Mahatī mahantī.

‘‘Bhavanta ī’’itīdha ‘‘īkāre’’ti vattate.

192. **Bhavato bhoto**.

Sabbasseva **bhavanta**saddassa **bhotā**deso hoti īkāre itthigate pare. Sā bhotī, bhotī bhotiyo, he bhoti, he bhotī bhotiyo iccādi.

‘‘Bhikkhu’’ itīdha ‘‘itthiya’’nti vattate ‘‘vā’’ti ca.

193. **Patibhikkhurājīkārantehi inī**.

Pati bhikkhu rāja iccetehi **ī**kārantehi ca itthiyaṃ vattamānehi liṅgehi **inī**ppaccayo hoti.

‘‘Saralopo’mādesa’’iccādisutte **tu**ggahaṇena kvaci pubbalopassa nisedhanato ‘‘vā paro asarūpā’’ti saralopo. Bhikkhunī, bhikkhunī bhikkhuniyo iccādi.

Gahapatisaddato inī, ‘‘atta’’miti vattate.

194. **Patissinīmhi**.

Patisaddassa anto **a**ttamāpajjate **inī**ppaccaye pare. Tatheva parasare lutte ‘‘pubbo cā’’ti dīgho, gahapatānī.

Tatheva **rāja**saddato **inī,** saralopapakatibhāvā, rājinī. **Ī**kārantesu **daṇḍī**saddato inī, saralopādi, daṇḍinī, daṇḍinī daṇḍiniyo, evaṃ hatthinī, medhāvinī, tapassinī, piyabhāṇinī iccādi.

‘‘Pokkharinī’’ itīdha ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **i**kāra**na**kārānaṃ **a**kāra**ṇa**kārādesā, pokkharaṇī, pokkharaṇī. ‘‘Tato yonamo tū’’ti sutte **tu**ggahaṇena yonamokāro ca, **ī**kārassa **ya**kāro, ‘‘yavata’’miccādisutte **kāra**ggahaṇena **ṇya**ssa **ña**kāro, dvittaṃ. Pokkharañño pokkharaṇiyo vā iccādi.

Vādhikāro anuttasamuccayattho, tena **vidū yakkhā**ditopi **inī,** paracittavidunī, saraloparassattāni, paracittavidunī paracittaviduniyo, yakkhinī yakkhiniyo, sīhinī sīhiniyo iccādi.

Īkārantaṃ.

Ukāranto itthiliṅgo **yāgu**saddo.

Tassa **ratti**saddasseva rūpanayo. Amādesādiabhāvova viseso.

> Yāgu, yāgū yāguyo, he yāgu, he yāgū yāguyo, yāguṃ, yāgū yāguyo, yāguyā, yāgūhi yāgūbhi yāguhi yāgubhi, yāguyā, yāgūnaṃ yāgunaṃ, yāguyā, yāgūhi yāgūbhi yāguhi yāgubhi, yāguyā, yāgūnaṃ yāgunaṃ, yāguyaṃ yāguyā, yāgūsu yāgusu.

Evaṃ dhātu dhenu kāsu daddu kacchu kaṇḍu rajju kareṇu piyaṅgu sassuādīni.

Mātusaddassa bhedo. Tassa **pitu**saddasseva rūpanayo. ‘‘Āratta’’miti bhāvaniddesena **ārā**desābhāve ‘‘pato yā’’ti **yā**desova viseso.

> Mātā, mātaro, bhoti māta, bhoti mātā bhotiyo mātaro, mātaraṃ, mātare mātaro, mātarā mātuyā matyā, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **u**kāralopo, rassattañca. Mātarehi mātarebhi mātūhi mātūbhi mātuhi mātubhi, mātu mātussa mātuyā, mātarānaṃ mātānaṃ mātūnaṃ mātunaṃ, mātarā mātuyā, mātarehi mātarebhi mātūhi mātūbhi, mātu mātussa mātuyā, mātarānaṃ mātānaṃ mātūnaṃ mātunaṃ, mātari, mātaresu mātūsu mātusu.

Evaṃ dhītā, dhītaro, duhitā, duhitaro iccādi.

Ukārantaṃ.

Ūkāranto itthiliṅgo **jambū**saddo.

Jambū, jambū jambuyo, he jambu, he jambū jambuyo, jambuṃ, jambū jambuyo iccādi **itthī**saddasamaṃ.

Evaṃ vadhū ca sarabhū, sarabū sutanū camū;
Vāmūrū nāganāsūrū, samāni khalu jambuyā.

Ūkārantaṃ.

Okāranto itthiliṅgo **go**saddo.

Tassa pulliṅga**go**saddasseva rūpanayo.

Kaññā ratti nadī itthī, mātulānī ca bhikkhunī;
Daṇḍinī yāgu mātā ca, jambū gotitthisaṅgaho.

Itthiliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Napuṃsakaliṅga

Atha napuṃsakaliṅgāni vuccante.

Akāranto napuṃsakaliṅgo **citta**saddo.

Pure viya **syā**dyuppatti, ‘‘citta si’’ itīdha –

‘‘Napuṃsakehi, ato nicca’’nti ca vattate.

195. **Siṃ**.

Si, aṃiti dvipadamidaṃ. **A**kārantehi napuṃsakaliṅgehi parassa **si**vacanassa **aṃ** hoti niccaṃ. Saralopapakatibhāvādi, cittaṃ.

Bahuvacane ‘‘yonaṃ ni napuṃsakehī’’ti vattate.

196. **Ato niccaṃ**.

Akārantehi napuṃsakaliṅgehi **yo**naṃ niccaṃ **ni** hoti. ‘‘Sabbayonīnamāe’’ti **ni**ssa vā **ā**kāro. Aññattha ‘‘yosu kata’’iccādinā dīgho. Cittā cittāni.

Yonaṃ nibhāve cāette, siddhepi avisesato;
‘‘Ato nicca’’nti ārambhā, āettaṃ kvacidevidha.

Ālapane **ga**lopo. He citta, he cittā cittāni, dutiyāyaṃ **ni**ssa vikappenekāro. Cittaṃ, citte cittāni. Sesaṃ **purisa**saddena samaṃ.

Evamaññānipi –

Puñña pāpa phala rūpa sādhanaṃ,
Sota ghāna sukha dukkha kāraṇaṃ;
Dāna sīla dhana jhāna locanaṃ,
Mūla kūla bala jālamaṅgalaṃ.

Naḷina liṅga mukha’ṅga jala’mbujaṃ,
Pulina dhañña hirañña padā’mataṃ;
Paduma vaṇṇa susāna vanā’yudhaṃ,
Hadaya cīvara vattha kuli’ndriyaṃ.

Nayana vadana yāno’dāna sopāna pānaṃ,
Bhavana bhuvana lohā’lāta tuṇḍa’ṇḍa pīṭhaṃ;
Karaṇa maraṇa ñāṇā’rammaṇā’rañña tāṇaṃ,
Caraṇa nagara tīracchatta chiddo’dakāni –

Iccādīni.

Kammasaddassa tatiyekavacanādīsu rūpabhedo.

Kammaṃ, kammā kammāni, he kamma, he kammā kammāni, kammaṃ, kamme kammāni.

‘‘Vā, u, nāmhi, cā’’ti ca vattate.

197. **A kammantassa ca**.

Kammasaddantassa **u**kāra **a**kārādesā honti vā **nā**mhi vibhattimhi. **Anta**ggahaṇena **thāmaddhā**dīnamantassapi **u**ttaṃ. **Ca**saddaggahaṇena **yuva maghavā**namantassa **ā** hoti kvaci **nā su**iccetesu. Kammunā kammanā kammena vā, kammehi kammebhi.

Sasmāsu ‘‘u nāmhi cā’’ti ettha **ca**saddena **puma kammathāma**ntassa cukāro vā **sasmā**sūti **u**ttaṃ. Kammuno kammassa, kammānaṃ, kammunā kammā kammamhā kammasmā, kammehi kammebhi, kammuno kammassa, kammānaṃ.

Smiṃvacane ‘‘brahmato tu smiṃnī’’ti ettha **tu**saddena kvaci **ni** hoti. Kammani kamme kammamhi kammasmiṃ, kammesu.

Evaṃ thāmunā thāmena thāmasā vā, thāmuno thāmassa, thāmunā thāmā. Addhunā, addhuno iccādi purimasamaṃ.

Guṇavantu si, ‘‘savibhattissa, ntussa, simhī’’ti ca vattate.

198. **Aṃ napuṃsake**.

Napuṃsake vattamānassa liṅgassa sambandhino **ntu**ppaccayassa savibhattissa **aṃ** hoti **si**mhi vibhattimhi. Guṇavaṃ cittaṃ.

Yomhi ‘‘ntussanto yosu cā’’ti **a**ttaṃ, **i**kāro ca. Guṇavanti, guṇavantāni, sesaṃ ñeyyaṃ.

Gacchanta si, ‘‘simhi gacchantādīnaṃ ntasaddo a’’miti **aṃ**. Gacchaṃ gacchantaṃ, gacchantā gacchantāni.

Akārantaṃ.

Ākāranto napuṃsakaliṅgo **assaddhā**saddo.

‘‘Assaddhā’’iti ṭhite –

‘‘Samāsassā’’ti adhikicca ‘‘saro rasso napuṃsake’’ti samāsantassa rassattaṃ, samāsattā nāmabyapadeso, **syā**dyuppatti. Sesaṃ **citta**samaṃ.

Assaddhaṃ kulaṃ, assaddhā assaddhāni kulāni iccādi.

Tathā **mukhanāsikā**saddo. Tassa dvandekattā sabbatthekavacanameva. Mukhanāsikaṃ, he mukhanāsika, mukhanāsikaṃ, mukhanāsikena iccādi.

Ākārantaṃ.

Ikāranto napuṃsakaliṅgo **aṭṭhi**saddo.

Syādyuppatti, **si**lopo, aṭṭhi.

‘‘Vā’’ti vattate.

199. **Yonaṃ ni napuṃsakehi**.

Napuṃsakaliṅgehi paresaṃ sabbesaṃ **yonaṃ ni** hoti vā.

Aṭṭhīni, aññattha niccaṃ **yo**lopo, dīgho ca, aṭṭhī, tathā he aṭṭhi, he aṭṭhī aṭṭhīni, aṭṭhiṃ, aṭṭhī aṭṭhīni, aṭṭhinā iccādi **aggi**saddasamaṃ.

Evaṃ satthi dadhi vāri akkhi acchi acci iccādīni.

Ikārantaṃ.

Īkāranto napuṃsakaliṅgo **sukhakārī**saddo.

‘‘Sukhabhārī si’’ itīdha anapuṃsakattābhāvā **si**smimpi ‘‘agho rassa’’miccādinā rassattaṃ, **si**lopo. Sukhakāri dānaṃ, sukhakārī sukhakārīni, he sukhakāri, he sukhakārī he sukhakārīni, sukhakārinaṃ sukhakāriṃ, sukhakārī sukhakārīni.

Sesaṃ **daṇḍī**saddasamaṃ. Evaṃ **sīghayāyī**ādīni.

Īkārantaṃ.

Ukāranto napuṃsakaliṅgo **āyu**saddo. Tassa **aṭṭhi**saddasseva rūpanayo.

> Āyu, āyū āyūni, he āyu, he āyū he āyūni, āyuṃ, āyū āyūni, āyunā āyusāti manogaṇādittā siddhaṃ. Āyūhi āyūbhi, āyuno āyussa, āyūnamiccādi.

Evaṃ cakkhu vasu dhanu dāru tipu madhu hiṅgu siggu vatthu matthu jatu ambu assuādīni.

Ukārantaṃ.

Ūkāranto **na**puṃsakaliṅgo **gotrabhū**saddo.

Gotrabhū si, napuṃsakattā rassattaṃ, **si**lopo. Gotrabhu cittaṃ, gotrabhū gotrabhūni, he gotrabhu, he gotrabhū he gotrabhūni, gotrabhuṃ, gotrabhū gotrabhūni, gotrabhunā iccādi pulliṅge **abhibhū**saddasamaṃ.

Evaṃ abhibhū sayambhū dhammaññūādīni.

Ūkārantaṃ.

Okāranto napuṃsakaliṅgo **cittagosa**ddo.

‘‘Cittā gāvo assa kulassā’’ti atthe bahubbīhisamāse kate ‘‘saro rasso napuṃsake’’ti okārassa ṭhānappayatanāsannattā rassattamukāro, **syā**dyuppatti, **si**lopo. Cittagu kulaṃ, cittagū cittagūni iccādi **āyu**saddasamaṃ.

Okārantaṃ.

Cittaṃ kammañca assaddha-mathaṭṭhi sukhakāri ca;
Āyu gotrabhū dhammaññū, cittagūti napuṃsake.

Napuṃsakaliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Sabbanāma

Atha sabbanāmāni vuccante.

Sabba, katara, katama, ubhaya, itara, añña, aññatara, aññatama, pubba, para, apara, dakkhiṇa, uttara, adhara, ya, ta, eta, ima, amu, kiṃ, eka, ubha, dvi, ti, catu, tumha, amha iti sattavīsati sabbanāmāni, tāni sabbanāmattā tiliṅgāni.

Tattha **sabba**saddo niravasesattho, so yadā pulliṅgavisiṭṭhatthābhidhāyī, tadā rūpanayo. Pure viya **syā**dyuppatti, ‘‘so’’ti **si**ssa **o**kāro, saralopaparanayanāni. Sabbo jano.

Bahuvacane ‘‘sabba yo’’ itīdha ‘‘parasamaññā payoge’’ti sabbādīnaṃ sabbanāmasaññā.

‘‘Yo’’ti vattate.

200. **Sabbanāmakārate paṭhamo**.

Sabbesaṃ itthipumanapuṃsakānaṃ nāmāni **sabbanāmāni,** tesaṃ sabbesaṃ sabbanāmasaññānaṃ liṅgānaṃ **a**kārato paro paṭhamo **yo e**ttamāpajjate. Sabbe purisā.

Akāratoti kiṃ? Sabbā amū.

He sabba sabbā, he sabbe, sabbaṃ, sabbe, sabbena, sabbehi sabbebhi.

Catutthekavacane **āyā**dese sampatte –

‘‘Ato, ā e, smāsmiṃnaṃ, āya catutthekavacanassā’’ti ca vattate.

201. **Tayo neva ca sabbanāmehi**.

Akārantehi sabbanāmehi paresaṃ **smā smiṃ** iccetesaṃ, catutthekavacanassa ca **ā e āya**iccete ādesā neva hontīti **āyā**desābhāvo. **Ca**ggahaṇaṃ katthaci paṭisedhanivattanatthaṃ, tena pubbādīhi **smā smiṃnaṃ ā e** ca honti. Sabbassa.

‘‘Akāro, e’’ti ca vattate.

202. **Sabbanāmānaṃ naṃmhi ca**.

Sabbesaṃ sabbanāmānaṃ **a**kāro **e**ttamāpajjate **naṃ**mhi vibhattimhi.

‘‘Sabbanāmato’’ti ca vattate.

203. **Sabbato naṃ saṃsānaṃ**.

Sabbato sabbanāmato parassa **naṃ**vacanassa **saṃ sānaṃ**iccete ādesā honti.

> Sabbesaṃ sabbesānaṃ, sabbasmā sabbamhā, sabbehi sabbebhi, sabbassa, sabbesaṃ sabbesānaṃ, sabbasmiṃ sabbamhi, sabbesu.

Itthiyaṃ ‘‘itthiyamato āppaccayo’’ti **ā**ppaccayo. Aññaṃ **kaññā**saddasamaṃ aññatra **sa naṃ smiṃ**vacanehi. Sabbā pajā, sabbā sabbāyo, he sabbe, he sabbā sabbāyo, sabbaṃ, sabbā sabbāyo, sabbāya, sabbāhi sabbābhi.

Catutthekavacane ‘‘sabbanāmato vā’’, **sabbato ko**ti ito ‘‘sabbato’’ti ca vattate.

204. **Ghapato smiṃsānaṃ saṃsā**.

Sabbato sabbanāmato **ghapa**saññato **smiṃ sa**iccetesaṃ yathākkamaṃ **saṃsā**ādesā honti vā.

‘‘Saṃsāsvekavacanesu cā’’ti vattate.

205. **Gho rassaṃ**.

Ghasaññо **ā**kāro rassamāpajjate **saṃsā**svekavacanesu vibhattādesesu paresu.

‘‘Sāgamo’’ti vattate.

206. **Saṃsāsvekavacanesu ca**.

Saṃ sāiccetesu ekavacanaṭṭhānasambhūtesu vibhattādesesu paresu liṅgamhā **sa**kārāgamo hoti.

Sabbassā sabbāya, sabbāsaṃ sabbāsānaṃ, sabbāya, sabbāhi sabbābhi, sabbassā sabbāya, sabbāsaṃ sabbāsānaṃ.

Smiṃmhi ‘‘sabbanāmato, ghapato’’ti ca vattate.

207. **Netāhi smimāyayā**.

Etehi sabbanāmehi **ghapa**saññehi parassa **smiṃ**vacanassa neva **āya yā**desā hontīti **āyā**bhāvo. **Vā**dhikārato kvaci hoti dakkhiṇāya uttarāyāti ādi.

Saṃyamādesā, sabbassaṃ sabbāyaṃ, sabbāsu.

Napuṃsake sabbaṃ cittaṃ, sabbāni, he sabba, he sabbāni, sabbaṃ, sabbāni. Sesaṃ pulliṅge viya ñeyyaṃ.

Evaṃ **katarā**dīnaṃ **aññatama**saddapariyantānaṃ tīsupi liṅgesu rūpanayo.

Tattha **katarakatama**saddā pucchanatthā.

Ubhayasaddo dviavayavasamudāyavacano.

Itarasaddo vuttappaṭiyogavacano.

Aññasaddo adhikatāparavacano.

Aññatara aññatamasaddā aniyamatthā.

‘‘Yo, sabbanāmakārate paṭhamo’’ti ca vattate.

208. **Dvandaṭṭhā vā**.

Dvandasamāsaṭṭhā sabbanāmakārato paro paṭhamo **yo e**ttamāpajjate vā. Kataro ca katamo cāti katarakatame, katarakatamā vā iccādi.

Pubbādayo disādivavatthānavacanā.

Pubbo kālo. Bahuvacane ‘‘dhātuliṅgehi parā paccayā’’ti ettha **parā**ti niddesato pubbādīhi **yo**vacanassa vikappenekāro.

Pubbe pubbā, he pubba, he pubbe he pubbā, pubbaṃ, pubbe, pubbena, pubbehi pubbebhi, pubbassa, pubbesaṃ pubbesānaṃ. ‘‘Smāsmiṃnaṃ vā’’ti vikappenākārekārā.

> Pubbā pubbasmā pubbamhā, pubbehi pubbebhi, pubbassa, pubbesaṃ pubbesānaṃ, pubbe pubbasmiṃ pubbamhi, pubbesu.

Itthiyaṃ pubbā disā, pubbā pubbāyo iccādi **sabbā**saddasamaṃ.

Napuṃsake pubbaṃ ṭhānaṃ, pubbāni, he pubba, he pubbāni, pubbaṃ, pubbāni, sesaṃ pulliṅgasamaṃ. Evaṃ **parāparadakkhiṇuttarādhara**saddā.

‘‘Sabbanāmato, dvandaṭṭhā’’ti ca vattate.

209. **Nāññaṃ sabbanāmikaṃ**.

Dvandaṭṭhā sabbanāmato parassa **yo**vacanassa ṭhapetvā **e**ttaṃ aññaṃ sabbanāmikaṃ kāriyaṃ na hotīti **saṃsāna**mādesābhāvo. Pubbāparānaṃ, pubbuttarānaṃ adharuttarānaṃ, ‘‘nāññaṃ sabbanāmika’’nti vinādhikārena yogena tatiyāsamāsepi. Māsapubbāya, māsapubbānaṃ.

‘‘Nāññaṃ sabbanāmika’’nti ca vattate.

210. **Bahubbīhimhi ca**.

Bahubbīhimhi ca samāse sabbanāmikavidhānaṃ nāññaṃ hoti. Piyapubbāya, piyapubbānaṃ, piyapubbe.

Casaddaggahaṇena disatthasabbanāmānaṃ bahubbīhimhi sabbanāmikavidhānaṃva hoti.

Dakkhiṇassā ca pubbassā ca yadantarāḷanti atthe bahubbīhi, dakkhiṇapubbassaṃ, dakkhiṇapubbassā, evaṃ uttarapubbassaṃ, uttarapubbassā iccādi.

Yatetasaddādīnamālapane rūpaṃ na sambhavati. **Ya**saddo aniyamattho.

> Yo puriso, ye purisā, yaṃ, ye. Yā kaññā, yā yāyo, yaṃ, yā yāyo. Yaṃ cittaṃ, yāni, yaṃ, yāni. Sesaṃ sabbattha **sabba**saddasamaṃ.

Ta eta ima amu kiṃiccete parammukha samīpa accantasamīpadūra pucchanatthavacanā.

Tasaddassa bhedo. ‘‘Ta si’’ itīdha –

‘‘Anapuṃsakassāyaṃ simhīti, sa’’miti ca vattate.

211. **Etatesaṃ to**.

Eta taiccetesaṃ anapuṃsakānaṃ **ta**kāro **sa**kāramāpajjate **si**mhi vibhattimhi. So puriso.

Sabbanāmaggahaṇañca, ito **ta**ggahaṇañca vattate.

212. **Tassa vā nattaṃ sabbattha**.

Taiccetassa sabbanāmassa **ta**kārassa **na**ttaṃ hoti vā sabbattha liṅgesu. Ne te, naṃ taṃ, ne te, nena tena, nehi nebhi tehi tebhi.

‘‘Sabbassa, tassa vā sabbatthā’’ti ca vattate.

213. **Sasmāsmiṃsaṃsāsvattaṃ**.

Taiccetassa sabbanāmassa sabbasseva **a**ttaṃ hoti vā **sa smā smiṃ saṃ sā**iccetesu vacanesu sabbattha liṅgesu. Assa nassa tassa, nesaṃ tesaṃ nesānaṃ tesānaṃ.

‘‘Smāhismiṃnaṃ mhābhimhi vā’’ti ito ‘‘smāsmiṃnaṃ, mhāmhī’’ti ca vattate.

214. **Na timehi katākārehi**.

Ta imaiccetehi katākārehi paresaṃ **smāsmiṃ**naṃ **mhā mhi**iccete ādesā na honti.

Pakatisandhividhāna

Atha sarānameva sandhikāriye sampatte pakatibhāvo vuccate.

‘‘Sarā, pakatī’’ti ca vattate.

35. **Sare kvaci**.

Sarā kho sare pare kvaci chandabhedāsukhuccāraṇaṭṭhāne, sandhicchārahitaṭṭhāne ca pakatirūpāni honti, na lopādesavikāramāpajjanteti attho.

Tattha **pakatiṭṭhānaṃ** nāma ālapanantā anitismiṃ acchandānurakkhaṇe asamāse padantadīghā ca ikārukārā ca nāmapadantātītakriyādimhīti evamādi.

Ālapanantesu tāva – katamā cānanda aniccasaññā, katamā cānanda ādīnavasaññā, sāriputta idhekacco, ehi sivika uṭṭhehi, upāsakā idhekacco, bhoti ayye, bhikkhu arogaṃ tava sīlaṃ, siñca bhikkhu imaṃ nāvaṃ, bhikkhave evaṃ vadāmi, pañcime gahapatayo ānisaṃsā iccevamādīsu pakatibhāvo, pubbassaralopa**yavā**desādayo na honti.

Kvaciggahaṇena **iti**smiṃ chandānurakkhaṇe sandhi hoti, yathā – sakkā devīti, namo te buddha vīratthu.

Sareti kiṃ? Sādhu mahārājāti, evaṃ kira bhikkhūti.

Asamāse padantadīghesu – āyasmā ānando gāthā ajjhabhāsi, devā ābhassarā yathā, tevijjā iddhippattā ca, bhagavā uṭṭhāyāsanā, bhagavā etadavoca, abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, gantvā olokento, bhūtavādī atthavādī, yaṃ itthī arahā assa, sāmāvatī āha, pāpakārī ubhayattha tappati, nadī ottharati, ye te bhikkhū appicchā, bhikkhū āmantesi, bhikkhūujjhāyiṃsu, bhikkhū evamāhaṃsu, imasmiṃ gāme ārakkhakā, sabbe ime, katame ekādasa, gambhīre odakantike, appamādo amatapadaṃ, saṅgho āgacchatu, ko imaṃ pathaviṃ viccessati, āloko udapādi, eko ekāya, cattāro oghā.

Nipātesupi – are ahampi, sace imassa kāyassa, no abhikkamo, aho acchariyo, atho anto ca, atha kho āyasmā, atho oṭṭhavacittakā, tato āmantayī satthā.

Kvaciggahaṇena **a**kāra itīvevetthādīsu sandhipi. Yathā – āgatattha, āgatamhā, katamāssu cattāro, appassutāyaṃ puriso, itthīti, ca marīva, sabbeva, sveva, eseva nayo, parisuddhetthāyasmanto, nettha, taṃ kutettha labbhā, sacesa brāhmaṇa, tathūpamaṃ, yathāha.

Asamāseti kiṃ? Jivhāyatanaṃ, avijjogho, itthindriyaṃ, abhibhāyatanaṃ, bhayatupaṭṭhānaṃ. **Acchandānurakkhaṇe**ti kiṃ? Saddhīdha vittaṃ purisassa seṭṭhaṃ, yo missaro.

Nāmapadantaikārukāresu – gāthāhi ajjhabhāsi, pupphāni āhariṃsu, satthu adāsi.

Kvacīti kiṃ? Manasākāsi.

36. **Sarā pakati byañjane**.

Sarā kho byañjane pare pakatirūpā hontīti yebhuyyena dīgharassalopehi vikārābhāvo. Yathā – accayo, paccayo, bhāsati vā karoti vā, vedanākkhandho, bhāgyavā, bhadro kasāmiva, dīyati, tuṇhībhūto, so dhammaṃ deseti.

Iti pakatisandhividhānaṃ niṭṭhitaṃ.

Byañjanasandhividhāna

Atha byañjanasandhi vuccate.

‘‘Byañjane’’ti adhikāro, ‘‘sarā, kvacī’’ti ca vattate.

37. **Dīghaṃ**.

Sarā kho byañjane pare kvaci dīghaṃ pappontīti suttasukhuccāraṇachandānurakkhaṇaṭṭhānesu dīgho.

Tyassa pahīnā tyāssa pahīnā, svassa svāssa, madhuva maññati bālo madhuvā maññatī bālo, tathā evaṃ gāme munī care, khantī paramaṃ tapo titikkhā, na maṅkū bhavissāmi, svākkhāto, yvāhaṃ, kāmato jāyatī soko, kāmato jāyatī bhayaṃ, sakko ujū ca suhujū ca, anūpaghāto, dūrakkhaṃ, dūramaṃ, sūrakkhaṃ, dūharatā.

Kvacīti kiṃ? Tyajja, svassa, patiliyyati.

Yiṭṭhaṃ vā hutaṃ vā loke, yadi vā sāvake, puggalā dhammadasā te, bhovādī nāma so hoti, yathābhāvī guṇena so itīdha –

Pubbasmiṃyevādhikāre –

38. **Rassaṃ**.

Sarā kho byañjane pare kvaci rassaṃ pappontīti chandānurakkhaṇe, āgame, saṃyoge ca rassattaṃ.

Chandānurakkhaṇe tāva yiṭṭhaṃva hutaṃva loke, yadiva sāvake, puggala dhammadasā te, bhovādi nāma so hoti, yathābhāvi guṇena so.

Āgame yathayidaṃ, sammadakkhāto.

Saṃyoge parākamo parakkamo, āsādo assādo, evaṃ taṇhakkhayo, jhānassa lābhimhi, vasimhi, thullaccayo.

Kvacīti kiṃ? Māyidaṃ, manasā daññā vimuttānaṃ, yathākkamaṃ, ākhyātikaṃ, dīyyati, sūyyati.

Eso kho byantiṃ kāhiti, so gacchaṃ na nivattati iccatra –

Tasmiṃyevādhikāre –

39. **Lopañca tatrākāro**.

Sarā kho byañjane pare kvaci lopaṃ papponti, tatra lutte ṭhāne **a**kārāgamo ca hoti.

Etatasaddantokārassevāyaṃ lopo.

Esa kho byantiṃ kāhiti, sa gacchaṃ na nivattati, evaṃ esa dhammo, esa pattosi, sa muni, sa sīlavā.

Kvacīti kiṃ? Eso dhammo, so muni, so sīlavā.

Casaddena **eta**saddantassa sarepi kvaci lopo. Yathā – esa attho, esa ābhogo, esa idāni.

Vipariṇāmena ''saramhā, byañjanassā''ti ca vattate.

40. **Paradvebhāvo ṭhāne**.

Saramhā parassa byañjanassa dvebhāvo hoti ṭhāne. Dvinnaṃ bhāvo dvibhāvo, so eva dvebhāvo.

Ettha ca **ṭhānaṃ** nāma rassākārato paraṃ pa pati paṭikamukusa kudha kī gaha juta ñāsi su sambhū sara sasādīnamādibyañjanānaṃ dvebhāvaṃ, tika taya tiṃsa vatādīnamādi ca, vatu vaṭudisādīnamantañca, u du ni-upasagga ta catu cha santasaddādesādiparañca, apadantā nākāradīghato **ya**kārādi ca,

Yavataṃ talanādīna-mādeso ca sayādinaṃ;
Saha dhātvantassādeso, sīsakāro tapādito.

Chandānurakkhaṇe ca – ghara jhe dhaṃsu bhamādīnamādi ca, rassākārato vaggānaṃ catutthadutiyā ca iccevamādi.

Tattha **pa pati paṭīsu** tāva – idha pamādo idhappamādo, evaṃ appamādo, vippayutto, suppasanno, sammā padhānaṃ sammappadhānaṃ, rassattaṃ, appativattiyo, adhipatippaccayo, suppatiṭṭhito, appaṭipuggalo, vippaṭisāro, suppaṭipanno, suppaṭipatti.

Kamādidhātūsu – pakkamo, paṭikkamo, hetukkamo, ākamati akkamati, evaṃ parakkamati, yathākkamaṃ.

Pakkosati, paṭikkosati, anukkosati, ākosati, akkosati.

Akkuddho, atikkodho.

Dhanakkīto, vikkayo, anukkayo.

Paggaho, viggaho, anuggaho, niggaho, candaggaho, diṭṭhiggāho.

Pajjoto, vijjotati, ujjoto.

Kataññū, viññū, paññāṇaṃ, viññāṇaṃ, anuññā, manuññā, samaññā.

Avassayo, nissayo, samussayo.

Appassuto, vissuto, bahussuto, āsavā assavā.

Passambhanto, vissambhati.

Aṭṭassaro, vissarati, anussarati.

Passasanto, vissasanto, mahussasanto, āsāso assāso.

Avissajjento, vissajjento, pariccajanto, upaddavo, upakkiliṭṭho, mittaddu, āyabbayo, udabbahi iccādi.

Saramhāti kiṃ? Sampayutto, sampatijāto, sampaṭicchannaṃ, saṅkamanto, saṅgaho.

Ṭhāneti kiṃ? Mā ca pamādo, patigayhati, vacīpakopaṃ rakkheyya, ye pamattā yathā matā, manopakopaṃ rakkheyya, idha modati, pecca modati.

Tikādīsu – kusalattikaṃ, pītittikaṃ, hetuttikaṃ, vedanāttikaṃ, lokattayaṃ, bodhittayaṃ, vatthuttayaṃ. Ekattiṃsa, dvattiṃsa, catuttiṃsa. Sīlabbataṃ, subbato, sappītiko, samannāgato, punappunaṃ iccādi.

Vatu vaṭu disādīnamante yathā – vattati, vaṭṭati, dassanaṃ, phasso iccādi.

U du ni upasaggādiparesu – ukaṃso ukkaṃso. Dukaraṃ dukkaraṃ, nikaṅkho nikkaṅkhe.

Evaṃ uggataṃ, duccaritaṃ, nijjaṭaṃ, uññātaṃ, unnati, uttaro, dukkaro, niddaro, unnato, duppañño, dubbalo, nimmalo, uyyutto, dullabho, nibbatto, ussāho, dussaho, nissāro.

Tathā takkaro, tajjo, tanninno, tappabhavo, tammayo.

Catukkaṃ, catuddisaṃ, catuppādo, catubbidhaṃ, catussālaṃ.

Chakkaṃ, channavuti, chappadikā, chabbassāni.

Sakkāro, sakkato, sadditthi, sappuriso, mahabbalo.

Ṭhāneti kiṃ? Nikāyo, nidānaṃ, nivāso, nivāto, tato, catuvīsati, chasaṭṭhi.

Yakārādimhi – nīyyati, sūyyati, abhibhūyya, viceyya, vineyya, dheyyaṃ, neyyaṃ, seyyo, jeyyo, veyyākaraṇo.

Ādisaddena etto, ettāvatā.

Anākāraggahaṇaṃ kiṃ? Mālāya, dolāya, samādāya.

Ṭhāneti kiṃ? Upanīyati, sūyati, toyaṃ.

Yavatamādese – jāti andho, vipali āso, ani āyo, yadi evaṃ, api ekacce, api ekadā iccatra, **i**kārassa ‘‘ivaṇṇo yaṃ navā’’ti **ya**kāre kate –

‘‘Sabbassa so dāmhi vā’’ti ito maṇḍūkagatiyā **vā**ti vattate.

41. Yavataṃ talanadakārānaṃ byañjanāni calañajakārattaṃ.

Yakāravantānaṃ **talanada**kārānaṃ saṃyogabyañjanāni yathākkamaṃ **calañaja**kārattamāpajjante vā.

Kāraggahaṇaṃ **ya**vataṃ **sa**kāra **ka ca ṭa pa**vaggānaṃ **sa**kāra**kacaṭapa**vaggādesatthaṃ, tathā **ya**vataṃ **ta dha ṇa**kārānaṃ **cha jhaña**kārādesatthañca, tato yavatamādesassa anena dvibhāvo.

Jaccandho, vipallāso, aññāyo, yajjevaṃ, appekacce appekadā.

Vāti kiṃ? Paṭisanthāravutyassa, bālyaṃ, ālasyaṃ.

Saramhāti kiṃ? Añāyo, ākāsānañcāyatanaṃ.

Tapādito **si**mhi – tapassī, yasassī.

Chandānurakkhaṇe – nappajjahe vaṇṇabalaṃ purāṇaṃ, ujjugatesu seyyo, gacchanti suggatinti.

Vaggacatutthadutiyesu pana tasmiṃyevādhikāre ‘‘paradvebhāvo ṭhāne’’ti ca vattate.

Vaggacatutthadutiyānaṃ sadisavasena dvibhāve sampatte niyamatthamāha.

42. Vagge ghosāghosānaṃ tatiyapaṭhamā.

Saramhā parabhūtānaṃ vagge ghosāghosānaṃ byañjanānaṃ yathākkamaṃ vaggatatiya paṭhamakkharā dvibhāvaṃ gacchanti ṭhāneti ṭhānāsannavasena tabbagge tatiyapaṭhamāva honti.

Ettha ca sampatte niyamattā **ghosāghosa**ggahaṇena catutthadutiyāva adhippetā, itarathā aniṭṭhappasaṅgosiyā. Tena ‘‘kataññū, tannayo, tammayo’’tiādīsu vaggapañcamānaṃ satipi ghosatte tatiyappasaṅgona hoti, ṭhānādhikārato vā.

Gharādīsu pa u du niādiparacatutthesu tāva – pagharati paggharati, evaṃ uggharati, ugghāṭeti, dugghoso, nigghoso, eseva cajjhānaphalo, paṭhamajjhānaṃ, abhijjhāyati, ujjhāyati, viddhaṃseti, uddhaṃsito, uddhāro, niddhāro, niddhano, niddhuto, vibbhanto, ubbhato, dubbhikkhaṃ, nibbhayaṃ, tabbhāvo, catuddhā, cabhubbhi, chaddhā, saddhammo, sabbhūto, mahaddhano, mahabbhayaṃ.

Yavata mādesādīsu – bojjhaṅgā, āsabbhaṃ, bujjhitabbaṃ, bujjhati.

Ṭhāneti kiṃ? Sīlavantassa jhāyino, ye jhānappasutā dhīrā, nidhānaṃ, mahādhanaṃ.

Rassākāratoparaṃ vaggadutiyesu – pañca khandhā pañcakkhandhā, evaṃrūpakkhandho, akkhamo, abhikkhaṇaṃ, avikkhepo, jātikkhettaṃ, dhātukkhobho, āyukkhayo. Setachattaṃ setacchattaṃ, evaṃ sabbacchannaṃ, vicchinnaṃ, bodhicchāyā, jambucchāyā, samucchedo. Tatra ṭhito tatraṭṭhito, evaṃ thalaṭṭhaṃ, jalaṭṭhaṃ, adhiṭṭhitaṃ, niṭṭhitaṃ, cattāriṭṭhānāni, garuṭṭhāniyo, samuṭṭhito, suppaṭṭhāno. Yasatthero, yattha, tattha, pattharati, vitthāro, abhitthuto, vitthambhito, anutthunaṃ, catuttho, kuttha. Papphoṭeti, mahapphalaṃ, nipphalaṃ, vipphāro, paripphuseyya, madhupphāṇitaṃ.

Ākārato – ākhāto ākkhāto, evaṃ taṇhākkhayo, āṇākkhettaṃ, saññākkhandho, āchādayati, ācchādayati, evaṃ ācchindati, nāvāṭṭhaṃ, āttharati, āpphoṭeti.

Saramhāti kiṃ? Saṅkhāro, taṅkhaṇe, sañchannaṃ, taṇṭhānaṃ, santhuto, tamphalaṃ.

Ṭhāneti kiṃ? Pūvakhajjakaṃ, tassa chaviyādīni chinditvā, yathā ṭhitaṃ, kathaṃ, kammaphalaṃ.

Nikamati, nipatti, nicayo, nicarati, nitaraṇaṃ iccatra – ‘‘do dhassa cā’’ti ettha caggahaṇassa bahulatthattā tena **ca**ggahaṇena yathāpayogaṃ bahudhā ādeso siyā.

Yathā – **ni upasaggato** kamu pada ci cara tarānaṃ paṭhamassa vaggadutiyo iminā dvittaṃ, nikkhamati, nipphatti, nicchayo, niccharati, nittharaṇaṃ.

Tathā **bo vassa** kuva diva siva vajādīnaṃ dvirūpassāti **va**kāradvayassa **ba**kāradvayaṃ, yathā – kubbanto, evaṃ kubbāno, kubbanti, sadhātvantayādesassa dvittaṃ. Divati dibbati, evaṃ dibbanto, sibbati, sibbanto, pavajati pabbajati, pabbajanto, nivānaṃ nibbānaṃ, nibbuto, nibbindati, udabbayaṃ iccādi.

Lo rassa pari taruṇādīnaṃ kvaci. Paripanno palipanno, evaṃ palibodho, pallaṅkaṃ, taruṇo taluno, mahāsālo, māluto, sukhumālo.

Ṭo tassa dukkatādīnaṃ kvaci. Yathā – dukkataṃ dukkaṭaṃ, evaṃ sukaṭaṃ, pahaṭo, patthaṭo, uddhaṭo, visaṭo iccādi.

Ko tassa niyatādīnaṃ kvaci. Niyato niyako.

Yo jassa nijādissa vā, nijaṃputtaṃ niyaṃputtaṃ.

Ko gassa kulūpagādīnaṃ, kulūpago kulūpako.

Tathā **ṇo nassa pa pariādito**. Panidhānaṃ paṇidhānaṃ, evaṃ paṇipāto, paṇāmo, paṇītaṃ, pariṇato, pariṇāmo, ninnayo niṇṇayo, evaṃ uṇṇato, oṇato iccādi.

Patiaggi, patihaññati itīdha –

43. **Kvaci paṭi patissa**.

Patiiccetassa upasaggassa sare vā byañjane vā pare kvaci **paṭi**ādeso hoti pubbassaralopo. Paṭaggi, paṭihaññati.

Kvacīti kiṃ? Paccattaṃ, patilīyati.

Puthajano puthabhūtaṃ itīdha ‘‘anto’’ti vattate.

44. **Puthassu byañjane**.

Puthaiccetassa anto saro **u**kāro hoti byañjane pare, dvittaṃ. Puthujjano, puthubhūtaṃ.

Byañjaneti kiṃ? Putha ayaṃ. ‘‘Puthassa a putha’’iti samāseneva siddhe puna **anta**ggahaṇādhikārena kvaci aputhantassāpi uttaṃ sare.

Mano aññaṃ manuññaṃ, evaṃ imaṃ evumaṃ, paralopo, iti evaṃ itvevaṃ, **u**kārassa **va**kāro.

Avakāso, avanaddho, avavadati, avasānamitīdha –

‘‘Kvaci byañjane’’ti ca vattate.

45. **O avassa**.

Avaiccetassa upasaggassa **o**kāro hoti kvaci byañjane pare. Okāso, onaddho, ovadati, osānaṃ.

Kvacīti kiṃ? Avasānaṃ, avasussatu.

Byañjaneti kiṃ? Avayāgamanaṃ, avekkhati.

Avagate sūriye, avagacchati, avagahetvā itīdha –

‘‘Avasse’’ti vattate oggahaṇañca.

46. **Tabbiparītūpapade byañjane ca**.

Avasaddassa upapade tiṭṭhamānassa tassokārassa viparīto ca hoti byañjane pare.

Tassa viparīto tabbiparīto, upoccāritaṃ padaṃ upapadaṃ, **okāraviparīto**ti ukārassetaṃ adhivacanaṃ. **Ca**saddo **ka**tthaci nivattanattho, dvittaṃ. Uggate sūriye, uggacchati, **u**ggahetvā.

Atippakho tāva, parasataṃ, parasahassaṃ itīdha –

‘‘Āgamo’’ti vattate.

47. **Kvaci o byañjane**.

Byañjane pare kvaci okārāgamo hotīti **atippa para**saddehi okārāgamo ‘‘yavamada’’iccādisutte **ca**saddena **atippa**to **ga**kārāgamo ca.

Atippago kho tāva, parosataṃ, parosahassaṃ, ettha ‘‘sarā sare lopa’’nti pubbassaralopo.

Manamayaṃ, ayamayaṃ itīdha ‘‘manogaṇādīna’’nti vattate.

48. **Etesamo lope**.

Etesaṃ manogaṇādīnamanto ottamāpajjate vibhattilope kate.

Manomayaṃ, ayomayaṃ, evaṃ manoseṭṭhā, ayopatto, tapodhano, tamonudo, siroruho, tejokasiṇaṃ, rajojallaṃ, ahorattaṃ, rahogato.

Ādisaddena āpodhātu, vāyodhātu.

Sīhagatiyā **vā**dhikārato idha na bhavati, manamattena manacchaṭṭhānaṃ, ayakapallaṃ, tamavinodano, manaāyatanaṃ.

Iti byañjanasandhividhānaṃ niṭṭhitaṃ.

Niggahītasandhividhāna

Atha niggahītasandhi vuccate.

Taṇhaṃ karo, raṇaṃ jaho, saṃ ṭhito, jutiṃ dharo, saṃ mato itīdha ‘‘niggahīta’’nti adhikāro, ‘‘byañjane’’ti vattate.

49. **Vaggantaṃ vā vagge**.

Vaggabhūte byañjane pare niggahītaṃ kho vaggantaṃ vā pappotīti nimittānusvarānaṃ ṭhānāsannavasena tabbaggapañcamo hoti. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. Tena ‘‘taṇhaṅkaro, raṇañjaho, saṇṭhito, jutindharo, sammato’’tiādīsu niccaṃ.

Taṅkaroti taṃ karoti, taṅkhaṇaṃ taṃkhaṇaṃ, saṅgaho saṃgaho, taṅghataṃ taṃ ghataṃ. Dhammañcare dhammaṃ care, tañchannaṃ taṃ channaṃ, tañjātaṃ taṃ jātaṃ, taññāṇaṃ taṃ ñāṇaṃ. Taṇṭhānaṃ taṃ ṭhānaṃ, taṇḍahati **bhaṃ** ḍahati. Tantanoti taṃ tanoti, tanthiraṃ taṃ thiraṃ, tandānaṃ taṃ dānaṃ, tandhanaṃ taṃ dhanaṃ, tanniccutaṃ taṃ niccutaṃ. Tampatto taṃ patto, tamphalaṃ taṃ phalaṃ, tesambodho tesaṃ bodho, sambhūto saṃbhūto, tammittaṃ taṃ mittaṃ.

Kiṅkato kiṃ kato, dātuṅgato dātuṃ gatoti evamādīsu vikappena.

Idha na bhavati, na taṃ kammaṃ kataṃ sādhu, saraṇaṃ gacchāmi.

Sati copari **vā**ggahaṇe vijjhantare vā idha **vā**ggahaṇakaraṇamatthantaraviññāpanatthaṃ, tena niggahītassa **saṃ**upasaggapumantassa **le la**kāro. Yathā – paṭisaṃlīno paṭisallīno, evaṃ paṭisallāṇo, sallakkhaṇā, sallekho, sallāpo, puṃliṅgaṃ pulliṅgaṃ.

Paccattaṃ eva, taṃ eva, tañhi tassa, evañhi vo itīdha ‘‘vā’’ti adhikāro.

50. **Ehe ñaṃ**.

Ekāra**ha**kāre pare niggahītaṃ kho **ña**kāraṃ pappoti vā, **e**kāre **ñā**desassa dvibhāvo.

Paccattaññevapaccattaṃ eva, taññeva taṃ eva, taññhi tassa taññhi tassa, evaññhi vo evaññhi vo.

Vavatthitavibhāsattā **vā**saddassa **evahi**nipātato aññattha na hoti, yathā – evametaṃ, evaṃ hoti.

Saṃyogo, saṃyojanaṃ, saṃyato, saṃyācikāya, yaṃ yadeva, ānantarikaṃ yamāhu itīdha ‘‘ña’’miti vattate.

51. **Sa ye ca**.

Niggahītaṃ kho **ya**kāre pare saha **ya**kārena **ña**kāraṃ pappoti vā, **ñā**desassa dvittaṃ.

Saññogo saṃyogo, saññojanaṃ saṃyojanaṃ, saññato saṃyato, saññācikāya saṃyācikāya, yaññadeva yaṃ yadeva, ānantarikaññamāhu ānantarikaṃ yamāhu.

Vāsaddassa vavatthitavibhāsattāva **saṃ**padantato ca sabbanāma**ya**kāraparato ca niggahītā aññattha na hoti. Yathā – etaṃ yojanaṃ, taṃ yānaṃ, saraṇaṃ yanti.

Ettha ca ‘‘saha ye cā’’ti vattabbe ‘‘sa ye cā’’ti vacanato suttantesu sukhuccāraṇatthamakkharalopopīti daṭṭhabbaṃ, tena paṭisaṅkhāya yoniso paṭisaṅkhā yoniso, sayaṃ abhiññāya sacchikatvā sayaṃ abhiññā sacchikatvā, pariyesanāya pariyesanātiādi sijjhati.

Taṃ ahaṃ brūmi, yaṃ āhu, dhanaṃ eva, kiṃ etaṃ, ninditum arahati, yaṃ aniccaṃ, taṃ anattā, etaṃ avoca, etaṃ eva iccatra –

52. **Madā sare**.

Niggahītassa kho sare pare **ma**kāra**da**kārādesā honti vā. Ettha ca **vā**saddādhikārassa vavatthitavibhāsattā **da**kāro **yateta**saddato parasseva.

Tamahaṃ brūmi, yamāhu, dhanameva, kimetaṃ, ninditumarahati, yadaniccaṃ, tadanattā, etadavoca, etadeva.

Vāti kiṃ? Taṃ ahaṃ, etaṃ eva, akkocchi maṃ avadhi maṃ.

Ettha ca **madā**ti yogavibhāgena byañjanepi vā **ma**kāro. Tena ‘‘buddhama saraṇama gacchāmī’’tiādi sijjhati.

Tāsaṃ ahaṃ santike, vidūnaṃ aggaṃ, tassa adāsiṃ ahaṃ itīdha ‘‘sare’’ti vattate.

53. **Kvaci lopaṃ**.

Niggahītaṃ kho sare pare lopaṃ pappoti kvaci chandānurakkhaṇe sukhuccāraṇaṭṭhāne. Pubbassaralopo, parassa asaṃyogantassa dīgho.

Tāsāhaṃ santike, vidūnaggaṃ, tassa adāsāhaṃ, tathāgatāhaṃ, evāhaṃ, kyāhaṃ.

Kvacīti kiṃ? Evamassa, kimahaṃ.

Ariyasaccānaṃ dassanaṃ, etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ, saṃratto, saṃrāgo, saṃrambho, avisaṃhāro, ciraṃ pavāsiṃ, gantuṃ kāmo, gantuṃ mano itīdha ‘‘kvaci lopa’’nti vattate.

54. **Byañjane ca**.

Niggahītaṃ kho byañjane ca pare lopaṃ pappoti kvaci chandānurakkhaṇādimhi. **Ra**kāra**ha**kāresu upasaggantassa dīgho.

Ariyasaccāna dassanaṃ, etaṃ buddhāna sāsanaṃ, sāratto, sārāgo, sārambho, avisāhāro, cirappavāsiṃ, dvittaṃ, gantukāmo, gantumano.

Kvacīti kiṃ? Etaṃ maṅgalamuttamaṃ.

Kataṃ iti, kiṃ iti, abhinanduṃ iti, uttattaṃ iva, cakkaṃ iva, kaliṃ idāni, kiṃ idāni, tvaṃ asi, idaṃ api, uttariṃ api, dātuṃ api, sadisaṃ eva itīdha ‘‘niggahītamhā, lopa’’nti ca vattate.

55. **Paro vā saro**.

Niggahītamhā paro saro lopaṃ pappoti vā. Niggahītassa vaggantattaṃ.

Katanti, kinti, abhinandunti, uttattaṃva, cakkaṃva, kalindāni, kindāni, tvaṃsi, idampi, uttarimpi, dātumpi, sadisaṃva.

Vāti kiṃ? Kataṃ iti, kimiti, dātumapi, sāmaṃ eva.

Ayampi **vā**saddassa vavatthitavibhāsattā itīvīdānisīpevādito aññattha na hoti. Yathā – ahaṃ ettha, etaṃ ahosi.

Evaṃ assa te āsavā, pupphaṃ assā uppajjati itīdha sare pare lutte vipariṇāmena ‘‘parasmiṃ, sare, lutte’’ti ca vattate.

56. **Byañjano ca visaññogo**.

Niggahītamhā parasmiṃ sare lutte byañjano saññogo ce, visaññogova hotīti saṃyogekadesassa purimabyañjanassa lopo.

Dvinnaṃ byañjanānamekatra ṭhiti saññogo, idha pana saṃyujjatīti saññogo, purimo vaṇṇo, vigato saññogo assāti **visaññogo,** paro.

Evaṃ sa te āsavā, pupphaṃsā uppajjati.

Lutteti kiṃ? Evamassa.

Casaddena tiṇṇaṃ byañjanānaṃ sarūpasaṃyogopi visaññogo hoti. Yathā – agyāgāraṃ, vutyassa.

Cakkhu udapādi, ava siro, yāvacidha bhikkhave, aṇuthūlāni, ta sampayuttā ibhīdha ‘‘sare, āgamo, kvaci, byañjane’’ti ca vattate.

57. **Niggahitañca**.

Niggahītañca āgamo hoti sare vā byañjane vā kvaci sukhuccāraṇaṭṭhāne. Niggahītassa rassānugatattā rassatoyevāyaṃ.

Cakkhuṃ udapādi, avaṃsiro, yāvañcidha bhikkhave, aṇuṃthūlāni, taṃsampayuttā, evaṃ taṅkhaṇe, taṃsabhāvo.

Kvacīti kiṃ? Na hi etehi, idha ceva.

Evaṃ vutte, taṃ sādhu, ekaṃ samayaṃ bhagavā, aggiṃva sanamaṃ itīdha lopādesakāriye sampatte yebhuyyena tadapavādatthamāha.

58. **Aṃ byañjane niggahītaṃ**.

Niggahītaṃ kho byañjane pare aṃiti hoti.

Akāro uccāraṇattho, ‘‘saralopo’’tiādinā pubbassaralopo vā.

Evaṃ vutte, taṃ sādhu, ekaṃ samayaṃ bhagavā, aggiṃva sandhamaṃ.

Idha avuttavisesānampi vuttanayātidesatthamatidesamāha.

59. **Anupadiṭṭhānaṃ vuttayogato**.

Ye idha amhehi visesato na upadiṭṭhā upasagganipātādayo, tesaṃ vuttayogato vuttanayena sarasandhādīsu vuttanayānusārena rūpasiddhi veditabbā.

Tena ‘‘do dhassa cā’’ti sutte **ca**saddena pariyādīnaṃ rahanādivaṇṇassa vipariyayo yavādīhi, yathā – pariyudāhāsi payirudāhāsi, ariyassa ayirassa, bahvābādho bavhābādho, na abhineyya anabhineyya.

‘‘Taṃ imināpi jānāthā’’ti ettha ‘‘paro vā saro’’ti sare lutte ‘‘tatrākāro’’ti yogavibhāgena **a**kāro niggahītassa **da**kāro, tadamināpi jānātha iccādi.

Iti niggahītasandhividhānaṃ niṭṭhitaṃ.

Saññāvidhānaṃ sarasandhi sandhi,
Nisedhanaṃ byañjanasandhi sandhi;
Yo niggahītassa ca sandhikappe,
Sunicchayo sopi mayettha vutto.

Iti rūpasiddhiyaṃ sandhikaṇḍo

Paṭhamo.

2. Nāmakaṇḍa

Atha nāmikavibhatyāvatāro vuccate.

Atthābhimukhaṃ namanato, attani catthassa nāmanato **nāmaṃ,** dabbābhidhānaṃ.

Taṃ pana duvidhaṃ anvattharuḷhīvasena, tividhaṃ pumitthinapuṃsakaliṅgavasena. Yathā – rukkho, mālā, dhanaṃ.

Catubbidhaṃ sāmaññaguṇakriyāyadicchāvasena, yathā – rukkho, nīlo, pācako, sirivaḍḍhotiādi.

Aṭṭhavidhaṃ avaṇṇivaṇṇuvaṇṇokāraniggahītantapakatibhedena.

Pulliṅga

Tattha paṭhamaṃ **a**kārantamhā pulliṅgā jātinimittā **purisa**saddā **syā**divibhattiyo parā yojīyante.

60. **Jinavacanayuttañhi**.

Adhikāroyaṃ. Tattha pañca māre jitavāti jino, buddho. Jinassa vacanaṃ jinavacanaṃ, tassa jinavacanassa yuttaṃ **jinavacanayuttaṃ,** tepiṭakassa buddhavacanassa māgadhikāya sabhāvaniruttiyā yuttaṃ anurūpamevāti idaṃ adhikāratthaṃ veditabbaṃ.

> Sā māgadhī mūlabhāsā, narā yāyādikappikā;
> Brahmāno ca’ssutālāpā, sambuddhā cāpi bhāsare.

Adhikāro pana tividho sīhagatikamaṇḍūkagatikayathānupubbikavasena, ayaṃ pana sīhagatiko pubbāparavilokanato, yathānupubbikoyeva vā.

Sakkatavisadisaṃ katvā jinavacanānurūpavasena pakatiṭṭhapanatthaṃ paribhāsamāha.

61. **Liṅgañca nipaccate**.

Liṅgaṃpāṭipadikaṃ, yathā yathā jinavacanayuttañhi liṅgaṃ, tathā tathā idha liṅgaṃ nipaccate ṭhapīyati. **Ca**saddena dhātavo cāti jinavacanānurūpato ‘‘purisa’’iti liṅge ṭhapite tato tassa dhātuppaccayavibhattivajjitassa atthavato saddassa ‘‘parasamaññā payoge’’ti paribhāsato liṅgasaññāyaṃ –

Ito paraṃ vibhattippaccayādividhāne sabbattha **liṅga**ggahaṇamanuvattate.

62. **Tato ca vibhattiyo**.

Tato jinavacanayuttehi liṅgehi parā vibhattiyo honti. **Ca**saddaggahaṇena tavetunādipaccayantanipātatopi. Kammādivasena, ekattādivasena ca liṅgatthaṃ vibhajantīti vibhattiyo.

Kā ca pana tā vibhattiyo? ‘‘Vibhattiyo’’ti adhikāro.

63. **Siyo, aṃyo, nāhi, sanaṃ, smāhi, sanaṃ, smiṃsu**.

Syādayo dvisatta vibhattiyo nāma honti. Tattha si, yo iti paṭhamā, aṃ, yo iti dutiyā, nā, hi iti tatiyā, sa, naṃ iti catutthī, smā, hi iti pañcamī, sa, naṃ iti chaṭṭhī, smiṃ, su iti sattamī.

Idaṃ pana saññādhikāraparibhāsāvidhisuttesu **saññāsutta**nti daṭṭhabbaṃ, vuttañhi vuttiyaṃ ‘‘vibhattiiccanena kvattho, amhassa mamaṃ savibhattissa se’’ti, itarathā purimasuttena ekayogo kattabboti. Ettha ca paṭhamādivohāro, ekavacanādivohāro ca anvatthavasena, parasamaññāvasena vā siddhoti veditabbo.

Ekassa vacanaṃ ekavacanaṃ, bahūnaṃ vacanaṃ bahuvacanaṃ, dvinnaṃ pūraṇī dutiyātiādi, itarathā purimasutte **ca**saddena saññākaraṇe appakataniratthakavidhippasaṅgo siyā.

‘‘Jinavacanayuttañhi, liṅgañca nipaccate’’ti ca vattate. Idha pana padanipphādanampi jinavacanassāvirodhenāti ñāpetuṃ paribhāsantaramāha.

64. Tadanuparodhena.

Yathā yathā tesaṃ jinavacanānaṃ uparodho na hoti, tathā tathā idha liṅgaṃ, **ca**saddenākhyātañca nipaccate, nipphādīyatīti attho. Teneva idha ca ākhyāte ca dvivacanāggahaṇaṃ, sakkatavisadisato vibhattippaccayādividhānañca katanti daṭṭhabbaṃ.

Tattha avisesena sabbasyādivibhattippasaṅge ‘‘vatticchānupubbikā saddappavattī’’ti vatticchāvasā –

65. Liṅgatthe paṭhamā.

Liṅgatthābhidhānamatte paṭhamāvibhatti hotīti paṭhamā. Tatthāpi aniyamenekavacanabahuvacanappasaṅge ‘‘ekamhī vattabbe ekavacana’’nti paribhāsato liṅgatthassekattavacanicchāyaṃ paṭhamekavacanaṃ **si**.

‘‘Ato nenā’’ti ito ‘‘ato’’ti vattate, **liṅga**ggahaṇañca.

66. So.

Si, oiti dvipadamidaṃ. Liṅgassa **a**kārato parassa **si**vacanassa **o**kāro hoti.

Suttesu hi paṭhamāniddiṭṭhassa kāriyino chaṭṭhīvipariṇāmena vivaraṇaṃ ādesāpekkhanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca **sī**ti vibhatti gayhate vibhattikāriyavidhippakaraṇato, ‘‘tato ca vibhattiyo’’ti ito **vibhatti**ggahaṇānuvattanato vā, evaṃ sabbattha **syā**dīnaṃ kāriyavidhāne vibhattiyevāti daṭṭhabbaṃ.

‘‘Vā paro asarūpā’’ti paralope sampatte tadapavādena pubbalopamāha.

67. Saralopo’mādesappaccayādimhi saralope tu pakati.

Pubbassarassa lopo hoti **aṃ**vacane, ādesappaccayādibhūte ca sare pare, saralope kate tu parasarassa pakatibhāvo hoti. Ettha ca ‘‘saralope’’ti punaggahaṇaṃ imināva katasaralopanimitteyeva parassa vikāre sampatte pakatibhāvatthaṃ. Parasarassa pakatibhāvavidhānasāmatthiyato amādesappaccayādibhūte sare paretipi siddhaṃ.

Tyādivibhattiyo cettha, paccayattena gayhare;
Ādiggahaṇamākhyāta-kitakesvāgamatthidaṃ.

Paccayasāhacariyā, cādeso pakatīparo;
Padantassaralopo na, tena’bbhāhādike pare.

Tuggahaṇaṃ **bhikkhunī**ādīsu saralopanivattanatthaṃ, ‘‘naye paraṃ yutte’’ti paraṃ netabbaṃ. Puriso tiṭṭhati.

Puriso ca puriso cāti purisa purisaiti vattabbe –

68. Sarūpānamekasesvasakiṃ.

Sarūpānaṃ samānarūpānaṃ padabyañjanānaṃ majjhe ekova sissate, aññe lopamāpajjante asakinti ekaseso. Ettha ca ‘‘sarūpāna’’nti vuttattāva siddhe asakimpayoge pu**nāsakiṃ**gahaṇaṃ

ekavibhattivisayānamevāsakimpayoge evāyanti dassanatthaṃ, na ca vicchāpayoge’tippasaṅgo. ‘‘Vaggā pañcapañcaso mantā’’ti ettha ‘‘pañcapañcaso’’ti niddeseneva vicchāpayogasiddhiyā ñāpitattā, atha vā sahavacanicchāya’maya’mekaseso.

Yogavibhāgato cettha, ekasesvasakiṃ iti;
Virūpekaseso hoti, vā ‘‘pitūna’’ntiādisu.

Tattheva liṅgatthassa **ba**huttavacanicchāyaṃ ‘‘bahumhi vattabbe bahuvacana’’nti paṭhamābahuvacanaṃ **yo,** purisa yo itīdha ‘‘ato, vā’’ti ca vattate.

69. **Sabbayonīnamāe**.

Akārantato liṅgamhā paresaṃ sabbesaṃ paṭhamāyonīnaṃ, dutiyāyonīnañca yayākkamaṃ ākārekārādesā honti vāti **ā**kāro, **sabba**ggahaṇaṃ sabbādesatthaṃ, saralopādi purimasadisameva, purisā tiṭṭhanti.

Vā icceva rūpā rūpāni, aggayo, munayo.

Vāsaddoyaṃ vavatthitapibhāsattho, tena cettha –

Niccameva ca pulliṅge, aniccañca napuṃsake;
Asantaṃ **jhe** katatte tu, vidhiṃ dīpeti **vā**suti.

Tatthevālapanavacanicchāyaṃ ‘‘liṅgatthe paṭhamā’’ti vattate.

70. **Ālapane ca**.

Abhimukhaṃ katvā lapanaṃ **ālapanaṃ,** sambodhanaṃ. Tasmiṃ ālapanatthādhike liṅgatthābhidhānamatte ca paṭhamāvibhatti hoti. Pure viya ekavacanādi.

Purisa si iccatra –

71. **Ālapane si gasañño**.

Ālapanatthe vihito **si ga**sañño hotīti **ga**saññāyaṃ ‘‘bho ge tū’’ti ito ‘‘ge’’ti vattate.

72. **Akārapitādyantānamā**.

Liṅgassa sambandhī **a**kāro ca **pitusatthu**iccevamādīnamanto ca **ā**kārattamāpajjate **ge** pare.

‘‘Ge, rassa’’miti ca vattate.

73. **Ākāro vā**.

Liṅgassa sambandhī **ā**kāro rassamāpajjate **ge pare** vikappena, adūraṭṭhassālapanevāyaṃ.

74. **Sesato lopaṃ gasipi**.

‘‘Siṃ, so, syā ca, sakhato gasse vā, ghate cā’’ti evamādīhi niddiṭṭhehi añño seso nāma, tato sesato liṅgamhā **gasi**iccete lopamāpajjante. **Api**ggahaṇaṃ dutiyatthasampiṇḍanatthaṃ, ettha ca satipi **si**ggahaṇe **va**iti vacanameva ñāpakamaññatthāpi **si**ggahaṇe ālapanāggahaṇassa. Keci ālapanābhibyattiyā **bhavanta**saddaṃ vā **he**saddaṃ vā payujjante. Bho purisa tiṭṭha, he purisā vā.

Bahuvacane **na** viseso, bhavanto purisā tiṭṭhatha.

Tattheva kammatthavacanicchāyaṃ ‘‘va,’’ti vattate.

75. **Yaṃ karoti taṃ kammaṃ**.

Yaṃ vā karoti, yaṃ vā vikaroti, yaṃ vā pāpuṇāti, taṃ kārakaṃ kriyānimittaṃ kammasaññaṃ hoti.

76. **Kammatthe dutiyā**.

Kammatthe dutiyāvibhatti hoti. Pure viya dutiyekavacanaṃ aṃ, ‘‘saralopo’’tiādinā sare lutte ‘‘dīgha’’nti dīghe sampatte pakatibhāvo ca, purisaṃ passa.

Bahuvacane ‘‘sabbayonīnamāe’’ti **yo**vacana**ss**e**kāro, purise passa.

Tattheva kattuvacanicchāyaṃ –

77. **Yo karoti sa kattā**.

Yo attappadhāno kriyaṃ karoti, so kattusañño hoti.

‘‘Tatiyā’’ti vattate.

78. **Kattari ca**.

Kattari ca kārake tatiyāvibhatti hotīti tatiyekavacanaṃ **nā**.

79. **Ato nena**.

Enāti avibhattikaniddeso. **A**kārantato liṅgamhā parassa **nā**vacanassa **enā**deso hoti, saralopādi, purisena kataṃ.

Bahuvacanamhi –

80. **Suhisvakāro e**.

Su, hiiccetesu vibhattirūpesu paresu liṅgassa sambandhī **a**kāro **e**ttamāpajjate.

81. **Smāhismiṃnaṃ mhābhimhi vā**.

Sabbato liṅgamhā **smā hi smiṃ**iccetesaṃ yathākkamaṃ **mhā, bhi, mhi**iccete ādesā honti vā, purisehi, purisebhi kataṃ.

Tattheva karaṇavacanicchāyaṃ –

82. **Yena vā kayirate taṃ karaṇaṃ**.

Yena vā kayirate, yena vā passati, yena vā suṇāti, taṃ kārakaṃ karaṇasaññaṃ hoti.

83. **Karaṇe tatiyā**.

Karaṇakārake tatiyāvibhatti hoti, sesaṃ kattusamaṃ, āviṭṭhena purisena so puññaṃ karoti, purisehi, purisebhi.

Tattheva sampadānavacanicchāyaṃ –

84. **Yassa dātukāmo rocate dhārayate vā taṃ sampadānaṃ**.

Yassa vā dātukāmo, yassa vā rocate, yassa vā dhārayate, taṃ kārakaṃ sampadānasaññaṃ hoti.

85. **Sampadāne catutthī**.

Sampadānakārake catutthīvibhatti hotīti catutthiyā ekavacanaṃ **sa**.

86. **Sāgamo se**.

Sabbato liṅgamhā **sa**kārāgamo hoti **se** vibhattimhi pare. Purisassa dhanaṃ dadāti.

Bahuvacanamhi ‘‘dīgha’’nti vattate.

87. **Sunaṃhisu ca**.

Su naṃ hiiccetesu paresu liṅgassa antabhūtā sabbe rassasarā dīghamāpajjante, **ca**ggahaṇamikārukārānaṃ kvaci nivattanatthaṃ. Purisānaṃ.

Tatthevāpādānavacanicchāyaṃ –

88. **Yasmā dapeti bhayamādatte vā tadapādānaṃ**.

Yasmā vā avadhibhūtā apeti, yasmā vā bhayaṃ, yasmā vā ādatte, taṃ kārakaṃ apādānasaññaṃ hoti.

89. **Apādāne pañcamī**.

Apādānakārake pañcamīvibhatti hotīti pañcamiyā ekavacanaṃ **smā**.

‘‘Ato, sabbesaṃ, ā e’’ti ca vattate.

90. **Smāsmiṃna vā**.

Akārantato liṅgamhā sabbesaṃ **smā smiṃ**iccetesaṃ yathākkamaṃ ākārekārādesā honti vā, aññattha **mhā**deso. Purisā apeti, purisamhā, purisasmā.

Bahuvacane sabbattha tatiyāsamaṃ, **hi**ssa **bhi**ādeso hoti. Purisehi, purisebhi apeti.

Tattheva sāmivacanicchāyaṃ –

91. **Yassa vā pariggaho taṃ sāmi**.

Yassa vā pariggaho, taṃ sāmisaññaṃ hoti.

92. **Sāmismiṃ chaṭṭhī**.

Sāmismiṃ chaṭṭhīvibhatti hoti. Ṭhapetvā **āyā**desaṃ sabbattha catutthīchaṭṭhīnaṃ samānaṃ rūpaṃ. Purisassa etaṃ dhanaṃ, purisānaṃ.

Tattheva okāsavacanicchāyaṃ –

93. Yodhāro tamokāsaṃ.

Yo kattukammānaṃ kriyāya ādhāro, taṃ kārakaṃ okāsasaññaṃ hoti.

94. Okāse sattamī.

Okāsakārake sattamīvibhatti hotīti sattamiyā ekavacanaṃ smiṃ, tassa ‘‘smāsmiṃnaṃ vā’’ti **e**kāro, **mhi**ādeso ca, purise patiṭṭhitaṃ, purisamhi, purisasmiṃ.

Bahuvacane ‘‘suhisvakāro e’’ti **e**kāro, purisesu.

> Puriso, purisā, bho purisa bho purisā vā, bhavanto purisā, purisaṃ, purise, purisena, purisehi purisebhi, purisassa, purisānaṃ, purisā purisasmā purisamhā, purisehi purisebhi, purisassa, purisānaṃ, purise purisasmiṃ purisamhi, purisesu.
>
> Tathā sugato, sugatā, bho sugata bho sugatā vā, bhavanto sugatā, sugataṃ, sugate, sugatena, sugatehi sugatebhi, sugatassa, sugatānaṃ, sugatā sugatasmā sugatamhā, sugatehi sugatebhi, sugatassa, sugatānaṃ, sugate sugatasmiṃ sugatamhi, sugatesu.

Evaṃ surā’sura naro’raga nāga yakkhā,
Gandhabba kinnara manussa pisāca petā;
Mātaṅga jaṅgama turaṅga varāha sīhā,
Byaggha’ccha kacchapa taraccha miga’ssa soṇā.

Āloka loka nilayā’nila cāga yogā, vāyāma gāma
Nigamā’gama dhamma kāmā;
Saṅgho’gha ghosa paṭighā’sava kodha lobhā,
Sārambha thambha mada māna pamāda makkhā.

Punnāga pūga panasā’sana campaka’mbā,
Hintāla tāla bakula’jjuna kiṃsukā ca;
Mandāra kunda pucimanda karañja rukkhā,
Ñeyyā mayūra sakunaṇḍaja koñca haṃsā –

Iccādayopi.

Manogaṇādissa tu nāsasmāsmiṃsu viseso. Aññattha purisasamaṃ.

Mano, manā, he mana he manā vā, bhavanto manā, manaṃ, mane.

‘‘Vā’’ti vattate.

95. Manogaṇādito smiṃnānamiā.

Manopabhuti gaṇo manogaṇo, manogaṇādito **smiṃ, nā**iccetesaṃ yathākkamaṃ ikārākārādesā honti vā. **Ādi**ggahaṇena **bilapadā**ditopi.

‘‘Manogaṇādito’’ti vattate.

96. Sa sare vāgamo.

Eteheva manogaṇādīhi sare pare **sā**gamo hoti vā. Manasā, manena.

Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, tena ‘‘mano manā manaṃ mane manaāyatana’’ntiādīsu na hoti. ‘‘Mānasikaṃ, cetasika’’ntiādīsu niccaṃ. Manehi, manebhi.

‘‘Manogaṇādito, vā’’ti ca vattate.

97. **Sassa co**.

Manogaṇādito parassa **sa**ssa vibhattissa **o**kāro hoti vā. **Sā**gamo.

> Manaso manassa, manānaṃ, manā manasmā manamhā, manehi manebhi, manaso manassa, manānaṃ, manasi mane manasmiṃ manamhi, manesu.

Evaṃ vaco vayo tejo,
Tapo ceto tamo yaso;
Ayo payo siro chando,
Saro uro raho aho –

Iccādi **manogaṇo**.

Guṇavantusaddassa bhedo. Guṇavantu si itīdha –

‘‘Savibhattissa, ntussā’’ti ca adhikāro.

98. **Ā simhi**.

Sabbasseva **ntu**paccayassa savibhattissa **ā**ādeso hoti simhi vibhattimhi. Guṇavā.

‘‘Yomhi, paṭhame’’sīhagatiyā ‘‘vā’’ti ca vattate.

99. **Ntussa nto**.

Sabbasseva **ntu**paccayassa savibhattissa **nto**ādeso hoti vā **yo**mhi paṭhame, guṇavanto tiṭṭhanti.

‘‘Sunaṃhisu, atta’’nti ca vattate.

100. **Ntussanto yosu ca**.

Ntupaccayassa anto **u**kāro **a**ttamāpajjate **sunaṃhi yo**iccetesu, **ca**ggahaṇena aññesu aṃ **nā smāsmiṃ**su ca. Guṇavantā, chaṭṭhiyā siddhepi **antā**dese puna **anta**ggahaṇakaraṇato **yo**naṃ **i**kāro ca kvaci. Guṇavanti.

‘‘A’’miti vattate.

101. **Avaṇṇā ca ge**.

Sabbasseva **ntu**paccayassa savibhattissa **aṃ a**vaṇṇaiccete ādesā honti **ge** pare.

> Bho guṇavaṃ bho guṇava bho guṇavā, bhavanto guṇavanto guṇavantā, guṇavantaṃ, guṇavante.

‘‘Vā’’ti vattate.

102. **Totitā sasmiṃnāsu**.

Sabbasseva **ntu**paccayassa savibhattissa **toti tā**ādesā honti vā **sasmiṃnā**iccetesu yathāsaṅkhyaṃ. Guṇavatā guṇavantena, guṇavantehi guṇavantebhi.

103. **Ntassa se vā**.

Sabbasseva **ntu**paccayassa savibhattissa nta**ssa**iccayamādeso hoti vā **se** vibhattimhi. Guṇavantassa guṇavato.

104. **Naṃmhi taṃ vā**.

Sabbasseva **ntu**paccayassa savibhattissa **taṃ**ādeso hoti vā **naṃ**mhi vibhattimhi. Guṇavataṃ guṇavantānaṃ.

‘‘Amha tumha ntu’’iccādinā **smā**vacanassa nābyapadeso.

> Guṇavatā guṇavantā guṇavantasmā guṇavantamhā, guṇavantehi guṇavantebhi, guṇavantassa guṇavato, guṇavataṃ guṇavantānaṃ, guṇavati guṇavante guṇavantasmiṃ guṇavantamhī, guṇavantesu.

Evaṃ gaṇavā kulavā balavā yasavā dhanavā sutavā bhagavā himavā phalavā sīlavā paññavā iccādayo.

Himavantusaddato **si**mhi kate –

‘‘Attaṃ, ntussa’nto’’ti ca vattamāne –

105. **Simhī vā**.

Ntupaccayassa anto **a**ttaṃ hoti vā **si**mhi vibhattimhi. Himavanto, himavā, sesaṃ samaṃ.

Puna **vā**ggahaṇakaraṇaṃ **himavantu**saddato aññatra attanisedhanatthaṃ, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. Tena guṇavantādīsu nātippasaṅgo.

> Evaṃ satimā dhitimā gatimā matimā mutimā muttimā jutimā sirimā hirimā thutimā ratimā yatimā sucimā kalimā balimā kasimā rucimā buddhimā cakkhumā bandhumā hetumā setumā ketumā rāhumā bhāṇumā khāṇumā vijjumā iccādayo.

Tattha **satimantu bandhumantu**saddānaṃ **aṃse**su rūpabhedo. ‘‘Attaṃ, ntussā’’ti ca vattate.

106. **Sabbassa vā aṃsesu**.

Sabbasseva **ntu**paccayassa **a**ttaṃ hoti vā **aṃsa**iccetesu. Idhāpi **vā**saddassa vavatthitavibhāsattā nātippasaṅgo. Satimaṃ satimantaṃ, bandhumaṃ bandhumantaṃ, satimassa satimato satimantassa, bandhumassa bandhumato bandhumantassa, sesaṃ samaṃ.

Gacchantasaddassa bhedo, gacchanta si,

‘‘Vā’’ti vattate.

107. **Simhi gacchantādīnaṃ ntasaddo aṃ**.

Gacchanticcevamādīnaṃ **anta**ppaccayantānaṃ **nta**saddo aṃrūpaṃ āpajjate vā **si**mhi vibhattimhi. Saralopa**si**lopā, so gacchaṃ, gacchanto vā gaṇhāti.

‘‘Gacchantādīnaṃ, ntasaddo’’ti ca vattamāne –

108. **Sesesu ntuva**.

Gacchantādīnaṃ **nta**saddo **ntu**paccayova daṭṭhabbo sesesu vibhattippaccayesu, a**smi**mhi kāriyātidesoyaṃ. Sesaṃ **guṇavantu**samaṃ.

> Te gacchanto gacchantā, bho gacchaṃ bho gaccha bho gacchā, bhavanto gacchanto gacchantā, [gacchaṃ] gacchantaṃ, gacchante, gacchatā gacchantena, gacchantehi gacchantebhi, gacchato gacchantassa, gacchataṃ gacchantānaṃ, gacchatā gacchantasmā gacchantamhā, gacchantehi gacchantebhi, gacchato gacchantassa, gacchataṃ gacchantānaṃ, gacchati gacchante gacchantasmiṃ gacchantamhī, gacchantesu.

Evaṃ mahaṃ caraṃ tiṭṭhaṃ, dadaṃ bhuñjaṃ suṇaṃ pacaṃ;
Jayaṃ jīraṃ cavaṃ mīyaṃ, saraṃ kubbaṃ japaṃ vajaṃ –

Iccādayo.

Bhavantasaddassa **ga yo nā sa**vacanesu viseso. So bhavaṃ.

‘‘Bhavato’’ti vattate.

109. **Obhāvo kvaci yosu vakārassa**.

Bhavantaiccetassa **va**kārassa **o**bhāvo hoti kvaci **yo**iccetesu. Te bhonto bhavanto bhavantā.

‘‘Bhavato’’ti vattate.

110. **Bho ge tu**.

Sabbasseva **bhavanta**saddassa **bho** hoti **ge** pare. **Tu**saddena bhante, bhontādi ca, **ga**lopo, bho bhante bhonta bhontā, bhonto bhavanto bhavantā, bhavantaṃ, bhonte bhavante.

Nāsesu ‘‘obhāvo kvacī’’ti yogavibhāgena **o**bhāvo.

Bhotā bhavatā bhavantena, bhoto bhavato bhavantassa iccādi.

111. **Bhadantassa bhaddanta bhante**.

Sabbasseva **bhadanta**saddassa **bhaddanta bhante**iccete ādesā honti kvaci **ge** pare **yo**su ca. Bho bhaddanta bhante, bhadanta bhadantā vā iccādi **purisa**saddasamaṃ.

112. **Santasaddassa so bhe bo cante**.

Sabbasseva **santa**saddassa **sa**saddādeso hoti **bha**kāre pare, ante ca **ba**kārāgamo hoti.

Casaddaggahaṇena a**bha**kārepi samāse kvaci **sa**kārādeso. Sabbhi.

Bheti kiṃ? Santehi, sesaṃ **gacchanta**saddasamaṃ.

Atthi **rāja brahma atta sakha**saddādīnaṃ bhedo, tatheva **syā**dyuppatti, ‘‘rāja si’’iti ṭhite –

‘‘Brahmattasakharājādito’’ti adhikāro.

113. **Syā ca**.

Brahma atta sakha rājaiccevamādito **si**vacanassa **ā**kāro hoti. **Ādi**saddena **ātumā**disaddato ca. Saralopādi. Rājā tiṭṭhati.

114. **Yonamāno**.

Brahmattasakharājādito **yo**naṃ **āno**ādeso hoti. Rājāno tiṭṭhanti, bho rāja bho rājā, bhavanto rājāno.

‘‘Vā’’ti vattate.

115. **Brahmattasakharājādito amānaṃ**.

Brahmādīhi parassa aṃvacanassa **ānaṃ** hoti vā. Rājānaṃ passa rājaṃ vā, rājāno.

‘‘Savibhattissa, rājassā’’ti ca vattate.

116. **Nāmhi raññā vā**.

Sabbasseva **rāja**saddassa savibhattissa **raññā**ādeso hoti vā **nā**mhi vibhattimhi. Raññā kataṃ rājena vā.

117. **Rājassa rāju sunaṃhisu ca**.

Sabbassa **rāja**saddassa **rāju**ādeso hoti **su naṃ hi**iccetesu vacanesu. **Ca**saddo vikappanattho, ‘‘sunaṃhisu cā’’ti dīgho, rājūhi rājūbhi, rājehi rājebhi vā.

‘‘Savibhattissā’’ti adhikāro.

118. **Rājassa raññorājino se**.

Sabbasseva **rāja**saddassa savibhattissa **rañño rājino**iccete ādesā honti **se** vibhattimhi. Rañño, rājino deti.

‘‘Rājassā’’ti vattate.

119. **Raññaṃ naṃ mhī vā**.

Sabbasseva **rāja**saddassa savibhattissa **raññaṃ**ādeso hoti vā **naṃ**mhi vibhattimhi. Raññaṃ rājūnaṃ rājānaṃ.

Pañcamiyaṃ –

120. **Amhatumhanturājabrahmattasakhasatthupitādīhi smā nāva**.

Amhatumhanturājabrahmattasakhasatthupituiccevamādīhi **smā**vacanaṃ **nā**va daṭṭhabbanti **smā**vacanassa nābhāvātideso. **Atideso** pana chabbidho.

Vuttañca –

> ‘‘Byapadeso nimittañca, taṃrūpaṃ taṃsabhāvatā;
> Suttañceva tathā kāri-yātidesoti chabbidho’’ti.

Tatrāyaṃ **brahmattasakhā**dīsu pāṭhasāmatthiyato **rūpātideso**. Sesaṃ tatiyāsamaṃ.

Raññā apeti, rājūhi rājūbhi, rājehi rājebhi, rañño, rājino santakaṃ, raññaṃ rājūnaṃ rājānaṃ.

‘‘Rājassā’’ti vattate.

121. **Smiṃmhi rañño rājini**.

Sabbasseva **rāja**saddassa savibhattissa **raññerājini**iccete ādesā honti **smiṃ**mhi vibhattimhi. Rañño, rājini patiṭṭhitaṃ, rājūsu rājesu.

Brahmasaddassa ca **ga nā sa smiṃ**su viseso. Brahmā, brahmāno.

Ālapane ca ‘‘e’’ti vattate.

122. **Brahmato gassa ca**.

Brahmasaddato **ga**ssa ca **e**kāro hoti, **ca**ggahaṇaṃ **e**ggahaṇānukaḍḍhanatthaṃ, bho brahme, bhavanto brahmāno, brahmānaṃ brahmaṃ, brahmāno.

Vipariṇāmena ‘‘brahmassa, anto’’ti ca vattate.

123. **Uttaṃ sanāsu**.

Brahmasaddassa anto **u**ttamāpajjate **sa nā**iccetesu vacanesu. **Utta**miti bhāvaniddeso katthaci abhāvadassanattho. Brahmunā, brahmehi brahmebhi.

Sasmiṃ **u**tte kate ‘‘ivaṇṇuvaṇṇā jhalā’’ti **la**saññāyaṃ –

124. **Jhalato sassa no vā**.

Jhalasaññehi ivaṇṇuvaṇṇehi parassa **sa**iccetassa vacanassa **no**iccādeso hoti vā. Brahmuno brahmassa, brahmānaṃ brahmūnaṃ vā, **utta**miti yogavibhāgena aññatthāpi uttaṃ.

Pañcamiyaṃ nābhāvātideso. Brahmunā, brahmehi brahmebhi, brahmuno brahmassa, brahmānaṃ brahmūnaṃ vā.

125. **Brahmato tu smiṃ ni**.

Brahmasaddato **smiṃ**vacanassa **ni** hoti. **Tu**saddena **kammacammamuddhā**dito ca kvaci. Brahmani, brahmesu.

Attasaddassa tatiyādīsveva viseso.

Attā, attāno, bho atta bho attā, bhavanto attāno, attānaṃ attaṃ, attāno.

Nāmhi ‘‘akammantassa cā’’ti ettha **ca**saddena **atta**ntassa attaṃ vā. Attanā attena vā.

126. **Attanto hismimanattaṃ**.

Attasaddassa anto **ana**ttamāpajjate **hi**smiṃ pare. Attanehi attanebhi.

‘‘Tato, attato’’ti ca vattate.

127. **Sassa no**.

Tato **atta**saddato **sa**ssa vibhattissa **no** hoti. Attano, attānaṃ.

128. **Smā nā**.

Tato **atta**saddato **smā**vacanassa **nā** hoti. Attanā apeti.

Nābhāvātideseneva siddhepi uttarasuttena ekayogamakatvā bhinnayogakaraṇaṃ atthantaraviññāpanatthaṃ, tena **attantata**kārassa **ra**kāro **ja**kāre kvaci. Atrajo attajo vā. Attanehi attanebhi, attano, attānaṃ.

‘‘Attato’’ti vattate.

129. **Tato smiṃ ni**.

Tato **atta**saddato **smiṃ**vacanassa **ni** hoti. Attani, attesu.

Sakhasaddassa bhedo. Sakhā, sakhāno.

‘‘Yona’’miti vattate.

130. **Sakhato cāyono**.

Sakhasaddato **yo**naṃ **āyo no**ādesā ca honti. Sakhāyo.

131. **Sakhantassi nonānaṃsesu**.

Sakhasaddantassa **i**kārādeso hoti **nonānaṃsa**iccetesu paresu. Sakhino tiṭṭhanti.

Ālapane **ga**saññāyaṃ –

132. **Sakhato gasse vā**.

Sakhato **ga**ssa **a**kāra **ā**kāra **i**kāra īkāra**e**kārādesā honti. **Vā**saddena aññasmāpi kvaci **e**kāro. Yathā – bhaddante ise iti.

A ca ā ca i ca ī ca e cātipi e, pubbassarānaṃ kamena lopo.

Bho sakha bho sakhā bho sakhi bho sakhī bho sakhe, bhavanto sakhāno sakhāyo sakhino.

‘‘Sakhantassa, āro cā’’ti ca vattate.

133. **Sunamaṃsu vā**.

Sakhantassa **āro** bhoti vā **sunaṃ aṃ**iccetesu paresu. Sakhāraṃ sakhānaṃ sakhaṃ, sakhāno sakhāyo sakhino, sakhinā.

‘‘Sakhantassā’’ti vattate.

134. **Āro himhi vā**.

Sakhantassa **āro** hoti vā **hi**mhi vibhattimhi. Sakhārehi sakhārebhi, sakhehi sakhebhi.

Ikārādese ‘‘jhalato sassa no vā’’ti **no**. Sakhino sakhissa, sakhārānaṃ sakhīnaṃ.

Smāvacanassa **nā**bhāvo. Sakhinā, sakhārehi sakhārebhi sakhehi sakhebhi, sakhino sakhissa, sakhārānaṃ sakhīnaṃ.

‘‘Sakhato’’ti ca vattate.

135. **Smime**.

Sakhato **smiṃ**vacanassa **e**kāro hoti. Niccatthoyamārambho. Sakhe, sakhāresu sakhesu.

Ātumasaddassa paṭhamādutiyāsu **atta**saddasseva rūpanayo. Ātumā, ātumāno, bho ātuma bho ātumā, bhavanto ātumāno, ātumānaṃ ātumaṃ, ātumāno, ātumena iccādi **purisa**samaṃ.

Pumasaddassa bhedo. Puma si,

‘‘Savibhattissā’’ti adhikāro.

136. **Pumantassā simhi**.

Pumasaddassa savibhattissa **ā**kārādeso hoti **si**mhi vibhattimhi. **Anta**ggahaṇena **maghavayuvā**dīnamantassa ca. Pumā.

‘‘Pumantassā’’ti adhikāro.

137. **Yosvāno**.

Pumantassa savibhattissa **āno**ādeso hoti **yo**su vibhattīsu. Pumāno.

138. **Amālapanekavacane**.

Pumantassa savibhattissa **aṃ** hoti ālapanekavacane pare. He pumaṃ, he pumāno, pumaṃ, pumāno.

‘‘Ā, vā’’ti ca vattate.

139. **U nāmhi ca**.

Pumantassa **āu**ādesā honti vā **nā**mhi vibhattimhi. **Ca**saddena pumakammathāmantassa cu’kāro vā **sasmā**su. Pumānā pumunā pumena vā.

‘‘Āne’’ti vattate.

140. **Hivibhattimhi ca**.

Pumantassa **hi**vibhattimhī ca **āne**ādeso hoti. **Vibhatti**ggahaṇaṃ savibhattiggahaṇanivattanatthaṃ. Pumānehi pumānebhi.

Casaddena **yuvamaghavā**dīnamantassa vā **ānā**deso hoti sabbavibhattīsu. ‘‘U nāmhi cā’’ti ettha **ca**saddena pumantassukāro vā **sasmā**su vibhattīsu. ‘‘Jhalato sassa no vā’’ti **no**. Pumuno pumassa, pumānaṃ.

‘‘Smā, nā’’ti vattate.

141. **Jhalato ca**.

Jhalaiccetehi **smā**vacanassa **nā** hoti. **Ca**ggahaṇaṃ kvaci nivattanatthaṃ. Pumānā pumunā pumā pumasmā pumamhā, pumānehi pumānebhi pumehi pumebhi, pumuno pumassa, pumānaṃ.

142. **Āne smiṃmhi vā**.

Pumantassa savibhattissa **āne**ādeso hoti vā smiṃmhi vibhattimhi. Pumāne pume pumasmiṃ pumamhi.

143. **Susmimā vā**.

Pumantassa **su**iccetasmiṃ pare **ā**ādeso hoti vā. Pumāsu pumesu.

Yuvādīsu ‘‘yuva si’’ itīdha –

‘‘Pumantassā simhī’’ti ettha **anta**ggahaṇena ākāro, ‘‘hivibhattimhi cā’’ti sutte **ca**saddena **ānā**deso ca.

> Yuvā yuvāno, yuvānā yuvā, he yuva he yuvā he yuvāna he yuvānā, bhavanto yuvānā, yuvānaṃ yuvaṃ, yuvāne yuve.

‘‘Akammantassa cā’’ti ettha **ca**saddena **yuvamaghavā**dīnamantassa **ā** hoti vā **nāsu**iccetesūti **ā**ttaṃ.

> Yuvānā yuvena yuvānena vā, yuvānehi yuvānebhi yuvehi yuvebhi, yuvānassa yuvassa, yuvānānaṃ yuvānaṃ, yuvānā yuvānasmā yuvānamhā, yuvānehi yuvānebhi yuvehi yuvebhi, yuvānassa yuvassa, yuvānānaṃ yuvānaṃ, yuvāne yuvānasmiṃ yuvānamhi yuve yuvamhi yuvasmiṃ, yuvānesu yuvāsu yuvesu.

Evaṃ maghavā maghavāno, maghavānā iccādi **yuva**saddasamaṃ.

Akārantaṃ.

Ākāranto pulliṅgo **sā**saddo.

Sā si, silopo, sā sunakho.

Bahuvacane –

144. **Agho rassamekavacanayosvapi ca**.

Ghasaññakaākāravajjito liṅgassanto saro rassamāpajjate ekavacanesu **yo**su ca paresūti rassattaṃ. **Api**ggahaṇaṃ **si**mhi nivattanatthaṃ. Sesaṃ neyyaṃ.

> Sā tiṭṭhanti, he sa he sā, he sā, saṃ, se, sena, sāhi sābhi, sassa sāya, sānaṃ, sā sasmā samhā, sāhi sābhi, sassa, sānaṃ, se sasmiṃ samhi, sāsu.

Evaṃ paccakkhadhammā gāṇḍīvadhanvāpabhutayo.

Ākārantaṃ.

Ikāranto pulliṅgo **aggi**saddo. **Syā**dyuppatti, aggi si, ‘‘Anto, simhi, vā’’ti ca vattate.

145. **Aggissini**.

Aggissa anto **ini** hoti vā **si**mhi vibhattimhi. ‘‘Sesato lopaṃ gasipī’’ti **si**lopo. Aggini aggi.

Bahuvacane ‘‘ivaṇṇuvaṇṇā jhalā’’ti **jhala**saññāyaṃ –

‘‘Jhalato, vā’’ti ca vattate.

146. **Ghapato ca yonaṃ lopo**.

Ghapasaññehi itthivācakehi ākārivaṇṇuvaṇṇehi, **jhala**saññehi ca paresaṃ **yo**vacanānaṃ lopo hoti vā. Vavatthitavibhāsāyaṃ.

147. **Yosu katanikāralopesu dīghaṃ**.

Liṅgassantabhūtā sabbe rassasarā **yo**su katanikāralopesu dīghamāpajjante. Katā **ni**kāralopā yesaṃ te **katanikāralopā**. Aggī.

‘‘Pañcādīnamatta’’nti ito ‘‘atta’’miti vattate.

148. **Yosvakatarasso jho**.

Yosu paresu akatarasso **jho a**ttamāpajjate. Aggayo.

Jhoti kiṃ? Rattiyo.

Ālapanepevaṃ. He aggi, he aggī he aggayo.

Dutiyekavacane pubbassaralope sampatte –

149. **Aṃ mo niggahītaṃ jhalapehi**.

Jhalapaiccetehi parassa **aṃ**vacanassa, **ma**kārassa ca niggahītaṃ ādeso hoti. Aggiṃ.

Aggī aggayo, agginā, aggīhi aggībhi, ‘‘sunaṃhisu cā’’ti ettha **ca**ggahaṇena katthaci dīghābhāvo. Aggihi aggibhi.

‘‘Jhalato sassa no vā’’ti **no**. Aggino aggissa, aggīnaṃ.

‘‘Smā nā’’ti vattamāne ‘‘jhalato cā’’ti vikappena **nā**. Agginā aggismā aggimhā, aggīhi aggībhi aggihi aggibhi, aggino aggissa, aggīnaṃ agginaṃ, aggimhi aggismiṃ, aggīsu aggisu.

Evamaññepi –

Joti pāṇi gaṇṭhi muṭṭhi, kucchi vatthi sāli vīhi;
Byādhi odhi bodhi sandhi, rāsi kesi sāti dīpi.

Isi muni maṇi dhani yati giri ravi kavi,
Kapi asi masi nidhi vidhi ahi kimi pati;
Hari ari timi kali bali jaladhi gahapati,
Urudhiti varamati nirupadhi adhipati.

Añjali sārathi atithi samādhi udadhippabhutayo.

Ikārantaṃ.

Īkāranto pulliṅgo **da**ṇḍīsaddo.

‘‘Daṇḍī si’’ itīdha –

‘‘Agho rassamekavacanayosvapi cā’’ti rassatte sampatte etthevā**pi**ggahaṇena **si**smiṃ tadabhāve siddhe niyamatthamāha.

‘‘Rassa’’nti vattamāne –

150. Na sismimanapuṃsakāni.

Sismiṃ napuṃsakavajjitāni liṅgāni na rassamāpajjanteti rassattābhāvo, **si**lopo. Daṇḍī tiṭṭhati.

Anapuṃsakānīti kiṃ? Sukhakāri dānaṃ.

Ettha ca –

Visadāvisadākāra-vohārobhayamuttakā;
Pumādijānane hetu-bhāvato liṅgamīritā.

Yolope daṇḍī tiṭṭhanti.

Itaratra ‘‘agho rassa’’miccādinā rassatte kate –

‘‘Jhato, katarassā’’ti ca vattate.

151. Yonaṃ no.

Sabbesaṃ **yo**naṃ sālapanānaṃ **jha**to katarassā paresaṃ **no**iccādeso hoti. Daṇḍino tiṭṭhanti.

Katarassāti kiṃ? Aggayo.

Adhikāraṃ vinā ‘‘yonaṃ,
No’’ti yogavibhāgato;
Kvaci akatarassāpi,
No sāramatino yathā.

Ālapane ‘‘ge’’ti vattate.

152. Jhalapā rassaṃ.

Jhalapaiccete rassamāpajjante **ge** pare. Bho daṇḍi.

‘‘Agho rassa’’ntiādināva siddhepi rassatte punārambho niyamattho, tena ‘‘bho go’’tiādīsu na bhavati. Daṇḍī daṇḍino.

Dutiyāyaṃ rassatte kate ‘‘a’’miti vattate, ‘‘ghapato smiṃ yaṃ vā’’ti ito maṇḍūkagatiyā ‘‘vā’’ti vattate.

153. **Naṃ jhato katarassā**.

Jhato katarassā parassa **aṃ**vacanassa **naṃ** hoti vā. Daṇḍinaṃ daṇḍiṃ, daṇḍī daṇḍino, daṇḍinā, daṇḍīhi daṇḍībhi, daṇḍino daṇḍissa, daṇḍīnaṃ.

‘‘Jhalato cā’’ti **nā**. Daṇḍinā daṇḍismā daṇḍimhā, daṇḍīhi daṇḍībhi, daṇḍino daṇḍissa, daṇḍīnaṃ.

‘‘Jhato, katarassā’’ti ca vattate, pure viya ‘‘vā’’ti ca.

154. **Smiṃ ni**.

Jhato katarassā parassa **smiṃ**vacanassa **ni**iccādeso hoti vā. Daṇḍini daṇḍismiṃ daṇḍimhi, daṇḍīsu.

Evamaññānipi –

Dhammī saṅghī ñāṇī hatthī, cakkī pakkhī dāṭhī raṭṭhī;
Chattī mālī vammī yogī, bhāgī bhogī kāmī sāmī.

Dhajī gaṇī sasī kuṭṭhī, jaṭī yānī sukhī sikhī;
Dantī mantī karī cāgī, kusalī musalī balī.

Pāpakārī sattughātī, mālyakārī dīghajīvī;
Dhammacārī sīghayāyī, sīhanādī bhūmisāyī –

Iccādīni **ī**kārantanāmāni.

Gāmaṇīsaddassa tu sattamiyaṃ bhedo.

Gāmaṇī, gāmaṇī gāmaṇino, bho gāmaṇi, bhonto gāmaṇī bhonto gāmaṇino, gāmaṇinaṃ gāmaṇiṃ, gāmaṇī gāmaṇino.

Sesaṃ **daṇḍī**samaṃ. **Ni**ādesābhāvova viseso. Evaṃ **senānī sudhī**ppabhutayo.

Īkārantaṃ.

Ukāranto pulliṅgo **bhikkhu**saddo.

Tatheva **bhikkhu**saddato **si, si**lopo. So bhikkhu.

Bahuvacane ‘‘ghapato ca yonaṃ lopo’’ti **yo**lopo, ‘‘yosu kata’’iccādinā dīgho. Te bhikkhū.

Lopābhāve ‘‘vā, yona’’nti ca vattate.

155. **Lato vokāro ca**.

Lasaññato paresaṃ **yo**vacanānaṃ **vo**kārādeso hoti vā. **Kāra**ggahaṇena **yo**naṃ **no** ca hoti. **Ca**saddaggahaṇaṃ katthaci nivattanatthaṃ. Atha vā **ca**ggahaṇaṃ noggahaṇānuvattanatthaṃ, tena **jantusabbaññū**ādito **yonaṃ no** ca hoti. **Vā**saddo vavatthitavibhāsattho. Tena –

Bhikkhuppabhutito niccaṃ, vo yonaṃ hetuādito;
Vibhāsā na ca vo no ca, amuppabhutito bhave.

‘‘Attaṃ, akatarasso’’ti ca vattate.

156. **Vevosu lo ca**.

Ve voiccetesu ca paresu akatarasso **lo** attamāpajjate. Bhikkhavo, bho bhikkhu, bhavanto bhikkhū.

Lopābhāve –

157. **Akatarassā lato yvālapanassa vevo**.

Akatarassā **la**to parassa ālapane vihitassa **yo**iccetassa **ve vo**ādesā honti. **A**ttaṃ. Bhavanto bhikkhave bhikkhavo. ‘‘Aṃ mo niggahītaṃ jhalapehī’’ti niggahītaṃ.

> Bhikkhuṃ, bhikkhū bhikkhavo, bhikkhunā, bhikkhūhi bhikkhūbhi bhikkhuhi bhikkhubhi, bhikkhuno bhikkhussa, bhikkhūnaṃ bhikkhunaṃ, bhikkhunā bhikkhusmā bhikkhumhā, bhikkhūhi bhikkhūbhi bhikkhuhi bhikkhubhi, bhikkhuno bhikkhussa, bhikkhūnaṃ bhikkhunaṃ, bhikkhumhi bhikkhusmiṃ, bhikkhūsu bhikkhusu.

Evaṃ setu ketu rāhu bhānu paṅgu ucchu veḷu maccu sindhu bandhu neru meru sattu kāru hetu jantu ruru paṭu iccādayo.

Hetujantusaddānaṃ paṭhamādutiyāsu viseso.

> Hetu, hetū hetavo hetuyo, bho hetu, bhonto hetū hetave hetavo, hetuṃ, hetū hetavo hetuyo. Sesaṃ **bhikkhu**samaṃ.
>
> Jantu, jantū jantavo. **Kāra**ggahaṇena yonaṃ no ca hoti. Jantuno jantuyo, bho jantu, jantū jantave jantavo, jantuṃ, jantū jantavo jantuno jantuyo iccādi.

Satthusaddassa bhedo. ‘‘Satthu si’’itīdha –

‘‘Anto’’ti vattate.

158. **Satthupitādīnamā sismiṃ silopo ca**.

Satthu pitu mātu bhātu dhītu kattuiccevamādīnamanto **ā**ttamāpajjate **si**smiṃ, **si**lopo ca hoti. Satthā.

‘‘Satthu pitādīna’’nti adhikāro.

159. **Aññesvārattaṃ**.

Satthu pitādīnamanto **si**vacanato aññesu vacanesu **āra**ttamāpajjate. **Āratta**mitibhāvaniddesena katthaci aniyamaṃ dasseti.

Āraggahaṇamanuvattate.

160. **Tato yonamo tu**.

Tato **ārā**desato sabbesaṃ **yo**naṃ **o**kārādeso hoti.

Tuggahaṇena aññehipi **catuubhanadīgavā**dīhi **yo**na**mo**kāro hoti, saralopādi. Satthāro.

Ālapane ‘‘akārapitādyantānamā’’ti **āttaṃ**. ‘‘Ge rassa’’nti adhikicca ‘‘ākāro vā’’ti vikappena rassattaṃ, **va**lopo. Bho sattha bho satthā, bhavanto satthāro, satthāraṃ, satthāre satthāro.

‘‘Tato’’ti ca vattate.

161. **Nā ā**.

Tato **ārā**desato **nā**vacanassa **ā**kārādeso hoti. Satthārā, satthunāti **āratta**mitibhāvaniddesena siddhaṃ. Satthārehi satthārebhi.

‘‘Vā naṃmhī’’ti ito ‘‘vā’’ti vattate.

162. **U sasmiṃ salopo ca**.

Satthu pituiccevamādīnamantassa **u**ttaṃ hoti vā **sa**smiṃ, **sa**lopo ca hoti. **Ārā**desāpavādoyaṃ. Satthu, aññattha bhāvaniddesenārābhāvo. Satthussa satthuno.

‘‘Āratta’’nti vattate.

163. **Vā naṃmhi**.

Satthu pituādīnamanto **āra**ttamāpajjate vā **naṃ**mhi vibhattimhi. Satthārānaṃ.

Ārābhāve ‘‘vā naṃmhī’’ti vattate.

164. **Satthunattañca**.

Satthusaddantassa, **pitā**dīnamantassa ca **a**ttaṃ hoti vā **naṃ**mhi vibhattimhi, puna **satthu**ggahaṇaṃ satthuno niccavidhānatthaṃ. Satthānaṃ.

‘‘Amhatumhanturājabrahmattasakhasatthupitādīhi smā nāvā’’ti **smā**vacanassa**nā**bhāvo. Satthārā, satthārehi satthārebhi, satthu satthuno satthussa, satthārānaṃ satthānaṃ.

‘‘Ārato’’ti vattate.

165. **Tato smimi**.

Tato **ārā**desato **smiṃ**vacanassa **i**kārādeso hoti. Puna **tato**ggahaṇena aññasmāpi **smiṃ**vacanassa **i**kāro. Yathā – bhuvi, divi.

166. **Āro rassamikāre**.

Ārādeso rassamāpajjate ikāre pare, satthari, satthāresu.

> Evaṃ kattā, kattāro, bho katta bho kattā, bhavanto kattāro, kattāraṃ, kattāre kattāro, kattārā, kattārehi kattārebhi. ‘‘U sasmiṃ salopo cā’’ti **u**ttaṃ, salopo ca. Kattu kattuno kattussa, kattārānaṃ kattānaṃ kattūnaṃ kattunaṃ, kattārā, kattārehi kattārebhi, kattu kattuno kattussa, kattārānaṃ kattānaṃ kattūnaṃ kattunaṃ, kattari, kattāresu, **ārā**bhāve kattūsu kattusu.

Evaṃ –

Bhattu vattu netu sotu, ñātu jetu chettu bhettu. Dātu dhātu nattu boddhu, viññāpetu ādayopi.

‘‘U sasmiṃ salopo cā’’ti vattate.

167. **Sakamandhātādīnañca**.

Sakamandhātuiccevamādīnamanto ca **u**ttamāpajjate **sa**smiṃ, **sa**lopo ca, niccaṃ punabbidhānā. Sakamandhātu viya assa rājino vibhavo, sesaṃ samaṃ. Evaṃ mahāmandhātuppabhutayo.

Pitusaddassa bhedo. **Si**mhi **ā**ttaṃ, **si**lopo, pitā.

Yomhi ‘‘āro, rassa’’nti ca vattate.

168. **Pitādīnamasimhi**.

Pitādīna**mārā**deso rassamāpajjate a**si**mhi vibhattimhi. **Si**smiṃ **ārā**desābhāvepi **asimhī**ti adhikavacanamatthantaraviññāpanatthaṃ, tena **to**ādimhi **pitā**dīnamikāro ca. Yathā – pitito, mātito, bhātito, dhītito, pitipakkho, mātipakkhoti.

> Pitaro, sesaṃ **kattu**samaṃ. Bho pita bho pitā, bhavanto pitaro, pitaraṃ, pitare pitaro, pitarā pitunā, pitarehi pitarebhi. Bhāvaniddesena **ārā**desābhāve pitūhi pitūbhi pituhi pitubhi, pitu pituno pitussa, pitarānaṃ pitānaṃ pitūnaṃ, dīghābhāve pitunaṃ vā, pitarā, pitarehi pitarebhi pitūhi pitūbhi pituhi pitubhi, pitu pituno pitussa, pitarānaṃ pitānaṃ pitūnaṃ pitunaṃ, pitari, pitaresu pitūsu pitusu.

Evaṃ bhātā, bhātaro iccādi.

Ukārantaṃ.

Ūkāranto pulliṅgo **abhibhū**saddo.

Tatheva **syā**dyuppatti, **si**lopo. So abhibhū, **yo**lope kate te abhibhū.

‘‘Agho rassa’’ntiādinā rassattaṃ, **vo**kāro. Katarassattā **a**ttābhāvo. Abhibhuvo, bho abhibhu, bhavanto abhibhū abhibhuvo.

Katarassattā **ve**ādeso na hoti. Sesaṃ **bhikkhu**saddasamaṃ, rassattameva viseso. Abhibhuṃ, abhibhū abhibhuvo, abhibhunā, abhibhūhi abhibhūbhi, abhibhuno abhibhussa, abhibhūnaṃ iccādi.

Evaṃ sayambhū, vessabhū, parābhibhū, sahabhūādayo. **Sahabhū**saddassa **yo**naṃ **no**ādesova viseso. Sahabhū, sahabhū sahabhuvo sahabhuno iccādi.

Tathā **sabbaññū**saddassa **yo**sveva viseso. So sabbaññū te sabbaññū, **yo**lopābhāve rassattaṃ, ‘‘lato vokāro cā’’ti ettha **kāra**ggahaṇena **yo**naṃ **no**ādeso. **Vā**dhikārassa vavatthitavibhāsattā na ca **vo**kāro. Sabbaññuno, bho sabbaññu, bhonto sabbaññū sabbaññuno, sabbaññuṃ, sabbaññū sabbaññuno iccādi.

Evaṃ maggaññū dhammaññū atthaññū kālaññū rattaññū mattaññū kataññū tathaññū viññū vidū vedagū pāragū iccādayo.

Ūkārantaṃ.

Ekāranto appasiddho.

Okāranto pulliṅgo **go**saddo.

Tato **syā**dyuppatti, **si**lopo, go gacchati.

‘‘Gāva se’’ti ito ‘‘go’’ti adhikāro, ‘‘āvā’’ti ca vattate.

169. **Yosu ca**.

Goiccetassa **o**kārassa **āvā**deso hoti **yo**su. **Ca**saddena **nā smā smiṃsu**iccetesu ca. ‘‘Tato yonamo tū’’ti ettha **tu**ggahaṇena yonamokāro, saralopādi. Gāvo tiṭṭhanti.

170. **Avaṃmhi ca**.

Goiccetassa **o**kārassa **āva avaiccete** ādesā honti **aṃ**mhi vibhattimhi. Seddena **yo nā sa smāsmiṃsu**iccetesu ca **avā**deso hoti. Gavo gacchanti, he go, he gāvo he gavo.

Dutiyāyaṃ **‘‘aṃmhī’’**ti vattate.

171. **Āvassu vā**.

Āvaiccetassa **gāvā**desassa antasarassa **u**kārādeso hoti vā **aṃ**mhi vibhattimhi. Āvassa a āva, tassa **āva**saddantassa. ‘‘Aṃmo’’tiādinā niggahītaṃ. Gāvuṃ gāvaṃ gavaṃ, gāvo gavo.

‘‘Goṇa, vā’’ti vattate.

172. **Suhināsu ca**.

Su hi nāiccetesu sabbassa **go**saddassa **goṇā**deso hoti vā. **Ca**saddena sesesu ca. Goṇo, goṇā, he goṇa he goṇā, goṇaṃ, goṇe, goṇena, goṇehi goṇebhi, goṇassa.

173. **Goṇa naṃmhi vā**.

Sabbassa **go**saddassa **goṇā**deso hoti vā **naṃ**mhi vibhattimhi. Goṇānaṃ, goṇā goṇasmā goṇamhā, goṇehi goṇebhi, goṇassa, goṇānaṃ, goṇe goṇasmiṃ goṇamhi, goṇesu.

Goṇādesābhāve gāvena gavena, gohi gobhi.

174. **Gāva se**.

‘‘Go āva se’’iti tipadamidaṃ. Gossa o go, **go**saddokārassa **āvā**deso hoti **se** vibhattimhi. Gāvassa gavassa.

Naṃmhi ‘‘go, avā’’ti ca vattate.

175. **Tato namaṃ patimhālutte ca samāse**.

Tato **go**saddato parassa **naṃ**vacanassa **aṃ**ādeso hoti, **go**saddokārassa **avā**deso ca **pati**mhi pare alutte ca samāse. **Ca**saddena asamāsepi **aṃ avā**desā. Gavaṃpatissa therassa, gavaṃ.

‘‘Suhināsu cā’’ti ettha **ca**saddena naṃmhi **gu**ādeso. ‘‘No ca dvādito naṃmhī’’ti sutte **ca**saddena **na**kārāgamo ca. Gunnaṃgonaṃ vā.

> Gāvā gāvamhā gāvasmā gavā gavamhā gavasmā, gohi gobhi, gāvassa gavassa, gavaṃ gunnaṃ gonaṃ, gāve gāvamhi gāvasmiṃ gave gavamhi gavasmiṃ, gāvesu gavesu gosu.

Okārantaṃ.

Puriso guṇavā rājā, sā’ggi daṇḍī ca bhikkhu ca;
Satthā’bhibhū ca sabbaññū, goti pulliṅgasaṅgaho.

Pulliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Asmā nasmā tasmā namhā tamhā, nehi nebhi tehi tebhi, assa nassa tassa, nesaṃ tesaṃ nesānaṃ tesānaṃ, asmiṃ nasmiṃ tasmiṃ namhi tamhi, nesu tesu.

Itthiyaṃ ‘‘tā si’’ itīdha **sā**desa**si**lopā. Sā kaññā, nattaṃ. Nā tā nāyo tāyo, naṃ taṃ, nā tā nāyo tāyo, nāya tāya, nāhi tāhi nābhi tābhi.

‘‘Etimāsamī’’ti ito **etimā**ggahaṇañca ‘‘tassā vā’’ti ito **ta**ggahaṇañca pañcamiyantavasena vattate ‘‘vā’’ti ca.

215. **Tato sassa ssāya**.

Tato **tā etā imā**to parassa **sa**ssa vibhattissa **ssāyā**deso hoti vā.

‘‘Saṃsāsvekavacanesu ca, i’’iti ca vattate.

216. **Tassā vā**.

Tāiccetassa itthiyaṃ vattamānassa antassa **i**kāro hoti vā **saṃ sā**svekavacanesu vibhattādesesu. Tissāya tassāya assāya nassāya assā nassā tissā tassā nāya tāya, nāsaṃ tāsaṃ.

Pañcamīchaṭṭhīsu tatiyācatutthīsamaṃ. Sattamiyaṃ assaṃ nassaṃ tissaṃ tassaṃ nāyaṃ tāyaṃ, nāsu tāsu.

Napuṃsake **si**mhi**sā**desābhāvā nattaṃ. Naṃ taṃ, nāni tāni, naṃ taṃ, nāni tāni, nena tena iccādi pulliṅgasamaṃ.

Eta si, ‘‘etatesaṃ to’’ti **sa**kārādeso. Eso puriso, ete, etaṃ, ete iccādi **sabba**saddasamaṃ.

Itthiyaṃ **etā si, sā**deso. Esā kaññā, etā etāyo, etaṃ, etā etāyo, etāya, etāhi etābhi.

Sa smiṃsu pana ‘‘saṃsāsvekavacanesu cā’’ti vattate.

217. **Etimāsami**.

Antāpekkhāyaṃ chaṭṭhī, **etā imā**iccetesamanto saro **i**kāro hoti **saṃsā**svekavacanesu vibhattādesesu. **Sā**desagatikattā **ssāyā**desepi. **Ca**saddādhikārato **aññekā**saddādīnamantassa ca.

Etissāya etissā etāya, etāsaṃ etāsānaṃ, etāya, etāhi etābhi, etissāya etissā etāya, etāsaṃ etāsānaṃ, etissaṃ etāyaṃ, etāsu.

Casaddato aññissā aññāya, aññissaṃ aññāyaṃ. Ekissā ekāya, ekissaṃ ekāyaṃ. Itarissā itarāya, itarissaṃ itarāyaṃ iccādi.

Napuṃsake etaṃ, etāni, etaṃ, etāni, sesaṃ ñeyyaṃ.

Imasaddassa bhedo. **Ima si** –

‘‘Sabbassimassā’’ti vattate.

218. **Anapuṃsakassāyaṃ simhi**.

Imasaddassa sabbasseva anapuṃsakassa **ayaṃ**ādeso hoti **si**mhi vibhattimhi, **si**lopo. Ayaṃ puriso, ime, imaṃ, ime.

219. **Animi nāmhi ca**.

Imasaddassa sabbasseva **ana imi**ādesā honti **nā**mhi vibhattimhi. Anitthiliṅgassevetaṃ gahaṇaṃ. Anena iminā.

‘‘Sunaṃhisū’’ti vattate.

220. **Sabbassimasse vā**.

Sabbassa **ima**saddassa **e**kāro hoti vā **su naṃ hi**iccetesu vacanesu.

> Āppaccayantāniddesā, sabbatthāti avuttato;
> Anitthiliṅgassevettha, gahaṇañhi imassiti.

Ehi ebhi imehi imebhi.

‘‘Sabbassa, vā, sabbattha, sasmāsmiṃsaṃsāsvatta’’nti ca vattate.

221. **Imasaddassa ca**.

Imasaddassa ca sabbasseva **a**ttaṃ hoti vā **sa smā smiṃsaṃ sā**iccetesu vacanesu sabbattha liṅgesu.

> Assa imassa, esaṃ esānaṃ imesaṃ imesānaṃ, asmā imasmā imamhā, ehi ebhi imehi imebhi, assa imassa, esaṃ esānaṃ imesaṃ imesānaṃ, asmiṃ imasmiṃ imamhi, esu imesu.

Itthiyaṃ **imā si, aya**mādesasilopā.

> Ayaṃ kaññā, imā imāyo, imaṃ, imā imāyo, imāya, imāhi imābhi. Catutthiyaṃ **a**ttaṃ, **i**kāra- **ssāyā**desā ca, assāya imissāya assā imissā imāya, imāsaṃ imāsānaṃ. Sattamiyaṃ assaṃ imissaṃ imissā vā, ‘‘tesu vuddhilopā’’dinā **smiṃ**vacanassa vā **sā**deso. Imāyaṃ, imāsu. Sesaṃ ñeyyaṃ.

Napuṃsake **ima si,** ‘‘savibhattissa, vā’’ti ca vattate.

222. **Imassidamaṃsisu na puṃsake**.

Napuṃsake vattamānassa sabbasseva **ima**saddassa savibhattissa **idaṃ** hoti vā **aṃ si**su paresu.

Idaṃ cittaṃ virocati, imaṃ, imāni, idaṃ pupphaṃ passasi, imaṃ, imāni, anena iminā, ehi ebhi imehi imebhi iccādi pulliṅge viya ñeyyaṃ.

Amusaddassa bhedo. **Amu si** –

‘‘Vā, anapuṃsakassa, simhī’’ti ca vattate.

223. **Amussa mo saṃ**.

Anapuṃsakassa **amu**saddassa **ma**kāro **sa**kāramāpajjate vā **si**mhi pare. Asu rājā.

‘‘Sabbanāmato, vā’’ti ca vattate.

224. **Sabbato ko**.

Sabbato sabbanāmato paro **ka**iccayamāgamo hoti vā. Puna **sabbato**ggahaṇena **hīnā**ditopi **ko**. ‘‘Amussa mo sa’’nti vinādhikārena yogena **ka**kārepi **sā**deso.

Asuko, asukā, asukaṃ. **Sā**desābhāve amuko, amukā, amukaṃ iccādi.

Bahuvacane ‘‘lato vokāro cā’’ti sutte anuvattamāna**vā**ggahaṇena **vo**kāro na hoti, niccaṃ **yo**lopo, dīgho ca.

> Amū purisā, amuṃ, amū, amunā, amūhi amūbhi amuhi amubhi, amussa. ‘‘Amussādu’’nti vinādhikārena yogena **aduṃ**ādeso, adussa, amūsaṃ amūsānaṃ amusaṃ amusānaṃ, amusmā amumhā, amūhi amūbhi amuhi amubhi, amussa adussa, amūsaṃ amūsānaṃ amusaṃ amusānaṃ, amusmiṃ amumhi, amūsu amusu.

Itthiyaṃ **si**mhi **sā**desādi.

> Asu kaññā asukā amukā vā, amū amuyo, amuṃ, amū amuyo, amuyā, amūhi amūbhi, amussā amuyā, amūsaṃ amūsānaṃ, amuyā, amūhi amūbhi, amussā amuyā, amūsaṃ amūsānaṃ, amussaṃ amuyaṃ amuyā, amūsu.

Napuṃsake **amusi**. ‘‘Savibhattissa’’, **imassida**miccādito ‘‘aṃsisu napuṃsake’’ti ca vattate.

225. **Amussāduṃ**.

Napuṃsake vattamānassa sabbasseva **amu**saddassa savibhattissa **aduṃ** hoti **aṃsi**su paresu. Aduṃ pupphaṃ, amū amūni, aduṃ, amū amūni, amunā iccādi pulliṅgasamaṃ.

Kiṃsaddassa bhedo. ‘‘Kiṃ si’’ itīdha –

‘‘Kissa ka ve cā’’ti ito ‘‘kissa, ka’’iti ca vattate.

226. **Sesesu ca**.

Kimiccetassa **ka**saddo ādeso hoti **va**ppaccayato sesesu vibhattibhedesu. Ettha ca ‘‘kissa ka ve cā’’ti sutte **ca**saddena **va**ppaccayāvasiṭṭha **tha**mādippaccayānaṃ gahitattā **sesa**ggahaṇena vibhattiyova gayhante. **Ca**ggahaṇaṃ katthaci nivattanatthaṃ, tena ‘‘kissa, kismi’’ntiādi ca sijjhati. ‘‘So’’ti **si**ssa **o,** saralopādi.

> Ko eso, ke, kaṃ, ke, kena, kehi kebhi, kassa kissa, niggahītalopādi, kesaṃ kesānaṃ, kasmā kamhā, kehi kebhi, kassa kissa, kesaṃ kesānaṃ, kasmiṃ kismiṃ kamhi kimhi, kesu.

Itthiyaṃ ‘‘kiṃ si’’itīdha ‘‘sesesu cā’’ti vibhattiyaṃ parāyaṃ **kā**dese kate ‘‘itthiyamato āppaccayo’’ti majjhe **ā**ppaccayo, **si**lopo.

Kā esā kaññā, kā kāyo, kaṃ, kā kāyo iccādi **sabbā**saddasamaṃ.

Napuṃsake **kiṃ si,** lopavidhissa balavatarattā paṭhamaṃ **si**lope kate puna vibhattiparattābhāvā, ‘‘tadanuparodhenā’’ti paribhāsato vā **kā**desābhāvo. Kiṃ etaṃ, kāni.

Dutiyekavacane ‘‘kvaci lopa’’nti niggahītalope kate ‘‘aṃmo niggahītaṃ jhalapehī’’ti niggahītaṃ. Kiṃ, kāni iccādi pulliṅgasamaṃ.

Ekasaddo saṅkhyātulyāsahāyaññavacano. Yadā saṅkhyāvacano, tadā sabbatthekavacanantova, aññattha bahuvacanantopi. Eko, ekā, ekaṃ iccādi sabbattha **sabba**saddasamaṃ. **Saṃsā**sveva viseso.

Ubhasaddo **dvi**saddapariyāyo, sadā bahuvacanantova.

‘‘Ubha yo’’ itīdha ‘‘tato yonamo tū’’ti ettha **tu**ggahaṇena kvaci **yo**namokāro. Ubho purisāubhe vā, ubho purise ubhe. **Su hi**su ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā kvaci ekārassokāro. Ubhohi ubhobhi ubhehi ubhebhi.

227. **Ubhādito naminnaṃ**.

Ubhaiccevamādito naṃvacanassa **innaṃ** hoti.

Ubhinnaṃ, ubhohi ubhobhi ubhehi ubhebhi, ubhinnaṃ, ubhosu ubhesu.

Dviādayo saṅkhyāsaṅkhyeyyavacanā, bahūnaṃ vācitattā sadā bahuvacanantāva.

‘‘Dvi yo’’itīdha ‘‘savibhattissa, itthipumanapuṃsakasaṅkhya’’nti ca adhikāro.

228. **Yosu dvinnaṃ dve ca**.

Dviiccetassa saṅkhyāsaddassa itthipumanapuṃsake vattamānassa savibhattissa **dve**iccādeso hoti **yo**su paresu. **Ca**saddena duve ca, kvaci duvi ca **naṃ**mhi. **Bahuvacanu**ccāraṇaṃ **dvi**saddato bahuvacanameva hotīti ñāpanatthaṃ. Dve dhammā, dve itthiyo, dve rūpāni, duve vā, evaṃ dutiyāyampi, dvīhi dvībhi.

Naṃmhi dīghe sampatte –

229. **No ca dvādito naṃmhi**.

Dviiccevamādito saṅkhyāto **na**kārāgamo hoti **naṃ**mhi vibhattimhi. **Ca**saddaggahaṇena itthiyaṃ **ti ca tu**saddato **ssa**ñcāgamo **naṃ**mhi vibhattimhi. Dvinnaṃ duvinnaṃ vā, dvīhi dvībhi, dvinnaṃ duvinnaṃ, dvīsu.

Tisaddassa bhedo. ‘‘Ti yo’’itīdha

Yolope sampatte

‘‘Yosū’’ti vattate.

230. **Ti catunnaṃ tisso catasso tayocattārotīṇi cattāri**.

Ti catunnaṃ saṅkhyānaṃ itthipumanapuṃsake vattamānānaṃ savibhattīnaṃ yathākkamaṃ **tisso catasso tayo cattārotīṇi cattāri**iccete ādesā honti **yo**su paresu. Tayo purisā, tayo purise passa, tīhi tībhi.

‘‘Na’’miti vattate.

231. **Iṇṇamiṇṇannaṃ tīhi saṅkhyāhi**.

Tiiccetasmā saṅkhyāsaddā parassa **naṃ**vacanassa **iṇṇaṃ iṇṇannaṃ**iccete ādesā honti, saralopādi. Tiṇṇaṃ tiṇṇannaṃ, tīhi tībhi, tiṇṇaṃ tiṇṇannaṃ, tīsu.

Itthiyaṃ tisso itthiyo, tisso, tīhi tībhi, **naṃ**mhi **ssa**ñcāgamo, tissannaṃ, **ssaṃ**byavadhānato **iṇṇā**bhāvo, sesaṃ samaṃ.

Napuṃsake tīṇi, tīṇi. Sesaṃ pulliṅgasamaṃ.

Tathā **catu**saddassapi yosu ‘‘ticatunna’’ntiādinā yathāvuttādeso, ‘‘tato yonamo tū’’ti ettha **tu**saddena kvaci **o**kāro ca. Cattāro caturo vā, cattāro caturo, catūhi catūbhi catubbhi, catunnaṃ, **na**kārāgamo. Catūhi catūbhi catubbhi, catunnaṃ, catūsu.

Itthiyaṃ catasso, catasso, **naṃ**mhi **ssa**ñcāgamo, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā caturukārassa **a**kāro. Catassannaṃ. Sesaṃ samaṃ.

Napuṃsake cattāri, cattāri. Sesaṃ pulliṅgasamaṃ.

Tathā –

> Nīlādiguṇanāmañca, bahubbīhi ca taddhitaṃ;
> Sāmaññavutyatītādi-kitantaṃ vāccaliṅgikaṃ.

Etthedaṃ vuccate –

> Ese’so etamiti ca,
> Pasiddhi atthesu yesu lokassa;
> Thīpunnapuṃsakāniti,
> Vuccante tāni nāmāni.

Tiliṅgaṃ niṭṭhitaṃ.

Aliṅganāma

Athāliṅgesu nāmesu **tumhamha**saddā vuccante.

Tesaṃ panāliṅgattā tīsu liṅgesu samānarūpaṃ. **‘‘Tumhamha’’**iti ṭhite **syā**dyuppatti.

‘‘Savibhattīnaṃ, tumhamhāka’’nti adhikāro.

232. **Tvamahaṃ simhi ca**.

Sabbesaṃ **tumhaamha**saddānaṃ savibhattīnaṃ yathākkamaṃ **tvaṃahaṃ**iccete ādesā honti **si**mhi vibhattimhi. **Ca**saddena **tumha**ssa **tuva**ñca hoti. Tvaṃ pumā, tvaṃ itthī, tvaṃ napuṃsakaṃ, tuvaṃ satthā vā. Ahaṃ pumā, ahaṃ itthī, ahaṃ napuṃsakaṃ.

Bahuvacane ‘‘sabbanāmakārate paṭhamo’’ti **e**kāro. Tumhe tiṭṭhatha, bhiyyo amhe mahemase.

‘‘Amhassā’’ti vattate.

233. **Mayaṃ yomhi paṭhame**.

Sabbassa **amha**saddassa savibhattissa **mayaṃ**ādeso hoti **yo**mhi paṭhame. Mayaṃ gacchāma.

Ettha ca ekasmimpi gāravabahumānena bahuttasamāropā bahuvacanaṃ hoti.

‘‘Aṃmhī’’ti vattate.

234. **Tavaṃ mamañca navā**.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ **tavaṃ mamaṃ**iccete ādesā honti navā yathākkamaṃ **aṃ**mhi vibhattimhi. Tavaṃ, mamaṃ passa.

235. **Taṃ mamaṃmhi**.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ **taṃ maṃ**iccete ādesā honti yathākkamaṃ **aṃ**mhi vibhattimhi. Taṃ, maṃ.

236. **Tumhassa tuvaṃ tvamaṃmhi**.

Sabbassa **tumha**saddassa savibhattissa **tuvaṃtvaṃ**iccete ādesā honti **aṃ**mhi vibhattimhi. Tuvaṃ tvaṃ.

Bahuvacane ‘‘tumhamhehi, āka’’nti ca vattate.

237. **Vā yvappaṭhamo**.

Tumhamhehi paro appaṭhamo **yo ākaṃ** hoti vā. Tumhākaṃ passāmi, tumhe passāmi, amhākaṃ passasi, amhe passasi.

238. **Nāmhi tayā mayā**.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ **tayā mayā**iccete ādesā honti yathākkamaṃ **nā**mhi vibhattimhi.

239. **Tayātayīnaṃ takāro tvattaṃ vā**.

Tayā tayiiccetesaṃ **ta**kāro **tva**ttamāpajjate vā. Tvayā tayā, mayā, tumhehi tumhebhi, amhehi amhebhi.

‘‘Sasmiṃ, vā’’ti vattate.

240. **Sassaṃ**.

Tumhamhehi **sa**ssa vibhattissa **amā**deso hoti vā. Tumhaṃ, amhaṃ dīyate.

241. **Tava mama se**.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ yathākkamaṃ **tavamama**iccete ādesā honti **se** vibhattimhi, vikappenāyaṃ vijjhantarassa vijjamānattā.

‘‘Se’’ti vattate.

242. **Tuyhaṃ mayhañca**.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ yathākkamaṃ **tuyhaṃmayhaṃ**iccete ādesā ca honti **se** vibhattimhi. Tava, mama tuyhaṃ, mayhaṃ vā dīyate.

243. Amhassa mamaṃ savibhattissa se.

Sabbasseva **amha**saddassa savibhattissa **mamaṃ**ādeso hoti **se** vibhattimhi. Mamaṃ dīyate.

‘‘Sassa’’nti ito sīhagatiyā ‘‘a’’miti vattate.

244. Tumhamhehi namākaṃ.

Tumhamhehi parassa **naṃ**vacanassa **āka**miccādeso hoti, **a**ñca. ‘‘Tesu vuddhī’’tiādinā **amha**ssa kvaci **asmā**deso. Tumhaṃ tumhākaṃ, amhaṃ amhākaṃ asmākaṃ vā.

Pañcamiyaṃ ‘‘amhatumhanturāja’’iccādinā **smā**vacanassa **nā**bhāvātideso. Tayā, mayā apeti, tumhehi, amhehi tumhebhi amhebhi, tumhaṃ amhaṃ tava mama, tuyhaṃ, mayhaṃ mamaṃ pariggaho, tumhaṃ tumhākaṃ, amhaṃ amhākaṃ asmākaṃ dhammatā.

‘‘Smiṃmhī’’ti vattate.

245. Tumhamhākaṃ tayi mayi.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ **tayi mayi**iccete ādesā honti yathākkamaṃ **smiṃ**mhi vibhattimhi. **Ta**kārassa **tva**ttaṃ. Tvayi tayi mayi, tumhesu amhesu.

Tesaṃ eva **tumha amha**saddānaṃ padato paresaṃ kvaci ādesantaravidhāne rūpabhedo.

‘‘Navā’’ti adhikāro.

246. Padato dutiyācatutthīchaṭṭhīsu vo no.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ padasmā paresaṃ **vo no**ādesā honti yathākkamaṃ dutiyācatutthīchaṭṭhīsu bahuvacanesu navā. Ettha ca ‘‘ekavacanesū’’ti vakkhamānattā ‘‘bahuvacanesū’’ti laddhaṃ. Pahāya vo gamissāmi, mā no ajja vikantiṃsu, dhammaṃ vo bhikkhave desissāmi, saṃvibhajetha no rajjena, tuṭṭhosmi vo pakatiyā, satthā no bhagavā anuppatto.

Navāti kiṃ? Bhayaṃ tumhāka no siyā, eso amhākaṃ satthā.

‘‘Padato, catutthīchaṭṭhīsū’’ti vattate.

247. Temekavacanesu ca.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ padasmā paresaṃ **te me**ādesā honti yathākkamaṃ catutthīchaṭṭhīsu ekavacanesu navā. Dadāmi te gāmavarāni pañca, dadāhi me gāmavaraṃ, idaṃ te raṭṭhaṃ, ayaṃ me putto.

Navāti kiṃ? Idaṃ cīvaraṃ tuyhaṃ vikappanatthāya dammi, suṇātha vacanaṃ mama.

> **Navā**dhikārato cettha,
> Vo no te meti ye ime;
> Pādādo ca ca vā evā-
> Diyoge ca na honti te.

Yathā –

> Na socāmi na rodāmi, tava sutvāna māṇava;
> Tuyhañcāpi mahārāja, mayhañca raṭṭhavaḍḍhana.

Evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañcāti.

Padatoti kiṃ? Tava ñāti, mama ñāti.

‘‘Te me’’ti vattate.

248. **Na aṃmhi**.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ padasmā paresaṃ **te me**ādesā na honti **aṃ**mhi vibhattimhi. Passeyya taṃ vassasataṃ ārogyaṃ. So mamabravīti.

‘‘Temekavacane’’ti vattate.

249. **Vā tatiye ca**.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ padasmā paresaṃ **te me** ādesā honti vā yathākkamaṃ tatiyekavacane pare. Kataṃ te pāpaṃ, kataṃ tayā pāpaṃ, kataṃ me puññaṃ, kataṃ mayā puññaṃ.

‘‘Vā, tatiye’’ti ca vattate.

250. **Bahuvacanesu vo no**.

Sabbesaṃ **tumha amha**saddānaṃ savibhattīnaṃ padasmā paresaṃ **vo no**ādesā honti vā yathākkamaṃ tatiyābahuvacane pare. Kataṃ vo kammaṃ, kataṃ no kammaṃ.

Bahuvacananiddesena kvaci **yo**mhi paṭhame ca **vo no** honti. Gāmaṃ vo gaccheyyātha, gāmaṃ no gaccheyyāma.

Tathā **pañcā**dīna**maṭṭhārasa**ntānaṃ, **kati**saddassa cāliṅgattā tiliṅgepi samānarūpaṃ, aliṅgattā eva **pañcā**dito itthippaccayābhāvo.

‘‘Pañca yo’’itīdha –

‘‘Yosu dvinnaṃ dve cā’’ti ito ‘‘yosū’’ti vattate, ‘‘itthipumanapuṃsakasaṅkhya’’nti ca.

251. **Pañcādīnamakāro**.

Antāpekkhāyaṃ chaṭṭhī, **pañcā**dīnaṃ **aṭṭhārasa**ntānaṃ saṅkhyānaṃ itthipumanapuṃsake vattamānānamantassa savibhattissa **a**kāro hoti **yo**su paresu. **Ā e**ādesāpavādoyaṃ, pañcakkhandhā, pañca gatiyo, pañca indriyāni. Evaṃ dutiyāyañca.

‘‘Sunaṃhisū’’ti vattate.

252. **Pañcādīnamattaṃ**.

Pañcādīna**maṭṭhārasa**ntānaṃ saṅkhyānamanto **a**ttamāpajjate **su naṃ hi**iccetesu paresu. **E**ttadīghāpavādoyaṃ. Pañcahi pañcabhi, pañcannaṃ, pañcahi pañcabhi, pañcannaṃ, pañcasu. Evaṃ **cha sa tta aṭṭhanava dasa**saddā.

‘‘Ekañca dasa cā’’ti atthe dvandasamāse, ‘‘ekena adhikā dasā’’ti atthe tappurise vā kate

‘‘Saṅkhyāne’’ti vattate.

253. **Dvekaṭṭhānamākāro vā**.

Dviekaaṭṭhaiccetesamanto **ā**kāro hoti vā saṅkhyāne uttarapade pare. Vavatthitavibhāsāyaṃ. **E**kādasa, dvādasa, aṭṭhārasa.

Saṅkhyāneti kimatthaṃ? Ekadanto, dvidanto, aṭṭhatthambho.

‘‘Vā’’ti vattate.

254. **Ekādito dassa ra saṅkhyāne**.

Ekādito saṅkhyāto parassa dasassa ādissa **da**ssa **ra**kāro hoti vā saṅkhyāne. Sesaṃ samaṃ. Ekārasa, ekādasa.

Dve ca dasa ca, dvīhi vā adhikā dasāti dvidasa itīdha –

‘‘Vā’’ti vattate.

255. **Vīsatidasesu bā dvissa tu**.

Vīsati dasaiccetesu paresu **dvi**saddassa **bā** hoti vā. **Tu**saddena **tiṃsā**yampi. **Ra**kāro, **ā**ttañca. Bārasa, dvādasa.

Tayo ca dasa ca, tīhi vā adhikā dasāti terasa. Ettha ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **ti**saddassa **te**ādeso ānavutiyā.

Cattāro ca dasa ca, catūhi vā adhikā dasāti catuddasa iccatra –

‘‘Gaṇane, dasassā’’ti ca vattate.

256 . **Catūpapadassa lopo tuttarapadādi cassa cu copi navā**.

Gaṇane **dasa**ssādimhi ṭhitassa **catu**iccetassa upapadassa **tu**saddo lopo hoti, uttarapadādimhi ṭhitassa **catū**papadassa **ca**kārassa **cu co**ādesā honti navā. Cuddasa, coddasa, catuddasa.

Apiggahaṇena anupapadassāpi gaṇane padādi**ca**kārassa lopo, **cu co** honti navā. Yathā – tālīsaṃ, cuttālīsaṃ, cottālīsaṃ, cattālīsaṃ.

Pañca ca dasa ca, pañcahi vā adhikā dasāti atthe pañcadasa. ‘‘Tesu vuddhī’’tiādinā **pañca**saddassa **dasa vīsatīsu** kvaci **pannapaṇṇa**ādesā. Pannarasa, paṇṇarasa.

Cha ca dasa ca, chahi vā adhikā dasāti atthe chadasa itīdha –

‘‘Chassā’’ti vattate.

257. **Dase so niccañca**.

Chaiccetassa saṅkhyāsaddassa niccaṃ **so** hoti **dase** pare.

‘‘Saṅkhyānaṃ, vā’’ti ca vattate.

258. **La darānaṃ**.

Saṅkhyānaṃ **da**kāra**ra**kārānaṃ **la**kārādeso hoti vā.

Laḷānamaviseso. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, tena ‘‘soḷasa’’ iti niccaṃ, ‘‘teḷasa, terasa, cattālīsaṃ, cattārīsa’’miti vibhāsā, dasa pannarasādīsu na ca hoti.

Satta ca dasa ca, sattahi vā adhikā dasāti atthe sattarasa, sattadasa.

Aṭṭha ca dasa ca, aṭṭhahi vā adhikā dasāti atthe aṭṭhadasa itīdha **ā**tte kate –

‘‘Vā, dassa, ra, saṅkhyāne’’ti ca vattate.

259. **Aṭṭhādito ca**.

Aṭṭhādito ca **dasa**saddassa **da**kārassa **ra**kāro hoti vā saṅkhyāne. Aṭṭhārasa, aṭṭhādasa.

Aṭṭhāditoti kiṃ? Catuddasa.

Katisaddo bahuvacanantova, ‘‘kati yo’’ itīdha

Niccaṃ **yo**lopādi, rassattaṃ, kati tiṭṭhanti, kati passasi, katihi katibhi, katinaṃ, katihi katibhi, katinaṃ, katisu.

Aliṅganāmaṃ niṭṭhitaṃ.

Vibhattippaccayavidhāna

Atha vibhattippaccayantā vuccante.

Tesaṃ panāliṅgattā, nipātattā ca tiliṅge, vacanadvaye ca samānaṃ rūpaṃ.

Purisasmā, purisehi vāti atthe –

260. **Kvaci to pañcamyatthe**.

Sabbasmā suddhanāmato, sabbanāmato ca liṅgamhā kvaci **to**paccayo hoti pañcamyatthe.

261. **Tvādayo vibhattisaññā**.

Toādi yesaṃ **dāni**pariyantānaṃ paccayānaṃ te honti paccayā **tvādayo,** te paccayā vibhattisaññā honti. Tena tadantānampi vibhatyantapadattaṃ siddhaṃ hoti.

Purisato, evaṃ rājato vā, corato vā, aggito vā, gahapatito vā, hatthito, hetuto, sabbaññuto, kaññato, yuttito, itthito, bhikkhunito, ettha ca ‘‘kvacādimajjhuttarānaṃ dīgharassāpaccayesu cā’’ti **to**paccaye rassattaṃ. Yāguto, jambuto, cittato, āyuto iccādi.

Sabbanāmato sabbasmā, sabbehīti vā atthe sabbato, evaṃ yato, tato, katarato, katamato, itarato, aññato, ekato, ubhayato, pubbato, parato, aparato, dakkhiṇato, uttarato, amuto.

‘‘Kissa, ku’’iti ca vattate.

262. **Tratothesu ca**.

Kimiccetassa **ku** hoti **trato tha**iccetesu ca paresu. Kasmā, kehīti vā kuto.

‘‘Tothesū’’ti vattate.

263. **Sabbassetassākāro vā**.

Sabbassa **eta**saddassa **a**kāro hoti vā **totha**iccetesu. Etasmā, etehīti vā ato.

‘‘Sabbassetassā’’ti ca vattate.

264. **E tothesu ca**.

Sabbassa **eta**saddassa **e**kāro hoti vā **totha**iccetesu. Dvittaṃ, etto.

‘‘Sabbassā’’ti vattate.

265. **Imassi thaṃdānihatodhesu ca**.

Imasaddassa sabbasseva **i**kāro hoti **thaṃdānihatodha**iccetesu ca. Imasmāti ito.

‘‘Kvaci to’’ti yogavibhāgena **ādi**ppabhutīhi **to** sattamiyatthe. **Aniccādī**hi tatiyatthe ca. Yathā – ādimhībhi atthe ādito. Evaṃ majjhato, ekato, purato, pacchato, passato, piṭṭhito, pādato, sīsato, aggato, mūlato, parato iccādayo.

Tatiyatthe aniccenāti aniccato, aniccato sammasati. Evaṃ dukkhato, rogato, gaṇḍato iccādayo.

‘‘Atthe, kvacī’’ti ca vattate.

266. **Tratha sattamiyā sabbanāmehi**.

Sabbanāmehi parā **tra tha**iccete paccayā honti kvaci sattamyatthe. Sabbasmiṃ, sabbesu cāti sabbatra sabbattha. Evaṃ yatra yattha, tatra tattha, itaratra itarattha, aññatra aññattha, ubhayatra ubhayattha, paratra parattha, kutra kuttha, ‘‘tratothesu cā’’ti **ku**ttaṃ. ‘‘Kissa ka ve cā’’ti sutte **ca**saddena **kā**deso. Kattha, amutra amuttha.

‘‘Sabbassetassākāro’’ti vattate.

267. **Tre niccaṃ**.

Sabbasseva **eta**saddassa **a**kāro hoti niccaṃ **tre** pare. Atra. ‘‘Sabbassetassākāro vā’’ti **a**ttaṃ, **‘‘e** tothesu cā’’ti **e**kāro, attha, ettha.

‘‘Kvaci, atthe, sattamiyā’’ti ca adhikāro, sabbasminti atthe –

268. **Sabbato dhi**.

Sabbaiccetasmā **dhi**ppaccayo hoti kvaci sattamyatthe. Sabbadhi.

269. **Kismā vo**.

Kimiccetasmā **va**ppaccayo hoti kvaci sattamyatthe.

270. **Kissa ka ve ca**.

Kimiccetassa **ka**saddo ādeso hoti **va**ppaccayepare. **Ca**ggahaṇena **thaha**mādiavappaccayepi.

‘‘Tesu vuddhī’’tiādinā **ka**kāre **a**kārassa lopo ca **va**mhi. Kva gatosi tvaṃ.

‘‘Kismā’’ti vattate.

271. Hiṃhaṃhiñcanaṃ.

Kimiccetasmā **hiṃ haṃ hiñcanaṃ**iccete paccayā honti kvaci sattamyatthe.

‘‘Kissā’’ti vattate.

272. Ku hiṃhaṃsu ca.

Kimiccetassa **ku** hoti **hiṃ haṃ** iccetesu. **Ca**ggahaṇena **hiñcanaṃdācana**miccādīsupi. Kisminti kuhiṃ, kuhaṃ, kuhiñcanaṃ, kahaṃ **kā**deso.

‘‘Hiṃ ha’’nti vattate.

273. Tamhā ca.

Taiccetasmā ca sabbanāmato **hiṃhaṃ**paccayā honti kvaci sattamyatthe. Tasminti tahiṃ, tahaṃ.

274. Imasmā hadhā ca.

Imasaddato **hadha**ppaccayā honti kvaci sattamyatthe. ‘‘Imassi tha’’ntiādinā **i**kāro. Imasminti iha, idha.

275. Yato hiṃ.

Yaiccetasmā sabbanāmato **hiṃ**paccayo hoti kvaci sattamyatthe. Yasminti yahiṃ.

‘‘Kāle’’ti adhikāroyaṃ.

Kasmiṃ kāleti atthe

276. Kiṃsabbaññekayakuhi dā dācanaṃ.

Kiṃ sabbaaññaekayaiccetehi sabbanāmehi **dā**paccayo hoti. **Ku**iccetasmā **dācana**ñca kāle kvaci sattamyatthe.

‘‘Kissa ka ve cā’’ti sutte **ca**saddena kādeso, kadā.

277. Sabbassa so dāmhi vā.

Sabbaiccetassa saddassa **sa**saddādeso hoti vā **dā**paccaye pare. Sabbasmiṃ kāleti sadā, sabbadā.

Evaṃ aññadā, ekadā, yadā, kasmiṃ kāleti kudācanaṃ, ‘‘ku hiṃhaṃsu cā’’ti sutte **ca**saddena **ku**ttaṃ, **‘‘ku’’**iti nipātanena vā.

‘‘Dā’’ti vattate.

278. Tamhā dāni ca.

Taiccetasmā sabbanāmato **dānidā**paccayā honti kāle kvaci sattamyatthe. Tasmiṃ kāleti tadāni, tadā.

279. **Imasmā rahidhunādāni ca**.

Imasaddato **rahi dhunā dāni**iccete paccayā honti kāle kvaci sattamyatthe.

‘‘Sabbassa, imassā’’ti ca vattate.

280. **Eta rahimhi**.

Sabbassa **ima**saddassa **etā**deso hoti **rahi**mhi paccaye pare. Imasmiṃ kāleti etarahi.

281. **A dhunāmhi ca**.

Sabbasseva **ima**saddassa **a**kāro hoti **dhunā**paccaye pare. Adhunā, **ima**saddassa **i**kāro. Imasmiṃ kāleti idāni.

Vibhattippaccayavidhānaṃ niṭṭhitaṃ.

Opasaggikapada

Athāliṅgasaṅkhyāvibhattibhedā upasagganipātā vuccante.

Pa parā ni nī u du saṃ vi ava anu pari adhi abhi pati su ā ati api apa upa iti **pīsati upasaggā**.

Tattha **pa**saddo pakārā’dikamma padhāni’ssariya’ntobhāvaviyoga tappara bhusattha sambhavatitti anāvila patthanādīsu. **Pa**iti ayamupasaggo etesu pakārādīsu atthesu vattati, yathā – **pakāre** paññā, **ādikamme** vippakataṃ, **padhāne** paṇītaṃ, padhānaṃ padhānattaṃ, **issariye** pabhū ayaṃ desassa, **antobhāve** pakkhittaṃ, **viyoge** pavāsī, **tappare** pācariyo, **bhusatthe** pavuddhakāyo, **sambhave** himavatā gaṅgā pabhavati, **tittiyaṃ** pahūtamannaṃ, **anāvile** pasannamudakaṃ, **patthane** paṇihitaṃ.

Parāiti parihāni parājaya gativikkamā’masanādīsu. Yathā – **parihāniyaṃ** parābhavo, **parājaye** parājito, **gatiyaṃ** parāyanaṃ. **Vikkame** parakkamati, **āmasane** aṅgassa parāmasanaṃ.

Niiti nissesa niggata nīharaṇa’ntopavesanā’bhāvanisedha nikkhanta pātubhāvā’vadhāraṇa vibhajana upamū’padhāraṇā’vasānachekādīsu. **Nissese** nirutti, niravasesaṃ deti, **niggate** nikkileso, niyyāti, **nīharaṇe** niddhāraṇaṃ, **antopavesane** nikhāto, **abhāve** nimmakkhikaṃ, **nisedhe** nivāreti, **nikkhante** nibbāno, nibbānaṃ, **pātubhāve** nimmitaṃ, **avadhāraṇe** nicchayo, **vibhajane** niddeso, **upamāyaṃ** nidassanaṃ, **upadhāraṇe** nisāmanaṃ, **avasāne** niṭṭhitaṃ, **cheke** nipuṇo.

Nīiti nīharaṇā’varaṇādīsu. **Nīharaṇe** nīharati, **āvaraṇe** nīvaraṇaṃ.

Uiti uggatu’ddhakamma padhāna viyoga sambhava atthalābhasatti sarūpakathanādīsu. **Uggate** uggacchati, **uddhakamme** āsanā uṭṭhito, ukkhepo, **padhāne** uttamo, lokuttaro, **viyoge** ubbāsito, **sambhave** ubbhūto, **atthalābhe** uppannaṃ ñāṇaṃ, **sattiyaṃ** ussahati gantuṃ, **sarūpakathane** uddisati suttaṃ.

Duiti asobhanā’bhāvakucchitā’samiddhi kiccha virūpatādīsu. **Asobhane** duggandho, **abhāve** dubbhikkhaṃ, **kucchite** dukkaṭaṃ, **asamiddhiyaṃ** dussassaṃ, **kicche** dukkaraṃ, **virūpatāyaṃ** dubbaṇṇo, dummukho.

Saṃiti samodhāna sammāsama samantabhāvasaṅgata saṅkhepabhusattha sahattha appattha pabhavā’bhimukhabhāva saṅgaha pidhāna punappunakaraṇa samiddhādīsu. **Samodhāne** sandhi,

sammāsamesu samādhi, sampayutto, **samantabhāve** saṃkiṇṇā samullapanā, **saṅgate** saṅgamo, **saṅkhepe** samāso, **bhusatthe** sāratto, **sahatthe** saṃvāso, **appatthe** samaggho. **Pabhave** sambhavo, **abhimukhabhāve** sammukhaṃ, **saṅgahe** saṅgaṇhāti, **pidhāne** saṃvutaṃ, **punappunakaraṇe** sandhāvati, **samiddhiyaṃ** sampanno.

Viiti visesa vividha viruddha vigata viyoga virūpatādīsu. **Visese** vimutti visiṭṭho, **vividhe** vimati vicitraṃ, **viruddhe** vivādo, **vigate** vimalaṃ, **viyoge** vippayutto, **virūpatāyaṃ** virūpo.

Avaiti adhobhāga viyoga paribhava jānana suddhi nicchayadesa theyyādīsu. **Adhobhāge** avakkhittacakkhu, **viyoge** omukkaupāhano avakokilaṃ vanaṃ, **paribhave** avajānanaṃ avamaññati, **jānane** avagacchati, **suddhiyaṃ** vodānaṃ, **nicchaye** avadhāraṇaṃ, **dese** avakāso, **theyye** avahāro.

Anuiti anugatā’nupacchinna pacchattha bhusattha sādissa hīnatatiyattha lakkhaṇi’tthambhūtakkhāna bhāga vicchādīsu. **Anugate** anveti, **anupacchinne** anusayo, **pacchāsaddatthe** anurathaṃ, **bhusatthe** anuratto, **sādisse** anurūpaṃ. **Hīne** anusāriputtaṃ paññavanto, **tatiyatthe** nadimanvavasitā senā, **lakkhaṇe** rukkhaṃ anu vijjotate vijju, **itthambhūtakkhāne** sādhu devadatto mātaraṃ anu, **bhāge** yadettha maṃ anusiyā taṃ dīyatu, **vicchāyaṃ** rukkhaṃ rukkhaṃ anu vijjotate cando.

Pariiti samantatobhāva pariccheda vajjanā’liṅgana nivāsanapūjābhojanā’vajānana dosakkhāna lakkhaṇādīsu. **Samantatobhāve** parivuto, **paricchede** pariññeyyaṃ, **vajjane** pariharati, **āliṅgane** parissajati, **nivāsane** vatthaṃ paridhassati, **pūjāyaṃ** pāricariyā, **bhojane** bhikkhuṃ parivisati. **Avajānane** paribhavati, **dosakkhāne** paribhāsati, **lakkhaṇādīsu** rukkhaṃ pari vijjotate vijjuiccādi.

Adhiiti adhiki’ssa’rūparibhāvā’dhibhavanajjhāyanā’dhiṭṭhānanicchayapāpuṇanādīsu. **Adhike** adhisīlaṃ, **issare** adhipati, adhi brahmadatte pañcālā, **uparibhāve** adhirohati, pathaviṃ adhisessati, **adhibhavane** adhibhavati, **ajjhāyane** byākaraṇamadhīte, **adhiṭṭhāne** bhūmikampādiṃ adhiṭṭhāti, **nicchaye** adhimokkho, **pāpuṇane** bhogakkhandhaṃ adhigacchati.

Abhiiti abhimukhabhāva visiṭṭhā’dhi ku’ddhakamma kula sāruppavandana lakkhaṇi’tthambhūtakkhāna vicchādīsu. **Abhimukhabhāve** abhimukho abhikkamati, **visiṭṭhe** abhidhammo, **adhike** abhivassati, **uddhakamme** abhiruhati, **kule** abhijāto, **sāruppe** abhirūpo, **vandane** abhivādeti, **lakkhaṇādīsu** purimasamaṃ.

Patiiti patigata paṭilomapatinidhi patidāna nisedhanivattana sādissa patikaraṇā’dāna patibodha paṭicca lakkhaṇi’tthambhūtakkhāna bhāgavicchādīsu. **Patigate** paccakkhaṃ, **paṭilome** patisotaṃ, **patinidhimhi** ācariyato pati sisso, **patidāne** telatthikassa ghataṃ pati dadāti, **nisedhe** paṭisedhanaṃ, **nivattane** paṭikkamati, **sādisse** patirūpakaṃ, **patikaraṇe** patikāro, **ādāne** patiggaṇhāti, **patibodhe** paṭivedho, **paṭicce** paccayo, **lakkhaṇādīsu** purimasamaṃ.

Suiti sobhana suṭṭhusammā samiddhi sukhatthādīsu. **Sobhane** sugandho, **suṭṭhusammādatthesu** suṭṭhu gato sugato, sammā gatotipi sugato, **samiddhiyaṃ** subhikkhaṃ, **sukhatthe** sukaro.

Āiti abhimukhabhāvu’ddhakamma mariyādā’bhividhi patti’cchāparissajana ādikammaggahaṇa nivāsa samīpa’vhānādīsu. **Abhimukhabhāve** āgacchati, **uddhakamme** ārohati, **mariyādāyaṃ** āpabbatā khettaṃ, **abhividhimhi** ākumāraṃ yaso kaccāyanassa, **pattiyaṃ** āpattimāpanno, **icchāyaṃ** ākaṅkhā, **parissajane** āliṅganaṃ, **ādikamme** ārambho, **gahaṇe** ādīyati ālambati, **nivāse** āvasatho, **samīpe** āsannaṃ, **avhāne** āmantesi.

Atiiti abhikkamanā’tikkantā’tisaya bhusatthādīsu. **Atikkamane** atirocati amhehi, atīto, **atikkante** accantaṃ, **atisaye** atikusalo, **bhusatthe** atikkodho ativuddhi.

Apiiti sambhāvanā’pekkhā samuccaya garaha pañhādīsu. **Sambhāvanāyaṃ** api dibbesu kāmesu, merumpi vinivijjhitvā gaccheyya, **apekkhāyaṃ** ayampi dhammo aniyato, **samuccaye** itipi arahaṃ, antampi antaguṇampi ādāya, **garahe** api amhākaṃ paṇḍitaka, **pañhe** api bhante bhikkhaṃ labhittha.

Apaiti apagata garaha vajjana pūjā padussanādīsu. **Apagate** apamāno apeto, **garahe** apagabbho, **vajjane** apasālāya āyanti vāṇijā, **pūjāyaṃ** vuddhāpacāyī, **padussane** aparajjhati.

Upaiti upagamana samīpū'papatti sādissā'dhikū'paribhāvā'nasana dosakkhāna saññā pubbakamma pūjā gayhākāra bhusatthādīsu. **Upagamane** nisinnaṃ vā upanisīdeyya, **samīpe** upanagaraṃ, **upapattiyaṃ** saggaṃ lokaṃ upapajjati, atha vā **upapatti** yutti, yathā – upapattito ikkhatīti upekkhā, **sādisse** upamānaṃ upamā, **adhike** upa khāriyaṃ doṇo, **uparibhāve** upasampanno, **anasane** upavāso, **dosakkhāne** paraṃ upapadati, **saññāyaṃ** upadhā upasaggo, **pubbakamme** upakkamo upakāro, **pūjāyaṃ** buddhupaṭṭhāko, mātupaṭṭhānaṃ, **gayhākāre** soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, **bhusatthe** upādānaṃ, upāyāso, upanissayoti. Iti anekatthā hi upasaggā.

Vuttañca –

''Upasagga nipātā ca, paccayā ca ime tayo;
Nekenekatthavisayā, iti neruttikābravu''nti.

Tattha upasaggānaṃ nāmākhyātavisesakattā liṅgasaññāyaṃ aniyamena syādimhi sampatte tesaṃ saṅkhyākammādibhedābhāvā tehi paṭhamekavacanameva bhavati.

''Lopa''nti vattamāne

282. **Sabbāsamāvusopasagganipātādīhi ca**.

Āvusosaddato, upasagganipātehi ca sabbāsaṃ parāsaṃ vibhattīnaṃ lopo hoti. **Ādi**saddena kvaci **suttapadā**dīhi ca. Ettha ca **āvuso**timassa visuṃ gahaṇaṃ sasaṅkhyattadīpanatthanti daṭṭhabbaṃ.

Upeccatthaṃ sajjantīti, upasaggā hi pādayo;
Cādī padādimajjhante, nipātā nipatantiti.

Paharaṇaṃ pahāro, evaṃ parābhavo, nivāso, nīhāro, uhāro, duhāro, saṃhāro, vihāro, avahāro, anuhāro, parihāro, adhihāro, abhihāro, patihāro, suhāro, āhāro, atihāro, apihāro, apahāro, upahāro. Paharati, parābhavati, nivasati, nīharati, uddharati iccādi yojetabbaṃ.

Dhātvatthaṃ bādhate koci, koci tamanuvattate;
Tamevañño viseseti, upasaggagatī tidhā.

Opasaggikapadaṃ niṭṭhitaṃ.

Nepātikapada

Samuccayavikappanapaṭisedhapūraṇādiatthaṃ asatvavācakaṃ **nepātikaṃ** padaṃ.

Tatra **ca**iti samuccayā'nvācaye'tarītarayogasamāhārā'vadhāraṇādīsu.

Vāiti vikappanū'pamāna samuccaya vavatthitavibhāsāsu.

Na no mā a alaṃ halaṃ iccete paṭisedhanatthe.

Alaṃ pariyatti bhūsanesu ca.

Pūraṇatthaṃ duvidhaṃ atthapūraṇaṃ padapūraṇañca.

Tattha atha khalu vata vatha atho assu yagghe hi carahi naṃ taṃ vā ca tuva vo pana have kīva ha tato yathā sudaṃ kho ve haṃ enaṃ seyyathidaṃ iccevamādīni padapūraṇāni.

Tattha – **atha**iti pañhā’nantariyā’dhikārādīsu ca.

Khaluiti paṭisedhā’vadhāraṇa pasiddhīsu ca.

Vataiti ekaṃsa khedā’nukampasaṅkappesu ca.

Athoiti anvādese ca.

Hiiti hetu avadhāraṇesu ca.

Tuiti visesa hetu nivattanādīsu ca.

Panaiti visesepi.

Have, veiccete **e**kaṃsatthepi.

Haṃiti visāda sambhamesupi.

Seyyathidanti taṃ katamanti atthepi.

Atthapūraṇaṃ duvidhaṃ vibhattiyuttaṃ, avibhattiyuttañca.

Atthi sakkā labbhā iccete paṭhamāyaṃ.

Āvuso ambho hambho re are hare jeiccete āmantane.

Divā bhiyyo namo iccete paṭhamāyaṃ, dutiyāyañca.

Sayaṃ sāmaṃ saṃ sammā kinti iccete tatiyatthe, **soto dhā**paccayantā ca. Suttaso padaso aniccato dukkhato ekadhā dvidhā iccādi.

Tave tuṃpaccayantā catutthiyā, kātave dātave kātuṃ kāretuṃ dātuṃ dāpetuṃ iccādi.

So topaccayantā pañcamiyatthe, dīghaso oraso rājato vā corato vā iccādi.

To sattamyatthepi, **trathā**dipaccayantā ca. Ekato purato pacchato passato piṭṭhito pādato sīsato aggato mūlato yatra yattha yahiṃ tatra tattha tahiṃ tahaṃ iccādi.

Samantā sāmantā parito abhito samantato ekajjhaṃ ekamantaṃ heṭṭhā upari uddhaṃ adho tiriyaṃ sammukhā parammukhā āvi raho tiro uccaṃ nīcaṃ anto antarā ajjhattaṃ bahiddhā bāhirā bāhiraṃ bahi oraṃ pāraṃ ārā ārakā pacchā pure huraṃ pecca iccete sattamiyā.

Sampati āyati ajja aparajju parajja suve sve parasuve hiyyo pare sajju sāyaṃ pāto kālaṃ kallaṃ divā nattaṃ niccaṃ satataṃ abhiṇhaṃ abhikkhaṇaṃ muhuṃ muhuttaṃ bhūtapubbaṃ purā yadā tadā kadā iccādayo kālasattamiyā. Iti vibhattiyuttāni.

Avibhattiyuttesu ca **appeva appevanāma nu** iccete saṃsayatthe.

Addhā aññadatthu taggha jātu kāmaṃ sasakkaṃiccete ekaṃsatthe.

Evaiti avadhāraṇe.

Kaccinu'kinnunanukathaṃ kiṃsu kiṃiccete pucchanatthe.

Evaṃ iti itthaṃ iccete nidassane.

Iti hetu vākyaparisamattīsu ca.

Yāva tāva yāvatā tāvatā kittāvatā ettāvatā kīva iccete paricchedanatthe.

Evaṃ sāhu lahu opāyikaṃ patirūpaṃ āma sādhu iti sampaṭicchanatthe.

Yathā tathā yatheva tatheva evaṃ evameva evamevaṃ evampi yathāpi seyyathāpi seyyathāpināma viya iva yathariva tathariva yathānāma tathānāma yathāhi tathāhi yathācatathāca iccete paṭibhāgatthe.

Yathāiti yoggatā vicchā padatthānativattanidassanesu ca.

Evaṃiti upadesa pañhādīsu ca.

Kiñcāpiiti anuggahatthe.

Ahoiti garaha pasaṃsana patthanesu ca.

Nāmaiti garaha pasaṃsana saññā pañhesu ca.

Sādhuiti pasaṃsana yācanesu ca.

Iṅgha handa iccete codanatthe.

Sādhu suṭṭhu evametanti anumodane.

Kiraiti anussavaṇa assaddheyyesu.

Nūnaiti anumānā'nussaraṇa parivitakkanesu.

Kasmāiti kāraṇapucchane.

Yasmā tasmā tathāhi tena iccete kāraṇacchedanatthe.

Saha saddhiṃ samaṃ amāiti samakriyāyaṃ.

Vinā riteiti vippayoge.

Nānā puthu bahuppakāre.

Puthu visuṃ asaṅghāte ca.

Duṭṭhu ku jigucchāyaṃ.

Puna appaṭhame.

Kathañci kicchatthe ca.

Dhā kkhattuṃ sakiñca saṅkhyāvibhāge.

Īsakaṃ appatthe.

Saṇikaṃ mandatthe.

Khippaṃ araṃ lahu āsuṃ **tuṇṇaṃ aciraṃ** sīghatthe.

Ciraṃ cirassaṃ dīghakāle.

Ce yadi saṅkāvaṭṭhāne.

Dhuvaṃ thirāvadhāraṇesu.

Hā visāde.

Tuṇhī abhāsane.

Sacchi paccakkhe.

Musā micchā alikaṃ asacce.

Suvatthi āsīsatthe iccādi.

Tuna tvāna tvāpaccayantā ussukkanatthe bhavanti.

Yathā – passituna passiya passitvāna passitvā disvā disvānadassetvā dātuna datvāna datvā upādāya dāpetvā viññāpetvā viceyya vineyya nihacca samecca apecca upecca ārabbha āgamma iccādi.

Evaṃ nāmākhyātopasaggavinimuttaṃ yadabyayalakkhaṇaṃ, taṃ sabbaṃ nipātapadanti veditabbaṃ.

Vuttañca –

‘‘Muttaṃ padattayā yasmā, tasmā nipatatyantarā;
Nepātikanti taṃ vuttaṃ, yaṃ abyaya salakkhaṇa’’nti.

Nepātikapadaṃ niṭṭhitaṃ.

Pulliṅgaṃ itthiliṅgañca, napuṃsakamathāparaṃ;
Tiliṅgañca aliṅgañca, nāmikaṃ pañcadhā ṭhitaṃ.

Iti padarūpasiddhiyaṃ nāmakaṇḍo dutiyo.

3. Kārakakaṇḍa

Atha vibhattīnamatthabhedā vuccante.

Tattha ekampi atthaṃ kammādivasena, ekattādivasena ca vibhajantīti **vibhattiyo,** syādayo. Tā pana paṭhamādibhedena sattavidhā.

Tattha kasmiṃ atthe paṭhamā?

283. **Liṅgatthe paṭhamā**.

Liṅgatthābhidhānamatte paṭhamāvibhatti hoti.

Liṅgassa attho **liṅgattho**. Ettha ca līnaṃ aṅganti liṅgaṃ, apākaṭo avayavo, purisotiādīnañhi pakatippaccayādivibhāgakappanāya nipphāditānaṃ saddappatirūpakānaṃ nāmikapadānaṃ paṭhamaṃ ṭhapetabbaṃ pakatirūpaṃ apākaṭattā, avayavattā ca liṅganti vuccati. Atha vā visadāvisadobhayarahitākāravohārasaṅkhātena tividhaliṅgena sahitatthassa, tabbinimuttassupasaggādīnamatthassa ca līnassa gamanato, liṅganato vā liṅganti anvatthanāmavasena vā ‘‘dhātuppaccayavibhattivajjitamatthavaṃ liṅga’’nti vacanato parasamaññāvasena vā liṅganti idha pāṭipadikāparanāmadheyyaṃ **syā**divibhatyantapadapakatirūpameva vuccatīti daṭṭhabbaṃ.

Liṅgassattho nāma pabandhavisesākārena pavattamāne rūpādayo upādāya paññāpīyamāno tadaññānaññabhāvena anibbacanīyo samūhasantānādibhedo upādāpaññattisaṅkhāto ghaṭapaṭādivohārattho ca pathavīdhātuphassādīnaṃ sabhāvadhammānaṃ kāladesādibhedabhinnānaṃ vijātiyavinivatto sajātiyasādhāraṇo yathāsaṅketamāropasiddho tajjāpaññattisaṅkhāto kakkhaḷattaphusanādisāmaññākāro ca.

So pana kammādisaṃsaṭṭho, suddho cāti duvidho. Tattha kammādīsu dutiyādīnaṃ vidhīyamānattā kammādisaṃsaggarahito liṅgasaṅkhyāparimāṇayutto, tabbinimuttupasaggādipadatthabhūto ca suddho saddattho idha **liṅgattho** nāma.

Yo pana ākhyātakitakataddhitasamāsehi vutto kammādisaṃsaṭṭho attho, sopi dutiyādīnaṃ puna attanā vattabbassa atthavisesassābhāvena avisayattā, liṅgatthamattassa sambhavato ca paṭhamāyeva visayo.

Hoti cettha –

Paṭhamāvupasaggatthe, kesañcatthe nipātasaddānaṃ;
Liṅgādike ca suddhe-bhihite kammādiatthepi.

Saliṅge tāva – eso puriso, ete purisā, esā kaññā, etā kaññāyo, etaṃ cittaṃ, etāni cittāni.

Sasaṅkhye – eko dve.

Saparimāṇe – doṇo khārī āḷhakaṃ.

Liṅgādivinimutte sattāmatte – ca vā ha ahaṃ atthi sakkālabbhā iccādi.

‘‘Liṅgatthe paṭhamā’’ti adhikicca ‘‘ālapane cā’’ti ālapanatthe ca paṭhamā, abhimukhaṃ katvā lapanaṃ ālapanaṃ, āmantanaṃ avhānanti attho.

Ettha ca āmantanaṃ nāma pageva laddhasarūpassa saddena abhimukhīkaraṇaṃ, katābhimukho pana ‘‘gacchā’’tiādinā nayena kriyāya yojīyati, tasmā āmantanasamaye kriyāyogābhāvato idaṃ kārakavohāraṃ na labhati.

Vuttañca

‘‘Saddenābhimukhīkāro, vijjamānassa vatthuno;
Āmantanaṃ vidhātabbe, natthi ‘rājā bhave’tida’’nti.

Bho purisa ehi, bho purisā vā, bhavanto purisā etha.

Kasmiṃ atthe dutiyā?

284. **Kammatthe dutiyā**.

Kammatthe liṅgamhā dutiyāvibhatti hoti.

Anabhihite evāyaṃ, ‘‘kammani dutiyāyaṃ tto’’ti vacanañcettha ñāpakaṃ.

Kiṃ kammaṃ?

‘‘Yena vā kayirate taṃ karaṇa’’nti ito ‘‘vā’’ti vattate.

285. **Yaṃ karoti taṃ kammaṃ**.

Yaṃ vā karoti, yaṃ vā vikaroti, yaṃ vā pāpuṇāti, taṃ kārakaṃ kammasaññaṃ hoti.

Idha liṅgakālavacanamatantaṃ. Karīyatīti **kammaṃ**. Tattha kārakaṃ, sādhakaṃ kriyānipphattiyā kāraṇamuccate, taṃ pana **kārakaṃ** chabbidhaṃ kammaṃ kattā karaṇaṃ sampadānamapādānamokāso cāti. Tattha sabhāvato, parikappato vā kammādimhi satiyeva kriyābhāvato kammādīnaṃ channampi kārakavohāro siddhova hoti.

Taṃ pana **kammaṃ** tividhaṃ nibbattanīyaṃ vikaraṇīyaṃ pāpaṇīyañcāti. Yathā – mātā puttaṃ vijāyati, āhāro sukhaṃ janayati. Ghaṭaṃ karoti devadatto, kaṭṭhamaṅgāraṃ karoti, suvaṇṇaṃ keyūraṃ, kaṭakaṃ vā karoti, vīhayo lunāti. Devadatto nivesanaṃ pavisati, ādiccaṃ passati, dhammaṃ suṇāti, paṇḍite payirupāsati.

Vuttañca

> ‘‘Nibbattivikatippatti-bhedena tividhaṃ mataṃ;
> Kattu kriyābhigammaṃ taṃ, sukhaṅgāraṃ nivesana’’nti.

Ettha ca icchitānicchitakathitākathitādibhedamanapekkhitvā sabbasaṅgāhakavasena ‘‘yaṃ karoti taṃ kamma’’nti vuttattā, atthantaravikappanavādhikārato ca sabbattha imināva kammasaññā hoti.

Tattha **anicchitakammaṃ** yathā – kaṇṭakaṃ maddati, visaṃ gilati, gāmaṃ gacchanto rukkhamūlaṃ upagacchati.

Akathitakammaṃ yathā – yaññadattaṃ kambalaṃ yācate brāhmaṇo. Ettha hi ‘‘kambala’’miti kathitakammaṃ dvikammikāya yācanakriyāya pattumicchitatarattā. ‘‘Yaññadatta’’miti appadhānattā akathitakammaṃ. Tathā samiddhaṃ dhanaṃ bhikkhate, ajaṃ gāmaṃ nayati, parābhavantaṃ purisaṃ, mayaṃ pucchāma gotamaṃ, bhagavā bhikkhū etadavoca iccādi.

Abhihitakamme pana na hoti, yathā – kaṭo karīyate devadattena, sugatena desito dhammo, yaññadatto kambalaṃ yācīyate brāhmaṇena iccādi.

‘‘Dutiyā’’ti adhikāro.

286. **Gati buddhi bhuja paṭha hara kara sayādīnaṃ kārite vā**.

Gamu sappa gatimhi, **budha** bodhane, **budha** avagamane vā, **bhuja** pālanabyavaharaṇesu, **paṭha** byattiyaṃ vācāyaṃ, **hara** haraṇe, **kara** karaṇe, **si** saye iccevamādīnaṃ dhātūnaṃ payoge kārite sati payojjakakattubhūte kammani liṅgamhā dutiyāvibhatti hoti vā. Niccasampatte vikappatthoyaṃ, tena tassa pakkhe tatiyā hoti.

Yo koci puriso gāmaṃ gacchati, tamañño payojayati. Puriso purisaṃ gāmaṃ gamayati, purisena vā gāmaṃ gamayati. Evaṃ sissaṃ dhammaṃ bodheti ācariyo, mātā puttaṃ bhojanaṃ bhojayati, sissaṃ dhammaṃ pāṭheti ācariyo, puriso purisaṃ bhāraṃ hāreti, tathā puriso purisaṃ kammaṃ kārayati, purisena vā kammaṃ kārāpayati, puriso purisaṃ sayāpayati. Evaṃ sabbattha kārite kattukammani dutiyā.

Kāriteti kiṃ? Puriso gāmaṃ gacchati.

Abhihite na bhavati, purisena puriso gāmaṃ gamīyate, sisso dhammaṃ bodhīyate iccādi.

287. **Kāladdhānamaccantasaṃyoge**.

Accantaṃ nirantaraṃ saṃyogo**accantasaṃyogo**. Kāladdhānaṃ dabbaguṇakriyāhi accantasaṃyoge tehi kāladdhānavācīhi liṅgehi dutiyāvibhatti hoti.

Kāle tāva – sattāhaṃ gavapānaṃ, māsaṃ maṃsodanaṃ, saradaṃ ramaṇīyā nadī, sabbakālaṃ ramaṇīyaṃ nandanaṃ, māsaṃ sajjhāyati, tayo māse abhidhammaṃ desesi.

Addhāne – yojanaṃ vanarāji, yojanaṃ dīgho pabbato, kosaṃ sajjhāyati.

Accantasaṃyogeti kiṃ? Māse māse bhuñjati, yojane yojane vihāraṃ patiṭṭhāpesi.

288. **Kammappavacanīyayutte**.

Kammappavacanīyehi nipātopasaggehi yutte yoge sati liṅgamhā dutiyāvibhatti hoti.

Kammaṃ pavacanīyaṃ yesaṃ te **kammappavacanīyā,** parasamaññāvasena vā anvādayo kammappavacanīyā.

Tattha **anu**saddassa lakkhaṇe, sahatthe, hīne ca kammappavacanīyasaññā vuttā. Yathā – pabbajitamanu pabbajiṃsu, nadimanvavasitā bārāṇasī, nadiyā saha avabaddhāti attho, anu sāriputtaṃ paññavā.

Lakkhaṇādīsu ‘‘lakkhaṇi’tthambhūtakkhānabhāga vicchāsu pati pari anavo’’ti pati pari anūnaṃ kammappavacanīyasaññā vuttā.

Lakkhaṇe sūriyuggamanaṃ pati dibbā bhakkhā pātubhaveyyuṃ, rukkhaṃ pati vijjotate cando, rukkhaṃ pari, rukkhaṃ anu.

Itthambhūtakkhāne sādhu devadatto mātaraṃ pati, mātaraṃ pari, mātaraṃ anu.

Bhāge yadettha maṃ pati siyā, maṃ pari, maṃ anu, taṃ dīyatu.

Vicchāyoge atthamatthaṃ pati saddo nivisati, rukkhaṃ rukkhaṃ pati vijjotate cando, rukkhaṃ rukkhaṃ pari, rukkhaṃ rukkhaṃ anu.

‘‘Abhirabhāge’’ti abhissa bhāgavajjitesu lakkhaṇādīsu kammappavacanīyasaññā vuttā. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato, sādhu devadatto mātaraṃ abhi.

Nipāte dhi brāhmaṇassa hantāra miccevamādi.

289. **Kvaci dutiyā chaṭṭhīnamatthe**.

Chaṭṭhīnaṃ atthe kvaci dutiyāvibhatti hoti. Antarāabhito parito pati paṭibhātiyoge ayaṃ. Antarā ca rājagahaṃ antarā ca nāḷandaṃ addhānamaggappaṭipanno, rājagahassa ca nāḷandāya ca majjheti attho. Abhito gāmaṃ vasati, parito gāmaṃ vasati, nadiṃ nerañjaraṃ pati, nerañjarāya nadiyā samīpeti attho. Paṭibhantu taṃ cunda bojjhaṅgā, upamā maṃ paṭibhāti, upamā mayhaṃ upaṭṭhahatīti attho.

‘‘Kvaci dutiyā, atthe’’ti ca vattate.

290. **Tatiyāsattamīnañca**.

Tatiyāsattamīnamatthe ca kvaci liṅgamhā dutiyāvibhatti hoti.

Tatiyatthe sace maṃ nālapissati, tvañca maṃ nābhibhāsasi, vinā saddhammaṃ kuto sukhaṃ, upāyamantarena na atthasiddhi.

Sattamiyatthe – kāle, upānvajjhāvasassa payoge, adhisiṭṭhāvasānaṃ payoge, tappānacāre ca dutiyā.

Kāle tāva – pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā, ekaṃ samayaṃ bhagavā. Imaṃ rattiṃ cattāro mahārājāno.

Upādipubbassa **vasa**dhātussa payoge – gāmaṃ upavasati, gāmaṃ anuvasati, vihāraṃ adhivasati, gāmaṃ āvasati, agāraṃ ajjhāvasati. Tathā pathaviṃ adhisessati, gāmaṃ adhitiṭṭhati, gāmaṃ ajjhāvasati.

Tappānacāresu – nadiṃ pivati, gāmaṃ carati iccādi.

Kasmiṃ atthe tatiyā?

291. **Karaṇe tatiyā**.

Karaṇakārake tatiyāvibhatti hoti.

Kiṃ karaṇaṃ?

292. **Yena vā kayirate taṃ karaṇaṃ**.

Yena vā kattā upakaraṇabhūtena vatthunā kriyaṃ abyavadhānena karoti, yena vā vikaroti, yena vā pāpuṇāti, taṃ kārakaṃ karaṇasaññaṃ hoti.

Karīyate anenāti **karaṇaṃ,** ettha ca satipi sabbakārakānaṃ kriyāsādhakatte ‘‘yena vā kayirate’’ti visesetvā vacanaṃ kattūpakaraṇabhūtesu kārakesu sādhakatamasseva gahaṇatthaṃ.

Vuttañca

‘‘Yassa sabbavisesena, kriyāsaṃsiddhihetutā;
Sambhāvīyati taṃ vuttaṃ, karaṇaṃ nāma kāraka’’nti.

Taṃ pana duvidhaṃ ajjhattika bāhiravasena.

Yathā – hatthena kammaṃ karoti, cakkhunā rūpaṃ passati, manasā dhammaṃ viññāya. Dattena vīhayo lunāti, agginā kuṭiṃ jhāpeti.

‘‘Tatiyā’’ti adhikāro.

293. **Kattari ca**.

Kattari ca kārake liṅgamhā tatiyāvibhatti hoti. Caggahaṇena itthambhūtalakkhaṇe, kriyāpavagge, pubbasadisasamūnattha kalaha nipuṇa missaka sakhilatthādiyoge, kāladdhānesu, paccattakammatthapañcamiyatthādīsu ca tatiyā.

Ko ca kattā?

294. **Yo karoti sa kattā**.

Yo kriyaṃ attappadhāno hutvā karoti, so kattusañño hoti.

So tividho suddhakattā hetukattā kammakattāti. Tattha yo sayameva kriyaṃ karoti, so **suddhakattā**. Yo aññaṃ kātuṃ samatthaṃ akarontaṃ kammaṃ niyojeti, so **hetukattā,** yathā – gantuṃ samattho devadatto, tamañño payojeti ‘‘gamayati devadatta’’nti.

Yaṃ pana tattha tattha gacchati devadatto, tamañño payojayati ‘‘gamayati devadatta’’nti hetvatthanidassanaṃ, tampi sāmatthiyadassanavasena vuttanti gahetabbaṃ. Aññathā yadi sayameva gacchati, kiṃ tattha payojakabyāpārena akarontaṃ balena kārayati, pāsāṇaṃ uṭṭhāpayatītiādikañca na sijjheyya.

Ettha pana

‘‘Kattā’’ti vattate.

293. **Yo kāreti sa hetu**.

Yo kattāraṃ kāreti, so hetusañño hoti, kattā cāti hetukattusaññā.

Yo pana parassa kriyaṃ paṭicca kammabhūtopi sukarattā sayameva sijjhanto viya hoti, so **kammakattā** nāma, yathā – sayaṃ karīyate kaṭo, sayameva paccate odanoti.

Vuttañca

‘‘Attappadhāno kiriyaṃ, yo nibbatteti kārako;
Appayutto payutto vā, sa kattāti pavuccati.

Hetukattāti kathito,
Kattuno yo payojako;
Kammakattāti sukaro,
Kammabhūto kathīyate’’ti.

Nanu ca ‘‘saṃyogo jāyate’’tiādīsu kathaṃ pure asato jananakriyāya kattubhāvosiyāti? Vuccate – lokasaṅketasiddho hi saddappayogo, avijjamānampi hi loko saddābhidheyyatāya vijjamānaṃ viya gahetvā voharati, vikappabuddhigahitākāroyeva hi saddenābhidhīyate, na tu vatthusabhāvo, aññathā sutamayañāṇenapi paccakkhena viya vatthusabhāvasacchikaraṇappasaṅgo ca musāvāda kudiṭṭhivādādīnamabhāvappasaṅgo ca siyā, tasmā buddhiparikappitapaññattivasenapi saddappavatti hotīti asato saṃyogādissapi hoteva jananakriyāya kattukārakatāti.

Yathāha

‘‘Vohāravisayo saddo, nekantaparamatthiko;

Buddhisaṅkappito attho, tassatthoti pavuccati.

Buddhiyā gahitattā hi, saṃyogo jāyate iti;
Saṃyogo vijjamānova, kattā bhavati jātiyā''ti.

Tatra **tatiyā** jinena desito dhammo, buddhena jito māro, ahinā daṭṭho naro, buddhena bodhito loko, saddhehi kārito vihāro.

Abhihite na bhavati. Kaṭaṃ karoti devadatto, kāreti vā.

Itthambhūtassa lakkhaṇe – sā bhinnena sīsena paggharantena lohitena paṭivissakānaṃ ujjhāpesi, ūnapañcabandhanena pattena aññaṃ navaṃ pattaṃ cetāpeyya, tidaṇḍakena paribbājakamaddakkhi.

Apavagge – ekāheneva bārāṇasiṃ pāyāsi, navahi māsehi vihāraṃ niṭṭhāpesi, yojanena adhītaṃ byākaraṇaṃ, **kriyāpavaggo**ti kriyāya āsuṃ pariniṭṭhāpanaṃ.

Pubbādiyoge – māsena pubbo, pitarā sadiso, mātarā samo, kahāpaṇena ūno, dhanena vikalo, asinā kalaho, ācārena nipuṇo, vācāya nipuṇo, guḷena missakaṃ, tilena missakaṃ, vācāya sakhilo, maṇinā attho, dhanena attho, pitarā tulyo.

Kāladdhānesu – māsena bhuñjati, yojanena gacchati.

Paccatte – attanāva attānaṃ sammannati.

Kammatthe – tilehi khette vapati.

Pañcamiyatthe – sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇena.

296. **Sahādiyoge ca**.

Saha saddhiṃ samaṃ nānā vinā alaṃ kimiccevamādīhi yoge liṅgamhā tatiyāvibhatti hoti, **ca**saddena sahatthepi.

Tattha **saha**saddena yogo kriyā guṇa dabba samavāye sambhavati. Yathā – vitakkena saha vattati, puttena saha thūlo, antevāsikasaddhivihārikehi saha ācariyupajjhāyānaṃ lābho, nisīdi bhagavā saddhiṃ bhikkhusaṅghena, sahassena samaṃ mitā, sabbehi me piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo, saṅgho vināpi gaggena uposathaṃ kareyya, alaṃ te idha vāsena, kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā, kiṃ te jaṭāhi dummedha, kiṃ te ajinasāṭiyā.

Sahatthe – devadatto rājagahaṃ pāvisi kokālikena pacchāsamaṇena, dukkho bālehi saṃvāso.

297. **Hetvatthe ca**.

Yogaggahaṇamihānuvattate, hetvatthe, hetvatthappayoge ca liṅgamhā tatiyāvibhatti hoti.

Kismiñci phale diṭṭhasāmatthiyaṃ kāraṇaṃ hetu, soyeva attho, tasmiṃ hetvatthe, annena vasati, dhammena vasati, vijjāya vasati.

Na jaccāvasalo hoti,
Na jaccā hoti brāhmaṇo;
Kammunā vasalo hoti,
Kammunā hoti brāhmaṇo.

Dānena bhogavā, ācārena kulī.

Kena pāṇi kāmadado, kena pāṇi madhussavo;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

Hetvatthappayoge – kena nimittena, kena payojanena, kenaṭṭhena, kena hetunā vasati.

298. **Sattamyatthe ca**.

Sattamyatthe ca liṅgamhā tatiyāvibhatti hoti.

Kāladdhānadisādesādīsu cāyaṃ. Tena samayena, tena kālena, kālena dhammassavaṇaṃ, so vo mamaccayena satthā, māsena bhuñjati, yojanena dhāvati. Puratthimena dhataraṭṭho, dakkhiṇena virūḷhako, pacchimena virūpakkho, uttarena kasivanto janoghamaparena ca, yena bhagavā tenupasaṅkami iccādi.

299. **Yenaṅgavikāro**.

Yena byādhimatā aṅgena aṅgino vikāro lakkhīyate, tattha tatiyāvibhatti hoti. Ettha ca aṅgamassa atthīti **aṅgaṃ,** sarīraṃ. Akkhinā kāṇo, hatthena kuṇī, pādena khañjo, piṭṭhiyā khujjo.

300. **Visesane ca**.

Visesīyati visesitabbaṃ anenāti **visesanaṃ,** gottādi. Tasmiṃ gottanāmajātisippavayoguṇasaṅkhāte visesanatthe tatiyāvibhatti hoti, **ca**saddena **pakati**ādīhi ca. Gottena gotamo nātho.

Sāriputtoti nāmena, vissuto paññavā ca so;
Jātiyā khattiyo buddho, loke appaṭipuggalo.

Tadahu pabbajito santo, jātiyā sattavassiko;
Sopi maṃ anusāseyya, sampaṭicchāmi matthake.

Sippena naḷakāro so, ekūnatiṃso vayasā, vijjāya sādhu, paññāya sādhu, tapasā uttamo, suvaṇṇena abhirūpo.

Pakatiādīsu – pakatiyā abhirūpo, yebhuyyena mattikā, samena dhāvati, visamena dhāvati, dvidoṇena dhaññaṃ kiṇāti, sahassena assake kiṇāti iccādi.

Kasmiṃ atthe catutthī?

301. **Sampadāne catutthī**.

Sampadānakārake liṅgamhā catutthīvibhatti hoti.

Kiñca sampadānaṃ?

302. **Yassa dātukāmo rocate dhārayate vā taṃ sampadānaṃ**.

Yassa vā dātukāmo, yassa vā rocate, yassa vā dhārayate, taṃ kārakaṃ sampadānasaññaṃ hoti. Sammā padīyate assāti **sampadānaṃ,** paṭiggāhako.

Taṃ pana tividhaṃ diyyamānassānivāraṇajjhesanānumativasena. Yathā – buddhassa pupphaṃ yajati, bodhirukkhassa jalaṃ dadāti. **Ajjhesane** – yācakānaṃ dhanaṃ dadāti. **Anumatiyaṃ** –

bhikkhūnaṃ dānaṃ deti.

Yathāha

‘‘Anirākaraṇārādha-nābbhanuññavasena hi;
Sampadānaṃ tidhā vuttaṃ, rukkha yācaka bhikkhavo’’ti.

Dātukāmoti kiṃ? Rañño daṇḍaṃ dadāti.

Rocanādīsu pana – samaṇassa rocate saccaṃ, māyasmantānampi saṅghabhedo ruccittha, yassāyasmato khamati, devadattassa suvaṇṇacchattaṃ dhārayate yaññadatto.

‘‘Sampadānaṃ, vā’’ti ca vattate.

303. **Silāgha hanu ṭhā sapa dhāra piha kudha duhi ssāsūya rādhikkha paccāsuṇa anupatigiṇapubbakattārocanatthatadattha tumatthālamattha maññānādarappāṇini gatyatthakammani āsisattha sammuti bhiyyasattamyatthesu ca**.

Catuppadamidaṃ. **Silāgha** katthane, **hanu** apanayane, **ṭhā** gatinivattimhi, **sapa** akkose, **dhara** dhāraṇe, **piha** icchāyaṃ iccetesaṃ dhātūnaṃ payoge, **kudha** kope, **duha** jighaṃsāyaṃ, **issa** issāyaṃ, **usūya** dosāvikaraṇe iccetesaṃ tadatthavācīnañca dhātūnaṃ payoge ca **rādha** hiṃsāsaṃrādhesu, **ikkha** dassanaṅkesūti imesaṃ payoge ca **pati ā**pubbassa **su** savaṇeti imassa ca **anupati**pubbassa **ge**saddeti imassa ca pubbakattā ca ārocanatthappayoge, tadatthe, tumatthe, alamatthappayoge ca maññatippayoge anādare appāṇini ca gatyatthānaṃ kammani ca āsisatthappayoge ca sammuti bhiyyappayogesu ca sattamyatthe cāti taṃ kammādikārakaṃ sampadānasaññaṃ hoti, **ca**saddaggahaṇena pahiṇatikappati pahoti upamāñjalikaraṇa phāsu atthaseyyappabhutiyoge ca pure viya catutthī.

Silāghādippayoge tāva – buddhassa silāghate. Upajjhāyassa silāghate, thometīti attho.

Hanute mayhameva, hanute tuyhameva, apalapatīti attho.

Upatiṭṭheyya sakyaputtānaṃ vaḍḍhakī, ettha ca upaṭṭhānaṃ nāma upagamanaṃ. Bhikkhussa bhuñjamānassa pānīyena vā vidhūpanena vā upatiṭṭheyya.

Tuyhaṃ sapate, mayhaṃ sapate, ettha ca **sapanaṃ** nāma saccakaraṇaṃ.

Dhārayatippayoge dhanikoyeva sampadānaṃ, suvaṇṇaṃ te dhārayate, iṇaṃ dhārayatīti attho. Tassa rañño mayaṃ nāgaṃ dhārayāma.

Pihappayoge icchitoyeva, devāpi tassa pihayanti tādino, devāpi tesaṃ pihayanti, sambuddhānaṃ satīmataṃ, patthentīti attho.

Kodhādiatthānaṃ payoge yaṃ pati kopo, tassa kujjha mahāvīra, yadihaṃ tassa kuppeyyaṃ.

Duhayati disānaṃ megho, yo mittānaṃ na dubbhati.

Titthiyā issanti samaṇānaṃ.

Dujjanā guṇavantānaṃ usūyanti, kā usūyā vijānataṃ.

Rādhikkhappayoge yassa vipucchanaṃ kammavikhyāpanatthaṃ, **vā**dhikārato dutiyā ca. Ārādho me rañño, rañño aparajjhati, rājānaṃ vā aparajjhati, kyāhaṃ ayyānaṃ aparajjhāmi, kyāhaṃ ayye aparajjhāmi vā.

Āyasmato upālittherassa upasampadāpekkho upatisso, āyasmantaṃ vā.

Paccāsuṇa anupatigiṇānaṃ pubbakattā ca suṇotissa dhātussa paccāyoge, giṇassa ca anupatiyoge pubbassa kammuno yo kattā, so sampadānasañño hoti. Yathā – bhagavā bhikkhū etadavoca, ettha ''bhikkhū''ti akathitakammaṃ, ''eta''nti kathitakammaṃ, pubbassa vacanakammassa kattā bhagavā. Bhikkhū bhagavato paccassosuṃ, āsuṇanti buddhassa bhikkhū, tathā bhikkhu janaṃ dhammaṃ sāveti, tassa bhikkhuno jano anugiṇāti, tassa bhikkhuno jano patigiṇāti, sādhukāradānādinā taṃ ussāhayatīti attho.

Yo vadeti sa kattāti, vuttaṃ kammanti vuccati;
Yo paṭiggāhako tassa, sampadānaṃ vijāniyāti.

Ārocanatthappayoge yassa āroceti, taṃ sampadānaṃ. Ārocayāmi vo bhikkhave, paṭivedayāmi vo bhikkhave, āmantayāmi te mahārāja, āmanta kho taṃ gacchāmāti vā. Ettha ca **ārocana**saddassa kathanappakāratthattā desanatthādippayogepi catutthī. Dhammaṃ vo desessāmi, desetu bhante bhagavā dhammaṃ bhikkhūnaṃ, yathā no bhagavā byākareyya, niruttiṃ te pavakkhāmi iccādi.

Tadatthe sampadānasaññā, catutthī ca.

''Ato, vā''ti ca vattate.

304. **Āya catutthekavacanassa tu**.

Akārantato liṅgamhā parassa catutthekavacanassa **āyā**deso hoti vā, saralopādi.

Buddhassatthāya dhammassatthāya saṅghassatthāya jīvitaṃ pariccajāmi, piṇḍapātaṃ paṭisevāmi neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, ūnassa pāripūriyā, atthāya hitāya sukhāya saṃvattati.

Tumatthe – lokānukampāya, lokamanukampituntі attho. Tathā phāsuvihārāya.

Alaṃsaddassa atthā arahapaṭikkhepā. **Arahatthe** – alaṃ me rajjaṃ, alaṃ bhikkhu pattassa, akkhadhutto purisapuggalo nālaṃ dārabharaṇāya, alaṃ mallo mallassa, arahati mallo mallassa.

Paṭikkhepe – alaṃ te idha vāsena, alaṃ me hiraññasuvaṇṇena, kiṃ me ekena tiṇṇena, kiṃ te jaṭāhi dummedha, kiṃ tettha catumaṭṭhassa.

Maññatippayoge anādare appāṇini kammaniyeva – kaṭṭhassa tuvaṃ maññe, kaḷiṅgarassa tuvaṃ maññe, jīvitaṃ tiṇāyapi na maññamāno.

Anādareti kiṃ? Suvaṇṇaṃ taṃ maññe. **Appāṇinī**ti kiṃ? Gadrabhaṃ tuvaṃ maññe.

Gatyatthakammani vādhikārato dutiyā ca. Appo saggāya gacchati, appo saggaṃ gacchati, nibbānāya vajantiyā, mūlāya paṭikasseyya, mūlaṃ paṭikasseyya.

Āsīsanatthe āyubhaddakusalādiyogeyeva, āyasmato dīghāyu hotu, ''totitā sasmiṃnāsū''ti **ntu**ssa savibhattissa **to** ādeso. Bhaddaṃ bhavato hotu, kusalaṃ bhavato hotu, anāmayaṃ bhavato hotu, sukhaṃ bhavato hotu, atthaṃ bhavato hotu, hitaṃ bhavato hotu, svāgataṃ bhavato hotu, sotthi hotu sabbasattānaṃ.

Sammutippayoge – sādhu sammuti me tassa bhagavato dassanāya.

Bhiyyappayoge bhiyyoso mattāya.

Sattamiyatthe āvikaraṇa pātubhavanādiyoge – tuyhañcassa āvikaromi, tassa me sakko pāturahosi.

Casaddaggahaṇena pahiṇādikriyāyoge, phāsuādināmapayoge ca – tassa pahiṇeyya, bhikkhūnaṃ dūtaṃ pāhesi, kappati samaṇānaṃ āyogo, ekassa dinnaṃ dvinnaṃ tiṇṇaṃ pahoti, upamaṃ te karissāmi, añjaliṃ te paggaṇhāmi. Tathā tassa phāsu hoti, lokassattho, maṇinā me attho, seyyo me attho iccādi.

‘‘Catutthī’’ti vattate.

305. **Namoyogādīsvapi ca**.

Namosaddayoge, **sotthisvāgatādī**hi ca yoge liṅgamhā catutthīvibhatti hoti. Namo te buddha vīratthu, namo karohi nāgassa, namatthu buddhānaṃ, namatthu bodhiyā, sotthi pajānaṃ, svāgataṃ te mahārāja, atho te adurāgataṃ.

‘‘Kāle, bhavissatī’’ti ca vattate.

306. **Bhāvavācimhi catutthī**.

Bhāvavācimhi catutthīvibhatti hoti bhavissatikāle. Bhavanaṃ **bhāvo**. Paccissate, pacanaṃ vā pāko, pākāya vajati, pacituṃ gacchatīti attho. Evaṃ bhogāya vajati iccādi.

Kasmiṃ atthe pañcamī?

307. **Apādāne pañcamī**.

Kimapādānaṃ?

308. **Yasmādapeti bhayamādatte vā tadapādānaṃ**.

Yasmā vā avadhito apeti, yasmā vā bhayahetuto bhayaṃ bhavati, yasmā vā akkhātārā vijjaṃ ādadāti, taṃ kārakaṃ apādānasaññaṃ hoti. Apanetvā ito ādadātīti **apādānaṃ**.

Taṃ pana tividhaṃ visayabhedena niddiṭṭhavisayaṃ, upāttavisayaṃ, anumeyyavisayañcāti.

Apādānasaññāvisayassa kriyāvisesassa niddiṭṭhattā **niddiṭṭhavisayaṃ**. Yathā – gāmā apenti munayo, nagarā niggato rājā.

Ettha ca ‘‘pāpā cittaṃ nivāraye, pāpā nivārentī’’tiādīsu yadipi kāyasaṃyogapubbakāpagamanaṃ natthi, tathāpi cittasaṃyogapubbakassa apagamanassa sambhavato iminā ca apādānasaññā.

Yattha pana apagamanakriyaṃ upāttaṃ ajjhāhaṭaṃ visayaṃ katvā pavattati, taṃ **upāttavisayaṃ**. Yathā – valāhakā vijjotate vijju, kusūlato pacatīti. Ettha ca ‘‘valāhakā nikkhamma, kusūlato apanetvā’’ti ca pubbakriyā ajjhāharīyati.

Anumeyyavisayaṃ yathā – māthurā pāṭaliputtakehi abhirūpā. Ettha hi kenaci guṇena ukkaṃsīyantīti anumeyyova kriyāviseso. Idha pana **dūrantikā**disutte **vibhatta**ggahaṇena apādānasaññā.

Vuttañca

‘‘Niddiṭṭhavisayaṃ kiñci, upāttavisayaṃ tathā;

Anumeyyavisayañcāti, apādānaṃ tidhā mata’’nti.

Tadeva calācalavasena duvidhampi hoti.

Calaṃ yathā – dhāvatā hatthimhā patito aṅkusadhārī.

Acalaṃ yathā – pabbatā otaranti vanacarā.

Bhayahetumhi – corā bhayaṃ jāyati, taṇhāya jāyatī bhayaṃ, pāpato uttasati, **akkhātari** – upajjhāyā sikkhaṃ gaṇhāti, ācariyamhā adhīte, ācariyato suṇāti.

‘‘Apādāna’’nti adhikāro.

309. **Dhātunāmānamupasaggayogādīsvapi ca**.

Dhātavo ca nāmāni ca **dhātunāmāni,** tesaṃ avihitalakkhaṇānaṃ dhātunāmānaṃ payoge, upasaggayoge ca **ādi**saddena nipātayoge ca taṃyuttaṃ kārakaṃ apādānasaññaṃ hoti.

Dhātuppayoge tāva – **parāji**yoge yo asayho, pabhūyoge pabhavo, janiyoge jāyamānassa pakati ca. Yathā – buddhasmā parājenti aññatitthiyā. Himavatā pabhavanti pañca mahānadiyo, anavatattamhā mahāsarā pabhavanti, aciravatiyā pabhavanti kunnadiyo. Kāmato jāyatī soko, yasmā so jāyate gini, urasmā jāto putto, kammato jātaṃ indriyaṃ.

Nāmappayoge aññatthitarādīhi yutte – nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṃ dukkhā nirujjhati, tato aññena kammena, tato itaraṃ, ubhato sujāto putto iccādi.

Upasaggayuttesu apaparīhi vajjanatthehi yoge, mariyādābhividhiatthe āyoge **pati**nā patinidhipatidānatthena yoge ca. Yathā – apasālāya āyanti vāṇijā, sālaṃ vajjetvāti attho. Tathā paripabbatā devo vassati, pabbataṃ vajjetvāti attho. **Mariyādāyaṃ** – āpabbatā khettaṃ. **Abhividhimhi** – ābrahmalokā saddo abbhuggacchati, brahmalokaṃ abhibyāpetvāti attho. **Patinidhimhi** – buddhasmā pati sāriputto dhammadesanāya ālapati temāsaṃ. **Patidāne** – ghatamassa telasmā pati dadāti, kanakamassa hiraññasmā pati dadāti.

Nipātayuttesu rite nānā vinādīhi yoge – rite saddhammā kuto sukhaṃ labhati. Te bhikkhū nānākulā pabbajitā. Vinā saddhammā natthañño koci nātho loke vijjati. Ariyehi puthagevāyaṃ jano, yāva brahmalokā saddo abbhuggacchati.

Apiggahaṇena kammāpādānakārakamajjhepi pañcamī kāladdhānehi, pakkhasmā vijjhati migaṃ luddako, ito pakkhasmā migaṃ vijjhatīti vuttaṃ hoti. Evaṃ māsasmā bhuñjati bhojanaṃ, kosā vijjhati kuñjaraṃ.

Casaddaggahaṇena **pabhutyā**diatthe, tadatthappayoge ca – yatohaṃ bhagini ariyāya jātiyā jāto, yato sarāmi attānaṃ, yato pattosmi viññutaṃ, yatvādhikaraṇamenaṃ, yato pabhuti, yato paṭṭhāya, tato paṭṭhāya iccādi.

310. **Rakkhaṇatthānamicchitaṃ**.

Rakkhaṇatthānaṃ dhātūnaṃ payoge yaṃ icchitaṃ, taṃ kārakaṃ apādānasaññaṃ hoti, **ca**kārādhikārato anicchitañca. Rakkhaṇañcettha nivāraṇaṃ, tāyanañca. Kāke rakkhanti taṇḍulā, yavā paṭisedhenti gāvo.

Anicchitaṃ yathā – pāpā cittaṃ **ni**vāraye, pāpānivārenti, rājato vā corato vā aggito vā udakato vā nānābhayato vā nānārogato vā nānāupaddavato vā ārakkhaṃ gaṇhantu.

‘‘Icchita’’miti vattate.

311. **Yena vā’dassanaṃ**.

Yena adassanamicchitaṃ antaradhāyantena, taṃ kārakaṃ apādānasaññaṃ hoti vā, antaradhānevāyaṃ. Upajjhāyā antaradhāyati sisso, nilīyatīti attho. Mātāpitūhi antaradhāyati putto.

Vāti kiṃ? Jetavane antarahito. **Yenā**ti kiṃ? Yakkho tattheva antaradhāyati.

312. **Dūrantikaddhakālanimmānatvālopadisāyogavibhattārappayoga suddhappamocana hetu vivittappamāṇa pubbayoga bandhana guṇavacana pañha kathanathokākattūsu ca**.

Dūratthe, antikatthe, addhanimmāne, kālanimmāne, tvālope, disāyoge, vibhatte, āratippayoge, suddhatthappayoge, pamocanatthappayoge, hetvatthe, vivittatthappayoge, pamāṇatthe, pubbayoge, bandhanatthappayoge, guṇavacane, pañhe, kathane, thokatthe, akattari ca yadavadhibhūtaṃ, hetukammādibhūtañca, taṃ kārakaṃ apādānasaññaṃ hoti, **ca**saddena yathāyogaṃ dutiyā, tatiyā, chaṭṭhī ca.

Ettha ca dūrantikañca dūrantikatthañcāti **dūrantika**nti sarūpekasesaṃ katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ, tena dūrantikatthappayoge, tadatthe ca apādānasañño hoti.

Dūratthappayoge tāva – kīvadūro ito naḷakāragāmo, tato have dūrataraṃ vadanti, gāmato nātidūre. Ārakā te moghapurisā imasmā dhammavinayā, ārakā tehi bhagavā. **Dūratthe** – dūratova namassanti, addasa dūratova āgacchantaṃ.

Antikatthappayoge – antikaṃ gāmā, āsannaṃ gāmā, samīpaṃ gāmā, gāmassa samīpanti attho.

Dutiyā, tatiyā ca, dūraṃ gāmaṃ āgato, dūrena gāmena āgato, dūrato gāmā āgatoti attho. Dūraṃ gāmena vā. Antikaṃ gāmaṃ āgato, antikaṃ gāmena vā, āsannaṃ gāmaṃ, āsannaṃ gāmena vā iccādi.

Addhakālanimmāne nimmānaṃ nāma parimāṇaṃ, tasmiṃ gamyamāne – ito mathurāya catūsu yojanesu saṅkassaṃ, rājagahato pañcacattālīsayojanamatthake sāvatthi.

Kālanimmāne – ito ekanavutikappamatthake vipassī bhagavā loke udapādi, ito vassasahassaccayena buddho loke uppajjissati.

Tvāpaccayantassa lopo nāma tadatthasambhavepi avijjamānatā, tasmiṃ tvālope kammādhikaraṇesu – pāsādā saṅkameyya, pāsādaṃ abhiruhitvā saṅkameyyāti attho. Tathā hatthikkhandhā saṅkameyya, abhidhammā pucchanti, abhidhammaṃ sutvā vā, abhidhammā kathayanti, abhidhammaṃ paṭhitvā vā, āsanā vuṭṭhaheyya, āsane nisīditvā vā.

Disatthavācīhi yoge, disatthe ca – ito sā purimā disā, ito sā dakkhiṇā disā, ito sā pacchimā disā, ito sā uttarā disā, avīcito uparibhavaggā, uddhaṃ pādatalā, adho kesamatthakā iccādi. **Disatthe** – puratthimato dakkhiṇatotiādi. Ettha pana sattamiyatthe **to**paccayopi bhavissati.

Vibhattaṃ nāma sayaṃ vibhattasseva tadaññato guṇena vibhajanaṃ, tasmiṃ vibhatte – yato paṇītataro vā visiṭṭhataro vā natthi, attadanto tato varaṃ. Kiñcāpi dānato sīlameva varaṃ, tato mayā sutā assutameva bahutaraṃ, sīlameva sutā seyyo. Chaṭṭhī ca, channavutīnaṃ pāsaṇḍānaṃ pavaraṃ yadidaṃ sugatavinayo.

Āratippayogo nāma viramaṇatthasaddappayogo. Tattha – asaddhammā ārati, virati pāpā, pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā paṭivirato, appaṭivirato musāvādā.

Suddhatthappayoge – lobhanīyehi dhammehi suddho asaṃsaṭṭho, mātito ca pitito ca suddho anupakkuṭṭho agarahito.

Pamocanatthappayoge – parimutto dukkhasmāti vadāmi, mutto mārabandhanā, na te muccanti maccunā, muttohaṃ sabbapāsehi.

Hetvatthe, sarūpekasesassa gahitattā hetvatthappayoge ca sabbanāmato – kasmā nu tumhaṃ daharā na mīyare, kasmā idheva maraṇaṃ bhavissati, kasmā hetunā, yasmā ca kammāni karonti, yasmā tiha bhikkhave, tasmā tiha bhikkhave evaṃ sikkhitabbaṃ, tasmā buddhosmi brāhmaṇa, yasmā kāraṇā, tasmā kāraṇā, kiṃ kāraṇā. Dutiyā, chaṭṭhī ca, kiṃ kāraṇaṃ, taṃ kissa hetu, kissa tumhe kilamatha.

Kena hetunā, kena kāraṇena, yena midhekacce sattā, tena nimittena, tena vuttamiccādīsu ‘‘hetvatthe cā’’ti tatiyā.

Vivittaṃ nāma vivecanaṃ, tadatthappayoge – vivitto pāpakā dhammā, vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi.

Pamāṇatthe tatiyā ca, āyāmato ca vitthārato ca yojanaṃ, gambhīrato ca puthulato ca yojanaṃ candabhāgāya parimāṇaṃ, parikkhepato navayojanasataparimāṇo majjhimapadeso.

Dīghaso nava vidatthiyo sugatavidatthiyā pamāṇikā kāretabbā.

Ettha ca ‘‘smāhismiṃna’’miccādito ‘‘smā’’ti ca ‘‘so, vā’’ti ca vattamāne

313. **Dīghorehi**.

Dīgha oraicceteti **smā**vacanassa **so**ādeso hoti vā.

Dīghaso, dīghamhā vā, [oraso, oramhā vā] tatiyā ca, yojanaṃ āyāmena, yojanaṃ vitthārena, yojanaṃ ubbedhena sāsaparāsi.

Paṭhamatthavācakena **pubba**saddena yogo **pubbayogo,** ettha ca **pubba**ggahaṇaṃ adisatthavuttino **pubbā**diggahaṇassupalakkhaṇanti daṭṭhabbaṃ, tena **parā**diyogepi. Yathā – pubbeva me bhikkhave sambodhā, ito pubbenāhosi, tato paraṃ paccantimā janapadā, dhātuliṅgehi parā paccayā, tato aparena samayena, tato uttarimpi iccādi.

Bandhanatthappayoge bandhanahetumhi iṇe pañcamī, tatiyā ca hoti, satasmā baddho naro raññā, satena vā baddho naro.

Phalasādhanahetubhūtassa guṇassa vacanaṃ **guṇavacanaṃ,** tasmiṃ guṇavacane pañcamī, tatiyā ca, issariyā janaṃ rakkhati rājā, issariyena vā, sīlato naṃ pasaṃsanti, sīlena vā, paññāya vimuttimano iccādi.

Pañhakathanesu – kutosi tvaṃ, kuto bhavaṃ, pāṭaliputtato. Ettha ca **kathanaṃ** nāma vissajjanaṃ.

Thokatthe asatvavacane karaṇe tatiyā ca, thokā muccati, thokena muccati vā, appamattakā muccati, appamattakena vā, kicchā muccati, kicchena vā.

Akattari akārake ñāpakahetumhi – kammassa katattā upacitattā ussannattā vipulattā uppannaṃ hoti cakkhuviññāṇa, **na** tāvidaṃ nāmarūpaṃ ahetukaṃ sabbattha sabbadā sabbesañca ekasadisabhāvāpattito.

Hutvā abhāvato niccā, udayabbayapīḷanā;
Dukkhā avasavattittā, anattāti tilakkhaṇaṃ.

‘‘Pañcamī’’ti vattate.

314. **Kāraṇatthe ca**.

Karoti attano phalanti **kāraṇaṃ,** kārakahetu [janakahetu], tasmiṃ kāraṇatthe ca pañcamīvibhatti hoti, vikappenāyaṃ, hetvatthe tatiyāya ca vihitattā, ananubodhā appaṭivedhā catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ adassanā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ, avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā iccādi.

Kasmiṃ atthe chaṭṭhī?

315. **Sāmismiṃ chaṭṭhī**.

Ko ca sāmī?

316. **Yassa vā pariggaho taṃ sāmī**.

Pariggayhatīti **pariggaho,** yo yassa pariggaho āyatto sambandhī, taṃ pati so attho sāmisañño hoti. **Vā**ggahaṇena sāmitabba rujādiyogepi.

Ettha ca kriyābhisambandhābhāvā na kārakatā sambhavati. Sāmibhāvo hi kriyākārakabhāvassa phalabhāvena gahito, tathā hi ‘‘rañño puriso’’ti vutte yasmā rājā dadāti, puriso ca patigganhāti, tasmā ‘‘rājapuriso’’ti viññāyati. Evaṃ yo yassa āyatto sevakādibhāvena vā bhaṇḍabhāvena vā samīpa samūhāvayavavikāra kāriyaavatthā jāti guṇa kriyādivasena vā, tassa sabbassāpi so sambandhādhārabhūto visesanaṭṭhānī āgamīvasena tividhopi attho **sāmī** nāmāti gahetabbo.

Vuttañca

‘‘Kriyākārakasañjāto,
Assedaṃ bhāvahetuko;
Sambandho nāma so attho,
Tattha chaṭṭhī vidhīyate.

Pāratantyañhi sambandho,
Tattha chaṭṭhī bhavetito;
Upādhiṭṭhānā gamito,
Na visesyādito tito’’ti.

Visesanato tāva – rañño purisoti, ettha ca rājā purisaṃ aññasāmito viseseti nivattetīti **visesanaṃ,** puriso tena visesīyatīti **visesitabbo,** evaṃ sabbattha visesitabbayoge visesanatova chaṭṭhī.

Bhaṇḍena sambandhe – pahūtaṃ me dhanaṃ sakka, etassa paṭivīso, bhikkhussa pattacīvaraṃ.

Samīpasambandhe – ambavanassa avidūre, nibbānasseva santike.

Samūhasambandhe – suvaṇṇassa rāsi, bhikkhūnaṃ samūho.

Avayavasambandhe – manussasseva te sīsaṃ, rukkhassa sākhā.

Vikārasambandhe – suvaṇṇassa vikati, bhaṭṭhadhaññānaṃ sattu.

Kāriyasambandhe – yavassa aṅkuro, meghassa saddo, puttāpi tassa bahavo, kammānaṃ phalaṃ vipāko.

Avatthāsambandhe – khandhānaṃ pātubhāvo, khandhānaṃ jarā, khandhānaṃ bhedo.

Jātisambandhe – manussassa bhāvo, manussānaṃ jāti.

Guṇasambandhe – suvaṇṇassa vaṇṇo, vaṇṇo na khīyetha tathāgatassa, buddhassa guṇaghoso, pupphānaṃ gandho, phalānaṃ raso, cittassa phusanā, sippikānaṃ sataṃ natthi, tilānaṃ muṭṭhi, tesaṃ samāyogo, sandhino vimokkho, tathāgatassa paññāpāramiṃ ārabbha, pubbacariyaṃ vā, sukhaṃ te, dukkhaṃ te, cetaso parivitakko udapādi, paññāya paṭubhāvo, rūpassa lahutā, rūpassa mudutā, rūpassa upacayo.

Kriyāsambandhe – pādassa ukkhipanaṃ, pādassa avakkhepanaṃ vā, hatthassa samiñjanaṃ, pādānaṃ pasāraṇaṃ, dhātūnaṃ gamanaṃ, dhātūnaṃyeva ṭhānaṃ, nisajjā, sayanaṃ vā. Tathā tassa nāmagottādi, tassa kāraṇaṃ, tassa mātāpitaro, tassa purato pāturahosi, tassa pacchato, nagarassa dakkhiṇato, vassānaṃ tatiye māse, na tassa upamā, kuverassa bali iccādi.

Ṭhānito – yamedantassādeso, o avassa.

Āgamito – puthassāgamo iccādi.

Sāmiyoge – devānamindo, migānaṃ rājā.

Tabba rujādiyoge – mahāsenāpatīnaṃ ujjhāpetabbaṃ vikanditabbaṃ viravitabbaṃ, devadattassa rujati, tassa rogo uppajjati, rajakassa vatthaṃ dadāti, musāvādassa ottappaṃ iccādi.

‘‘Kvaci, tatiyāsattamīna’’nti ca vattate.

317. **Chaṭṭhī ca**.

Tatiyāsattamīnamatthe kvaci chaṭṭhīvibhatti hoti.

Yajassa karaṇe – pupphassa buddhaṃ yajati, pupphena vā, ghatassa aggiṃ juhoti.

Suhitatthayoge – pattaṃ odanassa pūretvā, odanenāti attho. Imameva kāyaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati, pūraṃ hiraññasuvaṇṇassa, pūrati bālo pāpassa.

Tulyatthakimalamādiyoge – pitussa tulyo, pitarā vā tulyo, mātu sadiso, mātarā sadiso vā, kiṃ tassa ca tuṭṭhassa, kiṃ tena tuṭṭhenāti attho. Alaṃ tassa ca tuṭṭhassa.

Kattari kitappaccayayoge – sobhanā kaccāyanassa kati, kaccāyanena vā, rañño sammato, raññā vā, evaṃ rañño pūjito, rañño sakkato, rañño apacito, rañño mānito, amataṃ tesaṃ bhikkhave aparibhuttaṃ, yesaṃ kāyagatāsati aparibhuttā iccādi.

Sattamiyatthe kusalādiyoge – kusalā naccagītassa sikkhitā cāturitthiyo, kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgānaṃ, kusalo maggassa, kusalo amaggassa, santi hi bhante uḷārā yakkhā bhagavato pasannā, divasassa tikkhattuṃ, divase tikkhattuṃ vā, māsassa dvikkhattuṃ iccādi.

‘‘Kvaci, chaṭṭhī’’ti ca vattate.

318. **Dutiyāpañcamīnañca**.

Dutiyāpañcamīnamatthe ca kvaci chaṭṭhīvibhatti hoti.

Dutiyatthe kammani kitakayoge – tassa bhavanti vattāro, sahasā kammassa kattāro, amatassa dātā, bhinnānaṃ sandhātā, sahitānaṃ anuppadātā, bodhetā pajāya, kammassa kārako natthi, vipākassa ca vedako, avisaṃvādako lokassa, pāpānaṃ akaraṇaṃ sukhaṃ, catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, acchariyo arajakena vatthānaṃ rāgo, acchariyo agopālakena gāvīnaṃ doho.

Tathā saricchādīnaṃ kammani – mātu sarati, mātaraṃ sarati, na tesaṃ koci sarati, sattānaṃ kammappaccayā, puttassa icchati, puttamicchati.

Karotissa patiyatane ca – patiyatanaṃ abhisaṅkhāro, udakassa patikurute, udakaṃ patikurute, kaṇḍassa patikurute, kaṇḍaṃ patikurute.

Pañcamiyatthe parihānibhayatthayoge – assavanatā dhammassa parihāyanti, kiṃ nu kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmi, sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno, bhīto catunnaṃ āsivisānaṃ iccādi.

Kvacīti kiṃ? Gambhīrañca kathaṃ kattā, kālena dhammiṃ kathaṃ bhāsitā hoti, paresaṃ puññāni anumoditā, bujjhitā saccāni, kaṭaṃ kārako, pasavo ghātako.

Tathā **na niṭṭhādīsu ca** – sukhakāmī vihāraṃ kato, rathaṃ katavanto, rathaṃ katāvī, kaṭaṃ katvā, kaṭaṃ karonto, kaṭaṃ karāno, kaṭaṃ kurumāno iccādi.

Kasmiṃ atthe sattamī?

319. **Okāse sattamī**.

Okāsakārake sattamīvibhatti hoti.

Ko ca okāso?

320. **Yodhāro tamokāsaṃ**.

Ādhārīyati asminti **ādhāro,** adhikaraṇaṃ. Kattukammasamavetānaṃ nisajjapacanādikriyānaṃ patiṭṭhānaṭṭhena yo ādhāro, taṃ kārakaṃ okāsasaññaṃ hoti.

Kaṭe nisīdati devadatto, thāliyaṃ odanaṃ pacati. Ettha hi devadattataṇḍulānaṃ kattukammānaṃ dhāraṇato taṃsamavetaṃ āsanapacanasaṅkhātaṃ kriyaṃ dhāreti nāma.

So panāyamokāso catubbidho byāpiko opasilesiko sāmīpiko vesayikoti.

Tattha **byāpiko** nāma yattha sakalopi ādhārabhūto attho ādheyyena patthaṭo hoti, yasmiñca ādheyyabhūtaṃ kiñci byāpetvā tiṭṭhati, taṃ yathā – tilesu telaṃ atthi, khīlesu jalaṃ, dadhimhi sappīti.

Opasilesiko nāma paccekasiddhānaṃ bhāvānaṃ yattha upasilesena upagamo hoti, yasmiñca ādheyyo upasilissati allīyitvā tiṭṭhati, taṃ yathā – āsane nisinno saṅgho, thāliyaṃ odanaṃ pacati, ghaṭesu udakaṃ atthi, dūre ṭhito, samīpe ṭhitoti.

Sāmīpiko nāma yattha samīpe samīpivohāraṃ katvā tadāyattavuttitādīpanatthaṃ ādhārabhāvo vikappīyati, taṃ yathā – gaṅgāyaṃ ghoso vasati, gaṅgāya samīpe vajo vasatīti attho. Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane, sāvatthiyā samīpeti attho.

Vesayiko nāma yattha aññatthābhāvavasena, desantarāvacchedavasena vā ādhārabhāvo parikappo, taṃ yathā – ākāse sakuṇā pakkhanti, bhūmīsu manussā caranti, jalesu macchā, pādesu patito, pāpasmiṃ ramatī mano, pasanno buddhasāsane, paññāya sādhu, vinaye nipuṇo, mātari sādhu, pitari nipuṇo iccādi.

Sabbopi cāyamādhāro padhānavasena vā parikappitavasena vā kriyāya patiṭṭhā bhavatīti **okāso**tveva vuttoti veditabbo.

Vuttañcetaṃ

‘‘Kiriyā kattukammānaṃ,
Yattha hoti patiṭṭhitā;
‘Okāso’ti pavutto so,
Catudhā byāpikādito.

Byāpiko tilakhīrādi,
Kaṭo opasilesiko;
Sāmīpiko tu gaṅgādi,
Ākāso visayo mato’’ti.

‘‘Chaṭṭhī, sattamī’’ti ca adhikāro.

321. **Sāmissarādhipatidāyādasakkhīpatibhūpasūtakusalehi ca**.

Sāmī issara adhipati dāyāda sakkhipatibhū pasūta kusalaiccetehi yoge chaṭṭhīvibhatti hoti, sattamī ca. Ubhayatthaṃ vacanaṃ.

Gavaṃ sāmi, gosu sāmi, gavaṃ issaro, gosu issaro, gavaṃ adhipati, gosu adhipati, gavaṃ dāyādo, gosu dāyādo, gavaṃ sakkhi, gosu sakkhi, gavaṃ patibhū, gosu patibhū, gavaṃ pasūto, gosu pasūto, gavaṃ kusalo, gosu kusalo.

322. **Niddhāraṇe ca**.

Nīharitvā dhāraṇaṃ **niddhāraṇaṃ,** jāti guṇa kriyā nāmehi samudāyato ekadesassa puthakkaraṇaṃ, tasmiṃ niddhāraṇatthe gamyamāne tato samudāyavāciliṅgamhā chaṭṭhīvibhatti hoti, sattamī ca.

Manussānaṃ khattiyo sūratamo, manussesu khattiyo sūratamo, kaṇhā gāvīnaṃ sampannakhīratamā, kaṇhā gāvīsu sampannakhīratamā, addhikānaṃ dhāvanto sīghatamo, addhikesu dhāvanto sīghatamo, āyasmā ānando arahataṃ aññataro ahosi, arahantesu vā iccādi.

323. **Anādare ca**.

Anādare gamyamāne bhāvavatā liṅgamhā chaṭṭhīvibhatti hoti, sattamī ca. Akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ rudantānaṃ pabbaji, mātāpitūsu rudantesu pabbaji.

Ākoṭayanto so neti,
Sivirājassa pekkhato;
Maccu gacchati ādāya,
Pekkhamāne mahājane.

324. **Kammakaraṇanimittatthesu sattamī**.

Kammakaraṇanimittaiccetesvatthesu liṅgamhā sattamīvibhatti hoti.

Kammatthe – bhikkhūsu abhivādenti, muddhani cumbitvā, purisassa bāhāsu gahetvā.

Karaṇatthe – hatthesu piṇḍāya caranti, pattesu piṇḍāya caranti, pathesu gacchanti, sopi maṃ anusāseyya, sampaṭicchāmi matthake.

Nimittatthe – dīpi cammesu haññate, kuñjaro dantesu haññate, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, sampajānamusāvāde pācittiyaṃ, musāvādanimittaṃ musāvādappaccayāti attho.

‘‘Sattamī’’ti adhikāro.

325. **Sampadāne ca**.

Sampadānatthe ca liṅgamhā sattamīvibhatti hoti. Saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ, saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi.

Yā palālamayaṃ mālaṃ, nārī datvāna cetiye;
Alattha kañcanamayaṃ, mālaṃ bojjhaṅgikañca sā.

326. **Pañcamyatthe ca**.

Pañcamyatthe ca liṅgamhā sattamīvibhatti hoti. Kadalīsu gaje rakkhanti.

327. **Kālabhāvesu ca**.

Kālo nāma nimesa khaṇa laya muhutta pubbaṇhādiko, **bhāvo** nāma kriyā, sā cettha kriyantarūpalakkhaṇāva adhippetā, tasmiṃ kālatthe ca bhāvalakkhaṇe bhāvatthe ca liṅgamhā sattamīvibhatti hoti.

Kāle – pubbaṇhasamaye gato, sāyanhasamaye āgato, akāle vassati tassa, kāle tassa na vassati, phussamāsamhā tīsu māsesu vesākhamāso, ito satasahassamhi, kappe uppajji cakkhumā.

Bhāvenabhāvalakkhaṇe – bhikkhusaṅghesu bhojīyamānesu gato, bhuttesu āgato, gosu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato, jāyamāne kho sāriputta bodhisatte ayaṃ dasasahassilokadhātu saṃkampi sampakampi sampavedhi.

Pāsāṇā sakkharā ceva, kaṭhalā khāṇukaṇṭakā;
Sabbe maggā vivajjenti, gacchante lokanāyake.

Imasmiṃ sati idaṃ hoti iccādi.

328. **Upājhādhikissaravacane**.

Dvipadamidaṃ. Adhikatthe, issaratthe ca vattamānehi **upaadhi**iccetehi yoge adhikissaravacane gamyamāne liṅgamhā sattamīvibhatti hoti.

Adhikavacane – upa khāriyaṃ doṇo, khāriyā doṇo adhikoti attho. Tathā upa nikkhe kahāpaṇaṃ, adhi devesu buddho, sammutiupapattivisuddhidevasaṅkhātehi tividhehipi devehi sabbaññū buddhova adhikoti attho.

Issaravacane – adhi brahmadatte pañcālā, brahmadattissarā pañcālāti attho.

329. **Maṇḍitussukkesu tatiyā ca**.

Maṇḍitaussukkaiccetesvatthesu gamyamānesu liṅgamhā tatiyāvibhatti hoti, sattamī ca.

Maṇḍitasaddo panettha pasannatthavācako, **ussukka**saddo saīhattho. Ñāṇena pasanno, ñāṇasmiṃ pasanno, ñāṇena ussukko, ñāṇasmiṃ ussukko sappuriso.

Kārakaṃ chabbidhaṃ saññā-vasā chabbīsatīvidhaṃ;
Pabhedā sattadhā kammaṃ, kattā pañcavidho bhave.

Karaṇaṃ duvidhaṃ hoti, sampadānaṃ tidhā mataṃ;
Apādānaṃ pañcavidhaṃ, ādhāro tu catubbidho.

Vibhattiyo pana paccattavacanādivasena aṭṭhavidhā bhavanti. Yathāha

‘‘Paccattamupayogañca, karaṇaṃ sampadāniyaṃ;
Nissakkaṃ sāmivacanaṃ, bhummālapanamaṭṭhama’’nti.

Iti padarūpasiddhiyaṃ kārakakaṇḍo

Tatiyo.

4. Samāsakaṇḍa

Atha nāmameva aññamaññasambandhīnaṃ samāsoti nāmanissitattā, sayañca nāmikattā nāmānantaraṃ **samāso** vuccate.

So ca saññāvasena chabbidho abyayībhāvo kammadhārayo digu tappuriso bahubbīhi dvando cāti.

Abyayībhāvasamāsa

Tatra paṭhamaṃ abyayībhāvasamāso vuccate;
So ca niccasamāsoti assapadaviggaho.

‘‘Upanagaraṃ’’itīdha – **upa**saddato paṭhamekavacanaṃ **si,** tassa upasaggaparattā ‘‘sabbāsamāvusopasagganipātādīhi cā’’ti lopo, **nagara**saddato chaṭṭhekavacanaṃ **sa,** nagarassa samīpanti aññapadena viggahe –

‘‘Nāmānaṃ samāso yuttattho’’ti samāsavidhāne sabbattha vattate.

330. Upasagganipātapubbako abyayībhāvo.

Upasaggapubbako, **nipāta**pubbako ca nāmiko yuttattho teheva attapubbakehi upasagganipātehi saha niccaṃ samasīyate, so ca samāso **abyayībhāva**sañño hoti. Idha abyayībhāvādisaññāvidhāyakasuttāneva vā saññāvidhānamukhena samāsavidhāyakānīti daṭṭhabbāni.

Tattha **abyaya**miti upasagganipātānaṃ saññā, liṅgavacanabhedepi byayarahitattā, abyayānaṃ atthaṃ vibhāvayatīti **abyayībhāvo** abyayatthapubbaṅgamattā, anabyayaṃ abyayaṃ bhavatīti vā abyayībhāvo. Pubbapadatthappadhāno hi abyayībhāvo, ettha ca ‘‘upasagganipātapubbako’’ti vuttattā upasagganipātānameva pubbanipāto.

331. Nāmānaṃ samāso yuttattho.

Tesaṃ nāmānaṃ payujjamānapadatthānaṃ yo yuttattho, so samāsasañño hoti, tadaññaṃ vākyamiti ruḷhaṃ.

Nāmāni **syā**divibhatyantāni, samassateti **samāso,** saṅkhipiyatīti attho.

Vuttañhi

‘‘Samāso padasaṅkhepo, padappaccayasaṃhitaṃ;
Taddhitaṃ nāma hotevaṃ, viññeyyaṃ tesamantara’’nti.

Duvidhañcassa samasanaṃ saddasamasanamatthasamasanañca, tadubhayampi luttasamāse paripuṇṇameva labbhati. Aluttasamāse pana atthasamasanameva vibhattilopābhāvato, tatthāpi vā ekapadattūpagamanato duvidhampi labbhateva. Dve hi samāsassa payojanāni ekapadattamekavibhattittañcāti.

Yutto attho **yuttatto,** atha vā yutto saṅgato, sambandho vā attho yassa soyaṃ yuttattho, etena saṅgatatthena **yuttattha**vacanena bhinnatthānaṃ ekatthībhāvo samāsalakkhaṇanti vuttaṃ hoti. Ettha ca ‘‘nāmāna’’nti vacanena ‘‘devadatto pacatī’’tiādīsu ākhyātena samāso na hotīti dasseti. Sambandhatthena pana **yuttattha**ggahaṇena ‘‘bhaṭo rañño putto devadattassā’’tiādīsu aññamaññānapekkhesu, ‘‘devadattassa kaṇhā dantā’’tiādīsu ca aññasāpekkhesu ayuttatthatāya samāso na hotīti dīpeti.

‘‘Atthavasā vibhattivipariṇāmo’’ti vipariṇāmena ‘‘yuttatthāna’’nti vattate.

332. **Tesaṃ vibhattiyo lopā ca**.

Idha padantarena vā taddhitappaccayehi vā **āyā**dippaccayehi vā ekatthībhūtā yuttatthā nāma, tena ‘‘tesaṃ yuttatthānaṃ samāsānaṃ, taddhitā**yā**dippaccayantānañca vibhattiyo lopanīyā hontī’’ti attho. **Samāsa**ggahaṇādhikāre pana sati **tesaṃ**gahaṇena vā taddhitā**yā**dippaccayanta vibhattilopo. **Ca**ggahaṇaṃ ‘‘pabhaṅkaro’’tiādīsu lopanivattanatthaṃ.

Vipariṇāmena ‘‘luttāsu, vibhattīsū’’ti vattate, **yuttattha**ggahaṇañca.

333. **Pakati cassa sarantassa**.

Luttāsu vibhattīsu sarantassa assa yuttatthabhūtassa tividhassapi liṅgassa pakatibhāvo hoti. **Ca**saddena **kiṃsamudaya idappaccayatā**dīsu niggahītantassapi. Nimittābhāve nemittakābhāvassa idha anicchitattā ayamatideso.

Sakatthavirahenidha samāsassa ca liṅgabhāvābhāvā vibhattuppattiyamasampattāyaṃ nāmabyapadesātidesamāha.

334. **Taddhitasamāsakitakā nāmaṃvā’tavetunādīsu ca**.

Taddhitantā, kitantā, samāsā ca nāmamiva daṭṭhabbā **tavetuna tvāna tvā**dippaccayante vajjetvā. **Ca**ggahaṇaṃ kiccappaccaya**āīinī**itthippaccayantādissapi nāmabyapadesatthaṃ. Idha **samāsa**ggahaṇaṃ atthavataṃ samudāyānaṃ nāmabyapadeso samāsassevāti niyamatthanti apare.

‘‘Abyayībhāvo’’ti vattate.

335. **So napuṃsakaliṅgo**.

So abyayībhāvasamāso napuṃsakaliṅgova daṭṭhabboti napuṃsakaliṅgattaṃ. Ettha hi satipi liṅgātidese ‘‘adhipañña’’ntiādīsu ‘‘adhiñāṇaṃ’’ntiādi rūpappasaṅgo na hoti saddantarattā, ‘‘tipañña’’ntiādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ, na cāyaṃ atideso, sutte atidesaliṅgassa **iva**saddassa adassanato. Pure viya syādyuppatti.

‘‘Kvacī’’ti vattate.

336. **Aṃ vibhattīnamakārantā abyayībhāvā**.

Tasmā akārantā abyayībhāvā parāsaṃ vibhattīnaṃ kvaci **aṃ** hoti, sesaṃ neyyaṃ.

Taṃ upanagaraṃ, nagarassa samīpaṃ tiṭṭhatīti attho. Tāni upanagaraṃ, ālapanepevaṃ, taṃ upanagaraṃ passa, tāni upanagaraṃ.

Na pañcamyāyamambhāvo, **kvacī**ti adhikārato;
Tatiyāsattamīchaṭṭhī-nantu hoti vikappato.

Tena upanagaraṃ kataṃ, upanagarena vā, tehi upanagaraṃ, upanagarehi vā, tassa upanagaraṃ dehi, tesaṃ upanagaraṃ, upanagarā ānaya, upanagaramhā upanagarasmā, upanagarehi, upanagaraṃ santakaṃ, upanagarassa vā, tesaṃ upanagaraṃ, upanagarānaṃ vā, upanagaraṃ nidhehi, upanagaramhi upanagarasmiṃ, upanagaraṃ upanagaresu vā. Evaṃ upakumbhaṃ.

Abhāve – darathānaṃ abhāvo niddarathaṃ, nimmasakaṃ.

Pacchāatthe – rathassa pacchā anurathaṃ, anuvātaṃ.

Yoggatāyaṃ – yathāsarūpaṃ, anurūpaṃ, rūpayogganti attho.

Vicchāyaṃ – attānamattānaṃ pati paccattaṃ, addhamāsaṃ addhamāsaṃ anu anvaddhamāsaṃ.

Anupubbiyaṃ – jeṭṭhānaṃ anupubbo anujeṭṭhaṃ.

Paṭilome – sotassa paṭilomaṃ paṭisotaṃ, paṭipathaṃ, pativātaṃ, attānaṃ adhikicca pavattā ajjhattaṃ.

Pariyādābhividhīsu āpāṇakoṭiyā āpāṇakoṭikaṃ, ‘‘kvaci samāsantagatānamakāranto’’ti **ka**ppaccayo, ākumārehi yaso kaccāyanassa ākumāraṃ.

Samiddhiyaṃ – bhikkhāya samiddhīti atthe samāseva napuṃsakaliṅgatte ca kate –

‘‘Samāsassa, anto’’ti ca vattate.

337. **Saro rasso napuṃsake**.

Napuṃsake vattamānassa samāsassa anto saro rasso hoti. Ettha ca **abyayībhāva**ggahaṇaṃ nānuvattetabbaṃ, tena digudvandabahubbīhīsupi napuṃsake vattamānassa samāsantassarassa rassattaṃ siddhaṃ hoti. ‘‘Aṃ vibhattīna’’miccādinā **a**mādeso, subhikkhaṃ. Gaṅgāya samīpe vattatīti upagaṅgaṃ, maṇikāya samīpaṃ upamaṇikaṃ.

Itthīsu amikiccāti atthe samāsanapuṃsakarassattādīsu katesu –

‘‘Abyayībhāvā, vibhattīna’’nti ca vattate.

338. **Aññasmā lopo ca**.

Akārantato aññasmā abyayībhāvasamāsā parāsaṃ vibhattīnaṃ lopo ca hoti. Adhitti, itthīsu adhikicca kathā pavattatīti attho. Adhitthi passa, adhitthi kataṃ iccādi, evaṃ adhikumāri, vadhuyā samīpaṃ upavadhu, gunnaṃ samīpaṃ upagu, **o**kārassa rassattaṃ **u**kāro. Evaṃ **upasaggapubbako**.

Nipātapubbako yathā – vuḍḍhānaṃ paṭipāṭi, ye ye vuḍḍhā vā yathāvuḍḍhaṃ, **padatthānatikkame** – yathākkamaṃ, yathāsatti, yathābalaṃ karoti, balamanatikkamitvā karotīti attho. Jīvassa yattako paricchedo yāvajīvaṃ, yāvatāyukaṃ, **ka**ppaccayo. Yattakena attho yāvadatthaṃ, pabbatassa parabhāgo tiropabbataṃ, tiropākāraṃ, tirokuṭṭaṃ, pāsādassa anto antopāsādaṃ, antonagaraṃ, antovassaṃ, nagarassa bahi bahinagaraṃ, pāsādassa upari uparipāsādaṃ, uparimañcaṃ, mañcassa heṭṭhā heṭṭhāmañcaṃ, heṭṭhāpāsādaṃ, bhattassa pure purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ.

Sākallatthe – saha makkhikāya samakkhikaṃ bhuñjati, na kiñci parivajjetīti attho. ‘‘Tesu vuddhī’’tiādinā **saha**saddassa **sā**deso. Gaṅgāya oraṃ oragaṅgamiccādi.

Abyayībhāvasamāso niṭṭhito.

Kammadhārayasamāsa

Atha kammadhārayasamāso vuccate.

So ca navavidho visesanapubbapado visesanuttarapado visesanobhayapado upamānuttarapado sambhāvanāpubbapado avadhāraṇapubbapado **na**nipātapubbapado **ku**pubbapado **pā**dipubbapado cāti.

Tattha **visesanapubbapado** tāva – ‘‘mahanta purisa’’itīdha ubhayattha paṭhamekavacanaṃ **si,** tulyādhikaraṇabhāvappasiddhatthaṃ **ca**sadda **ta**saddappayogo, mahanto ca so puriso cāti viggahe –

Ito paraṃ ‘‘vibhāsā rukkhatiṇa’’iccādito ‘‘vibhāsā’’ti samāsavidhāne sabbattha vattate.

339. **Dvipade tulyādhikaraṇe kammadhārayo**.

Dve padāni nāmikāni tulyādhikaraṇāni aññamaññena saha vibhāsā samasyante, tasmiṃ dvipade tulyādhikaraṇe sati so samāso kammadhārayasañño ca hoti.

Dve padāni **dvipadaṃ,** tulyaṃ samānaṃ adhikaraṇaṃ attho yassa padadvayassa taṃ **tulyādhikaraṇaṃ,** tasmiṃ dvipade tulyādhikaraṇe. Bhinnappavattinimittānaṃ dvinnaṃ padānaṃ visesanavisesitabbabhāvena ekasmiṃ atthe pavatti **tulyādhikaraṇatā**. Kammamiva dvayaṃ dhārayatīti **kammadhārayo**. Yathā hi kammaṃ kriyañca payojanañca dvayaṃ dhārayati, kamme sati kriyāya, payojanassa ca sambhavato, tathā ayaṃ samāso ekassa atthassa dve nāmāni dhārayati, tasmiṃ samāse sati **e**katthajotakassa nāmadvayassa sambhavato.

Pure viya samāsasaññāvibhattilopapakatibhāvā, samāseneva tulyādhikaraṇabhāvassa vuttattā ‘‘vuttatthānamappayogo’’ti **ca**sadda **ta**saddānamappayogo.

340. **Mahataṃ mahā tulyādhikaraṇe pade**.

Mahanta saddassa **mahā** hoti tulyādhikaraṇe uttarapade pare. **Mahata**nti bahuvacanaggahaṇena kvaci **maha**ādeso ca, ettha ca visesanassa pubbanipāto visesanabhūtassa pubbapadassa **mahā**desavidhānatova viññāyati.

‘‘Kammadhārayo, digū’’ti ca vattate.

341. **Ubhe tappurisā**.

Ubhe kammadhārayadigusamāsā tappurisasaññā honti.

Tassa puriso tappuriso, tappurisasadisattā ayampi samāso anvatthasaññāya **tappuriso**ti vutto.

Yathā hi **tappurisa**saddo guṇamativatto, tathā ayaṃ samāsopi. Uttarapadatthappadhāno hi tappurisoti. Tato nāmabyapadeso syādyuppatti. Ayaṃ pana tappuriso abhidheyyavacano, paraliṅgo ca.

Mahāpuriso, mahāpurisā iccādi **purisa**saddasamaṃ, evaṃ mahāvīro, mahāmuni, mahantañca taṃ balañcāti mahābalaṃ, mahabbhayaṃ, **maha**ādeso. Santo ca so puriso cāti sappuriso, ‘‘santasaddassa so bhe bo cante’’ti ettha **ca**saddena **santa**saddassa samāse a**bha**kārepi **sā**deso, tathā pubbapuriso, parapuriso, paṭhamapuriso, majjhimapuriso, uttamapuriso, dantapuriso, paramapuriso, vīrapuriso, setahatthī, kaṇhasappo, nīluppalaṃ, lohitacandanaṃ.

Kvaci vibhāsādhikārato na bhavati, yathā – puṇṇo mantāniputto, citto gahapati, sakko devarājāti.

Pumā ca so kokilo cāti atthe samāse kate –

‘‘Lopa’’nti vattate.

342. **Pumassa liṅgādīsu samāsesu**.

Pumaiccetassa anto **a**kāro lopamāpajjate **liṅgā**dīsu parapadesu samāsesu, ‘‘aṃmo niggahītaṃ jhalapehī’’ti **ma**kārassa niggahītaṃ. Puṅkokilo. Evaṃ punnāgo.

Khattiyā ca sā kaññā cāti viggayha samāse kate –

‘‘Tulyādhikaraṇe, pade, itthiyaṃ bhāsitapumitthī pumāva ce’’ti ca vattate.

343. **Kammadhārayasaññe ca**.

Kammadhārayasaññe ca samāse itthiyaṃ vattamāne tulyādhikaraṇe uttarapade pare pubbabhūto itthivācako saddo pubbe bhāsitapumā ce, so pumā iva daṭṭhabboti pubbapade itthippaccayassa nivatti hoti.

Khattiyakaññā, khattiyakaññāyo iccādi. Evaṃ rattalatā, dutiyabhikkhā, brāhmaṇī ca sā dārikā cāti brāhmaṇadārikā, nāgamāṇavikā.

Pubbapadassevāyaṃ pumbhāvātideso, tena ‘‘khattiyakumārī kumārasamaṇī taruṇabrāhmaṇī’’tiādīsu uttarapadesu itthippaccayassa na nivatti hoti.

Itthiyamicceva kiṃ? Kumārīratanaṃ, samaṇīpadumaṃ.

Bhāsitapumāti kiṃ? Gaṅgānadī, taṇhānadī, pathavīdhātu. ‘‘Nandāpokkharaṇī, nandādevī’’tiādīsu pana saññāsaddattā na hoti.

Tathā puratthimo ca so kāyo cāti puratthimakāyo, ettha ca kāyekadeso **kāya**saddo. Evaṃ pacchimakāyo, heṭṭhimakāyo, uparimakāyo, sabbakāyo, purāṇavihāro, navāvāso, kataranikāyo, katamanikāyo, hetuppaccayo, abahulaṃ bahulaṃ katanti bahulīkataṃ, jīvitappadhānaṃ navakaṃ jīvitanavakaṃ iccādi.

Visesanuttarapade jinavacanānuparodhato therācariyapaṇḍitādi visesanaṃ parañca bhavati. Yathā – sāriputto ca so thero cāti sāriputtatthero. Evaṃ mahāmoggallānatthero, mahākassapatthero, buddhaghosācariyo, dhammapālācariyo, ācariyaguttiloti vā, mahosadho ca so paṇḍito cāti mahosadhapaṇḍito. Evaṃ vidhurapaṇḍito, vatthuviseso.

Visesanobhayapado yathā – sītañca taṃ uṇhañcāti sītuṇhaṃ, siniddho ca so uṇho cāti siniddhuṇho, māso. Khañjo ca so khujjo cāti khañjakhujjo. Evaṃ andhabadhiro, katākataṃ, chiddāvachiddaṃ, uccāvacaṃ, chinnabhinnaṃ, sittasammaṭṭhaṃ, gatapaccāgataṃ.

Upamānuttarapade abhidhānānurodhato upamānabhūtaṃ visesanaṃ paraṃ bhavati. Yathā – sīho viya sīho, muni ca so sīho cāti munisīho. Evaṃ munivasabho, munipuṅgavo, buddhanāgo, buddhādicco, raṃsi viya raṃsi, saddhammo ca so raṃsi cāti saddhammaraṃsi. Evaṃ vinayasāgaro, puṇḍarīkamiva puṇḍarīko, samaṇo ca so puṇḍarīko cāti samaṇapuṇḍarīko, samaṇapadumo. Cando viya cando, mukhañca taṃ cando cāti mukhacando. Evaṃ mukhapadumaṃ iccādi.

Sambhāvanāpubbapado yathā – dhammo iti buddhi dhammabuddhi. Evaṃ dhammasaññā, dhammasaṅkhāto, dhammasammato, pāṇasaññitā, asubhasaññā, aniccasaññā, anattasaññā, dhātusaññā, dhītusaññā, attasaññā, atthisaññā, attadiṭṭhi iccādi.

Avadhāraṇapubbapado yathā – guṇo eva dhanaṃ guṇadhanaṃ. Evaṃ saddhādhanaṃ, sīladhanaṃ, paññādhanaṃ, cakkhu eva indriyaṃ cakkhundriyaṃ. Evaṃ cakkhāyatanaṃ, cakkhudhātu, cakkhudvāraṃ, rūpārammaṇamiccādi.

Nanipātapubbapado yathā – na brāhmaṇoti atthe kammadhārayasamāse, vibhattilopādimhi ca kate –

‘‘Ubhe tappurisā’’ti tappurisasaññā.

344. **Attaṃ nassa tappurise**.

Nassa nipātapadassa tappurise uttarapade pare sabbasseva **a**ttaṃ hoti. Tappurisekadesattā tappuriso, abrāhmaṇo.

Na nisedho sato yutto,
Desādiniyamaṃ vinā;
Asato cāphalo tasmā,
Kathamabrāhmaṇoti ce?

Nisedhatthānuvādena, paṭisedhavidhi kvaci;
Parassa micchāñāṇattā-khyāpanāyopapajjate.

Duvidho cassattho pasajjappaṭisedhapariyudāsavasena.

Tattha yo ‘‘asūriyapassā rājadārā’’tiādīsu viya uttarapadatthassa sabbathā abhāvaṃ dīpeti, so **pasajjappaṭisedhavācī** nāma. Yo pana ‘‘abrāhmaṇa amanussā’’tiādīsu viya uttarapadatthaṃ pariyudāsitvā taṃsadise vatthumhi kāriyaṃ paṭipādayati, so **pariyudāsavācī** nāma.

Vuttañca

‘‘Pasajjappaṭisedhassa, lakkhaṇaṃ vatthunatthitā;
Vatthuto aññatra vutti, pariyudāsalakkhaṇa’’nti.

Nanvevaṃ santepi ‘‘abrāhmaṇo’’tiādīsu kathamuttarapadatthappadhānatā siyāti?

Vuccate – **brāhmaṇā**disaddānaṃ brāhmaṇādiatthasseva taṃsadisādiatthassāpi vācakattā, **brāhmaṇā**disaddā hi kevalābrāhmaṇādiatthesveva pākaṭā, **bhū**saddo viyasattāyaṃ, yadā te pana aññena sadisādivācakena **na**iti nipātena yujjanti, tadā taṃsadisatadaññatabbiruddhatadabhāvesupi vattanti, **bhū**saddo viya **anvabhi**yādiyoge anubhavanaabhibhavanādīsu, tasmā uttarapadatthajotakoyevettha **na**iti nipātoti na doso, tena abrāhmaṇoti brāhmaṇasadisoti vuttaṃ hoti. Evaṃ amanusso, assamaṇo.

Aññatthe – na byākatā abyākatā, asaṃkiliṭṭhā, apariyāpannā.

Viruddhatthe – na kusalā akusalā, kusalapaṭipakkhāti attho. Evaṃ alobho, amitto.

Pasajjappaṭisedhe – na katvā akatvā, akātuna puññaṃ akaronto.

‘‘Nassa, tappurise’’ti ca vattate.

345. **Sare ana**.

Naiccetassa padassa tappurise uttarapade **ana** hoti sare pare.

Na asso anasso, na ariyo anariyo. Evaṃ anissaro, aniṭṭho, anupavādo, na ādāya anādāya, anoloketvā iccādi.

Kupubbapado yathā – kucchitamannanti niccasamāsattā aññapadena viggaho, kammadhārayasamāse kate –

‘‘Tappurise, sare’’ti ca vattate.

346. **Kadada kussa**.

Kuiccetassa nipātassa tappurise uttarapade **kada** hoti sare pare. Kadannaṃ. Evaṃ kadasanaṃ.

Sareti kiṃ? Kudārā, kuputtā, kudāsā, kudiṭṭhi.

‘‘Kussā’’ti vattate.

347. **Kāppatthesu ca**.

Kuiccetassa appatthe vattamānassa **kā** hoti tappurise uttarapade pare. Bahuvacanuccāraṇato kucchitatthe ca kvaci tappurise. Appakaṃ lavaṇaṃ kālavaṇaṃ. Evaṃ kāpupphaṃ, kucchito puriso kāpuriso, kupuriso vā.

Pādipubbapado ca niccasamāsova, padhānaṃ vacanaṃ pāvacanaṃ, bhusaṃ vaddhaṃ pavaddhaṃ, sarīraṃ, samaṃ, sammā vā ādhānaṃ samādhānaṃ, vividhā mati vimati, vividho kappo vikappo, visiṭṭho vā kappo vikappo, adhiko devo atidevo. Evaṃ adhidevo, adhisīlaṃ, sundaro gandho sugandho, kucchito gandho duggandho, sobhanaṃ kataṃ sukataṃ, asobhanaṃ kataṃ dukkaṭaṃ iccādi.

Ye idha avihitalakkhaṇā nāmanipātopasaggā, tesaṃ ‘‘nāmānaṃ samāso’’ti yogavibhāgena samāso daṭṭhabbo. Yathā – apunageyyā gāthā, acandamullokikāni mukhāni, assaddhabhojī, alavaṇabhojītiādīsu ayuttatthattā nāññena samāso.

Tathā diṭṭho pubbanti diṭṭhapubbo tathāgataṃ. Evaṃ sutapubbo dhammaṃ, gatapubbo maggaṃ, **kammani** diṭṭhā pubbanti diṭṭhapubbā devā tena. Evaṃ sutapubbā dhammā, gatapubbā disā, pahāro, parābhavo, vihāro, āhāro, upahāro iccādi.

Kammadhārayasamāso.

Digusamāsa

Atha digusamāso vuccate.

Tayo lokā samāhaṭā cittena sampiṇḍitā, tiṇṇaṃ lokānaṃ samāhāroti vā atthe –

‘‘Nāmānaṃ samāso yuttattho’’ti vattamāne ‘‘dvipade’’tiādinā kammadhārayasamāso, tato samāsasaññāyaṃ, vibhattilope, pakatibhāve ca kate –

‘‘Kammadhārayo’’ti vattate.

348. **Saṅkhyāpubbo digu**.

Saṅkhyāpubbo kammadhārayasamāso digusañño hoti.

Dve gāvo digu, digusadisattā ayampi samāso **digū**ti vutto. Atha vā saṅkhyāpubbattanapuṃsakekattasaṅkhātehi dvīhi lakkhaṇehi gato avagatoti digūti vuccati, dvīhi vā lakkhaṇehi gacchati pavattatīti digu. Ettha ca ‘‘saṅkhyāpubbo’’ti vuttattā saṅkhyāsaddasseva pubbanipāto, ‘‘ubhe tappurisā’’ti tappurisasaññā.

‘‘Napuṃsakaliṅgo’’ti vattate.

349. **Digussekattaṃ**.

Digussa samāsassa ekattaṃ hoti, napuṃsakaliṅgattañca.

Samāhāradigussetaṃ gahaṇaṃ, tattha sabbatthekavacanameva hoti, aññatra pana bahuvacanampi, nāmabyapadesasyādyuppatti **a**mādesādi.

Tilokaṃ, he tiloka, tilokaṃ, tilokena, tilokassa, tilokā tilokasmā tilokamhā, tilokassa, tiloke tilokamhi tilokasmiṃ.

Evaṃ tayo daṇḍā tidaṇḍaṃ, tīṇi malāni samāhaṭāni, tiṇṇaṃ malānaṃ samāhāroti vā timalaṃ, tilakkhaṇaṃ, catussaccaṃ, catasso disā catuddisaṃ, ‘‘saro rasso napuṃsake’’ti rassattaṃ, pañcasikkhāpadaṃ, saḷāyatanaṃ, sattāhaṃ, aṭṭhasīlaṃ, navalokuttaraṃ, dasasīlaṃ, satayojanaṃ.

Tathā – dve rattiyo dvirattaṃ, tisso rattiyo tirattaṃ, dve aṅguliyo dvaṅgulaṃ, satta godāvariyo, tāsaṃ samāhāroti vā sattagodāvaraṃ.

Ettha ca ratti aṅguli godāvarīnamantassa –

350. **Kvaci samāsantagatānamakāranto**.

Rājādigaṇassetaṃ gahaṇaṃ, tena samāsantagatānaṃ **rājādī**naṃ nāmānaṃ anto kvaci **a**kāro hotīti attho. **Kāra**ggahaṇena bahubbīhādimhi samāsante kvaci **ka**ppaccayo hoti, **surabhi su du pūtī**hi **gandha**ntassikāro ca.

Atha vā **a** ca **ko** ca akā, **ra**kāro padasandhikaro, tena kvaci samāsantagatānamanto hutvā **a ka** iccete paccayā hontīti attho. Tena pañca gāvo samāhaṭāti atthe samāsādiṃ katvā samāsante **a**ppaccaye, ‘‘o sare cā’’ti **avā**dese ca kate ‘‘pañcagava’’ntiādi ca sijjhati. ‘‘Dviratta’’ntiādīsu pana **a**ppaccaye kate pubbasarassa ‘‘saralopo’’tiādinā lopo.

Asamāhāradigu yathā – eko ca so puggalo cāti ekapuggalo. Evaṃ ekadhammo, ekaputto, tayo bhavā tibhavā, catasso disā catuddisā, dasasahassacakkavāḷāni iccādi.

Digusamāso.

Tappurisasamāsa

Atha tappurisasamāso vuccate.

So pana dutiyādīsu chasu vibhattīsu bhāvato chabbidho. Tattha dutiyātappuriso gatanissitātītātikkantappattāpannādīhi bhavati.

Saraṇaṃ gatoti viggahe –

‘‘Tappuriso’’ti vattate.

351. **Amādayo parapadebhi**.

Amādivibhatyantāni yuttatthāni pubbapadāni nāmehi parapadebhi saha vibhāsā samasyante, so samāso tappurisasañño hoti. Ayañca tappuriso abhidheyyavacanaliṅgo.

Gatādisaddā kitantattā tiliṅgā, vibhattilopādi sabbaṃ pubbasamaṃ. So saraṇagato, te saraṇagatā. Sā saraṇagatā, tā saraṇagatāyo. Taṃ kulaṃ saraṇagataṃ, tāni kulāni saraṇagatāni iccādi.

Evaṃ araññagato, bhūmigato, dhammaṃ nissito dhammanissito, atthanissito, bhavaṃ atīto bhavātīto, kālātīto, pamāṇaṃ atikkantaṃ pamāṇātikkantaṃ. Lokātikkantaṃ, sukhaṃ patto sukhappatto, dukkhappatto, sotaṃ āpanno sotāpanno, nirodhasamāpanno, rathaṃ āruḷho rathāruḷho, sabbarattiṃ sobhano sabbarattisobhano, muhuttasukhaṃ.

Upapadasamāse pana vuttiyeva tassa niccattā. Yathā – kammaṃ karotīti kammakāro, kumbhakāro, atthaṃ kāmetīti atthakāmo, dhammakāmo, dhammaṃ dhāretīti dhammadharo, vinayadharo, saccaṃ vadituṃ sīlamassāti saccavādī iccādi.

Tavantumānantādikitantehi vākyameva vavatthitavibhāsādhikārato. Yathā – odanaṃ bhuttavā, dhammaṃ suṇamāno, dhammaṃ suṇanto, kaṭaṃ karāno, anabhidhānato vā, abhidhānalakkhaṇā hi taddhitasamāsakitakāti.

Dutiyātappuriso.

Tatiyā kitaka pubba sadisa samūnattha kalaha nipuṇa missasakhilādīhi.

Buddhena bhāsito buddhabhāsito, dhammo. Evaṃ jinadesito, satthārā vaṇṇito satthuvaṇṇito, viññūhi garahito viññugarahito, viññuppasattho, issarakataṃ, sayaṃkataṃ, sukehi āhaṭaṃ sukāhataṃ, raññā hato rājahato, rogapīḷito, aggidaḍḍho, sappadaṭṭho, sallena viddho sallaviddho, icchāya apakato icchāpakato, sīlena sampanno sīlasampanno. Evaṃ sukhasahagataṃ, ñāṇasampayuttaṃ, mittasaṃsaggo, piyavippayogo, jātitthaddho, guṇahīno, guṇavuḍḍho, catuvaggakaraṇīyaṃ, catuvaggādikattabbaṃ, kākehi peyyā kākapeyyā, nadī.

Kvaci vuttiyeva, urena gacchatīti urago, pādena pivatīti pādapo. Kvaci vākyameva, parasunā chinnavā, kākehi pātabbā, dassanena pahātabbā.

Pubbādiyoge – māsena pubbo māsapubbo. Evaṃ mātusadiso, pitusamo, ekūnavīsati, sīlavikalo, asikalaho, vācānipuṇo, yāvakālikasaṃmissaṃ, vācāsakhilo, satthārā sadiso satthukappo, puññena atthiko puññatthiko, guṇādhiko, guḷena saṃsaṭṭho odano guḷodano, khīrodano, assena yutto ratho assaratho, maggacittaṃ, jambuyā paññāto lakkhito dīpo jambudīpo, ekena adhikā dasa ekādasa, jātiyā andho jaccandho, pakatiyā medhāvī pakatimedhāvī iccādi.

Tatiyātappuriso.

Catutthī tadatthaatthahitadeyyādīhi.

Tadatthe – kathinassa dussaṃ kathinadussaṃ, kathinacīvaratthāyāti attho. Evaṃ cīvaradussaṃ, cīvaramūlyaṃ, yāguyā atthāya taṇḍulā yāgutaṇḍulā, bhattataṇḍulā, saṅghassatthāya bhattaṃ saṅghabhattaṃ, āgantukānamatthāya bhattaṃ āgantukabhattaṃ. Evaṃ gamikabhattaṃ, pāsādāya dabbaṃ pāsādadabbaṃ.

Atthe bhikkhusaṅghassatthāya vihāro bhikkhusaṅghattho vihāro, bhikkhusaṅghatthā yāgu, bhikkhusaṅghatthaṃ cīvaraṃ. Yassatthāya yadattho, yadatthā, yadatthaṃ. Evaṃ tadattho, tadatthā. Tadatthaṃ. Etadattho vāyāmo, etadatthā kathā, etadatthaṃ sotāvadhānaṃ. Kimatthaṃ, attatthaṃ, paratthaṃ, vinayo saṃvaratthāya, sukhaṃ samādhatthāya, nibbidā virāgatthāya, virāgo vimuttatthāya. Tathā lokassa hito lokahito, buddhassa deyyaṃ buddhadeyyaṃ, pupphaṃ. Saṅghadeyyaṃ, cīvaraṃ. Idha na bhavati, saṅghassa dātabbaṃ, saṅghassa dātuṃ iccādi.

Catutthītappuriso.

Pañcamī apagamana bhaya virati mocanatthādīhi.

Methunasmā apeto methunāpeto. Evaṃ palāpāpagato, nagaraniggato, piṇḍapātapaṭikkanto. Gāmato nikkhantaṃ gāmanikkhantaṃ, rukkhaggā patito rukkhaggapatito, sāsanacuto, āpattivuṭṭhānaṃ, dharaṇitaluggato, sabbabhavehi nissaṭo sabbabhavanissaṭo.

Bhayatthādiyoge yathā – rājato bhayaṃ rājabhayaṃ, corehi bhayaṃ corabhayaṃ, amanussehi bhayaṃ amanussabhayaṃ, aggito bhayaṃ aggibhayaṃ. Pāpato bhīto pāpabhīto, pāpabhīruko, akattabbato virati akattabbavirati. Evaṃ kāyaduccaritavirati, vacīduccaritavirati, bandhanā mutto bandhanamutto, vanamutto, bandhanamokkho, kammato samuṭṭhitaṃ kammasamuṭṭhitaṃ, ukkaṭṭhukkaṭṭhaṃ, omakomakaṃ.

Kvaci vuttiyeva, kammato jātaṃ kammajaṃ. Evaṃ cittajaṃ, utujaṃ, āhārajaṃ. Idha na bhavati, pāsādā patito.

Pañcamītappuriso.

Chaṭṭhī rañño putto rājaputto. Evaṃ rājapuriso, ācariyapūjako, buddhasāvako, buddharūpaṃ, jinavacanaṃ, samuddaghoso, dhaññānaṃ rāsi dhaññarāsi, pupphagandho, phalaraso, kāyassa lahutā kāyalahutā, maraṇassati, rukkhamūlaṃ, ayassa patto ayopatto, evaṃ suvaṇṇakaṭāhaṃ, pānīyathālakaṃ, sappikumbho.

‘‘Devānaṃ rājā’’ti atthe samāsādimhi kate ‘‘kvaci samāsantagatānamakāranto’’ti **a**kāro, tato ‘‘syā cā’’ti **ā**ttaṃ **na** bhavati. Devarājo, devarājā, devarājaṃ, devarāje iccādi **purisa**saddasamaṃ. **A**ttābhāve so devarājā, te devarājāno iccādi **rāja**saddasamaṃ. Tathā devānaṃ sakhā devasakho, devasakhā, so devasakhā, te devasakhāno iccādi.

Pumassa liṅgaṃ pulliṅgaṃ. Evaṃ pumbhāvo, pumantalopādi.

Hatthipadaṃ, itthirūpaṃ, bhikkhunisaṅgho, jambusākhā, ettha ca ‘‘kvacādimajjhuttarāna’’ntiādinā majjhe **ī**kār**ū**kārānaṃ rassattaṃ.

Vibhāsādhikārato kvaci vākyameva, sahasā kammassa kattāro, bhinnānaṃ sandhātā, kappassa tatiyo bhāgo, yā ca pakkhassa aṭṭhamī, manussānaṃ khattiyo sūratamo.

Yuttattho icceva? ‘‘Bhaṭo rañño puriso devadattassā’’ti ettha ‘‘bhaṭasambandhe chaṭṭhī’’ti aññamaññānapekkhatāya ayuttatthabhāvato samāso na bhavati, ‘‘kosalassa rañño putto’’tiādīsu pana sāpekkhatāya asamatthattā na bhavati, **sambandhī**saddānaṃ pana niccaṃ sāpekkhattepi gamakattā samāso, yathā – devadattassa gurukulaṃ, bhagavato sāvakasaṅghotiādi.

Chaṭṭhītappuriso.

Sattamī rūpe saññā rūpasaññā, evaṃ rūpasañcetanā, saṃsāradukkhaṃ, cakkhumhi sannissitaṃ viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ, dhamme rato dhammarato, dhammābhirati, dhammaruci, dhammagāravo, dhammesu nirutti dhammanirutti, dānādhimutti, bhavantarakataṃ, dassane assādo dassanassādo, araññe vāso araññavāso, vikāle bhojanaṃ vikālabhojanaṃ, kāle vassaṃ kālavassaṃ, vane pupphaṃ vanapupphaṃ. Evaṃ vanamahiso, gāmasūkaro, samuddamaccho, āvāṭakacchapo, āvāṭamaṇḍūko, kūpamaṇḍūko, titthanāvā, itthīsu dhutto itthidhutto chāyāya sukkho chāyāsukkho, aṅgārapakkaṃ, cārakabaddho.

Idha vuttiyeva, yathā – vane caratīti vanacaro, kucchimhi sayatīti kucchisayo, thale tiṭṭhatīti thalaṭṭho. Evaṃ jalaṭṭho, pabbataṭṭho, maggaṭṭho, paṅke jātaṃ paṅkajaṃ, sire ruhatīti siroruhaṃ iccādi.

Idha na bhavati, bhojane mattaññutā, indriyesu guttadvāratā, āsane nisinno, āsane nisīditabbaṃ.

Sattamītappuriso.

‘‘Tadanuparodhenā’’ti vuttattā yathābhidhānaṃ tappurise kvaci **accantā**dīsu **a**mādivibhatyantaṃ pubbapadaṃ paraṃ sambhavati.

Yathā – antaṃ atikkantaṃ accantaṃ, accantāni, velaṃ atikkanto ativelo, rassattaṃ. Evaṃ mālaṃ atīto atimālo, pattajīviko, āpannajīviko, akkhaṃ patigataṃ nissitanti paccakkhaṃ dassanaṃ, paccakkho attabhāvo, paccakkhā buddhi, atthaṃ anugataṃ anvatthaṃ, kokilāya avakuṭṭhaṃ avakokilaṃ vanaṃ, pariccattanti attho. Avamayūraṃ, ajjhayanāya parigilāno pariyajjhayano, kammassa alaṃ samatthoti alaṃkammo, vacanāya alanti alaṃvacano, vānato nikkhantaṃ nibbānaṃ, kilesehi nikkhanto nikkileso, niraṅgaṇo, kosambiyā nikkhanto nikkosambī, vanato niyyāto nibbano, ācariyato paro pācariyo. Evaṃ payyako, parahiyyo, gaṅgāya upari uparigaṅgaṃ. Evaṃ heṭṭhānadī, antosamāpatti, haṃsānaṃ rājā rājahaṃso, haṃsarājā vā, māsassa addhaṃ addhamāsaṃ, māsaddhaṃ vā, āmalakassa addhaṃ addhāmalakaṃ, āmalakaddhaṃ vā, kahāpaṇassa aḍḍhaṃ aḍḍhakahāpaṇaṃ, aḍḍhamāsakaṃ, rattiyā aḍḍhaṃ aḍḍharattaṃ, rattiyā pubbaṃ pubbarattaṃ, rattiyā pacchā pacchārattaṃ. Ettha ca ‘‘kvaci samāsantagatānamakāranto’’ti **ratti**saddantassa **a**ttaṃ, ahassa pubbaṃ pubbanhaṃ. Evaṃ sāyanhaṃ, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **aha**ssa **anhā**deso.

Amādiparatappuriso.

Kvaci tappurise ‘‘pabhaṅkarā’’dīsu vibhattilopo na bhavati.

Yathā – pabhaṃ karotīti atthe ‘‘amādayo parapadebhī’’ti samāso, ‘‘nāmānaṃ samāso yuttattho’’ti samāsasaññā, tato ‘‘tesaṃ vibhattiyo lopā cā’’ti vibhattilope sampatte tattheva **ca**ggahaṇena pubbapade vibhattilopābhāvo. Sesaṃ samaṃ. Pabhaṅkaro, amataṃ dadātīti amatandado, raṇaṃ jahātīti raṇañjaho, jutiṃ dhāretīti jutindharo, tathā sahasākataṃ, parassapadaṃ. Attanopadaṃ, bhayato upaṭṭhānaṃ bhayatūpaṭṭhānaṃ, paratoghoso, gavaṃpatitthero, manasikāro, pubbenivāso, pubbenivāsānussati, majjhekalyāṇaṃ, antevāsī, antevāsiko, janesuto, urasilomo, kaṇṭhekāḷo, sarasijamiccādi.

Alopatappuriso.

Tappurisasamāso niṭṭhito.

Bahubbīhisamāsa

Atha bahubbīhisamāso vuccate.

So ca navavidho dvipado tulyādhikaraṇo, dvipado bhinnādhikaraṇo, tipado **na**nipātapubbapado, **saha**pubbapado upamānapubbapado saṅkhyobhayapado disantarāḷattho byatihāralakkhaṇo cāti.

Tattha **dvipado tulyādhikaraṇo** bahubbīhi kammādīsu chasu vibhatyatthesu bhavati.

Tattha **dutiyatthe** tāva – ‘‘āgatā samaṇā imaṃ saṅghārāma’’nti viggahe –

352. **Aññapadatthesu bahubbīhi**.

Samasyamānapadato aññesaṃ paṭhamadutiyādivibhatyantānaṃ padānamatthesu yuttatthāni nāmāni vibhāsā samasyante, so samāso bahubbīhisañño ca hoti.

Bahavo vīhayo yassa so bahubbīhi, bahubbīhisadisattā ayampisamāso anvatthasaññāvasena **bahubbīhī**ti vutto, aññapadatthappadhāno hi bahubbīhi.

Duvidho cāyaṃ bahubbīhi tagguṇasaṃviññāṇātagguṇasaṃviññāṇavasena, tesu yattha visesanabhūto attho **aññapadattha**ggahaṇena gayhati, so **tagguṇasaṃviññāṇo,** yathā – lambakaṇṇamānayāti.

Yattha pana na gayhati, so **atagguṇasaṃviññāṇo,** yathā – bahudhanamānayāti.

Idha **bahubbīhi**sadde viya visesanassa pubbanipāto, sesaṃ pubbasamaṃ.

Āgatasamaṇo saṅghārāmo. Ettha ca **āgata**saddo, **samaṇa**saddo ca attano atthe aṭṭhatvā dutiyāvibhatyatthabhūte saṅghārāmasaṅkhāte aññapadatthe vattanti, tadatthajotanatthameva tadanantaraṃ ‘‘saṅghārāmo’’ti padantaraṃ payujjati, tato samāseneva kammatthassa abhihitattā puna dutiyā na hoti. **Idaṃ**saddassa ca appayogo, evaṃ sabbattha. Bahubbīhi cāyaṃ abhidheyyaliṅgavacano.

Tathā āgatasamaṇā sāvatthi, āgatasamaṇaṃ jetavanaṃ, paṭipannā addhikā yaṃ pathaṃ soyaṃ paṭipannaddhiko patho, abhiruḷhā vāṇijā yaṃ nāvaṃ sā abhiruḷhavāṇijā nāvā. Evaṃ kammatthe bahubbīhi.

Tatiyatthe bahubbīhi yathā – jitāni indriyāni yena samaṇena soyaṃ jitindriyo samaṇo. Evaṃ diṭṭhadhammo, pattadhammo, katakicco, jitā mārā anenāti jitamāro bhagavā, paṭividdhasabbadhammo.

Catutthiyatthe bahubbīhi yathā – dinno suṅko yassa rañño soyaṃ dinnasuṅko rājā, upanītaṃ bhojanaṃ assa samaṇassāti upanītabhojano samaṇo, upahaṭo bali assāti upahaṭabali yakkho.

Pañcamiyatthe bahubbīhi yathā – niggatā janā asmā gāmā soyaṃ niggatajano gāmo, niggato ayo asmāti nirayo, niggatā kilesā etasmāti nikkileso, apetaṃ viññāṇaṃ asmāti apetaviññāṇo matakāyo, apagataṃ bhayabheravaṃ asmāti apagatabhayabheravo arahā.

Chaṭṭhiyatthe bahubbīhi yathā – chinnā hatthā yassa purisassa soyaṃ chinnahattho puriso. Evaṃ paripuṇṇasaṅkappo, khīṇāsavo, vīto rāgo assāti vītarāgo, dve padāni assāti dvipado, dvihattho paṭo, tevijjo, catuppado, pañca cakkhūni assāti pañcacakkhu bhagavā, chaḷabhiñño, rassattaṃ, navaṅgaṃ satthusāsanaṃ, dasabalo, anantañāṇo, tīṇi dasa parimāṇametesanti tidasā devā, samāsantassa **a**ttaṃ, idha **parimāṇa**saddassa sannidhānato **dasa**saddo saṅkhyāne vattate, ayaṃ paccayo etesanti idappaccayā, ko pabhavo assāti kiṃpabhavo ayaṃ kāyo, vigataṃ malamassāti vimalo, sundaro gandho assāti sugandhaṃ candanaṃ. Evaṃ susīlo, sumukho, kucchito gandho assāti duggandhaṃ kuṇapaṃ, duṭṭhu mano assāti dummano. Evaṃ dussīlo, dummukho, tapo eva dhanaṃ assāti tapodhano, khantisaṅkhātaṃ balaṃ assāti khantibalo, indoti nāmaṃ etassāti indanāmo.

Chandajātādīsu visesanavisesitabbānaṃ yathicchitattā ubhayaṃ pubbaṃ nipatati, yathā – chando jāto assāti chandajāto, jāto chando assātipi jātachando. Evaṃ sañjātapītisomanasso, pītisomanassasañjāto, māsajāto, jātamāso, chinnahattho, hatthacchinno.

‘‘Dīghā jaṅghāyassā’’ti viggayha samāsādimhi kate –

‘‘Tulyādhikaraṇe, pade’’ti ca vattate.

353. **Itthiyaṃ bhāsitapumitthī pumāva ce**.

Itthiyaṃ vattamāne tulyādhikaraṇe pade pare pubbe bhāsitapumā itthivācako saddo atthi ce, so pumā iva daṭṭhabboti pubbapade itthippaccayābhāvo, bahubbīhivisayoyaṃ, upari ‘‘kammadhārayasaññe cā’’ti vakkhamānattā.

354. **Kvacādimajjhuttarānaṃ dīgharassāpaccayesu ca**.

Kvaci taddhitasamāsanāmopasaggādīsu padesu ādimajjhuttarabhūtānaṃ sarānaṃ jinavacanānuparodhena dīgharassā honti paccayesu, apaccayesu paresu, aparabhūtesu ca.

Tattha

Dīghattaṃ pākaṭānūpa- ghātādo madhuvādisu;
Rassattaṃ ajjave itthi- rūpādo ca ka, tādisūti.

Bahubbīhisamāse sati pulliṅge uttarapadantassa rassattaṃ. Dīghajaṅgho puriso, tathā pahūtā jivhā assāti pahūtajivho bhagavā. Mahatī paññā assāti mahāpañño. ‘‘Mahataṃ mahā tulyādhikaraṇe pade’’ti **mahā**deso.

Itthiyamiti kiṃ? Khamādhano. **Bhāsitapumā**ti kiṃ? Saddhādhuro, saddhāpakatiko, paññāpakatiko, paññāvisuddhiko, ettha ca ‘‘kvaci samāsantagatānamakāranto’’ti **ka**ppaccayo. **Tulyādhikaraṇe** icceva? Samaṇibhattiko, kumāribhattiko, kumāribhatti.

Pubbapadassevāyaṃ pumbhāvātideso, tena idha na bhavati. Bahudāsiko puriso. Bahukumārikaṃ kulaṃ.

‘‘Gāṇḍivo dhanu assā’’ti viggayha samāsādimhi kate –

355. **Dhanumhā ca**.

Tipadamidaṃ. Kvacisamāsantagatā **dhanu**saddā **ā**paccayo hoti, **ca**saddena **dhammā**dito ca, ‘‘vamodudantāna’’nti **va**kāro, gāṇḍivadhanvā. Evaṃ paccakkhadhammā.

Kvacīti kiṃ? Sahassathāmadhanu, paccakkhadhammo, viditadhammo.

Nānādumapatitapupphavāsitasānu iccatra – nānappakārā dumā nānādumā, nānādumehi patitāni nānādumapatitāni, nānādumapatitāni ca tāni pupphāni cāti nānādumapatitapupphāni, tehi vāsitā nānādumapatitapupphavāsitā, nānādumapatitapupphavāsitā sānū yassa pabbatassa soyaṃ nānādumapatitapupphavāsitasānu pabbato. Ayaṃ pana kammadhārayatappurisagabbho tulyādhikaraṇabahubbīhi.

Tathā byālambo ambudharo byālambambudharo, tassa bindūni byālambambudharabindūni, tehi cumbito byālambambudharabinducumbito, tādiso kūṭo yassa soyaṃ **byālambambudharabinducumbitakūṭo** iccādi.

Sattamiyatthe bahubbīhi yathā – sampannāni sassāni yasmiṃ janapade soyaṃ sampannasasso janapado, sulabho piṇḍo imasminti sulabhapiṇḍo deso. Ākiṇṇā manussā yassaṃ rājadhāniyaṃ sā ākiṇṇamanussā rājadhānī, bahavo tāpasā etasminti bahutāpaso assamo, upacitaṃ maṃsalohitaṃ asminti upacitamaṃsalohitaṃ sarīraṃ, bahavo sāmino asminti bahussāmikaṃ nagaraṃ.

‘‘Bahū nadiyo asmi’’nti atthe samāsādimhi kate –

Samāsantaggahaṇaṃ, **ka**ppaccayo ca vattate.

356. **Nadimhā ca**.

Samāsantagatā **nadi**mhā **ka**ppaccayo hoti, **ca**saddena tuantā ca. Niccatthaṃ vacanaṃ. **Nadī**ti cettha itthivācakānaṃ **ī**kārūkārānaṃ parasamaññā, tato ‘‘kvacādimajjhuttarāna’’ntiādinā nadisaññassa **ka**ppaccaye rassattaṃ, bahunadiko janapado. Evaṃ bahujambukaṃ vanaṃ. Bahunārikoti chaṭṭhībahubbīhinā siddhaṃ. Bahavo kattāro asmiṃ, assāti vā bahukattuko deso. Evaṃ bahubhattuko.

Bhinnādhikaraṇo yathā – ekarattiṃ vāso assāti ekarattivāso, samānena janena saddhiṃ vāso assāti samānavāso puriso. Ubhato byañjanamassa atthīti ubhabhobyañjanako, chattaṃ pāṇimhi assāti chattapāṇi puriso. Evaṃ daṇḍapāṇi, satthapāṇi, vajirapāṇi, khaggahattho, satthahattho, dāne ajjhāsayo assāti dānajjhāsayo, dānādhimuttiko, buddhabhattiko, saddhammagāravo iccādi.

Tipado yathā – parakkamenādhigatā sampadā yehi te bhavanti parakkamādhigatasampadā mahāpurisā. Evaṃ dhammādhigatabhogā, oṇīto pattato pāṇi yena soyaṃ oṇītapattapāṇi, sīhassa pubbaddhaṃ viya kāyo assāti sīhapubbaddhakāyo, mattā bahavo mātaṅgā asminti mattabahumātaṅgaṃ vanaṃ iccādi.

Nanipātapubbapado yathā – natthi etassa samoti asamo bhagavā. Idha ‘‘attaṃ nassa tappurise’’ti sutte ‘‘attaṃ nassā’’ti yogavibhāgena **na**ssa **a**ttaṃ. Evaṃ appaṭipuggalo, aputtako, ahetuko, ‘‘kvaci samāsanta’’iccādinā **ka**ppaccayo, natthi saṃvāso etesanti asaṃvāsā, **na** vijjate vuṭṭhi etthāti avuṭṭhiko janapado, abhikkhuko vihāro, natthi etassa uttaroti anuttaro, ‘‘sare ana’’ti **ana, tappurisa**ggahaṇamupalakkhaṇaṃ, athavā ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **na**ssa **ana**. Evaṃ natthi anto assāti anantaṃ, na vijjanti āsavā etesanti anāsavā iccādi.

Paṭhamāyatthe sahapubbapado yathā – saha hetunā yo vattateti sahetuko, sahetu vā, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **saha**saddassa **sā**deso, ‘‘kvaci samāsanta’’iccādinā **ka**ppaccayo ca, saha pītiyā ime vattantīti sappītikā. Evaṃ saha paccayehi vattantīti sappaccayā, sakileso, saupādāno, saparivāro, saha mūlena uddhato samūluddhato rukkho.

Upamānapubbapado paṭhamāyatthe tāva – upamānopameyyabhāvappasiddhatthaṃ **iva**saddappayogo, kāyabyāmānaṃ samappamāṇatāya nigrodho iva parimaṇḍalo yo rājakumāro soyaṃnigrodhaparimaṇḍalo rājakumāro. ‘‘Vuttatthānamappayogo’’ti **iva**saddassa appayogo, saṅkho viya paṇḍaro ayanti saṅkhapaṇḍaro, kāko viya sūro ayanti kākasūro, cakkhu iva bhūto ayaṃ paramatthadassanatoti cakkhubhūto bhagavā. Evaṃ atthabhūto. Dhammabhūto, brahmabhūto, andho viya bhūto ayanti andhabhūto bālo. Muñjapabbajamiva bhūtā ayanti muñjapabbajabhūtā kudiṭṭhi. Tantākulakamiva jātā ayanti tantākulakajātā.

Chaṭṭhiyatthe – suvaṇṇavaṇṇo viya vaṇṇo yassa soyaṃ suvaṇṇavaṇṇo bhagavā. Uttarapadalopo, nāgassa viya assa gatīti nāgagati. Evaṃ sīhagati, nāgavikkamo, sīhavikkamo, sīhahanu, eṇissa viya assa jaṅghāti eṇijaṅgho, sīhassa pubbaddhaṃ viya assa kāyoti sīhapubbaddhakāyo, brahmuno viya aṭṭhaṅgasamannāgato saro assāti brahmassaro.

Vāsaddatthe saṅkhyobhayapado yathā – dve vā tayo vā pattā dvattipattā, ‘‘dvekaṭṭhānamākāro vā’’ti **dvi**saddantassa **ā**ttaṃ, rassattaṃ, dvīhaṃ vā tīhaṃ vā dvīhatīhaṃ, cha vā pañca vā vācā chappañcavācā. Evaṃ sattaṭṭhamāsā, ekayojanadviyojanāni.

Disantarāḷattho yathā – pubbassā ca dakkhiṇassā ca disāya yadantarāḷaṃ sāyaṃ pubbadakkhiṇā vidisā. Ettha tulyādhikaraṇapadaparattābhāvā na pumbhāvātideso, ‘‘kvacādimajjhuttarāna’’ntiādinā disantarāḷatthe pubbapadassa rassattaṃ. Evaṃ pubbuttarā, aparadakkhiṇā, pacchimuttarā. Yadā pana dakkhiṇā ca sā pubbā cāti kammadhārayasamāso hoti, tadā pumbhāvātideso uttarapadatthappadhānattā, sabbanāmikavidhānampi niccaṃ bhavatiyeva, yathā – dakkhiṇapubbassā, dakkhiṇapubbassamiti.

Byatihāralakkhaṇo yathā – kesesu ca kesesu ca gahetvā idaṃ yuddhaṃ pavattatīti kesākesi, daṇḍehi ca daṇḍehi ca paharitvā idaṃ yuddhaṃ pavattatīti daṇḍādaṇḍi, ‘‘kvacādimajjhuttarāna’’ntiādinā majjhedīgho, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā antassikāro.

Paṭhamāvibhatyatthabahubbīhi.

Bahubbīhisamāso niṭṭhito.

Dvandasamāsa

Atha dvandasamāso vuccate.

So ca duvidho itarītarayoga samāhāratthabhedena.

Tattha **itarītarayoge** tāva – ‘‘sāriputtamoggallāna’’itīdha ubhayatthāpi paṭhamekavacanaṃ, samuccayajotanatthaṃ **ca**saddappayogo ca.

‘‘Sāriputto ca moggallāno cā’’ti viggahe –

357. **Nāmānaṃ samuccayo dvando**.

Nānānāmānameva ekavibhattikānaṃ yuttatthānaṃ yo samuccayo, so vibhāsā samāso bhavati, dvandasañño ca.

Ettha ca **samuccayo** nāma sampiṇḍanaṃ, so pana atthavasena kevalasamuccayo anvācayo itarītarayogo samāhāro cāti catubbidho.

Tattha kevalasamuccaye, anvācaye ca samāso na bhavati, kriyāsāpekkhatāya nāmānaṃ aññamaññaṃ ayuttatthabhāvato, yathā – cīvaraṃ piṇḍapātañca paccayaṃ sayanāsanaṃ adāsi, dānañca dehi, sīlañca rakkhāhi. Itarītarayoge, samāhāre ca samāso bhavati, tattha nāmānaṃ aññamaññaṃ yuttatthabhāvato.

Dve dve padāni dvandā, dvandaṭṭhā vā dvandā, dvandasadisattā ayaṃ samāsopi anvatthasaññāya **dvando**ti vuccati, ubhayapadatthappadhāno hi dvando.

Nanu ca ubhayapadatthappadhānatte sati dvande kathamekatthībhāvo siyāti? Vuccate – sadisādiatthepi saddappavattisambhavenadvinnaṃ padānaṃ ekakkhaṇeyeva atthadvayadīpakattā na virodho, tañca dvandavisayameva, tesamatthadvayadīpakattā. Yathā hi **bhū**saddo anubhavaabhibhavādike atthe **anvabhi**ādiupasaggasahitova dīpeti, na kevalo, evaṃ ‘‘gavassaka’’ntiādīsu gavādīnaṃ **assā**disaddantarasahitānameva atthadvayadīpanaṃ, na kevalānanti tañca dvandavisayameva, na sabbatthāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā dvinnampi yathāvuttasamuccayadīpakattā atthi dvandepekatthitāti na koci virodho, tato samāsasaññāvibhattilopādi vuttanayameva, samāseneva catthassa vuttattā ‘‘vuttatthānamappayogo’’ti **ca**saddassa appayogo.

Idha dvande accitataraṃ pubbaṃ nipatati, parasseva liṅgañca. Itarītarayogassa avayavappadhānattā sabbattha bahuvacanameva.

Sāriputtamoggallānā, sāriputtamoggallāne, sāriputtamoggallānehi iccādi, samaṇo ca brāhmaṇo ca samaṇabrāhmaṇā. Evaṃ brāhmaṇagahapatikā, khattiyabrāhmaṇā, devamanussā, candimasūriyā, mātā ca pitā ca mātāpitaro, ''tesu vuddhī''tiādinā dvande **mātu**ādipubbapa**du**kārassa **ā**kāro. Evaṃ pitāputtā.

''Jāyā ca pati cāti jāyāpati''itīdha –

''Kvacī''ti vattate.

358. **Jāyāya tudaṃ jāni patimhi**.

Jāyāsaddassa **tudaṃ jāni**ccete ādesā honti **pati**sadde pare kvaci. Tudaṃpati, jānipati, jayampatikā. **E**ttha niggahītāgamo, ''kvacā''dinā rassattañca.

Kvaci appasaraṃ pubbaṃ nipatati, yathā – cando ca sūriyo ca candasūriyā, nigamā ca janapadā ca nigamajanapadā, surā ca asurā ca garuḷā ca manujā ca bhujagā ca gandhabbā ca surāsuragaruḷamanujabhujagagandhabbā.

Kvaci **ivaṇṇu**vaṇṇantānaṃ pubbanipāto, yathā – aggi ca dhūmo ca aggidhūmā. Evaṃ gatibuddhibhujapaṭhaharakarasayā, dhātavo ca liṅgāni ca dhātuliṅgāni.

Kvaci sarādi**a**kārantānaṃ pubbanipāto, yathā – attho ca dhammo ca atthadhammā. Evaṃ atthasaddā, saddatthā vā.

Samāhāre pana – ''cakkhu ca sotañcā''ti atthe ''nāmānaṃ samuccayo dvando''ti dvandasamāsaṃ katvā vibhattilopādimhi kate –

''Napuṃsakaliṅgaṃ, ekattañcā''ti vattate.

359. **Tathā dvande pāṇi tūriya yogga senaṅga khuddajantuka vividha viruddha visabhāgatthādīnañca**.

Yathā digusamāse, tathā samāhāradvandasamāsepi pāṇi tūriya yogga senaṅgatthānaṃ, khuddajantukavividha viruddhavisabhāgatthaiccevamādīnañca ekattaṃ hoti, napuṃsakaliṅgattañca.

Pāṇino ca tūriyāni ca yoggāni ca senā cāti pāṇitūriya yoggasenā, tāsamaṅgāni **pāṇitūriyayoggasenaṅgāni,** dvandato parattā **aṅga**saddo paccekamabhisambajjhate. Khuddā ca te jantukā ceti **khuddajantukā,** vividhenākārena viruddhā **vividhaviruddhā,** niccavirodhino. Samāno bhāgo yesaṃ te sabhāgā, ''tesu vuddhī''tiādinā **samāna**ssa **sa**ādeso, vividhā ca te lakkhaṇato sabhāgā ca kiccatoti **visabhāgā**. Pāṇitūriyayoggasenaṅgāni ca khuddajantukā ca vividhaviruddhā ca visabhāgā cāti dvando, idha bahuttā pubbanipātassa aniyamo, te atthā yesaṃ te pāṇitūriyayoggasenaṅgakhuddajantukavividhaviruddhavisabhāgatthā, te ādayo yesaṃ te tadādayo.

Ādiggahaṇena aññoññaliṅgavisesita saṅkhyāparimāṇattha pacanacaṇḍālattha disatthādīnañca dvande ekattaṃ, napuṃsakaliṅgattañca, iti pāṇyaṅgatthabhāvato cakkhusotasaddānaṃ iminā ekattaṃ, napuṃsakaliṅgattañca katvā samāsattā nāmabyapadese kate **syā**dyuppatti **a**mādesādi.

Cakkhusotaṃ, he cakkhusota, cakkhusotaṃ, cakkhusotena. Evaṃ sabbatthekavacanameva. Mukhañca nāsikā ca mukhanāsikaṃ, ''saro rasso napuṃsake''ti antassa rassattaṃ, hanu ca gīvā ca hanugīvaṃ. Evaṃ kaṇṇanāsaṃ, pāṇipādaṃ, chavimaṃsalohitaṃ. Hatthapādā maṃsalohitānītiādīnaṃ pana itarītarayogena siddhaṃ. Evaṃ **pāṇyaṅgatthe**.

Tūriyaṅgatthe gītañca vāditañca gītavāditaṃ, sammañca tāḷañca sammatāḷaṃ, **samma**nti kaṃsatāḷaṃ. **Tāḷa**nti hatthatāḷaṃ. Saṅkhe ca paṇavo ca ḍiṇḍimo ca, saṅkhā ca paṇavā ca ḍaṃṇḍimā cāti vā saṅkhapaṇavaḍiṇḍimaṃ, paṇavādayo dvepi bheriviseso.

Yoggaṅgatthe yathā – phālo ca pācanañca phālapācanaṃ, yugañca naṅgalañca yuganaṅgalaṃ.

Senaṅgatthe hatthino ca assā ca hatthiassaṃ, rathā ca pattikā ca rathapattikaṃ, asi ca cammañca asicammaṃ, **camma**nti saravāraṇaphalakaṃ. Dhanu ca kalāpo ca dhanukalāpaṃ, **kalāpo**ti tūṇīraṃ.

Khuddajantukatthe ḍaṃsā ca makasā ca ḍaṃsamakasaṃ. Evaṃ kunthakipillikaṃ, kīṭapaṭaṅgaṃ, kīṭasarīsapaṃ. Tattha **kunthā** sukhumakipillikā, **kīṭā** kapālapiṭṭhikapāṇā.

Vividhaviruddhatthe ahi ca nakulo ca, ahī ca nakulā cāti vā ahinakulaṃ. Evaṃ biḷāramūsikaṃ, antassa rassattaṃ, kākolūkaṃ, sappamaṇḍūkaṃ, garuḷasappaṃ.

Visabhāgatthe sīlañca paññāṇañca sīlapaññāṇaṃ, samatho ca vipassanā ca samathavipassanaṃ. Evaṃ nāmarūpaṃ, hirottappaṃ. Satisampajaññaṃ, lobhamohaṃ, dosamohaṃ, ahirikānottappaṃ, thinamiddhaṃ, uddhaccakukkuccamiccādi. ‘‘Aṃmo niggahītaṃ jhalapehī’’ti ettha ‘‘aṃmo’’ti niddesadassanato katthaci napuṃsakaliṅgattaṃ na hotīti daṭṭhabbaṃ, tena ādhipaccaparivāro chandapārisuddhi paṭisandhippavattiyantiādi sijjhati.

Aññoññaliṅgavisesitānaṃ dvande dāsī ca dāso ca dāsidāsaṃ, ‘‘kvacādī’’tiādinā majjhe rassattaṃ. Evaṃ itthipumaṃ, pattacīvaraṃ, sākhāpalāsamiccādi.

Saṅkhyāparimāṇatthānaṃ dvande ekakañca dukañca ekakadukaṃ, saṅkhyādvande appasaṅkhyā pubbaṃ nipatati. Evaṃ dukatikaṃ, tikacatukkaṃ, catukkapañcakaṃ, dīgho ca majjhimo ca dīghamajjhimaṃ.

Pacanacaṇḍālatthānaṃ dvande orabbhikā ca sūkarikā ca orabbhikasūkarikaṃ. Evaṃ sākuṇikamāgavikaṃ, sapāko ca caṇḍālo ca sapākacaṇḍālaṃ, pukkusachavaḍāhakaṃ, venarathakāraṃ. Tattha **venā** tacchakā, **rathakārā** cammakārā.

Disatthānaṃ dvande pubbā ca aparā cāti atthe dvandasamāsaṃ, vibhattilopañca katvā idhā**di**ggahaṇena ekatte, napuṃsakaliṅgatte ca kate ‘‘saro rasso napuṃsake’’ti rassattaṃ, pubbāparaṃ, he pubbāpara, pubbāparaṃ, pubbāparena, pubbāparassa iccādi. Evaṃ puratthimapacchimaṃ, dakkhiṇuttaraṃ, adharuttaraṃ.

‘‘Napuṃsakaliṅgaṃ, ekattaṃ, dvande’’ti ca vattate.

360. Vibhāsā rukkha tiṇa pasu dhana dhañña janapadādīnañca.

Rukkha tiṇa pasu dhana dhañña janapadādīnamekattaṃ, napuṃsakaliṅgattañca vibhāsā hoti dvande samāse. Ekattābhāve bahuvacanaṃ, parasseva liṅgañca.

Tattha **rukkhānaṃ dvande** assatthā ca kapitthā cāti atthe samāhāre dvandasamāsādimhi kate iminā vikappenekattaṃ, napuṃsakaliṅgattañca. Assatthakapitthaṃ, assatthakapitthā vā. Evaṃ ambapanasaṃ, ambapanasā vā, khadirapalāsaṃ, khadirapalāsā vā, dhavassakaṇṇakaṃ, dhavassakaṇṇakā vā.

Tiṇānaṃ dvande usīrāni ca bīraṇāni ca usīrabīraṇaṃ, usīrabīraṇāni vā. Evaṃ muñjapabbajaṃ, muñjapabbajā vā, kāsakusaṃ, kāsakusā vā.

Pasūnaṃ dvande ajā ca eḷakā ca ajeḷakaṃ, ajeḷakā vā, hatthī ca gāvo ca assā ca vaḷavā ca hatthigavassavaḷavaṃ, hatthigavassavaḷavā vā, ‘‘kvacā’’tiādinā rassattaṃ, ‘‘osare cā’’ti **avā**deso ca, gomahiṃsaṃ, gomahiṃsā vā, eṇeyyavarāhaṃ, eṇeyyavarāhā vā, sīhabyagghataracchaṃ, sīhabyagghataracchā vā.

Dhanānaṃ dvande hiraññañca suvaṇṇañca hiraññasuvaṇṇaṃ, hiraññasuvaṇṇāni vā. Evaṃ jātarūparajataṃ, jātarūparajatāni vā, maṇimuttasaṅkhaveḷuriyaṃ, maṇimuttasaṅkhaveḷuriyā vā.

Dhaññānaṃ dvande sālī ca yavā ca sāliyavaṃ, sāliyavā vā. Evaṃ tilamuggamāsaṃ, tilamuggamāsā vā.

Janapadānaṃ dvande kāsī ca kosalā ca kāsikosalaṃ, kāsikosalā vā, vajjī ca mallā ca vajjimallaṃ, vajjimallā vā, aṅgā ca magadhā ca aṅgamagadhaṃ, aṅgamagadhā vā.

Ādiggahaṇena aññoññappaṭipakkhadhammānaṃ, sakuṇatthānañca dvande vibhāsā ekattaṃ hoti, napuṃsakaliṅgattañca. Kusalañca akusalañca kusalākusalaṃ, kusalākusalā vā, evaṃ sāvajjānavajjaṃ, sāvajjānavajjā vā, hīnappaṇītaṃ, hīnappaṇītā vā, kaṇhasukkaṃ, kaṇhasukkā vā, sukhadukkhaṃ, sukhadukkhāni vā, paṭighānunayaṃ, paṭighānunayā vā, chāyātapaṃ, chāyātapā vā, ālokandhakāraṃ, ālokandhakārā vā, ratti ca divā ca rattindivaṃ, rattindivā vā, ahañca ratti ca ahorattaṃ, ahorattā vā, ‘‘kvaci samāsanta’’iccādinā **ā**kārikārānamattaṃ.

Sakuṇānaṃ dvande haṃsā ca bakā ca haṃsabakaṃ, haṃsabakā vā. Evaṃ kāraṇḍavacakkavākaṃ, kāraṇḍavacakkavākā vā, mayūrakoñcaṃ, mayūrakoñcā vā, sukasālikaṃ, sukasālikā vā.

Samāhāradvando.

Yebhuyyena cettha –

Accitappasaraṃ pubbaṃ, ivaṇṇuvaṇṇakaṃ kvaci;
Dvande sarādyakārantaṃ, bahūsvaniyamo bhave.

Dvandasamāso niṭṭhito.

Pubbuttarubhayaññattha-ppadhānattā catubbidho;
Samāsoyaṃ digu kamma-dhārayehi ca chabbidho.

Duvidho abyayībhāvo, navadhā kammadhārayo;
Digu dudhā tappuriso, aṭṭhadhā navadhā bhave;
Bahubbīhi dvidhā dvando, samāso caturaṭṭhadhāti.

Iti padarūpasiddhiyaṃ samāsakaṇḍo

Catuttho.

5. Taddhitakaṇḍa

Apaccataddhita

Atha nāmato eva vibhatyantā apaccādiatthavisese taddhituppattīti nāmato paraṃ taddhitavidhānamārabhīyate.

Tattha tasmā tividhaliṅgato paraṃ hutvā hitā sahitāti **taddhitā, ṇā**dipaccayānametaṃ adhivacanaṃ, tesaṃ vā nāmikānaṃ hitā upakārā taddhitāti anvatthabhūtaparasamaññāvasenāpi

ṇādippaccayāva taddhitā nāma.

‘‘Vasiṭṭhassa apacca’’nti viggahe –

‘‘Liṅgañca nipaccate’’ti ito **liṅga**ggahaṇamanuvattate.

361. **Vā ṇa’pacce**.

Chaṭṭhiyantato liṅgamhā **ṇa**ppaccayo hoti vikappena ‘‘tassa apacca’’miccetasmiṃ atthe.

So ca –

362. **Dhātuliṅgehi parā paccayā**.

Dhātūhi, liṅgehi ca paccayā parāva hontīti paribhāsato apaccatthasambandhiliṅgato chaṭṭhiyantāyeva paro hoti. Paṭicca etasmā attho etīti **paccayo,** patīyanti anena atthāti vā paccayo, ‘‘vuttatthānamappayogo’’ti **apacca**saddassa appayogo, ‘‘tesaṃ vibhattiyo lopā ce’’ti vibhattilopo ca.

363. **Tesaṃ ṇo lopaṃ**.

Tesaṃ taddhitappaccayānaṃ **ṇā**nubandhānaṃ **ṇa**kāro lopamāpajjate.

364. **Vuddhādisarassa vāsaṃyogantassa saṇe ca**.

Ādisarassa vā ādibyañjanassa vā asaṃyogantassa vuddhi hoti sa**ṇa**kārappaccaye pare. Saṃyogo anto assāti saṃyoganto, tadañño **asaṃyoganto**. Atha vā vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, tadā ca pakatibhūte liṅge sarānamādisarassa asaṃyogantassa vuddhi hoti sa**ṇa**kāre taddhitappaccaye pareti attho.

Tena –

Vāsiṭṭhādīsu niccāyaṃ, aniccoḷumpikādisu;
Na vuddhi nīlapītādo, vavatthitavibhāsato.

Casaddaggahaṇamavadhāraṇatthaṃ.

Tassā vuddhiyā aniyamappasaṅge niyamatthaṃ paribhāsamāha.

365. **Ayuvaṇṇānañcāyo vuddhī**.

Tesaṃ **a**kāra**i**vaṇ**ṇu**vaṇṇānameva yathākkamaṃ **ā eo**iccete vuddhiyo honti. **Ca**saddaggahaṇamavuddhisampiṇḍanatthaṃ, avadhāraṇatthaṃ vā. I ca u ca yu, yu eva vaṇṇā yuvaṇṇā, a ca yuvaṇṇā ca **ayuvaṇṇā**. Ā ca e ca o ca **āyo**. Puna **vuddhi**ggahaṇaṃ ‘‘negamajānapadā’’tiādīsu uttarapadavuddhibhāvatthaṃ, ettha ca ‘‘ayuvaṇṇāna’’nti ṭhānaniyamavacanaṃ āyonaṃ vuddhibhāvappasaṅganivattanatthaṃ.

Yathā hi katavuddhīnaṃ, puna vuddhi na hotiha;
Tathā sabhāvavuddhīnaṃ, āyonaṃ puna vuddhi na.

Tato **a**kārassa **ā**kāro vuddhi, ‘‘saralopomādesappaccayādimhi saralope tu pakatī’’ti saralopapakatibhāvā, ‘‘naye paraṃ yutte’’ti paranayanaṃ katvā taddhitattā ‘‘taddhitasamāsa’’iccādinā nāmabyapadese kate pure viya **syā**dyuppatti.

Vāsiṭṭho, vasiṭṭhassa putto vā, vāsiṭṭhā iccādi **purisa**saddasamaṃ. Tassa nattupanattādayopi tadupacārato vāsiṭṭhāyeva. Evaṃ sabbattha gottataddhite paṭhamappakatitoyeva paccayo hoti.

Itthiyaṃ ṇappaccayantattā ‘‘ṇava ṇika ṇeyya ṇa ntūhī’’ti **vāsiṭṭha**saddato īpaccayo. Saralopādiṃ katvā itthippaccayantattā ‘‘taddhitasamāsa’’iccādisutte **ca**ggahaṇena nāmabyapadese kate **syā**dyuppatti, vāsiṭṭhī kaññā, vāsiṭṭhī, vāsiṭṭhiyo iccādi **itthi**saddasamaṃ.

Napuṃsake vāsiṭṭhaṃ apaccaṃ, vāsiṭṭhāni apaccāni iccādi **citta**saddasamaṃ. Evaṃ uparipi taddhitantassa tiliṅgatā veditabbā.

Bhāradvājassa putto bhāradvājo, vesāmittassa putto vesāmitto, gotamassa putto gotamo. Ettha ca ayuvaṇṇattābhāvā **ā**kārādīnaṃ na vuddhi hoti. Vasudevassa apaccaṃ vāsudevo, baladevo. ‘‘Cittako’’tiādīsu pana saṃyogantattā vuddhi na bhavati.

‘‘Vacchassa apacca’’nti viggahe **ṇa**mhi sampatte ‘‘vā ṇa’pacce’’ti ito **vā**ti taddhitavidhāne sabbattha vattate, tena sabbattha vākyavuttiyo bhavanti. ‘‘Apacce’’ti padaṃ yāva **saṃsaṭṭha**ggahaṇāva vattate.

366. **Ṇāyana ṇāna vacchādito**.

Vaccha kaccaiccevamādito chaṭṭhiyantato gottagaṇato **ṇāyana ṇāna**iccate paccayā honti vā ‘‘tassāpacca’’miccetasmiṃ atthe. Sabbattha **ṇa**kārānubandho vuddhattho, sesaṃ pubbasamaṃ, saṃyogantattā vuddhiabhāvova viseso.

Vacchāyano vacchāno vacchassa putto vā. Evaṃ kaccassa putto kaccāyano kaccāno, moggallassa putto moggallāyano moggallāno. Evaṃ aggivessāyano aggivessāno, kaṇhāyano kaṇhāno, sākaṭāyano sākaṭāno, muñcāyano muñcāno, kuñjāyano kuñjāno iccādi. Ākatigaṇo’yaṃ.

‘‘Kattikāya apacca’’nti viggahe –

367. **Ṇeyyo kattikādīhi**.

Ādisaddoyaṃ pakāre vattate. **Kattikā vinatārohiṇī**iccevamādīhi itthiyaṃ vattamānehi liṅgehi **ṇeyya**ppaccayo hoti vā ‘‘tassāpacca’’miccetasmiṃ atthe.

Vibhattilope ‘‘pakati cassa sarantassā’’ti pakatibhāvo. Kattikeyyo, kattikāya putto vā. Evaṃ vinatāya apaccaṃ venateyyo, **ikārasse**kāro vuddhi, rohiṇiyā putto rohiṇeyyo, gaṅgāya apaccaṃ gaṅgeyyo, bhaginiyā putto bhāgineyyo, nadiyāputto nādeyyo. Evaṃ anteyyo, āheyyo, kāmeyyo. Suciyā apaccaṃ soceyyo, ettha **u**kāra**sso**kāro vuddhi, bālāya apaccaṃ bāleyyo iccādi.

‘‘Dakkhassāpacca’’nti viggahe ṇamhi sampatte –

368. **Ato ṇi vā**.

Akārantato liṅgamhā **ṇi**paccayo hoti vā ‘‘tassāpacca’’miccetasmiṃ atthe. Dakkhi, dakkhī, dakkhayo, doṇassa apaccaṃ doṇi. Evaṃ vāsavi, sakyaputti, nāṭaputti, dāsaputti, dāsarathi. Vāruṇi, kaṇḍi, bāladevi, pāvaki, jinadattassa apaccaṃ jenadatti, suddhodani, anuruddhi iccādi.

Puna **vā**ggahaṇena apaccatthe **ṇika**ppaccayo, **aditi**ādito **ṇya**ppaccayo ca. Yathā – sakyaputtassa putto sakyaputtiko, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **ka**kārassa **ya**kāro, sakyaputtiyo. Evaṃ nāṭaputtiko, jenadattiko, vimātuyā putto vemātiko.

‘‘Aditiyā putto’’ti atthe **ṇya**ppaccayo, vuddhi ca.

369. **Avaṇṇo ye lopañca**.

Avaṇṇo taddhitabhūte **ya**ppaccaye pare lopamāpajjate. **Ca**saddena ivaṇṇopīti **i**kāralopo, ‘‘yavataṃ talanadakārānaṃ byañjanāni ca la ña jakāratta’’nti **tya**kārasaṃyogassa **ca**kāro, ‘‘paradvebhāvo ṭhāne’’ti dvittaṃ, ādicco. Evaṃ ditiyā putto decco.

‘‘Kuṇḍaniyā putto’’ti atthe **ṇya**ppaccaye kate –

‘‘Kvacādimajjhuttaresū’’ti vattate.

370. **Tesu vuddhilopāgamavikāraviparītādesā ca**.

Tesu ādimajjhuttaresu avihitalakkhaṇesu jinavacanānuparodhena kvaci vuddhi lopa āgama vikāra viparītaādesā hontīti saṃyogantattepi ādivuddhi, **i**kāralope **nya**ssa**ñā**deso, koṇḍañño, kuruno putto korabyo, etthāpi teneva **u**kārassa **avā**deso, bhātuno putto bhātabyo.

‘‘Upagussa apacca’’nti viggahe –

371. **Ṇavopagvādīhi**.

Upagu manuiccevamādīhi **u**kārantehi gottagaṇehi **ṇava**ppaccayo hoti vā ‘‘tassāpacca’’miccetasmiṃ atthe. **Ādi**saddassa cettha pakāravācakattā **u**kārantatoyevāyaṃ. Opagavo, opagavī, opagavaṃ, manuno apaccaṃ mānavo, ‘‘mānuso’’ti **ṇa**ppaccaye, **sā**game ca kate rūpaṃ, bhagguno apaccaṃ bhaggavo, paṇḍuno apaccaṃ paṇḍavo, upavindussa apaccaṃ opavindavo iccādi.

‘‘Vidhavāya apacca’’nti atthe –

372. **Ṇera vidhavādito**.

Vidhavādito **ṇera**ppaccayo hoti vā apaccatthe. Vigato dhavo pati etissāti vidhavā, vedhavero, bandhukiyā abhisāriṇiyā putto bandhukero, samaṇassa upajjhāyassa putto puttaṭṭhāniyattāti sāmaṇero, nāḷikero iccādi.

Apaccataddhitaṃ.

Saṃsaṭṭhādianekatthataddhita

‘‘Tilena saṃsaṭṭha’’nti viggahe –

373. **Yena vā saṃsaṭṭhaṃ tarati carati vahati ṇiko**.

Yena vā saṃsaṭṭhaṃ, yena vā tarati, yena vā carati, yena vā vahati, tato tatiyantato liṅgamhā tesu saṃsaṭṭhādīsvatthesu **ṇika**ppaccayo hoti vā. Telikaṃ bhojanaṃ, tilena abhisaṅkhatanti attho. Telikī yāgu. Guḷena saṃsaṭṭhaṃ egāḷikaṃ. Evaṃ ghātikaṃ, dādhikaṃ, māricikaṃ, loṇikaṃ.

Nāvāya taratīti nāviko, uḷumpena taratīti oḷumpiko, vuddhiabhāvapakkhe uḷumpiko. Evaṃ kulliko, gopucchiko. Sakaṭena caratīti sākaṭiko. Evaṃ pādiko, daṇḍiko, dhammena carati pavattatīti dhammiko. Sīsena vahatīti sīsiko, **vā**ggahaṇena **ī**kārassa vuddhi na hoti. Evaṃ aṃsiko, khandhiko, hatthiko, aṅguliko.

Puna **vā**ggahaṇena aññatthesupi **ṇika**ppaccayo, paradāraṃ gacchatīti pāradāriko, pathaṃ gacchatīti pathiko.

‘‘Vinayamadhīte, aveccādhīte’’ti vā viggahe –

‘‘Ṇiko’’ti vattate.

374. **Tamadhīte tenakatādisannidhānaniyogasippabhaṇḍajīvikatthesu ca**.

Catuppadamidaṃ. Tamadhīteti atthe, tena katādīsvatthesu ca tamhi sannidhāno, tattha niyutto, tamassa sippaṃ, tamassa bhaṇḍaṃ, tamassa jīvikā iccetesvatthesu ca dutiyādivibhatyantehi liṅgehi **ṇika**ppaccayo hoti vā. Venayiko. Evaṃ suttantiko, ābhidhammiko.

‘‘Byākaraṇamadhīte’’ti atthe **ṇika**ppaccayādimhi kate –

‘‘Vuddhādisarassa vāsaṃyogantassa saṇe cā’’ti vattamāne –

375. **Māyūnamāgamo ṭhāne**.

I uiccebhesaṃ ādisarānaṃ asaṃyogantānaṃ mā vuddhi hoti saṇe, tatreva vuddhi āgamo hoti ca ṭhāneti ekāravuddhāgamo.

‘‘Ṭhāne’’ti vacanā cettha, **yū**namādesabhūtato;
Yavehi pubbeva eo-vuddhiyo honti āgamā.

Yakārassa dvibhāvo.

Veyyākaraṇiko, nyāyamadhīteti neyyāyiko. Evaṃ takkiko, vediko, nemittiko, kāyena kato payogo kāyiko, kāyena kataṃ kammaṃ kāyikaṃ, vacasā kataṃ kammaṃ vācasikaṃ. Evaṃ mānasikaṃ, ettha ca ‘‘sasare vāgamo’’ti sutte vavatthita**vā**saddena paccaye parepi **sā**gamo, therehi katā saṅgīti therikā. Evaṃ pañcasatikā, sattasatikā, ettha ‘‘ṇavaṇikā’’disutte anuvattita**vā**ggahaṇena īpaccayo na hoti.

Sannidhānatthe sarīre sannidhānā vedanā sārīrikā, sārīrikaṃ dukkhaṃ. Evaṃ mānasikā, mānasikaṃ.

Niyuttatthe dvāre niyutto dovāriko, ettha ‘‘māyūnamāgamo ṭhāne’’ti **va**kārato pubbe**o**kārāgamo. Evaṃ bhaṇḍāgāriko, nāgariko, navakammiko, vanakammiko, ādikammiko, odariko, rathiko, pathiko, upāye niyutto opāyiko, cetasi niyuttā cetasikā.

Sippatthe vīṇāvādanaṃ vīṇā, vīṇā assa sippaṃ veṇiko. **E**vaṃ pāṇaviko, modiṅgiko, vaṃsiko.

Bhaṇḍatthe gandho assa bhaṇḍanti gandhiko. Evaṃ teliko, goḷiko, pūviko, paṇṇiko, tambūliko, loṇiko.

Jīvikatthe urabbhaṃ hantvā jīvati, urabbhamassa jīvikāti vā orabbhiko. Evaṃ māgaviko, ettha **va**kārāgamo. Sūkariko, sākuṇiko, macchiko iccādi.

‘‘Tena katādī’’ti ettha **ādi**ggahaṇena tena hataṃ, tena baddhaṃ, tena kītaṃ, tena dibbati, so assa āvudho, so assa ābādho, tattha pasanno, tassa santakaṃ, tamassa parimāṇaṃ, tassa rāsi, taṃ arahati, tamassa sīlaṃ, tattha jāto, tattha vasati, tatra vidito, tadatthāya saṃvattati, tato āgato, tato sambhūto, tadassa payojananti evamādiatthe ca **ṇika**ppaccayo hoti. Yathā – jālena hato, hanatīti vā jāliko. Evaṃ bāḷisiko, vākariko, suttena baddho suttiko, varattāya baddho vārattiko nāgo.

Vatthena kītaṃ bhaṇḍaṃ vatthikaṃ. Evaṃ kumbhikaṃ, phālikaṃ, sovaṇṇikaṃ, sātikaṃ. Akkhena dibbatīti akkhiko. Evaṃ sālākiko, tindukiko, ambaphaliko. Cāpo assa āvudhoti cāpiko. Evaṃ tomariko, muggariko, mosaliko.

Vāto assa ābādhoti vātiko. Evaṃ semhiko, pittiko.

Buddhe pasanno buddhiko. Evaṃ dhammiko, saṅghiko. Buddhassa santako buddhiko. Evaṃ dhammiko, saṅghiko vihāro, saṅghikā bhūmi, saṅghikaṃ cīvaraṃ, puggalikaṃ.

Kumbho assa parimāṇanti kumbhikaṃ. Evaṃ khārikaṃ, doṇikaṃ. Kumbhassa rāsi kumbhiko. Kumbhaṃ arahatīti kumbhiko. Evaṃ doṇiko, aṭṭhamāsiko, kahāpaṇiko, āsītikā gāthā, nāvutikā, sātikaṃ, sāhassikaṃ. Sandiṭṭhamarahatīti sandiṭṭhiko, ‘‘ehi passā’’ti imaṃ vidhiṃ arahatīti ehipassiko.

Sīlatthe paṃsukūladhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃ sīlamassāti paṃsukūliko. Evaṃ tecīvariko, ekāsane bhojanasīlo ekāsaniko, rukkhamūle vasanasīlo rukkhamūliko, tathā āraññiko, sosāniko.

Jātatthe apāye jāto āpāyiko. Evaṃ nerayiko, sāmuddiko maccho, vassesu jāto vassiko, vassikā, vassikaṃ pupphaṃ, sāradiko, hemantiko, vāsantiko, cātuddasiko, rājagahe jāto, rājagahe vasatīti vā rājagahiko jano, magadhesu jāto, vasatīti vā māgadhiko, māgadhikā, māgadhikaṃ, sāvatthiyaṃ jāto, vasatīti vā sāvatthiko, kāpilavatthiko, vesāliko.

Loke vidito lokiko, lokāya saṃvattatītipi lokiko. Tathā mātito āgataṃ mātikaṃ, pitito āgataṃ pettikaṃ nāmaṃ.

Sambhūtatthe mātito sambhūtaṃ mattikaṃ. Evaṃ pettikaṃ. Upadhitassa payojanaṃ opadhikaṃ.

Sakatthepi asaṅkhāroyeva asaṅkhārikaṃ. Evaṃ sasaṅkhārikaṃ, nāmameva nāmikaṃ. Evaṃ ākhyātikaṃ, opasaggikaṃ, nepātikaṃ, catumahārāje bhatti etesanti cātumahārājikā. Evaṃ aññatthepi yojetabbaṃ.

‘‘Kasāvena ratta’’nti viggahe –

376. Ṇa rāgā tenarattaṃ tassedamaññatthesu ca.

Rāgatthavācakā liṅgamhā ‘‘tena ratta’’miccetasmiṃ atthe, ‘‘tasse’’ti chaṭṭhiyantato ‘‘ida’’miccetasmiṃ atthe ca aññatthesu ca **ṇa**ppaccayo hoti vā.

Kāsāvaṃ vatthaṃ. Evaṃ kāsāyaṃ, kusumbhena rattaṃ kosumbhaṃ, haliddiyā rattaṃ hāliddaṃ, pattaṅgaṃ, mañjiṭṭhaṃ, kuṅkumaṃ, nīlena rattaṃ nīlaṃ. Evaṃ pītaṃ.

Idamatthe mahiṃsassa idaṃ māhiṃsaṃ maṃsaṃ, dadhi sappi cammādikaṃ vā, sūkarassa idaṃ sūkaraṃ, kaccāyanassa idaṃ kaccāyanaṃ byākaraṇaṃ. Evaṃ sogataṃ sāsanaṃ.

‘‘Isissa ida’’nti atthe **ṇa**ppaccaye kate vuddhimhi sampatte –

‘‘Saṇe, yūnamāgamo ṭhāne’’ti ca vattate.

377. Āttañca.

I uiccetesaṃ ādisarānaṃ **ā**ttañca hoti **saṇa**kārappaccaye pare, **ca**saddena **ri**kārāgamo ca ṭhāneti **i**kārassa **ā**ttaṃ.

> Ṭhānādhikārato āttaṃ, isūsabhaujādinaṃ;
> Isissa tu rikārāga-mo cāttānantare bhave.

Ārisyaṃ, usabhassa idaṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ, āsabhī vācā.

Aññatthaggahaṇena pana avidūrabhavo, tatra bhavo, tatra jāto, tato āgato, so assa nivāso, tassa issaro, kattikādīhi niyutto māso, sāssa devatā, tamaveccādhīte, tassa visayo deso, tasmiṃ dese atthi, tena nibbattaṃ, taṃ arahati, tassa vikāro, tamassa parimāṇanti iccevamādīsvatthesu ca **ṇa**ppaccayo. Yathā – vidisāya avidūre bhavo vediso gāmo, udumbarassa avidūre bhavaṃ odumbaraṃ vimānaṃ.

Bhavatthe manasi bhavaṃ mānasaṃ sukhaṃ, sāgamo. Sare bhavo sāraso sakuṇo, sārasā sakuṇī, sārasaṃ pupphaṃ, urasi bhavo oraso putto, urasi saṃvaḍḍhitattā, mitte bhavā mettā, mettī vā, pure bhavā porī vācā.

Jātādīsu pāvuse jāto pāvuso megho, pāvusā ratti, pāvusaṃ abbhaṃ, sarade jāto sārado māso, sāradā ratti, sāradaṃ pupphaṃ. Evaṃ sisiro, hemanto, vasanto, vimho, mathurāyaṃ jāto māthuro jano, māthurā gaṇikā, māthuraṃ vatthaṃ. Mathurāya āgato māthuro, mathurā assa nivāsoti māthuro, mathurāya issaro māthuro rājā. ''Sabbato ko''ti ettha puna **sabbato**ggahaṇena taddhitatopi kvaci sasara**ka**kārāgamo, māthurako vā, rājagahe jāto, rājagahā āgato, rājagaho assa nivāsoti vā, rājagahassa issaroti vā rājagaho, rājagahako vā. Evaṃ sāgalo, sāgalako vā, pāṭaliputto, pāṭaliputtako vā, vesāliyaṃ jātotiādiatthe vesālo, vesālako vā, kusināre jāto kosināro, kosinārako vā. Evaṃ sāketo, sāketako vā, kosambo, kosambako vā, indapatto, indapattako vā, kapillo, kapillako vā, bhārukaccho, bhārukacchako vā, nagare jāto, nagarā āgato, nagare vasatīti vā nāgaro, nāgarako vā. Evaṃ jānapado.

Janapadanāmesu pana sabbattha bahuvacanameva bhavati. Yathā – aṅgesu jāto, aṅgehi āgato, aṅgā assa nivāso, aṅgānaṃ issaro vā aṅgo, aṅgako vā, māgadho, māgadhako vā, kosalo, kosalako vā, vedeho, vedehako vā, kambojo, kambojako vā, gandhāro, gandhārako vā, sovīro, sovīrako vā, sindhavo, sindhavako vā, assako, kāliṅgo, pañcālo, sakko, tathā suraṭṭhe jāto, suraṭṭhassa issaro vā soraṭṭho, soraṭṭhako vā. Evaṃ mahāraṭṭho, mahāraṭṭhako vā iccādi.

Nakkhattayoge kattikāya puṇṇacandayuttāya yutto māso kattiko, magasirena candayuttena nakkhattena yutto māso māgasiro. Evaṃ phussena yutto māso phusso, maghāya yutto māso māgho, phagguniyā yutto māso phagguno, cittāya yutto māso citto, visākhāya yutto māso vesākho, jeṭṭhāya yutto māso jeṭṭho, uttarāsāḷhāya yutto māso āsāḷho, āsāḷhī vā, savaṇena yutto māso sāvaṇo, sāvaṇī. Bhaddena yutto māso bhaddo, assayujena yutto māso assayujo, buddho assa devatāti buddho. Evaṃ sogato, māhindo, yāmo, somo.

Byākaraṇaṃ aveccādhīte veyyākaraṇo. Evaṃ mohutto, nemitto, aṅgavijjo, vatthuvijjo. Vasātīnaṃ visayo deso vāsāto, udumbarā asmiṃ padese santīti odumbaro deso.

Sahassena nibbattā sāhassī parikhā, payasā nibbattaṃ pāyāsaṃ, sahassaṃ arahatīti sāhassī gāthā, ayaso vikāro āyaso. Evaṃ sovaṇṇo, puriso parimāṇamassāti porisaṃ udakaṃ.

Caggahaṇena tattha jāto, tattha vasati, tassa hitaṃ, taṃ arahatītiādīsu **ṇeyya**ppaccayo. Bārāṇasiyaṃ jāto, vasatīti vā bārāṇaseyyako, pure viya **ka**kārāgamo. Evaṃ campeyyako, sāgaleyyako, mithileyyako jano, gaṅgeyyo maccho, silāya jātaṃ seleyyakaṃ, kule jāto koleyyako sunakho, vane jātaṃ vāneyyaṃ pupphaṃ. Evaṃ pabbateyyo mānuso, pabbateyyā nadī, pabbateyyaṃ osadhaṃ, pathassa hitaṃ pātheyyaṃ, sapatissa hitaṃ sāpateyyaṃ dhanaṃ, padīpeyyaṃ telaṃ, mātu hitaṃ matteyyaṃ. Evaṃ petteyyaṃ. Dakkhiṇamarahatīti dakkhiṇeyyo iccādi.

378. **Jātādīnamimiyā ca**.

Jātaiccevamādīnaṃ saddānaṃ atthe **ima iya**iccete paccayā honti vā.

Pacchā jāto pacchimo, pacchimā janatā, pacchimaṃ cittaṃ, ante jāto antimo, antimā, antimaṃ. Evaṃ majjhimo, purimo, uparimo, heṭṭhimo, paccantimo, gopphimo, ganthimo.

Tathā **iya**ppaccaye manussajātiyā jāto manussajātiyo, manussajātiyā, manussajātiyaṃ. Evaṃ assajātiyo, hatthijātiyo, bodhisattajātiyo, **dabba**jātiyo, samānajātiyo, lokiyo iccādi.

Ādiggahaṇena tattha niyutto, tadassa atthi, tattha bhavotiādīsvapi **ima iya**ppaccayā honti, **ca**saddena **ika**ppaccayo ca. Ante niyutto antimo, antiyo, antiko, putto assa atthi, tasmiṃ vā vijjatīti puttimo, puttiyo, vuttiko, kappo assa atthīti kappiyo, jaṭā assa atthīti jaṭiyo, hānabhāgo assa atthīti hānabhāgiyo. Evaṃ ṭhitibhāgiyo, bodhissa pakkhe bhavā bodhipakkhiyā, pañcavagge bhavā pañcavaggiyā. Evaṃ chabbaggiyā, udariyaṃ, attano idanti attaniyaṃ, nakārāgamo.

Casaddaggahaṇena **kiya yaṇya**ppaccayā ca. Jātiyā niyutto jātikiyo. Evaṃ andhakiyo, jaccandhe niyutto jaccandhakiyo. Sassa ayanti sakiyo. Evaṃ parakiyo.

Yappaccayo **sādhuhitabhavajātā**diatthesu. Yathā – kammani sādhu kammaññaṃ. Sabhāyaṃ sādhu sabbhaṃ, ‘‘yavataṃ talanā’’dinā **u**kārādi. Evaṃ medhāya hitaṃ mejjhaṃ ghaṭaṃ. Pādānaṃ hitaṃ pajjaṃ telaṃ, rathassa hitā racchā, gāme bhavo gammo, gave bhavaṃ gabyaṃ, ‘‘osare cā’’ti sutte **ca**saddena **ya**ppaccaye parepi **avā**deso. Kavimhi bhavaṃ kabyaṃ, divi bhavā dibyā, **tha**nato jātaṃ thaññaṃ, dhanāya saṃvattatīti dhaññaṃ.

Ṇyappaccayo parisāyaṃ sādhu pārisajjo, **da**kārāgamo, samaṇānaṃ hitā sāmaññā janā, brāhmaṇānaṃ hitā brāhmaññā, arūpe bhavā āruppā iccādi.

‘‘Rājaputtānaṃ samūho’’ti viggahe –

379. **Samūhatthe kaṇaṇā**.

Chaṭṭhiyantato ‘‘tesaṃ samūho’’ti atthe **kaṇaṇa**iccete paccayā honti. Rājaputtako, rājaputtakaṃ vā, rājaputto. Evaṃ mānussako, mānusso, māthurako, māthuro, porisako, poriso, vuddhānaṃ samūho vuddhako, vuddho. Evaṃ māyūrako, māyūro, kāpoto, kokilo, māhiṃsako, māhiṃso, oṭṭhako, orabbhako, aṭṭhannaṃ samūho aṭṭhako, rājānaṃ samūho rājako, bhikkhānaṃ samūho bhikkho, sikkhānaṃ samūho sikkho, dvinnaṃ samūho dvayaṃ, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **i**kārassa **ayā**deso. Evaṃ tiṇṇaṃ samūho tayaṃ iccādi.

‘‘Samūhatthe’’ti vattate.

380. **Gāmajanabandhusahāyādīhi tā**.

Gāmajanabandhusahāyaiccevamādīhi **tā**paccayo hoti samūhatthe. Gāmānaṃ samūho gāmatā. Evaṃ janatā, bandhutā, sahāyatā, nāgaratā. ‘‘Tā’’ti yogavibhāgena **sakatthepi** devoyeva devatā, **tā**paccayantassa niccamitthiliṅgatā.

381. **Tadassa ṭhānamiyo ca**.

‘‘Tadassa ṭhāna’’miccetasmiṃ atthe chaṭṭhiyantato **iya**ppaccayo hoti. Madanassa ṭhānaṃ madaniyo, madaniyā, madaniyaṃ, bandhanassa ṭhānaṃ bandhaniyaṃ. Evaṃ mucchaniyaṃ. Rajaniyaṃ, gamaniyaṃ, dassaniyaṃ, upādāniyaṃ, pasādaniyaṃ. **Ca**saddena **hitā**diatthepi upādānānaṃ hitā upādāniyā iccādi.

382. **Upamatthāyitattaṃ**.

Upamatthe upamāvāciliṅgato **āyitatta**ppaccayo hoti. Dhūmo viya dissatīti dhūmāyitattaṃ. Evaṃ timirāyitattaṃ.

‘‘Tadassa ṭhāna’’nti vattate.

383. **Tannissitatthe lo**.

‘‘Tannissita’’nti atthe, ‘‘tadassaṭhāna’’nti atthe ca **la**ppaccayo hoti. Duṭṭhu nissitaṃ, duṭṭhu ṭhānaṃ vā duṭṭhullaṃ, duṭṭhullā vācā, **la**ssa dvibhāvo. Evaṃ vedallaṃ.

‘‘Abhijjhā assa pakati, abhijjhā assa bahulā’’ti vā viggahe –

384. **Ālu tabbahule**.

Paṭhamāvibhatyantato **ālu**ppaccayo hoti ‘‘tadassa bahula’’miccetasmiṃ atthe. Abhijjhālu, abhijjhālū, abhijjhālavo. Evaṃ sītālu, dhajālu, dayālu. ‘‘Sabbato ko’’ti ettha puna **sabbato**ggahaṇena **ka**kārāgamo, abhijjhāluko, abhijjhālukā, abhijjhālukaṃ. Evaṃ sītāluko, dayāluko, tathā hīnova hīnako. Evaṃ potako, kumārako, māṇavako, muduko, ujuko, appamattakaṃ, oramattakaṃ, sīlamattakaṃ iccādi.

‘‘Yadanupapannā nipātanā sijjhantī’’ti iminā paṭibhāgakucchitasaññānukampādiatthesu **ka**ppaccayo. **Paṭibhāgatthe** hatthino iva hatthikā. Evaṃ assakā. **Kucchitatthe** kucchito samaṇo samaṇako. Evaṃ brāhmaṇako, muṇḍako, paṇḍitako, veyyākaraṇako. **Saññāyaṃ** katako, bhaṭako. **Anukampāyaṃ** puttako.

Tathā **kiṃyateta**to parimāṇatthe **ttakavantu**ppaccayā. Kiṃ parimāṇamassāti kittakaṃ. Evaṃ yattakaṃ, tattakaṃ, ettakaṃ. **Vantumhi ā**ttañca, yaṃ parimāṇamassāti yāvā, yāvanto, guṇavantusamaṃ. Evaṃ tāvā, tāvanto. Etāvā, etāvanto iccādi.

‘‘Suvaṇṇena pakata’’nti viggahe –

385. **Tappakativacane mayo**.

Tappakativacanatthe **maya**ppaccayo hoti, pakarīyatīti pakati, tena pakati tappakati, tappakatiyā vacanaṃ kathanaṃ **tappakativacanaṃ**. Suvaṇṇamayo ratho, sovaṇṇamayo vā, suvaṇṇamayā bhājanavikati, suvaṇṇamayaṃ bhājanaṃ. Evaṃ rūpiyamayaṃ, rajatamayaṃ, jatumayaṃ, dārumayaṃ, mattikāmayaṃ, iddhiyā nibbattaṃ iddhimayaṃ.

Manato nipphannā manomayā, ayasāpakataṃ ayomayaṃ. Ettha ca ‘‘manogaṇādīna’’nti vattamāne –

386. **Etesamo lope**.

Etesaṃ manogaṇādīnaṃ anto **o**ttamāpajjate vibhattilope kateti **o**kāro.

Gavena pakataṃ karīsaṃ, goto nibbattanti vā gomayaṃ. ‘‘Mayo’’tiyogavibhāgena **sakatthepi** dānameva dānamayaṃ, sīlamayaṃ iccādi.

Saṃsaṭṭhādianekatthataddhitaṃ.

Bhāvataddhita

‘‘Alasassa bhāvo’’ti viggahe –

387. **Ṇyattatā bhāve tu**.

Chaṭṭhiyantato **ṇyattatā**iccete paccayā honti ‘‘tassa bhāvo’’ iccetasmiṃ atthe, **tu**saddaggahaṇena **ttanaṇeyyā**dippaccayā ca. Bhavanti etasmā buddhisaddā iti **bhāvo,** saddappavattinimittaṃ vuccati, vuttañca – ‘‘yassa guṇassa hi bhāvā dabbe saddaniveso tadabhidhāneṇyattatādayo’’ti. **Ṇyattatana**ntānaṃ niccaṃ napuṃsakattaṃ, **tā**paccayantassa sabhāvato niccamitthiliṅgatā. **Ṇya**ppaccayoyaṃ guṇavacane **brāhmaṇā**dīhi, tattha ‘‘avaṇṇo ye lopañcā’’ti **avaṇṇa**lopo, ādivuddhi.

Ālasyaṃ. Evaṃ ārogyaṃ, udaggassa bhāvo odagyaṃ, sakhino bhāvo sakhyaṃ, aṇaṇassa bhāvo āṇaṇyaṃ, vidhavāya bhāvo vedhabyaṃ, dubbalassa bhāvo dubbalyaṃ, capalassa bhāvo cāpalyaṃ.

Viyattassa bhāvo veyyattiyaṃ, maccharassa bhāvo macchariyaṃ. Evaṃ issariyaṃ, ālasiyaṃ, muṇḍiyaṃ, mūḷhiyaṃ. Ettha ''veyyattiya''ntiādīsu ''tesu vuddhī''tiādinā **ya**mhi **i**kārāgamo.

''Paṇḍitassa bhāvo paṇḍitya''ntiādīsu ''yavataṃ talanadakārānaṃ byañjanāni calañajakāratta''nti **tya**kārasaṃyogādīnaṃ **calañaja**kārādesā, dvittaṃ. Paṇḍiccaṃ, bahussutassa bhāvo bāhussaccaṃ, ''tesu vuddhī''tiādinā **u**kārassa **a**kāro, evaṃ porohiccaṃ, adhipatissa bhāvo ādhipaccaṃ, muṭṭhassatissa bhāvo muṭṭhassaccaṃ, **ivaṇṇa**lopo. Kusalassa bhāvo kosallaṃ. Evaṃ vepullaṃ, samānānaṃ bhāvo sāmaññaṃ, gilānassa bhāvo gelaññaṃ, ''kvacādimajjhuttarā''disuttena saṃyoge pare rassattaṃ.

Suhadassa bhāvosohajjaṃ. Evaṃ vesārajjaṃ, kusīdassabhāvokosajjaṃ, ''tesu vuddhī''tiādinā īkārassa **a**kāro. Tathā ''purisassa bhāvo porisa''ntiādīsu ''yavataṃ talanā''disutte **kāra**ggahaṇena yavataṃ **sa**kāra**kacaṭapa**vaggānaṃ **sa**kāra**kacaṭapa**vaggādesā. Sumanassa bhāvo somanassaṃ. Evaṃ domanassaṃ, sovacassaṃ, dovacassaṃ, ettha **sa**kārāgamo. Tathā nipakassa bhāvo nepakkaṃ, dvittaṃ. Evaṃ ādhikkaṃ, dubhagassa bhāvo dobhaggaṃ, vāṇijassa bhāvo vāṇijjaṃ, rājino bhāvo rajjaṃ, ''kvacā''dinā rassattaṃ. Sarūpassa bhāvo sāruppaṃ. Evaṃ opammaṃ, sokhummaṃ.

Tathassa bhāvo tacchaṃ, dummedhassa bhāvo dummejjhaṃ, samaṇassa bhāvo sāmaññaṃ. Evaṃ brāhmaññaṃ, nipuṇassa bhāvo nepuññaṃ. ''Taccha''ntiādīsupi **kāra**ggahaṇeneva yavataṃ **thadhaṇa**kārānaṃ **chajhaña**kārādesā.

Ttatāpaccayesu – paṃsukūlikassa bhāvo paṃsukūlikattaṃ, paṃsukūlikatā. Evaṃ tecīvarikattaṃ, tecīvarikatā, odarikattaṃ, odarikatā, manussattaṃ, manussatā jāti, nīlattaṃ, nīlatā guṇo, yācakattaṃ, yācakatā kriyā, daṇḍittaṃ, daṇḍitā dabbaṃ, saccavāditā, pāramitā, kataññutā, sabbaññutā, ''kvacā''dinā **tā**paccaye rassattaṃ, appicchatā, asaṃsaggatā, bhassārāmatā, niddārāmatā, lahutā iccādi.

Ttanapaccaye – puthujjanassa bhāvo puthujjanattanaṃ, vedanattanaṃ, jāyattanaṃ.

Ṇeyye – sucissa bhāvo soceyyaṃ. Evaṃ ādhipabheyyaṃ, kavissa bhāvokāveyyaṃ, thenassa bhāvo theyyaṃ, mahāvuttinā **na**kārassa lopo.

''Ṇyattatā''ti yogavibhāgena kammani, sakatthe ca **ṇyā**dayo, vīrānaṃ bhāvo, kammaṃ vā vīriyaṃ, paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyaṃ, pāribhaṭyassa bhāvo pāribhaṭyatā. Evaṃ sovacassatā, bhisaggassa kammaṃ bhesajjaṃ, byāvaṭassa kammaṃ veyyāvaccaṃ, saṭhassa bhāvo, kammaṃ vā sāṭheyyaṃ.

Sakatthe pana – yathābhūtameva yathābhuccaṃ, karuṇāyeva kāruññaṃ, pattakālameva pattakallaṃ, ākāsānantameva ākāsānañcaṃ, kāyapāguññameva kāyapāguññatā iccādi.

''Visamassa bhāvo''ti viggahe –

''Ttatā, bhāve''ti ca vattate.

388. **Ṇa visamādīhi**.

Visamaiccevamādīhi chaṭṭhiyantehi **ṇa**ppaccayo hoti, **tta tā** ca ''tassa bhāvo'' iccetasmiṃ atthe. Ākatigaṇoyaṃ. Vesamaṃ, visamattaṃ, visamatā. Sucissa bhāvo socaṃ, sucittaṃ, sucitā, garuno bhāvo gāravo, ādivuddhi, ''o sare cā''ti sutte **ca**saddaggahaṇena **u**kārassa ca **avā**deso. Paṭuno bhāvo pāṭavaṃ, paṭuttaṃ, paṭutā.

Ujuno bhāvo ajjavaṃ, muduno bhāvo maddavaṃ iccatra ‘‘āttañcā’’ti **ṇa**mhi **i**kārukārānaṃ **ā**ttaṃ, **dvi**bhāvo, saṃyoge ādirassattañca. Ujutā, mudutā. Evaṃ isissa bhāvo ārisyaṃ, āsabhaṃ, kumārassa bhāvokomāraṃ, yuvassa bhāvo yobbanaṃ, mahāvuttinā **na**kārāgamo, paramānaṃ bhāvo, kammaṃ vā pāramī dānādikriyā, ‘‘ṇavaṇikā’’disuttena **ī**paccayo, samaggānaṃ bhāvo sāmaggī.

389. **Ramaṇīyādito kaṇa**.

Ramaṇīyaiccevamādito **kaṇa**paccayo hoti, **tta tā** ca bhāvatthe. Ramaṇīyassa bhāvo rāmaṇīyakaṃ, ramaṇīyattaṃ, ramaṇīyatā. Evaṃ mānuññakaṃ, manuññattaṃ, manuññatā, piyarūpakaṃ, piyarūpattaṃ, piyarūpatā, kalyāṇakaṃ, kalyāṇattaṃ, kalyāṇatā, corakaṃ, corikā vā, corattaṃ, coratā, aḍḍhakaṃ, aḍḍhattaṃ, aḍḍhatā iccādi.

Bhāvataddhitaṃ.

Visesataddhita

‘‘Sabbe ime pāpā ayamimesaṃ visesena pāpo’’ti viggahe –

390. **Visese taratamisikiyiṭṭhā**.

Visesatthe **tara tama isika iya iṭṭha**iccete paccayā honti. Pāpataro, pāpatarā, pāpataraṃ. Tatopi adhiko pāpatamo, pāpatamā, pāpatamaṃ. Pāpisiko, pāpisikā, pāpisikaṃ. Pāpiyo, pāpiyā, pāpiyaṃ. Pāpiṭṭho, pāpiṭṭhā, pāpiṭṭhaṃ. Atisayena pāpiṭṭho, pāpiṭṭhataro. Evaṃ paṭutaro, paṭutamo, paṭisiko, paṭiyo, paṭiṭṭho. Sabbesaṃ atisayena varo varataro, varatamo, varisiko, variyo, variṭṭho. Evaṃ paṇītataro, paṇītatamo.

‘‘Sabbe ime vuḍḍhā ayamimesaṃ visesena vuḍḍho’’ti atthe **iyaiṭṭha**ppaccayā honti.

391. **Vuḍḍhassa jo iyiṭṭhesu**.

Sabbasseva **vuḍḍha**saddassa **jo** hoti **iya iṭṭha**iccetesu paccayesu. Jeyyo, jeṭṭho, ettha ca ‘‘saralopādi’’sutte **tu**ggahaṇena lopamakatvā ‘‘sarā sare lopa’’nti pubbasare lutte ‘‘kvacāsavaṇṇaṃ lutte’’ti **e**kāro.

‘‘Iyiṭṭhesū’’ti adhikāro, ‘‘jo’’ti ca vattate.

392. **Pasatthassa so ca**.

Sabbasseva **pasattha**saddassa **sā**deso hoti, **jo** ca iyiṭṭhesu. Ayañca pasattho ayañca pasattho sabbe ime pasatthā ayamimesaṃ visesena pasatthoti seyyo, seṭṭho, jeyyo, jeṭṭho.

393. **Antikassa nedo**.

Sabbasseva **antika**saddassa **nedā**deso hoti iyiṭṭhesu. Visesena antikoti nediyo, nediṭṭho.

394. **Bāḷhassa sādho**.

Sabbasseva **bāḷha**saddassa **sādhā**deso hoti iyiṭṭhesu. Visesena bāḷhoti sādhiyo, sādhiṭṭho.

395. **Appassa kaṇa**.

Sabbassa **appa**saddassa **kaṇa** hoti iyiṭṭhesu. Visesena appoti kaṇiyo, kaṇiṭṭho.

‘‘Visesena yuvā’’ti atthe ‘‘kaṇa’’iti vattate.

396. **Yuvānañca**.

Sabbassa **yuva**saddassa **kaṇa** hoti iyiṭṭhesu. ‘‘Tesu vuddhī’’tiādinā **ṇa**kārassa **na**kāro. Kaniyo, kaniṭṭho.

397. **Vantu mantu vīnañca lopo**.

Vantumantuvī iccetesaṃ paccayānaṃ lopo hoti iyiṭṭhesu. Sabbe ime guṇavanto ayamimesaṃ visesena guṇavāti guṇiyo, guṇiṭṭho, visesena satimāti satiyo, satiṭṭho, visesena medhāvīti medhiyo, medhiṭṭho iccādi.

Visesataddhitaṃ.

Assatthitaddhita

‘‘Medhā yassa atthi, tasmiṃ vā vijjatī’’ti viggahe –

398. **Tadassatthīti vī ca**.

Paṭhamāvibhatyantā ‘‘tadassa atthi, tasmiṃ vā vijjati’’ iccetesvatthesu **vī**paccayo hoti. **Medhāmāyā** saddehi cāyaṃ. Medhāvī, medhāvino. Itthiyaṃ **ī**kārantattā ‘‘patibhikkhurājīkārantehi inī’’ti **inī,** medhāvinī, medhāviniyo. Napuṃsake medhāvi kulaṃ. Evaṃ māyāvī, māyāvinī, māyāvi cittaṃ.

Caggahaṇena **so i lava ālā**dippaccayā ca. Yathā – sumedhā yassa atthi, tasmiṃ vā vijjatīti sumedhaso, rassattaṃ. Evaṃ lomaso. Picchaṃ assa atthi, tasmiṃ vā vijjatīti picchilo. Evaṃ phenilo, tuṇḍilo, jaṭilo. Kesā assa atthīti kesavo, vācālo iccādi.

‘‘Tapo assa atthi, tasmiṃ vā vijjatī’’ti viggahe –

‘‘Tadassatthī’’ti adhikāro.

399. **Tapādito sī**.

Tapaiccevamādito **sī**paccayo hoti ‘‘tadassatthi’’ iccetasmiṃ atthe. Sassa dvibhāvo. Tapassī, tapassino, tapassinī, tapassi. Evaṃ tejassī, yasassī, manassī, payassī.

‘‘Daṇḍo assa atthi, tasmiṃ vā vijjatī’’ti viggahe –

400. **Daṇḍādito ikaī**.

Ādisaddoyaṃ pakārattho, **daṇḍa**iccevamādito avaṇṇantā **ika ī** iccete paccayā honti ‘‘tadassatthi’’ iccetasmiṃ atthe. Daṇḍiko, daṇḍī, daṇḍino, daṇḍinī. Evaṃ māliko, mālī, mālinī, chattiko, chattī, rūpiko, rūpī, kesiko, kesī, saṅghī, ñāṇī, hatthī iccādi.

401. **Madhvādito ro**.

Madhuādito **ra**ppaccayo hoti ‘‘tadassatthī’’ti atthe. Madhu assa atthi, tasmiṃ vā vijjatīti madhuro guḷo, madhurā sakkharā, madhuraṃ khīraṃ, kuñjā hanū etassa santīti kuñjaro, sabbasmiṃ vattabbe mukhamassa atthīti mukharo, susi assa atthīti susiro. Evaṃ ruciro, nagaro.

‘‘Guṇo assa atthi, tasmiṃ vā vijjatī’’ti viggahe –

402. **Guṇāditovantu**.

Guṇaiccevamādito **vantu**ppaccayo hoti ‘‘tadassa atthī’’ti atthe. Vibhattilope, nāmabyapadese ca kate **syā**dyuppatti. Guṇavantu **si,** ‘‘savibhattissa, ntussā’’ti adhikicca ‘‘ā simhī’’ti **ā**ttaṃ, guṇavā puriso, sesaṃ ñeyyaṃ. Evaṃ gaṇavā, kulavā iccādayo. Itthiyaṃ ‘‘ṇava ṇika ṇeyyaṇantūhī’’ti īpaccayo, ‘‘vā’’ti vattamāne ‘‘ntussa tamīkāre’’ti **ta**kāro, guṇavatī, guṇavantī iccādi. Napuṃsake ‘‘aṃ napuṃsake’’ti savibhattissa ntussa **a**mādeso, guṇavaṃ iccādi.

‘‘Sati assa atthi, tasmiṃ vā vijjatī’’ti viggahe –

‘‘Tadassatthī’’ti vattate.

493. **Satyādīhi mantu**.

Satiiccevamādīhi avaṇṇantarahitehi paṭhamāvibhatyantehi liṅgehi **mantu**ppaccayo hoti ‘‘tadassatthī’’ti atthe. Sesaṃ **guṇava**ntusamaṃ. Satimā, satimatī, satimantī, satimaṃ. Evaṃ dhitimā, gatimā iccādayo.

Tathā ‘‘āyu assa atthīti **āyu mantu’’**iccatra –

404. **Āyussukārāsamantumhi**.

Āyussa ukāro **asa** hoti **mantu**mhīti asādeso. Āyasmā, sesaṃ samaṃ. Gāvo assa santīti gomā, gomanto, gomatī, gomantī, gomaṃ kulaṃ iccādi.

‘‘Saddhā assa atthī’’ti viggahe –

405. **Saddhādito ṇa**.

Saddhā paññaiccevamādito **ṇa**ppaccayo hoti ‘‘tadassatthi’’iccetasmiṃ atthe. Saddho puriso, saddhā kaññā, saddhaṃ kulaṃ. Evaṃ pañño, amaccharo, tathā buddhaṃ, buddhi assa atthīti buddho iccādi.

Assatthitaddhitaṃ.

Saṅkhyātaddhita

‘‘Pañcannaṃ pūraṇo’’ti viggahe –

406. **Saṅkhyāpūraṇe mo**.

Pūrayati saṅkhyā anenāti pūraṇo, saṅkhyāya pūraṇo **saṅkhyāpūraṇo,** tasmiṃ saṅkhyāpūraṇatthe chaṭṭhiyantato **ma**ppaccayo hoti. Pañcamo, pañcannaṃ pūraṇī pañcamī, ‘‘nadādito vā ī’’ti īpaccayo. ‘‘Itthiyamato āpaccayo’’ti **ā**paccayo, pañcamā vīriyapāramī, pañcamaṃ jhānaṃ. Evaṃ sattamo, sattamī, sattamā, sattamaṃ, aṭṭhamo, aṭṭhamī, aṭṭhamā, aṭṭhamaṃ, navamo, navamī, navamā, navamaṃ, dasamo, dasamī, dasamā, dasamaṃ iccādi.

‘‘Saṅkhyāpūraṇe’’ti adhikāro.

407. **Catucchehi thaṭhā**.

Catuchaiccetehi **thaṭha**iccete paccayā honti saṅkhyāpūraṇatthe. Catunnaṃ pūraṇo catuttho, dvittaṃ, catutthī, catutthā, catutthaṃ, channaṃ pūraṇo chaṭṭho, chaṭṭhī, chaṭṭhā, chaṭṭhaṃ, chaṭṭho eva chaṭṭhamo.

Chāhaṃ, chaḷāyatanaṃ iccatra –

408. **Sa chassa vā**.

Chassa **sa**kārādeso hoti vā saṅkhyāne. Chāhamassa jīvitaṃ sāhaṃ, chāhaṃ vā, saḷāyatanaṃ.

‘‘Dvinnaṃ pūraṇo’’ti viggahe –

409. **Dvitīhi tiyo**.

Dvitiiccetehi **tiya**ppaccayo hoti saṅkhyāpūraṇatthe. Vipariṇāmena ‘‘dvi tiṇṇa’’nti vattamāne –

410. **Tiye dutāpi ca**.

Dvitiiccetesaṃ **duta**iccādesā honti **tiya**ppaccaye pare. Dutiyo puriso, dutiyā, dutiyaṃ. Evaṃ tiṇṇaṃ pūraṇo tatiyo, tatiyā, tatiyaṃ. **Api**ggahaṇena aññatthāpi **dvi**saddassa **du**ādeso hoti, **ca**saddena **di** ca. Dve rattiyo durattaṃ, duvidhaṃ, duvaṅgaṃ, dirattaṃ, diguṇaṃ, digu.

411. **Tesamaḍḍhūpapadena aḍḍhuḍḍhadivaḍḍhadiyaḍḍhaḍḍhatiyā**.

Tesaṃ catutthadutiyatatiyānaṃ aḍḍhūpapadānaṃ aḍḍhūpapadena saha **aḍḍhuḍḍhadivaḍḍhadiyaḍḍhaaḍḍhatiyā**desā honti.

Ettha ca –

Aḍḍhūpapadapādāna-sāmatthā aḍḍhapubbakā;
Tesaṃsaddena gayhante, catutthadutiyādayo.

Aḍḍhena catuttho aḍḍhuḍḍho, aḍḍhena dutiyo divaḍḍho, diyaḍḍho, aḍḍhena tatiyo aḍḍhatiyo.

‘‘Ekañca dasa cā’’ti atthe dvandasamāse, ‘‘ekena adhikā dasā’’ti atthe tappurisasamāse vā kate ‘‘saṅkhyāne’’ti vattamāne ‘‘dvekaṭṭhānamākāro vā’’ti **ā**ttaṃ. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo.

Tena cettha –

Dvekaṭṭhānaṃ dase niccaṃ, dvissā’navutiyā navā;
Itaresa’masantañca, āttaṃ dīpeti **vā**suti.

‘‘Ekādito dasara saṅkhyāne’’ti rattaṃ.

Rādeso vaṇṇamattattā, vaṇṇamattappasaṅgipi;
Siyā dasassa dasseva, nimittāsannabhāvato.

Tato bahuvacanaṃ yo, ‘‘pañcādīnamakāro’’ti savibhattissa antassa **a**ttaṃ. Ekārasa, ekādasa, liṅgattayepi samānaṃ.

‘‘Vā’’ti vattate.

412. **Ekādito dasassī**.

Ekādito parassa **dasa**ssa ante īpaccayo hoti vā pūraṇatthe.

Dasassa paccayāyogā, laddhamanteti atthato;
Tadantassa sabhāvena, itthiyaṃyeva sambhavo.

Ekādasannaṃ pūraṇī **e**kādasī, aññatra ekādasamo, ekādasamaṃ.

Dve ca dasa ca, dvīhi vā adhikā dasāti ‘‘dvi dasa’’iccatra ‘‘vā’’ti vattate.

‘‘Vīsati dasesu bā dvissa tū’’ti **bā**deso, **da**ssa **rā**deso. Bārasa, aññatra **ā**ttaṃ, dvādasa. Dvādasannaṃ pūraṇo bārasamo, dvādasamo, dvādasī.

Tayo ca dasa ca, tīhi vā adhikā dasāti terasa, ‘‘tesu vuddhi lopā’’dinā **ti**ssa **te**ādaso ānavutiyā, terasamo, terasī.

Cattāro ca dasa ca, catūhi vā adhikā dasāti catuddasa iccatra ‘‘gaṇane dasassā’’ti ca vattamāne ‘‘catūpapadassa lopo tuttarapadādi cassa cucopi navā’’ti **tu**lopo, **cuco** ca. Cuddasa, coddasa, catuddasa. Cuddasamo, catuddasamo, cakuddasī, cātuddasī vā.

Pañca ca dasa ca, pañcahi vā adhikā dasāti pañcadasa, ‘‘tesu vuddhi lopā’’dinā pañcasaddassa dasa vīsesu **pannapaṇṇa**ādesāpi, ‘‘aṭṭhādito cā’’ti rattaṃ. Pannarasa, pañcadasa. Pannarasamo, pañcadasamo, pannarasī, pañcadasī.

‘‘Cha ca dasa ca, chahi vā adhikā dasā’’ti samāse kate ‘‘chassā’’ti vattamāne ‘‘dase so niccañcā’’ti **so,** ‘‘saṅkhyānaṃ, vā’’ti ca vattate, ‘‘la darāna’’nti lattaṃ, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo.

Ḷo niccaṃ soḷase dassa, cattālīse ca terase;
Aññatra na ca hotāyaṃ, vavatthitavibhāsato.

Laḷānamaviseso kvaci, soḷasa. Teḷasa, cattālīsaṃ, cattārīsaṃ. Soḷasamo, soḷasī.

‘‘Vā, dasara saṅkhyāne’’ti adhikicca ‘‘aṭṭhādito cā’’ti rattaṃ. Aṭṭhārasa, aṭṭhādasa, **ā**ttaṃ. Aṭṭhārasannaṃ pūraṇo aṭṭhārasamo, aṭṭhādasamo. Evaṃ sattarasa, sattadasa. Sattarasamo, sattadasamo.

Aṭṭhāditoti kimatthaṃ? Catuddasa.

Ekena ūnā vīsatīti tappuriso, ekūnavīsati. Ekūnavīsatādayo ānavutiyā **e**kavacanantā, itthiliṅgā ca daṭṭhabbā, te ca saṅkhyāne, saṅkhyeyye ca vattante, yadā **saṅkhyāne** vattante, tadā bhikkhūnamekūnavīsati tiṭṭhati, bhoti bhikkhūnamekūnavīsati tiṭṭhatu, bhikkhūnamekūnavīsatiṃ passa, bhikkhūnamekūnavīsatiyā kataṃ iccādi.

Saṅkhyeyye pana ekūnavīsati bhikkhavo tiṭṭhanti, bhonto ekūnavīsati bhikkhavo tiṭṭhatha, ekūnavīsatiṃ bhikkhū passa, ekūnavīsatiyā bhikkhūhi kataṃ iccādi. Evaṃ vīsatādīsupi yojetabbaṃ, ekūnavīsatiyā pūraṇo ekūnavīsatimo.

Dasa ca dasa cāti atthe dvandasamāsaṃ katvā ‘‘dasadasā’’ti vattabbe ‘‘sarūpānamekasesvasaki’’nti ekasese kate **dasa**saddato paṭhamābahuvacanaṃ **yo**. ‘‘Dasa yo’’itīdha –

413. Gaṇane dasassa dviti catu pañca cha satta aṭṭhanavakānaṃ vīti cattāra paññā cha sattāsa navā yosu yonañcī samāsaṃ ṭhiri tītuti.

Gaṇane dasassa sambandhīnaṃ **dvika tika catukka pañcaka chakkasattaka aṭṭhaka navakānaṃ** katekasesānaṃ yathākkamaṃ **vīti cattāra paññā cha satta asa nava** iccādesā honti **yo**su paresu, yonañca **īsaṃ āsaṃ ṭhi riti īti uti**iccete ādesā hontīti dvidasatthavācakassa **dasa**ssa **vī**ādeso hoti, **yo**vacanassa **īsa**ñca, saralopādi.

‘‘Saṅkhyānaṃ, vā, ante’’ti ca vattate.

414. **Ti ca**.

Tāsaṃ saṅkhyānamante **ti**kārāgamo hoti vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo.

Vibhāsā vīsa tiṃsāna-mante hoti tiāgamo;
Aññattha na ca hoteva, vavatthitavibhāsato.

‘‘Byañjane cā’’ti niggahītalopo, puna taddhitattā nāmabyapadese **syā**dyuppatti. Bhikkhūnaṃ vīsati, vīsaṃ vā, vīsati bhikkhū, vīsaṃ vā iccādi. Vīsatimo. Tathā ekavīsati kusalacittāni, ekavīsaṃ vā. Ekavīsatimo. Bāvīsati, bāvīsaṃ vā. Bāvīsatimo. Dvāvīsati, dvāvīsaṃ vā. Dvāvīsatimo. Tevīsati, tevīsaṃ vā. Tevīsatimo. Catuvīsati, catuvīsaṃ vā. Catuvīsatimo. Paṇṇavīsati, paṇṇavīsaṃ vā. Paṇṇavīsatimo. Pañcavīsati, pañcavīsaṃ vā. Pañcavīsatimo. Chabbīsati, chabbīsaṃ vā. Chabbīsatimo. Sattavīsati, sattavīsaṃ vā. Sattavīsatimo. Aṭṭhavīsati, aṭṭhavīsaṃ vā. Aṭṭhavīsatimo. Ekūnatiṃsati, ekūnatiṃsaṃvā. Ekūnatiṃsatimo.

Dasa ca dasa ca dasa cāti ‘‘dasa dasa dasā’’ti vattabbe ekasese kate ‘‘gaṇane dasassā’’tiādinā **tiīsa**mādesā, ‘‘kvacā’’dinā rassattaṃ, niggahītāgamo ca, sesaṃ vīsatisamaṃ. Tiṃsati, tiṃsaṃ, tiṃsa vassāni, niggahītalopo, tiṃsaṃ, tiṃsāya iccādi. Ekatiṃsati, ekatiṃsaṃ vā, bāttiṃsaṃ, dvattiṃsaṃ, tettiṃsaṃ iccādi.

Catudasatthavācakassa katekasesassa **da**sassa **cattāra, yo**vacanassa **īsaṃ,** cattālīsaṃ, ‘‘la darāna’’nti rassa **la**ttaṃ, tālīsaṃ vā. Cattālīsatimo. Ekacattālīsaṃ, dvācattālīsaṃ, dvicattālīsaṃ, tecattālīsaṃ, ticattālīsaṃ iccādi.

Pañcadasatthavācakassa **dasa**ssa **paññā, yo**vacanassa **āsa**ñca. Paññāsaṃ, ‘‘tesu vuddhi lopā’’dinā **paṇṇā**deso, paṇṇāsaṃ vā. Ekapaññāsaṃ, dvepaññāsaṃ, dvipaññāsaṃ.

Chadasatthavācakassa **dasa**ssa **cha, yo**vacanassa **ṭhi**ādeso, ‘‘sa chassa vā’’ti **sa**kārādeso, saṭṭhi, dvāsaṭṭhi, dvesaṭṭhi, dvisaṭṭhi, tesaṭṭhi, tisaṭṭhi.

Sattadasatthavācakassa **dasa**ssa **satta, yo**vacanassa ri, **ti** ca. Sattari, sattati, dvāsattari, dvāsattati, dvisattari, disattati, tesattati, tisattati iccādi.

Aṭṭhadasatthavācakassa **dasa**ssa **asa, yo**vacanassa **īti**ādeso ca. Asīti, ekāsīti, dveasīti, teasīti, caturāsīti, ‘‘kvacā’’dinā dīgho.

Navadasatthavācakassa **dasa**ssa **nava, yo**vacanassa **uti** ca, navuti, dvānavuti, dvenavuti, dvinavuti, tenavuti, tinavuti, catunavuti, channavutiyā, channavutīnaṃ pāsaṇḍānaṃ.

‘‘Gaṇane, dasassā’’ti ca vattate.

415. **Dasadasakaṃ sataṃ dasakānaṃ sataṃ sahassañca yomhi**.

Gaṇane pariyāpannassa dasadasakatthavācakassa **dasa**saddassa **sataṃ** hoti, satadasakatthavācakassa **dasa**ssa **sahassaṃ** hoti **yo**mhi. Iminā nipātanena **yo**lopo, taddhitattā puna nāmabyapadese **syā**dyuppatti, niggahītassa lopo, ‘‘si’’nti **a**mādeso, yojanānaṃ sataṃ, sahassaṃ. Sataṃ napuṃsakamekavacanantañca, tathā sahassaṃ, vaggabhede sabbattha bahuvacanampi bhavati. Dve vīsatiyo. Evaṃ tiṃsādīsupi, dve satāni, bahūni satāni, dve sahassāni, bahūni sahassāni.

Satassa dvikanti atthe chaṭṭhītappurisaṃ katvā ‘‘sataṃ dvika’’nti vattabbe ‘‘dvikādīnaṃ taduttarapadānañca nipaccante’’ti vuttiyaṃ vacanato iminā nipātanena uttarapadassa pubbanipāto, **ka**kāralopo ca hoti. Dvisataṃ. Evaṃ satassa tikaṃ tisataṃ, tathā catusataṃ, pañcasataṃ, chasataṃ, sattasataṃ, aṭṭhasataṃ, navasataṃ, dasasataṃ sahassaṃ hoti. Atha vā dve satāni dvisatanti digusamāso. Evaṃ tisataṃ, catusataṃ iccādi.

416. **Yāva taduttari dasaguṇitañca**.

Yāva tāsaṃ saṅkhyānamuttari, tāva dasaguṇitañca kātabbaṃ, ettha **da**kāro sandhijo. Yathā – dasassa gaṇanassa dasaguṇitaṃ sataṃ hoti, satassa dasaguṇitaṃ sahassaṃ, sahassassa dasaguṇitaṃ dasasahassaṃ, idaṃ **nahuta**ntipi vuccati, dasasahassassa dasaguṇitaṃ satasahassaṃ, taṃ **lakkha**ntipi vuccati, satasahassassa dasaguṇitaṃ dasasatasahassaṃ.

‘‘Yadanupapannā nipātanā sijjhantī’’ti vattate.

417. **Sakanāmehi**.

Yāsaṃ pana saṅkhyānaṃ aniddiṭṭhanāmadheyyānaṃ yāni rūpāni, tāni sakehi nāmehi nipaccante. Satasahassānaṃ sataṃ koṭi, itthiliṅgā, ekavacanantā ca, vaggabhede bahuvacanañca bhavati, koṭisatasahassānaṃ sataṃ pakoṭi, pakoṭisatasahassānaṃ sataṃ koṭippakoṭi. Evaṃ nahutaṃ, ninnahutaṃ, akkhobhinī, bindu, abbudaṃ, nirabbudaṃ, ahahaṃ, ababaṃ, aṭaṭaṃ, sogandhikaṃ, uppalaṃ, kumudaṃ, puṇḍarīkaṃ, padumaṃ, kathānaṃ, mahākathānaṃ, asaṅkhyeyyanti.

Iccevaṃ ṭhānato ṭhānaṃ, satalakkhaguṇaṃ mataṃ;
Koṭippabhutinaṃ vīsa-saṅkhyānañca yathākkamaṃ.

‘‘Dve parimāṇāni etassā’’ti viggahe –

418. **Dvādito konekatthe ca**.

Dviiccevamādito gaṇanato **ka**ppaccayo hoti anekatthe. Dviko rāsi dvikaṃ. Evaṃ tikaṃ, catukkaṃ, pañcakaṃ, chakkaṃ, sattakaṃ, aṭṭhakaṃ, navakaṃ, dasakaṃ, paṇṇāsakaṃ, satakaṃ, sahassakaṃ iccādi.

Saṅkhyātaddhitaṃ.

Abyayataddhita

‘‘Ekasmiṃ vāre bhuñjati, dvivāre bhuñjatī’’ti viggahe –

419. **Ekādito sakissa kkhattuṃ**.

Ekadvitiiccevamādito gaṇanato sakissa ṭhāne våratthe **kkhattuṃ**paccayo hoti. Ekakkhattuṃ, dvikkhattuṃ bhuñjati, ‘‘sabbāsamāvuso’’tiādinā **si**lopo. Evaṃ tikkhattuṃ, catukkhattuṃ, pañcakkhattuṃ, chakkhattuṃ, sattakkhattuṃ, aṭṭhakkhattuṃ, navakkhattuṃ, dasakkhattuṃ, satakkhattuṃ, sahassakkhattuṃ, bahukkhattuṃ, katikkhattuṃ.

‘‘Ekena vibhāgenā’’ti viggahe –

Maṇḍūkagatiyā **saṅkhyā**ggahaṇamanuvattate.

420. **Vibhāge dhā ca**.

Vibhāgatthe ekādisaṅkhyāto **dhā**paccayo hoti. **Ca**saddena **eka**dvito **jjha** ca, **suttā**dito **so** ca. Ekadhā. Dvīhi vibhāgehi dvidhā, dudhā vā, dvedhā. Tīhi vibhāgehi tidhā, tedhā vā, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā ikārassekāro. Evaṃ catudhā, pañcadhā, chadhā, sattadhā, aṭṭhadhā, navadhā, dasadhā, satadhā, sahassadhā, katidhā, bahudhā.

Jjhappaccaye ekadhā karotīti ekajjhaṃ. Evaṃ dvejjhaṃ.

Sopaccaye suttena vibhāgena suttaso. Evaṃ byañjanaso, padaso, atthaso, bahuso, sabbākārena sabbaso, upāyaso, hetuso, ṭhānaso, yoniso.

421. **Sabbanāmehi pakāravacane tu thā**.

Sabbanāmehi pakāravacanatthe **thā**paccayo hoti, **tu**saddena **thattā**paccayo ca. Sāmaññassa bhedako viseso pakāro, tassābhidhāneti attho, so pakāro tathā, taṃ pakāraṃ tathā, tena pakārena tathā, yena pakārena yathā. Evaṃ sabbathā, aññathā, itarathā, ubhayathā, **thattā**paccaye tena pakārena tathattā. Evaṃ yathattā, aññathattā.

Ko pakāroti atthe –

422. **Kimimehi thaṃ**.

Kiṃimaiccetehi **thaṃ**paccayo hoti pakāravacanatthe. ‘‘Kissa ka ve cā’’ti ettha **ca**saddena **ki**ssa **kā**deso. Kathaṃ, kaṃ pakāraṃ kathaṃ, kena pakārena kathaṃ, ayaṃ pakāro itthaṃ, imaṃ pakāraṃ itthaṃ. Anena pakārena itthaṃ, ‘‘imassi thaṃ dāniha to dhesu cā’’ti **ima**saddassa **i**kāro, dvittaṃ. Ettha hi **kkhattuṃ** ādi**thaṃ**pariyosānappaccayantānaṃ abyayataddhitattā nāmabyapadesaṃ katvā vibhattimhi kate ‘‘sabbāsamāvuso’’tiādinā vibhattilopo, ‘‘kvaci to pañcamyatthe’’tiādinā vutta**to**ādippaccayantā ca idheva **a**byayataddhite saṅgayhanti.

423. **Yadanupapannā nipātanā sijjhanti**.

Ye saddā lakkhaṇena anupapannā **a**niddiṭṭhalakkhaṇā akkharādito, nāmopasagganipātato vā samāsataddhitādito vā, te nipātanā sijjhanti.

Taddhitato tāva –

Imasmā jja siyā kāle, samānāparato jju ca;
Imasaddassa’kāro ca, samānassa ca so siyā.

Imasmiṃ kāle, imasmiṃ divase vā ajja, samāne kāle sajju, aparasmiṃdivase aparajju. Nipātehi **bhavatthe tana**ppaccayo. Ajja bhavaṃ ajjatanaṃ, ajja bhavā ajjatanī, sve bhavaṃ svātanaṃ. Evaṃ purātanaṃ, hiyyo bhavaṃ hiyyattanaṃ, hiyyo bhavā hiyyattanī iccādi.

Abyayataddhitaṃ.

Sāmaññavuttibhāvatthā-byayato taddhitaṃ tidhā;
Tatrādi catudhāpaccā-nekatthassatthisaṅkhyāto.

Iti padarūpasiddhiyaṃ taddhitakaṇḍo

Pañcamo.

6. Ākhyātakaṇḍa

Bhūvādigaṇa

Vibhattividhāna

Atha ākhyātavibhattiyo kriyāvācīhi dhātūhi parā vuccante.

Tattha kriyaṃ ācikkhatīti **ākhyātaṃ,** kriyāpadaṃ. Vuttañhi ‘‘kālakārakapurisaparidīpakaṃ kriyālakkhaṇamākhyātika’’nti. Tattha **kālo**ti atītādayo, **kāraka**miti kammakattubhāvā, **purisā**ti paṭhamamajjhimuttamā, **kriyā**ti gamanapacanādiko dhātvattho, kriyālakkhaṇaṃ saññāṇaṃ etassāti **kriyālakkhaṇaṃ,** atiliṅgañca.

Vuttampi cetaṃ –

‘‘Yaṃ tikālaṃ tipurisaṃ, kriyāvāci tikārakaṃ;
Atiliṅgaṃ dvivacanaṃ, tadākhyātanti vuccatī’’ti.

Kālādivasena dhātvatthaṃ vibhajantīti **vibhattiyo,** tyādayo, tā pana vattamānā pañcamī sattamī parokkhāhiyyattanī ajjatanī bhavissantī kālātipatti cāti aṭṭhavidhā bhavanti.

Kriyaṃ dhārentīti **dhātavo,** bhūvādayo, khādidhātuppaccayantā ca, te pana atthavasā dvidhā bhavanti sakammakā, akammakā cāti. Tatra **sakammakā** ye dhātavokammāpekkhaṃ kriyaṃ vadanti, yathā – kaṭaṃ karoti, gāmaṃ gacchati, odanaṃ pacatītiādayo, **akammakā** ye kammanirapekkhaṃ kriyaṃ vadanti, yathā – acchati, seti, tiṭṭhatītiādayo.

Te pana sattavidhā bhavanti vikaraṇappaccayabhedena, kathaṃ? **A**vikaraṇā bhūvādayo. Niggahītapubbaka**a**vikaraṇā rudhādayo, **ya**vikaraṇā divādayo, ṇu**ṇā** **uṇā**vikaraṇā svādayo, **nāppaṇhā**vikaraṇā kiyādayo, **oyira**vikaraṇā tanādayo, sakatthe **ṇe** **ṇaya**ntā curādayoti.

Tattha paṭhamaṃ **a**vikaraṇesu bhūvādīsu dhātūsu paṭhamabhūtā akammakā **bhū**iccetasmā dhātuto **tyā**dayo parā yojīyante.

Bhūsattāyaṃ, ‘‘bhū’’iccayaṃ dhātu sattāyamatthe vattate, kriyāsāmaññabhūte bhavane vattateti attho.

‘‘Bhū’’iti ṭhite –

424. **Bhūvādayo dhātavo**.

Bhūiccevamādayo ye kriyāvācino saddagaṇā, te **dhātu**saññā honti. Bhū ādi yesaṃ te **bhūvādayo,** atha vā bhūvā ādī pakārā yesaṃ te **bhūvādayo**.

Bhūvādīsu vakāroyaṃ, ñeyyo āgamasandhijo;
Bhūvāppakārā vā dhātū, sakammākammakatthato.

‘‘Kvaci dhātū’’tiādito ‘‘kvacī’’ti vattate.

425. **Dhātussanto loponekassarassa**.

Anekassarassa dhātussa anto kvaci lopo hoti.

Kvaciggahaṇaṃ ‘‘mahīyati samatho’’tiādīsu nivattanatthaṃ, iti anekassarattābhāvā idha dhātvantalopo na hoti.

Tato dhātvādhikāravihitānekappaccayappasaṅge ‘‘vatticchānupubbikā saddappaṭipattī’’ti katvā vattamānavacanicchāyaṃ –

426. **Vattamānā tianti, sitha, mima, teante, sevhe, emhe**.

Tyādayo dvādasa vattamānāsaññā hontīti **tyādīnaṃ** vattamānatthavisayattā **vattamānā**saññā.

427. **Kāle**.

Ayamadhikāro.

Ito paraṃ **tyā**divibhattividhāne sabbattha vattate.

428. **Vattamānā paccuppanne**.

Paccuppanne kāle gamyamāne vattamānāvibhatti hoti, **kālo**ti cettha kriyā, karaṇaṃ kāro, **ra**kārassa **la**kāro, kālo.

Tasmā –

Kriyāya gamyamānāya, vibhattīnaṃ vidhānato;
Dhātūheva bhavantīti, siddhaṃ tyādivibhattiyo.

Idha pana kālassa atītānāgatapaccuppannāṇattiparikappakālābhipattivasena chadhā bhinnattā ‘‘paccuppanne’’ti viseseti. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppanno **paccuppanno,** paṭiladdhasabhāvo, na tāva atītoti attho.

Paccuppannasamīpepi, tabbohārūpacārato;
Vattamānā atītepi, taṃkālavacanicchayāti.

Tasmiṃ paccuppanne vattamānāvibhattiṃ katvā, tassā ṭhānāniyame ‘‘dhātuliṅgehi parā paccayā’’ti paribhāsato dhātuto paraṃ vattamānappaccaye katvā, tesamaniyamappasaṅgesati ‘‘vatticchānupubbikā saddappaṭipattī’’ti parassapadavacanicchāyaṃ –

429. **Atha pubbāni vibhattīnaṃ cha parassapadāni**.

Atha taddhitānantaraṃ vuccamānānaṃ sabbāsaṃ vattamānādīnaṃ aṭṭhavidhānaṃ vibhattīnaṃ yāni yāni pubbakāni **cha** padāni, tāni tāni atthato aṭṭhacattālīsamattāni **parassapada**saññāni hontītiādimhi channaṃ parassapadasaññā, parassatthāni padāni **parassapadāni,** tabbāhullato tabbohāro.

‘‘Dhātūhi ṇe ṇaya’’iccādito ‘‘dhātūhī’’ti vattamāne –

430. **Kattari parassapadaṃ**.

Kattarikārake abhidheyye sabbadhātūhi **parassapadaṃ** hotīti parassapadaṃ katvā, tassāpyaniyamappasaṅge vatticchāvasā –

Vipariṇāmena ‘‘parassapadānaṃ, attanopadāna’’nti ca vattate.

431. **Dve dve paṭhamamajjhimuttamapurisā**.

Tāsaṃ vibhattīnaṃ parassapadāna’mattanopadānañca **dve dve** vacanāni yathākkamaṃ **paṭhamamajjhimuttamapurisa**saññāni honti. Taṃ yathā? **Ti anti**iti paṭhamapurisā, **si tha**iti majjhimapurisā, **mi ma**iti uttamapurisā. Attanopadesupi **te ante**iti paṭhamapurisā, **se vhe**iti majjhimapurisā, **e mhe**iti uttamapurisā. Evaṃ sesāsu sattasu vibhattīsupi yojetabbanti. Evaṃ aṭṭhavibhattivasena channavutividhe ākhyātapade dvattiṃsa dvattiṃsa paṭhamamajjhimauttamapurisā hontīti vattamānaparassapadādimhi dvinnaṃ paṭhamapurisasaññā.

432. **Nāmamhi payujjamānepitulyādhikaraṇe paṭhamo**.

Tumhāmhasaddavajjite tulyādhikaraṇabhūte sādhakavācake nāmamhi payujjamānepi appayujjamānepi dhātūhi paṭhamapuriso hotīti paṭhamapurisaṃ katvā, tassāpyaniyamappasaṅge kriyāsādhakassa kattuno ekatte vattumicchite ‘‘ekamhi vattabbe ekavacana’’nti vattamānaparassapadapaṭhamapurisekavacanaṃ **ti**.

‘‘Paro, paccayo, dhātū’’ti ca adhikāro, ‘‘yathā kattari cā’’ti ito ‘‘kattarī’’ti vikaraṇappaccayavidhāne sabbattha vattate.

433. **Bhūvādito a**.

Bhūiccevamādito dhātugaṇato paro **a**paccayo hoti kattari vihitesu vibhattippaccayesu paresu. Sabbadhātukamhiyevāyamissate.

‘‘Asaṃyogantassa, vuddhī’’ti ca vattate.

434. **Aññesu ca**.

Kāritato aññesu paccayesu asaṃyogantānaṃ dhātūnaṃ vuddhi hoti. **Ca**ggahaṇena **ṇu**ppaccayassāpi vuddhi hoti. Ettha ca ‘‘ghaṭādīnaṃ vā’’ti ito **vā**saddo anuvattetabbo, so ca vavatthitavibhāsattho. Tena –

Ivaṇṇuvaṇṇantānañca, lahūpantāna dhātunaṃ;
Ivaṇṇuvaṇṇānameva, vuddhi hoti parassa na.

Yuvaṇṇānampi ya ṇu ṇā-nāniṭṭhādīsu vuddhi na;
Tudādissāvikaraṇe, na chetvādīsu vā siyā.

Tassāpyaniyamappasaṅge – ‘‘ayuvaṇṇānañcāyo vuddhī’’ti paribhāsato **ū**kāra**sso**kāro vuddhi.

Vipariṇāmena ‘‘dhātūna’’nti vattate.

435. **O ava sare**.

Okārassa dhātvantassa sare pare **avā**deso hoti. ‘‘Saralopo mādesa’’iccādinā saralopādimhi kate ‘‘naye paraṃ yutte’’ti paranayanaṃ kātabbaṃ.

So puriso sādhu bhavati, sā kaññā sādhu bhavati, taṃ cittaṃ sādhu bhavati.

Ettha hi –

Kattunobhihitattāva, ākhyātena na kattari;
Tatiyā paṭhamā hoti, liṅgatthaṃ panapekkhiya.

Satipi kriyāyekatte kattūnaṃ bahuttā ‘‘bahumhi vattabbe bahuvacana’’nti vattamānaparassapadapaṭhamapurisabahuvacanaṃ **anti,** pure viya appaccayavuddhiavādesā, saralopādi. Te purisā bhavanti, appayujjamānepi bhavati, bhavanti.

‘‘Payujjamānepi, tulyādhikaraṇe’’ti ca vattate.

436. **Tumhe majjhimo**.

Tulyādhikaraṇabhūte **tumha**sadde payujjamānepi appayujjamānepi dhātūhi **majjhima**puriso hotīti vattamānaparassapadamajjhimapurisekavacanaṃ**si,** sesaṃ purimasamaṃ. Tvaṃ bhavasi, tumhe bhavatha, appayujjamānepi bhavasi, bhavatha.

Tulyādhikaraṇeti kimatthaṃ? Tayā paccate odano.

Tasmiṃyevādhikāre –

437. **Amhe uttamo**.

Tulyādhikaraṇabhūte **amha**sadde payujjamānepi appayujjamānepi dhātūhi **uttama**puriso hotīti vattamānaparassapadauttamapurisekavacanaṃ **mi, a**ppaccayavuddhi**avā**desā.

438. **Akāro dīghaṃ himimesu**.

Akāro **dīgha**māpajjate **himima**iccetāsu vibhattīsu. Ahaṃ bhavāmi, mayaṃ bhavāma. Bhavāmi, bhavāma.

‘‘Vibhattīnaṃ, chā’’ti ca vattate.

439. **Parāṇyattanopadāni**.

Sabbāsaṃ vattamānānaṃ aṭṭhavidhānaṃ vibhattīnaṃ yāni yāni parāni cha padāni, tāni tāni **attanopada**saññāni hontīti **te**ādīnaṃ attanopadasaññā.

‘‘Dhātūhi, attanopadānī’’ti ca vattate.

440. **Kattari ca**.

Kattari ca kārake abhidheyye dhātūhi attanopadāni honti. **Ca**ggahaṇaṃ katthaci nivattanatthaṃ, sesaṃ parassapade vuttanayeneva veditabbaṃ. Bhavate, bhavante, bhavase, bhavavhe, bhave, bhavāmhe.

Paca pāke, dhātusaññāyaṃ dhātvantalopo, vuttanayeneva **tyā**dyuppatti, ivaṇṇuvaṇṇānamabhāvā vuddhiabhāvovettha viseso. So devadatto odanaṃ pacati, pacanti, pacasi, pacatha, pacāmi, pacāma, so odanaṃ pacate, te pacante, tvaṃ pacase, tumhe pacavhe, ahaṃ pace, mayaṃ pacāmhe.

Paṭhamapurisādīnamekajjhappavattippasaṅge paribhāsamāha –

441. **Sabbesamekābhidhāne paro puriso**.

Sabbesaṃ paṭhamamajjhimānaṃ, paṭhamuttamānaṃ, majjhimuttamānaṃ tiṇṇaṃ vā purisānaṃ ekatobhidhāne kātabbe paro puriso yojetabbo. Ekakālānamevābhidhāne cāyaṃ. So ca pacati, tvañca pacasīti pariyāyappasaṅge **tumhe pacathā**ti bhavati. Evaṃ so ca pacati, ahañca pacāmīti **mayaṃ pacāma,** tathā tvañca pacasi, ahañca pacāmi, **mayaṃ pacāma,** so ca pacati, tvañca pacasi, ahañca pacāmi, **mayaṃ pacāma**. Evaṃ sabbattha yojetabbaṃ.

Ekābhidhāneti kimatthaṃ? ‘‘So ca pacati, tvañca pacissasi, ahaṃ paciṃ’’ ettha bhinnakālattā ‘‘mayaṃ pacimhā’’ti na bhavati.

Gamu sappa gatimhi, pure viya dhātusaññāyaṃ dhātvantalopo.

Kattari **tyā**dyuppatti.

442. **Gamissanto ccho vā sabbāsu**.

Gamuiccetassa dhātussanto **ma**kāro **ccho** hoti vā sabbāsu vibhattīsu, **sabba**ggahaṇena

mānanta ya kāritappaccayesu ca. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. Tenāyaṃ –

Vidhiṃ niccañca vāsaddo, māna’ntesu tu kattari;
Dīpetāniccamaññattha, parokkhāyamasantakaṃ.

Appaccayaparanayanāni, so puriso gāmaṃ gacchati, te gacchanti, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā garupubbarassato parassa paṭhamapurisabahuvacanassa **re** vā hoti, gacchare. Tvaṃ gacchasi, tumhe gacchatha. Ahaṃ gacchāmi, mayaṃ gacchāma.

Cchādesābhāve ‘‘lopañcettamakāro’’ti **a**ppaccayassa **e**kāro. Gameti, gamenti, saralopo. Gamesi, gametha. Gamemi, gamema.

Attanopadepi so gāmaṃ gacchate, gacchante, gacchare. Gacchase, gacchavhe. Gacche, gacchāmhe.

‘‘Kuto nu tvaṃ āgacchasi, rājagahato āgacchāmī’’tiādīsu pana paccuppannasamīpe vattamānavacanaṃ.

‘‘Vā’’ti vattate.

443. **Gamissa ghammaṃ**.

Gamuiccetassa dhātussa sabbassa **ghammā**deso hoti vā. Ghammati, ghammanti iccādi.

Bhāvakammesu pana –

444. **Attanopadāni bhāve ca kammani**.

Bhāve ca **kammani** ca kārake abhidheyye attanopadāni honti, **ca**saddena kammakattaripi. Bhavanaṃ **bhāvo,** so ca kārakantarena asaṃsaṭṭho kevalo bhavanalavanādiko dhātvattho. Karīyatīti **kammaṃ**. Akammakāpi dhātavo sopasaggā sakammakāpi bhavanti, tasmā kammani anupubbā bhūdhātuto vattamānattanopadapaṭhamapurisekavacanaṃ **te**.

‘‘Dhātūhi ṇe ṇaya’’iccādito ‘‘dhātūhī’’ti vattamāne –

445. **Bhāvakammesu yo**.

Sabbadhātūhi paro bhāvakammesu **ya**ppaccayo hoti. Attanopadavisayevāyamissate, ‘‘aññesu cā’’ti sutte anuvattita**vā**ggahaṇena **ya**ppaccaye vuddhi na bhavati, anubhūyate sukhaṃ devadattena.

Ākhyātena avuttattā, tatiyā hoti kattari;
Kammassābhihitattā na, dutiyā paṭhamāvidha.

Anubhūyante sampattiyo tayā. Anubhūyase tvaṃ devadattena, anubhūyavhe tumhe. Ahaṃ anubhūye tayā, mayaṃ anubhūyāmhe.

‘‘Kvaci dhātu’’iccādito ‘‘kvacī’’ti vattamāne –

446. **Attanopadāni parassapadattaṃ**.

Attanopadāni kvaci parassapadattamāpajjante, akattariyevetaṃ. **Ya**kārassa dvittaṃ, anubhūyyati mayā sukhaṃ, anubhūyyate vā, anubhūyyanti. Anubhūyyasi, anubhūyyatha. Anubhūyyāmi, anubhūyyāma. Dvittābhāve – anubhūyati, anubhūyanti.

Kvacīti kiṃ? Anubhūyate.

Bhāve adabbavuttino bhāvassekattā **e**kavacanameva, tañca paṭhamapurisasseva, bhūyate devadattena, devadattena sampati bhavananti attho.

Pacadhātuto kammani attanopade yappaccaye ca kate –

Vipariṇāmena ‘‘yassā’’ti vattamāne –

447. **Tassa cavaggayakāravakārattaṃ sadhātvantassa**.

Tassa bhāvakammavisayassa **ya**ppaccayassa **ca**vagga**ya**kāra**va**kārattaṃ hoti dhātvantena saha yathāsambhavaṃ. Ettha **ca** ‘‘ivaṇṇāgamo vā’’ti ito sīhagatiyā **vā**saddo anuvattetabbo, so **ca** vavatthitavibhāsattho. Tena –

> Cavaggo ca ta vaggānaṃ, dhātvantānaṃ yavattanaṃ;
> Ravānañca sayappacca-yānaṃ hoti yathākkamanti.

Dhātvantassa cavaggādittā **ca**kāre kate ‘‘paradvebhāvo ṭhāne’’ti **ca**kārassa dvittaṃ. Paccate odano devadattena, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā garupubbarassato parassa paṭhamapurisabahuvacanassa kvaci **re** hoti. Paccare, paccante. Paccase, paccavhe. Pacce, paccāmhe.

Parassapadādese paccati, paccanti. Paccasi, paccatha. Paccāmi, paccāma. Tathā kammakattari paccate odano sayameva, paccante. Paccati, paccanti vā iccādi.

Gamito kammani attanopade, **ya**ppaccaye ca kate –

‘‘Dhātūhi, tasmiṃ, ye’’ti ca vattate.

448. **Ivaṇṇāgamo vā**.

Sabbehi dhātūhi tasmiṃ bhāvakammavisaye **ya**ppaccaye pare ivaṇṇāgamo hoti vāti īkārāgamo. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. **Cchā**deso, gacchīyate gāmo devadattena, gacchīyante. Gacchīyase, gacchīyavhe. Gacchīye, gacchīyāmhe.

Cchādesābhāve –

‘‘Dhātūhi, yo, vā’’ti ca vattate.

449. **Pubbarūpañca**.

Heṭṭhānuttehi parassevedaṃ, tena **kaṭapa**vagga**ya**kāra**lasa**nteheva dhātūhi paro **ya**ppaccayo pubbarūpamāpajjate vāti **ma**kārā parassa **ya**kārassa **ma**kāro. Gammate, gamīyate, gammante, gamīyante. Gammase, gamīyase, gammavhe, gamīyavhe. Gamme, gamīye, gammāmhe, gamīyāmhe.

Parassapadatte – gacchīyyati, gacchīyyanti. Gacchīyati, gacchīyanti vā. Gammati, gammanti. Gamīyati, gamīyanti. **I**kārāgame gamiyyati, gamiyyanti. Tathā ghammīyati, ghammīyanti iccādi.

Vattamānāvibhatti.

450. **Pañcamī tu antu, hi tha, mi ma, taṃ antaṃ, ssuvho, e āmase**.

Tvādayo dvādasa **pañcamī**saññā honti.

451. **Āṇatyāsiṭṭhenuttakāle pañcamī**.

Āṇatyatthe ca āsīsatthe anuttakāle **pañcamī**vibhatti hoti.

Satipi kālādhikāre puna **kāla**ggahaṇena **vidhinimantanājjhesanānumatipatthanāpattakālā**dīsu ca pañcamī. Āṇāpana**māṇatti,** āsīsanamā**siṭṭho,** so ca iṭṭhassa asampattassa atthassa patthanaṃ, tasmiṃ **āṇatyāsiṭṭhe**. Anu samīpe uttakālo **anuttakālo,** paccuppannakāloti attho, na uttakāloti vā anuttakālo, tasmiṃ anuttakāle, kālamanāmasitvā hotīti attho.

Tattha **āsīsanatthe** bhūdhātuto pañcamīparassapadapaṭhamapurisekavacanaṃ **tu,** **a**ppaccayavuddhi**avā**desā. So sukhī bhavatu, te sukhitā bhavantu.

Vipariṇāmena ‘‘akārato’’ti vattate.

452. **Hilopaṃ vā**.

Akārato paro **hi**vibhatti **lopa**māpajjate vā. Tvaṃ sukhī bhava, bhavāhi vā, himhi dīgho. Tumhe sukhitā bhavatha. Ahaṃ sukhī bhavāmi, mayaṃ sukhino bhavāma.

Attanopade so sukhī bhavataṃ, te sukhitā bhavantaṃ. Tvaṃ sukhī bhavassu, tumhe sukhitā bhavavho. Ahaṃ sukhī bhave, mayaṃ sukhitā bhavāmase.

Kammani anubhūyataṃ tayā, anubhūyantaṃ. Anubhūyassu, anubhūyavho. Anubhūye, anubhūyāmase. **Parassapadatte** anubhūyyatu, anubhūyyantu. Anubhūyatu, anubhūyantu vā, anubhūyyāhi iccādi. **Bhāve** bhūyataṃ.

Āṇattiyaṃ kattari devadatto dāni odanaṃ pacatu, pacantu. Paca, pacāhi, pacatha. Pacāmi, pacāma. Pacataṃ, pacantaṃ. Pacassu, pacavho. Pace, pacāmase.

Kammani yappaccayacavaggādi, paccataṃ odano devadattena, paccantaṃ. Paccassu, paccavho. Pacce, paccāmase. **Parassapadatte** paccatu, paccantu. Pacca, paccāhi, paccatha. Paccāmi, paccāma.

Tathā so gāmaṃ gacchatu, gacchantu. Gaccha, gacchāhi, gacchatha. Gacchāmi, gacchāma. Gametu, gamentu. Gama, gamāhi, gametha. Gamemi, gamema. Gacchataṃ, gacchantaṃ. Gacchassu, gacchavho. Gacche, gacchāmase. **Ghammā**dese ghammatu, ghammantu iccādi.

Kammani gacchīyataṃ, gacchīyatu, gamīyataṃ, gamīyatu, gammataṃ, gammatu iccādi.

Vidhimhi idha pabbato hotu, ayaṃ pāsādo suvaṇṇamayo hotūtiādi.

Nimantane adhivāsetu me bhante bhagavā bhojanaṃ, idha nisīdatu bhavaṃ.

Ajjhesane desetu bhante bhagavā dhammaṃ.

Anumatiyaṃ pucchatu bhavaṃ pañhaṃ, pavisatu bhavaṃ, ettha nisīdatu.

Patthanā yācanā, dadāhi me gāmavarāni pañca, ekaṃ me nayanaṃ dehi.

Pattakāle sampatto te kālo kaṭakaraṇe, kaṭaṃ karotu bhavaṃ iccādi.

Pañcamīvibhatti.

453. **Sattamī eyya eyyuṃ, eyyāsi eyyātha, eyyāmieyyāma, etha eraṃ, etho eyyāvho, eyyaṃeyyāmhe**.

Eyyādayo dvādasa **sattamī**saññā honti.

‘‘Anuttakāle’’ti vattate.

454. **Anumatiparikappatthesu sattamī**.

Anumatyatthe ca parikappatthe ca anuttakāle **sattamī**vibhatti hoti.

Atthaggahaṇena **vidhinimantanā**dīsu ca sattamī. Kattumicchato parassa anujānanaṃ **anumati,** parikappanaṃ **parikappo,** ‘‘yadi nāma bhaveyyā’’ti sallakkhaṇaṃ nirūpanaṃ, hetukriyāya sambhave phalakriyāya sambhavaparikappo ca.

Tattha **parikappe** sattamīparassapadapaṭhamapurisekavacanaṃ **eyya,** appaccayavuddhādi purimasamaṃ, ‘‘kvaci dhātu vibhattī’’tiādinā eyya eyyāsi eyyāmi eyyaṃiccetesaṃ vikappena ekārādeso. So dāni kiṃ nu kho bhave, yadi so paṭhamavaye pabbajeyya, arahā bhaveyya, sace saṅkhārā niccā bhaveyyuṃ, na nirujjheyyuṃ. Yadi tvaṃ bhaveyyāsi, tumhe bhaveyyātha. Kathamahaṃ devo bhaveyyāmi, kiṃ nu kho mayaṃ bhaveyyāma. Tathā bhavetha, bhaveraṃ. Bhavetho, bhaveyyāvho.

Patthane tu ahaṃ sukhī bhave, buddho bhaveyyaṃ, bhaveyyāmhe.

Kammani sukhaṃ tayā anubhūyetha, anubhūyeraṃ. Anubhūyetho, anubhūyeyyāvho. Anubhūye, anubhūyeyyaṃ, anubhūyeyyāmhe. **Parassapadatte** anubhūyeyya, anubhūyeyyuṃ. Anubhūyeyyāsi iccādi. **Bhāve** bhūyetha.

> **Vidhimhi** so odanaṃ pace, paceyya, paceyyuṃ. Tvaṃ pace, paceyyāsi, tumhe paceyyātha. Ahaṃ pace, paceyyāmi, mayaṃ paceyyāma. Pacetha, paceraṃ. Pacetho, paceyyāvho. Pace, paceyyaṃ, paceyyāmhe.
>
> **Kammani** paccetha, pacceraṃ. Paccetho, pacceyyāvho. Pacce, pacceyyaṃ, pacceyyāmhe. **Parassapadatte** pacce, pacceyya, pacceyyuṃ. Pacceyyāsi iccādi.
>
> **Anumatiyaṃ** so gāmaṃ gacche, gaccheyya, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **eyyu**ssa uṃ vā, gacchuṃ, gaccheyyuṃ. Tvaṃ gacche, gaccheyyāsi, gaccheyyātha. Gacche, gaccheyyāmi, gaccheyyāma. Game, gameyya, gamuṃ, gameyyuṃ. Game, gameyyāsi, gameyyātha. Game, gameyyāmi, gameyyāma. Gacchetha, gaccheraṃ. Gacchetho, gaccheyyāvho. Gacche, gaccheyyaṃ, gaccheyyāmhe. Gametha, gameraṃ iccādi.
>
> **Kammani** gacchīyetha, gamīyetha, gacchīyeraṃ, gamīyeraṃ iccādi. **Parassapadatte** gacchīyeyya, gamīyeyya, gammeyya, gammeyyuṃ iccādi. Tathā ghamme, ghammeyya, ghammeyyuṃ iccādi.

Sattamīvibhatti.

Paccuppannāṇattiparikappakālikavibhattinayo.

455. **Hiyyattanī āū, ottha, aṃmhā, tthatthuṃ, sevhaṃ, iṃmhase**.

Āādayo dvādasa **hiyyattanī**saññā honti.

‘‘Appaccakkhe, atīte’’ti ca vattate.

456. **Hiyyopabhuti paccakkhe hiyyattanī**.

Hiyyopabhuti atīte kāle paccakkhe vā appaccakkhe vā **hiyyattanī**vibhatti hotīti hiyyattanīparassapadapaṭhamapurisekavacanaṃ **ā**.

‘‘Kvaci dhātu’’iccādito ‘‘kvaci, dhātūna’’nti ca vattate.

457. **Akārāgamo hiyyattanī ajjatanīkālātipattīsu**.

Kvaci dhātūnamādimhi **a**kārāgamo hoti **hiyyattanīajjatanīkālātipatti**iccetāsu tīsu vibhattīsu. Kathamayamakārāgamo dhātvādimhīti ce?

Satissarepi dhātvante, punakārāgamassidha;
Niratthattā payogānu rodhā dhātvādito ayaṃ.

Appaccayavuddhiavādesasaralopādi vuttanayameva.

Abhavā, abhavū. Abhavo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **o**kārassa **a**ādeso vā, abhava, abhavattha. Abhavaṃ, abhavamhā. Abhavattha, abhavatthuṃ. Abhavase, abhavavhaṃ. Abhaviṃ, abhavamhase.

Kammani yappaccayo, tayā sukhamanvabhūyattha, **a**kārāgamābhāve anubhūyattha, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ttha**ssa **thā**deso, anvabhūyatha, anubhūyatha, anvabhūyatthuṃ, anubhūyatthuṃ. Anvabhūyase, anubhūyase, anvabhūyavhaṃ, anubhūyavhaṃ. Anvabhūyiṃ, anubhūyiṃ, anvabhūyamhase, anubhūyamhase. **Parassapadatte** anvabhūyā, anubhūyā iccādi. **Bhāve** anvabhūyattha.

Tathā so odanaṃ apacā, pacā, apacū, pacū. Apaco, paco, apacattha, pacattha. Apacaṃ, pacaṃ, apacamhā, pacamhā. Apacattha, pacattha, apacatthu, pacatthuṃ. Apacase, pacase, apacavhaṃ, pacavhaṃ. Apaciṃ, paciṃ, apacamhase, pacamhase.

Kammani apaccatha, apaccattha, apaccatthuṃ. Apaccase, apaccavhaṃ. Apacciṃ, apaccamhase. Apaccā, apaccū iccādi.

Tathā agacchā, agacchū. Agaccho, agaccha, agacchattha. Agacchaṃ, agacchamhā. Agacchattha, agacchatthuṃ. Agacchase, agacchavhaṃ. Agacchiṃ, agacchamhase. Agamā, agamū. Agamo, agama, agamattha. Agamaṃ, agamamhā. Agamattha, agamatthuṃ. Agamase, agamavhaṃ. Agamiṃ, agamamhase.

Kammani agacchīyattha, gacchīyattha, agamīyattha, gamīyattha, agacchīyatthuṃ, gacchīyatthuṃ, agamīyatthuṃ, gamīyatthuṃ iccādi. Tathā aghammā, aghammū iccādi.

Hiyyattanīvibhatti.

458. **Hiyyattanī sattamī pañcamī vattamānā sabbadhātukaṃ**.

Hiyyattanādayo catasso vibhattiyo **sabbadhātuka**saññā hontīti hiyyattanādīnaṃ sabbadhātukasaññattā ‘‘ikārāgamo asabbadhātukamhī’’ti vutto **i**kārāgamo na bhavati.

Sabbadhātukaṃ.

459. **Parokkhā a u, e ttha, aṃ mha, ttha re, tho vho, iṃmhe**.

Aādayo dvādasa **parokkhā**saññā honti. Akkhānaṃ indriyānaṃ paraṃ parokkhā, taddīpakattā ayaṃ vibhatti **parokkhā**ti vuccati.

460. **Apaccakkhe parokkhātīte**.

Apaccakkhe vattuno indriyāvisayabhūte atīte kāle **parokkhā**vibhatti hoti. Atikkamma itoti **atīto,** hutvā atikkantoti attho.

Heṭṭhā vuttanayena parokkhāparassapadapaṭhamapurisekavacanaṃ **a**. ‘‘Bhū a’’itīdha –

Vipariṇāmena ‘‘dhātūna’’nti vattate.

461. **Kvacādivaṇṇānamekassarānaṃ dvebhāvo**.

Dhātūnamādibhūtānaṃ vaṇṇānamekassarānaṃ kvaci dvebhāvo hoti. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **kvaci**saddo, tena –

Kha cha sesu parokkhāyaṃ, dvebhāvo sabbadhātunaṃ;
Appaccaye juhotyādi-ssapi kiccādike kvaci.

‘‘Bhū bhū a’’itīdha –

462. **Pubbobbhāso**.

Dvebhūtassa dhātussa yo pubbo avayavo, so **abbhāsa**sañño hotīti abbhāsasaññā.

Abbhāsaggahaṇamanuvattate.

463. **Antassivaṇṇākāro vā**.

Abbhāsassa antassa ivaṇṇo hoti vā, **a**kāro ca. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. Tena –

Kha cha sesu avaṇṇassa,
Ikāro sagupussa ī;
Vāssa bhūssa parokkhāyaṃ,
Akāro nāparassimeti.

Ūkārassa **a**kāro.

464. **Dutiyacatutthānaṃ paṭhamatatiyā**.

Abbhāsagatānaṃ dutiyacatutthānaṃ vaggabyañjanānaṃ yathākkamaṃ paṭhamatatiyā hontīti **bha**kārassa **ba**kāro.

465. **Brūbhūnamāhabhūvā parokkhāyaṃ**.

Brūbhūiccetesaṃ dhātūnaṃ **āhabhūva**iccete ādesā honti parokkhāvibhattiyanti **bhū**saddassa **bhūva**ādeso, ‘‘saralopo mādesappaccayādimhī’’tiādinā saralopādi, so kira rājā babhūva, te kira babhūvu. Tvaṃ kira babhūve.

‘‘Dhātūhī’’ti vattate, sīhagatiyā **kvaci**ggahaṇañca.

466. **Ikārāgamo asabbadhātukamhi**.

Sabbasmiṃ asabbadhātukamhi pare kvaci dhātūhi paro **i**kārāgamo hoti.

Asabbadhātuke byañja-nādimhe vāyamāgamo;
Kvacādhikārato byañja-nādopi kvaci no siyā.

Ettha ca ‘‘na sabbadhātukaṃ asabbadhātuka’’miti katvā ‘‘hiyyattanī sattamī pañcamī vattamānā sabbadhātuka’’nti hiyyattanīādīnaṃ sabbadhātukasaññāya vuttattā tadaññā catasso vibhattiyo asabbadhātukanti vuccati.

Tumhe kira babhūvittha. Ahaṃ kira babhūvaṃ, mayaṃ kira babhūvimha. **Attanopade** so babhūvittha, babhūvire. Babhūvittho, babhūvivho. Babhūviṃ, babhūvimhe.

Kammani attanopade īkārāgama**ya**ppacca**yi**kārāgamā, anubabhūvīyittha, **ya**ppaccayassa asabbadhātukamhi ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā lope kate ivaṇṇāgamo na bhavati, tayā kira anubabhūvittha, anubabhūvire iccādi. **Bhāve** babhūvīyittha, babhūvittha vā.

Tathā papaca, papacū. Papace, papacittha. Papacaṃ, papacimha. Papacittha, papacire. Papacittho, papacivho. Papaciṃ, papacimhe.

Kammani papaccittha, papaccire iccādi. Tathā apacca, apaccū iccādi.

Gamimhi ‘‘kvacādivaṇṇāna’’ntiādinā dvebhāvo, ‘‘pubbobbhāso’’ti abbhāsasaññā.

‘‘Abbhāse’’ti vattate.

467. **Kavaggassa cavaggo**.

Abbhāse vattamānassa **ka**vaggassa **ca**vaggo hotīti **va**kārassa **ja**kāro, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā anabbhāsassa paṭhamapurisekavacanamhi dīgho. So gāmaṃ jagāma kira, jagama vā, jagamu. Jagame, jagamittha. Jagamaṃ, jagamimha. Jagamittha, jagamire. Jagamittho, jagamivho. Jagamiṃ, jagamimhe.

Kammani jagamīyittha, jagamittha vā iccādi.

Parokkhāvibhatti.

468. **Ajjatanī** ī uṃ, **o ttha, iṃ mhā, ā ū, se vhaṃ, amhe**.

Īādayo dvādasa **ajjatanī**saññā honti. Ajja bhavo ajjatano, taddīpakattā ayaṃ vibhatti **ajjatanī**ti vuccati.

‘‘Apaccakkhe, atīte, paccakkhe’’ti ca vattate.

469. **Samīpejjatanī**.

Samīpe samīpato paṭṭhāya ajjappabhuti atīte kāle paccakkhe ca apaccakkhe ca **ajjatanī**vibhatti hotīti ajjatanīparassapadapaṭhamapurisekavacanaṃ ī.

Pure viya **a**kārāgamo, vuddhādi ca, ‘‘kvaci dhātuvibhattī’’tiādinā **īmhā**divibhattīnaṃ kvaci rassattaṃ, **oāa**vacanānaṃ **itthaa**mādesā ca, saralopādi, so abhavi, abhavī vā, **a**kārāgamābhāve bhavi.

Maṇḍūkagatiyā ‘‘vā’’ti vattate.

470. **Sabbato uṃ iṃ su**.

Sabbehi dhātūhi uṃvibhattissa **iṃsvā**deso hoti vā.

Te abhaviṃsu, bhaviṃsu vā, abhavuṃ, bhavuṃ vā. Tvaṃ abhavi, bhavi vā, abhavo, bhavo vā, tumhe abhavittha, bhavittha vā, **i**kārāgamo. Ahaṃ abhaviṃ, bhaviṃ vā, mayaṃ abhavimha, bhavimha vā, abhavimhā, bhavimhā vā. So abhavittha, bhavittha vā, abhavā, bhavā vā, abhavū, bhavū vā. Abhavise, bhavise vā, abhavivhaṃ, bhavivhaṃ vā. Abhavaṃ, bhavaṃ vā, abhava, bhava vā, abhavimhe, bhavimhe vā.

Kammani yappaccayalope vuddhiavādesādi, sukhaṃ tayā anubhavittha, anvabhūyittha, anubhūyittha vā iccādi. **Parassapadatte** tayā anvabhūyi, anubhūyi, anvabhūyī, anubhūyī vā, anvabhūyiṃsu, anubhūyiṃsu, anvabhūyuṃ, anubhūyuṃ. Tvaṃ anvabhūyi, anubhūyi, tumhe anvabhūyittha, anubhūyittha. Ahaṃ anvabhūyiṃ, anubhūyiṃ, mayaṃ anvabhūyimha, anubhūyimha, anvabhūyimhā, anubhūyimhā vā. **Bhāve** abhavittha, abhūyittha tayā.

So apaci, paci, apacī, pacī vā, te apaciṃsu, paciṃsu, apacuṃ, pacuṃ. Tvaṃ apaci, paci, apaco, paco vā, tumhe apacittha, pacittha. Ahaṃ apaciṃ, paciṃ, mayaṃ apacimha, pacimha, apacimhā, pacimhā vā. So apacittha, pacittha, apacā, pacā vā, apacū, pacū. Apacise, apacivhaṃ. Apacaṃ, pacaṃ, apaca, paca vā, apacimhe, pacimhe.

Kammani apaccittha, paccittha iccādi. **Parassapadatte** apacci, pacci, apaccī, paccī vā, apacciṃsu, pacciṃsu, apaccuṃ, paccuṃ. Apacci, pacci, apacco, pacco vā, apaccittha, paccittha. Apacciṃ, pacciṃ, apaccimha, paccimha, apaccimhā, paccimhā vā.

So gāmaṃ agacchī, gacchī, agacchi, gacchi vā, te agacchiṃsu, gacchiṃsu, agacchuṃ, gacchuṃ. Tvaṃ agacchi, gacchi, agaccho, gaccho vā, tumhe agacchittha, gacchittha. Ahaṃ agacchiṃ, gacchiṃ, mayaṃ agacchimha, gacchimha, agacchimhā, gacchimhā vā.

‘‘Kvaci dhātū’’tiādinā ajjatanimhi gamissa **ccha**ssa kvaci **ñchā**deso, agañchi, gañchi, agañchī, gañchī vā, te agañchiṃsu, gañchiṃsu, agañchuṃ, gañchuṃ. Tvaṃ agañchi, gañchi, agañcho, gañcho vā, tumhe agañchittha, gañchittha. Ahaṃ agañchiṃ, gañchiṃ, mayaṃ agañchimha, gañchimha, agañchimhā, gañchimhā vā.

Cchādesābhāve so agami, gami, agamī, gamī vā, ‘‘karassa kāsattamajjatanimhī’’ti ettha **bhāva**niddesena, ‘‘sattamajjatanimhī’’ti yogavibhāgena vā **sā**game ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā byañjanato **ā**kārāgamo, agamāsi, uṃvacanassa kvaci **aṃsvā**deso, **u**cāgamo **tthamhe**su kvaci, agamiṃsu, gamiṃsu, agamaṃsu, gamaṃsu, agamuṃ, gamuṃ, tvaṃ agami, gami, agamo, gamo vā, agamittha, gamittha, agamuttha, gamuttha. Ahaṃ agamiṃ, gamiṃ, agamimha, gamimha, agamumha, gamumha, agamimhā, gamimhā vā.

‘‘Kvaci dhātū’’tiādinā gamissa ajjatanimhi **gā**deso ca, so ajjhagā, paralopo, te ajjhaguṃ. Tvaṃ ajjhago, tumhe ajjhaguttha. Ahaṃ ajjhagiṃ, mayaṃ ajjhagumha.

Attanopade so agacchittha, gacchittha, agañchittha, gañchittha iccādi. **Cchā**desābhāve so agamittha, gamittha, agamā, gamā, te agamū, gamū, ajjhagū, agū. Tvaṃ agamise, gamise, agamivhaṃ, gamivhaṃ. Ahaṃ agamaṃ, gamaṃ, agama, gama, ajjhagaṃ vā, agamimhe, gamimhe.

Kamme gāmo agacchīyittha tena, gacchīyittha, agañchiyittha, gañchiyittha, agamīyittha, gamīyittha, agamittha, gamittha iccādi. **Parassapadatte** agacchīyi, gacchīyi vā, agamīyi, gamīyi vā, agacchīyuṃ, agamīyuṃ vā. Tathā aghammīyi, aghammīyiṃsu iccādi.

‘‘Hiyyattanī, ajjatanī’’ti ca vattate.

471. **Māyoge sabbakāle ca**.

Yadā**mā**yogo, tadā **hiyyattanajjatanī**vibhattiyo sabbakālepi honti, **ca**saddena **pañcamī** ca. Mā bhavati, mā bhavā, mā bhavissatīti vā atthe hiyyattanajjatanīpañcamī vibhattiyo, sesaṃ neyyaṃ, so mā bhavā, mā bhavī, mā te bhavantvantarāyā. Mā pacā, mā pacī, mā pacatu. Mā gacchā, mā gacchī, mā gacchatu. Mā kañci pāpamāgamā, mā agami, mā gamā, mā gamī, mā gametu. Tvaṃ mā gaccho, mā gacchi, mā gacchāhi iccādi.

Atītakālikavibhatti.

472. **Bhavissantī ssati ssanti, ssasi ssatha, ssāmissāma, ssate ssante, ssase ssavhe, ssaṃssāmhe**.

Ssatyādīnaṃ dvādasannaṃ vacanānaṃ **bhavissantī**saññā hoti. Bhavissatīti bhavissanto, taṃkāladīpakattā ayaṃ vibhatti **bhavissantī**ti vuccati.

473. **Anāgate bhavissantī**.

Anāgate kāle **bhavissantī**vibhatti hoti.

Atītepi bhavissantī, taṃkālavacanicchayā;
‘‘Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissa’’ntiādisu.

Na āgato **anāgato,** paccayasāmaggiyaṃ sati āyatiṃ uppajjanārahoti attho, **i**kārāgamo, vuddhi**avā**desā, saralopādi ca.

Bhavissati, bhavissanti. Bhavissasi, bhavissatha. Bhavissāmi, bhavissāma. Bhavissate, bhavissante. Bhavissase, bhavissavhe. Bhavissaṃ, bhavissāmhe.

Kamme yappaccayalopo, sukhaṃ tayā anubhavissate, anubhavissante. Anubhavissase, anubhavissavhe. Anubhavissaṃ, anubhavissāmhe. **Parassapadatte** anubhavissati devadattena, anubhavissanti iccādi. **Bhāve** bhavissate tena, **ya**ppaccayalopābhāve anubhūyissate, anubhūyissante iccādi. **Bhāve** bhūyissate.

Tathā pacissati, pacissanti. Pacissasi, pacissatha. Pacissāmi, pacissāma. Pacissate, pacissante. Pacissase, pacissavhe. Pacissaṃ, pacissāmhe.

Kamme paccissate odano devadattena, paccissante iccādi. **Parassapadatte** paccissati, paccissanti. Paccissasi, paccissatha. Paccissāmi, paccissāma.

Gacchissati, gacchissanti. Gacchissasi, gacchissatha. Gacchissāmi, gacchissāma. Gacchissate, gacchissante. Gacchissase, gacchissavhe. Gacchissaṃ, gacchissāmhe. So saggaṃ gamissati, gamissanti. Gamissasi, gamissatha. Gamissāmi, gamissāma iccādi.

Kamme gacchīyissate, gacchīyissante. Gacchīyissati, gacchīyissanti vā, gamīyissate, gamīyissante. Gamīyissati, gamīyissanti vā iccādi. **Ya**ppaccayalope gamissate, gamissante. Gamissati, gamissanti vā. Tathā ghammissati, ghammissanti iccādi.

Bhavissantīvibhatti.

484. **Kālātipatti ssā ssaṃsu, sse ssatha, ssaṃssāmhā, ssatha ssisu, ssase ssavhe, ssiṃssāmhase**.

Ssādīnaṃ dvādasannaṃ **kālātipatti**saññā hoti. Kālassa atipatanaṃ kālātipatti, sā pana viruddhapaccayūpanipātato, kāraṇavekallato vā kriyāya anabhinibbatti, taddīpakattā ayaṃ vibhatti **kālātipattī**ti vuccati.

475. **Kriyātipannetīte kālātipatti**.

Kriyātipannamatte atīte kāle **kālātipatti**vibhatti hoti. Kriyāya atipatanaṃ **kriyātipannaṃ,** taṃ pana sādhakasattivirahena kriyāya accantānuppatti. Ettha ca kiñcāpi na kriyā atītasaddena voharitabbā, tathāpi takkiriyuppattippaṭibandhakarakriyāya kālabhedena atītavohāro labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

Kālātipattiparassapadapaṭhamapurisekavacanaṃ **ssā, a**kārikārāgamā, vuddhi**avā**desā ca, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ssā ssāmhā**vibhattīnaṃ kvaci rassattaṃ, **sse**vacanassa ca **a**ttaṃ.

So ce paṭhamavaye pabbajjaṃ alabhissa, arahā abhavissa, bhavissa, abhavissā, bhavissāvā, te ce taṃ alabhissaṃsu, arahanto abhavissaṃsu, bhavissaṃsu. Evaṃ tvaṃ abhavissa, bhavissa, abhavisse vā, tumhe abhavissatha, bhavissatha. Ahaṃ abhavissaṃ, bhavissaṃ, mayaṃ abhavissamha, bhavissamha, abhavissāmhā, bhavissāmhā vā. So abhavissatha, abhavissisu. Abhavissase, abhavissavhe. Abhavissiṃ, abhavissāmhase.

Kamme anvabhavissatha, anvabhavissisu. Anvabhūyissatha vā iccādi. **Parassapadatte** anvabhavissa, anvabhavissaṃsu. Anvabhūyissa vā iccādi. **Bhāve** abhavissatha devadattena, abhūyissatha.

Tathā so ce taṃ dhanaṃ alabhissa, odanaṃ apacissa, pacissa, apacissā, pacissā vā, apacissaṃsu, pacissaṃsu. Apacissa, pacissa, apacisse, pacisse vā, apacissatha, pacissatha. Apacissaṃ, pacissaṃ, apacissamha, pacissamha, apacissāmhā, pacissāmhā vā. Apacissatha, pacissatha, apacissisu, pacissisu. Apacissase, pacissase, apacissavhe, pacissavhe. Apacissiṃ, pacissiṃ, apacissāmhase, pacissāmhase.

Kamme apacissatha odano devadattena, apacissisu. **Ya**ppaccayalopābhāve apacīyissatha iccādi. **Parassapadatte** apaccissa tena, paccissa, apaccissā, paccissā vā, apaccissaṃsu, paccissaṃsu iccādi.

So agacchissa, gacchissa, agacchissā, gacchissāvā, agacchissaṃsu, gacchissaṃsu. Tvaṃ agacchissa, gacchissa, agacchisse, gacchisse vā, agacchissatha, gacchissatha. Agacchissaṃ, gacchissaṃ, agacchissamha, gacchissamha, agacchissāmhā, gacchissāmhā vā. Agamissa, gamissa, agamissā, gamissā vā, agamissaṃsu, gamissaṃsu. Agamissa, gamissa, agamisse vā, agamissatha, gamissatha. Agamissaṃ, gamissaṃ, agamissamha, gamissamha, agamissāmhā, gamissāmhā vā. Agacchissatha, gacchissatha vā iccādi.

Kamme agacchīyissatha, agamīyissatha, agacchīyissa, agamīyissaiccādi. Tathā aghammissā, aghammissaṃsu iccādi.

Kālātipattivibhatti.

Pañcamī sattamī vatta-mānā sampatināgate;
Bhavissantī parokkhādī, catassotītakālikā.

Chakālikavibhattividhānaṃ.

Vikaraṇavidhāna

Isu icchākantīsu, pure viya dhātvantalopo, **tyā**dyuppatti, **a**ppaccayo ca.

‘‘Dhātūna’’nti vattamāne –

476. **Isuyamūnamanto ccho vā**.

Isuyamuiccetesaṃ dhātūnaṃ anto **ccho** hoti vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, ‘‘anto ccho vā’’ti yogavibhāgena **āsa**ssapi. So saggaṃ icchati, icchanti. Icchasi, icchatha. Icchāmi, icchāma. **Cchā**desābhāve asaṃyogantattā ‘‘aññesu cā’’ti vuddhi, esati, esanti iccādi.

Kamme attanopadassa yebhuyyena parassapadattameva payojīyati, tena cettha attanopade rūpāni saṅkhipissāma. So icchīyati, esīyati, issate, issati, **ya**kārassa pubbarūpattaṃ. Tathā icchatu, esatu. Iccheyya, eseyya. Parokkhāhiyyattanīsu pana rūpāni sabbattha payogamanugamma payojetabbāni, icchi, esi. Icchissati, esissati. Icchissā, esissā icchādi.

Yamu uparame, **ni**pubbo, **cchā**deso ca. Niyacchati, niyacchanti. Niyamati, niyamanti. **Saṃ**pubbo ‘‘saye cā’’ti **ña**ttaṃ, dvittañca. Saññamati, saññamanti.

Kamme niyacchīyati, niyamīyati, niyammati, saññamīyati vā. Tathā niyacchatu, saññamatu. Niyaccheyya, saññameyya. Niyacchī, saññamī. Niyacchissati, saññamissati. Niyacchissa, saññamissa iccādi.

Āsa upavesane, yogavibhāgena **cchā**deso, rassattaṃ. Acchati, acchanti. Acchasi, acchatha. Acchāmi, acchāma. Aññatra **upa**pubbo upāsati, upāsanti. Acchīyati, upāsīyati. Acchatu, upāsatu. Accheyya, upāseyya. Acchī, upāsī. Acchissati, upāsissati. Acchissa, upāsissa iccādi.

Labha lābhe, labhati, labhanti. Labhasi, labhatha. Labhāmi, labhāma. Labhate, labhante. Labhase, labhavhe. Labhe, labhāmhe.

Kamme **ya**kārassa pubbarūpatte kate ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā purima**bha**kārassa **ba**kāro, labbhate, labbhante. Labbhati, labbhanti. Labbhataṃ, labbhatu. Labbhe, labbheyya.

Ajjatanimhi ‘‘vā, antalopo’’ti ca vattamāne –

477. **Labhasmā ī iṃnaṃ tthatthaṃ**.

Labhaiccetasmā dhātuto paresaṃ īiṃnaṃ vibhattīnaṃ **ttha tthaṃ**iccete ādesā honti vā, dhātvantassa lopo ca. Alattha, alabhi, labhi, alabhiṃsu, labhiṃsu. Alabho, labho, alabhi, labhi, alabhittha, labhittha. Alatthaṃ, alabhiṃ, labhiṃ, alabhimha, labhimha iccādi.

Bhavissantimhi ‘‘karassa sappaccayassa kāho’’ti ettha **sappaccaya**ggahaṇena **vaca muca bhujā**dito **ssa**ssa**khā**deso, **vasa chida labhā**dito **chā**deso ca vā hotīti **ssa**ssa **chā**deso, ‘‘byañjanantassa co chappaccayesu cā’’ti dhātvantassa **ca**kāro, lacchati, lacchanti. Lacchasi, lacchatha. Lacchāmi, lacchāma. **Chā**desābhāve labhissati, labhissanti. Labhissasi, labhissatha. Labhissāmi, labhissāma iccādi. Alabhissa, alabhissaṃsu iccādi.

Vaca viyattiyaṃ vācāyaṃ, vacati, vacanti. Vacasi, vacatha. Vacāmi, vacāma.

Kamme attanopade, **ya**ppaccaye ca kate –

478. **Vaca vasa vahādīnamukāro vassa ye**.

Vaca vasa vahaiccevamādīnaṃ dhātūnaṃ **va**kārassa **u**kāro hoti **ya**ppaccaye pare, **ādi**saddena **vaḍḍha**ssa ca. ‘‘Vassa a va’’iti samāsena dutiyañcettha **va**ggahaṇaṃ icchitabbaṃ, tena **a**kārassapi **u**kāro hoti, purimapakkhe paralopo. ‘‘Tassa cavagga’’iccādinā sadhātvantassa **ya**kārassa **ca**kāro, dvittaṃ. Uccate, uccante. Vuccate, vuccante. Vuccati, vuccanti vā iccādi. Tathā vacatu, vuccatu. Vaceyya, vucceyya. Avacā, avaccā, avacū, avaccū. Avaca, avaco, avacuttha. Avaca, avacaṃ, avacamhā. Avacuttha iccādi.

479. **Vacassajjatanimhi makāro o**.

Vacaiccetassa dhātussa **a**kāro **o**ttamāpajjate ajjatanimhi vibhattimhi. Avoci, avocuṃ. Avoco, avocuttha. Avociṃ, avocumha, **u**kārāgamo. Avoca, rassattaṃ, avocu iccādi. Avuccittha.

Bhavissantimhi **sappaccaya**ggahaṇena **ssa**ssa **khā**deso, ‘‘byañjanantassā’’ti vattamāne ‘‘ko khe cā’’ti dhātvantassa **kā**deso, vakkhati, vakkhanti. Vakkhasi, vakkhatha. Vakkhāmi, vakkhāma iccādi.

Vasa nivāse, vasati, vasanti.

Kamme uttaṃ, pubbarūpattañca vussati, vussanti iccādi. Vasatu. Vaseyya. Avasi, vasi.

Bhavissantiyaṃ **ssa**ssa **chā**deso, dhātvantassa **ca**kāro ca, vacchati, vacchanti. Vacchasi, vacchatha. Vacchāmi, vacchāma. Vasissati, vasissanti. Avasissa, avasissaṃsu.

Tathā **ruda** assuvimocane, rodati, rucchati. Rodissati iccādi.

Kusa akkose, **ā**pubbo dvittarassattāni, **a**ppaccayavuddhiyo ca. Akkosati. Akkosatu. Akkoseyya.

‘‘Antalopo’’ti vattate, maṇḍūkagatiyā ‘‘vā’’ti ca.

480. **Kusasmā dī cchi**.

Kusa iccetasmā dhātuto īvibhattissa **cchi**ādeso hoti, dhātvantassa lopo ca. Akkocchi maṃ, akkosi vā. Akkosissati. Akkosissa iccādi.

Vaha pāpuṇane, vahati, vahanti.

Kamme attanopade, **ya**ppaccaye ca kate –

‘‘Ye’’ti vattate.

481. **Ha vipariyayo lo vā**.

Hakārassa vipariyayo hoti **ya**ppaccaye pare, **ya**ppaccayassa ca **la**kāro hoti vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, tena ‘‘gayhatī’’tiādīsu **la**ttaṃ na hoti, nimittabhūtassa **ya**kārassevetaṃ **la**ttaṃ, ‘‘vacavasa’’iccādinā uttaṃ. Vuyhati, vulhati, **vu**yhanti. Vahatu, vuyhatu. Vaheyya, vuyheyya. Avahī, avuyhittha, avahittha. Avahissati, vuyhissati. Avahissa, avuyhissa iccādi.

Jara vayohānimhi.

482. **Jaramarānaṃ jīrajīyyamīyyā vā**.

Jaramara iccetesaṃ dhātūnaṃ **jīrajīyyamīyyā**desā honti vā, saralopādi. Jīrati, jīranti. Jīyyati, jīyyanti. ‘‘Kvacā’’disuttena ekayakārassa kvaci lopo hoti. Jīyati, jīyanti.

Kamme jīrīyati, jīrīyanti. Jīyiyyati, jīyiyyanti. Jīratu, jīyyatu. Jīreyya, jīyyeyya. Ajīrī, jīrī, jīyyī. Jīrissati, jīyyissati. Ajīrissa, ajīyyissa.

Mara pāṇacāge, **mīyyā**deso, mīyyati, mīyyanti. Mīyati, mīyanti vā. Marati, maranti iccādi.

Disa pekkhaṇe.

483. **Disassa passa dissa dakkhā vā**.

Disaiccetassa dhātussa **passa dissa dakkha**iccete ādesā honti vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, tena **dissā**deso kammani sabbadhātuke eva. Passati, passanti. Dakkhati, dakkhanti.

Kammani yakāralopo, dissate, dissante. Dissati, dissanti. Vipassīyati, dakkhīyati. Passatu, dakkhatu, dissatu. Passeyya, dakkheyya, disseyya.

Hiyyattaniyaṃ ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dhātuikārassa **a**ttaṃ, addasā, addasa. **Kammani** adissa.

Tathā apassi, passi, apassiṃsu, passiṃsu. Apassi, passi, apassittha, passittha. Apassiṃ, passiṃ, apassimha, passimha. Addasi, dasi, addasaṃsu, dasaṃsu. **Kammani** adissaṃsu. Addakkhi, addakkhiṃsu.

Passissati, passissanti. ‘‘Bhavissantimhi ssassa cā’’ti yogavibhāgena **ssa**ssa lopo, **i**kārāgamo ca, dakkhiti, dakkhinti. Lopābhāve dakkhissati, dakkhissanti. Apassissa, adakkhissa iccādi.

Sada visaraṇagatyāvasānesu.

‘‘Sabbatthā’’ti vattate, maṇḍūkagatiyā ‘‘kvacī’’ti ca.

484. **Sadassa sīdattaṃ**.

Sadaiccetassa dhātussa **sīdā**deso hoti sabbattha vibhattippaccayesu kvaci. Sesaṃ neyyaṃ. Nisīdati, nisīdanti. **Bhāve** nisajjate, idha kvacādhikārena **sīdā**-deso na bhavati. Nisīdatu. Nisīde. Nisīdi. Nisīdissati. Nisīdissa iccādi.

Yaja devapūjāsaṅgatikaraṇadānesu. Yajati, yajanti.

Kammani ‘‘yamhī’’ti vattate.

485. **Yajassādissi**.

Yajaiccetassa dhātussa ādissa **ya**kārassa **i**kārādeso hoti **ya**ppaccaye pare, saralopo. Ijjate mayā buddho. Tathā yajatu, ijjataṃ. Yaje, ijjetha. Yaji, ijjittha. Yajissati, ijjissate. Yajissa, ijjissatha iccādi.

Vada viyattiyaṃ vācāyaṃ, **tyā**dyuppatti, **a**ppaccayo ca.

‘‘Vā’’ti vattate.

486. **Vadassa vajjaṃ**.

Vadaiccetassa dhātussa sabbassa **vajjā**deso hoti vā sabbāsu vibhattīsu. Vibhatyādhikārattā cettha sabbāsūti atthato siddhaṃ.

‘‘Vā’’ti vattate.

487. **Lopañcettamakāro**.

Bhūvādito paro **a**ppaccayo **etta**māpajjate, lopañca vā. Vikaraṇakāriyavidhippakaraṇato cettha **a**kāroti **a**ppaccayo gayhati.

> Bhūvādito juhotyādi-to ca **a**ppaccayo paro;
> Lopamāpajjate nāñño, vavatthitavibhāsatoti.

Appaccayassa **e**kāro, saralopādi, vajjeti, vadeti, vadati, **anti**mhi –

488. **Kvaci dhātuvibhattippaccayānaṃ dīghaviparītādesalopāgamā ca**.

Idha dhātvādhikāre ākhyāte, kitake ca avihitalakkhaṇesu payogesu kvaci dhātūnaṃ, tyādivibhattīnaṃ, dhātuvihitappaccayānañca dīghatabbiparītaādesalopāgamaiccetāni kāriyāni jinavacanānurūpato bhavanti. Tattha –

Nāmhi rasso kiyādīnaṃ, saṃyoge caññadhātunaṃ;
Āyūnaṃ vā vibhattīnaṃ, mhā, ssāntassa ca rassatā.

Gamito cchassa ñcho vāssa, gamissajjatanimhi gā;
Ucāgamo vā tthamhesu, dhātūnaṃ yamhi dīghatā.

Eyyeyyāseyyāmettañca, vā ssessettañca pāpuṇe;
Okārā attamittañca, ātthā papponti vā tthathe.

Tathā brūtoti antīnaṃ, au vāha ca dhātuyā;
Parokkhāya vibhattimhi, anabbhāsassa dīghatā.

Saṃyoganto akārettha, vibhattippaccayādi tu;
Lopa māpajjate nicca-mekārokārato paroti.

Ekārato parassa **antia**kārassa lopo, vajjenti, vadenti, vadanti. Vajjesi, vadesi, vadasi, vajjetha, vadetha, vadatha. Vajjemi, vajjāmi, vademi, vadāmi, vajjema, vadema, vajjāma, vadāma.

Kammani vajjīyati, vajjīyanti. Vajjati, vajjanti. Vadīyati vā. Vajjetu, vadetu, vadatu. Vajje, vajjeyya, vade, vadeyya, vajjeyyuṃ, vadeyyuṃ. Vajjeyyāsi, vajjesi, vadeyyāsi. Avadi, vadi, vadiṃsu. Vadissati, vadissanti. Avadissa iccādi.

Kamu padavikkhepe, **a**ppaccaye kate ‘‘kvacādivaṇṇānamekassarānaṃ dvebhāvo’’ti dvittaṃ, **ka**vaggassa **ca**vaggo.

Abbhāsaggahaṇamantaggahaṇaṃ, **vā**ggahaṇañca vattate.

489. **Niggahītañca**.

Abbhāsante **niggahīta**ñcāgamo hoti vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, tena **kamā**dīnamevetaṃ. Caṅkamati, caṅkamanti iccādi. Kamati, kamanti iccādi.

Cala kampane, cañcalati, calati.

Cala dalane, daddallati.

Jhecintāyaṃ, **a**ppaccaye ‘‘o, sare, e’’ti ca adhikicca ‘‘te āvāyā’’ti yogavibhāgena akāritepi **e**kārassa **āyā**deso, jhāyati, jhāyanti iccādi, visesavidhānaṃ.

Avuddhikabhūvādinayo.

Tuda byathane, **tyā**dyuppatti **a**ppaccayo, ‘‘aññesu cā’’ti **e**tthānuvattita **vā**ggahaṇena **tudā**dīnaṃ vuddhiabhāvova viseso, tudati, tudanti. Tudasi, tudatha. Tudāmi, tudāma.

Kamme ‘‘tassa cavagga’’iccādinā sadakārassa **ya**ppaccayassa **ja**kāro dvittaṃ, tujjate, tujjante. Tujjati, tujjanti, tujjare vā. Tathā tudatu, tudantu. Tude, tudeyya, tudeyyuṃ. Atudi, tudiṃsu. Atudi, atudittha. Atudiṃ, atudimha. Atujjittha, atujji. Tudissati. Atudissa iccādi.

Visa pavesane **pa**pubbo, so gāmaṃ pavisati, pavisanti. Pavisasi, pavisatha. Pavisāmi, pavisāma.

Kamme pavisiyyate, pavisiyyante. Pavisiyyati, pavisiyyanti. Pavissate vā. Tathā pavisatu, pavisantu. Paviseyya. Pāvisi, pavisi, pāvekkhi pathaviṃ, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā ajjatanimhi **visa**ssa vekkhādeso ca. Pāvisiṃsu, pavisiṃsu.

Kamme pāvisīyittha, pavisīyittha, pāvisīyi, pavisīyi. Pavisissati, pavisissanti. Pavisīyissate, pavisissate. Pāvisissa. Pāvisīyissa iccādi.

Nuda khepe, nudati, nudanti.

Disa atisajjane, uddisati, uddisanti.

Likha lekhane, likhati, likhanti.

Phusa samphasse, phusati, phusanti iccādi.

Tudādinayo.

Hū, bhū sattāyaṃ, **tyā**dyuppatti ‘‘bhūvādito a’’iti **a**ppaccayo, ‘‘vā’’ti adhikicca ‘‘lopañcettamakāro’’ti bhūvādito parassa appaccayassa lopo, ‘‘aññesu cā’’ti vuddhi. So hoti, te honti, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā parasarassa lopo. Hosi, hotha. Homi, homa. **Bhāve** hūyate.

Tathā hotu, hontu. Hohi, anakāraparattā **hi**lopo na bhavati, hotha. Homi, homa. **Bhāve** hūyataṃ.

Sattamiyaṃ saralopādi, heyya, heyyuṃ. Heyyāsi, heyyātha. Heyyāmi, heyyāma. Heyyaṃ vā. **Bhāve** hūyetha.

Hiyyattaniyaṃ appaccayalope ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **hū**dhātussa **ū**kārassa **uvā**deso. Ahuvā, ahuvu, ahuvū. Ahuva, ahuvo, ahuvattha. Ahuvaṃ, ahuvamha. Ahuvattha, ahuvatthuṃ. Ahuvase, ahuvavhaṃ. Ahuviṃ, ahuvamhase. **Bhāve** ahūyattha.

Ajjatanimhi ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **hū**to īvibhattissa lopo rassattaṃ, so ahu, lopābhāve ‘‘karassa kāsattamajjatanimhī’’ti ettha ‘‘sattamajjatanimhī’’ti yogavibhāgena **sā**gamo, vuddhi, ahosi, ahesuṃ, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **o**kāra**sse**kāro. Ahavuṃ vā. Ahosi, ahosittha. Ahosiṃ, ahuṃ, parasarassa lopo, rassattañca, ahosimha, ahumha, rassattaṃ. **Bhāve** ahūyittha.

‘‘Hi lopaṃ vā’’ti ito ‘‘lopo, vā’’ti ca vattate.

490. Hotissare’hohe bhavissantimhi ssassa ca.

Hūiccetassa dhātussa saro **eha oha etta**māpajjate bhavissantimhi vibhattimhi, **ssa**ssa ca lopo hoti vā. **I**kārāgamo, saralopādi.

> Hehiti, hehinti. Hehisi, hehitha. Hehāmi, hehāma. Lopābhāve – hehissati, hehissanti. Hehissasi, hehissatha. Hehissāmi, hehissāma. **Ohādese** – hohiti, hohinti. Hohisi, hohitha. Hohāmi, hohāma. Tathā hohissati, hohissanti. Hohissasi, hohissatha. Hohissāmi, hohissāma. **Ekārādese** – heti, henti. Hesi, hetha. Hemi, hema. Hessati, hessanti. Hessasi, hessatha. Hessāmi, hessāma. **Bhāve** hūyissate.

Kālātipattiyaṃ ahavissa, ahavissaṃsu. Ahuyissatha iccādi.

Hū, bhū sattāyaṃ, bhū itīdha **anu**pubbo, **tyā**dyuppatti **a**ppaccayassa lopavuddhiyo, anubhoti, anubhonti. Anubhosi, anubhotha. Anubhomi, anubhoma.

Kamme anubhūyati, anubhūyanti. Tathā anubhotu, anubhontu. Anubhohi, anubhotha. Anubhomi, anubhoma. Anubhūyatu, anubhūyantu. Anubhave, anubhaveyya. Anubhūyeyya. Anubhosi, anubhavi. Anubhossati, anubhossanti. Anubhossasi, anubhossatha. Anubhossāmi, anubhossāma. Anubhavissati vā. Anubhossa, anubhavissa vā iccādi.

Sī saye **a**ppaccayalopo, vuddhi ca, seti, senti. Sesi, setha. Semi, sema. Sete, sente iccādi.

Appaccayalopābhāve –

‘‘Sare’’ti vattate, **dhātu**ggahaṇañca.

491. **E aya**.

Ekārassa dhātvantassa sare pare **ayā**deso hoti, saralopādi. Sayati, sayanti. Sayasi, sayatha. Sayāmi, sayāma.

Kamme atipubbo, ‘‘kvaci dhātvā’’dinā yamhi rassasarassa dhātvantassa dīgho, atisīyate, atisīyante. Atisīyati, atisīyanti. **Bhāve** sīyate.

Tathā setu, sentu. Sehi, setha. Semi, sema. Sayatu, sayantu. Saya, sayāhi, sayatha. Sayāmi, sayāma. Sayataṃ, sayantaṃ. Sayassu, sayavho. Saye, sayāmase. Atisīyataṃ, atisīyantaṃ. Atisīyatu, atisīyantu. **Bhāve** sīyataṃ.

Saye, sayeyya, sayeyyuṃ. Atisīyeyya. **Bhāve** sīyetha.

Asayi, sayi, asayiṃsu, sayiṃsu, asayuṃ. Sāgame atisesi, atisesuṃ. **Kamme** accasīyittha, accasīyi, atisīyi. **Bhāve** sīyittha.

Sayissati, sayissanti. **I**kārāgamābhāve sessati, sessanti. **Kamme** atisīyissatha, atisīyissati. **Bhāve** sīyissate.

Asayissā, asayissaṃsu. **Kamme** accasīyissatha iccādi.

Nī pāpuṇane, **dvikammako**yaṃ, ajaṃ gāmaṃ neti, nenti. Nesi, netha. Nemi, nema. Lopābhāve nayati, nayanti iccādi. **Kamme** nīyate gāmaṃ ajo devadattena, nīyare, nīyante. Nīyati, nīyanti.

Tathā netu, nayatu. Nīyataṃ, nīyantaṃ. Naye, nayeyya. Nīyetha, nīyeyya. Anayi, nayi, anayiṃsu, nayiṃsu. Vinesi, vinesuṃ. Anīyittha, nīyittha. Nayissati, nessati. Nayissate, nīyissate, nīyissati. Anayissa, anīyissa iccādi.

Ṭhā gatinivattimhi, ‘‘vā’’ti vattate.

492. **Ṭhā tiṭṭho**.

Ṭhāiccetassa dhātussa **tiṭṭhā**deso hoti vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, **a**ppaccayalopo. Tiṭṭhati, tiṭṭhanti. Ṭhāti, ṭhanti. Lopābhāve ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ṭhā**to **ha**kārāgamo ca rassattaṃ, **saṃ**pubbo saṇṭhahati, saṇṭhahanti. **E**tte adhiṭṭheti, adhiṭṭhenti.

Kamme –

493. **Yamhi dādhā mā ṭhā hā pā maha mathādīnamī**.

Bhāvakammavisaye **ya**mhi paccaye pare **dā dhā mā ṭhā hāpā maha matha** iccevamādīnaṃ dhātūnaṃ anto īkāramāpajjate, niccatthoyamārambho. Upaṭṭhīyati, upaṭṭhīyanti. **Ha**kārāgame rassattaṃ, īkārāgamo ca, patiṭṭhahīyati, patiṭṭhahīyanti. **Bhāve** ṭhīyate.

> Tathā tiṭṭhatu, tiṭṭhantu. Ṭhātu, ṭhantu. Saṇṭhahatu, saṇṭhahantu. Tiṭṭhe, tiṭṭheyya. Saṇṭhe, saṇṭheyya, saṇṭheyyuṃ. Saṇṭhahe, saṇṭhaheyyuṃ. Aṭṭhāsi, aṭṭhaṃsu. Saṇṭhahi, saṇṭhahiṃsu. Pakiṭṭhissati, patiṭṭhissanti. Ṭhassati, ṭhassanti. Patiṭṭhahissati, patiṭṭhahissanti. Patiṭṭhissa, patiṭṭhissaṃsu. Patiṭṭhahissa, patiṭṭhahissaṃsu iccādi.

Pā pāne, ‘‘vā’’ti vattate.

494. **Pā pibo**.

Pāiccetassa dhātussa **pibā**deso hoti vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo.

> Pibati. Pibatu. Pibeyya. ‘‘Kvaci dhātvā’’dinā **ba**kārassa **va**kāro, pivati, pivanti. Pāti, pānti, panti vā. Pīyate, pīyante. Pīyati, pīyanti. Pivatu. Piveyya. Apāyi, pivi. Pivissati. Apivissa iccādi.

Asa bhuvi, vibhattuppatti, **a**ppaccayalopo, asa itīdha –

‘‘Asasmā, antalopo’’ti ca vattate.

495. **Tissa tthittaṃ**.

Asaiccetasmā dhātumhā parassa **ti**ssa vibhattissa **tthi**ttaṃ hoti, dhātvantassa lopo ca. Atthi.

‘‘Vā’’ti vattate.

496. **Sabbatthāsassādi lopo ca**.

Sabbattha vibhattippaccayesu ca **asa**iccetāya dhātuyā ādissa lopo hoti vā, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. Santi.

‘‘Asasmā, antalopo’’ti ca adhikāro.

497. **Simhi ca**.

Asadhātussa antalopo hoti **simhi** vibhattimhi ca. Tvaṃ asi.

498. **Thassa tthattaṃ**.

Asaiccetāya dhātuyā parassa **tha**ssa vibhattissa **ttha**ttaṃ hoti, dhātvantassa lopo ca. Tumhe attha.

‘‘Vā’’ti vattate.

499. **Asasmā mimānaṃ mhimhāntalopo ca**.

Asaiccetāya dhātuyā parāsaṃ **mi ma**iccetāsaṃ vibhattīnaṃ **mhimha**iccete ādesā honti vā, dhātvantassa lopo ca. Amhi, amha. Asmi, asma.

500. **Tussa tthuttaṃ**.

Asaiccetāya dhātuyā parassa **tu**ssa vibhattissa **tthu**ttaṃ hoti, dhātvantassa lopo ca. Atthu. **Asa**ssādilopo ca, santu. Āhi, attha. Asmi, asma.

Sattamiyaṃ asassādilopo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **asa**to **eyyaeyyuṃ** vibhattīnaṃ **iyāiyu**ñca honti. Siyā, siyuṃ.

Lopābhāve ‘‘kvaci dhātvā’’dinā **asa**to **eyyā**dīnaṃ sadhātvantānaṃ **ssa ssu ssa ssatha ssaṃ ssāma**ādesā honti.

Evamassa vacanīyo, assu. Assa, assatha. Assaṃ, assāma.

Ajjataniyaṃ akārāgamo, dīgho ca, āsi, āsiṃsu, āsuṃ. Āsi, āsittha. Āsiṃ, āsimha.

‘‘Vā, asassā’’ti ca vattate.

501. **Asabbadhātuke bhū**.

Asasseva dhātussa **bhū**ādeso hoti vā asabbadhātuke. Bhavissati, bhavissanti. Abhavissa, abhavissaṃsu.

Vāti kimatthaṃ? Āsuṃ.

Brū viyattiyaṃ vācāyaṃ, **tyā**dyuppatti, **a**ppaccayalopo ca.

‘‘Kvacī’’ti vattate.

502. **Brūto ī timhi**.

Brūiccetāya dhātuyā paro īkārāgamo hoti **ti**mhi vibhattimhi kvaci, vuddhi**avā**desā, saralopādi. Bravīti, brūti, ‘‘aññesu cā’’ti suttānuvattitavāggahaṇena **brū**dhātussa byañjane vuddhi na hoti, **bahuvacane** ‘‘jhalānamiyuvā sare vā’’ti ūkārassa sare **uvā**deso, bruvanti. ‘‘Kvaci dhātvā’’dinā **brū**to **tiantīnaṃ** vā **a u** ādesā **brū**ssa **āhā**deso ca.

> Āha, āhu. Brūsi, brūtha. Brūmi, brūma. Brūte, bruvante. Brūse, bruvavhe. Bruve, brūmhe. Brūtu, bruvantu. Brūhi, brūtha. Brūmi, brūma. Brūtaṃ, bruvantaṃ. Bruve, bruveyya, bruveyyuṃ. Bruveyyāsi, bruveyyātha. Bruveyyāmi, bruveyyāma. Bruvetha, bruveraṃ. Abruvā, abruvū.

Parokkhāyaṃ ‘‘brūbhūnamāhabhūvā parokkhāya’’nti **brū**dhātussa **āha**ādeso, saralopādi, supine kira māha, tenāhu porāṇā, āhaṃsu vā iccādi.

Ajjataniyaṃ abravi, abruvi, abravuṃ. Bravissati. Abravissa iccādi.

Hana hiṃsāgatīsu, **ti**mhi kvaci **a**ppaccayalopo, hanti, hanati, hananti. Hanasi, hanatha. Hanāmi, hanāma.

Kamme ‘‘tassa cavagga’’iccādinā **ña**ttaṃ, dvittañca, haññate, haññante, haññare. Haññati, haññanti. Hanatu, hanantu. Haneyya.

‘‘Hanassā’’ti vattate.

503. **Vadho vā sabbattha**.

Hanaiccetassa dhātussa **vadhā**deso hoti vā sabbattha vibhattippaccayesu, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. Vadheti. Vadhīyati. Vadhetu. Vadhīyatu. Vadheyya. Avadhi, avadhiṃsu. Ahani, ahaniṃsu. Vadhissati, hanissati. **Khā**dese paṭihaṅkhāmi, paṭihanissāmi. Avadhissa, ahanissa iccādi.

Hūvādinayo.

Hu dānādanahabyappadānesu, **tyā**dyuppatti, **a**ppaccayo ca, ‘‘kvacādivaṇṇānamekassarānaṃ dvebhāvo’’ti dvittaṃ, ‘‘pubbobbhāso’’ti abbhāsasaññā.

‘‘Abbhāse’’ti vattate.

504. **Hassa jo**.

Hakārassa abbhāse vattamānassa **jo** hoti. ‘‘Lopañcetta makāro’’ti **a**ppaccayalopo, vuddhi. Juhoti.

Lopābhāve ‘‘jhalānaṃ, sare’’ti ca vattamāne –

505. **Yavakārā ca**.

Jhalasaññānaṃ ivaṇṇuvaṇṇānaṃ **ya**kāravakārādesā honti sare pareti apadantassa **u**kārassa **va**kāro.

> Juhvati, juhoti, juhvanti, juhonti. Juhvasi, juhosi, juhvatha, juhotha. Juhvāmi, juhomi, juhvāma, juhoma.
>
> **Kamme** ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dīgho, hūyate, hūyante. Hūyati, hūyanti.
>
> Tathā juhotu, juhontu, juhvantu vā. Juhe, juheyya, juheyyuṃ. Ajuhavi, ajuhavuṃ. Ajuhosi, ajuhosuṃ. Ahūyittha aggi. Juhissati, juhissanti. Juhossati, juhossanti vā. Ajuhissa, ajuhissaṃsu iccādi.

Hā cāge, pure viya **dve**bhāva**jā**desa **a**ppaccayalopā.

‘‘Abbhāse’’ti vattate.

506. **Rasso**.

Abbhāse vattamānassa sarassa rasso hoti.

> Jahāti, jahanti. Jahāsi, jahātha. Jahāmi, jahāma.
>
> **Kamme** ‘‘yamhi dādhāmāṭhāhāpāmahamathādīnamī’’ti dhātvantassa **ī**kāro. Hīyate, hīyante, hīyare. Hīyati, hīyanti.
>
> Tathā jahātu, jahantu. Jahe, jaheyya, jaheyyuṃ. Hīyetha, hīyeyya. Ajahāsi, ajahiṃsu, ajahāsuṃ. Pajahi, pajahiṃsu, pajahaṃsu, pajahuṃ. **Kamme** pajahīyittha, pajahīyi. Pajahissati, pajahissanti. Hīyissati, hīyissanti. Pajahissa, pajahissaṃsu iccādi.

Dā dāne, **tyā**dyuppatti, dvebhāvarassattāni, **a**ppaccayassa lopo, dadāti, dadanti. Dadāsi, dadātha. Dadāmi, dadāma.

Dvittābhāve maṇḍūkagatiyā ‘‘vā’’ti vattate.

507. **Dādhātussa dajjaṃ**.

Dāiccetassa dhātussa sabbassa **dajjā**deso hoti vā, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, **a**ppaccayalopo. Dajjati, dajjanti. Dajjasi, dajjatha. Dajjāmi, dajjāma. **Dajjā**desābhāve ‘‘lopañcettamakāro’’ti **a**ppaccayassa **e**kāro, dānaṃ deti, denti. Desi, detha.

‘‘Vā’’ti vattate.

508. **Dādantassaṃ mimesu**.

Dāiccetassa dhātussa antassa **aṃ** hoti vā **mima**iccetesu paresu, niggahītassa vaggantattaṃ. Dammi, damma. Demi, dema.

Kamme ‘‘yamhi dādhā’’iccādinā **ī**kāro, dīyate, dīyante. Dīyati, dīyanti. Dīyyate, dīyyante. Dīyyati, dīyyanti vā iccādi.

Dadātu, dadantu. Dadāhi, dadātha. Dadāmi, dadāma. Dadataṃ, dadantaṃ. Dadassu, dadavho. Dade, dadāmase. Dajjatu, dajjantu iccādi. Detu, dentu. Dehi, detha. Demi, dema. **Kamme** dīyataṃ, dīyantaṃ. Dīyatu, dīyantu.

Sattamiyaṃ dade, dadeyya, dadeyyuṃ. Dadeyyāsi, dadeyyātha. Dadeyyāmi, dadeyyāma. Dadetha, daderaṃ. Dadetho, dadeyyāvho. Dadeyyaṃ, dadeyyāmhe. Dajje, dajjeyya.

‘‘Kvaci dhātū’’tiādinā eyyassāttañca, dajjā, dajjuṃ, dajjeyyuṃ. Dajjeyyāsi, dajjeyyātha. Dajjaṃ, eyyāmissa amādeso ca, dajjeyyāmi, dajjeyyāma. Dvittābhāve deyya, deyyuṃ. Deyyāsi, deyyātha. Dīyetha, dīyeyya.

Hiyyattaniyaṃ adadā, adadū. Adado, adadattha. Adadaṃ, adadamha. Adadattha, adadamhase. **Kamme** adīyittha.

Ajjatanimhi adadi, adadiṃsu, adaduṃ. Adajji, adajjiṃsu. Adāsi, adaṃsu. Adāsi, ado, adittha. Adāsiṃ, adāsimha, adamha. Adādānaṃ purindado. **Kamme** adīyittha, adīyyi.

Bhavissantiyaṃ ikārāgamo, saralopādi, dadissati, dadissanti. Dajjissati, dajjissanti. Rassattaṃ, dassati, dassanti. Dassasi, dassatha. Dassāmi, dassāma. Dassate. Dīyissate, dīyissati.

Kālātipattiyaṃ adadissa, adajjissa, adajjissā, adassa, adassā, adassaṃsu. Adīyissatha, adīyissa iccādi.

Dhā dhāraṇe, pure viya vibhattuppatti, dvittarassattāni, appaccayalopo ca, ‘‘dutiyacatutthānaṃ paṭhamatatiyā’’ti **dha**kārassa **da**kāro, dadhāti, dadhanti. Apipubbo tassa ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā akāralopo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **dha**kārassa **ha**kāro, rassattañca, dvāraṃ pidahati, pidahanti. Dvebhāvābhāve nidhiṃ nidheti, nidhenti.

Kamme dhīyate, dhīyati, pidhīyate, pidhīyati.

Tathā dadhātu, pidahatu, nidhetu, nidhentu. Dadhe, dadheyya, pidahe, pidaheyya, nidhe, nidheyya. Dadhāsi, pidahi. Dhassati, pidahissati, paridahessati. Adhassa, pidahissa iccādi.

Juhotyādinayo.

Avuddhikā tudādī ca, hūvādi ca tathāparo;

Juhotyādi catuddhevaṃ, ñeyyā bhūvādayo idha.

Bhūvādigaṇo.

Rudhādigaṇa

Rudha āvaraṇe, pure viya dhātusaññādimhi kate vibhattuppatti.

‘‘A’’iti vattate.

509. **Rudhādito niggahītapubbañca**.

Catuppadamidaṃ. **Rudha**iccevamādito dhātugaṇato **a**ppaccayo hoti kattari vibhattippaccayesu, niggahītañca tato pubbaṃ hutvā āgamo hoti, tañca niggahītaṃ pakatiyā sarānugatattā dhātussarato paraṃ hoti. **Ca**saddena **īeo**paccayā ca, niggahītassa vaggantattaṃ. Idha saṃyogantattā na vuddhi hoti, tadāgamassa taggahaṇena gahaṇato.

So maggaṃ rundhati, rundhanti. Rundhasi, rundhatha. Rundhāmi, rundhāma. Rundhate, rundhante iccādi, **i**kārādippaccayesu pana rundhiti, rundhīti, rundheti, rundhotītipi hoti.

Kamme nipubbo yappaccayassa ‘‘tassa cavagga’’iccādinā sadhātvantassa jhakāre kate ‘‘vagge ghosā’’tiādinā dvittaṃ, maggo nirujjhate tena, nirujjhante. **Parassapadatte** nirujjhati, nirujjhanti. Nirujjhasi, nirujjhatha. Nirujjhāmi, nirujjhāma.

Rundhatu, rundhantu. Rundhāhi, rundhatha. Rundhāmi, rundhāma. Rundhataṃ, rundhantaṃ. Rundhassu, rundhavho. Rundhe, rundhāmase. Nirujjhataṃ, nirujjhantaṃ. Nirujjhatu, nirujjhantu. Rundhe, rundheyya, rundheyyuṃ. Rundhetha, rundheraṃ. Nirujjhetha, nirujjheyya iccādi. Rundhi, rundhiṃsu. Arundhi, nirujjhittha. Nirujjhi, nirujjhiṃsu. Rundhissati, rundhissanti. Nirujjhissate, nirujjhissante. Nirujjhissati, nirujjhissanti. Arundhissa, arundhissaṃsu. Nirujjhissatha, nirujjhissa iccādi.

Chidi dvidhākaraṇe, chindati, chindanti. **Kamme** chijjate, chijjante. Chijjati, chijjanti. Tathā chindatu, chindantu. Chijjatu, chijjantu. Chinde, chindeyya. Chijjeyya. Achindi, chindi, chindiṃsu. Achijjittha, chijji. Chindissati, chindissanti. Ssassa chādese – checchati, checchanti. Checchiti vā. **Kamme** chijjissate, chijjissante. Chijjissati, chijjissanti. Achindissa. Achijjissa iccādi.

Bhidi vidāraṇe, bhindati, bhindanti iccādi.

Yuja yoge, yuñjati, yuñjanti. Yujjate, yujjante. Yujjati, yujjanti. Yuñjatu. Yujjataṃ. Yuñje. Yujjetha. Ayuñji, ayuñjiṃsu. Ayujjittha, ayujji. Yuñjissati, yuñjissanti. Yujjissate, yujjissante. Yujjissati, yujjissanti. Ayuñjissa. Ayujjissatha, ayujjissa iccādi.

Bhuja pālanabyavaharaṇesu, bhuñjati, bhuñjanti iccādi.

Bhavissantiyaṃ ‘‘karassa sappaccayassa kāho’’ti sutte **sappaccaya**ggahaṇena bhujato ssassa khādeso, ‘‘ko khe cā’’ti dhātvantassa kakāro, vuddhi, bhokkhati, bhokkhanti. Bhokkhasi, bhokkhatha. Bhokkhāmi, bhokkhāma. Khādesābhāve bhuñjissati, bhuñjissanti iccādi.

Muca mocane, muñcati, muñcanti. Muccate, muccante. Muñcatu, muñcantu. Muccataṃ, muccantaṃ. Muñce, muñceyya, muñceyyuṃ. Muccetha, mucceraṃ. Amuñci, amuñciṃsu. Amuccittha. Mokkhati, mokkhanti. Muñcissati, muñcissanti. Muccissate, muccissante. Amuñcissa, amuccissatha iccādi.

Rudhādigaṇo.

Divādigaṇa

Divu kīḷāvijigīsābyavahārajutithutikantigatīsu. Pure viya dhātvantalopavibhattuppattiyo.

510. **Divādito yo**.

Divādito dhātugaṇato **ya**ppaccayo hoti kattari vihitesu vibhattippaccayesu.

‘‘**Ya**ggahaṇaṃ, cavagga yakāra vakārattaṃ sadhātvantassa, pubbarūpa’’nti ca vattate.

511. **Tathā kattari ca**.

Yathā bhāvakammesu yappaccayassādeso hoti, tathā kattaripi **ya**ppaccayassa sadhātvantassa **ca**vagga **ya**kāra**va**kārādeso, pubbarūpañca kātabbānīti dhātvantassa **va**kārattā saha tena **ya**kārassa **va**kāre kate dvibhāvo, ‘‘do dhassa cā’’ti ettha **ca**ggahaṇena ‘‘bo vassā’’ti vuttattā **va**kāradvayassa **ba**kāradvayaṃ, dibbati, dibbanti. Dibbasi, dibbatha. Dibbāmi, dibbāma.

Kamme dibbate, dibbante. Dibbati, dibbanti. Dibbatu. Dibbataṃ. Dibbe. Dibbetha. Adibbi. Adibbittha. Dibbissati. Dibbissate. Adibbissa iccādi.

Sivu tantasantāne, sibbati, sibbanti. Sibbatu. Sibbeyya. Asibbi, sibbi. Sibbissati. Asibbissa iccādi.

Pada gatimhi, **u**pubbo dvittaṃ, ‘‘tathā kattari cā’’ti sadhātvantassa **ya**kārassa **ja**kāro, dvittañca.

Uppajjati, uppajjanti. Uppajjate, uppajjante, uppajjare.

Kamme paṭipajjate, paṭipajjante. Paṭipajjati, paṭipajjanti. **Bhāve** uppajjate tayā.

Tathā uppajjatu. Uppajjeyya. Udapajjā. Udapajjatha. Udapādi, uppajjī. Uppajjittha. Uppajjissati. Uppajjissa, uppajjissā iccādi.

Budha avagamane, yappaccayaparattā na vuddhi, jhakārādesova viseso, dhammaṃ bujjhati, bujjhanti. Bujjhate, bujjhante, bujjhare vā.

Kamme bujjhate mayā dhammo, bujjhante. Bujjhati, bujjhanti. Bujjhatu. Bujjheyya. Abujjhi. Abujjhittha. Bujjhissati. Abujjhissa.

Yudha sampahāre, yujjhati, yujjhanti.

Kudha kope, kujjhati, kujjhanti.

Vidha tāḷane, vijjhati, vijjhanti iccādi.

Naha bandhane, ‘‘ha vipariyayo’’ti yogavibhāgena vipariyayo. Sannayhati, sannayhanti iccādi.

Mana ñāṇe, ñādesova viseso, maññati, maññanti iccādi.

Dā ādāne, **saṃā**pubbo ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ya**mhi dhātvantassa **i**kāro, sīlaṃ samādiyati, samādiyanti iccādi.

Tusa pītimhi, yappaccayassa pubbarūpattaṃ, tussati, tussanti iccādi.

Tathā **samu** upasame, sammati, sammanti.

Kupa kope, kuppati, kuppanti.

Janajanane, ‘‘janādīnamā timhi cā’’ti ettha ‘‘janādīnamā’’ti yogavibhāgena **ya**mhi dhātvantassa **ā**kāro. Jāyati, jāyanti. Jāyate, jāyante.

Kamme janīyati, janīyanti. Jāyatu. Jāyeyya. Ajāyi, ajani. Jāyissati, janissati. Ajāyissa, ajanissa iccādi.

Divādigaṇo.

Svādigaṇa

Su savaṇe, pure viya vibhattuppatti.

512. **Svādito ṇuṇāuṇā ca**.

Suiccevamādito dhātugaṇato **ṇu ṇāuṇā**iccete paccayā honti kattari vihitesu vibhattippaccayesu. ‘‘Aññesu cā’’ti ettha **ca**ggahaṇena **ṇu**ppaccayassa vuddhi. Tatthevānuvattita**vā**ggahaṇena svādīnaṃ ṇuṇādīsu na vuddhi.

> Dhammaṃ suṇoti, saralopādi, suṇanti. Suṇosi, suṇotha. Suṇomi, suṇoma. **Ṇā**paccaye suṇāti, suṇanti. Suṇāsi, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā rassattaṃ, suṇasi, suṇātha, suṇatha. Suṇāmi, suṇāma.
>
> **Kamme** yappaccaye ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dīgho, sūyate, sūyante. Sūyati, sūyanti. Dvitte rassattaṃ, suyyati, suyyanti. Sūyyati, sūyyanti vā.
>
> Suṇotu, suṇantu. Suṇohi, suṇotha. Suṇomi, suṇoma. Suṇātu, suṇantu. Suṇa, suṇāhi, suṇātha. Suṇāmi, suṇāma. Suṇataṃ, suṇantaṃ. Suṇassu, suṇavho. Suṇe, suṇāmase. **Kamme** sūyataṃ, sūyantaṃ. Sūyatu, sūyantu.
>
> Suṇe, suṇeyya, suṇeyyuṃ. Suṇeyyāsi, suṇeyyātha. Suṇeyyāmi, suṇeyyāma. Suṇetha, suṇeraṃ. Suṇetho, suṇeyyāvho. Suṇeyyaṃ, suṇeyyāmhe. Sūyetha, sūyeyya.
>
> Asuṇi, suṇi, asuṇiṃsu, suṇiṃsu. Asuṇi, asuṇittha. Asuṇiṃ, suṇiṃ, asuṇimha, suṇimha. Asuṇittha, suṇittha. Ṇāpaccayalopo, vuddhi, sassa dvibhāvo, sāgamo, assosi, assosiṃsu, paccassosuṃ. Assosi, assosittha. Assosiṃ, assosimha, assosimhā vā, assosittha. Asūyittha, assūyi.
>
> Saralopādi, suṇissati, suṇissanti. Suṇissasi, suṇissatha. Suṇissāmi, suṇissāma. Suṇissate, suṇissante. Suṇissase, suṇissavhe. Suṇissaṃ, suṇissāmhe. Ṇāpaccayalopo, vuddhi, sossati, sossanti. Sossasi, sossatha. Sossāmi, sossāma. Sossate. Sūyissate, sūyissati. Asuṇissa. Asūyissa iccādi.
>
> **Hi** gatimhi, **pa**pubbo ṇāpaccayo, pahiṇāti, pahiṇati vā, pahiṇanti. Pahiṇātu, pahiṇantu. Pahiṇeyya. Pahiṇi, dūtaṃ pāhesi. Pahiṇissati. Pahiṇissa iccādi.
>
> **Vu** saṃvaraṇe, āvuṇāti, āvuṇanti iccādi.
>
> **Mi** pakkhepe, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ṇa**ssa **na**ttaṃ, minoti, minanti iccādi.

Apa pāpuṇane, **pa**pubbo saralope ‘‘dīgha’’nti dīgho, uṇāpaccayo, sampattiṃ pāpuṇāti, pāpuṇanti. Pāpuṇāsi, pāpuṇātha. Pāpuṇāmi, pāpuṇāma.

Kamme pāpīyati, pāpīyanti. Tathā pāpuṇātu. Pāpīyatu. Pāpuṇe, pāpuṇeyya. Pāpīyeyya. Pāpuṇi, pāpuṇiṃsu. Pāpīyi. Pāpuṇissati. Pāpīyissati. Pāpuṇissa. Pāpīyissa iccādi.

Saka sattimhi, dvibhāvo, sakkuṇāti, sakkuṇanti. **Bhāve** ‘‘pubbarūpañcā’’ti pubbarūpattaṃ, sakkate tayā, sakkati vā, sakkuṇātu. Sakkuṇeyya. ‘‘Kvaci dhātū’’tiādinā sakantassa khādeso ajjatanādimhi, asakkhi, sakkhi, asakkhiṃsu, sakkhiṃsu. Sakkhissati, sakkhissanti. Asakkhissa, asakkhissaṃsu iccādi.

Svādigaṇo.

Kiyādigaṇa

Kī dabbavinimaye, **vi**pubbo dvittaṃ, pure viya vibhattuppatti.

513. **Kiyādito nā**.

Kīicceva mādito dhātugaṇato **nā**paccayo hoti kattari. **Nā**parattā na vuddhi, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā kiyādīnaṃ **nā**mhi rassattaṃ, kīto **nā**paccaya**na**kārassa **ṇa**ttañca.

Bhaṇḍaṃ vikkiṇāti, vikkiṇanti. Vikkīyati, vikkīyanti. Vikkiṇātu, vikkiṇantu. Vikkīyatu, vikkīyantu. Vikkiṇe, vikkiṇeyya. Vikkīyeyya, vikkīyeyyuṃ. Avikkiṇi, vikkiṇi. Vikkīyittha, vikkīyi. Vikkiṇissati, vikkiṇissanti. Vikkīyissati, vikkīyissanti. Avikkiṇissa, avikkiṇissaṃsu. Vikkīyissa, vikkīyissaṃsu iccādi.

Ji jaye, kilese jināti, jinanti. Jīyati, jīyanti. Evaṃ jinātu. Jīyatu. Jineyya. Jīyeyya. Ajini, jini, ajiniṃsu, jiniṃsu. Ajesi, ajesuṃ. Ajinittha. Ajīyittha, ajīyi. Jinissati, jinissanti. Vijessati, vijessanti. Jīyissati, jīyissanti. Ajinissa. Ajīyissa iccādi.

Tathā **ci** caye, cināti, cinanti iccādi.

Ñā avabodhane nāpaccayo.

‘‘Vā’’ti vattate.

514. **Ñāssa jā jaṃ nā**.

Ñāiccetassa dhātussa jā jaṃ nāiccete ādesā honti vā.

Jādeso nāmhi jaṃ ñāmhi, nābhāvo timhi evidha;
Vavatthitavibhāsattha-vāsaddassānuvattanā;
Dhammaṃ vijānāti, vināyati vā, vijānanti.

Kamme viññāyati, viññāyanti. Ivaṇṇāgame pubbalopo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā ekāro, dvittañca, ñeyyati, ñeyyanti. Vijānātu, vijānantu, rassattaṃ. Vijāna, vijānāhi, vijānātha. Vijānāmi, vijānāma. Vijānataṃ, vijānantaṃ. Vijānassu. Viññāyatu, viññāyantu.

515. **Eyyassa ñāto iyā ñā vā**.

Eyyassa vibhattissa **ñā**iccetāya dhātuyā parassa **iyā ñā**iccete ādesā honti vā, saralopādi. Vijāniyā.

Ñādese **ñā**ssa **jaṃ**ādeso.

‘‘Ñāto, vā’’ti ca vattate.

516. Nāssa lopo yakārattaṃ.

Ñāiccetāya dhātuyā parassa **nā**paccayassa lopo hoti vā, **ya**kārattañca, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. Tena –

Ñāmhi niccañca nālopo,
Vibhāsājjatanādisu;
Aññattha na ca hotāyaṃ,
Nāto timhi yakāratā.

Niggahītassa vaggantattaṃ, vijaññā, vijāneyya, vijāneyyuṃ. Vijāneyyāsi, vijāneyyātha. Vijāneyyāmi, vijāneyyāma, vijānemu vā. Vijānetha. Viññāyeyya, viññāyeyyuṃ.

Samajāni, sañjāni, sañjāniṃsu. **Nā**lope aññāsi, aññāsuṃ. Vijānittha. Viññāyittha. Paññāyi, paññāyiṃsu. Vijānissati, vijānissanti. Ñassati, ñassanti. Viññāyissate, viññāyissante. Paññāyissati, paññāyissanti. ‘‘Kvaci dhātū’’tiādinā **ssa**ssa **hi** ca, paññāyihiti, paññāyihinti. Ajānissa. Ajānissatha. Aññāyissatha, aññāyissa iccādi.

Mā māne, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **mā**ntassa **i**kāro, mināti, minanti. **Kamme** mīyati, mīyanti iccādi.

Lū chedane, nāmhi rassattaṃ, lunāti, lunanti. Lūyati, lūyanti iccādi.

Dhū kampane, dhunāti, dhunanti. Dhūyati, dhūyanti iccādi.

Gaha upādāne, **nā**mhi sampatte –

517. Gahāditoppaṇhā.

Gahaiccevamādito dhātuto **ppa ṇhā**iccete paccayā honti kattari. **Ādi**saddoyaṃ pakāro.

‘‘Gahassā’’ti vattate.

518. Halopo ṇhāmhi.

Gahaiccetassa dhātussa **ha**kārassa lopo hoti **ṇhā**mhi paccaye pare. Sīlaṃ gaṇhāti, rassatte gaṇhati vā, gaṇhanti. Gaṇhāsi, gaṇhātha. Gaṇhāmi, gaṇhāma.

Kamme ‘‘ye’’ti vattamāne ‘‘havipariyayo lo vā’’ti **ha**kārassa **ya**kārena vipariyayo hoti. Gayhati, gayhanti.

Gaṇhātu, gaṇhantu. Gaṇha, gaṇhāhi, gaṇhātha. Gaṇhāmi, gaṇhāma. Gaṇhataṃ, gaṇhantaṃ. Gayhataṃ, gayhantaṃ. Gayhatu, gayhantu. Gaṇhe, gaṇheyya, gaṇheyyuṃ. Gayheyya, gayheyyuṃ. Aggaṇhi, gaṇhi, aggaṇhiṃsu, gaṇhiṃsu.

Yadā ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā asabbadhātuke vikaraṇapaccayassa lopo, ikārāgamassa ekāro ca, tadā sāgamo.

Aggahesi, aggahesuṃ. Aggahi, aggahiṃsu, aggahuṃ. Aggayhittha, aggayhi. Gaṇhissati, gaṇhissanti. Gahessati, gahessanti. Gahīyissate, gahīyissante. Gayhissati, gayhissanti.

Aggaṇhissa, aggahissa. Aggaṇhissatha, aggahissatha. Aggayhissatha, aggayhissa iccādi.

Ppappaccaye –

519. **Gahassa ghe ppe**.

Gahaiccetassa dhātussa sabbassa **ghe**ādeso hoti **ppa**ppaccaye pare. Gheppati iccādi.

Kiyādigaṇo.

Tanādigaṇa

Tanu vitthāre, pure viya dhātvantalopavibhattuppattiyo.

520. **Tanādito oyirā**.

Tanuiccevamādito dhātugaṇato **oyira**iccete paccayā honti kattari. Karatovāyaṃ **yira**ppaccayo.

Dhammaṃ tanoti, tanonti. Tanosi, tanotha. Tanomi, tanoma.

‘‘Vā’’ti vattate.

521. **Uttamokāro**.

Tanādito **o**kārappaccayo **u**ttamāpajjate vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo. Ettha ca vikaraṇakāriyavidhippakaraṇato ‘‘okāro’’ti **o**vikaraṇaṃ gayhati. Tanute, bahuvacane ‘‘yavakārā cā’’ti **va**ttaṃ, tanvante. Tanuse, tanuvhe. Tanve, tanumhe.

Kamme ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **tanu**dhātvantassa **ya**mhi **ā**kāro, patāyate, patāyante. Patāyati, patāyanti. Ākārābhāve pataññati, pataññanti. Tanotu, tanontu. Taneyya, taneyyuṃ. Atani, ataniṃsu. Atāyittha, patāyi. Tanissati, tanissanti. Patāyissati, patāyissanti. Atanissa. Patāyissa iccādi.

Kara karaṇe, puññaṃ karoti.

Bahuvacane ‘‘vā’’ti vattamāne, ‘‘uttamokāro’’ti utte kate –

‘‘Vā, utta’’nti ca vattate.

522. **Karassākāro ca**.

Karaiccetassa dhātussa **a**kāro **u**ttamāpajjate vā. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, ‘‘yavakārā cā’’ti apadantassa para**u**kārassa **va**kāro, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dhātu**ra**kārassa **va**kārasmiṃ lopo, **va**kārassa **dvi**tte tassa ‘‘bbo vvassā’’ti **ba**kāradvayaṃ, kubbanti, karonti. Karosi, karotha. Karomi, karoma. Tathā kurute, kubbante. Kuruse, kuruvhe. Kubbe, kurumhe. **Yira**ppaccaye **ra**kāralopo, kayirati, kayiranti iccādi.

Kamme yappaccaye ‘‘ivaṇṇāgamo vā’’ti īkārāgamo, **ya**kārassa dvittaṃ, karīyyate kaṭo tena, karīyyati, karīyyanti. Karīyati, karīyanti vā. **Ī**kārābhāve ‘‘tassa cavagga’’iccādinā sadhātvantassa **ya**kārattaṃ, dvittañca. Kayyati, kayyanti. **I**kārāgame ‘‘kvaci dhātu’’iccādisutte **ca**ggahaṇena **rayānaṃ** vipariyayo, kayirati kaṭo tena, kayiranti iccādi.

Tathā kusalaṃ karotu, kurutu vā, kubbantu, karontu. Karohi, karotha. Karomi, karoma. Kurutaṃ, kubbantaṃ. Kurussu, kurassu vā, kuruvho. Kubbe, kubbāmase.

Kamme karīyatu, karīyantu, kayyataṃ, kayirataṃ, kayiratu.

Sattamiyaṃ kare, kareyya, kareyyuṃ. Kareyyāsi, kareyyātha. Kareyyāmi, kareyyāma. **U**tte kubbe, kubbeyya.

Yirappaccaye –

Yirato āttameyyassa, ethādisseyyumādisu;
Eyyasaddassa lopo ca, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā.

Saralopādi, kayirā, kayiruṃ. Kayirāsi, kayirātha. Kayirāmi, kayirāma. **Attanopade** kayirātha dhīro, kubbetha, karetha vā, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā kussa kru ca, krubbetha, krubberaṃ. Krubbetho, krubbeyyāvho. Krubbeyyaṃ, krubbeyyāmhe. **Kamme** karīyeyya, karīyeyyuṃ.

Hiyyattaniyaṃ ‘‘karassa kā’’ti yogavibhāgena **kā** hoti, saralopādi.

Akā, akarā, akarū. Akaro, akattha, akarottha. Akaṃ, akaraṃ, akamha, akaramha. Akattha. Akariṃ, akaramhase.

‘‘Vā’’ti vattate.

523. **Karassa kāsattamajjatanimhi**.

Kara iccetassa dhātussa sabbasseva **kāsa**ttaṃ hoti vā ajjatanimhi vibhattimhi pare. ‘‘Kāsatta’’miti bhāvaniddesena aññasmāpi dhātuto **sā**gamo. Atha vā yadā **kara**ssa **kā** hoti, **sa**ttañcāgamo ajjatanimhi vāti attho, tadā ‘‘sattamajjatanimhī’’ti yogavibhāgena aññasmāpi dhātuto **sā**gamopi sijjhati, ‘‘yogavibhāgato iṭṭhappasiddhī’’ti yebhuyyena dīghatova hoti, ‘‘karassa kā’’ti yogavibhāgena **kā**bhāvo ca hiyyattaniyaṃ siddho hoti.

Akāsi, akāsuṃ. Akāsi, akāsittha. Akāsiṃ, akāsimha. Akāsittha. **Kāsa**ttābhāve akari, kari, akariṃsu, kariṃsu, akaṃsu, akaruṃ. Akari, akarittha. Akariṃ, kariṃ, akarimha, karimha. Akarittha. Akarīyittha, akarīyi vā.

‘‘Vā, lopo, bhavissantimhi ssassa cā’’ti ca vattate.

524. **Karassa sappaccayassa kāho**.

Karaiccetassa dhātussa sappaccayassa **kāhā**deso hoti vā bhavissantimhi, ssassa ca lopo hoti. Adhikabhūta**sappaccaya**ggahaṇena **vacamucabhujā**dito **ssa**ssa **khā**deso, **vasa chidi labhā**dito **chā**deso ca hoti.

Kāhati, kāhanti. Kāhasi, kāhatha. Kāhāmi, kāhāma. Ikārāgame kāhiti, kāhinti iccādi. **Kāhā**bhāve karissati, karissanti. Karissasi, karissatha. Karissāmi, karissāma. Karissate, karissante. Karissase, karissavhe. Karissaṃ, karissāmhe. Karīyissati, karīyissanti. Akarissa. Akarīyissā iccādi.

Yadā **saṃ**pubbo, tadā ‘‘purasamupaparīhi karotissa kha kharā vā’’ti yogavibhāgena tyādivibhattīsupi **saṃ**pubba**karoti**ssa **kharā**deso.

Abhisaṅkharoti, abhisaṅkharonti. Abhisaṅkharīyati, abhisaṅkharīyanti. Abhisaṅkharotu. Abhisaṅkhareyya. Abhisaṅkhari, **khā**dese abhisaṅkhāsi vā. Abhisaṅkharissati. Abhisaṅkharissa iccādi.

Saka sattimhi, **o**paccayo, sakkoti, sakkonti. Sakkosi, sakkotha. Sakkomi, sakkoma iccādi.

Apa pāpuṇane, **pa**pubbo, pappoti, papponti. Papposi, pappotha. Pappomi, pappoma. Pappotu, pappontu iccādi.

Tanādigaṇo.

Curādigaṇa

Dhura theyye, pure viya dhātvantalopo, vibhattuppatti.

‘‘Tathā kattari cā’’ti ito ‘‘kattarī’’ti ca sīhavilokanena **bhāvakamma**ggahaṇāni ca vattante, maṇḍūkagatiyā **kārita**ggahaṇañca.

525. **Curādito ṇeṇayā**.

Curaiccevamādito dhātugaṇato **ṇe ṇaya**iccete paccayā honti kattari, bhāve ca kammani, vibhattippaccayesu. ‘‘Kāritaṃ viya ṇānubandho’’ti **ṇe ṇayānaṃ** kāritabyapadeso.

526. **Kāritānaṃ ṇo lopaṃ**.

Kāritappaccayānaṃ **ṇa**kāro lopamāpajjate.

527. **Asaṃyogantassa vuddhi kārite**.

Asaṃyogantassa dhātussa kārite pare vuddhi hotīti ukārassokāro vuddhi.

Dhanaṃ coreti, corenti. Coresi, coretha. Coremi, corema. **Ṇaya**ppaccaye – corayati, corayanti. Corayasi, corayatha. Corayāmi, corayāma. Corayate, corayante. Corayase, corayavhe. Coraye, corayāmhe.

Kamme yappaccaye **ī**kārāgamo, saralopādi ca, corīyate devadattena, corīyati, corīyanti iccādi.

Coretu, corentu. Corehi. Corayatu, corayantu. Coraya, corayāhi.

Coreyya, coreyyuṃ. Coraye, corayeyyuṃ. Acoresi, coresi, acoresuṃ, coresuṃ. Acorayi, corayi, acorayiṃsu, corayiṃsu, acorayuṃ, corayuṃ. Acoresi, acoresittha. Tvaṃ acorayi, acorayittha. Acoresiṃ, acoresimha. Acorayiṃ, acorayimha. Acorayittha. Acorīyittha, acorīyi.

Corissati, corissanti. Corayissati, corayissanti. Corīyissate, corīyissante. Corīyissati, corīyissanti. Acorissa, acorayissa. Acorīyissatha, acorīyissa iccādi.

Tathā **cinta** cintāyaṃ, saṃyogantattā vuddhiabhāvova viseso.

Cinteti, cintayati, cintenti, cintayanti. Cintetu, cintayatu. Cinteyya, cintayeyya. Acintesi, cintesi, acintayi, cintayi. Cintessati, cintayissati. Acintissa, acintayissa iccādi.

Manta guttabhāsane, manteti, mantayati **i**ccādi purimasamaṃ.

Pāla rakkhaṇe, dhammaṃ pāleti, pālayati. Pālīyati. Pāletu, pālayatu iccādi.

Ghaṭa ghaṭane, ghāṭeti, ghāṭayati, ghaṭeti, ghaṭayati, ghaṭādittā vikappena vuddhi.

Vida ñāṇe, vedeti, vedayati.

Gaṇa saṅkhyāne, ‘‘ghaṭādīnaṃ vā’’ti na vuddhi, gaṇeti, gaṇayati iccādi, sabbattha subodhaṃ.

Curādigaṇo.

Bhūvādī ca rudhādī ca, divādī svādayo gaṇā;
Kiyādī ca tanādī ca, curādī cidha sattadhā.

Vikaraṇavidhānaṃ samattaṃ.

Dhātuppaccayantanaya

Atha dhātuppaccayantā vuccante.

Tattha dhātvatthe niddiṭṭhā **khādikārita**ntā paccayā **dhātuppaccayā** nāma.

Tija nisāna bandhanakhamāsu, dhātusaññādi.

‘‘Dhātuliṅgehi parā paccayā’’ti ito **dhātu**ggahaṇaṃ anuvattate, ‘‘parā, paccayā’’ti ca adhikāro.

528. **Tija gupa kita mānehi kha cha sā vā**.

Tija gupa kita māna iccetehi dhātūhi **kha cha sa** iccete paccayā parā honti vā.

Tijato khantiyaṃ khova, nindāyaṃ gupato tu cho;
Kitā cho sova mānamhā, vavatthitavibhāsato.

‘‘Kvacādivaṇṇānamekassarānaṃ dvebhāvo’’ti dhātvādissa dvibhāvo.

‘‘Byañjanantassā’’ti vattamāne –

529. **Ko khe ca**.

Dhātvantassa byañjanassa **ka**kārādeso hoti **kha**ppaccaye pare.

Titikkha iti ṭhite –

Dhātuvihitānaṃ **tyā**divibhattīnaṃ adhātuto appavattiyamāha.

530. **Dhātuppaccayehi vibhattiyo**.

Dhātvatthe niddiṭṭhehi **khā**di**kārita**ntehi paccayehi **tyā**dayo vibhattiyo hontīti pure viya vattamānādayo yojetabbā.

Ativākyaṃ titikkhati, titikkhanti. **Kamme** titikkhīyati. Tathā titikkhatu, titikkhantu. Titikkheyya, titikkheyyuṃ. Atitikkhi, atitikkhiṃsu. Titikkhissati. Atitikkhissa iccādi.

Khappaccayābhāve **a**ppaccayassa **e**kāro, tejeti, tejati vā, tejanti iccādi.

Gupa gopane, **cha**ppaccaye dvibhāvo, ‘‘pubbobbhāso’’ti abbhāsasaññā, ‘‘abbhāsassā’’ti vattamāne ‘‘antassivaṇṇākāro vā’’ti abbhāsantassikāro, ‘‘kavaggassa cavaggo’’ti abbhāsa**ga**kārassa **ja**kāro ca.

531. **Byañjanantassa co chappaccayesu ca**.

Dhātvanthassa byañjanassa **ca**kārādeso hoti **cha**ppaccayesu paresu. Tato vibhattiyo, kāyaṃ jigucchati, jigucchanti. Sesaṃ purimasamaṃ. **Chā**bhāve gopeti, gopenti iccādi.

Kita rogāpanayane, chappaccayo, dvittañca.

Abbhāsaggahaṇamanuvattate.

532. **Mānakitānaṃ vatattaṃ vā**.

Abbhāsagatānaṃ **māna kita**iccetesaṃ dhātūnaṃ **va**kāra**ta**kārattaṃ hoti vā yathākkamanti **ta**kāro, dhātvantassa **ca**kāro, sesaṃ samaṃ. Rogaṃ tikicchati, tikicchanti iccādi. **Ta**kārābhāve ‘‘kavaggassa cavaggo’’ti **ca**kāro, vicikicchati, vicikicchanti iccādi.

Māna vīmaṃsapūjāsu, sappaccayadvibhāva**ī**kāra**va**kārā.

533. **Tato pāmānānaṃ vā maṃ sesu**.

Tato abbhāsato parāsaṃ **pāmānānaṃ** dhātūnaṃ **vāmaṃ**iccete ādesā honti yathākkamaṃ **sa**ppaccaye pare. **Sesū**ti bahuvacananiddeso payogepi vacanavipallāsañāpanatthaṃ. Atthaṃ vīmaṃsati, vīmaṃsanti iccādi.

Aññattha ‘‘lopañcettamakāro’’ti **a**ppaccaya**sse**kāro, māneti, mānenti.

Bhuja pālanabyavaharaṇesu, bhottumicchatīti atthe –

‘‘Kha cha sā, vā’’ti ca vattate.

534. **Bhuja ghasa hara su pādīhi tumicchatthesu**.

Bhuja ghasa hara su pā iccevamādīhi dhātūhi **tu**micchatthesu ca **kha cha sa**iccete paccayā honti vā. Tumicchānaṃ, tumantayuttaicchāya vā atthā **tumicchatthā,** tena tumantarahitesu ‘‘bhojanamicchatī’’tiādīsu na honti, ‘‘vuttatthānamappayogo’’ti vākyassa appayogo, dhātvādissa dvebhāve kate ‘‘dutiyacatutthānaṃ paṭhamatatiyā’’ti abbhāsa**bha**kārassa **ba**kāro, dhātvantassa ‘‘ko khe cā’’ti **ka**kāro, bubhukkhati, bubhukkhanti iccādi.

Vāti kimatthaṃ? Bhottumicchati, **icchatthesū**ti kimatthaṃ? Bhottuṃ gacchati.

Ghasa adane, ghasitumicchatīti atthe chappaccayo, dvittaṃ, tatiya **ca**vagga ikāra **ca**kārādesā, jighacchati, jighacchanti.

Hara haraṇe, haritumicchatīti atthe **sa**ppaccayo.

535. **Harassa gī se**.

Haraiccetassa dhātussa sabbassa **gī** hoti **se** paccaye pare. ‘‘Gīse’’ti yogavibhāgena jissapi, ṭhānūpacārenādesassāpi dhātuvohārattā dvittaṃ, bhikkhaṃ jigīsati, jigīsanti.

Su savaṇe, sotumicchati sussūsati, sussūsanti, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dīgho.

Pā pāne, pātumicchatīti atthe **sa**ppaccayadvittarassatta**i**kārādesā, ‘‘tato pāmānānaṃ vāmaṃ sesū’’ti **vā**deso, pivāsati, pivāsanti iccādi.

Ji jaye, vijetumicchati vijigīsati iccādi.

Saṅgho pabbatamiva attānamācarati, pabbato iva ācaratīti vā atthe –

536. **Āya nāmato kattupamānādācāre**.

Ācaraṇakriyāya kattuno upamānabhūtamhā nāmato **āya**ppaccayo hoti ācāratthe. Upamīyati etenāti upamānaṃ, kattuno upamānaṃ **kattupamānaṃ,** ‘‘vuttatthānamappayogo’’ti **iva**saddanivatti, dhātuppaccayantattā ‘‘tesaṃ vibhattiyo lopā cā’’ti sutte **tesaṃ**gahaṇena vibhattilopo, ‘‘pakati cassa sarantassā’’ti pakatibhāvo, saralopādi, ‘‘dhātuppaccayehi vibhattiyo’’ti vibhattuppatti, pabbatāyati saṅgho, evaṃ samuddamiva attānamācarati samuddāyati, cicciṭamiva attānamācarati cicciṭāyati saddo. Evaṃ dhūmāyati.

‘‘Nāmato, ācāre’’ti ca vattate.

537. **Īyūpamānā ca**.

Upamānabhūtā nāmato **īya**ppaccayo hoti ācāratthe. Puna **upamāna**ggahaṇaṃ **kattu**ggahaṇanivattanatthaṃ, tena kammatopi sijjhati, sesaṃ samaṃ. Achattaṃ chattamivācarati chattīyati, aputtaṃ puttamivācarati puttīyati sissamācariyo.

Upamānāti kiṃ? Dhammamācarati, **ācāre**ti kiṃ? Achattaṃ chattamiva rakkhati.

‘‘Īyo’’ti vattate.

538. **Nāmamhātticchatthe**.

Nāmamhā attano icchatthe **īya**ppaccayo hoti. Attano pattamicchati pattīyati, evaṃ vatthīyati, parikkhārīyati, cīvarīyati, paṭīyati, dhanīyati, puttīyati.

Atticchattheti kimatthaṃ? Aññassa pattamicchati.

Daḷhaṃ karoti vīriyanti atthe –

Kāritaggahaṇamanuvattate.

539. **Dhāturūpe nāmasmā ṇayoca**.

Dhātuyā rūpe nipphādetabbe, ‘‘taṃ karoti, tena atikkamati’’iccādike payujjitabbe vā sati nāmamhā **ṇaya**ppaccayo hoti, kāritasaññā ca. Ṇalope, vibhattilopasaralopādīsu katesu vibhattuppatti, daḷhayati vīriyaṃ, evaṃ pamāṇayati, amissayati, tathā hatthinā atikkamati atihatthayati, vīṇāya upagāyati upavīṇayati, visuddhā hoti ratti visuddhayati, kusalaṃ pucchati kusalayati iccādi.

540. **Dhātūhi ṇe ṇaya ṇāpe ṇāpayā kāritāni hetvatthe**.

Sabbehi dhātūhi hetvatthe abhidheyye **ṇe ṇayaṇāpe ṇāpaya** iccete paccayā parā honti, te kāritasaññā ca honti. Hetuyeva attho **hetvattho,** so ca ‘‘yo kāreti sa hetū’’ti laddhahetusañño suddhakattuno payojako hetukattā, atthato pesanajjhesanādiko payojakabyāpāro idha hetu nāma.

Ettha ca –

Ṇe ṇayāva uvaṇṇantā, āto dve pacchimā siyuṃ;
Sesato caturo dve vā, vāsaddassānuvattito.

Akammā dhātavo honti, kārite tu sakammakā;
Sakammakā dvikammāssu, dvikammā tu tikammakā.

Tasmā kattari kamme ca, kāritākhyātasambhavo;
Na bhāve suddhakattā ca, kārite kammasaññito.

Niyādīnaṃ padhānañca, appadhānaṃ duhādinaṃ;
Kārite suddhakattā ca, kammamākhyātagocaranti.

Tattha yo koci bhavati, tamañño ‘‘bhavāhi bhavāhi’’ iccevaṃ bravīti, atha vā bhavantaṃ bhavituṃ samatthaṃ payojayati, bhavituṃ payojetīti vā atthe iminā **ṇeṇaya**ppaccayā, kāritasaññā ca, ‘‘vuttatthānamappayogo’’ti vākyassa appayogo, ‘‘kāritānaṃ ṇo lopa’’nti **ṇa**lopo, ‘‘asaṃyogantassa vuddhi kārite’’ti **ū**kāra**sso**kāro vuddhi.

‘‘O, e’’ti ca vattate, **dhātu**ggahaṇañca.

541. **Te āvāyā kārite**.

Te dhātvantabhūtā **o**kā**re**kārā **āvaāyā**dese pāpuṇanti kārite pare. ‘‘Te āvāyā’’ti yogavibhāgena **jhe**ādīnaṃ akāritepi hontīti **o**kārassa **āvā**deso, saralopādi, ‘‘dhātuppaccayehi vibhattiyo’’ti **tyā**dayo.

So samādhiṃ bhāveti, bhāvayati, bhāventi, bhāvayanti. Bhāvesi, bhāvayasi, bhāvetha, bhāvayatha. Bhāvemi, bhāvayāmi, bhāvema, bhāvayāma. Bhāvayate, bhāvayante.

Kamme attanopadayappaccayaīkārāgamā, saralopādi ca, tena bhāvīyate samādhi, bhāvīyante. Bhāvīyati, bhāvīyanti.

Tathā bhāvetu, bhāvayatu, bhāventu, bhāvayantu. Bhāvehi, bhāvaya, bhāvayāhi, bhāvetha, bhāvayatha. Bhāvemi, bhāvayāmi, bhāvema, bhāvayāma. Bhāvayataṃ, bhāvayantaṃ.

Kamme bhāvīyataṃ, bhāvīyatu, bhāvīyantu.

Bhāveyya, bhāvaye, bhāvayeyya, bhāveyyuṃ, bhāvayeyyuṃ. Bhāveyyāsi, bhāvayeyyāsi, bhāveyyātha, bhāvayeyyātha. Bhāveyyāmi, bhāvayeyyāmi, bhāveyyāma, bhāvayeyyāma. Bhāvetha, bhāvayetha, bhāveraṃ, bhāvayeraṃ.

Kamme bhāvīyeyya, bhāvīyeyyuṃ.

Ajjataniyaṃ ‘‘sattamajjatanimhī’’ti yogavibhāgena kāritantāpi dīghato sakārāgamo.

Abhāvesi, bhāvesi, abhāvayi, bhāvayi, abhāvesuṃ, bhāvesuṃ, abhāvayiṃsu, bhāvayiṃsu, abhāvayuṃ, bhāvayuṃ. Abhāvesi, abhāvayasi, abhāvittha, abhāvayittha. Abhāvesiṃ, bhāvesiṃ, abhāvayiṃ, bhāvayiṃ, abhāvimha, abhāvayimha.

Kamme abhāvīyittha, abhāvīyi.

Bhāvessati, bhāvayissati, bhāvessanti, bhāvayissanti. Bhāvessasi, bhāvayissasi, bhāvissatha, bhāvayissatha. Bhāvessāmi, bhāvayissāmi, bhāvessāma, bhāvayissāma.

Kamme bhāvīyissate, bhāvīyissante. Bhāvīyissati, bhāvīyissanti.

Abhāvissa, abhāvayissa, abhāvissaṃsu, abhāvayissaṃsu. **Kamme** abhāvīyissatha, abhāvīyissa iccādi.

Tathā yo koci pacati, tamañño ‘‘pacāhi pacāhi’’ iccevaṃ bravīti, atha vā pacantaṃ payojeti, pacituṃ vā payojetīti atthe vuttanayena **ṇe ṇayā**dayo, **a**kāra**ssā**kāro vuddhi, sesaṃ neyyaṃ.

So devadattaṃ odanaṃ pāceti, pācenti. Pācesi, pācetha. Pācemi, pācema. Pācayati, pācayanti. Pācayasi, pācayatha. Pācayāmi, pācayāma. **Ṇāpeṇāpayesu** pana so puriso taṃ purisaṃ odanaṃ pācāpeti, pācāpenti. Pācāpayati, pācāpayanti.

Kamme so odanaṃ pācīyati tena, pācayīyati, pācāpīyati, pācāpayīyati.

Tathā pācetu, pācayatu, pācāpetu, pācāpayatu. Pācīyataṃ, pācīyatu, pācayīyataṃ, pācayīyatu, pācāpīyataṃ, pācāpīyatu, pācāpayīyataṃ, pācāpayīyatu. Pāceyya, pācayeyya, pācāpeyya, pācāpayeyya. Pācīyeyya, pācīyeyyuṃ. Apācesi, apācayi, apācāpesi, apācāpayi. Pācessati, pācayissati, pācāpessati, pācāpayissati. Apācissa, apācayissa, apācāpissa, apācāpayissa iccādi.

Gacchantaṃ, gantuṃ vā payojetīti atthe **ṇe ṇayā**dayo, vuddhiyaṃ sampattāyaṃ –

‘‘Asaṃyogantassa vuddhi kārite’’ti vattate.

542. **Ghaṭādīnaṃ vā**.

Ghaṭādīnaṃ dhātūnaṃ asaṃyogantānaṃ vuddhi hoti vā kāriteti ettha **vā**ggahaṇena vuddhi na hoti, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo.

So taṃ purisaṃ gāmaṃ gameti, gamayati, gacchāpeti, gacchāpayati. So gāmaṃ gamīyati tena, gamayīyati, gacchāpīyati, gacchāpayīyati iccādi. Sabbattha yojetabbaṃ. Evaṃ uparipi.

Ghaṭa īhāyaṃ, ghaṭantaṃ payojayati, ghaṭeti, ghaṭādīnaṃ vāti na vuddhi, ghaṭayati, ghaṭāpeti, ghaṭāpayati.

‘‘Kārite’’ti vattate.

543. **Guha dusānaṃ dīghaṃ**.

Guhadusaiccetesaṃ dhātūnaṃ saro **dīgha**māpajjate kārite pare, vuddhāpavādoyaṃ.

Guha saṃvaraṇe, guhituṃ payojayati gūhayati, gūhayanti. **Dusa** appītimhi, dussantaṃ payojayati dūsayati, dūsayanti iccādi.

Tathā icchantaṃ payojayati icchāpeti, icchāpayati, eseti, esayati. Niyacchantaṃ payojayati niyāmeti, niyāmayati. Āsantaṃ payojayati āseti, āsayati, acchāpeti, acchāpayati. Labhantaṃ payojayati lābheti, lābhayati. Vacantaṃ payojayati vāceti, vācayati, vācāpeti, vācāpayati. Evaṃ vāseti, vāsayati, vāsāpeti, vāsāpayati. Vāheti, vāhayati, vāhāpeti, vāhāpayati. Jīreti, jīrayati, jīrāpeti, jīrāpayati. Māreti, mārayati, mārāpeti, mārāpayati. Dasseti, dassayati iccādi.

Tathā tudantaṃ payojayati todeti, todayati, todāpeti, todāpayati. Pavisantaṃ payojayati, pavisituṃ vā paveseti, pavesayati, pavesāpeti, pavesāpayati. Uddisantaṃ payojayati uddisāpeti, uddisāpayati. Pahontaṃ payojayati pahāveti, pahāvayati. Sayantaṃ payojayati sāyeti, sāyayati, sāyāpeti, sāyāpayati. Ettha **e**kārassa **āyā**deso, sayāpeti, sayāpayati, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā ṇāpeṇāpayesu **āyā**desassa rassattaṃ. Nayantaṃ payojayati nayāpeti, nayāpayati. Patiṭṭhantaṃ payojayati patiṭṭhāpeti, patiṭṭhāpayati, patiṭṭhapeti vā.

Hanantaṃ payojayatīti atthe **ṇeṇayā**dayo.

‘‘Ṇamhī’’ti vattate.

544. **Hanassa ghāto**.

Hanaiccetassa dhātussa **ghātā**deso hoti **ṇa**kāravati kāritappaccaye pare. Ghāteti, ghātayati, ghātāpeti, ghātāpayati, ‘‘vadho vā sabbatthā’’ti **vadhā**dese vadheti, vadhāpeti.

Juhontaṃ payojayati juhāveti, juhāvayati. Jahantaṃ payojayati jahāpeti, jahāpayati, hāpeti, hāpayati. Dadantaṃ payojayati dāpeti, dāpayati. Pidahantaṃ payojayati pidhāpeti, pidhāpayati, pidahāpeti, pidahāpayati.

Rundhantaṃ payojayati rodheti, rodhayati, rodhāpeti, rodhāpayati. Chindantaṃ payojayati chedeti, chedayati, chedāpeti, chedāpayati. Yuñjantaṃ payojayati yojeti, yojayati, yojāpeti, yojāpayati. Bhuñjantaṃ payojayati bhojeti, bhojayati, bhojāpeti, bhojāpayati. Muñcantaṃ payojayati moceti, mocayati, mocāpeti, mocāpayati.

Dibbantaṃ payojayati deveti, devayati. Uppajjantaṃ payojayati uppādeti, uppādayati. Bujjhantaṃ payojayati bodheti, bodhayati. ‘‘Dādhāntato yo kvacī’’ti **ya**kārāgamo, bujjhāpeti, bujjhāpayati. Tussantaṃ payojayati toseti, tosayati, tosāpeti, tosāpayati. Sammantaṃ payojayati sameti, samayati, ghaṭādittā na vuddhi. Kuppantaṃ payojayati kopeti, kopayati. Jāyantaṃ payojayati janeti, janayati, ghaṭādittā na vuddhi.

Suṇantaṃ payojayati dhammaṃ sāveti, sāvayati. Pāpuṇantaṃ payojayati pāpeti, pāpayati.

Vikkiṇantaṃ payojayati vikkāyāpeti, vikkāyāpayati. Jinantaṃ payojayati jayāpeti, jayāpayati. Jānantaṃ payojayati ñāpeti, ñāpayati. Gaṇhantaṃ payojayati gāheti, gāhayati, gāhāpeti, gāhāpayati, gaṇhāpeti, gaṇhāpayati.

Vitanantaṃ payojayati vitāneti, vitānayati. Yo koci karoti, tamañño ‘‘karohi karohi’’iccevaṃ bravīti, karontaṃ payojayati, kātuṃ vā kāreti, kārayati, kārāpeti, kārāpayati iccādi.

Corentaṃ payojayati corāpeti, corāpayati. Cintentaṃ payojayati cintāpeti, cintāpayati, pūjentaṃ payojayati pūjāpeti, pūjāpayati iccādi. Sabbattha subodhaṃ.

Dhātuppaccayato cāpi, kāritappaccayā siyuṃ;
Sakāritehi yuṇvūnaṃ, dassanañcettha ñāpakaṃ.

Tena titikkhantaṃ payojayati titikkheti, titikkhāpeti. Tikicchantaṃ payojayati tikiccheti, tikicchayati, tikicchāpeti, tikicchāpayati. Evaṃ bubhukkheti, bubhukkhayati, bubhukkhāpeti, bubhukkhāpayati, pabbatāyantaṃ payojayati pabbatāyayati. Puttīyayati iccādipi siddhaṃ bhavati.

Dhātuppaccayantanayo.

Sāsanatthaṃ samuddiṭṭhaṃ, ākhyātaṃ sakabuddhiyā;
Bāhusaccabalenīdaṃ, cintayantu vicakkhaṇā.

Bhavati tiṭṭhati seti, ahosi evamādayo;
Akammakāti viññeyyā, kammalakkhaṇaviññunā.

Akammakāpi hetvattha-ppaccayantā sakammakā;
Taṃ yathā bhikkhu bhāveti, maggaṃ rāgādidūsakanti.

Iti padarūpasiddhiyaṃ ākhyātakaṇḍo

Chaṭṭho.

7. Kibbidhānakaṇḍa

Tekālika

Kiccappaccayantanaya

Atha dhātūhiyeva bhāvakammakattukaraṇādisādhanasahitaṃ kibbidhānamārabhīyate.

Tattha kiccakitakavasena duvidhā hi paccayā, tesu kiccasaññāya paṭhamaṃ vuttattā, kiccānamappakattā ca kiccappaccayā tāva vuccante.

Bhū sattāyaṃ, ‘‘bhūyate, abhavittha, bhavissate vā devadattenā’’ti viggahe –

‘‘Dhātuyā kammādimhi ṇo’’ti ito ‘‘dhātuyā’’ti sabbattha paccayādividhāne vattate, ‘‘parā, paccayā’’ti ca adhikāro.

545. **Bhāvakammesu tabbānīyā**.

Bhāvakammaiccetesvatthesu sabbadhātūhi **tabba anīya**iccete paccayā parā honti. Yogavibhāgena aññatthāpi.

Tattha –

Akammakehi dhātūhi, bhāve kiccā bhavanti te;
Sakammakehi kammatthe, arahasakkatthadīpakā.

Te ca –

546. **Ṇādayo tekālikā**.

Tikāle niyuttā **tekālikā,** ye idha tatiye dhātvādhikāre vihitā aniddiṭṭhakālā **ṇā**dayo paccayā, te tekālikā hontīti paribhāsato kālattayepi honti.

Sīhagatiyā ‘‘kvacī’’ti vattate.

547. **Yathāgamamikāro**.

Yathāgamaṃ yathāpayogaṃ jinavacanānuparodhena dhātūhi paro **i**kārāgamo hoti kvaci byañjanādikesu **kiccakitaka**ppaccayesu, ‘‘aññesu cā’’ti vuddhi, ‘‘o ava sare’’ti avādeso, ‘‘naye paraṃ yutte’’ti paraṃ netabbaṃ.

548. Te kiccā.

Ye idha vuttā **tabbānīyaṇya teyya ricca**ppaccayā, te **kicca**saññā hontīti veditabbā. Tato ‘‘aññe kiti’’ti vacanato kiccappaccayānamakitakattā nāmabyapadese asampatte ‘‘taddhitasamāsakitakā nāmaṃvātavetunādīsu cā’’ti ettha **ca**ggahaṇena nāmabyapadeso, tato **syā**dyuppatti. **Bhāve** bhāvassekattā ekavacanameva, ‘‘si’’nti amādeso. Bhavitabbaṃ bhavatā paññena, bhavanīyaṃ.

Idha byañjanādittābhāvā anuvattita**kvaci**ggahaṇena ikārāgamābhāvo. **Bhāve** kiccappaccayantā napuṃsakā. **Kamme** tiliṅgā.

Kammani abhipubbo, abhibhūyate, abhibhūyittha, abhibhūyissateti abhibhavitabbo kodho paṇḍitena, abhibhavitabbā taṇhā, abhibhavitabbaṃ dukkhaṃ, evaṃ abhibhavanīyo, abhibhavanīyā, abhibhavanīyaṃ, **purisa kaññā citta**saddanayena netabbaṃ, evaṃ sabbattha.

Ettha hi –

Tabbādīheva kammassa, vuttattāva punattanā;
Vattabbassa abhāvā na, dutiyā paṭhamā tato.

Āsa upavesane, āsīyittha, āsīyate, āsīyissateti āsitabbaṃ tayā, āsanīyaṃ. **Kamme** upāsitabbo garu, upāsanīyo.

Sī saye, asīyittha, sīyate, sīyissateti sayitabbaṃ bhavatā, sayanīyaṃ, **''e** ayā''ti **ayā**deso, atisayitabbo paro, atisayanīyo.

Pada gatimhi, uppajjittha, uppajjate, uppajjissateti uppajjitabbaṃ tena, uppajjanīyaṃ, ettha ca ''kattarī''ti adhikāraṃ vinā ''divādito yo''ti vinādhikārayogavibhāgena **ya**ppaccayo, ''tassa cavaggayakāra''iccādinā **ca**vaggo, ''paradvebhāvo ṭhāne''ti dvibhāvo, paṭipajjitabbo maggo, paṭipajjanīyo.

Budha avagamane, abujjhittha, bujjhate, bujjhissateti bujjhitabbo dhammo, bujjhanīyo.

Su savaṇe, asūyittha, sūyate, sūyissateti sotabbo dhammo, idha **yathāgama**ggahaṇena **i**kārāgamābhāvo, suṇitabbo, ''svādito ṇu ṇā uṇā cā''ti vinādhikārayogavibhāgena **ṇā**paccayo, savaṇīyo.

Kara karaṇe, karīyittha, karīyati, karīyissatīti atthe **tabbā'nīyā**.

''Antassa, karassa, ca, tatta''nti ca vattate.

549. **Tuṃ tu na tabbesu vā**.

Karaiccetassa dhātussa antabhūtassa **ra**kārassa **ta**kārattaṃ hoti vā tuṃ **tu na tabba**iccetesu paccayesu paresu. Kattabbo bhavatā dhammo, kattabbā pūjā, kattabbaṃ kusalaṃ, **ta**ttābhāve ''karotissā''ti vattamāne ''tavetunādīsu kā''ti ettha **ādi**saddena **tabbe**pi **kā**deso, kātabbaṃ hitaṃ.

550. **Rahādito ṇa**.

Rakāra **ha**hārādyantehi dhātūhi parassa **anānīyā**dinakārassa **ṇa**kāro hoti. **Ādi**saddena **ramu apaññātā**ditopi.

Rahādito parassettha, nakārassa asambhavā;
Anānīyādinasseva, sāmathyāyaṃ ṇakāratā.

Karaṇīyo dhammo, karaṇārahoti attho, karaṇīyā, karaṇīyaṃ.

Bhara bharaṇe, bharīyatīti bharitabbo, bharaṇīyo.

Gaha upādāne, agayhittha, gayhati, gayhissatīti gahetabbo, ''tesu vuddhī''tiādinā **i**kāra**sse**kāro, saṅgaṇhitabbo, ''gahādito ppaṇhā''ti vinādhikārayogavibhāgena **ṇhā**paccayo, **ha**lopasaralopādi, saṅgaṇhaṇīyo, gahaṇīyo.

Ādiggahaṇena **ramu** kīḷāyaṃ, ramīyittha, ramīyati, ramīyissatīti ramitabbo, ramaṇīyo vihāro.

Apa pāpuṇane, **uṇā**paccayo, pāpīyatīti pāpuṇitabbo, ‘‘gupādīnañcā’’ti dhātvantassa lopo, dvittañca, pattabbo, patteyyo, pāpuṇaṇīyo, pāpaṇīyo.

‘‘Antassa, vā’’ti ca vattate.

551. **Gama khana hanādīnaṃ tuṃtabbādīsu na**.

Gama khana hanaiccevamādīnaṃ **ma**kāra **na**kārantānaṃ dhātūnamantassa **na**kāro hoti vā **tuṃ tabba tave tuna tvānatvā**iccevamādīsu **ta**kārādippaccayesu paresu. Agacchīyittha, gacchīyati, gacchīyissatīti gantabbo maggo, gamitabbaṃ, gamanīyaṃ.

Khanu avadāraṇe, akhaññittha, khaññati, khaññissatīti khantabbaṃ āvāṭaṃ, khanitabbaṃ, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **khana**ntassa **ṇa**ttañca, khaṇitabbaṃ, khaṇaṇīyaṃ, khananīyaṃ vā.

Hana hiṃsā gatīsu, ahaññittha, haññate, haññissateti hantabbaṃ, hanitabbaṃ, hananīyaṃ.

Mana ñāṇe, amaññittha, maññate, maññissateti mantabbo, manitabbo, **ya**ppaccaye **ca**vaggādi, maññitabbaṃ, maññanīyaṃ.

Pūja pūjāyaṃ, apūjīyittha, pūjīyati, pūjīyissatīti atthe **tabbānīyā**. ‘‘Curādito ṇe ṇayā’’ti akattaripi **ṇeṇayā, i**kārāgamā**nīye**su ‘‘saralopo’’tiādinā kāritasarassa lopo, pūjetabbo, pūjayitabbo, pūjanīyo bhagavā.

‘‘Tabbānīyā’’ti yogavibhāgena kattukaraṇesupi, **yā** pāpuṇane, niyyātīti niyyānīko maggo. Gacchantīti gamanīyā bhogā. **Naha** soce, nahāyati etenāti nahānīyaṃ cuṇṇaṃ.

‘‘Bhāvakammesū’’ti adhikāro.

552. **Ṇyo ca**.

Bhāvakammesu sabbadhātūhi **ṇya**ppaccayo hoti, **ca**ggahaṇena ‘‘ñāteyya’’ntiādīsu **teyya**ppaccayo ca.

553. **Kāritaṃ viya ṇānubandho**.

Anubandho appayogī, **ṇa**kārānubandho paccayo kāritaṃ viya daṭṭhabboti kāritabyapadeso, ‘‘kāritānaṃ ṇo lopa’’nti **ṇa**lopo, ‘‘asaṃyogantassa vuddhi kārite’’ti vuddhi, **i**kārāgamo, kattabbaṃ kāriyaṃ.

Hara haraṇe, aharīyittha, harīyati, harīyissatīti vā haritabbaṃ hāriyaṃ.

Bhara bharaṇe, bharitabbaṃ bhāriyaṃ.

Labha lābhe, labhitabbaṃ labbhaṃ, ‘‘yavataṃ talana’’iccādisutte **kāra**ggahaṇena **ya**vato **bha**kārassa **bha**kāro, dvittaṃ.

Sāsa anusiṭṭhimhi, sāsitabbo sisso, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ā**kārassikāro.

Vaca viyattiyaṃ vācāyaṃ, **ṇya**ppaccayādimhi kate ‘‘antānaṃ, ṇānubandhe’’ti ca vattate.

554. **Kagā cajānaṃ**.

Cajaiccetesaṃ dhātvantānaṃ **ka**kāra **ga**kārādesā honti **ṇa**kārānubandhe paccaye pareti **ca**ssa

kādeso. Vacanīyaṃ vākyaṃ.

Bhaja sevāyaṃ, bhajanīyaṃ bhāgyaṃ, **ja**ssa **gā**deso.

Ci caye, acīyittha, cīyati, cīyissatīti cetabbaṃ ceyyaṃ, **ikārasse**kāro vuddhi, **ya**kārassa dvittaṃ, **vini**pubbo ‘‘do dhassa cā’’ti sutte **ca**ggahaṇena **ca**kārassa **cha**kāro, viniccheyyaṃ, vinicchitabbaṃ, vinicchanīyaṃ. ‘‘Kiyādito nā’’ti vinādhikārayogavibhāgena **tabbānīya tuṃ tunā** dīsu ca **nā**paccayo, vinicchinitabbaṃ, vinicchinanīyaṃ.

Nī pāpuṇane, anīyittha, nīyati, nīyissatīti neyyo, neyyā, neyyaṃ. Netabbaṃ.

Ṇyaggahaṇaṃ chaṭṭhīyantavasenānuvattate, maṇḍūkagatiyā **anta**ggahaṇañca tatiyantavasena.

555. **Bhūtobba**.

Bhū iccetasmā parassa **ṇya**ppaccayassa saha dhātvantena **abbā**deso hoti. Bhavitabbo bhabbo, bhabbā, bhabbaṃ.

‘‘Ṇyassa, antenā’’ti ca vattate.

556. **Vada mada gamu yuja garahākārādīhi jjammaggayheyyāgāro vā**.

Vada mada gamu yuja garahaiccevamādīhi dhātūhi, **ā**kārantehi ca parassa **ṇya**ppaccayassa dhātvantena saha yathākkamaṃ **jja mma gga yha e yya**iccete ādesā honti vā, **gara**ssa ca **gārā**deso, **garaha**ssa **gara**ssevāyaṃ **gāro**. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo.

Vada viyattiyaṃ vācāyaṃ, avajjittha, vajjati, vajjissatīti vā vajjaṃ vadanīyaṃ, rassattaṃ. Vajjaṃ doso.

Mada ummāde, amajjittha, majjate, majjissati etenāti majjaṃ madanīyaṃ. **Mada**ggahaṇena karaṇepi **ṇya**ppaccayo. **Gamu sappa** gatimhi, gantabbaṃ gammaṃ.

Yuja yoge, ayujjittha, yujjate, yujjissatīti yoggaṃ, niyojjo vā.

Garaha nindāyaṃ, agarayhittha, garahīyati, garahīyissatīti atthe **ṇya**ppaccayo, tassiminā dhātvantena saha **yhā**deso, **gara**ssa **gārā**deso ca, gārayho, gārayhā, gārayhaṃ, garahaṇīyaṃ.

Ādisaddena aññepi **damajaha**ntā gayhante. **Gada** viyattiyaṃ vācāyaṃ, gajjate, gadanīyaṃ vā gajjaṃ. **Pada** gatimhi, pajjanīyaṃ pajjaṃ gāthā. **Khāda** bhakkhaṇe, khajjateti khajjaṃ khādanīyaṃ. **Damu** damane, adammittha, dammate, damīyissatīti dammo damanīyo. **Bhuja** pālanabyavaharaṇesu, abhujjittha, bhujjati, bhujjissatīti bhoggaṃ, bhojjaṃ vā, **kāra**ggahaṇena **ya**ssa **ja**kāro. Gahetabbaṃ gayhamiccādi.

Ākārantato pana dā dāne, adīyittha, dīyati, dīyissatīti atthe **ṇya**ppaccayo, tassiminā dhātvantena **ā**kārena saha **eyyā**deso, deyyaṃ, dātabbaṃ. **Anīye** ‘‘saralopo’’tiādinā pubbasarassa lope sampatte tattheva **tu**ggahaṇena nisedhetvā ‘‘sarā sare lopa’’nti **ā**kāre lutte parasarassa **dīgho,** dānīyaṃ.

Pā pāne, apīyittha, pīyati, pīyissatīti peyyaṃ, pātabbaṃ, pānīyaṃ. **Hā** cāge, ahīyittha, hīyati, hīyissatīti heyyaṃ, hātabbaṃ, hānīyaṃ. **Mā** māne, amīyittha, mīyati, mīyissatīti meyyaṃ, mātabbaṃ, minitabbaṃ, metabbaṃ vā. **Ñā** avabodhane, aññāyittha, ñāyati, ñāyissatīti ñeyyaṃ, ñātabbaṃ, ñāteyyaṃ. ‘‘Ñāssa jā jaṃ nā’’ti **jā**dese ‘‘kiyādito nā’’ti vinādhikārayogavibhāgena **nā**paccayo, ikārāgamo ca, jānitabbaṃ, vijānanīyaṃ. **Khyā**pakathane, saṅkhyātabbaṃ, saṅkhyeyyaṃ iccādi.

557. **Karamhā ricca**.

Karadhātuto **ricca**ppaccayo hoti bhāvakammesu.

558. **Ramhi ranto rādi no**.

Rakārānubandhe paccaye pare sabbo dhātvanto **rādi** paccayarakāramariyādo **no** hoti, lopamāpajjateti attho. **Ranto**ti ettha **ra**kāro sandhijo, kattabbaṃ kiccaṃ. ‘‘Riccā’’ti yogavibhāgena bharāditopi **ricca**ppaccayo, yathā, bharīyatīti bhacco, saralopo. I gatimhi, pati etabbo paṭicco.

559. **Pesātisaggapattakālesu kiccā**.

Pesa atisagga pattakālaiccetesvatthesu **kicca**ppaccayā honti. **Pesanaṃ nāma** ‘‘kattabbamidaṃ bhavatā’’ti āṇāpanaṃ, ajjhesanañca. **Atisaggonāma** ‘‘kimidaṃ mayā kattabba’’nti puṭṭhassa vā ‘‘pāṇo na hantabbo’’tiādinā paṭipattidassanamukhena vā kattabbassa anuññā. **Pattakālo nāma** sampattasamayo yo **a**ttano kiccakaraṇasamayamanupaparikkhitvā na karoti, tassa samayārocanaṃ, na tattha ajjhesanamatthīti. Te ca ‘‘bhāvakammesu kiccattakkhatthā’’ti vuttattā bhāvakammesveva bhavanti.

Pesane tāva – karīyatu bhavatā kammanti atthe iminā **tabbānīyā,** sesaṃ vuttanayameva, kattabbaṃ kammaṃ bhavatā, karaṇīyaṃ kiccaṃ bhavatā.

Atisagge bhujjatu bhavatāti atthe **tabbā**di, ‘‘aññesu cā’’ti vuddhi.

‘‘Tassā’’ti vattate.

560. **Bhujādīnamanto no dvi ca**.

Bhujaiccevamādīnaṃ **ja**kārādiantānaṃ dhātūnamanto **no** hoti, parassa kiccakitakappaccaya**ta**kārassa ca **dve**bhāvo hoti. Bhottabbaṃ bhojanaṃ bhavatā, bhojanīyaṃ bhojjaṃ bhavatā.

Ikārāgamayutta**ta**kāre pana – ‘‘namakarānamantānaṃ niyuttatamhī’’ti ettha ‘‘antānaṃ niyuttatamhī’’ti yogavibhāgena dhātvantalopādinisedho, ‘‘rudhādito niggahītapubba’’nti vinādhikārayogavibhāgena, ‘‘niggahītañcā’’ti vā niggahītāgamo, bhuñjitabbaṃ tayā, yuñjitabbaṃ.

Samayārocane pana – **i** ajjhayane **adhi**pubbo, adhīyataṃ bhavatāti atthe **tabbānīyā**di, **i**kārāgamavuddhi**ayā**desa**ajjhā**desā ca, **ṇya**ppaccaye tu vuddhi, **ya**kārassa dvittañca, ajjhayitabbaṃ, ajjheyyaṃ bhavatā, ajjhayanīyaṃ bhavatā, avassaṃ kattabbanti vākye pana ‘‘kiccā’’ti adhikicca ‘‘avassakādhamiṇesu ṇī cā’’ti avassakādhamiṇatthe ca **tabbā**dayo, kattabbaṃ me bhavatā gehaṃ, karaṇīyaṃ, kāriyaṃ. Evaṃ dātabbaṃ me bhavatā sataṃ, dānīyaṃ, deyyaṃ.

Dhara dhāraṇe, curādittā **ṇeṇayā,** vuddhi, ikārāgamo ca, dhāretabbaṃ, dhārayitabbaṃ iccādi.

‘‘Nudādīhi yuṇvūnamanānanākānanakā sakāritehi cā’’ti sakāritehipi **yuṇvū**namādesavidhānatoyeva dhātuppaccayantatopi kiccakitakappaccayā bhavantīti daṭṭhabbo. Tena titikkhāpīyatīti titikkhāpetabbo. Evaṃ tikicchāpetabbo tikicchāpanīyo. **A**bhāvīyittha, bhāvīyati, bhāvīyissatīti bhāvetabbo maggo. Bhāvayitabbo, bhāvanīyo, bhāvanīyaṃ, bhāvanīyā, akārīyittha, kārīyati, kārīyissatīti kāretabbaṃ, kārayitabbaṃ, kārāpetabbaṃ, kārāpayitabbaṃ, kārāpan**īya**miccādi **ca** siddhaṃ bhavati.

Kattabbaṃ karaṇīyañca, kāriyaṃ kiccamiccapi;
Kāretabbaṃ tathā kārā-petabbaṃ kiccasaṅgaho.

Kiccappaccayantanayo.

Tekālika

Kitakappaccayantanaya

Idāni kitakappaccayā vuccante.

Kara karaṇe, pure viya dhātusaññādi.

Kumbhaiccupapadaṃ, tato dutiyā.

‘‘Kumbhaṃ karoti, akāsi, karissatī’’ti vā viggahe –

‘‘Parā, paccayā’’ti ca vattate.

561. **Dhātuyā kammādimhi ṇo**.

Kammasmiṃ ādimhi sati dhātuyā paro **ṇa**ppaccayo hoti.

So ca –

562. **Añño kita**.

Tatiye dhātvādhikāre vihitā kiccehi añño paccayā kiticceva saññā hontīti **kita**saññā katā.

563. **Kattari kita**.

Kattari kārake **kita**paccayo hotīti niyamato kattari bhavati, so ca ‘‘ṇādayo tekālikā’’ti vuttattā kālattaye ca hoti. Pure viya kāritabyapadesa**ṇa**lopavuddhiyo, paccayantassāliṅgattā **syā**dimhi asampatte ‘‘taddhitasamāsakitakā nāmaṃvātavetunādīsu cā’’ti kitakantattā nāmaṃva kate **syā**dyuppatti, tato kumbhaṃ karotīti atthe ‘‘amādayo parapadebhī’’ti dutiyātappurisasamāso, ‘‘nāmāna’’ntiādinā samāsasaññā, ‘‘tesaṃ vibhattiyo lopā cā’’ti vibhattilopo, ‘‘pakati cassa sarantassā’’ti pakatibhāvo, puna samāsattā nāmamiva kate **syā**dyuppatti.

So kumbhakāro, te kumbhakārā iccādi. **Itthiyaṃ** kumbhakārī, kumbhakāriyo iccādi, tathā kammaṃ karotīti kammakāro. Evaṃ mālākāro, kaṭṭhakāro, rathakāro, suvaṇṇakāro, suttakāro, vuttikāro, ṭīkākāro.

Gaha upādāne, pattaṃ agaṇhi, gaṇhāti, gaṇhissatīti vā pattaggāho. Evaṃ rasmiggāho, rajjuggāho.

Ve tantasantāne, tantaṃ avāyi, vāyati, vāyissatīti vā tantavāyo, ‘‘te āvāyā kārite’’ti **āyā**deso, vākye panettha ‘‘te āvāyā’’ti yogavibhāgena **āyā**deso. Evaṃ tunnavāyo.

Mā parimāṇe, dhaññaṃ amini, mināti, minissatīti vā atthe **ṇa**ppaccaye kate –

‘‘Ṇamhī’’ti vattate.

564. **Ākārantānamāyo**.

Ākārantānaṃ dhātūnaṃ antassa **āyā**deso hoti **ṇa**kārānubandhe paccaye pare, saralopādi. Dhaññamāyo. Evaṃ dānaṃ dadātīti dānadāyo.

Kamu kantimhi, dhammaṃ akāmayi, kāmayati, kāmayissatīti vā dhammakāmo puriso, dhammakāmā kaññā, dhammakāmaṃ cittaṃ. Evaṃ atthakāmo, hitakāmo, sukhakāmo, dhammaṃ pāletīti dhammapālo iccādi.

Damu damane, ''ariṃ adami, dameti, damissatī''ti viggahe ''dhātuyā''ti adhikāro, ''kammādimhī''ti ca vattate.

565. **Saññāyamanu**.

Kammūpapade ādimhi sati saññāyaṃ gamyamānāyaṃ dhātuyā **a**ppaccayo hoti, upapadante **nu**kārāgamo ca. Ettha ca ''nu niggahītaṃ padante''ti sutte ''padante''ti vacanato upapadanteyeva **nu**kārāgamo hotīti daṭṭhabbaṃ. ''Tesu vuddhī''tiādinā **u**kāralopo. Ayaṃ pana **nvā**gamo samāsaṃ katvā upapadavibhattilope kateyeva hotīti veditabbaṃ.

566. **Nu niggahītaṃ padante**.

Upapadabhūtanāmapadante vattamāno **nu**kārāgamo **niggahīta**māpajjate, niggahītassa vaggantattaṃ, sesaṃ samaṃ, vuddhābhāvova viseso, arindamo rājā.

Tathā **tara** taraṇe, vessaṃ taratīti vessantaro, taṇhaṃ karoti hiṃsatīti taṇhaṅkaro bhagavā. Evaṃ medhaṅkaro, saraṇaṅkaro, dīpaṅkaro.

''Ādimhi, a''iti ca vattate.

567. **Pure dadā ca iṃ**.

Purasadde ādimhi sati **''dada** dāne''iccetāya dhātuyā **a**ppaccayo hoti, **pura**sadde **a**kārassa **i**ñca hoti. Ettha ca ''tadanuparodhenā''ti paribhāsato **pura**saddantasseva **iṃ** hotīti daṭṭhabbaṃ. **Ṇā**dīnaṃ tekālikattepi upapadatthavisesena atīteyevāyamappaccayo hotīti daṭṭhabbaṃ. Pure dānaṃ adadīti purindado sakko. Idhāpi vibhattilope kateyeva **iṃ**ādeso.

''Kammādimhi, a''iti ca vattate.

568. **Sabbato ṇvu tvāvī vā**.

Sabbato dhātuto kammādimhi vā akammādimhi vā sati **a ṇvu tu āvī** iccete cattāro paccayā honti. **Vā**ggahaṇaṃ ''akammādimhi vā''ti vikappanatthaṃ.

Appaccaye tāva – **dhara** dhāraṇe, dhammaṃ adhari, dharati, dharissatīti vā dhammadharo. Evaṃ vinayadharo. Tathā taṃ karotīti takkaro, dvittaṃ. Evaṃ hitakaro, divasakaro, dinakaro, divākaro, nisākaro, dhanuṃ gaṇhātīti dhanuggaho. Evaṃ kaṭaggaho, sabbakāmaṃ dadātīti sabbakāmadado, sabbadado.

Āto pana – annaṃ adāsi, dadāti, dadissatīti annado. Evaṃ dhanado, saccaṃ sandahatīti saccasandho. **Pā** pāne, majjaṃ pivatīti majjapo. **Tā** pālane, gavaṃ saddaṃ tāyatīti gottaṃ. Evaṃ kattari.

Akammādimhi pana ''yasmā dapetī''ti sutte **bhaya**ggahaṇena sesasādhanepi **a**ppaccayo.

Nī pāpuṇane **vi**pubbo, vinesi, vineti, vinessati etena, etthāti vā vinayo, ''aññesu cā''ti vuddhi, **ayā**deso ca, nayanaṃ nayo. **Si** sevāyaṃ **ni**pubbo, nissīyittha, nissīyati, nissīyissatīti vā nissayo. **Si** saye, anusayi, anuseti, anusessatīti vā anusayo.

I gatimhi **pati**pubbo, paṭicca ekasmā phalametīti paccayo, samudayo. **Ci** caye, vinicchīyate anena, vinicchayanaṃ vā vinicchayo, uccayanaṃ uccayo, sañcayo, dhammaṃ vicinātīti dhammavicayo. **Khī** khaye, khayanaṃ khayo. **Ji** jaye, vijayanaṃ vijayo, jayo. **Kī** dabbavinimaye, vikkayanaṃ vikkayo, kayo. **Lī** silesane, allīyati etthāti ālayo, layo. Evaṃ **ivaṇṇa**ntato.

Āsuṇantīti assavā, avādeso, paṭissavanaṃ paṭissavo. **Su** gatimhi, ābhavaggā savantīti āsavā. **Ru** sadde, ravatīti ravo. Bhavatīti bhavo. Pabhavati etasmāti pabhavo. **Lū** chedane, lavanaṃ lavo. Evaṃ **uvaṇṇa**ntato.

Niggaṇhāti, niggahaṇaṃ vā niggaho, paggaho, saṅgaṇhāti tena, saṅgahaṇaṃ vā saṅgaho. **Vara** varaṇe, saṃvaraṇaṃ saṃvaro. **Dara** ādare, ādaraṇaṃ ādaro. Āgacchati, āgamananti vā āgamo, āgamīyanti ettha, etena vā atthāti āgamo pariyatti. Sappatīti sappo. Dibbatīti devo. **Kamu** padavikkhepe, pakkamanaṃ, pakkamatīti vā pakkamo. Evaṃ vikkamo.

Cara caraṇe, vane caratīti vanacaro, kāmo avacarati etthāti kāmāvacaro loko, kāmāvacarā saññā, kāmāvacaraṃ cittaṃ. Gāvo caranti etthāti gocaro, chaṭṭhītappuriso.

Pādena pivatīti pādapo. Evaṃ kacchapo, tatiyātappuriso.

Ruha janane, sirasmiṃ ruhatīti siroruho, guhāyaṃ sayatīti guhāsayaṃ cittaṃ. Evaṃ kucchisayā vātā. **Ṭhā** gatinivattimhi, pabbate aṭṭhāsi, tiṭṭhati, ṭhassatīti vā pabbataṭṭho puriso, pabbataṭṭhā nadī, pa**bba**taṭṭhaṃ osadhaṃ. Evaṃ thalaṭṭhaṃ, jalaṭṭhaṃ, sattamītappuriso.

569. **Gahassupadhasse vā**.

Gahaiccetassa dhātussa **upadhassa e**ttaṃ hoti vā, **upadhā**ti antakkharato pubbakkharassa parasamaññā, gayhatīti gehaṃ, gahaṃ vā.

Ṇvuppaccaye rathaṃ karotīti atthe ṇvuppaccayo, so ca ‘‘aññe kita’’ti **kita**saññattā ‘‘kattari kita’’ti kattariyeva bhavati, tato kāritabyapadesa **ṇa**lopavuddhiyo.

570. **Anakā yuṇvūnaṃ**.

Yuṇvuiccetesaṃ paccayānaṃ **ana aka**iccete ādesā hontīti **akā**deso. Sesaṃ kumbhakārasaddasamaṃ, rathakārako. Tathā annaṃ dadātīti annadāyako, ‘‘ākārantānamāyo’’ti **āyā**deso, ‘‘itthiyamato āpaccayo’’ti **ā**paccayo, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā **a**kārassa **i**kāro, annadāyikā kaññā, annadāyakaṃ kulaṃ. Lokaṃ netīti lokanāyako, vineti satteti vināyako, ‘‘te āvāyā kārite’’ti **āyā**deso.

Akammūpapade karotīti kārako, kārikā, kārakaṃ. Dadātīti dāyako, dāyikā, dāyakaṃ. Netīti nāyako, nāyikā, nāyakaṃ. Bhagavato ovādānusāsaniṃ asuṇi, suṇāti, suṇissatīti vā sāvako, sāvikā, **āvā**deso. Lunātīti lāvako. **Pu** pavane, punātīti pāvako, bhavatīti bhāvako, upāsatīti upāsako, upāsikā. Gaṇhātīti gāhako.

Pacatīti pācako. Ayaji, yajati, yajissatīti vā yājako. Ettha hi ‘‘kagā cajāna’’nti **cajānaṃ kagatte** sampatte –

571. **Na kagattaṃ cajā ṇvumhi**.

Dhātvantabhūtā **ca**kāra**ja**kārā **ka**kāra **ga**kārattaṃ nāpajjante **ṇvu**ppaccaye pareti paṭisiddhattā na bhavati.

Jana janane, janetīti janako, janikā, ‘‘ghaṭādīnaṃ vā’’ti ettha **vā**ggahaṇena vuddhi na hoti. Evaṃ khanatīti khanako, sametīti samako, gametīti gamako, dametīti damako, ahani, hanti, hanissatīti vā vadhako, ‘‘vadho vā sabbatthā’’ti **hana**ssa **vadhā**deso, hantīti yātako, ‘‘hanassa ghāto’’ti **ṇvu**mhi **ghātā**deso, gāvo hanatīti goghātako, rundhatīti rundhako, niggahītāgamo, saṃyogantattā na vuddhi hoti. Evaṃ bhuñjatīti bhuñjako, kiṇātīti kāyako, pāletīti pālako, pūjetīti pūjako.

572. **Nudādīhi yuṇvūnamanānanākānanakā sakāritehi ca**.

Nudādīhi dhātūhi, sakāritehi ca dhātūhi paresaṃ **yuṇvu**ppaccayānaṃ yathākkamaṃ **ana ānana aka ānanaka**iccete ādesā honti.

Ettha hi –

Sakāritehi yuṇvūnaṃ, kāriyassa vidhānato;
Kiccakitthambhavo dhātu-ppaccayehipi vediyo.

Nuda khepe **pa**pubbo, panudi, panudati, panudissatīti vā atthe **ṇvu**ppaccayo, tassiminā **akā**deso, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā nudissa dīgho, panūdako.

Sūda paggharaṇe, sūdatīti sūdako. **Ñā** avabodhane, aññāsi, jānāti, jānissatīti vā atthe **ṇvu**ppaccayo, tassānena **ānanakā**deso, ‘‘ñāssa jājaṃnā’’ti **jā**deso, saralopādi, jānanako.

Sakāritehi pana **āṇa** pesane, āṇāpesi, āṇāpeti, āṇāpessatīti vā atthe ‘‘sabbato ṇvutvāvī vā’’ti **ṇvu**ppaccayo, tassiminā **akā**deso, saralopādi, āṇāpako, saññāpetīti saññāpako, sañjānanako, ettha **ānanakā**deso, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā kāritalopo. Tathā dāpetīti dāpako, ‘‘anakā yuṇvūna’’nti **akā**deso, patiṭṭhāpetīti patiṭṭhāpako, nibbānaṃ sampāpetīti nibbānasampāpako, kārāpetīti kārāpako, kārāpikā iccādi.

Tuppaccaye akāsi, karoti, karissatīti vā atthe ‘‘sabbato ṇvutvāvī vā’’ti **tu**ppaccayo, so ca **kita**saññattā ṇvuppaccayo viya sabbattha kattariyeva bhavati.

‘‘Antassā’’ti vattate.

573. **Karassa ca tattaṃ tusmiṃ**.

Karaiccetassa dhātussa antassa **ra**kārassa **ta**kārattaṃ hoti **tu**ppaccaye pare. **Ca**saddena bharādīnañca, tato nāmamiva kate **syā**dyuppatti, ‘‘satthupitādīnamā sismiṃ silopo cā’’ti **ā**ttaṃ, **si**lopo, tassa kattā takkattā, chaṭṭhīsamāso. Tathā bharatīti bhattā.

Hara haraṇe, haratīti hattā, bhindatīti bhettā, bheditā vā, chindatīti chettā, dadātīti dātā, bhojanassa dābhā bhojanadātā, sandahatīti sandhātā, avaci, vacati, vakkhatīti vā vattā, ‘‘bhujādīnamanto no dvi cā’’ti dhātvantalopo, dvittañca, bhuñjatīti bhottā, abujjhi, bujjhati, bujjhissatīti vā bujjhitā, **yakāri**kārāgamā, jānātīti ñātā, jinātīti jetā, suṇātīti sotā, gaṇhātīti gahetā, bhavatīti bhavitā, saratīti saritā, gacchatīti gantā. ‘‘Gama khana hanādīnaṃ tuṃ tabbādīsu na’’iti dhātvantassa nattaṃ. Evaṃ khanatīti khantā, hanatīti hantā, maññatīti mantā, pāletīti pāletā, pālayitā.

Kārite bhāvetīti bhāvetā, bhāvayitā. Evaṃ sāretā, sārayitā, dāpetā, dāpayitā, hāpetā, hāpayitā, nirodhetā, nirodhayitā, bodhetā, bodhayitā, ñāpetā, ñāpayitā, sāvetā, sāvayitā, gāhebhā, gāhayitā, kāretā, kārayitā, kārāpetā, kārāpayitā iccādi.

Āvīpaccaye **disa** pekkhane, bhayaṃ apassi, passati, passissatīti vā atthe **āvī**paccayo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **disa**ssa **dassā**deso, bhayadassāvī, bhayadassāvino iccādi daṇḍīva neyyaṃ. **Itthiyaṃ** bhayadassāvinī. **Napuṃsake** bhayadassāvi cittaṃ.

Sāsa anusiṭṭhimhi, sadevakaṃ lokaṃ diṭṭhadhammikādivasena sāsatīti atthe –

574. **Sāsādīhi ratthu**.

Sāsaiccevamādīhi dhātūhi **ratthu**ppaccayo hoti.

‘‘Ramhi ranto rādi no’’ti **rā**dilopo, saralopādi, nāmabyapadeso, **syā**dyuppatti, **ā**ttaṃ, **si**lopo. Satthā, satthāro.

Pā rakkhaṇe, puttaṃ pātīti atthe –

575. **Pādito ritu**.

Pāiccevamādito dhātugganato **ritu**ppaccayo hoti, **rā**dilopo saralopādi. Pitā. **Dhara** dhāraṇe, mātāpitūhi dharīyatīti dhītā, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **i**kārassa dīgho.

Māna pūjāyaṃ, dhammena puttaṃ mānetīti atthe –

576. **Mānādīhi rātu**.

Māna bhāsaiccevamādīhi dhātūhi **rātu**ppaccayo hoti, **rā**dilopo, mātā. **Bhāsa** viyattiyaṃ vācāyaṃ, pubbe bhāsatīti bhātā iccādi.

Visa pavesane **pa**pubbo, pāvisi, pavisati, pavisissatīti vā atthe –

577. **Visa ruja padādito ṇa**.

Visa ruja padaiccevamādīhi dhātūhi paro **ṇa**ppaccayo hotīti **ṇa**ppaccayo. So ca **kita**saññattā kattari bhavati, kāritabyapadesa**ṇa**lopa vuddhiyo, paveso.

Tathā **ruja** roge, aruji, rujati, rujissatīti vā rogo, ‘‘kagācajāna’’nti **ja**kārassa **ga**kāro, uppajjatīti uppādo. **Phusa** phusane, aphusi, phusati, phusissati, phusanti vā tena sampayuttāti phasso, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **phusa**ssa **phasso,** saṃyogantattā na vuddhi. Bhavatīti bhāvo. **Uca** samavāye, ucatīti oko, **ca**kārassa **ka**kāro. **Aya** gatimhi, ayi, ayati, ayissati, ayati vā itoti āyo. **Budha** avagamane, sammā bujjhatīti sambodho, āharatīti āhāro, upahanatīti upaghāto, ‘‘hanassa ghāto’’ti **ghātā**deso.

Ranja rāge, ranjatīti atthe **ṇa**ppaccayo.

578. **Niggahīta saṃyogādi no**.

Saṃyogasmiṃ ādibhūto **na**kāro niggahītamāpajjate. Niggahītassa vaggantattaṃ, **ja**kārassa gattaṃ, raṅgo.

579. **Ṇamhi ranjassa jo bhāvakaraṇesu**.

Ranjaiccetassa dhātussa antabhūtassa njassa **ja**kārādeso hoti bhāvakaraṇaiccetesvatthesu vihite **ṇa**kāravatippaccaye pare.

Ettha hi –

Ṇamhi ranjassa karaṇe, jādesassa vidhānato;
Akattaripi viññeyyo, kārake ṇassa sambhavoti.

Ranjanti anenāti rāgo, rañjīyati anenāti vā rāgo, sayaṃ rañjatītipi rāgo. ‘‘Ṇamhi ranjassa jo’’ti yogavibhāgena **ja**kāro. Pajjate anenāti pādo, patujjate anenāti patodo, jarīyati anenāti jāro. Evaṃ dāro. Tathā **kammādīsu,** bhujjatīti bhogo. Evaṃ bhāgo, bhāro, labbhatīti lābho, voharīyatīti vohāro, dīyatīti dāyo, vihaññati etasmāti vighāto, viharanti etthāti vihāro, āramanti etasminti ārāmo. Evaṃ papāto iccādi.

‘‘Ṇa’’iti vattate.

580. **Bhāve ca**.

Bhāvatthe bhāvābhidheyye dhātūhi **ṇa**ppaccayo hoti. Bhūyate, bhavanaṃ vā bhāvo, paccate, pacanaṃ vā pāko, ‘‘kagā cajāna’’nti **kā**deso.

Sica paggharaṇe, secanaṃ seko. **Suca** soke, socanaṃ soko. **Caja** hānimhi, acajjittha, cajjate, cajjissate, cajanaṃ vā cāgo. **Yaja** devapūjāsaṅgatikaraṇadānesu, ijjittha, ijjate, ijjissate, yajanaṃ vā yāgo, yuñjanaṃ yogo. **Bhaja** sevāyaṃ, abhajjittha, bhajjate, bhajjissate, bhajanaṃ vā bhāgo, arajjittha, rajjate, rajjissate, rajanaṃ vā rāgo, **ja**ssa **ga**kāro.

Daha bhasmīkaraṇe, pariḍayhittha, pariḍayhati, pariḍayhissati, pariḍayhanaṃ vāti atthe **ṇa**ppaccayo.

‘‘Ṇamhi, vā’’ti ca vattate.

581. **Dahassa do laṃ**.

Dahaiccetassa dhātussa **da**kāro **la**ttamāpajjate **ṇa**ppaccaye pare vā. Pariḷāho, paridāho. **Bhanja** avamaddane, bhañjanaṃ bhaṅgo. **Sanja** saṅge, sañjanaṃ saṅgo, nassa niggahītaṃ.

Paccayehi saṅgamma karīyati, saṅkharīyati tena vāti atthe **visarujapadā**dinā, saṅkharaṇanti atthe ‘‘bhāve cā’’ti vā **ṇa**ppaccayo.

‘‘Ṇamhī’’ti vattate.

582. **Purasamupaparīhi karotissa khakharā vā tappaccayesu ca**.

Pura saṃ upa pariiccetehi parassa **karoti**ssa dhātussa **kha khara**iccete ādesā honti vā **ta**ppaccaye, **ṇa**ppaccaye ca pare. ‘‘Tappaccayesū’’ti bahuvacananiddesena **tuṃ tvā**dīsupi. Dhātvādesassāpi ṭhānopacārena dhātuvohārato ‘‘asaṃyogantassa vuddhi kārite’’ti vuddhi, saṅkhāro. Evaṃ parikkhāro, purekkhāro.

Vāti kiṃ? Upakāro.

Lubha giddhimhi, lubbhanti tena, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti lobho. **Dusa** appītimhi, dussanti tena, sayaṃ vā dussati, dussanamattameva vā tanti doso. **Muha** vecitte, muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti moho iccādi kattukaraṇabhāvesu yathārahaṃ yojetabbaṃ.

Gaha upādāne, gayhatīti atthe **visarujapadā**dinā kammani **ṇa**ppaccayo.

583. **Gahassa ghara ṇe vā**.

Gahaiccetassa dhātussa **gharā**deso hoti vā **ṇa**ppaccaye pare, saralopādi, gharaṃ, gharāni.

Vāti kiṃ? Gaṇhāti, gahaṇaṃ vā gāho.

Sambhavatīti atthe –

584. **Kvi ca**.

Sabbadhātūhi kvipaccayo hoti, so ca **kita**saññattā kattari bhavati.

585. **Kvilopo ca**.

Kvino sabbassa lopo hoti. Kitantattā nāmamiva katvā **syā**dyuppatti, **si**lopo, sambhū. Evaṃ vibhavatīti vibhū, abhibhū, sayambhū.

Tathā **dhū** kampane, sandhunātīti sandhū. **Bhā** dittimhi, vibhātīti vibhā, pabhātīti pabhā, saha, saṅgamma vā bhanti, bhāsanti vā etthāti sabhā, **saha**ssa **sā**deso, niggahītalopo ca.

Bhujena gacchatīti atthe **kvi**ppaccayo.

586. **Dhātvantassa lopo kvimhi**.

Dhātvantassa byañjanassa lopo hoti **kvi**ppaccaye pare. Kvilopo, bhujago. Evaṃ urasā gacchatīti urago, turaṃ sīghaṃ turitaturito gacchatīti turago, khe gacchatīti khago, vihāyase gacchatīti vihago, vihādeso, na gacchatīti ago, nago.

Khanu avadhāraṇe **saṃ**pubbo, saṅkhani, saṅkhanati, saṅkhanissatīti vā saṅkho. **Ramu** kīḷāyaṃ, kuñje ramatīti kuñjaro. **Jana** janane, kammato jātoti atthe **kvi**ppaccayo, dhātvantassa lopādi purimasamaṃ, pañcamītappurisova viseso. Kammajo vipāko, kammajā paṭisandhi, kammajaṃ rūpaṃ. Evaṃ cittajaṃ, utujaṃ, āhārajaṃ, attajo putto. Vārimhi jāto vārijo. Evaṃ thalajo, paṅkajaṃ, jalajaṃ, aṇḍajaṃ, sirajaṃ, sattamīsamāso. Dvikkhattuṃ jāto dvijo, pacchā jāto anujo iccādi.

Vida ñāṇe, lokaṃ avedīti atthe **kvi**ppaccayo.

‘‘Kvimhī’’ti vattate.

587. **Vidante ū**.

Vidadhātuno ante **ū**kārāgamo hoti **kvi**mhi, kvilopo. Lokavidū.

Disa pekkhaṇe, imamiva naṃ apassi, passati, passissatīti, ayamiva dissatīti vā atthe **kvi**ppaccayo.

‘‘Dhātvantassa lopo kvimhī’’ti dhātvantalope sampatte –

588. **Iyatamakiesānamantassaro dīghaṃ kvaci disassa guṇaṃ do raṃ sakkhī ca**.

Ima ya ta amha kiṃ eta samānaiccetesaṃ sabbanāmānaṃ upamānupapadabhāvena **disa**ssa dhātussa guṇabhūtānaṃ anto saro **dīgha**māpajjate, **disa**iccetassa dhātussa antassa **sa kkha ī**iccete ādesā ca honti. **Disa**ssa **da**kāro **ra**kāramāpajjateti kvimhi dhātvantassa **sa**saddādesaṃ katvā kvilopādimhi ca kate **i**iti nipātanena **ima**saddassi**kā**re, tassiminā dīghe ca kate **syā**dyuppatti.

Īdiso puriso, īdisā kaññā, īdisī vā, īdisaṃ cittaṃ. Tathā yamiva naṃ passati, yo viya dissatīti vā yādiso, yādisā, yādisī, yādisaṃ. Tamiva naṃ passati, so viya dissatīti vā tādiso, tādisā, tādisī, tādisaṃ. Mamiva naṃ passati, ahaṃ viya so dissatīti vā mādiso, mādisā, mādisī, mādisaṃ, **ma**iti nipātanena **amha**saddassa **ma**saddādeso. Kimiva naṃ passati, ko viya dissatīti vā kīdiso, kīdisā, kīdisī, kīdisaṃ. Etamiva naṃ passati, eso viya dissatīti vā ediso, etādiso vā, edisā, edisī, edisaṃ, **e**iti nipātanena **eta**saddassa **e**kāro. Samānaṃ katvā naṃ passati, samāno viya dissatīti sādiso, sadiso, **sa**iti nipātanena **samāna**ssa **sā**deso, tadantassa vā dīgho, sādisā, sādisī, sadisā, sadisī, sādisaṃ, sadisaṃ.

Dakārassa **ra**kārādese pana īriso, yāriso, tāriso, māriso, kīriso, eriso, sāriso, sariso. **Kkhā**dese īdikkho, yādikkho, tādikkho, mādikkho, kīdikkho, edikkho, sādikkho, sadikkho. **Ra**kārādese sārikkho, sarikkho, īkārādese īdī, yādī, tādī, mādī, kīdī, edī, sādī.

Casaddena **tumhā**diupapadepi tumhe viya dissatīti tumhādiso, tumhādisī, khandhā viya dissantīti khandhādisā iccādi.

Dhara dhāraṇe, apāyesvapatamāne adhigatamaggādike satte dhāreti, dharanti tenāti vā, salakkhaṇaṃ dhāreti vā, paccayehi dharīyati vāti atthe –

589. **Dharādīhi rammo**.

Dharaiccevamādīhi dhātūhi **ramma**ppaccayo hoti.

So ca –

Kammaggahaṇabho bhāva- kammesūtettha vediyo;
Akattaripi hotīti, kārake rammappaccayo.

Rādilopo, dhammo, evaṃ karīyatīti kammaṃ. **Vara** varaṇe, vammaṃ.

Saṃsa pasaṃsane **pa**pubbo, piyaiccupapadaṃ, piyaṃ pasaṃsituṃ sīlaṃ yassāti vā piyaṃ pasaṃsanasīlo, piyaṃ pasaṃsanadhammo, piyaṃ pasaṃsane sādhukārīti vā atthe –

590. **Tassīlādīsu ṇītvāvī ca**.

Sīlaṃ pakati, tassīla taddhamma tassādhukārīsvatthesu gamyamānesu sabbadhātūhi **ṇī tu āvī**iccete paccayā hontīti kattari **ṇī**paccayo, saṃyogantattāna vuddhi. Sesaṃ neyyaṃ.

Piyapasaṃsī rājā. Atha vā piyaṃ pasaṃsi, pasaṃsati, pasaṃsissati vā sīlena vā dhammena vā sādhu vāti piyapasaṃsī, piyapasaṃsinī, piyapasaṃsi kulaṃ. Brahmaṃ carituṃ sīlaṃ yassāti vā brahmaṃ carati sīlena, dhammena, sādhu vāti brahmacārī, brahmacārinī, brahmacāri. Evaṃ saccavādī, dhammavādī, sīghayāyī, pāpakārī, mālākārī iccādi.

Casaddena attamānepi **ṇī,** paṇḍitaṃ attānaṃ maññatīti paṇḍitamānī bālo, bahussutamānī iccādi.

Vatu vattane **pa**pubbo, pasayha pavattituṃ sīlaṃ yassāti atthe iminā **tu**ppaccayo, pasayhapavattā. Atha vā **vaca** viyattiyaṃ vācāyaṃ, pasayha pavattituṃ sīlamassāti pasayhapavattā, pasayhapavattāro, bhujādittā dhātvantalopadvittāni, sesaṃ kattusamaṃ.

Bhayaṃ passituṃ sīlaṃ yassāti vā bhayaṃ dassanasīlo, bhayaṃ dassanadhammo, bhayaṃ dassane sādhukārīti vā bhayadassāvī, bhayadassāvinī, bhayadassāvi cittaṃ. Evaṃ ādīnavadassāvī.

‘‘Tassīlādīsū’’ti adhikāro.

591. **Sadda ku dha ca la ma ṇḍa ttha rucādīhi yu**.

Sadda ku dha ca la maṇḍatthehi dhātūhi, **rucā**dīhi ca **yu**ppaccayo hoti tassīlādīsvatthesu.

Ghusa sadde, ghosituṃ sīlaṃ assāti vā ghosanasīloti vā aghosayi, ghosayati, ghosayissati sīlena, dhammena, sādhu vāti atthe iminā **yu**ppaccayo, tassa ‘‘anakā yuṇvūna’’nti **anā**deso, ‘‘aññesu cā’’ti vuddhi, so ghosano, sā ghosanā. **Bhāsa** viyattiyaṃ vācāyaṃ, bhāsituṃ sīlamassāti vā bhāsanasīlo, bhāsanadhammo, bhāsane sādhukārīti vā bhāsano.

Kudha kope, kujjhituṃ sīlamassāti vā kujjhanasīloti vā kodhano, kodhanā, kodhanaṃ.

Rusa rose, rosituṃ sīlamassāti vā rosanasīloti vā rosano.

Cala kampane, calituṃ sīlaṃ yassāti vā calati sīlenāti vā calano. **Kapi**calane, kampituṃ sīlaṃ yassāti vā akampi, kampati, kampissati sīlenāti vā kampano, **i**kārānubandhidhātusarato ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā, ‘‘niggahītañcā’’ti vā niggahītāgamo. **Phadi** kiñcicalane, phandituṃ sīlaṃ yassāti vā phandati sīlenāti vā phandano.

Maḍi bhūsāyaṃ, maṇḍayituṃ sīlaṃ yassāti vā maṇḍayati sīlenāti vā maṇḍano. **Bhūsa** alaṅkāre, bhūsanasīloti vā abhūsayi, bhūsayati, bhūyayissati sīlenāti vā bhūsano, bhūsanā, bhūsanaṃ.

Ruca dittimhi, arucci, ruccati, ruccissati sīlenāti vā rocano. **Juta** dittimhi, ajoti, jotati, jotissati sīlenāti vā jotano. **Vaḍḍha** vaḍḍhane, vaḍḍhituṃ sīlamassāti vaḍḍhano iccādi.

592. **Pārādigamimhā rū**.

Pārādiupapadehi parasmā **gami**iccetasmā dhātumhā paro **rū**paccayo hoti tassīlādīsvatthesu kattariyeva. Pāro ādi yesaṃ te pārādayo, pārādīhi gami **pārādigami**. **Rā**dilopo, bhavapāraṃ gantuṃ sīlaṃ yassāti vā bhavapāraṃ gamanasīlo, bhavapāraṃ gamanadhammo, bhavapāraṃ gamane sādhukārīti vā bhavapāragū, bhavapāraguno. Antaṃ gamanasīlo antagū. Evaṃ vedagū, addhagū.

‘‘Rū’’ti vattate.

593. **Bhikkhādito ca**.

Bhikkhaiccevamādīhi dhātūhi **rū**paccayo hoti tassīlādīsvatthesu. **Bhikkha** yācane, bhikkhituṃ sīlaṃ yassāti vā abhikkhi, bhikkhati, bhikkhissati sīlenāti vā bhikkhanadhammoti vā bhikkhane sādhukārīti vā bhikkhu, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā rassattaṃ. **Ikkha** dassanaṅkesu, saṃsāre bhayaṃ ikkhatītipi bhikkhu, vijānituṃ sīlaṃ yassa, vijānanasīloti vā viññū, sabbaṃ jānātīti sabbaññū. Evaṃ mattaññū, dhammaññū, atthaññū, kālaññū, kataññū iccādayo.

594. **Hanatyādīnaṃ ṇuko**.

Hanatyādīnaṃ dhātūnamante **ṇuka**ppaccayo hoti tassīlādīsvatthesu kattari, antāpekkhāyaṃ chaṭṭhī, **ṇa**kāro vuddhattho. Āhananasīlo āghātuko, ghātādeso, saralopādi, karaṇasīlo kāruko sippi. **Bhī** bhaye, bhāyanasīlo bhīruko, **ra**kārāgamo. **Ava** rakkhaṇe, āvuko pitā.

595. **Saṃhanaññāya vā ro gho**.

Saṃpubbāya **hana**iccetāya dhātuyā, aññāya ca dhātuyā paro **ra**ppaccayo hoti, **hana**ssa **gho** ca. **Vā**ggahaṇaṃ sampiṇḍanatthaṃ, vikappanatthaṃ vā, tena saṅghātotipi siddhaṃ hoti.

Hanassevāyaṃ gho hoti, abhidhānānurūpato;
Asaṃpubbā ca ro tena, paṭighotipi sijjhati.

Hana hiṃsāgatīsu **saṃ** pubbo, saṃhanati samaggaṃ kammaṃ samupagacchati, sammadeva kilesadarathe hanatīti vā saṅgho, **rā**dilopo, samantato nagarassa bāhiye khaññatīti parikhā, itthiyaṃ **ā**paccayo, antaṃ karotīti antako maccu.

‘‘Bhāvakammesū’’ti vattate.

596. **Nandādīhi yu**.

Nandaiccevamādīhi dhātūhi paro **yu**ppaccayo hoti bhāvakammesu. ‘‘Anakā yuṇvūna’’nti **yu**ppaccayassa **anā**deso, **nanda** samiddhimhi, **nanda** nandane vā. **Bhāve** – nandīyate nandanaṃ. **Kamme** – anandīyittha, nandīyati, nandīyissati, nanditabbanti vā nandanaṃ vanaṃ, gayhati, gahaṇīyaṃ vā gahaṇaṃ, gaṇhanaṃ vā, caritabbaṃ caraṇaṃ, bhūyate bhavanaṃ, hūyate havanaṃ. Rundhitabbaṃ rundhanaṃ, rodhanaṃ vā, bhuñjitabbaṃ bhuñjanaṃ, bhojanaṃ vā. Bujjhitabbaṃ bujjhanaṃ, bodhanaṃ vā. Sūyati, suti vā savaṇaṃ, pāpīyatīti pāpuṇanaṃ, pāpanaṃ vā, pālīyatīti pālanaṃ iccādi.

‘‘Yū’’ti vattate.

597. **Kattukaraṇapadesesu ca**.

Kattukaraṇapadesaiccetesvatthesu ca sabbadhātūhi **yu**ppaccayo hoti. Ettha ca **padeso**ti adhikaraṇakārakaṃ vuccati. **Kattari** tāva – rajaṃ haratīti rajoharaṇaṃ toyaṃ. Āramaṇaṃ vijānātīti viññāṇaṃ, vijānanaṃ vā, **ānanajā**desā. **Ghā** gandhopādāne, ghāyatīti ghānaṃ, **jhe** cintāyaṃ, jhāyatīti jhānaṃ, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ā**ttaṃ.

Karaṇe – kara karaṇe, karoti tenāti karaṇaṃ, yathāsarūpaṃ saddā byākarīyanti etenāti byākaraṇaṃ. **Pūra** pūraṇe, pūrayati tenāti pūraṇaṃ. Dīyati anenāti dānaṃ, pamīyati anenāti pamānaṃ, vuccati anenāti vacanaṃ, panudati, panujjate anenāti vā panūdano. **Sūda** paggharaṇe, sūdati, sujjate anenāti vā sūdano, suṇāti, sūyati etenāti vā savaṇaṃ. **Lū** chedane, lunāti, lūyati anenāti vā lavanaṃ, lavaṇaṃ, loṇaṃ vā. Nayati, nīyati etenāti vā nayanaṃ. **Pū** pavane, punāti, pūyate anenāti vā pavano, sameti, samīyati vā pāpaṃ anenāti samaṇo, samaṇaṃ vā. Tathā bhāveti, bhāvīyati ekāyāti vā bhāvanā. Evaṃ pācanaṃ, pācāpanaṃ iccādi.

Adhikaraṇe – ṭhā gatinivattimhi, tiṭṭhati tasminti ṭhānaṃ. Evaṃ sayanaṃ, senaṃ vā, āsanaṃ, adhikarīyati etthāti adhikaraṇaṃ.

Casaddena **sampadānāpādāne**supi – sammā pakārena dadāti assāti sampadānaṃ, apecca etasmā ādadātīti apādānaṃ.

598. **Saññāyaṃ dādhāto i**.

Saññāyaṃ gamyamānāyaṃ **dādhā**iccetehi dhātūhi **i**ppaccayo hoti, bhāvakammādiadhikārevāyaṃ, saralopādi. **Dā** dāne **ā**pubbo, ādīyatītiādi. Evaṃ upādi. **Dhā** dhāraṇe, udakaṃ dadhātīti udadhi, **tesu vuddhilopā**dinā saññāyaṃ **udaka**ssa **udā**deso. Jalaṃ dhīyate asminti jaladhi, vālāni dadhāti tasminti vāladhi, sandhīyati, sandadhātīti vā sandhi, nidhīyatīti nidhi. Evaṃ vidhīyati, vidadhāti, vidhānaṃ vā vidhi, sammā, samaṃ vā cittaṃ ādadhātīti samādhi.

599. **Itthiyamatiyavo vā**.

Itthiyaṃ abhidheyyāyaṃ sabbadhātūhi **akāratiyu**iccete paccayā honti vā bhāvakammādīsu. **A**ppaccaye tāva **jara** vayohānimhi, jīrati, jīraṇanti vā jarā, ‘‘itthiyamato āpaccayo’’ti **ā**paccayo, paṭisambhijjatīti paṭisambhidā. Paṭipajjati etāyāti paṭipadā. Evaṃ sampadā, āpadā. Upādīyatīti upādā. Sañjānātīti saññā, pajānātīti paññā. Upekkhatīti upekkhā. Cintanaṃ cintā. Patiṭṭhānaṃ patiṭṭhā. **Sikkha** vijjopādāne, sikkhanaṃ, sikkhīyatīti vā sikkhā. Evaṃ bhikkhā. **Jhe** cintāyaṃ, parasampattiṃ abhimukhaṃ jhāyatīti abhijjhā, hitesitaṃ upaṭṭhapetvā jhāyatīti upajjhā, upajjhāyo, sammā jhāyati etthāti sajjhā.

Isu icchāyaṃ, esananti atthe **a**ppaccayo, ‘‘isu yamūnamanto ccho vā’’ti **cchā**deso, icchā. **Puccha** pucchane, pucchanaṃ pucchā, tikicchanaṃ tikicchā, ghasitumicchā jighacchā, titikkhā, bubhukkhā, pātumicchā pipāsā, maṇḍūkagatiyā **vā**dhikārato **vā**desābhāvo. Byāpitumicchā vicchā iccādi.

Tippaccaye sambhavanaṃ sambhūti. **Vā**dhikārato **ti**ppaccayamhi na vuddhi, savaṇaṃ suti, nayanaṃ, nīyati **e**tāyāti vā nīti. **Mana** ñāṇe, maññatīti mati.

‘‘Te, no, timhī’’ti ca vattate.

600. **Gamakhanahanaramādīnamanto**.

Gama khana hana ramaiccevamādīnaṃ **ma**kāra**na**kārantānaṃ dhātūnaṃ anto byañjano **no** hoti **ta**ppaccaye, **ti**mhi cāti dhātvantalopo. Gamanaṃ, gantabbāti vā gati, upahananaṃ upahati, ramanti tāya, ramaṇaṃ vā rati. **Tanu** vitthāre, tananaṃ tati. **Yamu** uparame, niyamanaṃ niyati. ‘‘Ramato, ramatī’’tiādīsu pana akārabyavahitattā na dhātvantalopo, bhuñjanaṃ bhutti, yuñjanaṃ yutti, ‘‘bhujādīnamanto no dvi cā’’ti dhātvantalopo, dvittañca. Samāpajjanaṃ, samāpajjateti vā samāpatti, sampatti, ‘‘gupādīnañcā’’ti dhātvantalopadvittāni. ‘‘Kvaci dhātū’’tiādinā **hā**dito **ti**ssa **ni** hoti. Hāni, jāni iccādi.

Yuppaccaye **cita** sañcetane, cetayatīti atthe **yu**ppaccayo, **anā**desavuddhī, **ā**paccayo, cetanā. **Vida** anubhavane, vedayatīti vedanā. **Disī** uccāraṇe, desīyatīti desanā, bhāvīyatīti bhāvanā iccādi.

‘‘Itthiyaṃ, vā’’ti ca vattate.

601. **Karato ririya**.

Karadhātuto itthiyamanitthiyaṃ vā abhidheyyāyaṃ **ririya**ppaccayo hoti, **rā**dilopo. Kattabbā kiriyā. Karaṇīyaṃ kiriyaṃ.

‘‘Kattarī’’ti vattate.

602. **Jito ina sabbattha**.

Jiiccetāya dhātuyā paro **ina**ppaccayo hoti sabbakāle kattari. **Ji** jaye, pāpake akusale dhamme ajini, jināti, jinissatīti vā jino.

‘‘Inā’’ti vattate.

603. **Supato ca**.

Supaiccetāya dhātuyā ca paro **ina**ppaccayo hoti. **Supa** saye, supati, supananti vā supino, supinaṃ.

Sī saye, ‘‘īsaṃ’’iti upapadaṃ, īsaṃ sīyati bhavatāti atthe –

604. **Īsaṃdusūhi kha**.

Īsaṃdusuiccetehi upapadehi parehi dhātūhi **kha**ppaccayo hoti.

So ca –

605. **Bhāvakammesu kiccaktakkhatthā**.

Bhāvakammaiccetesvatthesu **kiccaktakkhattha**iccete paccayā hontīti niyamato bhāvakammesveva hoti. ‘‘Kvaci dhātū’’ti **kkha**kārānubandhassa lopo, vuddhi, **ayā**desadvittāni, īsassayo bhavatā, dukkhena sīyati dussayo, sukhena sīyati sussayo.

Kamme – īsaṃ karīyatīti īsakkaraṃ kammaṃ bhavatā. Evaṃ dukkhena karīyatīti dukkaraṃ hitaṃ bhavatā, sukaraṃ pāpaṃ bālena, dukkhena bharīyatīti dubbharo mahiccho. Sukhena bharīyatīti subharo appiccho. Dukkhena rakkhitabbanti durakkhaṃ cittaṃ. Dukkhena passitabboti duddaso dhammo. Sukhena passitabbanti sudassaṃ paravajjaṃ. Dukkhena anubujjhitabboti duranubodho dhammo. Sukhena bujjhitabbanti subodhamiccādi.

Budha avagamane, sabbe saṅkhatāsaṅkhatasammutibhede dhamme abujjhi, bujjhati, bujjhissatīti vā atthe –

‘‘Ta’’iti vattate.

606. **Budhagamāditthe kattari**.

Budhagamuiccegamādīhi dhātūhi tadatthe gamyamāne kattari **ta**ppaccayo hoti sabbakāle.

‘‘Tassā’’ti vattate.

607. **Dhaḍhabhahehi dha ḍhā ca**.

Dhaḍhanta **bhaha**ntehi dhātūhi parassa paccaya**ta**kārassa yathākkamaṃ **dha**kāra**ḍha**kārādesā hontīti **dhabha**to **ta**kārassa **dha**kāro, ‘‘hacatutthāna’’nti ettha **ha**kāraggahaṇato **ha**kāratopi kvaci **dha**ttaṃ, abyavadhāne cāyaṃ, tena ‘‘rundhati, ārādhito, vaḍḍhito, labhitvā, gahito’’tiādīsu paccayāgamabyavahitattā **na** bhavati.

608. **Hacatutthānamantānaṃ do dhe**.

Hakāravaggacatutthānaṃ dhātvantabhūtānaṃ **da**kārādeso hoti **dha**kāre pare. Buddho bhagavā. Saraṇaṃ agacchi, gacchati, gacchissatīti vā saraṇaṅgato upāsako, ‘‘gamakhanahanaramādīnamanto’’ti dhātvantalopo. Evaṃ jānātīti ñāto. **I** gatimhi, upetīti upeto. **Cinta** cintāyaṃ, cintetīti cittaṃ, ‘‘gupādīnañcā’’ti dhātvantalopadvittāni. **Sanja** saṅge, rūpādīsu asajji, sajjati, sajjissatīti vā satto, ‘‘bhujādīnamanto no dvi cā’’ti dhātvantalopo, dvittañca.

‘‘Saññāya’’miti vattate.

609. **Tikiccāsiṭṭhe**.

Saññāyamabhidheyyāyaṃ āsiṭṭhe gamyamāne dhātūhi **ti**ppaccayo hoti, **kita**paccayo ca. Jino enaṃ bujjhatūti jinabuddhi, **dha**kāra**da**kārādesā, dhanamassa bhavatūti dhanabhūti.

Kitapaccaye bhavatūti bhūto, dhammo enaṃ dadātūti dhammadinno, ‘‘bhidādito inna anna īṇā vā’’ti **ta**ppaccayassa **innā**deso. Vaḍḍhatūti vaḍḍhamāno, ‘‘bhūvādito a’’iti **mānantesu a**ppaccayo, nandatūti nandako, jīvatūti jīvako iccādi.

610. **Āgamā tuko**.

Āpubbā **gami**to **tuka**ppaccayo hoti, kitakattā kattari. Āgacchatīti āgantuko.

‘‘Gamā’’ti vattate.

611. **Bhabbe ika**.

Gamito **ika**ppaccayo hoti bhabbatthe. Gantuṃ bhabboti gamiko bhikkhu.

Tekālikappaccayantanayo.

Atītappaccayantanaya

612. **Atīte ta tavantu tāvī**.

Atīte kāle sabbehi dhātūhi **ta tavantu tāvī** iccete paccayā honti. Ete eva parasamaññāya **niṭṭha**saññakāpi, te ca **kita**saññattā kattari bhavanti. Abhavīti bhūto, bhūtā, bhūtaṃ, ‘‘aññesu cā’’ti etthānuvattita**vā**ggahaṇena **ta tavantutāvī**su vuddhi na hoti. **Hu** dānādanahabyappadānesu, ahavīti huto aggiṃ.

Tavantuppaccaye – ‘‘ā simhī’’ti **ā**kāro, aggiṃ hutavā, hutavanto iccādi guṇavantusamaṃ. **Tāvīmhi** – aggiṃ hutāvī, aggiṃ hutāvino iccādi daṇḍīsamaṃ. Itthiyaṃ **inī**paccayo – hutāvinī, napuṃsake – rassattaṃ hutāvi.

Vasa nivāse, vassaṃ avasīti atthe **ta**ppaccayo, **sa**kārantattā ‘‘sādisanta’’iccādinā **ṭhā**dese sampatte –

‘‘Tassā’’ti adhikāro, ‘‘sādī’’ti ca.

613. **Vasato uttha**.

Vasaiccetasmā dhātumhā parassa **ta**kārassa sahādibyañjanena **utthā**deso hoti, saralopādi. Vassaṃ vuttho, vutthā sā, ‘‘saralopo’’tiādisutte **tu**ggahaṇato pubbalopābhāve ‘‘adhivatthā devatā, vatthabba’’ntiādīsu paralopo.

‘‘Vasassā’’ti vipariṇāmena vattate.

614. **Vassa vā vu**.

Vasaiccetassa dhātussa **va**kārassa **ta**kāre pare **u**kāro hoti, tattha **va**kārāgamo ca vā hoti. Niṭṭha**ta**kāre evāyaṃ. Atha vā ‘‘vū’’ti ettha **va**kāro sandhijo, tantañāyena dutiyañcettha **vā**ggahaṇamicchitabbaṃ, tena **a**kārassapi **u**kāro siddho bhavati, usito brahmacariyaṃ, vusito, tathā vusitavā, vusitāvī, **i**kārāgamena byavahitattā utthādeso na bhavati.

Bhuja pālanabyavaharaṇesu, odanaṃ abhuñjīti atthe **tatavantutāvī,** ‘‘bhujādīnamanto no dvi cā’’ti dhātvantalopo, **ta**kārassa dvittañca, bhutto, bhuttavā, bhuttāvī. Tathā **ranja** rāge, arañjīti ratto, rattā, rattaṃ. **Yuja** yoge, ayuñjīti yutto, yuttā, yuttaṃ. **Vica** vivecane **vi**pubbo, viviccīti vivitto, vivittā, vivittaṃ. **Muca** mocane, amuccīti bandhanā mutto. Tathā **ti**ppaccayepi iminā dhātvantalopadvittāni, āsajjanaṃ āsatti, vimuccanaṃ, vimuccati etāyāti vā vimutti.

Kudha kope, akujjhīti atthe **ta**ppaccayo, tassa ‘‘dhaḍhabhahehi dhaḍhā cā’’ti **dha**ttaṃ, ‘‘hacatutthānamantānaṃ dodhe’’ti **dha**kārassa **da**kāro, kuddho. **Yudha** sampahāre, ayujjhīti yuddho, yuddhaṃ. **Sidha** saṃsiddhimhi, asijjhīti siddho. **Ā**pubbo **rabha** rābhasse, ārabhīti āraddho gantuṃ. **Naha** bandhane **saṃ**pubbo, sannayhīti sannaddho, ‘‘dhaḍhabhahehi dhaḍhā cā’’ti **nahā**dito **ta**kārassa **dha**kāro.

Vaḍḍha vaḍḍhane, avaḍḍhīti atthe **ta**ppaccayo, **ta**ssa ḍhattaṃ, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dhātvākārassuttaṃ, ḍalopo ca.

‘‘Hacatutthānamantāna’’nti vattate.

615. **Ḍo ḍhakāre**.

Hacatutthānaṃ dhātvantānaṃ ḍakārādeso hoti **ḍha**kāre pare. Vuḍḍho, vuḍḍhā, ‘‘bo vassā’’ti batte buḍḍho. **Ti**ppaccaye – bujjhanaṃ, bujjhati vā etāyāti buddhi. Evaṃ siddhi, vaḍḍhi.

Tabbappaccaye – boddhabbamiccādi.

‘‘Anto, no’’ti ca adhikāro.

616. **Tarādīhi iṇṇo**.

Taraiccevamādīhi dhātūhi parassa **ta**ppaccayassa **iṇṇā**deso hoti, dhātvanto ca **no** hoti, saralopādi. **Tara** taraṇe, saṃsāraṇṇavaṃ atarīti tiṇṇo tāreyyaṃ. Evaṃ uttiṇṇo, tiṇṇaṃ vā. **Pūra** pūraṇe, sampūrīti sampuṇṇo, ‘‘saralopo’’tiādisutte **tu**ggahaṇato pubbalopābhāve **u**vaṇṇato parassa ‘‘vā paro asarūpā’’ti lopo, saṃyoge rassattaṃ. **Tura** vege, aturīti tuṇṇaṃ, turitaṃ vā. **Jara** vayohānimhi, parijīrīti parijiṇṇo. **Kira** vikiraṇe, ākirīti ākiṇṇo iccādi.

617. **Susa paca sakato kkhakkā ca**.

Susa paca sakaiccetehi dhātūhi parassa **ta**ppaccayassa **kkhakkā**desā honti, anto ca byañjano **no** hoti. **Ca**saddena **mucā**dito **kkā**deso. **Susa** sosane, asussīti sukkho rukkho. Apaccīti pakkaṃ phalaṃ. **Saka** sāmatthe, asakkhīti sakko assa, omuccīti omukkā upāhanā. ‘‘Pacituṃ, pacitabba’’ntiādīsu pana na bhavati, ikārena byavahitattā. Evaṃ sabbattha byavadhāne na bhavati.

Sīhagatiyā **ti**ggahaṇamanuvattate.

618. **Pakkamādīhi nto ca**.

Pakkamaiccevamādīhi **ma**kārantehi dhātūhi parassa **ta**ppaccayassa **ntā**deso hoti, dhātvanto ca **no** hoti. **Ca**saddena **ti**ppaccayassa **nti** ca hoti. **Kamu** padavikkhepe, pakkamīti pakkanto. Evaṃ saṅkanto, nikkhanto, ‘‘do dhassa cā’’ti sutte **ca**ggahaṇena **ka**ssa **kha**ttaṃ. **Bhamu** anavaṭṭhāne, vibbhamīti vibbhanto, bhanto. **Khamu** sahane, akkhamīti khanto. **Samu** upasame, asamīti santo. **Damu** damane, adamīti danto.

Timhi – saṅkamanaṃ saṅkanti. Evaṃ okkanti, vibbhanti, khanti, santi danti iccādi.

619. **Janādīnamā timhi ca**.

Janaiccevamādīnaṃ dhātūnamantassa byañjanassa **ā**ttaṃ hoti **ta**ppaccaye, **ti**mhi ca. Yogavibhāgena aññatthāpi. **Jana** janane, ajanīti jāto, vijāyīti puttaṃ vijātā, jananaṃ jāti. **Ta**ppaccaye satipi **ta**kāre puna **ti**ggahaṇakaraṇaṃ paccayantaratakāre **ā**ttanivattanatthaṃ, yathā – jantu. ‘‘Janitvā, janitu’’ntiādīsu pana **i**kārena byavahitattā na bhavati.

‘‘Ā, timhi, cā’’ti ca vattate.

620. **Ṭhāpānamiī ca**.

Ṭhā pāiccetesaṃ dhātūnaṃ antassa **ā**kārassa yathākkamaṃ **i**kāra**ī**kārādesā honti **ta**ppaccaye, **ti**mhi ca. **Ca**saddena aññatrāpi kvaci. **Ṭhā** gatinivattimhi, aṭṭhāsīti ṭhito, upaṭṭhito garuṃ, ṭhitavā, adhiṭṭhitvā, ṭhānaṃ ṭhiti. **Pā** pāne, apāyīti pītā, yāguṃ pītavā, pānaṃ pīti, pītvā.

621. **Hantehi ho hassa lo vā adahanahānaṃ**.

Hakārantehi dhātūhi parassa **ta**ppaccayassa, **ti**ssa ca **ha**kārādeso hoti, **ha**ssa ca dhātvantassa **la**kāro hoti vā **dahanahe** vajjetvā, **ḍha**ttāpavādoyaṃ. **Ruha** janane, aruhīti āruḷho rukkhaṃ. **Laḷā**namaviseso, ārulho vā, ruhanaṃ ruḷhī. **Gāhu** viloḷane, agāhīti gāḷho, ajjhogāḷho mahaṇṇavaṃ. **Baha** vuddhimhi, abahīti bāḷho, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dīgho. **Muha** vecitte, amuyhīti mūḷho. **Guha** saṃvaraṇe, aguhīti gūḷhaṃ. **Vaha** pāpuṇane, upavahīti upavuḷho, ‘‘vaca vasa vahādīnamukāro vassā’’ti yogavibhāgena **u**ttaṃ.

Adahanahānanti kimatthaṃ? Daḍḍho, sannaddho. **Vā**ti kiṃ? Duddho, siniddho. ‘‘Gahitaṃ, mahita’’ntiādīsu pana **i**kārāgamena byavahitattā na bhavati.

Dhātuppaccayantatopi ‘‘atīte ta tavantutāvī’’ti **ta**ppaccayo, abubhukkhīti bubhukkhito. Evaṃ jighacchito, pipāsito iccādi.

Evaṃ kattari niṭṭhanayo.

‘‘Atīte’’ti vattate.

622. **Bhāvakammesu ta**.

Atīte kāle gamyamāne sabbadhātūhi **ta**ppaccayo hoti **bhāvakamma**iccetesvatthesu.

Bhāve tāva –

Ge sadde, gāyanaṃ, agāyitthāti vā atthe **ta**ppaccayo.

623. **Sabbattha ge gī**.

Geiccetassa dhātussa **gī**ādeso hoti sabbattha, **ta**ppaccaya**ti**paccayesvevāyaṃ. Tassa gītaṃ, gāyanaṃ, gāyitabbāti vā gīti.

Bhāve – tappaccayantā napuṃsakā. **Kammani** – tiliṅgā.

Nata gattavināme, naccanaṃ, anaccitthāti vā atthe **ta**ppaccayo.

624. **Paccayā daniṭṭhā nipātanā sijjhanti**.

Ye idha sappaccayā saddā paccayehi na niṭṭhaṃ gatā, te nipātanato sijjhantīti dhātvantena saha **tappa**ccayassa **cca ṭṭā**desā. Naccaṃ, naṭṭaṃ. **Hasa** hasane, hasanaṃ hasitaṃ, **i**kārāgamo. Gamanaṃ gataṃ. Evaṃ ṭhitaṃ, sayitaṃ, **vā**dhikārassa vavatthitavibhāsattā vuddhi. **Ruda** assuvimocane, arujjhitthāti roditaṃ, ruṇṇaṃ vā iccādi.

Kammani –

Abhibhūyitthāti abhibhūto kodho bhavatā, abhibhūtā, abhibhūtaṃ. **Bhāsa** byattiyaṃ vācāyaṃ, abhāsittha tenāti bhāsito dhammo, bhāsitā gāthā, bhāsitaṃ suttaṃ. **Disī** uccāraṇe, curādittā **ṇe**. Adesīyitthāti desito dhammo bhagavatā, **i**kārāgame kāritasaralopo. **Ji** jaye, ajīyitthāti jito māro. **Nī** pāpuṇane, anīyiṃsūti nītā gāmamajā, suto tayā dhammo, ñāto.

Sāsa anusiṭṭhimhi, anusāsīyitthāti atthe **ta**ppaccayo.

625. **Sāsadisato tassa riṭṭho ca**.

Sāsadisaiccetehi dhātūhi parassa **ta**ppaccayassa **riṭṭhā**deso hoti, **ca**saddena **ti**ssa **riṭṭhi** ca, **disa**to kicca**ta**kāra**tuṃtvā**dīnañca **raṭṭha raṭṭhuṃ raṭṭhā**desā ca honti, **rā**dilopo, anusiṭṭho so mayā, anusiṭṭhā sā, anusiṭṭhaṃ. **Disa** pekkhaṇe, adissitthāti diṭṭhaṃ me rūpaṃ.

Timhi – anusāsanaṃ anusiṭṭhi, dassanaṃ diṭṭhi.

Kiccādīsu – dassanīyaṃ daṭṭhabbaṃ, daṭṭheyyaṃ, passituntі daṭṭhuṃ gacchati, passitvāti nekkhamaṃ daṭṭhuṃ, daṭṭhā, **i**kārāgamena antarikassa na bhavati, yathā – anusāsitaṃ, anusāsitabbaṃ, anusāsituṃ, anusāsitvā, dassitaṃ iccādi.

Tusa pītimhi, atussīti atthe kattari **ta**ppaccayo.

‘‘Tassā’’ti adhikāro.

626. **Sādi, santapucchabhanjahansādīhi ṭṭho**.

Ādinā saha vattatīti **sādi. Sa**kārantehi, **puccha bhanjahansa**iccevamādīhi ca dhātūhi parassa anantarikassa **ta**kārassa sahādibyañjanena dhātvantena**ṭṭhā**deso hoti. **Hansa**ssa satipi santatte **pu**naggabhaṇaṃ kvaci **ṭṭhā**desassa aniccatādīpanatthaṃ, tena ‘‘viddhasto utrasto’’tiādīsu na hoti. Tuṭṭho, santusito. **Bhasa** bhassane, abhassīti bhaṭṭho, bhassito. **Nasa** adassane, nassīti naṭṭho. **Daṃsa** daṃsane, adaṃsīyitthāti daṭṭho sappena, ḍaṃsito vā, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **da**ssa ḍattaṃ. **Phusa** phassane, aphusīyitthāti phuṭṭho rogena, phussito vā. **Isu** icchāyaṃ, esīyitthāti iṭṭho, icchito, esito. **Masa** āmasane, āmasīyitthāti āmaṭho. **Vasa**secane, avassīti vuṭṭho devo, pavisīyitthāti paviṭṭho, uddisīyitthāti uddiṭṭho. **Puccha** pucchane, apucchīyitthāti puṭṭho pañhaṃ, pucchito. **Bhanja** avamaddane, abhañjīyitthāti bhaṭṭhaṃ dhaññaṃ. **Hansa** pītimhi, ahaṃsīti haṭṭho, pahaṭṭho, pahaṃsito.

Ādisaddena **yaja** devapūjāsaṅgatikaraṇadānesu, ijjitthāti atthe **ta**ppaccayo, **ta**ssa **ṭṭhā**deso.

627. **Yajassa sarassi ṭṭhe**.

Yajaiccetassa dhātussa sarassa **i**kārādeso hoti **ṭṭhe** pare. Yiṭṭho mayā jino. **Saja** vissagge **saṃ**pubbo, saṃsajjitthāti saṃsaṭṭho tena, vissaṭṭho. **Maja** suddhimhi, amajjīti maṭṭho iccādi.

Kicca**ta**kārādīsu tussitabbaṃ toṭṭhabbaṃ, phusitabbaṃ phoṭṭhabbaṃ, pucchituṃ puṭṭhuṃ, yajituṃ yiṭṭhuṃ, abhiharituṃ abhihaṭṭhuṃ, tosanaṃ tuṭṭhi, esanaṃ eṭṭhi, vassanaṃ vuṭṭhi, vissajjanaṃ vissaṭṭhi iccādi.

‘‘Tassa, sādī’’ti ca vattate.

628. **Bhanjato ggo ca**.

Bhanjato dhātumhā **ta**ppaccayassa sahādibyañjanena **ggo** ādeso hoti. Bhaggo rāgo anena. **Vasa**nivāse, parivasīyitthāti parivuṭṭho parivāso, vusitaṃ brahmacariyaṃ, **uṭṭha u**ādesā. **Vasa** acchādane, nivasīyitthāti nivatthaṃ vatthaṃ, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **sta**kārasaṃyogassa **ttha**ttaṃ, evaṃ nivatthabbaṃ. **Saṃsa** pasaṃsane, pasaṃsīyitthāti pasattho pasaṃsito, pasaṃsanaṃ pasatthi. **Badha** bandhane, abajjhitthāti baddho raññā, alabhīyitthāti laddhaṃ me dhanaṃ, **dha**tta**da**ttāni. **Rabha** rābhasse, ārabhīyitthāti āraddhaṃ vīriyaṃ. **Daha** bhasmīkaraṇe, adayhittāti daḍḍhaṃ vanaṃ, abhujjitthāti bhutto odano, bhujādittā dhātvantalopo, dvittañca. **Caja** hānimhi, pariccajīyitthāti pariccattaṃ dhanaṃ, amuccitthāti mutto saro.

Vaca viyattiyaṃ vācāyaṃ, avacīyitthāti atthe **ta**ppaccayo.

‘‘Anto, no, dvi, cā’’ti ca adhikāro.

629. **Vaca vā vu**.

Catuppadamidaṃ. **Vaca**iccetassa dhātussa **va**kārassa **u**kārādeso hoti vā, dhātvanto ca **ca**kāro no hoti, **ta**ppaccayassa ca dvibhāvo hoti. **Vā**ggahaṇamavadhāraṇatthaṃ, dhātvādimhi **va**kārāgamo. Vuttamidaṃ bhagavatā, uttaṃ vā.

630. **Gupādīnañca**.

Gupaiccevamādīnaṃ dhātūnamanto ca byañjano no hoti, parassa **ta**kārassa ca dvibhāvo hoti. **Gupa** gopane, sugopīyitthāti sugutto, sugopito, **i**kārena byavahitattā na dhātvantalopo, ‘‘aññesu cā’’ti sutte **vā**dhikārassa vavatthitavibhāsattā niṭṭha**ta**kārepi kvaci vuddhi. Gopanaṃ gutti.

Lipa limpane, alimpīyitthāti litto sugandhena. **Tapa** santāpe, santapīyitthāti santatto tejena. **Dīpa** dittimhi, ādīpīyitthātiāditto agginā, rassattaṃ, dīpanaṃ ditti. **Apa** pāpuṇane, pāpīyitthāti patto gāmo, pāpuṇīti patto sukhaṃ, pāpuṇanaṃ patti, pattabbaṃ. **Mada** ummāde, pamajjīti pamatto. **Supa** sayane, asupīti sutto iccādi.

Cara caraṇe, acarīyitthāti ciṇṇo dhammo, **iṇṇā**deso, carito vā. Evaṃ puṇṇo, pūrito.

Nuda khepe, panujjitthāti paṇunno, **na**ssa **ṇa**ttaṃ, panudito. **Dā** dāne, ādīyitthātiādinno, atto vā, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **dā**saddassa **ta**kāro, rassattaṃ.

631. **Bhidādito innaannaīṇā vā**.

Bhidaiccevamādīhi dhātūhi parassa **ta**ppaccayassa **inna annaīṇa**iccete ādesā honti vā, anto ca no hoti. Vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, saralopādi.

Bhidi vidāraṇe, abhijjitthāti bhinno ghaṭo bhavatā, bhijjīti vā bhinno devadatto. **Chidi** dvidhākaraṇe, achijjitthāti chinno rukkho, acchinnaṃ cīvaraṃ, ucchijjīti ucchinno. Adīyitthābhi dinno suṅko. **Sada** visaraṇagatyāvasānesu, nisīdīti nisinno. **Khida** uttāsane, **khida** dīnabhāve vā, akhijjīti khinno.

Annādese **chada** apavāraṇe, acchādīyitthāti channo, paṭicchannaṃ gehaṃ, pasīdīti pasanno. **Pada** gatimhi, uppajjīti uppanno, jhānaṃ samāpanno. **Rudi** assuvimocane, ruṇṇo, paralopo.

Khī khaye **īṇā**deso, akhīyīti khīṇo doso, khīṇā jāti, khīṇaṃ dhanaṃ. **Hā** cāge, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **hā**dito **īṇā**dese **ṇa**kārassa **na**ttaṃ, pahīyitthāti pahīno kileso, parihāyīti parihīno. **Āsa** upavesane, acchīti āsīno. **Lī** silesane, līyīti līno, nilīno. **Ji** jaye, jiyīti jīno vittamanusocati, jito vā. **Dī** khaye, dīno. **Pī** tappane, pīno. **Lū** chedane, lūyitthāti lūno iccādi.

Vamu uggiraṇe, vamīyitthāti vantaṃ, vamitaṃ, ‘‘pakkamādīhi nto’’ti **ntā**deso. Agacchīyitthāti gato gāmo tayā, gāmaṃ gato vā, ‘‘gamakhanahanaramādīnamanto’’ti dhātvantalopo. Akhaññitthāti khato kūpo, upahaññitthāti upahataṃ cittaṃ, aramīti rato, abhirato. **Mana** ñāṇe, amaññitthāti mato, sammato. **Tanu** vitthāre, atanitthāti tataṃ, vitataṃ. **Yamu** uparame, niyacchīti niyato.

‘‘No, tamhi, timhī’’ti ca vattate.

632. **Rakāro ca**.

Rakāro ca dhātūnamantabhūto no hoti **ta**ppaccaye, **ti**ppaccaye ca pare. Pakarīyitthāti pakato kaṭo bhavatā, katā me rakkhā, kataṃ me puññaṃ. ‘‘Do dhassa cā’’ti etta **ca**saddena **ṭo** tassa, yathā – sukaṭaṃ, dukkaṭaṃ, pure akarīyitthāti purakkhato, ‘‘purasamupaparīhi karotissa khakharā vā tappaccayesu cā’’ti **kha**kāro, paccayehi saṅgamma karīyitthāti saṅkhato, abhisaṅkhato, upakarīyitthāti upakkhato, upakkhaṭo, parikarīyitthāti parikkhato.

Tippaccaye pakaraṇa pakati. **Sara** gaticintāyaṃ, asarīti sato, visarīti visaṭo, saraṇaṃ, sarati etāyāti vā sati, nīharīyitthāti nīhaṭo. **Dhara** dhāraṇe, uddharīyitthāti uddhaṭo, abharīyitthāti bhato, bharaṇaṃ, bharati etāyāti vā bhati.

Ikārāgamayuttesu ‘‘gamito’’tiādīsu dhātvantalope sampatte –

‘‘Lopo’’ti vattate.

633. **Namakarānamantānaṃ niyuttatamhi**.

Nakāra **ma**kāra **ka**kāra **ra**kārānaṃ dhātvantānaṃ lopo na hoti **i**kārāgamayutte **ta**kāre pareti lopābhāvo. Agacchī, gamīyitthāti vā gamito, ramitthāti ramito. Evaṃ vamito, namito. **Saki** saṅkāyaṃ, saṅkito, sarito, bharito. Tathā khanitabbaṃ, hanitabbaṃ, gamitabbaṃ, ramitabbaṃ iccādi.

Nidhīyitthāti nihito, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **dhi**ssa **hi ta**ppaccaye. Evaṃ vihito.

Kārite abhāvīyitthāti atthe ‘‘bhāvakammesu ta’’iti **ta**ppaccayo, ‘‘yathāgamamikāro’’ti **i**kārāgamo, saralopādi, bhāvito maggo tena, bhāvayito, apacīyitthāti pācito odanaṃ yaññadatto devadattena, pācayito, pācāpito, pācāpayito, kammaṃ kārīyitthāti kārito, kārayito, kārāpito, kārāpayito iccādi.

‘‘Bhāvakammesu ta’’iti ettha ‘‘ta’’iti yogavibhāgena **acalana gati bhojana**tthādīhi adhikaraṇepi **ta**ppaccayo, yathā – **āsa** upavesane, **adhikaraṇe** acchiṃsu ettha teti idaṃ tesaṃ āsitaṃ ṭhānaṃ. **Bhāve** idha tehi āsitaṃ. **Kammani** ayaṃ tehi ajjhāsito gāmo. **Kattari** idha te āsitā. Tathā aṭṭhaṃsu etthāti idaṃ tesaṃ ṭhitaṃ ṭhānaṃ, idha tehi ṭhitaṃ, ayaṃ tehi adhiṭṭhito okāso, idha te ṭhitā. Nisīdiṃsu etthāti idaṃ tesaṃ nisinnaṃ ṭhānaṃ, ayaṃ tesaṃ nisinnakālo, te idha nisinnā. Nipajjiṃsu etthāti idaṃ tesaṃ nipannaṃ ṭhānaṃ, idha te nipannā.

Yā gatipāpuṇane. Ayāsuṃ te etthāti ayaṃ tesaṃ yāto maggo, idha tehi yātaṃ, ayaṃ tehi yāto, maggo, idha te yātā. Tathā idaṃ tesaṃ gataṭṭhānaṃ, ayaṃ tesaṃ gatakālo, idha tehi gataṃ, ayaṃ tehi gato gāmo, idha te gatā.

Bhuñjiṃsu etasminti idaṃ tesaṃ bhuttaṭṭhānaṃ, ayaṃ tesaṃ bhuttakālo, idha tehi bhutto odano, idha te bhuttā. Piviṃsu te **e**tthāti idaṃ tesaṃ pītaṃ ṭhānaṃ, idha tehi pītā yāgu, idha te pītā. Dissanti etthāti idaṃ tesaṃ diṭṭhaṭṭhānaṃ iccādi.

‘‘Kattari kiti’’ti ito maṇḍūkagatiyā ‘‘kattarī’’ti vattate.

634. **Kammani dutiyāyaṃ kto**.

Kammatthe dutiyāyaṃ vibhattiyaṃ vijjamānāyaṃ dhātūhi kattari **kta**ppaccayo hoti. Idameva vacanaṃ ñāpakaṃ abhihite kammādimhi dutiyādīnamabhāvassa. Dānaṃ adāsīti atthe **kta**ppaccayo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā paccaya**ka**kārassa lopo, **ta**ssa **inna**deso, dānaṃ dinno devadatto. **Rakkha** pālane, sīlaṃ arakkhīti sīlaṃ rakkhito, bhattaṃ abhuñjīti bhattaṃ bhutto, garuṃ upāsīti garumupāsito iccādi.

635. **Bhyādīhi matibudhipūjādīhi ca kto**.

Bhīiccevamādīhi dhātūhi, **mati budhi pūjā**dīhi ca **kta**ppaccayo hoti. So ca ‘‘bhāvakammesu kiccattakkhatthā’’ti vuttattā bhāvakammesveva bhavati.

Bhī bhaye, abhāyitthāti bhītaṃ bhavatā. **Supa** saye, asupīyitthāti suttaṃ bhavatā. Evaṃ sayitaṃ bhavatā. **Asa** bhojane, asitaṃ bhavatā, pacito odano bhavatā.

Idha **matyā**dayo icchatthā, **budhi**ādayo ñāṇatthā.

Mana ñāṇe **saṃ**pubbo, ‘‘budhagamāditthe kattarī’’ti **ta**ppaccaye sampatte iminā kammani **kta**ppaccayo, ‘‘gama khanā’’tiādinā dhātvantalopo, raññā sammato. **Kappa** takkane, saṅkappito. **Dhara** dhāraṇe, curādittā ṇe, vuddhi, ikārāgamo, saralopādi, avadhārito.

Budha avagamane, avabujjhitthāti buddho bhagavā mahesakkhehi devamanussehi. **I** ajjhayane, adhīyitthāti adhīto.

I gatimhi, abhisamito. **Vida** ñāṇe, avedīyitthāti vidito. **Ñā** avabodhane, aññāyitthāti ñāto. **Vidha** vedhane, paṭivijjhitthāti paṭividdho dhammo. **Takka** vitakke, takkito.

Pūjanatthesu –

Pūja pūjāyaṃ, apūjīyitthāti pūjito bhagavā. **Cāya** santānapūjanesu **apa**pubbo, apacāyito. **Māna** pūjāyaṃ, mānito. **Ci** caye, apacito. **Vanda** abhivandane, vandito. **Kara** karaṇe, sakkato. **Sakkāra** pūjāyaṃ, sakkārito iccādi.

Huto hutāvī hutavā, vuṭṭho vusita jiṇṇako;
Pakkaṃ pakkantako jāto, ṭhito ruḷho bubhukkhito.

Gītaṃ naccaṃ jito diṭṭho, tuṭṭho yiṭṭho ca bhaggavā;
Vuttañca gutto acchinno, pahīno gamito gato.

Katobhisaṅkhato bhuttaṃ, ṭhānaṃ garumupāsito;
Bhītañca sammato buddho, pūjitotītakālikā.

Atītappaccayantanayo.

Tavetunādippaccayantanaya

‘‘Puññāni kātumicchi, icchati, icchissati vā’’ti viggahe –

636. **Icchatthesu samāna kattu kesu ta ve tuṃ vā**.

Icchā attho yesaṃ te **icchatthā,** tesu icchatthesu dhātūsu samānakattukesu santesu sabbadhātūhi **tavetuṃ**iccete paccayā honti vā, ‘‘tavetuṃ vā’’ti yogavibhāgena tadatthakriyāyañca, te ca kitakattā kattari honti.

‘‘Karotissa, vā’’ti ca vattate.

637. **Tavetunādīsu kā**.

Tavetunaiccevamādīsu paccayesu paresu karotissa dhātussa **kā**deso hoti vā, **ādi**saddena **tuṃtvāna tvā tabbe**su ca.

‘‘Taddhitasamāsakitakā nāmaṃvātavetunādīsu cā’’ti ettha ‘‘atave tunādīsū’’ti nāmabyapadesassa nisedhanato tadantānaṃ nipātattaṃ siddhaṃ bhavati, tato nipātattā **tavetuna**mantato ‘‘sabbāsamāvuso’’tiādinā vibhattilopo. So puññāni kātave icchati, kātumicchati.

Kādesābhāve ‘‘tuṃtunatabbesu vā’’ti **ra**kārassa **ta**ttaṃ. Kattuṃ kāmetīti kattukāmo, abhisaṅkharitumākaṅkhati. Tathā saddhammaṃ sotave, sotuṃ, suṇituṃ vā pattheti. Evaṃ anubhavituṃ, pacituṃ, gantuṃ, gamituṃ, khantuṃ, khanituṃ, hantuṃ, hanituṃ, mantuṃ, manituṃ, harituṃ, anussaritumicchati, ettha **i**kārayutta**ta**mhi ‘‘namakarāna’’miccādinā paṭisiddhattā na dhātvantalopo.

Tathā **tu**dabyathane, tudituṃ, pavisituṃ, uddisibhuṃ, hotuṃ, sayibhuṃ, netuṃ, juhotuṃ, pajahituṃ, pahātuṃ, dātuṃ. Roddhuṃ, rundhituṃ, **tuṃtunā**dīsupi yogavibhāgena kattari vikaraṇappaccayā, saralopādi ca. Bhottuṃ, bhuñjituṃ, chettuṃ, chindituṃ. Sibbituṃ, boddhuṃ, bujjhituṃ. Jāyituṃ, janituṃ. Pattuṃ, pāpuṇituṃ. Jetuṃ, jinituṃ, ketuṃ, kiṇituṃ, vinicchetuṃ, vinicchinituṃ, ñātuṃ, jānituṃ, gahetuṃ, gaṇhituṃ. Coretuṃ, corayituṃ, pāletuṃ, pālayituṃ.

Kārite bhāvetuṃ, bhāvayituṃ, kāretuṃ, kārayituṃ, kārāpetuṃ, kārāpayitumicchati iccādi.

‘‘Tavetuṃ vā’’ti yogavibhāgena kriyatthakriyāyañca gammamānāyaṃ **tuṃ**paccayo. Yathā – subuddhuṃ vakkhāmi, bhottuṃ vajati, bhojanāya vajatīti attho. Evaṃ daṭṭhuṃ gacchati, gantumārabhati, gantuṃ payojayati, dassetumāha iccādi.

‘‘Tu’’miti vattate.

638. **Arahasakkādīsu ca**.

Arahasakkabhabbānucchavikānurūpaiccevamādīsvatthesu payujjamānesu sabbadhātūhi **tuṃ**paccayo hoti, **ca**saddena **kālasamayavelā**dīsupi. **Ninda** garahāyaṃ, ko taṃ ninditumarahati, rājā arahasi bhavituṃ, araho bhavaṃ vattuṃ. Sakkā jetuṃ dhanena vā, sakkā laddhuṃ, kātuṃ sakkhissati. Bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ, abhabbo kātuṃ. Anucchaviko bhavaṃ dānaṃ paṭiggahetuṃ. Idaṃ kātuṃ anurūpaṃ. Dānaṃ dātuṃ yuttaṃ, dātuṃ vattuñca labhati, evaṃ vaṭṭati bhāsituṃ, chindituṃ na ca kappati iccādi. Tathā kālo bhuñjituṃ, samayo bhuñjituṃ, velā bhuñjituṃ.

‘‘Tu’’miti vattate.

639. **Pattavacane alamatthesu ca**.

Alamatthesu pattavacane sati sabbadhātūhi **tuṃ**paccayo hoti, alaṃsaddassa atthā **alamatthā** bhūsanapariyattinivāraṇā, tesu alamatthesu. Pattassa vacanaṃ **pattavacanaṃ,** alameva dānāni dātuṃ, alameva puññāni kātuṃ, sampattameva pariyattamevāti attho.

Katvā kammaṃ agacchi, gacchati, gacchissatīti vā atthe –

640. **Pubbakālekakattukānaṃ tuna tvāna tvā vā**.

Pubbakāloti pubbakriyā, eko kattā yesaṃ te **ekakattukā,** tesaṃ ekakattukānaṃ samānakattukānaṃ dhātūnamantare pubbakāle vattamānadhātumhā **tuna tvāna tvā**iccete paccayā honti vā.

Vāsaddassa vavatthitavibhāsattā **tuna**ppaccayo katthaciyeva bhavati. Te ca **kita**saññattā, ‘‘ekakattukāna’’nti vuttattā ca kattariyeva bhavanti. **Tune** ‘‘tavetunādīsu kā’’ti **kā**deso, nipātattā silopo. So kātuna kammaṃ gacchati, akātuna puññaṃ kilamissanti sattā.

Tvānatvāsu ‘‘rakāro cā’’ti dhātvantalopo, kammaṃ katvāna bhadrakaṃ, dānādīni puññāni katvā saggaṃ gacchati, abhisaṅkharitvā, karitvā. Tathā sibbitvā, jāyitvā, janitvā, dhammaṃ sutvā, sutvāna dhammaṃ modati, suṇitvā, patvā, pāpuṇitvā. Kiṇitvā, jetvā, jinitvā, jitvā. Coretvā, corayitvā, pūjetvā, pūjayitvā. Tathā mettaṃ bhāvetvā, bhāvayitvā, vihāraṃ kāretvā, kārayitvā, kārāpetvā, kārāpayitvā saggaṃ gamissanti iccādi.

Pubbakāleti kimatthaṃ? Paṭhati, pacati. **Ekakattukāna**nti kiṃ? Bhutte devadatte yaññadatto vajati.

‘‘Apatvāna nadiṃ pabbato, atikkamma pabbataṃ nadī’’tiādīsu pana sabbattha ‘‘bhavatī’’ti sambandhato **e**kakattukatā, pubbakālatā ca gamyate.

‘‘Vā’’ti vattate.

641. **Sabbehi tunādīnaṃ yo**.

Sabbehi sopasaggānupasaggehi dhātūhi paresaṃ **tunā**dīnaṃ paccayānaṃ **ya**saddādeso hoti vā. **Vanda** abhivandane **abhi**pubbo, **tvā**paccayassa **yo,** ikārāgamo ca, abhivandiya bhāsissaṃ, abhivanditvā, vandiya, vanditvā. Tathā abhibhuyya, dvittarassattāni, abhibhavitvā, abhibhotvā.

Si sevāyaṃ, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **i**kārassa **ā**ttaṃ, nissāya, nissitvā.

Bhaja sevāyaṃ, ‘‘tathā kattari cā’’ti pubbarūpattaṃ, vibhajja, vibhajiya, vibhajitvā.

Disa atisajjane, uddissa, uddisiya, uddisitvā. Pavissa, pavisiya, pavisitvā.

Nī pāpuṇane, upanīya, upanetvā. Atiseyya, atisayitvā. Ohāya, ohitvā, jahitvā, hitvā. Ādāya, ādiyitvā, ‘‘divādito yo’’ti **ya**ppaccayo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dhātvanta**ssi**kāro ca, datvā, datvāna. Pidhāya, pidahitvā. Bhuñjiya, bhuñjitvā, bhotvā. Viceyya, vicinitvā. Viññāya, vijānitvā, ñatvā.

‘‘Yathāgamaṃ, tunādīsū’’ti ca vattate.

642. **Dadhantato yo kvaci**.

Dakāra**dha**kārantehi dhātūhi yathāgamaṃ **ya**kārāgamo hoti kvaci **tunā**dīsu paccayesu. **Ya**vato **da**kārassa **ja**kāro, samāpajjitvā, uppajjitvā, bhijjitvā, chijjitvā gato. **Budha** avagamane, ‘‘tathā kattari cā’’ti sakhātvantassa **ya**kārassa **ca**vaggo, bujjhiya, bujjhitvā. Virajjhiya, virajjhitvā. Rundhiya, rundhitvā.

‘‘Tunādīna’’nti adhikāro, ‘‘vā’’ti ca.

643. **Canantehi raccaṃ**.

Cakāra**na**kārantehi dhātūhi paresaṃ **tunā**dīnaṃ paccayānaṃ **raccā**deso hoti vā, ‘‘racca’’nti yogavibhāgena aññasmāpi, vavatthitavibhāsatthoyaṃ **vā**saddo, **rā**dilopo. **Vica** vivecane **vi**pubbo, vivicca, viviccitvā, ‘‘yo kvacī’’ti yogavibhāgena **ya**kārāgamo.

Pava pāke, pacca, pacciya, paccitvā. Vimucca, vimuccitvā.

Hana hiṃsāgatīsu, āhacca, upahacca, āhantvā, upahantvā.

Vāti kiṃ? Avamañña, avamaññitvā, mantvā, **nya**ssa**ña**kāro.

I gatimhi, yogavibhāgena **raccā**deso, paṭicca, avecca, upecca upetvā. **Kara** karaṇe, sakkacca, adhikicca, **i**kārāgamo, kariya.

Disa pekkhaṇe –

644. **Disā svānasvāntalopo ca**.

Disaiccetāya dhātuyā paresaṃ **tunā**dīnaṃ paccayānaṃ **svāna svā**iccādesā honti vā, dhātvantassa lopo ca. Disvānassa etadahosi, cakkhunā rūpaṃ disvā.

Vāti kiṃ? Nekkhammaṃ daṭṭhuṃ, daṭṭhā. Passiya, passituna, passitvā.

Antaggahaṇaṃ **antalopa**ggahaṇañcānuvattate.

645. **Ma ha da bhehi mma yha jja bbha ddhā ca**.

Ma ha da bhaiccevamantehi dhātūhi paresaṃ **tunā**dīnaṃ paccayānaṃ yathākkamaṃ **mma yha jja bbha ddhā**iccete ādesā honti vā, dhātvantalopo ca. **Ma**kārantehi tāva āgamma, āgantvā. **Kamu** padavikkhepe, okkamma, okkamitvā, nikkhamma, nikkhamitvā, abhiramma, abhiramitvā.

Hakārantehi paggayha, paggaṇhitvā, paggahetvā. **Muha** vecitte, sammuyha, sammuyhitvā, **ya**kārāgamo, āruyha, āruhitvā, ogayha, ogahetvā.

Dakārantehi uppajja, uppajjitvā, pamajja, pamajjitvā, upasampajja, upasampajjitvā. **Chidi** dvidhākaraṇe, acchijja, chijja, chijjitvā, chindiya, chinditvā, chetvā.

Bhakārantehi **rabha** rābhasse, ārabbha kathesi, āraddhā, ārabhitvā. **Labha** lābhe, upalabbha, upaladdhā, saddhaṃ paṭilabhitvā puññāni karonti iccādi.

Tavetunādippaccayantanayo.

Vattamānakālikamānantappaccayantanaya

646. **Vattamāne mānantā**.

Āraddho aparisamatto attho **vattamāno,** tasmiṃ vattamāne kāle gammamāne sabbadhātūhi **mānaanta**iccete paccayā honti. Te ca **kita**saññattā ‘‘kattari kita’’ti kattari bhavanti.

Antamānappaccayānañcettha ‘‘parasamaññāpayoge’’ti parasamaññāvasena parassapadattanopadasaññattā **tyā**dīsu viya **antamāne**su ca vikaraṇappaccayā bhavanti.

Teneva **māna**ppaccayo ‘‘attanopadāni bhāve ca kammanī’’ti bhāvakammesupi hoti, tassa ca ‘‘attanopadāni parassapadatta’’nti kvaci **anta**ppaccayādeso ca.

Gamu, sappa gatimhi, gacchatīti atthe **anta**ppaccayo, ‘‘bhūvādito a’’iti **a**ppaccayo, ‘‘gamissanto ccho vā sabbāsū’’ti dhātvantassa **cchā**deso, saralopādi, nāmabyapadese **syā**dyuppatti. Gacchanta si itīdha ‘‘vā’’ti vattamāne ‘‘simhi gacchantādīnaṃ ntasaddo aṃ’’ iti **nta**ssa **a**mādeso.

Vāsaddassa vavatthibhavibhāsattā **e**kā**ro**kāraparassa na bhavati, saralopādi, so puriso gacchaṃ, gacchanto gaṇhāti, sesaṃ guṇavantusamaṃ.

Itthiyaṃ ‘‘nadādito vā ī’’ti **ī**paccayo, ‘‘sesesu ntuvā’’ti **ntu**byapadese ‘‘vā’’ti adhikicca ‘‘ntussa tamīkāre’’ti **ta**kāre saralopasilopā, sā kaññā gacchatī, gacchantī iccādi itthisamaṃ.

Napuṃsake pure viya **nta**ssa **a**mādeso, taṃ cittaṃ gacchaṃ, gacchantaṃ, gacchantāni iccādi pulliṅgasamaṃ.

Tathā gacchatīti atthe **māna**ppaccayo, **cchā**desādi ca, so gacchamāno gaṇhāti, te gacchamānā iccādi **purisa**saddasamaṃ. Sā gacchamānā, tā gacchamānāyo iccādi **kaññā**saddasamaṃ. Taṃ gacchamānaṃ, tāni gacchamānāni iccādi **citta**saddasamaṃ.

Gacchīyatīti atthe ‘‘attanopadāni bhāve ca kammanī’’ti kammani **māna**ppaccayo, ‘‘bhāvakammesu yo’’ti **ya**ppaccayo, ‘‘ivaṇṇāgamo vā’’ti **i**kārāgamo, **cchā**deso, so tena gacchiyamāno, sā gacchiyamānā, taṃ gacchiyamānaṃ.

Cchādesābhāve ‘‘pubbarūpañcā’’ti **ya**kārassa **ma**kāro, dhammo adhigammamāno hitāya bhavati, adhigammamānā, adhigammamānaṃ.

Tathā **maha** pūjāyaṃ, mahatīti mahaṃ, mahanto, mahatī, mahantī, mahaṃ, mahantaṃ, mahamāno, mahamānā, mahamānaṃ. **Kammani** ‘‘yamhi dādhāmāṭhāhāpā maha mathādīnamī’’iti dhātvantassa **a**kārassa īkāro, mahīyamāno, mahīyamānā, mahīyamānaṃ.

Evaṃ caratīti caraṃ, caratī, carantī, carantaṃ, caramāno, cariyamāno, pacatīti pacaṃ, pacatī, pacantī, pacantaṃ, pacamāno, paccamāno, ‘‘tassa cavagga’’iccādinā **ca**vaggattaṃ, dvittañca.

Bhū sattāyaṃ, bhavatīti atthe **anta**ppaccayo, **a**ppaccayavuddhiavādesādi, so bhavaṃ, bhavanto. **Itthiyaṃ** īpaccayo, ‘‘bhavato bhoto’’ti **bhotā**deso, bhotī, bhotī, bhotiyo. **Napuṃsake** bhavaṃ, bhavantaṃ, bhavantāni, abhibhavamāno. **Bhāve** bhūyamānaṃ. **Kammani** abhibhūyamāno.

Jara vayohānimhi, ‘‘jara marāna’’ntiādinā **jīra jīyyā**desā, jīratīti jīraṃ, jīrantī, jīrantaṃ, jīramāno, jīrīyamāno, jīyaṃ, jīyantī, jīyantaṃ, jīyamāno, jīyyamāno.

Mara pāṇacāge, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā ekassa **ya**kārassa lopo, maratīti mīyaṃ, mīyantī, mīyantaṃ, mīyamāno, mīyyamāno, maraṃ, marantī, marantaṃ, maramāno, marīyamāno. Labhaṃ, labhantī, labhantaṃ, labhamāno, labbhamāno. Vahaṃ, vahantī, vahantaṃ, vahamāno, vuyhamāno. ‘‘Isuyamūnamanto ccho vā’’ti **cchā**deso, icchatīti icchaṃ, icchantī, icchantaṃ, icchamāno, icchīyamāno, issamāno.

‘‘Disassa passadissadakkhā vā’’ti **passa dissa dakkhā**desā, passatīti passaṃ, passantī, passantaṃ, passamāno, vipassīyamāno, dissamāno, dissanto, **māna**ssa **antā**deso, dissaṃ, dissantī, dissantaṃ, dakkhaṃ, dakkhantī, dakkhantaṃ, dakkhamāno dakkhiyamāno iccādi.

Tuda byathane, tudatīti tudaṃ, tudantī, tudantaṃ, tudamāno, tujjamāno. Pavisatīti pavisaṃ, pavisantī, pavisantaṃ, pavisamāno, pavisīyamāno iccādi.

Hū, bhū sattāyaṃ, **a**ppaccayalopo, pahotīti pahonto, pahontī, pahontaṃ, pahūyamānaṃ tena. Setīti sento, sentī, sentaṃ, semāno, sayaṃ, sayantī, sayantaṃ, sayamāno, sayāno vā, **māna**ssa **ānā**deso, atisīyamāno.

Asa sabbhāve, ‘‘sabbatthāsassādilopo cā’’ti **a**kārassa lopo, atthīti saṃ, santo, satī, santī, santaṃ, samāno, samānā, samānaṃ.

Ṭhā gatinivattimhi, ‘‘vā’’ti vattamāne ‘‘ṭhā tiṭṭho’’ti **tiṭṭhā**deso, tiṭṭhaṃ, tiṭṭhantī, tiṭṭhantaṃ, tiṭṭhamāno. **Tiṭṭhā**bhāve ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ṭhā**to **ha**kārāgamo, rassattañca, upaṭṭhahaṃ, upaṭṭhahantī, upaṭṭhahantaṃ, upaṭṭhahamāno. Ṭhīyamānaṃ tena, upaṭṭhīyamāno, upaṭṭhahīyamāno.

Pā pāne, ‘‘pā pibo’’ti **pibā**deso, pibatīti pibaṃ, pibantī, pibantaṃ, pibamāno, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ba**kārassa **va**ttaṃ, pivaṃ, pivantī, pivantaṃ, pivamāno, pīyamāno, pīyamānā, pīyamānaṃ iccādi.

Hu dānādanahabyappadānesu, **a**ppaccaye pure viya dvibhāvādi, juhotīti juhaṃ, juhantī, juhantaṃ, juhamāno, hūyamāno. Evaṃ jahaṃ, jahantī, jahantaṃ, jahamāno, jahīyamāno. Dadātīti dadaṃ, dadantī, dadantaṃ, dadamāno, **dvittā**bhāve dānaṃ dento, dentī, dentaṃ, dīyamāno.

Rudhi āvaraṇe, ‘‘rudhādito niggahītapubbañcā’’ti **a**ppaccayaniggahītāgamā, rundhatīti rundhaṃ, rundhantī, rundhantaṃ, rundhamāno, rujjhamāno. Bhuñjatīti bhuñjaṃ, bhuñjantī, bhuñjantaṃ, bhuñjamāno, bhujjamāno iccādi.

Divu kīḷāyaṃ, ‘‘divādito yo’’ti **ya**ppaccayo, ‘‘tathā kattari cā’’ti pubbarūpattaṃ, **ba**ttañca, dibbatīti dibbaṃ, dibbantī, dibbantaṃ, dibbamāno. Evaṃ bujjhatīti bujjhaṃ, bujjhanto, bujjhamāno, **ca**vaggādeso. **Janī** pātubhāve, ‘‘janādīnamā’’ti yogavibhāgena **ā**ttaṃ, jāyatīti jāyaṃ, jāyamāno, jaññamāno.

Su savaṇe, ‘‘svādito’’tiādinā **ṇu ṇā uṇā** ca, suṇātīti suṇaṃ, suṇanto, suṇamāno, sūyamāno, suyyamāno. Pāpuṇātīti pāpuṇaṃ, pāpuṇamāno, pāpīyamāno.

‘‘Kiyādito nā’’ti **nā,** rassattaṃ, kiṇātīti kiṇaṃ, kīṇamāno, kīyamāno. Vinicchinātīti vinicchinaṃ, vinicchinamāno, vinicchīyamāno, cinaṃ, cīyamāno. Jānātīti jānaṃ, jānamāno, **jā**deso, ñāyamāno. Gaṇhātīti gaṇhaṃ, gaṇhamāno, gayhamāno.

Kara karaṇe, karotīti atthe ‘‘vattamāne mānantā’’ti **anta**ppaccayo, ‘‘tanādito oyirā’’ti **o,** ‘‘tassa vā’’ti adhikicca ‘‘uttamokāro’’ti **u**ttaṃ, ‘‘karassākāro cā’’ti **a**kāra**ssu**kāro. ‘‘Yavakārā cā’’ti sare **u**kārassa **va**ttaṃ, dvittaṃ, ‘‘bo vassā’’ti **ba**kāradvayañca, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ra**lopo, so kubbaṃ, kubbanto, kubbatī, kubbantī, kubbantaṃ. **U**ttābhāve – kammaṃ karonto, karontī, karontaṃ. **Māne – u**ttadvayaṃ, kurumāno, kurumānā, kurumānaṃ, kubbāno vā. **Kammani** kayiramāno, karīyamāno vā iccādi.

Cura theyye, ‘‘curādito’’tiādinā **ṇe ṇayā,** coretīti corento, corentī, corentaṃ, corayaṃ, corayatī, corayantaṃ, corayamāno, corīyamāno. Pāletīti pālento, pālentī, pālentaṃ, pālayaṃ, pālayantī, pālayantaṃ, pālayamāno, pālīyamāno iccādi.

Kārite bhāvetīti bhāvento, bhāventī, bhāventaṃ, bhāvayaṃ, bhāvayantī, bhāvayantaṃ, bhāvayamāno, bhāvīyamāno. Kāretīti kāronto, kārentī, kārentaṃ, kārayaṃ, kārayantī, kārayantaṃ, kārayamāno, kārīyamāno, kārāpento, kārāpentī, kārāpentaṃ, kārāpayaṃ, kārāpayantī, kārāpayantaṃ, kārāpayamāno, kārāpīyamāno iccādi.

Vattamānakālikamānantappaccayantanayo.

Anāgatakālikappaccayantanaya

‘‘Kāle’’ti adhikāro.

647. **Bhavissati gamādīhi ṇī ghiṇa**.

Bhavissati kāle gammamāne **gamā**dīhi dhātūhi **ṇī ghiṇa**iccete paccayā honti. **Ṇa**kārā vuddhatthā. Āyati gamanaṃ sīlamassāti atthe **ṇī,** vuddhi**ṇa**lopā. Gāmī, gāmino, āgāmī kālo. **Ghiṇa**paccaye – ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **gha**lopo, gāmaṃ gāmi, gāmī, gāmayo.

Bhaja sevāyaṃ, āyati bhajituṃ sīlamassāti bhājī, bhāji, ‘‘na kagattaṃ cajā’’ti yogavibhāgena nisedhanato ‘‘sacajānaṃ kagā ṇānubandhe’’ti **ga**ttaṃ na bhavati.

Su gatimhi, kārite vuddhi**āvā**desā ca, āyati passavituṃ sīlamassāti passāvī, passāvi. Āyati paṭṭhānaṃ sīlamassāti paṭṭhāyī, paṭṭhāyi, ‘‘ākārantānamāyo’’ti **āyā**deso.

‘‘Bhavissatī’’ti adhikāro.

648. **Kiriyāyaṃ ṇvutavo**.

Kiriyāyaṃ kiriyatthāyaṃ gammamānāyaṃ dhātūhi **ṇvutu**iccete paccayā honti bhavissati kāle. **Ṇvu**mhi – **ṇa**lopavuddhi**akā**desā, karissaṃ vajatīti kārako vajati.

Tumhi – ‘‘karassa ca tattaṃ tusmi’’nti **ta**kāro, sesaṃ kattusamaṃ, kattā vajati, kattuṃ vajatīti attho. Evaṃ pacissaṃ vajatīti pācako vajati, pacitā vajati. Bhuñjissaṃ vajatīti bhuñjako vajati, bhottā vajati iccādi.

649. **Kammani ṇo**.

Kammasmiṃ upapade dhātūhi **ṇa**ppaccayo hoti bhavissati kāle **ṇa**lopavuddhī. Nagaraṃ karissatīti nagarakāro vajati. **Lū** chedane, sāliṃ lavissatīti sālilāvo vajati. **Vapa** bījasantāne, dhaññaṃ vapissatīti dhaññavāpo vajati. Bhogaṃ dadissatīti bhogadāyo vajati, sindhuṃ pivissatīti sindhupāyo vajati iccādi.

‘‘Kammanī’’ti vattate.

650. **Sese ssaṃ ntu mānānā**.

Kammasmiṃ upapade **sese** aparisamattatthe dhātūhi **ssaṃntu māna āna**iccete paccayā honti bhavissati kāle gammamāne, te ca kitakattā kattari bhavanti. Kammaṃ karissatīti atthe **ssaṃ**paccayo, **i**kārāgamo, **si**lopo, kammaṃ karissaṃ vajati, sāpekkhattā na samāso. **Ntu**paccaye ‘‘tanādito oyirā’’ti **o,** ‘‘simhi vā’’ti ntva’ntassa **a**ttaṃ, kammaṃ karissatīti kammaṃ karonto vajati iccādi **guṇavantu**samaṃ.

Atha vā ‘‘bhavissati gamādīhi ṇī ghiṇa’’ti ettha ‘‘bhavissatī’’ti vacanato ‘‘ssantu’’iti ekova paccayo daṭṭhabbo, tato ‘‘simhi vā’’ti **a**ttaṃ, ‘‘ntasaddo a’’mitiyogavibhāgena **a**mādeso, silopo, karissaṃ karissanto, karissantā, karissantaṃ, karissante, karissatā karissantena, karissantehi, karissato karissantassa, karissataṃ karissantānaṃ, karissatā, karissantehi, karissato karissantassa, karissataṃ karissantānaṃ, karissati karissante, karissantesūtiādi **guṇavantu**sadisaṃ neyyaṃ.

Mānamhi – **o**kā**rā**kārānaṃ **u**ttaṃ, kammaṃ karissatīti kammaṃ kurumāno, kammaṃ karāno vajati. Evaṃ bhojanaṃ bhuñjissaṃ vajati, bhojanaṃ bhuñjanto, bhuñjamāno, bhuñjāno vajati.

Sabbattha kattari **ntumāne**su sakasakavikaraṇappaccayo kātabbo.

Khādanaṃ khādissatīti khādanaṃ khādissaṃ vajati, khādanaṃ khādanto, khādanaṃ khādamāno, khādanaṃ khādāno vajati. Maggaṃ carissatīti maggaṃ carissaṃ, maggaṃ caranto, maggaṃ caramāno, maggaṃ carāno vajati. **Bhikkha** āyācane, bhikkhaṃ bhikkhissatīti bhikkhaṃ bhikkhissaṃ carati, bhikkhaṃ bhikkhanto, bhikkhaṃ bhikkhamāno, bhikkhaṃ bhikkhāno carati iccādi.

Anāgatakālikappaccayantanayo.

Uṇādippaccayantanaya

Atha **uṇā**dayo vuccante.

‘‘Dhātuyā’’ti adhikāro.

651. **Kāle vattamānātīte ṇvādayo**.

Atīte kāle, vattamāne ca gammamāne dhātūhi ṇuppaccayo hoti. **Ādi**saddena **yu kta mi**iccādayo ca honti.

Kara karaṇe, akāsi, karotīti vā atthe ṇuppaccayo, **ṇa**lopo, vuddhi, kāru sippī, kārū kāravo. **Vā** gatigandhanesu, avāyi, vāyatīti vā vāyu, **āyā**deso. **Sada** assādane, assādīyatīti sādu. **Rādha, sādha** saṃsiddhimhi, sādhīyati anena hitanti sādhu. **Bandha** bandhane, attani paraṃ bandhatīti bandhu. **Cakkha** viyattiyaṃ vācāyaṃ, cakkhatīti cakkhu. **I** gatimhi, enti gacchanti pavattanti sattā etenāti āyu. **Dara** vidāraṇe, darīyatīti dāru kaṭṭhaṃ. **Sanu** dāne. Sanotīti sānu pabbatekadeso. Janīyatīti jānu jaṅghāsandhi. Carīyatīti cāru dassanīyo. **Raha** cāge, rahīyatīti rāhu asurindo. **Tara** taraṇe, tālu, **lo ra**ssa.

Marādīnaṃ panettha **ṇu**mhi ‘‘ghaṭādīnaṃ vā’’ti ettha **vā**saddena na vuddhi, maru, taru, tanu, dhanu, hanu, manu, asu, vasu, vaṭu, garu iccādi.

Cadi hilādane, **yu**ppaccayo, ‘‘nudādīhi yuṇvūnamanānanākānanakā sakāritehi cā’’ti **anā**deso, niggahītāgamo ca, candanaṃ. Bhavati etthāti bhuvanaṃ, ‘‘jhalānamiyuvāsare vā’’ti **uvā**deso. **Kira** vikkhepe, kiraṇo. Vicakkhaṇo, kampanaṃ karotīti karuṇā, **a**kāra**ssu**ttaṃ.

Ktappaccaye – **ka**lopo, abhavi, bhavatīti vā bhūtaṃ yakkhādi, bhūtāni. Vāyatīti vāto, tāyatīti tāto. **Mi**mhi – bhavanti etthāti bhūmi, netīti nemi iccādi.

652. **Khyādīhi mana ma ca to vā**.

Khī bhī su ru hu vā dhū hi lūpī adaiccevamādīhi dhātūhi **mana**paccayo hoti, **ma**ssa ca **to** hoti vā.

Adadhātuparasseva, makārassa takāratā;
Tadaññato na hotāyaṃ, vavatthitavibhāsato.

Khī khaye, khīyanti **e**ttha upaddavupasaggādayoti atthe **mana**paccayo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **na**lopo, ‘‘aññesu cā’’ti vuddhi, khemo. Tathā **bhī** bhaye, bhāyanti etasmāti bhīmo, **vā**dhikārato na vuddhi. **Su** abhisave, savatīti somo. **Ru** gatimhi, romo. **Hu** dānādanahabyappadānesu, hūyatīti homo. **Vā** gatigandhanesu, vāmo. **Dhū** kampane, dhunātīti dhūmo. **Hi** gatimhi, hinotīti hemo. **Lū** chedane, lūyatīti lomo. **Pī** tappane, pīṇanaṃ pemo. **Ada** bhakkhaṇe, adatīti atthe **mana, ma**ssa ca vā **ta**kāro, ‘‘to dassā’’ti **ta**kāro, attā, ātumā, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ada**ssa dīgho, **u**kārāgamo ca. **Yā** pāpaṇe, yāmo.

‘‘Vā’’ti vattamāne –

653. **Samādihi thamā**.

Samadamadara raha lapa vasa yu du hi si dā sā ṭhā bhasa bahausuiccevamādīhi dhātūhi **tha ma**iccete paccayā honti vā.

Sama upasame, **kvaci**ggahaṇādhikārā na dhātvantalopo, kilese sametīti samatho samādhi. Evaṃ damanaṃ damatho. **Dara** dāhe, daraṇaṃ daratho paridāho. **Raha** upādāne, rahīyatīti ratho, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **ha**lopo. **Sapa** akkose, sapanaṃ sapatho. **Vasa** nivāse, āvasanti etasminti āvasatho. **Yu** missane, yūtho, dīgho. **Du** gativuddhimhi, davati vaḍḍhatīti dumo. Hinotīti himo ussāvo. **Si** bandhane, sīyatīti sīmā, dīgho. **Dā** avakhaṇḍane, dāmo. **Sā** sāmatthe, sāmo. **Ṭhā** gatinivattimhi, thāmo, **ṭha**ssa **tha**ttaṃ. **Bhasa** bhasmīkaraṇe, bhasmā, **brahmā**dittā ‘‘syā cā’’ti **ā**ttaṃ. **Baha** vuddhimhi, brahmā, nipātanato **bro ba**ssa. **Usu** dāhe, usmā iccādi.

654. **Masussa sussa ccha ra ccherā**.

Masuiccetassa dhātussa **su**ssa **ccharacchera**iccete ādesā honti. **Masu** macchere, **kvi**ppaccayo, **ccharaccherā**desā, maccharo, macchero.

‘‘Cchara ccherā’’ti vattate.

655. **Āpubbacarassa ca**.

Āpubbassa **cara**iccetassa dhātussa **ccharaccherā**desā honti, **ca**saddena **cchariyā**deso ca. Bhuso caraṇanti atthe **kvi**ppaccayo, **cchariyā**diādeso, rassattañca. Acchariyaṃ, accharaṃ, accheraṃ. Accharaṃ paharituṃ yuttantipi acchariyaṃ.

656. **Ala kala salehi layā**.

Ala kala sala iccetehi dhātūhi **la ya**iccete paccayā honti. **Ala** parisamattimhi, allaṃ, alyaṃ. **Kala** saṅkhyāne, kallaṃ, kalyaṃ. **Sala, hula, pada** gatimhi, sallaṃ, salyaṃ.

‘‘Kala salehī’’ti vattate.

657. **Yāṇa lāṇā**.

Tehi **kala salai**ccetehi dhātūhi **yāṇa lāṇa**ppaccayā honti. Kalyāṇaṃ, paṭisalyāṇaṃ, kallāṇo, paṭisallāṇo. Yadā pana **lī** silesaneti dhātu, tadā ‘‘paṭisallayanaṃ, paṭisallāṇa’’nti **yu**ppaccayena siddhaṃ, upasaggantassa niggahītassa **la**ttaṃ, **rahā**diparattā **na**ssa **ṇa**ttaṃ, **e**kārassa ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **a**ttañca.

658. **Mathissa thassa lo ca**.

Mathaiccetassa dhātussa **tha**ssa **lā**deso hoti, **ca**saddena **la**ppaccayo, **matha** viloḷane, mallo, so eva mallako, yathā hīnako.

‘‘Kiccā’’ti vattate.

659. **Avassakādhamiṇesu ṇī ca**.

Avassaka adhamiṇaiccetesvatthesu, **ṇī**paccayo hoti, kiccā cāti **ṇī**paccayo, **ṇa**lopa vuddhi**si**lopā, avassaṃ me kammaṃ kātuṃ yuttosīti kārīsi me kammaṃ avassaṃ, kārino me kammaṃ avassaṃ, hārīsi me bhāraṃ avassaṃ.

Adhamiṇe – sataṃ me iṇaṃ dātuṃ yuttosīti dāyīsi me sataṃ iṇaṃ, dhārīsi me sahassaṃ iṇaṃ iccādi, **kicca**ppaccayā pana heṭṭhāyeva dassitā.

660. **Vajādīhi pabbajjādayo nipaccante**.

Ākatigaṇoyaṃ. **Vaja**iccevamādīhi dhātūhi paccayādesalopāgamanisedhaliṅgādividhinā yathābhidhānaṃ **pabbajjā**dayo saddā nipaccante.

Vaja gatimhi **pa**pubbo, paṭhamameva vajitabbanti atthe ‘‘bhāvakammesū’’ti adhikicca ‘‘ṇyocā’’ti **ṇya**ppaccayo, **ṇa**lopādi. ‘‘Pavvajya’’nti rūpe sampatte iminā **jjha**ssa **jjā**deso, **va**kāradvayassa **ba**kāradvayaṃ, vuddhinisedho, itthiliṅgattañca nipaccante, pabbajjā.

Tathā **iñja** kampane, iñjanaṃ ijjā. **Yaja** devapūjāyaṃ, yajanaṃ ijjā, ‘‘yajassādissī’’ti **i**ttaṃ. **Añja** byattigatīsu **saṃ**pubbo, samañjanaṃ samajjā, ñjhassa **jjā**deso. **Sada** visaraṇagatyāvasānesu, nisīdanaṃ nisajjā. **Vida** ñāṇe, vijānanaṃ, vidatīti vā vijjā. **Saja** vissagge, vissajjanaṃ vissajjā. **Pada** gatimhi, nipajjanaṃ nipajjā.

Hana hiṃsāgatīsu, hantabbanti atthe **ṇya**mhi kate ‘‘vadho vā sabbatthā’’ti **hana**ssa **vadhā**deso, **jha**ssiminā **jjhā**deso ca, so vajjho, sā vajjhā. **Sī** saye, sayanaṃ, sayanti etthāti vā seyyā, vuddhi, **ya**kārassa dvittañca. **Dhā** dhāraṇe **saṃ**pubbo, sammā cittaṃ nidheti etāya, sayaṃ vā saddahatīti atthe ‘‘itthiyamatiyavo vā’’ti **a**ppaccayo, ‘‘sandhā’’ti rūpe sampatte iminā **na**kārassa **da**kāro, saddhā. **Cara** caraṇe, caraṇanti atthe ṇyappaccaye, **i**kārāgame ca kate iminā vuddhinisedho, cariyā.

Ruja roge, rujananti atthe iminā chappaccayo, ‘‘byañjanantassa co chappaccayesu cā’’ti dhātvantassa **ca**kāro, rucchā, rujāti **a**ppaccayena siddhaṃ. Tathā **kuca** saṅkocane, **cha**ppaccayo, kocanaṃ kucchā. **Labha** lābhe, **cha**mhi **cā**deso, lacchā. **Rada** vilekhane, racchā. **Muha** vecitte, muyhanaṃ mucchā, mucchanaṃ vā mucchā. **Vasa** nivāse, vacchā. **Kaca** dittimhi, kacchā. **Katha** kathane **saṃ**pubbo, saddhiṃ kathananti atthe **ṇya**ppaccayo, iminā **thya**ssa **cchā**deso, **saṃ**saddassa **sā**deso ca, sākacchā. **Tuda** byathane, tucchā. **Pada** gatimhi, byāpajjananti atthe **ṇya**mhi kate ‘‘byāpādyā’’ti rūpe sampatte iminā nipātanena **dya**ssa **jjā**deso, rassattañca, byāpajjā.

Mara pāṇacāge, marati maraṇanti ca atthe iminā tyatyuppaccayā, dhātvantalopoca, tato ‘‘yavata’’miccādinā **ca**kāro, macco, maccu. **Sata** sātacce, iminā **ya**ppaccayo, tyassa **ca**kāro, saccaṃ. Tathā **nata** gattavināme, naccaṃ. **Niti** nicce, niccaṃ. **Mā** māne, māyā. **Jana** janane, jāyā, **kana** dittikantīsu, nyassa **ña**ttaṃ, dvittañca, kaññā. **Dhana** dhaññe, dhaññaṃ. Punātīti puññaṃ, **na**kārāgamo iccādi.

661. **Ve pu sī davava mu ku dā bhūhvādīhi thuttima ṇimā nibbatte**.

Vepusīdavavamuiccevamādīhi dhātūhi, **ku dā bhū**ādito, **hvā**dito ca yathākkamaṃ **thuttimaṇima**iccete paccayā honti nibbattatthe. **Vepu** kampane, **thu**ppaccayo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **a**kārāgamo, atha vā ‘‘athū’’ti vattabbe saralopaṃ katvā ‘‘thū’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ, vepena nibbatto vepathu. **Sī** saye, sayanena nibbatto sayathu. **Dava** davane, davena nibbatto davathu. **Vamu** uggiraṇe, vamena nibbatto vamathu.

Kutti karaṇaṃ, tena nibbattaṃ kuttimaṃ, **‘‘ku’’**iti nipātanato **kara**ssa **ku**ttaṃ. **Dā** dāne, dāti dānaṃ, tena nibbattaṃ dattimaṃ, rassattaṃ. Bhūti bhavanaṃ, tena nibbattaṃ bhottimaṃ. Avahuti avahanaṃ, tena nibbattaṃ ohāvimaṃ, **ṇa**lopavuddhi**āvā**desā.

662. **Akkose namhāni**.

Akkose gammamāne **namhi** nipāte upapade sati dhātuto **āni**ppaccayo hoti. Na gamitabbo te jamma desoti atthe **āni**ppaccayo, kitakattā nāmamiva katvā **si**mhi kate na gamānīti atthe kammadhārayasamāso, **na**ssa **a**ttaṃ, puna samāsattā nāmamiva kate **syā**dyuppatti, agamāni te jamma deso. Na kattabbaṃ te jamma kammanti akarāni te jamma kammaṃ.

Namhīti kiṃ? Vipatti te. **Akkose**ti kiṃ? Agati te.

663. **Sunassunassoṇavānuvānununakhuṇānā**.

Sunaiccetassa pāṭipadikassa sambandhino **una**saddassa **oṇa vāna uvāna una unakha uṇa ā āna**iccete ādesā honti. **Sunassuna**ssa **oṇā**diādese, paranayane ca kate **syā**dyuppatti, soṇo, soṇā, svāno, svānā, suvāno, suvānā, suno, sunā, sunakho, sunakhā, suṇo, suṇā, sā sāno, sānā iccādi.

664. **Taruṇassa susu ca**.

Taruṇaiccetassa saddassa **susu**iccādeso hoti. **Ca**saddo aniyamattho, susu, taruṇo vā.

665. **Yuvassuvassuvuvānunūnā**.

Yuvaiccetassa pāṭipadikassa **uva**saddassa **uvauvānaunaūna**iccete ādesā honti. Yuvā tiṭṭhati, yuvāno tiṭṭhati, yuno tiṭṭhati, yūno tiṭṭhati.

666. **Chadādīhi tatraṇa**.

Chadaiccevamādīhi dhātūhi **tatraṇa**iccete paccayā honti. **Chada** apavāraṇe, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dhātvantassa **ta**kāro. Ātapaṃ chādetīti chattaṃ, chatraṃ, byañjanattaye sarūpānamekassa lopo.

Cinta cintāyaṃ, cintetīti cittaṃ, **na**kārassa saṃyogādittā niggahītaṃ, tassa ‘‘byañjane cā’’ti lopo, citraṃ, ‘‘ghaṭādīnaṃ vā’’ti na vuddhi.

Su abhisave, ‘‘paradvebhāvo ṭhāne’’ti **ta**ssa dvittaṃ, atthe abhisavetīti suttaṃ, sutraṃ.

Sūda paggharaṇe, atthe sūdetīti suttaṃ, rassattaṃ, bhujādittā **da**lopo, dvittañca. **Su** savane, suṇātīti sotaṃ, sotraṃ, vuddhi.

Ni pāpaṇe, netīti nettaṃ, netraṃ. **Vida** maṅgalle, **to da**ssa, pavittaṃ, pavitraṃ. **Pū** pavane, punātīti pavittaṃ, pavitraṃ, **i**kārāgamo, vuddhi**avā**desā ca.

Pata gatimhi, patatīti pattaṃ, patraṃ, patato tāyatīti patto, patro. **Tanu** vitthāre, taññatīti tantaṃ, tantraṃ. **Yata** yatane, yattaṃ, yatraṃ. **Yā** pāpaṇe, yāpanā yatrā. **Yamu** uparame, yantaṃ, yantraṃ. **Ada** bhakkhaṇe, adatīti attaṃ, **a**traṃ. **Yuja** yoge, yujjatīti yottaṃ, yotraṃ, bhujādittā dhātvantalopadvittāni.

Vatu vattane, vattaṃ, vatraṃ. **Mida** sinehane, mijjatīti mittaṃ, mitraṃ. **Mā** parimāṇe, mattā parimāṇaṃ, dvittarassattāni. Evaṃ punātīti putto, putro. **Kala** saṅkhyāne, kalattaṃ, kalatraṃ bhariyā. **Vara** saṃvaraṇe, varattaṃ, varatraṃ cammamayayottaṃ. **Vepu** kampane, vepatīti vettaṃ, vetraṃ.

Gupa saṃvaraṇe, gottaṃ, gotraṃ, ‘‘gupādīnañcā’’ti dhātvantalopo, dvittañca, gattaṃ vā, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā **u**kārassa **a**kāro. **Dā** avakhaṇḍane, dāttaṃ, dātraṃ. **Hu** havane, aggihuttaṃ. **Vaha** pāpaṇe, vahittaṃ, vahitraṃ. **Cara** caraṇe, carittaṃ, caritraṃ. **Muca** mocane, muttaṃ passāvo. **Bhāsa** dittimhi, bhastrā iccādi.

667. **Vadādīhi ṇitto gaṇe**.

Vada cara varaiccevamādīhi dhātūhi **ṇitta**ppaccayo hoti gaṇe gammamāne. **Vada** viyattiyaṃ vācāyaṃ, vaditānaṃ gaṇo vādittaṃ. **Cara** caraṇe, caritānaṃ gaṇo cārittaṃ. **Vara** varaṇe, varitānaṃ gaṇo vārittaṃ. Atha vā caranti tasmiṃ paripūrakāritāyāti cārittaṃ. Vāritaṃ tāyanti ettha, etenāti vā vārittaṃ.

668. **Midādīhi ttitiyo**.

Mida pada ranja tanu dhāiccevamādīhi dhātūhi yathābhidhānaṃ **tti ti**iccete paccayā honti. Mijjati siniyhatīti metti, dhātvantalopo. Pajjatīti patti. **Ranja** rāge, ranjati etthāti ratti. Vitthārīyatīti tanti. Dhāretīti dhāti. **Pā** rakkhaṇe, pāti. **Vasa** nivāse, vasati.

669. **Usuranjadaṃsānaṃ daṃsassa daḍḍho ḍha ṭhā ca**.

Usu ranja daṃsaiccetesaṃ dhātūnaṃ antare **daṃsa**ssa **daḍḍhā**deso hoti, sesehi dhātūhi **ḍha ṭha**iccete paccayā honti. **Usu** dāhe, **ranja** rāge, **ḍha ṭha**ppaccayā, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dhātvantalopo, dvittaṃ, uḍḍho, raṭṭhaṃ. **Daṃsa** daṃsane, **kvi**ppaccayo, **kvi**lopo, **daṃsa**ssa **daḍḍhā**deso ca, daḍḍhaṃ.

670. **Sūvusānamūvusānamato tho ca**.

Sū vu asaiccetesaṃ dhātūnaṃ **ū u asānaṃ ata**iccādeso hoti, ante **tha**ppaccayo ca.

Sū hiṃsāyaṃ, satthaṃ. **Vu** saṃvaraṇe, vatthaṃ. **Asa** bhuvi, attho. Yadā pana **sasu** hiṃsāyaṃ, **vasa** acchādane, **ara** gatimhīti ca dhātu, tadā ‘‘samādīhi tha mā’’ti **tha**ppaccayo, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā dhātvantalopo, ‘‘vagge ghosā’’tiādinā dvittaṃ, sasatīti satthaṃ, vasīyatīti vatthaṃ, arīyatīti attho.

671. **Ranjudādīhi dhadiddakirā kvaci ja da lopo ca**.

Ranja udiiccevamādīhi dhātūhi **dha da idda ka ira**iccete paccayā honti kvaci, dhātvantānaṃ **jadānaṃ** lopo ca hoti.

Ranja rāge, **dha**ppaccayo, jalopo ca, randhaṃ. **Udi** pasavanakledanesu **saṃ**pubbo, **da**ppaccayo, samuddo, uddo. **Khuda** pipāsāyaṃ, khuddo. **Chidi** dvidhākaraṇe, chiddo. **Rudi** hiṃsāyaṃ, ruddo, luddo, **lo ra**ssa. **Bhadi** kalyāṇe, bhaddo. **Nidi** kucchāyaṃ, niddā. **Muda** hāse, muddā. **Dala** duggatimhi, **idda**ppaccayo, daliddo.

Susa sosane, **suca** soke vā, **ka**ppaccayo, dhātvantassa **ka**kāro, sukkaṃ. **Vaca** viyattiyaṃ vācāyaṃ, **vaka** ādāne vā, vakkaṃ. **Saka** sattimhi, sakko. **Usu** dāhe, ukkā.

Vaja gatimhi, **ira**ppaccayo, appaṭihataṃ vajatīti vajiraṃ. **Mada** ummāde, madirā. Evaṃ mandiraṃ, rudhiraṃ, ruhiraṃ, ruciraṃ. **Badha** bandhane, badhiro, badhirā, badhiraṃ, timiro, timiraṃ, siro. **Sara** hiṃsāyaṃ, sariraṃ. ‘‘Kalilaṃ, salila’’ntiādīsu **lo ra**ssa. Kuṭilo, kokilo iccādayo.

672. **Paṭito hissa heraṇa hīraṇa**.

Paṭito parassa **hi**iccetassa dhātussa **heraṇa hīraṇa**iccete ādesā honti. **Hi** gatimhi **paṭi**pubbo, paṭipakkhe madditvā gacchatīti atthe ‘‘kvi cā’’ti **kvi**ppaccayo, **kvi**lopo, iminā **heraṇa hīraṇa**ādesā, **ṇa**lopo, ‘‘tesu vuddhī’’tiādinā paṭisaddādissa vuddhi, pāṭiheraṃ, pāṭihīraṃ, yadā pana **hara** haraṇeti dhātu, tadā paṭipakkhe haratīti ‘‘pāṭihāriya’’miti **ṇye**napi siddhaṃ.

673. **Kaḍyādīhi ko**.

Kaḍiiccevamādīhi dhātūhi **ka**ppaccayo hoti.

Kaḍi chedane, **ka**ppaccaye kate ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā, ‘‘niggahītañcā’’ti vā **i**kārānubandhassa dhātussa niggahītāgamo, **ka**lopo ca, niggahītassa vaggantattaṃ, kaṇḍo usu, parimāṇañca. Evaṃ **ghaṭi** ghaṭṭane, ghaṇṭo, ghaṇṭā vā. **Vaṭi** āvattane, **vaṭi** dhāraṇabandhanasaṅghātesu vā, vaṇṭo. **Karaḍi** bhājanatthe, karaṇḍo. **Maḍi** maṇḍanatthe, maṇḍo. **Saḍi** gumbatthe, saṇḍo. **Bhaḍi** bhaṇḍatthe, bhaṇḍaṃ. **Paḍi** liṅgavekallatthe, paṇḍo, so eva paṇḍako. **Daḍi** āṇāyaṃ, daṇḍo. **Raḍi** hiṃ sāyaṃ, raṇḍo. **Taḍi** calanatthe, vitaṇḍo. **Caḍi** caṇḍatthe, caṇḍo. **Gaḍi** sanniccaye, gaṇḍo. **Aḍi** aṇḍatthe, aṇḍo. **Laḍi** jigucchāyaṃ, laṇḍaṃ. **Meḍi** kuṭilatthe, meṇḍo, meṇḍako vā. **Eraḍi** hiṃsāyaṃ, eraṇḍo. **Khaḍi** chedanatthe, khaṇḍo. **Madi** hāse, mando. **Idi** paramissariye, indo. **Cadi** icchākantīsu, cando. **Khura** chedane, khuro iccādi.

‘‘Ko’’ti vattate.

674. **Khādāmagamānaṃ khandhandhagandhā**.

Khāda ama gamuiccetesaṃ dhātūnaṃ **khandha andha gandha**iccete ādesā honti, **ka**ppaccayo ca hoti. **Khāda** bhakkhane, jātijarāmaraṇādīhi saṃsāradukkhehi khajjatīti khandho. **Ama** roge, andho. **Gamu, sappa** gatimhi, gandho. **Kvaci**ggahaṇena **ka**lopābhāve khandhako, andhako, gandhako. Atha vā rāsaṭṭhena khandho. **Gandha** sūcane, attano nissayassa gandhanato sūcanato gandho.

675. **Paṭādīhyalaṃ**.

Paṭaiccevamādīhi dhātūhi, pāṭipadikehi ca **ala**ppaccayo hoti. **Aṭa, paṭa** gatimhi, paṭe alaṃ samatthanti atthe iminā **ala**ppaccayo, ‘‘si’’nti **a**mādeso, paṭalaṃ, paṭalāni. Tathā **kala** kalale, kalalaṃ. **Kusa** chedanabhūta dāna sañcayesu, kusalaṃ, yadā pana **sala lū lā**iti dhātu, tadā kucchitānaṃ salanato, kusānaṃ lavanato, kuso viya lavanato vā kusena lātabbattā kusalanti **a**ppaccayena **ka**ppaccayena vā rūpasiddhi veditabbā.

Kada made, kadalaṃ. **Bhaganda** secane, bhagandalaṃ. **Mekha** kaṭivicitte, mekhalaṃ, mekhalā vā. **Vakka** rukkhatace, vakkalaṃ. **Takka** rukkhasilese, takkalaṃ. **Palla** ninnaṭṭhāne, pallalaṃ. **Sadda** harite, saddalaṃ, paralopo. **Mūla** patiṭṭhāyaṃ, mulālaṃ, rassattaṃ. **Bila** nissaye, bilālaṃ. **Vida** sattāyaṃ, vidālaṃ. **Caḍi** caṇḍikke, caṇḍālo, dīghattaṃ. **Vā** gatigandhanesu, vālaṃ. **Vasa** acchādane, vasalo. **Paci** vitthāre, pacalo, pañcālo, pañcannaṃ rājūnaṃ alantipi pañcālo. **Maca** core, macalo. **Musa** theyye, musalo.

Gotthu vaṃse, gotthulo. **Puthu** vitthāre, puthulo. **Bahu** saṅkhyāne, bahulaṃ, paralopo. Yadā pana **lā** ādāne iti dhātu, tadā gotthuṃ lātīti gotthulo. Evaṃ puthulo, bahulaṃ.

Maṅga maṅgalye, maṅgalaṃ. **Baha** vuddhimhi, bahalaṃ. **Kamba** sañcalane, kambalaṃ. **Sabi**

maṇḍale, sambalaṃ, niggahītāgamo, sabalo vā. **Agga** gatikoṭille, aggalaṃ. **Maḍi** bhūsāyaṃ, maṇḍalaṃ. **Kuḍi** dāhe, kuṇḍalaṃ iccādi.

676. Puthassa puthupathāmo vā.

Puthaiccetassa dhātussa **puthu patha**iccete ādesā honti, **ama**ppaccayo ca hoti vā, kvacatthoyaṃ **vā**saddo. **Putha** vitthāre, patthaṭāti atthe **kvi**ppaccayo, iminā **putha**ssa **puthupathā**desā, **kvi**lopo. **Itthiyaṃ ī**paccayo, **''o** sare cā''ti sutte **ca**saddena **avā**deso, puthavī, pathavī, padhavī, **tha**ssa **va**ttaṃ, **ama**ppaccaye **pathā**deso, pathamo.

677. Sasvādīhi tudavo.

Sasuiccevamādīhi dhātūhi **tu du**iccete paccayā honti. **Sasu** hiṃsāgatīsu, **tu**ppaccayo, ''kvaci dhātū''tiādinā dhātvantassa **ta**kāro, sattu. **Jana** janane, jattu. **Dada** dāne, daddu kuṭṭhaviseso. **Ada** bhakkhaṇe, addu. **Mada**ummāde, maddu iccādi.

678. Jhādīhi īvaro.

Cipādhāiccevamādīhi dhātūhi **īvara**ppaccayo hoti. Ci caye, cīyatīti cīvaraṃ. **Pā** pāne, pātīti pīvaro pīno. **Dhā** dhāraṇe, dhīvaro kevaṭṭo.

679. Munādīhi ci.

Munādīhi dhātūhi **i**ppaccayo hoti, **ca**saddena pāṭipadikehi ca. **Muna** ñāṇe, munātīti muni, **vā**dhikārā na vuddhi. **Yata** yatane, yatatīti yati. **Agga** gatikoṭille, aggi. **Pata** gatimhi, pati. **Suca** socakammani, suci. **Ruca** dittimhi, ruci. **Isa** pariyesane, sīlādiguṇe esatīti isi. **Ku** sadde, kavi, vuddhi, **avā**deso ca. **Ru** sadde, ravi, dadhi, kuṭi. **Asu** khepane, asi. **Rāja** dittimhi, rāji. **Gapu, sappa ga**timhi, sappi. **Acca** pūjāyaṃ, acci. **Juta** dittimhi, joti, nandi, dīpi, kimi, **a**kārassa **i**ttaṃ. **Tamu** kaṅkhāyaṃ, timi. **Budha** bodhane, bujjhatīti bodhi. **Kasa** vilekhane, kasi. **Kapi** calane, kapi, kali, bali, masi, dhani, hari, ari, giri iccādayo.

Pāṭipadikato pana mahāli, bhaddāli, maṇi, araṇi, taraṇi, dharaṇi, saraṇi, dhamaṇi, avani, asani, vasani iccādi.

680. Vidādīhyūro.

Vidaiccevamādīhi dhātūhi **ūra**ppaccayo hoti. **Vida** lābhe, vandituṃ alaṃ anāsannattāti atthe **ūra**ppaccayo. Vidūro, vijjūro vā, vidūre jāto vedūro maṇi. **Vala, valla** sādhāraṇabandhanesu, vallūro. **Masa** āmasane, masūro. **Sida** siṅgāre, sindūro, niggahītāgamo. **Du gati**mhi, dūro. **Ku** sadde, kūro. **Kapu** hiṃsātakkalagandhesu, kappūro, dvittaṃ. **Maya** gatimhi, mayūro, mahiyaṃ ravatīti vā mayūroti.

> ''Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyayo ca,
> Dve cāpare vaṇṇavikāranāsā;
> Dhātussa catthātisayena yogo,
> Taduccate pañcavidhaṃ nirutta''nti –

Vuttaniruttilakkhaṇānusārena ''tesu vuddhī''tiādinā, ''kvaci dhātū''tiādinā ca rūpasiddhi veditabbā.

Udi pasavanakledanesu, unditumalaṃ samatthoti undūro. **Khajja** bhakkhaṇe, khādituṃ alanti khajjūro. **Kura** akkose, akkositumalanti kurūro. **Su** hiṃsāyaṃ, sūro.

681. Hanādīhi ṇunutavo.

Hanaiccevamādīhi dhātūhi **ṇu nu tu**iccete paccayā honti. **Ṇu**ppaccaye **hana** hiṃsāgatīsu, hanatīti haṇu. **Jana** janane, jāyatīti jāṇu, dhātvantalopo, dīgho. **Bhā** dittimhi, bhātīti bhāṇu. **Ri** santāne, rayatīti reṇu rajo. **Khanu** avadāraṇe, khanti, khaññatīti vā khāṇu. **Ama** gatyādīsu, amatīti aṇu, dhātvantalopo.

Nuppaccaye – **ve** tantasantāne, vāyatīti venu, veṇu vā. **Dhe** pāne, dhāyati vacchaṃ pāyetīti dhenu, bhātīti bhānu.

Tuppaccaye – **dhā** dhāraṇe, kriyaṃ, lakkhaṇaṃ vā dhāretīti dhātu. **Si** bandhane, sīyati bandhīyatīti setu. **Kī** dhanaviyoge, **ki** unnatimhi, uddhaṃ gacchatīti ketu. **Hi** gatimhi, hinotīti hetu. **Jana** janane, jāyatīti jantu. **Tanu** vitthāre, tanotīti tantu. **Vasa** nivāse, vasati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti vatthu, ‘‘kvaci dhātū’’tiādinā sa**ta**kārasaṃyogassa **tthā**deso.

682. **Kuṭādīhiṭho**.

Kuṭādīhi dhātūhi **ṭha**ppaccayo hoti. **Kuṭa** chedane, kuṭati chindatīti kuṭṭho byādhi. **Kusa** chedanapūraṇagandhesu, kusatīti koṭṭho udaraṃ, dhātvantalopadvittāni. **Kaṭa**maddane, kaṭati maddatīti kaṭṭhaṃ. **Kaṇa** nimīlane, kaṇṭho.

683. **Manupūrasuṇādīhi ussanusisā**.

Manu pūra suṇaiccevamādīhi dhātūhi, pāṭipadikehi ca **ussanusaisa**iccete paccayā honti.

Manu bodhane, ussa nusā, manate jānātīti manusso, mānuso vā, dhātvantassa **ā**ttaṃ.

Pūra dānapūraṇesu, pūratīti puriso, rassattaṃ, poso, **ra**kā**ri**kārānaṃ lopo, vuddhi ca, pure ucce ṭhāne setīti puriso.

Suṇa hiṃsākulasandhānesu, suṇati kulaṃ sandahatīti suṇisā. **Ku** kucchite, kavīyatīti karīsaṃ malaṃ, **ku**ssa **kara**ttaṃ, dīgho ca. **Su** hiṃsāyaṃ, andhakāravidhamanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti sūriyo, **ra**kārāgamo, **sa**kārassa **ya**ttañca. **Maha** pūjāyaṃ, mahatīti mahiso, mahiyaṃ setītipi mahiso. **Si** bandhane, sīyati bandhīyatīti sīsaṃ iccādi.

684. **Akkharehi kāra**.

Akkharehi akkharavācakehi vaṇṇehi **kāra**ppaccayo hoti. **Taddhitā**disutte **ca**ggahaṇena nāmabyapadese **syā**dyuppatti, akāro, akāraṃ, akārena iccādi, ākāro, okāro, kakāro, yakāro, hakāro, ḷakāro. Evakārādīsu pana karīyati uccārīyatīti kāro saddo, eva ca so kāro cāti evakāro. Evaṃ dhikāro, huṃkāro, sādhukāro.

Ikāro dhātuniddese, vikaraṇandhitoti ca;
Bhavantettha gamissādi, hanatyādīti ñāpakā.

Uṇādippaccayantanayo.

Tabbādī ṇādayo niṭṭhā, tave tunādayo tathā;
Mānantādi uṇādīti, chaddhā kitakasaṅgaho.

Iti padarūpasiddhiyaṃ kibbidhānakaṇḍo

Sattamo.

Nigamana

Sandhi nāmaṃ kārakañca, samāso taddhitaṃ tathā;
Ākhyātaṃ kitakaṃ kaṇḍā, sattime **rūpasiddhiyaṃ**.

Tedhā sandhiṃ catuddhā padamapi catudhā pañcadhā nāmikañca,
Byāsā chakkārakaṃ chassamasanamapi chabbhedato taddhitañca;
Ākhyātaṃ aṭṭhadhā chabbidhamapi kitakaṃ paccayānaṃ pabhedā,
Dīpentī rūpasiddhī ciramidha janatābuddhivuḍḍhiṃ karotu.

Vikhyāta**nandathera**vhayavaragurunaṃ tambapaṇṇiddhajānaṃ,
Sisso **dīpaṅkarā**khyaddamiḷavasumatī dīpaladdhappakāso;
Bālādiccādivāsadvitayamadhivasaṃ sāsanaṃ jotayī yo,
Soyaṃ **buddhappiya**vho yati imamujukaṃ **rūpasiddhiṃ a**kāsi.

Iti padarūpasiddhipakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāyo

Mūlapaṇṇāsapāḷi

1. Mūlapariyāyavaggo

1. Mūlapariyāyasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhagavane sālarājamūle. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

2. ‘‘Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto – pathaviṃ [paṭhaviṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] pathavito sañjānāti; pathaviṃ pathavito saññatvā pathaviṃ maññati, pathaviyā maññati, pathavito maññati, pathaviṃ meti maññati, pathaviṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Āpaṃ āpato sañjānāti; āpaṃ āpato saññatvā āpaṃ maññati, āpasmiṃ maññati, āpato maññati, āpaṃ meti maññati, āpaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Tejaṃ tejato sañjānāti; tejaṃ tejato saññatvā tejaṃ maññati, tejasmiṃ maññati, tejato maññati, tejaṃ meti maññati, tejaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Vāyaṃ vāyato sañjānāti; vāyaṃ vāyato saññatvā vāyaṃ maññati, vāyasmiṃ maññati, vāyato maññati, vāyaṃ meti maññati, vāyaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

3. ‘‘Bhūte bhūtato sañjānāti; bhūte bhūtato saññatvā bhūte maññati, bhūtesu maññati, bhūtato maññati, bhūte meti maññati, bhūte abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Deve devato sañjānāti; deve devato saññatvā deve maññati, devesu maññati, devato maññati, deve meti maññati, deve abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Pajāpatiṃ pajāpatito sañjānāti; pajāpatiṃ pajāpatito saññatvā pajāpatiṃ maññati, pajāpatismiṃ maññati, pajāpatito maññati, pajāpatiṃ meti maññati, pajāpatiṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Brahmaṃ brahmato sañjānāti; brahmaṃ brahmato saññatvā brahmaṃ maññati, brahmasmiṃ maññati, brahmato maññati, brahmaṃ meti maññati, brahmaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Ābhassare ābhassarato sañjānāti; ābhassare ābhassarato saññatvā ābhassare maññati, ābhassaresu maññati, ābhassarato maññati, ābhassare meti maññati, ābhassare abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Subhakiṇhe subhakiṇhato sañjānāti; subhakiṇhe subhakiṇhato saññatvā subhakiṇhe maññati, subhakiṇhesu maññati, subhakiṇhato maññati, subhakiṇhe meti maññati, subhakiṇhe abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Vehapphale vehapphalato sañjānāti; vehapphale vehapphalato saññatvā vehapphale maññati, vehapphalesu maññati, vehapphalato maññati, vehapphale meti maññati, vehapphale abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Abhibhuṃ abhibhūto sañjānāti; abhibhuṃ abhibhūto saññatvā abhibhuṃ maññati, abhibhusmiṃ maññati, abhibhūto maññati, abhibhuṃ meti maññati, abhibhuṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

4. ‘‘Ākāsānañcāyatanaṃ ākāsānañcāyatanato sañjānāti; ākāsānañcāyatanaṃ ākāsānañcāyatanato saññatvā ākāsānañcāyatanaṃ maññati, ākāsānañcāyatanasmiṃ maññati, ākāsānañcāyatanato maññati, ākāsānañcāyatanaṃ meti maññati, ākāsānañcāyatanaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Viññāṇañcāyatanaṃ viññāṇañcāyatanato sañjānāti; viññāṇañcāyatanaṃ viññāṇañcāyatanato saññatvā viññāṇañcāyatanaṃ maññati, viññāṇañcāyatanasmiṃ maññati, viññāṇañcāyatanato maññati, viññāṇañcāyatanaṃ meti maññati, viññāṇañcāyatanaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Ākiñcaññāyatanaṃ ākiñcaññāyatanato sañjānāti; ākiñcaññāyatanaṃ ākiñcaññāyatanato saññatvā ākiñcaññāyatanaṃ maññati, ākiñcaññāyatanasmiṃ maññati, ākiñcaññāyatanato maññati, ākiñcaññāyatanaṃ meti maññati, ākiñcaññāyatanaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Nevasaññānāsaññāyatanaṃ nevasaññānāsaññāyatanato sañjānāti; nevasaññānāsaññāyatanaṃ nevasaññānāsaññāyatanato saññatvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ maññati, nevasaññānāsaññāyatanasmiṃ maññati, nevasaññānāsaññāyatanato maññati, nevasaññānāsaññāyatanaṃ meti maññati, nevasaññānāsaññāyatanaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

5. ‘‘Diṭṭhaṃ diṭṭhato sañjānāti; diṭṭhaṃ diṭṭhato saññatvā diṭṭhaṃ maññati, diṭṭhasmiṃ maññati, diṭṭhato maññati, diṭṭhaṃ meti maññati, diṭṭhaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Sutaṃ sutato sañjānāti; sutaṃ sutato saññatvā sutaṃ maññati, sutasmiṃ maññati, sutato maññati, sutaṃ meti maññati, sutaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Mutaṃ mutato sañjānāti; mutaṃ mutato saññatvā mutaṃ maññati, mutasmiṃ maññati, mutato maññati, mutaṃ meti maññati, mutaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Viññātaṃ viññātato sañjānāti; viññātaṃ viññātato saññatvā viññātaṃ maññati, viññātasmiṃ maññati, viññātato maññati, viññātaṃ meti maññati, viññātaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

6. ‘‘Ekattaṃ ekattato sañjānāti; ekattaṃ ekattato saññatvā ekattaṃ maññati, ekattasmiṃ maññati, ekattato maññati, ekattaṃ meti maññati, ekattaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Nānattaṃ nānattato sañjānāti; nānattaṃ nānattato saññatvā nānattaṃ maññati, nānattasmiṃ maññati, nānattato maññati, nānattaṃ meti maññati, nānattaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Sabbaṃ sabbato sañjānāti; sabbaṃ sabbato saññatvā sabbaṃ maññati, sabbasmiṃ maññati, sabbato maññati, sabbaṃ meti maññati, sabbaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Nibbānaṃ nibbānato sañjānāti; nibbānaṃ nibbānato saññatvā nibbānaṃ maññati, nibbānasmiṃ maññati, nibbānato maññati, nibbānaṃ meti maññati, nibbānaṃ abhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Apariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

Puthujjanavasena paṭhamanayabhūmiparicchedo niṭṭhito.

7. ‘‘Yopi so, bhikkhave, bhikkhu sekkho [sekho (sī. syā. kaṃ. pī.)] appattamānaso anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamāno viharati, sopi pathaviṃ pathavito abhijānāti; pathaviṃ pathavito abhiññāya [abhiññatvā (ka.)] pathaviṃ mā maññi [vā maññati], pathaviyā mā maññi, pathavito mā maññi, pathaviṃ meti mā maññi, pathaviṃ mābhinandi [vā abhinandati (sī.) ṭīkā oloketabbā]. Taṃ kissa hetu? ‘Pariññeyyaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Āpaṃ…pe… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ… ābhassare… subhakiṇhe… vehapphale… abhibhuṃ… ākāsānañcāyatanaṃ… viññāṇañcāyatanaṃ… ākiñcaññāyatanaṃ… nevasaññānāsaññāyatanaṃ… diṭṭhaṃ… sutaṃ… mutaṃ… viññātaṃ… ekattaṃ… nānattaṃ… sabbaṃ… nibbānaṃ nibbānato abhijānāti; nibbānaṃ nibbānato abhiññāya nibbānaṃ mā maññi, nibbānasmiṃ mā maññi, nibbānato mā maññi, nibbānaṃ meti mā maññi, nibbānaṃ mābhinandi. Taṃ kissa hetu? ‘Pariññeyyaṃ tassā’ti vadāmi.

Sekkhavasena [satthāravasena (sī.), satthuvasena (syā. ka.)] dutiyanayabhūmiparicchedo niṭṭhito.

8. ‘‘Yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, sopi pathaviṃ pathavito abhijānāti; pathaviṃ pathavito abhiññāya pathaviṃ na maññati, pathaviyā na maññati, pathavito na maññati, pathaviṃ meti na maññati, pathaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Pariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

‘‘Āpaṃ…pe… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ… ābhassare… subhakiṇhe… vehapphale… abhibhuṃ… ākāsānañcāyatanaṃ… viññāṇañcāyatanaṃ… ākiñcaññāyatanaṃ… nevasaññānāsaññāyatanaṃ… diṭṭhaṃ… sutaṃ… mutaṃ… viññātaṃ… ekattaṃ… nānattaṃ… sabbaṃ… nibbānaṃ nibbānato abhijānāti; nibbānaṃ nibbānato abhiññāya nibbānaṃ na maññati, nibbānasmiṃ na maññati, nibbānato na maññati, nibbānaṃ meti na maññati, nibbānaṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Pariññātaṃ tassā’ti vadāmi.

Khīṇāsavavasena tatiyanayabhūmiparicchedo niṭṭhito.

9. ‘‘Yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, sopi pathaviṃ pathavito abhijānāti; pathaviṃ pathavito abhiññāya pathaviṃ na maññati, pathaviyā na maññati, pathavito na maññati, pathaviṃ meti na maññati, pathaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Khayā rāgassa, vītarāgattā.

‘‘Āpaṃ…pe… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ… ābhassare… subhakiṇhe… vehapphale… abhibhuṃ… ākāsānañcāyatanaṃ… viññāṇañcāyatanaṃ… ākiñcaññāyatanaṃ … nevasaññānāsaññāyatanaṃ … diṭṭhaṃ… sutaṃ… mutaṃ… viññātaṃ… ekattaṃ… nānattaṃ… sabbaṃ… nibbānaṃ nibbānato abhijānāti; nibbānaṃ nibbānato abhiññāya nibbānaṃ na maññati, nibbānasmiṃ na maññati, nibbānato na maññati, nibbānaṃ meti na maññati, nibbānaṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Khayā rāgassa, vītarāgattā.

Khīṇāsavavasena catutthanayabhūmiparicchedo niṭṭhito.

10. ‘‘Yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, sopi pathaviṃ pathavito abhijānāti; pathaviṃ pathavito abhiññāya pathaviṃ na maññati, pathaviyā na maññati, pathavito na maññati, pathaviṃ meti na maññati, pathaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Khayā dosassa, vītadosattā.

‘‘Āpaṃ…pe… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ… ābhassare… subhakiṇhe… vehapphale… abhibhuṃ… ākāsānañcāyatanaṃ… viññāṇañcāyatanaṃ… ākiñcaññāyatanaṃ… nevasaññānāsaññāyatanaṃ… diṭṭhaṃ… sutaṃ… mutaṃ… viññātaṃ… ekattaṃ… nānattaṃ… sabbaṃ… nibbānaṃ nibbānato abhijānāti; nibbānaṃ nibbānato abhiññāya nibbānaṃ na maññati, nibbānasmiṃ na maññati, nibbānato na maññati, nibbānaṃ meti na maññati, nibbānaṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Khayā dosassa, vītadosattā.

Khīṇāsavavasena pañcamanayabhūmiparicchedo niṭṭhito.

11. ‘‘Yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, sopi pathaviṃ pathavito abhijānāti; pathaviṃ pathavito abhiññāya pathaviṃ na maññati, pathaviyā na maññati, pathavito na maññati, pathaviṃ meti na maññati, pathaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Khayā mohassa, vītamohattā.

‘‘Āpaṃ…pe… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ… ābhassare… subhakiṇhe… vehapphale… abhibhuṃ… ākāsānañcāyatanaṃ… viññāṇañcāyatanaṃ… ākiñcaññāyatanaṃ … nevasaññānāsaññāyatanaṃ… diṭṭhaṃ… sutaṃ… mutaṃ… viññātaṃ… ekattaṃ… nānattaṃ… sabbaṃ… nibbānaṃ nibbānato abhijānāti; nibbānaṃ nibbānato abhiññāya nibbānaṃ na maññati, nibbānasmiṃ na maññati, nibbānato na maññati, nibbānaṃ meti na maññati, nibbānaṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? Khayā mohassa, vītamohattā.

Khīṇāsavavasena chaṭṭhanayabhūmiparicchedo niṭṭhito.

12. ‘‘Tathāgatopi, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho pathaviṃ pathavito abhijānāti; pathaviṃ pathavito abhiññāya pathaviṃ na maññati, pathaviyā na maññati, pathavito na maññati, pathaviṃ meti na maññati, pathaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Pariññātantaṃ tathāgatassā’ti vadāmi.

‘‘Āpaṃ…pe… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ… ābhassare… subhakiṇhe… vehapphale… abhibhuṃ… ākāsānañcāyatanaṃ… viññāṇañcāyatanaṃ … ākiñcaññāyatanaṃ… nevasaññānāsaññāyatanaṃ… diṭṭhaṃ… sutaṃ… mutaṃ… viññātaṃ… ekattaṃ… nānattaṃ… sabbaṃ… nibbānaṃ nibbānato abhijānāti; nibbānaṃ nibbānato abhiññāya nibbānaṃ na maññati, nibbānasmiṃ na maññati, nibbānato na maññati, nibbānaṃ meti na maññati, nibbānaṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Pariññātantaṃ tathāgatassā’ti vadāmi.

Tathāgatavasena sattamanayabhūmiparicchedo niṭṭhito.

13. ‘‘Tathāgatopi, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho pathaviṃ pathavito abhijānāti; pathaviṃ pathavito abhiññāya pathaviṃ na maññati, pathaviyā na maññati, pathavito na maññati, pathaviṃ meti na maññati, pathaviṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Nandī [nandi (sī. syā.)] dukkhassa mūla’nti – iti viditvā ‘bhavā jāti bhūtassa jarāmaraṇa’nti. Tasmātiha, bhikkhave, ‘tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti vadāmi.

‘‘Āpaṃ …pe… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ… ābhassare… subhakiṇhe… vehapphale… abhibhuṃ… ākāsānañcāyatanaṃ… viññāṇañcāyatanaṃ… ākiñcaññāyatanaṃ… nevasaññānāsaññāyatanaṃ… diṭṭhaṃ… sutaṃ… mutaṃ… viññātaṃ… ekattaṃ… nānattaṃ… sabbaṃ… nibbānaṃ nibbānato abhijānāti; nibbānaṃ nibbānato abhiññāya nibbānaṃ na maññati, nibbānasmiṃ na maññati, nibbānato na maññati, nibbānaṃ meti na maññati, nibbānaṃ nābhinandati. Taṃ kissa hetu? ‘Nandī dukkhassa mūla’nti – iti viditvā ‘bhavā jāti bhūtassa jarāmaraṇa’nti. Tasmātiha, bhikkhave, ‘tathāgato sabbaso taṇhānaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti vadāmī’’ti.

Tathāgatavasena aṭṭhamanayabhūmiparicchedo niṭṭhito.

Idamavoca bhagavā. Na te bhikkhū [na attamanā tebhikkhū (syā.), te bhikkhū (pī. ka.)] bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mūlapariyāyasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Sabbāsavasuttaṃ

14. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘sabbāsavasaṃvarapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

15. ‘‘Jānato ahaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmi, no ajānato no apassato. Kiñca, bhikkhave, jānato kiñca passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmi? Yoniso ca manasikāraṃ ayoniso ca manasikāraṃ. Ayoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppannā ceva āsavā uppajjanti, uppannā ca āsavā pavaḍḍhanti; yoniso ca kho, bhikkhave, manasikaroto anuppannā ceva āsavā na uppajjanti, uppannā ca āsavā pahīyanti.

16. ‘‘Atthi, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā, atthi āsavā saṃvarā pahātabbā, atthi āsavā paṭisevanā pahātabbā, atthi āsavā adhivāsanā pahātabbā, atthi āsavā parivajjanā pahātabbā, atthi āsavā vinodanā pahātabbā, atthi āsavā bhāvanā pahātabbā.

Dassanā pahātabbāsavā

17. ‘‘Katame ca, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā? Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano – ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto – manasikaraṇīye dhamme nappajānāti, amanasikaraṇīye dhamme nappajānāti. So manasikaraṇīye dhamme appajānanto amanasikaraṇīye dhamme appajānanto, ye dhammā na manasikaraṇīyā, te dhamme manasi karoti, ye dhammā manasikaraṇīyā te dhamme na manasi karoti.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā na manasikaraṇīyā ye dhamme manasi karoti? Yassa, bhikkhave, dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati; anuppanno vā bhavāsavo uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pavaḍḍhati; anuppanno vā avijjāsavo uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pavaḍḍhati – ime dhammā na manasikaraṇīyā ye dhamme manasi karoti.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā manasikaraṇīyā ye dhamme na manasi karoti? Yassa, bhikkhave, dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo na uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pahīyati; anuppanno vā bhavāsavo na uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pahīyati; anuppanno vā avijjāsavo na uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pahīyati – ime dhammā manasikaraṇīyā ye dhamme na manasi karoti.

‘‘Tassa amanasikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ manasikārā manasikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ amanasikārā anuppannā ceva āsavā uppajjanti uppannā ca āsavā pavaḍḍhanti.

18. ‘‘So evaṃ ayoniso manasi karoti – ‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ? Na nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ? Kiṃ nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ? Kathaṃ nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ? Kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ? Bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ? Na nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ? Kiṃ nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ? Kathaṃ nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ? Kiṃ hutvā kiṃ bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhāna’nti? Etarahi vā paccuppannamaddhānaṃ [paccuppannamaddhānaṃ ārabbha (syā.)] ajjhattaṃ kathaṃkathī hoti – ‘ahaṃ nu khosmi? No nu khosmi? Kiṃ nu khosmi? Kathaṃ nu khosmi? Ayaṃ nu kho satto kuto āgato? So kuhiṃ gāmī bhavissatī’ti?

19. ‘‘Tassa evaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’ti vā assa [vāssa (sī. syā. pī.)] saccato thetato diṭṭhi uppajjati; ‘natthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati; ‘attanāva attānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati; ‘attanāva anattānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati; ‘anattanāva attānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati; atha vā panassa evaṃ diṭṭhi hoti – ‘yo me ayaṃ attā vado vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedeti so kho pana me ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī’ti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāraṃ diṭṭhivisūkaṃ diṭṭhivipphanditaṃ diṭṭhisaṃyojanaṃ. Diṭṭhisaṃyojanasaṃyutto, bhikkhave, assutavā puthujjano na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi; ‘na parimuccati dukkhasmā’ti vadāmi.

20. ‘‘Sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako – ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto, sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto – manasikaraṇīye dhamme pajānāti amanasikaraṇīye dhamme pajānāti. So manasikaraṇīye dhamme pajānanto amanasikaraṇīye dhamme pajānanto ye dhammā na manasikaraṇīyā te dhamme na manasi karoti, ye dhammā manasikaraṇīyā te dhamme manasi karoti.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā na manasikaraṇīyā ye dhamme na manasi karoti? Yassa, bhikkhave, dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati; anuppanno vā bhavāsavo uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pavaḍḍhati; anuppanno vā avijjāsavo uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pavaḍḍhati – ime dhammā na manasikaraṇīyā, ye dhamme na manasi karoti.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā manasikaraṇīyā ye dhamme manasi karoti? Yassa, bhikkhave, dhamme manasikaroto anuppanno vā kāmāsavo na uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pahīyati; anuppanno vā bhavāsavo na uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pahīyati; anuppanno vā avijjāsavo na uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pahīyati – ime dhammā manasikaraṇīyā ye dhamme manasi karoti.

‘‘Tassa amanasikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ amanasikārā manasikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ manasikārā anuppannā ceva āsavā na uppajjanti, uppannā ca āsavā pahīyanti.

21. ‘‘So ‘idaṃ dukkha’nti yoniso manasi karoti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yoniso manasi karoti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yoniso manasi karoti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yoniso manasi karoti. Tassa evaṃ yoniso manasikaroto tīṇi saṃyojanāni pahīyanti – sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso. Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā.

Saṃvarā pahātabbāsavā

22. ‘‘Katame ca, bhikkhave, āsavā saṃvarā pahātabbā? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cakkhundriyasaṃvarasaṃvuto viharati. Yañhissa, bhikkhave, cakkhundriyasaṃvaraṃ asaṃvutassa viharato uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, cakkhundriyasaṃvaraṃ saṃvutassa viharato evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti. Paṭisaṅkhā yoniso sotindriyasaṃvarasaṃvuto viharati…pe… ghānindriyasaṃvarasaṃvuto viharati…pe… jivhindriyasaṃvarasaṃvuto viharati…pe… kāyindriyasaṃvarasaṃvuto viharati…pe… manindriyasaṃvarasaṃvuto viharati. Yañhissa, bhikkhave, manindriyasaṃvaraṃ asaṃvutassa viharato uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, manindriyasaṃvaraṃ saṃvutassa viharato evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti.

‘‘Yañhissa, bhikkhave, saṃvaraṃ asaṃvutassa viharato uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, saṃvaraṃ saṃvutassa viharato evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti. Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā saṃvarā pahātabbā.

Paṭisevanā pahātabbāsavā

23. ‘‘Katame ca, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātabbā? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati – ‘yāvadeva sītassa paṭighātāya, uṇhassa paṭighātāya, ḍaṃsamakasavātātapasarīṃsapa- [siriṃsapa (sī. syā. pī.)] samphassānaṃ paṭighātāya, yāvadeva hirikopīnappaṭicchādanatthaṃ’.

‘‘Paṭisaṅkhā yoniso piṇḍapātaṃ paṭisevati – ‘neva davāya, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya, vihiṃsūparatiyā, brahmacariyānuggahāya, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro ca’ [cāti (sī.)].

‘‘Paṭisaṅkhā yoniso senāsanaṃ paṭisevati – ‘yāvadeva sītassa paṭighātāya, uṇhassa paṭighātāya, ḍaṃsamakasavātātapasarīṃsapasamphassānaṃ paṭighātāya, yāvadeva utuparissayavinodanapaṭisallānārāmatthaṃ’.

‘‘Paṭisaṅkhā yoniso gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ paṭisevati – ‘yāvadeva uppannānaṃ veyyābādhikānaṃ vedanānaṃ paṭighātāya, abyābajjhaparamatāya’ [abyāpajjhaparamatāya (sī. syā. pī.), abyāpajjaparamatāya (ka.)].

‘‘Yañhissa, bhikkhave, appaṭisevato uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, paṭisevato evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti. Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā paṭisevanā pahātabbā.

Adhivāsanā pahātabbāsavā

24. ‘‘Katame ca, bhikkhave, āsavā adhivāsanā pahātabbā? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassa uṇhassa, jighacchāya pipāsāya. Ḍaṃsamakasavātātapasarīṃsapasamphassānaṃ, duruttānaṃ durāgatānaṃ vacanapathānaṃ, uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ [tippānaṃ (sī. syā. pī.)] kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko hoti.

‘‘Yañhissa, bhikkhave, anadhivāsayato uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, adhivāsayato evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti. Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā adhivāsanā pahātabbā.

Parivajjanā pahātabbāsavā

25. ‘‘Katame ca, bhikkhave, āsavā parivajjanā pahātabbā? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjeti, caṇḍaṃ assaṃ parivajjeti, caṇḍaṃ goṇaṃ parivajjeti, caṇḍaṃ kukkuraṃ parivajjeti, ahiṃ khāṇuṃ kaṇṭakaṭṭhānaṃ sobbhaṃ papātaṃ candanikaṃ oḷigallaṃ. Yathārūpe anāsane nisinnaṃ yathārūpe agocare carantaṃ yathārūpe pāpake mitte bhajantaṃ viññū sabrahmacārī pāpakesu ṭhānesu okappeyyuṃ, so tañca anāsanaṃ tañca agocaraṃ te ca pāpake mitte paṭisaṅkhā yoniso parivajjeti.

‘‘Yañhissa, bhikkhave, aparivajjayato uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, parivajjayato evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti. Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā parivajjanā pahātabbā.

Vinodanā pahātabbāsavā

26. ‘‘Katame ca, bhikkhave, āsavā vinodanā pahātabbā? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti, uppannaṃ byāpādavitakkaṃ…pe… uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ…pe… uppannuppanne pāpake akusale dhamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gameti.

‘‘Yañhissa, bhikkhave, avinodayato uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, vinodayato evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti. Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā vinodanā pahātabbā.

Bhāvanā pahātabbāsavā

27. ‘‘Katame ca, bhikkhave, āsavā bhāvanā pahātabbā? Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ; paṭisaṅkhā yoniso dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ.

‘‘Yañhissa, bhikkhave, abhāvayato uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, bhāvayato evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti. Ime vuccanti, bhikkhave, āsavā bhāvanā pahātabbā.

28. ‘‘Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno ye āsavā dassanā pahātabbā te dassanā pahīnā honti, ye āsavā saṃvarā pahātabbā te saṃvarā pahīnā honti, ye āsavā paṭisevanā pahātabbā te paṭisevanā pahīnā honti, ye āsavā adhivāsanā pahātabbā te adhivāsanā pahīnā honti, ye āsavā parivajjanā pahātabbā te parivajjanā pahīnā honti, ye āsavā vinodanā pahātabbā te vinodanā pahīnā honti, ye āsavā bhāvanā pahātabbā te bhāvanā pahīnā honti; ayaṃ vuccati, bhikkhave – ‘bhikkhu sabbāsavasaṃvarasaṃvuto viharati, acchecchi [acchejji (ka.)] taṇhaṃ, vivattayi [vāvattayi (sī. pī.)] saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Sabbāsavasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Dhammadāyādasuttaṃ

29. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā – ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’ti. Tumhe ca me, bhikkhave, āmisadāyādā bhaveyyātha no dhammadāyādā, tumhepi tena ādiyā [ādissā (sī. syā. pī.)] bhaveyyātha – ‘āmisadāyādā satthusāvakā viharanti, no dhammadāyādā’ti; ahampi tena ādiyo bhaveyyaṃ – ‘āmisadāyādā satthusāvakā viharanti, no dhammadāyādā’ti. Tumhe ca me, bhikkhave, dhammadāyādā bhaveyyātha, no āmisadāyādā, tumhepi tena na ādiyā bhaveyyātha – ‘dhammadāyādā satthusāvakā viharanti, no āmisadāyādā’ti; ahampi tena na ādiyo bhaveyyaṃ – ‘dhammadāyādā satthusāvakā viharanti, no āmisadāyādā’ti. Tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā – ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’ti.

30. ‘‘Idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito paripuṇṇo pariyosito suhito yāvadattho; siyā ca me piṇḍapāto atirekadhammo chaḍḍanīyadhammo [chaḍḍiyadhammo (sī. syā. pī.)]. Atha dve bhikkhū āgaccheyyuṃ jighacchādubbalya- [jighacchādubballa (sī. pī.)] paretā. Tyāhaṃ evaṃ vadeyyaṃ – ‘ahaṃ khomhi, bhikkhave, bhuttāvī pavārito paripuṇṇo pariyosito suhito yāvadattho; atthi ca me ayaṃ piṇḍapāto atirekadhammo chaḍḍanīyadhammo. Sace ākaṅkhatha, bhuñjatha, no ce tumhe bhuñjissatha [sace tumhe na bhuñjissatha (sī. syā. pī.)], idānāhaṃ appaharite vā chaḍḍessāmi, appāṇake vā udake opilāpessāmī’ti. Tatrekassa bhikkhuno evamassa – ‘bhagavā kho bhuttāvī pavārito paripuṇṇo pariyosito suhito yāvadattho; atthi cāyaṃ bhagavato piṇḍapāto atirekadhammo chaḍḍanīyadhammo. Sace mayaṃ na bhuñjissāma, idāni bhagavā appaharite vā chaḍḍessati, appāṇake vā udake opilāpessati’. Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā – ‘dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā’ti. Āmisaññataraṃ kho panetaṃ, yadidaṃ piṇḍapāto. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ piṇḍapātaṃ abhuñjitvā imināva jighacchādubbalyena evaṃ imaṃ rattindivaṃ [rattidivaṃ (ka.)] vītināmeyya’’nti. So taṃ piṇḍapātaṃ abhuñjitvā teneva jighacchādubbalyena evaṃ taṃ rattindivaṃ vītināmeyya. Atha dutiyassa bhikkhuno evamassa – ‘bhagavā kho bhuttāvī pavārito paripuṇṇo pariyosito suhito yāvadattho; atthi cāyaṃ bhagavato piṇḍapāto atirekadhammo chaḍḍanīyadhammo. Sace mayaṃ na bhuñjissāma, idāni bhagavā appaharite vā chaḍḍessati, appāṇake vā udake opilāpessati. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā jighacchādubbalyaṃ paṭivinodetvā [paṭivinetvā (sī. syā. pī.)] evaṃ imaṃ rattindivaṃ vītināmeyya’nti. So taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā jighacchādubbalyaṃ paṭivinodetvā evaṃ taṃ rattindivaṃ vītināmeyya. Kiñcāpi so, bhikkhave, bhikkhu taṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā jighacchādubbalyaṃ paṭivinodetvā evaṃ taṃ rattindivaṃ vītināmeyya, atha kho asuyeva me purimo bhikkhu pujjataro ca pāsaṃsataro ca. Taṃ kissa hetu? Tañhi tassa, bhikkhave, bhikkhuno dīgharattaṃ appicchatāya santuṭṭhiyā sallekhāya subharatāya vīriyārambhāya saṃvattissati. Tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā – ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna [vatvā (sī. pī.) evamīdisesu ṭhānesu] sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

31. Tatra kho āyasmā sāriputto acirapakkantassa bhagavato bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhanti, kittāvatā ca pana satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekamanusikkhantī’’ti? ‘‘Dūratopi kho mayaṃ, āvuso, āgacchāma āyasmato sāriputtassa santike etassa bhāsitassa atthamaññātuṃ. Sādhu vatāyasmantaṃyeva sāriputtaṃ paṭibhātu etassa bhāsitassa attho; āyasmato sāriputtassa sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hāvuso, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhanti? Idhāvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhanti, yesañca dhammānaṃ satthā pahānamāha, te ca dhamme nappajahanti, bāhulikā [bāhullikā (syā.)] ca honti, sāthalikā, okkamane pubbaṅgamā, paviveke nikkhittadhurā. Tatrāvuso, therā bhikkhū tīhi ṭhānehi gārayhā bhavanti. ‘Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī’ti – iminā paṭhamena ṭhānena therā bhikkhū gārayhā bhavanti. ‘Yesañca dhammānaṃ satthā pahānamāha te ca dhamme nappajahantī’ti – iminā dutiyena ṭhānena therā bhikkhū gārayhā bhavanti. ‘Bāhulikā ca, sāthalikā, okkamane pubbaṅgamā, paviveke nikkhittadhurā’ti –

iminā tatiyena ṭhānena therā bhikkhū gārayhā bhavanti. Therā, āvuso, bhikkhū imehi tīhi ṭhānehi gārayhā bhavanti. Tatrāvuso, majjhimā bhikkhū…pe… navā bhikkhū tīhi ṭhānehi gārayhā bhavanti. ‘Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī’ti – iminā paṭhamena ṭhānena navā bhikkhū gārayhā bhavanti. ‘Yesañca dhammānaṃ satthā pahānamāha te ca dhamme nappajahantī’ti – iminā dutiyena ṭhānena navā bhikkhū gārayhā bhavanti. ‘Bāhulikā ca honti, sāthalikā, okkamane pubbaṅgamā, paviveke nikkhittadhurā’ti – iminā tatiyena ṭhānena navā bhikkhū gārayhā bhavanti. Navā, āvuso, bhikkhū imehi tīhi ṭhānehi gārayhā bhavanti. Ettāvatā kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhanti.

32. ‘‘Kittāvatā ca, panāvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekamanusikkhanti? Idhāvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekamanusikkhanti – yesañca dhammānaṃ satthā pahānamāha te ca dhamme pajahanti; na ca bāhulikā honti, na sāthalikā okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā. Tatrāvuso, therā bhikkhū tīhi ṭhānehi pāsaṃsā bhavanti. ‘Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekamanusikkhantī’ti – iminā paṭhamena ṭhānena therā bhikkhū pāsaṃsā bhavanti. ‘Yesañca dhammānaṃ satthā pahānamāha te ca dhamme pajahantī’ti – iminā dutiyena ṭhānena therā bhikkhū pāsaṃsā bhavanti. ‘Na ca bāhulikā, na sāthalikā okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā’ti – iminā tatiyena ṭhānena therā bhikkhū pāsaṃsā bhavanti. Therā, āvuso, bhikkhū imehi tīhi ṭhānehi pāsaṃsā bhavanti. Tatrāvuso, majjhimā bhikkhū…pe… navā bhikkhū tīhi ṭhānehi pāsaṃsā bhavanti. ‘Satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekamanusikkhantī’ti – iminā paṭhamena ṭhānena navā bhikkhū pāsaṃsā bhavanti. ‘Yesañca dhammānaṃ satthā pahānamāha te ca dhamme pajahantī’ti – iminā dutiyena ṭhānena navā bhikkhū pāsaṃsā bhavanti. ‘Na ca bāhulikā, na sāthalikā okkamane nikkhittadhurā paviveke pubbaṅgamā’ti – iminā tatiyena ṭhānena navā bhikkhū pāsaṃsā bhavanti. Navā, āvuso, bhikkhū imehi tīhi ṭhānehi pāsaṃsā bhavanti. Ettāvatā kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekamanusikkhanti.

33. ‘‘Tatrāvuso, lobho ca pāpako doso ca pāpako. Lobhassa ca pahānāya dosassa ca pahānāya atthi majjhimā paṭipadā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Katamā ca sā, āvuso, majjhimā paṭipadā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ [seyyathīdaṃ (sī. syā. pī.)] – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho sā, āvuso, majjhimā paṭipadā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

‘‘Tatrāvuso, kodho ca pāpako upanāho ca pāpako…pe… makkho ca pāpako paḷāso ca pāpako, issā ca pāpikā maccherañca pāpakaṃ, māyā ca pāpikā sāṭheyyañca pāpakaṃ, thambho ca pāpako sārambho ca pāpako, māno ca pāpako atimāno ca pāpako, mado ca pāpako pamādo ca pāpako. Madassa ca pahānāya pamādassa ca pahānāya atthi majjhimā paṭipadā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Katamā ca sā, āvuso, majjhimā paṭipadā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho sā, āvuso, majjhimā paṭipadā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattatī’’ti.

Idamavocāyasmā sāriputto. Attamanā te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Dhammadāyādasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Bhayabheravasuttaṃ

34. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho jāṇussoṇi brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ [sārāṇīyaṃ (sī. syā. pī.)] vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yeme, bho gotama, kulaputtā bhavantaṃ gotamaṃ uddissa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, bhavaṃ tesaṃ gotamo pubbaṅgamo, bhavaṃ tesaṃ gotamo bahukāro, bhavaṃ tesaṃ gotamo samādapetā [samādāpetā (?)]; bhoto ca pana gotamassa sā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjatī’’ti. ‘‘Evametaṃ, brāhmaṇa, evametaṃ, brāhmaṇa! Ye te, brāhmaṇa, kulaputtā mamaṃ uddissa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, ahaṃ tesaṃ pubbaṅgamo, ahaṃ tesaṃ bahukāro, ahaṃ tesaṃ samādapetā; mama ca pana sā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjatī’’ti. ‘‘Durabhisambhavāni hi kho, bho gotama, araññavanapatthāni pantāni senāsanāni, dukkaraṃ pavivekaṃ, durabhiramaṃ ekatte, haranti maññe mano vanāni samādhiṃ alabhamānassa bhikkhuno’’ti. ‘‘Evametaṃ, brāhmaṇa, evametaṃ, brāhmaṇa! Durabhisambhavāni hi kho, brāhmaṇa, araññavanapatthāni pantāni senāsanāni, dukkaraṃ pavivekaṃ, durabhiramaṃ ekatte, haranti maññe mano vanāni samādhiṃ alabhamānassa bhikkhuno’’ti.

35. ‘‘Mayhampi kho, brāhmaṇa, pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘durabhisambhavāni hi kho araññavanapatthāni pantāni senāsanāni, dukkaraṃ pavivekaṃ, durabhiramaṃ ekatte, haranti maññe mano vanāni samādhiṃ alabhamānassa bhikkhuno’ti. Tassa mayhaṃ brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā aparisuddhakāyakammantā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, aparisuddhakāyakammantasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ aparisuddhakāyakammanto araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; parisuddhakāyakammantohamasmi. Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, parisuddhakāyakammataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

36. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā aparisuddhavacīkammantā…pe… aparisuddhamanokammantā …pe… aparisuddhājīvā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, aparisuddhājīvasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ aparisuddhājīvo araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; parisuddhājīvohamasmi. Ye hi vo ariyā parisuddhājīvā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, parisuddhājīvataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

37. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā abhijjhālū kāmesu tibbasārāgā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, abhijjhālukāmesutibbasārāgasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; anabhijjhālūhamasmi. Ye hi vo ariyā anabhijjhālū araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, anabhijjhālutaṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

38. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā byāpannacittā paduṭṭhamanasaṅkappā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, byāpannacittapaduṭṭhamanasaṅkappasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; mettacittohamasmi. Ye hi vo ariyā mettacittā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, mettacittataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

39. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā thīnamiddhapariyuṭṭhitā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, thīnamiddhapariyuṭṭhānasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ thīnamiddhapariyuṭṭhito araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; vigatathīnamiddhohamasmi. Ye hi vo ariyā vigatathīnamiddhā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, vigatathīnamiddhataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

40. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā uddhatā avūpasantacittā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, uddhataavūpasantacittasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ uddhato avūpasantacitto araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; vūpasantacittohamasmi. Ye hi vo ariyā vūpasantacittā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, vūpasantacittataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

41. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kaṅkhī vicikicchī araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, kaṅkhivicikicchisandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ kaṅkhī vicikicchī araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; tiṇṇavicikicchohamasmi. Ye hi vo ariyā tiṇṇavicikicchā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, tiṇṇavicikicchataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

42. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā attukkaṃsakā paravambhī araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, attukkaṃsanaparavambhanasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ attukkaṃsako paravambhī araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; anattukkaṃsako aparavambhīhamasmi. Ye hi vo ariyā anattukkaṃsakā aparavambhī araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, anattukkaṃsakataṃ aparavambhitaṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

43. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā chambhī bhīrukajātikā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, chambhibhīrukajātikasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ chambhī bhīrukajātiko araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; vigatalomahaṃsohamasmi. Ye hi vo ariyā vigatalomahaṃsā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, vigatalomahaṃsataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

44. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamānā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, lābhasakkārasilokanikāmana [nikāmayamāna (sī. syā.)] sandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; appicchohamasmi. Ye hi vo ariyā appicchā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, appicchataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

45. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kusītā hīnavīriyā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, kusītahīnavīriyasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ kusīto hīnavīriyo araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; āraddhavīriyohamasmi. Ye hi vo ariyā āraddhavīriyā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, āraddhavīriyataṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

46. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā muṭṭhassatī asampajānā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, muṭṭhassatiasampajānasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ muṭṭhassati asampajāno araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; upaṭṭhitassatihamasmi. Ye hi vo ariyā upaṭṭhitassatī araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, upaṭṭhitassatitaṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

47. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā asamāhitā vibbhantacittā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, asamāhitavibbhantacittasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ asamāhito vibbhantacitto araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; samādhisampannohamasmi. Ye hi vo ariyā samādhisampannā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, samādhisampadaṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

48. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā duppaññā eḷamūgā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti, duppaññaeḷamūgasandosahetu have te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalaṃ bhayabheravaṃ avhāyanti. Na kho panāhaṃ duppañño eḷamūgo araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi; paññāsampannohamasmi. Ye hi vo ariyā paññāsampannā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevanti tesamahaṃ aññataro’ti. Etamahaṃ, brāhmaṇa, paññāsampadaṃ attani sampassamāno bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāya.

Soḷasapariyāyaṃ niṭṭhitaṃ.

49. ‘‘Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ yā tā rattiyo abhiññātā abhilakkhitā – cātuddasī pañcadasī aṭṭhamī ca pakkhassa – tathārūpāsu rattīsu yāni tāni ārāmacetiyāni vanacetiyāni rukkhacetiyāni bhiṃsanakāni salomahaṃsāni tathārūpesu senāsanesu vihareyyaṃ appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyya’nti. So kho ahaṃ, brāhmaṇa, aparena samayena yā tā rattiyo abhiññātā abhilakkhitā – cātuddasī pañcadasī aṭṭhamī ca pakkhassa – tathārūpāsu rattīsu yāni tāni ārāmacetiyāni vanacetiyāni rukkhacetiyāni bhiṃsanakāni salomahaṃsāni tathārūpesu senāsanesu viharāmi. Tattha ca me, brāhmaṇa, viharato mago vā āgacchati, moro vā kaṭṭhaṃ pāteti, vāto vā paṇṇakasaṭaṃ [paṇṇasaṭaṃ (sī. pī.)] ereti; tassa mayhaṃ brāhmaṇa etadahosi [tassa mayhaṃ evaṃ hoti (sī. syā.)] – ‘etaṃ nūna taṃ bhayabheravaṃ āgacchatī’ti. Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, etadahosi – ‘kiṃ nu kho ahaṃ aññadatthu bhayapaṭikaṅkhī [bhayapāṭikaṅkhī (sī.)] viharāmi? Yaṃnūnāhaṃ yathābhūtaṃ yathābhūtassa [yathābhūtassa yathābhūtassa (sī. syā.)] me taṃ bhayabheravaṃ āgacchati, tathābhūtaṃ tathābhūtova [yathābhūto yathābhūtova (sī. syā.)] taṃ bhayabheravaṃ paṭivineyya’nti. Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, caṅkamantassa taṃ bhayabheravaṃ āgacchati. So kho ahaṃ, brāhmaṇa, neva tāva tiṭṭhāmi na nisīdāmi na nipajjāmi, yāva caṅkamantova taṃ bhayabheravaṃ paṭivinemi. Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, ṭhitassa taṃ bhayabheravaṃ āgacchati. So kho ahaṃ, brāhmaṇa, neva tāva caṅkamāmi na nisīdāmi na nipajjāmi. Yāva ṭhitova taṃ bhayabheravaṃ paṭivinemi. Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, nisinnassa taṃ bhayabheravaṃ āgacchati. So kho ahaṃ, brāhmaṇa, neva tāva nipajjāmi na tiṭṭhāmi na caṅkamāmi, yāva nisinnova taṃ bhayabheravaṃ paṭivinemi. Tassa mayhaṃ, brāhmaṇa, nipannassa taṃ bhayabheravaṃ āgacchati. So kho ahaṃ, brāhmaṇa, neva tāva nisīdāmi na tiṭṭhāmi na caṅkamāmi, yāva nipannova taṃ bhayabheravaṃ paṭivinemi.

50. ‘‘Santi kho pana, brāhmaṇa, eke samaṇabrāhmaṇā rattiṃyeva samānaṃ divāti sañjānanti, divāyeva samānaṃ rattīti sañjānanti. Idamahaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sammohavihārasmiṃ vadāmi. Ahaṃ kho pana, brāhmaṇa, rattiṃyeva samānaṃ rattīti sañjānāmi, divāyeva samānaṃ divāti sañjānāmi. Yaṃ kho taṃ, brāhmaṇa, sammā vadamāno vadeyya – ‘asammohadhammo satto loke uppanno bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’nti, mameva taṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘asammohadhammo satto loke uppanno bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna'nti.

51. ''Āraddhaṃ kho pana me, brāhmaṇa, vīriyaṃ ahosi asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā [appammuṭṭhā (syā.)], passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. So kho ahaṃ, brāhmaṇa, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihāsiṃ, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedesiṃ; yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – 'upekkhako satimā sukhavihārī'ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ.

52. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – 'amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno'ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, rattiyā paṭhame yāme paṭhamā vijjā adhigatā, avijjā vihatā vijjā uppannā, tamo vihato āloko uppanno, yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

53. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi – 'ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā'ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, rattiyā majjhime yāme dutiyā vijjā adhigatā, avijjā vihatā vijjā uppannā, tamo vihato āloko uppanno, yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

54. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. 'Ime āsavā'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ āsavasamudayo'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ āsavanirodho'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccittha, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccittha. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ ahosi. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti abbhaññāsiṃ. Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, rattiyā pacchime yāme tatiyā vijjā adhigatā, avijjā vihatā vijjā uppannā, tamo vihato āloko uppanno, yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

55. ''Siyā kho pana te, brāhmaṇa, evamassa – 'ajjāpi nūna samaṇo gotamo avītarāgo avītadoso avītamoho, tasmā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevatī’ti. Na kho panetaṃ, brāhmaṇa, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Dve kho ahaṃ, brāhmaṇa, atthavase sampassamāno araññavanapatthāni pantāni senāsanāni paṭisevāmi – attano ca diṭṭhadhammasukhavihāraṃ sampassamāno, pacchimañca janataṃ anukampamāno’’ti.

56. ‘‘Anukampitarūpā vatāyaṃ bhotā gotamena pacchimā janatā, yathā taṃ arahatā sammāsambuddhena. Abhikkantaṃ, bho gotama! Abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Bhayabheravasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Anaṅgaṇasuttaṃ

57. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso, bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Cattārome, āvuso, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Idhāvuso, ekacco puggalo sāṅgaṇova samāno ‘atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti. Idha panāvuso, ekacco puggalo sāṅgaṇova samāno ‘atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ pajānāti. Idhāvuso, ekacco puggalo anaṅgaṇova samāno ‘natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti. Idha panāvuso, ekacco puggalo anaṅgaṇova samāno ‘natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ pajānāti. Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo sāṅgaṇova samāno ‘atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ayaṃ imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ sāṅgaṇānaṃyeva sataṃ hīnapuriso akkhāyati. Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo sāṅgaṇova samāno ‘atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ sāṅgaṇānaṃyeva sataṃ seṭṭhapuriso akkhāyati. Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo anaṅgaṇova samāno ‘natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, ayaṃ imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ anaṅgaṇānaṃyeva sataṃ hīnapuriso akkhāyati. Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo anaṅgaṇova samāno ‘natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ayaṃ imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ anaṅgaṇānaṃyeva sataṃ seṭṭhapuriso akkhāyatī’’ti.

58. Evaṃ vutte, āyasmā mahāmoggallāno āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

‘‘Ko nu kho, āvuso sāriputta, hetu ko paccayo yenimesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ sāṅgaṇānaṃyeva sataṃ eko hīnapuriso akkhāyati, eko seṭṭhapuriso akkhāyati? Ko panāvuso sāriputta, hetu ko paccayo yenimesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ anaṅgaṇānaṃyeva sataṃ eko hīnapuriso akkhāyati, eko seṭṭhapuriso akkhāyatī’’ti?

59. ‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo sāṅgaṇova samāno ‘atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – na chandaṃ janessati na vāyamissati na vīriyaṃ ārabhissati tassaṅgaṇassa pahānāya; so sarāgo sadoso samoho sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto kālaṃ karissati. Seyyathāpi, āvuso, kaṃsapāti ābhatā āpaṇā vā kammārakulā vā rajena ca malena ca pariyonaddhā. Tamenaṃ sāmikā na ceva paribhuñjeyyuṃ na ca pariyodapeyyuṃ [pariyodāpeyyuṃ (?)], rajāpathe ca naṃ nikkhipeyyuṃ. Evañhi sā, āvuso, kaṃsapāti aparena samayena saṃkiliṭṭhatarā assa malaggahitā’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Evameva kho, āvuso, yvāyaṃ puggalo sāṅgaṇova samāno ‘atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – na chandaṃ janessati na vāyamissati na vīriyaṃ ārabhissati tassaṅgaṇassa pahānāya; so sarāgo sadoso samoho sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto kālaṃ karissati.

‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo sāṅgaṇova samāno ‘atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ pajānāti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – chandaṃ janessati vāyamissati vīriyaṃ ārabhissati tassaṅgaṇassa pahānāya; so arāgo adoso amoho anaṅgaṇo asaṃkiliṭṭhacitto kālaṃ karissati. Seyyathāpi, āvuso, kaṃsapāti ābhatā āpaṇā vā kammārakulā vā rajena ca malena ca pariyonaddhā. Tamenaṃ sāmikā paribhuñjeyyuñceva pariyodapeyyuñca, na ca naṃ rajāpathe nikkhipeyyuṃ. Evañhi sā, āvuso, kaṃsapāti aparena samayena parisuddhatarā assa pariyodātā’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Evameva kho, āvuso, yvāyaṃ puggalo sāṅgaṇova samāno ‘atthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ pajānāti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – chandaṃ janessati vāyamissati vīriyaṃ ārabhissati tassaṅgaṇassa pahānāya; so arāgo adoso amoho anaṅgaṇo asaṃkiliṭṭhacitto kālaṃ karissati.

‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo anaṅgaṇova samāno ‘natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – subhanimittaṃ manasi karissati, tassa subhanimittassa manasikārā rāgo cittaṃ anuddhaṃsessati; so sarāgo sadoso samoho sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto kālaṃ karissati. Seyyathāpi, āvuso, kaṃsapāti ābhatā āpaṇā vā kammārakulā vā parisuddhā pariyodātā. Tamenaṃ sāmikā na ceva paribhuñjeyyuṃ na ca pariyodapeyyuṃ, rajāpathe ca naṃ nikkhipeyyuṃ. Evañhi sā, āvuso, kaṃsapāti aparena samayena saṃkiliṭṭhatarā assa malaggahitā’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Evameva kho, āvuso, yvāyaṃ puggalo anaṅgaṇova samāno ‘natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – subhanimittaṃ manasi karissati, tassa subhanimittassa manasikārā rāgo cittaṃ anuddhaṃsessati;so sarāgo sadoso samoho sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacittokālaṃkarissati.

‘‘Tatrāvuso, yvāyaṃ puggalo anaṅgaṇova samāno ‘natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ pajānāti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – subhanimittaṃ na manasi karissati, tassa subhanimittassa amanasikārā rāgo cittaṃ nānuddhaṃsessati; so arāgo adoso amoho anaṅgaṇo asaṃkiliṭṭhacitto kālaṃ karissati. Seyyathāpi, āvuso, kaṃsapāti ābhatā āpaṇā vā kammārakulā vā parisuddhā pariyodātā. Tamenaṃ sāmikā paribhuñjeyyuñceva pariyodapeyyuñca, na ca naṃ rajāpathe nikkhipeyyuṃ. Evañhi sā, āvuso, kaṃsapāti aparena samayena parisuddhatarā assa pariyodātā’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Evameva kho, āvuso, yvāyaṃ puggalo anaṅgaṇova samāno ‘natthi me ajjhattaṃ aṅgaṇa’nti yathābhūtaṃ pajānāti, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – subhanimittaṃ na manasi karissati, tassa subhanimittassa amanasikārā rāgo cittaṃ nānuddhaṃsessati; so arāgo adoso amoho anaṅgaṇo asaṃkiliṭṭhacitto kālaṃ karissati.

‘‘Ayaṃ kho, āvuso moggallāna, hetu ayaṃ paccayo yenimesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ sāṅgaṇānaṃyeva sataṃ eko hīnapuriso akkhāyati, eko seṭṭhapuriso akkhāyati. Ayaṃ panāvuso moggallāna, hetu ayaṃ paccayo yenimesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ anaṅgaṇānaṃyeva sataṃ eko hīnapuriso akkhāyati, eko seṭṭhapuriso akkhāyatī’’ti.

60. ‘‘Aṅgaṇaṃ aṅgaṇanti, āvuso, vuccati. Kissa nu kho etaṃ, āvuso, adhivacanaṃ yadidaṃ aṅgaṇa’’nti? ‘‘Pāpakānaṃ kho etaṃ, āvuso, akusalānaṃ icchāvacarānaṃ adhivacanaṃ, yadidaṃ aṅgaṇa’’nti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘āpattiñca vata āpanno assaṃ, na ca maṃ bhikkhū jāneyyuṃ āpattiṃ āpanno’ti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ taṃ bhikkhuṃ bhikkhū jāneyyuṃ – ‘āpattiṃ āpanno’ti. ‘Jānanti maṃ bhikkhū āpattiṃ āpanno’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘āpattiñca vata āpanno assaṃ, anuraho maṃ bhikkhū codeyyuṃ, no saṅghamajjhe’ti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ taṃ bhikkhuṃ bhikkhū saṅghamajjhe codeyyuṃ, no anuraho. ‘Saṅghamajjhe maṃ bhikkhū codenti, no anuraho’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘āpattiñca vata āpanno assaṃ, sappaṭipuggalo maṃ codeyya, no appaṭipuggalo’ti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ taṃ bhikkhuṃ appaṭipuggalo codeyya, no sappaṭipuggalo. ‘Appaṭipuggalo maṃ codeti, no sappaṭipuggalo’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata mameva satthā paṭipucchitvā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyya, na aññaṃ bhikkhuṃ satthā paṭipucchitvā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyā’ti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ aññaṃ bhikkhuṃ satthā paṭipucchitvā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyya, na taṃ bhikkhuṃ satthā paṭipucchitvā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyya. ‘Aññaṃ bhikkhuṃ satthā paṭipucchitvā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti, na maṃ satthā paṭipucchitvā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ desetī’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata mameva bhikkhū purakkhatvā purakkhatvā gāmaṃ bhattāya paviseyyuṃ, na aññaṃ bhikkhuṃ bhikkhū purakkhatvā purakkhatvā gāmaṃ bhattāya paviseyyu’nti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ aññaṃ bhikkhuṃ bhikkhū purakkhatvā purakkhatvā gāmaṃ bhattāya paviseyyuṃ, na taṃ bhikkhuṃ bhikkhū purakkhatvā purakkhatvā gāmaṃ bhattāya paviseyyuṃ. ‘Aññaṃ bhikkhuṃ bhikkhū purakkhatvā purakkhatvā gāmaṃ bhattāya pavisanti, na maṃ bhikkhū purakkhatvā purakkhatvā gāmaṃ bhattāya pavisantī’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata ahameva labheyyaṃ bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ, na añño bhikkhu labheyya bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍa’nti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ añño bhikkhu labheyya bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ, na so bhikkhu labheyya bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ. ‘Añño bhikkhu labhati bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ, nāhaṃ labhāmi bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍa’nti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata ahameva bhattagge bhuttāvī anumodeyyaṃ, na añño bhikkhu bhattagge bhuttāvī anumodeyyā’ti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ añño bhikkhu bhattagge bhuttāvī anumodeyya, na so bhikkhu bhattagge bhuttāvī anumodeyya. ‘Añño bhikkhu bhattagge bhuttāvī anumodati, nāhaṃ bhattagge bhuttāvī anumodāmī’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata ahameva ārāmagatānaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyaṃ, na añño bhikkhu ārāmagatānaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyā’ti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ añño bhikkhu ārāmagatānaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyya, na so bhikkhu ārāmagatānaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyya. ‘Añño bhikkhu ārāmagatānaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseti, nāhaṃ ārāmagatānaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ desemī’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata ahameva ārāmagatānaṃ bhikkhunīnaṃ dhammaṃ deseyyaṃ…pe… upāsakānaṃ dhammaṃ deseyyaṃ…pe… upāsikānaṃ dhammaṃ deseyyaṃ, na añño bhikkhu ārāmagatānaṃ upāsikānaṃ dhammaṃ deseyyā’ti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ añño bhikkhu ārāmagatānaṃ upāsikānaṃ dhammaṃ deseyya, na so bhikkhu ārāmagatānaṃ upāsikānaṃ dhammaṃ deseyya. ‘Añño bhikkhu ārāmagatānaṃ upāsikānaṃ dhammaṃ deseti, nāhaṃ ārāmagatānaṃ upāsikānaṃ dhammaṃ desemī’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata mameva bhikkhū sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ [garukareyyuṃ (sī. syā. pī.)] māneyyuṃ pūjeyyuṃ, na aññaṃ bhikkhuṃ bhikkhū sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyu’nti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ aññaṃ bhikkhuṃ bhikkhū sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, na taṃ bhikkhuṃ bhikkhū sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ. ‘Aññaṃ bhikkhuṃ bhikkhū sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, na maṃ bhikkhū sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjentī’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata mameva bhikkhuniyo…pe… upāsakā…pe… upāsikā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, na aññaṃ bhikkhuṃ upāsikā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyu’nti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ aññaṃ bhikkhuṃ upāsikā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, na taṃ bhikkhuṃ upāsikā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ. ‘Aññaṃ bhikkhuṃ upāsikā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, na maṃ upāsikā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjentī’ti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata ahameva lābhī assaṃ paṇītānaṃ cīvarānaṃ, na añño bhikkhu lābhī assa paṇītānaṃ cīvarāna’nti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ añño bhikkhu lābhī assa paṇītānaṃ cīvarānaṃ, na so bhikkhu lābhī assa paṇītānaṃ cīvarānaṃ. ‘Añño bhikkhu lābhī [lābhī assa (ka.)] paṇītānaṃ cīvarānaṃ, nāhaṃ lābhī [lābhī assaṃ (ka.)] paṇītānaṃ cīvarāna’nti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ idhekaccassa bhikkhuno evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vata ahameva lābhī assaṃ paṇītānaṃ piṇḍapātānaṃ…pe… paṇītānaṃ senāsanānaṃ…pe… paṇītānaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, na añño bhikkhu lābhī assa paṇītānaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’nti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, āvuso, vijjati yaṃ añño bhikkhu lābhī assa paṇītānaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, na so bhikkhu lābhī assa paṇītānaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. ‘Añño bhikkhu lābhī [lābhī assa (ka.)] paṇītānaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, nāhaṃ lābhī [lābhī assaṃ (ka.)] paṇītānaṃ gilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’nti – iti so kupito hoti appatīto. Yo ceva kho, āvuso, kopo yo ca appaccayo – ubhayametaṃ aṅgaṇaṃ.

‘‘Imesaṃ kho etaṃ, āvuso, pāpakānaṃ akusalānaṃ icchāvacarānaṃ adhivacanaṃ, yadidaṃ aṅgaṇa’’nti.

61. ‘‘Yassa kassaci, āvuso, bhikkhuno ime pāpakā akusalā icchāvacarā appahīnā dissanti ceva sūyanti ca, kiñcāpi so hoti āraññiko pantasenāsano piṇḍapātiko sapadānacārī paṃsukūliko lūkhacīvaradharo, atha kho naṃ sabrahmacārī na ceva sakkaronti na garuṃ karonti na mānenti na pūjenti. Taṃ kissa hetu? Te hi tassa āyasmato pāpakā akusalā icchāvacarā appahīnā dissanti ceva sūyanti ca. Seyyathāpi, āvuso, kaṃsapāti ābhatā āpaṇā vā kammārakulā vā parisuddhā pariyodātā. Tamenaṃ sāmikā ahikuṇapaṃ vā kukkurakuṇapaṃ vā manussakuṇapaṃ vā racayitvā aññissā kaṃsapātiyā paṭikujjitvā antarāpaṇaṃ paṭipajjeyyuṃ. Tamenaṃ jano disvā evaṃ vadeyya – ‘ambho, kimevidaṃ harīyati jaññajaññaṃ viyā’ti? Tamenaṃ uṭṭhahitvā apāpuritvā [avāpuritvā (sī.)] olokeyya.

Tassa sahadassanena amanāpatā ca saṇṭhaheyya, pāṭikulyatā [paṭikūlatā (ka.), pāṭikūlyatā (syā.)] ca saṇṭhaheyya, jegucchatā ca [jegucchitā ca (pī. ka.)] saṇṭhaheyya; jighacchitānampi na bhottukamyatā assa, pageva suhitānaṃ. Evameva kho, āvuso, yassa kassaci bhikkhuno ime pāpakā akusalā icchāvacarā appahīnā dissanti ceva sūyanti ca, kiñcāpi so hoti āraññiko pantasenāsano piṇḍapātiko sapadānacārī paṃsukūliko lūkhacīvaradharo, atha kho naṃ sabrahmacārī na ceva sakkaronti na garuṃ karonti na mānenti na pūjenti. Taṃ kissa hetu? Te hi tassa āyasmato pāpakā akusalā icchāvacarā appahīnā dissanti ceva sūyanti ca.

62. ‘‘Yassa kassaci, āvuso, bhikkhuno ime pāpakā akusalā icchāvacarā pahīnā dissanti ceva sūyanti ca, kiñcāpi so hoti gāmantavihārī nemantaniko gahapaticīvaradharo, atha kho naṃ sabrahmacārī sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti. Taṃ kissa hetu? Te hi tassa āyasmato pāpakā akusalā icchāvacarā pahīnā dissanti ceva sūyanti ca. Seyyathāpi, āvuso, kaṃsapāti ābhatā āpaṇā vā kammārakulā vā parisuddhā pariyodātā. Tamenaṃ sāmikā sālīnaṃ odanaṃ vicitakāḷakaṃ [vicinitakāḷakaṃ (ka.)] anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ racayitvā aññissā kaṃsapātiyā paṭikujjitvā antarāpaṇaṃ paṭipajjeyyuṃ. Tamenaṃ jano disvā evaṃ vadeyya – ‘ambho, kimevidaṃ harīyati jaññajaññaṃ viyā’ti? Tamenaṃ uṭṭhahitvā apāpuritvā olokeyya. Tassa saha dassanena manāpatā ca saṇṭhaheyya, appāṭikulyatā ca saṇṭhaheyya, ajegucchatā ca saṇṭhaheyya; suhitānampi bhottukamyatā assa, pageva jighacchitānaṃ. Evameva kho, āvuso, yassa kassaci bhikkhuno ime pāpakā akusalā icchāvacarā pahīnā dissanti ceva sūyanti ca, kiñcāpi so hoti gāmantavihārī nemantaniko gahapaticīvaradharo, atha kho naṃ sabrahmacārī sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti. Taṃ kissa hetu? Te hi tassa āyasmato pāpakā akusalā icchāvacarā pahīnā dissanti ceva sūyanti cā’’ti.

63. Evaṃ vutte, āyasmā mahāmoggallāno āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘upamā maṃ, āvuso sāriputta, paṭibhātī’’ti. ‘‘Paṭibhātu taṃ, āvuso moggallānā’’ti. ‘‘Ekamidāhaṃ, āvuso, samayaṃ rājagahe viharāmi giribbaje. Atha khvāhaṃ, āvuso, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Tena kho pana samayena samīti yānakāraputto rathassa nemiṃ tacchati. Tamenaṃ paṇḍuputto ājīvako purāṇayānakāraputto paccupaṭṭhito hoti. Atha kho, āvuso, paṇḍuputtassa ājīvakassa purāṇayānakāraputtassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘aho vatāyaṃ samīti yānakāraputto imissā nemiyā imañca vaṅkaṃ imañca jimhaṃ imañca dosaṃ taccheyya, evāyaṃ nemi apagatavaṅkā apagatajimhā apagatadosā suddhā assa [suddhāssa (sī. pī.), suddhā (ka.)] sāre patiṭṭhitā’ti. Yathā yathā kho, āvuso, paṇḍuputtassa ājīvakassa purāṇayānakāraputtassa cetaso parivitakko hoti, tathā tathā samīti yānakāraputto tassā nemiyā tañca vaṅkaṃ tañca jimhaṃ tañca dosaṃ tacchati. Atha kho, āvuso, paṇḍuputto ājīvako purāṇayānakāraputto attamano attamanavācaṃ nicchāresi – ‘hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchatī’ti.

‘‘Evameva kho, āvuso, ye te puggalā assaddhā, jīvikatthā na saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, saṭhā māyāvino ketabino [keṭubhino (bahūsu)] uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā, indriyesu aguttadvārā, bhojane amattaññuno, jāgariyaṃ ananuyuttā, sāmaññe anapekkhavanto, sikkhāya na tibbagāravā, bāhulikā sāthalikā, okkamane pubbaṅgamā, paviveke nikkhittadhurā, kusītā hīnavīriyā muṭṭhassatī asampajānā asamāhitā vibbhantacittā duppaññā eḷamūgā, tesaṃ āyasmā sāriputto iminā dhammapariyāyena hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchati.

‘‘Ye pana te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, asaṭhā amāyāvino aketabino anuddhatā anunnaḷā acapalā amukharā avikiṇṇavācā, indriyesu guttadvārā, bhojane mattaññuno, jāgariyaṃ anuyuttā, sāmaññe apekkhavanto, sikkhāya tibbagāravā, na bāhulikā na sāthalikā, okkamane nikkhittadhurā, paviveke pubbaṅgamā, āraddhavīriyā pahitattā upaṭṭhitassatī sampajānā samāhitā ekaggacittā paññavanto aneḷamūgā, te āyasmato sāriputtassa imaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā pivanti maññe, ghasanti maññe vacasā ceva manasā ca – ‘sādhu vata, bho, sabrahmacārī akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetī’ti. Seyyathāpi, āvuso, itthī vā puriso vā daharo yuvā maṇḍanakajātiko sīsaṃnhāto uppalamālaṃ vā vassikamālaṃ vā atimuttakamālaṃ [adhimuttakamālaṃ (syā.)] vā labhitvā ubhohi hatthehi paṭiggahetvā uttamaṅge sirasmiṃ patiṭṭhapeyya, evameva kho, āvuso, ye te kulaputtā saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, asaṭhā amāyāvino aketabino anuddhatā anunnaḷā acapalā amukharā avikiṇṇavācā, indriyesu guttadvārā, bhojane mattaññuno, jāgariyaṃ anuyuttā, sāmaññe apekkhavanto, sikkhāya tibbagāravā, na bāhulikā na sāthalikā, okkamane nikkhittadhurā, paviveke pubbaṅgamā, āraddhavīriyā pahitattā upaṭṭhitassatī sampajānā samāhitā ekaggacittā paññavanto aneḷamūgā, te āyasmato sāriputtassa imaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā pivanti maññe, ghasanti maññe vacasā ceva manasā ca – ‘sādhu vata, bho, sabrahmacārī akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpetī’ti. Itiha te ubho mahānāgā aññamaññassa subhāsitaṃ samanumodiṃsū’’ti.

Anaṅgaṇasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Ākaṅkheyyasuttaṃ

64. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Sampannasīlā, bhikkhave, viharatha sampannapātimokkhā; pātimokkhasaṃvarasaṃvutā viharatha ācāragocarasampannā aṇumattesu vajjesu bhayadassāvino; samādāya sikkhatha sikkhāpadesu.

65. ‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’ti [manāpo garubhāvaniyo cāti (sī.)], sīlesvevassa paripūrakārī ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘lābhī assaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’nti, sīlesvevassa paripūrakārī ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘yesāhaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsana gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñjāmi tesaṃ te kārā mahapphalā assu mahānisaṃsā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘ye maṃ [ye me (sī. syā.)] ñātī sālohitā petā kālaṅkatā [kālakatā (sī. syā. pī.)] pasannacittā anussaranti tesaṃ taṃ mahapphalaṃ assa mahānisaṃsa’nti, sīlesvevassa paripūrakārī ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārānaṃ.

66. ‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘aratiratisaho assaṃ, na ca maṃ arati saheyya, uppannaṃ aratiṃ abhibhuyya abhibhuyya vihareyya’nti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘bhayabheravasaho assaṃ, na ca maṃ bhayabheravaṃ saheyya, uppannaṃ bhayabheravaṃ abhibhuyya abhibhuyya vihareyya’nti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī assaṃ akicchalābhī akasiralābhī’ti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā vihareyya’nti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

67. ‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno assaṃ avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī assaṃ sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ kareyya’nti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko assaṃ tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

68. ‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhaveyyaṃ – ekopi hutvā bahudhā assaṃ, bahudhāpi hutvā eko assaṃ; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gaccheyyaṃ, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ kareyyaṃ, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gaccheyyaṃ, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kameyyaṃ, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmaseyyaṃ parimajjeyyaṃ; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteyya’nti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇeyyaṃ – dibbe ca mānuse ca ye dūre santike cā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajāneyyaṃ – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ; sadosaṃ vā cittaṃ sadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītadosaṃ vā cittaṃ vītadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ; samohaṃ vā cittaṃ samohaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītamohaṃ vā cittaṃ vītamohaṃ cittanti pajāneyyaṃ; saṃkhittaṃ vā cittaṃ saṃkhittaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vikkhittaṃ vā cittaṃ vikkhittaṃ cittanti pajāneyyaṃ; mahaggataṃ vā cittaṃ mahaggataṃ cittanti pajāneyyaṃ, amahaggataṃ vā cittaṃ amahaggataṃ cittanti pajāneyyaṃ; sauttaraṃ vā cittaṃ sauttaraṃ cittanti pajāneyyaṃ, anuttaraṃ vā cittaṃ anuttaraṃ cittanti pajāneyyaṃ; samāhitaṃ vā cittaṃ samāhitaṃ cittanti pajāneyyaṃ, asamāhitaṃ vā cittaṃ asamāhitaṃ cittanti pajāneyyaṃ; vimuttaṃ vā cittaṃ vimuttaṃ cittanti pajāneyyaṃ, avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajāneyya’nti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyyaṃ, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jāti satasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapannoti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyya’nti, sīlesvevassa paripūrakārī…pe… brūhetā suññāgārānaṃ.

‘‘Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – ‘dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyyaṃ cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyyaṃ – ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā; ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannāti, iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyyaṃ cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyya'nti, sīlesvevassa paripūrakārī ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārānaṃ.

69. ''Ākaṅkheyya ce, bhikkhave, bhikkhu – 'āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭhevadhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya'nti, sīlesvevassa paripūrakārī ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārānaṃ.

''Sampannasīlā, bhikkhave, viharatha sampannapātimokkhā; pātimokkhasaṃvarasaṃvutā viharatha ācāragocarasampannā aṇumattesu vajjesu bhayadassāvino; samādāya sikkhatha sikkhāpadesū''ti – iti yaṃ taṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vutta''nti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Ākaṅkheyyasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Vatthasuttaṃ

70. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Seyyathāpi, bhikkhave, vatthaṃ saṃkiliṭṭhaṃ malaggahitaṃ; tamenaṃ rajako yasmiṃ yasmiṃ raṅgajāte upasaṃhareyya – yadi nīlakāya yadi pītakāya yadi lohitakāya yadi mañjiṭṭhakāya [mañjeṭṭhakāya (sī. pī.), mañjeṭṭhikāya (syā.)] durattavaṇṇamevassa aparisuddhavaṇṇamevassa. Taṃ kissa hetu? Aparisuddhattā, bhikkhave, vatthassa. Evameva kho, bhikkhave, citte saṃkiliṭṭhe, duggati pāṭikaṅkhā. Seyyathāpi, bhikkhave, vatthaṃ parisuddhaṃ pariyodātaṃ; tamenaṃ rajako yasmiṃ yasmiṃ raṅgajāte upasaṃhareyya – yadi nīlakāya yadi pītakāya yadi lohitakāya yadi mañjiṭṭhakāya – surattavaṇṇamevassa parisuddhavaṇṇamevassa. Taṃ kissa hetu? Parisuddhattā, bhikkhave, vatthassa. Evameva kho, bhikkhave, citte asaṃkiliṭṭhe, sugati pāṭikaṅkhā.

71. ''Katame ca, bhikkhave, cittassa upakkilesā? Abhijjhāvisamalobho cittassa upakkileso, byāpādo cittassa upakkileso, kodho cittassa upakkileso, upanāho cittassa upakkileso, makkho cittassa upakkileso, paḷāso cittassa upakkileso, issā cittassa upakkileso, macchariyaṃ cittassa upakkileso, māyā cittassa upakkileso, sāṭheyyaṃ cittassa upakkileso, thambho cittassa upakkileso, sārambho cittassa upakkileso, māno cittassa upakkileso, atimāno cittassa upakkileso, mado cittassa upakkileso, pamādo cittassa upakkileso.

72. ''Sa kho so, bhikkhave, bhikkhu 'abhijjhāvisamalobho cittassa upakkileso'ti – iti viditvā abhijjhāvisamalobhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'byāpādo cittassa upakkileso'ti – iti viditvā byāpādaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'kodho cittassa upakkileso'ti – iti viditvā kodhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'upanāho cittassa upakkileso'ti – iti viditvā upanāhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'makkho cittassa upakkileso'ti – iti viditvā makkhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'paḷāso cittassa upakkileso'ti – iti viditvā paḷāsaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'issā cittassa upakkileso'ti – iti viditvā issaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'macchariyaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā macchariyaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'māyā cittassa upakkileso'ti – iti viditvā māyaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'sāṭheyyaṃ cittassa upakkileso'ti – iti viditvā sāṭheyyaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'thambho cittassa upakkileso'ti – iti viditvā thambhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'sārambho cittassa upakkileso'ti – iti viditvā sārambhaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; 'māno cittassa upakkileso’ti – iti viditvā mānaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; ‘atimāno cittassa upakkileso’ti – iti viditvā atimānaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; ‘mado cittassa upakkileso’ti – iti viditvā madaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati; ‘pamādo cittassa upakkileso’ti – iti viditvā pamādaṃ cittassa upakkilesaṃ pajahati.

73. ‘‘Yato kho [yato ca kho (sī. syā.)], bhikkhave, bhikkhuno ‘abhijjhāvisamalobho cittassa upakkileso’ti – iti viditvā abhijjhāvisamalobho cittassa upakkileso pahīno hoti, ‘byāpādo cittassa upakkileso’ti – iti viditvā byāpādo cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘kodho cittassa upakkileso’ti – iti viditvā kodho cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘upanāho cittassa upakkileso’ti – iti viditvā upanāho cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘makkho cittassa upakkileso’ti – iti viditvā makkho cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘paḷāso cittassa upakkileso’ti – iti viditvā paḷāso cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘issā cittassa upakkileso’ti – iti viditvā issā cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘macchariyaṃ cittassa upakkileso’ti – iti viditvā macchariyaṃ cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘māyā cittassa upakkileso’ti – iti viditvā māyā cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘sāṭheyyaṃ cittassa upakkileso’ti – iti viditvā sāṭheyyaṃ cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘thambho cittassa upakkileso’ti – iti viditvā thambho cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘sārambho cittassa upakkileso’ti – iti viditvā sārambho cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘māno cittassa upakkileso’ti – iti viditvā māno cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘atimāno cittassa upakkileso’ti – iti viditvā atimāno cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘mado cittassa upakkileso’ti – iti viditvā mado cittassa upakkileso pahīno hoti; ‘pamādo cittassa upakkileso’ti – iti viditvā pamādo cittassa upakkileso pahīno hoti.

74. ‘‘So buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti; dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti; saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ cattāri purisayugāni, aṭṭha purisapuggalā. Esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo, anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti.

75. ‘‘Yathodhi [yatodhi (aṭṭhakathāyaṃ pāṭhantaraṃ)] kho panassa cattaṃ hoti vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ, so ‘buddhe aveccappasādena samannāgatomhī’ti labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ. Pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati; ‘dhamme…pe… saṅghe aveccappasādena samannāgatomhī’ti labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ; pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. ‘Yathodhi kho pana me cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭha’nti labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ; pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati.

76. ‘‘Sa kho so, bhikkhave, bhikkhu evaṃsīlo evaṃdhammo evaṃpañño sālīnaṃ cepi piṇḍapātaṃ bhuñjati vicitakāḷakaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ, nevassa taṃ hoti antarāyāya. Seyyathāpi, bhikkhave, vatthaṃ saṃkiliṭṭhaṃ malaggahitaṃ acchodakaṃ āgamma parisuddhaṃ hoti pariyodātaṃ, ukkāmukhaṃ vā panāgamma jātarūpaṃ parisuddhaṃ hoti pariyodātaṃ, evameva kho, bhikkhave, bhikkhu evaṃsīlo evaṃdhammo evaṃpañño sālīnaṃ cepi piṇḍapātaṃ bhuñjati vicitakāḷakaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ, nevassa taṃ hoti antarāyāya.

77. ‘‘So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ [catutthiṃ (sī. pī.)]. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati;

karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharati.

78. ‘‘So ‘atthi idaṃ, atthi hīnaṃ, atthi paṇītaṃ, atthi imassa saññāgatassa uttariṃ nissaraṇa’nti pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave – ‘bhikkhu sināto antarena sinānenā’’’ti.

79. Tena kho pana samayena sundarikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavato avidūre nisinno hoti. Atha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘gacchati pana bhavaṃ gotamo bāhukaṃ nadiṃ sināyitu’’nti? ‘‘Kiṃ, brāhmaṇa, bāhukāya nadiyā? Kiṃ bāhukā nadī karissatī’’ti? ‘‘Lokkhasammatā [lokhyasammatā (sī.), mokkhasammatā (pī.)] hi, bho gotama, bāhukā nadī bahujanassa, puññasammatā hi, bho gotama, bāhukā nadī bahujanassa, bāhukāya pana nadiyā bahujano pāpakammaṃ kataṃ pavāhetī’’ti. Atha kho bhagavā sundarikabhāradvājaṃ brāhmaṇaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Bāhukaṃ adhikakkañca, gayaṃ sundarikaṃ mapi [sundarikāmapi (sī. syā. pī.), sundarikaṃ mahiṃ (itipi)];
Sarassatiṃ payāgañca, atho bāhumatiṃ nadiṃ;
Niccampi bālo pakkhando [pakkhanno (sī. syā. pī.)], kaṇhakammo na sujjhati.

‘‘Kiṃ sundarikā karissati, kiṃ payāgā [payāgo (sī. syā. pī.)] kiṃ bāhukā nadī;
Veriṃ katakibbisaṃ naraṃ, na hi naṃ sodhaye pāpakamminaṃ.

‘‘Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā;
Suddhassa sucikammassa, sadā sampajjate vataṃ;
Idheva sināhi brāhmaṇa, sabbabhūtesu karohi khemataṃ.

‘‘Sace musā na bhaṇasi, sace pāṇaṃ na hiṃsasi;
Sace adinnaṃ nādiyasi, saddahāno amaccharī;
Kiṃ kāhasi gayaṃ gantvā, udapānopi te gayā’’ti.

80. Evaṃ vutte, sundarikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ bhoto gotamassa santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. Alattha kho sundarikabhāradvājo brāhmaṇo bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā bhāradvājo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭhevadhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā bhāradvājo arahataṃ ahosīti.

Vatthasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Sallekhasuttaṃ

81. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā mahācundo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahācundo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yā imā, bhante, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti – attavādapaṭisaṃyuttā vā lokavādapaṭisaṃyuttā vā – ādimeva nu kho, bhante, bhikkhuno manasikaroto evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hoti, evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ paṭinissaggo hotī’’ti?

82. ‘‘Yā imā, cunda, anekavihitā diṭṭhiyo loke uppajjanti – attavādapaṭisaṃyuttā vā lokavādapaṭisaṃyuttā vā – yattha cetā diṭṭhiyo uppajjanti yattha ca anusenti yattha ca samudācaranti taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na me so attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññā passato evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hoti, evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ paṭinissaggo hoti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ idhekacco bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya. Tassa evamassa – ‘sallekhena viharāmī’ti. Na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ idhekacco bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya. Tassa evamassa – ‘sallekhena viharāmī’ti. Na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ idhekacco bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihareyya, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeyya, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya. Tassa evamassa – ‘sallekhena viharāmī’ti. Na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ idhekacco bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya. Tassa evamassa – ‘sallekhena viharāmī’ti. Na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Diṭṭhadhammasukhavihārā ete ariyassa vinaye vuccanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ idhekacco bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā, paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā, nānattasaññānaṃ amanasikārā, ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja vihareyya. Tassa evamassa – ‘sallekhena viharāmī’ti. Na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Santā ete vihārā ariyassa vinaye vuccanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ idhekacco bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihareyya. Tassa evamassa – ‘sallekhena viharāmī’ti. Na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Santā ete vihārā ariyassa vinaye vuccanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ idhekacco bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihareyya. Tassa evamassa – ‘sallekhena viharāmī’ti. Na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Santā ete vihārā ariyassa vinaye vuccanti.

‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, cunda, vijjati yaṃ idhekacco bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihareyya. Tassa evamassa – ‘sallekhena viharāmī’ti. Na kho panete, cunda, ariyassa vinaye sallekhā vuccanti. Santā ete vihārā ariyassa vinaye vuccanti.

83. ‘‘Idha kho pana vo, cunda, sallekho karaṇīyo. ‘Pare vihiṃsakā bhavissanti, mayamettha avihiṃsakā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare pāṇātipātī bhavissanti, mayamettha pāṇātipātā paṭiviratā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare adinnādāyī bhavissanti, mayamettha adinnādānā paṭiviratā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare musāvādī bhavissanti, mayamettha musāvādā paṭiviratā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare pisuṇavācā [pisuṇā vācā (sī. pī.)] bhavissanti, mayamettha pisuṇāya vācāya paṭiviratā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare pharusavācā [pharusā vācā (sī. pī.)] bhavissanti, mayamettha pharusāya vācāya paṭiviratā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare samphappalāpī bhavissanti, mayamettha samphappalāpā paṭiviratā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare abhijjhālū bhavissanti, mayamettha anabhijjhālū bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare byāpannacittā bhavissanti, mayamettha abyāpannacittā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchādiṭṭhī bhavissanti, mayamettha sammādiṭṭhī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchāsaṅkappā bhavissanti, mayamettha sammāsaṅkappā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchāvācā bhavissanti, mayamettha sammāvācā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchākammantā bhavissanti, mayamettha sammākammantā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchāājīvā bhavissanti, mayamettha sammāājīvā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchāvāyāmā bhavissanti, mayamettha sammāvāyāmā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchāsatī bhavissanti, mayamettha sammāsatī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchāsamādhi bhavissanti, mayamettha sammāsamādhī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchāñāṇī bhavissanti, mayamettha sammāñāṇī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare micchāvimuttī bhavissanti, mayamettha sammāvimuttī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo.

‘‘‘Pare thīnamiddhapariyuṭṭhitā bhavissanti, mayamettha vigatathīnamiddhā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare uddhatā bhavissanti, mayamettha anuddhatā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare vicikicchī [vecikicchī (sī. pī. ka.)] bhavissanti, mayamettha tiṇṇavicikicchā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare kodhanā bhavissanti, mayamettha akkodhanā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare upanāhī bhavissanti, mayamettha anupanāhī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare makkhī bhavissanti, mayamettha amakkhī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare paḷāsī bhavissanti, mayamettha apaḷāsī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare issukī bhavissanti, mayamettha anissukī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare maccharī bhavissanti, mayamettha amaccharī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare saṭhā bhavissanti, mayamettha asaṭhā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare māyāvī bhavissanti, mayamettha amāyāvī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare thaddhā bhavissanti, mayamettha atthaddhā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare atimānī bhavissanti, mayamettha anatimānī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare dubbacā bhavissanti, mayamettha suvacā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare pāpamittā bhavissanti, mayamettha kalyāṇamittā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare pamattā bhavissanti, mayamettha appamattā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare assaddhā bhavissanti, mayamettha saddhā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare ahirikā bhavissanti, mayamettha hirimanā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare anottāpī [anottappī (ka.)] bhavissanti, mayamettha ottāpī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare appassutā bhavissanti, mayamettha bahussutā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare kusītā bhavissanti, mayamettha āraddhavīriyā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare muṭṭhassatī bhavissanti, mayamettha upaṭṭhitassatī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare duppaññā bhavissanti, mayamettha paññāsampannā bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo. ‘Pare sandiṭṭhiparāmāsī ādhānaggāhī duppaṭinissaggī bhavissanti, mayamettha asandiṭṭhiparāmāsī anādhānaggāhī suppaṭinissaggī bhavissāmā’ti sallekho karaṇīyo.

84. ‘‘Cittuppādampi kho ahaṃ, cunda, kusalesu dhammesu bahukāraṃ [bahūpakāraṃ (ka.)] vadāmi, ko pana vādo kāyena vācāya anuvidhīyanāsu! Tasmātiha, cunda, ‘pare vihiṃsakā bhavissanti, mayamettha avihiṃsakā bhavissāmā’ti cittaṃ uppādetabbaṃ. ‘Pare pāṇātipātī bhavissanti, mayamettha pāṇātipātā paṭiviratā bhavissāmā’ti cittaṃ uppādetabbaṃ…‘pare sandiṭṭhiparāmāsī ādhānaggāhī duppaṭinissaggī bhavissanti, mayamettha asandiṭṭhiparāmāsī anādhānaggāhī suppaṭinissaggī bhavissāmā’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

85. ‘‘Seyyathāpi, cunda, visamo maggo assa, tassa [maggo tassāssa (sī. syā. pī.)] añño samo maggo parikkamanāya; seyyathā vā pana, cunda, visamaṃ titthaṃ assa, tassa aññaṃ samaṃ titthaṃ parikkamanāya; evameva kho, cunda, vihiṃsakassa purisapuggalassa avihiṃsā hoti parikkamanāya, pāṇātipātissa purisapuggalassa pāṇātipātā veramaṇī hoti parikkamanāya, adinnādāyissa purisapuggalassa adinnādānā veramaṇī hoti parikkamanāya, abrahmacārissa purisapuggalassa abrahmacariyā veramaṇī hoti parikkamanāya, musāvādissa purisapuggalassa musāvādā veramaṇī hoti parikkamanāya, pisuṇavācassa purisapuggalassa pisuṇāya vācāya veramaṇī hoti parikkamanāya, pharusavācassa purisapuggalassa pharusāya vācāya veramaṇī hoti parikkamanāya, samphappalāpissa purisapuggalassa samphappalāpā veramaṇī hoti parikkamanāya, abhijjhālussa purisapuggalassa anabhijjhā hoti parikkamanāya, byāpannacittassa purisapuggalassa abyāpādo hoti parikkamanāya, micchādiṭṭhissa purisapuggalassa sammādiṭṭhi hoti parikkamanāya, micchāsaṅkappassa purisapuggalassa sammāsaṅkappo hoti parikkamanāya, micchāvācassa purisapuggalassa sammāvācā hoti parikkamanāya, micchākammantassa purisapuggalassa sammākammanto hoti parikkamanāya, micchāājīvassa purisapuggalassa sammāājīvo hoti parikkamanāya, micchāvāyāmassa purisapuggalassa sammāvāyāmo hoti parikkamanāya, micchāsatissa purisapuggalassa sammāsati hoti parikkamanāya, micchāsamādhissa purisapuggalassa sammāsamādhi hoti parikkamanāya, micchāñāṇissa purisapuggalassa sammāñāṇaṃ hoti parikkamanāya, micchāvimuttissa purisapuggalassa sammāvimutti hoti parikkamanāya.

‘‘Thīnamiddhapariyuṭṭhitassa purisapuggalassa vigatathinamiddhatā hoti parikkamanāya, uddhatassa purisapuggalassa anuddhaccaṃ hoti parikkamanāya, vicikicchissa purisapuggalassa tiṇṇavicikicchatā hoti parikkamanāya, kodhanassa purisapuggalassa akkodho hoti parikkamanāya, upanāhissa purisapuggalassa anupanāho hoti parikkamanāya, makkhissa purisapuggalassa amakkho hoti parikkamanāya, paḷāsissa purisapuggalassa apaḷāso hoti parikkamanāya, issukissa purisapuggalassa anissukitā hoti parikkamanāya, maccharissa purisapuggalassa amacchariyaṃ hoti parikkamanāya, saṭhassa purisapuggalassa asāṭheyyaṃ hoti parikkamanāya, māyāvissa purisapuggalassa amāyā [amāyāvitā (ka.)] hoti parikkamanāya, thaddhassa purisapuggalassa atthaddhiyaṃ hoti parikkamanāya, atimānissa purisapuggalassa anatimāno hoti parikkamanāya, dubbacassa purisapuggalassa sovacassatā hoti parikkamanāya, pāpamittassa purisapuggalassa kalyāṇamittatā hoti parikkamanāya, pamattassa purisapuggalassa appamādo hoti parikkamanāya, assaddhassa purisapuggalassa saddhā hoti parikkamanāya, ahirikassa purisapuggalassa hirī hoti parikkamanāya, anottāpissa purisapuggalassa ottappaṃ hoti parikkamanāya, appassutassa purisapuggalassa bāhusaccaṃ hoti parikkamanāya, kusītassa purisapuggalassa vīriyārambho hoti parikkamanāya, muṭṭhassatissa purisapuggalassa upaṭṭhitassatitā hoti parikkamanāya, duppaññassa purisapuggalassa paññāsampadā hoti parikkamanāya, sandiṭṭhiparāmāsi-ādhānaggāhi-duppaṭinissaggissa purisapuggalassa asandiṭṭhiparāmāsianādhānaggāhi-suppaṭinissaggitā hoti parikkamanāya.

86. ‘‘Seyyathāpi, cunda, ye keci akusalā dhammā sabbe te adhobhāgaṅgamanīyā [adhobhāvaṅgamanīyā (sī. syā. pī.)], ye keci kusalā dhammā sabbe te uparibhāgaṅgamanīyā [uparibhāvaṅgamanīyā (sī. syā. pī.)], evameva kho, cunda, vihiṃsakassa purisapuggalassa avihiṃsā hoti uparibhāgāya [uparibhāvāya (sī. syā. ka.)], pāṇātipātissa purisapuggalassa pāṇātipātā veramaṇī hoti uparibhāgāya…pe… sandiṭṭhiparāmāsi-ādhānaggāhi-duppaṭinissaggissa purisapuggalassa asandiṭṭhiparāmāsi-anādhānaggāhi-suppaṭinissaggitā hoti uparibhāgāya.

87. ‘‘So vata, cunda, attanā palipapalipanno paraṃ palipapalipannaṃ uddharissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. So vata, cunda, attanā apalipapalipanno paraṃ palipapalipannaṃ uddharissatīti ṭhānametaṃ vijjati. So vata, cunda, attanā adanto avinīto aparinibbuto paraṃ damessati vinessati parinibbāpessatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. So vata, cunda, attanā danto vinīto parinibbuto paraṃ damessati vinessati parinibbāpessatīti ṭhānametaṃ vijjati. Evameva kho, cunda, vihiṃsakassa purisapuggalassa avihiṃsā hoti parinibbānāya, pāṇātipātissa purisapuggalassa pāṇātipātā veramaṇī hoti parinibbānāya. Adinnādāyissa purisapuggalassa adinnādānā veramaṇī hoti parinibbānāya. Abrahmacārissa purisapuggalassa abrahmacariyā veramaṇī hoti parinibbānāya. Musāvādissa purisapuggalassa musāvādā veramaṇī hoti parinibbānāya. Pisuṇavācassa purisapuggalassa pisuṇāya vācāya veramaṇī hoti parinibbānāya. Pharusavācassa purisapuggalassa pharusāya vācāya veramaṇī hoti parinibbānāya. Samphappalāpissa purisapuggalassa samphappalāpā veramaṇī hoti parinibbānāya. Abhijjhālussa purisapuggalassa anabhijjhā hoti parinibbānāya. Byāpannacittassa purisapuggalassa abyāpādo hoti parinibbānāya. Micchādiṭṭhissa purisapuggalassa sammādiṭṭhi hoti parinibbānāya. Micchāsaṅkappassa purisapuggalassa sammāsaṅkappo hoti parinibbānāya. Micchāvācassa purisapuggalassa sammāvācā hoti parinibbānāya. Micchākammantassa purisapuggalassa sammākammanto hoti parinibbānāya. Micchāājīvassa purisapuggalassa sammāājīvo hoti parinibbānāya. Micchāvāyāmassa purisapuggalassa sammāvāyāmo hoti parinibbānāya. Micchāsatissa purisapuggalassa sammāsati hoti parinibbānāya. Micchāsamādhissa purisapuggalassa sammāsamādhi hoti parinibbānāya. Micchāñāṇissa purisapuggalassa sammāñāṇaṃ hoti parinibbānāya. Micchāvimuttissa purisapuggalassa sammāvimutti hoti parinibbānāya.

‘‘Thīnamiddhapariyuṭṭhitassa purisapuggalassa vigatathinamiddhatā hoti parinibbānāya. Uddhatassa purisapuggalassa anuddhaccaṃ hoti parinibbānāya. Vicikicchissa purisapuggalassa tiṇṇavicikicchatā hoti parinibbānāya. Kodhanassa purisapuggalassa akkodho hoti parinibbānāya. Upanāhissa purisapuggalassa anupanāho hoti parinibbānāya. Makkhissa purisapuggalassa amakkho hoti parinibbānāya. Paḷāsissa purisapuggalassa apaḷāso hoti parinibbānāya. Issukissa purisapuggalassa anissukitā hoti parinibbānāya. Maccharissa purisapuggalassa amacchariyaṃ hoti parinibbānāya. Saṭhassa purisapuggalassa asāṭheyyaṃ hoti parinibbānāya. Māyāvissa purisapuggalassa amāyā hoti parinibbānāya. Thaddhassa purisapuggalassa atthaddhiyaṃ hoti parinibbānāya. Atimānissa purisapuggalassa anatimāno hoti parinibbānāya. Dubbacassa purisapuggalassa sovacassatā hoti parinibbānāya. Pāpamittassa purisapuggalassa kalyāṇamittatā hoti parinibbānāya. Pamattassa purisapuggalassa appamādo hoti parinibbānāya. Assaddhassa purisapuggalassa saddhā hoti parinibbānāya. Ahirikassa purisapuggalassa hirī hoti parinibbānāya. Anottāpissa purisapuggalassa ottappaṃ hoti parinibbānāya. Appassutassa purisapuggalassa bāhusaccaṃ hoti parinibbānāya. Kusītassa purisapuggalassa vīriyārambho hoti parinibbānāya. Muṭṭhassatissa purisapuggalassa upaṭṭhitassatitā hoti parinibbānāya. Duppaññassa purisapuggalassa paññāsampadā hoti parinibbānāya. Sandiṭṭhiparāmāsi-ādhānaggāhi-duppaṭinissaggissa purisapuggalassa asandiṭṭhiparāmāsi-anādhānaggāhi-suppaṭinissaggitā hoti parinibbānāya.

88. ‘‘Iti kho, cunda, desito mayā sallekhapariyāyo, desito cittuppādapariyāyo, desito parikkamanapariyāyo, desito uparibhāgapariyāyo, desito parinibbānapariyāyo. Yaṃ kho, cunda, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. ‘Etāni, cunda, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni, jhāyatha, cunda, mā pamādattha, mā pacchāvippaṭisārino ahuvattha’ – ayaṃ kho amhākaṃ anusāsanī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mahācundo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Catuttālīsapadā vuttā, sandhayo pañca desitā;
Sallekho nāma suttanto, gambhīro sāgarūpamoti.

Sallekhasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Sammādiṭṭhisuttaṃ

89. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘‘Sammādiṭṭhi [sammādiṭṭhī (sī. syā.)] sammādiṭṭhī’ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti?

‘‘Dūratopi kho mayaṃ, āvuso, āgaccheyyāma āyasmato sāriputtassa santike etassa bhāsitassa atthamaññātuṃ. Sādhu vatāyasmantaṃyeva sāriputtaṃ paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Āyasmato sāriputtassa sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, āvuso, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako akusalañca pajānāti, akusalamūlañca pajānāti, kusalañca pajānāti, kusalamūlañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamaṃ panāvuso, akusalaṃ, katamaṃ akusalamūlaṃ, katamaṃ kusalaṃ, katamaṃ kusalamūlaṃ? Pāṇātipāto kho, āvuso, akusalaṃ, adinnādānaṃ akusalaṃ, kāmesumicchācāro akusalaṃ, musāvādo akusalaṃ, pisuṇā vācā [pisuṇavācā (ka.)] akusalaṃ, pharusā vācā [pharusavācā (ka.)] akusalaṃ, samphappalāpo akusalaṃ, abhijjhā akusalaṃ, byāpādo akusalaṃ, micchādiṭṭhi akusalaṃ – idaṃ vuccatāvuso akusalaṃ. Katamañcāvuso, akusalamūlaṃ? Lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ – idaṃ vuccatāvuso, akusalamūlaṃ.

‘‘Katamañcāvuso, kusalaṃ? Pāṇātipātā veramaṇī kusalaṃ, adinnādānā veramaṇī kusalaṃ, kāmesumicchācārā veramaṇī kusalaṃ, musāvādā veramaṇī kusalaṃ, pisuṇāya vācāya veramaṇī kusalaṃ, pharusāya vācāya veramaṇī kusalaṃ, samphappalāpā veramaṇī kusalaṃ, anabhijjhā kusalaṃ, abyāpādo kusalaṃ, sammādiṭṭhi kusalaṃ – idaṃ vuccatāvuso, kusalaṃ. Katamañcāvuso, kusalamūlaṃ? Alobho kusalamūlaṃ, adoso kusalamūlaṃ, amoho kusalamūlaṃ – idaṃ vuccatāvuso, kusalamūlaṃ.

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ akusalaṃ pajānāti, evaṃ akusalamūlaṃ pajānāti, evaṃ kusalaṃ pajānāti, evaṃ kusalamūlaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya, paṭighānusayaṃ paṭivinodetvā, ‘asmī’ti diṭṭhimānānusayaṃ samūhanitvā, avijjaṃ pahāya vijjaṃ uppādetvā, diṭṭhevadhamme dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti.

90. ‘‘Sādhāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ uttari [uttariṃ (sī. syā. pī.)] pañhaṃ apucchuṃ [apucchiṃsu (syā.)] – ‘‘siyā panāvuso, aññopi pariyāyo yathā ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti?

‘‘Siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako āhārañca pajānāti, āhārasamudayañca pajānāti, āhāranirodhañca pajānāti, āhāranirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamo panāvuso, āhāro, katamo āhārasamudayo, katamo āhāranirodho, katamā āhāranirodhagāminī paṭipadā? Cattārome, āvuso, āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā, sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro? Kabaḷīkāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthaṃ. Taṇhāsamudayā āhārasamudayo, taṇhānirodhā āhāranirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo āhāranirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto, sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi’.

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ āhāraṃ pajānāti, evaṃ āhārasamudayaṃ pajānāti, evaṃ āhāranirodhaṃ pajānāti, evaṃ āhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya, paṭighānusayaṃ paṭivinodetvā, 'asmī'ti diṭṭhimānānusayaṃ samūhanitvā, avijjaṃ pahāya vijjaṃ uppādetvā, diṭṭhevadhamme dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

91. ''Sādhāvuso''ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ uttari pañhaṃ apucchuṃ – ''siyā panāvuso, aññopi pariyāyo yathā ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti?

''Siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako dukkhañca pajānāti, dukkhasamudayañca pajānāti, dukkhanirodhañca pajānāti, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamaṃ panāvuso, dukkhaṃ, katamo dukkhasamudayo, katamo dukkhanirodho, katamā dukkhanirodhagāminī paṭipadā? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, appiyehi sampayogopi dukkho, piyehi vippayogopi dukkho, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā [pañcupādānakkhandhāpi (ka.)] dukkhā – idaṃ vuccatāvuso, dukkhaṃ. Katamo cāvuso, dukkhasamudayo? Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandīrāgasahagatā [ponobhavikā (sī. pī.)] tatratatrābhinandinī [nandirāgasahagatā (sī. pī.)], seyyathidaṃ, kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā – ayaṃ vuccatāvuso, dukkhasamudayo. Katamo cāvuso, dukkhanirodho? Yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo – ayaṃ vuccatāvuso, dukkhanirodho. Katamā cāvuso, dukkhanirodhagāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi… pe… sammāsamādhi – ayaṃ vuccatāvuso, dukkhanirodhagāminī paṭipadā.

''Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ dukkhaṃ pajānāti, evaṃ dukkhasamudayaṃ pajānāti, evaṃ dukkhanirodhaṃ pajānāti, evaṃ dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya, paṭighānusayaṃ paṭivinodetvā, 'asmī'ti diṭṭhimānānusayaṃ samūhanitvā, avijjaṃ pahāya vijjaṃ uppādetvā, diṭṭhevadhamme dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

92. ''Sādhāvuso''ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ uttari pañhaṃ apucchuṃ – ''siyā panāvuso, aññopi pariyāyo yathā ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti?

''Siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako jarāmaraṇañca pajānāti, jarāmaraṇasamudayañca pajānāti, jarāmaraṇanirodhañca pajānāti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamaṃ panāvuso, jarāmaraṇaṃ, katamo jarāmaraṇasamudayo, katamo jarāmaraṇanirodho, katamā jarāmaraṇanirodhagāminī paṭipadā? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko – ayaṃ vuccatāvuso, jarā. Katamañcāvuso, maraṇaṃ? Yā [yaṃ (pī. ka.), satipaṭṭhānasuttepi] tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālaṃkiriyā khandhānaṃ bhedo, kaḷevarassa nikkhepo, jīvitindriyassupacchedo – idaṃ vuccatāvuso, maraṇaṃ. Iti ayañca jarā idañca maraṇaṃ – idaṃ vuccatāvuso, jarāmaraṇaṃ. Jātisamudayā jarāmaraṇasamudayo, jātinirodhā jarāmaraṇanirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo jarāmaraṇanirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

''Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇasamudaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

93. ''Sādhāvuso''ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ''siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako jātiñca pajānāti, jātisamudayañca pajānāti, jātinirodhañca pajānāti, jātinirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamā panāvuso, jāti, katamo jātisamudayo, katamo jātinirodho, katamā jātinirodhagāminī paṭipadā? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjāti okkanti abhinibbatti khandhānaṃ pātubhāvo, āyatanānaṃ paṭilābho – ayaṃ vuccatāvuso, jāti. Bhavasamudayā jātisamudayo, bhavanirodhā jātinirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo jātinirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

''Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ jātiṃ pajānāti, evaṃ jātisamudayaṃ pajānāti, evaṃ jātinirodhaṃ pajānāti, evaṃ jātinirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

94. ''Sādhāvuso''ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ''siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako bhavañca pajānāti, bhavasamudayañca pajānāti, bhavanirodhañca pajānāti, bhavanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamo panāvuso, bhavo, katamo bhavasamudayo, katamo bhavanirodho, katamā bhavanirodhagāminī paṭipadā? Tayome, āvuso, bhavā – kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo. Upādānasamudayā bhavasamudayo, upādānanirodhā bhavanirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhavanirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

''Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ bhavaṃ pajānāti, evaṃ bhavasamudayaṃ pajānāti, evaṃ bhavanirodhaṃ pajānāti, evaṃ bhavanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti. Ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

95. ''Sādhāvuso''ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ''siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako upādānañca pajānāti, upādānasamudayañca pajānāti, upādānanirodhañca pajānāti, upādānanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamaṃ panāvuso, upādānaṃ, katamo upādānasamudayo, katamo upādānanirodho, katamā upādānanirodhagāminī paṭipadā? Cattārimāni, āvuso, upādānāni – kāmupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ, sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānaṃ. Taṇhāsamudayā upādānasamudayo, taṇhānirodhā upādānanirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upādānanirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

''Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ upādānaṃ pajānāti, evaṃ upādānasamudayaṃ pajānāti, evaṃ upādānanirodhaṃ pajānāti, evaṃ upādānanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

96. ''Sādhāvuso''ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ''siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako taṇhañca pajānāti, taṇhāsamudayañca pajānāti, taṇhānirodhañca pajānāti, taṇhānirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamā panāvuso, taṇhā, katamo taṇhāsamudayo, katamo taṇhānirodho, katamā taṇhānirodhagāminī paṭipadā? Chayime, āvuso, taṇhākāyā – rūpataṇhā, saddataṇhā, gandhataṇhā, rasataṇhā, phoṭṭhabbataṇhā, dhammataṇhā. Vedanāsamudayā taṇhāsamudayo, vedanānirodhā taṇhānirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo taṇhānirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ taṇhaṃ pajānāti, evaṃ taṇhāsamudayaṃ pajānāti, evaṃ taṇhānirodhaṃ pajānāti, evaṃ taṇhānirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti.

97. ‘‘Sādhāvuso’’ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ‘‘siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako vedanañca pajānāti, vedanāsamudayañca pajānāti, vedanānirodhañca pajānāti, vedanānirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamā panāvuso, vedanā, katamo vedanāsamudayo, katamo vedanānirodho, katamā vedanānirodhagāminī paṭipadā? Chayime, āvuso, vedanākāyā – cakkhusamphassajā vedanā, sotasamphassajā vedanā, ghānasamphassajā vedanā, jivhāsamphassajā vedanā, kāyasamphassajā vedanā, manosamphassajā vedanā. Phassasamudayā vedanāsamudayo, phassanirodhā vedanānirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo vedanānirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ vedanaṃ pajānāti, evaṃ vedanāsamudayaṃ pajānāti, evaṃ vedanānirodhaṃ pajānāti, evaṃ vedanānirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti.

98. ‘‘Sādhāvuso’’ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ‘‘siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako phassañca pajānāti, phassasamudayañca pajānāti, phassanirodhañca pajānāti, phassanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamo panāvuso, phasso, katamo phassasamudayo, katamo phassanirodho, katamā phassanirodhagāminī paṭipadā? Chayime, āvuso, phassakāyā – cakkhusamphasso, sotasamphasso, ghānasamphasso, jivhāsamphasso, kāyasamphasso, manosamphasso. Saḷāyatanasamudayā phassasamudayo, saḷāyatananirodhā phassanirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo phassanirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ phassaṃ pajānāti, evaṃ phassasamudayaṃ pajānāti, evaṃ phassanirodhaṃ pajānāti, evaṃ phassanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti.

99. ‘‘Sādhāvuso’’ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ‘‘siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako saḷāyatanañca pajānāti, saḷāyatanasamudayañca pajānāti, saḷāyatananirodhañca pajānāti, saḷāyatananirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamaṃ panāvuso, saḷāyatanaṃ, katamo saḷāyatanasamudayo, katamo saḷāyatananirodho, katamā saḷāyatananirodhagāminī paṭipadā? Chayimāni, āvuso, āyatanāni – cakkhāyatanaṃ, sotāyatanaṃ, ghānāyatanaṃ, jivhāyatanaṃ, kāyāyatanaṃ, manāyatanaṃ. Nāmarūpasamudayā saḷāyatanasamudayo, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saḷāyatananirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ saḷāyatanaṃ pajānāti, evaṃ saḷāyatanasamudayaṃ pajānāti, evaṃ saḷāyatananirodhaṃ pajānāti, evaṃ saḷāyatananirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

100. ''Sādhāvuso''ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ''siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako nāmarūpañca pajānāti, nāmarūpasamudayañca pajānāti, nāmarūpanirodhañca pajānāti, nāmarūpanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamaṃ panāvuso, nāmarūpaṃ, katamo nāmarūpasamudayo, katamo nāmarūpanirodho, katamā nāmarūpanirodhagāminī paṭipadā? Vedanā, saññā, cetanā, phasso, manasikāro – idaṃ vuccatāvuso, nāmaṃ; cattāri ca mahābhūtāni, catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ – idaṃ vuccatāvuso, rūpaṃ. Iti idañca nāmaṃ idañca rūpaṃ – idaṃ vuccatāvuso, nāmarūpaṃ. Viññāṇasamudayā nāmarūpasamudayo, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo nāmarūpanirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

''Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ nāmarūpaṃ pajānāti, evaṃ nāmarūpasamudayaṃ pajānāti, evaṃ nāmarūpanirodhaṃ pajānāti, evaṃ nāmarūpanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

101. ''Sādhāvuso''ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ''siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako viññāṇañca pajānāti, viññāṇasamudayañca pajānāti, viññāṇanirodhañca pajānāti, viññāṇanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamaṃ panāvuso, viññāṇaṃ, katamo viññāṇasamudayo, katamo viññāṇanirodho, katamā viññāṇanirodhagāminī paṭipadā? Chayime, āvuso, viññāṇakāyā – cakkhuviññāṇaṃ, sotaviññāṇaṃ, ghānaviññāṇaṃ, jivhāviññāṇaṃ, kāyaviññāṇaṃ, manoviññāṇaṃ. Saṅkhārasamudayā viññāṇasamudayo, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo viññāṇanirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

''Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ viññāṇaṃ pajānāti, evaṃ viññāṇasamudayaṃ pajānāti, evaṃ viññāṇanirodhaṃ pajānāti, evaṃ viññāṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya…pe… dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

102. ''Sādhāvuso''ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ''siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako saṅkhāre ca pajānāti, saṅkhārasamudayañca pajānāti, saṅkhāranirodhañca pajānāti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katame panāvuso, saṅkhārā, katamo saṅkhārasamudayo, katamo saṅkhāranirodho, katamā saṅkhāranirodhagāminī paṭipadā? Tayome, āvuso, saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Avijjāsamudayā saṅkhārasamudayo, avijjānirodhā saṅkhāranirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅkhāranirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

''Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ saṅkhāre pajānāti, evaṃ saṅkhārasamudayaṃ pajānāti, evaṃ saṅkhāranirodhaṃ pajānāti, evaṃ saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya, paṭighānusayaṃ paṭivinodetvā, 'asmī'ti diṭṭhimānānusayaṃ samūhanitvā, avijjaṃ pahāya vijjaṃ uppādetvā, diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma''nti.

103. ‘‘Sādhāvuso’’ti kho…pe… apucchuṃ – siyā panāvuso…pe… ‘‘siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako avijjañca pajānāti, avijjāsamudayañca pajānāti, avijjānirodhañca pajānāti, avijjānirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamā panāvuso, avijjā, katamo avijjāsamudayo, katamo avijjānirodho, katamā avijjānirodhagāminī paṭipadā? Yaṃ kho, āvuso, dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ – ayaṃ vuccatāvuso, avijjā. Āsavasamudayā avijjāsamudayo, āsavanirodhā avijjānirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo avijjānirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ avijjaṃ pajānāti, evaṃ avijjāsamudayaṃ pajānāti, evaṃ avijjānirodhaṃ pajānāti, evaṃ avijjānirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya, paṭighānusayaṃ paṭivinodetvā, ‘asmī’ti diṭṭhimānānusayaṃ samūhanitvā, avijjaṃ pahāya vijjaṃ uppādetvā, diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti.

104. ‘‘Sādhāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ uttari pañhaṃ apucchuṃ – ‘‘siyā panāvuso, aññopi pariyāyo yathā ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti?

‘‘Siyā, āvuso. Yato kho, āvuso, ariyasāvako āsavañca pajānāti, āsavasamudayañca pajānāti, āsavanirodhañca pajānāti, āsavanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhammaṃ. Katamo panāvuso, āsavo, katamo āsavasamudayo, katamo āsavanirodho, katamā āsavanirodhagāminī paṭipadāti? Tayome, āvuso, āsavā – kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo. Avijjāsamudayā āsavasamudayo, avijjānirodhā āsavanirodho, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo āsavanirodhagāminī paṭipadā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Yato kho, āvuso, ariyasāvako evaṃ āsavaṃ pajānāti, evaṃ āsavasamudayaṃ pajānāti, evaṃ āsavanirodhaṃ pajānāti, evaṃ āsavanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānāti, so sabbaso rāgānusayaṃ pahāya, paṭighānusayaṃ paṭivinodetvā, ‘asmī’ti diṭṭhimānānusayaṃ samūhanitvā, avijjaṃ pahāya vijjaṃ uppādetvā, diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti – ettāvatāpi kho, āvuso, ariyasāvako sammādiṭṭhi hoti, ujugatāssa diṭṭhi, dhamme aveccappasādena samannāgato, āgato imaṃ saddhamma’’nti.

Idamavocāyasmā sāriputto. Attamanā te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Sammādiṭṭhisuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ. [ito paraṃ kesuci potthakesu imāpi gāthāyo§evaṃ dissanti – §dukkhaṃ jarāmaraṇaṃ upādānaṃ, saḷāyatanaṃ nāmarūpaṃ. viññāṇaṃ yā sā pare, katamā panāvuso padānaṃ§kiṃ jāti taṇhā ca vedanā, avijjāya catukkanayo. cattāri pare katamā, panāvuso padānaṃ kevalaṃ§āhāro ca bhavo phasso, saṅkhāro āsavapañcamo. yāva pañca pare katamā, panāvuso padānaṃ kiṃ§katamanti chabbidhā vuttaṃ, katamāni catubbidhāni. katamo pañcavidho vutto, sabbesaṃ ekasaṅkhānaṃ pañcanayapadāni cāti]

10. Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ

105. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

Uddeso

106. ‘‘Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā, sokaparidevānaṃ [pariddavānaṃ (sī. pī.)] samatikkamāya, dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya, ñāyassa adhigamāya, nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā.

‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

Uddeso niṭṭhito.

Kāyānupassanā ānāpānapabbaṃ

107. ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati, pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya, parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova [sato (sī. syā.)] passasati. Dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho bhamakāro vā bhamakārantevāsī vā dīghaṃ vā añchanto ‘dīghaṃ añchāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā añchanto ‘rassaṃ añchāmī’ti pajānāti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti; ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho [evampi (sī. syā. pī.)], bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Ānāpānapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā iriyāpathapabbaṃ

108. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu gacchanto vā ‘gacchāmī’ti pajānāti, ṭhito vā ‘ṭhitomhī’ti pajānāti, nisinno vā ‘nisinnomhī’ti pajānāti, sayāno vā ‘sayānomhī’ti pajānāti. Yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti tathā tathā naṃ pajānāti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Iriyāpathapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā sampajānapabbaṃ

109. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Sampajānapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā paṭikūlamanasikārapabbaṃ

110. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā, adho kesamatthakā, tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru [nahāru (sī. syā. pī.)] aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā mutta’nti [muttaṃ matthaluṅganti (ka.)].

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ubhatomukhā putoḷi [mūtoḷī (sī. syā. pī.)] pūrā nānāvihitassa dhaññassa, seyyathidaṃ – sālīnaṃ vīhīnaṃ muggānaṃ māsānaṃ tilānaṃ taṇḍulānaṃ. Tamenaṃ cakkhumā puriso muñcitvā paccavekkheyya – ‘ime sālī ime vīhī ime muggā ime māsā ime tilā ime taṇḍulā’ti. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā, adho kesamatthakā, tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… mutta’nti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Paṭikūlamanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā dhātumanasikārapabbaṃ

111. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā gāviṃ vadhitvā catumahāpathe [cātummahāpathe (sī. syā. pī.)] bilaso vibhajitvā nisinno assa. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Dhātumanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Kāyānupassanā navasivathikapabbaṃ

112. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ ekāhamataṃ vā dvīhamataṃ vā tīhamataṃ vā uddhumātakaṃ vinīlakaṃ vipubbakajātaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’ti [etaṃ anatītoti (sī. pī.)]. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ kākehi vā khajjamānaṃ kulalehi vā khajjamānaṃ gijjhehi vā khajjamānaṃ kaṅkehi vā khajjamānaṃ sunakhehi vā khajjamānaṃ byagghehi vā khajjamānaṃ dīpīhi vā khajjamānaṃ siṅgālehi vā [gijjhehi vā khajjamānaṃ, suvānehi vā khajjamānaṃ, sigālehi vā (syā. pī.)] khajjamānaṃ vividhehi vā pāṇakajātehi khajjamānaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’ti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikasaṅkhalikaṃ nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikasaṅkhalikaṃ apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ…pe… aṭṭhikāni apagatasambandhāni [apagatanhārusambandhāni (syā.)] disā vidisā vikkhittāni, aññena hatthaṭṭhikaṃ aññena pādaṭṭhikaṃ aññena gopphakaṭṭhikaṃ [‘‘aññena gopphakaṭṭhika’’nti idaṃ sī. syā. pī. potthakesu natthi] aññena jaṅghaṭṭhikaṃ aññena ūruṭṭhikaṃ aññena kaṭiṭṭhikaṃ [aññena kaṭaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhaṭṭhikaṃ aññena kaṇṭakaṭṭhikaṃ aññena phāsukaṭṭhikaṃ aññena uraṭṭhikaṃ aññena aṃsaṭṭhikaṃ aññena bāhuṭṭhikaṃ (syā.)] aññena phāsukaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhiṭṭhikaṃ aññena khandhaṭṭhikaṃ [aññena kaṭaṭṭhikaṃ aññena piṭṭhaṭṭhikaṃ aññena kaṇṭakaṭṭhikaṃ aññena phāsukaṭṭhikaṃ aññena uraṭṭhikaṃ aññena aṃsaṭṭhikaṃ aññena bāhuṭṭhikaṃ (syā.)] aññena gīvaṭṭhikaṃ aññena hanukaṭṭhikaṃ aññena dantaṭṭhikaṃ aññena sīsakaṭāhaṃ. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’ti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati…pe… evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ, aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgāni [saṅkhavaṇṇūpanibhāni (sī. syā. pī.)] …pe… aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni…pe… aṭṭhikāni pūtīni cuṇṇakajātāni. So imameva kāyaṃ upasaṃharati – ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’ti. Iti ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharati, bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā kāye kāyānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharati. ‘Atthi kāyo’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati.

Navasivathikapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Cuddasakāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanā

113. ‘‘Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu vedanānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhaṃ vā [sukhaṃ, dukkhaṃ, adukkhamasukhaṃ (sī. syā. pī. ka.)] vedanaṃ vedayamāno ‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; dukkhaṃ vā [sukhaṃ, dukkhaṃ adukkhamasukhaṃ (sī. syā. pī. ka.)] vedanaṃ vedayamāno ‘dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; adukkhamasukhaṃ vā vedanaṃ vedayamāno ‘adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; sāmisaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; nirāmisaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; sāmisaṃ vā dukkhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; nirāmisaṃ vā dukkhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; sāmisaṃ vā adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; nirāmisaṃ vā adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti; iti ajjhattaṃ vā vedanāsu vedanānupassī viharati, bahiddhā vā vedanāsu vedanānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā vedanāsu vedanānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, samudayavayadhammānupassī vā vedanāsu viharati. ‘Atthi vedanā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu vedanānupassī viharati.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanā

114. ‘‘Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu citte cittānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānāti; sadosaṃ vā cittaṃ ‘sadosaṃ citta’nti pajānāti, vītadosaṃ vā cittaṃ ‘vītadosaṃ citta’nti pajānāti; samohaṃ vā cittaṃ ‘samohaṃ citta’nti pajānāti, vītamohaṃ vā cittaṃ ‘vītamohaṃ citta’nti pajānāti; saṃkhittaṃ vā cittaṃ ‘saṃkhittaṃ citta’nti pajānāti, vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘vikkhittaṃ citta’nti pajānāti; mahaggataṃ vā cittaṃ ‘mahaggataṃ citta’nti pajānāti, amahaggataṃ vā cittaṃ ‘amahaggataṃ citta’nti pajānāti; sauttaraṃ vā cittaṃ ‘sauttaraṃ citta’nti pajānāti, anuttaraṃ vā cittaṃ ‘anuttaraṃ citta’nti pajānāti; samāhitaṃ vā cittaṃ ‘samāhitaṃ citta’nti pajānāti, asamāhitaṃ vā cittaṃ ‘asamāhitaṃ citta’nti pajānāti; vimuttaṃ vā cittaṃ ‘vimuttaṃ citta’nti pajānāti, avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti. Iti ajjhattaṃ vā citte cittānupassī viharati, bahiddhā vā citte cittānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā citte cittānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati, vayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī vā cittasmiṃ viharati. ‘Atthi citta’nti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu citte cittānupassī viharati.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbaṃ

115. ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu santaṃ vā ajjhattaṃ kāmacchandaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ kāmacchando’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ kāmacchandaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ kāmacchando’ti pajānāti; yathā ca anuppannassa kāmacchandassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa kāmacchandassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa kāmacchandassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ byāpādaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ byāpādo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ byāpādaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ byāpādo’ti pajānāti; yathā ca anuppannassa byāpādassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa byāpādassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa byāpādassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ thīnamiddhaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ thīnamiddha’nti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ thīnamiddhaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ thīnamiddha’nti pajānāti, yathā ca anuppannassa thīnamiddhassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa thīnamiddhassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa thīnamiddhassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ uddhaccakukkuccaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ uddhaccakukkucca’nti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ uddhaccakukkuccaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ uddhaccakukkucca’nti pajānāti; yathā ca anuppannassa uddhaccakukkuccassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa uddhaccakukkuccassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa uddhaccakukkuccassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ vicikicchaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ vicikicchā’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ vicikicchaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ vicikicchā’ti pajānāti; yathā ca anuppannāya vicikicchāya uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannāya vicikicchāya pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnāya vicikicchāya āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu nīvaraṇesu.

Nīvaraṇapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā khandhapabbaṃ

116. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu – ‘iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā, iti vedanāya samudayo, iti vedanāya atthaṅgamo; iti saññā, iti saññāya samudayo, iti saññāya atthaṅgamo; iti saṅkhārā, iti saṅkhārānaṃ samudayo, iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo; iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo’ti; iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati pañcasu upādānakkhandhesu.

Khandhapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā āyatanapabbaṃ

117. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhuñca pajānāti, rūpe ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Sotañca pajānāti, sadde ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Ghānañca pajānāti, gandhe ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Jivhañca pajānāti, rase ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Kāyañca pajānāti, phoṭṭhabbe ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Manañca pajānāti, dhamme ca pajānāti, yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanaṃ tañca pajānāti, yathā ca anuppannassa saṃyojanassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa saṃyojanassa pahānaṃ hoti tañca pajānāti, yathā ca pahīnassa saṃyojanassa āyatiṃ anuppādo hoti tañca pajānāti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu.

Āyatanapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā bojjhaṅgapabbaṃ

118. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjhaṅgesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjhaṅgesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu santaṃ vā ajjhattaṃ satisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ satisambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ satisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ satisambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa satisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa satisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ dhammavicayasambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ dhammavicayasambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ vīriyasambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ vīriyasambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ vīriyasambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ vīriyasambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa vīriyasambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ pītisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ pītisambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ pītisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ pītisambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa pītisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ passaddhisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ passaddhisambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ passaddhisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ passaddhisambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa passaddhisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ samādhisambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ samādhisambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ samādhisambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ samādhisambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa samādhisambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Santaṃ vā ajjhattaṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ ‘atthi me ajjhattaṃ upekkhāsambojjhaṅgo’ti pajānāti, asantaṃ vā ajjhattaṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ ‘natthi me ajjhattaṃ upekkhāsambojjhaṅgo’ti pajānāti, yathā ca anuppannassa upekkhāsambojjhaṅgassa uppādo hoti tañca pajānāti, yathā ca uppannassa upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūrī hoti tañca pajānāti.

‘‘Iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati sattasu bojjhaṅgesu.

Bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ [bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ. paṭhamabhāṇavāraṃ (syā.)].

Dhammānupassanā saccapabbaṃ

119. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu. Kathañca pana, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti.

Paṭhamabhāṇavāro niṭṭhito.

Dukkhasaccaniddeso

120. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, appiyehi sampayogopi dukkho, piyehi vippayogopi dukkho [‘‘appiyehi…pe… vippayogopi dukkho’’ti pāṭho ceva taṃniddeso ca sī. pī. potthakesu na dissati, sumaṅgalavilāsiniyampi taṃsaṃvaṇṇanā natthi], yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā [pañcupādānakkhandhāpi (ka.)] dukkhā.

121. ‘‘Katamā ca, bhikkhave, jāti? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjāti okkanti abhinibbatti khandhānaṃ pātubhāvo āyatanānaṃ paṭilābho, ayaṃ vuccati, bhikkhave, jāti.

122. ‘‘Katamā ca, bhikkhave, jarā? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko, ayaṃ vuccati, bhikkhave, jarā.

123. ‘‘Katamañca, bhikkhave, maraṇaṃ? Yaṃ [sumaṅgalavilāsinī oloketabbā] tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālaṅkiriyā khandhānaṃ bhedo kaḷevarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo, idaṃ vuccati, bhikkhave, maraṇaṃ.

124. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, soko? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa soko socanā socitattaṃ antosoko antoparisoko, ayaṃ vuccati, bhikkhave, soko.

125. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, paridevo? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa ādevo paridevo ādevanā paridevanā ādevitattaṃ paridevitattaṃ, ayaṃ vuccati, bhikkhave, paridevo.

126. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ dukkhaṃ kāyikaṃ asātaṃ kāyasamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ, idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhaṃ.

127. ‘‘Katamañca, bhikkhave, domanassaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ dukkhaṃ cetasikaṃ asātaṃ manosamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ, idaṃ vuccati, bhikkhave, domanassaṃ.

128. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, upāyāso? Yo kho, bhikkhave, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa āyāso upāyāso āyāsitattaṃ upāyāsitattaṃ, ayaṃ vuccati, bhikkhave, upāyāso.

129. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, appiyehi sampayogo dukkho? Idha yassa te honti aniṭṭhā akantā amanāpā rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbā dhammā, ye vā panassa te honti anatthakāmā ahitakāmā aphāsukakāmā ayogakkhemakāmā, yā tehi saddhiṃ saṅgati samāgamo samodhānaṃ missībhāvo, ayaṃ vuccati, bhikkhave, appiyehi sampayogo dukkho.

130. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, piyehi vippayogo dukkho? Idha yassa te honti iṭṭhā kantā manāpā rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbā dhammā, ye vā panassa te honti atthakāmā hitakāmā phāsukakāmā yogakkhemakāmā mātā vā pitā vā bhātā vā bhaginī vā mittā vā amaccā vā ñātisālohitā vā, yā tehi saddhiṃ asaṅgati asamāgamo asamodhānaṃ amissībhāvo, ayaṃ vuccati, bhikkhave, piyehi vippayogo dukkho.

131. ‘‘Katamañca, bhikkhave, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ? Jātidhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Jarādhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata mayaṃ na jarādhammā assāma, na ca vata no jarā āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Byādhidhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata mayaṃ na byādhidhammā assāma, na ca vata no byādhi āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Maraṇadhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata mayaṃ na maraṇadhammā assāma, na ca vata no maraṇaṃ āgaccheyyā’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘aho vata mayaṃ na sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā assāma, na ca vata no sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā āgaccheyyu’nti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ, idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ.

132. ‘‘Katame ca, bhikkhave, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā? Seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ.

Samudayasaccaniddeso

133. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā.)] ariyasaccaṃ? Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā [ponobhavikā (sī. pī.)] nandīrāgasahagatā [nandirāgasahagatā (sī. syā. pī.)] tatratatrābhinandinī. Seyyathidaṃ – kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā.

‘‘Sā kho panesā, bhikkhave, taṇhā kattha uppajjamānā uppajjati, kattha nivisamānā nivisati? Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Kiñca loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ? Cakkhu loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Sotaṃ loke…pe… ghānaṃ loke… jivhā loke… kāyo loke… mano loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpā loke… saddā loke… gandhā loke… rasā loke… phoṭṭhabbā loke… dhammā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Cakkhuviññāṇaṃ loke… sotaviññāṇaṃ loke… ghānaviññāṇaṃ loke… jivhāviññāṇaṃ loke… kāyaviññāṇaṃ loke… manoviññāṇaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Cakkhusamphasso loke… sotasamphasso loke… ghānasamphasso loke… jivhāsamphasso loke… kāyasamphasso loke… manosamphasso loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Cakkhusamphassajā vedanā loke… sotasamphassajā vedanā loke… ghānasamphassajā vedanā loke… jivhāsamphassajā vedanā loke… kāyasamphassajā vedanā loke… manosamphassajā vedanā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpasaññā loke… saddasaññā loke… gandhasaññā loke… rasasaññā loke… phoṭṭhabbasaññā loke… dhammasaññā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpasañcetanā loke… saddasañcetanā loke… gandhasañcetanā loke… rasasañcetanā loke… phoṭṭhabbasañcetanā loke… dhammasañcetanā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpataṇhā loke… saddataṇhā loke… gandhataṇhā loke… rasataṇhā loke… phoṭṭhabbataṇhā loke… dhammataṇhā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpavitakko loke… saddavitakko loke… gandhavitakko loke… rasavitakko loke… phoṭṭhabbavitakko loke… dhammavitakko loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati.

‘‘Rūpavicāro loke… saddavicāro loke… gandhavicāro loke… rasavicāro loke… phoṭṭhabbavicāro loke… dhammavicāro loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ.

Nirodhasaccaniddeso

134. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā.)] ariyasaccaṃ? Yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo.

‘‘Sā kho panesā, bhikkhave, taṇhā kattha pahīyamānā pahīyati, kattha nirujjhamānā nirujjhati? Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Kiñca loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ? Cakkhu loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati. Sotaṃ loke…pe… ghānaṃ loke… jivhā loke… kāyo loke… mano loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpā loke… saddā loke… gandhā loke… rasā loke… phoṭṭhabbā loke… dhammā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Cakkhuviññāṇaṃ loke… sotaviññāṇaṃ loke… ghānaviññāṇaṃ loke… jivhāviññāṇaṃ loke… kāyaviññāṇaṃ loke… manoviññāṇaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Cakkhusamphasso loke… sotasamphasso loke… ghānasamphasso loke… jivhāsamphasso loke… kāyasamphasso loke… manosamphasso loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Cakkhusamphassajā vedanā loke… sotasamphassajā vedanā loke… ghānasamphassajā vedanā loke… jivhāsamphassajā vedanā loke… kāyasamphassajā vedanā loke… manosamphassajā vedanā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpasaññā loke… saddasaññā loke… gandhasaññā loke… rasasaññā loke… phoṭṭhabbasaññā loke… dhammasaññā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpasañcetanā loke… saddasañcetanā loke… gandhasañcetanā loke… rasasañcetanā loke… phoṭṭhabbasañcetanā loke… dhammasañcetanā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpataṇhā loke… saddataṇhā loke… gandhataṇhā loke… rasataṇhā loke… phoṭṭhabbataṇhā loke… dhammataṇhā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpavitakko loke… saddavitakko loke… gandhavitakko loke… rasavitakko loke… phoṭṭhabbavitakko loke… dhammavitakko loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati.

‘‘Rūpavicāro loke… saddavicāro loke… gandhavicāro loke… rasavicāro loke… phoṭṭhabbavicāro loke… dhammavicāro loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ. Etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhāmānā nirujjhati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ.

Maggasaccaniddeso

135. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhi? Yaṃ kho, bhikkhave, dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammādiṭṭhi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāsaṅkappo? Nekkhammasaṅkappo abyāpādasaṅkappo avihiṃsāsaṅkappo. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsaṅkappo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā? Musāvādā veramaṇī [veramaṇi (ka.)], pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāvācā.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto? Pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammākammanto.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo? Idha, bhikkhave, ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvitaṃ kappeti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāājīvo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāvāyāmo? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāvāyāmo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāsati? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsati.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāsamādhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ.

136. ‘‘Iti ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharati, bahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharati; samudayadhammānupassī vā dhammesu viharati, vayadhammānupassī vā dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī vā dhammesu viharati. ‘Atthi dhammā’ti vā panassa sati paccupaṭṭhitā hoti. Yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu dhammesu dhammānupassī viharati catūsu ariyasaccesu.

Saccapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhammānupassanā niṭṭhitā.

137. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta vassāni, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ diṭṭheva dhamme aññā; sati vā upādisese anāgāmitā.

‘‘Tiṭṭhantu, bhikkhave, satta vassāni. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya cha vassāni…pe… pañca vassāni… cattāri vassāni… tīṇi vassāni… dve vassāni… ekaṃ vassaṃ… tiṭṭhatu, bhikkhave, ekaṃ vassaṃ. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta māsāni, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ diṭṭheva dhamme aññā; sati vā upādisese anāgāmitā. Tiṭṭhantu, bhikkhave, satta māsāni. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya cha māsāni…pe… pañca māsāni… cattāri māsāni… tīṇi māsāni… dve māsāni… ekaṃ māsaṃ… aḍḍhamāsaṃ… tiṭṭhatu, bhikkhave, aḍḍhamāso. Yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya sattāhaṃ, tassa dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ diṭṭheva dhamme aññā sati vā upādisese anāgāmitā’’ti.

138. ‘‘‘Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā’ti. Iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Mūlapariyāyavaggo niṭṭhito paṭhamo.

Tassuddānaṃ – [ito paraṃ kesuci potthakesu imāpi gāthāyo evaṃ dissanti –§ajaraṃ amataṃ amatādhigamaṃ, phalamagganidassanaṃ dukkhanudaṃ. sahitattaṃ mahārasahassakaraṃ, bhūtamiti sāraṃ vividhaṃ suṇātha.§taḷākaṃ vasupūritaṃ ghammapathe, tividhaggipiḷesitanibbāpanaṃ. byādhipanudanaosadhayo, pacchimasuttapavarā ṭhapitā.§madhumandavarasāmadānaṃ, khiḍḍārati jananimanusaṅghātaṃ. tathā sutte veyyākaraṇā ṭhapitā, sakyaputtānamabhidamanatthāya.§paññāsaṃ ca diyaḍhḍasataṃ, dve ca veyyākaraṇaṃ apare ca. tevanāmagataṃ ca anupubbaṃ, ekamanā nisāmetha mudaggaṃ.]

Mūlasusaṃvaradhammadāyādā, bheravānaṅgaṇākaṅkheyyavatthaṃ;
Sallekhasammādiṭṭhisatipaṭṭhaṃ, vaggavaro asamo susamatto.

2. Sīhanādavaggo

1. Cūḷasīhanādasuttaṃ

139. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo; suññā parappavādā samaṇebhi aññehīti [samaṇehi aññeti (sī. pī. ka.) ettha aññehīti sakāya paṭiññāya saccābhiññehīti attho veditabbo]. Evametaṃ [evameva (syā. ka.)], bhikkhave, sammā sīhanādaṃ nadatha.

140. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘ko panāyasmantānaṃ assāso, kiṃ balaṃ, yena tumhe āyasmanto evaṃ vadetha – idheva samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo; suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’ti?

Evaṃvādino, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘atthi kho no, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammā akkhātā ye mayaṃ attani sampassamānā evaṃ vadema – idheva samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo; suññā parappavādā samaṇebhi aññehīti. Katame cattāro? Atthi kho no, āvuso, satthari pasādo, atthi dhamme pasādo, atthi sīlesu paripūrakāritā; sahadhammikā kho pana piyā manāpā – gahaṭṭhā ceva pabbajitā ca. Ime kho no, āvuso, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammā akkhātā ye mayaṃ attani sampassamānā evaṃ vadema – idheva samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo; suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’ti.

141. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘amhākampi kho, āvuso, atthi satthari pasādo yo amhākaṃ satthā, amhākampi atthi dhamme pasādo yo amhākaṃ dhammo, mayampi sīlesu paripūrakārino yāni amhākaṃ sīlāni, amhākampi sahadhammikā piyā manāpā – gahaṭṭhā ceva pabbajitā ca. Idha no, āvuso, ko viseso ko adhippayāso [adhippāyo (ka. sī. syā. pī.), adhippayogo (ka.)] kiṃ nānākaraṇaṃ yadidaṃ tumhākañceva amhākañcā’ti?

‘‘Evaṃvādino, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘kiṃ panāvuso, ekā niṭṭhā, udāhu puthu niṭṭhā’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘ekāvuso, niṭṭhā, na puthu niṭṭhā’ti.

‘‘‘Sā panāvuso, niṭṭhā sarāgassa udāhu vītarāgassā’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘vītarāgassāvuso, sā niṭṭhā, na sā niṭṭhā sarāgassā’ti.

‘‘‘Sā panāvuso, niṭṭhā sadosassa udāhu vītadosassā’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘vītadosassāvuso, sā niṭṭhā, na sā niṭṭhā sadosassā’ti.

‘‘‘Sā panāvuso, niṭṭhā samohassa udāhu vītamohassā’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘vītamohassāvuso, sā niṭṭhā, na sā niṭṭhā samohassā’ti.

‘‘‘Sā panāvuso, niṭṭhā sataṇhassa udāhu vītataṇhassā’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘vītataṇhassāvuso, sā niṭṭhā, na sā niṭṭhā sataṇhassā’ti.

‘‘‘Sā panāvuso, niṭṭhā saupādānassa udāhu anupādānassā’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘anupādānassāvuso, sā niṭṭhā, na sā niṭṭhā saupādānassā’ti.

‘‘‘Sā panāvuso, niṭṭhā viddasuno udāhu aviddasuno’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘viddasuno, āvuso, sā niṭṭhā, na sā niṭṭhā aviddasuno’ti.

‘‘‘Sā panāvuso, niṭṭhā anuruddhappaṭiviruddhassa udāhu ananuruddhaappaṭiviruddhassā’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘ananuruddhaappaṭiviruddhassāvuso, sā niṭṭhā, na sā niṭṭhā anuruddhappaṭiviruddhassā’ti.

‘‘‘Sā panāvuso, niṭṭhā papañcārāmassa papañcaratino udāhu nippapañcārāmassa nippapañcaratino’ti? Sammā byākaramānā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ byākareyyuṃ – ‘nippapañcārāmassāvuso, sā niṭṭhā nippapañcaratino, na sā niṭṭhā papañcārāmassa papañcaratino’ti.

142. ‘‘Dvemā, bhikkhave, diṭṭhiyo – bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā bhavadiṭṭhiṃ allīnā bhavadiṭṭhiṃ upagatā bhavadiṭṭhiṃ ajjhositā, vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhā. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā vibhavadiṭṭhiṃ allīnā vibhavadiṭṭhiṃ upagatā vibhavadiṭṭhiṃ ajjhositā, bhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhā. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imāsaṃ dvinnaṃ diṭṭhīnaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti, ‘te sarāgā te sadosā te samohā te sataṇhā te saupādānā te aviddasuno te anuruddhappaṭiviruddhā te papañcārāmā papañcaratino; te na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi; na parimuccanti dukkhasmā’ti vadāmi. Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imāsaṃ dvinnaṃ diṭṭhīnaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānanti, ‘te vītarāgā te vītadosā te vītamohā te vītataṇhā te anupādānā te viddasuno te ananuruddhaappaṭiviruddhā te nippapañcārāmā nippapañcaratino; te parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi; parimuccanti dukkhasmā’ti vadāmi.

143. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, upādānāni. Katamāni cattāri? Kāmupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ, sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānaṃ. Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānā. Te na sammā sabbupādānapariññaṃ paññapenti – kāmupādānassa pariññaṃ paññapenti, na diṭṭhupādānassa pariññaṃ paññapenti, na sīlabbatupādānassa pariññaṃ paññapenti, na attavādupādānassa pariññaṃ paññapenti. Taṃ kissa hetu? Imāni hi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tīṇi ṭhānāni yathābhūtaṃ nappajānanti. Tasmā te bhonto samaṇabrāhmaṇā sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānā; te na sammā sabbupādānapariññaṃ paññapenti – kāmupādānassa pariññaṃ paññapenti, na diṭṭhupādānassa pariññaṃ paññapenti, na sīlabbatupādānassa pariññaṃ paññapenti, na attavādupādānassa pariññaṃ paññapenti.

‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānā. Te na sammā sabbupādānapariññaṃ paññapenti – kāmupādānassa pariññaṃ paññapenti, diṭṭhupādānassa pariññaṃ paññapenti, na sīlabbatupādānassa pariññaṃ paññapenti, na attavādupādānassa pariññaṃ paññapenti. Taṃ kissa hetu? Imāni hi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dve ṭhānāni yathābhūtaṃ nappajānanti. Tasmā te bhonto samaṇabrāhmaṇā sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānā; te na sammā [paṭijānamānā na sammā (?)] sabbupādānapariññaṃ paññapenti – kāmupādānassa pariññaṃ paññapenti, diṭṭhupādānassa pariññaṃ paññapenti, na sīlabbatupādānassa pariññaṃ paññapenti, na attavādupādānassa pariññaṃ paññapenti.

‘‘Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānā. Te na sammā sabbupādānapariññaṃ paññapenti – kāmupādānassa pariññaṃ paññapenti, diṭṭhupādānassa pariññaṃ paññapenti, sīlabbatupādānassa pariññaṃ paññapenti, na attavādupādānassa pariññaṃ paññapenti. Taṃ kissa hetu? Imañhi te bhonto samaṇabrāhmaṇā ekaṃ ṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānanti. Tasmā te bhonto samaṇabrāhmaṇā sabbupādānapariññāvādā paṭijānamānā; te na sammā [paṭijānamānā na sammā (?)] sabbupādānapariññaṃ paññapenti – kāmupādānassa pariññaṃ paññapenti, diṭṭhupādānassa pariññaṃ paññapenti, sīlabbatupādānassa pariññaṃ paññapenti, na attavādupādānassa pariññaṃ paññapenti.

‘‘Evarūpe kho, bhikkhave, dhammavinaye yo satthari pasādo so na sammaggato akkhāyati; yo dhamme pasādo so na sammaggato akkhāyati; yā sīlesu paripūrakāritā sā na sammaggatā akkhāyati; yā sahadhammikesu piyamanāpatā sā na sammaggatā akkhāyati. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ durakkhāte dhammavinaye duppavedite aniyyānike anupasamasaṃvattanike asammāsambuddhappavedite.

144. ‘‘Tathāgato ca kho, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho sabbupādānapariññāvādo paṭijānamāno sammā sabbupādānapariññaṃ paññapeti – kāmupādānassa pariññaṃ paññapeti, diṭṭhupādānassa pariññaṃ paññapeti, sīlabbatupādānassa pariññaṃ paññapeti, attavādupādānassa pariññaṃ paññapeti. Evarūpe kho, bhikkhave, dhammavinaye yo satthari pasādo so sammaggato akkhāyati; yo dhamme pasādo so sammaggato akkhāyati; yā sīlesu paripūrakāritā sā sammaggatā akkhāyati; yā sahadhammikesu piyamanāpatā sā sammaggatā akkhāyati. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ svākkhāte dhammavinaye suppavedite niyyānike upasamasaṃvattanike sammāsambuddhappavedite.

145. ‘‘Ime ca, bhikkhave, cattāro upādānā. Kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā? Ime cattāro upādānā taṇhānidānā taṇhāsamudayā taṇhājātikā taṇhāpabhavā. Taṇhā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā? Taṇhā vedanānidānā vedanāsamudayā vedanājātikā vedanāpabhavā. Vedanā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā? Vedanā phassanidānā phassasamudayā phassajātikā phassapabhavā. Phasso cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo? Phasso saḷāyatananidāno saḷāyatanasamudayo saḷāyatanajātiko saḷāyatanapabhavo. Saḷāyatanañcidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ? Saḷāyatanaṃ nāmarūpanidānaṃ nāmarūpasamudayaṃ nāmarūpajātikaṃ nāmarūpapabhavaṃ. Nāmarūpañcidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ? Nāmarūpaṃ viññāṇanidānaṃ viññāṇasamudayaṃ viññāṇajātikaṃ viññāṇapabhavaṃ. Viññāṇañcidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ? Viññāṇaṃ saṅkhāranidānaṃ saṅkhārasamudayaṃ saṅkhārajātikaṃ saṅkhārapabhavaṃ. Saṅkhārā cime, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā? Saṅkhārā avijjānidānā avijjāsamudayā avijjājātikā avijjāpabhavā.

‘‘Yato ca kho, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā hoti vijjā uppannā, so avijjāvirāgā vijjuppādā neva kāmupādānaṃ upādiyati, na diṭṭhupādānaṃ upādiyati, na sīlabbatupādānaṃ upādiyati, na attavādupādānaṃ upādiyati. Anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Cūḷasīhanādasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Mahāsīhanādasuttaṃ

146. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati bahinagare aparapure vanasaṇḍe. Tena kho pana samayena sunakkhatto licchaviputto acirapakkanto hoti imasmā dhammavinayā. So vesāliyaṃ parisati [parisatiṃ (sī. pī.)] evaṃ [etaṃ (pī. ka.)] vācaṃ bhāsati – ‘‘natthi samaṇassa gotamassa uttari [uttariṃ (pī.)] manussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso. Takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ. Yassa ca khvāssa atthāya dhammo desito so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’’ti.

Atha kho āyasmā sāriputto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Assosi kho āyasmā sāriputto sunakkhattassa licchaviputtassa vesāliyaṃ parisati evaṃ vācaṃ bhāsamānassa – ‘‘natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso. Takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ. Yassa ca khvāssa atthāya dhammo desito so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’’ti.

Atha kho āyasmā sāriputto vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sunakkhatto, bhante, licchaviputto acirapakkanto imasmā dhammavinayā. So vesāliyaṃ parisati evaṃ vācaṃ bhāsati – ‘natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso. Takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ. Yassa ca khvāssa atthāya dhammo desito so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’’’ti.

147. ‘‘Kodhano heso, sāriputta, sunakkhatto moghapuriso. Kodhā ca panassa esā vācā bhāsitā. ‘Avaṇṇaṃ bhāsissāmī’ti kho, sāriputta, sunakkhatto moghapuriso vaṇṇaṃyeva tathāgatassa bhāsati. Vaṇṇo heso, sāriputta, tathāgatassa yo evaṃ vadeyya – ‘yassa ca khvāssa atthāya dhammo desito so niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti.

‘‘Ayampi hi nāma, sāriputta, sunakkhattassa moghapurisassa mayi dhammanvayo na bhavissati – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi, satthā devamanussānaṃ, buddho bhagavā’ti.

‘‘Ayampi hi nāma, sāriputta, sunakkhattassa moghapurisassa mayi dhammanvayo na bhavissati – ‘itipi so bhagavā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāno gacchati, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamati, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasati parimajjati; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattetī’ti.

‘‘Ayampi hi nāma, sāriputta, sunakkhattassa moghapurisassa mayi dhammanvayo na bhavissati – ‘itipi so bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti – dibbe ca mānuse ca, ye dūre santike cā’ti.

‘‘Ayampi hi nāma, sāriputta, sunakkhattassa moghapurisassa mayi dhammanvayo na bhavissati – ‘itipi so bhagavā parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajānāti; sadosaṃ vā cittaṃ sadosaṃ cittanti pajānāti, vītadosaṃ vā cittaṃ vītadosaṃ cittanti pajānāti; samohaṃ vā cittaṃ samohaṃ cittanti pajānāti, vītamohaṃ vā cittaṃ vītamohaṃ cittanti pajānāti; saṃkhittaṃ vā cittaṃ saṃkhittaṃ cittanti pajānāti, vikkhittaṃ vā cittaṃ vikkhittaṃ cittanti pajānāti; mahaggataṃ vā cittaṃ mahaggataṃ cittanti pajānāti, amahaggataṃ vā cittaṃ amahaggataṃ cittanti pajānāti; sauttaraṃ vā cittaṃ sauttaraṃ cittanti pajānāti, anuttaraṃ vā cittaṃ anuttaraṃ cittanti pajānāti; samāhitaṃ vā cittaṃ samāhitaṃ cittanti pajānāti, asamāhitaṃ vā cittaṃ asamāhitaṃ cittanti pajānāti; vimuttaṃ vā cittaṃ vimuttaṃ cittanti pajānāti, avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajānātī’ti.

148. ‘‘Dasa kho panimāni, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalāni yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. Katamāni dasa?

‘‘Idha, sāriputta, tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi, sāriputta, tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi, sāriputta, tathāgato atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi, sāriputta, tathāgato sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato anekadhātunānādhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi, sāriputta, tathāgato anekadhātunānādhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato sattānaṃ nānādhimuttikataṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi, sāriputta, tathāgato sattānaṃ nānādhimuttikataṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi, sāriputta, tathāgato parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi, sāriputta, tathāgato jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Yampi, sāriputta, tathāgato anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti. Yampi, sāriputta, tathāgato dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti. Idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Yampi, sāriputta, tathāgato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Imāni kho, sāriputta, dasa tathāgatassa tathāgatabalāni yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

149. ‘‘Yo kho maṃ, sāriputta, evaṃ jānantaṃ evaṃ passantaṃ evaṃ vadeyya – ‘natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso; takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhāna’nti, taṃ, sāriputta, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Seyyathāpi, sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃ sampadamidaṃ, sāriputta, vadāmi. Taṃ vācaṃ appahāya, taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

150. ‘‘Cattārimāni, sāriputta, tathāgatassa vesārajjāni yehi vesārajjehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. Katamāni cattāri?

‘‘‘Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā’ti. Tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, sāriputta, na samanupassāmi. Etamahaṃ [etampahaṃ (sī. pī.)], sāriputta, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.

‘‘‘Khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā’ti. Tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, sāriputta, na samanupassāmi. Etamahaṃ, sāriputta, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.

‘‘‘Ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’ti. Tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, sāriputta, na samanupassāmi. Etamahaṃ, sāriputta, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.

‘‘‘Yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti. Tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatī’ti nimittametaṃ, sāriputta, na samanupassāmi. Etamahaṃ, sāriputta, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.

‘‘Imāni kho, sāriputta, cattāri tathāgatassa vesārajjāni yehi vesārajjehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

‘‘Yo kho maṃ, sāriputta, evaṃ jānantaṃ evaṃ passantaṃ evaṃ vadeyya – ‘natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso, takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhāna’nti, taṃ, sāriputta, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Seyyathāpi, sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃ sampadamidaṃ, sāriputta, vadāmi. Taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

151. ‘‘Aṭṭha kho imā, sāriputta, parisā. Katamā aṭṭha? Khattiyaparisā, brāhmaṇaparisā, gahapatiparisā, samaṇaparisā, cātumahārājikaparisā [cātummahārājikā (sī. syā. pī.)], tāvatiṃsaparisā, māraparisā, brahmaparisā – imā kho, sāriputta, aṭṭha parisā. Imehi kho, sāriputta, catūhi vesārajjehi samannāgato tathāgato imā aṭṭha parisā upasaṅkamati ajjhogāhati. Abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, anekasataṃ khattiyaparisaṃ upasaṅkamitā. Tatrapi mayā sannisinnapubbañceva, sallapitapubbañca, sākacchā ca samāpajjitapubbā. Tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārajjaṃ vā okkamissatīti nimittametaṃ, sāriputta, na samanupassāmi. Etamahaṃ, sāriputta, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.

‘‘Abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, anekasataṃ brāhmaṇaparisaṃ…pe… gahapatiparisaṃ… samaṇaparisaṃ… cātumahārājikaparisaṃ… tāvatiṃsaparisaṃ… māraparisaṃ… brahmaparisaṃ upasaṅkamitā. Tatrapi mayā sannisinnapubbañceva, sallapitapubbañca, sākacchā ca samāpajjitapubbā. Tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārajjaṃ vā okkamissatīti nimittametaṃ, sāriputta, na samanupassāmi. Etamahaṃ, sāriputta, nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi.

‘‘Yo kho maṃ, sāriputta, evaṃ jānantaṃ evaṃ passantaṃ evaṃ vadeyya – ‘natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso, takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhāna’nti, taṃ, sāriputta, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Seyyathāpi, sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃ sampadamidaṃ, sāriputta, vadāmi. Taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

152. ‘‘Catasso kho imā, sāriputta, yoniyo. Katamā catasso? Aṇḍajā yoni, jalābujā yoni, saṃsedajā yoni, opapātikā yoni. Katamā ca, sāriputta, aṇḍajā yoni? Ye kho te, sāriputta, sattā aṇḍakosaṃ abhinibbhijja jāyanti – ayaṃ vuccati, sāriputta, aṇḍajā yoni. Katamā ca, sāriputta, jalābujā yoni? Ye kho te, sāriputta, sattā vatthikosaṃ abhinibbhijja jāyanti – ayaṃ vuccati, sāriputta, jalābujā yoni. Katamā ca, sāriputta, saṃsedajā yoni? Ye kho te, sāriputta, sattā pūtimacche vā jāyanti pūtikuṇape vā pūtikummāse vā candanikāye vā oḷigalle vā jāyanti – ayaṃ vuccati, sāriputta, saṃsedajā yoni. Katamā ca, sāriputta, opapātikā yoni? Devā, nerayikā, ekacce ca manussā, ekacce ca vinipātikā – ayaṃ vuccati, sāriputta, opapātikā yoni. Imā kho, sāriputta, catasso yoniyo.

‘‘Yo kho maṃ, sāriputta, evaṃ jānantaṃ evaṃ passantaṃ evaṃ vadeyya – ‘natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso, takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhāna’nti, taṃ, sāriputta, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Seyyathāpi, sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃ sampadamidaṃ, sāriputta, vadāmi. Taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

153. ‘‘Pañca kho imā, sāriputta, gatiyo. Katamā pañca? Nirayo, tiracchānayoni, pettivisayo, manussā, devā. Nirayañcāhaṃ, sāriputta, pajānāmi, nirayagāmiñca maggaṃ, nirayagāminiñca paṭipadaṃ; yathā paṭipanno ca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Tiracchānayoniñcāhaṃ, sāriputta, pajānāmi, tiracchānayonigāmiñca maggaṃ, tiracchānayonigāminiñca paṭipadaṃ; yathā paṭipanno ca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tiracchānayoniṃ upapajjati tañca pajānāmi. Pettivisayaṃ cāhaṃ, sāriputta, pajānāmi, pettivisayagāmiñca maggaṃ, pettivisayagāminiñca paṭipadaṃ; yathā paṭipanno ca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Manusse cāhaṃ, sāriputta, pajānāmi, manussalokagāmiñca maggaṃ, manussalokagāminiñca paṭipadaṃ; yathā paṭipanno ca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manussesu upapajjati tañca pajānāmi. Deve cāhaṃ, sāriputta, pajānāmi, devalokagāmiñca maggaṃ, devalokagāminiñca paṭipadaṃ; yathā paṭipanno ca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati tañca pajānāmi. Nibbānañcāhaṃ, sāriputta, pajānāmi, nibbānagāmiñca maggaṃ, nibbānagāminiñca paṭipadaṃ; yathā paṭipanno ca āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati tañca pajānāmi.

154. ‘‘Idhāhaṃ, sāriputta, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ, ekantadukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānaṃ. Seyyathāpi, sāriputta, aṅgārakāsu sādhikaporisā pūrā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmānaṃ. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito ekāyanena maggena tameva aṅgārakāsuṃ paṇidhāya. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – ‘tathāyaṃ bhavaṃ puriso paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā imaṃyeva aṅgārakāsuṃ āgamissatī’ti. Tamenaṃ passeyya aparena samayena tassā aṅgārakāsuyā patitaṃ, ekantadukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānaṃ. Evameva kho ahaṃ, sāriputta, idhekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannaṃ, ekantadukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānaṃ.

‘‘Idha panāhaṃ, sāriputta, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tiracchānayoniṃ upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tiracchānayoniṃ upapannaṃ, dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānaṃ. Seyyathāpi, sāriputta, gūthakūpo sādhikaporiso, pūro gūthassa. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito ekāyanena maggena tameva gūthakūpaṃ paṇidhāya. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – ‘tathāyaṃ bhavaṃ puriso paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho yathā imaṃyeva gūthakūpaṃ āgamissatī’ti. Tamenaṃ passeyya aparena samayena tasmiṃ gūthakūpe patitaṃ, dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānaṃ. Evameva kho ahaṃ, sāriputta, idhekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tiracchānayoniṃ upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tiracchānayoniṃ upapannaṃ, dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānaṃ.

‘‘Idha panāhaṃ, sāriputta, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapannaṃ, dukkhabahulā vedanā vedayamānaṃ. Seyyathāpi, sāriputta, rukkho visame bhūmibhāge jāto tanupattapalāso kabaracchāyo. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito ekāyanena maggena tameva rukkhaṃ paṇidhāya. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – ‘tathāyaṃ bhavaṃ puriso paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā imaṃyeva rukkhaṃ āgamissatī’ti. Tamenaṃ passeyya, aparena samayena tassa rukkhassa chāyāya nisinnaṃ vā nipannaṃ vā dukkhabahulā vedanā vedayamānaṃ. Evameva kho ahaṃ, sāriputta, idhekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā pettivisayaṃ upapannaṃ, dukkhabahulā vedanā vedayamānaṃ.

‘‘Idha panāhaṃ, sāriputta, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manussesu upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manussesu upapannaṃ, sukhabahulā vedanā vedayamānaṃ. Seyyathāpi, sāriputta, rukkho same bhūmibhāge jāto bahalapattapalāso sandacchāyo [saṇḍacchāyo (syā.), santacchāyo (ka.)]. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito ekāyanena maggena tameva rukkhaṃ paṇidhāya. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – 'tathāyaṃ bhavaṃ puriso paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā imameva rukkhaṃ āgamissatī'ti. Tamenaṃ passeyya aparena samayena tassa rukkhassa chāyāya nisinnaṃ vā nipannaṃ vā sukhabahulā vedanā vedayamānaṃ. Evameva kho ahaṃ, sāriputta, idhekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manussesu upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā manussesu upapannaṃ, sukhabahulā vedanā vedayamānaṃ.

''Idha panāhaṃ, sāriputta, ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissatī'ti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannaṃ, ekantasukhā vedanā vedayamānaṃ. Seyyathāpi, sāriputta, pāsādo, tatrāssa kūṭāgāraṃ ullittāvalittaṃ nivātaṃ phusitaggaḷaṃ pihitavātapānaṃ. Tatrāssa pallaṅko gonakatthato paṭikatthato paṭalikatthato kadalimigapavarapaccattharaṇo sauttaracchado ubhatolohitakūpadhāno. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito ekāyanena maggena tameva pāsādaṃ paṇidhāya. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – 'tathāyaṃ bhavaṃ puriso paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā imaṃyeva pāsādaṃ āgamissatī'ti. Tamenaṃ passeyya aparena samayena tasmiṃ pāsāde tasmiṃ kūṭāgāre tasmiṃ pallaṅke nisinnaṃ vā nipannaṃ vā ekantasukhā vedanā vedayamānaṃ. Evameva kho ahaṃ, sāriputta, idhekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho yathā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannaṃ, ekantasukhā vedanā vedayamānaṃ.

''Idha panāhaṃ, sāriputta, ekaccaṃ puggalaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā āsavānaṃ khayā anāsaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissatīti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantaṃ, ekantasukhā vedanā vedayamānaṃ. Seyyathāpi, sāriputta, pokkharaṇī acchodakā sātodakā sītodakā setakā supatitthā ramaṇīyā. Avidūre cassā tibbo vanasaṇḍo. Atha puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito ekāyanena maggena tameva pokkharaṇiṃ paṇidhāya. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – 'tathā bhavaṃ puriso paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā imaṃyeva pokkharaṇiṃ āgamissatī'ti. Tamenaṃ passeyya aparena samayena taṃ pokkharaṇiṃ ogāhetvā nhāyitvā ca pivitvā ca sabbadarathakilamathapariḷāhaṃ paṭippassambhetvā paccuttaritvā tasmiṃ vanasaṇḍe nisinnaṃ vā nipannaṃ vā, ekantasukhā vedanā vedayamānaṃ. Evameva kho ahaṃ, sāriputta, idhekaccaṃ puggalaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – tathāyaṃ puggalo paṭipanno tathā ca iriyati tañca maggaṃ samārūḷho, yathā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissatī'ti. Tamenaṃ passāmi aparena samayena āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantaṃ, ekantasukhā vedanā vedayamānaṃ. Imā kho, sāriputta, pañca gatiyo.

''Yo kho maṃ, sāriputta, evaṃ jānantaṃ evaṃ passantaṃ evaṃ vadeyya – 'natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso; takkapariyāhataṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhāna'nti taṃ, sāriputta, vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Seyyathāpi, sāriputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃ sampadamidaṃ, sāriputta, vadāmi ‘taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye’.

155. ‘‘Abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā [caritvā (ka.)] – tapassī sudaṃ homi paramatapassī, lūkho sudaṃ [lūkhassudaṃ (sī. pī.)] homi paramalūkho, jegucchī sudaṃ homi paramajegucchī, pavivitto sudaṃ [pavivittassudaṃ (sī. pī.)] homi paramapavivitto. Tatrāssu me idaṃ, sāriputta, tapassitāya hoti – acelako homi muttācāro hatthāpalekhano [hatthāvalekhano (syā.)], na ehibhaddantiko na tiṭṭhabhaddantiko; nābhihaṭaṃ na uddissakataṃ na nimantanaṃ sādiyāmi. So na kumbhimukhā paṭiggaṇhāmi, na kaḷopimukhā paṭiggaṇhāmi, na eḷakamantaraṃ, na daṇḍamantaraṃ, na musalamantaraṃ, na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ, na gabbhiniyā, na pāyamānāya [pāyantiyā (ka.)], na purisantaragatāya, na saṅkittīsu, na yattha sā upaṭṭhito hoti, na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī; na macchaṃ na maṃsaṃ na suraṃ na merayaṃ na thusodakaṃ pivāmi; so ekāgāriko vā homi ekālopiko, dvāgāriko vā homi dvālopiko…pe… sattāgāriko vā homi sattālopiko; ekissāpi dattiyā yāpemi, dvīhipi dattīhi yāpemi…pe… sattahipi dattīhi yāpemi; ekāhikampi āhāraṃ āhāremi, dvīhikampi āhāraṃ āhāremi…pe… sattāhikampi āhāraṃ āhāremi; iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharāmi.

‘‘So sākabhakkho vā homi, sāmākabhakkho vā homi, nīvārabhakkho vā homi, daddulabhakkho vā homi, haṭabhakkho vā homi, kaṇabhakkho vā homi, ācāmabhakkho vā homi, piññākabhakkho vā homi, tiṇabhakkho vā homi, gomayabhakkho vā homi, vanamūlaphalāhāro yāpemi pavattaphalabhojī.

‘‘So sāṇānipi dhāremi, masāṇānipi dhāremi, chavadussānipi dhāremi, paṃsukūlānipi dhāremi, tirīṭānipi dhāremi, ajinampi dhāremi, ajinakkhipampi dhāremi, kusacīrampi dhāremi, vākacīrampi dhāremi, phalakacīrampi dhāremi, kesakambalampi dhāremi, vāḷakambalampi dhāremi, ulūkapakkhampi dhāremi; kesamassulocakopi homi kesamassulocanānuyogamanuyutto; ubbhaṭṭhakopi homi āsanapaṭikkhitto; ukkuṭikopi homi ukkuṭikappadhānamanuyutto; kaṇṭakāpassayikopi homi kaṇṭakāpassaye seyyaṃ kappemi [imassānantare aññopi koci pāṭhapadeso aññesu ājīvakavatadīpakasuttesu dissati]; sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharāmi – iti evarūpaṃ anekavihitaṃ kāyassa ātāpanaparitāpanānuyogamanuyutto viharāmi. Idaṃsu me, sāriputta, tapassitāya hoti.

156. ‘‘Tatrāssu me idaṃ, sāriputta, lūkhasmiṃ hoti – nekavassagaṇikaṃ rajojallaṃ kāye sannicitaṃ hoti papaṭikajātaṃ. Seyyathāpi, sāriputta, tindukakhāṇu nekavassagaṇiko sannicito hoti papaṭikajāto, evamevāssu me, sāriputta, nekavassagaṇikaṃ rajojallaṃ kāye sannicitaṃ hoti papaṭikajātaṃ. Tassa mayhaṃ, sāriputta, na evaṃ hoti – ‘aho vatāhaṃ imaṃ rajojallaṃ pāṇinā parimajjeyyaṃ, aññe vā pana me imaṃ rajojallaṃ pāṇinā parimajjeyyu’nti. Evampi me, sāriputta, na hoti. Idaṃsu me, sāriputta, lūkhasmiṃ hoti.

‘‘Tatrāssu me idaṃ, sāriputta, jegucchismiṃ hoti – so kho ahaṃ, sāriputta, satova abhikkamāmi, satova paṭikkamāmi, yāva udakabindumhipi me dayā paccupaṭṭhitā hoti – ‘māhaṃ khuddake pāṇe visamagate saṅghātaṃ āpādesi’nti. Idaṃsu me, sāriputta, jegucchismiṃ hoti.

‘‘Tatrāssu me idaṃ, sāriputta, pavivittasmiṃ hoti – so kho ahaṃ, sāriputta, aññataraṃ araññāyatanaṃ ajjhogāhetvā viharāmi. Yadā passāmi gopālakaṃ vā pasupālakaṃ vā tiṇahārakaṃ vā kaṭṭhahārakaṃ vā vanakammikaṃ vā, vanena vanaṃ gahanena gahanaṃ ninnena ninnaṃ thalena thalaṃ saṃpatāmi [papatāmi (sī. syā. pī.)]. Taṃ kissa hetu? Mā maṃ te addasaṃsu ahañca mā te addasanti. Seyyathāpi, sāriputta, āraññako mago manusse disvā vanena vanaṃ gahanena gahanaṃ ninnena ninnaṃ thalena thalaṃ saṃpatati, evameva kho ahaṃ, sāriputta, yadā passāmi gopālakaṃ vā pasupālakaṃ vā tiṇahārakaṃ vā kaṭṭhahārakaṃ vā vanakammikaṃ vā vanena vanaṃ gahanena gahanaṃ ninnena ninnaṃ thalena thalaṃ saṃpatāmi. Taṃ kissa hetu? Mā maṃ te addasaṃsu ahañca mā te addasanti. Idaṃsu me, sāriputta, pavivittasmiṃ hoti.

‘‘So kho ahaṃ, sāriputta, ye te goṭṭhā paṭṭhitagāvo apagatagopālakā, tattha catukkuṇḍiko upasaṅkamitvā yāni tāni vacchakānaṃ taruṇakānaṃ dhenupakānaṃ gomayāni tāni sudaṃ āhāremi. Yāvakīvañca me, sāriputta, sakaṃ muttakarīsaṃ apariyādinnaṃ hoti, sakaṃyeva sudaṃ muttakarīsaṃ āhāremi. Idaṃsu me, sāriputta, mahāvikaṭabhojanasmiṃ hoti.

157. ‘‘So kho ahaṃ, sāriputta, aññataraṃ bhiṃsanakaṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā viharāmi. Tatrāssudaṃ, sāriputta, bhiṃsanakassa vanasaṇḍassa bhiṃsanakatasmiṃ hoti – yo koci avītarāgo taṃ vanasaṇḍaṃ pavisati, yebhuyyena lomāni haṃsanti. So kho ahaṃ, sāriputta, yā tā rattiyo sītā hemantikā antaraṭṭhakā himapātasamayā [antaraṭṭhake himapātasamaye (sī. pī.)] tathārūpāsu rattīsu rattiṃ abbhokāse viharāmi, divā vanasaṇḍe; gimhānaṃ pacchime māse divā abbhokāse viharāmi, rattiṃ vanasaṇḍe. Apissu maṃ, sāriputta, ayaṃ anacchariyagāthā paṭibhāsi pubbe assutapubbā –

> ‘‘Sotatto sosinno [sosīno (sī. pī. ka.), sosino (syā.), sosindo (saddanīti)] ceva, eko bhiṃsanake vane;
> Naggo na caggimāsīno, esanāpasuto munī’’ti.

‘‘So kho ahaṃ, sāriputta, susāne seyyaṃ kappemi chavaṭṭhikāni upadhāya. Apissu maṃ, sāriputta, gāmaṇḍalā [gomaṇḍalā (bahūsu) cariyāpiṭakaaṭṭhakathā oloketabbā] upasaṅkamitvā oṭṭhubhantipi, omuttentipi, paṃsukenapi okiranti, kaṇṇasotesupi salākaṃ pavesenti. Na kho panāhaṃ, sāriputta, abhijānāmi tesu pāpakaṃ cittaṃ uppādetā. Idaṃsu me, sāriputta, upekkhāvihārasmiṃ hoti.

158. ‘‘Santi kho pana, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘āhārena suddhī’ti. Te evamāhaṃsu – ‘kolehi yāpemā’ti. Te kolampi khādanti, kolacuṇṇampi khādanti, kolodakampi pivanti – anekavihitampi kolavikatiṃ paribhuñjanti. Abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, ekaṃyeva kolaṃ āhāraṃ āhāritā. Siyā kho pana te, sāriputta, evamassa – ‘mahā nūna tena samayena kolo ahosī’ti. Na kho panetaṃ, sāriputta, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Tadāpi etaparamoyeva kolo ahosi seyyathāpi etarahi. Tassa mayhaṃ, sāriputta, ekaṃyeva kolaṃ āhāraṃ āhārayato adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Seyyathāpi nāma āsītikapabbāni vā kāḷapabbāni vā, evamevassu me aṅgapaccaṅgāni bhavanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma oṭṭhapadaṃ, evamevassu me ānisadaṃ hoti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma vaṭṭanāvaḷī, evamevassu me piṭṭhikaṇṭako unnatāvanato hoti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma jarasālāya gopānasiyo oluggaviluggā bhavanti, evamevassu me phāsuḷiyo oluggaviluggā bhavanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma gambhīre udapāne udakatārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti, evamevassu me akkhikūpesu akkhitārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma tittakālābuāmakacchinno vātātapena saṃphuṭito [samphusito (syā.), saṃpuṭito (pī. ka.) ettha saṃphuṭitoti saṅkucitoti attho] hoti sammilāto, evamevassu me sīsacchavi saṃphuṭitā hoti sammilātā tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, sāriputta, ‘udaracchaviṃ parimasissāmī’ti piṭṭhikaṇṭakaṃyeva pariggaṇhāmi, ‘piṭṭhikaṇṭakaṃ parimasissāmī’ti udaracchaviṃyeva pariggaṇhāmi, yāvassu me, sāriputta, udaracchavi piṭṭhikaṇṭakaṃ allīnā hoti tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, sāriputta, ‘vaccaṃ vā muttaṃ vā karissāmī’ti tattheva avakujjo papatāmi tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, sāriputta, tameva kāyaṃ assāsento pāṇinā gattāni anomajjāmi. Tassa mayhaṃ, sāriputta, pāṇinā gattāni anomajjato pūtimūlāni lomāni kāyasmā patanti tāyevappāhāratāya.

159. ‘‘Santi kho pana, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘āhārena suddhī’ti. Te evamāhaṃsu – ‘muggehi yāpema…pe… tilehi yāpema…pe… taṇḍulehi yāpemā’ti. Te taṇḍulampi khādanti, taṇḍulacuṇṇampi khādanti, taṇḍulodakampi pivanti – anekavihitampi taṇḍulavikatiṃ paribhuñjanti. Abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, ekaṃyeva taṇḍulaṃ āhāraṃ āhāritā. Siyā kho pana te, sāriputta, evamassa – ‘mahā nūna tena samayena taṇḍulo ahosī’ti. Na kho panetaṃ, sāriputta, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Tadāpi etaparamoyeva taṇḍulo ahosi, seyyathāpi etarahi. Tassa mayhaṃ, sāriputta, ekaṃyeva taṇḍulaṃ āhāraṃ āhārayato adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Seyyathāpi nāma āsītikapabbāni vā kāḷapabbāni vā, evamevassu me aṅgapaccaṅgāni bhavanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma oṭṭhapadaṃ, evamevassu me ānisadaṃ hoti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma vaṭṭanāvaḷī, evamevassu me piṭṭhikaṇṭako unnatāvanato hoti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma jarasālāya gopānasiyo oluggaviluggā bhavanti, evamevassu me phāsuḷiyo oluggaviluggā bhavanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma gambhīre udapāne udakatārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti, evamevassu me akkhikūpesu akkhitārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma tittakālābu āmakacchinno vātātapena saṃphuṭito hoti sammilāto, evamevassu me sīsacchavi saṃphuṭitā hoti sammilātā tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, sāriputta, 'udaracchaviṃ parimasissāmī'ti piṭṭhikaṇṭakaṃyeva pariggaṇhāmi, 'piṭṭhikaṇṭakaṃ parimasissāmī'ti udaracchaviṃyeva pariggaṇhāmi. Yāvassu me, sāriputta, udaracchavi piṭṭhikaṇṭakaṃ allīnā hoti tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, sāriputta, 'vaccaṃ vā muttaṃ vā karissāmī'ti tattheva avakujjo papatāmi tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, sāriputta, tameva kāyaṃ assāsento pāṇinā gattāni anomajjāmi. Tassa mayhaṃ, sāriputta, pāṇinā gattāni anomajjato pūtimūlāni lomāni kāyasmā patanti tāyevappāhāratāya.

''Tāyapi kho ahaṃ, sāriputta, iriyāya tāya paṭipadāya tāya dukkarakārikāya nājjhagamaṃ uttariṃ manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ. Taṃ kissa hetu? Imissāyeva ariyāya paññāya anadhigamā, yāyaṃ ariyā paññā adhigatā ariyā niyyānikā, niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya.

160. ''Santi kho pana, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – 'saṃsārena suddhī'ti. Na kho pana so [na kho paneso (sī. syā.)], sāriputta, saṃsāro sulabharūpo yo mayā asaṃsaritapubbo iminā dīghena addhunā, aññatra suddhāvāsehi devehi. Suddhāvāse cāhaṃ, sāriputta, deve saṃsareyyaṃ, nayimaṃ lokaṃ punarāgaccheyyaṃ.

''Santi kho pana, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – 'upapattiyā suddhī'ti. Na kho pana sā, sāriputta, upapatti sulabharūpā yā mayā anupapannapubbā iminā dīghena addhunā, aññatra suddhāvāsehi devehi. Suddhāvāse cāhaṃ, sāriputta, deve upapajjeyyaṃ, nayimaṃ lokaṃ punarāgaccheyyaṃ.

''Santi kho pana, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – 'āvāsena suddhī'ti. Na kho pana so, sāriputta, āvāso sulabharūpo yo mayā anāvuṭṭhapubbo [anāvutthapubbo (sī. pī.)] iminā dīghena addhunā, aññatra suddhāvāsehi devehi. Suddhāvāse cāhaṃ, sāriputta, deve āvaseyyaṃ, nayimaṃ lokaṃ punarāgaccheyyaṃ.

''Santi kho pana, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – 'yaññena suddhī'ti. Na kho pana so, sāriputta, yañño sulabharūpo yo mayā ayiṭṭhapubbo iminā dīghena addhunā, tañca kho raññā vā satā khattiyena muddhāvasittena brāhmaṇena vā mahāsālena.

''Santi kho pana, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – 'aggiparicariyāya suddhī'ti. Na kho pana so, sāriputta, aggi sulabharūpo yo mayā aparicinnapubbo iminā dīghena addhunā, tañca kho raññā vā satā khattiyena muddhāvasittena brāhmaṇena vā mahāsālena.

161. ''Santi kho pana, sāriputta, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – 'yāvadevāyaṃ bhavaṃ puriso daharo hoti yuvā susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā tāvadeva paramena paññāveyyattiyena samannāgato hoti. Yato ca kho ayaṃ bhavaṃ puriso jiṇṇo hoti vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto, āsītiko vā nāvutiko vā vassasatiko vā jātiyā, atha tamhā paññāveyyattiyā, parihāyatī'ti. Na kho panetaṃ, sāriputta, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Ahaṃ kho pana, sāriputta, etarahi jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto, āsītiko me vayo vattati. Idha me assu, sāriputta, cattāro sāvakā vassasatāyukā vassasatajīvino, paramāya satiyā ca gatiyā ca dhitiyā ca samannāgatā paramena ca paññāveyyattiyena. Seyyathāpi, sāriputta, daḷhadhammā [daḷhadhammo (bahūsu) ṭīkā ca moggallānabyākaraṇaṃ ca oloketabbaṃ] dhanuggaho sikkhito katahattho katūpāsano lahukena asanena appakasireneva tiriyaṃ tālacchāyaṃ atipāteyya, evaṃ adhimattasatimanto evaṃ adhimattagatimanto evaṃ adhimattadhitimanto evaṃ paramena paññāveyyattiyena samannāgatā. Te maṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ upādāyupādāya pañhaṃ puccheyyuṃ, puṭṭho puṭṭho cāhaṃ tesaṃ byākareyyaṃ, byākatañca me byākatato dhāreyyuṃ, na ca maṃ dutiyakaṃ uttari paṭipuccheyyuṃ. Aññatra asitapītakhāyitasāyitā aññatra uccārapassāvakammā, aññatra niddākilamathapaṭivinodanā apariyādinnāyevassa, sāriputta, tathāgatassa dhammadesanā, apariyādinnaṃyevassa tathāgatassa dhammapadabyañjanaṃ, apariyādinnaṃyevassa tathāgatassa pañhapaṭibhānaṃ. Atha me te cattāro sāvakā vassasatāyukā vassasatajīvino vassasatassa accayena kālaṃ kareyyuṃ. Mañcakena cepi maṃ, sāriputta, pariharissatha, nevatthi tathāgatassa paññāveyyattiyassa aññathattaṃ. Yaṃ kho taṃ [yaṃ kho panetaṃ (sī.)], sāriputta, sammā vadamāno vadeyya – 'asammohadhammo satto loke uppanno bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna'nti, mameva taṃ sammā vadamāno vadeyya 'asammohadhammo satto loke uppanno bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna''nti.

162. Tena kho pana samayena āyasmā nāgasamālo bhagavato piṭṭhito ṭhito hoti bhagavantaṃ bījayamāno. Atha kho āyasmā nāgasamālo bhagavantaṃ etadavoca – ''acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Api hi me, bhante, imaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā lomāni haṭṭhāni. Konāmo ayaṃ, bhante, dhammapariyāyo''ti? ''Tasmātiha tvaṃ, nāgasamāla, imaṃ dhammapariyāyaṃ lomahaṃsanapariyāyo tveva naṃ dhārehī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā nāgasamālo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahāsīhanādasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Mahādukkhakkhandhasuttaṃ

163. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃsu. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ''atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ, yaṃ nūna mayaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyyāmā''ti. Atha kho te bhikkhū yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodiṃsu; sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū te aññatitthiyā paribbājakā etadavocuṃ – ''samaṇo, āvuso, gotamo kāmānaṃ pariññaṃ paññapeti, mayampi kāmānaṃ pariññaṃ paññapema; samaṇo, āvuso, gotamo rūpānaṃ pariññaṃ paññapeti, mayampi rūpānaṃ pariññaṃ paññapema; samaṇo, āvuso, gotamo vedanānaṃ pariññaṃ paññapeti, mayampi vedanānaṃ pariññaṃ paññapema; idha no, āvuso, ko viseso, ko adhippayāso, kiṃ nānākaraṇaṃ samaṇassa vā gotamassa amhākaṃ vā – yadidaṃ dhammadesanāya vā dhammadesanaṃ, anusāsaniyā vā anusāsani''nti? Atha kho te bhikkhū tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandiṃsu, nappaṭikkosiṃsu; anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu – ''bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmā''ti.

164. Atha kho te bhikkhū sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''idha mayaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisimha. Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ etadahosi – 'atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ, yaṃ nūna mayaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyyāmā'ti. Atha kho mayaṃ, bhante, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodimha; sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdimha. Ekamantaṃ nisinne kho amhe, bhante, te aññatitthiyā paribbājakā etadavocuṃ – 'samaṇo, āvuso, gotamo kāmānaṃ pariññaṃ paññapeti, mayampi kāmānaṃ pariññaṃ paññapema. Samaṇo, āvuso, gotamo rūpānaṃ pariññaṃ paññapeti, mayampi rūpānaṃ pariññaṃ paññapema. Samaṇo, āvuso, gotamo vedanānaṃ pariññaṃ paññapeti, mayampi vedanānaṃ pariññaṃ paññapema. Idha no, āvuso, ko viseso, ko adhippayāso, kiṃ nānākaraṇaṃ samaṇassa vā gotamassa amhākaṃ vā, yadidaṃ dhammadesanāya vā dhammadesanaṃ anusāsaniyā vā anusāsani'nti. Atha kho mayaṃ, bhante, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandimha, nappaṭikkosimha; anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamimha – 'bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmā''ti.

165. ''Evaṃvādino, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – 'ko panāvuso, kāmānaṃ assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ? Ko rūpānaṃ assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ? Ko vedanānaṃ assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa'nti? Evaṃ puṭṭhā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā na ceva sampāyissanti, uttariñca vighātaṃ āpajjissanti. Taṃ kissa hetu? Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmiṃ. Nāhaṃ taṃ, bhikkhave, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya yo imesaṃ pañhānaṃ veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyya, aññatra tathāgatena vā tathāgatasāvakena vā, ito vā pana sutvā.

166. ''Ko ca, bhikkhave, kāmānaṃ assādo? Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā … jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, bhikkhave, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, bhikkhave, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ – ayaṃ kāmānaṃ assādo.

167. ''Ko ca, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo? Idha, bhikkhave, kulaputto yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti – yadi muddāya yadi gaṇanāya yadi saṅkhānena [saṅkhāya (ka.)] yadi kasiyā yadi vaṇijjāya yadi gorakkhena yadi issatthena yadi rājaporisena yadi sippaññatarena – sītassa purakkhato uṇhassa purakkhato ḍaṃsamakasavātātapasarīṃsapasamphassehi rissamāno [īrayamāno (ka.), samphassamāno (cūḷani. khaggavisāṇasutta 136)] khuppipāsāya mīyamāno; ayampi, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko, dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

''Tassa ce, bhikkhave, kulaputtassa evaṃ uṭṭhahato ghaṭato vāyamato te bhogā nābhinipphajjanti. So socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati, sammohaṃ āpajjati – 'moghaṃ vata me uṭṭhānaṃ, aphalo vata me vāyāmo'ti. Ayampi, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

''Tassa ce, bhikkhave, kulaputtassa evaṃ uṭṭhahato ghaṭato vāyamato te bhogā abhinipphajjanti. So tesaṃ bhogānaṃ ārakkhādhikaraṇaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti – 'kinti me bhoge neva rājāno hareyyuṃ, na corā hareyyuṃ, na aggi daheyya, na udakaṃ vaheyya [vāheyya (ka.)], na appiyā dāyādā hareyyu'nti. Tassa evaṃ ārakkhato gopayato te bhoge rājāno vā haranti, corā vā haranti, aggi vā dahati, udakaṃ vā vahati, appiyā vā dāyādā haranti. So socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati, sammohaṃ āpajjati – 'yampi me ahosi tampi no natthī'ti. Ayampi, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko, dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

168. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu rājānopi rājūhi vivadanti, khattiyāpi khattiyehi vivadanti, brāhmaṇāpi brāhmaṇehi vivadanti, gahapatīpi gahapatīhi vivadanti, mātāpi puttena vivadati, puttopi mātarā vivadati, pitāpi puttena vivadati, puttopi pitarā vivadati, bhātāpi bhātarā vivadati, bhātāpi bhaginiyā vivadati, bhaginīpi bhātarā vivadati, sahāyopi sahāyena vivadati. Te tattha kalahaviggahavivādāpannā aññamaññaṃ pāṇīhipi upakkamanti, leḍḍūhipi upakkamanti, daṇḍehipi upakkamanti, satthehipi upakkamanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti, maraṇamattampi dukkhaṃ. Ayampi, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko, dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu asicammaṃ gahetvā, dhanukalāpaṃ sannayhitvā, ubhatobyūḷhaṃ saṅgāmaṃ pakkhandanti usūsupi khippamānesu, sattīsupi khippamānāsu, asīsupi vijjotalantesu. Te tattha usūhipi vijjhanti, sattiyāpi vijjhanti, asināpi sīsaṃ chindanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti, maraṇamattampi dukkhaṃ. Ayampi, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko, dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu asicammaṃ gahetvā, dhanukalāpaṃ sannayhitvā, addāvalepanā [aṭṭāvalepanā (syā. ka.)] upakāriyo pakkhandanti usūsupi khippamānesu, sattīsupi khippamānāsu, asīsupi vijjotalantesu. Te tattha usūhipi vijjhanti, sattiyāpi vijjhanti, chakaṇakāyapi [pakaṭṭhiyāpi (sī.)] osiñcanti, abhivaggenapi omaddanti, asināpi sīsaṃ chindanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti, maraṇamattampi dukkhaṃ. Ayampi, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko, dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

169. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu sandhimpi chindanti, nillopampi haranti, ekāgārikampi karonti, paripanthepi tiṭṭhanti, paradārampi gacchanti. Tamenaṃ rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kārenti – kasāhipi tāḷenti, vettehipi tāḷenti, aḍḍhadaṇḍakehipi tāḷenti; hatthampi chindanti, pādampi chindanti, hatthapādampi chindanti, kaṇṇampi chindanti, nāsampi chindanti, kaṇṇanāsampi chindanti; bilaṅgathālikampi karonti, saṅkhamuṇḍikampi karonti, rāhumukhampi karonti, jotimālikampi karonti, hatthapajjotikampi karonti, erakavattikampi karonti, cīrakavāsikampi karonti, eṇeyyakampi karonti, baḷisamaṃsikampi karonti, kahāpaṇikampi karonti, khārāpatacchikampi karonti, palighaparivattikampi karonti, palālapīṭhakampi karonti, tattenapi telena osiñcanti, sunakhehipi khādāpenti, jīvantampi sūle uttāsenti, asināpi sīsaṃ chindanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti, maraṇamattampi dukkhaṃ. Ayampi, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko, dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti. Te kāyena duccaritaṃ caritvā, vācāya duccaritaṃ caritvā, manasā duccaritaṃ caritvā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Ayampi, bhikkhave, kāmānaṃ ādīnavo samparāyiko, dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

170. ‘‘Kiñca, bhikkhave, kāmānaṃ nissaraṇaṃ? Yo kho, bhikkhave, kāmesu chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ – idaṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ.

‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā evaṃ kāmānaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nappajānanti te vata sāmaṃ vā kāme parijānissanti, paraṃ vā tathattāya samādapessanti yathā paṭipanno kāme parijānissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā evaṃ kāmānaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ pajānanti, te vata sāmaṃ vā kāme parijānissanti paraṃ vā tathattāya samādapessantntti yathā paṭipanno kāme parijānissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

171. ‘‘Ko ca, bhikkhave, rūpānaṃ assādo? Seyyathāpi, bhikkhave, khattiyakaññā vā brāhmaṇakaññā vā gahapatikaññā vā pannarasavassuddesikā vā soḷasavassuddesikā vā, nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷī nāccodātā paramā sā, bhikkhave, tasmiṃ samaye subhā vaṇṇanibhāti? ‘Evaṃ, bhante’. Yaṃ kho, bhikkhave, subhaṃ vaṇṇanibhaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ – ayaṃ rūpānaṃ assādo.

‘‘Ko ca, bhikkhave, rūpānaṃ ādīnavo? Idha, bhikkhave, tameva bhaginiṃ passeyya aparena samayena āsītikaṃ vā nāvutikaṃ vā vassasatikaṃ vā jātiyā, jiṇṇaṃ gopānasivaṅkaṃ bhoggaṃ daṇḍaparāyanaṃ pavedhamānaṃ gacchantiṃ āturaṃ gatayobbanaṃ khaṇḍadantaṃ [khaṇḍadantiṃ (sī.

pī.)] palitakesaṃ [palitakesiṃ], vilūnaṃ khalitasiraṃ valinaṃ tilakāhatagattaṃ [tilakāhatagattiṃ (bahūsu) aṭṭhakathā ṭīkā oloketabbā]. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yā purimā subhā vaṇṇanibhā sā antarahitā, ādīnavo pātubhūtoti? 'Evaṃ, bhante'. Ayampi, bhikkhave, rūpānaṃ ādīnavo.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, tameva bhaginiṃ passeyya ābādhikaṃ dukkhitaṃ bāḷhagilānaṃ, sake muttakarīse palipannaṃ semānaṃ [seyyamānaṃ (ka.)], aññehi vuṭṭhāpiyamānaṃ, aññehi saṃvesiyamānaṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yā purimā subhā vaṇṇanibhā sā antarahitā, ādīnavo pātubhūtoti? 'Evaṃ, bhante'. Ayampi, bhikkhave, rūpānaṃ ādīnavo.

172. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, tameva bhaginiṃ passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ – ekāhamataṃ vā dvīhamataṃ vā tīhamataṃ vā, uddhumātakaṃ vinīlakaṃ vipubbakajātaṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yā purimā subhā vaṇṇanibhā sā antarahitā, ādīnavo pātubhūtoti? 'Evaṃ, bhante'. Ayampi, bhikkhave, rūpānaṃ ādīnavo.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, tameva bhaginiṃ passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ – kākehi vā khajjamānaṃ, kulalehi vā khajjamānaṃ, gijjhehi vā khajjamānaṃ, kaṅkehi vā khajjamānaṃ, sunakhehi vā khajjamānaṃ, byagghehi vā khajjamānaṃ, dīpīhi vā khajjamānaṃ, siṅgālehi vā khajjamānaṃ, vividhehi vā pāṇakajātehi khajjamānaṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yā purimā subhā vaṇṇanibhā sā antarahitā, ādīnavo pātubhūtoti? 'Evaṃ, bhante'. Ayampi, bhikkhave, rūpānaṃ ādīnavo.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, tameva bhaginiṃ passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ – aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ, aṭṭhikasaṅkhalikaṃ nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhaṃ, aṭṭhikasaṅkhalikaṃ apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhaṃ, aṭṭhikāni apagatasambandhāni disāvidisāvikkhittāni – aññena hatthaṭṭhikaṃ, aññena pādaṭṭhikaṃ, aññena gopphakaṭṭhikaṃ, aññena jaṅghaṭṭhikaṃ, aññena ūruṭṭhikaṃ, aññena kaṭiṭṭhikaṃ, aññena phāsukaṭṭhikaṃ, aññena piṭṭhiṭṭhikaṃ, aññena khandhaṭṭhikaṃ, aññena gīvaṭṭhikaṃ, aññena hanukaṭṭhikaṃ, aññena dantaṭṭhikaṃ, aññena sīsakaṭāhaṃ. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yā purimā subhā vaṇṇanibhā sā antarahitā, ādīnavo pātubhūtoti? 'Evaṃ, bhante'. Ayampi, bhikkhave, rūpānaṃ ādīnavo.

''Puna caparaṃ, bhikkhave, tameva bhaginiṃ passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ – aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgāni, aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni, aṭṭhikāni pūtīni cuṇṇakajātāni. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yā purimā subhā vaṇṇanibhā sā antarahitā, ādīnavo pātubhūtoti? 'Evaṃ, bhante'. Ayampi, bhikkhave, rūpānaṃ ādīnavo.

''Kiñca, bhikkhave, rūpānaṃ nissaraṇaṃ? Yo, bhikkhave, rūpesu chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ – idaṃ rūpānaṃ nissaraṇaṃ.

''Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā evaṃ rūpānaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nappajānanti te vata sāmaṃ vā rūpe parijānissanti, paraṃ vā tathattāya samādapessanti yathā paṭipanno rūpe parijānissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā evaṃ rūpānaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ pajānanti te vata sāmaṃ vā rūpe parijānissanti paraṃ vā tathattāya samādapessanti yathā paṭipanno rūpe parijānissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

173. ''Ko ca, bhikkhave, vedanānaṃ assādo? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, neva tasmiṃ samaye attabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti; abyābajjhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Abyābajjhaparamāhaṃ, bhikkhave, vedanānaṃ assādaṃ vadāmi.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu pītiyā ca virāgā, upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati…pe… yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, neva tasmiṃ samaye attabyābādhāyapi ceteti, na parabyābādhāyapi ceteti, na ubhayabyābādhāyapi ceteti; abyābajjhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Abyābajjhaparamāhaṃ, bhikkhave, vedanānaṃ assādaṃ vadāmi.

174. ‘‘Ko ca, bhikkhave, vedanānaṃ ādīnavo? Yaṃ, bhikkhave, vedanā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā – ayaṃ vedanānaṃ ādīnavo.

‘‘Kiñca, bhikkhave, vedanānaṃ nissaraṇaṃ? Yo, bhikkhave, vedanāsu chandarāgavinayo, chandarāgappahānaṃ – idaṃ vedanānaṃ nissaraṇaṃ.

‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā evaṃ vedanānaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nappajānanti, te vata sāmaṃ vā vedanaṃ parijānissanti, paraṃ vā tathattāya samādapessanti yathā paṭipanno vedanaṃ parijānissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā evaṃ vedanānaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ pajānanti te vata sāmaṃ vā vedanaṃ parijānissanti, paraṃ vā tathattāya samādapessanti yathā paṭipanno vedanaṃ parijānissatīti – ṭhānametaṃ vijjatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahādukkhakkhandhasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Cūḷadukkhakkhandhasuttaṃ

175. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘dīgharattāhaṃ, bhante, bhagavatā evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāmi – ‘lobho cittassa upakkileso, doso cittassa upakkileso, moho cittassa upakkileso’ti. Evañcāhaṃ [evaṃpāhaṃ (ka.)], bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi – ‘lobho cittassa upakkileso, doso cittassa upakkileso, moho cittassa upakkileso’ti. Atha ca pana me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, dosadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, mohadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘kosu nāma me dhammo ajjhattaṃ appahīno yena me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, dosadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, mohadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhantī’’’ti.

176. ‘‘So eva kho te, mahānāma, dhammo ajjhattaṃ appahīno yena te ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, dosadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, mohadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti. So ca hi te, mahānāma, dhammo ajjhattaṃ pahīno abhavissa, na tvaṃ agāraṃ ajjhāvaseyyāsi, na kāme paribhuñjeyyāsi. Yasmā ca kho te, mahānāma, so eva dhammo ajjhattaṃ appahīno tasmā tvaṃ agāraṃ ajjhāvasasi, kāme paribhuñjasi.

177. ‘‘‘Appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo [bahūpāyāsā (sī. syā. pī.)] ettha bhiyyo’ti – iti cepi, mahānāma, ariyasāvakassa yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ hoti, so ca [sova (ka.)] aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi pītisukhaṃ nādhigacchati, aññaṃ vā tato santataraṃ; atha kho so neva tāva anāvaṭṭī kāmesu hoti. Yato ca kho, mahānāma, ariyasāvakassa ‘appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ hoti, so ca aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi pītisukhaṃ adhigacchati aññaṃ vā tato santataraṃ; atha kho so anāvaṭṭī kāmesu hoti.

‘‘Mayhampi kho, mahānāma, pubbeva sambodhā, anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato, ‘appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ hoti, so ca aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi pītisukhaṃ nājjhagamaṃ, aññaṃ vā tato santataraṃ; atha khvāhaṃ neva tāva anāvaṭṭī kāmesu paccaññāsiṃ. Yato ca kho me, mahānāma, ‘appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhaṃ ahosi, so ca [sova (ka.)] aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi pītisukhaṃ ajjhagamaṃ, aññaṃ vā tato santataraṃ; athāhaṃ anāvaṭṭī kāmesu paccaññāsiṃ.

178. ‘‘Ko ca, mahānāma, kāmānaṃ assādo? Pañcime, mahānāma, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā; sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, mahānāma, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, mahānāma, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ – ayaṃ kāmānaṃ assādo.

‘‘Ko ca, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo? Idha, mahānāma, kulaputto yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti – yadi muddāya yadi gaṇanāya yadi saṅkhānena yadi kasiyā yadi vaṇijjāya yadi gorakkhena yadi issatthena yadi rājaporisena yadi sippaññatarena, sītassa purakkhato uṇhassa purakkhato ḍaṃsamakasavātātapasarīṃsapasamphassehi rissamāno khuppipāsāya mīyamāno; ayampi, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Tassa ce mahānāma kulaputtassa evaṃ uṭṭhahato ghaṭato vāyamato te bhogā nābhinipphajjanti, so socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati ‘moghaṃ vata me uṭṭhānaṃ, aphalo vata me vāyāmo’ti. Ayampi, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Tassa ce, mahānāma, kulaputtassa evaṃ uṭṭhahato ghaṭato vāyamato te bhogā abhinipphajjanti. So tesaṃ bhogānaṃ ārakkhādhikaraṇaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti – ‘kinti me bhoge neva rājāno hareyyuṃ, na corā hareyyuṃ, na aggi daheyya, na udakaṃ vaheyya, na appiyā vā dāyādā hareyyu’nti. Tassa evaṃ ārakkhato gopayato te bhoge rājāno vā haranti, corā vā haranti, aggi vā dahati, udakaṃ vā vahati, appiyā vā dāyādā haranti. So socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati – ‘yampi me ahosi tampi no natthī’ti. Ayampi, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu rājānopi rājūhi vivadanti, khattiyāpi khattiyehi vivadanti, brāhmaṇāpi brāhmaṇehi vivadanti, gahapatīpi gahapatīhi vivadanti, mātāpi puttena vivadati, puttopi mātarā vivadati, pitāpi puttena vivadati, puttopi pitarā vivadati, bhātāpi bhātarā vivadati, bhātāpi bhaginiyā vivadati, bhaginīpi bhātarā vivadati, sahāyopi sahāyena vivadati. Te tattha kalahaviggahavivādāpannā aññamaññaṃ pāṇīhipi upakkamanti, leḍḍūhipi upakkamanti, daṇḍehipi upakkamanti, satthehipi upakkamanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti, maraṇamattampi dukkhaṃ. Ayampi, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu asicammaṃ gahetvā, dhanukalāpaṃ sannayhitvā, ubhatobyūḷhaṃ saṅgāmaṃ pakkhandanti usūsupi khippamānesu, sattīsupi khippamānāsu, asīsupi vijjotalantesu. Te tattha usūhipi vijjhanti, sattiyāpi vijjhanti, asināpi sīsaṃ chindanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti, maraṇamattampi dukkhaṃ. Ayampi, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu asicammaṃ gahetvā, dhanukalāpaṃ sannayhitvā, addāvalepanā upakāriyo pakkhandanti usūsupi khippamānesu, sattīsupi khippamānāsu, asīsupi vijjotalantesu. Te tattha usūhipi vijjhanti, sattiyāpi vijjhanti, chakaṇakāyapi osiñcanti, abhivaggenapi omaddanti, asināpi sīsaṃ chindanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti, maraṇamattampi dukkhaṃ. Ayampi, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu sandhimpi chindanti, nillopampi haranti, ekāgārikampi karonti, paripanthepi tiṭṭhanti, paradārampi gacchanti. Tamenaṃ rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kārenti – kasāhipi tāḷenti, vettehipi tāḷenti, aḍḍhadaṇḍakehipi tāḷenti; hatthampi chindanti, pādampi chindanti, hatthapādampi chindanti, kaṇṇampi chindanti, nāsampi chindanti, kaṇṇanāsampi chindanti; bilaṅgathālikampi karonti, saṅkhamuṇḍikampi karonti, rāhumukhampi karonti, jotimālikampi karonti, hatthapajjotikampi karonti, erakavattikampi karonti, cīrakavāsikampi karonti, eṇeyyakampi karonti, baḷisamaṃsikampi karonti, kahāpaṇikampi karonti, khārāpatacchikampi karonti, palighaparivattikampi karonti, palālapīṭhakampi karonti, tattenapi telena osiñcanti, sunakhehipi khādāpenti, jīvantampi sūle uttāsenti, asināpi sīsaṃ chindanti. Te tattha maraṇampi nigacchanti, maraṇamattampi dukkhaṃ. Ayampi, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo sandiṭṭhiko dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

‘‘Puna caparaṃ, mahānāma, kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu kāyena duccaritaṃ caranti, vācāya duccaritaṃ caranti, manasā duccaritaṃ caranti. Te kāyena duccaritaṃ caritvā, vācāya duccaritaṃ caritvā, manasā duccaritaṃ caritvā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā, apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Ayampi, mahānāma, kāmānaṃ ādīnavo samparāyiko, dukkhakkhandho kāmahetu kāmanidānaṃ kāmādhikaraṇaṃ kāmānameva hetu.

179. ‘‘Ekamidāhaṃ, mahānāma, samayaṃ rājagahe viharāmi gijjhakūṭe pabbate. Tena kho pana samayena sambahulā nigaṇṭhā [niganthā (syā. ka.)] isigilipasse kāḷasilāyaṃ ubbhaṭṭhakā honti āsanapaṭikkhittā, opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti. Atha khvāhaṃ, mahānāma, sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena isigilipasse kāḷasilā yena te nigaṇṭhā tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā te nigaṇṭhe etadavocaṃ – ‘kinnu tumhe, āvuso, nigaṇṭhā ubbhaṭṭhakā āsanapaṭikkhittā, opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayathā’ti? Evaṃ vutte, mahānāma, te nigaṇṭhā maṃ etadavocuṃ – ‘nigaṇṭho, āvuso, nāṭaputto [nāthaputto (sī. pī.)] sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti – ‘‘carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’’nti. So evamāha – ‘‘atthi kho vo [atthi kho bho (syā. ka.)], nigaṇṭhā, pubbe pāpakammaṃ kataṃ, taṃ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya nijjīretha [nijjaretha (sī. syā. pī.)]; yaṃ panettha [mayaṃ panettha (ka.)] etarahi kāyena saṃvutā vācāya saṃvutā manasā saṃvutā taṃ āyatiṃ pāpassa kammassa akaraṇaṃ; iti purāṇānaṃ kammānaṃ tapasā byantibhāvā, navānaṃ kammānaṃ akaraṇā, āyatiṃ anavassavo; āyatiṃ anavassavā kammakkhayo, kammakkhayā dukkhakkhayo, dukkhakkhayā vedanākkhayo, vedanākkhayā sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’’ti. Tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca, tena camha attamanā’ti.

180. ‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ, mahānāma, te nigaṇṭhe etadavocaṃ – ‘kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – ahuvamheva mayaṃ pubbe na nāhuvamhā’ti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – akaramheva mayaṃ pubbe pāpakammaṃ na nākaramhā’ti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akaramhā’ti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjīretabbaṃ, ettakamhi vā dukkhe nijjiṇṇe sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatī’ti? ‘No hidaṃ, āvuso’. ‘Kiṃ pana tumhe, āvuso nigaṇṭhā, jānātha – diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampada’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

‘‘‘Iti kira tumhe, āvuso nigaṇṭhā, na jānātha – ahuvamheva mayaṃ pubbe na nāhuvamhāti, na jānātha – akaramheva mayaṃ pubbe pāpakammaṃ na nākaramhāti, na jānātha – evarūpaṃ vā evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akaramhāti, na jānātha – ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ, ettakaṃ vā dukkhaṃ nijjīretabbaṃ, ettakamhi vā dukkhe nijjiṇṇe sabbaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇaṃ bhavissatīti. Na jānātha – diṭṭheva dhamme akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadaṃ. Evaṃ sante, āvuso nigaṇṭhā, ye loke luddā lohitapāṇino kurūrakammantā manussesu paccājātā te nigaṇṭhesu pabbajantī’ti? ‘Na kho, āvuso gotama, sukhena sukhaṃ adhigantabbaṃ, dukkhena kho sukhaṃ adhigantabbaṃ; sukhena cāvuso gotama, sukhaṃ adhigantabbaṃ abhavissa, rājā māgadho seniyo bimbisāro sukhaṃ adhigaccheyya, rājā māgadho seniyo bimbisāro sukhavihāritaro āyasmatā gotamenā’ti.

‘‘‘Addhāyasmantehi nigaṇṭhehi sahasā appaṭisaṅkhā vācā bhāsitā – na kho, āvuso gotama, sukhena sukhaṃ adhigantabbaṃ, dukkhena kho sukhaṃ adhigantabbaṃ; sukhena cāvuso gotama, sukhaṃ adhigantabbaṃ abhavissa, rājā māgadho seniyo bimbisāro sukhaṃ adhigaccheyya, rājā māgadho seniyo bimbisāro sukhavihāritaro āyasmatā gotamenā’’ti. Api ca ahameva tattha paṭipucchitabbo – ko nu kho āyasmantānaṃ sukhavihāritaro rājā vā māgadho seniyo bimbisāro āyasmā vā gotamo’ti? Addhāvuso gotama, amhehi sahasā appaṭisaṅkhā vācā bhāsitā, na kho, āvuso gotama, sukhena sukhaṃ adhigantabbaṃ, dukkhena kho sukhaṃ adhigantabbaṃ; sukhena cāvuso gotama, sukhaṃ adhigantabbaṃ abhavissa, rājā māgadho seniyo bimbisāro sukhaṃ adhigaccheyya, rājā māgadho seniyo bimbisāro sukhavihāritaro āyasmatā gotamenāti. Api ca tiṭṭhatetaṃ, idānipi mayaṃ āyasmantaṃ gotamaṃ pucchāma – ko nu kho āyasmantānaṃ sukhavihāritaro rājā vā māgadho seniyo bimbisāro āyasmā vā gotamo’ti?

‘‘‘Tena hāvuso nigaṇṭhā, tumheva tattha paṭipucchissāmi, yathā vo khameyya tathā naṃ byākareyyātha. Taṃ kiṃ maññathāvuso nigaṇṭhā, pahoti rājā māgadho seniyo bimbisāro, aniñjamāno kāyena, abhāsamāno vācaṃ, satta rattindivāni ekantasukhaṃ paṭisaṃvedī viharitu’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

‘‘‘Taṃ kiṃ maññathāvuso nigaṇṭhā, pahoti rājā māgadho seniyo bimbisāro, aniñjamāno kāyena, abhāsamāno vācaṃ, cha rattindivāni…pe… pañca rattindivāni… cattāri rattindivāni… tīṇi rattindivāni… dve rattindivāni… ekaṃ rattindivaṃ ekantasukhaṃ paṭisaṃvedī viharitu’nti? ‘No hidaṃ, āvuso’.

‘‘‘Ahaṃ kho, āvuso nigaṇṭhā, pahomi aniñjamāno kāyena, abhāsamāno vācaṃ, ekaṃ rattindivaṃ ekantasukhaṃ paṭisaṃvedī viharituṃ. Ahaṃ kho, āvuso nigaṇṭhā, pahomi aniñjamāno kāyena, abhāsamāno vācaṃ, dve rattindivāni… tīṇi rattindivāni… cattāri rattindivāni… pañca rattindivāni… cha rattindivāni… satta rattindivāni ekantasukhaṃ paṭisaṃvedī viharituṃ. Taṃ kiṃ maññathāvuso nigaṇṭhā, evaṃ sante ko sukhavihāritaro rājā vā māgadho seniyo bimbisāro ahaṃ vā’ti? ‘Evaṃ sante āyasmāva gotamo sukhavihāritaro raññā māgadhena seniyena bimbisārenā’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano mahānāmo sakko bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Cūḷadukkhakkhandhasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Anumānasuttaṃ

181. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā mahāmoggallāno bhaggesu viharati susumāragire [suṃsumāragire (sī. syā. pī.)] bhesakaḷāvane migadāye. Tatra kho āyasmā mahāmoggallāno bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso, bhikkhavo’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato mahāmoggallānassa paccassosuṃ. Āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Pavāreti cepi, āvuso, bhikkhu – ‘vadantu maṃ āyasmanto, vacanīyomhi āyasmantehī’ti, so ca hoti dubbaco, dovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato, akkhamo appadakkhiṇaggāhī anusāsaniṃ, atha kho naṃ sabrahmacārī na ceva vattabbaṃ maññanti, na ca anusāsitabbaṃ maññanti, na ca tasmiṃ puggale vissāsaṃ āpajjitabbaṃ maññanti.

‘‘Katame cāvuso, dovacassakaraṇā dhammā? Idhāvuso, bhikkhu pāpiccho hoti, pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato. Yampāvuso, bhikkhu pāpiccho hoti, pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu attukkaṃsako hoti paravambhī. Yampāvuso, bhikkhu attukkaṃsako hoti paravambhī – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu kodhano hoti kodhābhibhūto. Yampāvuso, bhikkhu kodhano hoti kodhābhibhūto – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu kodhano hoti kodhahetu upanāhī. Yampāvuso, bhikkhu kodhano hoti kodhahetu upanāhī – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu kodhano hoti kodhahetu abhisaṅgī. Yampāvuso, bhikkhu kodhano hoti kodhahetu abhisaṅgī – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu kodhano hoti kodhasāmantā [kodhasāmantaṃ (syā. pī. ka.)] vācaṃ nicchāretā. Yampāvuso, bhikkhu kodhano hoti kodhasāmantā vācaṃ nicchāretā – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito [cudito (sī. syā. pī.)] codakena codakaṃ paṭippharati. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena codakaṃ paṭippharati – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena codakaṃ apasādeti. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena codakaṃ apasādeti – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena codakassa paccāropeti. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena codakassa paccāropeti – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena apadāne na sampāyati. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena apadāne na sampāyati – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu makkhī hoti paḷāsī. Yampāvuso, bhikkhu makkhī hoti paḷāsī – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu issukī hoti maccharī. Yampāvuso, bhikkhu issukī hoti maccharī – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu saṭho hoti māyāvī. Yampāvuso, bhikkhu saṭho hoti māyāvī – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu thaddho hoti atimānī. Yampāvuso, bhikkhu thaddho hoti atimānī – ayampi dhammo dovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yampāvuso, bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī – ayampi dhammo dovacassakaraṇo. Ime vuccantāvuso, dovacassakaraṇā dhammā.

182. ‘‘No cepi, āvuso, bhikkhu pavāreti – ‘vadantu maṃ āyasmanto, vacanīyomhi āyasmantehī’ti, so ca hoti suvaco, sovacassakaraṇehi dhammehi samannāgato, khamo padakkhiṇaggāhī anusāsaniṃ, atha kho naṃ sabrahmacārī vattabbañceva maññanti, anusāsitabbañca maññanti, tasmiñca puggale vissāsaṃ āpajjitabbaṃ maññanti.

‘‘Katame cāvuso, sovacassakaraṇā dhammā? Idhāvuso, bhikkhu na pāpiccho hoti, na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato. Yampāvuso, bhikkhu na pāpiccho hoti na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu anattukkaṃsako hoti aparavambhī. Yampāvuso, bhikkhu anattukkaṃsako hoti aparavambhī – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu na kodhano hoti na kodhābhibhūto. Yampāvuso, bhikkhu na kodhano hoti na kodhābhibhūto – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu na kodhano hoti na kodhahetu upanāhī. Yampāvuso, bhikkhu na kodhano hoti na kodhahetu upanāhī – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu na kodhano hoti na kodhahetu abhisaṅgī. Yampāvuso, bhikkhu na kodhano hoti na kodhahetu abhisaṅgī – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu na kodhano hoti na kodhasāmantā vācaṃ nicchāretā. Yampāvuso, bhikkhu na kodhano hoti na kodhasāmantā vācaṃ nicchāretā – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena codakaṃ nappaṭippharati. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena codakaṃ nappaṭippharati – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena codakaṃ na apasādeti. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena codakaṃ na apasādeti – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena codakassa na paccāropeti. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena codakassa na paccāropeti – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena na aññenaññaṃ paṭicarati, na bahiddhā kathaṃ apanāmeti, na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena na aññenaññaṃ paṭicarati, na bahiddhā kathaṃ apanāmeti, na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu codito codakena apadāne sampāyati. Yampāvuso, bhikkhu codito codakena apadāne sampāyati – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu amakkhī hoti apaḷāsī. Yampāvuso, bhikkhu amakkhī hoti apaḷāsī – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu anissukī hoti amaccharī. Yampāvuso, bhikkhu anissukī hoti amaccharī – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu asaṭho hoti amāyāvī. Yampāvuso, bhikkhu asaṭho hoti amāyāvī – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu atthaddho hoti anatimānī. Yampāvuso, bhikkhu atthaddho hoti anatimānī – ayampi dhammo sovacassakaraṇo.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu asandiṭṭhiparāmāsī hoti anādhānaggāhī suppaṭinissaggī. Yampāvuso, bhikkhu asandiṭṭhiparāmāsī hoti, anādhānaggāhī suppaṭinissaggī – ayampi dhammo sovacassakaraṇo. Ime vuccantāvuso, sovacassakaraṇā dhammā.

183. ‘‘Tatrāvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ anuminitabbaṃ [anumānitabbaṃ (sī.)] – ‘yo khvāyaṃ puggalo pāpiccho, pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ pāpiccho pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘na pāpiccho bhavissāmi, na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo attukkaṃsako paravambhī, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ attukkaṃsako paravambhī, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘anattukkaṃsako bhavissāmi aparavambhī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo kodhano kodhābhibhūto, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo. Ahañceva kho panassaṃ kodhano kodhābhibhūto, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘na kodhano bhavissāmi na kodhābhibhūto’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo kodhano kodhahetu upanāhī, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ kodhano kodhahetu upanāhī, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘na kodhano bhavissāmi na kodhahetu upanāhī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo kodhano kodhahetu abhisaṅgī, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ kodhano kodhahetu abhisaṅgī, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘na kodhano bhavissāmi na kodhahetu abhisaṅgī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo kodhano kodhasāmantā vācaṃ nicchāretā, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ kodhano kodhasāmantā vācaṃ nicchāretā, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘na kodhano bhavissāmi na kodhasāmantā vācaṃ nicchāressāmī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo codito codakena codakaṃ paṭippharati, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho pana codito codakena codakaṃ paṭipphareyyaṃ, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘codito codakena codakaṃ nappaṭippharissāmī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo codito codakena codakaṃ apasādeti, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho pana codito codakena codakaṃ apasādeyyaṃ, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘codito codakena codakaṃ na apasādessāmī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo codito codakena codakassa paccāropeti, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho pana codito codakena codakassa paccāropeyyaṃ, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘codito codakena codakassa na paccāropessāmī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo codito codakena aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho pana codito codakena aññenaññaṃ paṭicareyyaṃ, bahiddhā kathaṃ apanāmeyyaṃ, kopañca dosañca appaccayañca pātukareyyaṃ, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘codito codakena na aññenaññaṃ paṭicarissāmi, na bahiddhā kathaṃ apanāmessāmi, na kopañca dosañca appaccayañca pātukarissāmī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo codito codakena apadāne na sampāyati, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho pana codito codakena apadāne na sampāyeyyaṃ, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘codito codakena apadāne sampāyissāmī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo makkhī paḷāsī, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ makkhī paḷāsī, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘amakkhī bhavissāmi apaḷāsī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo issukī maccharī, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ issukī maccharī, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘anissukī bhavissāmi amaccharī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo saṭho māyāvī, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ saṭho māyāvī, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘asaṭho bhavissāmi amāyāvī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo thaddho atimānī, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ thaddho atimānī, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘atthaddho bhavissāmi anatimānī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

‘‘‘Yo khvāyaṃ puggalo sandiṭṭhiparāmāsī ādhānaggāhī duppaṭinissaggī, ayaṃ me puggalo appiyo amanāpo; ahañceva kho panassaṃ sandiṭṭhiparāmāsī ādhānaggāhī duppaṭinissaggī, ahaṃpāssaṃ paresaṃ appiyo amanāpo’ti. Evaṃ jānantenāvuso, bhikkhunā ‘asandiṭṭhiparāmāsī bhavissāmi anādhānaggāhī suppaṭinissaggī’ti cittaṃ uppādetabbaṃ.

184. ‘‘Tatrāvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi pāpiccho, pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘pāpiccho khomhi, pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘na khomhi pāpiccho, na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi attukkaṃsako paravambhī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘attukkaṃsako khomhi paravambhī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘anattukkaṃsako khomhi aparavambhī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi kodhano kodhābhibhūto’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘kodhano khomhi kodhābhibhūto’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘na khomhi kodhano kodhābhibhūto’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi kodhano kodhahetu upanāhī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti ‘kodhano khomhi kodhahetu upanāhī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti ‘na khomhi kodhano kodhahetu upanāhī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi kodhano kodhahetu abhisaṅgī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘kodhano khomhi kodhahetu abhisaṅgī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘na khomhi kodhano kodhahetu abhisaṅgī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi kodhano kodhasāmantā vācaṃ nicchāretā’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘kodhano khomhi kodhasāmantā vācaṃ nicchāretā’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘na khomhi kodhano kodhasāmantā vācaṃ nicchāretā’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi codito codakena codakaṃ paṭippharāmī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti ‘codito khomhi codakena codakaṃ paṭippharāmī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘codito khomhi codakena codakaṃ nappaṭippharāmī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi codito codakena codakaṃ apasādemī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti ‘codito khomhi codakena codakaṃ apasādemī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘codito khomhi codakena codakaṃ na apasādemī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi codito codakena codakassa paccāropemī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘codito khomhi codakena codakassa paccāropemī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘codito khomhi codakena codakassa na paccāropemī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi codito codakena aññenaññaṃ paṭicarāmi, bahiddhā kathaṃ apanāmemi, kopañca dosañca appaccayañca pātukaromī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘codito khomhi codakena aññenaññaṃ paṭicarāmi, bahiddhā kathaṃ apanāmemi, kopañca dosañca appaccayañca pātukaromī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘codito khomhi codakena na aññenaññaṃ paṭicarāmi, na bahiddhā kathaṃ apanāmemi, na kopañca dosañca appaccayañca pātukaromī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi codito codakena apadāne na sampāyāmī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘codito khomhi codakena apadāne na sampāyāmī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘codito khomhi codakena apadāne sampāyāmī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi makkhī paḷāsī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘makkhī khomhi paḷāsī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘amakkhī khomhi apaḷāsī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi issukī maccharī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘issukī khomhi maccharī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘anissukī khomhi amaccharī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi saṭho māyāvī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘saṭho khomhi māyāvī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘asaṭho khomhi amāyāvī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi thaddho atimānī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘thaddho khomhi atimānī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘atthaddho khomhi anatimānī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhunā attanāva attānaṃ evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘kiṃ nu khomhi sandiṭṭhiparāmāsī ādhānaggāhī duppaṭinissaggī’ti? Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘sandiṭṭhiparāmāsī khomhi ādhānaggāhī duppaṭinissaggī’ti, tenāvuso, bhikkhunā tesaṃyeva pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘asandiṭṭhiparāmāsī khomhi anādhānaggāhī suppaṭinissaggī’ti, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Sace, āvuso, bhikkhu paccavekkhamāno sabbepime pāpake akusale dhamme appahīne attani samanupassati, tenāvuso, bhikkhunā sabbesaṃyeva imesaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno sabbepime pāpake akusale dhamme pahīne attani samanupassati, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ, ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesu.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, itthī vā puriso vā, daharo yuvā maṇḍanajātiko, ādāse vā parisuddhe pariyodāte, acche vā udakapatte, sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno, sace tattha passati rajaṃ vā aṅgaṇaṃ vā, tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamati; no ce tattha passati rajaṃ vā aṅgaṇaṃ vā, teneva attamano hoti – ‘lābhā vata me, parisuddhaṃ vata me’ti. Evameva kho, āvuso, sace bhikkhu paccavekkhamāno sabbepime pāpake akusale dhamme appahīne attani samanupassati, tenāvuso, bhikkhunā sabbesaṃyeva imesaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamitabbaṃ. Sace panāvuso, bhikkhu paccavekkhamāno sabbepime pāpake akusale dhamme pahīne attani samanupassati, tenāvuso, bhikkhunā teneva pītipāmojjena vihātabbaṃ, ahorattānusikkhinā kusalesu dhammesū’’ti.

Idamavocāyasmā mahāmoggallāno. Attamanā te bhikkhū āyasmato mahāmoggallānassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Anumānasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Cetokhilasuttaṃ

185. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhuno pañca cetokhilā appahīnā, pañca cetasovinibandhā [cetasovinibaddhā (sī.), cetovinibaddhā (sāratthadīpanīṭīkā)] asamucchinnā, so vatimasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Katamāssa pañca cetokhilā appahīnā honti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu satthari kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ paṭhamo cetokhilo appahīno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhamme kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati… pe… evamassāyaṃ dutiyo cetokhilo appahīno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saṅghe kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati… pe… evamassāyaṃ tatiyo cetokhilo appahīno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sikkhāya kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu sikkhāya kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ catuttho cetokhilo appahīno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto. Yo so, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ pañcamo cetokhilo appahīno hoti. Imāssa pañca cetokhilā appahīnā honti.

186. ‘‘Katamāssa pañca cetasovinibandhā asamucchinnā honti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāme avītarāgo [avigatarāgo (katthaci)] hoti avigatacchando avigatapemo avigatapipāso avigatapariḷāho avigatataṇho. Yo so, bhikkhave, bhikkhu kāme avītarāgo hoti avigatacchando avigatapemo avigatapipāso avigatapariḷāho avigatataṇho, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ paṭhamo cetasovinibandho asamucchinno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu kāye avītarāgo hoti…pe… evamassāyaṃ dutiyo cetasovinibandho asamucchinno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu rūpe avītarāgo hoti…pe… evamassāyaṃ tatiyo cetasovinibandho asamucchinno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ catuttho cetasovinibandho asamucchinno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti. Yo so, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti, tassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ na namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ pañcamo cetasovinibandho asamucchinno hoti. Imāssa pañca cetasovinibandhā asamucchinnā honti.

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhuno ime pañca cetokhilā appahīnā, ime pañca cetasovinibandhā asamucchinnā, so vatimasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

187. ‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhuno pañca cetokhilā pahīnā, pañca cetasovinibandhā susamucchinnā, so vatimasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘Katamāssa pañca cetokhilā pahīnā honti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satthari na kaṅkhati na vicikicchati adhimuccati sampasīdati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu satthari na kaṅkhati na vicikicchati adhimuccati sampasīdati, tassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ paṭhamo cetokhilo pahīno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu dhamme na kaṅkhati na vicikicchati adhimuccati sampasīdati…pe… evamassāyaṃ dutiyo cetokhilo pahīno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu saṅghe na kaṅkhati na vicikicchati adhimuccati sampasīdati…pe… evamassāyaṃ tatiyo cetokhilo pahīno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sikkhāya na kaṅkhati na vicikicchati adhimuccati sampasīdati…pe… evamassāyaṃ catuttho cetokhilo pahīno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīsu na kupito hoti na anattamano [attamano (sī. pī.)] anāhatacitto akhilajāto. Yo so, bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīsu na kupito hoti na anattamano anāhatacitto akhilajāto, tassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ pañcamo cetokhilo pahīno hoti. Imāssa pañca cetokhilā pahīnā honti.

188. ‘‘Katamāssa pañca cetasovinibandhā susamucchinnā honti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāme vītarāgo hoti vigatacchando vigatapemo vigatapipāso vigatapariḷāho vigatataṇho. Yo so, bhikkhave, bhikkhu kāme vītarāgo hoti vigatacchando vigatapemo vigatapipāso vigatapariḷāho vigatataṇho, tassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ paṭhamo cetasovinibandho susamucchinno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu kāye vītarāgo hoti…pe… rūpe vītarāgo hoti…pe… na yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati. Yo so, bhikkhave, bhikkhu na yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, tassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ catuttho cetasovinibandho susamucchinno hoti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu na aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti. Yo so, bhikkhave, bhikkhu na aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti, tassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya. Yassa cittaṃ namati ātappāya anuyogāya sātaccāya padhānāya, evamassāyaṃ pañcamo cetasovinibandho susamucchinno hoti. Imāssa pañca cetasovinibandhā susamucchinnā honti.

‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhuno ime pañca cetokhilā pahīnā, ime pañca cetasovinibandhā susamucchinnā, so vatimasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

189. ‘‘So chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, cittasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, ussoḷhīyeva pañcamī. Sa kho so, bhikkhave, evaṃ ussoḷhīpannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāya, bhabbo sambodhāya, bhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā. Tānassu kukkuṭiyā sammā adhisayitāni sammā pariseditāni sammā paribhāvitāni. Kiñcāpi tassā kukkuṭiyā na evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vatime kukkuṭapotakā pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjeyyu’nti. Atha kho bhabbāva te kukkuṭapotakā pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjituṃ. Evameva kho, bhikkhave, evaṃ ussoḷhipannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāya, bhabbo sambodhāya, bhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Cetokhilasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Vanapatthasuttaṃ

190. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘vanapatthapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

191. ‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ vanapatthaṃ upanissāya viharati. Tassa taṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāti. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te kasirena samudāgacchanti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'ahaṃ kho imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharāmi, tassa me imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāmi. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te kasirena samudāgacchantī'ti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vā tamhā vanapatthā pakkamitabbaṃ, na vatthabbaṃ.

192. ''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ vanapatthaṃ upanissāya viharati. Tassa taṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāti. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te appakasirena samudāgacchanti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'ahaṃ kho imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharāmi. Tassa me imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāmi. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te appakasirena samudāgacchanti. Na kho panāhaṃ cīvarahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito na piṇḍapātahetu…pe… na senāsanahetu…pe… na gilānappaccayabhesajjaparikkhārahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Atha ca pana me imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāmī'ti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā saṅkhāpi tamhā vanapatthā pakkamitabbaṃ, na vatthabbaṃ.

193. ''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ vanapatthaṃ upanissāya viharati. Tassa taṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā, te kasirena samudāgacchanti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'ahaṃ kho imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharāmi. Tassa me imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāmi. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te kasirena samudāgacchanti. Na kho panāhaṃ cīvarahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, na piṇḍapātahetu…pe… na senāsanahetu…pe… na gilānappaccayabhesajjaparikkhārahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Atha ca pana me imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāmī'ti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā saṅkhāpi tasmiṃ vanapatthe vatthabbaṃ, na pakkamitabbaṃ.

194. ''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ vanapatthaṃ upanissāya viharati. Tassa taṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te appakasirena samudāgacchanti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'ahaṃ kho imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharāmi. Tassa me imaṃ vanapatthaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāmi. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te appakasirena samudāgacchantī'ti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā yāvajīvampi tasmiṃ vanapatthe vatthabbaṃ, na pakkamitabbaṃ.

195. ''Idha, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ upanissāya viharati …pe… aññataraṃ nigamaṃ upanissāya viharati…pe… aññataraṃ nagaraṃ upanissāya viharati…pe… aññataraṃ janapadaṃ upanissāya viharati…pe… aññataraṃ puggalaṃ upanissāya viharati. Tassa taṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāti. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te kasirena samudāgacchanti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'ahaṃ kho imaṃ puggalaṃ upanissāya viharāmi. Tassa me imaṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāmi. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te kasirena samudāgacchantī'ti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vā so puggalo anāpucchā pakkamitabbaṃ, nānubandhitabbo.

196. ''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ puggalaṃ upanissāya viharati. Tassa taṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāti. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā, te appakasirena samudāgacchanti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'ahaṃ kho imaṃ puggalaṃ upanissāya viharāmi. Tassa me imaṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāmi. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te appakasirena samudāgacchanti. Na kho panāhaṃ cīvarahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, na piṇḍapātahetu…pe… na senāsanahetu…pe… na gilānappaccayabhesajjaparikkhārahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Atha ca pana me imaṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati na upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ na samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā na parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ nānupāpuṇāmī'ti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā saṅkhāpi so puggalo āpucchā pakkamitabbaṃ, nānubandhitabbo.

197. ''Idha pana, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ puggalaṃ upanissāya viharati. Tassa taṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te kasirena samudāgacchanti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – 'ahaṃ kho imaṃ puggalaṃ upanissāya viharāmi. Tassa me imaṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāmi. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te kasirena samudāgacchanti. Na kho panāhaṃ cīvarahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, na piṇḍapātahetu…pe… na senāsanahetu…pe… na gilānappaccayabhesajjaparikkhārahetu agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Atha ca pana me imaṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāmī'ti.

Tena, bhikkhave, bhikkhunā saṅkhāpi so puggalo anubandhitabbo, na pakkamitabbaṃ.

198. ‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu aññataraṃ puggalaṃ upanissāya viharati. Tassa taṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te appakasirena samudāgacchanti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā iti paṭisañcikkhitabbaṃ – ‘ahaṃ kho imaṃ puggalaṃ upanissāya viharāmi. Tassa me imaṃ puggalaṃ upanissāya viharato anupaṭṭhitā ceva sati upaṭṭhāti, asamāhitañca cittaṃ samādhiyati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāmi. Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā – cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārā – te appakasirena samudāgacchantī’ti. Tena, bhikkhave, bhikkhunā yāvajīvampi so puggalo anubandhitabbo, na pakkamitabbaṃ, api panujjamānenapī’’ti [api paṇujjamānenāti (?)].

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Vanapatthasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Madhupiṇḍikasuttaṃ

199. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kapilavatthuṃ piṇḍāya pāvisi. Kapilavatthusmiṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena mahāvanaṃ tenupasaṅkami divāvihārāya. Mahāvanaṃ ajjhogāhetvā beluvalaṭṭhikāya mūle divāvihāraṃ nisīdi. Daṇḍapāṇipi kho sakko jaṅghāvihāraṃ [jaṅghavihāraṃ (ka.)] anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena mahāvanaṃ tenupasaṅkami. Mahāvanaṃ ajjhogāhetvā yena beluvalaṭṭhikā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā daṇḍamolubbha ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho daṇḍapāṇi sakko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃvādī samaṇo kimakkhāyī’’ti? ‘‘Yathāvādī kho, āvuso, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya na kenaci loke viggayha tiṭṭhati, yathā ca pana kāmehi visaṃyuttaṃ viharantaṃ taṃ brāhmaṇaṃ akathaṃkathiṃ chinnakukkuccaṃ bhavābhave vītataṇhaṃ saññā nānusenti – evaṃvādī kho ahaṃ, āvuso, evamakkhāyī’’ti.

‘‘Evaṃ vutte daṇḍapāṇi sakko sīsaṃ okampetvā, jivhaṃ nillāḷetvā, tivisākhaṃ nalāṭikaṃ nalāṭe vuṭṭhāpetvā daṇḍamolubbha pakkāmi.

200. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena nigrodhārāmo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘idhāhaṃ, bhikkhave, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kapilavatthuṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Kapilavatthusmiṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena mahāvanaṃ tenupasaṅkamiṃ divāvihārāya. Mahāvanaṃ ajjhogāhetvā beluvalaṭṭhikāya mūle divāvihāraṃ nisīdiṃ. Daṇḍapāṇipi kho, bhikkhave, sakko jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena mahāvanaṃ tenupasaṅkami. Mahāvanaṃ ajjhogāhetvā yena beluvalaṭṭhikā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mayā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā daṇḍamolubbha ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, bhikkhave, daṇḍapāṇi sakko maṃ etadavoca – ‘kiṃvādī samaṇo kimakkhāyī’ti?

‘‘Evaṃ vutte ahaṃ, bhikkhave, daṇḍapāṇiṃ sakkaṃ etadavocaṃ – yathāvādī kho, āvuso, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya na kenaci loke viggayha tiṭṭhati, yathā ca pana kāmehi visaṃyuttaṃ viharantaṃ taṃ brāhmaṇaṃ akathaṃkathiṃ chinnakukkuccaṃ bhavābhave vītataṇhaṃ saññā nānusenti – evaṃvādī kho ahaṃ, āvuso, evamakkhāyī’’ti. ‘‘Evaṃ vutte bhikkhave, daṇḍapāṇi sakko sīsaṃ okampetvā, jivhaṃ nillāḷetvā, tivisākhaṃ nalāṭikaṃ nalāṭe vuṭṭhāpetvā daṇḍamolubbha pakkāmī’’ti.

201. Evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kiṃvādī pana, bhante, bhagavā sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya na kenaci loke viggayha tiṭṭhati? Kathañca pana, bhante, bhagavantaṃ kāmehi visaṃyuttaṃ viharantaṃ taṃ brāhmaṇaṃ akathaṃkathiṃ chinnakukkuccaṃ bhavābhave vītataṇhaṃ saññā nānusentī’’ti? ‘‘Yatonidānaṃ, bhikkhu, purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti. Ettha ce natthi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ. Esevanto rāgānusayānaṃ, esevanto paṭighānusayānaṃ, esevanto diṭṭhānusayānaṃ, esevanto vicikicchānusayānaṃ, esevanto mānānusayānaṃ, esevanto bhavarāgānusayānaṃ, esevanto avijjānusayānaṃ, esevanto daṇḍādāna-satthādāna-kalaha-viggaha-vivāda-tuvaṃtuvaṃ-pesuñña-musāvādānaṃ. Etthete pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī’ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

202. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – ‘‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā, vitthārena atthaṃ avibhajitvā, uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘yatonidānaṃ, bhikkhu, purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti. Ettha ce natthtththi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ. Esevanto rāgānusayānaṃ…pe… etthete pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī’ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’’ti? Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ. Pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’’ti.

Atha kho te bhikkhū yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā mahākaccānena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavocuṃ – ‘‘idaṃ kho no, āvuso kaccāna, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘yatonidānaṃ, bhikkhu, purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti. Ettha ce natthi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ. Esevanto rāgānusayānaṃ…pe… etthete pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī’ti. Tesaṃ no, āvuso kaccāna, amhākaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – ‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘‘yatonidānaṃ, bhikkhu, purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti. Ettha ce natthi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ. Esevanto rāgānusayānaṃ…pe… etthete pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī’’ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyāti? Tesaṃ no, āvuso kaccāna, amhākaṃ etadahosi – ‘ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ, pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’ti. Vibhajatāyasmā mahākaccāno’’ti.

203. ‘‘Seyyathāpi, āvuso, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva mūlaṃ, atikkamma khandhaṃ, sākhāpalāse sāraṃ pariyesitabbaṃ maññeyya; evaṃsampadamidaṃ āyasmantānaṃ satthari sammukhībhūte, taṃ bhagavantaṃ atisitvā, amhe etamatthaṃ paṭipucchitabbaṃ maññatha. So hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto, vattā pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī tathāgato. So ceva panetassa kālo ahosi, yaṃ bhagavantaṃyeva etamatthaṃ paṭipuccheyyātha. Yathā vo bhagavā byākareyya tathā naṃ dhāreyyāthā’’ti. ‘‘Addhāvuso kaccāna, bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto, vattā pavattā, atthassa ninnetā, amatassa dātā, dhammassāmī tathāgato. So ceva panetassa kālo ahosi, yaṃ bhagavantaṃyeva etamatthaṃ paṭipuccheyyāma. Yathā no bhagavā byākareyya tathā naṃ dhāreyyāma. Api cāyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ, pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ. Vibhajatāyasmā mahākaccāno agaruṃ katvā''ti [agarukatvā (sī.), agarukaritvā (syā. pī.)]. ''Tena hāvuso, suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī''ti. ''Evamāvuso''ti kho te bhikkhū āyasmato mahākaccānassa paccassosuṃ. Āyasmā mahākaccāno etadavoca –

204. ''Yaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – 'yatonidānaṃ, bhikkhu, purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti. Ettha ce natthi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ, esevanto rāgānusayānaṃ…pe… etthete pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī'ti, imassa kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi –

''Cakkhuñcāvuso, paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, yaṃ vedeti taṃ sañjānāti, yaṃ sañjānāti taṃ vitakketi, yaṃ vitakketi taṃ papañceti, yaṃ papañceti tatonidānaṃ purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti atītānāgatapaccuppannesu cakkhuviññeyyesu rūpesu. Sotañcāvuso, paṭicca sadde ca uppajjati sotaviññāṇaṃ…pe… ghānañcāvuso, paṭicca gandhe ca uppajjati ghānaviññāṇaṃ…pe… jivhañcāvuso, paṭicca rase ca uppajjati jivhāviññāṇaṃ…pe… kāyañcāvuso, paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati kāyaviññāṇaṃ…pe… manañcāvuso, paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, yaṃ vedeti taṃ sañjānāti, yaṃ sañjānāti taṃ vitakketi, yaṃ vitakketi taṃ papañceti, yaṃ papañceti tatonidānaṃ purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti atītānāgatapaccuppannesu manoviññeyyesu dhammesu.

''So vatāvuso, cakkhusmiṃ sati rūpe sati cakkhuviññāṇe sati phassapaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Phassapaññattiyā sati vedanāpaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Vedanāpaññattiyā sati saññāpaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Saññāpaññattiyā sati vitakkapaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Vitakkapaññattiyā sati papañcasaññāsaṅkhāsamudācaraṇapaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. So vatāvuso, sotasmiṃ sati sadde sati…pe… ghānasmiṃ sati gandhe sati…pe… jivhāya sati rase sati…pe… kāyasmiṃ sati phoṭṭhabbe sati…pe… manasmiṃ sati dhamme sati manoviññāṇe sati phassapaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Phassapaññattiyā sati vedanāpaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Vedanāpaññattiyā sati saññāpaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Saññāpaññattiyā sati vitakkapaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Vitakkapaññattiyā sati papañcasaññāsaṅkhāsamudācaraṇapaññattiṃ paññāpessatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

''So vatāvuso, cakkhusmiṃ asati rūpe asati cakkhuviññāṇe asati phassapaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Phassapaññattiyā asati vedanāpaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Vedanāpaññattiyā asati saññāpaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Saññāpaññattiyā asati vitakkapaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Vitakkapaññattiyā asati papañcasaññāsaṅkhāsamudācaraṇapaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. So vatāvuso, sotasmiṃ asati sadde asati…pe… ghānasmiṃ asati gandhe asati…pe… jivhāya asati rase asati…pe… kāyasmiṃ asati phoṭṭhabbe asati…pe… manasmiṃ asati dhamme asati manoviññāṇe asati phassapaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Phassapaññattiyā asati vedanāpaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Vedanāpaññattiyā asati saññāpaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Saññāpaññattiyā asati vitakkapaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Vitakkapaññattiyā asati papañcasaññāsaṅkhāsamudācaraṇapaññattiṃ paññāpessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Yaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘yatonidānaṃ, bhikkhu, purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti ettha ce natthi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ esevanto rāgānusayānaṃ…pe… etthete pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī’ti, imassa kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa evaṃ vitthārena atthaṃ ājānāmi. Ākaṅkhamānā ca pana tumhe āyasmanto bhagavantaṃyeva upasaṅkamitvā etamatthaṃ paṭipuccheyyātha. Yathā no bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāthā’’ti.

205. Atha kho te bhikkhū āyasmato mahākaccānassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘yaṃ kho no, bhante, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘yatonidānaṃ, bhikkhu, purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti. Ettha ce natthi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ. Esevanto rāgānusayānaṃ…pe… etthete pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī’ti. Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ acirapakkantassa bhagavato etadahosi – ‘idaṃ kho no, āvuso, bhagavā saṃkhittena uddesaṃ uddisitvā vitthārena atthaṃ avibhajitvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ paviṭṭho – ‘‘yatonidānaṃ, bhikkhu, purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti. Ettha ce natthi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ. Esevanto rāgānusayānaṃ, esevanto paṭighānusayānaṃ, esevanto diṭṭhānusayānaṃ, esevanto vicikicchānusayānaṃ, esevanto mānānusayānaṃ, esevanto bhavarāgānusayānaṃ, esevanto avijjānusayānaṃ, esevanto daṇḍādāna-satthādāna-kalaha-viggaha-vivādatuvaṃtuvaṃ-pesuñña-musāvādānaṃ. Etthete pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantī’’ti. Ko nu kho imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajeyyā’ti? Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ etadahosi – ‘ayaṃ kho āyasmā mahākaccāno satthu ceva saṃvaṇṇito sambhāvito ca viññūnaṃ sabrahmacārīnaṃ, pahoti cāyasmā mahākaccāno imassa bhagavatā saṃkhittena uddesassa uddiṭṭhassa vitthārena atthaṃ avibhattassa vitthārena atthaṃ vibhajituṃ, yaṃnūna mayaṃ yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipuccheyyāmā’ti. Atha kho mayaṃ, bhante, yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etamatthaṃ paṭipucchimha. Tesaṃ no, bhante, āyasmatā mahākaccānena imehi ākārehi imehi padehi imehi byañjanehi attho vibhatto’’ti. ‘‘Paṇḍito, bhikkhave, mahākaccāno; mahāpañño, bhikkhave, mahākaccāno. Mamaṃ cepi tumhe, bhikkhave, etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyaṃ yathā taṃ mahākaccānena byākataṃ. Eso cevetassa attho. Evañca [evemeva ca (ka.)] naṃ dhārethā’’ti.

Evaṃ vutte āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘seyyathāpi, bhante, puriso jighacchādubbalyapareto madhupiṇḍikaṃ adhigaccheyya, so yato yato sāyeyya, labhetheva sādurasaṃ asecanakaṃ. Evameva kho, bhante, cetaso bhikkhu dabbajātiko, yato yato imassa dhammapariyāyassa paññāya atthaṃ upaparikkheyya, labhetheva attamanataṃ, labhetheva cetaso pasādaṃ. Ko nāmo ayaṃ [ko nāmāyaṃ (syā.)], bhante, dhammapariyāyo’’ti? ‘‘Tasmātiha tvaṃ, ānanda, imaṃ dhammapariyāyaṃ madhupiṇḍikapariyāyo tveva naṃ dhārehī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Madhupiṇḍikasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Dvedhāvitakkasuttaṃ

206. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ dvidhā katvā dvidhā katvā vitakke vihareyya’nti. So kho ahaṃ, bhikkhave, yo cāyaṃ kāmavitakko yo ca byāpādavitakko yo ca vihiṃsāvitakko – imaṃ ekaṃ bhāgamakāsiṃ; yo cāyaṃ nekkhammavitakko yo ca abyāpādavitakko yo ca avihiṃsāvitakko – imaṃ dutiyaṃ bhāgamakāsiṃ.

207. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati kāmavitakko. So evaṃ pajānāmi – ‘uppanno kho me ayaṃ kāmavitakko. So ca kho attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati, paññānirodhiko vighātapakkhiko anibbānasaṃvattaniko’ [anibbānasaṃvattaniko’’ti (?)]. ‘Attabyābādhāya saṃvattatī’tipi me, bhikkhave, paṭisañcikkhato abbhatthaṃ gacchati; ‘parabyābādhāya saṃvattatī’tipi me, bhikkhave, paṭisañcikkhato abbhatthaṃ gacchati; ‘ubhayabyābādhāya saṃvattatī’tipi me, bhikkhave, paṭisañcikkhato abbhatthaṃ gacchati; ‘paññānirodhiko vighātapakkhiko anibbānasaṃvattaniko’tipi me, bhikkhave, paṭisañcikkhato abbhatthaṃ gacchati. So kho ahaṃ, bhikkhave, uppannuppannaṃ kāmavitakkaṃ pajahameva [atītakālikakiriyāpadāniyeva] vinodameva [atītakālikakiriyāpadāniyeva] byantameva [byanteva (sī. syā. pī.)] naṃ akāsiṃ.

208. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati byāpādavitakko…pe… uppajjati vihiṃsāvitakko. So evaṃ pajānāmi – ‘uppanno kho me ayaṃ vihiṃsāvitakko. So ca kho attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati, paññānirodhiko vighātapakkhiko anibbānasaṃvattaniko’. ‘Attabyābādhāya saṃvattatī’tipi me, bhikkhave, paṭisañcikkhato abbhatthaṃ gacchati; ‘parabyābādhāya saṃvattatī’tipi me, bhikkhave, paṭisañcikkhato abbhatthaṃ gacchati; ‘ubhayabyābādhāya saṃvattatī’tipi me, bhikkhave, paṭisañcikkhato abbhatthaṃ gacchati; ‘paññānirodhiko vighātapakkhiko anibbānasaṃvattaniko’tipi me, bhikkhave, paṭisañcikkhato abbhatthaṃ gacchati. So kho ahaṃ, bhikkhave, uppannuppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ pajahameva vinodameva byantameva naṃ akāsiṃ.

‘‘Yaññadeva, bhikkhave, bhikkhu bahulamanuvitakketi anuvicāreti, tathā tathā nati hoti cetaso. Kāmavitakkaṃ ce, bhikkhave, bhikkhu bahulamanuvitakketi anuvicāreti, pahāsi nekkhammavitakkaṃ, kāmavitakkaṃ bahulamakāsi, tassa taṃ kāmavitakkāya cittaṃ namati. Byāpādavitakkaṃ ce, bhikkhave…pe… vihiṃsāvitakkaṃ ce, bhikkhave, bhikkhu bahulamanuvitakketi anuvicāreti, pahāsi avihiṃsāvitakkaṃ, vihiṃsāvitakkaṃ bahulamakāsi, tassa taṃ vihiṃsāvitakkāya cittaṃ namati. Seyyathāpi, bhikkhave, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye kiṭṭhasambādhe gopālako gāvo rakkheyya. So tā gāvo tato tato daṇḍena ākoṭeyya paṭikoṭeyya sannirundheyya sannivāreyya. Taṃ kissa hetu? Passati hi so, bhikkhave, gopālako tatonidānaṃ vadhaṃ vā bandhanaṃ vā jāniṃ vā garahaṃ vā. Evameva kho ahaṃ, bhikkhave, addasaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ vodānapakkhaṃ.

209. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati nekkhammavitakko. So evaṃ pajānāmi – ‘uppanno kho me ayaṃ nekkhammavitakko. So ca kho nevattabyābādhāya saṃvattati, na parabyābādhāya saṃvattati, na ubhayabyābādhāya saṃvattati, paññāvuddhiko avighātapakkhiko nibbānasaṃvattaniko’. Rattiṃ cepi naṃ, bhikkhave, anuvitakkeyyaṃ anuvicāreyyaṃ, neva tatonidānaṃ bhayaṃ samanupassāmi. Divasaṃ cepi naṃ, bhikkhave, anuvitakkeyyaṃ anuvicāreyyaṃ, neva tatonidānaṃ bhayaṃ samanupassāmi. Rattindivaṃ cepi naṃ, bhikkhave, anuvitakkeyyaṃ anuvicāreyyaṃ, neva tatonidānaṃ bhayaṃ samanupassāmi. Api ca kho me aticiraṃ anuvitakkayato anuvicārayato kāyo kilameyya. Kāye kilante [kilamante (ka.)] cittaṃ ūhaññeyya. Ūhate citte ārā cittaṃ samādhimhāti. So kho ahaṃ, bhikkhave, ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi [ekodi karomi (pī.)] samādahāmi. Taṃ kissa hetu? ‘Mā me cittaṃ ūhaññī’ti [ugghāṭīti (syā. ka.), ūhanīti (pī.)].

210. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, evaṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati abyāpādavitakko…pe… uppajjati avihiṃsāvitakko. So evaṃ pajānāmi – ‘uppanno kho me ayaṃ avihiṃsāvitakko. So ca kho nevattabyābādhāya saṃvattati, na parabyābādhāya saṃvattati, na ubhayabyābādhāya saṃvattati, paññāvuddhiko avighātapakkhiko nibbānasaṃvattaniko’. Rattiṃ cepi naṃ, bhikkhave, anuvitakkeyyaṃ anuvicāreyyaṃ, neva tatonidānaṃ bhayaṃ samanupassāmi. Divasaṃ cepi naṃ, bhikkhave, anuvitakkeyyaṃ anuvicāreyyaṃ, neva tatonidānaṃ bhayaṃ samanupassāmi. Rattindivaṃ cepi naṃ, bhikkhave, anuvitakkeyyaṃ anuvicāreyyaṃ, neva tatonidānaṃ bhayaṃ samanupassāmi. Api ca kho me aticiraṃ anuvitakkayato anuvicārayato kāyo kilameyya. Kāye kilante cittaṃ ūhaññeyya. Ūhate citte ārā cittaṃ samādhimhāti. So kho ahaṃ, bhikkhave, ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi, sannisādemi, ekodiṃ karomi samādahāmi. Taṃ kissa hetu? ‘Mā me cittaṃ ūhaññī’ti.

‘‘Yaññadeva, bhikkhave, bhikkhu bahulamanuvitakketi anuvicāreti, tathā tathā nati hoti cetaso. Nekkhammavitakkañce, bhikkhave, bhikkhu bahulamanuvitakketi anuvicāreti, pahāsi kāmavitakkaṃ, nekkhammavitakkaṃ bahulamakāsi, tassaṃ taṃ nekkhammavitakkāya cittaṃ namati. Abyāpādavitakkañce, bhikkhave…pe… avihiṃsāvitakkañce, bhikkhave, bhikkhu bahulamanuvitakketi anuvicāreti, pahāsi vihiṃsāvitakkaṃ, avihiṃsāvitakkaṃ bahulamakāsi, tassa taṃ avihiṃsāvitakkāya cittaṃ namati. Seyyathāpi, bhikkhave, gimhānaṃ pacchime māse sabbasassesu gāmantasambhatesu gopālako gāvo rakkheyya, tassa rukkhamūlagatassa vā abbhokāsagatassa vā satikaraṇīyameva hoti – ‘etā [ete (ka.)] gāvo’ti. Evamevaṃ kho, bhikkhave, satikaraṇīyameva ahosi – ‘ete dhammā’ti.

211. ‘‘Āraddhaṃ kho pana me, bhikkhave, vīriyaṃ ahosi asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. So kho ahaṃ, bhikkhave, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihāsiṃ sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedesiṃ, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ.

212. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Ayaṃ kho me, bhikkhave, rattiyā paṭhame yāme paṭhamā vijjā adhigatā; avijjā vihatā vijjā uppannā; tamo vihato āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

213. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne…pe… ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā…pe… iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi. Ayaṃ kho me, bhikkhave, rattiyā majjhime yāme dutiyā vijjā adhigatā; avijjā vihatā vijjā uppannā; tamo vihato āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

214. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. ‘Ime āsavā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccittha, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccittha, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ ahosi

– ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsiṃ. Ayaṃ kho me, bhikkhave, rattiyā pacchime yāme tatiyā vijjā adhigatā; avijjā vihatā vijjā uppannā; tamo vihato āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

215. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, araññe pavane mahantaṃ ninnaṃ pallalaṃ. Tamenaṃ mahāmigasaṅgho upanissāya vihareyya. Tassa kocideva puriso uppajjeyya anatthakāmo ahitakāmo ayogakkhemakāmo. So yvāssa maggo khemo sovatthiko pītigamanīyo taṃ maggaṃ pidaheyya, vivareyya kummaggaṃ, odaheyya okacaraṃ, ṭhapeyya okacārikaṃ. Evañhi so, bhikkhave, mahāmigasaṅgho aparena samayena anayabyasanaṃ [anayabyasanaṃ tanuttaṃ (sī. syā. pī.)] āpajjeyya. Tasseva kho pana, bhikkhave, mahato migasaṅghassa kocideva puriso uppajjeyya atthakāmo hitakāmo yogakkhemakāmo. So yvāssa maggo khemo sovatthiko pītigamanīyo taṃ maggaṃ vivareyya, pidaheyya kummaggaṃ, ūhaneyya okacaraṃ, nāseyya okacārikaṃ. Evañhi so, bhikkhave, mahāmigasaṅgho aparena samayena vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjeyya.

‘‘Upamā kho me ayaṃ, bhikkhave, katā atthassa viññāpanāya. Ayaṃ cevettha attho – mahantaṃ ninnaṃ pallalanti kho, bhikkhave, kāmānametaṃ adhivacanaṃ. Mahāmigasaṅghoti kho, bhikkhave, sattānametaṃ adhivacanaṃ. Puriso anatthakāmo ahitakāmo ayogakkhemakāmoti kho, bhikkhave, mārassetaṃ pāpimato adhivacanaṃ. Kummaggoti kho, bhikkhave, aṭṭhaṅgikassetaṃ micchāmaggassa adhivacanaṃ, seyyathidaṃ – micchādiṭṭhiyā micchāsaṅkappassa micchāvācāya micchākammantassa micchāājīvassa micchāvāyāmassa micchāsatiyā micchāsamādhissa. Okacaroti kho, bhikkhave, nandīrāgassetaṃ adhivacanaṃ. Okacārikāti kho, bhikkhave, avijjāyetaṃ adhivacanaṃ. Puriso atthakāmo hitakāmo yogakkhemakāmoti kho, bhikkhave, tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. Khemo maggo sovatthiko pītigamanīyoti kho, bhikkhave, ariyassetaṃ aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhiyā sammāsaṅkappassa sammāvācāya sammākammantassa sammāājīvassa sammāvāyāmassa sammāsatiyā sammāsamādhissa.

‘‘Iti kho, bhikkhave, vivaṭo mayā khemo maggo sovatthiko pītigamanīyo, pihito kummaggo, ūhato okacaro, nāsitā okacārikā. Yaṃ, bhikkhave, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni; jhāyatha, bhikkhave, mā pamādattha; mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Dvedhāvitakkasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Vitakkasaṇṭhānasuttaṃ

216. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā pañca nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbāni. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhuno yaṃ nimittaṃ āgamma yaṃ nimittaṃ manasikaroto uppajjanti pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi, tena, bhikkhave, bhikkhunā tamhā nimittā aññaṃ nimittaṃ manasi kātabbaṃ kusalūpasaṃhitaṃ. Tassa tamhā nimittā aññaṃ nimittaṃ manasikaroto kusalūpasaṃhitaṃ ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti [ekodibhoti (syā. ka.)] samādhiyati. Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho palagaṇḍo vā palagaṇḍantevāsī vā sukhumāya āṇiyā oḷārikaṃ āṇiṃ abhinihaneyya abhinīhareyya abhinivatteyya [abhinivajjeyya (sī. pī.)]; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno yaṃ nimittaṃ āgamma yaṃ nimittaṃ manasikaroto uppajjanti pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi, tena, bhikkhave, bhikkhunā tamhā nimittā aññaṃ nimittaṃ manasi kātabbaṃ kusalūpasaṃhitaṃ. Tassa tamhā nimittā aññaṃ nimittaṃ manasikaroto kusalūpasaṃhitaṃ ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati.

217. ‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno tamhā nimittā aññaṃ nimittaṃ manasikaroto kusalūpasaṃhitaṃ uppajjanteva pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi, tena, bhikkhave, bhikkhunā tesaṃ vitakkānaṃ ādīnavo upaparikkhitabbo – ‘itipime vitakkā akusalā, itipime vitakkā sāvajjā, itipime vitakkā dukkhavipākā’ti. Tassa tesaṃ vitakkānaṃ ādīnavaṃ upaparikkhato ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Seyyathāpi, bhikkhave, itthī vā puriso vā daharo yuvā maṇḍanakajātiko ahikuṇapena vā kukkurakuṇapena vā manussakuṇapena vā kaṇṭhe āsattena aṭṭiyeyya harāyeyya jiguccheyya; evameva kho, bhikkhave, tassa ce bhikkhuno tamhāpi nimittā aññaṃ nimittaṃ manasikaroto kusalūpasaṃhitaṃ uppajjanteva pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi, tena, bhikkhave, bhikkhunā tesaṃ vitakkānaṃ ādīnavo upaparikkhitabbo – ‘itipime vitakkā akusalā, itipime vitakkā sāvajjā, itipime vitakkā dukkhavipākā’ti. Tassa tesaṃ vitakkānaṃ ādīnavaṃ upaparikkhato ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati.

218. ‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno tesampi vitakkānaṃ ādīnavaṃ upaparikkhato uppajjanteva pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi, tena, bhikkhave, bhikkhunā tesaṃ vitakkānaṃ asatiamanasikāro āpajjitabbo. Tassa tesaṃ vitakkānaṃ asatiamanasikāraṃ āpajjato ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Seyyathāpi, bhikkhave, cakkhumā puriso āpāthagatānaṃ rūpānaṃ adassanakāmo assa; so nimīleyya vā aññena vā apalokeyya. Evameva kho, bhikkhave, tassa ce bhikkhuno tesampi vitakkānaṃ ādīnavaṃ upaparikkhato uppajjanteva pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi, te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati.

219. ‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno tesampi vitakkānaṃ asatiamanasikāraṃ āpajjato uppajjanteva pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi, tena, bhikkhave, bhikkhunā tesaṃ vitakkānaṃ vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṃ manasikātabbaṃ. Tassa tesaṃ vitakkānaṃ vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṃ manasikaroto ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sīghaṃ gaccheyya. Tassa evamassa – ‘kiṃ nu kho ahaṃ sīghaṃ gacchāmi? Yaṃnūnāhaṃ saṇikaṃ gaccheyya’nti. So saṇikaṃ gaccheyya. Tassa evamassa – ‘kiṃ nu kho ahaṃ saṇikaṃ gacchāmi? Yaṃnūnāhaṃ tiṭṭheyya’nti. So tiṭṭheyya. Tassa evamassa – ‘kiṃ nu kho ahaṃ ṭhito? Yaṃnūnāhaṃ nisīdeyya’nti. So nisīdeyya. Tassa evamassa – ‘kiṃ nu kho ahaṃ nisinno? Yaṃnūnāhaṃ nipajjeyya’nti. So nipajjeyya. Evañhi so, bhikkhave, puriso oḷārikaṃ oḷārikaṃ iriyāpathaṃ abhinivajjetvā [abhinissajjetvā (syā.)] sukhumaṃ sukhumaṃ iriyāpathaṃ kappeyya. Evameva kho, bhikkhave, tassa ce bhikkhuno tesampi vitakkānaṃ asatiamanasikāraṃ āpajjato uppajjanteva pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati.

220. ‘‘Tassa ce, bhikkhave, bhikkhuno tesampi vitakkānaṃ vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṃ manasikaroto uppajjanteva pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi. Tena, bhikkhave, bhikkhunā dantebhidantamādhāya [dante + abhidantaṃ + ādhāyāti ṭīkāyaṃ padacchedo, dantebhīti panettha karaṇattho yutto viya dissati] jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhitabbaṃ abhinippīḷetabbaṃ abhisantāpetabbaṃ. Tassa dantebhidantamādhāya jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Seyyathāpi, bhikkhave, balavā puriso dubbalataraṃ purisaṃ sīse vā gale vā khandhe vā gahetvā abhiniggaṇheyya abhinippīḷeyya abhisantāpeyya; evameva kho, bhikkhave, tassa ce bhikkhuno tesampi vitakkānaṃ vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṃ manasikaroto uppajjanteva pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi. Tena, bhikkhave, bhikkhunā dantebhidantamādhāya jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhitabbaṃ abhinippīḷetabbaṃ abhisantāpetabbaṃ. Tassa dantebhidantamādhāya jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati.

221. ‘‘Yato kho [yato ca kho (syā. ka.)], bhikkhave, bhikkhuno yaṃ nimittaṃ āgamma yaṃ nimittaṃ manasikaroto uppajjanti pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi, tassa tamhā nimittā aññaṃ nimittaṃ manasikaroto kusalūpasaṃhitaṃ ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Tesampi vitakkānaṃ ādīnavaṃ upaparikkhato ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Tesampi vitakkānaṃ asatiamanasikāraṃ āpajjato ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Tesampi vitakkānaṃ vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṃ manasikaroto ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Dantebhidantamādhāya jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato ye pāpakā akusalā vitakkā chandūpasaṃhitāpi dosūpasaṃhitāpi mohūpasaṃhitāpi te pahīyanti te abbhatthaṃ gacchanti. Tesaṃ pahānā ajjhattameva cittaṃ santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu vasī vitakkapariyāyapathesu. Yaṃ vitakkaṃ ākaṅkhissati taṃ vitakkaṃ vitakkessati, yaṃ vitakkaṃ nākaṅkhissati na taṃ vitakkaṃ vitakkessati. Acchecchi taṇhaṃ, vivattayi [vāvattayi (sī. pī.)] saṃyojanaṃ, sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Vitakkasaṇṭhānasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Sīhanādavaggo niṭṭhito dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Cūḷasīhanādalomahaṃsavaro, mahācūḷadukkhakkhandhaanumānikasuttaṃ;
Khilapatthamadhupiṇḍikadvidhāvitakka, pañcanimittakathā puna vaggo.

3. Opammavaggo

1. Kakacūpamasuttaṃ

222. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā moḷiyaphagguno bhikkhunīhi saddhiṃ ativelaṃ saṃsaṭṭho viharati. Evaṃ saṃsaṭṭho āyasmā moḷiyaphagguno bhikkhunīhi saddhiṃ viharati – sace koci bhikkhu āyasmato moḷiyaphaggunassa sammukhā tāsaṃ bhikkhunīnaṃ avaṇṇaṃ bhāsati, tenāyasmā moḷiyaphagguno kupito anattamano adhikaraṇampi karoti. Sace pana koci bhikkhu tāsaṃ bhikkhunīnaṃ sammukhā āyasmato moḷiyaphaggunassa avaṇṇaṃ bhāsati, tena tā bhikkhuniyo kupitā anattamanā adhikaraṇampi karonti. Evaṃ saṃsaṭṭho āyasmā moḷiyaphagguno bhikkhunīhi saddhiṃ viharati. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘āyasmā, bhante, moḷiyaphagguno bhikkhunīhi saddhiṃ ativelaṃ saṃsaṭṭho viharati. Evaṃ saṃsaṭṭho, bhante, āyasmā moḷiyaphagguno bhikkhunīhi saddhiṃ viharati – sace koci bhikkhu āyasmato moḷiyaphaggunassa sammukhā tāsaṃ bhikkhunīnaṃ avaṇṇaṃ bhāsati, tenāyasmā moḷiyaphagguno kupito anattamano adhikaraṇampi karoti. Sace pana koci bhikkhu tāsaṃ bhikkhunīnaṃ sammukhā āyasmato moḷiyaphaggunassa avaṇṇaṃ bhāsati, tena tā bhikkhuniyo kupitā anattamanā adhikaraṇampi karonti. Evaṃ saṃsaṭṭho, bhante, āyasmā moḷiyaphagguno bhikkhunīhi saddhiṃ viharatī’’ti.

223. Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena moḷiyaphaggunaṃ bhikkhuṃ āmantehi – ‘satthā taṃ, āvuso phagguna, āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yenāyasmā moḷiyaphagguno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ moḷiyaphaggunaṃ etadavoca – ‘‘satthā taṃ, āvuso phagguna, āmantetī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā moḷiyaphagguno tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ moḷiyaphaggunaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Saccaṃ kira tvaṃ, phagguna, bhikkhunīhi saddhiṃ ativelaṃ saṃsaṭṭho viharasi? Evaṃ saṃsaṭṭho kira tvaṃ, phagguna, bhikkhunīhi saddhiṃ viharasi – sace koci bhikkhu tuyhaṃ sammukhā tāsaṃ bhikkhunīnaṃ avaṇṇaṃ bhāsati, tena tvaṃ kupito anattamano adhikaraṇampi karosi. Sace pana koci bhikkhu tāsaṃ bhikkhunīnaṃ sammukhā tuyhaṃ avaṇṇaṃ bhāsati, tena tā bhikkhuniyo kupitā anattamanā adhikaraṇampi karonti. Evaṃ saṃsaṭṭho kira tvaṃ, phagguna, bhikkhunīhi saddhiṃ viharasī’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti. ‘‘Nanu tvaṃ, phagguna, kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’ti.

224. ‘‘Na kho te etaṃ, phagguna, patirūpaṃ kulaputtassa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitassa, yaṃ tvaṃ bhikkhunīhi saddhiṃ ativelaṃ saṃsaṭṭho vihareyyāsi. Tasmātiha, phagguna, tava cepi koci sammukhā tāsaṃ bhikkhunīnaṃ avaṇṇaṃ bhāseyya, tatrāpi tvaṃ, phagguna, ye gehasitā [gehassitā (?)] chandā ye gehasitā vitakkā te pajaheyyāsi. Tatrāpi te, phagguna, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na ceva me cittaṃ vipariṇataṃ bhavissati, na ca pāpikaṃ vācaṃ nicchāressāmi, hitānukampī ca viharissāmi mettacitto, na dosantaro’ti. Evañhi te, phagguna, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, phagguna, tava cepi koci sammukhā tāsaṃ bhikkhunīnaṃ pāṇinā pahāraṃ dadeyya, leḍḍunā pahāraṃ dadeyya, daṇḍena pahāraṃ dadeyya, satthena pahāraṃ dadeyya. Tatrāpi tvaṃ, phagguna, ye gehasitā chandā ye gehasitā vitakkā te pajaheyyāsi. Tatrāpi te, phagguna, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘na ceva me cittaṃ vipariṇataṃ bhavissati, na ca pāpikaṃ vācaṃ nicchāressāmi, hitānukampī ca viharissāmi mettacitto, na dosantaro’ti. Evañhi te, phagguna, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, phagguna, tava cepi koci sammukhā avaṇṇaṃ bhāseyya, tatrāpi tvaṃ, phagguna, ye gehasitā chandā ye gehasitā vitakkā te pajaheyyāsi. Tatrāpi te, phagguna, evaṃ sikkhitabbaṃ ‘na ceva me cittaṃ vipariṇataṃ bhavissati, na ca pāpikaṃ vācaṃ nicchāressāmi, hitānukampī ca viharissāmi mettacitto, na dosantaro’ti. Evañhi te, phagguna, sikkhitabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, phagguna, tava cepi koci pāṇinā pahāraṃ dadeyya, leḍḍunā pahāraṃ dadeyya, daṇḍena pahāraṃ dadeyya, satthena pahāraṃ dadeyya, tatrāpi tvaṃ, phagguna, ye gehasitā chandā ye gehasitā vitakkā te pajaheyyāsi. Tatrāpi te, phagguna, evaṃ sikkhitabbaṃ 'na ceva me cittaṃ vipariṇataṃ bhavissati, na ca pāpikaṃ vācaṃ nicchāressāmi, hitānukampī ca viharissāmi mettacitto, na dosantaro'ti. Evañhi te, phagguna, sikkhitabba''nti.

225. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''ārādhayiṃsu vata me, bhikkhave, bhikkhū ekaṃ samayaṃ cittaṃ. Idhāhaṃ, bhikkhave, bhikkhū āmantesiṃ – ahaṃ kho, bhikkhave, ekāsanabhojanaṃ bhuñjāmi. Ekāsanabhojanaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, bhuñjamāno appābādhatañca sañjānāmi appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Etha tumhepi, bhikkhave, ekāsanabhojanaṃ bhuñjatha. Ekāsanabhojanaṃ kho, bhikkhave, tumhepi bhuñjamānā appābādhatañca sañjānissatha appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañcāti. Na me, bhikkhave, tesu bhikkhūsu anusāsanī karaṇīyā ahosi; satuppādakaraṇīyameva me, bhikkhave, tesu bhikkhūsu ahosi.

''Seyyathāpi, bhikkhave, subhūmiyaṃ catumahāpathe ājaññaratho yutto assa ṭhito odhastapatodo. Tamenaṃ dakkho yoggācariyo assadammasārathi abhiruhitvā, vāmena hatthena rasmiyo gahetvā, dakkhiṇena hatthena patodaṃ gahetvā, yenicchakaṃ yadicchakaṃ sāreyyapi paccāsāreyyapi. Evameva kho, bhikkhave, na me tesu bhikkhūsu anusāsanī karaṇīyā ahosi, satuppādakaraṇīyameva me, bhikkhave, tesu bhikkhūsu ahosi. Tasmātiha, bhikkhave, tumhepi akusalaṃ pajahatha, kusalesu dhammesu āyogaṃ karotha. Evañhi tumhepi imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissatha.

''Seyyathāpi, bhikkhave, gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahantaṃ sālavanaṃ. Tañcassa eḷaṇḍehi sañchannaṃ. Tassa kocideva puriso uppajjeyya atthakāmo hitakāmo yogakkhemakāmo. So yā tā sālalaṭṭhiyo kuṭilā ojāpaharaṇiyo [ojaharaṇiyo (ka.)] tā chetvā [tacchetvā (sī. syā. pī.)] bahiddhā nīhareyya, antovanaṃ suvisodhitaṃ visodheyya. Yā pana tā sālalaṭṭhiyo ujukā sujātā tā sammā parihareyya. Evañhetaṃ, bhikkhave, sālavanaṃ aparena samayena vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjeyya. Evameva kho, bhikkhave, tumhepi akusalaṃ pajahatha, kusalesu dhammesu āyogaṃ karotha. Evañhi tumhepi imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissatha.

226. ''Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, imissāyeva sāvatthiyā vedehikā nāma gahapatānī ahosi. Vedehikāya, bhikkhave, gahapatāniyā evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – 'soratā vedehikā gahapatānī, nivātā vedehikā gahapatānī, upasantā vedehikā gahapatānī'ti. Vedehikāya kho pana, bhikkhave, gahapatāniyā kāḷī nāma dāsī ahosi dakkhā analasā susaṃvihitakammantā.

''Atha kho, bhikkhave, kāḷiyā dāsiyā etadahosi – 'mayhaṃ kho ayyāya evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ''soratā vedehikā gahapatānī, nivātā vedehikā gahapatānī, upasantā vedehikā gahapatānī''ti. Kiṃ nu kho me ayyā santaṃyeva nu kho ajjhattaṃ kopaṃ na pātukaroti udāhu asantaṃ udāhu mayhamevete [mayhevete (sī. pī.)] kammantā susaṃvihitā yena me ayyā santaṃyeva ajjhattaṃ kopaṃ na pātukaroti, no asantaṃ? Yaṃnūnāhaṃ ayyaṃ vīmaṃseyya'nti. Atha kho, bhikkhave, kāḷī dāsī divā uṭṭhāsi. Atha kho, bhikkhave, vedehikā gahapatānī kāḷiṃ dāsiṃ etadavoca – 'he je kāḷī'ti. 'Kiṃ, ayye'ti? 'Kiṃ, je, divā uṭṭhāsī'ti? 'Na khvayye [na kho ayye (sī. pī.)], kiñcī'ti. 'No vata re kiñci, pāpi dāsi [pāpadāsi (syā. ka.)], divā uṭṭhāsī'ti kupitā anattamanā bhākuṭiṃ [bhūkuṭiṃ (sī. pī.), bhakuṭīṃ (syā.)] akāsi. Atha kho, bhikkhave, kāḷiyā dāsiyā etadahosi – 'santaṃyeva kho me ayyā ajjhattaṃ kopaṃ na pātukaroti, no asantaṃ; mayhamevete kammantā susaṃvihitā, yena me ayyā santaṃyeva ajjhattaṃ kopaṃ na pātukaroti, no asantaṃ. Yaṃnūnāhaṃ bhiyyosomattāya ayyaṃ vīmaṃseyya''nti.

''Atha kho, bhikkhave, kāḷī dāsī divātaraṃyeva uṭṭhāsi. Atha kho, bhikkhave, vedehikā gahapatānī kāḷiṃ dāsiṃ etadavoca – 'he je, kāḷī'ti. 'Kiṃ, ayye'ti? 'Kiṃ, je, divātaraṃ uṭṭhāsī'ti? 'Na khvayye, kiñcī'ti. 'No vata re kiñci, pāpi dāsi, divātaraṃ uṭṭhāsī'ti kupitā anattamanā anattamanavācaṃ nicchāresi. Atha kho, bhikkhave, kāḷiyā dāsiyā etadahosi – 'santaṃyeva kho me ayyā ajjhattaṃ kopaṃ na pātukaroti, no asantaṃ. Mayhamevete kammantā susaṃvihitā, yena me ayyā santaṃyeva ajjhattaṃ kopaṃ na pātukaroti, no asantaṃ. Yaṃnūnāhaṃ bhiyyosomattāya ayyaṃ vīmaṃseyya’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, kāḷī dāsī divātaraṃyeva uṭṭhāsi. Atha kho, bhikkhave, vedehikā gahapatānī kāḷiṃ dāsiṃ etadavoca – ‘he je, kāḷī’ti. ‘Kiṃ, ayye’ti? ‘Kiṃ, je, divā uṭṭhāsī’ti? ‘Na khvayye, kiñcī’ti. ‘No vata re kiñci, pāpi dāsi, divā uṭṭhāsī’ti kupitā anattamanā aggaḷasūciṃ gahetvā sīse pahāraṃ adāsi, sīsaṃ vobhindi [vi + ava + bhindi = vobhindi]. Atha kho, bhikkhave, kāḷī dāsī bhinnena sīsena lohitena galantena paṭivissakānaṃ ujjhāpesi – ‘passathayye, soratāya kammaṃ; passathayye, nivātāya kammaṃ, passathayye, upasantāya kammaṃ! Kathañhi nāma ekadāsikāya divā uṭṭhāsīti kupitā anattamanā aggaḷasūciṃ gahetvā sīse pahāraṃ dassati, sīsaṃ vobhindissatī’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, vedehikāya gahapatāniyā aparena samayena evaṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchi – ‘caṇḍī vedehikā gahapatānī, anivātā vedehikā gahapatānī, anupasantā vedehikā gahapatānī’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, idhekacco bhikkhu tāvadeva soratasorato hoti nivātanivāto hoti upasantūpasanto hoti yāva na amanāpā vacanapathā phusanti. Yato ca, bhikkhave, bhikkhuṃ amanāpā vacanapathā phusanti, atha bhikkhu ‘sorato’ti veditabbo, ‘nivāto’ti veditabbo, ‘upasanto’ti veditabbo. Nāhaṃ taṃ, bhikkhave, bhikkhuṃ ‘suvaco’ti vadāmi yo cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārahetu suvaco hoti, sovacassataṃ āpajjati. Taṃ kissa hetu? Tañhi so, bhikkhave, bhikkhu cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ alabhamāno na suvaco hoti, na sovacassataṃ āpajjati. Yo ca kho, bhikkhave, bhikkhu dhammaṃyeva sakkaronto, dhammaṃ garuṃ karonto, dhammaṃ mānento, dhammaṃ pūjento, dhammaṃ apacāyamāno [dhammaṃ yeva sakkaronto dhammaṃ garukaronto dhammaṃ apacāyamāno (sī. syā. pī.)] suvaco hoti, sovacassataṃ āpajjati, tamahaṃ ‘suvaco’ti vadāmi. Tasmātiha, bhikkhave, ‘dhammaṃyeva sakkarontā, dhammaṃ garuṃ karontā, dhammaṃ mānentā, dhammaṃ pūjentā, dhammaṃ apacāyamānā suvacā bhavissāma, sovacassataṃ āpajjissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

227. ‘‘Pañcime, bhikkhave, vacanapathā yehi vo pare vadamānā vadeyyuṃ – kālena vā akālena vā; bhūtena vā abhūtena vā; saṇhena vā pharusena vā; atthasaṃhitena vā anatthasaṃhitena vā; mettacittā vā dosantarā vā. Kālena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ akālena vā; bhūtena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ abhūtena vā; saṇhena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ pharusena vā; atthasaṃhitena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ anatthasaṃhitena vā; mettacittā vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ dosantarā vā. Tatrāpi vo, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na ceva no cittaṃ vipariṇataṃ bhavissati, na ca pāpikaṃ vācaṃ nicchāressāma, hitānukampī ca viharissāma mettacittā, na dosantarā. Tañca puggalaṃ mettāsahagatena cetasā pharitvā viharissāma, tadārammaṇañca sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cittena vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena [abyāpajjhena (sī. syā. pī.), abyāpajjena (ka.) aṅguttaratikanipātaṭīkā oloketabbā] pharitvā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

228. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso āgaccheyya kudālapiṭakaṃ [kuddālapiṭakaṃ (sī. syā. pī.)] ādāya. So evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ imaṃ mahāpathaviṃ apathaviṃ karissāmī’ti. So tatra tatra vikhaṇeyya [khaṇeyya (sī. syā. pī.)], tatra tatra vikireyya, tatra tatra oṭṭhubheyya, tatra tatra omutteyya – ‘apathavī bhavasi, apathavī bhavasī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso imaṃ mahāpathaviṃ apathaviṃ kareyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Ayañhi, bhante, mahāpathavī gambhīrā appameyyā. Sā na sukarā apathavī kātuṃ; yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, pañcime vacanapathā yehi vo pare vadamānā vadeyyuṃ – kālena vā akālena vā; bhūtena vā abhūtena vā; saṇhena vā pharusena vā; atthasaṃhitena vā anatthasaṃhitena vā; mettacittā vā dosantarā vā. Kālena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ akālena vā; bhūtena vā bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ abhūtena vā; saṇhena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ pharusena vā; atthasaṃhitena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ anatthasaṃhitena vā; mettacittā vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ dosantarā vā. Tatrāpi vo, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na ceva no cittaṃ vipariṇataṃ bhavissati, na ca pāpikaṃ vācaṃ nicchāressāma, hitānukampī ca viharissāma mettacittā na dosantarā. Tañca puggalaṃ mettāsahagatena cetasā pharitvā viharissāma, tadārammaṇañca sabbāvantaṃ lokaṃ pathavisamena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

229. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso āgaccheyya lākhaṃ vā haliddiṃ vā nīlaṃ vā mañjiṭṭhaṃ vā ādāya. So evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ imasmiṃ ākāse rūpaṃ likhissāmi, rūpapātubhāvaṃ karissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso imasmiṃ ākāse rūpaṃ likheyya, rūpapātubhāvaṃ kareyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Ayañhi, bhante, ākāso arūpī anidassano. Tattha na sukaraṃ rūpaṃ likhituṃ, rūpapātubhāvaṃ kātuṃ; yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, pañcime vacanapathā yehi vo pare vadamānā vadeyyuṃ kālena vā akālena vā …pe… ‘na ceva… tadārammaṇañca sabbāvantaṃ lokaṃ ākāsasamena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

230. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso āgaccheyya ādittaṃ tiṇukkaṃ ādāya. So evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ imāya ādittāya tiṇukkāya gaṅgaṃ nadiṃ santāpessāmi saṃparitāpessāmī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso ādittāya tiṇukkāya gaṅgaṃ nadiṃ santāpeyya saṃparitāpeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Gaṅgā hi, bhante, nadī gambhīrā appameyyā. Sā na sukarā ādittāya tiṇukkāya santāpetuṃ saṃparitāpetuṃ; yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, pañcime vacanapathā yehi vo pare vadamānā vadeyyuṃ kālena vā akālena vā…pe… ‘na ceva… tadārammaṇañca sabbāvantaṃ lokaṃ gaṅgāsamena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharissāmā’’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

231. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, biḷārabhastā madditā sumadditā suparimadditā, mudukā tūlinī chinnasassarā chinnabhabbharā. Atha puriso āgaccheyya kaṭṭhaṃ vā kathalaṃ [kaṭhalaṃ (sī. syā. pī.)] vā ādāya. So evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ imaṃ biḷārabhastaṃ madditaṃ sumadditaṃ suparimadditaṃ, mudukaṃ tūliniṃ, chinnasassaraṃ chinnabhabbharaṃ kaṭṭhena vā kathalena vā sarasaraṃ karissāmi bharabharaṃ karissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso amuṃ biḷārabhastaṃ madditaṃ sumadditaṃ suparimadditaṃ, mudukaṃ tūliniṃ, chinnasassaraṃ chinnabhabbharaṃ kaṭṭhena vā kathalena vā sarasaraṃ kareyya, bharabharaṃ kareyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Amu hi, bhante, biḷārabhastā madditā sumadditā suparimadditā, mudukā tūlinī, chinnasassarā chinnabhabbharā. Sā na sukarā kaṭṭhena vā kathalena vā sarasaraṃ kātuṃ bharabharaṃ kātuṃ; yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, pañcime vacanapathā yehi vo pare vadamānā vadeyyuṃ kālena vā akālena vā; bhūtena vā abhūtena vā; saṇhena vā pharusena vā; atthasaṃhitena vā anatthasaṃhitena vā; mettacittā vā dosantarā vā. Kālena vā bhikkhave pare vadamānā vadeyyuṃ akālena vā; bhūtena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ abhūtena vā; saṇhena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ pharusena vā; atthasaṃhitena vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ anatthasaṃhitena vā; mettacittā vā, bhikkhave, pare vadamānā vadeyyuṃ dosantarā vā. Tatrāpi vo, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na ceva no cittaṃ vipariṇataṃ bhavissati, na ca pāpikaṃ vācaṃ nicchāressāma hitānukampī ca viharissāma mettacittā na dosantarā. Tañca puggalaṃ mettāsahagatena cetasā pharitvā viharissāma, tadārammaṇañca sabbāvantaṃ lokaṃ biḷārabhastāsamena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

232. ‘‘Ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyuṃ, tatrāpi yo mano padūseyya, na me so tena sāsanakaro. Tatrāpi vo, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘na ceva no cittaṃ vipariṇataṃ bhavissati, na ca pāpikaṃ vācaṃ nicchāressāma, hitānukampī ca viharissāma mettacittā na dosantarā. Tañca puggalaṃ mettāsahagatena cetasā pharitvā viharissāma tadārammaṇañca sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharissāmā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

233. ‘‘Imañca [imañce (?)] tumhe, bhikkhave, kakacūpamaṃ ovādaṃ abhikkhaṇaṃ manasi kareyyātha. Passatha no tumhe, bhikkhave, taṃ vacanapathaṃ, aṇuṃ vā thūlaṃ vā, yaṃ tumhe nādhivāseyyāthā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tasmātiha, bhikkhave, imaṃ kakacūpamaṃ ovādaṃ abhikkhaṇaṃ manasikarotha. Taṃ vo bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Kakacūpamasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Alagaddūpamasuttaṃ

234. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena ariṭṭhassa nāma bhikkhuno gaddhabādhipubbassa [gandhabādhipubbassa (ka.)] evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’’ti. Assosuṃ kho sambahulā bhikkhū – ‘‘ariṭṭhassa kira nāma bhikkhuno gaddhabādhipubbassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’’’ti. Atha kho te bhikkhū yena ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ etadavocuṃ – ‘‘saccaṃ kira te, āvuso ariṭṭha, evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’’’ti. ‘‘Evaṃbyākho [evaṃ kho (?) bhagavato sammukhāyevassa ‘‘evaṃbyākho’’ti] ahaṃ, āvuso, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’’ti.

Atha kho tepi bhikkhū ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetukāmā samanuyuñjanti samanugāhanti [samanuggāhanti (syā.)] samanubhāsanti – ‘‘mā hevaṃ, āvuso ariṭṭha, avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi; na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ [abbhācikkhanaṃ (ka.)], na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Anekapariyāyenāvuso ariṭṭha, antarāyikā dhammā antarāyikā vuttā bhagavatā, alañca pana te paṭisevato antarāyāya. Appassādā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā,ādīnavo ettha bhiyyo. Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā bhagavatā… pe… maṃsapesūpamā kāmā vuttā bhagavatā… tiṇukkūpamā kāmā vuttā bhagavatā… aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā bhagavatā… supinakūpamā kāmā vuttā bhagavatā… yācitakūpamā kāmā vuttā bhagavatā… rukkhaphalūpamā kāmā vuttā bhagavatā… asisūnūpamā kāmā vuttā bhagavatā… sattisūlūpamā kāmā vuttā bhagavatā… sappasirūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’’ti. Evampi kho ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo tehi bhikkhūhi samanuyuñjiyamāno samanugāhiyamāno [samanuggāhiyamāno (syā. vinayepi)] samanubhāsiyamāno tadeva [tatheva taṃ (vinaye)] pāpakaṃ diṭṭhigataṃ thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – ‘‘evaṃbyākho ahaṃ, āvuso, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’’ti.

235. Yato kho te bhikkhū nāsakkhiṃsu ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetuṃ, atha kho te bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘ariṭṭhassa nāma, bhante, bhikkhuno gaddhabādhipubbassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā’ti. Assumha kho mayaṃ, bhante – ‘ariṭṭhassa kira nāma bhikkhuno gaddhabādhipubbassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā'ti. Atha kho mayaṃ, bhante, yena ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ etadavocumha – 'saccaṃ kira te, āvuso ariṭṭha, evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā'ti?

''Evaṃ vutte, bhante, ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo amhe etadavoca – 'evaṃbyākho ahaṃ, āvuso, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā'ti. Atha kho mayaṃ, bhante, ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetukāmā samanuyuñjimha samanugāhimha samanubhāsimha – 'mā hevaṃ, āvuso ariṭṭha, avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi; na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Anekapariyāyenāvuso ariṭṭha, antarāyikā dhammā antarāyikā vuttā bhagavatā, alañca pana te paṭisevato antarāyāya. Appassādā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā bhagavatā…pe… sappasirūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo'ti. Evampi kho, bhante, ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo amhehi samanuyuñjiyamāno samanugāhiyamāno samanubhāsiyamāno tadeva pāpakaṃ diṭṭhigataṃ thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – 'evaṃbyākho ahaṃ, āvuso, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā'ti. Yato kho mayaṃ, bhante, nāsakkhimha ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetuṃ, atha mayaṃ etamatthaṃ bhagavato ārocemā''ti.

236. Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ āmantehi – 'satthā taṃ, āvuso ariṭṭha, āmantetī'''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā, yena ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ etadavoca – ''satthā taṃ, āvuso ariṭṭha, āmantetī''ti. ''Evamāvuso''ti kho ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ bhagavā etadavoca – ''saccaṃ kira te, ariṭṭha, evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – 'tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā'''ti?

''Evaṃbyākho ahaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi – 'yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā'''ti. ''Kassa kho nāma tvaṃ, moghapurisa, mayā evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāsi? Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena antarāyikā dhammā antarāyikā vuttā? Alañca pana te paṭisevato antarāyāya. Appassādā kāmā vuttā mayā, bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā mayā… maṃsapesūpamā kāmā vuttā mayā… tiṇukkūpamā kāmā vuttā mayā… aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā mayā… supinakūpamā kāmā vuttā mayā… yācitakūpamā kāmā vuttā mayā… rukkhaphalūpamā kāmā vuttā mayā… asisūnūpamā kāmā vuttā mayā… sattisūlūpamā kāmā vuttā mayā… sappasirūpamā kāmā vuttā mayā, bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Atha ca pana tvaṃ, moghapurisa, attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhasi, attānañca khanasi, bahuñca apuññaṃ pasavasi. Tañhi te, moghapurisa, bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā''ti.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nāyaṃ ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo usmīkatopi imasmiṃ dhammavinaye''ti? ''Kiñhi [kiṃti (ka.)] siyā, bhante; no hetaṃ, bhante''ti. Evaṃ vutte, ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdi. Atha kho bhagavā ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ tuṇhībhūtaṃ maṅkubhūtaṃ pattakkhandhaṃ adhomukhaṃ pajjhāyantaṃ appaṭibhānaṃ viditvā ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ etadavoca – ''paññāyissasi kho tvaṃ, moghapurisa, etena sakena pāpakena diṭṭhigatena. Idhāhaṃ bhikkhū paṭipucchissāmī''ti.

237. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘tumhepi me, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha yathāyaṃ ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati, attānañca khanati, bahuñca apuññaṃ pasavatī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante. Anekapariyāyena hi no, bhante, antarāyikā dhammā antarāyikā vuttā bhagavatā; alañca pana te paṭisevato antarāyāya. Appassādā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā bhagavatā…pe… sappasirūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, bhikkhave, sādhu, kho me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha. Anekapariyāyena hi kho, bhikkhave, antarāyikā dhammā vuttā mayā, alañca pana te paṭisevato antarāyāya. Appassādā kāmā vuttā mayā, bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā mayā…pe… sappasirūpamā kāmā vuttā mayā, bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo. Atha ca panāyaṃ ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati, attānañca khanati, bahuñca apuññaṃ pasavati. Tañhi tassa moghapurisassa bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. So vata, bhikkhave, aññatreva kāmehi aññatra kāmasaññāya aññatra kāmavitakkehi kāme paṭisevissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati’’.

238. ‘‘Idha, bhikkhave, ekacce moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ. Te taṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā tesaṃ dhammānaṃ paññāya atthaṃ na upaparikkhanti. Tesaṃ te dhammā paññāya atthaṃ anupaparikkhataṃ na nijjhānaṃ khamanti. Te upārambhānisaṃsā ceva dhammaṃ pariyāpuṇanti itivādappamokkhānisaṃsā ca. Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇanti tañcassa atthaṃ nānubhonti. Tesaṃ te dhammā duggahitā dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā, bhikkhave, dhammānaṃ.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṃ caramāno. So passeyya mahantaṃ alagaddaṃ. Tamenaṃ bhoge vā naṅguṭṭhe vā gaṇheyya. Tassa so alagaddo paṭiparivattitvā [paṭinivattitvā (syā. ka.)] hatthe vā bāhāya vā aññatarasmiṃ vā aṅgapaccaṅge ḍaṃseyya [ḍaseyya (sī. pī.)]. So tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā, bhikkhave, alagaddassa. Evameva kho, bhikkhave, idhekacce moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ. Te taṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā tesaṃ dhammānaṃ paññāya atthaṃ na upaparikkhanti. Tesaṃ te dhammā paññāya atthaṃ anupaparikkhataṃ na nijjhānaṃ khamanti. Te upārambhānisaṃsā ceva dhammaṃ pariyāpuṇanti itivādappamokkhānisaṃsā ca. Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇanti tañcassa atthaṃ nānubhonti. Tesaṃ te dhammā duggahitā dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā bhikkhave dhammānaṃ.

239. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ. Te taṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā tesaṃ dhammānaṃ paññāya atthaṃ upaparikkhanti. Tesaṃ te dhammā paññāya atthaṃ upaparikkhataṃ nijjhānaṃ khamanti. Te na ceva upārambhānisaṃsā dhammaṃ pariyāpuṇanti na itivādappamokkhānisaṃsā ca [na ca itivādappamokkhānisaṃsā (?)]. Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇanti tañcassa atthaṃ anubhonti. Tesaṃ te dhammā suggahitā dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Suggahitattā bhikkhave dhammānaṃ.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṃ caramāno. So passeyya mahantaṃ alagaddaṃ. Tamenaṃ ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggaṇheyya. Ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggahitvā, gīvāya suggahitaṃ gaṇheyya. Kiñcāpi so, bhikkhave, alagaddo tassa purisassa hatthaṃ vā bāhaṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhogehi paliveṭheyya, atha kho so neva tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Taṃ kissa hetu? Suggahitattā, bhikkhave, alagaddassa. Evameva kho, bhikkhave, idhekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti – suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallaṃ. Te taṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā tesaṃ dhammānaṃ paññāya atthaṃ upaparikkhanti. Tesaṃ te dhammā paññāya atthaṃ upaparikkhataṃ nijjhānaṃ khamanti. Te na ceva upārambhānisaṃsā dhammaṃ pariyāpuṇanti, na itivādappamokkhānisaṃsā ca. Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇanti, tañcassa atthaṃ anubhonti. Tesaṃ te dhammā suggahitā dīgharattaṃ atthāya hitāya sukhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Suggahitattā, bhikkhave, dhammānaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, yassa me bhāsitassa atthaṃ ājāneyyātha, tathā naṃ dhāreyyātha. Yassa ca pana me bhāsitassa atthaṃ na ājāneyyātha, ahaṃ vo tattha paṭipucchitabbo, ye vā panāssu viyattā bhikkhū.

240. ‘‘Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāya. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasikarotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, puriso addhānamaggappaṭipanno. So passeyya mahantaṃ udakaṇṇavaṃ, orimaṃ tīraṃ sāsaṅkaṃ sappaṭibhayaṃ, pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appaṭibhayaṃ; na cassa nāvā santāraṇī uttarasetu vā apārā pāraṃ gamanāya. Tassa evamassa – ‘ayaṃ kho mahāudakaṇṇavo, orimaṃ tīraṃ sāsaṅkaṃ sappaṭibhayaṃ, pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appaṭibhayaṃ; natthi ca nāvā santāraṇī uttarasetu vā apārā pāraṃ gamanāya. Yaṃnūnāhaṃ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ saṃkaḍḍhitvā, kullaṃ bandhitvā, taṃ kullaṃ nissāya hatthehi ca pādehi ca vāyamamāno sotthinā pāraṃ uttareyya’nti. Atha kho so, bhikkhave, puriso tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ saṃkaḍḍhitvā, kullaṃ bandhitvā taṃ kullaṃ nissāya hatthehi ca pādehi ca vāyamamāno sotthinā pāraṃ uttareyya. Tassa purisassa uttiṇṇassa [tiṇṇassa (pī. ka.)] pāraṅgatassa evamassa – ‘bahukāro kho me ayaṃ kullo; imāhaṃ kullaṃ nissāya hatthehi ca pādehi ca vāyamamāno sotthinā pāraṃ uttiṇṇo. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ kullaṃ sīse vā āropetvā khandhe vā uccāretvā [uccopetvā (ka.)] yena kāmaṃ pakkameyya’nti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso evaṃkārī tasmiṃ kulle kiccakārī assā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Kathaṃkārī ca so, bhikkhave, puriso tasmiṃ kulle kiccakārī assa? Idha, bhikkhave, tassa purisassa uttiṇṇassa pāraṅgatassa evamassa – ‘bahukāro kho me ayaṃ kullo; imāhaṃ kullaṃ nissāya hatthehi ca pādehi ca vāyamamāno sotthinā pāraṃ uttiṇṇo. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ kullaṃ thale vā ussādetvā [ussāretvā (ka.)] udake vā opilāpetvā yena kāmaṃ pakkameyya’nti. Evaṃkārī kho so, bhikkhave, puriso tasmiṃ kulle kiccakārī assa. Evameva kho, bhikkhave, kullūpamo mayā dhammo desito nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāya. Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desitaṃ, ājānantehi dhammāpi vo pahātabbā pageva adhammā.

241. ‘‘Chayimāni, bhikkhave, diṭṭhiṭṭhānāni. Katamāni cha? Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto, rūpaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; vedanaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; saññaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; saṅkhāre ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; yampi taṃ diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ, anuvicaritaṃ manasā tampi ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati; yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ – so loko so attā, so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo, sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmīti – tampi ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati. Sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto, sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto, rūpaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati; vedanaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati; saññaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati; saṅkhāre ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati; yampi taṃ diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ, anuvicaritaṃ manasā, tampi ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati; yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ – so loko so attā, so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo, sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmīti – tampi ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. So evaṃ samanupassanto asati na paritassatī’’ti.

242. Evaṃ vutte, aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘siyā nu kho, bhante, bahiddhā asati paritassanā’’ti? ‘‘Siyā, bhikkhū’’ti – bhagavā avoca. ‘‘Idha bhikkhu ekaccassa evaṃ hoti – ‘ahu vata me, taṃ vata me natthi; siyā vata me, taṃ vatāhaṃ na labhāmī’ti. So socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. Evaṃ kho, bhikkhu, bahiddhā asati paritassanā hotī''ti.

''Siyā pana, bhante, bahiddhā asati aparitassanā''ti? ''Siyā, bhikkhū''ti – bhagavā avoca. ''Idha bhikkhu ekaccassa na evaṃ hoti – 'ahu vata me, taṃ vata me natthi; siyā vata me, taṃ vatāhaṃ na labhāmī'ti. So na socati na kilamati na paridevati na urattāḷiṃ kandati na sammohaṃ āpajjati. Evaṃ kho, bhikkhu, bahiddhā asati aparitassanā hotī''ti.

''Siyā nu kho, bhante, ajjhattaṃ asati paritassanā''ti? ''Siyā, bhikkhū''ti – bhagavā avoca. ''Idha, bhikkhu, ekaccassa evaṃ diṭṭhi hoti – 'so loko so attā, so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo, sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmī'ti. So suṇāti tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā sabbesaṃ diṭṭhiṭṭhānādhiṭṭhānapariyuṭṭhānābhinivesānusayānaṃ samugghātāya sabbasaṅkhārasamathāya sabbūpadhipaṭinissaggāya taṇhākkhayāya virāgāya nirodhāya nibbānāya dhammaṃ desentassa. Tassa evaṃ hoti – 'ucchijjissāmi nāmassu, vinassissāmi nāmassu, nassu nāma bhavissāmī'ti. So socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. Evaṃ kho, bhikkhu, ajjhattaṃ asati paritassanā hotī''ti.

''Siyā pana, bhante, ajjhattaṃ asati aparitassanā''ti? ''Siyā, bhikkhū''ti bhagavā avoca. ''Idha, bhikkhu, ekaccassa na evaṃ diṭṭhi hoti – 'so loko so attā, so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo, sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmī'ti. So suṇāti tathāgatassa vā tathāgatasāvakassa vā sabbesaṃ diṭṭhiṭṭhānādhiṭṭhānapariyuṭṭhānābhinivesānusayānaṃ samugghātāya sabbasaṅkhārasamathāya sabbūpadhipaṭinissaggāya taṇhākkhayāya virāgāya nirodhāya nibbānāya dhammaṃ desentassa. Tassa na evaṃ hoti – 'ucchijjissāmi nāmassu, vinassissāmi nāmassu, nassu nāma bhavissāmī'ti. So na socati na kilamati na paridevati na urattāḷiṃ kandati na sammohaṃ āpajjati. Evaṃ kho, bhikkhu, ajjhattaṃ asati aparitassanā hoti''.

243. ''Taṃ [tañca (ka.)], bhikkhave, pariggahaṃ pariggaṇheyyātha, yvāssa [yvāssu (ka.)] pariggaho nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo, sassatisamaṃ tatheva tiṭṭheyya. Passatha no tumhe, bhikkhave, taṃ pariggahaṃ yvāssa pariggaho nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo, sassatisamaṃ tatheva tiṭṭheyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Sādhu, bhikkhave. Ahampi kho taṃ, bhikkhave, pariggahaṃ na samanupassāmi yvāssa pariggaho nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva tiṭṭheyya.

''Taṃ, bhikkhave, attavādupādānaṃ upādiyetha, yaṃsa [yassa (syā. ka.)] attavādupādānaṃ upādiyato na uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā. Passatha no tumhe, bhikkhave, taṃ attavādupādānaṃ yaṃsa attavādupādānaṃ upādiyato na uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Sādhu, bhikkhave. Ahampi kho taṃ, bhikkhave, attavādupādānaṃ na samanupassāmi yaṃsa attavādupādānaṃ upādiyato na uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā.

''Taṃ, bhikkhave, diṭṭhinissayaṃ nissayetha yaṃsa diṭṭhinissayaṃ nissayato na uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā. Passatha no tumhe, bhikkhave, taṃ diṭṭhinissayaṃ yaṃsa diṭṭhinissayaṃ nissayato na uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Sādhu, bhikkhave. Ahampi kho taṃ, bhikkhave, diṭṭhinissayaṃ na samanupassāmi yaṃsa diṭṭhinissayaṃ nissayato na uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā''.

244. ''Attani vā, bhikkhave, sati attaniyaṃ me ti assā''ti?

''Evaṃ, bhante''.

''Attaniye vā, bhikkhave, sati attā me ti assā''ti? ''Evaṃ, bhante''.

‘‘Attani ca, bhikkhave, attaniye ca saccato thetato anupalabbhamāne, yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ – ‘so loko so attā, so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo, sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmī’ti – nanāyaṃ [na ca khoyaṃ (ka.)], bhikkhave, kevalo paripūro bāladhammo’’’ti?

‘‘Kiñhi no siyā, bhante, kevalo hi, bhante, paripūro [kevalo paripūro (sī. pī.)] bāladhammo’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, vedanā…pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti?

‘‘Aniccaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti?

‘‘Dukkhaṃ, bhante’’.

‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ, ajjhattaṃ vā bahiddhā vā, oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā, hīnaṃ vā paṇītaṃ vā, yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Yā kāci vedanā… pe… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ, ajjhattaṃ vā bahiddhā vā, oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā, hīnaṃ vā paṇītaṃ vā, yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ’’.

245. ‘‘Evaṃ passaṃ, bhikkhave, sutavā ariyasāvako rūpasmiṃ nibbindati, vedanāya nibbindati, saññāya nibbindati, saṅkhāresu nibbindati, viññāṇasmiṃ nibbindati, nibbidā virajjati [nibbindaṃ virajjati (sī. syā. pī.)], virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho itipi, saṃkiṇṇaparikkho itipi, abbūḷhesiko itipi, niraggaḷo itipi, ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto itipi.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā hoti, ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā, āyatiṃ anuppādadhammā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikkho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno ponobbhaviko jātisaṃsāro pahīno hoti, ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato, āyatiṃ anuppādadhammo. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu saṃkiṇṇaparikkho hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā pahīnā hoti, ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā, āyatiṃ anuppādadhammā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu abbūḷhesiko hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno pañca orambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni honti, ucchinnamūlāni tālāvatthukatāni anabhāvaṃkatāni, āyatiṃ anuppādadhammāni. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu niraggaḷo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno asmimāno pahīno hoti, ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato, āyatiṃ anuppādadhammo. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyo pannaddhajo pannabhāro visaṃyutto hoti.

246. ‘‘Evaṃ vimuttacittaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuṃ saindā devā sabrahmakā sapajāpatikā anvesaṃ nādhigacchanti – ‘idaṃ nissitaṃ tathāgatassa viññāṇa’nti. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhevāhaṃ, bhikkhave, dhamme tathāgataṃ ananuvijjoti vadāmi. Evaṃvādiṃ kho maṃ, bhikkhave, evamakkhāyiṃ eke samaṇabrāhmaṇā asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhanti – ‘venayiko samaṇo gotamo, sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññāpetī’ti. Yathā cāhaṃ na, bhikkhave [bhikkhave na (sī. syā. pī.)], yathā cāhaṃ na vadāmi, tathā maṃ te bhonto samaṇabrāhmaṇā asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhanti – ‘venayiko samaṇo gotamo, sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññāpetī’ti. Pubbe cāhaṃ bhikkhave, etarahi ca dukkhañceva paññāpemi, dukkhassa ca nirodhaṃ. Tatra ce, bhikkhave, pare tathāgataṃ akkosanti paribhāsanti rosenti vihesenti, tatra, bhikkhave, tathāgatassa na hoti āghāto na appaccayo na cetaso anabhiraddhi.

‘‘Tatra ce, bhikkhave, pare tathāgataṃ sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, tatra, bhikkhave, tathāgatassa na hoti ānando na somanassaṃ na cetaso uppilāvitattaṃ. Tatra ce, bhikkhave, pare vā tathāgataṃ sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, tatra, bhikkhave, tathāgatassa evaṃ hoti – ‘yaṃ kho idaṃ pubbe pariññātaṃ tattha me evarūpā kārā [sakkārā (ka.)] karīyantī’ti. Tasmātiha, bhikkhave, tumhe cepi pare akkoseyyuṃ paribhāseyyuṃ roseyyuṃ viheseyyuṃ, tatra tumhe hi na āghāto na appaccayo na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā. Tasmātiha, bhikkhave, tumhe cepi pare sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, tatra tumhehi na ānando na somanassaṃ na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīyaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, tumhe cepi pare sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, tatra tumhākaṃ evamassa – ‘yaṃ kho idaṃ pubbe pariññātaṃ, tattha me [tattha no (ka.) tattha + imeti padacchedo] evarūpā kārā karīyantī’ti.

247. ‘‘Tasmātiha, bhikkhave, yaṃ na tumhākaṃ taṃ pajahatha; taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Kiñca, bhikkhave, na tumhākaṃ? Rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha; taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Vedanā, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha; sā vo pahīnā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Saññā, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha; sā vo pahīnā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Saṅkhārā, bhikkhave, na tumhākaṃ, te pajahatha; te vo pahīnā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissanti. Viññāṇaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha; taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yaṃ imasmiṃ jetavane tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ, taṃ jano hareyya vā daheyya vā yathāpaccayaṃ vā kareyya. Api nu tumhākaṃ evamassa – ‘amhe jano harati vā dahati vā yathāpaccayaṃ vā karotī’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Na hi no etaṃ, bhante, attā vā attaniyaṃ vā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, yaṃ na tumhākaṃ taṃ pajahatha; taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Kiñca, bhikkhave, na tumhākaṃ? Rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha; taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati. Vedanā, bhikkhave…pe… saññā, bhikkhave… saṅkhārā, bhikkhave…pe… viññāṇaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha; taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati.

248. ‘‘Evaṃ svākkhāto, bhikkhave, mayā dhammo uttāno vivaṭo pakāsito chinnapilotiko. Evaṃ svākkhāte, bhikkhave, mayā dhamme uttāne vivaṭe pakāsite chinnapilotike ye te bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā, vaṭṭaṃ tesaṃ natthi paññāpanāya. Evaṃ svākkhāto, bhikkhave, mayā dhammo uttāno vivaṭo pakāsito chinnapilotiko. Evaṃ svākkhāte, bhikkhave, mayā dhamme uttāne vivaṭe pakāsite chinnapilotike yesaṃ bhikkhūnaṃ pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni, sabbe te opapātikā, tattha parinibbāyino, anāvattidhammā tasmā lokā. Evaṃ svākkhāto, bhikkhave, mayā dhammo uttāno vivaṭo pakāsito chinnapilotiko. Evaṃ svākkhāte, bhikkhave, mayā dhamme uttāne vivaṭe pakāsite chinnapilotike yesaṃ bhikkhūnaṃ tīṇi saṃyojanāni pahīnāni, rāgadosamohā tanubhūtā, sabbe te sakadāgāmino, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti. Evaṃ svākkhāto, bhikkhave, mayā dhammo uttāno vivaṭo pakāsito chinnapilotiko. Evaṃ svākkhāte, bhikkhave, mayā dhamme uttāne vivaṭe pakāsite chinnapilotike yesaṃ bhikkhūnaṃ tīṇi saṃyojanāni pahīnāni, sabbe te sotāpannā, avinipātadhammā, niyatā sambodhiparāyanā. Evaṃ svākkhāto, bhikkhave, mayā dhammo uttāno vivaṭo pakāsito chinnapilotiko. Evaṃ svākkhāte, bhikkhave, mayā dhamme uttāne vivaṭe pakāsite chinnapilotike ye te bhikkhū dhammānusārino saddhānusārino sabbe te sambodhiparāyanā. Evaṃ svākkhāto, bhikkhave, mayā dhammo uttāno vivaṭo pakāsito chinnapilotiko. Evaṃ svākkhāte, bhikkhave, mayā dhamme uttāne vivaṭe pakāsite chinnapilotike yesaṃ mayi saddhāmattaṃ pemamattaṃ sabbe te saggaparāyanā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Alagaddūpamasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Vammikasuttaṃ

249. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā kumārakassapo andhavane viharati. Atha kho aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ andhavanaṃ obhāsetvā yenāyasmā kumārakassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho sā devatā āyasmantaṃ kumārakassapaṃ etadavoca –

‘‘Bhikkhu bhikkhu, ayaṃ vammiko [vammīko (katthaci) sakkatānurūpaṃ] rattiṃ dhūmāyati, divā pajjalati. Brāhmaṇo evamāha – ‘abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya addasa laṅgiṃ ‘laṅgī, bhadante’ti. Brāhmaṇo evamāha – ‘ukkhipa laṅgiṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya addasa uddhumāyikaṃ. ‘Uddhumāyikā, bhadante’ti. Brāhmaṇo evamāha – ‘ukkhipa uddhumāyikaṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya addasa dvidhāpathaṃ. ‘Dvidhāpatho, bhadante’ti. Brāhmaṇo evamāha – ‘ukkhipa dvidhāpathaṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya addasa caṅgavāraṃ [paṅkavāraṃ (syā.), caṅkavāraṃ (ka.)]. ‘Caṅgavāro, bhadante’ti. Brāhmaṇo evamāha – ‘ukkhipa caṅgavāraṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya addasa kummaṃ. ‘Kummo, bhadante’ti. Brāhmaṇo evamāha – ‘ukkhipa kummaṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya addasa asisūnaṃ. ‘Asisūnā, bhadante’ti. Brāhmaṇo evamāha – ‘ukkhipa asisūnaṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya addasa maṃsapesiṃ. ‘Maṃsapesi, bhadante’ti. Brāhmaṇo evamāha – ‘ukkhipa maṃsapesiṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya addasa nāgaṃ. ‘Nāgo, bhadante’ti. Brāhmaṇo evamāha – ‘tiṭṭhatu nāgo, mā nāgaṃ ghaṭṭesi; namo karohi nāgassā’’’ti.

‘‘Ime kho tvaṃ, bhikkhu, pañhe bhagavantaṃ upasaṅkamitvā puccheyyāsi, yathā ca te bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāsi. Nāhaṃ taṃ, bhikkhu, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yo imesaṃ pañhānaṃ veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyya aññatra tathāgatena vā, tathāgatasāvakena vā, ito vā pana sutvā’’ti – idamavoca sā devatā. Idaṃ vatvā tatthevantaradhāyi.

250. Atha kho āyasmā kumārakassapo tassā rattiyā accayena yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā kumārakassapo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘imaṃ, bhante, rattiṃ aññatarā devatā abhikkantāya rattiyā abhikkantavaṇṇā kevalakappaṃ andhavanaṃ obhāsetvā yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho, bhante, sā devatā maṃ etadavoca – ‘bhikkhu bhikkhu, ayaṃ vammiko rattiṃ dhūmāyati, divā pajjalati’. Brāhmaṇo evamāha – ‘abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyā’ti. Abhikkhaṇanto sumedho satthaṃ ādāya…pe… ito vā pana sutvāti. Idamavoca, bhante, sā devatā. Idaṃ vatvā tatthevantaradhāyi. ‘Ko nu kho, bhante, vammiko, kā rattiṃ dhūmāyanā, kā divā pajjalanā, ko brāhmaṇo, ko sumedho, kiṃ satthaṃ, kiṃ abhikkhaṇaṃ, kā laṅgī, kā uddhumāyikā, ko dvidhāpatho, kiṃ caṅgavāraṃ, ko kummo, kā asisūnā, kā maṃsapesi, ko nāgo’’’ti?

251. ‘‘‘Vammiko’ti kho, bhikkhu, imassetaṃ cātumahābhūtikassa [cātummahābhūtikassa (sī. syā. pī.)] kāyassa adhivacanaṃ, mātāpettikasambhavassa odanakummāsūpacayassa aniccucchādana-parimaddanabhedana-viddhaṃsana-dhammassa.

‘‘Yaṃ kho, bhikkhu, divā kammante [kammantaṃ (ka.)] ārabbha rattiṃ anuvitakketi anuvicāreti – ayaṃ rattiṃ dhūmāyanā. Yaṃ kho, bhikkhu, rattiṃ anuvitakketvā anuvicāretvā divā kammante payojeti kāyena vācāya ‘manasā’ [( ) natthi (sī. syā.)] – ayaṃ divā pajjalanā.

‘‘‘Brāhmaṇo’ti kho, bhikkhu, tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. ‘Sumedho’ti kho bhikkhu sekkhassetaṃ bhikkhuno adhivacanaṃ.

‘‘‘Sattha’nti kho, bhikkhu, ariyāyetaṃ paññāya adhivacanaṃ. ‘Abhikkhaṇa’nti kho, bhikkhu, vīriyārambhassetaṃ adhivacanaṃ.

‘‘‘Laṅgī’ti kho, bhikkhu, avijjāyetaṃ adhivacanaṃ. Ukkhipa laṅgiṃ, pajaha avijjaṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyāti ayametassa attho.

‘‘‘Uddhumāyikā’ti kho, bhikkhu, kodhūpāyāsassetaṃ adhivacanaṃ. Ukkhipa uddhumāyikaṃ, pajaha kodhūpāyāsaṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyāti ayametassa attho.

‘‘‘Dvidhāpatho’ti kho, bhikkhu, vicikicchāyetaṃ adhivacanaṃ. Ukkhipa dvidhāpathaṃ, pajaha vicikicchaṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyāti ayametassa attho.

‘‘‘Caṅgavāra’nti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ nīvaraṇānaṃ adhivacanaṃ, seyyathidaṃ – kāmacchandanīvaraṇassa, byāpādanīvaraṇassa, thīnamiddhanīvaraṇassa, uddhaccakukkuccanīvaraṇassa, vicikicchānīvaraṇassa. Ukkhipa caṅgavāraṃ, pajaha pañca nīvaraṇe; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyāti ayametassa attho.

‘‘‘Kummo’ti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacanaṃ, seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandhassa, vedanupādānakkhandhassa, saññupādānakkhandhassa, saṅkhārupādānakkhandhassa, viññāṇupādānakkhandhassa. Ukkhipa kummaṃ, pajaha pañcupādānakkhandhe; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyāti ayametassa attho.

‘‘‘Asisūnā’ti kho, bhikkhu, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ – cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ, sotaviññeyyānaṃ saddānaṃ…pe… ghānaviññeyyānaṃ gandhānaṃ…pe… jivhāviññeyyānaṃ rasānaṃ…pe… kāyaviññeyyānaṃ phoṭṭhabbānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ piyarūpānaṃ kāmūpasaṃhitānaṃ rajanīyānaṃ. Ukkhipa asisūnaṃ, pajaha pañca kāmaguṇe; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyāti ayametassa attho.

'''Maṃsapesī'ti kho, bhikkhu, nandīrāgassetaṃ adhivacanaṃ. Ukkhipa maṃsapesiṃ, pajaha nandīrāgaṃ; abhikkhaṇa, sumedha, satthaṃ ādāyāti ayametassa attho.

'''Nāgo'ti kho, bhikkhu, khīṇāsavassetaṃ bhikkhuno adhivacanaṃ. Tiṭṭhatu nāgo, mā nāgaṃ ghaṭṭesi; namo karohi nāgassāti ayametassa attho''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā kumārakassapo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Vammikasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Rathavinītasuttaṃ

252. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho sambahulā jātibhūmakā bhikkhū jātibhūmiyaṃ vassaṃvuṭṭhā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū bhagavā etadavoca –

''Ko nu kho, bhikkhave, jātibhūmiyaṃ jātibhūmakānaṃ bhikkhūnaṃ sabrahmacārīnaṃ evaṃ sambhāvito – 'attanā ca appiccho appicchakathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca santuṭṭho santuṭṭhikathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca pavivitto pavivekakathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca asaṃsaṭṭho asaṃsaggakathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca āraddhavīriyo vīriyārambhakathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca sīlasampanno sīlasampadākathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca samādhisampanno samādhisampadākathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca paññāsampanno paññāsampadākathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca vimuttisampanno vimuttisampadākathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno vimuttiñāṇadassanasampadākathañca bhikkhūnaṃ kattā, ovādako viññāpako sandassako samādapako samuttejako sampahaṃsako sabrahmacārīna'''nti? ''Puṇṇo nāma, bhante, āyasmā mantāṇiputto jātibhūmiyaṃ jātibhūmakānaṃ bhikkhūnaṃ sabrahmacārīnaṃ evaṃ sambhāvito – 'attanā ca appiccho appicchakathañca bhikkhūnaṃ kattā, attanā ca santuṭṭho…pe… ovādako viññāpako sandassako samādapako samuttejako sampahaṃsako sabrahmacārīna'''nti.

253. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto bhagavato avidūre nisinno hoti. Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ''lābhā āyasmato puṇṇassa mantāṇiputtassa, suladdhalābhā āyasmato puṇṇassa mantāṇiputtassa, yassa viññū sabrahmacārī satthu sammukhā anumassa anumassa vaṇṇaṃ bhāsanti, tañca satthā abbhanumodati. Appeva nāma mayampi kadāci karahaci āyasmatā puṇṇena mantāṇiputtena saddhiṃ samāgaccheyyāma [samāgamaṃ gaccheyya (ka.)], appeva nāma siyā kocideva kathāsallāpo''ti.

254. Atha kho bhagavā rājagahe yathābhirantaṃ viharitvā yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena sāvatthi tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Assosi kho āyasmā puṇṇo mantāṇiputto – ''bhagavā kira sāvatthiṃ anuppatto; sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme''ti.

255. Atha kho āyasmā puṇṇo mantāṇiputto senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena sāvatthi jetavanaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ puṇṇaṃ mantāṇiputtaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho āyasmā puṇṇo mantāṇiputto bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena andhavanaṃ tenupasaṅkami divāvihārāya.

256. Atha kho aññataro bhikkhu yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘yassa kho tvaṃ, āvuso sāriputta, puṇṇassa nāma bhikkhuno mantāṇiputtassa abhiṇhaṃ kittayamāno ahosi, so bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena andhavanaṃ tena pakkanto divāvihārāyā’’ti.

Atha kho āyasmā sāriputto taramānarūpo nisīdanaṃ ādāya āyasmantaṃ puṇṇaṃ mantāṇiputtaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi sīsānulokī. Atha kho āyasmā puṇṇo mantāṇiputto andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Āyasmāpi kho sāriputto andhavanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi.

Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā puṇṇo mantāṇiputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā puṇṇena mantāṇiputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ puṇṇaṃ mantāṇiputtaṃ etadavoca –

257. ‘‘Bhagavati no, āvuso, brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘Evamāvuso’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, sīlavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso, cittavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, diṭṭhivisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso, kaṅkhāvitaraṇavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, maggāmaggañāṇadassanavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso, paṭipadāñāṇadassanavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, ñāṇadassanavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, sīlavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi. ‘Kiṃ panāvuso, cittavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, āvuso, diṭṭhivisuddhatthaṃ…pe… kaṅkhāvitaraṇavisuddhatthaṃ…pe… maggāmaggañāṇadassanavisuddhatthaṃ…pe… paṭipadāñāṇadassanavisuddhatthaṃ…pe… kiṃ nu kho, āvuso, ñāṇadassanavisuddhatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ āvuso’ti vadesi. Kimatthaṃ carahāvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti? ‘‘Anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, sīlavisuddhi anupādāparinibbāna’’nti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso, cittavisuddhi anupādāparinibbāna’’nti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, diṭṭhivisuddhi anupādāparinibbāna’’nti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso kaṅkhāvitaraṇavisuddhi anupādāparinibbāna’’nti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, maggāmaggañāṇadassanavisuddhi anupādāparinibbāna’’nti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso, paṭipadāñāṇadassanavisuddhi anupādāparinibbāna’’nti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, ñāṇadassanavisuddhi anupādāparinibbāna’’nti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘Kiṃ panāvuso, aññatra imehi dhammehi anupādāparinibbāna’’nti?

‘‘No hidaṃ, āvuso’’.

‘‘‘Kiṃ nu kho, āvuso, sīlavisuddhi anupādāparinibbāna’nti iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi. ‘Kiṃ panāvuso, cittavisuddhi anupādāparinibbāna’nti iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, āvuso, diṭṭhivisuddhi anupādāparinibbāna’nti…pe… kaṅkhāvitaraṇavisuddhi… maggāmaggañāṇadassanavisuddhi… paṭipadāñāṇadassanavisuddhi… ‘kiṃ nu kho, āvuso, ñāṇadassanavisuddhi anupādāparinibbāna’nti iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi. ‘Kiṃ panāvuso, aññatra imehi dhammehi anupādāparinibbāna’nti iti puṭṭho samāno ‘no hidaṃ, āvuso’ti vadesi. Yathākathaṃ panāvuso, imassa bhāsitassa attho daṭṭhabbo’’ti?

258. ‘‘Sīlavisuddhiṃ ce, āvuso, bhagavā anupādāparinibbānaṃ paññapeyya, saupādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññapeyya [paññāpessa (sī. syā.) evamaññatthapi]. Cittavisuddhiṃ ce, āvuso, bhagavā anupādāparinibbānaṃ paññapeyya, saupādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññapeyya. Diṭṭhivisuddhiṃ ce, āvuso, bhagavā anupādāparinibbānaṃ paññapeyya, saupādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññapeyya. Kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ ce, āvuso, bhagavā anupādāparinibbānaṃ paññapeyya, saupādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññapeyya. Maggāmaggañāṇadassanavisuddhiṃ ce, āvuso, bhagavā anupādāparinibbānaṃ paññapeyya, saupādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññapeyya. Paṭipadāñāṇadassanavisuddhiṃ ce, āvuso, bhagavā anupādāparinibbānaṃ paññapeyya, saupādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññapeyya. Ñāṇadassanavisuddhiṃ ce, āvuso, bhagavā anupādāparinibbānaṃ paññapeyya, saupādānaṃyeva samānaṃ anupādāparinibbānaṃ paññapeyya. Aññatra ce, āvuso, imehi dhammehi anupādāparinibbānaṃ abhavissa, puthujjano parinibbāyeyya. Puthujjano hi, āvuso, aññatra imehi dhammehi. Tena hāvuso, upamaṃ te karissāmi; upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti.

259. ‘‘Seyyathāpi, āvuso, rañño pasenadissa kosalassa sāvatthiyaṃ paṭivasantassa sākete kiñcideva accāyikaṃ karaṇīyaṃ uppajjeyya. Tassa antarā ca sāvatthiṃ antarā ca sāketaṃ satta rathavinītāni upaṭṭhapeyyuṃ. Atha kho, āvuso, rājā pasenadi kosalo sāvatthiyā nikkhamitvā antepuradvārā paṭhamaṃ rathavinītaṃ abhiruheyya, paṭhamena rathavinītena dutiyaṃ rathavinītaṃ pāpuṇeyya, paṭhamaṃ rathavinītaṃ vissajjeyya dutiyaṃ rathavinītaṃ abhiruheyya. Dutiyena rathavinītena tatiyaṃ rathavinītaṃ pāpuṇeyya, dutiyaṃ rathavinītaṃ vissajjeyya, tatiyaṃ rathavinītaṃ abhiruheyya. Tatiyena rathavinītena catutthaṃ rathavinītaṃ pāpuṇeyya, tatiyaṃ rathavinītaṃ vissajjeyya, catutthaṃ rathavinītaṃ abhiruheyya. Catutthena rathavinītena pañcamaṃ rathavinītaṃ pāpuṇeyya, catutthaṃ rathavinītaṃ vissajjeyya, pañcamaṃ rathavinītaṃ abhiruheyya. Pañcamena rathavinītena chaṭṭhaṃ rathavinītaṃ pāpuṇeyya, pañcamaṃ rathavinītaṃ vissajjeyya, chaṭṭhaṃ rathavinītaṃ abhiruheyya. Chaṭṭhena rathavinītena sattamaṃ rathavinītaṃ pāpuṇeyya, chaṭṭhaṃ rathavinītaṃ vissajjeyya, sattamaṃ rathavinītaṃ abhiruheyya. Sattamena rathavinītena sāketaṃ anupāpuṇeyya antepuradvāraṃ. Tamenaṃ antepuradvāragataṃ samānaṃ mittāmaccā ñātisālohitā evaṃ puccheyyuṃ – ‘iminā tvaṃ, mahārāja, rathavinītena sāvatthiyā sāketaṃ anuppatto antepuradvāra’nti? Kathaṃ byākaramāno nu kho, āvuso, rājā pasenadi kosalo sammā byākaramāno byākareyyā’’ti?

‘‘Evaṃ byākaramāno kho, āvuso, rājā pasenadi kosalo sammā byākaramāno byākareyya – ‘idha me sāvatthiyaṃ paṭivasantassa sākete kiñcideva accāyikaṃ karaṇīyaṃ uppajji [uppajjati (ka.)]. Tassa me antarā ca sāvatthiṃ antarā ca sāketaṃ satta rathavinītāni upaṭṭhapesuṃ. Atha khvāhaṃ sāvatthiyā nikkhamitvā antepuradvārā paṭhamaṃ rathavinītaṃ abhiruhiṃ. Paṭhamena rathavinītena dutiyaṃ rathavinītaṃ pāpuṇiṃ, paṭhamaṃ rathavinītaṃ vissajjiṃ dutiyaṃ rathavinītaṃ abhiruhiṃ. Dutiyena rathavinītena tatiyaṃ rathavinītaṃ pāpuṇiṃ, dutiyaṃ rathavinītaṃ vissajjiṃ, tatiyaṃ rathavinītaṃ abhiruhiṃ. Tatiyena rathavinītena catutthaṃ rathavinītaṃ pāpuṇiṃ, tatiyaṃ rathavinītaṃ vissajjiṃ, catutthaṃ rathavinītaṃ abhiruhiṃ. Catutthena rathavinītena pañcamaṃ rathavinītaṃ pāpuṇiṃ, catutthaṃ rathavinītaṃ vissajjiṃ, pañcamaṃ rathavinītaṃ abhiruhiṃ. Pañcamena rathavinītena chaṭṭhaṃ rathavinītaṃ pāpuṇiṃ, pañcamaṃ rathavinītaṃ vissajjiṃ, chaṭṭhaṃ rathavinītaṃ abhiruhiṃ. Chaṭṭhena rathavinītena sattamaṃ rathavinītaṃ pāpuṇiṃ, chaṭṭhaṃ rathavinītaṃ vissajjiṃ, sattamaṃ rathavinītaṃ abhiruhiṃ. Sattamena rathavinītena sāketaṃ anuppatto antepuradvāra’nti. Evaṃ byākaramāno kho, āvuso, rājā pasenadi kosalo sammā byākaramāno byākareyyā’’ti.

‘‘Evameva kho, āvuso, sīlavisuddhi yāvadeva cittavisuddhatthā, cittavisuddhi yāvadeva diṭṭhivisuddhatthā, diṭṭhivisuddhi yāvadeva kaṅkhāvitaraṇavisuddhatthā, kaṅkhāvitaraṇavisuddhi yāvadeva maggāmaggañāṇadassanavisuddhatthā, maggāmaggañāṇadassanavisuddhi yāvadeva paṭipadāñāṇadassanavisuddhatthā, paṭipadāñāṇadassanavisuddhi yāvadeva ñāṇadassanavisuddhatthā, ñāṇadassanavisuddhi yāvadeva anupādāparinibbānatthā. Anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī''ti.

260. Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto āyasmantaṃ puṇṇaṃ mantāṇiputtaṃ etadavoca – ''konāmo āyasmā, kathañca panāyasmantaṃ sabrahmacārī jānantī''ti? ''Puṇṇoti kho me, āvuso, nāmaṃ; mantāṇiputtoti ca pana maṃ sabrahmacārī jānantī''ti. ''Acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso! Yathā taṃ sutavatā sāvakena sammadeva satthusāsanaṃ ājānantena, evameva āyasmatā puṇṇena mantāṇiputtena gambhīrā gambhīrapañhā anumassa anumassa byākatā. Lābhā sabrahmacārīnaṃ, suladdhalābhā sabrahmacārīnaṃ, ye āyasmantaṃ puṇṇaṃ mantāṇiputtaṃ labhanti dassanāya, labhanti payirūpāsanāya. Celaṇḍukena [celaṇḍakena (ka.), celaṇḍupekena (?)] cepi sabrahmacārī āyasmantaṃ puṇṇaṃ mantāṇiputtaṃ muddhanā pariharantā labheyyuṃ dassanāya, labheyyuṃ payirūpāsanāya, tesampi lābhā tesampi suladdhaṃ, amhākampi lābhā amhākampi suladdhaṃ, ye mayaṃ āyasmantaṃ puṇṇaṃ mantāṇiputtaṃ labhāma dassanāya, labhāma payirūpāsanāyā''ti.

Evaṃ vutte, āyasmā puṇṇo mantāṇiputto āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ''ko nāmo āyasmā, kathañca panāyasmantaṃ sabrahmacārī jānantī''ti? ''Upatissoti kho me, āvuso, nāmaṃ; sāriputtoti ca pana maṃ sabrahmacārī jānantī''ti. ''Satthukappena vata kira, bho [kho (ka.)], sāvakena saddhiṃ mantayamānā na jānimha – 'āyasmā sāriputto'ti. Sace hi mayaṃ jāneyyāma 'āyasmā sāriputto'ti, ettakampi no nappaṭibhāseyya [nappaṭibheyya (?)]. Acchariyaṃ, āvuso, abbhutaṃ, āvuso! Yathā taṃ sutavatā sāvakena sammadeva satthusāsanaṃ ājānantena, evameva āyasmatā sāriputtena gambhīrā gambhīrapañhā anumassa anumassa pucchitā. Lābhā sabrahmacārīnaṃ suladdhalābhā sabrahmacārīnaṃ, ye āyasmantaṃ sāriputtaṃ labhanti dassanāya, labhanti payirūpāsanāya. Celaṇḍukena cepi sabrahmacārī āyasmantaṃ sāriputtaṃ muddhanā pariharantā labheyyuṃ dassanāya, labheyyuṃ payirūpāsanāya, tesampi lābhā tesampi suladdhaṃ, amhākampi lābhā amhākampi suladdhaṃ, ye mayaṃ āyasmantaṃ sāriputtaṃ labhāma dassanāya, labhāma payirūpāsanāyā''ti.

Itiha te ubhopi mahānāgā aññamaññassa subhāsitaṃ samanumodiṃsūti.

Rathavinītasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Nivāpasuttaṃ

261. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

''Na, bhikkhave, nevāpiko nivāpaṃ nivapati migajātānaṃ – 'imaṃ me nivāpaṃ nivuttaṃ migajātā paribhuñjantā dīghāyukā vaṇṇavanto ciraṃ dīghamaddhānaṃ yāpentū'ti. Evañca kho, bhikkhave, nevāpiko nivāpaṃ nivapati migajātānaṃ – 'imaṃ me nivāpaṃ nivuttaṃ migajātā anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjissanti, anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjissanti, mattā samānā pamādaṃ āpajjissanti, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā bhavissanti imasmiṃ nivāpe'ti.

262. ''Tatra, bhikkhave, paṭhamā migajātā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu, te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjiṃsu, mattā samānā pamādaṃ āpajjiṃsu, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ nevāpikassa amusmiṃ nivāpe. Evañhi te, bhikkhave, paṭhamā migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā.

263. ''Tatra, bhikkhave, dutiyā migajātā evaṃ samacintesuṃ – 'ye kho te paṭhamā migajātā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjiṃsu, mattā samānā pamādaṃ āpajjiṃsu, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ nevāpikassa amusmiṃ nivāpe. Evañhi te paṭhamā migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ sabbaso nivāpabhojanā paṭivirameyyāma, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmā'ti. Te sabbaso nivāpabhojanā paṭiviramiṃsu, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihariṃsu. Tesaṃ gimhānaṃ pacchime māse, tiṇodakasaṅkhaye, adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Tesaṃ adhimattakasimānaṃ pattakāyānaṃ balavīriyaṃ parihāyi. Balavīriye parihīne tameva nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa paccāgamiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjiṃsu, mattā samānā pamādaṃ āpajjiṃsu, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ nevāpikassa amusmiṃ nivāpe. Evañhi te, bhikkhave, dutiyāpi migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā.

264. ''Tatra, bhikkhave, tatiyā migajātā evaṃ samacintesuṃ – 'ye kho te paṭhamā migajātā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa…pe… evañhi te paṭhamā migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yepi te dutiyā migajātā evaṃ samacintesuṃ – ye kho te paṭhamā migajātā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa…pe… evañhi te paṭhamā migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ sabbaso nivāpabhojanā paṭivirameyyāma, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmāti. Te sabbaso nivāpabhojanā paṭiviramiṃsu, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihariṃsu. Tesaṃ gimhānaṃ pacchime māse tiṇodakasaṅkhaye adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Tesaṃ adhimattakasimānaṃ pattakāyānaṃ balavīriyaṃ parihāyi. Balavīriye parihīne tameva nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa paccāgamiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjiṃsu, mattā samānā pamādaṃ āpajjiṃsu, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ nevāpikassa amusmiṃ nivāpe. Evañhi te dutiyāpi migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa upanissāya āsayaṃ kappeyyāma. Tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjissāma, ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjissāma, amattā samānā na pamādaṃ āpajjissāma, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā bhavissāma nevāpikassa amusmiṃ nivāpe'ti. Te amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa upanissāya āsayaṃ kappayiṃsu. Tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu, te tattha ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjiṃsu, amattā samānā na pamādaṃ āpajjiṃsu, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ nevāpikassa amusmiṃ nivāpe.

''Tatra, bhikkhave, nevāpikassa ca nevāpikaparisāya ca etadahosi – 'saṭhāssunāmime tatiyā migajātā ketabino, iddhimantāssunāmime tatiyā migajātā parajanā; imañca nāma nivāpaṃ nivuttaṃ paribhuñjanti, na ca nesaṃ jānāma āgatiṃ vā gatiṃ vā. Yaṃnūna mayaṃ imaṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mahatīhi daṇḍavākarāhi [daṇḍavāgurāhi (syā.)] samantā sappadesaṃ anuparivāreyyāma – appeva nāma tatiyānaṃ migajātānaṃ āsayaṃ passeyyāma, yattha te gāhaṃ gaccheyyu'nti. Te amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mahatīhi daṇḍavākarāhi samantā sappadesaṃ anuparivāresuṃ. Addasaṃsu kho, bhikkhave, nevāpiko ca nevāpikaparisā ca tatiyānaṃ migajātānaṃ āsayaṃ, yattha te gāhaṃ agamaṃsu. Evañhi te, bhikkhave, tatiyāpi migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā.

265. ''Tatra, bhikkhave, catutthā migajātā evaṃ samacintesuṃ – 'ye kho te paṭhamā migajātā…pe… evañhi te paṭhamā migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yepi te dutiyā migajātā evaṃ samacintesuṃ 'ye kho te paṭhamā migajātā…pe… evañhi te paṭhamā migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ sabbaso nivāpabhojanā paṭivirameyyāma, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmā'ti. Te sabbaso nivāpabhojanā paṭiviramiṃsu…pe… evañhi te dutiyāpi migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yepi te tatiyā migajātā evaṃ samacintesuṃ 'ye kho te paṭhamā migajātā…pe… evañhi te paṭhamā migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yepi te dutiyā migajātā evaṃ samacintesuṃ 'ye kho te paṭhamā migajātā…pe… evañhi te paṭhamā migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ sabbaso nivāpabhojanā paṭivirameyyāma, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmā'ti. Te sabbaso nivāpabhojanā paṭiviramiṃsu…pe… evañhi te dutiyāpi migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa upanissāya āsayaṃ kappeyyāma, tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjissāma, ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjissāma, amattā samānā na pamādaṃ āpajjissāma, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā bhavissāma nevāpikassa amusmiṃ nivāpe'ti. Te amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa upanissāya āsayaṃ kappayiṃsu, tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu, te tattha ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjiṃsu, amattā samānā na pamādaṃ āpajjiṃsu, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ nevāpikassa amusmiṃ nivāpe.

''Tatra nevāpikassa ca nevāpikaparisāya ca etadahosi – 'saṭhāssunāmime tatiyā migajātā ketabino, iddhimantāssunāmime tatiyā migajātā parajanā, imañca nāma nivāpaṃ nivuttaṃ paribhuñjanti. Na ca nesaṃ jānāma āgatiṃ vā gatiṃ vā. Yaṃnūna mayaṃ imaṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mahatīti daṇḍavākarāhi samantā sappadesaṃ anuparivāreyyāma, appeva nāma tatiyānaṃ migajātānaṃ āsayaṃ passeyyāma, yattha te gāhaṃ gaccheyyu'nti. Te amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mahatīti daṇḍavākarāhi samantā sappadesaṃ anuparivāresuṃ. Addasaṃsu kho nevāpiko ca nevāpikaparisā ca tatiyānaṃ migajātānaṃ āsayaṃ, yattha te gāhaṃ agamaṃsu. Evañhi te tatiyāpi migajātā na parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ yattha agati nevāpikassa ca nevāpikaparisāya ca tatrāsayaṃ kappeyyāma, tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjissāma, ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjissāma, amattā samānā na pamādaṃ āpajjissāma, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā bhavissāma nevāpikassa amusmiṃ nivāpe'ti. Te yattha agati nevāpikassa ca nevāpikaparisāya ca tatrāsayaṃ kappayiṃsu. Tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ nevāpikassa ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu, te tattha ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjiṃsu, amattā samānā na pamādaṃ āpajjiṃsu, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ nevāpikassa amusmiṃ nivāpe.

''Tatra, bhikkhave, nevāpikassa ca nevāpikaparisāya ca etadahosi – 'saṭhāssunāmime catutthā migajātā ketabino, iddhimantāssunāmime catutthā migajātā parajanā. Imañca nāma nivāpaṃ nivuttaṃ paribhuñjanti, na ca nesaṃ jānāma āgatiṃ vā gatiṃ vā. Yaṃnūna mayaṃ imaṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mahatīhi daṇḍavākarāhi samantā sappadesaṃ anuparivāreyyāma, appeva nāma catutthānaṃ migajātānaṃ āsayaṃ passeyyāma yattha te gāhaṃ gaccheyyu'nti. Te amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mahatīhi daṇḍavākarāhi samantā sappadesaṃ anuparivāresuṃ. Neva kho, bhikkhave, addasaṃsu nevāpiko ca nevāpikaparisā ca catutthānaṃ migajātānaṃ āsayaṃ, yattha te gāhaṃ gaccheyyuṃ. Tatra, bhikkhave, nevāpikassa ca nevāpikaparisāya ca etadahosi – 'sace kho mayaṃ catutthe migajāte ghaṭṭessāma, te ghaṭṭitā aññe ghaṭṭissanti te ghaṭṭitā aññe ghaṭṭissanti. Evaṃ imaṃ nivāpaṃ nivuttaṃ sabbaso migajātā parimuñcissanti. Yaṃnūna mayaṃ catutthe migajāte ajjhupekkheyyāmā'ti. Ajjhupekkhiṃsu kho, bhikkhave, nevāpiko ca nevāpikaparisā ca catutthe migajāte. Evañhi te, bhikkhave, catutthā migajātā parimucciṃsu nevāpikassa iddhānubhāvā.

266. ''Upamā kho me ayaṃ, bhikkhave, katā atthassa viññāpanāya. Ayaṃ cevettha attho – nivāpoti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ. Nevāpikoti kho, bhikkhave, mārassetaṃ pāpimato adhivacanaṃ. Nevāpikaparisāti kho, bhikkhave, māraparisāyetaṃ adhivacanaṃ. Migajātāti kho, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇānametaṃ adhivacanaṃ.

267. ''Tatra, bhikkhave, paṭhamā samaṇabrāhmaṇā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjiṃsu, mattā samānā pamādaṃ āpajjiṃsu, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmise. Evañhi te, bhikkhave, paṭhamā samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Seyyathāpi te, bhikkhave, paṭhamā migajātā tathūpame ahaṃ ime paṭhame samaṇabrāhmaṇe vadāmi.

268. ‘‘Tatra, bhikkhave, dutiyā samaṇabrāhmaṇā evaṃ samacintesuṃ – ‘ye kho te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjiṃsu, mattā samānā pamādaṃ āpajjiṃsu, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmise. Evañhi te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭivirameyyāma, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmā’ti. Te sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭiviramiṃsu, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmāti. Te sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭiviramiṃsu, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihariṃsu. Te tattha sākabhakkhāpi ahesuṃ, sāmākabhakkhāpi ahesuṃ, nīvārabhakkhāpi ahesuṃ, daddulabhakkhāpi ahesuṃ, haṭabhakkhāpi ahesuṃ, kaṇabhakkhāpi ahesuṃ, ācāmabhakkhāpi ahesuṃ, piññākabhakkhāpi ahesuṃ, tiṇabhakkhāpi ahesuṃ, gomayabhakkhāpi ahesuṃ, vanamūlaphalāhārā yāpesuṃ pavattaphalabhojī.

‘‘Tesaṃ gimhānaṃ pacchime māse, tiṇodakasaṅkhaye, adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Tesaṃ adhimattakasimānaṃ pattakāyānaṃ balavīriyaṃ parihāyi. Balavīriye parihīne cetovimutti parihāyi. Cetovimuttiyā parihīnāya tameva nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa paccāgamiṃsu tāni ca lokāmisāni. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjiṃsu, mattā samānā pamādaṃ āpajjiṃsu, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmise. Evañhi te, bhikkhave, dutiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Seyyathāpi te, bhikkhave, dutiyā migajātā tathūpame ahaṃ ime dutiye samaṇabrāhmaṇe vadāmi.

269. ‘‘Tatra, bhikkhave, tatiyā samaṇabrāhmaṇā evaṃ samacintesuṃ – ‘ye kho te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni…pe…. Evañhi te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yepi te dutiyā samaṇabrāhmaṇā evaṃ samacintesuṃ – ‘ye kho te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni…pe…. Evañhi te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭivirameyyāma, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmā’ti. Te sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭiviramiṃsu. Bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihariṃsu. Te tattha sākabhakkhāpi ahesuṃ…pe… pavattaphalabhojī. Tesaṃ gimhānaṃ pacchime māse tiṇodakasaṅkhaye adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Tesaṃ adhimattakasimānaṃ pattakāyānaṃ balavīriyaṃ parihāyi, balavīriye parihīne cetovimutti parihāyi, cetovimuttiyā parihīnāya tameva nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa paccāgamiṃsu tāni ca lokāmisāni. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha anupakhajja mucchitā bhojanāni bhuñjamānā madaṃ āpajjiṃsu, mattā samānā pamādaṃ āpajjiṃsu, pamattā samānā yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmise. Evañhi te dutiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni upanissāya āsayaṃ kappeyyāma, tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjissāma, ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjissāma, amattā samānā na pamādaṃ āpajjissāma, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā bhavissāma mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmise’’ti.

‘‘Te amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni upanissāya āsayaṃ kappayiṃsu. Tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjiṃsu, amattā samānā na pamādaṃ āpajjiṃsu, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmise. Api ca kho evaṃdiṭṭhikā ahesuṃ – sassato loko itipi, asassato loko itipi; antavā loko itipi, anantavā loko itipi; taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ itipi, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ itipi; hoti tathāgato paraṃ maraṇā itipi, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā itipi, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā itipi, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā itipi. Evañhi te, bhikkhave, tatiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Seyyathāpi te, bhikkhave, tatiyā migajātā tathūpame ahaṃ ime tatiye samaṇabrāhmaṇe vadāmi.

270. ‘‘Tatra, bhikkhave, catutthā samaṇabrāhmaṇā evaṃ samacintesuṃ – ‘ye kho te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa…pe…. Evañhi te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yepi te dutiyā samaṇabrāhmaṇā evaṃ samacintesuṃ – ‘ye kho te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā…pe…. Evañhi te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭivirameyyāma bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmā’ti. Te sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭiviramiṃsu…pe…. Evañhi te dutiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yepi te tatiyā samaṇabrāhmaṇā evaṃ samacintesuṃ ye kho te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā …pe…. Evañhi te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yepi te dutiyā samaṇabrāhmaṇā evaṃ samacintesuṃ ye kho te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā…pe…. Evañhi te paṭhamā samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭivirameyyāma, bhayabhogā paṭiviratā araññāyatanāni ajjhogāhetvā vihareyyāmā’ti. Te sabbaso nivāpabhojanā lokāmisā paṭiviramiṃsu…pe…. Evañhi te dutiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni upanissāya āsayaṃ kappeyyāma. Tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjissāma, ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjissāma, amattā samānā na pamādaṃ āpajjissāma, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā bhavissāma mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmiseti.

‘‘Te amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni upanissāya āsayaṃ kappayiṃsu. Tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu. Te tattha ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjiṃsu. Amattā samānā na pamādaṃ āpajjiṃsu. Appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmise. Api ca kho evaṃdiṭṭhikā ahesuṃ sassato loko itipi…pe… neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā itipi. Evañhi te tatiyāpi samaṇabrāhmaṇā na parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Yaṃnūna mayaṃ yattha agati mārassa ca māraparisāya ca tatrāsayaṃ kappeyāma. Tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjissāma, ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjissāma, amattā samānā na pamādaṃ āpajjissāma, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā bhavissāma mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmiseti.

‘‘Te yattha agati mārassa ca māraparisāya ca tatrāsayaṃ kappayiṃsu. Tatrāsayaṃ kappetvā amuṃ nivāpaṃ nivuttaṃ mārassa amūni ca lokāmisāni ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjiṃsu, te tattha ananupakhajja amucchitā bhojanāni bhuñjamānā na madaṃ āpajjiṃsu, amattā samānā na pamādaṃ āpajjiṃsu, appamattā samānā na yathākāmakaraṇīyā ahesuṃ mārassa amusmiṃ nivāpe amusmiñca lokāmise. Evañhi te, bhikkhave, catutthā samaṇabrāhmaṇā parimucciṃsu mārassa iddhānubhāvā. Seyyathāpi te, bhikkhave, catutthā migajātā tathūpame ahaṃ ime catutthe samaṇabrāhmaṇe vadāmi.

271. ‘‘Kathañca, bhikkhave, agati mārassa ca māraparisāya ca? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu andhamakāsi māraṃ, apadaṃ vadhitvā māracakkhuṃ adassanaṃ gato pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati. Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu andhamakāsi māraṃ, apadaṃ vadhitvā māracakkhuṃ adassanaṃ gato pāpimato tiṇṇo loke visattika’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Nivāpasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Pāsarāsisuttaṃ

272. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho sambahulā bhikkhū yenāyasmā ānando tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocuṃ – ‘‘cirassutā no, āvuso ānanda, bhagavato sammukhā dhammī kathā. Sādhu mayaṃ, āvuso ānanda, labheyyāma bhagavato sammukhā dhammiṃ kathaṃ savanāyā’’ti. ‘‘Tena hāyasmanto yena rammakassa brāhmaṇassa assamo tenupasaṅkamatha; appeva nāma labheyyātha bhagavato sammukhā dhammiṃ kathaṃ savanāyā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paccassosuṃ.

Atha kho bhagavā sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena pubbārāmo migāramātupāsādo tenupasaṅkamissāma divāvihārāyā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā āyasmatā ānandena saddhiṃ yena pubbārāmo migāramātupāsādo tenupasaṅkami divāvihārāya. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘āyāmānanda, yena pubbakoṭṭhako tenupasaṅkamissāma gattāni parisiñcitu’’nti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi.

273. Atha kho bhagavā āyasmatā ānandena saddhiṃ yena pubbakoṭṭhako tenupasaṅkami gattāni parisiñcituṃ. Pubbakoṭṭhake gattāni parisiñcitvā paccuttaritvā ekacīvaro aṭṭhāsi gattāni pubbāpayamāno.

Atha kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, rammakassa brāhmaṇassa assamo avidūre. Ramaṇīyo, bhante, rammakassa brāhmaṇassa assamo; pāsādiko, bhante, rammakassa brāhmaṇassa assamo. Sādhu, bhante, bhagavā yena rammakassa brāhmaṇassa assamo tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho bhagavā yena rammakassa brāhmaṇassa assamo tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū rammakassa brāhmaṇassa assame dhammiyā kathāya sannisinnā honti. Atha kho bhagavā bahidvārakoṭṭhake aṭṭhāsi kathāpariyosānaṃ āgamayamāno. Atha kho bhagavā kathāpariyosānaṃ viditvā ukkāsitvā aggaḷaṃ ākoṭesi. Vivariṃsu kho te bhikkhū bhagavato dvāraṃ. Atha kho bhagavā rammakassa brāhmaṇassa assamaṃ pavisitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘kāyanuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā? Kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? ‘‘Bhagavantameva kho no, bhante, ārabbha dhammī kathā vippakatā, atha bhagavā anuppatto’’ti. ‘‘Sādhu, bhikkhave! Etaṃ kho, bhikkhave, tumhākaṃ patirūpaṃ kulaputtānaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānaṃ yaṃ tumhe dhammiyā kathāya sannisīdeyyātha. Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ – dhammī vā kathā, ariyo vā tuṇhībhāvo’’.

274. ‘‘Dvemā, bhikkhave, pariyesanā – ariyā ca pariyesanā, anariyā ca pariyesanā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, anariyā pariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati, attanā jarādhammo samāno jarādhammaṃyeva pariyesati, attanā byādhidhammo samāno byādhidhammaṃyeva pariyesati, attanā maraṇadhammo samāno maraṇadhammaṃyeva pariyesati, attanā sokadhammo samāno sokadhammaṃyeva pariyesati, attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati.

‘‘Kiñca, bhikkhave, jātidhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, jātidhammaṃ, dāsidāsaṃ jātidhammaṃ, ajeḷakaṃ jātidhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ jātidhammaṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ jātidhammaṃ, jātarūparajataṃ jātidhammaṃ. Jātidhammā hete, bhikkhave, upadhayo. Etthāyaṃ gathito [gadhīto (syā. ka.)] mucchito ajjhāpanno attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati.

‘‘Kiñca, bhikkhave, jarādhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, jarādhammaṃ, dāsidāsaṃ jarādhammaṃ, ajeḷakaṃ jarādhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ jarādhammaṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ jarādhammaṃ, jātarūparajataṃ jarādhammaṃ. Jarādhammā hete, bhikkhave, upadhayo. Etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā jarādhammo samāno jarādhammaṃyeva pariyesati.

‘‘Kiñca, bhikkhave, byādhidhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, byādhidhammaṃ, dāsidāsaṃ byādhidhammaṃ, ajeḷakaṃ byādhidhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ byādhidhammaṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ byādhidhammaṃ. Byādhidhammā hete, bhikkhave, upadhayo. Etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā byādhidhammo samāno byādhidhammaṃyeva pariyesati.

‘‘Kiñca, bhikkhave, maraṇadhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, maraṇadhammaṃ, dāsidāsaṃ maraṇadhammaṃ, ajeḷakaṃ maraṇadhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ maraṇadhammaṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ maraṇadhammaṃ. Maraṇadhammā hete, bhikkhave, upadhayo. Etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā maraṇadhammo samāno maraṇadhammaṃyeva pariyesati.

‘‘Kiñca, bhikkhave, sokadhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, sokadhammaṃ, dāsidāsaṃ sokadhammaṃ, ajeḷakaṃ sokadhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ sokadhammaṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ sokadhammaṃ. Sokadhammā hete, bhikkhave, upadhayo. Etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā sokadhammo samāno sokadhammaṃyeva pariyesati.

‘‘Kiñca, bhikkhave, saṃkilesadhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, saṃkilesadhammaṃ, dāsidāsaṃ saṃkilesadhammaṃ, ajeḷakaṃ saṃkilesadhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ saṃkilesadhammaṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ saṃkilesadhammaṃ, jātarūparajataṃ saṃkilesadhammaṃ. Saṃkilesadhammā hete, bhikkhave, upadhayo. Etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati. Ayaṃ, bhikkhave, anariyā pariyesanā.

275. ‘‘Katamā ca, bhikkhave, ariyā pariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavaṃ viditvā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā jarādhammo samāno jarādhamme ādīnavaṃ viditvā ajaraṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā byādhidhammo samāno byādhidhamme ādīnavaṃ viditvā abyādhiṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā maraṇadhammo samāno maraṇadhamme ādīnavaṃ viditvā amataṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā sokadhammo samāno sokadhamme ādīnavaṃ viditvā asokaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhamme ādīnavaṃ viditvā asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati. Ayaṃ, bhikkhave, ariyā pariyesanā.

276. ‘‘Ahampi sudaṃ, bhikkhave, pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesāmi, attanā jarādhammo samāno jarādhammaṃyeva pariyesāmi, attanā byādhidhammo samāno byādhidhammaṃyeva pariyesāmi, attanā maraṇadhammo samāno maraṇadhammaṃyeva pariyesāmi, attanā sokadhammo samāno sokadhammaṃyeva pariyesāmi, attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesāmi. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kiṃ nu kho ahaṃ attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesāmi, attanā jarādhammo samāno…pe… byādhidhammo samāno… maraṇadhammo samāno… sokadhammo samāno… attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesāmi? Yaṃnūnāhaṃ attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavaṃ viditvā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyeseyyaṃ, attanā jarādhammo samāno jarādhamme ādīnavaṃ viditvā ajaraṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyeseyyaṃ, attanā byādhidhammo samāno byādhidhamme ādīnavaṃ viditvā abyādhiṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyeseyyaṃ, attanā maraṇadhammo samāno maraṇadhamme ādīnavaṃ viditvā amataṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyeseyyaṃ, attanā sokadhammo samāno sokadhamme ādīnavaṃ viditvā asokaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyeseyyaṃ, attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhamme ādīnavaṃ viditvā asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyeseyya’nti.

277. ‘‘So kho ahaṃ, bhikkhave, aparena samayena daharova samāno susukāḷakeso, bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ assumukhānaṃ rudantānaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃ. So evaṃ pabbajito samāno kiṃ kusalagavesī [kiṃkusalaṃgavesī (ka.)] anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ. Upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – ‘icchāmahaṃ, āvuso kālāma, imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu’nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, āḷāro kālāmo maṃ etadavoca – ‘viharatāyasmā; tādiso ayaṃ dhammo yattha viññū puriso nacirasseva sakaṃ ācariyakaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’ti. So kho ahaṃ, bhikkhave, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ pariyāpuṇiṃ. So kho ahaṃ, bhikkhave, tāvatakeneva oṭṭhapahatamattena lapitalāpanamattena ñāṇavādañca vadāmi theravādañca, ‘jānāmi passāmī’ti ca paṭijānāmi ahañceva aññe ca. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘na kho āḷāro kālāmo imaṃ dhammaṃ kevalaṃ saddhāmattakena sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti; addhā āḷāro kālāmo imaṃ dhammaṃ jānaṃ passaṃ viharatī’ti.

‘‘Atha khvāhaṃ, bhikkhave, yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – ‘kittāvatā no, āvuso kālāma, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesī’ti [upasampajja pavedesīti (sī. syā. pī.)]? Evaṃ vutte, bhikkhave, āḷāro kālāmo ākiñcaññāyatanaṃ pavedesi. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘na kho āḷārasseva kālāmassa atthi saddhā, mayhaṃpatthi saddhā; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi vīriyaṃ, mayhaṃpatthi vīriyaṃ; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi sati, mayhaṃpatthi sati; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi samādhi, mayhaṃpatthi samādhi; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi paññā, mayhaṃpatthi paññā. Yaṃnūnāhaṃ yaṃ dhammaṃ āḷāro kālāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti, tassa dhammassa sacchikiriyāya padaheyya'nti. So kho ahaṃ, bhikkhave, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsiṃ.

''Atha khvāhaṃ, bhikkhave, yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ –

'Ettāvatā no, āvuso kālāma, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī'ti?

'Ettāvatā kho ahaṃ, āvuso, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemī'ti.

'Ahampi kho, āvuso, ettāvatā imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī'ti.

'Lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma. Iti yāhaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemi taṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi. Yaṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi tamahaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemi. Iti yāhaṃ dhammaṃ jānāmi taṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi, yaṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi tamahaṃ dhammaṃ jānāmi. Iti yādiso ahaṃ tādiso tuvaṃ, yādiso tuvaṃ tādiso ahaṃ. Ehi dāni, āvuso, ubhova santā imaṃ gaṇaṃ pariharāmā'ti. Iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno (attano) [( ) natthi (sī. syā. pī.)] antevāsiṃ maṃ samānaṃ attanā [attano (sī. pī.)] samasamaṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesi. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – 'nāyaṃ dhammo nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva ākiñcaññāyatanūpapattiyā'ti. So kho ahaṃ, bhikkhave, taṃ dhammaṃ analaṅkaritvā tasmā dhammā nibbijja apakkamiṃ.

278. ''So kho ahaṃ, bhikkhave, kiṃ kusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno yena udako [uddako (sī. syā. pī.)] rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – 'icchāmahaṃ, āvuso [āvuso rāma (sī. syā. ka.) mahāsatto rāmaputtameva avoca, na rāmaṃ, rāmo hi tattha gaṇācariyo bhaveyya, tadā ca kālaṅkato asanto. tenevettha rāmāyattāni kriyapadāni atītakālavasena āgatāni, udako ca rāmaputto mahāsattassa sabrahmacārītveva vutto, na ācariyoti. ṭīkāyaṃ ca ''pāḷiyaṃ rāmasseva samāpattilābhitā āgatā na udakassā''ti ādi pacchābhāge pakāsitā], imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu'nti. Evaṃ vutte, bhikkhave, udako rāmaputto maṃ etadavoca – 'viharatāyasmā; tādiso ayaṃ dhammo yattha viññū puriso nacirasseva sakaṃ ācariyakaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā'ti. So kho ahaṃ, bhikkhave, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ pariyāpuṇiṃ. So kho ahaṃ, bhikkhave, tāvatakeneva oṭṭhapahatamattena lapitalāpanamattena ñāṇavādañca vadāmi theravādañca, 'jānāmi passāmī'ti ca paṭijānāmi ahañceva aññe ca. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – 'na kho rāmo imaṃ dhammaṃ kevalaṃ saddhāmattakena sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesi; addhā rāmo imaṃ dhammaṃ jānaṃ passaṃ vihāsī'ti.

''Atha khvāhaṃ, bhikkhave, yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – 'kittāvatā no, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesī'ti? Evaṃ vutte, bhikkhave, udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatanaṃ pavedesi. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – 'na kho rāmasseva ahosi saddhā, mayhaṃpatthi saddhā; na kho rāmasseva ahosi vīriyaṃ, mayhaṃpatthi vīriyaṃ; na kho rāmasseva ahosi sati, mayhaṃpatthi sati; na kho rāmasseva ahosi samādhi, mayhaṃpatthi samādhi, na kho rāmasseva ahosi paññā, mayhaṃpatthi paññā. Yaṃnūnāhaṃ yaṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesi, tassa dhammassa sacchikiriyāya padaheyya'nti. So kho ahaṃ, bhikkhave, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsiṃ.

‘‘Atha khvāhaṃ, bhikkhave, yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ –

‘Ettāvatā no, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī’ti?

‘Ettāvatā kho, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī’ti.

‘Ahampi kho, āvuso, ettāvatā imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī’ti.

‘Lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma. Iti yaṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesi, taṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi. Yaṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi, taṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesi. Iti yaṃ dhammaṃ rāmo abhiññāsi taṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi, yaṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi, taṃ dhammaṃ rāmo abhiññāsi. Iti yādiso rāmo ahosi tādiso tuvaṃ, yādiso tuvaṃ tādiso rāmo ahosi. Ehi dāni, āvuso, tuvaṃ imaṃ gaṇaṃ pariharā’ti. Iti kho, bhikkhave, udako rāmaputto sabrahmacārī me samāno ācariyaṭṭhāne maṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesi. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘nāyaṃ dhammo nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva nevasaññānāsaññāyatanūpapattiyā’ti. So kho ahaṃ, bhikkhave, taṃ dhammaṃ analaṅkaritvā tasmā dhammā nibbijja apakkamiṃ.

279. ‘‘So kho ahaṃ, bhikkhave, kiṃ kusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno magadhesu anupubbena cārikaṃ caramāno yena uruvelā senānigamo tadavasariṃ. Tatthaddasaṃ ramaṇīyaṃ bhūmibhāgaṃ, pāsādikañca vanasaṇḍaṃ, nadiñca sandantiṃ setakaṃ supatitthaṃ ramaṇīyaṃ, samantā [sāmantā (?)] ca gocaragāmaṃ. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘ramaṇīyo vata, bho, bhūmibhāgo, pāsādiko ca vanasaṇḍo, nadī ca sandati setakā supatitthā ramaṇīyā, samantā ca gocaragāmo. Alaṃ vatidaṃ kulaputtassa padhānatthikassa padhānāyā’ti. So kho ahaṃ, bhikkhave, tattheva nisīdiṃ – alamidaṃ padhānāyāti.

280. ‘‘So kho ahaṃ, bhikkhave, attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavaṃ viditvā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesamāno ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃ, attanā jarādhammo samāno jarādhamme ādīnavaṃ viditvā ajaraṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesamāno ajaraṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃ, attanā byādhidhammo samāno byādhidhamme ādīnavaṃ viditvā abyādhiṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesamāno abyādhiṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃ, attanā maraṇadhammo samāno maraṇadhamme ādīnavaṃ viditvā amataṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃ, attanā sokadhammo samāno sokadhamme ādīnavaṃ viditvā asokaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃ, attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhamme ādīnavaṃ viditvā asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesamāno asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’ti.

281. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo. Ālayarāmā kho panāyaṃ pajā ālayaratā ālayasammuditā. Ālayarāmā kho panāyaṃ pajā ālayaratāya ālayasammuditāya duddasaṃ idaṃ ṭhānaṃ yadidaṃ – idappaccayatā paṭiccasamuppādo. Idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ yadidaṃ – sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ. Ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyuṃ, so mamassa kilamatho, sā mamassa vihesā’ti. Apissu maṃ, bhikkhave, imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsu pubbe assutapubbā –

‘Kicchena me adhigataṃ, halaṃ dāni pakāsituṃ;
Rāgadosaparetehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

‘Paṭisotagāmiṃ nipuṇaṃ, gambhīraṃ duddasaṃ aṇuṃ;
Rāgarattā na dakkhanti, tamokhandhena āvuṭā’’’ti [āvaṭāti (sī.), āvutā (syā.)].

282. ‘‘Itiha me, bhikkhave, paṭisañcikkhato appossukkatāya cittaṃ namati, no dhammadesanāya. Atha kho, bhikkhave, brahmuno sahampatissa mama cetasā cetoparivitakkamaññāya etadahosi – ‘nassati vata bho loko, vinassati vata bho loko, yatra hi nāma tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa appossukkatāya cittaṃ namati [namissati (?)], no dhammadesanāyā’ti. Atha kho, bhikkhave, brahmā sahampati – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – brahmaloke antarahito mama purato pāturahosi. Atha kho, bhikkhave, brahmā sahampati ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yenāhaṃ tenañjaliṃ paṇāmetvā maṃ etadavoca – ‘desetu, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ. Santi sattā apparajakkhajātikā, assavanatā dhammassa parihāyanti. Bhavissanti dhammassa aññātāro’ti. Idamavoca, bhikkhave, brahmā sahampati. Idaṃ vatvā athāparaṃ etadavoca –

‘Pāturahosi magadhesu pubbe,
Dhammo asuddho samalehi cintito;
Apāpuretaṃ [avāpuretaṃ (sī.)] amatassa dvāraṃ,
Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddhaṃ.

‘Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhito,
Yathāpi passe janataṃ samantato;
Tathūpamaṃ dhammamayaṃ sumedha,
Pāsādamāruyha samantacakkhu;
Sokāvatiṇṇaṃ [sokāvakiṇṇaṃ (syā.)] janatamapetasoko,
Avekkhassu jātijarābhibhūtaṃ.

‘Uṭṭhehi vīra vijitasaṅgāma,
Satthavāha aṇaṇa vicara loke;
Desassu [desetu (syā. ka.)] bhagavā dhammaṃ,
Aññātāro bhavissantī’’’ti.

283. ‘‘Atha kho ahaṃ, bhikkhave, brahmuno ca ajjhesanaṃ viditvā sattesu ca kāruññataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesiṃ. Addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe, tikkhindriye mudindriye, svākāre dvākāre, suviññāpaye duviññāpaye, appekacce paralokavajjabhayadassāvine [dassāvino (syā. kaṃ. ka.)] viharante, appekacce na paralokavajjabhayadassāvine [dassāvino (syā. kaṃ. ka.)] viharante. Seyyathāpi nāma uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni samodakaṃ ṭhitāni, appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakaṃ accuggamma ṭhitāni [tiṭṭhanti (sī. syā. pī.)] anupalittāni udakena; evameva kho ahaṃ, bhikkhave, buddhacakkhunā lokaṃ volokento addasaṃ satte apparajakkhe mahārajakkhe, tikkhindriye mudindriye, svākāre dvākāre, suviññāpaye duviññāpaye, appekacce paralokavajjabhayadassāvine viharante, appekacce na paralokavajjabhayadassāvine viharante. Atha khvāhaṃ, bhikkhave, brahmānaṃ sahampatiṃ gāthāya paccabhāsiṃ –

‘Apārutā tesaṃ amatassa dvārā,
Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ;
Vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ,
Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, brahmā sahampati ‘katāvakāso khomhi bhagavatā dhammadesanāyā’ti maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyi.

284. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ; ko imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘ayaṃ kho āḷāro kālāmo paṇḍito viyatto medhāvī dīgharattaṃ apparajakkhajātiko. Yaṃnūnāhaṃ āḷārassa kālāmassa paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ. So imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti. Atha kho maṃ, bhikkhave, devatā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘sattāhakālaṅkato, bhante, āḷāro kālāmo’ti. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘sattāhakālaṅkato āḷāro kālāmo’ti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘mahājāniyo kho āḷāro kālāmo. Sace hi so imaṃ dhammaṃ suṇeyya, khippameva ājāneyyā’ti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ; ko imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘ayaṃ kho udako rāmaputto paṇḍito viyatto medhāvī dīgharattaṃ apparajakkhajātiko. Yaṃnūnāhaṃ udakassa rāmaputtassa paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ. So imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti. Atha kho maṃ, bhikkhave, devatā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘abhidosakālaṅkato, bhante, udako rāmaputto’ti. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘abhidosakālaṅkato udako rāmaputto’ti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘mahājāniyo kho udako rāmaputto. Sace hi so imaṃ dhammaṃ suṇeyya, khippameva ājāneyyā’ti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ; ko imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘bahukārā kho me pañcavaggiyā bhikkhū, ye maṃ padhānapahitattaṃ upaṭṭhahiṃsu. Yaṃnūnāhaṃ pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya’nti. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘kahaṃ nu kho etarahi pañcavaggiyā bhikkhū viharantī’ti? Addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena pañcavaggiye bhikkhū bārāṇasiyaṃ viharante isipatane migadāye. Atha khvāhaṃ, bhikkhave, uruvelāyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena bārāṇasī tena cārikaṃ pakkamiṃ [pakkāmiṃ (syā. pī. ka.)].

285. ‘‘Addasā kho maṃ, bhikkhave, upako ājīvako antarā [ājīviko (sī. pī. ka.)] ca gayaṃ antarā ca bodhiṃ addhānamaggappaṭipannaṃ. Disvāna maṃ etadavoca – ‘vippasannāni kho te, āvuso, indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto! Kaṃsi tvaṃ, āvuso, uddissa pabbajito, ko vā te satthā, kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesī’ti? Evaṃ vutte, ahaṃ, bhikkhave, upakaṃ ājīvakaṃ gāthāhi ajjhabhāsiṃ –

‘Sabbābhibhū sabbavidūhamasmi, sabbesu dhammesu anūpalitto;
Sabbañjaho taṇhākkhaye vimutto, sayaṃ abhiññāya kamuddiseyyaṃ.

‘Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo.

‘Ahañhi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto.

‘Dhammacakkaṃ pavattetuṃ, gacchāmi kāsinaṃ puraṃ;
Andhībhūtasmiṃ [andhabhūtasmiṃ (sī. syā. pī.)] lokasmiṃ, āhañchaṃ amatadundubhi’nti.

‘Yathā kho tvaṃ, āvuso, paṭijānāsi, arahasi anantajino’ti!

‘Mādisā ve jinā honti, ye pattā āsavakkhayaṃ;
Jitā me pāpakā dhammā, tasmāhamupaka jino’ti.

‘‘Evaṃ vutte, bhikkhave, upako ājīvako ‘hupeyyapāvuso’ti [huveyyapāvuso (sī. pī.), huveyyāvuso (syā.)] vatvā sīsaṃ okampetvā ummaggaṃ gahetvā pakkāmi.

286. ‘‘Atha khvāhaṃ, bhikkhave, anupubbena cārikaṃ caramāno yena bārāṇasī isipatanaṃ migadāyo yena pañcavaggiyā bhikkhū tenupasaṅkamiṃ. Addasaṃsu kho maṃ, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū dūrato āgacchantaṃ. Disvāna aññamaññaṃ saṇṭhapesuṃ [aññamaññaṃ katikaṃ saṇṭhapesuṃ (vinayapiṭake mahāvagge)] – ‘ayaṃ kho, āvuso, samaṇo gotamo āgacchati bāhulliko [bāhuliko (sī. pī.) sāratthadīpanīṭīkāya sameti] padhānavibbhanto āvatto bāhullāya. So neva abhivādetabbo, na paccuṭṭhātabbo; nāssa pattacīvaraṃ paṭiggahetabbaṃ. Api ca kho āsanaṃ ṭhapetabbaṃ, sace ākaṅkhissati nisīdissatī’ti. Yathā yathā kho ahaṃ, bhikkhave, upasaṅkamiṃ tathā tathā pañcavaggiyā bhikkhū nāsakkhiṃsu sakāya katikāya saṇṭhātuṃ. Appekacce maṃ paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahesuṃ, appekacce āsanaṃ paññapesuṃ, appekacce pādodakaṃ upaṭṭhapesuṃ. Api ca kho maṃ nāmena ca āvusovādena ca samudācaranti.

‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ, bhikkhave, pañcavaggiye bhikkhū etadavocaṃ – ‘mā, bhikkhave, tathāgataṃ nāmena ca āvusovādena ca samudācaratha [samudācarittha (sī. syā. pī.)]. Arahaṃ, bhikkhave, tathāgato sammāsambuddho. Odahatha, bhikkhave, sotaṃ, amatamadhigataṃ, ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamānā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti. Evaṃ vutte, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū maṃ etadavocuṃ – ‘tāyapi kho tvaṃ, āvuso gotama, iriyāya tāya paṭipadāya tāya dukkarakārikāya nājjhagamā uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ, kiṃ pana tvaṃ etarahi bāhulliko padhānavibbhanto āvatto bāhullāya adhigamissasi uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesa’nti? Evaṃ vutte, ahaṃ, bhikkhave, pañcavaggiye bhikkhū etadavocaṃ – ‘na, bhikkhave, tathāgato bāhulliko, na padhānavibbhanto, na āvatto bāhullāya. Arahaṃ, bhikkhave, tathāgato sammāsambuddho. Odahatha, bhikkhave, sotaṃ, amatamadhigataṃ, ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamānā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti. Dutiyampi kho, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū maṃ etadavocuṃ – ‘tāyapi kho tvaṃ, āvuso gotama, iriyāya tāya paṭipadāya tāya dukkarakārikāya nājjhagamā uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ, kiṃ pana tvaṃ etarahi bāhulliko padhānavibbhanto āvatto bāhullāya adhigamissasi uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesa’nti? Dutiyampi kho ahaṃ, bhikkhave, pañcavaggiye bhikkhū etadavocaṃ – ‘na, bhikkhave, tathāgato bāhulliko…pe… upasampajja viharissathā’ti. Tatiyampi kho, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū maṃ etadavocuṃ – ‘tāyapi kho tvaṃ, āvuso gotama, iriyāya tāya paṭipadāya tāya dukkarakārikāya nājjhagamā uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ, kiṃ pana tvaṃ etarahi bāhulliko padhānavibbhanto āvatto bāhullāya adhigamissasi uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesa’nti?

‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ, bhikkhave, pañcavaggiye bhikkhū etadavocaṃ – ‘abhijānātha me no tumhe, bhikkhave, ito pubbe evarūpaṃ pabhāvitameta’nti [bhāsitametanti (sī. syā. vinayepi)]? ‘No hetaṃ, bhante’. ‘Arahaṃ, bhikkhave, tathāgato sammāsambuddho. Odahatha, bhikkhave, sotaṃ, amatamadhigataṃ, ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamānā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti.

‘‘Asakkhiṃ kho ahaṃ, bhikkhave, pañcavaggiye bhikkhū saññāpetuṃ. Dvepi sudaṃ, bhikkhave, bhikkhū ovadāmi, tayo bhikkhū piṇḍāya caranti. Yaṃ tayo bhikkhū piṇḍāya caritvā āharanti tena chabbaggiyā [chabbaggā (sī. syā.)] yāpema. Tayopi sudaṃ, bhikkhave, bhikkhū ovadāmi, dve bhikkhū piṇḍāya caranti. Yaṃ dve bhikkhū piṇḍāya caritvā āharanti tena chabbaggiyā yāpema. Atha kho, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū mayā evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā attanā jātidhammā samānā jātidhamme ādīnavaṃ viditvā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesamānā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃsu, attanā jarādhammā samānā jarādhamme ādīnavaṃ viditvā ajaraṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesamānā ajaraṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃsu, attanā byādhidhammā samānā…pe… attanā maraṇadhammā samānā… attanā sokadhammā samānā… attanā saṃkilesadhammā samānā saṃkilesadhamme ādīnavaṃ viditvā asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesamānā asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃsu. Ñāṇañca pana nesaṃ dassanaṃ udapādi – ‘akuppā no vimutti [akuppā nesaṃ vimutti (ka.)], ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’ti.

287. ‘‘Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho, bhikkhave, pañca kāmaguṇā. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ime pañca kāmaguṇe gathitā mucchitā ajjhopannā anādīnavadassāvino anissaraṇapaññā paribhuñjanti, te evamassu veditabbā – ‘anayamāpannā byasanamāpannā yathākāmakaraṇīyā pāpimato’ [pāpimato’’ti (?)]. ‘Seyyathāpi, bhikkhave, āraññako mago baddho pāsarāsiṃ adhisayeyya. So evamassa veditabbo – anayamāpanno byasanamāpanno yathākāmakaraṇīyo luddassa. Āgacchante ca pana ludde yena kāmaṃ na pakkamissatī’ti. Evameva kho, bhikkhave, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā ime pañca kāmaguṇe gathitā mucchitā ajjhopannā anādīnavadassāvino anissaraṇapaññā paribhuñjanti, te evamassu veditabbā – ‘anayamāpannā byasanamāpannā yathākāmakaraṇīyā pāpimato’. Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ime pañca kāmaguṇe agathitā amucchitā anajjhopannā ādīnavadassāvino nissaraṇapaññā paribhuñjanti, te evamassu veditabbā – ‘na anayamāpannā na byasanamāpannā na yathākāmakaraṇīyā pāpimato’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, āraññako mago abaddho pāsarāsiṃ adhisayeyya. So evamassa veditabbo – ‘na anayamāpanno na byasanamāpanno na yathākāmakaraṇīyo luddassa. Āgacchante ca pana ludde yena kāmaṃ pakkamissatī’ti. Evameva kho, bhikkhave, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā ime pañca kāmaguṇe agathitā amucchitā anajjhopannā ādīnavadassāvino nissaraṇapaññā paribhuñjanti, te evamassu veditabbā – ‘na anayamāpannā na byasanamāpannā na yathākāmakaraṇīyā pāpimato’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, āraññako mago araññe pavane caramāno vissattho gacchati, vissattho tiṭṭhati, vissattho nisīdati, vissattho seyyaṃ kappeti. Taṃ kissa hetu? Anāpāthagato, bhikkhave, luddassa. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu andhamakāsi māraṃ apadaṃ, vadhitvā māracakkhuṃ adassanaṃ gato pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave…pe… pāpimato.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu andhamakāsi māraṃ apadaṃ, vadhitvā māracakkhuṃ adassanaṃ gato pāpimato. Tiṇṇo loke visattikaṃ vissattho gacchati, vissattho tiṭṭhati, vissattho nisīdati, vissattho seyyaṃ kappeti. Taṃ kissa hetu? Anāpāthagato, bhikkhave, pāpimato’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Pāsarāsisuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Cūḷahatthipadopamasuttaṃ

288. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena jāṇussoṇi brāhmaṇo sabbasetena vaḷavābhirathena [vaḷabhīrathena (sī. pī.)] sāvatthiyā niyyāti divādivassa. Addasā kho jāṇussoṇi brāhmaṇo pilotikaṃ paribbājakaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna pilotikaṃ paribbājakaṃ etadavoca –

‘‘Handa, kuto nu bhavaṃ vacchāyano āgacchati divādivassā’’ti?

‘‘Ito hi kho ahaṃ, bho, āgacchāmi samaṇassa gotamassa santikā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññati, bhavaṃ vacchāyano, samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ?

‘‘Paṇḍito maññe’’ti.

‘‘Ko cāhaṃ, bho, ko ca samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jānissāmi! Sopi nūnassa tādisova yo samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyyā’’ti.

‘‘Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsāya pasaṃsatī’’ti.

‘‘Ko cāhaṃ, bho, ko ca samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsissāmi?

‘‘Pasatthapasatthova so bhavaṃ gotamo seṭṭho devamanussāna’’nti.

‘‘Kaṃ pana bhavaṃ vacchāyano atthavasaṃ sampassamāno samaṇe gotame evaṃ abhippasanno’’ti [abhippasanno hotīti (syā.)]?

‘‘Seyyathāpi, bho, kusalo nāgavaniko nāgavanaṃ paviseyya. So passeyya nāgavane mahantaṃ hatthipadaṃ, dīghato ca āyataṃ, tiriyañca vitthataṃ. So niṭṭhaṃ gaccheyya – ‘mahā vata, bho, nāgo’ti. Evameva kho ahaṃ, bho, yato addasaṃ samaṇe gotame cattāri padāni athāhaṃ niṭṭhamagamaṃ – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

289. ‘‘Katamāni cattāri? Idhāhaṃ, bho, passāmi ekacce khattiyapaṇḍite nipuṇe kataparappavāde vālavedhirūpe, te bhindantā [vobhindantā (sī. pī.) vi + ava + bhindantā] maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni. Te suṇanti – ‘samaṇo khalu, bho, gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osarissatī’ti. Te pañhaṃ abhisaṅkharonti – ‘imaṃ mayaṃ pañhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma. Evaṃ ce no puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma. Evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evampissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā’ti. Te suṇanti – ‘samaṇo khalu, bho, gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osaṭo’ti. Te yena samaṇo gotamo tenupasaṅkamanti. Te samaṇo gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te samaṇena gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ pucchanti, kutossa [kutassa (sī. syā. pī.)] vādaṃ āropessanti? Aññadatthu samaṇasseva gotamassa sāvakā sampajjanti. Yadāhaṃ, bho, samaṇe gotame imaṃ paṭhamaṃ padaṃ addasaṃ athāhaṃ niṭṭhamagamaṃ – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

‘‘Puna caparāhaṃ, bho, passāmi idhekacce brāhmaṇapaṇḍite…pe… gahapatipaṇḍite…pe… samaṇapaṇḍite nipuṇe kataparappavāde vālavedhirūpe te bhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni. Te suṇanti – ‘samaṇo khalu bho gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osarissatī’ti. Te pañhaṃ abhisaṅkharonti ‘imaṃ mayaṃ pañhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma. Evaṃ ce no puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma. Evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evaṃpissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā’ti. Te suṇanti ‘samaṇo khalu bho gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osaṭo’ti. Te yena samaṇo gotamo tenupasaṅkamanti. Te samaṇo gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te samaṇena gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ pucchanti, kutossa vādaṃ āropessanti? Aññadatthu samaṇaṃyeva gotamaṃ okāsaṃ yācanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Te samaṇo gotamo pabbājeti [pabbājeti upasampādeti (sī.)]. Te tattha pabbajitā samānā vūpakaṭṭhā appamattā ātāpino pahitattā viharantā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Te evamāhaṃsu – ‘manaṃ vata, bho, anassāma, manaṃ vata, bho, panassāma; mayañhi pubbe assamaṇāva samānā samaṇamhāti paṭijānimha, abrāhmaṇāva samānā brāhmaṇamhāti paṭijānimha, anarahantova samānā arahantamhāti paṭijānimha. Idāni khomha samaṇā, idāni khomha brāhmaṇā, idāni khomha arahanto’ti. Yadāhaṃ, bho, samaṇe gotame imaṃ catutthaṃ padaṃ addasaṃ athāhaṃ niṭṭhamagamaṃ – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’’’ti.

‘‘Yato kho ahaṃ, bho, samaṇe gotame imāni cattāri padāni addasaṃ athāhaṃ niṭṭhamagamaṃ – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’’’ti.

290. Evaṃ vutte, jāṇussoṇi brāhmaṇo sabbasetā vaḷavābhirathā orohitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ udānaṃ udānesi – ‘‘namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa; namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa; namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa. Appeva nāma mayampi kadāci karahaci tena bhotā gotamena saddhiṃ samāgaccheyyāma, appeva nāma siyā kocideva kathāsallāpo’’ti! Atha kho jāṇussoṇi brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jāṇussoṇi brāhmaṇo yāvatako ahosi pilotikena paribbājakena saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Evaṃ vutte, bhagavā jāṇussoṇiṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘na kho, brāhmaṇa, ettāvatā hatthipadopamo vitthārena paripūro hoti. Api ca, brāhmaṇa, yathā hatthipadopamo vitthārena paripūro hoti taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

291. ‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, nāgavaniko nāgavanaṃ paviseyya. So passeyya nāgavane mahantaṃ hatthipadaṃ, dīghato ca āyataṃ, tiriyañca vitthataṃ. Yo hoti kusalo nāgavaniko neva tāva niṭṭhaṃ gacchati – ‘mahā vata, bho, nāgo’ti. Taṃ kissa hetu? Santi hi, brāhmaṇa, nāgavane vāmanikā nāma hatthiniyo mahāpadā, tāsaṃ petaṃ padaṃ assāti.

‘‘So tamanugacchati. Tamanugacchanto passati nāgavane mahantaṃ hatthipadaṃ, dīghato ca āyataṃ, tiriyañca vitthataṃ, uccā ca nisevitaṃ. Yo hoti kusalo nāgavaniko neva tāva niṭṭhaṃ gacchati – ‘mahā vata, bho, nāgo’ti. Taṃ kissa hetu? Santi hi, brāhmaṇa, nāgavane uccā kāḷārikā nāma hatthiniyo mahāpadā, tāsaṃ petaṃ padaṃ assāti.

‘‘So tamanugacchati. Tamanugacchanto passati nāgavane mahantaṃ hatthipadaṃ, dīghato ca āyataṃ, tiriyañca vitthataṃ, uccā ca nisevitaṃ, uccā ca dantehi ārañjitāni. Yo hoti kusalo nāgavaniko neva tāva niṭṭhaṃ gacchati – ‘mahā vata, bho, nāgo’ti. Taṃ kissa hetu? Santi hi, brāhmaṇa, nāgavane uccā kaṇerukā nāma hatthiniyo mahāpadā, tāsaṃ petaṃ padaṃ assāti.

‘‘So tamanugacchati. Tamanugacchanto passati nāgavane mahantaṃ hatthipadaṃ, dīghato ca āyataṃ, tiriyañca vitthataṃ, uccā ca nisevitaṃ, uccā ca dantehi ārañjitāni, uccā ca sākhābhaṅgaṃ. Tañca nāgaṃ passati rukkhamūlagataṃ vā abbhokāsagataṃ vā gacchantaṃ vā tiṭṭhantaṃ vā nisinnaṃ vā nipannaṃ vā. So niṭṭhaṃ gacchati – ‘ayameva so mahānāgo’ti.

‘‘Evameva kho, brāhmaṇa, idha tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ; kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – ‘sambādho gharāvāso rajopatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

292. ‘‘So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

‘‘Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī. Athenena sucibhūtena attanā viharati.

‘‘Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī hoti ārācārī virato methunā gāmadhammā.

‘‘Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti saccavādī saccasandho theto [ṭheto (syā. kaṃ.)] paccayiko avisaṃvādako lokassa.

‘‘Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya. Iti bhinnānaṃ vā sandhātā sahitānaṃ vā anuppadātā, samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti. Yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ.

293. ‘‘So bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattūparato, virato vikālabhojanā, naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato hoti, mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato hoti, uccāsayanamahāsayanā paṭivirato hoti, jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, itthikumārikapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, hatthigavāssavaḷavāpaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato hoti, kayavikkayā paṭivirato hoti, tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato hoti, ukkoṭanavañcananikatisāciyogā paṭivirato hoti, chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā [sāhasākārā (ka.)] paṭivirato hoti [imassa anantaraṃ ‘‘so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedetī’’ti vacanaṃ dīghanikāye āgataṃ, taṃ idha santosakathāvasāne āgataṃ, sā ca santosakathā tattha satisampajaññānantarameva āgatā].

294. ‘‘So santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti sapattabhārova ḍeti, evameva bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

295. ‘‘So cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

‘‘So abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṃghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti.

296. ‘‘So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato, (imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato) [( ) etthantare pāṭho idha nadissati, catukkaṅguttare pana imasmiṃ ṭhāne dissati, aṭṭhakathāṭīkāsu ca tadattho pakāsito. tasmā so ettha paṭīpūrito] iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato, iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya, parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti. Byāpādappadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati, sabbapāṇabhūtahitānukampī byāpādappadosā cittaṃ parisodheti. Thinamiddhaṃ pahāya vigatathinamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thinamiddhā cittaṃ parisodheti. Uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati, ajjhattaṃ vūpasantacitto uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti. Vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

297. ‘‘So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampi vuccati, brāhmaṇa, tathāgatapadaṃ itipi, tathāgatanisevitaṃ itipi, tathāgatārañjitaṃ itipi. Na tveva tāva ariyasāvako niṭṭhaṃ gacchati – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampi vuccati, brāhmaṇa…pe… suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampi vuccati, brāhmaṇa…pe… suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idampi vuccati, brāhmaṇa, tathāgatapadaṃ itipi, tathāgatanisevitaṃ itipi, tathāgatārañjitaṃ itipi. Na tveva tāva ariyasāvako niṭṭhaṃ gacchati – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

298. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Idampi vuccati, brāhmaṇa, tathāgatapadaṃ itipi, tathāgatanisevitaṃ itipi, tathāgatārañjitaṃ itipi. Na tveva tāva ariyasāvako niṭṭhaṃ gacchati – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena…pe… yathākammūpage satte pajānāti. Idampi vuccati, brāhmaṇa, tathāgatapadaṃ itipi, tathāgatanisevitaṃ itipi, tathāgatārañjitaṃ itipi. Na tveva tāva ariyasāvako niṭṭhaṃ gacchati – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

299. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idampi vuccati, brāhmaṇa, tathāgatapadaṃ itipi, tathāgatanisevitaṃ itipi, tathāgatārañjitaṃ itipi. Na tveva tāva ariyasāvako niṭṭhaṃ gato hoti, api ca kho niṭṭhaṃ gacchati – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

‘‘Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Idampi vuccati, brāhmaṇa, tathāgatapadaṃ itipi, tathāgatanisevitaṃ itipi, tathāgatārañjitaṃ itipi. Ettāvatā kho, brāhmaṇa, ariyasāvako niṭṭhaṃ gato hoti – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti. Ettāvatā kho, brāhmaṇa, hatthipadopamo vitthārena paripūro hotī’’ti.

Evaṃ vutte, jāṇussoṇi brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi, dhammañca, bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Cūḷahatthipadopamasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Mahāhatthipadopamasuttaṃ

300. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhave’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca – ‘‘seyyathāpi, āvuso, yāni kānici jaṅgalānaṃ pāṇānaṃ padajātāni sabbāni tāni hatthipade samodhānaṃ gacchanti, hatthipadaṃ tesaṃ aggamakkhāyati yadidaṃ mahantattena; evameva kho, āvuso, ye keci kusalā dhammā sabbete catūsu ariyasaccesu saṅgahaṃ gacchanti. Katamesu catūsu? Dukkhe ariyasacce, dukkhasamudaye ariyasacce, dukkhanirodhe ariyasacce, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasacce’’.

301. ‘‘Katamañcāvuso, dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ; saṃkhittena, pañcupādānakkhandhā dukkhā. Katame cāvuso, pañcupādānakkhandhā? Seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho.

‘‘Katamo cāvuso, rūpupādānakkhandho? Cattāri ca mahābhūtāni, catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpaṃ.

‘‘Katamā cāvuso, cattāro mahābhūtā? Pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu.

302. ‘‘Katamā cāvuso, pathavīdhātu? Pathavīdhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā. Katamā cāvuso, ajjhattikā pathavīdhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ. Ayaṃ vuccatāvuso, ajjhattikā pathavīdhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātu, pathavīdhāturevesā. ‘Taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā pathavīdhātuyā nibbindati, pathavīdhātuyā cittaṃ virājeti.

‘‘Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ bāhirā āpodhātu pakuppati [pathavīdhātu pakuppati (ka.)]. Antarahitā tasmiṃ samaye bāhirā pathavīdhātu hoti. Tassā hi nāma, āvuso, bāhirāya pathavīdhātuyā tāva mahallikāya aniccatā paññāyissati, khayadhammatā paññāyissati, vayadhammatā paññāyissati, vipariṇāmadhammatā paññāyissati. Kiṃ panimassa mattaṭṭhakassa kāyassa taṇhupādinnassa ‘ahanti vā mamanti vā asmī’ti vā? Atha khvāssa notevettha hoti.

‘‘Tañce, āvuso, bhikkhuṃ pare akkosanti paribhāsanti rosenti vihesenti, so evaṃ pajānāti – ‘uppannā kho me ayaṃ sotasamphassajā dukkhavedanā. Sā ca kho paṭicca, no apaṭicca. Kiṃ paṭicca? Phassaṃ paṭicca’. So [sopikho (syā.), sopi (ka.)] phasso aniccoti passati, vedanā aniccāti passati, saññā aniccāti passati, saṅkhārā aniccāti passati, viññāṇaṃ aniccanti passati. Tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati.

‘‘Tañce, āvuso, bhikkhuṃ pare aniṭṭhehi akantehi amanāpehi samudācaranti – pāṇisamphassenapi leḍḍusamphassenapi daṇḍasamphassenapi satthasamphassenapi. So evaṃ pajānāti – ‘tathābhūto kho ayaṃ kāyo yathābhūtasmiṃ kāye pāṇisamphassāpi kamanti, leḍḍusamphassāpi kamanti, daṇḍasamphassāpi kamanti, satthasamphassāpi kamanti. Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā kakacūpamovāde – ‘‘ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyuṃ, tatrāpi yo mano padūseyya na me so tena sāsanakaro’’ti. Āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. Kāmaṃ dāni imasmiṃ kāye pāṇisamphassāpi kamantu, leḍḍusamphassāpi kamantu, daṇḍasamphassāpi kamantu, satthasamphassāpi kamantu, karīyati hidaṃ buddhānaṃ sāsana’nti.

‘‘Tassa ce, āvuso, bhikkhuno evaṃ buddhaṃ anussarato evaṃ dhammaṃ anussarato evaṃ saṅghaṃ anussarato upekkhā kusalanissitā na saṇṭhāti. So tena saṃvijjati saṃvegaṃ āpajjati – ‘alābhā vata me, na vata me lābhā, dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ, yassa me evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato, upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātī’ti. Seyyathāpi, āvuso, suṇisā sasuraṃ disvā saṃvijjati saṃvegaṃ āpajjati; evameva kho, āvuso, tassa ce bhikkhuno evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato, upekkhā kusalanissitā na saṇṭhāti, so tena saṃvijjati saṃvegaṃ āpajjati – ‘alābhā vata me na vata me lābhā, dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ, yassa me evaṃ buddhaṃ anussarato evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato, upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātī’ti. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato upekkhā kusalanissitā saṇṭhāti, so tena attamano hoti. Ettāvatāpi kho, āvuso, bhikkhuno bahukataṃ hoti.

303. ‘‘Katamā cāvuso, āpodhātu? Āpodhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā. Katamā cāvuso ajjhattikā āpodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccatāvuso, ajjhattikā āpodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā āpodhātu yā ca bāhirā āpodhātu, āpodhāturevesā. ‘Taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā āpodhātuyā nibbindati, āpodhātuyā cittaṃ virājeti.

‘‘Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ bāhirā āpodhātu pakuppati. Sā gāmampi vahati, nigamampi vahati, nagarampi vahati, janapadampi vahati, janapadapadesampi vahati. Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ mahāsamudde yojanasatikānipi udakāni ogacchanti, dviyojanasatikānipi udakāni ogacchanti, tiyojanasatikānipi udakāni ogacchanti, catuyojanasatikānipi udakāni ogacchanti, pañcayojanasatikānipi udakāni ogacchanti, chayojanasatikānipi udakāni ogacchanti, sattayojanasatikānipi udakāni ogacchanti. Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ mahāsamudde sattatālampi udakaṃ saṇṭhāti, chattālampi udakaṃ saṇṭhāti, pañcatālampi udakaṃ saṇṭhāti, catuttālampi udakaṃ saṇṭhāti, titālampi udakaṃ saṇṭhāti, dvitālampi udakaṃ saṇṭhāti, tālamattampi [tālampi (sī.)] udakaṃ saṇṭhāti. Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ mahāsamudde sattaporisampi udakaṃ saṇṭhāti, chapporisampi udakaṃ saṇṭhāti, pañcaporisampi udakaṃ saṇṭhāti, catupporisampi udakaṃ saṇṭhāti, tiporisampi udakaṃ saṇṭhāti, dviporisampi udakaṃ saṇṭhāti, porisamattampi [porisampi (sī.)] udakaṃ saṇṭhāti. Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ mahāsamudde aḍḍhaporisampi udakaṃ saṇṭhāti, kaṭimattampi udakaṃ saṇṭhāti, jāṇukamattampi udakaṃ saṇṭhāti, gopphakamattampi udakaṃ saṇṭhāti. Hoti kho so, āvuso, samayo, yaṃ mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na hoti. Tassā hi nāma, āvuso, bāhirāya āpodhātuyā tāva mahallikāya aniccatā paññāyissati, khayadhammatā paññāyissati, vayadhammatā paññāyissati, vipariṇāmadhammatā paññāyissati. Kiṃ panimassa mattaṭṭhakassa kāyassa taṇhupādinnassa 'ahanti vā mamanti vā asmīti' vā? Atha khvāssa notevettha hoti…pe… tassa ce, āvuso, bhikkhuno evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato upekkhā kusalanissitā saṇṭhāti. So tena attamano hoti. Ettāvatāpi kho, āvuso, bhikkhuno bahukataṃ hoti.

304. ''Katamā cāvuso, tejodhātu? Tejodhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā. Katamā cāvuso, ajjhattikā tejodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccatāvuso, ajjhattikā tejodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā tejodhātu yā ca bāhirā tejodhātu, tejodhāturevesā. 'Taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā tejodhātuyā nibbindati, tejodhātuyā cittaṃ virājeti.

''Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ bāhirā tejodhātu pakuppati. Sā gāmampi dahati, nigamampi dahati, nagarampi dahati, janapadampi dahati, janapadapadesampi dahati. Sā haritantaṃ vā panthantaṃ vā selantaṃ vā udakantaṃ vā ramaṇīyaṃ vā bhūmibhāgaṃ āgamma anāhārā nibbāyati. Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ kukkuṭapattenapi nhārudaddulenapi aggiṃ gavesanti. Tassā hi nāma, āvuso, bāhirāya tejodhātuyā tāva mahallikāya aniccatā paññāyissati, khayadhammatā paññāyissati, vayadhammatā paññāyissati, vipariṇāmadhammatā paññāyissati. Kiṃ panimassa mattaṭṭhakassa kāyassa taṇhupādinnassa 'ahanti vā mamanti vā asmī'ti vā? Atha khvāssa notevettha hoti…pe… tassa ce, āvuso, bhikkhuno evaṃ buddhaṃ anussarato evaṃ dhammaṃ anussarato evaṃ saṅghaṃ anussarato upekkhā kusalanissitā saṇṭhāti, so tena attamano hoti. Ettāvatāpi kho, āvuso, bhikkhuno bahukataṃ hoti.

305. ''Katamā cāvuso, vāyodhātu? Vāyodhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā. Katamā cāvuso, ajjhattikā vāyodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsayā [koṭṭhasayā (sī. pī.)] vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso iti, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccatāvuso, ajjhattikā vāyodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā vāyodhātu, yā ca bāhirā vāyodhātu, vāyodhāturevesā. 'Taṃ netaṃ mama nesohamasmi na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā vāyodhātuyā nibbindati vāyodhātuyā cittaṃ virājeti.

''Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ bāhirā vāyodhātu pakuppati. Sā gāmampi vahati, nigamampi vahati, nagarampi vahati, janapadampi vahati, janapadapadesampi vahati. Hoti kho so, āvuso, samayo yaṃ gimhānaṃ pacchime māse tālavaṇṭenapi vidhūpanenapi vātaṃ pariyesanti, ossavanepi tiṇāni na icchanti. Tassā hi nāma, āvuso, bāhirāya vāyodhātuyā tāva mahallikāya aniccatā paññāyissati, khayadhammatā paññāyissati, vayadhammatā paññāyissati, vipariṇāmadhammatā paññāyissati. Kiṃ panimassa mattaṭṭhakassa kāyassa taṇhupādinnassa 'ahanti vā mamanti vā asmī'ti vā? Atha khvāssa notevettha hoti.

''Tañce, āvuso, bhikkhuṃ pare akkosanti paribhāsanti rosenti vihesenti. So evaṃ pajānāti, uppannā kho me ayaṃ sotasamphassajā dukkhā vedanā. Sā ca kho paṭicca, no apaṭicca. Kiṃ paṭicca? Phassaṃ paṭicca. Sopi phasso aniccoti passati, vedanā aniccāti passati, saññā aniccāti passati, saṅkhārā aniccāti passati, viññāṇaṃ aniccanti passati. Tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati adhimuccati.

''Tañce, āvuso, bhikkhuṃ pare aniṭṭhehi akantehi amanāpehi samudācaranti, pāṇisamphassenapi leḍḍusamphassenapi daṇḍasamphassenapi satthasamphassenapi. So evaṃ pajānāti 'tathābhūto kho ayaṃ kāyo yathābhūtasmiṃ kāye pāṇisamphassāpi kamanti, leḍḍusamphassāpi kamanti, daṇḍasamphassāpi kamanti, satthasamphassāpi kamanti. Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā kakacūpamovāde ‘‘ubhatodaṇḍakena cepi, bhikkhave, kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyuṃ. Tatrāpi yo mano padūseyya, na me so tena sāsanakaro’’ti. Āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ bhavissati asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. Kāmaṃ dāni imasmiṃ kāye pāṇisamphassāpi kamantu, leḍḍusamphassāpi kamantu, daṇḍasamphassāpi kamantu, satthasamphassāpi kamantu. Karīyati hidaṃ buddhānaṃ sāsana’nti.

‘‘Tassa ce, āvuso, bhikkhuno evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato upekkhā kusalanissitā na saṇṭhāti. So tena saṃvijjati saṃvegaṃ āpajjati – ‘alābhā vata me, na vata me lābhā, dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ. Yassa me evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātī’ti. Seyyathāpi, āvuso, suṇisā sasuraṃ disvā saṃvijjati saṃvegaṃ āpajjati; evameva kho, āvuso, tassa ce bhikkhuno evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato, upekkhā kusalanissitā na saṇṭhāti. So tena saṃvijjati saṃvegaṃ āpajjati – ‘alābhā vata me, na vata me lābhā, dulladdhaṃ vata me, na vata me suladdhaṃ. Yassa me evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato, upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātī’ti. Tassa ce, āvuso, bhikkhuno evaṃ buddhaṃ anussarato, evaṃ dhammaṃ anussarato, evaṃ saṅghaṃ anussarato, upekkhā kusalanissitā saṇṭhāti, so tena attamano hoti. Ettāvatāpi kho, āvuso, bhikkhuno bahukataṃ hoti.

306. ‘‘Seyyathāpi, āvuso, kaṭṭhañca paṭicca valliñca paṭicca tiṇañca paṭicca mattikañca paṭicca ākāso parivārito agāraṃ tveva saṅkhaṃ gacchati; evameva kho, āvuso, aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca maṃsañca paṭicca cammañca paṭicca ākāso parivārito rūpaṃ tveva saṅkhaṃ gacchati. Ajjhattikañceva, āvuso, cakkhuṃ aparibhinnaṃ hoti, bāhirā ca rūpā na āpāthaṃ āgacchanti, no ca tajjo samannāhāro hoti, neva tāva tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Ajjhattikañceva [ajjhattikañce (sī. syā. pī.), ajjhattikañcepi (?)], āvuso, cakkhuṃ aparibhinnaṃ hoti bāhirā ca rūpā āpāthaṃ āgacchanti, no ca tajjo samannāhāro hoti, neva tāva tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Yato ca kho, āvuso, ajjhattikañceva cakkhuṃ aparibhinnaṃ hoti, bāhirā ca rūpā āpāthaṃ āgacchanti, tajjo ca samannāhāro hoti. Evaṃ tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Yaṃ tathābhūtassa rūpaṃ taṃ rūpupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, yā tathābhūtassa vedanā sā vedanupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, yā tathābhūtassa saññā sā saññupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, ye tathābhūtassa saṅkhārā te saṅkhārupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchanti, yaṃ tathābhūtassa viññāṇaṃ taṃ viññāṇupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchati.

‘‘So evaṃ pajānāti – ‘evañhi kira imesaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ saṅgaho sannipāto samavāyo hoti. Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā – ‘yo paṭiccasamuppādaṃ passati so dhammaṃ passati; yo dhammaṃ passati so paṭiccasamuppādaṃ passatīti. Paṭiccasamuppannā kho panime yadidaṃ pañcupādānakkhandhā. Yo imesu pañcasu upādānakkhandhesu chando ālayo anunayo ajjhosānaṃ so dukkhasamudayo. Yo imesu pañcasu upādānakkhandhesu chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, so dukkhanirodho’ti. Ettāvatāpi kho, āvuso, bhikkhuno bahukataṃ hoti.

‘‘Ajjhattikañceva, āvuso, sotaṃ aparibhinnaṃ hoti…pe… ghānaṃ aparibhinnaṃ hoti… jivhā aparibhinnā hoti… kāyo aparibhinno hoti… mano aparibhinno hoti, bāhirā ca dhammā na āpāthaṃ āgacchanti no ca tajjo samannāhāro hoti, neva tāva tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Ajjhattiko ceva, āvuso, mano aparibhinno hoti, bāhirā ca dhammā āpāthaṃ āgacchanti, no ca tajjo samannāhāro hoti, neva tāva tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Yato ca kho, āvuso, ajjhattiko ceva mano aparibhinno hoti, bāhirā ca dhammā āpāthaṃ āgacchanti, tajjo ca samannāhāro hoti, evaṃ tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Yaṃ tathābhūtassa rūpaṃ taṃ rūpupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, yā tathābhūtassa vedanā sā vedanupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, yā tathābhūtassa saññā sā saññupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, ye tathābhūtassa saṅkhārā te saṅkhārupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchanti, yaṃ tathābhūtassa viññāṇaṃ taṃ viññāṇupādānakkhandhe saṅgahaṃ gacchati. So evaṃ pajānāti – ‘evañhi kira imesaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ saṅgaho sannipāto samavāyo hoti. Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā – ‘‘yo paṭiccasamuppādaṃ passati so dhammaṃ passati; yo dhammaṃ passati so paṭiccasamuppādaṃ passatī’’ti. Paṭiccasamuppannā kho panime yadidaṃ pañcupādānakkhandhā. Yo imesu pañcasu upādānakkhandhesu chando ālayo anunayo ajjhosānaṃ so dukkhasamudayo. Yo imesu pañcasu upādānakkhandhesu chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ so dukkhanirodho’ti. Ettāvatāpi kho, āvuso, bhikkhuno bahukataṃ hotī’’ti.

Idamavoca āyasmā sāriputto. Attamanā te bhikkhū āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāhatthipadopamasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Mahāsāropamasuttaṃ

307. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate acirapakkante devadatte. Tatra kho bhagavā devadattaṃ ārabbha bhikkhū āmantesi –

‘‘Idha, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena attānukkaṃseti paraṃ vambheti – ‘ahamasmi lābhasakkārasilokavā [lābhī silokavā (sī. pī.), lābhī sakkāra silokavā (syā.)], ime panaññe bhikkhū appaññātā appesakkhā’ti. So tena lābhasakkārasilokena majjati pamajjati pamādaṃ āpajjati, pamatto samāno dukkhaṃ viharati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggum atikkamma tacaṃ atikkamma papaṭikaṃ, sākhāpalāsaṃ chetvā ādāya pakkameyya ‘sāra’nti maññamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – ‘na vatāyaṃ bhavaṃ puriso aññāsi sāraṃ, na aññāsi pheggum, na aññāsi tacaṃ, na aññāsi papaṭikaṃ, na aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ [tathāpāyaṃ (ka.)] bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggum atikkamma tacaṃ atikkamma papaṭikaṃ, sākhāpalāsaṃ chetvā ādāya pakkanto ‘sāra’nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissatī’ti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa antakiriyā paññāyethā’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti ‘ahamasmi lābhasakkārasilokavā, ime panaññe bhikkhū appaññātā appesakkhā’ti. So tena lābhasakkārasilokena majjati pamajjati pamādaṃ āpajjati, pamatto samāno dukkhaṃ viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu sākhāpalāsaṃ aggahesi brahmacariyassa; tena ca vosānaṃ āpādi.

308. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena lābhasakkārasilokena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati. Appamatto samāno sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – ‘ahamasmi sīlavā kalyāṇadhammo, ime panaññe bhikkhū dussīlā pāpadhammā’ti. So tāya sīlasampadāya majjati pamajjati pamādaṃ āpajjati, pamatto samāno dukkhaṃ viharati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma phegguṃ atikkamma tacaṃ, papaṭikaṃ chetvā ādāya pakkameyya ‘sāra’nti maññamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – ‘na vatāyaṃ bhavaṃ puriso aññāsi sāraṃ, na aññāsi pheggumṃ, na aññāsi tacaṃ, na aññāsi papaṭikaṃ, na aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ atikkamma tacaṃ, papaṭikaṃ chetvā ādāya pakkanto ‘sāra’nti maññamāno; yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissatī’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, idhekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena lābhasakkārasilokena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati. Appamatto samāno sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – ‘ahamasmi sīlavā kalyāṇadhammo, ime panaññe bhikkhū dussīlā pāpadhammā’ti. So tāya sīlasampadāya majjati pamajjati pamādaṃ āpajjati, pamatto samāno dukkhaṃ viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu papaṭikaṃ aggahesi brahmacariyassa; tena ca vosānaṃ āpādi.

309. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena lābhasakkārasilokena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya sīlasampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati. Appamatto samāno samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – ‘ahamasmi samāhito ekaggacitto, ime panaññe bhikkhū asamāhitā vibbhantacittā’ti. So tāya samādhisampadāya majjati pamajjati pamādaṃ āpajjati, pamatto samāno dukkhaṃ viharati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ tacaṃ chetvā ādāya pakkameyya ‘sāra’nti maññamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya ‘na vatāyaṃ bhavaṃ puriso aññāsi sāraṃ, na aññāsi pheggumṃ, na aññāsi tacaṃ, na aññāsi papaṭikaṃ, na aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ tacaṃ chetvā ādāya pakkanto ‘sāra’nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissatī’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, idhekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena lābhasakkārasilokena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya sīlasampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – ‘ahamasmi samāhito ekaggacitto, ime panaññe bhikkhū asamāhitā vibbhantacittā’ti. So tāya samādhisampadāya majjati pamajjati pamādaṃ āpajjati, pamatto samāno dukkhaṃ viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu tacaṃ aggahesi brahmacariyassa; tena ca vosānaṃ āpādi.

310. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena lābhasakkārasilokena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati. Appamatto samāno sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya sīlasampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya samādhisampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādheti. So tena ñāṇadassanena attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tena ñāṇadassanena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – ‘ahamasmi jānaṃ passaṃ viharāmi. Ime panaññe bhikkhū ajānaṃ apassaṃ viharantī’ti. So tena ñāṇadassanena majjati pamajjati pamādaṃ āpajjati, pamatto samāno dukkhaṃ viharati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ pheggum chetvā ādāya pakkameyya ‘sāra’nti maññamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – ‘na vatāyaṃ bhavaṃ puriso aññāsi sāraṃ na aññāsi pheggum na aññāsi tacaṃ na aññāsi papaṭikaṃ na aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ pheggum chetvā ādāya pakkanto ‘sāra’nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissatī’ti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena lābhasakkārasilokena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya sīlasampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya samādhisampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādheti. So tena ñāṇadassanena attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tena ñāṇadassanena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – ‘ahamasmi jānaṃ passaṃ viharāmi, ime panaññe bhikkhū ajānaṃ apassaṃ viharantī’ti. So tena ñāṇadassanena majjati pamajjati pamādaṃ āpajjati, pamatto samāno dukkhaṃ viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu pheggum aggahesi brahmacariyassa; tena ca vosānaṃ āpādi.

311. ‘‘Idha pana, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti, na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena lābhasakkārasilokena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya sīlasampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya samādhisampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādheti. So tena ñāṇadassanena attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tena ñāṇadassanena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena ñāṇadassanena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno asamayavimokkhaṃ ārādheti. Aṭṭhānametaṃ [aṭṭhānaṃ kho panetaṃ (ka.)], bhikkhave, anavakāso yaṃ so bhikkhu tāya asamayavimuttiyā parihāyetha.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato sāraññeva chetvā ādāya pakkameyya ‘sāra’nti jānamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – ‘aññāsi vatāyaṃ bhavaṃ puriso sāraṃ, aññāsi phegguṃ, aññāsi tacaṃ, aññāsi papaṭikaṃ, aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato sāraññeva chetvā ādāya pakkanto ‘sāra’nti jānamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ anubhavissatī’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, idhekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti, na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena lābhasakkārasilokena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya sīlasampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tāya samādhisampadāya na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādheti. So tena ñāṇadassanena attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tena ñāṇadassanena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. So tena ñāṇadassanena na majjati nappamajjati na pamādaṃ āpajjati, appamatto samāno asamayavimokkhaṃ ārādheti. Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso yaṃ so bhikkhu tāya asamayavimuttiyā parihāyetha.

‘‘Iti kho, bhikkhave, nayidaṃ brahmacariyaṃ lābhasakkārasilokānisaṃsaṃ, na sīlasampadānisaṃsaṃ, na samādhisampadānisaṃsaṃ, na ñāṇadassanānisaṃsaṃ. Yā ca kho ayaṃ, bhikkhave, akuppā cetovimutti – etadatthamidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ, etaṃ sāraṃ etaṃ pariyosāna’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāsāropamasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Cūḷasāropamasuttaṃ

312. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho piṅgalakoccho brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho piṅgalakoccho brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yeme, bho gotama, samaṇabrāhmaṇā saṅghino gaṇino gaṇācariyā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā, bahujanassa, seyyathidaṃ – pūraṇo kassapo, makkhali gosālo, ajito kesakambalo, pakudho kaccāyano, sañcayo [sañjayo (sī. syā. pī. ka.)] belaṭṭhaputto, nigaṇṭho nāṭaputto, sabbete sakāya paṭiññāya abbhaññaṃsu sabbeva nābbhaññaṃsu, udāhu ekacce abbhaññaṃsu ekacce nābbhaññaṃsū’’ti? ‘‘Alaṃ, brāhmaṇa, tiṭṭhatetaṃ – sabbete sakāya paṭiññāya abbhaññaṃsu sabbeva nābbhaññaṃsu, udāhu ekacce abbhaññaṃsu ekacce nābbhaññaṃsūti. Dhammaṃ te, brāhmaṇa, desessāmi, taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bho''ti kho piṅgalakoccho brāhmaṇo bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

313. ''Seyyathāpi, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ atikkamma tacaṃ atikkamma papaṭikaṃ, sākhāpalāsaṃ chetvā ādāya pakkameyya 'sāra'nti maññamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – 'na vatāyaṃ bhavaṃ puriso aññāsi sāraṃ, na aññāsi pheggumṃ, na aññāsi tacaṃ, na aññāsi papaṭikaṃ, na aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ atikkamma tacaṃ atikkamma papaṭikaṃ, sākhāpalāsaṃ chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissatī'ti.

314. ''Seyyathāpi vā pana, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ atikkamma tacaṃ, papaṭikaṃ chetvā ādāya pakkameyya 'sāra'nti maññamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – 'na vatāyaṃ bhavaṃ puriso aññāsi sāraṃ, na aññāsi pheggumṃ, na aññāsi tacaṃ, na aññāsi papaṭikaṃ, na aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ atikkamma tacaṃ papaṭikaṃ chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissatī'ti.

315. ''Seyyathāpi vā pana, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ, tacaṃ chetvā ādāya pakkameyya 'sāra'nti maññamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – 'na vatāyaṃ bhavaṃ puriso aññāsi sāraṃ, na aññāsi pheggumṃ, na aññāsi tacaṃ, na aññāsi papaṭikaṃ, na aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ, tacaṃ chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissatī'ti.

316. ''Seyyathāpi vā pana, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ, pheggumṃ chetvā ādāya pakkameyya 'sāra'nti maññamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – 'na vatāyaṃ bhavaṃ puriso aññāsi sāraṃ, na aññāsi pheggumṃ, na aññāsi tacaṃ, na aññāsi papaṭikaṃ, na aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ, pheggumṃ chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissatī'ti.

317. ''Seyyathāpi vā pana, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato sāraññeva chetvā ādāya pakkameyya 'sāra'nti jānamāno. Tamenaṃ cakkhumā puriso disvā evaṃ vadeyya – 'aññāsi vatāyaṃ bhavaṃ puriso sāraṃ, aññāsi pheggumṃ, aññāsi tacaṃ, aññāsi papaṭikaṃ, aññāsi sākhāpalāsaṃ. Tathā hayaṃ bhavaṃ puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato sāraññeva chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti jānamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ anubhavissatī'ti.

318. ''Evameva kho, brāhmaṇa, idhekacco puggalo saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – 'otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā'ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – 'ahamasmi lābhasakkārasilokavā, ime panaññe bhikkhū appaññātā appesakkhā'ti. Lābhasakkārasilokena ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya na chandaṃ janeti, na vāyamati, olīnavuttiko ca hoti sāthaliko. Seyyathāpi so, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ atikkamma tacaṃ atikkamma papaṭikaṃ, sākhāpalāsaṃ chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissati. Tathūpamāhaṃ, brāhmaṇa, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

319. ''Idha pana, brāhmaṇa, ekacco puggalo saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – 'otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā'ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Lābhasakkārasilokena ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti, paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – 'ahamasmi sīlavā kalyāṇadhammo, ime panaññe bhikkhū dussīlā pāpadhammā'ti. Sīlasampadāya ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya na chandaṃ janeti, na vāyamati, olīnavuttiko ca hoti sāthaliko. Seyyathāpi so, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ atikkamma tacaṃ, papaṭikaṃ chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ, tañcassa atthaṃ nānubhavissati. Tathūpamāhaṃ, brāhmaṇa, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

320. ''Idha pana, brāhmaṇa, ekacco puggalo saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – 'otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā'ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti, na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Lābhasakkārasilokena ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Sīlasampadāya ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti, paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – 'ahamasmi samāhito ekaggacitto, ime panaññe bhikkhū asamāhitā vibbhantacittā'ti. Samādhisampadāya ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca, tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya na chandaṃ janeti, na vāyamati, olīnavuttiko ca hoti sāthaliko. Seyyathāpi so, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ atikkamma pheggumṃ, tacaṃ chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissati. Tathūpamāhaṃ, brāhmaṇa, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

321. ''Idha pana, brāhmaṇa, ekacco puggalo saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – 'otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena…pe… antakiriyā paññāyethā'ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Lābhasakkārasilokena ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Sīlasampadāya ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Samādhisampadāya ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So ñāṇadassanaṃ ārādheti. So tena ñāṇadassanena attamano hoti, paripuṇṇasaṅkappo. So tena ñāṇadassanena attānukkaṃseti, paraṃ vambheti – 'ahamasmi jānaṃ passaṃ viharāmi, ime panaññe bhikkhū ajānaṃ apassaṃ viharantī'ti. Ñāṇadassanena ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya na chandaṃ janeti, na vāyamati, olīnavuttiko ca hoti sāthaliko. Seyyathāpi so, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato atikkammeva sāraṃ, phegguṃ chetvā ādāya pakkanto 'sāra'nti maññamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ nānubhavissati. Tathūpamāhaṃ, brāhmaṇa, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

322. ''Idha pana, brāhmaṇa, ekacco puggalo saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – 'otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto, appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā'ti. So evaṃ pabbajito samāno lābhasakkārasilokaṃ abhinibbatteti. So tena lābhasakkārasilokena na attamano hoti, na paripuṇṇasaṅkappo. So tena lābhasakkārasilokena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Lābhasakkārasilokena ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So sīlasampadaṃ ārādheti. So tāya sīlasampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya sīlasampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Sīlasampadāya ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So samādhisampadaṃ ārādheti. So tāya samādhisampadāya attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tāya samādhisampadāya na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Samādhisampadāya ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko. So ñāṇadassanaṃ ārādheti. So tena ñāṇadassanena attamano hoti, no ca kho paripuṇṇasaṅkappo. So tena ñāṇadassanena na attānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Ñāṇadassanena ca ye aññe dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca tesaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya chandaṃ janeti, vāyamati, anolīnavuttiko ca hoti asāthaliko.

323. ''Katame ca, brāhmaṇa, dhammā ñāṇadassanena uttaritarā ca paṇītatarā ca? Idha, brāhmaṇa, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca.

''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca.

''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – 'upekkhako satimā sukhavihārī'ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca.

''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca.

''Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayampi kho, brāhmaṇa, dhammo ñāṇadassanena uttaritaro ca paṇītataro ca. Ime kho, brāhmaṇa, dhammā ñāṇadassanena uttaritarā ca paṇītatarā ca.

324. ‘‘Seyyathāpi so, brāhmaṇa, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato sāraṃyeva chetvā ādāya pakkanto ‘sāra’nti jānamāno. Yañcassa sārena sārakaraṇīyaṃ tañcassa atthaṃ anubhavissati. Tathūpamāhaṃ, brāhmaṇa, imaṃ puggalaṃ vadāmi.

‘‘Iti kho, brāhmaṇa, nayidaṃ brahmacariyaṃ lābhasakkārasilokānisaṃsaṃ, na sīlasampadānisaṃsaṃ, na samādhisampadānisaṃsaṃ, na ñāṇadassanānisaṃsaṃ. Yā ca kho ayaṃ, brāhmaṇa, akuppā cetovimutti – etadatthamidaṃ, brāhmaṇa, brahmacariyaṃ, etaṃ sāraṃ etaṃ pariyosāna’’nti.

Evaṃ vutte, piṅgalakoccho brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Cūḷasāropamasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Opammavaggo niṭṭhito tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Moḷiyaphaggunariṭṭhañca nāmo, andhavane kathipuṇṇaṃ nivāpo;
Rāsikaṇerumahāgajanāmo, sārūpamo [sāravaro (syā.), sāravano (ka.)] puna piṅgalakoccho.

4. Mahāyamakavaggo

1. Cūḷagosiṅgasuttaṃ

325. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā nātike [nādike (sī. syā. pī.), ñātike (ka.)] viharati giñjakāvasathe. Tena kho pana samayena āyasmā ca anuruddho āyasmā ca nandiyo āyasmā ca kimilo [kimbilo (sī. pī. ka.)] gosiṅgasālavanadāye viharanti. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena gosiṅgasālavanadāyo tenupasaṅkami. Addasā kho dāyapālo bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mā, samaṇa, etaṃ dāyaṃ pāvisi. Santettha tayo kulaputtā attakāmarūpā viharanti. Mā tesaṃ aphāsumakāsī’’ti.

Assosi kho āyasmā anuruddho dāyapālassa bhagavatā saddhiṃ mantayamānassa. Sutvāna dāyapālaṃ etadavoca – ‘‘mā, āvuso dāyapāla, bhagavantaṃ vāresi. Satthā no bhagavā anuppatto’’ti. Atha kho āyasmā anuruddho yenāyasmā ca nandiyo āyasmā ca kimilo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantañca nandiyaṃ āyasmantañca kimilaṃ etadavoca – ‘‘abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto, satthā no bhagavā anuppatto’’ti. Atha kho āyasmā ca anuruddho āyasmā ca nandiyo āyasmā ca kimilo bhagavantaṃ paccuggantvā – eko bhagavato pattacīvaraṃ paṭiggahesi, eko āsanaṃ paññapesi, eko pādodakaṃ upaṭṭhāpesi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja kho bhagavā pāde pakkhālesi. Tepi kho āyasmanto bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ anuruddhaṃ bhagavā etadavoca –

326. ‘‘Kacci vo, anuruddhā, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci piṇḍakena na kilamathā’’ti? ‘‘Khamanīyaṃ, bhagavā, yāpanīyaṃ, bhagavā; na ca mayaṃ, bhante, piṇḍakena kilamāmā’’ti. ‘‘Kacci pana vo, anuruddhā, samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharathā’’ti? ‘‘Taggha mayaṃ, bhante, samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharāmā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana tumhe, anuruddhā, samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharathā’’ti? ‘‘Idha mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yohaṃ evarūpehi sabrahmacārīhi saddhiṃ viharāmī’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, imesu āyasmantesu mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca; mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca; mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā imesaṃyeva āyasmantānaṃ cittassa vasena vatteyya’nti. So kho ahaṃ, bhante, sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā imesaṃyeva āyasmantānaṃ cittassa vasena vattāmi. Nānā hi kho no, bhante, kāyā ekañca pana maññe citta’’nti.

Āyasmāpi kho nandiyo…pe… āyasmāpi kho kimilo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mayhampi, bhante, evaṃ hoti – ‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yohaṃ evarūpehi sabrahmacārīhi saddhiṃ viharāmī’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, imesu āyasmantesu mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca, mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca, mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ āvi ceva raho ca. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘yaṃnūnāhaṃ sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā imesaṃyeva āyasmantānaṃ cittassa vasena vatteyya’nti. So kho ahaṃ, bhante, sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā imesaṃyeva āyasmantānaṃ cittassa vasena vattāmi. Nānā hi kho no, bhante, kāyā ekañca pana maññe cittanti.

‘‘Evaṃ kho mayaṃ, bhante, samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharāmā’’ti.

327. ‘‘Sādhu sādhu, anuruddhā! Kacci pana vo, anuruddhā, appamattā ātāpino pahitattā viharathā’’ti? ‘‘Taggha mayaṃ, bhante, appamattā ātāpino pahitattā viharāmā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana tumhe, anuruddhā, appamattā ātāpino pahitattā viharathā’’ti? ‘‘Idha, bhante, amhākaṃ yo paṭhamaṃ gāmato piṇḍāya paṭikkamati so āsanāni paññapeti, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpeti, avakkārapātiṃ upaṭṭhāpeti. Yo pacchā gāmato piṇḍāya paṭikkamati, sace hoti bhuttāvaseso sace ākaṅkhati bhuñjati, no ce ākaṅkhati appaharite vā chaḍḍeti, appāṇake vā udake opilāpeti. So āsanāni paṭisāmeti, pānīyaṃ paribhojanīyaṃ paṭisāmeti, avakkārapātiṃ paṭisāmeti, bhattaggaṃ sammajjati. Yo passati pānīyaghaṭaṃ vā paribhojanīyaghaṭaṃ vā vaccaghaṭaṃ vā rittaṃ tucchaṃ so upaṭṭhāpeti. Sacassa hoti avisayhaṃ, hatthavikārena dutiyaṃ āmantetvā hatthavilaṅghakena upaṭṭhāpema, na tveva mayaṃ, bhante, tappaccayā vācaṃ bhindāma. Pañcāhikaṃ kho pana mayaṃ, bhante, sabbarattikaṃ dhammiyā kathāya sannisīdāma. Evaṃ kho mayaṃ, bhante, appamattā ātāpino pahitattā viharāmā’’ti.

328. ‘‘Sādhu sādhu, anuruddhā! Atthi pana vo, anuruddhā, evaṃ appamattānaṃ ātāpīnaṃ pahitattānaṃ viharantānaṃ uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro’’ti? ‘‘Kiñhi no siyā, bhante! Idha mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāma. Ayaṃ kho no, bhante, amhākaṃ appamattānaṃ ātāpīnaṃ pahitattānaṃ viharantānaṃ uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti.

''Sādhu sādhu, anuruddhā! Etassa pana vo, anuruddhā, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā atthañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti? ''Kiñhi no siyā, bhante! Idha mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāma. Etassa, bhante, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā ayamañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti.

''Sādhu sādhu, anuruddhā! Etassa pana vo, anuruddhā, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā atthañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti? ''Kiñhi no siyā, bhante! Idha mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma pītiyā ca virāgā upekkhakā ca viharāma, satā ca sampajānā, sukhañca kāyena paṭisaṃvedema, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – 'upekkhako satimā sukhavihārī'ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāma. Etassa, bhante, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā ayamañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti.

''Sādhu sādhu, anuruddhā! Etassa pana vo, anuruddhā, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā atthañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti? ''Kiñhi no siyā, bhante! Idha mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāma. Etassa, bhante, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā ayamañño uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti.

''Sādhu sādhu, anuruddhā! Etassa pana vo, anuruddhā, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā atthañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti? ''Kiñhi no siyā, bhante! Idha mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharāma. Etassa, bhante, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā ayamañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti.

''Sādhu sādhu, anuruddhā! Etassa pana vo, anuruddhā, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā atthañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti? ''Kiñhi no siyā, bhante! Idha mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma 'anantaṃ viññāṇa'nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharāma…pe… sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma 'natthi kiñcī'ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharāma…pe… sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharāma. Etassa, bhante, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā ayamañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti.

329. ''Sādhu sādhu, anuruddhā! Etassa pana vo, anuruddhā, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā atthañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro''ti? ''Kiñhi no siyā, bhante! Idha mayaṃ, bhante, yāvadeva ākaṅkhāma sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharāma, paññāya ca no disvā āsavā parikkhīṇā. Etassa, bhante, vihārassa samatikkamāya etassa vihārassa paṭippassaddhiyā ayamañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro. Imamhā ca mayaṃ, bhante, phāsuvihārā aññaṃ phāsuvihāraṃ uttaritaraṃ vā paṇītataraṃ vā na samanupassāmā''ti.

‘‘Sādhu sādhu, anuruddhā! Imamhā phāsuvihārā uttaritaro vā paṇītataro vā phāsuvihāro natthī’’ti.

330. Atha kho bhagavā āyasmantañca anuruddhaṃ āyasmantañca nandiyaṃ āyasmantañca kimilaṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho āyasmā ca anuruddho āyasmā ca nandiyo āyasmā ca kimilo bhagavantaṃ anusaṃyāyitvā [anusaṃsāvetvā (sī.), anusāvetvā (ṭīkā)] tato paṭinivattitvā āyasmā ca nandiyo āyasmā ca kimilo āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocuṃ – ‘‘kiṃ nu kho mayaṃ āyasmato anuruddhassa evamārocimha – ‘imāsañca imāsañca vihārasamāpattīnaṃ mayaṃ lābhino’ti, yaṃ no āyasmā anuruddho bhagavato sammukhā yāva āsavānaṃ khayā pakāsetī’’ti? ‘‘Na kho me āyasmanto evamārocesuṃ – ‘imāsañca imāsañca vihārasamāpattīnaṃ mayaṃ lābhino’ti, api ca me āyasmantānaṃ cetasā ceto paricca vidito – ‘imāsañca imāsañca vihārasamāpattīnaṃ ime āyasmanto lābhino’ti. Devatāpi me etamatthaṃ ārocesuṃ – ‘imāsañca imāsañca vihārasamāpattīnaṃ ime āyasmanto lābhino’ti. Tamenaṃ bhagavatā pañhābhipuṭṭhena byākata’’nti.

331. Atha kho dīgho parajano yakkho yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho dīgho parajano yakkho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘lābhā vata, bhante, vajjīnaṃ, suladdhalābhā vajjipajāya, yattha tathāgato viharati arahaṃ sammāsambuddho, ime ca tayo kulaputtā – āyasmā ca anuruddho, āyasmā ca nandiyo, āyasmā ca kimilo’’ti. Dīghassa parajanassa yakkhassa saddaṃ sutvā bhummā devā saddamanussāvesuṃ – ‘lābhā vata, bho, vajjīnaṃ, suladdhalābhā vajjipajāya, yattha tathāgato viharati arahaṃ sammāsambuddho, ime ca tayo kulaputtā – āyasmā ca anuruddho, āyasmā ca nandiyo, āyasmā ca kimilo’ti. Bhummānaṃ devānaṃ saddaṃ sutvā cātumahārājikā devā…pe… tāvatiṃsā devā…pe… yāmā devā…pe… tusitā devā…pe… nimmānaratī devā…pe… paranimmitavasavattī devā…pe… brahmakāyikā devā saddamanussāvesuṃ – ‘‘lābhā vata, bho, vajjīnaṃ, suladdhalābhā vajjipajāya, yattha tathāgato viharati arahaṃ sammāsambuddho, ime ca tayo kulaputtā – āyasmā ca anuruddho, āyasmā ca nandiyo, āyasmā ca kimilo’’ti. Itiha te āyasmanto tena khaṇena (tena layena) [( ) sī. syā. pī. potthakesu natthi] tena muhuttena yāvabrahmalokā viditā [saṃviditā (ka.)] ahesuṃ.

‘‘Evametaṃ, dīgha, evametaṃ, dīgha! Yasmāpi, dīgha, kulā ete tayo kulaputtā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, tañcepi kulaṃ ete tayo kulaputte pasannacittaṃ anussareyya, tassapāssa kulassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Yasmāpi, dīgha, kulaparivaṭṭā ete tayo kulaputtā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, so cepi kulaparivaṭṭo ete tayo kulaputte pasannacitto anussareyya, tassapāssa kulaparivaṭṭassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Yasmāpi, dīgha, gāmā ete tayo kulaputtā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, so cepi gāmo ete tayo kulaputte pasannacitto anussareyya, tassapāssa gāmassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Yasmāpi, dīgha, nigamā ete tayo kulaputtā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, so cepi nigamo ete tayo kulaputte pasannacitto anussareyya, tassapāssa nigamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Yasmāpi, dīgha, nagarā ete tayo kulaputtā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, tañcepi nagaraṃ ete tayo kulaputte pasannacittaṃ anussareyya, tassapāssa nagarassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Yasmāpi, dīgha, janapadā ete tayo kulaputtā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, so cepi janapado ete tayo kulaputte pasannacitto anussareyya, tassapāssa janapadassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Sabbe cepi, dīgha, khattiyā ete tayo kulaputte pasannacittā anussareyyuṃ, sabbesānampāssa khattiyānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Sabbe cepi, dīgha, brāhmaṇā…pe… sabbe cepi, dīgha, vessā…pe… sabbe cepi, dīgha, suddā ete tayo kulaputte pasannacittā anussareyyuṃ, sabbesānampāssa suddānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Sadevako cepi, dīgha, loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā ete tayo kulaputte pasannacittā anussareyya, sadevakassapāssa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Passa, dīgha, yāva ete tayo kulaputtā bahujanahitāya paṭipannā bahujanasukhāya lokānukampāya, atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamano dīgho parajano yakkho bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Cūḷagosiṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Mahāgosiṅgasuttaṃ

332. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā gosiṅgasālavanadāye viharati sambahulehi abhiññātehi abhiññātehi therehi sāvakehi saddhiṃ – āyasmatā ca sāriputtena āyasmatā ca mahāmoggallānena āyasmatā ca mahākassapena āyasmatā ca anuruddhena āyasmatā ca revatena āyasmatā ca ānandena, aññehi ca abhiññātehi abhiññātehi therehi sāvakehi saddhiṃ. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca – ‘‘āyāmāvuso, kassapa, yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkamissāma dhammassavanāyā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā mahākassapo āyasmato mahāmoggallānassa paccassosi. Atha kho āyasmā ca mahāmoggallāno āyasmā ca mahākassapo āyasmā ca anuruddho yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkamiṃsu dhammassavanāya. Addasā kho āyasmā ānando āyasmantañca mahāmoggallānaṃ āyasmantañca mahākassapaṃ āyasmantañca anuruddhaṃ yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkamante dhammassavanāya. Disvāna yenāyasmā revato tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ revataṃ etadavoca – ‘‘upasaṅkamantā kho amū, āvuso [āyasmantāvuso (ka.)] revata, sappurisā yenāyasmā sāriputto tena dhammassavanāya. Āyāmāvuso revata, yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkamissāma dhammassavanāyā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā revato āyasmato ānandassa paccassosi. Atha kho āyasmā ca revato āyasmā ca ānando yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkamiṃsu dhammassavanāya.

333. Addasā kho āyasmā sāriputto āyasmantañca revataṃ āyasmantañca ānandaṃ dūratova āgacchante. Disvāna āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘etu kho āyasmā ānando! Svāgataṃ āyasmato ānandassa bhagavato upaṭṭhākassa bhagavato santikāvacarassa! Ramaṇīyaṃ, āvuso ānanda, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā [sabbapāliphullā (sī.)] sālā, dibbā, maññe, gandhā sampavanti; kathaṃrūpena, āvuso ānanda, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’ti? ‘‘Idhāvuso sāriputta, bhikkhu bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo. Ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthā sabyañjanā; kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti, dhātā [dhatā (sī. syā. kaṃ. pī.)], vacasā paricitā, manasānupekkhitā, diṭṭhiyā suppaṭividdhā. So catassannaṃ parisānaṃ dhammaṃ deseti parimaṇḍalehi padabyañjanehi anuppabandhehi [appabaddhehi (sī. pī.)] anusayasamugghātāya. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’ti.

334. Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto āyasmantaṃ revataṃ etadavoca – ‘‘byākataṃ kho, āvuso revata, āyasmatā ānandena yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ revataṃ pucchāma – ‘ramaṇīyaṃ, āvuso revata, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā sālā, dibbā, maññe, gandhā sampavanti; kathaṃrūpena, āvuso revata, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’’ti? ‘‘Idhāvuso sāriputta, bhikkhu paṭisallānārāmo hoti paṭisallānarato, ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno, vipassanāya samannāgato, brūhetā suññāgārānaṃ. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’ti.

335. Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘byākataṃ kho, āvuso anuruddha, āyasmatā revatena yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ anuruddhaṃ pucchāma – ‘ramaṇīyaṃ, āvuso anuruddha, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā sālā, dibbā, maññe, gandhā sampavanti; kathaṃrūpena, āvuso anuruddha, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’’ti? ‘‘Idhāvuso sāriputta, bhikkhu dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sahassaṃ lokānaṃ voloketi. Seyyathāpi, āvuso sāriputta, cakkhumā puriso uparipāsādavaragato sahassaṃ nemimaṇḍalānaṃ volokeyya; evameva kho, āvuso sāriputta, bhikkhu dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sahassaṃ lokānaṃ voloketi. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’ti.

336. Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca – ‘‘byākataṃ kho, āvuso kassapa, āyasmatā anuruddhena yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ mahākassapaṃ pucchāma – ‘ramaṇīyaṃ, āvuso kassapa, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā sālā, dibbā, maññe, gandhā sampavanti; kathaṃrūpena, āvuso kassapa, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’’ti? ‘‘Idhāvuso sāriputta, bhikkhu attanā ca āraññiko hoti āraññikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca piṇḍapātiko hoti piṇḍapātikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca paṃsukūliko hoti paṃsukūlikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca tecīvariko hoti tecīvarikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca appiccho hoti appicchatāya ca vaṇṇavādī, attanā ca santuṭṭho hoti santuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, attanā ca pavivitto hoti pavivekassa ca vaṇṇavādī, attanā ca asaṃsaṭṭho hoti asaṃsaggassa ca vaṇṇavādī, attanā ca āraddhavīriyo hoti vīriyārambhassa ca vaṇṇavādī, attanā ca sīlasampanno hoti sīlasampadāya ca vaṇṇavādī, attanā ca samādhisampanno hoti samādhisampadāya ca vaṇṇavādī, attanā ca paññāsampanno hoti paññāsampadāya ca vaṇṇavādī, attanā ca vimuttisampanno hoti vimuttisampadāya ca vaṇṇavādī, attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno hoti vimuttiñāṇadassanasampadāya ca vaṇṇavādī. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’ti.

337. Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ‘‘byākataṃ kho, āvuso moggallāna, āyasmatā mahākassapena yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ pucchāma – ‘ramaṇīyaṃ, āvuso moggallāna, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā sālā, dibbā, maññe, gandhā sampavanti; kathaṃrūpena, āvuso moggallāna, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’’ti? ‘‘Idhāvuso sāriputta, dve bhikkhū abhidhammakathaṃ kathenti, te aññamaññaṃ pañhaṃ pucchanti, aññamaññassa pañhaṃ puṭṭhā vissajjenti, no ca saṃsādenti [saṃsārenti (ka.)], dhammī ca nesaṃ kathā pavattinī hoti. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’ti.

338. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘byākataṃ kho, āvuso sāriputta, amhehi sabbeheva yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ sāriputtaṃ pucchāma – ‘ramaṇīyaṃ, āvuso sāriputta, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā sālā, dibbā, maññe, gandhā sampavanti; kathaṃrūpena, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’’ti? ‘‘Idhāvuso moggallāna, bhikkhu cittaṃ vasaṃ vatteti, no ca bhikkhu cittassa vasena vattati. So yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā pubbaṇhasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati majjhanhikasamayaṃ [majjhantikasamayaṃ (sī. syā. kaṃ. pī. ka.)] viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā majjhanhikasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā sāyanhasamayaṃ viharati. Seyyathāpi, āvuso moggallāna, rañño vā rājamahāmattassa vā nānārattānaṃ dussānaṃ dussakaraṇḍako pūro assa. So yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya pubbaṇhasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ pubbaṇhasamayaṃ pārupeyya; yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya majjhanhikasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ majjhanhikasamayaṃ pārupeyya; yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya sāyanhasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ sāyanhasamayaṃ pārupeyya. Evameva kho, āvuso moggallāna, bhikkhu cittaṃ vasaṃ vatteti, no ca bhikkhu cittassa vasena vattati. So yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā pubbaṇhasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati majjhanhikasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā majjhanhikasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā sāyanhasamayaṃ viharati. Evarūpena kho, āvuso moggallāna, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’ti.

339. Atha kho āyasmā sāriputto te āyasmante etadavoca – ‘‘byākataṃ kho, āvuso, amhehi sabbeheva yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Āyāmāvuso, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā etamatthaṃ bhagavato ārocessāma. Yathā no bhagavā byākarissati tathā naṃ dhāressāmā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te āyasmanto āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Atha kho te āyasmanto yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘addasaṃ kho ahaṃ, bhante, āyasmantañca revataṃ āyasmantañca ānandaṃ dūratova āgacchante. Disvāna āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocaṃ – 'etu kho āyasmā ānando! Svāgataṃ āyasmato ānandassa bhagavato upaṭṭhākassa bhagavato santikāvacarassa! Ramaṇīyaṃ, āvuso ānanda, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā sālā, dibbā, maññe, gandhā sampavanti; kathaṃrūpena, āvuso ānanda, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā'ti? Evaṃ vutte, bhante, āyasmā ānando maṃ etadavoca – 'idhāvuso, sāriputta, bhikkhu bahussuto hoti sutadharo…pe… anusayasamugghātāya. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā'''ti. ''Sādhu sādhu, sāriputta! Yathā taṃ ānandova sammā byākaramāno byākareyya. Ānando hi, sāriputta, bahussuto sutadharo sutasannicayo. Ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthā sabyañjanā; kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpāssa dhammā bahussutā honti, dhātā, vacasā paricitā, manasānupekkhitā, diṭṭhiyā suppaṭividdhā. So catassannaṃ parisānaṃ dhammaṃ deseti parimaṇḍalehi padabyañjanehi anuppabandhehi anusayasamugghātāyā''ti.

340. ''Evaṃ vutte, ahaṃ, bhante, āyasmantaṃ revataṃ etadavocaṃ – 'byākataṃ kho, āvuso revata āyasmatā ānandena yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ revataṃ pucchāma – ramaṇīyaṃ, āvuso revata, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā sālā, dibbā maññe gandhā sampavanti. Kathaṃrūpena, āvuso revata, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā'ti? Evaṃ vutte, bhante, āyasmā revato maṃ etadavoca – 'idhāvuso sāriputta bhikkhu paṭisallānārāmo hoti paṭisallānarato, ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto, anirākatajjhāno, vipassanāya samannāgato, brūhetā suññāgārānaṃ. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā'''ti. ''Sādhu sādhu, sāriputta! Yathā taṃ revatova sammā byākaramāno byākareyya. Revato hi, sāriputta, paṭisallānārāmo paṭisallānarato, ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno, vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārāna''nti.

341. ''Evaṃ vutte, ahaṃ, bhante, āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocaṃ – 'byākataṃ kho āvuso anuruddha āyasmatā revatena…pe… kathaṃrūpena, āvuso anuruddha, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā'ti. Evaṃ vutte, bhante, āyasmā anuruddho maṃ etadavoca – 'idhāvuso sāriputta, bhikkhu dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sahassaṃ lokānaṃ voloketi. Seyyathāpi, āvuso sāriputta, cakkhumā puriso…pe… evarūpena kho āvuso sāriputta bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā'''ti. ''Sādhu sādhu, sāriputta, yathā taṃ anuruddhova sammā byākaramāno byākareyya. Anuruddho hi, sāriputta, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sahassaṃ lokānaṃ voloketī''ti.

342. ''Evaṃ vutte, ahaṃ, bhante, āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavocaṃ – 'byākataṃ kho, āvuso kassapa āyasmatā anuruddhena yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ mahākassapaṃ pucchāma…pe… kathaṃ rūpena kho, āvuso kassapa, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā'ti? Evaṃ vutte bhante, āyasmā mahākassapo maṃ etadavoca – 'idhāvuso sāriputta, bhikkhu attanā ca āraññiko hoti āraññikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca piṇḍapātiko hoti…pe… attanā ca paṃsukūliko hoti…pe… attanā ca tecīvariko hoti…pe… attanā ca appiccho hoti…pe… attanā ca santuṭṭho hoti…pe… attanā ca pavivitto hoti…pe… attanā ca asaṃsaṭṭho hoti…pe… attanā ca āraddhavīriyo hoti…pe… attanā ca sīlasampanno hoti…pe… attanā ca samādhisampanno hoti…pe… attanā ca paññāsampanno hoti… attanā ca vimuttisampanno hoti… attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno hoti vimuttiñāṇadassanasampadāya ca vaṇṇavādī. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā'''ti. ''Sādhu sādhu, sāriputta! Yathā taṃ kassapova sammā byākaramāno byākareyya. Kassapo hi, sāriputta, attanā ca āraññiko āraññikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca piṇḍapātiko piṇḍapātikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca paṃsukūliko paṃsukūlikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca tecīvariko tecīvarikattassa ca vaṇṇavādī, attanā ca appiccho appicchatāya ca vaṇṇavādī, attanā ca santuṭṭho santuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, attanā ca pavivitto pavivekassa ca vaṇṇavādī, attanā ca asaṃsaṭṭho asaṃsaggassa ca vaṇṇavādī, attanā ca āraddhavīriyo vīriyārambhassa ca vaṇṇavādī, attanā ca sīlasampanno sīlasampadāya ca vaṇṇavādī, attanā ca samādhisampanno samādhisampadāya ca vaṇṇavādī, attanā ca paññāsampanno paññāsampadāya ca vaṇṇavādī, attanā ca vimuttisampanno vimuttisampadāya ca vaṇṇavādī, attanā ca vimuttiñāṇadassanasampanno vimuttiñāṇadassanasampadāya ca vaṇṇavādī’’ti.

343. ‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ bhante āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavocaṃ – ‘byākataṃ kho, āvuso moggallāna, āyasmatā mahākassapena yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ pucchāma…pe… kathaṃrūpena, āvuso moggallāna, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’ti? Evaṃ vutte, bhante, āyasmā mahāmoggallāno maṃ etadavoca – ‘idhāvuso sāriputta, dve bhikkhū abhidhammakathaṃ kathenti. Te aññamaññaṃ pañhaṃ pucchanti, aññamaññassa pañhaṃ puṭṭhā vissajjenti, no ca saṃsādenti, dhammī ca nesaṃ kathā pavattinī hoti. Evarūpena kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputta, yathā taṃ moggallānova sammā byākaramāno byākareyya. Moggallāno hi, sāriputta, dhammakathiko’’ti.

344. Evaṃ vutte, āyasmā mahāmoggallāno bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘atha khvāhaṃ, bhante, āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavocaṃ – ‘byākataṃ kho, āvuso sāriputta, amhehi sabbeheva yathāsakaṃ paṭibhānaṃ. Tattha dāni mayaṃ āyasmantaṃ sāriputtaṃ pucchāma – ramaṇīyaṃ, āvuso sāriputta, gosiṅgasālavanaṃ, dosinā ratti, sabbaphāliphullā sālā, dibbā, maññe, gandhā sampavanti. Kathaṃrūpena, āvuso sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’ti? Evaṃ vutte, bhante, āyasmā sāriputto maṃ etadavoca – ‘idhāvuso, moggallāna, bhikkhu cittaṃ vasaṃ vatteti no ca bhikkhu cittassa vasena vattati. So yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā pubbaṇhasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati majjhanhikasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā majjhanhikasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā sāyanhasamayaṃ viharati. Seyyathāpi, āvuso moggallāna, rañño vā rājamahāmattassa vā nānārattānaṃ dussānaṃ dussakaraṇḍako pūro assa. So yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya pubbaṇhasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ pubbaṇhasamayaṃ pārupeyya; yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya majjhanhikasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ majjhanhikasamayaṃ pārupeyya; yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya sāyanhasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ sāyanhasamayaṃ pārupeyya. Evameva kho, āvuso moggallāna, bhikkhu cittaṃ vasaṃ vatteti, no ca bhikkhu cittassa vasena vattati. So yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā pubbaṇhasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati majjhanhikasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā majjhanhikasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā sāyanhasamayaṃ viharati. Evarūpena kho, āvuso moggallāna, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, moggallāna! Yathā taṃ sāriputtova sammā byākaramāno byākareyya. Sāriputto hi, moggallāna, cittaṃ vasaṃ vatteti no ca sāriputto cittassa vasena vattati. So yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā pubbaṇhasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati majjhanhikasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā majjhanhikasamayaṃ viharati; yāya vihārasamāpattiyā ākaṅkhati sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tāya vihārasamāpattiyā sāyanhasamayaṃ viharatī’’ti.

345. Evaṃ vutte, āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kassa nu kho, bhante, subhāsita’’nti? ‘‘Sabbesaṃ vo, sāriputta, subhāsitaṃ pariyāyena. Api ca mamapi suṇātha yathārūpena bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyya. Idha, sāriputta, bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā – ‘na tāvāhaṃ imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi yāva me nānupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī’ti. Evarūpena kho, sāriputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te āyasmanto [te bhikkhū (ka.)] bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāgosiṅgasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Mahāgopālakasuttaṃ

346. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Ekādasahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato gopālako abhabbo gogaṇaṃ pariharituṃ phātiṃ kātuṃ [phātikattuṃ (sī. pī.), phātikātuṃ (syā. kaṃ.)]. Katamehi ekādasahi? Idha, bhikkhave, gopālako na rūpaññū hoti, na lakkhaṇakusalo hoti, na āsāṭikaṃ hāretā [sāṭetā (sī. syā. kaṃ. pī.)] hoti, na vaṇaṃ paṭicchādetā hoti, na dhūmaṃ kattā hoti, na titthaṃ jānāti, na pītaṃ jānāti, na vīthiṃ jānāti, na gocarakusalo hoti anavasesadohī ca hoti. Ye te usabhā gopitaro gopariṇāyakā te na atirekapūjāya pūjetā hoti. Imehi kho, bhikkhave, ekādasahi aṅgehi samannāgato gopālako abhabbo gogaṇaṃ pariharituṃ phātiṃ kātuṃ. Evameva kho, bhikkhave, ekādasahi dhammehi samannāgato bhikkhu abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Katamehi ekādasahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu na rūpaññū hoti, na lakkhaṇakusalo hoti, na āsāṭikaṃ hāretā hoti, na vaṇaṃ paṭicchādetā hoti, na dhūmaṃ kattā hoti, na titthaṃ jānāti, na pītaṃ jānāti, na vīthiṃ jānāti, na gocarakusalo hoti, anavasesadohī ca hoti. Ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā te na atirekapūjāya pūjetā hoti.

347. ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na rūpaññū hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu yaṃ kiñci rūpaṃ sabbaṃ rūpaṃ ‘cattāri mahābhūtāni, catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa’nti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na rūpaññū hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na lakkhaṇakusalo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘kammalakkhaṇo bālo, kammalakkhaṇo paṇḍito’ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na lakkhaṇakusalo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na āsāṭikaṃ hāretā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu uppannaṃ kāmavitakkaṃ adhivāseti, nappajahati na vinodeti na byantī karoti na anabhāvaṃ gameti. Uppannaṃ byāpādavitakkaṃ…pe… uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ…pe… uppannuppanne pāpake akusale dhamme adhivāseti, nappajahati na vinodeti na byantī karoti na anabhāvaṃ gameti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na āsāṭikaṃ hāretā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na vaṇaṃ paṭicchādetā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati manindriyaṃ, manindriye na saṃvaraṃ āpajjati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na vaṇaṃ paṭicchādetā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na dhūmaṃ kattā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ na vitthārena paresaṃ desetā hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na dhūmaṃ kattā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na titthaṃ jānāti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā, te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā na paripucchati, na paripañhati – ‘idaṃ, bhante, kathaṃ? Imassa ko attho’ti? Tassa te āyasmanto avivaṭañceva na vivaranti, anuttānīkatañca na uttānī karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭhānīyesu dhammesu kaṅkhaṃ na paṭivinodenti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na titthaṃ jānāti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na pītaṃ jānāti? Idha, bhikkhave, bhikkhu tathāgatappavedite dhammavinaye desiyamāne na labhati atthavedaṃ, na labhati dhammavedaṃ, na labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na pītaṃ jānāti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na vīthiṃ jānāti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na vīthiṃ jānāti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na gocarakusalo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cattāro satipaṭṭhāne yathābhūtaṃ nappajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu na gocarakusalo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu anavasesadohī hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuṃ saddhā gahapatikā abhihaṭṭhuṃ pavārenti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi, tatra bhikkhu mattaṃ na jānāti paṭiggahaṇāya. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu anavasesadohī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā te na atirekapūjāya pūjetā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā, tesu na mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhāpeti āvi ceva raho ca; na mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhāpeti āvi ceva raho ca; na mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhāpeti āvi ceva raho ca. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā te na atirekapūjāya pūjetā hoti.

‘‘Imehi kho bhikkhave ekādasahi dhammehi samannāgato bhikkhu abhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ.

348. ‘‘Ekādasahi, bhikkhave, aṅgehi samannāgato gopālako bhabbo gogaṇaṃ pariharituṃ phātiṃ kātuṃ. Katamehi ekādasahi? Idha, bhikkhave, gopālako rūpaññū hoti, lakkhaṇakusalo hoti, āsāṭikaṃ hāretā hoti, vaṇaṃ paṭicchādetā hoti, dhūmaṃ kattā hoti, titthaṃ jānāti, pītaṃ jānāti, vīthiṃ jānāti, gocarakusalo hoti, sāvasesadohī ca hoti. Ye te usabhā gopitaro gopariṇāyakā te atirekapūjāya pūjetā hoti. Imehi kho, bhikkhave, ekādasahi aṅgehi samannāgato gopālako bhabbo gogaṇaṃ pariharituṃ phātiṃ kātuṃ. Evameva kho, bhikkhave, ekādasahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjituṃ. Katamehi ekādasahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu rūpaññū hoti, lakkhaṇakusalo hoti, āsāṭikaṃ hāretā hoti, vaṇaṃ paṭicchādetā hoti, dhūmaṃ kattā hoti, titthaṃ jānāti, pītaṃ jānāti, vīthiṃ jānāti, gocarakusalo hoti, sāvasesadohī ca hoti. Ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā te atirekapūjāya pūjetā hoti.

349. ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu rūpaññū hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu yaṃ kiñci rūpaṃ sabbaṃ rūpaṃ ‘cattāri mahābhūtāni, catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa’nti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu rūpaññū hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu lakkhaṇakusalo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kammalakkhaṇo bālo, kammalakkhaṇo paṇḍitoti yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu lakkhaṇakusalo hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu āsāṭikaṃ hāretā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti, pajahati vinodeti byantī karoti anabhāvaṃ gameti. Uppannaṃ byāpādavitakkaṃ…pe… uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ…pe… uppannuppanne pāpake akusale dhamme nādhivāseti, pajahati vinodeti byantī karoti anabhāvaṃ gameti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu āsāṭikaṃ hāretā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vaṇaṃ paṭicchādetā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vaṇaṃ paṭicchādetā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu dhūmaṃ kattā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ desetā hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu dhūmaṃ kattā hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu titthaṃ jānāti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā te kālena kālaṃ upasaṅkamitvā paripucchati, paripañhati – ‘idaṃ, bhante, kathaṃ? Imassa ko attho’ti? Tassa te āyasmanto avivaṭañceva vivaranti, anuttānīkatañca uttānī karonti, anekavihitesu ca kaṅkhāṭhānīyesu dhammesu kaṅkhaṃ paṭivinodenti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu titthaṃ jānāti.

‘‘Kathañca bhikkhave, bhikkhu pītaṃ jānāti? Idha, bhikkhave, bhikkhu tathāgatappavedite dhammavinaye desiyamāne labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pītaṃ jānāti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vīthiṃ jānāti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vīthiṃ jānāti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu gocarakusalo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cattāro satipaṭṭhāne yathābhūtaṃ pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu gocarakusalo hoti.

‘‘Kathañca bhikkhave, bhikkhu sāvasesadohī hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuṃ saddhā gahapatikā abhihaṭṭhuṃ pavārenti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi. Tatra bhikkhu mattaṃ jānāti paṭiggahaṇāya. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sāvasesadohī hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā, te atirekapūjāya pūjetā hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā tesu mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhāpeti āvi ceva raho ca; mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhāpeti āvi ceva raho ca; mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhāpeti āvi ceva raho ca. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ye te bhikkhū therā rattaññū cirapabbajitā saṅghapitaro saṅghapariṇāyakā te atirekapūjāya pūjetā hoti.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, ekādasahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjitu’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāgopālakasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Cūḷagopālakasuttaṃ

350. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vajjīsu viharati ukkacelāyaṃ gaṅgāya nadiyā tīre. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, māgadhako gopālako duppaññajātiko, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye, asamavekkhitvā gaṅgāya nadiyā orimaṃ tīraṃ, asamavekkhitvā pārimaṃ tīraṃ, atittheneva gāvo patāresi uttaraṃ tīraṃ suvidehānaṃ. Atha kho, bhikkhave, gāvo majjhegaṅgāya nadiyā sote āmaṇḍaliyaṃ karitvā tattheva anayabyasanaṃ āpajjiṃsu. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, māgadhako gopālako duppaññajātiko, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye, asamavekkhitvā gaṅgāya nadiyā orimaṃ tīraṃ, asamavekkhitvā pārimaṃ tīraṃ, atittheneva gāvo patāresi uttaraṃ tīraṃ suvidehānaṃ. Evameva kho, bhikkhave, ye hi keci [ye keci (syā. kaṃ.)] samaṇā vā brāhmaṇā vā akusalā imassa lokassa akusalā parassa lokassa, akusalā māradheyyassa akusalā amāradheyyassa, akusalā maccudheyyassa akusalā amaccudheyyassa, tesaṃ ye sotabbaṃ saddahātabbaṃ maññissanti, tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya.

351. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, māgadhako gopālako sappaññajātiko, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye, samavekkhitvā gaṅgāya nadiyā orimaṃ tīraṃ, samavekkhitvā pārimaṃ tīraṃ, tittheneva gāvo patāresi uttaraṃ tīraṃ suvidehānaṃ. So paṭhamaṃ patāresi ye te usabhā gopitaro gopariṇāyakā. Te tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamaṃsu. Athāpare patāresi balavagāvo dammagāvo. Tepi tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamaṃsu. Athāpare patāresi vacchatare vacchatariyo. Tepi tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamaṃsu. Athāpare patāresi vacchake kisābalake [kisabalake (sī. syā. pī.)]. Tepi tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamaṃsu. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, vacchako taruṇako tāvadeva jātako mātugoravakena vuyhamāno, sopi tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamāsi. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, māgadhako gopālako sappaññajātiko, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye, samavekkhitvā gaṅgāya nadiyā orimaṃ tīraṃ, samavekkhitvā pārimaṃ tīraṃ, tittheneva gāvo patāresi uttaraṃ tīraṃ suvidehānaṃ. Evameva kho, bhikkhave, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kusalā imassa lokassa kusalā parassa lokassa, kusalā māradheyyassa kusalā amāradheyyassa, kusalā maccudheyyassa kusalā amaccudheyyassa, tesaṃ ye sotabbaṃ saddahātabbaṃ maññissanti, tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya.

352. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye te usabhā gopitaro gopariṇāyakā te tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamaṃsu, evameva kho, bhikkhave, ye te bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā, te tiriyaṃ mārassa sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gatā.

‘‘Seyyathāpi te, bhikkhave, balavagāvo dammagāvo tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamaṃsu, evameva kho, bhikkhave, ye te bhikkhū pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā, tepi tiriyaṃ mārassa sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gamissanti.

‘‘Seyyathāpi te, bhikkhave, vacchatarā vacchatariyo tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamaṃsu, evameva kho, bhikkhave, ye te bhikkhū tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino sakiṃdeva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti, tepi tiriyaṃ mārassa sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gamissanti.

‘‘Seyyathāpi te, bhikkhave, vacchakā kisābalakā tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamaṃsu, evameva kho, bhikkhave, ye te bhikkhū tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyanā, tepi tiriyaṃ mārassa sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gamissanti.

‘‘Seyyathāpi so, bhikkhave, vacchako taruṇako tāvadeva jātako mātugoravakena vuyhamāno tiriyaṃ gaṅgāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ agamāsi, evameva kho, bhikkhave, ye te bhikkhū dhammānusārino saddhānusārino, tepi tiriyaṃ mārassa sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gamissanti.

‘‘Ahaṃ kho pana, bhikkhave, kusalo imassa lokassa kusalo parassa lokassa, kusalo māradheyyassa kusalo amāradheyyassa, kusalo maccudheyyassa kusalo amaccudheyyassa. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, ye sotabbaṃ saddahātabbaṃ maññissanti, tesaṃ taṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvā sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Ayaṃ loko paro loko, jānatā suppakāsito;
Yañca mārena sampattaṃ, appattaṃ yañca maccunā.

‘‘Sabbaṃ lokaṃ abhiññāya, sambuddhena pajānatā;
Vivaṭaṃ amatadvāraṃ, khemaṃ nibbānapattiyā.

‘‘Chinnaṃ pāpimato sotaṃ, viddhastaṃ vinaḷīkataṃ;
Pāmojjabahulā hotha, khemaṃ pattattha [patthetha (syā. kaṃ. ka. aṭṭhakathāyaṃ saṃvaṇṇetabbapāṭho)] bhikkhavo’’ti.

Cūḷagopālakasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Cūḷasaccakasuttaṃ

353. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena saccako nigaṇṭhaputto vesāliyaṃ paṭivasati bhassappavādako paṇḍitavādo sādhusammato bahujanassa. So vesāliyaṃ parisati evaṃ vācaṃ bhāsati – ‘‘nāhaṃ taṃ passāmi samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā, saṅghiṃ gaṇiṃ gaṇācariyaṃ, api arahantaṃ sammāsambuddhaṃ paṭijānamānaṃ, yo mayā vādena vādaṃ samāraddho na saṅkampeyya na sampakampeyya na sampavedheyya, yassa na kacchehi sedā mucceyyuṃ. Thūṇaṃ cepāhaṃ acetanaṃ vādena vādaṃ samārabheyyaṃ, sāpi mayā vādena vādaṃ samāraddhā saṅkampeyya sampakampeyya sampavedheyya. Ko pana vādo manussabhūtassā’’ti?

Atha kho āyasmā assaji pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho saccako nigaṇṭhaputto vesāliyaṃ jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno āyasmantaṃ assajiṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna yenāyasmā assaji tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā assajinā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho saccako nigaṇṭhaputto āyasmantaṃ assajiṃ etadavoca – ‘‘kathaṃ pana, bho assaji, samaṇo gotamo sāvake vineti, kathaṃbhāgā ca pana samaṇassa gotamassa sāvakesu anusāsanī bahulā pavattatī’’ti? ‘‘Evaṃ kho, aggivessana, bhagavā sāvake vineti, evaṃbhāgā ca pana bhagavato sāvakesu anusāsanī bahulā pavattati – ‘rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, vedanā aniccā, saññā aniccā, saṅkhārā aniccā, viññāṇaṃ aniccaṃ. Rūpaṃ, bhikkhave, anattā, vedanā anattā, saññā anattā, saṅkhārā anattā, viññāṇaṃ anattā. Sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe dhammā anattā’ti. Evaṃ kho, aggivessana, bhagavā sāvake vineti, evaṃbhāgā ca pana bhagavato sāvakesu anusāsanī bahulā pavattatī’’ti. ‘‘Dussutaṃ vata, bho assaji, assumha ye mayaṃ evaṃvādiṃ samaṇaṃ gotamaṃ assumha. Appeva nāma mayaṃ kadāci karahaci tena bhotā gotamena saddhiṃ samāgaccheyyāma, appeva nāma siyā kocideva kathāsallāpo, appeva nāma tasmā pāpakā diṭṭhigatā viveceyyāmā’’ti.

354. Tena kho pana samayena pañcamattāni licchavisatāni santhāgāre [sandhāgāre (ka.)] sannipatitāni honti kenacideva karaṇīyena. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto yena te licchavī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te licchavī etadavoca – ‘‘abhikkamantu bhonto licchavī, abhikkamantu bhonto licchavī, ajja me samaṇena gotamena saddhiṃ kathāsallāpo bhavissati. Sace me samaṇo gotamo tathā patiṭṭhissati yathā ca me [yathāssa me (sī. pī.)] ñātaññatarena sāvakena assajinā nāma bhikkhunā patiṭṭhitaṃ, seyyathāpi nāma balavā puriso dīghalomikaṃ eḷakaṃ lomesu gahetvā ākaḍḍheyya parikaḍḍheyya samparikaḍḍheyya, evamevāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ vādena vādaṃ ākaḍḍhissāmi parikaḍḍhissāmi samparikaḍḍhissāmi. Seyyathāpi nāma balavā soṇḍikākammakāro mahantaṃ soṇḍikākiḷañjaṃ gambhīre udakarahade pakkhipitvā kaṇṇe gahetvā ākaḍḍheyya parikaḍḍheyya samparikaḍḍheyya, evamevāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ vādena vādaṃ ākaḍḍhissāmi parikaḍḍhissāmi samparikaḍḍhissāmi. Seyyathāpi nāma balavā soṇḍikādhutto vālaṃ [thālaṃ (ka.)] kaṇṇe gahetvā odhuneyya niddhuneyya nipphoṭeyya [nicchādeyya (sī. pī. ka.), nicchoṭeyya (ka.), nippoṭheyya (syā. kaṃ.)] evamevāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ vādena vādaṃ odhunissāmi niddhunissāmi nipphoṭessāmi. Seyyathāpi nāma kuñjaro saṭṭhihāyano gambhīraṃ pokkharaṇiṃ ogāhetvā sāṇadhovikaṃ nāma kīḷitajātaṃ kīḷati, evamevāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ sāṇadhovikaṃ maññe kīḷitajātaṃ kīḷissāmi. Abhikkamantu bhonto licchavī, abhikkamantu bhonto licchavī, ajja me samaṇena gotamena saddhiṃ kathāsallāpo bhavissatī''ti. Tatrekacce licchavī evamāhaṃsu – ''kiṃ samaṇo gotamo saccakassa nigaṇṭhaputtassa vādaṃ āropessati, atha kho saccako nigaṇṭhaputto samaṇassa gotamassa vādaṃ āropessatī''ti? Ekacce licchavī evamāhaṃsu – ''kiṃ so bhavamāno saccako nigaṇṭhaputto yo bhagavato vādaṃ āropessati, atha kho bhagavā saccakassa nigaṇṭhaputtassa vādaṃ āropessatī''ti? Atha kho saccako nigaṇṭhaputto pañcamattehi licchavisatehi parivuto yena mahāvanaṃ kūṭāgārasālā tenupasaṅkami.

355. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ''kahaṃ nu kho, bho, etarahi so bhavaṃ gotamo viharati? Dassanakāmā hi mayaṃ taṃ bhavantaṃ gotama''nti. ''Esa, aggivessana, bhagavā mahāvanaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisinno''ti. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto mahatiyā licchaviparisāya saddhiṃ mahāvanaṃ ajjhogāhetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Tepi kho licchavī appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce bhagavato santike nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

356. Ekamantaṃ nisinno kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ etadavoca – ''puccheyyāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ kiñcideva desaṃ, sace me bhavaṃ gotamo okāsaṃ karoti pañhassa veyyākaraṇāyā''ti. ''Puccha, aggivessana, yadākaṅkhasī''ti. ''Kathaṃ pana bhavaṃ gotamo sāvake vineti, kathaṃbhāgā ca pana bhoto gotamassa sāvakesu anusāsanī bahulā pavattatī''ti? ''Evaṃ kho ahaṃ, aggivessana, sāvake vinemi, evaṃbhāgā ca pana me sāvakesu anusāsanī bahulā pavattati – 'rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, vedanā aniccā, saññā aniccā, saṅkhārā aniccā, viññāṇaṃ aniccaṃ. Rūpaṃ, bhikkhave, anattā, vedanā anattā, saññā anattā, saṅkhārā anattā, viññāṇaṃ anattā. Sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe dhammā anattā'ti. Evaṃ kho ahaṃ, aggivessana, sāvake vinemi, evaṃbhāgā ca pana me sāvakesu anusāsanī bahulā pavattatī''ti.

''Upamā maṃ, bho gotama, paṭibhātī''ti. ''Paṭibhātu taṃ, aggivessanā''ti bhagavā avoca.

''Seyyathāpi, bho gotama, ye kecime bījagāmabhūtagāmā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya. Evamete bījagāmabhūtagāmā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti. Seyyathāpi vā pana, bho gotama, ye kecime balakaraṇīyā kammantā karīyanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya. Evamete balakaraṇīyā kammantā karīyanti. Evameva kho, bho gotama, rūpattāyaṃ purisapuggalo rūpe patiṭṭhāya puññaṃ vā apuññaṃ vā pasavati, vedanattāyaṃ purisapuggalo vedanāyaṃ patiṭṭhāya puññaṃ vā apuññaṃ vā pasavati, saññattāyaṃ purisapuggalo saññāyaṃ patiṭṭhāya puññaṃ vā apuññaṃ vā pasavati, saṅkhārattāyaṃ purisapuggalo saṅkhāresu patiṭṭhāya puññaṃ vā apuññaṃ vā pasavati, viññāṇattāyaṃ purisapuggalo viññāṇe patiṭṭhāya puññaṃ vā apuññaṃ vā pasavatī''ti.

''Nanu tvaṃ, aggivessana, evaṃ vadesi – 'rūpaṃ me attā, vedanā me attā, saññā me attā, saṅkhārā me attā, viññāṇaṃ me attā’’’ti? ‘‘Ahañhi, bho gotama, evaṃ vadāmi – ‘rūpaṃ me attā, vedanā me attā, saññā me attā, saṅkhārā me attā, viññāṇaṃ me attā’ti, ayañca mahatī janatā’’ti.

‘‘Kiñhi te, aggivessana, mahatī janatā karissati? Iṅgha tvaṃ, aggivessana, sakaññeva vādaṃ nibbeṭhehī’’ti. ‘‘Ahañhi, bho gotama, evaṃ vadāmi – ‘rūpaṃ me attā, vedanā me attā, saññā me attā, saṅkhārā me attā, viññāṇaṃ me attā’’’ti.

357. ‘‘Tena hi, aggivessana, taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya tathā naṃ [tathā taṃ (ka.)] byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, vatteyya rañño khattiyassa muddhāvasittassa sakasmiṃ vijite vaso – ghātetāyaṃ vā ghātetuṃ, jāpetāyaṃ vā jāpetuṃ, pabbājetāyaṃ vā pabbājetuṃ, seyyathāpi rañño pasenadissa kosalassa, seyyathāpi vā pana rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassā’’ti? ‘‘Vatteyya, bho gotama, rañño khattiyassa muddhāvasittassa sakasmiṃ vijite vaso – ghātetāyaṃ vā ghātetuṃ, jāpetāyaṃ vā jāpetuṃ, pabbājetāyaṃ vā pabbājetuṃ, seyyathāpi rañño pasenadissa kosalassa, seyyathāpi vā pana rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa. Imesampi hi, bho gotama, saṅghānaṃ gaṇānaṃ – seyyathidaṃ, vajjīnaṃ mallānaṃ – vattati sakasmiṃ vijite vaso – ghātetāyaṃ vā ghātetuṃ, jāpetāyaṃ vā jāpetuṃ, pabbājetāyaṃ vā pabbājetuṃ. Kiṃ pana rañño khattiyassa muddhāvasittassa, seyyathāpi rañño pasenadissa kosalassa, seyyathāpi vā pana rañño māgadhassa ajātasattussa vedehiputtassa? Vatteyya, bho gotama, vattituñca marahatī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, yaṃ tvaṃ evaṃ vadesi – ‘rūpaṃ me attā’ti, vattati te tasmiṃ rūpe vaso – evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosī’’ti? Evaṃ vutte, saccako nigaṇṭhaputto tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho bhagavā saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ etadavoca – ‘‘taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, yaṃ tvaṃ evaṃ vadesi – ‘rūpaṃ me attā’ti, vattati te tasmiṃ rūpe vaso – evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosī’’ti? Dutiyampi kho saccako nigaṇṭhaputto tuṇhī ahosi. Atha kho bhagavā saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ etadavoca – ‘‘byākarohi dāni, aggivessana, na dāni te tuṇhībhāvassa kālo. Yo koci, aggivessana tathāgatena yāvatatiyaṃ sahadhammikaṃ pañhaṃ puṭṭho na byākaroti, etthevassa sattadhā muddhā phalatī’’ti.

Tena kho pana samayena vajirapāṇi yakkho āyasaṃ vajiraṃ ādāya ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ saccakassa nigaṇṭhaputtassa uparivehāsaṃ ṭhito hoti – ‘sacāyaṃ saccako nigaṇṭhaputto bhagavatā yāvatatiyaṃ sahadhammikaṃ pañhaṃ puṭṭho na byākarissati etthevassa sattadhā muddhaṃ phālessāmī’ti. Taṃ kho pana vajirapāṇiṃ yakkhaṃ bhagavā ceva passati saccako ca nigaṇṭhaputto. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto bhīto saṃviggo lomahaṭṭhajāto bhagavantaṃyeva tāṇaṃ gavesī bhagavantaṃyeva leṇaṃ gavesī bhagavantaṃyeva saraṇaṃ gavesī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘pucchatu maṃ bhavaṃ gotamo, byākarissāmī’’ti.

358. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, yaṃ tvaṃ evaṃ vadesi – ‘rūpaṃ me attā’ti, vattati te tasmiṃ rūpe vaso – evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosī’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Manasi karohi, aggivessana; manasi karitvā kho, aggivessana, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ pacchimena vā purimaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, yaṃ tvaṃ evaṃ vadesi – ‘vedanā me attā’ti, vattati te tissaṃ vedanāyaṃ [tāyaṃ vedanāyaṃ (sī. syā.)] vaso – evaṃ me vedanā hotu, evaṃ me vedanā mā ahosī’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Manasi karohi, aggivessana; manasi karitvā kho, aggivessana, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, yaṃ tvaṃ evaṃ vadesi – ‘saññā me attā’ti, vattati te tissaṃ saññāyaṃ vaso – evaṃ me saññā hotu, evaṃ me saññā mā ahosī’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Manasi karohi, aggivessana; manasi karitvā kho, aggivessana, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, yaṃ tvaṃ evaṃ vadesi – ‘saṅkhārā me attā’ti, vattati te tesu saṅkhāresu vaso – evaṃ me saṅkhārā hontu, evaṃ me saṅkhārā mā ahesu’’nti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Manasi karohi, aggivessana; manasi karitvā kho, aggivessana, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, yaṃ tvaṃ evaṃ vadesi – ‘viññāṇaṃ me attā’ti, vattati te tasmiṃ viññāṇe vaso – evaṃ me viññāṇaṃ hotu, evaṃ me viññāṇaṃ mā ahosī’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Manasi karohi, aggivessana; manasi karitvā kho, aggivessana, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bho gotama’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bho gotama’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, vedanā…pe… saññā…pe… saṅkhārā…pe… taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, viññāṇaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti? ‘‘Aniccaṃ, bho gotama’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā’’ti? ‘‘Dukkhaṃ, bho gotama’’. ‘‘Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, yo nu kho dukkhaṃ allīno dukkhaṃ upagato dukkhaṃ ajjhosito, dukkhaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati, api nu kho so sāmaṃ vā dukkhaṃ parijāneyya, dukkhaṃ vā parikkhepetvā vihareyyā’’ti? ‘‘Kiñhi siyā, bho gotama? No hidaṃ, bho gotamā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, nanu tvaṃ evaṃ sante dukkhaṃ allīno dukkhaṃ upagato dukkhaṃ ajjhosito, dukkhaṃ – ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassasī’’ti? ‘‘Kiñhi no siyā, bho gotama? Evametaṃ bho gotamā’’ti.

359. ‘‘Seyyathāpi, aggivessana, puriso sāratthiko sāragavesī sārapariyesanaṃ caramāno tiṇhaṃ kuṭhāriṃ [kudhāriṃ (syā. kaṃ. ka.)] ādāya vanaṃ paviseyya. So tattha passeyya mahantaṃ kadalikkhandhaṃ ujuṃ navaṃ akukkukajātaṃ [akukkuṭajātaṃ (syā. kaṃ.)]. Tamenaṃ mūle chindeyya, mūle chetvā agge chindeyya, agge chetvā pattavaṭṭiṃ vinibbhujeyya [vinibbhujjeyya (ka.)]. So tattha pattavaṭṭiṃ vinibbhujanto pheggumpi nādhigaccheyya, kuto sāraṃ? Evameva kho tvaṃ, aggivessana, mayā sakasmiṃ vāde samanuyuñjiyamāno samanugāhiyamāno samanubhāsiyamāno ritto tuccho aparaddho. Bhāsitā kho pana te esā, aggivessana, vesāliyaṃ parisati vācā – ‘nāhaṃ taṃ passāmi samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā, saṅghiṃ gaṇiṃ gaṇācariyaṃ, api arahantaṃ sammāsambuddhaṃ paṭijānamānaṃ, yo mayā vādena vādaṃ samāraddho na saṅkampeyya na sampakampeyya na sampavedheyya, yassa na kacchehi sedā mucceyyuṃ. Thūṇaṃ cepāhaṃ acetanaṃ vādena vādaṃ samārabheyyaṃ sāpi mayā vādena vādaṃ samāraddhā saṅkampeyya sampakampeyya sampavedheyya. Ko pana vādo manussabhūtassā’ti? Tuyhaṃ kho pana, aggivessana, appekaccāni sedaphusitāni nalāṭā muttāni, uttarāsaṅgaṃ vinibhinditvā bhūmiyaṃ patiṭṭhitāni. Mayhaṃ kho pana, aggivessana, natthi etarahi kāyasmiṃ sedo’’ti. Iti bhagavā tasmiṃ [tassaṃ (?)] parisati suvaṇṇavaṇṇaṃ kāyaṃ vivari. Evaṃ vutte, saccako nigaṇṭhaputto tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdi.

360. Atha kho dummukho licchaviputto saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ tuṇhībhūtaṃ maṅkubhūtaṃ pattakkhandhaṃ adhomukhaṃ pajjhāyantaṃ appaṭibhānaṃ viditvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘upamā maṃ, bhagavā, paṭibhātī’’ti. ‘‘Paṭibhātu taṃ, dummukhā’’ti bhagavā avoca. ‘‘Seyyathāpi, bhante, gāmassa vā nigamassa vā avidūre pokkharaṇī. Tatrāssa kakkaṭako. Atha kho, bhante, sambahulā kumārakā vā kumārikā vā tamhā gāmā vā nigamā vā nikkhamitvā yena sā pokkharaṇī tenupasaṅkameyyuṃ; upasaṅkamitvā taṃ pokkharaṇiṃ ogāhetvā taṃ kakkaṭakaṃ udakā uddharitvā thale patiṭṭhāpeyyuṃ. Yaññadeva hi so, bhante, kakkaṭako aḷaṃ abhininnāmeyya taṃ tadeva te kumārakā vā kumārikā vā kaṭṭhena vā kathalena vā sañchindeyyuṃ sambhañjeyyuṃ sampalibhañjeyyuṃ. Evañhi so, bhante, kakkaṭako sabbehi aḷehi sañchinnehi sambhaggehi sampalibhaggehi abhabbo taṃ pokkharaṇiṃ puna otarituṃ, seyyathāpi pubbe. Evameva kho, bhante, yāni saccakassa nigaṇṭhaputtassa visūkāyitāni visevitāni vipphanditāni tānipi sabbāni [vipphanditāni kānici kānici tāni (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhagavatā sañchinnāni sambhaggāni sampalibhaggāni; abhabbo ca dāni, bhante, saccako nigaṇṭhaputto puna bhagavantaṃ upasaṅkamituṃ yadidaṃ vādādhippāyo''ti. Evaṃ vutte, saccako nigaṇṭhaputto dummukhaṃ licchaviputtaṃ etadavoca – ''āgamehi tvaṃ, dummukha, āgamehi tvaṃ, dummukha ( ) [(mukharosi tvaṃ dummukha) (syā. kaṃ.)] na mayaṃ tayā saddhiṃ mantema, idha mayaṃ bhotā gotamena saddhiṃ mantema.

361. ''Tiṭṭhatesā, bho gotama, amhākañceva aññesañca puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ vācā. Vilāpaṃ vilapitaṃ maññe. Kittāvatā ca nu kho bhoto gotamassa sāvako sāsanakaro hoti ovādapatikaro tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthusāsane viharatī''ti? ''Idha, aggivessana, mama sāvako yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati; yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā…pe… ye keci saṅkhārā…pe… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā, yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passati. Ettāvatā kho, aggivessana, mama sāvako sāsanakaro hoti ovādapatikaro tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthusāsane viharatī''ti.

''Kittāvatā pana, bho gotama, bhikkhu arahaṃ hoti khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto''ti? ''Idha, aggivessana, bhikkhu yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā sabbaṃ rūpaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anupādā vimutto hoti; yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā…pe… ye keci saṅkhārā…pe… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā sabbaṃ viññāṇaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anupādā vimutto hoti. Ettāvatā kho, aggivessana, bhikkhu arahaṃ hoti khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto. Evaṃ vimuttacitto kho, aggivessana, bhikkhu tīhi anuttariyehi samannāgato hoti – dassanānuttariyena, paṭipadānuttariyena, vimuttānuttariyena. Evaṃ vimuttacitto kho, aggivessana, bhikkhu tathāgataññeva sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti – buddho so bhagavā bodhāya dhammaṃ deseti, danto so bhagavā damathāya dhammaṃ deseti, santo so bhagavā samathāya dhammaṃ deseti, tiṇṇo so bhagavā taraṇāya dhammaṃ deseti, parinibbuto so bhagavā parinibbānāya dhammaṃ desetī''ti.

362. Evaṃ vutte, saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ etadavoca – ''mayameva, bho gotama, dhaṃsī, mayaṃ pagabbā, ye mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ vādena vādaṃ āsādetabbaṃ amaññimha. Siyā hi, bho gotama, hatthiṃ pabhinnaṃ āsajja purisassa sotthibhāvo, na tveva bhavantaṃ gotamaṃ āsajja siyā purisassa sotthibhāvo. Siyā hi, bho gotama, pajjalitaṃ [jalantaṃ (sī. pī.)] aggikkhandhaṃ āsajja purisassa sotthibhāvo, na tveva bhavantaṃ gotamaṃ āsajja siyā purisassa sotthibhāvo. Siyā hi, bho gotama, āsīvisaṃ ghoravisaṃ āsajja purisassa sotthibhāvo, na tveva bhavantaṃ gotamaṃ āsajja siyā purisassa sotthibhāvo. Mayameva, bho gotama, dhaṃsī, mayaṃ pagabbā, ye mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ vādena vādaṃ āsādetabbaṃ amaññimha. Adhivāsetu [adhivāsetu ca (pī. ka.)] me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

363. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavato adhivāsanaṃ viditvā te licchavī āmantesi –

‘‘suṇantu me bhonto licchavī, samaṇo me gotamo nimantito svātanāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Tena me abhihareyyātha yamassa patirūpaṃ maññeyyāthā’’ti. Atha kho te licchavī tassā rattiyā accayena saccakassa nigaṇṭhaputtassa pañcamattāni thālipākasatāni bhattābhihāraṃ abhihariṃsu. Atha kho nigaṇṭhaputto sake ārāme paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena saccakassa nigaṇṭhaputtassa ārāmo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yamidaṃ, bho gotama, dāne puññañca puññamahī ca taṃ dāyakānaṃ sukhāya hotū’’ti. ‘‘Yaṃ kho, aggivessana, tādisaṃ dakkhiṇeyyaṃ āgamma avītarāgaṃ avītadosaṃ avītamohaṃ, taṃ dāyakānaṃ bhavissati. Yaṃ kho, aggivessana, mādisaṃ dakkhiṇeyyaṃ āgamma vītarāgaṃ vītadosaṃ vītamohaṃ, taṃ tuyhaṃ bhavissatī’’ti.

Cūḷasaccakasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Mahāsaccakasuttaṃ

364. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā pubbaṇhasamayaṃ sunivattho hoti pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pavisitukāmo [pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya… pavisitukāmo hoti (sī.)]. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena mahāvanaṃ kūṭāgārasālā tenupasaṅkami. Addasā kho āyasmā ānando saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, saccako nigaṇṭhaputto āgacchati bhassappavādako paṇḍitavādo sādhusammato bahujanassa. Eso kho, bhante, avaṇṇakāmo buddhassa, avaṇṇakāmo dhammassa, avaṇṇakāmo saṅghassa. Sādhu, bhante, bhagavā muhuttaṃ nisīdatu anukampaṃ upādāyā’’ti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Atha kho saccako nigaṇṭhaputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ etadavoca –

365. ‘‘Santi, bho gotama, eke samaṇabrāhmaṇā kāyabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, no cittabhāvanaṃ. Phusanti hi te, bho gotama, sārīrikaṃ dukkhaṃ vedanaṃ. Bhūtapubbaṃ, bho gotama, sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭhassa sato ūrukkhambhopi nāma bhavissati, hadayampi nāma phalissati, uṇhampi lohitaṃ mukhato uggamissati, ummādampi pāpuṇissati [pāpuṇissanti (syā. kaṃ.)] cittakkhepaṃ. Tassa kho etaṃ, bho gotama, kāyanvayaṃ cittaṃ hoti, kāyassa vasena vattati. Taṃ kissa hetu? Abhāvitattā cittassa. Santi pana, bho gotama, eke samaṇabrāhmaṇā cittabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, no kāyabhāvanaṃ. Phusanti hi te, bho gotama, cetasikaṃ dukkhaṃ vedanaṃ. Bhūtapubbaṃ, bho gotama, cetasikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭhassa sato ūrukkhambhopi nāma bhavissati, hadayampi nāma phalissati, uṇhampi lohitaṃ mukhato uggamissati, ummādampi pāpuṇissati cittakkhepaṃ. Tassa kho eso, bho gotama, cittanvayo kāyo hoti, cittassa vasena vattati. Taṃ kissa hetu? Abhāvitattā kāyassa. Tassa mayhaṃ, bho gotama, evaṃ hoti – ‘addhā bhoto gotamassa sāvakā cittabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, no kāyabhāvana’’’nti.

366. ‘‘Kinti pana te, aggivessana, kāyabhāvanā sutā’’ti? ‘‘Seyyathidaṃ – nando vaccho, kiso saṃkicco, makkhali gosālo – etehi, bho gotama, acelakā muttācārā hatthāpalekhanā naehibhaddantikā natiṭṭhabhaddantikā [naehibhadantikā, natiṭṭhabhadantikā (sī. syā. kaṃ. pī. ka.)] na abhihaṭaṃ na uddissakataṃ na nimantanaṃ sādiyanti, te na kumbhimukhā paṭiggaṇhanti na kaḷopimukhā paṭiggaṇhanti na eḷakamantaraṃ na daṇḍamantaraṃ na musalamantaraṃ na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ na gabbhiniyā na pāyamānāya na purisantaragatāya na saṅkittīsu na yattha sā upaṭṭhito hoti na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī, na macchaṃ na maṃsaṃ na suraṃ na merayaṃ na thusodakaṃ pivanti. Te ekāgārikā vā honti ekālopikā, dvāgārikā vā honti dvālopikā…pe… sattāgārikā vā honti sattālopikā. Ekissāpi dattiyā yāpenti, dvīhipi dattīhi yāpenti…pe… sattahipi dattīhi yāpenti. Ekāhikampi āhāraṃ āhārenti, dvīhikampi āhāraṃ āhārenti…pe… sattāhikampi āhāraṃ āhārenti. Iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyuttā viharantī''ti.

''Kiṃ pana te, aggivessana, tāvatakeneva yāpentī''ti? ''No hidaṃ, bho gotama. Appekadā, bho gotama, uḷārāni uḷārāni khādanīyāni khādanti, uḷārāni uḷārāni bhojanāni bhuñjanti, uḷārāni uḷārāni sāyanīyāni sāyanti, uḷārāni uḷārāni pānāni pivanti. Te imaṃ kāyaṃ balaṃ gāhenti nāma, brūhenti nāma, medenti nāmā''ti.

''Yaṃ kho te, aggivessana, purimaṃ pahāya pacchā upacinanti, evaṃ imassa kāyassa ācayāpacayo hoti. Kinti pana te, aggivessana, cittabhāvanā sutā''ti? Cittabhāvanāya kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavatā puṭṭho samāno na sampāyāsi.

367. Atha kho bhagavā saccakaṃ nigaṇṭhaputtaṃ etadavoca – ''yāpi kho te esā, aggivessana, purimā kāyabhāvanā bhāsitā sāpi ariyassa vinaye no dhammikā kāyabhāvanā. Kāyabhāvanampi [kāyabhāvanaṃ hi (sī. pī. ka.)] kho tvaṃ, aggivessana, na aññāsi, kuto pana tvaṃ cittabhāvanaṃ jānissasi? Api ca, aggivessana, yathā abhāvitakāyo ca hoti abhāvitacitto ca, bhāvitakāyo ca hoti bhāvitacitto ca. Taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bho''ti kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

368. ''Kathañca, aggivessana, abhāvitakāyo ca hoti abhāvitacitto ca? Idha, aggivessana, assutavato puthujjanassa uppajjati sukhā vedanā. So sukhāya vedanāya phuṭṭho samāno sukhasārāgī ca hoti sukhasārāgitañca āpajjati. Tassa sā sukhā vedanā nirujjhati. Sukhāya vedanāya nirodhā uppajjati dukkhā vedanā. So dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjati. Tassa kho esā, aggivessana, uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati abhāvitattā kāyassa, uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati abhāvitattā cittassa. Yassa kassaci, aggivessana, evaṃ ubhatopakkhaṃ uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati abhāvitattā kāyassa, uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati abhāvitattā cittassa, evaṃ kho, aggivessana, abhāvitakāyo ca hoti abhāvitacitto ca.

369. ''Kathañca, aggivessana, bhāvitakāyo ca hoti bhāvitacitto ca? Idha, aggivessana, sutavato ariyasāvakassa uppajjati sukhā vedanā. So sukhāya vedanāya phuṭṭho samāno na sukhasārāgī ca hoti, na sukhasārāgitañca āpajjati. Tassa sā sukhā vedanā nirujjhati. Sukhāya vedanāya nirodhā uppajjati dukkhā vedanā. So dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno na socati na kilamati na paridevati na urattāḷiṃ kandati na sammohaṃ āpajjati. Tassa kho esā, aggivessana, uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati bhāvitattā kāyassa, uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati bhāvitattā cittassa. Yassa kassaci, aggivessana, evaṃ ubhatopakkhaṃ uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati bhāvitattā kāyassa, uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati bhāvitattā cittassa. Evaṃ kho, aggivessana, bhāvitakāyo ca hoti bhāvitacitto cā''ti.

370. ''Evaṃ pasanno ahaṃ bhoto gotamassa! Bhavañhi gotamo bhāvitakāyo ca hoti bhāvitacitto cā''ti. ''Addhā kho te ayaṃ, aggivessana, āsajja upanīya vācā bhāsitā, api ca te ahaṃ byākarissāmi. Yato kho ahaṃ, aggivessana, kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, taṃ vata me uppannā vā sukhā vedanā cittaṃ pariyādāya ṭhassati, uppannā vā dukkhā vedanā cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti netaṃ ṭhānaṃ [netaṃ khoṭhānaṃ (sī. pī.)] vijjatī''ti.

''Na hi nūna [na hanūna (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhoto gotamassa uppajjati tathārūpā sukhā vedanā yathārūpā uppannā sukhā vedanā cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyya; na hi nūna bhoto gotamassa uppajjati tathārūpā dukkhā vedanā yathārūpā uppannā dukkhā vedanā cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyyā''ti.

371. ‘‘Kiñhi no siyā, aggivessana? Idha me, aggivessana, pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, aparena samayena daharova samāno, susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā, akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ assumukhānaṃ rudantānaṃ, kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃ. So evaṃ pabbajito samāno kiṃkusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – ‘icchāmahaṃ, āvuso kālāma, imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu’nti. Evaṃ vutte, aggivessana, āḷāro kālāmo maṃ etadavoca – ‘viharatāyasmā, tādiso ayaṃ dhammo yattha viññū puriso nacirasseva sakaṃ ācariyakaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’ti. So kho ahaṃ, aggivessana, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ pariyāpuṇiṃ. So kho ahaṃ, aggivessana, tāvatakeneva oṭṭhapahatamattena lapitalāpanamattena ñāṇavādañca vadāmi theravādañca, ‘jānāmi passāmī’ti ca paṭijānāmi, ahañceva aññe ca. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘na kho āḷāro kālāmo imaṃ dhammaṃ kevalaṃ saddhāmattakena sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti, addhā āḷāro kālāmo imaṃ dhammaṃ jānaṃ passaṃ viharatī’’’ti.

‘‘Atha khvāhaṃ, aggivessana, yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – ‘kittāvatā no, āvuso kālāma, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesī’ti? Evaṃ vutte, aggivessana, āḷāro kālāmo ākiñcaññāyatanaṃ pavedesi. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘na kho āḷārasseva kālāmassa atthi saddhā, mayhaṃpatthi saddhā; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi vīriyaṃ, mayhaṃpatthi vīriyaṃ; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi sati, mayhaṃpatthi sati; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi samādhi, mayhaṃpatthi samādhi; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi paññā, mayhaṃpatthi paññā; yaṃnūnāhaṃ yaṃ dhammaṃ āḷāro kālāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti tassa dhammassa sacchikiriyāya padaheyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsiṃ.

‘‘Atha khvāhaṃ, aggivessana, yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – ‘ettāvatā no, āvuso kālāma, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī’ti? ‘Ettāvatā kho ahaṃ, āvuso, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemī’ti. ‘Ahampi kho, āvuso, ettāvatā imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī’ti. ‘Lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma. Iti yāhaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemi taṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi; yaṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi tamahaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemi. Iti yāhaṃ dhammaṃ jānāmi taṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi; yaṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi tamahaṃ dhammaṃ jānāmi. Iti yādiso ahaṃ tādiso tuvaṃ, yādiso tuvaṃ tādiso ahaṃ. Ehi dāni, āvuso, ubhova santā imaṃ gaṇaṃ pariharāmā’ti. Iti kho, aggivessana, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno (attano) [( ) natthi (sī. pī.)] antevāsiṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesi. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘nāyaṃ dhammo nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva ākiñcaññāyatanūpapattiyā’ti. So kho ahaṃ, aggivessana, taṃ dhammaṃ analaṅkaritvā tasmā dhammā nibbijja apakkamiṃ.

372. ‘‘So kho ahaṃ, aggivessana, kiṃkusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – ‘icchāmahaṃ, āvuso [passa ma. ni. 1.278 pāsarāsisutte] imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu’nti. Evaṃ vutte, aggivessana, udako rāmaputto maṃ etadavoca – ‘viharatāyasmā, tādiso ayaṃ dhammo yattha viññū puriso nacirasseva sakaṃ ācariyakaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’ti. So kho ahaṃ, aggivessana, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ pariyāpuṇiṃ. So kho ahaṃ, aggivessana, tāvatakeneva oṭṭhapahatamattena lapitalāpanamattena ñāṇavādañca vadāmi theravādañca, ‘jānāmi passāmī’ti ca paṭijānāmi, ahañceva aññe ca. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘na kho rāmo imaṃ dhammaṃ kevalaṃ saddhāmattakena sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesi. Addhā rāmo imaṃ dhammaṃ jānaṃ passaṃ vihāsī’ti. Atha khvāhaṃ, aggivessana, yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – ‘kittāvatā no, āvuso rāmo, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesī’ti? Evaṃ vutte, aggivessana, udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatanaṃ pavedesi. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘na kho rāmasseva ahosi saddhā, mayhaṃpatthi saddhā; na kho rāmasseva ahosi vīriyaṃ, mayhaṃpatthi vīriyaṃ; na kho rāmasseva ahosi sati, mayhaṃpatthi sati; na kho rāmasseva ahosi samādhi, mayhaṃpatthi samādhi; na kho rāmasseva ahosi paññā, mayhaṃpatthi paññā; yaṃnūnāhaṃ yaṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesi tassa dhammassa sacchikiriyāya padaheyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsiṃ.

‘‘Atha khvāhaṃ, aggivessana, yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – ‘ettāvatā no, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī’ti? ‘Ettāvatā kho, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī’ti. ‘Ahampi kho, āvuso, ettāvatā imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī’ti. ‘Lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma. Iti yaṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesi, taṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi; yaṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi, taṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesi. Iti yaṃ dhammaṃ rāmo abhiññāsi taṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi; yaṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi taṃ dhammaṃ rāmo abhiññāsi. Iti yādiso rāmo ahosi tādiso tuvaṃ; yādiso tuvaṃ tādiso rāmo ahosi. Ehi dāni, āvuso, tuvaṃ imaṃ gaṇaṃ pariharā’ti. Iti kho, aggivessana, udako rāmaputto sabrahmacārī me samāno ācariyaṭṭhāne ca maṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesi. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘nāyaṃ dhammo nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva nevasaññānāsaññāyatanūpapattiyā’ti. So kho ahaṃ, aggivessana, taṃ dhammaṃ analaṅkaritvā tasmā dhammā nibbijja apakkamiṃ.

373. ‘‘So kho ahaṃ, aggivessana, kiṃkusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno magadhesu anupubbena cārikaṃ caramāno yena uruvelā senānigamo tadavasariṃ. Tatthaddasaṃ ramaṇīyaṃ bhūmibhāgaṃ, pāsādikañca vanasaṇḍaṃ, nadiñca sandantiṃ setakaṃ supatitthaṃ ramaṇīyaṃ, samantā ca gocaragāmaṃ. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘ramaṇīyo vata, bho, bhūmibhāgo, pāsādiko ca vanasaṇḍo, nadī ca sandati setakā supatitthā ramaṇīyā, samantā ca gocaragāmo. Alaṃ vatidaṃ kulaputtassa padhānatthikassa padhānāyā’ti. So kho ahaṃ, aggivessana, tattheva nisīdiṃ ‘alamidaṃ padhānāyā’ti.

374. ‘‘Apissumaṃ, aggivessana, tisso upamā paṭibhaṃsu anacchariyā pubbe assutapubbā. Seyyathāpi, aggivessana, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ udake nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – ‘aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, api nu so puriso amuṃ allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ, udake nikkhittaṃ, uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Aduñhi, bho gotama, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ, tañca pana udake nikkhittaṃ. Yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, aggivessana, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi avūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho, so ca ajjhattaṃ na suppahīno hoti, na suppaṭippassaddho, opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, aggivessana, paṭhamā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā.

375. ‘‘Aparāpi kho maṃ, aggivessana, dutiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Seyyathāpi, aggivessana, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ, ārakā udakā thale nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – ‘aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, api nu so puriso amuṃ allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ, ārakā udakā thale nikkhittaṃ, uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya tejo pātukareyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Aduñhi, bho gotama, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ, kiñcāpi ārakā udakā thale nikkhittaṃ. Yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assāti. Evameva kho, aggivessana, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi vūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho so ca ajjhattaṃ na suppahīno hoti, na suppaṭippassaddho, opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, aggivessana, dutiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā’’.

376. ‘‘Aparāpi kho maṃ, aggivessana, tatiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Seyyathāpi, aggivessana, sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ, ārakā udakā thale nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – ‘aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, aggivessana, api nu so puriso amuṃ sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ, ārakā udakā thale nikkhittaṃ, uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā’’ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Aduñhi, bho gotama, sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ, tañca pana ārakā udakā thale nikkhitta’’nti. ‘‘Evameva kho, aggivessana, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi vūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho, so ca ajjhattaṃ suppahīno hoti suppaṭippassaddho, opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, bhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, bhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, aggivessana, tatiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Imā kho maṃ, aggivessana, tisso upamā paṭibhaṃsu anacchariyā pubbe assutapubbā.’’

377. ‘‘Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ dantebhi dantamādhāya [passa ma. ni. 1.221 vitakkasaṇṭhānasutte], jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇheyyaṃ abhinippīḷeyyaṃ abhisantāpeyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, dantebhi dantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇhāmi abhinippīḷemi abhisantāpemi. Tassa mayhaṃ, aggivessana, dantebhi dantamādhāya jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato kacchehi sedā muccanti. Seyyathāpi, aggivessana, balavā puriso dubbalataraṃ purisaṃ sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā abhiniggaṇheyya abhinippīḷeyya abhisantāpeyya, evameva kho me, aggivessana, dantebhi dantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato kacchehi sedā muccanti. Āraddhaṃ kho pana me, aggivessana, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

378. ‘‘Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca assāsapassāsesu uparuddhesu kaṇṇasotehi vātānaṃ nikkhamantānaṃ adhimatto saddo hoti. Seyyathāpi nāma kammāragaggariyā dhamamānāya adhimatto saddo hoti, evameva kho me, aggivessana, mukhato ca nāsato ca assāsapassāsesu uparuddhesu kaṇṇasotehi vātānaṃ nikkhamantānaṃ adhimatto saddo hoti. Āraddhaṃ kho pana me, aggivessana, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā. Sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

‘‘Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā muddhani ūhananti [ūhanti (sī.), ohananti (syā. kaṃ.), uhananti (ka.)]. Seyyathāpi, aggivessana, balavā puriso tiṇhena sikharena muddhani abhimattheyya [muddhānaṃ abhimantheyya (sī. pī.), muddhānaṃ abhimattheyya (syā. kaṃ.)], evameva kho me, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā muddhani ūhananti. Āraddhaṃ kho pana me, aggivessana, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā. Sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

‘‘Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā sīse sīsavedanā honti. Seyyathāpi, aggivessana, balavā puriso daḷhena varattakkhaṇḍena [varattakabandhanena (sī.)] sīse sīsaveṭhaṃ dadeyya, evameva kho me, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā sīse sīsavedanā honti. Āraddhaṃ kho pana me, aggivessana, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā. Sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

‘‘Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Seyyathāpi, aggivessana, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā tiṇhena govikantanena kucchiṃ parikanteyya, evameva kho me, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Āraddhaṃ kho pana me, aggivessana, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā. Sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

‘‘Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimatto kāyasmiṃ ḍāho hoti. Seyyathāpi, aggivessana, dve balavanto purisā dubbalataraṃ purisaṃ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuyā santāpeyyuṃ samparitāpeyyuṃ, evameva kho me, aggivessana, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimatto kāyasmiṃ ḍāho hoti. Āraddhaṃ kho pana me, aggivessana, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā. Sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati. Apissu maṃ, aggivessana, devatā disvā evamāhaṃsu – ‘kālaṅkato samaṇo gotamo’ti. Ekaccā devatā evamāhaṃsu – ‘na kālaṅkato samaṇo gotamo, api ca kālaṅkarotī’ti. Ekaccā devatā evamāhaṃsu – ‘na kālaṅkato samaṇo gotamo, napi kālaṅkaroti, arahaṃ samaṇo gotamo, vihārotveva so [vihārotveveso (sī.)] arahato evarūpo hotī’ti [vihārotveveso arahato’’ti (?)].

379. ‘‘Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso āhārupacchedāya paṭipajjeyya’nti. Atha kho maṃ, aggivessana, devatā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘mā kho tvaṃ, mārisa, sabbaso āhārupacchedāya paṭipajji. Sace kho tvaṃ, mārisa, sabbaso āhārupacchedāya paṭipajjissasi, tassa te mayaṃ dibbaṃ ojaṃ lomakūpehi ajjhohāressāma [ajjhoharissāma (syā. kaṃ. pī. ka.)], tāya tvaṃ yāpessasī'ti. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – 'ahañceva kho pana sabbaso ajajjitaṃ [ajaddhukaṃ (sī. pī.), jaddhukaṃ (syā. kaṃ.)] paṭijāneyyaṃ, imā ca me devatā dibbaṃ ojaṃ lomakūpehi ajjhohāreyyuṃ [ajjhohareyyuṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)], tāya cāhaṃ yāpeyyaṃ, taṃ mamassa musā'ti. So kho ahaṃ, aggivessana, tā devatā paccācikkhāmi, 'hala'nti vadāmi.

380. ''Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – 'yaṃnūnāhaṃ thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhāreyyaṃ, pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ, yadi vā kulatthayūsaṃ, yadi vā kaḷāyayūsaṃ, yadi vā hareṇukayūsa'nti. So kho ahaṃ, aggivessana, thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhāresiṃ, pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ, yadi vā kulatthayūsaṃ, yadi vā kaḷāyayūsaṃ, yadi vā hareṇukayūsaṃ. Tassa mayhaṃ, aggivessana, thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhārayato, pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ, yadi vā kulatthayūsaṃ, yadi vā kaḷāyayūsaṃ, yadi vā hareṇukayūsaṃ, adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Seyyathāpi nāma āsītikapabbāni vā kāḷapabbāni vā, evamevassu me aṅgapaccaṅgāni bhavanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma oṭṭhapadaṃ, evamevassu me ānisadaṃ hoti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma vaṭṭanāvaḷī, evamevassu me piṭṭhikaṇṭako uṇṇatāvanato hoti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma jarasālāya gopāṇasiyo oluggaviluggā bhavanti, evamevassu me phāsuḷiyo oluggaviluggā bhavanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma gambhīre udapāne udakatārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti, evamevassu me akkhikūpesu akkhitārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma tittakālābu āmakacchinno vātātapena saṃphuṭito hoti sammilāto, evamevassu me sīsacchavi saṃphuṭitā hoti sammilātā tāyevappāhāratāya.

''So kho ahaṃ, aggivessana, udaracchaviṃ parimasissāmīti piṭṭhikaṇṭakaṃyeva pariggaṇhāmi, piṭṭhikaṇṭakaṃ parimasissāmīti udaracchaviṃyeva pariggaṇhāmi, yāvassu me, aggivessana, udaracchavi piṭṭhikaṇṭakaṃ allīnā hoti tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, aggivessana, vaccaṃ vā muttaṃ vā karissāmīti tattheva avakujjo papatāmi tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, aggivessana, imameva kāyaṃ assāsento pāṇinā gattāni anumajjāmi. Tassa mayhaṃ, aggivessana, pāṇinā gattāni anumajjato pūtimūlāni lomāni kāyasmā papatanti tāyevappāhāratāya. Apissu maṃ, aggivessana, manussā disvā evamāhaṃsu – 'kāḷo samaṇo gotamo'ti. Ekacce manussā evamāhaṃsu – 'na kāḷo samaṇo gotamo, sāmo samaṇo gotamo'ti. Ekacce manussā evamāhaṃsu – 'na kāḷo samaṇo gotamo, napi sāmo, maṅguracchavi samaṇo gotamo'ti. Yāvassu me, aggivessana, tāva parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto upahato hoti tāyevappāhāratāya.

381. ''Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – 'ye kho keci atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayiṃsu, etāvaparamaṃ, nayito bhiyyo. Yepi hi keci anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayissanti, etāvaparamaṃ, nayito bhiyyo. Yepi hi keci etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, etāvaparamaṃ, nayito bhiyyo. Na kho panāhaṃ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhigacchāmi uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ. Siyā nu kho añño maggo bodhāyā'ti? Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – 'abhijānāmi kho panāhaṃ pitu sakkassa kammante sītāya jambucchāyāya nisinno vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharitā. Siyā nu kho eso maggo bodhāyā'ti? Tassa mayhaṃ, aggivessana, satānusāri viññāṇaṃ ahosi – 'eseva maggo bodhāyā'ti. Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – 'kiṃ nu kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmi, yaṃ taṃ sukhaṃ aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehī'ti? Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – 'na kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmi, yaṃ taṃ sukhaṃ aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehī'ti.

382. ''Tassa mayhaṃ, aggivessana, etadahosi – 'na kho taṃ sukaraṃ sukhaṃ adhigantuṃ evaṃ adhimattakasimānaṃ pattakāyena, yaṃnūnāhaṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āhāreyyaṃ odanakummāsa'nti. So kho ahaṃ, aggivessana, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāresiṃ odanakummāsaṃ. Tena kho pana maṃ, aggivessana, samayena pañca [pañcavaggiyā (aññasuttesu)] bhikkhū paccupaṭṭhitā honti – 'yaṃ kho samaṇo gotamo dhammaṃ adhigamissati, taṃ no ārocessatī'ti. Yato kho ahaṃ, aggivessana, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāresiṃ odanakummāsaṃ, atha me te pañca bhikkhū nibbijja pakkamiṃsu – 'bāhulliko [bāhuliko (sī. pī.) saṃghabhedasikkhāpadaṭīkāya sameti] samaṇo gotamo, padhānavibbhanto, āvatto bāhullāyā'ti.

383. ''So kho ahaṃ, aggivessana, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāretvā, balaṃ gahetvā, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihāsiṃ, sato ca sampajāno. Sukhañca kāyena paṭisaṃvedesiṃ yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – 'upekkhako satimā sukhavihārī'ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

384. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Ayaṃ kho me, aggivessana, rattiyā paṭhame yāme paṭhamā vijjā adhigatā; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

385. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi…pe… ayaṃ kho me, aggivessana, rattiyā majjhime yāme dutiyā vijjā adhigatā; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

386. ''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. 'Ime āsavā'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ āsavasamudayo'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ āsavanirodho'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccittha, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccittha. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ ahosi. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti abbhaññāsiṃ. Ayaṃ kho me, aggivessana, rattiyā pacchime yāme tatiyā vijjā adhigatā; avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato. Evarūpāpi kho me, aggivessana, uppannā sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati.

387. ''Abhijānāmi kho panāhaṃ, aggivessana, anekasatāya parisāya dhammaṃ desetā. Apissu maṃ ekameko evaṃ maññati – 'mamevārabbha samaṇo gotamo dhammaṃ desetī'ti. 'Na kho panetaṃ, aggivessana, evaṃ daṭṭhabbaṃ; yāvadeva viññāpanatthāya tathāgato paresaṃ dhammaṃ deseti. So kho ahaṃ, aggivessana, tassāyeva kathāya pariyosāne, tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi samādahāmi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī''ti.

''Okappaniyametaṃ bhoto gotamassa yathā taṃ arahato sammāsambuddhassa. Abhijānāti kho pana bhavaṃ gotamo divā supitā’’ti? ‘‘Abhijānāmahaṃ, aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā’’ti. ‘‘Etaṃ kho, bho gotama, eke samaṇabrāhmaṇā sammohavihārasmiṃ vadantī’’ti? ‘‘Na kho, aggivessana, ettāvatā sammūḷho vā hoti asammūḷho vā. Api ca, aggivessana, yathā sammūḷho ca hoti asammūḷho ca, taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

388. ‘‘Yassa kassaci, aggivessana, ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā appahīnā, tamahaṃ ‘sammūḷho’ti vadāmi. Āsavānañhi, aggivessana, appahānā sammūḷho hoti. Yassa kassaci, aggivessana, ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā pahīnā, tamahaṃ ‘asammūḷho’ti vadāmi. Āsavānañhi, aggivessana, pahānā asammūḷho hoti.

‘‘Tathāgatassa kho, aggivessana, ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Seyyathāpi, aggivessana, tālo matthakacchinno abhabbo puna virūḷhiyā, evameva kho, aggivessana, tathāgatassa ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā’’ti.

389. Evaṃ vutte, saccako nigaṇṭhaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Yāvañcidaṃ bhoto gotamassa evaṃ āsajja āsajja vuccamānassa, upanītehi vacanappathehi samudācariyamānassa, chavivaṇṇo ceva pariyodāyati, mukhavaṇṇo ca vippasīdati, yathā taṃ arahato sammāsambuddhassa. Abhijānāmahaṃ, bho gotama, pūraṇaṃ kassapaṃ vādena vādaṃ samārabhitā. Sopi mayā vādena vādaṃ samāraddho aññenaññaṃ paṭicari, bahiddhā kathaṃ apanāmesi, kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsi. Bhoto pana [bhoto kho pana (sī.)] gotamassa evaṃ āsajja āsajja vuccamānassa, upanītehi vacanappathehi samudācariyamānassa, chavivaṇṇo ceva pariyodāyati, mukhavaṇṇo ca vippasīdati, yathā taṃ arahato sammāsambuddhassa. Abhijānāmahaṃ, bho gotama, makkhaliṃ gosālaṃ…pe… ajitaṃ kesakambalaṃ… pakudhaṃ kaccāyanaṃ… sañjayaṃ belaṭṭhaputtaṃ… nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ vādena vādaṃ samārabhitā. Sopi mayā vādena vādaṃ samāraddho aññenaññaṃ paṭicari, bahiddhā kathaṃ apanāmesi, kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsi. Bhoto pana gotamassa evaṃ āsajja āsajja vuccamānassa, upanītehi vacanappathehi samudācariyamānassa, chavivaṇṇo ceva pariyodāyati, mukhavaṇṇo ca vippasīdati, yathā taṃ arahato sammāsambuddhassa. Handa ca dāni mayaṃ, bho gotama, gacchāma. Bahukiccā mayaṃ, bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, aggivessana, kālaṃ maññasī’’ti.

Atha kho saccako nigaṇṭhaputto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmīti.

Mahāsaccakasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttaṃ

390. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Atha kho sakko devānamindo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho sakko devānamindo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna’’nti?

‘‘Idha, devānaminda, bhikkhuno sutaṃ hoti – ‘sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā’ti. Evañcetaṃ, devānaminda, bhikkhuno sutaṃ hoti – ‘sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā’ti. So sabbaṃ dhammaṃ abhijānāti; sabbaṃ dhammaṃ abhiññāya sabbaṃ dhammaṃ parijānāti; sabbaṃ dhammaṃ pariññāya yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti – sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so tāsu vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharati. So tāsu vedanāsu aniccānupassī viharanto, virāgānupassī viharanto, nirodhānupassī viharanto, paṭinissaggānupassī viharanto na kiñci loke upādiyati. Anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti. Ettāvatā kho, devānaminda, bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna''nti.

Atha kho sakko devānamindo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyi.

391. Tena kho pana samayena āyasmā mahāmoggallāno bhagavato avidūre nisinno hoti. Atha kho āyasmato mahāmoggallānassa etadahosi – ''kiṃ nu kho so yakkho bhagavato bhāsitaṃ abhisamecca anumodi udāhu no; yaṃnūnāhaṃ taṃ yakkhaṃ jāneyyaṃ – yadi vā so yakkho bhagavato bhāsitaṃ abhisamecca anumodi yadi vā no''ti? Atha kho āyasmā mahāmoggallāno – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – pubbārāme migāramātupāsāde antarahito devesu tāvatiṃsesu pāturahosi. Tena kho pana samayena sakko devānamindo ekapuṇḍarīke uyyāne dibbehi pañcahi tūriyasatehi [turiyasatehi (sī. syā. kaṃ. pī.)] samappito samaṅgībhūto paricāreti. Addasā kho sakko devānamindo āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna tāni dibbāni pañca tūriyasatāni paṭippaṇāmetvā yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca – ''ehi kho, mārisa moggallāna, svāgataṃ, mārisa moggallāna! Cirassaṃ kho, mārisa moggallāna, imaṃ pariyāyaṃ akāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīda, mārisa moggallāna, idamāsanaṃ paññatta''nti. Nisīdi kho āyasmā mahāmoggallāno paññatte āsane. Sakkopi kho devānamindo aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca – ''yathā kathaṃ pana kho, kosiya, bhagavā saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ abhāsi? Sādhu mayampi etissā kathāya bhāgino assāma savanāyā''ti.

392. ''Mayaṃ kho, mārisa moggallāna, bahukiccā bahukaraṇīyā – appeva sakena karaṇīyena, api ca devānaṃyeva tāvatiṃsānaṃ karaṇīyena. Api ca, mārisa moggallāna, sussutaṃyeva hoti suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ, yaṃ no khippameva antaradhāyati. Bhūtapubbaṃ, mārisa moggallāna, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho [samūpabyuḷho (syā. kaṃ.), samūpabbūḷho (sī.)] ahosi. Tasmiṃ kho pana, mārisa moggallāna, saṅgāme devā jiniṃsu, asurā parājiniṃsu. So kho ahaṃ, mārisa moggallāna, taṃ saṅgāmaṃ abhivijinitvā vijitasaṅgāmo tato paṭinivattitvā vejayantaṃ nāma pāsādaṃ māpesiṃ. Vejayantassa kho, mārisa moggallāna, pāsādassa ekasataṃ niyyūhaṃ. Ekekasmiṃ niyyūhe satta satta kūṭāgārasatāni. Ekamekasmiṃ kūṭāgāre satta satta accharāyo. Ekamekissā accharāya satta satta paricārikāyo. Iccheyyāsi no tvaṃ, mārisa moggallāna, vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyakaṃ daṭṭhu''nti? Adhivāsesi kho āyasmā mahāmoggallāno tuṇhībhāvena.

393. Atha kho sakko ca devānamindo vessavaṇo ca mahārājā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ purakkhatvā yena vejayanto pāsādo tenupasaṅkamiṃsu. Addasaṃsu kho sakkassa devānamindassa paricārikāyo āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ dūratova āgacchantaṃ; disvā ottappamānā hirīyamānā sakaṃ sakaṃ ovarakaṃ pavisiṃsu. Seyyathāpi nāma suṇisā sasuraṃ disvā ottappati hirīyati, evameva sakkassa devānamindassa paricārikāyo āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ disvā ottappamānā hirīyamānā sakaṃ sakaṃ ovarakaṃ pavisiṃsu. Atha kho sakko ca devānamindo vessavaṇo ca mahārājā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ vejayante pāsāde anucaṅkamāpenti anuvicarāpenti – ''idampi, mārisa moggallāna, passa vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyakaṃ; idampi, mārisa moggallāna, passa vejayantassa pāsādassa rāmaṇeyyaka''nti. ''Sobhati idaṃ āyasmato kosiyassa, yathā taṃ pubbe katapuññassa. Manussāpi kiñcideva rāmaṇeyyakaṃ disvā [diṭṭhā (sī. pī. ka.)] evamāhaṃsu – 'sobhati vata bho yathā devānaṃ tāvatiṃsāna'nti. Tayidaṃ āyasmato kosiyassa sobhati, yathā taṃ pubbe katapuññassā''ti. Atha kho āyasmato mahāmoggallānassa etadahosi – ''atibāḷhaṃ kho ayaṃ yakkho pamatto viharati. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ yakkhaṃ saṃvejeyya''nti. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi [abhisaṅkhāresi (ka.), abhisaṅkhāreti (syā. kaṃ.)] yathā vejayantaṃ pāsādaṃ pādaṅguṭṭhakena saṅkampesi sampakampesi sampavedhesi. Atha kho sakko ca devānamindo, vessavaṇo ca mahārājā, devā ca tāvatiṃsā acchariyabbhutacittajātā ahesuṃ – ''acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho, samaṇassa mahiddhikatā mahānubhāvatā, yatra hi nāma dibbabhavanaṃ pādaṅguṭṭhakena saṅkampessati sampakampessati sampavedhessatī''ti! Atha kho āyasmā mahāmoggallāno sakkaṃ devānamindaṃ saṃviggaṃ lomahaṭṭhajātaṃ viditvā sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca – ''yathā kathaṃ pana kho, kosiya, bhagavā saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ abhāsi? Sādhu mayampi etissā kathāya bhāgino assāma savanāyā''ti.

394. ''Idhāhaṃ, mārisa moggallāna, yena bhagavā tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsiṃ. Ekamantaṃ ṭhito kho ahaṃ, mārisa moggallāna, bhagavantaṃ etadavocaṃ – 'kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna'''nti?

''Evaṃ vutte, mārisa moggallāna, bhagavā maṃ etadavoca – 'idha, devānaminda, bhikkhuno sutaṃ hoti – sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā'ti. Evaṃ cetaṃ devānaminda bhikkhuno sutaṃ hoti 'sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā'ti. So sabbaṃ dhammaṃ abhijānāti, sabbaṃ dhammaṃ abhiññāya sabbaṃ dhammaṃ parijānāti, sabbaṃ dhammaṃ pariññāya yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā. So tāsu vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharati. So tāsu vedanāsu aniccānupassī viharanto, virāgānupassī viharanto, nirodhānupassī viharanto, paṭinissaggānupassī viharanto na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti. Ettāvatā kho, devānaminda, bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussānanti. Evaṃ kho me, mārisa moggallāna, bhagavā saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ abhāsī''ti.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno sakkassa devānamindassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya evameva – devesu tāvatiṃsesu antarahito pubbārāme migāramātupāsāde pāturahosi. Atha kho sakkassa devānamindassa paricārikāyo acirapakkante āyasmante mahāmoggallāne sakkaṃ devānamindaṃ etadavocuṃ – ''eso nu te, mārisa, so bhagavā satthā''ti? ''Na kho me, mārisa, so bhagavā satthā. Sabrahmacārī me eso āyasmā mahāmoggallāno''ti. ''Lābhā te, mārisa, (suladdhaṃ te, mārisa) [( ) natthi (sī. pī.)] yassa te sabrahmacārī evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo! Aho nūna te so bhagavā satthā''ti.

395. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahāmoggallāno bhagavantaṃ etadavoca – ''abhijānāti no, bhante, bhagavā ahu [ahunaññeva (sī. syā. kaṃ.)] ñātaññatarassa mahesakkhassa yakkhassa saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ bhāsitā''ti [abhāsitthāti (ka.)]? ''Abhijānāmahaṃ, moggallāna, idha sakko devānamindo yenāhaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho, moggallāna, sakko devānamindo maṃ etadavoca – 'kittāvatā nu kho, bhante, bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussāna''nti.

Evaṃ vutte ahaṃ, moggallāna, sakkaṃ devānamindaṃ etadavocaṃ ''idha devānaminda bhikkhuno sutaṃ hoti 'sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā'ti. Evaṃ cetaṃ devānaminda bhikkhuno sutaṃ hoti 'sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā'ti. So sabbaṃ dhammaṃ abhijānāti, sabbaṃ dhammaṃ abhiññāya sabbaṃ dhammaṃ parijānāti, sabbaṃ dhammaṃ pariññāya yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā. So tāsu vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharati. So tāsu vedanāsu aniccānupassī viharanto, virāgānupassī viharanto, nirodhānupassī viharanto, paṭinissaggānupassī viharanto na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaññeva parinibbāyati – ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ettāvatā kho, devānaminda, bhikkhu saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimutto hoti accantaniṭṭho accantayogakkhemī accantabrahmacārī accantapariyosāno seṭṭho devamanussānanti. Evaṃ kho ahaṃ, moggallāna, abhijānāmi sakkassa devānamindassa saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ bhāsitā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mahāmoggallāno bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Mahātaṇhāsaṅkhayasuttaṃ

396. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena sātissa nāma bhikkhuno kevaṭṭaputtassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati anañña’’nti. Assosuṃ kho sambahulā bhikkhū – ‘‘sātissa kira nāma bhikkhuno kevaṭṭaputtassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña’’’nti. Atha kho te bhikkhū yena sāti bhikkhu kevaṭṭaputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘saccaṃ kira te, āvuso sāti, evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña’’’nti? ‘‘Evaṃ byā kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña’’nti. Atha kho te bhikkhū sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetukāmā samanuyuñjanti samanugāhanti samanubhāsanti – ‘‘mā evaṃ, āvuso sāti, avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Anekapariyāyenāvuso sāti, paṭiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ vuttaṃ bhagavatā, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavo’’ti. Evampi kho sāti bhikkhu kevaṭṭaputto tehi bhikkhūhi samanuyuñjiyamāno samanugāhiyamāno samanubhāsiyamāno tadeva pāpakaṃ diṭṭhigataṃ thāmasā parāmāsā abhinivissa voharati – ‘‘evaṃ byā kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati anañña’’nti.

397. Yato kho te bhikkhū nāsakkhiṃsu sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetuṃ, atha kho te bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘sātissa nāma, bhante, bhikkhuno kevaṭṭaputtassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña’nti. Assumha kho mayaṃ, bhante, sātissa kira nāma bhikkhuno kevaṭṭaputtassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña’nti. Atha kho mayaṃ, bhante, yena sāti bhikkhu kevaṭṭaputto tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ etadavocumha – ‘saccaṃ kira te, āvuso sāti, evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña’’nti? Evaṃ vutte, bhante, sāti bhikkhu kevaṭṭaputto amhe etadavoca – ‘evaṃ byā kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña’nti. Atha kho mayaṃ, bhante, sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetukāmā samanuyuñjimha samanugāhimha samanubhāsimha – ‘mā evaṃ, āvuso sāti, avaca, mā bhagavantaṃ abbhācikkhi, na hi sādhu bhagavato abbhakkhānaṃ, na hi bhagavā evaṃ vadeyya. Anekapariyāyenāvuso sāti, paṭiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ vuttaṃ bhagavatā, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavo’ti. Evampi kho, bhante, sāti bhikkhu kevaṭṭaputto amhehi samanuyuñjiyamāno samanugāhiyamāno samanubhāsiyamāno tadeva pāpakaṃ diṭṭhigataṃ thāmasā parāmasā abhinivissa voharati – ‘evaṃ byā kho ahaṃ, āvuso, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña'nti. Yato kho mayaṃ, bhante, nāsakkhimha sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ etasmā pāpakā diṭṭhigatā vivecetuṃ, atha mayaṃ etamatthaṃ bhagavato ārocemā''ti.

398. Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ bhikkhu, mama vacanena sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ āmantehi – 'satthā taṃ, āvuso sāti, āmantetī'''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yena sāti bhikkhu kevaṭṭaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ etadavoca – ''satthā taṃ, āvuso sāti, āmantetī''ti. ''Evamāvuso''ti kho sāti bhikkhu kevaṭṭaputto tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ bhagavā etadavoca – ''saccaṃ kira, te, sāti, evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – 'tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña'''nti? ''Evaṃ byā kho ahaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña''nti. ''Katamaṃ taṃ, sāti, viññāṇa''nti? ''Yvāyaṃ, bhante, vado vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedetī''ti. ''Kassa nu kho nāma tvaṃ, moghapurisa, mayā evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāsi? Nanu mayā, moghapurisa, anekapariyāyena paṭiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ vuttaṃ, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavoti? Atha ca pana tvaṃ, moghapurisa, attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhasi, attānañca khaṇasi, bahuñca apuññaṃ pasavasi. Tañhi te, moghapurisa, bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā''ti.

399. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nāyaṃ sāti bhikkhu kevaṭṭaputto usmīkatopi imasmiṃ dhammavinaye''ti? ''Kiñhi siyā bhante? No hetaṃ, bhante''ti. Evaṃ vutte, sāti bhikkhu kevaṭṭaputto tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdi. Atha kho bhagavā sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ tuṇhībhūtaṃ maṅkubhūtaṃ pattakkhandhaṃ adhomukhaṃ pajjhāyantaṃ appaṭibhānaṃ viditvā sātiṃ bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ etadavoca – ''paññāyissasi kho tvaṃ, moghapurisa, etena sakena pāpakena diṭṭhigatena. Idhāhaṃ bhikkhū paṭipucchissāmī''ti. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''tumhepi me, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha yathāyaṃ sāti bhikkhu kevaṭṭaputto attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati, attānañca khaṇati, bahuñca apuññaṃ pasavatī''ti? ''No hetaṃ, bhante! Anekapariyāyena hi no, bhante, paṭiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ vuttaṃ bhagavatā, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavo''ti. ''Sādhu sādhu, bhikkhave! Sādhu kho me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha. Anekapariyāyena hi vo, bhikkhave, paṭiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ vuttaṃ mayā, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavoti. Atha ca panāyaṃ sāti bhikkhu kevaṭṭaputto attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati, attānañca khaṇati, bahuñca apuññaṃ pasavati pasavati. Tañhi tassa moghapurisassa bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya.

400. ''Yaṃ yadeva, bhikkhave, paccayaṃ paṭicca uppajjati viññāṇaṃ, tena teneva viññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati [saṅkhaṃ gacchati (sī. pī.)]. Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati viññāṇaṃ, cakkhuviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati; sotañca paṭicca sadde ca uppajjati viññāṇaṃ, sotaviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati; ghānañca paṭicca gandhe ca uppajjati viññāṇaṃ, ghānaviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati; jivhañca paṭicca rase ca uppajjati viññāṇaṃ, jivhāviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati; kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati viññāṇaṃ, kāyaviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati; manañca paṭicca dhamme ca uppajjati viññāṇaṃ, manoviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati.

''Seyyathāpi, bhikkhave, yaṃ yadeva paccayaṃ paṭicca aggi jalati tena teneva saṅkhyaṃ gacchati. Kaṭṭhañca paṭicca aggi jalati, kaṭṭhaggitveva saṅkhyaṃ gacchati; sakalikañca paṭicca aggi jalati, sakalikaggitveva saṅkhyaṃ gacchati; tiṇañca paṭicca aggi jalati, tiṇaggitveva saṅkhyaṃ gacchati; gomayañca paṭicca aggi jalati, gomayaggitveva saṅkhyaṃ gacchati; thusañca paṭicca aggi jalati, thusaggitveva saṅkhyaṃ gacchati; saṅkārañca paṭicca aggi jalati, saṅkāraggitveva saṅkhyaṃ gacchati. Evameva kho, bhikkhave, yaṃ yadeva paccayaṃ paṭicca uppajjati viññāṇaṃ, tena teneva saṅkhyaṃ gacchati. Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati viññāṇaṃ, cakkhuviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati; sotañca paṭicca sadde ca uppajjati viññāṇaṃ, sotaviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati, ghānañca paṭicca gandhe ca uppajjati viññāṇaṃ, ghāṇaviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati, jivhañca paṭicca rase ca uppajjati viññāṇaṃ, jivhāviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati. Kāyañca paṭicca phoṭṭhabbe ca uppajjati viññāṇaṃ, kāyaviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati. Manañca paṭicca dhamme ca uppajjati viññāṇaṃ, manoviññāṇaṃtveva saṅkhyaṃ gacchati.

401. ‘‘Bhūtamidanti, bhikkhave, passathā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhārasambhavanti, bhikkhave, passathā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ, taṃ nirodhadhammanti, bhikkhave, passathā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Bhūtamidaṃ nossūti, bhikkhave, kaṅkhato uppajjati vicikicchā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhārasambhavaṃ nossūti, bhikkhave, kaṅkhato uppajjati vicikicchā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ, taṃ nirodhadhammaṃ nossūti, bhikkhave, kaṅkhato uppajjati vicikicchā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Bhūtamidanti, bhikkhave, yathābhūtaṃ sammappaññāya passato yā vicikicchā sā pahīyatī’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhārasambhavanti, bhikkhave, yathābhūtaṃ sammappaññāya passatāe yā vicikicchā sā pahīyatī’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ, taṃ nirodhadhammanti, bhikkhave, yathābhūtaṃ sammappaññāya passatāe yā vicikicchā sā pahīyatī’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Bhūtamidanti, bhikkhave, itipi vo ettha nibbicikicchā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhārasambhavanti, bhikkhave, itipi vo ettha nibbicikicchā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti, bhikkhave, itipi vo ettha nibbicikicchā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Bhūtamidanti, bhikkhave, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭha’’nti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhārasambhavanti, bhikkhave, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭha’’nti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Tadāhāranirodhā yaṃ bhūtaṃ taṃ nirodhadhammanti, bhikkhave, yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭha’’nti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Imaṃ ce tumhe, bhikkhave, diṭṭhiṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ allīyetha kelāyetha dhanāyetha mamāyetha, api nu me tumhe, bhikkhave, kullūpamaṃ dhammaṃ desitaṃ ājāneyyātha nittharaṇatthāya no gahaṇatthāyā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Imaṃ ce tumhe, bhikkhave, diṭṭhiṃ evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodātaṃ na allīyetha na kelāyetha na dhanāyetha na mamāyetha, api nu me tumhe, bhikkhave, kullūpamaṃ dhammaṃ desitaṃ ājāneyyātha nittharaṇatthāya no gahaṇatthāyā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

402. ‘‘Cattārome, bhikkhave, āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā, sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro? Kabaḷīkāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthaṃ.

‘‘Ime ca, bhikkhave, cattāro āhārā kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā?

‘‘Ime cattāro āhārā taṇhānidānā taṇhāsamudayā taṇhājātikā taṇhāpabhavā.

‘‘Taṇhā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā?

‘‘Taṇhā vedanānidānā vedanāsamudayā vedanājātikā vedanāpabhavā.

‘‘Vedanā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā?

‘‘Vedanā phassanidānā phassasamudayā phassajātikā phassapabhavā.

‘‘Phasso cāyaṃ, bhikkhave, kiṃnidāno kiṃsamudayo kiṃjātiko kiṃpabhavo?

‘‘Phasso saḷāyatananidāno saḷāyatanasamudayo saḷāyatanajātiko saḷāyatanapabhavo.

‘‘Saḷāyatanaṃ cidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ?

‘‘Saḷāyatanaṃ nāmarūpanidānaṃ nāmarūpasamudayaṃ nāmarūpajātikaṃ nāmarūpapabhavaṃ.

‘‘Nāmarūpaṃ cidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ?

‘‘Nāmarūpaṃ viññāṇanidānaṃ viññāṇasamudayaṃ viññāṇajātikaṃ viññāṇapabhavaṃ.

‘‘Viññāṇaṃ cidaṃ, bhikkhave, kiṃnidānaṃ kiṃsamudayaṃ kiṃjātikaṃ kiṃpabhavaṃ?

‘‘Viññāṇaṃ saṅkhāranidānaṃ saṅkhārasamudayaṃ saṅkhārajātikaṃ saṅkhārapabhavaṃ.

‘‘Saṅkhārā cime, bhikkhave, kiṃnidānā kiṃsamudayā kiṃjātikā kiṃpabhavā?

‘‘Saṅkhārā avijjānidānā avijjāsamudayā avijjājātikā avijjāpabhavā.

‘‘Iti kho, bhikkhave, avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.’’’

403. ‘‘Jātipaccayā jarāmaraṇanti iti kho panetaṃ vuttaṃ; jātipaccayā nu kho, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ, no vā, kathaṃ vā ettha [kathaṃ vā vo ettha (?)] hotī’’ti? ‘‘Jātipaccayā, bhante, jarāmaraṇaṃ; evaṃ no ettha hoti [evaṃ no ettha hotīti (ka.)] – jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti. ‘‘Bhavapaccayā jātīti iti kho panetaṃ vuttaṃ; bhavapaccayā nu kho, bhikkhave, jāti, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Bhavapaccayā, bhante, jāti; evaṃ no ettha hoti – bhavapaccayā jātī’’ti. ‘‘Upādānapaccayā bhavoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; upādānapaccayā nu kho, bhikkhave, bhavo, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Upādānapaccayā, bhante, bhavo; evaṃ no ettha hoti – upādānapaccayā bhavo’’ti. ‘‘Taṇhāpaccayā upādānanti iti kho panetaṃ vuttaṃ, taṇhāpaccayā nu kho, bhikkhave, upādānaṃ, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Taṇhāpaccayā, bhante, upādānaṃ; evaṃ no ettha hoti – taṇhāpaccayā upādāna’’nti. ‘‘Vedanāpaccayā taṇhāti iti kho panetaṃ vuttaṃ; vedanāpaccayā nu kho, bhikkhave, taṇhā, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Vedanāpaccayā, bhante, taṇhā; evaṃ no ettha hoti – vedanāpaccayā taṇhā’’ti. ‘‘Phassapaccayā vedanāti iti kho panetaṃ vuttaṃ; phassapaccayā nu kho, bhikkhave, vedanā, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Phassapaccayā, bhante, vedanā; evaṃ no ettha hoti – phassapaccayā vedanā’’ti. ‘‘Saḷāyatanapaccayā phassoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; saḷāyatanapaccayā nu kho, bhikkhave, phasso, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Saḷāyatanapaccayā, bhante, phasso; evaṃ no ettha hoti – saḷāyatanapaccayā phasso’’ti. ‘‘Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti iti kho panetaṃ vuttaṃ; nāmarūpapaccayā nu kho, bhikkhave, saḷāyatanaṃ, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Nāmarūpapaccayā, bhante, saḷāyatanaṃ; evaṃ no ettha hoti – nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti. ‘‘Viññāṇapaccayā nāmarūpanti iti kho panetaṃ vuttaṃ; viññāṇapaccayā nu kho, bhikkhave, nāmarūpaṃ, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Viññāṇapaccayā, bhante, nāmarūpaṃ; evaṃ no ettha hoti – viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti. ‘‘Saṅkhārapaccayā viññāṇanti iti kho panetaṃ vuttaṃ; saṅkhārapaccayā nu kho, bhikkhave, viññāṇaṃ, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Saṅkhārapaccayā, bhante, viññāṇaṃ; evaṃ no ettha hoti – saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti. ‘‘Avijjāpaccayā saṅkhārāti iti kho panetaṃ vuttaṃ; avijjāpaccayā nu kho, bhikkhave, saṅkhārā, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Avijjāpaccayā, bhante, saṅkhārā; evaṃ no ettha hoti – avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti.

404. ‘‘Sādhu, bhikkhave. Iti kho, bhikkhave, tumhepi evaṃ vadetha, ahampi evaṃ vadāmi –

imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati, yadidaṃ – avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

‘‘Avijjāyatveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, saḷāyatananirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

405. ‘‘Jātinirodhā jarāmaraṇanirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; jātinirodhā nu kho, bhikkhave, jarāmaraṇanirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Jātinirodhā, bhante, jarāmaraṇanirodho; evaṃ no ettha hoti – jātinirodhā jarāmaraṇanirodho’’ti. ‘‘Bhavanirodhā jātinirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; bhavanirodhā nu kho, bhikkhave, jātinirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Bhavanirodhā, bhante, jātinirodho; evaṃ no ettha hoti – bhavanirodhā jātinirodho’’ti. ‘‘Upādānanirodhā bhavanirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; upādānanirodhā nu kho, bhikkhave, bhavanirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Upādānanirodhā, bhante, bhavanirodho; evaṃ no ettha hoti – upādānanirodhā bhavanirodho’’ti. ‘‘Taṇhānirodhā upādānanirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; taṇhānirodhā nu kho, bhikkhave, upādānanirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Taṇhānirodhā, bhante, upādānanirodho; evaṃ no ettha hoti – taṇhānirodhā upādānanirodho’’ti. ‘‘Vedanānirodhā taṇhānirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; vedanānirodhā nu kho, bhikkhave, taṇhānirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Vedanānirodhā, bhante, taṇhānirodho; evaṃ no ettha hoti – vedanānirodhā taṇhānirodho’’ti. ‘‘Phassanirodhā vedanānirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; phassanirodhā nu kho, bhikkhave, vedanānirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Phassanirodhā, bhante, vedanānirodho; evaṃ no ettha hoti – phassanirodhā vedanānirodho’’ti. ‘‘Saḷāyatananirodhā phassanirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; saḷāyatananirodhā nu kho, bhikkhave, phassanirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotīti? Saḷāyatananirodhā, bhante, phassanirodho; evaṃ no ettha hoti – saḷāyatananirodhā phassanirodho’’ti. ‘‘Nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; nāmarūpanirodhā nu kho, bhikkhave, saḷāyatananirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Nāmarūpanirodhā, bhante, saḷāyatananirodho; evaṃ no ettha hoti – nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho’’ti. ‘‘Viññāṇanirodhā nāmarūpanirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; viññāṇanirodhā nu kho, bhikkhave, nāmarūpanirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Viññāṇanirodhā, bhante, nāmarūpanirodho; evaṃ no ettha hoti – viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho’’ti. ‘‘Saṅkhāranirodhā viññāṇanirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; saṅkhāranirodhā nu kho, bhikkhave, viññāṇanirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Saṅkhāranirodhā, bhante, viññāṇanirodho; evaṃ no ettha hoti – saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho’’ti. ‘‘Avijjānirodhā saṅkhāranirodhoti iti kho panetaṃ vuttaṃ; avijjānirodhā nu kho, bhikkhave, saṅkhāranirodho, no vā, kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Avijjānirodhā, bhante, saṅkhāranirodho; evaṃ no ettha hoti – avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’ti.

406. ‘‘Sādhu, bhikkhave. Iti kho, bhikkhave, tumhepi evaṃ vadetha, ahampi evaṃ vadāmi – imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati, yadidaṃ – avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho, nāmarūpanirodhā saḷāyatananirodho, saḷāyatananirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti.

407. ‘‘Api nu tumhe, bhikkhave, evaṃ jānantā evaṃ passantā pubbantaṃ vā paṭidhāveyyātha –

‘ahesumha nu kho mayaṃ atītamaddhānaṃ, nanu kho ahesumha atītamaddhānaṃ, kiṃ nu kho ahesumha atītamaddhānaṃ, kathaṃ nu kho ahesumha atītamaddhānaṃ, kiṃ hutvā kiṃ ahesumha nu kho mayaṃ atītamaddhāna’’’nti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api nu tumhe, bhikkhave, evaṃ jānantā evaṃ passantā aparantaṃ vā paṭidhāveyyātha – bhavissāma nu kho mayaṃ anāgatamaddhānaṃ, nanu kho bhavissāma anāgatamaddhānaṃ, kiṃ nu kho bhavissāma anāgatamaddhānaṃ, kathaṃ nu kho bhavissāma anāgatamaddhānaṃ, kiṃ hutvā kiṃ bhavissāma nu kho mayaṃ anāgatamaddhāna’’nti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api nu tumhe, bhikkhave, evaṃ jānantā evaṃ passantā etarahi vā paccuppannamaddhānaṃ ajjhattaṃ kathaṃkathī assatha – ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ nu khosmi, kathaṃ nu khosmi, ayaṃ nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃgāmī bhavissatī’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api nu tumhe, bhikkhave, evaṃ jānantā evaṃ passantā evaṃ vadeyyātha – satthā no garu, satthugāravena ca mayaṃ evaṃ vademā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api nu tumhe, bhikkhave, evaṃ jānantā evaṃ passantā evaṃ vadeyyātha – samaṇo evamāha, samaṇā ca nāma mayaṃ evaṃ vademā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api nu tumhe, bhikkhave, evaṃ jānantā evaṃ passantā aññaṃ satthāraṃ uddiseyyāthā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Api nu tumhe, bhikkhave, evaṃ jānantā evaṃ passantā yāni tāni puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ vata kotūhalamaṅgalāni tāni sārato paccāgaccheyyāthā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Nanu, bhikkhave, yadeva tumhākaṃ sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ, tadeva tumhe vadethā’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Sādhu, bhikkhave, upanītā kho me tumhe, bhikkhave, iminā sandiṭṭhikena dhammena akālikena ehipassikena opaneyyikena paccattaṃ veditabbena viññūhi. Sandiṭṭhiko ayaṃ, bhikkhave, dhammo akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhi – iti yantaṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta’’nti.

408. ‘‘Tiṇṇaṃ kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassāvakkanti hoti. Idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca na utunī hoti, gandhabbo ca na paccupaṭṭhito hoti, neva tāva gabbhassāvakkanti hoti. Idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca na paccupaṭṭhito hoti, neva tāva gabbhassāvakkanti hoti. Yato ca kho, bhikkhave, mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti – evaṃ tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassāvakkanti hoti. Tamenaṃ, bhikkhave, mātā nava vā dasa vā māse gabbhaṃ kucchinā pariharati mahatā saṃsayena garubhāraṃ [garumbhāraṃ (sī. pī.)]. Tamenaṃ, bhikkhave, mātā navannaṃ vā dasannaṃ vā māsānaṃ accayena vijāyati mahatā saṃsayena garubhāraṃ. Tamenaṃ jātaṃ samānaṃ sakena lohitena poseti. Lohitañhetaṃ, bhikkhave, ariyassa vinaye yadidaṃ mātuthaññaṃ. Sa kho so, bhikkhave, kumāro vuddhimanvāya indriyānaṃ paripākamanvāya yāni tāni kumārakānaṃ kīḷāpanakāni tehi kīḷati, seyyathidaṃ – vaṅkakaṃ ghaṭikaṃ mokkhacikaṃ ciṅgulakaṃ pattāḷhakaṃ rathakaṃ dhanukaṃ. Sa kho so, bhikkhave, kumāro vuddhimanvāya indriyānaṃ paripākamanvāya pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti – cakkhuviññeyyehi rūpehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi, sotaviññeyyehi saddehi… ghānaviññeyyehi gandhehi… jivhāviññeyyehi rasehi… kāyaviññeyyehi phoṭṭhabbehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi.

409. ‘‘So cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe sārajjati, appiyarūpe rūpe byāpajjati, anupaṭṭhitakāyasati ca viharati parittacetaso. Tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti – yatthassa te pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. So evaṃ anurodhavirodhaṃ samāpanno yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so taṃ vedanaṃ abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. Yā vedanāsu nandī tadupādānaṃ, tassupādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme sārajjati, appiyarūpe dhamme byāpajjati, anupaṭṭhitakāyasati ca viharati parittacetaso. Tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti – yatthassa te pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. So evaṃ anurodhavirodhaṃ samāpanno yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so taṃ vedanaṃ abhinandati abhivadati ajjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī. Yā vedanāsu nandī tadupādānaṃ, tassupādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

410. ‘‘Idha, bhikkhave, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ; kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – ‘sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā, kāsāyāni vatthāni acchādetvā, agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’’’nti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya, mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya, appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya, mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya, kesamassuṃ ohāretvā, kāsāyāni vatthāni acchādetvā, agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

411. ‘‘So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

‘‘Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti, dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī athenena sucibhūtena attanā viharati.

‘‘Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī hoti, ārācārī virato methunā gāmadhammā.

‘‘Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti, saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa.

‘‘Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti – ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya. Iti bhinnānaṃ vā sandhātā, sahitānaṃ vā anuppadātā samaggārāmo samaggarato samagganandī, samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti – yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti, kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena, sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ.

‘‘So bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattūparato, virato vikālabhojanā. Naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato hoti, mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato hoti, uccāsayanamahāsayanā paṭivirato hoti, jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, itthikumārikapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, hatthigavāssavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hoti, dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato hoti, kayavikkayā paṭivirato hoti, tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato hoti, ukkoṭanavañcana-nikati-sāciyogā paṭivirato hoti, chedana-vadhabandhanaviparāmosa-ālopa-sahasākārā paṭivirato hoti [passa ma. ni. 1.293 cūḷahatthipadopame].

‘‘So santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti sapattabhārova ḍeti, evameva bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

‘‘So cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

‘‘So abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti.

412. ‘‘So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato, (imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato) [passa ma. ni. 1.296 cūḷahatthipadopame], iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato, iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato, vivittaṃ senāsanaṃ bhajati – araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya, parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti; byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati, sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thīnamiddhaṃ pahāya vigatathīnamiddho viharati ālokasaññī, sato sampajāno, thīnamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

413. ‘‘So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ… pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

414. ‘‘So cakkhunā rūpaṃ disvā piyarūpe rūpe na sārajjati, appiyarūpe rūpe na byāpajjati, upaṭṭhitakāyasati ca viharati appamāṇacetaso. Tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti – yatthassa te pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. So evaṃ anurodhavirodhavippahīno yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti, sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so taṃ vedanaṃ nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ vedanaṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato yā vedanāsu nandī sā nirujjhati. Tassa nandīnirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya piyarūpe dhamme na sārajjati, appiyarūpe dhamme na byāpajjati, upaṭṭhitakāyasati ca viharati appamāṇacetaso, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti – yatthassa te pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti. So evaṃ anurodhavirodhavippahīno yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti, sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so taṃ vedanaṃ nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati. Tassa taṃ vedanaṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato yā vedanāsu nandī sā nirujjhati. Tassa nandīnirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Imaṃ kho me tumhe, bhikkhave, saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ dhāretha, sātiṃ pana bhikkhuṃ kevaṭṭaputtaṃ mahātaṇhājālataṇhāsaṅghāṭappaṭimukka’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahātaṇhāsaṅkhayasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Mahāassapurasuttaṃ

415. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā aṅgesu viharati assapuraṃ nāma aṅgānaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Samaṇā samaṇāti vo, bhikkhave, jano sañjānāti. Tumhe ca pana ‘ke tumhe’ti puṭṭhā samānā ‘samaṇāmhā’ti paṭijānātha; tesaṃ vo, bhikkhave, evaṃsamaññānaṃ sataṃ evaṃpaṭiññānaṃ sataṃ ‘ye dhammā samaṇakaraṇā ca brāhmaṇakaraṇā ca te dhamme samādāya vattissāma, evaṃ no ayaṃ amhākaṃ samaññā ca saccā bhavissati paṭiññā ca bhūtā. Yesañca mayaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñjāma, tesaṃ te kārā amhesu mahapphalā bhavissanti mahānisaṃsā, amhākañcevāyaṃ pabbajjā avañjhā bhavissati saphalā saudrayā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

416. ‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā samaṇakaraṇā ca brāhmaṇakaraṇā ca? ‘Hirottappena samannāgatā bhavissāmā’ti evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi, sati uttariṃ karaṇīye’.

417. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? ‘Parisuddho no kāyasamācāro bhavissati uttāno vivaṭo na ca chiddavā saṃvuto ca. Tāya ca pana parisuddhakāyasamācāratāya nevattānukkaṃsessāma na paraṃ vambhessāmā’ti [nevattānukkaṃsissāma na paraṃ vambhissāmāti (sabbattha)] evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, parisuddho no kāyasamācāro; alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi, sati uttariṃ karaṇīye’.

418. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? ‘Parisuddho no vacīsamācāro bhavissati uttāno vivaṭo na ca chiddavā saṃvuto ca. Tāya ca pana parisuddhavacīsamācāratāya nevattānukkaṃsessāma na paraṃ vambhessāmā’ti evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, parisuddho no kāyasamācāro, parisuddho vacīsamācāro; alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi, sati uttariṃ karaṇīye’.

419. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? ‘Parisuddho no manosamācāro bhavissati uttāno vivaṭo na ca chiddavā saṃvuto ca. Tāya ca pana parisuddhamanosamācāratāya nevattānukkaṃsessāma na paraṃ vambhessāmā’ti evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, parisuddho no kāyasamācāro, parisuddho vacīsamācāro, parisuddho manosamācāro; alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi, sati uttariṃ karaṇīye’.

420. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? ‘Parisuddho no ājīvo bhavissati uttāno vivaṭo na ca chiddavā saṃvuto ca. Tāya ca pana parisuddhājīvatāya nevattānukkaṃsessāma na paraṃ vambhessāmā’ti evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, parisuddho no kāyasamācāro, parisuddho vacīsamācāro, parisuddho manosamācāro, parisuddho ājīvo; alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi, sati uttariṃ karaṇīye’.

421. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? ‘Indriyesu guttadvārā bhavissāma; cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjissāma, rakkhissāma cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjissāma. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya paṭipajjissāma, rakkhissāma manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjissāmā’ti evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, parisuddho no kāyasamācāro, parisuddho vacīsamācāro, parisuddho manosamācāro, parisuddho ājīvo, indriyesumha guttadvārā; alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi, sati uttariṃ karaṇīye’.

422. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? ‘Bhojane mattaññuno bhavissāma, paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āharissāma, neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya, vihiṃsūparatiyā, brahmacariyānuggahāya, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāma navañca vedanaṃ na uppādessāma, yātrā ca no bhavissati, anavajjatā ca, phāsu vihāro cā’ti evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, parisuddho no kāyasamācāro, parisuddho vacīsamācāro, parisuddho manosamācāro, parisuddho ājīvo, indriyesumha guttadvārā, bhojane mattaññuno; alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo, sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi sati uttariṃ karaṇīye’.

423. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? ‘Jāgariyaṃ anuyuttā bhavissāma, divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhessāma. Rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhessāma. Rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappessāma pāde pādaṃ accādhāya, sato sampajāno uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā. Rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paccuṭṭhāya caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhessāmā’ti, evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, parisuddho no kāyasamācāro, parisuddho vacīsamācāro, parisuddho manosamācāro, parisuddho ājīvo, indriyesumha guttadvārā, bhojane mattaññuno, jāgariyaṃ anuyuttā; alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti, tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo, sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi sati uttariṃ karaṇīye’.

424. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? ‘Satisampajaññena samannāgatā bhavissāma, abhikkante paṭikkante sampajānakārī, ālokite vilokite sampajānakārī, samiñjite pasārite sampajānakārī, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī, uccārapassāvakamme sampajānakārī, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī’ti, evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ. Siyā kho pana, bhikkhave, tumhākaṃ evamassa – ‘hirottappenamha samannāgatā, parisuddho no kāyasamācāro, parisuddho vacīsamācāro, parisuddho manosamācāro, parisuddho ājīvo, indriyesumha guttadvārā, bhojane mattaññuno, jāgariyaṃ anuyuttā, satisampajaññena samannāgatā; alamettāvatā katamettāvatā, anuppatto no sāmaññattho, natthi no kiñci uttariṃ karaṇīya’nti tāvatakeneva tuṭṭhiṃ āpajjeyyātha. Ārocayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave – ‘mā vo, sāmaññatthikānaṃ sataṃ sāmaññattho parihāyi sati uttariṃ karaṇīye’.

425. ‘‘Kiñca, bhikkhave, uttariṃ karaṇīyaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivittaṃ senāsanaṃ bhajati – araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanappatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti; byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati, sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thīnamiddhaṃ pahāya vigatathīnamiddho viharati, ālokasaññī sato sampajāno, thīnamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati, ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati, akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

426. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso iṇaṃ ādāya kammante payojeyya. Tassa te kammantā samijjheyyuṃ [sampajjeyyuṃ (syā. kaṃ. ka.)]. So yāni ca porāṇāni iṇamūlāni tāni ca byantī [byantiṃ (ka.), byanti (pī.)] kareyya, siyā cassa uttariṃ avasiṭṭhaṃ dārabharaṇāya. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho pubbe iṇaṃ ādāya kammante payojesiṃ, tassa me te kammantā samijjhiṃsu. Sohaṃ yāni ca porāṇāni iṇamūlāni tāni ca byantī akāsiṃ, atthi ca me uttariṃ avasiṭṭhaṃ dārabharaṇāyā'ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso ābādhiko assa dukkhito bāḷhagilāno, bhattañcassa nacchādeyya, na cassa kāye balamattā. So aparena samayena tamhā ābādhā mucceyya, bhattañcassa chādeyya, siyā cassa kāye balamattā. Tassa evamassa – 'ahaṃ kho pubbe ābādhiko ahosiṃ dukkhito bāḷhagilāno, bhattañca me nacchādesi, na ca me āsi kāye balamattā, somhi etarahi tamhā ābādhā mutto, bhattañca me chādeti, atthi ca me kāye balamattā'ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso bandhanāgāre baddho assa. So aparena samayena tamhā bandhanā mucceyya sotthinā abbhayena [abyayena (sī. pī.)], na cassa kiñci bhogānaṃ vayo. Tassa evamassa – 'ahaṃ kho pubbe bandhanāgāre baddho ahosiṃ, somhi etarahi tamhā bandhanā mutto, sotthinā abbhayena, natthi ca me kiñci bhogānaṃ vayo'ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso dāso assa anattādhīno parādhīno na yenakāmaṃgamo. So aparena samayena tamhā dāsabyā mucceyya attādhīno aparādhīno bhujisso yenakāmaṃgamo. Tassa evamassa – 'ahaṃ kho pubbe dāso ahosiṃ anattādhīno parādhīno na yenakāmaṃgamo, somhi etarahi tamhā dāsabyā mutto attādhīno aparādhīno bhujisso yenakāmaṃgamo'ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sadhano sabhogo kantāraddhānamaggaṃ paṭipajjeyya [sīlakkhandhavaggapāḷiyā kiñci visadisaṃ]. So aparena samayena tamhā kantārā nitthareyya sotthinā abbhayena, na cassa kiñci bhogānaṃ vayo. Tassa evamassa – 'ahaṃ kho pubbe sadhano sabhogo kantāraddhānamaggaṃ paṭipajjiṃ. Somhi etarahi tamhā kantārā nitthiṇṇo sotthinā abbhayena, natthi ca me kiñci bhogānaṃ vayo'ti. So tatonidānaṃ labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ.

''Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu yathā iṇaṃ yathā rogaṃ yathā bandhanāgāraṃ yathā dāsabyaṃ yathā kantāraddhānamaggaṃ, ime pañca nīvaraṇe appahīne attani samanupassati. Seyyathāpi, bhikkhave, āṇaṇyaṃ yathā ārogyaṃ yathā bandhanāmokkhaṃ yathā bhujissaṃ yathā khemantabhūmiṃ; evameva bhikkhu ime pañca nīvaraṇe pahīne attani samanupassati.

427. ''So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi, savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho nhāpako [nahāpako (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā nhāpakantevāsī vā kaṃsathāle nhānīyacuṇṇāni [nahānīyacuṇṇāni (sī. syā. kaṃ. pī.)] ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ sanneyya. Sāyaṃ nhānīyapiṇḍi snehānugatā snehaparetā santarabāhirā, phuṭā snehena na ca paggharaṇī. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti.

428. ''Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, udakarahado ubbhidodako [ubbhitodako (ka.)]. Tassa nevassa puratthimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na pacchimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na uttarāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na dakkhiṇāya disāya udakassa āyamukhaṃ, devo ca na kālena kālaṃ sammādhāraṃ anuppaveccheyya. Atha kho tamhāva udakarahadā sītā vāridhārā ubbhijjitvā tameva udakarahadaṃ sītena vārinā abhisandeyya parisandeyya paripūreyya paripphareyya, nāssa kiñci sabbāvato udakarahadassa sītena vārinā apphuṭaṃ assa. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti.

429. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, tāni yāva caggā yāva ca mūlā sītena vārinā abhisannāni parisannāni paripūrāni paripphuṭāni, nāssa [na nesaṃ (sī.)] kiñci sabbāvataṃ uppalānaṃ vā padumānaṃ vā puṇḍarīkānaṃ vā sītena vārinā apphuṭaṃ assa. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti.

430. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso odātena vatthena sasīsaṃ pārupetvā nisinno assa, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena apphuṭaṃ assa. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti.

431. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sakamhā gāmā aññaṃ gāmaṃ gaccheyya, tamhāpi gāmā aññaṃ gāmaṃ gaccheyya, so tamhā gāmā sakaṃyeva gāmaṃ paccāgaccheyya. Tassa evamassa – ‘ahaṃ kho sakamhā gāmā amuṃ gāmaṃ agacchiṃ [agacchiṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], tatrapi evaṃ aṭṭhāsiṃ evaṃ nisīdiṃ evaṃ abhāsiṃ evaṃ tuṇhī ahosiṃ; tamhāpi gāmā amuṃ gāmaṃ agacchiṃ, tatrapi evaṃ aṭṭhāsiṃ evaṃ nisīdiṃ evaṃ abhāsiṃ evaṃ tuṇhī ahosiṃ; somhi tamhā gāmā sakaṃyeva gāmaṃ paccāgato’ti. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

432. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti…pe… seyyathāpi, bhikkhave, dve agārā sadvārā [sannadvārā (ka.)]. Tattha cakkhumā puriso majjhe ṭhito passeyya manusse gehaṃ pavisantepi nikkhamantepi, anucaṅkamantepi anuvicarantepi. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti…pe….

433. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti.

''Seyyathāpi, bhikkhave, pabbatasaṅkhepe udakarahado accho vippasanno anāvilo. Tattha cakkhumā puriso tīre ṭhito passeyya sippisambukampi [sippikasambukampi (syā. kaṃ. ka.)] sakkharakathalampi macchagumbampi, carantampi tiṭṭhantampi. Tassa evamassa – 'ayaṃ kho udakarahado accho vippasanno anāvilo. Tatrime sippisambukāpi sakkharakathalāpi macchagumbāpi carantipi tiṭṭhantipīti. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… nāparaṃ itthattāyāti pajānāti.

434. ''Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu 'samaṇo' itipi 'brāhmaṇo'itipi 'nhātako'itipi 'vedagū'itipi 'sottiyo'itipi 'ariyo'itipi 'arahaṃ'itipi. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu samaṇo hoti? Samitāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā, ponobbhavikā, sadarā, dukkhavipākā, āyatiṃ, jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu samaṇo hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu brāhmaṇo hoti? Bāhitāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā, ponobbhavikā, sadarā, dukkhavipākā, āyatiṃ, jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu brāhmaṇo hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu nhātako [nahātako (sī. syā. kaṃ. pī.)] hoti? Nhātāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā, ponobbhavikā, sadarā, dukkhavipākā, āyatiṃ, jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu nhātako hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vedagū hoti? Viditāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā, ponobbhavikā, sadarā, dukkhavipākā, āyatiṃ, jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vedagū hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sottiyo hoti? Nissutāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā, ponobbhavikā, sadarā, dukkhavipākā, āyatiṃ, jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sottiyo hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyo hoti? Ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā, ponobbhavikā, sadarā, dukkhavipākā, āyatiṃ, jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyo hoti.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ hoti? Ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā, saṃkilesikā, ponobbhavikā, sadarā, dukkhavipākā, āyatiṃ, jātijarāmaraṇiyā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ hotī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāassapurasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Cūḷaassapurasuttaṃ

435. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā aṅgesu viharati assapuraṃ nāma aṅgānaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''bhikkhavo''ti. ''Bhadante''ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ''samaṇā samaṇāti vo, bhikkhave, jano sañjānāti. Tumhe ca pana 'ke tumhe'ti puṭṭhā samānā 'samaṇāmhā'ti paṭijānātha. Tesaṃ vo, bhikkhave, evaṃsamaññānaṃ sataṃ evampaṭiññānaṃ sataṃ – ‘yā samaṇasāmīcippaṭipadā taṃ paṭipajjissāma; evaṃ no ayaṃ amhākaṃ samaññā ca saccā bhavissati paṭiññā ca bhūtā; yesañca mayaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ paribhuñjāma, tesaṃ te kārā amhesu mahapphalā bhavissanti mahānisaṃsā, amhākañcevāyaṃ pabbajjā avañjhā bhavissati saphalā saudrayā’ti. Evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabbaṃ.

436. ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu na samaṇasāmīcippaṭipadaṃ paṭipanno hoti? Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhuno abhijjhālussa abhijjhā appahīnā hoti, byāpannacittassa byāpādo appahīno hoti, kodhanassa kodho appahīno hoti, upanāhissa upanāho appahīno hoti, makkhissa makkho appahīno hoti, paḷāsissa paḷāso appahīno hoti, issukissa issā appahīnā hoti, maccharissa macchariyaṃ appahīnaṃ hoti, saṭhassa sāṭheyyaṃ appahīnaṃ hoti, māyāvissa māyā appahīnā hoti, pāpicchassa pāpikā icchā appahīnā hoti, micchādiṭṭhikassa micchādiṭṭhi appahīnā hoti – imesaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, samaṇamalānaṃ samaṇadosānaṃ samaṇakasaṭānaṃ āpāyikānaṃ ṭhānānaṃ duggativedaniyānaṃ appahānā ‘na samaṇasāmīcippaṭipadaṃ paṭipanno’ti vadāmi. Seyyathāpi, bhikkhave, matajaṃ nāma āvudhajātaṃ ubhatodhāraṃ pītanisitaṃ. Tadassa saṅghāṭiyā sampārutaṃ sampaliveṭhitaṃ. Tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imassa bhikkhuno pabbajjaṃ vadāmi.

437. ‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, saṅghāṭikassa saṅghāṭidhāraṇamattena sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, acelakassa acelakamattena sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, rajojallikassa rajojallikamattena sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, udakorohakassa udakorohaṇamattena [udakorohakamattena (sī. pī.)] sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, rukkhamūlikassa rukkhamūlikamattena sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, abbhokāsikassa abbhokāsikamattena sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, ubbhaṭṭhakassa ubbhaṭṭhakamattena sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, pariyāyabhattikassa pariyāyabhattikamattena sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, mantajjhāyakassa mantajjhāyakamattena sāmaññaṃ vadāmi. Nāhaṃ, bhikkhave, jaṭilakassa jaṭādhāraṇamattena sāmaññaṃ vadāmi.

‘‘Saṅghāṭikassa ce, bhikkhave, saṅghāṭidhāraṇamattena abhijjhālussa abhijjhā pahīyetha, byāpannacittassa byāpādo pahīyetha, kodhanassa kodho pahīyetha, upanāhissa upanāho pahīyetha, makkhissa makkho pahīyetha, paḷāsissa paḷāso pahīyetha, issukissa issā pahīyetha, maccharissa macchariyaṃ pahīyetha, saṭhassa sāṭheyyaṃ pahīyetha, māyāvissa māyā pahīyetha, pāpicchassa pāpikā icchā pahīyetha, micchādiṭṭhikassa micchādiṭṭhi pahīyetha, tamenaṃ mittāmaccā ñātisālohitā jātameva naṃ saṅghāṭikaṃ kareyyuṃ, saṅghāṭikattameva [saṃghāṭīkatte ceva (ka.)] samādapeyyuṃ – ‘ehi tvaṃ, bhadramukha, saṅghāṭiko hohi, saṅghāṭikassa te sato saṅghāṭidhāraṇamattena abhijjhālussa abhijjhā pahīyissati, byāpannacittassa byāpādo pahīyissati, kodhanassa kodho pahīyissati, upanāhissa upanāho pahīyissati, makkhissa makkho pahīyissati, paḷāsissa paḷāso pahīyissati, issukissa issā pahīyissati, maccharissa macchariyaṃ pahīyissati, saṭhassa sāṭheyyaṃ pahīyissati, māyāvissa māyā pahīyissati, pāpicchassa pāpikā icchā pahīyissati, micchādiṭṭhikassa micchādiṭṭhi pahīyissatī’ti. Yasmā ca kho ahaṃ, bhikkhave, saṅghāṭikampi idhekaccaṃ passāmi abhijjhāluṃ byāpannacittaṃ kodhanaṃ upanāhiṃ makkhiṃ paḷāsiṃ issukiṃ maccariṃ saṭhaṃ māyāviṃ pāpicchaṃ micchādiṭṭhikaṃ, tasmā na saṅghāṭikassa saṅghāṭidhāraṇamattena sāmaññaṃ vadāmi.

‘‘Acelakassa ce, bhikkhave…pe… rajojallikassa ce, bhikkhave…pe… udakorohakassa ce, bhikkhave…pe… rukkhamūlikassa ce, bhikkhave…pe… abbhokāsikassa ce, bhikkhave…pe… ubbhaṭṭhakassa ce, bhikkhave…pe… pariyāyabhattikassa ce, bhikkhave…pe… mantajjhāyakassa ce, bhikkhave…pe… jaṭilakassa ce, bhikkhave, jaṭādhāraṇamattena abhijjhālussa abhijjhā pahīyetha, byāpannacittassa byāpādo pahīyetha, kodhanassa kodho pahīyetha, upanāhissa upanāho pahīyetha, makkhissa makkho pahīyetha, paḷāsissa paḷāso pahīyetha, issukissa issā pahīyetha, maccharissa macchariyaṃ pahīyetha, saṭhassa sāṭheyyaṃ pahīyetha, māyāvissa māyā pahīyetha, pāpicchassa pāpikā icchā pahīyetha, micchādiṭṭhikassa micchādiṭṭhi pahīyetha, tamenaṃ mittāmaccā ñātisālohitā jātameva naṃ jaṭilakaṃ kareyyuṃ, jaṭilakattameva [jaṭilakatte ceva (ka.)] samādapeyyuṃ – ‘ehi tvaṃ, bhadramukha, jaṭilako hohi, jaṭilakassa te sato jaṭādhāraṇamattena abhijjhālussa abhijjhā pahīyissati byāpannacittassa byāpādo pahīyissati, kodhanassa kodho pahīyissati…pe… pāpicchassa pāpikā icchā pahīyissati micchādiṭṭhikassa micchādiṭṭhi pahīyissatī'ti. Yasmā ca kho ahaṃ, bhikkhave, jaṭilakampi idhekaccaṃ passāmi abhijjhāluṃ byāpannacittaṃ kodhanaṃ upanāhiṃ makkhiṃ palāsiṃ issukiṃ maccharīṃ saṭhaṃ māyāviṃ pāpicchaṃ micchādiṭṭhiṃ, tasmā na jaṭilakassa jaṭādhāraṇamattena sāmaññaṃ vadāmi.

438. ''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu samaṇasāmīcippaṭipadaṃ paṭipanno hoti? Yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhuno abhijjhālussa abhijjhā pahīnā hoti, byāpannacittassa byāpādo pahīno hoti, kodhanassa kodho pahīno hoti, upanāhissa upanāho pahīno hoti, makkhissa makkho pahīno hoti, paḷāsissa paḷāso pahīno hoti, issukissa issā pahīnā hoti, maccharissa macchariyaṃ pahīnaṃ hoti, saṭhassa sāṭheyyaṃ pahīnaṃ hoti, māyāvissa māyā pahīnā hoti, pāpicchassa pāpikā icchā pahīnā hoti, micchādiṭṭhikassa micchādiṭṭhi pahīnā hoti – imesaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, samaṇamalānaṃ samaṇadosānaṃ samaṇakasaṭānaṃ āpāyikānaṃ ṭhānānaṃ duggativedaniyānaṃ pahānā 'samaṇasāmīcippaṭipadaṃ paṭipanno'ti vadāmi. So sabbehi imehi pāpakehi akusalehi dhammehi visuddhamattānaṃ samanupassati ( ) [(vimuttamattānaṃ samanupassati) (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Tassa sabbehi imehi pāpakehi akusalehi dhammehi visuddhamattānaṃ samanupassato ( ) [(vimuttamattānaṃ samanupassato) (sī. syā. kaṃ. pī.)] pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati.

''So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Seyyathāpi, bhikkhave, pokkharaṇī acchodakā sātodakā sītodakā setakā supatitthā ramaṇīyā. Puratthimāya cepi disāya puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto kilanto tasito pipāsito. So taṃ pokkharaṇiṃ āgamma vineyya udakapipāsaṃ vineyya ghammapariḷāhaṃ…pe… pacchimāya cepi disāya puriso āgaccheyya…pe… uttarāya cepi disāya puriso āgaccheyya…pe… dakkhiṇāya cepi disāya puriso āgaccheyya. Yato kuto cepi naṃ puriso āgaccheyya ghammābhitatto ghammapareto, kilanto tasito pipāsito. So taṃ pokkharaṇiṃ āgamma vineyya udakapipāsaṃ, vineyya ghammapariḷāhaṃ. Evameva kho, bhikkhave, khattiyakulā cepi agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma, evaṃ mettaṃ karuṇaṃ muditaṃ upekkhaṃ bhāvetvā labhati ajjhattaṃ [tamahaṃ (ka.)] vūpasamaṃ [tamahaṃ (ka.)]. Ajjhattaṃ vūpasamā 'samaṇasāmīcippaṭipadaṃ paṭipanno'ti vadāmi. Brāhmaṇakulā cepi…pe… vessakulā cepi…pe… suddakulā cepi…pe… yasmā kasmā cepi kulā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma, evaṃ mettaṃ karuṇaṃ muditaṃ upekkhaṃ bhāvetvā labhati ajjhattaṃ vūpasamaṃ. Ajjhattaṃ vūpasamā 'samaṇasāmīcippaṭipadaṃ paṭipanno'ti vadāmi.

''Khattiyakulā cepi agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti. So ca āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Āsavānaṃ khayā samaṇo hoti. Brāhmaṇakulā cepi…pe… vessakulā cepi… suddakulā cepi… yasmā kasmā cepi kulā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Cūḷaassapurasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Mahāyamakavaggo niṭṭhito catuttho.

Tassuddānaṃ –

Giñjakasālavanaṃ pariharituṃ, paññavato puna saccakanisedho;
Mukhavaṇṇapasīdanatāpindo, kevaṭṭaassapurajaṭilena.

5. Cūḷayamakavaggo

1. Sāleyyakasuttaṃ

439. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena sālā nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Assosuṃ kho sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ sālaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ; kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti’. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

Atha kho sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavato santike nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘ko nu kho, bho gotama, hetu, ko paccayo, yena midhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti? Ko pana, bho gotama, hetu, ko paccayo, yena midhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti?

‘‘Adhammacariyāvisamacariyāhetu kho, gahapatayo, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Dhammacariyāsamacariyāhetu kho, gahapatayo, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

‘‘Na kho mayaṃ imassa bhoto gotamassa saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, vitthārena atthaṃ ājānāma. Sādhu no bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetu, yathā mayaṃ imassa bhoto gotamassa saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, vitthārena atthaṃ ājāneyyāmā’’ti. ‘‘Tena hi, gahapatayo, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

440. ‘‘Tividhaṃ kho, gahapatayo, kāyena adhammacariyāvisamacariyā hoti, catubbidhaṃ vācāya adhammacariyāvisamacariyā hoti, tividhaṃ manasā adhammacariyāvisamacariyā hoti.

‘‘Kathañca, gahapatayo, tividhaṃ kāyena adhammacariyāvisamacariyā hoti? Idha, gahapatayo, ekacco pāṇātipātī hoti, luddo [luddo dāruṇo (ka.) ṭīkā oloketabbā] lohitapāṇi hatappahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu [sabbapāṇabhūtesu (syā. kaṃ. ka.)].

‘‘Adinnādāyī kho pana hoti. Yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ, gāmagataṃ vā araññagataṃ vā, taṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātā hoti.

‘‘Kāmesumicchācārī kho pana hoti. Yā tā māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sassāmikā saparidaṇḍā antamaso mālāguḷaparikkhittāpi, tathārūpāsu cārittaṃ āpajjitā hoti. Evaṃ kho, gahapatayo, tividhaṃ kāyena adhammacariyāvisamacariyā hoti.

‘‘Kathañca, gahapatayo, catubbidhaṃ vācāya adhammacariyāvisamacariyā hoti? Idha, gahapatayo, ekacco musāvādī hoti. Sabhāgato vā parisāgato vā, ñātimajjhagato vā pūgamajjhagato vā rājakulamajjhagato vā, abhinīto sakkhipuṭṭho – ‘ehambho purisa, yaṃ jānāsi taṃ vadehī’ti, so ajānaṃ vā āha – ‘jānāmī’ti, jānaṃ vā āha – ‘na jānāmī’ti, apassaṃ vā āha – ‘passāmī’ti, passaṃ vā āha – ‘na passāmī’ti [so āha ajānaṃ vā ahaṃ jānāmīti jānaṃ vā ahaṃ na jānāmīti apassaṃ vā ahaṃ passāmīti passaṃ vā ahaṃ na passāmīti (ka.)]. Iti attahetu vā parahetu vā āmisakiñcikkhahetu vā sampajānamusā bhāsitā hoti.

‘‘Pisuṇavāco kho pana hoti. Ito sutvā amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya. Iti samaggānaṃ vā bhettā [bhedakā (ka.), bhedetā (syā. kaṃ.), tadaṭṭhakathāyaṃ pana bhettāti dissati], bhinnānaṃ vā anuppadātā, vaggārāmo vaggarato vagganandī vaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Pharusavāco kho pana hoti. Yā sā vācā aṇḍakā [kaṇḍakā (ka.)] kakkasā parakaṭukā parābhisajjanī kodhasāmantā asamādhisaṃvattanikā, tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Samphappalāpī kho pana hoti. Akālavādī abhūtavādī anatthavādī adhammavādī avinayavādī. Anidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā hoti akālena anapadesaṃ apariyantavatiṃ anatthasaṃhitaṃ. Evaṃ kho, gahapatayo, catubbidhaṃ vācāya adhammacariyāvisamacariyā hoti.

‘‘Kathañca, gahapatayo, tividhaṃ manasā adhammacariyāvisamacariyā hoti? Idha, gahapatayo, ekacco abhijjhālu hoti, yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ taṃ abhijjhātā hoti – ‘aho vata yaṃ parassa taṃ mamassā’’’ti!

‘‘Byāpannacitto kho pana hoti paduṭṭhamanasaṅkappo – ‘ime sattā haññantu vā vajjhantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesu’’’nti [mā vā ahesuṃ iti vāti (sī. pī. ka.)].

‘‘Micchādiṭṭhiko kho pana hoti viparītadassano – ‘natthi dinnaṃ natthi yiṭṭhaṃ natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko natthi paro loko, natthi mātā natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Evaṃ kho, gahapatayo, tividhaṃ manasā adhammacariyāvisamacariyā hoti.

‘‘Evaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu kho, gahapatayo, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti.

441. ‘‘Tividhaṃ kho, gahapatayo, kāyena dhammacariyāsamacariyā hoti, catubbidhaṃ vācāya dhammacariyāsamacariyā hoti, tividhaṃ manasā dhammacariyāsamacariyā hoti.

‘‘Kathañca, gahapatayo, tividhaṃ kāyena dhammacariyāsamacariyā hoti? Idha, gahapatayo, ekacco pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

‘‘Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti. Yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ, gāmagataṃ vā araññagataṃ vā, taṃ nādinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātā hoti.

‘‘Kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭivirato hoti. Yā tā māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sassāmikā saparidaṇḍā antamaso mālāguḷaparikkhittāpi, tathārūpāsu na cārittaṃ āpajjitā hoti. Evaṃ kho, gahapatayo, tividhaṃ kāyena dhammacariyāsamacariyā hoti.

‘‘Kathañca, gahapatayo, catubbidhaṃ vācāya dhammacariyāsamacariyā hoti? Idha, gahapatayo, ekacco musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti. Sabhāgato vā parisāgato vā, ñātimajjhagato vā pūgamajjhagato vā rājakulamajjhagato vā, abhinīto sakkhipuṭṭho – ‘ehambho purisa, yaṃ jānāsi taṃ vadehī’ti, so ajānaṃ vā āha – ‘na jānāmī’ti, jānaṃ vā āha – ‘jānāmī’ti, apassaṃ vā āha – ‘na passāmī’ti, passaṃ vā āha – ‘passāmī’ti. Iti attahetu vā parahetu vā āmisakiñcikkhahetu vā na sampajānamusā bhāsitā hoti.

‘‘Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya. Iti bhinnānaṃ vā sandhātā, sahitānaṃ vā anuppadātā, samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti. Yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā – tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti. Kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā hoti kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ. Evaṃ kho, gahapatayo, catubbidhaṃ vācāya dhammacariyāsamacariyā hoti.

‘‘Kathañca, gahapatayo, tividhaṃ manasā dhammacariyāsamacariyā hoti? Idha, gahapatayo, ekacco anabhijjhālu hoti, yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ taṃ nābhijjhātā hoti – ‘aho vata yaṃ parassa taṃ mamassā’ti!

‘‘Abyāpannacitto kho pana hoti appaduṭṭhamanasaṅkappo – ‘ime sattā averā abyābajjhā anīghā sukhī attānaṃ pariharantū’ti.

‘‘Sammādiṭṭhiko kho pana hoti aviparītadassano – ‘atthi dinnaṃ atthi yiṭṭhaṃ atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, atthi ayaṃ loko atthi paro loko, atthi mātā atthi pitā, atthi sattā opapātikā, atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Evaṃ kho, gahapatayo, tividhaṃ manasā dhammacariyāsamacariyā hoti.

‘‘Evaṃ dhammacariyāsamacariyāhetu kho, gahapatayo, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

442. ‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brāhmaṇamahāsālānaṃ…pe… gahapatimahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā gahapatimahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tāvatiṃsānaṃ devānaṃ…pe… yāmānaṃ devānaṃ… tusitānaṃ devānaṃ… nimmānaratīnaṃ devānaṃ… paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ… brahmakāyikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmakāyikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā ābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā ābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parittābhānaṃ devānaṃ…pe… appamāṇābhānaṃ devānaṃ… ābhassarānaṃ devānaṃ… parittasubhānaṃ devānaṃ… appamāṇasubhānaṃ devānaṃ… subhakiṇhānaṃ devānaṃ… vehapphalānaṃ devānaṃ… avihānaṃ devānaṃ… atappānaṃ devānaṃ… sudassānaṃ devānaṃ… sudassīnaṃ devānaṃ… akaniṭṭhānaṃ devānaṃ… ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ… viññāṇañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ … ākiñcaññāyatanūpagānaṃ devānaṃ… nevasaññānāsaññāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā nevasaññānāsaññāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī’’ti.

443. Evaṃ vutte, sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dakkhantīti. Evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete [pāṇupetaṃ (ka.)] saraṇaṃ gate’’ti.

Sāleyyakasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Verañjakasuttaṃ

444. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena verañjakā brāhmaṇagahapatikā sāvatthiyaṃ paṭivasanti kenacideva karaṇīyena. Assosuṃ kho verañjakā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ; kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti'. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī''ti.

Atha kho verañjakā brāhmaṇagahapatikā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavato santike nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho verañjakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''ko nu kho, bho gotama, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti? Ko pana, bho gotama, hetu, ko paccayo yena midhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī''ti?

''Adhammacariyāvisamacariyāhetu kho, gahapatayo, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Dhammacariyāsamacariyāhetu kho, gahapatayo, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī''ti.

''Na kho mayaṃ imassa bhoto gotamassa saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, vitthārena atthaṃ ājānāma. Sādhu no bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetu yathā mayaṃ imassa bhoto gotamassa saṃkhittena bhāsitassa, vitthārena atthaṃ avibhattassa, vitthārena atthaṃ ājāneyyāmā''ti. ''Tena hi, gahapatayo, suṇātha sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ bho''ti kho verañjakā brāhmaṇagahapatikā bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

445. ''Tividhaṃ kho, gahapatayo, kāyena adhammacārī visamacārī hoti, catubbidhaṃ vācāya adhammacārī visamacārī hoti, tividhaṃ manasā adhammacārī visamacārī hoti.

''Kathañca, gahapatayo, tividhaṃ kāyena adhammacārī visamacārī hoti? Idha, gahapatayo, ekacco pāṇātipātī hoti. Luddo lohitapāṇi hatappahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu. Adinnādāyī kho pana hoti. Yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ… taṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātā hoti. Kāmesumicchācārī kho pana hoti. Yā tā māturakkhitā… tathārūpāsu cārittaṃ āpajjitā hoti. Evaṃ kho, gahapatayo, tividhaṃ kāyena adhammacārī visamacārī hoti.

''Kathañca, gahapatayo, catubbidhaṃ vācāya adhammacārī visamacārī hoti? Idha, gahapatayo, ekacco musāvādī hoti. Sabhāgato vā… sampajānamusā bhāsitā hoti. Pisuṇavāco kho pana hoti. Ito sutvā amutra akkhātā… vaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Pharusavāco kho pana hoti. Yā sā vācā aṇḍakā kakkasā… tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Samphappalāpī kho pana hoti. Akālavādī… apariyantavatiṃ anatthasaṃhitaṃ. Evaṃ kho, gahapatayo, catubbidhaṃ vācāya adhammacārī visamacārī hoti.

''Kathañca, gahapatayo, tividhaṃ manasā adhammacārī visamacārī hoti? Idha, gahapatayo, ekacco abhijjhālu hoti…pe… taṃ mamassā'ti. Byāpannacitto kho pana hoti paduṭṭhamanasaṅkappo – ime sattā haññantu vā… mā vā ahesu'nti. Micchādiṭṭhiko kho pana hoti viparītadassano – 'natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ… sacchikatvā pavedentī'ti. Evaṃ kho, gahapatayo, tividhaṃ manasā adhammacārī visamacārī hoti.

''Evaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu kho, gahapatayo, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti.

446. ''Tividhaṃ kho, gahapatayo, kāyena dhammacārī samacārī hoti, catubbidhaṃ vācāya dhammacārī samacārī hoti, tividhaṃ manasā dhammacārī samacārī hoti.

''Kathañca, gahapatayo, tividhaṃ kāyena dhammacārī samacārī hoti? Idha, gahapatayo, ekacco pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati. Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti, yaṃ taṃ parassa… taṃ nādinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātā hoti. Kāmesumicchācāraṃ pahāya… tathārūpāsu na cārittaṃ āpajjitā hoti. Evaṃ kho, gahapatayo, tividhaṃ kāyena dhammacārī samacārī hoti.

‘‘Kathañca, gahapatayo, catubbidhaṃ vācāya dhammacārī samacārī hoti? Idha, gahapatayo, ekacco musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti. Sabhāgato vā…pe… na sampajānamusā bhāsitā hoti. Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya… samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Pharusaṃ vācaṃ pahāya… tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Samphappalāpaṃ pahāya… kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ. Evaṃ kho, gahapatayo, catubbidhaṃ vācāya dhammacārī samacārī hoti.

‘‘Kathañca, gahapatayo, tividhaṃ manasā dhammacārī samacārī hoti? Idha, gahapatayo, ekacco anabhijjhālu hoti. Yaṃ taṃ parassa paravittūpakaraṇaṃ taṃ nābhijjhātā hoti ‘aho vata yaṃ parassa, taṃ mamassā’ti. Abyāpannacitto kho pana hoti appaduṭṭhamanasaṅkappo – ‘ime sattā averā abyābajjhā anīghā sukhī attānaṃ pariharantū’ti. Sammādiṭṭhiko kho pana hoti aviparītadassano – ‘atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ… sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Evaṃ kho, gahapatayo, tividhaṃ manasā dhammacārī samacārī hoti.

‘‘Evaṃ dhammacariyāsamacariyāhetu kho, gahapatayo, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

447. ‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā khattiyamahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā gahapatimahāsālānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkeyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā cātumahārājikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā tāvatiṃsānaṃ devānaṃ… yāmānaṃ devānaṃ… tusitānaṃ devānaṃ… nimmānaratīnaṃ devānaṃ… paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ… brahmakāyikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmakāyikānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī – ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā ābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya’nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā ābhānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

‘‘Ākaṅkheyya ce, gahapatayo, dhammacārī samacārī ‘aho vatāhaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā parittābhānaṃ devānaṃ…pe… appamāṇābhānaṃ devānaṃ… ābhassarānaṃ devānaṃ… parittasubhānaṃ devānaṃ… appamāṇasubhānaṃ devānaṃ… subhakiṇhānaṃ devānaṃ … vehapphalānaṃ devānaṃ… avihānaṃ devānaṃ… atappānaṃ devānaṃ… sudassānaṃ devānaṃ…

sudassīnaṃ devānaṃ… akaniṭṭhānaṃ devānaṃ… ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ… viññāṇañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ… ākiñcaññāyatanūpagānaṃ devānaṃ… nevasaññānāsaññāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya'nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ so kāyassa bhedā paraṃ maraṇā nevasaññānāsaññāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjeyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī.

''Ākaṅkheyya ce gahapatayo dhammacārī samacārī – 'aho vatāhaṃ āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya'nti; ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, 'yaṃ so āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so dhammacārī samacārī''ti.

448. Evaṃ vutte, verañjakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete saraṇaṃ gate''ti.

Verañjakasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Mahāvedallasuttaṃ

449. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā mahākoṭṭhiko sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mahākoṭṭhiko āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

'''Duppañño duppañño'ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, duppaññoti vuccatī''ti?

'''Nappajānāti nappajānātī'ti kho, āvuso, tasmā duppaññoti vuccati.

''Kiñca nappajānāti? 'Idaṃ dukkha'nti nappajānāti, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti nappajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti nappajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti nappajānāti. 'Nappajānāti nappajānātī'ti kho, āvuso, tasmā duppaññoti vuccatī''ti.

'''Sādhāvuso'ti kho āyasmā mahākoṭṭhiko āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi –

'''Paññavā paññavā'ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, paññavāti vuccatī''ti?

'''Pajānāti pajānātī'ti kho, āvuso, tasmā paññavāti vuccati.

''Kiñca pajānāti? 'Idaṃ dukkha'nti pajānāti, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti pajānāti. 'Pajānāti pajānātī'ti kho, āvuso, tasmā paññavāti vuccatī''ti.

'''Viññāṇaṃ viññāṇa'nti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, viññāṇanti vuccatī''ti?

‘‘‘Vijānāti vijānātī’ti kho, āvuso, tasmā viññāṇanti vuccati.

‘‘Kiñca vijānāti? Sukhantipi vijānāti, dukkhantipi vijānāti, adukkhamasukhantipi vijānāti. ‘Vijānāti vijānātī’ti kho, āvuso, tasmā viññāṇanti vuccatī’’ti.

‘‘Yā cāvuso, paññā yañca viññāṇaṃ – ime dhammā saṃsaṭṭhā udāhu visaṃsaṭṭhā? Labbhā ca panimesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā [vinibbhujjitvā vinibbhujjitvā (ka.)] vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetu’’nti? ‘‘Yā cāvuso, paññā yañca viññāṇaṃ – ime dhammā saṃsaṭṭhā, no visaṃsaṭṭhā. Na ca labbhā imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ. Yaṃ hāvuso [yañcāvuso (syā. kaṃ. ka.)], pajānāti taṃ vijānāti, yaṃ vijānāti taṃ pajānāti. Tasmā ime dhammā saṃsaṭṭhā, no visaṃsaṭṭhā. Na ca labbhā imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetu’’nti.

‘‘Yā cāvuso, paññā yañca viññāṇaṃ – imesaṃ dhammānaṃ saṃsaṭṭhānaṃ no visaṃsaṭṭhānaṃ kiṃ nānākaraṇa’’nti? ‘‘Yā cāvuso, paññā yañca viññāṇaṃ – imesaṃ dhammānaṃ saṃsaṭṭhānaṃ no visaṃsaṭṭhānaṃ paññā bhāvetabbā, viññāṇaṃ pariññeyyaṃ. Idaṃ nesaṃ nānākaraṇa’’nti.

450. ‘‘‘Vedanā vedanā’ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, vedanāti vuccatī’’ti?

‘‘‘Vedeti vedetī’ti kho, āvuso, tasmā vedanāti vuccati.

‘‘Kiñca vedeti? Sukhampi vedeti, dukkhampi vedeti, adukkhamasukhampi vedeti. ‘Vedeti vedetī’ti kho, āvuso, tasmā vedanāti vuccatī’’ti.

‘‘‘Saññā saññā’ti, āvuso, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, saññāti vuccatī’’ti?

‘‘‘Sañjānāti sañjānātī’ti kho, āvuso, tasmā saññāti vuccati.

‘‘Kiñca sañjānāti? Nīlakampi sañjānāti, pītakampi sañjānāti, lohitakampi sañjānāti, odātampi sañjānāti. ‘Sañjānāti sañjānātī’ti kho, āvuso, tasmā saññāti vuccatī’’ti.

‘‘Yā cāvuso, vedanā yā ca saññā yañca viññāṇaṃ – ime dhammā saṃsaṭṭhā udāhu visaṃsaṭṭhā? Labbhā ca panimesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetu’’nti? ‘‘Yā cāvuso, vedanā yā ca saññā yañca viññāṇaṃ – ime dhammā saṃsaṭṭhā, no visaṃsaṭṭhā. Na ca labbhā imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ. Yaṃ hāvuso [yañcāvuso (syā. kaṃ. ka.)], vedeti taṃ sañjānāti, yaṃ sañjānāti taṃ vijānāti. Tasmā ime dhammā saṃsaṭṭhā no visaṃsaṭṭhā. Na ca labbhā imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetu’’nti.

451. ‘‘Nissaṭṭhena hāvuso [nissaṭṭhena panāvuso (?)], pañcahi indriyehi parisuddhena manoviññāṇena kiṃ neyya’’nti?

‘‘Nissaṭṭhena āvuso, pañcahi indriyehi parisuddhena manoviññāṇena ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ neyyaṃ, ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ neyyaṃ, ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ neyya’’nti.

‘‘Neyyaṃ panāvuso, dhammaṃ kena pajānātī’’ti?

‘‘Neyyaṃ kho, āvuso, dhammaṃ paññācakkhunā pajānātī’’ti.

‘‘Paññā panāvuso, kimatthiyā’’ti?

‘‘Paññā kho, āvuso, abhiññatthā pariññatthā pahānatthā’’ti.

452. ‘‘Kati panāvuso, paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāyā’’ti?

‘‘Dve kho, āvuso, paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya – parato ca ghoso, yoniso ca manasikāro. Ime kho, āvuso, dve paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāyā’’ti.

‘‘Katihi panāvuso, aṅgehi anuggahitā sammādiṭṭhi cetovimuttiphalā ca hoti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca hoti paññāvimuttiphalānisaṃsā cā’’ti?

‘‘Pañcahi kho, āvuso, aṅgehi anuggahitā sammādiṭṭhi cetovimuttiphalā ca hoti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca hoti paññāvimuttiphalānisaṃsā ca. Idhāvuso, sammādiṭṭhi sīlānuggahitā ca hoti, sutānuggahitā ca hoti, sākacchānuggahitā ca hoti, samathānuggahitā ca hoti, vipassanānuggahitā ca hoti. Imehi kho, āvuso, pañcahaṅgehi anuggahitā sammādiṭṭhi cetovimuttiphalā ca hoti cetovimuttiphalānisaṃsā ca, paññāvimuttiphalā ca hoti paññāvimuttiphalānisaṃsā cā’’ti.

453. ‘‘Kati panāvuso, bhavā’’ti?

‘‘Tayome, āvuso, bhavā – kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo’’ti.

‘‘Kathaṃ panāvuso, āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hotī’’ti?

‘‘Avijjānīvaraṇānaṃ kho, āvuso, sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ tatratatrābhinandanā – evaṃ āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hotī’’ti.

‘‘Kathaṃ panāvuso, āyatiṃ punabbhavābhinibbatti na hotī’’ti?

‘‘Avijjāvirāgā kho, āvuso, vijjuppādā taṇhānirodhā – evaṃ āyatiṃ punabbhavābhinibbatti na hotī’’ti.

454. ‘‘Katamaṃ panāvuso, paṭhamaṃ jhāna’’nti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati – idaṃ vuccati, āvuso, paṭhamaṃ jhāna’’nti.

‘‘Paṭhamaṃ panāvuso, jhānaṃ katiaṅgika’’nti?

‘‘Paṭhamaṃ kho, āvuso, jhānaṃ pañcaṅgikaṃ. Idhāvuso, paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa bhikkhuno vitakko ca vattati, vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca. Paṭhamaṃ kho, āvuso, jhānaṃ evaṃ pañcaṅgika’’nti.

‘‘Paṭhamaṃ panāvuso, jhānaṃ kataṅgavippahīnaṃ kataṅgasamannāgata’’nti?

‘‘Paṭhamaṃ kho, āvuso, jhānaṃ pañcaṅgavippahīnaṃ, pañcaṅgasamannāgataṃ. Idhāvuso, paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa bhikkhuno kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thīnamiddhaṃ pahīnaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti; vitakko ca vattati, vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca. Paṭhamaṃ kho, āvuso, jhānaṃ evaṃ pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgata''nti.

455. ''Pañcimāni, āvuso, indriyāni nānāvisayāni nānāgocarāni, na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhonti, seyyathidaṃ – cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ. Imesaṃ kho, āvuso, pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ nānāgocarānaṃ, na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ, kiṃ paṭisaraṇaṃ, ko ca nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhotī''ti?

''Pañcimāni, āvuso, indriyāni nānāvisayāni nānāgocarāni, na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhonti, seyyathidaṃ – cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ. Imesaṃ kho, āvuso, pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ nānāgocarānaṃ, na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ, mano paṭisaraṇaṃ, mano ca nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhotī''ti.

456. ''Pañcimāni, āvuso, indriyāni, seyyathidaṃ – cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ. Imāni kho, āvuso, pañcindriyāni kiṃ paṭicca tiṭṭhantī''ti?

''Pañcimāni, āvuso, indriyāni, seyyathidaṃ – cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ. Imāni kho, āvuso, pañcindriyāni āyuṃ paṭicca tiṭṭhantī''ti.

''Āyu panāvuso, kiṃ paṭicca tiṭṭhatī''ti?

''Āyu usmaṃ paṭicca tiṭṭhatī''ti.

''Usmā panāvuso, kiṃ paṭicca tiṭṭhatī''ti?

''Usmā āyuṃ paṭicca tiṭṭhatī''ti.

''Idāneva kho mayaṃ, āvuso, āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ evaṃ ājānāma – 'āyu usmaṃ paṭicca tiṭṭhatī'ti. Idāneva pana mayaṃ, āvuso, āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ evaṃ ājānāma – 'usmā āyuṃ paṭicca tiṭṭhatī'ti.

''Yathā kathaṃ panāvuso, imassa bhāsitassa attho daṭṭhabbo''ti?

''Tena hāvuso, upamaṃ te karissāmi; upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Seyyathāpi, āvuso, telappadīpassa jhāyato acciṃ paṭicca ābhā paññāyati, ābhaṃ paṭicca acci paññāyati; evameva kho, āvuso, āyu usmaṃ paṭicca tiṭṭhati, usmā āyuṃ paṭicca tiṭṭhatī''ti.

457. ''Teva nu kho, āvuso, āyusaṅkhārā, te vedaniyā dhammā udāhu aññe āyusaṅkhārā aññe vedaniyā dhammā''ti? ''Na kho, āvuso, teva āyusaṅkhārā te vedaniyā dhammā. Te ca hāvuso, āyusaṅkhārā abhaviṃsu te vedaniyā dhammā, na yidaṃ saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa bhikkhuno vuṭṭhānaṃ paññāyetha. Yasmā ca kho, āvuso, aññe āyusaṅkhārā aññe vedaniyā dhammā, tasmā saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa bhikkhuno vuṭṭhānaṃ paññāyatī''ti.

''Yadā nu kho, āvuso, imaṃ kāyaṃ kati dhammā jahanti; athāyaṃ kāyo ujjhito avakkhitto seti, yathā kaṭṭhaṃ acetana''nti?

''Yadā kho, āvuso, imaṃ kāyaṃ tayo dhammā jahanti – āyu usmā ca viññāṇaṃ; athāyaṃ kāyo ujjhito avakkhitto seti, yathā kaṭṭhaṃ acetana''nti.

''Yvāyaṃ, āvuso, mato kālaṅkato, yo cāyaṃ bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno –

imesaṃ kiṃ nānākaraṇa’’nti?

‘‘Yvāyaṃ, āvuso, mato kālaṅkato tassa kāyasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu parikkhīṇo, usmā vūpasantā, indriyāni paribhinnāni. Yo cāyaṃ bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno tassapi kāyasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu na parikkhīṇo, usmā avūpasantā, indriyāni vippasannāni. Yvāyaṃ, āvuso, mato kālaṅkato, yo cāyaṃ bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno – idaṃ nesaṃ nānākaraṇa’’nti.

458. ‘‘Kati panāvuso, paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā’’ti?

‘‘Cattāro kho, āvuso, paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā. Idhāvuso, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ime kho, āvuso, cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā’’ti.

‘‘Kati panāvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā’’ti?

‘‘Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā – sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro. Ime kho, āvuso, dve paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā’’ti.

‘‘Kati panāvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā’’ti?

‘‘Tayo kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā – sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisaṅkhāro. Ime kho, āvuso, tayo paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā’’ti.

‘‘Kati panāvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānāyā’’ti?

‘‘Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānāya – sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro. Ime kho, āvuso, dve paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānāyā’’ti.

459. ‘‘Yā cāyaṃ, āvuso, appamāṇā cetovimutti, yā ca ākiñcaññā cetovimutti, yā ca suññatā cetovimutti, yā ca animittā cetovimutti – ime dhammā nānātthā ceva nānābyañjanā ca udāhu ekatthā byañjanameva nāna’’nti?

‘‘Yā cāyaṃ, āvuso, appamāṇā cetovimutti, yā ca ākiñcaññā cetovimutti, yā ca suññatā cetovimutti, yā ca animittā cetovimutti – atthi kho, āvuso, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā nānātthā ceva nānābyañjanā ca; atthi ca kho, āvuso, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ’’.

‘‘Katamo cāvuso, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā nānātthā ceva nānābyañjanā ca’’?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Ayaṃ vuccatāvuso, appamāṇā cetovimutti’’.

‘‘Katamā cāvuso, ākiñcaññā cetovimutti’’?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccatāvuso, ākiñcaññā cetovimutti’’.

‘‘Katamā cāvuso, suññatā cetovimutti’’?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘suññamidaṃ attena vā attaniyena vā’ti. Ayaṃ vuccatāvuso, suññatā cetovimutti’’.

‘‘Katamā cāvuso, animittā cetovimutti’’?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccatāvuso, animittā cetovimutti. Ayaṃ kho, āvuso, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā nānātthā ceva nānābyañjanā ca’’.

‘‘Katamo cāvuso, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā ekatthā byañjanameva nānaṃ’’?

‘‘Rāgo kho, āvuso, pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo. Te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Yāvatā kho, āvuso, appamāṇā cetovimuttiyo, akuppā tāsaṃ cetovimutti aggamakkhāyati. Sā kho panākuppā cetovimutti suññā rāgena, suññā dosena, suññā mohena. Rāgo kho, āvuso, kiñcano, doso kiñcano, moho kiñcano. Te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Yāvatā kho, āvuso, ākiñcaññā cetovimuttiyo, akuppā tāsaṃ cetovimutti aggamakkhāyati. Sā kho panākuppā cetovimutti suññā rāgena, suññā dosena, suññā mohena. Rāgo kho, āvuso, nimittakaraṇo, doso nimittakaraṇo, moho nimittakaraṇo. Te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Yāvatā kho, āvuso, animittā cetovimuttiyo, akuppā tāsaṃ cetovimutti aggamakkhāyati. Sā kho panākuppā cetovimutti suññā rāgena, suññā dosena, suññā mohena. Ayaṃ kho, āvuso, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma ime dhammā ekatthā byañjanameva nāna’’nti.

Idamavocāyasmā sāriputto. Attamano āyasmā mahākoṭṭhiko āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahāvedallasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Cūḷavedallasuttaṃ

460. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho visākho upāsako yena dhammadinnā bhikkhunī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā dhammadinnaṃ bhikkhuniṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho visākho upāsako dhammadinnaṃ bhikkhuniṃ etadavoca – ‘‘‘sakkāyo sakkāyo’ti, ayye, vuccati. Katamo nu kho, ayye, sakkāyo vutto bhagavatā’’ti? ‘‘Pañca kho ime, āvuso visākha, upādānakkhandhā sakkāyo vutto bhagavatā, seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime kho, āvuso visākha, pañcupādānakkhandhā sakkāyo vutto bhagavatā’’ti.

‘‘Sādhayye’’ti kho visākho upāsako dhammadinnāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā dhammadinnaṃ bhikkhuniṃ uttariṃ pañhaṃ apucchi – ‘‘‘sakkāyasamudayo sakkāyasamudayo’ti, ayye, vuccati. Katamo nu kho, ayye, sakkāyasamudayo vutto bhagavatā’’ti? ‘‘Yāyaṃ, āvuso visākha, taṇhā ponobbhavikā nandīrāgasahagatā tatratatrābhinandinī, seyyathidaṃ – kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā; ayaṃ kho, āvuso visākha, sakkāyasamudayo vutto bhagavatā’’ti.

‘‘‘Sakkāyanirodho sakkāyanirodho’ti, ayye, vuccati. Katamo nu kho, ayye, sakkāyanirodho vutto bhagavatā’’ti?

‘‘Yo kho, āvuso visākha, tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo; ayaṃ kho, āvuso visākha, sakkāyanirodho vutto bhagavatā’’ti.

‘‘‘Sakkāyanirodhagāminī paṭipadā sakkāyanirodhagāminī paṭipadā’ti, ayye, vuccati. Katamā nu kho, ayye, sakkāyanirodhagāminī paṭipadā vuttā bhagavatā’’ti?

‘‘Ayameva kho, āvuso visākha, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sakkāyanirodhagāminī paṭipadā vuttā bhagavatā, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhī’’ti.

‘‘Taññeva nu kho, ayye, upādānaṃ te [teva (sī.)] pañcupādānakkhandhā udāhu aññatra pañcahupādānakkhandhehi upādāna’’nti? ‘‘Na kho, āvuso visākha, taññeva upādānaṃ te pañcupādānakkhandhā, nāpi aññatra pañcahupādānakkhandhehi upādānaṃ. Yo kho, āvuso visākha, pañcasu upādānakkhandhesu chandarāgo taṃ tattha upādāna’’nti.

461. ‘‘Kathaṃ panāyye, sakkāyadiṭṭhi hotī’’ti? ‘‘Idhāvuso visākha, assutavā puthujjano, ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto, rūpaṃ attato samanupassati, rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā attānaṃ. Vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati, viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Evaṃ kho, āvuso visākha, sakkāyadiṭṭhi hotī’’ti.

‘‘Kathaṃ panāyye, sakkāyadiṭṭhi na hotī’’ti?

‘‘Idhāvuso visākha, sutavā ariyasāvako, ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto, sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto, na rūpaṃ attato samanupassati, na rūpavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā rūpaṃ, na rūpasmiṃ vā attānaṃ. Na vedanaṃ…pe… na saññaṃ… na saṅkhāre…pe… na viññāṇaṃ attato samanupassati, na viññāṇavantaṃ vā attānaṃ, na attani vā viññāṇaṃ, na viññāṇasmiṃ vā attānaṃ. Evaṃ kho, āvuso visākha, sakkāyadiṭṭhi na hotī’’ti.

462. ‘‘Katamo panāyye, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti?

‘‘Ayameva kho, āvuso visākha, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhī’’ti. ‘‘Ariyo panāyye, aṭṭhaṅgiko maggo saṅkhato udāhu asaṅkhato’’ti?

‘‘Ariyo kho, āvuso visākha, aṭṭhaṅgiko maggo saṅkhato’’ti.

‘‘Ariyena nu kho, ayye, aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā udāhu tīhi khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito’’ti?

‘‘Na kho, āvuso visākha, ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā; tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā cāvuso visākha, sammāvācā yo ca sammākammanto yo ca sammāājīvo ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā. Yo ca sammāvāyāmo yā ca sammāsati yo ca sammāsamādhi ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā. Yā ca sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā''ti.

''Katamo panāyye, samādhi, katame dhammā samādhinimittā, katame dhammā samādhiparikkhārā, katamā samādhibhāvanā''ti?

''Yā kho, āvuso visākha, cittassa ekaggatā ayaṃ samādhi; cattāro satipaṭṭhānā samādhinimittā; cattāro sammappadhānā samādhiparikkhārā. Yā tesaṃyeva dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, ayaṃ ettha samādhibhāvanā''ti.

463. ''Kati panāyye, saṅkhārā''ti?

''Tayome, āvuso visākha, saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro''ti.

''Katamo panāyye, kāyasaṅkhāro, katamo vacīsaṅkhāro, katamo cittasaṅkhāro''ti?

''Assāsapassāsā kho, āvuso visākha, kāyasaṅkhāro, vitakkavicārā vacīsaṅkhāro, saññā ca vedanā ca cittasaṅkhāro''ti.

''Kasmā panāyye, assāsapassāsā kāyasaṅkhāro, kasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro, kasmā saññā ca vedanā ca cittasaṅkhāro''ti?

''Assāsapassāsā kho, āvuso visākha, kāyikā ete dhammā kāyappaṭibaddhā, tasmā assāsapassāsā kāyasaṅkhāro. Pubbe kho, āvuso visākha, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati, tasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro. Saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittappaṭibaddhā, tasmā saññā ca vedanā ca cittasaṅkhāro''ti.

464. ''Kathaṃ panāyye, saññāvedayitanirodhasamāpatti hotī''ti?

''Na kho, āvuso visākha, saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa bhikkhuno evaṃ hoti – 'ahaṃ saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjissa'nti vā, 'ahaṃ saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjāmī'ti vā, 'ahaṃ saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno'ti vā. Atha khvāssa pubbeva tathā cittaṃ bhāvitaṃ hoti yaṃ taṃ tathattāya upanetī''ti.

''Saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa panāyye, bhikkhuno katame dhammā paṭhamaṃ nirujjhanti – yadi vā kāyasaṅkhāro, yadi vā vacīsaṅkhāro, yadi vā cittasaṅkhāro''ti? ''Saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno paṭhamaṃ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro''ti.

''Kathaṃ panāyye, saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhānaṃ hotī''ti?

''Na kho, āvuso visākha, saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahantassa bhikkhuno evaṃ hoti – 'ahaṃ saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahissa'nti vā, 'ahaṃ saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahāmī'ti vā, 'ahaṃ saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhito'ti vā. Atha khvāssa pubbeva tathā cittaṃ bhāvitaṃ hoti yaṃ taṃ tathattāya upanetī''ti.

''Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahantassa panāyye, bhikkhuno katame dhammā paṭhamaṃ uppajjanti – yadi vā kāyasaṅkhāro, yadi vā vacīsaṅkhāro, yadi vā cittasaṅkhāro''ti? ''Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahantassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno paṭhamaṃ uppajjati cittasaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato vacīsaṅkhāro’’ti.

‘‘Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitaṃ panāyye, bhikkhuṃ kati phassā phusantī’’ti? ‘‘Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitaṃ kho, āvuso visākha, bhikkhuṃ tayo phassā phusanti – suññato phasso, animitto phasso, appaṇihito phasso’’ti.

‘‘Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa panāyye, bhikkhuno kiṃninnaṃ cittaṃ hoti kiṃpoṇaṃ kiṃpabbhāra’’nti? ‘‘Saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti, vivekapoṇaṃ vivekapabbhāra’’nti.

465. ‘‘Kati panāyye, vedanā’’ti?

‘‘Tisso kho imā, āvuso visākha, vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā’’ti.

‘‘Katamā panāyye, sukhā vedanā, katamā dukkhā vedanā, katamā adukkhamasukhā vedanā’’ti?

‘‘Yaṃ kho, āvuso visākha, kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ sātaṃ vedayitaṃ – ayaṃ sukhā vedanā. Yaṃ kho, āvuso visākha, kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ – ayaṃ dukkhā vedanā. Yaṃ kho, āvuso visākha, kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā neva sātaṃ nāsātaṃ vedayitaṃ – ayaṃ adukkhamasukhā vedanā’’ti.

‘‘Sukhā panāyye, vedanā kiṃsukhā kiṃdukkhā, dukkhā vedanā kiṃsukhā kiṃdukkhā, adukkhamasukhā vedanā kiṃsukhā kiṃdukkhā’’ti?

‘‘Sukhā kho, āvuso visākha, vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā; dukkhā vedanā ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā; adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā’’ti.

‘‘Sukhāya panāyye, vedanāya kiṃ anusayo anuseti, dukkhāya vedanāya kiṃ anusayo anuseti, adukkhamasukhāya vedanāya kiṃ anusayo anusetī’’ti?

‘‘Sukhāya kho, āvuso visākha, vedanāya rāgānusayo anuseti, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anuseti, adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anusetī’’ti.

‘‘Sabbāya nu kho, ayye, sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti, sabbāya dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anuseti, sabbāya adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anusetī’’ti?

‘‘Na kho, āvuso visākha, sabbāya sukhāya vedanāya rāgānusayo anuseti, na sabbāya dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anuseti, na sabbāya adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anusetī’’ti.

‘‘Sukhāya panāyye, vedanāya kiṃ pahātabbaṃ, dukkhāya vedanāya kiṃ pahātabbaṃ, adukkhamasukhāya vedanāya kiṃ pahātabba’’nti?

‘‘Sukhāya kho, āvuso visākha, vedanāya rāgānusayo pahātabbo, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo pahātabbo, adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo pahātabbo’’ti.

‘‘Sabbāya nu kho, ayye, sukhāya vedanāya rāgānusayo pahātabbo, sabbāya dukkhāya vedanāya paṭighānusayo pahātabbo, sabbāya adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo pahātabbo’’ti?

‘‘Na kho, āvuso visākha, sabbāya sukhāya vedanāya rāgānusayo pahātabbo, na sabbāya dukkhāya vedanāya paṭighānusayo pahātabbo, na sabbāya adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo pahātabbo. Idhāvuso visākha, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Rāgaṃ tena pajahati, na tattha rāgānusayo anuseti. Idhāvuso visākha, bhikkhu iti paṭisañcikkhati – 'kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī'ti? Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihāppaccayā domanassaṃ. Paṭighaṃ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anuseti. Idhāvuso visākha, bhikkhu sukhassa ca pahānā, dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Avijjaṃ tena pajahati, na tattha avijjānusayo anusetī''ti.

466. ''Sukhāya panāyye, vedanāya kiṃ paṭibhāgo''ti?

''Sukhāya kho, āvuso visākha, vedanāya dukkhā vedanā paṭibhāgo''ti.

''Dukkhāya pannāyye, vedanāya kiṃ paṭibhāgo''ti?

''Dukkhāya kho, āvuso visākha, vedanāya sukhā vedanā paṭibhāgo''ti.

''Adukkhamasukhāya panāyye, vedanāya kiṃ paṭibhāgo''ti?

''Adukkhamasukhāya kho, āvuso visākha, vedanāya avijjā paṭibhāgo''ti.

''Avijjāya panāyye, kiṃ paṭibhāgo''ti?

''Avijjāya kho, āvuso visākha, vijjā paṭibhāgo''ti.

''Vijjāya panāyye, kiṃ paṭibhāgo''ti?

''Vijjāya kho, āvuso visākha, vimutti paṭibhāgo''ti.

''Vimuttiyā panāyye, kiṃ paṭibhāgo''ti?

''Vimuttiyā kho, āvuso visākha, nibbānaṃ paṭibhāgo''ti.

''Nibbānassa panāyye, kiṃ paṭibhāgo''ti? ''Accayāsi, āvuso [accasarāvuso (sī. pī.), accassarāvuso (syā. kaṃ.)] visākha, pañhaṃ, nāsakkhi pañhānaṃ pariyantaṃ gahetuṃ. Nibbānogadhañhi, āvuso visākha, brahmacariyaṃ, nibbānaparāyanaṃ nibbānapariyosānaṃ. Ākaṅkhamāno ca tvaṃ, āvuso visākha, bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ puccheyyāsi, yathā ca te bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāsī''ti.

467. Atha kho visākho upāsako dhammadinnāya bhikkhuniyā bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā dhammadinnaṃ bhikkhuniṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho visākho upāsako yāvatako ahosi dhammadinnāya bhikkhuniyā saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Evaṃ vutte, bhagavā visākhaṃ upāsakaṃ etadavoca – ''paṇḍitā, visākha, dhammadinnā bhikkhunī, mahāpaññā, visākha, dhammadinnā bhikkhunī. Mamaṃ cepi tvaṃ, visākha, etamatthaṃ puccheyyāsi, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyaṃ, yathā taṃ dhammadinnāya bhikkhuniyā byākataṃ. Eso cevetassa [esovetassa (syā. kaṃ.)] attho. Evañca naṃ [evametaṃ (sī. syā. kaṃ.)] dhārehī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano visākho upāsako bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Cūḷavedallasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Cūḷadhammasamādānasuttaṃ

468. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘cattārimāni, bhikkhave, dhammasamādānāni. Katamāni cattāri? Atthi, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ; atthi, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ; atthi, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ; atthi, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ’’.

469. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ? Santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi kāmesu doso’ti. Te kāmesu pātabyataṃ āpajjanti. Te kho moḷibaddhāhi [moḷibandhāhi (syā. kaṃ. ka.)] paribbājikāhi paricārenti. Te evamāhaṃsu – ‘kiṃsu nāma te bhonto samaṇabrāhmaṇā kāmesu anāgatabhayaṃ sampassamānā kāmānaṃ pahānamāhaṃsu, kāmānaṃ pariññaṃ paññapenti? Sukho imissā paribbājikāya taruṇāya mudukāya lomasāya bāhāya samphasso’ti te kāmesu pātabyataṃ āpajjanti. Te kāmesu pātabyataṃ āpajjitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Te tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti. Te evamāhaṃsu – ‘idaṃ kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā kāmesu anāgatabhayaṃ sampassamānā kāmānaṃ pahānamāhaṃsu, kāmānaṃ pariññaṃ paññapenti, ime hi mayaṃ kāmahetu kāmanidānaṃ dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayāmā’ti. Seyyathāpi, bhikkhave, gimhānaṃ pacchime māse māluvāsipāṭikā phaleyya. Atha kho taṃ, bhikkhave, māluvābījaṃ aññatarasmiṃ sālamūle nipateyya. Atha kho, bhikkhave, yā tasmiṃ sāle adhivatthā devatā sā bhītā saṃviggā santāsaṃ āpajjeyya. Atha kho, bhikkhave, tasmiṃ sāle adhivatthāya devatāya mittāmaccā ñātisālohitā ārāmadevatā vanadevatā rukkhadevatā osadhitiṇavanappatīsu adhivatthā devatā saṅgamma samāgamma evaṃ samassāseyyuṃ – ‘mā bhavaṃ bhāyi, mā bhavaṃ bhāyi; appeva nāmetaṃ māluvābījaṃ moro vā gileyya [moro vā gileyya, godhā vā khādeyya (ka.)], mago vā khādeyya, davaḍāho [vanadāho (ka.)] vā ḍaheyya, vanakammikā vā uddhareyyuṃ, upacikā vā uṭṭhaheyyuṃ [udrabheyyuṃ (sī. pī. ka.)], abījaṃ vā panassā’ti. Atha kho taṃ, bhikkhave, māluvābījaṃ neva moro gileyya, na mago khādeyya, na davaḍāho ḍaheyya, na vanakammikā uddhareyyuṃ, na upacikā uṭṭhaheyyuṃ, bījañca panassa taṃ pāvussakena meghena abhippavuṭṭhaṃ sammadeva viruheyya. Sāssa māluvālatā taruṇā mudukā lomasā vilambinī, sā taṃ sālaṃ upaniseveyya. Atha kho, bhikkhave, tasmiṃ sāle adhivatthāya devatāya evamassa – ‘kiṃsu nāma te bhonto mittāmaccā ñātisālohitā ārāmadevatā vanadevatā rukkhadevatā osadhitiṇavanappatīsu adhivatthā devatā māluvābīje anāgatabhayaṃ sampassamānā saṅgamma samāgamma evaṃ samassāsesuṃ [samassāseyyuṃ (ka.)] – ‘‘mā bhavaṃ bhāyi mā bhavaṃ bhāyi, appeva nāmetaṃ māluvābījaṃ moro vā gileyya, mago vā khādeyya, davaḍāho vā ḍaheyya, vanakammikā vā uddhareyyuṃ, upacikā vā uṭṭhaheyyuṃ, abījaṃ vā panassā’’ti; sukho imissā māluvālatāya taruṇāya mudukāya lomasāya vilambiniyā samphasso’ti. Sā taṃ sālaṃ anuparihareyya. Sā taṃ sālaṃ anuparihartvā upari viṭabhiṃ [viṭapaṃ (syā. ṭṭha.)] kareyya. Upari viṭabhiṃ karitvā oghanaṃ janeyya. Oghanaṃ janetvā ye tassa sālassa mahantā mahantā khandhā te padāleyya. Atha kho, bhikkhave, tasmiṃ sāle adhivatthāya devatāya evamassa – ‘idaṃ kho te bhonto mittāmaccā ñātisālohitā ārāmadevatā vanadevatā rukkhadevatā osadhitiṇavanappatīsu adhivatthā devatā māluvābīje anāgatabhayaṃ sampassamānā saṅgamma samāgamma evaṃ samassāsesuṃ [samassāseyyuṃ (ka.)] – ‘‘mā bhavaṃ bhāyi mā bhavaṃ bhāyi, appeva nāmetaṃ māluvābījaṃ moro vā gileyya, mago vā khādeyya, davaḍāho vā ḍaheyya, vanakammikā vā uddhareyyuṃ, upacikā vā uṭṭhaheyyuṃ abījaṃ vā panassā’’ti. Yañcāhaṃ [yaṃ vāhaṃ (ka.), svāhaṃ (syā. kaṃ.)] māluvābījahetu dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayāmī’ti. Evameva kho, bhikkhave, santi eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino ‘natthi kāmesu doso’ti. Te kāmesu pātabyataṃ āpajjanti. Te moḷibaddhāhi paribbājikāhi paricārenti. Te evamāhaṃsu – ‘kiṃsu nāma te bhonto samaṇabrāhmaṇā kāmesu anāgatabhayaṃ sampassamānā kāmānaṃ pahānamāhaṃsu, kāmānaṃ pariññaṃ paññapenti? Sukho imissā paribbājikāya taruṇāya mudukāya lomasāya bāhāya samphasso’ti. Te kāmesu pātabyataṃ āpajjanti. Te kāmesu pātabyataṃ āpajjitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti. Te tattha dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti. Te evamāhaṃsu – ‘idaṃ kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā kāmesu anāgatabhayaṃ sampassamānā kāmānaṃ pahānamāhaṃsu, kāmānaṃ pariññaṃ paññapenti. Ime hi mayaṃ kāmahetu kāmanidānaṃ dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayāmā’ti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ.

470. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco acelako hoti muttācāro hatthāpalekhano, naehibhaddantiko, natiṭṭhabhaddantiko, nābhihaṭaṃ, na uddissakataṃ, na nimantanaṃ sādiyati, so na kumbhimukhā paṭigaṇhāti, na kaḷopimukhā paṭiggaṇhāti, na eḷakamantaraṃ, na daṇḍamantaraṃ, na musalamantaraṃ, na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ, na gabbhiniyā, na pāyamānāya, na purisantaragatāya, na saṅkittīsu, na yattha sā upaṭṭhito hoti, na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī, na macchaṃ, na maṃsaṃ, na suraṃ, na merayaṃ, na thusodakaṃ pivati. So ekāgāriko vā hoti ekālopiko, dvāgāriko vā hoti dvālopiko…pe… sattāgāriko vā hoti sattālopiko. Ekissāpi dattiyā yāpeti, dvīhipi dattīhi yāpeti… sattahipi dattīhi yāpeti. Ekāhikampi āhāraṃ āhāreti, dvīhikampi āhāraṃ āhāreti… sattāhikampi āhāraṃ āhāreti. Iti evarūpaṃ addhamāsikampi pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati. So sākabhakkho vā hoti, sāmākabhakkho vā hoti, nīvārabhakkho vā hoti, daddulabhakkho vā hoti, haṭabhakkho vā hoti, kaṇabhakkho vā hoti, ācāmabhakkho vā hoti, piññākabhakkho vā hoti, tiṇabhakkho vā hoti, gomayabhakkho vā hoti, vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī. So sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti, chavadussānipi dhāreti, paṃsukūlānipi dhāreti, tirīṭānipi dhāreti, ajinampi dhāreti, ajinakkhipampi dhāreti, kusacīrampi dhāreti, vākacīrampi dhāreti, phalakacīrampi dhāreti, kesakambalampi dhāreti, vāḷakambalampi dhāreti, ulūkapakkhampi dhāreti, kesamassulocakopi hoti, kesamassulocanānuyogamanuyutto, ubbhaṭṭhakopi hoti, āsanapaṭikkhitto, ukkuṭikopi hoti ukkuṭikappadhānamanuyutto, kaṇṭakāpassayikopi hoti, kaṇṭakāpassaye seyyaṃ kappeti [passa ma. ni. 1.155 mahāsīhanādasutte], sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharati. Iti evarūpaṃ anekavihitaṃ kāyassa ātāpanaparitāpanānuyogamanuyutto viharati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ.

471. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco pakatiyā tibbarāgajātiko hoti, so abhikkhaṇaṃ rāgajaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; pakatiyā tibbadosajātiko hoti, so abhikkhaṇaṃ dosajaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; pakatiyā tibbamohajātiko hoti, so abhikkhaṇaṃ mohajaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. So sahāpi dukkhena, sahāpi domanassena, assumukhopi rudamāno paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ.

472. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco pakatiyā na tibbarāgajātiko hoti, so na abhikkhaṇaṃ rāgajaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; pakatiyā na tibbadosajātiko hoti, so na abhikkhaṇaṃ dosajaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; pakatiyā na tibbamohajātiko hoti, so na abhikkhaṇaṃ mohajaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ. Imāni kho, bhikkhave, cattāri dhammasamādānānī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Cūḷadhammasamādānasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Mahādhammasamādānasuttaṃ

473. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘yebhuyyena, bhikkhave, sattā evaṃkāmā evaṃchandā evaṃadhippāyā – ‘aho vata aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā parihāyeyyuṃ, iṭṭhā kantā manāpā dhammā abhivaḍḍheyyu’nti. Tesaṃ, bhikkhave, sattānaṃ evaṃkāmānaṃ evaṃchandānaṃ evaṃadhippāyānaṃ aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā abhivaḍḍhanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā parihāyanti. Tatra tumhe, bhikkhave, kaṃ hetuṃ paccethā’’ti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā, bhagavaṃnettikā, bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaññeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho; bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

474. ‘‘Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano, ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto, sevitabbe dhamme na jānāti asevitabbe dhamme na jānāti, bhajitabbe dhamme na jānāti abhajitabbe dhamme na jānāti. So sevitabbe dhamme ajānanto asevitabbe dhamme ajānanto, bhajitabbe dhamme ajānanto abhajitabbe dhamme ajānanto, asevitabbe dhamme sevati sevitabbe dhamme na sevati, abhajitabbe dhamme bhajati bhajitabbe dhamme na bhajati. Tassa asevitabbe dhamme sevato sevitabbe dhamme asevato, abhajitabbe dhamme bhajato bhajitabbe dhamme abhajato aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā abhivaḍḍhanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā parihāyanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ aviddasuno.

‘‘Sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako, ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto, sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto, sevitabbe dhamme jānāti asevitabbe dhamme jānāti, bhajitabbe dhamme jānāti abhajitabbe dhamme jānāti. So sevitabbe dhamme jānanto asevitabbe dhamme jānanto, bhajitabbe dhamme jānanto abhajitabbe dhamme jānanto, asevitabbe dhamme na sevati sevitabbe dhamme sevati, abhajitabbe dhamme na bhajati bhajitabbe dhamme bhajati. Tassa asevitabbe dhamme asevato sevitabbe dhamme sevato, abhajitabbe dhamme abhajato bhajitabbe dhamme bhajato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā parihāyanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā abhivaḍḍhanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ viddasuno.

475. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, dhammasamādānāni. Katamāni cattāri? Atthi, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ; atthi, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ; atthi, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ; atthi, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ.

476. ‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ [yadidaṃ (sī.)] dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ, taṃ avidvā avijjāgato yathābhūtaṃ nappajānāti – ‘idaṃ kho dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipāka’nti. Taṃ avidvā avijjāgato yathābhūtaṃ appajānanto taṃ sevati, taṃ na parivajjeti. Tassa taṃ sevato, taṃ aparivajjayato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā abhivaḍḍhanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā parihāyanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ aviddasuno.

‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ taṃ avidvā avijjāgato yathābhūtaṃ nappajānāti – ‘idaṃ kho dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipāka’nti. Taṃ avidvā avijjāgato yathābhūtaṃ appajānanto taṃ sevati, taṃ na parivajjeti. Tassa taṃ sevato, taṃ aparivajjayato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā abhivaḍḍhanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā parihāyanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ aviddasuno.

‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ, taṃ avidvā avijjāgato yathābhūtaṃ nappajānāti – ‘idaṃ kho dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipāka’nti. Taṃ avidvā avijjāgato yathābhūtaṃ appajānanto taṃ na sevati, taṃ parivajjeti. Tassa taṃ asevato, taṃ parivajjayato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā abhivaḍḍhanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā parihāyanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ aviddasuno.

‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ, taṃ avidvā avijjāgato yathābhūtaṃ nappajānāti – ‘idaṃ kho dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipāka’nti. Taṃ avidvā avijjāgato yathābhūtaṃ appajānanto taṃ na sevati, taṃ parivajjeti. Tassa taṃ asevato, taṃ parivajjayato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā abhivaḍḍhanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā parihāyanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ aviddasuno.

477. ‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ taṃ vidvā vijjāgato yathābhūtaṃ pajānāti – ‘idaṃ kho dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipāka’nti. Taṃ vidvā vijjāgato yathābhūtaṃ pajānanto taṃ na sevati, taṃ parivajjeti. Tassa taṃ asevato, taṃ parivajjayato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā parihāyanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā abhivaḍḍhanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ viddasuno.

‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ taṃ vidvā vijjāgato yathābhūtaṃ pajānāti – ‘idaṃ kho dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipāka’nti. Taṃ vidvā vijjāgato yathābhūtaṃ pajānanto taṃ na sevati, taṃ parivajjeti. Tassa taṃ asevato, taṃ parivajjayato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā parihāyanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā abhivaḍḍhanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ viddasuno.

‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ taṃ vidvā vijjāgato yathābhūtaṃ pajānāti – ‘idaṃ kho dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipāka’nti. Taṃ vidvā vijjāgato yathābhūtaṃ pajānanto taṃ sevati, taṃ na parivajjeti. Tassa taṃ sevato, taṃ aparivajjayato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā parihāyanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā abhivaḍḍhanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ viddasuno.

‘‘Tatra, bhikkhave, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ taṃ vidvā vijjāgato yathābhūtaṃ pajānāti – ‘idaṃ kho dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipāka’nti. Taṃ vidvā vijjāgato yathābhūtaṃ pajānanto taṃ sevati, taṃ na parivajjeti. Tassa taṃ sevato, taṃ aparivajjayato, aniṭṭhā akantā amanāpā dhammā parihāyanti, iṭṭhā kantā manāpā dhammā abhivaḍḍhanti. Taṃ kissa hetu? Evañhetaṃ, bhikkhave, hoti yathā taṃ viddasuno.

478. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco sahāpi dukkhena sahāpi domanassena pāṇātipātī hoti, pāṇātipātapaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena adinnādāyī hoti, adinnādānapaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena kāmesu micchācārī hoti, kāmesu micchācārapaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena musāvādī hoti, musāvādapaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena pisuṇavāco hoti, pisuṇavācāpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena pharusavāco hoti, pharusavācāpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena samphappalāpī hoti, samphappalāpapaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena abhijjhālu hoti, abhijjhāpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena byāpannacitto hoti, byāpādapaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena micchādiṭṭhi hoti, micchādiṭṭhipaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ.

479. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco sahāpi sukhena sahāpi somanassena pāṇātipātī hoti, pāṇātipātapaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena adinnādāyī hoti, adinnādānapaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena kāmesumicchācārī hoti, kāmesumicchācārapaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena musāvādī hoti, musāvādapaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena pisuṇavāco hoti, pisuṇavācāpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena pharusavāco hoti, pharusavācāpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena samphappalāpī hoti, samphappalāpapaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena abhijjhālu hoti, abhijjhāpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena byāpannacitto hoti, byāpādapaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena micchādiṭṭhi hoti, micchādiṭṭhipaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ.

480. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco sahāpi dukkhena sahāpi domanassena pāṇātipātā paṭivirato hoti, pāṇātipātā veramaṇīpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena adinnādānā paṭivirato hoti, adinnādānā veramaṇīpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā veramaṇīpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena musāvādā paṭivirato hoti, musāvādā veramaṇīpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya veramaṇīpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena pharusāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya veramaṇīpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena samphappalāpā paṭivirato hoti, samphappalāpā veramaṇīpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena anabhijjhālu hoti, anabhijjhāpaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena abyāpannacitto hoti, abyāpādapaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi dukkhena sahāpi domanassena sammādiṭṭhi hoti, sammādiṭṭhipaccayā ca dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ.

481. ‘‘Katamañca, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco sahāpi sukhena sahāpi somanassena pāṇātipātā paṭivirato hoti, pāṇātipātā veramaṇīpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena adinnādānā paṭivirato hoti, adinnādānā veramaṇīpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā veramaṇīpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena musāvādā paṭivirato hoti, musāvādā veramaṇīpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya veramaṇīpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena pharusāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya veramaṇīpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena samphappalāpā paṭivirato hoti, samphappalāpā veramaṇīpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena anabhijjhālu hoti, anabhijjhāpaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena abyāpannacitto hoti, abyāpādapaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti; sahāpi sukhena sahāpi somanassena sammādiṭṭhi hoti, sammādiṭṭhipaccayā ca sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedeti. So kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Idaṃ, vuccati, bhikkhave, dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ. Imāni kho, bhikkhave, cattāri dhammasamādānāni.

482. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, tittakālābu visena saṃsaṭṭho. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikūlo. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, ayaṃ tittakālābu visena saṃsaṭṭho, sace ākaṅkhasi piva [pipa (sī. pī.)]. Tassa te pivato [pipato (sī. pī.)] ceva nacchādessati vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā [pītvā (sī.)] ca pana maraṇaṃ vā nigacchasi maraṇamattaṃ vā dukkha’nti. So taṃ appaṭisaṅkhāya piveyya, nappaṭinissajjeyya. Tassa taṃ pivato ceva nacchādeyya vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā ca pana maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ dhammasamādānaṃ vadāmi, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhañceva āyatiñca dukkhavipākaṃ.

483. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, āpānīyakaṃso vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno. So ca kho visena saṃsaṭṭho. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikūlo. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, ayaṃ āpānīyakaṃso vaṇṇasampanno gandhasampanno rasasampanno. So ca kho visena saṃsaṭṭho, sace ākaṅkhasi piva. Tassa te pivatohi [pivatopi (ka.)] kho chādessati vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā ca pana maraṇaṃ vā nigacchasi maraṇamattaṃ vā dukkha’nti. So taṃ appaṭisaṅkhāya piveyya, nappaṭinissajjeyya. Tassa taṃ pivatohi kho chādeyya vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā ca pana maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ dhammasamādānaṃ vadāmi, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannasukhaṃ āyatiṃ dukkhavipākaṃ.

484. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, pūtimuttaṃ nānābhesajjehi saṃsaṭṭhaṃ. Atha puriso āgaccheyya paṇḍukarogī. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, idaṃ pūtimuttaṃ nānābhesajjehi saṃsaṭṭhaṃ, sace ākaṅkhasi piva. Tassa te pivatohi kho nacchādessati vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā ca pana sukhī bhavissasī’ti. So taṃ paṭisaṅkhāya piveyya, nappaṭinissajjeyya. Tassa taṃ pivatohi kho nacchādeyya vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā ca pana sukhī assa. Tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ dhammasamādānaṃ vadāmi, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannadukkhaṃ āyatiṃ sukhavipākaṃ.

485. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dadhi ca madhu ca sappi ca phāṇitañca ekajjhaṃ saṃsaṭṭhaṃ. Atha puriso āgaccheyya lohitapakkhandiko. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, idaṃ dadhiṃ ca madhuṃ ca sappiṃ ca phāṇitañca ekajjhaṃ saṃsaṭṭhaṃ, sace ākaṅkhasi piva. Tassa te pivato ceva chādessati vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā ca pana sukhī bhavissasī’ti. So taṃ paṭisaṅkhāya piveyya, nappaṭinissajjeyya. Tassa taṃ pivato ceva chādeyya vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi, pivitvā ca pana sukhī assa. Tathūpamāhaṃ, bhikkhave, imaṃ dhammasamādānaṃ vadāmi, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ.

486. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve ādicco nabhaṃ abbhussakkamāno sabbaṃ ākāsagataṃ tamagataṃ abhivihacca bhāsate ca tapate ca virocate ca; evameva kho, bhikkhave, yamidaṃ dhammasamādānaṃ paccuppannasukhañceva āyatiñca sukhavipākaṃ tadaññe puthusamaṇabrāhmaṇaparappavāde abhivihacca bhāsate ca tapate ca virocate cā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahādhammasamādānasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Vīmaṃsakasuttaṃ

487. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘vīmaṃsakena, bhikkhave, bhikkhunā parassa cetopariyāyaṃ ajānantena [ājānantena (pī. ka.), ajānantena kinti (?)] tathāgate samannesanā kātabbā ‘sammāsambuddho vā no vā’ iti viññāṇāyā’’ti. ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā, bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā; sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho; bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

488. ‘‘Vīmaṃsakena, bhikkhave, bhikkhunā parassa cetopariyāyaṃ ajānantena dvīsu dhammesu tathāgato samannesitabbo cakkhusotaviññeyyesu dhammesu – ‘ye saṃkiliṭṭhā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti vā te tathāgatassa no vā’ti? Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘ye saṃkiliṭṭhā cakkhusotaviññeyyā dhammā, na te tathāgatassa saṃvijjantī’ti.

‘‘Yato naṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘ye saṃkiliṭṭhā cakkhusotaviññeyyā dhammā, na te tathāgatassa saṃvijjantī’ti, tato naṃ uttariṃ samannesati – ‘ye vītimissā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti vā te tathāgatassa no vā’ti? Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘ye vītimissā cakkhusotaviññeyyā dhammā, na te tathāgatassa saṃvijjantī’ti.

‘‘Yato naṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘ye vītimissā cakkhusotaviññeyyā dhammā, na te tathāgatassa saṃvijjantī’ti, tato naṃ uttariṃ samannesati – ‘ye vodātā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti vā te tathāgatassa no vā’ti? Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘ye vodātā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti te tathāgatassā’ti.

‘‘Yato naṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘ye vodātā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti te tathāgatassā’ti, tato naṃ uttariṃ samannesati – ‘dīgharattaṃ samāpanno ayamāyasmā imaṃ kusalaṃ dhammaṃ, udāhu ittarasamāpanno’ti? Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘dīgharattaṃ samāpanno ayamāyasmā imaṃ kusalaṃ dhammaṃ, nāyamāyasmā ittarasamāpanno’ti.

‘‘Yato naṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘dīgharattaṃ samāpanno ayamāyasmā imaṃ kusalaṃ dhammaṃ, nāyamāyasmā ittarasamāpanno’ti, tato naṃ uttariṃ samannesati – ‘ñattajjhāpanno ayamāyasmā bhikkhu yasappatto, saṃvijjantassa idhekacce ādīnavā’ti? Na tāva, bhikkhave, bhikkhuno idhekacce ādīnavā saṃvijjanti yāva na ñattajjhāpanno hoti yasappatto. Yato ca kho, bhikkhave, bhikkhu ñattajjhāpanno hoti yasappatto, athassa idhekacce ādīnavā saṃvijjanti. Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘ñattajjhāpanno ayamāyasmā bhikkhu yasappatto, nāssa idhekacce ādīnavā saṃvijjantī’ti.

‘‘Yato naṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘ñattajjhāpanno ayamāyasmā bhikkhu yasappatto, nāssa idhekacce ādīnavā saṃvijjantī’ti, tato naṃ uttariṃ samannesati – ‘abhayūparato ayamāyasmā, nāyamāyasmā bhayūparato; vītarāgattā kāme na sevati khayā rāgassā’ti? Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘abhayūparato ayamāyasmā, nāyamāyasmā bhayūparato; vītarāgattā kāme na sevati khayā rāgassā’ti. Tañce, bhikkhave, bhikkhuṃ pare evaṃ puccheyyuṃ – ‘ke panāyasmato ākārā, ke anvayā, yenāyasmā evaṃ vadesi – abhayūparato ayamāyasmā, nāyamāyasmā bhayūparato; vītarāgattā kāme na sevati khayā rāgassā’ti. Sammā byākaramāno, bhikkhave, bhikkhu evaṃ byākareyya – ‘tathā hi pana ayamāyasmā saṅghe vā viharanto eko vā viharanto, ye ca tattha sugatā ye ca tattha duggatā, ye ca tattha gaṇamanusāsanti, ye ca idhekacce āmisesu saṃdissanti, ye ca idhekacce āmisena anupalittā, nāyamāyasmā taṃ tena avajānāti. Sammukhā kho pana metaṃ bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – abhayūparatohamasmi, nāhamasmi bhayūparato, vītarāgattā kāme na sevāmi khayā rāgassā’ti.

489. ‘‘Tatra, bhikkhave, tathāgatova uttariṃ paṭipucchitabbo – ‘ye saṃkiliṭṭhā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti vā te tathāgatassa no vā’ti? Byākaramāno, bhikkhave, tathāgato evaṃ byākareyya – ‘ye saṃkiliṭṭhā cakkhusotaviññeyyā dhammā, na te tathāgatassa saṃvijjantī’’’ti.

‘‘Ye vītimissā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti vā te tathāgatassa no vāti? Byākaramāno, bhikkhave, tathāgato evaṃ byākareyya – ‘ye vītimissā cakkhusotaviññeyyā dhammā, na te tathāgatassa saṃvijjantī’ti.

‘‘Ye vodātā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti vā te tathāgatassa no vāti? Byākaramāno, bhikkhave, tathāgato evaṃ byākareyya – ‘ye vodātā cakkhusotaviññeyyā dhammā, saṃvijjanti te tathāgatassa; etaṃpathohamasmi, etaṃgocaro [etapathohamasmi etagocaro (sī. syā. kaṃ. pī.)], no ca tena tammayo’ti.

‘‘Evaṃvādiṃ kho, bhikkhave, satthāraṃ arahati sāvako upasaṅkamituṃ dhammassavanāya. Tassa satthā dhammaṃ deseti uttaruttariṃ paṇītapaṇītaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ. Yathā yathā kho, bhikkhave, bhikkhuno satthā dhammaṃ deseti uttaruttariṃ paṇītapaṇītaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ tathā tathā so tasmiṃ dhamme abhiññāya idhekaccaṃ dhammaṃ dhammesu niṭṭhaṃ gacchati, satthari pasīdati – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno saṅgho’ti. Tañce, bhikkhave, bhikkhuṃ pare evaṃ puccheyyuṃ – ‘ke panāyasmato ākārā, ke anvayā, yenāyasmā evaṃ vadesi – sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno saṅgho’ti? Sammā byākaramāno, bhikkhave, bhikkhu evaṃ byākareyya – ‘idhāhaṃ, āvuso, yena bhagavā tenupasaṅkamiṃ dhammassavanāya. Tassa me bhagavā dhammaṃ deseti uttaruttariṃ paṇītapaṇītaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ. Yathā yathā me, āvuso, bhagavā dhammaṃ deseti uttaruttariṃ paṇītapaṇītaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ tathā tathāhaṃ tasmiṃ dhamme abhiññāya idhekaccaṃ dhammaṃ dhammesu niṭṭhamagamaṃ, satthari pasīdiṃ – sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā, dhammo, suppaṭipanno saṅgho’ti.

490. ‘‘Yassa kassaci, bhikkhave, imehi ākārehi imehi padehi imehi byañjanehi tathāgate saddhā niviṭṭhā hoti mūlajātā patiṭṭhitā, ayaṃ vuccati, bhikkhave, ākāravatī saddhā dassanamūlikā, daḷhā; asaṃhāriyā samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, tathāgate dhammasamannesanā hoti. Evañca pana tathāgato dhammatāsusamanniṭṭho hotī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Vīmaṃsakasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Kosambiyasuttaṃ

491. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena kosambiyaṃ bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti. Te na ceva aññamaññaṃ saññāpenti na ca saññattiṃ upenti, na ca aññamaññaṃ nijjhāpenti, na ca nijjhattiṃ upenti. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha, bhante, kosambiyaṃ bhikkhū bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharanti, te na ceva aññamaññaṃ saññāpenti, na ca saññattiṃ upenti, na ca aññamaññaṃ nijjhāpenti, na ca nijjhattiṃ upentī’’ti.

Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena te bhikkhū āmantehi – ‘satthā vo āyasmante āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ‘‘satthā āyasmante āmantetī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū bhagavā etadavoca – ‘‘saccaṃ kira tumhe, bhikkhave, bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharatha, te na ceva aññamaññaṃ saññāpetha, na ca saññattiṃ upetha, na ca aññamaññaṃ nijjhāpetha, na ca nijjhattiṃ upethā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, yasmiṃ tumhe samaye bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharatha, api nu tumhākaṃ tasmiṃ samaye mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca, mettaṃ vacīkammaṃ…pe… mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho cā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Iti kira, bhikkhave, yasmiṃ tumhe samaye bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharatha, neva tumhākaṃ tasmiṃ samaye mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca, na mettaṃ vacīkammaṃ…pe… na mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Atha kiñcarahi tumhe, moghapurisā, kiṃ jānantā kiṃ passantā bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharatha, te na ceva aññamaññaṃ saññāpetha, na ca saññattiṃ upetha, na ca aññamaññaṃ nijjhāpetha, na ca nijjhattiṃ upetha? Tañhi tumhākaṃ, moghapurisā, bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti.

492. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘chayime, bhikkhave, dhammā sāraṇīyā piyakaraṇā garukaraṇā saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattanti. Katame cha? Idha, bhikkhave, bhikkhuno mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekibhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhuno mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu ye te lābhā dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi, tathārūpehi lābhehi appaṭivibhattabhogī hoti sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogī. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

‘‘Ime kho, bhikkhave, cha sāraṇīyā dhammā piyakaraṇā garukaraṇā saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattanti. Imesaṃ kho, bhikkhave, channaṃ sāraṇīyānaṃ dhammānaṃ etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ [saṅgāhakaṃ (?)] etaṃ saṅghāṭanikaṃ – yadidaṃ yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya. Seyyathāpi, bhikkhave, kūṭāgārassa etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ etaṃ saṅghāṭanikaṃ yadidaṃ kūṭaṃ; evameva kho, bhikkhave, imesaṃ channaṃ sāraṇīyānaṃ dhammānaṃ etaṃ aggaṃ etaṃ saṅgāhikaṃ etaṃ saṅghāṭanikaṃ yadidaṃ yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya.

493. ‘‘Kathañca, bhikkhave, yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘atthi nu kho me taṃ pariyuṭṭhānaṃ ajjhattaṃ appahīnaṃ, yenāhaṃ pariyuṭṭhānena pariyuṭṭhitacitto yathābhūtaṃ nappajāneyyaṃ na passeyya’nti? Sace, bhikkhave, bhikkhu kāmarāgapariyuṭṭhito hoti, pariyuṭṭhitacittova hoti. Sace, bhikkhave, bhikkhu byāpādapariyuṭṭhito hoti, pariyuṭṭhitacittova hoti. Sace, bhikkhave, bhikkhu thīnamiddhapariyuṭṭhito hoti, pariyuṭṭhitacittova hoti. Sace, bhikkhave, bhikkhu uddhaccakukkuccapariyuṭṭhito hoti, pariyuṭṭhitacittova hoti. Sace, bhikkhave, bhikkhu vicikicchāpariyuṭṭhito hoti, pariyuṭṭhitacittova hoti. Sace, bhikkhave, bhikkhu idhalokacintāya pasuto hoti, pariyuṭṭhitacittova hoti. Sace, bhikkhave, bhikkhu paralokacintāya pasuto hoti, pariyuṭṭhitacittova hoti. Sace, bhikkhave, bhikkhu bhaṇḍanajāto kalahajāto vivādāpanno aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudanto viharati, pariyuṭṭhitacittova hoti. So evaṃ pajānāti – ‘natthi kho me taṃ pariyuṭṭhānaṃ ajjhattaṃ appahīnaṃ, yenāhaṃ pariyuṭṭhānena pariyuṭṭhitacitto yathābhūtaṃ nappajāneyyaṃ na passeyyaṃ. Suppaṇihitaṃ me mānasaṃ saccānaṃ bodhāyā’ti. Idamassa paṭhamaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ hoti ariyaṃ lokuttaraṃ asādhāraṇaṃ puthujjanehi.

494. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘imaṃ nu kho ahaṃ diṭṭhiṃ āsevanto bhāvento bahulīkaronto labhāmi paccattaṃ samathaṃ, labhāmi paccattaṃ nibbuti’nti? So evaṃ pajānāti – ‘imaṃ kho ahaṃ diṭṭhiṃ āsevanto bhāvento bahulīkaronto labhāmi paccattaṃ samathaṃ, labhāmi paccattaṃ nibbuti’nti. Idamassa dutiyaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ hoti ariyaṃ lokuttaraṃ asādhāraṇaṃ puthujjanehi.

495. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yathā rūpāyāhaṃ diṭṭhiyā samannāgato, atthi nu kho ito bahiddhā añño samaṇo vā brāhmaṇo vā tathārūpāya diṭṭhiyā samannāgato’ti? So evaṃ pajānāti – ‘yathārūpāyāhaṃ diṭṭhiyā samannāgato, natthi ito bahiddhā añño samaṇo vā brāhmaṇo vā tathārūpāya diṭṭhiyā samannāgato’ti. Idamassa tatiyaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ hoti ariyaṃ lokuttaraṃ asādhāraṇaṃ puthujjanehi.

496. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yathārūpāya dhammatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato, ahampi tathārūpāya dhammatāya samannāgato’ti. Kathaṃrūpāya ca, bhikkhave, dhammatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato? Dhammatā esā, bhikkhave, diṭṭhisampannassa puggalassa – ‘kiñcāpi tathārūpiṃ āpattiṃ āpajjati, yathārūpāya āpattiyā vuṭṭhānaṃ paññāyati, atha kho naṃ khippameva satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu deseti vivarati uttānīkaroti; desetvā vivaritvā uttānīkatvā āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjati’. Seyyathāpi, bhikkhave, daharo kumāro mando uttānaseyyako hatthena vā pādena vā aṅgāraṃ akkamitvā khippameva paṭisaṃharati; evameva kho, bhikkhave, dhammatā esā diṭṭhisampannassa puggalassa – ‘kiñcāpi tathārūpiṃ āpattiṃ āpajjati yathārūpāya āpattiyā vuṭṭhānaṃ paññāyati, atha kho naṃ khippameva satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu deseti vivarati uttānīkaroti; desetvā vivaritvā uttānīkatvā āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjati’. So evaṃ pajānāti – ‘yathārūpāya dhammatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato, ahampi tathārūpāya dhammatāya samannāgato’ti. Idamassa catutthaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ hoti ariyaṃ lokuttaraṃ asādhāraṇaṃ puthujjanehi.

497. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yathārūpāya dhammatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato, ahampi tathārūpāya dhammatāya samannāgato’ti. Kathaṃrūpāya ca, bhikkhave, dhammatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato? Dhammatā esā, bhikkhave, diṭṭhisampannassa puggalassa – ‘kiñcāpi yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiṃkaraṇīyāni tattha ussukkaṃ āpanno hoti, atha khvāssa tibbāpekkhā hoti adhisīlasikkhāya adhicittasikkhāya adhipaññāsikkhāya’. Seyyathāpi, bhikkhave, gāvī taruṇavacchā thambañca ālumpati vacchakañca apacinati; evameva kho, bhikkhave, dhammatā esā diṭṭhisampannassa puggalassa – ‘kiñcāpi yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiṃkaraṇīyāni tattha ussukkaṃ āpanno hoti, atha khvāssa tibbāpekkhā hoti adhisīlasikkhāya adhicittasikkhāya adhipaññāsikkhāya’. So evaṃ pajānāti – ‘yathārūpāya dhammatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato, ahampi tathārūpāya dhammatāya samannāgato’ti. Idamassa pañcamaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ hoti ariyaṃ lokuttaraṃ asādhāraṇaṃ puthujjanehi.

498. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yathārūpāya balatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato, ahampi tathārūpāya balatāya samannāgato’ti. Kathaṃrūpāya ca, bhikkhave, balatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato? Balatā esā, bhikkhave, diṭṭhisampannassa puggalassa yaṃ tathāgatappavedite dhammavinaye desiyamāne aṭṭhiṃkatvā manasikatvā sabbacetasā [sabbacetaso (sī. syā. kaṃ. pī.), sabbaṃ cetasā (ka.)] samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇāti. So evaṃ pajānāti – ‘yathārūpāya balatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato, ahampi tathārūpāya balatāya samannāgato’ti. Idamassa chaṭṭhaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ hoti ariyaṃ lokuttaraṃ asādhāraṇaṃ puthujjanehi.

499. ‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yathārūpāya balatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato, ahampi tathārūpāya balatāya samannāgato’ti. Kathaṃrūpāya ca, bhikkhave, balatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato? Balatā esā, bhikkhave, diṭṭhisampannassa puggalassa yaṃ tathāgatappavedite dhammavinaye desiyamāne labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘yathārūpāya balatāya diṭṭhisampanno puggalo samannāgato, ahampi tathārūpāya balatāya samannāgato’ti. Idamassa sattamaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ hoti ariyaṃ lokuttaraṃ asādhāraṇaṃ puthujjanehi.

500. ‘‘Evaṃ sattaṅgasamannāgatassa kho, bhikkhave, ariyasāvakassa dhammatā susamanniṭṭhā hoti sotāpattiphalasacchikiriyāya. Evaṃ sattaṅgasamannāgato kho, bhikkhave, ariyasāvako sotāpattiphalasamannāgato hotī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Kosambiyasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Brahmanimantanikasuttaṃ

501. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Ekamidāhaṃ, bhikkhave, samayaṃ ukkaṭṭhāyaṃ viharāmi subhagavane sālarājamūle. Tena kho pana, bhikkhave, samayena bakassa brahmuno evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘idaṃ niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ kevalaṃ, idaṃ acavanadhammaṃ, idañhi na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati, ito ca panaññaṃ uttari nissaraṇaṃ natthī’ti. Atha khvāhaṃ, bhikkhave, bakassa brahmuno cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – ukkaṭṭhāyaṃ subhagavane sālarājamūle antarahito tasmiṃ brahmaloke pāturahosiṃ. Addasā kho maṃ, bhikkhave, bako brahmā dūratova āgacchantaṃ; disvāna maṃ etadavoca – ‘ehi kho, mārisa, svāgataṃ, mārisa! Cirassaṃ kho, mārisa, imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Idañhi, mārisa, niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ kevalaṃ, idaṃ acavanadhammaṃ, idañhi na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati. Ito ca panaññaṃ uttari nissaraṇaṃ natthī’’’ti.

Evaṃ vutte, ahaṃ, bhikkhave, bakaṃ brahmānaṃ etadavocaṃ – ‘‘avijjāgato vata, bho, bako brahmā; avijjāgato vata, bho, bako brahmā; yatra hi nāma aniccaṃyeva samānaṃ niccanti vakkhati, addhuvaṃyeva samānaṃ dhuvanti vakkhati, asassataṃyeva samānaṃ sassatanti vakkhati, akevalaṃyeva samānaṃ kevalanti vakkhati, cavanadhammaṃyeva samānaṃ acavanadhammanti vakkhati; yattha ca pana jāyati jīyati mīyati cavati upapajjati tañca vakkhati – 'idañhi na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjatī'ti; santañca panaññaṃ uttari nissaraṇaṃ 'natthaññaṃ uttari nissaraṇa'nti vakkhatī''ti.

502. ''Atha kho, bhikkhave, māro pāpimā aññataraṃ brahmapārisajjaṃ anvāvisitvā maṃ etadavoca – 'bhikkhu, bhikkhu, metamāsado metamāsado, eso hi, bhikkhu, brahmā mahābrahmā abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī issaro kattā nimmātā seṭṭho sajitā [sajjitā (syā. kaṃ. ka.), sañjitā (sī. pī.)] vasī pitā bhūtabhabyānaṃ. Ahesuṃ kho ye, bhikkhu, tayā pubbe samaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ pathavīgarahakā pathavījigucchakā, āpagarahakā āpajigucchakā, tejagarahakā tejajigucchakā, vāyagarahakā vāyajigucchakā, bhūtagarahakā bhūtajigucchakā, devagarahakā devajigucchakā, pajāpatigarahakā pajāpatijigucchakā, brahmagarahakā brahmajigucchakā – te kāyassa bhedā pāṇupacchedā hīne kāye patiṭṭhitā ahesuṃ. Ye pana, bhikkhu, tayā pubbe samaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ pathavīpasaṃsakā pathavābhinandino, āpapasaṃsakā āpābhinandino, tejapasaṃsakā tejābhinandino, vāyapasaṃsakā vāyābhinandino, bhūtapasaṃsakā bhūtābhinandino, devapasaṃsakā devābhinandino, pajāpatipasaṃsakā pajāpatābhinandino, brahmapasaṃsakā brahmābhinandino – te kāyassa bhedā pāṇupacchedā paṇīte kāye patiṭṭhitā. Taṃ tāhaṃ, bhikkhu, evaṃ vadāmi – 'iṅgha tvaṃ, mārisa, yadeva te brahmā āha tadeva tvaṃ karohi, mā tvaṃ brahmuno vacanaṃ upātivattittho'. Sace kho tvaṃ, bhikkhu, brahmuno vacanaṃ upātivattissasi, seyyathāpi nāma puriso siriṃ āgacchantiṃ daṇḍena paṭippaṇāmeyya, seyyathāpi vā pana, bhikkhu, puriso narakappapāte papatanto hatthehi ca pādehi ca pathaviṃ virādheyya, evaṃ sampadamidaṃ, bhikkhu, tuyhaṃ bhavissati. 'Iṅghaṃ tvaṃ, mārisa, yadeva te brahmā āha tadeva tvaṃ karohi, mā tvaṃ brahmuno vacanaṃ upātivattittho. Nanu tvaṃ, bhikkhu, passasi brahmaparisaṃ sannipatita'nti? Iti kho maṃ, bhikkhave, māro pāpimā brahmaparisaṃ upanesi.

''Evaṃ vutte, ahaṃ, bhikkhave, māraṃ pāpimantaṃ etadavocaṃ – 'jānāmi kho tāhaṃ, pāpima; mā tvaṃ maññittho – na maṃ jānātī'ti. Māro tvamasi, pāpima. Yo ceva, pāpima, brahmā, yā ca brahmaparisā, ye ca brahmapārisajjā, sabbeva tava hatthagatā sabbeva tava vasaṃgatā. Tuyhañhi, pāpima, evaṃ hoti – 'esopi me assa hatthagato, esopi me assa vasaṃgato'ti. Ahaṃ kho pana, pāpima, neva tava hatthagato neva tava vasaṃgato''ti.

503. ''Evaṃ vutte, bhikkhave, bako brahmā maṃ etadavoca – 'ahañhi, mārisa, niccaṃyeva samānaṃ niccanti vadāmi, dhuvaṃyeva samānaṃ dhuvanti vadāmi, sassataṃyeva samānaṃ sassatanti vadāmi, kevalaṃyeva samānaṃ kevalanti vadāmi, acavanadhammaṃyeva samānaṃ acavanadhamma'nti vadāmi, yattha ca pana na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjati tadevāhaṃ vadāmi – 'idañhi na jāyati na jīyati na mīyati na cavati na upapajjatī'ti. Asantañca panaññaṃ uttari nissaraṇaṃ 'natthaññaṃ uttari nissaraṇa'nti vadāmi. Ahesuṃ kho, bhikkhu, tayā pubbe samaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ yāvatakaṃ tuyhaṃ kasiṇaṃ āyu tāvatakaṃ tesaṃ tapokammameva ahosi. Te kho evaṃ jāneyyuṃ – 'santañca panaññaṃ uttari nissaraṇaṃ atthaññaṃ uttari nissaraṇanti, asantaṃ vā aññaṃ uttari nissaraṇaṃ natthaññaṃ uttari nissaraṇa'nti. Taṃ tāhaṃ, bhikkhu, evaṃ vadāmi – 'na cevaññaṃ uttari nissaraṇaṃ dakkhissasi, yāvadeva ca pana kilamathassa vighātassa bhāgī bhavissasi. Sace kho tvaṃ, bhikkhu, pathaviṃ ajjhosissasi, opasāyiko me bhavissasi vatthusāyiko, yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyo. Sace āpaṃ… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ ajjhosissasi, opasāyiko me bhavissasi vatthusāyiko, yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyo'ti.

''Ahampi kho evaṃ, brahme, jānāmi – sace pathaviṃ ajjhosissāmi, opasāyiko te bhavissāmi vatthusāyiko, yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyo. 'Sace āpaṃ… tejaṃ… vāyaṃ… bhūte… deve… pajāpatiṃ… brahmaṃ ajjhosissāmi, opasāyiko te bhavissāmi vatthusāyiko, yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyo'ti api ca te ahaṃ, brahme, gatiñca pajānāmi, jutiñca pajānāmi – evaṃ mahiddhiko bako brahmā, evaṃ mahānubhāvo bako brahmā, evaṃ mahesakkho bako brahmā''ti.

‘‘Yathākathaṃ pana me tvaṃ, mārisa, gatiñca pajānāsi, jutiñca pajānāsi – ‘evaṃ mahiddhiko bako brahmā, evaṃ mahānubhāvo bako brahmā, evaṃ mahesakkho bako brahmā’ti?

‘‘Yāvatā candimasūriyā, pariharanti disā bhanti virocanā;
Tāva sahassadhā loko, ettha te vattate [vattatī (sī. syā. kaṃ. pī.)] vaso.

‘‘Paroparañca [parovarañca (sī. pī.)] jānāsi, atho rāgavirāginaṃ;
Itthabhāvaññathābhāvaṃ, sattānaṃ āgatiṃ gati’’nti.

‘‘Evaṃ kho te ahaṃ, brahme, gatiñca pajānāmi jutiñca pajānāmi – ‘evaṃ mahiddhiko bako brahmā, evaṃ mahānubhāvo bako brahmā, evaṃ mahesakkho bako brahmā’ti.

504. ‘‘Atthi kho, brahme, añño kāyo, taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi; tamahaṃ jānāmi passāmi. Atthi kho, brahme, ābhassarā nāma kāyo yato tvaṃ cuto idhūpapanno. Tassa te aticiranivāsena sā sati pamuṭṭhā, tena taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi; tamahaṃ jānāmi passāmi. Evampi kho ahaṃ, brahme, neva te samasamo abhiññāya, kuto nīceyyaṃ? Atha kho ahameva tayā bhiyyo. Atthi kho, brahme, subhakiṇho nāma kāyo, vehapphalo nāma kāyo, abhibhū nāma kāyo, taṃ tvaṃ na jānāsi na passasi; tamahaṃ jānāmi passāmi. Evampi kho ahaṃ, brahme, neva te samasamo abhiññāya, kuto nīceyyaṃ? Atha kho ahameva tayā bhiyyo. Pathaviṃ kho ahaṃ, brahme, pathavito abhiññāya yāvatā pathaviyā pathavattena ananubhūtaṃ tadabhiññāya pathaviṃ nāpahosiṃ, pathaviyā nāpahosiṃ, pathavito nāpahosiṃ, pathaviṃ meti nāpahosiṃ, pathaviṃ nābhivadiṃ. Evampi kho ahaṃ, brahme, neva te samasamo abhiññāya, kuto nīceyyaṃ? Atha kho ahameva tayā bhiyyo. Āpaṃ kho ahaṃ, brahme…pe… tejaṃ kho ahaṃ, brahme…pe… vāyaṃ kho ahaṃ, brahme…pe… bhūte kho ahaṃ, brahme…pe… deve kho ahaṃ, brahme…pe… pajāpatiṃ kho ahaṃ, brahme…pe… brahmaṃ kho ahaṃ, brahme…pe… ābhassare kho ahaṃ, brahme…pe… subhakiṇhe kho ahaṃ, brahme… …pe… vehapphale kho ahaṃ, brahme…pe… abhibhuṃ kho ahaṃ, brahme…pe… sabbaṃ kho ahaṃ, brahme, sabbato abhiññāya yāvatā sabbassa sabbattena ananubhūtaṃ tadabhiññāya sabbaṃ nāpahosiṃ sabbasmiṃ nāpahosiṃ sabbato nāpahosiṃ sabbaṃ meti nāpahosiṃ, sabbaṃ nābhivadiṃ. Evampi kho ahaṃ, brahme, neva te samasamo abhiññāya, kuto nīceyyaṃ? Atha kho ahameva tayā bhiyyo’’ti.

‘‘Sace kho, mārisa, sabbassa sabbattena ananubhūtaṃ, tadabhiññāya mā heva te rittakameva ahosi, tucchakameva ahosī’’ti.

‘‘‘Viññāṇaṃ anidassanaṃ anantaṃ sabbato pabhaṃ’, taṃ pathaviyā pathavattena ananubhūtaṃ, āpassa āpattena ananubhūtaṃ, tejassa tejattena ananubhūtaṃ, vāyassa vāyattena ananubhūtaṃ, bhūtānaṃ bhūtattena ananubhūtaṃ, devānaṃ devattena ananubhūtaṃ, pajāpatissa pajāpatittena ananubhūtaṃ, brahmānaṃ brahmattena ananubhūtaṃ, ābhassarānaṃ ābhassarattena ananubhūtaṃ, subhakiṇhānaṃ subhakiṇhattena ananubhūtaṃ, vehapphalānaṃ vehapphalatte ananubhūtaṃ, abhibhussa abhibhuttena ananubhūtaṃ, sabbassa sabbattena ananubhūtaṃ’’.

‘‘Handa carahi [handa ca hi (sī. pī.)] te, mārisa, passa antaradhāyāmī’’ti. ‘Handa carahi me tvaṃ, brahme, antaradhāyassu, sace visahasī’ti. Atha kho, bhikkhave, bako brahmā ‘antaradhāyissāmi samaṇassa gotamassa, antaradhāyissāmi samaṇassa gotamassā’ti nevassu me sakkoti antaradhāyituṃ.

‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ, bhikkhave, bakaṃ brahmānaṃ etadavocaṃ – ‘handa carahi te brahme antaradhāyāmī’ti. ‘Handa carahi me tvaṃ, mārisa, antaradhāyassu sace visahasī’ti. Atha kho ahaṃ, bhikkhave, tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsiṃ – ‘ettāvatā brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca saddañca me sossanti [saddameva suyyanti (ka.)], na ca maṃ dakkhantī’ti. Antarahito imaṃ gāthaṃ abhāsiṃ –

‘‘Bhavevāhaṃ bhayaṃ disvā, bhavañca vibhavesinaṃ;

Bhavaṃ nābhivadiṃ kiñci, nandiñca na upādiyi’’nti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca acchariyabbhutacittajātā ahesuṃ – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho! Samaṇassa gotamassa mahiddhikatā mahānubhāvatā, na ca vata no ito pubbe diṭṭho vā, suto vā, añño samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ mahiddhiko evaṃ mahānubhāvo yathāyaṃ samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito. Bhavarāmāya vata, bho, pajāya bhavaratāya bhavasammuditāya samūlaṃ bhavaṃ udabbahī’ti.

505. ‘‘Atha kho, bhikkhave, māro pāpimā aññataraṃ brahmapārisajjaṃ anvāvisitvā maṃ etadavoca – ‘sace kho tvaṃ, mārisa, evaṃ pajānāsi, sace tvaṃ evaṃ anubuddho, mā sāvake upanesi, mā pabbajite; mā sāvakānaṃ dhammaṃ desesi, mā pabbajitānaṃ; mā sāvakesu gedhimakāsi, mā pabbajitesu. Ahesuṃ kho, bhikkhu, tayā pubbe samaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ arahanto sammāsambuddhā paṭijānamānā. Te sāvake upanesuṃ pabbajite, sāvakānaṃ dhammaṃ desesuṃ pabbajitānaṃ, sāvakesu gedhimakaṃsu pabbajitesu, te sāvake upanetvā pabbajite, sāvakānaṃ dhammaṃ desetvā pabbajitānaṃ, sāvakesu gedhitacittā pabbajitesu, kāyassa bhedā pāṇupacchedā hīne kāye patiṭṭhitā. Ahesuṃ ye pana, bhikkhu, tayā pubbe samaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ arahanto sammāsambuddhā paṭijānamānā. Te na sāvake upanesuṃ na pabbajite, na sāvakānaṃ dhammaṃ desesuṃ na pabbajitānaṃ, na sāvakesu gedhimakaṃsu na pabbajitesu, te na sāvake upanetvā na pabbajite, na sāvakānaṃ dhammaṃ desetvā na pabbajitānaṃ, na sāvakesu gedhitacittā na pabbajitesu, kāyassa bhedā pāṇupacchedā paṇīte kāye patiṭṭhitā. Taṃ tāhaṃ, bhikkhu, evaṃ vadāmi – iṅgha tvaṃ, mārisa, appossukko diṭṭhadhammasukhavihāramanuyutto viharassu, anakkhātaṃ kusalañhi, mārisa, mā paraṃ ovadāhī’ti.

‘‘Evaṃ vutte, ahaṃ, bhikkhave, māraṃ pāpimantaṃ etadavocaṃ – ‘jānāmi kho tāhaṃ, pāpima, mā tvaṃ maññittho – na maṃ jānātī’ti. Māro tvamasi, pāpima. Na maṃ tvaṃ, pāpima, hitānukampī evaṃ vadesi; ahitānukampī maṃ tvaṃ, pāpima, evaṃ vadesi. Tuyhañhi, pāpima, evaṃ hoti – ‘yesaṃ samaṇo gotamo dhammaṃ desessati, te me visayaṃ upātivattissantī’ti. Asammāsambuddhāva pana te, pāpima, samānā sammāsambuddhāmhāti paṭijāniṃsu. Ahaṃ kho pana, pāpima, sammāsambuddhova samāno sammāsambuddhomhīti paṭijānāmi. Desentopi hi, pāpima, tathāgato sāvakānaṃ dhammaṃ tādisova adesentopi hi, pāpima, tathāgato sāvakānaṃ dhammaṃ tādisova. Upanentopi hi, pāpima, tathāgato sāvake tādisova, anupanentopi hi, pāpima, tathāgato sāvake tādisova. Taṃ kissa hetu? Tathāgatassa, pāpima, ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā – te pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Seyyathāpi, pāpima, tālo matthakacchinno abhabbo puna virūḷhiyā; evameva kho, pāpima, tathāgatassa ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā – te pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammāti.

‘‘Iti hidaṃ mārassa ca anālapanatāya brahmuno ca abhinimantanatāya, tasmā imassa veyyākaraṇassa brahmanimantanikaṃteva adhivacana’’nti.

Brahmanimantanikasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Māratajjanīyasuttaṃ

506. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā mahāmoggallāno bhaggesu viharati susumāragire bhesakaḷāvane migadāye. Tena kho pana samayena āyasmā mahāmoggallāno abbhokāse caṅkamati. Tena kho pana samayena māro pāpimā āyasmato mahāmoggallānassa kucchigato hoti koṭṭhamanupaviṭṭho. Atha kho āyasmato mahāmoggallānassa etadahosi – ‘‘kiṃ nu kho me kucchi garugaro viya [garu garu viya (sī. pī. ṭīkāyaṃ pāṭhantaraṃ)]? Māsācitaṃ maññe’’ti. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno caṅkamā orohitvā vihāraṃ pavisitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho āyasmā mahāmoggallāno paccattaṃ yoniso manasākāsi. Addasā kho āyasmā mahāmoggallāno māraṃ pāpimantaṃ kucchigataṃ koṭṭhamanupaviṭṭhaṃ. Disvāna māraṃ pāpimantaṃ etadavoca – ‘‘nikkhama, pāpima; nikkhama, pāpima! Mā tathāgataṃ vihesesi, mā tathāgatasāvakaṃ. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’ti. Atha kho mārassa pāpimato etadahosi – ‘‘ajānameva kho maṃ ayaṃ samaṇo apassaṃ evamāha – ‘nikkhama, pāpima; nikkhama, pāpima! Mā tathāgataṃ vihesesi, mā tathāgatasāvakaṃ. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’ti. Yopissa so satthā sopi maṃ neva khippaṃ jāneyya, kuto pana [kuto ca pana (syā.)] maṃ ayaṃ sāvako jānissatī’’ti? Atha kho āyasmā mahāmoggallāno māraṃ pāpimantaṃ etadavoca – ‘‘evampi kho tāhaṃ, pāpima, jānāmi, mā tvaṃ maññittho – ‘na maṃ jānātī’ti. Māro tvamasi, pāpima; tuyhañhi, pāpima, evaṃ hoti – ‘ajānameva kho maṃ ayaṃ samaṇo apassaṃ evamāha – nikkhama, pāpima; nikkhama, pāpima! Mā tathāgataṃ vihesesi, mā tathāgatasāvakaṃ. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. Yopissa so satthā sopi maṃ neva khippaṃ jāneyya, kuto pana maṃ ayaṃ sāvako jānissatī’’’ti?

Atha kho mārassa pāpimato etadahosi – ‘‘jāname kho maṃ ayaṃ samaṇo passaṃ evamāha – ‘nikkhama, pāpima; nikkhama, pāpima! Mā tathāgataṃ vihesesi, mā tathāgatasāvakaṃ. Mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyā’’’ti. Atha kho māro pāpimā āyasmato mahāmoggallānassa mukhato uggantvā paccaggaḷe aṭṭhāsi.

507. Addasā kho āyasmā mahāmoggallāno māraṃ pāpimantaṃ paccaggaḷe ṭhitaṃ; disvāna māraṃ pāpimantaṃ etadavoca – ‘etthāpi kho tāhaṃ, pāpima, passāmi; mā tvaṃ maññittho ‘‘na maṃ passatī’’ti. Eso tvaṃ, pāpima, paccaggaḷe ṭhito. Bhūtapubbāhaṃ, pāpima, dūsī nāma māro ahosiṃ, tassa me kāḷī nāma bhaginī. Tassā tvaṃ putto. So me tvaṃ bhāgineyyo ahosi. Tena kho pana, pāpima, samayena kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusandhassa kho pana, pāpima, bhagavato arahato sammāsambuddhassa vidhurasañjīvaṃ nāma sāvakayugaṃ ahosi aggaṃ bhaddayugaṃ. Yāvatā kho pana, pāpima, kakusandhassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa sāvakā. Tesu na ca koci āyasmatā vidhurena samasamo hoti yadidaṃ dhammadesanāya. Iminā kho evaṃ [etaṃ (sī. syā. pī.)], pāpima, pariyāyena āyasmato vidhurassa vidhuroteva [vidhurassa vidhuro vidhurotveva (sī. syā. kaṃ. pī.)] samaññā udapādi.

‘‘Āyasmā pana, pāpima, sañjīvo araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi appakasireneva saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjati. Bhūtapubbaṃ, pāpima, āyasmā sañjīvo aññatarasmiṃ rukkhamūle saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno nisinno hoti. Addasaṃsu kho, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṃ sañjīvaṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle saññāvedayitanirodhaṃ samāpannaṃ nisinnaṃ; disvāna tesaṃ etadahosi – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Ayaṃ samaṇo nisinnakova kālaṅkato! Handa naṃ dahāmā’ti. Atha kho te, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino tiṇañca kaṭṭhañca gomayañca saṃkaḍḍhitvā āyasmato sañjīvassa kāye upacinitvā aggiṃ datvā pakkamiṃsu. Atha kho, pāpima, āyasmā sañjīvo tassā rattiyā accayena tāya samāpattiyā vuṭṭhahitvā cīvarāni papphoṭetvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Addasaṃsu kho te, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṃ sañjīvaṃ piṇḍāya carantaṃ; disvāna nesaṃ etadahosi – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Ayaṃ samaṇo nisinnakova kālaṅkato, svāyaṃ paṭisañjīvito’ti. Iminā kho evaṃ, pāpima, pariyāyena āyasmato sañjīvassa sañjīvoteva [sañjīvo sañjīvotveva (sī. syā. kaṃ. pī.)] samaññā udapādi.

508. ‘‘Atha kho, pāpima, dūsissa mārassa etadahosi – ‘imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ kalyāṇadhammānaṃ neva jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā. Yaṃnūnāhaṃ brāhmaṇagahapatike anvāviseyyaṃ – etha, tumhe bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme akkosatha paribhāsatha rosetha vihesetha. Appeva nāma tumhehi akkosiyamānānaṃ paribhāsiyamānānaṃ rosiyamānānaṃ vihesiyamānānaṃ siyā cittassa aññathattaṃ, yathā taṃ dūsī māro labhetha otāra’nti. Atha kho te, pāpima, dūsī māro brāhmaṇagahapatike anvāvisi – ‘etha, tumhe bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme akkosatha paribhāsatha rosetha vihesetha. Appeva nāma tumhehi akkosiyamānānaṃ paribhāsiyamānānaṃ rosiyamānānaṃ vihesiyamānānaṃ siyā cittassa aññathattaṃ, yathā taṃ dūsī māro labhetha otāra’nti.

‘‘Atha kho te, pāpima, brāhmaṇagahapatikā anvāvisiṭṭhā dūsinā mārena bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme akkosanti paribhāsanti rosenti vihesenti – ‘ime pana muṇḍakā samaṇakā ibbhā kiṇhā [kaṇhā (syā. kaṃ. ka.)] bandhupādāpaccā ‘‘jhāyinosmā jhāyinosmā’’ti pattakkhandhā adhomukhā madhurakajātā jhāyanti pajjhāyanti nijjhāyanti apajjhāyanti. Seyyathāpi nāma ulūko rukkhasākhāyaṃ mūsikaṃ maggayamāno jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati; evamevime muṇḍakā samaṇakā ibbhā kiṇhā bandhupādāpaccā ‘‘jhāyinosmā jhāyinosmā’’ti pattakkhandhā adhomukhā madhurakajātā jhāyanti pajjhāyanti nijjhāyanti apajjhāyanti. Seyyathāpi nāma kotthu nadītīre macche maggayamāno jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati; evamevime muṇḍakā samaṇakā ibbhā kiṇhā bandhupādāpaccā ‘‘jhāyinosmā jhāyinosmā’’ti pattakkhandhā adhomukhā madhurakajātā jhāyanti pajjhāyanti nijjhāyanti apajjhāyanti. Seyyathāpi nāma biḷāro sandhisamalasaṅkaṭīre mūsikaṃ maggayamāno jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati; evamevime muṇḍakā samaṇakā ibbhā kiṇhā bandhupādāpaccā ‘‘jhāyinosmā jhāyinosmā’’ti pattakkhandhā adhomukhā madhurakajātā jhāyanti pajjhāyanti nijjhāyanti apajjhāyanti. Seyyathāpi nāma gadrabho vahacchinno sandhisamalasaṅkaṭīre jhāyati pajjhāyati nijjhāyati apajjhāyati, evamevime muṇḍakā samaṇakā ibbhā kiṇhā bandhupādāpaccā ‘‘jhāyinosmā jhāyinosmā’’ti pattakkhandhā adhomukhā madhurakajātā jhāyanti pajjhāyanti nijjhāyanti apajjhāyantī’’ti.

‘‘Ye kho pana, pāpima, tena samayena manussā kālaṅkaronti yebhuyyena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti.

509. ‘‘Atha kho, pāpima, kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bhikkhū āmantesi – ‘anvāviṭṭhā kho, bhikkhave, brāhmaṇagahapatikā dūsinā mārena – etha, tumhe bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme akkosatha paribhāsatha rosetha vihesetha, appeva nāma tumhehi akkosiyamānānaṃ paribhāsiyamānānaṃ rosiyamānānaṃ vihesiyamānānaṃ siyā cittassa aññathattaṃ, yathā taṃ dūsī māro labhetha otāra’nti. Etha, tumhe, bhikkhave, mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharatha. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharathā’ti.

‘‘Atha kho te, pāpima, bhikkhū kakusandhena bhagavatā arahatā sammāsambuddhena evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā araññagatāpi rukkhamūlagatāpi suññāgāragatāpi mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihariṃsu, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihariṃsu. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihariṃsu, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihariṃsu.

510. ‘‘Atha kho, pāpima, dūsissa mārassa etadahosi – ‘evampi kho ahaṃ karonto imesaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ kalyāṇadhammānaṃ neva jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā, yaṃnūnāhaṃ brāhmaṇagahapatike anvāviseyyaṃ – etha, tumhe bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme sakkarotha garuṃ karotha mānetha pūjetha, appeva nāma tumhehi sakkariyamānānaṃ garukariyamānānaṃ māniyamānānaṃ pūjiyamānānaṃ siyā cittassa aññathattaṃ, yathā taṃ dūsī māro labhetha otāra’nti. Atha kho te, pāpima, dūsī māro brāhmaṇagahapatike anvāvisi – ‘etha, tumhe bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme sakkarotha garuṃ karotha mānetha pūjetha, appeva nāma tumhehi sakkariyamānānaṃ garukariyamānānaṃ māniyamānānaṃ pūjiyamānānaṃ siyā cittassa aññathattaṃ, yathā taṃ dūsī māro labhetha otāra’nti. Atha kho te, pāpima, brāhmaṇagahapatikā anvāviṭṭhā dūsinā mārena bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti.

‘‘Ye kho pana, pāpima, tena samayena manussā kālaṅkaronti yebhuyyena kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti.

511. ‘‘Atha kho, pāpima, kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bhikkhū āmantesi – ‘anvāviṭṭhā kho, bhikkhave, brāhmaṇagahapatikā dūsinā mārena – etha, tumhe bhikkhū sīlavante kalyāṇadhamme sakkarotha garuṃ karotha mānetha pūjetha, appeva nāma tumhehi sakkariyamānānaṃ garukariyamānānaṃ māniyamānānaṃ pūjiyamānānaṃ siyā cittassa aññathattaṃ, yathā taṃ dūsī māro labhetha otāranti. Etha, tumhe, bhikkhave, asubhānupassino kāye viharatha, āhāre paṭikūlasaññino, sabbaloke anabhiratisaññino [anabhiratasaññīno (sī. syā. kaṃ. pī.)], sabbasaṅkhāresu aniccānupassino’ti.

‘‘Atha kho te, pāpima, bhikkhū kakusandhena bhagavatā arahatā sammāsambuddhena evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā araññagatāpi rukkhamūlagatāpi suññāgāragatāpi asubhānupassino kāye vihariṃsu, āhāre paṭikūlasaññino, sabbaloke anabhiratisaññino, sabbasaṅkhāresu aniccānupassino.

512. ‘‘Atha kho, pāpima, kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āyasmatā vidhurena pacchāsamaṇena gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho, pāpima, dūsī māro aññataraṃ kumārakaṃ [kumāraṃ (sī. pī.)] anvāvisitvā sakkharaṃ gahetvā āyasmato vidhurassa sīse pahāramadāsi; sīsaṃ vobhindi [sīsaṃ te bhindissāmīti (ka.)]. Atha kho, pāpima, āyasmā vidhuro bhinnena sīsena lohitena gaḷantena kakusandhaṃyeva bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Atha kho, pāpima, kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho nāgāpalokitaṃ apalokesi – ‘na vāyaṃ dūsī māro mattamaññāsī’ti. Sahāpalokanāya ca pana, pāpima, dūsī māro tamhā ca ṭhānā cavi mahānirayañca upapajji.

‘‘Tassa kho pana, pāpima, mahānirayassa tayo nāmadheyyā honti – chaphassāyataniko itipi, saṅkusamāhato itipi, paccattavedaniyo itipi. Atha kho maṃ, pāpima, nirayapālā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – yadā kho te [yato te (ka.)], mārisa, saṅkunā saṅku hadaye samāgaccheyya. Atha naṃ tvaṃ jāneyyāsi – ‘vassasahassaṃ me niraye paccamānassā’ti. So kho ahaṃ, pāpima, bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni tasmiṃ mahāniraye apacciṃ. Dasavassasahassāni tasseva mahānirayassa ussade apacciṃ vuṭṭhānimaṃ nāma vedanaṃ vediyamāno. Tassa mayhaṃ, pāpima, evarūpo kāyo hoti, seyyathāpi manussassa. Evarūpaṃ sīsaṃ hoti, seyyathāpi macchassa.

513. ‘‘Kīdiso nirayo āsi, yattha dūsī apaccatha;
Vidhuraṃ sāvakamāsajja, kakusandhañca brāhmaṇaṃ.

‘‘Sataṃ āsi ayosaṅkū, sabbe paccattavedanā;
Īdiso nirayo āsi, yattha dūsī apaccatha;
Vidhuraṃ sāvakamāsajja, kakusandhañca brāhmaṇaṃ.

‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.

‘‘Majjhe sarassa tiṭṭhanti, vimānā kappaṭṭhāyino;
Veḷuriyavaṇṇā rucirā, accimanto pabhassarā;
Accharā tattha naccanti, puthu nānattavaṇṇiyo.

‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.

‘‘Yo ve buddhena codito, bhikkhu saṅghassa pekkhato;
Migāramātupāsādaṃ, pādaṅguṭṭhena kampayi.

‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.

‘‘Yo vejayantaṃ pāsādaṃ, pādaṅguṭṭhena kampayi;
Iddhibalenupatthaddho, saṃvejesi ca devatā.

‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.

‘‘Yo vejayantapāsāde, sakkaṃ so paripucchati;
Api vāsava jānāsi, taṇhākkhayavimuttiyo;
Tassa sakko viyākāsi, pañhaṃ puṭṭho yathātathaṃ.

‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.

‘‘Yo brahmaṃ paripucchati, sudhammāyābhito sabhaṃ;
Ajjāpi tyāvuso diṭṭhi, yā te diṭṭhi pure ahu;
Passasi vītivattantaṃ, brahmaloke pabhassaraṃ.

‘‘Tassa brahmā viyākāsi, anupubbaṃ yathātathaṃ;
Na me mārisa sā diṭṭhi, yā me diṭṭhi pure ahu.

‘‘Passāmi vītivattantaṃ, brahmaloke pabhassaraṃ;
Sohaṃ ajja kathaṃ vajjaṃ, ahaṃ niccomhi sassato.

‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.

‘‘Yo mahāmeruno kūṭaṃ, vimokkhena aphassayi;
Vanaṃ pubbavidehānaṃ, ye ca bhūmisayā narā.

‘‘Yo etamabhijānāti, bhikkhu buddhassa sāvako;
Tādisaṃ bhikkhumāsajja, kaṇha dukkhaṃ nigacchasi.

‘‘Na ve aggi cetayati [veṭhayati (sī.)], ‘ahaṃ bālaṃ ḍahāmī’ti;
Bālo ca jalitaṃ aggiṃ, āsajja naṃ sa ḍayhati.

‘‘Evameva tuvaṃ māra, āsajja naṃ tathāgataṃ;
Sayaṃ ḍahissasi attānaṃ, bālo aggiṃva saṃphusaṃ.

‘‘Apuññaṃ pasavī māro, āsajja naṃ tathāgataṃ;
Kinnu maññasi pāpima, na me pāpaṃ vipaccati.

‘‘Karoto cīyati pāpaṃ, cirarattāya antaka;
Māra nibbinda buddhamhā, āsaṃ mākāsi bhikkhusu.

‘‘Iti māraṃ atajjesi, bhikkhu bhesakaḷāvane;
Tato so dummano yakkho, natatthevantaradhāyathā’’ti.

Māratajjanīyasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Cūḷayamakavaggo niṭṭhito pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Sāleyya verañjaduve ca tuṭṭhi, cūḷamahādhammasamādānañca;
Vīmaṃsakā kosambi ca brāhmaṇo, dūsī ca māro dasamo ca vaggo.

Sāleyyavaggo niṭṭhito pañcamo.

Idaṃ vaggānamuddānaṃ –

Mūlapariyāyo ceva, sīhanādo ca uttamo;
Kakaco ceva gosiṅgo, sāleyyo ca ime pañca.

Mūlapaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Nettivibhāvinī

Ganthārambhakathā

Yajitabbaṃ yajitvāna, namitabbaṃ namāmahaṃ;
Yajanādyānubhāvena, antarāye jahaṃ sadā.

Yena yā racitā netti, yena sā anumoditā;
Yehi saṃvaṇṇanā katā, tesānubhāvanissito.

Kiñci kiñci saritvāna, līnālīnānusandhyādiṃ;
Karissaṃ jinasuttānaṃ, hitaṃ nettivibhāvanaṃ.

Appameyyaguṇo **mahādhammarāja**vhayo bhave;
Acchariyo abbhuto yo, bodhisambhārapūraṇo.

Nānāraṭṭhissarissaro, seṭṭho sāsanapaggaho;
Pāsaṃsarājapāsaṃso, narācinteyyacintako.

Cintitakārako rājā, siraṭṭhimālapālako;
Ajeyyajeyyako mahācetyādikārako sadā.

Assāmaccena byattena, jinacakkahitatthinā;
Anantasutināmena, sakkaccaṃ abhiyācito.

Kāmaṃ saṃvaṇṇanā katā, therāsabhehi gambhīrā;
Gambhīrattā tu jānituṃ, jinaputtehi dukkarā.

Tasmā yācitānurūpena, karissaṃ sādaraṃ suṇa;
Sissasikkhanayānugaṃ, yottaṃ nettivibhāvananti.

1. Saṅgahavāraatthavibhāvanā

Tattha yassa sikkhattayasaṅgahassa navaṅgassa satthusāsanavarassa atthasaṃvaṇṇanaṃ yaṃ nettippakaraṇaṃ kātukāmo, tassa nettippakaraṇassa nissayaṃ visayabhūtaṃ saṃvaṇṇetabbasahitaṃ, saṃvaṇṇetabbaṃ eva vā salokapālena tilokena sadā pūjetabbassa ceva namassitabbassa ca naruttamassa satthuno sāsanavaraṃ vidūheva ñātabbaṃ. Etaṃ sāsanavaraṃ tāva dassento taṃjanakena, taṃvijānakavidūhi ca niyametuṃ, ratanattayaguṇaparidīpanañca kātuṃ –

‘‘Yaṃ loko pūjayate, salokapālo sadā namassati ca;
Tasseta sāsanavaraṃ, vidūhi ñeyyaṃ naravarassā’’ti. – paṭhamagāthamāha;

Imāya hi paṭhamagāthāya **‘‘etaṃ sāsanavaraṃ ñeyya’’**nti ettakameva ekantato karaṇavisesabhāvena adhippetaṃ. Eteneva visesakaraṇena ekantādhippetanettivisayasāsanavarassa dassitattā. Ekantādhippetasāsanavarameva nettisaṃvaṇṇanāya saṃvaṇṇetabbattā visayaṃ teneva vakkhati **aṭṭhakathācariyo** –

> ‘‘Etaṃ idāni amhehi vibhajitabbahāranayapaṭṭhānavicāraṇavisayabhūtaṃ sāsanaṃ ādikalyāṇatādiguṇasampattiyā varaṃ aggaṃ uttamaṃ nipuṇañāṇagocaratāya paṇḍitavedanīyamevā’’ti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā) ca,
>
> ‘‘Etaṃ tividhampi ‘sāsanavara’nti padena saṅgaṇhitvā tattha yaṃ paṭhamaṃ, taṃ itaresaṃ adhigamūpāyoti sabbasāsanamūlabhūtaṃ, attano pakaraṇassa ca visayabhūtaṃ pariyattisāsanamevā’’ti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā) ca,
>
> ‘‘Idāni yaṃ vuttaṃ ‘sāsanavaraṃ vidūhi ñeyya’nti, tattha nettisaṃvaṇṇanāya visayabhūtaṃ pariyattidhammameva pakārantarena niyametvā dassetu’’nti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā) ca.

Tattha pariyattisāsanassāpi mūlaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘sabbasāsanamūlabhūta’’**nti. Etena kammasādhanenapi adhippetatthe siddhe nānāvidhasādhakavacanaṃ nānāvādānaṃ anokāsakaraṇatthāya kataṃ. Svākkhātatādidhammaguṇā pana sāsanassa visesadesakanaravarasaddena vā paridīpakatthabhāvena vā dīpitā avinābhāvato. Sāsanavarassa pana janakasambandhipekkhattā **‘‘naravarassā’’**ti vuttaṃ. Tena ca aggapuggalo sāsanavarajanako vācakatthasambandhibhāvena vutto. Anaññasādhāraṇamahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiguṇavisesā pana janakasambandhibhūtassa narassa visesakenavarasaddena vā paridīpakatthabhāvena vā dīpito.

Kiṃ nu so sāsanavarajanako naravaro paramatthova, udāhu pūjanīyo ceva namassanīyo cāti vuttaṃ **‘‘yaṃ loko…pe… namassati cā’’**ti, tena sāsanavarajanako naravaro paramatthova na hoti, atha kho salokapālena lokena sadā sabbakālesu pūjanīyo ceva namassanīyo cāti visesito thomitoti.

Ettha ca pūjananamassanacetanāvācakena vā pūjananamassanasaddena phalūpacārattho puññamahattasaṅkhāto pūjanīyabhāvo ceva āsavakkhayañāṇapadaṭṭhānasabbaññutaññāṇādiguṇasaṅkhāto namassanīyabhāvo ca dīpakatthabhāvena pariggahetvā dīpito. Tenāha **aṭṭhakathācariyo** ‘‘bhagavato sadevakassa lokassa pūjanīyavandanīyabhāvo, aggapuggalabhāvo ca vuccamāno guṇavisiṭṭhataṃ dīpetī’’tiādi (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā).

Tādisassa naravarassa tādisaṃ sāsanavaraṃ kiṃ yena kenaci viññeyyanti vuttaṃ **‘‘vidūhī’’**ti. Tena tipiṭakadharā ariyabhūtā paṇḍitā vācakatthabhāvena gahitā, suppaṭipannatādisaṅghaguṇā pana vandadhātuvacanena vā dīpakatthabhāvena vā dīpitāti. Evaṃ pariggahetvā dīpite ratanattayaguṇe sandhāya ‘‘evaṃ paṭhamagāthāya sātisayaṃ ratanattayaguṇaparidīpanaṃ katvā’’ti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā) vakkhati, na gāthāya niravasesatthe. Tattha **eva**nti evaṃ sāsanavaradassanabhūtāya paṭhamagāthāyāti atthova daṭṭhabbo. Apare panācariyā ‘‘imāya paṭhamagāthāya ekantato adhippetānādhippetavacanāni ceva vācakatthadīpakatthavisesāni ca suṭṭhu avicāretvā ‘evaṃ paṭhamagāthāya sātisayaṃ ratanattayaguṇaparidīpanaṃ katvā’ti vacanacchāyaṃ nissāya sātisayaṃ ratanattayaguṇaparidīpanaṃ kātuṃ ‘yaṃ lokotyādimāhā’ti ca sātisayaratanattayaguṇe dassento ‘yaṃ lokotyādimāhā’ti’’ ca vadanti. Tesaṃ vādo amhākaṃ nakkhamati. Kāraṇaṃ pana mayā heṭṭhā vuttānusārena ñātabbanti ayaṃ padānukkamānurūpānusandhyattho.

Atha vā ekaṃ samayaṃ jambuvanasaṇḍe nisīditvā sissānaṃ hitaṃ cintento, attano abhinīhārasampattiṃ passanto, sammāsambuddhena pasaṃsito, mahākaccāyano satthārā anumoditaṃ sāsanāyattaṃ navaṅgassatthavaṇṇanaṃ soḷasahārādianekatthavidhaṃ nettippakaraṇaṃ ārabhanto, **‘‘yaṃ loko’’**tyādimāha. Yadi evaṃ yathāvuttappakāraṃ nettippakaraṇabhūtaṃ soḷasahārātyādikaṃ ārabhitabbaṃ, taṃ anārabhitvā kasmā nettippakaraṇato bahibhūtaṃ ‘‘yaṃ loko’’tyādikaṃ ārabhitabbaṃ, seyyathāpi ambaṃ puṭṭho labujaṃ byākareyya, labujaṃ puṭṭho ambaṃ byākareyya, evameva nettippakaraṇamārabhanto aññaṃ ārabhatīti? Tathāpi yassa yathāvuttassa sāsanavarassa atthasaṃvaṇṇanaṃ yaṃ nettippakaraṇaṃ kātukāmo yassa nettippakaraṇassa visayabhūtaṃ saṃvaṇṇetabbasahitaṃ, saṃvaṇṇetabbaṃ eva vā taṃ sāsanavaraṃ tāva dassento taṃjanakena, taṃvijānakavidūhi ca niyametuṃ, ratanattayaguṇaparidīpanañca kātuṃ **''yaṃ loko''**tyādimāha. Ayaṃ līnantaracodanāsahito anusandhyattho.

''Yaṃ loko pūjayate, salokapālo sadā namassati ca;
Tasseta sāsanavaraṃ, vidūhi ñeyyaṃ naravarassā''ti. –

Niggahitalopaṃ katvā racitā gāthā ariyāsāmaññalakkhaṇena sampannā. Kathaṃ? Pubbaḍḍhe tiṃsa mattā, aparaḍḍhe sattavīsa mattā. Sampiṇḍitā sattapaññāsa mattāva bhavanti. Akkharānaṃ pana imissaṃ gāthāyaṃ sattatiṃsa. Tesu garukkharā vīsati, lahukkharā sattarasa bhavanti. ''Tassetaṃ sāsanavara''nti pana sānunāsikaṃ virujjhati.

Tattha niddesattho aṭṭhakathānusārena vijānitabbo. **Salokapālo** sabbo sattaloko sakkaccaṃ sabbaññutaññāṇādianekaguṇānussaraṇena vā pūjetabbapūjanena vā paṭipattipūjanena vā **sadā** sabbakālesu sakkaccaṃ **yaṃ** naravaraṃ **pūjayate** ceva **namassati ca, tassa** pūjetabbassa ceva namassitabbassa ca satthuno **naravarassa** tilokaggassa mayā saṃvaṇṇetabbasahitaṃ, saṃvaṇṇetabbaṃ eva vā **vidūheva ñeyyaṃ** ñātabbaṃ. Nipuṇañāṇagocaraṃ **etaṃ** mayā buddhiyaṃ ṭhapitaṃ **sāsanavaraṃ** mayā ārabhitabbassa nettippakaraṇassa visayanti paṭhamaṃ jānitabbaṃ dassetvā tassa atthasaṃvaṇṇanābhūtaṃ nettippakaraṇaṃ ahaṃ ārabhissāmi, taṃ tumhe sādhavo suṇātha manasi karothāti samudāyayojanā, avayavayojanāpi kātabbā.

Kathaṃ? **''Salokapālo loko''**ti visesanavisesitabbabhāvena yojanā. Lokapālo vajjetvā avaseso loko ca na hoti, atha kho lokapālasahito lokoti viseseti. **''Loko pūjayate ceva namassati cā''**ti kattukārakaākhyātakiriyābhāvena yojanā ''yo karoti, sa kattā''ti vuttattā. Yo loko kārako, so kattā hotu. Yo loko pūjayate ceva namassati ca, kathaṃ so kattāti? ''Yo karoti, sa kattā''ti suttassa ''yo karoti kiriyaṃ nipphādeti, so kiriyānipphādako kattā''ti atthasambhavato sayanabhuñjanādisabbakiriyānipphādako kattāyeva hoti. Ayañca loko pūjananamassanakiriyānipphādakoyevāti. Kathaṃ ayaṃ loko kiriyānipphādakoti? **''Loko''**ti sattapaññattiyā paramatthato avijjamānāyapi paññāpetabbo santāne pavattamāno hadayavatthunissito cittuppādo gahetabbo, so yathārahaṃ hetādhipatisahajātādipaccayena paccayo nipphādako bhave. Evaṃ lokassa kattukārakabhāvo vijānitabboti paccayapaccayuppannabhāvena yojanā. Esa nayo tīsu piṭakesupi evarūpesu ṭhānesu.

''Yaṃ naravaraṃ pūjayate ceva namassati cā''ti kammakārakaākhyātakiriyābhāvena yojanā ''yaṃ karoti, taṃ kamma''nti vuttattā. Yaṃ kātabbaṃ, taṃ kammaṃ hotu. Yaṃ pūjayati ceva namassati ca, kathaṃ taṃ kammanti? ''Yaṃ karoti, taṃ kamma''nti suttassa ''yaṃ karoti kiriyāya sambajjhati, kiriyāya sambajjhitabbaṃ kamma''nti atthasambhavato karaṇavācakavacanīyādisabbakiriyāya sambajjhitabbaṃ kammaṃ hotveva. Ayañca naravaro pūjananamassanakiriyāya vācakavacanīyabhāvena sambajjhitabboyevāti. Kathaṃ ayaṃ naravaro vacanīyoti? Pūjananamassanacetanāya ārammaṇakaraṇavasena naravaro vacanīyo, cetanā vācakā, evaṃ vācakavacitabbabhāvo hotveva. **''Yaṃ naravara''**nti paññattiyā paramatthato avijjamānāyapi paññāpetabbo santānavasena pavattamāno lokiyalokuttaraguṇasahito khandhapañcako vutto, so ārammaṇapaccayena paccayo, cetanā paccayuppannāti paccayapaccayuppannabhāvena yojanā. Esa nayo tīsu piṭakesu evarūpesu ṭhānesu.

''Tassa naravarassā''ti visesanavisesitabbabhāvena yojanā. Naravaro nāma nimantitabbādiko na hoti, atha kho pūjetabbo namassitabbo evāti viseseti. Tassa pūjetabbassa ceva namassitabbassa ca naravarassa sāsanavaranti jaññajanakabhāvena yojanā. Sāsanavaraṃ nāma paccekabuddhasāvakabuddharājarājādīnaṃ sāsanavaraṃ na hoti, pūjetabbassa ceva namassitabbassa ca naravarassa tilokasseva sāsanavaranti niyameti.

‘‘Vidūhi ñeyya’’nti kattukārakakitakiriyābhāvena yojanā. Kattubhāvo heṭṭhā vuttova. **‘‘Vidūhī’’**ti sattapaññattiyā paramatthato avijjamānāyapi paññāpetabbo santāne pavattamāno sāsanavare sammohadhaṃsakañāṇasahito hadayavatthunissito cittuppādo vutto, so yathārahaṃ hetādhipatisahajātādipaccayena paccayo nipphādako bhave. Ñā-itidhātuyā atthabhūtaṃ ñāṇaṃ paccayuppannaṃ nipphādeyyaṃ bhave, evaṃ paccayapaccayuppannabhāvena yojanā.

‘‘Ñeyyaṃ sāsanavara’’nti visesanavisesyabhāvena yojanā. Sāsanavaraṃ nāma na yena kenaci ñeyyaṃ, atha kho vidūheva saṇhasukhumañāṇena ñeyyaṃ sāsanavaranti viseseti.

‘‘Etaṃ sāsanavara’’nti visesanavisesyabhāvena yojanā. Sāsanavaraṃ nāma mayā buddhiyaṃ aṭṭhapitaṃ appavattetabbaṃ hoti, mayā idāni nettippakaraṇassa visayabhāvena buddhiyaṃ viparivattamānaṃ ṭhapetabbaṃ pavattetabbaṃ sāsanavaranti viseseti. Etaṃ sāsanavaraṃ nettippakaraṇassa visayanti yojanā kātabbā. Tenāha ‘‘etaṃ idāni amhehi vibhajitabbahāranayapaṭṭhānavicāraṇavisayabhūtaṃ sāsana’’nti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā). Iccevaṃ nettiyā paṭhamagāthāya saṅkhepena yojanattho samatto.

Tattha **ya**nti aniyamanaravarassa satthuno vācakaṃ payogavantasabbanāmaṃ. Aniyamo ca pūjananamassanakiriyāya aniyamitattā vutto, na naravarato aññasattassa sambhavatoti. Esa nayo sesāniyatesupi tīsu piṭakesu. Lokiyanti ettha puññāpuññāni, tabbipāko cāti **loko.**Ettha sattanikāye puññāpuññāni lokiyanti pavattanti, tabbipāko ca lokiyati pavattati, iti sattanikāyassa puññāpuññānaṃ, tabbipākassa ca pavattanassa ādhārabhāvato ‘‘etthā’’tipadena niddiṭṭho sattanikāyo **loko**nāma. **Pūjayate**ti viggahavirahitaṃ ākhyātapadaṃ, sakkaccaṃ pūjanaṃ karoti.

Lokaṃ pālentīti **lokapālā,** puññāpuññānañceva tabbipākassa ca pavattanādhārattā lokā ca. Ke te? Cattāro mahārājāno, indayamavaruṇakuverā vā, khattiyacatumahārājasakkasuyāmasantusitasunimmitaparanimmitavasavattimahābrahmādayo vā. Pālanañcettha issariyādhipaccena taṃtaṃsattalokassa aññamaññavihesananivāraṇādiāṇāpavattāpanayasaparivāraṭṭhānantarādiniyyādanā, saha lokapālehi yo vattatīti **salokapālo**. Atha vā ye hirottappā lokaṃ pālenti, iti pālanato te hirottappā **lokapālā**. Tenāha bhagavā ‘‘dveme, bhikkhave, sukkā dhammā lokaṃ pālentī’’ti (a. ni. 2.9; itivu. 42). Lokapālehi hirottappehi samannāgato loko **salokapālo** nāma. Hirottappasampanno hi sappuriso loko sakkaccaṃ sadā sabbakālesu pūjayati ceva namassati ca pāpahirijigucchanato, dhammacchandavantatāya ca.

Aññe pana pūjentā namassantāpi kadāciyeva pūjenti namassanti, na sabbadāti. **Sadā**ti pūjananamassanakālavācakaviggahavirahitaṃ vikappanāmaṃ, sabbanāmaṃ vā. **Namassatī**ti viggahavirahitaṃ ākhyātapadaṃ, sakkaccaṃ namassanaṃ karoti. **Tassetā**ti ettha **tassā**ti niyamavācakaṃ payogavantasabbanāmaṃ viggahavirahitameva. Niyamo ca pūjananamassanakiriyāya visesito. Tasmā tassa pūjananamassanakiriyāya niyamitabbassa pūjetabbassa namassitabbassa naravarassāti attho yuttova. Sesaniyamesu aññesupi eseva nayo. **Eta**nti ācariyena vibhajitabbahāranayapaṭṭhānavicāraṇavisayabhūtassa sāsanavaraparāmasanaṃ payogavantasabbanāmaṃ viggahavirahitaṃ.

Sāsati etenāti **sāsanaṃ,** etena navavidhasuttantena, navavidhasuttantasahitena vā varena sabbena samatthe veneyye diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi tividhayānamukhena yathārahaṃ satte sāsati anusāsati vineti. Iti sāsanānusāsanakiriyānusārena veneyyasattānaṃ jānanapaṭipajjanādhigamassa kāraṇakaraṇattā ‘‘etenā’’ti padena niddiṭṭhaṃ navavidhasuttantaṃ, navavidhasuttantasahitaṃ vā varaṃ sabbaṃ **sāsanaṃ** nāma. Navavidhasuttantadesanāya hi veneyyānaṃ jānanaṃ purimajānanena pacchimajānanaṃ, jānanena paṭipajjanena pacchimapaṭipajjanena adhigamo, purimādhigamena pacchimādhigamo hoti. Tena vuttaṃ ‘‘saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāyā''ti (paṭṭhā. 1.1.423) ca ''paṭhamassa jhānassa parikammaṃ paṭhamassa jhānassa''tyādi (paṭṭhā. 1.1.423) ca. **Sāsa**dhātuyā desanāsaddo ca taṃjanako desanāñāṇasampayuttacittuppādo ca mukhyattho, taṃupanissayapaccayā veneyyānaṃ atthajānanapaṭipajjanaadhigamanādi kāraṇūpacārattho, ''etenā''ti padena vuttāya sāsanabhūtāya nāmapaññattiyā karaṇasattisaṅkhātā upanissayapaccayasatti phalūpacārattho. Iti-saddopi tameva nāmapaññattiyā upanissayapaccayasattiṃ hetubhāvena parāmasati, tassā sattiyā ādhārabhūtā nāmapaññatti yu-paccayattho. Eseva nayo tīsu piṭakesu evarūpesu ṭhānesu.

Ekantaniyyānaṭṭhena, anaññasādhāraṇaguṇatāya ca uttamaṭṭhena **varaṃ** uttamaṃ, pariyattisāsanamhi phalaniyyādanato, magganiyyānahetubhāvato ca niyyānaṭṭhena, sāvakādīhi ajaniyattā asādhāraṇaṭṭhena ca uttamaṭṭhena **varaṃ,** varitabbanti vā **varaṃ**. Yathāvuttassa sāsanassa paṇḍitehi abhipatthitasamiddhihetutāya varitabbattā patthetabbattā **sāsanavaraṃ** nāma, yathāvuttaṭṭhena vā sāsanañca taṃ varañcāti **sāsanavaraṃ**. **Ca**-saddena sattibhedaṃ, **taṃ**-saddena atthābhedaṃ desseti.

Vidantīti **vidū**. Ye paṇḍitā yathāsabhāvato kammakammaphalāni, kusalādibhede ca dhamme vidanti, iti vidanato te paṇḍitā **vidū** nāma, tehi. Ñātabbanti **ñeyyaṃ**. Ñā-dhātuyā nippariyāyato ārammaṇikaṃ ñāṇaṃ vuttaṃ, ṭhānūpacārato sāsanavarassa ārammaṇapaccayabhāvo dassito, iti-saddena ārammaṇapaccayabhāvo parāmasito. Tassa iti-saddena parāmasitabbassa ārammaṇapaccayabhāvassa ādhāraṃ sāsanavaraṃ ṇya-paccayatthoti daṭṭhabbaṃ. Ñāṇaṃ arahatīti vā **ñeyyaṃ,** vidūnaṃ ñāṇaṃ jānanaṃ ārammaṇabhāvena arahatīti attho. Imasmiṃ naye taddhitapadaṃ daṭṭhabbaṃ.

Narati netīti **naro**. Yo puriso attānaṃ itthīnaṃ uccaṭṭhānaṃ narati neti, iti naranato nayanato so puriso **naro** nāma. So hi puttabhūtopi mātuyā pituṭṭhāne tiṭṭhati, kaniṭṭhabhātubhūtopi jeṭṭhabhaginīnaṃ pituṭṭhāne tiṭṭhati. Atha vā naritabbo netabboti **naro**. So hi jātakālato paṭṭhāya yāva attano sabhāvena attānaṃ dhāretuṃ samattho na hoti, tāva parehi netabbo, na tathā añño tiracchānādikoti. Ettha pana satthuvisayatāya narati veneyyasatteti **naro**ti attho adhippeto. Satthā hi satte apāyādito sugatiṃ vā maggaphalanibbānaṃ vā netīti. Sabbaññutaññāṇādianekaguṇasamannāgatattā **varo** uttamo, varitabbo patthetabboti vā **varo,** tilokaggo. Pakatiyā uccaṭṭhānaṭṭho **naro** guṇuttamena samannāgato **varo,** naro ca so varo cāti **naravaro**. Ca-ta-saddānaṃ atthabhedo vuttova, visesanaparapadasamāsoyaṃ. Yena vuttaṃ ''aggapuggalassāti attho''ti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā). Aññe pana ''narānaṃ, naresu vā varoti naravaro''ti vadanti, taṃ vacanaṃ ''aggapuggalassāti attho''ti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā) aṭṭhakathāvacanena virujjhati maññe. Tassa naravarassāti. Iccevaṃ nettippakaraṇassa ādigāthāya samāsena ca vacanattho samatto.

Sarūpattho yojanatthavacanatthānusārena vijānitabbo. Tathāpi visuṃ suṭṭhu jānanatthāya puna vattabbo. **''Ya''**nti padassa anaññasādhāraṇasabbaññutaññāṇādianekaguṇasampanno salokapālena lokena pūjetabbo ceva namassitabbo ca sāsanavaradesako tilokaggo sarūpattho. **''Loko''**ti padassa yathāvuttalokapālasahito saddhācāgādisampanno sabbasattaloko sarūpattho. Lokasaddo ekavacanayuttopi jātisaddattā niravasesato satte saṅgaṇhāti yathā ''mahājano''ti. Kāmañcettha lokasaddo ''lokavidū''tyādīsu saṅkhārabhājanesupi pavatto, pūjananamassanakiriyāsādhanattā pana sattalokeva vācakabhāvena pavattoti. Tenāha ''pūjanakiriyāyogyabhūtatāvasenā''ti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā).

Pūjayateti ettha pūjanakiriyāya mukhyato pūjanasaṅkhāto pūjentānaṃ cittuppādo sarūpattho, phalūpacārena taṃcittuppādassa ārammaṇapakatūpanissayabhūtā vuttappakārā sabbe buddhaguṇā sarūpatthā. **Te**-vibhattipaccayassa pūjanakiriyāsādhako vuttappakāro loko ca sarūpattho, evaṃ sati atthabhedābhāvato dvīsu vācakesu ekova vācako vattabbo, kasmā ekasmiṃ atthe dve vācakā vuttāti? Nāyaṃ doso dvinnaṃ vācakānaṃ sāmaññavisesavācakattā. Lokasaddo hi pūjanakiriyāsādhako, aññakiriyāsādhako ca vadatīti sāmaññavācako ca hoti. Pūjayate-saddo lokapūjanaitthipūjanapurisapūjanatiracchānapūjanādikiriyāsādhakañca vadatīti sāmaññavācako. Tasmā pūjayate-saddo lokasaddassa sarūpattho, pūjanakiriyāsādhako ca na aññakiriyāsādhakoti niyameti. Lokasaddo ca pūjayatesaddassa sarūpattho pūjanakiriyāsādhako. Loko pana pūjanakiriyāsādhako itthipurisatiracchānādikoti niyameti. Tīsu piṭakesu aññesupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

''Salokapālo''ti padassa yathāvuttaseṭṭhalokapālasahagato, pūjananamassanakiriyāsādhako ca sattanikāyo sarūpattho. **''Sadā''**ti padassa rattidivasakālo atītabhagavato dharamānakālo tato parakālo abhinīhārato yāva sāsanantaradhānā kālo tato parakālo sarūpattho. So pana anāgatabuddhuppajjanakālo atītasammāsambuddhe idāni pūjayanti namassanti viya pūjayissati ceva namassissati ca. **Namassatī**ti ettha namassanakiriyāya mukhyato namassanasaṅkhāto cittuppādo sarūpattho, phalūpacārena taṃcittuppādassa ārammaṇapakatūpanissayabhūtā vuttappakārā sabbe buddhaguṇā sarūpattho. **Ti**vibhattipaccayassa namassanakiriyāsādhako yathāvuttasattanikāyo loko ca sarūpattho, atthabhedābhāvepi dvinnaṃ vācakānaṃ pavattabhāvo heṭṭhā vuttova. **''Cā''**ti padassa idhekacco pūjentopi na namassati, namassantopi na pūjeti ca, ayaṃ pana sattanikāyo loko pūjayati ceva namassati cāti samuccayattho sarūpattho.

Tassāti ettha taṃ-saddassa sabbaññutaññāṇādianekaguṇasamannāgato pūjetabbo namassitabbo tilokaggo satthā sarūpattho, chaṭṭhīvibhattiyā janakassa naravarassa jaññena sāsanavarena sambandho padhānasarūpattho, jaññasāsanavarassa janakena naravarena sambandho apadhānasarūpattho. Tīsu piṭakesu evarūpesu aññesupi eseva nayo.

''Eta''nti padassa ācariyena vibhajitabbahāranayapaṭṭhānavicāraṇavisayabhūtaṃ sāsanaṃ sarūpattho. **''Sāsanavara''**nti padassāpi tameva sarūpattho, etaṃ sāsanavaraṃ pariyattipaṭipattipaṭivedhabhedena tividhampi pariyattisāsanameva sabbasāsanamūlabhūtattā, nettippakaraṇassa visayabhūtattā ca visesato adhippetaṃ tassa mūlabhūtabhāvato vinayasaṃvaṇṇanādīsu bahūpakārena dassitoti amhehi na vattabbo. Vadantopi aññaṃ racitabbaṃ racituṃ asamatthova hutvā vadatīti gahitabbo vadeyya.

Taṃ pana pariyattisāsanaṃ vimuttirasavasena ekavidhaṃ, dhammavinayavasena duvidhaṃ, vinayapiṭakasuttantapiṭakaabhidhammapiṭakavasena tividhaṃ, āṇādesanāvohāradesanāparamatthadesanāvasena tividhaṃ, yathāparādhasāsanāyathānulomasāsanāyathādhammasāsanābhedenapi tividhaṃ, saṃvarāsaṃvarakathādiṭṭhiviniveṭhanakathānāmarūpaparicchedakathābhedenapi tividhaṃ. Ettha ca desanā desakādhīnā, sāsanaṃ sāsitabbāyattaṃ, kathā kathetabbatthāpekkhāti viseso. Dīghanikāyo, majjhimanikāyo, saṃyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti nikāyabhedena pana pañcavidhaṃ; suttageyyaveyyākaraṇagāthāudānaitivuttakajātakaabbhutadhammavedallabhedena pana navavidhaṃ; dhammakkhandhabhedena pana caturāsītidhammakkhandhasahassavidhaṃ; ''saṃkilesabhāgiyavāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyaasekkhabhāgiyāti amissāni cattāri; saṃkilesabhāgiyavāsanābhāgiyasaṃkilesabhāgiyanibbedha bhāgiyasaṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyavāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyāti missakadukāni cattāri; saṃkilesabhāgiyavāsanābhāgiyaasekkhabhāgiyasaṃkilesabhāgiyavāsanā bhāgiyanibbedhabhāgiyāti missakatikāni dve; taṇhāsaṃkilesadiṭṭhisaṃkilesaduccaritasaṃkilesataṇhāvodānabhāgiyadiṭṭhiva-udānabhāgiyaduccaritavodānabhāgiyātichā''ti (netti. 89) soḷasannaṃ suttānaṃ bhedena soḷasavidhaṃ; ''lokiyalokuttaralokiyalokuttarasattādhiṭṭhānadhammādhiṭṭhānasattadhammādhiṭṭhānañāṇañeyya-ñāṇañeyyadassanabhāvanādassanabhāvanāsakavacanaparavacanasakavacanaparavacana vissajjanīyaavissajjanīyavissajjanīyaavissajjanīyakammavipākakammavipākakusala akusalakusalākusalaanuññātapaṭikkhittaanuññātapaṭikkhittathavassa bhedena aṭṭhavīsatividha''nti (netti. 112) evamādibahuvidhaṃ pariyattisāsanaṃ nettippakaraṇassa visesato visayaṃ. Tassa visayabhāve sati paṭipattipaṭivedhasaṅkhātaṃ sāsanadvayampi tammūlakattā visayaṃ hoti pariyāyatoti daṭṭhabbaṃ.

''Vidūhī''ti padassa yathāvuttasāsanavarassa saparasantānapavattanapavattāpanādivasena vijānanasamattho saṇhasukhumañāṇādiguṇasampanno kalyāṇaputhujjanasotāpannādiko puggalo sarūpattho. **''Ñeyya''**nti padassa tādisehi vidūhi saṇhasukhumañāṇādinā vijānitabbaṃ sāsanavaraṃ sarūpattho. **''Naravarassā''**ti padassa ekavidhādibhedassa sāsanavarassa janako anekaguṇasampanno tilokaggo sarūpattho. Iccevaṃ nettiyā ādigāthāya sarūpattho saṅkhepena vijānitabbo.

Evaṃ tassā anusandhyādīnaṃ jānitabbabhāve satipi ajānanto viya pucchitvā dosaṃ āropetvā parihāravasenāpi gambhīrādhippāyassa anākulassa visesajānanaṃ bhavissati. Tasmā pucchitvā dosaṃ ropetvā parihāravasena gambhīrādhippāyaṃ sampiṇḍetvā kathayissaṃ. Amhākācariya kimatthaṃ ‘‘yaṃ loko’’tyādimāha? Nettippakaraṇaṃ kātuṃ. Evaṃ sati nettippakaraṇabhūtaṃ ‘‘soḷasahārā netti’’tyādikaṃ eva vattabbaṃ, kasmā taṃ avatvā tato nettippakaraṇato aññaṃ ‘‘yaṃ loko pūjayate’’tyādimāha. Seyyathāpi samuddaṃ gacchanto himavantaṃ gacchati, himavantaṃ gacchanto samuddaṃ gacchati, evameva nettippakaraṇaṃ karonto sāsanavaradassanaṃ karotīti? Saccaṃ, tathāpi yassa saṃvaṇṇanaṃ nettippakaraṇaṃ kātukāmo taṃ sāsanavaraṃ paṭhamaṃ dassetuṃ ‘‘yaṃ loko’’tyādimāha. Evaṃ sati ‘‘etaṃ sāsanavara’’nti ettakameva vattabbaṃ, kasmā ‘‘yaṃ loko’’tyādi vuttanti? Taṃ sāsanavaraṃ janakena naravarena niyametvā thometuṃ vuttaṃ. Tathāpi ‘‘tassa naravarassā’’ti ettakameva vattabbaṃ, kasmā ‘‘yaṃ loko’’tyādi vuttanti? Taṃ janakaṃ naravaraṃ lokapālena lokaseṭṭhena saddhiṃ sabbena lokena pūjanīyanamassanīyabhāvena thometuṃ ‘‘yaṃ loko’’tyādi vuttaṃ. Pūjentāpi vanditvā pūjenti, tasmā ‘‘pūjayate’’ti ettakameva vattabbanti? Tathāpi keci kesañci pūjāsakkārādīni karontāpi tesaṃ apākaṭaguṇatāya namakkāraṃ na karonti. Evaṃ bhagavato yathābhūtaabbhuggatasaddatāya pana bhagavantaṃ pūjetvāpi vandatiyevāti dassetuṃ ‘‘namassati cā’’ti vuttaṃ. Pūjento, namassanto ca na kadāciyeva, atha kho sabbakālanti dassetuṃ ‘‘sadā’’ti vuttaṃ. Tādisassa naravarassa tādisaṃ sāsanavaraṃ saṇhasukhumañāṇasampannehi vidūheva sukhumañāṇeneva ñeyyanti sāsanavaraṃ thometuṃ ‘‘vidūhi ñeyya’’nti vuttaṃ.

Ettha ca ‘‘pūjayate, namassatī’’ti etehi pūjananamassanakiriyāya hetubhūtā sabbaññutaññāṇādayo aneke lokiyalokuttaraguṇā pakāsitā honti te guṇe āgamma sabbalokassa pūjananamassanacetanāya pavattanato. Tesu hi kiñci sarūpato, kiñci anumānato sāriputtattherādayo anussaranti, pūjenti, namassanti. Tena vuttaṃ ‘‘anussaretha sambuddha’’nti (saṃ. ni. 1.249). Ekadesaguṇāpi pūjārahā namassanārahā, kasmā sabbepi guṇā pakāsitāti? Sabbaguṇadassanena bodhisambhārasambharaṇamahākaruṇāyogasaṅkhātahetuñāṇapahāna-ānubhāvarūpakāyasampattisaṅkhātaphalahitajjhāsayindriya- pākakālāgamanadesanāñāṇasaṅkhātasattu-pakārasampadāvasena thomanā dassitā. Tena attahitapaṭipatti, parahitapaṭipatti ca nirupakkilesūpagamanāpagamanañca lokasamaññānupapavatti, tadanatidhāvanañca caraṇasampatti, vijjāsampatti ca attādhipatitā, dhammādhipatitā ca lokanāthaattanāthatā ca pubbakārikataññutā ca aparantapatā, anattantapatā ca buddhakaraṇadhammabuddhabhāvasiddhi ca paratāraṇaattatāraṇañca sattānuggahacittatā, dhammavirattacittatā ca pakāsitā bhavanti. Tena sabbappakārena anuttaradakkhiṇeyyatāuttamapūjanīyanamassanīyabhāvapūjananamassanakiriyāya ca khettaṅgatabhāvaṃ pakāseti. Tena pūjanakanamassanakānaṃ yathicchitabbapayojanasampatti pakāsitāti sabbaguṇā pakāsitāti.

Ādikalyāṇatādiguṇasampattiyā **varaṃ** aggaṃ uttamaṃ, nipuṇañāṇagocaratāya paṇḍitavedanīyañca, tasmā ‘‘varaṃ ñeyya’’nti vacanehi svākkhātatādayo sabbe dhammaguṇā pakāsitā. Ariyasaccapaṭivedhena samugghātakilesasammohāyeva paramatthato paṇḍitā bālyādisamatikkamanato, tasmā bhāvitalokuttaramaggā, sacchikatasāmaññaphalā ca puggalā visesato ‘‘vidū’’ti vuccanti. Te hi yathāvuttasāsanavaraṃ aviparītato ñātuṃ, netuñca saparasantāne sakkuṇanti. Tasmā ye suppaṭipannatādayo anekehi suttapadehi saṃvaṇṇitā, te ariyasaṅghaguṇāpi niravasesato ‘‘vidūhī’’ti padena pakāsitāti. Evaṃ nettiyā paṭhamagāthāya ‘‘etaṃ sāsanavara’’nti padena sāsanattayaṃ saṅgaṇhitvā tattha itaresaṃ dvinnaṃ adhigamūpāyabhāvato sabbasāsanamūlabhūtassa, attano nettippakaraṇassa ca visayabhūtassa pariyattisāsanavarassa dassanamukhena sabbe ratanattayaguṇāpi thomanāvasena nayatova pakāsitā honti. Nayato hi dassitā sabbe guṇā niravasesā gahitā bhavanti, na sarūpato. Tenāha bhagavantaṃ ṭhapetvā paññavantānaṃ aggabhūto dhammasenāpatisāriputtattheropi buddhaguṇaparicchedanamanuyutto ‘‘apica me dhammanvayo vidito’’ti (dī. ni. 2.146) bhagavatāpi –

‘‘Evaṃ acintiyā buddhā, buddhadhammā acintiyā;

Acintiye pasannānaṃ, vipāko hoti acintiyo''ti. (apa. thera 1.1.82; netti. 95) –

Gāthā vuttā. Tattha **buddhadhammā**ti buddhaguṇā. Amhākaṃ pana yāvajīvaṃ ratanattayaguṇaparidīpane atiussāhantānampi sarūpato nīharitvā dassetuṃ asamatthabhāvo pageva paṇḍitehi veditabboti.

Iccevaṃ –

''Yaṃ loko pūjayate, salokapālo sadā namassati ca;
Tasseta sāsanavaraṃ, vidūhi ñeyyaṃ naravarassā''ti. –

Niggahitalopavasena vuttāya gāthāya saṅkhepena kathito anusandhyādiko samattoti.

''Yaṃ loko pūjayate, sa lokapālo sadā namassati ca;
Taṃ tassa sāsanavaraṃ, vidūhi ñeyyaṃ naravarassā''ti. –

Gāthaṃ apare paṭhanti. Tassāpi anusandhyattho vuttanayova. Yojanattho pana viseso. Tattha hi salokapālo loko yassa satthuno naravarassa **yaṃ sāsanavaraṃ** saṃvaṇṇetabbasahitaṃ, saṃvaṇṇetabbaṃ eva vā pūjayate ceva namassati ca, **tassa** lokapālassa satthuno **taṃ** pūjetabbaṃ, namassitabbañca vidūheva viññātabbaṃ, etaṃ sāsanavaraṃ nettippakaraṇassa visayanti gahetabbanti yojanā. Yojanākāropi heṭṭhā vuttanayova.

Viggahatthopi viseso. Imasmiñhi naye lokaṃ pālentīti **lokapālā,** yathāvuttacatumahārājādayo. Tehi lokapālehi sahitaṃ sabbalokaṃ pāleti lokagganāyakattāti **lokapālo**ti bhagavāpi lokapālasaddena vutto. So hi **''tassā''**ti ettha **taṃ**-saddena parāmasīyati, tasmā tassa lokapālassa satthuno naravarassāti attho gahito. Yadi evaṃ lokapālo guṇībhūto apadhāno padhānabhūtaṃ lokaṃ visesetvā vinivatto, kathaṃ taṃ-saddena parāmasīyatīti? Lokavisesako samānopi sāsanavarāpekkhatāya janakasāmibhāvena sambandhivisesabhūtattā padhānabhūto viya parāmasīyatīti. Bhagavā sāsanavarassa sāmibhāvena gahito. Kathaṃ sāsanavarassa sāmī bhagavā sāsanavaraṃ pūjayatīti? Na cāyaṃ virodho. Buddhā hi bhagavanto dhammagaruno, te sabbakālaṃ dhammamapacayamānāva viharantīti. Buddhānañhi dhammagarudhammāpacayamānabhāvo ''yaṃnūnāhaṃ…pe… tameva dhammaṃ sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā upanissāya vihareyya''nti (a. ni. 4.21) vutto, tasmā lokapālo bhagavā sāsanavaraṃ pūjayatīti daṭṭhabbo. Evaṃ sati lokapālo bhagavā sāsanavaraṃ pūjayatīti attho yutto hotu, kathaṃ lokapālo bhagavā sāsanavaraṃ namassatīti yuttoti? Yuttova ''namassatī''ti padassa garukaraṇena tanninnapoṇapabbhāroti atthassāpi labbhanato. Bhagavā hi dhammagarutāya sabbakālaṃ dhammaninnapoṇapabbhārabhāvena viharatīti. Vuttañhetaṃ ''yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī''tiādi. Sesamettha heṭṭhā vuttanayena vā saṃvaṇṇanāsu vuttanayena vā ñātabbanti amhehi na vitthārīyati.

Evaṃ paṭhamagāthāya ''sāsanavara''nti padena tividhampi sāsanaṃ saṅgaṇhitvā tattha pariyattisāsanameva attano nettippakaraṇassa visayaṃ niyametvā dassento **''dvādasa padāni''**tyādimāha. Atha vā paṭhamagāthāya ratanattayathomanena saha nettippakaraṇatāvisayaṃ sāsanavaraṃ ācariyena dassitaṃ, ''tassa sāsanavaraṃ kiṃ sabbaṃyeva nettippakaraṇassa visayaṃ, udāhu pariyattisāsanamevā''ti pucchitabbattā pariyattisāsanabhūtaṃ suttamevāti dassento **''dvādasa padāni sutta''**ntiādimāha. Tattha ''sāsanavara''nti sāmaññena vuttampi pariyattisuttameva sāsanavaranti gahetabbanti attho. ''Taṃ pana katividha''nti vattabbattā **''dvādasa padānī''**ti vuttaṃ, saṅkhepato pabhedena dvādasavidhanti attho. Pabhedato dvādasavidhampi byañjanapadaatthapadato pana duvidhamevāti dassetuṃ **''taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā''**ti vuttaṃ. ''Tasmiṃ dvaye ekameva sarūpato nettippakaraṇassa visayanti viññeyyaṃ, udāhu ubhaya''nti pucchitabbattā ubhayanti dassetuṃ **''taṃ viññeyyaṃ ubhaya''**nti vuttaṃ. Vacanavacanīyabhāvena sambandhe yasmiṃ byañjane, atthe ca ''sutta''nti vohāro pavatto, taṃ ubhayaṃ sarūpato nettippakaraṇassa visayanti viññeyyanti attho. ''Kinti viññeyya''nti vattabbattā **''ko attho, byañjanaṃ katama''**nti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – chabyañjanapadachaatthapadabhedena dvādasavidhaṃ byañjanapadaatthapadavasena duvidhaṃ sabbapariyattisaṅkhātaṃ suttaṃ mama nettippakaraṇassa visayaṃ sāsanavaranti ñātabbaṃ. Sarūpato pucchitvā atthapadaṃ, byañjanapadañca sarūpato ñātabbanti.

Evaṃ paṭhamagāthāya ‘‘sāsanavara’’nti vuttassa suttassa pariyattibhāvañceva atthapadabyañjanapadabhāvena veditabbattañca dassetvā idāni tassa suttassa pavicayūpāyaṃ nettippakaraṇaṃ padatthavibhāgena dassetuṃ **‘‘soḷasahārā’’**tyādimāha. Atha vā dutiyagāthāya nettippakaraṇassa visayaṃ sāsanavaraṃ niyametvā dassitaṃ, ‘‘netti nāma katamā, katividhā’’ti pucchitabbattā nettināma ettikāti saṅkhepato dassetuṃ **‘‘soḷasahārā’’**tyādimāha. Tattha tassa sāsanassa suttassa atthapariyeṭṭhi nettisaṃvaṇṇanā mayā mahākaccāyanena niddiṭṭhā **netti** nāma soḷasahārasamudāyā pañcanayasamudāyā aṭṭhārasamūlapadasamudāyāti vijānitabbāti.

Te hārādayo kenaṭṭhena **netti** nāma? Veneyyasatte ariyadhammaṃ netīti nettīti evamādi attho saṃvaṇṇanāsu (netti. aṭṭha. ganthārambhakathā) vuttova. Imāya tatiyagāthāyapi ‘‘mahākaccānena niddiṭṭhā’’ti pāṭho sundaro. ‘‘Mahākaccāyanena niddiṭṭhā’’ti vā pāṭho, na sundaro. Lakkhaṇañhi mayā heṭṭhā vuttanti. ‘‘Soḷasahārādisamudāyā nettī’’ti vuttā, te hārā suttassa byañjanavicayo vā honti, atthavicayo vā, nayā ca byañjanavicayo vā honti, atthavicayo vāti vicāraṇāyaṃ sati ‘‘ime imassa vicayo’’ti niyametvā dassetuṃ **‘‘hārā byañjanavicayo’’**tiādimāha. Tattha hārā suttassa byañjanavicayo honti, na atthavicayo soḷasahārānaṃ mūlapadaniddhāraṇaṃ vajjetvā byañjanamukheneva saṃvaṇṇanābhāvato. Tayo pana nayā suttassa atthavicayo honti, tiṇṇaṃ nayānaṃ mūlapadasaṅkhātaavijjādisabhāvadhammaniddhāraṇamukheneva suttassa atthasaṃvaṇṇanābhāvatoti.

‘‘Taṃ ubhayaṃ sutte saṃvaṇṇanābhāvena kenaci katthaciyeva yojetabbaṃ, udāhu sabbathā sabbattha yojita’’nti pucchitabbabhāvato taṃ ubhayaṃ sabbattha suttesu sabbathā yojitanti dassetuṃ **‘‘ubhayaṃ pariggahīta’’**nti vuttaṃ. Hārā ceva nayā ca ubhayaṃ suttassa atthaniddhāraṇavasena parito samantato gahitaṃ sabbathā suttesu yojitanti.

‘‘Hārādisamudāyabhūtaṃ nettisaṅkhātaṃ suttaṃ kathaṃ saṃvaṇṇetabbaṃ suttaṃ saṃvaṇṇetī’’ti vattabbabhāvato vuttaṃ **‘‘vuccati suttaṃ yathāsutta’’**nti. Nettisaṅkhātaṃ saṃvaṇṇanāsuttaṃ saṃvaṇṇetabbasuttānurūpaṃ yathā yena yena desanāhārena vā aññena vā saṃvaṇṇetabbaṃ, tena tena **vuccati** saṃvaṇṇetīti attho. Atha vā ‘‘nettisaṅkhātaṃ suttaṃ kittakaṃ saṃvaṇṇetabbaṃ suttaṃ saṃvaṇṇetī’’ti vattabbabhāvato vuttaṃ **‘‘vuccati suttaṃ yathāsutta’’**nti. Tattha **yathāsuttaṃ** yaṃ yaṃ suttaṃ bhagavatā vuttaṃ, taṃ taṃ sabbaṃ suttaṃ nettisaṅkhātaṃ suttaṃ **vuccati** vadati assādādīnavadassanavasena saṃvaṇṇetīti. Tena vuttaṃ ‘‘nettinayena hi saṃvaṇṇetuṃ asakkuṇeyyaṃ nāma suttaṃ natthī’’ti (netti. aṭṭha. saṅgahavāravaṇṇanā).

‘‘Yaṃ yaṃ bhagavatā desitaṃ suttaṃ nettisaṃvaṇṇanāya saṃvaṇṇitaṃ, sā saṃvaṇṇetabbā desanā ca viññeyyā, udāhu desitabbañcā’’ti vattabbabhāvato **‘‘yā ceva desanā’’**tyādimāha. Yā ceva desanā pāḷi saṃvaṇṇitā, sā ca, tāya desanāya desitaṃ yaṃ dhammajātaṃ, tañca ubhayaṃ vimuttāyatanadesanāsīsena paricayaṃ karontehi ekantena viññeyyaṃ ubhayasseva anupādisesaparinibbānapariyosānānaṃ sampattīnaṃ hetubhāvato. ‘‘Tassa ubhayassa vijānane sādhetabbe sādhetabbassa vijānanassa hetubhūtā katamā anupubbī’’ti pucchitabbabhāvato vuttaṃ **‘‘tatrā’’**tyādi. Tattha **tatra** vijānane sādhetabbe suttādinavaṅgassa sāsanassa atthapariyesanā atthavicāraṇā hāranayānaṃ **ayaṃ anupubbī** vijānanassa sādhetabbassa hetubhūtā anupubbī nāmāti attho. Atha vā tassa ubhayassa vijānane sādhetabbe suttādinavaṅgassa sāsanassa atthapariyesanāya atthavicāraṇāya ayaṃ anupubbī vijānanassa sādhetabbassa hetubhūtā anupubbī nāmāti. Atha vā vakkhamānāya hāranayānupubbiyā navavidhasuttantapariyesanā vijānanassa hetubhūtāti veditabbā. Tenākāreneva **aṭṭhakathāyaṃ** tidhā vuttāti.

Saṅgahavārassa atthavibhāvanā niṭṭhitā.

2. Uddesavāraatthavibhāvanā

1. Evaṃ saṅgahavārena saṅkhepato dassite hārādayo idāni vibhāgena dassetuṃ **‘‘tattha katame soḷasa hārā’’**tiādidesanā āraddhā. Atha vā soḷasahārādisamudāyā netti nāma mayā mahākaccānena niddiṭṭhāti vuttā, ‘‘katame te soḷasa hārā’’ti pucchitabbattā vuttaṃ **‘‘tattha soḷasa hārā’’**tyādi. Tattha **tatthā**ti tesu soḷasahārādīsu. Desanā hāro, vicayo hāro…pe… sāmāropano hāroti ime soḷasa hārāti daṭṭhabbā.

Tattha sabbasādhāraṇattā hārapadassa vacanattho paṭhamaṃ vattabbo. Kenaṭṭhena hārāti? Harīyanti etehīti **hārā**. Etehi saṃvaṇṇanāvisesehi saṃvaṇṇiyesu suttageyyādīsu aññāṇasaṃsayavipallāsā harīyanti, iti aññāṇādiharaṇakāraṇattā ‘‘etehī’’ti padena niddiṭṭhā saṃvaṇṇanāvisesā **hārā** nāma, hara-dhātuyā ācariyassa vacībhedasaddo, taṃsamuṭṭhāpako cittuppādo ca mukhyattho, veneyyānaṃ saṃvaṇṇetabbasuttassa atthajānanādiñāṇasampayuttacittuppādo kāraṇūpacārattho, tassa upanissayapaccayabhūtānaṃ saṃvaṇṇanāvisesānaṃ upanissayapaccayasatti phalūpacārattho, iti-saddena sā upanissayapaccayasattiyeva parāmasīyati. Taṃsattisampannā saṃvaṇṇanāvisesā ṇa-paccayatthā honti. Esa nayo evarūpesu ṭhānesupi. Vitthāro **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 1) vutto eva.

Asādhāraṇato pana desīyati etāyāti **desanā**. Etāya saṃvaṇṇanāya saṃvaṇṇetabbasuttattho desīyati saṃvaṇṇīyati saṃvaṇṇanānusārena ñāpīyati, iti ñāpanakāraṇattā ‘‘etāyā’’ti padena niddiṭṭhā visesasaṃvaṇṇanā **desanā** nāma, na pāḷidesanā, pāḷidesanāya saṃvaṇṇetabbasaṃvaṇṇanābhāvena sahacaraṇato vā desanā. Kiñcāpi aññe hārā desanāpāḷisaṅkhātassa suttassa atthasaṃvaṇṇanābhāvato desanāya sahacārino honti, ayaṃ pana hāro yebhuyyena yathārutavaseneva viññāyamānattā pāḷidesanāya saha caratīti vattabbataṃ arahati, na tathā pare. Na hi assādādīnavanissaraṇādisandassanalakkhaṇarahitā pāḷidesanā atthi, ayañca hāro assādādisandassanalakkhaṇoti.

Viciyanti etenāti **vicayo**. Etena saṃvaṇṇanāvisesena sutte padapañhādayo viciyanti, iti vicāraṇakāraṇattā so saṃvaṇṇanāviseso **vicayo** nāma. Katvatthādhikaraṇatthāpi labbhanti. Saṃvaṇṇetabbasuttena padapañhādivicayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **vicayo hāro**.

Yuttāyutti vicārīyati etāyāti **yutti**. Etāya visesasaṃvaṇṇanāya sabbesaṃ hārānaṃ bhūmigocarānaṃ yuttāyutti vicārīyati, iti vicāraṇakāraṇattā ‘‘etāyā’’ti padena niddiṭṭhā visesasaṃvaṇṇanā **yutti** nāma. Idha uttarapadalopo daṭṭhabbo, yuttiyā vicāraṇā, vicāraṇīyabhāvena sahacaraṇato vā yutti. Sabbahārānaṃ bhūmigocarānaṃ yuttāyuttivicāraṇalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **yutti hāro**.

Padati pavatteti phalaṃ etenāti **padaṃ,** kāraṇaṃ. Ṭhanti tiṭṭhanti ettha phalāni tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ,** kāraṇaṃ. Padañca taṃ ṭhānañcāti **padaṭṭhānaṃ,** āsannakāraṇaṃ. Sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānaṃ vicārīyati etāyāti **padaṭṭhānā,** visesasaṃvaṇṇanā, vicāraṇalopova, sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānānaṃ, tesañca padaṭṭhānānaṃ vicāraṇalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **padaṭṭhāno hāro**.

Sutte avuttāpi samānalakkhaṇā dhammā lakkhīyanti etena saṃvaṇṇanāvisesenāti **lakkhaṇo,** sutte vuttena dhammena samānalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ avuttānampi niddhāraṇalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **lakkhaṇo hāro**.

Sutte dassiyamānā nibbacanādayo cattāropi viyūhīyanti vibhāgena sampiṇḍīyanti ettha, etena vāti **byūho,** catunnaṃ nibbacanādīnaṃ byūho **catubyūho**. Nibbacanādhippāyabyañjanānañceva desanānidānassa ca pubbāparena saddhiṃ sandassanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **catubyūho hāro**.

Desanāya gahitadhammena sabhāgā, visabhāgā ca dhammā āvaṭṭīyanti ettha, etena vāti **āvaṭṭo,** desanāya gahitadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammavasena āvaṭṭanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso

āvaṭṭo hāro.

Asādhāraṇāsādhāraṇānaṃ saṃkilesadhamme, vodānadhamme ca sādhāraṇāsādhāraṇato, padaṭṭhānato, bhūmito ca vibhajanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **vibhatti hāro**.

Sutte niddiṭṭhā dhammā paṭipakkhavasena parivattīyanti iminā, ettha vāti **parivatto,** sutte niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **parivattano hāro**.

Sutte vuttassa ekasseva atthassa vācakaṃ vividhaṃ vacanaṃ ettha saṃvaṇṇanāviseseti vivacanaṃ, vivacanameva **vevacanaṃ,** sutte vutte ekasmiṃ atthe anekapariyāyasaddayojanālakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **vevacano hāro**.

Sutte vuttā atthā pakārehi ñāpīyanti iminā, ettha vāti **paññatti,** ekekassa dhammassa anekāhi paññattīhi paññāpetabbākāralakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **paññatti hāro**.

Suttāgatā dhammā paṭiccasamuppādādīsu otarīyanti anuppavesīyanti ettha, etena vāti **otaraṇo,** paṭiccasamuppādādimukhehi suttatthassa otaraṇalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **otaraṇo hāro**.

Sutte padapadatthapañhārambhā sodhīyanti samādhīyanti ettha, etena vāti **sodhano,** sutte padapadatthapañhārambhānaṃ sodhanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **sodhano hāro**.

Sāmaññavisesabhūtā dhammā vinā vikappena adhiṭṭhīyanti anuppavattīyanti ettha, etena vāti **adhiṭṭhāno,** suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanavasena sāmaññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **adhiṭṭhāno hāro**.

Yo hetu ceva paccayo ca phalaṃ parikaroti abhisaṅkharoti, iti so hetu ceva paccayo ca **parikkhāro,** yo saṃvaṇṇanāviseso taṃ parikkhāraṃ hetuñceva paccayañca ācikkhati, iti so saṃvaṇṇanāviseso **parikkhāro** nāma. Sutte āgatadhammānaṃ parikkhārasaṅkhāte hetupaccaye niddhāretvā saṃvaṇṇanālakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **parikkhāro hāro**.

Sutte āgatadhammā padaṭṭhānādimukhena samāropīyanti ettha, etena vāti **samāropano,** sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānavevacanabhāvapahānasamāropanavicāraṇalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **samāropano hāro**. Bhāvasādhanavasenāpi sabbattha vacanattho vattabboti tassāpi vasena yojetabbanti. Sesaṃ saṃvaṇṇanānusārena ñātabbanti.

‘‘Tattha katame soḷasa hārā desanā’’tyādinā hārasarūpaṃ vuttaṃ, kimatthaṃ ‘‘tassānugīti’’tyādi vuttanti? Anugītigāthāya sukhaggahaṇatthaṃ puna **‘‘tassānugīti desanā vicayo yutti’’**tyādi vuttaṃ. Tattha **tassā**ti hāruddesassa. **Anugītī**ti anu pacchā gāyanagāthā. **Pañcadaso**ti pañcadasamo. **Soḷaso**ti soḷasamo. **Atthato asaṃkiṇṇā**ti desanādipadatthato lakkhaṇatthato saṅkarato rahitā. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘so ca nesaṃ asaṅkaro lakkhaṇaniddese supākaṭo hotī’’ti. Sesaṃ saṃvaṇṇanānusārena ñātabbanti. ‘‘Keci hārā kehici hārehi saṃkiṇṇā viya dissanti, kasmā asaṃkiṇṇāti ñātabba’’nti vattabbattā vuttaṃ **‘‘etesañcevā’’**tiādi. Tattha **etesañceva bhavatī**ti etesaṃ soḷasannaṃ hārānaṃ yathā yenākārena asaṅkaro hoti, tathā asaṅkarākārena bhavati. Ayati pavattati nayavibhattīti **ayā,** vitthārena ayāti **vitthāratayā,** ta-kāro missakadosāpagamatthāya āgato, nayavibhattivisesavacanaṃ. Nayena ñāyena vibhatti **nayavibhatti,** na pañcanayavibhattāhārānaṃ vitthārena pavattā ñāyavibhatti tathā asaṅkarākārena bhavati tasmiṃ asaṃkiṇṇāti ñātabbāti adhippāyo.

2. Soḷasa hārā sarūpato vuttā, amhehi ca viññātā, ‘‘katame pañca nayā’’ti vattabbabhāvato tathā pucchitvā sarūpato uddisituṃ **‘‘tattha katame pañca nayā’’**tyādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘evaṃ hāre uddisitvā idāni naye uddisituṃ ‘tattha katame’tiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 2) vuttaṃ. ‘‘Tattha nayanti saṃkilese, vodāne ca vibhāgato ñāpentīti **nayā,** nīyanti vā tāni ettha, etehi vāti **nayā''**tiādinā (netti. aṭṭha. 2) **aṭṭhakathāyaṃ** vitthārena vacanattho vutto. **Nī-**dhātuyā nandiyāvaṭṭādinayānusārena saṃkilese, vodāne ca ālambitvā pavatto ñāṇasampayuttacittuppādo mukhyattho, nandiyāvaṭṭādinayānaṃ upanissayapaccayasatti phalūpacārato gahitā, iti-saddo taṃ phalūpacārato gahitasattiṃ parāmasi, taṃsattisahitā nandiyāvaṭṭādinayā a-paccayatthā.

Taṇhāavijjāhi saṃkilesapakkhassa suttassa, samathavipassanāhi vodānapakkhassa suttassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **nandiyāvaṭṭo nayo**. Tattha **catusacca**nti taṇhā ca avijjā ca bhavamūlattā samudayasaccaṃ, avasesā tebhūmakā dhammā dukkhasaccaṃ, samathavipassanā maggasaccaṃ, tena pattabbā asaṅkhatadhātu nirodhasaccanti.

Tīhi avayavehi lobhādīhi saṃkilesapakkhe, tīhi avayavehi alobhādīhi ca vodānapakkhe pukkhalo sobhanoti **tipukkhalo,** akusalamūlehi saṃkilesapakkhassa, kusalamūlehi vodānapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **tipukkhalo**.

Sīhassa bhagavato vikkīḷitaṃ ettha nayeti **sīhavikkīḷito,** subhasaññādīhi vipallāsehi sakalasaṃkilesapakkhassa, saddhindriyādīhi vodānapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso **sīhavikkīḷitanayo**.

Atthanayattayadisābhāvena kusalādidhammānaṃ ālocanaṃ **disālocanaṃ**. Tassa tassa atthanayassa yojanatthaṃ katesu suttassa atthavissajjanesu ye vodānādayo, saṃkilesikā ca tassa tassa nayassa disābhūtā dhammā suttato niddhāretvā kathitā, tesaṃ yathāvuttadhammānaṃ citteneva ''ayaṃ paṭhamā disā, ayaṃ dutiyā disā''tiādinā ālocanaṃ **disālocanaṃ**.

Tathā ālocitānaṃ dhammānaṃ atthanayattayayojane samānayanato aṅkuso viyāti **aṅkuso,** tassa tassa nayassa disābhūtānaṃ kusalādidhammānaṃ samānayanaṃ **aṅkuso nayo**.

Lañjetīti **lañjako**. Yo nayo suttatthaṃ lañjeti pakāseti, iti lañjanato pakāsanato so nayo lañjako nāma, nayo ca so lañjako cāti **nayalañjako**. Nayalañjako paṭhamo nandiyāvaṭṭo nāma, nayalañjako dutiyo tipukkhalo nāma, nayalañjako tatiyo sīhavikkīḷito nāmāti yojetabbo.

Uggatānaṃ visesena uggatoti **uttamo,** taṃ uttamaṃ. **Gatā**ti ñātā, matāti attho. ''Matā''ti vā pāṭho. Sesamettha vuttanayānusārenapi saṃvaṇṇanānusārenapi jānitabbanti.

Yathāvuttanayavisesasaṃvaṇṇanāya ṭīkāyaṃ –

> ''Samūhādiṃ upādāya lokasaṅketasiddhā vohāramattatā **sammutisabhāvo,** pathavīphassādīnaṃ kakkhaḷaphusanādilakkhaṇaṃ **paramatthasabhāvo**. Ayañhettha saṅkhepo – yasmiṃ bhinne, itarāpohe vā cittena kate na tathā buddhi, idaṃ **sammutisaccaṃ** yathā ghaṭe, sasambhārajale ca, tabbipariyāyena **paramatthasacca''**nti –

Vacane ghaṭakathalaāpajalakaddamādisaṅkhātaṃ samūhādiṃ upādāya lokassa pubbe ghaṭakathalaāpajalakaddamādisaṅketasiddhā ghaṭakathalaāpajalakaddamādivohāramattatā **sammutisabhāvo** saṅketavasena avitathattā. Pathavīādīnaṃ kakkhaḷādilakkhaṇaṃ, phassādīnaṃ phusanādilakkhaṇaṃ **paramatthasabhāvo**. ''Yadi evaṃ ghaṭādike abhinne vā āpādike vā anurūpena ūnabhāvena appavattamāne vā sati sammutibhāvo hotu, bhinne vā ūne vā kathaṃ sammutibhāvo bhaveyya, pathavīphassādīnampi bhijjamānattā, kakkhaḷaphusanādīnañca pathavīphassādīhi anaññattā kathaṃ paramatthasabhāvo bhaveyya, katamena saṅkhepena atthena sammutisabhāvo, paramatthasabhāvo ca amhehi jānitabbo''ti vattabbabhāvato **''ayañhettha saṅkhepo''**tiādimāha. Tattha **etthā**ti etesu sammutisabhāvaparamatthasabhāvesu **ayaṃ** nayo vuccamāno **saṅkhepo** attho daṭṭhabbo.

Yasmiṃ ghaṭādike bhinne sati tato ghaṭādito itaro kathalādibhāvo cittena pubbe katena yathā yena kathalādivohārena bhavati, yasmiṃ āpādike sambhārajalādike ūnabhāvena pavattamāne sati vā tato āpādito itaro kaddamādibhāvo cittena pubbe katena yathā yena kaddamādivohārena bhavati, tathā tena vohārena buddhi kathalādisabhāvajānanaṃ kaddamādisabhāvajānanaṃ bhavati, idaṃ abhinne ghaṭādikaṃ vā bhinne kathalādikaṃ vā anūne āpādikaṃ vā ūne kaddamādikaṃ vā sabbaṃ sammutisaccaṃ hotveva. ‘‘Kaddamasmiṃ bhinne, kaddamasmiṃ ūne vā sati itaro sammutisabhāvo’’ti pucchitabbabhāvato **‘‘ghaṭe, sambhārajale cā’’**ti vuttaṃ.

Sammutisaccasabhāvo tumhehi vutto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo paramatthasaccasabhāvo’’ti vattabbabhāvato **‘‘tabbipariyāyena paramatthasacca’’**nti vuttaṃ. Pathavīādīnaṃ kakkhaḷādilakkhaṇato itarassa phusanādilakkhaṇassa asambhavato, phassādīnañca phusanādilakkhaṇato itarassa kakkhaḷādilakkhaṇassa asambhavato pathavīphassādīnaṃ lakkhaḷaphusanādilakkhaṇaṃ paramatthasaccaṃ hotvevāti imasmiṃ saṅkhepatthe gahite koci virodho natthīti adhippāyoti.

3. Pañca nayā sarūpato ācariyena uddiṭṭhā, amhehi ca viññātā, ‘‘yāni padāni aṭṭhārasa mūlapadāni uddiṭṭhāni, katamāni tānī’’ti pucchitabbattā tāni sarūpato dassetuṃ **‘‘tattha katamāni aṭṭhārasa mūlapadānī’’**tyādimāha. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘evaṃ nayepi uddisitvā idāni mūlapadāni uddisituṃ ‘tattha katamānī’tiādi āraddha’’nti vuttaṃ. Tattha kusalāni nava padāni, akusalāni nava padāni aṭṭhārasa mūlapadānīti daṭṭhabbānīti yojanā. Mūlanti patiṭṭhahanti etehi nayā, patiṭṭhānavibhāgā cāti **mūlāni,** padanti patiṭṭhahanti ettha nayā, paṭṭhānavibhāgā, adhigamā cāti **padāni,** vuttappakāraṭṭhena mūlāni ca tāni padāni cāti **mūlapadāni**. Kucchite pāpadhamme salayantīti **kusalāni,** kuse rāgādayo lunantīti **kusalāni,** kusā viya lunantīti **kusalāni,** kusena ñāṇena lātabbāni pavattetabbānīti **kusalāni**. Kusalānaṃ paṭipakkhānīti **akusalāni** a-saddo cettha paṭipakkhatthoti.

Nava padāni kusalāni, nava padāni akusalānīti gaṇanaparicchedato, jātibhedato ca uddiṭṭhāni, ‘‘katamāni tānī’’ti pucchitabbattā nava padāni akusalāni paccāsattinyāyena sarūpato dassetuṃ **‘‘katamāni nava padāni akusalānī’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Evaṃ gaṇanaparicchedato, jātibhedato ca mūlapadāni dassetvā idāni sarūpato dassento saṃkilesapakkhaṃyeva paṭhamaṃ uddisati ‘taṇhā’tiādinā’’ti (netti. aṭṭha. 3) –

Vuttaṃ. Tattha rūpādike khandhe tasati paritasatīti **taṇhā**. Avindiyaṃ kāyaduccaritādiṃ vindatīti **avijjā**, vindiyaṃ kāyasucaritādiṃ na vindatīti **avijjā,** vijjāya paṭipakkhāti vā **avijjā**. Lubbhanti tenāti **lobho,** lubbhatīti vā **lobho,** lubbhanaṃ vā **lobho. Dosamohesu**pi eseva nayo. Asubhe rūpakkhandhādike ‘‘subha’’nti pavattā saññā **subhasaññā**. Dukkhadukkhādike ‘‘sukha’’nti pavattā saññā **sukhasaññā**. Anicce saṅkhāradhamme ‘‘nicca’’nti pavattā saññā **niccasaññā**. Anattasabhāvesu cakkhādīsu khandhesu ‘‘attā’’ti pavattā saññā **attasaññā. Yatthā**ti yesu padesu sabbo akusalapakkho saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchati, tāni padāni akusalānīti yojanā. **Saṅgahaṃ** gaṇanaṃ. **Samosaraṇaṃ** samāropanaṃ.

Paccanīkadhamme uddhaccādike nīvaraṇe sameti vūpasameti tadaṅgavikkhambhanavasenāti **samatho**. Saṅkhāre aniccādīhi vividhehi ākārehi passatīti **vipassanā**. Lobhassa paṭipakkho **alobho**. Dosassa paṭipakkho **adoso**. Mohassa paṭipakkho **amoho**. Etthāpi **a-**saddo paṭipakkhattho, na abhāvatthādikoti adhippāyo. Asubhe rūpakkhandhādike, cakkhādimhi vā ‘‘asubha’’nti pavattā saññāpadhānacittuppādā **asubhasaññā,** visesato kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Dukkhadukkhatādīsu ‘‘dukkha’’nti pavattā saññāpadhānacittuppādā **dukkhasaññā,** visesato vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Anicce khandhādike vipariṇāmadhamme ‘‘anicca’’nti pavattā saññāpadhānacittuppādā **aniccasaññā,** visesato cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Anattasabhāve khandhe, cakkhādimhi vā ‘‘anattā’’ti pavattā saññāpadhānacittuppādā **anattasaññā,** visesato dhammānupassanāsatipadhānaṃ. Paññāsatisīsena hi pavattā ayaṃ desanā. Tena vuttaṃ bhagavatā ‘‘kathañca, bhikkhave, satibalaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu satipaṭṭhānesu, ettha satibalaṃ daṭṭhabba’’nti. **Yatthā**ti yesu padesu sabbo kusalapakkho saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchati, tāni padāni kusalānīti yojanā.

Uddānanti uddhaṃ dānaṃ rakkhaṇaṃ uddānaṃ, saṅgahavacananti attho. Uddāne avutte sati heṭṭhā vuttassa atthassa vippakiṇṇabhāvo dinno viya bhaveyya, tasmā vippakiṇṇabhāvassa nivāraṇatthaṃ uddānanti adhippāyo. **Caturo ca vipallāsā**ti subhasukhaniccaattasaññā. Kilesā bhavanti ettha navapadesūti **bhūmī,** kilesānaṃ bhūmīti **kilesabhūmī,** kilesapavattanaṭṭhānāni nava padānīti vuttaṃ hoti.

Caturo satipaṭṭhānāti asubhadukkhaaniccaanattasaññā. **Indriyabhūmī**ti saddhādīnaṃ vimuttiparipācanindriyānaṃ bhūmī pavattanaṭṭhānāni samosaraṇaṭṭhānāni.

Navahi kusalapadehi kusalapakkhā **yujjanti** yojīyanti, **navahi** akusalapadehi akusalapakkhā **yujjanti** yojīyanti. Navahi kusalapadehi saha kusalapakkhā **yujjanti** yujjantā bhavanti, navahi akusalapadehi saha akusalapakkhā **yujjanti** yujjantā bhavantīti uddesavāre vuttāvaseso saṃvaṇṇanānusārena vijānitabbo.

Iti sattibalānurūpā racitā

Uddesavārassa atthavibhāvanā niṭṭhitā.

3. Niddesavāraatthavibhāvanā

Soḷasahāraniddesavibhāvanā

4. Hārādīsu samudāyassa nettippakaraṇassa uddeso uddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo niddeso’’ti pucchitabbattā uddiṭṭhe hārādayo niddisituṃ **‘‘tattha saṅkhepato nettī’’**tiādi āraddhaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘evaṃ uddiṭṭhe hārādayo niddisituṃ ‘tattha saṅkhepato’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 4) vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ ‘‘tattha katame soḷasa hārā? Desanā vicayo’’tiādiuddesapāṭhe. **Saṅkhepato**ti samāsato. **Nettī**ti nettippakaraṇaṃ. **Kittitā**ti kathitā, idāni niddesato kathessāmīti vuttaṃ hoti.

1.‘‘Assādādīnavatā, nissaraṇampi ca phalaṃ upāyo ca.

Āṇattī ca bhagavato, yogīnaṃ desanāhāro’’ti. –

Gāthāyaṃ yena saṃvaṇṇanāvisesena sutte āgatā assādopi **ādīnavatā** ādīnavopi nissaraṇampi phalampi upāyopi **yogīnaṃ** atthāya bhagavato āṇattipi ime dhammā dassitā saṃvaṇṇitā saṃvaṇṇanāvasena ñāpitā, so saṃvaṇṇanāviseso **desanāhāro** nāmāti atthayojanā.

Vacanatthādayo **aṭṭhakathāyaṃ** vitthārato vuttāva, tasmā kiñcimattameva kathessāmi. Assādīyateti **assādo,** ko so? Sukhaṃ, somanassaṃ, iṭṭhārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā ca. Assādeti etāyāti vā **assādo,** ko so? Taṇhā, vipallāsā ca. Vipallāsavasena hi ekacce sattā aniṭṭhampi ārammaṇaṃ iṭṭhākārena assādenti.

Ābhusaṃ kammena dīnaṃ dukkhādi hutvā vāti pavattatīti **ādīnavo,** dukkhādi. Atha vā ativiya ādīnaṃ kapaṇaṃ hutvā vāti pavattatīti **ādīnavo,** kapaṇamanusso, tathābhāvā ca tebhūmakā dhammā aniccatādiyogato.

Nissarati etenāti **nissaraṇaṃ,** ariyamaggo. Nissaratīti vā **nissaraṇaṃ,** nibbānaṃ. **Pi**-saddo sampiṇḍanattho. Nissaraṇabhedo **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 4 hārasaṅkhepa) bahudhā vuttova.

Phalati pavattatīti **phalaṃ,** desanāya phalaṃ. Yadipi desanā phalanipphādikā na hoti, tathāpi bhagavato dhammadesanaṃ sutvā puññasambhārā sambhavanti, puññasambhārahetuto phalaṃ pavattaṃ, tasmā desanāya phalaṃ nāmāti. Katamaṃ taṃ? Devamanussesu āyuvaṇṇasukhabalayasaparivāraadhipateyyaupadhisampatticakkavattisiridevarajja-siricatusampatticakkasīlasamādhisampadā vijjābhiññā paṭisambhidā sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhiyo.

Paccayasāmaggiṃ upagantvā ayati pavattati phalaṃ etenāti **upāyo,** ko so? Ariyamaggassa pubbabhāgapaṭipadā. Purimā paṭipadā hi pacchimāya paṭipadāya adhigamūpāyo, paramparāya magganibbānādhigamassa ca upāyo. Keci ‘‘maggopi upāyo’’ti vadanti, tesaṃ matena nibbānameva nissaraṇanti vuttaṃ siyā. ‘‘Te pahāya tare oghanti idaṃ nissaraṇa’’nti (netti. 5) pana ariyamaggassa nissaraṇabhāvaṃ vakkhati, tasmā kesañci vādo na gahetabbo.

Āṇattīti āṇārahassa bhagavato veneyyānaṃ hitasiddhiyā ‘‘evaṃ sammāpaṭipattiṃ paṭipajjāhi, micchāpaṭipattiṃ mā paṭipajjāhī’’ti vidhānaṃ āṇāṭhapanaṃ āṇatti nāma.

Yujjanti payujjanti catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsūti **yogino,** veneyyā, tesaṃ yogīnaṃ atthāyāti vacanasesaṃ nīharitvā yojanā kātabbā. Sutte āgatānaṃ sabbesaṃ assādādīnaṃ ekadesāgatānampi nīharitvā sabbesaṃ vibhajanasaṃvaṇṇanāviseso desanāhāroti niddesato gahetabbo, so ca vibhajanākāro desanāhāravibhaṅge (netti. 5) āgamissatīti idha na dassitoti.

Desanāhāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo vicayahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

2. ‘‘Yaṃ pucchitañca vissajjitañca, suttassa yā ca anugīti.
Suttassa yo pavicayo, hāro vicayoti niddiṭṭho’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha suttassa **yaṃ pucchitañca** yā pucchā vicayamānā ca suttassa **yaṃ vissajjitañca** yā vissajjanā vicayamānā ca suttassa **yo** padādivicayo, assādādivicayo ca atthi, te vuttappakārā vicayamānā pucchādayo yena saṃvaṇṇanāvisesena viciyanti, so saṃvaṇṇanāviseso vicayo hāroti niddiṭṭhoti atthayojanā kātabbā.

Pucchīyate **pucchitaṃ**. Vissajjīyate **vissajjita**nti bhāvasādhanattho daṭṭhabbo, na kammasādhanattho. Tena vuttaṃ **ṭīkāyaṃ** ‘‘bhāvatthe toti āha – ‘vissajjitanti vissajjanā’’’ti.

‘‘Suttassā’’ti niyamitattā saṃvaṇṇanāvasena aṭṭhakathāyaṃ āgataṃ na gahetabbanti daṭṭhabbaṃ. So vicayo hāro **aṭṭhakathāyaṃ (netti. aṭṭha. 4 hārasaṅkhepa)** vuttova. Kathaṃ? –

> ‘‘Ayaṃ pucchā adiṭṭhajotanā diṭṭhasaṃsandanā vimaticchedanā anumatipucchā kathetukamyatāpucchā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ekādhiṭṭhānā anekādhiṭṭhānā sammutivisayā paramatthavisayā atītavisayā anāgatavisayā paccuppannavisayā’’tiādinā **pucchāvicayo** veditabbo. ‘‘Idaṃ vissajjanaṃ ekaṃsabyākaraṇaṃ vibhajjabyākaraṇaṃ paṭipucchābyākaraṇaṃ ṭhapanaṃ sāvasesaṃ niravasesaṃ sauttaraṃ niruttaraṃ lokiyaṃ lokuttara’’ntiādinā **vissajjanavicayo**.
>
> ‘‘Ayaṃ pucchā iminā sameti, etena na sametī’’ti pucchitatthaṃ ānetvā, vicayo pubbenāparaṃ saṃsanditvā ca vicayo **pubbāparavicayo**. ‘‘Ayaṃ anugīti vuttatthasaṅgahā avuttatthasaṅgahā tadubhayatthasaṅgahā kusalatthasaṅgahā akusalatthasaṅgahā’’tiādinā **anugītivicayo**. Assādādīsu sukhavedanāya ‘‘iṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇā’’tiādinā, taṇhāya ‘‘ārammaṇaggahaṇalakkhaṇā’’tiādinā, vipallāsānaṃ ‘‘viparītaggahaṇalakkhaṇā’’tiādinā, avasiṭṭhānaṃ tebhūmakadhammānaṃ ‘‘yathāsakalakkhaṇā’’tiādinā sabbesañca dvāvīsatiyā

tikesu, dvācattālīsādhike ca dukasate labbhamānapadavasena taṃtaṃassādatthavisesaniddhāraṇaṃ **assādavicayo**.

Dukkhavedanāya ‘‘aniṭṭhānubhavanalakkhaṇā’’tiādinā, dukkhasaccānaṃ ‘‘paṭisandhilakkhaṇā’’tiādinā, aniccatādīnaṃ ādiantavantatāya aniccantikatāya ca ‘‘aniccā’’tiādinā sabbesañca lokiyadhammānaṃ saṃkilesabhāgiyahānabhāgiyatādivasena ādīnavavuttiyā okāraniddhāraṇena **ādīnavavicayo**. Nissaraṇapade ariyamaggassa āgamanato kāyānupassanādipubbabhāgapaṭipadāvibhāgavisesaniddhāraṇavasena, nibbānassa yathāvuttapariyāyavibhāgavisesaniddhāraṇavasenāti evaṃ **nissaraṇavicayo**. **Phalā**dīnaṃ taṃtaṃsuttadesanāya sādhetabbaphalassa tadupāyassa tattha tattha suttavidhivacanassa ca vibhāganiddhāraṇavasena **vicayo** veditabbo. Evaṃ padapucchāvissajjanapucchāpubbāparānugītīnaṃ, assādādīnañca visesaniddhāraṇavaseneva vicayalakkhaṇo ‘‘vicayo hāro’’ti veditabboti –

Evaṃ vuttova.

Vissajjanaviseso pana **ṭīkāyaṃ** vutto. Kathaṃ? –

‘‘Cakkhu anicca’’nti puṭṭhe ‘‘āma, cakkhu aniccamevā’’ti ekantato vissajjanaṃ **ekaṃsabyākaraṇaṃ,** ‘‘aññindriyaṃ bhāvetabbaṃ, sacchikātabbañcā’’ti puṭṭhe ‘‘maggapariyāpannaṃ bhāvetabbaṃ, phalapariyāpannaṃ sacchikātabba’’nti vibhajitvā vissajjanaṃ **vibhajjabyākaraṇaṃ,** ‘‘aññindriyaṃ kusala’’nti puṭṭhe ‘‘kiṃ anavajjaṭṭho kusalattho, udāhu sukhavipākaṭṭho’’ti paṭipucchitvā vissajjanaṃ **paṭipucchābyākaraṇaṃ,** ‘‘sassato attā, asassato vā’’ti vutte ‘‘abyākatameta’’ntiādinā avissajjanaṃ **ṭhapanaṃ,** ‘‘kiṃ panete ‘kusalā’ti vā ‘dhammā’ti vā ekatthā, udāhu nānatthā’’ti idaṃ pucchanaṃ **sāvasesaṃ**. Vissajjanassa pana sāvasesato veneyyajjhāsayavasena desanāyaṃ veditabbā. Apāṭihīrakaṃ **sauttaraṃ** sappāṭihīrakaṃ **niruttaraṃ,** sesaṃ vicayahāraniddese suviññeyyamevāti –

Vuttova. Saṃvaṇṇanāsu vutto attho anākulo pākaṭo yatipotehi viññāto, so sabbattha amhehi na vibhattoti daṭṭhabbo.

Vicayahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo yuttihāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

3. ‘‘Sabbesaṃ hārānaṃ, yā bhūmī yo ca gocaro tesaṃ.

Yuttāyuttaparikkhā, hāro yuttīti niddiṭṭho’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **sabbesaṃ** soḷasannaṃ hārānaṃ **yā bhūmi** pavattanaṭṭhānabhūtaṃ byañjanaṃ, **yo gocaro** suttattho ca atthi, **tesaṃ** bhūmisaṅkhātabyañjanagocarasaṅkhātasuttatthānaṃ **yā yuttāyuttaparikkhā** yuttāyuttīnaṃ vicāraṇā saṃvaṇṇanā katā, so yuttiayuttiparikkhāvicāraṇasaṅkhāto saṃvaṇṇanāviseso ‘‘yutti hāro’’ti niddiṭṭhoti atthayojanā.

Tesaṃ hārānaṃ bhūmibhūtassa sutte āgatassa byañjanassa yuttibhāvo duvidho sabhāvaniruttibhāvo, adhippetatthavācakabhāvo ca. Gocarabhūtassa pana sutte āgatassa yuttibhāvo suttavinayadhammatāhi avilomanaṃ. Ayuttibhāvo vuttavipariyāyena gahetabbo.

Yuttihāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo padaṭṭhānahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

4. ‘‘Dhammaṃ deseti jino, tassa ca dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ.

Iti yāva sabbadhammā, eso hāro padaṭṭhāno’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **dhamma**nti yaṃ kiñci kusalādidhammaṃ sutte jino deseti, **tassa** sutte jinena desitassa kusalādidhammassa yañca padaṭṭhānaṃ niddhāretabbaṃ, taṃ taṃ padaṭṭhānañcāti evaṃ vuttanayena **yāva** yattakā sabbe dhammā sutte jinena desitā, tattakānaṃ sabbesaṃ dhammānaṃ yañca padaṭṭhānaṃ niddhāretabbaṃ, tassa ca padaṭṭhānassa yañca padaṭṭhānaṃ niddhāretabbaṃ, taṃ taṃ padaṭṭhānañca, iti evaṃ vuttanayena **yāva** yattakā **sabbe** padaṭṭhānadhammā niddhāretabbāva, tattakāni sabbāni dhammapadaṭṭhānāni yathānurūpaṃ niddhāretvā yena saṃvaṇṇanāvisesena kathitāni, eso saṃvaṇṇanāviseso ‘‘padaṭṭhāno hāro’’ti niddiṭṭhoti atthayojanā.

Sutte desitakusaladhammassa yonisomanasikārasaddhammassavanasappurisūpanissayādi padaṭṭhānaṃ, sutte desitaakusaladhammassa ayonisomanasikāraasaddhammassavanaasappurisūpanissayādi padaṭṭhānaṃ, abyākatassa dhammassa yathārahaṃ kusalākusalābyākatā padaṭṭhānantiādinā niddhāretabbanti.

Padaṭṭhānahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo lakkhaṇahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

5. Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci.

Vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkhaṇo nāmā’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **ekadhamme** sutte bhagavatā vuttamhi, aṭṭhakathāyaṃ niddhārite vā sati tena dhammena ye keci **dhammā** ekalakkhaṇā bhavanti, sabbe te dhammā sutte sarūpato avuttāpi samānalakkhaṇatāya saṃvaṇṇetabbabhāvena ānetvā yena saṃvaṇṇanāvisesena vuttā bhavanti, so saṃvaṇṇanāviseso ‘‘lakkhaṇo nāma hāro’’ti niddiṭṭhoti atthayojanā.

Ekaṃ samānaṃ lakkhaṇaṃ etesanti **ekalakkhaṇā,** samānalakkhaṇā, sahacāritāya vā samānakiccatāya vā samānahetutāya vā samānaphalatāya vā samānārammaṇatāya vā avuttāpi niddhāritāti. Kathaṃ? – ‘‘Nānattakāyānānattasaññino (dī. ni. 3.341, 357, 359; a. ni. 9.24), nānattasaññānaṃ amanasikārā’’tiādīsu **sahacāritāya** saññāya sahagatā dhammā niddhāritā. ‘‘Dadaṃ mittāni ganthatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 189) **samānakiccatā,** piyavacanaatthacariyā samānatthatāpi niddhāritā, ‘‘phassapaccayā vedanā’’tiādīsu (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1; mahāva. 1; vibha. 225; udā. 1; netti. 24) **samānahetutāya** saññādayopi niddhāritā, ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādīsu (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1; mahāva. 1; vibha. 225; udā. 1; netti. 24) **samānaphalatāya** taṇhupādānādayopi niddhāritā, ‘‘rūpaṃ assādeti abhinandati, taṃ ārabbha rāgo uppajjatī’’tiādīsu (paṭṭhā. 1.1.424) **samānārammaṇatāya** taṃsampayuttā vedanādayopi niddhāritā, niddhāretvā vattabbāti atthoti. Vitthāro **vibhaṅgavāre** (netti. 23) āgamissati.

Lakkhaṇo hāro niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo catubyūho hāro’’ti pucchitabbattā –

6. ‘‘Neruttamadhippāyo, byañjanamatha desanānidānañca;
Pubbāparānusandhī, eso hāro catubyūho’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **neruttaṃ** suttapadanibbacanañca buddhānaṃ tassa tassa suttassa desakānaṃ, sāvakānaṃ vā **adhippāyo** ca atthabyañjanena byañjanamukhena **desanānidānañca** pubbāparena anusandhi ca ete niruttādayo yena saṃvaṇṇanāvisesena vibhāvīyanti, eso saṃvaṇṇanāviseso ‘‘catubyūho hāro’’ti niddiṭṭho. Desanāpavattinimittaṃ desakassa ajjhāsayādi **desanānidānaṃ** nāma. Catubyūhahārassa bahuvisayattā **vibhaṅge** (netti. 25 ādayo) lakkhaṇasampattiṃ katvā kathayissāma.

Catubyūhahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo āvaṭṭahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

7. ‘‘Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ;

Āvaṭṭati paṭipakkhe, āvaṭṭo nāma so hāro’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha parakkamadhātuādīnaṃ **padaṭṭhāne ekamhi** ārambhadhātuādike desanāruḷhe sati visabhāgatāya vā sesakaṃ padaṭṭhānaṃ pariyesati, desanāya sarūpato aggahaṇena vā sesakaṃ padaṭṭhānaṃ pariyesati, yena saṃvaṇṇanāvisesena pariyesitvā yojento desanaṃ pamādādīnaṃ padaṭṭhānabhūte kosajjādike **paṭipakkhe āvaṭṭati** āvaṭṭāpeti, so saṃvaṇṇanāviseso ‘‘āvaṭṭo hāro nāmā’’ti niddiṭṭhoti atthayojanā.

‘‘Paṭipakkhe’’ti idaṃ nidassanamattaṃ, sesepi sabhāge āvaṭṭanato. Na hi ārambhadhātuādike desanāruḷhe sati tappaṭipakkhe kosajjādikeyeva desanaṃ āvaṭṭeti, atha kho avasesavīriyārambhādikepi desanaṃ āvaṭṭetīti.

Āvaṭṭahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo vibhattihāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

8. Dhammañca padaṭṭhānaṃ, bhūmiñca vibhajate ayaṃ hāro.

Sādhāraṇe asādhāraṇe ca neyyo vibhattī’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha kusalādivasena anekavidhaṃ sabhāva**dhammañca** dānasīlādi**padaṭṭhānañca** ‘‘dassanabhūmi bhāvanābhūmī’’ti evamādikaṃ **bhūmiñca** sādhāraṇe ca asādhāraṇe ca yena saṃvaṇṇanāvisesena vibhajate, so saṃvaṇṇanāviseso ‘‘vibhatti hāro’’ti neyyoti atthayojanā.

‘‘Imasmiṃ sutte vuttā kusalā vāsanābhāgiyā, imasmiṃ sutte vuttā kusalā nibbedhabhāgiyā’’tyādinā, ‘‘imasmiṃ sutte vuttā akusalā kilesabhāgiyā’’tyādinā dhammañca, ‘‘idaṃ sīlaṃ imassa mahaggatavisesassa padaṭṭhānaṃ, idaṃ sīlaṃ idaṃ jhānaṃ imassa lokuttarassa padaṭṭhāna’’ntyādinā padaṭṭhānañca, ‘‘dassanapahātabbassa puthujjano bhūmi, bhāvanāpahātabbassa sotāpannādayo bhūmi’’tyādinā bhūmiñca, ‘‘kāmarāgabyāpādā puthujjanasotāpannānaṃ sādhāraṇā’’tyādinā sādhāraṇe ca, ‘‘kāmarāgabyāpādā anāgāmiarahantānaṃ asādhāraṇā’’tyādinā asādhāraṇe ca yena vibhajati, so vibhatti hāro nāmātiādinā (netti. 33-34) vitthāretvā vibhajanākāro gahetabbo.

Vibhattihāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo parivattanahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

9. Kusalākusale dhamme, niddiṭṭhe bhāvite pahīne ca.

Parivattati paṭipakkhe, hāro parivattano nāmā’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha sutte **bhāvite** bhāvitabbe **kusale** anavajjadhamme **niddiṭṭhe** kathite, saṃvaṇṇite vā **pahīne** pahātabbe **akusale** sāvajjadhamme **niddiṭṭhe** kathite, saṃvaṇṇite vā tesaṃ dhammānaṃ **paṭipakkhe** viparītadhamme yena saṃvaṇṇanāvisesena **parivattati** parivatteti, so saṃvaṇṇanāviseso ‘‘parivattano hāro nāmā’’ti veditabboti atthayojanā.

‘‘Sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatī’’tiādinā ca ‘‘yassa vā pāṇātipātā paṭiviratassa pāṇātipāto pahīno’’tiādinā ca ‘‘bhuñjitabbā kāmā …pe… kāmehi veramaṇī tesaṃ adhammo’’tiādinā ca paṭipakkhe parivattanabhāvaṃ **vibhaṅgavāre** (netti. 35 ādayo) vakkhatīti na vitthāritā.

Parivattanahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo vevacanahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

10. ‘‘Vevacanāni bahūni tu, sutte vuttāni ekadhammassa.

Yo jānāti suttavidū, vevacano nāma so hāro’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **ekadhammassa** padatthassa sutte **vuttāni tu** vuttāni eva, **bahūni tu** bahūni eva vevacanāni yena saṃvaṇṇanāvisesena yo suttavidū jānāti, jānitvā ekasmiṃyeva padatthe yojeti, tassa suttaviduno so saṃvaṇṇanāviseso ‘‘vevacano nāma hāro’’ti niddiṭṭhoti atthayojanā.

Ettha ca yo so-saddā asamānatthā ca hontīti ‘‘yo suttavidū’’ti vatvā ‘‘so saṃvaṇṇanāviseso’’ti vuttanti. **‘‘Bhagavā’’**ti padassa ekasmiṃyeva atthe bhagavati ‘‘arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā, phalanipphattigato vesārajjappatto adhigatapaṭisambhido catuyogavippahīno agatigamanavītivatto uddhaṭasallo niruḷhavaṇo madditakaṇṭako nibbāpitapariyuṭṭhāno bandhanātīto ganthaviniveṭhano ajjhāsayavītivatto bhinnandhakāro cakkhumā lokadhammasamatikkanto anurodhavirodhavippayutto iṭṭhāniṭṭhesu dhammesu asaṅkhepagato bandhanātivatto ṭhapitasaṅgāmo abhikkantataro ukkādharo ālokakaro pajjotakaro tamonudo raṇañjaho aparimāṇavaṇṇo appameyyavaṇṇo asaṅkheyyavaṇṇo ābhaṅkaro pabhaṅkaro dhammobhāsapajjotakaro’’ti (netti. 38) evamādīni bahūni vevacanāni yojitāni. Vitthāro **vibhaṅgavāre** (netti. 37 ādayo) āgamissati.

Vevacanahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo paññattihāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

11. ‘‘Ekaṃ bhagavā dhammaṃ, paññattīhi vividhāhi deseti.

So ākāro ñeyyo, paññattī nāma so hāro’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha bhagavā **ekaṃ** khandhādidhammaṃ **vividhāhi** nikkhepappabhavapaññattādīhi paññattīhi yena paññāpetabbākārena deseti, so paññāpetabbākāro yena saṃvaṇṇanāvisesena vibhāvito, so saṃvaṇṇanāviseso ‘‘paññatti hāro nāmā’’ti ñeyyoti atthayojanā.

Tattha **vividhāhi paññattīhi** nikkhepapaññattipabhavapaññattipariññāpaññattipahānapaññatti-bhāvanāpaññattisacchikiriyāpaññattinirodhapaññattinibbidāpaññattīti evamādipaññattīhi ekapadatthasseva paññāpetabbākāravibhāvanālakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso paññatti hāro nāmāti.

Tattha ‘‘idaṃ dukkha’’nti ayaṃ paññatti pañcannaṃ khandhānaṃ, channaṃ dhātūnaṃ, aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ, dvādasannaṃ āyatanānaṃ, dasannaṃ indriyānaṃ **nikkhepapaññatti**.

‘‘Kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ viruḷhaṃ, atthi tattha nāmarūpassa avakkanti. Yattha atthi nāmarūpassa avakkanti, atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhī’’ti (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296) evamādi **pabhavapaññatti** dukkhassa ca samudayassa cāti.

‘‘Kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre natthi rāgo, natthi nandī, natthi taṇhā’’ti (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296) evamādi **pariññāpaññatti** dukkhassa, **‘‘pahānapaññatti** samudayassa, **bhāvanāpaññatti** maggassa, **sacchikiriyāpaññatti** nirodhassā’’ti ca ‘‘nikkhepapaññatti sutamayiyā paññāya, sacchikiriyāpaññatti anaññātaññassāmītindriyassa, pavattanāpaññatti dhammacakkassā’’ti evamādivitthāro **vibhaṅge** (netti. 39 ādayo) āgamissatīti.

Paṇṇattihāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo otaraṇahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

12. ‘‘Yo ca paṭiccuppādo, indriyakhandhā ca dhātuāyatanā.

Etehi otarati yo, otaraṇo nāma so hāro’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha yo paṭiccasamuppādo ca ye indriyakhandhā ca yāni dhātuāyatanāni ca yena saṃvaṇṇanāvisesena niddhāritāni, etehi paṭiccasamuppādādindriyakhandhadhātāyatanehi, sutte āgatapadatthamukhena niddhāriyamānehi ca yo saṃvaṇṇanāviseso **otarati** ogāhati paṭiccasamuppādādike tattha vācakavasena, tattha ñāpakavasena vā anupavisati, so saṃvaṇṇanāviseso otaraṇo hāro nāmāti atthayojanā.

Tattha **indriyakhandhā**ti indriyāni ca khandhā cāti indriyakhandhā. **Dhātuāyatanā**ti dhātuyo ca āyatanāni ca dhātuāyatanā. Kathaṃ otaraṇo? ‘‘Uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto’’tiādi (netti. 42) pāṭho.

Uddhanti rūpadhātu ca arūpadhātu ca. **Adho**ti kāmadhātu. **Sabbadhi vippamutto**ti tedhātuke ayaṃ asekkhāvimutti. Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni, ayaṃ indriyehi otaraṇā.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni vijjā, vijjuppādā avijjānirodho…pe… dukkhakkhandhassa nirodho hoti, ayaṃ paṭiccasamuppādehi otaraṇā.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni tīhi khandhehi saṅgahitāni sīlakkhandhena samādhikkhandhena paññākkhandhena, ayaṃ khandhehi otaraṇā.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni saṅkhārapariyāpannāni ye saṅkhārā anāsavā, no ca bhavaṅgā, te saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā, ayaṃ dhātūhi otaraṇā.

Sā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā, yaṃ āyatanaṃ anāsavaṃ, no ca bhavaṅgaṃ, ayaṃ āyatanehi otaraṇāti evamādīhi **vibhaṅge** (netti. 42 ādayo) āgamissatīti.

Otaraṇahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo sodhanahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

13. ‘‘Vissajjitamhi pañhe, gāthāyaṃ pucchitā yamārabbha.

Suddhāsuddhaparikkhā, hāro so sodhano nāmā’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha tissaṃ **gāthāyaṃ** āruḷhe **pañhe** ñātumicchite atthe bhagavatā vissajjanagāthāyaṃ vissajjitamhi **yaṃ** suttatthaṃ **ārabbha** adhikicca sā gāthā **pucchitā** pucchanatthāya ṭhapitā, tassa suttatthassa yena saṃvaṇṇanāvisesena **suddhāsuddhaparikkhā** vicāraṇā bhave, so saṃvaṇṇanāviseso sodhano hāro nāmāti atthayojanā.

Kathaṃ? ‘‘Avijjāya nivuto loko’’ti padaṃ sodhitaṃ, ārambho na sodhito. ‘‘Vivicchā pamādā nappakāsatī’’ti padaṃ sodhitaṃ, ārambho na sodhito. ‘‘Jappābhilepanaṃ brūmī’’ti padaṃ sodhitaṃ, ārambho na sodhito. ‘‘Dukkhamassa mahabbhaya’’nti padañca sodhitaṃ, ārambho ca sodhitoti. Evaṃ padādīnaṃ sodhitāsodhitabhāvavicāro hāro sodhano nāma. Vitthārato pana **vibhaṅge** (netti. 45 ādayo) āgamissatīti.

Sodhanahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo adhiṭṭhānahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

14. ‘‘Ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā.

Te na vikappayitabbā, eso hāro adhiṭṭhāno’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **ye** dukkhasaccādayo **dhammā ekattatāya** sāmaññenapi ca **vemattatāya** visesenapi niddiṭṭhā, yena saṃvaṇṇanāvisesena niddiṭṭhā dukkhasaccādayo dhammā **na vikappayitabbā** sāmaññavisesakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato, kāladisāvisesādīnaṃ viya apekkhāsiddhito ca, eso saṃvaṇṇanāviseso adhiṭṭhāno hāroti atthayojanā.

Tattha **ekattatāyā**ti ekassa samānassa bhāvo **ekattaṃ,** ekattameva **ekattatā,** tāya. **Eka**saddo cettha samānatthavācako, na saṅkhyāvācakoti. **Vemattatāyā**ti visiṭṭhā mattā **vimattā,** vimattā eva **vemattaṃ,** vemattassa bhāvo **vemattatā,** tāya. Yathā hi ‘‘ajja sve’’ti vuccamānā kālavisesā anavaṭṭhitā bhavanti, ‘‘purimā disā, pacchimā disā’’ti vuccamānā disāvisesā, evaṃ sāmaññavisesā ca atthassa sabhāvāti. Tathā hi ‘‘idaṃ dukkha’’nti vuccamānaṃ jātiādiṃ apekkhāya sāmaññaṃ samānampi saccāpekkhāya viseso hoti. Esa nayo samudayasaccādīsupīti. ‘‘Dukkha’’nti ekattatā. ‘‘Jāti dukkhā, jarā dukkhā, maraṇaṃ dukkha’’nti evamādi vemattatā. ‘‘Dukkhasamudayo’’ti ekattatā, ‘‘taṇhā ponobhavikā nandīrāgasahagatā’’ti evamādi vemattatāti evamādi vitthāro **vibhaṅge** (netti. 46 ādayo) āgamissatīti.

Adhiṭṭhānahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo parikkhārahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

15. ‘‘Ye dhammā yaṃ dhammaṃ, janayantippaccayā paramparato.

Hetumavakaḍḍhayitvā, eso hāro parikkhāro’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha avijjādikā **ye** paccaya**dhammā** saṅkhārādikaṃ **yaṃ** phala**dhammaṃ paccayā** sahajātapaccayena **paramparato** paramparapaccayabhāvena janayanti, tassa saṅkhārādiphalassa paccayaṃ parikkhārabhūtaṃ purimuppannaṃ avijjādikaṃ asādhāraṇaṃ janakaṃ **hetuṃ,** ayonisomanasikārādikaṃ sādhāraṇaṃ paccaya**hetuñca avakaḍḍhayitvā** suttato niddhāretvā yo saṃvaṇṇanāviseso parikkhārasaṃvaṇṇanābhāvena pavatto, eso saṃvaṇṇanāviseso parikkhāro hāro nāmāti atthayojanā. Avijjādayo hi avijjādīnaṃ asādhāraṇahetū bhavanti, ayonisomanasikārādayo sādhāraṇapaccayā. Tenāha – ‘‘asādhāraṇalakkhaṇo hetu, sādhāraṇalakkhaṇo paccayo’’ti, ‘‘avijjā avijjāya hetu, ayonisomanasikāro paccayo’’tiādikaṃ (netti. 49) vibhaṅgavacanañca.

Parikkhārahāraniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo samāropanahāraniddeso’’ti pucchitabbattā –

16. ‘‘Ye dhammā yaṃmūlā, ye cekatthā pakāsitā muninā.

Te samāropayitabbā, esa samāropano hāro’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **ye** sīlādayo **dhammā yaṃmūlā** yesaṃ samādhiādīnaṃ mūlā, te sīlādayo dhammā tesaṃ samādhiādīnaṃ padaṭṭhānabhāvena saṃvaṇṇanāvisesena samāropayitabbā, ye ca rāgavirāgacetovimuttisekkhaphalakāmadhātusamatikkamanādisaddā anāgāmiphalatthatāya **ekatthā** samānatthāti buddha**muninā** pakāsitā, te rāga…pe… tikkamanādisaddā aññamaññavevacanabhāvena samāropayitabbā, eso saṃvaṇṇanāviseso samāropano hāro nāmāti atthayojanā.

Ettha ca sīlādikkhandhattayassa pariyāyantaravibhāvanāpāripūrī kathitā, bhāvanāpāripūrī ca pahātabbassa pahānena hotīti bhāvanāsamāropanapahānasamāropanāpi dassitāti catubbidho samāropano padaṭṭhānasamāropano, vevacanasamāropano, bhāvanāsamāropano, pahānasamāropanoti.

Tattha kāyikasucaritaṃ, vācasikasucaritañca sīlakkhandho, manosucarite anabhijjhā, abyāpādo ca samādhikkhandho, sammādiṭṭhi paññākkhandho. Sīlakkhandho samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ, samādhikkhandho paññākkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Sīlakkhandho, samādhikkhandho ca samathassa padaṭṭhānaṃ, paññākkhandho vipassanāya padaṭṭhānaṃ. Samatho rāgavirāgacetovimuttiyā padaṭṭhānaṃ, vipassanā avijjāvirāgapaññāvimuttiyā padaṭṭhānanti evamādi **padaṭṭhānasamāropano**. Rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphalaṃ, avijjāvirāgā paññāvimutti asekkhaphalaṃ, idaṃ vevacanaṃ. Rāgavirāgā cetovimutti anāgāmiphalaṃ, avijjāvirāgā paññāvimutti aggaphalaṃ arahattaṃ, idaṃ vevacanaṃ. Rāgavirāgā cetovimutti kāmadhātusamatikkamanaṃ, avijjāvirāgā cetovimutti tedhātusamatikkamanaṃ, idaṃ vevacanaṃ. Paññindriyaṃ, paññābalaṃ, adhipaññāsikkhā, paññākkhandhoti evamādi vevacananti evamādi **vevacanasamāropano**. Kāye kāyānupassino viharato cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, catūsu sammappadhānesu bhāviyamānesu cattāro iddhipādā bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti evamādi **bhāvanāsamāropano**. Kāye kāyānupassī viharanto asubhe ‘‘subha’’nti vipallāsaṃ pajahati, kabaḷīkāro cassa āhāro pariññaṃ gacchati, kāmupādānena ca anupādāno bhavati, kāmayogena ca visaṃyutto bhavati, abhijjhākāyaganthena ca vippayujjati, kāmāsavena ca anāsavo bhavati, kāmoghañca uttiṇṇo bhavati, rāgasallena ca visallo bhavati, rūpūpikā cassa viññāṇaṭṭhiti pariññaṃ gacchati, rūpadhātuyaṃ cassa rāgo pahīno bhavati, na ca chandāgatiṃ gacchati, vedanāsūti evamādi **pahānasamāropano**ti evamādi samāropano hāro niyuttoti.

Iti sattibalānurūpā racitā.

Soḷasahāraniddesavibhāvanā niṭṭhitā.

Nayaniddesavibhāvanā

17. Hāraniddesā niddiṭṭhā, amhehi ca ñātā, ‘‘katame nayaniddesā’’ti pucchitabbattā **‘‘taṇhañcā’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā evaṃ uddesakkameneva hāre niddisitvā idāni naye niddisituṃ **‘‘taṇhañcā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yo saṃvaṇṇanāviseso sutte āgataṃ **taṇhañca avijjañca** atthato niddhāraṇavasena gahitaṃ taṇhañca avijjañca saṃkilesapakkhaṃ neti, sutte āgatena samathena, sutte āgatāya vipassanāya atthato niddhāraṇavasena vā gahitena samathena, gahitāya vipassanāya vodānapakkhaṃ neti, nayanto ca saccehi yojetvā neti, ayaṃ saṃvaṇṇanāviseso so nandiyāvaṭṭo nayo nāmāti atthayojanā.

Ettha ca atthanayassa bhūmi, saṃvaṇṇanā ca gāthāyaṃ ‘‘nayo’’ti vuttā, tasmā ‘‘saṃvaṇṇanāviseso’’ti vuttaṃ. Na hi atthanayo saṃvaṇṇanā, catusaccapaṭivedhassa anurūpo pubbabhāge anugāhaṇanayo atthanayova. Tassa pana atthanayassa yā saṃvaṇṇanā ugghaṭitaññuādīnaṃ vasena taṇhādimukhena nayabhūmiracanā pavattā, tassa saṃvaṇṇanāva nayavohāro katoti vitthārato **hārasampāte** (netti. 78-79) āgamissati.

Nandiyāvaṭṭanayaniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo tipukkhalanayaniddeso’’ti pucchitabbattā –

18. ‘‘Yo akusale samūlehi, neti kusale ca kusalamūlehi.

Bhūtaṃ tathaṃ avitathaṃ, tipukkhalaṃ taṃ nayaṃ āhū’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **yo** saṃvaṇṇanāviseso akusale **samūlehi** attano akusalassa tīhi lobhādīhi mūlehi saṃkilesapakkhaṃ neti, kusale ca **kusalamūlehi** tīhi alobhādīhi vodānapakkhaṃ neti, nayanto ca **bhūtaṃ** kusalākusalaṃ neti, na abhūtaṃ māyāmarīciādayo viya, **tathaṃ** kusalākusalaṃ neti, na ghaṭādayo viya sammutisaccamattaṃ, **avitathaṃ** kusalākusalaṃ neti, na vitathaṃ. Kusalākusalānaṃ sabhāvato vijjamānattā **bhūtā** paramatthasaccattā **tathā,** akusalassa iṭṭhavipākatābhāvato, kusalassa ca aniṭṭhavipākatābhāvato vipāke sati avisaṃvādakattā **avitathā** bhavanti, kusalākusalā hi etesaṃ tiṇṇaṃ ‘‘bhūtaṃ, tathaṃ, avitatha’’nti padānaṃ kusalākusalavisesanatā daṭṭhabbā.

Atha vā akusalamūlehi akusalāni, kusalamūlehi ca kusalāni nayanto ayaṃ nayo bhūtaṃ tathaṃ avitathaṃ neti cattāri saccāni niddhāretvā yojeti. Dukkhādīni hi bādhakādibhāvato aññathābhāvābhāvena **bhūtāni,** saccasabhāvattā **tathāni,** avisaṃvādanato **avitathāni**. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathānī’’ti saṃ. ni. 5.1090; paṭi. ma. 2.8). Akusalādisuttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇaṃ taṃ saṃvaṇṇanāvisesaṃ tipukkhalaṃ nayanti āhūti atthayojanā.

Tattha tīhi hetūhi pukkhalo sobhanoti **tipukkhalo** akusalādiko atthanayo saṃvaṇṇanāvisesoti ṭhānūpacārato tipukkhalanayo nāmāti. Vitthāro pana **hārasampāte** (netti. 87-88) āgamissati.

Tipukkhalanayaniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo sīhavikkīḷitanayaniddeso’’ti pucchitabbattā –

19. ‘‘Yo neti vipallāsehi, kilese indriyehi saddhamme.

Etaṃ nayaṃ nayavidū, sīhavikkīḷitaṃ āhū’’ti. –

Gāthā vuttā. Tattha **yo** saṃvaṇṇanāviseso sutte vuttehi vipallāsehi kilese saṃkilesapakkhaṃ neti, sutte vuttehi indriyehi saddhamme vodānapakkhaṃ neti, **etaṃ** saṃvaṇṇanāvisesaṃ **nayavidū** saddhammanayakovidā, atthanayakusalā eva vā sīhavikkīḷitaṃ nayanti āhūti atthayojanā.

Tattha **vipallāsehī**ti asubhe subhaṃ, dukkhe sukhaṃ, anicce niccaṃ, anattani attāti catūhi vipallāsehi. **Indriyehī**ti saddhādīhi indriyehi. **Saddhamme**ti paṭipattipaṭivedhasaddhamme. Sesamettha vuttanayameva. Vitthāro pana **hārasampāte** (netti. 86-87) āgamissatīti.

Sīhavikkīḷitanayaniddeso niddiṭṭho, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo disālocananayaniddeso’’ti pucchitabbattā –

20. ‘‘Veyyākaraṇesu hi ye, kusalākusalā tahiṃ tahiṃ vuttā.

Manasā volokayate, taṃ khu disālocanaṃ āhū’’ti. –

Gāthā vuttā. ‘‘Sīhalocanaṃ āhū’’ti pāṭho likhito, so pana na therassa pāṭhoti daṭṭhabbo bhinnalakkhaṇattā. Tattha tahiṃ tahiṃ veyyākaraṇesu **ye kusalākusalā** nayassa disābhūtā dhammā vuttā, te kusalākusale nayassa disābhūtadhamme abahi abbhantaraṃ citte eva yaṃ olokanaṃ karoti, **taṃ** olokanaṃ **khu** olokanaṃ **eva** disālocananti āhūti atthayojanā.

Tattha **veyyākaraṇesū**ti tassa tassa atthanayassa yojanatthaṃ katesu suttassa atthavissajjanesu. **Kusalā**ti vodāniyā. **Akusalā**ti saṃkilesikā. **Vuttā**ti suttato niddhāretvā kathitā. **Olokayate**ti te kusalādidhamme citteneva ‘‘ayaṃ paṭhamā disā, ayaṃ dutiyā disā’’tiādinā tassa tassa nayassa disābhāvena upaparikkhati, vicāretīti attho. **Khū**ti avadhāraṇatthe nipāto, tena disālocananayo koci atthaviseso na hotīti dassetīti.

21. Disālocananayaniddeso niddiṭṭho. Amhehi ca ñāto. ‘‘Katamo aṅkusanayaniddeso’’ti pucchitabbattā **‘‘oloketvā’’**tiādigāthā vuttā. Tattha taṃtaṃnayadisābhūte sabbe **kusalākusale** disālocanena oloketvā **ukkhipiya** suttato uddharitvā **yaṃ samāneti** yaṃ samānayanaṃ karoti, ayaṃ samānayanasaṅkhāto nayo aṅkuso nayo nāmāti atthayojanā.

Ettha ca **aṅkuso** nāma hatthīnaṃ icchitaṭṭhānaṃ ānayanakāraṇabhūto vajirādimayo tikkhaggo ujuvaṅkabhūto dabbasambhāraviseso, ayampi nayo aṅkuso viyāti atthena **aṅkuso**. Etena hi nayena icchitaṃ suttatthaṃ nayatīti. Mukhyato pana aṅke vijjhanaṭṭhāne uddhaṭo asati anto pavisatīti **aṅkuso**. Aṅkasaddūpapadaupubbaasadhātu apaccayoti. Ayampi nayo kocipi atthaviseso na hotīti.

Soḷasa hāraniddesā ceva pañca nayaniddesā ca ācariyena niddiṭṭhā. Amhehi ca ñātā, ‘‘saṃvaṇṇetabbasutte kiṃ soḷasa hārā paṭhamaṃ yojetabbā, udāhu nayā’’ti pucchitabbattā –

22. ‘‘Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disālocanato disā viloketvā.

Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tihi niddise sutta’’nti. –

Gāthamāha. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘evaṃ hāre, naye ca niddisitvā idāni **nesa**ṃ yojanakkamaṃ dassento ‘soḷasa hārā paṭhama’ntiādimāhā’’ti (netti. aṭṭha. 22) vuttaṃ. Tattha soḷasa hārā byañjanapariyeṭṭhibhāvato saṃvaṇṇetabbasutte saṃvaṇṇanābhāvena paṭhamaṃ yojetabbā, yojentena niddiṭṭhā hārānukkameneva yojetabbā, na uppaṭipāṭiyā. Hārasaṃvaṇṇanānukkamena saṃvaṇṇetabbaṃ paṭhamaṃ saṃvaṇṇetvā pacchā disālocanena oloketvā aṅkusanayena netvā tīhi atthanayehi niddiseti adhippāyo.

Iti sattibalānurūpā racitā

Nayaniddesavibhāvanā niṭṭhitā.

Dvādasapadavibhāvanā

Nettivisayaṃ sāsanavarasaṅkhātaṃ saṃvaṇṇetabbasuttaṃ yesaṃ byañjanapadānaṃ, atthapadānañca vasena ‘‘dvādasa padāni sutta’’nti saṅgahavāre vuttaṃ, ‘‘katamāni tānī’’ti pucchitabbattā sarūpato niddisituṃ –

23. ‘‘Akkharaṃ padaṃ byañjanaṃ, nirutti tatheva niddeso.

Ākārachaṭṭhavacanaṃ, ettāva byañjanaṃ sabbaṃ.

24. Saṅkāsanā pakāsanā, vivaraṇā vibhajanuttānīkammapaññatti.

Etehi chahi padehi, attho kammañca niddiṭṭha’’nti. –

Gāthādvayaṃ vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘idāni yesaṃ byañjanapadānaṃ, atthapadānañca vasena ‘dvādasa padāni ‘sutta’nti vuttaṃ, tāni padāni niddisituṃ ‘akkharapada’ntiādimāhā’’ti (netti. aṭṭha. 23) vuttaṃ.

Tattha kenaṭṭhena akkharanti? Akkharaṭṭhena asañcaraṇaṭṭhena. Akārādivaṇṇo hi akārādito ikārādipariyāyaṃ nakkharati, na sañcarati, na saṅkamati. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘apariyosite pade vaṇṇo akkharaṃ pariyāyavasena akkharaṇato asañcaraṇato’’ti (netti. aṭṭha. 23). **Apariyosite pade**ti ca vibhatyantabhāvaṃ appatte dviticatukkharavantesu padesu ekadvitikkharamatteyeva **akkharaṃ** nāma, pariyosite **padaṃ**yeva, na akkharanti adhippāyo. Padaṃ pana pavesanato atthavasena pariyāyaṃ sañcarantaṃ viya hoti, na evaṃ akārādivaṇṇo avevacanattā. ‘‘Mā evaṃ maññasī’’tiādīsu vā ekakkharapadā **mā**-kārādi **akkharaṃ** nāma, vibhatyantaṃ padaṃ pana **pada**meva hoti.

Pajjati attho etenāti **padaṃ**. Taṃ nāmākhyātopasagganipātappabhedena catubbidhaṃ. Tattha dabbapadhānaṃ ‘‘phasso vedanā citta’’nti evamādikaṃ **nāmapadaṃ**. Tattha hi dabbamāvibhūtarūpaṃ, kiriyā anāvibhūtarūpā. Kiriyāpadhānaṃ ‘‘phusati vedayati vijānātī’’ti evamādikaṃ **ākhyātapadaṃ** nāma. Tattha hi phusanādikiriyā āvibhūtarūpā, dabbamanāvibhūtarūpaṃ. Kiriyāvisesabodhahetubhūtaṃ pa-upa-itievamādikaṃ **upasaggapadaṃ** nāma. ‘‘Cirappavāsiṃ (dha. pa. 219) upavuttha’’nti (a. ni. 3.71; su. ni. 405) evamādīsu hi pa-upādisaddā vasanādikiriyāya viyogādivisiṭṭhataṃ dīpenti. Vacanattho pana nāmapadaākhyātapadadvayaṃ upagantvā tassa padadvayassa atthaṃ sajjantīti **upasaggā**ti daṭṭhabbo.

Kiriyāya ceva dabbassa ca sarūpavisesapakāsanahetubhūtaṃ ‘‘evaṃ, itī’’ti evamādikaṃ **nipātapadaṃ** assapi saṃvaṇṇanāyapi icchitattā, akkharena pana kathaṃ gahitoti ce? Akkharehi suyyamānehi suṇantānaṃ visesavidhānassa katattā padapariyosāne padatthasampaṭipatti hoti. Tasmā akkharenapi atthākāro gahitovāti veditabbo. Tena vuttaṃ – ‘‘akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, akkharehi ca padehi ca ugghaṭetī’’ti (netti. 9) ca.

Vivaraṇā vitthāraṇā. Vibhajanā ca uttānīkammañca paññatti ca **vibhajanuttānīkammapaññattī**ti samāhāre ayaṃ dvandasamāso. Tattha vibhāgakaraṇaṃ **vibhajanaṃ** nāma. Byañjanākārehi yo atthākāro niddisiyamāno, so atthākāro vivaraṇavibhajanāti dvīhi atthapadehi niddisito. Pākaṭakaraṇaṃ **uttānīkammaṃ** nāma. Pakārehi ñāpanaṃ **paññatti**. Niruttiniddesasaṅkhātehi byañjanapadehi pakāsiyamāno yo atthākāro atthi, so atthākāro uttānīkammapaññattīhi paṭiniddisito. Etehi saṅkāsanādīhi chahi atthapadehi **attho** suttattho gahito, **kammañca** ugghaṭanādikammañca niddiṭṭhanti attho. Yena suttatthena ugghaṭitaññuno cittasantānassa sambodhanakiriyāsaṅkhātassa ugghaṭanakammassa nibbatti bhave, so suttattho saṅkāsanāpakāsanākāro hoti. Yena suttatthena vipañcitaññuno cittasantānassa bodhanakiriyāsaṅkhātassa vipañcanakammassa nibbatti, so suttattho vivaraṇāvibhajanākāro hoti. Yena suttatthena neyyassa cittasantānassa pabodhanakiriyāsaṅkhātassa nayakammassa nibbatti, so suttattho uttānīkammapaññattākāro hotīti daṭṭhabbo. Tenāha **aṭṭhakathācariyo** ‘‘suttatthena hi desanāya pavattiyamānena ugghaṭitaññuādiveneyyānaṃ cittasantānassa pabodhanakiriyānibbatti, so ca suttattho saṅkāsanādiākāro’’ti (netti. aṭṭha. 24).

‘‘Yathāvuttehi tīhi atthanayehi ceva chahi atthapadehi **ca** ayuttopi attho kiṃ koci atthi, udāhu sabbo attho yutto evā’’ti pucchitabbattā –

25. ‘‘Tīṇi ca nayā anūnā, atthassa ca chappadāni gaṇitāni.

Navahi padehi bhagavato, vacanassattho samāyutto’’ti. –

Gāthamāha. Tattha **tīṇī**ti liṅgavipallāsaniddeso, tayoti pana pakatiliṅganiddeso vattabbo. Gaṇitā anūnā tayo atthassa nayā ca gaṇitāni anūnāni cha atthassa padāni ca niddiṭṭhāni, niddiṭṭhehi ca atthapadehi bhagavato vacanassa sabbo attho **samāyutto**va ayutto koci attho natthīti yojanā kātabbā. **Atthassā**ti suttattha**ssa**. **Nayā**ti nettiatthanayā. **Padānī**ti nettiatthapadāni.

26. Ye hārādayo niddiṭṭhā, te hārādayo sampiṇḍetvā nettippakaraṇassa padatthe sukhaggahaṇatthaṃ gaṇanavasena paricchinditvā dassento **‘‘atthassā’’**tiādimāha. Tattha **atthassa** samūhassa avayavabhūtāni navabhedāni atthapadāni suttabyañjanassa atthassa pariyeṭṭhisaṅkhātāya saṃvaṇṇanāya gaṇanato catuvīsati byañjanapadāni honti, atthapadabyañjanapadabhūtaṃ ubhayaṃ saṅkhepayato sampiṇḍayato **tettiṃsā** tettiṃsavidhā **ettikā** tettiṃsavidhāva nettīti yojanā.

Tattha **navappadānī**ti tayo atthanayā, cha atthapadāni ca. **Catubbīsā**ti soḷasa hārā, cha byañjanapadāni, dve disālocananayaaṅkusanayā cāti evaṃ tettiṃsavidhā ca netti nāma, ito vinimutto añño koci nettipadattho natthīti attho daṭṭhabbo.

‘‘Evaṃ tettiṃsapadatthāya nettiyā hāranayānaṃ katamo desanāhāravicayahāro’’tiādi desanākkameneva siddho, evaṃ siddhe satipi ‘‘soḷasa hārā paṭhama’’nti ārambho ‘‘sabbepime hārā ceva nayā ca iminā dassitakkameneva saṃvaṇṇetabbesu suttesu saṃvaṇṇanāvasena yojetabbā, na uppaṭipāṭiyā’’ti imamatthaṃ dīpeti. Dīpanavacanasavanānusārena ñāpeti, tasmā evaṃ kamo dassito, assādādīnavanissaraṇāni dhammadesanāya nissayāni, phalañca dhammadesanāya phalaṃ, upāyo ca dhammadesanāya upāyo, āṇatti ca dhammadesanāya sarīraṃ. Desanāhārassa tāsaṃ assādādīnavanissaraṇaphalupāyāṇattīnaṃ vibhāvanasabhāvattā.

Niddhāraṇena vināpi pakatiyā sabbasaṃvaṇṇetabbasuttesu anarūpāti suviññeyyattā, saṃvaṇṇanāvisesānaṃ vicayahārādīnaṃ nissayabhāvato ca paṭhamaṃ desanāhāro dassito.

Padapucchāvissajjanāpucchāpadānugītīhi saddhiṃ desanāhārapadatthānaṃ assādādīnaṃ pavicayabhāvato desanāhārānantaraṃ vicayo hāro.

Vicayahārena pavicitānaṃ atthānaṃ yuttāyuttivicāraṇabhāvato vicayahārānantaraṃ yutti hāro.

Padaṭṭhānahārassa yuttāyuttānaṃyeva atthānaṃ upapattianurūpaṃ kāraṇaparamparāya niddhāraṇattā yuttihārānantaraṃ padaṭṭhānahāro.

Yuttāyuttānaṃ kāraṇaparamparāya pariggahitasabhāvānaṃyeva ca dhammānaṃ avuttānampi samānalakkhaṇatāya gahaṇalakkhaṇattāya padaṭṭhānahārānantaraṃ lakkhaṇahāro.

Lakkhaṇahārena atthato suttantarato niddhāritānampi dhammānaṃ nibbacanādīni vattabbāni, na sutte sarūpato āgatadhammānaṃyevāti dassanatthaṃ lakkhaṇahārānantaraṃ catubyūho hāro. Evañhi niravasesato atthāvabodho hoti.

Catubyūhena hārena vuttehi nibbacanādhippāyanidānehi saddhiṃ sutte padatthānaṃ suttantarasaṃsandanasaṅkhāte pubbāparavicāre dassite tesaṃ suttapadatthānaṃ sabhāgavisabhāgadhammantarāvaṭṭanaṃ sukhena sakkā dassetunti catubyūhahārānantaraṃ āvaṭṭo hāro. Suttantarasaṃsandanassa hi sabhāgavisabhāgadhammantarāvaṭṭanayassa upāyabhāvato ‘‘ārambhatha nikkamathā’’tiādigāthāya (saṃ. ni. 1.185; netti. 29; peṭako. 38) ārambhananikkamanabuddhasāsanayogadhunanehi vīriyasamādhipaññindriyāni niddhāretvā tesu ārambhananikkamanabuddhasāsanayogadhunanesu ananuyogassa mūlaṃ pamādoti suttantare dassito pamādo āvaṭṭitoti.

Āvaṭṭena hārena sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanena payojite sādhāraṇāsādhāraṇavasena saṃkilesavodānadhammānaṃ padaṭṭhānato ceva bhūmito ca vibhāgo sakkā sukhena yojetunti āvaṭṭahārānantaraṃ vibhatti hāro.

Vibhattihārena saṃkilesavodānadhammānaṃ vibhāge kate saṃvaṇṇetabbasutte āgatā dhammā akasirena paṭipakkhato parivattetuṃ sakkāti vibhattihārānantaraṃ parivattanahāro. Vibhattihārena hi ‘‘sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī’’ti (netti. 35) paṭivibhattasabhāve eva dhamme parivattanahāravibhaṅge udāharīyissati.

Parivattanahārena paṭipakkhato parivattitāpi dhammā pariyāyavacanehi bodhetabbā, na saṃvaṇṇetabbasutte āgatadhammāyevāti dassanatthaṃ parivattanahārānantaraṃ vevacanahāro.

Vevacanahārena pariyāyato pakāsitānaṃ dhammānaṃ pabhedato paññattivasena vibhajanaṃ sukhena sakkā ñātunti vevacanahārānantaraṃ paññatti hāro.

Paññattihārena pabhavapariññādipaññattivibhāgamukhena paṭiccasamuppādasaccādidhammavibhāge kate sutte āgatadhammānaṃ paṭiccasamuppādādimukhena avataraṇaṃ sakkā dassetunti paññattihārānantaraṃ otaraṇo hāro.

Otaraṇena hārena dhātāyatanādīsu otāritānaṃ saṃvaṇṇetabbasutte padatthānaṃ pucchārambhasodhanaṃ sakkā sukhena sampādetunti otaraṇahārānantaraṃ sodhano hāro.

Sodhanena hārena saṃvaṇṇetabbasutte padapadatthesu visodhitesu tattha tattha ekattatāya vā vemattatāya vā labbhamānasāmaññavisesabhāvo sukaro hotīti dassetuṃ sodhanahārānantaraṃ adhiṭṭhāno hāro.

Sāmaññavisesabhūtesu sādhāraṇāsādhāraṇesu dhammesu adhiṭṭhānena hārena paveditesu parikkhārasaṅkhātassa sādhāraṇāsādhāraṇarūpassa paccayaheturāsissa pabhedo suviññeyyoti adhiṭṭhānahārānantaraṃ parikkhāro hāro.

Asādhāraṇe, sādhāraṇe ca kāraṇe parikkhārena hārena dassite tassa attano phalesu kāraṇākāro, tesaṃ hetuphalānaṃ pabhedato desanākāro, bhāvetabbapahātabbadhammānaṃ bhāvanāpahānāni ca niddhāretvā vuccamānāni sammā saṃvaṇṇetabbasuttassa atthaṃ tathattāvabodhāya saṃvattantīti parikkhārahārānantaraṃ samāropano hāro dassito hoti. Idaṃ hārānaṃ dassanānukkamakāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Uddeso ugghaṭitaññuno upakārāya saṃvattati yathā, evaṃ nandiyāvaṭṭanayo ugghaṭitaññuno upakārāya saṃvattati, tasmā paṭhamaṃ nandiyāvaṭṭanayo dassito. Niddeso vipañcitaññuno upakārāya saṃvattati yathā, evaṃ tipukkhalanayo vipañcitaññuno upakārāya saṃvattati, tasmā nandiyāvaṭṭanayānantaraṃ tipukkhalanayo. Paṭiniddeso neyyassa upakārāya saṃvattati yathā, evaṃ sīhavikkīḷitanayo neyyassa upakārāya saṃvattati. Tasmā tipukkhalānantaraṃ sīhavikkīḷitanayo dassitoti tiṇṇaṃ atthanayānaṃ dassanānukkamo veditabbo. Atthanayānaṃ disābhūtāya bhūmiyā āloketvā tesaṃ tassā disāya bhūmiyā samānayanaṃ hoti. Na hi sakkā anoloketvā samānetunti disālocananayaṃ dassetvā aṅkusanayo dassito. Potthakāruḷhāvachekā sabbāsu disāsu hatthigamanaṭṭhānaṃ oloketvā aṅkusena icchitaṭṭhānaṃ samānayanti. Keci acchekā anoloketvā vinayanti. Tesaṃ nayanamattameva, na samānayanaṃ. Evameva paṇḍitā suttatthaṃ vaṇṇentā manasāva oloketvāva nayā netabbāti daṭṭhabbā.

Samuṭṭhānasaṃvaṇṇanā adhippāyasaṃvaṇṇanā padatthasaṃvaṇṇanā vidhianuvādasaṃvaṇṇanā nigamanasaṃvaṇṇanāti vā, payojanasaṃvaṇṇanā piṇḍatthasaṃvaṇṇanā anusandhisaṃvaṇṇanā codanāsaṃvaṇṇanā parihārasaṃvaṇṇanāti vā, upogghāṭasaṃvaṇṇanā padaviggahasaṃvaṇṇanā padatthacālanasaṃvaṇṇanā paccupaṭṭhānasaṃvaṇṇanāti vā, tathā ekanāḷikākathā caturassakathā nisinnavattikākathāti vā āgatā.

Tattha **samuṭṭhānaṃ** nidānameva. **Vidhianuvādo** visesavacanameva. **Upogghāṭo** nidānameva. **Cālanā** codanāyeva. **Paccupaṭṭhānaṃ** parihārova.

Pāḷiṃ vatvā ekekapadassa atthakathanasaṅkhātā saṃvaṇṇanā **ekanāḷikākathā** nāma.

Paṭipakkhaṃ dassetvā paṭipakkhassa upamaṃ dassetvā sapakkhaṃ dassetvā sapakkhassa upamaṃ dassetvā kathanasaṅkhātā saṃvaṇṇanā **caturassakathā** nāma.

Visabhāgadhammavaseneva pariyosānaṃ gantvā puna sabhāgadhammavaseneva pariyosānagamanasaṅkhātā saṃvaṇṇanā **nisinnavattikākathā** nāma.

Tā sabbā saṃvaṇṇanāyopi desanāhārādīsu nettisaṃvaṇṇanāsu antogadhāyeva. Tenāha ‘‘yattakā hi suttassa saṃvaṇṇanāvisesā, sabbe te nettiupadesāyattā’’ti. Evaṃ ettāvatā etaparamatā daṭṭhabbā. Hetuphalabhūmiupanisāsabhāgavisabhāgalakkhaṇanayādayo pana **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 4 dvādasapada) vitthārato vuttāti na vitthārayissāmīti.

Iti sattibalānurūpā racitā

Niddesavāraatthavibhāvanā niṭṭhitā.

4. Paṭiniddesavāraatthavibhāvanā

1. Desanāhāravibhaṅgavibhāvanā

5. Evaṃ hārādayo sarūpato ācariyena uddesato uddiṭṭhā, niddesato ca niddiṭṭhā, amhehi ca ñātā, atha kasmā puna ‘‘tattha katamo desanāhāro’’tiādiko āraddhoti ce? Veneyyānaṃ tividhattā. Veneyyā hi atitikkhapañño nātitikkhapañño mandapaññoti tividhā honti. Tesañhi atitikkhapaññassānurūpaṃ hārādayo uddesato uddiṭṭhā, nātitikkhapaññassa anurūpaṃ niddesato niddiṭṭhā, idāni mandapaññassānurūpaṃ hārādayo vibhajitvā dassetuṃ **‘‘tattha katamo desanāhāro’’**tiādiko vibhaṅgavāro āraddho. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘**evaṃ hārādayo**sukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena sarūpato niddisitvā idāni tesu hāre tāva paṭiniddesavasena vibhajituṃ ‘tattha katamo desanāhāro’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 5) vuttaṃ.

Tattha ye hārādayo uddesaniddesesu niddiṭṭhā, tattha hārādīsu katamo desanāhāroti ce? Yā ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthā (netti. 4) vuttā, sā ayaṃ gāthā niddesavasena desanāhāro nāma, tassa ‘‘assādādīnavatā’’tiādi (netti. 4) niddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘ayaṃ desanāhāro kiṃ desayatī’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso desanāhāravibhaṅgo nāmāti yojanā. ‘‘Ayaṃ desanāhāro kiṃ desayatī’’ti pucchitabbattā pucchaṃ ṭhapetvā ‘‘imaṃ desayatī’’ti niyametvā dassetuṃ **‘‘ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati? Assādaṃ ādīnava’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha ayaṃ desanāhāro kiṃ desayatīti ce? **Assādaṃ desayati** saṃvaṇṇeti vitthāreti, **ādīnavaṃ desayati**…pe… vitthāreti, **nissaraṇaṃ desayati**…pe… vitthāreti, **phalaṃ desayati**…pe… vitthāreti, **upāyaṃ desayati**…pe… vitthāreti, **āṇattiṃ desayati** saṃvaṇṇeti vitthāretīti yojano.

Ettha ca ‘‘ayaṃ desanāhāro’’ti saddo pubbāparāpekkhoti daṭṭhabbo. ‘‘‘Assādādīnavatā’tiādigāthāyaṃ (netti. 4) dassitā ime assādādayo kattha saṃvaṇṇetabbe pāḷidhamme āgatā’’ti pucchitabbattā **‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘‘Assādādīnavatā’tiādigāthāyaṃ (netti. 4) dassitā ime assādādayo kattha saṃvaṇṇetabbe pāḷidhamme āgatā’’ti pucchitabbattā ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmī’’ti paṭiññātabbe pāḷidhamme saṃvaṇṇetabbe ye assādādayo āgatā, te ayaṃ desanāhāro desayatīti adhippāyo.

Tattha dhammasaddo pariyattisaccasamādhipaññāpakatipuññāpattiñeyyādīsu bahūsu atthesu pavatto, tathāpi idha pariyattidhammeyeva pavattoti daṭṭhabbo. Atthuddeso pana **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 5) vutto, tasmā idha mayā na vutto. **Vo**-kāropi upayogakaraṇapadapūraṇasampadānatthesu dissati ca, tathāpi idha sampadānatthevāti daṭṭhabbo. Bhikkhanti yācanti sīlakkhandhādayo, paccaye vā kāyaviññattiyāti **bhikkhū,** saṃsāre bhayaṃ ikkhanti paccavekkhantīti vā **bhikkhū. Bhikkhave**ti te bhikkhū ālapati, kimatthāyāti attano mukhābhimukhaṃ katvā dhammassavane atiussāhane niyojetuṃ ālapatīti veditabbo.

Dhammaṃ desessāmīti nāhaṃ issaratāya tumhe aññaṃ kiñci kāreyyāmi, dhammaṃyeva desessāmi, desento ca na aññesaṃ dhammaṃ sutvā sutamayañāṇānusārena desessāmi, anāvaraṇañāṇena sabbañeyyadhammesu paccakkhakāritāya idāni mayāyeva pavattiyamānaṃ dhammaṃ ahaṃ desessāmīti paṭijānāti. Ādimhi kalyāṇaṃ **ādikalyāṇaṃ,** ādi kalyāṇametassāti vā **ādikalyāṇaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Ādikalyāṇādayo cettha atthakalyāṇādivasena vuttāti daṭṭhabbā. Tenāha – ‘‘sīlena ādikalyāṇaṃ, samādhinā majjhekalyāṇaṃ, paññāya pariyosānakalyāṇaṃ. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇaṃ, dhammasudhammatāya majjhekalyāṇaṃ, saṅghasuppaṭipattiyā pariyosānakalyāṇaṃ. Atha vā ugghaṭitaññuvinayanena ādikalyāṇaṃ, vipañcitaññuvinayanena majjhekalyāṇaṃ, neyyapuggalavinayanena pariyosānakalyāṇaṃ. Ayamevattho idhādhippeto’’ti (netti. aṭṭha. 5).

Arīyati ñāyatīti **attho,** ara-dhātuyā nippariyāyato ñāṇappadhāno ārammaṇikacittuppādo attho, ṭhānūpacārato atthassa ñātabbassa ārammaṇapaccayasatti attho, iti-saddena sāyeva satti parāmasīyati, ārammaṇapaccayasattisahito ārammaṇapaccayasaṅkhāto ñātabbo attho ta-paccayassa atthoti dhātupaccayānaṃ atthaviseso daṭṭhabbo. Asati bhavatīti vā **attho,** saha atthena yo dhammo vattatīti so dhammo **sāttho,** atthena samannāgato vā dhammo **sāttho,** saṅkāsanādichaatthapadasamāyogato vā

sāttho. Ayamevattho idhādhippeto nettivisayattā. Sampannaṃ byañjanaṃ yassa dhammassāti **sabyañjano**. Sithiladhanitadīgharassagarulahusambandhavavatthitavimuttaniggahitasampannattā, akārantādiitthiliṅgādiekavacanādisampannattā, pamādalekhādirahitattā ca avayavo sampanno taṃsamūhattā dhammo **sampannabyañjano** nāma, akkharādichabyañjanapadasamāyogā vā **sabyañjano**. Ayamevattho idhādhippeto. Imasmiṃ ayaṃ ūno, so netabbo pakkhipitabboti upanetabbābhāvato **kevalaparipuṇṇo,** sīlakkhandhasamādhikkhandhapaññākkhandhavimuttikkhandhavimuttiñāṇadassanakkhandhapāripūriyā vā **kevalaparipuṇṇo**. Idhāyaṃ atireko, so apanetabboti vatvā apanetabbābhāvato **parisuddho,** caturoghanittharaṇatthāya, lokāmisanirapekkhatāya pavattiyamānattā vā **parisuddho**. Seṭṭhattā **brahmacariyaṃ,** brahmānaṃ vā seṭṭhānaṃ ariyānaṃ cariyaṃ **brahmacariyaṃ,** pabbajjabrahmacariyamaggabrahmacariyasāsanabrahmacariyādīsu sāsanabrahmacariyaṃ pakāsayissāmi, paridīpayissāmīti attho.

‘‘Dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi…pe… pakāsessāmī’’ti paṭiññātabbe pāḷidhamme āgate assādādayo desanāhāro desayati saṃvaṇṇeti vitthāretīti ācariyena sāmaññavaseneva vuttaṃ, tasmā desanāhāro idha pāḷiyaṃ āgataṃ imaṃ assādaṃ desayati, idha pāḷiyaṃ āgataṃ imaṃ ādīnavaṃ desayatītiādi viseso na viññātabbo, ‘‘kathaṃ viññātabbo’’ti pucchitabbattā ‘‘idha pāḷiyaṃ āgato ayaṃ assādo, idha pāḷiyaṃ āgato ayaṃ ādīnavo’’ti visesaṃ niyametvā upalakkhaṇanayena dassetuṃ **‘‘tattha katamo assādo? Kāmaṃ kāmayamānassā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu visayavisayibhedesu assādesu katamo assādo tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷiyaṃ āgatoti pucchitvā –

> ‘‘Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetaṃ samijjhati;
> Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī’’ti. (su. ni. 772; mahāni. 1) –

Idha pāḷigāthāyaṃ yo visayabhūto assādo āgato, so ayaṃ assādetabbo assādo desanāhārassa visayoti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Evaṃ bhagavatā desito, pakāsito ca sāsanadhammo yesaṃ assādādīnaṃ dassanavasena pavatto, te assādādayo desanāhārassa visayabhūtā yattha yattha pāṭhe savisesaṃ vuttā, tato tato niddhāretvā udāharaṇavasena idhānetvā dassetuṃ ‘tattha katamo assādo’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 5) vuttaṃ.

Tattha assādīyateti **assādo,** assādetabbo vatthukāmo. Kāmīyateti **kāmo,** vatthukāmo ca. Taṃ kāmayatīti **kāmayamāno,** satto. Tassa pītiyā yuttaṃ mano etassāti **pītimano**. Manati jānātītiādivacanatthena **macco**. Kāmaṃ kāmitabbaṃ vatthu kāmayamānassa tassa sattassa etaṃ kāmitabbaṃ vatthu sace samijjhati, evaṃ sati so satto addhā pītimano hoti. Yo macco yaṃ vatthuṃ icchati, taṃ vatthuṃ so macco laddhā addhā pītimano hotīti gāthāyattho daṭṭhabbo.

‘‘Kāmaṃ …pe… pītimano hotī’’ti ettakameva avatvā ‘‘laddhā macco yadicchatī’’ti vuttattā lobhanīyaṃ vatthuṃyeva laddhā pītimano na hoti, atha kho patthetabbaṃ pūjetabbanti sabbaṃ laddhā macco pītimano ca hotīti atirekattho daṭṭhabbo.

Visayabhūto assādetabbo assādo idha pāḷiyaṃ gāthāyaṃ āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘dukkhadomanassādibhedesu ādīnavesu katamo ādīnavo kattha pāḷidhamme āgato’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo ādīnavo? Tassa ce kāmayānassā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu dukkhadomanassādīsu ādīnavesu katamo ādīnavo tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷiyaṃ āgatoti pucchitvā –

> ‘‘Tassa ce kāmayānassa, chandajātassa jantuno;
> Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī’’ti. (su. ni. 773; mahāni. 2) –

Idha pāḷigāthāyaṃ yo domanassasaṅkhāto ādīnavo āgato, so ayaṃ domanassasaṅkhāto ādīnavo desanāhārassa visayoti.

Gāthāyaṃ pana kāmayati icchatīti **kāmayāno.** Atha vā yāyati gacchatīti **yāno,** kāmena yāno **kāmayāno,** tassa. Chando jāto yassa so **chandajāto,** tassa. Vijjhīyateti **viddho**, sallati pavisatīti **sallo,** sallena viddho **sallaviddho**. Kāmaṃ kāmayānassa chandajātassa jantuno ye kāmā labhitabbā, te kāmā kenaci antarāyena yadā parihāyanti, tadā so jantu ruppati. Kīdisova ruppati? Ayomayasallaviddho migo ruppati iva, parihīnakāmo jantu ruppatīti daṭṭhabbo. Ettha ca ‘‘ruppatī’’tivacanena domanassuppatti dassitāti daṭṭhabbā.

Domanassabhūto ādīnavo idha pāḷiyaṃ āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘magganibbānavasena duvidhesu nissaraṇesu katamaṃ nissaraṇaṃ kattha pāḷiyaṃ āgata’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Yo kāme parivajjetī’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu magganibbānavasena duvidhesu nissaraṇesu katamaṃ nissaraṇaṃ tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷidhamme āgatanti pucchitvā –

‘‘Yo kāme parivajjeti, sappasseva padā siro;
Somaṃ visattikaṃ loke, sato samativattatī’’ti. (su. ni. 774; mahāni. 3) –

Idha pāḷigāthāyaṃ yaṃ samativattanakaraṇaṃ maggasaṅkhātaṃ nissaraṇaṃ āgataṃ, taṃ idaṃ maggasaṅkhātaṃ samativattanakaraṇaṃ nissaraṇaṃ desanāhārassa visayanti.

Gāthāyaṃ **yo**ti jhānalābhī vā ariyo vā. **Kāme**ti vuttappakāro vatthukāmo. Tesu pavattachandarāgassa vikkhambhanena vā samucchindanena vā parivajjeti. Kiṃ parivajjeti iva vajjeti? Sappassa **siro** siraṃ cakkhumā puriso disvā **padā** pādena parivajjeti iva, evaṃ parivajjeti. **Sato** satisampanno **so** puggalo loke rūpādīsu **visattikaṃ imaṃ** taṇhaṃ yena maggena **samativattati** saṃ suṭṭhu atikkamitvā vattati, idaṃ maggasaṅkhātaṃ samativattanakaraṇaṃ ekadesaṃ nissaraṇaṃ nāmāti yojetabbaṃ. ‘‘Pādā’’ti vattabbe ākārassa rassaṃ katvā ‘‘padā’’ti vuttaṃ. **Pādā**ti ca pādena yathā ‘‘amohabhāvā amohabhāvenā’’ti. Tena vuttaṃ ‘‘attano pādenā’’ti (netti. aṭṭha. 5).

Ekadeso visayasaṅkhāto assādo idha pāḷiyaṃ āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘ekadeso visayisaṅkhāto assādo kattha pāḷiyaṃ āgato’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo assādo? Khettaṃ vatthu’’**ntiādi āraddhaṃ. Atha vā ‘‘tattha katamo assādo? Khettaṃ vatthu’’ntiādi kasmā evaṃ āraddhaṃ, nanu ‘‘tattha katamo assādo? Kāmaṃ kāmayamānassā’’tiādinā assādo vibhatto? Saccaṃ, assādo pana duvidho visayavisayivasena, tasmiṃ visayasaṅkhāto assādo pubbe vibhatto, idāni visayisaṅkhātaṃ assādaṃ vibhajituṃ **‘‘tattha katamo assādo? Khettaṃ vatthu’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu visayavisayibhedesu assādesu katamo assādo tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷiyaṃ āgatoti pucchitvā –

‘‘Khettaṃ vatthuṃ hiraññaṃ vā, gavāssaṃ dāsaporisaṃ;
Thiyo bandhū puthū kāme, yo naro anugijjhatī’’ti. (su. ni. 775; mahāni. 4) –

Idha pāḷigāthāyaṃ yo anugijjhanasaṅkhāto assādo āgato, so ayaṃ anugijjhanasaṅkhāto visayiassādo desanāhārassa visayoti.

Gāthāyaṃ **khetta**nti khipīyanti bījāni ettha ṭhāneti khettaṃ. Khipantānaṃ janānaṃ khipanakiriyā khipa-dhātuyā mukhyattho, khipanakiriyājanako cittuppādo phalūpacārattho, tassa cittuppādassa upanissayapaccayabhūtassa kedārassa viruḷhāpanasatti phalūpacārattho, iti-saddena sā viruḷhāpanasattiyeva parāmasīyati, tassā sattiyā patiṭṭhaṃ kedārasaṅkhātaṃ ṭhānaṃ ta-paccayattho. Esa nayo tīsu piṭakesu evarūpesu ca vacanatthesu yathārahaṃ nīharitvā gahetabbo. Vapanti patiṭṭhahanti etthāti **vatthu**. Aparaṇṇādīnaṃ patiṭṭhahanaṃ vapa-dhātuyā mukhyattho, ṭhānassa patiṭṭhāpanasatti phalūpacārattho, iti-saddena sā patiṭṭhāpanasatti parāmasīyati. Tassā sattiyā patiṭṭhaṭṭhānaṃ tapaccayattho. **Khettaṃ** pana pubbaṇṇavirūhanaṭṭhānaṃ, **vatthu** aparaṇṇavirūhanaṭṭhānaṃ.

Hinoti pavattati pītisomanassanti **hi,** kiṃ taṃ? Pītisomanassaṃ, rāti pavatteti jātarūpanti **raṃ,** kiṃ **taṃ?** Jātarūpaṃ, hiṃ ranti **hiraṃ,** dutiyātappurisasamāso. Ñāpeti tosetīti **ñaṃ,** kiṃ **taṃ?** Jātarūpaṃ. Hiraṃ hutvā **ñaṃ hiraññaṃ,** pavattamānaṃ pītisomanassaṃ pavattetvā jane visesena tosetīti attho gahetabbo. **Vā**-saddo vuttāvuttatthasamuccayattho. Gacchanti visesenāti **gāvo,** rattindivaṃ asanti bhakkhanti visesenāti **assā,** gāvo ca assā ca **gavāssaṃ**. Dātabbaṃ paṭhamaṃ dentīti **dā,** asanti bhakkhantīti **asā,** datvā asā **dāsā**, sāmikānaṃ dātabbaṃ paṭhamaṃ datvā pacchā asanti bhakkhantīti attho. Sāmikehi vā dinnaṃ asanti bhakkhantīti **dāsā,** dukkhena kasirena asanti pavattantīti vā **dāsā,**. Mātāpitūnaṃ hadayaṃ purentīti **purisā,** puraṃ hitaṃ vā isanti gavesantīti **purisā**. Buddhapaccekabuddhacakkavattibhāvaṃ pureti kammanti **puraṃ,** kiṃ taṃ? Balavakammaṃ, puraṃ isanti sīlenāti vā **purisā**. Purisā eva hi sammāsambuddhapaccekabuddhacakkavattibhāvaṃ gacchanti. ‘‘Puri uccaṭṭhāne sentīti vā **purisā**. Purisā hi mātūnaṃ pituṭṭhāne ṭhitā’’ti ime vacanatthā vuttappakārā yuttāyeva atthasambhavato. Dāsā ca purisā ca **dāsaporisaṃ,** majjhe vuddhi. Ettha ca dāsaggahaṇena dāsīpi gahitā. Dāsā dukkaṭajanā, purisā sukhitajanāti viseso daṭṭhabbo. Ṭhanti patiṭṭhahanti ettha mātugāme puttadhītāti **thiyo. Nara**saddassa viggahattho heṭṭhā vuttova.

Ekadeso domanassasaṅkhāto ādīnavo idha pāḷigāthāyaṃ āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘dukkhasaṅkhāto ādīnavo kattha pāḷiyaṃ āgato’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo ādīnavo? Abalā naṃ balīyantī’’**tiādi āraddhaṃ. Atha vā ‘‘tattha katamo ādīnavo? Abalā naṃ balīyantī’’tiādi kasmā evaṃ āraddhaṃ, nanu ‘‘tattha katamo ādīnavo? Tassa ce kāmayānassā’’tiādinā ādīnavo vibhattoti? Saccaṃ, ādīnavo pana bahuvidho dukkhadomanassādivasena, tasmiṃ bahuvidhe ādīnave ekadeso domanassasaṅkhāto ādīnavo pubbe vibhatto, idāni dukkhasaṅkhātaṃ ādīnavaṃ vibhajituṃ **‘‘tattha katamo ādīnavo? Abalā naṃ balīyantī’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu dukkhadomanassādīsu ādīnavesu katamo ādīnavo tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷidhamme āgatoti pucchitvā –

> ‘‘Abalā naṃ balīyanti, maddantenaṃ parissayā;
> Tato naṃ dukkhamanveti, nāvaṃ bhinnamivodaka’’nti. (su. ni. 776; mahāni. 5) –

Idha pāḷigāthāyaṃ yo dukkhasaṅkhāto ekadeso ādīnavo āgato, so ayaṃ dukkhasaṅkhāto ekadeso ādīnavo desanāhārassa visayoti.

Gāthāyaṃ natthi balaṃ etesaṃ kilesānanti **abalā**. Kasmā kilesā abalā hontīti? Kusalehi pahātabbattā. **Nara**nti khettādikāme anugijjhantaṃ naraṃ, saddhābalādivirahato vā abalaṃ taṃ naraṃ **balīyanti** abhibhavanti. Kiñcāpi kilesā kusalehi pahātabbattā abalā honti, tathāpi kāmamanugijjhantaṃ saddhābalādivirahitaṃ abhibhavituṃ samatthā bhavanti. **Maddantenaṃ parissayā**ti kāmagiddhaṃ kāme pariyesantaṃ, kāmaṃ rakkhantañca enaṃ naraṃ pari samantato paripīḷetvā ayanti pavattantīti parissayā, sīhabyagghādayo ceva kāyaduccaritādayo ca maddanti. **Tato** tehi parissayehi abhibhūtaṃ **naṃ** naraṃ jātiādi**dukkhaṃ anveti** anugacchati. Kimiva anveti? Udakaṃ bhinnanāvaṃ anveti iva, evaṃ anvetīti attho.

Ekadesaṃ maggasaṅkhātaṃ nissaraṇaṃ idha pāḷigāthāyaṃ āgatanti ācariyena vibhattaṃ, amheti ca viññātaṃ, ‘‘nibbānasaṅkhātaṃ ekadesaṃ nissaraṇaṃ kattha pāḷidhamme āgata’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Tasmā jantu sadā sato’’**tiādi āraddhaṃ. Atha vā ‘‘tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Tasmā jantu sadā sato’’tiādi kasmā evaṃ āraddhaṃ, nanu ‘‘tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Yo kāme parivajjetī’’tiādinā nissaraṇaṃ vibhattanti? Saccaṃ, nissaraṇaṃ pana duvidhaṃ magganibbānavasena, tattha duvidhe nissaraṇe maggasaṅkhātaṃ nissaraṇaṃ pubbe vibhattaṃ, idāni nibbānasaṅkhātaṃ nissaraṇaṃ vibhajituṃ **‘‘tattha katamaṃ nissaraṇaṃ? Tasmā jantu sadā sato’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu magganibbānesu nissaraṇesu ekadesaṃ nibbānasaṅkhātaṃ nissaraṇaṃ tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷidhamme āgatanti pucchitvā –

‘‘Tasmā jantu sadā sato, kāmāni parivajjaye;
Te pahāya tare oghaṃ, nāvaṃ sitvāva pāragū’’ti. –

Idha pāḷigāthāyaṃ yaṃ nibbānasaṅkhātaṃ nissaraṇaṃ āgataṃ, idaṃ nissaraṇaṃ desanāhārassa visayanti.

Gāthāyaṃ **tasmā**ti yasmā kāmagiddhaṃ naraṃ dukkhaṃ anveti, tasmā jantu **sadā** sabbakāle pubbarattāpararatte jāgariyānuyogena **sato** satisampanno hutvā **kāmāni** kilesakāme vikkhambhanavasena vā samucchedavasena vā **parivajjaye** parijaheyya. **Te** kāme ariyamaggena pahāya catubbidhaṃ **oghaṃ** tareyya tarituṃ sakkuṇeyya. Ko tarati iva tareyya? Nāvāsāmiko nāvaṃ yaṃ pavisantaṃ udakaṃ **sitvā** bahi siñcitvā lahukāya nāvāya appakasirena taritvā **pāragū** pāraṃ gacchati iva, evaṃ attani pavattaṃ kilesūdakaṃ siñcitvā ariyamaggena nīharitvā lahukena attabhāvena anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbānena pāraṃ nibbānaṃ santiṃ gaccheyyāti attho. Idaṃ nibbānaṃ kasmā nissaraṇaṃ hoti? Sabbasaṅkhatanissaraṇato **nissaraṇaṃ** nāma.

Idaṃ nissaraṇaṃ idha pāḷidhamme āgatanti ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca viññātaṃ, ‘‘katamaṃ phalaṃ kattha pāḷidhamme āgata’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ phalaṃ? Dhammo have rakkhati dhammacāri’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu rakkhananipphādanamaccutaraṇādīsu phalesu katamaṃ phalaṃ tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷidhamme āgatanti pucchitvā –

‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle;
Esānisaṃso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī’’ti. (su. ni. 102, 103) –

Idha pāḷigāthāyaṃ yaṃ anatthehi dhammassa rakkhanaphalaṃ āgataṃ, rakkhāvahanassa abbhudayassa yañca nipphādanaṃ phalaṃ āgataṃ, idaṃ rakkhananipphādanaṃ phalaṃ desanāhārassa visayanti.

Gāthāyaṃ **dhammo**ti yena puggalena yo dānādippabhedo puññadhammo nibbattito, so dhammo. **Dhammacāriṃ** dhammanibbattakaṃ taṃ puggalaṃ anatthehi **rakkhati**. Kimiva? **Vassakāle** deve vassante sati mahantaṃ kusalena dhāretabbaṃ chattaṃ dhārentaṃ kusalaṃ taṃ janaṃ vassatemanato rakkhati yathā, evaṃ rakkhitabbo dhammopi attasammāpaṇidhānena appamatto hutvā suṭṭhu dhammaṃ rakkhantaṃyeva rakkhati, tādiso dhammacārīyeva duggatiṃ na gacchati. Eso ānisaṃso **suciṇṇe** suciṇṇassa **dhamme** dhammassa ānisaṃsoti attho.

Ekadesaṃ phalaṃ idha pāḷidhamme āgatanti ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamo upāyo kattha pāḷiyaṃ āgato’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo upāyo? Sabbe saṅkhārā aniccā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhesu vipassanāpubbaṅgamanibbidādīsu upāyesu katamo upāyo tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷidhamme āgatoti pucchitvā –

‘‘Sabbe saṅkhārā ‘aniccā’ti…pe…;
Sabbe dhammā ‘anattā’ti, yadā paññāya passatī’’ti. (dha. pa. 277-279) –

Idha pāḷigāthāsu yo vipassanāpubbaṅgamanibbidāñāṇasaṅkhāto visuddhiyā adhigamahetubhāvato maggo āgato, ayaṃ upāyo desanāhārassa visayoti.

Gāthāsu **sabbe** niravasesā kammacittotuāhārehi saṅkharitā saṅkhata**saṅkhārā** hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā** iti yadā paññāya passati, atha anicce dukkhasabhāve nibbindati, eso vipassanāpubbaṅgamo nibbindanañāṇasaṅkhāto dhammo visuddhiyā maggoti. ‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā’’tiādīsu saṅkhārānaṃ saṅkhatadhammabhāvo paccayākāravibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ (vibha. aṭṭha. 226 saṅkhārapadaniddesa) vuttova, taṃ vibhaṅgaṭṭhakathaṃ anoloketvā ekacce ācariyā ‘‘vipassanāñāṇārammaṇattā tebhūmakadhammāyevā’’ti vadanti, evaṃ sati maggaphaladhammānaṃ niccādibhāvo bhaveyya, tasmā vibhaṅgaṭṭhakathānurūpova attho daṭṭhabbo. **Dukkhā**ti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhāvena dukkhā. **Anattā**ti niccasārasukhasāraattasārarahitattā asārakaṭṭhena anattā, avasavattanaṭṭhena vā anattā.

Ekadeso upāyo idha pāḷidhamme āgatoti ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamā āṇatti kattha pāḷidhamme āgatā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamā āṇatti? Cakkhumā visamānīvā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘assādādīnavatā’’tiādigāthāyaṃ niddiṭṭhāsu pāpaduccaritaparivajjanāṇattikalyāṇasucaritacaraṇāṇattiādīsu katamāṇatti tattha tesu pāḷidhammesu kattha pāḷidhamme āgatāti pucchitvā –

> ‘‘Cakkhumā visamānīva, vijjamāne parakkame;
> Paṇḍito jīvalokasmiṃ, pāpāni parivajjaye’’ti. (udā. 43) –

Idha pāḷidhamme yā pāpaduccaritaparivajjanāṇatti āgatā, ayaṃ pāpaduccaritaparivajjanāṇatti desanāhārassa visayāti.

Gāthāyaṃ **cakkhumā** puriso vijjamāne parakkame āvahitaṃ sarīraṃ āvahantova hutvā **visamāni** bhūmippadesāni vā visame hatthiādayo vā parivajjeti iva, evaṃ jīvalokasmiṃ paṇḍito **pāpāni** lāmakāni duccaritāni parivajjeti. Āṇatti nāma āṇārahassa dhammarājassa bhagavato āṇā, sā bahuvidhā, tasmā ‘‘kareyya kalyāṇa’’ntiādigāthāyaṃ sucaritacaraṇā āṇatti.

> ‘‘Upetha saraṇaṃ buddhaṃ, dhammaṃ saṅghañca tādinaṃ;
> Samādiyatha sīlāni, taṃ vo atthāya hehitī’’ti. (therīgā. 249-250, 289-290) –

Ādīsu gāthāsu saraṇagamanāṇattisīlasamādānāṇattiādi āgatāti.

‘‘Suññato lokaṃ avekkhassū’’tiādi kasmā evaṃ āraddhaṃ, nanu ‘‘tattha katamaṃ phalaṃ? Dhammo have’’tiādinā, ‘‘tattha katamo upāyo? Sabbe saṅkhārā’’tiādinā, ‘‘tattha katamā āṇatti? Cakkhumā’’tiādinā ca phalūpāyāṇattiyo vibhattāti? Saccaṃ, visuṃ visuṃ pana suttesu āgatā phalūpāyāṇattiyo vibhattā, idāni ekato āgatā phalūpāyāṇattiyo vibhajituṃ **‘‘suññato lokaṃ avekkhassū’’**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **suññato lokaṃ avekkhassū**ti sabbampi saṅkhāralokaṃ attato suññoti avasavattitāsallakkhaṇavasena vā tucchabhāvasamanupassanavasena vā passāti idaṃ bhagavato vacanaṃ vidhānabhāvato **āṇatti** nāma. Niccasārasukhasāraattasārādirahitattā **‘‘mogharājā’’**ti ālapati, saddhāsīlasutacāgādirahitattā vā **mogho**.

‘‘Sadā sato’’ti puggalavasena vuttāya satiyā suññatādassanassa sampajānahetubhāvato satiyeva **upāyo,** na satimāti ettha satīti adhippāyo.

Attānudiṭṭhiṃ ūhaccāti ettha attānudiṭṭhi nāma ‘‘rūpaṃ attā, rūpavā attā, rūpasmiṃ attā, attani rūpa’’ntiādippakārā vīsativatthukā diṭṭhi. Maggena **ūhacca** samucchinditvā **evaṃ** vuttavidhinā **maccutaro** maccuno visayātikkanto **siyā** bhaveyya. Ettha yaṃ maccuvisayaṃ taraṇaṃ atikkamanaṃ, tassa atikkamanassa yañca pubbabhāgapaṭipadāsampajjanaṃ, **idaṃ** bhagavato desanāya **phalaṃ** desanāhārassa visayanti adhippāyo. Pubbe visuṃ visuṃ phalūpāyāṇattiyo vibhattāpi –

> ‘‘Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato;

> Attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā’’ti. (su. ni. 1125; mahāni. 186; cūḷani. piṅgiyamāṇavapucchā 144, mogharājamāṇavapucchāniddesa 88) –

Ekagāthāyaṃ puna ekato vibhajanato phalādīsu ekato dassitesu sabbattha suttesu vā sabbattha gāthāsu vā phalādayo dassetabbā assādādayo viya katthaci niddhāretvāti viseso vijānitabbo. Tenāha aṭṭhakathācariyo ‘‘yathā pana…pe… ekato udāharaṇaṃ katanti daṭṭhabba’’nti (netti. aṭṭha. 5).

6. Desanāhārassa visayabhūtā assādādayo ‘‘idha pāḷidhamme ayaṃ assādo āgato, idha pāḷidhamme ayaṃ ādīnavo āgato’’tiādinā visesato nidassanavasena sarūpato ācariyena vibhattā, te assādādayo tiṇṇaṃ ugghaṭitaññuādīnaṃ puggalānaṃ sāmaññato bhagavā kiṃ nu kho deseti, udāhu ekassa puggalassa yathālābhaṃ kiṃ nu desetīti anuyogassa sambhavato imassa puggalassa imaṃ deseti, imassa puggalassa imaṃ desetīti puggalabhedena assādādayo vibhajitvā dassetuṃ **‘‘tattha bhagavā ugghaṭitaññussā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu assādādīsu. Nissaraṇaṃ ugghaṭitaññussa puggalassa bhagavā deseti, ādīnavañca nissaraṇañca ime dve vipañcitaññussa puggalassa bhagavā deseti, assādañca ādīnavañca nissaraṇañca ime tayo neyyassa puggalassa bhagavā desetīti yojanattho daṭṭhabbo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘evaṃ assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassetvā idāni tattha puggalavibhāgena desanāvibhāgaṃ dassetuṃ ‘tattha bhagavā’tiādi vutta’’nti vuttaṃ.

Tattha **ugghaṭitaññussā**ti ugghaṭīyate paṭivijjhīyate, ṭhapīyate vā sappabhedo vitthāro atthoti **ugghaṭito,** jānātīti **ñū,** ugghaṭitaṃ atthaṃ ñū **ugghaṭitaññū,** uddesamatteneva sappabhedaṃ savitthāraṃ paṭivijjhitabbaṃ atthaṃ paṭivijjhatīti attho. Yo puggalo uddeseneva uddiṭṭhamatteneva atthaṃ ñatvā atthasiddhippatto hoti, so ugghaṭitaññū nāma.

Vipañcīyate vittharīyate atthoti **vipañcito,** taṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Yo puggalo niddesena niddiṭṭhamattameva atthaṃ ñatvā atthasiddhippatto, so vipañcitaññū nāma.

Paṭiniddesena attho netabbo pāpetabboti **neyyo**. Yo puggalo paṭiniddesena vā paṭilomena vā vibhattaṃ eva atthaṃ ñatvā atthasiddhippatto, so neyyo nāma. Nissaraṇadesanāyeva ugghaṭitaññussa paṭivedhābhisamayo siddho hoti, ādīnavadesanāya ceva nissaraṇadesanāya ca vipañcitaññussa paṭivedhābhisamayo siddho hoti, assādadesanāya ca ādīnavadesanāya ca nissaraṇadesanāya ca neyyassa paṭivedhābhisamayo siddho hotīti adhippāyo idha gahetabbo.

Padaparamo panettha paṭivedhābhisamayabhajanābhāvato na gahito. Tasmiñca aggahite assādo, ādīnavo, nissaraṇaṃ, assādādīnavā, assādanissaraṇāni, ādīnavanissaraṇāni, assādādīnavanissaraṇāni cāti sattasu paṭṭhānanayesu tatiyachaṭṭhasattamāva gahitā, avasesā cattāro nayā na gahitā. Veneyyavinayanābhāvato hi gahaṇāgahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Veneyyavinayañca veneyyānaṃ santāne ariyamaggassuppādanaṃ, na sāsanavinayanamattaṃ, ariyamagguppādanañca yathāvuttehi eva tīhi padaṭṭhānanayehi sijjhatīti itare nayā idha na vuttā.

Yasmā pana **peṭake** (peṭako. 23) –

> ‘‘Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca?
> ‘Yāni karoti puriso, tāni passati attani;
> Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpaka’nti.

‘‘Tattha yaṃ kalyāṇakārī kalyāṇaṃ paccanubhoti, ayaṃ assādo. Yaṃ pāpakārī pāpaṃ paccanubhoti, ayaṃ ādīnavo.

‘‘Aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā. Katame aṭṭha? ‘Lābho’tiādi (a. ni. 8.6). Tattha lābho yaso sukhaṃ pasaṃsā, ayaṃ assādo. Alābho ayaso dukkhaṃ nindā, ayaṃ ādīnavo.

‘‘Tattha katamo assādo ca nissaraṇañca?

‘Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo ca ijjhati;
Khippañca paramaṃ santiṃ, nibbānamadhigacchatī’ti. –

Ayaṃ assādo ca nissaraṇañca.

‘‘Dvattiṃsimāni, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveyeva gatiyo bhavanti…pe… vivaṭacchadoti sabbaṃ lakkhaṇasuttaṃ (dī. ni. 3.199) ayaṃ assādo ca nissaraṇañca.

‘‘Tattha katamo ādīnavo ca nissaraṇañca?

‘Bhārā have pañcakkhandhā, bhārahāro ca puggalo;
Bhārādānaṃ dukhaṃ loke, bhāranikkhepanaṃ sukhaṃ.

‘Nikkhipitvā garuṃ bhāraṃ, aññaṃ bhāraṃ anādiya;
Samūlaṃ taṇhamabbuyha, nicchāto parinibbuto’ti. (saṃ. ni. 3.22) –

Ayaṃ ādīnavo ca nissaraṇañca.

‘‘Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca nissaraṇañca?

‘Kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti cittaṃ;
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rāja, apaṇṇakaṃ sāmaññameva seyyo’ti. (ma. ni. 2.307; theragā. 787; peṭako. 23) –

Ayaṃ assādo ca ādīnavo ca nissaraṇañcā’’ti vuttaṃ, tasmā tepi nayā idha niddhāretvā veditabbā. Phalādīsupi ayaṃ nayo labbhatiyeva.

Yasmā **peṭake** (saṃ. ni. 1.23, 192; peṭako. 22; mi. pa. 2.1.9) – ‘‘tattha katamaṃ phalañca upāyo ca? ‘Sīle patiṭṭhāya naro sappañño’ti gāthā, idaṃ phalañca upāyo ca.

‘‘Tattha katamaṃ phalañca āṇatti ca?

‘Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho’ti. (udā. 44) –

Idaṃ phalañca āṇatti ca.

‘‘Tattha katamo upāyo ca āṇatti ca?

‘Kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ viditvā, nagarūpamaṃ cittamidaṃ ṭhapetvā;
Yodhetha māraṃ paññāvudhena, jitañca rakkhe anivesano siyā’ti. (dha. pa. 40) –

Ayaṃ upāyo ca āṇatti cā’’ti vuttaṃ, tasmā evaṃ phalādīnaṃ dukkhavasenāpi udāharaṇaṃ veditabbaṃ.

‘‘Ugghaṭitaññuādīnaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ imassa puggalassa imaṃ deseti, imassa puggalassa imaṃ desetī''ti yehi puggalehi assādādayo yathārahaṃ ācariyena vibhattā, te puggalā yāhi paṭipadāhi bhinnā, tā paṭipadā kittikā bhavanti, tāhi bhinnā puggalā ca kittikāti vicāraṇāya sambhavato tā paṭipadā, te ca puggalā ettakāti gaṇanato dassetuṃ **''tattha catasso paṭipadā''**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **tatthā**ti tesu ugghaṭitaññuādīsu puggalesu. Ye puggalā yāhi paṭipadāhi bhinnā, tā paṭipadā catasso bhavanti, te ca puggalā cattāroti yojanā kātabbā. Katamā catasso? Dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā, dukkhāpaṭipadā khippābhiññā, sukhāpaṭipadā dandhābhiññā, sukhāpaṭipadā khippābhiññā cāti catasso. Katame cattāro? Taṇhācarito mando puggalo, taṇhācarito udatto puggalo, diṭṭhicarito mando puggalo, diṭṭhicarito udatto puggalo cāti cattāro.

Paṭipadābhiññāhi kato vibhāgopi paṭipadāhi kato vibhāgo nāma hoti avinābhāvatoti manasi katvā ''catasso paṭipadābhiññā''ti avatvā ''catasso paṭipadā''ti vuttā. Tā panetā samathavasenāpi bhinnā, vipassanāvasenāpi bhinnā. Kathaṃ samathavasena? Pathavīkasiṇādīsu sabbapaṭhamaṃ ''pathavī pathavī''tiādinā pavattamanasikārato paṭṭhāya yāva jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā paññā samathabhāvanā ''paṭipadā''ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā, tāva pavattā paññā ''abhiññā''ti vuccati heṭṭhimapaññāto adhigatapaññābhāvato.

Sā ca paṭipadā kassaci dukkhā kicchā hoti nīvaraṇādipaccanīkadhammasamudācāraggahaṇatāya, kassaci tadabhāvato sukhā akicchā hoti, abhiññāpi kassaci dandhā asīghappavatti hoti avisadañāṇatāya, kassaci khippā sīghappavatti hoti visadañāṇatāyāti.

Kathaṃ vipassanāvasena? Yo rūpārūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti, arūpaṃ pariggaṇhāti, rūpārūpaṃ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggaha**eta**uṃ sakkoti, tassa **dukkhāpaṭipadā** nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya **dandhābhiññā** nāma hoti. Tabbipariyāyena itarā dve honti. Vipassanāvasena pana bhinnāyeva paṭipadābhiññāyo idha daṭṭhabbā abhisamayādhikārattā, **aṭṭhakathāyaṃ** pana ''evaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena desanāvibhāgo dassito, te puggale paṭipadāvibhāgena vibhajitvā dassetuṃ 'catasso paṭipadā'tiādi vutta''nti (netti. aṭṭha. 6) vuttaṃ. Yojanānayo vuttanayānusāreneva veditabbo.

Catūhi paṭipadābhiññāhi cattāro puggalā sabbeva aniyamato vaṭṭadukkhato kiṃ nu kho niyyanti, udāhu ''imāya paṭipadābhiññāya ayaṃ puggalo niyyāti, imāya paṭipadābhiññāya ayaṃ puggalo niyyātī''ti niyamato ca niyyātīti vicāraṇāya sambhavato ''ayaṃ puggalo imehi nissayehi upanissayapaccayaṃ labhitvā imāya paṭipadābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyātī''ti niyametvā dassetuṃ **''taṇhācarito mando''**tiādi vuttaṃ.

Tattha taṇhācarito mando puggalo satipaṭṭhānehi **nissayehi** upanissayapaccayaṃ labhitvā **satindriyena** satindriyādhikena ariyamaggena dukkhāpaṭipadādandhābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyāti, taṇhācarito udatto puggalo jhānehi **nissayehi** upanissayapaccayaṃ labhitvā **samādhindriyena** samādhindriyādhikena ariyamaggena dukkhāpaṭipadākhippābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyāti, diṭṭhicarito mando puggalo sammappadhānehi **nissayehi** upanissayapaccayaṃ labhitvā **vīriyindriyena** vīriyindriyādhikena ariyamaggena sukhāpaṭipadādandhābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyāti, diṭṭhicarito udatto puggalo saccehi **nissayehi** upanissayapaccayaṃ labhitvā **paññindriyena** paññindriyādhikena ariyamaggena sukhāpaṭipadākhippābhiññāya vaṭṭadukkhato niyyātīti yojanā kātabbā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ''Cattāro puggalāti yathāvuttapaṭipadāvibhāgeneva cattāro paṭipannakapuggalā, taṃ pana paṭipadāvibhāgaṃ saddhiṃ hetupāyaphalehi dassetuṃ 'taṇhācarito'tiādi vutta''nti (netti. aṭṭha. 6) –

Vuttaṃ. Tattha **taṇhācarito**ti taṇhāya nibbattitaṃ caritaṃ etassa puggalassāti taṇhācarito. **Mando**ti mandiyāya avijjāya samannāgatoti mando, mohādhikapuggalo. **Udatto**ti udaatto, uḷārapaññoti attho. Uḷāraṃ phalaṃ detīti **udo,** ko so? Pavicayo, attani nibbattoti **atto,** udo atto yassa puggalassāti **udatto**ti vacanattho kātabbo.

Paṭhamāya paṭipadāya hetu nāma taṇhācaritatā, mandapaññatā ca, upāyo satindriyaṃ, sabbāsampi phalaṃ niyyānameva. Dutiyāya paṭipadāya hetu nāma taṇhācaritatā, udattapaññatā ca, upāyo vīriyindriyaṃ. Tatiyāya paṭipadāya hetu nāma diṭṭhicaritatā, mandapaññatā ca, upāyo samādhindriyaṃ. Catutthiyā paṭipadāya hetu nāma diṭṭhicaritatā, udattapaññatā ca, upāyo paññindriyanti hetupāyaphalāni daṭṭhabbāni.

Ettha ca diṭṭhicarito udatto puggalo ugghaṭitaññū nāma, diṭṭhicarito mando ceva taṇhācarito udatto ca vipañcitaññū nāma, taṇhācarito mando puggalo neyyo nāma, tasmā ‘‘tattha bhagavā ugghaṭitaññussa puggalassa nissaraṇaṃ desayatī’’tiādinā nayena ugghaṭitaññuādiveneyyattayassa bhedadassanena nissaraṇaṃ desayati, ‘‘ādīnavañca nissaraṇañca desayati, assādañca ādīnavañca nissaraṇañca desayatī’’ti desanāvibhāgo dassito. ‘‘Tattha catasso paṭipadā’’tiādinā paṭipadābhedadassanena ‘‘taṇhācarito mando puggalo, taṇhācarito udatto puggalo, diṭṭhicarito mando puggalo, diṭṭhicarito udatto puggalo’’ti catudhā bhinnaṃ taṇhācaritamandādikaṃ puggalacatukkaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Idāni catūhi paṭipadābhiññāhi catudhā bhinnaṃ taṇhācaritamandacatukkaṃ atthanayayojanāya dutiyāya visayaṃ katvā dassetuṃ **‘‘ubho taṇhācaritā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha taṇhāya samādhipaṭipakkhattā taṇhācaritā mandaudattā ubho puggalā samathapubbaṅgamāya vipassanāya upanissayaṃ labhitvā rāgavirāgāya maggapaññāya niyyanti cetovimuttiyā sekkhaphalabhāvāya. Sammādiṭṭhisahiteneva sammāsamādhinā niyyānaṃ bhavati, na sammāsamādhinā eva, tasmā diṭṭhicaritā mandaudattā ubho puggalā vipassanāpubbaṅgamena samathena avijjāvirāgāya maggapaññāya niyyanti paññāvimuttiyā asekkhaphalabhāvāyāti cattāropi puggalā duvidhāyeva bhavantīti vuttaṃ hoti.

Rāgavirāgāyāti rañjatīti **rāgo,** so virajjati etāyāti **virāgā,** rāgassa virāgā **rāgavirāgā,** tāya rāgavirāgāya. **Ceto**ti cittappabhedena ca samādhi vuccati yathā ‘‘cittaṃ paññañca bhāvaya’’nti (saṃ. ni. 1.23, 192; mi. pa. 2.1.9.). Paṭippassaddhivasena paṭipakkhato vimuccatīti **vimutti,** cetasā cittena samādhinā vimuccatīti **cetovimutti,** ceto eva vā vimutti **cetovimutti,** anāgāmiphalasamādhi. Anāgāmipuggalo hi samādhismiṃ paripūrakāritāya cetovimuttiyā niyyāti. **Avijjāvirāgāyā**ti avindiyaṃ kāyaduccaritādiṃ vindatīti **avijjā,** vindiyaṃ vā kāyasucaritādiṃ na vindatīti **avijjā** niruttinayena. Virajjati etāyāti **virāgā,** avijjāya virāgā **avijjāvirāgā,** tāya avijjāvirāgāya. Pakārehi jānātīti **paññā,** vimuccatīti **vimutti,** paññāya vimuccatīti **paññāvimutti,** paññā **eva** vā vimutti **paññāvimutti,** arahattaphalapaññā, tāya paññāvimuttiyā.

‘‘Tesu katame puggalā kena atthanayena hātabbā’’ti vattabbato **‘‘tattha ye samathapubbaṅgamāhī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu ‘‘ubho taṇhācaritā’’tiādinā vibhattesu puggalesu ye ubho taṇhācaritā mandaudattā puggalā samatha…pe… niyyanti, te ubho taṇhācaritā mandaudattā puggalā nandiyāvaṭṭena nayena **hātabbā** gametabbā netabbā. Ye ubho diṭṭhicaritā mandaudattā puggalā vipassanā…pe… samathena niyyanti, te ubho diṭṭhicaritā mandaudattā puggalā sīhavikkīḷitena nayena **hātabbā** gametabbā netabbāti attho.

7. ‘‘Tattha catasso paṭipadā’’tiādinā desanāhārena dukkhāpaṭipadābhedena taṇhācaritamandādibhedo puggalo vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘tassa vibhattānantaraṃ svāyaṃ desanāhāro kattha saṃvaṇṇetabbe dhamme kenaci ākārena sambhavatī’’ti pucchitabbabhāvato **‘‘svāyaṃ hāro kattha sambhavatī’’**tiādimāha. Navamakkhaṇasampannassa satthā yaṃ dhammaṃ deseti, tasmiṃ saṃvaṇṇetabbe dhamme yā vīmaṃsādikā sutamayādikā tisso paññā vibhattā, tāhi paññāhi ye ugghaṭitaññuādayo tayo puggalā vibhattā, iti vibhattākārena ayaṃ desanāhāro satthārā desetabbe dhamme sambhavatīti daṭṭhabbo.

Tattha **svāyaṃ hāro**ti desanāhārena paṭipadāvibhāgena veneyyapuggalavibhāgo dassito, so ayaṃ desanāhāro. **Kattha sambhavatī**ti kattha saṃvaṇṇetabbe dhamme saṃvaṇṇanābhāvena sambhavatīti. **Yassā**ti yo so veneyyo paccantajādīhi aṭṭhahi akkhaṇehi vimutto, savanadhāraṇādīhi ca sampattīhi samannāgato, tassa veneyyassa. **Satthā**ti sadevakaṃ lokaṃ sāsati anusāsatīti satthā. **Dhamma**nti desitaṃ saṃvaṇṇetabbaṃ dhammaṃ. **Desayatī**ti saṅkhepanayavitthāranayehi bhāsati. **Aññataro**ti bhagavato sāvakesu evaṃ dhammaṃ desetuṃ samattho sāvako. **Garuṭṭhāniyo**ti gāravassa ṭhānabhūtehi sīlasutacāgādiguṇavisesehi yutto mānito saddahitabbavacano. **Sabrahmacārī**ti samaṃ, saha vā brahmaṃ satthusāsanaṃ carati paṭipajjatīti sabrahmacārī. **Saddhaṃ labhati** ‘‘yo satthā dhammaṃ deseti, so satthā sammāsambuddho hotī’’ti satthari, ‘‘svākkhāto vatāyaṃ dhammo sāttho sabyañjano ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho atthāvaho hitāvaho sukhāvaho jhānamaggaphalanibbattako, amhehi ca saddahitabbo’’ti desite dhamme ca acalasaddhaṃ labhati, saddahanaṃ attano santāne punappunaṃ uppādeti. Tathā ‘‘yo sāvako dhammaṃ deseti, so sāvako saṅkhepato vā vitthārato vā dhammaṃ desetuṃ samattho vata garuṭṭhāniyo sabrahmacārī mānito saddahitabbavacano’’ti desake sāvake ca ‘‘tādisena sāvakena desito yo dhammo, so dhammo sāttho sabyañjano ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho atthāvaho hitāvaho sukhāvaho jhānamaggaphalanibbattako, amhehi ca saddahitabbo’’ti sāvakena desitadhamme ca saddhaṃ saddahanaṃ attano santāne punappunaṃ uppādetīti attho.

Tatthāti tasmiṃ saddahitabbe satthārā desitadhamme ceva sāvakena desitadhamme ca saddahantassa veneyyassa yā vīmaṃsā, vīmaṃsantassa yā ussāhanā, ussahantassa yā tulanā, tulayantassa yā upaparikkhā, sā ayaṃ vīmaṃsādikā paññā saddhānusārena pavattanato **sutamayī paññā** nāma. Tattha vīmaṃsanaṃ **vimaṃsā,** pāḷiyā, pāḷiatthassa ca vīmaṃsā. Vīmaṃsatīti vā **vīmaṃsā,** padaṃ padantarena, padatthaṃ padatthantarena vicāraṇakā paññā. Yathā cettha, evaṃ ussāhanādīsupi bhāvasādhanakattusādhanāni kātabbāni. **Ussāhanā** ca ussāhena upatthambhikā dhammassa dhāraṇaparicayasādhikā paññā ca, na vīriyaṃ, ettha ca yā sutamatteyeva pavattā, vīmaṃsādibhāvaṃ appattā nivattā, sā sutamayī paññā na hoti. Yā ca sutvā vīmaṃsitvā ussāhanādibhāvaṃ appattā nivattā, yā ca sutvā vīmaṃsitvā ussahitvā tulanādibhāvaṃ appattā nivattā, yā ca sutvā vīmaṃsitvā ussahitvā tulayitvā upaparikkhanabhāvaṃ appattā nivattā, sāpi paññā na sutamayī paññā hotīti daṭṭhabbā. Yā pana sutvā saddahantassa vīmaṃsā, vīmaṃsantassa ussāhanā, ussahantassa tulanā, tulayantassa upaparikkhā hoti, ayaṃ **sutamayī paññā** nāma hotīti daṭṭhabbā.

Sutamayī paññā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘katamā cintāmayī paññā’’ti vattabbabhāvato sutamayiyā paññāya vibhajanānantaraṃ cintāmayiṃ paññaṃ vibhajituṃ **‘‘tathā sutena nissayenā’’**tiādimāha. Tattha **suta**nti suyyate pariyattidhammoti **suto,** savanaṃ pariyattidhammassāti vā **sutaṃ,** duvidhampi sutaṃ. **Nissayena** upanissāyāti attho. Itthambhūtalakkhaṇe cetaṃ ‘‘sutena nissayenā’’ti karaṇavacanaṃ. Ettha pana ‘‘idaṃ pāṇātipātādiviramanaṃ sīlanaṭṭhena sīlaṃ, ayaṃ ekaggatā samādahanaṭṭhena samādhi, imāni bhūtupādāni ruppanaṭṭhena rūpāni, ime phassādayo namanaṭṭhena nāmāni, ime rūpādayo pañca dhammā rāsaṭṭhena khandhā’’ti tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ pīḷanādisabhāvassa vīmaṃsanābhūtā paññā **vīmaṃsā** nāma. Tesaṃyeva sīlasamādhiādīnaṃ sīlati patiṭṭhahati etthāti **sīla**ntiādivacanatthaṃ pucchitvā sabhāgalakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānaṃ tuletvā viya gahaṇapaññā **tulanaṃ** nāma. Tesaṃyeva sīlasamādhiādīnaṃ dhammānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ avijahitvā aniccatādukkhatādinamanaruppanādisappaccayasaṅkhatādiākāre vitakketvā upaparikkhaṇapaññā eva **upaparikkhā** nāmāti visesato daṭṭhabbo. Sutadhammassa dhāraṇaparicayavasena pavattanato sutamayī paññā ussāhanā jātā viya na cintāmayī paññā cintitassa dhāraṇaparicayavasena appavattanatoti ‘‘ussāhanā’’ti na vuttaṃ.

Sutamayī paññā ceva cintāmayī paññā ca ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘katamā bhāvanāmayī paññā’’ti vattabbabhāvato kāraṇabhūtānaṃ dvinnaṃ sutamayicintāmayipaññānaṃ dassanānantaraṃ phalabhūtaṃ bhāvanāmayiṃ paññaṃ vibhajanto **‘‘imāhi dvīhī’’**tiādimāha. Tattha **imāhi dvīhi paññāhī**ti sutamayicintāmayipaññāhi kāraṇabhūtāhi. Sutamayipaññāya vā cintāmayipaññāya vā ubhayattha vā ṭhitoyeva yogāvacaro vipassanaṃ ārabhatīti. **Manasikārasampayuttassā**ti rūpārūpesu pariggahādivasena saṅkhāresu aniccatādivasena manasikārena sammā pakārehi yuttappayuttassa. Diṭṭhivisuddhikaṅkhāvitaraṇavisuddhimaggāmaggañāṇadassanavisuddhi-paṭipadāñāṇadassanavisuddhisampādanena vipassanaṃ ussukkantassa yogāvacarassa santāne ñāṇadassanavisuddhisaṅkhātaṃ **yaṃ** ariyamagga**ñāṇaṃ** nibbānārammaṇa**dassanabhūmiyaṃ vā bhāvanābhūmiyaṃ vā uppajjati,** ayaṃ **bhāvanāmayī paññā**ti attho daṭṭhabbo. Yadipi paṭhamamaggañāṇaṃ paṭhamaṃ nibbānadassanato **''dassana''**nti vuttaṃ, bhāvanāvasena pana pavattanato **''bhāvanāmayī paññā''**ti veditabbaṃ. **Dassanabhūmī**ti paṭhamamaggaphalāni, sesāni ''bhāvanābhūmī''ti vuccanti.

8. Amhākācariya tumhehi ''yassa satthā vā''tiādinā sutamayipaññādikā vibhattā, evaṃ sati sutena vinā cintāmayī paññā nāma na bhaveyya, mahābodhisattānaṃ pana sutena vinā cintāmayī paññā hotvevāti codanaṃ manasi katvā tasmiṃ saṅgahetvā pakārantarena vibhajituṃ **''paratoghosā''**tiādimāha.

Tattha **paratoghosā**ti parato pavatto desanāghoso paccayo etissāti paratoghosā. **Paccattasamuṭṭhitā**ti pati visuṃ attaniyeva samuṭṭhitā. **Yonisomanasikārā**ti tesaṃ tesaṃ cintetabbānaṃ rūpādīnaṃ dhammānaṃ ruppananamanādisabhāvapariggaṇhanādinā upāyena pavattamanasikārā cintāmayī paññā nāma, iminā sāvakāpi sāmaññato gahitā, tathāpi ugghaṭitaññuādīnaṃyeva vuttattā sāvakā idha gahitā, tasmā purimanayo yuttataro. **Parato**ti dhammadesakato pavattena dhammadesanāghosena hetunā yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, paccattasamuṭṭhitena, yonisomanasikārena ca hetunā yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, **ayaṃ** bhāvanāvasena pavattanato **bhāvanāmayī paññā** nāma, iminā sāvakāpi sāmaññato gahitā, tathāpi ugghaṭitaññuādīnaṃyeva vuttattā sāvakā idha gahitā, tasmā purimanayo yuttataro. **Parato**ti dhammadesakato pavattena dhammadesanāghosena hetunā yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, paccattasamuṭṭhitena, yonisomanasikārena ca hetunā yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, ayaṃ bhāvanāvasena pavattanato bhāvanāmayī paññā nāmāti vibhajitvā paṇḍitehi ñeyyāti vitthārena gambhīratthaṃ ñātuṃ icchantehi ''evaṃ paṭipadāvibhāgenā''tiādinā (netti. aṭṭha. 9) aṭṭhakathāvacanena jānitabbo.

Sutamayipaññādikā tisso paññā ācariyena nānānayehi vibhattā, amhehi ca ñātā, ''tāsu yassa ekā vā dve vā paññā atthi, so puggalo konāmo, yassa ekāpi natthi, so puggalo konāmo''ti pucchitabbabhāvato yassa ayaṃ paññā, imā vā atthi, so puggalo itthannāmo, yassa natthi, so puggalo itthannāmoti paṭipadāpaññāppabhedena puggalaṃ vibhajituṃ **''yassa imā''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **yassa** atitikkhapaññassa sutamayī paññā ceva cintāmayī paññā ca imā dve paññā atthi, ayaṃ atitikkhapañño uddesamatteneva jānanato **ugghaṭitaññū** nāma. **Yassa** nātitikkhapaññassa uddesaniddesehi sutamayī paññā atthi, cintāmayī paññā natthi, ayaṃ nātitikkhapañño uddesaniddesehi jānanato **vipañcitaññū** nāma. **Yassa** mandapaññassa uddesaniddesehi neva sutamayī paññā atthi, na cintāmayī paññā ca, ayaṃ mandapañño uddesaniddesapaṭiniddesehi jānanato niravasesavitthāradesanāya netabbato **neyyo** nāmāti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ''idāni yadatthaṃ imā paññā uddhaṭā, tameva veneyyapuggalavibhāgaṃ yojetvā dassetuṃ 'yassā'tiādi vutta''ntiādi (netti. aṭṭha. 8) vuttaṃ.

9. ''Tattha bhagavā ugghaṭitaññussā''tiādinā desanaṃ vibhāveti, ''tattha catasso paṭipadā''tiādinā paṭipadāvibhāgehi, ''svāyaṃ hāro''tiādinā ñāṇavibhāgehi ca desanābhājanaṃ veneyyattayaṃ ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ''yāya desanāpāḷiyā desanāhāraṃ yojetuṃ pubbe 'dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī'tiādinā desanāhārassa visayabhāvena yā pāḷidesanā nikkhittā, sā pāḷidesanā desanāhārena niddhāritesu assādādīsu atthesu kimatthaṃ desayatī''ti pucchitabbattā ''imaṃ atthaṃ desayatī''ti niyametvā dassetuṃ **''sāyaṃ dhammadesanā''**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **sāyaṃ dhammadesanā**ti yā dhammadesanā ādikalyāṇādikā pubbe desanāhārassa visayabhāvena nikkhittā, sāyaṃ dhammadesanā assādādīsu kimatthaṃ desayatīti kathetukāmatāya pucchati, pucchitvā ''cattāri saccāni desayatī''ti vissajjeti, tāni sarūpato dassetuṃ **''dukkhaṃ**

samudayaṃ nirodhaṃ magga’’nti vuttaṃ. Pavattipavattakanivattinivattanupāyabhāvena aviparītabhāvato **‘‘saccānī’’**ti vuttāni.

Yassaṃ desanāyaṃ saccāni desanāhārena niddhāritāni, sā desanā cattāri saccāni desayatīti yuttaṃ hotu. Yassaṃ desanāyaṃ assādādayo niddhāritā, sā desanā cattāri saccāni desayatīti na sakkā vattuṃ. Heṭṭhā ca assādādayo niddhāritā, tasmā ‘‘assādādayo’’tipi vattabbanti codanaṃ manasi katvā **‘‘ādīnavo phalañca dukkha’’**ntiādi vuttaṃ. Desanāhārena saṃvaṇṇanānayena desanāyaṃ niddhārito ādīnavo ceva phalañca dukkhasaccaṃ hoti, assādo samudayasaccaṃ, nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, upāyo ceva āṇatti ca maggasaccaṃ hoti, tasmā ‘‘cattāri saccāni desayatī’’ti vattabbamevāti.

Taṇhāvajjā tebhūmakadhammā dukkhaṃ, te ca aniccādīhi pīḷitattā **ādīnavā**yeva. **Phala**nti desanāya phalaṃ lokiyaṃ, na lokuttaraṃ, tasmā dukkhanti vattabbameva. **Assādo**ti taṇhāssādassa gahitattā **‘‘assādo samudayo’’ti ca vattabbaṃ. Assādekadeso dukkhameva**, assādekadeso dukkhañceva samudayo ca. Saha vipassanāya ariyamaggo ca bhagavato āṇatti ca desanāya phalādhigamassa upāyabhāvato **‘‘upāyo, āṇatti ca maggo’’**ti vuttaṃ, nissaraṇekadesopi maggoti daṭṭhabbo. ‘‘Imāni cattāri saccāni yā desanā visesato desayati, katamā sā’’ti pucchitabbattā visesaṃ niyametvā dassetuṃ **‘‘imāni cattāri saccāni idaṃ dhammacakka’’**nti vuttaṃ. **Idaṃ** vuccamānaṃ dhammacakkaṃ imāni cattāri saccāni visesato desayatīti yojanā kātabbā.

‘‘Yā desanā imāni cattāri saccāni visesato desayati, tassā desanāya dhammacakkabhāvaṃ kiṃ bhagavā āhā’’ti vattabbabhāvato **‘‘yathāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘jātipi dukkhā’’tiādivacanato (mahāva. 14) taṇhāvajjaṃ jātiādikaṃ tebhūmakadhammajātaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvena, dukkhadukkhādibhāvena ca **‘‘dukkha’’**nti vuttaṃ. **Me**ti mayā pavattitanti yojanā. **Bhikkhave**ti savane ussāhaṃ janetuṃ ālapati. **Bārāṇasiya**nti bārāṇasīnagarassa avidūre. **Isipatane**ti sīlakkhandhādīnaṃ isanato gavesanato **‘‘isī’’**ti voharitānaṃ paccekabuddhānaṃ patanaṭṭhāne. **Migadāye**ti migānaṃ abhayadānaṭṭhāne kārite assameva.

Anuttaranti uttaritarābhāvena anuttaraṃ anatisayaṃ. **Dhammacakka**nti satipaṭṭhānādike sabhāvadhāraṇādinā atthena dhammo ceva pavattanaṭṭhena cakkañcāti dhammacakkaṃ. **Appaṭivattiya**nti appaṭisedhanīyaṃ. Kasmā? Janakassa bhagavato dhammissarattā sammāsambuddhattā, jaññassa ca anuttarattā koṇḍaññādīnañceva aṭṭhārasabrahmakoṭiyā ca catusaccapaṭivedhasādhanato ca. ‘‘Kena appaṭivattiya’’nti pucchitabbattā **‘‘samaṇena vā’’**tiādimāha. Tattha **samaṇenā**ti pabbajjamattūpagatena. **Brāhmaṇenā**ti jātibrāhmaṇena. Paramatthānañhi samaṇabrāhmaṇānaṃ paṭisedhane cittuppādānuppajjanampi natthi. **Devenā**ti chakāmāvacaradevena. **Brahmunā**ti rūpabrahmā gahitā. ‘‘Samaṇena vā …pe… brahmunā’’ti ettakameva avatvā**‘‘kenacī’’**ti vuttavacanena avasesakhattiyagahapatiparisajanā saṅgahitā. Tasmā khattiyabrāhmaṇagahapatisamaṇacātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmaparisā aṭṭhavidhāpi paṭisedhetuṃ asamatthāyevāti veditabbā. **Lokasmi**nti sattasamūhe dhammacakkādhāre.

‘‘Dvādasa padāni sutta’’nti gāthānurūpaṃ dhammacakkasutte padāni vibhajanto **‘‘tattha aparimāṇā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti dhammacakkadesanāyaṃ (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13 ādayo; paṭi. ma. 2.30). ‘‘Aparimāṇā akkharā aparimāṇā padā’’ti avatvā ‘‘aparimāṇā padā aparimāṇā akkharā’’ti uppaṭipāṭivacanehi yebhuyyena padasaṅgahitānīti dasseti. **Padā, akkharā, byañjanā**ti ca liṅgavipallāsānīti daṭṭhabbāni. **Etasseva atthassā**ti vattabbākārassa catusaccasaṅkhātassa atthasseva **saṅkāsanā pakāsanā** pakāsanākāro paññattākāroti ākāravantaākārasambandhe sāmivacanaṃ. **Saṅkāsanākāro**ti ca saṅkāsanīyassa atthassa ākāro. Esa nayo sesesupi. **Itipī**ti iti iminā pakārenapi, iminā pakārenapi **idaṃ** jātiādikaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti veditabbaṃ.

Ayanti kāmataṇhādibhedā ayaṃ taṇhā. **Dukkhasamudayo**ti dukkhanibbattanassa hetubhāvato dukkhasamudayo. **Aya**nti sabbasaṅkhatato nissaṭā ayaṃ asaṅkhatā dhātu. **Dukkhanirodho**ti jātiādippabhedassa dukkhassa anuppādananirodhapaccayattā dukkhanirodho. **Aya**nti sammādiṭṭhādiko aṭṭhaṅgiko ariyo maggo. Dukkhanirodhabhūtaṃ nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena gatattā, dukkhanirodhappattiyā paṭipadābhāvato ca **dukkhanirodhagāminī paṭipadā**. Sesaṃ vuttanayameva.

‘‘Tattha aparimāṇā’’tiādinā byañjanapadaatthapadāni vibhajitvā tesaṃ aññamaññaṃ visayivisayabhāvena sambandhabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘tattha bhagavā akkharehi saṅkāsetī’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā bhagavā kiṃ sāmaññehi akkharādīhi saṅkāseti vā pakāseti vā, udāhu yathārahaṃ saṅkāseti pakāsetītiādivicāraṇāya sambhavato visayavisayibhāvena sambandhabhāvaṃ niyametvā dassetuṃ **‘‘tattha bhagavā akkharehi saṅkāsetī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘akkharehi saṅkāsetī’’ti kasmā evaṃ vuttaṃ, nanu ‘‘dukkhasacca’’ntiādīsu padeneva dukkhasaccatthattādiko saṅkāsitabboti? Saccaṃ, padāvayavassa pana akkharassa gahaṇamukheneva akkharasamudāyassapi padassa gahaṇaṃ hoti, pade gahite ca dukkhasaccatthādikāvabodho hotveva, evaṃ sati padeneva sijjhanato akkharo visuṃ na gahetabboti? Na, dukkhasaccatthādikāvabodhassa visesuppattibhāvato. **Du-**iti akkharena hi anekupaddavādhiṭṭhānabhāvena kucchitattho gahito, **kha-**iti akkharena dhuvasubhasukhattabhāvavirahena tucchatthoti evamādikāvabodhassa visesuppatti bhavati. Tena vuttaṃ ‘‘padatthagahaṇassa visesādhānaṃ jāyatī’’ti (netti. aṭṭha. 9). Padapariyosāne vākyapariyosānābhāvato akkharehi saṃkhittena dīpiyamāno attho padehi pakāsitovāti vuttaṃ **‘‘padehi pakāsetī’’**ti. Vākyapariyosāne pana saṅkāsito pakāsito attho vivarito vivaṭo katovāti vuttaṃ. **‘‘Byañjanehi vivaratī’’**ti. Pakārehi ca vākyabhede kate so attho vibhatto nāmāti vuttaṃ **‘‘ākārehi vibhajatī’’**ti. Vākyāvayavānaṃ padānaṃ paccekaṃ nibbacanavibhāge kate so attho pākaṭo katovāti vuttaṃ **‘‘niruttīhi uttānīkarotī’’**ti. Katanibbacanehi vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyasattānaṃ citte parisamantato tosanaṃ hoti, paññātejanañcāti āha **‘‘niddesehi paññapetī’’**ti.

‘‘Bhagavā akkharehi saṅkāsetī’’tiādīsu ‘‘bhagavā evā’’ti vā ‘‘akkharehi evā’’ti vā avadhāraṇe yojite ‘‘sāvako na saṅkāseti, padādīhi na saṅkāsetī’’ti attho bhaveyya, sāvako ca saṅkāseti, padādīhi ca saṅkāseti. Kattha avadhāraṇaṃ yojetabbanti ce? ‘‘Bhagavā akkharehi saṅkāsetiyevā’’ti avadhāraṇaṃ yojetabbaṃ. Evañhi sati sāvakena saṅkāsito vā padādīhi saṅkāsito vā attho saṅgahito hoti. Atthapadānañca akkharādinānāvisayatā siddhā hoti. Tena ekānusandhike sutte chaḷeva atthapadāni niddhāretabbāni, anekānusandhike sutte anusandhibhedena visuṃ visuṃ cha cha atthapadāni niddhāretabbāni.

‘‘Chasu byañjanapadesu katamena byañjanapadena katamaṃ kiccaṃ sādhetī’’ti pucchitabbattā ‘‘iminā idaṃ kiccaṃ, iminā idaṃ kiccaṃ sādhetī’’ti niyametvā dassetuṃ **‘‘tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭetī’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti akkharādīsu byañjanapadesu. **Ugghaṭetī**ti ugghaṭanakiccaṃ sādhetīti attho. Kiñcāpi desanāva ugghaṭanakiccaṃ sādheti, bhagavā pana desanājanakattā ugghaṭanakiccaṃ sādhetīti vuccati. Sesesupi evamattho daṭṭhabbo.

‘‘Ugghaṭanakiccasādhikā desanāyeva kiṃ vipañcanavitthāraṇakiccasādhikā desanājanakattā, udāhu visuṃ visuṃ kiccasādhikā aññā’’ti pucchitabbabhāvato visuṃ visuṃ kiccasādhikā aññā desanāti niyametvā dassetuṃ **‘‘tattha ugghaṭanā ādī’’**tiādimāha. Atha vā ‘‘katamā ugghaṭanā, katamā vipañcanā, katamā vitthāraṇā’’ti pucchitabbattā vuttaṃ **‘‘tattha ugghaṭanā ādī’’**tiādi. Tattha **tatthā**ti ugghaṭanādikiccasādhikāsu desanāsu. **Ugghaṭanā**ti ugghaṭanakiccasādhikā desanā ādidesanā hoti. **Vipañcanā**ti vipañcanakiccasādhikā desanā majjhedesanā hoti. **Vitthāraṇā**ti vitthāraṇakiccasādhikā desanā pariyosānadesanā hotīti attho daṭṭhabbo.

‘‘Ugghaṭiyanto uddisiyamāno pariyattiatthabhūto dhammavinayo katamaṃ puggalaṃ vineti, vipañciyanto niddisiyamāno pariyattiatthabhūto dhammavinayo katamaṃ puggalaṃ vineti, vitthāriyanto paṭiniddisiyamāno pariyattiatthabhūto dhammavinayo katamaṃ puggalaṃ vinetī’’ti pucchitabbattā **‘‘soyaṃ dhammavinayo’’**tiādimāha. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘evaṃ ‘akkharehi saṅkāsetī’tiādīnaṃ channaṃ byañjanapadānaṃ byāpāraṃ dassetvā idāni atthapadānaṃ byāpāraṃ dassetuṃ ‘soyaṃ dhammavinayo’tiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 9) vuttaṃ.

Tattha **ugghaṭiyanto** uddisiyamāno uddesapariyattiatthabhūto so ayaṃ **dhammavinayo** ugghaṭitaññupuggalaṃ vineti, **tena** ugghaṭitaññuno puggalassa vinayanena **naṃ** ugghaṭiyantaṃ uddisiyamānaṃ uddesapariyattiatthabhūtaṃ vinayaṃ ‘‘ādikalyāṇo’’ti āhu. **Vipañciyanto** niddisiyamāno niddesapariyattiatthabhūto so ayaṃ **dhammavinayo** vipañcitaññupuggalaṃ vineti, **tena** vipañcitaññupuggalassa vinayanena **naṃ** vipañciyantaṃ niddisiyamānaṃ niddesapariyattiatthabhūtaṃ vinayaṃ ‘‘majjhekalyāṇo’’ti āhu. **Vitthāriyanto** paṭiniddisiyamāno paṭiniddesapariyattiatthabhūto so ayaṃ **dhammavinayo** neyyaṃ puggalaṃ **vineti** vinayanaṃ janeti, **tena** neyyassa puggalassa vinayanena **naṃ** vitthāriyantaṃ paṭiniddisiyamānaṃ paṭiniddesapariyattiatthabhūtaṃ vinayaṃ ‘‘pariyosānakalyāṇo’’ti āhūti yojanatthoti daṭṭhabbo.

Atha vā ‘‘akkharehi saṅkāsetī’’tiādinā channaṃ padānaṃ byāpāro dassito, evaṃ sati attho nibyāpāro siyā, attho ca nippariyāyato sabyāpāroyevāti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘soyaṃ dhammavinayo’’**tiādi. Etena atthoyeva mukhyato veneyyattayassa vinayanakiccaṃ sādheti, atthavācako pana saddo ṭhānūpacārato veneyyattayassa vinayanakiccaṃ sādhetīti dasseti. Padaparamassa pana saccappaṭivedhassa patiṭṭhānābhāvato so idha na vutto. Sekkhaggahaṇena vā kalyāṇaputhujjanassa viya neyyaggahaṇena padaparamassa puggalassāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Akkharehī**tiādīsu karaṇatthe karaṇavacanaṃ, na hetvatthe. Akkharādīnañhi ugghaṭanādīni payojanāniyeva honti, na ugghaṭanādīnaṃ akkharādīni payojanānīti ‘‘annena vasatī’’tiādīsu viya na hetuattho gahetabbo. Tattha hi annena hetunā vasati, vasanena hetunā annaṃ laddhanti vasanakiriyāya phalaṃ vasanakiriyāya hetubhāvena gahitaṃ. ‘‘Ajjhesanena vasatī’’tiādīsupi eseva nayo. Tenāha ‘‘yadatthā ca kiriyā, so hetū’’ti (netti. aṭṭha. 9). Tattha **yadatthā**ti so annādiko attho yassā vasanādikiriyāyāti yadatthā, vasanādikiriyā, so annādiko attho tassā vasanādikiriyāya hetūti attho veditabbo.

10. ‘‘Tattha aparimāṇā padā’’tiādinā ‘‘dhammaṃ vo bhikkhave desessāmī’’ti uddiṭṭhāya pāḷiyā dvādasapadasampattisaṅkhātaṃ tividhakalyāṇataṃ dassetvā idāni chaatthapadachabyañjanapadabhedena sampattisaṅkhātaṃ atthapadabyañjanapadakalyāṇataṃ dassento **‘‘tattha chappadāni attho’’**tiādimāha. Atha vā ‘‘dvādasa padāni sutta’’nti vuttānurūpaṃ ‘‘tattha aparimāṇā’’tiādinā ‘‘dhammaṃ vo bhikkhave desessāmī’’ti uddiṭṭhāya pāḷiyā dvādasapadatā dassetvā ‘‘ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇa’’nti vuttānurūpaṃ ‘‘tattha bhagavā akkharehi cā’’tiādinā tassā pāḷiyā tividhakalyāṇatā dassitā, dassetvā idāni ‘‘sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddha’’nti vuttānurūpaṃ tassā pāḷiyā chaatthapadabyañjanapadasampannataṃ dassetuṃ **‘‘tattha chappadāni attho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tissaṃ desanāhāravisayasaṅkhātāyaṃ pāḷiyaṃ chappadāni attho. Katamāni chappadāni? Saṅkāsanā, pakāsanā, vivaraṇā, vibhajanā, uttānīkammaṃ, paññatti imāni chappadāni. Attho yassa atthi tasmā **sātthaṃ. Tatthā**ti tissaṃ desanāhāravisayasaṅkhātāyaṃ pāḷiyaṃ chappadāni byañjanaṃ. Katamāni chappadāni? Akkharaṃ, padaṃ, byañjanaṃ, ākāro, nirutti, niddeso imāni chappadāni. Byañjanaṃ yassa atthīti **sabyañjana**nti yojanā kātabbā. **Tenā**ti tassā pāḷiyā tividhakalyāṇachaatthapadasampannachabyañjanapadasampannaṭṭhena, ‘‘dhammaṃ vo, bhikkhave… pe… suddha’’nti bhagavā āhāti attho.

Kevalasaddassa sakalādiatthavācakattā adhippetatthaṃ niyametvā dassetuṃ **‘‘kevalanti lokuttaraṃ na missaṃ lokiyehi dhammehī’’**ti vuttaṃ. **Paripuṇṇa**nti adhippetatthe ekopi attho ūno natthi, vācakasaddesupi anatthako ekopi saddo adhiko natthīti paripuṇṇaṃ anūnaṃ anatirekaṃ. **Parisuddha**nti saddadosaatthadosādivirahato vā parisuddhaṃ, rāgādimalavirahato vā pariyodātānaṃ uttarimanussadhammavisesānaṃ upaṭṭhitaṭṭhānattā parisuddhaṃ pariyodātaṃ. Niggataṃ malaṃ etassa dhammassāti **nimmalaṃ**. Saddadosādivirahato vā rāgādivirahato vā sabbamalehi apagataṃ pari samantato odātanti **pariyodātaṃ. Upaṭṭhita**nti upatiṭṭhanti ettha sabbavisesāti upaṭṭhitaṃ yathā ‘‘padakkanta’’nti. **Padakkantaṃ** padakkantaṭṭhānaṃ. Visisanti manussadhammehīti **visesā,** sabbe visesā **sabbavisesā,** sabbato vā visesāti **sabbavisesā,** uttarimanussadhammā. Tesaṃ sabbavisesānaṃ upaṭṭhitanti yojanā. **Ida**nti sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. Tathāgatassa sammāsambuddhassa padanti **tathāgatapadaṃ. Pada**nti ca paṭipattigamanena vā desanāgamanena vā kilesaggahaṇaṃ. Ottharitvā gamanaṭṭhānaṃ itipi **vuccati** pavuccati, tathāgatena gocarāsevanena vā bhāvanāsevanena vā **nisevitaṃ** bhajitaṃ itipi vuccati, tathāgatassa mahāvajirañāṇasabbaññutaññāṇadantehi **ārañjitaṃ** ārañjitaṭṭhānaṃ itipi vuccati, **ato** tathāgatapadādibhāvena vattabbabhāvato **etaṃ** sāsanabrahmacariyaṃ iti paññāyati. **Brahmacariya**nti brahmuno sabbasattuttamassa bhagavato cariyaṃ, brahmaṃ vā sabbaseṭṭhaṃ cariyaṃ **brahmacariyaṃ. Paññāyatī**ti yathāvuttehi pakārehi ñāyatīti attho veditabbo.

‘‘Imassa sikkhattayassa saṅgahassa sāsanassa paripuṇṇabhāvaparisuddhabhāvasaṅkhātaṃ tathāgatapadabhāvaṃ!Tathāgatapadabhāvaṃ, tathāgatanisevitabhāvaṃ, tathāgataārañjitabhāvaṃ, tehi pakārehi ñāpitabhāvaṃ kathaṃ mayaṃ nikkaṅkhā jānissāmā’’ti vattabbato **‘‘tenāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ, tabbhāvadīpakena bhagavatā vuttena vacanena tumhehi nikkaṅkhehi jānitabboti vuttaṃ hoti.

Yadi bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti, byañjanehi ca ākārehi ca vipañcayati, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti, evaṃ sati ācariyena racitena desanāhārena payojanaṃ na bhavati, desanāhārena na vinā bhagavato desanāyameva atthasijjhanatoti codanaṃ manasi katvā **‘‘kesaṃ ayaṃ dhammadesanā’’**ti pucchitvā **‘‘yogīna’’**nti āha. Tattha **yogīna**nti yujjanti catusaccakammaṭṭhānabhāvanāyanti **yogino,** tesaṃ yogīnaṃ. Tena mayā racitena desanāhārena saṃvaṇṇitā ayaṃ vuttappakārā bhagavato desanā ugghaṭanādikiccaṃ sādhetīti desanāhāro yogīnaṃ sātthakoyevāti daṭṭhabbo. ‘‘Desanāhārassa assādādidesanāhārabhāvo kena amhehi jānitabbo saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāha āyasmā…pe… desanāhāro’’**ti vuttaṃ. Tattha **tena** assādādidesanāhārabhāvena āyasmā mahākaccāno ‘‘assādādīnavatā…pe… desanāhāro’’ti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena tumhehi desanāhārassa yogīnaṃ assādādidesanāhārabhāvo jānitabbo saddahitabboti vuttaṃ hoti.

‘‘Kiṃ pana ettāvatā desanāhāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī’’ti pucchitabbattā **‘‘niyutto desanāhāro’’**ti vuttaṃ. Tattha yassaṃ desanāyaṃ assādādayo yena desanāhārena niddhāritā, tassaṃ desanāyaṃ so desanāhāro niddhāretvā yojitoti attho daṭṭhabboti.

Iti desanāhāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

2. Vicayahāravibhaṅgavibhāvanā

11. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena desanāhāravibhaṅgena assādādayo suttatthā ācariyena vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto desanāhāravibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo vicayo hāro’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo vicayo hāro’’**tiādi **vuttaṃ.** Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu hāresu katamo saṃvaṇṇanāviseso vicayo hāro vicayahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Yaṃ pucchitañca vissajjitañcā’’tiādiniddesagāthāya idāni mayā vuccamāno ‘‘ayaṃ vicayo hāro kiṃ vicinatī’’tiādiko saṃvaṇṇanāviseso vicayahāravibhaṅgo nāmāti yojanā.

‘‘Ayaṃ vicayo hāro kiṃ vicinatī’’ti iminā yo vicayo vicinitabbo, taṃ vicayaṃ vicinitabbaṃ pucchati, tasmā vicinitabbaṃ visayaṃ visuṃ visuṃ niyametvā dassetuṃ **‘‘padaṃ vicinati, pañhaṃ vicinatī’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Kiṃ vicayo padavicayo’’tiādiṃ avatvā ‘‘kiṃ vicinati, padaṃ vicinatī’’tiādivacanena vicayasaddassa kattusādhanatthaṃ dasseti. Tattha **padaṃ vicinatī**ti navavidhassa suttantassa sabbaṃ padaṃ yāva nigamanā nāmapadādijātisaddādiitthiliṅgādiākārantādipaṭhamavibhatyantādiekavacanādivasena vicinati. **Pañhaṃ vicinatī**ti adiṭṭhajotanādisattādhiṭṭhānādisammutivisayādiatītavisayādivasena vicinati. **Vissajjanaṃ vicinatī**ti ekaṃsabyākaraṇavissajjanādisāvasesabyākaraṇavissajjanādi sauttarabyākaraṇa vissajjanādi lokiyabyākaraṇavissajjanādivasena vicinati. **Pubbāparaṃ vicinatī**ti pubbena aparaṃ saṃsanditvā vicinati. **Assādaṃ vicinatī**ti assādakataṇhādiassādetabbasukhādivasena vicinati. **Ādīnavaṃ vicinatī**ti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhavasena vā aniṭṭhānubhavanādiādiantavantatādisaṃkilesabhāgiyādivasena vā vicinati. **Nissaraṇaṃ vicinatī**ti maggavasena vā nibbānavasena vā maggassa vā āgamavasena, nibbānassa asaṅkhatadhātuādipariyāyavasena vā vicinati. **Phalaṃ vicinatī**ti dhammacaraṇassa duggatigamanābhāvena vā maccutaraṇādinā vā desanāya phalaṃ, desanānusārena caraṇassa phalaṃ vicinati. **Upāyaṃ vicinatī**ti aniccānupassanādivasena pavattananibbidāñāṇādivasena vā saddhāsativasena vā visuddhiyā upāyaṃ vicinati. **Āṇattiṃ vicinatī**ti pāpaparivajjanāṇattivasena vā lokassa suññatāpekkhanāṇattivasena vā vicinati. **Anugītiṃ vicinatī**ti vuttānugītivasena vā vuccamānānugītivasena vā anurūpaṃ gītiṃ vicinati. **Sabbe nava suttante vicinatī**ti suttageyyādike nava sutte āhaccavacanavasena vā anusandhivacanavasena vā nītatthavacanavasena vā neyyatthavacanavasena vā saṃkilesabhāgiyādivasena vā vicinati.

Kiñcāpi padavicayo paṭhamaṃ vibhatto, suttassa pana anupadaṃ vicinitabbatāya atibhāriyo, na sukaro padavicayoti taṃ aggahetvā pañhāvicayavissajjanavicaye tāva vibhajanto **''yathā kiṃ bhave''**tiādimāha. Tattha **yathā kiṃ bhave**ti yena pakārena so pañhāvicayo pavattetabbo, taṃ pakārajātaṃ kīdisaṃ bhaveyyāti attho daṭṭhabbo. Āyasmā ajito pārāyane bhagavantaṃ pañhaṃ yathā yena pakārena pucchati, tathā tena pakārena pañhāvicayo pavattetabboti attho. Tattha **āyasmā**ti piyavacanaṃ. **Ajito**ti bāvarībrāhmaṇassa paricārakabhūtānaṃ soḷasannaṃ aññataro ajito. **Pārāyane**ti pāraṃ nibbānaṃ ayati gacchati etenāti pārāyanaṃ, ajitasuttādisoḷasasuttassetaṃ adhivacanaṃ.

> ''Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito,)
> Kenassu nappakāsati;
> Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃ su tassa mahabbhaya''nti. (su. ni. 1038; cūḷani. vatthugāthā 57, ajitamāṇavapucchāniddesa 1) –

Gāthāya **''kena** dhammena **loko** ariyavajjo satto **nivuto** paṭicchādito, iti āyasmā ajito pucchati. **Kena** hetunā yathāvuttaloko nappakāsati, **assa** yathāvuttalokassa **kiṃ** abhilepanaṃ iti tvaṃ brūsi, **tassa** yathāvuttalokassa kiṃ mahabbhayanti tvaṃ brūsīti pucchatī''ti attho.

Iti iminā pabhedena cattāri **imāni** gāthāpāda**padāni pucchitāni** pucchāvasena vuttāni, pucchitatthadīpakāni vā, padhānavasena pana so **''eko pañho''**ti mato, yadipi catunnaṃ padānaṃ pucchanavasena pavattattā catubbidhoti vattabbo, ñātuṃ pana icchitassa ekasseva atthassa sambhavato **''eko pañho''**ti vuttaṃ. ''Kāraṇaṃ vadehī''ti vattabbattā kāraṇamāha **''ekavatthupariggahā''**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ''yadipi nivāraṇāpakāsanābhilepanamahabbhayasaṅkhātā cattāro atthā pucchāyaṃ gahitā, ekassa pana abhidheyyatthassa gahaṇato 'eko pañho'ti padhānavasena gahitoti daṭṭhabbo''ti. ''Ekavatthupariggahaṇaṃ kathaṃ amhehi saddahitabba''nti vattabbabhāvato **''evañhi āhā''**ti vuttaṃ. **Evaṃ** ekavatthupariggahaṇeneva bhagavā **hi** yasmā āha, iti tasmā ekavatthupariggahaṇaṃ tumhehi saddahitabbanti vuttaṃ hoti.

''Kenassu nivuto loko''ti iminā **lokādhiṭṭhānaṃ** paṭicchādanaṃ pucchati, na nānādhammādhiṭṭhānaṃ. **''Kenassu nappakāsatī''**ti iminā lokasseva **appakāsanaṃ** pucchati, na nānāsabhāvadhammassa. **''Kissābhilepanaṃ brūsī''**ti iminā lokasseva **abhilepanaṃ** pucchati, na nānāsabhāvadhammassa. **''Kiṃ su tassa mahabbhaya''**nti iminā tasseva lokassa **mahabbhayaṃ** pucchati, na nānāsabhāvadhammassa. Tasmā ''kenassu nivuto loko''tiādipañho ekādhiṭṭhānanānādhiṭṭhānesu ekādhiṭṭhāno, dhammādhiṭṭhānasattādhiṭṭhānesu sattādhiṭṭhāno, adiṭṭhajotanādīsu adiṭṭhajotanāpañhotiādinā yathāsambhavaṃ vicinitabboti adhippāyo.

''Pañhassa yo loko 'adhiṭṭhāno'ti gahito, so loko tividho''ti vattabbabhāvato **''loko tividho''**tiādi vuttaṃ. Tattha tayo vidhā etassa lokassāti **tividho**. Kilissati rāgādivasena kāmāvacarasattoti **kileso,**

kileso ca so loko cāti **kilesaloko,** kāmāvacarasatto. So hi rāgādikilesabahulatāya kilesalokoti. Bhavati jhānābhiññāhi buddhīhīti **bhavo,** bhavo ca so loko cāti **bhavaloko,** rūpāvacarasatto. So hi jhānādibuddhīhi bhavatīti. Indriyena samannāgatoti **indriyo,** indriyo ca so loko cāti **indriyaloko,** arūpāvacarasatto. So hi āneñjasamādhibahulatāya visuddhindriyo hotīti lokasamaññā pariyāpannadhammavasena pavattā, tasmā ariyā na gahitāti.

‘‘Kenassu nivuto loko’’tiādigāthāya pucchāvicayo hāro ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘vissajjanāvicayo hāro kattha vissajjanāya vibhatto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha vissajjanā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tassaṃ ‘‘kenassu nivuto loko’’tiādipucchāyaṃ –

> ‘‘Avijjāya nivuto loko, (ajitāti bhagavā,)
> Vivicchā pamādā nappakāsati;
> Jappābhilepanaṃ brūmi, dukkhamassa mahabbhaya’’nti. (su. ni. 1039; cūḷani. vatthugāthā 58, ajitamāṇavapucchāniddesa) –

Ayaṃ gāthā vissajjanāti daṭṭhabbā. Tattha **avijjāya nivuto loko**ti kāḷapakkhacatuddasī, ghanavanasaṇḍa, meghapaṭalacchādana, aḍḍharattīnaṃ vasena caturaṅgasamannāgatena andhakārena rathaghaṭādi paṭicchādito viya dhammasabhāvapaṭicchādanalakkhaṇāya **avijjāya** satta**loko nivuto** paṭicchādito. **‘‘Ajitā’’**ti ca ālapanaṃ katvā bhagavā āha. **Vivicchā**ti **vici**kicchāya pamādahetu yathāvuttaloko **nappakāsati. Jappaṃ** taṇhaṃ yathāvuttalokassa **‘‘abhilepana’’**nti ahaṃ brūmīti bhagavā āha, **dukkhaṃ** jātiādivaṭṭadukkhaṃ **assa** yathāvuttalokassa **‘‘mahabbhaya’’**nti ahaṃ brūmīti bhagavā ajitaṃ āhāti attho.

‘‘Imāya vissajjanāya kathaṃ vicineyyā’’ti pucchitabbattā **‘‘imāni cattāri padānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **imāni cattāri padānī**ti ‘‘kenassu nivuto loko’’tiādipucchāgāthāyaṃ vuttāni gāthāpadāni. **Imehi catūhi padehī**ti ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti vissajjanāgāthāyaṃ vuttehi gāthāpadehi vissajjitāni. Kathaṃ? **Paṭhamaṃ** padaṃ **paṭhamena** padena, **dutiyaṃ** padaṃ **dutiyena** padena, **tatiyaṃ** padaṃ **tatiyena** padena, **catutthaṃ** padaṃ **catutthena** padena vissajjitaṃ.

‘‘Kenassu nivuto loko’’ti paṭhama**pañhe ‘‘avijjāya nivuto loko’’**ti paṭhamā **vissajjanā** katā, na uppaṭipāṭiyā. Vijjāya paṭipakkhā avijjā, tasmā avijjāya ajānako loko bhaveyya. Kathaṃ nivuto saddahitabboti āha **‘‘nīvaraṇehi nivuto loko’’**ti. Yadi evaṃ ‘‘nīvaraṇena nivuto loko’’ti vissajjanā kātabbāti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ **‘‘avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā’’**ti. ‘‘Sabbasattānaṃ avijjānīvaraṇabhāvo kena vacanena saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘yathāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Sabbasattānaṃ, bhikkhave, sabbapāṇānaṃ sabbabhūtānaṃ, pariyāyato ekameva nīvaraṇaṃ vadāmi, yadidaṃ avijjā. Avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā. Sabbasova bhikkhave avijjāya nirodhā cāgā paṭinissaggā natthi sattānaṃ nīvaraṇanti vadāmī’’ti yaṃ vacanaṃ **yathā** yena pakārena bhagavā āha, tathā tena pakārena vuttena tena vacanena tumhehi sabbasattānaṃ avijjānīvaraṇabhāvo saddahitabboti.

‘‘Avijjāya nivuto loko’’ti padena ‘‘kenassu nivuto loko’’ti paṭhamasseva padassa vissajjanā na siyā, ‘‘kenassu nappakāsatī’’ti dutiyapadassāpi vissajjanā siyāti codanaṃ manasi katvā **‘‘tena cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tena** ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti padena ‘‘kenassu nivuto loko’’ti paṭhamassa padassa vissajjanā **yuttā** yuttatarā hoti, yuttatarattā ‘‘kenassu nivuto loko’’ti pañhe ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti vissajjanāti mayā vattabbāyevāti adhippāyo.

‘‘Kenassu nappakāsatī’’ti imasmiṃ **pañhe ‘‘vivicchā pamādā nappakāsatī’’**ti ayaṃ **vissajjanā** kātabbā, vivicchāya pavattattā, pamādā **ca** loko nappakāsatīti attho. Avijjānīvaraṇāya nivuto loko nappakāsatīti vissajjanā kātabbā, ‘‘kathaṃ vivicchā pamādā loko nappakāsatīti vissajjanā katā’’ti vattabbattā **‘‘yo puggalo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yo** puthujjanabhūto **puggalo** avijjā**nīvaraṇehi** nivuto, **so** puthujjanabhūto puggalo vivicchāya **vivicchati**. ‘‘Yāya vivicchāya vivicchati, sā vivicchā katamā nāmā’’ti pucchitabbattā **‘‘vivicchā nāma vuccati vicikicchā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Tāya kasmā nappakāsatī’’ti vattabbattā **‘‘so vicikicchanto’’**tiādi vuttaṃ. Tāya vicikicchanto **so** puthujjanabhūto puggalo saddahitabbesu **nābhisaddahati;** saddahitabbesu na abhisaddahanto akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ sacchikiriyāya ārabhitabbaṃ vīriyaṃ **nārabhati;** anārabhanto **so** puggalo **idha** loke pamādamanuyutto viharatīti, pamādena viharanto pamatto puggalo **sukke** dhamme na uppādiyati; anuppādayantassa **tassa** puggalassa **te** sukkā dhammā **anuppādiyamānā** hutvā **nappakāsanti** pakāsanavasena na pavattanti; tasmā ‘‘vivicchā pamādā loko nappakāsatī’’ti vissajjanā kātabbāti adhippāyo.

‘‘Tādisassa sukkadhammānaṃ appakāsanabhāvo amhehi kena vacanena saddahitabbo’’ti vattabbabhāvato **‘‘yathāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha –

> ‘‘Dūre santo pakāsanti, himavantova pabbato;
> Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā;
> Te guṇehi pakāsanti, kittiyā ca yasena cā’’ti. –

Yaṃ gāthāpāṭhaṃ bhagavā **yathā** yena appakāsanākārena āha, tathā tena appakāsanākārena vuttena tena gāthāpāṭhena tādisassa puggalassa sukkadhammānaṃ appakāsanabhāvo tumhehi saddahitabboyeva, tasmā ‘‘vivicchā pamādā loko nappakāsatī’’ti vissajjanā kātabbāvāti adhippāyo.

Gāthāttho pana – himavanto pabbato dūre ṭhito dūre ṭhitānampi sacakkhukānaṃ puggalānaṃ pakāsati iva, evaṃ **santo** sappurisā dūre ṭhitānampi guṇavasena pavattāya kittiyā ca guṇavasena pavattehi yasaparibhogaparivārehi ca dūre ṭhitānaṃ paṇḍitānaṃ pakāsanti, rattikāle khittā sarā usū na dissanti yathā, **ettha** sattaloke vivicchāpamādānaṃ vasena viharanto asanto na dissanti. Ye santo pakāsanti, te santo guṇehi pakāsantīti dassetuṃ **‘‘te guṇehi pakāsantī’’**ti vuttaṃ. Guṇā nāma abbhantare jātā, ‘‘kathaṃ guṇehi pakāsantī’’ti vattabbattā **‘‘kittiyā ca yasena cā’’**ti vuttaṃ. Guṇānubhāvena pavattāya kittiyā ca guṇānubhāvena pavattena yasena ca pakāsantā puggalā guṇehi pakāsantīti vattabbāvāti.

Yadi vivicchāpamādānaṃ vasena nappakāsati, evaṃ sati loko nivuto hoti, tasmā paṭhamassa padassāpi vissajjanā kātabbāti codanaṃ manasi katvā **‘‘tena cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tenā**ti ‘‘vivicchā pamādā nappakāsatī’’ti padena ‘‘kenassu nappakāsatī’’ti dutiyassa padassa vissajjanā **yuttā** yuttatarāti attho. **Padenā**ti ca padatthaṭṭhena vissajjanāti attho. **Padassā**ti padatthassa pucchitabbassāti attho daṭṭhabbo. Esa nayo heṭṭhā, upari ca.

‘‘Kissābhilepanaṃ brūsī’’ti pañhe ‘‘jappābhilepanaṃ brūmī’’ti vissajjanā tassā ajitena daṭṭhabbā. ‘‘Katamā jappā nāmā’’ti pucchitabbattā **‘‘jappā nāma vuccati taṇhā’’**ti vuttaṃ. Sā taṇhā lokaṃ abhilimpatīti kathaṃ viññāyatīti yojanā. Tena vuttaṃ **‘‘yathāha bhagavā’’**tiādi. Tattha **yathā** yena taṇhāya abhilepanabhāvena –

> ‘‘Ratto atthaṃ na jānāti, ratto dhammaṃ na passati;
> Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate nara’’nti. –

Yaṃ gāthaṃ bhagavā āha, tathā tena abhilepanabhāvena vuttāya tāya gāthāya sā taṇhā lokaṃ abhilimpatīti viññāyatīti adhippāyo.

Gāthāyaṃ pana – rajjati sattoti **ratto,** rāgasamaṅgīsatto. Kāraṇaṃ paṭicca asati pavattati phalanti **atthaṃ,** phalaṃ. Kāraṇaṃ phalaṃ dhāreti, taṃ kāraṇaṃ **dhammaṃ** nāma. Andhakāraṃ **andhaṃ. Ya**nti yamhi kāle. **Ya**nti hi bhummatthe paccattavacanaṃ. Yamhi kāle rāgo **naraṃ** rāgasamaṅgiṃ **sahate** abhibhavati, tadā kāle **andhaṃ** andhakāraṃ tamaṃ hotīti yojanā. Rāgo naraṃ **yaṃ** yasmā sahate, tasmā andhaṃ tamaṃ tadā hotīti vā, rāgo yaṃ naraṃ sahate, tassa narassa andhaṃ tamaṃ tadā hotīti vā, rāgo naraṃ **yaṃ sahate** abhibhūyate yaṃ sahanaṃ abhibhavanaṃ nipphādeti, taṃ sahanaṃ abhibhavanaṃ **andhaṃ** andhakāraṃ tamaṃ hotīti vā yojanā.

‘‘Yadi ratto atthādikaṃ na jānāti, evaṃ sati kathaṃ jappābhilepanaṃ bhavatī’’ti vattabbattā **‘‘sāyaṃ taṇhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ārammaṇesu **āsattibahulassa** āsaṅgabahulassa taṇhāsamaṅgissa **puggalassa sā ayaṃ taṇhā evaṃ** bahuāsaṅgavasena **abhijappā** pariyuṭṭhānaṭṭhāyinī hoti. **Iti karitvā** iminā kāraṇena **tattha** taṇhāya satta**loko** kenaci silesena **abhilitto** makkhito viya jappābhilepena abhilitto nāma bhavatīti yojanā. ‘‘Jappābhilepanaṃ appakāsanassapi kāraṇaṃ bhavati, tasmā ‘kenassu nappakāsatī’ti dutiyapadatthassapi vissajjanā siyā’’ti vattabbattā **‘‘tena cā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Tassa lokassa mahabbhayaṃ ki’’nti imasmiṃ catutthapañhe ‘‘assa lokassa dukkhaṃ mahabbhayaṃ bhave’’ti ayaṃ vissajjanā tassā ajitena daṭṭhabbā. Bhāyati loko etasmāti **bhayaṃ,** mahantaṃ bhayaṃ **mahabbhayaṃ**. ‘‘Katividhaṃ dukkha’’nti pucchitabbattā **‘‘duvidhaṃ dukkha’’**ntiādi vuttaṃ. Dve vidhā assa dukkhassāti **duvidhaṃ**. ‘‘Katamaṃ duvidhaṃ dukkha’’nti pucchitabbattā **‘‘kāyikañca cetasikañcā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Katamaṃ kāyikaṃ, katamaṃ cetasika’’nti pucchitabbattā **‘‘yaṃ kāyikaṃ, idaṃ dukkhaṃ yaṃ cetasikaṃ, idaṃ domanassa’’**nti vuttaṃ.

Rogādisatthādianiṭṭharūpaṃ sattalokassa mahabbhayaṃ bhaveyya, ‘‘kathaṃ dukkhaṃ mahabbhayaṃ bhaveti saddahetabba’’nti vattabbabhāvato **‘‘sabbe sattā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha sabbe sattā yathāvuttassa **dukkhassa** ubbijjanti, dukkhena samasamaṃ aññaṃ bhayaṃ sattānaṃ natthi, dukkhato **uttaritaraṃ** vā pana bhayaṃ kuto atthi. **Hi** yasmā natthi, tasmā dukkhato aññassa bhayassa abhāvato ‘‘dukkhaṃ lokassa mahabbhaya’’nti vacanaṃ saddahitabbanti adhippāyo.

‘‘Sabbe sattā’’tiādivacanena rogādisatthādianiṭṭharūpaṃ dukkhamūlamevāti dasseti. ‘‘Kāyikacetasikavasena duvidhaṃ dukkhaṃ dukkhavedanāyeva, **evaṃ** sati saṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhānaṃ mahabbhayabhāvo na āpajjeyyā’’ti vattabbabhāvato **‘‘tisso dukkhatā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Tisso dukkhatā sabbesaṃ sattānaṃ sabbakālesu uppajjanti, kadāci kassaci na uppajjantī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha loko’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tāsu tīsu dukkhatāsu. **Loko**ti bhogasampanno ceva appābādho ca sattaloko. **Odhaso** odhiso **kadāci** karahaci attūpakkamamūlāya **dukkhadukkhatāya** muccati, kadāci parūpakkamamūlāya **dukkhadukkhatāya** muccati, tathā **odhaso** odhiso **kadāci** karahaci dīghāyuko loko **vipariṇāmadukkhatāya** muccati, ‘‘kena hetunā muccatī’’ti pucchitabbattā pucchaṃ ṭhapetvā hetuṃ dassetuṃ **‘‘taṃ kissa hetū’’**tiādi vuttaṃ. Satta**loke** appekacce appābādhā honti, te bhogasampannattā ceva appābādhattā ca dukkhadukkhatāya muccanti, visesato rūpāvacarasattā muccanti. Appekacce dīghāyukāpi honti, te dīghāyukattā vipariṇāmadukkhatāya muccanti; visesato arūpāvacarasattā muccanti arūpāvacarasattānaṃ upekkhāsamāpattibahulattā.

Tesaṃ tāhi dukkhatāhi muccanaṃ anekantikaṃ hoti, tasmā tāhi anatikkantattā anekantikaṃ muccanaṃ tumhehi vuttaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ ekantikamuccana’’nti pucchitabbattā **‘‘saṅkhāradukkhatāya panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **saṅkhāradukkhatāyā**ti dukkhavedanāpi saṅkhatattā saṅkhārapariyāpannā, tādisāya saṅkhāradukkhatāyāti attho gahetabbo. **Loko**ti arahā. Upādīyati vipākakkhandhacatukkakaṭattārūpasaṅkhātaṃ khandhapañcakanti **upādi,** upādiyeva sesaṃ **upādisesaṃ,** khandhapañcakaṃ, taṃ natthi etissā nibbānadhātuyāti **anupādisesā. Anupādisesāya nibbānadhātuyā** anupādisesanibbānadhātu hutvā muccati, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. **Nibbānadhātū**ti ca khandhapañcakassa nibbāyanamattaṃ adhippetaṃ, na asaṅkhatadhātu. **Tasmā**ti saṅkhāradukkhatāya sakalalokabyāpakabhāvena sabbalokasaṅgāhakattā vuttappakāra**saṅkhāradukkhatāya** sabba**lokassa** dukkhaṃ hoti, **iti katvā** saṅkhāradukkhatāya sabbalokassa dukkhabhāvato **‘‘dukkhamassa mahabbhaya’’**nti bhagavatā vuttaṃ.

‘‘Vedanāpaccayā taṇhā’’ti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1, 3, 36; mahāva. 1; vibha. 225) vacanato ‘‘dukkhamassa mahabbhaya’’nti padena ‘‘kissābhilepanaṃ brūsī’’ti tatiyapadassāpi vissajjanā siyāti āsaṅkabhāvato **‘‘tena ca catutthassa padassa vissajjanā yuttā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Kena yathākkamaṃ pucchāvissajjanānaṃ yuttatarabhāvo jānitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. Tena yathākkamaṃ pucchāvissajjanānaṃ yuttatarattā yuttatarajānanako bhagavā ‘‘avijjāya nivuto loko’’tiādimāha, tasmā yuttatarabhāvo tumhehi jānitabboti.

Ettha ca lokassa nīvaraṇādīni ajānantena ca titthiyavādesu samayantaresu paricayena ca tesu samayantaresu ceva nīvaraṇādīsu ca saṃsayapakkhandena ekaṃseneva sattādhiṭṭhānena pucchitabbattā, ekaṃseneva sattādhiṭṭhānena byākātabbattā ca sattādhiṭṭhānā pucchā katāti veditabbā. Sā cāyaṃ pucchā ajānantassa jānanatthāya, jātasaṃsayassa ca saṃsayavinodanatthāya vissajjetabbassa nīvaraṇādivisayassa catubbidhattā catubbidhā. Nīvaraṇādīnaṃ pana visayānaṃ loko ca ādhārabhāvena gāthāyaṃ vuttoti ‘‘eko pañho dassito’’ti ayamettha pucchāvicayo, vissajjanāvicayo pana ‘‘adiṭṭhajotanā vissajjanā, vimaticchedanā vissajjanā’’tiādinā pucchāvicaye vuttanayānusārena veditabbo.

Ekādhāre pucchāvissajjane vicayo ācariyehi vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘anekādhāre pucchāvissajjane yo vicayo vibhajanāraho, so vicayo kathaṃ amhehi viññāyati, amhākaṃ viññāpanatthāya tasmiṃ vicayaṃ vibhajathā’’ti vattabbabhāvato anekādhāraṃ pucchaṃ tāva nīharitvā dassetuṃ –

> ‘‘Savanti sabbadhi sotā, (iccāyasmā ajito,)
> Sotānaṃ kiṃ nivāraṇaṃ;
> Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, kena sotā pidhīyare’’ti. (su. ni. 1040; cūḷani. vatthugāthā 59, ajitamāṇavapucchāniddesa 3) –

Gāthamāha. Gāthāttho tāva daṭṭhabbo. **Savantī**ti sandanti, pavattantīti attho. **Sabbadhī**ti taṇhādīnaṃ ārammaṇabhūtesu sabbesu rūpādīsu āyatanesu. **Sotā**ti taṇhābhijjhābyāpādādayo sotā. **Iccāyasmā**ti iti evaṃ āyasmā ajito āha. **Sotāna**nti taṇhābhijjhābyāpādādīnaṃ sotānaṃ. **Kiṃ nivāraṇa**nti kiṃ katamaṃ dhammajātaṃ āvaraṇaṃ bhave, kā katamā dhammajāti rakkhā bhave. **Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhī**ti sotānaṃ taṇhābhijjhābyāpādādīnaṃ saṃvaraṇaṃ āvaraṇaṃ idaṃ dhammajātaṃ bhaveti sabbasattahitatthaṃ amhākaṃ tvaṃ kathehi. **Kena sotā pidhīyare**ti kena pahāyakadhammena taṇhābhijjhābyāpādādayo sotā paṇḍitehi pidhīyareti pucchatīti pucchitāni.

‘‘Pucchāvasena kathitāya ‘savanti…pe… pidhīyare’ti imāya gāthāya kittakāni padāni pucchitāni, kittakā pañhā’’ti pucchitabbattā **‘‘imāni cattāri padāni pucchitāni, te dve pañhā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Pucchāvasena pavattāya imissā gāthāya yadi cattāri padāni siyuṃ, evaṃ santesu pañhāpi catubbidhā siyuṃ, kasmā ‘dve’ti vuttā’’ti vattabbattā **‘‘kasmā? Ime hi bahvādhivacanena pucchitā’’**ti vuttaṃ. **Ime** etāya gāthāya gahitā atthā bahvādhivacanena pucchitā. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘savanti…pe… pidhīyareti bahūni vacanāni adhikicca pavattā saṃvarasaṅkhātā sati ceva pidahanahetubhūtā paññā cāti ime dve atthāva pucchitā, tasmā atthavasena dve pañhā vuttā vā’’ti. ‘‘Pucchāya duvidhatthavisayatā kathaṃ vuttā’’ti vattabbattā pucchāya duvidhatthavisayataṃ vivarituṃ **‘‘evaṃ samāpannassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **evaṃ samāpannassā**ti imāhi duggatihetubhūtāhi ñātibyasanādisaṅkhātāhi āpadāhi vā, pāṇavadhādīhi āpadāhi vā, samaṃ saha, sabbathā vā ayaṃ sattaloko āpanno ajjhotthaṭo, evaṃ ajjhotthaṭassa vā samāpannassa. **Evaṃ saṃkiliṭṭhassā**ti ñātibyasanādayo vā pāṇavadhādīni āgamma pavattehi dasahi kilesavatthūhi ca ayaṃ sattaloko saṃkiliṭṭho, evaṃ saṃkiliṭṭhassa ca lokassāti samāpannassa ajjhotthaṭassa lokassa vodānaṃ vuṭṭhānaṃ **kiṃ** katamaṃ dhammajātaṃ bhave. Iti **evañhi** saccaṃ ajitasutte āhāti vitthārattho, pucchāya duvidhatthavisayatā ñātabbāti adhippāyo.

‘‘Kiṃ nu sotā sabbassa lokassa sabbadhi savanti, udāhu, ekaccassevā’’ti pucchitabbattā **‘‘savanti sabbadhi sotāti, asamāhitassa savanti abhijjhābyāpādappamādabahulassā’’**ti vuttaṃ. Tattha abhijjhābyāpādappamādabahulattā rūpādīsu nānārammaṇesu vikkhittacittasseva sotā **savanti** pavattanti, na samāhitassa abhijjhābyāpādappamādavirahitassāti adhippāyo daṭṭhabbo. ‘‘Katamā abhijjhā, katamo byāpādo, katamo pamādo''ti vattabbattā **''tattha yā abhijjhā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu abhijjhābyāpādappamādesu. **Yā abhijjhā, ayaṃ lobho,** na abhijjhāyanamattaṃ. Lobho ca **akusalamūlaṃ,** na lubbhanamattaṃ. **Yo byāpādo**, **ayaṃ doso,** na byāpajjanamattaṃ. Doso ca **akusalamūlaṃ,** na dūsanamattaṃ. **Yo pamādo, ayaṃ moho,** na sativippavāsamattaṃ. Moho ca **akusalamūlaṃ,** na mūhanamattaṃ. **Evaṃ** iminā vuttappakārena abhijjhādīnaṃ akusalamūlattā yassa abhijjhābyāpādappamādabahulassa **asamāhitassa** chasu rūpādīsu **āyatanesu** taṇhā savanti.

''Katividhā sā taṇhā''ti vattabbattā **''rūpataṇhā…pe… dhammataṇhā''**ti vuttaṃ. ''Channaṃ rūpataṇhādīnaṃ chasu rūpādiāyatanesu savanaṃ kena ca vacanena amhehi saddahitabba''nti vattabbattā **''yathāha bhagavā''**tiādi vuttaṃ. ''Savatīti ca kho, bhikkhave…pe… paṭihaññatī''ti yaṃ vacanaṃ bhagavā **yathā** yena pakārena āha, tathā tena pakārena vuttanayena vacanena tumhehi saddahitabbanti adhippāyo. Ettha ca cakkhādīnaṃ rūpataṇhādīnaṃ channaṃ sotānaṃ dvārabhāvena pavattattā cakkhādayo nissitūpacāravasena sayaṃ savanto viya bhagavatā vuttā. **Itī**ti evaṃ vuttappakārena **sabbā** sabbasmā cakkhādidvārato ca **savati** pavattati. **Sabbathā** sabbappakārena taṇhāyanamicchābhinivesanaunnamanādippakārena **savati** pavattatīti attho. ''Kasmā sabbasmā cakkhādidvārato ca savati pavattati, sabbappakārena taṇhāyanamicchābhinivesanaunnamanādippakārena savanabhāvo vijānitabbo''ti vattabbattā **''tenāhā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tenā**ti asamāhitassa abhijjhābyāpādādīnaṃ cakkhādidvārato ca taṇhāyanamicchābhinivesaunnamanākārena taṇhādivasena pavattanato pavattajānanako bhagavā **''savanti sabbadhi sotā''**ti āha.

''Sotānaṃ 'kiṃ nivāraṇa'nti iminā kiṃ pucchati? Sotānaṃ anusayappahānaṃ pucchati kiṃ? Udāhu vītikkamappahānaṃ pucchatī''ti vattabbattā **''sotānaṃ kiṃ nivāraṇanti pariyuṭṭhānavighātaṃ pucchatī''**ti vuttaṃ. ''Idaṃ pariyuṭṭhānavighātaṃ vodānaṃ, udāhu vuṭṭhānaṃ ki''nti vattabbattā **''idaṃ vodāna''**nti vuttaṃ. ''Sotānaṃ saṃvaraṃ brūhi, 'kena sotā pidhīyare'ti iminā kiṃ pucchati? Sotānaṃ pariyuṭṭhānaṃ pucchati kiṃ? Udāhu vītikkamanaṃ, samugghāṭaṃ vā pucchati ki''nti vattabbattā **sotānaṃ…pe… pidhīyareti anusayasamugghāṭaṃ pucchatī''**ti vuttaṃ. ''Idaṃ anusayasamugghāṭaṃ vodānaṃ kiṃ, udāhu vuṭṭhānaṃ ki''nti vattabbattā **''idaṃ vuṭṭhāna''**nti vuttaṃ.

''Savanti sabbadhi sotā''tiādipucchāvicayo ācariyena vutto, amhehi ca ñāto; tāya pucchāya ''katamo vissajjanavicayo''ti vattabbattā **''tattha vissajjanā''**tiādi vuttaṃ. **Tattha** pucchāyaṃ –

> ''Yāni sotāni lokasmiṃ, (ajitāti bhagavā,)
> Sati tesaṃ nivāraṇaṃ;
> Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi, paññāyete pidhīyare''ti. (su. ni. 1041 cūḷani. vatthugāthā 60, ajitamāṇavapucchāniddesa 4) –

Gāthā vissajjanāti daṭṭhabbā. Tassaṃ gāthāyaṃ **ajita** lokasmiṃ yāni sotāni savanti, tesaṃ sotānaṃ yaṃ nivāraṇaṃ, sā sati hoti; taṃ satiṃ sotānaṃ saṃvaranti ahaṃ brūmi; **ete** sotā paññāya pidhīyareti yojanā kātabbā. Tattha **satī**ti vipassanāpaññāya sampayuttā sati. **Paññāyā**ti maggapaññāya. **Pidhīyare**ti uppajjituṃ appadānavasena pidhīyanti pacchijjanti.

''Sati tesaṃ nivāraṇaṃ sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī''ti bhagavā āha – ''yāya kāyaci satiyā sotānaṃ saṃvaraṇakiccaṃ siddhaṃ kiṃ, visiṭṭhāya satiyā sotānaṃ saṃvaraṇakiccaṃ siddhaṃ kiṃ, katamāya satiyā sotānaṃ saṃvaraṇakiccaṃ siddha''nti pucchitabbattā **''kāyagatāya satiyā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **kāyagatāya satiyā**ti rūpakāye gataṃ kesādikaṃ aniccādito vipassitvā pavattāya vipassanāñāṇasampayuttāya satiyā. **Bhāvitāyā**ti kāyagataṃ aniccato dukkhato anattato nibbindanato virajjanato nirodhanato paṭinissajjanato anupassanāvasena bhāvitāya. Evañhi aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati; dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati; anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati; nibbindanto nandiṃ pajahati; virajjanto rāgaṃ pajahati; nirodhento samudayaṃ pajahati; paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti. **Bahulīkatāyā**ti yathāvuttappakārena divasampi māsampi saṃvaccharampi sattasaṃvaccharampi bahulīkatāya. **Cakkhu**nti abhijjhādipavattidvārabhāvena ṭhitaṃ cakkhuṃ, niggahitāgamaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nāviñchatī**ti cakkhudvāre pavattaṃ abhijjhādisahitaṃ cittasantānaṃ, taṃsamaṅgīpuggalaṃ vā nākaḍḍhati, manāpikesu rūpesu nāviñchatīti yojanā. **Amanāpikesu** rūpesu **na paṭihaññati**. Kāyagatāya satiyā bhāvitāya bahulīkatāya sotaṃ nāviñchati. Manāpikesu saddesu…pe… amanāpikesu saddesu na paṭihaññatīti yojanā yathāsambhavato kātabbā.

‘‘Kena kāraṇena nāviñchati paṭihaññatī’’ti pucchati, indriyānaṃ saṃvutanivāritattā nāviñchati na paṭihaññatīti vissajjeti. ‘‘Kenārakkhena te saṃvutanivāritā’’ti pucchati, satiārakkhena te saṃvutanivāritāti vissajjeti. ‘‘Satiārakkhena saṃvutanivāritabhāvo kena amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tenā**ti tasmā satiārakkhena saṃvutanivāritattā saṃvutanivāritajānanako bhagavā ‘‘sati tesaṃ nivāraṇa’’nti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena tumhehi satiārakkhena saṃvutanivāritabhāvo saddahitabboti pubbabhāge paññā satyānugāti kiccamevettha adhikanti daṭṭhabbaṃ.

‘‘Sati tesaṃ nivāraṇa’’nti vissajjanassa vitthārattho ācariyena vutto, amhehi ca ñāto, ‘‘paññāyete pidhīyare’’ti vissajjanassa vitthārattho ‘‘kathaṃ amhehi jānitabbo’’ti vattabbattā ‘‘paññāyete pidhīyare’’ti vissajjanassa vitthāratthaṃ dassento **‘‘paññāya anusayā pahīyantī’’**tiādimāha. Tattha **paññāyā**ti maggapaññāya. **Anusayā**ti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjanārahā kāmarāgānusayādayo. **Pahīyanti** samucchedavasena anusayesu paññāya pahīnesu pariyuṭṭhānāpi atthato pahīyanti. Kissa pahīnattā ‘‘pahīyantī’’ti vuccati? Anusayassa pahīnattā pariyuṭṭhānā pahīyantīti vissajjeti.

‘‘Taṃ anusayappahānena pariyuṭṭhānappahānaṃ kiṃ viya bhavatī’’ti pucchitabbattā **‘‘taṃ yathā khandhavantassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha khandhavantassa rukkhassa kudālādinā bhūmiṃ khaṇitvā anavasesamūluddharaṇe kate tassa rukkhassa pupphaphalapallavaṅkurasantatipi kudālādinā samucchinnāva bhavati yathā, evaṃ arahattamaggañāṇena anusayesu pahīnesu anusayānaṃ pariyuṭṭhānasantati samucchinnā pidahitā paṭicchannā bhavati. Kena samucchinnā bhavati? **Paññāya** maggapaññāya samucchinnā bhavatīti atthayojanā daṭṭhabbā. ‘‘Paññāya paricchinnabhāvo kathaṃ saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Paññāyete pidhīyare’’ti vacanato anusayānaṃ pariyuṭṭhānasantatiyā paññāya paricchinnabhāvo paṇḍitehi saddahitabboti adhippāyo.

Imesu pañhāvissajjanesu sotānaṃ saṃvaraṃ, pidhānañca ajānantena vā saṃsayitena vā saṃvarapidhānānaṃ pucchitabbattā dhammādhiṭṭhānā pucchāti pucchāvicayo ceva satipaññānaṃ vissajjetabbattā dhammādhiṭṭhānaṃ vissajjananti vissajjanavicayo ca veditabbo. Etesu ca ‘‘kenassu nivuto loko’’tiādiko pañho nīvaraṇavicikicchāpamādajappānaṃ vasena catubbidhopi lokādhiṭṭhānavasena eko pañhoti vutto, evaṃ sati ‘‘savanti sabbadhi sotā’’tiādikopi pañho saṃvarapidhānānaṃ vasena duvidhopi ekatthavasena gahetvā ekādhiṭṭhānavasena ‘‘eko pañho’’ti vattabbo, sotānaṃ bahubhāvato vā ‘‘bahupañho’’ti vattabbo; tathā pana avatvā sote anāmasitvā saṃvarapidhānānaṃ vasena ‘‘savanti sabbadhi sotā’’tiādimhi ‘‘dve pañhā’’ti vuttā. Tadanusārena ‘‘kenassu nivuto loko’’tiādimhipi lokaṃ anāmasitvā nīvaraṇādīnaṃ catunnaṃ vasena ‘‘cattāro pañhā’’tipi vattabbāti ayaṃ nayo dassitoti nayadassanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Desanākāle vuttadhammassa anusandhimaggahetvā attanā racitaniyāmeneva pucchitapañhassa ceva pañhaṃ aṭṭhapetvā, paṭiññañca akatvā vissajjanassa ca vicayahāro ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘desanākāle vuttadhammassa anusandhiṃ gahetvā pucchitapañhassa ceva taṃ pañhaṃ ṭhapetvā, paṭiññañca katvā vissajjanassa ca yo vicayo hāro vibhatto, so vicayahāro kathaṃ amhehi viññāyati, amhākaṃ viññāpanatthāya tasmiṃ vicayaṃ vibhajethā’’ti vattabbabhāvato tesu vicetabbākāraṃ dassento ‘‘yāni sotānī’’tiādigāthāya vicayākāradassanānantaraṃ **‘‘paññā ceva sati cā’’**tiādimāha.

Tattha gāthāttho tāva viññātabbo – yāya paññāya anusayappahānena sotanirujjhanaṃ vuttaṃ, yāya satiyā ca pariyuṭṭhānappahānena sotanirujjhanaṃ vuttaṃ, sāyaṃ **paññā ceva** sāyaṃ **sati ca** tāhi paññāsatīhi asesaṃ sahuppannaṃ **nāmañceva rūpañca, etaṃ** sabbaṃ **kattha** nirujjhamāne asesaṃ uparujjhatīti mārisa **me** mayā puṭṭho tvaṃ bhagavā mayhaṃ **etaṃ** nirujjhanaṃ pabrūhi, iti āyasmā ajito bhagavantaṃ pucchati.

Ajita tvaṃ **yametaṃ** pañhaṃ pucchitaṃ nirujjhanaṃ maṃ apucchi, ahaṃ **te** tava **taṃ** nirujjhanaṃ vadāmi. **Yattha** viññāṇanirodhe paññāsatisahitaṃ **nāmañca rūpañca** viññāṇassa **nirodhena** saha ekato asesaṃ uparujjhati, **ettha** viññāṇanirodhe **etaṃ** sabbaṃ viññāṇanirodhena ekato ekakkhaṇe apubbaṃ acarimaṃ **uparujjhati,** etaṃ viññāṇanirodhaṃ tassa nāmarūpassa nirodho nātivattati, taṃ taṃ nāmarūpanirodhaṃ so so viññāṇanirodho nātivattatīti.

‘‘Tasmiṃ pañhe ayaṃ ajito kiṃ pucchati? Uparujjhanameva pucchati, udāhu aññaṃ pucchatī’’ti vattabbato **‘‘ayaṃ pañhe anusandhiṃ pucchatī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **aya**nti yo āyasmā ajito pañhaṃ apucchīti ayaṃ ajito. **Pañhe**ti ‘‘paññā ceva sati cā’’tiādipañhe. Yadi anusandhiṃ pucchati, evaṃ sati ‘‘katthetaṃ uparujjhatī’’ti pucchanaṃ ayuttaṃ bhaveyyāti? Na, anusandhīyati etena upanirujjhanenāti **anusandhī**ti atthasambhavato. Tena vuttaṃ **‘‘anusandhiṃ pucchanto kiṃ…pe… nibbānadhātu’’**nti. Anusandhipucchanena anupādisesanibbānadhātuyāpi pucchanato ‘‘katthetaṃ uparujjhatī’’ti pucchanaṃ yuttameva.

‘‘Yā anupādisesanibbānadhātu pucchitā, taṃ katamāya paṭipadāya adhigacchatī’’ti pucchitabbattā catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhātaṃ paṭipadaṃ visayena saha dassetuṃ **‘‘tīṇī saccānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **saṅkhatānīti** kammādipaccayehi samecca sambhūya dukkhādīni karīyantīti saṅkhatāni. **Nirodhadhammānī**ti nirujjhanaṃ **nirodho,** dhammopi nirodhadhammova, tasmā nirodho dhammo sabhāvo yesaṃ dukkhādīnanti **nirodhadhammānī**ti atthova gahetabbo. Tāni tīṇi saccāni sarūpato dassetuṃ **‘‘dukkhaṃ samudayo maggo’’**ti vuttaṃ. Tīṇi dukkhasamudayamaggasaccāni saṅkhatānīti vuttāni, ‘‘kiṃ nirodhasacca’’nti pucchitabbattā **‘‘nirodho asaṅkhato’’**ti vuttaṃ. Idha ‘‘nirodhadhammo’’tipi vattabbaṃ. Kammādipaccayehi asaṅkhatattā **asaṅkhato**. Uppādanirodhābhāvato **anirodhadhammo**. ‘‘Pahāyakapahātabbesu saccesu katamena pahāyakena katamo pahātabbo, katamāya bhūmiyā pahīno’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha samudayo dvīsu bhūmīsū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dvīsu bhūmīsū**ti dassanabhāvanābhūmīsu. **Kāmacchando**ti kāmabhavarāgo. **Rūparāgo**ti rūpabhavarāgo. **Arūparāgo**ti arūpabhavarāgo. Saṃyojanabhedato dasa saṃyojanāni pahīyantīti yojanā.

12. Pahātabbasaṃyojanāni dassanabhūmibhāvanābhūmibhedena vibhattāni, amhehipi ñātāni, ‘‘indriyabhedato kathaṃ vibhattānī’’ti vattabbabhāvato **‘‘tattha tīṇī’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā ‘‘pahātabbasaṃyojanesu katamāni saṃyojanāni katamaṃ indriyaṃ attano pahāyakaṃ katvā nirujjhantī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha tīṇī’’**tiādi vuttaṃ. **Adhiṭṭhāya** attano pahāyakaṃ katvā **nirujjhanti** anuppādavasena. ‘‘Anaññātaññassāmītindriyañca aññindriyañca saṃyojanānaṃ nirujjhanahetu hotu, aññātāvindriyaṃ kissa hetū’’ti pucchitabbattā **‘‘yaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yaṃ** yena aññātāvindriyena arahā ‘‘me jāti khīṇā’’ti evaṃ jānāti, **idaṃ** jānanahetu aññātāvindriyaṃ **khaye** jātikkhaye arahattaphale pavattaṃ **ñāṇaṃ. Yaṃ** yena aññātāvindriyena arahā ‘‘itthattāya aparaṃ na bhavissāmī’’ti pajānāti, **idaṃ** pajānanahetu aññātāvindriyaṃ. **Anuppāde** pana anuppajjane arahattaphale pavattaṃ **ñāṇaṃ** aññātāvindriyaṃ jānanahetu hotīti vuttaṃ hoti. Indriyañāṇāni pahāyakāni katvā saṃyojanāni nirujjhanti, ‘‘tāni ñāṇāni kadā nirujjhantī’’ti vattabbabhāvato **‘‘tattha yañcā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Anaññātaññassāmītindriyaṃ aññindriyaṃ pāpuṇantassa nirujjhatu, aññindriyaṃ arahattaṃ pāpuṇantassa nirujjhatu, aññātāvindriyaṃ kadā nirujjhatī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yañca khaye’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **dve**ti kiccabhedena dve, sabhāvato pana ekāva.

‘‘Pajānanakiccampi ekameva, kathaṃ dve siyu’’nti vattabbattā **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Ārammaṇapaññābhedena dve nāmāni labbhantīti vuttaṃ hoti. **Sā**ti yā paññā pubbagāthāyaṃ sotapidhānakiccena vuttā, sā paññā pakārehi jānanasabhāvena **paññā** nāma. **Yathādiṭṭhaṃ** ārammaṇaṃ **apilāpanaṭṭhena** ogāhanaṭṭhena **sati** nāma.

13. ‘‘Paññā ceva sati cā’’ti padassa attho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘nāmarūpañcā’ti padassa attho kathaṃ amhehi ñātabbo’’ti vattabbattā nāmarūpaṃ vibhajanto **‘‘tattha ye pañcupādānakkhandhā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti kammavipākavaṭṭabhede bhavattaye. **Tatthā**ti pañcupādānakkhandhasaṅkhātanāmarūpasamudāye. **Pañcindriyānī**ti cakkhādipañcindriyāni. **Viññāṇasampayutta**nti sampayuttapaccayattaṃ sandhāya na vuttaṃ, pacurajanassa pana avibhajitvā gahaṇīyasabhāvamattaṃ sandhāya vuttaṃ. Vibhāgaṃ jānantehi pana ‘‘nāmaṃ viññāṇasampayuttaṃ, rūpaṃ pana na viññāṇasampayuttaṃ, sahajāta’’nti vibhajitvā gahetabbaṃ. **Tassā**ti paññāsatisahitassa nāmarūpassa. **Nirodha**nti anupādisesanibbānadhātuṃ.

Bhagavantaṃ pucchanto āyasmā ajito **‘‘paññā ceva…pe… katthetaṃ uparujjhatī’’**ti evaṃ pārāyane āha. ‘‘Paññā cevātiādigāthāya yā anupādisesanibbānadhātu pucchitā, sā anupādisesanibbānadhātu katamena adhigamena pattabbā’’ti pucchitabbattā caturiddhipādamukhena ariyamaggādhigamamukhena pattabbā, caturiddhipādabhāvanāya ca cattārindriyāni mūlabhūtāni, tasmā mūlabhūtāni tāni cattārindriyāni niddhāretvā dassento **‘‘tattha sati ca paññā cā’’**tiādimāha. Kusalākusaladhammagatiyo samanvesamānāya satiyā sijjhamānāya ekantena samādhi nipphādetabbo, satiggahaṇena ca pariyuṭṭhānappahānaṃ gāthāyaṃ adhippetaṃ, pariyuṭṭhānappahānena ca samādhikiccaṃ pākaṭanti āha **‘‘sati dve indriyāni satindriyañca samādhindriyañcā’’**ti. Paññāya anusayasamugghātaṃ catubbidhasammappadhānasaṅkhātena vīriyena sijjhati, na vinā tenāti vuttaṃ **‘‘paññā dve indriyāni paññindriyañca vīriyindriyañcā’’**ti.

Imesu yathāvuttesu catūsu indriyesu pubbabhāge vā maggakkhaṇe vā sijjhantesu taṃsampayuttā yā saddahanā okappanā siddhā, idaṃ saddahanaokappanasaṅkhātaṃ dhammajātaṃ saddhindriyaṃ siddhaṃ, ‘‘tesu mūlabhūtesu indriyesu siddhesu katamena indriyena katamo dhammo siddho’’ti pucchitabbattā iminā ayaṃ siddhoti dassento **‘‘tattha yā saddhādhipateyyā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti satyādīsu. **Saddhādhipateyyā**ti paccayabhūtāya saddhāya siddho chando adhipatīti **saddhādhipati,** saddhādhipatinā pavattetabbā cittekaggatāti **saddhādhipateyyā. Chandasamādhī**ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhi vā chandādhipatinā sampayutto pubbabhāge pavatto samādhi vā chandasamādhi, pahānaṃ pahānahetu hotīti yojanā kātabbā. **Pahāna**nti ca pajahati vikkhambhitakilese etena chandasamādhināti **pahāna**nti karaṇasādhanattho gahetabbo. **Paṭisaṅkhānabalenā**ti parikammabalena. **Bhāvanābalenā**ti mahaggatabhāvanābalena.

‘‘So chandasamādhi sayaṃ kevalova pahāna’’nti vattabbattā **‘‘tattha ye assāsapassāsā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ samāhite citte cittuppāde. ‘‘Tasmiṃ samāhite cittuppāde assāsā’’tiādinā assāsādisīsena assāsādijanakā vīriyasaṅkhārā gahitā, te ca yāva bhāvanāpāripūrī, tāva punappunaṃ saraṇato ca **sarā,** punappunaṃ saṅkappato ca **saṅkappā**. Yo pana ‘‘sarasaṅkappā, ime saṅkhārā cā’’ti evaṃ vuttappakāro purimako chandasamādhi vā kilesavikkhambhanatāya ca tadaṅgappahānatāya ca pahānaṃ pahānahetupadhānaṃ vā, ‘‘ime vuttappakārā saṅkhārādayo kiṃ bhāventī’’ti pucchitabbattā **‘‘ime ca saṅkhārā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ime saṅkhārā ca tadubhayañca chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ iddhipādaṃ bhāvetīti yojanā.

Chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgatanti chando eva adhipati **chandādhipati,** chandādhipatisamādhi. Tena vuttaṃ bhagavatā – ‘‘chandaṃ ce, bhikkhave, bhikkhu adhipatiṃ karitvā labhati samādhi’’nti (vibha. 432). Chandahetuko vā samādhi, chandādiko vā samādhi **chandasamādhi,** chandādhipatissa paccayuppanno samādhīti vuttaṃ hoti. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā,** padhānasaddena saṅkhatasaṅkhārādayo nivattāpitā, chandasamādhi ca padhānasaṅkhārā cāti **chandasamādhippadhānasaṅkhārā**, tehi samannāgato **chanda…pe… samannāgato,** taṃ…pe… gataṃ. Ijjhati samijjhati nippajjatīti **iddhi,** koṭṭhāso, iddhi eva pādo koṭṭhāsoti **iddhipādo,** iddhipādacatuttho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi,** pajjati etenāti **pādo,** iddhiyā pādoti **iddhipādo**. Iddhipādoti sāmaññatthavasena vuttopi ‘‘chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgata’’nti vuttattā chandiddhipādova gahetabbo, taṃ iddhipādaṃ taṃ chandiddhipādaṃ bhāveti vaḍḍhetīti attho.

Vivekanissitaṃ virāganissitanti vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhaṇe pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ. **Virāganissita**nti vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavirāganissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhaṇe pana kiccato samucchedavirāganissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavirāganissitaṃ. **Nirodhanissita**nti vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅganirodhanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇanirodhanissitaṃ, maggakkhaṇe kiccato samucchedanirodhanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇanirodhanissitaṃ. **Vossaggapariṇāmi**nti ettha pariccāgavossaggapakkhandanavossaggavasena vossaggo duvidho. Tatthapi vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena pariccāgavossaggo, nibbānaninnabhāvena pakkhandanavossaggo, maggakkhaṇe samucchedavasena pariccāgavossaggo, ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanavossaggoti vibhajitvā gahetabbo. Yathāvuttavossaggatthaṃ pariṇamati, pariṇataṃ vā paripacati paripacanaṃ karotīti **vossaggapariṇāmī,** taṃ vossaggapariṇāmiṃ.

Chandiddhipādabhāvanākāro ācariyena vutto, amhehi ca ñāto, ‘‘kathaṃ vīriyiddhipādabhāvanākāro amhehi vijānitabbo’’ti vattabbabhāvato **‘‘tattha yā vīriyādhipateyyā’’**tiādi vuttaṃ. Tassattho heṭṭhā vuttanayānusāreneva viññeyyo. Saṃkhittavasena pana ṭhapitaṃ pāṭhaṃ vitthārato ṭhapessāmi. Kathaṃ? –

> ‘‘Tattha yā vīriyādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ vīriyasamādhi. Samāhite citte kilesānaṃ vikkhambhanatāya paṭisaṅkhānabalena vā bhāvanābalena vā, idaṃ pahānaṃ. Tattha ye assāsapassāsā vitakkavicārā saññāvedayitā sarasaṅkappā, ime saṅkhārā. Iti purimako ca vīriyasamādhi, kilesavikkhambhanatāya ca pahānaṃ ime ca saṅkhārā, tadubhayaṃ vīriyasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ.
>
> ‘‘Tattha yā cittādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ cittasamādhi. Samāhite citte kilesānaṃ vikkhambhanatāya paṭisaṅkhānabalena vā bhāvanābalena vā, idaṃ pahānaṃ. Tattha ye assāsapassāsā vitakkavicārā saññāvedayitā sarasaṅkappā, ime saṅkhārā. Iti purimako ca cittasamādhi, kilesavikkhambhanatāya ca pahānaṃ ime ca saṅkhārā, tadubhayaṃ cittasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ.
>
> ‘‘Tattha yā vīmaṃsādhipateyyā cittekaggatā, ayaṃ vīmaṃsāsamādhi, samāhite citte kilesānaṃ vikkhambhanatāya paṭisaṅkhānabalena vā bhāvanābalena vā, idaṃ pahānaṃ. Tattha ye assāsapassāsā vitakkavicārā saññāvedayitā sarasaṅkappā, ime saṅkhārā. Iti purimako ca vīmaṃsāsamādhi kilesavikkhambhanatāya ca pahānaṃ ime ca saṅkhārā, tadubhayaṃ vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmi’’nti.

Ayaṃ pana viseso – **vīriyasamādhī**ti vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhi vā vīriyādhipatinā sampayutto pubbabhāge pavatto samādhi vā vīriyasamādhi. **Cittasamādhī**ti cittaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhi vā cittādhipatinā sampayutto pubbabhāge pavatto samādhi vā cittasamādhi. **Vīmaṃsāsamādhī**ti vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhi vā vīmaṃsādhipatinā sampayutto pubbabhāge pavatto samādhi vā vīmaṃsāsamādhīti.

Sattibalānurūpenettha saṅkhepavaṇṇanā katā, gambhīrañāṇehi pana aṭṭhakathāṭīkānurūpena vitthārato vā gambhīrato vā vibhajitvā gahetabbā.

14. ‘‘Chandasamādhi vīriyasamādhi cittasamādhi vīmaṃsāsamādhī’’ti vutto, ‘‘evaṃ sati vīmaṃsāsamādhiyeva ñāṇamūlako ñāṇapubbaṅgamo ñāṇānuparivatti bhaveyya, aññe tayo samādhayo aññāṇamūlakā aññāṇapubbaṅgamā aññāṇapavattiyo bhaveyyu’’nti vattabbattā sabbe samādhayo ñāṇamūlakādayoyevāti dassetuṃ **‘‘sabbo samādhi ñāṇamūlako’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sabbo samādhī**ti chandasamādhi, vīriyasamādhi, cittasamādhi, vīmaṃsāsamādhīti catubbidho samādhi. **Ñāṇamūlako**ti ekāvajjanavīthinānāvajjanavīthīsu pavattaṃ upacārañāṇamūlako. **Ñāṇapubbaṅgamo**ti adhigamañāṇaṃ pubbaṅgamaṃ assāti ñāṇapubbaṅgamo. **Ñāṇānuparivattī**ti paccavekkhaṇañāṇaṃ anuparivatti assāti ñāṇānuparivatti. Atha vā nānāvajjanūpacārañāṇaṃ vā paṭisandhiñāṇaṃ vā mūlaṃ assāti **ñāṇamūlako,** upacārañāṇaṃ pubbaṅgamaṃ assāti **ñāṇapubbaṅgamo,** appanāñāṇaṃ anuparivatti assāti **ñāṇānuparivatti**. Sabbaṃ vā upacārañāṇaṃ mūlaṃ assāti **ñāṇamūlako**. Appanāñāṇaṃ pubbaṅgamaṃ assāti **ñāṇapubbaṅgamo**. Abhiññāñāṇaṃ anuparivatti assāti **ñāṇānuparivatti,** anuparivattanaṃ vā **anuparivatti,** ñāṇassa anuparivatti **ñāṇānuparivatti,** ñāṇānuparivatti assāti **ñāṇānuparivatti**. Ñāṇaṃ pana pubbe vuttappakārameva.

Yathā pure tathā pacchāti yathā chandasamādhiādicatubbidhasamādhissa pubbenivāsānussatiñāṇānuparivattibhāvena pure atītāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano khandhapaṭibaddhassa, paresaṃ khandhapaṭibaddhassa ca suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanaṃ tathā tathāvuttasamādhissa anāgataṃsañāṇānuparivattibhāvena pacchā anāgatāsu jātīsu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano khandhapaṭibaddhassa, paresaṃ khandhapaṭibaddhassa ca suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhananti attho daṭṭhabbo. **Yathā pacchā tathā pure**ti yathā yathāvuttasamādhissa cetopariyañāṇānuparivattibhāvena anāgatesu sattasuyeva divasesu parasattānaṃyeva cittassa suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanaṃ, tathā tathāvuttasamādhissa pure atītesu sattasuyeva divasesu parasattānaṃyeva cittassa suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhananti attho.

Yathā divā tathā rattinti yathā cakkhumantānaṃ sattānaṃ divasabhāge sūriyālokena andhakārassa viddhaṃsitattā āpāthagataṃ cakkhuviññeyyaṃ rūpaṃ manoviññāṇenapi suviññeyyaṃ, tathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepi andhakāre vattamāne yathāvuttasamādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattibhāvena rūpāyatanassa suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanaṃ. **Yathā rattiṃ tathā divā**ti yathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepi andhakāre yathāvuttasamādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattibhāvena rūpāyatanassa suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanaṃ, tathā divasabhāge sukhumassa rūpāyatanassa vā kenaci pākārādinā tirohitassa rūpāyatanassa vā atidūraṭṭhāne pavattassa rūpāyatanassa vā yathāvuttasamādhissa dibbacakkhuñāṇānuparivattibhāvena suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhananti attho daṭṭhabbo.

Yathā yathāvuttasamādhissa divasabhāge dibbasotañāṇānuparivattibhāvena sukhumassa saddāyatanassa vā kenaci pākārādinā tirohitassa saddāyatanassa vā atidūraṭṭhāne pavattassa saddāyatanassa vā suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhanaṃ, tathā rattibhāgepi yathāvuttasamādhissa dibbasotañāṇānuparivattibhāvena sukhumassa saddāyatanassa vā kenaci pākārādinā tirohitassa saddāyatanassa vā atidūraṭṭhāne pavattassa saddāyatanassa vā suṭṭhu paṭivijjhanameva, na duppaṭivijjhananti ayaṃ nayopi netabbo. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** –

‘‘Yathā pureti yathā samādhissa pubbenivāsānussatiñāṇānuparivattibhāvenā’’tiādiṃ vatvā ‘‘yathā ca rūpāyatane vuttaṃ, tathā samādhissa dibbasotañāṇānuparivattitāya saddāyatane ca netabba’’nti (netti. aṭṭha. 14).

‘‘Ñāṇamūlakādisamādhinā pubbenivāsānussatiñāṇānuparivattibhāvādisahitena kiṃ bhāvetī’’ti pucchitabbattā **‘‘iti vivaṭenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **itī**ti evaṃ vuttappakārena. **Apariyonaddhenā**ti nīvaraṇādivigamanena. **Sappabhāsaṃ citta**nti iddhipādasampayuttaṃ maggacittaṃ bhāveti. Iddhipādasampayutte maggacitte uppajjamāne hi magga**cittasahabhūni** kusalāni saddhindriyavīriyindriyasatindriyasamādhindriyapaññindriyabhūtāni **pañcindriyāni uppajjanti**. Magga**citte** nirujjhamāne anuppajjanabhāvena **nirujjhanti** ekacittakkhaṇikattā. Evaṃ magga**viññāṇassa** nirodhā paññā ca sati ca nirujjhatīti yojanā.

‘‘Kassa viññāṇassa nirodhā nāmarūpaṃ nirujjhatī’’ti vattabbattā **‘‘nāmarūpañcā’’**tiādi vuttaṃ, paṭisandhiviññāṇassa nirodhā nāmarūpañca nirujjhatīti vuttaṃ hoti. Atha vā ‘‘viññāṇassa nirodhā paññā ca sati cāti vuttāni pañcindriyāni evaṃ nirujjhantī’’ti vattabbattā nāmarūpañca nirujjhati, nirujjhamānaṃ pana nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇassa nirodhā nirujjhatīti dassetuṃ **‘‘nāmarūpañcā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **nāmarūpañcā**ti maggena taṇhāavijjādike anupacchinne uppajjanārahaṃ vedanādikkhandhattayaṃ, bhūtupādārūpañca. **Viññāṇahetuka**nti uppajjanārahaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ hetu assa nāmarūpassāti viññāṇahetukaṃ. **Viññāṇapaccayā nibbatta**nti viññāṇena paccayena nibbattaṃ. **Tassā**ti uppajjanārahassa paṭisandhiviññāṇassa. **Hetū**ti taṇhāavijjādiko kileso. **Viññāṇa**nti uppajjanārahaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. **Anāhāra**nti appaccayaṃ. **Anabhinandita**nti kāmataṇhādīhi anabhinanditabbaṃ. **Appaṭisandhika**nti punabbhavābhisandahanarahitaṃ. Nti tādisaṃ viññāṇaṃ. **Ahetū**ti natthi hetusaṅkhātaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ imassa nāmarūpassāti ahetu. **Appaccaya**nti sahāyavirahena natthi paccayā saṅkhārā imassāti appaccayaṃ. Evaṃ paṭisandhiviññāṇassa nirodhā nāmarūpañca nirujjhatīti.

‘‘Paññāsatīnañceva nāmarūpassa ca vuttappakārena nirujjhanabhāvo kathaṃ amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. Vattabbākārena paññāsatīnañceva nāmarūpassa ca nirujjhanabhāvajānanako bhagavā yathānirujjhanabhāvadīpakaṃ **‘‘yametaṃ…pe… etthetaṃ uparujjhatī’’**ti gāthāvacanaṃ āha. Tena gāthāvacanena tumhehi mayā vutto nirujjhanabhāvo saddahitabboyevāti. Etthāpi paññāsatināmarūpānaṃ nirujjhanaṃ ajānantena tattha vā saṃsayantena ajitena pucchitabbattā ‘‘adiṭṭhajotanā pucchāti vā diṭṭhasaṃsandanā pucchāti vā paññādīnaṃ anekatthattā dhammato vā anekādhiṭṭhānā pucchāti vā dhammādhiṭṭhānā pucchā’’ti vā iccevamādipucchāvicayo niddhāretabbo. ‘‘Sarūpadassanavissajjananti vā anekādhiṭṭhānavissajjananti vā dhammādhiṭṭhānavissajjana’’nti vā iccevamādivissajjanavicayo niddhāretabbo.

Evaṃ sattādhiṭṭhānādipucchāvissajjanāni ceva dhammādhiṭṭhānādipucchāvissajjanāni ca visuṃ visuṃ dassetvā pucchāvicayo ceva vissajjanavicayo ca ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘sattādhiṭṭhānadhammādhiṭṭhānesu ekato dassitesu pucchāvissajjanesu kathaṃ pucchāvicayo ceva vissajjanavicayo ca amhehi viññātabbo’’ti pucchitabbattā sattādhiṭṭhānadhammādhiṭṭhānaṃ pucchaṃ nīharitvā tattha vicayaṃ vibhajanto **‘‘ye ca saṅkhatadhammāse’’**tiādimāha. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Evaṃ anusandhipucchampi dassetvā heṭṭhā sattādhiṭṭhānā, dhammādhiṭṭhānā ca pucchā visuṃ visuṃ dassitāti idāni tā saha dassetuṃ ‘‘ye ca saṅkhatadhammāse’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 14) –

Vuttaṃ. Tassāyaṃ attho – idha sāsane **ye** arahanto saṅkhatadhammā honti, **puthū** bahūyeva satta janā **sekkhā** sīlādisikkhamānā honti, **tesaṃ** arahantāvañceva sekkhānañca iriyaṃ paṭipattiṃ meṃ mahā puṭṭho nipako tvaṃ bhagavā pabrūhi mārisa iti āyasmā ajito pucchanto āhāti.

15. Tassaṃ gāthāyaṃ ‘‘kittakāni pucchitānī’’ti vattabbattā **‘‘imānī’’**tiādi vuttaṃ. Padatthānurūpaṃ pucchitabbattā **‘‘imāni tīṇi padāni pucchitānī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Ye ca …pe… mārisā’’ti gāthāyaṃ ye pañhā pucchitā, te pañhā tayo honti, ‘‘kissa kena kāraṇena tayo hontī’’ti pucchitabbattā **‘‘kissa…pe… yogenā’’**ti vuttaṃ. Sekkhā ariyā ca asekkhā ariyā ca vipassanāpubbaṅgamaṃ pahānañcāti **sekhāsekhavipassanāpubbaṅgamappahānāni,** tesaṃ yogoti **sekhā…pe… yogo,** tena sekhā…pe… yogena. **Evaṃ** pucchāvidhinā **hi** yasmā ‘‘ye ca saṅkhatadhammāse…pe… mārisā’’ti gāthamāha, tasmā tayo pañhā hontīti daṭṭhabbā.

‘‘Ye ca saṅkhatadhammāse’’ti iminā asekkhānaṃ arahattaṃ pucchati, ‘‘ye ca sekkhā puthū idhā’’ti iminā sekkhāsekkhānaṃ sekkhasikkhanaṃ pucchati, ‘‘tesaṃ me nipako iriyaṃ, puṭṭho pabrūhi mārisā’’ti iminā sekkhāsekkhānaṃ vipassanā pubbabhāge tadaṅgappahānaṃ pucchati. ‘‘Adiṭṭhajotanā pucchāti vā diṭṭhasaṃsandanā pucchāti vā sattādhiṭṭhānā pucchāti vā anekādhiṭṭhānā pucchā’’ti vā iccevamādipucchāvicayo niddhāretabbo.

Sattadhammādhiṭṭhānaṃ pucchaṃ nīharitvā pucchāvicayo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘tassaṃ pucchāyaṃ katamā vissajjanāgāthā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha vissajjanā’’**tiādi āraddhaṃ. **Tatthā**ti tassaṃ gāthāyaṃ. ‘‘Kāmesu…pe… paribbaje’’ti **vissajjanā**gāthā bhagavatā vuttā. **Kāmesū**ti kāmīyantīti **kāmā,** tesu kāmesu. Vatthukāmesu kilesakāmena paṇḍitehi nābhigijjheyya. **Manasā nāvilosiyā**ti āvilabhāvakare byāpādavitakkādayo ceva kāyaduccaritādayo ca dhamme pajahanto paṇḍito manasā anāvilo suppasanno bhaveyya. **Kusalo sabbadhammāna**nti sabbadhammānaṃ aniccatādinā paritulitattā aniccatādīsu pañcasu khandhesu kusalo cheko. **Sato**ti kesādīsu saratīti sato. **Bhikkhū**ti saṅkhatadhamme bhayādito ikkhatīti bhikkhu. **Paribbaje**ti tadaṅgavikkhambhanasamucchedappahānabhāvena kilesakāmavatthukāme pari samantato vajjeyya.

Pucchāgāthāyaṃ ‘‘nipako’’ti padena pasaṃsitena bhagavatā vissajjanāgāthā vuttā, tassa bhagavato yena anāvaraṇañāṇena ukkaṃsagatena pakkabhāvo dassito, taṃ anāvaraṇañāṇaṃ tāva kāyakammādibhedehi vibhajitvā dassento **‘‘bhagavato sabbaṃ kāyakamma’’**ntiādimāha. Tattha anāvaraṇañāṇena jānitvā kataṃ sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti. Esa nayo sesesupi. **Atīte aṃse**ti atītabhave saparakkhandhādike koṭṭhāse aññāṇena appaṭihataṃ bhagavato ñāṇadassanaṃ. **Anāgate aṃse**ti anāgatabhave saparakkhandhādike koṭṭhāse. **Paccuppanne aṃse**ti paccuppanne bhave saparakkhandhādike koṭṭhāse.

‘‘Ñāṇadassanassa katarasmiṃ paṭighāto’’ti pucchitabbattā pucchaṃ ṭhapetvā paṭighātavisayaṃ dassetuṃ **‘‘ko cā’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā ‘‘paccuppannabhave saparakkhandhādike koṭṭhāse aññesampi ñāṇadassanaṃ bhaveyya, tadanusārena atītānāgatakoṭṭhāsesupi katarasmiṃ aññesaṃ ñāṇadassanassa paṭighāto bhaveyyā’’ti pucchitabbattā pucchaṃ ṭhapetvā paṭighātavisayaṃ niyametvā dassetuṃ **‘‘ko cā’’**ti vuttaṃ. Tattha **ko cā**ti kva katarasmiṃ samaye aññesaṃ ñāṇadassanassa paṭighāto bhaveyyāti pucchi.

Anicce, dukkhe, anattaniye ca aññesaṃ aññāṇaṃ yaṃ adassanaṃ atthi, aññāṇādassanasaṅkhāto sabhāvo ñāṇadassanassa paṭighāto bhavati, na saparakkhandhādidassanamattapaṭighāto. Etena aniccato lakkhaṇattaye pavattassa ñāṇadassanassa aññesaṃ durabhisambhavaṃ, bhagavato ca ñāṇadassanassa aññehi asādhāraṇataṃ dasseti. Bhagavato hi lakkhaṇattayavibhāvanena veneyyā catusaccappaṭivedhaṃ labhanti. ‘‘Bhagavato ñāṇadassanapaṭighātābhāvena aññesañca ñāṇadassanassa paṭighātabhāvo katamāya upamāya amhākaṃ pākaṭo’’ti vattabbabhāvato upamāya pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘yathā idhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **idha** sattaloke cakkhumā **puriso** ākāse tārakāni **passeyya,** gaṇanasaṅketena ‘‘ettakānī’’ti no ca jāneyya yathā, **eva**ṃ aññesaṃ ñāṇadassanassa paṭighāto **ayaṃ** aññāṇadassanasabhāvo bhavati.

Bhagavato pana tathā abhāvato kenaci aññāṇena adassanena appaṭihataṃ ñāṇadassanaṃ bhavatīti attho daṭṭhabbo. ‘‘Bhagavato ñāṇadassanassa appaṭihatabhāvo kasmā amhehi saddahitabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘anāvaraṇañāṇadassanā hi buddhā bhagavanto’’**ti vuttaṃ. ‘‘Nipakassa…pe… bhagavato anāvaraṇañāṇaṃ kāyakammādibhedehi ācariyena vibhajitvā dassitaṃ, amhehi ca ñātaṃ, pacchā gāthāya ‘iriya’nti padena pucchitā sekkhāsekkhapaṭipadā kathaṃ vijānitabbā’’ti vattabbattā sekkhāsekkhapaṭipadaṃ dassetuṃ **‘‘tattha sekhenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ vissajjane. **Sekhenā**ti sikkhanasīlena puggalena rajanīyesu rūpārammaṇādīsu dhammesu gedhā cittaṃ rakkhitabbaṃ, pariyuṭṭhānīyesu āghātavatthūsu dosā cittaṃ rakkhitabbaṃ.

‘‘Tesu gedhadosesu katamaṃ nivārento bhagavā vissajjanagāthāyaṃ katamaṃ padamāhā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yā icchā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti gedhadosesu. **Icchā**ti rāgicchā. **Mucchā**ti lobhamohasahagatamohamucchā. **Patthanā**ti rāgapatthanā. **Piyāyanā**ti taṇhāpiyāyanāva, na mettāpiyāyanā. **Kīḷanā**ti gedhakīḷanā. Etāni hi gedhapariyāyavacanāni. **Taṃ** gedhasaṅkhātaṃ icchādikaṃ nivārento bhagavā ‘‘kāmesu nābhigijjheyyā’’ti **evaṃ** visuṃ visuṃ pakārena āha.

Pariyuṭṭhānavighātaṃ dosaṃ nivārento bhagavā ‘‘manasānāvilo siyā’’ti evaṃ visuṃ visuṃ pakārena āhāti yojanā. Gedhadosānaṃ visuṃ visuṃ nivārento bhagavā dve padāni āhāti vuttaṃ, ‘‘taṃ kena atthena saddahitabba’’nti vattabbattā **‘‘tathā hi sekho’’**tiādi vuttaṃ. Rajanīyesu **abhigijjhanto** sekho anuppannaṃ lobhapadhānaṃ **kilesa**ñca uppādeti, uppannaṃ kilesañca **phātiṃ** abhivaḍḍhanaṃ karoti, pariyuṭṭhānīyesu āvilo sekho anuppannaṃ dosapadhānaṃ kilesañca uppādeti, uppannaṃ kilesañca **phātiṃ** vaḍḍhanaṃ karoti, iti iminā paṭikkhepaatthena taṃ mama vacanaṃ saddahitabbanti adhippāyo.

‘‘Kiṃ pana anabhigijjhanto, anāvilo ca sekkho agedhadosanivāraṇameva karoti, udāhu uttaripi paṭipadaṃ pūretī’’ti pucchitabbattā uttaripi paṭipadaṃ pūretiyevāti dassento **‘‘yo pana anāvilasaṅkappo’’**tiādimāha. Tattha **anāvilasaṅkappo**ti natthi āvilakarā saṅkappā byāpādasaṅkappavihiṃsāsaṅkappā etassāti anāvilasaṅkappo, icchādigedhassa abhāvena **anabhigijjhanto vāyamati** kusalavāyāmaṃ pavatteti. ‘‘Kathaṃ vāyamatī’’ti pucchitabbattā **‘‘so anuppannāna’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **so**ti uparibhāvanāmaggabhāvatthāya paṭipajjamāno sekkho. **Anuppannāna**ntiādīnaṃ attho sakkā aṭṭhakathāvacaneneva (netti. aṭṭha. 15-16) jānitunti na vibhatto.

16. **Yenā**ti asubhādīnaṃ anussaraṇalakkhaṇena indriyena taṇhāmayitavatthūsu kāmataṇhāya sahajātaṃ **vitakkaṃ** vāreti, **idaṃ** asubhādianussaraṇalakkhaṇaṃ indriyaṃ **satindriyaṃ. Yena** mahaggatabhāvappattena avikkhepena **byāpādavitakkaṃ** vāreti, **idaṃ** avikkhepasaṅkhātaṃ indriyaṃ **samādhindriyaṃ. Yena** sammappadhānena **vihiṃsāvitakkaṃ** vāreti, **idaṃ** sammappadhānasaṅkhātaṃ indriyaṃ **vīriyindriyaṃ. Yena** sammādiṭṭhisaṅkhātena indriyena uppannuppanne…pe… nādhivāseti, **idaṃ** sammādiṭṭhisaṅkhātaṃ indriyaṃ **paññindriyaṃ**. Imesu catūsu indriyesu saha uppajjamānā yā saddahanā okappanā uppajjati, anāvilabhāvato **idaṃ** saddahanasaṅkhātaṃ indriyaṃ **saddhindriyaṃ**. Imāni sekkhassa pañcindriyāni.

Ekasmiṃyeva visaye jeṭṭhakabhāvaṃ na pāpuṇeyyuṃ, attano visaye jeṭṭhakabhāvaṃ pāpuṇituṃ arahanti, ‘‘katamaṃ indriyaṃ kattha visaye jeṭṭhakabhāvaṃ pavatta’’nti pucchitabbabhāvato idaṃ indriyaṃ imasmiṃ visaye pavattanti dassento **‘‘tattha saddhindriyaṃ kattha daṭṭhabba’’**ntiādimāha. Tattha **tatthā**ti tesu indriyesu catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyaṃ jeṭṭhakabhāvaṃ pavattanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ sesesupi yojetabbaṃ. Kiṃ nu sekkho paññindriyeva appamatto’ti bhagavatā vutto thomito, udāhu sabbehi kusalehi dhammehīti pucchitabbattā sabbehi kusalehi dhammehi pañcindriyapamukhehi vutto thomito hotīti dassetuṃ **‘‘evaṃ sekho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **evaṃ** pañcindriyānaṃ nibbattidassanena **sekho** puggalo sabbehi kusalehi dhammehi appamattoti bhagavatā **vutto** thomito anāvilatāya manasāti yojanā. ‘‘Sekkhassa anāvilatā kena saddahitabbā’’ti vattabbattā **‘‘tenāha bhagavā manasānāvilo siyā’’**ti vuttaṃ. Bhagavatā ‘‘manasānāvilo siyā’’ti vuttattā sekkhassa anāvilatā tumhehi saddahitabbāti.

17. Sekkhassa matthakappattā paṭipadā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘kathaṃ asekkhassa matthakappattā paṭipadā ñātabbā’’ti vattabbattā asekkhassa matthakappattaṃ paṭipadaṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘kusalo sabbadhammāna’’**ntiādimāha. Tattha **sabbadhammāna**nti sabbesu dhammesu matthakappattāya paṭipadāya asekkho **kusalo** chekataroti bhagavatā **vutto** thomito anāvilatāya manasāti. Asekkhassa sabbadhammesu yaṃ kosallaṃ dassetukāmo, tassa kosallassa visayabhūte sabbadhamme tāva puggalādhiṭṭhānena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘loko nāmā’’**tiādimāha. Tattha **‘‘sabbadhammāna’’**nti iminā vuttadhammasaṅkhāto loko nāma kilesaloko, bhavaloko, indriyalokoti tividho hotīti yojanā. Tattha parittadhammaṭṭho kilesajananaṭṭhena kileso, kusalādipavattanaṭṭhena loko cāti **kilesaloko**. Mahaggatadhammaṭṭho bhavanaṭṭhena bhavo, vuttanayena loko cāti **bhavaloko**. Saddhindriyādidhammaṭṭho ādhipaccaṭṭhayogavasena indriyabhūto hutvā saddhindriyādipattanaṭṭhena loko cāti **indriyaloko**.

‘‘Tīsu lokesu katamena katamo samudāgacchatī’’ti pucchitabbattā **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Saddhādiindriyāni ko nibbattetī’’ti pucchitabbattā **‘‘so indriyāni nibbattetī’’**ti vuttaṃ. Tattha **so**ti yo puggalo kilesalokasaṅkhāte parittadhamme, bhavalokasaṅkhāte mahaggatadhamme ca taṃtaṃsampādanavasena ṭhito, so puggalo saddhindriyādīni indriyāni attasantāne nibbatteti.

‘‘Indriyesu attasantānesu punappunaṃ nibbattāpanavasena vuḍḍhāpiyamānesu kā paññā bhavatī’’ti pucchitabbattā **‘‘indriyesū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **neyyassā**ti abhiññeyyassa. **Pariññā**ti rūpārūpadhamme salakkhaṇato, paccayato ca pariggahādivasena pavattapaññā. ‘‘Sā pariññā katividhena upaparikkhitabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘sā duvidhenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha sā pariññā dassanapariññāya ca bhāvanāpariññāya ca duvidhena viññūhi upaparikkhitvā gahetabbāti. **Dassanapariññāyā**ti ca dassanamaggapaññājanikāya ñātapariññāyāti attho gahetabbo. Tena **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ‘‘dassanapariññāti ñātapariññā’’ti (netti. aṭṭha. 17). **Bhāvanāpariññāyā**ti bhāvanāmaggapaññājanikāya tīraṇapariññāya saddhiṃ pahānapariññāyāti attho.

‘‘Sā duvidhenā’tiādinā vutto attho atisaṅkhepo na sakkā viññātuṃ, vitthāretvā kathehī’’ti vattabbattā **‘‘yadā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yadā**ti balavavipassanuppajjanakāle. **Sekho**ti sikkhanasīlatāya kalyāṇaputhujjano ceva sotāpannādiko ca. **Ñeyya**nti ñātabbaṃ rūpādikaṃ saṅkhāraṃ. **Parijānātī**ti pariggahādiñāṇena pariggahetvā jānāti nibbidāñāṇasahagatena. **Tassā**ti kalyāṇaputhujjanassa ceva sotāpannādikassa ca. **Dve dhammā**ti kalyāṇaputhujjanassa balavavipassanādhammo ceva sotāpannādikassa ca balavavipassanādhammo ca. Yathākkamaṃ **dassanakosallaṃ** sotāpattimaggañāṇañceva **bhāvanākosallaṃ** sakadāgāmimaggādikañca santāne pavattāpanavasena gacchanti.

‘‘Pubbe yaṃ ñāṇaṃ ‘neyyassa pariññā’ti vuttaṃ, taṃ ñāṇaṃ katividhena veditabba’’nti pucchitabbattā **‘‘taṃ ñāṇaṃ pañcavidhena veditabbaṃ…pe... sacchikiriyā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Tāsu vipassanābhedena bhinnāsu pañcasu abhiññādīsu katamā abhiññā, katamā pariññā, katamaṃ pahānaṃ, katamā bhāvanā, katamā sacchikiriyā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti abhiññādīsu. **Yaṃ dhammānaṃ salakkhaṇe ñāṇa**nti rūpadhammānaṃ kakkhaḷādisalakkhaṇe, arūpadhammānaṃ phusanādisalakkhaṇe ārammaṇakaraṇavasena pavattaṃ yaṃ ñāṇaṃ hetuphalajānanahetujānanasaṅkhātā **dhammapaṭisambhidā** ceva hetuphalajānanasaṅkhātā **atthapaṭisambhidā** ca bhavati. **Ayaṃ** salakkhaṇena saddhiṃ hetuphalajānanā paññā **abhiññā** nāma.

Evanti vuttappakārena. Abhiññāñāṇena **abhijānitvā. Yā parijānanā**tiādīsu ‘‘idaṃ anavajjaṃ **kusalaṃ,** idaṃ sāvajjaṃ **akusalaṃ,** idaṃ akusalavipākajanakaṃ **sāvajjaṃ,** idaṃ kusalavipākajanakaṃ **anavajjaṃ,** idaṃ saṃkiliṭṭhaṃ **kaṇhaṃ,** idaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ **sukkaṃ,** idaṃ kusalaṃ anavajjādikaṃ **sevitabbaṃ,** idaṃ akusalaṃ sāvajjādikaṃ **na sevitabba’’**nti evaṃ aniccādito kalāpasammasanādivasena gahitā sammasitā **ime** vipassanāya ārammaṇabhūtā saṅkhata**dhammā idaṃ** udayabbayañāṇādiphalaṃ ānisaṃsaṃ anukkamena nibbattāpenti. Tannibbattavipassanāya uppajjanato upacāraṃ uppādenti, **evaṃ** anukkamena gahitānaṃ pavattitānaṃ **tesaṃ** udayabbayañāṇādīnaṃ **ayaṃ** saccānubodhapaṭivedho **attho**ti paricchinditvā yā parijānanā pavattā, sā **ayaṃ** parijānanā **pariññā** nāmāti yojetvā, **evaṃ** vuttappakārāya pariññāpaññāya **parijānitvā** pahātabbā, bhāvetabbā, sacchikātabbā ca tayo dhammā avasiṭṭhā bhavanti. ‘‘Ye akusalā, te pahātabbā’’ti yā parijānanā paññā pavattā, idaṃ pahānaṃ pahānañāṇaṃ. ‘‘Ye kusalā, te bhāvetabbā’’ti yā parijānanā paññā pavattā, sā bhāvanāpaññā. ‘‘Yaṃ asaṅkhataṃ, idaṃ sacchikiriya’’nti yā parijānanā paññā pavattā, sā sacchikiriyāpaññāti yojetvā aṭṭhakathādhippāyena aviruddho attho gahetabbo.

Abhiññādayo pañcavidhā paññā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘tāhi pariññāhi jānanto puggalo ‘ki’nti vuccati thomīyatī’’ti vattabbattā **‘‘yo eva’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **yo** puggalo **evaṃ** vuttappakārena jānāti, **ayaṃ** jānanto puggalo paccayuppannesu dhammesu kusalattā chekattā ‘‘atthakusalo’’ti **vuccati** thomīyati, paccayadhammesu kusalattā **‘‘dhammakusalo’’**ti ca catunnaṃ ekattādīnaṃ nayānaṃ yuttatāya kovidattā **‘‘kalyāṇatākusalo’’**ti ca phalasamāpattīsu kovidattā **‘‘phalatākusalo’’**ti ca vaḍḍhīsu kovidattā **‘‘āyakusalo’’**ti ca avaḍḍhīsu kovidattā **‘‘apāyakusalo’’**ti ca accāyike kicce vā bhaye vā uppanne sati tassa kiccassa, bhayassa vā tikicchanasamatthe ṭhānuppattiyakāraṇe kovidattā **‘‘upāyakusalo’’**ti ca mahantesu abhikkamādīsu satisampajaññāya sampannattā **‘‘mahatā kosallena samannāgato’’**ti ca **vuccati** thomīyati. ‘‘Tassa asekkhassa atthādīsu kusalabhāvo kathaṃ saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Kusalo sabbadhammāna’’nti vuttattā saddahitabboti adhippāyo.

‘‘Kusalo sabbadhammāna’’nti padassa attho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘sato bhikkhu paribbaje’’ti padassa attho kathaṃ amhehi vitthārato viññāto’’ti vattabbattā **‘‘sato bhikkhu paribbaje’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā ‘‘sato bhikkhu paribbaje’’ti bhagavatā vuttaṃ, ‘‘kattha pavattena satisahitena ñāṇena sampanno sato kimatthaṃ paribbaje’’ti pucchitabbattā ‘‘imesu pavattena satisahitañāṇena sampanno sato imamatthaṃ paribbaje’’ti niyametvā dassento **‘‘sato bhikkhu paribbaje’’**tiādimāha. Tattha **tenā**ti yo abhikkamādīsu pavattena satisahitañāṇena samannāgato sato asekkhabhikkhu, tena asekkhabhikkhunā pariniṭṭhitasikkhattā aññapayojanābhāvato **diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ** abhikkante…pe… tuṇhībhāvena **satena** satisahitena **sampajānena** ñāṇena **vihātabbaṃ** catuiriyāpathaparivattanasaṅkhātaṃ viharaṇaṃ pavattetabbaṃ.

‘‘Yā sekkhāsekkhapaṭipadā niddiṭṭhā, imā sekkhāsekkhapaṭipadā saṅkhepato katividhā’’ti pucchitabbattā imā paṭipadāsaṅkhātā cariyā saṅkhepato puggalavasena dveti dassetuṃ **‘‘imā dve cariyā’’**tiādimāha. Tattha yā cariyā bhāvetabbakusalādibhedena vā atthakosallādibhedena vā abhikkamādīsu satisampajaññabhedena vā niddiṭṭhā, imā cariyā dveti bhagavatā **anuññātā** anujānanavasena desitā, **visuddhānaṃ** arahantānaṃ **ekā** cariyā, **visujjhantānaṃ** sekkhānaṃ **ekā** cariyāti puggalavasena dveti daṭṭhabbā.

‘‘Asekkhoyeva kasmā ‘sato abhikkamatī’tiādinā vuccati thomīyati, kalyāṇaputhujjanopi ‘sato abhikkamatī’tiādinā vuccati thomīyatī’’ti vattabbattā **‘‘katakiccāni hī’’**tiādi vuttaṃ. Arahato indriyāni katakiccāni, indriyānaṃ katakiccattā yaṃ pucchaṃ pucchitabbaṃ, taṃ sabbaṃ catubbidhaṃ dukkhassa pariññābhisamayena bojjhitabbaṃ…pe… nirodhassa sacchikiriyābhisamayena bojjhitabbaṃ bhave. **Catubbidhaṃ idaṃ bojjhaṃ** bojjhitabbaṃ **yo** asekkho sativepullappattattā **evaṃ** pariññābhisamayādinā **jānāti, ayaṃ** asekkho nippariyāyena ‘‘rāgassa khayāya, dosassa khayāya, mohassa khayāya sato abhikkamati, sato paṭikkamatī’’ti **vuccati** thomīyati. Sekkhopi yathāvuttaṃ **bojjhaṃ** bojjhitabbaṃ attano pariññābhisamayādinā **jānāti,** tasmā ‘‘sato…pe… mohassā’’ti **vuccati** thomīyatīti veditabbo. Tena vuttaṃ **‘‘ke visujjhantā? Sekkhā’’**ti.

‘‘Kasmā sekkhāsekkhānaṃ satisampajaññena abhikkamanādibhāvo, rāgādīnañca khayabhāvo saddahitabbo’’ti vattabbattā vuttaṃ **‘‘tenāha bhagavā sato bhikkhu paribbaje’’**ti. ‘‘Bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgama’ntiādinā (netti. 15) manāpikesu kāmesu nābhigijjhanabhāvo, amanāpikesu kāmesu manasā anāvilabhāvo, sabbadhammesu kusalabhāvo, satisampajaññena samannāgatassa paribbajanabhāvo ācariyena niddiṭṭho, so nābhigijjhanabhāvādiko kasmā amhehi saddahitabbo’’ti pucchitabbattā vuttaṃ **‘‘tenāha kāmesu…pe… paribbaje’’**ti. Imissā gāthāyapi pucchāvissajjanavicayo pubbe ekādhiṭṭhānādidhammādhiṭṭhānādivasena vuttanayānusārena veditabbo.

Vicayahāravibhaṅge ajitasuttaṃ nīharitvā pucchāvissajjanavicayo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo suttantaresu pucchāvissajjanavicayo’’ti pucchitabbattā ajitasutte pucchāvissajjanavicayanayānusārena suttantaresupi pucchāvissajjanāni nīharitvā pucchāvicayavissajjanavicayā yojetabbāti dassetuṃ **‘‘evaṃ pucchitabbaṃ, evaṃ vissajjitabba’’**nti vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> Ettāvatā ca mahāthero vicayahāraṃ vibhajanto ajitasuttavasena pucchāvicayaṃ, vissajjanavicayañca dassetvā idāni suttantaresupi pucchāvissajjanavicayānaṃ nayaṃ dassento evaṃ pucchitabbaṃ, evaṃ vissajjitabba’nti āhā’’ti (netti. aṭṭha. 17) –

Vuttaṃ. Tattha **evan**ti ajitasutte (su. ni. 1038 ādayo; cūḷani. vatthugāthā 57, ajitamāṇavapucchāniddesa 1 ādayo) vuttapucchāvicayānusārena pucchāvasena pavattasuttaṃ nīharitvā pucchāvicayo vibhajetabbo, evaṃ ajitasutte (su. ni. 1038 ādayo; cūḷani. vatthugāthā 57 ādayo, ajitamāṇavapucchāniddesa 1 ādayo) vuttavissajjanavicayānusārena suttantaresupi vissajjanavasena pavattasuttaṃ nīharitvā vissajjanavicayo vibhajetabbo.

Pucchāvissajjanavicayā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘katamo suttaanugītivicayo’’ti pucchitabbattā **‘‘suttassa ca anugītī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **suttassā**ti nīharitasuttassa. **Anugītī**ti suttantaradesanāsaṅkhātā anugīti. **Atthato ca byañjanato ca samānetabbā**ti tassā anugītiyā atthato, byañjanato ca saṃvaṇṇetabbasuttena samānā sadisī kātabbā, tasmiṃ vā saṃvaṇṇiyamānasutte anugīti suttatthato, byañjanato ca samānetabbā. ‘‘Atthato asamāne ko nāma doso āpajjeyyā’’ti pucchitabbattā **atthāpagataṃ hi byañjanaṃ samphappalāpaṃ bhavatī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Atthato asamāne doso vutto, amhehi ca ñāto, byañjanato asamāne pana ko nāma doso āpajjatī’’ti pucchitabbattā **‘‘dunnikkhittassa padabyañjanassa atthopi dunnayo bhavatī’’**ti vuttaṃ. **Tasmā** sadosattā anugītiyā vā suttena atthabyañjanūpetaṃ saṅgāyitabbaṃ.

Anugītivicayo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo suttassa vicayo’’ti pucchitabbattā **suttañcā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **suttañcā**ti niddhāritasuttañca. **‘‘Idaṃ** niddhārita**suttaṃ** nāma bhagavatā vuttaṃ **āhaccavacanaṃ** kiṃ, udāhu saṅgāyantehi vuttaṃ **anusandhivacanaṃ** ki’’nti pavicinitabbaṃ, **‘‘idaṃ** niddhāritasuttaṃ **nītatthaṃ** kiṃ, udāhu **neyyatthaṃ** ki’’nti pavicinitabbaṃ, **‘‘idaṃ** niddhāritasuttaṃ **saṃkilesabhāgiyaṃ** kiṃ, udāhu **vāsanābhāgiyaṃ** ki’’nti pavicinitabbaṃ, **‘‘idaṃ** niddhāritasuttaṃ **nibbedhabhāgiyaṃ** kiṃ, udāhu **asekkhabhāgiyaṃ** ki’’nti pavicinitabbaṃ. Evaṃ pavicinitvā yadi āhaccavacanaṃ bhave, evaṃ sati ‘‘āhaccavacana’’nti niddhāretvā gahetabbaṃ. Yadi asekkhasuttaṃ bhave, evaṃ sati ‘‘asekkhasutta’’nti niddhāretvā gahetabbaṃ, ñātanti attho.

‘‘Suttaṃ pavicinitvā suttassa atthabhūtāni sabbāni saccāni niddhāretvā kattha padese passitabbānī’’ti pucchitabbattā pucchaṃ ṭhapetvā imasmiṃ padese passitabbānīti dassetuṃ **‘‘kuhiṃ imassa suttassa sabbāni…pe… pariyosāne’’**ti vuttaṃ. Tattha **imassa suttassā**ti yaṃ suttaṃ vicinituṃ niddhāritaṃ, imassa suttassa catusaccavinimuttassa suttatthassa abhāvato **sabbāni saccāni** tasseva suttassa **ādimajjhapariyosāne** passitabbānīti attho.

Yathāvuttaṃ suttavicayaṃ nigamento **‘‘evaṃ suttaṃ pavicetabba’’**nti āha. ‘‘Na yathāvuttapucchādīnaṃ pavicetabbabhāvo amhehi jānitabbo saddahitabbo’’ti vattabbabhāvato **‘‘tenāha…pe… anugītī’’**ti vuttaṃ. Tattha **tena** yathāvuttapucchādīnaṃ vicetabbabhāvena āyasmā mahākaccāno ‘‘yaṃ pucchitañca…pe… anugītī’’tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena vicetabbabhāvo tumhehi jānitabbo saddahitabbovāti vuttaṃ hoti.

‘‘Yathāvuttappakāro ca vicayo hāro paripuṇṇo kiṃ, udāhu aññopi niddhāretvā yojetabbo atthi ki’’nti pucchitabbattā **‘‘niyutto vicayo hāro’’**ti vuttaṃ. Tattha pucchāvicayavissajjanavicayapubbāparavicayaanugītivicayasuttavicayā sarūpato vibhattā, tehi avaseso assādādivicayopi yathārahaṃ niddhāretvā **yutto** yuñjitabboti adhippāyo.

Iti vicayahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi **pana** aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

3. Yuttihāravibhaṅgavibhāvanā

18. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vicayahāravibhaṅgena padapañhādayo vicitā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vicayahāravibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo yuttihāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo yuttihāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu hāresu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **yuttihāro** yuttihāravibhaṅgoti pucchi. ‘‘Sabbesaṃ hārāna’’ntiādiniddesassa idāni vuccamāno ‘‘ayaṃ yuttihāro’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso yuttihāravibhaṅgo nāmāti viññeyyo.

Tena vuttaṃ ‘‘tattha katamo yuttihārotiādi yuttihāravibhaṅgo’’ti (netti. aṭṭha. 18). Ayaṃ yuttihāro **kiṃ** nāma suttatthaṃ yuttāyuttivasena **yojayatī**ti yuñjitabbaṃ suttatthaṃ pucchati. Suttattho pana duvidho atathākārena gayhamāno, tathākārena gayhamāno atthoti. Tattha atathākārena gayhamānova attho yāthāvato yuttiniddhāraṇena yojetabbo, itaro pana bhūtakathanamattena yojetabbo. Yasmā panāyaṃ yuttigavesanā nāma saṃvaṇṇanā mahāpadesehi vinā na sambhavati, tasmā yuttihāraṃ vibhajanto tassa yuttihārassa lakkhaṇaṃ paṭhamaṃ upadisituṃ **‘‘cattāro mahāpadesā’’**tiādimāha. Tattha **mahāpadesā**ti mahante buddhādayo apadisitvā vuttāni kāraṇāni, mahantāni vā dhammassa apadesāni patiṭṭhānāni. Apadisīyateti **apadeso,** buddho apadeso etassa kāraṇassāti **buddhāpadeso**. Sesesupi eseva nayo netabbo. ‘‘Buddhassa sammukhā etaṃ suttaṃ mayā suta’’nti vatvā ābhatassa ganthassa suttavinayehi saṃsandanaṃ dhammo, asaṃsandanaṃ adhammoti vinicchayakāraṇaṃ mahāpadesoti adhippāyo. ‘‘Buddhassa sammukhā mayā ābhataṃ, saṅghassa sammukhā mayā ābhataṃ, sambahulattherānaṃ sammukhā mayā ābhataṃ, ekattherassa sammukhā mayā ābhata’’nti vatvā ābhatassa ganthassa yāni byañjanapadaatthapadāni santi, **tāni padabyañjanāni** bhagavatā desite **sutte otarayitabbāni** anuppavesitāni, **vinaye** rāgādivinaye **sandassayitabbāni** saṃsandetabbāni. Dhammatāyaṃ **upanikkhipitabbāni** pakkhipitabbāni. Yadi suttatthena, vinayatthena, dhammatāya ca aviruddhāni honti, evaṃ sati tava ābhatapadabyañjanāni yuttānīti vinicchayantehi vatvā gahetabbānīti adhippāyo.

Suttavinayadhammatāsu otarayitabbāni sandassayitabbāni upanikkhipitabbānīti ācariyena vuttāni, ‘‘kattha sutte, kattha vinaye, kattha dhammatāya’’nti vattabbattā **‘‘katamasmiṃ sutte’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **catūsu ariyasaccesū**ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ dassanakesu suttesu. Rāgo vinassati vūpasamati etena asubhādināti **rāgavinayaṃ,** kiṃ taṃ? Asubhādinimittaṃ, taṃ assa atthīti **rāgavinayo,** ko so? Asubhādinimittadassanako suttantaviseso. Esa nayo **dosavinayo**tiādīsupi. **Paṭiccasamuppādo** nāma sassatadiṭṭhiucchedadiṭṭhiṃ vivajjetvā ekattanayādīnaṃ dīpanena avijjādisaṅkhārādisabhāvadhammānaṃ paccayapaccayuppannabhāvadīpakoti vuttaṃ **‘‘katamissaṃ dhammatāyaṃ upanikkhipitabbāni? Paṭiccasamuppāde’’**ti.

‘‘Suttādīsu avatarante sandissante avilomente kiṃ na janetī’’ti vattabbato **‘‘catūsū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘buddhādīnaṃ sammukhā mayā ābhata’’nti vatvā ābhatagantho catūsu ariyasaccesu yadi avatarati, evaṃ sati ābhatagantho āsave na janeti. Rāgādikilesavinaye yadi sandissati, evaṃ sati ābhatagantho āsave na janeti. Dhammatañca yadi na vilometi, evaṃ sati ābhatagantho āsave na janetīti attho daṭṭhabbo.

‘‘Kimatthaṃ yuttihāravibhaṅge cattāro mahāpadesā ābhatā’’ti vattabbattā **‘‘catūhi mahāpadesehī’’**tiādimāha. Tattha ābhataganthe **yaṃ yaṃ** atthajātaṃ, **yaṃ yaṃ** dhammajātaṃ vā catūhi mahāpadesehi yujjati, **taṃ taṃ** atthajātaṃ vā **taṃ taṃ** dhammajātaṃ vā saṃvaṇṇetabbasutte gahetabbaṃ. **Yena yena** kāraṇena ca catūhi mahāpadesehi yujjati, **taṃ taṃ** kāraṇaṃ saṃvaṇṇanāvasena saṃvaṇṇetabbasutte gahetabbaṃ. **Yathā yathā** pakārena catūhi mahāpadesehi yujjati, so so pakāro saṃvaṇṇanāvasena saṃvaṇṇetabbasutte gahetabbo. Evaṃ gāhaṇatthaṃ cattāro mahāpadesā ābhatāti attho.

19. Catūhi mahāpadesehi yuttaṃ aviruddhaṃ taṃ taṃ atthajātaṃ gahetabbanti ācariyena vuttaṃ, ‘‘kattha kena yuttiniddhāraṇaṃ kātabba’’nti vattabbattā **‘‘pañhaṃ pucchitenā’’**tiādi vuttaṃ. Pañhe pañhaṃ **pucchitena** puggalena yuttiniddhāraṇaṃ kātabbanti. Tattha **pañha**nti pañhitabbaṃ sabhāvadhammaṃ. **Pucchitenā**ti vissajjetuṃ samatthena paṇḍitapuggalena. **Pañhe**ti pucchāvasena pavattapāṭhe. Padāni **kati** kittakāni hontīti padaso paṭhamaṃ **pariyogāhitabbaṃ** yuttihārena **vicetabbaṃ** vīmaṃsitabbaṃ. ‘‘Kathaṃ vicetabba’’nti pucchitabbattā **‘‘yadi sabbānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sabbāni padānī**ti pucchitapāṭhe niravasesāni padāni **ekaṃ** samānaṃ atthaṃ yadi abhivadanti, evaṃ sati atthavasena **eko pañho**. Esa nayo sesesupi. Tena vuttaṃ ‘‘tadatthassekassa ñātuṃ icchitattā’’ti (netti. aṭṭha. 19).

Ekanti atthavasena ekavidhaṃ pañhaṃ. **Upaparikkhamānena** puggalena **aññātabbaṃ** daḷhaṃ jānitabbaṃ. ‘‘Ko ājānanākāro’’ti pucchitabbattā ājānanākāraṃ dassento **‘‘kiṃ ime dhammā’’**tiādimāha. Tattha ‘‘ye hi pariyattidhammā saṃvaṇṇetabbā, ime pariyattidhammā nānatthā honti kiṃ, nānābyañjanā honti kiṃ, udāhu imesaṃ pariyattidhammānaṃ eko attho hoti, byañjanameva nānaṃ hoti ki’’nti yuttito vicetvā aññātabbanti yojanā. ‘‘Yathāvutto pañho kiṃ bhave’’ti pucchitabbattā yathāvuttaṃ pañhaṃ ekadesaṃ dassetuṃ **‘‘yathā kiṃ bhave’’**ti pucchitvā **‘‘yathā sā’’**tiādimāha.

Tassaṃ pucchāgāthāyaṃ – coraghātakena manussena coro abbhāhato viya **kena** dhammena satta**loko** sadā abbhāhato, māluvalatāya attano nissitarukkho parivārito ajjhotthaṭo viya **kena** dhammena satta**loko** sadā **parivārito** ajjhotthaṭo, visappītakhurappena sallena otiṇṇo anupaviṭṭho viya **kena** sallena satta**loko** sadā **otiṇṇo** anupaviṭṭho, **kissa** kena kāraṇena satta**loko** sadā **dhūpāyito** santāpitoti yojanā.

‘‘Imāya pucchāgāthāya kittakāni padānī’’ti pucchitabbattā **‘‘imānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pucchitānī**ti pucchitatthāni padāni cattāri honti. ‘‘Kittakā pañhā’’ti pucchitabbattā **‘‘te tayo pañhā’’**ti vuttaṃ.

Bhagavā devatāya **hi** yasmā vissajjeti, iti tasmā vissajjanato ‘‘tayopañhā’’ti viññāyati. ‘‘Katamā vissajjanagāthā’’ti pucchitabbattā –

‘‘Maccunābbhāhato loko, jarāya parivārito;
Taṇhāsallena otiṇṇo, icchādhūpāyito sadā’’ti. –

Vuttaṃ. Tassaṃ vissajjanagāthāyaṃ – coraghātakena manussena coro abbhāhato viya maccunā satta**loko** sadā abbhāhato, māluvalatāya attano nissitarukkho parivārito ajjhotthaṭo viya jarāya satta**loko** sadā **parivārito** ajjhotthaṭo, visappītakhurappena sallena otiṇṇo anupaviṭṭho viya taṇhāsallena satta**loko** sadā **otiṇṇo** anupaviṭṭho, icchāya satta**loko** sadā **dhūpāyito** santāpitoti yojanā.

20. ‘‘Katamaṃ maccu, katamā jarā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha jarā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tissaṃ vissajjanagāthāyaṃ. Dutiyapade vuttā **jarā** ca paṭhamapade vuttaṃ **maraṇa**ñca imāni dve **saṅkhatassa** khandhapañcakassa saṅkhatalakkhaṇāni honti, saṅkhataṃ khandhapañcakaṃ muñcitvā visuṃ na upalabbhatīti attho. ‘‘Saṅkhatalakkhaṇānaṃ jarāmaraṇānaṃ kathaṃ bhedo jānitabbo’’ti vattabbattā **‘‘jarāyaṃ ṭhitassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **jarāyaṃ ṭhitassa aññathatta**nti ṭhitassa khandhappabandhassa yaṃ aññathattaṃ, ayaṃ pākaṭajarā nāma, na khaṇaṭṭhitijarā. **Maraṇaṃ vayo**ti sammutimaraṇaṃ cutiyeva hoti, na khaṇikamaraṇaṃ, na samucchedamaraṇaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatī’’ti (saṃ. ni. 3.38; a. ni. 3.47; kathā. 214).

Yadi ṭhitasseva maraṇaṃ siyā, evaṃ sati jarāmaraṇānaṃ nānattaṃ yuttaṃ na siyā, ayutte sati ‘‘te tayo pañhā’’ti vacanampi ayuttamevāti vattabbato **‘‘tattha jarāya cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tissaṃ vissajjanagāthāyaṃ vuttāya **jarāya ca** vuttassa **maraṇassa ca** atthato nānattaṃ yuttaṃ.

‘‘Kena kāraṇena yuttaṃ, kathaṃ kāraṇena nānattaṃ sampaṭicchitabba’’nti vattabbattā **‘‘gabbhagatāpi hi mīyantī’’**ti vuttaṃ. Jaraṃ appattā gabbhagatāpi sattā **hi** yasmā mīyanti, tasmā nānattaṃ sampaṭicchitabbaṃ. ‘‘Gabbhagatāpi jarappattā bhaveyyu’’nti vattabbattā **‘‘na ca te jiṇṇā bhavantī’’**ti vuttaṃ. Jarappattāpi ajiṇṇattā jiṇṇajaraṃ appattāva mīyanti, evaṃ idhādhippetassa jiṇṇajarāvirahitassa maraṇassa sambhavato aññā jarā, aññaṃ maraṇanti ñātabbanti vuttaṃ hoti. ‘‘Na gabbhagatānaṃyeva jiṇṇajaraṃ appattaṃ maraṇaṃ atthi, aññesampi atthī’’ti vattabbabhāvato **‘‘atthi ca devānaṃ maraṇa’’**nti vuttaṃ. ‘‘Devāpi cirakālasambhavato jaraṃ pattā bhaveyyu’’nti vattabbattā **‘‘na ca tesaṃ sarīrāni jīrantī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Jarāmaraṇānaṃ nānatte kāraṇaṃ ettakamevā’’ti vattabbattā aññampi atthīti dassetuṃ **‘‘sakkate vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha jiṇṇajarāya paṭikammaṃ kātuṃ sakkateva, maraṇassa pana paṭikammassa kātuṃ na sakkateva, imināpi kāraṇena jarāmaraṇānaṃ nānattaṃ sampaṭicchitabbamevāti attho. ‘‘Na sakkate maraṇassa paṭikammaṃ kātu’’nti kasmā vuttaṃ, nanu iddhipādabhāvanāya vasībhāve sati sakkā maraṇassāpi paṭikammaṃ kātunti codanaṃ manasi katvā **‘‘aññatreva iddhimantānaṃ iddhivisayā’’**ti vuttaṃ.

Jarāmaraṇānaṃ aññamaññaṃ nānābhāvo ācariyena dassito, amhehi ca ñāto, ‘‘kathaṃ pana taṇhāya jarāmaraṇehi nānābhāvo’’ti vattabbato tehi taṇhāya nānattaṃ dassetuṃ **‘‘yaṃ panāhā’’**tiādi vuttaṃ. Taṇhāya avijjamānāyapi jīrantāpi mīyantāpi vītarāgā yasmā dissanti, tasmā taṇhāya jarāmaraṇehi nānābhāvo sampaṭicchitabbo.

‘‘Taṇhāya jīraṇabhijjanalakkhaṇaṃ atthīti tehi taṇhāya anaññatte ko nāma doso siyā’’ti vattabbato dosaṃ dassetuṃ **‘‘yadi cā’’**tiādi vuttaṃ. Jarāmaraṇaṃ **yathā** yena jīraṇabhijjanalakkhaṇena pākaṭaṃ, evaṃ jīraṇabhijjanalakkhaṇena taṇhāpi pākaṭā. Yadi ca siyā; evaṃ sante **yobbanaṭṭhāpi** sabbe māṇavā vigatataṇhā siyuṃ, na ca vigatataṇhā, tasmā nānābhāvo sampaṭicchitabbo. Tato aññopi doso āpajjeyyāti dassetuṃ **‘‘yathā ca taṇhā dukkhassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha jarāmaraṇānaṃ taṇhāya anaññatte sati **taṇhāya** bhavataṇhāya dukkhasamudayo hoti, evaṃ jarāmaraṇampi dukkhasamudayo siyā. Yasmā na jarāmaraṇaṃ dukkhasamudayo, tasmā jarāmaraṇehi taṇhāya nānattaṃ veditabbaṃ.

Tehi tāya anaññatte sati evampi doso āpajjeyyāti dassetuṃ **‘‘yathā ca taṇhā maggavajjhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha tehi tāya anaññatte sati yathā taṇhā maggavajjhā hoti, evaṃ jarāmaraṇampi maggavajjhaṃ siyā. Yathā jarāmaraṇaṃ maggavajjhaṃ na hoti, evaṃ taṇhāpi maggavajjhā na siyā, tathā ca na hoti pahātabbāpahātabbabhāvato, tasmāpi jarāmaraṇehi taṇhāya nānattaṃ veditabbaṃ.

‘‘Yadi cātiādinā vuttāya yuttiyā upapattiyā eva jarāmaraṇehi taṇhāya aññattaṃ gavesitabba’’nti vattabbattā aññehipi kāraṇehi gavesitabbanti dassetuṃ **‘‘imāya yuttiyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **imāya yuttiyā**ti yā yutti ‘‘yadi cā’’tiādinā vuttāya imāya yuttiyā upapattiyā. **Aññamaññehi kāraṇehi** aññehi aññehi kāraṇabhūtehi upapattīhi jarāmaraṇehi taṇhāya aññattaṃ gavesitabbanti attho. ‘‘Aññamaññehi kāraṇehi gavesitabba’’nti kasmā vuttaṃ, nanu yuttiyā, atthato ca aññattaṃ sandissatīti codanaṃ manasi katvā **‘‘yadi ca sandissatī’’**tiādimāha. Tattha yuttisamāruḷhaṃ atthato ca maraṇehi taṇhāya ca aññattaṃ yadi ca sandissati, byañjanatopi aññattaṃ gavesitabbamevāti attho.

‘‘Kathaṃ byañjanato aññattaṃ gavesitabba’’nti vattabbattā **‘‘salloti vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘sallo’’ti vā ‘‘dhūpāyana’’nti vā dvīhi byañjanehi vuccamānānaṃ **imesaṃ** icchātaṇhāsaṅkhātānaṃ **dhammānaṃ** atthato **ekattaṃ** samānattaṃ yujjati, na aññattaṃ. ‘‘Sallo’’ti vā ‘‘dhūpāyana’’nti vā dvīhi byañjanehi avuccamānānaṃ jarāmaraṇānaṃ taṇhāya ekattaṃ na yujjati. Tamevatthaṃ vivarituṃ **‘‘na hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha icchāya ca taṇhāya ca atthato aññattaṃ na yujjati, ekattameva yujjatīti yojanā. Icchāya ca taṇhāya ca jīraṇabhijjanasambhavato jarāmaraṇehi taṇhāya ekattaṃ siyā, ‘‘kasmā aññattaṃ yutta’’nti vattabbato **‘‘taṇhāya adhippāye’’**tiādi vuttaṃ. Tattha taṇhāya adhippāye aparipūramāne navasu āghātavatthūsu kodho ca uppajjati, upanāho ca uppajjati. Jarāmaraṇesu aparipūramānesu navasu āghātavatthūsu kodho ca na uppajjati, upanāho ca na uppajjati. Iti imāya yuttiyā jarāya ca maraṇassa ca taṇhāya ca atthato aññattaṃ yujjatiyevāti daṭṭhabbaṃ.

Yadi icchā taṇhāya atthato ekattaṃ yuttaṃ, evaṃ sati kasmā bhagavatā ‘‘maccunābbhāhato loko’’tiādigāthāyaṃ ‘‘taṇhāsallena otiṇṇo, icchādhūpāyito sadā’’ti dvidhā vuttāti codanaṃ pariharanto **‘‘yaṃ panidaṃ bhagavatā’’**tiādimāha. Tattha ‘‘icchā’’tipi ‘‘taṇhā’’tipi dvīhi nāmehi **yaṃ panidaṃ abhilapitaṃ** yaṃ panidaṃ abhilapanaṃ kataṃ, **idaṃ** abhilapanaṃ bhagavatā bāhirānaṃ icchitabbatasitabbānaṃ **vatthūnaṃ** rūpādiārammaṇānaṃ bhedānaṃ vasena ‘‘icchā’’tipi ‘‘taṇhā’’tipi dvīhi nāmehi **abhilapitaṃ** abhilapanavasena katanti ekattaṃ yuttameva, na nānattanti attho daṭṭhabbo.

‘‘Nāmavasena dvidhā vuttānaṃ icchātaṇhādīnaṃ kena ekattaṃ yuttanti saddahitabba’’nti vattabbattā **‘‘sabbāhī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha nānānāmavasena pabhedā **sabbā** icchādikā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā **hi** yasmā yuttā, tasmā nāmavasena bhinnānampi ekalakkhaṇena ekattaṃ yuttanti saddahitabbanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Kimiva yutta’’nti pucchitabbattā **‘‘yathā sabbo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha kaṭṭhaggiādivasena aneko **sabbo aggi** uṇhattalakkhaṇena ekalakkhaṇo yathā, evaṃ ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇāti yojanā. Sabbassa aggino upādānavasena anekāni nāmāni sarūpato dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tassattho pākaṭo. Ārammaṇavasena taṇhā aññehi aññehi nāmehi bhagavatā abhilapitā, upādānavasena aggi aññehi aññehi nāmehi abhilapitoti yojanā kātabbā.

''Vissajjanagāthāyaṃ āgatanāmehi eva taṇhā abhilapitā''ti pucchitabbattā anekehi nāmehi abhilapitāti dassetuṃ **''icchāitipī''**tiādi vuttaṃ. Tattha icchitabbāni atthāni rūpādīni ārammaṇāni sattā icchanti etāyāti **icchā**. Tasanti etāyāti **taṇhā**. Sallati pavisati visappītaṃ sallaṃ viyāti **sallā,** santāpaṃ lāti ādadātīti vā **sallā,** santāpaṃ lāti pavattetīti vā **sallā**. Dhūpāyati santāpeti paridahatīti **dhūpāyanā**. Sarati ākaḍḍhati avaharati sīghasotā saritā viyāti **saritā,** sarati sallatīti vā **saritā**. Visaratīti **visattikā**. Pītivasena sinehatīti **sineho**. Tāsu tāsu gatīsu kilamathaṃ uppādetīti **kilamatho**. Sattā rūpādiārammaṇāni maññanti etāyāti **maññanā**. Bhavaṃ bandhatīti **bandho**. Āsīyate patthīyateti **āsā**. Āsiyati patthetīti vā **āsā**. Pipāsīyateti **pipāsā,** ārammaṇarasaṃ pipāsatīti vā **pipāsā**. Abhinandīyateti **abhinandanā,** abhinandatīti vā **abhinandanā**. Vitthārato aṭṭhakathāvasena (netti. aṭṭha. 20) veditabbo.

''Taṇhāya icchādippakāravasena ālapitabhāvo kena saddahitabbo''ti vattabbattā **''yathā ca vevacane''**tiādi vuttaṃ. Vevacanahāravibhaṅge ''āsā ca pīhā…pe… vevacana''nti (netti. 37) yā taṇhā **yathā** yena pakārena vuttā, tathā tena pakārena vuttāya taṇhāya icchādippakāravasena ālapitabhāvo saddahitabbo. ''Vevacanavibhaṅge ācariyena vuttopi bhagavatā avutte kena saddahitabbo''ti vattabbattā **''yathāha bhagavā''**tiādi vuttaṃ. **Yathā** yena pakārena bhagavā ''rūpe tissā''tiādikaṃ yaṃ vacanamāha, tathā tena pakārena vuttena tena vacanena saddahitabbo vāti. **Evaṃ yujjatī**ti evaṃ vuttanayena icchātaṇhānaṃ atthato ekattā, jarāya ca maraṇassa ca taṇhāya ca atthato aññattā ca ''tayo pañhā''ti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, taṃ vacanaṃ yujjatīti attho gahetabbo.

21. ''Kenassubbhāhato lokotiādigāthāya tayo pañhā vuttā''ti pañhattayabhāve yutti ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā. ''Tato aññehi pakārehi yutti kathaṃ ñātabbā''ti vattabbabhāvato aññehi pakārehipi yuttigavesanaṃ dassento **''sabbo dukkhūpacāro''**tiādimāha. Tattha sabbo dukkhūpacāro kāmataṇhāsaṅkhāramūlakoti yujjati, sabbo nibbidūpacāro kāmataṇhāparikkhāramūlakoti na yujjati. Vacanatthato pana dukkhassa upacāro pavattīti **dukkhūpacāro**. Kāmataṇhāpaccayā pavatto saṅkhāro mūlaṃ etassāti **kāmataṇhāsaṅkhāramūlako**. Nibbidāya upacāro pavattīti **nibbidūpacāro**. Kāmataṇhāya parikkhārabhūto vatthukāmo mūlaṃ etassāti **kāmataṇhāparikkhāramūlako**ti. Tattha anabhiratisaṅkhātā ukkaṇṭhā nibbidā kāmataṇhāparikkhāramūlikā yujjati, ñāṇanibbidā kāmataṇhāparikkhāramūlikā na yujjati, tasmā sabbo nibbidūpacāro kāmataṇhāparikkhāramūlakoti na pana yujjatīti vuttaṃ.

''Pañhattayabhāve ceva dukkhūpacāranibbidūpacāre ca yā yutti ācariyena vibhattā, sāva yutti sallakkhetabbā kiṃ, udāhu imāya yuttiyā aññāpi yutti gavesitabbā ki''nti vattabbato nayaṃ dassetuṃ **''imāyā''**tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti – pañhattayabhāve ceva dukkhūpacāranibbidūpacāre ca yā yutti mayā vibhattā, imāya yuttiyā anusārena aññamaññehi kāraṇehi tesu tesu pāḷippadesesu yuttipi gavesitabbāti.

''Idaṃ nayadassanaṃ saṃkhittaṃ, na sakkā vitthārato gavesitu''nti vattabbato taṃ nayadassanaṃ vitthārato vibhajitvā dassetuṃ **''yathā hi bhagavā''**tiādi āraddhaṃ. Asubhassa jigucchanīyabhāvato rāguppādo na yutto, tasmā **rāgacaritassa puggalassa** asubhadesanā rāgavinayāya yuttā. Mettāya dosapaṭipakkhattā **dosacaritassa puggalassa** mettādesanā dosavinayāya yuttā. Paṭiccasamuppādassa paññāvisayattā **mohacaritassa puggalassa** paṭiccasamuppādadesanā mohavinayāya yuttā. ''Rāgacaritassāpi mettādidesanā yujjeyya sabbasattasādhāraṇattā''ti vattabbattā **''yadi hi bhagavā''**tiādi vuttaṃ. Tibbakilesassa rāgacaritassa adhippetattā tādisassa puggalassa mettaṃ cetovimuttiṃ yadi deseyya, evaṃ sati mettāvasenapi rāguppajjanato desanā na yujjati. Sukhaṃ paṭipadaṃ vā yadi deseyya, evaṃ sati rāgacaritassa dukkhāpaṭipadāyujjanato desanā na yujjati. Vipassanāpubbaṅgamaṃ pahānaṃ vā yadipi deseyya, evaṃ sati rāgacaritassa asubhānupassanaṃ vajjetvā vipassanāpubbaṅgamassa pahānassa dukkarato desanā na yujjatīti yojanā.

‘‘Bhagavā rāgacaritassā’’tiādinā niravasesavasena yutti na vibhattā, nayadassanamevāti yo nayo dassito, tena nayena aññāpi gavesitabbāti dassetuṃ **‘‘evaṃ yaṃ kiñcī’’**tiādi vuttaṃ. Rāgassa yaṃ kiñci anulomappahānaṃ, dosassa yaṃ kiñci anulomappahānaṃ, mohassa yaṃ kiñci anulomappahānaṃ desitaṃ, **taṃ sabbaṃ** anulomappahānaṃ yattakā pāḷippadesā ñāṇassa bhūmi, tattakesu vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabbanti yojanā.

‘‘Rāgādippahānavasena yutti gavesitabbā’’ti vattabbabhāvato aññehipi mettādibrahmavihāraphalasamāpattinavānupubbasamāpattivasībhāvehi vibhajitvā yuttigavesanaṃ dassetuṃ **‘‘mettāvihārissā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **mettāvihārissa** mettāvihāralābhino **sato** saṃvijjamānassa puggalassa mettāya byāpādapaṭipakkhattā **byāpādo** cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjatīti ca, mettāvihārissa sato byāpādo pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti desanā yujjati. **Karuṇāvihārissa** karuṇāvihāralābhino **sato** saṃvijjamānassa puggalassa karuṇāya vihesāya paṭipakkhattā **vihesā** cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjati, karuṇāvihārissa sato vihesā pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti desanā yujjati. **Muditāvihārissa** muditāvihāralābhino **sato** saṃvijjamānassa puggalassa muditāya aratiyā paṭipakkhattā **arati** cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjati, muditāvihārissa sato arati pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti desanā yujjati. **Upekkhāvihārissa** upekkhāvihāralābhino **sato** saṃvijjamānassa puggalassa upekkhāya rāgassa paṭipakkhattā **rāgo** cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjati, upekkhāvihārissa sato rāgo pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti desanā yujjati.

Animittavihārissa aniccānupassanāmukhena paṭiladdhaphalasamāpattivihāralābhino **sato** saṃvijjamānassa puggalassa nimittānusāri **tena teneva** saṅkhāranimittānusāreneva niccādīsu pahīnena nimittena **viññāṇaṃ** pavattatīti desanā na yujjati, animittānupassanāya niccādivipallāsapaṭipakkhattā animittavihārissa sato nimittaṃ pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti desanā yujjati. ‘‘Asmī’’ti maññitaṃ khandhapañcakaṃ attavigataṃ ‘‘ayaṃ khandhapañcako ahaṃ asmī’’ti na samanupassāmi, atha ca pana asamanupassane satipi ‘‘me kiṃ asmī’’ti ‘‘kathaṃ asmī’’ti vicikicchā kathaṃkathāsallaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhassatīti desanā na yujjati, vicikicchāya pahānekaṭṭhabhāvato ‘‘ayaṃ khandhapañcako ahaṃ asmī’’ti asamanupassantassa vicikicchā kathaṃkathāsallaṃ pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatīti desanā yujjati.

‘‘Phalasamāpattivaseneva yutti gavesitabbā ki’’nti vattabbattā jhānasamāpattivasenapi yutti gavesitabbāti dassetuṃ **‘‘yathā vā pana paṭhamaṃ jhāna’’**ntiādi āraddhaṃ. Atha vā ‘‘phalasamāpattivihārisseva yutti gavesitabbā ki’’nti vattabbattā jhānasamāpattivasenapi yutti gavesitabbāti dassetuṃ **‘‘yathā vā pana paṭhamaṃ jhāna’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha yathā paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa phalasamāpattivihārissa yutti gavesitabbā, evaṃ jhānasamāpattivihārissapi yutti gavesitabbā. Kathaṃ? **Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpannassa** paṭhamajjhānasamaṅgino **sato** saṃvijjamānassa puggalassa nīvaraṇavikkhambhanato **kāmarāgabyāpādā visesāya** dutiyajjhānāya saṃvattantīti desanā na yujjati, kāmarāgabyāpādā jhānassa hānāya saṃvattantīti desanā yujjati. **Vitakkasahagatā saññāmanasikārā** upacāradhammena saha dutiyajjhānadhammā jhānassa hānāya saṃvattantīti desanā na yujjati, vitakkasahagatā saññāmanasikārā **visesāya** uparijhānatthāya saṃvattantīti desanā yujjati.

Dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa **sato** saṃvijjamānassa puggalassa **vitakkavicārasahagatā** vā **saññāmanasikārā** upacāradhammena saha paṭhamajjhānadhammā **visesāya** uparijhānatthāya saṃvattantīti desanā na yujjati, vitakkavicārasahagatā saññāmanasikārā avitakkajhānassa hānāya saṃvattantīti desanā yujjati. **Upekkhāsahagatā** vā **saññāmanasikārā** upacāradhammena saha catutthajjhānadhammā jhānassa hānāya saṃvattantīti desanā na yujjati, upekkhāsahagatā saññāmanasikārā **visesāya** uparijhānatthāya saṃvattantīti desanā yujjati. Sesesupi atthānurūpaṃ yojanā kātabbā. Yathāvuttasamāpattīsu vasībhāvena paricitaṃ **kallatāparicitaṃ cittaṃ** nāma.

Ettakameva yuttigavesanaṃ na kātabbaṃ, navavidhasuttantesu yathāladdhayuttigavesanampi kātabbanti dassetuṃ **‘‘evaṃ sabbe’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Sabbesaṃ hārānaṃ yathāvuttabhūmigocarānaṃ vicayahārena vicinitvā yuttihārena yojetabbabhāvo kena saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tena** yojetabbabhāvena āyasmā mahākaccāno ‘‘sabbesa’’ntiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena saddahitabboti vuttaṃ hoti.

Iti yuttihāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavibhāvanā

22. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena yuttihāravibhaṅgabhūtena pañhāvissajjanādīnaṃ yuttāyuttabhāvo vibhatto, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto yuttihāravibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo padaṭṭhānahāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo padaṭṭhāno hāro’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu hāresu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **padaṭṭhāno hāro** padaṭṭhānahāravibhaṅgoti pucchati. ‘‘Dhammaṃ desesi jino’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘ayaṃ padaṭṭhāno hāro’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso padaṭṭhānahāravibhaṅgoti viññeyyo. Tena vuttaṃ – ‘‘tattha katamo padaṭṭhāno hārotiādi padaṭṭhānahāravibhaṅgo’’ti (netti. aṭṭha. 22). ‘‘Ayaṃ idāni vuccamāno vitthārabhūto padaṭṭhāno hāro piṭakattaye desitesu dhammesu kiṃ nāma dhammaṃ desayati saṃvaṇṇetī’’ti pucchaṃ ṭhapetvā ‘‘idaṃ āsannakāraṇaṃ imassa āsannaphalassa padaṭṭhāna’’nti niyametvā vibhajituṃ **‘‘ayaṃ padaṭṭhāno’’**tiādi vuttaṃ. Tassattho – sabbesu viññeyyadhammesu yāthāvato asampaṭivedho lakkhaṇaṃ etissā avijjāyāti **sabbadhammayāthāvaasampaṭivedhalakkhaṇā,** avijjā, **tassā** avijjāya asubhe ‘‘subha’’ntiādi**vipallāsā padaṭṭhānaṃ** āsannakāraṇaṃ. Vipallāse sati avijjā vattati uparūpari jāyati na hāyati, tasmā vipallāsā avijjāya padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ bhavanti. Avijjāya vaṭṭamūlakattā taṃ ādiṃ katvā padaṭṭhānaṃ vibhattanti daṭṭhabbaṃ.

Taṇhāyapi vaṭṭamūlakattā tadanantaraṃ taṇhāya padaṭṭhānaṃ vibhajituṃ **‘‘ajjhosānalakkhaṇā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **piyarūpaṃ sātarūpa**nti piyasabhāvaṃ sātasabhāvaṃ cakkhādidhammajātaṃ. Piyanīyasātanīye cakkhādike sati taṇhā vattati uparūpari jāyati, tasmā piyarūpaṃ sātarūpaṃ taṇhāya **padaṭṭhānaṃ** āsannakāraṇaṃ bhavati.

Adinnādāne sati lobho vattati, tasmā **adinnādānaṃ lobhassa padaṭṭhānaṃ** bhavati. Adinnādānañhi ekavāraṃ uppannampi anādīnavadassanato lobhassa āsannakāraṇaṃ bhavatveva.

Kesādīsu asubhesu pavattāyapi subhasaññāya nīlādivaṇṇadīghādisaṇṭhānahasanādibyañjanaggahaṇalakkhaṇattā cakkhundriyādīnaṃ **asaṃvaro subhasaññāya padaṭṭhānaṃ** bhavati.

Dukkhadukkhādīsu pavattāyapi sukhasaññāya sāsavaphassūpagamanalakkhaṇattā rūpādīsu **assādo sukhasaññāya padaṭṭhānaṃ**.

Rūpakkhandhādīsu aniccesu pavattāyapi niccasaññāya saṅkhatalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ asamanupassanalakkhaṇattā rūpakkhandhādīsu niccaggahaṇaṃ **viññāṇaṃ niccasaññāya padaṭṭhānaṃ**.

Aniccadukkhānattasaṅkhātesu khandhādīsu pavattāyapi attasaññāya aniccasaññādukkhasaññānaṃ asamanupassanalakkhaṇattā ahaṃmamādivasena pavatto **nāmakāyo attasaññāya padaṭṭhānaṃ**.

Evaṃ avijjādīnaṃ akusalapakkhānaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānaṃ dassetvā idāni tappaṭipakkhānaṃ vijjādīnaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānaṃ dassetuṃ **‘‘sabbadhammasampaṭivedhalakkhaṇā’’**tiādi vuttaṃ. Sabbesu ñeyyadhammesu pavattāya vijjāya sabbadhammasampaṭivedhalakkhaṇattā **sabbaṃ neyyaṃ vijjāya padaṭṭhānaṃ**.

Samathassa cittavikkhepasaṅkhātauddhaccapaṭisaṃharaṇasaṅkhātavikkhambhanalakkhaṇattā paṭibhāganimittabhūtā **asubhā samathassa padaṭṭhānaṃ**. Asubhāya hi taṇhāpaṭipakkhattā, taṇhāya ca abhāve samatho tiṭṭhatīti.

Adinnādānā veramaṇivasena pavattassa alobhassa icchāvacarapaṭisaṃharaṇalakkhaṇattā **adinnādānā veramaṇī alobhassa padaṭṭhānaṃ**.

Pāṇātipātā veramaṇivasena pavattassa adosassa abyāpajjalakkhaṇattā **pāṇātipātā veramaṇī adosassa padaṭṭhānaṃ**.

Sammāpaṭipattivasena pavattassa amohassa vatthuavippaṭipattilakkhaṇattā **sammāpaṭipatti amohassa padaṭṭhānaṃ**.

Nibbidāvasena pavattāya asubhasaññāya vinīlakavipubbakagahaṇalakkhaṇattā **nibbidā asubhasaññāya padaṭṭhānaṃ**. Nibbidāñāṇena hi anabhirati pavattati, anabhiratiyā ca asubhasaññā ṭhitāti.

Dukkhavedanāvasena pavattāya dukkhasaññāya sāsavaphassaparijānanalakkhaṇattā **vedanā dukkhasaññāya padaṭṭhānaṃ**.

Uppādavayavasena pavattāya aniccasaññāya saṅkhatalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ samanupassanalakkhaṇattā **uppādavayā aniccasaññāya padaṭṭhānaṃ**. Uppādavayañhi samanupassitvā aniccasaññā pavattā.

Dhammamattasaññāvasena pavattāya anattasaññāya sabbadhammaabhinivesalakkhaṇattā **dhammasaññā anattasaññāya padaṭṭhānaṃ**.

Kāmarāgassa rūpādipañcakāmaguṇārammaṇattā **pañca kāmaguṇā kāmarāgassa padaṭṭhānaṃ**.

Rūpasaṅkhāte kāye ārabbha pavattassa rūparāgassa cakkhādipañcindriyānaṃ anusārena pavattanato **pañcindriyāni rūpāni rūparāgassa padaṭṭhānaṃ**.

Bhavanikantivasena pavattassa **bhavarāgassa chaḷāyatanaṃ padaṭṭhānaṃ. Nibbattabhavānupassitā**ti ‘‘edisaṃ aniṭṭhaṃ rūpaṃ mā nibbattatu, edisaṃ iṭṭhaṃ rūpaṃ nibbattatu edisī dukkhā vedanā mā nibbattatu, edisī sukhā vedanā nibbattatū’’ti evamādinā pakārena pavattā rūpābhinandanā, **sā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ padaṭṭhānaṃ**.

Kammassakataññāṇassa pubbenivāsānussatiñāṇānugatattā **pubbenivāsānussatiñāṇadassanaṃ kammassakataññāṇassa padaṭṭhānaṃ**.

Okappanaṃ lakkhaṇaṃ yassā saddhāyāti **okappanalakkhaṇā** saddhā. Adhimutti paccupaṭṭhānaṃ yassā saddhāyāti **adhimuttipaccupaṭṭhānā** ca saddhā. Anāvilaṃ lakkhaṇaṃ yassa pasādassāti **anāvilalakkhaṇo**ti pasādo. Sampasīdanaṃ paccupaṭṭhānaṃ yassa pasādassāti **sampasīdanapaccupaṭṭhāno** ca pasādo. So pana pasādo saddhāya eva avatthāvisesoti veditabbo. **Aveccapasādo** abhipatthiyanalakkhaṇāya saddhāya padaṭṭhānaṃ, **okappanalakkhaṇā** saddhā anāvilalakkhaṇassa pasādassa padaṭṭhānaṃ, catubbidhaṃ **sammappadhānaṃ** vīriyaṃ ārambhalakkhaṇassa vīriyassa padaṭṭhānaṃ, kāyādi**satipaṭṭhānaṃ** apilāpanalakkhaṇāya satiyā padaṭṭhānaṃ, jhānasahitassa samādhissa ekaggalakkhaṇattā vitakkādi**jhānāni** samādhissa padaṭṭhānaṃ, paññāya kiccapajānanaārammaṇapajānanalakkhaṇattā **saccāni** paññāya padaṭṭhānaṃ.

‘‘Yesaṃ avijjādīnaṃ padaṭṭhānāni ācariyena vibhattāni, te avijjādayo katamesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānānī’’ti pucchitabbattā te avijjādayopi imesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānāti dassetuṃ **‘‘aparo nayo’’**tiādi vuttaṃ. **Avijjā** assādamanasikāralakkhaṇassa **ayonisomanasikārassa padaṭṭhānaṃ**. Avijjāya hi ādīnavacchādanato ayonisomanasikāro jātoti. Saccasammohanalakkhaṇā **avijjā** puññāpuññāneñjābhi**saṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ,** punabbhavavirohanalakkhaṇā tebhūmakacetanā **saṅkhārā** vipāka**viññāṇassa padaṭṭhānaṃ, opapaccayika**saṅkhātena upapattibhavabhāvena **nibbattilakkhaṇaṃ** paṭisandhi**viññāṇaṃ nāmarūpassa padaṭṭhānaṃ,** nāmakāyarūpakāyasaṅghātalakkhaṇaṃ **nāmarūpaṃ chaḷāyatanassa padaṭṭhānaṃ** sahajātādipaccayabhāvato, cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ pavattānaṃ lakkhaṇaṃ **chaḷāyatanaṃ** chabbidhassa **phassassa** yathākkamaṃ **padaṭṭhānaṃ** nissayādipaccayabhāvato, cakkhupasādarūpārammaṇaṃ cakkhuviññāṇādisannipātalakkhaṇo chabbidho **phasso,** taṃ **vedanāya** tena chabbidhena phassena sahajātāya chabbidhāya vedanāya yathākkamaṃ **padaṭṭhānaṃ** sahajātādipaccayabhāvato, iṭṭhānubhavanaaniṭṭhānubhavanaiṭṭhāniṭṭhānubhavanalakkhaṇā tividhā **vedanā,** taṃ **taṇhāya** tāya tividhāya vedanāya vasena pavattāya taṇhāya **padaṭṭhānaṃ** upanissayādipaccayabhāvato, saparasantānesu ajjhosānalakkhaṇā **taṇhā,** taṃ **upādānassa** tāya taṇhāya vasena pavattassa catubbidhassa upādānassa **padaṭṭhānaṃ** upanissayādipaccayabhāvato. ‘‘So vedanāyā’’ti ca ‘‘sā taṇhāyā’’ti ca ‘‘sā upādānassā’’ti ca pāṭhena bhavitabbaṃ, liṅgavipallāsaniddeso vā siyā.

Yaṃ upādānaṃ **opapaccayikaṃ** upapattikkhandhanibbattakaṃ, taṃ **upādānaṃ** duvidhassa **bhavassa padaṭṭhānaṃ**. Yo kammabhavo nāmakāyarūpakāyasambhavanalakkhaṇo, so kamma**bhavo jātiyā padaṭṭhānaṃ**. Yā upapattibhūtā jāti khandhapātubhāvalakkhaṇā, taṃ sā **jāti jarāya padaṭṭhānaṃ**. Yā jiṇṇajarā upadhikkhandhaparipākalakkhaṇā, taṃ sā jiṇṇa**jarā maraṇassa padaṭṭhānaṃ**. Yampi yassa sammutimaraṇaṃ jīvitindriyupacchedalakkhaṇaṃ, tampi tassa sammuti**maraṇaṃ sokassa padaṭṭhānaṃ**. Piyassa maraṇaṃ cintentassa yebhuyyena sokuppajjanato yo soko ñātiādipiyesu ussukkakārako, taṃ so **soko paridevassa padaṭṭhānaṃ**. Yo paridevo lālappakārako, taṃ so **paridevo** kāyika**dukkhassa padaṭṭhānaṃ**. Yaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ kāyasampīḷanalakkhaṇaṃ, taṃ kāyikaṃ **dukkhaṃ domanassassa padaṭṭhānaṃ**. Yaṃ domanassaṃ cittasampīḷanalakkhaṇaṃ, taṃ **domanassaṃ upāyāsassa padaṭṭhānaṃ**. Yo upāyāso **odahanakārako** avadahanakārako, taṃ so **upāyāso bhavassa** upāyāsassa nissayasantānabhavassa **padaṭṭhānaṃ**.

Bhavassāti vuttabhavaṃ dassetuṃ **‘‘imānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **bhavaṅgāni** kileso bhavassa aṅgaṃ kāraṇaṃ kammavaṭṭavipākavaṭṭāni bhavasaṅkhātāni aṅgāni avayavāni. Yadā paccuppannādikāle samaggāni nibbattāni bhavanti, tadā so kilesavaṭṭakammavaṭṭavipākavaṭṭasaṅkhāto dhammasamūho ‘‘bhavassā’’ti ettha bhavoti daṭṭhabbo. **Taṃ** bhavasaṅkhātaṃ kilesavaṭṭakammavaṭṭavipākavaṭṭattayaṃ **saṃsārassa padaṭṭhānaṃ** purimaṃ purimaṃ jātinipphannakilesādivaṭṭena saṃsārassa abbocchinnuppajjanato, yo ariyamaggo niyyānikalakkhaṇo, taṃ **so** ariyamaggo **nirodhassa** nibbānassa **padaṭṭhānaṃ** sampāpakahetubhāvato.

Bahussuto sabbasissādīnaṃ patiṭṭhānattā titthaṃ viyāti **titthaṃ,** jānātīti **ñū,** titthaṃ ñūti **titthaññū,** titthaññuno bhāvo **titthaññutā,** sammāpayirupāsanā, sā **pītaññutāya padaṭṭhānaṃ**. Bahussutassa hi sammāpayirupāsanāya dhammūpasañhitaṃ pāmojjaṃ jāyati, pāmojjena ca kammaṭṭhānabrūhanā jāyatīti sappāyadhammassavanena pītiṃ jānātīti **pītaññū,** pītaññuno bhāvo **pītaññutā,** kammaṭṭhānassa brūhanā, sā **pattaññutāya padaṭṭhānaṃ**. Kammaṭṭhānabrūhanāya hi bhāvanāpattajānanatā jāyatīti **pattaññutā**. Bhāvanāpattajānanatā **attaññutāya padaṭṭhānaṃ**. Bhāvanāpattajānanatāya hi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatassa attano jānanatā jāyatīti **attaññutā pubbekatapuññatāya**

padaṭṭhānaṃ.

Padhāniyaṅgesu samannāgatattajānanatāya hi pubbe puññakaraṇaṃ jātaṃ, **pubbekatapuññatā patirūpadesavāsassa padaṭṭhānaṃ**. Pubbe hi katena puññena patirūpadesavāso laddho, **patirūpadesavāso sappurisūpanissayassa padaṭṭhānaṃ**. Patirūpadesavāsena hi sappurisūpanissayo laddho, **sappurisūpanissayo attasammāpaṇidhānassa padaṭṭhānaṃ**. Sappurisūpanissayena hi attasammāpaṇidhānaṃ jātaṃ, **attasammāpaṇidhānaṃ sīlānaṃ padaṭṭhānaṃ**. Attasammāpaṇidhānena hi sīlāni sampatiṭṭhitāni, **sīlāni avippaṭisārassa padaṭṭhānaṃ**. Attani hi sampatiṭṭhitaṃ sīlaṃ paccavekkhantassa vippaṭisāro natthevāti, avippaṭisārena pāmojjaṃ jāyati, tasmā **avippaṭisāro pāmojjassa padaṭṭhānaṃ**. Pāmojjena pīti jāyati, tasmā **pāmojjaṃ pītiyā padaṭṭhānaṃ**. Pītiyā passaddhi jāyati, tasmā **pīti passaddhiyā padaṭṭhānaṃ**. Passaddhiyā sukhaṃ jāyati, tasmā **passaddhi sukhassa padaṭṭhānaṃ**. Sukhena samādhi jāyati, tasmā **sukhaṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ**. Samādhinā yathābhūtañāṇadassanaṃ jāyati, tasmā **samādhi yathābhūtañāṇassa padaṭṭhānaṃ**. Yathābhūtañāṇadassanena nibbidāñāṇaṃ jāyati, tasmā **yathābhūtañāṇadassanaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ**. Nibbidāya virāgo jāyati, tasmā **nibbidā virāgassa padaṭṭhānaṃ**. Virāgena vimutti jāyati, tasmā **virāgo vimuttiyā padaṭṭhānaṃ**. Vimuttiyā vimuttiñāṇadassanaṃ jāyati, tasmā **vimutti vimuttiñāṇadassanassa padaṭṭhānaṃ. Evaṃ** yathāvuttanayena **yo koci** dhammo upanissayo hoti, **yo koci** dhammo paccayo hoti, sabbo **so** dhammo attano paccayuppannassa dhammassa padaṭṭhānanti daṭṭhabbo.

‘‘Upanissayadhammassa, paccayadhammassa vā paccayuppannadhammassa padaṭṭhānabhāvo kena saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tenā**ti yassa kassaci upanissayadhammassa, paccayadhammassa ca paccayuppannadhammassa padaṭṭhānabhāvena āyasmā mahākaccāno ‘‘dhammaṃ deseti jino’’tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena tesaṃ upanissayadhammapaccayadhammānaṃ padaṭṭhānabhāvo saddahitabboti. ‘‘Yathāvutto padaṭṭhāno hāro paripuṇṇo kiṃ, udāhu añño niddhāretvā yojetabbo atthi ki’’nti vattabbattā **‘‘niyutto padaṭṭhāno hāro’’**ti vuttaṃ. Idha pāḷiyaṃ avibhattampi yathālābhavasena padaṭṭhāno hāro nīharitvā yutto yujjitabbo, vibhajitabbanti vuttaṃ hoti.

Iti padaṭṭhānahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavibhāvanā

23. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena padaṭṭhānavibhaṅgena avijjādīnaṃ padaṭṭhānāni vibhattāni, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto padaṭṭhānahāravibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo lakkhaṇahāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo lakkhaṇo hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tattha**-saddassa attho vuttova. **Katamo** saṃvaṇṇanāviseso **lakkhaṇo hāro** lakkhaṇahāravibhaṅgoti pucchati. ‘‘Vuttamhi ekadhamme’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘ye dhammā’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso lakkhaṇo hāro lakkhaṇahāravibhaṅgo nāmāti viññeyyoti. Tena vuttaṃ – ‘‘tattha katamo lakkhaṇo hārotiādi lakkhaṇahāravibhaṅgo nāmā’’ti (netti. aṭṭha. 23). Ayaṃ idāni vuccamāno vitthārabhūto lakkhaṇo hāro piṭakattaye desitesu dhammesu kiṃ nāma lakkhitabbaṃ dhammaṃ lakkhīyatīti pucchitvā pucchite lakkhaṇahāravicaye dhamme saṅkhepena dassetuṃ **‘‘ye dhammā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ye dhammā**ti ye samūhā dhammā. **Ekalakkhaṇā**ti samānalakkhaṇā. **Tesaṃ dhammāna**nti samānalakkhaṇānaṃ tesaṃ samūhadhammānaṃ, niddhāraṇe cetaṃ. **Ekasmiṃ dhamme**ti samānalakkhaṇe ekasmiṃ dhamme, pāḷiyaṃ bhagavatā vutte sati vuttadhammato avasiṭṭhasamānalakkhaṇā dhammā samānalakkhaṇena vuttā bhavantīti attho.

Lakkhaṇahāravisaye dhamme vitthārato imasmiṃ dhamme vutte ime samānalakkhaṇā dhammāpi vuttā bhavantīti niyametvā dassetuṃ **‘‘yathā kiṃ bhave’’**tiādimāha. Tassattho – **yathā** yena pakārena vuttā bhavanti, so pakāro kiṃ bhaveti pucchati. **Yathā** yena pakārena vuttā bhavanti, so pakāro samānalakkhaṇāti bhāvo bhaveti attho. Kinti bhagavā āha? ‘‘Cakkhuṃ bhikkhave’’tiādiṃ bhagavā āha. ‘‘Cakkhuṃ, bhikkhave, anavaṭṭhita’’ntiādimhi vutte ‘‘sotaṃ, bhikkhave, anavaṭṭhita’’ntiādivacanampi vuttameva bhavati.

‘‘Anavaṭṭhitādilakkhaṇena samānalakkhaṇattā vā ajjhattikāyatanabhāvena samānalakkhaṇattā vāti āyatanavaseneva ekalakkhaṇaṃ vattabba’’nti vattabbattā khandhavasenapi ekalakkhaṇaṃ dassetuṃ **‘‘yathā cāhā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Atīte, rādha, rūpe anapekkho hoti, anāgataṃ rūpaṃ mā abhinandi, paccuppannassa rūpassa nibbidāya virāgāya nirodhāya cāgāya paṭinissaggāya paṭipajjā’’ti vutte ‘‘atītāya, rādha, vedanāya anapekkho hoti, anāgataṃ vedanaṃ mā abhinandi, paccuppannāya vedanāya nibbidāya virāgāya nirodhāya cāgāya paṭinissaggāya paṭipajjā’’tiādi vuttaṃ bhave.

‘‘Anapekkhanīyalakkhaṇena samānalakkhaṇattā vā khandhalakkhaṇena samānalakkhaṇattā vāti khandhāyatanavaseneva ekalakkhaṇadhammā vattabbā’’ti vattabbattā satipaṭṭhānavasenāpi vattabbāti dassetuṃ **‘‘yathāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yathā** yena ekalakkhaṇattena ca bhagavā āha, tathā ca tena ekalakkhaṇattena ca avuttāpi dhammā vuttā bhavantīti attho. Ye vipassakā puggalā pañcasu khandhesu niccaṃ susamāraddhā niccaṃ kāyagatāsatiṃ bhāventi, **te** vipassakā **akiccaṃ** subhasukhādikaṃ, kasivāṇijjādikammaṃ vā na sevanti, **kicce** asubhāsukhādike, kāyādike vā sātaccakārino hontīti bhagavā āhāti yojanā.

Itisaddassa cettha ekassa lopo. **Iti** evaṃ ‘‘yesañcā’’tiādigāthāya kesādike kāye gatāya pavattāya satiyā bhagavatā sarūpena vuttāya vijjamānāya tadavasesā vedanāgatā sati ca cittagatā sati ca dhammagatā sati ca satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattena vuttā bhavantīti saṅkhepato niccaṃ susamāraddhā niccaṃ vedanāgatā sati ca…pe… niccaṃ cittagatā sati ca…pe… niccaṃ dhammagatā satīti vattabbāti.

‘‘Satipaṭṭhānavaseneva ekalakkhaṇā dhammā vattabbā’’ti vattabbattā **‘‘tathā yaṃ kiñcī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yaṃ kiñci** rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ, **yaṃ kiñci** saddāyatanaṃ sotaviññāṇena sutaṃ, **yaṃ kiñci** gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ ghānaviññāṇādittayena viññāṇena mutaṃ, **iti** evaṃ diṭṭhādittaye bhagavatā sarūpena vutte sati tadavasesaṃ yaṃ kiñci viññātaṃ dhammārammaṇapariyāpannaṃ rūpaṃ bhagavatā ālambitabbabhāvena ekalakkhaṇattā vuttaṃ bhavatīti attho. Atha vā **yaṃ kiñci** rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ bhagavatā vuttaṃ, tasmiṃ vutte sati tadavasesaṃ sutādikampi vuttaṃ hotīti ādiattho visuṃ visuṃ yojetabbo. Tena vuttaṃ – **‘‘diṭṭhaṃ vā sutaṃ vā mutaṃ vā’’**ti.

‘‘Kāyagatāya satiyā vuttāya tadavasesā vedanāgatāsatiādayoyeva vattabbā’’ti pucchitabbattā sattatiṃsabodhipakkhiyadhammāpi vuttā bhavantīti dassetuṃ **‘‘yathā cāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yathā** yena niyyānikalakkhaṇena ekalakkhaṇattena ca bhagavā āha, tathā tena ekalakkhaṇattena ca bhagavā āha, tathā tena ekalakkhaṇattena ca vuttā bhavantīti attho. **‘‘Tasmā** abhijjhādomanassena abhibhūtattā **iha** mama sāsane, bhikkhu, tvaṃ ātāpī sampajāno satimā hutvā loke abhijjhādomanassaṃ tadaṅgappahānena vā vikkhambhanappahānena vā **vineyya** vinayitvā **kāye** kesādirūpakāye **kāyānupassī** kesādirūpakāyānupassī hutvā viharāhī’’ti bhagavatā vutte sati ‘‘tasmātiha, tvaṃ bhikkhu, vedanāsu vedanānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ, tasmātiha, tvaṃ bhikkhu, citte cittānupassī viharāhi…pe… domanassaṃ, tasmātiha, tvaṃ bhikkhu, dhammesu dhammānupassī viharāhi…pe… domanassa’’nti vuttaṃ bhavatīti saṅkhepattho veditabbo. Vitthārattho pana **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 23) bahudhā vuttoti amhehi na vitthārito.

‘‘Ekasmiṃ satipaṭṭhāne vutte kasmā cattāro satipaṭṭhānā vuttā bhaveyyu’’nti vattabbattā **‘‘ātāpīti vīriyindriya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘ātāpī’’**ti iminā padena kāyavedanācittadhammesu pavattaṃ vīriyindriyaṃ vuttaṃ. **‘‘Sampajāno’’**ti padena kāyavedanācittadhammesu pavattaṃ paññindriyaṃ vuttaṃ. ‘‘Satimā’’ti padena kāyavedanācittadhammesu pavattaṃ satindriyaṃ vuttaṃ. ‘‘Vineyya loke abhijjhādomanassa’’nti padena kāyavedanācittadhammesu pavattaṃ samādhindriyaṃ vuttaṃ, na kāyeyeva pavattaṃ. **Evaṃ** pakārena kāye **kāyānupassino** yogāvacarassa cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti ce vadeyya, evaṃ sati catunnaṃ vīriyapaññāsatisamādhīnaṃ indriyānaṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ sādhakabhāvena ekalakkhaṇattā samānalakkhaṇattā pāripūriṃ gacchantīti yojanā. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** – ‘‘catusatipaṭṭhānasādhane imesaṃ indriyānaṃ sabhāvabhedābhāvato samānalakkhaṇattā’’ti (netti. aṭṭha. 23).

24. ‘‘Evaṃ vuttepi cattāro satipaṭṭhānāyeva vattabbā bhaveyyuṃ, kathaṃ sattatiṃsabodhipakkhiyadhammā vattabbā’’ti vattabbattā **‘‘catūsu satipaṭṭhānesū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha catūsu satipaṭṭhānesu yena yogāvacarena bhāviyamānesu tassa yogāvacarassa cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Catunnaṃ saccānaṃ bujjhanaṃ **bodhaṃ,** ariyamaggañāṇaṃ, bodhaṃ gacchantīti **bodhaṅgamā**. Bodhassa ariyamaggañāṇassa pakkhe bhavāti **bodhipakkhiyā**.

‘‘Kusalāyeva dhammā ekalakkhaṇabhāvena nīharitā kiṃ, udāhu akusalāpi dhammā’’ti pucchitabbattā **‘‘evaṃ akusalāpī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha kusalā dhammā ekalakkhaṇattena niddhāritā yathā, evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattena niddhāritabbāyevāti attho. ‘‘Kathaṃ niddhāretabbā’’ti pucchitabbattā pahānekaṭṭhabhāvena niddhāretabbāti dassento **‘‘ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbhatthaṃ gacchantī’’**ti āha. Tattha **ekalakkhaṇattā**ti pahānekaṭṭhabhāvena samānalakkhaṇattā. ‘‘Katamaṃ pahānaṃ abbhatthaṃ gacchantī’’ti pucchitabbattā **‘‘catūsu satipaṭṭhānesū’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **catūsu…pe… pariññaṃ gacchantī**ti kāyāgatāsatipaṭṭhāne yogāvacarena bhāviyamāne sati tena yogāvacarena asubhe kesādike rūpakāye ‘‘subha’’nti vipallāso pahīyati, assa yogāvacarassa kabaḷīkārāhāro pariññaṃ gacchati, ‘‘āhārasamudayā rūpasamudayo’’ti (saṃ. ni. 3.56) vuttattā rūpakāye chandarāgaṃ pajahantassa tassa samudaye kabaḷīkārāhārepi chandarāgo pahīyatīti attho. Vedanāgatāsatipaṭṭhāne bhāviyamāne sati dukkhe ‘‘sukha’’nti vipallāso pahīyati, assa yogāvacarassa phassāhāro pariññaṃ gacchati, ‘‘phassapaccayā vedanā’’ti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1, 39; mahāva. 1; udā. 1; vibha. 225) vuttattā vedanāya chandarāgaṃ pajahantassa tassa paccaye phassāhāre chandarāgo pahīyati. Cittagatāsatipaṭṭhāne bhāviyamāne anicce ‘‘nicca’’nti vipallāso pahīyati, assa yogāvacarassa viññāṇāhāro pariññaṃ gacchati. Dhammagatāsatipaṭṭhāne bhāviyamāne anattani ‘‘attā’’ti vipallāso pahīyati, assa yogāvacarassa manosañcetanāhāro pariññaṃ gacchatīti visuṃ visuṃ yojetvā ekekasmiṃ pahātabbe vutte tadavasesā pahātabbā vuttā bhavanti pahātabbabhāvena ekalakkhaṇattāti attho gahetabbo.

‘‘Āhārā cassa pariññaṃ gacchantī’’ti vacane āhāresu pavattā kāmarāgadosamohā byantīkatā hontīti attho gahito. Kabaḷīkārāhārañhi ārabbha pavatte kāmarāge vijjamāne kabaḷīkārāhārassa vijānanā nattheva, tasmiṃ kāmarāge pana pahīne parijānanā bhavatīti. Sesāhārajānanampi eseva nayo. Yassa yogāvacarassa satipaṭṭhānā bhāvitā, vipallāsā pahīnā, āhāraparijānanā uppannā, so yogāvacaro upādānehi anupādāno bhavati. Subhasaññite hi kāye kāmupādānaṃ visesena bhavatīti subhasaññito kāyo kāmupādānassa vatthu, kāyagatāya satiyā anusaritabbo asubhasaññito kesādi kāmupādānassa vatthu na hotveva. Sukhavedanāya assādavasena diṭṭhupādānaṃ bhavatīti sukhasaññitā vedanā diṭṭhupādānassa vatthu, vedanāgatāya pana satiyā anupassitabbā vedanā diṭṭhupādānassa vatthu na hotveva. ‘‘Cittaṃ nicca’’nti diṭṭhigahaṇavasena tassa tassa attano sīlavatavasena parisuddhīti parāmasanaṃ hotīti cittaṃ sīlabbatupādānassa vatthu, cittagatāya pana satiyā anupassitabbaṃ cittaṃ sīlabbatupādānassa vatthu na hotveva. Dhamme nāmarūpaparicchedena yathābhūtaṃ apassantassa dhammesu attābhiniveso hotīti dhammā attavādupādānassa vatthu, dhammagatāya pana satiyā anupassitabbā dhammā attavādupādānassa vatthu na honti eva. Tasmā catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu upādānehi anupādāno bhavatīti vuttanti adhippāyo gahetabbo.

‘‘Yena yogāvacarena satipaṭṭhānā bhāvitā, so yogāvacaro upādānehiyeva anupādāno bhavatī’’ti pucchitabbattā yogādīhipi visaṃyutto bhavatīti dassetuṃ **‘‘yogehi ca visaṃyutto’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yogehi cā**ti kāmayogabhavayogadiṭṭhiyogaavijjāyogehi ca. **Visaṃyutto**ti tadaṅgappahānavikkhambhanappahānasamucchedappahānavasena vigato, vimutto ca bhavatīti attho. Subhasaññito hi rūpakāyo kāmarāgassa vatthu hoti, kāyagatāya pana satiyā anupassitabbo kāyo kāmarāgassa vatthu na hotveva. ‘‘Sukho’’ti vā ‘‘sukhahetū’’ti vā gahaṇīyo bhavo bhavarāgassa vatthu hoti, vedanāgatāya pana satiyā anupassitabbo bhavo bhavarāgassa vatthu na hoti. ‘‘Attā’’ti abhinivisitabbaṃ cittaṃ diṭṭhiyogassa vatthu hoti, cittagatāya pana satiyā anupassitabbaṃ cittaṃ diṭṭhiyogassa vatthu na hoti. Vinibbhogassa dukkarattā, dhammānaṃ dhammamattatāya ca duppaṭivijjhattā avinibbhujitabbā, dhammamattatāya appaṭivijjhitabbā dhammā avijjāyogassa vatthu honti, dhammagatāya pana satiyā anupassitabbā dhammā avijjāyogassa vatthu na honti. Tasmā catusatipaṭṭhānānupassako **‘‘yogehi ca visaṃyutto’’**ti vutto. Ayaṃ nayo **āsavehi ca anāsavo bhavati, oghehi ca nitthiṇṇo bhavatī**ti etthāpi yojetabbo.

Ganthehi ca vippayutto bhavatīti ettha pana subhasaññito rūpakāyo abhijjhākāyaganthassa vatthu, kāyagatāya pana satiyā anupassitabbo rūpakāyo abhijjhākāyaganthassa vatthu na hoti. Dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhūtā vedanā byāpādakāyaganthassa vatthu honti, tena vuttaṃ – ‘‘dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetī’’ti (ma. ni. 1.465). Vedanāgatāya pana satiyā anupassitabbā vedanā byāpādakāyaganthassa vatthu na hoti. ‘‘Cittaṃ nicca’’nti abhinivesavasena sassatassa ‘‘attano sīlena suddhi, vatena suddhī’’ti parāmasanaṃ hoti, tasmā ‘‘nicca’’nti gahitaṃ cittaṃ sīlabbataparāmāsakāyaganthassa vatthu, cittagatāya pana satiyā anupassitabbaṃ cittaṃ sīlabbataparāmāsassa vatthu na hoti. Dhammānaṃ sappaccayanāmarūpasabhāvassa adassanato bhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhi hoti, tasmā ‘‘idaṃ sacca’’nti abhinivisitabbā dhammā idaṃsaccābhinivesakāyaganthassa vatthu, dhammagatāya pana satiyā anupassitabbā dhammā idaṃsaccābhinivesakāyaganthassa vatthu na honti, tasmā catusatipaṭṭhānānupassako ‘‘ganthehi ca vippayutto’’ti vutto.

Subhasaññito ca kāyo rāgasallassa vatthu, kāyagatāya pana satiyā anupassitabbo kāyo rāgasallassa vatthu na hoti. Sukhasaññitāya vedanāya doso hoti, tasmā vedanā dosasallassa vatthu, vedanāgatāya pana satiyā anupassitabbā vedanā dosasallassa vatthu na hoti. ‘‘Cittaṃ attā’’ti gahetvā ‘‘attā seyyo’’tiādivasena pavattassa mānasallassa cittaṃ vatthu, cittagatāya pana satiyā anupassitabbaṃ cittaṃ mānasallassa vatthu na hoti. Dhammānaṃ sappaccayanāmarūpasabhāvassa ajānanato dhammā mohasallassa vatthu, dhammagatāya pana satiyā anupassitabbā dhammā mohasallassa vatthu na honti, tasmā catusatipaṭṭhānānupassako **‘‘sallehi ca visallo bhavatī’’**ti vutto.

‘‘Āhārā cassa pariññaṃ gacchantī’’ti ācariyena vuttaṃ, ‘‘kiṃ pana āhārāva assa yogāvacarassa pariññaṃ gacchanti, udāhu aññepī’’ti pucchitabbattā viññāṇaṭṭhitiyo ca assa yogāvacarassa pariññaṃ gacchantīti dassetuṃ **‘‘viññāṇaṭṭhitiyo cassa pariññaṃ gacchantī’’**ti vuttaṃ. Yena yogāvacarena cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā, tassa yogāvacarassa kāyavedanācittadhammāva pariññaṃ gaccheyyuṃ, na viññāṇaṭṭhitiyoti ce vadeyya kāyānupassanādīhi ca kāyavedanācittadhammesu pariññātesu saññāyapi pariññātabbabhāvato. Sā hi vedanācittasaṅkhātena dhammesu pariññātesu avinābhāvato pariññātāvāti.

Yena cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā, so yogāvacaro upādānehi anupādāno ca, yogehi visaṃyutto ca, khandhehi vippayutto ca, āsavehi anāsavo ca, oghehi nitthiṇṇo ca, sallehi visallo ca bhavatīti vutto, ‘‘kiṃ pana tathāvidhova hoti, udāhu aññathāpī’’ti pucchitabbattā agatimpi na gacchatīti dassento **‘‘agatigamanehi ca na agatiṃ gacchatī’’**ti āha. Subhādisaññite rūpakāye apekkhamāno puggalo chandāgatiṃ gacchatīti subhādisaññito rūpakāyo visesato chandāgatiyā vatthu hoti, kāyānupassanāsatipaṭṭhānena pana anupassitabbo assāsapassāsādiko kāyo chandāgatiyā vatthu na hoti, tasmā kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanaṃ bhāvento puggalo chandāgatiṃ na gacchati. Sukhavedanassādavasena vedayamāno tadabhāvena byāpādaṃ āgacchatīti sukhavedanā dosāgatiyā vatthu hoti, vedanānupassanāsatipaṭṭhānena pana anupassitabbā vedanā dosāgatiyā vatthu na hoti, tasmā vedanāsatipaṭṭhānabhāvanaṃ bhāvento puggalo dosāgatiṃ na gacchati. Santatighanavasena ‘‘niccaṃ, dhuva’’nti gahitaṃ cittaṃ mohassa vatthu hoti, cittānupassanāsatipaṭṭhānena pana anupassitabbaṃ cittaṃ mohassa vatthu na hoti, tasmā cittānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanaṃ bhāvento puggalo dosāgatiṃ na gacchati. Vibhajitvā dhammasabhāvaṃ ajānantassa bhayaṃ jāyatīti vibhajitvā ajāniyasabhāvā dhammā bhayassa vatthu honti, dhammānupassanāsatipaṭṭhānena pana anupassitabbā vibhajitvā jānitabbā dhammā rāgassa vatthu na honti, tasmā dhammānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanaṃ bhāvento puggalo bhayāgatiṃ na gacchati. Evaṃ pahātabbabhāvena ekalakkhaṇe akusalepi dhamme nīharitvā idāni nigametuṃ **‘‘evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbhatthaṃ gacchantī’’**ti puna vuttaṃ.

Bhāvetabbesu dhammesu ekadesesu vutte tadavasesāpi bhāvetabbā dhammā ekalakkhaṇattā nīharitvā vattabbā, pahātabbesupi dhammesu ekadese vutte tadavasesāpi dhammā pahātabbā ekalakkhaṇattā nīharitvā vattabbāti ācariyena vuttā, amhehi ca ñātā, ‘‘aññathāpi yadi vattabbā siyuṃ, tepi vadathā’’ti vattabbabhāvato aññenapi pariyāyena lakkhaṇahārassa udāharaṇāni dassetuṃ **‘‘yattha vā panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yattha** yassaṃ rūpekadesadesanāyaṃ **rūpindriyaṃ** ruppanalakkhaṇaṃ cakkhundriyādijīvitindriyapariyosānaṃ aṭṭhavidhaṃ indriyaṃ rūpekadesaṃ bhagavatā desitaṃ. **Tattheva** tassaṃ rūpekadesadesanāyaṃ **rūpadhātu** ruppanalakkhaṇā cakkhudhātādiphoṭṭhabbadhātupariyosānā dasavidhā rūpadhātu ruppanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā desitā. Sabbo **rūpakkhandho** ca desito. **Rūpāyatanaṃ** ruppanalakkhaṇaṃ cakkhāyatanādiphoṭṭhabbāyatanapariyosānaṃ dasavidhaṃ āyatanaṃ ruppanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā bhagavatā desitaṃ.

Yattha vā pana yassaṃ vedanekadesadesanāyaṃ sukhā vedanā bhagavatā desitā, **tattha** tassaṃ vedanekadesadesanāyaṃ **sukhindriyañca** desitaṃ, **somanassindriyañca** desitaṃ, **dukkhasamudayo ariyasaccañca** desitaṃ sukhavedanābhāvena ekalakkhaṇattā. **Yattha vā pana** yassaṃ vedanekadesadesanāyaṃ dukkhā vedanā bhagavatā desitā, **tattha** tassaṃ vedanekadesadesanāyaṃ **dukkhindriyañca** desitaṃ **domanassindriyañca** desitaṃ, **dukkhaṃ ariyasaccañca** desitaṃ dukkhavedanābhāvena ekalakkhaṇattā. **Yattha vā pana** yassaṃ vedanekadesadesanāyaṃ adukkhamasukhā vedanā bhagavatā desitā, **tattha** tassaṃ vedanekadesadesanāyaṃ **upekkhindriyañca** desitaṃ, **sabbo paṭiccasamuppādo ca** desitoti yojanā kātabbā.

Yassaṃ desanāyaṃ adukkhamasukhā vedanā desitā, tassaṃ desanāyaṃ upekkhindriyaṃ desitaṃ hotu samānalakkhaṇattā, ‘‘kena paṭiccasamuppādo desito bhaveyyā’’ti vattabbabhāvato **‘‘kena kāraṇenā’’**ti pucchitvā kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘adukkhamasukhāyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha adukkhamasukhāya vedanāya **hi** yasmā avijjā anuseti, tasmā avijjā desitā hoti. Avijjāya ca desitāya avijjāmūlako sabbopi paṭiccasamuppādo ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā…pe… dukkhakkhandhassa samudayo hotī’’ti desitova hotīti adhippāyo daṭṭhabbo.

‘‘Avijjāpaccayā saṅkhārā…pe… samudayo hotī’’ti anulomavasena pavatto yo paṭiccasamuppādo desitoti ācariyena vutto, ‘‘yadi tathā pavatto so ca paṭiccasamuppādo desito, evaṃ sati sabbo ca paṭiccasamuppādo desito’’ti na vattabboti codanaṃ manasi katvā **‘‘so cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yo ca anulomavasena pavatto, **so ca sarāgasadosasamohasaṃkilesapakkhena hātabbo**. Yo ca paṭilomavasena ‘‘avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’tiādiko pavatto, **so ca vītarāgavītadosavītamohaariyadhammehi hātabbo**. Yo ca anulomapaṭilomavasena pavatto, so ca tadubhayehi hātabbo. Tasmā ‘‘sabbo ca paṭiccasamuppādo desito’’ti vattabbovāti adhippāyo gahetabbo.

‘‘Ye dhammā ekalakkhaṇā, tesaṃ dhammānaṃ ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhā dhammā vuttā bhavantītiādinā (netti. 23) ācariyena yā lakkhaṇahārayojanā vuttā, sāva kātabbā, na aññathā kātabbā’’ti pucchitabbabhāvato aññathāpi lakkhaṇahārayojanā kātabbāyevāti dassetuṃ **‘‘evaṃ ye dhammā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ye** pathavīādayo rūpa**dhammā, ye** phassādayo arūpa**dhammā** sandhāraṇādi**kiccato** saṅghaṭṭanādi**kiccato** ekalakkhaṇā, **tesaṃ** rūpārūpa**dhammānaṃ** ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhā rūpārūpa**dhammā** vuttā bhavanti. **Ye** pathavīādayo rūpa**dhammā, ye** phassādayo arūpa**dhammā** kakkhaḷādi**lakkhaṇato** phusanādi**lakkhaṇato** ekalakkhaṇā, **tesaṃ** rūpārūpa**dhammānaṃ** ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhā rūpārūpa**dhammā** vuttā bhavanti. **Ye** dhammā ruppana**sāmaññato** namana**sāmaññato** aniccādi**sāmaññato** vā khandhāyatanādi**sāmaññato** vā ekalakkhaṇā, **tesaṃ** saṅkhata**dhammānaṃ** ekasmiṃ saṅkhatadhamme vutte avasiṭṭhā dhammā vuttā bhavanti. **Ye** saṅkhata**dhammā** bhaṅguppādato saṅkhato **cutūpapātato** samānanirodhuppādasaṅkhatato vā **cutūpapātato** ekalakkhaṇā, **tesaṃ** saṅkhata**dhammānaṃ** ekasmiṃ saṅkhatadhamme vutte avasiṭṭhā saṅkhatadhammā vuttā bhavantīti atthayojanā kātabbā.

Kiccato ca lakkhaṇato cātiādīsu **ca**-saddena sahacaraṇasamānahetutādayo saṅgahitāti daṭṭhabbā. Sahacaraṇādīsu ca yaṃ vattabbaṃ, taṃ ‘‘nānattakāyanānattasaññino (dī. ni. 3.341, 357, 359; a. ni. 9.24), nānattasaññānaṃ amanasikārā’’tiādīsu sahacāritāya saññāsahagatā dhammā niddhāritātiādinā vuttameva.

‘‘Ekasmiṃ dhamme sarūpato vutte ekalakkhaṇādito avasiṭṭhadhammānampi vuttabhāvo kena amhehi jānitabbo saddahitabbo’’ti vattabbabhāvato **‘‘tenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tena** avasiṭṭhadhammānampi vuttabhāvena ‘‘vuttamhi ekadhamme’’tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ āyasmā mahākaccāno āha, tena vacanena tumhehi avasiṭṭhānampi vuttabhāvo jānitabbo saddahitabboti vuttaṃ hoti.

‘‘Ettāvatā ca lakkhaṇahāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī’’ti vattabbattā **‘‘niyutto lakkhaṇo hāro’’**ti vuttaṃ. Tattha yassaṃ pāḷiyaṃ ekasmiṃ dhamme vutte avasiṭṭhadhammāpi yena lakkhaṇahārena niddhāritā, tassaṃ pāḷiyaṃ so lakkhaṇo hāro **niyutto** niddhāretvā yojitoti attho daṭṭhabboti.

Iti lakkhaṇahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavibhāvanā

25. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena lakkhaṇahāravibhaṅgena suttatthehi samānatthā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto lakkhaṇahāravibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo catubyūhahāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo catubyūho hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu. **Katamo**ti katamo saṃvaṇṇanāviseso catubyūho hāro catubyūhahāravibhaṅgo nāmāti viññeyyo. Tena vuttaṃ – ‘‘tattha katamo catubyūho hāroti catubyūhahāravibhaṅgo’’ti (netti. aṭṭha. 25). ‘‘Iminā catubyūhahārena katamassa neruttādayo gavesitabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘byañjanenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **byañjanenā**ti catubyūhahārassa suttassa visesato byañjanavicayabhāvato ‘‘byañjanā’’ti vohāritena iminā catubyūhahārena suttassa neruttañca, suttassa adhippāyo ca, suttassa nidānañca, suttassa pubbāparasandhi ca saṃvaṇṇentehi gavesitabboti attho.

‘‘Catubyūhahārena gavesitabbesu neruttādīsu katamaṃ suttassa gavesitabbaṃ nerutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ nerutta’’**ntiādi vuttaṃ. Tassattho – **tattha** tesu iminā catubyūhahārena gavesitabbesu neruttādīsu katamaṃ suttassa **neruttaṃ** nibbacanaṃ nāmāti ce puccheyya? Suttassa yā **nirutti** niddhāretvā vuttā sabhāvapaññatti gavesitabbā, idaṃ sabhāvaniruttibhūtaṃ nibbacanaṃ neruttaṃ nāmāti. ‘‘Yā nirutti neruttaṃ nāmāti vuttā, kā pana sā niruttī’’ti pucchitabbattā **‘‘padasaṃhitā’’**ti vuttaṃ. Padesu saṃhitā yuttā **padasaṃhitā**. Yathā yathā suttattho vattabbo, tathā tathā yā sabhāvanirutti pavattā, sā pavattā sabhāvaniruttiyeva nirutti nāmāti yojanā. ‘‘Kā pana sā sabhāvaniruttī’’ti pucchitabbattā ca **‘‘yaṃ dhammānaṃ nāmaso ñāṇa’’**nti vuttaṃ. **Yaṃ** yāya kāraṇabhūtāya nāmapaññattiyā **dhammānaṃ** neyyānaṃ **nāmaso** pathavīnāmādinā vā phassanāmādinā vā khandhanāmādinā vā vividhena nāmena atthadhammādīsu kusalassa puggalassa ñāṇaṃ pavattati, sā kāraṇabhūtā nāmapaññatti sabhāvanirutti nāmāti attho. **Ya**nti ca liṅgavipallāso, yāyāti attho. ‘‘Liṅgapakatidhammānaṃ nāmaso pavattamānaṃ ñāṇaṃ vivaritvā kathehī’’ti vattabbattā **‘‘yadā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘yadā hi bhikkhūtiādinā ‘dhammānaṃ nāmaso ñāṇa’nti padassa atthaṃ vivaratī’’ti (netti. aṭṭha. 25) vuttaṃ. Tassattho aṭṭhakathāyaṃ vibhajitvā vuttovāti na vicārito.

26. Neruttaṃ ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ ‘‘katamo sutte gavesitabbo bhagavato adhippāyo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo adhippāyo’’**tiādi vuttaṃ. Tassattho pākaṭo. Apica **‘‘dhammo have rakkhatī’’**tiādīsu yena puggalena attanā rakkhitena dhammena rakkhitabbabhāvo icchito, so dhammaṃ rakkhissatīti bhagavato adhippāyo. Yo puggalo duggatito muccitukāmo, so dhammaṃ rakkhissatīti bhagavato adhippāyo.

Coro yathā sandhimukhe gahitotiādīsu yo coro ghātanato muccitukāmo, so corakammaṃ na karissatīti bhagavato adhippāyo. Yo puggalo apāyādidukkhato muccitukāmo, so pāpakammaṃ na karissatīti bhagavato adhippāyo.

Sukhakāmānītiādīsu ye puggalā sukhaṃ icchanti, te parahiṃsanato vivajjissantīti bhagavato adhippāyo.

Middhī yadā hoti mahagghaso cātiādīsu ye puggalā punappunaṃ pavattamānajātijarāmaraṇato muccitukāmā, te bhojane mattaññuno bhavissanti, santuṭṭhā bhavissanti, suddhājīvā bhavissanti, pātimokkhasaṃvarasīlasampannā bhavissanti, atandino bhavissanti, vipassakā bhavissanti, **sagāravā** sappatissā bhavissantīti bhagavato adhippāyo.

Appamādo amatapadantiādīsu ye puggalā maccuno bhāyanti, nibbānamicchanti, te puggalā dānasīlabhāvanākammesu appamattā bhavissantīti bhagavato adhippāyo.

27. Sutte gavesitabbo adhippāyo ācariyena vibhatto, amhehi ca viññāto, ‘‘katamaṃ suttassa gavesitabbaṃ nidāna’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ nidāna’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **nidāna**nti phalaṃ nīharitvā detīti nidānaṃ. Kiṃ taṃ? Kāraṇaṃ. **Dhaniyo**ti dhanavaḍḍhanakāraṇe niyuttoti dhaniyo. **Gopālako**ti gāvo issarabhāvena pāleti rakkhatīti gopālako. **Upadhīhī**ti puttagoṇādīhi (su. ni. aṭṭha. 1.33). **Narassā**ti puttimantassa vā gopālakassa vā narassāti ca padaṭṭhānavasena vā yebhuyyavasena vā gāthāyaṃ āgatavasena vā vuttaṃ, nāriyāpi upadhīhi nandanā atthevāti daṭṭhabbā.

Iminā vatthunāti upadhisaṅkhātena iminā va puttagavādinā vatthunā. Vasati pavattati nandanā ettha puttagoṇādiketi **vatthu**. Nandanaṃ nīharitvā deti puttagoṇādikanti **nidāna**nti atthaṃ gahetvā dhaniyo ‘‘upadhīhi narassa nandanā’’ti āha. Bhagavā pana ‘‘vasati pavattati socanā ettha puttagoṇādikehi **vatthu,** socanaṃ nīharitvā deti puttagoṇādikanti **nidāna’’**nti atthaṃ gahetvā ‘‘upadhīhi narassa socanā’’ti āha. Pariggahīyateti **pariggahaṃ**. Kiṃ taṃ? Puttagoṇādikaṃ, taṃ pariggahaṃ ‘‘upadhī’’ti āha, na kilesūpadhikāyakhandhūpadhinti.

Upadhīsūti khandhasaṅkhātesu kāyesu. **Kāyaṃ** ‘‘upadhī’’ti āha, na puttagavādikaṃ, na pariggahaṃ.

Bāhiresu vatthūsūti maṇikuṇḍalaputtadārādīsu vatthūsu.

Kāmasukhanti kāmanīyesu assādasukhavasena pavattā taṇhā. **Bāhiravatthukāya taṇhāyā**ti kāmanīyesu bāhiravatthūsu assādasukhavasena pavattāya taṇhāya.

Ajjhattikavatthukāyāti rūpakāyasaṅkhāte ajjhattikavatthumhi abhinandanavasena pavattāya.

Puna **ajjhattikavatthukāyā**ti pañcakkhandhasaṅkhāte ajjhattikavatthumhi sinehavasena pavattāya.

Gavesitabbaṃ nidānaṃ vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamo gavesitabbo pubbāparasandhī’’ti pucchitabbattā **tattha katamo pubbāparasandhī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu neruttādhippāyanidānapubbāparasandhīsu. **Yathā**ti yena andhakārādinā sabhāvena ‘‘kāmandhā…pe… mātara’’nti yaṃ kāmataṇhaṃ bhagavā āha, ayaṃ kāmataṇhā tathā tena andhakārādinā sabhāvena ‘‘kāmandhā…pe… mātara’’nti gāthā vuttāti yojanā.

Gāthāttho pana – kāmetīti **kāmo,** kāmataṇhā, kāmena atthassa ajānanatāya dhammassa, apassanatāya ca andhāti **kāmandhā**. Kāmataṇhāsaṅkhātena jālena atthadhammānaṃ ajānanāpassanena sañchannā paliguṇṭhitāti **jālasañchannā**. Taṇhāsaṅkhātena chadanena tesaṃyeva atthadhammānaṃ ajānanāpassanena chāditā pihitāti **taṇhāchadanachāditā**. Atthadhammesu **pamatta**saṅkhātena pamādena bandhanena **baddhā** bandhitabbā puggalā jarāmaraṇaṃ anventi, kumināmukhe pavattā macchā maraṇaṃ anventi iva ca, khīrapako vaccho mātaraṃ anveti iva ca, tathā jarāmaraṇaṃ anventīti gahetabbo.

‘‘Kāmandhā…pe… mātara’nti yāya desanāya, gāthāya vā kāmataṇhā vuttā, sā desanā, gāthā vā katamena desanābhūtena aparena yujjatī’’ti pucchitabbattā tathā pucchitvā imāya desanāya, gāthāya vā yujjatīti dassetuṃ **‘‘sā katamenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sā**ti ‘‘kāmandhā…pe… anventī’’ti desanā, gāthā vā. **Pubbāparenā**ti tato desanāto pubbena desanāvacanena, gāthāvacanena vā aparena desanāvacanena, gāthāvacanena vā. **Yujjati** yujjanaṃ eti sametīti pucchati.

Yathāti yena andhakaraṇādinā. **‘‘Ratto…pe… nara’’**nti yaṃ gāthāvacanaṃ bhagavā āha, tena gāthāvacanena tathā andhakaraṇādinā yujjatīti yojanā. Gāthāttho pana – **ratto** rañjanto puggalo **atthaṃ** attahitapayojanaṃ parahitapayojanaṃ na jānāti. **Ratto** rañjanto **dhammaṃ** yathāvuttassa atthassa hetuṃ paññācakkhunā na passati. Rāgo yaṃ naraṃ yadā sahate, tadā tassa narassa **andhaṃ** andhakāraṃ **tamaṃ** aññāṇaṃ hotīti gahetabbo.

Itīti evaṃ. **Andhatāya** andhakaraṇatāya **sañchannatāya** sañchannakaraṇatāya. **Sāyeva taṇhā**ti ‘‘kāmandhā…pe… mātara’’nti gāthāvacanena yā kāmataṇhā vuttā, sāyeva kāmataṇhā. **Abhilapitā**ti ‘‘ratto…pe… nara’’nti aparena gāthāvacanena bhagavatā vohāritā voharaṇena ñāpitā, abhilapitassa atthassa samānatā pubbadesanā aparadesanāya yujjatīti vuttaṃ hoti.

‘‘Dvīsu gāthāsu katamehi padehi sāyeva taṇhā abhilapitā’’ti pucchitabbattā imehi abhilapitāti niyametvā dassetuṃ **‘‘yañcāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamagāthāyaṃ ‘‘kāmandhā…pe… chāditā’’ti **yañca** padaṃ āha, dutiyagāthāyañca ‘‘ratto…pe… na passatī’’ti **yañca** padaṃ āha. **Pariyuṭṭhānehi** pariyuṭṭhānadīpakehi **imehi** ‘‘kāmandhā…pe… passatī’’ti padehi **sāyeva** paṭhamagāthāya vuttā kāma**taṇhā** ca bhagavatā abhilapitā.

‘‘Yaṃ andhakāraṃ vuttaṃ, katamaṃ taṃ? Yā taṇhā ponobhavikā vuttā, katamā sā’’ti pucchitabbattā **‘‘yaṃ andhakāra’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha andhakāraṃ yaṃ aññāṇaṃ vuttaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo bhave. Yā ca taṇhā ponobhavikā vuttā, ayañca dukkhasamudayo bhaveti yojanā.

‘‘Kāmā’’ti yañca padaṃ bhagavā āha, tena padena ime kilesakāmā vuttā. **‘‘Jālasañchannā’’**ti yañca padaṃ bhagavā āha, tena padena **tesaṃyeva** kilesakāmānaṃ **payogena** samudācārena pariyuṭṭhānaṃ bhagavā dasseti. **Tasmā**ti yasmā yasmiṃ santāne taṇhā uppannā, taṃ santānaṃ saṃsārato nissarituṃ adatvā rūpārammaṇādīhi palobhayamānā hutvā cittaṃ kilesehi pariyādāya tiṭṭhati, tasmā taṇhāya cittaṃ pariyādāya santāne tiṭṭhamānattā. **Kilesavasenā**ti vītikkamakilesavasena. **Pariyuṭṭhānavasenā**ti vītikkamanaṃ appatvā uppajjamānavasena. **Ye**ti vuttappakārataṇhāsahitapuggalasadisā. **Te**ti te taṇhābandhanabaddhā ca edisakā ca puggalā. **Jarāmaraṇaṃ anventi** jarāmaraṇaṃ atikkamituṃ na sakkuṇanti. **Aya**nti jarāmaraṇānuppavatti ‘‘jarāmaraṇamanventī’’ti iminā vacanena bhagavatā dassitāti yojanā.

‘‘Kāmandhā’’tiādigāthāya ceva ‘‘ratto’’tiādigāthāya ca pubbāparasandhi ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘kathaṃ ‘yassa papañcā ṭhitī cā’tiādigāthāsu pubbāparasandhi amhehi viññātabbo’’ti vattabbattā **yassa papañcā’’**tiādi vuttaṃ. Tassā gāthāya – **yassa** munino **papañcā** taṇhāmānadiṭṭhī ca natthi, taṇhāmānadiṭṭhīhi abhisaṅkhatā saṅkhārā ca natthi, **ṭhitī** anusayā taṇhā ca natthi, **sandāna**sadisaṃ taṇhāpariyuṭṭhānaṃ natthi, **paligha**sadiso moho ca natthi, so muni papañcādikaṃ sabbaṃ **vītivatto** atikkantoti vuccati. **Nittaṇhaṃ** nimānaṃ nidiṭṭhiṃ nisandānaṃ nipalighaṃ loke carantaṃ taṃ muniṃ **sadevako** taṇhāsahito loko na vijānātīti attho.

Gāthāyaṃ papañcādayo bhagavatā vuttā, ‘‘katame te’’ti pucchitabbattā **‘‘papañcā nāmā’’**tiādi vuttaṃ. Attano ādhārapuggalaṃ saṃsāre ciraṃ papañcantāpentī taṇhāmānadiṭṭhiyo ca, tāhi taṇhāmānadiṭṭhīhi sahajātavasena vā upatthambhanavasena vā abhisaṅkhatā saṅkhārā ca **papañcā** nāma. Santāne appahīnaṭṭhena anusayā taṇhā sattānaṃ tiṭṭhanahetuttā **ṭhitī** nāma. Pavattamānāya taṇhāya yaṃ pariyuṭṭhānañca chattiṃsataṇhāya jāliniyā yāni vicaritāni ca vuttāni, idaṃ sabbaṃ attano ādhāraṃ puggalaṃ bandhanaṭṭhena sandānasadisattā **sandānaṃ** nāma. Moho attano ādhārassa puggalassa nibbānanagarappavesanassa paṭisedhakattā palighasadisattā **paligho** nāma. ‘‘Yassa papañcādayo natthi, so kiṃ vītivatto’’ti pucchitabbattā **‘‘ye cā’’**tiādi vuttaṃ. **Ye** vuttappakārā papañcā saṅkhārā, **yā ca** vuttappakārā ṭhiti, **yaṃ** vuttappakāraṃ sandānañca, **yaṃ** vuttappakāraṃ palighañca natthīti vuttā, **sabbaṃ etaṃ** papañcādikaṃ yo muni samatikkanto, **ayaṃ** muni **‘‘nittaṇho’’**ti vuccatīti daṭṭhabbo.

28. ‘‘Yassa papañcātiādigāthāyaṃ ye papañcādayo vuttā, tesu taṇhāmānadiṭṭhihetukā saṅkhārā kadā katividhaṃ phalaṃ denti, taṃsaṅkhārasampayuttā taṇhā kadā katividhaṃ phalaṃ detī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha pariyuṭṭhānasaṅkhārā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu papañcasaṅkhārādīsu. **Pariyuṭṭhānasaṅkhārā**ti vītikkamavasena pavattā pariyuṭṭhānā akusalasaṅkhārā cetanā. **Diṭṭhadhammavedanīyādī**ti diṭṭhe passitabbe dhamme attabhāve vedanīyaṃ phalaṃ detīti **diṭṭhadhammavedanīyā,** diṭṭhe dhamme phalaṃ vedetīti vā **diṭṭhadhammavedanīyā**. Kā sā? Apadussanīyādīsu atidussanādivasena pavattā paṭhamajavanacetanā. Upapajje phalaṃ vedetīti **upapajjavedanīyā,** sattamajavanacetanā. Aparāpariyāye attabhāve phalaṃ vedetīti **aparāpariyāyavedanīyā,** majjhe pavattā pañca javanacetanā. Tiphaladānavasena tividhā saṅkhārā. **Evaṃ** imāya tividhāya saṅkhāracetanāya sampayuttā tividhā **taṇhā** tividhaṃ phalaṃ **diṭṭhe vā dhamme** attabhāve, **upapajje vā** anantarabhave, **apare vā pariyāye** bhave **deti** nibbattetīti evaṃ phalanibbattakasaṅkhāraṃ vā taṃsampayuttaṃ taṇhaṃ vā bhagavā āha.

‘‘Yāya desanāya, gāthāya vā phalanibbattakaṃ saṅkhāraṃ āha, sā desanā, gāthā vā katamena desanābhūtena vā aparena yujjatī’’ti pucchitabbattā **‘‘yaṃ lobhapakataṃ kammaṃ karotī’’**tiādi vuttaṃ. Yā ‘‘yassa…pe… loko’’ti desanā ca yā ‘‘yaṃ lobhapakataṃ kammaṃ…pe… apare vā pariyāye’’ti desanā ca vuttā, bhagavato **idaṃ** desanādvayaṃ aññamaññaṃ **pubbāparena** pubbaṃ aparena aparaṃ pubbena **yujjati** yujjanaṃ eti sameti, yathā gaṅgodakaṃ yamunodakena, yamunodakampi gaṅgodakena saṃsandati sameti. ‘‘Yassa…pe… loko’’ti desanā ‘‘yaṃ lobhapakataṃ…pe… pariyāye’’ti desanāya saṃsandati sameti, ‘‘yaṃ lobhapakataṃ…pe… pariyāye’’ti desanāpi ‘‘yassa…pe… loko’’ti desanāya saṃsandati sametīti attho gahetabbo. ‘‘Kathaṃ yujjatī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha pariyuṭṭhāna’’**ntiādi vuttaṃ, diṭṭhadhammavedanīyādiphalattayanibbattakaṭṭhena yujjatīti vuttaṃ hoti.

Yaṃ yaṃ suttaṃ bhagavatā desitaṃ pubbāparena yujjati, taṃ taṃ suttampi nīharitvā pubbāparasaṃsandanaṃ dassetuṃ **‘‘yathāhā’’**tiādi vuttaṃ. Saṃsandanākāro vuttanayānusārena gahetabbo. **Tatthā**ti tesu pariyuṭṭhānasaṅkhārataṇhāvicaritesu. **Pariyuṭṭhāna**nti rūpārammaṇādīni ayonisomanasikārena ārabbha sattasantāne pavattaṃ taṇhācaritaṃ. **Paṭisaṅkhānabalenā**ti asubhāniccādidassanabalena tadaṅgappahānavasena pahātabbaṃ. **Saṅkhārā**ti dassanapahātabbā saṅkhārā. **Dassanabalenā**ti dassanasaṅkhātapaṭhamamaggañāṇabalena pahātabbā. **Chattiṃsa taṇhāvicaritānī**ti dassanena pahātabbataṇhāvicaritehi avasesāni chattiṃsa taṇhāvicaritāni. Niggatā taṇhā yassa so **nittaṇho,** nittaṇhassa bhāvo **nittaṇhatā,** kā sā? Saupādisesā nibbānadhātu.

Papañcasaṅkhārābhinandanattayaṃ yadipi atthato ekaṃ samānaṃ, desanāya pana padakkharādīhi viseso atthīti dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ.

''Yoyaṃ pubbāparasandhi ācariyena vibhatto, soyaṃ katividho''ti pucchitabbattā **''so cāyaṃ pubbāparo sandhī''**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana vuttaṃ – ''na kevalaṃ suttantarasaṃsandanameva pubbāparasandhi, atha kho aññopi atthīti dassetuṃ **'so cāya'**ntiādi vutta''nti (netti. aṭṭha. 28). Tattha **atthasandhī**ti kiriyākārakādivasena atthassa atthena sandhi. **Padasandhī**ti nāmapadādikassa nāmapadādikantarena sandhi. **Desanāsandhī**ti vuttappakārassa desanantarassa vuttappakārena desanantarena sandhi. **Niddesasandhī**ti niddesantarassa niddesantarena sandhi.

Sandhi ca nāma atthādayo muñcitvā añño sabhāvadhammo nāma natthi, atthādīnañca chaatthapadādīsu avarodhanato **''atthasandhi chappadānī''**tiādi vuttaṃ.

Atthasandhibyañjanasandhayo ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ''katamā desanāsandhī''ti pucchitabbattā **''desanāsandhi na ca pathavi''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **na ca pathaviṃ nissāya jhāyati jhāyī jhāyati cā**ti ettha **jhāyī** jhānasamaṅgī puggalo pathaviṃ **nissāya** ālambitvā na ca jhāyati, sabbasaṅkhāranissaṭaṃ pana nibbānaṃ **nissāya** ālambitvā phalasamāpattiṃ **jhāyati** samāpajjati evāti attho daṭṭhabbo. **Na ca āpa**ntiādīsupi esa nayo yojetabbo. Phalasamāpattisamaṅgī puggalo hi pathavīādayo muñcitvā nibbānameva ārabbha phalasamāpattiṃ samāpajjatīti. Ettha ca pathavīādīhi mahābhūtehi kāmabhavarūpabhavā gahitā rūpapaṭibaddhavuttitāya. Ākāsānañcāyatanādīhipi arūpabhavo gahito, bhavattayaṃ vajjetvā ca jhāyatīti adhippāyo. Yadi pathavīādayo nissāya na jhāyī jhāyati ca, evaṃ sati idhalokasaṅkhātaṃ sattasantānaṃ vā paralokasaṅkhātaṃ sattasantānaṃ vā anindriyasantānaṃ vā nissāya jhāyī jhāyatīti āsaṅkanīyattā taṃ pariharanto **''na ca imaṃ loka''**ntiādimāha. Tattha **imaṃ loka**nti idhalokasaṅkhāto diṭṭho attabhāvo sattasantāno vutto, tasmiṃ nissāya na jhāyati jhāyī jhāyati ca. **Paraloka**nti idhalokato añño bhavantarasaṅkhāto sattasantāno vutto, tasmiṃ nissāya na ca jhāyati jhāyī jhāyati ca.

Yamidaṃ ubhayantiādīsu **idaṃ ubhayaṃ** idhalokaparalokadvayaṃ **antarena** vajjetvā **yaṃ** rūpāyatanaṃ **diṭṭhaṃ, taṃ** rūpāyatanampi. **Yaṃ** saddāyatanaṃ **sutaṃ, taṃ** saddāyatanampi. **Yaṃ** gandhāyatanarasāyatanaphoṭṭhabbāyatanaṃ **mutaṃ, taṃ** gandhāyatanarasāyatanaphoṭṭhabbāyatanampi. Yaṃ āpodhātu ākāsadhātu lakkhaṇarūpaṃ ojāsaṅkhātaṃ dhammāyatanekadesarūpaṃ **viññātaṃ, taṃ** āpodhātādikaṃ dhammāyatanekadesarūpampi. **Yaṃ** vatthu pariyesitaṃ vā apariyesitaṃ vā santike **pattaṃ, taṃ** vatthumpi. **Yaṃ** vatthu pattaṃ vā appattaṃ vā **pariyesitaṃ** pariyesanārahaṃ sundaraṃ, **taṃ** vatthumpi. **Yaṃ** vatthu **vitakkitaṃ** vitakkanavasena ālambitabbaṃ, **taṃ** vatthumpi. **Yaṃ** vatthu **vicāritaṃ** anumajjanavasena ālambitabbaṃ, **taṃ** vatthumpi. **Yaṃ** vatthu **manasā** citteneva **anucintitaṃ** anucintanavasena ālambitabbaṃ, **taṃ** vatthumpi nissāya na jhāyati jhāyī jhāyati cāti yojanā kātabbā.

Ettha diṭṭhādikaṃ bahiddhārūpameva gahetabbaṃ anindriyabaddharūpassa adhippetattā. Tenāha aṭṭhakathācariyo – ''tadubhayavinimutto anindriyabaddho rūpasantāno''ti (netti. aṭṭha. 28). ''Yadi jhāyī puggalo yathāvutte pathavīādayo nissāya na jhāyati jhāyī jhāyati ca, evaṃ sati ayaṃ jhāyī puggalo idaṃ nāma nissāya jhāyatīti loke kenaci ñāyati kiṃ, udāhu na ñāyatī''ti pucchitabbattā na ñāyatīti dassetuṃ **''ayaṃ sadevake loke''**tiādimāha. Tattha phalasamāpattijhānena **jhāyanto ayaṃ** khīṇāsavapuggalo sadevake loke…pe… sadevamanussāya pajāya yattha katthacipi **anissitena** cittena jhāyatīti sadevake loke…pe… sadevamanussāya pajāya kenaci na ñāyatīti attho gahetabbo. Tena vuttaṃ –

‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Yassa te nābhijānāma, kiṃ tvaṃ nissāya jhāyasī’’ti. (saṃ. ni. 3.79; netti. 104);

‘‘Kenaci aviññāyabhāvo kena suttena vibhāvetabbo’’ti pucchitabbattā iminā godhikasuttena (saṃ. ni. 1.159) vibhāvetabboti dassetuṃ **‘‘yathā māro pāpimā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘idāni khīṇāsavacittassa katthacipi anissitabhāvaṃ godhikasuttena (saṃ. ni. 1.159) vakkalisuttena (saṃ. ni. 3.87) ca vibhāvetuṃ ‘yathā māro’tiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 28) vuttaṃ. Tattha dānādipuññakārake, puññe vā māreti nivāretīti **māro,** attahitaparahite māretīti vā **māro**. Pāpacittuppādavantatāya **pāpimā**. Pubbattabhāve godhassa ghātakattā **‘‘godhiko’’**ti laddhanāmassa parinibbāyantassa kulaputtassa parinibbānato uddhaṃ paṭisandhādi **viññāṇaṃ** samanvesanto na jānāti na passati. ‘‘Paracittajānanako māro kasmā na jānātī’’ti vattabbattā **‘‘so hī’’**tiādi vuttaṃ. **So** godhiko **hi** yasmā papañcātīto, tasmā taṇhāpahānena diṭṭhinissayopi **assa** godhikassa yasmā natthi, tasmā ca na jānātīti.

‘‘Godhikasutteneva vibhāvetabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘yathā cā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Godhikasuttavakkalisuttehi anupādisesāya nibbānadhātuyā anissitabhāvo vibhāvito, evaṃ sati saupādisesanibbānadhātuyā anissitabhāvo kena viññāyatīti attho bhaveyyā’’ti vattabbattā tadāpi na viññāyatiyevāti dassetuṃ **‘‘sadevakena lokenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha saupādisesāya nibbānadhātuyā phalasamāpattijhānena **jhāyamānā** ime khīṇāsavā katthaci anissitacittā jhāyantīti sadevakena lokena na ñāyanti samārakena…pe… sadevamanussāya na ñāyantīti yojanā kātabbā. **Anissitacittā na ñāyantī**ti ettha hi **na**-kāro ca ‘‘jhāyamānā’’ti pade na sambandhitabbo ‘‘na jhāyamānā’’ti atthassa sambhavato. ‘‘Na ñāyantī’’ti pana sambandhitabbo heṭṭhā **aṭṭhakathāyaṃ** eva ‘‘loke kenacipi na ñāyatī’’ti vuttattā. **Ayaṃ desanāsandhī**ti godhikasuttavakkalisuttānaṃ aññamaññaṃ atthavasena saṃsandanā niddhāritā viya ‘‘na ca pathaviṃ nissāyā’’tiādidesanāya ca ‘‘na ca imaṃ loka’’ntiādidesanāya ca yāya desanāya atthavasena saṃsandanā niddhāritā, tāya desanāya yattha katthaci yaṃ kiñci nissāya jhāyī na jhāyati, nibbānaṃ nissāya jhāyī jhāyatīti atthavasena niddhāritā, ayaṃ saṃsandanā desanāsandhi nāmāti attho gahetabbo.

Desanāsandhi ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘katamā niddesasandhī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamā niddesasandhīti nissitacittā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu catūsu atthasandhibyañjanasandhidesanāsandhiniddesasandhīsu yā sandhi ‘‘niddesasandhī’’ti uddiṭṭhā, sā niddesato katamāti pucchatīti attho. **Nissitacittā**ti taṇhādiṭṭhisahajātavasena vā upanissayavasena vā nissitaṃ cittaṃ yesaṃ puthujjanānanti nissitacittā, puthujjanā puggalā niddisitabbā imāya desanāya puggalādhiṭṭhānattā. Yadi desanā dhammādhiṭṭhānā, evaṃ sati nissitaṃ cittaṃ ettha suttappadesesu desitanti **nissitacittā** nissitacittajānanatthāya desitā suttappadesā. Anissitaṃ cittaṃ yesaṃ ariyapuggalānanti **anissitacittā,** ariyapuggalā niddisitabbā imāya desanāya puggalādhiṭṭhānattā. Dhammādhiṭṭhānāya pana anissitaṃ cittaṃ yattha suttappadesesu desitanti **anissitacittā,** anissitacittajānanatthāya desitā suttappadesā.

‘‘Nissitacittā kena niddesena niddisitabbā, anissitacittā kena niddesena niddisitabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘nissitacittā akusalapakkhena niddisitabbā’’**tiādi vuttaṃ. **Akusalapakkhena** niddesena niddisitabbā. **Kusalapakkhenā**tiādīsupi esa nayo yojetabbo. Akusalapakkhasāmaññakusalapakkhasāmaññehi dassetvā akusalavisesakusalavisesehi dassetuṃ **‘‘nissitacittā saṃkilesenā’’**tiādi vuttaṃ. **Ayaṃ niddesasandhī**ti akusalapakkhādikassa purimaniddesassa saṃkilesādikena pacchimena niddesena nissitacittavasena ayaṃ saṃsandanā ca niddesasandhi nāma. Kusalapakkhādikassa purimassa niddesassa vodānādikena pacchimena niddesena anissitacittavasena ayaṃ saṃsandanā ca niddesasandhi nāmāti vibhajitvā veditabbā.

‘‘Catubyūhahārassa neruttamadhippāyanidānapubbāparasandhippabhedena ceva atthabyañjanasandhiniddesasandhidesanāsandhippabhedena ca vibhajitabbabhāvo kena amhehi jānitabbo saddahitabbo’’ti vattabbabhāvato **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tena** tathā vibhajitabbabhāvena āyasmā mahākaccāno ‘‘neruttamadhippāyo’’tiādikaṃ (netti. 4 hārasaṅkhepa) yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena tumhehi catubyūhahārassa tathā vibhajitabbabhāvo jānitabbo saddahitabboti vuttaṃ hoti.

‘‘Ettāvatā ca catubyūhahāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī’’ti vattabbattā **‘‘niyutto catubyūho hāro’’**ti vuttaṃ. Tattha yassaṃ yassaṃ pāḷiyaṃ yo yo catubbidho, so so catubyūhahāro ca yathālābhavasena yojito, tassaṃ tassaṃ pāḷiyaṃ so so catubbidho catubyūhahāro tathā niddhāretvā yutto yojitoti attho daṭṭhabbo.

Iti catubyūhahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavibhāvanā

29. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena catubyūhahāravibhaṅgena neruttādayo vibhattā, so… pe… catubyūhahāravibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo āvaṭṭo hāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **tattha katamo āvaṭṭo hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **āvaṭṭo hāro** āvaṭṭahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Ekamhi padaṭṭhāne’’ntiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘ārambhathā’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso āvaṭṭahāravibhaṅgo nāmāti gahito. ‘‘Tattha desanāyaṃ ekasmiṃ padaṭṭhāne desanāruḷhe sesakaṃ padaṭṭhānaṃ pariyesati, pariyesitvā kathaṃ paṭipakkhe āvaṭṭetī’’ti vattabbattā –

‘‘Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro’’ti. –

Gāthā vuttā. Idha gāthāyaṃ ekasmiṃ padaṭṭhāne desanāruḷhe sesakaṃ padaṭṭhānaṃ pariyesatīti vuttaṃ hoti. Gāthāttho pana **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 29) vutto.

‘‘Ārambhathā’tiādigāthāyaṃ katarasmiṃ padaṭṭhāne desanāruḷhe katamaṃ sesakaṃ padaṭṭhānaṃ pariyesatī’’ti vattabbattā **‘‘ārambhatha nikkamathāti vīriyassa padaṭṭhāna’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘vīriyassa padaṭṭhāna’’**nti sāmaññavasena vuttampi ārambhadhātusaṅkhātaṃ vīriyaṃ nikkamadhātusaṅkhātassa vīriyassa padaṭṭhānaṃ, nikkamadhātusaṅkhātaṃ vīriyaṃ parakkamadhātusaṅkhātassa vīriyassa padaṭṭhānaṃ, parakkamadhātusaṅkhātaṃ vīriyaṃ samathabhāvanāsahitassa vīriyassa padaṭṭhānantiādinā pariyesitabbanti gahetabbaṃ. **‘‘Yuñjathā’’**ti iminā vuttaṃ samathabhāvanāsahitaṃ vīriyaṃ **‘‘buddhasāsane’’**ti iminā vuttassa mahaggatasamādhissa padaṭṭhānaṃ, desanāruḷhaṃ sukhādikaṃ sesakampi padaṭṭhānaṃ pariyesitabbaṃ. **‘‘Dhunātha maccuno sena’’**nti padena gahitaṃ vipassanāsahitaṃ vīriyaṃ kilesadhunane samatthāya paññāya padaṭṭhānaṃ, desanāruḷhaṃ samādhiādikaṃ sesakampi padaṭṭhānaṃ pariyesitabbaṃ.

‘‘Yadi ‘ārambhathā’tiādikaṃ vuttaṃ vīriyaṃ sāmaññabhūtānaṃ vīriyasamādhipaññānaṃyeva padaṭṭhānaṃ siyā, evaṃ sati kathaṃ vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpessantī’’ti vattabbattā puna **‘‘ārambhatha nikkamathāti vīriyindriyassa padaṭṭhāna’’**ntiādi vuttaṃ. Ādhipaccakiccatāya yuttassāpi vīriyādhikassa padaṭṭhānattā ārabhantā yogāvacarapuggalā vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpentīti vuttaṃ hoti. ‘‘Ārambhathā’’tiādikā pana yasmā vīriyārambhavatthuādidesanā hoti, tasmā ārambhavatthuādīniyeva saṃvaṇṇitāni padaṭṭhānanti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘imāni padaṭṭhānāni desanā’’**ti. ‘‘Ārambhathā’’tiādikā yathāvuttapadaṭṭhānāni desanā hoti, na vīriyārambhavatthuādīni, tasmā padaṭṭhānaṃyeva saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ ‘‘ārambhathā’’tiādidesanāya padaṭṭhānavasena attho vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘kathaṃ tassāyeva desanāya paṭipakkhavasena attho vibhajitabbo’’ti vattabbattā **‘‘ayuñjantānaṃ vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yoge** bhāvanāyaṃ **ayuñjantānaṃ** sattānaṃ aparipakkañāṇānaṃ **yoge** yogahetu vāsanābhāgiyavasena āyatiṃ jānanatthāya ‘‘ārambhathā’’tiādidesanā āraddhā. **Yuñjantānaṃ** paripakkañāṇānaṃ sattānaṃ **ārambhe** ārambhahetu diṭṭheva dhamme parijānanatthāya ‘‘ārambhathā’’tiādidesanā āraddhā.

Tattha tesu yuñjantāyuñjantesu paripakkāparipakkañāṇesu **ye** aparipakkañāṇā sattā na yuñjanti, **te** aparipakkañāṇā sattā **pamādamūlakā** hutvā yoge bhāvanāyaṃ yena pamādena na yuñjanti, **so pamādo** taṇhāmūlako pamādo, avijjāmūlako pamādoti dubbidho hoti. **Tattha** tasmiṃ dubbidhe pamāde **aññāṇena** nivuto avijjāmūlako satto **yena** pamādena **ñeyyaṭṭhānaṃ** ‘‘ime uppādavayadhammā pañcakkhandhā ñeyyaṭṭhānaṃ nāmā’’ti nappajānāti, ayaṃ aññāṇahetuko pamādo **avijjāmūlako pamādā** nāma. Yo pamādo taṇhāmūlako, so pamādo tividho anuppannānaṃ bhogānaṃ uppādāya pariyesanto taṇhiko satto yaṃ pamādaṃ āpajjati, ayaṃ pamādo ca, uppannānaṃ bhogānaṃ ṭhitatthāya rakkhanto taṇhiko satto ārakkhanimittaṃ yaṃ pamādaṃ āpajjati, ayaṃ pamādo ca, ṭhitaṃ bhogaṃ paribhuñjanto taṇhiko satto paribhoganimittaṃ yaṃ pamādaṃ āpajjati, ayaṃ pamādo cāti **tividho** hoti. Iti loke **ayaṃ** pamādo catubbidho avijjāpadaṭṭhāno ekavidho pamādo, taṇhāpadaṭṭhāno tividho pamādoti **catubbidho** hoti. **Tattha** tāsu avijjātaṇhāsu **nāmakāyo** phassādināmasamūho avijjāya padaṭṭhānaṃ, **rūpakāyo** pathavīādirūpasamūho taṇhāya padaṭṭhānaṃ hoti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ārambhadhātunikkamadhātusaṅkhātassa vīriyassa paṭipakkho catubbidho pamādo niddhāretabbo, niddhāretvā ekavidhassa pamādassa avijjā padaṭṭhānaṃ, tividhassa pamādassa taṇhā padaṭṭhānaṃ. Avijjāya nāmakāyo padaṭṭhānaṃ, taṇhāya rūpakāyo padaṭṭhānanti paṭipakkhe āvaṭṭetvā padaṭṭhānaṃ pariyesitabbanti.

‘‘Kasmā nāmakāyo avijjāya padaṭṭhānaṃ bhavati, rūpakāyo taṇhāya padaṭṭhānaṃ bhavatī’’ti pucchitabbattā **‘‘taṃ kissa hetū’’**ti pucchitvā **‘‘rūpīsu bhavesu ajjhosānaṃ, arūpīsu sammoho’’**ti vuttaṃ. **Rūpīsu bhavesu** rūpadhammesu ahaṃmamādivasena **ajjhosānaṃ** taṇhābhiniveso sattesu patiṭṭhito yasmā hoti, tasmā rūpakāyo taṇhāya padaṭṭhānaṃ bhavati. Anamatagge hi saṃsāre itthipurisā aññamaññarūpābhirāmā bhavanti. **Arūpīsu** phassādīsu sukhumabhāvato sammoho sattesu patiṭṭhito yasmā hoti, tasmā nāmakāyo avijjāya padaṭṭhānaṃ bhavatīti yojanā kātabbā. Idaṃ vuttaṃ hoti – rūpakāyanāmakāyesu ārammaṇakaraṇavasena taṇhāya ca avijjāya ca uppajjanato rūpakāyo taṇhāya padaṭṭhānaṃ, nāmakāyo avijjāya padaṭṭhānanti nīharitabbāvāti.

‘‘Katamo rūpakāyo, katamo nāmakāyo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha rūpakāyo rūpakkhandho, nāmakāyo cattāro arūpino khandhā’’**ti vuttaṃ. **Tattha** tesu rūpakāyanāmakāyesu **rūpakāyo** rūpasamūho nāma rūpakkhandho hoti, **nāmakāyo** nāmasamūho nāma cattāro arūpino khandhāti. Ime pañcakkhandhā avijjātaṇhānaṃ ārammaṇattā saupādānā bhaveyyuṃ, ‘‘katamena upādānena saupādānā bhavantī’’ti pucchitabbattā tatheva pucchitvā vissajjetuṃ **‘‘ime pañcakkhandhā katamena upādānena saupādānā? Taṇhāya ca avijjāya cā’’**ti vuttaṃ. Tattha upādānabhūtāya taṇhāya ca upādānabhūtāya avijjāya ca ime pañcakkhandhā saupādānā nāma bhavantīti yojanā kātabbā.

‘‘Kittakāni upādānāni taṇhā nāma bhavanti, kittakāni upādānāni avijjā nāma bhavantī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha taṇhā dve’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tāsu taṇhāavijjāsu. Kāmupādānañca sīlabbatupādānañca dve upādānāni taṇhā nāma bhavanti. Taṇhāvasena hi ‘‘mama sīlaṃ, mama vata’’nti parāmasanaṃ bhavati. Diṭṭhupādānañca attavādupādānañca dve upādānāni avijjā nāma bhavanti. Avijjāvasena hi sassatadiṭṭhi ceva ahaṃmamādidiṭṭhi ca bhavanti. ‘‘Imehi catūhi upādānehi saupādānakkhandhā catūsu saccesu kittakaṃ saccaṃ nāmā’’ti pucchitabbattā **‘‘imehī’’**tiādi vuttaṃ. **Ye** lokiyakkhandhā saupādānā khandhā bhavanti, upādānena hi upādānānipi bhavanti, **idaṃ** saupādānakkhandhapañcakaṃ **dukkhaṃ** dukkhasaccaṃ nāma. Yāni cattāri upādānāni dukkhakāraṇāni bhavanti, **ayaṃ** upādānacatukko **samudayo** samudayasaccaṃ nāma bhavati. **Pañcakkhandhā**ti saupādānā pañcakkhandhā dukkhavatthubhāvato **dukkhaṃ. Tesa**nti saupādānānaṃ pañcakkhandhānaṃ. **Dhammaṃ desetī**ti ‘‘ārambhathā’’tiādikaṃ dhammaṃ veneyyānurūpaṃ bhagavā deseti. Sāmaññena pubbe vuttampi atthavasena visesaṃ dassetuṃ puna **‘‘dukkhassa pariññāya, samudayassa pahānāyā’’**ti vuttaṃ.

30. Ārambhapaṭipakkhabhūtapamādavasena purimasaccadvayaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘itarasaccadvayaṃ kathaṃ niddhāritabba’’nti vattabbattā taṃ dvayampi pamādamukheneva niddhāritabbanti dassetuṃ **‘‘tattha yo tividho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu taṇhāmūlakaavijjāmūlakesu pamādesu. **Tassā**ti tividhassa taṇhāmūlakassa pamādassa. **Sampaṭivedhenā**ti assādādīnaṃ parijānanena. **Rakkhaṇā**ti attacittassa rakkhaṇasaṅkhātā. **Paṭisaṃharaṇā**ti ‘‘tassā’’ti iminā vuttassa pamādassa paṭipakkhabhūtena appamādānanuyogena saṃharaṇā yā khepanā atthi, **ayaṃ** pamādassa paṭipakkhabhūtena appamādānuyogena pavattā khepanasaṅkhātā bhāvanā **samatho** nāmāti pamādassa paṭipakkhamukhena puna āvaṭṭetvā samatho niddhāritoti.

‘‘So samatho kathaṃ kena upāyena bhavatī’’ti pucchitabbattā tathā pucchitvā upāyaṃ dassetuṃ **‘‘so katha’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **katha**nti kena upāyena. ‘‘Kāmentīti **kāmā,** kāmīyantīti vā **kāmā’’**ti vuttānaṃ dvinnaṃ **kāmānaṃ** paṭicca uppajjamānaṃ **assādañca,** ‘‘appassādā kāmā bahudukkhā’’tiādi (ma. ni. 1.235) vacanato appassādanīyānaṃ kāmānaṃ paṭicca uppajjamānaṃ **ādīnavañca. Kāmāna**nti ca kammatthe sāmivacanaṃ. Tena vuttaṃ –‘‘kāme paṭiccā’’ti (netti. aṭṭha. 30). ‘‘Kāmānametaṃ nissaraṇaṃ, yadidaṃ nekkhamma’’nti (itivu. 72) vacanato **nissaraṇa**nti idha paṭhamajjhānaṃ adhippetaṃ. **Vokāra**nti ettha **va-**kāro āgamo, o-kāraṃ lāmakabhāvaṃ. **Ānisaṃsa**nti catupārisuddhisīlādikaṃ. Yadā jānāti, tadā tena upāyena samatho bhavatīti attho.

Samatho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamā vipassanā’’ti pucchitabbattā vipassanaṃ vibhajituṃ **‘‘tattha yā vīmaṃsā’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā kāmānaṃ assādādayo yadā jānāti, tadā samatho bhavatīti vutto, ‘‘tasmiṃ samathe bhavamāne sati katamā bhavatī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yā vīmaṃsā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ samathe bhavamāne sati assādādīnaṃ **yā** aniccādi**vīmaṃsā upaparikkhā** paññā bhavati, **ayaṃ** vīmaṃsā upaparikkhā paññā visesena passanato **vipassanā** nāma. Atha vā tividhassa taṇhāmūlakassa pamādassa sampaṭivedhena rakkhaṇā paṭisaṃharaṇā, ayaṃ samathoti ācariyena vutto, ‘‘katamā vipassanā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yā vīmaṃsā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ yathāvutte samathe sati yathāvuttassa pamādassa aniccādivasena **yā vīmaṃsā upaparikkhā** paññā uppannā, **ayaṃ** vīmaṃsā upaparikkhā paññā visesena passanato **vipassanā** nāma. Vīmaṃsāva dubbalā, upaparikkhā balavatīti viseso.

Samatho ceva vipassanā ca dve dhammā ācariyena niddhāritā, ‘‘ime niddhāritā dve dhammā kiṃ gacchantī’’ti vattabbattā **‘‘ime dve’’**tiādi vuttaṃ. Samatho samathabhāvanāpāripūriṃ gacchati, vipassanā vipassanābhāvanāpāripūriṃ gacchati. ‘‘Imesu dvīsu dhammesu bhāviyamānesu katame yogāvacarena pahīyantī’’ti vattabbattā **‘‘imesū’’**tiādi vuttaṃ. Samathe dhamme bhāviyamāne taṇhā yogāvacarena pahīyati, vipassanāya bhāviyamānāya avijjā yogāvacarena pahīyatīti ime dve pahātabbā dhammā pahīyanti taṇhā ceva avijjā ca. ‘‘Imesu dvīsu dhammesu pahīyamānesu katame dhammā nirujjhantī’’ti pucchitabbattā upādānādayopi nirujjhantīti sakalavaṭṭadukkhanirodhaṃ dassento **‘‘imesu dvīsu dhammesu pahīnesū’’**tiādimāha. Tattha taṇhāya samathabhāvanāya pahīyamānāya, avijjāya vipassanābhāvanāya pahīyamānāya imesu dvīsu dhammesu dvīhi bhāvanāhi pahīnesu kāmupādānādīni **cattāri upādānāni** vikkhambhanasamucchedavasena **nirujjhanti,** na bhaṅgakkhaṇavasena.

Etthāha – ‘‘taṇhānirodhā upādānanirodho’’ti vuttattā ‘‘taṇhāya pahīyamānāya upādānāni nirujjhantī’’ti vacanaṃ yuttaṃ hotu, kathaṃ avijjāya pahīyamānāya upādānāni nirujjhantīti? ‘‘Taṇhānirodhā upādānanirodho’’ti pāṭhe avijjāsahitataṇhānirodhā upādānanirodhoti atthasambhavato. Yathā hi taṇhāsahitāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, evaṃ avijjāsahitāva taṇhā upādānānaṃ paccayo hotīti avijjāsahitataṇhānirodhā upādānanirodhoti attho sambhavatīti gahetabbo. Vikkhambhanasamucchedavasena **upādānanirodhā** tatheva **bhavanirodho**ti esa nayo sesesupi. **Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho**ti etthāpi taṇhāsahitaavijjānirodhā saṅkhāranirodhotiādiko gahitoti daṭṭhabbo. **Itī**ti evaṃ visabhāgasabhāgadhammānaṃ āvaṭṭanavasena niddhāritāni ca **purimakāni dve saccāni ca, samatho ca vipassanā ca** ime dve dhammā **maggo ca** maggasaccañca, **vaṭṭanirodho** vaṭṭanirodhasaccañca nibbānanti cattāri saccāni niddhāritāni.

‘‘Vīriyapaṭipakkhabhūtassa pamādādidhammassa vasena vā sabhāgabhūtassa pamādādidhammassa vasena vā āvaṭṭetvā catunnaṃ saccānaṃ niddhāritabbabhāvo amhehi kena saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. **Tena** tathā niddhāritabbabhāvena bhagavā ‘‘ārambhatha nikkamathā’’tiādigāthāvacanaṃ āha, tena ‘‘ārambhatha nikkamathā’’tiādigāthāvacanena tathā catunnaṃ saccānaṃ niddhāritabbabhāvo tumhehi saddahitabboti vuttaṃ hoti.

‘‘Ārambhatha nikkamathā’tiādinā vodānapakkhaṃyeva nikkhipitvā tasseva vodānapakkhassa visabhāgadhammasabhāgadhammavaseneva āvaṭṭetvā catusaccaniddhāraṇaṃ kātabba’’nti pucchitabbattā saṃkilesapakkhampi nikkhipitvā tasseva saṃkilesassa visabhāgadhammasabhāgadhammavasenapi āvaṭṭetvā catusaccaniddhāraṇaṃ dassento **‘‘yathāpi mūle’’**tiādigāthāvacanamāha. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Evaṃ vodānapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena, sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetvā idāni saṃkilesapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena, sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetuṃ ‘yathāpi mūle’ti gāthamāhā’’ti (netti. aṭṭha. 30) –

Vuttaṃ. Gāthātthopi aṭṭhakathāyaṃ vutto. Tathāpi yatipotānaṃ atthāya aṭṭhakathānusāreneva kathayissāma.

Samūho rukkho mūlati patiṭṭhāti etena avayavena bhūmibhāge ṭhitenāti **mūlaṃ,** kiṃ taṃ? Bhūmibhāge ṭhito mūlasaṅkhāto rukkhāvayavo, tasmiṃ mūle. Natthi upaddavo pharasuchedādiantarāyo assa mūlassāti **anupaddavo. Daḷhe**ti upaddavābhāvena sabhāvato thire sati. Chindīyatīti **chinno,** ko so? Bhūmiyaṃ patiṭṭhitamūlasahito rukkhāvayavo, na chinditvā gahito rukkhāvayavo. Ruhati vaḍḍhatīti **rukkho**. So ca bhūmiyaṃ patiṭṭhitamūlasahito rukkhāvayavo rukkhoti vutto yathā ‘‘samuddo diṭṭho’’ti. **Punareva rūhatī**ti puna aṅkuruppādanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Taṇhānusaye**ti attabhāvasaṅkhātassa rukkhassa mūle. **Anūhate**ti arahattamaggañāṇena anupacchinne sati **idaṃ** attabhāvasaṅkhātaṃ **dukkhaṃ** dukkhahetu **punappunaṃ** abbocchinnaṃ **nibbattati na** nirujjhatiyevāti gāthāttho.

‘‘Idha gāthāyaṃ yo taṇhānusayo anūhatabhāvena dukkhassa nibbattanassa mūlanti vutto, **ayaṃ taṇhānusayo** katamassā taṇhāya anusayo’’ti pucchati, ‘‘taṇhāya kāmataṇhādivasena bahuvidhattā **bhavataṇhāya** anusayo’’ti vissajjeti bhavassādataṇhābhāvato. **Yo** anusayo **etassa** bhavataṇhāsaṅkhātassa **dhammassa** paccayo hoti, **ayaṃ** anusayo **avijjā**nusayo hoti. ‘‘Anusayo bahuvidho, kasmā avijjānusayoti saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘avijjāpaccayā hi bhavataṇhā’’**ti vuttaṃ. Avijjāya bhavataṇhāya paccayattā avijjānusayo saddahitabbo. Avijjāya hi bhavesu ādīnavassa adassanavasena bhavassādataṇhā bhavatīti. **Ime dve kilesā**tiādimhi heṭṭhā vuttanayānusārena cattāri saccāni niddhāretvā visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanaṃ viññātabbaṃ, samathavipassanā pana maggasampayuttāva gahetabbā.

‘‘Sabbapāpassā’’tiādikassa anusandhyattho **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 30) vutto. **Sabbapāpassā**ti kammapathabhāvappattāpattassa niravasesassa akusalassa. **Akaraṇa**nti saparasantānesu anuppādanaṃ. **Kusalassā**ti kammapathabhāvappattāpattassa tebhūmakakusalassa ceva lokuttarakusalassa ca. **Upasampadā**ti santāne uppādanavasena sampadā. Sassa attano cittanti **sacittaṃ,** sacittassa pariyodāpanaṃ vodānaṃ arahattaphaluppattiyāti **sacittapariyodāpanaṃ**. Arahattamagguppādo pana ‘‘kusalassa upasampadā’’ti padena gahito. **Etaṃ** akaraṇādittayadīpanaṃ **buddhānaṃ** sammāsambuddhānaṃ **sāsanaṃ** ovādoti gāthāttho.

Gāthāyaṃ yassa pāpassa akaraṇaṃ vuttaṃ, taṃ pāpaṃ duccaritakammapathavasena vibhajituṃ **‘‘sabbapāpaṃ nāmā’’**tiādi vuttaṃ. **Dosasamuṭṭhāna**nti yebhuyyavasena vuttaṃ, lobhasamuṭṭhānampi bhavati. **Lobhasamuṭṭhāna**ntipi yebhuyyavasena vuttaṃ, dosasamuṭṭhānampi bhavati. **Mohasamuṭṭhāna**mpi tatheva vuttaṃ. Lobhasamuṭṭhānadosasamuṭṭhānampi sambhavatīti daṭṭhabbaṃ. Sabbapāpo duccaritakammapathappabhedena vibhatto, ‘‘ettakeneva vibhajitabbo, udāhu aññena vibhajitabbo’’ti pucchitabbattā aññena akusalamūlaagatigamanabhedenapi vibhajituṃ **‘‘yā abhijjhā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘evaṃ duccaritaakusalakammapathakammavibhāgena ‘sabbapāpa’nti ettha vuttapāpaṃ vibhajitvā idānissa akusalamūlavasena agatigamanavibhāgampi dassetuṃ ‘akusalamūla’ntiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 30) anusandhyattho vutto. Mohavasena sabhāvaṃ ajānantassa bhayasambhavato yaṃ bhayā ca mohā ca agatiṃ gacchati, idaṃ **mohasamuṭṭhāna**nti vuttaṃ.

Sabbapāpo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamaṃ sabbapāpassa akaraṇa’’nti pucchitabbattā **tattha lobho asubhāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Ettāvatā ‘sabbapāpassa akaraṇa’nti ettha pāpaṃ dassetvā idāni tassa akaraṇaṃ dassento ‘lobho…pe… paññāyā’ti tīhi kusalamūlehi tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ pahānavasena sabbapāpassa akaraṇaṃ anuppādanamāhā’’ti (netti. aṭṭha. 30) –

Vuttaṃ. Subhādhimuttavasena pavatto **lobho asubhāya** asubhabhāvanāya tathāpavattena alobhena tadaṅgavikkhambhanappahānena **pahīyati,** sattesu kujjhanadussanavasena pavatto **doso mettāya** mettābhāvanāya tathāpavattena adosena ca tadaṅgavikkhambhanappahānena **pahīyati,** sattesu ceva saṅkhāresu ca muyhanavasena pavatto **moho paññāya** vicāraṇapaññāya ca bhāvanāmaggapaññāya ca tadaṅgavikkhambhanasamucchedappahānena **pahīyati**.

‘‘Yadi tīhi kusalamūleheva akusalamūlāni pahīyanti, evaṃ sati upekkhākaruṇāmuditā niratthakā bhaveyyu’’nti vattabbattā **‘‘tathā lobho upekkhāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Upekkhāyā**ti ‘‘sabbe sattā kammassakā’’tiādinā bhāvitāya upekkhāya. Muditā aratiṃ vūpasametvā aratiyā mūlabhūtaṃ mohampi pajahatīti manasi katvā **‘‘moho muditāya pahānaṃ abbhatthaṃ gacchatī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Akusalamūlānaṃ kusalamūlādīhi pahātabbattaṃ kena amhehi saddahitabba’’nti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. **Tena** tathā pahātabbattena bhagavā ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’nti vacanaṃ āha, tena ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’nti vacanena tathā pahātabbattaṃ tumhehi saddahitabbanti vuttaṃ hoti.

31. ‘‘Ettāvatā ca sabbapāpo vibhatto, tassa akaraṇañca vibhattaṃ siyā, evaṃ sati aṭṭhamicchattānaṃ akaraṇaṃ anivāritaṃ siyā’’ti vattabbattā **‘‘sabbapāpaṃ nāma aṭṭha micchattānī’’**tiādi vuttaṃ. **Micchāsatī**ti aniccādīsu ‘‘nicca’’nti anussaraṇacintanādivasena pavattaakusalappavatti.

Sabbapāpassa akaraṇaṃ bahudhā ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca viññātaṃ, ‘‘kathaṃ kusalassa sampadā vibhajitabbā viññātabbā’’ti vattabbattā kusalassa sampadaṃ vibhajitvā dassento **‘‘aṭṭhasu micchattesu pahīnesū’’**tiādimāha. **Aṭṭha sammattānī**ti sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhīti aṭṭhasammattāni visabhāgaparivattanadhammavasena **sampajjanti. Atītassā**ti atītena sammāsambuddhena desitassa. Vipassino hi bhagavato ayaṃ pātimokkhuddesagāthā. **Citte pariyodāpite**ti cittapaṭibaddhā pañcakkhandhāpi pariyodāpitā bhavanti. ‘‘Cittapariyodāpitena pañcannaṃ khandhānaṃ pariyodāpitabhāvo kathaṃ amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘evañhī’’**tiādi vuttaṃ. **Evaṃ** vuttappakārena bhagavā yaṃ ‘‘cetovisuddhatthaṃ bhikkhave tathāgate brahmacariyaṃ vussatī’’ti vacanaṃ āha, tena ‘‘ceto…pe… vussatī’’ti vacanena tumhehi saddahitabboti vuttaṃ hoti. ‘‘Pariyodāpanā katividhā bhavantī’’ti vattabbattā **‘‘duvidhā hī’’**tiādi vuttaṃ. Samathavipassanāya nīvaraṇappahānañca ariyamaggabhāvanāya anusayasamugghāto cāti pariyodāpanassa duvidhattā pañcakkhandhā pariyodāpitā bhavantīti attho. Pahīnanīvaraṇānusayā hi puggalā pasādanīyavaṇṇā honti.

‘‘Pariyodāpanassa kittikā bhūmiyo’’ti pucchitabbattā **‘‘dve pariyodāpanabhūmiyo’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘‘Sabbapāpassa akaraṇa’ntiādigāthāya desitesu dhammesu katamaṃ dukkhasaccaṃ, katamaṃ samudayasaccaṃ, katamaṃ maggasaccaṃ, katamaṃ nirodhasacca’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha yaṃ paṭivedhenā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti gāthāya desitesu dhammesu **yaṃ** khandhapañcakaṃ **paṭivedhena** pariññābhisamayena pariyodāpeti, **idaṃ** khandhapañcakaṃ **dukkhaṃ** dukkhasaccaṃ bhave. **Yato** taṇhāsaṃkilesato khandhapañcakaṃ pariyodāpeti, **ayaṃ** taṇhāsaṃkileso **samudayo** samudayasaccaṃ. **Yena** ariyamaggaṅgena pariyodāpeti, **ayaṃ ariyamaggo** maggasaccaṃ. **Yaṃ** asaṅkhatadhātuṃ adhigatena puggalena pariyodāpitaṃ, **ayaṃ** asaṅkhatadhātudhammo **nirodho** nirodhasaccaṃ bhave. **Imāni cattāri saccāni** gāthāya desitadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritāni. **‘‘Tenāhā’’**tiādikassa attho heṭṭhā vuttanayena veditabbo.

‘‘Sabbapāpassa akaraṇa’’ntiādigāthāya desitānaṃ dhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena cattāri saccāni ācariyena niddhāritāni, amhehi ca viññātāni.

‘‘‘Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ, chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāle;
Esānisaṃso dhamme suciṇṇe, na duggatiṃ gacchati dhammacārī’ti –

Gāthāya desitānaṃ dhammānaṃ visabhāgasabhāgadhammānaṃ āvaṭṭanavasena kathaṃ cattāri saccāni niddhāritānī’’ti vattabbattā **‘‘dhammo have’’**tiādimāha. Tāya gāthāya desite dhamme vibhajitvā dassento **‘‘dhammo nāmā’’**tiādimāha. Tattha **dhammo nāmā**ti puññadhammo nāma. **Indriyasaṃvaro**ti manacchaṭṭhindriyasaṃvarasīlādiko sabbo saṃvaro. Tena vuttaṃ – ‘‘indriyasaṃvarasīsena cettha sabbampi sīlaṃ gahitanti daṭṭhabba’’nti (netti. aṭṭha. 31). Cattāro **apāyā** dukkaṭakammakārīnaṃ gatibhūtattā **duggati. Sabbā upapattiyo** pana dukkhadukkhasaṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhasamaṅgīnaṃ gatibhūtattā **duggati** nāma.

‘‘Tasmiṃ duvidhe dhamme indriyasaṃvaradhammo kattha ṭhito, kathaṃ suciṇṇo, kuto rakkhatī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yā saṃvarasīle’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ duvidhe dhamme. Saṃvarasīle ṭhitā yā akhaṇḍakāritā hoti, **ayaṃ** akhaṇḍavasena kātabbo saṃvarasīle ṭhito suṭṭhu āciṇṇapariciṇṇo puñña**dhammo** catūhi **apāyehi** attano ādhāraṃ attānaṃ rakkhantaṃ puggalaṃ ekantikabhāvena **rakkhati,** anekantikabhāvena pana rakkhitamatto puññadhammopi rakkhatīti attho gahetabbo. **Apāyehī**ti ca padhānavasena vuttaṃ, rogādiantarāyatopi rakkhati. Rogādiantarāyo vā ayato apagatattā apāyantogadhoti daṭṭhabbo.

‘‘Tathā rakkhatīti kena amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘evaṃ bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. **Evaṃ** vuttappakārena lakkhaṇapakāradassanaṃ bhagavā ‘‘dvemā, bhikkhave, sīlavato gatiyo devā ca manussā cā’’ti yaṃ vacanaṃ āha, tena ‘‘dvemā…pe… manussā cā’’ti vacanena tumhehi saddahitabboti vuttaṃ hoti. ‘‘Saṃvarasīle ṭhitassa akhaṇḍakātabbassa suciṇṇassa puññadhammassa apāyehi rakkhaṇe ekantikabhāvo kena suttena dīpetabbo’’ti vattabbattā **‘‘evañca nāḷandāya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **evañcā**ti iminā idāni vuccamānena pakārenapi vuttappakāro attho veditabbo. **Nāḷandāya**nti nāḷandanāmake nigame nisinno asibandhakanāmassa putto **gāmaṇi** gāmajeṭṭhako bhagavantaṃ **etaṃ** vuccamānaṃ ‘‘brāhmaṇā, bhante’’tiādivacanaṃ avoca.

Brāhmaṇāti bāhirakā brāhmaṇā. **Bhante**ti bhagavantaṃ gāmaṇi ālapati. **Pacchābhūmakā**ti pacchimadisāya nisinnakā. **Uyyāpentī**ti manussalokato uddhaṃ devalokaṃ yāpenti pāpenti.

Idhassāti idhaloke assa bhaveyya. Puriso pāṇātipātī…pe… micchādiṭṭhiko assa bhaveyyāti yojanā. Sesaṃ pāḷito ceva vuttānusārena ca ñeyyaṃ.

32. ‘‘Visabhāgadhammasabhāgadhammāvaṭṭanavasena catunnaṃ saccānaṃ niddhāritabhāvo kena amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāha mahākaccāno ekamhi padaṭṭhāne’’**ti vuttaṃ.

‘‘Ettāvatā ca āvaṭṭo hāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī’’ti vattabbattā **‘‘niyutto āvaṭṭo hāro’’**ti vuttaṃ. Yassaṃ yassaṃ pāḷiyaṃ yo yo āvaṭṭo hāro yathālābhavasena yojito, tassaṃ tassaṃ pāḷiyaṃ so so āvaṭṭo hāro tathā niddhāretvā **yutto** yojitoti attho daṭṭhabbo.

Iti āvaṭṭahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusāreneva gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

8. Vibhattihāravibhaṅgavibhāvanā

33. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena āvaṭṭahāravibhaṅgena āvaṭṭetabbā padaṭṭhānādayo vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto āvaṭṭahāravibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘tattha katamo vibhattihāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo vibhattihāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **vibhattihāro** vibhattihāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Dhammañca padaṭṭhānaṃ bhūmiñcā’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘dve suttānī’’tiādiko vitthārabhūto saṃvaṇṇanāviseso vibhattihāro vibhattihāravibhaṅgo nāmāti attho gahetabbo.

‘‘Yesu suttesu vuttā dhammapadaṭṭhānabhūmiyo iminā vibhattihārena vibhattā, tāni suttāni kittakānī’’ti pucchitabbattā tāni suttāni paṭhamaṃ dassetuṃ **‘‘dve suttāni vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañcā’’**ti vuttaṃ. Tattha **vāsanābhāgiya**nti puññabhāvanā vāsanā nāma, vāsanāya bhāgo koṭṭhāso **vāsanābhāgo,** vāsanābhāge vācakabhāvena niyuttaṃ suttanti **vāsanābhāgiyaṃ,** katamaṃ taṃ? Yasmiṃ sutte tīṇi puññakiriyavatthūni bhagavatā desitāni, taṃ suttaṃ vāsanābhāgiyaṃ. **Nibbedhabhāgiya**nti lobhakkhandhādīnaṃ nibbijjhanaṃ padālanaṃ **nibbedho,** nibbedhassa bhāgo koṭṭhāso **nibbedhabhāgo,** nibbedhabhāge vācakabhāvena niyuttaṃ suttanti **nibbedhabhāgiyaṃ,** katamaṃ taṃ? Yasmiṃ sutte sekkhāsekkhadhammā bhagavatā desitā, taṃ suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ.

‘‘Tesaṃ suttānaṃ paṭiggāhakā puggalā yāhi paṭipadāhi sampajjanti, tā paṭipadā kittikā’’ti pucchitabbattā **‘‘dve paṭipadā’’**tiādi vuttaṃ. Dānasīlabhāvanāmayapuññabhāge bhavā paṭipadāti **puññabhāgiyā**. Phalabhāge bhavā paṭipadāti **phalabhāgiyā**. ‘‘Yesu sīlesu ṭhitā paṭiggāhakā paṭipajjanti, tāni sīlāni kittakānī’’ti pucchitabbattā **‘‘dve sīlānī’’**tiādi vuttaṃ. Saṃvarati etena saṃvarenāti **saṃvaro,** so saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañcavidho. Sabbopi pāpasaṃvaraṇato **saṃvaro,** lokiyalokuttarasampattiṭṭhānattā **sīlaṃ** nāma. Pajahati etena pahātabbeti **pahānaṃ,** pajahanaṃ vā **pahānaṃ,** tañca pahānaṃ tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭipassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidhaṃ. Tattha nissaraṇappahānaṃ vajjetvā catubbidhaṃ pahānaṃ vuttanayena **sīlaṃ** nāma.

‘‘Tesu suttādīsu bhagavā katamaṃ suttaṃ katamāya paṭipadāya desayati, katarasmiṃ sīle ṭhito puggalo katamena sīlena brahmacārī bhavatī’’ti pucchitabbattā tathā vibhajitvā dassetuṃ **‘‘tattha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu vāsanābhāgiyādīsu suttesu vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ **tattha** tāsu puññabhāgiyādipaṭipadāsu puññabhāgiyāya paṭipadāya bhagavā yassa puggalassa desayati, **so** vāsanābhāgiyasuttapaṭiggāhako puggalo tattha saṃvarasīlādīsu **saṃvarasīle ṭhito** hutvā **tena** saṃvarasīlasaṅkhātena **brahmacariyena** seṭṭhacariyena **brahmacārī** seṭṭhācārapūrako bhavati. **Tattha** tesu vāsanābhāgiyādīsu suttesu nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ **tattha** tāsu puññabhāgiyādipaṭipadāsu phalabhāgiyāya paṭipadāya yassa puggalassa bhagavā desayati, **so** nibbedhabhāgiyasuttapaṭiggāhako puggalo tattha saṃvarasīlādīsu **pahānasīle** samucchedappassaddhippahānavasena **ṭhito** hutvā **tena** pahānasīlasaṅkhātena visesabhūtena maggasaṅkhātena **brahmacariyena** brahmacārī bhavatīti yojanā kātabbā.

‘‘Vāsanābhāgiyasuttādīsu katamaṃ vāsanābhāgiyaṃ sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katama’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu vāsanābhāgiyasuttādīsu. **Dānakathā**ti sappurisadānadānaphalaasappurisadānadānaphalakathā. **Sīlakathā**ti pañcasīlādisīlaphalakathā. **Saggakathā**ti saggasampattisukhakathā ceva sagge nibbattāpakapuññakathā ca. **Ādīnavo**ti ādīnavadassako suttanto. **Ānisaṃso**ti ānisaṃsadassako suttanto. Vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāmāti yojanā.

‘‘Tattha katama’’ntiādīsu anusandhyattho vuttanayova. Yā desanā catusaccappakāsanā, sā desanā nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāmāti yojanā. Evañca sati vāsanābhāgiyasuttassapi nibbedhabhāgiyasuttabhāvo āpajjeyya catusaccappakāsanatoti codanaṃ manasi katvā **‘‘vāsanābhāgiye sutte’’**tiādi vuttaṃ. Vāsanābhāgiye sutte **pajānanā** vuṭṭhānagāminivipassanā ariyamaggapadaṭṭhānabhūtā paññā natthi, **maggo** ariyamaggo natthi, **phalaṃ** ariyaphalaṃ natthi. Nibbedhabhāgiye sutte pana pajānanādayo atthi, vāsanābhāgiye sutte natthi. ‘‘Pajānanā’’tiādinā catusaccappakāsanā dānakathādikā nibbedhabhāgiye sutte antogadhā, itaraṃyeva vāsanābhāgiyasuttanti nāmāti dasseti. Yesu suttesu vuttā dhammapadaṭṭhānabhūmiyo vibhattā, tāni suttāni dveyeva na honti, kasmā ‘‘dveyeva suttāni niddhāritānī’’ti ce vadeyyuṃ? Asaṅkarato sutte vuttānaṃ dhammapadaṭṭhānabhūmīnaṃ vibhajitabbānaṃ suviññeyyattā. ‘‘Yadi evaṃ saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyasuttānipi niddhāritāni asaṅkarattā’’ti ce vadeyyuṃ? No niddhāritāni, vāsanābhāgiyasutte niddhārite saṃkilesabhāgiyasuttampi niddhāritaṃ, saṃkilesadhammato nissaṭṭhadhammānaṃyeva vāsanābhāgiyadhammattā nibbedhabhāgiyasutte ca niddhārite asekkhabhāgiyasuttampi niddhāritaṃ anaññattā.

‘‘Yesu suttesu vuttā dhammapadaṭṭhānabhūmiyo vibhattihārena vibhattā, tāni suttāni katamena phalena yojayitabbānī’’ti pucchitabbattā **‘‘imāni cattāri suttānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **imāni cattāri suttānī**ti yathāniddhāritāni vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyasuttāni ceva taṃniddhāraṇena niddhāritāni saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyasuttāni cāti cattāri suttāni **imesaṃ**yeva **catunnaṃ suttānaṃ desanāya** nayena nītena **phalena sabbato** sabbabhāgena saṃvarasīlappahāna**sīlena** brahmacariyena yojayitabbāni. Yojentena ca **sabbato** sabbabhāgena ca padādi**vicayena** hārena saṃvarasīlādikaṃ phalaṃ **vicinitvā yuttihārena** yuttaṃ phalaṃ gavesitvā ‘‘idaṃ phalaṃ imassa puggalassa phalaṃ, idaṃ phalaṃ imassa suttassa phala’’nti suttāni visuṃ visuṃ phalena yojayitabbānīti attho gahetabbo.

‘‘Kittakena phalena brahmacariyena yojetabbānī’’ti pucchitabbattā **‘‘yāvatikā ñāṇassa bhūmī’’**ti vuttaṃ. Bhagavatā desitena vāsanābhāgiyasuttena siddhā **yāvatikā** puññabhāgiyā paṭipadādayo vibhajana**ñāṇassa bhūmi** ārammaṇā bhavitumarahanti, tāvatikāhi bhūmīhi vāsanābhāgiyasuttaṃ yojayitabbaṃ. Nibbedhabhāgiyasuttena siddhā **yāvatikā** phalabhāgiyā paṭipadādayo vibhajana**ñāṇassa bhūmi** ārammaṇā bhavitumarahanti, tāvatikāhi bhūmīhi nibbedhabhāgiyasuttaṃ yojetabbaṃ. Itaradvayampi suttaṃ yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Etena ñāṇassa bhūmīnaṃ suttatthānaṃ bahuvidhattaṃ dasseti.

34. Vāsanābhāgiyasuttādīsu vuttā dhammā vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘kathaṃ saṃkilesabhāgiyaasekkhābhāgiyabhāvehi asādhāraṇāsādhāraṇabhāvehi vibhajitabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katame dhammā sādhāraṇā’’tiādi āraddhaṃ. Aṭṭhakathāya** pana –

> ‘‘Evaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi dhamme ekadesena vibhajitvā idāni tesaṃ kilesabhāgiyaasekkhabhāgiyabhāvehi sādhāraṇāsādhāraṇabhāvehi vibhajituṃ ‘tattha katame dhammā sādhāraṇā’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 34) –

Vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti ye dhammā sutte vuttā vibhattihārena vibhajitabbā, tesu dhammesu **katame dhammā sādhāraṇā**ti pucchati, **dve dhammā sādhāraṇā**ti vissajjeti. Te dve dhamme sarūpato dassetuṃ **‘‘nāmasādhāraṇā, vatthusādhāraṇā cā’’**ti vuttaṃ. Tattha **nāmasādhāraṇā**ti nāmena nāmapaññattiyā sādhāraṇā samānā, ‘‘kusalā’’ti nāmena ekavīsati cittuppādā samānā, ‘‘akusalā’’tyādināmena dvādasa cittuppādā samānā, kusalādināmapaññattivacanena vacanīyā atthā kusalādināmasādhāraṇāti vuttā. Tena **ṭīkāyaṃ** –

> ‘‘Nāmaṃ nāmapaññatti, taṃmukheneva saddato tadatthāvagamo. Saddena ca sāmaññarūpeneva tathārūpassa atthassa gahaṇaṃ, na visesarūpena. Tasmā saddavacanīyā atthā sādhāraṇarūpanāmāyattagahaṇīyatāya nāmasādhāraṇā vuttā’’ti –

Vuttaṃ. **Vatthusādhāraṇā**ti patiṭṭhānabhūtena vatthunā sādhāraṇā. Yasmiṃ patiṭṭhānabhūte santāne vā cittuppādādimhi vā ye dhammā pavattanti, te dhammā tena santānena vā vatthunā tena cittuppādādinā vā sādhāraṇā samānāti attho. Ekasantāne patitattā phusanādisabhāvato bhinnāpi vatthusādhāraṇā samānavatthukāyeva bhavantīti vibhattihārena vibhajitvāti vuttaṃ hoti.

‘‘Kiṃ nāmasādhāraṇavatthusādhāraṇāyeva vibhajitabbā, aññaṃ vibhajitabbaṃ natthī’’ti pucchitabbattā **‘‘yaṃ vā panā’’**tiādi vuttaṃ. Nāmasādhāraṇavatthusādhāraṇehi aññaṃ yaṃ vā pana kiccasādhāraṇapaccayasādhāraṇapaṭipakkhādisādhāraṇampi dhammajātaṃ **evaṃjātiyaṃ** sādhāraṇajātiyaṃ, tampi sabbaṃ vicayahārena vicinitvā yuttihārena gavesitvā yuttaṃ sādhāraṇaṃ vibhattihārena vibhajitabbanti adhippāyo. ‘‘Tesu nāmasādhāraṇādīsu katame nāmasādhāraṇā, katame vatthusādhāraṇā’’ti pucchitabbattā **‘‘micchattaniyatānaṃ sattāna’’**ntiādi vuttaṃ. Mātughātakādīnaṃ channaṃ micchattaniyatakammakarānaṃ sattānañca duggatiahetukasugatiahetukaduhetukatihetukānaṃ catunnaṃ puthujjanānaṃ aniyatakammakarānaṃ sattānañca santāne pavattā dassanapahātabbā kilesā dassanapahātabbanāmasādhāraṇā samānā bhavanti sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmasanavasena bhinnasabhāvānampi dassanapahātabbanāmanātivattanato. Vuttappakārānaṃ niyatāniyatasattānaṃ dassanapahātabbānaṃ kilesānaṃ patiṭṭhānavatthubhāvato vatthusādhāraṇā ca samānavatthukāti attho. **Puthujjanassa** duggatiahetukādicatubbidhasattassa, **sotāpannassa** ca santāne pavattā **kāmarāgabyāpādā** kilesā kāmarāgabyāpādanāmasādhāraṇā samānā bhavanti sakadāgāmimaggappahātabbaanāgāmimaggappahātabbavasena bhinnasabhāvānampi kāmarāgabyāpādanāmanātivattanato. Vuttappakārassa **puthujjanassa, sotāpannassa** ca kāmarāgabyāpādānaṃ patiṭṭhānavatthubhāvato vatthusādhāraṇā samānavatthukāti attho ca gahetabbo. **Puthujjanassa, anāgāmissa** ca santāne pavattā **uddhaṃbhāgiyā saṃyojanā** uddhambhāgiyanāmasādhāraṇā samānā bhavanti rūparāgādivasena bhinnasabhāvānampi uddhaṃbhāgiyanāmanātivattanato. **Puthujjanassa, anāgāmissa** ca uddhaṃbhāgiyānaṃ patiṭṭhānavatthubhāvato vatthusādhāraṇā samānavatthukāti attho ca gahetabbo. Tena vuttaṃ **ṭīkāyaṃ** – ‘‘dassanapahātabbānañhi yathā micchattaniyatasattā pavattiṭṭhānaṃ, evaṃ aniyatāpī’’ti vuttaṃ. Saṅkhepato pana saṃkilesapakkhe pahānekaṭṭhā kilesā nāmasādhāraṇā honti, sahajekaṭṭhā kilesā vatthusādhāraṇāti daṭṭhabbā.

Saṃkilesapakkhe sādhāraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘kathaṃ vodānapakkhe sādhāraṇā vibhattā’’ti pucchitabbattā **‘‘yaṃ kiñci ariyasāvako’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yaṃ kiñcī**ti sāmaññavasena vuttā paṭhamajjhānasamāpattiādikā lokiyā samāpattiyeva gahitā. **Ariyasāvako**ti ariyassa bhagavato sāvako ariyasāvakoti vattabbo, jhānalābhī ca phalaṭṭho ca puggalo, na maggaṭṭho. Maggaṭṭho hi lokiyaṃ yaṃ kiñci samāpattiṃ na samāpajjati. **Sabbā sā** lokiyasamāpatti rūpāvacarā arūpāvacarā dibbavihāro brahmavihāro paṭhamajjhānasamāpattīti evamādīhi pariyāyehi sādhāraṇā taṃsamaṅgīhi vītarāgāvītarāgehi sādhāraṇā lokiyasamāpattināmanātivattanato ca vītarāgāvītarāgehi samāpajjitabbato ca. ‘‘Ariyasāvako ca lokiyaṃ samāpattiṃ samāpajjanto odhiso odhiso samāpajjati, evaṃ sati kathaṃ vītarāgehi sādhāraṇāti saddahitabbā’’ti vattabbattā **‘‘sādhāraṇā hi dhammā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘kathaṃ te odhiso gahitā, atha odhiso gahetabbā, kathaṃ sādhāraṇāti anuyogaṃ manasi katvā taṃ visodhento āha – ‘sādhāraṇā hi dhammā evaṃ aññamañña’ntiādī’’ti vuttaṃ.

Tattha evaṃ vītarāgāvītarāgehi odhiso odhiso samāpajjitabbā **dhammā paraṃ paraṃ** pacchā pacchā pavattiyamānaṃ dhammajātaṃ **sakaṃ sakaṃ** pubbe pubbe jātaṃ ‘‘lokiyasamāpattī’’ti nāmaṃ niyata**visayaṃ** aññamaññaṃ hutvā **hi** yasmā nātivattanti, tasmā sādhāraṇāti saddahitabbā gahetabbāti attho. ‘‘Paraṃ paraṃ samāpajjanto kathaṃ nātivattatī’’ti vattabbattā nātivattanaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘yopī’’**tiādi vuttaṃ. **Yo** ariyasāvako vā avītarāgo vā. **Imehi** lokiyasamāpatti**dhammehi** samannāgato, so ariyasāvako vā avītarāgo vā paraṃ paraṃ samāpajjantopi **taṃ dhammaṃ** lokiyaṃ samāpattidhammaṃ nātivattati, aññaṃ upagantvā nātikkamatīti attho. Yehi lokiyasamāpattidhammehi samannāgato, **ime** lokiyasamāpatti **dhammā** sādhāraṇāvāti daṭṭhabbā.

‘‘Vāsanābhāgiyādisuttesu vuttā ye dhammā iminā vibhattihārena vibhattā, yesu dhammesu katame dhammā asādhāraṇā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katame dhammā asādhāraṇā’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu vibhajitabbesu dhammesu **katame dhammā asādhāraṇā**ti pucchati, pucchitvā yāva desanaṃ upādāya asādhāraṇā dhammā gavesitabbā, ‘‘sekkhāsekkhā’’ti vā gavesitabbā, ‘‘bhabbābhabbā’’ti vā gavesitabbā. Atha vā yāva ‘‘sekkhāsekkhā bhabbābhabbā’’ti desanā vuttā, tāva desanaṃ upādāya asādhāraṇā gavesitabbā. Kathaṃ gavesitabbā? Ariyesu sekkhāsekkhadhammavasena ‘‘sekkhā’’ti nāmaṃ asekkhena asādhāraṇaṃ, ‘‘asekkhā’’ti nāmaṃ sekkhena asādhāraṇanti vā, anariyesu ‘‘bhabbā’’ti nāmaṃ abhabbena asādhāraṇaṃ, ‘‘abhabbā’’ti nāmaṃ bhabbena asādhāraṇanti vā gavesitabbā. **Kāmarāgabyāpādā** saṃyojanā appahīnattā anusayabhāvena uppajjanārahattā **aṭṭhamakassa** sotāpattimaggaṭṭhassa ca **sotāpannassa** phalaṭṭhassa ca sādhāraṇā bhavanti, **dhammatā** dhammasabhāvo asādhāraṇo. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘aṭṭhamakassa sotāpattimaggaṭṭhatā sotāpannassa asādhāraṇā, sotāpannassa sotāpannaphalaṭṭhatā ca aṭṭhamakassa sotāpattimaggaṭṭhassa asādhāraṇā. Aṭṭhamakassa vā pahīyamānakilesatā sotāpannassa asādhāraṇā, sotāpannassa pahīnakilesatā ca aṭṭhamakassa asādhāraṇā’’ti.

Uddhambhāgiyā saṃyojanā appahīnattā anusayabhāvena uppajjanārahattā **aṭṭhamakassa** maggaṭṭhabhāvena aṭṭhamakasadisassa anāgāmimaggaṭṭhassa ca **anāgāmissa** phalaṭṭhassa ca sādhāraṇā, **dhammatā** dhammasabhāvo asādhāraṇā. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘aṭṭhamakassa anāgāmimaggaṭṭhatā anāgāmissa phalaṭṭhassa asādhāraṇā, anāgāmissa anāgāmiphalaṭṭhatā ca aṭṭhamakassa asādhāraṇā. Aṭṭhamakassa vā pahīyamānakilesatā anāgāmissa asādhāraṇā, anāgāmissa phalaṭṭhassa pahīnakilesatā ca aṭṭhamakassa asādhāraṇā’’ti. ‘‘Maggaṭṭhatā phalaṭṭhatāya asādhāraṇā, phalaṭṭhatā ca maggaṭṭhatāya asādhāraṇā’’tipi vattuṃ vaṭṭati. **Sabbesaṃ** sattannaṃ **sekkhānaṃ** puggalānaṃ **nāmaṃ ‘‘sekkhā’’ti nāmaṃ sādhāraṇaṃ**. **Dhammatā asādhāraṇā**ti catunnaṃ maggaṭṭhānaṃ taṃtaṃmaggaṭṭhatā aññamaññaṃ maggaṭṭhānaṃ asādhāraṇā. Heṭṭhimaphalattayaṭṭhānañca asādhāraṇā, heṭṭhimaphalattayaṭṭhānaṃ taṃtaṃphalaṭṭhatā ca aññamaññaṃ phalaṭṭhānaṃ asādhāraṇā, catunnaṃ maggaṭṭhānañca asādhāraṇāti attho. ‘‘Sekkhānaṃ taṃtaṃmaggaṭṭhatā taṃtaṃphalaṭṭhatāya asādhāraṇā, taṃtaṃphalaṭṭhatā ca taṃtaṃmaggaṭṭhatāya asādhāraṇā’’ti vattumpi vaṭṭati. **Sabbesaṃ paṭipannakānan**ti phalatthāya paṭipajjantīti **paṭipannakā,** tesaṃ maggasamaṅgīnaṃ catunnaṃ puggalānaṃ **nāmaṃ** ‘‘paṭipannakā’’ti nāmaṃ sādhāraṇaṃ, **dhammatā** taṃtaṃmaggaṭṭhatā asādhāraṇā. **Sabbesaṃ sekkhānaṃ** sattannaṃ puggalānaṃ sekkhānaṃ sīlaṃ sādhāraṇaṃ, **dhammatā** taṃtaṃmaggaṭṭhaphalaṭṭhatā asādhāraṇāti. Vāsanābhāgiyasaṃkilesabhāgiyasuttesu vuttā dassanenapahātabbādayo ceva nibbedhabhāgiyaasekkhabhāgiyasuttesu vuttā sekkhādayo ca dhammā sādhāraṇāsādhāraṇabhedena vibhattihārena vibhajitabbāti adhippāyo veditabbo.

‘‘Aṭṭhamakassā’’tiādinā ariyesu puggalesu asādhāraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘kathaṃ anariyesu asādhāraṇā vibhattā’’ti pucchitabbattā ariyesu vuttanayānusārena anariyesupi vibhajitvā gavesitabbāti dassetuṃ **‘‘evaṃ visesānupassinā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘evaṃ ‘aṭṭhamakassā’tiādinā ariyapuggalesu asādhāraṇadhammaṃ dassetvā itaresu nayadassanatthaṃ ‘evaṃ visesānupassinā’tiādi vutta’’nti vuttaṃ. **Evaṃ** ariyesu vuttanayānusārena bhabbābhabbesu anariyesu **visesānupassinā** asādhāraṇato visesaṃ asādhāraṇaṃ anupassinā gavesakena paṇḍitena bhabbābhabbesupi **hīnukkaṭṭhamajjhimaṃ upādāya gavesitabbaṃ**. Kathaṃ? Mātughātādivasena pavattānaṃ paṭighasampayuttadiṭṭhisampayuttasattamajavanacittuppādānaṃ micchattaniyatānaṃ taṃsamaṅgīnaṃ vā tathāpavattā paṭhamajavanacittupādādayo aniyatā dhammā paṭighasampayuttādibhāvena sādhāraṇā, micchattaniyatā dhammā ekacittuppādattā asādhāraṇā. Yathā hi cittaṃ ‘‘cittasaṃsaṭṭha’’nti na vattabbaṃ, evaṃ micchattaniyatāpi ‘‘micchattaniyatasādhāraṇā’’ti na vattabbā. Micchattaniyatesupi niyatamicchādiṭṭhikānaṃ diṭṭhisampayuttasattamajavanacittuppādasamaṅgīnaṃ aniyatā diṭṭhisampayuttapaṭhamajavanacittuppādādayo dhammā diṭṭhisampayuttādibhāvena sādhāraṇā, niyatamicchādiṭṭhi ekacittuppādasamaṅgībhāvato asādhāraṇā. Tenāha aṭṭhakathācariyo –

> ‘‘Micchattaniyatānaṃ aniyatā dhammā sādhārana, micchattaniyatā dhammā asādhāraṇā. Micchattaniyatesupi niyatamicchādiṭṭhikānaṃ aniyatā dhammā sādhāraṇā, niyatamicchādiṭṭhi asādhāraṇāti iminā nayena visesānupassinā veditabbā’’ti (netti. aṭṭha. 34).

Tattha **‘‘iminā nayenā’’**ti iminā micchattaniyatānaṃ uppajjituṃ bhabbā aniyatā dhammā sādhāraṇā, uppajjituṃ abhabbā aniyatā dhammā asādhāraṇāti gahitā. Tena vuttaṃ **‘‘bhabbābhabbā’’**ti. Tathā hīnassa hīno hīnabhāvena sādhāraṇo, majjhimukkaṭṭhā asādhāraṇā. Majjhimassa majjhimo sādhāraṇo, hīnukkaṭṭhā asādhāraṇā. Ukkaṭṭhassa ukkaṭṭho ukkaṭṭhabhāvena sādhāraṇo, hīnamajjhimā asādhāraṇātipi gavesitabbā. Tenāha – ‘‘hīnukkaṭṭhamajjhimaṃ upādāya gavesitabba’’nti.

‘‘Tattha katame dhammā sādhāraṇā’’tiādinā nānāvidhena vibhattihāranayena dhammā vibhajitvā dassitā, amhehi ca ñātā, ‘‘kathaṃ bhūmipadaṭṭhānāni vibhattihāranayena vibhajitvā dassitānī’’ti pucchitabbabhāvato dhammavibhajanānantaraṃ bhūmipadaṭṭhānāni vibhajitvā dassento **‘‘dassanabhūmī’’**tiādimāha. Tattha **dassanabhūmī**ti dassanaṃ bhavati ettha paṭhamamaggeti dassanabhūmi, sotāpattimaggo. **Niyāmāvakkantiyā**ti niyamanaṃ **niyāmo,** ko so? Sampattaniyāmo, avakkanaṃ **avakkanti,** sotāpattiphalaṃ, niyāmassa avakkanti **niyāmāvakkanti,** tāya. Dassanabhūmināmako sotāpattimaggo niyāmāvakkantināmakassa sotāpattiphalassa pattiyā padaṭṭhānaṃ. Paṭhamamaggasamaṅgī puggalo hi niyāmaṃ okkamanto nāma, phalasamaṅgī pana niyāmaṃ okkanto nāma hoti, tasmā niyāmāvakkantisaddena paṭhamaphaluppatti gahitā. **Bhāvanābhūmī**ti uparimaggattayaṃ. **Uttarikāna**nti tassa tassa maggassa uparipavattānaṃ taṃtaṃphalānaṃ pattiyā padaṭṭhānanti paccekaṃ yojetabbaṃ.

Dukkhā paṭipadā dandhābhiññā mandapaññassa uppajjanato samathaṃ āvahantī hutvā **samathassa padaṭṭhānaṃ** hoti, **sukhāpaṭipadā khippābhiññā** ñāṇādhikassa uppajjanato vipassanāvahantī hutvā **vipassanāya padaṭṭhānaṃ,** avasesā dve paṭipadāpi nātipaññassa uppajjanato samathassa padaṭṭhānanti gahetabbā. Tena **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ – ‘‘itarā pana tissopi paṭipadā samathaṃ āvahantī’’tiādi (netti. aṭṭha. 34). **Dānamayaṃ puññakiriyavatthu** sayameva ekantena dhammassavanassa padaṭṭhānaṃ na hoti, vandanayācanapañhāpucchanādayopi padaṭṭhānaṃ honti, tasmā tehi kāraṇehi sādhāraṇaṃ hutvā **paratoghosassa** padaṭṭhānaṃ hoti, paratoghoso ca dhammassavanapañhāvissajjanādivasena pavatto. Dātabbavatthupariccajanavandanayācanakālesu hi yebhuyyena dhammaṃ desenti, pañhāpucchanādikālesu ca vissajjenti, paṭipucchasākacchādīni vā karonti. **Sīlamayaṃ puññakiriyavatthu** pāmojjapītipassaddhisukhasamādhīhi padaṭṭhānabhāvena sādhāraṇaṃ hutvā **cintāmayiyā paññāya** padaṭṭhānaṃ hoti. Sīlavantassa hi sīlaṃ paccavekkhantassa pāmojjādayo honti, samāhito ca dhammacintane samattho hoti.

Bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthūti purimā purimā samathabhāvanā ceva vipassanābhāvanā ca puññakiriyavatthudānasīlādīhi kāraṇehi sādhāraṇaṃ hutvā **bhāvanāmayiyā paññāya** pacchimāya pacchimāya samathabhāvanāya ceva vipassanābhāvanāya ca padaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** – ‘‘sādhāraṇanti na bījaṃ viya aṅkurassa, dassanabhūmiādayo viya niyāmāvakkantiādīnaṃ āveṇikaṃ, atha kho sādhāraṇaṃ tadaññakāraṇehipī’’ti. ‘‘Dānamayasīlamayabhāvanāmayapuññakiriyavatthūnaṃ paratoghosacintāmayibhāvanāmayipaññānaṃ padaṭṭhānabhāvo ācariyena vibhatto, evaṃ sati tesaṃ dānamayādīnaṃ yathākkamaṃ pariyattibāhusaccakammaṭṭhānānuyogamaggasammādiṭṭhīnaṃ padaṭṭhānabhāvo na bhaveyyā’’ti vattabbattā tathāpavattaṃ padaṭṭhānabhāvampi dassetuṃ **‘‘dānamayaṃ puññakiriyavatthu parato ca ghosassa sutamayiyā ca paññāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Idāni yasmā dānaṃ, sīlaṃ, lokiyabhāvanā ca na kevalaṃ yathāvuttaparatoghosādīnaṃyeva, atha kho yathākkamaṃ pariyattibāhusaccakammaṭṭhānānuyogamaggasammādiṭṭhīnampi paccayā honti, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ puna ‘dānamaya’ntiādinā desanaṃ vaḍḍhesī’’ti (netti. aṭṭha. 34) –

Vuttaṃ. Tattha dānamayapuññakiriyavatthuno paratoghosassa sādhāraṇapadaṭṭhānabhāvo heṭṭhā vuttanayena ñātabbo. Dānaṃ pana datvā desanaṃ sutvā sutānusārena vitthāretvā cintentassa pavattamānāya sutamayiyā paññāya vandanayācanādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ hoti. Sīlamayapuññakiriyavatthunopi cintāmayiyā paññāya sādhāraṇapadaṭṭhānabhāvo vuttoyeva. Parisuddhasīlaṃ pana nissāya ‘‘jhānaṃ nibbattessāmi, maggaphalaṃ nibbattessāmī’’tiādinā paccavekkhantassa pavattamānassa yonisomanasikārassa pāmojjādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ hoti. Bhāvanāmayapuññakiriyavatthuno bhāvanāmayiyā paññāya sādhāraṇapadaṭṭhānabhāvopi vuttoyeva. Samathabhāvanāsaṅkhātaṃ pana jhānaṃ pādakaṃ katvā vā paripākaṃ vipassanābhāvaṃyeva vā nissāya pavattamānāya sammādiṭṭhiyā parisuddhasīlādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ hoti.

Dānamayapuññakiriyavatthuādīnaṃ paratoghosādīnaṃ padaṭṭhānabhāvo punappunaṃ ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘patirūpadesavāsādayopi imesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānānīti yathā vibhajitabbā, amhehi ca viññātabbā, tathā vibhajitvā dassethā’’ti vattabbattā tepi vibhajitvā dassetuṃ **‘‘patirūpadesavāso’’**tiādimāha. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘tathā patirūpadesavāsādayo kāyavivekacittavivekādīnaṃ kāraṇaṃ hontīti imaṃ nayaṃ dassetuṃ ‘patirūpadesavāso’tiādimāhā’’ti (netti. aṭṭha. 34) vuttaṃ. Patirūpadesaṃ nissāya vasantassa kāyavivekacittavivekavaḍḍhanato, samādhivaḍḍhanato ca patirūpadesavāso kāyacittavivekassa ca upacārasamādhiappanāsamādhissa ca sīlādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ. **Sappurisūpanissayo**ti sappurisasantāne pavatto payirupāsato ālambitabbo pasādo, tato vā upanissayaṃ labhitvā payirupāsantānaṃ santāne pavatto pubbapasādo yathāvidho sappurisūpanissayo payirupāsantassa saddhāsampannassa ratanattaye **tiṇṇaṃ aveccappasādānaṃ** ratanattayaguṇādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ, **samathassa** labhananimittadāyakaṃ sappurisaṃ payirupāsitvā tena dinnanaye ṭhatvā pavattetabbassa samathassa sappurisūpanissayo sīlapāmojjapītādīhi sādhāraṇaṃ hutvā padaṭṭhānaṃ. Attasammāpaṇihitassa pāpajigucchādīnaṃ sambhavato **attasammāpaṇidhānaṃ** jātivayādipaccavekkhaṇena sādhāraṇaṃ hutvā **hiriyā ca** padaṭṭhānaṃ, attasammāpaṇihitassa nibbidādīnaṃ sambhavato sīlādīhi sādhāraṇaṃ hutvā **vipassanāya** ca padaṭṭhānaṃ.

Tadaṅgādivasena **akusalapariccāgo** nibbidāñāṇādīhi sādhāraṇaṃ hutvā **kusalavīmaṃsāya** paṭisaṅkhānupassanāya paññāya ca ariyamagga**samādhindriyassa ca** padaṭṭhānaṃ. **Dhammasvākkhātatā** svākkhātadhammassavanānusārena pavattakusalamūlakā lokiyalokuttarasampatti **kusalamūlaropanā** nāma, tāya ca tathāvidhakusalamūlakāya **phalasamāpattiyā ca** padaṭṭhānaṃ. **Saṅghasuppaṭipannatā saṅghasuṭṭhutāya** saṅghassa upaṭṭhākānaṃ suṭṭhubhāvāya sappatissavāya vacanasampaṭicchanabhāvāya padaṭṭhānaṃ. **Satthusampadā** satthari ceva dhammādīsu ca guṇaajānanatāya **appasannānañca pasādāya pasannānañca** appamattakapasādānañca **bhiyyobhāvāya** vaḍḍhanāya padaṭṭhānaṃ. **Appaṭihatapātimokkhatā** saṅghamajjhe vā parisamajjhe vā **dummaṅkūnaṃ** dummukhānaṃ dussīlānaṃ puggalānaṃ niggahāya, **pesalānaṃ** pātimokkhasaṃvarādisīlasampannānaṃ puggalānaṃ phāsuvihārāya ca padaṭṭhānaṃ hoti. Honto pana yathānurūpehi aññehi kāraṇehi sādhāraṇaṃ hutvā hotīti veditabbo.

‘‘Vāsanābhāgiyasuttādīsu vuttadhammabhūmipadaṭṭhānānaṃ vibhattihārena vibhajitabbabhāvo amhehi kena jānitabbo saddahitabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tassattho vuttanayānusārena veditabbo.

‘‘Ettāvatā ca vibhattihāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī’’ti vattabbattā **‘‘niyutto vibhattihāro’’**ti vuttaṃ. Yattha yattha sutte ye ye dhammādayo vuttā, tattha tattha sutte vuttesu tesu tesu dhammādīsu yathālābhavasena yo yo vibhattihāro yojito, so so vibhattihāro niddhāretvā **yutto** yojitoti attho daṭṭhabbo.

Iti vibhattihāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusāreneva gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

9. Parivattanahāravibhaṅgavibhāvanā

35. Yena yena saṃvaṇṇāvisesabhūtena vibhattihāravibhaṅgena sutte vuttā dhammādayo vibhattā, so saṃvaṇṇāvisesabhūto vibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo parivattanahāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo parivattano hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **parivattano hāro** parivattanahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Kusalākusale dhamme’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘sammādiṭṭhissa purisapuggalassā’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso parivattano hāro parivattanahāravibhaṅgo nāmāti attho gahetabbo.

‘‘Saṃvaṇṇiyamāne sutte niddiṭṭhassa katamassa bhāvitabbassa kusalassa katamo paṭipakkho, kathaṃ parivattetabbo’’ti pucchitabbattā imassa bhāvitabbassa kusalassa ayaṃ paṭipakkho, evaṃ pahātabbabhāvavasena parivattetabboti dassento **‘‘sammādiṭṭhissa purisapuggalassā’’tiādimāha. Aṭṭhakathāya**ṃ pana –

> ‘‘Tattha yasmā saṃvaṇṇiyamāne sutte yathāniddiṭṭhānaṃ kusalākusaladhammānaṃ paṭipakkhabhūte akusalakusaladhamme pahātabbabhāvādivasena niddhāraṇaṃ paṭipakkhato parivattanaṃ, tasmā ‘sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavatī’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 35) –

Vuttaṃ. Pahāyakassa hi dhammassa pahātabbabhāvavasena niddhāraṇaṃ, pahātabbassa ca dhammassa pahāyakabhāvavasena niddhāraṇaṃ paṭipakkhato parivattanaṃ nāma hoti. Tattha **sammādiṭṭhissā**ti sammā sundarā pasatthā diṭṭhi yassa puggalassāti sammādiṭṭhi. Puggalapadaṭṭhānā hi ayaṃ desanā. Tena vuttaṃ ‘‘purisapuggalassā’’ti. Sā pana sammādiṭṭhi kammakammaphalādisaddahanavasena vā aniccādivipassanāvasena vā maggasammādassanavasena vā pavattā niravasesāva gahitā. ‘‘Yāya bhāvitāya sammādiṭṭhiyā pahātabbā micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavati, yadi kevalā micchādiṭṭhiyeva nijjiṇṇā bhavati, evaṃ sati tadavasesā akusalā dhammā ajiṇṇā

Bhaveyyu’’nti vattabbattā **‘‘ye cassa micchādiṭṭhipaccayā’’**tiādi vuttaṃ. Micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā akusalāyeva dhammā ca **uppajjeyyuṃ** uppajjanārahā bhaveyyuṃ, **te ca** akusalā dhammā **assa** sammādiṭṭhisampannassa purisapuggalassa **nijjiṇṇā** pahātabbārahā anuppajjanasabhāvā honti. Tenāha bhagavā – ‘‘upādānanirodhā bhavanirodho’’ti (udā. 2; mahāva. 1).

‘‘Yadi sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi, tappaccayā akusaladhammāyeva nijjiṇṇā bhavanti, evaṃ sati sammādiṭṭhipaccayā kusalā dhammā na sambhaveyyu’’nti vattabbattā **‘‘sammādiṭṭhipaccayā cā’’**tiādi vuttaṃ. **Assa** sammādiṭṭhisampannassa purisapuggalassa uppajjanārahā sammādiṭṭhipaccayā aneke **kusalā** samathavipassanā vā bodhipakkhiyā vā **dhammā** sambhavanti, uppannā ca **te** dhammā **assa** sammādiṭṭhisampannassa purisapuggalassa santāne punappunaṃ pavattanavasena **bhāvanāpāripūriṃ gacchanti**.

Sammādiṭṭhiyā paṭipakkhānaṃ micchādiṭṭhiyā, tappaccayānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ parivattanabhāvo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘sammāsaṅkappassa dhammassa paṭipakkho dhammo kathaṃ parivattetabbo’’ti vattabbattā **‘‘sammāsaṅkappassa purisapuggalassā’’**tiādi vuttaṃ.

Yojanattha ādayo vuttanayānusārena veditabbā. Sammā sundarā pasatthā vācā yassa puggalassāti **sammāvāco,** tassa sammāvācassa. **‘‘Purisapuggalassā’’**tiādīnaṃ atthopi vuttanayena veditabbo. Ayaṃ pana visesatthosammā aviparītato vimuttiñāṇadassanaṃ yassa puggalassāti **sammāvimuttiñāṇadassano,** tassa sammāvimuttiñāṇadassanassa paccavekkhaṇañāṇadassanasampannassa purisapuggalassa ‘‘avimuttāva samānā vimuttā maya’’nti micchābhinivesavasena pavattaṃ **micchāvimuttiñāṇadassanaṃ nijjiṇṇaṃ** vigataṃ bhavati. **‘‘Ye cassā’’**tiādīnaṃ anusandhyādiko vuttanayānusārena veditabbo.

36. ‘‘Sammādiṭṭhissātiādinā sammādiṭṭhiādīnaṃ kusalānaṃ paṭipakkhā micchādiṭṭhādikāyeva akusalā pahātabbabhāvena parivattetabbā’’ti pucchitabbattā pāṇātipātāveramaṇiādīnaṃ kusalānaṃ paṭipakkhā pāṇātipātādikāpi akusalā pahātabbabhāvena parivattetabbāti dassetuṃ **‘‘yassa vā pāṇātipātā paṭiviratassā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘evaṃ sammādiṭṭhiādimukhena micchādiṭṭhiādiṃ dassetvā puna pāṇātipātaadinnādānakāmesumicchācārādito veramaṇiyādīhi pāṇātipātādīnaṃ parivattanaṃ dassetuṃ ‘yassā’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 36) vuttaṃ. Tadaṅgādivasena**pahīno hoti. Kālavādissā**ti vaditabbakāle vaditabbaṃ vadati sīlenāti **kālavādī,** tassa.

‘‘Yathāvuttappakāreneva parivattetabbā’’ti pucchitabbattā aññena pakārenapi parivattetabbāti dassetuṃ **‘‘ye ca kho kecī’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘ye ca kho kecītiādinā sammādiṭṭhiādimukheneva micchādiṭṭhiādīhi eva parivattanaṃ pakārantarena dassetī’’ti (netti. aṭṭha. 36) vuttaṃ. Tattha **keci** micchādiṭṭhikamicchāsaṅkappādikāyeva puggalā paresaṃ ariyānaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ garahanti. **Sandiṭṭhikā** sandiṭṭhe niyuttā, **sahadhammikā** saha dhammena kāraṇena ye vattanti sahadhammikā. **Gārayhā** garahitabbākāre yuttā. Vādā ca anuvādā ca **vādānuvādā,** te bhavanto sammādiṭṭhiñca **dhammaṃ** garahanti. **Tena** garahaṇena. **Pujjā** pūjitabbā ca na bhavanti, **pāsaṃsā** pasaṃsitabbā ca na bhavanti. **Evan**tiādīsu sammāsaṅkappaṃ vā sammāvācādikaṃ vā visuṃ visuṃ sammāsaṅkappañca te bhavanto dhammaṃ garahanti. Tena hi ye micchāsaṅkappikā, te bhavanto na pujjā ca pāsaṃsā ca…pe… sammāvimuttiñca te bhavanto dhammaṃ garahanti. Tena hi ye micchādiṭṭhivācikā, te bhavanto na pujjā ca pāsaṃsā ca. Sammāvimuttiñāṇadassanañca te bhavanto dhammaṃ garahanti. Tena hi ye micchāvimuttikā, te bhavanto na pujjā ca pāsaṃsā ca. Sammāvimuttiñāṇadassanañca te bhavanto dhammaṃ garahanti. Tena hi ye micchāvimuttiñāṇadassanikā, te bhavanto na pujjā ca pāsaṃsā cāti yojanā kātabbā. **‘‘Micchāvimuttiñāṇadassanā’’**tipi pāṭho atthi.

‘‘Ariyamaggasammādiṭṭhādīnaṃ garahavaseneva micchādiṭṭhādayo ca parivattetabbā, nāvasesānaṃ pasaṃsāvasenā’’ti vattabbattā kāmādīnaṃ pasaṃsāvasenapi kāmānaṃ paṭipakkhā veramaṇiyādayopi parivattetabbāti dassetuṃ **‘‘ye ca kho keci evamāhaṃsū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **bhuñjitabbā kāmā, paribhuñjitabbā kāmā, āsevitabbā kāmā, nisevitabbā kāmā**ti ettha kāmīyanteti **kāmā**ti kammasādhanavasena vatthukāmā gahitā, nātipaṇītā kāmā bhuñjitabbā, atipaṇītā kāmā pari samantato bhuñjitabbā. Atipaṇītatarā kāmā **ā** bhuso sevitabbā, niyatā sevitabbā. **Bhāvayitabbā kāmā, bahulīkātabbā kāmā**ti ettha pana kāmentīti **kāmā**ti kattusādhanavasena kilesakāmā gahitā, punappunaṃ uppādanavasena **bhāvayitabbā** vaḍḍhāpetabbā pavattetabbā kilesa**kāmā,** bahūnaṃ punappunaṃ uppādanavasena kātabbā vaḍḍhāpetabbā kilesa**kāmā**ti **ye ca** kāmavasikā puthujjanā keci evamāhaṃsu **tesaṃ** kāmavasikānaṃ puthujjanānaṃ kesañci tādisehi **kāmehi veramaṇī** kusalacetanā paṭipakkhavasena **adhammo** asevitabbo nāma āpajjeyyāti adhippāyo gahetabbo.

Antadvayavasena parivattanaṃ dassetuṃ **‘‘ye vā pana kecī’’**tiādi vuttaṃ. **Attakilamathānuyogo dhammoti niyyāniko**ti ye vā pana pañcātapādipaṭipannakā tatthiyā evamāhaṃsu, **tesaṃ** pañcātapādipaṭipannakānaṃ **niyyāniko dhammo** majjhimāpaṭipadāsaṅkhāto vipassanāsahito ariyamaggo **adhammo** aniyyāniko abhāvetabbo nāma āpajjeyyāti. Sukhadukkhavasenapi parivattanaṃ dassetuṃ **‘‘ye ca kho’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Pāpaṃ nijjarāpessāmā’’ti attahiṃsanādivasena paṭipannakānaṃ pavatto sarīratāpano **dukkho** dhammo niyyānikoti.

Ye ca tathāpaṭipannakā keci evamāhaṃsu, **tesaṃ** tathāpaṭipannakānaṃ anavajjapaccayaparibhogavasena pavatto sarīradukkhūpasamo **sukho dhammo adhammo** appavattetabbo āpajjeyyāti.

Antadvayādivasena parivattanaṃ ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kathaṃ asubhasaññādivasena parivattetabbo’’ti pucchitabbattā evaṃ asubhasaññādivasena subhasaññādikā parivattetabbāti dassetuṃ **‘‘yathā vā panā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘idāni asubhasaññādimukhena subhasaññādiparivattanaṃ dassetuṃ ‘yathā vā panā’tiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 36) vuttaṃ. **Sabbasaṅkhāresū**ti tebhūmakasaṅkhāresu. Āraddhavipassakassa hi tebhūmakā dhammā kilesāsucipaggharaṇakattā asubhato upaṭṭhahanti.

‘‘Yadi sarūpatoyeva imesaṃ ime paṭipakkhāti aparivattetabbā siyuṃ, evaṃ sati niravasesā ca paṭipakkhā na sakkā parivattetuṃ, kathaṃ sakkā parivattetu’’nti vattabbattā parivattanalakkhaṇaṃ dassento **‘‘yaṃ yaṃ vā panā’’**tiādimāha. Tattha kusalaṃ vā akusalaṃ vā **yaṃ yaṃ dhammaṃ parivattetukāmo ācariyo cittena rocayati** diṭṭhiyā **upagacchati,** kusalassa vā akusalassa vā **tassa tassa** rucikassa upagatassa **dhammassa** yo paṭipakkho, **so** paṭipakkhadhammo asaddhammo **assa** dhammassa **aniṭṭhato** paccanīkato **ajjhāpanno** pariññāto. Iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vā **yaṃ yaṃ dhammaṃ** parivattetukāmo ācariyo cittena **rocayati** diṭṭhiyā **upagacchati,** iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā **tassa tassa** rucikassa dhammassa yo paṭipakkho, **so** paṭipakkhadhammo **assa** dhammassa **aniṭṭhato** paccanīkadhammato **ajjhāpanno** pariññāto bhavatīti parivattetukāmena icchitabbadhammānurūpapaṭipakkhavasena parivattanaṃ kātabbanti parivattane paṭipakkhalakkhaṇaṃ vuttaṃ. Tena **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ – ‘‘paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāvetī’’ti.

‘‘Evaṃ vuttappakāraṃ parivattanaṃ amhehi kathaṃ saddahitabba’’nti vattabbatā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Ettāvatā parivatto hāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī’’ti vattabbattā **‘‘niyutto parivattano hāro’’**ti vuttaṃ. Yasmiṃ sutte kusalākusale niddiṭṭhe paṭipakkhavasena nīharitvā yathāsambhavaṃ yo yo parivattano hāro niyutto, tasmiṃ sutte niddiṭṭhe paṭipakkhavasena nīharitvā so so parivattano hāro **niyutto** niddhāretvā yutto yojitoti attho gahetabboti.

Iti parivattanahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

10. Vevacanahāravibhaṅgavibhāvanā

37. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena pavattanahāravibhaṅgena parivattetabbā suttatthā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto parivattanahāravibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo vevacanahāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo vevacano hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **vevacano hāro** vevacanahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Vevacanāni bahūnī’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘ekaṃ bhagavā dhamma’’ntiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso vevacano hāro vevacanahāravibhaṅgo nāmāti attho gahetabbo. ‘‘Yāni vevacanāni niddhāritāni, katamāni tāni vevacanānī’’ti pucchitabbattā **‘‘yathā eka’’**ntiādi vuttaṃ. **Ekaṃ** viññātabbaṃ **dhammaṃ** sabhāvadhammaṃ paññāpetabbaṃ vā **dhammaṃ aññamaññehi yathā** yehi pakārehi ceva vevacanehi ca bhagavā niddisati, tathāpakārāni vevacanāni viññātabbānīti attho. ‘‘Tāni vevacanāni kinti bhagavā āhā’’ti vattabbattā **‘‘yathāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. Yathā yaṃyaṃpakārāni vevacanāni –

> ‘‘Āsā ca pihā ca abhinandanā ca, anekadhātūsu sarā patiṭṭhitā;
> Aññāṇamūlappabhavā pajappitā, sabbā mayā byantikatā samūlikā’’ti. –

Bhagavā āha, taṃtaṃpakārāni vevacanāni viññātabbānīti attho.

Ekasseva dhammassa anekehi pariyāyabhūtehi vevacanehi niddisane phalaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 37) bahudhā vuttaṃ, tasmā amhehi na dassitaṃ. ‘‘Katamā āsā, katamā pihādī’’ti pucchitabbattā **‘‘āsā nāma vuccatī’’**tiādi vuttaṃ. **Yā bhavissassa atthassa āsīsanā avassaṃ āgamissatī**ti yā āsā **assa** āsīsantassa puggalassa uppajjati, tassa āsīsanā **‘‘āsā nāmā’’**ti vuccati. Vattamānassa yā patthanā **assa** patthayantassa uppajjati, seyyataraṃ vā aññaṃ disvā ‘‘ediso ahaṃ bhaveyya’’nti yā pihā **assa** pihayantassa uppajjati, sā patthanā **‘‘pihā nāmā’’**ti vuccati. Anāgatatthaṃ ārabbha pavattā taṇhā **‘‘āsā’’**ti vuccati, anāgatapaccuppannatthaṃ ārabbha pavattā taṇhā **‘‘pihā’’**ti vuccati, tathāpi taṇhābhāvena ekattā eko dhammova atthassa icchitassa nipphatti **atthanipphatti,** paṭipāleti etāya taṇhāyāti **paṭipālanā,** atthanipphattiyā paṭipālanāti **atthanipphattipaṭipālanā**. Yā taṇhā assa pālayantassa puggalassa uppajjati, sā taṇhā **‘‘abhinandanā’’**ti vuccati.

‘‘Yā atthanipphatti taṇhāya paṭipāletabbā, katamā sā atthanipphattī’’ti pucchitabbattā taṃ atthanipphattiṃ sattato vā saṅkhārato vā vibhajitvā dassento **‘‘piyaṃ vā ñātiṃ, piyaṃ vā dhamma’’**ntiādimāha. Tattha **‘‘ñāti’’**nti iminā mittabandhavādayopi gahitā. **Dhammaṃ** pana piyarūpārammaṇādikaṃ chabbidhampi yāya taṇhāya taṇhiko abhinandati, sā taṇhā **‘‘abhinandanā nāmā’’**ti vuccati. Paṭikkūlaṃ ñātiṃ vā dhammaṃ vā vipallāsavasena appaṭikkūlaṃ ñātiṃ vā dhammaṃ vā sabhāvavasena appaṭikkūlato yāya taṇhāya taṇhiko abhinandati, sā taṇhā vā **‘‘abhinandanā nāmā’’**ti vuccatīti yojetvā attho gahetabbo.

‘‘Yāsu anekāsu dhātūsu vuttappakārā taṇhā ‘sarā’ti bhagavatā vuttā, katamā tā dhātuyo’’ti pucchitabbattā tā dhātuyo sarūpato dassetuṃ **‘‘cakkhudhātū’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Tāsu dhātūsu katamāya dhātuyā katamā sarā patiṭṭhitā pavattā’’ti pucchitabbattā imāya dhātuyā ayaṃ sarā patiṭṭhitā pavattāti niyametvā dassetuṃ **‘‘sarāti keci rūpādhimuttā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kecī**ti sarāsaṅkhātāya rūpataṇhāya taṇhikā puggalā. **Rūpādhimuttā**ti rūpadhātusaṅkhāte ārammaṇe adhimuttā ajjhositā. Iminā padena rūpataṇhāsaṅkhātā sarā rūpadhātuyā patiṭṭhitā pavattāti gahitā, **‘‘keci saddādhimuttā’’**tiādīhipi saddataṇhāsaṅkhātādayo sarā saddadhātuyādīsu patiṭṭhitā pavattā sarāva gahitā. **Keci dhammādhimuttā**ti ettha dhammaggahaṇena cakkhudhātusotadhātughānadhātujivhādhātukāyadhātusattaviññāṇadhātudhammadhātuyo gahitā, tasmā aṭṭhārasa dhātuyo patiṭṭhānabhāvena gahitāpi chabbidhāva gahitāti daṭṭhabbā. ‘‘Rūpādhimuttādīsu kittakāni padāni taṇhāpakkhe taṇhāya vevacanā’’ti pucchitabbattā etādisāni ettakāni padāni taṇhāpakkhe taṇhāvevacanānīti niyametvā dassetuṃ **‘‘tattha yāni cha gehasitānī’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu chasu rūpādīsu. **Cha gehasitāni domanassānī**ti chasu rūpādīsu pavattaṃ taṇhāpemaṃ nissāya pavattāni cha domanassāni. Esa nayo sesesupi. ‘‘Cha upekkhā gehasitāpi bhagavatā vuttā, kasmā na gahitā’’ti vattabbattā **‘‘yā cha upekkhā gehasitā, ayaṃ diṭṭhipakkho’’**ti vuttaṃ, diṭṭhipakkhattā na gahitāti attho.

38. ‘‘Kathaṃ vuttappakārā taṇhā eva gahitā’’ti vattabbattā **‘‘sāyeva patthanākārenā’’**tiādi vuttaṃ. **Sā** vuttappakārā eva taṇhā patthanākārena pavattanato āsādipariyāyena vuttā, rūpādiārammaṇadhammesu nandanato **‘‘dhammanandī’’**ti pariyāyena vuttā, rūpādiārammaṇadhammesu gilitvā pariniṭṭhapeti viya ajjhosāya tiṭṭhanato **‘‘dhammajjhosāna’’**nti pariyāyena vuttā, tasmā taṇhāya vevacanāni honti.

Taṇhāya vevacanāni ācariyena niddiṭṭhāni, amhehi ca ñātāni, ‘‘katamāni cittassa vevacanānī’’ti pucchitabbattā **‘‘cittaṃ mano’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Ārammaṇaṃ cintetīti **cittaṃ**. Manati jānātīti **mano**. Vijānātīti **viññāṇa’’**ntiādinā attho pakaraṇesu (dha. sa. aṭṭha. 5) vuttova, tasmā amhehi na vitthārito.

Vevacanāniyeva imāni imassa vevacanānīti ettakāniyeva kathayissāma. **‘‘Paññindriyaṃ paññābala’’**ntiādīni paññāvevacanāni.

‘‘Arahaṃ sammāsambuddho’’tiādīni buddhassa vevacanāni. ‘‘Tāni kattha desitānī’’ti pucchitabbattā **‘‘yathā ca buddhānussatiyaṃ vutta’’**ntiādi vuttaṃ. Buddhānussatidesanāyaṃ **yathā ca** yaṃyaṃpakāraṃ vevacanaṃ bhagavatā ‘‘itipi so bhagavā arahaṃ…pe… bhagavato’’ti vuttaṃ, etaṃpakāraṃ vevacanaṃ buddhānussatiyā vevacanaṃ buddhassa vevacananti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Yathā ca dhammānussatiyaṃ vutta’’**ntiādīsupi evameva yojanā kātabbā.

‘‘Tenāhā’’tiādyānusandhyādiattho ceva **‘‘niyutto vevacano hāro’’**tiānusandhyādiattho ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti vevacanahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

11. Paññattihāravibhaṅgavibhāvanā

39. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vibhaṅgena vevacanāni vibhattāni, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo paññattihāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo paññattihāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **paññattihāro** paññattihāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Ekaṃ bhagavā dhammaṃ paññattīhi vividhāhi desetī’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘yā pakatikathāya desanā’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso paññattihāro paññattihāravibhaṅgo nāmāti gahetabbo.

‘‘Yāhi vividhāhi paññattīhi ekaṃ dhammaṃ bhagavā deseti, katamā tā vividhā paññattiyo’’ti pucchitabbattā **‘‘yā pakatikathāyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pakatikathāyā**ti assādādipadatthavisesaṃ aniddhāretvā atthasabhāvena pavattāya kathāya sādhukaṃ manasikāradhammakathāya yā desanā yathādhippetamatthaṃ veneyyasantāne nikkhipati patiṭṭhapeti pakārena ñāpeti, tasmā **nikkhepapaññatti,** tāya paññattiyā dhammaṃ desetīti attho. ‘‘Yā paññatti ‘pakatikathāya desanā’ti vuttā, katamā sā’’ti pucchitabbattā tathā pucchitvā vitthārato dassetuṃ **‘‘kā ca pakatikathāya desanā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –‘‘iti ‘pakatikathāya desanā’ti saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārena vibhajituṃ ‘kā ca pakatikathāya desanā’ti pucchitvā ‘cattāri saccānī’tiādimāhā’’ti (netti. aṭṭha. 39) vuttaṃ. Tattha desanādesetabbassa bhedabhāvepi abhedopacārena **‘‘desanā cattāri saccānī’’**ti vuttaṃ, catunnaṃ saccānaṃ paññatti desanā nāmāti attho.

‘‘Kathaṃ taṃ saccapaññattiṃ bhagavā āhā’’ti pucchitabbattā **‘‘yathā bhagavā āhā’’**ti vuttaṃ. **Yathā** yena pakārena bhagavā yaṃ yaṃ paññattiṃ āha, tathā tena pakārena sā paññatti jānitabbā. **‘‘Idaṃ dukkha’’**nti yaṃ paññattiṃ bhagavā āha, **ayaṃ** ‘‘idaṃ dukkha’’nti paññatti pañcannaṃ khandhānaṃ nikkhepapaññatti, channaṃ dhātūnaṃ nikkhepapaññatti, aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ nikkhepapaññatti, dvādasannaṃ āyatanānaṃ nikkhepapaññatti, dasannaṃ indriyānaṃ nikkhepapaññattīti yojanā kātabbā. Khandhadhātuāyatanindriyāni ca lokiyāneva. Pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmatthatāsāmaññena ekattaṃ upanetvā ‘‘idaṃ dukkha’’nti vuttā. **Dasannaṃ indriyāna**nti cakkhusotaghānajivhākāyaitthipurisajīvitamanavedanindriyānaṃ dasannaṃ. Anubhavanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā vedanindriyaṃ ekanti gahitaṃ, saddhindriyādīni pana maggapariyāpannattā na gahitāni.

Kabaḷīkāreti ṭhānūpacārena voharite ojāsaṅkhāte āhāre, rāgo ariyamaggena appahātabbattā anusayavasena, āsāvasena vā patthanāvasena vā **atthi nandī. Atthi taṇhā**ti etthāpi eseva nayo.

Patiṭṭhitaṃ viruḷhanti paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāpattiyā patiṭṭhitattā patiṭṭhitañceva viruḷhañcāti gahetabbaṃ. **Saṅkhārāna**nti punabbhavanibbattakassa bhavassa abhinibbattihetukānaṃ saṅkhārānaṃ. **Jātijarāmaraṇa**nti abhinibbattanalakkhaṇā jāti, na uppādova, paripākalakkhaṇā jarā, na ṭhitiyeva, bhedanalakkhaṇaṃ maraṇaṃ, na bhaṅgameva. Tena vuttaṃ **''sasokaṃ sadaraṃ saupāyāsa''**nti.

''Phasse ce, bhikkhave, āhāre…pe… manosañcetanāya ce, bhikkhave, āhāre…pe… viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo…pe… vadāmī''ti **ayaṃ** paññatti dukkhassa ca samudayassa ca pabhavassa paññāpanato **pabhavapaññatti** nāma.

Vaṭṭavasena paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ''kathaṃ vivaṭṭavasena paññattibhedo vibhatto''ti vattabbattā **''kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre natthi rāgo''**tiādi vuttaṃ. ''Kabaḷīkāre…pe… anupāyāsanti vadāmī''ti **ayaṃ** paññatti dukkhassa pariññāya ca paññāpanato **pariññāpaññatti** nāma, samudayassa pahānassa ca paññāpanato **pahānapaññatti** nāma, maggassa bhāvanāya ca paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma, nirodhassa sacchikiriyāya ca paññāpanato **sacchikiriyāpaññatti** nāma.

40. Vivaṭṭavasena paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ''kathaṃ sammasanavasena paññattibhedo vibhatto''ti vattabbattā **''samādhiṃ, bhikkhave, bhāvethā''**tiādi vuttaṃ. ''Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha…pe… yathābhūtaṃ pajānātī''ti **ayaṃ** paññatti maggassa bhāvanāya ca paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma, dukkhassa pariññāya ca paññāpanato **pariññāpaññatti** nāma, samudayassa pahānassa ca paññāpanato **pahānapaññatti** nāma, nirodhassa sacchikiriyāya ca paññāpanato **sacchikiriyāpaññatti** nāma.

Sammasanavasena paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ''kathaṃ upādānakkhandhavasena paññattibhedo vibhatto''ti vattabbattā **''rūpaṃ, rādha, vikirathā''**tiādi vuttaṃ. ''Rūpaṃ, rādha, vikiratha…pe… nibbāna''nti **ayaṃ** paññatti taṇhāsaṅkhātassa rodhassa nirodhassa ca paññāpanato **nirodhapaññatti** nāma, assādassa nibbidāya ca paññāpanato **nibbidāpaññatti** nāma, dukkhassa pariññāya ca paññāpanato **pariññāpaññatti** nāma, samudayassa pahānassa ca paññāpanato **pahānapaññatti** nāma, maggassa bhāvanāya ca paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma, nirodhassa sacchikiriyāya ca paññāpanato **sacchikiriyāpaññatti** nāma.

''Rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇāni vikiranto viddhaṃsento vikīḷaniyaṃ karonto paññāya taṇhākkhayāya paṭipajjanto kiṃ pajānātī''ti pucchitabbattā **''so 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānātī''**tiādi vuttaṃ. ''So 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānātīti…pe… nirodhagāminipaṭipadāti yathābhūtaṃ pajānātī''ti **ayaṃ** paññatti saccānaṃ paṭivedhassa paññāpanato **paṭivedhapaññatti** nāma, dassanabhūmiyā nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma, maggassa bhāvanāya ca paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma, sotāpattiphalassa sacchikiriyāya ca paññāpanato **sacchikiriyāpaññatti** nāma. ''So 'ime āsavā'ti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… 'āsavā asesaṃ nirujjhantī'ti yathābhūtaṃ pajānātī''ti **ayaṃ** paññatti khayeñāṇassa uppādassa ca paññāpanato **uppādapaññatti** nāma, anuppādeñāṇassa okāsassa ca paññāpanato **okāsapaññatti** nāma, maggassa bhāvanāya ca paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma, dukkhassa pariññāya ca paññāpanato **pariññāpaññatti** nāma, samudayassa pahānassa ca paññāpanato **pahānapaññatti** nāma, vīriyindriyassa ārambhassa ca paññāpanato **ārambhapaññatti** nāma, āsāṭikānaṃ āhaṭanāya ca paññāpanato **āhaṭanāpaññatti** nāma, bhāvanābhūmiyā nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma, pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ abhinighātassa ca paññāpanato **abhinighātapaññatti** nāma.

41. Vaṭṭavasena vā vivaṭṭavasena vā dhammasammasanavasena vā upādānakkhandhavasena vā pajānanavasena vā saccesu nānāvidho paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ''kathaṃ teparivaṭṭavasena saccesu paññattibhedo vibhatto''ti vattabbattā teparivaṭṭavasena saccesu paññattibhedaṃ dassetuṃ **''idaṃ dukkhanti me, bhikkhave''**tiādi āraddhaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

‘‘evaṃ vaṭṭavivaṭṭamukhena sammasanaupādānakkhandhamukheneva saccesu paññattivibhāgaṃ dassetvā idāni teparivaṭṭavasena dassetuṃ ‘idaṃ dukkhanti me bhikkhave’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 41) vuttaṃ. Tattha **pubbe** parijānanato paṭṭhāya. **Ananussutesū**ti parijānanavasena ananussutesu catūsu sacca**dhammesu. Cakkhu**nti paṭhamaṃ nibbānadassanaṭṭhena cakkhu nāma. Yathāsabhāvato kiccaparijānanaṭṭhena sacchikiriyaparijānanaṭṭhena **ñāṇaṃ** nāma. Yathāsabhāvato kiccaparijānanādīnaṃ paṭivijjhitvā pajānanaṭṭhena **paññā** nāma. Tathā viditakaraṇaṭṭhena **vijjā** nāma. Ālokobhāsakaraṇaṭṭhena **āloko** nāma. Idaṃ cakkhādikaṃ sabbaṃ paññāvevacanameva. ‘‘Idaṃ dukkhanti me bhikkhave…pe… udapādī’’ti **ayaṃ** paññatti saccānaṃ desanāya paññāpanato **desanāpaññatti** nāma, sutamayiyā paññāya nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma, anaññātaññassāmītindriyassa sacchikiriyāya ca paññāpanato **sacchikiriyāpaññatti** nāma, dhammacakkassa pavattanāya ca paññāpanato **pavattanāpaññatti** nāma.

‘‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ pariññeyyaṃ…pe… udapādī’’ti **ayaṃ** paññatti maggassa bhāvanāya paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma, cintāmayiyā paññāya nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma, aññindriyassa sacchikiriyāya ca paññāpanato **sacchikiriyāpaññatti** nāma.

‘‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ pariññātaṃ…pe… udapādī’’ti **ayaṃ** paññatti maggassa bhāvanāya paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma, bhāvanāmayiyā paññāya nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma, aññātāvino indriyassa sacchikiriyāya ca paññāpanato **sacchikiriyāpaññatti** nāma, dhammacakkassa pavattanāya ca paññāpanato **pavattanāpaññatti** nāma.

Teparivaṭṭavasena saccesu nānāvidho paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘kathaṃ kusalākusalādivasena desitadhammassa paññattibhedo vibhatto’’ti vattabbattā **‘‘tulamatulañca sambhava’’**ntiādi vuttaṃ. Atha vā dhammacakkasutte paññattibhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘tulamatulañcātiādigāthāya kathaṃ paññattibhedo vibhatto’’ti vattabbattā **‘‘tulamatulañcā’’**tiādi vuttaṃ. Tulīyati paricchijjīyatīti **tulaṃ,** kāmāvacarakammaṃ, natthi tulaṃ sadisaṃ aññaṃ lokiyakammaṃ assa mahaggatakammassāti **atulaṃ,** rūpārūpāvacarakammaṃ. Punabbhavaṃ sambhavati etena saṅkhārenāti **sambhavo,** taṃ sambhavaṃ. Punabbhavaṃ saṅkharotīti **bhavasaṅkhāro**. Ajjhatte vipassanāvasena ramatīti **ajjhattarato**. Samathavasena samādhiyatīti **samāhito**. Attani sambhavatīti **attasambhavo,** taṃ attasambhavaṃ. **Muni** sambuddho sambhavaṃ bhavasaṅkhāraṃ tulañca atulañca avassaji, ajjhattarato samāhito kavacaṃ abhindi iva, evaṃ attasambhavaṃ **abhindi** padālayīti yojanā kātabbā. Atha vā **muni** sambuddho ‘‘pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattā vipariṇāmadhammā, nibbānaṃ pana niccaṃ sukhaṃ asaṅkhataṃ avipariṇāmadhamma’’nti **tulaṃ** tulayanto **atulaṃ** nibbānaṃ disvā sambhavaṃ bhavasaṅkhāraṃ ariyamaggena avassaji. Kathaṃ avassaji? So hi muni vipassanāvasena ajjhattarato ca hutvā, samathavasena upacārappanāsu samāhito ca hutvā kavacaṃ abhindi iva, **evaṃ attasambhavaṃ** attani sañjātaṃ kilesaṃ **abhindi** padālayi, kilesābhāvena kammañca jahīti gāthāttho gahetabbo.

‘‘Tulamatulañca sambhava’’nti paññatti sabbadhammānaṃ abhiññāya paññāpanato **abhiññāpaññatti** nāma, dhammapaṭisambhidāya nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma, ‘‘bhavasaṅkhāramavassaji munī’’ti paññatti samudayassa pariccāgassa ca paññāpanato **pariccāgapaññatti** nāma, dukkhassa pariññāya ca paññāpanato **pariññāpaññatti** nāma, ‘‘ajjhattarato samāhito’’ti paññatti kāyagatāya satiyā bhāvanāya ca paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma, cittekaggatāya ṭhitiyā ca paññāpanato **ṭhitipaññatti** nāma, ‘‘abhindi kavacamivattasambhava’’nti paññatti cittassa abhinibbidāya ca paññāpanato **abhinibbidāpaññatti** nāma, sabbaññutāya upādānassa ca paññāpanato **upādānapaññatti** nāma, avijjāṇḍakosānaṃ padālanāya ca paññāpanato **padālapaññatti** nāma, ‘‘yathāvutto paññattippabhedo kena saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tathāvuttassa paññattippabhedassa sambhavato bhagavā yaṃ ‘‘tulamatula’’ntiādigāthamāha, tathāsambhavato yathāvuttāya gāthāya yathāvutto paññattippabhedo saddahitabboti.

‘‘Tulamatulañcā’’tiādigāthāyaṃ paññattippabhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto.

> ‘Yo dukkhamaddakkhi yatonidānaṃ, kāmesu so jantu kathaṃ nameyya;
> Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā, tesaṃ satīmā vinayāya sikkhe’ti. –

Gāthāyaṃ pana kathaṃ paññattibhedo vibhatto’’ti vattabbattā **‘‘yo dukkhamaddakkhī’’**tiādi vuttaṃ. **Yo** āraddhavipassako jantu yatonidānaṃ sabbaṃ tebhūmakaṃ hetuphalaṃ **dukkhaṃ** addakkhi, **so** āraddhavipassako jantu kāmesu **kathaṃ nameyya** nametuṃ nārahati. Kāmā loke ‘‘saṅgo’’ti **hi** yasmā passitabbā, tasmā nametuṃ nārahati, iti etaṃ dukkhabhāvaṃ dukkhahetubhāvaṃ ñatvā **tesaṃ** kāmānaṃ **vinayāya** vūpasamāya **satimā** kāyagatāsatisampanno tīṇi sikkhāni **sikkhe** sikkheyyāti gāthāttho saṅkhepena viññātabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 41) pana vitthārena saṃvaṇṇito.

‘‘Yo dukkha’’nti paññatti dukkhassa vevacanassa ca pariññāya ca paññāpanato **vevacanapaññatti, pariññāpaññatti ca** hoti. ‘‘Yatonidāna’’nti paññatti samudayassa pabhavassa ca pahānassa ca paññāpanato **pabhavapaññatti** ceva **pahānapaññatti** ca hoti. ‘‘Addakkhī’’ti paññatti ñāṇacakkhussa vevacanassa ca paṭivedhassa ca paññāpanato **vevacanapaññatti** ceva **paṭivedhapaññatti** ca hoti. ‘‘Kāmesu so jantu kathaṃ nameyyā’’ti paññatti kāmataṇhāya vevacanassa ca anabhinivisassa ca paññāpanato **vevacanapaññatti** ceva **anabhinivesapaññatti** ca hoti. ‘‘Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā’’ti paññatti kāmānaṃ paccatthikato dassanassa ca paññāpanato **dassanapaññatti** nāma. Kāmā hi anatthajānanato paccatthikasadisā.

‘‘Kīdisā hutvā anatthajanakā’’ti pucchitabbattā **‘‘kāmā hī’’**tiādi vuttaṃ. Kāmā rāgaggiādīhi antodayhanato **aṅgārakāsūpamā** ca, pūtibhāvāpajjanato **maṃsapesūpamā** ca, bahi aññena dayhanato **pāvakakappā** jalitaggikkhandhūpamā ca, patiṭṭhānābhāvato **papātūpamā** ca, visasadisehi dosādīhi parahiṃsanato **uragopamā** ca. ‘‘Tesaṃ satīmā’’ti paññatti pahānāya apacayassa ca paññāpanato **apacayapaññatti** nāma, kāyagatāya satiyā nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma, maggassa bhāvanāya ca paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma. ‘‘Vinayāya sikkhe’’ti paññattirāgavinayassa dosavinayassa mohavinayassa paṭivedhassa ca paññāpanato **paṭivedhapaññatti** nāma. ‘‘Jantū’’ti paññatti yogissa vevacanassa ca paññāpanato **vevacanapaññatti** nāma.

‘‘Jantūti sāmaññasattavācako saddo kasmā yogivācakoti viññātabbo’’ti vattabbattā **‘‘yadā hī’’**tiādi vuttaṃ. Yogī **yadā** yasmiṃ kāle kāmā saṅgoti pajānāti, tadā tasmiṃ kāle **so** yogī kāmānaṃ anuppādāya kusale dhamme kāyagatāsatiādīhi **uppādayati,** so kusale dhamme uppādento yogī anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya **vāyamati** kusalavīriyaṃ karoti, tasmā yogīvācako jantusaddoti viññātabbo. ‘‘Jantū’’ti **ayaṃ** paññatti **appattassa** kusalassa jhānadhammādikassa pattiyā vāyāmassa ca paññāpanato **vāyāmapaññatti** nāma, oramattikāya asantuṭṭhiyā nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma. ‘‘So anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya vāyamatī’’ti ayaṃ paññatti vāyāmapaññatti, ‘‘hetuso uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā vāyamatīti paññatti katamā paññattī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha so uppannāna’’**ntiādi vuttaṃ. **Tattha** tasmiṃ ‘‘anuppannāna’’ntiādimhi. ‘‘So uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā vāyamatī’’ti **ayaṃ** paññatti bhāvanāya appamādassa ca paññāpanato **appamādapaññatti** nāma, vīriyindriyassa nikkhepassa ca paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma, kusalānaṃ dhammānaṃ ārakkhassa ca paññāpanato **ārakkhapaññatti** nāma, adhicittasikkhāya ṭhitiyā ca paññāpanato **ṭhitipaññatti** nāma. ‘‘Kena yathāvuttappakāro paññattippabhedo saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Yo dukkhamaddakkhi yatonidāna’’ntiādigāthāya paññattippabhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto.

> ‘‘Mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissati;
> Upadhibandhano bālo, tamasā parivārito;
> Assirī viya khāyati, passato natthi kiñcananti. –

Gāthāyaṃ pana kathaṃ paññattippabhedo vibhatto’’ti vattabbattā **‘‘mohasambandhano’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **mohasambandhano**ti mohahetukehi saṃyojanehi sambandho. **Loko**ti appahīnasaṃyojano sattaloko. **Bhabbarūpova dissatī**ti abhabbopi attā bhabbarūpova bhabbajātiko viya bālānaṃ avipassakānaṃ dissati. **Upadhibandhano**ti kilesūpadhīhi bandhitabbo. Yu-paccayo hi kammatthe vihito. Upadhīsu vā kilesānaṃ bandhanaṃ yassa bālassāti **upadhibandhano**. Dve avaḍḍhiyo lāti gaṇhātīti **bālo. Tamasā** sammohena **parivārito** paṭicchādito paṇḍitānaṃ vipassakānaṃ **assirī** viya sirīvirahito viya **khāyati** upaṭṭhāti. **Passato** paññācakkhunā passantassa paṇḍitassa kiñcanaṃ natthīti saṅkhepattho daṭṭhabbo.

‘‘Mohasambandhano loko’’ti paññatti mohasīsena gahitānaṃ vipallāsānaṃ desanāya paññāpanato **desanāpaññatti** nāma. ‘‘Bhabbarūpova dissatī’’ti paññatti lokassa viparītassa viparītākārena upaṭṭhahantassa paññāpanato **viparītapaññatti** nāma. ‘‘Upadhibandhano bālo’’ti paññatti pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ pabhavassa paññāpanato **pabhavapaññatti** nāma. ‘‘Upadhibandhano bālo’’ti paññatti pariyuṭṭhānānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bandhanakiccassa paññāpanato **kiccapaññatti** nāma. ‘‘Upadhibandhano bālo’’ti paññatti kilesānaṃ bandhanabalamūhanabalānaṃ paññāpanato **balapaññatti** nāma. ‘‘Upadhibandhano bālo’’ti paññatti saṅkhārānaṃ viruhanāya paññāpanato **viruhanāpaññatti** nāma. ‘‘Tamasā parivārito’’ti paññatti avijjandhakārassa desanāya paññāpanato **desanāpaññatti** nāma, avijjandhakārassa vevacanassa ca paññāpanato **vevacanapaññatti** nāma. ‘‘Assirī viya khāyatī’’ti paññatti dibbacakkhussa dassanakiriyāya paññāpanato **dassanapaññatti** nāma. ‘‘Assirī viya khāyatī’’ti paññatti paññācakkhussa nikkhepassa paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma. ‘‘Passato natthi kiñcana’’nti paññatti **sattānaṃ** ariyānaṃ paṭivedhassa paññāpanato **paṭivedhapaññatti** nāma.

‘‘Katamaṃ kiñcana’’nti pucchitabbattā **‘‘rāgo kiñcana’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Yathāvutto paññattippabhedo kathaṃ amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Yathāvuttassa paññattippabhedassa sambhavato bhagavā yaṃ **‘‘mohasambandhano’’**tiādimāha, tathāsambhavato tāya gāthāya yathāvutto paññattippabhedo gāthānusārena saddahitabbo.

‘‘Mohasambandhano loko’’tiādigāthāya paññattippabhedo ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘atthi, bhikkhave, ajāta’ntiādipāṭhassa paññattippabhedo kathaṃ vibhatto’’ti pucchitabbattā **‘‘atthi bhikkhave’’**tiādipāḷimāha. ‘‘Sā pana pāḷi kimatthaṃ bhagavatā vuttā’’ti ce puccheyya? Paramatthato avijjamānattā nibbānaṃ natthi, tasmā ‘‘atthi nibbāna’’nti vacanaṃ sasavisāṇavacanaṃ viya anatthaṃ, vohāramattametanti vadantānaṃ micchāvādaṃ bhañjituṃ bhagavatā vuttāti daṭṭhabbā.

Kutocipi ajātattā abhūtattā **ajātaṃ abhūtaṃ**. Paccayehi akatattā **akataṃ**. Saṅkhatābhāvato **asaṅkhataṃ** nibbānaṃ atthi. **Etaṃ** ajātādikaṃ nibbānaṃ no ce abhavissa, evaṃ sati nissaraṇaṃ na paññāyetha, nibbānassa ca ariyamaggaphalānaṃ ārammaṇattā, maggaphalānañca kilesānaṃ samucchindanato paṭippassambhanato, samucchindanena ca tividhassa vaṭṭassa apavaṭṭanato ajātādikaṃ nibbānaṃ atthiyevāti daṭṭhabbaṃ.

‘‘Atthi, bhikkhave, ajātaṃ…pe… asaṅkhata’’nti **ayaṃ** paññatti nibbānassa **desanāpaññatti** ca nibbānassa **vevacanapaññatti** ca hoti. ‘‘Nayidha jātassa…pe… paññāyethā’’ti **ayaṃ** paññatti saṅkhatassa **vevacanapaññatti** ca saṅkhatassa **upanayanapaññatti** ca hoti. ‘‘Yasmā ca…pe… asaṅkhata’’nti **ayaṃ** paññatti nibbānassa **vevacanapaññatti** ca nibbānassa **jotanāpaññatti** ca hoti. ‘‘Yasmā jātassa…pe… paññāyatī’’ti **ayaṃ** paññatti nibbānassa **vevacanapaññatti** ca maggassa saṃsārato **niyyānikapaññatti ca nissaraṇapaññatti** ca hotīti paññattiviseso paṇḍitehi niddhāretvā gahetabbo.

‘‘Yathāvutto nibbānassa paññattippabhedo kena saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Tenāha āyasmā’’**tiādyānusandhyādiattho ceva **‘‘niyutto paññattihāro’’**ti anusandhyādiattho ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti paññattihāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

12. Otaraṇahāravibhaṅgavibhāvanā

42. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena paññattihāravibhaṅgena paññattiyo vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo otaraṇo hāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo otaraṇo hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **otaraṇo hāro** otaraṇahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Yo ca paṭiccuppādo’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso otaraṇo hāro otaraṇahāravibhaṅgo nāmāti gahetabbo.

Tattha pāṭhe ‘‘katame paṭiccasamuppādādayo niddhāretvā katamehi niddhāritehi dhammehi otaratī’’ti pucchitabbattā imasmiṃ pāṭhe ime paṭiccasamuppādādayo niddhāretvā imehi niddhāritehi dhammehi otaratīti dassetuṃ **‘‘uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **uddha**nti kāmadhātuto uddhaṃ uparibhāge pavattāya rūpadhātuarūpadhātuyā. **Adho**ti rūpadhātuto heṭṭhābhāge pavattāya kāmadhātuyā. **Sabbadhī**ti sabbasmiṃ kāmarūpaarūpadhātumhi. **Vippamutto**ti paṭisandhivasena appavattanato vippamutto asekkho. Ayaṃ sekkho dassanamaggena sakkāyadiṭṭhiyā samugghātattā ‘‘ahaṃ asmī’’ti anānupassī viharati. Evaṃ sekkhāya vimuttiyā ceva asekkhāya vimuttiyā ca sekkho ceva asekkho ca atiṇṇapubbaṃ oghaṃ apunabbhavāya vimutto udatārīti gāthāttho gahetabbo.

Tasmiṃ gāthāpāṭhe ‘‘katame niddhāretvā katamehi otaratī’’ti pucchitabbattā **‘‘uddhanti rūpadhātū’’**tiādi vuttaṃ. **Uddha**nti manussalokato uddhaṃ cātumahārājikādayopi gahitāti atthasambhavato taṃ nivattetuṃ **‘‘rūpadhātu arūpadhātū’’**ti vuttaṃ. **Adho**ti manussabhavato adho cattāro apāyabhūmiyo ca gahitāti atthasambhavato taṃ nivattetuṃ **‘‘kāmadhātū’’**ti vuttaṃ. **Sabbadhī**ti catubhūmiketi atthasambhavato **‘‘tedhātuke’’**ti vuttaṃ. **Ayaṃ asekkhā vimuttī**ti vimuttassa asekkhassa yā virāgatā atthi, ayampi virāgatā asekkhaphalavimutti. ‘‘Uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto’’ti pāṭhe vuttappakārā ayaṃ asekkhā vimutti niddhāritāti attho. Niddhāritāya asekkhāya vimuttiyā yāni saddhādipañcindriyāni niddhāritāni, **tāniyeva** asekkhāni pañcindriyāni bhavanti. **Ayaṃ** vuttappakārā otaraṇā **indriyehi** vimuttiyā **otaraṇā** nāma pavesanā nāma.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni vijjāya upakārakattā, paññāpadaṭṭhānattā vā **vijjā** bhavanti. **Vijjuppādā** tādisāya vijjāya uppādā uppādahetuto **avijjānirodho** avijjāya nirodho hoti…pe… dukkhakkhandhassa nirodho hoti, **ayaṃ** vuttappakārā otaraṇā paṭiccasamuppādehi otaraṇā nāma.

Tāniyeva asekkhāni pañcindriyāni tīhi khandhehi saṅgahitāni saddhāvīriyehi sīlasambhavato, satiyā ca paññānuvattakattā. Sesā vuttanayānusārena veditabbā.

‘‘Uddhaṃ adho sabbadhi vippamutto’’ti pāṭhe niddhāretvā otaraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘ayaṃ ahasmīti anānupassī’’ti pāṭhe ‘‘katame niddhāretvā katamehi otaraṇehi otaratī’’ti vattabbattā **‘‘ayaṃ ahasmīti anānupassīti ayaṃ sakkāyadiṭṭhiyā’’**tiādi vuttaṃ. Yo ayaṃ sekkho ‘‘ahamasmī’’ti nānupassī, tassa sekkhassa sakkāyadiṭṭhiyā yo samugghāto atthi, yā samugghātasaṅkhātā samugghātavimutti sekkhā vimutti hoti, tassā sekkhāya vimuttiyā yāni saddhādipañcindriyāni niddhāritāni, **tāniyeva** sekkhāni pañcindriyāni bhavanti. **Ayaṃ** vuttappakārā otaraṇā indriyehi otaraṇā nāma. Sesā vuttanayānusārena veditabbā.

43. ‘‘Uddhaṃ adho’’tiādigāthāyaṃ otaraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘nissitassa calita’’ntiādipāṭhe ‘‘katame niddhāretvā katamehi otaratī’’ti pucchitabbattā **‘‘nissitassa calitaṃ, anissitassa calitaṃ natthī’’**tiādi vuttaṃ. **Nissitassa** puggalassa **calitaṃ** calanaṃ atthi, **anissitassa** puggalassa **calitaṃ** calanaṃ natthi. **Calite** calane asati passaddhi bhavati, passaddhiyā **sati** vijjamānāya nati na hoti, natiyā **asati** avijjamānāya **āgatigati** na hoti, āgatigatiyā **asati** avijjamānāya **cutūpapāto** na hoti, cutūpapāte **asati** avijjamāne **idha** chasu ajjhattikāyatanesu attānaṃ neva passati, **huraṃ** vā chasu bāhirāyatanesu attānaṃ na passati, **ubhayaṃ antarena** vajjetvā phassādisamudāyesu dhammesu attānaṃ na passati, **esova** paṭiccasamuppādo ‘‘avijjānirodhā’’tiādiko dukkhassa **anto** avasānaṃ karotīti attho.

Nissitassa calitanti ettha ‘‘nissayo katividho’’ti pucchitabbattā **‘‘nissitassa calitanti nissayo nāmā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu duvidhesu taṇhānissayadiṭṭhinissayesu yā cetanā **rattassa** puggalassa niddhāritā, **ayaṃ** cetanādhammo **taṇhānissayo** nāma. Yā cetanā **mūḷhassa** puggalassa niddhāritā. **Ayaṃ** cetanādhammo **diṭṭhinissayo** nāma. Sā duvidhā cetanā pana saṅkhārā nāma. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… sabbo paṭiccasamuppādo niddhārito. **Ayaṃ** vuttappakārā otaraṇā paṭiccasamuppādehi otaraṇā nāma.

Tatthāti tasmiṃ taṇhānissayadiṭṭhinissaye yā vedanā **rattassa** puggalassa niddhāritā, ayaṃ **sukhā vedanā**. Yā cetanā **sammūḷhassa** puggalassa niddhāritā, ayaṃ **adukkhamasukhā vedanā**. Yebhuyyena sesā vuttanayānusārena veditabbā.

44. ‘‘Nissitassa calita’’ntiādipāṭhe otaraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā.

‘‘Ye keci sokā paridevitā vā…pe…
Piyaṃ na kayirātha kuhiñci loke’’ti. –

Gāthāpāṭhe ‘‘katame niddhāretvā katamehi otaratī’’ti pucchitabbattā **‘‘ye keci sokā’’**tiādi vuttaṃ. Ye keci sokā vā yā kāci paridevitā vā anekarūpā yā kāci dukkhā vā lokasmiṃ sambhavanti. **Ete** sokādayo piyaṃ paṭicca pabhavanti, piye asante **ete** sokādayo na bhavanti. **Tasmā** piye asante sokādīnaṃ abhāvato **yesaṃ** vītasokānaṃ kuhiñci lokepi natthi, te vītasokā sukhino bhavanti. **Tasmā** vītasokānaṃ sukhasampannattā asokaṃ virajaṃ **patthayāno** sappuriso kuhiñci loke piyaṃ na kayirāthāti gāthāttho.

‘‘Ye keci sokā paridevitā vā, dukkhā ca lokasmimanekarūpā piyaṃ paṭicca pabhavanti ete’’ti ettha pāṭhe yā vedanā niddhāritā, ayaṃ **dukkhā vedanā**. Sesā vuttanayānusārena veditabbā.

‘‘Ye keci sokā’’tiādigāthāpāṭhe otaraṇā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘kāmaṃ kāmayamānassā’’tiādigāthāpāṭhe ‘‘katame niddhāretvā katamehi otaratī’’ti vattabbattā **‘‘kāmaṃ kāmayamānassā’’**tiādi vuttaṃ. Tassaṃ gāthāyaṃ attho heṭṭhā vuttova.

Tatthāti tasmiṃ ‘‘pītimano hotī’’ti pāṭhe yā pītimanatā vuttā niddhāritā, **ayaṃ** pītimanatā **anunayo** hoti. **‘‘Sallaviddhova ruppatī’’**ti pāṭhe yaṃ ruppanaṃ āha, **idaṃ** ruppanaṃ **paṭighaṃ** hoti, anunayo ca paṭighañca niddhāritāti attho.

‘‘Anunaye ca paṭighe ca niddhārite katamo dhammo niddhārito’’ti vattabbattā **‘‘anunayo paṭighañca pana taṇhāpakkho’’**ti vuttaṃ. **Taṇhāpakkho**ti taṇhāpakkhattā taṇhā niddhāritā. ‘‘Anunayo taṇhāpakkho hotu, paṭighaṃ pana taṇhāpakkhaṃ na siyā’’ti ce vadeyya? Paṭighassa attasinehavasena pavattanato paṭighampi taṇhāpakkhaṃ hoti. ‘‘Taṇhāya niddhāritāya katamo niddhārito’’ti vattabbattā **‘‘taṇhāya ca panā’’**tiādi vuttaṃ. Dasannaṃ rūpāyatanānaṃ taṇhāya padaṭṭhānattā dasa rūpāni āyatanāni niddhāritāni. **Ayaṃ** vuttappakārā otaraṇā āyatanehi otaraṇā nāma. Sutte āgatā paṭiccasamuppādādayo tena saṃvaṇṇanāvisesena nayena niddhāritā, suttatthamukhena vā niddhāritā, tena…pe… nayena niddhāritesu paṭiccasamuppādādīsu yo saṃvaṇṇanānayaviseso tadatthavācakavasena vā tadatthañāpakavasena vā otarati pavisati samosarati, so saṃvaṇṇanānayaviseso otaraṇo hāro nāmāti adhippāyo daṭṭhabbo. Sesesupi vuttanayānusārena otaraṇā gahetabbā. **‘‘Tenāha āyasmā’’**tiādyānusandhyādiattho ceva **‘‘niyutto otaraṇo hāro’’**ti anusandhyādiattho ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti otaraṇahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

13. Sodhanahāravibhaṅgavibhāvanā

45. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena otaraṇahāravibhaṅgena otaretabbā suttatthā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo sodhanahāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo sodhano hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **sodhano hāro** sodhanahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Vissajjitamhi pañhe’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘yathā āyasmā ajito’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso sodhanahāravibhaṅgo nāmāti gahetabbo. ‘‘Kathaṃ tattha pañhe sodhano hāro viññātabbo’’ti vattabbattā **‘‘yathā āyasmā’’**tiādi vuttaṃ. **Yathā** yena pakārena āyasmā ajito pārāyane bhagavantaṃ pañhaṃ pucchati, tathā tena pakārena vissajjitamhi pañhe ayaṃ sodhano hāro viññātabboti. ‘‘Niyametvā vibhajehī’’ti vattabbattā niyametvā vibhajituṃ **‘‘kenassū’’**tiādi vuttaṃ. Gāthāttho vuttova.

> ‘‘Kenassu nivuto loko, kenassu nappakāsati;
> Kissābhilepanaṃ brūsi, kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti. –

Pucchāvasena pavattagāthāyañca –

> ‘‘Avijjāya nivuto loko, (ajitāti bhagavā,)
> Vivicchā pamādā nappakāsati;
> Jappābhilepanaṃ brūmi, dukkhamassa mahabbhaya’’nti. –

Vissajjanavasena pavattagāthāyañcāti imāsu dvīsu gāthāsu **‘‘kenassu nivuto loko’’**ti iminā padena **pañhe** pucchite **‘‘avijjāya nivuto loko’’**ti iminā padena bhagavā ‘‘kenassu nivuto loko’’ti padaṃ tadatthe aññāṇasaṃsayādimalānaṃ apanayanena sodheti. Tadatthe hi vissajjite aññāṇasaṃsayādīnaṃ abhāvato attho sodhito nāma, atthe ca sodhite padampi sodhitaṃyeva. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** – ‘‘tadatthassa vissajjanato’’ti (netti. aṭṭha. 45), **ṭīkāya**ñca ‘‘tabbisayaaññāṇasaṃsayādimalāpanayanena sodhetī’’ti vuttaṃ. **No ca ārambha**nti pucchituṃ ārabhitabbaṃ sabbagāthāpadaṃ, gāthātthaṃ vā, ñātuṃ icchitassa sabbassa atthassa vissajjanavasena apariyositattā bhagavā ‘‘avijjāya nivuto loko’’ti ettakeneva padena sodheti. Sesesupi esa nayo.

‘‘Kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti iminā padena pañhe pucchite **‘‘dukkhamassa mahabbhaya’’**nti padena bhagavatā **ārambho** ñātuṃ icchito attho **suddho** sodhito hoti. Sesagāthāsupi eseva nayo.

Yattha pañhe **evaṃ** niravasesavissajjanavasena ārambho **suddho** sodhito bhavati, so pañho **vissajjito** sodhito bhavati. **Yattha** pañhe evaṃ niravasesavissajjanavasena ārambho yāva **asuddho** asodhito bhavati, tāva so pañho **vissajjito** sodhito na bhavatīti yojanā. **‘‘Tenāhā’’**tiādyānusandhyādyattho ceva **‘‘niyutto sodhano hāro’’**ti anusandhyādyattho ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti sodhanahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavibhāvanā

46. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vibhaṅgena pañhādayo sodhitā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto paripuṇṇo, ‘‘katamo adhiṭṭhānahāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo adhiṭṭhāno hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso paṭiniddesato **adhiṭṭhāno hāro** adhiṭṭhānahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘ye tattha niddiṭṭhā, tathā te dhārayitabbā’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso adhiṭṭhānahāravibhaṅgo nāmāti gahetabbo.

‘‘Ye dhammā suttesu ekattatāya ca vemattatāya ca niddiṭṭhā, te dhammā kiṃ pana tatheva dhārayitabbā, udāhu aññathāpi vikappayitabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘ye tatthā’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu suttantesu **ye** dukkhasaccādayo dhammā ekattatāya ca vemattatāya ca niddiṭṭhā, **te** dukkhasaccādayo dhammā **tathā** ekattatāya ca vemattatāya ca **dhārayitabbā** upalakkhitabbā, na aññathā vikappayitabbā.

‘‘Sāmaññakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato katamā ekattatā, katamā vemattatā’’ti pucchitabbattā **‘‘dukkhanti ekattatā’’**tiādi vuttaṃ. **Dukkha**nti jātiādivisesamanapekkhitvā yā dukkhasāmaññatā vuttā, sā ayaṃ dukkhasāmaññatā dukkhassa **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamaṃ dukkha’’nti pucchitā ‘‘jāti dukkhā, jarā dukkhā…pe... viññāṇaṃ dukkha’’nti jātiādivisesamapekkhitvā yā dukkhavisesatā vuttā, sā **ayaṃ** dukkhavisesatā dukkhassa **vemattatā** nāma. **Tatthā**ti ye dukkhādayo dhammā sutte vuttā, tattha tesu dukkhādīsu atthesu.

Dukkhasamudayoti ‘‘taṇhā ponobhavikā’’ti visesamanapekkhitvā yā samudayasāmaññatā vuttā, sā ayaṃ samudayasāmaññatā samudayassa **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamo samudayo’’ti pucchitvā ‘‘yāyaṃ taṇhā…pe… vibhavataṇhā’’ti visesaṃ apekkhitvā yā samudayavisesatā vuttā, sā **ayaṃ** samudayavisesatā samudayassa **vemattatā** nāma.

Dukkhanirodhoti ‘‘tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho’’ti visesamanapekkhitvā yā nirodhasāmaññatā vuttā, sā ayaṃ nirodhasāmaññatā nirodhassa **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamo dukkhanirodho’’ti pucchitvā ‘‘yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo’’ti visesamapekkhitvā yā nirodhavisesatā vuttā, sā **ayaṃ** nirodhavisesatā nirodhassa **vemattatā** nāma.

Dukkhanirodhagāminī paṭipadāti? Paṭipadāti sammādiṭṭhiādivisesamanapekkhitvā yā nirodhagāminipaṭipadāsāmaññatā vuttā, sā ayaṃ nirodhagāminipaṭipadāsāmaññatā maggassa **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamā dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti pucchitvā ‘‘ayameva ariyo…pe… sammāsamādhī’’ti sammādiṭṭhiādivisesamapekkhitvā yā visesadukkhanirodhagāminipaṭipadatā vuttā, sā **ayaṃ** visesadukkhanirodhagāminipaṭipadatā maggassa **vemattatā** nāma.

Maggoti nirayagāmimaggādivisesamanapekkhitvā yā sāmaññamaggatā vuttā, sā ayaṃ sāmaññamaggatā maggassa **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamo maggo’’ti pucchitvā ‘‘nirayagāmī maggo…pe… nibbānagāmī maggo’’ti nirayagāmimaggādivisesaṃ apekkhitvā yā visesamaggatā vuttā, sā **ayaṃ** visesamaggatā maggassa **vemattatā** nāma.

Nirodhoti paṭisaṅkhānirodhādivisesaṃ anapekkhitvā yā sāmaññanirodhatā vuttā, sā ayaṃ sāmaññanirodhatā nirodhassa **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamo nirodho’’ti pucchitvā ‘‘paṭisaṅkhānirodho…pe… sabbakilesanirodho’’ti paṭisaṅkhānirodhādivisesaṃ apekkhitvā yā visesanirodhatā vuttā, sā **ayaṃ** visesanirodhatā nirodhassa **vemattatā** nāma.

Rūpanti cātumahābhūtikādivisesamanapekkhitvā yā sāmaññarūpatā vuttā, sā ayaṃ sāmaññarūpatā rūpassa **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamaṃ rūpa’’nti pucchitvā ‘‘cātumahābhūtikaṃ…pe… vāyodhātuyā cittaṃ virājetī’’ti cātumahābhūtikādivisesamapekkhitvā yā visesarūpatā vuttā, sā **ayaṃ** visesarūpatā rūpassa **vemattatā** nāma.

48. **Avijjā**ti dukkheaññāṇādivisesamanapekkhitvā yā avijjāsāmaññatā vuttā, sā ayaṃ avijjāsāmaññatā avijjāya **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamā avijjā’’ti pucchitvā ‘‘dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ…pe… avijjālaṅghī moho akusalamūla’’nti dukkheaññāṇādivisesamapekkhitvā yā avijjāvisesatā vuttā, sā ayaṃ avijjāvisesatā avijjāya **vemattatā** nāma.

Vijjāti dukkheñāṇādivisesamanapekkhitvā yā vijjāsāmaññatā vuttā, sā ayaṃ vijjāsāmaññatā vijjāya **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamā vijjā’’ti pucchitvā ‘‘dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ…pe… dhammavicayasambojjhaṅgo maggaṅgaṃ maggapariyāpanna’’nti dukkheñāṇādivisesamapekkhitvā yā vijjāvisesatā vuttā, sā **ayaṃ** vijjāvisesatā vijjāya **vemattatā** nāma.

Samāpattīti saññāsamāpatyādivisesaṃ anapekkhitvā yā sāmaññasamāpattitā vuttā, sā sāmaññasamāpattitā samāpattiyā **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamā samāpattī’’ti pucchitvā ‘‘saññāsamāpatti asaññāsamāpatti…pe… nirodhasamāpattī’’ti saññāsamāpatyādivisesaṃ apekkhitvā yā visesasamāpattitā vuttā, sā **ayaṃ** visesasamāpattitā samāpattiyā **vemattatā** nāma.

Jhāyīti sekkhajhāyīādivisesaṃ anapekkhitvā yā jhāyīsāmaññatā vuttā, sā jhāyīsāmaññatā jhāyino **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamo jhāyī’’ti pucchitvā ‘‘atthi sekkho jhāyī, atthi asekkho jhāyī…pe… paññuttaro jhāyī’’ti sekkhajhāyīasekkhajhāyīādivisesamapekkhitvā yā jhāyīvisesatā vuttā, sā **ayaṃ** jhāyīvisesatā jhāyino **vemattatā** nāma.

Samādhīti saraṇasamādhyādivisesamanapekkhitvā yā samādhisāmaññatā vuttā, sā ayaṃ samādhisāmaññatā samādhino **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamo samādhī’’ti pucchitvā ‘‘saraṇo samādhi, araṇo samādhi…pe… micchāsamādhi, sammāsamādhī’’ti saraṇasamādhyādivisesamapekkhitvā yā samādhivisesatā vuttā, sā **ayaṃ** samādhivisesatā samādhino **vemattatā** nāma.

Paṭipadāti āgāḷhapaṭipadādivisesamanapekkhitvā yā paṭipadāsāmaññatā vuttā, ayaṃ paṭipadāsāmaññatā paṭipadāya **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamā paṭipadā’’ti pucchitvā ‘‘āgāḷhapaṭipadā, nijjhāmapaṭipadā…pe… sukhā paṭipadā khippābhiññā’’ti āgāḷhapaṭipadādivisesamapekkhitvā yā paṭipadāvisesatā vuttā, sā **ayaṃ** paṭipadāvisesatā paṭipadāya **vemattatā** nāma.

Kāyoti nāmakāyādivisesamanapekkhitvā yā kāyasāmaññatā vuttā, sā ayaṃ kāyasāmaññatā kāyassa **ekattatā** nāma. ‘‘Tattha katamo kāyo’’ti pucchitvā ‘‘nāmakāyo rūpakāyo…pe… ayaṃ nāmakāyo’’ti nāmakāyādivisesamapekkhitvā yā kāyavisesatā vuttā, sā **ayaṃ** kāyavisesatā kāyassa **vemattatā** nāmāti yojanā kātabbā. Padatthādiko viseso **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 47) vitthārato vutto.

Vuttappakārassa dukkhasamudayādikassa dhammassa ekattatādilakkhaṇaṃ nigamanavasena dassetuṃ **‘‘evaṃ yo dhammo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **evan**ti iminā mayā vuttena ‘‘dukkhanti ekattatā. Tattha katamaṃ dukkhaṃ? Jāti dukkhā, jarā dukkhā’’tiādivacanena. **Yo dhammo**ti yo koci jātijarābyādhyādivisesadhammo. **Yassa dhammassā**ti tato jātiādivisesadhammato aññassa jarādivisesadhammassa. **Samānabhāvo**ti jātiādivisesadhammena jarādivisesadhammassa dukkhabhāvena samānabhāvo. **Tassa dhammassā**ti jarādivisesadhammassa. **Ekattatāyā**ti dukkhasamudayatādisamānatāya dukkhasamudayādibhāvānaṃ ekībhāvena. **Ekībhavatī**ti jātiādivisesabhedena anekopi ‘‘dukkhasamudayo’’tiādinā ekasaddābhidheyyatāya ekībhavati. **Yena yena vā pana vilakkhaṇo, tena tena vemattaṃ gacchati**. Yassa jātiādidhammassa yena yena abhinibbattanaparipācanādisabhāvena yo jātiādidhammo jarādidhammena vilakkhaṇo visadiso hoti, tassa jātiādidhammassa tena tena abhinibbattanaparipācanādisabhāvena so jātiādidhammo jarādidhammena vemattataṃ visadisattaṃ gacchati, dukkhasamudayādibhāvena samānopi jātiādidhammo jarādidhammassa visiṭṭhataṃ gacchatīti attho daṭṭhabbo.

Dukkhasamudayādidhammassa ekattavemattatā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘tāya ekattavemattatāya kattha pucchite sati adhiṭṭhānaṃ vīmaṃsitabba’’nti pucchitabbattā suttādike pucchite sati vīmaṃsitabbanti dassetuṃ **‘‘evaṃ sutte vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **evaṃ** iminā vuttappakārena sutte vā pucchite, veyyākaraṇe vā pucchite, gāthāyaṃ vā pucchitāyaṃ sati adhiṭṭhānaṃ vīmaṃsitabbaṃ. ‘‘Kiṃ vīmaṃsitabba’’nti puccheyya ‘‘ekattatāya pucchati kiṃ, udāhu vemattatāya pucchati ki’’nti vīmaṃsitabbanti yojanā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘idāni tāva ekattavemattatāvisaye niyojetvā dassetuṃ ‘sutte vā veyyākaraṇe vā’tiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 48) vuttaṃ. ‘‘Kathaṃ pucchitaṃ, kathaṃ vissajjitabba’’nti vattabbattā **‘‘yadi ekattatāyā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Tenāhā’’**tiādyānusandhyādiko ca **‘‘niyutto adhiṭṭhāno hāro’’**ti imassa anusandhyādiko ca vuttanayānusārena veditabbo.

Iti adhiṭṭhānahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

15. Parikkhārahāravibhaṅgavibhāvanā

49. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vibhaṅgena dukkhasaccādīnaṃ ekattatādayo vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto paripuṇṇo, ‘‘katamo parikkhārahāravibhaṅgo nāmā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo parikkhāro hāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **parikkhāro hāro** parikkhārahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Ye dhammā yaṃ dhammaṃ janayantī’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāro’’tiādiko parikkhārabhūtassa hetuno ceva paccayassa ca vitthārasaṃvaṇṇanāviseso parikkhāravibhaṅgo nāma.

‘‘Katamo saṃvaṇṇetabbo parikkhāro’’ti pucchitabbattā **‘‘yo dhammo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yo** hetupaccayappakāro **dhammo yaṃ** phalabhūtaṃ **dhammaṃ janayati** janeti, **tassa** phaladhammassa **so** hetupaccayappakāro dhammo **parikkhāro** nāma. ‘‘Kiṃlakkhaṇo parikkhāro’’ti pucchitabbattā tathā pucchitvā lakkhaṇavisesaṃ dassetuṃ **‘‘kiṃlakkhaṇo’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘tattha ‘yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāro’ti saṅkhepato parikkhāralakkhaṇaṃ vatvā taṃ vibhāgena dassetuṃ ‘kiṃlakkhaṇo’tiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 49) vuttaṃ. ‘‘Kittakā dhammā janayantī’’ti pucchitabbattā **‘‘dve dhammā janayanti hetu ca paccayo cā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Hetupi kāraṇaṃ, paccayopi kāraṇaṃ, tasmā kāraṇāyeva kena lakkhaṇena dvidhā vuttā’’ti vattabbattā **‘‘tattha kiṃlakkhaṇo’’**tiādi vuttaṃ. Janitabbaphalato aññehi phalehi **asādhāraṇalakkhaṇo hetu,** sabbaphalehi **sādhāraṇalakkhaṇo paccayo,** iminā visesalakkhaṇena dvidhā vattabbāti attho. ‘‘Sādhāraṇāsādhāraṇaviseso kīdiso bhave’’ti pucchitabbattā **‘‘yathā kiṃ bhave’’**ti pucchitvā **‘‘yathā aṅkurassā’’**tiādi vuttaṃ. Yathā yo sādhāraṇāsādhāraṇaviseso atthi, tathā so sādhāraṇāsādhāraṇaviseso kiṃ viya bhaveti attho. **Aṅkurassa nibbattiyā bījaṃ asādhāraṇaṃ** yathā, tathā **hetu** phalassa nibbattiyā asādhāraṇo bhave. **Pathavī ca āpo ca** aṅkurassa nibbattiyā **sādhāraṇā** bhavanti yathā, tathā **paccayo** phalassa nibbattiyā sādhāraṇo bhave. Sabbaphalassa paccayattā aṅkurassa bījaṃ asādhāraṇaṃ janakaṃ hetu. ‘‘Kathaṃ pathavī, āpo ca sādhāraṇā janakāti saddahitabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘aṅkurassa hī’’**tiādi vuttaṃ. Samaṃ samānaṃ phalaṃ bhavāpetīti **sabhāvo,** ko so? Bījaṃ hetuyeva. ‘‘Kiṃ hetupaccayānaṃ viseso bījaṅkuropamāyeva dassetabbo, udāhu aññūpamāyapi dassetabbo’’ti vattabbattā aññāya upamāyapi visesaṃ dassetuṃ **‘‘yathā vā panā’’**tiādi vuttaṃ. Imāya upamāyapi hetupaccayānaṃ viseso vijānitabboti adhippāyo.

Bījaṅkurādīsu bāhiresu parikkhārabhūtānaṃ hetupaccayānaṃ viseso ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘kathaṃ ajjhattikesu vibhatto’’ti pucchitabbattā **‘‘ayañhi saṃsāro’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā ‘‘bāhiresu parikkhārabhūto hetupaccayo yutto hotu, kathaṃ ajjhattikesu yutto’’ti vattabbattā **‘‘ayañhi saṃsāro’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘evaṃ bāhiraṃ hetupaccayavibhāgaṃ dassetvā idāni ajjhattikaṃ dassetuṃ ‘ayañhi saṃsāro’tiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 49) vuttaṃ. Hetupaccayehi saha saṃsāro bhavatīti **sahetupaccayo**. Ayaṃ saṃsāro hi yasmā sahetupaccayo hutvā nibbatto, tasmā ajjhattikepi parikkhārabhūto hetupaccayo yuttoyevāti daṭṭhabboti adhippāyo.

So imassa saṃsārassa sahetupaccayattaṃ yadi bhagavatā vuttaṃ, evaṃ sati amhehi saddahitabbaṃ, ‘‘kathaṃ saddahitabba’’nti vattabbattā **‘‘evañhī’’**tiādi vuttaṃ. **Eva**nti iminā avijjādinā hetupaccayena sabbo paṭiccasamuppādo saṃsāroti nibbattoti bhagavatā saṃsārassa sahetupaccayattaṃ vuttaṃ, tasmā saddahitabbaṃ. Avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayo hotu, ‘‘katamo avijjāya hetū’’ti pucchitabbattā **‘‘iti avijjā avijjāya hetū’’**ti vuttaṃ. ‘‘Katamo avijjāya paccayo’’ti pucchitabbattā **‘‘ayoniso manasikāro paccayo’’**ti vuttaṃ. ‘‘Katamā avijjā katamāya avijjāya hetū’’ti pucchitabbattā **‘‘purimikā avijjā pacchimikāya avijjāya hetū’’**ti vuttaṃ. ‘‘Katamā purimikā avijjā katamā pacchimikā avijjā’’ti pucchitabbattā **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Avijjāpariyuṭṭhānassa hetubhūto purimo avijjānusayo samanantarova kiṃ, udāhu paramparahetupi hotī’’ti pucchitabbattā **‘‘bījaṅkuro viyā’’**tiādi vuttaṃ. **Bījaṅkuro**ti bījānaṃ aṅkuroti bījaṅkuro, bījānaṃ **samanantarahetutāya** aṅkuro nibbattati **viya. Yattha** rukkhādike yaṃ phalaṃ nibbattati, tasmiṃ rukkhādike nibbattassa **assa** phalassa **idaṃ** bījaṃ pana **paramparahetutāya hetubhūtaṃ** bhavati.

‘‘Bījaṃ pana ekaṃyeva hoti, kathaṃ dvidhā vattabba’’nti vattabbattā **‘‘duvidho hī’’**tiādi vuttaṃ, samanantarakālaparamparakālabhedena hetupi duvidho hotiyevāti attho. Bījabhūto hetu duvidho yathā, evaṃ avijjāya hetubhūto avijjānusayopi samanantarahetu ca paramparahetu cāti kālabhedena duvidho bhavati, samanantaro avijjānusayo samanantarassa avijjāpariyuṭṭhānassa samanantarahetu hoti. Purimataro avijjānusayo pacchimatarassa avijjāpariyuṭṭhānassa paramparahetu hoti. Iti bījabhūto asādhāraṇo hetu, pathavīāpādiko sādhāraṇo paccayoti viseso pākaṭo yathā, evaṃ avijjānusayo asādhāraṇo **hetu,** ayonisomanasikāro sādhāraṇo **paccayo**ti viseso daṭṭhabbo.

‘‘Ettakeneva hetupaccayānaṃ viseso vattabbo’’ti vattabbattā **‘‘yathā vā pana thālakañcā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘yathā vā panātiādināpi hetupaccayavibhāgameva dassetī’’ti vuttaṃ. Tattha padīpassa paccayabhūtaṃ thālakañca vaṭṭi ca telañca padīpassa **sabhāvahetu** samānahetu na hotīti yojanā. ‘‘Padīpassa paccayabhūtampi thālakādikaṃ sabhāvahetu na hotīti kasmā saddahitabba’’nti vattabbattā **‘‘na hi sakkā’’**tiādi vuttaṃ. Padīpassa paccayabhūtaṃ **anaggikaṃ** aggirahitaṃ thālakañca vaṭṭiñca telañca **dīpetuṃ** jāletuṃ **hi** yasmā na sakkā, tasmā purimo padīpo pacchimassa padīpassa sabhāvahetu hoti viya, evaṃ thālakādikaṃ sabhāvahetu na hoti. **Iti** evaṃpakāro **sabhāvo** samāno padīpo hetu hoti yathā, **parabhāvo** asamāno thālakādiko paccayo hoti yathā ca, tathā ajjhattiko sabhāvo **hetu** hoti, bāhiro asamāno **paccayo** hoti. **Janako** avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānassa **hetu** hoti, **pariggāhako** upatthambhako **paccayo** hoti. Aññehi phalehi **asādhāraṇo hetu** hoti, sabbehi phalehi **sādhāraṇo paccayo** hotīti yojetvā padīpopamāyapi hetupaccayānaṃ pākaṭo viseso daṭṭhabboti adhippāyo.

Hetupaccayappabhedaṃ kāraṇaṃ parikkhāroti ācariyena vuttaṃ, tassa kāraṇassa kāraṇabhāvo ca phalāpekkho hoti, tasmā ‘‘yo kāraṇabhāvo yenākārena hoti, katamo so kāraṇabhāvo, katamo so ākāro’’ti pucchitabbattā ca ‘‘yaṃ phalaṃ yena visesena hoti, katamaṃ taṃ phalaṃ, katamo so viseso’’ti pucchitabbattā ca ‘‘kāraṇaphalānaṃ yo sambandho hoti, katamo so sambandho’’ti pucchitabbattā ca taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ **‘‘avupacchedattho’’**tiādi vuttaṃ. Ayamanusandhyattho ca **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘idāni yasmā kāraṇaṃ ‘parikkhāro’ti vuttaṃ, kāraṇabhāvo ca phalāpekkhāya, tasmā kāraṇassa yo kāraṇabhāvo yathā ca so hoti, yañca phalaṃ, yo ca tassa viseso, yo ca kāraṇaphalānaṃ sambandho, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ ‘avupacchedattho’tiādi vutta’’nti (netti. aṭṭha. 49) iminā vuttoti daṭṭhabbo.

Tattha avupacchinnassa hetupaccayasaṅkhātassa kāraṇassa yo anupacchedattho atthi, so anupacchedattho **santatiattho** hoti phalena sambandhattā, yañca kāraṇaṃ attano phalassa janakaṃ upatthambhakaṃ hutvā nirujjhati, so anupacchinno eva nāma hotīti. Yañca phalaṃ aññassa kāraṇaṃ hutvā nirujjhati, tasmiṃ anupacchinne tassa ca santatiattho hoti. Yaṃ pana phalaṃ aññassa phalassa kāraṇaṃ ahutvā nirujjhati, taṃ upacchinnaṃ hoti, yathā taṃ arahato cuticittanti. Kāraṇato nibbattassa phalassa yo **nibbattiattho** atthi, so nibbattiattho **phalattho** hoti. Paṭisandhikkhandhānaṃ yo **paṭisandhiattho** paṭisandahanattho atthi, so paṭisandhiattho **punabbhavattho** punabbhavanattho hoti. Kilesānaṃ yo **palibodhattho** santāne uppajjanattho atthi, so palibodhattho **pariyuṭṭhānattho** hoti. Kilesānaṃ maggena yo asamugghātattho atthi, so asamugghātattho **anusayattho** hoti. Avijjāya catunnaṃ saccānaṃ yo **asampaṭivedhattho** atthi, so asampaṭivedhattho **avijjattho** hoti. Arahattamaggena yo **apariññātattho** atthi, so apariññātattho **viññāṇassa** paṭisandhiviññāṇassa **bījattho** hoti.

Ettāvatā kāraṇabhāvo ca kāraṇākāro ca phalañca phalaviseso ca ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo paramparahetupaccayattho, katamo ca sambandhattho’’ti pucchitabbattā **‘‘yattha avupacchedo’’**tiādi vuttaṃ. **Yattha** yassaṃ rūpārūpapavattiyaṃ avupacchinnassa hetupaccayappabhedassa kāraṇassa yo **avupacchedo** atthi, so avupacchedo **tattha** tissaṃ rūpārūpapavattiyaṃ **santati** hoti. **Yattha** yassaṃ rūpārūpapavattiyaṃ yā **santati** atthi, sā santati**tattha** rūpārūpapavattiyaṃ **nibbatti** hotītiādinā yojetvā paramparahetuādiko viññātabbo.

Sīlakkhandhoti parisuddhasīlakkhandho. **Samādhikkhandhassā**ti mahaggatakkhandhassa, samādhipaṭṭhāno hi mahaggatadhammo. **Paññākkhandho**ti maggaphalapaññāpadhānakkhandho. So hi vimuttiñāṇadassanasaṅkhātassa paccavekkhaṇañāṇakkhandhassa paccayo hoti. **Titthaññutā**dīnaṃ attho padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttova.

Sabhāvo hetūti ācariyena vutto, ‘‘kīdiso so sabhāvo hetū’’ti pucchitabbattā **‘‘yathā vā pana cakkhuñca paṭiccā’’**tiādi vuttaṃ. Cakkhuviññāṇaṃ **cakkhuñca** cakkhundriyañca **paṭicca** nissayaṃ katvā rūpe **paṭicca** ārammaṇaṃ katvā uppajjati. **Tattha** cakkhādīsu cakkhundriyaṃ **ādhipateyyapaccayatāya** indriyapaccayatāya cakkhuviññāṇassa paccayo, rūpārammaṇaṃ purejātārammaṇapaccayatāya paccayo, āloko **sannissayatāya** upanissayatāya paccayo hoti. So paccayo honto phalena cakkhuviññāṇena asamānattā sabhāvo hetu na hoti, paccayo ca hoti manasikāro. Kiriyamanodhātu pana phalena cakkhuviññāṇena viññāṇabhāvena samānattā sabhāvo hetu hoti yathā, evaṃ **saṅkhārā** nāmakkhandhabhāvena samānattā **viññāṇassa** paccayā hontā **sabhāvo hetu** honti. **Viññāṇaṃ** nāmarūpena ekasantativasena samānattā **nāmarūpassa paccayo** hontaṃ **sabhāvo hetu** hoti. Iminā nayena **‘‘nāmarūpaṃ saḷāyatanassā’’**tiādīsupi attho veditabbo. **Evaṃ** vuttappakāro **hetu, paccayo** janako, upatthambhako ca yo koci **upanissayo** balavapaccayo hoti, **sabbo so** hetupaccayo janakaupatthambhako janitabbupatthambhiyassa phalassa parikkharaṇato abhisaṅkharaṇato nippariyāyato **parikkhāro** nāma.

‘‘Vuttappakāro hetupaccayo parikkhāro nāmāti kena amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. **Tena** kāraṇabhūtena sabbassa hetupaccayassa parikkhārabhāvena āyasmā mahākaccāno **‘‘ye dhammā yaṃ dhammaṃ janayantī’’**ti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena saddahitabbo, ‘‘ye dhammā yaṃ dhammaṃ janayantī’’ti vacanaṃ nissāya tumhehi sallakkhetabboti adhippāyo.

‘‘Ettakova parikkhāro hāro yuñjitabbo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto parikkhāro hāro’’**ti vuttaṃ, yo yo parikkhāro hāro yuñjitabbo, so so parikkhāro hāro nīharitvā **yutto** yuñjitabboti.

Iti parikkhārahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

16. Samāropanahāravibhaṅgavibhāvanā

50. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena parikkhārahāravibhaṅgena suttatthānaṃ hetupaccayo vibhatto, so…pe… vibhaṅgo paripuṇṇo, ‘‘katamo samāropanahāravibhaṅgo’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo samāropano hāro’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu niddiṭṭhesu soḷasasu desanāhārādīsu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **samāropano hāro** samāropanahāravibhaṅgo nāmāti pucchati. ‘‘Ye dhammā yaṃmūlā’’tiādiniddesassa idāni mayā vuccamāno ‘‘ekasmiṃ padaṭṭhāne yattakāni padaṭṭhānāni otarantī’’tiādiko vitthārasaṃvaṇṇanāviseso samāropanahāravibhaṅgo nāma.

‘‘Kittake padaṭṭhāne sutte vutte kittakāni padaṭṭhānāni samāropayitabbānī’’ti pucchitabbattā **‘‘ekasmiṃ padaṭṭhāne’’**tiādi vuttaṃ. **Ekasmiṃ padaṭṭhāne** sutte vutte sati avuttāni yattakāni padaṭṭhānāni **otaranti** samosaranti, **sabbāni tāni** avuttāni padaṭṭhānāni sutte vuttāni viya niddhāraṇavasena ānetvā desanāya āropayitabbāni. ‘‘Kāni viya samāropayitabbānī’’ti vattabbattā **‘‘yathā āvaṭṭe’’**tiādi vuttaṃ. **Āvaṭṭe** hāre ekasmiṃ padaṭṭhāne sutte vutte sati sutte avuttāni **bahukāni** padaṭṭhānāni otaranti, tāni bahukāni padaṭṭhānāni pariyesitabbāni yathā, evaṃ samāropane hārepi bahukāni padaṭṭhānāni desanāya samāropayitabbānīti attho.

‘‘Kevalaṃ pana padaṭṭhānavaseneva samāropanā kātabbā kiṃ, udāhu aññavasenāpi samāropanā kātabbā ki’’nti vattabbattā aññavasenāpi samāropanā kātabbā; tasmā samāropanā catubbidhā kātabbāti dassento **‘‘tattha samāropanā catubbidhā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti tāsu samāropayitabbasamāropanāsu **padaṭṭhānaṃ** padaṭṭhānasamāropanā, **vevacanaṃ** vevacanasamāropanā, **bhāvanā** bhāvanāsamāropanā, **pahānaṃ** pahānasamāropanā, **iti** iminā pabhedena **samāropanā catubbidhā** kātabbā.

‘‘Tāsu catubbidhāsu samāropanāsu katamā padaṭṭhānasamāropanā’’ti pucchitabbattā tathā pucchitvā padaṭṭhānasamāropanaṃ dassetuṃ **‘‘tattha katamā’’**tiādi vuttaṃ. Sutte vuttena padaṭṭhānena sutte avuttānaṃ padaṭṭhānānaṃ samāropanā katamāti pucchati.

Sabbapāpassa akusalassa yaṃ **akaraṇaṃ** akaraṇahetu sāsanaṃ atthi, **etaṃ** sāsanaṃ buddhānaṃ **sāsanaṃ** ovādo hoti, atha vā **akaraṇaṃ** akaraṇatthāya yaṃ sāsanaṃ atthi, etaṃ buddhānaṃ **sāsanaṃ** ovādo hoti, na yassa kassaci sāsananti attho. **Akaraṇa**nti hi sampadānatthe pavattaṃ paccattavacanaṃ yathā ‘‘kissa atthāya kimattha’’nti. Kusalassa **sampadā** sampadāya yaṃ sāsanaṃ atthi, etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ. **Sacittapariyodāpanaṃ** sacittapariyodāpanatthaṃ yaṃ sāsanaṃ atthi, etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ hoti.

Iti evaṃpakārena vuttassa **tassa** sāsanassa **kiṃ padaṭṭhāna**nti visesassa visesapadaṭṭhānaṃ puna pucchati. **Idaṃ** sucaritattayaṃ sāsanassa ovādassa **padaṭṭhānaṃ** sucaritattayena hetunā sāsanattāti daṭṭhabbaṃ yathā ‘‘annena vasatī’’tiādi. ‘‘Sucaritattaye padaṭṭhāne vutte katamaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha yaṃ kāyikañcā’’**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ** khandhattayaṃ sāsanassa **padaṭṭhānaṃ** samāropayitabbaṃ, ‘‘khandhattaye padaṭṭhāne samāropayite katamaṃ samāropayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha sīlakkhandho cā’’**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ** samathavipassanādvayaṃ sāsanassa **padaṭṭhānaṃ** samāropayitabbaṃ. ‘‘Samathavipassanādvaye padaṭṭhāne samāropayite katamaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha samathassa phala’’**ntiādi vuttaṃ. **Idaṃ** phaladvayaṃ sāsanassa **padaṭṭhānaṃ** samāropayitabbaṃ.

Sāsanassa padaṭṭhānāni samāropayitabbānīti ācariyena niddhāretvā vibhattāni, amhehi ca ñātāni, ‘‘idāni katamassa katamaṃ padaṭṭhānaṃ samāropayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘vanaṃ vanathassā’’**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ** kāmaguṇapañcakaṃ **vanaṃ** taṇhābhūtassa **vanathassa padaṭṭhānaṃ** taṇhāvatthubhāvato, ‘‘itthī’’ti vā ‘‘puriso’’ti vā nimittaggāhasaṅkhātaṃ **idaṃ vanaṃ** ‘‘aho cakkhu, aho sotaṃ, aho ghānaṃ, aho jivhā, aho kāyo’’ti **tesaṃ tesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ** anubyañjanaggāhasaṅkhātassa **vanathassa padaṭṭhānaṃ** samāropayitabbaṃ. Apariññātaṃ dvādasāyatanasaṅkhātaṃ **idaṃ vanaṃ** saṃyojanasaṅkhātassa **vanathassa padaṭṭhānaṃ** samāropayitabbaṃ, āyatanaṃ paṭicca saṃyojanuppajjanato anusayasaṅkhātaṃ **idaṃ vanaṃ** pariyuṭṭhānasaṅkhātassa **vanathassa padaṭṭhānaṃ** samāropayitabbaṃ. ‘‘Pañcakāmaguṇādīnaṃ vanabhāvo ca taṇhādīnaṃ vanathabhāvo ca kena amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāha bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. **Tena** pañcakāmaguṇādīnaṃ vanabhāvena ca taṇhādīnaṃ vanathabhāvena ca bhagavā **‘‘chetvā vanañca vanathañcā’’**ti yaṃ vacanaṃ āha, tena bhagavato vacanena vacanānusārena saddahitabboti. **Aya**nti ayaṃ ‘‘ekasmiṃ padaṭṭhāne’’tiādisaṃvaṇṇanā. **Padaṭṭhānenā**ti ekekena padaṭṭhānena. **Samāropanā**ti tadaññapadaṭṭhānānaṃ samāropanā. Samāropenti samāropayitabbāni etāya saṃvaṇṇanāyāti **samāropanā**ti viggahoti. (1)

51. Padaṭṭhānena samāropanā ācariyena niddiṭṭhā, amhehi ca ñātā, ‘‘katamā vevacanena samāropanā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamā vevacanenā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tāsu catūsu padaṭṭhānasamāropanādīsu samāropanāsu **vevacanena** ekekena rotadaññavevacanānaṃ **samāropanā katamā**ti pucchati. **‘‘Rāgavirāgā’’**ti ca **‘‘cetovimuttī’’**ti ca **‘‘sekkhaphala’’**nti ca idaṃ vacanattayaṃ anāgāmiphalatthattā anāgāmiphalassa vevacanaṃ. **‘‘Avijjāvirāgā’’**ti ca **‘‘paññāvimuttī’’**ti ca **‘‘asekkhaphala’’**nti ca idaṃ vacanattayaṃ arahattaphalatthattā arahattaphalassa vevacanaṃ. Iminā nayena sesesu yojanā kātabbā. (2)

Vevacanena samāropanā ācariyena niddiṭṭhā, amhehi ca ñātā, ‘‘katamā bhāvanāya samāropanā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamā bhāvanāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tāsu catūsu padaṭṭhānasamāropanādīsu katamāya desitāya **bhāvanāya** katamesānaṃ adesitānaṃ bhāvanāropanā **katamā**ti pucchati. **Yathā** yena pakārena yaṃ bhāvanaṃ **bhagavā** ‘‘tasmātiha, tvaṃ bhikkhu, kāye kāyānupassī viharati, ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassa’’nti (saṃ. ni. 5.369, 371, 395, 415) āha, tathā tena pakārena tāya bhāvanāya tadaññabhāvanāpi samāropayitabbāti attho.

‘‘Tasmātihā’’tiādipāṭhe ‘‘kiṃ bhāvanaṃ bhagavā āhā’’ti pucchitabbattā **‘‘ātāpī’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Ātāpī’’**ti vacanena **vīriyindriyaṃ** bhagavā āha. **‘‘Sampajāno’’**ti vacanena **paññindriyaṃ** bhagavā āha. **‘‘Satimā’’**ti vacanena **satindriyaṃ** āha. **‘‘Vineyya loke abhijjhādomanassa’’**nti vacanena **samādhindriyaṃ** āha. ‘‘Evaṃ vutte katamā bhāvanā samāropayitabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘evaṃ kāye kāyānupassino viharato cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī’’**ti vuttaṃ. Evaṃ vuttāya vīriyindriyādibhāvanāya cattāro satipaṭṭhānā samāropayitabbāti attho. **Kena kāraṇena** bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti pucchati. **Catunnaṃ indriyānaṃ** indriyabhāvena, bhāvetabbabhāvena vā **ekalakkhaṇattā** bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti vissajjeti. ‘‘Tesu samāropitesu katame samāropayitabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘catūsū’’**tiādi vuttaṃ. Catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu samāropayitabbesu cattāro sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchantīti samāropayitabbāti attho. Sesesupi evameva samāropayitabbā.

Bhāvanāya samāropanā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘katamā pahānena samāropanā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tāsu catūsu padaṭṭhānasamāropanādīsu katamena desitena **pahānena** katamesaṃ adesitānaṃ pahānānaṃ **katamā samāropanā**ti pucchati. **‘‘Kāye kāyānupassī viharanto asubhe ‘subha’nti vipallāsaṃ pajahatī’’**ti desitena ‘‘subha’’nti vipallāsappahānena kabaḷīkārāhārapariññāya paribandhakilesakāmupādānappahānādayopi samāropayitabbā.

‘‘Vedanāsu vedanānupassī viharanto dukkhe ‘sukha’nti vipallāsaṃ pajahatī’’ti desitena ‘‘sukha’’nti vipallāsappahānena phassāhārapariññāya paribandhakilesabhavupādānappahānādayopi samāropayitabbā.

‘‘Citte cittānupassī viharanto anicce ‘nicca’nti vipallāsaṃ pajahatī’’ti desitena ‘‘nicca’’nti vipallāsappahānena viññāṇāhārapariññāya paribandhakilesadiṭṭhupādānappahānādayopi samāropayitabbā.

‘‘Dhammesu dhammānupassī viharanto anattani ‘attā’ti vipallāsaṃ pajahatī’’ti desitena ‘‘attā’’ti vipallāsappahānena manosañcetanāhārapariññāya? Manosañcetanāhārapariññāya paribandhakilesaattavādupādānappahānādayopi samāropayitabbāti adhippāyo. (4)

Pahānahāro pana lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttoyevāti idha na vadāma.

‘‘Sutte desitena ekekena padaṭṭhānādikena adesitānaṃ padaṭṭhānādīnaṃ samāropanabhāvo kena amhehi vijānitabbo saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāha āyasmā’’**tiādimāha. **Tena** tathā samāropanabhāvena āyasmā mahākaccāno –

‘‘Ye dhammā yaṃmūlā, ye cekatthā pakāsitā muninā;
Te samāropayitabbā, esa samāropano hāro’’ti –

Yaṃ vacanaṃ **āha,** tena vacanena vacanānusārena tathā samāropanabhāvo tumhehi vijānitabbo saddahitabboti vuttaṃ hoti.

‘‘Kiṃ pana ettāvatā samāropano hāro paripuṇṇo, añño niyutto natthī’’ti vattabbattā **‘‘niyutto samāropano hāro’’**ti vuttaṃ. Sutte desitena nayena padaṭṭhānādikena adesitāni padaṭṭhānāni samāropayitabbāni bhavanti, tena tena padaṭṭhānādikena adesitānaṃ padaṭṭhānādīnaṃ samāropano hāro **niyutto** niddhāretvā yuñjitabboti attho daṭṭhabbo.

Iti samāropanahāravibhaṅge sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabbo.

Ime yathāvuttā soḷasa saṃvaṇṇanāvisesā saṃvaṇṇetabbatthesu aññāṇasaṃsayānaṃ haraṇato apanayanato **hārā** nāmāti.

Niṭṭhitā hāravibhaṅgavāravibhāvanā.

1. Desanāhārasampātavibhāvanā

52. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena desanāhāravibhaṅgādihāravibhaṅgena assādādayo nānāsuttatthā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto desanāhāravibhaṅgādihāravibhaṅgo paripuṇṇo.

‘‘Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disālocanato disā viloketvā;
Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise sutta’’nti. (netti. 4 nayasaṅkhepa) –

Gāthā niddesavāre ācariyena vuttā, tassā gāthāya niddeso hāravibhaṅgavārassa ādimhi na vibhatto, ‘‘kuhiñci vibhatto, hārasampāte vā vibhatto kiṃ, udāhu nayasamuṭṭhānahāre vā vibhatto ki’’nti pucchitabbattā ‘‘hārasampāte vibhatto’’ti tumhehi daṭṭhabboti viññāpanatthaṃ **‘‘soḷasa hārā paṭhama’’**ntiādi vuttaṃ.

Atha vā suparikammakatabhūmisadisesu saṃvaṇṇetabbesu nānāsuttappadesesu nānāvaṇṇasugandhapupphasadise soḷasa hāre saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā ācariyena vibhattā, tathā susikkhitasippācariyasuvicāritajambunadābharaṇasadisesu saṃvaṇṇetabbesu nānāsuttappadesesu nānāvidharaṃsijālavividhamaṇiratanasadise soḷasa hāre saṃvaṇṇanābhāvena yojetvāva soḷasa hārā vibhattā, mahāpathaviṃ parivattetvā pappaṭakojassa khādāpanaṃ atidukkaraṃ viya, nānāvidhesu saṃvaṇṇetabbesu suttappadesesu paramatthojāya soḷasahi hārehi atidukkarakhādāpanasadisaṃ viññāpanaṃ karontena ca yojanikamadhugaṇḍaṃ pīḷetvā sumadhurasassa pāyāpanaṃ atidukkaraṃ viya nānāvidhesu saṃvaṇṇetabbesu suttappadesesu paramatthamadhurasassa soḷasahi hārehi atidukkaraṃ pāyāpanasadisaṃ viññāpanaṃ karontena ca ācariyena anekesu saṃvaṇṇetabbasuttappadesesu soḷasa hāre saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘nānāvidhasuttappadesesu te saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattā kiṃ, udāhu ekasmimpi saṃvaṇṇetabbasuttappadese saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattā ki’’nti vattabbattā ekasmimpi saṃvaṇṇetabbasuttappadese saṃvaṇṇanābhāvena yojetvā soḷasa hārā vibhattāyevāti tathā vibhajanto **‘‘soḷasa hārā paṭhama’’**ntiādikaṃ hārasampātavāraṃ āha.

Nanu hārasampātavāraṃ kathetukāmena ācariyena ‘‘tattha katamo desanāhārasampāto’’tiādivacanaṃ vattabbaṃ, atha kasmā ‘‘soḷasa hārā paṭhama’’ntiādi vattabbanti ce? Niddese vuttaṃ ‘‘soḷasa hārā paṭhama’’ntiādikaṃ gāthaṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti vippakiṇṇavisayattā ca nayavicārassa ca antaritattā. Hārasampātavāro pana taṃ gāthaṃ payojeti avikiṇṇavisayattā. Tasmā taṃ gāthaṃ paccāmasitvā hārasampātavāre tassā gāthāya niddeso daṭṭhabboti viññāpanatthaṃ ‘‘soḷasa hārā paṭhama’’ntiādi vattabbaṃyevāti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> Evaṃ suparikammakatāya bhūmiyā nānāvaṇṇāni muttapupphāni pakiranto viya, susikkhitasippācariyavicāritesu surattasuvaṇṇālaṅkāresu nānāvidharaṃsijālasamujjalāni vividhāni maṇiratanāni bandhanto viya, mahāpathaviṃ parivattetvā pappaṭakojaṃ khādāpento viya, yojanikamadhugaṇḍaṃ pīḷetvā sumadhurasaṃ pāyento viya ca āyasmā mahākaccāno nānāsuttappadese udāharanto soḷasa hāre vibhajitvā idāni te ekasmiṃyeva sutte yojetvā dassento hārasampātavāraṃ ārabhi. Ārabhanto ca yāyaṃ niddesavāre –
>
> ‘‘Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disālocanato disā viloketvā;
> Saṅkhipiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise sutta’’nti. –

Gāthā vuttā. Yasmā taṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti vippakiṇṇavisayattā, nayavicārassa ca antaritattā. Anekehi suttappadesehi hārānaṃ vibhāgadassanameva hi hāravibhaṅgavāro. Hārasampātavāro pana taṃ payojeti ekasmiṃyeva suttappadese soḷasa hāre yojetvāva tadanantaraṃ nayasamuṭṭhānassa kathitattā. Tasmā ‘‘soḷasa hārā paṭhama’’nti gāthaṃ paccāmasitvā **‘‘tassā niddeso kuhiṃ daṭṭhabbo? Hārasampāteti āhā’’**ti –

Vuttaṃ. Gāthāttho niddesavibhāvanāyaṃ vuttova. ‘‘Soḷasa…pe… sutta’’nti yā gāthā niddese ācariyena vuttā, **tassā** gāthāya **niddeso kuhiṃ daṭṭhabbo,** hāravibhaṅgassa ādimhi ācariyena na vibhatto, hārasampāte vā paccāmasitvā vibhattoti daṭṭhabbo kiṃ, udāhu nayasamuṭṭhāne vā paccāmasitvā vibhattoti daṭṭhabbo kinti pucchati. **Hārasampāte** paccāmasitvā vibhattoti daṭṭhabboti vissajjanā.

Hārasampāte tassā gāthāya niddeso daṭṭhabboti ācariyena vutto, so hārasampāto desanāhārasampātabhedena soḷasavidho, ‘‘tattha katamo hārasampāto desanāhārasampāto’’ti pucchitabbattā imasmiṃ sutte saṃvaṇṇetabbe saṃvaṇṇanābhāvena mayā vibhajiyamāno hārasampātabhūto saṃvaṇṇanāviseso desanāhārasampāto nāmāti tathā vibhajituṃ **‘‘tattha katamo desanāhārasampāto’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ soḷasavidhe desanāhārasampātādike hārasampāte. **Katamo** hārasampātabhūto saṃvaṇṇanāviseso **desanāhārasampāto** nāmāti pucchati.

> ‘‘Arakkhitena cittena, micchādiṭṭhihatena ca;
> Thinamiddhābhibhūtena, vasaṃ mārassa gacchatī’’ti. –

Sutte **‘‘arakkhitena cittenāti kiṃdesayatī’’**ti pucchitvā **‘‘pamādaṃ desayatī’’**tiādisaṃvaṇṇanāviseso desanāhārasampāto nāmāti vuttaṃ hoti. Gāthāttho **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 52) vibhatto. Yojanattho pana **arakkhitena cittena** arakkhitacittasamaṅgī puggalo **mārassa** maccuno vasaṃ gacchati.

Micchādiṭṭhihatena vipallāsena vipallāsasamaṅgī puggalo mārassa vasaṃ gacchati. **Thinamiddhābhibhūtena** sasaṅkhārikacittena kusītacittena taṃcittasamaṅgī puggalo **mārassa** kilesādimārassa vasaṃ gacchatīti.

‘‘Arakkhitena cittenā’ti padena desitaṃ taṃ pamādadhammajātaṃ kassa pada’’nti vattabbattā **‘‘taṃ maccuno pada’’**nti vuttaṃ. ‘‘Arakkhitena cittenā’’ti iminā suttappadesena desito attho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘micchādiṭṭhihatena cāti suttappadesena desito attho kathaṃ vibhatto’’ti vattabbattā **‘‘micchādiṭṭhihatena cā’’**tiādi vuttaṃ. Yena vipallāsena yadā anicce ‘‘nicca’’nti passati, tadā pavatto so vipallāso ‘‘micchādiṭṭhihataṃ nāmā’’ti vuccati. ‘‘So pana vipallāso kiṃlakkhaṇo’’ti pucchitabbattā tathā pucchitvā **‘‘viparītaggāhalakkhaṇo vipallāso’’**ti vuttaṃ.

Viparītaggāhalakkhaṇoti asubhādīnaṃyeva subhādiviparītaggāhalakkhaṇo vipallāso ‘‘vipallāsayatī’’ti kāritatthasambhavato. Kiṃ vipallāso viparītaggāhalakkhaṇo? So vipallāso saññaṃ vipallāsayati, cittampi vipallāsayati, diṭṭhimpi vipallāsayati. Iti tayo dhamme vipallāsayatīti vipallāsetabbānaṃ tividhattā vipallāsāpi tividhā honti. Tesu saññāvipallāso muduko dubbalo subhādivasena upaṭṭhitākāraggahaṇamattattā, cittavipallāso saññāvipallāsato balavā subhādivasena upaṭṭhahantānaṃ rūpakkhandhādīnaṃ subhādivasena sanniṭṭhānaṃ katvā gahaṇato. Diṭṭhivipallāso saññāvipallāsacittavipallāsehi balavataro, yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ subhādiākārena upaṭṭhāti. Taṃ taṃ ārammaṇaṃ sassatādivasena abhinivisitvā gahaṇato. Tasmā saññāvipallāso paṭhamaṃ vutto, tadanantaraṃ cittavipallāso, tadanantaraṃ diṭṭhivipallāso vutto. Vitthārato pana ekekassa subhasukhaattaniccaggahaṇavasena catubbidhattā dvādasavidhā honti.

Vipallāsā ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, ‘‘katame vipallāsapavattiṭṭhānavisayā’’ti pucchitabbattā imāni attabhāvavatthūni vipallāsapavattiṭṭhānavisayānīti dassetuṃ **‘‘so kuhiṃ vipallāsayati catūsu attabhāvavatthūsū’’**ti vuttaṃ. **Catūsu** rūpakāyavedanācittadhammasaṅkhātesu attabhāvavatthūsu so sabbo vipallāso saññācittadiṭṭhiyo vipallāsayati. ‘‘Kathaṃ samanupassantassa vipallāsayatī’’ti pucchitabbattā **‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’**tiādi vuttaṃ. Yo puggalo rūpaṃ vā attato samanupassati, rūpavantaṃ attānaṃ vā attato samanupassati, attani rūpaṃ vā attato samanupassati. Rūpasmiṃ attānaṃ vā attato samanupassati, evaṃ tassa samanupassantassa puggalassa vipallāso rūpakāye saññācittadiṭṭhiyo vipallāsayati. Eseva nayo vedanādīsupi.

‘‘Tesu rūpakāyādīsu katamaṃ katamassa vipallāsassa vatthū’’ti pucchitabbattā evaṃ pavattamānassa vipallāsassa idaṃ imassa vatthūti vibhajituṃ **‘‘tattha rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu rūpādīsu catūsu **paṭhamaṃ vipallāsavatthu rūpaṃ ‘‘asubhe subha’’**nti evaṃ pavattamānassa vipallāsassa vatthu hotīti vibhajitvā gahetabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Evaṃ ‘‘asubhe subha’’ntiādippakārena vipallāsā catubbidhā bhavanti.

Idaṃ imassa vatthūti ācariyena vibhajitvā dassitā, amhehi ca ñātā, ‘‘tesaṃ vipallāsānaṃ katame mūlakāraṇadhammā’’ti pucchitabbattā **‘‘dve dhammā’’**tiādi vuttaṃ. Cittassa saṃkilesā, taṇhā ca avijjā ca – ime dve dhammā vipallāsānaṃ mūlakāraṇabhūtā bhavanti.

‘‘Ime dve dhammā ekato vipallāsānaṃ mūlakāraṇaṃ kiṃ honti, udāhu visuṃ visu’’nti vattabbattā visuṃ visuṃ vibhajituṃ **‘‘taṇhānivuta’’**ntiādi vuttaṃ. Avijjārahitā taṇhā nāma natthi, tasmā ‘‘taṇhāavijjānivuta’’nti vattabbanti? Na, taṇhāya sātisayapaccayattā. Sātisayāya hi taṇhāya asubhepi ‘‘subha’’nti, dukkhepi ‘‘sukha’’nti samanupassanti. ‘‘Taṇhā ca avijjā cā’’ti vuttattā ‘‘avijjānivuta’’nti vattabbaṃ, kasmā ‘‘diṭṭhinivuta’’nti vuttanti? Avijjāya diṭṭhi bhavatīti diṭṭhisīsena avijjaṃ gahetvā **‘‘diṭṭhinivuta’’**nti vuttaṃ, avijjānivutanti attho gahetabbo. ‘‘Avijjānivuta’’nti vutte pana diṭṭhirahitā avijjāpi gahitā siyā, diṭṭhisahitāya hi avijjāya aniccepi ‘‘nicca’’nti, anattaniyepi ‘‘attā’’ti samanupassanti.

‘‘Kathaṃ taṇhāmūlako vipallāso pavatto, kathaṃ diṭṭhisahitāvijjāmūlako vipallāso pavatto’’ti vattabbattā **‘‘tattha yo diṭṭhivipallāso’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu taṇhāmūlakadiṭṭhisahitāvijjāmūlakesu. **Diṭṭhivipallāso**ti diṭṭhisahitāvijjāmūlakavipallāso. **Atītaṃ rūpaṃ attato samanupassatī**ti adabbabhūtopi dabbabhūto viya vutto. **Taṇhāvipallāso**ti diṭṭhisahitataṇhāmūlako vipallāso **anāgataṃ rūpaṃ** diṭṭhibhinandanavasena **abhinandatī**ti. Evaṃ atītasamanupassanaanāgatābhinandanabhedena pavattiviseso daṭṭhabbo. ‘‘Cittassa saṃkileso taṇhāavijjāyeva dve dhammā na honti, atha kho dasa kilesāpi, kasmā dveyeva vuttā’’ti vattabbattā **‘‘dve dhammā cittassa upakkilesā’’**tiādi vuttaṃ. Taṇhā ca avijjā ca – ime dveyeva dhammā paramasāvajjassa vipallāsassa mūlakāraṇattā. **Tāhi** taṇhāavijjāhi visujjhantaṃ cittaṃ sabbehi kilesehi **visujjhati,** tasmā ca visesato cittassa upakkilesā hontīti dve dhammā vuttā. Na hi tāsu taṇhāavijjāsu arahattamaggena pahīnāsu koci saṃkileso appahīno nāma natthīti.

‘‘Vuttappakārā taṇhāavijjā vuttappakārānaṃ vipallāsānaṃyeva mūlakāraṇaṃ honti kiṃ, udāhu sakalassa vaṭṭassāpi mūlakāraṇaṃ honti ki’’nti vattabbattā vuttappakārā taṇhāavijjā vuttappakārānaṃ mūlakāraṇaṃ honti yathā, evaṃ sakalassa vaṭṭassāpi mūlakāraṇaṃ hontīti dassetuṃ **‘‘tesa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha yesaṃ puggalānaṃ cittaṃ arakkhitaṃ, micchādiṭṭhihatañca hoti, **tesaṃ** puggalānaṃ. Yesaṃ avijjānīvaraṇānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ pubbakoṭi na paññāyati, tehi avijjānīvaraṇehi taṇhāsaṃyojanehi saṃsāre **sandhāvantānaṃ saṃsarantānaṃ** puggalānaṃ **sakiṃ nirayaṃ** māravasagamanena sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, **sakiṃ tiracchānayoniṃ** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, **sakiṃ pettivisayaṃ** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, **sakiṃ asurakāyaṃ** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, **sakiṃ deve** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hoti, **sakiṃ manusse** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ hotīti attho.

‘‘Micchādiṭṭhihatena cā’’ti suttappadesena desito attho ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘thinamiddhābhibhūtenāti suttappadesena desito attho kathaṃ vibhatto’’ti vattabbattā **‘‘thinamiddhābhibhūtenā’’**tiādi vuttaṃ. **Cittassa** viññāṇakkhandhassa yā **akallatā** akammaniyatā atthi, idaṃ akallattaṃ akammaniyattaṃ **thinaṃ** nāma. Yaṃ **kāyassa līnattaṃ** vedanādikkhandhattayalīnattaṃ atthi, idaṃ kāyassa līnattaṃ **middhaṃ** nāmāti thinamiddhasarūpameva vuttaṃ. Tehi thinamiddhehi cittassa abhibhūtabhāvādiko pana suviññeyyattā na vutto, avuttepi yesaṃ puggalānaṃ cittaṃ thinamiddhehi abhibhūtaṃ, tesaṃ puggalānaṃ tena cittena cittasīsena saṃyojanena saṃsāre māravasagamanena sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ pariyosānasabhāvo vitthāretvā gahetabbo.

‘‘Vasaṃ mārassa gacchatīti suttappadesena desito attho kathaṃ vibhatto’’ti vattabbattā **‘‘vasaṃ mārassa gacchatī’’**ti vuttaṃ. Tattha **kilesamārassā**ti kileso dānādipuññe māreti nivāretīti atthena **māro**ti kilesamāro. Iminā kilesamāraṃ nissāya pavattattā abhisaṅkhāramārakhandhamāramaccumārā ca gahitā, **ca-**saddena vā gahitāti veditabbā. **Sattamārassā**ti devaputtamārassa. Atha vā ‘‘devaputtamārassā’’ti avatvā ‘‘sattamārassā’’ti vuttattā yo yo rājacorādiko dānādīni vā issariyabhogādīni vā māreti, so so rājacorādikopi gahito, tasmā yassa kassaci sattamārassāti attho. **Vasa**nti icchaṃ lobhaṃ adhippāyaṃ ruciṃ ākaṅkhaṃ āṇaṃ āṇattiṃ. **Gacchatī**ti upagacchati upeti anuvattati anugacchati nātikkamatīti attho. ‘‘Kasmā vasaṃ gacchatī’’ti vattabbattā **‘‘so hī’’**tiādi vuttaṃ. Yo satto arakkhitacittena ca micchādiṭṭhihatacittena ca thinamiddhābhibhūtacittena ca samannāgato hoti, **so** satto avijjānīvaraṇādīhi **nivuto** hutvā saṃsārābhimukho **hi** yasmā hoti, na visaṅkhārābhimukho, tasmā mārassa vasaṃ gacchatīti attho.

‘‘Arakkhitenātiādikassa yassa suttassa attho vibhatto, tena ‘arakkhitenā’tiādikena suttena kittakāni saccāni desitānī’’tivattabbattā **‘‘imāni bhagavatā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Arakkhitenā’’tiādisuttena bhagavatā imāni dve saccāni desitāni dukkhaṃ, samudayo cāti. Kathaṃ desitāni? Abhidhammanissitāya kathāya ceva suttantanissitāya kathāya ca desitāni. Tāsu kathāsu abhidhammanissitāya kathāya desite sati ‘‘arakkhitena cittenā’’ti iminā padena arakkhitaṃ rattampi cittaṃ, arakkhitaṃ duṭṭhampi cittaṃ, arakkhitaṃ mūḷhampi cittaṃ bhagavatā desitaṃ ñāpitaṃ. Tattha rattacittaṃ lobhasahagatacittuppādavasena aṭṭhavidhaṃ, duṭṭhacittaṃ paṭighasampayuttacittuppādavasena dubbidhaṃ, mūḷhacittaṃ momūhacittuppādavasena dubbidhanti veditabbaṃ. Imesañhi cittuppādānaṃ vasena yā cakkhundriyādīnaṃ agutti anārakkhā uppannā, tāya aguttiyā anārakkhāya cittaṃ arakkhitaṃ hoti phalūpacārenāti.

‘‘Micchādiṭṭhihatenā’’ti iminā padena micchādiṭṭhisaṃsaṭṭhaṃ cittaṃ desitaṃ, taṃ diṭṭhisampayuttacittuppādavasena catubbidhanti veditabbaṃ. Tañhi micchādiṭṭhiyā saṃsaṭṭhabhāvena micchādiṭṭhivasānugatattā micchādiṭṭhihataṃ nāmāti. ‘‘Thinamiddhābhibhūtenā’’ti iminā padena thinamiddhena saṃsaṭṭhaṃ cittaṃ desitaṃ, taṃ sasaṅkhārikacittuppādavasena pañcavidhanti veditabbaṃ. Tañhi thinamiddhena saṃsaṭṭhabhāvena thinamiddhavasānugatattā thinamiddhābhibhūtaṃ nāmāti evaṃ ye dvādasākusalā **cittuppādakaṇḍe** ‘‘katame dhammā akusalā? Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī’’tiādinā (dha. sa. 365) vitthārato vattabbā, te dvādasākusalacittuppādā tīhi padehi bhagavatā desitāti veditabbā. ‘‘Mārassā’’ti padena pañca mārā gahitā. Tesu kilesamāro ‘‘cattāro āsavā, cattāro oghā, cattāro yogā, cattāro ganthā, cattāri upādānāni, aṭṭha nīvaraṇā, dasa kilesā’’ti (dha. sa. 1102 ādayo) desito. Abhisaṅkhāramāro pana ‘‘kusalā cetanā (vibha. 226) akusalā cetanā (vibha. 226) kusalaṃ kammaṃ akusalaṃ kamma’’ntiādinā desito. Khandhamāro pana ‘‘attabhāvo pañcakkhandhā’’tiādinā desito. Maccumāro pana ‘‘cuti cavanatā’’tiādinā (vibha. 193) desito. Evaṃ tāvettha abhidhammanissitāya kathāya desito attho daṭṭhabbo.

Suttantanissitāya pana kathāya desite sati ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati…pe… sotindriye na saṃvaraṃ āpajjati… ghānindriye na saṃvaraṃ āpajjati… jivhindriye na saṃvaraṃ āpajjati… kāyindriye na saṃvaraṃ āpajjati… manindriye na saṃvaraṃ āpajjatī’’ti (ma. ni. 1.347) evaṃ puggalādhiṭṭhānena yaṃ chadvārikacittaṃ vuttaṃ, taṃ chadvārikacittaṃ ‘‘arakkhitena cittenā’’ti iminā padena desitaṃ. Yā micchādiṭṭhiyo pubbantakappanavasena vā aparantakappanavasena vā pubbantāparantakappanavasena vā micchā abhinivisantassa ayoniso ummujjantassa ‘‘sassato loko’’ti vā ‘‘asassato loko’’ti vā ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā uppannā, tāhi diṭṭhīhi vā, yā ca diṭṭhiyo ‘‘imā cattāro sassatavādā…pe… paramadiṭṭhadhammanibbānavādā’’ti **brahmajālasuttā**dīsu (dī. ni. 1.30 ādayo) vuttā, tāhi diṭṭhīhi vā sampayuttaṃ yaṃ cittaṃ ‘‘micchādiṭṭhihatena cā’’ti iminā padena desitaṃ.

‘‘Thinaṃ nāma cittassa akammaññatā, middhaṃ nāma vedanādikkhandhattayassa akammaññatā’’ti vā ‘‘thinaṃ anussāhasaṃsīdanaṃ, middhaṃ ussāhasattivighāto’’ti vā yāni thinamiddhāni vuttāni, tehi thinamiddhehi yaṃ cittaṃ abhibhūtaṃ ajjhotthaṭaṃ, taṃ cittaṃ ‘‘thinamiddhābhibhūtenā’’ti iminā padena desitaṃ.

‘‘Vaso nāma icchā lobho adhippāyo ruci ākaṅkhā āṇā āṇattī’’ti yo vaso vutto, so vaso ‘‘vasa’’nti iminā padena desito. ‘‘Pañca mārā – khandhamāro abhisaṅkhāramāro maccumāro devaputtamāro kilesamāro’’ti yo māro vutto, so māro ‘‘mārassā’’ti iminā desito. ‘‘Gacchati, upagacchati, upeti, anuvattati, anugacchati, nātikkamatī’’ti yo puggalo vutto, so puggalo ‘‘gacchatī’’ti iminā desitoti. Evaṃ desitesu dhammesu akusalā samudayasaccaṃ, ‘‘vasaṃ mārassa gacchatī’’ti iminā padena ye pañcupādānakkhandhe upādāya paññatto puggalo vutto, te pañcupādānakkhandhā dukkhasaccanti dve saccāni desitāni. ‘‘Kimatthāya dve saccāni desitānī’’ti pucchitabbattā **‘‘tesaṃ bhagavā’’**tiādi vuttaṃ. **Tesaṃ** dvinnaṃ saccānaṃ **pariññāya ca pahānāya ca** ‘‘arakkhitenā’’tiādi **dhammaṃ bhagavā deseti,** tāni dve saccāni ‘‘arakkhitenā’’tiādikena ñāpetīti attho.

‘‘Tesu dvīsu saccesu kassa saccassa pariññāya, kassa saccassa pahānāya desetī’’ti pucchitabbattā **‘‘dukkhassa pariññāya, samudayassa pahānāyā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Pariññāpahānehi katamāni saccāni desitānī’’ti vattabbattā **‘‘yena cā’’**tiādi vuttaṃ. **Yena** arahattamaggena parijānāti, **yena** arahattamaggena pajahati ca, **ayaṃ** arahattamaggo maggasaccaṃ nāma. **Yaṃ** nibbānadhammaṃ ārabbha taṇhāya, avijjāya ca pahānaṃ jātaṃ, **ayaṃ** nibbānadhammo **nirodho** nirodhasaccaṃ nāmāti. Evaṃ cattāri saccāni bhagavatā desitāni.

‘‘Catunnaṃ saccānaṃ desitabhāvo kena viññātabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tesu catūsu saccesu samudayasaccena assādo gahito, dukkhasaccena ādīnavo gahito, maggasaccanirodhasaccehi nissaraṇaṃ gahitaṃ, samudayappahānavasena sabbagatipajahanaṃ jātaṃ, sabbagatipajahanaṃ phalanti gahitaṃ. Yena rakkhitacittatādikena sabbagatipajahanaṃ jātaṃ, so rakkhitacittatādiko upāyoti gahito, arakkhitacittatādikassa paṭisedhanamukhena rakkhitacittatādikassa niyojanaṃ bhagavato āṇattīti gahitanti desanāhārena nānāsuttesu dassitā assādādayo ‘‘arakkhitenā’’tiādike ekasmiṃyeva sutte nīharitvā dassitā.

‘‘Assādādīnaṃ nīharitvā dassitabhāvo kena viññātabbo saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. Ettha ca yena saṃvaṇṇanāvisesena nānāsuttesu assādādayo nīharitvā dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso desanāhāravibhaṅgo nāma. Yena saṃvaṇṇanāvisesena ekasmiṃyeva sutte assādādayo nīharitvā dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso desanāhārasampāto nāmāti viseso daṭṭhabbo.

‘‘Ettakova desanāhārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto desanāhārasampāto’’**ti vuttaṃ. Ekekasmiṃyeva sutte assādādayo yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena desanāhārasampātena nīharitvā yathārahaṃ dassitā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto desanāhārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahito.

Iti desanāhārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

2. Vicayahārasampātavibhāvanā

53. Yena desanāhārasampātena assādādayo ācariyena vibhattā, amhehi ca ñātā, so desanāhārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo vicayahārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo vicayo hārasampāto’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu desanāhārasampātādīsu soḷasasu hārasampātesu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **vicayahārasampāto** nāmāti pucchati. Imesu dhammesu ayaṃ dhammo yena saṃvaṇṇanāvisesena vicayitabbo, so saṃvaṇṇanāviseso vicayahārasampāto nāmāti niyametvā vibhajituṃ **‘‘tattha taṇhā’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Evaṃ desanāhārasampātaṃ dassetvā idāni vicayahārasampātaṃ dassento yasmā desanāhārapadatthavicayo vicayahāro, tasmā desanāhāre vipallāsahetubhāvena niddhāritāya taṇhāya kusalādivibhāgapavicayamukhena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ ‘tattha taṇhā duvidhā’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 53) –

Vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ ‘‘arakkhitena cittenā’’tiādisuttatthe desanāhārasampātena saṃvaṇṇite akusaladhamme ‘‘taṇhā’’ti niddhāritā sabbataṇhā. **Kusalāpī**ti catubhūmake kusale uddissa pavattā taṇhāpi. **Akusalāpī**ti akusaladhamme uddissa pavattā taṇhāpīti duvidhā hotīti vicayitabbā. Tena vuttaṃ **ṭīkāyaṃ** – ‘‘kusaladhammārammaṇāti kusaladhamme uddissa pavattamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na tesaṃ ārammaṇapaccayataṃ, idha ‘kusalā dhammā’ti lokuttaradhammānampi adhippetattā’’ti.

‘‘Kusalā taṇhā kiṃgāminī, akusalā taṇhā kiṃ gāminī’’ti pucchitabbattā **‘‘akusalā saṃsāragāminī’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā ‘‘katamo kusalākusalataṇhānaṃ viseso’’ti pucchitabbattā **‘‘akusalā saṃsāragāminī’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Taṇhā nāma saṃsāragāminī hotu, kathaṃ apacayagāminī’’ti vattabbattā **‘‘pahānataṇhā’’**ti vuttaṃ, pahānassa hetubhūtā taṇhā **pahānataṇhā**ti attho, pahātabbataṇhaṃ āgamma yaṃ pahānaṃ pavattetabbaṃ, tena pavattetabbena pahānena apacayaṃ gacchatīti vuttaṃ hoti.

‘‘Kiṃ pana taṇhāyeva kusalākusalāti dubbidhā, udāhu aññopi kusalākusalāti dubbidho’’ti vattabbattā **‘‘mānopī’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Katamo māno kusalo, katamo māno akusalo’’ti pucchitabbattā **‘‘yaṃ mānaṃ nissāya mānaṃ pajahati, ayaṃ māno kusalo. Yo pana māno dukkhaṃ nibbattayati, ayaṃ māno akusalo’’**ti vuttaṃ. Tattha **yaṃ mānaṃ…pe… kusalo**ti yaṃ mānaṃ nissāya upanissāya pahānaṃ pavattitaṃ, tena pahānena santāne uppajjanārahaṃ mānaṃ pajahati, ayaṃ upanissayapaccayabhūto māno phalūpacārena kusalo. **Yo pana…pe… akusalo**ti yo pana māno parahiṃsanādivasena pavattamāno hutvā attano ca parassa ca dukkhaṃ nibbattayati, ayaṃ māno akusaloti vicayitvā veditabbo.

‘‘Saṃsārāpacayagāminīsu tāsu taṇhāsu katamā apacayagāminī taṇhā kusalā’’ti pucchitabbattā ‘‘kusalā’’ti vuttāya taṇhāya sarūpaṃ dassetuṃ **‘‘tattha yaṃ nekkhammasita’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tāsu saṃsārāpacayagāminīsu taṇhābhūtāsu kusalākusalāsu. Ayaṃ taṇhā kusalāti sambandho. **‘‘Ariyā** puggalā **santaṃ āyatanaṃ yaṃ** ariyaphaladhammaṃ sacchikatvā upasampajja viharanti, **taṃ āyatanaṃ** ariyaphaladhammaṃ ahaṃ kudāssu sacchikatvā viharissa’’nti patthayantassa **tassa** kulaputtassa tasmiṃ ariyaphale **pihā** uppajjati, pihāpaccayā yaṃ domanassaṃ uppajjati, idaṃ domanassaṃ **‘‘nekkhammasita’’**nti vuccati. Ayaṃ ariyaphale pihāsaṅkhātā taṇhā kusalā anavajjā anavajjaariyaphaladhammaṃ uddissa pavattattāti vicayitabbaṃ.

‘‘Kathaṃ pavattā’’ti vattabbattā **‘‘rāgavirāgā’’**tiādi vuttaṃ. Yā **rāgavirāgā cetovimutti** pattabbā. **Tadārammaṇā** taṃ cetovimuttiṃ āgamma pavattā taṇhā **kusalā** anavajjā, yā **avijjāvirāgā paññāvimutti** pattabbā, tadārammaṇā taṃ paññāvimuttiṃ āgamma pavattā taṇhā kusalā anavajjāti vicayitabbā. Tāya paññāvimuttiyā vasena bhagavatā –

> ‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro;
> Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbayaṃ;
> Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe’’ti. (udā. 32; netti. 31, 65, 78) –

Gāthāyaṃ ‘‘sabbā duggatiyo jahe’’ti padaṃ vuttaṃ, ‘‘tassā paññāvimuttiyā yo pavicayo kātabbo, katamo so pavicayo’’ti pucchitabbattā **‘‘tassā ko pavicayo’’**tiādi vuttaṃ. **Tassā** paññāvimuttiyā ko pavicayoti ce puccheyya ‘‘aṭṭha maggaṅgāni – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhī’’ti pavicayo veditabbo. ‘‘So pavicayo kattha daṭṭhabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘so katthā’’**tiādi vuttaṃ. **So** paññāvimuttiyā pavicayo **kattha** kasmiṃ dhamme daṭṭhabboti pucchati. Catutthe jhāne **pāramitāya** ukkaṃsagatāya catutthajjhānabhāvanāya so pavicayo daṭṭhabbo.

‘‘Catutthe jhāne pāramitāyā’’ti vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘catutthe hi jhāne’’**tiādi vuttaṃ. Yo so catutthajjhānalābhī puggalo catutthe jhāne parisuddhaṃ pariyodātaṃ anaṅgaṇaṃ vigatūpakkilesaṃ mudu kammaniyaṃ ṭhitaṃ āneñjappattaṃ, iti aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ bhāvayati, **so** catutthajjhānalābhī puggalo **tattha** catutthe jhāne aṭṭhavidhaṃ vijjācaraṇaṃ adhigacchati. Katamaṃ aṭṭhavidhaṃ? Cha abhiññā, dve ca visese vā adhigacchatīti yojanā. Iddhividhādayo pañca, lokiyābhiññā ceva arahattamaggapaññā cāti **cha abhiññā**. Manomayiddhi ceva vipassanāñāṇañcāti **dve ca visesā** honti.

‘‘Taṃ catutthajjhānacittaṃ kuto parisuddhaṃ…pe… kuto āneñjappatta’’nti pucchitabbattā **‘‘taṃ cittaṃ yato parisuddha’’**ntiādi vuttaṃ. Taṃ cittaṃ **yato** upekkhāsatipārisuddhibhāvato **parisuddhaṃ, tato** upekkhāsatipārisuddhibhāvato **pariyodātaṃ** hoti. Sukhādīnaṃ paccayaghātena **yato** vītarāgādianaṅgaṇabhāvato **anaṅgaṇaṃ, tato** vītarāgādianaṅgaṇabhāvato **vigatūpakkilesaṃ. Yato** subhāvitabhāvato **mudu, tato** subhāvitabhāvato **kammaniyaṃ. Yato** parisuddhādīsu ṭhitabhāvato **ṭhitaṃ, tato** parisuddhādīsu ṭhitabhāvato **āneñjappattaṃ** hotītipi yojanā yuttā **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 53) yugaḷato āgatattā. Saddhāvīriyasatisamādhipaññāobhāsehi pariggahitabhāvato **āneñjappattaṃ**. Saddhāya hi pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhe assaddhiye na iñjati na calati, vīriyena pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhe kosajje na iñjati, satiyā pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhe pamāde na iñjati, samādhinā pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhe uddhacce na iñjati, paññāya pariggahitaṃ cittaṃ paṭipakkhāya avijjāya na iñjati, obhāsagataṃ cittaṃ kilesandhakāre na iñjati. Iti imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ catutthajjhānacittaṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgatattā catutthajjhānacittaṃ channaṃ abhiññāñāṇānañca manomayiddhivipassanāñāṇānañca adhigamūpāyo hoti, tasmā so paññāvimuttiparicayo catutthajjhāne daṭṭhabboyevāti saṅkhepattho. Vitthārato pana **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 53) ‘‘tattha upekkhāsatipārisuddhibhāvenā’’tiādinā vā ‘‘aparo nayo’’tiādinā vā vuttoyevāti amhehi na vutto.

‘‘Yesaṃ rāgādiaṅgaṇānaṃ abhāvena anaṅgaṇaṃ, yesaṃ abhijjhādiupakkilesānaṃ abhāvena vigatūpakkilesaṃ, yāya cittassa ṭhitiyā abhāvena ṭhitaṃ, iñjanāya abhāvena āneñjappattaṃ, te rāgādiaṅgaṇādayo katamāya pakkhā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha aṅgaṇā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu rāgādiaṅgaṇādīsu **aṅgaṇā** ca rāgādiaṅgaṇā ca **upakkilesā** abhijjhādiupakkilesā ca santi, **tadubhayaṃ** rāgādiaṅgaṇaabhijjhādiupakkilesadvayaṃ **taṇhāpakkho** rāgādiaṅgaṇānaṃ taṇhāsabhāvattā, abhijjhādiupakkilesānañca taṇhāya anulomattā. Yā **iñjanā** phandanā yā ca cittassa **aṭṭhiti** anavaṭṭhānaṃ atthi, **ayaṃ** iñjanā aṭṭhiti **diṭṭhipakkho** iñjanāya ca aṭṭhitiyā ca micchābhinivesahetubhāvatoti pavicayo kātabbo.

‘‘Kiṃ pana catutthajjhānacittaṃ aṭṭhaṅgasamannāgatattāyeva channaṃ abhiññāñāṇānañca **manomayiddhivipassanāñāṇānañca adhigamūpāyo hotī’’ti pucchitabbattā ‘‘cattāri indriyānī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Tassa catutthajjhānalābhino, dukkhindriyaṃ domanassindriyaṃ sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ iti cattārindriyāni catutthajjhāne nirujjhanti, tassa catutthajjhānalābhino upekkhindriyaṃ avasiṭṭhaṃ bhavati, tasmāpi catutthajjhānacittaṃ vuttappakārānaṃ aṭṭhannaṃ ñāṇānaṃ adhigamūpāyo hoti, so ca adhigamūpāyabhāvo ciṇṇavasībhāvasseva bhaveyya, kathaṃ catutthajjhānamattalābhino ciṇṇavasībhāvo siyā’’ti vattabbattā so catutthajjhānalābhī catutthajjhāneyeva aṭṭhatvā arūpasamāpattiyopi **evaṃ katvā nibbatteti bhāveti, tasmā ciṇṇavasībhāvo hotīti dassetuṃ ‘‘so uparimaṃ samāpatti’’**ntiādi vuttaṃ. Tassattho **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 53) vitthārato vutto, tasmā yojanamattaṃ karissāma.

So rūpāvacaracatutthajjhānalābhī yogāvacaro rūpāvacaracatutthajjhānasamāpattito **uparimaṃ** ākāsānañcāyatana**samāpattiṃ santato** santatarato manasi karoti. Yathāvuttaṃ uparimaṃ samāpattiṃ santato **manasi karoto tassa** catutthajjhānalābhino yogāvacarassa catutthajjhāne **saññā** saññāpadhānā samāpatti oḷārikā viya hutvā saṇṭhahati, paṭighasaññā ca **ukkaṇṭhā** anabhirati hutvā saṇṭhahati, **so** yathāvuttena vidhinā manasi karonto yogāvacaro **sabbaso** niravasesato rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘‘ākāsaṃ ananta’’nti manasi katvā pavattamānaṃ **ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ** sacchikatvā upasampajja viharati. **Rūpasaññā** rūpāvacarasaññā pañcavidha**abhiññābhinīhāro** hoti. **Nānattasaññā** nānārammaṇesu **vokāro** akusalo pavattati. Evaṃ rūpāvacarajjhāne ādīnavadassī hutvā tā rūpasaññānānattasaññāyo ārammaṇe samatikkamati, **assa** yogāvacarassa paṭighasaññā ca abbhatthaṃ gacchati. **Evaṃ** iminā vuttanayena samatikkamena **samāhitassa,** santavuttinā arūpāvacarasamādhinā **samāhitassa** yogāvacarassa **obhāso** rūpāvacarajjhānobhāso antaradhāyati. **Rūpānaṃ** kasiṇarūpānaṃ jhānacakkhunā dassanañca antaradhāyatīti yojanā.

‘‘Yena samādhinā samāhitassa, samāhitassa obhāso ca rūpānaṃ dassanañca antaradhāyati, so samādhi kittakehi aṅgehi samannāgato, kathaṃ paccavekkhitabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘so samādhī’’**tiādi vuttaṃ. **So samādhī**ti yena rūpārūpāvacarasamādhinā samāhito, so duvidhopi samādhi anabhijjhābyāpādavīriyārambhehi tīhi upakārakaṅgehi ca passaddhisatīhi dvīhi parikkhāraṅgehi ca avikkhittena ekena sabhāvaṅgena ca chahi aṅgehi samannāgatoti **paccavekkhitabbo** punappunaṃ cintetabbo sallakkhetabbo. ‘‘Kathaṃ kattha paccavekkhitabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘anabhijjhāsahagataṃ me mānasaṃ sabbaloke’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Tesu chasu aṅgesu kittako samatho, kittakā vipassanā’’ti pucchitabbattā ettako samatho, ettakā vipassanāti vibhajituṃ **‘‘tattha yañcā’’**tiādi

vuttaṃ.

54. ‘‘Paññāvimuttī’’ti vuttassa arahattaphalassa samādhissa samathavipassanāsaṅkhātā pubbabhāgapaṭipadā samādhimukhena ācariyena vibhattā, ‘‘tāya paṭipadāya labhitabbo arahattaphalasamādhi kittakena veditabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘so samādhi pañcavidhena veditabbo’’**ti vuttaṃ. Yo arahattaphalasamādhi samathavipassanāpaṭipadāya labhitabbo, so arahattaphalasamādhi **pañcavidhena** ñāṇadassanena veditabbo.

‘‘Kathaṃ pañcavidhañāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavatī’’ti vattabbattā **‘‘ayaṃ samādhī’’**tiādi vuttaṃ. **Ayaṃ** arahattaphalasamādhi appitappitakkhaṇe phalasamāpattisukhattā **paccuppannasukho** hoti, **iti** paccavekkhantassa **assa** arahato paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavati. **Ayaṃ** arahattaphalasamādhi āyatiṃ samāpajjitabbassa arahattaphalasamādhissa upanissayapaccayattā **āyatiṃ sukhavipāko** hoti, **iti** paccavekkhantassa…pe… bhavati. **Ayaṃ** arahattaphalasamādhi kilesaarīhi ārakattā **ariyo,** kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvato **nirāmiso** ca hoti, **iti** paccavekkhantassa… pe… bhavati. **Ayaṃ** arahattaphalasamādhi akāpurisehi sammāsambuddhapaccekabuddhasāvakabuddhehi sevitabbattā **akāpurisasevito** hoti, **iti** paccavekkhantassa…pe… bhavati. **Ayaṃ** arahattaphalasamādhi aṅgasantakilesadarathasantattā **santo ceva** divasampi samāpajjantassa atittikaraṇato **paṇīto ca** paṭippassaddhakilesena arahatā puggalena laddhattā **paṭippassaddhiladdho ca** arahattamaggasamādhisaṅkhātena ekodibhāvena adhigatattā **ekodibhāvādhigato ca** sasaṅkhārena sapayogena adhigatattā, nīvaraṇādipaccanīkadhamme niggayha anadhigatattā, aññe kilese vāretvā anadhigatattā, arahattamaggaphalabhāveneva pavattattā **nasasaṅkhāraniggayhavāritagato** hoti, **iti** paccavekkhantassa **assa** arahato paccattameva ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ bhavatīti pañcavidhena ñāṇadassanena so arahattaphalasamādhi vicayitvā veditabboti.

‘‘Paccuppannasukhādīsu samādhīsu kittako samatho, kittakā vipassanā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yo ca samādhi paccuppannasukho’’**tiādi vuttaṃ. **Samatho, vipassanā**ti ca arahattaphalasamathavipassanāva adhippetā, na pubbabhāgasamathavipassanāti. Arahattaphalasamādhi pañcavidhena veditabboti ācariyena vutto, ‘‘tassa arahattaphalasamādhissa pubbabhāgapaṭipadāyaṃ vutto samādhi kittakena veditabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘so samādhi pañcavidhena veditabbo’’**ti vuttaṃ. Yo rūpāvacaracatutthajjhānasamādhi pubbabhāgapaṭipadāyaṃ vutto, so rūpāvacaracatutthajjhānasamādhi pañcavidhena pakārena veditabbo. ‘‘Katamenā’’ti pucchitabbattā **‘‘pītipharaṇatā’’**tiādi vuttaṃ. Paṭhamadutiyajjhānesu paññā **pītipharaṇatā** hoti. Paṭhamadutiyatatiyajjhānesu paññā **sukhapharaṇatā** hoti. Catutthajjhāne cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** hoti. Dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā** hoti. Jhānaṃ paccavekkhitvā pavattamānapaññā **paccavekkhaṇānimittaṃ** hoti. Iti pañcavidhena paññāpakārena vicayitvā veditabboti. ‘‘Tesu pañcavidhesu pakāresu kittako samatho, kittakā vipassanā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yo ca pītipharaṇo’’**tiādi vuttaṃ.

55. Sampayogavasena samādhi ācariyena vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘kathaṃ ārammaṇavasena vibhatto’’ti pucchitabbattā **‘‘dasa kasiṇāyatanānī’’**tiādi vuttaṃ. Imehi dasahi ārammaṇehi kasiṇehipi samādhi vicinitvā veditabboti. ‘‘Tesu dasasu kittako samatho, kittakā vipassanā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yañcā’’**tiādi vuttaṃ. **Kasiṇa**nti ca kasiṇamaṇḍalampi parikammampi paṭibhāganimittampi tasmiṃ paṭibhāganimitte uppannajjhānampi vuccati, idha pana sasampayuttajjhānameva adhippetaṃ.

‘‘Kiṃ pana vuttappakāro samādhiyeva samathavipassanāya yojetabbo, udāhu aññopi yojetabbo’’ti vattabbattā satipaṭṭhānādipubbabhāgapaṭipadābhedena anekabhedabhinno niravaseso ariyamaggopi vicayitvā yojetabboti dassetuṃ **‘‘evaṃ sabbo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **eva**nti mayā vuttanayena vuttanayānusārena **sabbo** niravaseso satipaṭṭhānādipubbabhāgapaṭipadābhedena anekabhedabhinno **ariyo maggo** yojetabbo. Kathaṃ? **Yena yena** anabhijjhādi**ākārena** paccuppannasukhatādiākārena samādhi mayā vutto, **tena tena** anabhijjhādiākārena paccuppannasukhatādiākārena yo yo ariyamaggo samathena yojetuṃ sambhavati, so so ariyamaggo samathena vicayitvā yojayitabbo. Yo yo ariyamaggo vipassanāya yojetuṃ sambhavati, so so ariyamaggo vipassanāya yojayitvā yojayitabboti attho gahetabbo.

‘‘Yehi samathādhiṭṭhānehi vipassanādhammehi yojayitabbo, te samathādhiṭṭhānā vipassanādhammā katamehi dhammehi saṅgahitā’’ti pucchitabbattā **‘‘te tīhi dhammehi saṅgahitā aniccatāya dukkhatāya anattatāyā’’**ti vuttaṃ, te samathādhiṭṭhānā vipassanādhammā ‘‘aniccatāya paññāya dukkhatāya paññāya anattatāya paññāyā’’ti tīhi anupassanādhammehi saṅgahitā gaṇhitāti attho. Aniccatādinā sahacaraṇato anupassanāpaññāpi ‘‘aniccatā dukkhatā anattatā’’ti vuccati.

‘‘Yo yogī puggalo samathādhiṭṭhānaṃ vipassanaṃ bhāvayamāno hoti, so yogī puggalo kiṃ bhāvayatī’’ti pucchitabbattā **‘‘so samathavipassanaṃ bhāvayamāno’’**tiādi vuttaṃ.

Samathavipassanādīni bhāvayamāno puggalo rāgacarito dosacarito mohacaritoti tividho, ‘‘tattha katamo puggalo katamena katamena vimokkhamukhena niyyāti, katamāyaṃ katamāyaṃ sikkhanto, katamaṃ katamaṃ pajahanto, katamaṃ katamaṃ anupagacchanto, katamaṃ katamaṃ parijānanto, katamaṃ katamaṃ pavāhento, katamaṃ katamaṃ niddhunanto, katamaṃ katamaṃ vamento, katamaṃ katamaṃ nibbāpento, katamaṃ katamaṃ uppāṭento, katamaṃ katamaṃ vijaṭento niyyātī’’ti pucchitabbattā **‘‘rāgacarito puggalo’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘idāni yesaṃ puggalānaṃ yattha sikkhantānaṃ visesato niyyānamukhāni, yesañca kilesānaṃ paṭipakkhabhūtāni tīṇi vimokkhamukhāni, tehi saddhiṃ tāni dassetuṃ ‘rāgacarito’tiādi vutta’’nti vuttaṃ. Tassatthopi **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 55) vuttoyeva.

‘‘Kasmā tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayo khandhe bhāvayatī’’ti vattabbattā **‘‘tattha suññatavimokkhamukha’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu tīsu vimokkhamukhesu. **Suññatavimokkhamukhaṃ paññākkhandho** anattānupassanāya paññāpadhānattā. **Animittavimokkhamukhaṃ samādhikkhandho** aniccānupassanāya samādhipadhānattā. **Appaṇihitavimokkhamukhaṃ sīlakkhandho** dukkhānupassanāya sīlapadhānattā. Iti tīhi vimokkhamukhehi tiṇṇaṃ khandhānaṃ saṅgahitattā tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayanto so yogī puggalo tayo khandhe bhāvayatiyevāti paññāpadhānādibhāvo **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 55) vutto. **Tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayati**. ‘‘Kasmā bhāvayatī’’ti vattabbattā kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘tattha yā’’**tiādi vuttaṃ.

Tiṇṇaṃ khandhānaṃ ariyaaṭṭhaṅgikamaggabhāvo vibhatto, amhehi ca jānito, ‘‘kathaṃ samathavipassanābhāvo jānitabbo’’ti vattabbattā tiṇṇaṃ khandhānaṃ samathavipassanābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘tattha sīlakkhandho cā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Yo yogī puggalo samathavipassanaṃ bhāveti, tassa yogino puggalassa bhavaṅgāni katamaṃ bhāvanaṃ gacchantī’’ti pucchitabbattā **‘‘yo samathavipassanaṃ bhāveti, tassā’’**tiādi vuttaṃ. Kāyo ca cittañca **dve bhavaṅgāni** upapattibhavassa aṅgāni **bhāvanaṃ** vaḍḍhanaṃ gacchanti. Sīlañca samādhi ca **dve padāni** dve pādā bhavanirodhagāminī paṭipadā **bhāvanaṃ** vaḍḍhanaṃ gacchanti.

‘‘Kathaṃ gacchantī’’ti vattabbattā **‘‘so hoti bhikkhū’’**tiādi vuttaṃ. **Bhāvitakāyo**ti bhāvito kāyo kāyaābhisamācāriko, kāyasaṃvaro vā yena bhikkhunāti bhāvitakāyo. Sesesupi esa nayo. **Kāye** kāyaābhisamācārike, kāyasaṃvare vā **bhāviyamāne** sati sammākammanto, sammāvāyāmo ca dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti kāyasamācārasīlattā. **Sīle** vācāsaṃvaraājīvasaṃvaravasena pavatte sīle **bhāviyamāne** sati sammāvācā ca sammāājīvo ca dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti vācādisaṃvarasīlattā. **Citte** cittasaṃvaravasena pavatte citte **bhāviyamāne** sati sammāsati ca sammāsamādhi ca dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti cittasaṃvarasīlattā. Paññāya bhāviyamānāya sati sammādiṭṭhi ca sammāsaṅkappo ca dve dhammā bhāvanaṃ gacchanti samānattā, upakārakattā ca. Sammāsaṅkappena hi punappunaṃ saṅkappantassa paññā vaḍḍhatīti.

‘‘Sammākammanto ca sammāvāyāmo ca dve dhammā kāyavaseneva vibhattā vicetabbā kiṃ, udāhu cittavasena vibhattā vicetabbā ki’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha yo ca sammākammanto’’**tiādi vuttaṃ. Kāyasucaritacetanābhūto yo ca sammākammanto, taṃsahito yo ca sammāvāyāmo siyā kāyiko, viratibhūto yo ca sammākammanto, taṃsahito yo ca sammāvāyāmo siyā cetasiko, **tattha** tesu kāyikacetasikabhūtesu sammākammantasammāvāyāmesu **yo** sammākammantasammāvāyāmo kāyasaṅgaho, **so** sammākammantasammāvāyāmo **kāye** kāyaābhisamācārike, kāyasaṃvare vā **bhāvite** sati bhāvanaṃ gacchati. **Yo** sammākammantasammāvāyāmo cittasaṅgaho, **so** sammākammantasammāvāyāmo **citte** cittasaṃvare **bhāvite** sati bhāvanaṃ gacchatīti yojanā.

‘‘Samathavipassanaṃ bhāvayanto so yogī puggalo kittakaṃ adhigamaṃ gacchatī’’ti vicayitabbattā **‘‘so samathavipassanaṃ bhāvayanto’’**tiādi vuttaṃ. Pañcavidhaṃ ariyamaggādhigamaṃ dassetuṃ **‘‘khippādhigamo cā’’**tiādi vuttaṃ. Tassattho **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 55) vibhatto. ‘‘Kena katamo adhigamo hotī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha samathenā’’**tiādi vuttaṃ.

56. ‘‘Arakkhitena cittenā’’tiādisuttattho veneyyānaṃ arahattaphalavimuttimukhena ācariyena vicayito vibhatto, amhehi ca ñāto, ‘‘desakassa dasabalasamannāgatassa dasa balāni kathaṃ vicayitabbānī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yo desayati, so dasabalasamannāgato’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Iti mahāthero ‘tasmā rakkhitacittassā’ti gāthāya vasena arahattaphalavimuttimukhena vicayahārasampātaṃ niddisanto, desanākusalatāya anekehi suttappadesehi tassā pubbabhāgapaṭipadāya bhāvanāvisesānaṃ bhāvanānisaṃsānañca vibhajanavasena nānappakārato vicayahāraṃ dassetvā, idāni dasannaṃ tathāgatabalānampi vasena taṃ dassetuṃ ‘tattha yo desayatī’tiādimāhā’’ti –

Vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu samathavipassanaṃ bhāvayantesu sāsitabbasāsakesu. Dasabalasamannāgato **yo** desako satthā ‘‘arakkhitena cittenā’’tiādidhammaṃ deseti, ovādena sāvake na visaṃvādayati, tassa desakassa satthuno dasa balāni vicayitabbānīti yojanā.

‘‘Kinti desetī’’ti pucchitabbattā **‘‘so tividha’’**ntiādi vuttaṃ. Tesu dasasu tathāgatabalesu ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ paṭhamaṃ tathāgatabalaṃ nāma, ‘‘taṃ balaṃ kathaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘so tathā ovadito’’**tiādi vuttaṃ. Attho **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 56) vutto, pāḷivasenapi pākaṭo. ‘‘Etaṃ ṭhānaṃ na vijjatī’’ti jānanaṃ aṭṭhānañāṇaṃ nāma, ‘‘etaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti jānanaṃ ṭhānañāṇaṃ nāmāti ṭhānāṭṭhānānaṃ jānanañāṇaṃ paṭhamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti adhippāyo veditabbo. (1)

57. Ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ paṭhamaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ vibhattaṃ amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kathaṃ sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ dutiyatathāgatabalaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘iti ṭhānāṭṭhānatā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Ayaṃ paṭipadā imasmiṃ bhave gāminī, ayaṃ paṭipadā imasmiṃ bhave gāminī’’ti sabbattha gāminiyā paṭipadāya jānanañāṇaṃ **sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ** nāmāti sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ dutiyaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti adhippāyo. (2)

59. Sabbatthagāminipaṭipadāñāṇaṃ dutiyaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kathaṃ anekadhātunānādhātuñāṇaṃ tatiyaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘iti sabbatthagāminī paṭipadā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Ayaṃ dhātu ca ayaṃ dhātu ca **anekadhātu** nāma, ayaṃ dhātu ca ayaṃ dhātu ca **nānādhātu** nāmā’’ti anekadhātunānādhātūnaṃ jānanañāṇaṃ **anekadhātunānādhātuñāṇaṃ** nāmāti anekadhātunānādhātuñāṇaṃ tatiyaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti. (3)

60. Anekadhātunānādhātuñāṇaṃ tatiyaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kathaṃ sattānaṃ nānādhimuttikatāñāṇaṃ catutthaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘iti anekadhātunānādhātukassa lokassā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Ime sattā evaṃ adhimuttā, ime sattā evaṃ adhimuttā’’ti sattānaṃ adhimuccanānaṃ jānanañāṇaṃ sattānaṃ **nānādhimuttikatāñāṇaṃ** nāmāti sattānaṃ nānādhimuttikatāñāṇaṃ catutthaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti. (4)

Sattānaṃ nānādhimuttikatāñāṇaṃ catutthaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kathaṃ vipākavemattatāñāṇaṃ pañcamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘iti te yathādhimuttā cā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Evaṃ adhimuttānaṃ sattānaṃ idaṃ kammaṃ kaṇhaṃ, imassa kaṇhakammassa ayaṃ vipāko. Idaṃ kammaṃ sukkaṃ, imassa sukkakammassa ayaṃ vipāko’’ti evamādīhi vipākānaṃ nānattajānanañāṇaṃ **vipākavemattatāñāṇaṃ** nāmāti vipākavemattatāñāṇaṃ pañcamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti.

62. Vipākavemattatāñāṇaṃ pañcamaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kathaṃ jhānānaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānañāṇaṃ chaṭṭhaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘iti tathā samādinnāna’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Evaṃ samādinnānaṃ kammānaṃ jhānānaṃ vimokkhānaṃ samādhīnaṃ samāpattīnaṃ ayaṃ saṃkileso, idaṃ vodānaṃ, idaṃ vuṭṭhānaṃ, evaṃ saṃkilissati, evaṃ vodāyati, evaṃ vuṭṭhahatī’’ti jhānānaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānānaṃ anāvaraṇañāṇaṃ **jhānānaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānañāṇaṃ** nāmāti jhānānaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānañāṇaṃ chaṭṭhaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti. (5)

63. Jhānānaṃ saṃkilesañāṇaṃ chaṭṭhaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ, ‘‘kathaṃ indriyaparopariyattavemattatāñāṇaṃ sattamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘iti tasseva samādhissā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Evaṃ ādhipateyyaṭṭhena indriyāni, evaṃ akampiyaṭṭhena balānī’’ti jānanena saha ‘‘ayaṃ mudindriyo, ayaṃ majjhindriyo, ayaṃ tikkhindriyo’’ti parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyabalānaṃ amudumajjhādhimattatājānanañāṇaṃamudumajjhādhimattatājānanañāṇaṃ **indriyaparopariyattavemattatāñāṇaṃ** nāmāti indriyaparopariyattavemattatāñāṇaṃ sattamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti. (6)

64. Indriyaparopariyattañāṇaṃ sattamaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ, ‘‘kathaṃ pubbenivāsānussatiñāṇaṃ aṭṭhamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbaṃ, kathaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ navamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘iti tattha yaṃ anekavihita’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Ekaṃ jāti’’ntiādinā jātivasena vā ‘‘evaṃnāmo’’tiādinā nāmagottavaṇṇāhārasukhadukkhapaṭisaṃvedanāya pariyantavasena vā sākārassa sauddesassa anekavihitapubbenivāsassa taṃtaṃbhavassa asesato jānanañāṇaṃ **pubbenivāsānussatiñāṇaṃ** nāmāti pubbenivāsānussatiñāṇaṃ aṭṭhamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti. (7)

Cavamānaupapajjamānahīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇasugataduggatayathākammūpagānaṃ sattānaṃ asesato cutūpapātānaṃ jānanañāṇaṃ **dibbacakkhuñāṇaṃ** nāmāti dibbacakkhuñāṇaṃ navamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti. (8-9)

Pubbenivāsādiaṭṭhamanavamaṃ tathāgatabalaṃ ācariyena vicayitaṃ vibhattaṃ, ‘‘kathaṃ sabbāsavakkhayañāṇaṃ dasamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabba’’nti pucchitabbattā **‘‘iti tattha ya’’**ntiādi vuttaṃ. Bodhimūle saṃkilesamāranihanaṃ ñāṇaṃ uppannaṃ, idaṃ kilesamāranihanaṃ ñāṇaṃ **sabbāsavakkhayañāṇaṃ** nāmāti sabbāsavakkhayañāṇaṃ dasamaṃ tathāgatabalaṃ vicayitabbanti ayaṃ saṅkhepattho. Vitthārato pana pāḷito ca aṭṭhakathāto ca yatipotānampi pākaṭo bhaveyyāti maññitvā na dassito.(10)

‘‘Ettakova vicayahārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto vicayo hārasampāto’’**ti vuttaṃ. Ye ye suttappadesatthā vuttā, te te suttappadesatthā yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vicayahārasampātena vicayitabbā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vicayahārasampāto **niyutto** yathārahaṃ nīharitvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti vicayahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

3. Yuttihārasampātavibhāvanā

65. Yena yena vicayahārasampātena suttappadesatthā ācariyena vicayitabbā, amhehi ca ñātā, so vicayahārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo yuttihārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo yuttihārasampāto’’**tiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘evaṃ nānānayehi vicayahārasampātaṃ vitthāretvā idāni yuttihārasampātādīni dassetuṃ ‘tattha katamo yuttihārasampāto’tiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 65) vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu desanāhārasampātādīsu soḷasasu hārasampātesu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **yuttihārasampāto** nāmāti pucchati, pucchitvā yasmiṃ suttappadese vuttānaṃ atthānaṃ yuttibhāvo vicāretabbo, taṃ suttappadesaṃ nīharituṃ –

> ‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro;
> Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbayaṃ;
> Thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe’’ti. (udā. 32; netti. 31, 78) –

Vuttaṃ. Tassaṃ gāthāyaṃ **tasmā** arakkhitacittassa māravasānugatattā satisaṃvaraindriyasaṃvarādivasena bhikkhu **rakkhitacitto assa** bhaveyya, **tasmā** kāmavitakkādimicchāsaṅkappagocarassa māravasānugatattā nekkhammasaṅkappādivasena bhikkhu **sammāsaṅkappagocaro assa** bhaveyya, **tasmā** micchādiṭṭhihatacittassa māravasānugatattā yonisomanasikārena bhikkhu udayabbayaṃ ñatvāna **sammādiṭṭhipurekkhāro assa** bhaveyya, **tasmā** thinamiddhena hatacittassa māravasānugatattā vīriyavasena bhikkhu **thinamiddhābhibhū assa** bhaveyya, tādiso bhikkhu sabbā duggatiyo **jahe** jahissatīti attho veditabbo.

‘‘Tassaṃ gāthāyaṃ kathaṃ yuttibhāvo vicāretabbo’’ti vattabbattā **‘‘tasmā rakkhitacittassā’’**tiādi vuttaṃ. Rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaro bhavissatīti attho yujjati eva, no na yujjati. Micchāsaṅkappānampi jahitattā sammādiṭṭhipurekkhāro hutvā viharanto udayabbayaṃ paṭivijjhissatīti attho yujjati sammādiṭṭhipurekkhārassa udayabbayānupassanāsambhavato. Udayabbayaṃ paṭivijjhanto sabbā duggatiyo jahissatīti attho yujjati udayabbayānupassanānukkamena ariyamaggasambhavato. Sabbā duggatiyo jahanto sabbāni duggativinipātabhayāni samatikkamissatīti attho yujjati sabbesaṃ duggativinipātabhayānaṃ anuppajjanato.

‘‘Ettakova yuttihārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto yuttihārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena yuttihārasampātena suttappadesatthānaṃ yuttibhāvo vicāretabbo, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto yuttihārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti yuttihārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

4. Padaṭṭhānahārasampātavibhāvanā

66. Yena yena yuttihārasampātena suttappadesatthānaṃ yuttibhāvo ācariyena vibhāvito, amhehi ca ñāto, so yuttihārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo padaṭṭhānahārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo padaṭṭhāno hārasampāto’’**ti pucchati.

Pucchitvā yasmiṃ suttappadese vuttāni padaṭṭhānāni nīharitāni, taṃ suttappadesaṃ nīharituṃ **‘‘tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaroti gāthā’’**ti vuttā. Gāthāttho vuttova. ‘‘Katame gāthātthā katamesaṃ dhammānaṃ padaṭṭhānānī’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā rakkhitacittassā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’**ti suttappadesassa atthabhūtā indriyesu guttadvāratā tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānaṃ nāma sucaritapāripūriyā āsannakāraṇattā. **‘‘Sammāsaṅkappagocaro’’**ti suttappadesassa atthabhūtā nekkhammasaṅkappādayo sammāsaṅkappā samathassa padaṭṭhānaṃ nāma kāmacchandaādinīvaraṇavikkhambhanassa āsannakāraṇattā. **‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’**ti suttappadesassa atthabhūtā kammassakatāsammādiṭṭhi ca sappaccayanāmarūpadassanasammādiṭṭhi ca vipassanāya padaṭṭhānaṃ nāma aniccānupassanādīnaṃ visesakāraṇattā. **‘‘Ñatvāna udayabbaya’’**nti suttappadesassa atthabhūtā udayabbayānupassanāpaññā dassanabhūmiyā padaṭṭhānaṃ nāma paṭhamamaggādhigamassa āsannakāraṇattā. **‘‘Thinamiddhābhibhū bhikkhū’’**ti suttappadesassa atthabhūtaṃ thinamiddhābhibhavanaṃ vīriyassa padaṭṭhānaṃ nāma āsannakāraṇattā. **‘‘Sabbā duggatiyo jahe’’**ti suttappadesassa atthabhūtā pahātabbajahanabhāvanāya ariyamaggabhāvanāya padaṭṭhānaṃ nāma pahātabbappahānena ariyamaggabhāvanāpāripūrisambhavato.

‘‘Ettakova padaṭṭhānahārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto padaṭṭhāno hārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena padaṭṭhānahārasampātabhūtena suttappadesatthāni padaṭṭhānāni nīharitāni, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto padaṭṭhānahārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti padaṭṭhānahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

5. Lakkhaṇahārasampātavibhāvanā

67. Yena yena padaṭṭhānahārasampātena suttappadesatthāni padaṭṭhānāni ācariyena niddhāritāni, amhehi ca ñātāni, so padaṭṭhānahārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo lakkhaṇahārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo lakkhaṇo hārasampāto’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu desanāhārasampātādīsu soḷasasu hārasampātesu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **lakkhaṇahārasampāto** nāmāti pucchati.

‘‘Katamehi suttatthehi samānalakkhaṇā katame dhammā gahitā’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’**ti suttappadesena vuttaṃ **idaṃ** rakkhaṇaṃ satindriyaṃ gahitaṃ, satindriye gahite saddhādipañcindriyāni gahitāni bhavanti indriyaṭṭhena samānalakkhaṇattā. **‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’**ti suttappadesena vuttā sammādiṭṭhi gahitā, sammādiṭṭhiyā gahitāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo gahito bhavati. **Taṃ kissa hetū**ti kāraṇaṃ pucchati. Pucchitvā kāraṇamāha **‘‘sammādiṭṭhito hī’’**tiādinā. Sammādiṭṭhihetuto sammāsaṅkappo **hi** yasmā pabhavati, tasmā, sammāsaṅkappato sammāvācā **hi** yasmā pabhavati, tasmā, sammāvācāto sammākammanto **hi** yasmā pabhavati, tasmā, sammākammantato sammāājīvo **hi** yasmā pabhavati, tasmā, sammāājīvato sammāvāyāmo **hi** yasmā pabhavati, tasmā, sammāvāyāmato sammāsati**hi** yasmā pabhavati, tasmā, sammāsatito sammāsamādhi **hi** yasmā pabhavati, tasmā, sammāsamādhito sammāvimutti **hi** yasmā pabhavati, tasmā, sammāvimuttito sammāvimuttiñāṇadassanaṃ **hi** yasmā pabhavati, tasmā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo gahito bhavatīti.

‘‘Ettakova lakkhaṇahārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto lakkhaṇo hārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena lakkhaṇahārasampātena suttappadesatthā samānalakkhaṇena gahitā bhavanti, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto lakkhaṇahārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahitoti.

Iti lakkhaṇahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

6. Catubyūhahārasampātavibhāvanā

68. Yena yena lakkhaṇahārasampātena suttappadesatthā samānalakkhaṇena gahitā, so lakkhaṇahārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo catubyūhahārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo catubyūho hārasampāto’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu desanāhārasampātādīsu soḷasasu hārasampātesu **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **catubyūhahārasampāto** nāmāti pucchati.

‘‘Katamasmiṃ sutte katame nirutyādhippāyanidānapubbāparānusandhayo niddhāritā’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’ti suttappadese ‘‘rakkhīyate **rakkhita’’**nti niruttiṃ **‘‘paripālīyatī’’**ti iminā pariyāyena dasseti, itisaddassa ādyatthattā ‘‘cintetīti **cittaṃ,** attano santānaṃ cinotīti **cittaṃ,** paccayehi citanti **cittaṃ,** cittavicittaṭṭhena **cittaṃ,** cittakaraṇaṭṭhena **cittaṃ,** rakkhitaṃ cittaṃ yassāti **rakkhitacitto**. Sammā saṅkappetīti **sammāsaṅkappo,** gāvo caranti etthāti **gocaro,** gocaro viyāti **gocaro,** sammāsaṅkappo gocaro assāti **sammāsaṅkappagocaro**. Sammā passatīti **sammādiṭṭhi,** sammādiṭṭhi purekkhāro assāti **sammādiṭṭhipurekkhāro**. Jānātīti **ñatvāna**. Udayo ca vayo ca **udayabbayaṃ**. Thinañca middhañca **thinamiddhaṃ,** abhibhavatīti **abhibhū,** thinamiddhaṃ abhibhūti **thinamiddhābhibhū**. Bhikkhatīti **bhikkhū’’**ti niruttipi nīharitā. Tenāha – ‘‘iti-saddo ādyattho’’ti (netti. aṭṭha. 68). **Esā** vuttappakārā paññatti **nirutti** nāmāti nīharitā.

Idha suttappadese bhagavato ko adhippāyoti ce puccheyya, **ye** sappurisā sabbāhi **duggatīhi** parimuccitukāmā bhavissanti, **te** sappurisā **dhammacārino** rakkhitacittā bhavissantīti ayaṃ adhippāyo. **Ettha** ‘‘tasmā rakkhitacittassā’’tiādisuttappadese bhagavato **adhippāyo**ti nīharitabbo.

‘‘Katamaṃ nidāna’’nti ce puccheyya, kokāliko sāriputtamoggallānesu theresu cittaṃ arakkhitvā padosayitvā mahāpadumaniraye yasmā upapanno, yasmā bhagavā ca satiārakkhena samannāgato sabbā duggatiyo jahati, tasmā ca sabbā duggatiyo jahitukāmo bhikkhu sappuriso rakkhitacitto assa bhaveyyāti **nidānaṃ** nīharitabbaṃ.

‘‘Katamo pubbāparasandhī’’ti ce puccheyya, suttamhi **‘‘satiyā cittaṃ rakkhitabba’’**nti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, tena pubbavacanena ayaṃ ‘‘tasmā rakkhitacittassa…pe… sabbā duggatiyo jahe’’ti suttappadeso anusandhi saṃsandati sametīti **pubbaparānusandhi** niddhāritabboti.

‘‘Ettakova catubyūhahārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto catubyūho hārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena catubyūhahārasampātena nirutyādhippāyanidānapubbāparānusandhi niddhāritabbo, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto catubyūhahārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti catubyūhahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

7. Āvaṭṭahārasampātavibhāvanā

69. Yena yena catubyūhahārasampātena nirutyādhippāyanidānapubbāparānusandhayo vibhattā, so catubyūhahārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo āvaṭṭahārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo āvaṭṭo hārasampāto’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **āvaṭṭahārasampāto** nāmāti pucchati.

‘‘Katame suttatthā kathaṃ āvaṭṭetabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. Nekkhammasaṅkappasaṅkhātasammāsaṅkappabahulo kasiṇādivasena, avihiṃsāsaṅkappasaṅkhātasammāsaṅkappabahulo mettādivasena adhigatāya cittekaggatāya cittaṃ ṭhapento saṃkilesato **rakkhitacitto** nāma hoti, **‘‘tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocaro’’**ti iminā rakkhitacitte vutte sati yā ekaggatā āvaṭṭetabbā, sā ayaṃ ekaggatā **samatho. ‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’**ti iminā sammādiṭṭhipurekkhāre vutte sati yā paññā āvaṭṭetabbā, sā ayaṃ paññā **vipassanā. ‘‘Ñatvāna udayabbaya’’**nti iminā udayabbayañāṇasamannāgate vutte sati yā dukkhaparijānanā āvaṭṭetabbā, sā ayaṃ dukkhaparijānanā **dukkhapariññā. ‘‘Thinamiddhābhibhū bhikkhū’’**ti iminā puggalādhiṭṭhānena yaṃ thinamiddhābhibhavanaṃ vuttaṃ, idaṃ thinamiddhābhibhavanaṃ **samudayappahānaṃ. ‘‘Sammā duggatiyo jahe’’**ti iminā yo sabbaduggatijahanasaṅkhāto anuppādo vutto, so ayaṃ anuppādo **nirodho**. Iti dukkhapariññāya pariññetabbaṃ dukkhasaccaṃ āvaṭṭetabbaṃ, samudayappahānena pahātabbaṃ samudayasaccaṃ āvaṭṭetabbaṃ, nirodhena nirodhasaccaṃ āvaṭṭetabbaṃ, samathavipassanāhi maggasaccaṃ āvaṭṭetabbanti imāni cattāri saccāni āvaṭṭetabbānīti.

‘‘Ettakova āvaṭṭo hārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto āvaṭṭo hārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena āvaṭṭahārasampātena samathādayo āvaṭṭetabbā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto āvaṭṭahārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti āvaṭṭahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

8. Vibhattihārasampātavibhāvanā

70. Yena yena āvaṭṭahārasampātena suttatthā āvaṭṭetabbā, so āvaṭṭahārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo vibhattihārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo vibhattihārasampāto’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **katamo** saṃvaṇṇanāviseso **vibhattihārasampāto** nāmāti pucchati.

‘‘Katame suttatthā kattha vibhattā’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā rakkhitacittassā’’**tiādi vuttaṃ. Yā ‘‘tasmā…pe… gocaro’’ti gāthā vuttā, tissaṃ gāthāyaṃ vutto kusalapakkho dhammo kusalapakkhena dhammena satisaṃvaro dhammo **niddisitabbo** vibhajitabbo, akusalapakkhena dhammena **niddisitabbo** vibhajitabbo.

Kathaṃ? **‘‘Rakkhitacittassā’’**ti padena vutto kusalapakkho satisaṃvaro dhammo ‘‘cakkhudvārasaṃvaro…pe… manodvārasaṃvaro’’ti chabbidhena kusalapakkhena dhammena niddisitabbo vibhajitabbo. **‘‘Sammāsaṅkappo’’**ti padena vutto kusalapakkho sammāsaṅkappo dhammo ‘‘nekkhammasaṅkappo abyāpāda-saṅkappo avihiṃsāsaṅkappo’’ti tividhena kusalapakkhena dhammena vibhajitabbo. **‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’**ti padena vuttā kusalapakkhā dhammajāti ‘‘dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminipaṭipadāya ñāṇaṃ, pubbante ñāṇaṃ, aparante ñāṇaṃ, pubbantāparante ñāṇaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu ñāṇa’’nti (dha. sa. 1063) aṭṭhavidhena kusalapakkhena dhammena vibhajitabbā. **‘‘Ñatvāna udayabbaya’’**nti padena vuttaṃ kusalapakkhaudayabbayañāṇaṃ dhammajātaṃ paññāsavidhena udayabbayañāṇena kusalapakkhena vibhajitabbaṃ. **‘‘Thinamiddhābhibhū’’**ti padena vuttaṃ thinamiddhābhibhavanaṃ kusalapakkhaṃ dhammajātaṃ ‘‘sotāpattimaggābhibhavanaṃ sakadāgāmimaggābhibhavanaṃ anāgāmimaggābhibhavanaṃ arahattamaggābhibhavana’’nti catubbidhena kusalapakkhena vibhajitabbaṃ.

Satisaṃvaro kusalapakkho ‘‘lokiyo satisaṃvaro, lokuttaro satisaṃvaro’’ti dubbidhena vibhajitabboti. Lokiyo satisaṃvaro kāmāvacarovāti ekavidhena vibhajitabbo. Lokuttarā satisaṃvaro ‘‘dassanabhūmi, bhāvanābhūmī’’ti dubbidhena vibhajitabbo. Kāmāvacaro satisaṃvaro ‘‘kāyānupassanāsatisaṃvaro vedanānupassanāsatisaṃvaro cittānupassanāsatisaṃvaro dhammānupassanāsatisaṃvaro’’ti catubbidhena vibhajitabbo. Lokuttaro satisaṃvaropi tathā catubbidhena vibhajitabbo. Sammāsaṅkappasammādiṭṭhiyopi lokiyalokuttaravasena dubbidhādibhedena vibhajitabbā. Padaṭṭhānenapi padaṭṭhānahārasampāte vuttanayena vibhajitabbā.

Akusalapakkhena **‘‘arakkhitena cittenā’’**ti padena vutto asaṃvaro ‘‘cakkhuasaṃvaro …pe… kāyaasaṃvaro, copanakāyaasaṃvaro, vācāasaṃvaro, manoasaṃvaro’’ti aṭṭhavidhena vibhajitabbo. **‘‘Micchādiṭṭhihatenā’’**ti padena gahito micchāsaṅkappo ‘‘kāmavitakko byāpādavitakko vihiṃsāvitakko’’ti tividhena vibhajitabbo. **‘‘Micchādiṭṭhī’’**ti padena vuttā micchādiṭṭhi ‘‘dukkhe aññāṇaṃ…pe…idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇa’’nti aṭṭhavidhena vibhajitabbā, dvāsaṭṭhidiṭṭhividhenapi vibhajitabbā. Thinamiddhaṃ pañcavidhena sasaṅkhārikavidhena vibhajitabbaṃ.

‘‘Ettakova vibhattihārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto vibhattihārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vibhattihārasampātena suttappadesatthā vibhattā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vibhattihārasampāto **niyutto**ti yathāraha niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti vibhattihārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

9. Parivattanahārasampātavibhāvanā

71. Yena yena vibhattihārasampātena suttappadesatthā vibhattā, so vibhattihārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo parivattanahārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo parivattano hārasampāto’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Katame suttappadesatthā kathaṃ parivattetabbā’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. Yā ‘‘tasmā…pe… gocaro’’ti gāthā vuttā, tāya gāthāya yā samathavipassanā niddhāritā, tāya samathavipassanāya bhāvitāya akusalānaṃ nirodho **phalaṃ** payojanaṃ hoti, pariññātaṃ dukkhaṃ hoti, samudayo pahīno hoti, maggo bhāvito hotīti parivattetabbo. Paṭipakkhena pana samathavipassanāya abhāvitāya akusalānaṃ anirodho, apariññātaṃ dukkhaṃ, samudayo appahīno, maggo abhāvito hotīti parivattetabbo.

‘‘Ettakova parivattanahārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto parivattano**

hārasampāto’’ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena parivattanahārasampātena suttappadesatthā parivattetabbā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto parivattanahārasampāto **niyutto** yathārahaṃ nīharitvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti parivattanahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

10. Vevacanahārasampātavibhāvanā

72. Yena yena parivattanahārasampātena suttappadesatthā parivattetabbā, so parivattano hārasampātoti paripuṇṇo, ‘‘katamo vevacano hārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo vevacano hārasampāto’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Katamesaṃ suttappadesatthānaṃ, suttapadānaṃ vā katamāni vevacanānī’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. Yā ‘‘tasmā…pe… gocaro’’ti gāthā vuttā, tāya gāthāya ‘‘rakkhitacittassā’’ti padena vuttassa cittassa, ‘‘rakkhitacittassā’’ti ettha **cittassa** padassa vā **‘‘cittaṃ…pe… vijānitatta’’**nti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, **idaṃ** vacanaṃ vevacanaṃ, ‘‘mānasaṃ hadaya’’ntiādivacanampi (dha. sa. 17, 63) cittassa vevacanaṃ. ‘‘Sammāsaṅkappagocaro’’ti ettha sammāsaṅkappassa **‘‘nekkhammasaṅkappo abyāpādasaṅkappo avihiṃsāsaṅkappo’’**ti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, **idaṃ** vacanaṃ vevacanaṃ, ‘‘takko vitakko’’tiādi (dha. sa. 7) vacanampi sammāsaṅkappassa vevacanaṃ. ‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro’’ti ettha sammādiṭṭhipadassa **‘‘sammādiṭṭhi nāma paññāsatthaṃ paññākhaggo paññāratanaṃ paññāpatodo paññāpāsādo’’**ti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, **idaṃ** vacanaṃ vevacanaṃ, ‘‘paññā pajānanā vicayo’’tiādi (dha. sa. 16) vacanampi sammādiṭṭhipadassa vevacanaṃ. ‘‘Thinaṃ thiyanā thiyitattaṃ cittassa, cittassa akallatā akammaññatā onāho pariyonāho antosaṅkoco’’ti (dha. sa. 1162-1163) yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ thinassa vevacanaṃ. ‘‘Kāyassa akallatā akammaññatā kāyālasiyaṃ soppaṃ supanā suppitatta’’nti (dha. sa. 1163) yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ middhassa vevacanaṃ. ‘‘Bhikkhako bhikkhū’’tiādikaṃ (pārā. 45; vibha. 510) yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ bhikkhupadassa vevacanaṃ. ‘‘Duggati apāyo vinipāto vaṭṭadukkhaṃ saṃsāro’’tiādikaṃ yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, idaṃ vacanaṃ duggatipadassa vevacanaṃ. Iti vevacanāni nīharitāni.

‘‘Ettakova vevacanahārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto vevacano hārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena vevacanahārasampātena vevacanāni nīharitāni, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto vevacanahārasampāto **niyutto** yathāsambhavaṃ nīharitvā yujjitabboti attho gahitoti.

Iti vevacanahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

11. Paññattihārasampātavibhāvanā

73. Yena yena vevacanahārasampātena vevacanāni niddhāritāni, so vevacanahārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo paññattihārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo paññattihārasampāto’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Katamā suttappadesabhūtā paññatti katamesaṃ dhammānaṃ paññattī’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’**ti paññatti satiyā padaṭṭhānassa rakkhitabbassa cittassa paññāpanato satiyā **padaṭṭhānapaññatti** nāma. Satiyā hi rakkhitabbaṃ cittaṃ satiyā padaṭṭhānaṃ adhiṭṭhānaṃ nāma. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** – ‘‘adhiṭṭhahitvā rakkhantiyā satiyā rakkhiyamānaṃ cittaṃ tassā adhiṭṭhānaṃ viya hotī’’ti. **‘‘Sammāsaṅkappagocaro’’**ti paññatti samathassa bhāvanāya paññāpanato samathassa **bhāvanāpaññatti** nāma. **‘‘Sammādiṭṭhipurekkhāro, ñatvāna udayabbaya’’**nti paññatti dassanabhūmiyā nikkhepassa paññāpanato **nikkhepapaññatti** nāma. **‘‘Thinamiddhābhibhū bhikkhū’’**ti samudayassa anavasesappahānassa paññāpanato **anavasesappahānapaññatti** nāma. **‘‘Sabbā duggatiyo jahe’’**ti paññatti **maggassa** ariyamaggassa bhāvanāya paññāpanato **bhāvanāpaññatti** nāma.

‘‘Ettakova paññattihārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto paññattihārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena paññattihārasampātena paññattippabhedā niddhāritā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto paññattihārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti paññattihārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

12. Otaraṇahārasampātavibhāvanā

74. Yena yena paññattihārasampātena paññattippabhedā niddhāritā, so paññattihārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamo otaraṇo hārasampāto’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamo otaraṇo hārasampāto’’**tiādimāha.

‘‘Tattha tissaṃ gāthāyaṃ katamāni indriyāni niddhāretvā katamehi niddhāritehi dhammehi otaratī’’ti pucchitabbattā **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. Yā ‘‘tasmā rakkhitacittassā’’tiādigāthā vuttā, tissaṃ gāthāyaṃ **‘‘tasmā…pe… purekkhāro’’**ti suttappadesena sammādiṭṭhi gahitā, sammādiṭṭhiyā gahitāya **pañcindriyāni** saddhādipañcindriyāni gahitāni bhavanti.

Tāniyeva saddhādipañcindriyāni vijjāya upakārattā vā padaṭṭhānattā vā **vijjā** bhavanti, **vijjuppādā** tādisāya vijjāya uppādā uppādahetuto avijjānirodho sambhavati, avijjānirodhā saṅkhāranirodho **sambhavati…pe… jātinirodhā jarāmaraṇanirodho sambhavatīti. Ayaṃ** otaraṇā paṭiccasamuppādena pañcindriyānaṃ otaraṇā nāma.

Tāniyeva pañcindriyāni sīlakkhandhena samādhikkhandhena paññākkhandhena tīhi khandhehi saṅgahitāni bhavanti saddhāvīriyehi sīlasambhavato, satiyā ca paññānuvattakattā. **Ayaṃ** otaraṇā khandhehi pañcindriyānaṃ otaraṇā nāma.

Tāniyeva pañcindriyāni saṅkhārapariyāpannāni bhavanti. Ye saṅkhārā anāsavā bhavanti, **bhavaṅgā** bhavahetū no bhavanti, **te** anāsavā saṅkhārā dhammadhātusaṅgahitā bhavanti dhammadhātuyā antogadhattā. **Ayaṃ** otaraṇā dhātūhi pañcindriyānaṃ otaraṇā nāma.

Sā anāsavā dhammadhātu dhammāyatanapariyāpannā bhavati, yaṃ āyatanaṃ anāsavaṃ bhavati, **bhavaṅgaṃ** bhavahetu no bhavati. **Ayaṃ** otaraṇā āyatanehi dhammadhātuyā otaraṇā nāma.

‘‘Ettakova otaraṇo hārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto otaraṇo hārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena otaraṇahārasampātena suttappadesatthā otaritabbā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto otaraṇo hārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabboti.

Iti otaraṇahārasampāte sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana…pe… gahetabboti.

Ito paṭṭhāya ‘‘tattha katamo’’tiādianusandhyattho ca pariyosāne ‘‘niyutto’’tiādianusandhyattho ca vuttanayānusāreneva viññātabbo. Katthaci katthaci pāṭhe apākaṭaṃyeva yathābalaṃ kathayissāma.

13. Sodhanahārasampātavibhāvanā

75. **Yatthā**ti yasmiṃ pañhe. **Ārambho** attho **suddho** paripuṇṇo, so pañho niravasesato vissajjito bhavati. **Yattha** pañhe pana **ārambho** attho **na suddho** aparipuṇṇo koci vissajjetabbo avasiṭṭho, so pañho tāva vissajjito na bhavati.

15. Parikkhārahārasampātavibhāvanā

77. **‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’**ti padena yo satisaṃvaro vutto, ayaṃ satisaṃvaro samathassa parikkhāro. **‘‘Sammāsaṅkappagocaro’’**ti padena yo sammāsaṅkappo vutto, so sammāsaṅkappo vipassanāya parikkhāroti vibhajitvā yojetabbo.

16. Samāropanahārasampātavibhāvanā

78. **‘‘Tasmā rakkhitacittassā’’**ti padena yaṃ rakkhitacittaṃ vuttaṃ, taṃ rakkhitacittaṃ tiṇṇaṃ **sucaritānaṃ** kammānaṃ padaṭṭhānaṃ. Sammādiṭṭhiyā bhāvitāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito bhavati ekato bhāvitabbattā, padaṭṭhānakāraṇattā ca. Tena vuttaṃ – **‘‘sammādiṭṭhito hī’’**tiādi. Yassa arahato samādhivimutti bhavati, ayaṃ arahā **anupādiseso puggalo,** ayaṃ samādhivimutti **anupādisesā nibbānadhātu**.

‘‘Desanāhārasampātādiko hārasampāto yena soḷasappabhedabhāvena suttappadesatthe niddhāretvā yujjito, soḷasappabhedabhāvo kena amhehi saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ. **Tena** soḷasappabhedabhāvena āyasmā mahākaccāno **‘‘soḷasa…pe… sutta’’**nti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena soḷasappabhedabhāvo tumhehi saddahitabbo.

‘‘Ettakova hārasampāto paripuṇṇo’’ti vattabbattā **‘‘niyutto hārasampāto’’**ti vuttaṃ. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena desanāhārasampātena suttappadesatthā niddhāritā, so so saṃvaṇṇanāvisesabhūto desanāhārasampātādihārasampāto **niyutto** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabboti attho gahetabbo, **aṭṭhakathāya**ñca (netti. aṭṭha. 73, 76) tathā niddhāretvā yujjitoti.

Iti desanāhārasampātādihārasampāte sattibalānurūpā

Racitā vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

Nayasamuṭṭhānavibhāvanā

79. Yena yena saṃvaṇṇanāvisesabhūtena desanāhārasampātādinā hārasampātena ekasuttappadesatthā niddhāretvā vibhattā, so saṃvaṇṇanāvisesabhūto desanāhārasampātādihārasampāto paripuṇṇo, ‘‘katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’**ntiādi āraddhaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana –‘‘evaṃ nānāsuttavasena, ekasuttavasena ca hāravicāraṃ dassetvā idāni nayavicāraṃ dassetuṃ ‘tattha katamaṃ nayasamuṭṭhāna’ntiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 79) vuttaṃ. ‘‘Tattha katamo nandiyāvaṭṭanayo’’tiādiṃ anārabhitvā ‘‘tattha katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’ntiādiārambhane kāraṇaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** vuttameva. Tattha **tatthā**ti tesu hārādīsu yo atthanayo saṃvaṇṇanānayena niddiṭṭho, tasseva atthanayassa samuṭṭhānaṃ bhūmiṃ pucchati **‘‘katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’**nti.

Kiñcāpi saṃvaṇṇanānayā niddiṭṭhā, tathāpi atthanayasaṃvaṇṇanānayānaṃ visesassa pākaṭaṃ kātuṃ puna kathayissāma. Taṇhāavijjāhi saṃkilesapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso ceva samathavipassanāhi vodānapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso ca **nandiyāvaṭṭo nayo** nāma. Tīhi akusalamūlehi lobhādīhi saṃkilesapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso ceva tīhi kusalamūlehi alobhādīhi vodānapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso ca **tipukkhalo nayo** nāma. Catūhi subhasaññādīhi vipallāsehi sakalasaṃkilesapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso ceva catūhi asubhasaññādīhi avipallāsehi satipaṭṭhānehi, saddhindriyehi vā vodānapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso ca **sīhavikkīḷito nayo** nāmāti vuttā nayā **saṃvaṇṇanānayā** nāma. Tesaṃ saṃvaṇṇanānayānaṃ samuṭṭhānaṃ pucchati ‘‘katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’nti.

Nayā pana nānāsuttato niddhāritehi taṇhāavijjādīhi mūlapadehi catusaccayojanāya nayato anubujjhiyamāno dukkhādiattho. So hi maggañāṇaṃ nayati sampāpetīti **‘‘nayo’’**ti vutto, so **atthanayo** nāma. Tasseva atthanayassa samuṭṭhānaṃ pucchati ‘‘katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’nti? Tasmā catusaccayojanāya nayaggāhato nīyati anupucchīyatīti **nayo,** ko so? Suttatthabhūto dukkhādiko attho. Nayati maggañāṇaṃ pāpetīti vā **nayo,** dukkhādiko atthova. Tenāha – ‘‘anubujjhiyamāno dukkhādiattho. So hi maggañāṇaṃ nayati sampāpetīti nayo’’ti (netti. aṭṭha. 79). Samuṭṭhahanti nayā etenāti **samuṭṭhānaṃ,** kiṃ taṃ? Avijjātaṇhādikāraṇaṃ, taṃdīpanā saṃvaṇṇanā ca. Avijjātaṇhādinā hi dukkhādiatthanayā sambhavanti. Atha vā avijjātaṇhādīhi catusaccayojanā **samuṭṭhānaṃ** nāma. Tena vuttaṃ – ‘‘kiṃ pana taṃ? Taṃtaṃmūlapadehi catusaccayojanā’’ti (netti. aṭṭha. 79). Evaṃ atthe gayhamāne sati saṃvaṇṇanānayāpi gahitā honti, nayānaṃ samuṭṭhānaṃ **nayasamuṭṭhānaṃ,** tasmiṃ nayasamuṭṭhāne.

‘‘Katamaṃ nandiyāvaṭṭanayasamuṭṭhāna’’nti pucchitabbattā paṭhamaṃ nandiyāvaṭṭanayasamuṭṭhānaṃ dassetuṃ **‘‘pubbā koṭi na paññāyatī’’**tiādi vuttaṃ. Nandiyāvaṭṭanayasamuṭṭhānabhūtāya avijjāya ca taṇhāya ca pubbā koṭi ‘‘asukassa buddhassa bhagavato uppajjanakāle uppannā, asukassa cakkavattino uppajjanakāle uppannā’’ti na paññāyati koṭiyā abhāvatoti yojanā. ‘‘Avijjātaṇhāsu katamā nīvaraṇaṃ, katamā saṃyojana’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha avijjā nīvaraṇaṃ taṇhā saṃyojana’’**nti vuttaṃ. **Tatthā**ti tāsu avijjātaṇhāsu. Ādīnavapaṭicchādikattā **avijjā nīvaraṇaṃ**. Bhavesu saṃyojanato **taṇhā saṃyojanaṃ**. ‘‘Avijjānīvaraṇā sattā kathaṃ vicaranti, kathaṃ vuccanti, taṇhāsaṃyojanā sattā kathaṃ vicaranti kathaṃ vuccantī’’ti pucchitabbattā **‘‘avijjānīvaraṇā sattā’’**tiādi vuttaṃ. Avijjānīvaraṇametesamatthīti **avijjānīvaraṇā**. Avijjāya saṃyuttā viya pavattā avijjāya abhinivisavatthūsu saṃyuttā viya pavattā sattā **avijjāpakkhena** vipallāsena niccādiabhinivesavatthubhūte rūpādiārammaṇe **vicaranti** vividhā caranti pavattanti, **te** niccādiabhinivisantā vicarantā sattā **‘‘diṭṭhicaritā’’**ti vuccanti. Taṇhāsaṃyojanametesanti **taṇhāsaṃyojanā**. Taṇhāya saṃyuttā viya pavattā, taṇhāya vā ārammaṇabhūte vatthukāme saṃyuttā viya pavattā sattā **taṇhāpakkhena** aṭṭhasatataṇhāvicaritena ārammaṇabhūte vatthusmiṃ **vicaranti** pavattantīti attho.

‘‘Diṭṭhicaritā sattā kaṃ paṭipattiṃ anuyuttā viharanti, taṇhācaritā sattā kaṃ paṭipattiṃ anuyuttā viharantī’’ti pucchitabbattā **‘‘diṭṭhicaritā’’**tiādi vuttaṃ. Diṭṭhicaritā sattā **ito** sāsanato bahiddhā pabbajitā hontāpi ‘‘sukhena adhigantabbaṃ sukhaṃ natthi, dukkhena adhigantabbaṃ sukhaṃ pana atthī’’ti manasi karontā attakilamathānuyogaṃ pañcātapādipaṭipattiṃ anuyuttā viharanti. Taṇhācaritā sattā **ito** sāsanato bahiddhā pabbajitā hontāpi ‘‘kāme paṭisevantā lokaṃ vaḍḍhāpentā bahuṃ puññaṃ vaḍḍhāpentī’’ti manasi karontā kāmesu kāmasukhallikānuyogaṃ paṭipattiṃ anuyuttā viharanti.

‘‘Kasmā diṭṭhicaritā tathāvidhaṃ paṭipattiṃ anuyuttā viharanti, kasmā taṇhācaritā tathāvidhaṃ paṭipattiṃ anuyuttā viharantī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha kiṃ kāraṇa’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tattha tesu diṭṭhicaritataṇhācaritesu. **Yaṃ** yasmā kāraṇā viharanti, taṃ kāraṇaṃ kinti pucchati. **Ito** sāsanato bahiddhā yesaṃ puggalānaṃ saccavavatthānaṃ natthi, catusaccappakāsanā kuto ca atthi, samathavipassanākosallaṃ vā upasamasukhappatti vā kuto atthi, **te** puggalā upasamasukhassa anabhiññā viparītacetā hutvā evaṃ āhaṃsu ‘‘sukhena adhigantabbaṃ sukhaṃ natthi, dukkhena adhigantabbaṃ sukhaṃ nāma atthī’’ti. Te evaṃsaññī evaṃdiṭṭhī dukkhena sukhaṃ patthayamānā hutvā attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti. **Ito** sāsanato bahiddhā yesaṃ puggalānaṃ saccavavatthānaṃ natthi, catusaccappakāsanā kuto ca atthi, samathavipassanākosallaṃ vā upasamasukhappatti vā kuto atthi, **te** puggalā upasamasukhassa anabhiññā viparītacetā hutvā evamāhaṃsu ‘‘yo kāme paṭisevati, so lokaṃ vaḍḍhayati, yo lokaṃ vaḍḍhayati, so bahuṃ puññaṃ pasavatī’’ti. Te evaṃsaññī evaṃdiṭṭhī kāmesu sukhasaññī hutvā kāmasukhallikānuyogaṃ anuyuttā ca viharantīti yojanā kātabbā.

‘‘Tathā viharantā kiṃ vaḍḍhayantī’’ti pucchitabbattā **‘‘te tadabhiññā santā rogameva vaḍḍhayantī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Tathā vaḍḍhayantā rogādīnaṃ bhesajjaṃ samathavipassanaṃ vaḍḍhayanti ki’’nti pucchitabbattā **‘‘te rogābhitunnā gaṇḍapaṭipīḷitā sallānuviddhā nirayatiracchānayonipetāsuresu ummujjanimujjāni karontā ugghātanigghātaṃ paccanubhontā rogagaṇḍasallabhesajjaṃ na vindantī’’**ti vuttaṃ. Attho pana **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 79) vutto. ‘‘Katame saṃkilesavodānā, katame rogādayo, katamaṃ bhesajja’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha attakilamathānuyogo’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu saṃkilesavodānarogabhesajjādīsu. Attakilamathānuyogo ca kāmasukhallikānuyogo ca **saṃkileso** hoti, samathavipassanā **vodānaṃ** hoti, attakilamathānuyogo ca **rogo** hoti, samathavipassanā **roganigghātakabhesajjaṃ**…pe... samathavipassanā **salluddhāraṇabhesajjaṃ** hoti.

‘‘Katamo katamaṃ sacca’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha saṃkileso dukkha’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu saṃkilesādīsu saṃkileso ekadesavasena **dukkhaṃ** dukkhasaccaṃ hoti. **Tadabhisaṅgo**ti tasmiṃ saṃkilese abhisaṅgo viya pavatto lokiyadhammo niravasesavasena dukkhasaccaṃ hoti. Atha vā tasmiṃ dukkhe abhisaṅgo viya pavattā taṇhā **dukkhasamudayo** samudayasaccaṃ hoti. Taṇhānirodho **dukkhanirodho** nirodhasaccaṃ hoti. Samathavipassanā dukkhanirodhagāminī paṭipadā maggasaccaṃ hoti. Imāni cattāri saccāni niddhāretvā yojetabbāni. ‘‘Tesu catūsu saccesu katamaṃ pariññeyyaṃ, katamo pahātabbo, katamo bhāvetabbo, katamo sacchikātabbo’’ti pucchitabbattā **‘‘dukkhaṃ pariññeyya’’**ntiādi vuttaṃ.

80. Diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ attakilamathānuyogādivasena cattāri saccāni niddhāritāni, ‘‘kathaṃ diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ sakkāyadassane pavattibhedavasena cattāri saccāni niddhāritānī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha diṭṭhicaritā’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā ‘‘diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ sakkāyadassane katamo pavattibhedo’’ti pucchitabbattā imesaṃ sakkāyadassane ayaṃ pavattibhedoti vibhajitvā dassetuṃ **‘‘tattha diṭṭhicaritā’’**tiādi vuttaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘idāni diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ sakkāyadiṭṭhidassane pavattibhedaṃ dassetuṃ ‘diṭṭhicaritā’tiādi vutta’’nti. **Tatthā**ti tesu diṭṭhicaritataṇhācaritesu. **Diṭṭhicaritā** puggalā **rūpaṃ** ‘‘attā’’ti attato upagacchanti…pe… **viññāṇaṃ** ‘‘attā’’ti attato upagacchanti diṭṭhicaritānaṃ attābhinivesassa balavabhāvato, taṇhācaritā pana rūpaṃ vā ‘‘attā’’ti **rūpavantaṃ attānaṃ** upagacchanti **attani vā rūpaṃ, rūpasmiṃ vā** ‘‘attā’’ti **attānaṃ** upagacchanti…pe… **viññāṇasmiṃ vā** ‘‘attā’’ti attānaṃ upagacchanti taṇhācaritānaṃ attaniyābhinivesassa balavabhāvato. Pañcasu upādānakkhandhesu ekekaṃ nissāya catubbidhattā

vīsativatthukā ayaṃ micchādiṭṭhi ‘‘sakkāyadiṭṭhī’’ti vuccati. Evaṃ diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ sakkāyadassane pavattibhedo viññātabboti attho.

‘‘Sakkāyadiṭṭhiyā katamo paṭipakkho’’ti pucchitabbattā **‘‘tassā paṭipakkho’’**tiādi vuttaṃ. Tassā sakkāyadiṭṭhiyā pajahanavasena lokuttarā sammādiṭṭhi paṭipakkho, tassā sammādiṭṭhiyā **anvāyikā** anuguṇabhāvena pavattanakā dhammā ca sakkāyadiṭṭhiyā pajahanavasena paṭipakkhā bhavanti. ‘‘Katame dhammā anvāyikā’’ti pucchitabbattā **‘‘sammāsaṅkappo’’**tiādi vuttaṃ. Sammāsaṅkappo… pe… sammāsamādhi ime dhammā anvāyikā honti. **Ayaṃ** sammādiṭṭhiādiko ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tassā sakkāyadiṭṭhiyā paṭipakkho hoti pahāyakattā. ‘‘Te sammādiṭṭhiyādayo dhammā khandhato kittakā hontī’’ti pucchitabbattā **‘‘te tayo khandhā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Katamo khandho samatho, katamo khandho vipassanā’’ti pucchitabbattā **‘‘sīlakkhandho samādhikkhandho ca samatho, paññākkhandho vipassanā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Sakkāyādīsu katamo katamaṃ saccaṃ, katamo katamaṃ sacca’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha sakkāyo’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ sakkāyadiṭṭhitappaṭipakkhavasena cattāri saccāni niddhāritāni, kathaṃ antadvayamajjhimapaṭipadā niddhāritā’’ti vattabbattā **‘‘tattha ye rūpaṃ attato’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu diṭṭhicaritataṇhācaritesu **ye** diṭṭhicaritā puggalā **rūpaṃ** ‘‘attā’’ti attato upagacchanti…pe… **viññāṇaṃ** ‘‘attā’’ti attato upagacchanti. **Ime** diṭṭhicaritā puggalā ‘‘rūpādayo ca attā, rūpādīnañca aniccattā, attassāpi aniccattā attā ucchijjati, attā vinassati, attā paraṃ maraṇā na hotī’’ti abhinivisanato **‘‘ucchedavādino’’**ti vuccanti. **Ye** taṇhācaritā puggalā rūpaṃ vā ‘‘attā’’ti **rūpavantaṃ** attānaṃ upagacchanti…pe… viññāṇaṃ vā ‘‘attā’’ti **viññāṇavantaṃ** attānaṃ upagacchanti. Attani vā viññāṇaṃ, viññāṇasmiṃ vā attānaṃ upagacchanti. **Ime** taṇhācaritā puggalā ‘‘rūpādīhi attā añño aññattā attā nicco sassato’’ti abhinivisanato **‘‘sassatavādino’’**ti vuccanti.

Tattha tesu ucchedavādīsassatavādīpuggalesu pavattā ucchedavādasassatavādā **ubho antā** antadvayapaṭipadā honti. **Ayaṃ** antadvayapaṭipadā saṃsārapavattanassa hetubhāvato **saṃsārapavatti** hoti, **tassa** antadvayassa paṭipajjanassa pajahanavasena majjhimapaṭipadāsaṅkhātova ariyo aṭṭhaṅgiko maggo paṭipakkho hoti pahāyakattā. **Ayaṃ** maggo saṃsāranivattanassa hetubhāvato **saṃsāranivatti** hoti. **Tattha** saṃsārapavattisaṃsāranivattīsu **pavatti** saṃsārapavatti **dukkhaṃ** dukkhasaccaṃ, **tadabhisaṅgo** tasmiṃ dukkhe abhisaṅgo taṇhā **samudayo** samudayasaccaṃ, taṇhānirodho **dukkhanirodho** nirodhasaccaṃ, ariyo aṭṭhaṅgiko **maggo** dukkhanirodhagāminī paṭipadā maggasaccaṃ, iti imāni cattāri saccāni niddhāritāni. **‘‘Dukkhaṃ pariññeyya’’**ntiādimhi vuttanayova attho.

‘‘Ucchedasassatassa kittako pabhedo, maggassa kittako’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha ucchedasassata’’**ntiādi vuttaṃ. **Tattha** ucchedasassataariyamaggesu ucchedasassatadassanaṃ **samāsato** saṅkhepato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi. Ucchedo pañcupādānakkhandhe nissāya pavattattā pañcavidho, sassatadassanaṃ ekekasmiṃ tidhā uppajjanato pannarasavidhanti vīsatividhaṃ hoti. **Vitthārato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Katamāni? Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatavādā, cattāro antānantavādā, cattāro amarāvikkhepavādā, dve adhiccasamuppannavādā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni veditabbāni. Vitthārato pana **brahmajālasutte** (dī. ni. 1.30 ādayo) āgatāni. **Tesaṃ** ucchedasassatadassanānaṃ tecattālīsaṃ bodhipakkhiyadhammā paṭipakkho maggo. Katame tecattālīsaṃ? ‘‘Aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā’’ti tisso saññā ca ‘‘pahānasaññā virāgasaññā nirodhasaññā’’ti tisso saññā cāti cha saññā ca ‘‘cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, aṭṭha maggaṅgānī’’ti tecattālīsaṃ bodhipakkhiyadhammā vipassanāvasena paṭipakkho maggo nāma.

‘‘Samathavasena katamo paṭipakkho’’ti vattabbattā **‘‘aṭṭha vimokkhā’’tiādi vuttaṃ. Aṭṭha vimokkhā pākaṭā. Dasa kasiṇāyatanāni** samathavasena paṭipakkho maggo nāma. ‘‘Katamaṃ ñāṇaṃ katamassa dhammassa padālana’’nti pucchitabbattā **‘‘dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānī’’**tiādi vuttaṃ. Diṭṭhicarite pavattāni **diṭṭhigatāni,** moho. Taṇhācarite pavattāni **diṭṭhigatāni,** jālaṃ. **Anādi**vasena pavatto moho.

Anidhanavasena pavattaṃ jālaṃ. Aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā tejetvā tikkhaṃ vipassanāñāṇañca ariyamaggañāṇañca**ñāṇavajiraṃ** nāma bodhipakkhiyadhammānaṃ ñāṇapadaṭṭhānattā. Moho ca jālañca **mohajālaṃ**. Padāletīti **padālanaṃ,** kattari yupaccayo, mohajālassa padālananti **mohajālapadālanaṃ**. Padālanañhi duvidhaṃ vikkhambhanapadālanaṃ samucchedapadālananti. Pubbabhāge samathavipassanāvasena **vikkhambhanapadālanaṃ,** maggakkhaṇe **samucchedapadālanaṃ** eva daṭṭhabbaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ mohajāle avijjā moho, bhavataṇhā jālaṃ. Attano ādhāraṃ puggalaṃ dukkhādīsu aṭṭhasu ṭhānesu mohetīti **moho**. Paṭhamaṃ jālaṃ jaṭaṃ lāyitvā jaṭāvasena lāti pavattatīti **jālaṃ,** attani jātaṃ macchasakuṇādikaṃ lāti gaṇhāti, lāpeti gaṇhāpetīti vā **jālaṃ,** jālaṃ viyāti **jālaṃ**. Tena vuttaṃ – ‘‘atītādibhedabhinnesu rūpādīsu, sakaattabhāvādīsu ca saṃsibbanavasena pavattanato jālaṃ bhavataṇhā’’ti (netti. aṭṭha. 80). ‘‘Avijjātaṇhāhi attakilamathānuyogādīnaṃ kilesapakkhānaṃ niddhāraṇaṃ kataṃ kathaṃ kena saddahitabba’’nti vattabbattā **‘‘tena vuccati ‘pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cā’ti’’** vuttaṃ.

81. ‘‘Ito sāsanato bahiddhā diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ paṭipadādayo niddhāritā, sāsane diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ paṭipadādayo kathaṃ niddhāritabbā’’ti vattabbattā ‘‘saṃkilesapakkhā suttatthā ācariyena dassitā, vodānapakkhasuttatthā kathaṃ dassitabbā’’ti vattabbattā vā **‘‘tattha diṭṭhicarito asmiṃ sāsane’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu diṭṭhicaritataṇhācaritesu. **Diṭṭhicarito** puggalo asmiṃ sāsane pabbajito hutvā catūsu paccayesu sallekhānusantatavutti bhavati. Kasmā? Yasmā sallekhe tibbagāravo, tasmā sallekhe tibbagāravattā. **Taṇhācarito** puggalo asmiṃ sāsane pabbajito hutvā sikkhānusantatavutti bhavati. Kasmā? Yasmā sikkhāya tibbagāravo, tasmā sikkhāya tibbagāravattā. **Diṭṭhicarito** puggalo sammattaniyāmaṃ okkamanto hutvā **dhammānusārī** puggalo bhavati. Kasmā? Diṭṭhiyā diṭṭhivisaye paññāsadisapavattanato. **Taṇhācarito** puggalo sammattaniyāmaṃ okkamanto hutvā saddhānusārī bhavati. Kasmā? Taṇhāvasena micchādhimokkhattā. **Diṭṭhicarito** puggalo sukhāya paṭipadāya, dandhābhiññāya ca niyyāti, sukhāya paṭipadāya, khippābhiññāya ca niyyāti sukhena kilesehi vikkhambhituṃ samatthattā. **Taṇhācarito** puggalo dukkhāya paṭipadāya, dandhābhiññāya ca niyyāti, dukkhāya paṭipadāya, khippābhiññāya ca niyyāti dukkhena kilesehi vikkhambhituṃ samatthattā.

‘‘Tathā kasmā niyyātī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha kiṃ kāraṇaṃ ya’’**ntiādi vuttaṃ. **Yaṃ** yena kāraṇena niyyāti, taṃ **kāraṇaṃ ki**nti pucchati. **Tassa** taṇhācaritassa kāmā sukhena apariccattā **hi** yasmā bhavanti, tasmā kāmānaṃ sukhena apariccattattā tathā niyyāti. **So** taṇhācarito **kāmehi** vatthukāmakilesakāmehi viveciyamāno dukkhena paṭinissarati, dandhañca **dhammaṃ** catusaccadhammaṃ ājānāti. **Yo pana ayaṃ** puggalo diṭṭhicarito hoti, so **ayaṃ** diṭṭhicarito puggalo **ādito** ādimhiyeva **kāmehi** kilesakāmavatthukāmehi anatthiko bhavati. **So** diṭṭhicarito **tato** tehi kāmehi viveciyamāno khippañca sukhena paṭinissarati, khippañca dhammaṃ ājānāti.

‘‘Taṇhācarito dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, diṭṭhicarito sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyātīti ekekāya paṭipadāya bhavitabba’’nti vattabbattā **‘‘dukkhāpi paṭipadā duvidhā dandhābhiññā ca khippābhiññā ca, sukhāpi paṭipadā duvidhā dandhābhiññā ca khippābhiññā cā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Evaṃ sati ekova dvīhi dvīhi paṭipadāhi niyyātīti āpajjatī’’ti vattabbattā **‘‘sattāpī’’**tiādi vuttaṃ. Taṇhācaritā sattāpi duvidhā mudindriyāpi tikkhindriyāpi, diṭṭhicaritā sattāpi duvidhā mudindriyāpi tikkhindriyāpīti yojanā kātabbā. **Ye** taṇhācaritadiṭṭhicaritā mudindriyā bhavanti, **te** taṇhācaritadiṭṭhicaritā dandhañca paṭinissaranti, dandhañca dhammaṃ ājānanti. **Ye** taṇhācaritadiṭṭhicaritā tikkhindriyā bhavanti, **te** taṇhācaritadiṭṭhicaritā khippañca paṭinissaranti, khippañca dhammaṃ ājānanti, tasmā ekekasseva ekekā paṭipadā yuttāvāti. ‘‘Imāhi paṭipadāhi niyyantiyeva, na niyyiṃsu niyyissantīti āpajjeyya vattamānavibhattiyā niddiṭṭhattā’’ti vattabbattā **‘‘imā catasso’’**tiādi vuttaṃ. Atītepi imāhi catūhi paṭipadāhi niyyiṃsu, paccuppannesupi niyyanti, anāgatepi niyyissantīti attho gahetabbo yathā ‘‘pabbato tiṭṭhatī’’ti.

Evanti evaṃ vuttappakārena. Ariyapuggalā catukkamaggaṃ paṭipadaṃ paññāpenti. ‘‘Kimatthaṃ paññāpentī’’ti vattabbattā **‘‘abudhajanasevitāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa**

nayassa bhūmīti taṇhāavijjānaṃ vasena saṃkilesapakkhe dvidisā catusaccayojanāpi samathavipassanānaṃ vasena vodānapakkhe dvidisā catusaccayojanāpi dassitā. Ayaṃ catubbidhā catusaccayojanā nandiyāvaṭṭassa nayassa samuṭṭhānaṃ bhūmi samuṭṭhānabhāvatoti. ‘‘Tathāvidhāya catusaccayojanāya nandiyāvaṭṭassa nayassa samuṭṭhānabhūmibhāvo kena saddahitabbo’’ti vattabbattā **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ.

82. ‘‘Nandiyāvaṭṭassa nayassa samuṭṭhānabhūtā bhūmi dassitā, tassa nandiyāvaṭṭassa nayassa kattha katamā disā kittakena upaparikkhitabbā’’ti vattabbattā **‘‘veyyākaraṇesu hī’’**tiādi vuttaṃ. **Hi**-saddo pakkhantarattho. **Ye** disābhūtā āhārādayo dhammā veyyākaraṇesu ‘‘kusalākusalā’’ti vuttaṃ, **te** disābhūtā āhārādayo dhammā duvidhena ‘‘ime akusalā dhammā saṃkilesadhammā, ime kusalā vodānadhammā’’ti duvidhena **upaparikkhitabbā** ālocitabbā. ‘‘Katamena duvidhenā’’ti pucchitabbattā **‘‘lokavaṭṭānusārī ca lokavivaṭṭānusārī cā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Katamaṃ vaṭṭaṃ, katamaṃ vivaṭṭa’’nti pucchitabbattā **‘‘vaṭṭaṃ nāma saṃsāro, vivaṭṭaṃ nibbāna’’**nti vuttaṃ. ‘‘Saṃsārassa katamo hetū’’ti pucchitabbattā **‘‘kammakilesā hetu saṃsārassā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Katamaṃ kammaṃ nāma, cetanāyeva kammaṃ nāma kiṃ, udāhu cetasikañca phaladānasamatthāsamatthampi kammaṃ ki’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha kamma’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu kammakilesesu. **‘‘Taṃ kammaṃ kathaṃ** kena pakārena daṭṭhabba’’nti ce vadeyya, yathā yena upacayena kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tasmiṃ upacaye taṃ kammaṃ daṭṭhabbaṃ. ‘‘Te kilesā katamehi dhammehi niddisitabbā’’ti ce puccheyya, sabbepi kilesā catūhi vipallāsehi niddisitabbā. ‘‘Te kilesā kattha daṭṭhabbā’’ti ce puccheyya, dasavatthuke kilesapuñje te kilesā daṭṭhabbā.

‘‘Katamāni dasa vatthūnī’’ti ce puccheyya, cattāro āhārā, cattāro vipallāsā, cattāri upādānāni, cattāro yogā, cattāro ganthā, cattāro āsavā, cattāro oghā, cattāro sallā, catasso viññāṇaṭṭhitiyo, cattāri agatigamanānīti dasa vatthūnīti veditabbāni catunnaṃ kiccavasena ekattā. Ettha ca kilesānaṃ paccayo vatthukāmopi kilesopi kilesavatthu hoti purimānaṃ purimānaṃ kilesānaṃ pacchimānaṃ pacchimānaṃ kilesānaṃ paccayabhāvato.

‘‘Katamo katamo katamassa katamassa vatthū’’ti pucchitabbattā **‘‘paṭhame āhāre’’**tiādi vuttaṃ. Ālambitabbe paṭhame kabaḷīkārāhāre paṭhamo ‘‘rūpaṃ subha’’nti **vipallāso** ārammaṇakaraṇavasena pavattati. Ālambitabbe dutiye phassāhāre dutiyo ‘‘phassapaccayā vedanā sukhā’’ti **vipallāso** pavattati. Ālambitabbe tatiye cittāhāre tatiyo ‘‘cittaṃ nicca’’nti **vipallāso** pavattati, ālambitabbe catutthe manosañcetanāhāre ‘‘dhammo attā’’ti **vipallāso** ārammaṇakaraṇavasena pavattati. Ālambitabbe paṭhame ‘‘rūpaṃ subha’’nti **vipallāso** paṭhamaṃ kāmupādānaṃ ārammaṇakaraṇavasena pavattati. Sesesupi yathārahaṃ nayānusārena yojetvā attho veditabbo.

83. ‘‘Tesu āhārādīsu katamo katamassa puggalassa upakkileso’’ti vattabbattā **‘‘tattha yo cā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu āhārādīsu, taṇhācaritadiṭṭhicaritesu vā. Taṇhācaritassa rūpavedanāsu tibbacchandarāgassa uppajjanato yo ca kabaḷīkāro āhāro, yo ca phassāhāro pavattati, **ime** kabaḷīkārāhāraphassāhārā taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā bhavanti. Diṭṭhicaritassa dhammacittesu balavaattaniccābhinivesassa uppajjanato yo ca manosañcetanāhāro, yo ca viññāṇāhāro pavattati, **ime** manosañcetanāhāraviññāṇāhārā diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesā bhavanti. **‘‘Tattha yo ca asubhe subha’’**ntiādīsupi vuttanayānusārena attho gahetabboti. Purimānaṃ dvinnaṃ dvinnaṃ taṇhāpadhānattā ceva taṇhāsabhāvattā ca, pacchimānaṃ dvinnaṃ dvinnaṃ diṭṭhipadhānattā ceva diṭṭhisabhāvattā cāti.

84. ‘‘Katamasmiṃ paṭhamādike āhāre katamo paṭhamādiko vipallāso pavattatī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha kabaḷīkāre āhāre’’**tiādinā nāmavasena niyametvā pubbe vuttatthameva dasseti. ‘‘Katamasmiṃ vipallāse ṭhito katamaṃ upādiyatī’’ti pucchitabbattā **‘‘paṭhame vipallāse ṭhito’’**tiādi vuttaṃ. Paṭhame vipallāse **ṭhito** puggalo kāme yena upādānena upādiyati, **idaṃ** upādānaṃ ‘‘kāmupādānaṃ nāmā’’ti vuccati. Sesesu iminā nayena yojanā kātabbā.

‘‘Yena kāmupādānena kāmehi puggalo saṃyujjati, ayaṃ kāmupādānadhammo ‘kāmayogo’ti vuccatī’’tiādinā yojanā kātabbā. Sesānaṃ yojanatthādayo pāḷito, aṭṭhakathāto ca pākaṭā.

85. ‘‘Āhārādīsu katame katamā disā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha imā catasso disā’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu āhāracatukkādīsu dasasu catukkesu paṭhamo paṭhamo kabaḷīkārāhārādiko paṭhamā disā, dutiyo dutiyo phassāhārādiko dutiyā disā, tatiyo tatiyo viññāṇāhārādiko tatiyā disā, catuttho catuttho manosañcetanāhārādiko catutthā disāti veditabbā.

‘‘Tāsu catūsu disāsu tesu kabaḷīkārāhārādīsu dhammesu katame dhammā katamassa upakkilesā’’ti pucchitabbattā ime āhārādayo dhammā imassa puggalassa upakkilesāti vibhattāti dassetuṃ **‘‘tattha yo ca kabaḷīkāro āhāro…pe… ime diṭṭhicaritassa udattassa upakkilesā’’**ti vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘kabaḷīkārāhāro āhārotiādi āhārādīsu ye yassa puggalassa upakkilesā, taṃ vibhajitvā dassetuṃ āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 85) vuttaṃ. **Dasannaṃ suttāna**nti ekadesabhūtānaṃ dasannaṃ suttānaṃ. **Attho**ti sabhāvadhammo. Saddattho hi asamānoti. **‘‘Byañjanameva nāna’’**nti etena ca saddatthassa nānattaṃ dasseti.

‘‘Kabaḷīkārāhārādīsu katame āhārādayo katamena vimokkhamukhena pariññaṃ pahānaṃ gacchantī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yo ca kabaḷīkāro’’**tiādi vuttaṃ.

Itīti evaṃ vuttappakārā. **Sabbe**ti sabbe āhārādayo dhammā lokavaṭṭānusārino bhavanti. **Te**ti te sabbe āhārādayo dhammā. **Lokā**ti lokato vaṭṭato. **Tīhi vimokkhamukhehi** aniccānupassanādīhi niyyanti.

86. Saṃkilesapakkhe disābhūtā āhāracatukkādayo dasa catukkā dhammā ācariyena niddhāretvā dassitā, amhehi ca ñātā, ‘‘vodānapakkhe katame disābhūtā dhammā’’ti pucchitabbattā vodānapakkhe disābhūte dhamme dassetuṃ **‘‘catasso paṭipadā’’**tiādi vuttaṃ. **Cattāro vihārā**ti dibbavihārā brahmavihārā ariyavihārā āneñjavihārāti cattāro vihārā. Tesu rūpāvacarasamāpattiyo **dibbavihārā,** catasso appamaññāyo **brahmavihārā,** catasso phalasamāpattiyo **ariyavihārā,** catasso arūpasamāpattiyo **āneñjavihārā cattāro acchariyā abbhutā dhammā**ti mānapahānaṃ ālayasamugghāto avijjāpahānaṃ bhavūpasamoti cattāro acchariyaabbhutadhammā. **Cattāri adhiṭṭhānānī**ti saccādhiṭṭhānaṃ cāgādhiṭṭhānaṃ paññādhiṭṭhānaṃ upasamādhiṭṭhānanti cattāri adhiṭṭhānāni. **Catasso samādhibhāvanā**ti chandasamādhibhāvanā vīriyasamādhibhāvanā cittasamādhibhāvanā vīmaṃsāsamādhibhāvanāti catasso samādhibhāvanā. **Cattāro sukhabhāgiyā**ti indriyasaṃvaro tapo bojjhaṅgo sabbūpadhipaṭinissaggoti cattāro sukhabhāgiyā. Avasesā pākaṭā.

‘‘Catūsu catūsu paṭipadādīsu katamo paṭipadādiko paṭhamo satipaṭṭhānādiko bhavatī’’ti pucchitabbattā **‘‘paṭhamā paṭipadā paṭhamaṃ satipaṭṭhāna’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Paṭipadādayo paññāpadaṭṭhānādikā, satipaṭṭhānādayo pana satipadaṭṭhānādikā, tasmā ‘paṭhamā paṭipadā paṭhamaṃ satipaṭṭhāna’ntiādiyojanā kātabbā’’ti vattabbattā **‘‘paṭhamā paṭipadā bhāvitā bahulīkatā paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ pūretī’’**tiādi vuttaṃ, pūrakapūretabbabhāvato tathā yojanā kātabbāti adhippāyo. Atha vā ‘‘bhāvitā bahulīkatā katame paṭipadādayo katame satipaṭṭhānādike pūrentī’’ti pucchitabbattā **‘‘paṭhamā paṭipadā bhāvitā bahulīkatā paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ pūretī’’**tiādi vuttaṃ.

87. ‘‘Tesu dasasu paṭipadācatukkādīsu katame dhammā katamā disā, katame dhammā katamā disā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha imā catasso disā paṭhamā paṭipadā, paṭhamo satipaṭṭhāno’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu dasasu paṭipadācatukkādīsu. **Imā** mayā vuccamānā paṭhamā paṭipadādayo disā catasso disā bhavanti.

‘‘Tesu catūsu disābhūtesu paṭipadācatukkādīsu katamo disābhūto attho katamassa puggalassa bhesajja’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha paṭhamā paṭipadā…pe… diṭṭhicaritassa udattassa bhesajja’’**nti vuttaṃ.

‘‘Tesu dasasu paṭipadādicatukkesu dhammesu katamo katamo katamaṃ katamaṃ vimokkhamukha’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha dukkhā ca paṭipadā’’**tiādi vuttaṃ. Attho pana **ṭīkāyaṃ** vitthārena vutto pākaṭo. Saṃkilesapakkhe disābhūtā āhāracatukkādayo dasa catukkā samatikkamitabbapahātabbabhāvena niddhāritā, vodānapakkhe pana disābhūtā paṭipadācatukkādayo dasa catukkā samatikkamapahāyakabhāvena niddhāritā.

‘‘Tesaṃ āhāracatukkādīnaṃ dasannaṃ catukkānaṃ samatikkamanapahānasaṅkhātaṃ yaṃ vikkīḷitañca tesaṃ paṭipadācatukkādīnaṃ dasannaṃ catukkānaṃ bhāvanāsaṅkhātaṃ yaṃ vikkīḷitañca sacchikiriyāsaṅkhātaṃ yaṃ vikkīḷitañca atthi, taṃ tividhaṃ vikkīḷitaṃ katamesaṃ puggalānaṃ vikkīḷitaṃ bhavatī’’ti pucchitabbattā **‘‘tesaṃ vikkīḷita’’**nti vuttaṃ. Atha vā ‘‘yathāvuttappakārehi vimokkhamukhehi ye buddhapaccekabuddhasāvakā vimucciṃsu, tesu buddhasseva vikkīḷitaṃ bhavati kiṃ, paccekabuddhasseva vikkīḷitaṃ bhavati kiṃ, sāvakasseva vikkīḷitaṃ bhavati kiṃ, udāhu sabbesaṃ buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ vikkīḷitaṃ bhavati ki’’nti vicāraṇāya sambhavato **‘‘tesaṃ vikkīḷita’’**nti vuttaṃ. Yathāvuttappakārehi vimokkhamukhehi ye buddhapaccekabuddhasāvakā mucciṃsu, **tesaṃ** buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ **vikkīḷitaṃ**. Yaṃ āhāracatukkādīnaṃ dasannaṃ catukkānaṃ saparasantāne samatikkamanapahānañca yā paṭipadācatukkādīnaṃ dasannaṃ catukkānaṃ saparasantāne bhāvanāsampādanā, sacchikiriyāsampādanā ca atthi, idaṃ sabbaṃ vikkīḷitaṃ nāma bhavatīti attho.

‘‘Sabbesaṃ āhāracatukkādīnaṃ dasannaṃ catukkānaṃ sabbe paṭipadācatukkādayo dasa catukkā paṭipakkhā honti kiṃ, udāhu yathākkamaṃ catukkānaṃ catukkā paṭipakkhā honti ki’’nti vicāraṇāya sambhavato yathākkamaṃ catukkānaṃ catukkā paṭipakkhā honti pahātabbapahāyakabhāvenāti dassento **‘‘cattāro āhārā tesaṃ paṭipakkho catasso paṭipadā’’**tiādimāha. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘idāni āhārādīnaṃ paṭipadādīhi yena samatikkamanaṃ, taṃ nesaṃ paṭipakkhabhāvaṃ dassento ‘cattāro āhārā tesaṃ paṭipakkho catasso paṭipadā’tiādimāhā’’ti (netti. aṭṭha. 87) vuttaṃ. Tattha saṃkilesapakkhe cattāro ye āhārā niddhāritā, tesaṃ catunnaṃ āhārānaṃ vodānapakkhe yā catasso paṭipadā niddhāritā, tā catasso paṭipadā paṭipakkho āhārānaṃ pahātabbattā, paṭipadānaṃ pana pahāyakattā. Satipi āhārānaṃ appahātabbabhāve vipassanārammaṇattā āhārapaṭibaddhachandarāgappahānavasena pahātabbabhāvo vuttoti evamādiyojanā kātabbā.

Sīhāti sīhasadisā buddhā ca sīhasadisā paccekabuddhā ca sīhasadisā sāvakā cāti sīhasadisā visuṃ visuṃ yojetabbā. Sāvakā pana ahatarāgadosamohāpi santi, tepi ‘‘sīhā’’ti maññeyyunti taṃ nivattāpanatthaṃ **‘‘hatarāgadosamohā’’**ti vuttaṃ. Hanitabbāti **hatā,** rāgo ca doso ca moho ca **rāgadosamohā,** hatā rāgadosamohā etehi sāvakehīti **hatarāgadosamohā,** sāvakāti yojanā kātabbā sāvakānaṃyeva byabhicārasambhavatoti. **Tesaṃ** sīhānaṃ buddhānaṃ, **tesaṃ** sīhānaṃ paccekabuddhānaṃ, **tesaṃ** sīhānaṃ sāvakānaṃ **bhāvanā** vodānapakkhe bhāvitabbānaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ bhāvanā vaḍḍhanā ca, **sacchikiriyā** vodānapakkheyeva sacchikātabbānaṃ phalanibbānānaṃ sacchikiriyā ca, **byantīkiriyā** saṃkilesapakkhe pahātabbānaṃ pahānasaṅkhātā byantīkiriyā ca **vikkīḷitaṃ** nāma bhavati.

Indriyādhiṭṭhānanti saddhindriyādīnaṃ indriyānaṃ adhiṭṭhānaṃ pavattanaṃ bhāvanā, sacchikiriyā ca. **Vipariyāsānadhiṭṭhāna**nti vipallāsānaṃ adhiṭṭhānaṃ pahānavasena appavattanaṃ, anuppādanañca saṅkhepato **vikkīḷitaṃ** nāmāti gahitaṃ. **Indriyāni** saddhindriyādīni **saddhammagocaro** saddhammassa vodānapakkhassa gocaro pavattanahetūti adhippetāni. **Vipariyāsā** vipallāsā **kilesagocaro** saṃkilesapakkhassa gocaro pavattihetūti adhippetā.

‘‘Cattāro āhārātiādinā saṃkilesapakkhe āhāracatukkādīnaṃ dasannaṃ catukkānaṃ taṇhācaritādīnaṃ catunnaṃ puggalānaṃ upakkilesavibhāvanāmukhena yā niddhāraṇā ācariyena katā, ‘catasso paṭipadā’tiādinā ca vodānapakkhe paṭipadācatukkādīnaṃ dasannaṃ catukkānaṃ taṇhācaritādīnaṃ catunnaṃ puggalānaṃ vodānavibhāvanāmukhena yā niddhāraṇā ācariyena katā, sā ayaṃ niddhāraṇā katamassa nayassa samuṭṭhānaṃ bhūmīti vuccatī’’ti pucchitabbattā **‘‘ayaṃ vuccati**

sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmī''ti vuttaṃ. Tattha **aya**nti yā ayaṃ vuttanayena dvippakārā niddhāraṇā katā, sā ayaṃ dvippakārā niddhāraṇā sīhavikkīḷitassa nayassa **bhūmi** pavattiṭṭhānaṃ samuṭṭhānanti nayasamuṭṭhānakosallehi puggalehi vuccatīti yojanā kātabbāti.

''Vuttappakārāya niddhāritāya nayassa bhūmibhāvo kasmā viññāyatī''ti vattabbattā **''tenāhā''**tiādi vuttaṃ. **Tena** vuttappakārāya niddhāraṇāya nayabhūmibhāvena **''yo neti…pe… kusalāti cā''**ti yaṃ vacanaṃ ācariyo āha, tena vacanena viññāyatīti.

Sīhavikkīḷitanayabhūmi ācariyena vibhāvitā, amhehi ca ñātā, ''katamā tipukkhalanayabhūmī''ti pucchitabbattā tipukkhalanayabhūmiṃ vibhāvetukāmo **''tattha ye dukkhāya paṭipadāyā''**tiādimāha. Evaṃ sati ''ayaṃ saṃkileso, tīṇi akusalamūlānī''tiādivacanameva ācariyena vattabbaṃ, kasmā pana ''tattha ye dukkhāya paṭipadāyā''tiādivacanaṃ vattabbanti? Saccaṃ, tipukkhalanayabhūmibhāvanā pana ugghaṭitaññuādipuggalattayavasena pavattā, tasmā ugghaṭitaññuādipuggalattayaṃ vibhāvetuṃ ''tattha ye dukkhāya paṭipadāyā''tiādivacanaṃ vuttaṃ. Evamapi ''tattha yo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ ugghaṭitaññū''tiādivacanameva vattabbaṃ, kasmā pana ''tattha ye dukkhāya paṭipadāyā''tiādivacanaṃ vattabbanti? Saccaṃ, ugghaṭitaññuādipuggalattayaṃ pana sīhavikkīḷitanayato tipukkhalanayassa niggacchanato nikkhamanato sīhavikkīḷitanayabhūmivibhāvanāyaṃ paṭipadāvibhāgato vibhāvitapuggalacatukkato niddhāritaṃ, sīhavikkīḷitanayabhūmivibhāvanāyaṃ paṭipadāvibhāgato vibhāvitaṃ puggalacatukkaṃ paṭhamaṃ vibhāvetuṃ **''tattha ye dukkhāya paṭipadāyā''**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti yo paṭipadācatukko sīhavikkīḷitanayabhūmivibhāvanāyaṃ niddhārito, tasmiṃ paṭipadācatukke. **Ye**ti ye dandhaudattā diṭṭhicaritapuggalā yathākkamaṃ sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya ca niyyanti, iti niyyakā dve puggalā ca niddhāritā. ''Tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ katamo saṃkileso''ti pucchitabbattā ''tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso''ti vissajjetuṃ **''tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso''**tiādi vuttaṃ. Cattāro āhārā niddhāritā…pe… cattāri agatigamanāni niddhāritāni, iti ayaṃ dasavidho āhāracatukkādicatukko tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ saṃkileso hoti. Tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ saṃkileso ācariyena niddhārito, ''katamaṃ vodāna''nti pucchitabbattā **''tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ idaṃ vodāna''**ntiādi vuttaṃ. Catasso paṭipadā niddhāritā, catasso appamāṇā niddhāritā, **iti** idaṃ dasavidhaṃ paṭipadācatukkādicatukkabhūtaṃ dhammajātaṃ tesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ vodānaṃ hoti.

88. ''Tesu catūsu puggalesu katamo puggalo ugghaṭitaññū, katamo puggalo vipañcitaññū, katamo puggalo neyyo''ti pucchitabbattā **''tattha ye''**tiādi vuttaṃ. ''Pubbepi 'tattha ye'tiādinā cattāro puggalā niddhāritā, kasmā pana puna ''tattha ye'tiādinā cattāro puggalā niddhāritā''ti ce vadeyya? Pubbe saṃkilesavodānaṃ sāmibhāvena niddhāritā, pacchā pana ugghaṭitaññuādīnaṃ avayavānaṃ samūhabhāvena niddhāritāti visesattho gahetabbo. **Tattha ye…pe… ime dve puggalā**ti ettha yojanattho heṭṭhā vuttasadisova. **Tatthā**ti tesu catūsu puggalesu. **Yo**ti udatto diṭṭhicarito. **Aya**nti ayaṃ niyato udatto diṭṭhicarito. Puna **yo**ti udattova taṇhācarito ca mando diṭṭhicarito ca. **Sādhāraṇāyā**ti dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya ca sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca.

''Ugghaṭitaññuādayo tayo puggalā ācariyena niddhāritā, tesu tīsu puggalesu katamassa katamassa katamaṃ katamaṃ bhagavā upadisatī''ti pucchitabbattā **''tattha bhagavā''**tiādi vuttaṃ. Atha vā ''paṭipadābhedena puggalabhedo ācariyena vibhāvito, kathaṃ desanābhedena puggalabhedo vibhāvito''ti vattabbattā desanābhedenapi puggalabhedaṃ vibhāvetuṃ **''tattha bhagavā''**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu tīsu ugghaṭitaññuādīsu puggalesu. ''Samathadesanāvipassanādesanābhedeneva puggalabhedo vibhāvito''ti vattabbattā mududhammadesanātikkhadhammadesanābhedenapi puggalabhedaṃ vibhāvetuṃ **''tattha bhagavā''**tiādi vuttaṃ. Sesesupi evameva anusandhyattho vattabbo.

Visuṃ visuṃ paṭipadābhedena cattāro hutvā visuṃ ca sampiṇḍitā ca paṭipadābhedena ceva desanābhedena ca tayo hontīti vibhāvetuṃ **''tattha ye''**tiādiṃ puna vatvā **''iti kho cattāri hutvā tīṇi**

bhavantī''ti vuttaṃ. Tattha **cattāri tīṇī**ti liṅgavipallāsaniddeso, ''cattāro tayo''ti pana pakatiliṅganiddeso kātabbova.

''Tesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ katamo saṃkileso''ti pucchitabbattā **''tesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ayaṃ saṃkileso**ti ''tīṇi akusalamūlāni…pe… sīlavipatti diṭṭhivipatti ācāravipattī''ti niddhāritānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ iti ayaṃ samūho saṃkileso hoti. ''Tesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ saṃkileso ācariyena niddhārito, kathaṃ vodānaṃ niddhāritabba''nti vattabbattā **''tesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ idaṃ vodāna''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **idaṃ vodāna**nti ''tīṇi kusalamūlāni…pe… tīṇi vimokkhamukhāni suññataṃ animittaṃ appaṇihita''nti niddhāritānaṃ kusaladhammānaṃ samūhabhūtaṃ iti idaṃ dhammajātaṃ vodānaṃ hoti.

''Vuttappakārena cattāro hutvā tayo puggalā bhavantīti ācariyena vibhāvitā, tayo hutvā kittakā puggalā bhavantī''ti vattabbabhāvato **''iti kho cattāri hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā dve bhavanti taṇhācarito ca diṭṭhicarito cā''**tiādi vuttaṃ. **Itī**ti heṭṭhā vuttappakārena **cattāri** cattāro hutvā **tīṇi** tayo bhavanti. **Tīṇi** tayo hutvā taṇhācarito ca diṭṭhicarito cāti **dve** puggalā bhavanti.

''Tesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ katamo saṃkileso''ti vattabbabhāvato **''tesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkileso''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ayaṃ saṃkileso**ti ''taṇhā ca avijjā ca…pe… sassatadiṭṭhi ca ucchedadiṭṭhi cā''ti niddhāritānaṃ akusaladhammānaṃ iti ayaṃ samūho saṃkileso hoti.

''Tesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ saṃkileso ācariyena niddhārito, kathaṃ vodāna''nti vattabbabhāvato **''tesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ idaṃ vodāna''**ntiādi vuttaṃ. **Idaṃ vodāna**nti ''samatho ca vipassanā ca…pe… saupādisesā ca nibbānadhātu, anupādisesā ca nibbānadhātū''ti niddhāritānaṃ kusaladhammānaṃ samūhabhūtaṃ iti idaṃ dhammajātaṃ vodānaṃ hoti.

''Tīṇi akusalamūlānī''tiādinā saṃkilesapakkhe akusalamūlatikādīnaṃ dvinnaṃ dvādasannaṃ tikānaṃ, tiṇṇaṃ ugghaṭitaññuādipuggalānaṃ saṃkilesavibhāvanāmukhena yā niddhāraṇā katā, ''tīṇi kusalamūlānī''tiādinā vodānapakkhe kusalamūlatikādīnaṃ dvinnaṃ dvādasannaṃ tikānaṃ, tiṇṇaṃ ugghaṭitaññuādipuggalānaṃ vodānavibhāvanāmukhena yā niddhāraṇā katā, **ayaṃ** vuttappakāraniddhāraṇā tipukkhalassa ca nayassa, aṅkusassa ca nayassa **bhūmi** samuṭṭhānaṃ pavattihetu nāmāti yojetvā ''taṇhā ca avijjā cā''tiādinā saṃkilesapakkhe taṇhāavijjādukādīnaṃ pannarasannaṃ dukānaṃ, dvinnaṃ taṇhācaritadiṭṭhicaritānaṃ puggalānaṃ vodānavibhāvanāmukhena yā niddhāraṇā katā, ''samatho ca vipassanā cā''tiādinā vodānapakkhe samathavipassanādukādīnaṃ ekūnavīsatidukānaṃ, dvinnaṃ taṇhācaritadiṭṭhicaritānaṃ puggalānaṃ vodānavibhāvanāmukhena yā niddhāraṇā katā, ayaṃ vuttappakārā nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmītipi nīharitvā yojetabbā. Puggalādhiṭṭhānavasena hi nandiyāvaṭṭanayato sīhavikkīḷitanayassa sambhavo, sīhavikkīḷitanayato ca tipukkhalanayassa sambhavo hoti. Dhammādhiṭṭhānavasena pana sīhavikkīḷitanayato tipukkhalanayassa sambhavo, tipukkhalanayato ca nandiyāvaṭṭanayassa sambhavo hoti. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** ''ante 'taṇhā ca avijjā cā'tiādinā samathassa nayassa bhūmi dassitā. Teneva hi 'cattāri hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā dve bhavantī'ti vutta''nti (netti. aṭṭha. 88).

''Kasmā pana ayaṃ vuttappakārāya niddhāraṇāya tipukkhalassa ca nayassa, aṅkusassa ca nayassa bhūmibhāvo viññāyatī''ti vattabbabhāvato **''tenāhā''**tiādi vuttaṃ. **Tena** yathāvuttassa niddhāraṇāya bhūmibhāvena ācariyo **''yo akusale…pe… disālocanenāti cā''**ti yaṃ vacanaṃ āha, tena vacanena vuttappakārāya niddhāraṇāya tipukkhala…pe… yassa bhūmibhāvo viññāyatīti attho.

''Ettāvatā nayasamuṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ hoti, aññaṃ natthī''ti vattabbattā **''niyuttaṃ nayasamuṭṭhāna''**nti vuttaṃ. Yena yena nayasamuṭṭhānena saṃkilesapakkhe vā akusalā dhammā niddhāritā, vodānapakkhe vā kusalā dhammā niddhāritā, taṃ taṃ nayasamuṭṭhānaṃ **niyuttaṃ** yathārahaṃ niddhāretvā yujjitabbanti attho gahetabbo.

Nayakkamena pana saṅkhepato dassayissāmi – dve puggalā, tayo puggalā, cattāro puggalāti puggalā tikoṭṭhāsā bhavanti, catudisā, chadisā, aṭṭhadisāti disāpi tikoṭṭhāsā bhavanti. Tattha **dve puggalā**ti taṇhācarito puggalo, diṭṭhicarito puggaloti dve puggalā bhavanti. **Tayo puggalā**ti ugghaṭitaññupuggalo, vipañcitaññupuggalo, neyyapuggaloti tayo puggalā bhavanti. **Cattāro puggalā**ti dukkhāpaṭipadādandhābhiññādibhedena bhinnā mudindriyo taṇhācarito puggalo, mudindriyo diṭṭhicarito puggalo, tikkhindriyo taṇhācarito puggalo, tikkhindriyo diṭṭhicarito puggaloti cattāro puggalā bhavanti. **Catudisā**ti saṃkilesapakkhe dve dve disā, vodānapakkhe dve dve disāti catudisā bhavanti. **Chadisā**ti saṃkilesapakkhe tisso tisso disā, vodānapakkhe tisso tisso disāti chadisā bhavanti. **Aṭṭhadisā**ti saṃkilesapakkhe catasso catasso disā, vodānapakkhe catasso catasso disāti aṭṭhadisā bhavanti. Tesu dve dve taṇhācaritadiṭṭhicarite puggale, catudisā ca nissāya nandiyāvaṭṭanayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Tayo ugghaṭitaññuvipañcitaññuneyyapuggale ca chadisā ca nissāya tipukkhalanayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Dukkhāpaṭipadādandhābhiññādibhedena bhinne cattāro mudindriyataṇhācaritatikkhindriyataṇhācaritamudindriyadiṭṭhicaritatikkhindriyadiṭṭhicarite puggale ca aṭṭhadisā ca nissāya sīhavikkīḷitanayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Ekekasmiṃ nayasamuṭṭhāne vibhajite disālocanaaṅkusanayasamuṭṭhānānipi vibhajitāni bhavanti.

‘‘Kathaṃ nandiyāvaṭṭanayasamuṭṭhānaṃ bhavatī’’ti ce vadeyya? ‘‘Taṇhā ca avijjā ca ahirikañca anottappañca assati ca asampajaññañca ayonisomanasikāro ca kosajjañca dovacassañca ahaṃkāro ca mamaṃkāro ca assaddhā ca pamādo ca asaddhammassavanañca asaṃvaro ca abhijjhā ca byāpādo ca nīvaraṇañca saṃyojanañca kodho ca upanāho ca makkho ca paḷāso ca issā ca maccherañca māyā ca sāṭheyyañca sassatadiṭṭhi ca ucchedadiṭṭhi cā’’ti (netti. 88) dukadukavasena desito ayaṃ disābhūto akusaladhammasamūho dvinnaṃ taṇhācaritadiṭṭhicaritānaṃ puggalānaṃ saṃkileso hotīti saṃkilesapakkhe saṃkilesasāmaññabhāvena yojetvā ‘‘imesu pannarasasu dukadukavasena desitesu disābhūtesu akusaladhammesu katamo akusaladhammo katamassa puggalassa disā’’ti manasāva disādhammabhāvena oloketvā ‘‘ayaṃ ayaṃ paṭhamo paṭhamo akusaladhammo taṇhācaritassa puggalassa saṃkilesapakkhe paṭhamā disā nāma, ayaṃ ayaṃ dutiyo dutiyo akusaladhammo diṭṭhicaritassa puggalassa saṃkilesapakkhe dutiyā disā nāmā’’ti visuṃ visuṃ yojetvā samudayasaccadukkhasaccāni yathārahaṃ nīharitvā vibhajitabbadhammasabhāvo ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassito, so saṃvaṇṇanāviseso ca nandiyāvaṭṭanayasamuṭṭhānaṃ bhavati, tassa olokanā ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso ca disālocananayasamuṭṭhānaṃ bhavati, tathā oloketvā disāvisesabhūtassa dhammavisesassa puggalānaṃ nayanañca yena saṃvaṇṇanāvisesena nayati, so saṃvaṇṇanāviseso ca aṅkusanayasamuṭṭhānaṃ bhavati.

‘‘Samatho ca vipassanā ca, hirī ca ottappañca, sati ca sampajaññañca, yonisomanasikāro ca vīriyārambho ca, sovacassañca dhamme ñāṇañca anvaye ñāṇañca, khaye ñāṇañca anuppāde ñāṇañca, saddhā ca appamādo ca, saddhammassavanañca saṃvaro ca, anabhijjhā ca abyāpādo ca, rāgavirāgā ca cetovimutti, avijjāvirāgā ca paññāvimutti, abhisamayo ca appicchatā ca, santuṭṭhi ca akkodho ca, anupanāho ca amakkho ca, apaḷāso ca issāpahānañca macchariyappahānañca vijjā ca, vimutti ca saṅkhatārammaṇo ca vimokkho, asaṅkhatārammaṇo ca vimokkho, saupādisesā ca nibbānadhātu, anupādisesā ca nibbānadhātū’’ti (netti. 88) tikadukavasena desitaṃ idaṃ disābhūtaṃ kusalasamūhadhammajātaṃ dvinnaṃ taṇhācaritadiṭṭhicaritānaṃ puggalānaṃ vodānaṃ hotīti vodānapakkhe vodānasāmaññabhāvena yojetvā ‘‘imesu ekūnavīsatiyā dukadukavasena vā desitesu disābhūtesu dhammesu katamo katamo kusaladhammo katamassa katamassa puggalassa disā’’ti manasāva disādhammabhāvena oloketvā ‘‘ayaṃ paṭhamo paṭhamo kusaladhammo taṇhācaritassa puggalassa vodānapakkhe paṭhamā disā nāma, ayaṃ dutiyo dutiyo kusaladhammo diṭṭhicaritassa puggalassa vodānapakkhe dutiyā disā nāmā’’ti visuṃ visuṃ yojetvā maggasaccanirodhasaccāni yathārahaṃ nīharitvā vibhajitabbadhammabhāvo ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassito, so saṃvaṇṇanāviseso ca nandiyāvaṭṭanayasamuṭṭhānaṃ bhavati, tassa olokanā ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso ca disālocananayasamuṭṭhānaṃ bhavati, tathā oloketvā disāvisesabhūtassa dhammavisesassa puggalānaṃ nayanañca yena saṃvaṇṇanāvisesena nayati, so saṃvaṇṇanāviseso ca aṅkusanayasamuṭṭhānaṃ bhavati.

‘‘Kathaṃ tipukkhalanayasamuṭṭhānaṃ bhavatī’’ti ce puccheyya, ‘‘tīṇi akusalamūlāni – lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ. Tīṇi duccaritāni – kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ. Tayo akusalavitakkā – kāmavitakko, byāpādavitakko, vihiṃsāvitakko. Tisso akusalasaññā – kāmasaññā, byāpādasaññā, vihiṃsāsaññā. Tisso viparītasaññā – niccasaññā, sukhasaññā, attasaññā. Tisso vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Tisso dukkhatā – dukkhadukkhatā, saṅkhāradukkhatā, vipariṇāmadukkhatā. Tayo aggī – rāgaggi, dosaggi, mohaggi. Tayo sallā – rāgasallo, dosasallo, mohasallo. Tisso jaṭā – rāgajaṭā, dosajaṭā, mohajaṭā. Tisso akusalūpaparikkhā – akusalaṃ kāyakammaṃ, akusalaṃ vacīkammaṃ, akusalaṃ manokammaṃ. Tisso vipattiyo – sīlavipatti, diṭṭhivipatti, ācāravipattī’’ti (netti. 88) tikavasena desito ayaṃ disābhūto akusaladhammasamūho tiṇṇaṃ ugghaṭitaññuvipañcitaññuneyyapuggalānaṃ saṃkileso hotīti saṃkilesapakkhe saṃkilesasāmaññabhāvena yojetvā ‘‘imesu dvādasasu tikatikavasena desitesu disābhūtesu akusaladhammesu katamo katamo akusalo dhammo katamassa katamassa puggalassa disā’’ti manasāva disādhammabhāvena oloketvā ‘‘ayaṃ ayaṃ paṭhamo paṭhamo akusaladhammo ugghaṭitaññupuggalassa saṃkilesapakkhe paṭhamā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ dutiyo dutiyo akusaladhammo vipañcitaññupuggalassa saṃkilesapakkhe dutiyā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ tatiyo tatiyo akusaladhammo neyyassa puggalassa saṃkilesapakkhe tatiyā disā nāmā’’ti visuṃ visuṃ yojetvā samudayasaccadukkhasaccāni yathārahaṃ nīharitvā vibhajitabbadhammasabhāvo ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassito. So saṃvaṇṇanāviseso ca tipukkhalanayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Tassa olokanā ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso ca disālocananayasamuṭṭhānaṃ bhavati tathā oloketvā disāvisesabhūtassa dhammavisesassa puggalānaṃ nayanañca yena saṃvaṇṇanāvisesena nayati, so saṃvaṇṇanāviseso aṅkusanayasamuṭṭhānaṃ bhavati.

‘‘Tīṇi kusalamūlāni – alobho kusalamūlaṃ, adoso kusalamūlaṃ, amoho kusalamūlaṃ. Tīṇi sucaritāni – kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ. Tayo kusalavitakkā – nekkhammavitakko, abyāpādavitakko, avihiṃsāvitakko. Tayo samādhī – savitakko savicāro samādhi, avitakko vicāramatto samādhi, avitakko avicāro samādhi. Tisso kusalasaññā – nekkhammasaññā, abyāpādasaññā, avihiṃsāsaññā. Tisso aviparītasaññā – aniccasaññā, dukkhasaññā, anattasaññā. Tisso kusalūpaparikkhā – kusalaṃ kāyakammaṃ, kusalaṃ vacīkammaṃ, kusalaṃ manokammaṃ. Tīṇi soceyyāni – kāyasoceyyaṃ, vacīsoceyyaṃ, manosoceyyaṃ. Tisso sampattiyo – sīlasampatti, samādhisampatti, paññāsampatti. Tisso sikkhā – adhisīlasikkhā, adhicittasikkhā, adhipaññāsikkhā. Tayo khandhā – sīlakkhandho, samādhikkhandho, paññākkhandho. Tīṇi vimokkhamukhāni – suññataṃ, animittaṃ, appaṇihita’’nti (netti. 88) tikatikavasena desitaṃ idaṃ disābhūtaṃ kusalasamūhadhammajātaṃ tiṇṇaṃ ugghaṭitaññuvipañcitaññuneyyapuggalānaṃ vodānaṃ hotīti vodānapakkhe vodānasāmaññabhāvena yojetvā ‘‘imesu dvīsu dvādasasu tikatikavasena desitesu disābhūtesu kusaladhammesu katamo katamo kusaladhammo katamassa katamassa puggalassa disā’’ti manasāva disādhammabhāvena oloketvā ‘‘ayaṃ ayaṃ paṭhamo paṭhamo kusaladhammo ugghaṭitaññupuggalassa vodānapakkhe paṭhamā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ dutiyo dutiyo kusalo dhammo vipañcitaññupuggalassa vodānapakkhe dutiyā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ tatiyo tatiyo kusaladhammo neyyapuggalassa vodānapakkhe tatiyā disā nāmā’’ti visuṃ visuṃ disābhāvena yojetvā maggasaccanirodhasaccāni yathārahaṃ nīharitvā vibhajitabbadhammasabhāvo ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassito. So saṃvaṇṇanāviseso ca tipukkhalanayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Tassa olokanā ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso ca disālocananayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Tathā oloketvā disāvisesabhūtassa dhammassa puggalānaṃ nayanañca yena saṃvaṇṇanāvisesena nayati, so saṃvaṇṇanāviseso ca aṅkusanayasamuṭṭhānaṃ bhavati.

‘‘Kathaṃ sīhavikkīḷitanayasamuṭṭhāna’’nti ce puccheyya, ‘‘cattāro āhārā, cattāro vipallāsā, cattāri upādānāni, cattāro yogā, cattāro ganthā, cattāro āsavā, cattāro oghā, cattāro sallā, catasso viññāṇaṭṭhitiyo, cattāri agatigamanānī’’ti (netti. 87) catukkacatukkavasena desito ayaṃ disābhūto catukko catukko akusaladhammo ‘‘dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyakassa mudindriyassa taṇhācaritassa ca dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyakassa tikkhindriyassa taṇhācaritassa ca sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyakassa mudindriyassa diṭṭhicaritassa ca sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyakassa tikkhindriyassa diṭṭhicaritassa cā’’ti catunnaṃ puggalānaṃ saṃkilesoti saṃkilesapakkhe saṃkilesasāmaññabhāvena yojetvā ‘‘imesu catukkacatukkavasena desitesu dasasu catukkesu dhammesu katamo katamo akusaladhammo katamassa katamassa puggalassa disā’’ti manasāva saṃkilesapakkhe disādhammabhāvena oloketvā ‘‘ayaṃ ayaṃ paṭhamo paṭhamo akusaladhammo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyakassa mudindriyassa taṇhācaritassa puggalassa paṭhamā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ dutiyo dutiyo akusaladhammo dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyakassa tikkhindriyassa taṇhācaritassa puggalassa dutiyā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ tatiyo tatiyo akusaladhammo sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyakassa mudindriyassa diṭṭhicaritassa puggalassa tatiyā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ catuttho catuttho akusaladhammo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyakassa tikkhindriyassa diṭṭhicaritassa puggalassa catutthā disā nāmā’’ti visuṃ visuṃ disābhāvena yojetvā, samudayasaccadukkhasaccāni yathārahaṃ nīharitvā, vibhajitabbadhammasabhāvo ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassito. So saṃvaṇṇanāviseso ca sīhavikkīḷitanayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Tassa olokanā ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassitā, so saṃvaṇṇanāviseso ca disālocananayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Tathā oloketvā disāvisesabhūtassa dhammassa puggalānaṃ nayanañca yena saṃvaṇṇanāvisesena nayati, so saṃvaṇṇanāviseso ca aṅkusanayasamuṭṭhānaṃ bhavati.

‘‘Catasso paṭipadā, cattāro satipaṭṭhānā, cattāri jhānāni, cattāro vihārā, cattāro sammappadhānā, cattāro acchariyā abbhutā dhammā, cattāri adhiṭṭhānāni, catasso samādhibhāvanā, cattāro sukhabhāgiyā dhammā, catasso appamāṇā’’ti (netti. 86) catukkacatukkavasena desitaṃ idaṃ disābhūtaṃ kusalasamūhadhammajātaṃ ‘‘dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyakassa mudindriyassa taṇhācaritassa ca dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyakassa tikkhindriyassa taṇhācaritassa ca sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyakassa mudindriyassa diṭṭhicaritassa sa sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyakassa tikkhindriyassa diṭṭhicaritassa cā’’ti catunnaṃ puggalānaṃ vodānaṃ hotīti vodānapakkhe vodānasāmaññabhāvena yojetvā ‘‘imesu catukkacatukkavasena desitesu dasasu catukkesu kusaladhammesu katamo katamo kusaladhammo katamassa katamassa puggalassa disā’’ti manasāva disādhammabhāvena oloketvā, ‘‘ayaṃ ayaṃ paṭhamo paṭhamo kusaladhammo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyakassa mudindriyassa taṇhācaritassa puggalassa paṭhamā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ dutiyo dutiyo kusaladhammo dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyakassa tikkhindriyassa taṇhācaritassa puggalassa dutiyā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ tatiyo tatiyo kusaladhammo sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyakassa mudindriyassa diṭṭhicaritassa puggalassa tatiyā disā nāma. Ayaṃ ayaṃ catuttho catuttho kusaladhammo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyakassa tikkhindriyassa diṭṭhicaritassa puggalassa catutthā disā nāmā’’ti visuṃ visuṃ disābhāvena yojetvā, maggasaccanirodhasaccāni yathārahaṃ nīharitvā, vibhajitabbadhammasabhāvo ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassito. So saṃvaṇṇanāviseso ca sīhavikkīḷitanayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Tassa olokanā ca yena saṃvaṇṇanāvisesena dassitā. So saṃvaṇṇanāviseso ca disālocananayasamuṭṭhānaṃ bhavati. Tathā oloketvā disāvisesassa dhammassa puggalānaṃ nayanañca yena saṃvaṇṇanāvisesena nayati, so saṃvaṇṇanāviseso ca aṅkusanayasamuṭṭhānaṃ bhavatīti nayakkamena saṅkhepato nayasamuṭṭhānaṃ bhavatīti viññātabbanti.

Iti nayasamuṭṭhāne sattibalānurūpā racitā

Vibhāvanā niṭṭhitā.

Paṇḍitehi pana aṭṭhakathāṭīkānusārena gambhīrattho vitthārato vibhajitvā gahetabboti.

Sāsanapaṭṭhānavibhāvanā

89. ‘‘Tattha katamaṃ nayasamuṭṭhāna’’ntiādinā ācariyena sabbathā nayasamuṭṭhānaṃ ṭhapitaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘soḷasahārapañcanayaaṭṭhārasamūlapadesu aṭṭhārasa mūlapadā kathaṃ vibhattā, kuhiṃ amhehi daṭṭhabbā’’ti vattabbabhāvato **‘‘tattha aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu soḷasahārapañcanayaaṭṭhārasamūlapadesu aṭṭhārasa mūlapadā kena padena ācariyena vibhattā, kuhiṃ amhehi vitthārato daṭṭhabbāti pucchati. Aṭṭhārasa mūlapadā sāsanapaṭṭhāne mayā vibhattā, tumhehi ca vitthārato sāsanapaṭṭhāne daṭṭhabbāti vissajjeti. Vibhattāyeva hi aṭṭhārasa mūlapadā daṭṭhabbā bhavanti. **Aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 89) pana –

> ‘‘Evaṃ sabbathā nayasamuṭṭhānaṃ vibhajitvā idāni sāsanapaṭṭhānaṃ vibhajanto yasmā saṅgahavārādīsu mūlapadeheva paṭṭhānaṃ saṅgahetvā sarūpato na dassitaṃ, tasmā yathā mūlapadehi paṭṭhānaṃ niddhāretabbaṃ, evaṃ paṭṭhānatopi mūlapadāni niddhāretabbānīti dassanatthaṃ ‘aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā? Sāsanapaṭṭhāne’ti āhā’’ti –

Vuttaṃ. Sāsanapaṭṭhāne aṭṭhārasa mūlapadā daṭṭhabbāti ācariyena vuttā, ‘‘katamaṃ taṃ sāsanapaṭṭhāna’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ sāsanapaṭṭhāna’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu aṭṭhārasamūlapadasāsanapaṭṭhānesu katamaṃ taṃ sāsanapaṭṭhānanti idāni mayā niddhāriyamānaṃ bhagavatā desitaṃ saṃkilesabhāgiyādisuttaṃ sāsanapaṭṭhānaṃ nāmāti vissajjeti. **Sāsana**nti pariyattisāsanaṃ. **Paṭṭhāna**nti tassa pariyattisāsanassa saṃkilesabhāgiyatādīhi pakārehi ṭhānaṃ pavattanaṃ paṭṭhānaṃ, taṃdīpanasuttaṃ pana idha paṭṭhānaṃ nāma. Tena vuttaṃ – **‘‘saṃkilesabhāgiyaṃ sutta’’**ntiādi. Atha vā **sāsana**nti adhisīlaadhicittaadhipaññāsikkhattayaṃ sāsanaṃ nāma, taṃ sikkhattayaṃ patiṭṭhahati etena saṃkilesādināti **paṭṭhānaṃ,** sikkhattayassa sāsanassa paṭṭhānanti **sāsanapaṭṭhānaṃ**. Tadādhārabhūtaṃ suttampi ṭhānyūpacārato **sāsanapaṭṭhānaṃ** nāma. Taṃ sāsanapaṭṭhānasuttaṃ sarūpato dassetuṃ –

> ‘‘Saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ, nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ, taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, diṭṭhisaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, duccaritasaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, taṇhāvodānabhāgiyaṃ suttaṃ, diṭṭhivodānabhāgiyaṃ suttaṃ, duccaritavodānabhāgiyaṃ sutta’’nti –

Vuttaṃ. ‘‘Tesu suttesu ye saṃkilesādayo bhagavatā vuttā, tesu saṃkilesādīsu saṃkileso kittako’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha saṃkileso tividho taṇhāsaṃkileso diṭṭhisaṃkileso duccaritasaṃkileso’’**ti vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu suttantesu saṃkilesādīsu dhammesu. ‘‘Tividhe tasmiṃ saṃkilese taṇhāsaṃkileso katamena kusalena visujjhatī’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha taṇhāsaṃkileso samathena visujjhatī’’**ti vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ tividhe taṇhāsaṃkilesādike. ‘‘So samatho khandhesu katamo khandho’’ti pucchitabbattā **‘‘so samatho samādhikkhandho’’**ti vuttaṃ. ‘‘Diṭṭhisaṃkileso kena visujjhatī’’ti pucchitabbattā **‘‘diṭṭhisaṃkileso vipassanāya visujjhatī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Sā vipassanā katamo khandho’’ti vattabbattā **‘‘sā vipassanā paññākkhandho’’**ti vuttaṃ. ‘‘Duccaritasaṃkileso kena visujjhatī’’ti vattabbattā **‘‘duccaritasaṃkileso sucaritena visujjhatī’’**ti vuttaṃ. ‘‘Taṃ sucaritaṃ katamo khandho’’ti vattabbattā **‘‘taṃ sucaritaṃ sīlakkhandho’’**ti vuttaṃ. ‘‘Tasmiṃ sīle ṭhitassa puggalassa kiṃ bhavatī’’ti vattabbattā **‘‘tassa sīle patiṭṭhitassā’’**tiādi vuttaṃ. **Sīle** sucaritasaṅkhāte sīlakkhandhe **patiṭṭhitassa** tassa sīlavantassa puggalassa **bhavesu** kāmabhavarūpārūpabhavesu **āsatti** bhavapatthanā yadi uppajjati, **evaṃsāya**nti evaṃ assa ayanti padacchedo. **Evaṃ** sati **assa** sīle patiṭṭhitassa **ayaṃ** āsatti bhavapatthanā samathavipassanābhāvanāmayapuññakiriyavatthu ca bhavati, **ca**-saddena dānamayasīlamayapuññakiriyavatthu ca bhavatīti attho saṅgahito. **Tatrā**ti tesu kāmabhavarūpārūpabhavesu **upapattiyā saṃvattatī**ti.

‘‘Saṃkilesādayo yehi suttehi dassitā, tāni suttāni kittakānī’’ti vattabbattā **‘‘imāni cattāri suttānī’’**tiādi vuttaṃ. Asādhāraṇāni saṃkilesabhāgiyasuttavāsanābhāgiyasuttanibbedhabhāgiyasuttaasekkhabhāgiyasuttāni cattāri suttāni bhavanti, sādhāraṇāni saṃkilesabhāgiyavāsanābhāgiyasutta, saṃkilesabhāgiyanibbedhabhāgiyasutta, saṃkilesabhāgiyaasekkhabhāgiyasutta, vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyasuttāni katāni missitāni cattāri bhavanti. Iti aṭṭha suttāni bhavanti. **Tāniyeva** vuttappakārāni aṭṭha suttāni bhavanti. Sādhāraṇāni vāsanābhāgiyaasekkhabhāgiyasuttanibbedhabhāgiyaasekkhabhāgiyasutta-saṃkilesabhāgiyavāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyasuttasaṃkilesa-bhāgiyavāsanābhāgiyaasekkhabhāgiyasutta- saṃkilesabhāgiyanibbedhabhāgiyaasekkhabhāgiyasutta-vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyaasekkhabhāgiyasutta-saṃkilesabhāgiyavāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyaasekkhabhāgiyasutta- nevasaṃkilesabhāgiyanavāsanā-bhāgiyananibbedhabhāgiyanaasekkhabhāgiyasuttāni katāni missitāni aṭṭha suttāni bhavantīti soḷasa suttāni bhavanti. Tesu soḷasasuttesu cattāri ekakāni suttāni ca cattāri dukāni suttāni ca dve tikāni ca pāḷiyaṃ āgatāni, dve dukāni suttāni ca dve tikāni ca dve catukkāni suttāni ca **aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 89) āgatāni.

‘‘Yadi paṭṭhānanayena vuttappakārāni soḷasa suttāniyeva vibhattāni, evaṃ sati suttageyyādinavavidhaṃ sakalaṃ pariyattisāsanaṃ paṭṭhānanayena avibhattaṃ bhaveyyā’’ti vattabbattā **‘‘imehi soḷasahi suttehī’’**tiādi vuttaṃ. Paṭṭhānanayena vibhattehi soḷasahi imehi suttehi navavidhaṃ sakalaṃ pariyatti**suttaṃ** paṭṭhānanayena vibhattaṃyeva hutvā bhinnaṃ bhavati. Saṃkilesabhāgiyādipabhedāya **gāthāya** gāthā anuminitabbā, saṃkilesabhāgiyādipabhedena **veyyākaraṇena** veyyākaraṇaṃ anuminitabbaṃ. Saṃkilesabhāgiyādipabhedena **suttena** suttaṃ anuminitabbaṃ bhavatiyevāti.

90. ‘‘Tesu soḷasasu saṃkilesabhāgiyādīsu suttesu katamaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ sutta’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu soḷasasu saṃkilesabhāgiyādīsu suttesu katamaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāmāti pucchati.

‘‘Kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditā;
Pamattabandhanābaddhā, macchāva kumināmukhe;
Jarāmaraṇamanventi, vaccho khīrapakova mātara’’nti. –

Idaṃ suttaṃ saṃkilesabhāge vācakañāpakabhāvena pavattanato **saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ** nāma. Ye sattā **kāmandhā** kāmena andhā jālasañchannā taṇhāchadanena chāditā, pamattabandhanāya baddhā bandhitabbā, te satte jarāmaraṇaṃ anveti, yathā taṃ kumināmukhe ye macchā gahitā, te macche jarāmaraṇaṃ anveti iva, evaṃ te satte jarāmaraṇaṃ anveti. Khīrapako vaccho mātaraṃ anveti iva, evaṃ te satte jarāmaraṇaṃ anvetīti yojanā kātabbā. Atha vā khīrapako vaccho mātaraṃ anveti iva, kumināmukhe gahitā macchā jarāmaraṇaṃ anventi iva ca, evaṃ ye sattā kāmandhā pamattabandhanāya bandhitabbā, te sattā jarāmaraṇaṃ anventīti yojanā.

‘‘Idaṃ suttaṃyevā’’ti vattabbattā –

> ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, agatigamanāni. Katamāni cattāri? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, imāni kho, bhikkhave, cattāri agatigamanāni. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato, athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Chandā dosā bhayā mohā, yo dhammaṃ ativattati;
Nihīyati tassa yaso, kāḷapakkheva candimā’’ti. –

Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttanti –

Vuttaṃ. **Chandā** chandahetunā **dosā** dosahetunā **bhayā** bhayahetunā **mohā** mohahetunā **yo** rājādiko **yo** vinayadharādiko vā **dhammaṃ** sappurisadhammaṃ **ativattati** atikkamitvā vattati, **tassa** rājādino vā **tassa** vinayadharādino vā **yaso** kitti ca parivāro ca bhogo ca nihīyati. Candimā kāḷapakkhe pabhāya nihīyati iva, evaṃ nihīyatīti yojanā.

‘‘Ettakaṃyevā’’ti vattabbattā **‘‘manopubbaṅgamā dhammā…pe… cakkaṃva vahato padanti idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ sutta’’**nti vuttaṃ. Attho pākaṭo. **Aṭṭhakathāya**mpi vibhatto.

‘‘Middhī yadā hoti mahagghaso ca, niddāyitā samparivattasāyī;
Mahāvarāhova nivāpapuṭṭho, punappunaṃ gabbhamupeti mando’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāge visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **saṃkilesabhāgiyaṃ** suttaṃ nāma. Nivāpapuṭṭho **mahāvarāho** gāmasūkaro **niddāyitā** supanasīlo samparivattasāyī hoti iva, evaṃ yo **mando** satto yadā mahagghaso hoti, so mando satto **middhī** thinamiddhābhibhūto hutvā **niddāyitā** muduphassasayane muduhatthehi parāmasito samparivattasāyī punappunaṃ gabbhaṃ upetīti yojanā.

‘‘Ayasāva malaṃ samuṭṭhitaṃ, tatuṭṭhāya tameva khādati;
Evaṃ atidhonacārinaṃ, sāni kammāni nayanti duggati’’nti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Ayasā** ayato samuṭṭhitaṃ jātamalaṃ **tatuṭṭhāya** tato ayato uṭṭhahitvā **tameva** ayaṃ khādati iva, evaṃ **atidhonacārinaṃ** atikkamitvā dhonacāripuggalaṃ **sāni** sayaṃ katāni akusalakammāni duggatiṃ nayantīti yojanā.

‘‘Coro yathā sandhimukhe gahīto, sakammunā haññati bajjhate ca;
Evaṃ ayaṃ pecca pajā parattha, sakammunā haññati bajjhate cā’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Sandhimukhe rājapurisādīhi gahito coro **sakammunā** attanā katena corakammena haññati ca bajjhate ca yathā, evaṃ **ayaṃ** pāpakārinī pajā **parattha** paraloke pecca **sakammunā** sayaṃ katena akusalakammunā satthādīhi haññati ca addubandhanādīhi bajjhate cāti yojanā.

‘‘Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati;
Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukha’’nti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Attano sukhaṃ **esāno** esamāno **yo** satto aññāni sukhakāmāni bhūtāni daṇḍena vihiṃsati, **so** hiṃsako satto paraloke pecca sukhaṃ na labhatīti yojanā.

‘‘Gunnaṃ ce taramānānaṃ, jimhaṃ gacchati puṅgavo;
Sabbā tā jimhaṃ gacchanti, nette jimhaṃ gate sati.

‘‘Evameva manussesu, yo hoti seṭṭhasammato;
So ce adhammaṃ carati, pageva itarā pajā;
Sabbaṃ raṭṭhaṃ dukkhaṃ seti, rājā ce hoti adhammiko’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Nadiṃ taramānānaṃ gunnaṃ puṅgavo jimhaṃ ce gacchati, evaṃ nette jimhaṃ gate sati sabbā **tā** gāviyo jimhaṃ gacchanti yathā, evameva manussesu **yo** rājā seṭṭhasammato, **so** rājā adhammaṃ carati, evaṃ raññe adhammaṃ carante sati itarā pajā **pageva** paṭhamameva adhammaṃ carati. Rājā adhammiko ce hoti, evaṃ raññe adhammike sati sabbaṃ raṭṭhaṃ dukkhaṃ setīti yojanā.

‘‘Sukiccharūpā vatime manussā, karonti pāpaṃ upadhīsu rattā;
Gacchanti te bahujanasannivāsaṃ, nirayaṃ avīciṃ kaṭukaṃ bhayānaka’’nti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Ye manussā **upadhīsu** kāmaguṇūpadhīsu **rattā** rāgābhibhūtā hutvā **pāpaṃ** akusalakammaṃ karonti, **ime** pāpakammakarā manussā **sukiccharūpā** vata suṭṭhu kicchāpannarūpā vata bhavanti, **te** pāpakammakarā manussā kaṭukaṃ bhayānakaṃ bahujanasannivāsaṃ nirayaṃ avīciṃ gacchantīti yojanā.

‘‘Phalaṃ ve kadaliṃ hanti, phalaṃ veḷuṃ phalaṃ naḷaṃ;
Sakkāro kāpurisaṃ hanti, gabbho assatariṃ yathā’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Phalaṃ** kadaliyā phalaṃ kadaliṃ **ve** ekantena hanti yathā, phalaṃ veḷuṃ **ve** ekantena hanti yathā, phalaṃ naḷaṃ **ve** ekantena hanti yathā, gabbho **assatariṃ** mātaraṃ **ve** ekantena hanti yathā, evaṃ sakkāro kāpurisaṃ **ve** ekantena hantīti yojanā.

‘‘Kodhamakkhagaru bhikkhu, lābhasakkāragāravo;
Sukhette pūtibījaṃva, saddhamme na virūhatī’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Sukhette** sundare khettepi khittaṃ pūtibījaṃ na ruhati iva, evaṃ yo bhikkhu lābhasakkāragāravo **kodhaṃ** kujjhanalakkhaṇaṃ kodhaṃ, **makkhaṃ** paraguṇasīlamakkhanalakkhaṇaṃ makkhañca garuṃ katvā carati, so caranto bhikkhu saddhammasmiṃ na ruhatīti yojanā.

91. ‘‘Idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ paduṭṭhacittaṃ evaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi… pe… iti me suta’’nti **idaṃ** suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Bhikkhave **idha** sāsane, loke vā ahaṃ ekaccaṃ puggalaṃ paduṭṭhacittaṃ mama **cetasā** tassa **ceto** cittaṃ **paricca** paricchinditvā buddhacakkhunā evaṃ pajānāmi. ‘‘Kathaṃ pajānāmī’’ti ce puccheyya, yañca paṭipadaṃ paṭipanno, yañca maggaṃ samāruḷho ayaṃ puggalo **yathā** yāya duppaṭipadāya yena dummaggena **iriyati** pavattati, tāya duppaṭipadāya tena dummaggena **imamhi** imasmiṃ **samaye** duppaṭipajjanakāle **ayaṃ** duppaṭipannaṃ paṭipanno dummaggasamāruḷho puggalo ce kālaṃ kareyya, evaṃ sati ābhataṃ vatthu nikkhittaṃ yathā, evaṃ niraye nikkhitto. Taṃ kissa hetu? Bhikkhave **assa** puggalassa cittaṃ **paduṭṭhaṃ** padositaṃ **hi** yasmā hoti, tasmā nikkhitto. Evaṃ **idha** sāsane, loke vā cetopadosahetu ca pana ekacce **sattā** puggalā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ upapajjantīti pajānāmīti. Etamatthaṃ bhagavā avoca. **Tattha** tasmiṃ sutte etaṃ ‘‘paduṭṭhacittaṃ ñatvāna…pe… nirayaṃ so upapajjatī’’ti gāthāvacanaṃ **iti** evaṃ vuccati.

Satthā **idha** sāsane, loke vā paduṭṭhacittaṃ ekaccaṃ puggalaṃ ñatvāna bhikkhūnaṃ santike etamatthaṃ byākāsi. **Imamhi** imasmiṃ samaye ayaṃ puggalo ce kālaṃ kayirātha, evaṃ sati paduṭṭhacittasamaṅgī hi nirayasmiṃ upapajjeyya, puggalassa cittaṃ padūsitaṃ **hi** yasmā hoti, tasmā upapajjeyya, cetopadosahetu sattā duggatiṃ gacchanti ābhataṃ vatthuṃ nikkhipeyya yathā, evamevaṃ tathāvidho duppañño **so** padosacitto puggalo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā nirayaṃ upapajjatīti ayampi attho bhagavatā vutto, iti **me** mayā sutanti yojanā.

‘‘Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho.

‘‘Sace ca pāpakaṃ kammaṃ, karissatha karotha vā;
Na vo dukkhā pamutyatthi, upeccapi palāyata’’nti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Sappurisā tumhe **dukkhassa** jātidukkhajarādukkhabyādhidukkhamaraṇadukkhaapāyadukkha-atītavaṭṭamūlakadukkhaanāgatavaṭṭamūlakadukkhapaccuppannāhāramūlakadukkhāti aṭṭhavidhassa dukkhassa sace bhāyatha, **vo** tumhehi **dukkhaṃ** tathā aṭṭhavidhaṃ dukkhaṃ sace appiyaṃ, evaṃ sati āvi vā yadi raho vā pāpakaṃ kammaṃ **mākattha** mā akattha. Sappurisā tumhe āvi vā yadi raho vā pāpakaṃ kammaṃ sace karissatha vā sace karotha vā, evaṃ sati **upeccapi** sañciccāpi **palāyataṃ** palāyantānaṃ **vo** tumhākaṃ **dukkhā** aṭṭhavidhā dukkhato **pamutti** muccanaṃ natthevāti yojanā.

‘‘Adhammena dhanaṃ laddhā, musāvādena cūbhayaṃ;
Mameti bālā maññanti, taṃ kathaṃ nu bhavissati.

‘‘Antarāyā su bhavissanti, sambhatassa vinassati;
Matā saggaṃ na gacchanti, nanu ettāvatā hatā’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Ye bālā adhammena ca musāvādena ca **dhanaṃ** saviññāṇāviññāṇaṃ sabbaṃ labhitabbaṃ dhanaṃ laddhā ubhayaṃ dhanaṃ ‘‘mama dhana’’nti maññanti, tesaṃ bālānaṃ **taṃ** ubhayaṃ dhanaṃ **kathaṃ** kena nu pakārena bhavissati, adhammena sambhatattā ciraṭṭhitikaṃ na hoti. **Antarāyā** rājantarāyādayo antarāyā tesaṃ bālānaṃ bhavissanti. Yena adhammavohārādikena yaṃ dhanaṃ sambhataṃ, **assa** adhammavohārādikassa taṃ sambhataṃ dhanaṃ vinassati. **Matā** marantā te bālā **saggaṃ** sugatiṃ na gacchanti. Sugati hi sobhanehi bhogehi aggoti ‘‘saggo’’ti adhippetā. **Ettāvatā** ettakena diṭṭhadhammikasamparāyikānaṃ attahitānaṃ hāyanena te bālā **hatā** vinaṭṭhā bhavanti nanūti yojanā.

‘‘Kathaṃ khaṇati attānaṃ, kathaṃ mittehi jīrati;
Kathaṃ vivaṭṭate dhammā, kathaṃ saggaṃ na gacchati’’.

‘‘Lobhā khaṇati attānaṃ, luddho mittehi jīrati;
Lobhā vivaṭṭate dhammā, lobhā saggaṃ na gacchatī’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Yojanattho pākaṭo.

‘‘Caranti bālā dummedhā, amitteneva attanā;
Karontā pāpakaṃ kammaṃ, yaṃ hoti kaṭukapphalaṃ.

‘‘Na taṃ kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā anutappati;
Yassa assumukho rodaṃ, vipākaṃ paṭisevatī’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Dummedhā** nippaññā bālā amittena pāpakaṃ kammaṃ kataṃ iva, evaṃ attanā kaṭukapphalaṃ yaṃ kammaṃ kataṃ hoti, taṃ pāpakaṃ kataṃ kammaṃ karontā caranti. Yaṃ kammaṃ katvā karonto pacchā anutappati, taṃ kataṃ kammaṃ na sādhu. **Yassa** kammassa vipākaṃ **rodaṃ** rudanto assumukho paṭisevati, taṃ kataṃ kammaṃ na sādhūti yojanā.

‘‘Dukkaraṃ duttitikkhañca…pe… avītarāgo’’ti **idaṃ** suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Suttattho **aṭṭhakathāyaṃ** vitthārato vutto.

‘‘Appameyyaṃ paminanto, kodha vidvā vikappaye;
Appameyyaṃ pamāyinaṃ, nivutaṃ taṃ maññe akissava’’nti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Idha** sāsane **appameyyaṃ** appameyyaguṇaṃ khīṇāsavaṃ puggalaṃ ‘‘ayaṃ khīṇāsavo puggalo ettakasīlo ettakasamādhi ettakapañño’’ti paminanto **ko** puthujjano vikappaye. Appameyyaṃ khīṇāsavapuggalaṃ **pamāyinaṃ** pamāyantaṃ **taṃ** puthujjanaṃ ayaṃ **nivutaṃ** avakujjapaññaṃ **akissavaṃ** apaññanti **maññe** maññāmīti yojanā.

‘‘Purisassa hi jātassa, kuṭhārī jāyate mukhe;
Yāya chindati attānaṃ, bālo dubbhāsitaṃ bhaṇaṃ.

‘‘Na hi satthaṃ sunisitaṃ, visaṃ halāhalaṃ iva;

Evaṃ viraddhaṃ pāteti, vācā dubbhāsitā yathā’’ti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Dubbhāsitaṃ** ariyūpavādasaṅkhātaṃ pharusavācaṃ **bhaṇaṃ** bhaṇanto bālo duṭṭho puriso **yāya** kuṭhārīsadisiyā dubbhāsitavācāya attānaṃ chindati, sā kuṭhārīsadisī dubbhāsitavācā jātassa purisassa mukhe **jāyate** jāyati, sā dubbhāsitavācā mukhe jāyati iva, evaṃ sunisitaṃ satthaṃ mukhe na jāyati, yathā halāhalaṃ visaṃ mukhe na jāyati, dubbhāsitā vācā apāyesu **viraddhaṃ** puggalaṃ pāteti yathā, evaṃ sunisitaṃ satthaṃ apāyesu na pāteti, halāhalaṃ visaṃ apāyesu na pātetīti yojanā.

92. ‘‘Yo nindiyaṃ pasaṃsati, taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;
Vicināti mukhena so kaliṃ, kalinā tena sukhaṃ na vindati.

‘‘Appamatto ayaṃ kali, yo akkhesu dhanaparājayo;
Sabbassāpi sahāpi attanā, ayameva mahantataro kali;
Yo sugatesu manaṃ padosaye.

‘‘Sataṃ sahassānaṃ nirabbudānaṃ, chattiṃsatī pañca ca abbudāni;
Yamariyagarahī nirayaṃ upeti, vācaṃ manañca paṇidhāya pāpaka’’nti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Yo** puggalo **nindiyaṃ** duccaraṃ dussīlaṃ puggalaṃ pasaṃsati, so pasaṃsako puggalo mukhena kaliṃ **vicināti** upacināti, tena kalinā sukhaṃ na vindati. **Yo** sucārī sīlavā puggalo pasaṃsiyo hoti, **taṃ** vā sucāriṃ vā sīlavantaṃ puggalaṃ **yo** puggalo nindati, so nindanto puggalo mukhena kaliṃ **vicināti** upacināti, tena kalinā sukhaṃ na vindati.

Attanā sahāpi **sabbassa** dhanassa vasenapi akkhesu yo dhanaparājayo bhavati, **ayaṃ kali** ayaṃ dhanaparājayo appamatto hoti. **Yo** puggalo sugatesu manaṃ padosaye, tassa puggalassa yo kali bhavati, ayameva kali mahantataro hoti.

Kasmā? Vācañca manañca paṇidhāya **ariyagarahī** puggalo **yaṃ** kālaṃ pāpakaṃ nirayaṃ upeti, so kālo ‘‘sataṃ sahassānaṃ nirabbudānañca chattiṃsa nirabbudāni ca pañca abbudāni ca yasmiṃ kāle gaṇīyantī’’ti tena kālena samo hoti, tasmā mahantataro hotīti yojanā.

‘‘Yo lobhaguṇe anuyutto…pe…
Gacchasi kho papataṃ ciraratta’’nti. –

Idaṃ suttampi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Yo** puggalo lobhaguṇe **anuyutto** anu punappunaṃ yutto hoti, **so** puggalo **aññe** puggale vacasā paribhāsati, assaddho kadariyo **avadaññū** buddhānaṃ ovādaññū na hoti, maccharī pesuṇiyaṃ pesuṇiyasmiṃ anuyutto hoti.

Mukhadugga mukhavisama **vibhūta** vigatabhūta anariya **bhūnahu** buddhivināsaka pāpaka dukkaṭakāri **purisanta** purisalāmaka **kali** alakkhi avajātaputta tvaṃ nerayiko asi. **Idha** idāni bahubhāṇī mā hohi.

Ahitāya rajaṃ attani **mā ākirasi** mā pakkhipasi. Kibbisakāri tvaṃ **sante** khīṇāsave puggale garahasi, bahūni duccaritāni kammāni carasi, caritvā tvaṃ **cirarattaṃ** racanavirahitaṃ **papataṃ** narakaṃ nirayaṃ gacchasi **kho** ekaṃsenāti yojanā.

Nānāvidhaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ vāsanābhāgiyaṃ sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ vāsanābhāgiyaṃ sutta’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu soḷasasu saṃkilesabhāgiyādīsu suttesu katamaṃ suttaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāmāti pucchati. ‘‘Manopubbaṅgamā dhammā…pe… chāyāva anapāyinī’’ti idaṃ vāsanābhāge puññabhāge visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **vāsanābhāgiyaṃ** suttaṃ nāma. Attho pākaṭo.

93. ‘‘Mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca…pe… apāpikā kālaṅkiriyā’’ti **idaṃ** suttampi vāsanābhāge puññabhāge visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **vāsanābhāgiyaṃ** suttaṃ nāma. Attho pākaṭo.

‘‘Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena na hiṃsati;
Attano sukhamesāno, pecca so labhate sukha’’nti. –

Idaṃ suttampi vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Attho pākaṭo.

‘‘Gunnaṃ ce taramānānaṃ…pe… rājā ce hoti dhammiko’’ti **idaṃ** suttampi vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Attho pākaṭo.

94. ‘‘Bhagavā sāvatthiyaṃ viharati…pe… evaṃ pajānātī’’ti idaṃ suttampi vāsanā…pe… suttaṃ nāma. Attho pākaṭo.

‘‘Kasmā bhagavā janapadacārikaṃ caratī’’ti puccheyya, sattahi kāraṇehi buddhā bhagavanto janapadacārikaṃ caranti. Katamehi sattahi? Desantaragatānaṃ veneyyānaṃ vinayanatthaṃ, tatra ṭhitānaṃ ussukkasamuppādanatthaṃ, sāvakānaṃ ekasmiṃ ṭhāne nibaddhavāsanivāraṇatthaṃ, attano ca tattha nibaddhavāse anāsaṅgadassanatthaṃ, sambuddhavasitaṭṭhānatāya desānaṃ cetiyabhāvasampādanatthaṃ, bahūnaṃ sattānaṃ dassanūpasaṅkamanādīhi puññoghappasavanatthaṃ, avuṭṭhiādiupaddavūpasamanatthañcāti imehi sattahi kāraṇehi buddhā bhagavanto janapadacārikaṃ carantīti janapadacaraṇakāraṇaṃ veditabbaṃ.

‘‘Ekapupphaṃ cajitvāna, sahassaṃ kappakoṭiyo;
Deve ceva manusse ca, sesena parinibbuto’’ti. –

Idaṃ suttampi vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Sahassaṃ kappakoṭiyo**ti sahassaṃ attabhāvato koṭiyo.

‘‘Assatthe haritobhāse, saṃvirūḷhamhi pādape;
Ekaṃ buddhagataṃ saññaṃ, alabhiṃhaṃ patissato.

‘‘Ajja tiṃsaṃ tato kappā, nābhijānāmi duggatiṃ;
Tisso vijjā sacchikatā, tassā saññāya vāsanā’’ti. –

Idaṃ suttampi vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Haritobhāse**ti haritaobhāse. **Alabhiṃha**nti ahaṃ alabhiṃ.

‘‘Piṇḍāya kosalaṃ puraṃ…pe… vipāko hoti acintiyo’’ti **idaṃ** suttampi vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Aggapuggalo anukampako taṇhānighātako **muni** sambuddho purebhattaṃ **piṇḍāya** piṇḍaṃ paṭiggaṇhituṃ kosalaṃ puraṃ pāvisi.

Yassa purisassa hatthe sabbapupphehi alaṅkato **vaṭaṃsako** pupphavaṭaṃsakova atthi, **so** ayaṃ puriso rājamaggena kosalapuraṃ pavisantaṃ bhikkhusaṅghapurakkhataṃ devamānusapūjitaṃ sambuddhaṃ addasa, disvā haṭṭho cittaṃ pasādesi; pasādetvā sambuddhaṃ upasaṅkami.

Upasaṅkamitvā **so** ayaṃ **pasanno** hutvā surabhiṃ vaṇṇavantaṃ manoramaṃ taṃ vaṭaṃsakaṃ sambuddhassa sehi pāṇībhi upanāmesi.

Tato buddhassa **lapanantarā** lapanassa vadanassa antarā aggisikhā vaṇṇā sahassaraṃsi **okkā** pabhā nikkhami, abbhā vijju nikkhamati iva, evaṃ ānanā sahassaraṃsi nikkhamitvā ādiccabandhuno sīse tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ **karitvāna** parivaṭṭetvā muddhani antaradhāyatha.

Ānando acchariyaṃ abbhutaṃ lomahaṃsanaṃ **idaṃ** pāṭihāriyaṃ disvā cīvaraṃ ekaṃsaṃ karitvā etaṃ abravi – ‘‘mahāmuni, sitakammassa hetu ko? Taṃ hetuṃ byākarohi, dhammāloko bhavissatī’’ti.

Yassa bhagavato sabbadhammesu ñāṇaṃ sadā pavattati, kaṅkhāvitaraṇo muni so bhagavā kaṅkhiṃ vematikaṃ ānandaṃ theraṃ etaṃ abravi. Ānanda, yo sopuriso mayi cittaṃ pasādayi, so puriso caturāsītikappāni duggatiṃ na gamissati, devesu devasobhaggaṃ dibbaṃ rajjaṃ pasāsitvā manujesu **raṭṭhe** sakalaraṭṭhe manujindo rājā bhavissati. **So** puriso carimaṃ pabbajitvā, dhammataṃ sacchikatvā ca dhutarāgo **vaṭaṃsako** nāma paccekabuddho bhavissati.

Tathāgate vā sammāsambuddhe vā pacceka**sambuddhe** vā **tassa** tathāgatassa sāvake vā citte pasannamhi dakkhiṇā appakā nāma natthi.

Buddhā **evaṃ** ettakāti acintiyā bhavanti. **Buddhadhammā** buddhaguṇā **evaṃ** ettakāti acintiyā bhavanti, acintiye pasannānaṃ **vipāko** puññavipāko **evaṃ** ettakoti acintiyo hotīti etaṃ abravīti yojanā.

96. ‘‘Idhāhaṃ, bhikkhave, ekaccaṃ puggalaṃ…pe… ayampi attho vutto bhagavatā iti me suta’’nti **idaṃ** suttampi vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāma. Bhikkhave, **idha** imasmiṃ sāsane ahaṃ ekaccaṃ puggalaṃ evaṃ mama cetasā ekaccassa puggalassa **ceto** cittaṃ paricca buddhacakkhunā evaṃ pajānāmi, **yathā** yena pakārena ayaṃ puggalo yañca dānādi**paṭipadaṃ** paṭipanno, yañca dassanādi**maggaṃ** samāruḷho hutvā taṃ paṭipadaṃ, maggañca **iriyati** pavatteti, **imamhi** imasmiñca samaye **ayaṃ** puggalo ce kālaṃ kareyya, evaṃ sati ābhataṃ vatthuṃ nikkhipati yathā, evaṃ tāya paṭipadāya tena maggena sagge attanikkhitto bhave. Taṃ kissa hetu? Bhikkhave, **assa** puggalassa cittaṃ **hi** yasmā **pasannaṃ** pasāditaṃ, tasmā nikkhitto bhave. **Idha** sāsane, loke vā ekacce **sattā** puggalā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ cetopasādahetu kho pana upapajjantīti evaṃ ahaṃ pajānāmīti bhagavā etamatthaṃ avoca. **Tattha** tasmiṃ atthe saṅgahavasena pavattaṃ **etaṃ** ‘‘pasannacittaṃ ñatvāna…pe… saggaṃ so upapajjatī’’ti gāthāvacanaṃ vuccati. Ayampi attho bhagavatā vutto, iti **me** mayā sutanti yojanā.

‘‘Suvaṇṇacchadanaṃ nāvaṃ…pe… etādisaṃ katapuññā labhi’’nti **idaṃ** suttampi vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ nāma. **Nāri** devadhītā **suvaṇṇacchadanaṃ** suvaṇṇālaṅkārehi chāditaṃ nāvaṃ āruyha tiṭṭhasi, **pokkharaṇiṃ** devapokkharaṇiṃ ogāhasi, padumaṃ pāṇinā chindasi.

Devate **kena** kammena **te** tava tādiso vaṇṇo tādiso ānubhāvo tādisī juti bhavati, devate **te** tava ye keci bhogā manasā icchitā bhavanti, te bhogā ca kena kammena uppajjanti. Devate me pucchitā tvaṃ **saṃsa** saṃsāhi **idaṃ** sabbaṃ kissa kammassa ca phalanti sakko pucchati.

Devarājena pucchitā sā devadhītā attamanā hutvā pañhaṃ puṭṭhā sakkassa byākāsi. Devarājā **addhānaṃ** dīghamaggaṃ paṭipannā ahaṃ yasassino **kassapassa** bhagavato manoramaṃ thūpaṃ addassaṃ, disvā **tattha** thūpe cittaṃ pasādesiṃ. Pasannāhaṃ sehi pāṇīhi padumapupphehi pūjesiṃ. Tasseva kammassa idaṃ sabbaṃ phalaṃ vipāko bhave. Katapuññāhaṃ etādisaṃ phalaṃ alabhinti sakkassa byākāsi. Iti me sutanti mahāmoggallāno vadatīti yojanā.

‘‘Yathāniddhāritasuttāniyeva vāsanābhāgiyasuttāni paripuṇṇānī’’ti vattabbattā **‘‘dānakathā sīlakathā saggakathā puññakathā puññavipākakathāti idaṃ vāsanābhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha yāya desanāya dānañca dānaphalañca dassitaṃ, sā desanā **dānakathā** nāma. Yāya desanāya sīlañca sīlaphalañca dassitaṃ, sā desanā **sīlakathā** nāma. Yāya desanāya saggā ca saggesu nibbattāpakañca kammaṃ dassitaṃ, sā **saggakathā** nāma. Yāya desanāya dānasīlabhāvanādivasena dasavidhaṃ puññakammaṃ dassitaṃ, sā **puññakathā** nāma. Yāya desanāya tādisassa puññakammassa vividho ayaṃ vipāko imassa puññassa vipākoti niyametvā dassito, sā **puññavipākakathā** nāma.

Dasabaladharānaṃ sammāsambuddhānaṃ uddissakatesu sarīradhātuṃ abbhantare ṭhapetvā paṃsūhi katesu thūpesu ye narā pasannā, te narā **tattha** thūpe **kāraṃ** puññaṃ katvā saggesu uppajjitvā pamodantīti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ vā…pe… suttaṃ.

97. **Devaputtasarīravaṇṇā** devaputtasarīrasadisavaṇṇā **subhagasaṇṭhiti** sobhaggayuttasaṇṭhānā **sabbe** janā udakena paṃsuṃ temetvā thūpaṃ vaḍḍhetha, so ayaṃ thūpo kassa puggalassa thūpoti pucchati.

Sugatte sundaragatte devate **tasmiṃ** thūpe pasannā ime devamanujā **kāraṃ** puññaṃ karontā hutvā jarāmaraṇato pamuccare. So ayaṃ thūpo mahesino dasabaladhammadhārino sugatassa thūpoti veditabboti āhāti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ vā…pe… suttaṃ.

Yāhaṃ yā ahaṃ mahesino thūpaṃ cattāri uppalāni ca mālañca abhiropayiṃ, tena mayā kataṃ **taṃ** puññaṃ uḷāraṃ vata **āsi** ahosi. **Tato** kappato ajja kappā tiṃsaṃ dharanti satthuno thūpaṃ pūjetvā tattakāni duggatiṃ na jānāmi, vinipātaṃ na gacchāmīti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ vā…pe… suttaṃ.

Ahaṃ **bāttiṃsalakkhaṇadharassa** bāttiṃsalakkhaṇadharena sampannassa vijitavijayassa lokanāthassa thūpaṃ apūjesiṃ, pūjetvā **satasahassaṃ kappe** āyukappe pamudito āsiṃ. Mayā yaṃ puññaṃ pasutaṃ, tena puññena vinipātaṃ **anāgantuna** anāgantvā **devasobhaggaṃ** sampattiṃ ca devarajjāni ca tāni akāriṃ. Atha vā devasobhaggañca mayā kāritaṃ, rajjāni ca mayā kāritāni.

Adantadamakassa sāsane **yaṃ cakkhu** paññācakkhu paṇihitaṃ, tathā **cittaṃ** yaṃ vimuttacittaṃ paṇihitaṃ, taṃ sabbaṃ paññācakkhu vimuttacittaṃ **me** mayā laddhaṃ, ahaṃ vidhutalatāsaṅkhātataṇhā hutvā **vimuttacittā** phalavimuttacittasampannā amhīti avocāti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ vā…pe… suttaṃ.

98. **Vimuttacitte** phalavimuttacittasampanne **akhile** pañcacetokhīlarahite anāsave **araṇavihārimhi** araṇavihārasīle **asaṅgamānase** alaggamānase paccekabuddhasmiṃ sāmākapatthodanamattameva dakkhiṇaṃ adāsiṃ.

Tasmiṃ paccekabuddhe **uttamaṃ dhammaṃ** paccekabodhidhammaṃ **okappayiṃ** ‘‘so uttamo dhammo atthī’’ti saddahiṃ. **Evaṃ** ariyavihārena vihārīhi paccekabuddhehi **me** mama saṅgamo kato **siyā** bhave, kudāsupi ca ahaṃ apekkhavā mā bhaveyyanti mānasaṃ tasmiñca dhamme **paṇidhesiṃ** ‘‘iminā paccekabuddhena laddhadhammaṃ ahampi sacchikareyya’’nti cittaṃ paṇidahiṃ.

Tasseva paccekabuddhe katasseva kammassa vipākato ahaṃ dīghāyukesu **amamesu** ‘‘mama pariggaho’’ti pariggahābhāvena apariggahesu visesagāmīsu ahīnagāmīsu **kurūsu** uttarakurūsu **pāṇīsu** sattesu sahassakkhattuṃ **upapajjatha** upapajjiṃ.

Tasseva kammassa vipākato vicitramālābharaṇānulepīsu **yasassīsu** parivāravantesu **tidaso** devo ahaṃ visiṭṭhakāyūpagato hutvā sahassakkhattuṃ upapajjatha.

Tasseva kammassa vipākato ahaṃ vimuttacitto akhīlo anāsavo hutvā **hitāhitāsīhi** kusalākusalavītivattehi antimadehadhāribhi **imehi** paccekabuddhehi, buddhasāvakehi vā **me** mama samāgamo āsi.

‘‘Sīlavato yaṃ icchitaṃ, taṃ samijjhate’’ti imaṃ vacanaṃ tathāgato jino paccakkhaṃ katvā avaca kho, **yathā yathā** yena yena pakārena me manasā vicintitaṃ, **tathā** tathā tena tena pakārena samiddhaṃ bhavati. **Ayaṃ** bhavo antimo bhavoti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ vā…pe… suttaṃ.

Ekatiṃsamhi kappamhi jino anejo anantadassī **‘‘sikhī’’**ti itināmako uppajji. Tassāpi bhagavato rājā bhātā **sikhiddhe** ca sikhī itināmake buddhe ca tassa bhagavato **dhamme** ca abhippasanno lokavināyakamhi parinibbute sati devātidevassa naruttamassa mahesino vipulaṃ mahantaṃ samantato gāvutikaṃ thūpaṃ akāsiṃ.

Tasmiṃ thūpe **baliṃ** pūjābaliṃ abhihārī manusso jātisumanaṃ paggayha pahaṭṭho pūjesi. **Assa** manussassa ekaṃ pupphaṃ vātena paharitaṃ hutvā patitaṃ. Ahaṃ **taṃ** patitaṃ ekaṃ pupphaṃ gahetvā **tasseva** pupphasāmikassa adāsiṃ.

So manusso pupphasāmiko abhippasannacitto hutvā maṃ ‘‘tvameva etaṃ ekaṃ pupphaṃ pūjā’’ti adāsi. **Dadāsī**ti ettha da-kāro āgamo. Ahaṃ **taṃ** ekaṃ pupphaṃ gahetvā **buddhaṃ** buddhaguṇaṃ punappunaṃ anussaranto yasmiṃ kappe abhiropayiṃ, **tato** kappato ajja kappā tiṃsaṃ ahesuṃ. Tesu kappesu duggatiṃ nābhijānāmi, vinipātañca na gacchāmi, idaṃ phalaṃ thūpapūjāya phalanti avocāti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ vā…pe… suttaṃ.

Brahmadattassa brahmadattanāmakassa rājino kapilaṃ nāma nagaraṃ **suvibhattaṃ** bhāgato suṭṭhu vibhattaṃ, **mahāpathaṃ** mahāpathasampannaṃ **ākiṇṇaṃ,** nānājātikehi manussehi paripuṇṇaṃ, iddhaṃ phītañca āsi.

Pañcālānaṃ tattha puruttame ahaṃ kummāsaṃ vikkiṇiṃ, so ahaṃ yasassinaṃ **upariṭṭhaṃ** upasamīpe ṭhitaṃ ariṭṭhaṃ nāma **sambuddhaṃ** paccekabuddhaṃ addasiṃ, disvā haṭṭho cittaṃ pasādetvā naruttamaṃ ariṭṭhaṃ me gehasmiṃ **yaṃ** dhuvabhattaṃ **vijjatha** vijji, tena dhuvabhattena nimantesiṃ.

Yato ca yasmiṃ kāle ca kattiko yassaṃ pannarasīpuṇṇo, sā **puṇṇamāsī** pannarasī upaṭṭhitā, **tato ca** tasmiṃ kāle ca ahaṃ navaṃ dussayugaṃ gayha **ariṭṭhassa** ariṭṭhanāmakassa paccekabuddhassa upanāmesiṃ.

Naruttamo anukampako kāruṇiko taṇhānighātako **muni** paccekabuddho **pasannacittaṃ** maṃ ñatvāna paṭiggaṇhi.

Ahaṃ kalyāṇaṃ buddhavaṇṇitaṃ kammaṃ karitvāna deve ca manusse ca sandhāvitvā tato cuto bārāṇasiyaṃ nagare aḍḍhe kulasmiṃ seṭṭhissa ekaputtako uppajjiṃ, pāṇehi ca piyataro āsiṃ.

Tato ca tasmiṃ kāle viññutaṃ patto hutvā devaputtena codito ahaṃ pāsādā oruhitvāna **sambuddhaṃ** bhagavantaṃ gotamaṃ upasaṅkamiṃ.

So sambuddho bhagavā gotamo anukampāya me dhammaṃ adesesi. **Dukkhaṃ** dukkhasaccañca **dukkhasamuppādaṃ** samudayasaccañca **dukkhassa atikkamaṃ** nirodhasaccañca ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ dukkhūpasamagāminaṃ **maggaṃ** maggasaccañca iti cattāri saccāni desitāni, taduppādakaṃ dhammaṃ **muni** bhagavā gotamo adesayi.

Ahaṃ **tassa** bhagavato gotamassa vacanaṃ sutvā sāsane rato hutvā vihariṃ, ahaṃ rattindivaṃ atandito hutvā samathaṃ paṭivijjhiṃ.

Ajjhattañca ye āsavā, bahiddhā ca ye āsavā maggena samucchinnā āsuṃ, **sabbe** te āsavā **me** mama vijjiṃsu, puna na ca uppajjare.

Dukkhaṃ ‘‘pariyantakataṃ yassa dukkhassā’’ti **pariyantakataṃ** āsi, ayaṃ samussayo jātimaraṇasaṃsāro **carimo** antimo āsi, idāni imassa attabhāvassa anantaraṃ punabbhavo mama natthīti avocāti yojanā. Yaṃ nānāvidhaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ udāharaṇavasena niddhāritaṃ, **idaṃ** nānāvidhaṃ suttaṃ vāsanābhāge puññakoṭṭhāse visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **vāsanābhāgiyaṃ** suttaṃ nāma.

Nānāvidhaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ nibbedhabhāgiyaṃ sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ nibbedhabhāgiyaṃ sutta’’**ntiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu soḷasasu saṃkilesabhāgiyādīsu suttesu katamaṃ suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāmāti pucchati.

Uddhaṃ brahmaloke **adho** kāmāvacare bhave **sabbadhi** sabbesu bhavesu **vippamutto** arahā **‘‘ayaṃ** nāma dhammo ahaṃ asmī’’ti anānupassī, evaṃ vimutto arahā atiṇṇapubbaṃ oghaṃ apunabbhavāya **udatāri** uttiṇṇoti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāge sekkhadhamme visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **nibbedhabhāgiyaṃ** suttaṃ nāma.

‘‘Ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘sīlavato’’**tiādi vuttaṃ. Ānanda, sīlavato puggalassa ‘‘kinti **me** mama avippaṭisāro **jāyeyya** pavatteyyā’’ti cetanā **na karaṇīyā** na kātabbā. Ānanda, sīlavato avippaṭisāro yaṃ **jāyeyya** pavatteyya, **esā** avippaṭisārassa jāyanā pavattanā dhammatā bhavati. Ānanda, **avippaṭisārinā** puggalena ‘‘kinti **me** mama pāmojjaṃ **jāyeyya** pavatteyyā’’ti cetanā na karaṇīyā, ānanda, **avippaṭisārino** puggalassa pāmojjaṃ yaṃ **jāyeyya** pavatteyya, **esā** pāmojjassa jāyanā pavattanā dhammatā. Sesesupi imassa yojanānayānusārena yojanānayo gahetabbo. **Idaṃ** suttampi nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāma.

Ātāpino kilesānaṃ ātāpena sammappadhānena samannāgatassa **jhāyato** jhāyantassa **brāhmaṇassa** bāhitapāpassa khīṇāsavassa **dhammā** anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā **yadā** yasmiṃ kāle **have** ekantena **pātubhavanti** uppajjanti. Atha vā **dhammā** catuariyasaccadhammā **pātubhavanti** pakāsayanti abhisamayavasena pākaṭā honti. **Atha** vā pātubhavanakāle **assa** ātāpino jhāyato brāhmaṇassa khīṇāsavassa sabbā kaṅkhā **vapayanti** apagacchanti nirujjhanti. Kasmā? **Sahetudhammaṃ** avijjādikena hetunā saha pavattaṃ saṅkhārādikaṃ sukhena asammissaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ **yato** yasmā **pajānāti** aññāsi paṭivijjhati, tato tasmā vapayanti apagacchanti nirujjhantīti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāma.

Dutiyagāthāyaṃ pana **paccayānaṃ khayaṃ** khayasaṅkhātaṃ nibbānaṃ **yato** yasmā **avedi** aññāsi paṭivijjhi, tato tasmā sabbāpi kaṅkhā vapayantīti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

Tissa, tvaṃ kiṃ nu kujjhasi? Mā kujjhi, tissa, **te** tava **akkodho** akujjhanaṃ **varaṃ** uttamaṃ, **hi** saccaṃ, tissa, tayā kodhamānamakkhavinayatthaṃ brahmacariyaṃ vussati nūti bhagavā avocāti yojanā.

Āraññaṃ āraññakaṃ paṃsukūlikaṃ **aññātuñchena** aññātaanabhilakkhitagharapaṭipāṭiyā ṭhatvā uñchena piṇḍapātacaraṇavīriyena laddhena missakabhojanena yāpentaṃ nandaṃ **kadā** kāle ahaṃ passeyyanti avocāti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

Gotama, **kiṃsu** katamaṃ **chetvā** vadhitvā vadhanto kodhapariḷāhena aparidayhamāno hutvā sukhaṃ **seti** sayati, **kiṃsu** katamaṃ **chetvā** vadhitvā vadhanto kodhavināsena vinaṭṭhadomanasso hutvā na socati, gotama, tvaṃ kissa ekadhammassa **vadhaṃ** vadhanaṃ rocesīti brāhmaṇo pucchati.

Brāhmaṇa, **kodhaṃ** kujjhanaṃ **chetvā** vadhitvā vadhanto kodhapariḷāhena aparidayhamāno hutvā sukhaṃ **seti** sayati, **kodhaṃ** kujjhanaṃ **chetvā** vadhitvā vadhanto kodhavināsena vinaṭṭhadomanasso hutvā na socati, **visamūlassa** visasadisassa dukkhassa mūlabhūtassa **madhuraggassa** madhurasaṅkhātassa sukhapariyosānassa **kodhassa** kujjhanassa **vadhaṃ** vadhanaṃ **ariyā** buddhādayo puggalā pasaṃsanti. **Hi** saccaṃ **taṃ** kodhaṃ kujjhanaṃ **chetvā** vadhitvā vadhanto kodhavināsena vinaṭṭhadomanasso hutvā **seti** sayatīti yojanā. **Madhuraggassā**ti ca madhuraṃ cetasikasukhaṃ assādaaggaṃ pariyosānaṃ assa kodhassāti **madhuraggo**ti samāso veditabbo. Kujjhantassa hi akkositvā paribhāsitvā paharitvā pariyosāne cetasikasukhassādo uppajjatīti. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

Gotama, hananto dhīro uppatitaṃ **kiṃsu** katamaṃ **hane** haneyya. Vinodento dhīro jātaṃ **kiṃsu** katamaṃ **vinodaye** vinodayeyya. Pajahanto dhīro **kiṃ ca** katamaṃ **pajahe** pajaheyya. Dhīrassa **kissa** dhammassa abhisamayo sukhoti devatā pucchati.

Devaputta, hananto dhīro uppatitaṃ **kodhaṃ** kujjhanaṃ **hane** haneyya. Vinodento dhīro jātaṃ rāgaṃ **vinodaye** vinodayeyya. Pajahanto dhīro avijjaṃ **pajahe** pajaheyya. Saccadhammassa abhisamayo sukhoti bhagavā avocāti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ.

101. Bhagavā sattiyā **omaṭṭho** uparito yāva heṭṭhā viddho puriso sattippahānāya vīriyaṃ ārabhati viya, agginā matthake **ḍayhamāno** ādittasiro puriso agginibbāpanatthāya vīriyaṃ ārabhati iva, evaṃ kāmarāgena ḍayhamāno bhikkhu **kāmarāgappahānāya** kāmarāgavikkhambhanāya appamatto vāyamamāno **sato** satisampanno hutvā **paribbaje** vihareyyāti devatā kathesi.

Bhagavā pana ‘‘samucchedappahānāya vīriyaṃ ārabhīyatī’’ti dassetuṃ **‘‘sattiyā viya omaṭṭho’’**tiādimāha. Devaputta, sattiyā **omaṭṭho** puriso sattippahānāya vīriyaṃ ārabhati viya, agginā matthake **ḍayhamāno** ādittasiro puriso agginibbāpanatthāya vīriyaṃ ārabhati iva, evaṃ sakkāyadiṭṭhiyā abhibhūto bhikkhu sakkāyadiṭṭhiyā **pahānāya** maggena samucchedappahānāya appamatto vāyamamāno **sato** satisampanno hutvā **paribbaje** vihareyyāti bhagavā avocāti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāma.

Sabbe **nicayā** bhogā **khayantā** khayapariyosānā bhavanti, sabbe **samussayā** dhammā **patanantā** patanapariyosānā bhavanti, **sabbesaṃ** sattānaṃ maraṇamāgamma **sabbesaṃ** sattānaṃ jīvitaṃ addhuvaṃ bhavati, iti **etaṃ** vuttappakāraṃ **bhayaṃ** bhayahetuṃ **maraṇaṃ** sammutimaraṇaṃ **apekkhamāno paṇḍito sukhāvahāni** diṭṭhadhammikasamparāyikasukhāvahāni **puññāni** dānasīlabhāvanāmayapuññāni kayirāthāti devatā avoca.

Devaputta, sabbe **nicayā** bhogā **khayantā** khayapariyosānā, sabbe **samussayā** dhammā **patanantā** patanapariyosānā, **sabbesaṃ** sattānaṃ maraṇamāgamma **sabbesaṃ** sattānaṃ jīvitaṃ addhuvaṃ, iti **etaṃ** vuttappakāraṃ **bhayaṃ** bhayahetuṃ maraṇaṃ apekkhamāno **santipekkho** sabbasaṅkhārupasamaṃ nibbānaṃ apekkhamāno paṇḍito **lokāmisaṃ** kāmaguṇaṃ **pajahe** pajaheyyāti bhagavā avocāti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāma.

Māvidha **yesaṃ** munīnaṃ cittaṃ **jhānarataṃ** jhāne rataṃ hoti, te munayo sukhaṃ sayanti na socanti. **Paññavā** maggapaññavā susamāhito āraddhavīriyo **pahitatto** nibbānaṃ pesitacitto puggalo duttaraṃ **oghaṃ** saṃsāroghaṃ tarati.

Kāmasaññāya **virato** vigatacitto yo khīṇāsavo **sabbasaṃyojanātīto** arahattamaggena sabbe saṃyojane atīto nandibhavaparikkhīṇo ahosi, **so** khīṇāsavo **gambhīre** saṃsāraṇṇave na sīdatīti yojanā. Nandisaṅkhātā taṇhā ca kāmabhavarūpabhavaarūpabhavā ca **nandibhavā,** nandibhavā parikkhīṇā yassa khīṇāsavassāti **nandibhavaparikkhīṇo**ti samāso veditabbo. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāma.

Arahataṃ arahantānaṃ buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ **dhammaṃ** sucaritādibhedañca sattatiṃsabodhipakkhiyabhedañca dhammaṃ yo paṇḍito **saddahāno** saddahanto hutvā nibbānappattiyā **appamatto** vicakkhaṇo hutvā **sussūsaṃ** sussūsanto bhave, so paṇḍito **paññaṃ** lokiyalokuttarapaññaṃ **labhate** labhati.

Yo vīriyavā puggalo **patirūpadesakārī** desakālādīni ahāpetvā lokiyalokuttaradhammapatirūpaṃ adhigamūpāyaṃ karoti, **dhuravā** cetasikavīriyena anikkhittadhuro **uṭṭhātā** kāyikavīriyavasena uṭṭhānasampanno hoti, so vīriyavā puggalo **dhanaṃ** lokiyalokuttaradhanaṃ **vindate** adhigacchati. **Saccena** vacīsaccena ca paramatthasaccena ca buddhādiko saccadhamme ṭhito sappuriso kittiṃ pappoti. **Dadaṃ** dadanto yaṃ kiñci icchitaṃ patthitaṃ catusaṅgahavatthuṃ dadanto saṅgahanto sappuriso **mittāni** ekantamittāni **ganthati** sampādeti, **evaṃ** catūhi saccadhammadhiticāgehi samannāgato so sappuriso **asmā** lokā paraṃ lokaṃ **pecca** gantvā ekantena sokakāraṇassa abhāvato na socatīti yojanā.

Gotama, sabbaganthappahīno tīhi bhavehi vippamutto **sato** satisampanno tvaṃ, samaṇo, **aññaṃ** devamanussādikaṃ **yaṃ anusāsasi** yaṃ anusāsanaṃ karosi, **taṃ** anusāsanaṃ sabbaganthappahīnassa tīhi bhavehi **vippamuttassa** samaṇassa **te** tava na sādhūti sakkanāmako mārapakkhiko yakkho gāthāya ajjhabhāsi.

‘‘**Sakka** sakkanāmaka yakkha anukampitena purisena saddhiṃ yena kenaci **vaṇṇena** kāraṇena **saṃvāso** ekasmiṃ ṭhāne sahavāso jāyati, **taṃ** anukampitabbaṃ sahavāsagataṃ purisaṃ sappañño manasā **anukampituṃ na arahati** anukampituṃyeva arahati. Yā **anukampā** karuṇā, yā **anuddayā** mettā, muditā ca uppannā, tāya anukampāya karuṇāya, tāya anuddayāya mettāya muditāya ca samussāhitena pasannena manasā yo **sappañño** sappuriso **aññaṃ** devamanussādikaṃ **yaṃ anusāsati** yaṃ anusāsanaṃ karoti, so sappañño sappuriso tena anusāsanena **saṃyutto** kāmacchandādīnaṃ saṃyojanānaṃ vasena ananulomasaṃyogena saṃyutto na hotīti bhagavā avocāti yojanā.

102. Samaṇa, rāgo ca doso ca ime dve dhammā **kutonidānā,** kiṃnidānā, kiṃpaccayā bhavanti, arati ca rati ca lomahaṃso ca ime tayo kutojā kuto bhavanti? Kumārakā **dhaṅkaṃ** kākaṃ gahetvā pāde dīghasuttakena bandhitvā suttakoṭiṃ aṅguliyaṃ veṭhetvā osajanti iva, evaṃ manovitakkā kuto samuṭṭhāya cittaṃ osajantīti sūcilomayakkho bhagavantaṃ pucchi.

Rāgo ca doso ca ime dve dhammā **itonidānā** ito attabhāvato nidānā jāyanti; arati ca rati ca lomahaṃso ca ime tayo **itojā** ito attato bhavanti; kumārakā **dhaṅkaṃ** kākaṃ gahetvā pāde dīghasuttakena bandhitvā suttakoṭiṃ aṅguliyaṃ veṭhetvā osajanti iva, evaṃ manovitakkā **ito** attabhāvato samuṭṭhāya cittaṃ osajanti.

Nigrodhassa **khandhajā** pārohā sākhāsu jāyanti iva, vane rukkhaṃ nissāya jātā **māluvā** latā taṃ rukkhaṃ ajjhottharitvā **vitatā** otatavitatā tiṭṭhati iva, evaṃ, yakkha, tvaṃ suṇohi **snehajā** taṇhāsnehato jātā **attasambhūtā** attani sambhūtā puna anekappakārā **manovitakkā** pāpamanovitakkā ceva taṃsampayuttakilesā ca **kāmesu** vatthukāmesu **visattā** laggā saṃsibbitā ṭhitā.

Ye paṇḍitā ‘‘yaṃ nidānaṃ assa attabhāvassā’’ti **yatonidānaṃ naṃ** kilesagahanaṃ samudayasaccaṃ pajānanti, **te** paṇḍitā attabhāvasaṅkhātassa dukkhasaccassa nidānabhūtaṃ **naṃ** kilesagahanaṃ samudayasaccaṃ maggasaccena **vinodenti. Apunabbhavāya** apunabhavasaṅkhātāya nirodhasaccatthāya **atiṇṇapubbaṃ** anamatagge saṃsāre supinenāpi atiṇṇapubbaṃ **duttaraṃ imaṃ oghaṃ** catubbidhaṃ saṃkilesoghaṃ tarantīti bhagavā avocāti yojanā.

‘‘Bhagavā, samaṇadhammassa karaṇaṃ nāma **dukkaraṃ,** bhagavā, samaṇadhammassa karaṇaṃ nāma **sudukkaraṃ** suṭṭhutaraṃ dukkara’’nti eko kulaputto pabbajitvā samaṇadhammaṃ katvā ariyabhūmiṃ appatvā kālaṃ katvā devaloke nibbatto, so devaputto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā āha. Kāmada, sīlasamāhitā **ṭhitattā** ṭhitasabhāvā satta **sekkhā** puggalā **dukkaraṃ vāpi** samaṇadhammaṃ karonti. **Anagāriyupetassa** anagāriyaṃ niggehabhāvaṃ upagatassa pabbajitassa **tuṭṭhi** catupaccayasantoso sukhāvahā hotī’’ti bhagavā avoca.

‘‘Bhagavā, **yadidaṃ** yā esā tuṭṭhi sukhāvahā, esā tuṭṭhi dullabhā’’ti so devaputto āha. ‘‘Kāmada, **yesaṃ** sekkhānaṃ mano divā ca ratto ca **bhāvanāya rato** cittavūpasame rato, te sekkhā dullabhaṃ vāpi tussanaṃ labhantī’’ti bhagavā avoca.

‘‘Bhagavā, **yadida**ṃ yaṃ idaṃ cittaṃ bhāvanāya rataṃ, taṃ cittaṃ dussamādaha’’nti so devaputto āha. ‘‘Kāmada, ye ariyā indriyūpasame rattindivaṃ ratā, te ariyā dussamādahaṃ vāpi cittaṃ samādahanti, kāmada, te ariyā maccuno **jālaṃ** kilesajālaṃ chetvā maggaṃ gacchantī’’ti bhagavā avoca.

‘‘Bhagavā, yo maggo pubbabhāgapaṭipadāvasena visamo, so maggo duggamo’’ti so devaputto āha. ‘‘Kāmada, ariyā duggame visame vāpi maggaṃ gacchanti, anariyā visame magge avaṃsirā papatanti, ariyānaṃ so maggo samova bhave, na asamo. **Hi** saccaṃ **visame** visattakāye ariyā samā bhavantī’’ti bhagavā avocāti yojanā.

103. Yaṃ jetavanaṃ isisaṅghanisevitaṃ dhammarājena āvutthaṃ, idaṃ taṃ jetavanaṃ mama **pītisañjananaṃ** pītiyā sañjananaṃ karaṃ hi karaṃ eva.

Kammaṃ maggacetanākammañca **vijjā** maggapaññā ca **dhammo** samādhi ceva samādhipakkhiko ca dhammo **sīlaṃ,** sīle ṭhitassa **jīvitaṃ** uttamaṃ, **etena** aṭṭhaṅgikena maggena sattā sujjhanti, gottena vā dhanena vā sattā na sujjhanti.

Tasmā maggeneva sattānaṃ visujjhanato attano atthaṃ **sampassaṃ** passanto paṇḍito poso **yoniso** upāyena **dhammaṃ** bodhipakkhiyadhammaṃ **vicine** vicineyya, **evaṃ** vicinane sati **tattha** ariyamagge vicinanto puggalo sujjhati.

Sāriputto sīlena ca upasamena ca pāraṅgato iva, evaṃ yopi bhikkhu sīlena ca upasamena ca pāraṅgato, so bhikkhu **etāva paramo** sāriputtasadisova siyāti anāthapiṇḍikanāmo devaputto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā āhāti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ nāma.

Atītaṃ atītakkhandhapañcakaṃ taṇhādiṭṭhīhi nānvāgameyya, **anāgataṃ** anāgatakkhandhapañcakaṃ taṇhādiṭṭhīhi **nappaṭikaṅkhe** na pattheyya. **Yaṃ** yasmā atītaṃ **pahīnaṃ** niruddhaṃ atthaṅgataṃ, tasmā atītassa pahīnattā niruddhattā atthaṅgatattā nānvāgameyya. **Yaṃ** yasmā anāgataṃ appattaṃ, tasmā na paṭikaṅkhe.

Paccuppannaṃ khandhapañcakaṃ vayadhammaṃ yattha yattha santāne vā, yattha yattha araññādīsu vā uppannaṃ, **tattha tattha** santāne vā, **tattha tattha** araññādīsu vā naṃ paccuppannadhammaṃ yāhi aniccānupassanādīhi vipassati, tāhi aniccānupassanādīhi nibbānaṃ rāgādīhi asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ bhavati, **taṃ** nibbānaṃ vipassako puggalo vidvā nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appento hutvā **anubrūhaye** vaḍḍheyya.

Ātappaṃ saṃkilesānaṃ ātapantaṃ vīriyaṃ ajjeva **kiccaṃ** kātabbaṃ, suve jīvitaṃ vā maraṇaṃ vā ko **jaññā** jāneyya, ‘‘suve vā dānādipuññaṃ jānissāmī’’ti cittaṃ anuppādetvā ‘‘ajjeva karissāmī’’ti evaṃ vīriyaṃ kātabbaṃ. **Hi** saccaṃ maraṇakāraṇabhāvatāya ahivicchikavisasatthādianekāya senāya vasena **mahāsenena tena** maccunā saddhiṃ mittasanthavākārena vā lañjadānena vā saṅgaraṃ natthīti.

Evaṃ manasi katvā **vihāriṃ** viharantaṃ ātāpiṃ ahorattaṃ **atanditaṃ** analasaṃ uṭṭhāhakaṃ sappurisaṃ ‘‘bhaddekaratto’’ti santo muni **ve** ekantena **ācikkhate** ācikkhatiyevāti yojanā.

‘‘Cattārimāni bhikkhave’’tyādisuttaṃ pāḷito ca aṭṭhakathāto ca pākaṭaṃ.

104. Nānāvidhaṃ nibbedhabhāgiyaṃ suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ asekkhabhāgiyaṃ sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ asekkhabhāgiyaṃ sutta’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu soḷasasu saṃkilesabhāgiyādīsu suttesu **katamaṃ** suttaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ nāmāti pucchati.

Yassa uttamapurisassa cittaṃ selūpamaṃ **ṭhitaṃ** lokadhammavātehi nānukampati, **rajanīyesu** lābhādīsu virattaṃ bhave, so uttamapuriso **kopaneyye** alābhādike na kuppati, tassa uttamapurisassa cittaṃ evaṃ aniccatādinā bhāvitaṃ, **naṃ** bhāvitacittaṃ uttamapurisaṃ vītikkantalokadhammahetukaṃ dukkhaṃ kuto essatīti yojanā. **Idaṃ** suttaṃ asekkhabhāge visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **asekkhabhāgiyaṃ** suttaṃ nāma. Esa nayo ito paresupi veditabbo.

‘‘Asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ idamevā’’ti vattabbabhāvato **‘‘āyasmato cā’’**tiādi vuttaṃ.

Yo brāhmaṇo bāhitapāpadhammattā **bāhitapāpadhammo** bhave, so brāhmaṇo niggatahuṃhuṃkattā **nihuṃhuṅko** bhave, niggatakilesakasāvattā **nikkasāvo** bhave, sīlasaṃvarena saṃyatacittatāya **yatatto** bhave, yo brāhmaṇo catumaggañāṇavedehi antaṃ nibbānaṃ gatattā **vedantagū** bhave, dhammena vusitabrahmacariyattā **vusitabrahmacariyo** bhave. Yassa brāhmaṇassa kuhiñci loke **ussadā** rāgussado dosussado mohussado mānussado diṭṭhussado natthi, so brāhmaṇo **brahmavādaṃ** ‘‘ahaṃ brāhmaṇomhī’’ti vācaṃ vadeyyāti bhagavā avocāti yojanā.

Ye buddhā **pāpake** akusale dhamme bāhitvā sadā caranti **satā** satisampannā khīṇasaṃyojanā, te buddhā lokasmiṃ brāhmaṇāti **ve** ekantena kathīyantīti avocāti yojanā.

Yattha nibbāne āpo ca pathavī ca tejo ca vāyo ca **na gādhati** na patiṭṭhahati, **tattha** nibbāne **sukkā** gahā ceva tārakā ca na jotanti, **tattha** nibbāne ādicco nappakāsati, **tattha** nibbāne candimā na bhāti, **tattha** nibbāne tamo na vijjati.

Yo brāhmaṇo **attanā** sayaṃ muni monena yadā taṃ nibbānaṃ **avedi** vindati paṭilabhati paṭivijjhati, **atha** paṭivijjhanakkhaṇe so brāhmaṇo **rūpā** rūpadhammato ca **arūpā** arūpadhammato ca **sukhadukkhā** sukhadukkhato ca pamuccatīti avocāti yojanā.

Yakkha, yo brāhmaṇo **sakesu** sakaattabhāvesu **dhammesu** upādānakkhandhesu saccesu, dhammesu ca pāragū hoti, **atha** pāragamanakkhaṇe so brāhmaṇo **etaṃ** ajakalāpakaṃ tayā vuttaṃ etaṃ **pisācaṃ** kilesapisācañca, tayā kataṃ **akkulañca** akkulaṃ, pakkulakaraṇaṃ ativattatīti avocāti yojanā.

Yo bhikkhu **āyantiṃ** āgacchantiṃ purāṇadutiyikaṃ bhariyaṃ vā, aññaṃ āgacchantiṃ itthiṃ vā cittena na abhinandati, **pakkamantiṃ** purāṇadutiyikaṃ bhariyaṃ vā, aññaṃ pakkamantiṃ itthiṃ vā cittena na socati, **saṅgā** pañcavidhatopi saṅgato muttaṃ saṅgāmajiṃ **taṃ** bhikkhuṃ ‘‘brāhmaṇa’’nti ahaṃ vadāmīti avocāti yojanā.

Ettha nadiyaṃ bahujano nhāyati, so bahujano nhāyako **udakena** udakanhānena sucī na hoti. **Yamhi** puggale **saccaṃ,** saccato sesa**dhammo** ca atthi, so puggalo sucī ca hoti, so puggalo brāhmaṇo ca hotīti avocāti yojanā; suciasucibhāvo **ṭīkāyaṃ** vitthārato vuttova.

Ātāpino jhāyato yassa brāhmaṇassa **dhammā** saccadhammā yadā **have** ekantena pātubhavanti, tadā dhammānaṃ pātubhavanakkhaṇe so brāhmaṇo mārasenaṃ **vidhūpayaṃ** vidhūpayanto tiṭṭhati. ‘‘Kimivā’’ti vattabbattā **‘‘sūriyova obhāsayamantalikkha’’**nti vuttaṃ. Sūriyo antalikkhaṃ obhāsayanto tiṭṭhati iva, evaṃ tiṭṭhatīti yojanā.

Yo paṃsukūliko bhikkhu sabbāni cattāri **yogāni** upātivatto sakiñcane loke **akiñcano iriyati** catubbidhairiyāpathaṃ vatteti. **Apahānadhammaṃ** kenaci maggena appahānasabhāvaṃ appattakāyena appattaṃ **tevijjapattaṃ,** iriyamānaṃ santindriyaṃ taṃ paṃsukūlikaṃ bhikkhuṃ tumhe passatha.

Ājāniyaṃ purisaājānīyaṃ **jātibalanisedhaṃ** ‘‘ahaṃ jātibrāhmaṇo’’ti jātimattakena pavattamānabalanisedhakaṃ taṃ paṃsukūlikaṃ bhikkhuṃ sambahulā uḷārā devatā brahmaṃ vimānaṃ upasaṅkamitvā **idha** sāsane, brahmavimāne vā pasannacittā hutvā namassanti. **Nidhā**ti ca ettha **na**-kāro āgamo.

Purisājañña **te** tava amhākaṃ namo atthu, purisuttama **te** tava amhākaṃ namo atthu, yassa **te** tava nissayaṃ mayaṃ nābhijānāma, so tvaṃ kiṃ puggalaṃ nissāya jhāyasīti avocunti yojanā.

Ye bhikkhū kālena kālaṃ dhammassavanavasena cirarattaṃ sametikā bhavanti, ime bhikkhū sahāyā honti vata. **Nesaṃ** sahāyānaṃ bhikkhūnaṃ **dhamme** buddhappavedite dhamme saddhammo sameti.

Kappinena ariyappavedite dhamme suvinītā te sahāyakā bhikkhū savāhiniṃ māraṃ jetvā antimaṃ **dehaṃ** attabhāvaṃ dhārentīti avocāti yojanā.

Sithilaṃ vīriyaṃ ārabbha sabbadukkhappamocanaṃ idaṃ nibbānaṃ yogāvacarena na adhigantabbaṃ, **appena** appakena thāmasā idaṃ nibbānaṃ na adhigantabbaṃ.

Ayañca yogāvacaro bhikkhu daharo, yo puriso savāhiniṃ māraṃ jetvā antimaṃ **dehaṃ** attabhāvaṃ dhāreti, so **ayaṃ** puriso so uttamapurisovāti avocāti yojanā. ‘‘Puriso’’ti vattabbe chandānurakkhaṇavasena ‘‘poriso’’ti vuttaṃ.

Mogharāja, dubbaṇṇako lūkhacīvaro sadā **sato** satisampanno khīṇāsavo ca visaṃyutto ca katakicco ca anāsavo ca tevijjo ca iddhippatto ca cetopariyāyakovido ca so bhikkhu savāhiniṃ māraṃ jetvā antimaṃ dehaṃ dhāretīti avocāti yojanā.

105. **‘‘Tathāgato’’**tiādīsu yojanā pākaṭā. **Idaṃ** suttaṃ asekkhabhāge visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **asekkhabhāgiyaṃ** suttaṃ nāma.

106. Nānāvidhaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca sutta’’nti vattabbattā **‘‘tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca sutta’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu soḷasasu saṃkilesabhāgiyādīsu suttesu **katamaṃ** suttaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ nāmāti pucchati.

Channaṃ āpattiṃ āpajjitvā channaṃ chādentaṃ bhikkhuṃ dukkaṭādivasso ativassati, **vivaṭaṃ** āpattiṃ āpajjitvā vivaṭaṃ desentaṃ ācikkhantaṃ bhikkhuṃ dukkaṭādivasso nātivassati, **tasmā** channassa ativassanato ca vivaṭassa nātivassanato ca **channaṃ** chāditabbaṃ āpattiṃ **vivaretha** desetha ārocetha, **evaṃ** vivaraṇe sati **taṃ** vivarantaṃ bhikkhuṃ dukkaṭādivasso nātivassatīti yojanā.

‘‘Imasmiṃ sutte kittakena saṃkileso dassito, kittakena vāsanā dassitā’’ti pucchitabbattā ‘‘channamativassatī’’ti saṃkileso, ‘vivaṭaṃ nātivassatī’ti vāsanā, ‘tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassatī’ti ayaṃ saṃkileso ca vāsanā cā’’ti vuttaṃ. **‘‘Channamativassatī’’**ti ettakena saṃkileso dassito. **‘‘Vivaṭaṃ nātivassatī’’**ti ettakena vāsanā dassitā. **‘‘Tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassatī’’**ti ettakena ayaṃ saṃkileso ca dassito, ayaṃ vāsanā ca dassitā. **Idaṃ** ‘‘channaṃ…pe... vassatī’’ti suttaṃ saṃkilesabhāge visaye ca vāsanābhāge visaye ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca** suttaṃ nāma.

‘‘Saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘cattārome mahārājā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Tesu catūsu puggalesu katame puggalā saṃkilesabhāgiyā, katame puggalā vāsanābhāgiyā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yo ca puggalo’’**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu catūsu tamotamaparāyaṇādīsu puggalesu. Tassattho pākaṭo. **Idaṃ** ‘‘cattārome’’tiādikaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyesu dvīsu puggalesu ca vāsanābhāgiyesu dvīsu puggalesu ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca** suttaṃ nāma.

Nānāvidhaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ nāmā’’ti pucchitabbattā **tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca sutta’’**ntiādi vuttaṃ. Tassattho vuttanayena veditabbo.

Ayasaṃ yaṃ bandhanañca dārujaṃ yaṃ bandhanañca pabbajaṃ yaṃ bandhanañca loke atthi, **taṃ** ayasādibandhanaṃ ‘‘daḷhaṃ bandhana’’nti **dhīrā** buddhādayo paṇḍitapurisā na āhu. Maṇikuṇḍalesu ca puttesu ca dāresu ca yā **sārattarattā** balavarāgarattā apekkhā loke vijjati, taṃ sārattarattaapekkhāsaṅkhātaṃ rāgabandhanaṃ ‘‘daḷhaṃ bandhana’’nti **dhīrā** paṇḍitapurisā āhu. Iminā suttappadesena **ayaṃ** sārattarattaapekkhāsaṅkhāto akusaladhammo **saṃkileso** dassito.

‘‘Kena nibbedho dassito’’ti vattabbattā **‘‘eta’’**ntiādi vuttaṃ. **Dhīrā** paṇḍitapurisā **etaṃ** rāgabandhanaṃ ‘‘daḷhaṃ bandhana’’nti āhu. **Etaṃ** rāgabandhanaṃ **ohārinaṃ** heṭṭhā apāyaṃ avaharaṇaṃ hoti, **sithilaṃ** bandhanaṭṭhāne chaviādīni akopetattā sithilaṃ hoti, **duppamuñcaṃ** lobhavasena ekavārampi uppannassa rāgabandhanassa dummocayattā duppamuñcaṃ hoti, paṇḍitapurisā **etampi** vuttappakāraṃ rāgabandhanampi maggena **chetvāna** anapekkhino hutvā kāmasukhaṃ pahāya paribbajanti. Iti iminā suttappadesena **ayaṃ** maggo **nibbedho** dassito. **Idaṃ** ‘‘ayasa’’ntiādikaṃ suttaṃ rāgādisaṃkilesabhāge visaye ca vāsanābhāge visaye ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca suttaṃ** nāma.

107. Bhikkhave, **yañca ceteti** yañca cetanaṃ nibbatteti, **yañca pakappeti** yañca pakappanaṃ karoti, **yañca anuseti** yañca anusayanaṃ bhavati, **etaṃ** cetanaṃ etaṃ pakappanaṃ etaṃ anusayanaṃ viññāṇassa ṭhitiyā **ārammaṇaṃ** paccayo hoti. **Ārammaṇe** paccaye sati tassa abhisaṅkhāra **viññāṇassa** patiṭṭhā hoti. Tasmiṃ abhisaṅkhāra**viññāṇe** patiṭṭhite viruḷhe sati āyatiṃ **punabbhavābhinibbatti** viññāṇādinibbatti hoti. Āyatiṃ punabbhavābhinibbattiyā sati āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ sambhavati. Āyatiṃ soka…pe… samudayo hoti.

Bhikkhave, ce no ceteti, ce no pakappeti, **atha** tathāpi ce **anuseti** anusayanaṃ bhavati, evaṃ sati **etaṃ** anusayanaṃ **viññāṇassa** abhisaṅkhāraviññāṇassa **ārammaṇaṃ** paccayo hoti…pe… samudayo hoti. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** vuttappakāro cetayanādiko akusaladhammo **saṃkileso** dassito.

‘‘Kena nibbedho dassito’’ti vattabbattā **‘‘yato cā’’**tiādi vuttaṃ. Bhikkhave, yato ca ariyamaggiko neva ceteti, no ca pakappeti, no ca anuseti, etaṃ acetayanaṃ etaṃ akappanaṃ etaṃ ananusayanaṃ **viññāṇassa** abhisaṅkhāraviññāṇassa **ārammaṇaṃ** paccayo na hoti…pe… āyatiṃ jātijarāmaraṇaṃ nirujjhati, āyatiṃ soka…pe… yāsā nirujjhanti…pe… nirodho hoti. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** ariyamaggo **nibbedho** dassito. **Idaṃ** ‘‘yañca bhikkhave’’tiādikaṃ suttaṃ saṃkilesabhāge visaye ca nibbedhabhāge visaye ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca** suttaṃ nāma.

108. Nānāvidhaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca sutta’’**ntiādi vuttaṃ. Tassattho vuttanayena veditabbo.

Bhikkhave, assutavā puthujjano **samuddo** jalasāgarasamuddo ‘‘samuddo samuddo’’ti bhāsati. Kenaṭṭhena bhāsati? Duppūraṇaṭṭhena ca saṃsaraṇaṭṭhena ca duratikkamanaṭṭhena ca samuddoti bhāsati. Evaṃ sati, bhikkhave, eso jalasāgarasamuddo **ariyassa** bhagavato vinaye vuttappakāraṭṭhena samuddo na hoti. Bhikkhave, **eso** jalasāgarasamuddo mahā udakarāsi mahā udakaṇṇavo hoti. Bhikkhave, cakkhu purisassa samuddo hoti, **tassa** cakkhussa **rūpamayo** rūpāyatanamayo vego. Kenaṭṭhena? Pathavito yāva akaniṭṭhabrahmalokā nīlādirūpārammaṇaṃ samosarantampi duppūraṇaṭṭhena ca anamatagge saṃsāre saṃsaraṇaṭṭhena ca duratikkamanaṭṭhena ca cakkhumeva samuddo hoti. Nīlādirūpāyatanassa appameyyassa appameyyena ūmimayena vegena saṃsaraṇaṭṭhena nīlādirūpameva vego hoti. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** cakkhu samuddo rūpamayo vego ca **saṃkileso** saṃkilesahetu dassito.

‘‘Kena asekkho dassito’’ti vattabbattā **‘‘yo ta’’**ntiādi vuttaṃ. Yasmiṃ arahattaphale ṭhito **yo** arahā rūpamayaṃ taṃ vegaṃ **sahati** manāpe rūpe rāgaṃ, amanāpe rūpe dosaṃ, asamapekkhane mohaṃ anuppādento hutvā upekkhakabhāvena sahati, **ayaṃ** arahā, bhikkhave, saūmiṃ sāvaṭṭaṃ sagahaṃ sarakkhasaṃ cakkhusamuddaṃ atarīti vuccati, tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇoti vuccati. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** arahattaphalabhūto **asekkho** dassito.

‘‘Sotaṃ bhikkhave’’tiādīsupi iminā nayena yathāsambhavaṃ attho veditabbo. Idaṃ ‘‘samuddo’’tiādikaṃ suttaṃ saṃkilesabhāge visaye ca asekkhabhāge visaye ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca** suttaṃ nāma.

‘‘Ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘chayime’’**tiādi vuttaṃ. Bhikkhave, lokasmiṃ sattānaṃ **anayāya** anatthāya pāṇīnaṃ byābādhāya ime mayā vuccamānā baḷisā cha bhavanti. Katame cha? Bhikkhave, **cakkhuviññeyyā** cakkhuviññāṇena viññeyyā iṭṭhā **kantā** kāmanīyā **manāpā** manavaḍḍhakā **piyarūpā** piyasabhāvā **kāmūpasaṃhitā** kilesakāmasahitā **rajanīyā rūpā** nīlādirūpārammaṇā santi, **taṃ** vuttappakāraṃ rūpaṃ bhikkhu **ce abhinandati** sappītikataṇhāya abhimukho nandati, **ce abhivadati** ‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’nti vadāpentiyā taṇhāyanavasena abhivadati, **ce ajjhosāya tiṭṭhati** gilitvā viya pariniṭṭhapetvā tiṭṭhati, evaṃ sati, bhikkhave, **ayaṃ** bhikkhu ‘‘gilitabaḷiso…pe… pāpimato’’ti vuccati. Ettha ca nīlādibhedena anekavidhattā ‘‘rūpā iṭṭhā…pe… rajanīyā’’ti bahuvacananiddeso katopi rūpāyatanarūpārammaṇabhāvena ca cakkhuviññeyyabhāvena ca ekavidhataṃ anativattanato ‘‘ta’’nti ekavacananiddeso katoti veditabbo. **‘‘Santi, bhikkhave, sotaviññeyyā’’**tiādīsupi iminā nayena yathāsambhavaṃ attho veditabbo. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** cakkhuviññeyyādiko chabbidho baḷiso **saṃkileso** kilesahetu dassito.

‘‘Kena asekkho dassito’’ti vattabbattā **‘‘santi cā’’**tiādi vuttaṃ.

Abhedi bhindi, **paribhedi** parisamantato bhindi. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** arahattaphalabhūto **asekkho** dassito. **Idaṃ** ‘‘chayime’’tiādikaṃ suttaṃ vuttanayena saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ nāma.

109. Nānāvidhaṃ saṃkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca sutta’’**ntiādi vuttaṃ.

Ayaṃ loko sattaloko **santāpajāto** ñātibyasanādivasena jātasokasantāpo ceva rāgādivasena jātapariḷāhasantāpo ca **phassapareto** anekehi dukkhasamphassehi abhibhūto **rodaṃ** rodanto vadati. Kinti vadati? Attanā phuṭṭhaṃ dukkhaṃ abhāvitakāyatāya adhivāsetuṃ asakkonto hutvā ‘‘aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ sattunopi mā hotū’’tiādinā rodanto vilapanto vadati, ‘‘kasmā evaṃ vadatī’’ti vattabbattā **‘‘attato yena yena hi maññantī’’**tiādi vuttaṃ. Ete sattā yena yena kāmajjhosādinā pakārena attato dukkhassa paṭikāraṃ maññanti, **tato** pakārato **aññathā** aññena pakārena **taṃ** dukkhaṃ tikicchitabbaṃ **hi** yasmā hoti.

Aññathābhāvīti yasmā rodaṃ rodanto vadati, yena yena vā paravihiṃsādipakārena attano vaḍḍhiṃ maññanti āsīsanti, tato pakārato aññathā avaḍḍhi eva hoti. **Taṃ** āsīsitabbaṃ aññathābhāvi avaḍḍhitabhāvi eva **hi** yasmā hoti, tasmā maññitabbassa āsīsitabbassa aññathā bhavanasīlattā rodaṃ rodanto vadati, ayaṃ sattaloko rodanto ca hutvā vadati. ‘‘Ki’’nti pucchitabbattā **‘‘bhavasatto’’**tiādi vuttaṃ. **Bhavasatto** kāmabhavādīsu satto visatto loko **bhavameva** kāmabhavādibhavameva abhinandati. **Yaṃ** bhavaṃ abhinandati, taṃ jarāmaraṇādianekabyasanānubandhattā bhayānakaṭṭhena **bhayaṃ** hoti. **Yassa** yato jarāmaraṇādito bhāyati, taṃ jarāmaraṇādidukkhassa adhiṭṭhānabhāvato **dukkhaṃ** dukkhādhiṭṭhānaṃ hoti. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** santāpādiko **saṃkileso** saṃkilesahetu dassito.

Saṃkileso dassito, ‘‘kena nibbedho dassito’’ti vattabbattā **‘‘bhavavippahānāya kho’’**tiādi vuttaṃ. **Bhavavippahānāya kho pana** kāmabhavādikassa bhavassa pajahanatthāya eva idaṃ mayā adhigataṃ magga**brahmacariyaṃ** vussati. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** brahmacariyabhūto maggo **nibbedho** dassito.

‘‘Bhavavippahānāyā’’tiādinā ekantena niyyānikamaggo nibbedho ācariyena dassito, amhehi ca ñāto, ‘‘katamo aniyyānikamaggo’’ti pucchitabbattā **‘‘ye hi keci samaṇā vā’’**tiādi vuttaṃ. **Hi**-saddo vācāsiliṭṭhattho. Ye keci samaṇā vā ye keci brāhmaṇā vā **bhavena** rūpabhavena **bhavassa** kāmabhavassa vippamokkhaṃ āhaṃsu, **bhavena** arūpabhavena **bhavassa** kāmabhavassa ceva rūpabhavassa ca vippamokkhaṃ āhaṃsu, sabbe te samaṇā vā sabbe te brāhmaṇā vā **bhavasmā** vuttappakārabhavato avippamuttā bhavantīti ahaṃ vadāmi.

‘‘Rūpabhavādinā ye ca kāmabhavādibhavassa vippamokkhaṃ āhaṃsū’’ti vattabbattā vibhavena bhavassa nissaraṇaṃ āhaṃsūti dassetuṃ **‘‘ye vā panā’’**tiādi vuttaṃ. Ye vā pana keci samaṇā vā ye vā pana keci brāhmaṇā vā **vibhavena** ucchedadiṭṭhiyā **bhavassa** saṃsārabhavassa nissaraṇaṃ āhaṃsu, sabbe te samaṇā vā sabbe te brāhmaṇā vā **bhavasmā** saṃsārabhavato anissaṭāva hontīti ahaṃ vadāmi. ‘‘Kasmā anissaṭā’’ti vattabbattā anissaṭakāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘upadhiṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Idaṃ **dukkhaṃ** saṃsāradukkhaṃ **upadhiṃ** khandhūpadhikilesūpadhiabhisaṅkhārūpadhayo paṭicca **hi** yasmā sambhoti, tasmā anissaṭā honti. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** micchādiṭṭhisaṅkhāto **saṃkileso** dassito.

Ye hi ‘‘kecī’’tiādinā saṃkileso dassito, ‘‘kena nibbedho dassito’’ti vattabbattā **‘‘sabbupādānakkhayā’’**tiādi vuttaṃ. **Sabbupādānakkhayā** ariyamaggato **dukkhassa** saṃsāradukkhassa sambhavo natthi. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** ariyamaggo **nibbedho** dassito.

‘‘Vuttappakārā aññasuttappadesenapi dassito’’ti dassetuṃ **‘‘lokamima’’**ntiādi vuttaṃ. **Puthū** visuṃ visuṃ avijjāya **paretaṃ** abhibhūtaṃ **bhūtarataṃ** bhūtesu itthipurisesu aññamaññarataṃ **bhūtaṃ** khandhapañcakaṃ bhavehi aparimuttaṃ imaṃ lokaṃ mama citta tvaṃ passa. **Ye keci bhavā** ittarakhaṇā vā bhavā, dīghāyukā vā bhavā, sātavanto vā bhavā, asātavanto vā bhavā pañcakkhandhā **sabbadhi** ‘‘uddhaṃ adho tiriya’’nti imesu sabbesu **sabbatthatāya** sabbatthabhāvena ahesuṃ, **sabbe te** vuttappakārā bhavā niccadhuvarahitattā **aniccā** sampīḷitattā **dukkhā** vipariṇāmabhāvato **vipariṇāmadhammā** ahesuṃ. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** avijjādiko **saṃkileso** dassito.

‘‘Lokamima’’ntiādinā saṃkileso dassito, ‘‘kena nibbedho dassito’’ti vattabbattā **‘‘evameta’’**ntiādi vuttaṃ. **Evaṃ** vuttappakārena **etaṃ** khandhapañcakaṃ yathābhūtaṃ **sammappaññāya** sassa attano maggapaññāya, vipassanāpaññāya vā **passato** passantassa puggalassa bhavataṇhā pahīyati, sammappaññāya yathābhūtaṃ khandhapañcakaṃ passanto **vibhavaṃ** ucchedadiṭṭhiṃ **nābhinandati** na pattheti. Tassa puggalassa sabbaso taṇhānaṃ khayā **asesavirāganirodho** asesavirāgasaṅkhātena maggena nirodho nirujjhanaṃ **nibbānaṃ** nibbuti hoti. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** maggo **nibbedho** dassito.

‘‘Evameta’’ntiādinā nibbedho dassito, ‘‘kena asekkho dassito’’ti vattabbattā **‘‘tassa**

nibbutassā’’tiādi vuttaṃ. Taṇhādiṭṭhinibbutassa tassa **bhikkhuno anupādā** kilesābhisaṅkhārānaṃ anuppādanato aggahaṇato punabbhavo na hoti, evaṃbhūtena ariyapuggalena pubbe attānaṃ abhibhūto pañcavidho māro vijito ahosi, anena ariyapuggalena pañcahi mārehi saṅgāmo vijito, saṅgāme, iṭṭhāniṭṭhādīsu vā **tādī** tādilakkhaṇappatto ariyapuggalo sabbabhavāni **upaccagā** atikkantova jāto. **Iti** iminā suttappadesena **ayaṃ** asekkho dassito. **Idaṃ** vuttappakāraṃ ‘‘ayaṃ loko’’tiādikaṃ suttaṃ saṃkilesabhāge visaye ca nibbedhabhāge visaye ca asekkhabhāge visaye ca vācakañāpakabhāvena ekadesavasena pavattanato **saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca** suttaṃ nāma.

‘‘Ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘cattārome’’**tiādi vuttaṃ. Andhaputhujjano saṃsārasotassa anukūlabhāvena gacchanato **anusotagāmī** nāma, kalyāṇaputhujjano saṃsārasotassa nibbidānupassanādīhi paṭikkūlavasena pavattanato **paṭisotagāmī** nāma, sekkho acalappasādādisamannāgamena ṭhitasabhāvattā **ṭhitatto** nāma, asekkho saṃsārapāraṅgatavasena tiṭṭhanato **‘‘thale tiṭṭhatī’’**ti vuccati.

‘‘Tesu catūsu puggalesu katamo puggalo saṃkilesabhāgiyādī’’ti vattabbabhāvato **‘‘tattha yoya’’**ntiādi vuttaṃ.

110. Nānāvidhaṃ saṃkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katama’’**ntiādi vuttaṃ.

Abhijātiyo puggalā cha saṃvijjanti lokasmiṃ, kaṇhe nīce kule nibbatto **kaṇhābhijātiko,** kaṇhadhammasamannāgatattā vā **kaṇho kaṇhābhijātiko** hutvā **kaṇhaṃ** kāḷakaṃ dasavidhaṃ dussīlyadhammaṃ **abhijāyati** pasavati, eso puggalo atthi. Vuttappakārena kaṇho kaṇhābhijātiko hutvā **sukkaṃ** dasavidhaṃ kusaladhammaṃ abhijāyati, eso puggalo atthi. Kaṇho kaṇhābhijātiko hutvā akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ **accantadiṭṭhaṃ** nibbānaṃ ārādheti, eso puggalo atthi. Vuttavipariyāyena tayo puggalā jānitabbā.

‘‘Tesu katame puggalā saṃkilesabhāgiyā’’tiādinā vattabbattā **‘‘tattha yo cā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘cattārimānī’’**tiādi vuttaṃ.

111. Nānāvidhaṃ saṃkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañcā’’**tiādi vuttaṃ.

Mānusattaṃ manussabhāvaṃ laddhāna kiccaṃ, akiccañca dve bhavanti, dve kiccāniyeva kattabbāni. Tenāha aṭṭhakathācariyo (netti. aṭṭha. 111) ‘‘kattabba’’nti dasseti. ‘‘Katamaṃ kattabbaṃ kicca’’nti vattabbattā kattabbakiccaṃ dassetuṃ **‘‘sukiccaṃ cevā’’**tiādi vuttaṃ. Puññāni ca kattabbattā sukiccaṃ eva, saṃyojanavippahānaṃ vā kattabbattā sukiccaṃ nāmāti yojanā.

‘‘Tattha sutte katamena katamo dassito’’ti vattabbattā **‘‘sukiccaṃceva puññānīti vāsanā, saṃyojanavippahānaṃ vāti nibbedho’’**ti vutto.

‘‘Ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘puññāni karitvānā’’**tiādi vuttaṃ. Puññāni karitvāna **katapuññā** puggalā **saggā** saggato saggaṃyeva vajanti. **Saṃyojanappahānā** ariyā **jarāmaraṇā** jarāmaraṇato vippamuccanti.

‘‘Tattha sutte katamena katamo dassito’’ti vattabbattā ‘‘puññāni karitvāna, saggā saggaṃ vajanti katapuññā’ti vāsanā, ‘saṃyojanappahānā, jarāmaraṇā vippamuccantī’ti nibbedho’’ti vuttaṃ.

‘‘Ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘dvemānī’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Katamena katamo dassito’’ti vattabbattā **‘‘tattha yo…pe… ayaṃ nibbedho’’**ti vuttaṃ.

Nānāvidhaṃ vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha taṇhāsaṃkilesabhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu soḷasasu saṃkilesabhāgiyādīsu suttesu taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ taṇhāpakkheneva niddisitabbaṃ, bahuvisayattā niyametvāna niddhāressāmīti vuttaṃ hoti. ‘‘Kena pakārena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘tīhi taṇhāhī’’**tiādi vuttaṃ. **Bhavataṇhāyā**ti rūpabhavataṇhāya. **Vibhavataṇhāyā**ti arūpabhavataṇhāya. Yena yena vā pana **vatthunā** taṇhāpabhedaucchedādivatthunā **ajjhositā** bhavataṇhādivasena ajjhositā, tena tena pakārena taṇhādinā vā taṇhāpabhedaucchedādivatthunā vā taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ niddisitabbaṃ.

Taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ taṇhāpakkheneva niddisitabbanti ācariyena vuttaṃ, amhehi ca lakkhitaṃ, ‘‘diṭṭhisaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ kena pakkhena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘tattha diṭṭhisaṃkilesabhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ. **Yena yena vā pana vatthunā**ti diṭṭhippabhedaamarāvikkhepādivatthunā.

Diṭṭhisaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ diṭṭhipakkheneva niddisitabbanti ācariyena vuttaṃ, amhehi ca lakkhitaṃ, ‘‘duccaritasaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ kena pakārena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘tattha duccaritasaṃkilesabhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ. Tatheva vattabbattā **‘‘tattha taṇhāvodānabhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ, **‘‘diṭṭhivodānabhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ, **‘‘duccaritavodānabhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ.

112. Yasmiṃ sāsanapaṭṭhāne aṭṭhārasa mūlapadā daṭṭhabbā, taṃ sāsanapaṭṭhānaṃ soḷasahi saṃkilesabhāgiyādīhi suttehi ekadesaniddhāraṇavasena vibhajitaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kiṃ pana taṃ sāsanapaṭṭhānaṃ tehi soḷasahi eva saṃkilesabhāgiyādīhi vibhajitabbaṃ, udāhu aññehi suttehipi vibhajitabba’’nti vattabbattā aññehi aṭṭhavīsasuttehipi vibhajituṃ **‘‘tattha katame aṭṭhārasa mūlapadā? Lokiyaṃ lokuttara’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Yadi aññehipi aṭṭhavīsasuttehi vibhajitabbaṃ, evaṃ sati ‘lokiya’ntiādivacanameva vattabbaṃ, kasmā ‘tattha katame aṭṭhārasa mūlapadā’ti vuttā’’ti ce? Tassa sāsanapaṭṭhānavibhāgo aṭṭhārasahi mūlapadehi saṅgahito, aṭṭhārasa mūlapadāpi vibhajite sāsanapaṭṭhāne daṭṭhabbā, tasmā mūlapadā vibhattāyeva. Tāni mūlapadāni vibhajituṃ **‘‘tattha katame aṭṭhārasa mūlapadā’’**ti vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** (netti. aṭṭha. 112) pana –

> ‘‘Evaṃ soḷasavidhena sāsanapaṭṭhānaṃ nānāsuttehi udāharaṇavasena vibhajitvā idāni aṭṭhavīsatividhena sāsanapaṭṭhānaṃ dassentena yasmā ayampi paṭṭhānavibhāgo mūlapadehi saṅgahito, na imassāpi tehi asaṅgahito padeso atthi, tasmā mūlapadaṃ, vibhajitabbatañca dassetuṃ ‘tattha katame aṭṭhārasa mūlapadā’ti pucchāya vasena mūlapadāni uddharitvā ‘lokiyaṃ lokuttara’ntiādinā nava tikā, thavo cāti aṭṭhavīsatividhaṃ sāsanapaṭṭhānaṃ uddiṭṭha’’nti –

Vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu soḷasahārapañcakanayaaṭṭhārasamūlapadesu katamāni padāni mūlapadāni hontīti pucchati. Loke niyutto sabhāvadhammoti **lokiyo,** loke vā vidūhi vidito sabhāvotipi **lokiyo,** lokiyo sabhāvadhammo assa visesasuttassa atthīti taṃ visesasuttaṃ **lokiyaṃ** nāma. Esa nayo **‘‘lokuttara’’**ntiādīsupi veditabbo. Jānātīti **ñāṇaṃ,** ñāṇaṃ assa visesasuttassa atthīti **ñāṇaṃ**. Ñātabbāti **ñeyyā,** ñeyyā assa visesasuttassa atthīti **ñeyyaṃ**. Eseva nayo – **‘‘ñāṇañca ñeyyañcā’’**ti etthāpi veditabbo. Nibbānaṃ paṭhamaṃ passatīti **dassanaṃ,** paṭhamamaggañāṇaṃ, dassanaṃ assa visesasuttassa atthīti **dassanaṃ**. Bhāvanā assa visesasuttassa pāḷiyā atthīti **bhāvanā. ‘‘Dassanañca bhāvanā cā’’**ti etthāpi esa nayo veditabbo. Sassa attano vacananti **sakaṃ,** sakaṃ vacanaṃ **sakavacanaṃ,** bhagavato vacananti attho. Parassa vacanaṃ **paravacanaṃ**. Vissajjanīyo assa visesasuttassa atthīti **vissajjanīyaṃ**. Natthi vissajjanīyo assa visesasuttassāti **avissajjanīyaṃ**. Kammaṃ assa visesasuttassa atthīti **kammaṃ**. Vipāko assa pāṭhassa atthīti **vipāko**. Sesesupi assatthiattho gahetabbo. Atha vā lokiyādiattho mukhyattho, taṃvācakasuttampi ṭhānyūpacārena vuttaṃ. Buddhādīnaṃ guṇe abhitthavati etena suttappadesenāti **thavo,** suttappadeso.

‘‘Tesu aṭṭhavīsatividhesu lokiyādīsu sāsanapaṭṭhānasuttesu katamaṃ suttaṃ lokiyaṃ sutta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ lokiya’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu aṭṭhavīsatividhesu lokiyādīsu sāsanapaṭṭhānasuttesu **katamaṃ** suttaṃ lokiyaṃ sāsanapaṭṭhānaṃ suttanti pucchati.

Bhikkhave, dhenuyā thanehi nikkhantaṃ sajjukhīraṃ nikkhantakkhaṇe **na muccati** na pariṇamati khīrabhāvaṃ pajahitvā dadhibhāvaṃ na pāpuṇāti, takkādiambilasamāyogato pacchā khīrabhāvaṃ pajahati dadhibhāvaṃ pāpuṇāti iva, evaṃ yena bālena pāpaṃ yaṃ kammaṃ kataṃ, taṃ kammaṃ karaṇakkhaṇe tassa bālassa apāyadukkhādinibbattāpanavasena na vipaccati. Dutiye pana vā tatiyādimhi vā attabhāve vipaccati. **Bhasmacchanno** chārikāya paṭicchanno **pāvako** aggi akkantaṃ janaṃ akkamanakkhaṇe na ḍahati. Chārikaṃ pana tāpetvā kālantare ḍahati iva, evaṃ yena bālena pāpaṃ yaṃ kammaṃ kataṃ, taṃ kammaṃ karaṇakkhaṇe taṃ bālaṃ apāyadukkhādinibbattāpanavasena ḍahāpentaṃ hutvā na anveti. Dutiye vā tatiyādimhi vā attabhāve apāyadukkhādinibbattāpanavasena ḍahāpentaṃ hutvā ḍahantaṃ taṃ bālaṃ taṃ anvetīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘na hi…pe… pāvako’’ti suttaṃ lokiye atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **lokiyaṃ** nāma.

‘‘Ettakameva lokiya’’nti vattabbattā **‘‘cattārimānī’’**tiādi vuttaṃ. Attho pākaṭo. **Idaṃ** ‘‘cattārimāni…pe… kāḷapakkheva candimā’’ti suttaṃ lokiye atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **lokiyaṃ** nāma.

‘‘Evaṃ duvidhaṃyeva lokiya’’nti vattabbattā **‘‘aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā’’**tiādi vuttaṃ. Attho pākaṭo. **Idaṃ** ‘‘aṭṭhime’’tiādikaṃ suttaṃ lokiyesu aṭṭhavidhesu atthesu vācakañāpakabhāvena pavattanato **lokiyaṃ** nāma.

Nānāvidhaṃ lokiyaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ suttaṃ lokuttara’’nti vattabbattā **‘‘tattha katamaṃ lokuttara’’**ntiādi vuttaṃ. Ito paresupi esa nayo veditabbo. **Tatthā**ti tesu aṭṭhavīsatividhesu lokiyādīsu suttesu.

Chekena sārathinā sudantā assā samathaṅgatā yathā, evaṃ **pahīnamānassa** pahīnanavavidhamānassa **yassa** anāsavassa bhikkhuno **indriyāni** chabbidhāni cakkhundriyādīni samathaṅgatāni. **Tādino** tādilakkhaṇena samannāgatassa anāsavassa **tassa** bhikkhuno devāpi manussāpi pihayantīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘yassindriyānī’’tiādikaṃ suttaṃ lokuttare atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **lokuttaraṃ** nāma.

‘‘Ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘pañcimāni bhikkhave indriyānī’’**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ** ‘‘pañcimānī’’tiādikaṃ suttampi lokuttare atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **lokuttaraṃ** nāma. (1)

‘‘Laddhāna mānusattaṃ dve, kiccaṃ akiccameva cā’’tiādikā dve gāthā vuttā. **Iha** gāthāsu ‘‘sukiccaṃ ceva puññānī’’ti **yaṃ** gāthāpadañca ‘‘puññāni karitvāna, saggā saggaṃ vajanti katapuññā’’ti **yaṃ** gāthāpadañca vuttaṃ, **idaṃ** gāthāpadaṃ lokiye atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **lokiyaṃ** nāma.

Iha gāthāsu ‘‘saṃyojanavippahānaṃ vā’’ti **yaṃ** gāthāpadañca ‘‘saṃyojanavippahānā, jarāmaraṇā vippamuccantī’’ti **yaṃ** gāthāpadañca vuttaṃ, **idaṃ** gāthāpadaṃ vuttanayena lokuttaraṃ nāma. **Idaṃ** ‘‘laddhānā’’tiādikaṃ vuttappakārena lokiyañca lokuttarañca.

Bhikkhave, viññāṇe āhāre āhārapaṭibaddhe chandarāge sati nāmarūpassa avakkanti hoti. ‘‘Viññāṇe…pe… hotī’’ti **idaṃ** vuttanayena lokiyaṃ nāma. ‘‘Viññāṇe…pe… nirodho’’ti **idaṃ** suttaṃ lokuttaraṃ nāma. **Idaṃ** ‘‘viññāṇe ce bhikkhave’’tiādikaṃ suttaṃ lokiye atthe ca lokuttare atthe ca ekadesavasena vācakañāpakavasena pavattanato **lokiyañca lokuttarañca**. (2)

113. Sattaloke sabbā disā anuparigamma **kvaci** disāyaṃ cetasā **attanā** attato piyataraṃ aññaṃ neva ajjhagā, attāva piyataro yathā, evaṃ **paresaṃ** sattānaṃ **puthu** visuṃ visuṃ attāva **piyo** piyataro, tasmā attanova piyatarattā **attakāmo** attano hitakāmo paṇḍito sattaloko attānaṃ upamaṃ katvā paraṃ **na hiṃse** na hiṃseyyāti yojanā. **Idaṃ** ‘‘sabbā disā’’tiādikaṃ suttaṃ sattesu vācakañāpakabhāvena pavattanato **sattādhiṭṭhānaṃ** nāma.

Ye keci khīṇāsavā puggalā **bhūtāva** na bhavissanti, **sabbe** te khīṇāsavā puggalā **dehaṃ** attabhāvaṃ pahāya nibbānaṃ gamissanti. Ye ca puthujjanādayo sattā punabbhavesu bhavissanti, **sabbe** te puthujjanādayo sattā **dehaṃ** attabhāvaṃ pahāya paralokaṃ gamissanti, taṃ **sabbajāniṃ** sabbassa sattassa hāniṃ maraṇaṃ, vināsaṃ vā kusalo yo puggalo vijānāti, so **kusalo** puggalo taṃ sabbajāniṃ viditvā ātāpiyo brahmacariyaṃ careyyāti yojanā. **Idaṃ** ‘‘ye kecī’’tiādikaṃ vuttanayena sattādhiṭṭhānaṃ.

Sattahi aṅgehi samannāgataṃ kalyāṇamittaṃ yāvajīvaṃ kusalena puggalena na vijahitabbaṃ. Katamehi sattahi? Parisuddhasīlasampattiparisuddhadiṭṭhisampattīhi samannāgatattā **piyo ca** piyāyitabbo ca hoti, pāsāṇachattaṃ viya **garu ca** hoti, sambhāvetabbatāya **bhāvanīyo ca** hoti, ‘‘kālena vadāmi, no akālenā’’tiādike pañcadhamme attani upaṭṭhāpetvā sabrahmacārīnaṃ vā sissānaṃ vā vinicchayaullumpanaovādadānabhāve ṭhatvā **vattā ca** hoti, sabrahmacārīhi vā sissādīhi vā vuccamāno suvaco hutvā tesaṃ **vacanakkhamo ca** hoti, saccapaṭiccasamuppādādigambhīraṃ vā aññaṃ gambhīraṃ vā **kathaṃ kattā ca** hoti, dhammavinayādivaseneva dīpanato **aṭṭhāne ca na niyojako** hoti. Imehi sattahi aṅgehi samannāgataṃ kalyāṇamittaṃ yāvajīvaṃ na vijahitabbaṃ. **Idaṃ** ‘‘sattahī’’tiādivacanaṃ bhagavā avoca. **Idaṃ** ‘‘sattahī’’tiādikaṃ vacanaṃ sugato vatvā athāparaṃ **etaṃ** gāthāvacanaṃ satthā avoca. Kiṃ avoca?

> ‘‘Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
> Gambhīrañca kathaṃ kattā, na caṭṭhāne niyojako;
> Taṃ mittaṃ mittakāmena, yāvajīvampi seviya’’nti. –

Etaṃ gāthāvacanaṃ satthā avocāti yojanā. ‘‘Na ca aṭṭhānayojako’’ti pāṭho atthi. **Idaṃ** ‘‘sattahī’’tiādikaṃ vacanaṃ sattādhiṭṭhānaṃ.

Loke yaṃ kāmasukhañca yaṃ idaṃ diviyaṃ sukhañca atthi, **ete** kāmasukhadiviyasukhā taṇhākkhayasukhassa soḷasiṃ kalaṃ na agghantīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘yañcā’’tiādikaṃ suttaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ.

Yattha nibbāne dukkhaṃ nirujjhati, sammāsambuddhadesitaṃ asokaṃ virajaṃ khemaṃ taṃ nibbānaṃ susukhaṃ vatāti yojanā. **Idaṃ** ‘‘susukha’’ntiādikaṃ suttampi dhammādhiṭṭhānaṃ. (3)

Tīsu bhavesu sattānaṃ jananato taṇhāsaṅkhātaṃ **mātarañca,** pitaraṃ nissāya mānassa uppajjanato mānasaṅkhātaṃ **pitarañca,** raṭṭhe loko raṭṭhissaraṃ rājānaṃ bhajati viya dvinnaṃ sassatucchedadiṭṭhīnaṃ sabbadiṭṭhigatehi bhajanīyattā sassatucchedadiṭṭhisaṅkhāte **khattiye dve rājāno ca,** āyasādhako puriso raṭṭhe atthaṃ anucarati iva nandirāgassa dvādasāyatane anucaraṇato nandirāgasaṅkhātena anucaraṇena saha pavattanaṭṭhānaṃ dvādasāyatanasaṅkhātaṃ **raṭṭhañca** khīṇāsavo yo brāhmaṇo hanati, so brāhmaṇo hantvā **anīgho** niddukkho hutvā yātīti yojanā. Iha ‘‘mātara’’ntiādigāthāyaṃ ‘‘mātaraṃ…pe… hantvā’’ti **idaṃ** gāthāvacanaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ. ‘‘Anīgho yāti brāhmaṇo’’ti **idaṃ** gāthāvacanaṃ sattādhiṭṭhānaṃ. **Idaṃ** ‘‘mātara’’ntiādikaṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca.

‘‘Cattārome bhikkhave iddhipādā’’ti **idaṃ** suttappadesavacanaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ. So catūhi iddhipādehi samannāgato puggalo **kāyepi** karajakāyepi **cittaṃ** pādakajjhānacittaṃ **samodahati** pakkhipati, so puggalo dissamānakāyena gantukāmo karajakāyagatikaṃ pādakajjhānacittaṃ adhiṭṭhahati. **Cittepi** pādakajjhānacittepi **kāyaṃ** karajakāyaṃ **samodahati** pakkhipati, so puggalo sīghaṃ aññaṃ gantukāmo pādakajjhānacittagatikaṃ karajakāyaṃ adhiṭṭhahati. **Kāye** karajakāye **sukhasaññañca** sukhavihārasaññañca **lahusaññañca** lahugamanasaññañca okkamitvā aññaṃ gamaneyyaṃ icchitaṭṭhānaṃ ekacittakkhaṇeneva ca gantvā upasampajja viharati. **Idaṃ** ‘‘so’’tiādikaṃ suttappadesavacanaṃ sattādhiṭṭhānaṃ. **Idaṃ** ‘‘cattārome’’tiādikaṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca. (4)

114. Yaṃ sabbaññuta**ñāṇaṃ lokuttaraṃ** lokaṃ uttaritvā abhibhavitvā ṭhitaṃ, **yena** sabbaññutaññāṇena bhagavā ‘‘sabbaññū’’ti vuccati, **tassa** sabbaññutaññāṇassa parihānaṃ natthi, **taṃ** sabbaññutaññāṇaṃ sabbakāle jānituṃ āvajjanakāle pavattatīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘yaṃ ta’’ntiādikaṃ ñāṇe atthe vācakañāpakabhāvenapi pavattanato **ñāṇaṃ** nāma.

Yāya nibbānagāminiyā maggapaññāya jātimaraṇasaṅkhayaṃ pajānāti, sā nibbānagāminī maggapaññā sabbāhi lokiyāhi paññāhi **seṭṭhā** pasatthāti yojanā. **Idaṃ** ‘‘paññā hī’’tiādikaṃ vuttanayena ñāṇaṃ nāma.

‘‘Dhotaka, vo tumhākaṃ santiṃ ahaṃ kittayissāmī’’ti bhagavā avoca. **‘‘Diṭṭhe dhamme** dukkhādidhamme vā attabhāve vā **sato** aniccānupassanādisatisampanno hutvā **caraṃ** caranto yogāvacaro anītihaṃ **yaṃ santiṃ** yaṃ nibbānaṃ ariyamaggena **viditvā loke** saṃsāraloke **visattikaṃ** visappakaṃ taṇhaṃ **tare** tareyyā’’ti bhagavā avoca.

Dhotako bhagavantaṃ vadati **‘‘mahesi** mahante sīlakkhandhādī esanasīla, gotama, **sato** ‘sabbe saṅkhārā aniccā’tiādisaraṇasampanno hutvā **caraṃ** caranto yogāvacaro uttamaṃ **yaṃ santiṃ** yaṃ nibbānaṃ ariyamaggena **viditvā loke** saṃsāraloke visattikaṃ taṇhaṃ **tare** tareyyāti **tañca** vacanaṃ **tañca** santiṃ nibbānaṃ ahaṃ **abhinandāmi** abhipatthayāmi, mahesi tvaṃ, yañca sampajānāsī’’ti dhotako bhagavantaṃ vadati.

‘‘Dhotakā’’ti ālapitvā bhagavā dhotakaṃ avoca. **‘‘Uddhaṃ** anāgataṃ upari **adho** atītaṃ heṭṭhā ca **tiriyañcāpi** majjhe paccuppannaṃ parito ca **loke** saṃsāraloke etaṃ taṇhaṃ **bhavābhavāya** khuddakabhavamahantabhavatthāya **saṅgo** laggoti **viditvā** vicaranto tvaṃ taṇhaṃ **mākāsi** mā akāsī’’ti bhagavā dhotakaṃ avocāti yojanā. **Idaṃ** ‘‘kittayissāmī’’tiādikaṃ ñeyye visaye atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **ñeyyaṃ** nāma.

‘‘Ettakamevā’’ti vattabbattā **‘‘catunnaṃ bhikkhave’’**tiādi vuttaṃ. Bhikkhave, catunnaṃ **ariyasaccānaṃ** ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ **ananubodhā** abujjhanena **appaṭivedhā** appaṭivijjhanena **evaṃ** iminā kāraṇena mamañceva tumhākañca dīghamaddhānaṃ idaṃ **sandhāvitaṃ** sandhāvanaṃ, idaṃ **saṃsaritaṃ** saṃsaraṇaṃ ahosīti, bhikkhave, ajja **tayidaṃ** taṃ idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ mayā anubuddhaṃ paṭividdhaṃ…pe… **tayidaṃ** taṃ idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ mayā anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, mama bhavataṇhā ucchinnā, bhavanetti taṇhā khīṇā, idāni mama punabbhavo natthi, **iti idaṃ** ‘‘catunna’’ntiādikaṃ bhagavā avoca, sugato **idaṃ** ‘‘catunna’’ntiādikaṃ vatvā athāparaṃ **etaṃ** ‘‘catunna’’ntiādigāthāvacanaṃ satthā avocāti yojetvā gāthāyañca tatheva yojanā kātabbā. **Idaṃ** ‘‘catunna’’ntiādikaṃ vuttanayena ñeyyaṃ nāma. (5)

‘‘Rūpaṃ aniccaṃ…pe… viññāṇaṃ anicca’’nti **idaṃ** suttaṃ ñeyye rūpādidhamme vācakañāpakabhāvena pavattanato **ñeyyaṃ** nāma.

Evaṃ ‘‘rūpaṃ anicca’’ntiādinā pakārena **jānaṃ** jānanto **evaṃ** ‘‘rūpaṃ anicca’’ntiādinā pakārena **passaṃ** passanto **ariyasāvako** ariyassa bhagavato sāvako ‘‘idaṃ rūpaṃ anicca’’nti rūpaṃ passati, ‘‘ayaṃ vedanā aniccā’’ti vedanaṃ passati, ‘‘ayaṃ saññā aniccā’’ti saññaṃ passati, ‘‘ime saṅkhārā aniccā’’ti saṅkhāre passati, ‘‘idaṃ viññāṇaṃ anicca’’nti viññāṇaṃ passati. **Iti idaṃ** suttaṃ rūpādipassane ñāṇe vācakañāpakabhāvena pavattanato **ñāṇaṃ** nāma.

So ‘‘rūpaṃ anicca’’ntiādinā pakārena passanto ariyasāvako **rūpena** rūparāgena parimuccati…pe… **viññāṇamhā** viññāṇarāgamhā parimuccatīti dukkhasmā parimuccatīti ahaṃ vadāmīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘so parimuccatī’’tiādikaṃ suttaṃ ñāṇe ca ñeyye ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **ñāṇañca ñeyyañca** hoti.

Sabbe pañcakkhandhā paccayehi saṅkharitattā **saṅkhārā** ādiantavantabhāvato, aniccantikabhāvato, tāvakālikabhāvato ca khaṇaparittabhāvato **aniccā** bhavanti. **Idaṃ** ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’ti suttappadesavacanaṃ vuttanayena ñeyyaṃ nāma. **Yadā** vipassanākaraṇakāle **paññāya** vipassanāpaññāya **passati** aniccatādikaṃ passati. **Idaṃ** ‘‘yadā paññāya passatī’’ti suttappadesavacanaṃ ñāṇaṃ nāma. **Atha** passanakkhaṇe **dukkhe** pañcakkhandhe vipassako nibbindati, nibbindanto puggalo dukkhādijānanādivasena cattāri saccāni paṭivijjhati, **eso** catusaccapaṭivedho **visuddhiyā** visuddhatthāya maggoti. **Idaṃ** ‘‘athā’’tiādikaṃ suttappadesavacanaṃ ñāṇañca ñeyyañca hoti.

Soṇāti soṇaṃ ālapati. **Samaṇā** bāhirakasamaṇā **brāhmaṇā** jātibrāhmaṇā aniccena rūpena, dukkhena rūpena, vipariṇāmadhammena rūpena ‘‘ahaṃ parehi **seyyo** uttamo asmī’’ti vā samanupassanti, ‘‘ahaṃ parena **sadiso** samāno asmī’’ti vā samanupassanti, ‘‘ahaṃ parato **hīno** lāmako asmī’’ti vā samanupassanti, yathābhūtassa adassanā **aññatra** vajjetvā aññaṃ kiṃ nāma kāraṇaṃ siyā, yathābhūtaṃ adassanato tāva samanupassanassa aññaṃ kāraṇaṃ natthi, yathābhūtaṃ adassanameva kāraṇanti veditabbaṃ. **‘‘Aniccāya vedanāyā’’**tiādīsupi iminā vuttanayena vuttanayānusārena yojanā kātabbā. **Idaṃ** ‘‘ye hi kecī’’tiādikaṃ suttappadesavacanaṃ ñeyyaṃ nāma. ‘‘Ye ca kho kecī’’tiādiko sukkapakkho pana vuttavipariyāyena veditabbo. **Idaṃ** ‘‘ye ca kho’’tiādikaṃ suttappadesavacanaṃ ñāṇaṃ nāma. **Idaṃ** ‘‘ye hi kecī’’tiādikaṃ suttaṃ ñāṇe ca ñeyye ca atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **ñāṇañca ñeyyañca** hoti. (6)

Nānāvidhaṃ ñāṇañca ñeyyañca sāsanapaṭṭhānasuttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ dassana’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ dassana’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu lokiyādīsu aṭṭhavīsatividhesu sāsanapaṭṭhānesu suttesu katamaṃ suttaṃ dassanaṃ nāmāti pucchati.

115. **Gambhīrapaññena** sabbaññubuddhena **sudesitāni** saṅkhepavitthārādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni ariyasaccāni **ye** bhāvitabhāvanā ariyapuggalā paññāobhāsena vibhāvayanti, te bhāvitabhāvanā ariyapuggalā devarajjacakkavattirajjādipamādaṭṭhānaṃ āgamma bhusaṃ pamattā kiñcāpi honti, tathāpi **te** bhāvitabhāvanā ariyapuggalā sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena aṭṭhamabhavādīsu uppajjanārahānaṃ nāmarūpānaṃ niruddhattā aṭṭhamakkhattuvasena **aṭṭhamaṃ** bhavaṃ na ādiyantīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘ye ariyasaccānī’’tiādikaṃ suttaṃ dassane paṭhamamaggañāṇe vācakañāpakabhāvena pavattanato **dassanaṃ** nāma.

Nagaradvārabāhathirakaraṇatthaṃ ummārabbhantare pathaviyaṃ aṭṭhahatthadasahatthappamāṇaṃ āvāṭaṃ khaṇitvā tasmiṃ āvāṭe ussāpitattā **pathavissito** pathavinissito antopathavinissito **indakhīlo** sāradārumayo thambho **catubbhi** catūhi disāhi āgatehi **vātehi** mahāvātehi **asampakampiyo** sampakampituṃ asakkuṇeyyo siyā yathā, **yo** sappuriso ariyasaccāni avecca passati, taṃ sappurisaṃ sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyattā **tathūpamaṃ** ahaṃ vadāmīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘yathindakhīlo’’tiādikaṃ suttaṃ vuttanayena dassanaṃ nāma.

Bhikkhave, catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato **ariyasāvako** ariyassa bhagavato sammāsambuddhassa sāvako ācikkhituṃ **ākaṅkhamāno** hutvā **attanāva** sayameva attānaṃ byākareyya ‘‘bho, mama atta ahaṃ idāni khīṇanirayo amhi, khīṇatiracchānayoni amhi…pe…. dukkhassantaṃ karissāmī’’ti byākareyya. Caturaṅgasarūpaṃ dassetuṃ **‘‘katamehi catūhī’’**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ** ‘‘catūhī’’tiādikaṃ dassanaṃ nāma.

Nānāvidhaṃ dassanaṃ niddhāritaṃ, ‘‘katamā bhāvanā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamā bhāvanā’’**tiādi vuttaṃ.

Idha sāsane **yassa** ariyasāvakassa **ajjhattaṃ** kāmabhave nibbattāpakānaṃ orambhāgiyasaṃyojanānaṃ pajahanavasena ca **bahiddhā** rūpārūpabhavesu nibbattāpakānaṃ uddhambhāgiyasaṃyojanānaṃ pajahanavasena ca **indriyāni** saddhindriyādīni indriyāni **subhāvitāni** ariyamaggabhāvanāvasena suṭṭhu bhāvitāni bhavanti, **bhāvito** bhāvitamaggo **sa danto** so ariyasāvako imaṃ lokañca paraṃ lokañca **nibbijjha** nibbijjhitvā paṭivijjhitvā **kālaṃ** maraṇakāle, kālaṃkiriyaṃ vā **kaṅkhati** patthetīti yojanā. **Ayaṃ** ‘‘yassindriyānī’’tiādikā pāḷi bhāvanāya vācakañāpakabhāvena pavattanato **bhāvanā** nāma.

Dhammapadāni jhānavipassanāmaggaphalanibbānadhammakoṭṭhāsāni. **Anabhijjhā dhammapadaṃ** anabhijjhāsīsena adhigatajhānavipassanāmagganibbānadhammapadaṃ koṭṭhāsaṃ. Esa nayo sesesupi. **Ayaṃ** ‘‘cattārimānī’’tiādikā pāḷi vuttanayena bhāvanā nāma. (7)

Devaputta chindanto puggalo **pañca** orambhāgiyasaṃyojanāni heṭṭhā maggattayena **chinde** chindeyya, pajahanto puggalo **pañca** uddhambhāgiyasaṃyojanāni arahattamaggena **jahe** pajaheyya, bhāvayanto puggalo **pañca** saddhindriyādīni ca uttari **bhāvaye** bhāveyya. **Pañcasaṅgātigo** rāgasaṅgadosasaṅgamohasaṅgamānasaṅgadiṭṭhisaṅgātigo bhikkhu **oghatiṇṇoti** kāmoghabhavoghadiṭṭhoghaavijjoghatiṇṇoti **vuccati** kathīyatīti yojanā. ‘‘Pañca chinde pañca jahe’’ti idaṃ vacanaṃ dassanaṃ nāma. ‘‘Pañca cuttari…pe… vuccatī’’ti **ayaṃ** pāḷi bhāvanā nāma. **Idaṃ** ‘‘pañcā’’tiādikaṃ suttaṃ dassanañca bhāvanā ca hoti.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave’’tiādīsu yojanā pākaṭā. (8)

116. ‘‘Sabbapāpassa akaraṇaṃ…pe… buddhāna sāsana’’nti **idaṃ** suttaṃ sammāsambuddhassa vacanabhāvato **sakavacanaṃ** nāma. Attho heṭṭhā vuttova.

Bhikkhave, bālassa **bālalakkhaṇāni** bālaupalakkhaṇakāraṇāni **bālanimittāni** ‘‘ayaṃ bālo’’ti gahaṇakāraṇāni **bālāpadānāni** bālassa apadānāni porāṇāni viruḷhāni kammāni **yehi** bālalakkhaṇādīhi bālaṃ ‘‘bālo’’ti **pare** paṇḍitā sañjānanti, **imāni** bālalakkhaṇāni mayā vuccamānāni tīṇi. Katamāni tīṇi? Bhikkhave, bālo **duccintitacintī ca** duccintitaṃ abhijjhābyāpādamicchādassanaṃ cintī ca hoti, **dubbhāsitabhāsī** dubbhāsitaṃ musāvādādiṃ bhāsī ca hoti. **dukkaṭakammakārī ca** dukkaṭaṃ pāṇātipātādikammaṃ kārī ca hoti. Bhikkhave, bālassa…pe… bālāpadānāni iminā mayā vuttāni tīṇi kho bhavanti. Sukkapakkho pana vuttavipariyāyena veditabbo. **Idaṃ** ‘‘tīṇimāni bhikkhave’’tiādikaṃ vacanaṃ sammāsambuddhassa vacanabhāvato **sakavacanaṃ** nāma.

Pathavīsamo vitthato sambodho nāma natthi. Pātaṃ vuṭṭhaṃ udakaṃ ābhuso lābhi gaṇhātīti **pātālo,** pātālena samo **pātālasamo** ninno na vijjati. Merusamo unnato natthi, cakkavattisadiso poriso natthīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘pathavīsamo’’tiādikaṃ vacanaṃ parassa devassa vacanabhāvato **paravacanaṃ** hoti.

‘‘Devānaṃ inda, tava subhāsitena jayo hotī’’ti vatvā ‘‘vepacitti, tava subhāsitena jayo hotū’’ti vatvā ‘‘vepacitti, tvaṃ gāthaṃ **bhaṇa** bhaṇāhī’’ti avoca. Bhikkhave, atha kho asurindo vepacitti **imaṃ** vuccamānaṃ gāthaṃ abhāsi ‘‘te paṭisedhako **no ce assa** no ce bhaveyya, evaṃ sati bālā bhiyyo pakujjheyyuṃ, tasmā **dhīro** paṇḍito bhusena daṇḍena bālaṃ nisedhaye’’ti.

Gāthāya, bhikkhave, asurindena vepacittinā bhāsitāya asurā anumodiṃsu, devā tuṇhī ahesuṃ. Bhikkhave, atha kho asurindo vepacitti devānaṃ indaṃ sakkaṃ **etaṃ** vacanaṃ avoca ‘‘devānaminda, tvaṃ gāthaṃ **bhaṇa** bhaṇāhī''ti etaṃ vacanaṃ avoca. Bhikkhave, atha kho devānamindo sakko imaṃ gāthaṃ abhāsi ''bālassa paṭisedhanaṃ **paraṃ** paccatthikaṃ saṅkupitaṃ ñatvā **sato** satimā **yo** paṇḍito kodhato upasammati, tassa paṇḍitassa **etadeva** upasamaṃ varanti ahaṃ maññe''ti.

Gāthāya, bhikkhave, devānamindena sakkena bhāsitāya devā anumodiṃsu, asurā tuṇhī ahesuṃ. Bhikkhave, atha kho devānamindo sakko asurindaṃ vepacittiṃ **etaṃ** vacanaṃ avoca ''vepacitti, tvaṃ gāthaṃ bhaṇāhī''ti etaṃ vacanaṃ avoca. Bhikkhave, atha kho asurindo vepacitti imaṃ gāthaṃ abhāsi ''vāsava yadā titikkhati, tadā naṃ titikkhantaṃ puggalaṃ bālo ''ayaṃ me bhayā titikkhatī''ti maññati, titikkhāya etadeva vajjaṃ ahaṃ passāmi. Vāsava gogaṇo palāyinaṃ gavaṃ ajjhottharati iva, evaṃ dummedho khamantaṃ bhiyyo **ajjhāruhati** ajjhottharati.

Gāthāya, bhikkhave, asurindena vepacittinā bhāsitāya asurā anumodiṃsu, devā tuṇhī ahesuṃ. Jāyamāne ca goyuddhe paṭhamaṃ dveyeva goṇā yujjhanti, gogaṇo pana yāva eko goṇo na palāyati, tāva olokentova tiṭṭhati. Yadā ca eko goṇo palāyati, tadā sabbo goṇo taṃ palāyinaṃ gavaṃ bhiyyo ajjhottharatīti goyuddhasabhāvo veditabbo. **''Atha kho''**tiādīnaṃ yojanattho pākaṭo.

Vepacitti, yo puggalo titikkhati, **taṃ** khamantaṃ puggalaṃ ''ayaṃ me bhayā titikkhatī''ti kāmaṃ maññatu vā, mā maññatu vā, taṃ maññanaṃ nipphalameva. Atthā sadatthaparamā bhavanti. **Khantyā** khantito bhiyyo sadattho nāma na vijjati.

Yo balavā santo dubbalassa have titikkhatīti tassa balavantassa **taṃ** titikkhanaṃ paramaṃ khantinti sappurisā āhu, dubbalo niccaṃ khamati eva.

Yassa bālassa bālabalaṃ atthi, tassa bālassa bālabalaṃ ''abala''nti sappurisā āhu, yassa dhammaguttassa yaṃ balaṃ atthi, tassa dhammaguttassa tassa balassa **paṭivattā** paṭippharitvā vattā na vijjati.

Vepacitti, yo puggalo **kuddhaṃ** paṭhamaṃ kujjhantassa paṭikujjhati, so paṭikujjhanto puggalo tena paṭikujjhanena **tassa** paṭhamaṃ kujjhantassa pāpapuggalassa pāpapuggalato **pāpiyo eva** pāpataro hīnataro eva bhave.

Vepacitti, yo sappuriso **sato** satimā paraṃ saṅkupitaṃ ñatvā paṭhamaṃ kujjhantassa appaṭikujjhantova bhave, so sappuriso dujjayaṃ saṅgāmaṃ jeti nāma, attano ca parassa ca ubhinnaṃ atthaṃ carati nāma.

Attano ca parassa ca tikicchantānaṃ ubhinnaṃ kodho upasammati, ye janā **dhammassa** khantidhammassa atthe, catusaccadhamme vā akovidā bhavanti, te janā khamantaṃ sappurisaṃ ''ayaṃ bālo''ti maññanti, tesaṃ akovidānaṃ janānaṃ taṃ maññanaṃ nipphalanti.

Gāthāsu, bhikkhave, devānamindena sakkena bhāsitāsu devā anumodiṃsu, asurā tuṇhī ahesunti yojanā. **Idaṃ** ''bhiyyo bālā''tiādikaṃ vacanaṃ sakkavepacittīnaṃ vacanabhāvato **paravacanaṃ** nāma. (9)

117. **Pattaṃ** etarahi adhigataṃ yañca kāmūpakaraṇaṃ, āyatiṃ **pattabbaṃ** adhigataṃ yañca kāmūpakaraṇaṃ atthi, etaṃ ubhayaṃ **rajānukiṇṇaṃ** rāgarajādikiṇṇaṃ iti **āturassa** āturānaṃyeva puggalānaṃ santike **anusikkhato** anusikkhantassa **sikkhāsārā** hutvā upaṭṭhahanti, sīlaṃ vataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ ime sikkhāsārā hutvā upaṭṭhahantīti ye **upaṭṭhānasārā** puggalā sārato gahetvā ṭhitā. Ettha **sīlaṃ** nāma ''na karomī''ti oramaṇaṃ. **Vataṃ** nāma bhojanakiccakaraṇādi. **Jīvitaṃ** nāma ājīvo. **Brahmacariyaṃ** nāma methunaviratisesabhāvo veditabbo. Tesaṃ upaṭṭhānasārānaṃ puggalānaṃ **ayaṃ** vādo **eko** paṭhamo **anto** lāmako. **Ye ca** puggalā ''kāmesu doso natthī''ti **evaṃvādino evaṃdiṭṭhino** hutvā ṭhitā, tesaṃ puggalānaṃ **ayaṃ** vādo **eko** dutiyo **anto** lāmako. Iccete ubho **antā**

antavādā puggalā kaṭasivaḍḍhanā kaṭasiyo diṭṭhiṃ vaḍḍhenti. Ete **ubho ante** attakilamathānuyoge kāmasukhallikānuyoge **eke** puggalā anabhiññāya olīyanti, **eke** puggalā atidhāvantīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘yañca patta’’ntiādikaṃ vacanaṃ paresaṃ puggalānaṃ vacanabhāvato **paravacanaṃ** nāma.

Ye ca sammādiṭṭhipuggalā **te ubho ante** attakilamathānuyogakāmasukhallikānuyoge abhiññāya **tatra** ca ante na ahesuṃ. Tena ca abhijānanena **te** ubho ante na amaññiṃsu, **tesaṃ** sammādiṭṭhipuggalānaṃ **vaṭṭaṃ** tividhaṃ vaṭṭaṃ paññāpanāya natthi. **Iti** evaṃ **idaṃ** ‘‘ye cā’’tiādikaṃ vacanaṃ bhagavato vacanabhāvato **sakavacanaṃ** nāma. **Ayaṃ udāno** ‘‘yañca pattaṃ…pe… paññāpanāyā’’ti ayaṃ udāno vuttanayena sakavacanañca paravacanañca hoti.

Pasenadi nāma **kosalo** kosalissaro rājā bhagavantaṃ **etaṃ** ‘‘idha mayhaṃ…pe… tesaṃ piyo attā’’ti vacanaṃ avoca. Bhante, idha rahogatassa paṭisallīnassa **mayhaṃ** mama **cetaso** cittassa evaṃ parivitakko udapādi, **kesaṃ** sattānaṃ attā piyo nu kho, **kesaṃ** sattānaṃ attā appiyo nu kho **iti** etaṃ parivitakkanaṃ udapādi. Bhante, tassa mayhaṃ etaṃ parivitakkanaṃ ahosi, **ye ca keci** sattā kāyena duccaritaṃ caranti kho…pe… manasā duccaritaṃ caranti kho, **tesaṃ** sattānaṃ attā appiyo kho. **Te** duccaritaṃ carantā sattā ‘‘no attā piyo’’ti evaṃ kiñcāpi vadeyyuṃ, atha kho **tesaṃ** duccaritaṃ carantānaṃ sattānaṃ attā appiyova. Taṃ kissa hetu? Appiyo **appiyassa** anatthāya **yaṃ** duccaritaṃ kareyya, **taṃ** duccaritaṃ **te** duccaritaṃ carantā sattā **attanāva**. sayameva. **Attano** anatthāya **hi** yasmā karonti, tasmā **tesaṃ** duccaritaṃ carantānaṃ sattānaṃ attā appiyovāti etaṃ parivitakkanaṃ ahosi.

Bhante, **ye ca keci** sattā kāyena sucaritaṃ caranti kho…pe… manasā sucaritaṃ caranti kho, **tesaṃ** sucaritaṃ carantānaṃ sattānaṃ attā piyo kho, **te** sucaritaṃ carantā sattā ‘‘no attā appiyo’’ti evaṃ kiñcāpi vadeyyuṃ, atha kho **tesaṃ** sucaritaṃ carantānaṃ sattānaṃ attā piyova. Taṃ kissa hetu? Piyo **piyassa** atthāya **yaṃ** sucaritaṃ careyya, **taṃ** sucaritaṃ **te** sucaritaṃ carantā sattā **attanāva** sayameva **attano** atthāya **hi** yasmā karonti, tasmā **tesaṃ** sucaritaṃ carantānaṃ sattānaṃ attā piyovāti etaṃ parivitakkanaṃ ahosi. Etaṃ vacanaṃ avocāti yojanā.

‘‘Evametaṃ mahārājā’’ti vacanaṃ paṭhamaṃ vatvā **‘‘ye hi kecī’’**tiādike bhagavato vuttavacanepi yojanā tatheva kātabbā.

Gāthāsu pana yo paṇḍito attānaṃ ‘‘piya’’nti ce jaññā, evaṃ sati so paṇḍito **naṃ** attānaṃ **pāpena** kammena **na saṃyuje** na saṃyojeyya, **taṃ** vacanaṃ **hi** saccaṃ piyaṃ attānaṃ sulabhaṃ na hoti, dukkaṭakārinā sukhaṃ sulabhaṃ na hoti.

Antakena maccunā adhipannassa mānusaṃ bhavaṃ **jahato** pajahantassa **tassa** maraṇamukhe ṭhitassa sattassa kiṃ sakaṃ hoti, maraṇamukhe ṭhito so satto kiñca ādāya paralokaṃ gacchati, chāyā gacchantaṃ sattaṃ anapāyinī iva, evaṃ **assa** paralokagatassa sattassa kiñca anugaṃ hoti.

Iti bhagavā evaṃ pucchati, pucchitvā **‘‘ubho’’**tiādivissajjanavacanañca āha. **Idha** loke yo macco yaṃ puññañca yaṃ pāpañca ubho kamme **kurute** karoti, **tassa** paralokagatassa maccassa **taṃ** puññapāpadvayaṃ sakaṃ hoti. Paralokaṃ gato macco **taṃva** puññapāpadvayaṃ ādāya paralokaṃ gacchati, chāyā gacchantaṃ sattaṃ anapāyinī iva, evaṃ **assa** paralokagatassa maccassa **taṃva** puññapāpadvayaṃ anugaṃ hoti.

Tasmā paṇḍito **samparāyikaṃ** samparāye phalanibbattāpakaṃ kalyāṇaṃ **nicayaṃ** nicayanto hutvā kareyya. Pāṇinaṃ paralokasmiṃ puññāni patiṭṭhā honti, iti bhagavā āhāti yojanā kātabbā. **Idaṃ** ‘‘rājā pasenadī’’tiādikaṃ suttaṃ kosalarañño vacanabhāvato **paravacanaṃ** hoti. ‘‘Evametaṃ, mahārāja, evametaṃ mahārājā’’tiādikā anugīti bhagavato vacanabhāvato **sakavacanaṃ** hoti. **Idaṃ** dvayaṃ vacanaṃ sakavacanañca paravacanañca hoti. (10)

118. Pañhe pucchite **idaṃ** dukkhasaccaṃ abhiññeyyaṃ, **idaṃ** samudayasaccaṃ pahātabbaṃ, **idaṃ** maggasaccaṃ bhāvetabbaṃ, **idaṃ** nirodhasaccaṃ, phalaṃ vā sacchikātabbaṃ, **ime** kusalākusalā **dhammā** evaṃ kusalākusalabhāvena **gahitā** anavajjasāvajjabhāvena vā **gahitā** sukhavipākadukkhavipākabhāvena vā **gahitā**, **idaṃ** iṭṭhavipākaṃ **idaṃ** aniṭṭhavipākaṃ phalaṃ nibbattayaiti evaṃgahitānaṃ **tesaṃ** kusalākusaladhammānaṃ ayaṃ vuḍḍhi attho, ayaṃ hāni atthoti. **Iti idaṃ** ‘‘pañhe pucchite’’tiādikaṃ suttaṃ vissajjanīye atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **vissajjanīyaṃ** nāma.

‘‘Uḷāro buddho bhagavā’’ti iminā padena buddhauḷārataṃ **ekaṃseneva** ekakoṭṭhāseneva niddise. ‘‘Svākkhāto dhammo’’ti iminā padena dhammasvākkhātataṃ **ekaṃseneva** ekakoṭṭhāseneva niddise. ‘‘Suppaṭipanno saṅgho’’ti iminā padena saṅghasuppaṭipattiṃ **ekaṃseneva** ekakoṭṭhāseneva niddise ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’ti iminā padena saṅkhārāniccataṃ ekaṃseneva niddise. ‘‘Sabbe saṅkhārā dukkhā’’ti iminā padena saṅkhāradukkhataṃ ekaṃseneva niddise. ‘‘Sabbe dhammā anattā’’ti iminā padena dhammānattataṃ ekaṃseneva niddise. ‘‘Sabbe saṅkhārā anattā’’ti avatvā ‘‘sabbe dhammā anattā’’ti vuttena iminā padena saṅkhārehi aññaṃ yaṃ vā pana maggaphalanirodhasamāpattidhammajātaṃ atthi, taṃ maggaphalanirodhasamāpattidhammajātampi evaṃjātiyaṃ evaṃ ekaṃsabyākaraṇīyanti maggaphalanirodhasamāpattidhammajātassāpi anattataṃ ekaṃseneva niddiseti yojanā. **Idaṃ** ‘‘uḷāro’’tiādikaṃ suttaṃ vissajjanīye buddhauḷāratādike vācakañāpakabhāvena pavattanato **vissajjanīyaṃ** nāma.

Naradammasārathi ākaṅkhato **te** bhagavato **manasā** sabbaññutaññāṇasahitādimanasā **vicintitaṃ** ñeyyadhammaṃ devā manussā sabbe pāṇino **na jaññā** na jāneyyuṃ. Santaṃ araṇaṃ samādhiṃ nisevato **te** bhagavato manasā vicintitā kasiṇāpi sabbe pāṇino **na jaññā** na jāneyyuṃ. **Kasiṇāpi** vā kasiṇārammaṇāya paññāyapi **na jaññā** na jāneyyuṃ. **Kasiṇāpī**ti ettha ca ‘‘kasiṇāyapī’’ti vattabbepi ya-kāra lopavasena ‘‘kasiṇāpī’’ti vuttaṃ. Atha vā **‘‘yaṃ ākaṅkhati** yaṃ ākaṅkhanaṃ karoti, **taṃ** ākaṅkhanaṃ **kiṃ** katama’’nti pucchitaṃ pañhaṃ aññesaṃ avisayattā avissajjanīyaṃ hotīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘ākaṅkhato’’tiādikaṃ suttaṃ avissajjanīye visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **avissajjanīyaṃ** nāma.

Bhagavā **sīlakkhandhe** sīlakkhandhahetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **samādhikkhandhe** samādhikkhandhahetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **paññākkhandhe** paññākkhandhahetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **vimuttikkhandhe** vimuttikkhandhahetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **vimuttiñāṇadassanakkhandhe** vimuttiñāṇadassanakkhandhahetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **iriyāyaṃ** kāyavacīsamācāre kāyavacīsamācārahetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **pabhāve** ānubhāvahetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **hitesitāyaṃ** mettāhetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **karuṇāyaṃ** karuṇāhetu **ettako** etaparimāṇo, bhagavā **iddhiyaṃ** iddhividhahetu **ettako** etaparimāṇoti avissajjanīyoti yojanā. **Idaṃ** ‘‘ettako’’tiādikaṃ suttaṃ avissajjanīye visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **avissajjanīyaṃ** nāma.

Bhikkhave, arahato sammāsambuddhassa tathāgatassa loke **uppādā** uppādahetu tiṇṇaṃ ratanānaṃ uppādo sambhavati, āyatiṃ buddharatanassa uppādo sambhavati, ekassa buddharatanassa dharamānakkhaṇena hi aññassa buddharatanassa anuppajjanato āyatinti vuttaṃ, dhammaratanassa uppādo sambhavati, saṅgharatanassa uppādo sambhavatīti tīṇi ratanāni. ‘‘Tāni tīṇi ratanāni guṇato kiṃpamāṇānī’’ti pucchite sati tāni tīṇi ratanāni guṇato etaparimāṇānīti na vissajjitabbānīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘tathāgatassā’’tiādikaṃ suttaṃ avissajjanīye visaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **avissajjanīyaṃ** nāma.

Buddhavisayo puggalaparo puggalapadhāno pañho avissajjanīyo, buddhavisayāva **puggalaparoparaññutā** avissajjanīyā. Bhikkhave, avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ pubbā koṭi na paññāyati taṇhāsaṃyojanānaṃ, sakiṃ nirayaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ sattānaṃ, sakiṃ tiracchānayoniṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ sattānaṃ, sakiṃ pettivisayaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ sattānaṃ, sakiṃ asurayoniṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ sattānaṃ, sakiṃ deve sandhāvataṃ saṃsarataṃ sattānaṃ, sakiṃ manusse sandhāvataṃ saṃsarataṃ sattānaṃ pubbā koṭi na paññāyati na dissati na upalabbhatīti. ‘‘Sā pubbā koṭi katamā’’ti kenaci kataṃ pucchanaṃ **avissajjanīyaṃ** saṃsārassa pubbakoṭiyā abhāvato avissajjanīyaṃ hoti. **‘‘Na paññāyatī’’**ti desanā sāvakānaṃ ñāṇavekallena katā, na attano ñāṇavekallena. ‘‘Na paññāyatī’’ti desanā attano ceva sāvakānañca ñāṇavekallena kātabbā siyāti codanaṃ manasi katvā **‘‘duvidhā buddhānaṃ bhagavantānaṃ desanā’’**tiādi vuttaṃ. Attā upanetabbo etissā desanāyāti **attūpanāyikā**. Paro upanetabbo etissā desanāyāti **parūpanāyikā**. ‘‘Katamā attūpanāyikā desanā, katamā parūpanāyikā desanā’’ti pucchitabbattā niyametvā dassetuṃ **‘‘na paññāyatī’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Na paññāyatī’’ti desanā sāvakānaṃ netabbānaṃ vasena desitattā parūpanāyikā desanā nāma, **‘‘natthi buddhānaṃ bhagavantānaṃ avijānanā’’**ti desanā attano netabbassa vasena desitattā attūpanāyikā desanā nāma. ‘‘Natthi buddhānaṃ bhagavantānaṃ avijānanā’’ti vuttattā pubbāya koṭiyā abhāvato eva na paññāyatīti viññāyati, bhagavato ñāṇassa paññāpanaṃ kātuṃ asamatthattā na paññāyatīti na viññāyati tena **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘natthi buddhānaṃ bhagavantānaṃ avijānanāti etena purimāya koṭiyā abhāvato eva na paññāyati, na tattha ñāṇassa paṭighātoti dassetī’’ti (netti. aṭṭha. 118) vuttaṃ.

‘‘Kathaṃ pana buddhānaṃ bhagavantānaṃ avijānanāya natthibhāvovijānitabbo’’ti vattabbattā avijānanāya natthibhāvaṃ jānāpetuṃ **‘‘yathā bhagavā kokālikaṃ bhikkhu’’**ntiādi vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘yaṃ pana atthi, taṃ aññesaṃ appameyyampi bhagavato na appameyyanti bhagavato sabbattha appaṭihatañāṇataṃ dassetuṃ ‘yathā bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ ārabbhā’tiādimāhā’’ti vuttaṃ. Bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ ārabbha ‘‘kīva dīghaṃ nu kho, bhante, padume niraye āyuppamāṇa’’nti pañhaṃ pucchitvā nisinnaṃ **aññataraṃ bhikkhuṃ yathā** yena pakārena **‘‘seyyathāpi…pe… āghātetvā’’**ti evamāha. Tato tena pakārena avijānanāya natthibhāvo vijānitabboti attho gahetabbo.

Bhikkhu, tvaṃ sallakkhehi, kokāliko vīsatikhāriko kosalako tilavāho rāsiṃ katvā ṭhapito, tato tilato puriso vassasatassa vassasatassa accayena ekamekaṃ tilaṃ uddhareyya, so vīsatikhāriko kosalako tilavāho iminā uddharānupakkamena khippataraṃ parikkhayaṃ pariyādānaṃ seyyathāpi gaccheyya, eko abbudo nirayo parikkhayaṃ pariyādānaṃ na tveva gaccheyya. Vīsati abbudā nirayā tattake kāle parikkhayaṃ pariyādānaṃ seyyathāpi gaccheyyuṃ, evameva eko nirabbudo nirayo tattake kāle parikkhayaṃ pariyādānaṃ na tveva gaccheyya. Esa nayo sesesupi. Sāriputtamoggallānesu cittaṃ āghātetvā padumaṃ nirayaṃ kokāliko bhikkhu upapanno kho, bhikkhu, tvaṃ evaṃ sallakkhehīti bhagavā āhāti yojanā. Bhagavā ‘‘ayaṃ appameyyo ayaṃ asaṅkhyeyyo’’ti vā na kiñci āha. ‘‘Tasmiṃ appameyye katamo appameyyo, tasmiṃ asaṅkhyeyye katamo asaṅkhyeyyo’’ti kenaci kataṃ pucchanaṃ buddhavisayattā **avissajjanīyaṃ. Idaṃ** appameyyaasaṅkhyeyyasuttaṃ vuttanayena avissajjanīyaṃ. (11)

119. ‘‘Yadā so upako’’tiādīsu yojanā pākaṭā.

‘‘Kathaṃ kena pakārena **jino’’**ti upakena kataṃ pucchanaṃ ‘‘kilesappahānapakārena jino’’ti vissajjanīyattā **vissajjanīyaṃ. ‘‘Kena** pakārena **jino’’**ti upakena kataṃ pucchanaṃ ‘‘pāpakānaṃ dhammānaṃ jitattā jino’’ti vissajjanīyattā **vissajjanīyaṃ. ‘‘Katamo jino’’**ti kataṃ pucchanaṃ ‘‘rūpādiko jino’’ti vā ‘‘rūpādikaṃ muñcitvā añño jino’’ti vā vissajjetuṃ asakkuṇeyyattā **avissajjanīyaṃ. ‘‘Katamo āsavakkhayo, katamo rāgakkhayo, katamo dosakkhayo, katamo mohakkhayo’’**ti kataṃ pucchanaṃ ‘‘nibbānaṃ āsavakkhayo’’ti vā ‘‘arahattamaggo āsavakkhayo’’ti vā ‘‘arahattaphalaṃ rāgakkhayo’’ti vā iti evamādinā vissajjanīyattā **vissajjanīyaṃ. ‘‘Kittako āsavakkhayo,** kittako rāgakkhayo, kittako dosakkhayo, kittako mohakkhayo’’ti kataṃ pucchanaṃ ‘‘ettako etaparimāṇo āsavakkhayo’’ti evamādinā avissajjanīyattā **avissajjanīyaṃ. Idaṃ** vuttappakāraṃ suttaṃ vuttanayena vissajjanīyañca avissajjanīyañca hoti. (12)

‘‘Tathāgato satto **atthī’’**ti pucchanaṃ ‘‘pañcakkhandhe upādāya paññāpetabbo sattabhūto atthī’’ti vissajjanīyattā **vissajjanīyaṃ. ‘‘Atthi rūpa’’**nti kataṃ pucchanaṃ rūpassa vissajjamānattā ‘‘āmantā’’ti vissajjanīyattā **vissajjanīyaṃ, ‘‘rūpaṃ tathāgato’’**ti kataṃ pucchanaṃ tathābhāvato alabbhanato avissajjanīyattā **avissajjanīyaṃ. ‘‘Rūpavā tathāgato’’**tiādīsupi esa nayo yathāsambhavaṃ yojetabbo. **Idaṃ** vuttappakāraṃ suttaṃ vuttanayena vissajjanīyañca avissajjanīyañca hoti.

‘‘Passati bhagavā dibbena cakkhunā…pe… yathākammūpage satte pajānātī’’ti kataṃ pucchanaṃ ‘‘passati bhagavā’’ti vā…pe… ‘‘pajānāti bhagavā’’ti vā vissajjanīyattā **vissajjanīyaṃ. ‘‘Katame sattā, katamo tathāgato’’**ti kataṃ pucchanaṃ paramatthato alabbhanato avissajjanīyattā **avissajjanīyaṃ**.

‘‘Atthi tathāgato’’ti kataṃ pucchanaṃ heṭṭhā vuttanayena vissajjanīyaṃ. **‘‘Atthi tathāgato paraṃ maraṇā’’**ti kataṃ pucchanaṃ ‘‘atthi tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vissajjamāne sati ca idhaloko eva paralokoti āpajjati, ‘‘natthi tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vissajjamāne sati ca idhalokato añño paralokoti āpajjati, tasmā avissajjanīyattā **avissajjanīyaṃ. Idaṃ** vuttappakāraṃ suttaṃ vissajjanīye visaye ca avissajjanīye visaye ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **vissajjanīyañca avissajjanīyañca** hoti.

120. Nānāvidhaṃ vissajjanīyāvissajjanīyasuttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ suttaṃ kamma’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ kamma’’**ntiādi vuttaṃ.

‘‘Antakenādhipannassā’’tiādīsu attho heṭṭhā vuttanayattā pākaṭo ‘‘maraṇenābhibhūtassa…pe… chāyāva anapāyinī’’ti **idaṃ** suttaṃ puññakammapāpakammadvaye vācakañāpakabhāvena pavattanato **kammaṃ** nāma.

Bhikkhave, tumhe puna caparaṃ kammaṃ sallakkhetha. **(Anuṭṭhānagilānaṃ)** anuṭṭhānagilānassa **pīṭhasamāruḷhaṃ** pīṭhasamāruḷhassa **bālaṃ** bālassa vā **mañcasamāruḷhaṃ** mañcasamāruḷhassa **bālaṃ** bālassa vā **chamāyaṃ** bhūmiyaṃ **semānaṃ** semānassa sayantassa **bālaṃ** bālassa vā kāyena duccaritāni vācāya duccaritāni manasā duccaritāni pāpakāni yāni kammāni **pubbe** pubbakāle vā atīte anekakappakoṭisatasahasse vā **assa** bālena katāni, **tāni** pāpakāni kammāni **tamhi** pīṭhasamāruḷhādi**samaye olambanti** viya upaṭṭhahanti **ajjholambanti** viya upaṭṭhahanti **abhippalambanti** viya upaṭṭhahanti. Bhikkhave, **mahataṃ** mahantānaṃ pabbatakūṭānaṃ chāyā sāyanhasamayaṃ pathaviyaṃ seyyathāpi olambanti ajjholambanti abhippalambanti yathā, bhikkhave, evameva bālaṃ…pe… abhippalambanti. Bhikkhave, **tatra** tasmiṃ upaṭṭhānākāre upaṭṭhānākārahetu **bālassa** katapāpassa evaṃ parivitakko hoti **‘‘me** mayā kalyāṇaṃ akataṃ vata, **me** mayā kusalaṃ akataṃ vata, bhīruttāṇaṃ kataṃ vata, **me** mayā pāpaṃ kataṃ vata, **me** mayā luddaṃ kataṃ vata, **me** mayā kibbisaṃ kataṃ vata, **bho** agilāna sappurisa akatakalyāṇānaṃ akatakusalānaṃ akatabhīruttāṇānaṃ katapāpānaṃ kataluddānaṃ katakibbisānaṃ yāvatā **gati** duggati atthi, taṃ gatiṃ ahaṃ pecca gacchāmī’’ti evaṃ parivitakko hoti. Evaṃ vitakkento **so** bālo socati kilamati paridevati, urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjatīti yojanā.

Pabbatakūṭānaṃ chāyā nāma sūriyuggamanakālepi pathaviyā olambantīpi chāyā hāyanavasena olambanti. Sāyanhasamayaṃ pana chāyā vaḍḍhanavasena olambanti, tatheva kammānipi tasmiṃ kāle vaḍḍhanavasena upaṭṭhahanti, tasmā tameva vaḍḍhanupaṭṭhānaṃ sandhāya ‘‘sāyanhasamaya’’nti vuttaṃ. Sukkapakkhepi yojanā kaṇhapakkhe yojanānusārena kātabbā. **Idaṃ** ‘‘puna capara’’ntiādikaṃ suttadvayaṃ kusalakammaakusalakammesu vācakañāpakabhāvena pavattanato **kammaṃ** nāma.

Nānāvidhaṃ kammaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamo vipāko’’ti pucchitabbattā **tattha katamo vipāko’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tesu aṭṭhavīsatividhesu lokiyādīsu sāsanapaṭṭhānesu katamo vipākoti pucchati. Bhikkhave, vo tumhehi ye manussattasaddhāpaṭilābhādayo paṭiladdhā, te manussattasaddhāpaṭilābhādayo **vo** tumhākaṃ lābhā bhavanti. Tumhehi pabbajitvā yaṃ catupārisuddhisīlādisampādanaṃ laddhaṃ, taṃ catupārisuddhisīlādisampādanaṃ **vo** tumhākaṃ suladdhaṃ bhavati. Bhikkhave, yo buddhuppādo navamo khaṇo tumhehi laddho, so buddhuppādo navamo **khaṇo vo** tumhākaṃ brahmacariyavāsāya paṭiladdho bhavati.

Bhikkhave, mayā chaphassāyatanikā nāma nirayā diṭṭhā, **tattha** tesu diṭṭhesu chaphassāyatanikesu nāma nirayesu yaṃ kiñci rūpaṃ cakkhunā passati, taṃ aniṭṭharūpaṃyeva passati, no iṭṭharūpaṃ. Akantarūpaṃyeva passati, no kantarūpaṃ. Amanāparūpaṃyeva passati, no manāparūpaṃ.

Yaṃ kiñci saddaṃ sotena…pe… ghānena…pe… jivhāya…pe… kāyena…pe… yaṃ kiñci dhammaṃ manasā vijānāti, taṃ aniṭṭhadhammaṃyeva vijānāti, no iṭṭhadhammaṃ. Akantadhammaṃyeva vijānāti, no kantadhammaṃ. Amanāpadhammaṃyeva vijānāti, no manāpadhammanti pāṭho yutto. ‘‘Aniṭṭharūpaṃyeva vijānāti, no iṭṭharūpa’’ntiādipāṭho ayutto, katthaci pāḷiyaṃ ayuttapāṭho diṭṭho. Sukkapakkhe vuttanayavipariyāyena yojanā kātabbā. **Ayaṃ** vuttappakārā ‘‘lābhā vo, bhikkhave’’tiādiko pāṭho vipāke vācakañāpakabhāveneva pavattanato **vipāko** nāma.

Mārisā **niraye paccamānānaṃ** amhākaṃ sabbaso nimujjanaummujjanavasena **saṭṭhivassasahassāni** paripuṇṇāni, nirayassa **anto** pariyosānaṃ **kadā** kasmiṃ kāle bhavissati.

Nirayassa **anto** pariyosānaṃ natthi. Nirayassa anto pariyosānaṃ kuto atthi? Nirayassa **anto** pariyosānaṃ amhākaṃ na paṭidissati. Mārisā, yadā tumhe ca ahañca seṭṭhiputtā jātā, **tadā tuyhaṃ** tumhākañca **mayhaṃ** mama ca pāpaṃ **hi** yasmā **pakataṃ** pakārehi kataṃ, tasmā nirayassa **anto** pariyosānaṃ amhākaṃ na dissatīti **ayaṃ** pāṭho vipāke vācakañāpakabhāvena pavattanato **vipāko** nāma. (13)

121. Adhammacārī naro kusaladhammesu pamatto **hi** yasmā hoti, tasmā so adhammacārī pamatto naro **yahiṃ yahiṃ** yaṃ yaṃ duggatiṃ gacchati, taṃ taṃ gacchantaṃ adhammacāriṃ **naṃ** naraṃ attanā carito so dhammova hanati. Kimiva hanati? **Sayaṃ** attanā gahito kaṇhasappo gaṇhantaṃ janaṃ hanati yathā, evaṃ attanā carito adhammo adhammacāriṃ naṃ hanati. **‘‘Na hi dhammo adhammo cā’’**tiādigāthāya attho pākaṭo. **Idaṃ** suttadvayaṃ kamme ca vipāke ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **kammañca vipāko ca** hoti.

Bhikkhave, tumhe puññānaṃ mā bhāyittha; bhikkhave, **yadidaṃ** yaṃ idaṃ ‘‘puññānī’’ti adhivacanaṃ pavattaṃ; **etaṃ** ‘‘puññānī’’ti adhivacanaṃ iṭṭhassa kantassa piyassa manāpassa **sukhassa** sukhavipākajanakassa kammassa adhivacanaṃ hoti. Bhikkhave, ahaṃ dīgharattaṃ katānaṃ puññānaṃ dīgharattaṃ paccanubhūtaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ piyaṃ manāpaṃ abhijānāmi kho. ‘‘Kathaṃ abhijānāmī’’ti ce puccheyya, pubbe satta vassāni **mettacittaṃ** mettāya sahitaṃ dutiyajjhānacittaṃ bhāvetvā satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappe **imaṃ lokaṃ** manussalokaṃ puna na āgamāsiṃ. **Satta saṃvaṭṭavivaṭṭakappe**ti cettha saṃvaṭṭaggahaṇena saṃvaṭṭaṭṭhāyī, vivaṭṭaggahaṇena vivaṭṭaṭṭhāyīpi gahitāti veditabbā. Sesesupi evameva gahetabbo. Bhikkhave, saṃvaṭṭamāne kappe ahaṃ ābhassarūpago homi, vivaṭṭakappe suññaṃ brahmavimānaṃ upapajjāmi. Bhikkhave, **tatra** brahmavimāne tatra upapajjamāne upapajjamānahetu ahaṃ brahmā homi, aññe mahānubhāvena abhibhavanato **abhibhū,** aññehi anabhibhavanato **anabhibhūto** mahābrahmā homi, **aññadatthu** ekaṃsena daso ahaṃ vasavattī homi.

Bhikkhave, ahaṃ devānamindo sakko chattiṃsakkhattuṃ ahosiṃ kho, dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto cakkaratanādi**sattaratanasamannāgato** cakkavattirājā anekasatakkhattuṃ ahosiṃ, padesarajjassa rājabhāve ko pana vādo.

Bhikkhave, tassa cakkavattirājabhūtassa mayhaṃ **etaṃ** parivitakkanaṃ ahosi ‘‘yena phalena yena vipākena ahaṃ etarahi evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo amhi, taṃ idaṃ phalaṃ kissa kammassa phalaṃ nu kho, so ayaṃ vipāko kissa kammassa vipāko nu kho’’ti etaṃ parivitakkanaṃ ahosi. Bhikkhave, **tassa** vitakkentassa mayhaṃ **etaṃ** parivitakkanaṃ ahosi ‘‘yena phalena yena vipākena ahaṃ etarahi evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo amhi, **me** pavattaṃ taṃ idaṃ phalaṃ tiṇṇaṃ kammānaṃ phalaṃ kho, so ayaṃ vipāko tiṇṇaṃ kammānaṃ vipāko kho, seyyathidaṃ katamesaṃ tiṇṇaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko? Dānassa damassa saṃyamassāti tiṇṇaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti etaṃ parivitakkanaṃ ahosīti avocāti yojanā.

Tattha tasmiṃ ‘‘mā, bhikkhave, puññānaṃ bhāyitthā’’tiādike sutte yañca dānaṃ, yo ca damo, yo ca saṃyamo atthi, **idaṃ** dānādittayaṃ **kammaṃ,** taṃvācakañāpakaṃ suttampi **kammaṃ** nāma. **Tappaccayo** taṃkammapaccayo paccayuppannabhūto paccanubhūto yo vipāko atthi, etaṃ vipāke phalampi pakkhipitabbaṃ, **ayaṃ** vipāko taṃvācakañāpako pāṭhopi **vipāko** nāma. **Cūḷakammavibhaṅgo** cūḷakammavipākaputhuttavibhāgo tathā vattabbo.

Todeyyaputtassa subhassa māṇavassa **yaṃ** suttaṃ bhagavatā desitaṃ, **tattha** sutte vuttā **ye** pāṇātipātādayo dhammā appāyukadīghāyukatāya saṃvattanti, **ye** hiṃsanādayo dhammā bahvābādhaappābādhatāya saṃvattanti, **ye** usūyanādayo dhammā appesakkhamahesakkhatāya saṃvattanti, **ye** kodhādayo dhammā dubbaṇṇasuvaṇṇatāya saṃvattanti, **ye** agāravādayo dhammā nīcakulikauccakulikatāya saṃvattanti, **ye** maccherādayo dhammā appabhogamahābhogatāya saṃvattanti, **ye** asallakkhaṇādayo dhammā duppaññapaññavantatāya saṃvattanti. **Idaṃ** pāṇātipātasattayugaṃ **kammaṃ,** taṃvācakañāpakaṃ suttampi **kammaṃ** nāma. **Tattha** subhasutte yā appāyukadīghāyukatā vuttā…pe… yā duppaññapaññavantatā vuttā, so **ayaṃ** appāyukadīghāyukatādiko **vipāko,** taṃvācakañāpakapāṭhopi **vipāko. Idaṃ** subhasuttaṃ kusalākusalakamme ceva vipāke ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **kammañca vipāko ca** hoti. (14)

122. Yo puggalo vacīduccaritaparivajjanena **vācānurakkhī** bhaveyya, abhijjhādianuppādanena **manasā saṃvuto** bhaveyya, pāṇātipātādipajahanena **kāyena akusalaṃ na kayirā,** iti tayo ete kammapathe visodhaye, so puggalo isippaveditaṃ **maggaṃ** ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ **ārādhaye** ārādhayeyyāti yojanā. **Idaṃ** ‘‘vācānurakkhī’’tiādikaṃ suttaṃ kusale vācakañāpakabhāvena pavattanato **kusalaṃ** nāma.

Yassa puggalassa kāyena **dukkaṭaṃ** duggatisaṃvattaniyakammaṃ natthi, vācāya dukkaṭakammaṃ natthi, manasā dukkaṭakammaṃ natthi, tīhi **ṭhānehi** uppajjanaṭṭhānehi saṃvutaṃ **taṃ** puggalaṃ ‘‘brāhmaṇa’’nti ahaṃ vadāmīti yojanā. **Idaṃ** gāthāvacanaṃ vuttanayena kusalaṃ nāma.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave…pe… kusalamūlānī’’ti **idaṃ** vacanaṃ vuttanayena kusalaṃ. Bhikkhave, kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā vijjā pubbaṅgamā hoti, hirī ca ottappañca anudevāti yojanā. **Idaṃ** vacanaṃ vuttanayena kusalaṃ nāma.

Māluvā **sālaṃ** rukkhaṃ onataṃ bhūmiyaṃ patanaṃ karoti iva, tathā **yassa** janassa accantaṃ dvīsu tīsu bhavesu dussīlyaṃ atthi, **so** jano attānaṃ onataṃ apāyesu pākaṭaṃ karoti. Anatthakāmo jano yathā anatthaṃ icchati, tathā anatthaṃ karoti yathā, tathā īdiso dussīlo **naṃ** attānaṃ anatthaṃ karotīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘yassā’’tiādikaṃ vacanaṃ vuttanayena akusalaṃ.

Asmamayaṃ asmasaṅkhātaṃ pāsāṇamaṇimayaṃ **vajiraṃ** vajirassa uṭṭhānasaṅkhātaṃ pāsāṇamaṇiṃ **abhimatthati** vidhaṃseti iva, tathā **attanā hi** sayameva kataṃ **attajaṃ** attasambhavaṃ pāpaṃ **dummedhaṃ** pāpaṃ karontaṃ janaṃ abhimatthatīti yojanā. **Idaṃ** ‘‘attanā hī’’tiādikaṃ vacanaṃ vuttanayena akusalaṃ.

Devate kusalehi vivajjitā akusalā dasa kammapathe **niseviya** katvā **garahā** gārayhā bhavanti, **bālamatī** mandabuddhino nirayesu paccareti yojanā. **Idaṃ** ‘‘dasa kammapathe’’tiādikaṃ suttaṃ vuttanayena akusalaṃ.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave…pe… akusalamūlānī’’ti **idaṃ** vacanaṃ vuttanayena akusalaṃ. (15)

Yādisaṃ yaṃ bījaṃ vapate, taṃ bījaṃ tādisaṃ phalaṃ harate iva, tathā **kalyāṇakārī** paṇḍito kalyāṇaṃ phalaṃ harate, **pāpakārī** bālo ca pāpakaṃ phalaṃ harateti yojanā. **Tattha** ‘‘yādisa’’ntiādike sutte ‘‘kalyāṇakārī kalyāṇa’’nti **yaṃ** vacanaṃ āha, **idaṃ** vacanaṃ kusalaṃ. ‘‘Pāpakārī ca pāpaka’’nti

yaṃ vacanaṃ āha, **idaṃ** vacanaṃ akusalaṃ. **Idaṃ** dvivacanaṃ vuttanayena kusalañca akusalañca hoti.

Kalyāṇakārī sappurisā subhena kammena suggatiṃ **vajanti** gacchanti, pāpakārī kāpurisā asubhena kammunā apāyabhūmiṃ **vajanti** gacchanti, **kammassa** abhisaṅkhāraviññāṇasahagatakammassa **khayā** khayanato **vimuttacetasā** samucchedavimuttipaṭippassaddhivimutticittā **te** sappurisā asubhe nibbanti. Kimiva nibbanti? Indhanakkhayā joti nibbāti iva, tathā **te** sappurisā kammassa **khayā** anavasesakhayanato nibbantīti yojanā. **Tattha** tasmiṃ ‘‘subhenā’’tiādigāthāvacane ‘‘subhena…pe… suggati’’nti **yaṃ** vacanaṃ āha, **idaṃ** ‘‘subhena…pe…suggati’’nti vacanaṃ kusale vācakañāpakabhāvena pavattanato **kusalaṃ** nāma. ‘‘Apāyabhūmiṃ asubhena kammunā’’ti **yaṃ** vacanaṃ āha, **idaṃ** ‘‘apāya…pe… kammunā’’ti vacanaṃ akusale vācakañāpakabhāvena pavattanato **akusalaṃ** nāma. **Idaṃ** ‘‘subhenā’’tiādikaṃ gāthāvacanaṃ vuttanayena kusalañca akusalañca hoti. (16)

123. **‘‘Yathāpi bhamaro pupphaṃ…pe… munī care’’**ti **idaṃ** gāthāvacanaṃ anuññāte caraṇe vācakañāpakabhāvena pavattanato **anuññātaṃ** nāma.

Bhamaro nāma puppharasapivanagahaṇavasena caraṇako madhukarādiko bhamaro. So puppharasaṃ gaṇhanto mandavego hutvā pupphañca vaṇṇañca gandhañca avināsetvā yāvadatthaṃ puppharasaṃ pivitvā madhukaraṇatthāya ca puppha**rasaṃ** gahetvā madhukaraṇaṭṭhānaṃ vanasaṇḍaṃ paleti. Pupphavaṇṇagandhā pākatikāva honti. Evameva piṇḍāya gāmaṃ pavisanto muni pasādajanakaṃ ālokanavilokanagamanatiṭṭhanādikaṃ janetvā pītisomanassasahitaṃ pasādaṃ janetvā saddhādeyyaṃ piṇḍapātaṃ yāpanamattaṃ paṭiggahetvā gāmato nikkhamitvā udakaphāsukaṭṭhāne vane bhesajjaṃ limpanto viya, kantāre puttamaṃsaṃ khādanto viya, piṇḍapātaṃ paccavekkhitvā paribhuñjitvā bhamaro vane madhuṃ karoti viya, kammaṭṭhānānurūpaṃ vanasaṇḍaṃ pavisitvā jhānamaggaphalanibbattanatthāya samaṇadhammakaraṇatthāya gāme **care** careyyāti adhippāyo veditabbo.

‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, bhikkhūnaṃ karaṇīyāni…pe… imāni kho, bhikkhave, bhikkhūnaṃ tīṇi karaṇīyānī’’ti **idaṃ** suttaṃ bhagavatā anuññāte ācāre atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **anuññātaṃ** nāma. Tasmiṃ sutte yo bhikkhu sīlaṃ pāti rakkhati, iti rakkhaṇato so bhikkhu **pāti** nāma. Yaṃ sīlaṃ taṃ pātiṃ bhikkhuṃ apāyādidukkhato moceti, iti mocanato taṃ sīlaṃ **pātimokkhaṃ** nāma. Yena sīlena bhikkhu saṃvaritabbacakkhundriyādikaṃ saṃvarati, iti saṃvaraṇakaraṇato taṃ sīlaṃ **saṃvaraṃ** nāma, pātimokkhaṃ eva saṃvaraṃ **pātimokkhasaṃvaraṃ,** pātimokkhasaṃvarena **saṃvuto** samannāgato hutvā saṃvuṇanato catuiriyāpathesu cārako hoti, iti saṃvuṇanato bhikkhu **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto** nāma. **Viharati** catuiriyāpathe pavatteti. Vārittacāraṃ vajjetvā cārittasīlaṃ ādāya caraṇaṃ **ācāro,** agocare vajjetvā gocare caraṇaṃ **gocaro**ti. Attho vuccamāno ativitthāro bhavissati, tasmā kiñcimattaṃ kathetvā sāsanapaṭṭhānasuttabhāvaṃ kathessāma.

‘‘Ettakameva suttaṃ ‘anuññāta’nti niddhāritabba’’nti vattabbattā **‘‘dasayime, bhikkhave, dhammā pabbajitena abhiṇhaṃ paccavekkhitabbā’’**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ** ‘‘dasā’’tiādikaṃ suttampi anuññāte dasavidhe paccavekkhitabbe dhamme vācakañāpakabhāvena pavattanato **anuññātaṃ** nāma. ‘‘Tīṇimāni…pe… karaṇīyānī’’ti **idaṃ** suttampi anuññāte tividhe sucarite vācakañāpakabhāvena pavattanato **anuññātaṃ** nāma.

Nānāvidhaṃ anuññātaṃ suttaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ suttaṃ paṭikkhitta’’nti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ paṭikkhitta’’**ntiādi vuttaṃ.

‘‘Natthi puttasamaṃ pemaṃ, natthi gosamitaṃ dhanaṃ;
Natthi sūriyasamā ābhā, samuddaparamā sarā’’ti. –

Idaṃ devaputtavacanaṃ paṭikkhipanto bhagavā –

> ‘‘Natthi attasamaṃ pemaṃ, natthi dhaññasamaṃ dhanaṃ;
> Natthi paññāsamā ābhā, vuṭṭhi ve paramā sarā’’ti. –

Gāthaṃ āha. **Ettha** etasmiṃ gāthādvaye **yaṃ** ‘‘natthi puttasamaṃ pema’’ntiādikaṃ purimakaṃ hoti. **Idaṃ** ‘‘natthi puttasamaṃ pema’’ntiādikaṃ devaputtavacanaṃ bhagavatā paṭikkhittattā, paṭikkhitte atthe pavattanato ca **paṭikkhittaṃ** nāma.

Dubbhikkhakāle vā kantāre vā mātāpitaro puttadhītaro ghātetvāpi attānameva posenti, tasmā **‘‘natthi attasamaṃ pema’’**nti vuttaṃ. Dubbhikkhakālādīsu hiraññasuvaṇṇasārādīni, gomahiṃsādīnipi dhaññagahaṇatthāya dhaññassāmikānaṃ datvā dhaññameva gaṇhanti, tasmā **‘‘natthi dhaññasamaṃ dhana’’**nti vuttaṃ. Sūriyādīnaṃ ābhā paccuppannatamaṃ ekadesaṃva vinodeti, paññā pana dasasahassilokadhātumpi ekapajjotaṃ ekobhāsaṃ kātuṃ samatthā, atītānāgatapaccuppannadhammakoṭṭhāsesupi paṭicchādakaṃ kilesatamampi vidhamati, tasmā **‘‘natthi paññāsamā ābhā’’**ti vuttaṃ. Samuddo bhūmiyā ca ekadeseyeva tiṭṭhati, so ca deve avuṭṭhe sati khayanasabhāvo bhaveyya, vuṭṭhi pana koṭisatasahassacakkavāḷesupi yāva ābhassarā brahmalokāpi pūrā bhavati, tasmā **‘‘vuṭṭhi ve paramāsarā’’**ti vuttaṃ.

‘‘Idameva paṭikkhittaṃ niddhāritabba’’nti vattabbattā **‘‘tīṇimāni bhikkhave’’**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ** ‘‘tīṇimānī’’tiādikaṃ suttampi paṭikkhitte duccarite vācakañāpakabhāvena pavattanato **paṭikkhittaṃ** nāma. (17)

124. Nānāvidhaṃ paṭikkhittaṃ ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘katamaṃ anuññātañca paṭikkhittañcā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha katamaṃ anuññātañcā’’**tiādi vuttaṃ.

Bhūripaññabhūripaññavanta gotama, **taṃ** bhūripaññaṃ gotamaṃ ahaṃ pucchāmi. **Idha** loke anekā **yā** janatā bhītā, sā janatā **kiṃsu** katamā bhave. Yo ca maggo anekāyatano iti pavutto, so ca maggo **kiṃsu** katamo bhave. **Kismiṃ** dhamme **ṭhito** jano paralokaṃ **na bhāye** na bhāyeyyāti pucchatīti yojanā.

Devaputta yo jano sammā**vācañca** paṇidhāya, sammā**manañca** paṇidhāya, kāyena pāpāni akubbamāno ca bhave, ayaṃ eko. Bahvannapānaṃ gharaṃ āvasanto ca bhave, ayaṃ eko. **Saddho** saddhāsampanno cittamudubhāvena **mudu** ca bhave, ayaṃ eko. **Vadaññū** yācakānaṃ yācanavasena vuttavacanaññū hutvā saṃvibhāgī ca bhave, ayaṃ eko. Iti **etesu** catūsu dhammesu **ṭhito** jano dhammesu ṭhito hutvā paralokaṃ **na bhāye** na bhāyeyyāti yojanā.

‘‘Tasmiṃ sutte katamaṃ anuññātaṃ, katamaṃ paṭikkhittaṃ nāmā’’ti pucchitabbattā **‘‘tattha yaṃ āhā’’**tiādi vuttaṃ. **Tattha** tasmiṃ ‘‘kiṃsūdhā’’tiādipañhāya vissajjane ‘‘vācaṃ manañcā’’tiādivacane ‘‘vācaṃ manañca paṇidhāya sammā’’ti **yaṃ** vacanaṃ bhagavā āha, **idaṃ** ‘‘vācaṃ…pe… sammā’’ti vacanaṃ anuññāte vacanīyādike atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **anuññātaṃ** nāma. ‘‘Kāyena pāpāni akubbamāno’’ti **yaṃ** vacanaṃ āha, **idaṃ** ‘‘kāyena …pe… māno’’ti vacanaṃ pāpakubbena paṭikkhitte vuttanayena pavattanato **paṭikkhittaṃ** nāma. ‘‘Bahvanna…pe… na bhāye’’ti **yaṃ** vacanaṃ āha, **idaṃ** ‘‘bahvanna…pe… na bhāye’’ti vacanaṃ vuttanayena anuññātaṃ nāma. **Idaṃ** ‘‘vāca’’ntiādikaṃ vacanaṃ vuttanayadvayena anuññātañca paṭikkhittañca hoti.

‘‘Sabbapāpassa akaraṇa’’ntiādiko vuttatthova. ‘‘Tasmiṃ sabbapāpassātiādike katamaṃ anuññātaṃ, katamaṃ paṭikkhitta’’nti vattabbabhāvato **‘‘tattha ya’’**ntiādi vuttaṃ.

Devānaminda, ahaṃ kāyasamācārampi duvidhena vadāmi – **sevitabbaṃ** anavajjaṃ kāyasamācārampi vadāmi, **asevitabbaṃ** sāvajjaṃ kāyasamācārampi ahaṃ vadāmi. Vacīsamācārādīsupi vuttanayānusārena yojanā kātabbā.

‘‘Kiñca vaḍḍhanahāyanaṃ āgamma kāyasamācārādikaṃ sevitabbāsevitabbabhedena vutta’’nti vattabbabhāvato **‘‘kiñcetaṃ paṭiccā’’**tiādi vuttaṃ. Akusaladhammavaḍḍhanaṃ, kusaladhammahāyanañca paṭicca kāyasamācārādayo na sevitabbā, kusaladhammavaḍḍhanaṃ, akusaladhammahāyanañca paṭicca kāyasamācārādayo sevitabbāti sallakkhetabbā. (18)

125. Nānāvidhaṃ anuññātañca paṭikkhittañca ācariyena niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, **‘‘katamo suttaviseso thavo’’ti** pucchitabbattā tathā pucchitvā ayaṃ suttaviseso thavo nāmāti viññāpetuṃ **‘‘tattha katamo thavo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu aṭṭhavīsatividhesu lokiyādīsu sāsanapaṭṭhānasuttesu katamo suttaviseso thavo nāmāti pucchati.

Maggānaṃ jaṅghamaggadiṭṭhimaggādīnaṃ **aṭṭhaṅgiko** sammādiṭṭhimaggaṅgādiaṭṭhaṅgiko maggo **seṭṭho** uttamo. **Saccānaṃ** vacīsaccakhattiyādisammutisaccaparamatthasaccānaṃ **caturo** dukkhasamudayanirodhanirodhagāminipaṭipadāvasena caturo ariyasaccā **padā seṭṭhā** uttamā. **Dhammānaṃ** sabbasaṅkhatasappaccayadhammānaṃ **virāgo** asaṅkhatanibbānasaṅkhāto virāgo dhammo **seṭṭho** uttamo. **Dvipadānaṃ** sabbadevamanussādīnaṃ dvipadānaṃ **cakkhumā** pañcavidhacakkhumā bhagavā **seṭṭho** uttamoti yojanā. **Ayaṃ** ‘‘maggānaṭṭhaṅgiko’’tiādisuttaviseso thave atthe vācakañāpakabhāvena pavattanato **thavo** nāma.

‘‘Ayameva suttaviseso thavo’’ti vattabbattā **‘‘tīṇimāni bhikkhave’’**tiādi vuttaṃ. **Apadā** ahimacchādayo vā, **dvipadā** manussasakuṇapakkhijātikādayo vā, **catuppadā** hatthiassagomahiṃsādayo vā, **bahuppadā** satapadiādayo vā, **rūpino** kāmarūpasattā vā, **arūpino** arūpasattā vā, **saññino** sattaviññāṇaṭṭhitisattā vā, **asaññino** asaññasattā vā, **nevasaññīnāsaññino** bhavagge nibbattasattā vā **yāvatā** yattakā sattā saṃvijjanti, **tesaṃ** tattakānaṃ apadādīnaṃ sattānaṃ **yadidaṃ** yo ayaṃ arahaṃ sammāsambuddho tathāgato uppanno, so ayaṃ arahaṃ sammāsambuddho tathāgato **aggaṃ** aggoti akkhāyati, **seṭṭhaṃ** seṭṭhoti akkhāyati, **pavaraṃ** pavaroti akkhāyati, ayaṃ paṭhamo aggo.

Saṅkhatānaṃ dhammānaṃ vā sappaccayasabhāvānaṃ vā, **asaṅkhatānaṃ** paccayehi asaṅkharitānaṃ paṇṇattimattabhūtānaṃ dhammānaṃ vā **yāvatā** yattakā paṇṇattī voharīyanti, tattakehi paṇṇattīhi paññapetabbānaṃ **tesaṃ** saṅkhatāsaṅkhatānaṃ **dhammānaṃ yadidaṃ** yo ayaṃ madanimmadano…pe… yo ayaṃ nirodho, yaṃ idaṃ nibbānamaggaphalānamālambaṇaṃ bhavati, so ayaṃ madanimmadanādiko dhammo **aggaṃ** aggoti akkhāyati…pe… akkhāyati, ayaṃ dutiyo aggo.

Saṅghānaṃ yāvatā paṇṇatti, gaṇānaṃ yāvatā paṇṇatti, mahājanasannipātānaṃ yāvatā paṇṇatti voharīyanti, tattakehi paṇṇattīhi paññapetabbānaṃ tesaṃ saṅghagaṇādīnaṃ yāni imāni cattāri puggalāni purisayugāni, ye ime aṭṭha purisapuggalā…pe… lokassa yaṃ idaṃ puññakkhettaṃ saṃvijjati, so ayaṃ catupurisayugādiko tathāgatasāvakasaṅgho **aggaṃ** aggoti akkhāyati…pe… akkhāyati, ayaṃ tatiyo aggo. Imāni tīṇi tathāgatanibbānaariyasaṅgharatanāni aggāni bhavanti.

Sabbalokuttaro apadādisabbasattalokato uttaro satthā ca, **kusalapakkhato** kusalaanavajjapakkhabhāvato uttaro dhammo ca, **narasīhassa** satthuno gaṇo ca iti **tīṇi** satthudhammagaṇaratanāni aggāni, tāni **tīṇi** satthudhammagaṇaratanāni **visissare** guṇavasena visissanti.

Samaṇapadumasañcayo sare ruhamānaṃ padumaṃ sobhanaṃ iva sāsane sobhanasamaṇapadumasamūho gaṇo ca, dhammavaro ca, vidūnaṃ sakkato **naravaradamako** naravarānaṃ brahmadevamanussarājarājamahāmaccādīnaṃ damako anudamako **cakkhumā** sambuddho ca iti **tīṇi** gaṇadhammabuddharatanāni lokassa uttari bhavanti.

Appaṭisamo satthā ca, **nirupadāho** niggataupadāho, sabbo dhammo ca ariyo gaṇavaro ca iti yāni **tīṇi** buddhadhammagaṇaratanāni aggāni, **tāni** tīṇi…pe… nāni **khalu** ekaṃsena **visissare** visissanti.

Saccanāmo avitathasaccadesanato saccanāmo khemo **sabbābhibhū** sabbe manussadevādike anabhibhavamānopi guṇātirekavasena abhibhavamāno viya pavattanato sabbābhibhū jino ca, **saccadhammo** avitathasabhāvato saccadhammo ca, **tassa** saccadhammassa **uttari** uttamo añño dhammo natthi, viññūnaṃ niccaṃ **pūjito** pūjāraho ariyasaṅgho ca iti tīṇi lokassa **uttari** uttamāni bhavanti.

Ekāyanapadassa vacanattho **aṭṭhakathāyaṃ (netti. aṭṭha. 170)** bahudhā vutto. Jātikhayantadassī hitānukampī bhagavā ekāyanaṃ maggaṃ pajānāti. ‘‘Yaṃ ekāyanaṃ maggaṃ pajānāti, tena maggena kiṃ taratī’’ti vattabbabhāvato **‘‘etena maggenā’’**tiādi vuttaṃ. Yaṃ maggaṃ bhagavā jānāti, **etena maggena pubbe** atītamaddhānaṃ buddhādayo ariyā **oghaṃ** saṃsāroghaṃ tariṃsu, anāgatamaddhānaṃ tarissanti, **ye cāpi** buddhādayo paccuppanne uppajjanti, te cāpi buddhādayo paccuppanne taranti, **visuddhipekkhā** visuddhiṃ apekkhamānā **sattā** devamanussaseṭṭhaṃ tādisaṃ yathāvuttaguṇaṃ **taṃ** sammāsambuddhaṃ namassanti, **iti ayaṃ** nānāvidhasuttavisesopi thave ratanattaye, ratanattayaguṇe ca vācakañāpakabhāvena pavattanato **thavo** nāma. Iccetaṃ sāsanapaṭṭhānasuttavisesadassako saṃvaṇṇanāvisesopi sāsanapaṭṭhānaṃ nāmāti veditabbo.

Amhākācariya tumhehi amhākācariyehi soḷasappabhedasaṃkilesabhāgiyādisāsanapaṭṭhānasuttañceva aṭṭhavīsatividhaṃ lokiyādisāsanapaṭṭhānasuttañca niddhāritaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘tesu saṃkilesabhāgiyādīsu sāsanapaṭṭhānasuttavisesesu katamaṃ suttavisesaṃ katamena suttavisesena saṃsanditvā niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘tattha lokiyaṃ sutta’’**ntiādi āraddhaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana – ‘‘evaṃ duvidhampi sāsanapaṭṭhānaṃ nānāsuttapadāni udāharantena vibhajitvā idāni saṃkilesabhāgiyādīhi saṃsanditvā dassetuṃ puna ‘lokiyaṃ sutta’ntiādi āraddha’’nti (netti. aṭṭha. 170) vuttaṃ.

Tattha **tatthā**ti tesu soḷasavidhesu saṃkilesabhāgiyādīsu sāsanapaṭṭhānasuttavisesesu ceva aṭṭhavīsatividhesu lokiyādīsu sāsanapaṭṭhānasuttavisesesu ca akusalapakkhe pavattaṃ lokiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyasuttena samānatthabhāvena saṃsandati, kusalapakkhe pavattaṃ lokiyaṃ suttaṃ vāsanābhāgiyasuttena samānatthabhāvena saṃsandati, tasmā lokiyaṃ suttaṃ ekavidhampi saṃkilesabhāgiyena ca vāsanābhāgiyena ca dvīhi suttehi niddisitabbaṃ. Dassanapakkhe pavattaṃ lokuttaraṃ suttaṃ dassanabhāgiyena samānatthabhāvena saṃsandati, bhāvanāpakkhe pavattaṃ lokuttaraṃ suttaṃ bhāvanābhāgiyena samānatthabhāvena saṃsandati, asekkhapakkhe pavattaṃ lokuttaraṃ suttaṃ asekkhabhāgiyena samānatthabhāvena saṃsandati, tasmā lokuttarampi suttaṃ dassanabhāgiyena ca bhāvanābhāgiyena ca asekkhabhāgiyena ca tīhi suttehi niddisitabbaṃ. Vuttanayānusārena sesesupi saṃsandanayojanā kātabbā.

Amhākācariya tumhehi amhākācariyehi nayadassanavasena suttavisesasaṃsandanaṃ dassitaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kimatthāya saṃkilesabhāgiyādibhedena vibhajitvā bhagavatā vutta’’nti vattabbattā **‘‘vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa suttassa nigghātāyā’’**tiādi vuttaṃ. Ettha ca suttavasena suttatthā gahitā.

‘‘Yaṃ sattādhiṭṭhānaṃ ācariyena niddhāritaṃ, taṃ sattādhiṭṭhānaṃ kittakehi suttehi vibhajitvā niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘lokuttaraṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānaṃ chabbisatiyā puggalehi niddisitabba’’**nti vuttaṃ. ‘‘Te chabbīsati puggalā katihi suttehi samanvesitabbā’’ti vattabbattā **‘‘te tīhī’’**tiādi vuttaṃ. Dassanabhāgiyena sattādhiṭṭhānena, bhāvanābhāgiyena sattādhiṭṭhānena, asekkhabhāgiyena sattādhiṭṭhānena cāti tīhi suttehi te chabbīsati puggalā samanvesitabbā.

‘‘Katamehi katamehi katamaṃ katamaṃ suttaṃ niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘tattha dassanabhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu tīsu dassanabhāgiyādīsu suttesu. **Tatthā**ti vā tesu chabbīsatiyā puggalesu. Sattādhiṭṭhānekadesaṃ dassanabhāgiyaṃ suttaṃ ekabījinā puggalena ca niddisitabbaṃ…pe… dhammānusārinā puggalena ca niddisitabbaṃ, iti imehi pañcahi puggalehi sattādhiṭṭhānekadesaṃ dassanabhāgiyaṃ suttaṃ niddisitabbaṃ. Ettha ca dassanaggahaṇena sotāpattiphalaṭṭhāpi gahitā, tasmā ekabījikolaṃkolasattakkhattuparamā phalaṭṭhāpi gahitā.

Saddhānusārī pana yo vipassanākkhaṇe saddhaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so puggalo nibbattetabbasotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma, saddhāya samāpattiṃ anussarati, iti saddhāya samāpattiyā anussaraṇato sotāpattimaggaṭṭho puggalo **saddhānusārī** nāma. So puggalo sotāpattiphalakkhaṇe saddhāya vimuttattā saddhāvimutto hutvā ekabījikolaṃkolasattakkhattuparamo bhavati. Yo pana puggalo vipassanākkhaṇe paññaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggaṃ nibbatteti, so puggalo nibbattetabbasotāpattimaggakkhaṇe **dhammānusārī** nāma, dhammena paññāya samāpattiṃ anussarati, iti dhammena paññāya samāpattiyā anussaraṇato **dhammānusārī** nāma. So puggalo phalakkhaṇe diṭṭhiyā paññāya nirodhaṃ pattattā diṭṭhipatto hutvā ekabīji…pe… paramo bhavati. **Dhammo**ti cettha paññā gahitā. Iti pabhedato dve maggaṭṭhā, cha phalaṭṭhāti aṭṭhahi ariyapuggalehi, sampiṇḍite pana pañcahi ariyapuggalehi sattādhiṭṭhānekadesaṃ dassanabhāgiyaṃ suttaṃ niddisitabbaṃ.

Imesaṃ ekabījiādīnaṃ puggalānaṃ sattādhiṭṭhānekadesatthattā ceva dassanabhāgiyatthattā ca sattādhiṭṭhānekadesaṃ dassanabhāgiyaṃ suttaṃ ettakehi puggalehi niddisitabbanti niyametvā ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘sattādhiṭṭhānekadesaṃ dassanabhāgiyaṃ suttaṃ kittakehi puggalehi niddisitabba’’nti pucchitabbattā –

> ‘‘Bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ dvādasahi puggalehi niddisitabbaṃ sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipannena, sakadāgāminā, anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipannena, anāgāminā, antarāparinibbāyinā, upahaccaparinibbāyinā, asaṅkhāraparinibbāyinā, sasaṅkhāraparinibbāyinā, uddhaṃsotena akaniṭṭhagāminā, saddhāvimuttena, diṭṭhippattena, kāyasakkhinā cāti bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ imehi dvādasahi puggalehi niddisitabba’’nti –

Vuttaṃ. Tatthāpi sattādhiṭṭhānekadesaṃ bhāvanābhāgiyaṃ suttanti gahetabbaṃ. **Sakadā…pe… pannena** sakadāgāmimaggaṭṭhena puggalena, **sakadāgāminā** sakadāgāmiphalaṭṭhena, **anāgāmi…pe… pannena** anāgāmimaggaṭṭhena, **anāgāminā** anāgāmiphalaṭṭhena, avihādīsu pañcasu suddhāvāsesu āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā arahattaṃ patvā parinibbāyanasabhāvena **antarāparinibbāyī**nāmakena anāgāminā, āyuvemajjhaṃ atikkamitvā arahattaṃ patvā parinibbāyanasabhāvena **upahaccaparinibbāyī**nāmakena anāgāminā, asaṅkhārena appayogena arahattaṃ patvā parinibbāyanasabhāvena **asaṅkhāraparinibbāyī**nāmakena anāgāminā, sasaṅkhārena sappayogena arahattaṃ patvā parinibbāyanasabhāvena **sasaṅkhāraparinibbāyī**nāmakena anāgāminā, avihādīhi uddhaṃ atappādīsu upapattisotena arahattaṃ patvā parinibbāyanasabhāvena **uddhaṃsota**nāmakena anāgāminā, akaniṭṭhaṃ gantvā arahattaṃ patvā parinibbāyanasabhāvena **akaniṭṭhagāmī**nāmakena anāgāminā, saddhāya vimuttattā **saddhāvimutta**nāmakena anāgāminā, diṭṭhiyā paññāya nirodhaṃ pattattā **diṭṭhippatta**nāmakena anāgāminā cāti imehi ekādasahi ajhānalābhīpuggalehi ca, kāyena nāmakāye phuṭṭhānaṃ arūpajhānānaṃ anantaraṃ nibbānaṃ sacchikaroti, iti sacchikaraṇato **kāyasakkhī**nāmakena jhānalābhinā cāti dvādasahi puggalehi niddisitabbaṃ.

Imesaṃ vuttappakārānaṃ puggalānaṃ sattādhiṭṭhānekadesatthattā ceva bhāvanābhāgiyatthattā ca sattādhiṭṭhānekadesaṃ bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ ettakehi puggalehi niddisitabbanti niyametvā ācariyena vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘kittakehi puggalehi sattādhiṭṭhānekadesaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ niddisitabba’’nti vattabbattā –

> ‘‘Asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ navahi puggalehi niddisitabbaṃ saddhāvimuttena, paññāvimuttena, suññatavimuttena, animittavimuttena, appaṇihitavimuttena, ubhatobhāgavimuttena, samasīsinā, paccekabuddhehi, sammāsambuddhehi cāti asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ imehi navahi puggalehi niddisitabba’’nti –

Vuttaṃ. Tattha sattādhiṭṭhānekadesaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ niddisitabbanti yojetabbaṃ. Saddhāya kilesehi vimuttattā arahattaphalakkhaṇe **saddhāvimutto** arahā, tena saddhāvimuttena. Paññāya vimuttattā arahattaphalakkhaṇe **paññāvimutto** arahā, tena paññāvimuttena. Suññatavipassanāsaṅkhātena anattānupassanena vimuttattā **suññatavimutto** arahā, tena suññatavimuttena. Animittānupassanāsaṅkhātena aniccānupassanena vimuttattā **animittavimutto** arahā, tena animittavimuttena. Appaṇihitānupassanāsaṅkhātena dukkhānupassanena vimuttattā **appaṇihitavimutto** arahā, tena appaṇihitavimuttena. Ubhato rūpakāyanāmakāyato ubhatobhāgato vimuttattā **ubhatobhāgavimutto** arahā, tena ubhatobhāgavimuttena. Purimā pañca puggalā ajhānalābhino gahitā, ubhatobhāgavimutto pana jhānalābhīgahito.

Samasīsī nāma iriyāpathasamasīsī, rogasamasīsī, jīvitasamasīsīti tividhā honti. Imesu tīsu samasīsīsu yo arahā catūsu iriyāpathesu ekekasmiṃ iriyāpathe arahattaṃ patvā aññaṃ iriyāpathaṃ asaṅkamitvā tasmiṃ tasmiṃ iriyāpatheyeva parinibbāyati, ayaṃ arahā **iriyāpathasamasīsī** nāma. Yo arahā yasmiṃ roge uppanne arahattaṃ patvā tato rogato anuṭṭhahitvā tasmiṃ rogeyeva parinibbāyati, ayaṃ arahā **rogasamasīsī** nāma. Yo arahā paccavekkhaṇavīthiyānantaraṃ bhavaṅgaṃ otaritvā tato maraṇāsannajavanavīthiyānantarameva parinibbāyati, ayaṃ arahā vārasamatāya **jīvitasamasīsī** nāma. **Vārasamatā**ti ca paccavekkhaṇavīthi maggavithyānuvattakattā paccavekkhaṇavīthianantaraṃ pavattamānāyapi maraṇāsannavīthi maggavīthianantaraṃ pavattāti vattabbārahā, tasmā vīthianantaratā vārasamatā nāma. Tāya vārasamatāya ca jīvitasamasīsī vutto.

Saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇīti etthapi paccavekkhaṇavīthiyānantaraṃ bhavaṅgaṃ otaritvā bhavaṅgato vuṭṭhāya pavattavīthiyā paṭisambhidāñāṇāni pavattanti. Vuttanayena vīthianantaratāya vārasamatāya ‘‘saha paṭisambhidāhī’’ti vuttaṃ. **Bhagavato sabbaññutaññāṇampi** paccavekkhaṇavīthiyānantaraṃ bhavaṅgaṃ otaritvā bhavaṅgato vuṭṭhāya pavattavīthiyā paṭhamaṃ pavattatīti veditabbaṃ. Iminā jīvitasamasīsinā, sabbehi paccekabuddhehi, sabbehi sammāsambuddhehi cāti imehi navahi puggalehi sattādhiṭṭhānekadesaṃ asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ niddisitabbaṃ.

Imesaṃ puggalānaṃ sattādhiṭṭhānekadesatthattā ceva asekkhabhāgiyatthattā ca **evaṃ** iminā ‘‘lokuttaraṃ suttaṃ sattādhiṭṭhāna’’ntiādinā pakārena vuttehi imehi chabbīsatiyā puggalehi ariyehi dassanabhāgiyavāsanābhāgiyaasekkhabhāgiyasuttānaṃ vasena lokuttaraṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānekadesaṃ suttaṃ niddisitabbaṃ.

Imesaṃ chabbīsatiyā puggalānaṃ sakalalokuttarasuttatthattā ceva sattādhiṭṭhānekadesasuttatthattā ca lokuttaraṃ sattādhiṭṭhānekadesaṃ suttaṃ. Ettakehi puggalehi niddisitabbanti ācariyena niyametvā vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘lokiyaṃ sattādhiṭṭhānekadesaṃ suttaṃ kittakehi puggalehi niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘lokiyaṃ suttaṃ sattādhiṭṭhānaṃ ekūnavīsatiyā puggalehi niddisitabba’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Te ekūnavīsati lokiyā puggalā katamehi dhammehi niddiṭṭhā samanvesitabbā’’ti vattabbattā **‘‘te caritehī’’**tiādi vuttaṃ. **Te** ekūnavīsati lokiyā puggalā **caritehi** caritavisesehi niddiṭṭhā samanvesitabbāti. ‘‘Kathaṃ caritehi niddiṭṭhā’’ti vattabbattā **‘‘keci rāgacaritā’’**tiādi vuttaṃ. Rāgacaritadosacaritādīhi caritehi ekūnavīsati lokiyapuggalā rāgacaritā, keci dosacaritā…pe… mohacarito cāti niddiṭṭhā. Iti niddiṭṭhehi imehi ekūnavīsatiyā puggalehi lokiyasattādhiṭṭhānekadesaṃ suttaṃ niddisitabbaṃ. ‘‘Lokiya’’nti sāmaññavasena vuttampi ‘‘saṃkilesabhāgiyaṃ lokiya’’nti visesato viññātabbaṃ.

Lokiyaṃ sattādhiṭṭhānekadesaṃ suttaṃ ettakehi puggalehi niddisitabbanti ācariyena niyametvā vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘vāsanābhāgiyaṃ sattādhiṭṭhānekadesaṃ suttaṃ katamehi puggalehi niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘vāsanābhāgiya’’**ntiādi vuttaṃ. Vāsanābhāgiyaṃ sattādhiṭṭhānekadesaṃ suttaṃ sīlavantehi puggalehi, dhammehi ca niddisitabbanti yojetabbaṃ. ‘‘Kittakā sīlavantapuggalā’’ti vattabbattā **‘‘te sīlavanto pañca puggalā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Kittakā dhammā’’ti vattabbattā **‘‘pakatisīla’’**ntiādi vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – pakatisīlavanto ca samādānasīlavanto ca cittappasādavanto ca samathavanto ca vipassanāvanto cāti **pañca puggalā,** pakatisīladhammo ca samādānasīladhammo ca cittappasādadhammo ca samathadhammo ca vipassanādhammo cāti **pañca dhammā**ti imehi pañcahi puggalehi, imehi pañcahi dhammehi vāsanābhāgiyaṃ sattādhiṭṭhānekadesadhammādhiṭṭhānekadesaṃ suttaṃ yathākkamaṃ niddisitabbanti.

Lokuttaraṃ sattādhiṭṭhānaṃ suttaṃ dassanabhāgiyavāsanābhāgiyaasekkhabhāgiyasuttehi niddisitabbanti ācariyena niyametvā vibhattaṃ, amhehi ca ñātaṃ, ‘‘lokuttaraṃ dhammādhiṭṭhānaṃ suttaṃ kittakehi suttehi niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘lokuttaraṃ suttaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ…pe… asekkhabhāgiyenā’’**ti vuttaṃ.

‘‘Lokiyañca lokuttarañca sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca kittakehi niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘lokiyañca…pe… ubhayena niddisitabba’’**nti vuttaṃ. **Ubhayenā**ti lokiyalokuttarena, sattādhiṭṭhānadhammādhiṭṭhānena samānatthabhāvena niddisitabbanti.

‘‘Ñāṇaṃ kittakehi niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘ñāṇaṃ paññāyā’’**tiādi vuttaṃ. Yasmiṃ yasmiṃ sutte ñāṇaṃ āgataṃ, tasmiṃ tasmiṃ sutte ñāṇaṃ ñāṇapariyāyena paññādinā niddisitabbanti.

‘‘Ñeyyaṃ kittakena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘ñeyyaṃ atītānāgatapaccuppannehī’’**tiādi vuttaṃ. Yasmiṃ yasmiṃ sutte ñeyyaṃ āgataṃ, tasmiṃ tasmiṃ sutte ñeyyaṃ ñeyyapariyāyena niddisitabbanti.

‘‘Ñāṇañca ñeyyañca kittakena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘ñāṇañca ñeyyañca tadubhayenā’’**tiādi vuttaṃ. Yasmiṃ yasmiṃ sutte ñāṇañeyyā āgatā, tasmiṃ tasmiṃ sutte ñāṇañeyyā ñāṇañeyyapariyāyena niddisitabbanti.

Dassanasutte yathā niddiṭṭhaṃ, tathā upadhārayitvā labbhamānato niddisitabbaṃ. Bhāvanāsutte yathā niddiṭṭhaṃ, tathā upadhārayitvā labbhamānato niddisitabbaṃ. Tadubhayaṃ dassanañca bhāvanā ca sutte yathā niddiṭṭhaṃ, tathā upadhārayitvā labbhamānato niddisitabbaṃ.

‘‘Sakavacanaṃ paravacana’’ntiādīsupi evameva visuṃ visuṃ ca ekato ca sutte yathā niddiṭṭhaṃ, tathā upadhārayitvā labbhamānato niddisitabbanti yojanā kātabbā. ‘‘Ettakameva niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘yaṃ vā panā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Vipākassa hetu kammamevā’’ti vattabbattā **‘‘duvidho hetū’’**tiādi vuttaṃ. Kilesā saṃkilesabhāgiyasuttena samānatthabhāvena niddisitabbā. Taṇhāsaṅkhāto samudayo vā kilesasaṅkhāto samudayo vā akusalasaṅkhāto samudayo vā saṃkilesabhāgiyena suttena samānatthabhāvena niddisitabbo. Lokiyakusalahetusaṅkhāto samudayo vā lokiyakusalasaṅkhāto samudayo vā vāsanābhāgiyena suttena samānatthabhāvena niddisitabbo.

Kammañca vipāko ca yathārahaṃ labbhamānasuttena niddisitabboti sāmaññavasena vibhatto, ‘‘kusalaṃ katamena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘tattha kusala’’**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu aṭṭhavīsatiyā sāsanapaṭṭhānasuttesu kusalaṃ catūhi suttehi samānatthabhāvena niddisitabbaṃ. ‘‘Katamehi catūhī’’ti vattabbattā **‘‘vāsanābhāgiyenā’’**tiādi vuttaṃ. Lokiyakusalaṃ vāsanābhāgiyena niddisitabbaṃ samānatthattā, lokuttarakusalaṃ dassanabhāgiyena, vāsanābhāgiyena, asekkhabhāgiyena ca yathārahaṃ samānatthabhāvena niddisitabbaṃ. Kusalaṃ ettakehi niddisitabbanti niyametvā vibhattaṃ, ‘‘akusalaṃ katamena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘akusala’’**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Kusalañca akusalañca katamena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘kusalañca akusalañca tadubhayena niddisitabba’’**nti vuttaṃ. Yasmiṃ yasmiṃ sutte tadubhayaṃ āgataṃ, tasmiṃ tasmiṃ sutte āgatena tadubhayena niddisitabbaṃ.

‘‘Anuññātaṃ katamena niddisitabba’’nti vattabbattā **‘‘anuññāta’’**ntiādi vuttaṃ. Anuññātaṃ bhagavato anuññātāya samānatāya niddisitabbaṃ. ‘‘Katividhaṃ anuññāta’’nti vattabbattā **‘‘taṃ pañcavidha’’**ntiādi vuttaṃ. **Yaṃ** anuññātaṃ yāsu yāsu bhūmīsu dissati, **taṃ** anuññātaṃ tāsu tāsu bhūmīsu āgatena samānena **kappiyānulomena** niddisitabbaṃ.

Anuññātaṃ iminā niddisitabbanti ācariyena niyametvā vibhattaṃ, ‘‘paṭikkhittaṃ katamena niddisitabba''nti vattabbattā **''paṭikkhittaṃ bhagavatā''**tiādi vuttaṃ. Bhagavatā paṭikkhittaṃ bhagavatā **paṭikkhittakāraṇena** sutte āgatena vatthunā kāraṇaphalabhāvena niddisitabbaṃ. Yaṃ paṭikkhittaṃ yāsu yāsu bhūmīsu dissati, taṃ pana paṭikkhittaṃ tāsu tāsu bhūmīsu āgatena pākaṭena akappiyānulomena niddisitabbaṃ.

''Anuññātañca paṭikkhittañca katamena niddisitabba''nti vattabbattā **''anuññātañca paṭikkhittañca tadubhayena niddisitabba''**nti vuttaṃ. Yasmiṃ yasmiṃ sutte anuññātañca paṭikkhittañca āgataṃ, tasmiṃ tasmiṃ sutte āgatena tadubhayena niddisitabbaṃ.

''Thavo katamena niddisitabbo''ti vattabbattā **''thavo pasaṃsāyā''**tiādi vuttaṃ. Yasmiṃ yasmiṃ sutte yā yā pasaṃsā āgatā, tasmiṃ tasmiṃ sutte āgatāya tāya tāya pasaṃsāya thavo niddisitabbo. ''Yo thavo pasaṃsāya niddisitabbo, so thavo katividhena niddisitabbo''ti vattabbattā **''so pañcavidhenā''**tiādi vuttaṃ. Bhagavato thavo ca dhammassa thavo ca ariyasaṅghassa thavo ca ariyadhammānaṃ sikkhāya thavo ca lokiyaguṇasampattiyā thavo cāti pañcavidhena veditabbo. **Iti evaṃ** vuttappakārena pañcavidhena thavo niddisitabbo.

Amhākācariya amhākācariyena aṭṭhārasa mūlapadā sāsanapaṭṭhāne daṭṭhabbāti vuttā, ''katamāni tāni aṭṭhārasa mūlapadānī''ti pucchitabbattā **''indriyabhūmī''**tiādi vuttaṃ. Sāsanapaṭṭhāne **indriyabhūmi** saddhindriyādiindriyabhūmi yehi navahi padehi niddisitabbā, sāsanapaṭṭhāne kilesabhūmi yehi navahi padehi niddisitabbā, evaṃ iminā pakārena etāni mūlapadāni nava padāni kusalapadāni, nava padāni akusalapadānīti aṭṭhārasa mūlapadāni honti. Sāsanapaṭṭhāne daṭṭhabbā, ''kena kāraṇena aṭṭhārasa mūlapadā sāsanapaṭṭhāne daṭṭhabbāti viññāyatī''ti vattabbattā **''tathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Tathā hī**ti tato eva aṭṭhārasamūlapadānaṃ sāsanapaṭṭhāne daṭṭhabbattā **''aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā? Sāsanapaṭṭhāne''**ti yaṃ vacanaṃ vuttaṃ, tena vacanena viññāyatīti. ''Kena mūlapadānaṃ navakusalapadanavaakusalapadabhāvena aṭṭhārasabhāvo viññāyatī''ti vattabbattā **''tenāhā''**tiādi vuttaṃ. **Tena** mūlapadānaṃ navakusalapadanavaakusalapadabhāvato āyasmā mahākaccāno –

''Navahi ca padehi kusalā, navahi ca yujjanti akusalapakkhā;
Ete kho mūlapadā, bhavanti aṭṭhārasa padānī''ti. –

Yaṃ vacanaṃ āha, tena ''navahi…pe… padānī''ti vacanena mūlapadānaṃ navakusalapadanavaakusalapadabhāvena aṭṭhārasabhāvo viññāyatīti.

''Yaṃ yaṃ saṃkilesabhāgiyādisoḷasavidhaṃ sāsanapaṭṭhānañceva yaṃ yaṃ lokiyādiaṭṭhavīsatividhaṃ sāsanapaṭṭhānañca ācariyena niddhāritaṃ, ettakameva paripuṇṇaṃ, aññaṃ sāsanapaṭṭhānaṃ niddhāretvā yuttaṃ yujjitabbaṃ natthī''ti vattabbattā **''niyuttaṃ sāsanapaṭṭhāna''**nti vuttaṃ. Yathāniddhāritasāsanapaṭṭhānato yaṃ yaṃ aññaṃ sāsanapaṭṭhānaṃ niddhāritaṃ atthi, taṃ taṃ aññaṃ sāsanapaṭṭhānaṃ **niyuttaṃ** yathārahaṃ niddhāretvā yuttaṃ yujjitabbanti attho gahetabboti.

''Yaṃ loko pūjayate…pe… niyuttaṃ sāsanapaṭṭhānanti yattako vacanakkamo bhāsito, ettakena vacanakkamena kiṃ netti samattā, udāhu asamattā''ti vattabbattā **''ettāvatā''**tiādi vuttaṃ. Āyasmatā mahākaccānena yā netti bhāsitā, bhagavatā sā netti anumoditā, mūlasaṅgītiyaṃ saṅgāyantehi therāsabhehi yā netti saṅgītā, sā netti ''yaṃ loko pūjayate…pe… niyuttaṃ sāsanapaṭṭhāna''nti **ettāvatā** vacanakkamena **samattā** paripuṇṇāva hoti.

Iti samattāya āyasmatā mahākaccānena bhāsitāya bhagavatā anumoditāya mūlasaṅgītiyaṃ saṅgāyantehi therāsabhehi saṅgītāya nettiyā atthavaṇṇanā **saddhammapālanāmena mahādhammarājagurunā mahātherena** racitā jinaputtānaṃ hitakarā nettivibhāvanā chabbīsādhikanavasate sakkarāje sāvaṇamāse sukkapakkhe navamadivase sūriyuggamanasamaye samattā.

Iti sāsanapaṭṭhāne sattibalānurūpā racitā vibhāvanā

Niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Sabbasattuttamo nātho, loke uppajji nāyako;
Sambuddho gotamo jino, anekaguṇalaṅkato.

Sāsanaṃ tassa seṭṭhassa, aṭṭhavassasatādhikaṃ;
Dvisahassaṃ yadā pattaṃ, nimmalaṃ vaḍḍhanaṃ subhaṃ.

Tadā bhūmissaro **mahādhammarājā** mahiddhiko;
Āṇācakkena sāreti, rājā noanuvattake.

Laddhā setagaje vare, loke vimhayajānake;
Appamatto mahāvīro, puññaṃ katvābhimodati.

Tasmiṃ vasseva sāvaṇe, māse navamadivase;
Sūriyuggamane kāle, nibbattāyaṃ vibhāvanā.

Yattakaṃ sāsanaṃ ṭhitaṃ, tattakaṃ racitaṃ mayā;
Ṭhātu nettivibhāvanā, jinaputtahitāvahā.

Iti taṃ racayantena, puññaṃ adhigataṃ mayā;
Hontu tassānubhāvena, sabbe vimuttibhāgino.

Rājadevī puttanattā, panattā ca sajātikā;
Sabbe rajjasukhe ṭhatvā, carantu caritaṃ sukhī.

Devo kāle suvassatu, sabbo raṭṭhajano sukhī;
Aññamaññaṃ ahiṃsanto, piyo hotu hitāvahoti.

Nettivibhāvinī niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Parivārapāḷi

1. Bhikkhuvibhaṅgo

Soḷasamahāvāro

1. Katthapaññattivāro

1. Pārājikakaṇḍaṃ

1. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha, kismiṃ vatthusmiṃ? Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññatti? Sabbatthapaññatti, padesapaññatti? Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññatti? Ekatopaññatti, ubhatopaññatti? Pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannaṃ? Katamena uddesena uddesaṃ āgacchati? Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipatti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandho? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammati? Ko tattha vinayo, ko tattha abhivinayo? Kiṃ tattha pātimokkhaṃ, kiṃ tattha adhipātimokkhaṃ? Kā vipatti? Kā sampatti? Kā paṭipatti? Kati atthavase paṭicca bhagavatā paṭhamaṃ pārājikaṃ paññattaṃ? Ke sikkhanti? Ke sikkhitasikkhā? Kattha ṭhitaṃ? Ke dhārenti? Kassa vacanaṃ? Kenābhatanti?

2. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sudinnaṃ kalandaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sudinno kalandaputto purāṇadutiyikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti, dve anupaññattiyo. Anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Sādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ubhatopaññatti. Pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ, nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Dutiyena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Sīlavipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Pārājikāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇanti? Āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammatīti? Dvīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca. Ko tattha vinayo, ko tattha abhivinayoti? Paññatti vinayo, vibhatti abhivinayo. Kiṃ tattha pātimokkhaṃ, kiṃ tattha adhipātimokkhanti? Paññatti pātimokkhaṃ, vibhatti adhipātimokkhaṃ. Kā vipattīti? Asaṃvaro vipatti. Kā sampattīti? Saṃvaro sampatti. Kā paṭipattīti? Na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu. [a. ni. 10.31] Kati atthavase paṭicca bhagavatā paṭhamaṃ pārājikaṃ paññattanti? Dasa atthavase paṭicca bhagavatā paṭhamaṃ pārājikaṃ paññattaṃ – saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya, dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, appasannānaṃ pasādāya, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, saddhammaṭṭhitiyā, vinayānuggahāya. Ke sikkhantīti? Sekkhā ca puthujjanakalyāṇakā ca sikkhanti. Ke sikkhitasikkhāti? Arahanto sikkhitasikkhā. Kattha ṭhitanti? Sikkhākāmesu ṭhitaṃ. Ke dhārentīti? Yesaṃ vattati te dhārenti. Kassa vacananti? Bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. Kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

3. Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
Moggaliputtena [moggalīputtena (syā.)] pañcamā, ete jambusirivhaye [jambusarivhaye (sārattha)].

Tato mahindo iṭṭiyo [iṭṭhiyo (sī.)], uttiyo sambalo [uṭṭiyo sampalo (itipi)] tathā;
Bhaddanāmo ca paṇḍito.

Ete nāgā mahāpaññā, jambudīpā idhāgatā;
Vinayaṃ te vācayiṃsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

Nikāye pañca vācesuṃ, satta ceva pakaraṇe;
Tato ariṭṭho medhāvī, tissadatto ca paṇḍito.

Visārado kāḷasumano, thero ca dīghanāmako;
Dīghasumano ca paṇḍito.

Punadeva [punareva (syā.)] kāḷasumano, nāgatthero ca buddharakkhito;
Tissatthero ca medhāvī, devatthero [revatthero (itipi)] ca paṇḍito.

Punadeva sumano medhāvī, vinaye ca visārado;
Bahussuto cūḷanāgo, gajova duppadhaṃsiyo.

Dhammapālitanāmo ca, rohaṇe [rohaṇo (sī.)] sādhupūjito;
Tassa sisso mahāpañño khemanāmo tipeṭako.

Dīpe tārakarājāva paññāya atirocatha;
Upatisso ca medhāvī, phussadevo mahākathī.

Punadeva sumano medhāvī, pupphanāmo bahussuto;
Mahākathī mahāsivo, piṭake sabbattha kovido.

Punadeva upāli medhāvī, vinaye ca visārado;
Mahānāgo mahāpañño, saddhammavaṃsakovido.

Punadeva abhayo medhāvī, piṭake sabbattha kovido;
Tissatthero ca medhāvī, vinaye ca visārado.

Tassa sisso mahāpañño, pupphanāmo bahussuto;
Sāsanaṃ anurakkhanto, jambudīpe patiṭṭhito.

Cūḷābhayo ca medhāvī, vinaye ca visārado;
Tissatthero ca medhāvī, saddhammavaṃsakovido.

Cūḷadevo [phussadevo (sī.)] ca medhāvī, vinaye ca visārado;
Sivatthero ca medhāvī, vinaye sabbattha kovido.

Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovidā;
Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

4. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dutiyaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Dhaniyaṃ kumbhakāraputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Dhaniyo kumbhakāraputto rañño dārūni adinnaṃ ādiyi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

5. Tatiyaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū aññamaññaṃ jīvitā voropesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

6. Catutthaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Vaggumudātīriye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Vaggumudātīriyā bhikkhū gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Cattāro pārājikā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Methunādinnādānañca, manussaviggahuttari;
Pārājikāni cattāri, chejjavatthū asaṃsayāti.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ

7. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso kattha paññatto? Kaṃ ārabbha? Kismiṃ vatthusmiṃ? Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññatti? Sabbatthapaññatti, padesapaññatti? Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññatti? Ekatopaññatti, ubhatopaññatti? Pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannaṃ? Katamena uddesena uddesaṃ āgacchati? Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipatti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandho? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammati? Ko tattha vinayo, ko tattha abhivinayo? Kiṃ tattha pātimokkhaṃ, kiṃ tattha adhipātimokkhaṃ? Kā vipatti, kā sampatti, kā paṭipatti? Kati atthavase paṭicca bhagavatā upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso paññatto? Ke sikkhanti, ke sikkhitasikkhā? Kattha ṭhitaṃ? Ke dhārenti? Kassa vacanaṃ? Kenābhatanti?

8. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ seyyasakaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā seyyasako hatthena upakkamitvā asuciṃ mocesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbattha paññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Asādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ekatopaññatti. Pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Tatiye uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Sīlavipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Saṅghādiseso āpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇanti? Āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammatīti? Dvīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca. Ko tattha vinayo, ko tattha abhivinayoti? Paññatti vinayo, vibhatti abhivinayo. Kiṃ tattha pātimokkhaṃ, kiṃ tattha adhipātimokkhanti? Paññatti pātimokkhaṃ, vibhatti adhipātimokkhaṃ. Kā vipattīti? Asaṃvaro vipatti. Kā sampattīti? Saṃvaro sampatti. Kā paṭipattīti? Na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu. [a. ni. 10.31] Kati atthavase paṭicca bhagavatā upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso paññattoti? Dasa atthavase paṭicca bhagavatā upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso paññatto – saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya, dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, appasannānaṃ pasādāya, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, saddhammaṭṭhitiyā, vinayānuggahāya. Ke sikkhantīti? Sekkhā ca puthujjanakalyāṇakā ca sikkhanti. Ke sikkhitasikkhāti? Arahanto sikkhitasikkhā. Kattha ṭhitanti? Sikkhākāmesu ṭhitaṃ. Ke dhārentīti? Yesaṃ vattati, te dhārenti. Kassa vacananti? Bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. Kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
Moggaliputtena pañcamā, ete jambusirivhaye.

Tato mahindo iṭṭiyo, uttiyo sambalo tathā;
Bhaddanāmo ca paṇḍito.

Ete nāgā mahāpaññā, jambudīpā idhāgatā;
Vinayaṃ te vācayiṃsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

Nikāye pañca vācesuṃ, satta ceva pakaraṇe;
Tato ariṭṭho medhāvī, tissadatto ca paṇḍito.

Visārado kāḷasumano, thero ca dīghanāmako;
Dīghasumano ca paṇḍito.

Punadeva kāḷasumano, nāgatthero ca buddharakkhito;
Tissatthero ca medhāvī, devatthero ca paṇḍito.

Punadeva sumano medhāvī, vinaye ca visārado;
Bahussuto cūḷanāgo, gajova duppadhaṃsiyo.

Dhammapālitanāmo ca, rohaṇe sādhupūjito;
Tassa sisso mahāpañño, khemanāmo tipeṭako.

Dīpe tārakarājāva, paññāya atirocatha;
Upatisso ca medhāvī, phussadevo mahākathī.

Punadeva sumano medhāvī, pupphanāmo bahussuto;
Mahākathī mahāsivo, piṭake sabbattha kovido.

Punadeva upāli medhāvī, vinaye ca visārado;
Mahānāgo mahāpañño, saddhammavaṃsakovido.

Punadeva abhayo medhāvī, piṭake sabbattha kovido;
Tissatthero ca medhāvī, vinaye ca visārado.

Tassa sisso mahāpañño, pupphanāmo bahussuto;
Sāsanaṃ anurakkhanto, jambudīpe patiṭṭhito.

Cūḷābhayo ca medhāvī, vinaye ca visārado;
Tissatthero ca medhāvī, saddhammavaṃsakovido.

Cūḷadevo ca medhāvī, vinaye ca visārado;
Sivatthero ca medhāvī, vinaye sabbattha kovido.

Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovido;
Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

9. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjantassa saṃṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

10. Mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsantassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

11. Mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsantassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ abhāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

12. Sañcarittaṃ samāpajjantassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī sañcarittaṃ samāpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā vācato samuṭṭhāti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

13. Saññācikā kuṭiṃ kārāpentassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Āḷaviyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āḷavake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āḷavakā bhikkhū saññācikāya kuṭiyo kārāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

14. Mahallakaṃ vihāraṃ kārāpentassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Kosambiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ channaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā channo vihāravatthuṃ sodhento aññataraṃ cetiyarukkhaṃ chedāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

15. Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsentassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Rājagahe paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Mettiyabhūmajake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Mettiyabhūmajakā bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

16. Bhikkhuṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsentassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Rājagahe paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Mettiyabhūmajake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Mettiyabhūmajakā bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

17. Saṅghabhedakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Rājagahe paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Devadattaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Devadatto samaggassa saṅghassa bhedāya parakkami, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

18. Bhedānuvattakānaṃ bhikkhūnaṃ yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantānaṃ saṅghādiseso kattha paññattoti? Rājagahe paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū devadattassa saṅghabhedāya parakkamantassa anuvattakā ahesuṃ vaggavādakā, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

19. Dubbacassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanā na paṭinissajjantassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Kosambiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ channaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā channo bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

20. Kuladūsakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Assajipunabbasuke bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Assajipunabbasukā bhikkhū saṅghena pabbājanīyakammakatā bhikkhū chandagāmitā dosagāmitā mohagāmitā bhayagāmitā pāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Terasa saṅghādisesā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Vissaṭṭhi kāyasaṃsaggaṃ, duṭṭhullaṃ attakāmañca;
Sañcarittaṃ kuṭī ceva, vihāro ca amūlakaṃ.

Kiñcidesañca bhedo ca, tasseva [tatheva (ka.)] anuvattakā;
Dubbacaṃ kuladūsañca, saṅghādisesā terasāti.

3. Aniyatakaṇḍaṃ

21. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamo aniṃyato kattha paññatto? Kaṃ ārabbha? Kismiṃ vatthusmiṃ? Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññatti, sabbatthapaññatti padesapaññatti, sādhāraṇapaññatti asādhāraṇapaññatti, ekatopaññatti ubhatopaññatti, pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannaṃ, katamena uddesena uddesaṃ āgacchati, catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipatti, sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandho, channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ, sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammati, ko tattha vinayo, ko tattha abhivinayo, kiṃ tattha pātimokkhaṃ, kiṃ tattha adhipātimokkhaṃ, kā vipatti, kā sampatti, kā paṭipatti, kati atthavase paṭicca bhagavatā paṭhamo aniyato paññatto, ke sikkhanti, ke sikkhitasikkhā, kattha ṭhitaṃ, ke dhārenti, kassa vacanaṃ kenābhatanti.

22. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamo aniyato kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho paṭicchanne āsane alaṅkammaniye nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti. Anupaññatti anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Asādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ekatopaññatti. Pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Catutthena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Siyā sīlavipatti siyā ācāravipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Siyā pārājikāpattikkhandho siyā saṅghādisesāpattikkhandho siyā pācittiyāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Eke samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇanti? Āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammatīti? Tīhi samathehi sammati – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca. Ko tattha vinayo, ko tattha abhivinayoti? Paññatti vinayo, vibhatti abhivinayo. Kiṃ tattha pātimokkhaṃ, kiṃ tattha adhipātimokkhanti? Paññatti pātimokkhaṃ, vibhatti adhipātimokkhaṃ. Kā vipattīti? Asaṃvaro vipatti. Kā sampattīti? Saṃvaro sampatti. Kā paṭipattīti? Na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu. [a. ni. 10.31] Kati atthavase paṭicca bhagavatā paṭhamo aniyato paññattoti? Dasa atthavase paṭicca bhagavatā paṭhamo aniyato paññatto – saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya, dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, appasannānaṃ pasādāya, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, saddhammaṭṭhitiyā, vinayānuggahāya. Ke sikkhantīti? Sekkhā ca puthujjanakalyāṇakā ca sikkhanti. Ke sikkhitasikkhāti? Arahanto sikkhitasikkhā. Kattha ṭhitanti? Sikkhākāmesu ṭhitaṃ. Ke dhārentīti? Yesaṃ vattati te dhārenti. Kassa vacananti? Bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. Kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
Moggaliputtena pañcamā, ete jambusirivhaye.

Tato mahindo iṭṭiyo, uttiyo sambalo tathā;
Bhaddanāmo ca paṇḍito.

Ete nāgā mahāpaññā, jambudīpā idhāgatā;
Vinayaṃ te vācayiṃsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

Nikāye pañca vācesuṃ, satta ceva pakaraṇe;
Tato ariṭṭho medhāvī, tissadatto ca paṇḍito.

Visārado kāḷasumano, thero ca dīghanāmako;
Dīghasumano ca paṇḍito.

Punadeva kāḷasumano, nāgatthero ca buddharakkhito;
Tissatthero ca medhāvī, devatthero ca paṇḍito.

Punadeva sumano medhāvī, vinaye ca visārado;
Bahussuto cūḷanāgo, gajova duppadhaṃsiyo.

Dhammapālitanāmo ca, rohaṇe sādhupūjito;
Tassa sisso mahāpañño, khemanāmo tipeṭako.

Dīpe tārakarājāva paññāya atirocatha;
Upatisso ca medhāvī, phussadevo mahākathī.

Punadeva sumano medhāvī, pupphanāmo bahussuto;
Mahākathī mahāsivo, piṭake sabbattha kovido.

Punadeva upāli medhāvī, vinaye ca visārado;
Mahānāgo mahāpañño, saddhammavaṃsakovido.

Punadeva abhayo medhāvī, piṭake sabbattha kovido;
Tissatthero ca medhāvī, vinaye ca visārado.

Tassa sisso mahāpañño, pupphanāmo bahussuto;
Sāsanaṃ anurakkhanto, jambudīpe patiṭṭhito.

Cūḷābhayo ca medhāvī, vinaye ca visārado;
Tissatthero ca medhāvī, saddhammavaṃsakovido.

Cūḷadevo ca medhāvī, vinaye ca visārado;
Sivatthero ca medhāvī, vinaye sabbattha kovido.

Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovidā;
Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

23. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dutiyo aniyato kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti anuppannapaññattīti? Ekā paññatti. Anupaññatti anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti asādhāraṇapaññattīti? Asādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti ubhatopaññattīti? Ekatopaññatti. Pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Catutthena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Siyā sīlavipatti, siyā ācāravipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Siyā saṅghādisesāpattikkhandho, siyā pācittiyāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇanti? Āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammatīti? Tīhi samathehi sammati – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca…pe….

Dve aniyatā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Alaṅkammaniyañceva, tatheva ca na heva kho;

Aniyatā supaññattā, buddhaseṭṭhena tādināti.

4. Nissaggiyakaṇḍaṃ

1. Kathinavaggo

24. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena atirekacīvaraṃ dasāhaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū atirekacīvaraṃ dhāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

25. Ekarattaṃ ticīvarena vippavasantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū bhikkhūnaṃ hatthe cīvaraṃ nikkhipitvā santaruttarena janapadacārikaṃ pakkamiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

26. Akālacīvaraṃ paṭiggahetvā māsaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū akālacīvaraṃ paṭiggahetvā māsaṃ atikkāmesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

27. Aññātikāya bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī aññātikāya bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

28. Aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvaraṃ paṭiggaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvaraṃ paṭiggahesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

29. Aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā cīvaraṃ viññāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto aññātakaṃ seṭṭhiputtaṃ cīvaraṃ viññāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

30. Aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā tatuttari cīvaraṃ viññāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū na mattaṃ jānitvā bahuṃ cīvaraṃ viññāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

31. Pubbe appavāritassa aññātakaṃ gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto pubbe appavārito aññātakaṃ gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

32. Pubbe appavāritassa aññātake gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto pubbe appavārito aññātake gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

33. Atirekatikkhattuṃ codanāya atirekachakkhattuṃ ṭhānena cīvaraṃ abhinipphādentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto upāsakena – ‘‘ajjaṇho, bhante, āgamehī’’ti vuccamāno nāgamesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Kathinavaggo paṭhamo.

2. Kosiyavaggo

34. Kosiyamissakaṃ santhataṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Āḷaviyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū kosiyakārake upasaṅkamitvā evamāhaṃsu ‘‘bahū, āvuso, kosakārake pacatha. Amhākampi dassatha. Mayampi icchāma kosiyamissakaṃ santhataṃ kātu’’nti, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

35. Suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

36. Anādiyitvā tulaṃ odātānaṃ tulaṃ gocariyānaṃ navaṃ santhataṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū thokaññeva odātaṃ ante [odātānaṃ ante ante (sī.), odātānaṃ ante (syā.)] ādiyitvā tatheva suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

37. Anuvassaṃ santhataṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū anuvassaṃ santhataṃ kārāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

38. Anādiyitvā purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthiṃ navaṃ nisīdanasanthataṃ kārāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū santhatāni ujjhitvā āraññikaṅgaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ paṃsukūlikaṅgaṃ samādiyiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

39. Eḷakalomāni paṭiggahetvā tiyojanaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu eḷakalomāni paṭiggahetvā tiyojanaṃ atikkāmesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

40. Aññātikāya bhikkhuniyā eḷakalomāni dhovāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sakkesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū aññātikāhi bhikkhunīhi eḷakalomāni dhovāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

41. Rūpiyaṃ paṭiggaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto rūpiyaṃ paṭiggahesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

42. Nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

43. Nānappakārakaṃ kayavikkayaṃ samāpajjantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto paribbājakena saddhiṃ kayavikkayaṃ samāpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Kosiyavaggo dutiyo.

3. Pattavaggo

44. Atirekapattaṃ dasāhaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū atirekapattaṃ dhāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

45. Ūnapañcabandhanena pattena aññaṃ navaṃ pattaṃ cetāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sakkesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū appamattakenapi bhinnena appamattakenapi khaṇḍena vilikhitamattenapi bahū patte viññāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

46. Bhesajjāni paṭiggahetvā sattāhaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū bhesajjāni paṭiggahetvā sattāhaṃ atikkāmesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

47. Atirekamāse sese gimhāne vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū atirekamāse sese gimhāne vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

48. Bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupitena anattamanena acchindantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

49. Sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

50. Pubbe appavāritassa aññātakassa gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto pubbe appavārito aññātakassa gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

51. Accekacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū accekacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

52. Tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

53. Jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmentassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Pattavaggo tatiyo.

Tiṃsa nissaggiyā pācittiyā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Dasekarattimāso ca, dhovanañca paṭiggaho;
Aññātaṃ tañca [aññātakañca (ka.)] uddissa, ubhinnaṃ dūtakena ca.

Kosiyā suddhadvebhāgā, chabbassāni nisīdanaṃ;
Dve ca lomāni uggaṇhe, ubho nānappakārakā.

Dve ca pattāni bhesajjaṃ, vassikā dānapañcamaṃ;
Sāmaṃ vāyāpanacceko, sāsaṅkaṃ saṅghikena cāti.

5. Pācittiyakaṇḍaṃ

1. Musāvādavaggo

54. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sampajānamusāvāde pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Hatthakaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā hatthako sakyaputto titthiyehi saddhiṃ sallapanto avajānitvā paṭijāni, paṭijānitvā avajāni, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

55. Omasavāde pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū pesalehi bhikkhūhi saddhiṃ bhaṇḍantā [bhaṇḍentā (ka.)] pesale bhikkhū omasiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

56. Bhikkhupesuññe pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ pesuññaṃ upasaṃhariṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

57. Anupasampannaṃ padaso dhammaṃ vācentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū upāsake padaso dhammaṃ vācesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā vācato samuṭṭhāti, na kāyato na cittato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

58. Anupasampannena uttaridirattatirattaṃ sahaseyyaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Āḷaviyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū anupasampannena sahaseyyaṃ kappesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

59. Mātugāmena sahaseyyaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ anuruddhaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā anuruddho mātugāmena sahaseyyaṃ kappesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

60. Mātugāmassa uttarichappañcavācāhi dhammaṃ desentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmassa dhammaṃ desesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, dve anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti padasodhamme…pe….

61. Anupasampannassa uttarimanussadhammaṃ bhūtaṃ ārocentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Vaggumudātīriye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Vaggumudātīriyā bhikkhū gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā vācato samuṭṭhāti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato…pe….

62. Bhikkhussa duṭṭhullāpattiṃ anupasampannassa ārocentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhussa duṭṭhullāpattiṃ anupasampannassa ārocesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

63. Pathaviṃ khaṇantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Āḷaviyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti?

Āḷavake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āḷavakā bhikkhū pathaviṃ khaṇiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Musāvādavaggo paṭhamo.

2. Bhūtagāmavaggo

64. Bhūtagāmapātabyatā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Āḷaviyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āḷavake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āḷavakā bhikkhū rukkhaṃ chindiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

65. Aññavādake vihesake pācittiyaṃ kattha paññattanti? Kosambiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ channaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā channo saṅghamajjhe āpattiyā anuyuñjiyamāno aññenaññaṃ paṭicari, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

66. Ujjhāpanake khiyyanake pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Mettiyabhūmajake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Mettiyabhūmajakā bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ bhikkhū ujjhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

67. Saṅghikaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā bhisiṃ vā kocchaṃ vā ajjhokāse santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū saṅghikaṃ senāsanaṃ ajjhokāse santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

68. Saṅghike vihāre seyyaṃ santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sattarasavaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sattarasavaggiyā bhikkhū saṅghike vihāre seyyaṃ santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

69. Saṅghike vihāre jānaṃ pubbupagataṃ bhikkhuṃ anupakhajja seyyaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū there bhikkhū anupakhajja seyyaṃ kappesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

70. Bhikkhuṃ kupitena anattamanena saṅghikā vihārā nikkaḍḍhantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū kupitā anattamanā bhikkhū saṅghikā vihārā nikkaḍḍhiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

71. Saṅghike vihāre uparivehāsakuṭiyā āhaccapādakaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā abhinisīdantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu saṅghike vihāre uparivehāsakuṭiyā āhaccapādakaṃ mañcaṃ sahasā abhinisīdi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

72. Dvattipariyāye adhiṭṭhahitvā tatuttari adhiṭṭhahantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Kosambiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ channaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā channo katapariyositaṃ vihāraṃ punappunaṃ chādāpesi, punappunaṃ limpāpesi, atibhāriko vihāro paripati, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

73. Jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ tiṇaṃ vā mattikaṃ vā siñcantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Āḷaviyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āḷavake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āḷavakā bhikkhū jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ tiṇampi mattikampi siñciṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Bhūtagāmavaggo dutiyo.

3. Ovādavaggo

74. Asammatena bhikkhuniyo ovadantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū asammatā bhikkhuniyo ovadiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā vācato samuṭṭhāti, na kāyato na cittato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

75. Atthaṅgate sūriye bhikkhuniyo ovadantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ cūḷapanthakaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā cūḷapanthako atthaṅgate sūriye bhikkhuniyo ovadi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti padasodhamme…pe….

76. Bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitvā bhikkhuniyo ovadantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sakkesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitvā bhikkhuniyo ovadiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

77. ‘‘Āmisahetu bhikkhū bhikkhuniyo ovadantī’’ti bhaṇantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū ‘‘āmisahetu bhikkhū bhikkhuniyo ovadantī’’ti bhaṇiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

78. Aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ dentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ adāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

79. Aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ sibbentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ sibbesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti …pe….

80. Bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhunīhi saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

81. Bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhāya ekaṃ nāvaṃ abhiruhantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhunīhi saddhiṃ saṃvidhāya ekaṃ nāvaṃ abhiruhiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

82. Jānaṃ bhikkhuniparipācitaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Devadattaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Devadatto jānaṃ bhikkhuniparipācitaṃ piṇḍapātaṃ bhuñji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

83. Bhikkhuniyā saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī bhikkhuniyā saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Ovādavaggo tatiyo.

4. Bhojanavaggo

84. Tatuttari āvasathapiṇḍaṃ bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū anuvasitvā anuvasitvā āvasathapiṇḍaṃ bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

85. Gaṇabhojane pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Devadattaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Devadatto sapariso kulesu viññāpetvā viññāpetvā bhuñji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, satta anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

86. Paramparabhojane pācittiyaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū aññatra nimantitā aññatra bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, catasso anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

87. Dvattipattapūre pūve paṭiggahetvā tatuttari paṭiggaṇhantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū na mattaṃ jānitvā paṭiggahesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

88. Bhuttāvinā pavāritena anatirittaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū bhuttāvī pavāritā aññatra bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake… pe….

89. Bhikkhuṃ bhuttāviṃ pavāritaṃ anatirittena khādanīyena vā bhojanīyena vā abhihaṭṭhuṃ pavārentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu bhikkhuṃ bhuttāviṃ pavāritaṃ anatirittena bhojanīyena abhihaṭṭhuṃ pavāresi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

90. Vikāle khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sattarasavaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sattarasavaggiyā bhikkhū vikāle bhojanaṃ bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

91. Sannidhikārakaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ belaṭṭhasīsaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā belaṭṭhasīso sannidhikārakaṃ bhojanaṃ bhuñji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

92. Paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

93. Adinnaṃ mukhadvāraṃ āhāraṃ āharantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu adinnaṃ mukhadvāraṃ āhāraṃ āhari, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

Bhojanavaggo catuttho.

5. Acelakavaggo

94. Acelakassa vā paribbājakassa vā paribbājikāya vā sahatthā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā dentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā ānando aññatarissā paribbājikāya ekaṃ maññamāno dve pūve adāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

95. Bhikkhuṃ ‘‘ehāvuso, gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisissāmā’’ti tassa dāpetvā vā adāpetvā vā uyyojentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto bhikkhuṃ ‘‘ehāvuso, gāmaṃ piṇḍāya pavisissāmā’’ti, tassa adāpetvā uyyojesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

96. Sabhojane kule anupakhajja nisajjaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto sabhojane kule anupakhajja nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

97. Mātugāmena saddhiṃ raho paṭicchanne āsane nisajjaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto mātugāmena saddhiṃ raho paṭicchanne āsane nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

98. Mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

99. Nimantitena sabhattena santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto nimantito sabhatto samāno purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, catasso anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

100. Tatuttari bhesajjaṃ viññāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sakkesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū mahānāmena sakkena ‘‘ajjaṇho, bhante, āgamethā’’ti vuccamānā nāgamesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

101. Uyyuttaṃ senaṃ dassanāya gacchantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū uyyuttaṃ senaṃ dassanāya agamaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

102. Atirekatirattaṃ senāya vasantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū atirekatirattaṃ senāya vasiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

103. Uyyodhikaṃ gacchantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū uyyodhikaṃ agamaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

Acelakavaggo pañcamo.

6. Surāpānavaggo

104. Surāmerayapāne pācittiyaṃ kattha paññattanti? Kosambiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ sāgataṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā sāgato majjaṃ pivi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

105. Aṅgulipatodake pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhuṃ aṅgulipatodakena hāsesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

106. Udake hasadhamme [hassadhamme (sī. syā.)] pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sattarasavaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sattarasavaggiyā bhikkhū aciravatiyā nadiyā udake kīḷiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

107. Anādariye pācittiyaṃ kattha paññattanti? Kosambiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ channaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā channo anādariyaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

108. Bhikkhuṃ bhiṃsāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhuṃ bhiṃsāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

109. Jotiṃ samādahitvā visibbentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Bhaggesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū jotiṃ samādahitvā visibbesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, dve anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

110. Orenaddhamāsaṃ nahāyantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū rājānampi passitvā na mattaṃ jānitvā nahāyiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, cha anupaññattiyo. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Padesapaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

111. Anādiyitvā tiṇṇaṃ dubbaṇṇakaraṇānaṃ aññataraṃ dubbaṇṇakaraṇaṃ navaṃ cīvaraṃ paribhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū attano cīvaraṃ na sañjāniṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

112. Bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā sikkhamānāya vā sāmaṇerassa vā sāmaṇeriyā vā sāmaṃ cīvaraṃ vikappetvā appaccuddhāraṇaṃ paribhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ vikappetvā appaccuddhāraṇaṃ paribhuñji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

113. Bhikkhussa pattaṃ vā cīvaraṃ vā nisīdanaṃ vā sūcigharaṃ vā kāyabandhanaṃ vā apanidhentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhūnaṃ pattampi cīvarampi apanidhesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Surāmerayavaggo chaṭṭho.

7. Sappāṇakavaggo

114. Sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

115. Jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ paribhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ paribhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

116. Jānaṃ yathādhammaṃ nihatādhikaraṇaṃ puna kammāya ukkoṭentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū jānaṃ yathādhammaṃ nihatādhikaraṇaṃ puna kammāya ukkoṭesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

117. Bhikkhussa jānaṃ duṭṭhullaṃ āpattiṃ paṭicchādentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu bhikkhussa jānaṃ duṭṭhullaṃ āpattiṃ paṭicchādesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

118. Jānaṃ ūnavīsativassaṃ puggalaṃ upasampādentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū jānaṃ ūnavīsativassaṃ puggalaṃ upasampādesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

119. Jānaṃ theyyasatthena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu jānaṃ theyyasatthena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

120. Mātugāmena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu mātugāmena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

121. Pāpikāya diṭṭhiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Ariṭṭho bhikkhu gaddhabādhipubbo pāpikāya diṭṭhiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti. Kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

122. Jānaṃ tathāvādinā bhikkhunā [ariṭṭhena bhikkhunā (ka.)] akaṭānudhammena taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissaṭṭhena saddhiṃ sambhuñjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū jānaṃ tathāvādinā ariṭṭhena bhikkhunā akaṭānudhammena taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissaṭṭhena saddhiṃ sambhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

123. Jānaṃ tathānāsitaṃ samaṇuddesaṃ upalāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū jānaṃ tathānāsitaṃ kaṇṭakaṃ samaṇuddesaṃ upalāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Sappāṇakavaggo sattamo.

8. Sahadhammikavaggo

124. Bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamānena ‘‘na tāvāhaṃ, āvuso, etasmiṃ sikkhāpade sikkhissāmi yāva na aññaṃ bhikkhuṃ byattaṃ vinayadharaṃ paripucchissāmī’’ti bhaṇantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Kosambiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ channaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā channo bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno ‘‘na tāvāhaṃ, āvuso, etasmiṃ sikkhāpade sikkhissāmi yāva na aññaṃ bhikkhuṃ byattaṃ vinayadharaṃ paripucchissāmī’’ti bhaṇi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

125. Vinayaṃ vivaṇṇentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū vinayaṃ vivaṇṇesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

126. Mohanake pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū mohesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

127. Bhikkhussa kupitena anattamanena pahāraṃ dentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū kupitā anattamanā bhikkhūnaṃ pahāraṃ adaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

128. Bhikkhussa kupitena anattamanena talasattikaṃ uggirantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū kupitā anattamanā bhikkhūnaṃ talasattikaṃ uggiriṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

129. Bhikkhuṃ amūlakena saṅghādisesena anuddhaṃsentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhuṃ amūlakena saṅghādisesena anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

130. Bhikkhussa sañcicca kukkuccaṃ upadahantassa [uppādentassa (syā.)] pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhūnaṃ sañcicca kukkuccaṃ upadahiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

131. Bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ upassutiṃ [upassuti (?)] tiṭṭhantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ upassutiṃ tiṭṭhahiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

132. Dhammikānaṃ kammānaṃ chandaṃ datvā pacchā khīyanadhammaṃ [khiyyadhammaṃ (ka.)]

āpajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū dhammikānaṃ kammānaṃ chandaṃ datvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

133. Saṅghe vinicchayakathāya vattamānāya chandaṃ adatvā uṭṭhāyāsanā pakkamantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu saṅghe vinicchayakathāya vattamānāya chandaṃ adatvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

134. Samagge saṅghena cīvaraṃ datvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū samaggena saṅghena cīvaraṃ datvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

135. Jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ puggalassa pariṇāmentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ puggalassa pariṇāmesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Sahadhammikavaggo aṭṭhamo.

9. Rājavaggo

136. Pubbe appaṭisaṃviditena rañño antepuraṃ pavisantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ ānandaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā ānando pubbe appaṭisaṃvidito rañño antepuraṃ pāvisi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

137. Ratanaṃ uggaṇhantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu ratanaṃ uggahesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, dve anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

138. Santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā vikāle gāmaṃ pavisantassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū vikāle gāmaṃ pavisiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, tisso anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

139. Aṭṭhimayaṃ vā dantamayaṃ vā visāṇamayaṃ vā sūcigharaṃ kārāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sakkesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū na mattaṃ jānitvā bahū sūcighare viññāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

140. Pamāṇātikkantaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā kārāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ upanandaṃ sakyaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā upanando sakyaputto ucce mañce sayi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

141. Mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā tūlonaddhaṃ kārāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā tūlonaddhaṃ kārāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

142. Pamāṇātikkantaṃ nisīdanaṃ kārāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū appamāṇikāni nisīdanāni dhāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

143. Pamāṇātikkantaṃ kaṇḍuppaṭicchādiṃ kārāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū appamāṇikāyo kaṇḍuppaṭicchādiyo dhāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

144. Pamāṇātikkantaṃ vassikasāṭikaṃ kārāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū appamāṇikāyo vassikasāṭikāyo dhāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

145. Sugatacīvarappamāṇaṃ cīvaraṃ kārāpentassa pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ nandaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā nando sugatacīvarappamāṇaṃ cīvaraṃ dhāresi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Rājavaggo navamo.

Dvenavuti pācittiyā niṭṭhitā.

Khuddakaṃ samattaṃ.

Tassuddānaṃ –

Musā omasapesuññaṃ, padaseyyā ca itthiyā;
Aññatra viññunā bhūtā [desanārocanā ceva (sī. syā.)], duṭṭhullāpatti khaṇanā.

Bhūtaṃ aññāya ujjhāyi [bhūtaññavādaujjhāyi (sī.)], mañco seyyo ca vuccati;
Pubbe nikkaḍḍhanāhacca, dvāraṃ sappāṇakena ca.

Asammatā atthaṅgate, upassayāmisena ca;
Dade sibbe vidhānena, nāvā bhuñjeyya ekato.

Piṇḍaṃ gaṇaṃ paraṃ pūvaṃ, pavārito pavāritaṃ;
Vikālaṃ sannidhi khīraṃ, dantaponena te dasa.

Acelakaṃ uyyokhajja [acelakānupakhajja (ka.)], paṭicchannaṃ rahena ca;
Nimantito paccayehi, senāvasanuyyodhikaṃ.

Surā aṅguli hāso ca, anādariyañca bhiṃsanaṃ;
Joti nahāna dubbaṇṇaṃ, sāmaṃ apanidhena ca.

Sañciccudakakammā ca, duṭṭhullaṃ ūnavīsati;
Theyyaitthiavadesaṃ [ariṭṭhakaṃ (vibhaṅge)], saṃvāse nāsitena ca.

Sahadhammikavilekhā, moho pahārenuggire;
Amūlakañca sañcicca, sossāmi khiyyapakkame.

Saṅghena cīvaraṃ datvā, pariṇāmeyya puggale;
Raññañca ratanaṃ santaṃ, sūci mañco ca tūlikā;
Nisīdanaṃ kaṇḍucchādi, vassikā sugatena cāti.

Tesaṃ vaggānaṃ uddānaṃ –

Musā bhūtā ca ovādo, bhojanācelakena ca;
Surā sappāṇakā dhammo, rājavaggena te navāti.

6. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ

146. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena aññātikāya bhikkhuniyā antaragharaṃ paviṭṭhāya hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjantassa pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññataro bhikkhu aññātikāya bhikkhuniyā antaragharaṃ paviṭṭhāya hatthato āmisaṃ paṭiggahesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

147. Bhikkhuniyā vosāsantiyā na nivāretvā bhuñjantassa pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū bhikkhuniyo vosāsantiyo na nivāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

148. Sekkhasammatesu kulesu khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjantassa pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū na mattaṃ jānitvā paṭiggahesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, dve anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

149. Āraññakesu senāsanesu pubbe appaṭisaṃviditaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā ajjhārāme sahatthā paṭiggahetvā bhuñjantassa pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sakkesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti. Sambahulā bhikkhū ārāme core paṭivasante nārocesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Cattāro pāṭidesanīyā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Aññātikāya vosāsaṃ, sekkhaāraññakena ca;
Pāṭidesanīyā cattāro, sambuddhena pakāsitāti.

7. Sekhiyakaṇḍaṃ

1. Parimaṇḍalavaggo

150. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena anādariyaṃ paṭicca purato vā pacchato vā olambentena nivāsentassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū puratopi pacchatopi olambentā nivāsesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca purato vā pacchato vā olambentena pārupantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū puratopi pacchatopi olambentā pārupiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca kāyaṃ vivaritvā antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca kāyaṃ vivaritvā antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca hatthaṃ vā pādaṃ vā kīḷāpentena antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca hatthaṃ vā pādaṃ vā kīḷāpentena antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ …pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokentena antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokentena antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca ukkhittakāya antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca ukkhittakāya antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Parimaṇḍalavaggo paṭhamo.

2. Ujjagghikavaggo

151. Anādariyaṃ paṭicca ujjagghikāya antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū mahāhasitaṃ hasantā antaraghare gacchiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca ujjagghikāya antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū mahāhasitaṃ hasantā antaraghare nisīdiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karontena antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karontā antaraghare gacchiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karontena antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karontā antaraghare nisīdiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca kāyappacālakaṃ antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca kāyappacālakaṃ antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca bāhuppacālakaṃ antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca bāhuppacālakaṃ antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sīsappacālakaṃ antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sīsappacālakaṃ antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Ujjagghikavaggo dutiyo.

3. Khambhakatavaggo

152. Anādariyaṃ paṭicca khambhakatena antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti. Kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca khambhakatena antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca oguṇṭhitena antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū sasīsaṃ pārupitvā antaraghare gacchiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca oguṇṭhitena antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū sasīsaṃ pārupitvā antaraghare nisīdiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca ukkuṭikāya antaraghare gacchantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca pallatthikāya [pallattikāya (ka.)] antaraghare nisīdantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca asakkaccaṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokentena piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sūpaññeva bahuṃ paṭiggaṇhantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Khambhakatavaggo tatiyo.

4. Piṇḍapātavaggo

153. Anādariyaṃ paṭicca asakkaccaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokentena piṇḍapātaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ omasitvā piṇḍapātaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sūpaññeva bahuṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca thūpakato omadditvā piṇḍapātaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sūpaṃ vā byañjanaṃ vā odanena paṭicchādentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū sūpampi odanampi attano atthāya viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca ujjhānasaññinā paresaṃ pattaṃ olokentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca mahantaṃ kabaḷaṃ karontassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca dīghaṃ ālopaṃ karontassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Piṇḍapātavaggo catuttho.

5. Kabaḷavaggo

154. Anādariyaṃ paṭicca anāhaṭe kabaḷe mukhadvāraṃ vivarantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca bhuñjamānena sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sakabaḷena mukhena byāharantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū sakabaḷena mukhena byāhariṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca piṇḍukkhepakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca kabaḷāvacchedakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca avagaṇḍakārakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca hatthaniddhunakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sitthāvakārakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca jivhānicchārakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca capucapukārakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Kabaḷavaggo pañcamo.

6. Surusuruvaggo

155. Anādariyaṃ paṭicca surusurukārakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Kosambiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū surusurukārakaṃ khīraṃ piviṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca hatthanillehakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca pattanillehakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca oṭṭhanillehakaṃ bhuñjantassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti. Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sāmisena hatthena pānīyathālakaṃ paṭiggaṇhantassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Bhaggesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū sāmisena hatthena pānīyathālakaṃ paṭiggahesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sasitthakaṃ pattadhovanaṃ antaraghare chaḍḍentassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Bhaggesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū sasitthakaṃ pattadhovanaṃ antaraghare chaḍḍesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca chattapāṇissa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū chattapāṇissa dhammaṃ desesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca daṇḍapāṇissa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca satthapāṇissa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca āvudhapāṇissa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Surusuruvaggo chaṭṭho.

7. Pādukavaggo

156. Anādariyaṃ paṭicca pādukāruḷhassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca upāhanāruḷhassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca yānagatassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca sayanagatassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca pallatthikāya nisinnassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhāne samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca veṭhitasīsassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca oguṇṭhitasīsassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca chamāyaṃ nisīditvā āsane nisinnassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca nīce āsane nisīditvā ucce āsane nisinnassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca ṭhitena nisinnassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca pacchato gacchantena purato gacchantassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca uppathena gacchantena pathena gacchantassa dhammaṃ desentassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca ṭhitena uccāraṃ vā passāvaṃ vā karontassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhāne samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca harite uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa dukkaṭaṃ…pe… ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa dukkaṭaṃ…pe… kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū udake uccārampi passāvampi kheḷampi akaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Pādukavaggo sattamo.

Pañcasattati sekhiyā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Parimaṇḍalaṃ paṭicchannaṃ, susaṃvutokkhittacakkhu;
Ukkhittojjagghikā saddo, tayo ceva pacālanā.

Khambhaṃ oguṇṭhito cevukkuṭipallatthikāya ca;
Sakkaccaṃ pattasaññī ca, samasūpaṃ samatittikaṃ [samatitthikaṃ (ka.)].

Sakkaccaṃ pattasaññī ca, sapadānaṃ samasūpakaṃ;
Thūpakato paṭicchannaṃ, viññattujjhānasaññinā.

Na mahantaṃ maṇḍalaṃ dvāraṃ, sabbaṃ hatthaṃ na byāhare;
Ukkhepo chedanā gaṇḍo, dhunaṃ sitthāvakārakaṃ.

Jivhānicchārakañceva, capucapu surusuru;
Hattho patto ca oṭṭho ca, sāmisaṃ sitthakena ca.

Chattapāṇissa saddhammaṃ, na desenti tathāgatā;
Evameva daṇḍapāṇissa, satthaāvudhapāṇinaṃ.

Pādukā upāhanā ceva, yānaseyyāgatassa ca;
Pallatthikā nisinnassa, veṭhitoguṇṭhitassa ca.

Chamā nīcāsane ṭhāne, pacchato uppathena ca;
Ṭhitakena na kātabbaṃ, harite udakamhi cāti.

Tesaṃ vaggānamuddānaṃ –

Parimaṇḍalaujjagghi, khambhaṃ piṇḍaṃ tatheva ca;
Kabaḷā surusuru ca, pādukena ca sattamāti.

Mahāvibhaṅge katthapaññattivāro niṭṭhito.

2. Katāpattivāro

1. Pārājikakaṇḍaṃ

157. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto kati āpattiyo āpajjati? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto tisso āpattiyo āpajjati. Akkhāyite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti pārājikassa; yebhuyyena khāyite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti thullaccayassa; vaṭṭakate [vivaṭakate (syā.)] mukhe acchupantaṃ aṅgajātaṃ paveseti, āpatti dukkaṭassa – methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto imā tisso āpattiyo āpajjati.

158. Adinnaṃ ādiyanto kati āpattiyo āpajjati? Adinnaṃ ādiyanto tisso āpattiyo āpajjati. Pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati, āpatti pārājikassa; atirekamāsakaṃ vā ūnapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati, āpatti thullaccayassa; māsakaṃ vā ūnamāsakaṃ vā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati, āpatti dukkaṭassa – adinnaṃ ādiyanto imā tisso āpattiyo āpajjati.

159. Sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropento kati āpattiyo āpajjati? Sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropento tisso āpattiyo āpajjati. Manussaṃ odissa opātaṃ khaṇati ‘‘papatitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa; papatite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa; marati, āpatti pārājikassa – sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropento imā tisso āpattiyo āpajjati.

160. Asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanto kati āpattiyo āpajjati? Asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanto tisso āpattiyo āpajjati. Pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa; ‘‘yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahā’’ti bhaṇati, paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa – asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanto imā tisso āpattiyo āpajjati.

Cattāro pārājikā niṭṭhitā.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ

161. Upakkamitvā asuciṃ mocento tisso āpattiyo āpajjati. Ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa; ceteti upakkamati na muccati, āpatti thullaccayassa; payoge dukkaṭaṃ.

Mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanto tisso āpattiyo āpajjati. Kāyena kāyaṃ āmasati, āpatti saṅghādisesassa; kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti thullaccayassa; kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti dukkaṭassa.

Mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsento tisso āpattiyo āpajjati. Vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati, avaṇṇampi bhaṇati, āpatti saṅghādisesassa; vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ṭhapetvā adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati, āpatti thullaccayassa; kāyapaṭibaddhaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati, āpatti dukkaṭassa.

Attakāmapāricariyā vaṇṇaṃ bhāsanto tisso āpattiyo āpajjati. Mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti saṅghādisesassa; paṇḍakassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti thullaccayassa; tiracchānagatassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti dukkaṭassa.

Sañcarittaṃ samāpajjanto tisso āpattiyo āpajjati. Paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa; paṭiggaṇhāti vīmaṃsati na paccāharati, āpatti thullaccayassa; paṭiggaṇhāti na vīmaṃsati na paccāharati, āpatti dukkaṭassa.

Saññācikāya kuṭiṃ kārāpento tisso āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate, āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate, āpatti saṅghādisesassa.

Mahallakaṃ vihāraṃ kārāpento tisso āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate, āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate, āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsento tisso āpattiyo āpajjati. Anokāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa; okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassa.

Bhikkhuṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsento tisso āpattiyo āpajjati. Anokāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa; okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassa.

Saṅghabhedako bhikkhu yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanto tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Bhedakānuvattakā bhikkhū yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya [samanubhāsiyamānā (syā.)] na paṭinissajjantā tisso āpattiyo āpajjanti. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Dubbaco bhikkhu yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya [samanubhāsiyamāno (syā.)] na paṭinissajjanto tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Kuladūsako bhikkhu yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanto tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Terasa saṅghādisesā niṭṭhitā.

3. Nissaggiyakaṇḍaṃ

1. Kathinavaggo

162. Atirekacīvaraṃ dasāhaṃ atikkāmento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ekarattaṃ ticīvarena vippavasanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Akālacīvaraṃ paṭiggahetvā māsaṃ atikkāmento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññātikāya bhikkhuniyā purāṇacīvaraṃ dhovāpento dve āpattiyo āpajjati. Dhovāpeti, payoge dukkaṭaṃ; dhovāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvaraṃ paṭiggaṇhanto dve āpattiyo āpajjati. Gaṇhāti, payoge dukkaṭaṃ; gahite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā cīvaraṃ viññāpento dve āpattiyo āpajjati. Viññāpeti, payoge dukkaṭaṃ; viññāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññātakaṃ gahapatiṃ vā gahapatāniṃ vā tatuttari cīvaraṃ viññāpento dve āpattiyo āpajjati. Viññāpeti, payoge dukkaṭaṃ; viññāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Pubbe appavārito aññātakaṃ gahapatikaṃ upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjanto dve āpattiyo āpajjati. Vikappaṃ āpajjati, payoge dukkaṭaṃ; vikappaṃ āpanne nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Pubbe appavārito aññātake gahapatike upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjanto dve āpattiyo āpajjati. Vikappaṃ āpajjati, payoge dukkaṭaṃ; vikappaṃ āpanne nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Atirekatikkhattuṃ codanāya atirekachakkhattuṃ ṭhānena cīvaraṃ abhinipphādento dve āpattiyo āpajjati. Abhinipphādeti, payoge dukkaṭaṃ; abhinipphādite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Kathinavaggo paṭhamo.

2. Kosiyavaggo

163. Kosiyamissakaṃ santhataṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Suddhakāḷakānaṃ eḷakalomānaṃ santhataṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Anādiyitvā tulaṃ odātānaṃ tulaṃ gocariyānaṃ navaṃ santhataṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Anuvassaṃ santhataṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Anādiyitvā purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthiṃ navaṃ nisīdanasanthataṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Eḷakalomāni paṭiggahetvā tiyojanaṃ atikkāmento dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ tiyojanaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññātikāya bhikkhuniyā eḷakalomāni dhovāpento dve āpattiyo āpajjati. Dhovāpeti, payoge dukkaṭaṃ; dhovāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Rūpiyaṃ paṭiggaṇhanto dve āpattiyo āpajjati. Gaṇhāti, payoge dukkaṭaṃ; gahite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nānappakārakaṃ rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjanto dve āpattiyo āpajjati. Samāpajjati, payoge dukkaṭaṃ; samāpanne nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nānappakārakaṃ kayavikkayaṃ samāpajjanto dve āpattiyo āpajjati. Samāpajjati, payoge dukkaṭaṃ; samāpanne nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Kosiyavaggo dutiyo.

3. Pattavaggo

164. Atirekapattaṃ dasāhaṃ atikkāmento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Ūnapañcabandhanena pattena aññaṃ navaṃ pattaṃ cetāpento dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Bhesajjāni paṭiggahetvā sattāhaṃ atikkāmento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Atirekamāse sese gimhāne vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesanto dve āpattiyo āpajjati. Pariyesati, payoge dukkaṭaṃ; pariyiṭṭhe nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā kupito anattamano acchindanto dve āpattiyo āpajjati. Acchindati, payoge dukkaṭaṃ; acchinne nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehi cīvaraṃ vāyāpento dve āpattiyo āpajjati. Vāyāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vāyāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Pubbe appavārito aññātakassa gahapatikassa tantavāye upasaṅkamitvā cīvare vikappaṃ āpajjanto dve āpattiyo āpajjati. Vikappaṃ āpajjati, payoge dukkaṭaṃ; vikappaṃ āpanne nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Accekacīvaraṃ paṭiggahetvā cīvarakālasamayaṃ atikkāmento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ antaraghare nikkhipitvā atirekachārattaṃ vippavasanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ attano pariṇāmento dve āpattiyo āpajjati. Pariṇāmeti, payoge dukkaṭaṃ; pariṇāmite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Pattavaggo tatiyo.

Tiṃsa nissaggiyā pācittiyā niṭṭhitā.

4. Pācittiyakaṇḍaṃ

1. Musāvādavaggo

165. Sampajānamusāvādaṃ bhāsanto kati āpattiyo āpajjati? Sampajānamusāvādaṃ bhāsanto pañca āpattiyo āpajjati. Pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa; bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃseti, āpatti saṅghādisesassa; ‘‘yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahā’’ti bhaṇati, paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa; sampajānamusāvāde pācittiyaṃ – sampajānamusāvādaṃ bhāsanto imā pañca āpattiyo āpajjati.

Omasanto dve āpattiyo āpajjati. Upasampannaṃ omasati, āpatti pācittiyassa; anupasampannaṃ omasati, āpatti dukkaṭassa.

Pesuññaṃ upasaṃharanto dve āpattiyo āpajjati. Upasampannassa pesuññaṃ upasaṃharati, āpatti pācittiyassa; anupasampannassa pesuññaṃ upasaṃharati, āpatti dukkaṭassa.

Anupasampannaṃ padaso dhammaṃ vācento dve āpattiyo āpajjati. Vāceti, payoge dukkaṭaṃ; pade pade āpatti pācittiyassa.

Anupasampannena uttaridirattatirattaṃ sahaseyyaṃ kappento dve āpattiyo āpajjati. Nipajjati, payoge dukkaṭaṃ; nipanne āpatti pācittiyassa.

Mātugāmena sahaseyyaṃ kappento dve āpattiyo āpajjati. Nipajjati, payoge dukkaṭaṃ; nipanne āpatti pācittiyassa.

Mātugāmassa uttarichappañcavācāhi dhammaṃ desento dve āpattiyo āpajjati. Deseti, payoge dukkaṭaṃ; pade pade āpatti pācittiyassa.

Anupasampannassa uttarimanussadhammaṃ bhūtaṃ ārocento dve āpattiyo āpajjati. Āroceti, payoge dukkaṭaṃ; ārocite āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa duṭṭhullaṃ āpattiṃ anupasampannassa ārocento dve āpattiyo āpajjati. Āroceti, payoge dukkaṭaṃ; ārocite āpatti pācittiyassa.

Pathaviṃ khaṇanto dve āpattiyo āpajjati. Khaṇati, payoge dukkaṭaṃ; pahāre pahāre āpatti pācittiyassa.

Musāvādavaggo paṭhamo.

2. Bhūtagāmavaggo

166. Bhūtagāmaṃ pātento dve āpattiyo āpajjati. Pāteti, payoge dukkaṭaṃ; pahāre pahāre āpatti pācittiyassa.

Aññenaññaṃ paṭicaranto dve āpattiyo āpajjati. Anāropite aññavādake aññenaññaṃ paṭicarati, āpatti dukkaṭassa; āropite aññavādake aññenaññaṃ paṭicarati, āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuṃ ujjhāpento dve āpattiyo āpajjati. Ujjhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ujjhāpite āpatti pācittiyassa.

Saṅghikaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā bhisiṃ vā kocchaṃ vā ajjhokāse santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamanto dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ leḍḍupātaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Saṅghike vihāre seyyaṃ santharitvā anuddharitvā anāpucchā pakkamanto dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ parikkhepaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Saṅghike vihāre jānaṃ pubbupagataṃ bhikkhuṃ anupakhajja seyyaṃ kappento dve āpattiyo āpajjati. Nipajjati, payoge dukkaṭaṃ; nipanne āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuṃ kupito anattamano saṅghikā vihārā nikkaḍḍhento dve āpattiyo āpajjati. Nikkaḍḍhati, payoge dukkaṭaṃ; nikkaḍḍhite āpatti pācittiyassa.

Saṅghike vihāre uparivehāsakuṭiyā āhaccapādakaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā abhinisīdanto dve āpattiyo āpajjati. Abhinisīdati, payoge dukkaṭaṃ; abhinisinne āpatti pācittiyassa.

Dvattipariyāye adhiṭṭhahitvā tatuttari adhiṭṭhahanto dve āpattiyo āpajjati. Adhiṭṭheti, payoge dukkaṭaṃ; adhiṭṭhite āpatti pācittiyassa.

Jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ tiṇaṃ vā mattikaṃ vā siñcanto dve āpattiyo āpajjati. Siñcati, payoge dukkaṭaṃ; siñcite āpatti pācittiyassa.

Bhūtagāmavaggo dutiyo.

3. Ovādavaggo

167. Asammato bhikkhuniyo ovadanto dve āpattiyo āpajjati. Ovadati, payoge dukkaṭaṃ; ovadite āpatti pācittiyassa.

Atthaṅgate sūriye bhikkhuniyo ovadanto dve āpattiyo āpajjati. Ovadati, payoge dukkaṭaṃ; ovadite āpatti pācittiyassa.

Bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitvā bhikkhuniyo ovadanto dve āpattiyo āpajjati. Ovadati, payoge dukkaṭaṃ; ovadite āpatti pācittiyassa.

‘‘Āmisahetu bhikkhū bhikkhuniyo ovadantī’’ti bhaṇanto dve āpattiyo āpajjati. Bhaṇati, payoge dukkaṭaṃ; bhaṇite āpatti pācittiyassa.

Aññātikāya bhikkhuniyā cīvaraṃ dento dve āpattiyo āpajjati. Deti, payoge dukkaṭaṃ; dinne āpatti pācittiyassa.

Aññātikā bhikkhuniyā cīvaraṃ sibbento dve āpattiyo āpajjati. Sibbeti, payoge dukkaṭaṃ; ārāpathe ārāpathe āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjanto dve āpattiyo āpajjati. Paṭipajjati, payoge dukkaṭaṃ; paṭipanne āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhāya ekaṃ nāvaṃ abhiruhanto dve āpattiyo āpajjati. Abhiruhati, payoge dukkaṭaṃ; abhiruḷhe āpatti pācittiyassa.

Jānaṃ bhikkhuniparipācitaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. ‘‘Bhuñjissāmī’’ti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuniyā saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappento dve āpattiyo āpajjati. Nisīdati, payoge dukkaṭaṃ; nisinne āpatti pācittiyassa.

Ovādavaggo tatiyo.

4. Bhojanavaggo

168. Tatuttari āvasathapiṇḍaṃ bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Gaṇabhojanaṃ bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Paramparabhojanaṃ bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Dvattipattapūre pūve paṭiggahetvā tatuttari paṭiggaṇhanto dve āpattiyo āpajjati. Gaṇhāti, payoge dukkaṭaṃ; gahite āpatti pācittiyassa.

Bhuttāvī pavārito anatirittaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuṃ bhuttāviṃ pavāritaṃ anatirittena khādanīyena vā bhojanīyena vā abhihaṭṭhuṃ pavārento dve āpattiyo āpajjati. Tassa vacanena khādissāmi bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; bhojanapariyosāne āpatti pācittiyassa.

Vikāle khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Khādissāmi bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Sannidhikārakaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Khādissāmi bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Adinnaṃ mukhadvāraṃ āhāraṃ āharanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Bhojanavaggo catuttho.

5. Acelakavaggo

169. Acelakassa, vā paribbājakassa vā paribbājikāya vā sahatthā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā dento dve āpattiyo āpajjati. Deti, payoge dukkaṭaṃ; dinne āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuṃ – ‘‘ehāvuso, gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisissāmā’’ti tassa dāpetvā vā adāpetvā vā uyyojento dve āpattiyo āpajjati. Uyyojeti, payoge dukkaṭaṃ; uyyojite āpatti pācittiyassa.

Sabhojane kule anupakhajja nisajjaṃ kappento dve āpattiyo āpajjati. Nisīdati, payoge dukkaṭaṃ; nisinne āpatti pācittiyassa.

Mātugāmena saddhiṃ raho paṭicchanne āsane nisajjaṃ kappento dve āpattiyo āpajjati. Nisīdati, payoge dukkaṭaṃ; nisinne āpatti pācittiyassa.

Mātugāmena saddhiṃ eko ekāya raho nisajjaṃ kappento dve āpattiyo āpajjati. Nisīdati, payoge dukkaṭaṃ; nisinne āpatti pācittiyassa.

Nimantito sabhatto samāno purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajjanto dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ ummāraṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Tatuttari bhesajjaṃ viññāpento dve āpattiyo āpajjati. Viññāpeti, payoge dukkaṭaṃ; viññāpite āpatti pācittiyassa.

Uyyuttaṃ senaṃ dassanāya gacchanto dve āpattiyo āpajjati. Gacchati, āpatti dukkaṭassa; yattha ṭhito passati, āpatti pācittiyassa.

Atirekatirattaṃ senāya vasanto dve āpattiyo āpajjati. Vasati, payoge dukkaṭaṃ; vasite āpatti pācittiyassa.

Uyyodhikaṃ gacchanto dve āpattiyo āpajjati. Gacchati, āpatti dukkaṭassa; yattha ṭhito passati, āpatti pācittiyassa.

Acelakavaggo pañcamo.

6. Surāmerayavaggo

170. Majjaṃ pivanto dve āpattiyo āpajjati. ‘‘Pivissāmī’’ti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuṃ aṅgulipatodakena hāsento dve āpattiyo āpajjati. Hāseti, payoge dukkaṭaṃ; hasite āpatti pācittiyassa.

Udake kīḷanto dve āpattiyo āpajjati. Heṭṭhāgopphake udake kīḷati, āpatti dukkaṭassa; uparigopphake kīḷati, āpatti pācittiyassa.

Anādariyaṃ karonto dve āpattiyo āpajjati. Karoti, payoge dukkaṭaṃ; kate āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuṃ bhiṃsāpento dve āpattiyo āpajjati. Bhiṃsāpeti, payoge dukkaṭaṃ; bhiṃsāpite āpatti pācittiyassa.

Jotiṃ samādahitvā visibbento dve āpattiyo āpajjati. Samādahati, payoge dukkaṭaṃ; samādahite āpatti pācittiyassa.

Orenaddhamāsaṃ nahāyanto dve āpattiyo āpajjati. Nahāyati, payoge dukkaṭaṃ; nahānapariyosāne āpatti pācittiyassa.

Anādiyitvā tiṇṇaṃ dubbaṇṇakaraṇānaṃ aññataraṃ dubbaṇṇakaraṇaṃ navaṃ cīvaraṃ paribhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Paribhuñjati, payoge dukkaṭaṃ; paribhutte āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā sikkhamānāya vā sāmaṇerassa vā sāmaṇeriyā vā sāmaṃ cīvaraṃ vikappetvā appaccuddhāraṇaṃ paribhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Paribhuñjati, payoge dukkaṭaṃ; paribhutte āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa pattaṃ vā cīvaraṃ vā nisīdanaṃ vā sūcigharaṃ vā kāyabandhanaṃ vā apanidhento dve āpattiyo āpajjati. Apanidheti, payoge dukkaṭaṃ; apanidhite āpatti pācittiyassa.

Surāmerayavaggo chaṭṭho.

7. Sappāṇakavaggo

171. Sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropento kati āpattiyo āpajjati? Sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropento catasso āpattiyo āpajjati. Anodissa opātaṃ khaṇati – ‘‘yo koci papatitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa; manusso tasmiṃ papatitvā marati, āpatti pārājikassa; yakkho vā peto vā tiracchānagatamanussaviggaho vā tasmiṃ papatitvā marati, āpatti thullaccayassa; tiracchānagato tasmiṃ papatitvā marati, āpatti pācittiyassa – sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropento imā catasso āpattiyo āpajjati.

Jānaṃ sappāṇakaṃ udakaṃ paribhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Paribhuñjati, payoge dukkaṭaṃ; paribhutte āpatti pācittiyassa.

Jānaṃ yathādhammaṃ nihatādhikaraṇaṃ punakammāya ukkoṭento dve āpattiyo āpajjati. Ukkoṭeti, payoge dukkaṭaṃ; ukkoṭite āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa jānaṃ duṭṭhullaṃ āpattiṃ paṭicchādento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Jānaṃ ūnavīsativassaṃ puggalaṃ upasampādento dve āpattiyo āpajjati. Upasampādeti, payoge dukkaṭaṃ; upasampādite āpatti pācittiyassa.

Jānaṃ theyyasatthena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjanto dve āpattiyo āpajjati. Paṭipajjati, payoge dukkaṭaṃ; paṭipanne āpatti pācittiyassa.

Mātugāmena saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānamaggaṃ paṭipajjanto dve āpattiyo āpajjati. Paṭipajjati, payoge dukkaṭaṃ; paṭipanne āpatti pācittiyassa.

Pāpikāya diṭṭhiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanto dve āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; kammavācāpariyosāne āpatti pācittiyassa.

Jānaṃ tathāvādinā bhikkhunā akaṭānudhammena taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissaṭṭhena saddhiṃ sambhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Sambhuñjati, payoge dukkaṭaṃ; sambhutte āpatti pācittiyassa.

Jānaṃ tathānāsitaṃ samaṇuddesaṃ upalāpento dve āpattiyo āpajjati. Upalāpeti, payoge dukkaṭaṃ; upalāpite āpatti pācittiyassa.

Sappāṇakavaggo sattamo.

8. Sahadhammikavaggo

172. Bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno – ‘‘na tāvāhaṃ, āvuso, etasmiṃ sikkhāpade sikkhissāmi yāva na aññaṃ bhikkhuṃ byattaṃ vinayadharaṃ paripucchissāmī’’ti bhaṇanto dve āpattiyo āpajjati. Bhaṇati, payoge dukkaṭaṃ; bhaṇite āpatti pācittiyassa.

Vinayaṃ vivaṇṇento dve āpattiyo āpajjati. Vivaṇṇeti, payoge dukkaṭaṃ; vivaṇṇite āpatti pācittiyassa.

Mohento dve āpattiyo āpajjati. Anāropite mohe moheti, āpatti dukkaṭassa; āropite mohe moheti, āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa kupito anattamano pahāraṃ dento dve āpattiyo āpajjati. Paharati, payoge dukkaṭaṃ; pahate āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa kupito anattamano talasattikaṃ uggiranto dve āpattiyo āpajjati. Uggirati, payoge dukkaṭaṃ; uggirite āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuṃ amūlakena saṅghādisesena anuddhaṃsento dve āpattiyo āpajjati. Anuddhaṃseti, payoge dukkaṭaṃ; anuddhaṃsite āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa sañcicca kukkuccaṃ upadahanto dve āpattiyo āpajjati. Upadahati, payoge dukkaṭaṃ; upadahite āpatti pācittiyassa.

Bhikkhūnaṃ bhaṇḍanajātānaṃ kalahajātānaṃ vivādāpannānaṃ upassutiṃ tiṭṭhanto dve āpattiyo āpajjati. ‘‘Sossāmī’’ti gacchati, āpatti dukkaṭassa; yattha ṭhito suṇāti, āpatti pācittiyassa.

Dhammikānaṃ kammānaṃ chandaṃ datvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjanto dve āpattiyo āpajjati. Khiyyati, payoge dukkaṭaṃ; khiyyite āpatti pācittiyassa.

Saṅghe vinicchayakathāya vattamānāya chandaṃ adatvā uṭṭhāyāsanā pakkamanto dve āpattiyo āpajjati. Parisāya hatthapāsaṃ vijahantassa āpatti dukkaṭassa; vijahite āpatti pācittiyassa.

Samaggena saṅghena cīvaraṃ datvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjanto dve āpattiyo āpajjati. Khiyyati, payoge dukkaṭaṃ; khiyyite āpatti pācittiyassa.

Jānaṃ saṅghikaṃ lābhaṃ pariṇataṃ puggalassa pariṇāmento dve āpattiyo āpajjati. Pariṇāmeti, payoge dukkaṭaṃ; pariṇāmite āpatti pācittiyassa.

Sahadhammikavaggo aṭṭhamo.

9. Rājavaggo

173. Pubbe appaṭisaṃvidito rañño antepuraṃ pavisanto dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ ummāraṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Ratanaṃ uggaṇhanto dve āpattiyo āpajjati. Gaṇhāti, payoge dukkaṭaṃ; gahite āpatti pācittiyassa.

Santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā vikāle gāmaṃ pavisanto dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ parikkhepaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Aṭṭhimayaṃ vā dantamayaṃ vā visāṇamayaṃ vā sūcigharaṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite āpatti pācittiyassa.

Pamāṇātikkantaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite āpatti pācittiyassa.

Mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā tūlonaddhaṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite āpatti pācittiyassa.

Pamāṇātikkantaṃ nisīdanaṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite āpatti pācittiyassa.

Pamāṇātikkantaṃ kaṇḍuppaṭicchādiṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite āpatti pācittiyassa.

Pamāṇātikkantaṃ vassikasāṭikaṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite āpatti pācittiyassa.

Cīvaraṃ kārāpento kati āpattiyo āpajjati? Sugatacīvarappamāṇaṃ cīvaraṃ kārāpento dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite āpatti pācittiyassa – sugatacīvarappamāṇaṃ cīvaraṃ kārāpento imā dve āpattiyo āpajjati.

Rājavaggo navamo. Khuddakā niṭṭhitā.

5. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ

174. Aññātikāya bhikkhuniyā antaragharaṃ paviṭṭhāya hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanto kati āpattiyo āpajjati? Aññātikāya bhikkhuniyā antaragharaṃ paviṭṭhāya hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa – aññātikāya bhikkhuniyā antaragharaṃ paviṭṭhāya hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanto imā dve āpattiyo āpajjati.

Bhikkhuniyā vosāsantiyā na nivāretvā bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Sekkhasammatesu kulesu khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Āraññakesu senāsanesu pubbe appaṭisaṃviditaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā ajjhārāme sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanto kati āpattiyo āpajjati? Āraññakesu senāsanesu pubbe appaṭisaṃviditaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā ajjhārāme sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanto dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa – āraññakesu senāsanesu pubbe appaṭisaṃviditaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā ajjhārāme sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanto imā dve āpattiyo āpajjati.

Cattāro pāṭidesanīyā niṭṭhitā.

6. Sekhiyakaṇḍaṃ

1. Parimaṇḍalavaggo

175. Anādariyaṃ paṭicca purato vā pacchato vā olambento nivāsento kati āpattiyo āpajjati? Anādariyaṃ paṭicca purato vā pacchato vā olambento nivāsento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ – anādariyaṃ paṭicca purato vā pacchato vā olambento nivāsento imaṃ ekaṃ āpattiṃ āpajjati.

…Anādariyaṃ paṭicca purato vā pacchato vā olambento pārupanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca kāyaṃ vivaritvā antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca kāyaṃ vivaritvā antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca hatthaṃ vā pādaṃ vā kīḷāpento antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca hatthaṃ vā pādaṃ vā kīḷāpento antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokento antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokento antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati.

Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca ukkhittakāya antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca ukkhittakāya antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

Parimaṇḍalavaggo paṭhamo.

2. Ujjagghikavaggo

176. …Anādariyaṃ paṭicca ujjagghikāya antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca ujjagghikāya antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karonto antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca uccāsaddaṃ mahāsaddaṃ karonto antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca kāyappacālakaṃ antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca kāyappacālakaṃ antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca bāhuppacālakaṃ antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca bāhuppacālakaṃ antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sīsappacālakaṃ antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sīsappacālakaṃ antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

Ujjagghikavaggo dutiyo.

3. Khambhakatavaggo

177. …Anādariyaṃ paṭicca khambhakato antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca khambhakato antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca oguṇṭhito antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca oguṇṭhito antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca ukkuṭikāya antaraghare gacchanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca pallatthikāya antaraghare nisīdanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca asakkaccaṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokento piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sūpaññeva bahuṃ paṭiggaṇhanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

Khambhakatavaggo tatiyo.

4. Piṇḍapātavaggo

178. …Anādariyaṃ paṭicca asakkaccaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ olokento piṇḍapātaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca tahaṃ tahaṃ omasitvā piṇḍapātaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sūpaññeva bahuṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca thūpakato omadditvā piṇḍapātaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sūpaṃ vā byañjanaṃ vā odanena paṭicchādento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca ujjhānasaññī paresaṃ pattaṃ olokento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca mahantaṃ kabaḷaṃ karonto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca dīghaṃ ālopaṃ karonto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

Piṇḍapātavaggo catuttho.

5. Kabaḷavaggo

179. …Anādariyaṃ paṭicca anāhaṭe kabaḷe mukhadvāraṃ vivaranto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca bhuñjamāno sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sakabaḷena mukhena byāharanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca piṇḍukkhepakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca kabaḷāvacchedakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca avagaṇḍakārakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca hatthaniddhunakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sitthāvakārakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca jivhānicchārakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca capucapukārakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

Kabaḷavaggo pañcamo.

6. Surusuruvaggo

180. …Anādariyaṃ paṭicca surusurukārakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca hatthanillehakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca pattanillehakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca oṭṭhanillehakaṃ bhuñjanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sāmisena hatthena pānīyathālakaṃ paṭiggaṇhanto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sasitthakaṃ pattadhovanaṃ antaraghare chaḍḍento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca chattapāṇissa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca daṇḍapāṇissa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca satthapāṇissa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca āvudhapāṇissa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

Surusuruvaggo chaṭṭho.

7. Pādukavaggo

181. …Anādariyaṃ paṭicca pādukāruḷhassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca upāhanāruḷhassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca yānagatassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca sayanagatassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca pallatthikāya nisinnassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca veṭhitasīsassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca oguṇṭhitasīsassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca chamāyaṃ nisīditvā āsane nisinnassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca nīce āsane nisīditvā ucce āsane nisinnassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca ṭhito nisinnassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca pacchato gacchanto purato gacchantassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca uppathena gacchanto pathena gacchantassa dhammaṃ desento ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca ṭhito uccāraṃ vā passāvaṃ vā karonto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

…Anādariyaṃ paṭicca harite uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karonto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karonto kati āpattiyo āpajjati? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karonto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ – anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karonto imaṃ ekaṃ āpattiṃ āpajjati.

Pādukavaggo sattamo.

Sekhiyā niṭṭhitā.

Katāpattivāro niṭṭhito dutiyo.

3. Vipattivāro

182. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajati? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajati – ācāravipattiṃ.

Vipattivāro niṭṭhito tatiyo.

4. Saṅgahitavāro

183. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ tīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ ekena āpattikkhandhena saṅgahitā – dukkaṭāpattikkhandhena.

Saṅgahitavāro niṭṭhito catuttho.

5. Samuṭṭhānavāro

184. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti [samuṭṭhahanti (sī. syā.)]? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato.

Samuṭṭhānavāro niṭṭhito pañcamo.

6. Adhikaraṇavāro

185. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ.

Adhikaraṇavāro niṭṭhito chaṭṭho.

7. Samathavāro

186. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammati? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa āpatti sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammati – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

Samathavāro niṭṭhito sattamo.

8. Samuccayavāro

187. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto kati āpattiyo āpajjati? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto tisso āpattiyo āpajjati. Akkhāyite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti pārājikassa; yebhuyyena khāyite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti thullaccayassa; vaṭṭakate mukhe acchupantaṃ aṅgajātaṃ paveseti, āpatti dukkaṭassa – methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto imā tisso āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti, sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā, channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti, catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ, sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ tīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karonto kati āpattiyo āpajjati? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karonto ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ – anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karonto imaṃ ekaṃ āpattiṃ āpajjati.

Sā āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajati, sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā, channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ, sattannaṃ, samathānaṃ katihi samathehi sammati? Sā āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajati – ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ ekena āpattikkhandhena saṅgahitā – dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammati – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

Samuccayavāro niṭṭhito aṭṭhamo.

Ime aṭṭha vārā sajjhāyamaggena likhitā.

Tassuddānaṃ –

Katthapaññatti kati ca, vipattisaṅgahena ca;
Samuṭṭhānādhikaraṇā samatho, samuccayena cāti.

1. Katthapaññattivāro

1. Pārājikakaṇḍaṃ

188. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattaṃ, kaṃ ārabbha, kismiṃ vatthusmiṃ…pe… kenābhatanti?

Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sudinnaṃ kalandaputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sudinno kalandaputto purāṇadutiyikāya methunaṃ dhammaṃ paṭisevi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti, dve anupaññattiyo. Anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbattha paññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Sādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ubhatopaññatti. Pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Dutiyena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Sīlavipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Pārājikāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe… kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
Moggaliputtena pañcamā, ete jambusirivhaye. …pe…;

Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovidā;
Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

189. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena adinnaṃ ādiyanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Dhaniyaṃ kumbhakāraputtaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Dhaniyo kumbhakāraputto rañño dārūni adinnaṃ ādiyi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

190. Sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū aññamaññaṃ jīvitā voropesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

191. Asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Vaggumudātīriye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Vaggumudātīriyā bhikkhū gihīnaṃ aññamaññassa uttarimanussadhammassa vaṇṇaṃ bhāsiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Cattāro pārājikā niṭṭhitā.

2. Saṅghādisesakaṇḍādi

192. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena upakkamitvāasuciṃ mocanapaccayā saṅghādiseso kattha paññatto, kaṃ ārabbha, kismiṃ vatthusmiṃ…pe… kenābhatanti?

Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena upakkamitvā asuciṃ mocanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ seyyasakaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā seyyasako upakkamitvā asuciṃ mocesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti.

Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Asādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ekatopaññatti. Pañcannaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Tatiyena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Sīlavipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Saṅghādisesāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe… kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
Moggaliputtena pañcamā, ete jambusirivhaye. …pe…;

Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovidā;
Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

Mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Sañcarittaṃ samāpajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ udāyiṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā udāyī sañcarittaṃ samāpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā vācato samuṭṭhāti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Saññācikāya kuṭiṃ kārāpanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Āḷaviyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āḷavake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āḷavakā bhikkhū saññācikāya kuṭiyo kārāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Mahallakaṃ vihāraṃ kārāpanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Kosambiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ channaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā channo vihāravatthuṃ sodhento aññataraṃ cetiyarukkhaṃ chedāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Rājagahe paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Mettiyabhūmajake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Mettiyabhūmajakā bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Bhikkhuṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñcidesaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Rājagahe paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Mettiyabhūmajake bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Mettiyabhūmajakā bhikkhū āyasmantaṃ dabbaṃ mallaputtaṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Saṅghabhedakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Rājagahe paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Devadattaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Devadatto samaggassa saṅghassa bhedāya parakkami, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Bhedakānuvattakānaṃ bhikkhūnaṃ yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Rājagahe paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Sambahule bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhū devadattassa saṅghabhedāya parakkamantassa anuvattakā ahesuṃ vaggavādakā, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ eke samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Dubbacassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Kosambiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Āyasmantaṃ channaṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Āyasmā channo bhikkhūhi sahadhammikaṃ vuccamāno attānaṃ avacanīyaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Kuladūsakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Assajipunabbasuke bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Assajipunabbasukā bhikkhū saṅghena pabbājanīyakammakatā bhikkhū chandagāmitā dosagāmitā mohagāmitā bhayagāmitā pāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā dukkaṭaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiye bhikkhū ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhū udake uccārampi passāvampi kheḷampi akaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Katthapaññattivāro niṭṭhito paṭhamo.

2. Katāpattivāro

1. Pārājikakaṇḍaṃ

193. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā catasso āpattiyo āpajjati – akkhāyite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti pārājikassa; yebhuyyena khāyite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti thullaccayassa; vaṭṭakate mukhe acchupantaṃ aṅgajātaṃ paveseti, āpatti dukkaṭassa; jatumaṭṭhake pācittiyaṃ – methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā imā catasso āpattiyo āpajjati.

Adinnaṃ ādiyanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Adinnaṃ ādiyanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Pañcamāsakaṃ vā atirekapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati, āpatti pārājikassa; atirekamāsakaṃ vā ūnapañcamāsakaṃ vā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati, āpatti thullaccayassa; māsakaṃ vā ūnamāsakaṃ vā agghanakaṃ adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyati, āpatti dukkaṭassa – adinnaṃ ādiyanapaccayā imā tisso āpattiyo āpajjati.

Sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Manussaṃ odissa opātaṃ khaṇati ‘‘papatitvā marissatī’’ti, āpatti dukkaṭassa; papatite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti thullaccayassa; marati, āpatti pārājikassa – sañcicca manussaviggahaṃ jīvitā voropanapaccayā imā tisso āpattiyo āpajjati.

Asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa, ‘‘yo te vihāre vasati so bhikkhu arahā’’ti bhaṇati, paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; na paṭivijānantassa āpatti dukkaṭassa – asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapanapaccayā imā tisso āpattiyo āpajjati.

Cattāro pārājikā niṭṭhitā.

2. Saṅghādisesakaṇḍādi

194. Upakkamitvā asuciṃ mocanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Upakkamitvā asucimocanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – ceteti upakkamati muccati, āpatti saṅghādisesassa; ceteti upakkamati na muccati, āpatti thullaccayassa; payoge dukkaṭaṃ – upakkamitvā asucimocanapaccayā imā tisso āpattiyo āpajjati.

Kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanapaccayā pañca āpattiyo āpajjati – avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa; bhikkhu kāyena kāyaṃ āmasati, āpatti saṅghādisesassa; kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti thullaccayassa; kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti dukkaṭassa; aṅgulipatodake pācittiyaṃ – kāyasaṃsaggaṃ samāpajjanapaccayā imā pañca āpattiyo āpajjati.

Mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati, āpatti saṅghādisesassa; vaccamaggaṃ passāvamaggaṃ ṭhapetvā adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati, āpatti thullaccayassa; kāyapaṭibaddhaṃ ādissa vaṇṇampi bhaṇati avaṇṇampi bhaṇati, āpatti dukkaṭassa.

Attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti saṅghādisesassa; paṇḍakassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti thullaccayassa; tiracchānagatassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsati, āpatti dukkaṭassa.

Sañcarittaṃ samāpajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – paṭiggaṇhāti vīmaṃsati paccāharati, āpatti saṅghādisesassa; paṭiggaṇhāti vīmaṃsati na paccāharati, āpatti thullaccayassa; paṭiggaṇhāti na vīmaṃsati na paccāharati, āpatti dukkaṭassa.

Saññācikāya kuṭiṃ kārāpanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ [ekapiṇḍe (syā.)] anāgate āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate āpatti saṅghādisesassa.

Mahallakaṃ vihāraṃ kārāpanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate, āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate āpatti saṅghādisesassa.

Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – anokāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa; okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassa.

Bhikkhuṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – anokāsaṃ kārāpetvā cāvanādhippāyo vadeti, āpatti saṅghādisesena dukkaṭassa; okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassa.

Saṅghabhedako bhikkhu yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Bhedakānuvattakā bhikkhū yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Dubbaco bhikkhu yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Kuladūsako bhikkhu yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati – ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ – anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā imaṃ ekaṃ āpattiṃ āpajjati.

Katāpattivāro niṭṭhito dutiyo.

3. Vipattivāro

195. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ siyā ācāravipattiṃ…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajati? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajati – ācāravipattiṃ.

Vipattivāro niṭṭhito tatiyo.

4. Saṅgahitavāro

196. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ catūhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ ekena āpattikkhandhena saṅgahitā – dukkaṭāpattikkhandhena.

Saṅgahitavāro niṭṭhito catuttho.

5. Samuṭṭhānavāro

197. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Samuṭṭhānavāro niṭṭhito pañcamo.

6. Adhikaraṇavāro

198. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ.

Adhikaraṇavāro niṭṭhito chaṭṭho.

7. Samathavāro

199. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca; siyā sammukhāvinayena tiṇavatthārakena ca…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammati? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā āpatti sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammati – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena cāti.

Samathavāro niṭṭhito sattamo.

8. Samuccayavāro

200. Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā catasso āpattiyo āpajjati. Akkhāyite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti pārājikassa; yebhuyyena khāyite sarīre methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti thullaccayassa; vaṭṭakate mukhe acchupantaṃ aṅgajātaṃ paveseti, āpatti dukkaṭassa; jatumaṭṭhake pācittiyaṃ – methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā imā catasso āpattiyo āpajjati. Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ catūhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ, tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca, paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Dukkaṭaṃ – anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇapaccayā imaṃ ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Sā āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajati? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammati? Sā āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajati – ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ ekena āpattikkhandhena saṅgahitā – dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammati – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena cāti.

Samuccayavāro niṭṭhito aṭṭhamo.

Aṭṭhapaccayavārā niṭṭhitā.

Mahāvibhaṅge soḷasamahāvārā niṭṭhitā.

Bhikkhuvibhaṅgamahāvāro niṭṭhito.

Bhikkhunīvibhaṅgo

1. Katthapaññattivāro

1. Pārājikakaṇḍaṃ

201. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena bhikkhunīnaṃ pañcamaṃ pārājikaṃ kattha paññattaṃ? Kaṃ ārabbha? Kismiṃ vatthusmiṃ? Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññatti? Sabbatthapaññatti, padesapaññatti? Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññatti? Ekatopaññatti, ubhatopaññatti? Catunnaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannaṃ? Katamena uddesena uddesaṃ āgacchati? Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipatti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandho? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammati? Ko tattha vinayo? Ko tattha abhivinayo? Kiṃ tattha pātimokkhaṃ? Kiṃ tattha adhipātimokkhaṃ? Kā vipatti? Kā sampatti? Kā paṭipatti? Kati atthavase paṭicca bhagavatā bhikkhunīnaṃ pañcamaṃ pārājikaṃ paññattaṃ? Kā sikkhanti? Kā sikkhitasikkhā? Kattha ṭhitaṃ? Kā dhārenti? Kassa vacanaṃ? Kenābhatanti?

202. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena bhikkhunīnaṃ pañcamaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sundarīnandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sundarīnandā bhikkhunī avassutā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti anupaññatti anuppannapaññattīti? Ekā paññatti. Anupaññatti anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Asādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ekatopaññatti. Catunnaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Dutiyena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Sīlavipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Pārājikāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Ekena samuṭṭhāne samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇanti? Āpattādhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammatīti? Dvīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca. Ko tattha vinayo, ko tattha abhivinayoti? Paññatti vinayo, vibhatti abhivinayo. Kiṃ tattha pātimokkhaṃ, kiṃ tattha adhipātimokkhanti? Paññatti pātimokkhaṃ, vibhatti adhipātimokkhaṃ. Kā vipattīti? Asaṃvaro vipatti. Kā sampattīti? Saṃvaro sampatti. Kā paṭipattīti? Na evarūpaṃ karissāmīti yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ samādāya sikkhati sikkhāpadesu. [a. ni. 10.31] Kati atthavase paṭicca bhagavatā bhikkhunīnaṃ pañcamaṃ pārājikaṃ paññattanti? Dasa atthavase paṭicca bhagavatā bhikkhunīnaṃ pañcamaṃ pārājikaṃ paññattaṃ – saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya, dummaṅkūnaṃ bhikkhunīnaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhunīnaṃ phāsuvihārāya, diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, appasannānaṃ pasādāya, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, saddhammaṭṭhitiyā, vinayānuggahāya. Kā sikkhantīti? Sekkhā ca puthujjanakalyāṇikā ca sikkhanti. Kā sikkhitasikkhāti? Arahantiyo [arahantā (ka.)] sikkhitasikkhā. Kattha ṭhitanti? Sikkhākāmāsu ṭhitaṃ. Kā dhārentīti? Yāsaṃ vattati tā dhārenti. Kassa vacananti? Bhagavato vacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. Kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
Moggaliputtena pañcamā, ete jambusirivhaye.

Tato mahindo iṭṭiyo, uttiyo sambalo tathā;
Bhaddanāmo ca paṇḍito.

Ete nāgā mahāpaññā, jambudīpā idhāgatā;
Vinayaṃ te vācayiṃsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

Nikāye pañca vācesuṃ, satta ceva pakaraṇe;
Tato ariṭṭho medhāvī, tissadatto ca paṇḍito.

Visārado kāḷasumano, thero ca dīghanāmako;
Dīghasumano ca paṇḍito.

Punadeva kāḷasumano, nāgatthero ca buddharakkhito;
Tissatthero ca medhāvī, devatthero ca paṇḍito.

Punadeva sumano medhāvī, vinaye ca visārado;
Bahussuto cūḷanāgo, gajova duppadhaṃsiyo.

Dhammapālitanāmo ca, rohaṇe sādhupūjito;
Tassa sisso mahāpañño, khemanāmo tipeṭako.

Dīpe tārakarājāva paññāya atirocatha;
Upatisso ca medhāvī, phussadevo mahākathī.

Punadeva sumano medhāvī, pupphanāmo bahussuto;
Mahākathī mahāsivo, piṭake sabbattha kovido.

Punadeva upāli medhāvī, vinaye ca visārado;
Mahānāgo mahāpañño, saddhammavaṃsakovido.

Punadeva abhayo medhāvī, piṭake sabbattha kovido;
Tissatthero ca medhāvī, vinaye ca visārado.

Tassa sisso mahāpañño, pupphanāmo bahussuto;
Sāsanaṃ anurakkhanto, jambudīpe patiṭṭhito.

Cūḷābhayo ca medhāvī, vinaye ca visārado;
Tissatthero ca medhāvī, saddhammavaṃsakovido.

Cūḷadevo ca medhāvī, vinaye ca visārado;
Sivatthero ca medhāvī, vinaye sabbattha kovido.

Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovidā;
Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

203. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena bhikkhunīnaṃ chaṭṭhaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannaṃ bhikkhuniṃ nevattanā paṭicodesi gaṇassa ārocesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

204. Bhikkhunīnaṃ sattamaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī samaggena saṅghena ukkhittaṃ ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ anuvatti, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

205. Bhikkhunīnaṃ aṭṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Aṭṭha pārājikā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Methunādinnādānañca, manussaviggahuttari;
Kāyasaṃsaggaṃ chādeti, ukkhittā aṭṭha vatthukā;
Paññāpesi mahāvīro, chejjavatthū asaṃsayāti.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ

206. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ussayavādikāya bhikkhuniyā aḍḍaṃ karontiyā saṅghādiseso kattha paññatto? Kaṃ ārabbha? Kismiṃ vatthusmiṃ…pe… kenābhatanti?

207. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ussayavādikāya bhikkhuniyā aḍḍaṃ karontiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī ussayavādikā vihari, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti. Anupaññatti anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Asādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ekatopaññatti. Catunnaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Tatiyena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Sīlavipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Saṅghādisesāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe… kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
Moggaliputtena pañcamā, ete jambusirivhaye. …pe…;

Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovidā;
Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

208. Coriṃ vuṭṭhāpentiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī coriṃ vuṭṭhāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

209. Ekāya gāmantaraṃ gacchantiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī ekā gāmantaraṃ gacchi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, tisso anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

210. Samaggena saṅghena ukkhittaṃ bhikkhuniṃ dhammena vinayena satthusāsanena anapaloketvā kārakasaṅghaṃ anaññāya gaṇassa chandaṃ osārentiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī samaggena saṅghena ukkhittaṃ bhikkhuniṃ dhammena vinayena satthusāsanena anapaloketvā kārakasaṅghaṃ anaññāya gaṇassa chandaṃ osāresi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

211. Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjantiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Sundarīnandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sundarīnandā bhikkhunī avassutā avassutassa purisapuggalassa hatthato āmisaṃ paṭiggahesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

212. ‘‘Kiṃ te, ayye, eso purisapuggalo karissati avassuto vā anavassuto vā, yato tvaṃ anavassutā! Iṅgha, ayye, yaṃ te eso purisapuggalo deti khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā, taṃ tvaṃ sahatthā paṭiggahetvā khāda vā bhuñja vā’’ti uyyojentiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ arabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī –‘‘kiṃ te, ayye, eso purisapuggalo karissati avassuto vā anavassuto vā, yato tvaṃ anavassutā! Iṅgha, ayye, yaṃ te eso purisapuggalo deti khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā, taṃ tvaṃ sahatthā paṭiggahetvā khāda vā bhuñja vā’’ti uyyojesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

213. Kupitāya anattamanāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Caṇḍakāḷī bhikkhunī kupitā anattamanā evaṃ avaca – ‘‘buddhaṃ paccācikkhāmi, dhammaṃ paccācikkhāmi, saṅghaṃ paccācikkhāmi, sikkhaṃ paccācikkhāmī’’ti, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

214. Kismiñcideva adhikaraṇe paccākatāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Caṇḍakāḷī bhikkhunī kismiñcideva adhikaraṇe paccākatā kupitā anattamanā evaṃ avaca – ‘‘chandagāminiyo ca bhikkhuniyo, dosagāminiyo ca bhikkhuniyo, mohagāminiyo ca bhikkhuniyo, bhayagāminiyo ca bhikkhuniyo’’ti, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

215. Saṃsaṭṭhānaṃ bhikkhunīnaṃ yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantīnaṃ saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo saṃsaṭṭhā vihariṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

216. ‘‘Saṃsaṭṭhāva, ayye, tumhe viharatha. Mā tumhe nānā viharitthā’’ti uyyojentiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantiyā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī – ‘‘saṃsaṭṭhāva ayye, tumhe viharatha, mā tumhe nānā viharitthā’’ti uyyojesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Dasa saṅghādisesā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Ussayacori gāmantaṃ, ukkhittaṃ khādanena ca;
Kiṃ te kupitā kismiñci, saṃsaṭṭhā ñāyate dasāti.

3. Nissaggiyakaṇḍaṃ

217. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena pattasannicayaṃ karontiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo pattasannicayaṃ akaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Akālacīvaraṃ ‘‘kālacīvara’’nti adhiṭṭhahitvā bhājāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī akālacīvaraṃ ‘‘kālacīvara’’nti adhiṭṭhahitvā bhājāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Bhikkhuniyā saddhiṃ cīvaraṃ parivattetvā acchindantiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī bhikkhuniyā saddhiṃ cīvaraṃ parivattetvā acchindi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Aññaṃ viññāpetvā aññaṃ viññāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī aññaṃ viññāpetvā aññaṃ viññāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Aññaṃ cetāpetvā aññaṃ cetāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī aññaṃ cetāpetvā aññaṃ cetāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena saṅghikena aññaṃ cetāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ katthaṃ paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena saṅghikena aññaṃ cetāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena saṅghikena saññācikena aññaṃ cetāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena saṅghikena saññācikena aññaṃ cetāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena mahājanikena aññaṃ cetāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena mahājanikena aññaṃ cetāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena mahājanikena saññācikena aññaṃ cetāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena mahājanikena saññācikena aññaṃ cetāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena puggalikena saññācikena aññaṃ cetāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena puggalikena saññācikena aññaṃ cetāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Atirekacatukkaṃsaparamaṃ garupāvuraṇaṃ cetāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī rājānaṃ kambalaṃ viññāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Atirekaaḍḍhateyyakaṃsaparamaṃ lahupāvuraṇaṃ cetāpentiyā nissaggiyaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī rājānaṃ khomaṃ viññāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti.

Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti …pe….

Dvādasa nissaggiyā pācittiyā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Pattaṃ akālaṃ kālañca, parivatte ca viññāpe;
Cetāpetvā aññadatthi, saṅghikañca mahājanikaṃ;
Saññācikā puggalikā, catukkaṃsaḍḍhateyyakāti.

4. Pācittiyakaṇḍaṃ

1. Lasuṇavaggo

218. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena lasuṇaṃ khādantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī na mattaṃ jānitvā lasuṇaṃ harāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti eḷakalomake…pe….

Sambādhe lomaṃ saṃharāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo sambādhe lomaṃ saṃharāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Talaghātake pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Dve bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Dve bhikkhuniyo talaghātakaṃ akaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

Jatumaṭṭhake pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī jatumaṭṭhakaṃ ādiyi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

Atirekadvaṅgulapabbaparamaṃ udakasuddhikaṃ ādiyantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sakkesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī atigambhīraṃ udakasuddhikaṃ ādiyi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

Bhikkhussa bhuñjantassa pānīyena vā vidhūpanena vā upatiṭṭhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī bhikkhussa bhuñjantassa pānīyena ca vidhūpanena ca upatiṭṭhi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Āmakadhaññaṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo āmakadhaññaṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Uccāraṃ vā passāvaṃ vā saṅkāraṃ vā vighāsaṃ vā tirokuṭṭe [tirokuḍḍe (sī. syā.)] chaḍḍentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī uccāraṃ [uccārampi passāvampi saṅkārampi vighāsampi (ka.)] tirokuṭṭe chaḍḍesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Uccāraṃ vā passāvaṃ vā saṅkāraṃ vā vighāsaṃ vā harite chaḍḍentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo uccārampi passāvampi saṅkārampi vighāsampi harite chaḍḍesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Naccaṃ vā gītaṃ vā vāditaṃ vā dassanāya gacchantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo naccampi gītampi vāditampi dassanāya agamaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Lasuṇavaggo paṭhamo.

2. Rattandhakāravaggo

219. Rattandhakāre appadīpe purisena saddhiṃ ekenekāya santiṭṭhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī rattandhakāre appadīpe purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – theyyasatthake…pe….

Paṭicchanne okāse purisena saddhiṃ ekenekāya santiṭṭhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī paṭicchanne okāse purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – theyyasatthake…pe….

Ajjhokāse purisena saddhiṃ ekenekāya santiṭṭhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī ajjhokāse purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – theyyasatthake…pe….

Rathikā vā [rathiyāya vā (ka.)] byūhe vā siṅghāṭake vā purisena saddhiṃ ekenekāya santiṭṭhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī rathikāyapi byūhepi siṅghāṭakepi purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – theyyasatthake…pe….

Purebhattaṃ kulāni upasaṅkamitvā āsane nisīditvā sāmike anāpucchā pakkamantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī purebhattaṃ kulāni upasaṅkamitvā āsane nisīditvā sāmike anāpucchā pakkāmi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Pacchābhattaṃ kulāni upasaṅkamitvā sāmike anāpucchā āsane abhinisīdantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī pacchābhattaṃ kulāni upasaṅkamitvā sāmike anāpucchā āsane abhinisīdi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Vikāle kulāni upasaṅkamitvā sāmike anāpucchā seyyaṃ santharitvā vā santharāpetvā vā abhinisīdantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo vikāle kulāni upasaṅkamitvā sāmike anāpucchā seyyaṃ santharitvā abhinisīdiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Duggahitena dūpadhāritena paraṃ ujjhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī duggahitena dūpadhāritena paraṃ ujjhāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Attānaṃ vā paraṃ vā nirayena vā brahmacariyena vā abhisapantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Caṇḍakāḷī bhikkhunī attānampi parampi nirayenapi brahmacariyenapi abhisapi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Caṇḍakāḷī bhikkhunī attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Rattandhakāravaggo dutiyo.

3. Nahānavaggo

220. Naggāya nahāyantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo naggā nahāyiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Pamāṇātikkantaṃ udakasāṭikaṃ kārāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo appamāṇikāyo udakasāṭikāyo dhāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Bhikkhuniyā cīvaraṃ visibbetvā vā visibbāpetvā vā neva sibbentiyā na sibbāpanāya ussukkaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī bhikkhuniyā cīvaraṃ visibbāpetvā neva sibbesi na sibbāpanāya ussukkaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Pañcāhikaṃ saṅghāṭicāraṃ atikkāmentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo bhikkhunīnaṃ hatthe cīvaraṃ nikkhipitvā santaruttarena janapadacārikaṃ pakkamiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti kathinake…pe….

Cīvarasaṅkamanīyaṃ dhārentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī aññatarāya bhikkhuniyā cīvaraṃ anāpucchā pārupi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Gaṇassa cīvaralābhaṃ antarāyaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī gaṇassa cīvaralābhaṃ antarāyaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Dhammikaṃ cīvaravibhaṅgaṃ paṭibāhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti. Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī dhammikaṃ cīvaravibhaṅgaṃ paṭibāhi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Agārikassa vā paribbājakassa vā paribbājikāya vā samaṇacīvaraṃ dentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī agārikassa samaṇacīvaraṃ adāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Dubbalacīvarapaccāsāya cīvarakālasamayaṃ atikkāmentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī dubbalacīvarapaccāsāya cīvarakālasamayaṃ atikkāmesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Dhammikaṃ kathinuddhāraṃ paṭibāhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī dhammikaṃ kathinuddhāraṃ paṭibāhi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Nahānavaggo tatiyo.

4. Tuvaṭṭavaggo

221. Dvinnaṃ bhikkhunīnaṃ ekamañce tuvaṭṭentīnaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo dve ekamañce tuvaṭṭesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Dvinnaṃ bhikkhunīnaṃ ekattharaṇapāvuraṇe tuvaṭṭentīnaṃ pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo dve ekattharaṇapāvuraṇā tuvaṭṭesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Bhikkhuniyā sañcicca aphāsuṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī bhikkhuniyā sañcicca aphāsuṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Dukkhitaṃ sahajīviniṃ neva upaṭṭhentiyā na upaṭṭhāpanāya ussukkaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī dukkhitaṃ sahajīviniṃ neva upaṭṭhesi na upaṭṭhāpanāya ussukkaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Bhikkhuniyā upassayaṃ datvā kupitāya anattamanāya nikkaḍḍhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī bhikkhuniyā upassayaṃ datvā kupitā anattamanā nikkaḍḍhi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Saṃsaṭṭhāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Caṇḍakāḷī bhikkhunī saṃsaṭṭhā vihari, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Antoraṭṭhe sāsaṅkasammate sappaṭibhaye asatthikāya cārikaṃ carantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo antoraṭṭhe sāsaṅkasammate sappaṭibhaye asatthikāyo cārikaṃ cariṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Tiroraṭṭhe sāsaṅkasammate sappaṭibhaye asatthikāya cārikaṃ carantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo tiroraṭṭhe sāsaṅkasammate sappaṭibhaye asatthikāyo cārikaṃ cariṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Antovassaṃ cārikaṃ carantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo antovassaṃ cārikaṃ cariṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Vassaṃvuṭṭhāya [vassaṃvutthāya (sī. syā.)] bhikkhuniyā cārikaṃ na pakkamantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo vassaṃvuṭṭhā cārikaṃ na pakkamiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

Tuvaṭṭavaggo catuttho.

5. Cittāgāravaggo

222. Rājāgāraṃ vā cittāgāraṃ vā ārāmaṃ vā uyyānaṃ vā pokkharaṇiṃ vā dassanāya gacchantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo rājāgārampi cittāgārampi dassanāya agamaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Āsandiṃ vā pallaṅkaṃ vā paribhuñjantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo āsandimpi pallaṅkampi paribhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Suttaṃ kantantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti?

Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo suttaṃ kantiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Gihiveyyāvaccaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo gihiveyyāvaccaṃ akaṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Bhikkhuniyā ‘‘ehāyye imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasamehī’’ti vuccamānāya ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā neva vūpasamentiyā na vūpasamāya ussukkaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī bhikkhuniyā – ‘‘ehāyye, imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasamehī’’ti vuccamānā ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā neva vūpasamesi na vūpasamāya ussukkaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Agārikassa vā paribbājakassa vā paribbājikāya vā sahatthā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā dentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī agārikassa sahatthā khādanīyampi bhojanīyampi adāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Āvasathacīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī āvasathacīvaraṃ anissajjitvā paribhuñji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Āvasathaṃ anissajjitvā cārikaṃ pakkamantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī āvasathaṃ anissajjitvā cārikaṃ pakkāmi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Tiracchānavijjaṃ pariyāpuṇantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo tiracchānavijjaṃ pariyāpuṇiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – padasodhamme…pe….

Tiracchānavijjaṃ vācentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti. Chabbaggiyā bhikkhuniyo tiracchānavijjaṃ vācesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – padasodhamme…pe….

Cittāgāravaggo pañcamo.

6. Ārāmavaggo

223. Jānaṃ sabhikkhukaṃ ārāmaṃ anāpucchā pavisantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo ārāmaṃ anāpucchā pavisiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, dve anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Bhikkhuṃ akkosantiyā paribhāsantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Vesāliyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo āyasmantaṃ upāliṃ akkosiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Caṇḍīkatāya gaṇaṃ paribhāsantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī caṇḍīkatāya gaṇaṃ paribhāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Nimantitāya vā pavāritāya vā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā aññatra bhuñjantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo bhuttāviniyo pavāritā aññatra bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Kulaṃ maccharāyantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī kulaṃ maccharāyi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Abhikkhuke āvāse vassaṃ vasantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo abhikkhuke āvāse vassaṃ vasiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Vassaṃvuṭṭhāya bhikkhuniyā ubhatosaṅghe tīhi ṭhānehi na pavārentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo vassaṃvuṭṭhā bhikkhusaṅghaṃ [bhikkhunisaṃghe (ka.)] na pavāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Ovādāya vā saṃvāsāya vā na gacchantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sakkesu paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ovādaṃ na gacchiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

Uposathampi na pucchantiyā ovādampi na yācantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo uposathampi na pucchiṃsu ovādampi na yāciṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Pasākhe jātaṃ gaṇḍaṃ vā rudhitaṃ [ruhitaṃ (sī. syā.)] vā anapaloketvā saṅghaṃ vā gaṇaṃ vā purisena saddhiṃ ekenekāya bhedāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī pasākhe jātaṃ gaṇḍaṃ purisena saddhiṃ ekenekā bhedāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Ārāmavaggo chaṭṭho.

7. Gabbhinīvaggo

224. Gabbhiniṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo gabbhiniṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Pāyantiṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo pāyantiṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Ūnadvādasavassaṃ gihigataṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo ūnadvādasavassaṃ gihigataṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Paripuṇṇadvādasavassaṃ gihigataṃ dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo paripuṇṇadvādasavassaṃ gihigataṃ dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Paripuṇṇadvādasavassaṃ gihigataṃ dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo paripuṇṇadvādasavassaṃ gihigataṃ dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Sahajīviniṃ vuṭṭhāpetvā dve vassāni neva anuggaṇhantiyā na anuggaṇhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī sahajīviniṃ vuṭṭhāpetvā dve vassāni neva anuggahesi na anuggaṇhāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Vuṭṭhāpitaṃ pavattiniṃ dve vassāni nānubandhantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo vuṭṭhāpitaṃ pavattiniṃ dve vassāni nānubandhiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

Sahajīviniṃ vuṭṭhāpetvā neva vūpakāsentiyā na vūpakāsāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti?

Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī sahajīviniṃ vuṭṭhāpetvā neva vūpakāsesi na vūpakāsāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Gabbhinivaggo sattamo.

8. Kumārībhūtavaggo

225. Ūnavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo ūnavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Paripuṇṇavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo paripuṇṇavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Paripuṇṇavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo paripuṇṇavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Ūnadvādasavassāya vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo ūnadvādasavassā vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Paripuṇṇadvādasavassāya saṅghena asammatāya vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo paripuṇṇadvādasavassā saṅghena asammatā vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – dutiyapārājike…pe….

‘‘Alaṃ tāva te, ayye, vuṭṭhāpitenā’’ti vuccamānāya ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Caṇḍakāḷī bhikkhunī ‘‘alaṃ tāva te, ayye, vuṭṭhāpitenā’’ti vuccamānā ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajji, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Sikkhamānaṃ – ‘‘sace me tvaṃ, ayye, cīvaraṃ dassasi, evāhaṃ taṃ vuṭṭhāpessāmī’’ti vatvā neva vuṭṭhāpentiyā na vuṭṭhāpanāya ussukkaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī sikkhamānaṃ – ‘‘sace me tvaṃ, ayye, cīvaraṃ dassasi, evāhaṃ taṃ vuṭṭhāpessāmī’’ti vatvā neva vuṭṭhāpesi na vuṭṭhāpanāya ussukkaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Sikkhamānaṃ – ‘‘sace maṃ tvaṃ, ayye, dve vassāni anubandhissasi, evāhaṃ taṃ vuṭṭhāpessāmī’’ti vatvā neva vuṭṭhāpentiyā na vuṭṭhāpanāya ussukkaṃ karontiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti?

Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī sikkhamānaṃ – ‘‘sace maṃ tvaṃ, ayye, dve vassāni anubandhissasi, evāhaṃ taṃ vuṭṭhāpessāmī’’ti vatvā neva vuṭṭhāpesi na vuṭṭhāpanāya ussukkaṃ akāsi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Purisasaṃsaṭṭhaṃ kumārakasaṃsaṭṭhaṃ caṇḍiṃ sokāvāsaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī purisasaṃsaṭṭhaṃ kumārakasaṃsaṭṭhaṃ caṇḍiṃ sokāvāsaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Mātāpitūhi vā sāmikena vā ananuññātaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī mātāpitūhipi sāmikenāpi ananuññātaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā vācato samuṭṭhāti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Pārivāsikachandadānena sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Rājagahe paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī pārivāsikachandadānena sikkhamānaṃ vuṭṭhāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Anuvassaṃ vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo anuvassaṃ vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Ekaṃ vassaṃ dve vuṭṭhāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo ekaṃ vassaṃ dve vuṭṭhāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Kumārībhūtavaggo aṭṭhamo.

9. Chattupāhanavaggo

226. Chattupāhanaṃ dhārentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo chattupāhanaṃ dhāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Yānena yāyantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo yānena yāyiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Saṅghāṇiṃ dhārentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī saṅghāṇiṃ dhāresi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti –

eḷakalomake…pe….

Itthālaṅkāraṃ dhārentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo itthālaṅkāraṃ dhāresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Gandhavaṇṇakena nahāyantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo gandhavaṇṇakena nahāyiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Vāsitakena piññākena nahāyantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo vāsitakena piññākena nahāyiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Bhikkhuniyā ummaddāpentiyā parimaddāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo bhikkhuniyā ummaddāpesuṃ parimaddāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Sikkhamānā ummaddāpentiyā parimaddāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo sikkhamānāya ummaddāpesuṃ parimaddāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Sāmaṇeriyā ummaddāpentiyā parimaddāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo sāmaṇeriyā ummaddāpesuṃ parimaddāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Gihiniyā ummaddāpentiyā parimaddāpentiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo gihiniyā ummaddāpesuṃ parimaddāpesuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – eḷakalomake…pe….

Bhikkhussa purato anāpucchā āsane nisīdantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo bhikkhussa purato anāpucchā āsane nisīdiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – kathinake…pe….

Anokāsakataṃ bhikkhuṃ pañhaṃ pucchantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo anokāsakataṃ bhikkhuṃ pañhaṃ pucchiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – padasodhamme…pe….

Asaṅkaccikāya [asaṅkacchikāya (syā.)] gāmaṃ pavisantiyā pācittiyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī asaṅkaccikā gāmaṃ pāvisi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe….

Chattupāhanavaggo navamo.

Navavaggakhuddakā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Lasuṇaṃ saṃhare lomaṃ, talamaṭṭhañca suddhikaṃ;
Bhuñjantāmakadhaññānaṃ, dve vighāsena dassanā.

Andhakāre paṭicchanne, ajjhokāse rathikāya ca;
Pure pacchā vikāle ca, duggahi niraye vadhi.

Naggodakā visibbetvā, pañcāhikaṃ saṅkamanīyaṃ;
Gaṇaṃ vibhaṅgasamaṇaṃ, dubbalaṃ kathinena ca.

Ekamañcattharaṇena, sañcicca sahajīvinī;
Datvā saṃsaṭṭhaanto ca, tirovassaṃ na pakkame.

Rājā āsandi suttañca, gihi vūpasamena ca;
Dade cīvarāvasathaṃ, pariyāpuṇañca vācaye.

Ārāmakkosacaṇḍī ca, bhuñjeyya kulamaccharī;
Vāse pavāraṇovādaṃ, dve dhammā pasākhena ca.

Gabbhī pāyantī cha dhamme, asammatūnadvādasa;
Paripuṇṇañca saṅghena, saha vuṭṭhā cha pañca ca.

Kumārī dve ca saṅghena, dvādasa sammatena ca;
Alaṃ sace ca dvevassaṃ, saṃsaṭṭhā sāmikena ca.

Pārivāsikānuvassaṃ, duve vuṭṭhāpanena ca;
Chattayānena saṅghāṇi, itthālaṅkāravaṇṇake.

Piññākabhikkhunī ceva, sikkhā ca sāmaṇerikā;
Gihi bhikkhussa purato, anokāsaṃ saṅkaccikāti.

Tesaṃ vaggānaṃ uddānaṃ –

Lasuṇandhakārā nhānā, tuvaṭṭā cittagārakā;
Ārāmaṃ gabbhinī ceva, kumārī chattupāhanāti.

5. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ

227. Sappiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo sappiṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Telaṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo telaṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Madhuṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo madhuṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Phāṇitaṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo phāṇitaṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Macchaṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo macchaṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Maṃsaṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo. Maṃsaṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Khīraṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo khīraṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo dadhiṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Aṭṭha pāṭidesanīyā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Sappiṃ telaṃ madhuñceva, phāṇitaṃ macchameva ca;
Maṃsaṃ khīraṃ dadhiñcāpi, viññāpetvāna bhikkhunī;
Pāṭidesanīyā aṭṭha, sayaṃ buddhena desitāti.

Ye sikkhāpadā bhikkhuvibhaṅge vitthāritā te saṃkhittā

Bhikkhunivibhaṅge.

Katthapaññattivāro niṭṭhito paṭhamo.

2. Katāpattivāro

1. Pārājikakaṇḍaṃ

228. Avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantī kati āpattiyo āpajjati? Avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantī tisso āpattiyo āpajjati. Adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa; ubbhakkhakaṃ adhojāṇumaṇḍalaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa; kāyapaṭibaddhaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti dukkaṭassa – avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantī imā tisso āpattiyo āpajjati.

Vajjappaṭicchādikā bhikkhunī vajjaṃ paṭicchādentī kati āpattiyo āpajjati? Vajjappaṭicchādikā bhikkhunī vajjaṃ paṭicchādentī tisso āpattiyo āpajjati. Jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ paṭicchādeti, āpatti pārājikassa; vematikā paṭicchādeti, āpatti thullaccayassa; ācāravipattiṃ paṭicchādeti, āpatti dukkaṭassa – vajjappaṭicchādikā bhikkhunī vajjaṃ paṭicchādentī imā tisso āpattiyo āpajjati.

Ukkhittānuvattikā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantī kati āpattiyo āpajjati? Ukkhittānuvattikā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantī tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti pārājikassa – ukkhittānuvattikā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantī imā tisso āpattiyo āpajjati.

Aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūrentī kati āpattiyo āpajjati? Aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūrentī tisso āpattiyo āpajjati. Purisena – ‘‘itthannāmaṃ okāsaṃ [itthannāmaṃ gahanaṃ (sī.), itthannāmaṃ gabbhaṃ (syā.)] āgacchā’’ti vuttā gacchati, āpatti dukkaṭassa; purisassa hatthapāsaṃ okkantamatte āpatti thullaccayassa; aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūreti, āpatti pārājikassa – aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūrentī imā tisso āpattiyo āpajjati.

Pārājikā niṭṭhitā.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ

229. Ussayavādikā bhikkhunī aḍḍaṃ karontī tisso āpattiyo āpajjati. Ekassa āroceti, āpatti dukkaṭassa; dutiyassa āroceti, āpatti thullaccayassa; aḍḍapariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Coriṃ vuṭṭhāpentī tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Ekā gāmantaraṃ gacchantī tisso āpattiyo āpajjati. Gacchati, āpatti dukkaṭassa; paṭhamaṃ pādaṃ parikkhepaṃ atikkāmeti, āpatti thullaccayassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti saṅghādisesassa.

Samaggena saṅghena ukkhittaṃ bhikkhuniṃ dhammena vinayena satthusāsanena anapaloketvā kārakasaṅghaṃ anaññāya gaṇassa chandaṃ osārentī tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjantī tisso āpattiyo āpajjati. ‘‘Khādissāmi bhuñjissāmī’’ti paṭiggaṇhāti, āpatti thullaccayassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti saṅghādisesassa; udakadantaponaṃ paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa.

‘‘Kiṃ te, ayye, eso purisapuggalo karissati avassuto vā anavassuto vā, yato tvaṃ anavassutā! Iṅgha, ayye, yaṃ te eso purisapuggalo deti khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā, taṃ tvaṃ sahatthā paṭiggahetvā khāda vā bhuñja vā’’ti uyyojentī tisso āpattiyo āpajjati. Tassā vacanena khādissāmi bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti thullaccayassa; bhojanapariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Kupitā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantī tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Kismiñcideva adhikaraṇe paccākatā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantī tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Saṃsaṭṭhā bhikkhuniyo yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantiyo tisso āpattiyo āpajjanti. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

‘‘Saṃsaṭṭhāva, ayye, tumhe viharatha. Mā tumhe nānā viharitthā’’ti uyyojentī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantī tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Saṅghādisesā niṭṭhitā.

3. Nissaggiyakaṇḍaṃ

230. Pattasannicayaṃ karontī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Akālacīvaraṃ ‘‘kālacīvara’’nti adhiṭṭhahitvā bhājāpentī dve āpattiyo āpajjati. Bhājāpeti, payoge dukkaṭaṃ; bhājāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Bhikkhuniyā saddhiṃ cīvaraṃ parivattetvā acchindantī dve āpattiyo āpajjati. Acchindati, payoge dukkaṭaṃ; acchinne nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññaṃ viññāpetvā aññaṃ viññāpentī dve āpattiyo āpajjati. Viññāpeti, payoge dukkaṭaṃ; viññāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññaṃ cetāpetvā aññaṃ cetāpentī dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena saṅghikena aññaṃ cetāpentī dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññadatthike parikkhārena aññuddisikena saṅghikena saṃyācikena aññaṃ cetāpentī dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena mahājanikena aññaṃ cetāpentī dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisikena mahājanikena saṃyācikena aññaṃ cetāpentī dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Aññadatthikena parikkhārena aññuddisike puggalikena saṃyācikena aññaṃ cetāpentī dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Atirekacatukkaṃsaparamaṃ garupāvuraṇaṃ cetāpentī dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Atirekaaḍḍhateyyakaṃsaparamaṃ lahupāvuraṇaṃ cetāpentī dve āpattiyo āpajjati. Cetāpeti, payoge dukkaṭaṃ; cetāpite nissaggiyaṃ pācittiyaṃ.

Nissaggiyā pācittiyā niṭṭhitā.

4. Pācittiyakaṇḍaṃ

1. Lasuṇavaggo

231. Lasuṇaṃ khādantī dve āpattiyo āpajjati. Khādissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Sambādhe lomaṃ saṃharāpentī dve āpattiyo āpajjati. Saṃharāpeti, payoge dukkaṭaṃ; saṃharāpite āpatti pācittiyassa.

Talaghātakaṃ karontī dve āpattiyo āpajjati. Karoti, payoge dukkaṭaṃ; kate āpatti pācittiyassa.

Jatumaṭṭhakaṃ ādiyantī dve āpattiyo āpajjati. Ādiyati, payoge dukkaṭaṃ, ādinne āpatti pācittiyassa.

Atirekadvaṅgulapabbaparamaṃ udakasuddhikaṃ ādiyantī dve āpattiyo āpajjati. Ādiyati, payoge dukkaṭaṃ; ādinne āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa bhuñjantassa pānīyena vā vidhūpanena vā upatiṭṭhantī dve āpattiyo āpajjati. Hatthapāse tiṭṭhati, āpatti pācittiyassa; hatthapāsaṃ vijahitvā tiṭṭhati, āpatti dukkaṭassa.

Āmakadhaññaṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Uccāraṃ vā passāvaṃ vā saṅkāraṃ vā vighāsaṃ vā tirokuṭṭe vā tiropākāre vā chaḍḍentī dve āpattiyo āpajjati. Chaḍḍeti, payoge dukkaṭaṃ; chaḍḍite āpatti pācittiyassa.

Uccāraṃ vā passāvaṃ vā saṅkāraṃ vā vighāsaṃ vā harite chaḍḍentī dve āpattiyo āpajjati. Chaḍḍeti, payoge dukkaṭaṃ; chaḍḍite āpatti pācittiyassa.

Naccaṃ vā gītaṃ vā vāditaṃ vā dassanāya gacchantī dve āpattiyo āpajjati. Gacchati, āpatti dukkaṭassa; yattha ṭhitā passati vā suṇāti vā, āpatti pācittiyassa.

Lasuṇavaggo paṭhamo.

2. Rattandhakāravaggo

232. Rattandhakāre appadīpe purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhantī dve āpattiyo āpajjati. Hatthapāse tiṭṭhati, āpatti pācittiyassa; hatthapāsaṃ vijahitvā tiṭṭhati, āpatti dukkaṭassa.

Paṭicchanne okāse purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhantī dve āpattiyo āpajjati. Hatthapāse tiṭṭhati, āpatti pācittiyassa; hatthapāsaṃ vijahitvā tiṭṭhati, āpatti dukkaṭassa.

Ajjhokāse purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhantī dve āpattiyo āpajjati. Hatthapāse tiṭṭhati, āpatti pācittiyassa; hatthapāsaṃ vijahitvā tiṭṭhati, āpatti dukkaṭassa.

Rathikāya vā byūhe vā siṅghāṭake vā purisena saddhiṃ ekenekā santiṭṭhantī dve āpattiyo āpajjati. Hatthapāse tiṭṭhati, āpatti pācittiyassa; hatthapāsaṃ vijahitvā tiṭṭhati, āpatti dukkaṭassa.

Purebhattaṃ kulāni upasaṅkamitvā āsane nisīditvā sāmike anāpucchā pakkamantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ anovassakaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Pacchābhattaṃ kulāni upasaṅkamitvā sāmike anāpucchā āsane nisīdantī dve āpattiyo āpajjati. Nisīdati, payoge dukkaṭaṃ; nisinne āpatti pācittiyassa.

Vikāle kulāni upasaṅkamitvā sāmike anāpucchā seyyaṃ santharitvā vā santharāpetvā vā abhinisīdantī dve āpattiyo āpajjati. Abhinisīdati, payoge dukkaṭaṃ; abhinisinne āpatti pācittiyassa.

Duggahitena dūpadhāritena paraṃ ujjhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Ujjhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ujjhāpite āpatti pācittiyassa.

Attānaṃ vā paraṃ vā nirayena vā brahmacariyena vā abhisapantī dve āpattiyo āpajjati. Abhisapati, payoge dukkaṭaṃ; abhisapite āpatti pācittiyassa.

Attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodantī dve āpattiyo āpajjati. Vadhati rodati, āpatti pācittiyassa; vadhati na rodati, āpatti dukkaṭassa.

Rattandhakāravaggo dutiyo.

3. Nahānavaggo

233. Naggā nahāyantī dve āpattiyo āpajjati. Nahāyati, payoge dukkaṭaṃ; nahānapariyosāne āpatti pācittiyassa.

Pamāṇātikkantaṃ udakasāṭikaṃ kārāpentī dve āpattiyo āpajjati. Kārāpeti, payoge dukkaṭaṃ; kārāpite, āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuniyā cīvaraṃ visibbetvā vā visibbāpetvā vā neva sibbentī na sibbāpanāya ussukkaṃ karontī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Pañcāhikaṃ saṅghāṭicāraṃ atikkāmentī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ. Cīvarasaṅkamanīyaṃ dhārentī dve āpattiyo āpajjati. Dhāreti, payoge dukkaṭaṃ; dhārite, āpatti pācittiyassa.

Gaṇassa cīvaralābhaṃ antarāyaṃ karontī dve āpattiyo āpajjati. Karoti, payoge dukkaṭaṃ; kate, āpatti pācittiyassa.

Dhammikaṃ cīvaravibhaṅgaṃ paṭibāhantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭibāhati, payoge dukkaṭaṃ; paṭibāhite, āpatti pācittiyassa.

Agārikassa vā paribbājakassa vā paribbājikāya vā samaṇacīvaraṃ dentī dve āpattiyo āpajjati. Deti, payoge dukkaṭaṃ; dinne, āpatti pācittiyassa.

Dubbalacīvarapaccāsā cīvarakālasamayaṃ atikkāmentī dve āpattiyo āpajjati. Atikkāmeti, payoge dukkaṭaṃ; atikkāmite, āpatti pācittiyassa.

Dhammikaṃ kathinuddhāraṃ paṭibāhantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭibāhati, payoge dukkaṭaṃ; paṭibāhite, āpatti pācittiyassa.

Nahānavaggo tatiyo.

4. Tuvaṭṭavaggo

234. Dve bhikkhuniyo ekamañce tuvaṭṭentiyo dve āpattiyo āpajjanti. Nipajjanti, payoge dukkaṭaṃ; nipanne, āpatti pācittiyassa.

Dve bhikkhuniyo ekattharaṇapāvuraṇā tuvaṭṭentiyo dve āpattiyo āpajjanti. Nipajjanti, payoge dukkaṭaṃ; nipanne, āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuniyā sañcicca aphāsuṃ karontī dve āpattiyo āpajjati. Karoti, payoge dukkaṭaṃ; kate, āpatti pācittiyassa.

Dukkhitaṃ sahajīviniṃ neva upaṭṭhentī na upaṭṭhāpanāya ussukkaṃ karontī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Bhikkhuniyā upassayaṃ datvā kupitā anattamanā nikkaḍḍhantī dve āpattiyo āpajjati. Nikkaḍḍhati, payoge dukkaṭaṃ; nikkaḍḍhite, āpatti pācittiyassa.

Saṃsaṭṭhā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantī dve āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; kammavācāpariyosāne āpatti pācittiyassa.

Antoraṭṭhe sāsaṅkasammate sappaṭibhaye asatthikā cārikaṃ carantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭipajjati, payoge dukkaṭaṃ; paṭipanne, āpatti pācittiyassa.

Tiroraṭṭhe sāsaṅkasammate sappaṭibhaye asatthikā cārikaṃ carantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭipajjati, payoge dukkaṭaṃ; paṭipanne, āpatti pācittiyassa.

Antovassaṃ cārikaṃ carantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭipajjati, payoge dukkaṭaṃ; paṭipanne, āpatti pācittiyassa.

Vassaṃvuṭṭhā bhikkhunī cārikaṃ na pakkamantī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Tuvaṭṭavaggo catuttho.

5. Cittāgāravaggo

235. Rājāgāraṃ vā cittāgāraṃ vā ārāmaṃ vā uyyānaṃ vā pokkharaṇiṃ vā dassanāya gacchantī dve āpattiyo āpajjati. Gacchati, āpatti dukkaṭassa; yattha ṭhitā passati, āpatti pācittiyassa.

Āsandiṃ vā pallaṅkaṃ vā paribhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Paribhuñjati, payoge dukkaṭaṃ; paribhutte, āpatti pācittiyassa.

Suttaṃ kantantī dve āpattiyo āpajjati. Kantati, payoge dukkaṭaṃ; ujjavujjave, āpatti pācittiyassa.

Gihiveyyāvaccaṃ karontī dve āpattiyo āpajjati. Karoti, payoge dukkaṭaṃ; kate, āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuniyā – ‘‘ehāyye imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasamehī’’ti vuccamānā – ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā neva vūpasamentī na vūpasamāya ussukkaṃ karontī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Agārikassa vā paribbājakassa vā paribbājikāya vā sahatthā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā dentī dve āpattiyo āpajjati. Deti, payoge dukkaṭaṃ; dinne, āpatti pācittiyassa.

Āvasathacīvaraṃ anissajjitvā paribhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Paribhuñjati, payoge dukkaṭaṃ; paribhutte, āpatti pācittiyassa.

Āvasathaṃ anissajjitvā cārikaṃ pakkamantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ parikkhepaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Tiracchānavijjaṃ pariyāpuṇantī dve āpattiyo āpajjati. Pariyāpuṇāti, payoge dukkaṭaṃ; pade pade āpatti pācittiyassa.

Tiracchānavijjaṃ vācentī dve āpattiyo āpajjati. Vāceti, payoge dukkaṭaṃ; pade pade āpatti pācittiyassa.

Cittāgāravaggo pañcamo.

6. Ārāmavaggo

236. Jānaṃ sabhikkhukaṃ ārāmaṃ anāpucchā pavisantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ parikkhepaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuṃ akkosantī paribhāsantī dve āpattiyo āpajjati. Akkosati, payoge dukkaṭaṃ; akkosite, āpatti pācittiyassa.

Caṇḍīkatā gaṇaṃ paribhāsantī dve āpattiyo āpajjati. Paribhāsati, payoge dukkaṭaṃ; paribhāsite, āpatti pācittiyassa.

Nimantitā vā pavāritā vā khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. ‘‘Khādissāmi bhuñjissāmī’’ti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pācittiyassa.

Kulaṃ maccharāyantī dve āpattiyo āpajjati. Maccharāyati, payoge dukkaṭaṃ; maccharite, āpatti pācittiyassa.

Abhikkhuke āvāse vassaṃ vasantī dve āpattiyo āpajjati. ‘‘Vassaṃ vasissāmī’’ti senāsanaṃ paññapeti pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapeti pariveṇaṃ sammajjati, āpatti dukkaṭassa; saha aruṇuggamanā āpatti pācittiyassa.

Vassaṃvuṭṭhā bhikkhunī ubhatosaṅghe tīhi ṭhānehi na pavārentī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Ovādāya vā saṃvāsāya vā na gacchantī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Uposathampi na pucchantī ovādampi na yācantī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Pasākhe jātaṃ gaṇḍaṃ vā rudhitaṃ vā anapaloketvā saṅghaṃ vā gaṇaṃ vā purisena saddhiṃ ekenekā bhedāpentī dve āpattiyo āpajjati. Bhedāpeti, payoge dukkaṭaṃ; bhinne, āpatti pācittiyassa.

Ārāmavaggo chaṭṭho.

7. Gabbhinīvaggo

237. Gabbhiniṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Pāyantiṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ sikkhamānaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Ūnadvādasavassaṃ gihigataṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Paripuṇṇadvādasavassaṃ gihigataṃ dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Paripuṇṇadvādasavassaṃ gihigataṃ dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Sahajīviniṃ vuṭṭhāpetvā dve vassāni neva anuggaṇhantī nānuggaṇhāpentī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Vuṭṭhāpitaṃ pavattiniṃ dve vassāni nānubandhantī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Sahajīviniṃ vuṭṭhāpetvā neva vūpakāsentī na vūpakāsāpentī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Gabbhinīvaggo sattamo.

8. Kumārībhūtavaggo

238. Ūnavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Paripuṇṇavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ dve vassāni chasu dhammesu asikkhitasikkhaṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Paripuṇṇavīsativassaṃ kumāribhūtaṃ dve vassāni chasu dhammesu sikkhitasikkhaṃ saṅghena asammataṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Ūnadvādasavassā vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Paripuṇṇadvādasavassā saṅghena asammatā vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

‘‘Alaṃ tāva te, ayye, vuṭṭhāpitenā’’ti vuccamānā ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā pacchā khīyanadhammaṃ āpajjantī dve āpattiyo āpajjati. Khiyyati, payoge dukkaṭaṃ; khiyyite, āpatti pācittiyassa.

Sikkhamānaṃ – ‘‘sace me tvaṃ, ayye, cīvaraṃ dassasi, evāhaṃ taṃ vuṭṭhāpessāmī’’ti vatvā neva vuṭṭhāpentī na vuṭṭhāpanāya ussukkaṃ karontī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Sikkhamānaṃ – ‘‘sace maṃ tvaṃ, ayye, dve vassāni anubandhissasi, evāhaṃ taṃ vuṭṭhāpessāmī’’ti vatvā neva vuṭṭhāpentī na vuṭṭhāpanāya ussukkaṃ karontī ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Pācittiyaṃ.

Purisasaṃsaṭṭhaṃ kumārakasaṃsaṭṭhaṃ caṇḍiṃ sokāvāsaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Mātāpitūhi vā sāmikena vā ananuññātaṃ sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Pārivāsikachandadāne sikkhamānaṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Anuvassaṃ vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Ekaṃ vassaṃ dve vuṭṭhāpentī dve āpattiyo āpajjati. Vuṭṭhāpeti, payoge dukkaṭaṃ; vuṭṭhāpite, āpatti pācittiyassa.

Kumārībhūtavaggo aṭṭhamo.

9. Chattupāhanavaggo

239. Chattupāhanaṃ dhārentī dve āpattiyo āpajjati. Dhāreti, payoge dukkaṭaṃ; dhārite, āpatti pācittiyassa.

Yānena yāyantī dve āpattiyo āpajjati. Yāyati, payoge dukkaṭaṃ; yāyite, āpatti pācittiyassa.

Saṅghāṇiṃ dhārentī dve āpattiyo āpajjati. Dhāreti, payoge dukkaṭaṃ; dhārite, āpatti pācittiyassa.

Itthālaṅkāraṃ dhārentī dve āpattiyo āpajjati. Dhāreti, payoge dukkaṭaṃ; dhārite, āpatti pācittiyassa.

Gandhavaṇṇakena nahāyantī dve āpattiyo āpajjati. Nahāyati, payoge dukkaṭaṃ; nahānapariyosāne, āpatti pācittiyassa.

Vāsitakena piññākena nahāyantī dve āpattiyo āpajjati. Nahāyati, payoge dukkaṭaṃ; nahānapariyosāne, āpatti pācittiyassa.

Bhikkhuniyā ummaddāpentī parimaddāpentī dve āpattiyo āpajjati. Ummaddāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ummaddite, āpatti pācittiyassa.

Sikkhamānāya ummaddāpentī parimaddāpentī dve āpattiyo āpajjati. Ummaddāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ummaddite, āpatti pācittiyassa.

Sāmaṇeriyā ummaddāpentī parimaddāpentī dve āpattiyo āpajjati. Ummaddāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ummaddite, āpatti pācittiyassa.

Gihiniyā ummaddāpentī parimaddāpentī dve āpattiyo āpajjati. Ummaddāpeti, payoge dukkaṭaṃ; ummaddite, āpatti pācittiyassa.

Bhikkhussa purato anāpucchā āsane nisīdantī dve āpattiyo āpajjati. Nisīdati, payoge dukkaṭaṃ; nisinne, āpatti pācittiyassa.

Anokāsakataṃ bhikkhuṃ pañhaṃ pucchantī dve āpattiyo āpajjati. Pucchati, payoge dukkaṭaṃ; pucchite, āpatti pācittiyassa.

Asaṅkaccikā gāmaṃ pavisantī dve āpattiyo āpajjati. Paṭhamaṃ pādaṃ parikkhepaṃ atikkāmeti, āpatti dukkaṭassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti pācittiyassa.

Chattupāhanavaggo navamo.

Khuddakaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ

240. Sappiṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Telaṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Madhuṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Phāṇitaṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Macchaṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Maṃsaṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Khīraṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa.

Aṭṭha pāṭidesanīyā niṭṭhitā.

Katāpattivāro niṭṭhito dutiyo.

3. Vipattivāro

241. Avassutā bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajanti – ācāravipattiṃ.

Vipattivāro niṭṭhito tatiyo.

4. Saṅgahavāro

242. Avassutā bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ tīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ dvīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena.

Saṅgahavāro niṭṭhito catuttho.

5. Samuṭṭhānavāro

243. Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Samuṭṭhānavāro niṭṭhito pañcamo.

6. Adhikaraṇavāro

244. Avassutā bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ – āpattādhikaraṇaṃ…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ – āpattādhikaraṇaṃ.

Adhikaraṇavāro niṭṭhito chaṭṭho.

7. Samathavāro

245. Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantiyā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca… pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantiyā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

Samathavāro niṭṭhito sattamo.

8. Samuccayavāro

246. Avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantī kati āpattiyo āpajjati? Avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantī tisso āpattiyo āpajjati. Adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa; ubbhakkhakaṃ adhojāṇumaṇḍalaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti thullaccayassa; kāyapaṭibaddhaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti dukkaṭassa – avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyantī imā tisso āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ tīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantī kati āpattiyo āpajjati? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantī dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa – dadhiṃ viññāpetvā bhuñjantī imā dve āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajanti – ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ dvīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti na vācato na cittato, siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti na cittato, siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti na vācato, siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ – āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

Samuccayavāro niṭṭhito aṭṭhamo.

1. Katthapaññattivāro

1. Pārājikakaṇḍaṃ

247. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattaṃ? Kaṃ ārabbha? Kismiṃ vatthusmiṃ…pe… kenābhatanti?

Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Sundarīnandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sundarīnandā bhikkhunī avassutā avassutassa purisapuggalassa kāyasaṃsaggaṃ sādiyi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti. Anupaññatti anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Asādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ekatopaññatti. Catunnaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ? Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Dutiyena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Sīlavipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Pārājikāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato…pe… kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

> Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
> Moggaliputtena pañcamā, ete jambusirivhaye. …pe…;
>
> Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovidā;
> Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

Vajjappaṭicchādanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannaṃ bhikkhuniṃ nevattanā paṭicodesi na gaṇassa ārocesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā pārājikaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī samaggena saṅghena ukkhittaṃ ariṭṭhaṃ bhikkhuṃ gaddhabādhipubbaṃ anuvatti, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūraṇapaccayā pārājikaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūresuṃ, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Pārājikā niṭṭhitā.

2. Saṅghādisesakaṇḍādi

248. Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ussayavādikāya bhikkhuniyā aḍḍaṃ karaṇapaccayā saṅghādiseso kattha paññatto? Kaṃ ārabbha? Kismiṃ vatthusmiṃ…pe… kenābhatanti?

Yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ussayavādikāya bhikkhuniyā aḍḍaṃ karaṇapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī ussayavādikā vihari, tasmiṃ vatthusmiṃ. Atthi tattha paññatti, anupaññatti, anuppannapaññattīti? Ekā paññatti. Anupaññatti anuppannapaññatti tasmiṃ natthi. Sabbatthapaññatti, padesapaññattīti? Sabbatthapaññatti. Sādhāraṇapaññatti, asādhāraṇapaññattīti? Asādhāraṇapaññatti. Ekatopaññatti, ubhatopaññattīti? Ekatopaññatti. Catunnaṃ pātimokkhuddesānaṃ katthogadhaṃ kattha pariyāpannanti? Nidānogadhaṃ nidānapariyāpannaṃ. Katamena uddesena uddesaṃ āgacchatīti? Tatiyena uddesena uddesaṃ āgacchati. Catunnaṃ vipattīnaṃ katamā vipattīti? Sīlavipatti. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katamo āpattikkhandhoti? Saṅghādisesāpattikkhandho. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti? Dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca vācato cittato ca samuṭṭhāti…pe… kenābhatanti? Paramparābhataṃ –

Upāli dāsako ceva, soṇako siggavo tathā;
Moggaliputtena pañcamā, ete jambusirivhaye. …pe…;

Ete nāgā mahāpaññā, vinayaññū maggakovidā;
Vinayaṃ dīpe pakāsesuṃ, piṭakaṃ tambapaṇṇiyāti.

Coriṃ vuṭṭhāpanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī coriṃ vuṭṭhāpesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ dvīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti…pe….

Ekā gāmantaraṃ gamanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī ekā gāmantaraṃ gacchi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, tisso anupaññattiyo. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

Samaggena saṅghena ukkhittaṃ bhikkhuniṃ dhammena vinayena satthusāsanena anapaloketvā kārakasaṅghaṃ anaññāya gaṇassa chandaṃ osāraṇapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī samaggena saṅghena ukkhittaṃ bhikkhuniṃ dhammena vinayena satthusāsanena anapaloketvā kārakasaṅghaṃ anaññāya gaṇassa chandaṃ osāresi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Avassutāya bhikkhuniyā avassutassa purisapuggalassa hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Sundarīnandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sundarīnandā bhikkhunī avassutā avassutassa purisapuggalassa hatthato āmisaṃ paṭiggahesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – paṭhamapārājike…pe….

‘‘Kiṃ te, ayye, eso purisapuggalo karissati avassuto vā anavassuto vā, yato tvaṃ anavassutā! Iṅgha, ayye, yaṃ te eso purisapuggalo deti khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā taṃ tvaṃ sahatthā paṭiggahetvā khāda vā bhuñja vā’’ti uyyojanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Aññataraṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Aññatarā bhikkhunī – ‘‘kiṃ te, ayye, eso purisapuggalo karissati avassuto vā anavassuto vā, yato tvaṃ anavassutā! Iṅgha, ayye, yaṃ te eso purisapuggalo deti khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā taṃ tvaṃ sahatthā paṭiggahetvā khāda vā bhuñja vā’’ti uyyojesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Kupitāya anattamanāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Caṇḍakāḷī bhikkhunī kupitā anattamanā evaṃ avaca – ‘‘buddhaṃ paccācikkhāmi, dhammaṃ paccācikkhāmi, saṅghaṃ paccācikkhāmi, sikkhaṃ paccācikkhāmī’’ti, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Kismiñcideva adhikaraṇe paccākatāya bhikkhuniyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Caṇḍakāḷiṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Caṇḍakāḷī bhikkhunī kismiñcideva adhikaraṇe paccākatā kupitā anattamanā evaṃ avaca – ‘‘chandagāminiyo ca bhikkhuniyo, dosagāminiyo ca bhikkhuniyo, mohagāminiyo ca bhikkhuniyo, bhayagāminiyo ca bhikkhuniyo’’ti, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Saṃsaṭṭhānaṃ bhikkhunīnaṃ yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Sambahulā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Sambahulā bhikkhuniyo saṃsaṭṭhā vihariṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

‘‘Saṃsaṭṭhā, ayye, tumhe viharatha. Mā tumhe nānā viharitthā’’ti uyyojentiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā saṅghādiseso kattha paññattoti? Sāvatthiyaṃ paññatto. Kaṃ ārabbhāti? Thullanandaṃ bhikkhuniṃ ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Thullanandā bhikkhunī – ‘‘saṃsaṭṭhāva ayye, tumhe viharatha. Mā tamhe nānā viharitthā’’ti uyyojesi, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – dhuranikkhepe…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā pāṭidesanīyaṃ kattha paññattanti? Sāvatthiyaṃ paññattaṃ. Kaṃ ārabbhāti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo ārabbha. Kismiṃ vatthusminti? Chabbaggiyā bhikkhuniyo dadhiṃ viññāpetvā bhuñjiṃsu, tasmiṃ vatthusmiṃ. Ekā paññatti, ekā anupaññatti. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Katthapaññattivāro niṭṭhito paṭhamo.

2. Katāpattivāro

1. Pārājikakaṇḍaṃ

249. Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā pañca āpattiyo āpajjati. Avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa; bhikkhu kāyena kāyaṃ āmasati, āpatti saṅghādisesassa; kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti thullaccayassa; kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti dukkaṭassa; aṅgulipatodake pācittiyaṃ – kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā imā pañca āpattiyo āpajjati.

Vajjappaṭicchādanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Vajjappaṭicchādanapaccayā catasso āpattiyo āpajjati. Bhikkhunī jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ [dhammaṃ ajjhāpannaṃ (syā.)] paṭicchādeti, āpatti pārājikassa; vematikā paṭicchādeti, āpatti thullaccayassa; bhikkhu saṅghādisesaṃ paṭicchādeti, āpatti pācittiyassa; ācāravipattiṃ paṭicchādeti, āpatti dukkaṭassa – vajjappaṭicchādanapaccayā imā catasso āpattiyo āpajjati.

Yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā pañca āpattiyo āpajjati. Ukkhittānuvattikā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjati, ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti pārājikassa; bhedakānuvattikā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjati, āpatti saṅghādisesassa; pāpikāya diṭṭhiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjati, āpatti pācittiyassa – yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā imā pañca āpattiyo āpajjati.

Aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūraṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūraṇapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Purisena – ‘‘itthannāmaṃ okāsaṃ āgacchā’’ti vuttā gacchati, āpatti dukkaṭassa; purisassa hatthapāsaṃ okkantamatte āpatti thullaccayassa; aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūreti, āpatti pārājikassa – aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūraṇapaccayā imā tisso āpattiyo āpajjati.

Pārājikā niṭṭhitā.

2. Saṅghādisesakaṇḍādi

250. Ussayavādikā bhikkhunī aḍḍaṃ karaṇapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Ekassa āroceti, āpatti dukkaṭassa; dutiyassa āroceti, āpatti thullaccayassa; aḍḍapariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Coriṃ vuṭṭhāpanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Ekā gāmantaraṃ gamanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Gacchati, āpatti dukkaṭassa; paṭhamaṃ pādaṃ parikkhepaṃ atikkāmeti, āpatti thullaccayassa; dutiyaṃ pādaṃ atikkāmeti, āpatti saṅghādisesassa.

Samaggena saṅghena ukkhittaṃ bhikkhuniṃ dhammena vinayena satthusāsanena anapaloketvā kārakasaṅghaṃ anaññāya gaṇassa chandaṃ osāraṇapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. ‘‘Khādissāmi bhuñjissāmī’’ti paṭiggaṇhāti, āpatti thullaccayassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti saṅghādisesassa; udakadantaponaṃ paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa.

‘‘Kiṃ te, ayye, eso purisapuggalo karissati avassuto vā anavassuto vā, yato tvaṃ anavassutā! Iṅgha, ayye, yaṃ te eso purisapuggalo deti khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā taṃ tvaṃ sahatthā paṭiggahetvā khāda vā bhuñja vā’’ti, uyyojanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Tassā vacanena khādissāmi bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti thullaccayassa; bhojanapariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Kupitā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Kismiñcideva adhikaraṇe paccākatā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Saṃsaṭṭhā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

‘‘Saṃsaṭṭhāva, ayye, tumhe viharatha, mā tumhe nānā viharitthā’’ti uyyojentī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti saṅghādisesassa.

Dasa saṅghādisesā niṭṭhitā…pe….

(Yathā heṭṭhā tathā vitthāretabbā paccayameva nānākaraṇaṃ)

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa – dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā imā dve āpattiyo āpajjati.

Katāpattivāro niṭṭhito dutiyo.

3. Vipattivāro

251. Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ…pe… dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajanti – ācāravipattiṃ.

Vipattivāro niṭṭhito tatiyo.

4. Saṅgahavāro

252. Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ pañcahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ dvīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena.

Saṅgahavāro niṭṭhito catuttho.

5. Samuṭṭhānavāro

253. Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Samuṭṭhānavāro niṭṭhito pañcamo.

6. Adhikaraṇavāro

254. Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ – āpattādhikaraṇaṃ.

Adhikaraṇavāro niṭṭhito chaṭṭho.

7. Samathavāro

255. Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

Samathavāro niṭṭhito sattamo.

8. Samuccayavāro

256. Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā pañca āpattiyo āpajjati. Avassutā bhikkhunī avassutassa purisapuggalassa adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ gahaṇaṃ sādiyati, āpatti pārājikassa; bhikkhu kāyena kāyaṃ āmasati, āpatti saṅghādisesassa; kāyena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti thullaccayassa; kāyapaṭibaddhena kāyapaṭibaddhaṃ āmasati, āpatti dukkaṭassa; aṅgulipatodake pācittiyaṃ – kāyasaṃsaggaṃ sādiyanapaccayā imā pañca āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ pañcahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca…pe….

Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā dve āpattiyo āpajjati. Bhuñjissāmīti paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassa; ajjhohāre ajjhohāre āpatti pāṭidesanīyassa – dadhiṃ viññāpetvā bhuñjanapaccayā imā dve āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti?

Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajanti – ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ dvīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena cāti.

Samuccayavāro niṭṭhito aṭṭhamo. [imassānantaraṃ porāṇasīhaḷapotthake evampi§dissati – §‘‘tesamuddānaṃ –§kativāro ca vipattivāro ca, saṅgahavāro ca samuṭṭhānavāro. adhikaraṇavāro ca samathavāro ca, samuccayavāro ca ime satta vārā. ādito paññattivārena saha aṭṭhavārāti’’iti.]

Aṭṭha paccayavārā niṭṭhitā.

Bhikkhunīvibhaṅge soḷasa mahāvārā niṭṭhitā.

Samuṭṭhānasīsasaṅkhepo

Samuṭṭhānassuddānaṃ

257. Aniccā sabbe saṅkhārā, dukkhānattā ca saṅkhatā;
Nibbānañceva paññatti, anattā iti nicchayā.

Buddhacande anuppanne, buddhādicce anuggate;
Tesaṃ sabhāgadhammānaṃ, nāmamattaṃ na nāyati.

Dukkaraṃ vividhaṃ katvā, pūrayitvāna pāramī;
Uppajjanti mahāvīrā, cakkhubhūtā sabrahmake.

Te desayanti saddhammaṃ, dukkhahāniṃ sukhāvahaṃ;
Aṅgīraso sakyamuni, sabbabhūtānukampako.

Sabbasattuttamo sīho, piṭake tīṇi desayi;
Suttantamabhidhammañca, vinayañca mahāguṇaṃ.

Evaṃ nīyati saddhammo, vinayo yadi tiṭṭhati;
Ubhato ca vibhaṅgāni, khandhakā yā ca mātikā.

Mālā suttaguṇeneva, parivārena ganthitā;
Tasseva parivārassa, samuṭṭhānaṃ niyato kataṃ.

Sambhedaṃ nidānaṃ caññaṃ, sutte dissanti upari;
Tasmā sikkhe parivāraṃ, dhammakāmo supesaloti.

Terasasamuṭṭhānaṃ

Vibhaṅge dvīsu paññattaṃ, uddisanti uposathe;
Pavakkhāmi samuṭṭhānaṃ, yathāñāyaṃ suṇātha me.

Pārājikaṃ yaṃ paṭhamaṃ, dutiyañca tato paraṃ;
Sañcarittānubhāsanañca, atirekañca cīvaraṃ.

Lomāni padasodhammo, bhūtaṃ saṃvidhānena ca;
Theyyadesanacorī ca, ananuññātāya terasa.

Terasete samuṭṭhāna nayā, viññūhi cintitā.
Ekekasmiṃ samuṭṭhāne, sadisā idha dissare.

1. Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ

258. Methunaṃ sukkasaṃsaggo, aniyatā paṭhamikā;
Pubbūpaparipācitā, raho bhikkhuniyā saha.

Sabhojane raho dve ca, aṅguli udake hasaṃ;
Pahāre uggire ceva, tepaññāsā ca sekhiyā.

Adhakkhagāmāvassutā, talamaṭṭhañca suddhikā;
Vassaṃvuṭṭhā ca ovādaṃ, nānubandhe pavattiniṃ.

Chasattati ime sikkhā, kāyamānasikā katā;
Sabbe ekasamuṭṭhānā, paṭhamaṃ pārājikaṃ yathā.
Paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapārājikasamuṭṭhānaṃ

259. Adinnaṃ viggahuttari, duṭṭhullā attakāminaṃ;
Amūlā aññabhāgiyā, aniyatā dutiyikā.

Acchinde pariṇāmane, musā omasapesuṇā;
Duṭṭhullā pathavīkhaṇe, bhūtaṃ aññāya ujjhāpe.

Nikkaḍḍhanaṃ siñcanañca, āmisahetu bhuttāvī;
Ehi anādari bhiṃsā, apanidhe ca jīvitaṃ.

Jānaṃ sappāṇakaṃ kammaṃ, ūnasaṃvāsanāsanā;
Sahadhammikavilekhā, moho amūlakena ca.

Kukkuccaṃ dhammikaṃ cīvaraṃ, datvā [kukkuccaṃ dhammikaṃ cīvaraṃ (sī.), kukkuccaṃ dhammikaṃ datvā (syā.)] pariṇāmeyya puggale;
Kiṃ te akālaṃ acchinde, duggahī nirayena ca.

Gaṇaṃ vibhaṅgaṃ dubbalaṃ, kathināphāsupassayaṃ;
Akkosacaṇḍī maccharī, gabbhinī ca pāyantiyā.

Dvevassaṃ sikkhā saṅghena, tayo ceva gihīgatā;
Kumāribhūtā tisso ca, ūnadvādasasammatā.

Alaṃ tāva sokāvāsaṃ, chandā anuvassā ca dve;
Sikkhāpadā sattatime, samuṭṭhānā tikā katā.

Kāyacittena na vācā, vācācittaṃ na kāyikaṃ;
Tīhi dvārehi jāyanti, pārājikaṃ dutiyaṃ yathā.

Dutiyapārājikasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Sañcarittasamuṭṭhānaṃ

260. Sañcarī kuṭi vihāro, dhovanañca paṭiggaho;
Viññattuttari abhihaṭṭhuṃ, ubhinnaṃ dūtakena ca.

Kosiyā suddhadvebhāgā, chabbassāni nisīdanaṃ;
Riñcanti rūpikā ceva, ubho nānappakārakā.

Ūnabandhanavassikā, suttaṃ vikappanena ca;
Dvāradānasibbāni [dvāradānasibbinī (sī. syā.)] ca, pūvapaccayajoti ca.

Ratanaṃ sūci mañco ca, tūlaṃ nisīdanakaṇḍu ca;
Vassikā ca sugatena, viññatti aññaṃ cetāpanā.

Dve saṅghikā mahājanikā, dve puggalalahukā garu;
Dve vighāsā sāṭikā ca, samaṇacīvarena ca.

Samapaññāsime dhammā, chahi ṭhānehi jāyare;
Kāyato na vācācittā, vācato na kāyamanā.

Kāyavācā na ca cittā [na cittato (sī. syā.)], kāyacittā na vācikā [na vācato (sī. syā.)];
Vācācittā na kāyena, tīhi dvārehi [tīhi ṭhānehi (syā.)] jāyare.

Chasamuṭṭhānikā ete, sañcarittena sādisā.

Sañcarittasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Samanubhāsanāsamuṭṭhānaṃ

261. Bhedānuvattadubbaca, dūsaduṭṭhulladiṭṭhi ca;
Chandaṃ ujjagghikā dve ca, dve ca saddā na byāhare.

Chamā nīcāsane ṭhānaṃ, pacchato uppathena ca;
Vajjānuvattigahaṇā, osāre paccācikkhanā.

Kismiṃ saṃsaṭṭhā dve vadhi, visibbe dukkhitāya ca;
Puna saṃsaṭṭhā na vūpasame, ārāmañca pavāraṇā.

Anvaddhaṃ [anvaddhamāsaṃ (sī. syā.)] saha jīviniṃ, dve cīvaraṃ anubandhanā;
Sattatiṃsa ime dhammā, kāyavācāya cittato.

Sabbe ekasamuṭṭhānā, samanubhāsanā yathā.

Samanubhāsanāsamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Kathinasamuṭṭhānaṃ

262. Ubbhataṃ kathinaṃ tīṇi, paṭhamaṃ pattabhesajjaṃ;
Accekaṃ cāpi sāsaṅkaṃ, pakkamantena vā duve.

Upassayaṃ paramparā, anatirittaṃ nimantanā;
Vikappaṃ rañño vikāle, vosāsāraññakena ca.

Ussayāsannicayañca, pure pacchā vikāle ca;
Pañcāhikā saṅkamanī, dvepi āvasathena ca.

Pasākhe āsane ceva, tiṃsa ekūnakā ime;
Kāyavācā na ca cittā [na cittato (syā.)], tīhi dvārehi jāyare.

Dvisamuṭṭhānikā sabbe, kathinena sahāsamā.

Kathinasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ

263. Eḷakalomā dve seyyā, āhacca piṇḍabhojanaṃ;
Gaṇavikālasannidhi, dantaponena celakā.

Uyyuttaṃ senaṃ [uyyuttaṃ vase (syā.)] uyyodhi, surā orena nhāyanā;
Dubbaṇṇe dve desanikā, lasuṇupatiṭṭhe naccanā.

Nhānamattharaṇaṃ seyyā, antoraṭṭhe tathā bahi;
Antovassaṃ cittāgāraṃ, āsandi suttakantanā.

Veyyāvaccaṃ sahatthā ca, abhikkhukāvāsena ca;
Chattaṃ yānañca saṅghāṇiṃ, alaṅkāraṃ gandhavāsitaṃ.

Bhikkhunī sikkhamānā ca, sāmaṇerī gihiniyā;
Asaṃkaccikā āpatti, cattārīsā catuttari.

Kāyena na vācācittena, kāyacittena na vācato;
Dvisamuṭṭhānikā sabbe, samā eḷakalomikāti.

Eḷakalomasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Padasodhammasamuṭṭhānaṃ

264. Padaññatra asammatā, tathā atthaṅgatena ca;
Tiracchānavijjā dve vuttā, anokāso [anokāse (sī. syā.)] ca pucchanā.

Satta sikkhāpadā ete, vācā na kāyacittato [kāyacittakā (ka.)];
Vācācittena jāyanti, na tu kāyena jāyare.

Dvisamuṭṭhānikā sabbe, padasodhammasadisā.

Padasodhammasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

8. Addhānasamuṭṭhānaṃ

265. Addhānanāvaṃ paṇītaṃ, mātugāmena saṃhare;
Dhaññaṃ nimantitā ceva, aṭṭha ca pāṭidesanī.

Sikkhā pannarasa ete, kāyā na vācā na manā;
Kāyavācāhi jāyanti, na te cittena jāyare.

Kāyacittena jāyanti, na te jāyanti vācato;
Kāyavācāhi cittena, samuṭṭhānā catubbidhā.

Paññattā buddhañāṇena, addhānena sahā samā [samānayā (syā.)].

Addhānasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

9. Theyyasatthasamuṭṭhānaṃ

266. Theyyasatthaṃ upassuti, sūpaviññāpanena ca;
Rattichannañca okāsaṃ, ete byūhena sattamā.

Kāyacittena jāyanti, na te jāyanti vācato;
Tīhi dvārehi jāyanti, dvisamuṭṭhānikā ime.

Theyyasatthasamuṭṭhānā, desitādiccabandhunā.

Theyyasatthasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

10. Dhammadesanāsamuṭṭhānaṃ

267. Chattapāṇissa saddhammaṃ, na desenti tathāgatā;
Evameva [tatheva (sī. syā.)] daṇḍapāṇissa, satthaāvudhapāṇinaṃ.

Pādukupāhanā yānaṃ, seyyapallatthikāya ca;
Veṭhitoguṇṭhito ceva, ekādasamanūnakā.

Vācācittena jāyanti, na te jāyanti kāyato;
Sabbe ekasamuṭṭhānā, samakā dhammadesane.

Dhammadesanāsamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

11. Bhūtārocanasamuṭṭhānaṃ

268. Bhūtaṃ kāyena jāyati, na vācā na ca cittato;
Vācato ca samuṭṭhāti, na kāyā na ca cittato.

Kāyavācāya jāyati, na tu jāyati cittato;
Bhūtārocanakā nāma, tīhi ṭhānehi jāyati.

Bhūtārocanasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

12. Corivuṭṭhāpanasamuṭṭhānaṃ

269. Corī vācāya cittena, na taṃ jāyati kāyato;
Jāyati tīhi dvārehi, corivuṭṭhāpanaṃ idaṃ;
Akataṃ dvisamuṭṭhānaṃ, dhammarājena bhāsitaṃ [ṭhapitaṃ (syā.)].

Corivuṭṭhāpanasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

13. Ananuññātasamuṭṭhānaṃ

270. Ananuññātaṃ vācāya, na kāyā na ca cittato;
Jāyati kāyavācāya, na taṃ jāyati cittato.

Jāyati vācācittena, na taṃ jāyati kāyato;
Jāyati tīhi dvārehi, akataṃ catuṭhānikaṃ.

Ananuññātasamuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

Samuṭṭhānañhi saṅkhepaṃ, dasa tīṇi sudesitaṃ;
Asammohakaraṃ ṭhānaṃ, nettidhammānulomikaṃ;
Dhārayanto imaṃ viññū, samuṭṭhāne na muyhatīti.

Samuṭṭhānasīsasaṅkhepo niṭṭhito.

Antarapeyyālaṃ

Katipucchāvāro

271. Kati āpattiyo? Kati āpattikkhandhā? Kati vinītavatthūni? Kati agāravā? Kati gāravā? Kati vinītavatthūni? Kati vipattiyo? Kati āpattisamuṭṭhānā? Kati vivādamūlāni? Kati anuvādamūlāni? Kati sāraṇīyā dhammā? Kati bhedakaravatthūni? Kati adhikaraṇāni? Kati samathā?

Pañca āpattiyo. Pañca āpattikkhandhā. Pañca vinītavatthūni. Satta āpattiyo. Satta āpattikkhandhā. Satta vinītavatthūni. Cha agāravā. Cha gāravā. Cha vinītavatthūni. Catasso vipattiyo. Cha āpattisamuṭṭhānā. Cha vivādamūlāni. Cha anuvādamūlāni. Cha sāraṇīyā dhammā. Aṭṭhārasa bhedakaravatthūni. Cattāri adhikaraṇāni. Satta samathā.

Tattha katamā pañca āpattiyo? Pārājikāpatti, saṅghādisesāpatti, pācittiyāpatti, pāṭidesanīyāpatti, dukkaṭāpatti – imā pañca āpattiyo.

Tattha katame pañca āpattikkhandhā? Pārājikāpattikkhandho, saṅghādisesāpattikkhandho, pācittiyāpattikkhandho, pāṭidesanīyāpattikkhandho, dukkaṭāpattikkhandho – ime pañca āpattikkhandhā.

Tattha katamāni pañca vinītavatthūni? Pañcahi āpattikkhandhehi ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ anajjhāpatti velāanatikkamo setughāto – imāni pañca vinītavatthūni.

Tattha katamā satta āpattiyo? Pārājikāpatti, saṅghādisesāpatti, thullaccayāpatti, pācittiyāpatti, pāṭidesanīyāpatti, dukkaṭāpatti, dubbhāsitāpatti – imā satta āpattiyo.

Tattha katame satta āpattikkhandhā? Pārājikāpattikkhandho, saṅghādisesāpattikkhandho, thullaccayāpattikkhandho, pācittiyāpattikkhandho, pāṭidesanīyāpattikkhandho, dukkaṭāpattikkhandho, dubbhāsitāpattikkhandho – ime satta āpattikkhandhā.

Tattha katamāni satta vinītavatthūni? Sattahi āpattikkhandhehi ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ anajjhāpatti velāanatikkamo setughāto – imāni satta vinītavatthūni.

Tattha katame cha agāravā? Buddhe agāravo, dhamme agāravo, saṅghe agāravo, sikkhāya agāravo, appamāde agāravo, paṭisandhāre agāravo – ime cha agāravā.

Tattha katame cha gāravā? Buddhe gāravo, dhamme gāravo, saṅghe gāravo, sikkhāya gāravo, appamāde gāravo, paṭisandhāre gāravo – ime cha gāravā.

Tattha katamāni cha vinītavatthūni? Chahi agāravehi ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ anajjhāpatti velāanatikkamo setughāto – imāni cha vinītavatthūni.

Tattha katamā catasso vipattiyo? Sīlavipatti, ācāravipatti, diṭṭhivipatti, ājīvavipatti – imā catasso vipattiyo.

Tattha katame cha āpattisamuṭṭhānā? Atthāpatti kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; atthāpatti vācato samuṭṭhāti, na kāyato na cittato; atthāpatti kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; atthāpatti kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; atthāpatti vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; atthāpatti kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti – ime cha āpattisamuṭṭhānā.

272. Tattha [cūḷava. 216; a. ni. 6.36; ma. ni. 3.44; dī. ni. 3.325] katamāni cha vivādamūlāni? Idha bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so bhikkhu kodhano hoti upanāhī so sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi agāravo viharati appatisso, saṅghepi agāravo viharati appatisso, sikkhāyapi na paripūrakārī hoti. Yo so bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso, dhamme…pe… saṅghe…pe… sikkhāya na paripūrakārī, so saṅghe vivādaṃ janeti. Yo hoti vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha tatra tumhe tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha tatra tumhe tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavo hoti.

[cūḷava. 216] Puna caparaṃ bhikkhu makkhī hoti paḷāsī…pe… issukī hoti maccharī, saṭho hoti māyāvī, pāpiccho hoti micchādiṭṭhi, sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yo so bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī so sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi agāravo viharati appatisso, saṅghepi agāravo viharati appatisso, sikkhāyapi na paripūrakārī hoti. Yo so bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso dhamme…pe… saṅghe…pe… sikkhāya na paripūrakārī, so saṅghe vivādaṃ janeti. Yo so hoti vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha tatra tumhe tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe vivādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha tatra tumhe tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatiṃ anavassavo hoti. Imāni cha vivādamūlāni.

273. [cūḷava. 217] Tattha katamāni cha anuvādamūlāni? Idha bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so bhikkhu kodhano hoti upanāhī so sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi agāravo viharati appatisso, saṅghepi agāravo viharati appatisso, sikkhāyapi na paripūrakārī hoti. Yo so bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso dhamme…pe… saṅghe …pe… sikkhāya na paripūrakārī so saṅghe anuvādaṃ janeti. Yo hoti anuvādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe anuvādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha tatra tumhe tasseva pāpakassa anuvādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe anuvādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha tatra tumhe tasseva pāpakassa anuvādamūlassa āyatiṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa anuvādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa anuvādamūlassa āyatiṃ anavassavo hoti.

Puna caparaṃ bhikkhu makkhī hoti palāsī…pe… issukī hoti maccharī, saṭho hoti māyāvī, pāpiccho hoti micchādiṭṭhi, sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yo so bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī so sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi agāravo viharati appatisso, saṅghepi agāravo viharati appatisso, sikkhāyapi na paripūrakārī hoti. Yo bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso dhamme…pe… saṅghe…pe… sikkhāya na paripūrakārī so saṅghe anuvādaṃ janeti. Yoe hoti anuvādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe anuvādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha tatra tumhe tasseva pāpakassa anuvādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe anuvādamūlaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha tatra tumhe tasseva pāpakassa anuvādamūlassa āyatiṃ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa anuvādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa anuvādamūlassa āyatiṃ anavassavo hoti. Imāni cha anuvādamūlāni.

274. [dī. ni. 3.324; a. ni. 6.11] Tattha katame cha sāraṇīyā dhammā? Idha bhikkhuno mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

Puna caparaṃ bhikkhuno mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

Puna caparaṃ bhikkhuno mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

Puna caparaṃ bhikkhu ye te lābhā dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi tathārūpehi lābhehi appaṭivibhattabhogī hoti sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogī. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

Puna caparaṃ bhikkhu yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññupasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati.

Puna caparaṃ bhikkhu yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati sabrahmacārīhi āvi ceva raho ca. Ayampi dhammo sāraṇīyo piyakaraṇo garukaraṇo saṅgahāya avivādāya sāmaggiyā ekībhāvāya saṃvattati. Ime cha sāraṇīyā dhammā.

275. Tattha katamāni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni? Idha bhikkhu adhammaṃ ‘‘dhammo’’ti dīpeti, dhammaṃ ‘‘adhammo’’ti dīpeti, avinayaṃ ‘‘vinayo’’ti dīpeti, vinayaṃ ‘‘avinayo’’ti dīpeti, abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatena ‘‘bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenā’’ti dīpeti, bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatena ‘‘abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatenā’’ti dīpeti, anāciṇṇaṃ tathāgatena ‘‘āciṇṇaṃ tathāgatenā’’ti dīpeti, āciṇṇaṃ tathāgatena ‘‘anāciṇṇaṃ tathāgatenā’’ti dīpeti, apaññattaṃ tathāgatena ‘‘paññattaṃ tathāgatenā’’ti dīpeti, paññattaṃ tathāgatena ‘‘apaññattaṃ tathāgatenā’’ti dīpeti, āpattiṃ ‘‘anāpattī’’ti dīpeti, anāpattiṃ ‘‘āpattī’’ti dīpeti, lahukaṃ āpattiṃ ‘‘garukā āpattī’’ti dīpeti, garukaṃ āpattiṃ ‘‘lahukā āpattī’’ti dīpeti, sāvasesaṃ āpattiṃ ‘‘anavasesā āpattī’’ti dīpeti, anavasesaṃ āpattiṃ ‘‘sāvasesā āpattī’’ti dīpeti, duṭṭhullaṃ āpattiṃ ‘‘aduṭṭhullā āpattī’’ti dīpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ ‘‘duṭṭhullā āpattī’’ti dīpeti. Imāni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni.

[cūḷava. 215; pari. 340] Tattha katamāni cattāri adhikaraṇāni? Vivādādhikaraṇaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ, āpattādhikaraṇaṃ, kiccādhikaraṇaṃ – imāni cattāri adhikaraṇāni.

Tattha katame satta samathā? Sammukhāvinayo, sativinayo, amūḷhavinayo, paṭiññātakaraṇaṃ, yebhuyyasikā, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārako – ime satta samathā.

Katipucchāvāro niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Āpatti āpattikkhandhā, vinītā sattadhā puna;
Vinītāgāravā ceva, gāravā mūlameva ca.

Puna vinītā vipatti, samuṭṭhānā vivādanā;
Anuvādā sāraṇīyaṃ, bhedādhikaraṇena ca.

Satteva samathā vuttā, padā sattarasā imeti.

1. Chaāpattisamuṭṭhānavāro

276. Paṭhamena āpattisamuṭṭhānena pārājikaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ. Saṅghādisesaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Thullaccayaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pācittiyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pāṭidesanīyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dukkaṭaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dubbhāsitaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ.

Dutiyena āpattisamuṭṭhānena pārājikaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ. Saṅghādisesaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Thullaccayaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pācittiyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pāṭidesanīyaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ. Dukkaṭaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dubbhāsitaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ.

Tatiyena āpattisamuṭṭhānena pārājikaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ. Saṅghādisesaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Thullaccayaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pācittiyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pāṭidesanīyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dukkaṭaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dubbhāsitaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ.

Catutthe āpattisamuṭṭhānena pārājikaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Saṅghādisesaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Thullaccayaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pācittiyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pāṭidesanīyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dukkaṭaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dubbhāsitaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ.

Pañcamena āpattisamuṭṭhānena pārājikaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Saṅghādisesaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Thullaccayaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pācittiyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pāṭidesanīyaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ. Dukkaṭaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dubbhāsitaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ.

Chaṭṭhena āpattisamuṭṭhānena pārājikaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Saṅghādisesaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Thullaccayaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pācittiyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Pāṭidesanīyaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dukkaṭaṃ āpajjeyyāti? Siyāti vattabbaṃ. Dubbhāsitaṃ āpajjeyyāti? Na hīti vattabbaṃ.

Chaāpattisamuṭṭhānavāro niṭṭhito paṭhamo.

2. Katāpattivāro

277. Paṭhamena āpattisamuṭṭhānena kati āpattiyo āpajjati? Paṭhamena āpattisamuṭṭhānena pañca āpattiyo āpajjati. Bhikkhu kappiyasaññī saññācikāya kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate āpatti saṅghādisesassa; bhikkhu kappiyasaññī vikāle bhojanaṃ bhuñjati, āpatti pācittiyassa; bhikkhu kappiyasaññī aññātikāya bhikkhuniyā antaragharaṃ paviṭṭhāya hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa – paṭhamena āpattisamuṭṭhānena imā pañca āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ pañcahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

278. Dutiyena āpattisamuṭṭhānena kati āpattiyo āpajjati? Dutiyena āpattisamuṭṭhānena catasso āpattiyo āpajjati – bhikkhu kappiyasaññī samādisati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. Payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate āpatti saṅghādisesassa. Bhikkhu kappiyasaññī anupasampannaṃ padaso dhammaṃ vāceti, āpatti pācittiyassa – dutiyena āpattisamuṭṭhānena imā catasso āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ catūhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – vācato samuṭṭhanti, na kāyato na cittato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

279. Tatiyena āpattisamuṭṭhānena kati āpattiyo āpajjati? Tatiyena āpattisamuṭṭhānena pañca āpattiyo āpajjati. Bhikkhu kappiyasaññī saṃvidahitvā kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. Payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate āpatti saṅghādisesassa. Bhikkhu kappiyasaññī paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pācittiyassa. Bhikkhu kappiyasaññī bhikkhuniyā vosāsantiyā na nivāretvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa – tatiyena āpattisamuṭṭhānena imā pañca āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ pañcahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, na cittato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

280. Catutthena āpattisamuṭṭhānena kati āpattiyo āpajjati? Catutthena āpattisamuṭṭhānena cha āpattiyo āpajjati – bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevati, āpatti pārājikassa; bhikkhu akappiyasaññī saññācikāya kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate āpatti saṅghādisesassa. Bhikkhu akappiyasaññī vikāle bhojanaṃ bhuñjati, āpatti pācittiyassa. Bhikkhu akappiyasaññī aññātikāya bhikkhuniyā antaragharaṃ paviṭṭhāya hatthato khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sahatthā paṭiggahetvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa. Catutthena āpattisamuṭṭhānena imā cha āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ chahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

281. Pañcamena āpattisamuṭṭhānena kati āpattiyo āpajjati? Pañcamena āpattisamuṭṭhānena cha āpattiyo āpajjati. Bhikkhu pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa; bhikkhu akappiyasaññī samādisati – ‘‘kuṭiṃ me karothā’’ti. Tassa kuṭiṃ karonti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ. Payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate āpatti saṅghādisesassa. Bhikkhu akappiyasaññī anupasampannaṃ padaso dhammaṃ vāceti, āpatti pācittiyassa. Na khuṃsetukāmo na vambhetukāmo na maṅkukattukāmo davakamyatā hīnena hīnaṃ vadeti, āpatti dubbhāsitassa – pañcamena āpattisamuṭṭhānena imā cha āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ chahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena, siyā dubbhāsitāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

282. Chaṭṭhena āpattisamuṭṭhānena kati āpattiyo āpajjati? Chaṭṭhena āpattisamuṭṭhānena cha āpattiyo āpajjati – bhikkhu saṃvidahitvā bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti pārājikassa; bhikkhu akappiyasaññī saṃvidahitvā kuṭiṃ karoti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ sārambhaṃ aparikkamanaṃ, payoge dukkaṭaṃ; ekaṃ piṇḍaṃ anāgate āpatti thullaccayassa; tasmiṃ piṇḍe āgate, āpatti saṅghādisesassa. Bhikkhu akappiyasaññī paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pācittiyassa. Bhikkhu akappiyasaññī bhikkhuniyā vosāsantiyā na nivāretvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa – chaṭṭhena āpattisamuṭṭhānena imā cha āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi āpattisamuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ chahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena cāti.

Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ

Katāpattivāro niṭṭhito dutiyo.

3. Āpattisamuṭṭhānagāthā

283. Samuṭṭhānā kāyikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā kati;
Pucchāmi taṃ brūhi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā kāyikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā pañca;
Etaṃ te akkhāmi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā vācasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā kati;
Pucchāmi taṃ brūhi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā vācasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā catasso;
Etaṃ te akkhāmi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā kāyikā vācasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā kati;
Pucchāmi taṃ brūhi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā kāyikā vācasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā pañca;
Etaṃ te akkhāmi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā kāyikā mānasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā kati;
Pucchāmi taṃ brūhi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā kāyikā mānasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā cha;
Etaṃ te akkhāmi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā vācasikā mānasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā kati;
Pucchāmi taṃ brūhi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā vācasikā mānasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā cha;
Etaṃ te akkhāmi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā kāyikā vācasikā mānasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā kati;
Pucchāmi taṃ brūhi vibhaṅgakovida.

Samuṭṭhānā kāyikā vācasikā mānasikā anantadassinā;
Akkhātā lokahitena vivekadassinā;
Āpattiyo tena samuṭṭhitā cha;
Etaṃ te akkhāmi vibhaṅgakovidāti.

Āpattisamuṭṭhānagāthā niṭṭhitā tatiyā.

4. Vipattipaccayavāro

284. Sīlavipattipaccayā kati āpattiyo āpajjati? Sīlavipattipaccayā catasso āpattiyo āpajjati – bhikkhunī jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ paṭicchādeti, āpatti pārājikassa; vematikā paṭicchādeti, āpatti thullaccayassa; bhikkhu saṅghādisesaṃ paṭicchādeti, āpatti pācittiyassa; attano duṭṭhullaṃ āpattiṃ paṭicchādeti, āpatti dukkaṭassa – sīlavipattipaccayā imā catasso āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ catūhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

285. Ācāravipattipaccayā kati āpattiyo āpajjati? Ācāravipattipaccayā ekaṃ āpattiṃ āpajjati. Ācāravipattiṃ paṭicchādeti, āpatti dukkaṭassa – ācāravipattipaccayā imaṃ ekaṃ āpattiṃ āpajjati.

Sā āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajati …pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammati? Sā āpatti catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajati – ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ ekena āpattikkhandhena saṅgahitā – dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammati – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

286. Diṭṭhivipattipaccayā kati āpattiyo āpajjati? Diṭṭhivipattipaccayā dve āpattiyo āpajjati. Pāpikāya diṭṭhiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjati, ñattiyā dukkaṭaṃ [ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi dukkaṭā (syā. ka.)]; kammavācāpariyosāne āpatti pācittiyassa – diṭṭhivipattipaccayā imā dve āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajanti – ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ dvīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

287. Ājīvavipattipaccayā kati āpattiyo āpajjati? Ājīvavipattipaccayā cha āpattiyo āpajjati – ājīvahetu ājīvakāraṇā pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, āpatti pārājikassa; ājīvahetu ājīvakāraṇā sañcarittaṃ samāpajjati, āpatti saṅghādisesassa; ājīvahetu ājīvakāraṇā ‘‘yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahā’’ti bhaṇati, paṭivijānantassa āpatti thullaccayassa; ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhu paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pācittiyassa; ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhunī paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti pāṭidesanīyassa; ājīvahetu ājīvakāraṇā sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, āpatti dukkaṭassa – ājīvavipattipaccayā imā cha āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti. Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ chahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā pāṭidesanīyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato; siyā vācato samuṭṭhanti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

Vipattipaccayavāro niṭṭhito catuttho.

5. Adhikaraṇapaccayavāro

288. Vivādādhikaraṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Vivādādhikaraṇapaccayā dve āpattiyo āpajjati – upasampannaṃ omasati, āpatti pācittiyassa; anupasampannaṃ omasati, āpatti dukkaṭassa – vivādādhikaraṇapaccayā imā dve āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajanti – ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ dvīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

289. Anuvādādhikaraṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Anuvādādhikaraṇapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃseti, āpatti saṅghādisesassa; amūlakena saṅghādisesena anuddhaṃseti, āpatti pācittiyassa; amūlikāya ācāravipattiyā anuddhaṃseti, āpatti dukkaṭassa – anuvādādhikaraṇapaccayā imā tisso āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ tīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

290. Āpattādhikaraṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Āpattādhikaraṇapaccayā catasso āpattiyo āpajjati. Bhikkhunī jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ paṭicchādeti, āpatti pārājikassa; vematikā paṭicchādeti, āpatti thullaccayassa; bhikkhu saṅghādisesaṃ paṭicchādeti; āpatti pācittiyassa; ācāravipattiṃ paṭicchādeti, āpatti dukkaṭassa – āpattādhikaraṇapaccayā imā catasso āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ catūhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

291. Kiccādhikaraṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Kiccādhikaraṇapaccayā pañca āpattiyo āpajjati. Ukkhittānuvattikā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjati, ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti pārājikassa. Bhedakānuvattakā bhikkhū yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanti, āpatti saṅghādisesassa; pāpikāya diṭṭhiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjati, āpatti pācittiyassa – kiccādhikaraṇapaccayā imā pañca āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti…pe… sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ pañcahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

Ṭhapetvā satta āpattiyo satta āpattikkhandhe, avasesā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammanti? Ṭhapetvā satta āpattiyo satta āpattikkhandhe avasesā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ na katamaṃ vipattiṃ bhajanti? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ na katamena āpattikkhandhena saṅgahitā. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ na katamena āpattisamuṭṭhānena samuṭṭhanti. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ na katamaṃ adhikaraṇaṃ. Sattannaṃ samathānaṃ na katamena samathena sammanti. Taṃ kissa hetu? Ṭhapetvā satta āpattiyo satta āpattikkhandhe, natthaññā āpattiyoti.

Adhikaraṇapaccayavāro niṭṭhito pañcamo.

Antarapeyyālaṃ [anantarapeyyālaṃ (sī. syā.)] niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Katipucchā samuṭṭhānā, katāpatti tatheva ca;
Samuṭṭhānā vipatti ca, tathādhikaraṇena cāti.

Samathabhedo

6. Adhikaraṇapariyāyavāro

292. Vivādādhikaraṇassa – kiṃ pubbaṅgamaṃ? Kati ṭhānāni? Kati vatthūni? Kati bhūmiyo? Kati hetū? Kati mūlāni? Katihākārehi vivadati? Vivādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati?

Anuvādādhikaraṇassa – kiṃ pubbaṅgamaṃ? Kati ṭhānāni? Kati vatthūni? Kati bhūmiyo? Kati hetū? Kati mūlāni? Katihākārehi anuvadati? Anuvādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati?

Āpattādhikaraṇassa – kiṃ pubbaṅgamaṃ? Kati ṭhānāni? Kati vatthūni? Kati bhūmiyo? Kati hetū? Kati mūlāni? Katihākārehi āpattiṃ āpajjati? Āpattādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati?

Kiccādhikaraṇassa – kiṃ pubbaṅgamaṃ? Kati ṭhānāni? Kati vatthūni? Kati bhūmiyo? Kati hetū? Kati mūlāni? Katihākārehi kiccaṃ jāyati? Kiccādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati?

293. Vivādādhikaraṇassa kiṃ pubbaṅgamanti? Lobho pubbaṅgamo, doso pubbaṅgamo, moho pubbaṅgamo, alobho pubbaṅgamo, adoso pubbaṅgamo, amoho pubbaṅgamo. Kati ṭhānānīti? Aṭṭhārasa bhedakaravatthūni ṭhānāni. Kati vatthūnīti? Aṭṭhārasa bhedakaravatthūni. Kati bhūmiyoti? Aṭṭhārasa bhedakaravatthūni bhūmiyo. Kati hetūti? Nava hetū – tayo kusalahetū, tayo akusalahetū, tayo abyākatahetū. Kati mūlānīti? Dvādasa mūlāni. Katihākārehi vivadatīti? Dvīhākārehi vivadati – dhammadiṭṭhi vā adhammadiṭṭhi vā. [cūḷava. 228] Vivādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammatīti? Vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca.

294. Anuvādādhikaraṇassa kiṃ pubbaṅgamanti? Lobho pubbaṅgamo, doso pubbaṅgamo, moho pubbaṅgamo, alobho pubbaṅgamo, adoso pubbaṅgamo, amoho pubbaṅgamo. Kati ṭhānānīti? Catasso vipattiyo ṭhānāni. Kati vatthūnīti? Catasso vipattiyo vatthūni. Kati bhūmiyoti? Catasso vipattiyo bhūmiyo. Kati hetūti? Nava hetū – tayo kusalahetū, tayo akusalahetū, tayo abyākatahetū. Kati mūlānīti? Cuddasa mūlāni. Katihākārehi anuvadatīti? Dvīhākārehi anuvadati – vatthuto vā āpattito vā. [cūḷava. 236] Anuvādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammatīti? Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

295. Āpattādhikaraṇassa kiṃ pubbaṅgamanti? Lobho pubbaṅgamo, doso pubbaṅgamo, moho pubbaṅgamo, alobho pubbaṅgamo, adoso pubbaṅgamo, amoho pubbaṅgamo. Kati ṭhānānīti? Satta āpattikkhandhā ṭhānāni. Kati vatthūnīti? Satta āpattikkhandhā vatthūni. Kati bhūmiyoti? Satta āpattikkhandhā bhūmiyo. Kati hetūti? Cha hetū [kati hetūti nava hetū, tayo kusalahetū (sī. syā.)] – tayo akusalahetū, tayo abyākatahetū. Kati mūlānīti? Cha āpattisamuṭṭhānāni mūlāni. Katihākārehi āpattiṃ āpajjatīti? Chahākārehi āpattiṃ āpajjati – alajjitā, aññāṇatā, kukkuccapakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosā. [cūḷava. 239] Āpattādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammatīti? Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

296. Kiccādhikaraṇassa kiṃ pubbaṅgamanti? Lobho pubbaṅgamo, doso pubbaṅgamo, moho pubbaṅgamo, alobho pubbaṅgamo, adoso pubbaṅgamo, amoho pubbaṅgamo. Kati ṭhānānīti? Cattāri kammāni ṭhānāni. Kati vatthūnīti? Cattāri kammāni vatthūni. Kati bhūmiyoti? Cattāri kammāni bhūmiyo. Kati hetūti? Nava hetū – tayo kusalahetū, tayo akusalahetū, tayo abyākatahetū. Kati mūlānīti? Ekaṃ mūlaṃ – saṅgho. Katihākārehi kiccaṃ jāyatīti? Dvīhākārehi kiccaṃ jāyati – ñattito vā apalokanato vā. [cūḷava. 242] Kiccādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammatīti? Kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena sammati – sammukhāvinayena.

Kati samathā? Satta samathā. Sammukhāvinayo, sativinayo, amūḷhavinayo, paṭiññātakaraṇaṃ, yebhuyyasikā, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārako – ime satta samathā.

Siyā ime satta samathā dasa samathā honti, dasa samathā satta samathā honti vatthuvasena pariyāyena siyāti.

Kathañca siyā? Vivādādhikaraṇassa dve samathā, anuvādādhikaraṇassa cattāro samathā, āpattādhikaraṇassa tayo samathā, kiccādhikaraṇassa eko samatho. Evaṃ ime satta samathā dasa samathā honti, dasa samathā satta samathā honti vatthuvasena pariyāyena.

Pariyāyavāro niṭṭhito chaṭṭho.

7. Sādhāraṇavāro

297. Kati samathā vivādādhikaraṇassa sādhāraṇā? Kati samathā vivādādhikaraṇassa asādhāraṇā? Kati samathā anuvādādhikaraṇassa sādhāraṇā? Kati samathā anuvādādhikaraṇassa asādhāraṇā? Kati samathā āpattādhikaraṇassa sādhāraṇā? Kati samathā āpattādhikaraṇassa asādhāraṇā? Kati samathā kiccādhikaraṇassa sādhāraṇā? Kati samathā kiccādhikaraṇassa asādhāraṇā?

Dve samathā vivādādhikaraṇassa sādhāraṇā – sammukhāvinayo, yebhuyyasikā. Pañca samathā vivādādhikaraṇassa asādhāraṇā – sativinayo, amūḷhavinayo, paṭiññātakaraṇaṃ, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārako.

Cattāro samathā anuvādādhikaraṇassa sādhāraṇā – sammukhāvinayo; sativinayo, amūḷhavinayo, tassapāpiyasikā. Tayo samathā anuvādādhikaraṇassa asādhāraṇā – yebhuyyasikā, paṭiññātakaraṇaṃ, tiṇavatthārako.

Tayo samathā āpattādhikaraṇassa sādhāraṇā – sammukhāvinayo, paṭiññātakaraṇaṃ, tiṇavatthārako. Cattāro samathā āpattādhikaraṇassa asādhāraṇā – yebhuyyasikā, sativinayo, amūḷhavinayo, tassapāpiyasikā.

Eko samatho kiccādhikaraṇassa sādhāraṇo – sammukhāvinayo. Cha samathā kiccādhikaraṇassa asādhāraṇā – yebhuyyasikā, sativinayo, amūḷhavinayo, paṭiññātakaraṇaṃ, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārako.

Sādhāraṇavāro niṭṭhito sattamo.

8. Tabbhāgiyavāro

298. Kati samathā vivādādhikaraṇassa tabbhāgiyā? Kati samathā vivādādhikaraṇassa aññabhāgiyā? Kati samathā anuvādādhikaraṇassa tabbhāgiyā? Kati samathā anuvādādhikaraṇassa aññabhāgiyā? Kati samathā āpattādhikaraṇassa tabbhāgiyā? Kati samathā āpattādhikaraṇassa aññabhāgiyā? Kati samathā kiccādhikaraṇassa tabbhāgiyā? Kati samathā kiccādhikaraṇassa aññabhāgiyā?

Dve samathā vivādādhikaraṇassa tabbhāgiyā – sammukhāvinayo, yebhuyyasikā. Pañca samathā vivādādhikaraṇassa aññabhāgiyā – sativinayo, amūḷhavinayo, paṭiññātakaraṇaṃ, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārako.

Cattāro samathā anuvādādhikaraṇassa tabbhāgiyā – sammukhāvinayo, sativinayo, amūḷhavinayo, tassapāpiyasikā. Tayo samathā anuvādādhikaraṇassa aññabhāgiyā – yebhuyyasikā, paṭiññātakaraṇaṃ, tiṇavatthārako.

Tayo samathā āpattādhikaraṇassa tabbhāgiyā – sammukhāvinayo, paṭiññātakaraṇaṃ, tiṇavatthārako. Cattāro samathā āpattādhikaraṇassa aññabhāgiyā – yebhuyyasikā, sativinayo, amūḷhavinayo, tassapāpiyasikā.

Eko samatho kiccādhikaraṇassa tabbhāgiyo – sammukhāvinayo. Cha samathā kiccādhikaraṇassa aññabhāgiyā – yebhuyyasikā, sativinayo, amūḷhavinayo, paṭiññātakaraṇaṃ, tassapāpiyasikā, tiṇavatthārako.

Tabbhāgiyavāro niṭṭhito aṭṭhamo.

9. Samathā samathassa sādhāraṇavāro

299. Samathā samathassa sādhāraṇā, samathā samathassa asādhāraṇā. Siyā samathā samathassa sādhāraṇā, siyā samathā samathassa asādhāraṇā.

Kathaṃ siyā samathā samathassa sādhāraṇā? Kathaṃ siyā samathā samathassa asādhāraṇā? Yebhuyyasikā sammukhāvinayassa sādhāraṇā, sativinayassa amūḷhavinayassa paṭiññātakaraṇassa tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakassa asādhāraṇā.

Sativinayo sammukhāvinayassa sādhāraṇo, amūḷhavinayassa paṭiññātakaraṇassa tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakassa yebhuyyasikāya asādhāraṇo.

Amūḷhavinayo sammukhāvinayassa sādhāraṇo, paṭiññātakaraṇassa tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakassa yebhuyyasikāya sativinayassa asādhāraṇo.

Paṭiññātakaraṇaṃ sammukhāvinayassa sādhāraṇaṃ, tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakassa yebhuyyasikāya sativinayassa amūḷhavinayassa asādhāraṇaṃ.

Tassapāpiyasikā sammukhāvinayassa sādhāraṇā, tiṇavatthārakassa yebhuyyasikāya sativinayassa amūḷhavinayassa paṭiññātakaraṇassa asādhāraṇā.

Tiṇavatthārako sammukhāvinayassa sādhāraṇo, yebhuyyasikāya sativinayassa amūḷhavinayassa paṭiññātakaraṇassa tassapāpiyasikāya asādhāraṇo. Evaṃ siyā samathā samathassa sādhāraṇā; evaṃ siyā samathā samathassa asādhāraṇā.

Samathā samathassa sādhāraṇavāro niṭṭhito navamo.

10. Samathā samathassa tabbhāgiyavāro

300. Samathā samathassa tabbhāgiyā, samathā samathassa aññabhāgiyā. Siyā samathā samathassa tabbhāgiyā, siyā samathā samathassa aññabhāgiyā.

Kathaṃ siyā samathā samathassa tabbhāgiyā? Kathaṃ siyā samathā samathassa aññabhāgiyā? Yebhuyyasikā sammukhāvinayassa tabbhāgiyā, sativinayassa amūḷhavinayassa paṭiññātakaraṇassa tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakassa aññabhāgiyā.

Sativinayo sammukhāvinayassa tabbhāgiyo, amūḷhavinayassa paṭiññātakaraṇassa tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakassa yebhuyyasikāya aññabhāgiyo.

Amūḷhavinayo sammukhāvinayassa tabbhāgiyo, paṭiññātakaraṇassa tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakassa yebhuyyasikāya sativinayassa aññabhāgiyo.

Paṭiññātakaraṇaṃ sammukhāvinayassa tabbhāgiyaṃ, tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakassa yebhuyyasikāya sativinayassa amūḷhavinayassa aññabhāgiyaṃ.

Tassapāpiyasikā sammukhāvinayassa tabbhāgiyā, tiṇavatthārakassa yebhuyyasikāya sativinayassa amūḷhavinayassa paṭiññātakaraṇassa aññabhāgiyā.

Tiṇavatthārako sammukhāvinayassa tabbhāgiyo, yebhuyyasikāya sativinayassa amūḷhavinayassa paṭiññātakaraṇassa tassapāpiyasikāya aññabhāgiyo. Evaṃ siyā samathā samathassa tabbhāgiyā, evaṃ siyā samathā samathassa aññabhāgiyā.

Samathā samathassa tabbhāgiyavāro niṭṭhito dasamo.

11. Samathasammukhāvinayavāro

301. Samatho sammukhāvinayo, sammukhāvinayo samatho? Samatho yebhuyyasikā, yebhuyyasikā samatho? Samatho sativinayo, sativinayo samatho? Samatho amūḷhavinayo, amūḷhavinayo samatho? Samatho paṭiññātakaraṇaṃ, paṭiññātakaraṇaṃ samatho? Samatho tassapāpiyasikā, tassapāpiyasikā samatho? Samatho tiṇavatthārako, tiṇavatthārako samatho?

Yebhuyyasikā sativinayo amūḷhavinayo paṭiññātakaraṇaṃ tassapāpiyasikā tiṇavatthārako – ime samathā samathā, no sammukhāvinayo. Sammukhāvinayo samatho ceva sammukhāvinayo ca.

Sativinayo amūḷhavinayo paṭiññātakaraṇaṃ tassapāpiyasikā tiṇavatthārako sammukhāvinayo – ime samathā samathā, no yebhuyyasikā. Yebhuyyasikā samatho ceva yebhuyyasikā ca.

Amūḷhavinayo paṭiññātakaraṇaṃ tassapāpiyasikā tiṇavatthārako sammukhāvinayo yebhuyyasikā – ime samathā samathā, no sativinayo. Sativinayo samatho ceva sativinayo ca.

Paṭiññātakaraṇaṃ tassapāpiyasikā tiṇavatthārako sammukhāvinayo yebhuyyasikā sativinayo – ime samathā samathā, no amūḷhavinayo. Amūḷhavinayo samatho ceva amūḷhavinayo ca.

Tassapāpiyasikā tiṇavatthārako sammukhāvinayo yebhuyyasikā sativinayo amūḷhavinayo – ime samathā samathā, no paṭiññātakaraṇaṃ. Paṭiññātakaraṇaṃ samatho ceva paṭiññātakaraṇañca.

Tiṇavatthārako sammukhāvinayo yebhuyyasikā sativinayo amūḷhavinayo paṭiññātakaraṇaṃ – ime samathā samathā, no tassapāpiyasikā. Tassapāpiyasikā samatho ceva tassapāpiyasikā ca.

Sammukhāvinayo yebhuyyasikā sativinayo amūḷhavinayo paṭiññātakaraṇaṃ tassapāpiyasikā – ime samathā samathā, no tiṇavatthārako. Tiṇavatthārako samatho ceva tiṇavatthārako ca.

Samathasammukhāvinayavāro niṭṭhito ekādasamo.

12. Vinayavāro

302. Vinayo sammukhāvinayo, sammukhāvinayo vinayo? Vinayo yebhuyyasikā, yebhuyyasikā vinayo? Vinayo sativinayo, sativinayo vinayo? Vinayo amūḷhavinayo, amūḷhavinayo vinayo? Vinayo paṭiññātakaraṇaṃ, paṭiññātakaraṇaṃ vinayo? Vinayo tassapāpiyasikā, tassapāpiyasikā vinayo? Vinayo tiṇavatthārako, tiṇavatthārako vinayo?

Vinayo siyā sammukhāvinayo siyā na sammukhāvinayo. Sammukhāvinayo vinayo ceva sammukhāvinayo ca.

Vinayo siyā yebhuyyasikā, siyā na yebhuyyasikā. Yebhuyyasikā vinayo ceva yebhuyyasikā ca.

Vinayo siyā sativinayo, siyā na sativinayo. Sativinayo vinayo ceva sativinayo ca.

Vinayo siyā amūḷhavinayo, siyā na amūḷhavinayo. Amūḷhavinayo vinayo ceva amūḷhavinayo ca.

Vinayo siyā paṭiññātakaraṇaṃ, siyā na paṭiññātakaraṇaṃ. Paṭiññātakaraṇaṃ vinayo ceva paṭiññātakaraṇañca.

Vinayo siyā tassapāpiyasikā, siyā na tassapāpiyasikā. Tassapāpiyasikā vinayo ceva tassapāpiyasikā ca.

Vinayo siyā tiṇavatthārako, siyā na tiṇavatthārako. Tiṇavatthārako vinayo ceva tiṇavatthārako ca.

Vinayavāro niṭṭhito dvādasamo.

13. Kusalavāro

303. Sammukhāvinayo kusalo akusalo abyākato? Yebhuyyasikā kusalā akusalā abyākatā? Sativinayo kusalo akusalo abyākato? Amūḷhavinayo kusalo akusalo abyākato? Paṭiññātakaraṇaṃ kusalaṃ akusalaṃ abyākataṃ? Tassapāpiyasikā kusalā akusalā abyākatā? Tiṇavatthārako kusalo akusalo abyākato?

Sammukhāvinayo siyā kusalo, siyā abyākato. Natthi sammukhāvinayo akusalo.

Yebhuyyasikā siyā kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatā.

Sativinayo siyā kusalo, siyā akusalo, siyā abyākato.

Amūḷhavinayo siyā kusalo, siyā akusalo, siyā abyākato.

Paṭiññātakaraṇaṃ siyā kusalaṃ, siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ.

Tassapāpiyasikā siyā kusalā, siyā akusalā siyā abyākatā.

Tiṇavatthārako siyā kusalo, siyā akusalo, siyā abyākato.

Vivādādhikaraṇaṃ kusalaṃ akusalaṃ abyākataṃ. Anuvādādhikaraṇaṃ kusalaṃ akusalaṃ abyākataṃ. Āpattādhikaraṇaṃ kusalaṃ akusalaṃ abyākataṃ. Kiccādhikaraṇaṃ kusalaṃ akusalaṃ abyākataṃ.

Vivādādhikaraṇaṃ siyā kusalaṃ, siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ.

Anuvādādhikaraṇaṃ siyā kusalaṃ, siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ.

Āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ. Natthi āpattādhikaraṇaṃ kusalaṃ.

Kiccādhikaraṇaṃ siyā kusalaṃ, siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ.

Kusalavāro niṭṭhito terasamo.

14. Yatthavāro, pucchāvāro

304. Yattha yebhuyyasikā labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhati; yattha sammukhāvinayo labbhati, tattha yebhuyyasikā labbhati. Na tattha sativinayo labbhati, na tattha amūḷhavinayo labbhati, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, na tattha tassapāpiyasikā labbhati, na tattha tiṇavatthārako labbhati.

Yattha sativinayo labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhati; yattha sammukhāvinayo labbhati, tattha sativinayo labbhati. Na tattha amūḷhavinayo labbhati, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, na tattha tassapāpiyasikā labbhati, na tattha tiṇavatthārako labbhati, na tattha yebhuyyasikā labbhati.

Yattha amūḷhavinayo labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhati; yattha sammukhāvinayo labbhati, tattha amūḷhavinayo labbhati. Na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, na tattha tassapāpiyasikā labbhati, na tattha tiṇavatthārako labbhati, na tattha yebhuyyasikā labbhati, na tattha sativinayo labbhati.

Yattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhati; yattha sammukhāvinayo labbhati, tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati. Na tattha tassapāpiyasikā labbhati, na tattha tiṇavatthārako labbhati, na tattha yebhuyyasikā labbhati, na tattha sativinayo labbhati, na tattha amūḷhavinayo labbhati.

Yattha tassapāpiyasikā labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhati; yattha sammukhāvinayo labbhati, tattha tassapāpiyasikā labbhati. Na tattha tiṇavatthārako labbhati, na tattha yebhuyyasikā labbhati, na tattha sativinayo labbhati, na tattha amūḷhavinayo labbhati, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati.

Yattha tiṇavatthārako labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhati; yattha sammukhāvinayo labbhati, tattha tiṇavatthārako labbhati. Na tattha yebhuyyasikā labbhati, na tattha sativinayo labbhati, na tattha amūḷhavinayo labbhati, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, na tattha tassapāpiyasikā labbhati.

Yattha yebhuyyasikā tattha sammukhāvinayo; yattha sammukhāvinayo tattha yebhuyyasikā. Na tattha sativinayo, na tattha amūḷhavinayo, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ, na tattha tassapāpiyasikā, na tattha tiṇavatthārako.

Yattha sativinayo tattha sammukhāvinayo; yattha sammukhāvinayo tattha sativinayo. Na tattha amūḷhavinayo, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ, na tattha tassapāpiyasikā, na tattha tiṇavatthārako, na tattha yebhuyyasikā. Sammukhāvinayaṃ kātuna mūlaṃ…pe….

Yattha tiṇavatthārako tattha sammukhāvinayo; yattha sammukhāvinayo tattha tiṇavatthārako. Na tattha yebhuyyasikā, na tattha sativinayo, na tattha amūḷhavinayo, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ, na tattha tassapāpiyasikā.

Cakkapeyyālaṃ.

Yatthavāro niṭṭhito cuddasamo.

15. Samathavāro, vissajjanāvāro

305. Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca adhikaraṇaṃ vūpasammati, yattha yebhuyyasikā labbhati tattha sammukhāvinayo labbhati, yattha sammukhāvinayo labbhati tattha yebhuyyasikā labbhati. Na tattha sativinayo labbhati, na tattha amūḷhavinayo labbhati, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, na tattha tassapāpiyasikā labbhati, na tattha tiṇavatthārako labbhati.

Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca sativinayena ca adhikaraṇaṃ vūpasammati, yattha sativinayo labbhati tattha sammukhāvinayo labbhati, yattha sammukhāvinayo labbhati tattha sativinayo labbhati. Na tattha amūḷhavinayo labbhati, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, na tattha tassapāpiyasikā labbhati, na tattha tiṇavatthārako labbhati, na tattha yebhuyyasikā labbhati.

Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca adhikaraṇaṃ vūpasammati, yattha amūḷhavinayo labbhati tattha sammukhāvinayo labbhati, yattha sammukhāvinayo labbhati tattha amūḷhavinayo labbhati. Na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, na tattha tassapāpiyasikā labbhati, na tattha tiṇavatthārako labbhati, na tattha yebhuyyasikā labbhati, na tattha sativinayo labbhati.

Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca adhikaraṇaṃ vūpasammati, yattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati tattha sammukhāvinayo labbhati, yattha sammukhāvinayo labbhati tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati. Na tattha tassapāpiyasikā labbhati, na tattha tiṇavatthārako labbhati, na tattha yebhuyyasikā labbhati, na tattha sativinayo labbhati, na tattha amūḷhavinayo labbhati.

Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca tassapāpiyasikāya ca adhikaraṇaṃ vūpasammati, yattha tassapāpiyasikā labbhati tattha sammukhāvinayo labbhati, yattha sammukhāvinayo labbhati tattha tassapāpiyasikā labbhati. Na tattha tiṇavatthārako labbhati, na tattha yebhuyyasikā labbhati, na tattha sativinayo labbhati, na tattha amūḷhavinayo labbhati, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati.

Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca adhikaraṇaṃ vūpasammati, yattha tiṇavatthārako labbhati tattha sammukhāvinayo labbhati, yattha sammukhāvinayo labbhati tattha tiṇavatthārako labbhati. Na tattha yebhuyyasikā labbhati, na tattha sativinayo labbhati, na tattha amūḷhavinayo labbhati, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, na tattha tassapāpiyasikā labbhati.

Samathavāro niṭṭhito pannarasamo.

16. Saṃsaṭṭhavāro

306. Adhikaraṇanti vā samathāti vā ime dhammā saṃsaṭṭhā udāhu visaṃsaṭṭhā? Labbhā ca panimesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā [vinibbhujjitvā vinibbhujjitvā (ka.), ṭīkāyaṃ ekapadameva dissati] nānākaraṇaṃ paññāpetunti?

Adhikaraṇanti vā samathāti vā ime dhammā visaṃsaṭṭhā, no saṃsaṭṭhā. Labbhā ca panimesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetunti. So – ‘‘mā heva’’ntissa vacanīyo. Adhikaraṇanti vā samathāti vā ime dhammā saṃsaṭṭhā, no visaṃsaṭṭhā. No ca labbhā [na ca labbhā (ka.)] imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ. Taṃ kissa hetu? Nanu vuttaṃ bhagavatā – ‘‘cattārimāni, bhikkhave, adhikaraṇāni, satta samathā. Adhikaraṇā samathehi sammanti, samathā adhikaraṇehi sammanti. Evaṃ, ime dhammā saṃsaṭṭhā no visaṃsaṭṭhā; no ca labbhā imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetu’’nti.

Saṃsaṭṭhavāro niṭṭhito soḷasamo.

17. Sammativāro

307. Vivādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati? Anuvādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati? Āpattādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati? Kiccādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati?

[cūḷava. 228, 236 ādayo] Vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca.

[cūḷava. 228, 236 ādayo] Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

[cūḷava. 239, 242 ādayo] Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca.

[cūḷava. 239, 242 ādayo] Kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena sammati – sammukhāvinayena.

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca pañcahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

Vivādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Vivādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca catūhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca.

Vivādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Vivādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca dvīhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca.

Anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca chahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Anuvādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Anuvādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca catūhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

Āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca tīhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca.

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti?

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca sattahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca pañcahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

Anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca chahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca sattahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Sammativāro niṭṭhito sattarasamo.

18. Sammanti na sammantivāro

308. Vivādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati, katihi samathehi na sammati? Anuvādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati, katihi samathehi na sammati? Āpattādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati, katihi samathehi na sammati? Kiccādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammati, katihi samathehi na sammati?

Vivādādhikaraṇaṃ dvīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Pañcahi samathehi na sammati – sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Anuvādādhikaraṇaṃ catūhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Tīhi samathehi na sammati – yebhuyyasikāya ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca.

[cūḷava. 239] Āpattādhikaraṇaṃ tīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Catūhi samathehi na sammati – yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

Kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena sammati – sammukhāvinayena. Chahi samathehi na sammati – yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca pañcahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Dvīhi samathehi na sammanti – paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca.

Vivādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Vivādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca catūhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Tīhi samathehi na sammanti –

sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

Vivādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Vivādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca dvīhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca. Pañcahi samathehi na sammanti – sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca chahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca. Ekena samathena na sammanti – yebhuyyasikāya.

Anuvādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Anuvādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca catūhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikā ca. Tīhi samathehi na sammanti – yebhuyyasikāya ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca.

Āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca tīhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca. Catūhi samathehi na sammanti – yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca sattahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca pañcahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca. Dvīhi samathehi na sammanti – paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca.

Anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca chahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca. Ekena samathena na sammanti – yebhuyyasikāya.

Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca katihi samathehi sammanti? Katihi samathehi na sammanti? Vivādādhikaraṇañca anuvādādhikaraṇañca āpattādhikaraṇañca kiccādhikaraṇañca sattahi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca.

Sammanti na sammantivāro niṭṭhito aṭṭhārasamo.

19. Samathādhikaraṇavāro

309. Samathā samathehi sammanti? Samathā adhikaraṇehi sammanti? Adhikaraṇā samathehi sammanti? Adhikaraṇā adhikaraṇehi sammanti?

Siyā samathā samathehi sammanti, siyā samathā samathehi na sammanti. Siyā samathā adhikaraṇehi sammanti, siyā samathā adhikaraṇehi na sammanti. Siyā adhikaraṇā samathehi sammanti, siyā adhikaraṇā samathehi na sammanti. Siyā adhikaraṇā adhikaraṇehi sammanti, siyā adhikaraṇā adhikaraṇehi na sammanti.

310. Kathaṃ siyā samathā samathehi sammanti, kathaṃ siyā samathā samathehi na sammanti? Yebhuyyasikā sammukhāvinayena sammati; sativinayena na sammati, amūḷhavinayena na sammati, paṭiññātakaraṇena na sammati, tassapāpiyasikāya na sammati, tiṇavatthārakena na sammati.

Sativinayo sammukhāvinayena sammati; amūḷhavinayena na sammati, paṭiññātakaraṇena na sammāti, tassapāpiyasikāya na sammati, tiṇavatthārakena na sammati, yebhuyyasikāya na sammati.

Amūḷhavinayo sammukhāvinayena sammati; paṭiññātakaraṇena na sammati, tassapāpiyasikāya na sammati, tiṇavatthārakena na sammati, yebhuyyasikāya na sammati, sativinayena na sammati.

Paṭiññātakaraṇaṃ sammukhāvinayena sammati; tassapāpiyasikāya na sammati, tiṇavatthārakena na sammati, yebhuyyasikāya na sammati, sativinayena na sammati, amūḷhavinayena na sammati.

Tassapāpiyasikā sammukhāvinayena sammati; tiṇavatthārakena na sammati, yebhuyyasikāya na sammati, sativinayena na sammati, amūḷhavinayena na sammati, paṭiññātakaraṇena na sammati.

Tiṇavatthārako sammukhāvinayena sammati; yebhuyyasikāya na sammati, sativinayena na sammati, amūḷhavinayena na sammati, paṭiññātakaraṇena na sammati, tassapāpiyasikāya na sammati. Evaṃ siyā samathā samathehi sammanti. Evaṃ siyā samathā samathehi na sammanti.

311. Kathaṃ siyā samathā adhikaraṇehi sammanti, kathaṃ siyā samathā adhikaraṇehi na sammanti? Sammukhāvinayo vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Yebhuyyasikā vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Sativinayo vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Amūḷhavinayo vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Paṭiññātakaraṇaṃ vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Tassapāpiyasikā vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Tiṇavatthārako vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati. Evaṃ siyā samathā adhikaraṇehi sammanti. Evaṃ siyā samathā adhikaraṇehi na sammanti.

312. Kathaṃ siyā adhikaraṇā samathehi sammanti, kathaṃ siyā adhikaraṇā samathehi na sammanti? Vivādādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca sammati; sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya ca tiṇavatthārakena ca na sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca sammati; yebhuyyasikāya ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca na sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tiṇavatthārakena ca sammati; yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca na sammati.

Kiccādhikaraṇaṃ sammukhāvinayena sammati; yebhuyyasikāya ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca paṭiññātakaraṇena ca tassapāpiyasikāya tiṇavatthārakena ca na sammati. Evaṃ siyā adhikaraṇā samathehi sammanti. Evaṃ siyā adhikaraṇā samathehi na sammanti.

313. Kathaṃ siyā adhikaraṇā adhikaraṇehi sammanti? Kathaṃ siyā adhikaraṇā adhikaraṇehi na sammanti? Vivādādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Anuvādādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Āpattādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati.

Kiccādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇena na sammati, anuvādādhikaraṇena na sammati, āpattādhikaraṇena na sammati; kiccādhikaraṇena sammati. Evaṃ siyā adhikaraṇā adhikaraṇehi sammanti. Evaṃ siyā adhikaraṇā adhikaraṇehi na sammanti.

Chāpi samathā cattāropi adhikaraṇā sammukhāvinayena sammanti; sammukhāvinayo na kenaci sammati.

Samathādhikaraṇavāro niṭṭhito ekūnavīsatimo.

20. Samuṭṭhāpanavāro

314. Vivādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpeti? Vivādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ na katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpeti; apica, vivādādhikaraṇapaccayā cattāro adhikaraṇā jāyanti. Yathā kathaṃ viya? [cūḷava. 215; pari. 348 ādayo] Idha bhikkhū vivadanti – ‘‘dhammoti vā, adhammoti vā, vinayoti vā, avinayoti vā, abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatenāti vā, bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti vā, anāciṇṇaṃ tathāgatenāti vā, āciṇṇaṃ tathāgatenāti vā, apaññattaṃ tathāgatenāti vā, paññattaṃ tathāgatenāti vā, āpattīti vā, anāpattīti vā, lahukā āpattīti vā, garukā āpattīti vā, sāvasesā āpattīti vā, anavasesā āpattīti vā, duṭṭhullā āpattīti vā aduṭṭhullā āpattīti vā’’. Yaṃ tattha bhaṇḍanaṃ kalaho viggaho vivādo nānāvādo aññathāvādo vipaccatāya vohāro medhakaṃ [medhagaṃ (ka.)], idaṃ vuccati vivādādhikaraṇaṃ. Vivādādhikaraṇe saṅgho vivadati. Vivādādhikaraṇaṃ vivadamāno anuvadati. Anuvādādhikaraṇaṃ anuvadamāno āpattiṃ āpajjati āpattādhikaraṇaṃ. Tāya āpattiyā saṅgho kammaṃ karoti kiccādhikaraṇaṃ. Evaṃ vivādādhikaraṇapaccayā cattāro adhikaraṇā jāyanti.

315. Anuvādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpeti? Anuvādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ na katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpeti; apica, anuvādādhikaraṇapaccayā cattāro adhikaraṇā jāyanti. Yathā kathaṃ viya? [cūḷava. 215; pari. 348 ādayo] Idha bhikkhū bhikkhuṃ anuvadanti sīlavipattiyā vā ācāravipattiyā vā diṭṭhivipattiyā vā ājīvavipattiyā vā. Yo tattha anuvādo anuvadanā anullapanā anubhaṇanā anusampavaṅkatā abbhussahanatā anubalappadānaṃ, idaṃ vuccati anuvādādhikaraṇaṃ. Anuvādādhikaraṇe saṅgho vivadati. Vivādādhikaraṇaṃ vivadamāno anuvadati. Anuvādādhikaraṇaṃ anuvadamāno āpattiṃ āpajjati āpattādhikaraṇaṃ. Tāya āpattiyā saṅgho kammaṃ karoti kiccādhikaraṇaṃ. Evaṃ anuvādādhikaraṇapaccayā cattāro adhikaraṇā jāyanti.

316. Āpattādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpeti? Āpattādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ na katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpeti; apica, āpattādhikaraṇapaccayā cattāro adhikaraṇā jāyanti. Yathā kathaṃ viya? Pañcapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ, sattapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ, idaṃ vuccati āpattādhikaraṇaṃ. Āpattādhikaraṇe saṅgho vivadati. Vivādādhikaraṇaṃ vivadamāno anuvadati. Anuvādādhikaraṇaṃ anuvadamāno āpattiṃ āpajjati āpattādhikaraṇaṃ. Tāya āpattiyā saṅgho kammaṃ karoti kiccādhikaraṇaṃ. Evaṃ āpattādhikaraṇapaccayā cattāro adhikaraṇā jāyanti.

317. Kiccādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpeti? Kiccādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ na katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpeti, apica kiccādhikaraṇapaccayā cattāro adhikaraṇā jāyanti. Yathā kathaṃ viya? Yā saṅghassa kiccayatā karaṇīyatā apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammaṃ, idaṃ vuccati kiccādhikaraṇaṃ. Kiccādhikaraṇe saṅgho vivadati. Vivādādhikaraṇaṃ vivadamāno anuvadati. Anuvādādhikaraṇaṃ anuvadamāno āpattiṃ āpajjati āpattādhikaraṇaṃ. Tāya āpattiyā saṅgho kammaṃ karoti kiccādhikaraṇaṃ. Evaṃ kiccādhikaraṇapaccayā cattāro adhikaraṇā jāyanti.

Samuṭṭhāpanavāro niṭṭhito vīsatimo.

21. Bhajativāro

318. Vivādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ bhajati? Katamaṃ adhikaraṇaṃ upanissitaṃ? Katamaṃ adhikaraṇaṃ pariyāpannaṃ? Katamena adhikaraṇena saṅgahitaṃ?

Anuvādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ bhajati? Katamaṃ adhikaraṇaṃ upanissitaṃ? Katamaṃ adhikaraṇaṃ pariyāpannaṃ? Katamena adhikaraṇena saṅgahitaṃ?

Āpattādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ bhajati? Katamaṃ adhikaraṇaṃ upanissitaṃ? Katamaṃ adhikaraṇaṃ pariyāpannaṃ? Katamena adhikaraṇena saṅgahitaṃ?

Kiccādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ bhajati? Katamaṃ adhikaraṇaṃ upanissitaṃ? Katamaṃ adhikaraṇaṃ pariyāpannaṃ? Katamena adhikaraṇena saṅgahitaṃ?

Vivādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ vivādādhikaraṇaṃ bhajati, vivādādhikaraṇaṃ upanissitaṃ, vivādādhikaraṇaṃ pariyāpannaṃ, vivādādhikaraṇena saṅgahitaṃ.

Anuvādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ anuvādādhikaraṇaṃ bhajati, anuvādādhikaraṇaṃ upanissitaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ pariyāpannaṃ, anuvādādhikaraṇena saṅgahitaṃ.

Āpattādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ āpattādhikaraṇaṃ bhajati, āpattādhikaraṇaṃ upanissitaṃ, āpattādhikaraṇaṃ pariyāpannaṃ, āpattādhikaraṇena saṅgahitaṃ.

Kiccādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ kiccādhikaraṇaṃ bhajati, kiccādhikaraṇaṃ upanissitaṃ, kiccādhikaraṇaṃ pariyāpannaṃ, kiccādhikaraṇena saṅgahitaṃ.

319. Vivādādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ kati samathe bhajati, kati samathe upanissitaṃ, kati samathe pariyāpannaṃ, katihi samathehi saṅgahitaṃ, katihi samathehi sammati?

Anuvādādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ kati samathe bhajati, kati samathe upanissitaṃ, kati samathe pariyāpannaṃ, katihi samathehi saṅgahitaṃ, katihi samathehi sammati?

Āpattādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ kati samathe bhajati, kati samathe upanissitaṃ, kati samathe pariyāpannaṃ, katihi samathehi saṅgahitaṃ, katihi samathehi sammati?

Kiccādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ kati samathe bhajati, kati samathe upanissitaṃ, kati samathe pariyāpannaṃ, katihi samathehi saṅgahitaṃ, katihi samathehi sammati?

Vivādādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ dve samathe bhajati, dve samathe upanissitaṃ, dve samathe pariyāpannaṃ, dvīhi samathehi saṅgahitaṃ, dvīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca.

Anuvādādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ cattāro samathe bhajati, cattāro samathe upanissitaṃ, cattāro samathe pariyāpannaṃ, catūhi samathehi saṅgahitaṃ, catūhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca sativinayena ca amūḷhavinayena ca tassapāpiyasikāya ca.

Āpattādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ tayo samathe bhajati, tayo samathe upanissitaṃ, tayo samathe pariyāpannaṃ, tīhi samathehi saṅgahitaṃ tīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena tiṇavatthārakena ca.

Kiccādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ ekaṃ samathaṃ bhajati, ekaṃ samathaṃ upanissitaṃ, ekaṃ samathaṃ pariyāpannaṃ, ekena samathena saṅgahitaṃ, ekena samathena sammati – sammukhāvinayenāti.

Bhajativāro niṭṭhito ekavīsatimo.

Samathabhedo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Adhikaraṇaṃ pariyāyaṃ, sādhāraṇā ca bhāgiyā;
Samathā sādhāraṇikā, samathassa tabbhāgiyā.

Samathā sammukhā ceva, vinayena kusalena ca;
Yattha samathasaṃsaṭṭhā, sammanti na sammanti ca.

Samathādhikaraṇañceva, samuṭṭhānaṃ bhajanti cāti.

Khandhakapucchāvāro

320. Upasampadaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Upasampadaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ dve āpattiyo.

Uposathaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Uposathaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ tisso āpattiyo.

Vassūpanāyikaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Vassūpanāyikaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ ekā āpatti.

Pavāraṇaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Pavāraṇaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ tisso āpattiyo.

Cammasaññuttaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Cammasaññuttaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ tisso āpattiyo.

Bhesajjaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Bhesajjaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ tisso āpattiyo.

Kathinakaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Kathinakaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ natthi tattha āpatti [na katamā āpattiyo (ka.)].

Cīvarasaññuttaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Cīvarasaññuttaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ tisso āpattiyo.

Campeyyakaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Campeyyakaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ ekā āpatti.

Kosambakaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Kosambakaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ ekā āpatti.

Kammakkhandhakaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Kammakkhandhakaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ ekā āpatti.

Pārivāsikaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Pārivāsikaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ ekā āpatti.

Samuccayaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;

Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Samuccayaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ ekā āpatti.

Samathaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Samathaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ dve āpattiyo.

Khuddakavatthukaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Khuddakavatthukaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ tisso āpattiyo.

Senāsanaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Senāsanaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ tisso āpattiyo.

Saṅghabhedaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Saṅghabhedaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ dve āpattiyo.

Samācāraṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Samācāraṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ ekā āpatti.

Ṭhapanaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Ṭhapanaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ ekā āpatti.

Bhikkhunikkhandhakaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Bhikkhunikkhandhakaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ dve āpattiyo.

Pañcasatikaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Pañcasatikaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ natthi tattha āpatti.

Sattasatikaṃ pucchissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo;
Sattasatikaṃ vissajjissaṃ sanidānaṃ saniddesaṃ;
Samukkaṭṭhapadānaṃ natthi tattha āpattīti.

Khandhakapucchāvāro niṭṭhito paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Upasampadūposatho, vassūpanāyikapavāraṇā;
Cammabhesajjakathinā, cīvaraṃ campeyyakena ca.

Kosambakkhandhakaṃ kammaṃ, pārivāsisamuccayā;
Samathakhuddakā senā, saṅghabhedaṃ samācāro;
Ṭhapanaṃ bhikkhunikkhandhaṃ, pañcasattasatena cāti.

Ekuttarikanayo

1. Ekakavāro

321. Āpattikarā dhammā jānitabbā. Anāpattikarā dhammā jānitabbā. Āpatti jānitabbā. Anāpatti jānitabbā. Lahukā āpatti jānitabbā. Garukā āpatti jānitabbā. Sāvasesā āpatti jānitabbā. Anavasesā āpatti jānitabbā. Duṭṭhullā āpatti jānitabbā. Aduṭṭhullā āpatti jānitabbā. Sappaṭikammā āpatti jānitabbā. Appaṭikammā āpatti jānitabbā. Desanāgāminī āpatti jānitabbā. Adesanāgāminī āpatti jānitabbā. Antarāyikā āpatti jānitabbā. Anantarāyikā āpatti jānitabbā. Sāvajjapaññatti āpatti jānitabbā. Anavajjapaññatti āpatti jānitabbā. Kiriyato samuṭṭhitā āpatti jānitabbā. Akiriyato samuṭṭhitā āpatti jānitabbā. Kiriyākiriyato samuṭṭhitā āpatti jānitabbā. Pubbāpatti jānitabbā. Aparāpatti jānitabbā. Pubbāpattīnaṃ antarāpatti jānitabbā. Aparāpattīnaṃ antarāpatti jānitabbā. Desitā gaṇanūpagā āpatti jānitabbā. Desitā na gaṇanūpagā āpatti jānitabbā. Paññatti jānitabbā. Anupaññatti jānitabbā. Anuppannapaññatti jānitabbā. Sabbatthapaññatti jānitabbā. Padesapaññatti jānitabbā. Sādhāraṇapaññatti jānitabbā. Asādhāraṇapaññatti jānitabbā. Ekatopaññatti jānitabbā. Ubhatopaññatti jānitabbā. Thullavajjā āpatti jānitabbā. Athullavajjā āpatti jānitabbā. Gihipaṭisaṃyuttā āpatti jānitabbā. Na gihipaṭisaṃyuttā āpatti jānitabbā. Niyatā āpatti jānitabbā. Aniyatā āpatti jānitabbā. Ādikaro puggalo jānitabbo. Anādikaro puggalo jānitabbo. Adhiccāpattiko puggalo jānitabbo. Abhiṇhāpattiko puggalo jānitabbo. Codako puggalo jānitabbo. Cuditako puggalo jānitabbo. Adhammacodako puggalo jānitabbo. Adhammacuditako puggalo jānitabbo. Dhammacodako puggalo jānitabbo. Dhammacuditako puggalo jānitabbo. Niyato puggalo jānitabbo. Aniyato puggalo jānitabbo. Abhabbāpattiko puggalo jānitabbo. Bhabbāpattiko puggalo jānitabbo. Ukkhittako puggalo jānitabbo. Anukkhittako puggalo jānitabbo. Nāsitako puggalo jānitabbo. Anāsitako puggalo jānitabbo. Samānasaṃvāsako puggalo jānitabbo. Asamānasaṃvāsako puggalo jānitabbo. Ṭhapanaṃ jānitabbanti.

Ekakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Karā āpatti lahukā, sāvasesā ca duṭṭhullā;
Paṭikammadesanā ca, antarā vajjakiriyaṃ.

Kiriyākiriyaṃ pubbā, antarā gaṇanūpagā;
Paññatti anānuppanna, sabbasādhāraṇā ca ekato [paññattānuppannā sabbā, sādhāraṇā ca ekato (syā.)].

Thullagihiniyatā ca, ādi adhiccacodako;
Adhammadhammaniyato, abhabbokkhittanāsitā;
Samānaṃ ṭhapanañceva, uddānaṃ ekake idanti.

2. Dukavāro

322. Atthāpatti saññā vimokkhā, atthāpatti no saññāvimokkhā. Atthāpatti laddhasamāpattikassa, atthāpatti na laddhasamāpattikassa. Atthāpatti saddhammapaṭisaññuttā, atthāpatti asaddhammapaṭisaññuttā. Atthāpatti saparikkhārapaṭisaññuttā, atthāpatti paraparikkhārapaṭisaññuttā. Atthāpatti sapuggalapaṭisaññuttā, atthāpatti parapuggalapaṭisaññuttā. Atthi saccaṃ bhaṇanto garukaṃ āpattiṃ āpajjati, musā bhaṇanto lahukaṃ. Atthi musā bhaṇanto garukaṃ āpattiṃ āpajjati, saccaṃ bhaṇanto lahukaṃ. Atthāpatti bhūmigato āpajjati, no vehāsagato. Atthāpatti vehāsagato āpajjati, no bhūmigato. Atthāpatti nikkhamanto āpajjati, no pavisanto. Atthāpatti pavisanto āpajjati, no nikkhamanto. Atthāpatti ādiyanto āpajjati, atthāpatti anādiyanto āpajjati. Atthāpatti samādiyanto āpajjati, atthāpatti na samādiyanto āpajjati. Atthāpatti karonto āpajjati, atthāpatti na karonto āpajjati. Atthāpatti dento āpajjati, atthāpatti na dento āpajjati. (Atthāpatti desento āpajjati, atthāpatti na desento āpajjati.) [( ) (natthi katthaci)] Atthāpatti paṭiggaṇhanto āpajjati, atthāpatti na paṭiggaṇhanto āpajjati. Atthāpatti paribhogena āpajjati, atthāpatti na paribhogena āpajjati. Atthāpatti rattiṃ āpajjati, no divā. Atthāpatti divā āpajjati, no rattiṃ. Atthāpatti aruṇugge āpajjati, atthāpatti na aruṇugge āpajjati. Atthāpatti chindanto āpajjati, atthāpatti na chindanto āpajjati. Atthāpatti chādento āpajjati, atthāpatti na chādento āpajjati. Atthāpatti dhārento āpajjati, atthāpatti na dhārento āpajjati.

Dve uposathā – cātuddasiko ca pannarasiko ca. Dve pavāraṇā – cātuddasikā ca pannarasikā ca. Dve kammāni – apalokanakammaṃ, ñattikammaṃ. Aparānipi dve kammāni – ñattidutiyakammaṃ, ñatticatutthakammaṃ. Dve kammavatthūni – apalokanakammassa vatthu, ñattikammassa vatthu. Aparānipi dve kammavatthūni – ñattidutiyakammassa vatthu, ñatticatutthakammassa vatthu. Dve kammadosā – apalokanakammassa doso, ñattikammassa doso. Aparepi dve kammadosā – ñattidutiyakammassa doso, ñatticatutthakammassa doso. Dve kammasampattiyo – apalokanakammassa sampatti, ñattikammassa sampatti. Aparāpi dve kammasampattiyo – ñattidutiyakammassa sampatti, ñatticatutthakammassa sampatti. Dve nānāsaṃvāsakabhūmiyo – attanā vā attānaṃ nānāsaṃvāsakaṃ karoti, samaggo vā naṃ saṅgho ukkhipati adassane vā appaṭikamme vā appaṭinissagge vā. Dve samānasaṃvāsakabhūmiyo – attanā vā attānaṃ samānasaṃvāsakaṃ karoti, samaggo vā naṃ saṅgho ukkhittaṃ osāreti dassane vā paṭikamme vā paṭinissagge vā. Dve pārājikā – bhikkhūnañca bhikkhunīnañca. Dve saṅghādisesā, dve thullaccayā, dve pācittiyā, dve pāṭidesanīyā, dve dukkaṭā, dve dubbhāsitā – bhikkhūnañca bhikkhunīnañca. Satta āpattiyo, satta āpattikkhandhā. Dvīhākārehi saṅgho bhijjati – kammena vā salākaggāhena vā.

Dve puggalā na upasampādetabbā – addhānahīno, aṅgahīno. Aparepi dve puggalā na upasampādetabbā – vatthuvipanno, karaṇadukkaṭako. Aparepi dve puggalā na upasampādetabbā – aparipūro paripūro no ca yācati. Dvinnaṃ puggalānaṃ nissāya na vatthabbaṃ – alajjissa ca bālassa ca. Dvinnaṃ puggalānaṃ nissayo na dātabbo – alajjissa ca lajjino ca na yācati. Dvinnaṃ puggalānaṃ nissayo dātabbo – bālassa ca lajjissa ca yācati. Dve puggalā abhabbā āpattiṃ āpajjituṃ – buddhā ca paccekabuddhā ca. Dve puggalā bhabbā, āpattiṃ āpajjituṃ – bhikkhū ca bhikkhuniyo ca. Dve puggalā abhabbā sañcicca āpattiṃ āpajjituṃ – bhikkhū ca bhikkhuniyo ca ariyapuggalā. Dve puggalā bhabbā sañcicca āpattiṃ āpajjituṃ – bhikkhū ca bhikkhuniyo ca puthujjanā. Dve puggalā abhabbā sañcicca sātisāraṃ vatthuṃ ajjhācarituṃ – bhikkhū ca bhikkhuniyo ca ariyapuggalā. Dve puggalā bhabbā sañcicca sātisāraṃ vatthuṃ ajjhācarituṃ – bhikkhū ca bhikkhuniyo ca puthujjanā.

Dve paṭikkosā – kāyena vā paṭikkosati vācāya vā paṭikkosati. Dve nissāraṇā – atthi puggalo appatto nissāraṇaṃ taṃ ce saṅgho nissāreti ekacco sunissārito, ekacco dunnissārito. Dve osāraṇā – atthi puggalo appatto osāraṇaṃ taṃ ce saṅgho osāreti ekacco sosārito, ekacco dosārito. Dve paṭiññā – kāyena vā paṭijānāti vācāya vā paṭijānāti. Dve paṭiggahā – kāyena vā paṭiggaṇhāti kāyapaṭibaddhena vā paṭiggaṇhāti. Dve paṭikkhepā – kāyena vā paṭikkhipati vācāya vā paṭikkhipati. Dve upaghātikā – sikkhūpaghātikā ca bhogūpaghātikā ca. Dve codanā – kāyena vā codeti vācāya vā codeti. Dve kathinassa palibodhā – āvāsapalibodho ca cīvarapalibodho ca. Dve kathinassa apalibodhā – āvāsaapalibodho ca cīvaraapalibodho ca. Dve cīvarāni – gahapatikañca paṃsukūlañca. Dve pattā – ayopatto mattikāpatto. Dve maṇḍalāni – tipumayaṃ, sīsamayaṃ. Dve pattassa adhiṭṭhānā – kāyena vā adhiṭṭheti vācāya vā adhiṭṭheti. Dve cīvarassa adhiṭṭhānā – kāyena vā adhiṭṭheti vācāya vā adhiṭṭheti. Dve vikappanā – sammukhāvikappanā ca parammukhāvikappanā ca. Dve vinayā – bhikkhūnañca bhikkhunīnañca. Dve venayikā – paññattañca paññattānulomañca. Dve vinayassa sallekhā – akappiye setughāto, kappiye mattakāritā. Dvīhākārehi āpattiṃ āpajjati – kāyena vā āpajjati vācāya vā āpajjati. Dvīhākārehi āpattiyā vuṭṭhāti – kāyena vā vuṭṭhāti vācāya vā vuṭṭhāti. Dve parivāsā – paṭicchannaparivāso, appaṭicchannaparivāso. Aparepi dve parivāsā – suddhantaparivāso samodhānaparivāso. Dve mānattā – paṭicchannamānattaṃ, appaṭicchannamānattaṃ. Aparepi dve mānattā – pakkhamānattaṃ, samodhānamānattaṃ. Dvinnaṃ puggalānaṃ ratticchedo – pārivāsikassa ca mānattacārikassa ca. Dve anādariyāni – puggalānādariyañca dhammānādariyañca. Dve loṇāni – jātimañca kārimañca [jātimayañca khārimayañca (syā.)]. Aparānipi dve loṇāni – sāmuddaṃ kāḷaloṇaṃ. Aparānipi dve loṇāni – sindhavaṃ, ubbhidaṃ [ubbhiraṃ (itipi)]. Aparānipi dve loṇāni – romakaṃ, pakkālakaṃ. Dve paribhogā – abbhantaraparibhogo ca bāhiraparibhogo ca. Dve akkosā – hīno ca akkoso ukkaṭṭho ca akkoso. Dvīhākārehi pesuññaṃ hoti – piyakamyassa vā bhedādhippāyassa vā. Dvīhākārehi gaṇabhojanaṃ pasavati – nimantanato vā viññattito vā. Dve vassūpanāyikā – purimikā, pacchimikā. Dve adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Dve dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni.

[a. ni. 2.99 ādayo] Dve puggalā bālā – yo ca anāgataṃ bhāraṃ vahati, yo ca āgataṃ bhāraṃ na vahati. Dve puggalā paṇḍitā – yo ca anāgataṃ bhāraṃ na vahati, yo ca āgataṃ bhāraṃ vahati. Aparepi dve puggalā bālā – yo ca akappiye kappiyasaññī, yo ca kappiye akappiyasaññī. Dve puggalā paṇḍitā – yo ca akappiye akappiyasaññī, yo ca kappiye kappiyasaññī. Aparepi dve puggalā bālā – yo ca anāpattiyā āpattisaññī, yo ca āpattiyā anāpattisaññī. Dve puggalā paṇḍitā – yo ca āpattiyā āpattisaññī, yo ca anāpattiyā anāpattisaññī. Aparepi dve puggalā bālā – yo ca adhamme dhammasaññī, yo ca dhamme adhammasaññī. Dve puggalā paṇḍitā – yo ca adhamme adhammasaññī, yo ca dhamme dhammasaññī. Aparepi dve puggalā bālā – yo ca avinaye vinayasaññī, yo ca vinaye avinayasaññī. Dve puggalā paṇḍitā – yo ca avinaye avinayasaññī, yo ca vinaye vinayasaññī.

[a. ni. 2.109] Dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā vaḍḍhanti – yo ca na kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyati, yo ca kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyati. Dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā na vaḍḍhanti – yo ca kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyati, yo ca kukkuccāyitabbaṃ kukkuccāyati. Aparesampi dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā vaḍḍhanti – yo ca akappiye kappiyasaññī, yo ca kappiye akappiyasaññī. Dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā na vaḍḍhanti – yo ca akappiye akappiyasaññī, yo ca kappiye kappiyasaññī. Aparesampi dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā vaḍḍhanti – yo ca anāpattiyā āpattisaññī, yo ca āpattiyā anāpattisaññī. Dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā na vaḍḍhanti – yo ca anāpattiyā anāpattisaññī, yo ca āpattiyā āpattisaññī. Aparesampi dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā vaḍḍhanti – yo ca adhamme dhammasaññī, yo ca dhamme adhammasaññī. Dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā na vaḍḍhanti – yo ca adhamme adhammasaññī, yo ca dhamme dhammasaññī. Aparesampi dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā vaḍḍhanti – yo ca avinaye vinayasaññī, yo ca vinaye avinayasaññī. Dvinnaṃ puggalānaṃ āsavā na vaḍḍhanti – yo ca avinaye avinayasaññī, yo ca vinaye vinayasaññī.

Dukā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Saññā laddhā ca saddhammā, parikkhārā ca puggalā;
Saccaṃ bhūmi nikkhamanto, ādiyanto samādiyaṃ.

Karonto dento gaṇhanto, paribhogena ratti ca;
Aruṇāchindaṃ chādento, dhārento ca uposathā.

Pavāraṇā kammāparā, vatthu aparā dosā ca;
Aparā dve ca sampatti, nānā samānameva ca.

Pārājisaṅghathullaccaya, pācitti pāṭidesanā;
Dukkaṭā dubbhāsitā ceva, satta āpattikkhandhā ca.

Bhijjati upasampadā, tatheva apare duve;
Na vatthabbaṃ na dātabbaṃ, abhabbābhabbameva ca.

Sañcicca sātisārā ca, paṭikkosā nissāraṇā;
Osāraṇā paṭiññā ca, paṭiggahā paṭikkhipā.

Upaghāti codanā ca, kathinā ca duve tathā;
Cīvarā pattamaṇḍalā, adhiṭṭhānā tatheva dve.

Vikappanā ca vinayā, venayikā ca sallekhā;
Āpajjati ca vuṭṭhāti, parivāsāpare duve.

Dve mānattā apare ca, ratticchedo anādari;
Dve loṇā tayo apare, paribhogakkosena ca.

Pesuñño ca gaṇāvassa, ṭhapanā bhārakappiyaṃ;
Anāpatti adhammadhammā, vinaye āsave tathāti.

3. Tikavāro

323. Atthāpatti tiṭṭhante bhagavati āpajjati, no parinibbute; atthāpatti parinibbute bhagavati āpajjati, no tiṭṭhante; atthāpatti tiṭṭhantepi bhagavati āpajjati parinibbutepi. Atthāpatti kāle āpajjati, no vikāle; atthāpatti vikāle āpajjati, no kāle; atthāpatti kāle ceva āpajjati vikāle ca. Atthāpatti rattiṃ āpajjati, no divā; atthāpatti divā āpajjati, no rattiṃ; atthāpatti rattiñceva āpajjati divā ca. Atthāpatti dasavasso āpajjati, no ūnadasavasso; atthāpatti ūnadasavasso āpajjati, no dasavasso; atthāpatti dasavasso ceva āpajjati ūnadasavasso ca. Atthāpatti pañcavasso āpajjati, no ūnapañcavasso; atthāpatti ūnapañcavasso āpajjati, no pañcavasso; atthāpatti pañcavasso ceva āpajjati ūnapañcavasso ca. Atthāpatti kusalacitto āpajjati; atthāpatti akusalacitto āpajjati; atthāpatti abyākatacitto āpajjati. Atthāpatti sukhavedanāsamaṅgī āpajjati; atthāpatti dukkhavedanāsamaṅgī āpajjati; atthāpatti adukkhamasukhavedanāsamaṅgī āpajjati. Tīṇi codanāvatthūni – diṭṭhena, sutena, parisaṅkāya. Tayo salākaggāhā – guḷhako, vivaṭako [vivaṭṭako (ka.)], sakaṇṇajappako. Tayo paṭikkhepā – mahicchatā, asantuṭṭhitā [asantuṭṭhatā (syā.)], asallekhatā. Tayo anuññātā – appicchatā, santuṭṭhitā, sallekhatā. Aparepi tayo paṭikkhepā – mahicchatā, asantuṭṭhitā, amattaññutā. Tayo anuññātā – appicchatā, santuṭṭhitā, mattaññutā. Tisso paññattiyo – paññatti, anupaññatti, anuppannapaññatti. Aparāpi tisso paññattiyo – sabbatthapaññatti, padesapaññatti, sādhāraṇapaññatti. Aparāpi tisso paññattiyo – asādhāraṇapaññatti, ekatopaññatti, ubhatopaññatti.

Atthāpatti bālo āpajjati, no paṇḍito; atthāpatti paṇḍito āpajjati, no bālo; atthāpatti bālo ceva āpajjati paṇḍito ca. Atthāpatti kāḷe āpajjati, no juṇhe; atthāpatti juṇhe āpajjati, no kāḷe; atthāpatti kāḷe ceva āpajjati juṇhe ca. Atthi kāḷe kappati, no juṇhe; atthi juṇhe kappati, no kāḷe; atthi kāḷe ceva kappati juṇhe ca. Atthāpatti hemante āpajjati, no gimhe no vasse; atthāpatti gimhe āpajjati, no hemante no vasse; atthāpatti vasse āpajjati, no hemante no gimhe. Atthāpatti saṅgho āpajjati, na gaṇo na puggalo; atthāpatti gaṇo āpajjati, na saṅgho na puggalo; atthāpatti puggalo āpajjati, na saṅgho na gaṇo. Atthi saṅghassa kappati, na gaṇassa na puggalassa; atthi gaṇassa kappati, na saṅghassa na puggalassa; atthi puggalassa kappati, na saṅghassa na gaṇassa. Tisso chādanā vatthuṃ chādeti, no āpattiṃ; āpattiṃ chādeti, no vatthuṃ; vatthuñceva chādeti āpattiñca. Tisso paṭicchādiyo – jantāgharapaṭicchādi, udakapaṭicchādi, vatthapaṭicchādi. [a. ni. 3.132] Tīṇi paṭicchannāni vahanti, no vivaṭāni – mātugāmo paṭicchanno vahati, no vivaṭo; brāhmaṇānaṃ mantā paṭicchannā vahanti, no vivaṭā; micchādiṭṭhi paṭicchannā vahati, no vivaṭā. Tīṇi vivaṭāni virocanti, no paṭicchannāni – candamaṇḍalaṃ vivaṭaṃ virocati, no paṭicchannaṃ;

sūriyamaṇḍalaṃ vivaṭaṃ virocati, no paṭicchannaṃ; tathāgatappavedito dhammavinayo vivaṭo virocati, no paṭicchanno. Tayo senāsanaggāhā – purimako, pacchimako, antarāmuttako. Atthāpatti gilāno āpajjati, no agilāno; atthāpatti agilāno āpajjati, no gilāno; atthāpatti gilāno ceva āpajjati agilāno ca.

Tīṇi adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Tīṇi dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Tayo parivāsā – paṭicchannaparivāso, appaṭicchannaparivāso, suddhantaparivāso. Tayo mānattā – paṭicchannamānattaṃ, appaṭicchannamānattaṃ, pakkhamānattaṃ. Tayo pārivāsikassa bhikkhuno ratticchedā – sahavāso, vippavāso, anārocanā. Atthāpatti anto āpajjati, no bahi; atthāpatti bahi āpajjati, no anto; atthāpatti anto ceva āpajjati bahi ca. Atthāpatti antosīmāya āpajjati, no bahisīmāya; atthāpatti bahisīmāya āpajjati, no antosīmāya; atthāpatti antosīmāya ceva āpajjati bahisīmāya ca. Tīhākārehi āpattiṃ āpajjati – kāyena āpajjati, vācāya āpajjati, kāyena vācāya āpajjati. Aparehipi tīhākārehi āpattiṃ āpajjati – saṅghamajjhe, gaṇamajjhe, puggalassa santike. Tīhākārehi āpattiyā vuṭṭhāti – kāyena vuṭṭhāti, vācāya vuṭṭhāti, kāyena vācāya vuṭṭhāti. Aparehipi tīhākārehi āpattiyā vuṭṭhāti – saṅghamajjhe, gaṇamajjhe, puggalassa santike. Tīṇi adhammikāni amūḷhavinayassa dānāni. Tīṇi dhammikāni amūḷhavinayassa dānāni.

[cūḷava. 6] Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho tajjanīyakammaṃ kareyya – bhaṇḍanakārako hoti kalahakārako vivādakārako bhassakārako saṅghe adhikaraṇakārako, bālo hoti abyatto, āpattibahulo anapadāno gihisaṃsaṭṭho viharati ananulomikehi gihisaṃsaggehi. [cūḷava. 15] Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho niyassakammaṃ kareyya – bhaṇḍanakārako hoti…pe… saṅghe adhikaraṇakārako, bālo hoti abyatto, āpattibahulo anapadāno gihisaṃsaṭṭho viharati ananulomikehi gihisaṃsaggehi. [cūḷava. 27] Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho pabbājanīyakammaṃ kareyya – bhaṇḍanakārako hoti…pe… saṅghe adhikaraṇakārako, bālo hoti abyatto, āpattibahulo anapadāno kuladūkako hoti pāpasamācāro pāpasamācārā dissanti ceva suyyanti ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho paṭisāraṇīyakammaṃ kareyya – bhaṇḍanakārako hoti…pe… saṅghe adhikaraṇakārako, bālo hoti abyatto, āpatti bahulo anapadāno gihī akkosati paribhāsati. [cūḷava. 50] Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho āpattiyā adassane ukkhepanīyakammaṃ kareyya – bhaṇḍanakārako hoti…pe… saṅghe adhikaraṇakārako, bālo hoti abyatto, āpattibahulo anapadāno āpattiṃ āpajjitvā na icchati āpattiṃ passituṃ. [cūḷava. 59] Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho āpattiyā appaṭikamme ukkhepanīyakammaṃ kareyya – bhaṇḍanakārako hoti…pe… saṅghe adhikaraṇakārako, bālo hoti abyatto, āpattibahulo anapadāno āpattiṃ āpajjitvā na icchati āpattiṃ paṭikātuṃ. [cūḷava. 69] Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge ukkhepanīyakammaṃ kareyya – bhaṇḍanakārako hoti…pe… saṅghe adhikaraṇakārako, bālo hoti abyatto, āpattibahulo anapadāno na icchati pāpikaṃ diṭṭhiṃ paṭinissajjituṃ.

Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho āgāḷhāya ceteyya – bhaṇḍanakārako hoti kalahakārako vivādakārako bhassakārako saṅghe adhikaraṇakārako, bālo hoti abyatto āpattibahulo anapadāno, gihisaṃsaṭṭho viharati ananulomikehi gihisaṃsaggehi. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Aparehipi tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – adhisīle sīlavipanno hoti, ajjhācāre ācāravipanno hoti, atidiṭṭhiyā diṭṭhivipanno hoti. Aparehipi tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – kāyikena davena samannāgato hoti, vācasikena davena samannāgato hoti, kāyikavācasikena davena samannāgato hoti. Aparehipi tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – kāyikena anācārena samannāgato hoti, vācasikena anācārena samannāgato hoti, kāyikavācasikena anācārena samannāgato hoti. Aparehipi tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – kāyikena upaghātikena samannāgato hoti, vācasikena upaghātikena samannāgato hoti, kāyikavācasikena upaghātikena samannāgato hoti. Aparehipi tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – kāyikena micchājīvena samannāgato hoti, vācasikena micchājīvena samannāgato hoti, kāyikavācasikena micchājīvena samannāgato hoti. Aparehipi tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – āpattiṃ āpanno kammakato upasampādeti, nissayaṃ deti, sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpeti. Aparehipi tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – yāya āpattiyā saṅghena kammaṃ kataṃ hoti taṃ āpattiṃ āpajjati, aññaṃ vā tādisikaṃ, tato vā pāpiṭṭhataraṃ. Aparehipi tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ – buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati.

Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno saṅghamajjhe uposathaṃ ṭhapentassa – ‘‘alaṃ, bhikkhu, mā bhaṇḍanaṃ mā kalahaṃ mā viggahaṃ mā vivāda’’nti omadditvā saṅghena uposatho kātabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno saṅghamajjhe pavāraṇaṃ ṭhapentassa – ‘‘alaṃ, bhikkhu, mā bhaṇḍanaṃ mā kalahaṃ mā viggahaṃ mā vivāda’’nti omadditvā saṅghena pavāretabbaṃ – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno na kāci saṅghasammuti dātabbā – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ [saṃgho na voharitabbo (syā.)] – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgato bhikkhu na kismiṃ ci paccekaṭṭhāne ṭhapetabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno nissāya na vatthabbaṃ – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno nissayo na dātabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa nālaṃ okāsakammaṃ kātuṃ – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno savacanīyaṃ nādātabbaṃ – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno vinayo na pucchitabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatena bhikkhunā vinayo na pucchitabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno vinayo na vissajjetabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatena bhikkhunā vinayo na vissajjetabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno anuyogo na dātabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ vinayo na sākacchitabbo [sākacchātabbo (ka.)] – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca. Tīhaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ na nissayo dātabbo na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo – alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca.

Tayo uposathā – cātuddasiko, pannarasiko, sāmaggiuposatho. Aparepi tayo uposathā – saṅgheuposatho, gaṇeuposatho, puggaleuposatho. Aparepi tayo uposathā – suttuddesouposatho, pārisuddhiuposatho, adhiṭṭhānuposatho. Tisso pavāraṇā – cātuddasikā, pannarasikā, sāmaggipavāraṇā. Aparāpi tisso pavāraṇā – saṅghepavāraṇā, gaṇepavāraṇā, puggalepavāraṇā. Aparāpi tisso pavāraṇā – tevācikāpavāraṇā, dvevācikāpavāraṇā, samānavassikāpavāraṇā.

Tayo āpāyikā nerayikā – idamappahāya, yo ca abrahmacārī brahmacāripaṭiñño, yo ca suddhaṃ brahmacāriṃ parisuddhabrahmacariyaṃ carantaṃ amūlakena abrahmacariyena anuddhaṃseti, yo cāyaṃ evaṃvādī evaṃdiṭṭhi [evaṃdiṭṭhī (sī.)] – ‘‘natthi kāmesu doso’’ti so kāmesu pātabyataṃ āpajjati. [a. ni. 3.70] Tīṇi akusalamūlāni – lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ. [a. ni. 3.70] Tīṇi kusalamūlāni – alobho kusalamūlaṃ, adoso kusalamūlaṃ, amoho kusalamūlaṃ. Tīṇi duccaritāni – kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ. Tīṇi sucaritāni – kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ. Tayo atthavase paṭicca bhagavatā kulesu tikabhojanaṃ paññattaṃ – dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, ‘‘mā pāpicchā pakkhaṃ nissāya saṅghaṃ bhindeyyu’’nti kulānuddayatāya ca. [cūḷava. 350] Tīhi asaddhammehi abhibhūto pariyādinnacitto devadatto āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho pāpicchatā pāpamittatā oramattakena visesādhigamena antarā vosānaṃ āpādi. Tisso sammutiyo – daṇḍasammuti, sikkāsammuti, daṇḍasikkāsammuti. Tisso pādukā dhuvaṭṭhānikā asaṅkamanīyā – vaccapādukā, passāvapādukā, ācamanapādukā. Tisso pādaghaṃsaniyo – sakkharaṃ, kathalā, samuddapheṇakoti.

Tikaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Tiṭṭhante kāle rattiñca, dasa pañca kusalena;
Vedanā codanā vatthu, salākā dve paṭikkhipā.

Paññatti apare dve ca, bālo kāḷe ca kappati;
Hemante saṅgho saṅghassa, chādanā ca paṭicchādi.

Paṭicchannā vivaṭā ca, senāsanagilāyanā;
Pātimokkhaṃ parivāsaṃ, mānattā pārivāsikā.

Anto anto ca sīmāya, āpajjati punāpare;
Vuṭṭhāti apare ceva, amūḷhavinayā duve.

Tajjanīyā niyassā ca, pabbājapaṭisāraṇī;
Adassanā paṭikamme, anissagge ca diṭṭhiyā.

Āgāḷhakammādhisīle, davānācāra ghātikā;
Ājīvāpannā tādisikā, avaṇṇuposathena ca.

Pavāraṇā sammuti ca, vohārapaccekena ca;
Na vatthabbaṃ na dātabbaṃ, okāsaṃ na kare tathā.

Na kare savacanīyaṃ, na pucchitabbakā duve;
Na vissajje duve ceva, anuyogampi no dade.

Sākacchā upasampadā, nissayasāmaṇerā ca;
Uposathatikā tīṇi, pavāraṇatikā tayo.

Āpāyikā akusalā, kusalā caritā duve;
Tikabhojanasaddhamme, sammuti pādukena ca;
Pādaghaṃsanikā ceva, uddānaṃ tikake idanti.

4. Catukkavāro

324. Atthāpatti sakavācāya āpajjati, paravācāya vuṭṭhāti; atthāpatti paravācāya āpajjati, sakavācāya vuṭṭhāti; atthāpatti sakavācāya āpajjati, sakavācāya vuṭṭhāti; atthāpatti paravācāya āpajjati, paravācāya vuṭṭhāti. Atthāpatti kāyena āpajjati, vācāya vuṭṭhāti; atthāpatti vācāya āpajjati, kāyena vuṭṭhāti; atthāpatti kāyena āpajjati, kāyena vuṭṭhāti; atthāpatti vācāya āpajjati, vācāya vuṭṭhāti. Atthāpatti pasutto āpajjati, paṭibuddho vuṭṭhāti; atthāpatti paṭibuddho āpajjati, pasutto vuṭṭhāti; atthāpatti pasutto āpajjati, pasutto vuṭṭhāti; atthāpatti paṭibuddho āpajjati, paṭibuddho vuṭṭhāti. Atthāpatti acittako āpajjati, sacittako vuṭṭhāti; atthāpatti sacittako āpajjati, acittako vuṭṭhāti; atthāpatti acittako āpajjati, acittako vuṭṭhāti; atthāpatti sacittako āpajjati, sacittako vuṭṭhāti. Atthāpatti āpajjanto deseti; desento āpajjati; atthāpatti āpajjanto vuṭṭhāti; vuṭṭhahanto āpajjati. Atthāpatti kammena āpajjati, akammena vuṭṭhāti; atthāpatti akammena āpajjati, kammena vuṭṭhāti; atthāpatti kammena āpajjati, kammena vuṭṭhāti; atthāpatti akammena āpajjati, akammena vuṭṭhāti.

[a. ni. 4.250; dī. ni. 3.313; vibha. 939] Cattāro anariyavohārā – adiṭṭhe diṭṭhavāditā, assute sutavāditā, amute mutavāditā, aviññāte viññātavāditā. Cattāro ariyavohārā – adiṭṭhe adiṭṭhavāditā, assute assutavāditā, amute amutavāditā, aviññāte aviññātavāditā. Aparepi cattāro anariyavohārā – diṭṭhe adiṭṭhavāditā, sute assutavāditā, mute amutavāditā, viññāte aviññātavāditā. Cattāro ariyavohārā – diṭṭhe diṭṭhavāditā, sute sutavāditā, mute mutavāditā, viññāte viññātavāditā.

Cattāro pārājikā bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi sādhāraṇā; cattāro pārājikā bhikkhunīnaṃ bhikkhūhi asādhāraṇā. Cattāro parikkhārā – atthi parikkhāro rakkhitabbo gopetabbo mamāyitabbo paribhuñjitabbo; atthi parikkhāro rakkhitabbo gopetabbo mamāyitabbo, na paribhuñjitabbo; atthi parikkhāro rakkhitabbo gopetabbo, na mamāyitabbo na paribhuñjitabbo; atthi parikkhāro na rakkhitabbo na gopetabbo, na mamāyitabbo na paribhuñjitabbo. Atthāpatti sammukhā āpajjati, parammukhā vuṭṭhāti; atthāpatti parammukhā āpajjati, sammukhā vuṭṭhāti; atthāpatti sammukhā āpajjati, sammukhā vuṭṭhāti; atthāpatti parammukhā āpajjati, parammukhā vuṭṭhāti. Atthāpatti ajānanto āpajjati, jānanto vuṭṭhāti; atthāpatti jānanto āpajjati, ajānanto vuṭṭhāti; atthāpatti ajānanto āpajjati, ajānanto vuṭṭhāti; atthāpatti jānanto āpajjati, jānanto vuṭṭhāti.

Catūhākārehi āpattiṃ āpajjati – kāyena āpajjati, vācāya āpajjati, kāyena vācāya āpajjati, kammavācāya āpajjati. Aparehipi catūhākārehi āpattiṃ āpajjati – saṅghamajjhe, gaṇamajjhe, puggalassa santike, liṅgapātubhāvena. Catūhākārehi āpattiyā vuṭṭhāti – kāyena vuṭṭhāti, vācāya vuṭṭhāti, kāyena vācāya vuṭṭhāti, kammavācāya vuṭṭhāti. Aparehipi catūhākārehi āpattiyā vuṭṭhāti – saṅghamajjhe, gaṇamajjhe, puggalassa santike, liṅgapātubhāvena. Saha paṭilābhena purimaṃ jahati, pacchime patiṭṭhāti, viññattiyo paṭippassambhanti, paṇṇattiyo nirujjhanti. Saha paṭilābhena pacchimaṃ jahati, purime patiṭṭhāti, viññattiyo paṭippassambhanti, papṇattiyo nirujjhanti. Catasso codanā – sīlavipattiyā codeti, ācāravipattiyā codeti, diṭṭhivipattiyā codeti, ājīvavipattiyā codeti. Cattāro parivāsā – paṭicchannaparivāso, appaṭicchannaparivāso, suddhantaparivāso, samodhānaparivāso. Cattāro mānattā – paṭicchannamānattaṃ, appaṭicchannamānattaṃ, pakkhamānattaṃ, samodhānamānattaṃ. Cattāro mānattacārikassa bhikkhuno ratticchedā – sahavāso, vippavāso, anārocanā, ūne gaṇe carati. Cattāro sāmukkaṃsā. Cattāro paṭiggahitaparibhogā – yāvakālikaṃ, yāmakālikaṃ, sattāhakālikaṃ, yāvajīvikaṃ. Cattāri mahāvikaṭāni – gūtho, muttaṃ, chārikā, mattikā. Cattāri kammāni – apalokanakammaṃ, ñattikammaṃ, ñattidutiyakammaṃ, ñatticatutthakammaṃ. Aparānipi cattāri kammāni – adhammena vaggakammaṃ, adhammena samaggakammaṃ, dhammena vaggakammaṃ, dhammena samaggakammaṃ. Catasso vipattiyo – sīlavipatti, ācāravipatti, diṭṭhivipatti, ājīvavipatti. Cattāri adhikaraṇāni – vivādādhikaraṇaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ, āpattādhikaraṇaṃ, kiccādhikaraṇaṃ. [a. ni. 4.211] Cattāro parisadūsanā – bhikkhu dussīlo pāpadhammo parisadūsano, bhikkhunī dussīlā pāpadhammā parisadūsanā, upāsako dussīlo pāpadhammo parisadūsano, upāsikā dussīlā pāpadhammā parisadūsanā. Cattāro parisasobhanā [parisasobhaṇā (syā. ka.)] – bhikkhu sīlavā kalyāṇadhammo parisasobhano, bhikkhunī sīlavatī kalyāṇadhammā parisasobhanā, upāsako sīlavā kalyāṇadhammo parisasobhano, upāsikā sīlavatī kalyāṇadhammā parisasobhanā.

Atthāpatti āgantuko āpajjati, no āvāsiko; atthāpatti āvāsiko āpajjati, no āgantuko; atthāpatti āgantuko ceva āpajjati āvāsiko ca atthāpatti neva āgantuko āpajjati, no āvāsiko. Atthāpatti gamiko āpajjati, no āvāsiko; atthāpatti āvāsiko āpajjati, no gamiko; atthāpatti gamiko ceva āpajjati āvāsiko ca; atthāpatti neva gamiko āpajjati no āvāsiko. Atthi vatthunānattatā no āpattinānattatā, atthi āpattinānattatā no vatthunānattatā, atthi vatthunānattatā ceva āpattinānattatā ca, atthi neva vatthunānattatā no āpattinānattatā. Atthi vatthusabhāgatā no āpattisabhāgatā, atthi āpattisabhāgatā no vatthusabhāgatā, atthi vatthusabhāgatā ceva āpattisabhāgatā ca atthi neva vatthusabhāgatā no āpattisabhāgatā. Atthāpatti upajjhāyo āpajjati no saddhivihāriko, atthāpatti saddhivihāriko āpajjati no upajjhāyo, atthāpatti upajjhāyo ceva āpajjati saddhivihāriko ca, atthāpatti neva upajjhāyo āpajjati no saddhivihāriko. Atthāpatti ācariyo āpajjati no antevāsiko, atthāpatti antevāsiko āpajjati no ācariyo, atthāpatti ācariyo ceva āpajjati antevāsiko ca, atthāpatti neva ācariyo āpajjati no antevāsiko. Cattāro paccayā anāpatti vassacchedassa – saṅgho vā bhinno hoti, saṅghaṃ vā bhinditukāmā honti, jīvitantarāyo vā hoti, brahmacariyantarāyo vā hoti. Cattāri vacīduccaritāni – musāvādo, pisuṇā vācā, pharusā vācā, samphappalāpo. Cattāri vacīsucaritāni – saccavācā, apisuṇā vācā, saṇhā vācā, mantā bhāsā. Atthi ādiyanto garukaṃ āpattiṃ āpajjati, payojento lahukaṃ; atthi ādiyanto lahukaṃ āpattiṃ āpajjati, payojento garukaṃ, atthi ādiyantopi payojentopi garukaṃ āpattiṃ āpajjati; atthi ādiyantopi payojentopi lahukaṃ āpattiṃ āpajjati.

Atthi puggalo abhivādanāraho, no paccuṭṭhānāraho; atthi puggalo paccuṭṭhānāraho, no abhivādanāraho; atthi puggalo abhivādanāraho ceva paccuṭṭhānāraho ca; atthi puggalo neva abhivādanāraho no paccuṭṭhānāraho. Atthi puggalo āsanāraho, no abhivādanāraho; atthi puggalo abhivādanāraho, no āsanāraho; atthi puggalo āsanāraho ceva abhivādanāraho ca; atthi puggalo neva āsanāraho no abhivādanāraho. Atthāpatti kāle āpajjati, no vikāle; atthāpatti vikāle āpajjati, no kāle; atthāpatti kāle ceva āpajjati vikāle ca; atthāpatti neva kāle āpajjati no vikāle. Atthi paṭiggahitaṃ kāle kappati, no vikāle; atthi paṭiggahitaṃ vikāle kappati, no kāle; atthi paṭiggahitaṃ kāle ceva kappati vikāle ca; atthi paṭiggahitaṃ neva kāle kappati no vikāle. Atthāpatti paccantimesu janapadesu āpajjati, no majjhimesu; atthāpatti majjhimesu janapadesu āpajjati, no paccantimesu; atthāpatti paccantimesu ceva janapadesu āpajjati majjhimesu ca; atthāpatti neva paccantimesu janapadesu āpajjati no majjhimesu. Atthi paccantimesu janapadesu kappati, no majjhimesu; atthi majjhimesu janapadesu kappati, no paccantimesu; atthi paccantimesu ceva janapadesu kappati majjhimesu ca; atthi neva paccantimesu janapadesu kappati no majjhimesu. Atthāpatti anto āpajjati, no bahi; atthāpatti bahi āpajjati, no anto; atthāpatti anto ceva āpajjati bahi ca; atthāpatti neva anto āpajjati no bahi. Atthāpatti antosīmāya āpajjati, no bahisīmāya; atthāpatti bahisīmāya āpajjati, no antosīmāya; atthāpatti antosīmāya ceva āpajjati bahisīmāya ca; atthāpatti neva antosīmāya āpajjati no bahisīmāya. Atthāpatti gāme āpajjati, no araññe; atthāpatti araññe āpajjati, no gāme; atthāpatti gāme ceva āpajjati araññe ca; atthāpatti neva gāme āpajjati no araññe.

Catasso codanā – vatthusandassanā, āpattisandassanā, saṃvāsapaṭikkhepo, sāmīcipaṭikkhepo. Cattāro pubbakiccā. Cattāro pattakallā. Cattāri anaññapācittiyāni. Catasso bhikkhusammutiyo. [a. ni. 4.17; vibha. 939; dī. ni. 3.311] Cattāri agatigamanāni – chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati. Cattāri nāgatigamanāni – na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati. Catūhaṅgehi samannāgato alajjī bhikkhu saṅghaṃ bhindati – chandāgatiṃ gacchanto, dosāgatiṃ gacchanto, mohāgatiṃ gacchanto, bhayāgatiṃ gacchanto. Catūhaṅgehi samannāgato pesalo bhikkhu bhinnaṃ saṅghaṃ samaggaṃ karoti – na chandāgatiṃ gacchanto, na dosāgatiṃ gacchanto, na mohāgatiṃ gacchanto, na bhayāgatiṃ gacchanto. Catūhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno vinayo na pucchitabbo – chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati. Catūhaṅgehi samannāgatena bhikkhunā vinayo na pucchitabbo – chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati. Catūhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno vinayo na vissajjetabbo – chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati. Catūhaṅgehi samannāgatena bhikkhunā vinayo na vissajjetabbo – chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati. Catūhaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno anuyogo na dātabbo – chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati. Catūhaṅgehi samannāgate bhikkhunā saddhiṃ vinayo na sākacchitabbo – chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati. Atthāpatti gilāno āpajjati, no agilāno; atthāpatti agilāno āpajjati, no gilāno; atthāpatti gilāno ceva āpajjati agilāno ca; atthāpatti neva gilāno āpajjati no agilāno. Cattāri adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Cattāri dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni.

Catukkaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Sakavācāya kāyena, pasutto ca acittako;
Āpajjanto ca kammena, vohārā caturo tathā.

Bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca, parikkhāro ca sammukhā;
Ajānakāye majjhe ca, vuṭṭhāti duvidhā tathā.

Paṭilābhena codanā, parivāsā ca vuccati;

Mānattacārikā cāpi, sāmukkaṃsā paṭiggahi.

Mahāvikaṭakammāni, puna kamme vipattiyo;
Adhikaraṇā dussīlā ca, sobhanāgantukena ca.

Gamiko vatthunānattā, sabhāgupajjhāyena ca;
Ācariyo paccayā vā, duccaritaṃ sucaritaṃ.

Ādiyanto puggalo ca, araho āsanena ca;
Kāle ca kappati ceva, paccantimesu kappati.

Anto anto ca sīmāya, gāme ca codanāya ca;
Pubbakiccaṃ pattakallaṃ, anaññā sammutiyo ca.

Agati nāgati ceva, alajjī pesalena ca;
Pucchitabbā duve ceva, vissajjeyyā tathā duve;
Anuyogo ca sākacchā, gilāno ṭhapanena cāti.

5. Pañcakavāro

325. Pañca āpattiyo. Pañca āpattikkhandhā. Pañca vinītavatthūni. Pañca kammāni ānantarikāni. Pañca puggalā niyatā. Pañca chedanakā āpattiyo. Pañcahākārehi āpattiṃ āpajjati. Pañca āpattiyo. Musāvādapaccayā pañcahākārehi kammaṃ na upeti – sayaṃ vā kammaṃ na karoti, paraṃ vā na ajjhesati, chandaṃ vā pārisuddhiṃ vā na deti, kayiramāne kamme paṭikkosati, kate vā pana kamme adhammadiṭṭhi hoti. Pañcahākārehi kammaṃ upeti – sayaṃ vā kammaṃ karoti, paraṃ vā ajjhesati, chandaṃ vā pārisuddhiṃ vā deti, kayiramāne kamme nappaṭikkosati, kate vā pana kamme dhammadiṭṭhi hoti. Pañca piṇḍapātikassa bhikkhuno kappanti – anāmantacāro, gaṇabhojanaṃ, paramparabhojanaṃ, anadhiṭṭhānaṃ, avikappanā. [a. ni. 5.102] Pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ussaṅkitaparisaṅkito hoti – pāpabhikkhupi akuppadhammopi vesiyāgocaro vā hoti, vidhavāgocaro vā hoti, thullakumārigocaro vā hoti, paṇḍakagocaro vā hoti, bhikkhunigocaro vā hoti. Pañca telāni – tilatelaṃ, sāsapatelaṃ, madhukatelaṃ, eraṇḍakatelaṃ, vasātelaṃ. Pañca vasāni – acchavasaṃ, macchavasaṃ, susukāvasaṃ, sūkaravasaṃ, gadrabhavasaṃ. [a. ni. 5.130; dī. ni. 3.316] Pañca byasanāni – ñātibyasanaṃ, bhogabyasanaṃ, rogabyasanaṃ, sīlabyasanaṃ, diṭṭhibyasanaṃ. [a. ni. 5.130; dī. ni. 3.316] Pañca sampadā – ñātisampadā, bhogasampadā, arogasampadā, sīlasampadā, diṭṭhisampadā. Pañca nissayapaṭippassaddhiyo upajjhāyamhā – upajjhāyo pakkanto vā hoti, vibbhanto vā, kālaṅkato vā, pakkhasaṅkanto vā, āṇattiyeva pañcamī. Pañca puggalā na upasampādetabbā – addhānahīno, aṅgahīno, vatthuvipanno, karaṇadukkaṭako, aparipūro. Pañca paṃsukūlāni – sosānikaṃ, pāpaṇikaṃ, undūrakkhāyikaṃ, upacikakkhāyikaṃ, aggidaḍḍhaṃ. Aparānipi pañca paṃsukūlāni – gokhāyikaṃ, ajakkhāyikaṃ, thūpacīvaraṃ, ābhisekikaṃ, gatapaṭiyāgataṃ [bhatapaṭiyābhataṃ (ka.)]. Pañca avahārā – theyyāvahāro, pasayhāvahāro, parikappāvahāro, paṭicchannāvahāro, kusāvahāro. Pañca mahācorā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Pañca avissajjaniyāni. Pañca avebhaṅgiyāni. Pañcāpattiyo kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato. Pañcāpattiyo kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, cittato. Pañcāpattiyo desanāgāminiyo. Pañca saṅghā. Pañca pātimokkhuddesā. Sabbapaccantimesu janapadesu vinayadharapañcamena gaṇena upasampādetabbaṃ. Pañcānisaṃsā kathinatthāre. Pañca kammāni. Yāvatatiyake pañca āpattiyo. Pañcahākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti pārājikassa. Pañcahākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti thullaccayassa. Pañcahākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti dukkaṭassa. Pañca akappiyāni na paribhuñjitabbāni – adinnañca hoti, aviditañca hoti, akappiyañca hoti, appaṭiggahitañca hoti, akatātirittañca hoti. Pañca kappiyāni paribhuñjitabbāni – dinnañca hoti, viditañca hoti, kappiyañca hoti, paṭiggahitañca hoti, katātirittañca hoti. Pañca dānāni apuññāni puññasammatāni lokasmiṃ [lokassa (syā.)] – majjadānaṃ, samajjadānaṃ, itthidānaṃ, usabhadānaṃ, cittakammadānaṃ. Pañca uppannā duppaṭivinodayā [vinodiyā (syā.)] – uppanno rāgo duppaṭivinodayo, uppanno doso duppaṭivinodayo, uppanno moho duppaṭivinodayo, uppannaṃ paṭibhānaṃ duppaṭivinodayaṃ, uppannaṃ gamiyacittaṃ duppaṭivinodayaṃ. Pañcānisaṃsā sammajjaniyā – sakacittaṃ pasīdati, paracittaṃ pasīdati, devatā attamanā honti, pāsādikasaṃvattanikakammaṃ upacinati, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Aparepi pañcānisaṃsā sammajjaniyā – sakacittaṃ pasīdati, paracittaṃ pasīdati, devatā attamanā honti, satthusāsanaṃ kataṃ hoti, pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati.

Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo ''bālo'' tveva saṅkhaṃ gacchati – attano bhāsapariyantaṃ na uggaṇhāti, parassa bhāsapariyantaṃ na uggaṇhāti, attano bhāsapariyantaṃ na uggahetvā parassa bhāsapariyantaṃ na uggahetvā adhammena kāreti appaṭiññāya. Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo ''paṇḍito'' tveva saṅkhaṃ gacchati – attano bhāsapariyantaṃ uggaṇhāti, parassa bhāsapariyantaṃ uggaṇhāti, attano bhāsapariyantaṃ uggahetvā parassa bhāsapariyantaṃ uggahetvā dhammena kāreti paṭiññāya. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattiṃ na jānāti, āpattiyā mūlaṃ na jānāti, āpattisamudayaṃ na jānāti, āpattinirodhaṃ na jānāti, āpattinirodhagāminiṃ paṭipadaṃ na jānāti. Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattiṃ jānāti, āpattiyā mūlaṃ jānāti, āpattisamudayaṃ jānāti, āpattinirodhaṃ jānāti, āpattinirodhagāminiṃ paṭipadaṃ jānāti. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – adhikaraṇaṃ na jānāti, adhikaraṇassa mūlaṃ na jānāti, adhikaraṇasamudayaṃ na jānāti, adhikaraṇanirodhaṃ na jānāti, adhikaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ na jānāti. Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – adhikaraṇaṃ jānāti, adhikaraṇassa mūlaṃ jānāti, adhikaraṇasamudayaṃ jānāti, adhikaraṇanirodhaṃ jānāti, adhikaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ jānāti. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – vatthuṃ na jānāti, nidānaṃ na jānāti, paññattiṃ na jānāti, anupaññattiṃ na jānāti, anusandhivacanapathaṃ na jānāti. Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – vatthuṃ jānāti, nidānaṃ jānāti, paññattiṃ jānāti, anupaññattiṃ jānāti, anusandhivacanapathaṃ jānāti. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – ñattiṃ na jānāti, ñattiyā karaṇaṃ na jānāti, na pubbakusalo hoti, na aparakusalo hoti, akālaññū ca hoti. Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – ñattiṃ jānāti, ñattiyā karaṇaṃ jānāti, pubbakusalo hoti, aparakusalo hoti, kālaññū ca hoti. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, ācariyaparamparā kho panassa na suggahitā hoti na sumanasikatā na sūpadhāritā. Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati – āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānati, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, ācariyaparamparā kho panassa suggahitā hoti sumanasikatā sūpadhāritā. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni na vitthārena svāgatāni honti na suvibhattāni na suppavattīni na suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso. Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, adhikaraṇe ca na vinicchayakusalo hoti. Pañcahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, adhikaraṇe ca vinicchayakusalo hoti.

[a. ni. 5.181; pari. 443] Pañca āraññikā – mandattā momūhattā āraññiko hoti, pāpiccho icchāpakato āraññiko hoti, ummādā cittakkhepā āraññiko hoti, vaṇṇitaṃ buddhehi buddhasāvakehīti āraññiko hoti, api ca appicchaññeva nissāya santuṭṭhiññeva nissāya sallekhaññeva nissāya pavivekaññeva nissāya idamatthitaññeva [idamaṭṭhitaññeva (sī. syā.)] nissāya āraññiko hoti. Pañca piṇḍapātikā…pe… pañca paṃsukūlikā…pe… pañca rukkhamūlikā…pe… pañca sosānikā…pe… pañca abbhokāsikā…pe… pañca tecīvarikā…pe… pañca sapadānacārikā…pe… pañca nesajjikā…pe… pañca yathāsanthatikā…pe… pañca ekāsanikā…pe… pañca khalupacchābhattikā…pe… pañca pattapiṇḍikā – mandattā momūhattā pattapiṇḍiko hoti, pāpiccho icchāpakato pattapiṇḍiko hoti, ummādā cittakkhepā pattapiṇḍiko hoti, vaṇṇitaṃ buddhehi buddhasāvakehīti pattapiṇḍiko hoti, api ca appicchaññeva nissāya santuṭṭhiññeva nissāya sallekhaññeva nissāya pavivekaññeva nissāya idamatthitaññeva nissāya pattapiṇḍiko hoti.

[pari. 417] Pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānissitena vatthabbaṃ – uposathaṃ na jānāti, uposathakammaṃ na jānāti, pātimokkhaṃ na jānāti, pātimokkhuddesaṃ na jānāti, ūnapañcavasso hoti. Pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā anissitena vatthabbaṃ – uposathaṃ jānāti, uposathakammaṃ jānāti, pātimokkhaṃ jānāti, pātimokkhuddesaṃ jānāti, pañcavasso vā hoti atirekapañcavasso vā. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānissitena vatthabbaṃ – pavāraṇaṃ na jānāti, pavāraṇākammaṃ na jānāti, pātimokkhaṃ na jānāti, pātimokkhuddesaṃ na jānāti, ūnapañcavasso hoti. Pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā anissitena vatthabbaṃ – pavāraṇaṃ jānāti, pavāraṇākammaṃ jānāti, pātimokkhaṃ jānāti, pātimokkhuddesaṃ jānāti, pañcavasso vā hoti atirekapañcavasso vā. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānissitena vatthabbaṃ – āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, ūnapañcavasso hoti. Pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā anissitena vatthabbaṃ – āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, pañcavasso vā hoti atirekapañcavasso vā. Pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā nānissitāya vatthabbaṃ – uposathaṃ na jānāti, uposathakammaṃ na jānāti, pātimokkhaṃ na jānāti, pātimokkhuddesaṃ na jānāti, ūnapañcavassā hoti. Pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā anissitāya vatthabbaṃ – uposathaṃ jānāti, uposathakammaṃ jānāti, pātimokkhaṃ jānāti, pātimokkhuddesaṃ jānāti, pañcavassā vā hoti atirekapañcavassā vā. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā nānissitāya vatthabbaṃ – pavāraṇaṃ na jānāti, pavāraṇākammaṃ na jānāti, pātimokkhaṃ na jānāti, pātimokkhuddesaṃ na jānāti, ūnapañcavassā hoti. Pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā anissitāya vatthabbaṃ – pavāraṇaṃ jānāti, pavāraṇākammaṃ jānāti, pātimokkhaṃ jānāti, pātimokkhuddesaṃ jānāti, pañcavassā vā hoti atirekapañcavassā vā. Aparehipi pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā nānissitāya vatthabbaṃ – āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, ūnapañcavassā hoti. Pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā anissitāya vatthabbaṃ – āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, pañcavassā vā hoti atirekapañcavassā vā.

Pañca ādīnavā apāsādike – attāpi attānaṃ upavadati, anuviccapi viññū garahanti, pāpako kittisaddo abbhuggacchati, sammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati. Pañcānisaṃsā pāsādike – attāpi attānaṃ na upavadati, anuviccapi viññū pasaṃsanti, kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchati, asammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Aparepi pañca ādīnavā apāsādike – appasannā na pasīdanti, pasannānaṃ ekaccānaṃ aññathattaṃ hoti, satthusāsanaṃ akataṃ hoti, pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ nāpajjati, cittamassa na pasīdati. Pañcānisaṃsā pāsādike – appasannā pasīdanti, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya hoti, satthusāsanaṃ kataṃ hoti, pacchimā janatā diṭṭhānugatiṃ āpajjati, cittamassa pasīdati. Pañca ādīnavā kulūpake – anāmantacāre āpajjati, raho nisajjāya āpajjati, paṭicchanne āsane āpajjati, mātugāmassa uttarichappañcavācāhi dhammaṃ desento āpajjati, kāmasaṅkappabahulo ca viharati. Pañca ādīnavā kulūpakassa bhikkhuno – ativelaṃ kulesu saṃsaṭṭhassa viharato mātugāmassa abhiṇhadassanaṃ, dassane sati saṃsaggo, saṃsagge sati vissāso, vissāse sati otāro, otiṇṇacittassetaṃ bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ anabhirato vā brahmacariyaṃ carissati aññataraṃ vā saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ āpajjissati sikkhaṃ vā paccakkhāya hīnāyāvattissati.

[pāci. 92] Pañca bījajātāni – mūlabījaṃ, khandhabījaṃ, phaḷubījaṃ, aggabījaṃ, bījabījaññeva [bījabījameva (ka.)] pañcamaṃ. Pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjitabbaṃ – aggiparijitaṃ, satthaparijitaṃ, nakhaparijitaṃ, abījaṃ, nibbattabījaññeva [nibbaṭṭabījaññeva (sī.), nibbaṭabījaññeva (syā.), nippaṭṭabījaññeva (ka.)] pañcamaṃ. Pañca visuddhiyo – nidānaṃ uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ, ayaṃ paṭhamā visuddhi; nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ, ayaṃ dutiyā visuddhi; nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā terasa saṅghādisese uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ, ayaṃ tatiyā visuddhi; nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā terasa saṅghādisese uddisitvā dve aniyate uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ, ayaṃ catutthā visuddhi; vitthāreneva pañcamī. Aparāpi pañca visuddhiyo – suttuddeso, pārisuddhiuposatho, adhiṭṭhānuposatho, pavāraṇā, sāmaggīuposathoyeva pañcamo. Pañcānisaṃsā vinayadhare – attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito, kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti, visārado saṅghamajjhe voharati, paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhāti, saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hoti. Pañca adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Pañca dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanānīti.

Pañcakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Āpatti āpattikkhandhā, vinītānantarena ca;
Puggalā chedanā ceva, āpajjati ca paccayā.

Na upeti upeti ca, kappantusaṅkitelañca;
Vasaṃ byasanā sampadā, passaddhi puggalena ca.

Sosānikaṃ khāyitañca, theyyaṃ coro ca vuccati;
Avissajji avebhaṅgi, kāyato kāyavācato.

Desanā saṅghaṃ uddesaṃ, paccantikathinena ca;
Kammāni yāvatatiyaṃ, pārājithulladukkaṭaṃ.

Akappiyaṃ kappiyañca, apuññaduvinodayā;
Sammajjanī apare ca, bhāsaṃ āpattimeva ca.

Adhikaraṇaṃ vatthu ñatti, āpattā ubhayāni ca;
Lahukaṭṭhamakā ete, kaṇhasukkā vijānatha.

Araññaṃ piṇḍapātañca, paṃsurukkhasusānikā;
Abbhokāso cīvarañca, sapadāno nisajjiko.

Santhati khalu pacchāpi, pattapiṇḍikameva ca;
Uposathaṃ pavāraṇaṃ, āpattānāpattipi ca.

Kaṇhasukkapadā ete, bhikkhunīnampi te tathā;
Apāsādikapāsādi, tatheva apare duve.

Kulūpake ativelaṃ, bījaṃ samaṇakappi ca;
Visuddhi apare ceva, vinayādhammikena ca;
Dhammikā ca tathā vuttā, niṭṭhitā suddhipañcakāti.

6. Chakkavāro

326. [dī. ni. 3.324] Cha agāravā. Cha gāravā. Cha vinītavatthūni. Cha sāmīciyo. Cha āpattisamuṭṭhānā. Chacchedanakā āpattiyo. Chahākārehi āpattiṃ āpajjati. Chānisaṃsā vinayadhare. Cha paramāni. Chārattaṃ ticīvarena vippavasitabbaṃ. Cha cīvarāni. Cha rajanāni. Cha āpattiyo kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti na vācato. Cha āpattiyo vācato ca cittato ca samuṭṭhanti na kāyato. Cha āpattiyo kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Cha kammāni. Cha vivādamūlāni. Cha anuvādamūlāni. Cha sāraṇīyā dhammā dīghaso. Cha vidatthiyo, sugatavidatthiyā, tiriyaṃ cha vidatthiyo. Cha nissayapaṭippassaddhiyo ācariyamhā. Cha nahāne anupaññattiyo – vippakatacīvaraṃ ādāya pakkamati, vippakatacīvaraṃ samādāya pakkamati.

[mahāva. 85 ādayo] Chahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo – asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, asekkhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, asekkhena paññakkhandhena samannāgato hoti, asekkhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti, dasavasso vā hoti atirekadasavasso vā.

Aparehipi chahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo – attanā asekkhena sīlakkhandhe samannāgato hoti, paraṃ asekkhe sīlakkhandhe samādapetā; attanā asekkhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, paraṃ asekkhe samādhikkhandhe samādapetā; attanā asekkhena paññakkhandhena samannāgato hoti, paraṃ asekkhe paññakkhandhe samādapetā; attanā asekkhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, paraṃ asekkhe vimuttikkhandhe samādapetā; attanā asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti, paraṃ asekkhe vimuttiñāṇadassanakkhandhe samādapetā; dasavasso vā hoti atirekadasavasso vā.

Aparehipi chahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo – saddho hoti, hirimā hoti, ottappī hoti, āraddhavīriyo hoti, upaṭṭhitassati hoti, dasavasso vā hoti atirekadasavasso vā.

Aparehipi chahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo – na adhisīle sīlavipanno hoti, na ajjhācāre ācāravipanno hoti, na atidiṭṭhiyā diṭṭhivipanno hoti, bahussuto hoti, paññavā hoti, dasavasso vā hoti atirekadasavasso vā.

Aparehipi chahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo – paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā gilānaṃ upaṭṭhātuṃ vā upaṭṭhāpetuṃ vā, anabhirataṃ vūpakāsetuṃ vā vūpakāsāpetuṃ vā [anabhiratiṃ (ka.)], uppannaṃ kukkuccaṃ dhammato vinodetuṃ [vinodetuṃ vā vinodāpetuṃ vā (syā.) mahāva. 85], āpattiṃ jānāti, āpattivuṭṭhānaṃ jānāti, dasavasso vā hoti atirekadasavasso vā.

Aparehipi chahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo – paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā ābhisamācārikāya sikkhāya sikkhāpetuṃ, ādibrahmacāriyakāya sikkhāya vinetuṃ, abhidhamme vinetuṃ, abhivinaye vinetuṃ, uppannaṃ diṭṭhigataṃ dhammato vivecetuṃ, dasavasso vā hoti atirekadasavasso vā.

Aparehipi chahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo – āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, dasavasso vā hoti atirekadasavasso vā.

Cha adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni, cha dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanānīti.

Chakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Agāravā gāravā ca, vinītā sāmīcipi ca;
Samuṭṭhānā chedanā ceva, ākārānisaṃsena ca.

Paramāni ca chārattaṃ, cīvaraṃ rajanāni ca;
Kāyato cittato cāpi, vācato cittatopi ca.

Kāyavācācittato ca, kammavivādameva ca;
Anuvādā dīghaso ca, tiriyaṃ nissayena ca.

Anupaññatti ādāya, samādāya tatheva ca;
Asekkhe samādapetā, saddho adhisīlena ca;
Gilānābhisamācārī, āpattādhammadhammikāti.

7. Sattakavāro

327. Sattāpattiyo. Sattāpattikkhandhā. Satta vinītavatthūni. Satta sāmīciyo. Satta adhammikā paṭiññātakaraṇā. Satta dhammikā paṭiññātakaraṇā. Sattannaṃ anāpatti sattāhakaraṇīyena gantuṃ. Sattānisaṃsā vinayadhare. Satta paramāni. Sattame aruṇuggamane nissaggiyaṃ hoti. Satta samathā. Satta kammāni. Satta āmakadhaññāni. Tiriyaṃ sattantarā. Gaṇabhojane satta anupaññattiyo. Bhesajjāni paṭiggahetvā sattāhaparamaṃ sannidhikārakaṃ paribhuñjitabbāni. Katacīvaraṃ ādāya pakkamati. Katacīvaraṃ samādāya pakkamati. Bhikkhussa na hoti āpatti daṭṭhabbā. Bhikkhussa hoti āpatti daṭṭhabbā. Bhikkhussa hoti āpatti daṭṭhabbā [paṭikātabbā (sabbattha) aṭṭhakathā ca campeyyakkhandhake adhammakammādikathā ca oloketabbā]. Satta adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Satta dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni.

[a. ni. 7.75] Sattahaṅgehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hoti – āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

Aparehipi sattahaṅgehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hoti – āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti tathārūpassa dhammā bahussutā honti dhātā [dhatā (sī. syā.)] vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

Aparehipi sattahaṅgehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hoti – āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

Aparehipi sattahaṅgehi samannāgato bhikkhu vinayadharo hoti – āpattiṃ jānāti; anāpattiṃ jānāti; lahukaṃ āpattiṃ jānāti; garukaṃ āpattiṃ jānāti; anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ –

ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’’ti iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati; dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena [atikkantamānussakena (ka.)] satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā, ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’’ti iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti; āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

Sattahaṅgehi samannāgato vinayadharo sobhati – āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, sīlavā hoti…pe… samādāya sikkhati sikkhāpadesu, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

Aparehipi sattahaṅgehi samannāgato vinayadharo. Sobhati – āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, bahussuto hoti…pe… diṭṭhiyā suppaṭividdho catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

Aparehipi sattahaṅgehi samannāgato vinayadharo sobhati – āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānāti, lahukaṃ āpattiṃ jānāti, garukaṃ āpattiṃ jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

Aparehipi sattahaṅgehi samannāgato vinayadharo sobhati – āpattiṃ jānāti; anāpattiṃ jānāti; lahukaṃ āpattiṃ jānāti; garukaṃ āpattiṃ jānāti; anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti…pe… iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti; āsavānañca khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

[dī. ni. 3.330] Satta asaddhammā – assaddho hoti, ahiriko hoti, anottappī hoti, appassuto hoti, kusīto hoti, muṭṭhassati hoti, duppañño hoti.

[dī. ni. 3.330] Satta saddhammā – saddho hoti, hirimā hoti, ottappī hoti, bahussuto hoti, āraddhavīriyo hoti, upaṭṭhitassati hoti, paññavā hotīti.

Sattakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Āpatti āpattikkhandhā, vinītā sāmīcipi ca;
Adhammikā dhammikā ca, anāpatti ca sattāhaṃ.

Ānisaṃsā paramāni, aruṇasamathena ca;
Kammā āmakadhaññā ca, tiriyaṃ gaṇabhojane.

Sattāhaparamaṃ ādāya, samādāya tatheva ca;
Na hoti hoti hoti ca, adhammā dhammikāni ca.

Caturo vinayadharā, catubhikkhū ca sobhane;
Satta ceva asaddhammā, satta saddhammā desitāti.

8. Aṭṭhakavāro

328. Aṭṭhānisaṃse sampassamānena na so bhikkhu āpattiyā adassane ukkhipitabbo. Aṭṭhānisaṃse sampassamānena paresampi saddhāya sā āpatti desetabbā. Aṭṭha yāvatatiyakā. Aṭṭhahākārehi kulāni dūseti. Aṭṭha mātikā cīvarassa uppādāya. Aṭṭha mātikā kathinassa ubbhārāya. Aṭṭha pānāni. [cūḷava. 348; a. ni. 8.7] Aṭṭhahi asaddhammehi abhibhūto pariyādinnacitto devadatto āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Aṭṭha lokadhammā. Aṭṭha garudhammā. Aṭṭha pāṭidesanīyā. Aṭṭhaṅgiko musāvādo. Aṭṭha uposathaṅgāni. Aṭṭha dūteyyaṅgāni. Aṭṭha titthiyavattāni. Aṭṭha acchariyā abbhutadhammā mahāsamudde. Aṭṭha acchariyā abbhutadhammā imasmiṃ dhammavinaye. Aṭṭha anatirittā. Aṭṭha atirittā. Aṭṭhame aruṇuggamane nissaggiyaṃ hoti. Aṭṭha pārājikā. Aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūrentī nāsetabbā. Aṭṭhamaṃ vatthuṃ paripūrentiyā desitāpi adesitā hoti. Aṭṭhavācikā upasampadā. Aṭṭhannaṃ paccuṭṭhātabbaṃ. Aṭṭhannaṃ āsanaṃ dātabbaṃ. Upāsikā aṭṭha varāni yācati. Aṭṭhahaṅgehi samannāgato bhikkhu bhikkhunovādako sammannitabbo [sammanitabbo (ka.)]. Aṭṭhānisaṃsā vinayadhare. Aṭṭha paramāni. Tassapāpiyasikakammakatena bhikkhunā aṭṭhasu dhammesu sammā vattitabbaṃ. Aṭṭha adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni aṭṭha dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanānīti.

Aṭṭhakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Na so bhikkhu paresampi, yāvatatiyadūsanā;
Mātikā kathinubbhārā, pānā abhibhūtena ca.

Lokadhammā garudhammā, pāṭidesanīyā musā;
Uposathā ca dūtaṅgā, titthiyā samuddepi ca.

Abbhutā anatirittaṃ, atirittaṃ nissaggiyaṃ;
Pārājikaṭṭhamaṃ vatthu, adesitūpasampadā.

Paccuṭṭhānāsanañceva, varaṃ ovādakena ca;
Ānisaṃsā paramāni, aṭṭhadhammesu vattanā;
Adhammikā dhammikā ca, aṭṭhakā suppakāsitāti.

9. Navakavāro

329. Nava āghātavatthūni. Nava āghātapaṭivinayā. Nava vinītavatthūni. Nava paṭhamāpattikā. Navahi saṅgho bhijjati. Nava paṇītabhojanāni. Navamaṃsehi dukkaṭaṃ. Nava pātimokkhuddesā. Nava paramāni. Nava taṇhāmūlakā dhammā. Nava vidhamānā. Nava cīvarāni adhiṭṭhātabbāni. Nava cīvarāni na vikappetabbāni. Dīghaso nava vidatthiyo sugatavidatthiyā. Nava adhammikāni dānāni. Nava adhammikā paṭiggahā. Nava adhammikā paribhogā – tīṇi dhammikāni dānāni, tayo dhammikā paṭiggahā, tayo dhammikā paribhogā. Nava adhammikā saññattiyo [paññattiyo (sabbattha) aṭṭhakathā ca samathakkhandhake kaṇhapakkhanavakañca oloketabbaṃ]. Nava dhammikā saññattiyo. Adhammakamme dve navakāni. Dhammakamme dve navakāni. Nava adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Nava dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanānīti.

Navakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Āghātavatthuvinayā, vinītā paṭhamena ca;
Bhijjati ca paṇītañca, maṃsuddesaparamāni ca.

Taṇhā mānā adhiṭṭhānā, vikappe ca vidatthiyo;
Dānā paṭiggahā bhogā, tividhā puna dhammikā.

Adhammadhammasaññatti, duve dve navakāni ca;
Pātimokkhaṭṭhapanāni, adhammadhammikāni cāti.

10. Dasakavāro

330. Dasa āghātavatthūni. Dasa āghātapaṭivinayā. Dasa vinītavatthūni. Dasavatthukā micchādiṭṭhi. Dasavatthukā sammādiṭṭhi. Dasa antaggāhikā diṭṭhi. Dasa micchattā. Dasa sammattā. Dasa akusalakammapathā. Dasa kusalakammapathā. Dasa adhammikā salākaggāhā. Dasa dhammikā salākaggāhā. Sāmaṇerānaṃ dasa sikkhāpadāni. Dasahaṅgehi samannāgato sāmaṇero nāsetabbo.

Dasahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – attano bhāsapariyantaṃ na uggaṇhāti, parassa bhāsapariyantaṃ na uggaṇhāti, attano bhāsapariyantaṃ anuggahetvā parassa bhāsapariyantaṃ anuggahetvā adhammena kāreti, appaṭiññāya āpattiṃ na jānāti, āpattiyā mūlaṃ na jānāti, āpattisamudayaṃ na jānāti, āpattinirodhaṃ na jānāti, āpattinirodhagāminiṃ paṭipadaṃ na jānāti.

Dasahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – attano bhāsapariyantaṃ uggaṇhāti, parassa bhāsapariyantaṃ uggaṇhāti, attano bhāsapariyantaṃ uggahetvā parassa bhāsapariyantaṃ uggahetvā dhammena kāreti, paṭiññāya āpattiṃ jānāti, āpattiyā mūlaṃ jānāti, āpattisamudayaṃ jānāti, āpattinirodhaṃ jānāti, āpattinirodhagāminiṃ paṭipadaṃ jānāti.

Aparehipi dasahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – adhikaraṇaṃ na jānāti, adhikaraṇassa mūlaṃ na jānāti, adhikaraṇasamudayaṃ na jānāti, adhikaraṇanirodhaṃ na jānāti, adhikaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ na jānāti, vatthuṃ na jānāti, nidānaṃ [uddānaṃ (ka.)] na jānāti, paññattiṃ na jānāti, anupaññattiṃ na jānāti, anusandhivacanapathaṃ na jānāti.

Dasahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – adhikaraṇaṃ jānāti, adhikaraṇassa mūlaṃ jānāti, adhikaraṇasamudayaṃ jānāti, adhikaraṇanirodhaṃ jānāti, adhikaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ jānāti, vatthuṃ jānāti, nidānaṃ jānāti, paññattiṃ jānāti, anupaññattiṃ jānāti, anusandhivacanapathaṃ jānāti.

Aparehipi dasahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – ñattiṃ na jānāti, ñattiyā karaṇaṃ na jānāti, na pubbakusalo hoti, na aparakusalo hoti, akālaññū ca hoti, āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, ācariyaparamparā kho panassa na suggahitā hoti na sumanasikatā na sūpadhāritā.

Dasahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – ñattiṃ jānāti, ñattiyā karaṇaṃ jānāti, pubbakusalo hoti, aparakusalo hoti, kālaññū ca hoti, āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, ācariyaparamparā kho panassa suggahitā hoti sumanasikatā sūpadhāritā.

Aparehipi dasahaṅgehi samannāgato vinayadharo bālo tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena na svāgatāni honti na suvibhattāni na suppavattīni na suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, adhikaraṇe ca na vinicchayakusalo hoti.

Dasahaṅgehi samannāgato vinayadharo paṇḍito tveva saṅkhaṃ gacchati – āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, adhikaraṇe ca vinicchayakusalo hoti.

[a. ni. 10.33] Dasahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo. Dasa atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dasa ādīnavā rājantepurappavesane. Dasa dānavatthūni. Dasa ratanāni. Dasavaggo bhikkhusaṅgho. Dasavaggena gaṇena upasampādetabbaṃ. Dasa paṃsukūlāni. Dasa cīvaradhāraṇā [cīvaradhāraṇāni (syā.)]. Dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ dhāretabbaṃ. Dasa sukkāni. Dasa itthiyo. Dasa bhariyāyo. Vesāliyā dasa vatthūni dīpenti. Dasa puggalā avandiyā. Dasa akkosavatthūni. Dasahākārehi pesuññaṃ upasaṃharati. Dasa senāsanāni. Dasa varāni yāciṃsu. Dasa adhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Dasa dhammikāni pātimokkhaṭṭhapanāni. Dasānisaṃsā yāguyā. Dasa maṃsā akappiyā. Dasa paramāni. Dasavassena bhikkhunā byattena paṭibalena pabbājetabbaṃ upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Dasavassāya bhikkhuniyā byattāya paṭibalāya pabbājetabbaṃ upasampādetabbaṃ nissayo dātabbo sāmaṇerī upaṭṭhāpetabbā. Dasavassāya bhikkhuniyā byattāya paṭibalāya vuṭṭhāpanasammuti sāditabbā. Dasavassāya gihigatāya sikkhā dātabbāti.

Dasakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Āghātaṃ vinayaṃ vatthu, micchā sammā ca antagā;
Micchattā ceva sammattā, akusalā kusalāpi ca.

Salākā adhammā dhammā, sāmaṇerā ca nāsanā;
Bhāsādhikaraṇañceva, ñattilahukameva ca.

Lahukā garukā ete, kaṇhasukkā vijānatha;
Ubbāhikā ca sikkhā ca, antepure ca vatthūni.

Ratanaṃ dasavaggo ca, tatheva upasampadā;
Paṃsukūladhāraṇā ca, dasāhasukkaitthiyo.

Bhariyā dasa vatthūni, avandiyakkosena ca;
Pesuññañceva senāni, varāni ca adhammikā.

Dhammikā yāgumaṃsā ca, paramā bhikkhu bhikkhunī;
Vuṭṭhāpanā gihigatā, dasakā suppakāsitāti.

11. Ekādasakavāro

331. Ekāda puggalā anupasampannā na upasampādetabbā, upasampannā nāsetabbā. Ekādasa pādukā akappiyā. Ekādasa pattā akappiyā. Ekādasa cīvarāni akappiyāni. Ekādasa yāvatatiyakā. Bhikkhunīnaṃ ekādasa antarāyikā dhammā pucchitabbā. Ekādasa cīvarāni adhiṭṭhātabbāni. Ekādasa cīvarāni na vikappetabbāni. Ekādase aruṇuggamane nissaggiyaṃ hoti. Ekādasa gaṇṭhikā kappiyā. Ekādasa vidhā [vīthā (syā.)] kappiyā. Ekādasa pathavī akappiyā. Ekādasa pathavī kappiyā. Ekādasa nissayapaṭippassaddhiyo. Ekādasa puggalā avandiyā. Ekādasa paramāni. Ekādasa varāni yāciṃsu. Ekādasa sīmādosā. Akkosakaparibhāsake puggale ekādasādīnavā pāṭikaṅkhā. [a. ni. 11.15; mi. pa. 4.4.6] Mettāya cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ekādasānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatā rakkhanti, nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati, tuvaṭṭaṃ cittaṃ samādhiyati, mukhavaṇṇo vippasīdati, asammūḷho kālaṅkaroti, uttari appaṭivijjhanto brahmalokūpago hoti – mettāya cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ime ekādasānisaṃsā pāṭikaṅkhāti.

Ekādasakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Nāsetabbā pādukā ca, pattā ca cīvarāni ca;
Tatiyā pucchitabbā ca, adhiṭṭhānavikappanā.

Aruṇā gaṇṭhikā vidhā, akappiyā ca kappiyaṃ;
Nissayāvandiyā ceva, paramāni varāni ca;
Sīmādosā ca akkosā, mettāyekādasā katāti.

Ekuttarikanayo.

Tassuddānaṃ –

Ekakā ca dukā ceva, tikā ca catupañcakā;
Chasattaṭṭhanavakā ca, dasa ekādasāni ca.

Hitāya sabbasattānaṃ, ñātadhammena tādinā;
Ekuttarikā vimalā, mahāvīrena desitāti.

Ekuttarikanayo niṭṭhito.

Uposathādipucchāvissajjanā

Ādimajjhantapucchanaṃ

332. Uposathakammassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Pavāraṇākammassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Tajjanīyakammassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Niyassakammassa…pe… pabbājanīyakammassa…pe… paṭisāraṇīyakammassa…pe… ukkhepanīyakammassa…pe… parivāsadānassa…pe… mūlāyapaṭikassanāya…pe… mānattadānassa…pe… abbhānassa…pe… upasampadākammassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Tajjanīyakammassa paṭippassaddhiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Niyassakammassa paṭippassaddhiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Pabbājanīyakammassa paṭippassaddhiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Paṭisāraṇīyakammassa paṭippassaddhiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Ukkhepanīyakammassa paṭippassaddhiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Sativinayassa ko ādi, kiṃ majje, kiṃ pariyosānaṃ? Amūḷhavinayassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Tassapāpiyasikāya ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Tiṇavatthārakassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Bhikkhunovādakasammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Ticīvarena avippavāsasammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Santhatasammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Rūpiyachaḍḍakasammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Sāṭiyaggāhāpakasammutiyo ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Pattaggāhāpakasammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Daṇḍasammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Sikkāsammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Daṇḍasikkāsammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ?

Ādimajjhantavissajjanā

333. Uposathakammassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Uposathakammassa sāmaggī ādi, kiriyā majjhe, niṭṭhānaṃ pariyosānaṃ.

Pavāraṇākammassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Pavāraṇākammassa sāmaggī ādi, kiriyā majjhe, niṭṭhānaṃ pariyosānaṃ.

Tajjanīyakammassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Tajjanīyakammassa vatthu ca puggalo ca ādi, ñatti majjhe, kammavācā pariyosānaṃ.

Niyassakammassa…pe… pabbājanīyakammassa…pe… paṭisāraṇīyakammassa…pe… ukkhepanīyakammassa…pe… parivāsadānassa…pe… mūlāyapaṭikassanāya…pe… mānattadānassa…pe… abbhānassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Abbhānassa vatthu ca puggalo ca ādi, ñatti majjhe, kammavācā pariyosānaṃ.

Upasampadākammassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Upasampadākammassa puggalo ādi, ñatti majjhe, kammavācā pariyosānaṃ.

Tajjanīyakammassa paṭippassaddhiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Tajjanīyakammassa paṭippassaddhiyā sammāvattanā ādi, ñatti majjhe, kammavācā pariyosānaṃ.

Niyassakammassa…pe… pabbājanīyakammassa…pe… paṭisāraṇīyakammassa…pe… ukkhepanīyakammassa paṭippassaddhiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Ukkhepanīyakammassa paṭippassaddhiyā sammāvattanā ādi, ñatti majjhe, kammavācā pariyosānaṃ.

Sativinayassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Sativinayassa vatthu ca puggalo ca ādi, ñatti majjhe, kammavācā pariyosānaṃ.

Amūḷhavinayassa …pe… tassapāpiyasikāya…pe… tiṇavatthārakassa…pe… bhikkhunovādakasammutiyā…pe… ticīvarena avippavāsasammutiyā…pe… santhatasammutiyā…pe… rūpiyachaḍḍakasammutiyā…pe… sāṭiyaggāhāpakasammutiyā…pe… pattaggāhāpakasammutiyā…pe… daṇḍasammutiyā…pe… sikkāsammutiyā…pe… daṇḍasikkāsammutiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānanti? Daṇḍasikkāsammutiyā vatthu ca puggalo ca ādi, ñatti majjhe, kammavācā pariyosānaṃ.

Uposathādipucchāvissajjanā niṭṭhitā.

Atthavasapakaraṇaṃ

334. [a. ni. 10.334; pari. 22] Dasa atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ – saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya, dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya, diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya, appasannānaṃ pasādāya, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya, saddhammaṭṭhitiyā vinayānuggahāya.

Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ saṅghaphāsu. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya. Yaṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya taṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya. Yaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya taṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya. Yaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya taṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya. Yaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya taṃ appasannānaṃ pasādāya. Yaṃ appasannānaṃ pasādāya taṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya. Yaṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya taṃ saddhammaṭṭhitiyā. Yaṃ saddhammaṭṭhitiyā taṃ vinayānuggahāya.

Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ saṅghaphāsu. Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya. Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya. Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya. Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya. Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ appasannānaṃ pasādāya. Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya. Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ saddhammaṭṭhitiyā. Yaṃ saṅghasuṭṭhu taṃ vinayānuggahāya.

Yaṃ saṅghaphāsu taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ appasannānaṃ pasādāya. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ saddhammaṭṭhitiyā. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ vinayānuggahāya. Yaṃ saṅghaphāsu taṃ saṅghasuṭṭhu.

Yaṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya…pe… yaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya… yaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya… yaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya… yaṃ appasannānaṃ pasādāya… yaṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya… yaṃ saddhammaṭṭhitiyā… yaṃ vinayānuggahāya taṃ saṅghasuṭṭhu. Yaṃ vinayānuggahāya taṃ saṅghaphāsu. Yaṃ vinayānuggahāya taṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya. Yaṃ vinayānuggahāya taṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya. Yaṃ vinayānuggahāya taṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya. Yaṃ vinayānuggahāya taṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya. Yaṃ vinayānuggahāya taṃ appasannānaṃ pasādāya. Yaṃ vinayānuggahāya taṃ pasannānaṃ bhiyyobhāvāya. Yaṃ vinayānuggahāya taṃ saddhammaṭṭhitiyāti.

Atthasataṃ dhammasataṃ, dve ca niruttisatāni;
Cattāri ñāṇasatāni, atthavase pakaraṇeti.

Atthavasapakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Mahāvaggo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Paṭhamaṃ aṭṭhapucchāyaṃ, paccayesu punaṭṭha ca;
Bhikkhūnaṃ soḷasa ete, bhikkhunīnañca soḷasa.

Peyyālaantarā bhedā, ekuttarikameva ca;
Pavāraṇatthavasikā, mahāvaggassa saṅgahoti.

Atthavasapakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Gāthāsaṅgaṇikaṃ

1. Sattanagaresu paññattasikkhāpadaṃ

335. Ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā, paggaṇhitvāna añjaliṃ;
Āsīsamānarūpova [āsiṃsamānarūpova (sī. syā.)], kissa tvaṃ idha māgato.

Dvīsu vinayesu ye paññattā;
Uddesaṃ āgacchanti uposathesu;
Kati te sikkhāpadā honti;
Katisu nagaresu paññattā.

Bhaddako te ummaṅgo, yoniso paripucchasi;
Taggha te ahamakkhissaṃ, yathāsi kusalo tathā.

Dvīsu vinayesu ye paññattā;
Uddesaṃ āgacchanti uposathesu;
Aḍḍhuḍḍhasatāni te honti;
Sattasu nagaresu paññattā.

Katamesu sattasu nagaresu paññattā;
Iṅgha me tvaṃ byākara naṃ [iṅgha me taṃ byākara (ka.)];
Taṃ vacanapathaṃ [tava vacanapathaṃ (syā.)] nisāmayitvā;
Paṭipajjema hitāya no siyā.

Vesāliyaṃ rājagahe, sāvatthiyañca āḷaviyaṃ;
Kosambiyañca sakkesu, bhaggesu ceva paññattā.

Kati vesāliyaṃ paññattā, kati rājagahe katā;
Sāvatthiyaṃ kati honti, kati āḷaviyaṃ katā.

Kati kosambiyaṃ paññattā, kati sakkesu vuccanti;
Kati bhaggesu paññattā, taṃ me akkhāhi pucchito.

Dasa vesāliyaṃ paññattā, ekavīsa rājagahe katā;
Chaūna tīṇisatāni, sabbe sāvatthiyaṃ katā.

Cha āḷaviyaṃ paññattā, aṭṭha kosambiyaṃ katā;
Aṭṭha sakkesu vuccanti, tayo bhaggesu paññattā.

Ye vesāliyaṃ paññattā, te suṇohi yathātathaṃ [yathākathaṃ (sī. syā. evamuparipi)];
Methunaviggahuttari, atirekañca kāḷakaṃ.

Bhūtaṃ paramparabhattaṃ, dantaponena [dantapoṇena (ka.)] acelako;
Bhikkhunīsu ca akkoso, dasete vesāliyaṃ katā.

Ye rājagahe paññattā, te suṇohi yathātathaṃ;
Adinnādānaṃ rājagahe, dve anuddhaṃsanā dvepi ca bhedā.

Antaravāsakaṃ rūpiyaṃ suttaṃ, ujjhāpanena ca pācitapiṇḍaṃ;
Gaṇabhojanaṃ vikāle ca, cārittaṃ nahānaṃ ūnavīsati.

Cīvaraṃ datvā vosāsanti, ete rājagahe katā;
Giraggacariyā tattheva, chandadānena ekavīsati.

Ye sāvatthiyaṃ paññattā, te suṇohi yathātathaṃ;
Pārājikāni cattāri, saṅghādisesā bhavanti soḷasa.

Aniyatā ca dve honti, nissaggiyā catuvīsati;
Chapaññāsasatañceva, khuddakāni pavuccanti.

Dasayeva ca gārayhā, dvesattati ca sekhiyā;
Chaūna tīṇisatāni, sabbe sāvatthiyaṃ katā.

Ye āḷaviyaṃ paññattā, te suṇohi yathātathaṃ;
Kuṭikosiyaseyyā ca, khaṇane gaccha devate;
Sappāṇakañca siñcanti, cha ete āḷaviyaṃ katā.

Ye kosambiyaṃ paññattā, te suṇohi yathātathaṃ;
Mahāvihāro dovacassaṃ, aññaṃ dvāraṃ surāya ca;
Anādariyaṃ sahadhammo, payopānena aṭṭhamaṃ.

Ye sakkesu paññattā, te suṇohi yathātathaṃ;
Eḷakalomāni patto ca, ovādo ceva bhesajjaṃ.

Sūci āraññiko ceva, aṭṭhete [cha ete (sabbattha)] kāpilavatthave;
Udakasuddhiyā ovādo, bhikkhunīsu pavuccanti.

Ye bhaggesu paññattā, te suṇohi yathātathaṃ;
Samādahitvā visibbenti, sāmisena sasitthakaṃ.

Pārājikāni cattāri, saṅghādisesāni bhavanti;
Satta ca nissaggiyāni, aṭṭha dvattiṃsa khuddakā.

Dve gārayhā tayo sekkhā, chappaññāsa sikkhāpadā;
Chasu nagaresu paññattā, buddhenādiccabandhunā.

Chaūna tīṇisatāni, sabbe sāvatthiyaṃ katā;
Kāruṇikena buddhena, gotamena yasassinā.

2. Catuvipattiṃ

336. Yaṃ taṃ [yaṃ yaṃ (ka.)] pucchimha akittayi no;

Taṃ taṃ byākataṃ anaññathā;
Aññaṃ taṃ pucchāmi tadiṅgha brūhi;
Garuka lahukañcāpi sāvasesaṃ;
Anavasesaṃ duṭṭhullañca aduṭṭhullaṃ;
Ye ca yāvatatiyakā.

Sādhāraṇaṃ asādhāraṇaṃ;
Vibhattiyo ca [vipattiyo ca (sī. syā.)] yehi samathehi sammanti;
Sabbānipetāni viyākarohi;
Handa vākyaṃ suṇoma te.

Ekatiṃsā ye garukā, aṭṭhettha anavasesā;
Ye garukā te duṭṭhullā, ye duṭṭhullā sā sīlavipatti;
Pārājikaṃ saṅghādiseso, ‘‘sīlavipattī’’ti vuccati.

Thullaccayaṃ pācittiyā, pāṭidesanīyaṃ dukkaṭaṃ;
Dubbhāsitaṃ yo cāyaṃ, akkosati hasādhippāyo;
Ayaṃ sā ācāravipattisammatā.

Viparītadiṭṭhiṃ gaṇhanti, asaddhammehi purakkhatā;
Abbhācikkhanti sambuddhaṃ, duppaññā mohapārutā;
Ayaṃ sā diṭṭhivipattisammatā.

Ājīvahetu ājīvakāraṇā pāpiccho icchāpakato asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapati, ājīvahetu ājīvakāraṇā sañcarittaṃ samāpajjati, ājīvahetu ājīvakāraṇā – ‘‘yo te vihāre vasati, so bhikkhu arahā’’ti bhaṇati, ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhu paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, ājīvahetu ājīvakāraṇā bhikkhunī paṇītabhojanāni attano atthāya viññāpetvā bhuñjati, ājīvahetu ājīvakāraṇā sūpaṃ vā odanaṃ vā agilāno attano atthāya viññāpetvā bhuñjati. Ayaṃ sā ājīvavipatti sammatā.

Ekādasa yāvatatiyakā, te suṇohi yathātathaṃ;
Ukkhittānuvattikā, aṭṭha yāvatatiyakā;
Ariṭṭho caṇḍakāḷī ca, ime te yāvatatiyakā.

3. Chedanakādi

337. Kati chedanakāni? Kati bhedanakāni? Kati uddālanakāni? Kati anaññapācittiyāni? Kati bhikkhusammutiyo? Kati sāmīciyo? Kati paramāni?

Kati jānanti paññattā, buddhenādiccabandhunā.

Cha chedanakāni. Ekaṃ bhedanakaṃ. Ekaṃ uddālanakaṃ. Cattāri anaññapācittiyāni. Catasso bhikkhusammutiyo. Satta sāmīciyo. Cuddasa paramāni.

Sodasa [soḷasa (sī. syā.) aṭṭhakathā oloketabbā] jānanti paññattā, buddhenādiccabandhunā.

4. Asādhāraṇādi

338. Vīsaṃ dve satāni bhikkhūnaṃ sikkhāpadāni;
Uddesaṃ āgacchanti uposathesu;
Tīṇi satāni cattāri bhikkhunīnaṃ sikkhāpadāni;

Uddesaṃ āgacchanti uposathesu.

Chacattārīsā bhikkhūnaṃ, bhikkhunīhi asādhāraṇā;
Sataṃ tiṃsā ca bhikkhunīnaṃ, bhikkhūhi asādhāraṇā.

Sataṃ sattati chacceva, ubhinnaṃ asādhāraṇā;
Sataṃ sattati cattāri, ubhinnaṃ samasikkhatā.

Vīsaṃ dve satāni bhikkhūnaṃ sikkhāpadāni;
Uddesaṃ āgacchanti uposathesu;
Te suṇohi yathātathaṃ.

Pārājikāni cattāri, saṅghādisesāni bhavanti terasa;
Aniyatā dve honti.

Nissaggiyāni tiṃseva, dvenavuti ca khuddakā;
Cattāro pāṭidesanīyā, pañcasattati sekhiyā.

Vīsaṃ dve satāni cime honti bhikkhūnaṃ sikkhāpadāni;
Uddesaṃ āgacchanti uposathesu.

Tīṇi satāni cattāri, bhikkhunīnaṃ sikkhāpadāni;
Uddesaṃ āgacchanti uposathesu, te suṇohi yathātathaṃ.

Pārājikāni aṭṭha, saṅghādisesāni bhavanti sattarasa;
Nissaggiyāni tiṃseva, sataṃ saṭṭhi cha ceva khuddakāni pavuccanti.

Aṭṭha pāṭidesanīyā, pañcasattati sekhiyā;
Tīṇi satāni cattāri cime honti bhikkhunīnaṃ sikkhāpadāni;
Uddesaṃ āgacchanti uposathesu.

Chacattārīsā bhikkhūnaṃ, bhikkhunīhi asādhāraṇā;
Te suṇohi yathātathaṃ.

Saṅghādisesā, dve aniyatehi aṭṭha;
Nissaggiyāni dvādasa, tehi te honti vīsati.

Dvevīsati khuddakā, caturo pāṭidesanīyā;
Chacattārīsā cime honti, bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi asādhāraṇā.

Sataṃ tiṃsā ca bhikkhunīnaṃ, bhikkhūhi asādhāraṇā;
Te suṇohi yathātathaṃ.

Pārājikāni cattāri, saṅghamhā dasa nissare;
Nissaggiyāni dvādasa, channavuti ca khuddakā;
Aṭṭha pāṭidesanīyā.

Sataṃ tiṃsā cime honti bhikkhunīnaṃ, bhikkhūhi asādhāraṇā;
Sataṃ sattati chacceva, ubhinnaṃ asādhāraṇā;
Te suṇohi yathātathaṃ.

Pārājikāni cattāri, saṅghādisesāni bhavanti soḷasa;
Aniyatā dve honti, nissaggiyāni catuvīsati;
Sataṃ aṭṭhārasā ceva, khuddakāni pavuccanti;
Dvādasa pāṭidesanīyā.

Sataṃ sattati chaccevime honti, ubhinnaṃ asādhāraṇā;
Sataṃ sattati cattāri, ubhinnaṃ samasikkhatā;
Te suṇohi yathātathaṃ.

Pārājikāni cattāri, saṅghādisesāni bhavanti satta;
Nissaggiyāni aṭṭhārasa, samasattati khuddakā;
Pañcasattati sekhiyāni.

Sataṃ sattati cattāri cime honti, ubhinnaṃ samasikkhatā;
Aṭṭhe pārājikā ye durāsadā, tālavatthusamūpamā.

Paṇḍupalāso puthusilā, sīsacchinnova so naro;
Tālova matthakacchinno, aviruḷhī bhavanti te.

Tevīsati saṅghādisesā, dve aniyatā;
Dve cattārīsa nissaggiyā;
Aṭṭhāsītisataṃ pācittiyā, dvādasa pāṭidesanīyā.

Pañcasattati sekhiyā, tīhi samathehi sammanti;
Sammukhā ca paṭiññāya, tiṇavatthārakena ca.

Dve uposathā dve pavāraṇā;
Cattāri kammāni jinena desitā;
Pañceva uddesā caturo bhavanti;
Anaññathā āpattikkhandhā ca bhavanti satta.

Adhikaraṇāni cattāri sattahi samathehi sammanti;
Dvīhi catūhi tīhi kiccaṃ ekena sammati.

5. Pārājikādiāpatti

339. ‘Pārājika’nti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Cuto paraddho bhaṭṭho ca, saddhammā hi niraṅkato;
Saṃvāsopi tahiṃ natthi, tenetaṃ iti vuccati.

‘Saṅghādiseso’ti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Saṅghova deti parivāsaṃ, mūlāya paṭikassati;
Mānattaṃ deti abbheti, tenetaṃ iti vuccati.

‘Aniyato’ti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Aniyato na niyato, anekaṃsikataṃ padaṃ;
Tiṇṇamaññataraṃ ṭhānaṃ, ‘aniyato’ti pavuccati.

‘Thullaccaya’nti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Ekassa mūle yo deseti, yo ca taṃ paṭigaṇhati;
Accayo tena samo natthi, tenetaṃ iti vuccati.

‘Nissaggiya’nti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Saṅghamajjhe gaṇamajjhe, ekasseva ca ekato;
Nissajjitvāna deseti, tenetaṃ iti vuccati.

‘Pācittiya’nti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Pāteti kusalaṃ dhammaṃ, ariyamaggaṃ aparajjhati;
Cittasaṃmohanaṭṭhānaṃ, tenetaṃ iti vuccati.

‘Pāṭidesanīya’nti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Bhikkhu aññātako santo, kicchā laddhāya bhojanaṃ;
Sāmaṃ gahetvā bhuñjeyya, ‘gārayha’nti pavuccati.

Nimantanāsu bhuñjantā chandāya, vosāsati tattha bhikkhuniṃ;
Anivāretvā tahiṃ bhuñje, gārayhanti pavuccati.

Saddhācittaṃ kulaṃ gantvā, appabhogaṃ anāḷiyaṃ [anāḷhiyaṃ (sī. syā.)];
Agilāno tahiṃ bhuñje, gārayhanti pavuccati.

Yo ce araññe viharanto, sāsaṅke sabhayānake;
Aviditaṃ tahiṃ bhuñje, gārayhanti pavuccati.

Bhikkhunī aññātikā santā, yaṃ paresaṃ mamāyitaṃ;
Sappi telaṃ madhuṃ phāṇitaṃ, macchamaṃsaṃ atho khīraṃ;
Dadhiṃ sayaṃ viññāpeyya bhikkhunī, gārayhapattā sugatassa sāsane.

‘Dukkaṭa’nti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Aparaddhaṃ viraddhañca, khalitaṃ yañca dukkaṭaṃ.

Yaṃ manusso kare pāpaṃ, āvi vā yadi vā raho;
‘Dukkaṭa’nti pavedenti, tenetaṃ iti vuccati.

‘Dubbhāsita’nti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Dubbhāsitaṃ durābhaṭṭhaṃ, saṃkiliṭṭhañca yaṃ padaṃ;
Yañca viññū garahanti, tenetaṃ iti vuccati.

‘Sekhiya’nti yaṃ vuttaṃ, taṃ suṇohi yathātathaṃ;
Sekkhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino.

Ādi cetaṃ caraṇañca, mukhaṃ saññamasaṃvaro;
Sikkhā etādisī natthi, tenetaṃ iti vuccati.

[udā. 45 udānepi] Channamativassati, vivaṭaṃ nātivassati;
Tasmā channaṃ vivaretha, evaṃ taṃ nātivassati.

Gati migānaṃ pavanaṃ, ākāso pakkhinaṃ gati;
Vibhavo gati dhammānaṃ, nibbānaṃ arahato gatīti.

Gāthāsaṅgaṇikaṃ.

Tassuddānaṃ –

Sattanagaresu paññattā, vipatti caturopi ca;
Bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca, sādhāraṇā asādhāraṇā;
Sāsanaṃ anuggahāya, gāthāsaṅgaṇikaṃ idanti.

Gāthāsaṅgaṇikaṃ niṭṭhitaṃ.

Adhikaraṇabhedo

1. Ukkoṭanabhedādi

340. [cūḷava. 215; pari. 275] Cattāri adhikaraṇāni. Vivādādhikaraṇaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ, āpattādhikaraṇaṃ, kiccādhikaraṇaṃ – imāni cattāri adhikaraṇāni.

Imesaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ kati ukkoṭā? Imesaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ dasa ukkoṭā. Vivādādhikaraṇassa dve ukkoṭā, anuvādādhikaraṇassa cattāro ukkoṭā, āpattādhikaraṇassa tayo ukkoṭā, kiccādhikaraṇassa eko ukkoṭo – imesaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ ime dasa ukkoṭā.

Vivādādhikaraṇaṃ ukkoṭento kati samathe ukkoṭeti? Anuvādādhikaraṇaṃ ukkoṭento kati samathe ukkoṭeti? Āpattādhikaraṇaṃ ukkoṭento kati samathe ukkoṭeti? Kiccādhikaraṇaṃ ukkoṭento kati samathe ukkoṭeti?

Vivādādhikaraṇaṃ ukkoṭento dve samathe ukkoṭeti. Anuvādādhikaraṇaṃ ukkoṭento cattāro samathe ukkoṭeti. Āpattādhikaraṇaṃ ukkoṭento tayo samathe ukkoṭeti. Kiccādhikaraṇaṃ ukkoṭento ekaṃ samathaṃ ukkoṭeti.

341. Kati ukkoṭā? Katihākārehi ukkoṭanaṃ pasavati? Katihaṅgehi samannāgato puggalo adhikaraṇaṃ ukkoṭeti? Kati puggalā adhikaraṇaṃ ukkoṭentā āpattiṃ āpajjanti?

Dvādasa ukkoṭā. Dasahākārehi ukkoṭanaṃ pasavati. Catūhaṅgehi samannāgato puggalo adhikaraṇaṃ ukkoṭeti. Cattāro puggalā adhikaraṇaṃ ukkoṭentā āpattiṃ āpajjanti?

Katame dvādasa ukkoṭā? Akataṃ kammaṃ, dukkaṭaṃ kammaṃ, puna kātabbaṃ kammaṃ, anihataṃ, dunnihataṃ, puna nihanitabbaṃ, avinicchitaṃ, duvinicchitaṃ, puna vinicchitabbaṃ, avūpasantaṃ, duvūpasantaṃ, puna vūpasametabbanti – ime dvādasa ukkoṭā.

Katamehi dasahākārehi ukkoṭanaṃ pasavati? Tattha jātakaṃ adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, tattha jātakaṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, antarāmagge adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, antarāmagge vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, tattha gataṃ adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, tattha gataṃ vūpasantaṃ adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, sativinayaṃ ukkoṭeti, amūḷhavinayaṃ ukkoṭeti, tassapāpiyasikaṃ ukkoṭeti, tiṇavatthārakaṃ ukkoṭeti – imehi dasahākārehi ukkoṭanaṃ pasavati.

Katamehi catūhaṅgehi samannāgato puggalo adhikaraṇaṃ ukkoṭeti? Chandāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, dosāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, mohāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭeti, bhayāgatiṃ gacchanto adhikaraṇaṃ ukkoṭeti – imehi catūhaṅgehi samannāgato puggalo adhikaraṇaṃ ukkoṭeti.

Katame cattāro puggalā adhikaraṇaṃ ukkoṭentā āpattiṃ āpajjanti? Tadahupasampanno ukkoṭeti ukkoṭanakaṃ pācittiyaṃ, āgantuko ukkoṭeti ukkoṭanakaṃ pācittiyaṃ, kārako ukkoṭeti ukkoṭanakaṃ pācittiyaṃ, chandadāyako ukkoṭeti ukkoṭanakaṃ pācittiyaṃ – ime cattāro puggalā adhikaraṇaṃ ukkoṭentā āpattiṃ āpajjanti.

2. Adhikaraṇanidānādi

342. Vivādādhikaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ? Anuvādādhikaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ? Āpattādhikaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ? Kiccādhikaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ?

Vivādādhikaraṇaṃ vivādanidānaṃ vivādasamudayaṃ vivādajātikaṃ vivādapabhavaṃ vivādasambhāraṃ vivādasamuṭṭhānaṃ. Anuvādādhikaraṇaṃ anuvādanidānaṃ anuvādasamudayaṃ anuvādajātikaṃ anuvādapabhavaṃ anuvādasambhāraṃ anuvādasamuṭṭhānaṃ. Āpattādhikaraṇaṃ āpattinidānaṃ āpattisamudayaṃ āpattijātikaṃ āpattipabhavaṃ āpattisambhāraṃ āpattisamuṭṭhānaṃ. Kiccādhikaraṇaṃ kiccayanidānaṃ kiccayasamudayaṃ kiccayajātikaṃ kiccayapabhavaṃ kiccayasambhāraṃ kiccayasamuṭṭhānaṃ.

Vivādādhikaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ? Anuvādādhikaraṇaṃ…pe… āpattādhikaraṇaṃ…pe… kiccādhikaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ?

Vivādādhikaraṇaṃ hetunidānaṃ, hetusamudayaṃ, hetujātikaṃ, hetupabhavaṃ, hetusambhāraṃ, hetusamuṭṭhānaṃ. Anuvādādhikaraṇaṃ…pe… āpattādhikaraṇaṃ…pe… kiccādhikaraṇaṃ hetunidānaṃ, hetusamudayaṃ, hetujātikaṃ, hetupabhavaṃ, hetusambhāraṃ, hetusamuṭṭhānaṃ.

Vivādādhikaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ? Anuvādādhikaraṇaṃ …pe… āpattādhikaraṇaṃ…pe… kiccādhikaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ?

Vivādādhikaraṇaṃ paccayanidānaṃ, paccayasamudayaṃ, paccayajātikaṃ, paccayapabhavaṃ, paccayasambhāraṃ, paccayasamuṭṭhānaṃ. Anuvādādhikaraṇaṃ…pe… āpattādhikaraṇaṃ…pe… kiccādhikaraṇaṃ paccayanidānaṃ, paccayasamudayaṃ, paccayajātikaṃ, paccayapabhavaṃ, paccayasambhāraṃ, paccayasamuṭṭhānaṃ.

3. Adhikaraṇamūlādi

343. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ kati mūlāni, kati samuṭṭhānā? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ tettiṃsa mūlāni, tettiṃsa samuṭṭhānā.

Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamāni tettiṃsa mūlāni? Vivādādhikaraṇassa dvādasa mūlāni, anuvādādhikaraṇassa cuddasa mūlāni, āpattādhikaraṇassa cha mūlāni, kiccādhikaraṇassa ekaṃ mūlaṃ, saṅgho – catunnaṃ adhikaraṇānaṃ imāni tettiṃsa mūlāni.

Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katame tettiṃsa samuṭṭhānā? Vivādādhikaraṇassa aṭṭhārasabhedakaravatthūni samuṭṭhānā, anuvādādhikaraṇassa catasso vipattiyo samuṭṭhānā, āpattādhikaraṇassa sattāpattikkhandhā samuṭṭhānā, kiccādhikaraṇassa cattāri kammāni samuṭṭhānā – catunnaṃ adhikaraṇānaṃ ime tettiṃsa samuṭṭhānā.

4. Adhikaraṇapaccayāpatti

344. Vivādādhikaraṇaṃ āpattānāpattīti? Vivādādhikaraṇaṃ na āpatti. Kiṃ pana vivādādhikaraṇapaccayā āpattiṃ āpajjeyyāti? Āma, vivādādhikaraṇapaccayā āpattiṃ āpajjeyya. Vivādādhikaraṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Vivādādhikaraṇapaccayā dve āpattiyo āpajjati.

Upasampannaṃ omasati, āpatti pācittiyassa; anupasampannaṃ omasati, āpatti dukkaṭassa – vivādādhikaraṇapaccayā imā dve āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Katihi adhikaraṇehi katisu ṭhānesu katihi samathehi sammanti?

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ ekaṃ vipattiṃ bhajanti – ācāravipattiṃ. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ dvīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti. Ekena adhikaraṇena – kiccādhikaraṇena; tīsu ṭhānesu – saṅghamajjhe, gaṇamajjhe, puggalassa santike; tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

345. Anuvādādhikaraṇaṃ āpattānāpattīti? Anuvādādhikaraṇaṃ na āpatti. Kiṃ pana anuvādādhikaraṇapaccayā āpattiṃ āpajjeyyāti? Āma, anuvādādhikaraṇapaccayā āpattiṃ āpajjeyya. Anuvādādhikaraṇapaccayā, kati āpattiyo āpajjati? Anuvādādhikaraṇapaccayā tisso āpattiyo āpajjati. Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃseti, āpatti saṅghādisesassa; amūlakena saṅghādisesena anuddhaṃseti, āpatti pācittiyassa; amūlikāya ācāravipattiyā anuddhaṃseti, āpatti dukkaṭassa – anuvādādhikaraṇapaccayā imā tisso āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Katihi adhikaraṇehi katisu ṭhānesu katihi samathehi sammanti?

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ, siyā ācāravipattiṃ. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ, āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ tīhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti. Yā tā āpattiyo garukā tā āpattiyo ekena adhikaraṇena – kiccādhikaraṇena; ekamhi ṭhāne – saṅghamajjhe; dvīhi samathehi sammanti – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca. Yā tā āpattiyo lahukā tā āpattiyo ekena adhikaraṇena – kiccādhikaraṇena; tīsu ṭhānesu – saṅghamajjhe gaṇamajjhe puggalassa santike; tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

346. Āpattādhikaraṇaṃ āpattānāpattīti? Āpattādhikaraṇaṃ āpatti. Kiṃ pana āpattādhikaraṇapaccayā āpattiṃ āpajjeyyāti? Āma, āpattādhikaraṇapaccayā āpattiṃ āpajjeyya. Āpattādhikaraṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Āpattādhikaraṇapaccayā catasso āpattiyo āpajjati. Bhikkhunī jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ [pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannaṃ (syā.)] paṭicchādeti, āpatti pārājikassa; vematikā paṭicchādeti, āpatti thullaccayassa; bhikkhu saṅghādisesaṃ paṭicchādeti, āpatti pācittiyassa; ācāravipattiṃ paṭicchādeti, āpatti dukkaṭassa – āpattādhikaraṇapaccayā imā catasso āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Katihi adhikaraṇehi katisu ṭhānesu katihi samathehi sammanti?

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ siyā ācāravipattiṃ.

Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ – āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ catūhi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Yā sā āpatti anavasesā sā āpatti na katamena adhikaraṇena, na katamamhi ṭhāne, na katamena samathena sammati. Yā tā āpattiyo lahukā tā āpattiyo ekena adhikaraṇena – kiccādhikaraṇena; tīsu ṭhānesu – saṅghamajjhe, gaṇamajjhe, puggalassa santike; tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

347. Kiccādhikaraṇaṃ āpattānāpattīti? Kiccādhikaraṇaṃ na āpatti. Kiṃ pana kiccādhikaraṇapaccayā āpattiṃ āpajjeyyāti? Āma, kiccādhikaraṇapaccayā āpattiṃ āpajjeyya. Kiccādhikaraṇapaccayā kati āpattiyo āpajjati? Kiccādhikaraṇapaccayā pañca āpattiyo āpajjati. Ukkhittānuvattikā bhikkhunī yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjati, ñattiyā dukkaṭaṃ; dvīhi kammavācāhi thullaccayā; kammavācāpariyosāne āpatti pārājikassa; bhedakānuvattakā bhikkhū yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanti, āpatti saṅghādisesassa; pāpikāya diṭṭhiyā yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjanti, āpatti pācittiyassa – kiccādhikaraṇapaccayā imā pañca āpattiyo āpajjati.

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajanti? Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇaṃ? Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā? Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Katihi adhikaraṇehi katisu ṭhānesu katihi samathehi sammanti?

Tā āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ dve vipattiyo bhajanti – siyā sīlavipattiṃ siyā ācāravipattiṃ. Catunnaṃ adhikaraṇānaṃ – āpattādhikaraṇaṃ. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ pañcahi āpattikkhandhehi saṅgahitā – siyā pārājikāpattikkhandhena, siyā saṅghādisesāpattikkhandhena, siyā thullaccayāpattikkhandhena, siyā pācittiyāpattikkhandhena, siyā dukkaṭāpattikkhandhena. Channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhanti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti. Yā sā āpatti anavasesā sā āpatti na katamena adhikaraṇena, na katamamhi ṭhāne, na katamena samathena sammati. Yā sā āpatti garukā sā āpatti ekena adhikaraṇena – kiccādhikaraṇena; ekamhi ṭhāne – saṅghamajjhe; dvīhi samathehi sammati – sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca. Yā tā āpattiyo lahukā tā āpattiyo ekena adhikaraṇena – kiccādhikaraṇena; tīsu ṭhānesu – saṅghamajjhe, gaṇamajjhe, puggalassa santike; tīhi samathehi sammanti – siyā sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca, siyā sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca.

5. Adhikaraṇādhippāyo

348. Vivādādhikaraṇaṃ hoti anuvādādhikaraṇaṃ, hoti āpattādhikaraṇaṃ, hoti kiccādhikaraṇaṃ. Vivādādhikaraṇaṃ na hoti anuvādādhikaraṇaṃ, na hoti āpattādhikaraṇaṃ, na hoti kiccādhikaraṇaṃ; api ca, vivādādhikaraṇapaccayā hoti anuvādādhikaraṇaṃ, hoti āpattādhikaraṇaṃ, hoti kiccādhikaraṇaṃ. Yathā kathaṃ viya? [cūḷava. 215; pari. 314] Idha bhikkhū vivadanti – dhammoti vā adhammoti vā duṭṭhullāpattīti vā aduṭṭhullāpattīti vā. Yaṃ tattha bhaṇḍanaṃ kalaho viggaho vivādo nānāvādo aññathāvādo vipaccatāya vohāro medhakaṃ, idaṃ vuccati vivādādhikaraṇaṃ. Vivādādhikaraṇe saṅgho vivadati vivādādhikaraṇaṃ. Vivadamāno anuvadati anuvādādhikaraṇaṃ. Anuvadamāno āpattiṃ āpajjati āpattādhikaraṇaṃ. Tāya āpattiyā saṅgho kammaṃ karoti kiccādhikaraṇaṃ. Evaṃ vivādādhikaraṇapaccayā hoti anuvādādhikaraṇaṃ, hoti āpattādhikaraṇaṃ, hoti kiccādhikaraṇaṃ.

Anuvādādhikaraṇaṃ hoti āpattādhikaraṇaṃ, hoti kiccādhikaraṇaṃ, hoti vivādādhikaraṇaṃ. Anuvādādhikaraṇaṃ na hoti āpattādhikaraṇaṃ, na hoti kiccādhikaraṇaṃ, na hoti vivādādhikaraṇaṃ; api ca, anuvādādhikaraṇapaccayā hoti āpattādhikaraṇaṃ, hoti kiccādhikaraṇaṃ, hoti vivādādhikaraṇaṃ. Yathā kathaṃ viya? Idha bhikkhū bhikkhuṃ anuvadanti sīlavipattiyā vā ācāravipattiyā vā diṭṭhivipattiyā vā ājīvavipattiyā vā. Yo tattha anuvādo anuvadanā anullapanā anubhaṇanā anusampavaṅkatā abbhussahanatā anubalappadānaṃ, idaṃ vuccati anuvādādhikaraṇaṃ. Anuvādādhikaraṇe saṅgho vivadati, vivādādhikaraṇaṃ. Vivadamāno anuvadati, anuvādādhikaraṇaṃ. Anuvadamāno āpattiṃ āpajjati, āpattādhikaraṇaṃ. Tāya āpattiyā saṅgho kammaṃ karoti, kiccādhikaraṇaṃ. Evaṃ anuvādādhikaraṇapaccayā hoti āpattādhikaraṇaṃ, hoti kiccādhikaraṇaṃ, hoti vivādādhikaraṇaṃ.

Āpattādhikaraṇaṃ hoti kiccādhikaraṇaṃ, hoti vivādādhikaraṇaṃ, hoti anuvādādhikaraṇaṃ. Āpattādhikaraṇaṃ na hoti kiccādhikaraṇaṃ, na hoti vivādādhikaraṇaṃ, na hoti anuvādādhikaraṇaṃ; api ca, āpattādhikaraṇapaccayā hoti kiccādhikaraṇaṃ, hoti vivādādhikaraṇaṃ, hoti anuvādādhikaraṇaṃ. Yathā kathaṃ viya? [cūḷava. 215; pari. 348] Pañcapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ, sattapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ, idaṃ vuccati āpattādhikaraṇaṃ. Āpattādhikaraṇe saṅgho vivadati vivādādhikaraṇaṃ. Vivadamāno anuvadati anuvādādhikaraṇaṃ. Anuvadamāno āpattiṃ āpajjati āpattādhikaraṇaṃ. Tāya āpattiyā saṅgho kammaṃ karoti kiccādhikaraṇaṃ. Evaṃ āpattādhikaraṇapaccayā hoti kiccādhikaraṇaṃ, hoti vivādādhikaraṇaṃ, hoti anuvādādhikaraṇaṃ.

Kiccādhikaraṇaṃ hoti vivādādhikaraṇaṃ, hoti anuvādādhikaraṇaṃ, hoti āpattādhikaraṇaṃ. Kiccādhikaraṇaṃ na hoti vivādādhikaraṇaṃ, na hoti anuvādādhikaraṇaṃ, na hoti āpattādhikaraṇaṃ; api ca, kiccādhikaraṇapaccayā hoti vivādādhikaraṇaṃ, hoti anuvādādhikaraṇaṃ, hoti āpattādhikaraṇaṃ. Yathā kathaṃ viya? Yā saṅghassa kiccayatā karaṇīyatā apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammaṃ, idaṃ vuccati kiccādhikaraṇaṃ. Kiccādhikaraṇe saṅgho vivadati vivādādhikaraṇaṃ. Vivadamāno anuvadati anuvādādhikaraṇaṃ. Anuvadamāno āpattiṃ āpajjati āpattādhikaraṇaṃ. Tāya āpattiyā saṅgho kammaṃ karoti kiccādhikaraṇaṃ. Evaṃ kiccādhikaraṇapaccayā hoti vivādādhikaraṇaṃ, hoti anuvādādhikaraṇaṃ, hoti āpattādhikaraṇaṃ.

6. Pucchāvāro

349. Yattha sativinayo tattha sammukhāvinayo? Yattha sammukhāvinayo tattha sativinayo? Yattha amūḷhavinayo tattha sammukhāvinayo? Yattha sammukhāvinayo tattha amūḷhavinayo? Yattha paṭiññātakaraṇaṃ tattha sammukhāvinayo? Yattha sammukhāvinayo tattha paṭiññātakaraṇaṃ? Yattha yebhuyyasikā tattha sammukhāvinayo? Yattha sammukhāvinayo tattha yebhuyyasikā? Yattha tassapāpiyasikā tattha sammukhāvinayo? Yattha sammukhāvinayo tattha tassapāpiyasikā? Yattha tiṇavatthārako tattha sammukhāvinayo? Yattha sammukhāvinayo tattha tiṇavatthārako?

7. Vissajjanāvāro

350. Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca sativinayena ca adhikaraṇaṃ vūpasammati – yattha sativinayo tattha sammukhāvinayo, yattha sammukhāvinayo tattha sativinayo, na tattha amūḷhavinayo, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ, na tattha yebhuyyasikā, na tattha tassapāpiyasikā, na tattha tiṇavatthārako. Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca amūḷhavinayena ca…pe… sammukhāvinayena ca paṭiññātakaraṇena ca…pe… sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca…pe… sammukhāvinayena ca tassapāpiyasikāya ca…pe… sammukhāvinayena ca tiṇavatthārakena ca adhikaraṇaṃ vūpasammati – yattha tiṇavatthārako tattha sammukhāvinayo, yattha sammukhāvinayo tattha tiṇavatthārako, na tattha sativinayo, na tattha amūḷhavinayo, na tattha paṭiññātakaraṇaṃ, na tattha yebhuyyasikā, na tattha tassapāpiyasikā.

8. Saṃsaṭṭhavāro

351. Sammukhāvinayoti vā sativinayoti vā – ime dhammā saṃsaṭṭhā udāhu visaṃsaṭṭhā? Labbhā ca panimesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ? Sammukhāvinayoti vā amūḷhavinayoti vā…pe… sammukhāvinayoti vā paṭiññātakaraṇanti vā… sammukhāvinayoti vā yebhuyyasikāti vā… sammukhāvinayoti vā tassapāpiyasikāti vā… sammukhāvinayoti vā tiṇavatthārakoti – ime dhammā saṃsaṭṭhā udāhu visaṃsaṭṭhā? Labbhā ca panimesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ?

Sammukhāvinayoti vā sativinayoti vā – ime dhammā saṃsaṭṭhā, no visaṃsaṭṭhā; na ca labbhā imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ. Sammukhāvinayoti vā amūḷhavinayoti vā…pe… sammukhāvinayoti vā paṭiññātakaraṇanti vā… sammukhāvinayoti vā yebhuyyasikāti vā… sammukhāvinayoti vā tassapāpiyasikāti vā… sammukhāvinayoti vā tiṇavatthārakoti vā – ime dhammā saṃsaṭṭhā, no visaṃsaṭṭhā; na ca labbhā imesaṃ dhammānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ.

9. Sattasamathanidānaṃ

352. Sammukhāvinayo kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro kiṃsamuṭṭhāno? Sativinayo kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno? Amūḷhavinayo kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno? Paṭiññātakaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ? Yebhuyyasikā kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavā, kiṃsambhārā, kiṃsamuṭṭhānā? Tassapāpiyasikā kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavā, kiṃsambhārā, kiṃsamuṭṭhānā tiṇavatthārako kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno?

Sammukhāvinayo nidānanidāno, nidānasamudayo, nidānajātiko, nidānapabhavo, nidānasambhāro, nidānasamuṭṭhāno. Sativinayo…pe… amūḷhavinayo…pe… paṭiññātakaraṇaṃ nidānanidānaṃ, nidānasamudayaṃ, nidānajātikaṃ, nidānapabhavaṃ, nidānasambhāraṃ, nidānasamuṭṭhānaṃ. Yebhuyyasikā…pe… tassapāpiyasikā nidānanidānā, nidānasamudayā, nidānajātikā, nidānapabhavā, nidānasambhārā, nidānasamuṭṭhānā. Tiṇavatthārako nidānanidāno, nidānasamudayo, nidānajātiko, nidānapabhavo, nidānasambhāro, nidānasamuṭṭhāno.

Sammukhāvinayo kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno? Sativinayo…pe… amūḷhavinayo…pe… paṭiññātakaraṇaṃ…pe… yebhuyyasikā…pe… tassapāpiyasikā…pe… tiṇavatthārako kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno?

Sammukhāvinayo hetunidāno, hetusamudayo, hetujātiko, hetupabhavo, hetusambhāro, hetusamuṭṭhāno. Sativinayo…pe… amūḷhavinayo…pe… paṭiññātakaraṇaṃ hetunidānaṃ, hetusamudayaṃ, hetujātikaṃ, hetupabhavaṃ, hetusambhāraṃ, hetusamuṭṭhānaṃ. Yebhuyyasikā…pe… tassapāpiyasikā hetunidānā, hetusamudayā, hetujātikā, hetupabhavā, hetusambhārā, hetusamuṭṭhānā. Tiṇavatthārako hetunidāno, hetusamudayo, hetujātiko, hetupabhavo, hetusambhāro, hetusamuṭṭhāno.

Sammukhāvinayo kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno? Sativinayo…pe… amūḷhavinayo…pe… paṭiññātakaraṇaṃ…pe… yebhuyyasikā…pe… tassapāpiyasikā…pe… tiṇavatthārako kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno? Sammukhāvinayo paccayanidāno, paccayasamudayo, paccayajātiko, paccayapabhavo, paccayasambhāro, paccayasamuṭṭhāno. Sativinayo…pe… amūḷhavinayo…pe… paṭiññātakaraṇaṃ paccayanidānaṃ, paccayasamudayaṃ, paccayajātikaṃ, paccayapabhavaṃ, paccayasambhāraṃ, paccayasamuṭṭhānaṃ. Yebhuyyasikā…pe… tassapāpiyasikā paccayanidānā, paccayasamudayā, paccayajātikā, paccayapabhavā, paccayasambhārā, paccayasamuṭṭhānā. Tiṇavatthārako paccayanidāno, paccayasamudayo, paccayajātiko, paccayapabhavo, paccayasambhāro, paccayasamuṭṭhāno.

353. Sattannaṃ samathānaṃ kati mūlāni, kati samuṭṭhānā? Sattannaṃ samathānaṃ chabbīsa mūlāni, chattiṃsa samuṭṭhānā. Sattannaṃ samathānaṃ katamāni chabbī mūlāni? Sammukhāvinayassa cattāri mūlāni. Saṅghasammukhatā, dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, puggalasammukhatā; sativinayassa cattāri mūlāni; amūḷhavinayassa cattāri mūlāni; paṭiññātakaraṇassa dve mūlāni – yo ca deseti yassa ca deseti; yebhuyyasikāya cattāri mūlāni; tassapāpiyasikāya cattāri mūlāni; tiṇavatthārakassa cattāri mūlāni – saṅghasammukhatā, dhammasammukhatā, vinayasammukhatā, puggalasammukhatā – sattannaṃ samathānaṃ imāni chabbīsa mūlāni.

Sattannaṃ samathānaṃ katame chattiṃsa samuṭṭhānā? Sativinayassa kammassa kiriyā, karaṇaṃ, upagamanaṃ, ajjhupagamanaṃ, adhivāsanā, appaṭikkosanā. Amūḷhavinayassa kammassa…pe… paṭiññātakaraṇassa kammassa… yebhuyyasikāya kammassa… tassapāpiyasikāya kammassa… tiṇavatthārakassa kammassa kiriyā, karaṇaṃ, upagamanaṃ, ajjhupagamanaṃ, adhivāsanā, appaṭikkosanā – sattannaṃ samathānaṃ ime chattiṃsa samuṭṭhānā.

10. Sattasamathanānatthādi

354. Sammukhāvinayoti vā sativinayoti vā – ime dhammā nānatthā nānābyañjanā udāhu ekatthā byañjanameva nānaṃ? Sammukhāvinayoti vā amūḷhavinayoti vā…pe… sammukhāvinayoti vā paṭiññātakaraṇanti vā… sammukhāvinayoti vā yebhuyyasikāti vā… sammukhāvinayoti vā tassapāpiyasikāti vā… sammukhāvinayoti vā tiṇavatthārakoti vā – ime dhammā nānatthā nānābyañjanā udāhu ekatthā byañjanameva nānaṃ? Sammukhāvinayoti vā sativinayoti vā – ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca. Sammukhāvinayoti vā amūḷhavinayoti vā…pe… sammukhāvinayoti vā paṭiññātakaraṇanti vā… sammukhāvinayoti vā yebhuyyasikāti vā… sammukhāvinayoti vā tassapāpiyasikāti vā… sammukhāvinayoti vā tiṇavatthārakoti vā – ime dhammā nānatthā ceva nānā byañjanā ca.

355. [cūḷava. 224] Vivādo vivādādhikaraṇaṃ, vivādo no adhikaraṇaṃ, adhikaraṇaṃ no vivādo, adhikaraṇañceva vivādo ca? Siyā vivādo vivādādhikaraṇaṃ, siyā vivādo no adhikaraṇaṃ, siyā adhikaraṇaṃ no vivādo, siyā adhikaraṇañceva vivādo ca.

Tattha katamo vivādo vivādādhikaraṇaṃ? Idha bhikkhū vivadanti dhammoti vā adhammoti vā…pe… duṭṭhullā āpattīti vā aduṭṭhullā āpattīti vā. Yaṃ tattha bhaṇḍanaṃ, kalaho, viggaho, vivādo, nānāvādo, aññathāvādo, vipaccatāya vohāro, medhakaṃ – ayaṃ vivādo vivādādhikaraṇaṃ.

Tattha katamo vivādo no adhikaraṇaṃ? Mātāpi puttena vivadati, puttopi mātarā vivadati, pitāpi puttena vivadati, puttopi pitarā vivadati, bhātāpi bhātarā vivadati, bhātāpi bhaginiyā vivadati, bhaginīpi bhātarā vivadati, sahāyopi sahāyena vivadati – ayaṃ vivādo no adhikaraṇaṃ.

Tattha katamaṃ adhikaraṇaṃ no vivādo? Anuvādādhikaraṇaṃ, āpattādhikaraṇaṃ, kiccādhikaraṇaṃ – idaṃ adhikaraṇaṃ no vivādo.

Tattha katamaṃ adhikaraṇañceva vivādo ca? Vivādādhikaraṇaṃ adhikaraṇañceva vivādo ca.

356. [cūḷava. 224 ādayo] Anuvādo anuvādādhikaraṇaṃ, anuvādo no adhikaraṇaṃ, adhikaraṇaṃ no anuvādo, adhikaraṇañceva anuvādo ca? Siyā anuvādo anuvādādhikaraṇaṃ, siyā anuvādo no adhikaraṇaṃ, siyā adhikaraṇaṃ no anuvādo, siyā adhikaraṇañceva anuvādo ca.

Tattha katamo anuvādo anuvādādhikaraṇaṃ? Idha bhikkhū bhikkhuṃ anuvadanti sīlavipattiyā vā ācāravipattiyā vā diṭṭhivipattiyā vā ājīvavipattiyā vā. Yo tattha anuvādo, anuvadanā anullapanā anubhaṇanā anusampavaṅkatā abbhussahanatā anubalappadānaṃ – ayaṃ anuvādo anuvādādhikaraṇaṃ.

Tattha katamo anuvādo no adhikaraṇaṃ? Mātāpi puttaṃ anuvadati, puttopi mātaraṃ anuvadati, pitāpi puttaṃ anuvadati, puttopi pitaraṃ anuvadati, bhātāpi bhātaraṃ anuvadati, bhātāpi bhaginiṃ anuvadati, bhaginīpi bhātaraṃ anuvadati, sahāyopi sahāyaṃ anuvadati – ayaṃ anuvādo no adhikaraṇaṃ.

Tattha katamaṃ adhikaraṇaṃ no anuvādo? Āpattādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇaṃ – idaṃ adhikaraṇaṃ no anuvādo.

Tattha katamaṃ adhikaraṇañceva anuvādo ca? Anuvādādhikaraṇaṃ adhikaraṇañceva anuvādo ca.

357. Āpatti āpattādhikaraṇaṃ, āpatti no adhikaraṇaṃ, adhikaraṇaṃ no āpatti, adhikaraṇañceva āpatti ca? Siyā āpatti āpattādhikaraṇaṃ, siyā āpatti no adhikaraṇaṃ, siyā adhikaraṇaṃ no āpatti, siyā adhikaraṇañceva āpatti ca.

Tattha katamā āpatti āpattādhikaraṇaṃ? Pañcapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ. Sattapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ. Ayaṃ āpatti āpattādhikaraṇaṃ.

Tattha katamā āpatti no adhikaraṇaṃ? Sotāpatti samāpatti – ayaṃ āpatti no adhikaraṇaṃ.

Tattha katamaṃ adhikaraṇaṃ no āpatti? Kiccādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇaṃ – idaṃ adhikaraṇaṃ no āpatti.

Tattha katamaṃ adhikaraṇañceva āpatti ca? Āpattādhikaraṇaṃ adhikaraṇañceva āpatti ca.

358. [cūḷava. 223] Kiccaṃ kiccādhikaraṇaṃ, kiccaṃ no adhikaraṇaṃ, adhikaraṇaṃ no kiccaṃ, adhikaraṇañceva kiccañca? Siyā kiccaṃ kiccādhikaraṇaṃ, siyā kiccaṃ no adhikaraṇaṃ, siyā adhikaraṇaṃ no kiccaṃ, siyā adhikaraṇañceva kiccañca.

Tattha katamaṃ kiccaṃ kiccādhikaraṇaṃ? Yā saṅghassa kiccayatā karaṇīyatā apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakammaṃ – idaṃ kiccaṃ kiccādhikaraṇaṃ.

Tattha katamaṃ kiccaṃ no adhikaraṇaṃ? Ācariyakiccaṃ upajjhāyakiccaṃ [upajjhāyakiccaṃ sakiccaṃ (ka.)] samānupajjhāyakiccaṃ samānācariyakiccaṃ – idaṃ kiccaṃ no adhikaraṇaṃ.

Tattha katamaṃ adhikaraṇaṃ no kiccaṃ? Vivādādhikaraṇaṃ anuvādādhikaraṇaṃ āpattādhikaraṇaṃ – idaṃ adhikaraṇaṃ no kiccaṃ.

Tattha katamaṃ adhikaraṇañceva kiccañca? Kiccādhikaraṇaṃ adhikaraṇañceva kiccaṃ cāti.

Adhikaraṇabhedo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Adhikaraṇaṃ ukkoṭā, ākārā puggalena ca;
Nidānahetupaccayā, mūlaṃ samuṭṭhānena ca.

Āpatti hoti yattha ca, saṃsaṭṭhā nidānena ca [saṃsaṭṭhā nidānapabhavā (sī.)];
Hetupaccayamūlāni, samuṭṭhānena byañjanā;
Vivādo adhikaraṇanti, bhedādhikaraṇe idanti.

Aparagāthāsaṅgaṇikaṃ

1. Codanādipucchāvissajjanā

359. Codanā kimatthāya, sāraṇā kissa kāraṇā;
Saṅgho kimatthāya, matikammaṃ pana kissa kāraṇā.

Codanā sāraṇatthāya, niggahatthāya sāraṇā;
Saṅgho pariggahatthāya, matikammaṃ pana pāṭiyekkaṃ.

Mā kho turito abhaṇi, mā kho caṇḍikato bhaṇi;
Mā kho paṭighaṃ janayi, sace anuvijjako tuvaṃ.

Mā kho sahasā abhaṇi, kathaṃ viggāhikaṃ anatthasaṃhitaṃ;
Sutte vinaye anulome, paññatte anulomike.

Anuyogavattaṃ nisāmaya, kusalena buddhimatā kataṃ;
Suvuttaṃ sikkhāpadānulomikaṃ, gatiṃ na nāsento samparāyikaṃ;
Hitesī anuyuñjassu, kālenatthūpasaṃhitaṃ.

Cuditassa ca codakassa ca;
Sahasā vohāraṃ mā padhāresi;
Codako āha āpannoti;
Cuditako āha anāpannoti.

Ubho anukkhipanto, paṭiññānusandhitena kāraye;
Paṭiññā lajjīsu katā, alajjīsu evaṃ na vijjati;
Bahumpi alajjī bhāseyya, vattānusandhitena [vuttānusandhitena (sī. syā. ka.)] kāraye.

Alajjī kīdiso hoti, paṭiññā yassa na rūhati;
Etañca [evañca (ka.)] tāhaṃ pucchāmi, kīdiso vuccati alajjī puggalo.

Sañcicca āpattiṃ āpajjati, āpattiṃ parigūhati;
Agatigamanañca gacchati, ediso vuccati alajjīpuggalo.

Saccaṃ ahampi jānāmi, ediso vuccati alajjīpuggalo;
Aññañca tāhaṃ pucchāmi, kīdiso vuccati lajjīpuggalo.

Sañcicca āpattiṃ nāpajjati, āpattiṃ na parigūhati;
Agatigamanaṃ na gacchati, ediso vuccati lajjīpuggalo.

Saccaṃ ahampi jānāmi, ediso vuccati lajjīpuggalo;
Aññañca tāhaṃ pucchāmi, kīdiso vuccati adhammacodako.

Akāle codeti abhūtena;
Pharusena anatthasaṃhitena;
Dosantaro codeti no mettācitto;
Ediso vuccati adhammacodako.

Saccaṃ ahampi jānāmi, ediso vuccati adhammacodako;
Aññañca tāhaṃ pucchāmi, kīdiso vuccati dhammacodako.

Kālena codeti bhūtena, saṇhena atthasaṃhitena;

Mettācitto codeti no dosantaro;
Ediso vuccati dhammacodako.

Saccaṃ ahampi jānāmi, ediso vuccati dhammacodako;
Aññañca tāhaṃ pucchāmi, kīdiso vuccati bālacodako.

Pubbāparaṃ na jānāti, pubbāparassa akovido;
Anusandhivacanapathaṃ na jānāti;
Anusandhivacanapathassa akovido;
Ediso vuccati bālacodako.

Saccaṃ ahampi jānāmi, ediso vuccati bālacodako;
Aññañca tāhaṃ pucchāmi, kīdiso vuccati paṇḍitacodako.

Pubbāparampi jānāti, pubbāparassa kovido;
Anusandhivacanapathaṃ jānāti, anusandhivacanapathassa kovido;
Ediso vuccati paṇḍitacodako.

Saccaṃ ahampi jānāmi, ediso vuccati paṇḍitacodako;
Aññañca tāhaṃ pucchāmi, codanā kinti vuccati.

Sīlavipattiyā codeti, atho ācāradiṭṭhiyā;
Ājīvenapi codeti, codanā tena vuccatīti.

Aparaṃ gāthāsaṅgaṇikaṃ niṭṭhitaṃ.

Codanākaṇḍaṃ

1. Anuvijjakaanuyogo

360. Anuvijjake codako pucchitabbo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ codesi, kimhi naṃ codesi, sīlavipattiyā vā codesi, ācāravipattiyā vā codesi, diṭṭhivipattiyā vā codesī’’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘sīlavipattiyā vā codemi, ācāravipattiyā vā codemi, diṭṭhivipattiyā vā codemī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘jānāsi panāyasmā sīlavipattiṃ, jānāsi ācāravipattiṃ, jānāsi diṭṭhivipatti’’nti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘jānāmi kho ahaṃ, āvuso, sīlavipattiṃ, jānāmi ācāravipattiṃ, jānāmi diṭṭhivipatti’’nti, so evamassa vacanīyo – ‘‘katamā panāvuso, sīlavipatti? Katamā ācāravipatti? Katamā diṭṭhivipattī’’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘cattāri ca pārājikāni, terasa ca saṅghādisesā – ayaṃ sīlavipatti. Thullaccayaṃ, pācittiyaṃ, pāṭidesanīyaṃ, dukkaṭaṃ, dubbhāsitaṃ, ayaṃ ācāravipatti. Micchādiṭṭhi, antaggāhikā diṭṭhi – ayaṃ diṭṭhivipattī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ codesi, diṭṭhena vā codesi sutena vā codesi parisaṅkāya vā codesī’’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘diṭṭhena vā codemi sutena vā codemi parisaṅkāya vā codemī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ diṭṭhena codesi, kiṃ te diṭṭhaṃ kinti te diṭṭhaṃ, kadā te diṭṭhaṃ, kattha te diṭṭhaṃ pārājikaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, thullaccayaṃ… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ… dubbhāsitaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, kattha ca tvaṃ ahosi, kattha cāyaṃ bhikkhu ahosi, kiñca tvaṃ karosi, kiṃ cāyaṃ bhikkhu karotī’’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘na kho ahaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ diṭṭhena codemi, api ca sutena codemī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ sutena codesi, kiṃ te sutaṃ, kinti te sutaṃ, kadā te sutaṃ, kattha te sutaṃ, pārājikaṃ ajjhāpannoti sutaṃ, saṅghādisesaṃ… thullaccayaṃ… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ… dubbhāsitaṃ ajjhāpannoti sutaṃ, bhikkhussa sutaṃ, bhikkhuniyā sutaṃ, sikkhamānāya sutaṃ, sāmaṇerassa sutaṃ, sāmaṇeriyā sutaṃ, upāsakassa sutaṃ, upāsikāya sutaṃ, rājūnaṃ sutaṃ, rājamahāmattānaṃ sutaṃ, titthiyānaṃ sutaṃ, titthiyasāvakānaṃ suta''nti? So ce evaṃ vadeyya – ''na kho ahaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ sutena codemi, api ca parisaṅkāya codemī''ti, so evamassa vacanīyo – ''yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imaṃ bhikkhuṃ parisaṅkāya codesi, kiṃ parisaṅkasi, kinti parisaṅkasi, kadā parisaṅkasi, kattha parisaṅkasi, pārājikaṃ ajjhāpannoti parisaṅkasi, saṅghādisesaṃ ajjhāpannoti parisaṅkasi, thullaccayaṃ… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ… dubbhāsitaṃ ajjhāpannoti parisaṅkasi, bhikkhussa sutvā parisaṅkasi, bhikkhuniyā sutvā parisaṅkasi, sikkhamānāya sutvā parisaṅkasi, sāmaṇerassa sutvā parisaṅkasi, sāmaṇeriyā sutvā parisaṅkasi, upāsakassa sutvā parisaṅkasi, upāsikāya sutvā parisaṅkasi, rājūnaṃ sutvā parisaṅkasi, rājamahāmattānaṃ sutvā parisaṅkasi, titthiyānaṃ sutvā parisaṅkasi, titthiyasāvakānaṃ sutvā parisaṅkasī''ti?

361. Diṭṭhaṃ diṭṭhena sameti diṭṭhena saṃsandate diṭṭhaṃ;
Diṭṭhaṃ paṭicca na upeti asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya kātabbo tenuposatho.

Sutaṃ sutena sameti sutena saṃsandate sutaṃ;
Sutaṃ paṭicca na upeti asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya kātabbo tenuposatho.

Mutaṃ mutena sameti mutena saṃsandate mutaṃ;
Mutaṃ paṭicca na upeti asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya kātabbo tenuposatho.

362. Codanāya ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Codanāya okāsakammaṃ ādi, kiriyā majjhe, samatho pariyosānaṃ. Codanāya kati mūlāni, kati vatthūni, kati bhūmiyo, katihākārehi codeti? Codanāya dve mūlāni, tīṇi vatthūni, pañca bhūmiyo, dvīhākārehi codeti. Codanāya katamāni dve mūlāni? Samūlikā vā amūlikā vā – codanāya imāni dve mūlāni. Codanāya katamāni tīṇi vatthūni? Diṭṭhena sutena parisaṅkāya – codanāya imāni tīṇi vatthūni. Codanā katamā pañca bhūmiyo? Kālena vakkhāmi no akālena, bhūtena vakkhāmi no abhūtena, saṇhena vakkhāmi no pharusena, atthasaṃhitena vakkhāmi no anatthasaṃhitena, mettācitto vakkhāmi no dosantaroti – codanāya imā pañca bhūmiyo.

Katamehi dvīhākārehi codeti? Kāyena vā codeti vācāya vā codeti – imehi dvīhākārehi codeti.

2. Codakādipaṭipatti

363. Codakena kathaṃ paṭipajjitabbaṃ? Cuditakena kathaṃ paṭipajjitabbaṃ? Saṅghena kathaṃ paṭipajjitabbaṃ? Anuvijjakena kathaṃ paṭipajjitabbaṃ? Codakena kathaṃ paṭipajjitabbanti? Codakena pañcasu dhammesu patiṭṭhāya paro codetabbo. Kālena vakkhāmi no akālena, bhūtena vakkhāmi no abhūtena, saṇhena vakkhāmi no pharusena, atthasaṃhitena vakkhāmi no anatthasaṃhitena, mettācitto vakkhāmi no dosantaroti – codakena evaṃ paṭipajjitabbaṃ. Cuditakena kathaṃ paṭipajjitabbanti? Cuditakena dvīsu dhammesu paṭipajjitabbaṃ. Sacce ca akuppe ca – cuditakena evaṃ paṭipajjitabbaṃ. Saṅghena kathaṃ paṭipajjitabbanti? Saṅghena otiṇṇānotiṇṇaṃ jānitabbaṃ. Saṅghena evaṃ paṭipajjitabbaṃ. Anuvijjakena kathaṃ paṭipajjitabbanti? Anuvijjakena yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasammati tathā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ. Anuvijjakena evaṃ paṭipajjitabbaṃ.

364. Uposatho kimatthāya, pavāraṇā kissa kāraṇā;
Parivāso kimatthāya, mūlāyapaṭikassanā kissa kāraṇā;
Mānattaṃ kimatthāya, abbhānaṃ kissa kāraṇā.

Uposatho sāmaggatthāya, visuddhatthāya pavāraṇā;
Parivāso mānattatthāya, mūlāyapaṭikassanā niggahatthāya;

Mānattaṃ abbhānatthāya, visuddhatthāya abbhānaṃ.

Chandā dosā bhayā mohā, there ca paribhāsati;
Kāyassa bhedā duppañño, khato upahatindriyo;
Nirayaṃ gacchati dummedho, na ca sikkhāya gāravo.

Na ca āmisaṃ nissāya;
Na ca nissāya puggalaṃ;
Ubho ete vivajjetvā;
Yathādhammo tathā kare.

3. Codakassaattajhāpanaṃ

Kodhano upanāhī ca;
Caṇḍo ca paribhāsako;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Upakaṇṇakaṃ jappati jimhaṃ pekkhati;
Vītiharati kummaggaṃ paṭisevati;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Akālena codeti abhūtena;
Pharusena anatthasaṃhitena;
Dosantaro codeti no mettācitto;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Dhammādhammaṃ na jānāti;
Dhammādhammassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Vinayāvinayaṃ na jānāti;
Vinayāvinayassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Bhāsitābhāsitaṃ na jānāti;
Bhāsitābhāsitassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Āciṇṇānāciṇṇaṃ na jānāti;
Āciṇṇānāciṇṇassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Paññattāpaññattaṃ na jānāti;
Paññattāpaññattassa akovido;

Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Āpattānāpattiṃ na jānāti;
Āpattānāpattiyā akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Lahukagarukaṃ na jānāti;
Lahukagarukassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Sāvasesānavasesaṃ na jānāti;
Sāvasesānavasesassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Duṭṭhullāduṭṭhullaṃ na jānāti;
Duṭṭhullāduṭṭhullassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Pubbāparaṃ na jānāti;
Pubbāparassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānaṃ.

Anusandhivacanapathaṃ na jānāti;
Anusandhivacanapathassa akovido;
Anāpattiyā āpattīti ropeti;
Tādiso codako jhāpeti attānanti.

Codanākaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Codanā anuvijjā ca, ādi mūlenuposatho;
Gati codanakaṇḍamhi, sāsanaṃ patiṭṭhāpayanti.

Cūḷasaṅgāmo

1. Anuvijjakassapaṭipatti

365. [pari. 421] Saṅgāmāvacare bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamantena nīcacittena saṅgho upasaṅkamitabbo rajoharaṇasamena cittena; āsanakusalena bhavitabbaṃ nisajjakusalena; there bhikkhū anupakhajjantena, nave bhikkhū āsanena appaṭibāhantena, yathāpatirūpe āsane nisīditabbaṃ; anānākathikena bhavitabbaṃ atiracchānakathikena; sāmaṃ vā dhammo bhāsitabbo paro vā ajjhesitabbo ariyo vā tuṇhībhāvo nātimaññitabbo.

Saṅghena anumatena puggalena anuvijjakena anuvijjitukāmena na upajjhāyo pucchitabbo, na ācariyo pucchitabbo, na saddhivihāriko pucchitabbo, na antevāsiko pucchitabbo, na samānupajjhāyako pucchitabbo, na samānācariyako pucchitabbo, na jāti pucchitabbā, na nāmaṃ pucchitabbaṃ, na gottaṃ pucchitabbaṃ, na āgamo pucchitabbo, na kulapadeso pucchitabbo, na jātibhūmi pucchitabbā. Taṃ kiṃ kāraṇā? Atrassa pemaṃ vā doso vā. Peme vā sati dose vā, chandāpi gaccheyya dosāpi gaccheyya mohāpi gaccheyya bhayāpi gaccheyya.

Saṅghena anumatena puggalena anuvijjakena anuvijjitukāmena saṅghagarukena bhavitabbaṃ no puggalagarukena, saddhammagarukena bhavitabbaṃ no āmisagarukena, atthavasikena bhavitabbaṃ no parisakappikena, kālena anuvijjitabbaṃ no akālena, bhūtena anuvijjitabbaṃ no abhūtena, saṇhena anuvijjitabbaṃ no pharusena, atthasaṃhitena anuvijjitabbaṃ no anatthasaṃhitena, mettācittena anuvijjitabbaṃ no dosantarena, na upakaṇṇakajappinā bhavitabbaṃ, na jimhaṃ pekkhitabbaṃ, na akkhi nikhaṇitabbaṃ, na bhamukaṃ ukkhipitabbaṃ, na sīsaṃ ukkhipitabbaṃ, na hatthavikāro kātabbo, na hatthamuddā dassetabbā.

Āsanakusalena bhavitabbaṃ nisajjakusalena, yugamattaṃ pekkhantena atthaṃ anuvidhiyantena sake āsane nisīditabbaṃ, na ca āsanā vuṭṭhātabbaṃ, na vītihātabbaṃ, na kummaggo sevitabbo, na bāhāvikkhepakaṃ [na vācā vikkhepakaṃ (syā.)] bhaṇitabbaṃ, aturitena bhavitabbaṃ asāhasikena, acaṇḍikatena bhavitabbaṃ vacanakkhame, mettācittena bhavitabbaṃ hitānukampinā, kāruṇikena bhavitabbaṃ hitaparisakkinā, asamphappalāpinā bhavitabbaṃ pariyantabhāṇinā, averavasikena bhavitabbaṃ anasuruttena, attā pariggahetabbo, paro pariggahetabbo, codako pariggahetabbo, cuditako pariggahetabbo, adhammacodako pariggahetabbo, adhammacuditako pariggahetabbo, dhammacodako pariggahetabbo, dhammacuditako pariggahetabbo, vuttaṃ ahāpentena avuttaṃ apakāsentena otiṇṇāni padabyañjanāni sādhukaṃ pariggahetvā paro paṭipucchitvā yathā paṭiññāya kāretabbo, mando hāsetabbo [vepo pahāsetabbo (syā.)], bhīrū assāsetabbo, caṇḍo nisedhetabbo, asuci vibhāvetabbo, ujumaddavena na chandāgatiṃ gantabbaṃ, na dosāgatiṃ gantabbaṃ, na mohāgatiṃ gantabbaṃ, na bhayāgatiṃ gantabbaṃ, majjhattena bhavitabbaṃ dhammesu ca puggalesu ca. Evañca pana anuvijjako anuvijjamāno satthu ceva sāsanakaro hoti, viññūnañca sabrahmacārīnaṃ piyo ca hoti manāpo ca garu ca bhāvanīyo ca.

366. Suttaṃ saṃsandanatthāya, opammaṃ nidassanatthāya, attho viññāpanatthāya, paṭipucchā ṭhapanatthāya, okāsakammaṃ codanatthāya, codanā sāraṇatthāya, sāraṇā savacanīyatthāya, savacanīyaṃ palibodhatthāya, palibodho vinicchayatthāya, vinicchayo santīraṇatthāya, santīraṇaṃ ṭhānāṭhānagamanatthāya, ṭhānāṭhānagamanaṃ dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahatthāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ sampaggahatthāya, saṅgho sampariggahasampaṭicchanatthāya, saṅghena anumatā puggalā paccekaṭṭhāyino avisaṃvādakaṭṭhāyino.

Vinayo saṃvaratthāya, saṃvaro avippaṭisāratthāya, avippaṭisāro pāmujjatthāya, pāmujjaṃ pītatthāya, pīti passaddhatthāya, passaddhi sukhatthāya, sukhaṃ samādhatthāya, samādhi yathābhūtañāṇadassanatthāya, yathābhūtañāṇadassanaṃ nibbidatthāya, nibbidā virāgatthāya, virāgo vimuttatthāya, vimutti vimuttiñāṇadassanatthāya, vimuttiñāṇadassanaṃ anupādāparinibbānatthāya. Etadatthā kathā, etadatthā mantanā, etadatthā upanisā, etadatthaṃ sotāvadhānaṃ – yadidaṃ anupādācittassa vimokkhoti.

367. Anuyogavattaṃ nisāmaya, kusalena buddhimatā kataṃ;
Suvuttaṃ sikkhāpadānulomikaṃ, gatiṃ na nāsento samparāyikaṃ.

Vatthuṃ vipattiṃ āpattiṃ, nidānaṃ ākāraakovido;
Pubbāparaṃ na jānāti, katākataṃ samena ca.

Kammañca adhikaraṇañca, samathe cāpi akovido;
Ratto duṭṭho ca mūḷho ca, bhayā mohā ca gacchati.

Na ca saññattikusalo, nijjhattiyā ca akovido;
Laddhapakkho ahiriko, kaṇhakammo anādaro;
Sa ve [sace (ka.)] tādisako bhikkhu, appaṭikkhoti vuccati.

Vatthuṃ vipattiṃ āpattiṃ, nidānaṃ ākārakovido;
Pubbāparañca jānāti, katākataṃ samena ca.

Kammañca adhikaraṇañca, samathe cāpi kovido;
Aratto aduṭṭho amūḷho, bhayā mohā na gacchati.

Saññattiyā ca kusalo, nijjhattiyā ca kovido;
Laddhapakkho hirimano, sukkakammo sagāravo;
Sa ve tādisako bhikkhu, sappaṭikkhoti vuccatīti.

Cūḷasaṅgāmo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Nīcacittena puccheyya, garu saṅghe na puggale;
Suttaṃ saṃsandanatthāya, vinayānuggahena ca;
Uddānaṃ cūḷasaṅgāme, ekuddeso [ekuddesaṃ (sī. syā.)] idaṃ katanti.

Mahāsaṅgāmo

1. Voharantena jānitabbādi

368. Saṅgāmāvacare bhikkhunā saṅghe voharantena vatthu jānitabbaṃ, vipatti jānitabbā, āpatti jānitabbā, nidānaṃ jānitabbaṃ, ākāro jānitabbo, pubbāparaṃ jānitabbaṃ, katākataṃ jānitabbaṃ, kammaṃ jānitabbaṃ, adhikaraṇaṃ jānitabbaṃ, samatho jānitabbo, na chandāgati gantabbā, na dosāgati gantabbā, na mohāgati gantabbā, na bhayāgati gantabbā, saññāpanīye ṭhāne saññāpetabbaṃ, nijjhāpanīye ṭhāne nijjhāpetabbaṃ, pekkhanīye ṭhāne pekkhitabbaṃ, pasādanīye ṭhāne pasādetabbaṃ, laddhapakkhomhīti parapakkho nāvajānitabbo, bahussutomhīti appassuto nāvajānitabbo, therataromhīti navakataro nāvajānitabbo, asampattaṃ na byāhātabbaṃ, sampattaṃ dhammato vinayato na parihāpetabbaṃ, yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasammati, tathā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ.

369. Vatthu **jānitabba**nti aṭṭhapārājikānaṃ [aṭṭhannaṃ pārājikānaṃ (sī. ka.)] vatthu jānitabbaṃ, tevīsasaṅghādisesānaṃ vatthu jānitabbaṃ, dveaniyatānaṃ vatthu jānitabbaṃ, dvecattārīsanissaggiyānaṃ vatthu jānitabbaṃ, aṭṭhāsītisatapācittiyānaṃ vatthu jānitabbaṃ, dvādasapāṭidesanīyānaṃ vatthu jānitabbaṃ, dukkaṭānaṃ vatthu jānitabbaṃ, dubbhāsitānaṃ vatthu jānitabbaṃ.

370. **Vipatti jānitabbā**ti sīlavipatti jānitabbā, ācāravipatti jānitabbā, diṭṭhivipatti jānitabbā, ājīvavipatti jānitabbā.

371. **Āpatti jānitabbā**ti pārājikāpatti jānitabbā, saṅghādisesāpatti jānitabbā, thullaccayāpatti jānitabbā, pācittiyāpatti jānitabbā, pāṭidesanīyāpatti jānitabbā, dukkaṭāpatti jānitabbā, dubbhāsitāpatti jānitabbā.

372. **Nidānaṃ jānitabba**nti aṭṭhapārājikānaṃ nidānaṃ jānitabbaṃ, tevīsasaṅghādisesānaṃ nidānaṃ jānitabbaṃ, dveaniyatānaṃ nidānaṃ jānitabbaṃ, dvecattārīsanissaggiyānaṃ nidānaṃ jānitabbaṃ, aṭṭhāsītisatapācittiyānaṃ nidānaṃ jānitabbaṃ, dvādasapāṭidesanīyānaṃ nidānaṃ jānitabbaṃ, dukkaṭānaṃ nidānaṃ jānitabbaṃ, dubbhāsitānaṃ nidānaṃ jānitabbaṃ.

373. **Ākāro jānitabbo**ti saṅgho ākārato jānitabbo, gaṇo ākārato jānitabbo, puggalo ākārato jānitabbo, codako ākārato jānitabbo, cuditako ākārato jānitabbo. **Saṅgho ākārato jānitabbo**ti paṭibalo nu kho ayaṃ saṅgho imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ dhammena vinayena satthusāsanena udāhu noti, evaṃ saṅgho ākārato jānitabbo. **Gaṇo ākārato jānitabbo**ti paṭibalo nu kho ayaṃ gaṇo imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ dhammena vinayena satthusāsanena udāhu noti, evaṃ gaṇo ākārato jānitabbo. **Puggalo ākārato jānitabbo**ti paṭibalo nu kho ayaṃ puggalo imaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ dhammena vinayena satthusāsanena udāhu noti, evaṃ puggalo ākārato jānitabbo. **Codako ākārato jānitabbo**ti kacci nu kho ayamāyasmā pañcasu dhammesu patiṭṭhāya paraṃ codeti udāhu noti, evaṃ codako ākārato jānitabbo. **Cuditako ākārato jānitabbo**ti kacci nu kho ayamāyasmā dvīsu dhammesu patiṭṭhito sacce ca akuppe ca udāhu noti, evaṃ cuditako ākārato jānitabbo.

374. **Pubbāparaṃ jānitabba**nti kacci nu kho ayamāyasmā vatthuto vā vatthuṃ saṅkamati, vipattito vā vipattiṃ saṅkamati, āpattito vā āpattiṃ saṅkamati, avajānitvā vā paṭijānāti, paṭijānitvā vā avajānāti, aññena vā aññaṃ paṭicarati, udāhu noti, evaṃ pubbāparaṃ jānitabbaṃ.

375. **Katākataṃ jānitabba**nti methunadhammo jānitabbo, methunadhammassa anulomaṃ jānitabbaṃ, methunadhammassa pubbabhāgo jānitabbo. **Methunadhammo jānitabbo**ti dvayaṃdvayasamāpatti jānitabbā. **Methunadhammassa anulomaṃ jānitabba**nti bhikkhu attano mukhena parassa aṅgajātaṃ gaṇhāti. **Methunadhammassa pubbabhāgo jānitabbo**ti vaṇṇāvaṇṇo [vaṇṇo avaṇṇo (syā.)], kāyasaṃsaggo, duṭṭhullavācā, attakāmapāricariyā, vacanamanuppadānaṃ [dhanamanuppadānaṃ (ka.)].

376. **Kammaṃ jānitabba**nti soḷasakammāni jānitabbāni – cattāri apalokanakammāni jānitabbāni, cattāri ñattikammāni jānitabbāni, cattāri ñattidutiyakammāni jānitabbāni, cattāri ñatticatutthakammāni jānitabbāni.

377. **Adhikaraṇaṃ jānitabba**nti cattāri adhikaraṇāni jānitabbāni – vivādādhikaraṇaṃ jānitabbaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ jānitabbaṃ, āpattādhikaraṇaṃ jānitabbaṃ, kiccādhikaraṇaṃ jānitabbaṃ.

378. **Samatho jānitabbo**ti satta samathā jānitabbā – sammukhāvinayo jānitabbo, sativinayo jānitabbo, amūḷhavinayo jānitabbo, paṭiññātakaraṇaṃ jānitabbaṃ, yebhuyyasikā jānitabbā, tassapāpiyasikā jānitabbā, tiṇavatthārako jānitabbo.

2. Agatiagantabbo

379. **Na chandāgati gantabbā**ti chandāgatiṃ gacchanto kathaṃ chandāgatiṃ gacchati? Idhekacco – ‘‘ayaṃ me upajjhāyo vā ācariyo vā saddhivihāriko vā antevāsiko vā samānupajjhāyako vā samānācariyako vā sandiṭṭho vā sambhatto vā ñātisālohito vā’’ti, tassānukampāya tassānurakkhāya adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatena bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti dīpeti, bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatena abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatenāti dīpeti, anāciṇṇaṃ tathāgatena āciṇṇaṃ tathāgatenāti dīpeti, āciṇṇaṃ tathāgatena anāciṇṇaṃ tathāgatenāti dīpeti, apaññattaṃ tathāgatena paññattaṃ tathāgatenāti dīpeti, paññattaṃ tathāgatena apaññattaṃ tathāgatenāti dīpeti, anāpattiṃ āpattīti dīpeti, āpattiṃ anāpattīti dīpeti, lahukaṃ āpattiṃ garukā āpattīti dīpeti, garukaṃ āpattiṃ lahukā āpattīti dīpeti, sāvasesaṃ āpattiṃ anavasesā āpattīti dīpeti, anavasesaṃ āpattiṃ sāvasesā āpattīti dīpeti, duṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpeti. Imehi aṭṭhārasahi vatthūhi chandāgatiṃ gacchanto bahujanāhitāya paṭipanno hoti bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Imehi aṭṭhārasahi vatthūhi chandāgatiṃ gacchanto khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati. Chandāgatiṃ gacchanto evaṃ chandāgatiṃ gacchati.

380. **Na dosāgati gantabbā**ti dosāgatiṃ gacchanto kathaṃ dosāgatiṃ gacchati? Idhekacco anatthaṃ me acarīti āghātaṃ bandhati, anatthaṃ me caratīti āghātaṃ bandhati, anatthaṃ me carissatīti āghātaṃ bandhati, piyassa me manāpassa anatthaṃ acari… anatthaṃ carati… anatthaṃ carissatīti āghātaṃ bandhati, appiyassa me amanāpassa atthaṃ acari… atthaṃ carati… atthaṃ carissatīti āghātaṃ bandhati. Imehi navahi āghātavatthūhi āghāto paṭighāto kuddho kodhābhibhūto adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpeti. Imehi aṭṭhārasahi vatthūhi dosāgatiṃ gacchanto bahujanāhitāya paṭipanno hoti bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Imehi aṭṭhārasahi vatthūhi dosāgatiṃ gacchanto khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ bahuñca apuññaṃ pasavati. Dosāgatiṃ gacchanto evaṃ dosāgatiṃ gacchati.

381. **Na mohāgati gantabbā**ti mohāgatiṃ gacchanto kathaṃ mohāgatiṃ gacchati? Ratto rāgavasena gacchati, duṭṭho dosavasena gacchati, mūḷho mohavasena gacchati, parāmaṭṭho diṭṭhivasena gacchati, mūḷho saṃmūḷho mohābhibhūto adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti… pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpeti. Imehi aṭṭhārasahi vatthūhi mohāgatiṃ gacchanto bahujanāhitāya paṭipanno hoti bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Imehi aṭṭhārasahi vatthūhi mohāgatiṃ gacchanto khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati. Mohāgatiṃ gacchanto evaṃ mohāgatiṃ gacchati.

382. **Na bhayāgati gantabbā**ti bhayāgatiṃ gacchanto kathaṃ bhayāgatiṃ gacchati? Idhekacco – ‘‘ayaṃ visamanissito vā gahananissito vā balavanissito vā kakkhaḷo pharuso jīvitantarāyaṃ vā brahmacariyantarāyaṃ vā karissatī’’ti, tassa bhayā bhīto adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatena bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti dīpeti, bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatena abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatenāti dīpeti, anāciṇṇaṃ tathāgatena āciṇṇaṃ tathāgatenāti dīpeti, āciṇṇaṃ tathāgatena anāciṇṇaṃ tathāgatenāti dīpeti, apaññattaṃ tathāgatena paññattaṃ tathāgatenāti dīpeti, paññattaṃ tathāgatena apaññattaṃ tathāgatenāti dīpeti, anāpattiṃ āpattīti dīpeti, āpattiṃ anāpattīti dīpeti, lahukaṃ āpattiṃ garukā āpattīti dīpeti, garukaṃ āpattiṃ lahukā āpattīti dīpeti, sāvasesaṃ āpattiṃ anavasesā āpattīti dīpeti, anavasesaṃ āpattiṃ sāvasesā āpattīti dīpeti, duṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpeti. Imehi aṭṭhārasahi vatthūhi bhayāgatiṃ gacchanto bahujanāhitāya paṭipanno hoti bahujanāsukhāya bahuno janassa anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Imehi aṭṭhārasahi vatthūhi bhayāgatiṃ gacchanto khataṃ upahataṃ attānaṃ pariharati, sāvajjo ca hoti sānuvajjo ca viññūnaṃ, bahuñca apuññaṃ pasavati. Bhayāgatiṃ gacchanto evaṃ bhayāgatiṃ gacchati.

Chandā dosā bhayā mohā, yo dhammaṃ ativattati;
Nihīyati tassa yaso, kāḷapakkheva candimāti.

3. Agatiagamanaṃ

383. **Kathaṃ na chandāgatiṃ gacchati**? Adhammaṃ adhammoti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, dhammaṃ dhammoti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, avinayaṃ avinayoti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, vinayaṃ vinayoti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatena abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatenāti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatena bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, anāciṇṇaṃ tathāgatena anāciṇṇaṃ tathāgatenāti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, āciṇṇaṃ tathāgatena āciṇṇaṃ tathāgatenāti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, apaññattaṃ tathāgatena apaññattaṃ tathāgatenāti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, paññattaṃ tathāgatena paññattaṃ tathāgatenāti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, anāpattiṃ anāpattīti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, āpattiṃ āpattīti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, lahukaṃ āpattiṃ lahukā āpattīti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, garukaṃ āpattiṃ garukā āpattīti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, sāvasesaṃ āpattiṃ sāvasesā āpattīti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, anavasesaṃ āpattiṃ anavasesā āpattīti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpento na chandāgatiṃ gacchati, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpento na chandāgatiṃ gacchati. Evaṃ na chandāgatiṃ gacchati.

384. **Kathaṃ na dosāgatiṃ gacchati**? Adhammaṃ adhammoti dīpento na dosāgatiṃ gacchati, dhammaṃ dhammoti dīpento na dosāgatiṃ gacchati…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpento na dosāgatiṃ gacchati, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpento na dosāgatiṃ gacchati. Evaṃ na dosāgatiṃ gacchati.

385. **Kathaṃ na mohāgatiṃ gacchati**? Adhammaṃ adhammoti dīpento na mohāgatiṃ gacchati, dhammaṃ dhammoti dīpento na mohāgatiṃ gacchati…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpento na mohāgatiṃ gacchati, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpento na mohāgatiṃ gacchati. Evaṃ na mohāgatiṃ gacchati.

386. **Kathaṃ na bhayāgatiṃ gacchati**? Adhammaṃ adhammoti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, dhammaṃ dhammoti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, avinayaṃ avinayoti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, vinayaṃ vinayoti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatena abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatenāti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatena bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, anāciṇṇaṃ tathāgatena anāciṇṇaṃ tathāgatenāti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, āciṇṇaṃ tathāgatena āciṇṇaṃ tathāgatenāti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, apaññattaṃ tathāgatena apaññattaṃ tathāgatenāti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, paññattaṃ tathāgatena paññattaṃ tathāgatenāti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, anāpattiṃ anāpattīti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, āpattiṃ āpattīti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, lahukaṃ āpattiṃ lahukā āpattīti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, garukaṃ āpattiṃ garukā āpattīti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, sāvasesaṃ āpattiṃ sāvasesā āpattīti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, anavasesaṃ āpattiṃ anavasesā āpattīti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpento na bhayāgatiṃ gacchati. Evaṃ na bhayāgatiṃ gacchati.

Chandā dosā bhayā mohā, yo dhammaṃ nātivattati;
Āpūrati tassa yaso, sukkapakkheva candimāti.

4. Saññāpanīyādi

387. **Kathaṃ saññāpanīye ṭhāne saññāpeti**? Adhammaṃ adhammoti dīpento saññāpanīye ṭhāne saññāpeti, dhammaṃ dhammoti dīpento saññāpanīye ṭhāne saññāpeti…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpento saññāpanīye ṭhāne saññāpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpento saññāpanīye ṭhāne saññāpeti. Evaṃ saññāpanīye ṭhāne saññāpeti.

388. **Kathaṃ nijjhāpanīye ṭhāne nijjhāpeti**? Adhammaṃ adhammoti dīpento nijjhāpanīye ṭhāne nijjhāpeti, dhammaṃ dhammoti dīpento nijjhāpanīye ṭhāne nijjhāpeti…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpento nijjhāpanīye ṭhāne nijjhāpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpento nijjhāpanīye ṭhāne nijjhāpeti. Evaṃ nijjhāpanīye ṭhāne nijjhāpeti.

389. **Kathaṃ pekkhanīye ṭhāne pekkhati**? Adhammaṃ adhammoti dīpento pekkhanīye ṭhāne pekkhati, dhammaṃ dhammoti dīpento pekkhanīye ṭhāne pekkhati…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpento pekkhanīye ṭhāne pekkhati, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpento pekkhanīye ṭhāne pekkhati. Evaṃ pekkhanīye ṭhāne pekkhati.

390. **Kathaṃ pasādanīye ṭhāne pasādeti**? Adhammaṃ adhammoti dīpento pasādanīye ṭhāne pasādeti, dhammaṃ dhammoti dīpento pasādanīye ṭhāne pasādeti…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpento pasādanīye ṭhāne pasādeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpento pasādanīye ṭhāne pasādeti. Evaṃ pasādanīye ṭhāne pasādeti.

5. Parapakkhādiavajānanaṃ

391. **Kathaṃ laddhapakkhomhīti parapakkhaṃ avajānāti**? Idhekacco laddhapakkho hoti laddhaparivāro pakkhavā ñātimā. ‘‘Ayaṃ aladdhapakkho aladdhaparivāro na pakkhavā na ñātimā’’ti tassa avajānanto adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpeti. Evaṃ laddhapakkhomhīti parapakkhaṃ avajānāti.

392. **Kathaṃ bahussutomhīti appassutaṃ avajānāti**? Idhekacco bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo. ‘‘Ayaṃ appassuto appāgamo appadharo’’ti tassa avajānanto adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti…pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpeti. Evaṃ bahussutomhīti appassutaṃ avajānāti.

393. **Kathaṃ theratoromhīti navakataraṃ avajānāti**? Idhekacco thero hoti rattaññū cirapabbajito ayaṃ navako appaññāto appakataññū imassa vacanaṃ akataṃ bhavissatī’’ti tassa avajānanto adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti …pe… duṭṭhullaṃ āpattiṃ aduṭṭhullā āpattīti dīpeti, aduṭṭhullaṃ āpattiṃ duṭṭhullā āpattīti dīpeti. Evaṃ therataromhīti navakataraṃ avajānāti.

394. **Asampattaṃ na byāharitabba**nti anotiṇṇaṃ bhāraṃ [bhāsaṃ (syā.)] na otāretabbaṃ. **Sampattaṃ dhammato vinayato na parihāpetabba**nti yaṃatthāya saṅgho sannipatito hoti taṃ atthaṃ dhammato vinayato na parihāpetabbaṃ.

395. **Yena dhammenā**ti bhūtena vatthunā. **Yena vinayenā**ti codetvā sāretvā. **Yena satthusāsanenā**ti ñattisampadāya anussāvanasampadāya, yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasammati, tathā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbanti.

6. Anuvijjakassa anuyogaṃ

396. Anuvijjakena codako pucchitabbo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imassa bhikkhuno pavāraṇaṃ ṭhapesi, kimhi naṃ ṭhapesi, sīlavipattiyā vā ṭhapesi, ācāravipattiyā vā ṭhapesi, diṭṭhivipattiyā vā ṭhapesī’’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘sīlavipattiyā vā ṭhapemi ācāravipattiyā vā ṭhapemi diṭṭhivipattiyā vā ṭhapemī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘jānāti panāyasmā sīlavipattiṃ, jānāti ācāravipattiṃ, jānāti diṭṭhivipatti’’nti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘jānāmi kho ahaṃ, āvuso, sīlavipattiṃ, jānāmi ācāravipattiṃ, jānāmi diṭṭhivipatti’’nti, so evamassa vacanīyo – ‘‘katamā panāvuso, sīlavipatti katamā ācāravipatti katamā diṭṭhivipattī’’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘cattāri pārājikāni terasa saṅghādisesā – ayaṃ sīlavipatti. Thullaccayaṃ pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ dukkaṭaṃ dubbhāsitaṃ – ayaṃ ācāravipatti. Micchādiṭṭhi antaggāhikādiṭṭhi – ayaṃ diṭṭhivipattī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imassa bhikkhuno pavāraṇaṃ ṭhapesi, diṭṭhena vā ṭhapesi, sutena vā ṭhapesi, parisaṅkāya vā ṭhapesī’’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘diṭṭhena vā ṭhapemi, sutena vā ṭhapemi, parisaṅkāya vā ṭhapemī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imassa bhikkhuno diṭṭhena pavāraṇaṃ ṭhapesi, kiṃ te diṭṭhaṃ, kinti te diṭṭhaṃ, kadā te diṭṭhaṃ, kattha te diṭṭhaṃ, pārājikaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, thullaccayaṃ… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ… dubbhāsitaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho, kattha ca tvaṃ ahosi, kattha cāyaṃ bhikkhu ahosi, kiñca tvaṃ karosi, kiṃ cāyaṃ bhikkhu karotī’’ti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘na kho ahaṃ, āvuso, imassa bhikkhuno diṭṭhena pavāraṇaṃ ṭhapemi, api ca sutena pavāraṇaṃ ṭhapemī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imassa bhikkhuno sutena pavāraṇaṃ ṭhapesi kiṃ te sutaṃ, kinti te sutaṃ, kadā te sutaṃ, kattha te sutaṃ, pārājikaṃ ajjhāpannoti sutaṃ, saṅghādisesaṃ ajjhāpannoti sutaṃ, thullaccayaṃ… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ… dubbhāsitaṃ ajjhāpannoti sutaṃ, bhikkhussa sutaṃ, bhikkhuniyā sutaṃ, sikkhamānāya sutaṃ, sāmaṇerassa sutaṃ, sāmaṇeriyā sutaṃ, upāsakassa sutaṃ, upāsikāya sutaṃ, rājūnaṃ sutaṃ, rājamahāmattānaṃ sutaṃ, titthiyānaṃ sutaṃ, titthiyasāvakānaṃ suta’’nti? So ce evaṃ vadeyya – ‘‘na kho ahaṃ, āvuso, imassa bhikkhuno sutena pavāraṇaṃ ṭhapemi, api ca parisaṅkāya pavāraṇaṃ ṭhapemī’’ti, so evamassa vacanīyo – ‘‘yaṃ kho tvaṃ, āvuso, imassa bhikkhuno parisaṅkāya pavāraṇaṃ ṭhapesi, kiṃ parisaṅkasi, kinti parisaṅkasi, kadā parisaṅkasi, kattha parisaṅkasi, pārājikaṃ ajjhāpannoti parisaṅkasi, saṅghādisesaṃ ajjhāpannoti parisaṅkasi, thullaccayaṃ… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ… dubbhāsitaṃ ajjhāpannoti parisaṅkasi, bhikkhussa sutvā parisaṅkasi, bhikkhuniyā sutvā parisaṅkasi, sikkhamānāya sutvā parisaṅkasi, sāmaṇerassa sutvā parisaṅkasi, sāmaṇeriyā sutvā parisaṅkasi, upāsakassa sutvā parisaṅkasi, upāsikāya sutvā parisaṅkasi, rājūnaṃ sutvā parisaṅkasi rājamahāmattānaṃ sutvā parisaṅkasi, titthiyānaṃ sutvā parisaṅkasi, titthiyasāvakānaṃ sutvā parisaṅkasī’’ti?

397. Diṭṭhaṃ diṭṭhena sameti, diṭṭhena saṃsandate diṭṭhaṃ;
Diṭṭhaṃ paṭicca na upeti, asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya, kātabbā tena pavāraṇā.

Sutaṃ sutena sameti, sutena saṃsandate sutaṃ;
Sutaṃ paṭicca na upeti, asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya, kātabbā tena pavāraṇā.

Mutaṃ mutena sameti, mutena saṃsandate mutaṃ;
Mutaṃ paṭicca na upeti, asuddhaparisaṅkito;
So puggalo paṭiññāya, kātabbā tena pavāraṇāti.

7. Pucchāvibhāgo

398. Kiṃ te diṭṭhanti katamā pucchā? Kinti te diṭṭhanti katamā pucchā? Kadā te diṭṭhanti katamā pucchā? Kattha te diṭṭhanti katamā pucchā?

399. **Kiṃ te diṭṭha**nti vatthupucchā, vipattipucchā, āpattipucchā, ajjhācārapucchā. Vatthupucchāti – aṭṭhapārājikānaṃ vatthupucchā, tevīsasaṅghādisesānaṃ vatthupucchā, dveaniyatānaṃ vatthupucchā, dvecattārīsanissaggiyānaṃ vatthupucchā, aṭṭhāsītisatapācittiyānaṃ vatthupucchā, dvādasapāṭidesanīyānaṃ vatthupucchā, dukkaṭānaṃ vatthupucchā, dubbhāsitānaṃ vatthupucchā. Vipattipucchāti – sīlavipattipucchā, ācāravipattipucchā, diṭṭhivipattipucchā, ājīvavipattipucchā. Āpattipucchāti – pārājikāpattipucchā, saṅghādisesāpattipucchā, thullaccayāpattipucchā, pācittiyāpattipucchā, pāṭidesanīyāpattipucchā, dukkaṭāpattipucchā, dubbhāsitāpattipucchā. Ajjhācārapucchāti – dvayaṃdvayasamāpattipucchā.

400. **Kinti te diṭṭha**nti liṅgapucchā, iriyāpathapucchā, ākārapucchā, vippakārapucchā. Liṅgapucchāti – dīghaṃ vā rassaṃ vā kaṇhaṃ vā odātaṃ vā. Iriyāpathapucchāti gacchantaṃ vā ṭhitaṃ vā nisinnaṃ vā nipannaṃ vā. Ākārapucchāti gihiliṅge vā titthiyaliṅge vā pabbajitaliṅge vā. Vippakārapucchāti gacchantaṃ vā ṭhitaṃ vā nisinnaṃ vā nipannaṃ vā.

401. **Kadā te diṭṭha**nti kālapucchā, samayapucchā, divasapucchā, utupucchā. Kālapucchāti pubbaṇhakāle vā majjhanhikakāle vā sāyanhakāle vā. Samayapucchāti pubbaṇhasamaye vā majjhanhikasamaye vā sāyanhasamaye vā. Divasapucchāti purebhattaṃ vā pacchābhattaṃ vā rattiṃ vā divā vā kāḷe vā juṇhe vā. Utupucchāti hemante vā gimhe vā vasse vā [vassāne vā (sī.)].

402. **Kattha te diṭṭha**nti ṭhānapucchā, bhūmipucchā, okāsapucchā, padesapucchā. Ṭhānapucchāti bhūmiyā vā pathaviyā vā dharaṇiyā vā jagatiyā vā. Bhūmipucchāti bhūmiyā vā pathaviyā vā pabbate vā pāsāṇe vā pāsāde vā. Okāsapucchāti puratthime vā okāse pacchime vā okāse uttare vā okāse dakkhiṇe vā okāse. Padesapucchāti puratthime vā padese pacchime vā padese uttare vā padese dakkhiṇe vā padeseti.

Mahāsaṅgāmo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Vatthu nidānaṃ ākāro, pubbāparaṃ katākataṃ;
Kammādhikaraṇañceva, samatho chandagāmi ca.

Dosā mohā bhayā ceva, saññā nijjhāpanena ca;
Pekkhā pasāde pakkhomhi, sutatheratarena ca.

Asampattañca sampattaṃ, dhammena vinayena ca;
Satthussa sāsanenāpi, mahāsaṅgāmamañāpanāti.

Kathinabhedo

1. Kathinaatthatādi

403. Kassa kathinaṃ [kaṭhinaṃ (sī. syā.)] anatthataṃ? Kassa kathinaṃ atthataṃ? Kinti kathinaṃ anatthataṃ? Kinti kathinaṃ atthataṃ?

Kassa kathinaṃ anatthatanti? Dvinnaṃ puggalānaṃ anatthataṃ hoti kathinaṃ – anatthārakassa ca ananumodakassa ca. Imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ anatthataṃ hoti kathinaṃ.

Kassa kathinaṃ atthatanti? Dvinnaṃ puggalānaṃ atthataṃ hoti kathinaṃ – atthārakassa ca anumodakassa ca. Imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ atthataṃ hoti kathinaṃ.

Kinti kathinaṃ anatthatanti? Catuvīsatiyā ākārehi anatthataṃ hoti kathinaṃ, na ullikhitamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na dhovanamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na cīvaravicāraṇamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na chedanamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na bandhanamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na ovaṭṭiyakaraṇamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na kaṇḍusakaraṇamattena [na gaṇḍusakaraṇamattena (ka.)] atthataṃ hoti kathinaṃ, na daḷhīkammakaraṇamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na anuvātakaraṇamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na paribhaṇḍakaraṇamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na ovaddheyyakaraṇamattena [na ovaṭṭeyyakaraṇamattena (sī. syā.), na ovadeyyakaraṇamattena (ka.)] atthataṃ hoti kathinaṃ, na kambalamaddanamattena atthataṃ hoti kathinaṃ, na nimittakatena atthataṃ hoti kathinaṃ, na parikathākatena atthataṃ hoti kathinaṃ, na kukkukatena atthataṃ hoti kathinaṃ, na sannidhikatena atthataṃ hoti kathinaṃ, na nissaggiyena atthataṃ hoti kathinaṃ, na akappakatena atthataṃ hoti kathinaṃ, na aññatra saṅghāṭiyā atthataṃ hoti kathinaṃ, na aññatra uttarāsaṅgena atthataṃ hoti kathinaṃ, na aññatra antaravāsakena atthataṃ hoti kathinaṃ, na aññatra pañcakena vā atirekapañcakena vā tadaheva sañchinnena samaṇḍalīkatena atthataṃ hoti kathinaṃ, na aññatra puggalassa atthārā atthataṃ hoti kathinaṃ, sammā ce atthataṃ hoti kathinaṃ taṃ ce nissīmaṭṭho anumodati. Evampi anatthataṃ hoti kathinaṃ.

Nimittakammaṃ nāma nimittaṃ karoti – ‘‘iminā dussena kathinaṃ attharissāmī’’ti. Parikathā nāma parikathaṃ karoti – ‘‘imāya parikathāya kathinadussaṃ nibbattessāmī’’ti. Kukkukataṃ nāma anādiyadānaṃ vuccati. Sannidhi nāma dve sannidhiyo – karaṇasannidhi vā nicayasannidhi vā. Nissaggiyaṃ nāma kayiramāne aruṇaṃ uṭṭhahati [udriyati (sī. syā.)]. Imehi catuvīsatiyā ākārehi anatthataṃ hoti kathinaṃ.

Kinti kathinaṃ atthatanti? Sattarasahi ākārehi atthataṃ hoti kathinaṃ. Ahatena atthataṃ hoti kathinaṃ, ahatakappena atthataṃ hoti kathinaṃ, pilotikāya atthataṃ hoti kathinaṃ, paṃsukūlena atthataṃ hoti kathinaṃ, pāpaṇikena atthataṃ hoti kathinaṃ, animittakatena atthataṃ hoti kathinaṃ, aparikathākatena atthataṃ hoti kathinaṃ, akukkukatena atthataṃ hoti kathinaṃ, asannidhikatena atthataṃ hoti kathinaṃ, anissaggiyena atthataṃ hoti kathinaṃ, kappakatena atthataṃ hoti kathinaṃ, saṅghāṭiyā atthataṃ hoti kathinaṃ, uttarāsaṅgena atthataṃ hoti kathinaṃ, antaravāsakena atthataṃ hoti kathinaṃ, pañcakena vā atirekapañcakena vā tadaheva sañchinnena samaṇḍalīkatena atthataṃ hoti kathinaṃ, puggalassa atthārā atthataṃ hoti kathinaṃ, sammā ce atthataṃ hoti kathinaṃ, taṃ ce sīmaṭṭho anumodati, evampi atthataṃ hoti kathinaṃ. Imehi sattarasahi ākārehi atthataṃ hoti kathinaṃ.

Saha kathinassa atthārā kati dhammā jāyanti? Saha kathinassa atthārā pannarasa dhammā jāyanti – aṭṭha mātikā, dve palibodhā, pañcānisaṃsā. Saha kathinassa atthārā ime pannarasa dhammā jāyanti.

2. Kathinaanantarapaccayādi

404. Payogassa katame dhammā anantarapaccayena paccayo, samanantarapaccayena paccayo, nissayapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo, purejātapaccayena paccayo, pacchājātapaccayena paccayo, sahajātapaccayena paccayo? Pubbakaraṇassa katame dhammā anantarapaccayena paccayo…pe… paccuddhārassa katame dhammā… adhiṭṭhānassa katame dhammā… atthārassa katame dhammā… mātikānañca palibodhānañca katame dhammā… vatthussa katame dhammā anantarapaccayena paccayo, samanantarapaccayena paccayo, nissayapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo, purejātapaccayena paccayo, pacchājātapaccayena paccayo, sahajātapaccayena paccayo?

Pubbakaraṇaṃ payogassa anantarapaccayena paccayo, samanantarapaccayena paccayo, nissayapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo. Payogo pubbakaraṇassa purejātapaccayena paccayo. Pubbakaraṇaṃ payogassa pacchājātapaccayena paccayo. Pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo. Paccuddhāro pubbakaraṇassa anantarapaccayena paccayo, samanantarapaccayena paccayo, nissayapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo. Pubbakaraṇaṃ paccuddhārassa purejātapaccayena paccayo. Paccuddhāro pubbakaraṇassa pacchājātapaccayena paccayo. Pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo. Adhiṭṭhānaṃ paccuddhārassa anantarapaccayena paccayo, samanantarapaccayena paccayo, nissayapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo. Paccuddhāro adhiṭṭhānassa purejātapaccayena paccayo. Adhiṭṭhānaṃ paccuddhārassa pacchājātapaccayena paccayo. Pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo. Atthāro adhiṭṭhānassa anantarapaccayena paccayo, samanantarapaccayena paccayo, nissayapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo. Adhiṭṭhānaṃ atthārassa purejātapaccayena paccayo. Atthāro adhiṭṭhānassa pacchājātapaccayena paccayo. Pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo. Mātikā ca palibodhā ca atthārassa anantarapaccayena paccayo, samanantarapaccayena paccayo, nissayapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo. Atthāro mātikānañca palibodhānañca purejātapaccayena paccayo. Mātikā ca palibodhā ca atthārassa pacchājātapaccayena paccayo. Pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo. Āsā ca anāsā ca vatthussa anantarapaccayena paccayo, samanantarapaccayena paccayo, nissayapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo. Vatthu āsānañca anāsānañca purejātapaccayena paccayo. Āsā ca anāsā ca vatthussa pacchājātapaccayena paccayo. Pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo.

3. Pubbakaraṇanidānādivibhāgo

405. Pubbakaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ? Paccuddhāro kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno? Adhiṭṭhānaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavaṃ, kiṃsambhāraṃ, kiṃsamuṭṭhānaṃ? Atthāro kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno? Mātikā ca palibodhā ca kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavā, kiṃsambhārā kiṃsamuṭṭhānā? Āsā ca anāsā ca kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavā, kiṃsambhārā, kiṃsamuṭṭhānā?

Pubbakaraṇaṃ payoganidānaṃ, payogasamudayaṃ, payogajātikaṃ, payogapabhavaṃ, payogasambhāraṃ, payogasamuṭṭhānaṃ. Paccuddhāro pubbakaraṇanidāno, pubbakaraṇasamudayo, pubbakaraṇajātiko, pubbakaraṇapabhavo, pubbakaraṇasambhāro, pubbakaraṇasamuṭṭhāno. Adhiṭṭhānaṃ paccuddhāranidānaṃ, paccuddhārasamudayaṃ, paccuddhārajātikaṃ, paccuddhārapabhavaṃ, paccuddhārasambhāraṃ, paccuddhārasamuṭṭhānaṃ. Atthāro adhiṭṭhānanidāno, adhiṭṭhānasamudayo, adhiṭṭhānajātiko, adhiṭṭhānapabhavo, adhiṭṭhānasambhāro, adhiṭṭhānasamuṭṭhāno. Mātikā ca palibodhā ca atthāranidānā, atthārasamudayā, atthārajātikā, atthārapabhavā, atthārasambhārā, atthārasamuṭṭhānā. Āsā ca anāsā ca vatthunidānā, vatthusamudayā, vatthujātikā, vatthupabhavā, vatthusambhārā, vatthusamuṭṭhānā.

406. Payogo kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno, pubbakaraṇaṃ…pe… paccuddhāro… adhiṭṭhānaṃ… atthāro… mātikā ca palibodhā ca… vatthu… āsā ca anāsā ca kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavā, kiṃsambhārā, kiṃsamuṭṭhānā?

Payogo hetunidāno, hetusamudayo, hetujātiko, hetupabhavo, hetusambhāro, hetusamuṭṭhāno. Pubbakaraṇaṃ…pe… paccuddhāro… adhiṭṭhānaṃ… atthāro … mātikā ca palibodhā ca… vatthu… āsā ca anāsā ca hetunidānā, hetusamudayā, hetujātikā, hetupabhavā, hetusambhārā, hetusamuṭṭhānā.

407. Payogo kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavo, kiṃsambhāro, kiṃsamuṭṭhāno? Pubbakaraṇaṃ…pe… paccuddhāro… adhiṭṭhānaṃ… atthāro… mātikā ca palibodhā ca… vatthu… āsā ca anāsā ca kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavā, kiṃsambhārā, kiṃsamuṭṭhānā?

Payogo paccayanidāno, paccayasamudayo, paccayajātiko, paccayapabhavo, paccayasambhāro, paccayasamuṭṭhāno. Pubbakaraṇaṃ…pe… paccuddhāro… adhiṭṭhānaṃ… atthāro… mātikā ca palibodhā ca… vatthu… āsā ca anāsā ca paccayanidānā, paccayasamudayā, paccayajātikā, paccayapabhavā, paccayasambhārā, paccayasamuṭṭhānā.

408. Pubbakaraṇaṃ katihi dhammehi saṅgahitaṃ? Pubbakaraṇaṃ sattahi dhammehi saṅgahitaṃ. Dhovanena, vicāraṇena, chedanena, bandhanena, sibbanena, rajanena, kappakaraṇena – pubbakaraṇaṃ imehi sattahi dhammehi saṅgahitaṃ.

Paccuddhāro katihi dhammehi saṅgahito? Paccuddhāro tīhi dhammehi saṅgahito – saṅghāṭiyā, uttarāsaṅgena, antaravāsakena.

Adhiṭṭhānaṃ katihi dhammehi saṅgahitaṃ? Adhiṭṭhānaṃ tīhi dhammehi saṅgahitaṃ – saṅghāṭiyā, uttarāsaṅgena, antaravāsakena.

Atthāro katihi dhammehi saṅgahito? Atthāro ekena dhammena saṅgahito – vacībhedena.

Kathinassa kati mūlāni, kati vatthūni, kati bhūmiyo? Kathinassa ekaṃ mūlaṃ – saṅgho; tīṇi vatthūni – saṅghāṭi, uttarāsaṅgo, antaravāsako, cha bhūmiyo – khomaṃ, kappāsikaṃ, koseyyaṃ, kambalaṃ, sāṇaṃ, bhaṅgaṃ.

Kathinassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Kathinassa pubbakaraṇaṃ ādi, kriyā majjhe, atthāro pariyosānaṃ.

409. Katihaṅgehi samannāgato puggalo abhabbo kathinaṃ attharituṃ? Katihaṅgehi samannāgato puggalo bhabbo kathinaṃ attharituṃ? Aṭṭhahaṅgehi samannāgato puggalo abhabbo kathinaṃ attharituṃ. Aṭṭhahaṅgehi samannāgato puggalo bhabbo kathinaṃ attharituṃ. Katamehi aṭṭhahaṅgehi samannāgato puggalo abhabbo kathinaṃ attharituṃ? Pubbakaraṇaṃ na jānāti, paccuddhāraṃ na jānāti, adhiṭṭhānaṃ na jānāti, atthāraṃ na jānāti, mātikaṃ na jānāti, palibodhaṃ na jānāti, uddhāraṃ na jānāti, ānisaṃsaṃ na jānāti – imehi aṭṭhahaṅgehi samannāgato puggalo abhabbo kathinaṃ attharituṃ. Katamehi aṭṭhahaṅgehi samannāgato puggalo bhabbo kathinaṃ attharituṃ? Pubbakaraṇaṃ jānāti, paccuddhāraṃ jānāti, adhiṭṭhānaṃ jānāti, atthāraṃ jānāti, mātikaṃ jānāti, palibodhaṃ jānāti, uddhāraṃ jānāti, ānisaṃsaṃ jānāti – imehi aṭṭhahaṅgehi samannāgato puggalo bhabbo kathinaṃ attharituṃ.

410. Katinaṃ puggalānaṃ kathinatthārā na ruhanti? Katinaṃ puggalānaṃ kathinatthārā ruhanti? Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kathinatthārā na ruhanti. Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kathinatthārā ruhanti. Katamesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kathinatthārā na ruhanti? Nissīmaṭṭho anumodati, anumodento na vācaṃ bhindati, vācaṃ bhindanto na paraṃ viññāpeti – imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kathinatthārā na ruhanti. Katamesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kathinatthārā ruhanti? Sīmaṭṭho anumodati, anumodento vācaṃ bhindati, vācaṃ bhindanto paraṃ viññāpeti – imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kathinatthārā ruhanti.

411. Kati kathinatthārā na ruhanti? Kati kathinatthārā ruhanti? Tayo kathinatthārā na ruhanti. Tayo kathinatthārā ruhanti. Katame tayo kathinatthārā na ruhanti? Vatthuvipannañceva hoti, kālavipannañca, karaṇavipannañca – ime tayo kathinatthārā na ruhanti. Katame tayo kathinatthārā ruhanti? Vatthusampannañceva hoti, kālasampannañca, karaṇasampannañca – ime tayo kathinatthārā ruhanti.

4. Kathinādijānitabbavibhāgo

412. Kathinaṃ jānitabbaṃ, kathinatthāro jānitabbo, kathinassa atthāramāso jānitabbo, kathinassa atthāravipatti jānitabbā, kathinassa atthārasampatti jānitabbā, nimittakammaṃ jānitabbaṃ, parikathā jānitabbā, kukkukataṃ jānitabbaṃ, sannidhi jānitabbā, nissaggiyaṃ jānitabbaṃ.

Kathinaṃ jānitabbanti tesaññeva dhammānaṃ saṅgaho samavāyo nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo yadidaṃ kathinanti.

Kathinassa atthāramāso jānitabboti vassānassa pacchimo māso jānitabbo.

Kathinassa atthāravipatti jānitabbāti catuvīsatiyā ākārehi kathinassa atthāravipatti jānitabbā.

Kathinassa atthārasampatti jānitabbāti sattarasahi ākārehi kathinassa atthārasampatti jānitabbā.

Nimittakammaṃ jānitabbanti nimittaṃ karoti iminā dussena kathinaṃ attharissāmīti.

Parikathā jānitabbāti parikathaṃ karoti imāya parikathāya kathinadussaṃ nibbattessāmīti.

Kukkukataṃ jānitabbanti anādiyadānaṃ jānitabbaṃ.

Sannidhi jānitabbāti dve sannidhiyo jānitabbā – karaṇasannidhi vā nicayasannidhi vā.

Nissaggiyaṃ jānitabbanti kariyamāne aruṇaṃ uṭṭhahati.

Kathinatthāro jānitabboti sace saṅghassa kathinadussaṃ uppannaṃ hoti, saṅghena kathaṃ paṭipajjitabbaṃ, atthārakena kathaṃ paṭipajjitabbaṃ, anumodakena kathaṃ paṭipajjitabbaṃ.

413. Saṅghena ñattidutiyena kammena kathinatthārakassa bhikkhuno dātabbaṃ, tena kathinatthārakena bhikkhunā tadaheva dhovitvā vimajjitvā vicāretvā chinditvā sibbetvā rajitvā kappaṃ katvā kathinaṃ attharitabbaṃ. Sace saṅghāṭiyā kathinaṃ attharitukāmo hoti, porāṇikā saṅghāṭi paccuddharitabbā, navā saṅghāṭi adhiṭṭhātabbā. Imāya saṅghāṭiyā kathinaṃ attharāmīti vācā bhinditabbā. Sace uttarāsaṅgena kathinaṃ attharitukāmo hoti, porāṇako uttarāsaṅgo paccuddharitabbo, navo uttarāsaṅgo adhiṭṭhātabbo. Iminā uttarāsaṅgena kathinaṃ attharāmīti vācā bhinditabbā. Sace antaravāsakena kathinaṃ attharitukāmo hoti, porāṇako antaravāsako paccuddharitabbo, navo antaravāsako adhiṭṭhātabbo. Iminā antaravāsakena kathinaṃ attharāmīti vācā bhinditabbā. Tena kathinatthārakena bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘atthataṃ, bhante, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodathā’’ti. Tehi anumodakehi bhikkhūhi ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘atthataṃ, āvuso, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodāmā’’ti. Tena kathinatthārakena bhikkhunā sambahule bhikkhū upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassu vacanīyā – ‘‘atthataṃ, bhante, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodathā’’ti. Tehi anumodakehi bhikkhūhi ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘atthataṃ, āvuso, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro anumodāmā’’ti. Tena kathinatthārakena bhikkhunā ekaṃ bhikkhuṃ upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘atthataṃ, āvuso, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodāhī’’ti. Tena anumodakena bhikkhunā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā añjaliṃ paggahetvā evamassa vacanīyo – ‘‘atthataṃ, āvuso, saṅghassa kathinaṃ, dhammiko kathinatthāro, anumodāmī’’ti.

5. Puggalassevakathinatthāro

414. Saṅgho kathinaṃ attharati, gaṇo kathinaṃ attharati, puggalo kathinaṃ attharatīti. Na saṅgho kathinaṃ attharati, na gaṇo kathinaṃ attharati, puggalo kathinaṃ attharatīti. Hañci na saṅgho kathinaṃ attharati, na gaṇo kathinaṃ attharati, puggalo kathinaṃ attharati. Saṅghassa anatthataṃ hoti kathinaṃ, gaṇassa anatthataṃ hoti kathinaṃ, puggalassa atthataṃ hoti kathinaṃ. Saṅgho pātimokkhaṃ uddisati gaṇo pātimokkhaṃ uddisati puggalo pātimokkhaṃ uddisatīti na saṅgho pātimokkhaṃ uddisati, na gaṇo pātimokkhaṃ uddisati, puggalo pātimokkhaṃ uddisatīti. Hañci na saṅgho pātimokkhaṃ uddisati, na gaṇo pātimokkhaṃ uddisati, puggalo pātimokkhaṃ uddisati. Saṅghassa anuddiṭṭhaṃ hoti pātimokkhaṃ, gaṇassa anuddiṭṭhaṃ hoti pātimokkhaṃ, puggalassa uddiṭṭhaṃ hoti pātimokkhaṃ. Saṅghassa sāmaggiyā gaṇassa sāmaggiyā puggalassa uddesā saṅghassa uddiṭṭhaṃ hoti pātimokkhaṃ, gaṇassa uddiṭṭhaṃ hoti pātimokkhaṃ, puggalassa uddiṭṭhaṃ hoti pātimokkhaṃ. Evameva na saṅgho kathinaṃ attharati, na gaṇo kathinaṃ attharati, puggalo kathinaṃ attharati. Saṅghassa anumodanāya gaṇassa anumodanāya puggalassa atthārā saṅghassa atthataṃ hoti kathinaṃ, gaṇassa atthataṃ hoti kathinaṃ, puggalassa atthataṃ hoti kathinanti.

6. Palibodhapañhābyākaraṇaṃ

415. Pakkamanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ pucchāmi, katamo palibodho paṭhamaṃ chijjati.

Pakkamanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, cīvarapalibodho paṭhamaṃ chijjati;
Tassa saha bahisīmagamanā, āvāsapalibodho chijjati.

Niṭṭhānantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;

Etañca tāhaṃ pucchāmi, katamo palibodho paṭhamaṃ chijjati.

Niṭṭhānantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, āvāsapalibodho paṭhamaṃ chijjati;
Cīvare niṭṭhite cīvarapalibodho chijjati.

Sanniṭṭhānantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ pucchāmi, katamo palibodho paṭhamaṃ chijjati.

Sanniṭṭhānantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, dve palibodhā apubbaṃ acarimaṃ chijjanti.

Nāsanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ pucchāmi, katamo palibodho paṭhamaṃ chijjati.

Nāsanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, āvāsapalibodho paṭhamaṃ chijjati;
Cīvare naṭṭhe cīvarapalibodho chijjati.

Savanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ pucchāmi, katamo palibodho paṭhamaṃ chijjati.

Savanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, cīvarapalibodho paṭhamaṃ chijjati;
Tassa saha savanena, āvāsapalibodho chijjati.

Āsāvacchediko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ pucchāmi, katamo palibodho paṭhamaṃ chijjati.

Āsāvacchediko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, āvāsapalibodho paṭhamaṃ chijjati;
Cīvarāsāya upacchinnāya cīvarapalibodho chijjati.

Sīmātikkamanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ pucchāmi, katamo palibodho paṭhamaṃ chijjati.

Sīmātikkamanantiko kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, cīvarapalibodho paṭhamaṃ chijjati;
Tassa bahisīme [bahisīmagatassa (sī. syā.)] āvāsapalibodho chijjati.

Sahubbhāro kathinuddhāro [saubbhāro (ka.)], vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ pucchāmi, katamo palibodho paṭhamaṃ chijjati.

Sahubbhāro kathinuddhāro, vutto ādiccabandhunā;
Etañca tāhaṃ vissajjissaṃ, dve palibodhā apubbaṃ acarimaṃ chijjantīti.

416. Kati kathinuddhārā saṅghādhīnā? Kati kathinuddhārā puggalādhīnā? Kati kathinuddhārā neva saṅghādhīnā na puggalādhīnā? Eko kathinuddhāro saṅghādhīno – antarubbhāro. Cattāro kathinuddhārā puggalādhīnā – pakkamanantiko, niṭṭhānantiko, sanniṭṭhānantiko, sīmātikkamanantiko. Cattāro kathinuddhārā neva saṅghādhīnā na puggalādhīnā – nāsanantiko, savanantiko, āsāvacchediko, sahubbhāro. Kati kathinuddhārā antosīmāya uddhariyyanti? Kati kathinuddhārā bahisīmāya uddhariyyanti? Kati kathinuddhārā siyā antosīmāya uddhariyyanti siyā bahisīmāya uddhariyyanti? Dve kathinuddhārā antosīmāya uddhariyyanti – antarubbhāro, sahubbhāro. Tayo kathinuddhārā bahisīmāya uddhariyyanti – pakkamanantiko, savanantiko, sīmātikkamanantiko. Cattāro kathinuddhārā siyā antosīmāya uddhariyyanti siyā bahisīmāya uddhariyyanti – niṭṭhānantiko, sanniṭṭhānantiko, nāsanantiko, āsāvacchediko.

Kati kathinuddhārā ekuppādā ekanirodhā? Kati kathinuddhārā ekuppādā nānānirodhā? Dve kathinuddhārā ekuppādā ekanirodhā – antarubbhāro, sahubbhāro. Avasesā kathinuddhārā ekuppādā nānānirodhāti.

Kathinabhedo niṭṭhito.

Tassuddānaṃ –

Kassa kinti pannarasa, dhammā nidānahetu ca;
Paccayasaṅgahamūlā, ādi ca atthārapuggalā [aṭṭhapuggalā (sī.)].

Tiṇṇaṃ [bhedato tiṇṇaṃ (ka.)] tayo jānitabbaṃ, atthāraṃ uddesena ca;
Palibodhādhinā, sīmāya uppādanirodhena cāti [ito paraṃ ‘‘parivāraṃ niṭṭhitaṃ’’ itipāṭho kesuci potthakesu dissati].

Upālipañcakaṃ

1. Anissitavaggo

417. Tena samayena buddho bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā upāli yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā upāli bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ nānissitena vatthabba’’nti?

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ nānissitena vatthabbaṃ. [pari. 325] Katamehi pañcahi? Uposathaṃ na jānāti, uposathakammaṃ na jānāti, pātimokkhaṃ na jānāti, pātimokkhuddesaṃ na jānāti, ūnapañcavasso hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ nānissitena vatthabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ anissitena vatthabbaṃ. Katamehi pañcahi? Uposathaṃ jānāti, uposathakammaṃ jānāti, pātimokkhaṃ jānāti, pātimokkhuddesaṃ jānāti, pañcavasso vā hoti atirekapañcavasso vā – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ anissitena vatthabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ nānissitena vatthabbaṃ. Katamehi pañcahi? Pavāraṇaṃ na jānāti, pavāraṇākammaṃ na jānāti, pātimokkhaṃ na jānāti, pātimokkhuddesaṃ na jānāti, ūnapañcavasso hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ nānissitena vatthabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ anissitena vatthabbaṃ. Katamehi pañcahi? Pavāraṇaṃ jānāti, pavāraṇākammaṃ jānāti, pātimokkhaṃ jānāti, pātimokkhuddesaṃ jānāti, pañcavasso vā hoti atirekapañcavasso vā – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ anissitena vatthabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ nānissitena vatthabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, ūnapañcavasso hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ nānissitena vatthabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ anissitena vatthabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, pañcavasso vā hoti atirekapañcavasso vā – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā yāvajīvaṃ anissitena vatthabbaṃ''.

418. ''Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo''ti?

[mahāva. 84] ''Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Katamehi pañcahi? Na paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā gilānaṃ upaṭṭhātuṃ vā upaṭṭhāpetuṃ vā, anabhirataṃ vūpakāsetuṃ vā vūpakāsāpetuṃ vā, uppannaṃ kukkuccaṃ dhammato vinodetuṃ [imasmiṃ ṭhāne sabbattha ''vinodetuṃ vā vinodāpetuṃ vā''ti pāṭho dissati, vimativinodanīṭīkāya mahāvaggavaṇṇanā oloketabbā], abhidhamme vinetuṃ, abhivinaye vinetuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ, nissayo dātabbo, sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Katamehi pañcahi? Paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā gilānaṃ upaṭṭhātuṃ vā upaṭṭhāpetuṃ vā, anabhirataṃ vūpakāsetuṃ vā vūpakāsāpetuṃ vā, uppannaṃ kukkuccaṃ dhammato vinodetuṃ, abhidhamme vinetuṃ, abhivinaye vinetuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ, nissayo dātabbo, sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo.

''Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Katamehi pañcahi? Na paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā abhisamācārikāya sikkhāya sikkhāpetuṃ, ādibrahmacāriyakāya sikkhāya vinetuṃ, adhisīle vinetuṃ, adhicitte vinetuṃ, adhipaññāya vinetuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā na upasampādetabbaṃ, na nissayo dātabbo, na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ, nissayo dātabbo, sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo. Katamehi pañcahi? Paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā abhisamācārikāya sikkhāya sikkhāpetuṃ, ādibrahmacāriyakāya sikkhāya vinetuṃ, adhisīle vinetuṃ, adhicitte vinetuṃ, adhipaññāya vinetuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā upasampādetabbaṃ, nissayo dātabbo, sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo''ti.

419. ''Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabba''nti?

Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca, micchādiṭṭhiko ca hoti, ājīvavipanno ca – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ.

''Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Adhisīle sīlavipanno hoti, ajjhācāre ācāravipanno hoti, atidiṭṭhiyā diṭṭhivipanno hoti, micchādiṭṭhiko ca hoti, ājīvavipanno ca – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ.

''Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Kāyikena davena samannāgato hoti, vācasikena davena samannāgato hoti, kāyikavācasikena davena samannāgato hoti, micchādiṭṭhiko ca hoti, ājīvavipanno ca – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ.

''Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Kāyikena anācārena samannāgato hoti, vācasikena anācārena samannāgato hoti, kāyikavācasikena anācārena samannāgato hoti, micchādiṭṭhiko ca hoti, ājīvavipanno ca – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Kāyikena upaghātikena samannāgato hoti, vācasikena upaghātikena samannāgato hoti, kāyikavācasikena upaghātikena samannāgato hoti, micchādiṭṭhiko ca hoti, ājīvavipanno ca – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Kāyikena micchājīvena samannāgato hoti, vācasikena micchājīvena samannāgato hoti, kāyikavācasikena micchājīvena samannāgato hoti, micchādiṭṭhiko ca hoti, ājīvavipanno ca – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ āpanno kammakato upasampādeti, nissayaṃ deti, sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpeti, bhikkhunovādakasammutiṃ sādiyati, sammatopi bhikkhuniyo ovadati – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Yāya āpattiyā saṅghena kammaṃ kataṃ hoti taṃ āpattiṃ āpajjati, aññaṃ vā tādisikaṃ, tato vā pāpiṭṭhataraṃ, kammaṃ garahati, kammike garahati – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati, micchādiṭṭhiko ca hoti, ājīvavipanno ca – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ kātabba’’nti.

Anissitavaggo niṭṭhito paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Uposathaṃ pavāraṇaṃ, āpatti ca gilānakaṃ;
Abhisamācāralajjī ca, adhisīle davena ca.

Anācāraṃ upaghāti, micchā āpattimeva ca;
Yāyāpattiyā buddhassa, paṭhamo vaggasaṅgahoti.

2. Nappaṭippassambhanavaggo

420. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabba’’nti?

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ āpanno kammakato upasampādeti, nissayaṃ deti, sāmaṇeraṃ upaṭṭhāpeti, bhikkhunovādakasammutiṃ sādiyati, sammatopi bhikkhuniyo ovadati – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabbaṃ.

[cūḷava. 8-9, 18, 30-31, 43, 53, 62, 72] ‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabbaṃ. Katamehi pañcahi? Yāya āpattiyā saṅghena kammaṃ kataṃ hoti taṃ āpattiṃ āpajjati, aññaṃ vā tādisikaṃ, tato vā pāpiṭṭhataraṃ, kammaṃ garahati, kammike garahati – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabbaṃ. Katamehi pañcahi? Buddhassa avaṇṇaṃ bhāsati, dhammassa avaṇṇaṃ bhāsati, saṅghassa avaṇṇaṃ bhāsati, micchādiṭṭhiko ca hoti, ājīvavipanno ca – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabbaṃ. Katamehi pañcahi? Alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca, omaddakārako ca hoti, vattesu sikkhāya ca na paripūrakārī – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno kammaṃ nappaṭippassambhetabba’’nti.

421. ‘‘Saṅgāmāvacarena, bhante, bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamantena kati dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā saṅgho upasaṅkamitabbo’’ti?

[pari. 365] ‘‘Saṅgāmāvacarena, upāli, bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamantena pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā saṅgho upasaṅkamitabbo. Katame pañca? Saṅgāmāvacarena, upāli, bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamantena nīcacittena saṅgho upasaṅkamitabbo, rajoharaṇasamena cittena, āsanakusalena bhavitabbaṃ nissajjakusalena, there bhikkhū anupakhajjantena, nave bhikkhū āsanena appaṭibāhantena yathāpatirūpe āsane nisīditabbaṃ, anānākathikena bhavitabbaṃ atiracchānakathikena, sāmaṃ vā dhammo bhāsitabbo, paro vā ajjhesitabbo, ariyo vā tuṇhibhāvo nātimaññitabbo, sace, upāli, saṅgho samaggakaraṇīyāni kammāni karoti tatra ce, upāli, bhikkhuno nakkhamati, api diṭṭhāvikammaṃ katvā ñāpetabbā sāmaggī. Taṃ kissahetu? Māhaṃ saṅghena nānatto assanti. Saṅgāmāvacarenupāli, bhikkhunā saṅghaṃ upasaṅkamantena ime pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā saṅgho upasaṅkamitabbo’’ti.

422. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanaakanto ca hoti bahujanaamanāpo ca bahujanaarucito cā’’ti?

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanaakanto ca hoti bahujanaamanāpo ca bahujanaarucito ca. Katamehi pañcahi? Ussitamantī ca hoti, nissitajappī ca, na ca bhāsānusandhikusalo hoti, na yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā codetā hoti, na yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā kāretā hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanaakanto ca hoti bahujanaamanāpo ca bahujanaarucito ca. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanakanto ca hoti bahujanamanāpo ca bahujanaarucito ca. Katamehi pañcahi? Na ussitamantī ca hoti, na nissitajappī ca, bhāsānusandhikusalo ca hoti, yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā codetā hoti, yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā kāretā hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanakanto ca hoti bahujanamanāpo ca bahujanarucito ca.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanaakanto ca hoti bahujanaamanāpo ca bahujanaarucito ca. Katamehi pañcahi? Ussādetā ca hoti, apasādetā ca, adhammaṃ gaṇhāti, dhammaṃ paṭibāhati, samphañca bahuṃ bhāsati – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanaakanto ca hoti bahujanaamanāpo ca bahujanaarucito ca. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanakanto ca hoti bahujanamanāpo ca bahujanarucito ca. Katamehi pañcahi? Na ussādetā ca hoti, na apasādetā ca, dhammaṃ gaṇhāti, adhammaṃ paṭibāhati, samphañca na bahuṃ bhāsati – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanakanto ca hoti bahujanamanāpo ca bahujanarucito ca.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanaakanto ca hoti bahujanaamanāpo ca bahujanaarucito ca. Katamehi pañcahi? Pasayhapavattā hoti, anokāsakammaṃ kāretvā pavattā hoti, na yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā codetā hoti, na yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā kāretā hoti, na yathādiṭṭhiyā byākatā hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanaakanto ca hoti bahujanaamanāpo ca bahujanaarucito ca. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanakanto ca hoti bahujanamanāpo ca bahujanarucito ca. Katamehi pañcahi? Na pasayhapavattā hoti, okāsakammaṃ kāretvā pavattā hoti, yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā codetā hoti, yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā kāretā hoti, yathādiṭṭhiyā byākatā hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu saṅghe voharanto bahujanakanto ca hoti bahujanamanāpo ca bahujanarucito cā''ti.

423. ''Kati nu kho, bhante, ānisaṃsā vinayapariyattiyā''ti?

''Pañcime, upāli, ānisaṃsā vinayapariyattiyā. Katame pañca? Attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito, kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti, visārado saṅghamajjhe voharati, paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhāti, saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hoti – imehi kho, upāli, pañcānisaṃsā vinayapariyattiyā''.

Nappaṭippassambhanavaggo niṭṭhito dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Āpanno yāyavaṇṇañca, alajjī saṅgāmena ca;
Ussitā ussādetā ca, pasayha pariyattiyāti.

Paṭhamayamakapaññatti.

3. Vohāravaggo

424. ''Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabba''nti?

''Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ na jānāti, āpattisamuṭṭhānaṃ na jānāti, āpattiyā payogaṃ na jānāti, āpattiyā vūpasamaṃ na jānāti, āpattiyā na vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ jānāti, āpattisamuṭṭhānaṃ jānāti, āpattiyā payogaṃ jānāti, āpattiyā vūpasamaṃ jānāti, āpattiyā vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

''Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Adhikaraṇaṃ na jānāti, adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ na jānāti, adhikaraṇassa payogaṃ na jānāti, adhikaraṇassa vūpasamaṃ na jānāti, adhikaraṇassa na vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Adhikaraṇaṃ jānāti, adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ jānāti, adhikaraṇassa payogaṃ jānāti, adhikaraṇassa vūpasamaṃ jānāti, adhikaraṇassa vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

''Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Pasayhapavattā hoti, anokāsakammaṃ kāretvā pavattā hoti, na yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā codetā hoti, na yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā kāretā hoti, na yathādiṭṭhiyā byākatā hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Na pasayhapavattā hoti, okāsakammaṃ kāretvā pavattā hoti, yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā codetā hoti, yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā kāretā hoti, yathādiṭṭhiyā byākatā hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, sappaṭikammaṃ appaṭikammaṃ āpattiṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, sappaṭikammaṃ appaṭikammaṃ āpattiṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Kammaṃ na jānāti, kammassa karaṇaṃ na jānāti, kammassa vatthuṃ na jānāti, kammassa vattaṃ na jānāti, kammassa vūpasamaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Kammaṃ jānāti, kammassa karaṇaṃ jānāti, kammassa vatthuṃ jānāti, kammassa vattaṃ jānāti, kammassa vūpasamaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ na jānāti, nidānaṃ na jānāti, paññattiṃ na jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ na jānāti, anusandhivacanapathaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ jānāti, nidānaṃ jānāti, paññattiṃ jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ jānāti, anusandhivacanapathaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, alajjī ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, lajjī ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, akusalo ca hoti vinaye – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, kusalo ca hoti vinaye – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Ñattiṃ na jānāti, ñattiyā karaṇaṃ na jānāti, ñattiyā anussāvanaṃ na jānāti, ñattiyā samathaṃ na jānāti, ñattiyā vūpasamaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Ñattiṃ jānāti, ñattiyā karaṇaṃ jānāti, ñattiyā anussāvanaṃ jānāti, ñattiyā samathaṃ jānāti, ñattiyā vūpasamaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Suttaṃ na jānāti, suttānulomaṃ na jānāti, vinayaṃ na jānāti, vinayānulomaṃ na jānāti, na ca ṭhānāṭhānakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Suttaṃ jānāti, suttānulomaṃ jānāti, vinayaṃ jānāti, vinayānulomaṃ jānāti, ṭhānāṭhānakusalo ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Dhammaṃ na jānāti, dhammānulomaṃ na jānāti, vinayaṃ na jānāti, vinayānulomaṃ na jānāti, na ca pubbāparakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe na voharitabbaṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Dhammaṃ jānāti, dhammānulomaṃ jānāti, vinayaṃ jānāti, vinayānulomaṃ jānāti, pubbāparakusalo ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saṅghe voharitabba’’nti.

Vohāravaggo niṭṭhito tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Āpatti adhikaraṇaṃ, pasayhāpatti jānanā;
Kammaṃ vatthuṃ alajjī ca, akusalo ca ñattiyā;
Suttaṃ na jānāti dhammaṃ, tatiyo vaggasaṅgahoti.

4. Diṭṭhāvikammavaggo

425. ‘‘Kati nu kho, bhante, adhammikā diṭṭhāvikammā’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, adhammikā diṭṭhāvikammā. Katame pañca? Anāpattiyā diṭṭhiṃ āvi karoti, adesanāgāminiyā āpattiyā diṭṭhiṃ āvi karoti, desitāya āpattiyā diṭṭhiṃ āvi karoti, catūhi pañcahi diṭṭhiṃ āvi karoti, mano mānasena diṭṭhiṃ āvi karoti – ime kho, upāli, pañca adhammikā diṭṭhāvikammā.

‘‘Pañcime, upāli, dhammikā diṭṭhāvikammā. Katame pañca? Āpattiyā diṭṭhiṃ āvi karoti, desanāgāminiyā āpattiyā diṭṭhiṃ āvi karoti, adesitāya āpattiyā diṭṭhiṃ āvi karoti, na catūhi pañcahi diṭṭhiṃ āvi karoti, na mano mānasena diṭṭhiṃ āvi karoti – ime kho, upāli, pañca dhammikā diṭṭhāvikammā.

‘‘Aparepi, upāli, pañca adhammikā diṭṭhāvikammā. Katame pañca? Nānāsaṃvāsakassa santike diṭṭhiṃ āvi karoti, nānāsīmāya ṭhitassa santike diṭṭhiṃ āvi karoti, apakatattassa santike diṭṭhiṃ āvi karoti, catūhi pañcahi diṭṭhiṃ āvi karoti, mano mānasena diṭṭhiṃ āvi karoti – ime kho, upāli, pañca adhammikā diṭṭhāvikammā.

‘‘Pañcime, upāli, dhammikā diṭṭhāvikammā. Katame pañca? Samānasaṃvāsakassa santike diṭṭhiṃ āvi karoti, samānasīmāya ṭhitassa santike diṭṭhiṃ āvi karoti, pakatattassa santike diṭṭhiṃ āvi karoti, na catūhi pañcahi diṭṭhiṃ āvi karoti, na mano mānasena diṭṭhiṃ āvi karoti – ime kho, upāli, pañca dhammikā diṭṭhāvikammāti.

426. ‘‘Kati nu kho, bhante, adhammikā paṭiggahā’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, adhammikā paṭiggahā. Katame pañca? Kāyena diyyamānaṃ kāyena appaṭiggahitaṃ, kāyena diyyamānaṃ kāyappaṭibaddhena appaṭiggahitaṃ, kāyappaṭibaddhena diyyamānaṃ kāyena appaṭiggahitaṃ, kāyappaṭibaddhena diyyamānaṃ kāyappaṭibaddhena appaṭiggahitaṃ, nissaggiyena diyyamānaṃ kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā appaṭiggahitaṃ – ime kho, upāli, pañca adhammikā paṭiggahā.

‘‘Pañcime, upāli, dhammikā paṭiggahā. Katame pañca? Kāyena diyyamānaṃ kāyena paṭiggahitaṃ, kāyena diyyamānaṃ kāyappaṭibaddhena paṭiggahitaṃ, kāyappaṭibaddhena diyyamānaṃ kāyena paṭiggahitaṃ, kāyappaṭibaddhena diyyamānaṃ kāyappaṭibaddhena paṭiggahitaṃ, nissaggiyena diyyamānaṃ kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā paṭiggahitaṃ – ime kho, upāli, pañca dhammikā paṭiggahā''ti.

427. ''Kati nu kho, bhante, anatirittā''ti? ''Pañcime, upāli, anatirittā. Katame pañca? [pāci. 239] Akappiyakataṃ hoti, appaṭiggahitakataṃ hoti anuccāritakataṃ hoti, ahatthapāse kataṃ hoti, alametaṃ sabbanti avuttaṃ hoti – ime kho, upāli, pañca anatirittā.

''Pañcime, upāli, atirittā. Katame pañca? [pāci. 239] Kappiyakataṃ hoti, paṭiggahitakataṃ hoti, uccāritakataṃ hoti, hatthapāse kataṃ hoti, alametaṃ sabbanti vuttaṃ hoti – ime kho, upāli, pañca atirittā''ti.

428. ''Katihi nu kho, bhante, ākārehi pavāraṇā paññāyatī''ti? ''Pañcahupāli, ākārehi pavāraṇā paññāyati. Katamehi pañcahi? [pāci. 239] Asanaṃ paññāyati, bhojanaṃ paññāyati, hatthapāse ṭhito abhiharati, paṭikkhepo paññāyati – imehi kho, upāli, pañcahākārehi pavāraṇā paññāyatī''ti.

429. ''Kati nu kho, bhante, adhammikā paṭiññātakaraṇā''ti? ''Pañcime, upāli, adhammikā paṭiññātakaraṇā. Katame pañca? Bhikkhu pārājikaṃ ajjhāpanno hoti, pārājikena codiyamāno saṅghādisesaṃ ajjhāpanno paṭijānāti, taṃ saṅgho saṅghādisesena kāreti, adhammikaṃ paṭiññātakaraṇaṃ. Bhikkhu pārājikaṃ ajjhāpanno hoti, pārājikena codiyamāno pācittiyaṃ…pe… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ ajjhāpanno paṭijānāti, taṃ saṅgho dukkaṭena kāreti, adhammikaṃ paṭiññātakaraṇaṃ. Bhikkhu saṅghādisesaṃ…pe… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ ajjhāpanno hoti. Dukkaṭena codiyamāno pārājikaṃ ajjhāpanno paṭijānāti, taṃ saṅgho pārājikena kāreti, adhammikaṃ paṭiññātakaraṇaṃ. Bhikkhu dukkaṭaṃ ajjhāpanno hoti, dukkaṭena codiyamāno saṅghādisesaṃ…pe… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ ajjhāpanno paṭijānāti, taṃ saṅgho pāṭidesanīyena kāreti – adhammikaṃ paṭiññātakaraṇaṃ. Ime kho, upāli, pañca adhammikā paṭiññātakaraṇā.

''Pañcime, upāli, dhammikā paṭiññātakaraṇā. Katame pañca? Bhikkhu pārājikaṃ ajjhāpanno hoti, pārājikena codiyamāno pārājikaṃ ajjhāpanno paṭijānāti, taṃ saṅgho pārājikena kāreti, dhammikaṃ paṭiññātakaraṇaṃ. Bhikkhu saṅghādisesaṃ…pe… pācittiyaṃ… pāṭidesanīyaṃ… dukkaṭaṃ ajjhāpanno hoti, dukkaṭena codiyamāno dukkaṭaṃ ajjhāpanno paṭijānāti, taṃ saṅgho dukkaṭena kāreti, dhammikaṃ paṭiññātakaraṇaṃ. Ime kho, upāli, pañca dhammikā paṭiññātakaraṇā''ti.

430. ''Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa nālaṃ okāsakammaṃ kātu''nti? ''Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa nālaṃ okāsakammaṃ kātuṃ. Katamehi pañcahi? Alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca, cāvanādhippāyo vattā hoti, no vuṭṭhānādhippāyo – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa nālaṃ okāsakammaṃ kātuṃ.

''Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa alaṃ okāsakammaṃ kātuṃ. Katamehi pañcahi? Lajjī ca hoti, paṇḍito ca, pakatatto ca, vuṭṭhānādhippāyo vattā hoti, no cāvanādhippāyo – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa alaṃ okāsakammaṃ kātu''nti.

431. ''Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ vinayo na sākacchitabbo''ti? ''Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ vinayo na sākacchitabbo. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ na jānāti, nidānaṃ na jānāti, paññattiṃ na jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ na jānāti, anusandhivacanapathaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ vinayo na sākacchitabbo.

''Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ vinayo sākacchitabbo. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ jānāti, nidānaṃ jānāti, paññattiṃ jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ jānāti, anusandhivacanapathaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ vinayo sākacchitabbo''ti.

432. ''Kati nu kho, bhante, pañhāpucchā''ti? ''Pañcimā, upāli, pañhāpucchā. Katamā pañca? Mandattā momūhattā pañhaṃ pucchati, pāpiccho icchāpakato pañhaṃ pucchati, paribhavā pañhaṃ pucchati, aññātukāmo pañhaṃ pucchati, sace me pañhaṃ puṭṭho sammadeva byākarissati iccetaṃ kusalaṃ no ce pañhaṃ puṭṭho sammadeva byākarissati ahamassa sammadeva byākarissāmīti pañhaṃ pucchati – imā kho, upāli, pañca pañhāpucchā''ti.

433. ''Kati nu kho, bhante, aññabyākaraṇā''ti? ''Pañcime, upāli, aññabyākaraṇā. Katame pañca? Mandattā momūhattā aññaṃ byākaroti, pāpiccho icchāpakato aññaṃ byākaroti, ummādā cittakkhepā aññaṃ byākaroti, adhimānena aññaṃ byākaroti, bhūtaṃ aññaṃ byākaroti – ime kho, upāli, pañca aññabyākaraṇā''ti.

434. ''Kati nu kho, bhante, visuddhiyo''ti? ''Pañcimā, upāli, visuddhiyo. Katamā pañca? Nidānaṃ uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ ayaṃ paṭhamā visuddhi, nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ ayaṃ dutiyā visuddhi, nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā terasa saṅghādisese uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ ayaṃ tatiyā visuddhi, nidānaṃ uddisitvā cattāri pārājikāni uddisitvā terasa saṅghādisese uddisitvā dve aniyate uddisitvā avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ ayaṃ catutthā visuddhi, vitthāreneva pañcamī – imā kho, upāli, pañca visuddhiyo''ti.

435. ''Kati nu kho, bhante, bhojanā''ti? ''Pañcime, upāli, bhojanā. Katame pañca? Odano, kummāso, sattu, maccho, maṃsaṃ – ime kho, upāli, pañca bhojanā''ti.

Diṭṭhāvikammavaggo niṭṭhito catuttho.

Tassuddānaṃ –

Diṭṭhāvikammā apare, paṭiggahānatirittā;
Pavāraṇā paṭiññātaṃ, okāsaṃ sākacchena ca;
Pañhaṃ aññabyākaraṇā, visuddhi cāpi bhojanāti.

5. Attādānavaggo

436. [cūḷava. 399; a. ni. 10.44] ''Codakena, bhante, bhikkhunā paraṃ codetukāmena kati dhamme ajjhattaṃ paccavekkhitvā paro codetabbo''ti? ''Codakenupāli, bhikkhunā paraṃ codetukāmena pañca dhamme ajjhattaṃ paccavekkhitvā paro codetabbo. Katame pañca? Codakenupāli, bhikkhunā paraṃ codetukāmena evaṃ paccavekkhitabbaṃ – parisuddhakāyasamācāro nu khomhi, parisuddhenamhi kāyasamācārena samannāgato acchiddena appaṭimaṃsena, saṃvijjati nu kho me eso dhammo udāhu no''ti. No ce, upāli, bhikkhu parisuddhakāyasamācāro hoti, parisuddhena kāyasamācārena samannāgato acchiddena appaṭimaṃsena, tassa bhavanti vattāro – 'iṅgha, tāva āyasmā kāyikaṃ sikkhassū'ti itissa bhavanti vattāro.

''Puna caparaṃ, upāli, codakena bhikkhunā paraṃ codetukāmena evaṃ paccavekkhitabbaṃ – 'parisuddhavacīsamācāro nu khomhi, parisuddhenamhi vacīsamācārena samannāgato acchiddena appaṭimaṃsena, saṃvijjati nu kho me eso dhammo udāhu no'ti. No ce, upāli, bhikkhu parisuddhavacīsamācāro hoti, parisuddhena vacīsamācārena samannāgato acchiddena appaṭimaṃsena, tassa bhavanti vattāro – 'iṅgha, tāva āyasmā vācasikaṃ sikkhassū'ti itissa bhavanti vattāro.

''Puna caparaṃ, upāli, codakena bhikkhunā paraṃ codetukāmena evaṃ paccavekkhitabbaṃ –

‘mettaṃ nu kho me cittaṃ paccupaṭṭhitaṃ sabrahmacārīsu anāghātaṃ, saṃvijjati nu kho me eso dhammo udāhu no’ti. No ce, upāli, bhikkhuno mettaṃ cittaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu anāghātaṃ, tassa bhavanti vattāro – ‘iṅgha, tāva āyasmā sabrahmacārīsu mettaṃ cittaṃ upaṭṭhāpehī’ti itissa bhavanti vattāro.

‘‘Puna caparaṃ, upāli, codakena bhikkhunā paraṃ codetukāmena evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘bahussuto nu khomhi sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpā me dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā, saṃvijjati nu kho me eso dhammo udāhu no’ti. No ce, upāli, bhikkhu bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo, ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti, tathārūpassa dhammā na bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā, tassa bhavanti vattāro – ‘iṅgha, tāva āyasmā āgamaṃ pariyāpuṇassū’ti itissa bhavanti vattāro.

‘‘Puna caparaṃ, upāli, codakena bhikkhunā paraṃ codetukāmena evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘ubhayāni kho me pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, saṃvijjati nu kho me eso dhammo udāhu no’ti. No ce, upāli, bhikkhuno ubhayāni pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso, ‘idaṃ panāvuso kattha vuttaṃ bhagavatā’ti iti puṭṭho na sampāyati [na sampādayati (ka.), na sampādeti (syā.)], tassa bhavanti vattāro – ‘iṅgha, tāva āyasmā vinayaṃ pariyāpuṇassū’ti itissa bhavanti vattāro. Codakenupāli, bhikkhunā paraṃ codetukāmena ime pañca dhamme ajjhattaṃ paccavekkhitvā paro codetabbo’’ti.

437. ‘‘Codakena, bhante, bhikkhunā paraṃ codetukāmena kati dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā paro codetabbo’’ti? ‘‘Codakenupāli, bhikkhunā paraṃ codetukāmena pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā paro codetabbo. Katame pañca? Kālena vakkhāmi no akālena, bhūtena vakkhāmi no abhūtena, saṇhena vakkhāmi no pharusena, atthasaṃhitena vakkhāmi no anatthasaṃhitena, mettācitto vakkhāmi no dosantaroti – codakenupāli, bhikkhunā paraṃ codetukāmena ime pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā paro codetabbo’’ti.

438. [cūḷava. 400] ‘‘Codakena, bhante, bhikkhunā paraṃ codetukāmena kati dhamme ajjhattaṃ manasi karitvā paro codetabbo’’ti? ‘‘Codakenupāli, bhikkhunā paraṃ codetukāmena pañca dhamme ajjhattaṃ manasi karitvā paro codetabbo. Katame pañca? Kāruññatā, hitesitā, anukampatā, āpattivuṭṭhānatā, vinayapurekkhāratā – codakenupāli, bhikkhunā paraṃ codetukāmena ime pañca dhamme ajjhattaṃ manasi karitvā paro codetabbo’’ti.

439. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa nālaṃ okāsakammaṃ kātu’’nti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa nālaṃ okāsakammaṃ kātuṃ. Katamehi pañcahi? Aparisuddhakāyasamācāro hoti, aparisuddhavacīsamācāro hoti, aparisuddhājīvo hoti, bālo hoti abyatto, na paṭibalo anuyuñjiyamāno anuyogaṃ dātuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa nālaṃ okāsakammaṃ kātuṃ.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa alaṃ okāsakammaṃ kātuṃ. Katamehi pañcahi? Parisuddhakāyasamācāro hoti, parisuddhavacīsamācāro hoti, parisuddhājīvo hoti, paṇḍito hoti byatto paṭibalo anuyuñjiyamāno anuyogaṃ dātuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno okāsakammaṃ kārāpentassa alaṃ okāsakammaṃ kātu’’nti.

440. [cūḷava. 398] ‘‘Attādānaṃ ādātukāmena, bhante, bhikkhunā katihaṅgehi samannāgataṃ attādānaṃ ādātabba’’nti? ‘‘Attādānaṃ ādātukāmenupāli, bhikkhunā pañcaṅgasamannāgataṃ [pañcahaṅgehi samannāgataṃ (sī. syā.)] attādānaṃ ādātabbaṃ. Katame pañca [katamehi pañcahi (syā.)]? Attādānaṃ ādātukāmena, upāli, bhikkhunā evaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘yaṃ kho ahaṃ imaṃ attādānaṃ ādātukāmo, kālo nu kho imaṃ attādānaṃ ādātuṃ udāhu no’ti. Sace, upāli, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘akālo imaṃ attādānaṃ ādātuṃ no kālo’ti, na taṃ, upāli, attādānaṃ ādātabbaṃ.

‘‘Sace panupāli, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘kālo imaṃ attādānaṃ ādātuṃ no akālo’ti, tenupāli bhikkhunā uttari paccavekkhitabbaṃ – ‘yaṃ kho ahaṃ imaṃ attādānaṃ ādātukāmo bhūtaṃ nu kho idaṃ attādānaṃ udāhu no’ti. Sace, upāli, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘abhūtaṃ idaṃ attādānaṃ no bhūta’nti, na taṃ, upāli, attādānaṃ ādātabbaṃ.

‘‘Sace panupāli bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘bhūtaṃ idaṃ attādānaṃ no abhūta’nti, tenupāli bhikkhunā uttari paccavekkhitabbaṃ – ‘yaṃ kho ahaṃ imaṃ attādānaṃ ādātukāmo, atthasaṃhitaṃ nu kho idaṃ attādānaṃ udāhu no’ti. Sace, upāli, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti –’ anatthasaṃhitaṃ idaṃ attādānaṃ no atthasaṃhita’nti, na taṃ, upāli, attādānaṃ ādātabbaṃ.

‘‘Sace panupāli bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘atthasaṃhitaṃ idaṃ attādānaṃ no anatthasaṃhita’nti, tenupāli bhikkhunā uttari paccavekkhitabbaṃ – ‘imaṃ kho ahaṃ attādānaṃ ādiyamāno labhissāmi sandiṭṭhe sambhatte bhikkhū dhammato vinayato pakkhe udāhu no’ti. Sace, upāli, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘imaṃ kho ahaṃ attādānaṃ ādiyamāno na labhissāmi sandiṭṭhe sambhatte bhikkhū dhammato vinayato pakkhe’ti, na taṃ, upāli, attādānaṃ ādātabbaṃ.

‘‘Sace panupāli bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘idaṃ kho ahaṃ attādānaṃ ādiyamāno labhissāmi sandiṭṭhe sambhatte bhikkhū dhammato vinayato pakkhe’ti, tenupāli bhikkhunā uttari paccavekkhitabbaṃ – ‘imaṃ kho me attādānaṃ ādiyato bhavissati saṅghassa tatonidānaṃ bhaṇḍanaṃ kalaho viggaho vivādo saṅghabhedo saṅgharāji saṅghavavatthānaṃ saṅghanānākaraṇaṃ udāhu no’ti. Sace, upāli, bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘imaṃ kho me attādānaṃ ādiyato bhavissati saṅghassa tatonidānaṃ bhaṇḍanaṃ kalaho viggaho vivādo saṅghabhedo saṅgharāji saṅghavavatthānaṃ saṅghanānākaraṇa’nti, na taṃ, upāli, attādānaṃ ādātabbaṃ.

‘‘Sace panupāli bhikkhu paccavekkhamāno evaṃ jānāti – ‘imaṃ kho me attādānaṃ ādiyato na bhavissati saṅghassa tatonidānaṃ bhaṇḍanaṃ kalaho viggaho vivādo saṅghabhedo saṅgharāji saṅghavavatthānaṃ saṅghanānākaraṇa’nti, taṃ ādātabbaṃ, upāli, attādānaṃ. Evaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ kho, upāli, attādānaṃ ādinnaṃ pacchāpi avippaṭisārakaraṃ bhavissatī’’ti.

441. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato bhikkhu adhikaraṇajātānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāro hotī’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu adhikaraṇajātānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāro hoti. Katamehi pañcahi? Sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu; bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo; ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti tathārūpassa dhammā bahussutā honti dhātā vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā, ubhayāni kho panassa pātimokkhāni vitthārena svāgatāni honti suvibhattāni suppavattīni suvinicchitāni suttaso anubyañjanaso; vinaye kho pana ṭhito hoti asaṃhīro; paṭibalo hoti ubho atthapaccatthike assāsetuṃ saññāpetuṃ nijjhāpetuṃ pekkhetuṃ pasādetuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu adhikaraṇajātānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāro hoti.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu adhikaraṇajātānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāro hoti. Katamehi pañcahi? Parisuddhakāyasamācāro hoti, parisuddhavacīsamācāro hoti, parisuddhājīvo hoti, paṇḍito hoti byatto, paṭibalo anuyuñjiyamāno anuyogaṃ dātuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu adhikaraṇajātānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāro hoti.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu adhikaraṇajātānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāro hoti. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ jānāti, nidānaṃ jānāti, paññattiṃ jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ jānāti, anusandhivacanapathaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu adhikaraṇajātānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāro hotī’’ti.

442. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabba’’nti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Suttaṃ na jānāti, suttānulomaṃ na jānāti, vinayaṃ na jānāti, vinayānulomaṃ na jānāti, na ca ṭhānāṭhānakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Suttaṃ jānāti, suttānulomaṃ jānāti, vinayaṃ jānāti, vinayānulomaṃ jānāti, ṭhānāṭhānakusalo ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Dhammaṃ na jānāti, dhammānulomaṃ na jānāti, vinayaṃ na jānāti, vinayānulomaṃ na jānāti, na ca pubbāparakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Dhammaṃ jānāti, dhammānulomaṃ jānāti, vinayaṃ jānāti, vinayānulomaṃ jānāti, pubbāparakusalo ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ na jānāti, nidānaṃ na jānāti, paññattiṃ na jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ na jānāti, anusandhivacanapathaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ jānāti, nidānaṃ jānāti, paññattiṃ jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ jānāti, anusandhivacanapathaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ na jānāti, āpattisamuṭṭhānaṃ na jānāti, āpattiyā payogaṃ na jānāti, āpattiyā vūpasamaṃ na jānāti, āpattiyā na vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ jānāti, āpattisamuṭṭhānaṃ jānāti, āpattiyā payogaṃ jānāti, āpattiyā vūpasamaṃ jānāti, āpattiyā vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Adhikaraṇaṃ na jānāti, adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ na jānāti, adhikaraṇassa payogaṃ na jānāti, adhikaraṇassa vūpasamaṃ na jānāti, adhikaraṇassa na vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Adhikaraṇaṃ jānāti, adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ jānāti, adhikaraṇassa payogaṃ jānāti, adhikaraṇassa vūpasamaṃ jānāti, adhikaraṇassa vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā anuyuñjitabba’’nti.

Attādānavaggo niṭṭhito pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Parisuddhañca kālena, kāruññaṃ okāsena ca;
Attādānaṃ adhikaraṇaṃ, aparehipi vatthuñca;
Suttaṃ dhammaṃ puna vatthuñca, āpatti adhikaraṇena cāti.

6. Dhutaṅgavaggo

443. ‘‘Kati nu kho, bhante, āraññikā’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, āraññikā [a. ni. 5.181; pari. 325]. Katame pañca? Mandattā momūhattā āraññiko hoti, pāpiccho icchāpakato āraññiko hoti, ummādā cittakkhepā āraññiko hoti, vaṇṇitaṃ buddhehi buddhasāvakehīti āraññiko hoti, api ca appicchaññeva nissāya santuṭṭhiññeva nissāya – sallekhaññeva nissāya pavivekaññeva nissāya idamatthitaññeva nissāya āraññiko hoti – ime kho, upāli, pañca āraññikā’’ti.

‘‘Kati nu kho, bhante, piṇḍapātikāti…pe… kati nu kho, bhante, paṃsukūlikāti…pe… kati nu kho, bhante, rukkhamūlikāti…pe… kati nu kho, bhante, sosānikāti…pe… kati nu kho, bhante, abbhokāsikāti…pe… kati nu kho, bhante, tecīvarikāti…pe… kati nu kho, bhante, sapadānacārikāti…pe… kati nu kho, bhante, nesajjikāti…pe… kati nu kho, bhante, yathāsanthatikāti…pe… kati nu kho, bhante, ekāsanikāti…pe… kati nu kho, bhante, khalupacchābhattikāti…pe… kati nu kho, bhante, pattapiṇḍikāti? Pañcime, upāli, pattapiṇḍikā. Katame pañca? Mandattā momūhattā pattapiṇḍiko hoti, pāpiccho icchāpakato pattapiṇḍiko hoti, ummādā cittakkhepā pattapiṇḍiko hoti, vaṇṇitaṃ buddhehi buddhasāvakehīti pattapiṇḍiko hoti, api ca appicchaññeva nissāya santuṭṭhiññeva nissāya sallekhaññeva nissāya pavivekaññeva nissāya idamatthitaññeva nissāya pattapiṇḍiko hoti – ime kho, upāli, pañca pattapiṇḍikā’’ti.

Dhutaṅgavaggo niṭṭhito chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Āraññiko piṇḍipaṃsu, rukkhasusānapañcamaṃ;
Abbho tecīvarañceva, sapadānanesajjikā;
Santhatekāsanañceva, khalupacchā pattapiṇḍikāti.

7. Musāvādavaggo

444. ‘‘Kati nu kho, bhante, musāvādā’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, musāvādā. Katame pañca? Atthi musāvādo pārājikagāmī, atthi musāvādo saṅghādisesagāmī, atthi musāvādo thullaccayagāmī, atthi musāvādo pācittiyagāmī, atthi musāvādo dukkaṭagāmī – ime kho, upāli, pañca musāvādā’’ti.

445. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno saṅghamajjhe uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā ṭhapentassa – ‘alaṃ, bhikkhu, mā bhaṇḍanaṃ, mā kalahaṃ, mā viggahaṃ, mā vivāda’nti omadditvā saṅghena uposatho vā pavāraṇā vā kātabbā’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno saṅghamajjhe uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā ṭhapentassa – ‘alaṃ, bhikkhu, mā bhaṇḍanaṃ, mā kalahaṃ, mā viggahaṃ, mā vivāda’nti omadditvā saṅghena uposatho vā pavāraṇā vā kātabbā. Katamehi pañcahi? Alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca, cāvanādhippāyo vattā hoti, no vuṭṭhānādhippāyo – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno saṅghamajjhe uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā ṭhapentassa – ‘alaṃ, bhikkhu, mā bhaṇḍanaṃ, mā kalahaṃ, mā viggahaṃ, mā vivāda’nti omadditvā saṅghena uposatho vā pavāraṇā vā kātabbā.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno saṅghamajjhe uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā ṭhapentassa – ‘alaṃ, bhikkhu, mā bhaṇḍanaṃ, mā kalahaṃ, mā viggahaṃ, mā vivāda’nti omadditvā saṅghena uposatho vā pavāraṇā vā kātabbā. Katamehi pañcahi? Aparisuddhakāyasamācāro hoti, aparisuddhavacīsamācāro hoti, aparisuddhājīvo hoti, bālo hoti abyatto, bhaṇḍanakārako hoti kalahakārako – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno saṅghamajjhe uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā ṭhapentassa – ‘alaṃ, bhikkhu, mā bhaṇḍanaṃ, mā kalahaṃ, mā viggahaṃ, mā vivāda’nti omadditvā saṅghena uposatho vā pavāraṇā vā kātabbā’’ti.

446. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno anuyogo na dātabbo’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno anuyogo na dātabbo. Katamehi pañcahi? Āpattānāpattiṃ na jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ na jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ na jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ na jānāti, sappaṭikammāpaṭikammaṃ āpattiṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno anuyogo na dātabbo.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno anuyogo dātabbo. Katamehi pañcahi? Āpattānāpattiṃ jānāti, lahukagarukaṃ āpattiṃ jānāti, sāvasesānavasesaṃ āpattiṃ jānāti, duṭṭhullāduṭṭhullaṃ āpattiṃ jānāti, sappaṭikammāpaṭikammaṃ āpattiṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno anuyogo dātabbo’’ti.

447. ‘‘Katihi nu kho, bhante, ākārehi bhikkhu āpattiṃ āpajjatī’’ti? ‘‘Pañcahupāli, ākārehi bhikkhu āpattiṃ āpajjati. Katamehi pañcahi? Alajjitā, aññāṇatā, kukkuccapakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā – imehi kho, upāli, pañcahākārehi bhikkhu āpattiṃ āpajjati.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahākārehi bhikkhu āpattiṃ āpajjati. Katamehi pañcahi? Adassanena, assavanena, pasuttakatā, tathāsaññī, satisammosā – imehi kho, upāli, pañcahākārehi bhikkhu āpattiṃ āpajjatī’’ti.

448. ‘‘Kati nu kho, bhante, verā’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, verā. Katame pañca? Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro, musāvādo, surāmerayamajjappamādaṭṭhānaṃ – ime kho, upāli, pañca verā’’ti.

‘‘Kati nu kho, bhante, veramaṇiyo’’ti? ‘‘Pañcimā, upāli, veramaṇiyo. Katamā pañca? Pāṇātipātā veramaṇī [veramaṇi (ka.)], adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī, musāvādā veramaṇī, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā veramaṇī – imā kho, upāli, pañca veramaṇiyo’’ti.

449. ‘‘Kati nu kho, bhante, byasanānī’’ti? ‘‘Pañcimāni, upāli, byasanāni. [pari. 325; a. ni. 5.130] Katamāni pañca? Ñātibyasanaṃ, bhogabyasanaṃ, rogabyasanaṃ, sīlabyasanaṃ, diṭṭhibyasanaṃ – imāni kho, upāli, pañca byasanānī’’ti.

‘‘Kati nu kho, bhante, sampadā’’ti? ‘‘Pañcimā, upāli, sampadā. [pari. 325; a. ni. 5.130] Katamā pañca? Ñātisampadā, bhogasampadā, ārogyasampadā, sīlasampadā, diṭṭhisampadā – imā kho, upāli, pañca sampadā’’ti.

Musāvādavaggo niṭṭhito sattamo.

Tassuddānaṃ –

Musāvādo ca omaddi, aparehi anuyogo;
Āpattiñca aparehi, verā veramaṇīpi ca;
Byasanaṃ sampadā ceva, sattamo vaggasaṅgahoti.

8. Bhikkhunovādavaggo

450. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno bhikkhunisaṅgheneva kammaṃ kātabba’’nti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno bhikkhunisaṅgheneva kammaṃ kātabbaṃ, avandiyo so bhikkhu bhikkhunisaṅghena. Katamehi pañcahi? Vivaritvā kāyaṃ bhikkhunīnaṃ dasseti, ūruṃ dasseti, aṅgajātaṃ dasseti, ubho aṃsakūṭe dasseti, obhāsati, gihī sampayojeti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno bhikkhunisaṅgheneva kammaṃ kātabbaṃ. Avandiyo so bhikkhu bhikkhunisaṅghena.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno bhikkhunisaṅgheneva kammaṃ kātabbaṃ, avandiyo so bhikkhu bhikkhunisaṅghena. Katamehi pañcahi? Bhikkhunīnaṃ alābhāya parisakkati, bhikkhunīnaṃ anatthāya parisakkati, bhikkhunīnaṃ avāsāya parisakkati, bhikkhuniyo akkosati paribhāsati, bhikkhū bhikkhunīhi bhedeti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno bhikkhunisaṅgheneva kammaṃ kātabbaṃ, avandiyo so bhikkhu bhikkhunisaṅghena.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno bhikkhunisaṅgheneva kammaṃ kātabbaṃ, avandiyo so bhikkhu bhikkhunisaṅghena. Katamehi pañcahi? Bhikkhunīnaṃ alābhāya parisakkati, bhikkhunīnaṃ anatthāya parisakkati, bhikkhunīnaṃ avāsāya parisakkati, bhikkhuniyo akkosati paribhāsati, bhikkhū bhikkhunīhi sampayojeti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatassa bhikkhuno bhikkhunisaṅgheneva kammaṃ kātabbaṃ, avandiyo so bhikkhu bhikkhunisaṅghenā’’ti.

451. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā kammaṃ kātabba’’nti? Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Vivaritvā kāyaṃ bhikkhūnaṃ dasseti, ūruṃ dasseti, aṅgajātaṃ dasseti, ubho aṃsakūṭe dasseti, obhāsati, gihī sampayojeti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā kammaṃ kātabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Bhikkhūnaṃ alābhāya parisakkati, bhikkhūnaṃ anatthāya parisakkati, bhikkhūnaṃ avāsāya parisakkati, bhikkhū akkosati paribhāsati, bhikkhuniyo bhikkhūhi bhedeti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā kammaṃ kātabbaṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā kammaṃ kātabbaṃ. Katamehi pañcahi? Bhikkhūnaṃ alābhāya parisakkati, bhikkhūnaṃ anatthāya parisakkati, bhikkhūnaṃ avāsāya parisakkati, bhikkhū akkosati paribhāsati, bhikkhuniyo bhikkhūhi sampayojeti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatāya bhikkhuniyā kammaṃ kātabba’’nti.

452. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo. Katamehi pañcahi? Alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca, cāvanādhippāyo vattā hoti, no vuṭṭhānādhippāyo – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo. Katamehi pañcahi? Aparisuddhakāyasamācāro hoti, aparisuddhavacīsamācāro hoti, aparisuddhājīvo hoti, bālo hoti, abyatto, na paṭibalo anuyuñjiyamāno anuyogaṃ dātuṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo. Katamehi pañcahi? Kāyikena anācārena samannāgato hoti, vācasikena anācārena samannāgato hoti, kāyikavācasikena anācārena samannāgato hoti, bhikkhunīnaṃ akkosakaparibhāsako hoti, bhikkhunīhi saddhiṃ saṃsaṭṭho viharati ananulomikena saṃsaggena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo. Katamehi pañcahi? Alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca, bhaṇḍanakārako ca hoti kalahakārako, sikkhāya ca na paripūrikārī – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na ṭhapetabbo’’ti.

453. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na gahetabbo’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na gahetabbo. Katamehi pañcahi? Kāyikena anācārena samannāgato hoti, vācasikena anācārena samannāgato hoti, kāyikavācasikena anācārena samannāgato hoti, bhikkhunīnaṃ akkosakaparibhāsako hoti, bhikkhunīhi saddhiṃ saṃsaṭṭho viharati ananulomikena saṃsaggena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na gahetabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na gahetabbo. Katamehi pañcahi? Alajjī ca hoti, bālo ca, apakatatto ca, gamiko vā hoti, gilāno vā – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā bhikkhunīnaṃ ovādo na gahetabbo’’ti.

454. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ na sākacchitabbo’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ na sākacchitabbo. Katamehi pañcahi? Na asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena paññākkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, na asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ na sākacchitabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ sākacchitabbo. Katamehi pañcahi? Asekkhena sīlakkhandhena samannāgato hoti, asekkhena samādhikkhandhena samannāgato hoti, asekkhena paññākkhandhena samannāgato hoti, asekkhena vimuttikkhandhena samannāgato hoti, asekkhena vimuttiñāṇadassanakkhandhena samannāgato hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ sākacchitabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ na sākacchitabbo. Katamehi pañcahi? Na atthapaṭisambhidāpatto hoti, na dhammapaṭisambhidāpatto hoti, na niruttipaṭisambhidāpatto hoti, na paṭibhānapaṭisambhidāpatto hoti, yathāvimuttaṃ cittaṃ na paccavekkhitā – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ na sākacchitabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ sākacchitabbo. Katamehi pañcahi? Atthapaṭisambhidāpatto hoti, dhammapaṭisambhidāpatto hoti, niruttipaṭisambhidāpatto hoti, paṭibhānapaṭisambhidāpatto hoti, yathāvimuttaṃ cittaṃ paccavekkhitā – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgatena bhikkhunā saddhiṃ sākacchitabbo’’ti.

Bhikkhunovādavaggo niṭṭhito aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Bhikkhunīheva kātabbaṃ, aparehi tathā duve;
Bhikkhunīnaṃ tayo kammā, na ṭhapetabbā dve dukā;
Na gahetabbā dve vuttā, sākacchāsu ca dve dukāti.

9. Ubbāhikavaggo

455. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Na atthakusalo hoti, na dhammakusalo hoti, na niruttikusalo hoti, na byañjanakusalo hoti, na pubbāparakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Atthakusalo hoti, dhammakusalo hoti, niruttikusalo hoti, byañjanakusalo hoti, pubbāparakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Kodhano hoti kodhābhibhūto, makkhī hoti makkhābhibhūto, paḷāsī hoti paḷāsābhibhūto, issukī hoti issābhibhūto, sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Na kodhano hoti na kodhābhibhūto, na makkhī hoti na makkhābhibhūto, na paḷāsī hoti na paḷāsābhibhūto, na issukī hoti na issābhibhūto, asandiṭṭhiparāmāsī hoti anādhānaggāhī suppaṭinissaggī – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Kuppati, byāpajjati, patiṭṭhiyati, kopaṃ janeti, akhamo hoti apadakkhiṇaggāhī anusāsaniṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Na kuppati, na byāpajjati, na patiṭṭhiyati, na kopaṃ janeti, khamo hoti padakkhiṇaggāhī anusāsaniṃ – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Pasāretā hoti no sāretā, anokāsakammaṃ kāretvā pavattā hoti, na yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā codetā hoti, na yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā kāretā hoti, na yathādiṭṭhiyā byākatā hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Sāretā hoti no pasāretā, okāsakammaṃ kāretvā pavattā hoti, yathādhammaṃ yathāvinaye yathāpattiyā codetā hoti, yathādhamme yathāvinaye yathāpattiyā kāretā hoti, yathādiṭṭhiyā byākatā hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, alajjī ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, lajjī ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, akusalo ca hoti vinaye – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya na sammannitabbo. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, kusalo ca hoti vinaye – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu ubbāhikāya sammannitabbo’’ti.

456. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Suttaṃ na jānāti, suttānulomaṃ na jānāti, vinayaṃ na jānāti, vinayānulomaṃ na jānāti, na ca ṭhānaṭhānakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Suttaṃ jānāti, suttānulomaṃ jānāti, vinayaṃ jānāti, vinayānulomaṃ jānāti, ṭhānāṭhānakusalo ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Dhammaṃ na jānāti, dhammānulomaṃ jānāti, vinayaṃ na jānāti, vinayānulomaṃ na jānāti, na ca pubbāparakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Dhammaṃ jānāti, dhammānulomaṃ jānāti, vinayaṃ jānāti, vinayānulomaṃ jānāti, pubbāparakusalo ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ na jānāti, nidānaṃ na jānāti, paññattiṃ na jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ na jānāti, anusandhivacanapathaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ jānāti, nidānaṃ jānāti, paññattiṃ jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ jānāti, anusandhivacanapathaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ na jānāti, āpattisamuṭṭhānaṃ na jānāti, āpattiyā payogaṃ na jānāti, āpattiyā vūpasamaṃ na jānāti, āpattiyā na vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ jānāti, āpattisamuṭṭhānaṃ jānāti, āpattiyā payogaṃ jānāti, āpattiyā vūpasamaṃ jānāti, āpattiyā vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Adhikaraṇaṃ na jānāti, adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ na jānāti, adhikaraṇassa payogaṃ na jānāti, adhikaraṇassa vūpasamaṃ na jānāti, adhikaraṇassa na vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu bālotveva saṅkhaṃ gacchati. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchati. Katamehi pañcahi? Adhikaraṇaṃ jānāti, adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ jānāti, adhikaraṇassa payogaṃ jānāti, adhikaraṇassa vūpasamaṃ jānāti, adhikaraṇassa vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu paṇḍitotveva saṅkhaṃ gacchatī’’ti.

Ubbāhikavaggo niṭṭhito navamo.

Tassuddānaṃ –

Na atthakusalo ceva, kodhano kuppatī ca yo;
Pasāretā chandāgatiṃ, akusalo tatheva ca.

Suttaṃ dhammañca vatthuñca, āpatti adhikaraṇaṃ;
Dve dve pakāsitā sabbe, kaṇhasukkaṃ vijānathāti.

10. Adhikaraṇavūpasamavaggo

457. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametu’’nti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ na jānāti, āpattisamuṭṭhānaṃ na jānāti, āpattiyā payogaṃ na jānāti, āpattiyā vūpasamaṃ na jānāti, āpattiyā na vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Āpattiṃ jānāti, āpattisamuṭṭhānaṃ jānāti, āpattiyā payogaṃ jānāti, āpattiyā vūpasamaṃ jānāti, āpattiyā vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Adhikaraṇaṃ na jānāti, adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ na jānāti, adhikaraṇassa payogaṃ na jānāti, adhikaraṇassa vūpasamaṃ na jānāti, adhikaraṇassa na vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Adhikaraṇaṃ jānāti, adhikaraṇasamuṭṭhānaṃ jānāti, adhikaraṇassa payogaṃ jānāti, adhikaraṇassa vūpasamaṃ jānāti, adhikaraṇassa vinicchayakusalo hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, alajjī ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, lajjī ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, appassuto ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, bahussuto ca hoti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ na jānāti, nidānaṃ na jānāti, paññattiṃ na jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ na jānāti, anusandhivacanapathaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Vatthuṃ jānāti, nidānaṃ jānāti, paññattiṃ jānāti, padapaccābhaṭṭhaṃ jānāti, anusandhivacanapathaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, akusalo ca hoti vinaye – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, kusalo ca hoti vinaye – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, puggalagaru hoti no saṅghagaru – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, saṅghagaru hoti no puggalagaru – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, āmisagaru hoti no saddhammagaru – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu nālaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, saddhammagaru hoti no āmisagaru – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhikkhu alaṃ adhikaraṇaṃ vūpasametu’’nti.

458. ‘‘Katihi nu kho, bhante, ākārehi saṅgho bhijjatī’’ti? ‘‘Pañcahupāli, ākārehi saṅgho bhijjati. Katamehi pañcahi? Kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahākārehi saṅgho bhijjatī’’ti.

‘‘Saṅgharāji saṅgharājīti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, saṅgharāji hoti no ca saṅghabhedo? Kittāvatā ca pana saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā’’ti? ‘‘Paññattetaṃ, upāli, mayā āgantukānaṃ bhikkhūnaṃ āgantukavattaṃ. Evaṃ supaññatte kho, upāli, mayā sikkhāpade āgantukā bhikkhū āgantukavatte na vattanti. Evampi kho, upāli, saṅgharāji hoti no ca saṅghabhedo. Paññattetaṃ, upāli, mayā āvāsikānaṃ bhikkhūnaṃ āvāsikavattaṃ. Evaṃ supaññatte kho, upāli, mayā sikkhāpade āvāsikā bhikkhū āvāsikavatte na vattanti. Evampi kho, upāli, saṅgharāji hoti no ca saṅghabhedo. Paññattetaṃ upāli mayā bhikkhūnaṃ bhattagge bhattaggavattaṃ – yathāvuḍḍhaṃ yathārattaṃ yathāpatirūpaṃ aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ. Evaṃ supaññatte kho, upāli, mayā sikkhāpade navā bhikkhū bhattagge therānaṃ bhikkhūnaṃ āsanaṃ paṭibāhanti. Evampi kho, upāli, saṅgharāji hoti no ca saṅghabhedo. Paññattetaṃ, upāli, mayā bhikkhūnaṃ senāsane senāsanavattaṃ – yathāvuḍḍhaṃ yathārattaṃ yathāpatirūpaṃ. Evaṃ supaññatte kho, upāli, mayā sikkhāpade navā bhikkhū therānaṃ bhikkhūnaṃ senāsanaṃ paṭibāhanti. Evampi kho, upāli, saṅgharāji hoti no ca saṅghabhedo. Paññattetaṃ, upāli, mayā bhikkhūnaṃ antosīmāya ekaṃ uposathaṃ ekaṃ pavāraṇaṃ ekaṃ saṅghakammaṃ ekaṃ kammākammaṃ. Evaṃ supaññatte kho, upāli, mayā sikkhāpade tattheva antosīmāya āvenibhāvaṃ [āveṇibhāvaṃ (sī. syā.)] karitvā gaṇaṃ bandhitvā āveniṃ [āveṇi (sī. syā.)] uposathaṃ karonti āveniṃ pavāraṇaṃ karonti āveniṃ saṅghakammaṃ karonti āveniṃ kammākammāni karonti. Evaṃ kho, upāli, saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā’’ti.

Adhikaraṇavūpasamavaggo niṭṭhito dasamo.

Tassuddānaṃ –

Āpattiṃ adhikaraṇaṃ, chandā appassutena ca;
Vatthuñca akusalo ca, puggalo āmisena ca;
Bhijjati saṅgharāji ca, saṅghabhedo tatheva cāti.

11. Saṅghabhedakavaggo

459. [cūḷava. 354-355; a. ni. 10.38 ādayo] ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, vinidhāya diṭṭhiṃ kammena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, vinidhāya diṭṭhiṃ uddesena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, vinidhāya diṭṭhi voharanto – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, vinidhāya diṭṭhiṃ anussāvanena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, vinidhāya diṭṭhiṃ salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, vinidhāya khantiṃ kammena…pe… vinidhāya khantiṃ uddesena…pe… vinidhāya khantiṃ voharanto…pe… vinidhāya khantiṃ anussāvanena…pe… vinidhāya khantiṃ salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, vinidhāya ruciṃ kammena…pe… vinidhāya ruciṃ uddesena…pe… vinidhāya ruciṃ voharanto…pe… vinidhāya ruciṃ anussāvanena…pe… vinidhāya ruciṃ salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, vinidhāya saññaṃ kammena…pe… vinidhāya saññaṃ uddesena…pe… vinidhāya saññaṃ voharanto…pe… vinidhāya saññaṃ anussāvanena…pe… vinidhāya saññaṃ salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako āpāyiko nerayiko kappaṭṭho atekiccho’’ti.

Saṅghabhedakavaggo niṭṭhito ekādasamo.

Tassuddānaṃ –

Vinidhāya diṭṭhiṃ kammena, uddese voharena ca;
Anussāvane salākena, pañcete diṭṭhinissitā;
Khantiṃ ruciñca saññañca, tayo te pañcadhā nayāti.

12. Dutiyasaṅghabhedakavaggo

460. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, avinidhāya diṭṭhiṃ kammena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, avinidhāya diṭṭhiṃ uddesena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, avinidhāya diṭṭhiṃ voharanto. Imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, avinidhāya diṭṭhiṃ anussāvanena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, avinidhāya diṭṭhiṃ salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, avinidhāya khantiṃ kammena…pe… avinidhāya khantiṃ uddesena…pe… avinidhāya khantiṃ voharanto…pe… avinidhāya khantiṃ anussāvanena…pe… avinidhāya khantiṃ salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, avinidhāya ruciṃ kammena…pe… avinidhāya ruciṃ uddesena…pe… avinidhāya ruciṃ voharanto…pe… avinidhāya ruciṃ anussāvanena…pe… avinidhāya ruciṃ salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho.

‘‘Aparehipi, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho. Katamehi pañcahi? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti dīpeti, dhammaṃ adhammoti dīpeti, avinayaṃ vinayoti dīpeti, vinayaṃ avinayoti dīpeti, avinidhāya saññaṃ kammena…pe… avinidhāya saññaṃ uddesena…pe… avinidhāya saññaṃ voharanto…pe… avinidhāya saññaṃ anussāvanena…pe… avinidhāya saññaṃ salākaggāhena – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato saṅghabhedako na āpāyiko na nerayiko na kappaṭṭho na atekiccho’’ti.

Dutiyasaṅghabhedakavaggo niṭṭhito dvādasamo.

Tassuddānaṃ –

Avinidhāya diṭṭhiṃ kammena, uddese voharena ca;
Anussāvane salākena, pañcete diṭṭhinissitā.

Khantiṃ ruciñca saññañca, tayo te pañcadhā nayā.

Heṭṭhime kaṇhapakkhamhi, samavīsati vidhī yathā;
Tatheva sukkapakkhamhi, samavīsati jānathāti.

13. Āvāsikavaggo

461. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, saṅghikaṃ puggalikaparibhogena paribhuñjati – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, saṅghikaṃ na puggalikaparibhogena paribhuñjati – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato āvāsiko bhikkhu yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti.

462. ‘‘Kati nu kho, bhante, adhammikā vinayabyākaraṇā’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, adhammikā vinayabyākaraṇā. Katame pañca? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ dhammoti pariṇāmeti, dhammaṃ adhammoti pariṇāmeti, avinayaṃ vinayoti pariṇāmeti, vinayaṃ avinayoti pariṇāmeti, apaññattaṃ paññāpeti, paññattaṃ samucchindati – ime kho, upāli, pañca adhammikā vinayabyākaraṇā. Pañcime, upāli, dhammikā vinayabyākaraṇā. Katame pañca? Idhupāli, bhikkhu adhammaṃ adhammoti pariṇāmeti, dhammaṃ dhammoti pariṇāmeti, avinayaṃ avinayoti pariṇāmeti, vinayaṃ vinayoti pariṇāmeti, apaññattaṃ na paññapeti, paññattaṃ na samucchindati – ime kho, upāli, pañca dhammikā vinayabyākaraṇā’’ti.

463. [a. ni. 5.272-285] ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato bhattuddesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhattuddesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, uddiṭṭhānuddiṭṭhaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhattuddesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye.

[a. ni. 5.272-285] ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato bhattuddesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, uddiṭṭhānuddiṭṭhaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato bhattuddesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti.

464. ‘‘Katihi nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato senāsanapaññāpako…pe… bhaṇḍāgāriko…pe… cīvarapaṭiggāhako…pe… cīvarabhājako…pe… yāgubhājako…pe… phalabhājako…pe… khajjabhājako…pe… appamattakavissajjako…pe… sāṭiyaggāhāpako…pe… pattaggāhāpako…pe… ārāmikapesako…pe… sāmaṇerapesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye’’ti? ‘‘Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato sāmaṇerapesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Katamehi pañcahi? Chandāgatiṃ gacchati, dosāgatiṃ gacchati, mohāgatiṃ gacchati, bhayāgatiṃ gacchati, pesitāpesitaṃ na jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato sāmaṇerapesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye. Pañcahupāli, aṅgehi samannāgato sāmaṇerapesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge. Katamehi pañcahi? Na chandāgatiṃ gacchati, na dosāgatiṃ gacchati, na mohāgatiṃ gacchati, na bhayāgatiṃ gacchati, pesitāpesitaṃ jānāti – imehi kho, upāli, pañcahaṅgehi samannāgato sāmaṇerapesako yathābhataṃ nikkhitto evaṃ sagge’’ti.

Āvāsikavaggo niṭṭhito terasamo.

Tassuddānaṃ –

Āvāsikabyākaraṇā, bhattusenāsanāni ca;
Bhaṇḍacīvaraggāho ca, cīvarassa ca bhājako.

Yāgu phalaṃ khajjakañca, appasāṭiyagāhako;
Patto ārāmiko ceva, sāmaṇerena pesakoti.

14. Kathinatthāravaggo

465. ‘‘Kati nu kho, bhante, ānisaṃsā kathinatthāre’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, ānisaṃsā kathinatthāre. Katame pañca? Anāmantacāro, asamādānacāro, gaṇabhojanaṃ, yāvadatthacīvaraṃ, yo ca tattha cīvaruppādo so nesaṃ bhavissati – ime kho, upāli, pañca ānisaṃsā kathinatthāre’’ti.

466. ‘‘Kati nu kho, bhante, ādīnavā muṭṭhassatissa asampajānassa niddaṃ okkamato’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, ādīnavā muṭṭhassatissa asampajānassa niddaṃ okkamato. Katame pañca? Dukkhaṃ supati, dukkhaṃ paṭibujjhati, pāpakaṃ supinaṃ passati, devatā na rakkhanti, asuci muccati – ime kho, upāli, pañca ādīnavā muṭṭhassatissa asampajānassa niddaṃ okkamato. Pañcime, upāli, ānisaṃsā upaṭṭhitassatissa sampajānassa niddaṃ okkamato. Katame pañca? Sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, devatā rakkhanti, asuci na muccati – ime kho, upāli, pañca ānisaṃsā upaṭṭhitassatissa sampajānassa niddaṃ okkamato’’ti.

467. ‘‘Kati nu kho, bhante, avandiyā’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, avandiyā. Katame pañca? Antaragharaṃ paviṭṭho avandiyo, racchagato avandiyo, otamasiko avandiyo, asamannāharanto avandiyo, sutto avandiyo – ime kho, upāli, pañca avandiyā.

‘‘Aparepi, upāli, pañca avandiyā. Katame pañca? Yāgupāne avandiyo, bhattagge avandiyo, ekāvatto avandiyo, aññavihito avandiyo, naggo avandiyo – ime kho, upāli, pañca avandiyā.

‘‘Aparepi, upāli, pañca avandiyā. Katame pañca? Khādanto avandiyo, bhuñjanto avandiyo, uccāraṃ karonto avandiyo, passāvaṃ karonto avandiyo, ukkhittako avandiyo – ime kho, upāli, pañca avandiyā.

‘‘Aparepi, upāli, pañca avandiyā. Katame pañca? Pure upasampannena pacchā upasampanno avandiyo, anupasampanno avandiyo, nānāsaṃvāsako vuḍḍhataro adhammavādī avandiyo, mātugāmo avandiyo, paṇḍako avandiyo – ime kho, upāli, pañca avandiyā.

‘‘Aparepi, upāli, pañca avandiyā. Katame pañca? Pārivāsiko avandiyo, mūlāyapaṭikassanāraho avandiyo, mānattāraho avandiyo, mānattacāriko avandiyo, abbhānāraho avandiyo – ime kho, upāli, pañca avandiyā’’ti.

468. ‘‘Kati nu kho, bhante, vandiyā’’ti? ‘‘Pañcime, upāli, vandiyā. Katame pañca? Pacchā upasampannena pure upasampanno vandiyo, nānāsaṃvāsako vuḍḍhataro dhammavādī vandiyo, ācariyo vandiyo, upajjhāyo vandiyo, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya tathāgato arahaṃ sammāsambuddho vandiyo – ime kho, upāli, pañca vandiyā’’ti.

469. ‘‘Navakatarena, bhante, bhikkhunā vuḍḍhatarassa bhikkhuno pāde vandantena kati dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā pādā vanditabbā’’ti? ‘‘Navakatarenupāli, bhikkhunā vuḍḍhatarassa bhikkhuno pāde vandantena pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā pādā vanditabbā. Katame pañca? Navakatarenupāli, bhikkhunā vuḍḍhatarassa bhikkhuno pāde vandantena ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā, añjaliṃ paggahetvā, ubhohi pāṇitalehi pādāni parisambāhantena, pemañca gāravañca upaṭṭhāpetvā pādā vanditabbā – navakatarenupāli bhikkhunā vuḍḍhatarassa bhikkhuno pāde vandantena ime pañca dhamme ajjhattaṃ upaṭṭhāpetvā pādā vanditabbā’’ti.

Kathinatthāravaggo niṭṭhito cuddasamo.

Tassuddānaṃ –

Kathinatthāraniddā ca, antarā yāgukhādane;
Pure ca pārivāsi ca, vandiyo vanditabbakanti.

Upālipañcakaṃ niṭṭhitaṃ.

Tesaṃ vaggānaṃ uddānaṃ

Anissitena kammañca, vohārāvikammena ca;
Codanā ca dhutaṅgā ca, musā bhikkhunimeva ca.

Ubbāhikādhikaraṇaṃ, bhedakā pañcamā pure;
Āvāsikā kathinañca, cuddasā suppakāsitāti.

Atthāpattisamuṭṭhānaṃ

1. Pārājikaṃ

470. Atthāpatti acittako āpajjati, sacittako vuṭṭhāti. Atthāpatti sacittako āpajjati, acittako vuṭṭhāti. Atthāpatti acittako āpajjati, acittako vuṭṭhāti. Atthāpatti sacittako āpajjati, sacittako vuṭṭhāti. Atthāpatti kusalacitto āpajjati, kusalacitto vuṭṭhāti. Atthāpatti kusalacitto āpajjati, akusalacitto vuṭṭhāti. Atthāpatti kusalacitto āpajjati, abyākatacitto vuṭṭhāti. Atthāpatti akusalacitto āpajjati, kusalacitto vuṭṭhāti. Atthāpatti akusalacitto āpajjati, akusalacitto vuṭṭhāti. Atthāpatti akusalacitto āpajjati, abyākatacitto vuṭṭhāti. Atthāpatti abyākatacitto āpajjati, kusalacitto vuṭṭhāti. Atthāpatti abyākatacitto āpajjati, akusalacitto vuṭṭhāti. Atthāpatti abyākatacitto āpajjati, abyākatacitto vuṭṭhāti.

Paṭhamaṃ pārājikaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Paṭhamaṃ pārājikaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti. Kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato.

Dutiyaṃ pārājikaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Dutiyaṃ pārājikaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Tatiyaṃ pārājikaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Tatiyaṃ pārājikaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Catutthaṃ pārājikaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Catutthaṃ pārājikaṃ tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Cattāro pārājikā niṭṭhitā.

2. Saṅghādisesaṃ

471. Upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Upakkamitvā asuciṃ mocentassa saṅghādiseso ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato.

Mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjantassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Mātugāmena saddhiṃ kāyasaṃsaggaṃ samāpajjantassa saṅghādiseso ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato.

Mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsentassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsentassa saṅghādiseso tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsantassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Mātugāmassa santike attakāmapāricariyāya vaṇṇaṃ bhāsantassa saṅghādiseso tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Sañcarittaṃ samāpajjantassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Sañcarittaṃ samāpajjantassa saṅghādiseso chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti – siyā kāyato samuṭṭhāti, na vācato na cittato; siyā vācato samuṭṭhāti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhāti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhāti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Saññācikāya kuṭiṃ kārāpentassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Saññācikāya kuṭiṃ kārāpentassa saṅghādiseso chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Mahallakaṃ vihāraṃ kārāpentassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Mahallakaṃ vihāraṃ kārāpentassa saṅghādiseso chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsentassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsentassa saṅghādiseso tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Bhikkhuṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsentassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Bhikkhuṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsentassa saṅghādiseso tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti…pe….

Saṅghabhedakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Saṅghabhedakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa saṅghādiseso ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Bhedakānuvattakānaṃ bhikkhūnaṃ yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantānaṃ saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Bhedakānuvattakānaṃ bhikkhūnaṃ yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantānaṃ saṅghādiseso ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Dubbacassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Dubbacassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa saṅghādiseso ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Kuladūsakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa saṅghādiseso katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Kuladūsakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjantassa saṅghādiseso ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhāti.

Terasa saṅghādisesā niṭṭhitā.

472. …Pe… anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa dukkaṭaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti? Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karontassa dukkaṭaṃ ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti – kāyato ca cittato ca samuṭṭhāti, na vācato.

Sekhiyā niṭṭhitā.

3. Pārājikādi

473. Cattāro pārājikā katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Cattāro pārājikā tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Terasa saṅghādisesā katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Terasa saṅghādisesā chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato; siyā vācato samuṭṭhanti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato na samuṭṭhanti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Dve aniyatā katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Dve aniyatā tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Tiṃsa nissaggiyā pācittiyā katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Tiṃsa nissaggiyā pācittiyā chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato; siyā vācato samuṭṭhanti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Dvenavuti pācittiyā katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Dvenavuti pācittiyā chahi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato; siyā vācato samuṭṭhanti, na kāyato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Cattāro pāṭidesanīyā katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Cattāro pāṭidesanīyā catūhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato samuṭṭhanti, na vācato na cittato; siyā kāyato ca vācato ca samuṭṭhanti, na cittato; siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Pañcasattati sekhiyā katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti? Pañcasattati sekhiyā tīhi samuṭṭhānehi samuṭṭhanti – siyā kāyato ca cittato ca samuṭṭhanti, na vācato; siyā vācato ca cittato ca samuṭṭhanti, na kāyato; siyā kāyato ca vācato ca cittato ca samuṭṭhanti.

Samuṭṭhānaṃ niṭṭhitaṃ.

Tassuddānaṃ –

Acittakusalā ceva, samuṭṭhānañca sabbathā;
Yathādhammena ñāyena, samuṭṭhānaṃ vijānathāti.

Dutiyagāthāsaṅgaṇikaṃ

1. Kāyikādiāpatti

474. Kati āpattiyo kāyikā, kati vācasikā katā.

Chādentassa kati āpattiyo, kati saṃsaggapaccayā.

Chāpattiyo kāyikā, cha vācasikā katā;
Chādentassa tisso āpattiyo, pañca saṃsaggapaccayā.

Aruṇugge kati āpattiyo, kati yāvatatiyakā;
Katettha aṭṭha vatthukā, katihi sabbasaṅgaho.

Aruṇugge tisso āpattiyo, dve yāvatatiyakā;
Ekettha aṭṭha vatthukā, ekena sabbasaṅgaho.

Vinayassa kati mūlāni, yāni buddhena paññattā;
Vinayagarukā kati vuttā, duṭṭhullacchādanā kati.

Vinayassa dve mūlāni, yāni buddhena paññattā;
Vinayagarukā dve vuttā, dve duṭṭhullacchādanā.

Gāmantare kati āpattiyo, kati nadipārapaccayā;
Katimaṃsesu thullaccayaṃ, katimaṃsesu dukkaṭaṃ.

Gāmantare catasso āpattiyo, catasso nadipārapaccayā;
Ekamaṃse thullaccayaṃ, navamaṃsesu dukkaṭaṃ.

Kati vācasikā rattiṃ, kati vācasikā divā;
Dadamānassa kati āpattiyo, paṭiggaṇhantassa kittakā.

Dve vācasikā rattiṃ, dve vācasikā divā;
Dadamānassa tisso āpattiyo, cattāro ca paṭiggahe.

2. Desanāgāminiyādiāpatti

475. Kati desanāgāminiyo, kati sappaṭikammā katā;
Katettha appaṭikammā vuttā, buddhenādiccabandhunā.

Pañca desanāgāminiyo, cha sappaṭikammā katā;
Ekettha appaṭikammā vuttā, buddhenādiccabandhunā.

Vinayagarukā kati vuttā, kāyavācasikāni ca;
Kati vikāle dhaññaraso, kati ñatticatutthena sammuti.

Vinayagarukā dve vuttā, kāyavācasikāni ca;

Eko vikāle dhaññaraso, ekā ñatticatutthena sammuti.

Pārājikā kāyikā kati, kati saṃvāsakabhūmiyo;
Katinaṃ ratticchedo, paññattā dvaṅgulā kati.

Pārājikā kāyikā dve, dve saṃvāsakabhūmiyo;
Dvinnaṃ ratticchedo, paññattā dvaṅgulā duve.

Katattānaṃ vadhitvāna, katihi saṅgho bhijjati;
Katettha paṭhamāpattikā, ñattiyā karaṇā kati.

Dve attānaṃ vadhitvāna, dvīhi saṅgho bhijjati;
Dvettha paṭhamāpattikā, ñattiyā karaṇā duve.

Pāṇātipāte kati āpattiyo, vācā pārājikā kati;
Obhāsanā kati vuttā, sañcarittena vā kati.

Pāṇātipāte tisso āpattiyo;
Vācā pārājikā tayo;
Obhāsanā tayo vuttā;
Sañcarittena vā tayo.

Kati puggalā na upasampādetabbā, kati kammānaṃ saṅgahā;
Nāsitakā kati vuttā, katinaṃ ekavācikā.

Tayo puggalā na upasampādetabbā, tayo kammānaṃ saṅgahā;
Nāsitakā tayo vuttā, tiṇṇannaṃ ekavācikā.

Adinnādāne kati āpattiyo, kati methunapaccayā;
Chindantassa kati āpattiyo, kati chaḍḍitapaccayā.

Adinnādāne tisso āpattiyo, catasso methunapaccayā;
Chindantassa tisso āpattiyo, pañca chaḍḍitapaccayā.

Bhikkhunovādakavaggasmiṃ, pācittiyena dukkaṭā;
Katettha navakā vuttā, katinaṃ cīvarena ca.

Bhikkhunovādakavaggasmiṃ, pācittiyena dukkaṭā katā;
Caturettha navakā vuttā, dvinnaṃ cīvarena ca.

Bhikkhunīnañca akkhātā, pāṭidesaniyā kati;
Bhuñjantāmakadhaññena, pācittiyena dukkaṭā kati.

Bhikkhunīnañca akkhātā, aṭṭha pāṭidesanīyā katā;
Bhuñjantāmakadhaññena, pācittiyena dukkaṭā katā.

Gacchantassa kati āpattiyo, ṭhitassa cāpi kittakā;
Nisinnassa kati āpattiyo, nipannassāpi kittakā.

Gacchantassa catasso āpattiyo, ṭhitassa cāpi tattakā;

Nisinnassa catasso āpattiyo, nipannassāpi tattakā.

3. Pācittiyaṃ

476. Kati pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Apubbaṃ acarimaṃ, āpajjeyya ekato.

Pañca pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Apubbaṃ acarimaṃ, āpajjeyya ekato.

Kati pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Apubbaṃ acarimaṃ, āpajjeyya ekato.

Na pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Apubbaṃ acarimaṃ, āpajjeyya ekato.

Kati pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Kati vācāya deseyya, vuttā ādiccabandhunā.

Pañca pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Ekavācāya deseyya, vuttā ādiccabandhunā.

Kati pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Kati vācāya deseyya, vuttā ādiccabandhunā.

Nava pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Ekavācāya deseyya, vuttā ādiccabandhunā.

Kati pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Kiñca kittetvā deseyya, vuttā ādiccabandhunā.

Pañca pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Vatthuṃ kittetvā deseyya, vuttā ādiccabandhunā.

Kati pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Kiñca kittetvā deseyya, vuttā ādiccabandhunā.

Nava pācittiyāni, sabbāni nānāvatthukāni;
Vatthuṃ kittetvā deseyya, vuttā ādiccabandhunā.

Yāvatatiyake kati āpattiyo, kati vohārapaccayā;
Khādantassa kati āpattiyo, kati bhojanapaccayā.

Yāvatatiyake tisso āpattiyo, cha vohārapaccayā;
Khādantassa tisso āpattiyo, pañca bhojanapaccayā.

Sabbā yāvatatiyakā, kati ṭhānāni gacchanti;
Katinañceva āpatti, katinaṃ adhikaraṇena ca.

Sabbā yāvatatiyakā, pañca ṭhānāni gacchanti;

Pañcannañceva āpatti, pañcannaṃ adhikaraṇena ca.

Katinaṃ vinicchayo hoti, katinaṃ vūpasamena ca;
Katinañceva anāpatti, katihi ṭhānehi sobhati.

Pañcannaṃ vinicchayo hoti, pañcannaṃ vūpasamena ca;
Pañcannañceva anāpatti, tīhi ṭhānehi sobhati.

Kati kāyikā rattiṃ, kati kāyikā divā;
Nijjhāyantassa kati āpatti, kati piṇḍapātapaccayā.

Dve kāyikā rattiṃ, dve kāyikā divā;
Nijjhāyantassa ekā āpatti, ekā piṇḍapātapaccayā.

Katānisaṃse sampassaṃ, paresaṃ saddhāya desaye;
Ukkhittakā kati vuttā, kati sammāvattanā.

Aṭṭhānisaṃse sampassaṃ, paresaṃ saddhāya desaye;
Ukkhittakā tayo vuttā, tecattālīsa sammāvattanā.

Kati ṭhāne musāvādo, kati paramanti vuccati;
Kati pāṭidesanīyā, katinaṃ desanāya ca.

Pañca ṭhāne musāvādo, cuddasa paramanti vuccati;
Dvādasa pāṭidesanīyā, catunnaṃ desanāya ca.

Kataṅgiko musāvādo, kati uposathaṅgāni;
Kati dūteyyaṅgāni, kati titthiyavattanā.

Aṭṭhaṅgiko musāvādo, aṭṭha uposathaṅgāni;
Aṭṭha dūteyyaṅgāni, aṭṭha titthiyavattanā.

Kativācikā upasampadā, katinaṃ paccuṭṭhātabbaṃ;
Katinaṃ āsanaṃ dātabbaṃ, bhikkhunovādako katihi.

Aṭṭhavācikā upasampadā, aṭṭhannaṃ paccuṭṭhātabbaṃ;
Aṭṭhannaṃ āsanaṃ dātabbaṃ, bhikkhunovādako aṭṭhahi.

Katinaṃ chejjaṃ hoti, katinaṃ thullaccayaṃ;
Katinañceva anāpatti, sabbesaṃ ekavatthukā.

Ekassa chejjaṃ hoti, catunnaṃ thullaccayaṃ;
Catunnañceva anāpatti, sabbesaṃ ekavatthukā.

Kati āghātavatthūni, katihi saṅgho bhijjati;
Katettha paṭhamāpattikā, ñattiyā karaṇā kati.

Nava āghātavatthūni, navahi saṅgho bhijjati;
Navettha paṭhamāpattikā, ñattiyā karaṇā nava.

4. Avandanīyapuggalādi

477. Kati puggalā nābhivādetabbā, añjalisāmicena ca;
Katinaṃ dukkaṭaṃ hoti, kati cīvaradhāraṇā.

Dasa puggalā nābhivādetabbā, añjalisāmicena ca;
Dasannaṃ dukkaṭaṃ hoti, dasa cīvaradhāraṇā.

Katinaṃ vassaṃvuṭṭhānaṃ, dātabbaṃ idha cīvaraṃ;
Katinaṃ bhante dātabbaṃ, katinañceva na dātabbaṃ.

Pañcannaṃ vassaṃvuṭṭhānaṃ, dātabbaṃ idha cīvaraṃ;
Sattannaṃ sante dātabbaṃ, soḷasannaṃ na dātabbaṃ.

Katisataṃ rattisataṃ, āpattiyo chādayitvāna;
Kati rattiyo vasitvāna, mucceyya pārivāsiko.

Dasasataṃ rattisataṃ, āpattiyo chādayitvāna;
Dasa rattiyo vasitvāna, mucceyya pārivāsiko.

Kati kammadosā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Campāyaṃ vinayavatthusmiṃ, sabbeva adhammikā [sabbe adhammikā (sī. syā.)] kati.

Dvādasa kammadosā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Campāyaṃ vinayavatthusmiṃ, sabbeva adhammikā [sabbevādhammikā (sī.), sabbe adhammikā (syā.)] katā.

Kati kammasampattiyo vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Campāyaṃ vinayavatthusmiṃ, sabbeva dhammikā kati.

Catasso kammasampattiyo vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Campāyaṃ vinayavatthusmiṃ, sabbeva dhammikā katā.

Kati kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Campāyaṃ vinayavatthusmiṃ, dhammikā adhammikā kati.

Cha kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Campāyaṃ vinayavatthusmiṃ, ekettha dhammikā katā;
Pañca adhammikā vuttā, buddhenādiccabandhunā.

Kati kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Campāyaṃ vinayavatthusmiṃ, dhammikā adhammikā kati.

Cattāri kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Campāyaṃ vinayavatthusmiṃ, ekettha dhammikā katā;
Tayo adhammikā vuttā, buddhenādiccabandhunā.

Yaṃ desitaṃnantajinena tādinā;
Āpattikkhandhāni vivekadassinā;
Katettha sammanti vinā samathehi;
Pucchāmi taṃ brūhi vibhaṅgakovida.

Yaṃ desitaṃnantajinena tādinā;
Āpattikkhandhāni vivekadassinā;
Ekettha sammati vinā samathehi;
Etaṃ te akkhāmi vibhaṅgakovida.

Kati āpāyikā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni [visayāni (sī. syā. evamuparipi)] suṇoma te.

Chaūnadiyaḍḍhasatā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Āpāyikā nerayikā, kappaṭṭhā saṅghabhedakā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati nāpāyikā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Aṭṭhārasa nāpāyikā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati aṭṭhakā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Aṭṭhārasa aṭṭhakā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

5. Soḷasakammādi

478. Kati kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Soḷasa kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati kammadosā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Dvādasa kammadosā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati kammasampattiyo vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Catasso kammasampattiyo vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Cha kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Cattāri kammāni vuttāni, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati pārājikā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Aṭṭha pārājikā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati saṅghādisesā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Tevīsa saṅghādisesā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati aniyatā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Dve aniyatā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati nissaggiyā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Dvecattālīsa nissaggiyā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati pācittiyā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Aṭṭhāsītisataṃ pācittiyā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati pāṭidesanīyā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Dvādasa pāṭidesanīyā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Kati sekhiyā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te.

Pañcasattati sekhiyā vuttā, buddhenādiccabandhunā;
Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇohi me.

Yāva supucchitaṃ tayā, yāva suvissajjitaṃ mayā;
Pucchāvissajjanāya vā, natthi kiñci asuttakanti.

Dutiyagāthāsaṅgaṇikaṃ niṭṭhitaṃ.

Sedamocanagāthā

1. Avippavāsapañhā

479. Asaṃvāso bhikkhūhi ca bhikkhunīhi ca;
Sambhogo ekacco tahiṃ na labbhati;
Avippavāsena anāpatti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Avissajjiyaṃ avebhaṅgiyaṃ;
Pañca vuttā mahesinā;
Vissajjantassa paribhuñjantassa anāpatti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Dasa puggale na vadāmi, ekādasa vivajjiya;
Vuḍḍhaṃ vandantassa āpatti, pañhā mesā kusalehi cintitā.

Na ukkhittako na ca pana pārivāsiko;
Na saṅghabhinno na ca pana pakkhasaṅkanto;
Samānasaṃvāsakabhūmiyā ṭhito;
Kathaṃ nu sikkhāya asādhāraṇo siyā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Upeti dhammaṃ paripucchamāno, kusalaṃ atthūpasañhitaṃ;
Na jīvati na mato na nibbuto, taṃ puggalaṃ katamaṃ vadanti buddhā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Ubbhakkhake na vadāmi, adho nābhiṃ vivajjiya;
Methunadhammapaccayā, kathaṃ pārājiko siyā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Bhikkhu saññācikāya kuṭiṃ karoti;
Adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ;
Sārambhaṃ aparikkamanaṃ anāpatti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Bhikkhu saññācikāya kuṭiṃ karoti;
Desitavatthukaṃ pamāṇikaṃ;
Anārambhaṃ saparikkamanaṃ āpatti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Na kāyikaṃ kiñci payogamācare;
Na cāpi vācāya pare bhaṇeyya;
Āpajjeyya garukaṃ chejjavatthuṃ;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Na kāyikaṃ vācasikañca kiñci;
Manasāpi santo na kareyya pāpaṃ;

So nāsito kinti sunāsito bhave;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Anālapanto manujena kenaci;
Vācāgiraṃ no ca pare bhaṇeyya;
Āpajjeyya vācasikaṃ na kāyikaṃ;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Sikkhāpadā buddhavarena vaṇṇitā;
Saṅghādisesā caturo bhaveyyuṃ;
Āpajjeyya ekapayogena sabbe;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Ubho ekato upasampannā;
Ubhinnaṃ hatthato cīvaraṃ paṭigganheyya;
Siyā āpattiyo nānā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Caturo janā saṃvidhāya;
Garubhaṇḍaṃ avāharuṃ;
Tayo pārājikā eko na pārājiko;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

2. Pārājikādipañhā

480. Itthī ca abbhantare siyā,
Bhikkhu ca bahiddhā siyā;
Chiddaṃ tasmiṃ ghare natthi;
Methunadhammapaccayā;
Kathaṃ pārājiko siyā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Telaṃ madhuṃ phāṇitañcāpi sappiṃ;
Sāmaṃ gahetvāna nikkhipeyya;
Avītivatte sattāhe;
Sati paccaye paribhuñjantassa āpatti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Nissaggiyena āpatti;
Suddhakena pācittiyaṃ;
Āpajjantassa ekato;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Bhikkhū siyā vīsatiyā samāgatā;
Kammaṃ kareyyuṃ samaggasaññino;
Bhikkhu siyā dvādasayojane ṭhito;
Kammañca taṃ kuppeyya vaggapaccayā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Padavītihāramattena vācāya bhaṇitena ca;
Sabbāni garukāni sappaṭikammāni;

Catusaṭṭhi āpattiyo āpajjeyya ekato;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Nivattho antaravāsakena;
Diguṇaṃ saṅghāṭiṃ pāruto;
Sabbāni tāni nissaggiyāni honti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Na cāpi ñatti na ca pana kammavācā;
Na cehi bhikkhūti jino avoca;
Saraṇagamanampi na tassa atthi;
Upasampadā cassa akuppā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Itthiṃ hane na mātaraṃ, purisañca na pitaraṃ hane;
Haneyya anariyaṃ mando, tena cānantaraṃ phuse;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Itthiṃ hane ca mātaraṃ, purisañca pitaraṃ hane;
Mātaraṃ pitaraṃ hantvā, na tenānantaraṃ phuse;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Acodayitvā assārayitvā;
Asammukhībhūtassa kareyya kammaṃ;
Katañca kammaṃ sukataṃ bhaveyya;
Kārako ca saṅgho anāpattiko siyā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Codayitvā sārayitvā;
Sammukhībhūtassa kareyya kammaṃ;
Katañca kammaṃ akataṃ bhaveyya;
Kārako ca saṅgho sāpattiko siyā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Chindantassa āpatti, chindantassa anāpatti;
Chādentassa āpatti, chādentassa anāpatti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Saccaṃ bhaṇanto garukaṃ, musā ca lahu bhāsato;
Musā bhaṇanto garukaṃ, saccañca lahu bhāsato;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

3. Pācittiyādipañhā

481. Adhiṭṭhitaṃ rajanāya rattaṃ;
Kappakatampi santaṃ;
Paribhuñjantassa āpatti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Atthaṅgate sūriye bhikkhu maṃsāni khādati;
Na ummattako na ca pana khittacitto;

Na cāpi so vedanāṭṭo bhaveyya;
Na cassa hoti āpatti;
So ca dhammo sugatena desito;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Na rattacitto na ca pana theyyacitto;
Na cāpi so paraṃ maraṇāya cetayi;
Salākaṃ dentassa hoti chejjaṃ;
Paṭiggaṇhantassa thullaccayaṃ;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Na cāpi āraññakaṃ sāsaṅkasammataṃ;
Na cāpi saṅghena sammuti dinnā;
Na cassa kathinaṃ atthataṃ tattheva;
Cīvaraṃ nikkhipitvā gaccheyya aḍḍhayojanaṃ;
Tattheva aruṇaṃ uggacchantassa anāpatti;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Kāyikāni na vācasikāni;
Sabbāni nānāvatthukāni;
Apubbaṃ acarimaṃ āpajjeyya ekato;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Vācasikāni na kāyikāni;
Sabbāni nānāvatthukāni;
Apubbaṃ acarimaṃ āpajjeyya ekato;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Tissitthiyo methunaṃ taṃ na seve;
Tayo purise tayo anariyapaṇḍake;
Na cācare methunaṃ byañjanasmiṃ;
Chejjaṃ siyā methunadhammapaccayā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Mātaraṃ cīvaraṃ yāce, no ca saṅghe [no saṃghassa (ka.), no ca saṃghassa (syā.), no ce saṃghassa (sī.)] pariṇataṃ;
Kenassa hoti āpatti, anāpatti ca ñātake;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Kuddho ārādhako hoti, kuddho hoti garahiyo;
Atha ko nāma so dhammo, yena kuddho pasaṃsiyo;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Tuṭṭho ārādhako hoti, tuṭṭho hoti garahiyo;
Atha ko nāma so dhammo, yena tuṭṭho garahiyo;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Saṅghādisesaṃ thullaccayaṃ;
Pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ;
Dukkaṭaṃ āpajjeyya ekato;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Ubho paripuṇṇavīsativassā;
Ubhinnaṃ ekupajjhāyo;
Ekācariyo ekā kammavācā;
Eko upasampanno eko anupasampanno;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Akappakataṃ nāpi rajanāya rattaṃ;
Tena nivattho yena kāmaṃ vajeyya;
Na cassa hoti āpatti;
So ca dhammo sugatena desito;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Na deti na paṭiggaṇhāti, paṭiggaho tena na vijjati;
Āpajjati garukaṃ na lahukaṃ, tañca paribhogapaccayā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Na deti na paṭiggaṇhāti, paṭiggaho tena na vijjati;
Āpajjati lahukaṃ na garukaṃ, tañca paribhogapaccayā;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Āpajjati garukaṃ sāvasesaṃ;
Chādeti anādariyaṃ paṭicca;
Na bhikkhunī no ca phuseyya vajjaṃ;
Pañhā mesā kusalehi cintitā.

Sedamocanagāthā niṭṭhitā.

Tassuddānaṃ –

Asaṃvāso avissajji, dasa ca anukkhittako;
Upeti dhammaṃ ubbhakkhakaṃ, tato saññācikā ca dve.

Na kāyikañca garukaṃ, na kāyikaṃ na vācasikaṃ [na kāyikaṃ sunāsitaṃ (syā.)];
Anālapanto sikkhā ca, ubho ca caturo janā.

Itthī telañca nissaggi, bhikkhu ca padavītiyo;
Nivattho ca na ca ñatti, na mātaraṃ pitaraṃ hane.

Acodayitvā codayitvā, chindantaṃ saccameva ca;
Adhiṭṭhitañcatthaṅgate, na rattaṃ na cāraññakaṃ.

Kāyikā vācasikā ca, tissitthī cāpi mātaraṃ;
Kuddho ārādhako tuṭṭho, saṅghādisesā ca ubho.

Akappakataṃ na deti, na detāpajjatī garuṃ;
Sedamocanikā gāthā, pañhā viññūhi vibhāvitāti [viññūvibhāvitā (sī. syā.)].

Pañcavaggo

1. Kammavaggo

482. Cattāri kammāni. Apalokanakammaṃ, ñattikammaṃ, ñattidutiyakammaṃ, ñatticatutthakammaṃ – imāni cattāri kammāni. Katihākārehi vipajjanti? Imāni cattāri kammāni pañcahākārehi vipajjanti – vatthuto vā ñattito vā anussāvanato vā sīmato vā parisato vā.

483. Kathaṃ **vatthuto kammāni vipajjanti**? Sammukhākaraṇīyaṃ kammaṃ asammukhā karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; paṭipucchākaraṇīyaṃ kammaṃ apaṭipucchā karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; paṭiññāya karaṇīyaṃ kammaṃ apaṭiññāya karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; sativinayārahassa amūḷhavinayaṃ deti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; amūḷhavinayārahassa tassapāpiyasikākammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; tassapāpiyasikākammārahassa tajjanīyakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; tajjanīyakammārahassa niyassakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; niyassakammārahassa pabbājanīyakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; pabbājanīyakammārahassa paṭisāraṇīyakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; paṭisāraṇīyakammārahassa ukkhepanīyakammaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; ukkhepanīyakammārahassa parivāsaṃ deti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; parivāsārahaṃ mūlāya paṭikassati, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; mūlāyapaṭikassanārahassa mānattaṃ deti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; mānattārahaṃ abbheti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; abbhānārahaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; anuposathe uposathaṃ karoti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ; apavāraṇāya pavāreti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Evaṃ vatthuto kammāni vipajjanti.

484. Kathaṃ **ñattito kammāni vipajjanti**? Pañcahākārehi ñattito kammāni vipajjanti – vatthuṃ na parāmasati, saṅghaṃ na parāmasati, puggalaṃ na parāmasati, ñattiṃ na parāmasati, pacchā vā ñattiṃ ṭhapeti – imehi pañcahākārehi ñattito kammāni vipajjanti.

485. Kathaṃ **anussāvanato kammāni vipajjanti**? Pañcahākārehi anussāvanato kammāni vipajjanti – vatthuṃ na parāmasati, saṅghaṃ na parāmasati, puggalaṃ na parāmasati, sāvanaṃ hāpeti, akāle vā sāveti – imehi pañcahākārehi anussāvanato kammāni vipajjanti.

486. Kathaṃ **sīmato kammāni vipajjanti**? Ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjanti – atikhuddakaṃ sīmaṃ sammannati, atimahatiṃ sīmaṃ sammannati, khaṇḍanimittaṃ sīmaṃ sammannati, chāyānimittaṃ sīmaṃ sammannati, animittaṃ sīmaṃ sammannati, bahisīme ṭhito sīmaṃ sammannati, nadiyā sīmaṃ sammannati, samudde sīmaṃ sammannati, jātassare sīmaṃ sammannati, sīmāya sīmaṃ sambhindati, sīmāya sīmaṃ ajjhottharati – imehi ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjanti.

487. Kathaṃ **parisato kammāni vipajjanti**? Dvādasahi ākārehi parisato kammāni vipajjanti – catuvaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te anāgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, catuvaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te āgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, catuvaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te āgatā honti, chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti. Pañcavaggakaraṇe kamme…pe… dasavaggakaraṇe kamme…pe… vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te anāgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti sammukhībhūtā paṭikkosanti – imehi dvādasahi ākārehi parisato kammāni vipajjanti.

488. Catuvaggakaraṇe kamme cattāro bhikkhū pakatattā kammapattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti so neva kammapatto nāpi chandāraho, api ca kammāraho. Pañcavaggakaraṇe kamme pañca bhikkhū pakatattā kammapattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti so neva kammapatto nāpi chandāraho, api ca kammāraho. Dasavaggakaraṇe kamme dasa bhikkhū pakatattā kammapattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti so neva kammapatto nāpi chandāraho, api ca kammāraho. Vīsativaggakaraṇe kamme vīsati bhikkhū pakatattā kammapattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti so neva kammapatto nāpi chandāraho, api ca kammāraho.

489. Cattāri kammāni – apalokanakammaṃ, ñattikammaṃ, ñattidutiyakammaṃ, ñatticatutthakammaṃ. Imāni cattāri kammāni katihākārehi vipajjanti? Imāni cattāri kammāni pañcahākārehi vipajjanti – vatthuto vā ñattito vā anussāvanato vā sīmato vā parisato vā.

490. Kathaṃ **vatthuto kammāni vipajjanti**? Paṇḍakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Theyyasaṃvāsakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Titthiyapakkantakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Tiracchānagataṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Mātughātakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Pitughātakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Arahantaghātakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Bhikkhunidūsakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Saṅghabhedakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Lohituppādakaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Ubhatobyañjanaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Ūnavīsativassaṃ puggalaṃ upasampādeti, vatthuvipannaṃ adhammakammaṃ. Evaṃ vatthuto kammāni vipajjanti.

491. Kathaṃ **ñattito kammāni vipajjanti**? Pañcahākārehi ñattito kammāni vipajjanti. Vatthuṃ na parāmasati, saṅghaṃ na parāmasati, puggalaṃ na parāmasati, ñattiṃ na parāmasati, pacchā vā ñattiṃ ṭhapeti – imehi pañcahākārehi ñattito kammāni vipajjanti.

492. Kathaṃ **anussāvanato kammāni vipajjanti**? Pañcahākārehi anussāvanato kammāni vipajjanti – vatthuṃ na parāmasati, saṅghaṃ na parāmasati, puggalaṃ na parāmasati, sāvanaṃ hāpeti, akāle vā sāveti – imehi pañcahākārehi anussāvanato kammāni vipajjanti.

493. Kathaṃ **sīmato kammāni vipajjanti**? Ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjanti. Atikhuddakaṃ sīmaṃ sammannati, atimahatiṃ sīmaṃ sammannati, khaṇḍanimittaṃ sīmaṃ sammannati, chāyānimittaṃ sīmaṃ sammannati, animittaṃ sīmaṃ sammannati, bahisīme ṭhito sīmaṃ sammannati, nadiyā sīmaṃ sammannati, samudde sīmaṃ sammannati, jātassare sīmaṃ sammannati, sīmāya sīmaṃ sambhindati, sīmāya sīmaṃ ajjhottharati – imehi ekādasahi ākārehi sīmato kammāni vipajjanti.

494. Kathaṃ **parisato kammāni vipajjanti**? Dvādasahi ākārehi parisato kammāni vipajjanti – catuvaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te anāgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti, catuvaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te āgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti. Catuvaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te āgatā honti, chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti sammukhībhūtā paṭikkosanti. Pañcavaggakaraṇe kamme…pe… dasavaggakaraṇe kamme…pe… vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te anāgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti. Vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te āgatā honti, chandārahānaṃ chando anāhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti. Vīsativaggakaraṇe kamme yāvatikā bhikkhū kammapattā te āgatā honti, chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā paṭikkosanti – imehi dvādasahi ākārehi parisato kammāni vipajjanti.

495. Apalokanakammaṃ kati ṭhānāni gacchati? Ñattikammaṃ kati ṭhānāni gacchati? Ñattidutiyakammaṃ kati ṭhānāni gacchati? Ñatticatutthakammaṃ kati ṭhānāni gacchati? Apalokanakammaṃ pañca ṭhānāni gacchati. Ñattikammaṃ nava ṭhānāni gacchati. Ñattidutiyakammaṃ satta ṭhānāni gacchati. Ñatticatutthakammaṃ satta ṭhānāni gacchati.

496. Apalokanakammaṃ katamāni pañca ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, bhaṇḍukammaṃ, brahmadaṇḍaṃ, kammalakkhaṇaññeva pañcamaṃ – apalokanakammaṃ imāni pañca ṭhānāni gacchati. Ñattikammaṃ katamāni nava ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, uposathaṃ, pavāraṇaṃ, sammutiṃ, dānaṃ, paṭiggahaṃ, paccukkaḍḍhanaṃ, kammalakkhaṇaññeva navamaṃ – ñattikammaṃ imāni nava ṭhānāni gacchati. Ñattidutiyakammaṃ katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, sammutiṃ, dānaṃ, uddharaṇaṃ, desanaṃ, kammalakkhaṇaññeva sattamaṃ – ñattidutiyakammaṃ imāni satta ṭhānāni gacchati. Ñatticatutthakammaṃ katamāni satta ṭhānāni gacchati? Osāraṇaṃ, nissāraṇaṃ, sammutiṃ, dānaṃ, niggahaṃ, samanubhāsanaṃ, kammalakkhaṇaññeva sattamaṃ – ñatticatutthakammaṃ imāni satta ṭhānāni gacchati.

497. Catuvaggakaraṇe kamme cattāro bhikkhū pakatattā kammapattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti so neva kammapatto nāpi chandāraho, api ca kammāraho. Pañcavaggakaraṇe kamme pañca bhikkhū pakatattā kammapattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti so neva kammapatto nāpi chandāraho, api ca kammāraho. Dasavaggakaraṇe kamme dasa bhikkhū pakatattā kammapattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti so neva kammapatto nāpi chandāraho, api ca kammāraho. Vīsativaggakaraṇe kamme vīsati bhikkhū pakatattā kammapattā, avasesā pakatattā chandārahā. Yassa saṅgho kammaṃ karoti so neva kammapatto nāpi chandāraho, api ca kammāraho.

Kammavaggo niṭṭhito paṭhamo.

2. Atthavasavaggo

498. [a. ni. 2.201-230] Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgate sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Diṭṭhadhammikānaṃ verānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ verānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Diṭṭhadhammikānaṃ vajjānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ vajjānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Diṭṭhadhammikānaṃ bhayānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ bhayānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Diṭṭhadhammikānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Gihīnaṃ anukampāya, pāpicchānaṃ pakkhupacchedāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Appasannānaṃ pasādāya, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ. Saddhammaṭṭhitiyā, vinayānuggahāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ.

Atthavasavaggo niṭṭhito dutiyo.

3. Paññattavaggo

499. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ pātimokkhaṃ paññattaṃ…pe… pātimokkhuddeso paññatto… pātimokkhaṭṭhapanaṃ paññattaṃ… pavāraṇā paññattā… pavāraṇāṭhapanaṃ paññattaṃ… tajjanīyakammaṃ paññattaṃ… niyassakammaṃ paññattaṃ… pabbājanīyakammaṃ paññattaṃ… paṭisāraṇīyakammaṃ paññattaṃ… ukkhepanīyakammaṃ paññattaṃ… parivāsadānaṃ paññattaṃ… mūlāyapaṭikassanā paññattā… mānattadānaṃ paññattaṃ… abbhānaṃ paññattaṃ… osāraṇīyaṃ paññattaṃ… nissāraṇīyaṃ paññattaṃ… upasampadaṃ paññattaṃ… apalokanakammaṃ paññattaṃ… ñattikammaṃ paññattaṃ… ñattidutiyakammaṃ paññattaṃ… ñatticatutthakammaṃ paññattaṃ…pe….

Paññattavaggo niṭṭhito tatiyo.

4. Apaññatte paññattavaggo

500. …Pe… apaññatte paññattaṃ, paññatte anupaññattaṃ…pe… sammukhāvinayo paññatto… pe… sativinayo paññatto…pe… amūḷhavinayo paññatto…pe… paṭiññātakaraṇaṃ paññattaṃ…pe… yebhuyyasikā paññattā…pe… tassapāpiyasikā paññattā…pe… tiṇavatthārako paññatto saṅghasuṭṭhutāya, saṅghaphāsutāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāya, pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Diṭṭhadhammikānaṃ verānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ verānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Diṭṭhadhammikānaṃ vajjānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ vajjānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Diṭṭhadhammikānaṃ bhayānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ bhayānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Diṭṭhadhammikānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Gihīnaṃ anukampāya, pāpicchānaṃ pakkhupacchedāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Appasannānaṃ pasādāya, pasannānaṃ bhiyyobhāvāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto. Saddhammaṭṭhitiyā, vinayānuggahāya – ime dve atthavase paṭicca tathāgatena sāvakānaṃ tiṇavatthārako paññatto.

Apaññatte paññattavaggo niṭṭhito catuttho.

5. Navasaṅgahavaggo

501. Navasaṅgahā – vatthusaṅgaho, vipattisaṅgaho āpattisaṅgaho, nidānasaṅgaho, puggalasaṅgaho, khandhasaṅgaho, samuṭṭhānasaṅgaho, adhikaraṇasaṅgaho, samathasaṅgahoti.

Adhikaraṇe samuppanne sace ubho atthapaccatthikā āgacchanti ubhinnampi vatthu ārocāpetabbaṃ. Ubhinnampi vatthu ārocāpetvā ubhinnampi paṭiññā sotabbā. Ubhinnampi paṭiññaṃ sutvā ubhopi vattabbā – ‘‘amhākaṃ imasmiṃ adhikaraṇe vūpasamite [vūpasamepi (ka.)] ubhopi tuṭṭhā bhavissathā’’ti. Sace āhaṃsu – ‘‘ubhopi tuṭṭhā bhavissāmā’’ti, saṅghena taṃ adhikaraṇaṃ sampaṭicchitabbaṃ. Sace alajjussannā hoti, parisā ubbāhikāya vūpasametabbaṃ. Sace bālussannā hoti, parisā vinayadharo pariyesitabbo yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasammati. Tathā taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametabbaṃ.

Vatthu jānitabbaṃ, gottaṃ jānitabbaṃ, nāmaṃ jānitabbaṃ, āpatti jānitabbā.

Methunadhammoti vatthu ceva gottañca – pārājikanti nāmañceva āpatti ca.

Adinnādānanti vatthu ceva gottañca – pārājikanti nāmañceva āpatti ca.

Manussaviggahoti vatthu ceva gottañca – pārājikanti nāmañceva āpatti ca.

Uttarimanussadhammoti vatthu ceva gottañca – pārājikanti nāmañceva āpatti ca.

Sukkavissaṭṭhīti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Kāyasaṃsaggoti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Duṭṭhullavācāti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Attakāmanti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Sañcarittanti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Saññācikāya kuṭiṃ kārāpananti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Mahallakaṃ vihāraṃ kārāpananti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Bhikkhuṃ amūlakena pārājikena dhammena anuddhaṃsananti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Bhikkhuṃ aññabhāgiyassa adhikaraṇassa kiñci desaṃ lesamattaṃ upādāya pārājikena dhammena anuddhaṃsananti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Saṅghabhedakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjananti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Bhedakānuvattakānaṃ bhikkhūnaṃ yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjananti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Dubbacassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjananti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca.

Kuladūsakassa bhikkhuno yāvatatiyaṃ samanubhāsanāya na paṭinissajjananti vatthu ceva gottañca – saṅghādisesoti nāmañceva āpatti ca…pe….

Anādariyaṃ paṭicca udake uccāraṃ vā passāvaṃ vā kheḷaṃ vā karaṇanti vatthu ceva gottañca – dukkaṭanti nāmañceva āpatti cāti.

Navasaṅgahavaggo niṭṭhito pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Apalokanaṃ ñatti ca, dutiyaṃ catutthena ca;
Vatthu ñatti anussāvanaṃ, sīmā parisameva ca.

Sammukhā paṭipucchā ca, paṭiññā vinayāraho;
Vatthu saṅghapuggalañca, ñattiṃ na pacchā ñatti ca.

Vatthuṃ saṅghapuggalañca, sāvanaṃ akālena ca;
Atikhuddakā mahantā ca, khaṇḍacchāyā nimittakā.

Bahinadī samudde ca, jātassare ca bhindati;
Ajjhottharati sīmāya, catu pañca ca vaggikā.

Dasa vīsativaggā ca, anāhaṭā ca āhaṭā;
Kammapattā chandārahā, kammārahā ca puggalā.

Apalokanaṃ pañcaṭṭhānaṃ, ñatti ca navaṭhānikā;
Ñatti dutiyaṃ sattaṭṭhānaṃ, catutthā sattaṭhānikā.

Suṭṭhu phāsu ca dummaṅku, pesalā cāpi āsavā;
Veravajjabhayañceva, akusalaṃ gihīnañca.

Pāpicchā appasannānaṃ, pasannā dhammaṭṭhapanā;
Vinayānuggahā ceva, pātimokkhuddesena ca.

Pātimokkhañca ṭhapanā, pavāraṇañca ṭhapanaṃ;
Tajjanīyā niyassañca, pabbājanīya paṭisāraṇī;

Ukkhepana parivāsaṃ, mūlamānattaabbhānaṃ;
Osāraṇaṃ nissāraṇaṃ, tatheva upasampadā.

Apalokanañatti ca, dutiyañca catutthakaṃ;
Apaññattenupaññattaṃ, sammukhāvinayo sati.

Amūḷhapaṭiyebhuyya, pāpiya tiṇavatthārakaṃ;
Vatthu vipatti āpatti, nidānaṃ puggalena ca.

Khandhā ceva samuṭṭhānā, adhikaraṇameva ca;
Samathā saṅgahā ceva, nāmaāpattikā tathāti.

Parivāro niṭṭhito.

Parivārapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Milindapañhapāḷi

1. Milindo nāma so rājā, sāgalāyaṃ puruttame;
Upagañchi nāgasenaṃ, gaṅgā ca [gaṅgāva (sī. pī.)] yathā sāgaraṃ.

Āsajja rājā citrakathiṃ, ukkādhāraṃ tamonudaṃ;
Apucchi nipuṇe pañhe, ṭhānāṭṭhānagate puthū.

Pucchā visajjanā [vissajjanā (sī. pī.)] ceva, gambhīratthūpanissitā;
Hadayaṅgamā kaṇṇasukhā, abbhutā lomahaṃsanā.

Abhidhammavinayogāḷhā, suttajālasamattitā;
Nāgasenakathā citrā, opammehi nayehi ca.

Tattha ñāṇaṃ paṇidhāya, hāsayitvāna mānasaṃ;
Suṇātha nipuṇe pañhe, kaṅkhāṭṭhānavidālaneti.

2. Taṃ yathānusūyate – atthi yonakānaṃ nānāpuṭabhedanaṃ sāgalaṃ nāma nagaraṃ nadīpabbatasobhitaṃ ramaṇīyabhūmippadesabhāgaṃ ārāmuyyānopavanataḷākapokkharaṇisampannaṃ nadīpabbatavanarāmaṇeyyakaṃ sutavantanimmitaṃ nihatapaccatthikaṃ [nippaccatthikaṃ (ka.)] paccāmittānupapīḷitaṃ vividhavicitradaḷhamaṭṭālakoṭṭhakaṃ varapavaragopura [pavarapacuragopura (sī.)] toraṇaṃ gambhīraparikhāpaṇḍarapākāraparikkhittantepuraṃ. Suvibhattavīthicaccaracatukkasiṅghāṭakaṃ suppasāritānekavidhavarabhaṇḍaparipūritantarāpaṇaṃ vividhadānaggasatasamupasobhitaṃ [satasamupasobhitaṃ (sī. pī.)] himagirisikharasaṅkāsavarabhavanasatasahassappaṭimaṇḍitaṃ gajahayarathapattisamākulaṃ abhirūpanaranārigaṇānucaritaṃ ākiṇṇajanamanussaṃ puthukhattiyabrāhmaṇavessasuddaṃ vividhasamaṇabrāhmaṇasabhājana [sabhājana (sī. pī.), sammābhājana (ka.)] saṅghaṭitaṃ bahuvidhavijjāvanta [vijjādhara (ka.)] naracira [naravira (sī. pī.)] nisevitaṃ kāsikakoṭumbarikādinānāvidhavatthāpaṇasampannaṃ suppasāritarucirabahuvidhapupphagandhāpaṇaṃ gandhagandhitaṃ āsīsanīyabahuratanaparipūritaṃ disāmukhasuppasāritāpaṇaṃ siṅgāravāṇijagaṇānucaritaṃ kahāpaṇarajatasuvaṇṇakaṃsapattharaparipūraṃ pajjotamānanidhiniketaṃ pahūtadhanadhaññavittūpakaraṇaṃ paripuṇṇakosakoṭṭhāgāraṃ bahvannapānaṃ bahuvidhakhajjabhojjaleyyapeyyasāyanīyaṃ uttarakurusaṅkāsaṃ sampannasassaṃ āḷakamandā viya devapuraṃ.

Ettha ṭhatvā tesaṃ pubbakammaṃ kathetabbaṃ, kathentena ca chadhā vibhajitvā kathetabbaṃ. Seyyathīdaṃ – pubbayogo milindapañhaṃ lakkhaṇapañhaṃ meṇḍakapañhaṃ anumānapañhaṃ opammakathāpañhanti.

Tattha milindapañho lakkhaṇapañho, vimaticchedanapañhoti duvidho. Meṇḍakapañhopi mahāvaggo, yogikathāpañhoti duvidho.

Pubbayogoti tesaṃ pubbakammaṃ.

1. Bāhirakathā

Pubbayogādi

3. Atīte kira kassapassa bhagavato sāsane vattamāne gaṅgāya samīpe ekasmiṃ āvāse mahābhikkhusaṅgho paṭivasati, tattha vattasīlasampannā bhikkhū pātova uṭṭhāya yaṭṭhisammajjaniyo [yaṭṭhisammuñjaniyo (sī. pī.)] ādāya buddhaguṇe āvajjentā aṅgaṇaṃ sammajjitvā kacavarabyūhaṃ karonti. Atheko bhikkhu ekaṃ sāmaṇeraṃ ‘‘ehi sāmaṇera, imaṃ kacavaraṃ chaḍḍehī’’ti āha, so asuṇanto viya gacchati, so dutiyampi…pe… tatiyampi āmantiyamāno asuṇanto viya gacchateva. Tato so bhikkhu ‘‘dubbaco vatāyaṃ sāmaṇero’’ti kuddho sammajjanidaṇḍena pahāraṃ adāsi. Tato so rodanto bhayena kacavaraṃ chaḍḍento ‘‘iminā kacavarachaḍḍanapuññakammena yāvāhaṃ nibbānaṃ pāpuṇāmi [na pāpuṇāmi (syā.)], etthantare nibbattanibbattaṭṭhāne majjhanhikasūriyo [suriyo (sī. pī.)] viya mahesakkho mahātejo bhaveyya’’nti paṭhamaṃ patthanaṃ paṭṭhapesi. Kacavaraṃ chaḍḍetvā nahānatthāya gaṅgātitthaṃ gato gaṅgāya ūmivegaṃ gaggarāyamānaṃ disvā ‘‘yāvāhaṃ nibbānaṃ pāpuṇāmi [na pāpuṇāmi (syā.)], etthantare nibbattanibbattaṭṭhāne ayaṃ ūmivego viya ṭhānuppattikapaṭibhāno bhaveyyaṃ akkhayapaṭibhāno’’ti dutiyampi patthanaṃ paṭṭhapesi.

Sopi bhikkhu sammajjanisālāya sammajjaniṃ ṭhapetvā nahānatthāya gaṅgātitthaṃ gacchanto sāmaṇerassa patthanaṃ sutvā ‘‘esa mayā payojitopi tāva evaṃ pattheti, mayhaṃ kiṃ na samijjhissatī’’ti cintetvā ‘‘yāvāhaṃ nibbānaṃ pāpuṇāmi [na pāpuṇāmi (syā.)], etthantare nibbattanibbattaṭṭhāne ayaṃ gaṅgāūmivego viya akkhayapaṭibhāno bhaveyyaṃ, iminā pucchitapucchitaṃ sabbaṃ pañhapaṭibhānaṃ vijaṭetuṃ nibbeṭhetuṃ samattho bhaveyya’’nti patthanaṃ paṭṭhapesi.

Te ubhopi devesu ca manussesu ca saṃsarantā ekaṃ buddhantaraṃ khepesuṃ. Atha amhākaṃ bhagavatāpi yathā moggaliputtatissatthero dissati, evametepi dissanti mama parinibbānato pañcavassasate atikkante ete uppajjissanti, yaṃ mayā sukhumaṃ katvā desitaṃ dhammavinayaṃ, taṃ ete pañhapucchanaopammayuttivasena nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā vibhajissantīti niddiṭṭhā.

4. Tesu sāmaṇero jambudīpe sāgalanagare milindo nāma rājā ahosi paṇḍito byatto medhāvī paṭibalo atītānāgatapaccuppannānaṃ mantayogavidhānakiriyānaṃ [samantayoga … (sī. pī.)], karaṇakāle nisammakārī hoti, bahūni cassa satthāni uggahitāni honti. Seyyathidaṃ, suti sammuti saṅkhyā yogā nīti visesikā gaṇikā gandhabbā tikicchā dhanubbedā [catubbedā (sī. pī.)] purāṇā itihāsā jotisā māyā ketu [hetu (sī. pī.)] mantanā yuddhā chandasā buddhavacanena [chandasāmuddavacanena (sī. pī.)] ekūnavīsati, vitaṇḍavādī [vādī (sī. pī.)] durāsado duppasaho puthutitthakarānaṃ aggamakkhāyati, sakalajambudīpe milindena raññā samo koci nāhosi yadidaṃ thāmena javena sūrena paññāya, aḍḍho mahaddhano mahābhogo anantabalavāhano.

5. Athekadivasaṃ milindo rājā anantabalavāhanaṃ caturaṅginiṃ balaggasenābyūhaṃ dassanakamyatāya nagarā nikkhamitvā bahinagare senaṅgadassanaṃ katvā [senāgaṇanaṃ kāretvā (sī. pī.)] sāretvā so rājā bhassappavādako lokāyatavitaṇḍa [pavatta (sī. pī.)] janasallāpaplava cittakotūhalo visārado vijambhako sūriyaṃ oloketvā amacce āmantesi ‘‘bahu bhaṇe tāva divasāvaseso kiṃ karissāma, idāneva nagaraṃ pavisitvā atthi koci paṇḍito samaṇo vā brāhmaṇo vā saṅghī gaṇī gaṇācariyo api arahantaṃ sammāsambuddhaṃ paṭijānamāno, yo mayā saddhiṃ sallapituṃ sakkoti kaṅkhaṃ paṭivinetuṃ, taṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchissāma, kaṅkhaṃ paṭivinayissāmā’’ti.

Evaṃ vutte pañcasatā yonakā rājānaṃ milindaṃ etadavocuṃ ‘‘atthi, mahārāja, cha satthāro pūraṇo kassapo makkhaligosālo nigaṇṭho nāṭaputto [nāthaputto (sī. pī.)] sañjayo belaṭṭhaputto ajito kesakambalo pakudho kaccāyano, te saṅghino gaṇino gaṇācariyakā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā bahujanassa, gaccha tvaṃ mahārāja, te pañhaṃ pucchassu, kaṅkhaṃ paṭivinayassū’’ti.

6. Atha kho milindo rājā pañcahi yonakasatehi parivuto bhadravāhanaṃ rathavaramāruyha yena pūraṇo kassapo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā pūraṇena kassapena saddhiṃ sammodi, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā pūraṇaṃ kassapaṃ etadavoca ‘‘ko, bhante kassapa, lokaṃ pāletī’’ti? ‘‘Pathavī, mahārāja, lokaṃ pāletī’’ti. ‘‘Yadi, bhante kassapa, pathavī [paṭhavī (sī. syā. pī.)] lokaṃ pāleti, atha kasmā avīcinirayaṃ gacchantā sattā pathaviṃ atikkamitvā gacchantī’’ti? Evaṃ vutte pūraṇo kassapo neva sakkhi ogilituṃ, no sakkhi uggilituṃ, adhomukho pattakkhandho tuṇhībhūto pajjhāyanto nisīdi.

7. Atha kho milindo rājā makkhaliṃ gosālaṃ etadavoca ‘‘atthi, bhante gosāla, kusalākusalāni kammāni, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti? ‘‘Natthi, mahārāja, kusalākusalāni kammāni, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko. Ye te, mahārāja, idha loke khattiyā, te paralokaṃ gantvāpi puna khattiyāva bhavissanti, ye te brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusā, te paralokaṃ gantvāpi puna brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusāva bhavissanti. Kiṃ kusalākusalehi kammehī''ti? ''Yadi, bhante gosāla, idha loke khattiyā brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusā, te paralokaṃ gantvāpi puna khattiyā brāhmaṇā vessā suddā caṇḍālā pukkusāva bhavissanti, natthi kusalākusalehi kammehi karaṇīyaṃ. Tena hi, bhante gosāla, ye te idha loke hatthacchinnā, te paralokaṃ gantvāpi puna hatthacchinnāva bhavissanti. Ye pādacchinnā, te pādacchinnāva bhavissanti. Ye hatthapādacchinnā, te hatthapādacchinnāva bhavissanti. Ye kaṇṇacchinnā, te kaṇṇacchinnāva bhavissanti. Ye nāsacchinnā, te nāsacchinnāva bhavissanti. Ye kaṇṇanāsacchinnā, te kaṇṇanāsacchinnāva bhavissantī''ti. Evaṃ vutte gosālo tuṇhī ahosi.

Atha kho milindassa rañño etadahosi ''tuccho vata bho jambudīpo, palāpo vata bho jambudīpo, natthi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo mayā saddhiṃ sallapituṃ sakkoti kaṅkhaṃ paṭivinetu''nti.

Atha kho milindo rājā amacce āmantesi ''ramaṇīyā vata bho dosinā ratti, kaṃ nu khvajja samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkameyyāma pañhaṃ pucchituṃ, ko mayā saddhiṃ sallapituṃ sakkoti kaṅkhaṃ paṭivinetu''nti? Evaṃ vutte amaccā tuṇhībhūtā rañño mukhaṃ olokayamānā aṭṭhaṃsu.

Tena kho pana samayena sāgalanagaraṃ dvādasa vassāni suññaṃ ahosi samaṇabrāhmaṇagahapatipaṇḍitehi, yattha samaṇabrāhmaṇagahapatipaṇḍitā paṭivasantīti suṇāti, tattha gantvā rājā te pañhaṃ pucchati, te sabbepi pañhavisajjanena rājānaṃ ārādhetuṃ asakkontā yena vā tena vā pakkamanti. Ye aññaṃ disaṃ na pakkamanti, te sabbe tuṇhībhūtā acchanti. Bhikkhū pana yebhuyyena himavantameva gacchanti.

8. Tena kho pana samayena koṭisatā arahanto himavante pabbate rakkhitatale paṭivasanti. Atha kho āyasmā assagutto dibbāya sotadhātuyā milindassa rañño vacanaṃ sutvā yugandharamatthake bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā bhikkhū pucchi ''atthāvuso koci bhikkhu paṭibalo milindena raññā saddhiṃ sallapituṃ kaṅkhaṃ paṭivinetu''nti?

Evaṃ vutte koṭisatā arahanto tuṇhī ahesuṃ. Dutiyampi tatiyampi puṭṭhā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho āyasmā assagutto bhikkhusaṅghaṃ etadavoca ''atthāvuso tāvatiṃsabhavane vejayantassa pācīnato **ketumatī** nāma vimānaṃ, tattha **mahāseno** nāma devaputto paṭivasati, so paṭibalo tena milindena raññā saddhiṃ sallapituṃ kaṅkhaṃ paṭivinetu''nti.

Atha kho koṭisatā arahanto yugandharapabbate antarahitā tāvatiṃsabhavane pāturahesuṃ. Addasā kho sakko devānamindo te bhikkhū dūratova āgacchante, disvāna yenāyasmā assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ assaguttaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, ekamantaṃ ṭhito kho sakko devānamindo āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca ''mahā kho, bhante, bhikkhusaṅgho anuppatto, ahaṃ saṅghassa ārāmiko, kenattho, kiṃ mayā karaṇīya''nti?

Atha kho āyasmā assagutto sakkaṃ devānamindaṃ etadavoca ''ayaṃ kho, mahārāja, jambudīpe sāgalanagare **milindo** nāma rājā vitaṇḍavādī durāsado duppasaho puthutitthakarānaṃ aggamakkhāyati, so bhikkhusaṅghaṃ upasaṅkamitvā diṭṭhivādena pañhaṃ pucchitvā bhikkhusaṅghaṃ viheṭhetī''ti.

Atha kho sakko devānamindo āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca ''ayaṃ kho, bhante, milindo rājā ito cuto manussesu uppanno, eso kho, bhante, ketumativimāne mahāseno nāma devaputto paṭivasati, so paṭibalo tena milindena raññā saddhiṃ sallapituṃ kaṅkhaṃ paṭivinetuṃ, taṃ devaputtaṃ yācissāma manussalokūpapattiyā''ti.

Atha kho sakko devānamindo bhikkhusaṅghaṃ purakkhatvā ketumativimānaṃ pavisitvā mahāsenaṃ devaputtaṃ āliṅgitvā etadavoca ''yācati taṃ, mārisa, bhikkhusaṅgho manussalokūpapattiyā''ti. ''Na me, bhante, manussalokenattho kammabahulena, tibbo manussaloko, idhevāhaṃ, bhante, devaloke uparūparūpapattiko hutvā parinibbāyissāmī''ti. Dutiyampi…pe… tatiyampi kho sakkena devānamindena yācito mahāseno devaputto evamāha ''na me, bhante, manussalokenattho kammabahulena, tibbo manussaloko, idhevāhaṃ, bhante, devaloke uparūparūpapattiko hutvā parinibbāyissāmī''ti.

Atha kho āyasmā assagutto mahāsenaṃ devaputtaṃ etadavoca ‘‘idha mayaṃ, mārisa, sadevakaṃ lokaṃ anuvilokayamānā aññatra tayā milindassa rañño vādaṃ bhinditvā sāsanaṃ paggahetuṃ samatthaṃ aññaṃ kañci na passāma, yācati taṃ, mārisa, bhikkhusaṅgho, sādhu sappurisa manussaloke nibbattitvā dasabalassa sāsanaṃ paggaṇhāhī’’ti. Evaṃ vutte mahāseno devaputto ‘‘ahaṃ kira milindassa rañño vādaṃ bhinditvā buddhasāsanaṃ paggahetuṃ samattho bhavissāmī’’ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā ‘‘sādhu, bhante, manussaloke uppajjissāmī’’ti paṭiññaṃ adāsi.

9. Atha kho te bhikkhū devaloke taṃ karaṇīyaṃ tīretvā devesu tāvatiṃsesu antarahitā himavante pabbate rakkhitatale pāturahesuṃ.

Atha kho āyasmā assagutto bhikkhusaṅghaṃ etadavoca ‘‘atthāvuso, imasmiṃ bhikkhusaṅghe koci bhikkhu sannipātaṃ anāgato’’ti. Evaṃ vutte aññataro bhikkhu āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca ‘‘atthi, bhante, āyasmā **rohaṇo** ito sattame divase himavantaṃ pabbataṃ pavisitvā nirodhaṃ samāpanno, tassa santike dūtaṃ pāhethā’’ti. Āyasmāpi rohaṇo taṅkhaṇaññeva nirodhā vuṭṭhāya ‘‘saṅgho maṃ paṭimānetī’’ti himavante pabbate antarahito rakkhitatale koṭisatānaṃ arahantānaṃ purato pāturahosi.

Atha kho āyasmā assagutto āyasmantaṃ rohaṇaṃ etadavoca ‘‘kiṃ nu kho, āvuso, rohaṇa buddhasāsane bhijjante [palujjante (sī. pī.)] na passasi saṅghassa karaṇīyānī’’ti. ‘‘Amanasikāro me, bhante, ahosī’’ti.

‘‘Tena, hāvuso rohaṇa, daṇḍakammaṃ karohī’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, karomī’’ti? ‘‘Atthāvuso rohaṇa, himavantapabbatapasse **gajaṅgalaṃ** [kajaṅgalaṃ (sī. pī.)] nāma brāhmaṇagāmo, tattha **soṇuttaro** nāma brāhmaṇo paṭivasati, tassa putto uppajjissati **nāgaseno**ti nāma dārako, tena hi tvaṃ, āvuso rohaṇa, dasamāsādhikāni satta vassāni taṃ kulaṃ piṇḍāya pavisitvā nāgasenaṃ dārakaṃ nīharitvā pabbājehi, pabbajiteva tasmiṃ daṇḍakammato muccissasī’’ti. Āyasmāpi kho rohaṇo ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchi.

10. Mahāsenopi kho devaputto devalokā cavitvā soṇuttarabrāhmaṇassa bhariyāya kucchismiṃ paṭisandhiṃ aggahesi, saha paṭisandhiggahaṇā tayo acchariyā abbhutā dhammā pāturahesuṃ, āvudhabhaṇḍāni pajjaliṃsu, aggasassaṃ abhinipphannaṃ, mahāmegho abhippavassi. Āyasmāpi kho rohaṇo tassa paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya dasamāsādhikāni satta vassāni taṃ kulaṃ piṇḍāya pavisanto ekadivasampi kaṭacchumattaṃ bhattaṃ vā uḷuṅkamattaṃ yāguṃ vā abhivādanaṃ vā añjalikammaṃ vā sāmīcikammaṃ vā nālattha, atha kho akkosaññeva paribhāsaññeva paṭilabhati ‘‘aticchatha bhante’’ti vacanamattampi vattā nāma nāhosi, dasamāsādhikānaṃ pana sattannaṃ vassānaṃ accayena ekadivasaṃ ‘‘aticchatha bhante’’ti vacanamattaṃ alattha. Taṃ divasameva brāhmaṇopi bahi kammantā āgacchanto paṭipathe theraṃ disvā ‘‘kiṃ, bho pabbajita, amhākaṃ gehaṃ agamitthā’’ti āha. ‘‘Āma, brāhmaṇa, agamamhā’’ti. ‘‘Api kiñci labhitthā’’ti. ‘‘Āma, brāhmaṇa, labhimhā’’ti. So anattamano gehaṃ gantvā pucchi ‘‘tassa pabbajitassa kiñci adatthā’’ti. ‘‘Na kiñci adamhā’’ti. Brāhmaṇo dutiyadivase gharadvāre yeva nisīdi ‘‘ajja pabbajitaṃ musāvādena niggahessāmī’’ti. Thero dutiyadivase brāhmaṇassa gharadvāraṃ sampatto.

Brāhmaṇo theraṃ disvāva evamāha ‘‘tumhe hiyyo amhākaṃ gehe kiñci alabhitvāva ‘‘labhimhā’’ti avocuttha, vaṭṭati nu kho tumhākaṃ musāvādo’’ti. Thero āha ‘‘mayaṃ, brāhmaṇa, tumhākaṃ gehe ( ) [(pavisantā) (ka.)] dasamāsādhikāni satta vassāni ‘aticchathā’ti vacanamattampi alabhitvā hiyyo ‘aticchathā’ti vacanamattaṃ labhimhā, athetaṃ vācāpaṭisandhāraṃ [paṭisantāraṃ (sī. pī.)] upādāya evamavocumhā’’ti.

Brāhmaṇo cintesi ‘‘ime vācāpaṭisandhāramattampi labhitvā janamajjhe ‘labhimhā’ti pasaṃsanti, aññaṃ kiñci khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā labhitvā kasmā nappasaṃsantī’’ti pasīditvā attano atthāya paṭiyāditabhattato kaṭacchubhikkhaṃ, tadupiyañca byañjanaṃ dāpetvā ‘‘imaṃ bhikkhaṃ sabbakālaṃ tumhe labhissathā’’ti āha.

So punadivasato pabhuti upasaṅkamantassa therassa upasamaṃ disvā bhiyyoso mattāya pasīditvā theraṃ niccakālaṃ attano ghare bhattavissaggakaraṇatthāya yāci. Thero tuṇhībhāvena adhivāsetvā divase divase bhattakiccaṃ katvā gacchanto thokaṃ thokaṃ buddhavacanaṃ kathetvā gacchati. Sāpi kho brāhmaṇī dasamāsaccayena puttaṃ vijāyi, ‘‘nāgaseno’’tissa nāmamakaṃsu, so anukkamena vaḍḍhanto sattavassiko jāto.

11. Atha kho nāgasenassa dārakassa pitā nāgasenaṃ dārakaṃ etadavoca ‘‘imasmiṃ kho, tāta nāgasena, brāhmaṇakule sikkhāni sikkheyyāsī’’ti. ‘‘Katamāni, tāta, imasmiṃ brāhmaṇakule sikkhāni nāmā’’ti? ‘‘Tayo kho, tāta nāgasena, vedā **sikkhāni** nāma, avasesāni sippāni **sippaṃ** nāmā’’ti. ‘‘Tena hi, tāta, sikkhissāmī’’ti.

Atha kho soṇuttaro brāhmaṇo ācariyabrāhmaṇassa ācariyabhāgaṃ sahassaṃ datvā antopāsāde ekasmiṃ gabbhe ekato mañcakaṃ paññapetvā ācariyabrāhmaṇaṃ etadavoca ‘‘sajjhāpehi kho, tvaṃ brāhmaṇa, imaṃ dārakaṃ mantānīti. Tena hi ‘tāta dāraka’ uggaṇhāhi mantānī’’ti. Ācariyabrāhmaṇo sajjhāyati nāgasenassa dārakassa ekeneva uddesena tayo vedā hadayaṅgatā vācuggatā sūpadhāritā suvavatthāpitā sumanasikatā ahesuṃ, sakimeva cakkhuṃ udapādi tīsu vedesu sanighaṇḍuketubhesu [sanighaṇṭuketubhesu (ka.)] sākkharappabhedesu itihāsapañcamesu padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo ahosi.

Atha kho nāgaseno dārako pitaraṃ etadavoca ‘‘atthi nu kho, tāta, imasmiṃ brāhmaṇakule ito uttarimpi sikkhitabbāni, udāhu ettakānevā’’ti. ‘‘Natthi, tāta nāgasena, imasmiṃ brāhmaṇakule ito uttariṃ sikkhitabbāni, ettakāneva sikkhitabbānī’’ti.

Atha kho nāgaseno dārako ācariyassa anuyogaṃ datvā pāsādā oruyha pubbavāsanāya coditahadayo rahogato paṭisallīno attano sippassa ādimajjhapariyosānaṃ olokento ādimhi vā majjhe vā pariyosāne vā appamattakampi sāraṃ adisvā ‘‘tucchā vata bho ime vedā, palāpā vata bho ime vedā asārā nissārā’’ti vippaṭisārī anattamano ahosi.

12. Tena kho pana samayena āyasmā rohaṇo vattaniye senāsane nisinno nāgasenassa dārakassa cetasā cetoparivitakkamaññāya nivāsetvā pattacīvaramādāya vattaniye senāsane antarahito gajaṅgalabrāhmaṇagāmassa purato pāturahosi. Addasā kho nāgaseno dārako attano dvārakoṭṭhake ṭhito āyasmantaṃ rohaṇaṃ dūratova āgacchantaṃ, disvāna attamano udaggo pamudito pītisomanassajāto ‘‘appeva nāmāyaṃ pabbajito kañci sāraṃ jāneyyā’’ti yenāyasmā rohaṇo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ rohaṇaṃ etadavoca ‘‘ko nu kho, tvaṃ mārisa, ediso bhaṇḍukāsāvavasano’’ti. ‘‘Pabbajito [pāpakānaṃ malānaṃ pabbājetuṃ pabbajito (sī. pī.)] nāmāhaṃ dārakā’’ti. ‘‘Kena, tvaṃ mārisa, pabbajito nāmāsī’’ti? ‘‘Pāpakāni malāni pabbājeti, tasmāhaṃ, dāraka, pabbajito nāmā’’ti. ‘‘Kiṃkāraṇā, mārisa, kesā te na yathā aññesa’’nti? ‘‘Soḷasime, dāraka, palibodhe disvā kesamassuṃ ohāretvā pabbajito. ‘‘Katame soḷasa’’? ‘‘Alaṅkārapalibodho maṇḍanapalibodho telamakkhanapalibodho dhovanapalibodho mālāpalibodho gandhapalibodho vāsanapalibodho harīṭakapalibodho āmalakapalibodho raṅgapalibodho bandhanapalibodho kocchapalibodho kappakapalibodho vijaṭanapalibodho ūkāpalibodho, kesesu vilūnesu socanti kilamanti paridevanti urattāḷiṃ kandanti sammohaṃ āpajjanti, imesu kho, dāraka, soḷasasu palibodhesu paliguṇṭhitā manussā sabbāni atisukhumāni sippāni nāsentī’’ti. ‘‘Kiṃkāraṇā, mārisa, vatthānipi te na yathā aññesa’’nti? ‘‘Kāmanissitāni kho, dāraka, vatthāni, kāmanissitāni gihibyañjanabhaṇḍāni [kamanīyāni gihibyañjanāni (sī. pī.)], yāni kānici kho bhayāni vatthato uppajjanti, tāni kāsāvavasanassa na honti, tasmā vatthānipi me na yathā aññesa’’nti. ‘‘Jānāsi kho, tvaṃ mārisa, sippāni nāmā’’ti? ‘‘Āma, dāraka, jānāmahaṃ sippāni, yaṃ loke uttamaṃ mantaṃ, tampi jānāmī’’ti. ‘‘Mayhampi taṃ, mārisa, dātuṃ sakkā’’ti? ‘‘Āma, dāraka, sakkā’’ti. ‘‘Tena hi me dehī’’ti. ‘‘Akālo kho, dāraka, antaragharaṃ piṇḍāya paviṭṭhamhā’’ti.

Atha kho nāgaseno dārako āyasmato rohaṇassa hatthato pattaṃ gahetvā gharaṃ pavesetvā paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā āyasmantaṃ rohaṇaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ etadavoca ‘‘dehi me dāni, mārisa, manta’’nti. ‘‘Yadā kho tvaṃ, dāraka, nippalibodho hutvā mātāpitaro anujānāpetvā mayā gahitaṃ pabbajitavesaṃ gaṇhissasi, tadā dassāmī’’ti āha.

Atha kho nāgaseno dārako mātāpitaro upasaṅkamitvā āha ‘‘ammatātā, ayaṃ pabbajito ‘yaṃ loke uttamaṃ mantaṃ, taṃ jānāmī’ti vadati, na ca attano santike apabbajitassa deti, ahaṃ etassa santike pabbajitvā taṃ uttamaṃ mantaṃ uggaṇhissāmī’’ti. Athassa mātāpitaro ‘‘pabbajitvāpi no putto mantaṃ gaṇhatu, gahetvā puna āgacchissatī’’ti maññamānā ‘‘gaṇha puttā’’ti anujāniṃsu.

13. Atha kho āyasmā rohaṇo nāgasenaṃ dārakaṃ ādāya yena vattaniyaṃ senāsanaṃ, yena vijambhavatthu tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā vijambhavatthusmiṃ senāsane ekarattaṃ vasitvā yena rakkhitatalaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā koṭisatānaṃ arahantānaṃ majjhe nāgasenaṃ dārakaṃ pabbājesi. Pabbajito ca panāyasmā nāgaseno āyasmantaṃ rohaṇaṃ etadavoca ‘‘gahito me, bhante, tava veso, detha me dāni manta''nti. Atha kho āyasmā rohaṇo ''kimhi nu khohaṃ nāgasenaṃ vineyyaṃ paṭhamaṃ vinaye vā suttante vā abhidhamme vā''ti cintetvā ''paṇḍito kho ayaṃ nāgaseno, sakkoti sukheneva abhidhammaṃ pariyāpuṇitu''nti paṭhamaṃ abhidhamme vinesi.

Āyasmā ca nāgaseno ''kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā''ti tikadukapaṭimaṇḍitaṃ dhammasaṅgaṇīpakaraṇaṃ, khandhavibhaṅgādi aṭṭhārasa vibhaṅgapaṭimaṇḍitaṃ vibhaṅgappakaraṇaṃ, ''saṅgaho asaṅgaho''ti ādinā cuddasavidhena vibhattaṃ dhātukathāpakaraṇaṃ, ''khandhapaññatti āyatanapaññattī''ti ādinā chabbidhena vibhattaṃ puggalapaññattippakaraṇaṃ, sakavāde pañcasuttasatāni paravāde pañcasuttasatānīti suttasahassaṃ samodhānetvā vibhattaṃ kathāvatthuppakaraṇaṃ, ''mūlayamakaṃ khandhayamaka''nti ādinā dasavidhena vibhattaṃ yamakappakaraṇaṃ, ''hetupaccayo ārammaṇapaccayo''ti ādinā catuvīsatividhena vibhattaṃ paṭṭhānappakaraṇanti sabbaṃ taṃ abhidhammapiṭakaṃ ekeneva sajjhāyena paguṇaṃ katvā ''tiṭṭhatha bhante, na puna osāretha, ettakenevāhaṃ sajjhāyissāmī''ti āha.

14. Atha kho āyasmā nāgaseno yena koṭisatā arahanto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā koṭisate arahante etadavoca ''ahaṃ kho bhante 'kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā'ti imesu tīsu padesu pakkhipitvā sabbaṃ taṃ abhidhammapiṭakaṃ vitthārena osāressāmī''ti. ''Sādhu, nāgasena, osārehī''ti.

Atha kho āyasmā nāgaseno satta māsāni satta pakaraṇāni vitthārena osāresi, pathavī unnadi, devatā sādhukāramadaṃsu, brahmāno apphoṭesuṃ, dibbāni candanacuṇṇāni dibbāni ca mandāravapupphāni abhippavassiṃsu.

15. Atha kho koṭisatā arahanto āyasmantaṃ nāgasenaṃ paripuṇṇavīsativassaṃ rakkhitatale upasampādesuṃ. Upasampanno ca panāyasmā nāgaseno tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya upajjhāyena saddhiṃ gāmaṃ piṇḍāya pavisanto evarūpaṃ parivitakkaṃ uppādesi ''tuccho vata me upajjhāyo, bālo vata me upajjhāyo, ṭhapetvā avasesaṃ buddhavacanaṃ paṭhamaṃ maṃ abhidhamme vinesī''ti.

Atha kho āyasmā rohaṇo āyasmato nāgasenassa cetasā cetoparivitakkamaññāya āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ''ananucchavikaṃ kho nāgasena parivitakkaṃ vitakkesi, na kho panetaṃ nāgasena tavānucchavika''nti.

Atha kho āyasmato nāgasenassa etadahosi ''acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, yatra hi nāma me upajjhāyo cetasā cetoparivitakkaṃ jānissati, paṇḍito vata me upajjhāyo, yaṃnūnāhaṃ upajjhāyaṃ khamāpeyya''nti. Atha kho āyasmā nāgaseno āyasmantaṃ rohaṇaṃ etadavoca ''khamatha me, bhante, na puna evarūpaṃ vitakkessāmī''ti.

Atha kho āyasmā rohaṇo āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ''na kho tyāhaṃ nāgasena ettāvatā khamāmi, atthi kho nāgasena sāgalaṃ nāma nagaraṃ, tattha milindo nāma rājā rajjaṃ kāreti, so diṭṭhivādena pañhaṃ pucchitvā bhikkhusaṅghaṃ viheṭheti, sace tvaṃ tattha gantvā taṃ rājānaṃ dametvā buddhasāsane pasādessasi, evāhaṃ taṃ khamissāmī''ti.

''Tiṭṭhatu, bhante, eko milindo rājā; sace, bhante, sakalajambudīpe sabbe rājāno āgantvā maṃ pañhaṃ puccheyyuṃ, sabbaṃ taṃ visajjetvā sampadālessāmi, 'khamatha me bhante'ti vatvā, 'na khamāmī'ti vutte 'tena hi, bhante, imaṃ temāsaṃ kassa santike vasissāmī'ti āha''. Ayaṃ kho, nāgasena, āyasmā assagutto vattaniye senāsane viharati, gaccha tvaṃ, nāgasena, yenāyasmā assagutto tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato assaguttassa pāde sirasā vanda, evañca naṃ vadehi 'upajjhāyo me, bhante, tumhākaṃ pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati, upajjhāyo me, bhante, imaṃ temāsaṃ tumhākaṃ santike vasituṃ maṃ pahiṇī'ti, 'konāmo te upajjhāyo'ti ca vutte 'rohaṇatthero nāma bhante''ti vadeyyāsi, 'ahaṃ konāmo'ti vutte evaṃ vadeyyāsi 'mama upajjhāyo, bhante, tumhākaṃ nāmaṃ jānātī'''ti. ''Evaṃ bhante''ti kho āyasmā nāgaseno āyasmantaṃ rohaṇaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pattacīvaramādāya anupubbena cārikaṃ caramāno yena vattaniyaṃ senāsanaṃ, yenāyasmā assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ assaguttaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi, ekamantaṃ ṭhito kho āyasmā nāgaseno āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca ''upajjhāyo me, bhante, tumhākaṃ pāde sirasā vandati, evañca vadeti appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati, upajjhāyo me, bhante, imaṃ temāsaṃ tumhākaṃ santike vasituṃ maṃ pahiṇī''ti.

Atha kho āyasmā assagutto āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ''tvaṃ kinnāmosī''ti. ''Ahaṃ, bhante, nāgaseno nāmā''ti. ''Konāmo te upajjhāyo''ti? ''Upajjhāyo me, bhante, rohaṇo nāmā''ti. ''Ahaṃ konāmo''ti. ''Upajjhāyo me, bhante, tumhākaṃ nāmaṃ jānātī''ti.

''Sādhu, nāgasena, pattacīvaraṃ paṭisāmehī''ti. ''Sādhu bhante''ti pattacīvaraṃ paṭisāmetvā punadivase pariveṇaṃ sammajjitvā mukhodakaṃ dantapoṇaṃ upaṭṭhapesi. Thero sammajjitaṭṭhānaṃ paṭisammajji, taṃ udakaṃ chaḍḍetvā aññaṃ udakaṃ āhari, tañca dantakaṭṭhaṃ apanetvā aññaṃ dantakaṭṭhaṃ gaṇhi, na ālāpasallāpaṃ akāsi, evaṃ satta divasāni katvā sattame divase puna pucchitvā puna tena tatheva vutte vassavāsaṃ anujāni.

16. Tena kho pana samayena ekā mahāupāsikā āyasmantaṃ assaguttaṃ tiṃsamattāni vassāni upaṭṭhāsi. Atha kho sā mahāupāsikā temāsaccayena yenāyasmā assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ assaguttaṃ etadavoca ''atthi nu kho, tāta, tumhākaṃ santike añño bhikkhū''ti. ''Atthi, mahāupāsike, amhākaṃ santike nāgaseno nāma bhikkhū''ti. ''Tena hi, tāta assagutta, adhivāsehi nāgasenena saddhiṃ svātanāya bhatta''nti. Adhivāsesi kho āyasmā assagutto tuṇhībhāvena.

Atha kho āyasmā assagutto tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āyasmatā nāgasenena saddhiṃ pacchāsamaṇena yena mahāupāsikāya nivesanaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho sā mahāupāsikā āyasmantaṃ assaguttaṃ āyasmantañca nāgasenaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho āyasmā assagutto bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ''tvaṃ, nāgasena, mahāupāsikāya anumodanaṃ karohī''ti idaṃ vatvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho sā mahāupāsikā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ''mahallikā khohaṃ, tāta nāgasena, gambhīrāya dhammakathāya mayhaṃ anumodanaṃ karohī''ti. Atha kho āyasmā nāgaseno tassā mahāupāsikāya gambhīrāya dhammakathāya lokuttarāya suññatappaṭisaṃyuttāya anumodanaṃ akāsi. Atha kho tassā mahāupāsikāya tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi ''yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma''nti. Āyasmāpi kho nāgaseno tassā mahāupāsikāya anumodanaṃ katvā attanā desitaṃ dhammaṃ paccavekkhanto vipassanaṃ paṭṭhapetvā tasmiṃyeva āsane nisinno sotāpattiphale patiṭṭhāsi.

Atha kho āyasmā assagutto maṇḍalamāḷe nisinno dvinnampi dhammacakkhupaṭilābhaṃ ñatvā sādhukāraṃ pavattesi ''sādhu sādhu nāgasena, ekena kaṇḍappahārena dve mahākāyā padālitā''ti, anekāni ca devatāsahassāni sādhukāraṃ pavattesuṃ.

17. Atha kho āyasmā nāgaseno uṭṭhāyāsanā yenāyasmā assagutto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ assaguttaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ nāgasenaṃ āyasmā assagutto etadavoca ''gaccha, tvaṃ nāgasena, pāṭaliputtaṃ, pāṭaliputtanagare asokārāme āyasmā dhammarakkhito paṭivasati, tassa santike buddhavacanaṃ pariyāpuṇāhī''ti. ''Kīva dūro, bhante, ito pāṭaliputtanagara''nti? ''Yojanasatāni kho nāgasenā''ti. ''Dūro kho, bhante, maggo. Antarāmagge bhikkhā dullabhā, kathāhaṃ gamissāmī''ti? ''Gaccha, tvaṃ nāgasena, antarāmagge piṇḍapātaṃ labhissasi sālīnaṃ odanaṃ vigatakāḷakaṃ anekasūpaṃ anekabyañjana''nti. ''Evaṃ bhante''ti kho āyasmā nāgaseno āyasmantaṃ assaguttaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pattacīvaramādāya yena pāṭaliputtaṃ tena cārikaṃ pakkāmi.

18. Tena kho pana samayena pāṭaliputtako seṭṭhi pañcahi sakaṭasatehi pāṭaliputtagāmimaggaṃ paṭipanno hoti. Addasā kho pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmantaṃ nāgasenaṃ dūratova āgacchantaṃ, disvāna yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ abhivādetvā ''kuhiṃ gacchasi tātā''ti āha. ''Pāṭaliputtaṃ gahapatī''ti. ''Sādhu tāta, mayampi pāṭaliputtaṃ gacchāma. Amhehi saddhiṃ sukhaṃ gacchathā''ti.

Atha kho pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmato nāgasenassa iriyāpathe pasīditvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho pāṭaliputtako seṭṭhi āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘kinnāmosi tvaṃ tātā’’ti. ‘‘Ahaṃ, gahapati, nāgaseno nāmā’’ti. ‘‘Jānāsi kho, tvaṃ tāta, buddhavacanaṃ nāmā’’ti? ‘‘Jānāmi khohaṃ, gahapati, abhidhammapadānī’’ti. ‘‘Lābhā no tāta, suladdhaṃ no tāta, ahampi kho, tāta, ābhidhammiko, tvampi ābhidhammiko, bhaṇa, tāta, abhidhammapadānī’’ti. Atha kho āyasmā nāgaseno pāṭaliputtakassa seṭṭhissa abhidhammaṃ desesi, desente yeva pāṭaliputtakassa seṭṭhissa virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti.

Atha kho pāṭaliputtako seṭṭhi pañcamattāni sakaṭasatāni purato uyyojetvā sayaṃ pacchato gacchanto pāṭaliputtassa avidūre dvedhāpathe ṭhatvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘ayaṃ kho, tāta nāgasena, asokārāmassa maggo, idaṃ kho, tāta, amhākaṃ kambalaratanaṃ soḷasahatthaṃ āyāmena, aṭṭhahatthaṃ vitthārena, paṭiggaṇhāhi kho, tāta, idaṃ kambalaratanaṃ anukampaṃ upādāyā’’ti. Paṭiggahesi kho āyasmā nāgaseno taṃ kambalaratanaṃ anukampaṃ upādāya. Atha kho pāṭaliputtako seṭṭhi attamano udaggo pamudito pītisomanassajāto āyasmantaṃ nāgasenaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

19. Atha kho āyasmā nāgaseno yena asokārāmo yenāyasmā dhammarakkhito tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ dhammarakkhitaṃ abhivādetvā attano āgatakāraṇaṃ kathetvā āyasmato dhammarakkhitassa santike tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ ekeneva uddesena tīhi māsehi byañjanaso pariyāpuṇitvā puna tīhi māsehi atthaso manasākāsi.

Atha kho āyasmā dhammarakkhito āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘seyyathāpi, nāgasena, gopālako gāvo rakkhati, aññe gorasaṃ paribhuñjanti. Evameva kho, tvaṃ nāgasena, tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ dhārentopi na bhāgī sāmaññassā’’ti. ‘‘Hotu, bhante, alaṃ ettakenā’’ti. Teneva divasabhāgena tena rattibhāgena saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi, saha saccappaṭivedhena āyasmato nāgasenassa sabbe devā sādhukāramadaṃsu, pathavī unnadi, brahmāno apphoṭesuṃ, dibbāni candanacuṇṇāni dibbāni ca mandāravapupphāni abhippavassiṃsu.

20. Tena kho pana samayena koṭisatā arahanto himavante pabbate rakkhitatale sannipatitvā āyasmato nāgasenassa santike dūtaṃ pāhesuṃ ‘‘āgacchatu nāgaseno, dassanakāmā mayaṃ nāgasena’’nti. Atha kho āyasmā nāgaseno dūtassa vacanaṃ sutvā asokārāme antarahito himavante pabbate rakkhitatale koṭisatānaṃ arahantānaṃ purato pāturahosi.

Atha kho koṭisatā arahanto āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavocuṃ ‘‘eso kho, nāgasena, milindo rājā bhikkhusaṅghaṃ viheṭheti vādappaṭivādena pañhapucchāya. Sādhu, nāgasena, gaccha tvaṃ milindaṃ rājānaṃ damehī’’ti. ‘‘Tiṭṭhatu, bhante, eko milindo rājā; sace, bhante, sakalajambudīpe rājāno āgantvā maṃ pañhaṃ puccheyyuṃ, sabbaṃ taṃ visajjetvā sampadālessāmi, gacchatha vo, bhante, acchambhitā sāgalanagara’’nti. Atha kho therā bhikkhū sāgalanagaraṃ kāsāvappajjotaṃ isivātapaṭivātaṃ akaṃsu.

21. Tena kho pana samayena āyasmā āyupālo saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati. Atha kho milindo rājā amacce etadavoca ‘‘ramaṇīyā vata bho dosinā ratti, kannu khvajja samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā upasaṅkameyyāma sākacchāya pañhapucchanāya, ko mayā saddhiṃ sallapituṃ ussahati kaṅkhaṃ paṭivinetu’’nti. Evaṃ vutte pañcasatā yonakā rājānaṃ milindaṃ etadavocuṃ ‘‘atthi, mahārāja, āyupālo nāma thero tepiṭako bahussuto āgatāgamo, so etarahi saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati; gaccha, tvaṃ mahārāja, āyasmantaṃ āyupālaṃ pañhaṃ pucchassū’’ti. ‘‘Tena hi, bhaṇe, bhadantassa ārocethā’’ti.

Atha kho nemittiko āyasmato āyupālassa santike dūtaṃ pāhesi ‘‘rājā, bhante, milindo āyasmantaṃ āyupālaṃ dassanakāmo’’ti. Āyasmāpi kho āyupālo evamāha ‘‘tena hi āgacchatū’’ti. Atha kho milindo rājā pañcamattehi yonakasatehi parivuto rathavaramāruyha yena saṅkhyeyyapariveṇaṃ yenāyasmā āyupālo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmatā āyupālena saddhiṃ sammodi, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā āyasmantaṃ āyupālaṃ etadavoca ‘‘kimatthiyā, bhante āyupāla, tumhākaṃ pabbajjā, ko ca tumhākaṃ paramattho’’ti. Thero āha ‘‘dhammacariyasamacariyatthā kho, mahārāja, pabbajjā, sāmaññaphalaṃ kho pana amhākaṃ paramattho’’ti. ‘‘Atthi pana, bhante, koci gihīpi dhammacārī samacārī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, atthi gihīpi dhammacārī samacārī, bhagavati kho, mahārāja, bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye dhammacakkaṃ pavattente aṭṭhārasannaṃ brahmakoṭīnaṃ dhammābhisamayo ahosi, devatānaṃ pana dhammābhisamayo gaṇanapathaṃ vītivatto, sabbete gihibhūtā, na pabbajitā.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, bhagavatā kho mahāsamayasuttante desiyamāne, mahāmaṅgalasuttante desiyamāne, samacittapariyāyasuttante desiyamāne, rāhulovādasuttante desiyamāne, parābhavasuttante desiyamāne gaṇanapathaṃ vītivattānaṃ devatānaṃ dhammābhisamayo ahosi, sabbete gihibhūtā, na pabbajitā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante āyupāla, niratthikā tumhākaṃ pabbajjā, pubbe katassa pāpakammassa nissandena samaṇā sakyaputtiyā pabbajanti dhutaṅgāni ca pariharanti. Ye kho te, bhante āyupāla, bhikkhū ekāsanikā, nūna te pubbe paresaṃ bhogahārakā corā, te paresaṃ bhoge acchinditvā tassa kammassa nissandena etarahi ekāsanikā bhavanti, na labhanti kālena kālaṃ paribhuñjituṃ, natthi tesaṃ sīlaṃ, natthi tapo, natthi brahmacariyaṃ. Ye kho pana te, bhante āyupāla, bhikkhū abbhokāsikā, nūna te pubbe gāmaghātakā corā, te paresaṃ gehāni vināsetvā tassa kammassa nissandena etarahi abbhokāsikā bhavanti, na labhanti senāsanāni paribhuñjituṃ, natthi tesaṃ sīlaṃ, natthi tapo, natthi brahmacariyaṃ. Ye kho pana te, bhante āyupāla, bhikkhū nesajjikā, nūna te pubbe panthadūsakā corā, te paresaṃ pathike jane gahetvā bandhitvā nisīdāpetvā tassa kammassa nissandena etarahi nesajjikā bhavanti, na labhanti seyyaṃ kappetuṃ, natthi tesaṃ sīlaṃ, natthi tapo, natthi brahmacariya’’nti āha.

Evaṃ vutte āyasmā āyupālo tuṇhī ahosi, na kiñci paṭibhāsi. Atha kho pañcasatā yonakā rājānaṃ milindaṃ etadavocuṃ ‘‘paṇḍito, mahārāja, thero, api ca kho avisārado na kiñci paṭibhāsatī’’ti.

Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ āyupālaṃ tuṇhībhūtaṃ disvā apphoṭetvā ukkuṭṭhiṃ katvā yonake etadavoca ‘‘tuccho vata bho jambudīpo, palāpo vata bho jambudīpo, natthi koci samaṇo vā brāhmaṇo vā, yo mayā saddhiṃ sallapituṃ ussahati kaṅkhaṃ paṭivinetu’’nti.

22. Atha kho milindassa rañño sabbaṃ taṃ parisaṃ anuvilokentassa abhīte amaṅkubhūte yonake disvā etadahosi ‘‘nissaṃsayaṃ atthi maññe añño koci paṇḍito bhikkhu, yo mayā saddhiṃ sallapituṃ ussahati, yenime yonakā na maṅkubhūtā’’ti. Atha kho milindo rājā yonake etadavoca ‘‘atthi, bhaṇe, añño koci paṇḍito bhikkhu, yo mayā saddhiṃ sallapituṃ ussahati kaṅkhaṃ paṭivinetu’’nti.

Tena kho pana samayena āyasmā nāgaseno samaṇagaṇaparivuto saṅghī gaṇī gaṇācariyo ñāto yasassī sādhusammato bahujanassa paṇḍito byatto medhāvī nipuṇo viññū vibhāvī vinīto visārado bahussuto tepiṭako vedagū pabhinnabuddhimā āgatāgamo pabhinnapaṭisambhido navaṅgasatthusāsane pariyattidharo pāramippatto jinavacane dhammatthadesanāpaṭivedhakusalo akkhayavicitrapaṭibhāno citrakathī kalyāṇavākkaraṇo durāsado duppasaho duruttaro durāvaraṇo dunnivārayo, sāgaro viya akkhobho, girirājā viya niccalo, raṇañjaho tamonudo pabhaṅkaro mahākathī paragaṇigaṇamathano paratitthiyamaddano bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ rājūnaṃ rājamahāmattānaṃ sakkato garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ lābhaggayasaggappatto vuddhānaṃ viññūnaṃ sotāvadhānena samannāgatānaṃ sandassento navaṅgaṃ jinasāsanaratanaṃ, upadisanto dhammamaggaṃ, dhārento dhammappajjotaṃ, ussāpento dhammayūpaṃ, yajanto dhammayāgaṃ, paggaṇhanto dhammaddhajaṃ, ussāpento dhammaketuṃ, dhamento [uppaḷāsento (sī. pī.)] dhammasaṅkhaṃ, āhananto dhammabheriṃ, nadanto sīhanādaṃ, gajjanto indagajjitaṃ, madhuragiragajjitena ñāṇavaravijjujālapariveṭhitena karuṇājalabharitena mahatā dhammāmatameghena sakalalokamabhitappayanto gāmanigamarājadhānīsu cārikaṃ caramāno anupubbena sāgalanagaraṃ anuppatto hoti. Tatra sudaṃ āyasmā nāgaseno asītiyā bhikkhusahassehi saddhiṃ saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati. Tenāhu porāṇā –

‘‘Bahussuto citrakathī, nipuṇo ca visārado;
Sāmayiko ca kusalo, paṭibhāne ca kovido.

‘‘Te ca tepiṭakā bhikkhū, pañcanekāyikāpi ca;
Catunekāyikā ceva, nāgasenaṃ purakkharuṃ.

‘‘Gambhīrapañño medhāvī, maggāmaggassa kovido;
Uttamatthaṃ anuppatto, nāgaseno visārado.

‘‘Tehi bhikkhūhi parivuto, nipuṇehi saccavādibhi;
Caranto gāmanigamaṃ, sāgalaṃ upasaṅkami.

‘‘Saṅkhyeyyapariveṇasmiṃ, nāgaseno tadā vasi;
Katheti so manussehi, pabbate kesarī yathā’’ti.

23. Atha kho devamantiyo rājānaṃ milindaṃ etadavoca ‘‘āgamehi, tvaṃ mahārāja; atthi, mahārāja, nāgaseno nāma thero paṇḍito byatto medhāvī vinīto visārado bahussuto citrakathī kalyāṇapaṭibhāno atthadhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidāsu pāramippatto, so etarahi saṅkhyeyyapariveṇe paṭivasati, gaccha, tvaṃ mahārāja, āyasmantaṃ nāgasenaṃ pañhaṃ pucchassu, ussahati so tayā saddhiṃ sallapituṃ kaṅkhaṃ paṭivinetu’’nti. Atha kho milindassa rañño sahasā ‘‘nāgaseno’’ti saddaṃ sutvāva ahudeva bhayaṃ, ahudeva chambhitattaṃ, ahudeva lomahaṃso. Atha kho milindo rājā devamantiyaṃ etadavoca ‘‘ussahati bho nāgaseno bhikkhu mayā saddhiṃ sallapitu’’nti? ‘‘Ussahati, mahārāja, api indayamavaruṇakuverapajāpati suyāma santusitalokapālehipi pitupitāmahena mahābrahmunāpi saddhiṃ sallapituṃ, kimaṅgaṃ pana manussabhūtenā’’ti.

Atha kho milindo rājā devamantiyaṃ etadavoca ‘‘tena hi, tvaṃ devamantiya, bhadantassa santike dūtaṃ pesehī’’ti. ‘‘Evaṃ devā’’ti kho devamantiyo āyasmato nāgasenassa santike dūtaṃ pāhesi ‘‘rājā, bhante, milindo āyasmantaṃ dassanakāmo’’ti. Āyasmāpi kho nāgaseno evamāha ‘‘tena hi āgacchatū’’ti.

Atha kho milindo rājā pañcamattehi yonakasatehi parivuto rathavaramāruyha mahatā balakāyena saddhiṃ yena saṅkhyeyyapariveṇaṃ yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena āyasmā nāgaseno asītiyā bhikkhusahassehi saddhiṃ maṇḍalamāḷe nisinno hoti. Addasā kho milindo rājā āyasmato nāgasenassa parisaṃ dūratova, disvāna devamantiyaṃ etadavoca ‘‘kassesā, devamantiya, mahatī parisā’’ti? ‘‘Āyasmato kho, mahārāja, nāgasenassa parisā’’ti.

Atha kho milindassa rañño āyasmato nāgasenassa parisaṃ dūratova disvā ahudeva bhayaṃ, ahudeva chambhitattaṃ, ahudeva lomahaṃso. Atha kho milindo rājā khaggaparivārito viya gajo, garuḷaparivārito viya nāgo, ajagaraparivārito viya kotthuko [kotthuko (sī. pī.)], mahiṃsaparivuto viya accho, nāgānubaddho viya maṇḍūko, saddūlānubaddho viya migo, ahituṇḍikasamāgato [abhiguṇṭhikasamāgato (sī. pī.)] viya pannago, majjārasamāgato viya undūro, bhūtavejjasamāgato viya pisāco, rāhumakhagato viya cando, pannago viya peḷantaragato, sakuṇo viya pañjarantaragato, maccho viya jālantaragato, vāḷavanamanuppaviṭṭho viya puriso, vessavaṇāparādhiko viya yakkho, parikkhīṇāyuko viya devaputto bhīto ubbiggo utrasto saṃviggo lomahaṭṭhajāto vimano dummano bhantacitto vipariṇatamānaso ‘‘mā maṃ ayaṃ parijano paribhavī’’ti satiṃ [dhītiṃ (sī. pī.)] upaṭṭhapetvā devamantiyaṃ etadavoca – ‘‘mā kho, tvaṃ devamantiya, āyasmantaṃ nāgasenaṃ mayhaṃ ācikkheyyāsi, anakkhātaññevāhaṃ nāgasenaṃ jānissāmī’’ti. ‘‘Sādhu, mahārāja, tvaññeva jānāhī’’ti.

Tena kho pana samayena āyasmā nāgaseno tassā bhikkhuparisāya purato cattālīsāya bhikkhusahassānaṃ navakataro hoti pacchato cattālīsāya bhikkhusahassānaṃ vuḍḍhataro.

Atha kho milindo rājā sabbaṃ taṃ bhikkhusaṅghaṃ purato ca pacchato ca majjhato ca anuvilokento addasā kho āyasmantaṃ nāgasenaṃ dūratova bhikkhusaṅghassa majjhe nisinnaṃ kesarasīhaṃ viya vigatabhayabheravaṃ vigatalomahaṃsaṃ vigatabhayasārajjaṃ, disvāna ākāreneva aññāsi ‘‘eso kho ettha nāgaseno’’ti.

Atha kho milindo rājā devamantiyaṃ etadavoca ‘‘eso kho, devamantiya, āyasmā nāgaseno’’ti. ‘‘Āma, mahārāja, eso kho nāgaseno, suṭṭhu kho, tvaṃ mahārāja, nāgasenaṃ aññāsī’’ti. Tato rājā tuṭṭho ahosi ‘‘anakkhātova mayā nāgaseno aññāto’’ti. Atha kho milindassa rañño āyasmantaṃ nāgasenaṃ disvāva ahudeva bhayaṃ, ahudeva chambhitattaṃ, ahudeva lomahaṃso.

Tenāhu –

‘‘Caraṇena ca sampannaṃ, sudantaṃ uttame dame;

Disvā rājā nāgasenaṃ, idaṃ vacanamabravi.

‘‘Kathitā [kathikā (sī. pī.)] mayā bahū diṭṭhā, sākacchā osaṭā bahū;
Na tādisaṃ bhayaṃ āsi, ajja tāso yathā mama.

‘‘Nissaṃsayaṃ parājayo, mama ajja bhavissati;
Jayo ca nāgasenassa, yathā cittaṃ na saṇṭhita’’nti.

Bāhirakathā niṭṭhitā.

2-3. Milindapañho

1. Mahāvaggo

1. Paññattipañho

1. Atha kho milindo rājā yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmatā nāgasenena saddhiṃ sammodi, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Āyasmāpi kho nāgaseno paṭisammodanīyeneva [paṭisammodi, teneva (sī.)] milindassa rañño cittaṃ ārādhesi. Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘kathaṃ bhadanto ñāyati, kinnāmosi bhante’’ti? ‘‘Nāgaseno’’ti kho ahaṃ, mahārāja, ñāyāmi, ‘‘nāgaseno’’ti kho maṃ, mahārāja, sabrahmacārī samudācaranti, api ca mātāpitaro nāmaṃ karonti ‘‘nāgaseno’’ti vā ‘‘sūraseno’’ti vā ‘‘vīraseno’’ti vā ‘‘sīhaseno’’ti vā, api ca kho, mahārāja, saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṃ yadidaṃ nāgasenoti, na hettha puggalo upalabbhatīti.

Atha kho milindo rājā evamāha ‘‘suṇantu me bhonto pañcasatā yonakā asītisahassā ca bhikkhū, ayaṃ nāgaseno evamāha ‘na hettha puggalo upalabbhatī’ti, kallaṃ nu kho tadabhinanditu’’nti. Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘sace, bhante nāgasena, puggalo nūpalabbhati, ko carahi tumhākaṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ deti, ko taṃ paribhuñjati, ko sīlaṃ rakkhati, ko bhāvanamanuyuñjati, ko maggaphalanibbānāni sacchikaroti, ko pāṇaṃ hanati, ko adinnaṃ ādiyati, ko kāmesumicchācāraṃ carati, ko musā bhaṇati, ko majjaṃ pivati, ko pañcānantariyakammaṃ karoti, tasmā natthi kusalaṃ, natthi akusalaṃ, natthi kusalākusalānaṃ kammānaṃ kattā vā kāretā vā, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, sace, bhante nāgasena, yo tumhe māreti, natthi tassāpi pāṇātipāto, tumhākampi, bhante nāgasena, natthi ācariyo, natthi upajjhāyo, natthi upasampadā. ‘Nāgasenoti maṃ, mahārāja, sabrahmacārī samudācarantī’ti yaṃ vadesi, ‘katamo ettha nāgaseno? Kinnu kho, bhante, kesā nāgaseno’’ti? ‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Lomā nāgaseno’’ti? ‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Nakhā…pe… dantā…pe… taco…pe… maṃsaṃ…pe… nhāru…pe… aṭṭhi…pe… aṭṭhimiñjaṃ…pe… vakkaṃ…pe… hadayaṃ…pe… yakanaṃ…pe… kilomakaṃ…pe… pihakaṃ…pe… papphāsaṃ…pe… antaṃ…pe… antaguṇaṃ…pe… udariyaṃ…pe… karīsaṃ…pe… pittaṃ…pe… semhaṃ…pe… pubbo…pe… lohitaṃ…pe… sedo…pe… medo…pe… assu…pe… vasā…pe… kheḷo…pe… siṅghāṇikā…pe… lasikā…pe… muttaṃ…pe… matthake matthaluṅgaṃ nāgaseno’’ti? ‘‘Na himahārājā’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, bhante, rūpaṃ nāgaseno’’ti? ‘‘Nahi mahārājā’’ti. ‘‘Vedanā nāgaseno’’ti?‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Saññā nāgaseno’’ti? ‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Saṅkhārā nāgaseno’’ti? ‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Viññāṇaṃ nāgaseno’’ti? ‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇaṃ nāgaseno’’ti? ‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, aññatra rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇaṃ nāgaseno’’ti? ‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Tamahaṃ bhante, pucchanto pucchanto na passāmi nāgasenaṃ. Nāgasenasaddo yeva nu kho, bhante, nāgaseno’’ti? ‘‘Na hi mahārājā’’ti. ‘‘Ko panettha nāgaseno, alikaṃ tvaṃ, bhante, bhāsasi musāvādaṃ, natthi nāgaseno’’ti.

Atha kho āyasmā nāgaseno milindaṃ rājānaṃ etadavoca ‘‘tvaṃ khosi, mahārāja, khattiyasukhumālo accantasukhumālo, tassa te, mahārāja, majjhanhikasamayaṃ tattāya bhūmiyā uṇhāya vālikāya kharāya sakkharakathalikāya [kharā sakkharakaṭhalavālikā (sī. pī.)] madditvā pādenāgacchantassa pādā rujjanti, kāyo kilamati, cittaṃ upahaññati, dukkhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati, kiṃ nu kho tvaṃ pādenāgatosi, udāhu vāhanenā’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhante, pādenāgacchāmi, rathenāhaṃ āgatosmī’’ti. ‘‘Sace, tvaṃ mahārāja, rathenāgatosi, rathaṃ me ārocehi, kiṃ nu kho, mahārāja, īsā ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Akkho ratho’’ti?

‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Cakkāni ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Rathapañjaraṃ ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Rathadaṇḍako ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Yugaṃ ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Rasmiyo ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Patodalaṭṭhi ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, mahārāja, īsāakkhacakkarathapañjararathadaṇḍayugarasmipatodā ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kiṃ pana, mahārāja, aññatra īsāakkhacakkarathapañjararathadaṇḍayugarasmipatodā ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Tamahaṃ, mahārāja, pucchanto pucchanto na passāmi rathaṃ. Rathasaddoyeva nu kho, mahārāja, ratho’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Ko panettha ratho, alikaṃ, tvaṃ mahārāja, bhāsasi musāvādaṃ, natthi ratho, tvaṃsi, mahārāja, sakalajambudīpe aggarājā, kassa pana tvaṃ bhāyitvā musāvādaṃ bhāsasi, suṇantu me bhonto pañcasatā yonakā asītisahassā ca bhikkhū, ayaṃ milindo rājā evamāha ‘rathenāhaṃ āgatosmī’ti, sace tvaṃ, mahārāja, rathenāgato‘si, rathaṃ me ārocehī’ti vutto samāno rathaṃ na sampādeti, kallaṃ nu kho tadabhinanditu’’nti. Evaṃ vutte pañcasatā yonakā āyasmato nāgasenassa sādhukāraṃ datvā milindaṃ rājānaṃ etadavocuṃ ‘‘idāni kho tvaṃ, mahārāja, sakkonto bhāsassū’’ti.

Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘nāhaṃ, bhante nāgasena, musā bhaṇāmi, īsañca paṭicca akkhañca paṭicca cakkāni ca paṭicca rathapañjarañca paṭicca rathadaṇḍakañca paṭicca ‘ratho’ti saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṃ pavattatī’’ti.

‘‘Sādhu kho, tvaṃ mahārāja, rathaṃ jānāsi, evameva kho, mahārāja, mayhampi kese ca paṭicca lome ca paṭicca…pe… matthake matthaluṅgañca paṭicca rūpañca paṭicca vedanañca paṭicca saññañca paṭicca saṅkhāre ca paṭicca viññāṇañca paṭicca ‘nāgaseno’ti saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmamattaṃ pavattati, paramatthato panettha puggalo nūpalabbhati. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, vajirāya bhikkhuniyā bhagavato sammukhā –

‘‘‘Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;
Evaṃ khandhesu santesu, hoti ‘‘satto’’ti sammutī’’’ti [passa saṃ. ni. 1.171].

‘‘Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visajjitāni, yadi buddho tiṭṭheyya sādhukāraṃ dadeyya, sādhu sādhu nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visajjitānī’’ti.

Paññattipañho paṭhamo.

2. Vassagaṇanapañho

2. ‘‘Kativassosi tvaṃ, bhante nāgasenā’’ti? ‘‘Sattavassohaṃ, mahārājā’’ti. ‘‘Ke te, bhante, satta, tvaṃ vā satta, gaṇanā vā sattā’’ti?

Tena kho pana samayena milindassa rañño sabbābharaṇapaṭimaṇḍitassa alaṅkatapaṭiyattassa pathaviyaṃ chāyā dissati, udakamaṇike ca chāyā dissati. Atha kho āyasmā nāgaseno milindaṃ rājānaṃ etadavoca ‘‘ayaṃ te, mahārāja, chāyā pathaviyaṃ udakamaṇike ca dissati, kiṃ pana, mahārāja, tvaṃ vā rājā, chāyā vā rājā’’ti? ‘‘Ahaṃ, bhante nāgasena, rājā, nāyaṃ chāyā rājā, maṃ pana nissāya chāyā pavattatī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, vassānaṃ gaṇanā satta, na panāhaṃ satta, maṃ pana nissāya satta pavattati, chāyūpamaṃ mahārājā’’ti. ‘‘Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, aticitrāni pañhapaṭibhānāni visajjitānī’’ti.

Vassagaṇanapañho dutiyo.

3. Vīmaṃsanapañho

3. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, sallapissasi mayā saddhi’’nti? ‘‘Sace, tvaṃ mahārāja, paṇḍitavādaṃ [paṇḍitavādā (sī. pī.)] sallapissasi sallapissāmi, sace pana rājavādaṃ sallapissasi na sallapissāmī’’ti. ‘‘Kathaṃ, bhante nāgasena, paṇḍitā sallapantī’’ti? ‘‘Paṇḍitānaṃ kho, mahārāja, sallāpe āveṭhanampi kayirati, nibbeṭhanampi kayirati, niggahopi kayirati, paṭikammampi kayirati, vissāsopi [visesopi (sī. pī.)] kayirati, paṭivissāsopi kayirati, na ca tena paṇḍitā kuppanti, evaṃ kho, mahārāja, paṇḍitā sallapantī’’ti. ‘‘Kathaṃ pana, bhante, rājāno sallapantī''ti? ''Rājāno kho, mahārāja, sallāpe ekaṃ vatthuṃ paṭijānanti, yo taṃ vatthuṃ vilometi, tassa daṇḍaṃ āṇāpenti 'imassa daṇḍaṃ paṇethā'ti, evaṃ kho, mahārāja, rājāno sallapantī''ti. ''Paṇḍitavādāhaṃ, bhante, sallapissāmi, no rājavādaṃ, vissaṭṭho bhadanto sallapatu yathā bhikkhunā vā sāmaṇerena vā upāsakena vā ārāmikena vā saddhiṃ sallapati, evaṃ vissaṭṭho bhadanto sallapatu mā bhāyatū''ti. ''Suṭṭhu mahārājā''ti thero abbhānumodi.

Rājā āha ''bhante nāgasena, pucchissāmī''ti. ''Puccha mahārājā''ti. ''Pucchitosi me bhante''ti. ''Visajjitaṃ mahārājā''ti. ''Kiṃ pana, bhante, tayā visajjita''nti? ''Kiṃ pana, mahārāja, tayā pucchita''nti.

Vīmaṃsanapañho tatiyo.

4. Anantakāyapañho

4. Atha kho milindassa rañño etadahosi ''paṇḍito kho ayaṃ bhikkhu paṭibalo mayā saddhiṃ sallapituṃ, bahukāni ca me ṭhānāni pucchitabbāni bhavissanti, yāva apucchitāni yeva tāni ṭhānāni bhavissanti, atha sūriyo atthaṃ gamissati, yaṃnūnāhaṃ sve antepure sallapeyya''nti. Atha kho rājā devamantiyaṃ etadavoca ''tena hi, tvaṃ devamantiya, bhadantassa āroceyyāsi 'sve antepure raññā saddhiṃ sallāpo bhavissatī'''ti. Idaṃ vatvā milindo rājā uṭṭhāyāsanā theraṃ nāgasenaṃ āpucchitvā rathaṃ abhirūhitvā ''nāgaseno nāgaseno''ti sajjhāyaṃ karonto pakkāmi.

Atha kho devamantiyo āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ''rājā, bhante, milindo evamāha 'sve antepure raññā saddhiṃ sallāpo bhavissatī'''ti. ''Suṭṭhū''ti thero abbhānumodi. Atha kho tassā rattiyā accayena devamantiyo ca anantakāyo ca maṅkuro ca sabbadinno ca yena milindo rājā tenupasaṅkamiṃsu, upasaṅkamitvā rājānaṃ milindaṃ etadavocuṃ ''āgacchatu, mahārāja, bhadanto nāgaseno''ti? ''Āma āgacchatū''ti. ''Kittakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū''ti? ''Yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū''ti.

Atha kho sabbadinno āha ''āgacchatu, mahārāja, dasahi bhikkhūhi saddhi''nti, dutiyampi kho rājā āha ''yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū''ti. Dutiyampi kho sabbadinno āha ''āgacchatu, mahārāja, dasahi bhikkhūhi saddhi''nti. Tatiyampi kho rājā āha ''yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū''ti. Tatiyampi kho sabbadinno āha ''āgacchatu, mahārāja, dasahi bhikkhūhi saddhi''nti. ''Sabbo panāyaṃ sakkāro paṭiyādito, ahaṃ bhaṇāmi 'yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū'ti. Ayaṃ, bhaṇe sabbadinno, aññathā bhaṇati, kiṃ nu mayaṃ nappaṭibalā bhikkhūnaṃ bhojanaṃ dātu''nti? Evaṃ vutte sabbadinno maṅku ahosi.

Atha kho devamantiyo ca anantakāyo ca maṅkuro ca yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkamiṃsu, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavocuṃ ''rājā, bhante, milindo evamāha 'yattake bhikkhū icchati, tattakehi bhikkhūhi saddhiṃ āgacchatū'''ti. Atha kho āyasmā nāgaseno pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya asītiyā bhikkhusahassehi saddhiṃ sāgalaṃ pāvisi.

Atha kho anantakāyo āyasmantaṃ nāgasenaṃ nissāya gacchanto āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ''bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi 'nāgaseno'ti, katamo ettha, nāgaseno''ti? Thero āha ''ko panettha 'nāgaseno'ti maññasī''ti? ''Yo so, bhante, abbhantare vāto jīvo pavisati ca nikkhamati ca, so 'nāgaseno'ti maññāmī''ti. ''Yadi paneso vāto nikkhamitvā nappaviseyya, pavisitvā na nikkhameyya, jīveyya nu kho so puriso''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Ye panime saṅkhadhamakā saṅkhaṃ dhamenti, tesaṃ vāto puna pavisatī''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Ye panime vaṃsadhamakā vaṃsaṃ dhamenti, tesaṃ vāto puna pavisatī''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Ye panime siṅgadhamakā siṅgaṃ dhamenti, tesaṃ vāto puna pavisatī''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Atha kissa pana tena na marantī''ti. ''Nāhaṃ paṭibalo tayā vādinā saddhiṃ sallapituṃ, sādhu, bhante, atthaṃ jappehī''ti. ''Neso jīvo, assāsapassāsā nāmete kāyasaṅkhārā''ti thero abhidhammakathaṃ kathesi. Atha anantakāyo upāsakattaṃ paṭivedesīti.

Anantakāyapañho catuttho.

5. Pabbajjapañho

5. Atha kho āyasmā nāgaseno yena milindassa rañño nivesanaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ saparisaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappetvā sampavāretvā ekamekaṃ bhikkhuṃ ekamekena dussayugena acchādetvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ ticīvarena acchādetvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘bhante nāgasena dasahi, bhikkhūhi saddhiṃ idha nisīdatha, avasesā gacchantū’’ti.

Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ viditvā aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘bhante nāgasena, kimhi hoti kathāsallāpo’’ti? ‘‘Atthena mayaṃ, mahārāja, atthikā, atthe hotu kathāsallāpo’’ti.

Rājā āha ‘‘kimatthiyā, bhante nāgasena, tumhākaṃ pabbajjā, ko ca tumhākaṃ paramattho’’ti. Thero āha ‘‘kinti, mahārāja, idaṃ dukkhaṃ nirujjheyya, aññañca dukkhaṃ na uppajjeyyāti. Etadatthā, mahārāja, amhākaṃ pabbajjā, anupādā parinibbānaṃ kho pana amhākaṃ paramattho’’ti.

‘‘Kiṃ pana, bhante nāgasena, sabbe etadatthāya pabbajantī’’ti? ‘‘Na hi, mahārāja, keci etadatthāya pabbajanti, keci rājābhinītā [rājabhītitā (sī.)] pabbajanti, keci corābhinītā [corabhītitā (sī.)] pabbajanti, keci iṇaṭṭā pabbajanti, keci ājīvikatthāya pabbajanti, ye pana sammā pabbajanti, te etadatthāya pabbajantī’’ti.

‘‘Tvaṃ pana, bhante, etadatthāya pabbajitosī’’ti? ‘‘Ahaṃ kho, mahārāja, daharako santo pabbajito, na jānāmi imassa nāmatthāya pabbajāmīti, api ca kho me evaṃ ahosi ‘paṇḍitā ime samaṇā sakyaputtiyā, te maṃ sikkhāpessantī’ti, svāhaṃ tehi sikkhāpito jānāmi ca passāmi ca ‘imassa nāmatthāya pabbajjā’’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Pabbajjapañho pañcamo.

6. Paṭisandhipañho

6. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, atthi koci mato na paṭisandahatī’’ti. Thero āha ‘‘koci paṭisandahati, koci na paṭisandahatī’’ti. ‘‘Ko paṭisandahati, ko na paṭisandahatī’’ti? ‘‘Sakileso, mahārāja, paṭisandahati, nikkileso na paṭisandahatī’’ti. ‘‘Tvaṃ pana, bhante nāgasena, paṭisandahissasī’’ti? ‘‘Sace, mahārāja, saupādāno bhavissāmi paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi na paṭisandahissāmī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Paṭisandhipañho chaṭṭho.

7. Yonisomanasikārapañho

7. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yo na paṭisandahati, nanu so yoniso manasikārena na paṭisandahatī’’ti? ‘‘Yoniso ca mahārāja, manasikārena paññāya ca aññehi ca kusalehi dhammehī’’ti. ‘‘Nanu, bhante, yoniso manasikāro yeva paññā’’ti? ‘‘Na hi, mahārāja, añño manasikāro, aññā paññā, imesaṃ kho, mahārāja, ajeḷakagoṇamahiṃsaoṭṭhagadrabhānampi manasikāro atthi, paññā pana tesaṃ natthī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Yonisomanasikārapañho sattamo.

8. Manasikāralakkhaṇapañho

8. Rājā āha ‘‘kiṃlakkhaṇo, bhante nāgasena, manasikāro, kiṃlakkhaṇā paññā’’ti? ‘‘Ūhanalakkhaṇo kho, mahārāja, manasikāro, chedanalakkhaṇā paññā’’ti.

‘‘Kathaṃ ūhanalakkhaṇo manasikāro, kathaṃ chedanalakkhaṇā paññā, opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Jānāsi, tvaṃ mahārāja, yavalāvake’’ti. ‘‘Āma, bhante, jānāmī’’ti. ‘‘Kathaṃ, mahārāja, yavalāvakā yavaṃ lunantī’’ti? ‘‘Vāmena, bhante, hatthena yavakalāpaṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena dāttaṃ gahetvā dāttena chindantī’’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, yavalāvako vāmena hatthena yavakalāpaṃ gahetvā dakkhiṇena hatthena dāttaṃ gahetvā yavaṃ chindati, evameva kho, mahārāja, yogāvacaro manasikārena mānasaṃ gahetvā paññāya kilese chindati, evaṃ kho, mahārāja, ūhanalakkhaṇo manasikāro, evaṃ chedanalakkhaṇā paññā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Manasikāralakkhaṇapañho aṭṭhamo.

9. Sīlalakkhaṇapañho

9. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘aññehi ca kusalehi dhammehī’ti, katame te kusalā dhammā’’ti? ‘‘Sīlaṃ, mahārāja, saddhā vīriyaṃ sati samādhi, ime te kusalā dhammā’’ti. ‘‘Kiṃlakkhaṇaṃ, bhante, sīla’’nti? ‘‘Patiṭṭhānalakkhaṇaṃ, mahārāja, sīlaṃ sabbesaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ, indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasatipaṭṭhānasammappadhānaiddhipādajhānavimokkhasa- mādhisamāpattīnaṃ sīlaṃ patiṭṭhaṃ, sīle patiṭṭhito kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyanti, sabbe kusalā dhammā na parihāyantī’’ti. ‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, ye keci bījagāmabhūtagāmā vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriya’’nti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, ye keci balakaraṇīyā kammantā kayiranti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya kayiranti. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriya’’nti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ nagaraṭṭhānaṃ sodhāpetvā khāṇukaṇṭakaṃ apakaḍḍhāpetvā bhūmiṃ samaṃ kārāpetvā tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādiparicchedena vibhajitvā nagaraṃ māpeti. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriya’’nti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, laṅghako sippaṃ dassetukāmo pathaviṃ khaṇāpetvā sakkharakathalaṃ apakaḍḍhāpetvā bhūmiṃ samaṃ kārāpetvā mudukāya bhūmiyā sippaṃ dasseti. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāveti saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyanti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā –

> ‘‘‘Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
> Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭa’nti [passa saṃ. ni. 1.23].
>
> ‘‘‘Ayaṃ patiṭṭhā dharaṇīva pāṇinaṃ, idañca mūlaṃ kusalābhivuḍḍhiyā;
> Mukhañcidaṃ sabbajinānusāsane, yo sīlakkhandho varapātimokkhiyo’’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Sīlalakkhaṇapañho navamo.

10. Sampasādanalakkhaṇasaddhāpañho

10. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā saddhā’’ti? ‘‘Sampasādanalakkhaṇā ca, mahārāja, saddhā, sampakkhandanalakkhaṇā cā’’ti. ‘‘Kathaṃ, bhante, sampasādanalakkhaṇā saddhā’’ti? ‘‘Saddhā kho, mahārāja, uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, vinīvaraṇaṃ cittaṃ hoti acchaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ. Evaṃ kho, mahārāja, sampasādanalakkhaṇā saddhā’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, rājā cakkavattī caturaṅginiyā senāya saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno parittaṃ udakaṃ tareyya, taṃ udakaṃ hatthīhi ca assehi ca rathehi ca pattīhi ca khubhitaṃ bhaveyya āvilaṃ luḷitaṃ kalalībhūtaṃ. Uttiṇṇo ca rājā cakkavattī manusse āṇāpeyya ‘pānīyaṃ, bhaṇe, āharatha, pivissāmī’ti, rañño ca udakappasādako maṇi bhaveyya. ‘Evaṃ devā’ti kho te manussā rañño cakkavattissa paṭissutvā taṃ udakappasādakaṃ maṇiṃ udake pakkhipeyyuṃ, tasmiṃ udake pakkhittamatte saṅkhasevālapaṇakaṃ vigaccheyya, kaddamo ca sannisīdeyya, acchaṃ bhaveyya udakaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ. Tato rañño cakkavattissa pānīyaṃ upanāmeyyuṃ ‘pivatu, deva, pānīya’nti.

‘‘Yathā, mahārāja, udakaṃ, evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ, yathā te manussā, evaṃ yogāvacaro daṭṭhabbo, yathā saṅkhasevālapaṇakaṃ kaddamo ca, evaṃ kilesā daṭṭhabbā. Yathā udakappasādako maṇi, evaṃ saddhā daṭṭhabbā, yathā udakappasādake maṇimhi udake pakkhittamatte saṅkhasevālapaṇakaṃ vigaccheyya, kaddamo ca sannisīdeyya, acchaṃ bhaveyya udakaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ, evameva kho, mahārāja, saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, vinīvaraṇaṃ cittaṃ hoti acchaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ, evaṃ kho, mahārāja, sampasādanalakkhaṇā saddhā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Sampasādanalakkhaṇasaddhāpañho dasamo.

11. Sampakkhandanalakkhaṇasaddhāpañho

11. ‘‘Kathaṃ, bhante, sampakkhandanalakkhaṇā saddhā’’ti,? ‘‘Yathā, mahārāja, yogāvacaro aññesaṃ cittaṃ vimuttaṃ passitvā sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā sampakkhandati yogaṃ karoti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Evaṃ kho, mahārāja, sampakkhandanalakkhaṇā saddhā’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, uparipabbate mahāmegho abhippavasseyya, taṃ udakaṃ yathāninnaṃ pavattamānaṃ pabbatakandarapadarasākhā paripūretvā nadiṃ paripūreyya, sā ubhato kūlāni saṃvissandantī gaccheyya, atha mahājanakāyo āgantvā tassā nadiyā uttānataṃ vā gambhīrataṃ vā ajānanto bhīto vitthato tīre tiṭṭheyya, athaññataro puriso āgantvā attano thāmañca balañca sampassanto gāḷhaṃ kacchaṃ bandhitvā pakkhanditvā tareyya, taṃ tiṇṇaṃ passitvā mahājanakāyopi tareyya. Evameva kho, mahārāja, yogāvacaro aññesaṃ cittaṃ vimuttaṃ passitvā sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā sampakkhandati yogaṃ karoti appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāya. Evaṃ kho, mahārāja, sampakkhandanalakkhaṇā saddhāti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā saṃyuttanikāyavare –

‘‘‘Saddhāya taratī oghaṃ, appamādena aṇṇavaṃ;
Vīriyena dukkhamacceti, paññāya parisujjhatī’’’ti [passa saṃ. ni. 1.246].

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Sampakkhandanalakkhaṇasaddhāpañho ekādasamo.

12. Vīriyalakkhaṇapañho

12. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇaṃ vīriya’’nti? ‘‘Upatthambhanalakkhaṇaṃ, mahārāja, vīriyaṃ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyantī’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, puriso gehe patante aññena dārunā upatthambheyya, upatthambhitaṃ santaṃ evaṃ taṃ gehaṃ na pateyya. Evameva kho, mahārāja, upatthambhanalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyantī''ti.

''Bhiyyo opammaṃ karohī''ti. ''Yathā, mahārāja, parittakaṃ senaṃ mahatī senā bhañjeyya, tato rājā aññamaññaṃ anussāreyya anupeseyya attano parittakāya senāya balaṃ anupadaṃ dadeyya, tāya saddhiṃ parittakā senā mahatiṃ senaṃ bhañjeyya. Evameva kho, mahārāja, upatthambhanalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, vīriyūpatthambhitā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā – 'vīriyavā kho, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti. Sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti. Suddhamattānaṃ pariharatī'''ti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Vīriyalakkhaṇapañho dvādasamo.

13. Satilakkhaṇapañho

13. Rājā āha ''bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā satī''ti? ''Apilāpanalakkhaṇā, mahārāja, sati, upaggaṇhanalakkhaṇā cā''ti. ''Kathaṃ, bhante, apilāpanalakkhaṇā satī''ti? ''Sati, mahārāja, uppajjamānā kusalākusalasāvajjānavajjahīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāgadhamme apilāpeti 'ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimuttī'ti. Tato yogāvacaro sevitabbe dhamme sevati, asevitabbe dhamme na sevati. Bhajitabbe dhamme bhajati abhajittabbe dhamme na bhajati. Evaṃ kho, mahārāja, apilāpanalakkhaṇā satī''ti.

''Opammaṃ karohī''ti. ''Yathā, mahārāja, rañño cakkavattissa bhaṇḍāgāriko rājānaṃ cakkavattiṃ sāyaṃ pātaṃ yasaṃ sarāpeti 'ettakā, deva, te hatthī, ettakā assā, ettakā rathā, ettakā pattī, ettakaṃ hiraññaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ sāpateyyaṃ, taṃ devo saratū'ti rañño sāpateyyaṃ apilāpeti. Evameva kho, mahārāja, sati uppajjamānā kusalākusalasāvajjānavajjahīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāgadhamme apilāpeti 'ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimuttī'ti. Tato yogāvacaro sevitabbe dhamme sevati, asevitabbe dhamme na sevati. Bhajitabbe dhamme bhajati, abhajitabbe dhamme na bhajati. Evaṃ kho, mahārāja, apilāpanalakkhaṇā satī''ti.

''Kathaṃ, bhante, upaggaṇhanalakkhaṇā satī''ti? ''Sati, mahārāja, uppajjamānā hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanveti 'ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā. Ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā'ti. Tato yogāvacaro ahite dhamme apanudeti, hite dhamme upaggaṇhāti. Anupakāre dhamme apanudeti, upakāre dhamme upaggaṇhāti. Evaṃ kho, mahārāja, upaggaṇhanalakkhaṇā satī''ti.

''Opammaṃ karohī''ti. ''Yathā, mahārāja, rañño cakkavattissa pariṇāyakaratanaṃ rañño hitāhite jānāti 'ime rañño hitā, ime ahitā. Ime upakārā, ime anupakārā'ti. Tato ahite apanudeti, hite upaggaṇhāti. Anupakāre apanudeti, upakāre upaggaṇhāti. Evameva kho, mahārāja, sati uppajjamānā hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanveti 'ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā. Ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā'ti. Tato yogāvacaro ahite dhamme apanudeti, hite dhamme upaggaṇhā'ti. Anupakāre dhamme apanudeti, upakāre damme upaggaṇhāti. Evaṃ kho, mahārāja, upaggaṇhanalakkhaṇā sati. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā – 'satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī'''ti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Satilakkhaṇapañho terasamo.

14. Samādhipañho

14. Rājā āha ''bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇo samādhī''ti? ''Pamukhalakkhaṇo, mahārāja, samādhi, ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipamukhā honti samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārā’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kūṭāgārassa yā yāci gopānasiyo, sabbā tā kūṭaṅgamā honti kūṭaninnā kūṭasamosaraṇā, kūṭaṃ tāsaṃ aggamakkhāyati. Evameva kho, mahārāja, ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipamukhā honti samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārāti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, koci rājā caturaṅginiyā senāya saddhiṃ saṅgāmaṃ otareyya, sabbāva senā hatthī ca assā ca rathā ca pattī ca tappamukhā [tampamukhā (syā. ka.)] bhaveyyuṃ tanninnā tappoṇā tappabbhārā taṃ yeva anupariyāyeyyuṃ. Evameva kho, mahārāja, ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhipamukhā honti samādhininnā samādhipoṇā samādhipabbhārā. Evaṃ kho, mahārāja, pamukhalakkhaṇo samādhi. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā – ‘‘samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha, samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānātī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Samādhipañho cuddasamo.

15. Paññālakkhaṇapañho

15. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā paññā’’ti? ‘‘Pubbeva kho, mahārāja, mayā vuttaṃ ‘chedanalakkhaṇā paññā’ti, api ca obhāsanalakkhaṇā paññā’’ti. ‘‘Kathaṃ, bhante, obhāsanalakkhaṇā paññā’’ti? ‘‘Paññā, mahārāja, uppajjamānā avijjandhakāraṃ vidhameti, vijjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidaṃseti, ariyasaccāni pākaṭāni karoti. Tato yogāvacaro ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā sammappaññāya passatī’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, puriso andhakāre gehe padīpaṃ paveseyya, paviṭṭho padīpo andhakāraṃ vidhameti, obhāsaṃ janeti, ālokaṃ vidaṃseti, rūpāni pākaṭāni karoti. Evameva kho, mahārāja, paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ vidhameti, vijjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidaṃseti, ariyasaccāni pākaṭāni karoti. Tato yogāvacaro ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā sammappaññāya passati. Evaṃ kho, mahārāja, obhāsanalakkhaṇā paññā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Paññālakkhaṇapañho pannarasamo.

16. Nānādhammānaṃ ekakiccaabhinipphādanapañho

16. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, ime dhammā nānā santā ekaṃ atthaṃ abhinipphādentī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, ime dhammā nānā santā ekaṃ atthaṃ abhinipphādenti, kilese hanantī’’ti.

‘‘Kathaṃ, bhante, ime dhammā nānā santā ekaṃ atthaṃ abhinipphādenti, kilese hananti? Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, senā nānā santā hatthī ca assā ca rathā ca pattī ca ekaṃ atthaṃ abhinipphādenti, saṅgāme parasenaṃ abhivijinanti. Evameva kho, mahārāja, ime dhammā nānā santā ekaṃ atthaṃ abhinipphādenti, kilese hanantī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Nānādhammānaṃ ekakiccaabhinipphādanapañho soḷasamo.

Mahāvaggo paṭhamo.

Imasmiṃ vagge soḷasa pañhā.

2. Addhānavaggo

1. Dhammasantatipañho

1. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yo uppajjati, so eva so, udāhu añño’’ti? Thero āha ‘‘na ca so, na ca añño’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ daharo taruṇo mando uttānaseyyako ahosi, so yeva tvaṃ etarahi mahanto’’ti? ‘‘Na hi, bhante, añño so daharo taruṇo mando uttānaseyyako ahosi, añño ahaṃ etarahi mahanto’’ti. ‘‘Evaṃ sante kho, mahārāja, mātātipi na bhavissati, pitātipi na bhavissati, ācariyotipi na bhavissati, sippavātipi na bhavissati, sīlavātipi na bhavissati, paññavātipi na bhavissati. Kiṃ nu kho, mahārāja, aññā eva kalalassa mātā, aññā abbudassa mātā, aññā pesiyā mātā, aññā ghanassa mātā, aññā khuddakassa mātā, aññā mahantassa mātā, añño sippaṃ sikkhati, añño sikkhito bhavati, añño pāpakammaṃ karoti, aññassa hatthapādā chijjantī’’ti? ‘‘Na hi, bhante. Tvaṃ pana, bhante, evaṃ vutte kiṃ vadeyyāsī’’ti? Thero āha ‘‘ahaññeva kho, mahārāja, daharo ahosiṃ taruṇo mando uttānaseyyako, ahaññeva etarahi mahanto, imameva kāyaṃ nissāya sabbe te ekasaṅgahitā’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso padīpaṃ padīpeyya, kiṃ so sabbarattiṃ padīpeyyā’’ti? ‘‘Āma, bhante, sabbarattiṃ padīpeyyā’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, mahārāja, yā purime yāme acci, sā majjhime yāme accī’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Yā majjhime yāme acci, sā pacchime yāme accī’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, mahārāja, añño so ahosi purime yāme padīpo, añño majjhime yāme padīpo, añño pacchime yāme padīpo’’ti? ‘‘Na hi bhante, taṃ yeva nissāya sabbarattiṃ padīpito’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, dhammasantati sandahati, añño uppajjati, añño nirujjhati, apubbaṃ acarimaṃ viya sandahati, tena na ca so, na ca añño, purimaviññāṇe pacchimaviññāṇaṃ saṅgahaṃ gacchatī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, khīraṃ duyhamānaṃ kālantarena dadhi parivatteyya, dadhito navanītaṃ, navanītato ghataṃ parivatteyya, yo nu kho, mahārāja, evaṃ vadeyya ‘yaṃ yeva khīraṃ taṃ yeva dadhi, yaṃ yeva dadhi taṃ yeva navanītaṃ, yaṃ yeva navanītaṃ taṃ yeva ghata’nti, sammā nu kho so, mahārāja, vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘Na hi bhante, taṃyeva nissāya sambhūta’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, dhammasantati sandahati, añño uppajjati, añño nirujjhati, apubbaṃ acarimaṃ viya sandahati, tena na ca so, na ca añño, purimaviññāṇe pacchimaviññāṇaṃ saṅgahaṃ gacchatī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Dhammasantatipañho paṭhamo.

2. Paṭisandahanapañho

2. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yo na paṭisandahati, jānāti so ‘na paṭisandahissāmī’ti? ‘‘Āma, mahārāja, yo na paṭisandahati, jānāti so ‘na paṭisandahissāmī’ti. ‘‘Kathaṃ, bhante, jānātī’’ti? ‘‘Yo hetu yo paccayo, mahārāja, paṭisandahanāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti so ‘na paṭisandahissāmī’’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kassako gahapatiko kasitvā ca vapitvā ca dhaññāgāraṃ paripūreyya. So aparena samayena neva kasseyya na vappeyya, yathāsambhatañca dhaññaṃ paribhuñjeyya vā visajjeyya vā yathā paccayaṃ vā kareyya, jāneyya so, mahārāja, kassako gahapatiko ‘na me dhaññāgāraṃ paripūressatī’ti? ‘‘Āma, bhante, jāneyyā’’ti. ‘‘Kathaṃ jāneyyā’’ti? ‘‘Yo hetu yo paccayo dhaññāgārassa paripūraṇāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti ‘na me dhaññāgāraṃ paripūressatī’’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo hetu yo paccayo paṭisandahanāya, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā jānāti so ‘na paṭisandahissāmī’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Paṭisandahanapañho dutiyo.

3. Ñāṇapaññāpañho

3. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yassa ñāṇaṃ uppannaṃ, tassa paññā uppannā’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, yassa ñāṇaṃ uppannaṃ, tassa paññā uppannā’’ti. ‘‘Kiṃ, bhante, yaññeva ñāṇaṃ sā yeva paññā’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, yaññeva ñāṇaṃ sā yeva paññā’’ti. ‘‘Yassa pana, bhante, taññeva ñāṇaṃ sā yeva paññā uppannā, kiṃ sammuyheyya so, udāhu na sammuyheyyā’’ti? ‘‘Katthaci, mahārāja, sammuyheyya, katthaci na sammuyheyyā’’ti. ‘‘Kuhiṃ, bhante, sammuyheyyā’’ti? ‘‘Aññātapubbesu vā, mahārāja, sippaṭṭhānesu, agatapubbāya vā disāya, assutapubbāya vā nāmapaññattiyā sammuyheyyā’’ti. ‘‘Kuhiṃ na sammuyheyyā’’ti? ‘‘Yaṃ kho pana, mahārāja, tāya paññāya kataṃ ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā, tahiṃ na sammuyheyyā’’ti. ‘‘Moho panassa, bhante, kuhiṃ gacchatī’’ti? ‘‘Moho kho, mahārāja, ñāṇe uppannamatte tattheva nirujjhatī’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso andhakāragehe padīpaṃ āropeyya, tato andhakāro nirujjheyya, āloko pātubhaveyya. Evameva kho, mahārāja, ñāṇe uppannamatte moho tattheva nirujjhatī’’ti.

‘‘Paññā pana, bhante, kuhiṃ gacchatī’’ti? ‘‘Paññāpi kho, mahārāja, sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘paññā sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī’ti, tassa opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, yo koci puriso rattiṃ lekhaṃ pesetukāmo lekhakaṃ pakkosāpetvā padīpaṃ āropetvā lekhaṃ likhāpeyya, likhite pana lekhe padīpaṃ vijjhāpeyya, vijjhāpitepi padīpe lekhaṃ na vinasseyya. Evameva kho, mahārāja, paññā sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, puratthimesu janapadesu manussā anugharaṃ pañca pañca udakaghaṭakāni ṭhapenti ālimpanaṃ vijjhāpetuṃ, ghare paditte tāni pañca udakaghaṭakāni gharassūpari khipanti, tato aggi vijjhāyati, kiṃ nu kho, mahārāja, tesaṃ manussānaṃ evaṃ hoti ‘puna tehi ghaṭehi ghaṭakiccaṃ karissāmā’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, alaṃ tehi ghaṭehi, kiṃ tehi ghaṭehī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, pañca udakaghaṭakāni, evaṃ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ. Yathā te manussā, evaṃ yogāvacaro daṭṭhabbo. Yathā aggi, evaṃ kilesā daṭṭhabbā. Yathā pañcahi udakaghaṭakehi aggi vijjhāpīyati, evaṃ pañcindriyehi kilesā vijjhāpiyanti, vijjhāpitāpi kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho, mahārāja, paññā sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, vejjo pañcamūlabhesajjāni gahetvā gilānakaṃ upasaṅkamitvā tāni pañcamūlabhesajjāni pisitvā [piṃsitvā (sī. pī.)] gilānakaṃ pāyeyya, tehi ca dosā niddhameyyuṃ, kiṃ nu kho, mahārāja, tassa vejjassa evaṃ hoti ‘puna tehi pañcamūlabhesajjehi bhesajjakiccaṃ karissāmī’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, alaṃ tehi pañcamūlabhesajjehi, kiṃ tehi pañcamūlabhesajjehī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, pañcamūlabhesajjāni, evaṃ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ, yathā vejjo, evaṃ yogāvacaro daṭṭhabbo. Yathā byādhi, evaṃ kilesā daṭṭhabbā. Yathā byādhito puriso, evaṃ puthujjano daṭṭhabbo. Yathā pañcamūlabhesajjehi gilānassa dosā niddhantā, dose niddhante gilāno arogo hoti, evaṃ pañcindriyehi kilesā niddhamīyanti, niddhamitā ca kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho, mahārāja, paññā sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, saṅgāmāvacaro yodho pañca kaṇḍāni gahetvā saṅgāmaṃ otareyya parasenaṃ vijetuṃ, so saṅgāmagato tāni pañca kaṇḍāni khipeyya, tehi ca parasenā bhijjeyya, kiṃ nu kho, mahārāja, tassa saṅgāmāvacarassa yodhassa evaṃ hoti ‘puna tehi kaṇḍehi kaṇḍakiccaṃ karissāmī’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, alaṃ tehi kaṇḍehi, kiṃ tehi kaṇḍehī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, pañca kaṇḍāni, evaṃ pañcindriyāni daṭṭhabbāni saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ. Yathā, mahārāja, saṅgāmāvacaro yodho, evaṃ yogāvacaro daṭṭhabbo. Yathā parasenā, evaṃ kilesā daṭṭhabbā. Yathā pañcahi kaṇḍehi parasenā bhijjati, evaṃ pañcindriyehi kilesā bhijjanti, bhaggā ca kilesā na puna sambhavanti. Evameva kho, mahārāja, paññā sakiccayaṃ katvā tattheva nirujjhati, yaṃ pana tāya paññāya kataṃ ‘anicca’nti vā ‘dukkha’nti vā ‘anattā’ti vā, taṃ na nirujjhatī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Ñāṇapaññāpañho tatiyo.

4. Paṭisandahanapuggalavediyanapañho

4. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yo na paṭisandahati, vedeti so kiñci dukkhaṃ vedana’’nti? Thero āha ‘‘kiñci vedeti, kiñci na vedetī’’ti. ‘‘Kiṃ vedeti, kiṃ na vedetī’’ti? ‘‘Kāyikaṃ, mahārāja, vedanaṃ vedeti, cetasikaṃ vedanaṃ na vedetī’’ti. ‘‘Kathaṃ, bhante, kāyikaṃ vedanaṃ vedeti, kathaṃ cetasikaṃ vedanaṃ na vedetī’’ti? ‘‘Yo hetu yo paccayo kāyikāya dukkhavedanāya uppattiyā, tassa hetussa tassa paccayassa anuparamā kāyikaṃ dukkhavedanaṃ vedeti, yo hetu yo paccayo cetasikāya dukkhavedanāya uppattiyā, tassa hetussa tassa paccayassa uparamā cetasikaṃ dukkhavedanaṃ na vedeti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā – ‘so ekaṃ vedanaṃ vedeti kāyikaṃ na cetasika’’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, yo dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, kasmā so na parinibbāyatī’’ti? ‘‘Natthi, mahārāja, arahato anunayo vā paṭigho vā, na ca arahanto apakkaṃ pātenti paripākaṃ āgamenti paṇḍitā. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā.

‘‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, sampajāno patissato’’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti [passa theragā. 654].

Paṭisandahanapuggalavediyanapañho catuttho.

5. Vedanāpañho

5. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, sukhā vedanā kusalā vā akusalā vā abyākatā vā’’ti? ‘‘Siyā, mahārāja, kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatā’’ti. ‘‘Yadi, bhante, kusalā na dukkhā, yadi dukkhā na kusalā, kusalaṃ dukkhanti nuppajjatī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha purisassa hatthe tattaṃ ayoguḷaṃ nikkhipeyya, dutiye hatthe sītaṃ himapiṇḍaṃ nikkhipeyya, kiṃ nu kho, mahārāja, ubhopi te daheyyu’’nti? ‘‘Āma, bhante, ubhopi te daheyyu’’nti. ‘‘Kiṃ nu kho, te mahārāja, ubhopi uṇhā’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kiṃ pana te, mahārāja, ubhopi sītalā’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Ājānāhi niggahaṃ yadi tattaṃ dahati, na ca te ubhopi uṇhā, tena nuppajjati. Yadi sītalaṃ dahati, na ca te ubhopi sītalā, tena nuppajjati. Kissa pana te, mahārāja, ubhopi dahanti, na ca te ubhopi uṇhā, na ca te ubhopi sītalā? Ekaṃ uṇhaṃ, ekaṃ sītalaṃ, ubhopi te dahanti, tena nuppajjatī’’ti. ‘‘Nāhaṃ paṭibalo tayā vādinā saddhiṃ sallapituṃ, sādhu atthaṃ jappehī’’ti. Tato thero abhidhammasaṃyuttāya kathāya rājānaṃ milindaṃ saññāpesi –

‘‘Chayimāni, mahārāja, gehanissitāni somanassāni, cha nekkhammanissitāni somanassāni, cha gehanissitāni domanassāni, cha nekkhammanissitāni domanassāni, cha gehanissitā upekkhā, cha nekkhammanissitā upekkhāti, imāni cha chakkāni, atītāpi chattiṃsavidhā vedanā, anāgatāpi chattiṃsavidhā vedanā, paccuppannāpi chattiṃsavidhā vedanā, tadekajjhaṃ abhisaññuhitvā abhisampiṇḍetvā aṭṭhasataṃ vedanā hontī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Vedanāpañho pañcamo.

6. Nāmarūpaekattanānattapañho

6. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, ko paṭisandahatī’’ti? Thero āha ‘‘nāmarūpaṃ kho, mahārāja, paṭisandahatī’’ti. ‘‘Kiṃ imaṃ yeva nāmarūpaṃ paṭisandahatī’’ti? ‘‘Na kho, mahārāja, imaṃ yeva nāmarūpaṃ paṭisandahati, iminā pana, mahārāja, nāmarūpena kammaṃ karoti sobhanaṃ vā pāpakaṃ vā, tena kammena aññaṃ nāmarūpaṃ paṭisandahatī’’ti. ‘‘Yadi, bhante, na imaṃ yeva nāmarūpaṃ paṭisandahati, nanu so mutto bhavissati pāpakehi kammehī’’ti? Thero āha ‘‘yadi na paṭisandaheyya, mutto bhaveyya pāpakehi kammehi. Yasmā ca kho, mahārāja, paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehī’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso aññatarassa purisassa ambaṃ avahareyya, tamenaṃ ambasāmiko gahetvā rañño dasseyya ‘iminā deva purisena mayhaṃ ambā avahaṭā’ti, so evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ, deva, imassa ambe avaharāmi, aññe te ambā, ye iminā ropitā, aññe te ambā, ye mayā avahaṭā, nāhaṃ daṇḍappatto’ti. Kiṃ nu kho so, mahārāja, puriso daṇḍappatto bhaveyyā’’ti? ‘‘Āma, bhante, daṇḍappatto bhaveyyā’’ti. ‘‘Kena kāraṇenā’’ti? ‘‘Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, purimaṃ, bhante, ambaṃ appaccakkhāya pacchimena ambena so puriso daṇḍappatto bhaveyyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, iminā nāmarūpena kammaṃ karoti sobhanaṃ vā pāpakaṃ vā, tena kammena aññaṃ nāmarūpaṃ paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso aññatarassa purisassa sāliṃ avahareyya…pe… ucchuṃ avahareyya…pe… yathā mahārāja koci puriso hemantakāle aggiṃ jāletvā visibbetvā [visīvetvā (sī. pī.)] avijjhāpetvā pakkameyya, atha kho so aggi aññatarassa purisassa khettaṃ ḍaheyya [upaḍaheyya (ka.)], tamenaṃ khettasāmiko gahetvā rañño dasseyya ‘iminā, deva, purisena mayhaṃ khettaṃ daḍḍha’nti. So evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ, deva, imassa khettaṃ jhāpemi, añño so aggi, yo mayā avijjhāpito, añño so aggi, yenimassa khettaṃ daḍḍhaṃ, nāhaṃ daṇḍappatto’ti. Kiṃ nu kho so, mahārāja, puriso daṇḍappatto bhaveyyā’’ti? ‘‘Āma, bhante, daṇḍappatto bhaveyyā’’ti. ‘‘Kena kāraṇenā’’ti? ‘‘Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, purimaṃ, bhante, aggiṃ appaccakkhāya pacchimena agginā so puriso daṇḍappatto bhaveyyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, iminā nāmarūpena kammaṃ karoti sobhanaṃ vā pāpakaṃ vā, tena kammena aññaṃ nāmarūpaṃ paṭisandahati, tasmā na mutto pāpakehi kammehī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso padīpaṃ ādāya pāsādaṃ abhirūhitvā bhuñjeyya, padīpo jhāyamāno tiṇaṃ jhāpeyya, tiṇaṃ jhāyamānaṃ gharaṃ jhāpeyya, gharaṃ jhāyamānaṃ gāmaṃ jhāpeyya, gāmajano taṃ purisaṃ gahetvā evaṃ vadeyya ‘kissa tvaṃ, bho purisa, gāmaṃ jhāpesī’ti, so evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ, bho, gāmaṃ jhāpemi, añño so padīpaggi, yassāhaṃ ālokena bhuñjiṃ, añño so aggi, yena gāmo jhāpito’ti, te vivadamānā tava santike āgaccheyyuṃ, kassa tvaṃ, mahārāja, aṭṭaṃ [atthaṃ (sī. pī.)] dhāreyyāsī’’ti? ‘‘Gāmajanassa bhante’’ti. ‘‘Kiṃ kāraṇā’’ti? ‘‘Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, api ca tato eva so aggi nibbatto’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kiñcāpi aññaṃ māraṇantikaṃ nāmarūpaṃ, aññaṃ paṭisandhismiṃ nāmarūpaṃ, api ca tato yeva taṃ nibbattaṃ, tasmā na mutto pāpakehi kammehī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso dahariṃ dārikaṃ vāretvā suṅkaṃ datvā pakkameyya. Sā aparena samayena mahatī assa vayappattā, tato añño puriso suṅkaṃ datvā vivāhaṃ kareyya, itaro āgantvā evaṃ vadeyya ‘kissa pana me tvaṃ, ambho purisa, bhariyaṃ nesī’ti? So evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ tava bhariyaṃ nemi, aññā sā dārikā daharī taruṇī, yā tayā vāritā ca dinnasuṅkā ca, aññāyaṃ dārikā mahatī vayappattā mayā vāritā ca dinnasuṅkā cā’ti, te vivadamānā tava santike āgaccheyyuṃ. Kassa tvaṃ, mahārāja, aṭṭaṃ dhāreyyāsī’’ti? ‘‘Purimassa bhante’’ti. ‘‘Kiṃ kāraṇā’’ti? ‘‘Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, api ca tato yeva sā mahatī nibbattā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kiñcāpi aññaṃ māraṇantikaṃ nāmarūpaṃ, aññaṃ paṭisandhismiṃ nāmarūpaṃ, api ca tato yeva taṃ nibbattaṃ, tasmā naparimutto pāpakehi kammehī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso gopālakassa hatthato khīraghaṭaṃ kiṇitvā tasseva hatthe nikkhipitvā pakkameyya ‘sve gahetvā gamissāmī’ti, taṃ aparajju dadhi sampajjeyya. So āgantvā evaṃ vadeyya ‘dehi me khīraghaṭa’nti. So dadhiṃ dasseyya. Itaro evaṃ vadeyya ‘nāhaṃ tava hatthato dadhiṃ kiṇāmi, dehi me khīraghaṭa’nti. So evaṃ vadeyya ‘ajānato te khīraṃ dadhibhūta’nti te vivadamānā tava santike āgaccheyyuṃ, kassa tvaṃ mahārāja, aṭṭaṃ dhāreyyāsī’’ti? ‘‘Gopālakassa bhante’’ti.

‘‘Kiṃ kāraṇā’’ti? ‘‘Kiñcāpi so evaṃ vadeyya, api ca tato yeva taṃ nibbatta’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kiñcāpi aññaṃ māraṇantikaṃ nāmarūpaṃ, aññaṃ paṭisandhismiṃ nāmarūpaṃ, api ca tato yeva taṃ nibbattaṃ, tasmā na parimutto pāpakehi kammehī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Nāmarūpaekattanānattapañho chaṭṭho.

7. Therapaṭisandahanāpaṭisandahanapañho

7. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, tvaṃ pana paṭisandahissasī’’ti? ‘‘Alaṃ, mahārāja, kiṃ te tena pucchitena, nanu mayā paṭikacceva akkhātaṃ ‘sace, mahārāja, saupādāno bhavissāmi, paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi, na paṭisandahissāmī’’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso rañño adhikāraṃ kareyya. Rājā tuṭṭho adhikāraṃ dadeyya, so tena adhikārena pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya, so ce janassa āroceyya ‘na me rājā kiñci paṭikarotī’ ti. Kiṃ nu kho so, mahārāja, puriso yuttakārī bhaveyyā’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kiṃ te tena pucchitena, nanu mayā paṭikacceva akkhātaṃ ‘sace saupādāno bhavissāmi, paṭisandahissāmi, sace anupādāno bhavissāmi, na paṭisandahissāmī’’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Therapaṭisandahanāpaṭisandahanapañho sattamo.

8. Nāmarūpapaṭisandahanapañho

8. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘nāmarūpa’nti, tattha katamaṃ nāmaṃ, katamaṃ rūpa’’nti. ‘‘Yaṃ tattha, mahārāja, oḷārikaṃ, etaṃ rūpaṃ, ye tattha sukhumā cittacetasikā dhammā, etaṃ nāma’’nti. ‘‘Bhante nāgasena, kena kāraṇena nāmaṃ yeva na paṭisandahati, rūpaṃ yeva vā’’ti? ‘‘Aññamaññūpanissitā, mahārāja, ete dhammā ekatova uppajjantī’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kukkuṭiyā kalalaṃ na bhaveyya, aṇḍampi na bhaveyya, yañca tattha kalalaṃ, yañca aṇḍaṃ, ubhopete aññamaññūpanissitā, ekatova nesaṃ uppatti hoti. Evameva kho, mahārāja, yadi tattha nāmaṃ na bhaveyya, rūpampi na bhaveyya, yañceva tattha nāmaṃ, yañceva rūpaṃ, ubhopete aññamaññūpanissitā, ekatova nesaṃ uppatti hoti. Evametaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvita’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Nāmarūpapaṭisandahanapañho aṭṭhamo.

9. Addhānapañho

9. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘dīghamaddhāna’nti, kimetaṃ addhānaṃ nāmā’’ti? ‘‘Atīto, mahārāja, addhā, anāgato addhā, paccuppanno addhā’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, sabbe addhā atthī’’ti? ‘‘Koci, mahārāja, addhā atthi, koci natthī’’ti. ‘‘Katamo pana, bhante, atthi, katamo natthī’’ti? ‘‘Ye te, mahārāja, saṅkhārā atītā vigatā niruddhā vipariṇatā, so addhā natthi, ye dhammā vipākā, ye ca vipākadhammadhammā, ye ca aññatra paṭisandhiṃ denti, so addhā atthi. Ye sattā kālaṅkatā aññatra uppannā, so ca addhā atthi. Ye sattā kālaṅkatā aññatra anuppannā, so addhā natthi. Ye ca sattā parinibbutā, so ca addhā natthi parinibbutattā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Addhānapañho navamo.

Addhānavaggo dutiyo.

Imasmiṃ vagge nava pañhā.

3. Vicāravaggo

1. Addhānamūlapañho

1. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, atītassa addhānassa kiṃ mūlaṃ, anāgatassa addhānassa kiṃ mūlaṃ, paccuppannassa addhānassa kiṃ mūla’’nti? ‘‘Atītassa ca, mahārāja, addhānassa anāgatassa ca addhānassa paccuppannassa ca addhānassa avijjā mūlaṃ. Avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa addhānassa [dukkhakkhandhassa addhānassa (sī.)] purimā koṭi na paññāyatī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Addhānamūlapañho paṭhamo.

2. Purimakoṭipañho

2. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘purimā koṭi na paññāyatī’ti, tassa opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, puriso parittaṃ [paripakkaṃ (ka.)] bījaṃ pathaviyaṃ nikkhipeyya, tato aṅkuro uṭṭhahitvā anupubbena vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjitvā phalaṃ dadeyya. Tato bījaṃ gahetvā puna ropeyya, tatopi aṅkuro uṭṭhahitvā anupubbena vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjitvā phalaṃ dadeyya. Evametissā santatiyā atthi anto’’ti? ‘‘Natthi bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, addhānassāpi purimā koṭi na paññāyatī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kukkuṭiyā aṇḍaṃ bhaveyya, aṇḍato kukkuṭī kukkuṭiyā aṇḍanti. Evametissā santatiyā atthi anto’’ti? ‘‘Natthi bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, addhānassāpi purimā koṭi na paññāyatī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. Thero pathaviyā cakkaṃ likhitvā milindaṃ rājānaṃ etadavoca ‘‘atthi, mahārāja, imassa cakkassa anto’’ti? ‘‘Natthi bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, imāni cakkāni vuttāni bhagavatā ‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā kammaṃ, kammato puna cakkhuṃ jāyatī’ti. Evametissā santatiyā atthi anto’’ti? ‘‘Natthi bhante’’ti.

‘‘‘Sotañca paṭicca sadde ca…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā kammaṃ, kammato puna mano jāyatī’ti. Evametissā santatiyā atthi anto’’ti? ‘‘Natthi bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, addhānassāpi purimā koṭi na paññāyatī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Purimakoṭipañho dutiyo.

3. Koṭipaññāyanapañho

3. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘purimā koṭi na paññāyatī’ti, katamā ca sā purimā koṭī’’ti? ‘‘Yo kho, mahārāja, atīto addhā, esā purimā koṭī’’ti. ‘‘Bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘purimā koṭi na paññāyatī’ti, kiṃ pana, bhante, sabbāpi purimā koṭi na paññāyatī’’ti? ‘‘Kāci, mahārāja, paññāyati, kāci na paññāyatī’’ti. ‘‘Katamā, bhante, paññāyati, katamā na paññāyatī’’ti? ‘‘Ito pubbe, mahārāja, sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ avijjā nāhosīti esā purimā koṭi na paññāyati, yaṃ ahutvā sambhoti, hutvā paṭivigacchati, esapa purimā koṭi paññāyatī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yaṃ ahutvā sambhoti, hutvā paṭivigacchati, nanu taṃ ubhato chinnaṃ atthaṃ gacchatī’’ti? ‘‘Yadi, mahārāja, ubhato chinnaṃ atthaṃ gacchati, ubhato chinnā sakkā vaḍḍhetu’’nti? ‘‘Āma, sāpi sakkā vaḍḍhetu’’nti.’’Nāhaṃ, bhante, etaṃ pucchāmi koṭito sakkā vaḍḍhetu’’nti? ‘‘Āma sakkā vaḍḍhetu’’nti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. Thero tassa rukkhūpamaṃ akāsi, khandhā ca kevalassa dukkhakkhandhassa bījānī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Koṭipaññāyanapañho tatiyo.

4. Saṅkhārajāyamānapañho

4. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, atthi keci saṅkhārā, ye jāyantī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, atthi saṅkhārā, ye jāyantī’’ti. ‘‘Katame te, bhante’’ti? ‘‘Cakkhusmiñca kho, mahārāja, sati rūpesu ca cakkhuviññāṇaṃ hoti, cakkhuviññāṇe sati cakkhusamphasso hoti, cakkhusamphasse sati vedanā hoti, vedanāya sati taṇhā hoti, taṇhāya sati upādānaṃ hoti, upādāne sati bhavo hoti, bhave sati jāti hoti, jātiyā sati jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Cakkhusmiñca kho, mahārāja, asati rūpesu ca asati cakkhuviññāṇaṃ na hoti, cakkhuviññāṇe asati cakkhusamphasso na hoti, cakkhusamphasse asati vedanā na hoti, vedanāya asati taṇhā na hoti, taṇhāya asati upādānaṃ na hoti, upādāne asati bhavo na hoti, bhave asati jāti na hoti, jātiyā asati jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā na honti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Saṅkhārajāyamānapañho catuttho.

5. Bhavantasaṅkhārajāyamānapañho

5. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, atthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyantī’’ti? ‘‘Natthi, mahārāja, keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho, mahārāja, saṅkhārā jāyantī’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idaṃ gehaṃ abhavantaṃ jātaṃ, yattha tvaṃ nisinnosī’’ti? ‘‘Natthi kiñci, bhante, idha abhavantaṃ jātaṃ, bhavantaṃ yeva jātaṃ, imāni kho, bhante, dārūni vane ahesuṃ, ayañca mattikā pathaviyaṃ ahosi, itthīnañca purisānañca tajjena vāyāmena evamidaṃ gehaṃ nibbatta’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva saṅkhārā jāyantī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, ye keci bījagāmabhūtagāmā pathaviyaṃ nikkhittā anupubbena vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjamānā pupphāni ca phalāni ca dadeyyuṃ, na te rukkhā abhavantā jātā, bhavantā yeva te rukkhā jātā. Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva te saṅkhārā jāyantī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kumbhakāro pathaviyā mattikaṃ uddharitvā nānābhājanāni karoti, na tāni bhājanāni abhavantāni jātāni, bhavantāni yeva jātāni. Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva saṅkhārā jāyantī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, vīṇāya pattaṃ na siyā, cammaṃ na siyā, doṇi na siyā, daṇḍo na siyā, upavīṇo na siyā, tantiyo na siyuṃ, koṇo na siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo na siyā, jāyeyya saddo''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Yato ca kho, mahārāja, vīṇāya pattaṃ siyā, cammaṃ siyā, doṇi siyā, daṇḍo siyā, upavīṇo siyā, tantiyo siyuṃ, koṇo siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo siyā, jāyeyya saddo''ti? ''Āma, bhante, jāyeyyā''ti. ''Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantī''ti.

''Bhiyyo opammaṃ karohī''ti. ''Yathā, mahārāja, araṇi na siyā, araṇipotako na siyā, araṇiyottakaṃ na siyā, uttarāraṇi na siyā, coḷakaṃ na siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo na siyā, jāyeyya so aggī''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Yato ca kho, mahārāja, araṇi siyā, araṇipotako siyā, araṇiyottakaṃ siyā, uttarāraṇi siyā, coḷakaṃ siyā, purisassa ca tajjo vāyāmo siyā, jāyeyya so aggī''ti? ''Āma, bhante, jāyeyyā''ti. ''Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantī''ti.

''Bhiyyo opammaṃ karohī''ti. ''Yathā, mahārāja, maṇi na siyā, ātapo na siyā, gomayaṃ na siyā, jāyeyya so aggī''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Yato ca kho, mahārāja, maṇi siyā, ātapo siyā, gomayaṃ siyā, jāyeyya so aggī''ti? ''Āma, bhante, jāyeyyā''ti. ''Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantī''ti.

''Bhiyyo opammaṃ karohī''ti. ''Yathā, mahārāja, ādāso na siyā, ābhā na siyā, mukhaṃ na siyā, jāyeyya attā''ti? ''Na hi, bhante''ti. ''Yato ca kho, mahārāja, ādāso siyā, ābhā siyā, mukhaṃ siyā, jāyeyya attā''ti? ''Āma, bhante, jāyeyyā''ti. ''Evameva kho, mahārāja, natthi keci saṅkhārā, ye abhavantā jāyanti, bhavantā yeva kho saṅkhārā jāyantī''ti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Bhavantasaṅkhārajāyamānapañho pañcamo.

6. Vedagūpañho

6. Rājā āha ''bhante nāgasena, vedagū upalabbhatī''ti? ''Ko panesa, mahārāja, vedagū nāmā''ti? ''Yo, bhante, abbhantare jīvo cakkhunā rūpaṃ passati, sotena saddaṃ suṇāti, ghānena gandhaṃ ghāyati, jivhāya rasaṃ sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, manasā dhammaṃ vijānāti, yathā mayaṃ idha pāsāde nisinnā yena yena vātapānena iccheyyāma passituṃ, tena tena vātapānena passeyyāma, puratthimenapi vātapānena passeyyāma, pacchimenapi vātapānena passeyyāma, uttarenapi vātapānena passeyyāma, dakkhiṇenapi vātapānena passeyyāma. Evameva kho, bhante, ayaṃ abbhantare jīvo yena yena dvārena icchati passituṃ, tena tena dvārena passatī''ti.

Thero āha ''pañcadvāraṃ, mahārāja, bhaṇissāmi, taṃ suṇohi, sādhukaṃ manasikarohi, yadi abbhantare jīvo cakkhunā rūpaṃ passati, yathā mayaṃ idha pāsāde nisinnā yena yena vātapānena iccheyyāma passituṃ, tena tena vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, puratthimenapi vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, pacchimenapi vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, uttarenapi vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, dakkhiṇenapi vātapānena rūpaṃ yeva passeyyāma, evametena abbhantare jīvena sotenapi rūpaṃ yeva passitabbaṃ, ghānenapi rūpaṃ yeva passitabbaṃ, jivhāyapi rūpaṃ yeva passitabbaṃ, kāyenapi rūpaṃ yeva passitabbaṃ, manasāpi rūpaṃ yeva passitabbaṃ; cakkhunāpi saddo yeva sotabbo, ghānenapi saddo yeva sotabbo, jivhāyapi saddo yeva sotabbo, kāyenapi saddo yeva sotabbo, manasāpi saddo yeva sotabbo; cakkhunāpi gandho yeva ghāyitabbo, sotenapi gandho yeva ghāyitabbo, jivhāyapi gandho yeva ghāyitabbo, kāyenapi gandho yeva ghāyitabbo, manasāpi gandho yeva ghāyitabbo; cakkhunāpi raso yeva sāyitabbo, sotenapi raso yeva sāyitabbo, ghānenapi raso yeva sāyitabbo, kāyenapi raso yeva sāyitabbo, manasāpi raso yeva sāyitabbo; cakkhunāpi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ, sotenapi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ, ghānenapi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ, jivhāyapi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ, manasāpi phoṭṭhabbaṃ yeva phusitabbaṃ; cakkhunāpi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ, sotenapi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ, ghānenapi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ, jivhāyapi dhammaṃ yeva vijānitabbaṃ, kāyenapi dhammaṃ yeva vijānitabba''nti? ''Na hi bhante''ti.

''Na kho te, mahārāja, yujjati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ, yathā vā pana, mahārāja, mayaṃ idha pāsāde nisinnā imesu jālavātapānesu ugghāṭitesu mahantena ākāsena bahimukhā suṭṭhutaraṃ rūpaṃ passāma, evametena abbhantare jīvenāpi cakkhudvāresu ugghāṭitesu mahantena ākāsena suṭṭhutaraṃ rūpaṃ passitabbaṃ, sotesu ugghāṭitesu…pe… ghāne ugghāṭite…pe… jivhāya ugghāṭitāya…pe… kāye ugghāṭite mahantena ākāsena suṭṭhutaraṃ saddo sotabbo, gandho ghāyitabbo, raso sāyitabbo, phoṭṭhabbo phusitabbo''ti? ''Na hi bhante''ti.

''Na kho te, mahārāja, yujjati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ, yathā vā pana, mahārāja, ayaṃ dinno nikkhamitvā bahidvārakoṭṭhake tiṭṭheyya, jānāsi tvaṃ, mahārāja, 'ayaṃ dinno nikkhamitvā bahidvārakoṭṭhake ṭhito'''ti? ''Āma, bhante, jānāmī''ti. ''Yathā vā pana, mahārāja, ayaṃ dinno anto pavisitvā tava purato tiṭṭheyya, jānāsi tvaṃ, mahārāja, 'ayaṃ dinno anto pavisitvā mama purato ṭhito'''ti? ''Āma, bhante, jānāmī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, abbhantare so jīvo jivhāya rase nikkhitte jāneyya ambilattaṃ vā lavaṇattaṃ vā tittakattaṃ vā kaṭukattaṃ vā kasāyattaṃ vā madhurattaṃ vā''ti? ''Āma, bhante, jāneyyā''ti. ''Te rase anto paviṭṭhe jāneyya ambilattaṃ vā lavaṇattaṃ vā tittakattaṃ vā kaṭukattaṃ vā kasāyattaṃ vā madhurattaṃ vā''ti. ''Na hi bhante''ti.

''Na kho te, mahārāja, yujjati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ, yathā, mahārāja, kocideva puriso madhughaṭasataṃ āharāpetvā madhudoṇiṃ pūrāpetvā purisassa mukhaṃ pidahitvā [pidahitvāva (ka.)] madhudoṇiyā pakkhipeyya, jāneyya, mahārāja, so puriso madhuṃ sampannaṃ vā na sampannaṃ vā''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Kena kāraṇenā''ti. ''Na hi tassa, bhante, mukhe madhu paviṭṭha''nti.

''Na kho te, mahārāja, yujjati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purima''nti. ''Nāhaṃ paṭibalo tayā vādinā saddhiṃ sallapituṃ; sādhu, bhante, atthaṃ jappehī''ti.

Thero abhidhammasaṃyuttāya kathāya rājānaṃ milindaṃ saññāpesi – ''idha, mahārāja, cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, taṃsahajātā phasso vedanā saññā cetanā ekaggatā jīvitindriyaṃ manasikāroti evamete dhammā paccayato jāyanti, na hettha vedagū upalabbhati, sotañca paṭicca sadde ca…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, taṃsahajātā phasso vedanā saññā cetanā ekaggatā jīvitindriyaṃ manasikāroti evamete dhammā paccayato jāyanti, na hettha vedagū upalabbhatī''ti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Vedagūpañho chaṭṭho.

7. Cakkhuviññāṇādipañho

7. Rājā āha ''bhante nāgasena, yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatī''ti? ''Āma, mahārāja, yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatī''ti.

''Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, paṭhamaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, pacchā manoviññāṇaṃ, udāhu manoviññāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, pacchā cakkhuviññāṇa''nti? ''Paṭhamaṃ, mahārāja, cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, pacchā manoviññāṇa''nti.

''Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, cakkhuviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti 'yatthāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī'ti, udāhu manoviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ āṇāpeti 'yattha tvaṃ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī'''ti? ''Na hi, mahārāja, anālāpo tesaṃ aññamaññehī''ti.

''Kathaṃ, bhante nāgasena, yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatī''ti? ''Ninnattā ca, mahārāja, dvārattā ca ciṇṇattā ca samudācaritattā cā''ti.

''Kathaṃ, bhante nāgasena, ninnattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati? Opammaṃ karohī''ti. ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, deve vassante katamena udakaṃ gaccheyyā''ti? ''Yena, bhante, ninnaṃ, tena gaccheyyā''ti. ''Athāparena samayena devo vasseyya, katamena taṃ udakaṃ gaccheyyā''ti. ''Yena, bhante, purimaṃ udakaṃ gataṃ, tampi tena gaccheyyā''ti.

‘‘Kiṃ nuṃ kho, mahārāja, purimaṃ udakaṃ pacchimaṃ udakaṃ āṇāpeti ‘yenāhaṃ gacchāmi, tvampi tena gacchāhī’ti, pacchimaṃ vā udakaṃ purimaṃ udakaṃ āṇāpeti ‘yena tvaṃ gacchissasi, ahampi tena gacchissāmī’’ti. ‘‘Na hi, bhante, anālāpo tesaṃ aññamaññehi, ninnattā gacchantī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, ninnattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yatthāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī’ti, nāpi manoviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvaṃ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī’ti, anālāpo tesaṃ aññamaññehi, ninnattā uppajjantī’’ti.

‘‘Kathaṃ, bhante nāgasena, dvārattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati? Apepammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, rañño paccantimaṃ nagaraṃ assa daḷhapākāratoraṇaṃ ekadvāraṃ, tato puriso nikkhamitukāmo bhaveyya, katamena nikkhameyyā’’ti? ‘‘Dvārena, bhante, nikkhameyyā’’ti. ‘‘Athāparo puriso nikkhamitukāmo bhaveyya, katamena so nikkhameyyā’’ti? ‘‘Yena, bhante, purimo puriso nikkhanto, sopi tena nikkhameyyā’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, mahārāja, purimo puriso pacchimaṃ purisaṃ āṇāpeti ‘yenāhaṃ gacchāmi, tvampi tena gacchāhī’ti, pacchimo vā puriso purimaṃ purisaṃ āṇāpeti ‘yena tvaṃ gacchissasi, ahampi tena gacchissāmī’ti. ‘‘Na hi, bhante, anālāpo tesaṃ aññamaññehi, dvārattā gacchantī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, dvārattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yatthāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī’ti, nāpi manoviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvaṃ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī’ti, anālāpo tesaṃ aññamaññehi, dvārattā uppajjantī’’ti.

‘‘Kathaṃ, bhante nāgasena, ciṇṇattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati? Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, paṭhamaṃ ekaṃ sakaṭaṃ gaccheyya, atha dutiyaṃ sakaṭaṃ katamena gaccheyyā’’ti? ‘‘Yena, bhante, purimaṃ sakaṭaṃ gataṃ, tampi tena gaccheyyā’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, mahārāja, purimaṃ sakaṭaṃ pacchimaṃ sakaṭaṃ āṇāpeti ‘yenāhaṃ gacchāmi, tvampi tena gacchāhī’ti, pacchimaṃ vā sakaṭaṃ purimaṃ sakaṭaṃ āṇāpeti ‘yena tvaṃ gacchissasi, ahampi tena gacchissāmī’’ti. ‘‘Na hi, bhante, anālāpo tesaṃ aññamaññehi, ciṇṇattā gacchantī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, ciṇṇattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yatthāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī’ti, nāpi manoviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvaṃ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī’ti, anālāpo tesaṃ aññamaññehi, ciṇṇattā uppajjantī’’ti.

‘‘Kathaṃ, bhante nāgasena, samudācaritattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati? Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, muddāgaṇanāsaṅkhyālekhāsippaṭṭhānesu ādikammikassa dandhāyanā bhavati, athāparena samayena nisammakiriyāya samudācaritattā adandhāyanā bhavati. Evameva kho, mahārāja, samudācaritattā yattha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjati, na cakkhuviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yatthāhaṃ uppajjāmi, tvampi tattha uppajjāhī’ti, nāpi manoviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ āṇāpeti ‘yattha tvaṃ uppajjissasi, ahampi tattha uppajjissāmī’ti, anālāpo tesaṃ aññamaññehi, samudācaritattā uppajjantī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yattha sotaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatīti…pe… yattha ghānaviññāṇaṃ uppajjati…pe… yattha jivhāviññāṇaṃ uppajjati …pe… yattha kāyaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, yattha kāyaviññāṇaṃ uppajjati, tattha manoviññāṇampi uppajjatī’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, paṭhamaṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati, pacchā manoviññāṇaṃ, udāhu manoviññāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, pacchā kāyaviññāṇa’’nti? ‘‘Kāyaviññāṇaṃ, mahārāja, paṭhamaṃ uppajjati, pacchā manoviññāṇa’’nti.

‘‘Kiṃ nu kho, bhante nāgasena,…pe… anālāpo tesaṃ aññamaññehi, samudācaritattā uppajjantī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Cakkhuviññāṇādipañho sattamo.

8. Phassalakkhaṇapañho

8. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yattha manoviññāṇaṃ uppajjati, phassopi vedanāpi tattha uppajjatī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, yattha manoviññāṇaṃ uppajjati, phassopi tattha uppajjati, vedanāpi tattha uppajjati, saññāpi tattha uppajjati, cetanāpi tattha uppajjati, vitakkopi tattha uppajjati, vicāropi tattha uppajjati, sabbepi phassappamukhā dhammā tattha uppajjantī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇo phasso’’ti? ‘‘Phusanalakkhaṇo, mahārāja, phasso’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, dve meṇḍā yujjheyyuṃ, tesu yathā eko meṇḍo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ yathā dutiyo meṇḍo, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, dve pāṇī vajjeyyuṃ, tesu yathā eko pāṇi, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo pāṇi, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, dve sammā vajjeyyuṃ, tesu yathā eko sammo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo sammo, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesaṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Phassalakkhaṇapañho aṭṭhamo.

9. Vedanālakkhaṇapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā vedanā’’ti? ‘‘Vedayitalakkhaṇā, mahārāja, vedanā anubhavanalakkhaṇā cā’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso rañño adhikāraṃ kareyya, tassa rājā tuṭṭho adhikāraṃ dadeyya, so tena adhikārena pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya, tassa evamassa ‘mayā kho pubbe rañño adhikāro kato, tassa me rājā tuṭṭho adhikāraṃ adāsi, svāhaṃ tatonidānaṃ imaṃ evarūpaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, kocideva puriso kusalaṃ kammaṃ katvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya, so ca tattha dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricareyya, tassa evamassa ‘svāhaṃ kho pubbe kusalaṃ kammaṃ akāsiṃ, sohaṃ tatonidānaṃ imaṃ evarūpaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti, evaṃ kho, mahārāja, vedayitalakkhaṇā vedanā anubhavanalakkhaṇā cā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Vedanālakkhaṇapañho navamo.

10. Saññālakkhaṇapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā saññā’’ti? ‘‘Sañjānanalakkhaṇā, mahārāja, saññā. Kiṃ sañjānāti? Nīlampi sañjānāti, pītampi sañjānāti, lohitampi sañjānāti, odātampi sañjānāti, mañjiṭṭhampi [mañjeṭṭhampi (sī. pī.)] sañjānāti. Evaṃ kho, mahārāja, sañjānanalakkhaṇā saññā’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, rañño bhaṇḍāgāriko bhaṇḍāgāraṃ pavisitvā nīlapītalohitodātamañjiṭṭhāni [mañjeṭṭhāni (sī. pī.)] rājabhogāni rūpāni passitvā sañjānāti. Evaṃ kho, mahārāja, sañjānanalakkhaṇā saññā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Saññālakkhaṇapañho dasamo.

11. Cetanālakkhaṇapañho

11. ‘‘Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇā cetanā’’ti? ‘‘Cetayitalakkhaṇā, mahārāja, cetanā abhisaṅkharaṇalakkhaṇā cā’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso visaṃ abhisaṅkharitvā attanā ca piveyya, pare ca pāyeyya, so attanāpi dukkhito bhaveyya, parepi dukkhitā bhaveyyuṃ. Evameva kho, mahārāja, idhekacco puggalo akusalaṃ kammaṃ cetanāya cetayitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Yepi tassa anusikkhanti, tepi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjanti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, kocideva puriso sappinavanītatelamadhuphāṇitaṃ ekajjhaṃ abhisaṅkharitvā attanā ca piveyya, pare ca pāyeyya, so attanā sukhito bhaveyya, parepi sukhitā bhaveyyuṃ. Evameva kho, mahārāja, idhekacco puggalo kusalaṃ kammaṃ cetanāya cetayitvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati. Yepi tassa anusikkhanti, tepi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Evaṃ kho, mahārāja, cetayitalakkhaṇā cetanā abhisaṅkharaṇalakkhaṇā cā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Cetanālakkhaṇapañho ekādasamo.

12. Viññāṇalakkhaṇapañho

12. ‘‘Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇaṃ viññāṇa’’nti? ‘‘Vijānanalakkhaṇaṃ, mahārāja, viññāṇa’’nti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, nagaraguttiko majjhe nagarasiṅghāṭake nisinno passeyya puratthimadisato purisaṃ āgacchantaṃ, passeyya dakkhiṇadisato purisaṃ āgacchantaṃ, passeyya pacchimadisato purisaṃ āgacchantaṃ, passeyya uttaradisato purisaṃ āgacchantaṃ. Evameva kho, mahārāja, yañca puriso cakkhunā rūpaṃ passati, taṃ viññāṇena vijānāti. Yañca sotena saddaṃ suṇāti, taṃ viññāṇena vijānāti. Yañca ghānena gandhaṃ ghāyati, taṃ viññāṇena vijānāti. Yañca jivhāya rasaṃ sāyati, taṃ viññāṇena vijānāti. Yañca kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, taṃ viññāṇena vijānāti, yañca manasā dhammaṃ vijānāti, taṃ viññāṇena vijānāti. Evaṃ kho, mahārāja, vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇa’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Viññāṇalakkhaṇapañho dvādasamo.

13. Vitakkalakkhaṇapañho

13. ‘‘Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇo vitakko’’ti? ‘‘Appanālakkhaṇo mahārāja, vitakko’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, vaḍḍhakī suparikammakataṃ dāruṃ sandhismiṃ appeti, evameva kho, mahārāja, appanālakkhaṇo vitakko’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Vitakkalakkhaṇapañho terasamo.

14. Vicāralakkhaṇapañho

14. ‘‘Bhante nāgasena, kiṃlakkhaṇo vicāro’’ti? ‘‘Anumajjanalakkhaṇo, mahārāja, vicāro’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kaṃsathālaṃ ākoṭitaṃ pacchā anuravati anusandahati [anusaddāyati (ka.)], yathā, mahārāja, ākoṭanā, evaṃ vitakko daṭṭhabbo. Yathā anuravanā [anumajjanā (ka.)], evaṃ vicāro daṭṭhabbo’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Vicāralakkhaṇapañho cuddasamo.

Vicāravaggo tatiyo.

Imasmiṃ vagge cuddasa pañhā.

4. Nibbānavaggo

1. Phassādivinibbhujanapañho

1. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, sakkā imesaṃ dhammānaṃ ekatobhāvagatānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ viññāṇaṃ, ayaṃ vitakko, ayaṃ vicāro’ti’’? ‘‘Na sakkā, mahārāja, imesaṃ dhammānaṃ ekatobhāvagatānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ viññāṇaṃ, ayaṃ vitakko, ayaṃ vicāro’’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, rañño sūdo arasaṃ vā rasaṃ vā [yūsaṃ vā rasaṃ vā (sī. syā. pī.)] kareyya, so tattha dadhimpi pakkhipeyya, loṇampi pakkhipeyya, siṅgiverampi pakkhipeyya, jīrakampi pakkhipeyya, maricampi pakkhipeyya, aññānipi pakārāni pakkhipeyya, tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya, ‘dadhissa me rasaṃ āhara, loṇassa me rasaṃ āhara, siṅgiverassa me rasaṃ āhara, jīrakassa me rasaṃ āhara, maricassa me rasaṃ āhara, sabbesaṃ me pakkhittānaṃ rasaṃ āharā’ti. Sakkā nu kho, mahārāja, tesaṃ rasānaṃ ekatobhāvagatānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā rasaṃ āharituṃ ambilattaṃ vā lavaṇattaṃ vā tittakattaṃ vā kaṭukattaṃ vā kasāyattaṃ vā madhurattaṃ vā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, sakkā tesaṃ rasānaṃ ekatobhāvagatānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā rasaṃ āharituṃ ambilattaṃ vā lavaṇattaṃ vā tittakattaṃ vā kaṭukattaṃ vā kasāyattaṃ vā madhurattaṃ vā, api ca kho pana sakena sakena lakkhaṇena upaṭṭhahantī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, na sakkā imesaṃ dhammānaṃ ekatobhāvagatānaṃ vinibbhujitvā vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ viññāṇaṃ, ayaṃ vitakko, ayaṃ vicāro’ti, api ca kho pana sakena sakena lakkhaṇena upaṭṭhahantī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Phassādivinibbhujanapañho paṭhamo.

2. Nāgasenapañho

2. Thero āha ‘‘loṇaṃ, mahārāja, cakkhuviññeyya’’nti. ‘‘Āma, bhante, cakkhuviññeyya’’nti. ‘‘Suṭṭhu kho, mahārāja, jānāhī’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, jivhāviññeyya’’nti? ‘‘Āma, mahārāja, jivhāviññeyya’’nti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, sabbaṃ loṇaṃ jivhāya vijānātī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, sabbaṃ loṇaṃ jivhāya vijānāti’’.

‘‘Yadi, bhante, sabbaṃ loṇaṃ jivhāya vijānāti, kissa pana taṃ sakaṭehi balībaddā [balibaddā (sī. pī.)] āharanti, nanu loṇameva āharitabba’’nti? ‘‘Na sakkā, mahārāja, loṇameva āharituṃ ekatobhāvagatā ete dhammā gocaranānattagatā loṇaṃ garubhāvo cāti. Sakkā pana, mahārāja, loṇaṃ tulāya tulayitu’’nti? ‘‘Āma, bhante, sakkā’’ti. ‘‘Na sakkā, mahārāja, loṇaṃ tulāya tulayituṃ, garubhāvo tulāya tuliyatī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Nāgasenapañho dutiyo.

3. Pañcāyatanakammanibbattapañho

3. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yānimāni pañcāyatanāni, kiṃ nu tāni nānākammehi nibbattāni, udāhu ekena kammenā’’ti? ‘‘Nānākammehi, mahārāja, nibbattāni, na ekena kammenā’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, ekasmiṃ khette nānābījāni vappeyyuṃ, tesaṃ nānābījānaṃ nānāphalāni nibbatteyyu’’nti? ‘‘Āma, bhante, nibbatteyyu’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yāni yāni pañcāyatanāni, tāni tāni nānākammehi nibbattāni, na ekena kammenā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Pañcāyatanakammanibbattapañho tatiyo.

4. Kammanānākaraṇapañho

4. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kena kāraṇena manussā na sabbe samakā, aññe appāyukā, aññe dīghāyukā, aññe bahvābādhā aññe appābādhā, aññe dubbaṇṇā, aññe vaṇṇavanto, aññe appesakkhā, aññe mahesakkhā, aññe appabhogā, aññe mahābhogā, aññe nīcakulīnā, aññe mahākulīnā, aññe duppaññā, aññe paññavanto’’ti?

Thero āha ‘‘kissa pana, mahārāja, rukkhā na sabbe samakā, aññe ambilā, aññe lavaṇā, aññe tittakā, aññe kaṭukā, aññe kasāvā, aññe madhurā’’ti? ‘‘Maññāmi, bhante, bījānaṃ nānākaraṇenā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kammānaṃ nānākaraṇena manussā na sabbe samakā, aññe appāyukā, aññe dīghāyukā, aññe bahvābādhā, aññe appābādhā, aññe dubbaṇṇā, aññe vaṇṇavanto, aññe appesakkhā, aññe mahesakkhā, aññe appabhogā, aññe mahābhogā, aññe nīcakulīnā, aññe mahākulīnā, aññe duppaññā, aññe paññavanto. Bhāsitampetaṃ mahārāja bhagavatā – ‘kammassakā, māṇava, sattā kammadāyādā kammayonī kammabandhū kammappaṭisaraṇā, kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnappaṇītatāyā’’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Kammanānākaraṇapañho catuttho.

5. Vāyāmakaraṇapañho

5. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘kinti imaṃ dukkhaṃ nirujjheyya, aññañca dukkhaṃ nuppajjeyyā’ti. Etadatthā, mahārāja, amhākaṃ pabbajjā’’ti. ‘‘Kiṃ paṭikacceva vāyamitena, nanu sampatte kāle vāyamitabba’’nti? Thero āha ‘‘sampatte kāle, mahārāja, vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavatī’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ pipāsito bhaveyyāsi, tadā tvaṃ udapānaṃ khaṇāpeyyāsi, taḷākaṃ khaṇāpeyyāsi ‘pānīyaṃ pivissāmī’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sampatte kāle vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavatī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ bubhukkhito bhaveyyāsi, tadā tvaṃ khettaṃ kasāpeyyāsi, sāliṃ ropāpeyyāsi, dhaññaṃ atiharāpeyyāsi ‘bhattaṃ bhuñjissāmī’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sampatte kāle vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavatīti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā te saṅgāmo paccupaṭṭhito bhaveyya, tadā tvaṃ parikhaṃ khaṇāpeyyāsi, pākāraṃ kārāpeyyāsi, gopuraṃ kārāpeyyāsi, aṭṭālakaṃ kārāpeyyāsi, dhaññaṃ atiharāpeyyāsi, tadā tvaṃ hatthismiṃ sikkheyyāsi, assasmiṃ sikkheyyāsi, rathasmiṃ sikkheyyāsi, dhanusmiṃ sikkheyyāsi, tharusmiṃ sikkheyyāsī’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sampatte kāle vāyāmo akiccakaro bhavati, paṭikacceva vāyāmo kiccakaro bhavati. Bhāsitampetaṃ mahārāja bhagavatā –

‘‘‘Paṭikacceva taṃ kayirā, yaṃ jaññā hitamattano;
Na sākaṭikacintāya, mantā dhīro parakkame.

‘‘‘Yathā sākaṭiko maṭṭhaṃ [nāma (sī. pī. ka.) saṃ. ni. 1.103], samaṃ hitvā mahāpathaṃ;
Visamaṃ maggamāruyha, akkhacchinnova jhāyati.

‘‘‘Evaṃ dhammā apakkamma, adhammamanuvattiya;
Mando maccu mukhaṃ patto, akkhacchinnova jhāyatī’’’ti [socatīti (sabbattha)].

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Vāyāmakaraṇapañho pañcamo.

6. Nerayikaggiuṇhabhāvapañho

6. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘pākatikaaggito nerayiko aggi mahābhitāpataro hoti, khuddakopi pāsāṇo pākatike aggimhi pakkhitto divasampi paccamāno [dhamamāno (sī. pī.)] na vilayaṃ gacchati, kūṭāgāramattopi pāsāṇo nerayikaggimhi pakkhitto khaṇena vilayaṃ gacchatī’ti, etaṃ vacanaṃ na saddahāmi, evañca pana vadetha ‘ye ca tattha uppannā sattā, te anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṃ gacchantī’ti, tampi vacanaṃ na saddahāmī’’ti.

Thero āha ‘‘taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yā tā santi makariniyopi susumāriniyopi kacchapiniyopi moriniyopi kapotiniyopi, kiṃnu tā kakkhaḷāni pāsāṇāni sakkharāyo ca khādantī’’ti? ‘‘Āma, bhante, khādantī’’ti. ‘‘Kiṃ pana tāni tāsaṃ kucchiyaṃ koṭṭhabbhantaragatāni vilayaṃ gacchantī’’ti? ‘‘Āma, bhante, vilayaṃ gacchantī’’ti. ‘‘Yo pana tāsaṃ kucchiyaṃ gabbho, sopi vilayaṃ gacchatī’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇenā’’ti? ‘‘Maññāmi, bhante, kammādhikatena na vilayaṃ gacchatī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṃ gacchanti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā – ‘so na tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhotī’’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yā tā santi sīhiniyopi byagghiniyopi dīpiniyopi kukkuriniyopi, kiṃnu tā kakkhaḷāni aṭṭhikāni maṃsāni khādantīti? ‘‘Āma, bhante, khādantī’’ti. ‘‘Kiṃ pana tāni tāsaṃ kucchiyaṃ koṭṭhabbhantaragatāni vilayaṃ gacchantī’’ti? ‘‘Āma, bhante, vilayaṃ gacchantī’’ti. ‘‘Yo pana tāsaṃ kucchiyaṃ gabbho, sopi vilayaṃ gacchatī’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇenā’’ti? ‘‘Maññāmi, bhante, kammādhikatena na vilayaṃ gacchatī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṃ gacchantī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yā tā santi yonakasukhumāliniyopi khattiyasukhumāliniyopi brāhmaṇasukhumāliniyopi gahapatisukhumāliniyopi, kiṃnu tā kakkhaḷāni khajjakāni maṃsāni khādantī’’ti? ‘‘Āma, bhante, khādantī’’ti. ‘‘Kiṃ pana tāni tāsaṃ kucchiyaṃ koṭṭhabbhantaragatāni vilayaṃ gacchantī’’ti? ‘‘Āma, bhante, vilayaṃ gacchantī’’ti. ‘‘Yo pana tāsaṃ kucchiyaṃ gabbho sopi vilayaṃ gacchatī’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇenā’’ti. ‘‘Maññāmi, bhante, kammādhikatena na vilayaṃ gacchatī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kammādhikatena nerayikā sattā anekānipi vassasahassāni niraye paccamānā na vilayaṃ gacchanti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā – ‘‘so na tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhotī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Nerayikaggiuṇhabhāvapañho chaṭṭho.

7. Pathavisandhārakapañho

7. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘ayaṃ mahā pathavī udake patiṭṭhitā, udakaṃ vāte patiṭṭhitaṃ, vāto ākāse patiṭṭhito’ti, etampi vacanaṃ na saddahāmī’’ti. Thero dhammakarakena [dhammakaraṇena (ka.)] udakaṃ gahetvā rājānaṃ milindaṃ saññāpesi ‘‘yathā, mahārāja, imaṃ udakaṃ vātena ādhāritaṃ, evaṃ tampi udakaṃ vātena ādhārita’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Pathavisandhārakapañho sattamo.

8. Nirodhanibbānapañho

8. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, nirodho nibbāna’’nti? ‘‘Āma, mahārāja, nirodho nibbāna’’nti. ‘‘Kathaṃ, bhante, nāgasena, nirodho nibbāna’’nti? ‘‘Sabbe bālaputhujjanā kho, mahārāja, ajjhattikabāhire āyatane abhinandanti abhivadanti ajjhosāya tiṭṭhanti, te tena sotena vuyhanti, na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokena paridevena dukkhehi domanassehi upāyāsehi na parimuccanti dukkhasmāti vadāmi. Sutavā ca kho, mahārāja, ariyasāvako ajjhattikabāhire āyatane nābhinandati nābhivadati nājjhosāya tiṭṭhati, tassa taṃ anabhinandato anabhivadato anajjhosāya tiṭṭhato taṇhā nirujjhati, taṇhānirodhā upādānanirodho, upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti, evaṃ kho, mahārāja, nirodho nibbāna’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Nirodhanibbānapañho aṭṭhamo.

9. Nibbānalabhanapañho

9. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, sabbeva labhanti nibbāna’’nti? ‘‘Na kho, mahārāja, sabbeva labhanti nibbānaṃ, api ca kho, mahārāja, yo sammā paṭipanno abhiññeyye dhamme abhijānāti, pariññeyye dhamme parijānāti, pahātabbe dhamme pajahati, bhāvetabbe dhamme bhāveti, sacchikātabbe dhamme sacchikaroti, so labhati nibbāna’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Nibbānalabhanapañho navamo.

10. Nibbānasukhajānanapañho

10. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yo na labhati nibbānaṃ, jānāti so ‘sukhaṃ nibbāna’’’nti? ‘‘Āma, mahārāja, yo na labhati nibbānaṃ, jānāti so ‘sukhaṃ nibbāna’’’nti. ‘‘Kathaṃ, bhante nāgasena, alabhanto jānāti ‘sukhaṃ nibbāna’’’nti? ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yesaṃ nacchinnā hatthapādā, jāneyyuṃ te, mahārāja, ‘dukkhaṃ hatthapādacchedana’’’nti? ‘‘Āma, bhante, jāneyyu’’nti. ‘‘Kathaṃ jāneyyu’’nti? ‘‘Aññesaṃ, bhante, chinnahatthapādānaṃ paridevitasaddaṃ sutvā jānanti ‘dukkhaṃ hatthapādacchedana’’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yesaṃ diṭṭhaṃ nibbānaṃ, tesaṃ saddaṃ sutvā jānāti ‘sukhaṃ nibbāna’’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Nibbānasukhajānanapañho dasamo.

Nibbānavaggo catuttho.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

5. Buddhavaggo

1. Buddhassa atthinatthibhāvapañho

1. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, buddho tayā diṭṭho’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Atha te ācariyehi buddho diṭṭho’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, natthi buddho’’ti. ‘‘Kiṃ pana, mahārāja, himavati ūhā nadī tayā diṭṭhā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Atha te pitarā ūhā nadī diṭṭhā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, natthi ūhā nadī’’ti. ‘‘Atthi, bhante, kiñcāpi mayā ūhā nadī na diṭṭhā, pitarāpi me ūhā nadī na diṭṭhā, api ca atthi ūhā nadī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kiñcāpi mayā bhagavā na diṭṭho, ācariyehipi me bhagavā na diṭṭho, api ca atthi bhagavā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Buddhassa atthinatthibhāvapañho paṭhamo.

2. Buddhassa anuttarabhāvapañho

2. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, buddho anuttaro’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, bhagavā anuttaro’’ti. ‘‘Kathaṃ, bhante nāgasena, adiṭṭhapubbaṃ jānāsi ‘buddho anuttaro’’’ti? ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yehi adiṭṭhapubbo mahāsamuddo, jāneyyuṃ te, mahārāja, mahanto kho mahāsamuddo gambhīro appameyyo duppariyogāho, yatthimā pañca mahānadiyo satataṃ samitaṃ appenti, seyyathidaṃ, gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī, neva tassa ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā paññāyatī’’ti? ‘‘Āma, bhante, jāneyyu’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sāvake mahante parinibbute passitvā jānāmi ‘bhagavā anuttaro’’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Buddhassa anuttarabhāvapañho dutiyo.

3. Buddhassa anuttarabhāvajānanapañho

3. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, sakkā jānituṃ ‘buddho anuttaro’’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, sakkā jānituṃ ‘bhagavā anuttaro’’’ti. ‘‘Kathaṃ, bhante nāgasena, sakkā jānituṃ ‘buddho anuttaro’’’ti. ‘‘Bhūtapubbaṃ, mahārāja, tissatthero nāma lekhācariyo ahosi, bahūni vassāni abbhatītāni kālaṅkatassa kathaṃ so ñāyatī’’ti. ‘‘Lekhena bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo dhammaṃ passati, so bhagavantaṃ passati, dhammo hi, mahārāja, bhagavatā desito’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Buddhassa anuttarabhāvajānanapañho tatiyo.

4. Dhammadiṭṭhapañho

4. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, dhammo tayā diṭṭho’’ti. ‘‘Buddhanettiyā kho, mahārāja, buddhapaññattiyā yāvajīvaṃ sāvakehi vattitabba’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Dhammadiṭṭhapañho catuttho.

5. Asaṅkamanapaṭisandahanapañho

5. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, na ca saṅkamati paṭisandahati cā’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, na ca saṅkamati paṭisandahati cā’’ti. ‘‘Kathaṃ, bhante nāgasena, na ca saṅkamati paṭisandahati ca, opammaṃ karohī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso padīpato padīpaṃ padīpeyya, kiṃnu kho so, mahārāja, padīpo padīpamhā saṅkanto’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, na ca saṅkamati paṭisandahati cā’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Abhijānāsi nu, tvaṃ mahārāja, daharako santo silokācariyassa santike kiñci silokaṃ gahita’’nti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Kiṃnu kho, mahārāja, so siloko ācariyamhā saṅkanto’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, na ca saṅkamati paṭisandahati cāti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Asaṅkamanapaṭisandahanapañho pañcamo.

6. Vedagūpañho

6. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, vedagū upalabbhatī’’ti? Thero āha ‘‘paramatthena kho, mahārāja, vedagū nupalabbhatī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Vedagūpañho chaṭṭho.

7. Aññakāyasaṅkamanapañho

7. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, atthi koci satto yo imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ saṅkamatī’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Yadi, bhante nāgasena, imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ saṅkamanto natthi, nanu mutto bhavissati pāpakehi kammehī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, yadi na paṭisandaheyya, mutto bhavissati pāpakehi kammehīti, yasmā ca kho, mahārāja, paṭisandahati, tasmā na parimutto pāpakehi kammehī’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso aññatarassa purisassa ambaṃ avahareyya, kiṃ so daṇḍappatto bhaveyyā’’ti? ‘‘Āma, bhante, daṇḍappatto bhaveyyā’’ti. ‘‘Na kho so, mahārāja, tāni ambāni avahari, yāni tena ropitāni, kasmā daṇḍappatto bhaveyyā’’ti? ‘‘Tāni, bhante, ambāni nissāya jātāni, tasmā daṇḍappatto bhaveyyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, iminā nāmarūpena kammaṃ karoti sobhanaṃ vā asobhanaṃ vā, tena kammena aññaṃ nāmarūpaṃ paṭisandahati, tasmā na parimutto pāpakehi kammehī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Aññakāyasaṅkamanapañho sattamo.

8. Kammaphalaatthibhāvapañho

8. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, iminā nāmarūpena kammaṃ kataṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā, kuhiṃ tāni kammāni tiṭṭhantī’’ti? ‘‘Anubandheyyuṃ kho, mahārāja, tāni kammāni chāyāva anapāyinī’’ti [anupāyinīti (ka.)]. ‘‘Sakkā pana, bhante, tāni kammāni dassetuṃ ‘idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhantī’’’ti? ‘‘Na sakkā, mahārāja, tāni kammāni dassetuṃ ‘idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhantī’’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yānimāni rukkhāni anibbattaphalāni, sakkā tesaṃ phalāni dassetuṃ ‘idha vā idha vā tāni phalāni tiṭṭhantī’’’ti. ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, abbocchinnāya santatiyā na sakkā tāni kammāni dassetuṃ ‘idha vā idha vā tāni kammāni tiṭṭhantī’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Kammaphalaatthibhāvapañho aṭṭhamo.

9. Uppajjatijānanapañho

9. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yo uppajjati, jānāti so ‘uppajjissāmī’’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, yo uppajjati jānāti so ‘uppajjissāmī’’’ti. ‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kassako gahapatiko bījāni pathaviyaṃ nikkhipitvā sammā deve vassante jānāti ‘dhaññaṃ nibbattissatī’’’ti? ‘‘Āma, bhante, jāneyyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo uppajjati, jānāti so ‘uppajjissāmī’’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Uppajjatijānanapañho navamo.

10. Buddhanidassanapañho

10. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, buddho atthī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, bhagavā atthī’’ti. ‘‘Sakkā pana, bhante nāgasena, buddho nidassetuṃ idhavā idhavā’’ti? ‘‘Parinibbuto, mahārāja, bhagavā anupādisesāya nibbānadhātuyā, na sakkā bhagavā nidassetuṃ ‘idha vā idha vā’’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, mahato aggikkhandhassa jalamānassa yā acci atthaṅgatā, sakkā sā acci dassetuṃ ‘idha vā idha vā’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, niruddhā sā acci appaññattiṃ gatā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, bhagavā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto atthaṅgato, na sakkā bhagavā nidassetuṃ ‘idha vā idha vā’ ti, dhammakāyena pana kho, mahārāja, sakkā bhagavā nidassetuṃ. Dhammo hi, mahārāja, bhagavatā desito’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Buddhanidassanapañho dasamo.

Buddhavaggo pañcamo.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

6. Sativaggo

1. Kāyapiyāyanapañho

1. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, piyo pabbajitānaṃ kāyo’’ti? ‘‘Na kho, mahārāja, piyo pabbajitānaṃ kāyo’’ti. ‘‘Atha kissa nu kho, bhante, kelāyatha mamāyathā’’ti? ‘‘Kiṃ pana te, mahārāja, kadāci karahaci saṅgāmagatassa kaṇḍappahāro hotī’’ti? ‘‘Āma, bhante, hotī’’ti. ‘‘Kiṃnu kho, mahārāja, so vaṇo ālepena ca ālimpīyati telena ca makkhīyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhīyatī’’ti? ‘‘Āma, bhante, ālepena ca ālimpīyati telena ca makkhīyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhīyatī’’ti. ‘‘Kiṃnu kho, mahārāja, piyo te vaṇo, tena ālepena ca ālimpīyati telena ca makkhīyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhīyatī’’ti? ‘‘Na me, bhante, piyo vaṇo, api ca maṃsassa ruhanatthāya ālepena ca ālimpīyati telena ca makkhīyati sukhumena ca coḷapaṭṭena paliveṭhīyatī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, appiyo pabbajitānaṃ kāyo, atha ca pabbajitā anajjhositā kāyaṃ pariharanti brahmacariyānuggahāya. Api ca kho, mahārāja, vaṇūpamo kāyo vutto bhagavatā, tena pabbajitā vaṇamiva kāyaṃ pariharanti anajjhositā. Bhāsitampetaṃ mahārāja bhagavatā –

‘‘‘Allacammapaṭicchanno, navadvāro mahāvaṇo;
Samantato paggharati, asucipūtigandhiyo’’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Kāyapiyāyanapañho paṭhamo.

2. Sabbaññūbhāvapañho

2. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, buddho sabbaññū sabbadassāvī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, bhagavā sabbaññū sabbadassāvī’’ti. ‘‘Atha kissa nu kho, bhante nāgasena, sāvakānaṃ anupubbena sikkhāpadaṃ paññapesī’’ti? ‘‘Atthi pana te mahārāja, koci vejjo, yo imissaṃ pathaviyaṃ sabbabhesajjāni jānātī’’ti? ‘‘Āma, bhante, atthī’’ti. ‘‘Kiṃnu kho, mahārāja, so vejjo gilānakaṃ sampatte kāle bhesajjaṃ pāyeti, udāhu asampatte kāle’’ti? ‘‘Sampatte kāle, bhante, gilānakaṃ bhesajjaṃ pāyeti, no asampatte kāle’’ti? ‘‘Evameva kho, mahārāja, bhagavā sabbaññū sabbadassāvī na asampatte kāle sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti, sampatte kāle sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti yāvajīvaṃ anatikkamanīya’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Sabbaññūbhāvapañho dutiyo.

3. Mahāpurisalakkhaṇapañho

3. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, buddho dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi pariranjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmappabho’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, bhagavā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi pariranjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmappabho’’ti.

‘‘Kiṃ panassa, bhante, mātāpitaropi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asītiyā ca anubyañjanehi pariranjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāmappabhā’’ti? ‘‘No cassa, mahārāja, mātāpitaro dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asītiyā ca anubyañjanehi pariranjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāmappabhā’’ti.

‘‘Evaṃ sante kho, bhante nāgasena, na uppajjati buddho dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi pariranjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmappabhoti, api ca mātusadiso vā putto hoti mātupakkho vā, pitusadiso vā putto hoti pitupakkho vā’’ti. Thero āha ‘‘atthi pana, mahārāja, kiñci padumaṃ satapatta’’nti? ‘‘Āma, bhante, atthī’’ti. ‘‘Tassa pana kuhiṃ sambhavo’’ti? ‘‘Kaddame jāyati udake āsīyatī’’ti. ‘‘Kiṃnu kho, mahārāja, padumaṃ kaddamena sadisaṃ vaṇṇena vā gandhena vā rasena vā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Atha udakena vā gandhena vā rasena vā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, bhagavā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato asītiyā ca anubyañjanehi pariranjito suvaṇṇavaṇṇo kañcanasannibhattaco byāmappabho, no cassa mātāpitaro dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgatā asītiyā ca anubyañjanehi pariranjitā suvaṇṇavaṇṇā kañcanasannibhattacā byāmappabhā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Mahāpurisalakkhaṇapañho tatiyo.

4. Bhagavato brahmacāripañho

4. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, buddho brahmacārī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, bhagavā brahmacārī’’ti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, buddho brahmuno sisso’’ti? ‘‘Atthi pana te, mahārāja, hatthipāmokkho’’ti? ‘‘Atthi, bhante’’ti. ‘‘Kiṃnu kho, mahārāja, so hatthī kadāci karahaci koñcanādaṃ nadatīti? ‘‘Āma, bhante, nadatī’’ti ‘‘tena hi, mahārāja, so hatthī koñcasakuṇassa sisso’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kiṃ pana, mahārāja, brahmā sabuddhiko abuddhiko’’ti? ‘‘Sabuddhiko, bhante’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, brahmā bhagavato sisso’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Bhagavato brahmacāripañho catuttho.

5. Bhagavato upasampadāpañho

5. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, upasampadā sundarā’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, upasampadā sundarā’’ti.

‘‘Atthi pana, bhante, buddhassa upasampadā, udāhu natthī’’ti? ‘‘Upasampanno kho, mahārāja, bhagavā bodhirukkhamūle saha sabbaññutaññāṇena, natthi bhagavato upasampadā aññehi dinnā, yathā sāvakānaṃ, mahārāja, bhagavā sikkhāpadaṃ paññapeti yāvajīvaṃ anatikkamanīya’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Bhagavato upasampadāpañho pañcamo.

6. Assubhesajjābhesajjapañho

6. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yo ca mātari matāya rodati, yo ca dhammapemena rodati, ubhinnaṃ tesaṃ rodantānaṃ kassa assu bhesajjaṃ, kassa na bhesajja’’nti? ‘‘Ekassa kho, mahārāja, assu rāgadosamohehi samalaṃ uṇhaṃ, ekassa pītisomanassena vimalaṃ sītalaṃ. Yaṃ kho, mahārāja, sītalaṃ, taṃ bhesajjaṃ, yaṃ uṇhaṃ, taṃ na bhesajja’’nti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Assubhesajjābhesajjapañho chaṭṭho.

7. Sarāgavītarāganānākaraṇapañho

7. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kiṃ nānākaraṇaṃ sarāgassa ca vītarāgassa cā’’ti? ‘‘Eko kho, mahārāja, ajjhosito, eko anajjhosito’’ti. ‘‘Kiṃ etaṃ, bhante, ajjhosito anajjhosito nāmā’’ti? ‘‘Eko kho, mahārāja, atthiko, eko anatthiko’’ti. ‘‘Passāmahaṃ, bhante, evarūpaṃ yo ca sarāgo, yo ca vītarāgo, sabbopeso sobhanaṃ yeva icchati khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā, na koci pāpakaṃ icchatī’’ti. ‘‘Avītarāgo kho, mahārāja, rasapaṭisaṃvedī ca rasarāgapaṭisaṃvedī ca bhojanaṃ bhuñjati, vītarāgo pana rasapaṭisaṃvedī bhojanaṃ bhuñjati, no ca kho rasarāgapaṭisaṃvedī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Sarāgavītarāganānākaraṇapañho sattamo.

8. Paññāpatiṭṭhānapañho

8. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, paññā kuhiṃ paṭivasatī’’ti? ‘‘Na katthaci mahārājā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, natthi paññā’’ti. ‘‘Vāto, mahārāja, kuhiṃ paṭivasatī’’ti? ‘‘Na katthaci bhante’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, natthi vāto’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Paññāpatiṭṭhānapañho aṭṭhamo.

9. Saṃsārapañho

9. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yaṃ panetaṃ brūsi ‘saṃsāro’ti, katamo so saṃsāro’’ti? ‘‘Idha, mahārāja, jāto idheva marati, idha mato aññatra uppajjati, tahiṃ jāto tahiṃ yeva marati, tahiṃ mato aññatra uppajjati, evaṃ kho, mahārāja, saṃsāro hotī’’ti. ‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso pakkaṃ ambaṃ khāditvā aṭṭhiṃ ropeyya, tato mahanto ambarukkho nibbattitvā phalāni dadeyya, atha so puriso tatopi pakkaṃ ambaṃ khāditvā aṭṭhiṃ ropeyya, tatopi mahanto ambarukkho nibbattitvā phalāni dadeyya, evametesaṃ rukkhānaṃ koṭi na paññāyati, evameva kho, mahārāja, idha jāto idheva marati, idha mato aññatra uppajjati, tahiṃ jāto tahiṃ yeva marati, tahiṃ mato aññatra uppajjati, evaṃ kho, mahārāja, saṃsāro hotī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Saṃsārapañho navamo.

10. Cirakatasaraṇapañho

10. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kena atītaṃ cirakataṃ saratī’’ti? ‘‘Satiyā, mahārājā’’ti. ‘‘Nanu, bhante nāgasena, cittena sarati no satiyā’’ti? ‘‘Abhijānāsi nu, tvaṃ mahārāja, kiñcideva karaṇīyaṃ katvā pamuṭṭha’’nti? ‘‘Āma bhante’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, tvaṃ mahārāja, tasmiṃ samaye acittako ahosī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, sati tasmiṃ samaye nāhosī’’ti. ‘‘Atha kasmā, tvaṃ mahārāja, evamāha ‘cittena sarati, no satiyā’’’ti?

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Cirakatasaraṇapañho dasamo.

11. Abhijānantasatipañho

11. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, sabbā sati abhijānantī uppajjati, udāhu kaṭumikāva satī’’ti? ‘‘Abhijānantīpi, mahārāja, kaṭumikāpi satī’’ti. ‘‘Evañhi kho, bhante nāgasena, sabbā sati abhijānantī, natthi kaṭumikā satī’’ti? ‘‘Yadi natthi, mahārāja, kaṭumikā sati, natthi kiñci sippikānaṃ kammāyatanehi vā sippāyatanehi vā vijjāṭṭhānehi vā karaṇīyaṃ, niratthakā ācariyā, yasmā ca kho, mahārāja, atthi kaṭumikā sati, tasmā atthi kammāyatanehi vā sippāyatanehi vā vijjāṭṭhānehi vā karaṇīyaṃ, attho ca ācariyehī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Abhijānantasatipañho ekādasamo.

Sativaggo chaṭṭho.

Imasmiṃ vagge ekādasa pañhā.

7. Arūpadhammavavattanavaggo

1. Satiuppajjanapañho

1. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, katihākārehi sati uppajjatī’’ti? ‘‘Sattarasahākārehi, mahārāja, sati uppajjatī’’ti. ‘‘Katamehi sattarasahākārehī’’ti? ‘‘Abhijānatopi, mahārāja, sati uppajjati, kaṭumikāyapi sati uppajjati, oḷārikaviññāṇatopi sati uppajjati, hitaviññāṇatopi sati uppajjati, ahitaviññāṇatopi sati uppajjati, sabhāganimittatopi sati uppajjati, visabhāganimittatopi sati uppajjati, kathābhiññāṇatopi sati uppajjati, lakkhaṇatopi sati uppajjati, sāraṇatopi sati uppajjati, muddātopi sati uppajjati, gaṇanātopi sati uppajjati, dhāraṇatopi sati uppajjati, bhāvanatopi sati uppajjati, potthakanibandhanatopi sati uppajjati, upanikkhepatopi sati uppajjati, anubhūtatopi sati uppajjatīti.

‘‘Kathaṃ abhijānato sati uppajjati? Yathā, mahārāja, āyasmā ca ānando khujjuttarā ca upāsikā, ye vā pana aññepi keci jātissarā jātiṃ saranti, evaṃ abhijānato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ kaṭumikāya sati uppajjati? Yo pakatiyā muṭṭhassatiko, pare ca taṃ sarāpanatthaṃ nibandhanti, evaṃ kaṭumikāya sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ oḷārikaviññāṇato sati uppajjati? Yadā rajje vā abhisitto hoti, sotāpattiphalaṃ vā patto hoti, evaṃ oḷārikaviññāṇato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ hitaviññāṇato sati uppajjati? Yamhi sukhāpito, ‘amukasmiṃ evaṃ sukhāpito’ti sarati, evaṃ hitaviññāṇato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ ahitaviññāṇato sati uppajjati? Yamhi dukkhāpito, ‘amukasmiṃ evaṃ dukkhāpito’ti sarati, evaṃ ahitaviññāṇato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ sabhāganimittato sati uppajjati? Sadisaṃ puggalaṃ disvā mātaraṃ vā pitaraṃ vā bhātaraṃ vā bhaginiṃ vā sarati, oṭṭhaṃ vā goṇaṃ vā gadrabhaṃ vā disvā aññaṃ tādisaṃ oṭṭhaṃ vā goṇaṃ vā gadrabhaṃ vā sarati, evaṃ sabhāganimittato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ visabhāganimattato sati uppajjati? Asukassa nāma vaṇṇo ediso, saddo ediso, gandho ediso, raso ediso, phoṭṭhabbo edisoti sarati, evampi visabhāganimittatopi ṃsati uppajjati.

‘‘Kathaṃ kathābhiññāṇato sati uppajjati? Yo pakatiyā muṭṭhassatiko hoti, taṃ pare sarāpenti, tena so sarati, evaṃ kathābhiññāṇato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ lakkhaṇato sati uppajjati? Yo pakatiyā balībaddānaṃ aṅgena jānāti, lakkhaṇena jānāti, evaṃ lakkhaṇato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ sāraṇato sati uppajjati? Yo pakatiyā muṭṭhassatiko hoti, yo taṃ ‘sarāhi bho, sarāhi bho’ti punappunaṃ sarāpeti, evaṃ sāraṇato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ muddāto sati uppajjati? Lipiyā sikkhitattā jānāti ‘imassa akkharassa anantaraṃ imaṃ akkharaṃ kātabba’nti evaṃ muddāto sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ gaṇanāto sati uppajjati? Gaṇanāya sikkhitattā gaṇakā bahumpi gaṇenti, evaṃ gaṇanāto sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ dhāraṇato sati uppajjati? Dhāraṇāya sikkhitattā dhāraṇakā bahumpi dhārenti, evaṃ dhāraṇato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ bhāvanāto sati uppajjati? Idha bhikkhu anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathīdaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, evaṃ bhāvanāto sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ potthakanibandhanato sati uppajjati? Rājāno anusāsaniyaṃ assarantā [anussarantā (sabbattha)] etaṃ potthakaṃ āharathāti, tena potthakena anussaranti, evaṃ potthakanibandhanato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ upanikkhepato sati uppajjati? Upanikkhittaṃ bhaṇḍaṃ disvā sarati, evaṃ upanikkhepato sati uppajjati.

‘‘Kathaṃ anubhūtato sati uppajjati? Diṭṭhattā rūpaṃ sarati, sutattā saddaṃ sarati, ghāyitattā gandhaṃ sarati, sāyitattā rasaṃ sarati, phuṭṭhattā phoṭṭhabbaṃ sarati, viññātattā dhammaṃ sarati, evaṃ anubhūtato sati uppajjati. Imehi kho, mahārāja, sattarasahākārehi sati uppajjatī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Satiuppajjanapañho paṭhamo.

2. Buddhaguṇasatipaṭilābhapañho

2. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, tumhe etaṃ bhaṇatha ‘yo vassasataṃ akusalaṃ kareyya, maraṇakāle ca ekaṃ buddhaguṇaṃ satiṃ paṭilabheyya, so devesu uppajjeyyā’ti etaṃ na saddahāmi, evañca pana vadetha ‘etena pāṇātipātena niraye uppajjeyyā’ti etampi na saddahāmī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, khuddakopi pāsāṇo vinā nāvāya udake uppilaveyyā’’ti. ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, mahārāja, vāhasatampi pāsāṇānaṃ nāvāya āropitaṃ udake uppilaveyyā’’ti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, nāvā, evaṃ kusalāni kammāni daṭṭhabbānī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Buddhaguṇasatipaṭilābhapañho dutiyo.

3. Dukkhappahānavāyamapañho

3. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kiṃ tumhe atītassa dukkhassa pahānāya vāyamathā’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, anāgatassa dukkhassa pahānāya vāyamathā’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Kiṃ pana paccuppannassa dukkhassa pahānāya vāyamathā’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Yadi tumhe na atītassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, na anāgatassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, na paccuppannassa dukkhassa pahānāya vāyamatha, atha kimatthāya vāyamathā’’ti. Thero āha ‘kinti, mahārāja, idañca dukkhaṃ nirujjheyya, aññañca dukkhaṃ nuppajjeyyā’ti etadatthāya vāyamāmā’’ti.

‘‘Atthi pana te, bhante nāgasena, anāgataṃ dukkha’’nti? ‘‘Natthi [kathā. 828, 829 passitabbaṃ], mahārājā’’ti ‘‘tumhe kho, bhante nāgasena, atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṃ anāgatānaṃ dukkhānaṃ pahānāya vāyamathā’’ti? ‘‘Atthi pana te, mahārāja, keci paṭirājāno paccatthikā paccāmittā paccupaṭṭhitā hontī’’ti? ‘‘Āma, bhante, atthī’’ti. ‘‘Kiṃnu kho, mahārāja, tadā tumhe parikhaṃ khaṇāpeyyātha, pākāraṃ cināpeyyātha gopuraṃ kārāpeyyātha, aṭṭālakaṃ kārāpeyyātha, dhaññaṃ atiharāpeyyāthā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, paṭikacceva taṃ paṭiyattaṃ hotī’’ti. ‘‘Kiṃ tumhe, mahārāja, tadā hatthismiṃ sikkheyyātha, assasmiṃ sikkheyyātha, rathasmiṃ sikkheyyātha, dhanusmiṃ sikkheyyātha, tharusmiṃ sikkheyyāthā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, paṭikacceva taṃ sikkhitaṃ hotī’’ti. ‘‘Kissatthāyā’’ti? ‘‘Anāgatānaṃ, bhante, bhayānaṃ paṭibāhanatthāyā’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho, mahārāja, atthi anāgataṃ bhaya’’nti? ‘‘Natthi, bhante’’ti. ‘‘Tumhe ca kho, mahārāja, atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṃ anāgatānaṃ bhayānaṃ paṭibāhanatthāya paṭiyādethā’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohīti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ pipāsito bhaveyyāsi, tadā tvaṃ udapānaṃ khaṇāpeyyāsi, pokkharaṇiṃ khaṇāpeyyāsi, taḷākaṃ khaṇāpeyyāsi ‘pānīyaṃ pivissāmī’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, paṭikacceva taṃ paṭiyattaṃ hotī’’ti. ‘‘Kissatthāyā’’ti? ‘‘Anāgatānaṃ, bhante, pipāsānaṃ paṭibāhanatthāya paṭiyattaṃ hotī’’ti. ‘‘Atthi pana, mahārāja, anāgatā pipāsā’’ti? ‘‘Natthi, bhante’’ti. ‘‘Tumhe kho, mahārāja, atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṃ anāgatānaṃ pipāsānaṃ paṭibāhanatthāya taṃ paṭiyādethā’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadā tvaṃ bubhukkhito bhaveyyāsi, tadā tvaṃ khettaṃ kasāpeyyāsi, sāliṃ vapāpeyyāsi ‘bhattaṃ bhuñjissāmī’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, paṭikacceva taṃ paṭiyattaṃ hotī’’ti. ‘‘Kissatthāyā’’ti. ‘‘Anāgatānaṃ, bhante, bubhukkhānaṃ paṭibāhanatthāyā’’ti. ‘‘Atthi pana, mahārāja, anāgatā bubhukkhā’’ti? ‘‘Natthi, bhante’’ti. ‘‘Tumhe kho, mahārāja, atipaṇḍitā, ye tumhe asantānaṃ anāgatānaṃ bubhukkhānaṃ paṭibāhanatthāya paṭiyādethā’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Dukkhappahānavāyamapañho tatiyo.

4. Brahmalokapañho

4. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kīvadūro ito brahmaloko’’ti? ‘‘Dūro kho, mahārāja, ito brahmaloko kūṭāgāramattā silā tamhā patitā ahorattena aṭṭhacattālīsayojanasahassāni bhassamānā catūhi māsehi pathaviyaṃ patiṭṭhaheyyā’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, tumhe evaṃ bhaṇatha ‘seyyathāpi balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva iddhimā bhikkhu cetovasippatto jambudīpe antarahito brahmaloke pātubhaveyyā’ti etaṃ vacanaṃ na saddahāmi, evaṃ atisīghaṃ tāva bahūni yojanasatāni gacchissatī’’ti.

Thero āha ‘‘kuhiṃ pana, mahārāja, tava jātabhūmī’’ti? ‘‘Atthi, bhante, alasando nāma dīpo, tatthāhaṃ jāto’’ti. ‘‘Kīva dūro, mahārāja, ito alasando hotī’’ti? ‘‘Dvimattāni, bhante, yojanasatānī’’ti. ‘‘Abhijānāsi nu tvaṃ, mahārāja, tattha kiñcideva karaṇīyaṃ karitvā saritā’’ti? ‘‘Āma, bhante, sarāmī’’ti. ‘‘Lahuṃ kho tvaṃ, mahārāja, gatosi dvimattāni yojanasatānī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Brahmalokapañho catuttho.

5. Dvinnaṃ lokuppannānaṃ samakabhāvapañho

5. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato kasmīre uppajjeyya, ko cirataraṃ ko sīghatara’’nti? ‘‘Samakaṃ, mahārājā’’ti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Kuhiṃ pana, mahārāja, tava jātanagara’’nti? ‘‘Atthi, bhante, kalasigāmo nāma, tatthāhaṃ jāto’’ti. ‘‘Kīva dūro, mahārāja, ito kalasigāmo hotī’’ti. ‘‘Dvimattāni, bhante, yojanasatānī’’ti. ‘‘Kīva dūraṃ, mahārāja, ito kasmīraṃ hotī’’ti? ‘‘Dvādasa, bhante, yojanānī’’ti. ‘‘Iṅgha, tvaṃ mahārāja, kalasigāmaṃ cintehī’’ti. ‘‘Cintito, bhante’’ti. ‘‘Iṅgha, tvaṃ mahārāja, kasmīraṃ cintehī’’ti. ‘‘Cintitaṃ bhante’’ti. ‘‘Katamaṃ nu kho, mahārāja, cirena cintitaṃ, katamaṃ sīghatara’’nti? ‘‘Samakaṃ bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato kasmīre uppajjeyya, samakaṃ yeva uppajjantī’’ti.

‘‘Bhiyyo opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, dve sakuṇā ākāsena gaccheyyuṃ, tesu eko ucce rukkhe nisīdeyya, eko nīce rukkhe nisīdeyya, tesaṃ samakaṃ patiṭṭhitānaṃ katamassa chāyā paṭhamataraṃ pathaviyaṃ patiṭṭhaheyya, katamassa chāyā cirena pathaviyaṃ patiṭṭhaheyyā’’ti? ‘‘Samakaṃ, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo idha kālaṅkato brahmaloke uppajjeyya, yo ca idha kālaṅkato kasmīre uppajjeyya, samakaṃ yeva uppajjantī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Dvinnaṃ lokuppannānaṃ samakabhāvapañho pañcamo.

6. Bojjhaṅgapañho

6. Rājā āha ‘‘kati nu kho, bhante nāgasena, bojjhaṅgā’’ti? ‘‘Satta kho, mahārāja, bojjhaṅgā’’ti. ‘‘Katihi pana, bhante, bojjhaṅgehi bujjhatī’’ti? ‘‘Ekena kho, mahārāja, bojjhaṅgena bujjhati dhammavicayasambojjhaṅgenā’’ti. ‘‘Atha kissa nu kho, bhante, vuccanti ‘satta bojjhaṅgā’’’ti? ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, asi kosiyā pakkhitto aggahito hatthena ussahati chejjaṃ chinditu’’nti. ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, dhammavicayasambojjhaṅgena vinā chahi bojjhaṅgehi na bujjhatī’’ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Bojjhaṅgapañho chaṭṭho.

7. Pāpapuññānaṃ appānappabhāvapañho

7. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, kataraṃ nu kho bahutaraṃ puññaṃ vā apuññaṃ vā’’ti? ‘‘Puññaṃ kho, mahārāja, bahutaraṃ, apuññaṃ thoka’’nti. ‘‘Kena kāraṇenā’’ti? ‘‘Apuññaṃ kho, mahārāja, karonto vippaṭisārī hoti ‘pāpakammaṃ mayā kata’nti, tena pāpaṃ na vaḍḍhati. Puññaṃ kho, mahārāja, karonto avippaṭisārī hoti, avippaṭisārino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati, samāhito yathābhūtaṃ pajānāti, tena kāraṇena puññaṃ vaḍḍhati. Puriso kho, mahārāja, chinnahatthapādo bhagavato ekaṃ uppalahatthaṃ datvā ekanavutikappāni vinipātaṃ na gacchissati. Imināpi, mahārāja, kāraṇena bhaṇāmi ‘puññaṃ bahutaraṃ, apuññaṃ thoka'''nti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Pāpapuññānaṃ appānappabhāvapañho sattamo.

8. Jānantājānantapāpakaraṇapañho

8. Rājā āha ''bhante nāgasena, yo jānanto pāpakammaṃ karoti, yo ajānanto pāpakammaṃ karoti, kassa bahutaraṃ apuñña''nti? Thero āha ''yo kho, mahārāja, ajānanto pāpakammaṃ karoti, tassa bahutaraṃ apuñña''nti. ''Tena hi, bhante nāgasena, yo amhākaṃ rājaputto vā rājamahāmatto vā ajānanto pāpakammaṃ karoti, taṃ mayaṃ diguṇaṃ daṇḍemā''ti? ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, tattaṃ ayoguḷaṃ ādittaṃ sampajjalitaṃ sajotibhūtaṃ eko jānanto gaṇheyya, eko ajānanto gaṇheyya, katamo [kassa (ka.)] balavataraṃ ḍayheyyā''ti. ''Yo kho, bhante, ajānanto gaṇheyya, so [tassa (pī. ka.)] balavataraṃ ḍayheyyā''ti. ''Evameva kho, mahārāja, yo ajānanto pāpakammaṃ karoti, tassa bahutaraṃ apuñña''nti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Jānantājānantapāpakaraṇapañho aṭṭhamo.

9. Uttarakurukādigamanapañho

9. Rājā āha ''bhante nāgasena, atthi koci, yo iminā sarīrena uttarakuruṃ vā gaccheyya, brahmalokaṃ vā, aññaṃ vā pana dīpa''nti? ''Atthi, mahārāja, yo iminā cātummahābhūtikena kāyena uttarakuruṃ vā gaccheyya, brahmalokaṃ vā, aññaṃ vā pana dīpa''nti.

''Kathaṃ, bhante nāgasena, iminā cātummahābhūtikena kāyena uttarakuruṃ vā gaccheyya, brahmalokaṃ vā, aññaṃ vā pana dīpa''nti? ''Abhijānāsi nu, tvaṃ mahārāja, imissā pathaviyā vidatthiṃ vā ratanaṃ vā laṅghitā''ti? ''Āma, bhante, abhijānāmi 'ahaṃ, bhante nāgasena, aṭṭhapi rataniyo laṅghemī'''ti. ''Kathaṃ, tvaṃ mahārāja, aṭṭhapi rataniyo laṅghesī''ti? ''Ahañhi, bhante, cittaṃ uppādemi 'ettha nipatissāmī'ti saha cittuppādena kāyo me lahuko hotī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, iddhimā bhikkhu cetovasippatto kāyaṃ citte samāropetvā cittavasena vehāsaṃ gacchatī''ti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Uttarakurukādigamanapañho navamo.

10. Dīghaṭṭhipañho

10. Rājā āha ''bhante nāgasena, tumhe evaṃ bhaṇatha 'aṭṭhikāni dīghāni yojanasatikānipī'ti, rukkhopi tāva natthi yojanasatiko, kuto pana aṭṭhikāni dīghāni yojanasatikāni bhavissantī''ti?

''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, sutaṃ te 'mahāsamudde pañcayojanasatikāpi macchā atthī'''ti? ''Āma, bhante, suta''nti. ''Nanu mahārāja, pañcayojanasatikassa macchassa aṭṭhikāni dīghāni bhavissanti yojanasatikānipī''ti?

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Dīghaṭṭhipañho dasamo.

11. Assāsapassāsanirodhapañho

11. Rājā āha ''bhante nāgasena, tumhe evaṃ bhaṇatha 'sakkā assāsapassāse nirodhetu'''nti? ''Āma, mahārāja, sakkā assāsapassāse nirodhetu''nti. ''Kathaṃ, bhante nāgasena, sakkā assāsapassāse nirodhetu''nti. ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, sutapubbo te koci kākacchamāno''ti. ''Āma, bhante, sutapubbo''ti. ''Kiṃ nu kho, mahārāja, so saddo kāye namite virameyyā''ti. ''Āma, bhante, virameyyā''ti. ''So hi nāma, mahārāja, saddo abhāvitakāyassa abhāvitasīlassa abhāvitacittassa abhāvitapaññassa kāye namite viramissati, kiṃ pana bhāvitakāyassa bhāvitasīlassa bhāvitacittassa bhāvitapaññassa catutthajjhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā na nirujjhissantī''ti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Assāsapassāsanirodhapañho ekādasamo.

12. Samuddapañho

12. Rājā āha ''bhante nāgasena, 'samuddo samuddo'ti vuccati, kena kāraṇena udakaṃ 'samuddo'ti vuccatī''ti? Thero āha ''yattakaṃ, mahārāja, udakaṃ, tattakaṃ loṇaṃ. Yattakaṃ loṇaṃ, tattakaṃ udakaṃ. Tasmā 'samuddo'ti vuccatī''ti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Samuddapañho dvādasamo.

13. Samuddaekarasapañho

13. Rājā āha ''bhante nāgasena, kena kāraṇena samuddo ekaraso loṇaraso''ti? ''Cirasaṇṭhitattā kho, mahārāja, udakassa samuddo ekaraso loṇaraso''ti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Samuddaekarasapañho terasamo.

14. Sukhumapañho

14. Rājā āha ''bhante nāgasena, sakkā sabbaṃ sukhumaṃ chinditu''nti? ''Āma, mahārāja, sakkā sabbaṃ sukhumaṃ chinditu''nti. ''Kiṃ pana, bhante, sabbaṃ sukhuma''nti? ''Dhammo kho, mahārāja, sabbasukhumo, na kho, mahārāja, dhammā sabbe sukhumā, 'sukhuma'nti vā 'thūla'nti vā dhammānametamadhivacanaṃ. Yaṃ kiñci chinditabbaṃ, sabbaṃ taṃ paññāya chindati, natthi dutiyaṃ paññāya chedana''nti.

''Kallosi, bhante nāgasenā''ti.

Sukhumapañho cuddasamo.

15. Viññāṇanānatthapañho

15. Rājā āha ''bhante nāgasena, 'viññāṇa'nti vā 'paññā'ti vā 'bhūtasmiṃ jīvo'ti vā ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā byañjanameva nāna''nti? ''Vijānanalakkhaṇaṃ, mahārāja, viññāṇaṃ, pajānanalakkhaṇā paññā, bhūtasmiṃ jīvo nupalabbhatī''ti. ''Yadi jīvo nupalabbhati, atha ko carahi cakkhunā rūpaṃ passati, sotena saddaṃ suṇāti, ghānena gandhaṃ ghāyati, jivhāya rasaṃ sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, manasā dhammaṃ vijānātī''ti? Thero āha ''yadi jīvo cakkhunā rūpaṃ passati…pe… manasā dhammaṃ vijānāti, so jīvo cakkhudvāresu uppāṭitesu mahantena ākāsena bahimukho suṭṭhutaraṃ rūpaṃ passeyya, sotesu uppāṭitesu, ghāne uppāṭite, jivhāya uppāṭitāya, kāye uppāṭite mahantena ākāsena suṭṭhutaraṃ saddaṃ suṇeyya, gandhaṃ ghāyeyya, rasaṃ sāyeyya, phoṭṭhabbaṃ phuseyyā''ti? ''Na hi, bhante''ti. ''Tena hi, mahārāja, bhūtasmiṃ jīvo nupalabbhatī''ti.

‘‘Kallosi, bhante nāgasenā’’ti.

Viññāṇanānatthapañho pannarasamo.

16. Arūpadhammavavatthānadukkarapañho

16. Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, dukkaraṃ nu kho bhagavatā kata’’nti? Thero āha ‘‘dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā kata’’nti. ‘‘Kiṃ pana, bhante nāgasena, bhagavatā dukkaraṃ kata’’nti. ‘‘Dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā kataṃ imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātaṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ citta’’’nti.

‘‘Opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso nāvāya mahāsamuddaṃ ajjhogāhetvā hatthapuṭena udakaṃ gahetvā jivhāya sāyitvā jāneyya nu kho, mahārāja, so puriso ‘‘idaṃ gaṅgāya udakaṃ, idaṃ yamunāya udakaṃ, idaṃ aciravatiyā udakaṃ, idaṃ sarabhuyā udakaṃ, idaṃ mahiyā udaka’’’nti? ‘‘Dukkaraṃ, bhante, jānitu’’nti. ‘‘Ito dukkarataraṃ kho, mahārāja, bhagavatā kataṃ imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātaṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ citta’’’nti. ‘‘Suṭṭhu, bhante’’ti rājā abbhānumodīti.

Arūpadhammavavatthānadukkarapañho soḷasamo.

Arūpadhammavavatthānavaggo sattamo.

Imasmiṃ vagge soḷasa pañhā.

Milindapañhapucchāvisajjanā

Thero āha ‘‘jānāsi kho, mahārāja, sampati kā velā’’ti? ‘‘Āma, bhante, jānāmi ‘sampati paṭhamo yāmo atikkanto, majjhimo yāmo pavattati, ukkā padīpīyanti, cattāri paṭākāni āṇattāni gamissanti bhaṇḍato rājadeyyānī’’’ti.

Yonakā evamāhaṃsu ‘‘kallosi, mahārāja, paṇḍito thero’’ti. ‘‘Āma, bhaṇe, paṇḍito thero, ediso ācariyo bhaveyya mādiso ca antevāsī, nacirasseva paṇḍito dhammaṃ ājāneyyā’’ti. Tassa pañhaveyyākaraṇena tuṭṭho rājā theraṃ nāgasenaṃ satasahassagghanakena kambalena acchādetvā ‘‘bhante nāgasena, ajjatagge te aṭṭhasataṃ bhattaṃ paññapemi, yaṃ kiñci antepure kappiyaṃ, tena ca pavāremī’’ti āha. Alaṃ mahārāja jīvāmī’’ti. ‘‘Jānāmi, bhante nāgasena, jīvasi, api ca attānañca rakkha, mamañca rakkhāhī’’ti. ‘‘Kathaṃ attānaṃ rakkhasi, ‘nāgaseno milindaṃ rājānaṃ pasādeti, na ca kiñci alabhī’ti parāpavādo [parappavādo (ka.)] āgaccheyyāti, evaṃ attānaṃ rakkha. Kathaṃ mamaṃ rakkhasi, ‘milindo rājā pasanno pasannākāraṃ na karotī’ti parāpavādo āgaccheyyāti, evaṃ mamaṃ rakkhāhī’’ti. ‘‘Tathā hotu, mahārājā’’ti. ‘‘Seyyathāpi, bhante, sīho migarājā suvaṇṇapañjare pakkhittopi bahimukho yeva hoti, evameva kho ahaṃ, bhante, kiñcāpi agāraṃ ajjhāvasāmi bahimukho yeva pana acchāmi. Sace ahaṃ, bhante, agārasmā anāgāriyaṃ pabbajeyyaṃ, na ciraṃ jīveyyaṃ, bahū me paccatthikā’’ti.

Atha kho āyasmā nāgaseno milindassa rañño pañhaṃ visajjetvā uṭṭhāyāsanā saṅghārāmaṃ agamāsi. Acirapakkante ca āyasmante nāgasene milindassa rañño etadahosi ‘‘kiṃ mayā pucchitaṃ, kiṃ bhadantena nāgasenena visajjita’’nti? Atha kho milindassa rañño etadahosi ‘‘sabbaṃ mayā supucchitaṃ, sabbaṃ bhadantena nāgasenena suvisajjita’’nti. Āyasmatopi nāgasenassa saṅghārāmagatassa etadahosi ‘‘kiṃ milindena raññā pucchitaṃ, kiṃ mayā visajjita’’nti. Atha kho āyasmato nāgasenassa etadahosi ‘‘sabbaṃ milindena raññā supucchitaṃ, sabbaṃ mayā suvisajjita’’nti.

Atha kho āyasmā nāgaseno tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena milindassa rañño nivesanaṃ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca –

‘‘Mā kho bhadantassa evaṃ ahosi ‘nāgaseno mayā pañhaṃ pucchito’ti teneva somanassena taṃ rattāvasesaṃ vītināmesīti na te evaṃ daṭṭhabbaṃ. Tassa mayhaṃ, bhante, taṃ rattāvasesaṃ etadahosi ‘kiṃ mayā pucchitaṃ, kiṃ bhadantena visajjita’nti, ‘sabbaṃ mayā supucchitaṃ, sabbaṃ bhadantena suvisajjita’’’nti.

Theropi evamāha – ‘‘mā kho mahārājassa evaṃ ahosi ‘milindassa rañño mayā pañho visajjito’ti teneva somanassena taṃ rattāvasesaṃ vītināmesīti na te evaṃ daṭṭhabbaṃ. Tassa mayhaṃ, mahārāja, taṃ rattāvasesaṃ etadahosi ‘kiṃ milindena raññā pucchitaṃ, kiṃ mayā visajjita’nti, ‘sabbaṃ milindena raññā supucchitaṃ, sabbaṃ mayā suvisajjita’’’nti itiha te mahānāgā aññamaññassa subhāsitaṃ samanumodiṃsūti.

Milindapañhapucchāvisajjanā niṭṭhitā.

Meṇḍakapañhārambhakathā

Aṭṭhamantaparivajjanīyaṭṭhānāni

Bhassappavādo [bhassappavedī (sī. pī.)] vetaṇḍī, atibuddhi vicakkhaṇo;
Milindo ñāṇabhedāya, nāgasenamupāgami.

Vasanto tassa chāyāya, paripucchaṃ punappunaṃ;
Pabhinnabuddhi hutvāna, sopi āsi tipeṭako.

Navaṅgaṃ anumajjanto, rattibhāge rahogato;
Addakkhi meṇḍake pañhe, dunniveṭhe saniggahe.

‘‘Pariyāyabhāsitaṃ atthi, atthi sandhāyabhāsitaṃ;
Sabhāvabhāsitaṃ atthi, dhammarājassa sāsane.

‘‘Tesamatthaṃ aviññāya, meṇḍake jinabhāsite;
Anāgatamhi addhāne, viggaho tattha hessati.

‘‘Handa kathiṃ pasādetvā, chejjāpessāmi meṇḍake;
Tassa niddiṭṭhamaggena, niddisissantyanāgate’’ti.

Atha kho milindo rājā pabhātāya rattiyā uddhaste [uṭṭhite (syā.), uggate (sī. pī.)] aruṇe sīsaṃ nhatvā sirasi añjaliṃ paggahetvā atītānāgatapaccuppanne sammāsambuddhe anussaritvā aṭṭha vattapadāni samādiyi ‘‘ito me anāgatāni satta divasāni aṭṭha guṇe samādiyitvā tapo caritabbo bhavissati, sohaṃ ciṇṇatapo samāno ācariyaṃ ārādhetvā meṇḍake pañhe pucchissāmī’’ti. Atha kho milindo rājā pakatidussayugaṃ apanetvā ābharaṇāni ca omuñcitvā kāsāvaṃ nivāsetvā muṇḍakapaṭisīsakaṃ sīse paṭimuñcitvā munibhāvamupagantvā aṭṭha guṇe samādiyi ‘‘imaṃ sattāhaṃ mayā na rājattho anusāsitabbo, na rāgūpasañhitaṃ cittaṃ uppādetabbaṃ, na dosūpasañhitaṃ cittaṃ uppādetabbaṃ, na mohūpasañhitaṃ cittaṃ uppādetabbaṃ, dāsakammakaraporise janepi nivātavuttinā bhavitabbaṃ, kāyikaṃ vācasikaṃ anurakkhitabbaṃ, chapi āyatanāni niravasesato anurakkhitabbāni, mettābhāvanāya mānasaṃ pakkhipitabba’’nti. Ime aṭṭha guṇe samādiyitvā tesveva aṭṭhasu guṇesu mānasaṃ patiṭṭhapetvā bahi anikkhamitvā sattāhaṃ vītināmetvā aṭṭhame divase pabhātāya rattiyā pageva pātarāsaṃ katvā okkhittacakkhu mitabhāṇī susaṇṭhitena iriyāpathena avikkhittena cittena haṭṭhena udaggena vippasannena theraṃ nāgasenaṃ upasaṅkamitvā therassa pāde sirasā vanditvā ekamantaṃ ṭhito idamavoca –

‘‘Atthi me, bhante nāgasena, koci attho tumhehi saddhiṃ mantayitabbo, na tattha añño koci tatiyo icchitabbo, suññe okāse pavivitte araññe aṭṭhaṅgupāgate samaṇasāruppe. Tattha so pañho pucchitabbo bhavissati, tattha me guyhaṃ na kātabbaṃ na rahassakaṃ, arahāmahaṃ rahassakaṃ suṇituṃ sumantane upagate, upamāyapi so attho upaparikkhitabbo, yathā kiṃ viya, yathā nāma, bhante nāgasena, mahāpathavī nikkhepaṃ arahati nikkhepe upagate. Evameva kho, bhante nāgasena, arahāmahaṃ rahassakaṃ suṇituṃ sumantane upagate''ti. Garunā saha pavivittapavanaṃ pavisitvā idamavoca – ''bhante nāgasena, idha purisena mantayitukāmena aṭṭha ṭhānāni parivajjayitabbāni bhavanti, na tesu ṭhānesu viññū puriso atthaṃ manteti, mantitopi attho paripatati na sambhavati. Katamāni aṭṭha ṭhānāni? Visamaṭṭhānaṃ parivajjanīyaṃ, sabhayaṃ parivajjanīyaṃ, ativātaṭṭhānaṃ parivajjanīyaṃ, paṭicchannaṭṭhānaṃ parivajjanīyaṃ, devaṭṭhānaṃ parivajjanīyaṃ, pantho parivajjanīyo, saṅgāmo [saṅkamo (sī. pī.)] parivajjanīyo, udakatitthaṃ parivajjanīyaṃ. Imāni aṭṭha ṭhānāni parivajjanīyānī''ti.

Thero āha ''ko doso visamaṭṭhāne, sabhaye, ativāte, paṭicchanne, devaṭṭhāne, panthe, saṅgāme, udakatitthe''ti? ''Visame, bhante nāgasena, mantito attho vikirati vidhamati paggharati na sambhavati, sabhaye mano santassati, santassito na sammā atthaṃ samanupassati, ativāte saddo avibhūto hoti, paṭicchanne upassutiṃ tiṭṭhanti, devaṭṭhāne mantito attho garukaṃ pariṇamati, panthe mantito attho tuccho bhavati, saṅgāme cañcalo bhavati, udakatitthe pākaṭo bhavati. Bhavatīha –

'''Visamaṃ sabhayaṃ ativāto, paṭicchannaṃ devanissitaṃ;
Pantho ca saṅgāmo titthaṃ, aṭṭhete parivajjiyā'''ti.

Aṭṭha mantanassa parivajjanīyaṭṭhānāni.

Aṭṭhamantavināsakapuggalā

''Bhante nāgasena, aṭṭhime puggalā mantiyamānā mantitaṃ atthaṃ byāpādenti. Katame aṭṭha? Rāgacarito dosacarito mohacarito mānacarito luddho alaso ekacintī bāloti. Ime aṭṭha puggalā mantitaṃ atthaṃ byāpādentī''ti.

Thero āha ''tesaṃ ko doso''ti? ''Rāgacarito, bhante nāgasena, rāgavasena mantitaṃ atthaṃ byāpādeti, dosacarito dosavasena mantitaṃ atthaṃ byāpādeti, mohacarito mohavasena mantitaṃ atthaṃ byāpādeti, mānacarito mānavasena mantitaṃ atthaṃ byāpādeti, luddho lobhavasena mantitaṃ atthaṃ byāpādeti, alaso alasatāya mantitaṃ atthaṃ byāpādeti, ekacintī ekacintitāya mantitaṃ atthaṃ byāpādeti, bālo bālatāya mantitaṃ atthaṃ byāpādeti. Bhavatīha –

'''Ratto duṭṭho ca mūḷho ca, mānī luddho tathālaso;
Ekacintī ca bālo ca, ete atthavināsakā'''ti.

Aṭṭha mantavināsakapuggalā.

Navaguyhamantavidhaṃsakaṃ

''Bhante nāgasena, navime puggalā mantitaṃ guyhaṃ vivaranti na dhārenti. Katame nava? Rāgacarito dosacarito mohacarito bhīruko āmisagaruko itthī soṇḍo paṇḍako dārako''ti.

Thero āha ''tesaṃ ko doso''ti? ''Rāgacarito, bhante nāgasena, rāgavasena mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, dosacarito, bhante, dosavasena mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, mūḷho mohavasena mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, bhīruko bhayavasena mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, āmisagaruko āmisahetu mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, itthī paññāya ittaratāya mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, soṇḍiko surālolatāya mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, paṇḍako anekaṃsikatāya mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti, dārako capalatāya mantitaṃ guyhaṃ vivarati na dhāreti. Bhavatīha –

'''Ratto duṭṭho ca mūḷho ca, bhīru āmisagaruko [āmisacakkhuko (sī. pī.)];
Itthī soṇḍo paṇḍako ca, navamo bhavati dārako.

''Navete puggalā loke, ittarā calitā calā;
Etehi mantitaṃ guyhaṃ, khippaṃ bhavati pākaṭa'''nti.

Nava guyhamantavidhaṃsakā puggalā.

Aṭṭha paññāpaṭilābhakāraṇaṃ

‘‘Bhante nāgasena, aṭṭhahi kāraṇehi buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati. Katamehi aṭṭhahi? Vayapariṇāmena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, yasapariṇāmena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, paripucchāya buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, titthasaṃvāsena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, yoniso manasikārena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, sākacchāya buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, snehūpasevanena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati, patirūpadesavāsena buddhi pariṇamati paripākaṃ gacchati. Bhavatīha –

‘‘‘Vayena yasapucchāhi, titthavāsena yoniso;
Sākacchā snehasaṃsevā, patirūpavasena ca.

‘‘Etāni aṭṭha ṭhānāni, buddhivisadakāraṇā;
Yesaṃ etāni sambhonti, tesaṃ buddhi pabhijjatī’’’ti.

Aṭṭha paññāpaṭilābhakāraṇāni.

Ācariyaguṇaṃ

‘‘Bhante nāgasena, ayaṃ bhūmibhāgo aṭṭha mantadosavivajjito, ahañca loke paramo mantisahāyo [mantasahāyo (sī.)], guyhamanurakkhī cāhaṃ yāvāhaṃ jīvissāmi tāva guyhamanurakkhissāmi, aṭṭhahi ca me kāraṇehi buddhi pariṇāmaṃ gatā, dullabho etarahi mādiso antevāsī, sammā paṭipanne antevāsike ye ācariyānaṃ pañcavīsati ācariyaguṇā, tehi guṇehi ācariyena sammā paṭipajjitabbaṃ. Katame pañcavīsati guṇā?

‘‘Idha, bhante nāgasena, ācariyena antevāsimhi satataṃ samitaṃ ārakkhā upaṭṭhapetabbā, asevanasevanā jānitabbā, pamattāppamattā jānitabbā, seyyavakāso jānitabbo, gelaññaṃ jānitabbaṃ, bhojanassa [bhojanīyaṃ (syā.)] laddhāladdhaṃ jānitabbaṃ, viseso jānitabbo, pattagataṃ saṃvibhajitabbaṃ, assāsitabbo ‘mā bhāyi, attho te abhikkamatī’ti, ‘iminā puggalena paṭicaratī’ti [paṭicarāhīti (ka.)] paṭicāro jānitabbo, gāme paṭicāro jānitabbo, vihāre paṭicāro jānitabbo, na tena hāso davo kātabbo [na tena saha sallāpo kātabbo (sī. pī.)], tena saha ālāpo kātabbo, chiddaṃ disvā adhivāsetabbaṃ, sakkaccakārinā bhavitabbaṃ, akhaṇḍakārinā bhavitabbaṃ, arahassakārinā bhavitabbaṃ, niravasesakārinā bhavitabbaṃ, ‘janemimaṃ [jānemimaṃ (syā.)] sippesū’ti janakacittaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, ‘kathaṃ ayaṃ na parihāyeyyā’ti vaḍḍhicittaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, ‘balavaṃ imaṃ karomi sikkhābalenā’ti cittaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, mettacittaṃ upaṭṭhapetabbaṃ, āpadāsu na vijahitabbaṃ, karaṇīye nappamajjitabbaṃ, khalite dhammena paggahetabboti. Ime kho, bhante, pañcavīsati ācariyassa ācariyaguṇā, tehi guṇehi mayi sammā paṭipajjassu, saṃsayo me, bhante, uppanno, atthi meṇḍakapañhā jinabhāsitā, anāgate addhāne tattha viggaho uppajjissati, anāgate ca addhāne dullabhā bhavissanti tumhādisā buddhimanto, tesu me pañhesu cakkhuṃ dehi paravādānaṃ niggahāyā’’ti.

Upāsakaguṇaṃ

Thero ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā dasa upāsakassa upāsakaguṇe paridīpesi. ‘‘Dasa ime, mahārāja, upāsakassa upāsakaguṇā. Katame dasa, idha, mahārāja, upāsako saṅghena samānasukhadukkho hoti, dhammādhipateyyo hoti, yathābalaṃ saṃvibhāgarato hoti, jinasāsanaparihāniṃ disvā abhivaḍḍhiyā vāyamati. Sammādiṭṭhiko hoti, apagatakotūhalamaṅgaliko jīvitahetupi na aññaṃ satthāraṃ uddisati, kāyikavācasikañcassa rakkhitaṃ hoti, samaggārāmo hoti samaggarato, anusūyako hoti, na ca kuhanavasena sāsane carati, buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti. Ime kho, mahārāja, dasa upāsakassa upāsakaguṇā, te sabbe guṇā tayi saṃvijjanti, taṃ te yuttaṃ pattaṃ anucchavikaṃ patirūpaṃ yaṃ tvaṃ jinasāsanaparihāniṃ disvā abhivaḍḍhiṃ icchasi, karomi te okāsaṃ, puccha maṃ tvaṃ yathāsukha’’nti.

Meṇḍakapañhārambhakathā niṭṭhitā.

4. Meṇḍakapañho

1. Iddhibalavaggo

1. Katādhikārasaphalapañho

1. Atha kho milindo rājā katāvakāso nipacca garuno pāde sirasi añjaliṃ katvā etadavoca ‘‘bhante nāgasena, ime titthiyā evaṃ bhaṇanti [vañco bhavati aphalo (sī. pī. ka.)] ‘yadi buddho pūjaṃ sādiyati, na parinibbuto buddho saṃyutto lokena antobhaviko lokasmiṃ lokasādhāraṇo, tasmā tassa kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Yadi parinibbuto visaṃyutto lokena nissaṭo sabbabhavehi, tassa pūjā nuppajjati, parinibbuto na kiñci sādiyati, asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo’ti ubhato koṭiko eso pañho, neso visayo appattamānasānaṃ, mahantānaṃ yeveso visayo, bhindetaṃ diṭṭhijālaṃ ekaṃse ṭhapaya, taveso pañho anuppatto, anāgatānaṃ jinaputtānaṃ cakkhuṃ dehi paravādaniggahāyā’’ti.

Thero āha ‘‘parinibbuto, mahārāja, bhagavā, na ca bhagavā pūjaṃ sādiyati, bodhimūle yeva tathāgatassa sādiyanā pahīnā, kiṃ pana anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

> ‘‘‘Pūjiyantā [pūjitā (syā.)] asamasamā, sadevamānusehi te;
> Na sādiyanti sakkāraṃ, buddhānaṃ esa dhammatā’’’ti.

Rājā āha ‘‘bhante nāgasena, putto vā pituno vaṇṇaṃ bhāsati, pitā vā puttassa vaṇṇaṃ bhāsati, na cetaṃ kāraṇaṃ paravādānaṃ niggahāya, pasādappakāsanaṃ nāmetaṃ, iṅgha me tvaṃ tattha kāraṇaṃ sammā brūhi sakavādassa patiṭṭhāpanāya diṭṭhijālaviniveṭhanāyā’’ti.

Thero āha ‘‘parinibbuto, mahārāja, bhagavā, na ca bhagavā pūjaṃ sādiyati, asādiyantasseva tathāgatassa devamanussā dhāturatanaṃ vatthuṃ karitvā tathāgatassa ñāṇaratanārammaṇena sammāpaṭipattiṃ sevantā tisso sampattiyo paṭilabhanti.

‘‘Yathā, mahārāja, mahatimahāaggikkhandho pajjalitvā nibbāyeyya, api nu kho so, mahārāja, mahāaggikkhandho sādiyati tiṇakaṭṭhupādāna’’nti? ‘‘Jalamānopi so, bhante, mahāaggikkhandho tiṇakaṭṭhupādānaṃ na sādiyati, kiṃ pana nibbuto upasanto acetano sādiyati? ‘‘Tasmiṃ pana, mahārāja, aggikkhandhe uparate upasante loke aggi suñño hotī’’ti. ‘‘Na hi, bhante, kaṭṭhaṃ aggissa vatthu hoti upādānaṃ, ye keci manussā aggikāmā, te attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena kaṭṭhaṃ manthayitvā [madditvā (ka.)] aggiṃ nibbattetvā tena agginā aggikaraṇīyāni kammāni karontī’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, titthiyānaṃ vacanaṃ micchā bhavati ‘asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, mahatimahāaggikkhandho pajjali, evameva bhagavā dasasahassiyā [dasasahassimhi (sī. pī. ka.)] lokadhātuyā buddhasiriyā pajjali. Yathā, mahārāja, mahatimahāaggikkhandho pajjalitvā nibbuto, evameva bhagavā dasasahassiyā lokadhātuyā buddhasiriyā pajjalitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Yathā, mahārāja, nibbuto aggikkhandho tiṇakaṭṭhupādānaṃ na sādiyati, evameva kho lokahitassa sādiyanā pahīnā upasantā. Yathā, mahārāja, manussā nibbute aggikkhandhe anupādāne attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena kaṭṭhaṃ manthayitvā aggiṃ nibbattetvā tena agginā aggikaraṇīyāni kammāni karonti, evameva kho devamanussā tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhāturatanaṃ vatthuṃ karitvā tathāgatassa ñāṇaratanārammaṇena sammāpaṭipattiṃ sevantā tisso sampattiyo paṭilabhanti, imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo.

‘‘Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Yathā, mahārāja, mahatimahāvāto vāyitvā upárameyya, api nu kho so, mahārāja, uparato vāto sādiyati puna nibbattāpana’’nti? ‘‘Na hi, bhante, uparatassa vātassa ābhogo vā manasikāro vā puna nibbattāpanāya’’. ‘‘Kiṃ kāraṇaṃ’’? ‘‘Acetanā sā vāyodhātū’’ti. ‘‘Api nu tassa, mahārāja, uparatassa vātassa vātoti samaññā apagacchatī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, tālavaṇṭavidhūpanāni vātassa uppattiyā paccayā, ye keci manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā, te tālavaṇṭena vā vidhūpanena vā attano thāmabalavīriyena paccattapurisakārena taṃ nibbattetvā tena vātena uṇhaṃ nibbāpenti pariḷāhaṃ vūpasamentī''ti. ''Tena hi, mahārāja, titthiyānaṃ vacanaṃ micchā bhavati 'asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo'ti.

''Yathā, mahārāja, mahatimahāvāto vāyi, evameva bhagavā dasasahassiyā lokadhātuyā sītalamadhurasantasukhumamettāvātena upavāyi. Yathā, mahārāja, mahatimahāvāto vāyitvā uparato, evameva bhagavā sītalamadhurasantasukhumamettāvātena upavāyitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto. Yathā, mahārāja, uparato vāto puna nibbattāpanaṃ na sādiyati, evameva lokahitassa sādiyanā pahīnā upasantā. Yathā, mahārāja, te manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā, evameva devamanussā tividhaggisantāpapariḷāhaparipīḷitā. Yathā tālavaṇṭavidhūpanāni vātassa nibbattiyā paccayā honti, evameva tathāgatassa dhātu ca ñāṇaratanañca paccayo hoti tissannaṃ sampattīnaṃ paṭilābhāya. Yathā manussā uṇhābhitattā pariḷāhaparipīḷitā tālavaṇṭena vā vidhūpanena vā vātaṃ nibbattetvā uṇhaṃ nibbāpenti pariḷāhaṃ vūpasamenti, evameva devamanussā tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātuñca ñāṇaratanañca pūjetvā kusalaṃ nibbattetvā tena kusalena tividhaggisantāpapariḷāhaṃ nibbāpenti vūpasamenti. Imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi paravādānaṃ niggahāya. Yathā, mahārāja, puriso bheriṃ ākoṭetvā saddaṃ nibbatteyya, yo so bherisaddo purisena nibbattito, so saddo antaradhāyeyya, api nu kho so, mahārāja, saddo sādiyati puna nibbattāpana''nti? ''Na hi, bhante, antarahito so saddo, natthi tassa puna uppādāya ābhogo vā manasikāro vā, sakiṃ nibbatte bherisadde antarahite so bherisaddo samucchinno hoti. Bherī pana, bhante, paccayo hoti saddassa nibbattiyā, atha puriso paccaye sati attajena vāyāmena bheriṃ akoṭetvā saddaṃ nibbattetī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, bhagavā sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanaparibhāvitaṃ dhāturatanañca dhammañca vinayañca anusiṭṭhañca [anusatthiñca (sī. pī.)] satthāraṃ ṭhapayitvā sayaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, na ca parinibbute bhagavati sampattilābho upacchinno hoti, bhavadukkhapaṭipīḷitā sattā dhāturatanañca dhammañca vinayañca anusiṭṭhañca paccayaṃ karitvā sampattikāmā sampattiyo paṭilabhanti, imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

''Diṭṭhañcetaṃ, mahārāja, bhagavatā anāgatamaddhānaṃ. Kathitañca bhaṇitañca ācikkhitañca 'siyā kho panānanda, tumhākaṃ evamassa atītasatthukaṃ pāvacanaṃ natthi no satthāti, na kho panetaṃ, ānanda, evaṃ daṭṭhabbaṃ, yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā'ti. Parinibbutassa tathāgatassa asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphaloti, taṃ tesaṃ titthiyānaṃ vacanaṃ micchā abhūtaṃ vitathaṃ alikaṃ viruddhaṃ viparītaṃ dukkhadāyakaṃ dukkhavipākaṃ apāyagamanīyanti.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Sādiyati nu kho, mahārāja, ayaṃ mahāpathavī 'sabbabījāni mayi saṃviruhantū'''ti? ''Na hi, bhante''ti. ''Kissa pana tāni, mahārāja, bījāni asādiyantiyā mahāpathaviyā saṃviruhitvā daḷhamūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā hontī''ti? ''Asādiyantīpi, bhante, mahāpathavī tesaṃ bījānaṃ vatthuṃ hoti paccayaṃ deti viruhanāya, tāni bījāni taṃ vatthuṃ nissāya tena paccayena saṃviruhitvā daḷhamūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā hontī''ti. ''Tena hi, mahārāja, titthiyā sake vāde naṭṭhā honti hatā viruddhā, sace te bhaṇanti 'asādiyantassa kato adhikāro vañjho bhavati aphalo' ti.

''Yathā, mahārāja, mahāpathavī, evaṃ tathāgato arahaṃ sammāsambuddho. Yathā, mahārāja, mahāpathavī na kiñci sādiyati, evaṃ tathāgato na kiñci sādiyati. Yathā, mahārāja, tāni bījāni pathaviṃ nissāya saṃviruhitvā daḷhamūlajaṭāpatiṭṭhitā khandhasārasākhāparivitthiṇṇā pupphaphaladharā honti, evaṃ devamanussā tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātuñca ñāṇaratanañca nissāya daḷhakusalamūlapatiṭṭhitā samādhikkhandhadhammasārasīlasākhāparivitthiṇṇā vimuttipupphasāmaññaphaladharā honti, imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Sādiyanti nu kho, mahārāja, ime oṭṭhā goṇā gadrabhā ajā pasū manussā antokucchismiṃ kimikulānaṃ sambhava''nti? ''Na hi, bhante''ti. ''Kissa pana te, mahārāja, kimayo tesaṃ asādiyantānaṃ antokucchismiṃ sambhavitvā bahuputtanattā vepullataṃ pāpuṇantī''ti? ''Pāpassa, bhante, kammassa balavatāya asādiyantānaṃ yeva tesaṃ sattānaṃ antokucchismiṃ kimayo sambhavitvā bahuputtanattā vepullataṃ pāpuṇantī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva dhātussa ca ñāṇārammaṇassa ca balavatāya tathāgate kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo. Sādiyanti nu kho, mahārāja, ime manussā ime aṭṭhanavuti rogā kāye nibbattantū''ti? ''Na hi, bhante''ti. ''Kissa pana te, mahārāja, rogā asādiyantānaṃ kāye nipatantī''ti? ''Pubbe katena, bhante, duccaritenā''ti. ''Yadi, mahārāja, pubbe kataṃ akusalaṃ idha vedanīyaṃ hoti, tena hi, mahārāja, pubbe katampi idha katampi kusalākusalaṃ kammaṃ avañjhaṃ bhavati saphalanti. Imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

''Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, nandako nāma yakkho theraṃ sāriputtaṃ āsādayitvā pathaviṃ paviṭṭho''ti? ''Āma, bhante, suyyati, loke pākaṭo eso''ti. ''Api nu kho, mahārāja, thero sāriputto sādiyi nandakassa yakkhassa mahāpathavigilana''nti [pavattamānepi (syā.)]. ''Ubbattiyantepi, bhante, sadevake loke patamānepi chamāyaṃ candimasūriye vikirantepi sinerupabbatarāje thero sāriputto na parassa dukkhaṃ sādiyeyya. Taṃ kissa hetu? Yena hetunā thero sāriputto kujjheyya vā dusseyya vā, so hetu therassa sāriputtassa samūhato samucchinno, hetuno samugghātitattā, bhante, thero sāriputto jīvitahārakepi kopaṃ na kareyyā''ti. ''Yadi, mahārāja, thero sāriputto nandakassa yakkhassa pathavigilanaṃ na sādiyi, kissa pana nandako yakkho pathaviṃ paviṭṭho''ti? ''Akusalassa, bhante, kammassa balavatāyā''ti. ''Yadi, mahārāja, akusalassa kammassa balavatāya nandako yakkho pathaviṃ paviṭṭho, asādiyantassāpi kato aparādho avañjho bhavati saphalo. Tena hi, mahārāja, akusalassapi kammassa balavatāya asādiyantassa kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti. Imināpi, mahārāja, kāraṇena tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphaloti.

''Kati nu kho te, mahārāja, manussā, ye etarahi mahāpathaviṃ paviṭṭhā, atthi te tattha savaṇa''nti? ''Āma, bhante, suyyatī''ti. ''Iṅgha tvaṃ, mahārāja, sāvehī''ti? ''Ciñcamāṇavikā, bhante, suppabuddho ca sakko, devadatto ca thero, nandako ca yakkho, nando ca māṇavakoti. Sutametaṃ, bhante, ime pañca janā mahāpathaviṃ paviṭṭhā''ti. ''Kismiṃ te, mahārāja, aparaddhā''ti? ''Bhagavati ca, bhante, sāvakesu cā''ti. ''Api nu kho, mahārāja, bhagavā vā sāvakā vā sādiyiṃsu imesaṃ mahāpathavipavisana''nti? ''Na hi bhante''ti. ''Tena hi, mahārāja, tathāgatassa parinibbutassa asādiyantasseva kato adhikāro avañjho bhavati saphalo''ti. ''Suviññāpito, bhante nāgasena, pañho gambhīro uttānīkato, guyhaṃ vidaṃsitaṃ, gaṇṭhi bhinno, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, naṭṭhā paravādā, bhaggā kudiṭṭhī, nippabhā jātā kutitthiyā, tvaṃ gaṇīvarapavaramāsajjā''ti.

Katādhikārasaphalapañho paṭhamo.

2. Sabbaññubhāvapañho

2. ''Bhante nāgasena, buddho sabbaññū''ti? ''Āma, mahārāja, bhagavā sabbaññū, na ca bhagavato satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ, āvajjanapaṭibaddhaṃ bhagavato sabbaññutañāṇaṃ, āvajjitvā yadicchakaṃ jānātī''ti. ''Tena hi, bhante nāgasena, buddho asabbaññūti. Yadi tassa pariyesanāya sabbaññutañāṇaṃ hotī''ti. ''Vāhasataṃ kho, mahārāja, vīhīnaṃ aḍḍhacūḷañca vāhā vīhisattambaṇāni dve ca tumbā ekaccharākkhaṇe pavattacittassa ettakā vīhī lakkhaṃ ṭhapīyamānā [ṭhapīyamāne (sī. pī.)] parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyyuṃ?

''Tatrime sattavidhā cittā pavattanti, ye te, mahārāja, sarāgā sadosā samohā sakilesā abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tesaṃ taṃ cittaṃ garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Abhāvitattā cittassa. Yathā, mahārāja, vaṃsanāḷassa vitatassa visālassa vitthiṇṇassa saṃsibbitavisibbitassa sākhājaṭājaṭitassa ākaḍḍhiyantassa garukaṃ hoti āgamanaṃ dandhaṃ. Kiṃ kāraṇā?

Saṃsibbitavisibbitattā sākhānaṃ. Evameva kho, mahārāja, ye te sarāgā sadosā samohā sakilesā abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tesaṃ taṃ cittaṃ garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Saṃsibbitavisibbitattā kilesehi, idaṃ paṭhamaṃ cittaṃ.

‘‘Tatridaṃ dutiyaṃ cittaṃ vibhattamāpajjati – ye te, mahārāja, sotāpannā pihitāpāyā diṭṭhippattā viññātasatthusāsanā, tesaṃ taṃ cittaṃ tīsu ṭhānesu lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati. Uparibhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Tīsu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṃ appahīnattā. Yathā, mahārāja, vaṃsanāḷassa tipabbagaṇṭhiparisuddhassa upari sākhājaṭājaṭitassa ākaḍḍhiyantassa yāva tipabbaṃ tāva lahukaṃ eti, tato upari thaddhaṃ. Kiṃ kāraṇā? Heṭṭhā parisuddhattā upari sākhājaṭājaṭitattā. Evameva kho, mahārāja, ye te sotāpannā pihitāpāyā diṭṭhippattā viññātasatthusāsanā, tesaṃ taṃ cittaṃ tīsu ṭhānesu lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, uparibhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Tīsu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṃ appahīnattā, idaṃ dutiyaṃ cittaṃ.

‘‘Tatridaṃ tatiyaṃ cittaṃ vibhattamāpajjati – ye te, mahārāja, sakadāgāmino, yesaṃ rāgadosamohā tanubhūtā, tesaṃ taṃ cittaṃ pañcasu ṭhānesu lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, uparibhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Pañcasu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṃ appahīnattā. Yathā, mahārāja, vaṃsanāḷassa pañcapabbagaṇṭhiparisuddhassa upari sākhājaṭājaṭitassa ākaḍḍhiyantassa yāva pañcapabbaṃ tāva lahukaṃ eti, tato upari thaddhaṃ. Kiṃ kāraṇā? Heṭṭhā parisuddhattā upari sākhājaṭājaṭitattā. Evameva kho, mahārāja, ye te sakadāgāmino, yesaṃ rāgadosamohā tanubhūtā, tesaṃ taṃ cittaṃ pañcasu ṭhānesu lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, uparibhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Pañcasu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṃ appahīnattā, idaṃ tatiyaṃ cittaṃ.

‘‘Tatridaṃ catutthaṃ cittaṃ vibhattamāpajjati – ye te, mahārāja, anāgāmino, yesaṃ pañcorambhāgiyāni saññojanāni pahīnāni, tesaṃ taṃ cittaṃ dasasu ṭhānesu lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, uparibhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Dasasu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṃ appahīnattā. Yathā, mahārāja, vaṃsanāḷassa dasapabbagaṇṭhiparisuddhassa upari sākhājaṭājaṭitassa ākaḍḍhiyantassa yāva dasapabbaṃ tāva lahukaṃ eti, tato upari thaddhaṃ. Kiṃ kāraṇā? Heṭṭhā parisuddhattā upari sākhājaṭājaṭitattā. Evameva kho, mahārāja, ye te anāgāmino, yesaṃ pañcorambhāgiyāni saññojanāni pahīnāni, tesaṃ taṃ cittaṃ dasasu ṭhānesu lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, uparibhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Dasasu ṭhānesu cittassa parisuddhattā upari kilesānaṃ appahīnattā, idaṃ catutthaṃ cittaṃ.

‘‘Tatridaṃ pañcamaṃ cittaṃ vibhattamāpajjati – ye te, mahārāja, arahanto khīṇāsavā dhotamalā vantakilesā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaññojanā pattapaṭisambhidā sāvakabhūmīsu parisuddhā, tesaṃ taṃ cittaṃ sāvakavisaye lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, paccekabuddhabhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Parisuddhattā sāvakavisaye, aparisuddhattā paccekabuddhavisaye. Yathā, mahārāja, vaṃsanāḷassa sabbapabbagaṇṭhiparisuddhassa ākaḍḍhiyantassa lahukaṃ hoti āgamanaṃ adandhaṃ. Kiṃ kāraṇā? Sabbapabbagaṇṭhiparisuddhattā agahanattā vaṃsassa. Evameva kho, mahārāja, ye te arahanto khīṇāsavā dhotamalā vantakilesā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaññojanā pattapaṭisambhidā sāvakabhūmīsu parisuddhā, tesaṃ taṃ cittaṃ sāvakavisaye lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, paccekabuddhabhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Parisuddhattā sāvakavisaye, aparisuddhattā paccekabuddhavisaye, idaṃ pañcamaṃ cittaṃ.

‘‘Tatridaṃ chaṭṭhaṃ cittaṃ vibhattamāpajjati – ye te, mahārāja, paccekabuddhā sayambhuno anācariyakā ekacārino khaggavisāṇakappā sakavisaye parisuddhavimalacittā, tesaṃ taṃ cittaṃ sakavisaye lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, sabbaññubuddhabhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Parisuddhattā sakavisaye mahantattā sabbaññubuddhavisayassa. Yathā, mahārāja, puriso sakavisayaṃ parittaṃ nadiṃ rattimpi divāpi yadicchaka acchambhito otareyya, atha parato mahāsamuddaṃ gambhīraṃ vitthataṃ agādhamapāraṃ disvā bhāyeyya, dandhāyeyya na visaheyya otarituṃ. Kiṃ kāraṇā? Tiṇṇattā [ciṇṇattā (sī. syā. pī.)] sakavisayassa, mahantattā ca mahāsamuddassa. Evameva kho, mahārāja, ye te paccekabuddhā sayambhuno anācariyakā ekacārino khaggavisāṇakappā sakavisaye parisuddhavimalacittā, tesaṃ taṃ cittaṃ sakavisaye lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati, sabbaññubuddhabhūmīsu garukaṃ uppajjati dandhaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Parisuddhattā sakavisaye mahantattā sabbaññubuddhavisayassa, idaṃ chaṭṭhaṃ cittaṃ.

‘‘Tatridaṃ sattamaṃ cittaṃ vibhattamāpajjati – ye te, mahārāja, sammāsambuddhā sabbaññuno dasabaladharā catuvesārajjavisāradā aṭṭhārasahi buddhadhammehi samannāgatā anantajinā anāvaraṇañāṇā, tesaṃ taṃ cittaṃ sabbattha lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Sabbattha parisuddhattā. Api nu kho, mahārāja, nārācassa sudhotassa vimalassa nigganṭhissa sukhumadhārassa ajimhassa avaṅkassa akuṭilassa daḷhacāpasamārūḷhassa khomasukhume vā kappāsasukhume vā kambalasukhume vā balavanipātitassa dandhāyitattaṃ vā lagganaṃ vā hotī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, ‘‘kiṃ kāraṇā’’? ‘‘Sukhumattā vatthānaṃ sudhotattā nārācassa nipātassa ca balavattā’’ti, evameva kho, mahārāja, ye te sammāsambuddhā sabbaññuno dasabaladharā catuvesārajjavisāradā aṭṭhārasahi buddhadhammehi samannāgatā anantajinā anāvaraṇañāṇā, tesaṃ taṃ cittaṃ sabbattha lahukaṃ uppajjati lahukaṃ pavattati. Kiṃ kāraṇā? Sabbattha parisuddhattā, idaṃ sattamaṃ cittaṃ.

‘‘Tatra, mahārāja, yadidaṃ sabbaññubuddhānaṃ cittaṃ, taṃ channampi cittānaṃ gaṇanaṃ atikkamitvā asaṅkhyeyyena guṇena parisuddhañca lahukañca. Yasmā ca bhagavato cittaṃ parisuddhañca lahukañca, tasmā, mahārāja, bhagavā yamakapāṭihīraṃ dasseti. Yamakapāṭihīre, mahārāja, ñātabbaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ cittaṃ evaṃ lahuparivattanti, na tattha sakkā uttariṃ kāraṇaṃ vattuṃ, tepi, mahārāja, pāṭihīrā sabbaññubuddhānaṃ cittaṃ upādāya gaṇanampi saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upenti, āvajjanapaṭibaddhaṃ, mahārāja, bhagavato sabbaññutañāṇaṃ, āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti.

‘‘Yathā, mahārāja, puriso hatthe ṭhapitaṃ yaṃ kiñci dutiye hatthe ṭhapeyya vivaṭena mukhena vācaṃ nicchāreyya, mukhagataṃ bhojanaṃ gileyya, ummīletvā vā nimīleyya, nimīletvā vā ummīleyya, samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, cirataraṃ etaṃ, mahārāja, lahutaraṃ bhagavato sabbaññutañāṇaṃ, lahutaraṃ āvajjanaṃ, āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti, āvajjanavikalamattakena na tāvatā buddhā bhagavanto asabbaññuno nāma hontī’’ti.

‘‘Āvajjanampi, bhante nāgasena, pariyesanāya kātabbaṃ, iṅgha maṃ tattha kāraṇena saññāpehī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, purisassa aḍḍhassa mahaddhanassa mahābhogassa pahūtajātarūparajatassa pahūtavittūpakaraṇassa pahūtadhanadhaññassa sālivīhiyavataṇḍulatilamuggamāsapubbaṇṇāparaṇṇasappitelanavanītakhīradadhimadhuguḷaphāṇitā ca khaḷopikumbhipīṭharakoṭṭhabhājanagatā bhaveyyuṃ, tassa ca purisassa pāhunako āgaccheyya bhattāraho bhattābhikaṅkhī, tassa ca gehe yaṃ randhaṃ bhojanaṃ, taṃ pariniṭṭhitaṃ bhaveyya, kumbhito taṇḍule nīharitvā bhojanaṃ randheyya, api ca kho so, mahārāja, tāvatakena bhojanavekallamattakena adhano nāma kapaṇo nāma bhaveyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, cakkavattirañño gharepi, bhante, akāle bhojanavekallaṃ hoti, kiṃ pana gahapatikassā’’ti? ‘‘Evameva kho, mahārāja, tathāgatassa āvajjanavikalamattakaṃ sabbaññutañāṇaṃ āvajjetvā yadicchakaṃ jānāti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, rukkho assa phalito oṇatavinato piṇḍibhārabharito, na kiñci tattha patitaṃ phalaṃ bhaveyya, api nu kho so, mahārāja, rukkho tāvatakena patitaphalavekallamattakena aphalo nāma bhaveyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, patanapaṭibaddhāni tāni rukkhaphalāni, patite yadicchakaṃ labhatī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, tathāgatassa āvajjanapaṭibaddhaṃ sabbaññutañāṇaṃ āvajjetvā yadicchakaṃ jānātī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, āvajjetvā āvajjetvā buddho yadicchakaṃ jānātī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, bhagavā āvajjetvā āvajjetvā yadicchakaṃ jānātī’’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, cakkavattī rājā yadā cakkaratanaṃ sarati ‘upetu me cakkaratana’nti, sarite cakkaratanaṃ upeti, evameva kho, mahārāja, tathāgato āvajjetvā āvajjetvā yadicchakaṃ jānātī’’ti. ‘‘Daḷhaṃ, bhante nāgasena, kāraṇaṃ, buddho sabbaññū, sampaṭicchāma buddho sabbaññū’’ti.

Buddhasabbaññubhāvapañho dutiyo.

3. Devadattapabbajjapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, devadatto kena pabbājito’’ti? ‘‘Cha yime, mahārāja, khattiyakumārā bhaddiyo ca anuruddho ca ānando ca bhagu ca kimilo [kimbilo (sī. pī.) ma. ni. 2.166 passitabbaṃ] ca devadatto ca upālikappako sattamo abhisambuddhe satthari sakyakulānandajanane bhagavantaṃ anupabbajantā nikkhamiṃsu, te bhagavā pabbājesī’’ti. ‘‘Nanu, bhante, devadattena pabbajitvā saṅgho bhinno’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, devadattena pabbajitvā saṅgho bhinno, na gihī saṅghaṃ bhindati, na bhikkhunī, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī saṅghaṃ bhindati, bhikkhu pakatatto samānasaṃvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito saṅghaṃ bhindatīti. Saṅghabhedako, bhante, puggalo kiṃ kammaṃ phusatī’’ti? ‘‘Kappaṭṭhitikaṃ, mahārāja, kammaṃ phusatī’’ti.

‘‘Kiṃ pana, bhante nāgasena, buddho jānāti ‘devadatto pabbajitvā saṅghaṃ bhindissati, saṅghaṃ bhinditvā kappaṃ niraye paccissatī’’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, tathāgato jānāti ‘devadatto pabbajitvā saṅghaṃ bhindissati, saṅghaṃ bhinditvā kappaṃ niraye paccissatī’’’ti. ‘‘Yadi, bhante nāgasena, buddho jānāti ‘devadatto pabbajitvā saṅghaṃ bhindissati, saṅghaṃ bhinditvā kappaṃ niraye paccissatī’ti, tena hi, bhante nāgasena, buddho kāruṇiko anukampako hitesī sabbasattānaṃ ahitaṃ apanetvā hitamupadahatīti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi taṃ ajānitvā pabbājesi, tena hi buddho asabbaññūti, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, vijaṭehi etaṃ mahājaṭaṃ, bhinda parāpavādaṃ, anāgate addhāne tayā sadisā buddhimanto bhikkhū dullabhā bhavissanti, ettha tava balaṃ pakāsehī’’ti.

‘‘Kāruṇiko, mahārāja, bhagavā sabbaññū ca, kāruññena, mahārāja, bhagavā sabbaññutañāṇena devadattassa gatiṃ olokento addasa devadattaṃ āpāyikaṃ kammaṃ [aparāpariyakammaṃ (sī. syā. pī.)] āyūhitvā anekāni kappakoṭisatasahassāni nirayena nirayaṃ vinipātena vinipātaṃ gacchantaṃ, taṃ bhagavā sabbaññutañāṇena jānitvā imassa apariyantakataṃ kammaṃ mama sāsane pabbajitassa pariyantakataṃ bhavissati, purimaṃ upādāya pariyantakataṃ dukkhaṃ bhavissati, apabbajitopi ayaṃ moghapuriso kappaṭṭhiyameva kammaṃ āyūhissatīti kāruññena devadattaṃ pabbājesī’’ti.

‘‘Tena hi, bhante nāgasena, buddho vadhitvā telena makkheti, papāte pātetvā hatthaṃ deti, māretvā jīvitaṃ pariyesati, yaṃ so paṭhamaṃ dukkhaṃ datvā pacchā sukhaṃ upadahatī’’ti? ‘‘Vadhetipi, mahārāja, tathāgato sattānaṃ hitavasena, pātetipi sattānaṃ hitavasena, māretipi sattānaṃ hitavasena, vadhitvāpi, mahārāja, tathāgato sattānaṃ hitameva upadahati, pātetvāpi sattānaṃ hitameva upadahati, māretvāpi sattānaṃ hitameva upadahati. Yathā, mahārāja, mātāpitaro nāma vadhitvāpi pātayitvāpi puttānaṃ hitameva upadahanti, evameva kho, mahārāja, tathāgato vadhetipi sattānaṃ hitavasena, pātetipi sattānaṃ hitavasena, māretipi sattānaṃ hitavasena, vadhitvāpi, mahārāja, tathāgato sattānaṃ hitameva upadahati, pātetvāpi sattānaṃ hitameva upadahati, māretvāpi sattānaṃ hitameva upadahati, yena yena yogena sattānaṃ guṇavuḍḍhi hoti, tena tena yogena sabbasattānaṃ hitameva upadahati. Sace, mahārāja, devadatto na pabbājeyya, gihibhūto samāno nirayasaṃvattanikaṃ bahuṃ pāpakammaṃ katvā anekāni kappakoṭisatasahassāni nirayena nirayaṃ vinipātena vinipātaṃ gacchanto bahuṃ dukkhaṃ vedayissati, taṃ bhagavā jānamāno kāruññena devadattaṃ pabbājesi, ‘mama sāsane pabbajitassa dukkhaṃ pariyantakataṃ bhavissatī’ti kāruññena garukaṃ dukkhaṃ lahukaṃ akāsi.

‘‘Yathā vā, mahārāja, dhanayasasiriñātibalena balavā puriso attano ñātiṃ vā mittaṃ vā raññā garukaṃ daṇḍaṃ dhārentaṃ attano bahuvissatthabhāvena samatthatāya garukaṃ daṇḍaṃ lahukaṃ akāsi, evameva kho, mahārāja, bhagavā bahūni kappakoṭisatasahassāni dukkhaṃ vedayamānaṃ devadattaṃ pabbājetvā sīlasamādhipaññāvimuttibalasamatthabhāvena garukaṃ dukkhaṃ lahukaṃ akāsi.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, kusalo bhisakko sallakatto garukaṃ rogaṃ balavosadhabalena lahukaṃ karoti, evameva kho, mahārāja, bahūni kappakoṭisatasahassāni dukkhaṃ vedayamānaṃ devadattaṃ bhagavā rogaññutāya pabbājetvā kāruññabalo patthaddhadhammosadhabalena garukaṃ dukkhaṃ lahukaṃ akāsi. Api nu kho so, mahārāja, bhagavā bahuvedanīyaṃ devadattaṃ appavedanīyaṃ karonto kiñci apuññaṃ āpajjeyyā’’ti? ‘‘Na kiñci, bhante, apuññaṃ āpajjeyya antamaso gaddūhanamattampī’’ti. ‘‘Imampi kho, mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi.

‘‘Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi. Yathā, mahārāja, coraṃ āgucāriṃ gahetvā rañño dasseyyuṃ, ‘ayaṃ kho, deva, coro āgucārī, imassa yaṃ icchasi, taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Tamenaṃ rājā evaṃ vadeyya ‘tena hi, bhaṇe, imaṃ coraṃ bahinagaraṃ nīharitvā āghātane sīsaṃ chindathā''ti, 'evaṃ devā'ti kho te rañño paṭissutvā taṃ bahinagaraṃ nīharitvā āghātanaṃ nayeyyuṃ. Tamenaṃ passeyya kocideva puriso rañño santikā laddhavaro laddhayasadhanabhogo ādeyyavacano balavicchitakārī, so tassa kāruññaṃ katvā te purise evaṃ vadeyya 'alaṃ, bho, kiṃ tumhākaṃ imassa sīsacchedanena, tena hi bho imassa hatthaṃ vā pādaṃ vā chinditvā jīvitaṃ rakkhatha, ahametassa kāraṇā rañño santike paṭivacanaṃ karissāmī'ti. Te tassa balavato vacanena tassa corassa hatthaṃ vā pādaṃ vā chinditvā jīvitaṃ rakkheyyuṃ. Api nu kho so, mahārāja, puriso evaṃ kārī tassa corassa kiccakārī assā''ti? ''Jīvitadāyako so, bhante, puriso tassa corassa, jīvite dinne kiṃ tassa akataṃ nāma atthī''ti? ''Yā pana hatthapādacchedane vedanā, so tāya vedanāya kiñci apuññaṃ āpajjeyyā''ti? ''Attano katena so, bhante, coro dukkhavedanaṃ vedayati, jīvitadāyako pana puriso na kiñci apuññaṃ āpajjeyyā''ti. ''Evameva kho, mahārāja, bhagavā kāruññena devadattaṃ pabbājesi 'mama sāsane pabbajitassa dukkhaṃ pariyantakataṃ bhavissatī'ti. Pariyantakatañca, mahārāja, devadattassa dukkhaṃ, devadatto, mahārāja, maraṇakāle –

> '''Imehi aṭṭhīhi tamaggapuggalaṃ, devātidevaṃ naradammasārathiṃ;
> Samantacakkhuṃ satapuññalakkhaṇaṃ, pāṇehi buddhaṃ saraṇaṃ upemī'ti.

''Pāṇupetaṃ saraṇamagamāsi. Devadatto, mahārāja, cha koṭṭhāse kate kappe atikkante paṭhamakoṭṭhāse saṅghaṃ bhindi, pañca koṭṭhāse niraye paccitvā tato muccitvā aṭṭhissaro nāma paccekabuddho bhavissati. Api nu kho so, mahārāja, bhagavā evaṃ kārī devadattassa kiccakārī assā''ti? ''Sabbadado, bhante nāgasena, tathāgato devadattassa, yaṃ tathāgato devadattaṃ paccekabodhiṃ pāpessati, kiṃ tathāgatena devadattassa akataṃ nāma atthī''ti? ''Yaṃ pana, mahārāja, devadatto saṅghaṃ bhinditvā niraye dukkhavedanaṃ vedayati, api nu kho bhagavā tatonidānaṃ kiñci apuññaṃ āpajjeyyā''ti? ''Na hi, bhante, attanā katena, bhante, devadatto kappaṃ niraye paccati, dukkhapariyantakārako satthā na kiñci apuññaṃ āpajjatī''ti. ''Imampi kho, tvaṃ mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi. Yathā, mahārāja, kusalo bhisakko sallakatto vātapittasemhasannipātautupariṇāmavisamaparihāraopakkamikopakkantaṃ pūtikuṇapaduggandhābhisañchannaṃ antosallaṃ susiragataṃ pubbaruhirasampuṇṇaṃ vaṇaṃ vūpasamento vaṇamukhaṃ kakkhaḷatikhiṇakhārakaṭukena bhesajjena anulimpati paripaccanāya, paripaccitvā mudubhāvamupagataṃ satthena vikantayitvā ḍahati salākāya, daḍḍhe khāralavaṇaṃ deti, bhesajjena anulimpati vaṇaruhanāya byādhitassa sotthibhāvamanuppattiyā, api nu kho so, mahārāja, bhisakko sallakatto ahitacitto bhesajjena anulimpati, satthena vikanteti, ḍahati salākāya, khāralavaṇaṃ detī''ti? ''Na hi, bhante, hitacitto sotthikāmo tāni kiriyāni karotī''ti. ''Yā panassa bhesajjakiriyākaraṇena uppannā dukkhavedanā, tatonidānaṃ so bhisakko sallakatto kiñci apuññaṃ āpajjeyyā''ti? ''Hitacitto, bhante, sotthikāmo bhisakko sallakatto tāni kiriyāni karoti, kiṃ so tatonidānaṃ apuññaṃ āpajjeyya, saggagāmī so, bhante, bhisakko sallakatto''ti. ''Evameva kho, mahārāja, kāruññena bhagavā devadattaṃ pabbājesi dukkhaparimuttiyā.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena bhagavā devadattaṃ pabbājesi. Yathā, mahārāja, puriso kaṇṭakena viddho assa, athaññataro puriso tassa hitakāmo sotthikāmo tiṇhena kaṇṭakenavā satthamukhena vā samantato chinditvā paggharantena lohitena taṃ kaṇṭakaṃ nīhareyya, api nu kho so, mahārāja, puriso ahitakāmo taṃ kaṇṭakaṃ nīharatī''ti? ''Na hi, bhante, hitakāmo so, bhante, puriso sotthikāmo taṃ kaṇṭakaṃ nīharati. Sace so, bhante, taṃ kaṇṭakaṃ na nīhareyya, maraṇaṃ vā so tena pāpuṇeyya maraṇamattaṃ vā dukkha''nti. ''Evameva kho, mahārāja, tathāgato kāruññena devadattaṃ pabbājesi dukkhaparimuttiyā. Sace mahārāja, bhagavā devadattaṃ na pabbājeyya, kappakoṭisatasahassampi devadatto bhavaparamparāya niraye pacceyyā''ti.

''Anusotagāmiṃ, bhante nāgasena, devadattaṃ tathāgato paṭisotaṃ pāpesi, vipanthapaṭipannaṃ devadattaṃ panthe paṭipādesi, papāte patitassa devadattassa patiṭṭhaṃ adāsi, visamagataṃ devadattaṃ tathāgato samaṃ āropesi, ime ca, bhante nāgasena, hetū imāni ca kāraṇāni na sakkā aññena sandassetuṃ aññatra tavādisena buddhimatā''ti.

Devadattapabbajjapañho tatiyo.

4. Pathavicalanapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā – ‘aṭṭhime, bhikkhave [aṭṭhime ānanda (a. ni. 8.70)], hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā’ti. Asesavacanaṃ idaṃ, nissesavacanaṃ idaṃ, nippariyāyavacanaṃ idaṃ, natthañño navamo hetu mahato bhūmicālassa pātubhāvāya. Yadi, bhante nāgasena, añño navamo hetu bhaveyya mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tampi hetuṃ bhagavā katheyya. Yasmā ca kho, bhante nāgasena, natthañño navamo hetu mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tasmā anācikkhito bhagavatā, ayañca navamo hetu dissati mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, yaṃ vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitāti. Yadi, bhante nāgasena, aṭṭheva hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāya, tena hi vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitāti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, tena hi aṭṭheva hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyāti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sukhumo dunniveṭhiyo andhakaraṇo ceva gambhīro ca, so tavānuppatto, neso aññena ittarapaññena sakkā visajjetuṃ aññatra tavādisena buddhimatā’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā – ‘aṭṭhime, bhikkhave, hetū aṭṭha paccayā mahato bhūmicālassa pātubhāvāyā’ti. Yaṃ vessantarena raññā mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, tañca pana akālikaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, tasmā agaṇitaṃ aṭṭhahi hetūhi.

‘‘Yathā, mahārāja, loke tayo yeva meghā gaṇīyanti vassiko hemantiko pāvusakoti. Yadi te muñcitvā añño megho pavassati, na so megho gaṇīyati sammatehi meghehi, akālameghotveva saṅkhaṃ gacchati. Evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikaṃ etaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, na taṃ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, himavantā pabbatā pañca nadisatāni sandanti, tesaṃ, mahārāja, pañcannaṃ nadisatānaṃ daseva nadiyo nadigaṇanāya gaṇīyanti. Seyyathīdaṃ, gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahī sindhu sarassatī vetravatī vītaṃsā candabhāgāti, avasesā nadiyo nadigaṇanāya agaṇitā. Kiṃ kāraṇā? Na tā nadiyo dhuvasalilā. Evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikaṃ etaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, na taṃ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, rañño satampi dvisatampi tisatampi amaccā honti, tesaṃ cha yeva janā amaccagaṇanāya gaṇīyanti. Seyyathīdaṃ, senāpati purohito akkhadasso bhaṇḍāgāriko chattaggāhako khaggaggāhako. Ete yeva amaccagaṇanāya gaṇīyanti. Kiṃ kāraṇā? Yuttattā rājaguṇehi, avasesā agaṇitā, sabbe amaccātveva saṅkhaṃ gacchanti. Evameva kho, mahārāja, vessantarena raññā mahādāne dīyamāne yaṃ sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā, akālikaṃ etaṃ kadācuppattikaṃ aṭṭhahi hetūhi vippamuttaṃ, na taṃ gaṇīyati aṭṭhahi hetūhi.

‘‘Suyyati nu kho, mahārāja, etarahi jinasāsane katādhikārānaṃ diṭṭhadhammasukhavedanīyakammaṃ, kitti ca yesaṃ abbhuggatā devamanussesū’’ti? ‘‘Āma, bhante, suyyati etarahi jinasāsane katādhikārānaṃ diṭṭhadhammasukhavedanīyakammaṃ, kitti ca yesaṃ abbhuggatā devamanussesu satta janāti’’. ‘‘Ke ca te, mahārājā’’ti? ‘‘Sumano ca, bhante, mālākāro, ekasāṭako ca brāhmaṇo, puṇṇo ca bhatako, mallikā ca devī, gopālamātā ca devī, suppiyā ca upāsikā, puṇṇā ca dāsīti ime satta diṭṭhadhammasukhavedanīyā sattā, kitti ca imesaṃ abbhuggatā devamanussesū’’ti.

‘‘Aparepi suyyanti nu kho atīte mānusakeneva sarīradehena tidasabhavanaṃ gatā’’ti? ‘‘Āma, bhante, suyyantī’’ti. ‘‘Ke ca te, mahārājā’’ti? ‘‘Guttilo ca gandhabbo, sādhīno ca rājā, nimi ca rājā, mandhātā ca rājāti ime caturo janā suyyanti, teneva mānusakena sarīradehena tidasabhavanaṃ gatā’’ti. ‘‘Sucirampi kataṃ suyyati sukatadukkaṭanti? Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, atīte vā addhāne vattamāne vā addhāne itthannāmassa dāne dīyamāne sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā mahāpathavī kampitā’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Atthi me, mahārāja, āgamo adhigamo pariyatti savanaṃ sikkhābalaṃ sussūsā paripucchā ācariyupāsanaṃ, mayāpi na sutapubbaṃ ‘itthannāmassa dāne dīyamāne sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā mahāpathavī kampitā’ti ṭhapetvā vessantarassa rājavasabhassa dānavaraṃ. Bhagavato ca, mahārāja, kassapassa, bhagavato ca sakyamuninoti dvinnaṃ buddhānaṃ antare gaṇanapathaṃ vītivattā vassakoṭiyo atikkantā, tatthapi me savanaṃ natthi ‘itthannāmassa dāne dīyamāne sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā mahāpathavī kampitā’ti. Na, mahārāja, tāvatakena vīriyena tāvatakena parakkamena mahāpathavī kampati, guṇabhārabharitā, mahārāja, sabbasoceyyakiriyaguṇabhārabharitā dhāretuṃ na visahantī mahāpathavī calati kampati pavedhati.

‘‘Yathā, mahārāja, sakaṭassa atibhārabharitassa nābhiyo ca nemiyo ca phalanti akkho bhijjati, evameva kho, mahārāja, sabbasoceyyakiriyaguṇabhārabharitā mahāpathavī dhāretuṃ na visahantī calati kampati pavedhati.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, gaganaṃ anilajalavegasañchāditaṃ ussannajalabhārabharitaṃ ativātena phuṭitattā nadati ravati gaḷagaḷāyati, evameva kho, mahārāja, mahāpathavī rañño vessantarassa dānabalavipulaussannabhārabharitā dhāretuṃ na visahantī calati kampati pavedhati. Na hi, mahārāja, rañño vessantarassa cittaṃ rāgavasena pavattati, na dosavasena pavattati, na mohavasena pavattati, na mānavasena pavattati, na diṭṭhivasena pavattati, na kilesavasena pavattati, na vitakkavasena pavattati, na arativasena pavattati, atha kho dānavasena bahulaṃ pavattati ‘kinti anāgatā yācakā mama santike āgaccheyyuṃ, āgatā ca yācakā yathākāmaṃ labhitvā attamanā bhaveyyu’nti satataṃ samitaṃ dānaṃ pati mānasaṃ ṭhapitaṃ hoti. Rañño, mahārāja, vessantarassa satataṃ samitaṃ dasasu ṭhānesu mānasaṃ ṭhapitaṃ hoti dame same khantiyaṃ saṃvare yame niyame akkodhe avihiṃsāyaṃ sacce soceyye. Rañño, mahārāja, vessantarassa kāmesanā pahīnā, bhavesanā paṭippassaddhā, brahmacariyesanāya yeva ussukkaṃ āpanno, rañño, mahārāja, vessantarassa attarakkhā [pararakkhāya (sī. pī.)] pahīnā, sabbasattarakkhāya ussukkaṃ āpanno ‘kinti ime sattā samaggā assu arogā sadhanā dīghāyukā’ti bahulaṃ yeva mānasaṃ pavattati. Dadamāno ca, mahārāja, vessantaro rājā taṃ dānaṃ na bhavasampattihetu deti, na dhanahetu deti, na paṭidānahetu deti, na upalāpanahetu deti, na āyuhetu deti, na vaṇṇahetu deti, na sukhahetu deti, na balahetu deti, na yasahetu deti, na puttahetu deti, na dhītuhetu deti, atha kho sabbaññutañāṇahetu sabbaññutañāṇaratanassa kāraṇā evarūpe atulavipulānuttare dānavare adāsi, sabbaññutaṃ patto ca imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘‘Jāliṃ kaṇhājinaṃ dhītaṃ, maddideviṃ patibbataṃ;
Cajamāno na cintesiṃ, bodhiyā yeva kāraṇā’ti.

‘‘Vessantaro, mahārāja, rājā akkodhena kodhaṃ jināti, asādhuṃ sādhunā jināti, kadariyaṃ dānena jināti, alikavādinaṃ saccena jināti, sabbaṃ akusalaṃ kusalena jināti. Tassa evaṃ dadamānassa dhammānugatassa dhammasīsakassa [dhammāsīsakassa (ka.)] dānanissandabalava [dānanissandabala (sī. pī.)] vīriyavipulavipphārena heṭṭhā mahāvātā sañcalanti saṇikaṃ saṇikaṃ sakiṃ sakiṃ ākulākulā vāyanti onamanti unnamanti vinamanti, chinnapattapādapā [sīnnappattapādapā (sī.)] papatanti, gumbaṃ gumbaṃ valāhakā gagane sandhāvanti, rajosañcitā vātā dāruṇā honti, gaganaṃ uppīḷitā vātā vāyanti, sahasā dhamadhamāyanti, mahābhīmo saddo niccharati, tesu vātesu kupitesu udakaṃ saṇikaṃ saṇikaṃ calati, udake calite khubbhanti macchakacchapā, yamakayamakā ūmiyo jāyanti, jalacarā sattā tasanti, jalavīci yuganaddho vattati, vīcinādo pavattati, ghorā bubbuḷā [pubbuḷā (ka.)] uṭṭhahanti, pheṇamālā bhavanti, uttarati mahāsamuddo, disāvidisaṃ dhāvati udakaṃ, uddhaṃsotapaṭisotamukhā sandanti saliladhārā, tasanti asurā garuḷā nāgā yakkhā, ubbijjanti ‘kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho, sāgaro viparivattatī’ti, gamanapathamesanti bhītacittā, khubhite luḷite jaladhāre pakampati mahāpathavī sanagā sasāgarā, parivattati sinerugiri kūṭaselasikharo vinamamāno hoti, vimanā honti ahinakulabiḷārakoṭṭhukasūkaramigapakkhino, rudanti yakkhā appesakkhā, hasanti yakkhā mahesakkhā kampamānāya mahāpathaviyā.

‘‘Yathā, mahārāja, mahati mahāpariyoge uddhanagate udakasampuṇṇe ākiṇṇataṇḍule heṭṭhato aggi jalamāno paṭhamaṃ tāva pariyogaṃ santāpeti, pariyogo santatto udakaṃ santāpeti, udakaṃ santattaṃ taṇḍulaṃ santāpeti, taṇḍulaṃ santattaṃ ummujjati nimujjati, bubbuḷakajātaṃ hoti, pheṇamālā uttarati; evameva kho, mahārāja, vessantaro rājā yaṃ loke duccajaṃ, taṃ caji, tassa taṃ duccajaṃ cajantassa dānassa sabhāvanissandena heṭṭhā mahāvātā dhāretuṃ na visahantā parikuppiṃsu [parikampiṃsu (ka.)], mahāvātesu parikupitesu [parikhubbhitesu (syā.)] udakaṃ kampi, udake kampite mahāpathavī kampi, iti tadā mahāvātā ca udakañca mahāpathavī cāti ime tayo ekamanā viya ahesuṃ mahādānanissandena vipulabalavīriyena natthediso, mahārāja, aññassa dānānubhāvo, yathā vessantarassa rañño mahādānānubhāvo. Yathā, mahārāja, mahiyā bahuvidhā maṇayo vijjanti. Seyyathīdaṃ, indanīlo mahānīlo jotiraso veḷuriyo ummāpuppho sirīsapuppho manoharo sūriyakanto candakanto vajiro khajjopanako phussarāgo lohitaṅgo masāragalloti, ete sabbe atikkamma cakkavattimaṇi aggamakkhāyati, cakkavattimaṇi, mahārāja, samantā yojanaṃ obhāseti. Evameva kho, mahārāja, yaṃ kiñci mahiyā dānaṃ vijjati api asadisadānaṃ paramaṃ, taṃ sabbaṃ atikkamma vessantarassa rañño mahādānaṃ aggamakkhāyati, vessantarassa, mahārāja, rañño mahādāne dīyamāne sattakkhattuṃ mahāpathavī kampitā’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante nāgasena, buddhānaṃ, abbhutaṃ, bhante nāgasena, buddhānaṃ, yaṃ tathāgato bodhisatto samāno asamo lokena evaṃkhanti evaṃcitto evaṃadhimutti evaṃadhippāyo, bodhisattānaṃ, bhante nāgasena, parakkamo dakkhāpito, pāramī ca jinānaṃ bhiyyo obhāsitā, cariyaṃ caratopi tāva tathāgatassa sadevake loke seṭṭhabhāvo anudassito. Sādhu, bhante nāgasena, thomitaṃ jinasāsanaṃ, jotitā jinapāramī, chinno titthiyānaṃ vādagaṇṭhi, bhinno parāpavādakumbho [gumbo tayā viddhaṃsito (syā.)], pañho gambhīro uttānīkato, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, sammā laddhaṃ jinaputtānaṃ nibbāhanaṃ [nibbāyanaṃ (ka.)], evametaṃ gaṇivarapavara tathā sampaṭicchāmā’’ti.

Pathavicalanapañho catuttho.

5. Sivirājacakkhudānapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe evaṃ bhaṇatha ‘sivirājena yācakassa cakkhūni dinnāni, andhassa sato puna dibbacakkhūni uppannānī’ti, etampi vacanaṃ sakasaṭaṃ saniggahaṃ sadosaṃ ‘hetusamugghāte ahetusmiṃ avatthusmiṃ natthi dibbacakkhussa uppādo’ti sutte vuttaṃ, yadi, bhante nāgasena, sivirājena yācakassa cakkhūni dinnāni, tena hi ‘puna dibbacakkhūni uppannānī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā; yadi dibbacakkhūni uppannāni, tena hi ‘sivirājena yācakassa cakkhūni dinnānī’ti yaṃ vacanaṃ, tampi micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro veṭhatopi veṭhataro gahanatopi gahanataro, so tavānuppatto, tattha chandamabhijanehi nibbāhanāya paravādānaṃ niggahāyā’’ti.

‘‘Dinnāni, mahārāja, sivirājena yācakassa cakkhūni, tattha mā vimatiṃ uppādehi, puna dibbāni ca cakkhūni uppannāni, tatthāpi mā vimatiṃ janehī’’ti. ‘‘Api nu kho, bhante nāgasena, hetusamugghāte ahetusmiṃ avatthusmiṃ dibbacakkhu uppajjatī’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Kiṃ pana, bhante, ettha kāraṇaṃ, yena kāraṇena hetusamugghāte ahetusmiṃ avatthusmiṃ dibbacakkhu uppajjati, iṅgha tāva kāraṇena maṃ saññāpehī’’ti?

‘‘Kiṃ pana, mahārāja, atthi loke saccaṃ nāma, yena saccavādino saccakiriyaṃ karontī’’ti? ‘‘Āma, bhante, atthi loke saccaṃ nāma, saccena, bhante nāgasena, saccavādino saccakiriyaṃ katvā devaṃ vassāpenti, aggiṃ nibbāpenti, visaṃ paṭihananti, aññampi vividhaṃ kattabbaṃ karontī’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, yujjati sameti sivirājassa saccabalena dibbacakkhūni uppannānīti, saccabalena, mahārāja, avatthusmiṃ dibbacakkhu uppajjati, saccaṃ yeva tattha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāya.

‘‘Yathā, mahārāja, ye keci sattā saccamanugāyanti ‘mahāmegho pavassatū’ti, tesaṃ saha saccamanugītena mahāmegho pavassati, api nu kho, mahārāja, atthi ākāse vassahetu sannicito ‘yena hetunā mahāmegho pavassatī’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, saccaṃ yeva tattha hetu bhavati mahato meghassa pavassanāyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, natthi tassa pakatihetu, saccaṃ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, ye keci sattā saccamanugāyanti ‘jalitapajjalitamahāaggikkhandho paṭinivattatū’ti, tesaṃ saha saccamanugītena jalitapajjalitamahāaggikkhandho khaṇena paṭinivattati. Api nu kho, mahārāja, atthi tasmiṃ jalitapajjalite mahāaggikkhandhe hetu sannicito ‘yena hetunā jalitapajjalitamahāaggikkhandho khaṇena paṭinivattatī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, saccaṃ yeva tattha vatthu hoti tassa jalitapajjalitassa mahāaggikkhandhassa khaṇena paṭinivattanāyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, natthi tassa pakatihetu, saccaṃ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, ye keci sattā saccamanugāyanti ‘visaṃ halāhalaṃ agadaṃ bhavatū’ti. Tesaṃ saha saccamanugītena visaṃ halāhalaṃ khaṇena agadaṃ bhavati, api nu kho, mahārāja, atthi tasmiṃ halāhalavise hetu sannicito ‘yena hetunā visaṃ halāhalaṃ khaṇena agadaṃ bhavatī’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, saccaṃ yeva tattha hetu bhavati visassa halāhalassa khaṇena paṭighātāyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, vinā pakatihetuṃ saccaṃ yevettha vatthu bhavati dibbacakkhussa uppādāyāti.

‘‘Catunnampi, mahārāja, ariyasaccānaṃ paṭivedhāya natthaññaṃ vatthu, saccaṃ vatthuṃ katvā cattāri ariyasaccāni paṭivijjhantīti. Atthi, mahārāja, cīnavisaye cīnarājā, so mahāsamudde kīḷitukāmo [baliṃ kātukāmo (sī. pī.)] catumāse catumāse saccakiriyaṃ katvā saha rathena antomahāsamudde yojanaṃ pavisati, tassa rathasīsassa purato purato mahāvārikkhandho paṭikkamati, nikkhantassa puna ottharati, api nu kho, mahārāja, so mahāsamuddo sadevamanussenapi lokena pakatikāyabalena sakkā paṭikkamāpetu’’nti? ‘‘Atiparittakepi, bhante, taḷāke udakaṃ na sakkā sadevamanussenapi lokena pakatikāyabalena paṭikkamāpetuṃ, kiṃ pana mahāsamudde udaka’’nti? ‘‘Imināpi, mahārāja, kāraṇena saccabalaṃ ñātabbaṃ ‘natthi taṃ ṭhānaṃ, yaṃ saccena na pattabba’nti.

‘‘Nagare, mahārāja, pāṭaliputte asoko dhammarājā sanegamajānapadaamaccabhaṭabalamahāmattehi parivuto gaṅgaṃ nadiṃ [gaṅgānadiṃ (sī.)] navasalilasampuṇṇaṃ samatitthikaṃ sambharitaṃ pañcayojanasatāyāmaṃ yojanaputhulaṃ sandamānaṃ disvā amacce evamāha ‘atthi koci, bhaṇe, samattho, yo imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpetu’nti. Amaccā āhaṃsu ‘dukkaraṃ devā’ti.

‘‘Tasmiṃ yeva gaṅgākūle ṭhitā bandhumatī nāma gaṇikā assosi raññā kira evaṃ vuttaṃ ‘sakkā nu kho imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpetu’nti, sā evamāha ‘ahañhi nagare pāṭaliputte gaṇikā rūpūpajīvinī antimajīvikā, mama tāva rājā saccakiriyaṃ passatū’ti. Atha sā saccakiriyaṃ akāsi, saha tassā saccakiriyāya khaṇena sā mahāgaṅgā gaḷagaḷāyantī paṭisotaṃ sandittha mahato janakāyassa passato.

‘‘Atha rājā gaṅgāya āvaṭṭaūmivegajanitaṃ halāhalasaddaṃ sutvā vimhito acchariyabbhutajāto amacce evamāha ‘kissāyaṃ, bhaṇe, mahāgaṅgā paṭisotaṃ sandatī’ti? ‘Bandhumatī, mahārāja, gaṇikā tava vacanaṃ sutvā saccakiriyaṃ akāsi, tassā saccakiriyāya mahāgaṅgā uddhammukhā sandatī’ti.

‘‘Atha saṃviggahadayo rājā turitaturito sayaṃ gantvā taṃ gaṇikaṃ pucchi ‘saccaṃ kira, je, tayā saccakiriyāya ayaṃ gaṅgā paṭisotaṃ sandāpitā’ti? ‘Āma devā’ti. Rājā āha ‘kiṃ te tattha balaṃ atthi, ko vā te vacanaṃ ādiyati anummatto, kena tvaṃ balena imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpesī’ti? Sā āha ‘saccabalenāhaṃ, mahārāja, imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpesi’nti. Rājā āha ‘kiṃ te saccabalaṃ atthi coriyā dhuttiyā asatiyā chinnikāya pāpiyā bhinnasīlāya [pāpikāya bhinnasīmāya (sī.)] hiriatikkantikāya andhajanapalobhikāyā’ti. ‘Saccaṃ, mahārāja, tādisikā ahaṃ, tādisikāyapi me, mahārāja, saccakiriyā atthi, yāyāhaṃ icchamānā sadevakampi lokaṃ parivatteyya’nti. Rājā āha ‘katamā pana sā hoti saccakiriyā, iṅgha maṃ sāvehī’ti. ‘Yo me, mahārāja, dhanaṃ deti khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā añño vā koci, tesaṃ samakaṃ yeva upaṭṭhahāmi, ‘‘khattiyo’’ti viseso natthi, ‘‘suddo’’ti atimaññanā [atimaññamāno (ka.)] natthi, anunayappaṭighavippamuttā dhanassāmikaṃ paricarāmi, esā me deva saccakiriyā, yāyāhaṃ imaṃ mahāgaṅgaṃ paṭisotaṃ sandāpesi’nti.

‘‘Itipi, mahārāja, sacce ṭhitā na kiñci atthaṃ na vindanti. Dinnāni ca, mahārāja, sivirājena yācakassa cakkhūni, dibbacakkhūni ca uppannāni, tañca saccakiriyāya. Yaṃ pana sutte vuttaṃ ‘maṃsacakkhusmiṃ naṭṭhe ahetusmiṃ avatthusmiṃ natthi dibbacakkhussa uppādo’ti. Taṃ bhāvanāmayaṃ cakkhuṃ sandhāya vuttaṃ, evametaṃ, mahārāja, dhārehī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭhito pañho, suniddiṭṭho niggaho, sumadditā paravādā, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Sivirājacakkhudānapañho pañcamo.

6. Gabbhāvakkantipañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘tiṇṇaṃ kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassa avakkanti [gabbhassāvakkanti (ma. ni. 1.408)] hoti, idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti, imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī’ti, asesavacanametaṃ, nissesavacanametaṃ, nippariyāyavacanametaṃ, arahassavacanametaṃ, sadevamanussānaṃ majjhe nisīditvā bhaṇitaṃ, ayañca dvinnaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti dissati, dukūlena tāpasena pārikāya tāpasiyā utunikāle dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhi parāmaṭṭhā, tassa tena nābhiparāmasanena sāmakumāro nibbatto. Mātaṅgenāpi isinā brāhmaṇakaññāya utunikāle dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhi parāmaṭṭhā, tassa tena nābhiparāmasanena maṇḍabyo nāma māṇavako nibbattoti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘tiṇṇaṃ kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassa avakkanti hotī’ti.

Tena hi sāmo ca kumāro maṇḍabyo ca māṇavako ubhopi te nābhiparāmasanena nibbattāti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi, bhante, tathāgatena bhaṇitaṃ 'sāmo ca kumāro maṇḍabyo ca māṇavako nābhiparāmasanena nibbattā''ti, tena hi 'tiṇṇaṃ kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassa avakkanti hotī'ti yaṃ vacanaṃ, tampi micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sugambhīro sunipuṇo visayo buddhimantānaṃ, so tavānuppatto, chinda vimatipathaṃ, dhārehi ñāṇavarappajjota''nti.

''Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā 'tiṇṇaṃ kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassa avakkanti hoti, idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti, evaṃ tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī'ti. Bhaṇitañca 'sāmo ca kumāro maṇḍabyo ca māṇavako nābhiparāmasanena nibbattā''ti. ''Tena hi, bhante nāgasena, yena kāraṇena pañho suvinicchito hoti, tena kāraṇena maṃ saññāpehī''ti.

''Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, saṃkicco ca kumāro isisiṅgo ca tāpaso thero ca kumārakassapo 'iminā nāma te nibbattā''ti? ''Āma, bhante, suyyati, abbhuggatā tesaṃ jāti, dve migadhenuyo tāva utunikāle dvinnaṃ tāpasānaṃ passāvaṭṭhānaṃ āgantvā sasambhavaṃ passāvaṃ piviṃsu, tena passāvasambhavena saṃkicco ca kumāro isisiṅgo ca tāpaso nibbattā. Therassa udāyissa bhikkhunupassayaṃ upagatassa rattacittena bhikkhuniyā aṅgajātaṃ upanijjhāyantassa sambhavaṃ kāsāve mucci. Atha kho āyasmā udāyi taṃ bhikkhuniṃ etadavoca 'gaccha bhagini, udakaṃ āhara antaravāsakaṃ dhovissāmī'ti. 'Āharayya ahameva dhovissāmī'ti. Tato sā bhikkhunī utunisamaye taṃ sambhavaṃ ekadesaṃ mukhena aggahesi, ekadesaṃ aṅgajāte pakkhipi, tena thero kumārakassapo nibbattoti etaṃ jano āhā''ti.

''Api nu kho tvaṃ, mahārāja, saddahasi taṃ vacana''nti? ''Āma bhante, balavaṃ tattha mayaṃ kāraṇaṃ upalabhāma, yena mayaṃ kāraṇena saddahāma 'iminā kāraṇena nibbattā''ti. ''Kiṃ panettha, mahārāja, kāraṇa''nti? ''Suparikammakate, bhante, kalale bījaṃ nipatitvā khippaṃ saṃviruhatī''ti. ''Āma mahārājā''ti. ''Evameva kho, bhante, sā bhikkhunī utunī samānā saṇṭhite kalale ruhire pacchinnavege ṭhitāya dhātuyā taṃ sambhavaṃ gahetvā tasmiṃ kalale pakkhipi, tena tassā gabbho saṇṭhāsi, evaṃ tattha kāraṇaṃ paccema tesaṃ nibbattiyā''ti. ''Evametaṃ, mahārāja, tathā sampaṭicchāmi, yonippavesena gabbho sambhavatīti. Sampaṭicchasi pana, tvaṃ mahārāja, therassa kumārakassapassa gabbhāvakkamana''nti? ''Āma bhante''ti. ''Sādhu, mahārāja, paccāgatosi mama visayaṃ, ekavidhenapi gabbhāvakkantiṃ kathayanto mamānubalaṃ bhavissasi, atha yā pana tā dve migadhenuyo passāvaṃ pivitvā gabbhaṃ paṭilabhiṃsu, tāsaṃ tvaṃ saddahasi gabbhassāvakkamana''nti? ''Āma, bhante, yaṃ kiñci bhuttaṃ pītaṃ khāyitaṃ lehitaṃ, sabbaṃ taṃ kalalaṃ osarati, ṭhānagataṃ vuḍḍhimāpajjati. Yathā, bhante nāgasena, yā kāci saritā nāma, sabbā tā mahāsamuddaṃ osaranti, ṭhānagatā vuḍḍhimāpajjanti. Evameva kho, bhante nāgasena, yaṃ kiñci bhuttaṃ pītaṃ khāyitaṃ lehitaṃ, sabbaṃ taṃ kalalaṃ osarati, ṭhānagataṃ vuḍḍhimāpajjati, tenāhaṃ kāraṇena saddahāmi mukhagatenapi gabbhassa avakkanti hotī''ti. ''Sādhu, mahārāja, gāḷhataraṃ upagatosi mama visayaṃ, mukhapānenapi dvayasannipāto bhavati. Saṃkiccassa ca, mahārāja, kumārassa isisiṅgassa ca tāpasassa therassa ca kumārakassapassa gabbhāvakkamanaṃ sampaṭicchasī''ti? ''Āma, bhante, sannipāto osaratī''ti.

''Sāmopi, mahārāja, kumāro maṇḍabyopi māṇavako tīsu sannipātesu antogadhā, ekarasā yeva purimena, tattha kāraṇaṃ vakkhāmi. Dukūlo ca, mahārāja, tāpaso pārikā ca tāpasī ubhopi te araññavāsā ahesuṃ pavivekādhimuttā uttamatthagavesakā, tapatejena yāva brahmalokaṃ santāpesuṃ. Tesaṃ tadā sakko devānamindo sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhānaṃ āgacchati. So tesaṃ garukatamettatāya upadhārento addasa anāgatamaddhāne dvinnampi tesaṃ cakkhūnaṃ antaradhānaṃ, disvā te evamāha 'ekaṃ me, bhonto, vacanaṃ karotha, sādhu ekaṃ puttaṃ janeyyātha, so tumhākaṃ upaṭṭhāko bhavissati ālambano cā'ti. 'Alaṃ, kosiya, mā evaṃ bhaṇī'ti. Te tassa taṃ vacanaṃ na sampaṭicchiṃsu. Anukampako atthakāmo sakko devānamindo dutiyampi…pe… tatiyampi te evamāha 'ekaṃ me, bhonto, vacanaṃ karotha, sādhu ekaṃ puttaṃ janeyyātha, so tumhākaṃ upaṭṭhāko bhavissati ālambano cā'ti. Tatiyampi te āhaṃsu 'alaṃ, kosiya, mā tvaṃ kho amhe anatthe niyojehi, kadāyaṃ kāyo na bhijjissati, bhijjatu ayaṃ kāyo bhedanadhammo, bhijjantiyāpi dharaṇiyā patantepi selasikhare phalantepi ākāse patantepi candimasūriye neva mayaṃ lokadhammehi missayissāma, mā tvaṃ amhākaṃ sammukhabhāvaṃ upagaccha, upagatassa te eso vissāso, anatthacaro tvaṃ maññe'ti.

Tato sakko devānamindo tesaṃ manaṃ alabhamāno garukato pañjaliko puna yāci 'yadi me vacanaṃ na ussahatha kātuṃ, yadā tāpasī utunī hoti pupphavatī, tadā tvaṃ, bhante, dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhiṃ parāmaseyyāsi, tena sā gabbhaṃ lacchati, sannipāto yevesa gabbhāvakkantiyā'ti. 'Sakkomahaṃ, kosiya, taṃ vacanaṃ kātuṃ, na tāvatakena amhākaṃ tapo bhijjati, hotū'ti sampaṭicchiṃsu. Tāya ca pana velāya devabhavane atthi devaputto ussannakusalamūlo khīṇāyuko āyukkhayappatto yadicchakaṃ samattho okkamituṃ api cakkavattikulepi. Atha sakko devānamindo taṃ devaputtaṃ upasaṅkamitvā evamāha 'ehi kho, mārisa, supabhāto te divaso, atthasiddhi upagatā, yamahaṃ te upaṭṭhānamāgamiṃ, ramaṇīye te okāse vāso bhavissati, patirūpe kule paṭisandhi bhavissati, sundarehi mātāpitūhi vaḍḍhetabbo, ehi me vacanaṃ karohī'ti yāci. Dutiyampi…pe… tatiyampi yāci sirasi pañjalikato.

Tato so devaputto evamāha 'katamaṃ taṃ, mārisa, kulaṃ, yaṃ tvaṃ abhikkhaṇaṃ kittayasi punappuna'nti. 'Dukūlo ca tāpaso pārikā ca tāpasī'ti. So tassa vacanaṃ sutvā tuṭṭho sampaṭicchi 'sādhu, mārisa, yo tava chando, so hotu, ākaṅkhamāno ahaṃ, mārisa, patthite kule uppajjeyyaṃ, kimhi kule uppajjāmi aṇḍaje vā jalābuje vā saṃsedaje vā opapātike vā'ti? 'Jalābujāya, mārisa, yoniyā uppajjāhī'ti. Atha sakko devānamindo uppattidivasaṃ vigaṇetvā dukūlassa tāpasassa ārocesi 'asukasmiṃ nāma divase tāpasī utunī bhavissati pupphavatī, tadā tvaṃ, bhante, dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena nābhiṃ parāmaseyyāsī'ti. Tasmiṃ, mahārāja, divase tāpasī ca utunī pupphavatī ahosi, devaputto ca tatthūpago paccupaṭṭhito ahosi, tāpaso ca dakkhiṇena hatthaṅguṭṭhena tāpasiyā nābhiṃ parāmasi, iti te tayo sannipātā ahesuṃ, nābhiparāmasanena tāpasiyā rāgo udapādi, so panassā rāgo nābhiparāmasanaṃ paṭicca mā tvaṃ sannipātaṃ ajjhācārameva maññi, ūhasanampi [hasanampi (ka.)] sannipāto, ullapanampi sannipāto, upanijjhāyanampi sannipāto, pubbabhāgabhāvato rāgassa uppādāya āmasanena sannipāto jāyati, sannipātā okkamanaṃ hotīti.

''Anajjhācārepi, mahārāja, parāmasanena gabbhāvakkanti hoti. Yathā, mahārāja, aggi jalamāno aparāmasanopi upagatassa sītaṃ byapahanti, evameva kho, mahārāja, anajjhācārepi parāmasanena gabbhāvakkanti hoti.

''Catunnaṃ, mahārāja, vasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti kammavasena yonivasena kulavasena āyācanavasena, api ca sabbepete sattā kammasambhavā kammasamuṭṭhānā.

''Kathaṃ, mahārāja, kammavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti? Ussannakusalamūlā, mahārāja, sattā yadicchakaṃ uppajjanti khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā devesu vā aṇḍajāya vā yoniyā jalābujāya vā yoniyā saṃsedajāya vā yoniyā opapātikāya vā yoniyā. Yathā, mahārāja, puriso aḍḍho mahaddhano mahābhogo pahūtajātarūparajato pahūtavittūpakaraṇo pahūtadhanadhañño pahūtañātipakkho dāsiṃ vā dāsaṃ vā khettaṃ vā vatthuṃ vā gāmaṃ vā nigamaṃ vā janapadaṃ vā yaṃ kiñci manasā abhipatthitaṃ, yadicchakaṃ dviguṇatiguṇampi dhanaṃ datvā kiṇāti, evameva kho, mahārāja, ussannakusalamūlā sattā yadicchakaṃ uppajjanti khattiyamahāsālakule vā brāhmaṇamahāsālakule vā gahapatimahāsālakule vā devesu vā aṇḍajāya vā yoniyā jalābujāya vā yoniyā saṃsedajaya vā yoniyā opapātikāya vā yoniyā. Evaṃ kammavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti.

''Kathaṃ yonivasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti? Kukkuṭānaṃ, mahārāja, vātena gabbhāvakkanti hoti. Balākānaṃ meghasaddena gabbhāvakkanti hoti. Sabbepi devā agabbhaseyyakā sattā yeva, tesaṃ nānāvaṇṇena gabbhāvakkanti hoti. Yathā, mahārāja, manussā nānāvaṇṇena mahiyā caranti, keci purato paṭicchādenti, keci pacchato paṭicchādenti, keci naggā honti, keci bhaṇḍū honti setapaṭadharā, keci moḷibaddhā honti, keci bhaṇḍū kāsāvavasanā honti, keci kāsāvavasanā moḷibaddhā honti, keci jaṭino vākacīradharā [vākacīrā (ka.)] honti, keci cammavasanā honti, keci rasmiyo nivāsenti, sabbepete manussā nānāvaṇṇena mahiyā caranti, evameva kho, mahārāja, sattā yeva te sabbe, tesaṃ nānāvaṇṇena gabbhāvakkanti hoti. Evaṃ yonivasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti.

''Kathaṃ kulavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti? Kulaṃ nāma, mahārāja, cattāri kulāni aṇḍajaṃ jalābujaṃ saṃsedajaṃ opapātikaṃ. Yadi tattha gandhabbo yato kutoci āgantvā aṇḍaje kule uppajjati, so tattha aṇḍajo hoti…pe… jalābuje kule…pe… saṃsedaje kule…pe… opapātike kule uppajjati, so tattha opapātiko hoti. Tesu tesu kulesu tādisā yeva sattā sambhavanti. Yathā, mahārāja, himavati nerupabbataṃ ye keci migapakkhino upenti, sabbe te sakavaṇṇaṃ vijahitvā suvaṇṇavaṇṇā honti, evameva kho, mahārāja, yo koci gandhabbo yato kutoci āgantvā aṇḍajaṃ yoniṃ upagantvā sabhāvavaṇṇaṃ vijahitvā aṇḍajo hoti…pe… jalābujaṃ…pe… saṃsedajaṃ…pe… opapātikaṃ yoniṃ upagantvā sabhāvavaṇṇaṃ vijahitvā opapātiko hoti, evaṃ kulavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti.

‘‘Kathaṃ āyācanavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti? Idha, mahārāja, kulaṃ hoti aputtakaṃ bahusāpateyyaṃ saddhaṃ pasannaṃ sīlavantaṃ kalyāṇadhammaṃ tapanissitaṃ, devaputto ca ussannakusalamūlo cavanadhammo hoti. Atha sakko devānamindo tassa kulassa anukampāya taṃ devaputtaṃ āyācati ‘paṇidhehi, mārisa, asukassa kulassa mahesiyā kucchi’nti. So tassa āyācanahetu taṃ kulaṃ paṇidheti. Yathā, mahārāja, manussā puññakāmā samaṇaṃ manobhāvanīyaṃ āyācitvā gehaṃ upanenti, ayaṃ upagantvā sabbassa kulassa sukhāvaho bhavissatīti. Evameva kho, mahārāja, sakko devānamindo taṃ devaputtaṃ āyācitvā taṃ kulaṃ upaneti. Evaṃ āyācanavasena sattānaṃ gabbhāvakkanti hoti.

‘‘Sāmo, mahārāja, kumāro sakkena devānamindena āyācito pārikāya tāpasiyā kucchiṃ okkanto. Sāmo, mahārāja, kumāro katapuñño, mātāpitaro sīlavanto kalyāṇadhammā, āyācako sakko, tiṇṇaṃ cetopaṇidhiyā sāmo kumāro nibbatto. Idha, mahārāja, nayakusalo puriso sukaṭṭhe anūpakhette bījaṃ ropeyya, api nu tassa bījassa antarāyaṃ vivajjentassa vuḍḍhiyā koci antarāyo bhaveyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, nirupaghātaṃ bījaṃ khippaṃ saṃviruheyyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sāmo kumāro mutto uppannantarāyehi tiṇṇaṃ cetopaṇidhiyā nibbatto.

‘‘Api nu kho, mahārāja, sutapubbaṃ tayā isīnaṃ manopadosena iddho phīto mahājanapado sajano samucchinno’’ti? ‘‘Āma, bhante, suyyati. Mahiyā daṇḍakāraññaṃ [daṇḍakīraññaṃ (ma. ni. 2.65)] majjhāraññaṃ kāliṅgāraññaṃ mātaṅgāraññaṃ, sabbaṃ taṃ araññaṃ araññabhūtaṃ, sabbepete janapadā isīnaṃ manopadosena khayaṃ gatā’’ti. ‘‘Yadi, mahārāja, tesaṃ manopadosena susamiddhā janapadā ucchijjanti, api nu kho tesaṃ manopasādena kiñci nibbatteyyā’’ti? ‘‘Āma bhante’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, sāmo kumāro tiṇṇaṃ balavantānaṃ cetopasādena nibbatto isinimmito devanimmito puññanimmitoti. Evametaṃ, mahārāja, dhārehi.

‘‘Tayome, mahārāja, devaputtā sakkena devānamindena āyācitā kulaṃ uppannā. Katame tayo? Sāmo kumāro mahāpanādo kusarājā, tayopete bodhisattā’’ti. ‘‘Suniddiṭṭhā, bhante nāgasena, gabbhāvakkanti, sukathitaṃ kāraṇaṃ, andhakāro āloko kato, jaṭā vijaṭitā, nicchuddhā paravādā, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Gabbhāvakkantipañho chaṭṭho.

7. Saddhammantaradhānapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni [vassasahassāni (sī.) passa a. ni. 8.51] saddhammo ṭhassatī’ti. Puna ca parinibbānasamaye subhaddena paribbājakena pañhaṃ puṭṭhena bhagavatā bhaṇitaṃ ‘ime ca, subhadda [dī. ni. 2.214 passitabbaṃ], bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti, asesavacanametaṃ, nissesavacanametaṃ, nippariyāyavacanametaṃ. Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena bhaṇitaṃ ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti, tena hi ‘asuñño loko arahantehi assā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘asuñño loko arahantehi assā’ti, tena hi ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gahanatopi gahanataro balavatopi balavataro gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro, so tavānuppatto, tattha te ñāṇabalavipphāraṃ dassehi makaro viya sāgarabbhantaragato’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti. Parinibbānasamaye ca subhaddassa paribbājakassa bhaṇitaṃ ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti. Tañca pana, mahārāja, bhagavato vacanaṃ nānatthañceva hoti nānābyañjanañca, ayaṃ sāsanaparicchedo, ayaṃ paṭipatti paridīpanāti dūraṃ vivajjitā te ubho aññamaññaṃ. Yathā, mahārāja, nabhaṃ pathavito dūraṃ vivajjitaṃ, nirayaṃ saggato dūraṃ vivajjitaṃ, kusalaṃ akusalato dūraṃ vivajjitaṃ, sukhaṃ dukkhato dūraṃ vivajjitaṃ. Evameva kho, mahārāja, te ubho aññamaññaṃ dūraṃ vivajjitā.

‘‘Api ca, mahārāja, mā te pucchā moghā assa [assu (sī. syā.)], rasato te saṃsanditvā kathayissāmi ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti yaṃ bhagavā āha, taṃ khayaṃ paridīpayanto sesakaṃ paricchindi, vassasahassaṃ, ānanda, saddhammo tiṭṭheyya, sace bhikkhuniyo na pabbājeyyuṃ. Pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatīti. Api nu kho, mahārāja, bhagavā evaṃ vadanto saddhammassa antaradhānaṃ vā vadeti abhisamayaṃ vā paṭikkosatī’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Naṭṭhaṃ, mahārāja, parikittayanto sesakaṃ paridīpayanto paricchindi. Yathā, mahārāja, puriso naṭṭhāyiko sabbasesakaṃ gahetvā janassa paridīpeyya ‘ettakaṃ me bhaṇḍaṃ naṭṭhaṃ, idaṃ sesaka’nti. Evameva kho, mahārāja, bhagavā naṭṭhaṃ paridīpayanto sesakaṃ devamanussānaṃ kathesi ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti. Yaṃ pana, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘pañceva dāni, ānanda, vassasatāni saddhammo ṭhassatī’ti, sāsanaparicchedo eso.

‘‘Yaṃ pana parinibbānasamaye subhaddassa paribbājakassa samaṇe parikittayanto āha ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti, paṭipattiparidīpanā esā, tvaṃ pana taṃ paricchedañca paridīpanañca ekarasaṃ karosi. Yadi pana te chando, ekarasaṃ katvā kathayissāmi, sādhukaṃ suṇohi manasikarohi avikkhittamānaso [avicalamānaso (sī.) avimānaso (pī. ka.)].

‘‘Idha, mahārāja, taḷāko bhaveyya navasalilasampuṇṇo sammukhamuttariyamāno paricchinno parivaṭumakato, apariyādiṇṇe yeva tasmiṃ taḷāke udakūpari mahāmegho aparāparaṃ anuppabandho abhivasseyya, api nu kho, mahārāja, tasmiṃ taḷāke udakaṃ parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyyā’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇena mahārājā’’ti? ‘‘Meghassa, bhante, anuppabandhatāyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, jinasāsanavarasaddhammataḷāko ācārasīlaguṇavattapaṭipattivimalanavasalilasampuṇṇo uttariyamāno bhavaggamabhibhavitvā ṭhito. Yadi tattha buddhaputtā ācārasīlaguṇavattapaṭipattimeghavassaṃ aparāparaṃ anuppabandhāpeyyuṃ abhivassāpeyyuṃ. Evamidaṃ jinasāsanavarasaddhammataḷāko ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya, arahantehi loko asuñño bhaveyya, imamatthaṃ bhagavatā sandhāya bhāsitaṃ ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti.

‘‘Idha pana, mahārāja, mahati mahāaggikkhandhe jalamāne aparāparaṃ sukkhatiṇakaṭṭhagomayāni upasaṃhareyyuṃ, api nu kho so, mahārāja, aggikkhandho nibbāyeyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, bhiyyo bhiyyo so aggikkhandho jaleyya, bhiyyo bhiyyo pabhāseyyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, dasasahassiyā [dasasahassimhi (bahūsu)] lokadhātuyā jinasāsanavarampi ācārasīlaguṇavattapaṭipattiyā jalati pabhāsati. Yadi pana, mahārāja, taduttariṃ buddhaputtā pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatā satatamappamattā padaheyyuṃ, tīsu sikkhāsu chandajātā sikkheyyuṃ, cārittañca sīlaṃ samattaṃ paripūreyyuṃ, evamidaṃ jinasāsanavaraṃ bhiyyo bhiyyo ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya, asuñño loko arahantehi assāti imamatthaṃ bhagavatā sandhāya bhāsitaṃ ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti.

‘‘Idha pana, mahārāja, siniddhasamasumajjitasappabhāsavimalādāsaṃ [sappabhaṃ suvimalādāsaṃ (sī.)] saṇhasukhumagerukacuṇṇena aparāparaṃ majjeyyuṃ, api nu kho, mahārāja, tasmiṃ ādāse malakaddamarajojallaṃ jāyeyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, aññadatthu vimalataraṃ yeva bhaveyyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, jinasāsanavaraṃ pakatinimmalaṃ byapagatakilesamalarajojallaṃ, yadi taṃ buddhaputtā ācārasīlaguṇavattapaṭipattisallekhadhutaguṇena jinasāsanavaraṃ sallakkheyyuṃ [sallikkheyyuṃ (sī. pī.)], evamidaṃ jinasāsanavaraṃ ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭheyya, asuñño ca loko arahantehi assāti imamatthaṃ bhagavatā sandhāya bhāsitaṃ ‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’ti. Paṭipattimūlakaṃ, mahārāja, satthusāsanaṃ paṭipattikāraṇaṃ paṭipattiyā anantarahitāya tiṭṭhatī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, ‘saddhammantaradhāna’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ saddhammantaradhāna’’nti? ‘‘Tīṇimāni, mahārāja, sāsanantaradhānāni. Katamāni tīṇi? Adhigamantaradhānaṃ paṭipattantaradhānaṃ liṅgantaradhānaṃ, adhigame, mahārāja, antarahite suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti, paṭipattiyā antarahitāya sikkhāpadapaññatti antaradhāyati, liṅgaṃyeva tiṭṭhati, liṅge antarahite paveṇupacchedo hoti, imāni kho, mahārāja, tīṇi antaradhānānī’’ti.

‘‘Suviññāpito, bhante nāgasena, pañho, gambhīro uttānīkato, gaṇṭhi bhinno, naṭṭhā paravādā bhaggā nippabhā katā, tvaṃ gaṇivaravasabhamāsajjāti.

Saddhammantaradhānapañho sattamo.

8. Akusalacchedanapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, tathāgato sabbaṃ akusalaṃ jhāpetvā sabbaññutaṃ patto, udāhu sāvasese akusale sabbaññutaṃ patto’’ti? ‘‘Sabbaṃ, mahārāja, akusalaṃ jhāpetvā bhagavā sabbaññutaṃ patto, natthi bhagavato sesekaṃ akusala’’nti.

‘‘Kiṃ pana, bhante, dukkhā vedanā tathāgatassa kāye uppannapubbā’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, rājagahe bhagavato pādo sakalikāya [sakkhalikāya (syā. ka.)] khato, lohitapakkhandikābādho uppanno, kāye abhisanne jīvakena vireko kārito, vātābādhe uppanne upaṭṭhākena therena uṇhodakaṃ pariyiṭṭha’’nti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, tathāgato sabbaṃ akusalaṃ jhāpetvā sabbaññutaṃ patto, tena hi bhagavato pādo sakalikāya khato, lohitapakkhandikā ca ābādho uppannoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatassa pādo sakalikāya khato, lohitapakkhandikā ca ābādho uppanno, tena hi tathāgato sabbaṃ akusalaṃ jhāpetvā sabbaññutaṃ pattoti tampi vacanaṃ micchā. Natthi, bhante, vinā kammena vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ vedayitaṃ kammamūlakaṃ, taṃ kammeneva vedayati, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti [nibbāyitabboti (ka.)].

‘‘Na hi, mahārāja, sabbaṃ taṃ vedayitaṃ kammamūlakaṃ. Aṭṭhahi, mahārāja, kāraṇehi vedayitāni uppajjanti, yehi kāraṇehi puthū sattā vedanā vediyanti. Katamehi aṭṭhahi? Vātasamuṭṭhānānipi kho, mahārāja, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti, pittasamuṭṭhānānipi kho, mahārāja…pe… semhasamuṭṭhānānipi kho, mahārāja…pe… sannipātikānipi kho, mahārāja…pe… utupariṇāmajānipi kho, mahārāja…pe… visamaparihārajānipi kho, mahārāja…pe… opakkamikānipi kho, mahārāja…pe… kammavipākajānipi kho, mahārāja, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Imehi kho, mahārāja, aṭṭhahi kāraṇehi puthū sattā vedanā vedayanti. Tattha ye te puggalā ‘satte kammaṃ vibādhatī’ti vadeyyuṃ, te ime puggalā sattakāraṇaṃ paṭibāhanti. Tesaṃ taṃ vacanaṃ micchā’’ti. ‘‘Bhante nāgasena, yañca vātikaṃ yañca pittikaṃ yañca semhikaṃ yañca sannipātikaṃ yañca utupariṇāmajaṃ yañca visamaparihārajaṃ yañca opakkamikaṃ, sabbete kammasamuṭṭhānā yeva, kammeneva te sabbe sambhavantī’’ti.

‘‘Yadi, mahārāja, tepi sabbe kammasamuṭṭhānāva ābādhā bhaveyyuṃ, na tesaṃ koṭṭhāsato lakkhaṇāni bhaveyyuṃ. Vāto kho, mahārāja, kuppamāno dasavidhena kuppati sītena uṇhena jighacchāya vipāsāya atibhuttena ṭhānena padhānena ādhāvanena upakkamena kammavipākena. Tatra ye te nava vidhā, na te atīte, na anāgate, vattamānake bhave uppajjanti, tasmā na vattabbā ‘kammasambhavā sabbā vedanā’ti. Pittaṃ, mahārāja, kuppamānaṃ tividhena kuppati sītena uṇhena visamabhojanena. Semhaṃ, mahārāja, kuppamānaṃ tividhena kuppati sītena uṇhena annapānena. Yo ca, mahārāja, vāto yañca pittaṃ yañca semhaṃ, tehi tehi kopehi kuppitvā missī hutvā sakaṃ sakaṃ vedanaṃ ākaḍḍhati. Utupariṇāmajā, mahārāja, vedanā utupariyāmena uppajjati. Visamaparihārajā vedanā visamaparihārena uppajjati. Opakkamikā, mahārāja, vedanā atthi kiriyā, atthi kammavipākā, kammavipākajā vedanā pubbe katena kammena uppajjati. Iti kho, mahārāja, appaṃ kammavipākajaṃ, bahutaraṃ avasesaṃ. Tattha bālā ‘sabbaṃ kammavipākajaṃ yevā’ti atidhāvanti. Taṃ kammaṃ na sakkā vinā buddhañāṇena vavatthānaṃ kātuṃ.

‘‘Yaṃ pana, mahārāja, bhagavato pādo sakalikāya khato, taṃ vedayitaṃ neva vātasamuṭṭhānaṃ, na pittasamuṭṭhānaṃ, na semhasamuṭṭhānaṃ, na sannipātikaṃ, na utupariṇāmajaṃ, na visamaparihārajaṃ, na kammavipākajaṃ, opakkamikaṃ yeva. Devadatto hi, mahārāja, bahūni jātisatasahassāni tathāgate āghātaṃ bandhi, so tena āghātena mahatiṃ garuṃ silaṃ gahetvā ‘matthake pātessāmī’ti muñci, athaññe dve selā āgantvā taṃ silaṃ tathāgataṃ asampattaṃ yeva sampaṭicchiṃsu, tāsaṃ pahārena papaṭikā bhijjitvā bhagavato pāde patitvā ruhiraṃ [nipatitvā rudhiraṃ (syā.)] uppādesi, kammavipākato vā, mahārāja, bhagavato esā vedanā nibbattā kiriyato vā, tatuddhaṃ natthaññā vedanā.

‘‘Yathā, mahārāja, khettaduṭṭhatāya vā bījaṃ na sambhavati bījaduṭṭhatāya vā. Evameva kho, mahārāja, kammavipākato vā bhagavato esā vedanā nibbattā kiriyato vā, tatuddhaṃ natthaññā vedanā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, koṭṭhaduṭṭhatāya vā bhojanaṃ visamaṃ pariṇamati āhāraduṭṭhatāya vā, evameva kho, mahārāja, kammavipākato vā bhagavato esā vedanā nibbattā kiriyato vā, tatuddhaṃ natthaññā vedanā. Api ca, mahārāja, natthi bhagavato kammavipākajā vedanā, natthi visamaparihārajā vedanā, avasesehi samuṭṭhānehi bhagavato vedanā uppajjati, tāya ca pana vedanāya na sakkā bhagavantaṃ jīvitā voropetuṃ.

‘‘Nipatanti, mahārāja, imasmiṃ cātumahābhūtike [cātummahābhūtike (sī.)] kāye iṭṭhāniṭṭhā subhāsubhavedanā. Idha, mahārāja, ākāse khitto leḍḍu mahāpathaviyā nipatati, api nu kho so, mahārāja, leḍḍu pubbe katena mahāpathaviyā nipatī''ti? ''Na hi, bhante, natthi so, bhante, hetu mahāpathaviyā, yena hetunā mahāpathavī kusalākusalavipākaṃ paṭisaṃvedeyya, paccuppannena, bhante, akammakena hetunā so leḍḍu mahāpathaviyaṃ nipatati. Yathā, mahārāja, mahāpathavī, evaṃ tathāgato daṭṭhabbo. Yathā leḍḍu pubbe akatena mahāpathaviyaṃ nipatati, evameva kho, mahārāja, tathāgatassa pubbe akatena sā sakalikāpāde nipatitā.

''Idha pana, mahārāja, manussā mahāpathaviṃ bhindanti ca khaṇanti ca, api nu kho, mahārāja, te manussā pubbe katena mahāpathaviṃ bhindanti ca khaṇanti cā''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Evameva kho, mahārāja, yā sā sakalikā bhagavato pāde nipatitā, na sā sakalikā pubbe katena bhagavato pāde nipatitā. Yopi, mahārāja, bhagavato lohitapakkhandikābādho uppanno, sopi ābādho na pubbe katena uppanno, sannipātikeneva uppanno, ye keci, mahārāja, bhagavato kāyikā ābādhā uppannā, na te kammābhinibbattā, channaṃ etesaṃ samuṭṭhānānaṃ aññatarato nibbattā.

''Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavaralañchake moḷiyasīvake [moliyasivake (syā. ka.) saṃ. ni. 4.269 passitabbaṃ] veyyākaraṇe –

'''Pittasamuṭṭhānānipi kho, sīvaka, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Sāmampi kho etaṃ, sīvaka, veditabbaṃ, yathā pittasamuṭṭhānānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Lokassapi kho etaṃ, sīvaka, saccasammataṃ, yathā pittasamuṭṭhānānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Tatra, sīvaka, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino ''yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbe katahetū''ti. Yañca sāmaṃ ñātaṃ, tañca atidhāvanti, yañca loke saccasammataṃ, tañca atidhāvanti. Tasmā tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ micchāti vadāmi.

'''Semhasamuṭṭhānānipi kho, sīvaka, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Vātasamuṭṭhānānipi kho, sīvaka…pe… sannipātikānipi kho, sīvaka…pe… utupariṇāmajānipi kho, sīvaka…pe… visamaparihārajānipi kho, sīvaka…pe… opakkamikānipi kho, sīvaka…pe… kammavipākajānipi kho, sīvaka, idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Sāmampi kho etaṃ, sīvaka, veditabbaṃ, yathā kammavipākajānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Lokassapi kho etaṃ, sīvaka, saccasammataṃ, yathā kammavipākajānipi idhekaccāni vedayitāni uppajjanti. Tatra, sīvaka, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino ''yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, sabbaṃ taṃ pubbe katahetū''ti. Yañca sāmaṃ ñātaṃ, tañca atidhāvanti, yañca loke saccasammataṃ, tañca atidhāvanti. Tasmā tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ micchāti vadāmī'''ti.

''Itipi, mahārāja, na sabbā vedanā kammavipākajā, sabbaṃ, mahārāja, akusalaṃ jhāpetvā bhagavā sabbaññutaṃ pattoti evametaṃ dhārehī''ti. ''Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Akusalacchedanapañho aṭṭhamo.

9. Uttarikaraṇīyapañho

9. ''Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha 'yaṃ kiñci karaṇīyaṃ tathāgatassa, sabbaṃ taṃ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitaṃ, natthi tathāgatassa uttariṃ karaṇīyaṃ, katassa vā paticayo'ti, idañca temāsaṃ paṭisallānaṃ dissati. Yadi, bhante nāgasena, yaṃ kiñci karaṇīyaṃ tathāgatassa, sabbaṃ taṃ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitaṃ, natthi tathāgatassa uttariṃ karaṇīyaṃ, katassa vā paticayo, tena hi 'temāsaṃ paṭisallīno'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi temāsaṃ paṭisallīno, tena hi 'yaṃ kiñci karaṇīyaṃ, tathāgatassa, sabbaṃ taṃ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhita'nti tampi vacanaṃ micchā. Natthi katakaraṇīyassa paṭisallānaṃ, sakaraṇīyasseva paṭisallānaṃ yathā nāma byādhitasseva bhesajjena karaṇīyaṃ hoti, abyādhitassa kiṃ bhesajjena. Chātasseva bhojanena karaṇīyaṃ hoti, achātassa kiṃ bhojanena. Evameva kho, bhante nāgasena, natthi katakaraṇīyassa paṭisallānaṃ, sakaraṇīyasseva paṭisallānaṃ. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo''ti.

''Yaṃ kiñci, mahārāja, karaṇīyaṃ tathāgatassa, sabbaṃ taṃ bodhiyā yeva mūle pariniṭṭhitaṃ, natthi tathāgatassa uttariṃ karaṇīyaṃ, katassa vā paticayo, bhagavā ca temāsaṃ paṭisallīno, paṭisallānaṃ kho, mahārāja, bahuguṇaṃ, sabbepi tathāgatā paṭisallīyitvā sabbaññutaṃ pattā, taṃ te sukataguṇamanussarantā paṭisallānaṃ sevanti. Yathā, mahārāja, puriso rañño santikā laddhavaro paṭiladdhabhogo taṃ sukataguṇamanussaranto aparāparaṃ rañño upaṭṭhānaṃ eti. Evameva kho, mahārāja, sabbepi tathāgatā paṭisallīyitvā sabbaññutaṃ pattā, taṃ te sukataguṇamanussarantā paṭisallānaṃ sevanti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso āturo dukkhito bāḷhagilāno bhisakkamupasevitvā sotthimanuppatto taṃ sukataguṇamanussaranto aparāparaṃ bhisakkamupasevati. Evameva kho, mahārāja, sabbepi tathāgatā paṭisallīyitvā sabbaññutaṃ pattā, taṃ te sukataguṇamanussarantā paṭisallānaṃ sevanti.

‘‘Aṭṭhavīsati kho panime, mahārāja, paṭisallānaguṇā, ye guṇe samanussarantā [samanupassantā (sī. pī.)] tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti. Katame aṭṭhavīsati? Idha, mahārāja, paṭisallānaṃ paṭisallīyamānaṃ attānaṃ rakkhati, āyuṃ vaḍḍheti, balaṃ deti, vajjaṃ pidahati, ayasamapaneti, yasamupaneti, aratiṃ vinodeti, ratimupadahati, bhayamapaneti, vesārajjaṃ karoti, kosajjamapaneti, vīriyamabhijaneti, rāgamapaneti, dosamapaneti, mohamapaneti, mānaṃ nihanti, vitakkaṃ bhañjati, cittaṃ ekaggaṃ karoti, mānasaṃ snehayati [sobhayati (sī.)], hāsaṃ janeti, garukaṃ karoti, lābhamuppādayati, namassiyaṃ karoti, pītiṃ pāpeti, pāmojjaṃ karoti, saṅkhārānaṃ sabhāvaṃ dassayati, bhavappaṭisandhiṃ ugghāṭeti, sabbasāmaññaṃ deti. Ime kho, mahārāja, aṭṭhavīsati paṭisallānaguṇā, ye guṇe samanussarantā tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti.

‘‘Api ca kho, mahārāja, tathāgatā santaṃ sukhaṃ samāpattiratiṃ anubhavitukāmā paṭisallānaṃ sevanti pariyositasaṅkappā. Catūhi kho, mahārāja, kāraṇehi tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti. Katamehi catūhi? Vihāraphāsutāyapi, mahārāja, tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti, anavajjaguṇabahulatāyapi tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti, asesaariyavīthitopi tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti, sabbabuddhānaṃ thutathomitavaṇṇitapasatthatopi tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti. Imehi kho, mahārāja, catūhi kāraṇehi tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti. Iti kho, mahārāja, tathāgatā paṭisallānaṃ sevanti na sakaraṇīyatāya, na katassa vā paticayāya, atha kho guṇavisesadassāvitāya tathāgatā paṭisallānaṃ sevantī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Uttarikaraṇīyapañho navamo.

10. Iddhibaladassanapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘ito tiṇṇaṃ māsānaṃ accayena tathāgato parinibbāyissatī’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā…pe… kappāvasesaṃ vā’ti, tena hi temāsaparicchedo micchā. Yadi, bhante, tathāgatena bhaṇitaṃ ‘ito tiṇṇaṃ māsānaṃ accayena tathāgato parinibbāyissatī’ti, tena hi ‘‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā…pe… kappāvasesaṃ vā’ti tampi vacanaṃ micchā. Natthi tathāgatānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ. Amoghavacanā buddhā bhagavanto tathavacanā advejjhavacanā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gambhīro sunipuṇo dunnijjhāpayo tavānuppatto, bhindetaṃ diṭṭhijālaṃ, ekaṃse ṭhapaya, bhinda paravāda’’nti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā…pe… kappāvasesaṃ vā’ti, temāsaparicchedo ca bhaṇito, so ca pana kappo āyukappo vuccati. Na, mahārāja, bhagavā attano balaṃ kittayamāno evamāha, iddhibalaṃ pana mahārāja, bhagavā parikittayamāno evamāha ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā…pe… kappāvasesaṃ vā’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, rañño assājānīyo bhaveyya sīghagati anilajavo, tassa rājā javabalaṃ parikittayanto sanegamajānapadabhaṭabalabrāhmaṇagahapatikaamaccajanamajjhe evaṃ vadeyya ‘ākaṅkhamāno me, bho, ayaṃ hayavaro sāgarajalapariyantaṃ mahiṃ anuvicaritvā khaṇena idhāgaccheyyā’ti, na ca taṃ javagatiṃ tassaṃ parisāyaṃ dasseyya, vijjati ca so javo tassa, samattho ca so khaṇena sāgarajalapariyantaṃ mahiṃ anuvicarituṃ. Evameva kho, mahārāja, bhagavā attano iddhibalaṃ parikittayamāno evamāha, tampi tevijjānaṃ chaḷabhiññānaṃ arahantānaṃ vimalakhīṇāsavānaṃ devamanussānañca majjhe nisīditvā bhaṇitaṃ ‘tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’ti. Vijjati ca taṃ, mahārāja, iddhibalaṃ bhagavato, samattho ca bhagavā iddhibalena kappaṃ vā ṭhātuṃ kappāvasesaṃ vā, na ca bhagavā taṃ iddhibalaṃ tassaṃ parisāyaṃ dasseti, anatthiko, mahārāja, bhagavā sabbabhavehi, garahitā ca tathāgatassa sabbabhavā. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā 'seyyathāpi, bhikkhave, appamattakopi gūtho duggandho hoti. Evameva kho ahaṃ, bhikkhave, appamattakampi bhavaṃ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghātamattampī'ti api nu kho, mahārāja, bhagavā sabbabhavagatiyoniyo gūthasamaṃ disvā iddhibalaṃ nissāya bhavesu chandarāgaṃ kareyyā''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Tena hi, mahārāja, bhagavā iddhibalaṃ parikittayamāno evarūpaṃ buddhasīhanādamabhinadī''ti. ''Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Iddhibaladassanapañho dasamo.

Iddhibalavaggo paṭhamo.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

2. Abhejjavaggo

1. Khuddānukhuddakapañho

1. ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā 'abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāyā'ti. Puna ca vinayapaññattiyā evaṃ bhaṇitaṃ 'ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū'ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni duppaññattāni, udāhu avatthusmiṃ ajānitvā paññattāni, yaṃ bhagavā attano accayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanāpeti? Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ 'abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāyā'ti, tena hi 'ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgate vinayapaññattiyā evaṃ bhaṇitaṃ 'ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū'ti tena hi 'abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāyā'ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sukhumo nipuṇo gambhīro sugambhīro dunnijjhāpayo, so tavānuppatto, tattha te ñāṇabalavipphāraṃ dassehī''ti.

''Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā 'abhiññāyāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemi no anabhiññāyā'ti, vinayapaññattiyāpi evaṃ bhaṇitaṃ 'ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū'ti, taṃ pana, mahārāja, tathāgato bhikkhū vīmaṃsamāno āha 'ukkalessanti [ukkaḍḍhissanti (sī.), ussakkissanti (syā.)] nu kho mama sāvakā mayā vissajjāpīyamānā mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, udāhu ādiyissantī'ti.

''Yathā, mahārāja, cakkavattī rājā putte evaṃ vadeyya 'ayaṃ kho, tātā, mahājanapado sabbadisāsu sāgarapariyanto, dukkaro, tātā, tāvatakena balena dhāretuṃ, etha tumhe, tātā, mamaccayena paccante paccante dese pajahathā'ti. Api nu kho te, mahārāja, kumārā pituaccayena hatthagate janapade sabbe te paccante paccante dese muñceyyu''nti? ''Na hi bhante, rājato [rājāno (sī. pī.)], bhante, luddhatarā [laddhatarā (ka.)] kumārā rajjalobhena taduttariṃ diguṇatiguṇaṃ janapadaṃ parigganheyyuṃ [parikaḍḍheyyuṃ (sī. pī.)], kiṃ pana te hatthagataṃ janapadaṃ muñceyyu''nti? ''Evameva kho, mahārāja, tathāgato bhikkhū vīmaṃsamāno evamāha 'ākaṅkhamāno, ānanda, saṅgho mamaccayena khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanatū'ti. Dukkhaparimuttiyā, mahārāja, buddhaputtā dhammalobhena aññampi uttariṃ diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ gopeyyuṃ, kiṃ pana pakatipaññattaṃ sikkhāpadaṃ muñceyyu''nti?

''Bhante nāgasena, yaṃ bhagavā āha 'khuddānukhuddakāni sikkhāpadānī'ti, etthāyaṃ jano sammūḷho vimatijāto adhikato saṃsayapakkhando. Katamāni tāni khuddakāni sikkhāpadāni, katamāni anukhuddakāni sikkhāpadānīti? Dukkaṭaṃ, mahārāja, khuddakaṃ sikkhāpadaṃ, dubbhāsitaṃ anukhuddakaṃ sikkhāpadaṃ, imāni dve khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, pubbakehipi, mahārāja, mahātherehi ettha vimati uppāditā, tehipi ekajjhaṃ na kato dhammasaṇṭhitipariyāye bhagavatā eso pañho upadiṭṭhoti. Ciranikkhittaṃ, bhante nāgasena, jinarahassaṃ ajjetarahi loke vivaṭaṃ pākaṭaṃ kata''nti.

Khuddānukhuddakapañho paṭhamo.

2. Abyākaraṇīyapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘natthānanda tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhī’ti, puna ca therena mālukyaputtena [māluṅkyaputtena (sī. syā. pī.) saṃ. ni. 4.95; a. ni. 1.4.257 passitabbaṃ] pañhaṃ puṭṭho na byākāsi. Eso kho, bhante nāgasena, pañho dvayanto [dvayato (sī.)] ekantanissito bhavissati ajānanena vā guyhakaraṇena vā. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘natthānanda tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhī’ti, tena hi therassa mālukyaputtassa ajānantena na byākataṃ. Yadi jānantena na byākataṃ, tena hi atthi tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhi. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘natthānanda tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhī’ti, abyākato ca therena mālukyaputtena pucchito pañho, tañca pana na ajānantena na guyhakaraṇena. Cattārimāni, mahārāja, pañhabyākaraṇāni. Katamāni cattāri? Ekaṃsabyākaraṇīyo pañho vibhajjabyākaraṇīyo pañho paṭipucchābyākaraṇīyo pañho ṭhapanīyo pañhoti.

‘‘Katamo ca, mahārāja, ekaṃsabyākaraṇīyo pañho? ‘Rūpaṃ anicca’nti ekaṃsabyākaraṇīyo pañho, ‘vedanā aniccā’ti…pe… ‘saññā aniccā’ti…pe… ‘saṅkhārā aniccā’ti…pe… ‘viññāṇaṃ anicca’’nti ekaṃsabyākaraṇīyo pañho, ayaṃ ekaṃsabyākaraṇīyo pañho.

‘‘Katamo vibhajjabyākaraṇīyo pañho? ‘Aniccaṃ pana rūpa’nti vibhajjabyākaraṇīyo pañho, ‘aniccā pana vedanā’ti…pe… ‘aniccā pana saññā’ti…pe… ‘aniccā pana saṅkhārā’ti…pe… ‘aniccaṃ pana viññāṇa’nti vibhajjabyākaraṇīyo pañho, ayaṃ vibhajjabyākaraṇīyo pañho.

‘‘Katamo paṭipucchābyākaraṇīyo pañho? ‘Kiṃ nu kho cakkhunā sabbaṃ vijānātī’ti ayaṃ paṭipucchābyākaraṇīyo pañho.

‘‘Katamo ṭhapanīyo pañho? ‘Sassato loko’ti ṭhapanīyo pañho, ‘asassato loko’ti. ‘Antavā loko’ti. ‘Anantavā loko’ti. ‘Antavā ca anantavā ca loko’ti. ‘Nevantavā nānantavā loko’ti. ‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti. ‘Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti. ‘Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti. ‘Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti. ‘Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti ṭhapanīyo pañho, ayaṃ ṭhapanīyo pañho.

‘‘Bhagavā, mahārāja, therassa mālukyaputtassa taṃ ṭhapanīyaṃ pañhaṃ na byākāsi. So pana pañho kiṃ kāraṇā ṭhapanīyo? Na tassa dīpanāya hetu vā kāraṇaṃ vā atthi, tasmā so pañho ṭhapanīyo. Natthi buddhānaṃ bhagavantānaṃ akāraṇamahetukaṃ giramudīraṇa’’nti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Abyākaraṇīyapañho dutiyo.

3. Maccubhāyanābhāyanapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno’ti, puna bhaṇitaṃ ‘arahā sabbabhayamatikkanto’ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, arahā daṇḍabhayā tasati, niraye vā nerayikā sattā jalitā kuthitā tattā santattā tamhā jalitaggijālakā mahānirayā cavamānā maccuno bhāyanti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno’ti, tena hi ‘arahā sabbabhayamatikkanto’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi bhagavatā bhaṇitaṃ ‘arahā sabbabhayamatikkanto’ti, tena hi ‘sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayaṃ ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Netaṃ, mahārāja, vacanaṃ bhagavatā arahante upādāya bhaṇitaṃ ‘sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno’ti. Ṭhapito arahā tasmiṃ vatthusmiṃ, samūhato bhayahetu arahato. Ye te, mahārāja, sattā sakilesā, yesañca adhimattā attānudiṭṭhi, ye ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya bhagavatā bhaṇitaṃ 'sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno'ti. Arahato, mahārāja, sabbagati upacchinnā, yoni viddhaṃsitā, paṭisandhi upahatā, bhaggā phāsukā, samūhatā sabbabhavālayā, samucchinnā sabbasaṅkhārā, hataṃ kusalākusalaṃ, vihatā avijjā, abījaṃ viññāṇaṃ kataṃ, daḍḍhā sabbakilesā, ativattā lokadhammā, tasmā arahā na tasati sabbabhayehi.

''Idha, mahārāja, rañño cattāro mahāmattā bhaveyyuṃ anurakkhā laddhayasā vissāsikā ṭhapitā mahati issariye ṭhāne. Atha rājā kismiñci deva karaṇīye samuppanne yāvatā sakavijite sabbajanassa āṇāpeyya 'sabbeva me baliṃ karontu, sādhetha tumhe cattāro mahāmattā taṃ karaṇīya'nti. Api nu kho, mahārāja, tesaṃ catunnaṃ mahāmattānaṃ balibhayā santāso uppajjeyyā''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Kena kāraṇena mahārājā''ti. ''Ṭhapitā te, bhante, raññā uttamaṭṭhāne, natthi tesaṃ bali, samatikkantabalino te, avasese upādāya raññā āṇāpitaṃ 'sabbeva me baliṃ karontū'ti. ''Evameva kho, mahārāja, netaṃ vacanaṃ bhagavatā arahante upādāya bhaṇitaṃ, ṭhapito arahā tasmiṃ vatthusmiṃ, samūhato bhayahetu arahato, ye te, mahārāja, sattā sakilesā, yesañca adhimattā attānudiṭṭhi, ye ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya bhagavatā bhaṇitaṃ 'sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno'ti. Tasmā arahā na tasati sabbabhayehī''ti.

''Netaṃ, bhante nāgasena, vacanaṃ sāvasesaṃ, niravasesavacanametaṃ 'sabbe'ti. Tattha me uttariṃ kāraṇaṃ brūhi taṃ vacanaṃ patiṭṭhāpetu''nti.

''Idha, mahārāja, gāme gāmassāmiko āṇāpakaṃ āṇāpeyya 'ehi, bho āṇāpaka, yāvatā gāme gāmikā, te sabbe sīghaṃ mama santike sannipātehī'ti. So 'sādhu sāmī'ti sampaṭicchitvā gāmamajjhe ṭhatvā tikkhattuṃ saddamanussāveyya 'yāvatā gāme gāmikā, te sabbe sīghasīghaṃ sāmino santike sannipatantū'ti. Tato te gāmikā āṇāpakassa vacanena turitaturitā sannipatitvā gāmassāmikassa ārocenti 'sannipatitā, sāmi, sabbe gāmikā, yaṃ te karaṇīyaṃ taṃ karohī'ti. Iti so, mahārāja, gāmassāmiko kuṭipurise sannipātento sabbe gāmike āṇāpeti, te ca āṇattā na sabbe sannipatanti, kuṭipurisā yeva sannipatanti, 'ettakā yeva me gāmikā'ti gāmassāmiko ca tathā sampaṭicchati, aññe bahutarā anāgatā itthipurisā dāsidāsā bhatakā kammakarā gāmikā gilānā gomahiṃsā ajeḷakā suvānā, ye anāgatā, sabbe te agaṇitā, kuṭipurise yeva upādāya āṇāpitattā 'sabbe sannipatantū'ti. Evameva kho, mahārāja, netaṃ vacanaṃ bhagavatā arahante upādāya bhaṇitaṃ, ṭhapito arahā tasmiṃ vatthusmiṃ, samūhato bhayahetu arahato, ye te, mahārāja, sattā sakilesā, yesañca adhimattā attānudiṭṭhi, ye ca sukhadukkhesu unnatāvanatā, te upādāya bhagavatā bhaṇitaṃ 'sabbe tasanti daṇḍassa, sabbe bhāyanti maccuno'ti. Tasmā arahā na tasati sabbabhayehi.

''Atthi, mahārāja, sāvasesaṃ vacanaṃ sāvaseso attho, atthi sāvasesaṃ vacanaṃ niravaseso attho, atthi niravasesaṃ vacanaṃ sāvaseso attho, atthi niravasesaṃ vacanaṃ niravaseso attho. Tena tena attho sampaṭicchitabbo.

''Pañcavidhehi, mahārāja, kāraṇehi attho sampaṭicchitabbo āhaccapadena rasena ācariyavaṃsena [ācariyavaṃsatāya (pī. ka.)] adhippāyā kāraṇuttariyatāya. Ettha hi **āhaccapada**nti suttaṃ adhippetaṃ. **Raso**ti suttānulomaṃ. **Ācariyavaṃso**ti ācariyavādo. **Adhippāyo**ti attano mati. **Kāraṇuttariyatā**ti imehi catūhi samentaṃ [sametaṃ (sī.)] kāraṇaṃ. Imehi kho, mahārāja, pañcahi kāraṇehi attho sampaṭicchitabbo. Evameso pañho suvinicchito hotī''ti.

''Hotu, bhante nāgasena, tathā taṃ sampaṭicchāmi. Ṭhapito hotu arahā tasmiṃ vatthusmiṃ, tasantu avasesā sattā, niraye pana nerayikā sattā dukkhā tibbā kaṭukā vedanā vedayamānā jalitapajjalitasabbaṅgapaccaṅgā ruṇṇakāruññakanditaparidevitalālappitamukhā asayhatibbadukkhābhibhūtā atāṇā asaraṇā asaraṇībhūtā anappasokāturā antimapacchimagatikā ekantasokaparāyaṇā uṇhatikhiṇacaṇḍakharatapanatejavanto bhīmabhayajanakaninādamahāsaddā saṃsibbitachabbidhajālāmālākulā samantā satayojanānupharaṇaccivegā kadariyā tapanā mahānirayā cavamānā maccuno bhāyantī''ti? ''Āma, mahārājā''ti.

''Nanu, bhante nāgasena, nirayo ekantadukkhavedanīyo, kissa pana te nerayikā sattā ekantadukkhavedanīyā nirayā cavamānā maccuno bhāyanti, kissa niraye ramantī''ti? ''Na te, mahārāja, nerayikā sattā niraye ramanti, muñcitukāmāva te nirayā. Maraṇasseva so [maraṇasseso (sī. pī.)], mahārāja, ānubhāvo, yena tesaṃ santāso uppajjatī''ti. ''Etaṃ kho, bhante nāgasena, na saddahāmi, yaṃ muccitukāmānaṃ cutiyā santāso uppajjatīti, hāsanīyaṃ, bhante nāgasena, taṃ ṭhānaṃ, yaṃ te patthitaṃ labhanti, kāraṇena maṃ saññāpehī''ti.

''Maraṇanti kho, mahārāja, etaṃ adiṭṭhasaccānaṃ tāsanīyaṭṭhānaṃ, etthāyaṃ jano tasati ca ubbijjati ca. Yo ca, mahārāja, kaṇhasappassa bhāyati, so maraṇassa bhāyanto kaṇhasappassa bhāyati. Yo ca hatthissa bhāyati…pe… sīhassa…pe… byagghassa…pe… dīpissa…pe… acchassa…pe… taracchassa…pe… mahiṃsassa…pe… gavayassa…pe… aggissa…pe… udakassa…pe… khāṇukassa…pe… kaṇṭakassa bhāyati. Yo ca sattiyā bhāyati, so maraṇassa bhāyanto sattiyā bhāyati. Maraṇasseva so [maraṇasseso (sī. pī.)], mahārāja, sarasasabhāvatejo [sarasabhāvatejo (sī. pī.)], tassa sarasasabhāvatejena sakilesā sattā maraṇassa tasanti bhāyanti, muccitukāmāpi, mahārāja, nerayikā sattā maraṇassa tasanti bhāyanti.

''Idha, mahārāja, purisassa kāye medo gaṇṭhi uppajjeyya. So tena rogena dukkhito upaddavā parimuccitukāmo bhisakkaṃ sallakattaṃ āmantāpeyya. Tassa vacanaṃ so bhisakko sallakatto sampaṭicchitvā tassa rogassa uddharaṇāya upakaraṇaṃ upaṭṭhāpeyya, satthakaṃ tikhiṇaṃ kareyya, yamakasalākā [dahanasalākaṃ (ka.)] aggimhi pakkhipeyya, khāralavaṇaṃ nisadāya pisāpeyya, api nu kho, mahārāja, tassa āturassa tikhiṇasatthakacchedanena yamakasalākādahanena khāraloṇappavesanena tāso uppajjeyyā''ti? ''Āma bhante''ti. ''Iti, mahārāja, tassa āturassa rogā muccitukāmassāpi vedanābhayā santāso uppajjati. Evameva kho, mahārāja, nirayā muccitukāmānampi nerayikānaṃ sattānaṃ maraṇabhayā santāso uppajjati.

''Idha, mahārāja, puriso issarāparādhiko baddho saṅkhalikabandhanena gabbhe pakkhitto parimuccitukāmo assa, tamenaṃ so issaro mocetukāmo pakkosāpeyya. Api nu kho, mahārāja, tassa issarāparādhikassa purisassa 'katadoso aha'nti jānantassa issaradassanena santāso uppajjeyyā''ti? ''Āma bhante''ti. ''Iti, mahārāja, tassa issarāparādhikassa purisassa parimuccitukāmāssāpi issarabhayā santāso uppajjati. Evameva kho, mahārāja, nirayā muccitukāmānampi nerayikānaṃ sattānaṃ maraṇabhayā santāso uppajjatī''ti.

''Aparampi, bhante, uttariṃ kāraṇaṃ brūhi, yenāhaṃ kāraṇena okappeyya''nti. ''Idha, mahārāja, puriso daṭṭhavisena āsīvisena daṭṭho bhaveyya, so tena visavikārena pateyya uppateyya vaṭṭeyya pavaṭṭeyya, athaññataro puriso balavantena mantapadena taṃ daṭṭhavisaṃ āsīvisaṃ ānetvā taṃ daṭṭhavisaṃ paccācamāpeyya, api nu kho, mahārāja, tassa visagatassa purisassa tasmiṃ daṭṭhavise sappe sotthihetu upagacchante santāso uppajjeyyā''ti? ''Āma bhante''ti. Iti, mahārāja, tathārūpe ahimhi sotthihetupi upagacchante tassa santāso uppajjati. Evameva kho, mahārāja, nirayā muccitukāmānampi nerayikānaṃ santānaṃ maraṇabhayā santāso uppajjati. Aniṭṭhaṃ, mahārāja, sabbasattānaṃ maraṇaṃ, tasmā nerayikā sattā nirayā parimuccitukāmāpi maccuno bhāyantī''ti. ''Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Maccubhāyanābhāyanapañho tatiyo.

4. Maccupāsamuttipañho

4. ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā –

'''Na antalikkhe na samuddamajjhe, na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa;
Na vijjatī so jagatippadeso, yatthaṭṭhito mucceyya maccupāsā'ti.

''Puna bhagavatā parittā ca uddiṭṭhā. Seyyathidaṃ, ratanasuttaṃ mettasuttaṃ khandhaparittaṃ moraparittaṃ dhajaggaparittaṃ āṭānāṭiyaparittaṃ aṅgulimālaparittaṃ. Yadi, bhante nāgasena, ākāsagatopi samuddamajjhagatopi pāsādakuṭileṇaguhāpabbhāradaribilagiri vivarapabbatantaragatopi na muccati maccupāsā, tena hi parittakammaṃ micchā. Yadi parittakaraṇena maccupāsā parimutti bhavati, tena hi 'na antalikkhe…pe… maccupāsā'ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo''ti.

''Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā 'na antalikkhe…pe… maccupāsā'ti, parittā ca bhagavatā uddiṭṭhā, tañca pana sāvasesāyukassa vayasampannassa apetakammāvaraṇassa, natthi, mahārāja, khīṇāyukassa ṭhitiyā kiriyā vā upakkamo vā.

‘‘Yathā mahārāja matassa rukkhassa sukkhassa koḷāpassa nisnehassa uparuddhajīvitassa gatāyusaṅkhārassa kumbhasahassenapi udake ākirante allattaṃ vā pallavitaharitabhāvo vā na bhaveyya. Evameva kho, mahārāja, bhesajjaparittakammena natthi khīṇāyukassa ṭhitiyā kiriyā vā upakkamo vā, yāni tāni, mahārāja, mahiyā osadhāni bhesajjāni, tānipi khīṇāyukassa akiccakarāni bhavanti. Sāvasesāyukaṃ, mahārāja, vayasampannaṃ apetakammāvaraṇaṃ parittaṃ rakkhati gopeti, tassatthāya bhagavatā parittā uddiṭṭhā.

‘‘Yathā, mahārāja, kassako paripakke dhaññe mate sassanāḷe udakappavesanaṃ vāreyya, yaṃ pana sassaṃ taruṇaṃ meghasannibhaṃ vayasampannaṃ, taṃ udakavaḍḍhiyā vaḍḍhati. Evameva kho, mahārāja, khīṇāyukassa bhesajjaparittakiriyā ṭhapitā paṭikkhittā, ye pana te manussā sāvasesāyukā vayasampannā, tesaṃ atthāya parittabhesajjāni bhaṇitāni, te parittabhesajjehi vaḍḍhantī’’ti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, khīṇāyuko marati, sāvasesāyuko jīvati, tena hi parittabhesajjāni niratthakāni hontī’’ti? ‘‘Diṭṭhapubbo pana tayā, mahārāja, koci rogo bhesajjehi paṭinivattito’’ti? ‘‘Āma, bhante, anekasatāni diṭṭhānī’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, ‘parittabhesajjakiriyā niratthakā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavatī’’ti.

‘‘Dissanti, bhante nāgasena, vejjānaṃ upakkamā bhesajjapānānulepā, tena tesaṃ upakkamena rogo paṭinivattatī’’ti. ‘‘Parittānampi, mahārāja, pavattīyamānānaṃ saddo suyyati, jivhā sukkhati, hadayaṃ byāvaṭṭati, kaṇṭho āturati. Tena tesaṃ pavattena sabbe byādhayo vūpasamanti, sabbā ītiyo apagacchantīti.

‘‘Diṭṭhapubbo pana tayā, mahārāja, koci ahinā daṭṭho mantapadena visaṃ pātīyamāno visaṃ cikkhassanto uddhamadho ācamayamāno’’ti? ‘‘Āma, bhante, ajjetarahipi taṃ loke vattatī’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, ‘parittabhesajjakiriyā niratthakā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavati. Kataparittañhi, mahārāja, purisaṃ ḍaṃsitukāmo ahi na ḍaṃsati, vivaṭaṃ mukhaṃ pidahati, corānaṃ ukkhittalaguḷampi na sambhavati, te laguḷaṃ muñcitvā pemaṃ karonti, kupitopi hatthināgo samāgantvā uparamati, pajjalitamahāaggikkhandhopi upagantvā nibbāyati, visaṃ halāhalampi khāyitaṃ agadaṃ sampajjati, āhāratthaṃ vā pharati, vadhakā hantukāmā upagantvā dāsabhūtā sampajjanti, akkantopi pāso na saṃvarati [na saṃcarati (sī.)].

‘‘Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘morassa kataparittassa sattavassasatāni luddako nāsakkhi pāsaṃ upanetuṃ, akataparittassa taṃ yeva divasaṃ pāsaṃ upanesī’’ti? ‘‘Āma, bhante, suyyati, abbhuggato so saddo sadevake loke’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja ‘parittabhesajjakiriyā niratthakā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhavati.

‘‘Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘dānavo bhariyaṃ parirakkhanto samugge pakkhipitvā gilitvā kucchinā pariharati, atheko vijjādharo tassa dānavassa mukhena pavisitvā tāya saddhiṃ abhiramati, yadā so dānavo aññāsi, atha samuggaṃ vamitvā vivari, saha samugge vivaṭe vijjādharo yathākāmaṃ [yena kāmaṃ (ka.)] pakkāmī’’ti? ‘‘Āma, bhante, suyyati, abbhuggato sopi saddo sadevake loke’’ti. ‘‘Nanu so, mahārāja, vijjādharo parittabalena [mantabalena (?)] gahaṇā mutto’’ti. ‘‘Āma bhante’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, atthi parittabalaṃ.

‘‘Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘aparopi vijjādharo bārāṇasirañño antepure mahesiyā saddhiṃ sampaduṭṭho [saṃsaṭṭho (sī.)] gahaṇappatto samāno khaṇena adassanaṃ gato mantabalenā’’ti. ‘‘Āma, bhante, suyyatī’’ti. ‘‘Nanu so, mahārāja, vijjādharo parittabalena gahaṇā mutto’’ti? ‘‘Āma bhante’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, atthi parittabala’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, ‘kiṃ sabbe yeva parittaṃ rakkhatī’ti? ‘‘Ekacce, mahārāja, rakkhati, ekacce na rakkhatī’’ti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, parittaṃ na sabbatthika’’nti? ‘‘Api nu kho, mahārāja, bhojanaṃ sabbesaṃ jīvitaṃ rakkhatī’’ti? ‘‘Ekacce, bhante, rakkhati, ekacce na rakkhatī’’ti. ‘‘Kiṃ kāraṇā’’ti. ‘‘Yato, bhante, ekacce taṃ yeva bhojanaṃ atibhuñjitvā visūcikāya marantī’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, bhojanaṃ na sabbesaṃ jīvitaṃ rakkhatī’’ti? ‘‘Dvīhi, bhante nāgasena, kāraṇehi bhojanaṃ jīvitaṃ harati atibhuttena vā usmādubbalatāya vā, āyudadaṃ, bhante nāgasena, bhojanaṃ durupacārena jīvitaṃ haratī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, parittaṃ ekacce rakkhati, ekacce na rakkhati.

‘‘Tīhi, mahārāja, kāraṇehi parittaṃ na rakkhati kammāvaraṇena, kilesāvaraṇena, asaddahanatāya. Sattānurakkhaṇaṃ, mahārāja, parittaṃ attanā katena ārakkhaṃ jahati, yathā, mahārāja, mātā puttaṃ kucchigataṃ poseti, hitena upacārena janeti, janayitvā asucimalasiṅghāṇikamapanetvā uttamavarasugandhaṃ upalimpati, so aparena samayena paresaṃ putte akkosante vā paharante vā pahāraṃ deti. Te tassa kujjhitvā parisāya ākaḍḍhitvā taṃ gahetvā sāmino upanenti, yadi pana tassā putto aparaddho hoti velātivatto. Atha naṃ sāmino manussā ākaḍḍhayamānā daṇḍamuggarajāṇumuṭṭhīhi tāḷenti pothenti, api nu kho, mahārāja, tassa mātā labhati ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaṃ gāhaṃ sāmino upanayanaṃ kātu’’nti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇena, mahārājā’’ti. ‘‘Attano, bhante, aparādhenā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sattānaṃ ārakkhaṃ parittaṃ attano aparādhena vañjhaṃ karotī’’ti [kāretīti (sī.)]. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, suvinicchito pañho, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, andhakāro āloko kato, viniveṭhitaṃ diṭṭhijālaṃ, tvaṃ gaṇivarapavaramāsajjā’’ti.

Maccupāsamuttipañho catuttho.

5. Buddhalābhantarāyapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘lābhī tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’nti. Puna ca tathāgato pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhantoti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, tena hi pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhantoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi pañcasālaṃ brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhanto, tena hi lābhī tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānanti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sumahanto dunnibbeṭho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Lābhī, mahārāja, tathāgato cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, pañcasālañca brāhmaṇagāmaṃ piṇḍāya pavisitvā kiñcideva alabhitvā yathādhotena pattena nikkhanto, tañca pana mārassa pāpimato kāraṇā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, bhagavato gaṇanapathaṃ vītivattakappe [gaṇanapathavītivatte kappe (sī.)] abhisaṅkhataṃ kusalaṃ kinti niṭṭhitaṃ, adhunuṭṭhitena mārena pāpimatā tassa kusalassa balavegaṃ [taṃ kusalabalavegavipphāraṃ (sī.)] kinti pihitaṃ, tena hi, bhante nāgasena, tasmiṃ vatthusmiṃ dvīsu ṭhānesu upavādo āgacchati, kusalatopi akusalaṃ balavataraṃ hoti, buddhabalatopi mārabalaṃ balavataraṃ hotīti, tena hi rukkhassa mūlatopi aggaṃ bhārataraṃ hoti, guṇasamparikiṇṇatopi pāpiyaṃ balavataraṃ hotī’’ti. ‘‘Na, mahārāja, tāvatakena kusalatopi akusalaṃ balavataraṃ nāma hoti, na buddhabalatopi mārabalaṃ balavataraṃ nāma hoti. Api cettha kāraṇaṃ icchitabbaṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, puriso rañño cakkavattissa madhuṃ vā madhupiṇḍikaṃ vā aññaṃ vā upāyanaṃ abhihareyya, tamenaṃ rañño dvārapālo evaṃ vadeyya ‘akālo, bho, ayaṃ rañño dassanāya, tena hi, bho, tava upāyanaṃ gahetvā sīghasīghaṃ paṭinivatta, pure tava rājā daṇḍaṃ dhāressatī’ti [mā te rājā daṇḍaṃ pāpeyyāti (sī.)]. Tato so puriso daṇḍabhayā tasito ubbiggo taṃ upāyanaṃ ādāya sīghasīghaṃ paṭinivatteyya, api nu kho so, mahārāja, rājā cakkavattī tāvatakena upāyanavikalamattakena dvārapālato dubbalataro nāma hoti, aññaṃ vā pana kiñci upāyanaṃ na labheyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, issāpakato so, bhante, dvārapālo upāyanaṃ nivāresi, aññena pana dvārena satasahassaguṇampi rañño upāyanaṃ upetī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, issāpakato māro pāpimā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi, aññāni pana anekāni devatāsatasahassāni amataṃ dibbaṃ ojaṃ gahetvā upagatāni ‘bhagavato kāye ojaṃ odahissāmā’ti bhagavantaṃ namassamānāni pañjalikāni ṭhitānī’’ti.

‘‘Hotu, bhante nāgasena, sulabhā bhagavato cattāro paccayā loke uttamapurisassa, yācitova bhagavā devamanussehi cattāro paccaye paribhuñjati, api ca kho pana mārassa yo adhippāyo, so tāvatakena siddho, yaṃ so bhagavato bhojanassa antarāyamakāsi. Ettha me, bhante, kaṅkhā na chijjati, vimatijātohaṃ tattha saṃsayapakkhando. Na me tattha mānasaṃ pakkhandati, yaṃ tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa sadevake loke aggapuggalavarassa kusalavarapuññasambhavassa asamasamassa anupamassa appaṭisamassa chavakaṃ lāmakaṃ parittaṃ pāpaṃ anariyaṃ vipannaṃ māro lābhantarāyamakāsī’’ti.

‘‘Cattāro kho, mahārāja, antarāyā adiṭṭhantarāyo uddissa katantarāyo upakkhaṭantarāyo paribhogantarāyoti. Tattha katamo adiṭṭhantarāyo? Anodissa adassanena anabhisaṅkhataṃ koci antarāyaṃ karoti ‘kiṃ parassa dinnenā’ti, ayaṃ adiṭṭhantarāyo nāma.

‘‘Katamo uddissa katantarāyo? Idhekaccaṃ puggalaṃ upadisitvā uddissa bhojanaṃ paṭiyattaṃ hoti, taṃ koci antarāyaṃ karoti, ayaṃ uddissa katantarāyo nāma.

‘‘Katamo upakkhaṭantarāyo? Idha yaṃ kiñci upakkhaṭaṃ hoti appaṭiggahitaṃ, tattha koci antarāyaṃ karoti, ayaṃ upakkhaṭantarāyo nāma.

‘‘Katamo paribhogantarāyo? Idha yaṃ kiñci paribhogaṃ, tattha koci antarāyaṃ karoti, ayaṃ paribhogantarāyo nāma. Ime kho, mahārāja, cattāro antarāyā.

‘‘Yaṃ pana māro pāpimā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi, taṃ neva bhagavato paribhogaṃ na upakkhaṭaṃ na uddissakataṃ, anāgataṃ asampattaṃ adassanena antarāyaṃ kataṃ, taṃ pana nekassa bhagavato yeva, atha kho ye te tena samayena nikkhantā abbhāgatā, sabbepi te taṃ divasaṃ bhojanaṃ na labhiṃsu, nāhaṃ taṃ, mahārāja, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yo tassa bhagavato uddissa kataṃ upakkhaṭaṃ paribhogaṃ antarāyaṃ kareyya. Sace koci issāya uddissa kataṃ upakkhaṭaṃ paribhogaṃ antarāyaṃ kareyya, phaleyya tassa muddhā satadhā vā sahassadhā vā.

‘‘Cattārome, mahārāja, tathāgatassa kenaci anāvaraṇīyā guṇā. Katame cattāro? Lābho, mahārāja, bhagavato uddissa kato upakkhaṭo na sakkā kenaci antarāyaṃ kātuṃ; sarīrānugatā, mahārāja, bhagavato byāmappabhā na sakkā kenaci antarāyaṃ kātuṃ; sabbaññutaṃ, mahārāja, bhagavato ñāṇaratanaṃ na sakkā kenaci antarāyaṃ kātuṃ; jīvitaṃ, mahārāja, bhagavato na sakkā kenaci antarāyaṃ kātuṃ. Ime kho, mahārāja, cattāro tathāgatassa kenaci anāvaraṇīyā guṇā, sabbepete, mahārāja, guṇā ekarasā arogā akuppā aparūpakkamā aphusāni kiriyāni. Adassanena, mahārāja, māro pāpimā nilīyitvā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi.

‘‘Yathā, mahārāja, rañño paccante dese visame adassanena nilīyitvā corā panthaṃ dūsenti. Yadi pana rājā te core passeyya, api nu kho te corā sotthiṃ labheyyu’’nti? ‘‘Na hi, bhante, pharasunā phālāpeyya satadhā vā sahassadhā vā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, adassanena māro pāpimā nilīyitvā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, itthī sapatikā adassanena nilīyitvā parapurisaṃ sevati, evameva kho, mahārāja, adassanena māro pāpimā nilīyitvā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Yadi, mahārāja, itthī sāmikassa sammukhā parapurisaṃ sevati, api nu kho sā itthī sotthiṃ labheyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, haneyyāpi taṃ, bhante, sāmiko vadheyyāpi bandheyyāpi dāsittaṃ vā upaneyyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, adassanena māro pāpimā nilīyitvā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Yadi, mahārāja, māro pāpimā bhagavato uddissa kataṃ upakkhaṭaṃ paribhogaṃ antarāyaṃ kareyya, phaleyya tassa muddhā satadhā vā sahassadhā vā’’ti. ‘‘Evametaṃ, bhante nāgasena, corikāya kataṃ mārena pāpimatā, nilīyitvā māro pāpimā pañcasālake brāhmaṇagahapatike anvāvisi. Sace so, bhante, māro pāpimā bhagavato uddissa kataṃ upakkhaṭaṃ paribhogaṃ antarāyaṃ kareyya, muddhā vāssa phaleyya satadhā vā sahassadhā vā, kāyo vāssa bhusamuṭṭhi viya vikireyya, sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Buddhalābhantarāyapañho pañcamo.

6. Apuññapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘yo ajānanto pāṇātipātaṃ karoti, so balavataraṃ apuññaṃ pasavatī’ti. Puna ca bhagavatā vinayapaññattiyā bhaṇitaṃ ‘anāpatti ajānantassā’ti. Yadi, bhante nāgasena, ajānitvā pāṇātipātaṃ karonto balavataraṃ apuññaṃ pasavati, tena hi ‘anāpatti ajānantassā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi anāpatti ajānantassa, tena hi ‘ajānitvā pāṇātipātaṃ karonto balavataraṃ apuññaṃ pasavatī’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho duruttaro duratikkamo tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘yo ajānanto pāṇātipātaṃ karoti, so balavataraṃ apuññaṃ pasavatī’ti. Puna ca vinayapaññattiyā bhagavatā bhaṇitaṃ ‘anāpatti ajānantassā’ti. Tattha atthantaraṃ atthi. Katamaṃ atthantaraṃ? Atthi, mahārāja, āpatti saññāvimokkhā, atthi āpatti nosaññāvimokkhā. Yāyaṃ, mahārāja, āpatti saññāvimokkhā, taṃ āpattiṃ ārabbha bhagavatā bhaṇitaṃ ‘anāpatti ajānantassā’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Apuññapañho chaṭṭho.

7. Bhikkhusaṅghapariharaṇapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti ‘‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’’’ti vā, ‘‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’’ti vā’ti. Puna ca metteyyassa bhagavato sabhāvaguṇaṃ paridīpayamānena bhagavatā evaṃ bhaṇitaṃ ‘‘so anekasahassaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissati, seyyathāpi ahaṃ etarahi anekasataṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharāmī’’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti ‘‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’’ti vā, ‘‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’’ti vā’ti, tena hi anekasataṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharāmīti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘so anekasahassaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissati, seyyathāpi ahaṃ etarahi anekasataṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharāmī’ti, tena hi tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti ‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’ti vā, ‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’ti vāti tampi vacanaṃ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti ‘‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’’ti vā, ‘‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’’ti vā’ti. Puna ca metteyyassāpi bhagavato sabhāvaguṇaṃ paridīpayamānena bhagavatā bhaṇitaṃ ‘so anekasahassaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissati, seyyathāpi ahaṃ etarahi anekasataṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharāmī’ti. Etasmiñca, mahārāja, pañhe eko attho sāvaseso, eko attho niravaseso. Na, mahārāja, tathāgato parisāya anugāmiko, parisā pana tathāgatassa anugāmikā. Sammuti, mahārāja, esā ‘aha’nti ‘mamā’ti, na paramattho eso, vigataṃ, mahārāja, tathāgatassa pemaṃ, vigato sineho, ‘mayha’ntipi tathāgatassa gahaṇaṃ natthi, upādāya pana avassayo hoti.

‘‘Yathā, mahārāja, pathavī bhūmaṭṭhānaṃ sattānaṃ patiṭṭhā hoti upassayaṃ, pathaviṭṭhā cete sattā, na ca mahāpathaviyā ‘mayhete’ti apekkhā hoti, evameva kho, mahārāja, tathāgato sabbasattānaṃ patiṭṭhā hoti upassayaṃ, tathāgataṭṭhā [tathāgatapatiṭṭhā eva (sī.)] cete sattā, na ca tathāgatassa ‘mayhete’ti apekkhā hoti. Yathā vā pana, mahārāja, mahatimahāmegho abhivassanto tiṇarukkhapasumanussānaṃ vuḍḍhiṃ deti santatiṃ anupāleti. Vuṭṭhūpajīvino cete sattā sabbe, na ca mahāmeghassa ‘mayhete’ti apekkhā hoti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato sabbasattānaṃ kusaladhamme janeti anupāleti, satthūpajīvino cete sattā sabbe, na ca tathāgatassa ‘mayhete’ti apekkhā hoti. Taṃ kissa hetu? Attānudiṭṭhiyā pahīnattā’’ti.

‘‘Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭhito pañho bahuvidhehi kāraṇehi, gambhīro uttānīkato, gaṇṭhi bhinno, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, andhakāro āloko kato, bhaggā paravādā, jinaputtānaṃ cakkhuṃ uppādita’’nti.

Bhikkhusaṅghapariharaṇapañho sattamo.

8. Abhejjaparisapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘tathāgato abhejjapariso’ti, puna ca bhaṇatha ‘devadattena ekappahāraṃ pañca bhikkhusatāni bhinnānī’ti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato abhejjapariso, tena hi devadattena ekappahāraṃ pañca bhikkhusatāni bhinnānīti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi devadattena ekappahāraṃ pañca bhikkhusatāni bhinnāni, tena hi ‘tathāgato abhejjapariso’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, gambhīro dunniveṭhiyo, gaṇṭhitopi gaṇṭhitaro, etthāyaṃ jano āvaṭo nivuto ovuto pihito pariyonaddho, ettha tava ñāṇabalaṃ dassehi paravādesū’’ti.

‘‘Abhejjapariso, mahārāja, tathāgato, devadattena ca ekappahāraṃ pañca bhikkhusatāni bhinnāni, tañca pana bhedakassa balena, bhedake vijjamāne natthi, mahārāja, abhejjaṃ nāma. Bhedake sati mātāpi puttena bhijjati, puttopi mātarā bhijjati, pitāpi puttena bhijjati, puttopi pitarā bhijjati, bhātāpi bhaginiyā bhijjati, bhaginīpi bhātarā bhijjati, sahāyopi sahāyena bhijjati, nāvāpi nānādārusaṅghaṭitā ūmivegasampahārena bhijjati, rukkhopi madhukappasampannaphalo anilabalavegābhihato bhijjati, suvaṇṇampi jātimantaṃ [jātarūpampi (sī.)] lohena bhijjati. Api ca, mahārāja, neso adhippāyo viññūnaṃ, nesā buddhānaṃ adhimutti, neso paṇḍitānaṃ chando 'tathāgato bhejjapariso'ti. Api cettha kāraṇaṃ atthi, yena kāraṇena tathāgato vuccati 'abhejjapariso'ti. Katamaṃ ettha kāraṇaṃ? Tathāgatassa, mahārāja, katena adānena vā appiyavacanena vā anatthacariyāya vā asamānattatāya vā yato kutoci cariyaṃ carantassapi parisā bhinnāti na sutapubbaṃ, tena kāraṇena tathāgato vuccati 'abhejjapariso'ti. Tayāpetaṃ, mahārāja, ñātabbaṃ 'atthi kiñci navaṅge buddhavacane suttāgataṃ, iminā nāma kāraṇena bodhisattassa katena tathāgatassa parisā bhinnā'ti? ''Natthi bhante, no cetaṃ loke dissati nopi suyyati. Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Abhejjaparisapañho aṭṭhamo.

Abhejjavaggo dutiyo.

Imasmiṃ vagge aṭṭha pañhā.

3. Paṇāmitavaggo

1. Seṭṭhadhammapañho

1. ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā 'dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā'ti. Puna ca 'upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā puthujjanaṃ abhivādeti paccuṭṭhetī'ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ 'dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā'ti, tena hi 'upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā puthujjanaṃ abhivādeti paccuṭṭhetī'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi 'upāsako gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā puthujjanaṃ abhivādeti paccuṭṭheti', tena hi 'dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cāti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo''ti.

''Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā 'dhammo hi, vāseṭṭha, seṭṭho janetasmiṃ diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye cā'ti, 'upāsako ca gihī sotāpanno pihitāpāyo diṭṭhippatto viññātasāsano bhikkhuṃ vā sāmaṇeraṃ vā puthujjanaṃ abhivādeti paccuṭṭheti'. Tattha pana kāraṇaṃ atthi. Katamaṃ taṃ kāraṇaṃ?

''Vīsati kho panime, mahārāja, samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni, yehi samaṇo abhivādanapaccuṭṭhānasamānanapūjanāraho hoti. Katame vīsati samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni? Seṭṭho [seṭṭhabhūmisayo (sī. syā.), seṭṭho yamo (pī.)] dhammārāmo, aggo niyamo, cāro vihāro saṃyamo saṃvaro khanti soraccaṃ ekattacariyā ekattābhirati paṭisallānaṃ hiriottappaṃ vīriyaṃ appamādo sikkhāsamādānaṃ [sikkhāpadhānaṃ (sī. syā.), sukkāvadānaṃ (ka.)] uddeso paripucchā sīlādiabhirati nirālayatā sikkhāpadapāripūritā, kāsāvadhāraṇaṃ, bhaṇḍubhāvo. Ime kho, mahārāja, vīsati samaṇassa samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni. Ete guṇe bhikkhu samādāya vattati, so tesaṃ dhammānaṃ anūnattā paripuṇṇattā sampannattā samannāgatattā asekkhabhūmiṃ arahantabhūmiṃ okkamati, seṭṭhaṃ bhūmantaraṃ okkamati, arahattāsannagatoti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

'''Khīṇāsavehi so sāmaññaṃ upagato, natthi me so samayo'ti [taṃ sāmañña''nti (?)] arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

'''Aggaparisaṃ so upagato, nāhaṃ taṃ ṭhānaṃ upagato'ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

'''Labhati so pātimokkhuddesaṃ sotuṃ, nāhaṃ taṃ labhāmi sotu'nti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

‘‘‘So aññe pabbājeti upasampādeti jinasāsanaṃ vaḍḍheti, ahametaṃ na labhāmi kātu’nti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

‘‘‘Appamāṇesu so sikkhāpadesu samattakārī, nāhaṃ tesu vattāmī’ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

‘‘‘Upagato so samaṇaliṅgaṃ, buddhādhippāye ṭhito, tenāhaṃ liṅgena dūramapagato’ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

‘‘‘Parūḷhakacchalomo so anañjitaamaṇḍito anulittasīlagandho, ahaṃ pana maṇḍanavibhūsanābhirato’ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

‘‘Api ca, mahārāja, ‘ye te vīsati samaṇakaraṇā dhammā dve ca liṅgāni, sabbepete dhammā bhikkhussa saṃvijjanti, so yeva te dhamme dhāreti, aññepi tattha sikkhāpeti, so me āgamo sikkhāpanañca natthī’ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, rājakumāro purohitassa santike vijjaṃ adhīyati, khattiyadhammaṃ sikkhati, so aparena samayena abhisitto ācariyaṃ abhivādeti paccuṭṭheti ‘sikkhāpako me aya’nti, evameva kho, mahārāja, ‘bhikkhu sikkhāpako vaṃsadharo’ti arahati upāsako sotāpanno bhikkhuṃ puthujjanaṃ abhivādetuṃ paccuṭṭhātuṃ.

‘‘Api ca, mahārāja, imināpetaṃ pariyāyena jānāhi bhikkhubhūmiyā mahantataṃ asamavipulabhāvaṃ. Yadi, mahārāja, upāsako sotāpanno arahattaṃ sacchikaroti, dveva tassa gatiyo bhavanti anaññā tasmiṃ yeva divase parinibbāyeyya vā, bhikkhubhāvaṃ vā upagaccheyya. Acalā hi sā, mahārāja, pabbajjā, mahatī accuggatā, yadidaṃ bhikkhubhūmī’’ti. ‘‘Ñāṇagato, bhante nāgasena, pañho sunibbeṭhito balavatā atibuddhinā tayā, na yimaṃ pañhaṃ samattho añño evaṃ viniveṭhetuṃ aññatra tavādisena buddhimatā’’ti.

Seṭṭhadhammapañho paṭhamo.

2. Sabbasattahitapharaṇapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘tathāgato sabbasattānaṃ ahitamapanetvā hitamupadahatī’ti. Puna ca bhaṇatha **aggikkhandhūpame** dhammapariyāye bhaññamāne ‘saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggata’nti. Aggikkhandhūpamaṃ, bhante, dhammapariyāyaṃ desentena tathāgatena saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ hitamapanetvā ahitamupadahitaṃ. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato sabbasattānaṃ ahitamapanetvā hitamupadahati, tena hi aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggatanti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggataṃ, tena hi tathāgato sabbasattānaṃ ahitamapanetvā hitamupadahatīti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Tathāgato, mahārāja, sabbasattānaṃ ahitamapanetvā hitamupadahati, aggikkhandhūpame dhammapariyāye bhaññamāne saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggataṃ, tañca pana na tathāgatassa katena, tesaṃ yeva attano katenā’’ti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, tathāgato aggikkhandhūpamaṃ dhammapariyāyaṃ na bhāseyya, api nu tesaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggaccheyyāti, na hi, mahārāja, micchāpaṭipannānaṃ tesaṃ bhagavato dhammapariyāyaṃ sutvā pariḷāho kāye uppajji, tena tesaṃ pariḷāhena uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggata’’nti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, tathāgatasseva katena tesaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggataṃ, tathāgato yeva tattha adhikāro tesaṃ nāsanāya, yathā nāma, bhante nāgasena, ahi vammikaṃ paviseyya, athaññataro paṃsukāmo puriso vammikaṃ bhinditvā paṃsuṃ hareyya, tassa paṃsuharaṇena vammikassa susiraṃ pidaheyya, atha tattheva so assāsaṃ alabhamāno mareyya, nanu so, bhante, ahi tassa purisassa katena maraṇappatto’’ti. ‘‘Āma mahārājā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhante nāgasena, tathāgato yeva tattha adhikāro tesaṃ nāsanāyā’’ti.

‘‘Tathāgato, mahārāja, dhammaṃ desayamāno anunayappaṭighaṃ na karoti, anunayappaṭighavippamutto dhammaṃ deseti, evaṃ dhamme desīyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te patanti. Yathā, mahārāja, purisassa ambaṃ vā jambuṃ vā madhukaṃ vā cālayamānassa yāni tattha phalāni sārāni daḷhabandhanāni, tāni tattheva accutāni tiṭṭhanti, yāni tattha phalāni pūtivaṇṭamūlāni dubbalabandhanāni, tāni patanti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato dhammaṃ desayamāno anunayappaṭighaṃ na karoti, anunayappaṭighavippamutto dhammaṃ deseti, evaṃ dhamme desīyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te patanti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, kassako dhaññaṃ ropetukāmo khettaṃ kasati, tassa kasantassa anekasatasahassāni tiṇāni maranti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato paripakkamānase satte bodhento [bodhetuṃ (sī.)] anunayappaṭighavippamutto dhammaṃ deseti, evaṃ dhamme desīyamāne ye tattha sammāpaṭipannā, te bujjhanti. Ye pana micchāpaṭipannā, te tiṇāni viya maranti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, manussā rasahetu yantena ucchuṃ pīḷayanti, tesaṃ ucchuṃ pīḷayamānānaṃ ye tattha yantamukhagatā kimayo, te pīḷiyanti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato paripakkamānase satte bodhento dhammayantamabhipīḷayati [dhammayantamatipīḷayati (ka.)], ye tattha micchāpaṭipannā, te kimī viya marantī’’ti.

‘‘Nanu, bhante nāgasena, te bhikkhū tāya dhammadesanāya patitā’’ti? ‘‘Api nu kho, mahārāja, tacchako rukkhaṃ tacchanto [rakkhanto (sī. pī.] ujukaṃ parisuddhaṃ karotī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, vajjanīyaṃ apanetvā tacchako rukkhaṃ ujukaṃ parisuddhaṃ karotī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, tathāgato parisaṃ rakkhanto na sakkoti bodhaneyye [abodhanīye (syā.)] satte bodhetuṃ, micchāpaṭipanne pana satte apanetvā bodhaneyye satte bodheti, attakatena pana te, mahārāja, micchāpaṭipannā patanti.

‘‘Yathā, mahārāja, kadalī veḷu assatarī attajena [attajena phalena (sī.)] haññati, evameva kho, mahārāja, ye te micchāpaṭipannā, te attakatena haññanti patanti.

‘‘Yathā, mahārāja, corā attakatena cakkhuppāṭanaṃ sūlāropanaṃ sīsacchedanaṃ pāpuṇanti, evameva kho, mahārāja, ye te micchāpaṭipannā, te attakatena haññanti patanti [jinasāsanā patanti (sī. pī.)]. Yesaṃ, mahārāja, saṭṭhimattānaṃ bhikkhūnaṃ uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggataṃ, tesaṃ taṃ neva bhagavato katena, na paresaṃ katena, atha kho attano yeva katena.

‘‘Yathā, mahārāja, puriso sabbajanassa amataṃ dadeyya, te taṃ amataṃ asitvā arogā dīghāyukā sabbītito [sabbītiyā (sī.)] parimucceyyuṃ, athaññataro puriso durupacārena taṃ asitvā maraṇaṃ pāpuṇeyya, api nu kho so, mahārāja, amatadāyako puriso tatonidānaṃ kiñci apuññaṃ āpajjeyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, tathāgato dasasahassiyā lokadhātuyā devamanussānaṃ amataṃ dhammadānaṃ deti, ye te sattā bhabbā, te dhammāmatena bujjhanti. Ye pana te sattā abhabbā, te dhammāmatena haññanti patanti. Bhojanaṃ, mahārāja, sabbasattānaṃ jīvitaṃ rakkhati, tamekacce bhuñjitvā visūcikāya maranti, api nu kho so, mahārāja, bhojanadāyako puriso tatonidānaṃ kiñci apuññaṃ āpajjeyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, tathāgato dasasahassiyā lokadhātuyā devamanussānaṃ amataṃ dhammadānaṃ deti, ye te sattā bhabbā, te dhammāmatena bujjhanti. Ye pana te sattā abhabbā, te dhammāmatena haññanti patantī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Sabbasattahitapharaṇapañho dutiyo.

3. Vatthaguyhanidassanapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ tathāgatena –

‘‘‘Kāyena saṃvaro sādhu [dha. pa. 361], sādhu vācāya saṃvaro;
Manasā saṃvaro sādhu, sādhu sabbattha saṃvaro’ti.

‘‘Puna ca tathāgato catunnaṃ parisānaṃ majjhe nisīditvā purato devamanussānaṃ selassa brāhmaṇassa kosohitaṃ vatthaguyhaṃ dassesi. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘kāyena saṃvaro sādhū’ti, tena hi selassa brāhmaṇassa kosohitaṃ vatthaguyhaṃ dassesīti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi selassa brāhmaṇassa kosohitaṃ vatthaguyhaṃ dasseti, tena hi ‘kāyena saṃvaro sādhū’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘kāyena saṃvaro sādhū’ti, selassa ca brāhmaṇassa kosohitaṃ vatthaguyhaṃ dassitaṃ. Yassa kho, mahārāja, tathāgate kaṅkhā uppannā, tassa bodhanatthāya bhagavā iddhiyā tappaṭibhāgaṃ kāyaṃ dasseti, so yeva taṃ pāṭihāriyaṃ passatī’’ti.

‘‘Ko panetaṃ, bhante nāgasena, saddahissati, yaṃ parisagato eko yeva taṃ guyhaṃ passati, avasesā tattheva vasantā na passantīti. Iṅgha me tvaṃ tattha kāraṇaṃ upadisa, kāraṇena maṃ saññāpehī’’ti. ‘‘Diṭṭhapubbo pana tayā, mahārāja, koci byādhito puriso parikiṇṇo ñātimittehī’’ti. ‘‘Āma bhante’’ti. ‘‘Api nu kho sā, mahārāja, parisā passatetaṃ vedanaṃ, yāya so puriso vedanāya vedayatī’’ti. ‘‘Na hi bhante, attanā yeva so, bhante, puriso vedayatī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yasseva tathāgate kaṅkhā uppannā, tasseva tathāgato bodhanatthāya iddhiyā tappaṭibhāgaṃ kāyaṃ dasseti, so yeva taṃ pāṭihāriyaṃ passati.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, kañcideva purisaṃ bhūto āviseyya, api nu kho sā, mahārāja, parisā passati taṃ bhūtāgamana’’nti? ‘‘Na hi, bhante, so yeva āturo tassa bhūtassa āgamanaṃ passatī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yasseva tathāgate kaṅkhā uppannā, tasseva tathāgato bodhanatthāya iddhiyā tappaṭibhāgaṃ kāyaṃ dasseti, so yeva taṃ pāṭihāriyaṃ passatī’’ti.

‘‘Dukkaraṃ, bhante nāgasena, bhagavatā kataṃ, yaṃ ekassapi adassanīyaṃ, taṃ dassentenā’’ti. ‘‘Na, mahārāja, bhagavā guyhaṃ dassesi, iddhiyā pana chāyaṃ dassesī’’ti. ‘‘Chāyāyapi, bhante, diṭṭhāya diṭṭhaṃ yeva hoti guyhaṃ, yaṃ disvā niṭṭhaṃ gato’’ti. ‘‘Dukkarañcāpi, mahārāja, tathāgato karoti bodhaneyye satte bodhetuṃ. Yadi, mahārāja, tathāgato kiriyaṃ hāpeyya, bodhaneyyā sattā na bujjheyyuṃ. Yasmā ca kho, mahārāja, yogaññū tathāgato bodhaneyye satte bodhetuṃ, tasmā tathāgato yena yena yogena bodhaneyyā bujjhanti, tena tena yogena bodhaneyye bodheti.

‘‘Yathā, mahārāja, bhisakko sallakatto yena yena bhesajjena āturo arogo hoti, tena tena bhesajjena āturaṃ upasaṅkamati, vamanīyaṃ vameti, virecanīyaṃ vireceti, anulepanīyaṃ anulimpeti, anuvāsanīyaṃ anuvāseti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato yena yena yogena bodhaneyyā sattā bujjhanti, tena tena yogena bodheti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, itthī mūḷhagabbhā bhisakkassa adassanīyaṃ guyhaṃ dasseti, evameva kho, mahārāja, tathāgato bodhaneyye satte bodhetuṃ adassanīyaṃ guyhaṃ iddhiyā chāyaṃ dassesi. Natthi, mahārāja, adassanīyo nāma okāso puggalaṃ upādāya. Yadi, mahārāja, koci bhagavato hadayaṃ disvā bujjheyya, tassapi bhagavā yogena hadayaṃ dasseyya, yogaññū, mahārāja, tathāgato desanākusalo.

‘‘Nanu, mahārāja, tathāgato therassa nandassa adhimuttiṃ jānitvā taṃ devabhavanaṃ netvā devakaññāyo dassesi ‘imināyaṃ kulaputto bujjhissatī’ti, tena ca so kulaputto bujjhi. Iti kho, mahārāja, tathāgato anekapariyāyena subhanimittaṃ hīḷento garahanto jigucchanto tassa bodhanahetu kakuṭapādiniyo accharāyo dassesi. Evampi tathāgato yogaññū desanākusalo.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, tathāgato therassa cūḷapanthakassa bhātarā nikkaḍḍhitassa dukkhitassa dummanassa upagantvā sukhumaṃ coḷakhaṇḍaṃ adāsi ‘imināyaṃ kulaputto bujjhissatī’ti, so ca kulaputto tena kāraṇena jinasāsane vasībhāvaṃ pāpuṇi. Evampi, mahārāja, tathāgato yogaññū desanākusalo.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, tathāgato brāhmaṇassa mogharājassa yāva tatiyaṃ pañhaṃ puṭṭho na byākāsi ‘evamimassa kulaputtassa māno upasamissati, mānūpasamā abhisamayo bhavissatī’ti, tena ca tassa kulaputtassa māno upasami, mānūpasamā so brāhmaṇo chasu abhiññāsu vasībhāvaṃ pāpuṇi. Evampi, mahārāja, tathāgato yogaññū desanākusalo’’ti.

‘‘Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭhito pañho bahuvidhehi kāraṇehi, gahanaṃ agahanaṃ kataṃ, andhakāro āloko kato, gaṇṭhi bhinno, bhaggā paravādā, jinaputtānaṃ cakkhuṃ tayā uppāditaṃ, nippaṭibhānā titthiyā, tvaṃ gaṇivarapavaramāsajjā''ti.

Vatthaguyhanidassanapañho tatiyo.

4. Pharusavācābhāvapañho

4. ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ therena sāriputtena dhammasenāpatinā 'parisuddhavacīsamācāro āvuso tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya 'mā me idaṃ paro aññāsī'ti. Puna ca tathāgato therassa sudinnassa kalandaputtassa aparādhe pārājikaṃ paññapento pharusāhi vācāhi moghapurisavādena samudācari, tena ca so thero moghapurisavādena maṅkucittavasena rundhitattā vippaṭisārī nāsakkhi ariyamaggaṃ paṭivijjhituṃ. Yadi, bhante nāgasena, parisuddhavacīsamācāro tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ, tena hi tathāgatena therassa sudinnassa kalandaputtassa aparādhe moghapurisavādena samudāciṇṇanti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi bhagavatā therassa sudinnassa kalandaputtassa aparādhe moghapurisavādena samudāciṇṇaṃ, tena hi parisuddhavacīsamācāro tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritanti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo''ti.

''Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā 'parisuddhavacīsamācāro āvuso tathāgato, natthi tathāgatassa vacīduccaritaṃ, yaṃ tathāgato rakkheyya 'mā me idaṃ paro aññāsī'ti. Āyasmato ca sudinnassa kalandaputtassa aparādhe pārājikaṃ paññapentena bhagavatā moghapurisavādena samudāciṇṇaṃ, tañca pana aduṭṭhacittena asārambhena yāthāvalakkhaṇena. Kiñca tattha yāthāvalakkhaṇaṃ, yassa, mahārāja, puggalassa imasmiṃ attabhāve catusaccābhisamayo na hoti, tassa purisattanaṃ moghaṃ aññaṃ kayiramānaṃ aññena sambhavati, tena vuccati 'moghapuriso'ti. Iti, mahārāja, bhagavatā āyasmato sudinnassa kalandaputtassa satāvavacanena samudāciṇṇaṃ, no abhūtavādenā''ti.

''Sabhāvampi, bhante nāgasena, yo akkosanto bhaṇati, tassa mayaṃ kahāpaṇaṃ daṇḍaṃ dhārema, aparādho yeva so vatthuṃ nissāya visuṃ vohāraṃ ācaranto akkosatī''ti. ''Atthi pana, mahārāja, sutapubbaṃ tayā khalitassa abhivādanaṃ vā paccuṭṭhānaṃ vā sakkāraṃ vā upāyanānuppadānaṃ vā''ti? ''Na hi, bhante, yato kutoci yattha katthaci khalito, so paribhāsanāraho hoti tajjanāraho, uttamaṅgampissa chindanti hanantipi bandhantipi ghātentipi jhāpentipī''ti [jāpentipīti (sī. pī.)]. ''Tena hi, mahārāja, bhagavatā kiriyā yeva katā, no akiriyā''ti.

''Kiriyampi, bhante nāgasena, kurumānena patirūpena kātabbaṃ anucchavikena, savanenapi, bhante nāgasena, tathāgatassa sadevako loko ottappati hiriyati bhiyyo dassanena tatuttariṃ upasaṅkamanena payirupāsanenā''ti. ''Api nu kho, mahārāja, tikicchako abhisanne kāye kupite dose sinehanīyāni bhesajjāni detī''ti? ''Na hi, bhante, tiṇhāni lekhanīyāni bhesajjāni detī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, tathāgato sabbakilesabyādhivūpasamāya anusiṭṭhiṃ deti, pharusāpi, mahārāja, tathāgatassa vācā satte sinehayati, muduke karoti. Yathā, mahārāja, uṇhampi udakaṃ yaṃ kiñci sinehanīyaṃ sinehayati, mudukaṃ karoti, evameva kho, mahārāja, pharusāpi tathāgatassa vācā atthavatī hoti karuṇāsahagatā. Yathā, mahārāja, pituvacanaṃ puttānaṃ atthavantaṃ hoti karuṇāsahagataṃ, evameva kho, mahārāja, pharusāpi tathāgatassa vācā atthavatī hoti karuṇāsahagatā. Pharusāpi, mahārāja, tathāgatassa vācā sattānaṃ kilesappahānā [kilesappahānāya (sī.)] hoti. Yathā, mahārāja, duggandhampi gomuttaṃ pītaṃ virasampi agadaṃ khāyitaṃ sattānaṃ byādhiṃ hanati, evameva kho, mahārāja, pharusāpi tathāgatassa vācā atthavatī karuṇāsahagatā. Yathā, mahārāja, mahantopi tūlapuñjo [tūlapicu (sī. syā.)] parassa kāye nipatitvā rujaṃ na karoti, evameva kho, mahārāja, pharusāpi tathāgatassa vācā na kassaci dukkhaṃ uppādetī''ti. ''Suvinicchito, bhante nāgasena, pañho bahūhi kāraṇehi, sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Pharusavācābhāvapañho catuttho.

5. Rukkhaacetanābhāvapañho

5. ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ tathāgatena –

‘‘‘Acetanaṃ brāhmaṇa assuṇantaṃ, jāno ajānantamimaṃ palāsaṃ;
Āraddhavīriyo dhuvaṃ appamatto, sukhaseyyaṃ pucchasi kissa hetū’ti [jā. 1.4.25].

Puna ca bhaṇitaṃ –

‘‘‘Iti phandanarukkhopi, tāvade ajjhabhāsatha;
Mayhampi vacanaṃ atthi, bhāradvāja suṇohi me’ti [jā. 1.13.20].

‘‘Yadi, bhante nāgasena, rukkho acetano, tena hi phandanena rukkhena bhāradvājena saha sallapitanti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi phandanena rukkhena bhāradvājena saddhiṃ sallapitaṃ, tena hi rukkho acetanoti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppato, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘rukkho acetano’ti, phandanena ca rukkhena bhāradvājena saddhiṃ sallapitaṃ, tañca pana vacanaṃ lokasamaññāya bhaṇitaṃ. Natthi, mahārāja, acetanassa rukkhassa sallāpo nāma, api ca, mahārāja, tasmiṃ rukkhe adhivatthāya devatāyetaṃ adhivacanaṃ rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti, yathā, mahārāja, sakaṭaṃ dhaññassa paripūritaṃ dhaññasakaṭanti jano voharati, na ca taṃ dhaññamayaṃ sakaṭaṃ, rukkhamayaṃ sakaṭaṃ, tasmiṃ sakaṭe dhaññassa pana ākiritattā dhaññasakaṭanti jano voharati, evameva kho, mahārāja, na rukkho sallapati, rukkho acetano, yā pana tasmiṃ rukkhe adhivatthā devatā, tassā yeva taṃ adhivacanaṃ rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, dadhiṃ manthayamāno takkaṃ manthemīti voharati, na taṃ takkaṃ, yaṃ so mantheti, dadhiṃ yeva so manthento takkaṃ manthemīti voharati, evameva kho, mahārāja, na rukkho sallapati, rukkho acetano. Yā pana tasmiṃ rukkhe adhivatthā devatā, tassāyeva taṃ adhivacanaṃ rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, asantaṃ sādhetukāmo santaṃ sādhemīti voharati, asiddhaṃ siddhanti voharati, evamesā lokasamaññā, evameva kho, mahārāja, na rukkho sallapati, rukkho acetano. Yā pana tasmiṃ rukkhe adhivatthā devatā, tassāyeva taṃ adhivacanaṃ rukkhoti, rukkho sallapatīti cesā lokapaṇṇatti, yāya, mahārāja, lokasamaññāya jano voharati, tathāgatopi tāyeva lokasamaññāya sattānaṃ dhammaṃ desetī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Rukkhaacetanābhāvapañho pañcamo.

6. Piṇḍapātamahapphalapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ dhammasaṅgītikārakehi therehi –

‘‘‘Cundassa bhattaṃ bhuñjitvā, kammārassāti me sutaṃ;
Ābādhaṃ samphusī dhīro, pabāḷhaṃ māraṇantika’nti [dī. ni. 2.190].

‘‘Puna ca bhagavatā bhaṇitaṃ ‘dveme, ānanda, piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā ca. Katame dve? Yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhi, yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati. Ime dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā, ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavato cundassa bhattaṃ bhuttāvissa [bhuñjitvā (sī.)] kharo ābādho uppanno, pabāḷhā ca vedanā pavattā māraṇantikā, tena hi ‘dveme, ānanda, piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi dveme piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā ca, tena hi bhagavato cundassa bhattaṃ bhuttāvissa [bhuñjitvā (sī.)] kharo ābādho uppanno, pabāḷhā ca vedanā pavattā māraṇantikāti tampi vacanaṃ micchā. Kiṃnu kho, bhante nāgasena, so piṇḍapāto visagatatāya mahapphalo, roguppādakatāya mahapphalo, āyuvināsakatāya mahapphalo, bhagavato jīvitaharaṇatāya mahapphalo? Tattha me kāraṇaṃ brūhi paravādānaṃ niggahāya, etthāyaṃ jano sammūḷho lobhavasena atibahuṃ khāyitena lohitapakkhandikā uppannāti. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo''ti.

''Bhāsitampetaṃ, mahārāja, dhammasaṅgītikārakehi therehi –

'''Cundassa bhattaṃ bhuñjitvā, kammārassāti me sutaṃ;
Ābādhaṃ samphusī dhīro, pabāḷhaṃ māraṇantika'nti.

''Bhagavatā ca bhaṇitaṃ 'dveme, ānanda, piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā ca. Katame dve? Yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhi, yañca piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati [parinibbāyi (sī.)], ime dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā, ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā'ti.

''So pana piṇḍapāto bahuguṇo anekānisaṃso. Devatā, mahārāja, haṭṭhā pasannamānasā 'ayaṃ bhagavato pacchimo piṇḍapāto'ti dibbaṃ ojaṃ sūkaramaddave ākiriṃsu. Tañca pana sammāpākaṃ lahupākaṃ [bahupākaṃ (sī.)] manuññaṃ bahurasaṃ jaṭṭharaggitejassa hitaṃ. Na, mahārāja, tatonidānaṃ bhagavato koci anuppanno rogo uppanno, api ca, mahārāja, bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusaṅkhāre uppanno rogo bhiyyo abhivaḍḍhi.

''Yathā, mahārāja, pakatiyā jalamāno aggi aññasmiṃ upādāne dinne bhiyyo pajjalati, evameva kho, mahārāja, bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusaṅkhāre uppanno rogo bhiyyo abhivaḍḍhi.

''Yathā vā pana, mahārāja, soto pakatiyā sandamāno abhivuṭṭhe mahāmeghe bhiyyo mahogho udakavāhako hoti, evameva kho, mahārāja, bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusaṅkhāre uppanno rogo bhiyyo abhivaḍḍhi.

''Yathā vā pana, mahārāja, pakatiyā abhisannadhātu kucchi aññasmiṃ ajjhoharite bhiyyo āyameyya [āmayeyya (sī.)], evameva kho, mahārāja, bhagavato pakatidubbale sarīre khīṇe āyusaṅkhāre uppanno rogo bhiyyo abhivaḍḍhi, natthi, mahārāja, tasmiṃ piṇḍapāte doso, na ca tassa sakkā dosaṃ āropetu''nti.

''Bhante nāgasena, kena kāraṇena te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā''ti? ''Dhammānumajjanasamāpattivasena, mahārāja, te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā''ti.

''Bhante nāgasena, katamesaṃ dhammānaṃ anumajjanasamāpattivasena te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā''ti? ''Navannaṃ, mahārāja, anupubbavihārasamāpattīnaṃ anulomappaṭilomasamāpajjanavasena te dve piṇḍapātā samasamaphalā samavipākā ativiya aññehi piṇḍapātehi mahapphalatarā ca mahānisaṃsatarā cā''ti.

''Bhante nāgasena, dvīsu yeva divasesu adhimattaṃ tathāgato navānupubbavihārasamāpattiyo anulomappaṭilomaṃ samāpajjī''ti? ''Āma, mahārājā''ti. ''Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ bhante nāgasena. Yaṃ imasmiṃ buddhakkhette asadisaṃ paramadānaṃ, tampi imehi dvīhi piṇḍapātehi agaṇitaṃ. Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena. Yāva mahantā navānupubbavihārasamāpattiyo, yatra hi nāma navānupubbavihārasamāpattivasena dānaṃ mahapphalataraṃ hoti mahānisaṃsatarañca. Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Piṇḍapātamahapphalapañho chaṭṭho.

7. Buddhapūjanapañho

7. ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ tathāgatena 'abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā'ti. Puna ca bhaṇitaṃ –

‘‘‘Pūjetha naṃ pūjaniyassa dhātuṃ;
Evaṃ karā saggamito gamissathā’ti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena bhaṇitaṃ ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti, tena hi ‘pūjetha naṃ pūjaniyassa dhātuṃ, evaṃ karā saggamito gamissathā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘pūjetha naṃ pūjaniyassa dhātuṃ, evaṃ karā saggamito gamissathā’ti, tena hi ‘abyāvaṭā tumhe ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti, puna ca bhaṇitaṃ ‘pūjetha naṃ pūjaniyassa dhātuṃ, evaṃ karā saggamito gamissathā’ti, tañca pana na sabbesaṃ jinaputtānaṃ yeva ārabbha bhaṇitaṃ ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti. Akammaṃ hetaṃ, mahārāja, jinaputtānaṃ yadidaṃ pūjā, sammasanaṃ saṅkhārānaṃ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṃ, sadatthamanuyuñjanā, etaṃ jinaputtānaṃ karaṇīyaṃ, avasesānaṃ devamanussānaṃ pūjā karaṇīyā.

‘‘Yathā, mahārāja, mahiyā rājaputtānaṃ hatthiassarathadhanutharulekhamuddāsikkhākhaggamantasutisammutiyuddhayujjhāpanakiriyā karaṇīyā, avasesānaṃ puthuvessasuddānaṃ kasi vaṇijjā gorakkhā karaṇīyā, evameva kho, mahārāja, akammaṃ hetaṃ jinaputtānaṃ yadidaṃ pūjā, sammasanaṃ saṅkhārānaṃ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṃ, sadatthamanuyuñjanā, etaṃ jinaputtānaṃ karaṇīyaṃ, avasesānaṃ devamanussānaṃ pūjā karaṇīyā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, brāhmaṇamāṇavakānaṃ iruvedaṃ yajuvedaṃ sāmavedaṃ athabbaṇavedaṃ lakkhaṇaṃ itihāsaṃ purāṇaṃ nighaṇḍu keṭubhaṃ akkharappabhedaṃ padaṃ veyyākaraṇaṃ bhāsamaggaṃ uppātaṃ supinaṃ nimittaṃ chaḷaṅgaṃ candaggāhaṃ sūriyaggāhaṃ sukkarāhucaritaṃ uḷuggahayuddhaṃ [oḷuggahayuddhaṃ (ka.)] devadundubhissaraṃ okkanti ukkāpātaṃ bhūmikammaṃ [bhūmikampaṃ (sī. pī.)] disādāhaṃ bhummantalikkhaṃ jotisaṃ lokāyatikaṃ sācakkaṃ migacakkaṃ antaracakkaṃ missakuppādaṃ sakuṇarutaravitaṃ [sakuṇarutaṃ (sī.)] sikkhā karaṇīyā, avasesānaṃ puthuvessasuddānaṃ kasi vaṇijjā gorakkhā karaṇīyā, evameva kho, mahārāja, akammaṃ hetaṃ jinaputtānaṃ yadidaṃ pūjā, sammasanaṃ saṅkhārānaṃ, yoniso manasikāro, satipaṭṭhānānupassanā, ārammaṇasāraggāho, kilesayuddhaṃ, sadatthamanuyuñjanā, etaṃ jinaputtānaṃ karaṇīyaṃ, avasesānaṃ devamanussānaṃ pūjā karaṇīyā, tasmā, mahārāja, tathāgato ‘mā ime akamme yuñjantu, kamme ime yuñjantū’ti āha ‘abyāvaṭā tumhe, ānanda, hotha tathāgatassa sarīrapūjāyā’ti. Yadetaṃ, mahārāja, tathāgato na bhaṇeyya, pattacīvarampi attano pariyādāpetvā bhikkhū buddhapūjaṃ yeva kareyyu’’nti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Buddhapūjanapañho sattamo.

8. Pādasakalikāhatapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘bhagavato gacchantassa ayaṃ acetanā mahāpathavī ninnaṃ unnamati, unnataṃ onamatī’ti, puna ca bhaṇatha ‘bhagavato pādo sakalikāya khato’ti. Yā sā sakalikā bhagavato pāde patitā, kissa pana sā sakalikā bhagavato pādā na nivattā. Yadi, bhante nāgasena, bhagavato gacchantassa ayaṃ acetanā mahāpathavī ninnaṃ unnamati, unnataṃ onamati, tena hi ‘bhagavato pādo sakalikāya khato’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi bhagavato pādo sakalikāya khato, tena hi ‘bhagavato gacchantassa ayaṃ acetanā mahāpathavī ninnaṃ unnamati unnataṃ onamatī’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Saccaṃ, mahārāja, atthetaṃ bhagavato gacchantassa ayaṃ acetanā mahāpathavī ninnaṃ unnamati unnataṃ onamati, bhagavato ca pādo sakalikāya khato, na ca pana sā sakalikā attano dhammatāya patitā, devadattassa upakkamena patitā. Devadatto, mahārāja, bahūni jātisatasahassāni bhagavati āghātaṃ bandhi, so tena āghātena ‘mahantaṃ kūṭāgārappamāṇaṃ pāsāṇaṃ bhagavato upari pātessāmī’ti muñci. Atha dve selā pathavito uṭṭhahitvā taṃ pāsāṇaṃ sampaṭicchiṃsu, atha nesaṃ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjitvā yena vā tena vā patantī bhagavato pāde patitā’’ti.

‘‘Yathā ca, bhante nāgasena, dve selā pāsāṇaṃ sampaṭicchiṃsu, tatheva papaṭikāpi sampaṭicchitabbā’’ti? ‘‘Sampaṭicchitampi, mahārāja, idhekaccaṃ paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, yathā, mahārāja, udakaṃ pāṇinā gahitaṃ aṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, khīraṃ takkaṃ madhuṃ sappi tesaṃ maccharasaṃ maṃsarasaṃ pāṇinā gahitaṃ aṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho, mahārāja, sampaṭicchanatthaṃ upagatānaṃ dvinnaṃ selānaṃ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjitvā yena vā tena vā patantī bhagavato pāde patitā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, saṇhasukhumaaṇurajasamaṃ puḷinaṃ muṭṭhinā gahitaṃ aṅgulantarikāhi paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho, mahārāja, sampaṭicchanatthaṃ upagatānaṃ dvinnaṃ selānaṃ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjitvā yena vā tena vā patantī bhagavato pāde patitā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, kabaḷo mukhena gahito idhekaccassa mukhato muccitvā paggharati pasavati na ṭhānamupagacchati, evameva kho, mahārāja, sampaṭicchanatthaṃ upagatānaṃ dvinnaṃ selānaṃ sampahārena pāsāṇato papaṭikā bhijjitvā yena vā tena vā patantī bhagavato pāde patitā’’ti.

‘‘Hotu, bhante nāgasena, selehi pāsāṇo sampaṭicchito, atha papaṭikāyapi apaciti kātabbā yatheva mahāpathaviyā’’ti? ‘‘Dvādasime, mahārāja, apacitiṃ na karonti. Katame dvādasa? Ratto rāgavasena apacitiṃ na karoti, duṭṭho dosavasena, mūḷho mohavasena, unnato mānavasena, nigguṇo avisesatāya, atithaddho anisedhanatāya, hīno hīnasabhāvatāya, vacanakaro anissaratāya, pāpo kadariyatāya, dukkhāpito paṭidukkhāpanatāya, luddho lobhābhibhūtatāya, āyūhito atthasādhanatāya [atthasādhanena (syā. pī. ka.)] apacitiṃ na karoti. Ime kho mahārāja dvādasa apacitiṃ na karonti. Sā ca pana papaṭikā pāsāṇasampahārena bhijjitvā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā bhagavato pāde patitā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, saṇhasukhumaaṇurajo anilabalasamāhato animittakatadiso yena vā tena vā abhikirati, evameva kho, mahārāja, sā papaṭikā pāsāṇasampahārena bhijjitvā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā bhagavato pāde patitā. Yadi pana, mahārāja, sā papaṭikā pāsāṇato visuṃ na bhaveyya, tampi te selā pāsāṇapapaṭikaṃ uppatitvā gaṇheyyuṃ. Esā pana, mahārāja, papaṭikā na bhūmaṭṭhā na ākāsaṭṭhā, pāsāṇasampahāravegena bhijjitvā animittakatadisā yena vā tena vā patamānā bhagavato pāde patitā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, vātamaṇḍalikāya ukkhittaṃ purāṇapaṇṇaṃ animittakatadisaṃ yena vā tena vā patati, evameva kho, mahārāja, esā papaṭikā pāsāṇasampahāravegena animittakatadisā yena vā tena vā patamānā bhagavato pāde patitā. Api ca, mahārāja, akataññussa kadariyassa devadattassa dukkhānubhavanāya papaṭikā bhagavato pāde patitā’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Pādasakalikāhatapañho aṭṭhamo.

9. Aggaggasamaṇapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘āsavānaṃ khayā samaṇo hotī’ti. Puna ca bhaṇitaṃ –

> ‘‘‘Catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṃ, taṃ ve naraṃ samaṇaṃ āhu loke’ti.

Tatrime cattāro dhammā khanti appāhāratā rativippahānaṃ ākiñcaññaṃ. Sabbāni panetāni aparikkhīṇāsavassa sakilesasseva honti. Yadi, bhante nāgasena, āsavānaṃ khayā samaṇo hoti, tena hi ‘catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṃ, taṃ ve naraṃ samaṇaṃ āhu loke’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi catubbhi dhammehi samaṅgibhūto samaṇo hoti, tena hi ‘āsavānaṃ khayā samaṇo hotī’ti tampi vacanaṃ micchā, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘āsavānaṃ khayā samaṇo hotī’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṃ, taṃ ve naraṃ samaṇaṃ āhu loke’ti. Tadidaṃ, mahārāja, vacanaṃ tesaṃ tesaṃ puggalānaṃ guṇavasena bhaṇitaṃ ‘catubbhi dhammehi samaṅgibhūtaṃ, taṃ ve naraṃ samaṇaṃ āhu loke’ti, idaṃ pana niravasesavacanaṃ ‘āsavānaṃ khayā samaṇo hotī’ti.

‘‘Api ca, mahārāja, ye keci kilesūpasamāya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyati. Yathā, mahārāja, yāni kānici jalajathalajapupphāni, vassikaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, avasesāni yāni kānici vividhāni pupphajātāni, sabbāni tāni pupphāni yeva, upādāyupādāya pana vassikaṃ yeva pupphaṃ janassa patthitaṃ pihayitaṃ. Evameva kho, mahārāja, ye keci kilesūpasamāya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyati.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, sabbadhaññānaṃ sāli aggamakkhāyati, yā kāci avasesā vividhā dhaññajātiyo, tā sabbā upādāyupādāya bhojanāni sarīrayāpanāya, sāli yeva tesaṃ aggamakkhāyati. Evameva kho, mahārāja, ye keci kilesūpasamāya paṭipannā, te sabbe upādāyupādāya samaṇo khīṇāsavo aggamakkhāyatī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Aggaggasamaṇapañho navamo.

10. Vaṇṇabhaṇanapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīya’nti puna ca tathāgato selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne ānandito sumano uppilāvito bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittesi –

‘‘‘Rājāhamasmi selāti, dhammarājā anuttaro;
Dhammena cakkaṃ vattemi, cakkaṃ appaṭivattiya’nti [ma. ni. 2.399].

‘‘Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīya’nti, tena hi selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne ānandito sumano uppilāvito bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittesīti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne ānandito sumano uppilāvito bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittesi, tena hi ‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīya’nti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘mamaṃ vā, bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīya’nti. Selassa ca brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittitaṃ –

‘‘‘Rājāhamasmi selāti, dhammarājā anuttaro;
Dhammena cakkaṃ vattemi, cakkaṃ appaṭivattiya’nti.

‘‘Paṭhamaṃ, mahārāja, bhagavatā dhammassa sabhāvasarasalakkhaṇaṃ sabhāvaṃ avitathaṃ bhūtaṃ tacchaṃ tathatthaṃ paridīpayamānena bhaṇitaṃ ‘mamaṃ vā bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra tumhehi na ānando, na somanassaṃ, na cetaso uppilāvitattaṃ karaṇīya’nti. Yaṃ pana bhagavatā selassa brāhmaṇassa yathābhucce vaṇṇe bhaññamāne bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ pakittitaṃ ‘rājāhamasmi selāti, dhammarājā anuttaro’ti taṃ na lābhahetu, na yasahetu, na attahetu, na pakkhahetu, na antevāsikamyatāya, atha kho anukampāya kāruññena hitavasena evaṃ imassa dhammābhisamayo bhavissati tiṇṇañca māṇavakasatānanti, evaṃ bhiyyo uttariṃ sakaguṇaṃ bhaṇitaṃ ‘rājāhamasmi selāti, dhammarājā anuttaro’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Vaṇṇabhaṇanapañho dasamo.

11. Ahiṃsāniggahapañho

11. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘ahiṃsayaṃ paraṃ loke, piyo hohisi māmako’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggahāraha’nti. Niggaho nāma, bhante nāgasena, hatthacchedo pādacchedo vadho bandhanaṃ kāraṇā māraṇaṃ santativikopanaṃ, na etaṃ vacanaṃ bhagavato yuttaṃ, na ca bhagavā arahati etaṃ vacanaṃ vattuṃ. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘ahiṃsayaṃ paraṃ loke, piyo hohisi māmako’’ti, tena hi ‘‘niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggahāraha’’nti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘‘niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggahāraha’’nti, tena hi ‘‘ahiṃsayaṃ paraṃ loke, piyo hohisi māmako’’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘ahiṃsayaṃ paraṃ loke, piyo hohisi māmako’ti, bhaṇitañca ‘niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggahāraha’nti. ‘Ahiṃsayaṃ paraṃ loke, piyo hohisi māmako’ti sabbesaṃ, mahārāja, tathāgatānaṃ anumataṃ etaṃ, esā anusiṭṭhi, esā dhammadesanā, dhammo hi, mahārāja, ahiṃsālakkhaṇo, sabhāvavacanaṃ etaṃ. Yaṃ pana, mahārāja, tathāgato āha ‘niggaṇhe niggahārahaṃ, paggaṇhe paggahāraha’nti, bhāsā esā, uddhataṃ, mahārāja, cittaṃ niggahetabbaṃ, līnaṃ cittaṃ paggahetabbaṃ. Akusalaṃ cittaṃ niggahetabbaṃ, kusalaṃ cittaṃ paggahetabbaṃ. Ayoniso manasikāro niggahetabbo, yoniso manasikāro paggahetabbo. Micchāpaṭipanno niggahetabbo, sammāpaṭipanno paggahetabbo. Anariyo niggahetabbo ariyo paggahetabbo. Coro niggahetabbo, acoro paggahetabbo’’ti.

‘‘Hotu, bhante nāgasena, idāni tvaṃ paccāgatosi mama visayaṃ, yamahaṃ pucchāmi, so me attho upagato. Coro pana, bhante nāgasena, niggaṇhantena kathaṃ niggahetabbo’’ti? ‘‘Coro, mahārāja, niggaṇhantena evaṃ niggahetabbo, paribhāsanīyo paribhāsitabbo, daṇḍanīyo daṇḍetabbo, pabbājanīyo pabbājetabbo, bandhanīyo bandhitabbo, ghātanīyo ghātetabbo’’ti. ‘‘Yaṃ pana, bhante nāgasena, corānaṃ ghātanaṃ, taṃ tathāgatānaṃ anumata’’nti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Kissa pana coro anusāsanīyo anumato tathāgatāna’’nti? ‘‘Yo so, mahārāja, ghātīyati, na so tathāgatānaṃ anumatiyā ghātīyati, sayaṃkatena so ghātīyati, api ca dhammānusiṭṭhiyā anusāsīyati, sakkā pana, mahārāja, tayā purisaṃ akārakaṃ anaparādhaṃ vīthiyaṃ carantaṃ gahetvā ghātayitu’’nti? ‘‘Na sakkā, bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇena, mahārājā’’ti? ‘‘Akārakattā, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, na coro tathāgatānaṃ anumatiyā haññati, sayaṃkatena so haññati, kiṃ panettha anusāsako kiñci dosaṃ āpajjatī’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, tathāgatānaṃ anusiṭṭhi sammānusiṭṭhi hotī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Ahiṃsāniggahapañho ekādasamo.

12. Bhikkhupaṇāmitapañho

12. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘akkodhano vigatakhilohamasmī’ti, puna ca tathāgato there sāriputtamoggallāne saparise paṇāmesi, kiṃ nu kho, bhante nāgasena, tathāgato kupito parisaṃ paṇāmesi, udāhu tuṭṭho paṇāmesi, etaṃ tāva jānāhi imaṃ nāmāti? Yadi, bhante nāgasena, kupito parisaṃ paṇāmesi, tena hi tathāgatassa kodho appaṭivattito, yadi tuṭṭho paṇāmesi, tena hi avatthusmiṃ ajānantena paṇāmitā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘akkodhano vigatakhilohamasmī’ti, paṇāmitā ca therā sāriputtamoggallānā saparisā, tañca pana na kopena, idha, mahārāja, kocideva puriso mahāpathaviyā mūle vā khāṇuke vā pāsāṇe vā kaṭhale vā visame vā bhūmibhāge khalitvā patati, api nu kho, mahārāja, mahāpathavī kupitā taṃ pātetī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, natthi mahāpathaviyā kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā mahāpathavī, sayameva so alaso khalitvā patitoti. Evameva kho, mahārāja, natthi tathāgatānaṃ kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā tathāgatā arahanto sammāsambuddhā, atha kho sayaṃ kateneva te attano aparādhena paṇāmitā.

‘‘Idha pana, mahārāja, mahāsamuddo na matena kuṇapena saṃvasati, yaṃ hoti mahāsamudde mataṃ kuṇapaṃ, taṃ khippameva nicchubhati thalaṃ ussāreti. Api nu kho, mahārāja, mahāsamuddo kupito taṃ kuṇapaṃ nicchubhatī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, natthi mahāsamuddassa kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamutto mahāsamuddo’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, natthi tathāgatānaṃ kopo vā pasādo vā, anunayappaṭighavippamuttā tathāgatā arahanto sammāsambuddhā, atha kho sayaṃ kateneva te attano aparādhena paṇāmitā.

‘‘Yathā, mahārāja, pathaviyā khalito patīyati, evaṃ jinasāsanavare khalito paṇāmīyati. Yathā, mahārāja, samudde mataṃ kuṇapaṃ nicchubhīyati, evaṃ jinasāsanavare khalito paṇāmīyati. Yaṃ pana te, mahārāja, tathāgato paṇāmesi, tesaṃ atthakāmo hitakāmo sukhakāmo visuddhikāmo ‘evaṃ ime jātijarābyādhimaraṇehi parimuccissantī’ti paṇāmesī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Bhikkhupaṇāmitapañho dvādasamo.

Paṇāmitavaggo tatiyo.

Imasmiṃ vagge dvādasa pañhā.

4. Sabbaññutañāṇavaggo

1. Iddhikammavipākapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ mahāmoggallāno’ti. Puna ca kira so laguḷehi paripothito bhinnasīso sañcuṇṇitaṭṭhimaṃsadhamanichinnaparigatto parinibbuto [dhamanimajjaparikatto (sī. pī.), dhammanimiñjaparigatto (syā.)]. Yadi, bhante nāgasena, thero mahāmoggallāno iddhiyā koṭiṃ gato, tena hi laguḷehi pothito parinibbutoti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi laguḷehi paripothito parinibbuto, tena hi iddhiyā koṭiṃ gatoti tampi vacanaṃ micchā. Kiṃ na samattho iddhiyā attano upaghātaṃ apanayituṃ, sadevakassapi lokassa paṭisaraṇaṃ bhavituṃ arahoti? Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ iddhimantānaṃ yadidaṃ mahāmoggallāno’ti. Āyasmā ca mahāmoggallāno laguḷahato parinibbuto, tañca pana kammādhiggahitenā’’ti.

‘‘Nanu, bhante nāgasena, iddhimato iddhivisayopi kammavipākopi dve acintiyā, acintiyena acintiyaṃ apanayitabbaṃ. Yathā nāma, bhante, keci phalakāmā kapitthena kapitthaṃ pothenti, ambena ambaṃ pothenti, evameva kho, bhante nāgasena, acintiyena acintiyaṃ pothayitvā apanetabba’’nti? ‘‘Acintiyānampi, mahārāja, ekaṃ adhimattaṃ balavataraṃ, yathā, mahārāja, mahiyā rājāno honti samajaccā, samajaccānampi tesaṃ eko sabbe abhibhavitvā āṇaṃ pavatteti. Evameva kho, mahārāja, tesaṃ acintiyānaṃ kammavipākaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, kammavipākaṃ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṃ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṃ na labhanti.

‘‘Idha pana, mahārāja, koci puriso kismiñcideva pakaraṇe aparajjhati, na tassa mātā vā pitā vā bhaginī vā bhātaro vā sakhī vā sahāyakā vā [bhaginibhātaro vā sakhisahāyakā vā (sī. pī. ka.)] tāyanti, atha kho rājā yeva tattha abhibhaviya āṇaṃ pavatteti. Kiṃ tattha kāraṇaṃ? Aparādhikatā. Evameva kho, mahārāja, tesaṃ acintiyānaṃ kammavipākaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, kammavipākaṃ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṃ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṃ na labhanti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, mahiyā davaḍāhe samuṭṭhite ghaṭasahassampi udakaṃ na sakkoti nibbāpetuṃ, atha kho aggi yeva tattha abhibhaviya āṇaṃ pavatteti. Kiṃ tattha kāraṇaṃ? Balavatā tejassa. Evameva kho, mahārāja, tesaṃ acintiyānaṃ kammavipākaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, kammavipākaṃ yeva sabbe abhibhaviya āṇaṃ pavatteti, kammādhiggahitassa avasesā kiriyā okāsaṃ na labhanti, tasmā, mahārāja, āyasmato mahāmoggallānassa kammādhiggahitassa laguḷehi pothiyamānassa iddhiyā samannāhāro nāhosī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Iddhikammavipākapañho paṭhamo.

2. Dhammavinayapaṭicchannāpaṭicchannapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘tathāgatappavedito, bhikkhave, dhammavinayo vivaṭo virocati no paṭicchanno’ti. Puna ca pātimokkhuddeso kevalañca vinayapiṭakaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ. Yadi, bhante nāgasena, jinasāsane yuttaṃ vā pattaṃ vā samayaṃ labhetha, vinayapaṇṇatti vivaṭā sobheyya. Kena kāraṇena? Kevalaṃ tattha sikkhā saṃyamo niyamo sīlaguṇaācārapaṇṇatti attharaso dhammaraso vimuttiraso. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘tathāgatappavedito, bhikkhave, dhammavinayo vivaṭo virocati no paṭicchanno’ti, tena hi ‘pātimokkhuddeso kevalañca vinayapiṭakaṃ pihitaṃ paṭicchanna’nti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi pātimokkhuddeso kevalañca vinayapiṭakaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ, tena hi ‘tathāgatappavedito, bhikkhave, dhammavinayo vivaṭo virocati no paṭicchanno’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘tathāgatappavedito, bhikkhave, dhammavinayo vivaṭo virocati no paṭicchanno’ti. Puna ca pātimokkhuddeso kevalañca vinayapiṭakaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ, tañca pana na sabbesaṃ, sīmaṃ katvā pihitaṃ.

‘‘Tividhena, mahārāja, bhagavatā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito, pubbakānaṃ tathāgatānaṃ vaṃsavasena pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito, dhammassa garukattā pihito, bhikkhubhūmiyā garukattā pihito.

‘‘Kathaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ vaṃsavasena pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito, eso vaṃso, mahārāja, sabbesaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ yadidaṃ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṃ pihito. Yathā, mahārāja, khattiyānaṃ khattiyamāyā khattiyesu yeva carati, evametaṃ khattiyānaṃ lokassa paveṇī avasesānaṃ pihitā. Evameva kho, mahārāja, eso vaṃso sabbesaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ yadidaṃ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṃ pihito.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, mahiyā gaṇā vattanti, seyyathidaṃ, mallā atoṇā pabbatā dhammagiriyā brahmagiriyā naṭakā naccakā laṅghakā pisācā maṇibhaddā puṇṇabaddhā candimasūriyā siridevatā kālidevatā, sivā vasudevā ghanikā asipāsā bhaddiputtāti, tesaṃ tesaṃ rahassaṃ tesu tesu gaṇesu yeva carati, avasesānaṃ pihitaṃ. Evameva kho, mahārāja, eso vaṃso sabbesaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ yadidaṃ bhikkhumajjhe pātimokkhuddeso avasesānaṃ pihito. Evaṃ pubbakānaṃ tathāgatānaṃ vaṃsavasena pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito.

‘‘Kathaṃ dhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito? Dhammo, mahārāja, garuko bhāriyo, tattha sammattakārī aññaṃ ārādheti, taṃ tattha paramparāsammattakāritāya pāpuṇāti, na taṃ tattha paramparāsammattakāritāya pāpuṇāti, mā cāyaṃ sāradhammo varadhammo asammattakārīnaṃ hatthagato oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito bhavatu, mā cāyaṃ sāradhammo varadhammo dujjanagato oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito bhavatūti. Evaṃ dhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito.

‘‘Yathā, mahārāja, sāravarapavaraabhijātajātimantarattalohitacandanaṃ nāma savarapuramanugataṃ oññātaṃ avaññātaṃ hīḷitaṃ khīḷitaṃ garahitaṃ bhavati, evameva kho, mahārāja, mā cāyaṃ sāradhammo varadhammo paramparāasammattakārīnaṃ hatthagato oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito bhavatu, mā cāyaṃ sāradhammo varadhammo dujjanagato oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito bhavatūti. Evaṃ dhammassa garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito.

‘‘Kathaṃ bhikkhubhūmiyā garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito, bhikkhubhāvo kho, mahārāja, loke atuliyo appamāṇo anagghiyo, na sakkā kenaci agghāpetuṃ tuletuṃ parimetuṃ, māyaṃ evarūpe bhikkhubhāve ṭhito lokena samasamo bhavatūti bhikkhūnaṃ yeva antare pātimokkhuddeso carati. Yathā, mahārāja, loke varapavarabhaṇḍaṃ vatthaṃ vā attharaṇaṃ vā gajaturaṅgarathasuvaṇṇarajatamaṇimuttāitthiratanādīni vā vijitakammasūrā vā [nijjitakammasūrā vā (sī. pī.)] sabbe te rājānamupagacchanti, evameva kho, mahārāja, yāvatā loke [loke sikkhā (sī. pī.)] sugatāgamapariyattiācārasaṃyamasīlasaṃvaraguṇā, sabbe te bhikkhusaṅghamupagatā bhavanti. Evaṃ bhikkhubhūmiyā garukattā pātimokkhuddeso sīmaṃ katvā pihito’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampiṭicchāmī’’ti.

Dhammavinayapaṭicchannāpaṭicchannapañho dutiyo.

3. Musāvādagarulahubhāvapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘sampajānamusāvāde pārājiko hotī’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘sampajānamusāvāde lahukaṃ āpattiṃ āpajjati ekassa santike desanāvatthuka’nti. Bhante nāgasena, ko panettha viseso, kiṃ kāraṇaṃ, yañcekena musāvādena ucchijjati, yañcekena musāvādena satekiccho hoti? Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘sampajānamusāvāde pārājiko hotī’ti, tena hi ‘sampajānamusāvāde lahukaṃ āpattiṃ āpajjati ekassa santike desanāvatthuka’nti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘sampajānamusāvāde lahukaṃ āpattiṃ āpajjati ekassa santike desanāvatthuka’nti, tena hi ‘sampajānamusāvāde pārājiko hotī’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘sampajānamusāvāde pārājiko hotī’ti. Bhaṇitañca ‘sampajānamusāvāde lahukaṃ āpattiṃ āpajjati ekassa santike desanāvatthuka’nti, tañca pana vatthuvasena garukalahukaṃ hoti. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha koci puriso parassa pāṇinā pahāraṃ dadeyya, tassa tumhe kiṃ daṇḍaṃ dhārethā’’ti? ‘‘Yadi so, bhante, āha ‘nakkhamāmī’ti, tassa mayaṃ akkhamamāne kahāpaṇaṃ harāpemā’’ti ‘‘idha pana, mahārāja, so yeva puriso tava pāṇinā pahāraṃ dadeyya, tassa pana ko daṇḍo’’ti? ‘‘Hatthampissa, bhante, chedāpeyyāma, pādampi chedāpeyyāma, yāva sīsaṃ kaḷīracchejjaṃ chedāpeyyāma, sabbampi taṃ gehaṃ vilumpāpeyyāma, ubhatopakkhe [ubhatopasse (sī. pī. ka.)] yāva sattamaṃ kulaṃ samugghātāpeyyāmā’’ti. ‘‘Ko panettha, mahārāja, viseso, kiṃ kāraṇaṃ, yaṃ ekassa pāṇippahāre sukhumo kahāpaṇo daṇḍo, yaṃ tava pāṇippahāre hatthacchejjaṃ pādacchejjaṃ yāva kaḷīracchejjaṃ sabbagehādānaṃ ubhatopakkhe yāva sattamakulā samugghāto’’ti? ‘‘Manussantarena, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sampajānamusāvādo vatthuvasena garukalahuko hotī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Musāvādagarulahubhāvapañho tatiyo.

4. Bodhisattadhammatāpañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā **dhammatādhammapariyāye** ‘pubbeva bodhisattānaṃ mātāpitaro niyatā honti, bodhi niyatā hoti, aggasāvakā niyatā honti, putto niyato hoti, upaṭṭhāko niyato hotī’ti. Puna ca tumhe bhaṇatha ‘tusite kāye ṭhito bodhisatto aṭṭha mahāvilokanāni viloketi, kālaṃ viloketi, dīpaṃ viloketi, desaṃ viloketi, kulaṃ viloketi, janettiṃ viloketi, āyuṃ viloketi, māsaṃ viloketi, nekkhammaṃ viloketī’ti. Bhante nāgasena, aparipakke ñāṇe bujjhanaṃ natthi, paripakke ñāṇe na sakkā nimesantarampi āgametuṃ, anatikkamanīyaṃ paripakkamānasaṃ. Kasmā bodhisatto kālaṃ vilokehi ‘kamhi kāle uppajjāmī’ti. Aparipakke ñāṇe bujjhanaṃ natthi, paripakke ñāṇe na sakkā nimesantarampi āgametuṃ, kasmā bodhisatto kulaṃ viloketi ‘kumhi kule uppajjāmī’ti. Yadi, bhante nāgasena, pubbeva bodhisattassa mātāpitaro niyatā, tena hi ‘kulaṃ viloketī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi kulaṃ viloketi, tena hi ‘pubbeva bodhisattassa mātāpitaro niyatā’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Niyatā, mahārāja, pubbeva bodhisattassa mātāpitaro, kulañca bodhisatto viloketi. Kinti pana kulaṃ viloketi ‘ye me mātāpitaro, te khattiyā udāhu brāhmaṇā’ti. Evaṃ kulaṃ viloketi.

‘‘Aṭṭhannaṃ, mahārāja, pubbeva anāgataṃ oloketabbaṃ hoti. Katamesaṃ aṭṭhannaṃ? Vāṇijassa, mahārāja, pubbeva vikkayabhaṇḍaṃ oloketabbaṃ hoti, hatthināgassa pubbeva soṇḍāya anāgato maggo oloketabbo hoti, sākaṭikassa pubbeva anāgataṃ titthaṃ oloketabbaṃ hoti, niyāmakassa pubbeva anāgataṃ tīraṃ oloketvā nāvā pesetabbā hoti, bhisakkassa pubbeva āyuṃ oloketvā āturo upasaṅkamitabbo hoti, uttarasetussa pubbeva thirāthirabhāvaṃ jānitvā abhiruhitabbaṃ hoti, bhikkhussa pubbeva anāgataṃ kālaṃ paccavekkhitvā bhojanaṃ bhuñjitabbaṃ hoti, bodhisattānaṃ pubbeva kulaṃ oloketabbaṃ hoti ‘khattiyakulaṃ vā brāhmaṇakulaṃ vā’ti. Imesaṃ kho, mahārāja, aṭṭhannaṃ pubbeva anāgataṃ oloketabbaṃ hotī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Bodhisattadhammatāpañho catuttho.

5. Attanipātanapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘na, bhikkhave, attānaṃ pātetabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo’ti. Puna ca tumhe bhaṇatha ‘yattha katthaci bhagavā sāvakānaṃ dhammaṃ desayamāno anekapariyāyena jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchedāya dhammaṃ deseti, yo hi koci jātijarābyādhimaraṇaṃ samatikkamati, taṃ paramāya pasaṃsāya pasaṃsatī’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘na, bhikkhave, attānaṃ pātetabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo’ti, tena hi ‘jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchedāya dhammaṃ desetī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchedāya dhammaṃ deseti, tena hi ‘na, bhikkhave, attānaṃ pātetabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo’’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘na, bhikkhave, attānaṃ pātetabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo’ti. Yattha katthaci bhagavatā sāvakānaṃ dhammaṃ desayāmānena ca anekapariyāyena jātiyā jarāya byādhino maraṇassa samucchedāya dhammo desito, tattha pana kāraṇaṃ atthi, yena bhagavā kāraṇena paṭikkhipi samādapesi cā’’ti.

‘‘Kiṃ panettha, bhante nāgasena, kāraṇaṃ, yena bhagavā kāraṇena paṭikkhipi samādapesi cā’’ti? ‘‘Sīlavā, mahārāja, sīlasampanno agadasamo sattānaṃ kilesavisavināsane, osadhasamo sattānaṃ kilesabyādhivūpasame, udakasamo sattānaṃ kilesarajojallāpaharaṇe, maṇiratanasamo sattānaṃ sabbasampattidāne, nāvāsamo sattānaṃ caturoghapāragamane, satthavāhasamo sattānaṃ jātikantāratāraṇe, vātasamo sattānaṃ tividhaggisantāpanibbāpane, mahāmeghasamo sattānaṃ mānasaparipūraṇe, ācariyasamo sattānaṃ kusalasikkhāpane, sudesakasamo sattānaṃ khemapathamācikkhaṇe. Evarūpo, mahārāja, bahuguṇo anekaguṇo appamāṇaguṇo guṇarāsi guṇapuñjo sattānaṃ vaḍḍhikaro sīlavā ‘mā vinassī’ti sattānaṃ anukampāya bhagavā sikkhāpadaṃ paññapesi ‘na, bhikkhave, attānaṃ pātetabbaṃ, yo pāteyya, yathādhammo kāretabbo’ti. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena bhagavā paṭikkhipi. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena kumārakassapena vicitrakathikena pāyāsirājaññassa paralokaṃ dīpayamānena ‘yathā yathā kho rājañña samaṇabrāhmaṇā sīlavanto kalyāṇadhammā ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti, tathā tathā bahuṃ puññaṃ pasavanti, bahujanahitāya ca paṭipajjanti bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’nti.

‘‘Kena pana kāraṇena bhagavā samādapesi? Jātipi, mahārāja, dukkhā, jarāpi dukkhā, byādhipi dukkho, maraṇampi dukkhaṃ, sokopi dukkho, paridevopi dukkho, dukkhampi dukkhaṃ, domanassampi dukkhaṃ, upāyāsopi dukkho, appiyehi sampayogopi dukkho, piyehi vippayogopi dukkho, mātumaraṇampi dukkhaṃ, pitumaraṇampi dukkhaṃ, bhātumaraṇampi dukkhaṃ, bhaginimaraṇampi dukkhaṃ, puttamaraṇampi dukkhaṃ, dāramaraṇampi dukkhaṃ, dāsamaraṇampi dukkhaṃ [idaṃ vākyaṃ sī. pī. potthakesu natthi], ñātimaraṇampi dukkhaṃ, ñātibyasanampi dukkhaṃ, rogabyasanampi dukkhaṃ, bhogabyasanampi dukkhaṃ, sīlabyasanampi dukkhaṃ, diṭṭhibyasanampi dukkhaṃ, rājabhayampi dukkhaṃ, corabhayampi dukkhaṃ, veribhayampi dukkhaṃ, dubbhikkhabhayampi dukkhaṃ, aggibhayampi dukkhaṃ, udakabhayampi dukkhaṃ, ūmibhayampi dukkhaṃ, āvaṭṭabhayampi dukkhaṃ, kumbhīlabhayampi dukkhaṃ, susukābhayampi dukkhaṃ, attānuvādabhayampi dukkhaṃ, parānuvādabhayampi dukkhaṃ, daṇḍabhayampi dukkhaṃ, duggatibhayampi dukkhaṃ, parisāsārajjabhayampi dukkhaṃ, ājīvakabhayampi dukkhaṃ, maraṇabhayampi dukkhaṃ, vettehi tāḷanampi dukkhaṃ, kasāhi tāḷanampi dukkhaṃ, addhadaṇḍakehi tāḷanampi dukkhaṃ, hatthacchedanampi dukkhaṃ, pādacchedanampi dukkhaṃ, hatthapādacchedanampi dukkhaṃ, kaṇṇacchedanampi dukkhaṃ, nāsacchedanampi dukkhaṃ, kaṇṇanāsacchedanampi dukkhaṃ, bilaṅgathālikampi dukkhaṃ, saṅkhamuṇḍikampi dukkhaṃ, rāhumukhampi dukkhaṃ, jotimālikampi dukkhaṃ, hatthapajjotikampi dukkhaṃ, erakavattikampi dukkhaṃ, cīrakavāsikampi dukkhaṃ, eṇeyyakampi dukkhaṃ, baḷisamaṃsikampi dukkhaṃ, kahāpaṇikampi dukkhaṃ, khārāpatacchikampi dukkhaṃ, palighaparivattikampi dukkhaṃ, palālapīṭhakampi dukkhaṃ, tattena telena osiñcanampi dukkhaṃ, sunakhehi khādāpanampi dukkhaṃ, jīvasūlāropanampi dukkhaṃ, asinā sīsacchedanampi dukkhaṃ, evarūpāni, mahārāja, bahuvidhāni anekavidhāni dukkhāni saṃsāragato anubhavati.

‘‘Yathā, mahārāja, himavantapabbate abhivuṭṭhaṃ udakaṃ gaṅgāya nadiyā pāsāṇa sakkhara khara marumba āvaṭṭa gaggalaka ūmikavaṅkacadika āvaraṇanīvaraṇamūlakasākhāsu pariyottharati, evameva kho, mahārāja, evarūpāni bahuvidhāni anekavidhāni dukkhāni saṃsāragato anubhavati. Pavattaṃ, mahārāja, dukkhaṃ, appavattaṃ sukhaṃ. Appavattassa guṇaṃ pavattassa [pavatte (sī. pī. ka.)] ca bhayaṃ dīpayamāno, mahārāja, bhagavā appavattassa sacchikiriyāya jātijarābyādhimaraṇasamatikkamāya samādapesi, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena bhagavā samādapesī''ti. ''Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭhito pañho, sukathitaṃ kāraṇaṃ, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Attanipātanapañho pañcamo.

6. Mettābhāvanānisaṃsapañho

6. ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā 'mettāya, bhikkhave, cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ekādasānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Katame ekādasa? Sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatā rakkhanti, nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati [satthaṃ kamati (syā.) a. ni. 11.15 passitabbaṃ], tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyati, mukhavaṇṇo vippasīdati, asammūḷho kālaṃ karoti, uttariṃ appaṭivijjhanto brahmalokūpago hotī'ti. Puna ca tumhe bhaṇatha 'sāmo kumāro mettāvihārī migasaṅghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito'ti.

''Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ 'mettāya bhikkhave…pe… brahmalokūpago hotī'ti, tena hi ''sāmo kumāro mettāvihārī migasaṅghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi sāmo kumāro mettāvihārī migasaṅghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito, tena hi 'mettāya, bhikkhave…pe… satthaṃ vā kamatī'ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho sunipuṇo parisaṇho sukhumo gambhīro, api sunipuṇānaṃ manujānaṃ gatte sedaṃ moceyya, so tavānuppatto, vijaṭehi taṃ mahājaṭājaṭitaṃ, anāgatānaṃ jinaputtānaṃ cakkhuṃ dehi nibbāhanāyā''ti.

''Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā 'mettāya bhikkhave…pe... satthaṃ vā kamatī'ti. Sāmo ca kumāro mettāvihārī migasaṅghena parivuto pavane vicaranto pīḷiyakkhena raññā viddho visapītena sallena tattheva mucchito patito, tattha pana, mahārāja, kāraṇaṃ atthi. Katamaṃ tattha kāraṇaṃ? Nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā, sāmo, mahārāja, kumāro ghaṭaṃ ukkhipanto tasmiṃ khaṇe mettābhāvanāya pamatto ahosi.

''Yasmiṃ, mahārāja, khaṇe puggalo mettaṃ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmiṃ khaṇe aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati. Tassa ye keci ahitakāmā upagantvā taṃ na passanti, na tasmiṃ okāsaṃ labhanti. Nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Idha, mahārāja, puriso saṅgāmasūro abhejjakavacajālikaṃ sannayhitvā saṅgāmaṃ otareyya, tassa sarā khittā upagantvā patanti vikiranti, na tasmiṃ okāsaṃ labhanti, neso, mahārāja, guṇo saṅgāmasūrassa, abhejjakavacajālikāyeso guṇo, yassa sarā khittā upagantvā patanti vikiranti. Evameva kho, mahārāja, nete guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā.

''Yasmiṃ, mahārāja, khaṇe puggalo mettaṃ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmiṃ khaṇe aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati. Tassa ye keci ahitakāmā upagantvā taṃ na passanti, tasmiṃ okāsaṃ na labhanti, nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Idha pana, mahārāja, puriso dibbaṃ antaradhānaṃ mūlaṃ hatthe kareyya, yāva taṃ mūlaṃ tassa hatthagataṃ hoti, tāva na añño koci pakatimanusso taṃ purisaṃ passati. Neso, mahārāja, guṇo purisassa, mūlasseso guṇo antaradhānassa, yaṃ so pakatimanussānaṃ cakkhupathe na dissati. Evameva kho, mahārāja, nete guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā.

''Yasmiṃ, mahārāja, khaṇe puggalo mettaṃ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmiṃ khaṇe aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati. Tassa ye keci ahitakāmā upagantvā taṃ na passanti, na tasmiṃ okāsaṃ labhanti. Nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā. Yathā vā pana, mahārāja, purisaṃ sukataṃ mahāleṇamanuppaviṭṭhaṃ mahatimahāmegho abhivassanto na sakkoti temayituṃ, neso, mahārāja, guṇo purisassa, mahāleṇasseso guṇo, yaṃ mahāmegho abhivassamāno na taṃ temeti. Evameva kho, mahārāja, nete guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā.

‘‘Yasmiṃ, mahārāja, khaṇe puggalo mettaṃ samāpanno hoti, na tassa puggalassa tasmiṃ khaṇe aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati. Tassa ye keci ahitakāmā upagantvā taṃ na passanti, na tassa sakkonti ahitaṃ kātuṃ nete, mahārāja, guṇā puggalassa, mettābhāvanāyete guṇā’’ti. ‘‘Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ bhante nāgasena, sabbapāpanivāraṇā mettābhāvanā’’ti. ‘‘Sabbakusalaguṇāvahā, mahārāja, mettābhāvanā hitānampi ahitānampi, ye te sattā viññāṇabaddhā, sabbesaṃ mahānisaṃsā mettābhāvanā saṃvibhajitabbā’’ti.

Mettābhāvanānisaṃsapañho chaṭṭho.

7. Kusalākusalasamavisamapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena ‘kusalakārissapi akusalakārissapi vipāko samasamo, udāhu koci viseso atthī’ti? ‘‘Atthi, mahārāja, kusalassa ca akusalassa ca viseso, kusalaṃ, mahārāja, sukhavipākaṃ saggasaṃvattanikaṃ, akusalaṃ dukkhavipākaṃ nirayasaṃvattanika’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘devadatto ekantakaṇho, ekantakaṇhehi dhammehi samannāgato, bodhisatto ekantasukko, ekantasukkehi dhammehi samannāgato’ti. Puna ca devadatto bhave bhave yasena ca pakkhena ca bodhisattena samasamo hoti, kadāci adhikataro vā. Yadā devadatto nagare bārāṇasiyaṃ brahmadattassa rañño purohitaputto ahosi, tadā bodhisatto chavakacaṇḍālo ahosi vijjādharo, vijjaṃ parijappitvā akāle ambaphalāni nibbattesi, ettha tāva bodhisatto devadattato jātiyā nihīno yasena ca nihīno.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto rājā ahosi mahā mahīpati sabbakāmasamaṅgī, tadā bodhisatto tassūpabhogo ahosi hatthināgo sabbalakkhaṇasampanno, tassa cārugativilāsaṃ asahamāno rājā vadhamicchanto hatthācariyaṃ evamavoca ‘asikkhito te, ācariya, hatthināgo, tassa ākāsagamanaṃ nāma kāraṇaṃ karohī’ti, tatthapi tāva bodhisatto devadattato jātiyā nihīno lāmako tiracchānagato.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi pavane naṭṭhāyiko, tadā bodhisatto mahāpathavī nāma makkaṭo ahosi, etthapi tāva dissati viseso manussassa ca tiracchānagatassa ca, tatthapi tāva bodhisatto devadattato jātiyā nihīno.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi soṇuttaro nāma nesādo balavā balavataro nāgabalo, tadā bodhisatto chaddanto nāma nāgarājā ahosi. Tadā so luddako taṃ hatthināgaṃ ghātesi, tatthapi tāva devadattova adhikataro.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi vanacarako aniketavāsī, tadā bodhisatto sakuṇo ahosi tittiro mantajjhāyī, tadāpi so vanacarako taṃ sakuṇaṃ ghātesi, tatthapi tāva devadattova jātiyā adhikataro.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto kalābu nāma kāsirājā [kāsikarājā (ka.)] ahosi, tadā bodhisatto tāpaso ahosi khantivādī. Tadā so rājā tassa tāpasassa kuddho hatthapāde vaṃsakaḷīre viya chedāpesi, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro jātiyā ca yasena ca.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi vanacaro, tadā bodhisatto nandiyo nāma vānarindo ahosi, tadāpi so vanacaro taṃ vānarindaṃ ghātesi saddhiṃ mātarā kaniṭṭhabhātikena ca, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro jātiyā.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi acelako kārambhiyo nāma, tadā bodhisatto paṇḍarako nāma nāgarājā ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro jātiyā.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi pavane jaṭilako, tadā bodhisatto tacchako nāma mahāsūkaro ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva jātiyā adhikataro.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto cetīsu sūraparicaro nāma rājā ahosi upari purisamatte gagane vehāsaṅgamo, tadā bodhisatto kapilo nāma brāhmaṇo ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro jātiyā ca yasena ca.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi sāmo nāma, tadā bodhisatto ruru nāma migarājā ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva jātiyā adhikataro.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto manusso ahosi luddako pavanacaro, tadā bodhisatto hatthināgo ahosi, so luddako tassa hatthināgassa sattakkhattuṃ dante chinditvā hari, tatthapi tāva devadatto yeva yoniyā adhikataro.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto siṅgālo ahosi khattiyadhammo, so yāvatā jambudīpe padesarājāno te sabbe anuyutte akāsi, tadā bodhisatto vidhuro nāma paṇḍito ahosi, tatthapi tāva devadatto yeva yasena adhikataro.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto hatthināgo hutvā laṭukikāya sakuṇikāya puttake ghātesi, tadā bodhisattopi hatthināgo ahosi yūthapati, tattha tāva ubhopi te samasamā ahesuṃ.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto yakkho ahosi adhammo nāma, tadā bodhisattopi yakkho ahosi dhammo nāma, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto nāviko ahosi pañcannaṃ kulasatānaṃ issaro, tadā bodhisattopi nāviko ahosi pañcannaṃ kulasatānaṃ issaro, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto satthavāho ahosi pañcannaṃ sakaṭasatānaṃ issaro, tadā bodhisattopi satthavāho ahosi pañcannaṃ sakaṭasatānaṃ issaro, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto sākho nāma migarājā ahosi, tadā bodhisattopi nigrodho nāma migarājā ahosi, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto sākho nāma senāpati ahosi, tadā bodhisattopi nigrodho nāma rājā ahosi, tatthapi tāva ubhopi samasamā ahesuṃ.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto khaṇḍahālo nāma brāhmaṇo ahosi, tadā bodhisatto cando nāma rājakumāro ahosi, tadā so khaṇḍahālo yeva adhikataro.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto brahmadatto nāma rājā ahosi, tadā bodhisatto tassa putto mahāpadumo nāma kumāro ahosi, tadā so rājā sakaputtaṃ corapapāte khipāpesi, yato kutoci pitāva puttānaṃ adhikataro hoti visiṭṭhoti, tatthapi tāva devadatto yeva adhikataro.

‘‘Puna caparaṃ yadā devadatto mahāpatāpo nāma rājā ahosi, tadā bodhisatto tassa putto dhammapālo nāma kumāro ahosi, tadā so rājā sakaputtassa hatthapāde sīsañca chedāpesi, tatthapi tāva devadatto yeva uttaro adhikataro.

Ajjetarahi ubhopi sakyakule jāyiṃsu. Bodhisatto buddho ahosi sabbaññū lokanāyako, devadatto tassa devātidevassa sāsane pabbajitvā iddhiṃ nibbattetvā buddhālayaṃ akāsi. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, yaṃ mayā bhaṇitaṃ, taṃ sabbaṃ tathaṃ udāhu vitatha’’nti?

‘‘Yaṃ tvaṃ, mahārāja, bahuvidhaṃ kāraṇaṃ osāresi, sabbaṃ taṃ tatheva, no aññathā’’ti. ‘‘Yadi, bhante nāgasena, kaṇhopi sukkopi samasamagatikā honti, tena hi kusalampi akusalampi samasamavipākaṃ hotī’’ti? ‘‘Na hi, mahārāja, kusalampi akusalampi samasamavipākaṃ hoti, na hi, mahārāja, devadatto sabbajanehi paṭiviruddho, bodhisatteneva paṭiviruddho. Yo tassa bodhisattena paṭiviruddho, so tasmiṃ tasmiṃ yeva bhave paccati phalaṃ deti. Devadattopi, mahārāja, issariye ṭhito janapadesu ārakkhaṃ deti, setuṃ sabhaṃ puññasālaṃ kāreti, samaṇabrāhmaṇānaṃ kapaṇaddhikavaṇibbakānaṃ nāthānāthānaṃ yathāpaṇihitaṃ dānaṃ deti. Tassa so vipākena bhave bhave sampattiyo paṭilabhati. Kassetaṃ, mahārāja, sakkā vattuṃ vinā dānena damena saṃyamena uposathakammena sampattiṃ anubhavissatīti?

‘‘Yaṃ pana tvaṃ, mahārāja, evaṃ vadesi ‘devadatto ca bodhisatto ca ekato anuparivattantī’ti, so na jātisatassa accayena samāgamo ahosi, na jātisahassassa accayena, na jātisatasahassassa accayena, kadāci karahaci bahūnaṃ ahorattānaṃ accayena samāgamo ahosi. Yaṃ panetaṃ, mahārāja, bhagavatā **kāṇakacchapopamaṃ** upadassitaṃ manussattappaṭilābhāya, tathūpamaṃ, mahārāja, imesaṃ samāgamaṃ dhārehi.

‘‘Na, mahārāja, bodhisattassa devadatteneva saddhiṃ samāgamo ahosi, theropi, mahārāja, sāriputto anekesu jātisatasahassesu bodhisattassa pitā ahosi, mahāpitā ahosi, cūḷapitā ahosi, bhātā ahosi, putto ahosi, bhāgineyyo ahosi, mitto ahosi.

‘‘Bodhisattopi, mahārāja, anekesu jātisatasahassesu therassa sāriputtassa pitā ahosi, mahāpitā ahosi, cūḷapitā ahosi, bhātā ahosi, putto ahosi, bhāgineyyo ahosi, mitto ahosi, sabbepi, mahārāja, sattanikāyapariyāpannā saṃsārasotamanugatā saṃsārasotena vuyhantā appiyehipi piyehipi samāgacchanti. Yathā, mahārāja, udakaṃ sotena vuyhamānaṃ suciasucikalyāṇapāpakena samāgacchati, evameva kho, mahārāja, sabbepi sattanikāyapariyāpannā saṃsārasotamanugatā saṃsārasotena vuyhantā appiyehipi piyehipi samāgacchanti. Devadatto, mahārāja, yakkho samāno attanā adhammo pare adhamme niyojetvā sattapaññāsavassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni mahāniraye pacci, bodhisattopi, mahārāja, yakkho samāno attanā dhammo pare dhamme niyojetvā sattapaññāsavassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni sagge modi sabbakāmasamaṅgī, api ca, mahārāja, devadatto imasmiṃ bhave buddhaṃ anāsādanīyamāsādayitvā samaggañca saṅghaṃ bhinditvā pathaviṃ pāvisi, tathāgato bujjhitvā sabbadhamme parinibbuto upadhisaṅkhaye’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Kusalākusalasamavisamapañho sattamo.

8. Amarādevīpañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā –

> ‘‘‘Sace labhetha khaṇaṃ vā raho vā, nimantakaṃ [nivātakaṃ (kuṇālajātake)] vāpi labhetha tādisaṃ;
> Sabbāva [sabbāpi (sī. pī.)] itthī kayiruṃ [kareyyuṃ (sī. pī. ka.)] nu pāpaṃ, aññaṃ aladdhā pīṭhasappinā saddhi’nti.

‘‘Puna ca kathīyati ‘mahosadhassa bhariyā amarā nāma itthī gāmake ṭhapitā pavutthapatikā raho nisinnā vivittā rājappaṭisamaṃ sāmikaṃ karitvā sahassena nimantīyamānā pāpaṃ nākāsī’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘sace…pe… saddhi’nti tena hi ‘mahosadhassa bhariyā…pe… nākāsī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi mahosadhassa bhariyā…pe… nākāsi, tena hi ‘sace…pe… saddhi’nti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘sace…pe… saddhi’nti. Kathīyati ca ‘mahosadhassa bhariyā …pe… nākāsī’ti. Kareyya sā, mahārāja, itthī sahassaṃ labhamānā tādisena purisena saddhiṃ pāpakammaṃ, na sā kareyya sace khaṇaṃ vā raho vā nimantakaṃ vāpi tādisaṃ labheyya, vicinantī sā, mahārāja, amarā itthī na addasa khaṇaṃ vā raho vā nimantakaṃ vāpi tādisaṃ.

‘‘Idha loke garahabhayā khaṇaṃ na passi, paraloke nirayabhayā khaṇaṃ na passi, kaṭukavipākaṃ pāpanti khaṇaṃ na passi, piyaṃ amuñcitukāmā khaṇaṃ na passi, sāmikassa garukatāya khaṇaṃ na passi, dhammaṃ apacāyantī khaṇaṃ na passi, anariyaṃ garahantī khaṇaṃ na passi, kiriyaṃ abhinditukāmā khaṇaṃ na passi. Evarūpehi bahūhi kāraṇehi khaṇaṃ na passi.

‘‘Rahopi sā loke vicinitvā apassantī pāpaṃ nākāsi. Sace sā manussehi raho labheyya, atha amanussehi raho na labheyya. Sace amanussehi raho labheyya, atha paracittavidūhi pabbajitehi raho na labheyya. Sace paracittavidūhi pabbajitehi raho labheyya, atha paracittavidūnīhi devatāhi raho na labheyya. Sace paracittavidūnīhi devatāhi raho labheyya, attanāva pāpehi raho na labheyya. Sace attanāva pāpehi raho labheyya, atha adhammena raho na labheyya. Evarūpehi bahuvidhehi kāraṇehi raho alabhitvā pāpaṃ nākāsi.

‘‘Nimantakampi sā loke vicinitvā tādisaṃ alabhantī pāpaṃ nākāsi. Mahosadho, mahārāja, paṇḍito aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato. Katamehi aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato? Mahosadho, mahārāja, sūro hirimā ottappī sapakkho mittasampanno khamo sīlavā saccavādī soceyyasampanno akkodhano anatimānī anusūyako vīriyavā āyūhako saṅgāhako saṃvibhāgī sakhilo nivātavutti saṇho asaṭho amāyāvī atibuddhisampanno kittimā vijjāsampanno hitesī upanissitānaṃ patthito sabbajanassa dhanavā yasavā. Mahosadho, mahārāja, paṇḍito imehi aṭṭhavīsatiyā aṅgehi samannāgato. Sā aññaṃ tādisaṃ nimantakaṃ alabhitvā pāpaṃ nākāsī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Amarādevīpañho aṭṭhamo.

9. Arahantaabhāyanapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘vigatabhayasantāsā arahanto’ti. Puna ca nagare rājagahe dhanapālakaṃ hatthiṃ bhagavati opatantaṃ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṃ pakkantāni disāvidisaṃ ekaṃ ṭhapetvā theraṃ ānandaṃ. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, te arahanto bhayā pakkantā, paññāyissati sakena kammenāti dasabalaṃ pātetukāmā pakkantā, udāhu tathāgatassa atulaṃ vipulamasamaṃ pāṭihāriyaṃ daṭṭhukāmā pakkantā? Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘vigatabhayasantāsā arahanto’ti, tena hi ‘nagare…pe… ānanda’nti yaṃ vacanaṃ taṃ micchā. Yadi nagare rājagahe dhanapālakaṃ hatthiṃ bhagavati opatantaṃ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṃ pakkantāni disāvidisaṃ ekaṃ ṭhapetvā theraṃ ānandaṃ, tena hi ‘vigatabhayasantāsā arahanto’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘vigatabhayasantāsā arahanto’ti, nagare rājagahe dhanapālakaṃ hatthiṃ bhagavati opatantaṃ disvā pañca khīṇāsavasatāni pariccajitvā jinavaraṃ pakkantāni disāvidisaṃ ekaṃ ṭhapetvā theraṃ ānandaṃ, tañca pana na bhayā, nāpi bhagavantaṃ pātetukāmatāya.

‘‘Yena pana, mahārāja, hetunā arahanto bhāyeyyuṃ vā tāseyyuṃ vā, so hetu arahantānaṃ samucchinno, tasmā vigatabhayasantāsā arahanto, bhāyati nu, mahārāja, mahāpathavī khaṇantepi bhindantepi dhārentepi samuddapabbatagirisikhareti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇena mahārājā’’ti? ‘‘Natthi, bhante, mahāpathaviyā so hetu, yena hetunā mahāpathavī bhāyeyya vā tāseyya vā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, natthi arahantānaṃ so hetu, yena hetunā arahanto bhāyeyyuṃ vā tāseyyuṃ vā.

‘‘Bhāyati nu, mahārāja, girisikharaṃ chindante vā bhindante vā patante vā agginā dahante vā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇena mahārājā’’ti? ‘‘Natthi, bhante, girisikharassa so hetu, yena hetunā girisikharaṃ bhāyeyya vā tāseyya vā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, natthi arahantānaṃ so hetu, yena hetunā arahanto bhāyeyyuṃ vā tāseyyuṃ vā.

‘‘Yadipi, mahārāja, lokadhātusatasahassesu ye keci sattanikāyapariyāpannā sabbepi te sattihatthā ekaṃ arahantaṃ upadhāvitvā tāseyyuṃ, na bhaveyya arahato cittassa kiñci aññathattaṃ. Kiṃ kāraṇaṃ? Aṭṭhānamanavakāsatāya.

‘‘Api ca, mahārāja, tesaṃ khīṇāsavānaṃ evaṃ cetoparivitakko ahosi ‘ajja naravarapavare jinavaravasabhe nagaravaramanuppaviṭṭhe vīthiyā dhanapālako hatthī āpatissati, asaṃsayamatidevadevaṃ upaṭṭhāko na pariccajissati, yadi mayaṃ sabbepi bhagavantaṃ na pariccajissāma, ānandassa guṇo pākaṭo na bhavissati, na heva ca tathāgataṃ samupagamissati hatthināgo, handa mayaṃ apagacchāma, evamidaṃ mahato janakāyassa kilesabandhanamokkho bhavissati, ānandassa ca guṇo pākaṭo bhavissatī’ti. Evaṃ te arahanto ānisaṃsaṃ disvā disāvidisaṃ pakkantā’’ti. ‘‘Suvibhatto, bhante nāgasena, pañho, evametaṃ natthi arahantānaṃ bhayaṃ vā santāso vā, ānisaṃsaṃ disvā arahanto pakkantā disāvidisa’’nti.

Arahantaabhāyanapañho navamo.

10. Buddhasabbaññubhāvapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘tathāgato sabbaññū’ti. Puna ca bhaṇatha ‘tathāgatena sāriputtamoggallānappamukhe bhikkhusaṅghe paṇāmite cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati bījūpamañca vacchataruṇūpamañca upadassetvā bhagavantaṃ pasādesuṃ khamāpesuṃ nijjhattaṃ akaṃsū’ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, aññātā tā upamā tathāgatassa, yāhi tathāgato upamāhi orato khamito upasanto nijjhattaṃ gato? Yadi, bhante nāgasena, tathāgatassa tā upamā aññātā, tena hi buddho asabbaññū, yadi ñātā, tena hi okassa pasayha vīmaṃsāpekkho paṇāmesi, tena hi tassa akāruññatā sambhavati. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Sabbaññū, mahārāja, tathāgato, tāhi ca upamāhi bhagavā pasanno orato khamito upasanto nijjhattaṃ gato. Dhammassāmī, mahārāja, tathāgato, tathāgatappaveditehevа te opammehi tathāgataṃ ārādhesuṃ tosesuṃ pasādesuṃ, tesañca tathāgato pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodi.

‘‘Yathā, mahārāja, itthī sāmikassa santakeneva dhanena sāmikaṃ ārādheti toseti pasādeti, tañca sāmiko ‘sādhū’ti abbhānumodati, evameva kho, mahārāja, cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati tathāgatappaveditehevа opammehi tathāgataṃ ārādhesuṃ tosesuṃ pasādesuṃ, tesañca tathāgato pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodi.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, kappako rañño santakeneva suvaṇṇaphaṇakena rañño uttamaṅgaṃ pasādhayamāno rājānaṃ ārādheti toseti pasādeti, tassa ca rājā pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodati, yathicchitamanuppadeti, evameva kho, mahārāja, cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati tathāgatappaveditehevа opammehi tathāgataṃ ārādhesuṃ tosesuṃ pasādesuṃ, tesañca tathāgato pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodi.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, saddhivihāriko upajjhāyābhataṃ piṇḍapātaṃ gahetvā upajjhāyassa upanāmento upajjhāyaṃ ārādheti toseti pasādeti, tañca upajjhāyo pasanno ‘sādhū’ti abbhānumodati, evameva kho, mahārāja, cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati tathāgatappaveditehevа opammehi tathāgataṃ ārādhesuṃ tosesuṃ pasādesuṃ, tesañca tathāgato pasanno ‘sādhū’ti abbhānumoditvā sabbadukkhaparimuttiyā dhammaṃ desesī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Buddhasabbaññubhāvapañho dasamo.

Sabbaññutañāṇavaggo catuttho.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

5. Santhavavaggo

1. Santhavapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā –

‘‘‘Santhavato bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo;
Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassana’nti.

‘‘Puna ca bhagavatā bhaṇitaṃ ‘vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute’ti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena bhaṇitaṃ ‘santhavato bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassana’nti, tena hi ‘vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute’ti, tena hi ‘santhavato bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassana’nti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘santhavato bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassana’nti. Bhaṇitañca ‘vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute’ti. Yaṃ, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘santhavato bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassana’nti, taṃ sabhāvavacanaṃ asesavacanaṃ nissesavacanaṃ nippariyāyavacanaṃ samaṇānucchavaṃ samaṇasāruppaṃ samaṇappatirūpaṃ samaṇārahaṃ samaṇagocaraṃ samaṇappaṭipadā samaṇappaṭipatti. Yathā, mahārāja, āraññako migo araññe pavane caramāno nirālayo aniketo yathicchakaṃ sayati, evameva kho, mahārāja, bhikkhunā ‘santhavato bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo. Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassana’nti cintetabbaṃ.

‘‘Yaṃ pana, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute’ti, taṃ dve atthavase sampassamānena bhagavatā bhaṇitaṃ. Katame dve? Vihāradānaṃ nāma sabbabuddhehi vaṇṇitaṃ anumataṃ thomitaṃ pasatthaṃ, taṃ te vihāradānaṃ datvā jātijarāmaraṇā parimuccissantīti. Ayaṃ tāva paṭhamo ānisaṃso vihāradāne.

‘‘Puna caparaṃ vihāre vijjamāne bhikkhuniyo byattasaṅketā bhavissanti, sulabhaṃ dassanaṃ dassanakāmānaṃ, anikete duddassanā bhavissantīti. Ayaṃ dutiyo ānisaṃso vihāradāne. Ime dve atthavase sampassamānena bhagavatā bhaṇitaṃ ‘vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute’ti, na tattha buddhaputtena ālayo karaṇīyo nikete’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Santhavapañho paṭhamo.

2. Udarasaṃyatapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā –

‘‘‘Uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti.

‘‘Puna ca bhagavatā bhaṇitaṃ ‘ahaṃ kho panudāyi, appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti, tena hi ‘ahaṃ kho panudāyi, appekadā iminā pattena samatitthikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘ahaṃ kho panudāyi, appekadā iminā pattena samatitthikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī’ti, tena hi ‘uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti, bhaṇitañca ‘ahaṃ kho panudāyi, appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī’ti. Yaṃ, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti, taṃ sabhāvavacanaṃ asesavacanaṃ nissesavacanaṃ nippariyāyavacanaṃ bhūtavacanaṃ tacchavacanaṃ yāthāvavacanaṃ aviparītavacanaṃ isivacanaṃ munivacanaṃ bhagavantavacanaṃ arahantavacanaṃ paccekabuddhavacanaṃ jinavacanaṃ sabbaññuvacanaṃ tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa vacanaṃ.

‘‘Udare asaṃyato, mahārāja, pāṇampi hanati, adinnampi ādiyati, paradārampi gacchati, musāpi bhaṇati, majjampi pivati, mātarampi jīvitā voropeti, pitarampi jīvitā voropeti, arahantampi jīvitā voropeti, saṅghampi bhindati, duṭṭhena cittena tathāgatassa lohitampi uppādeti. Nanu, mahārāja, devadatto udare asaṃyato saṅghaṃ bhinditvā kappaṭṭhiyaṃ kammaṃ āyūhi [āyūhati (ka.)]. Evarūpāni, mahārāja, aññānipi bahuvidhāni kāraṇāni disvā bhagavatā bhaṇitaṃ ‘uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti.

‘‘Udare saṃyato, mahārāja, catusaccābhisamayaṃ abhisameti, cattāri sāmaññaphalāni sacchikaroti, catūsu paṭisambhidāsu aṭṭhasu samāpattīsu chasu abhiññāsu vasībhāvaṃ pāpuṇāti, kevalañca samaṇadhammaṃ pūreti. Nanu, mahārāja, sukapotako udare saṃyato hutvā yāva tāvatiṃsabhavanaṃ kampetvā sakkaṃ devānamindaṃ upaṭṭhānamupanesi, evarūpāni, mahārāja, aññānipi bahuvidhāni kāraṇāni disvā bhagavatā bhaṇitaṃ ‘uttiṭṭhe nappamajjeyya, udare saṃyato siyā’ti.

‘‘Yaṃ pana, mahārāja, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘ahaṃ kho panudāyi appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmī’ti, taṃ katakiccena niṭṭhitakiriyena siddhatthena vusitavosānena nirāvaraṇena sabbaññunā sayambhunā tathāgatena attānaṃ upādāya bhaṇitaṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, vantassa virittassa anuvāsitassa āturassa sappāyakiriyā icchitabbā hoti, evameva kho, mahārāja, sakilesassa adiṭṭhasaccassa udare saṃyamo karaṇīyo hoti. Yathā, mahārāja, maṇiratanassa sappabhāsassa jātimantassa abhijātiparisuddhassa majjananighaṃsanaparisodhanena karaṇīyaṃ na hoti, evameva kho, mahārāja, tathāgatassa buddhavisaye pāramiṃ gatassa kiriyākaraṇesu āvaraṇaṃ na hotī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Udarasaṃyatapañho dutiyo.

3. Buddhaappābādhapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo sadā payatapāṇi antimadehadharo anuttaro bhisakko sallakatto’ti. Puna ca bhaṇitaṃ bhagavatā ‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ appābādhānaṃ yadidaṃ bākulo’ti. Bhagavato ca sarīre bahukkhattuṃ ābādho uppanno dissati. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato anuttaro, tena hi ‘etadaggaṃ…pe… bākulo’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi thero bākulo appābādhānaṃ aggo, tena hi ‘ahamasmi…pe… sallakatto’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘ahamasmi…pe… sallakatto’ti, bhaṇitañca ‘etadaggaṃ…pe… bākulo’ti, tañca pana bāhirānaṃ āgamānaṃ adhigamānaṃ pariyattīnaṃ attani vijjamānataṃ sandhāya bhāsitaṃ.

‘‘Santi kho pana, mahārāja, bhagavato sāvakā ṭhānacaṅkamikā, te ṭhānena caṅkamena divārattiṃ vītināmenti, bhagavā pana, mahārāja, ṭhānena caṅkamena nisajjāya sayanena divārattiṃ vītināmeti, ye te, mahārāja, bhikkhū ṭhānacaṅkamikā, te tena aṅgena atirekā.

‘‘Santi kho pana, mahārāja, bhagavato sāvakā ekāsanikā, te jīvitahetupi dutiyaṃ bhojanaṃ na bhuñjanti, bhagavā pana, mahārāja, dutiyampi yāva tatiyampi bhojanaṃ bhuñjati, ye te, mahārāja, bhikkhū ekāsanikā, te tena aṅgena atirekā, anekavidhāni, mahārāja, tāni kāraṇāni tesaṃ tesaṃ taṃ taṃ sandhāya bhaṇitāni. Bhagavā pana, mahārāja, anuttaro sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena dasahi ca balehi catūhi vesārajjehi aṭṭhārasahi buddhadhammehi chahi asādhāraṇehi ñāṇehi, kevale ca buddhavisaye taṃ sandhāya bhaṇitaṃ ‘ahamasmi…pe… sallakatto’ti.

‘‘Idha, mahārāja, manussesu eko jātimā hoti, eko dhanavā, eko vijjavā, eko sippavā, eko sūro, eko vicakkhaṇo, sabbepete abhibhaviya rājā yeva tesaṃ uttamo hoti, evameva kho, mahārāja, bhagavā sabbasattānaṃ aggo jeṭṭho seṭṭho.

‘‘Yaṃ pana āyasmā bākulo appābādho ahosi, taṃ abhinīhāravasena, so hi, mahārāja, anomadassissa bhagavato udaravātābādhe uppanne vipassissa ca bhagavato aṭṭhasaṭṭhiyā ca bhikkhusatasahassānaṃ tiṇapupphakaroge uppanne sayaṃ tāpaso samāno nānābhesajjehi taṃ byādhiṃ apanetvā appābādhataṃ patto, bhaṇito ca ‘etadaggaṃ…pe… bākulo’ti.

‘‘Bhagavato, mahārāja, byādhimhi uppajjantepi anuppajjantepi dhutaṅgaṃ ādiyantepi anādiyantepi natthi bhagavatā sadiso koci satto. Bhāsitampetaṃ mahārāja bhagavatā devātidevena **saṃyuttanikāya**varalañchake –

‘‘‘Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho’ti. ‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’’ti.

Buddhaappābādhapañho tatiyo.

4. Magguppādanapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘tathāgato bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘addasaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, purāṇaṃ maggaṃ purāṇaṃ añjasaṃ pubbakehi sammāsambuddhehi anuyāta’nti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato anuppannassa maggassa uppādetā, tena hi ‘addasaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, purāṇaṃ maggaṃ purāṇaṃ añjasaṃ pubbakehi sammāsambuddhehi anuyāta’nti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘addasaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, purāṇaṃ maggaṃ purāṇaṃ añjasaṃ pubbakehi sammāsambuddhehi anuyāta’nti, tena hi ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ti. Bhaṇitañca ‘addasaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, purāṇaṃ maggaṃ purāṇaṃ añjasaṃ pubbakehi sammāsambuddhehi anuyāta’nti, taṃ dvayampi sabhāvavacanameva, pubbakānaṃ, mahārāja, tathāgatānaṃ antaradhānena asati anusāsake maggo antaradhāyi, taṃ [so taṃ (sī. pī. ka.)] tathāgato maggaṃ luggaṃ paluggaṃ gūḷhaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ asañcaraṇaṃ paññācakkhunā sampassamāno [sammasamāno (sī. pī.)] addasa pubbakehi sammāsambuddhehi anuyātaṃ, taṃkāraṇā āha ‘addasaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, purāṇaṃ maggaṃ purāṇaṃ añjasaṃ pubbakehi sammāsambuddhehi anuyāta’nti.

‘‘Pubbakānaṃ, mahārāja, tathāgatānaṃ antaradhānena asati anusāsake luggaṃ paluggaṃ gūḷhaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ asañcaraṇaṃ maggaṃ yaṃ dāni tathāgato sañcaraṇaṃ akāsi, taṃkāraṇā āha ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ti.

‘‘Idha, mahārāja, rañño cakkavattissa antaradhānena maṇiratanaṃ girisikhantare nilīyati, aparassa cakkavattissa sammāpaṭipattiyā upagacchati, api nu kho taṃ, mahārāja, maṇiratanaṃ tassa pakata’’nti? ‘‘Na hi, bhante, pākatikaṃ yeva taṃ maṇiratanaṃ, tena pana nibbattita’’nti [nibbattanti (sī. pī.)]. ‘‘Evameva kho, mahārāja, pākatikaṃ pubbakehi tathāgatehi anuciṇṇaṃ aṭṭhaṅgikaṃ sivaṃ maggaṃ asati anusāsake luggaṃ paluggaṃ gūḷhaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ asañcaraṇaṃ bhagavā paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṃ akāsi, taṃkāraṇā āha ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, santaṃ yeva puttaṃ yoniyā janayitvā mātā ‘janikā’ti vuccati, evameva kho, mahārāja, tathāgato santaṃ yeva maggaṃ luggaṃ paluggaṃ gūḷhaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ asañcaraṇaṃ paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṃ akāsi, taṃkāraṇā āha ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, koci puriso yaṃ kiñci naṭṭhaṃ passati, ‘tena taṃ bhaṇḍaṃ nibbattita’nti jano voharati, evameva kho, mahārāja, tathāgato santaṃ yeva maggaṃ luggaṃ paluggaṃ gūḷhaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ asañcaraṇaṃ paññācakkhunā sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṃ akāsi, taṃkāraṇā āha ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, koci puriso vanaṃ sodhetvā bhūmiṃ nīharati, ‘tassa sā bhūmī’ti jano voharati, na cesā bhūmi tena pavattitā, taṃ bhūmiṃ kāraṇaṃ katvā bhūmisāmiko nāma hoti, evameva kho, mahārāja, tathāgato santaṃ yeva maggaṃ luggaṃ paluggaṃ gūḷhaṃ pihitaṃ paṭicchannaṃ asañcaraṇaṃ paññāya sampassamāno uppādesi, sañcaraṇaṃ akāsi, taṃkāraṇā āha ‘tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho anuppannassa maggassa uppādetā’’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Magguppādanapañho catuttho.

5. Buddhaaviheṭhakapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘pubbe vāhaṃ manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭhakajātiko ahosi’nti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘lomasakassapo nāma isi samāno anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yajī’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘pubbe vāhaṃ manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭhakajātiko ahosi’nti, tena hi ‘lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yajita’nti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi ‘lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yajitaṃ’, tena hi ‘pubbe vāhaṃ manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭhakajātiko ahosi’nti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘pubbe vāhaṃ manussabhūto samāno sattānaṃ aviheṭhakajātiko ahosi’nti, ‘lomasakassapena isinā anekasate pāṇe ghātayitvā vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yajitaṃ’, tañca pana rāgavasena visaññinā, no sacetanenā’’ti.

‘‘Aṭṭhime, bhante nāgasena, puggalā pāṇaṃ hananti. Katame aṭṭha? Ratto rāgavasena pāṇaṃ hanati, duṭṭho dosavasena pāṇaṃ hanati, mūḷho mohavasena pāṇaṃ hanati, mānī mānavasena pāṇaṃ hanati, luddho lobhavasena pāṇaṃ hanati, akiñcano jīvikatthāya pāṇaṃ hanati, bālo hassavasena [aññāṇavasena (ka. sī.)] pāṇaṃ hanati, rājā vinayanavasena pāṇaṃ hanati. Ime kho, bhante nāgasena, aṭṭha puggalā pāṇaṃ hananti. Pākatikaṃ yeva, bhante nāgasena, bodhisattena kata’’nti. ‘‘Na, mahārāja, pākatikaṃ bodhisattena kataṃ, yadi, mahārāja, bodhisatto pakatibhāvena onameyya mahāyaññaṃ yajituṃ, na yimaṃ gāthaṃ bhaṇeyya –

‘‘‘Sasamuddapariyāyaṃ, mahiṃ sāgarakuṇḍalaṃ;
Na icche saha nindāya, evaṃ seyha [sayha (sī. pī.)] vijānahī’ti.

‘‘Evaṃvādī, mahārāja, bodhisatto saha dassanena candavatiyā rājakaññāya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto ākulākulo turitaturito tena vikkhittabhantaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṃ vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yaji.

‘‘Yathā, mahārāja, ummattako khittacitto jalitampi jātavedaṃ akkamati, kupitampi āsīvisaṃ gaṇhāti, mattampi hatthiṃ upeti, samuddampi atīradassiṃ pakkhandati, candanikampi oḷigallampi omaddati, kaṇṭakādhānampi abhiruhati, papātepi patati, asucimpi bhakkheti, naggopi rathiyā carati, aññampi bahuvidhaṃ akiriyaṃ karoti. Evameva kho, mahārāja, bodhisatto saha dassanena candavatiyā rājakaññāya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto ākulākulo turitaturito, tena vikkhittabhantaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṃ vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yaji.

‘‘Khittacittena, mahārāja, kataṃ pāpaṃ diṭṭhadhammepi na mahāsāvajjaṃ hoti, samparāye vipākenapi no tathā. Idha, mahārāja, koci ummattako vajjhamāpajjeyya, tassa tumhe kiṃ daṇḍaṃ dhārethā’’ti? ‘‘Ko, bhante, ummattakassa daṇḍo bhavissati, taṃ mayaṃ pothāpetvā nīharāpema, esova tassa daṇḍo’’ti. ‘‘Iti kho, mahārāja, ummattakassa aparādhe daṇḍopi na bhavati, tasmā ummattakassa katepi na doso bhavati satekiccho. Evameva kho, mahārāja, lomasakassapo isi saha dassanena candavatiyā rājakaññāya visaññī ahosi khittacitto ratto visaññibhūto visaṭapayāto ākulākulo turitaturito, tena vikkhittabhantaluḷitacittena mahatimahāpasughātagalaruhirasañcayaṃ vājapeyyaṃ mahāyaññaṃ yaji. Yadā ca pana pakaticitto ahosi paṭiladdhassati, tadā punadeva pabbajitvā pañcābhiññāyo nibbattetvā brahmalokūpago ahosī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Buddhaaviheṭhakapañho pañcamo.

6. Chaddantajotipālārabbhapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā chaddanto nāgarājā –

‘‘‘Vadhissametanti parāmasanto, kāsāvamaddakkhi dhajaṃ isīnaṃ;
Dukkhena phuṭṭhassudapādi saññā, arahaddhajo sabbhi avajjharūpo’ti.

‘‘Puna ca bhaṇitaṃ ‘jotipālamāṇavo samāno kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosi paribhāsī’ti. Yadi, bhante nāgasena, bodhisatto tiracchānagato samāno kāsāvaṃ abhipūjayi, tena hi ‘jotipālena māṇavena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi jotipālena māṇavena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito, tena hi ‘chaddantena nāgarājena kāsāvaṃ pūjita’nti tampi vacanaṃ micchā. Yadi tiracchānagatena bodhisattena kakkhaḷakharakaṭukavedanaṃ vedayamānena luddakena nivatthaṃ kāsāvaṃ pūjitaṃ, kiṃ manussabhūto samāno paripakkañāṇo paripakkāya bodhiyā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dasabalaṃ lokanāyakaṃ uditoditaṃ jalitabyāmobhāsaṃ pavaruttamaṃ pavararucirakāsikakāsāvamabhipārutaṃ disvā na pūjayi? Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabboti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā chaddanto nāgarājā ‘vadhissametanti…pe… avajjharūpo’ti. Jotipālena ca māṇavena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho muṇḍakavādena samaṇakavādena asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkuṭṭho paribhāsito, tañca pana jātivasena kulavasena. Jotipālo, mahārāja, māṇavo assaddhe appasanne kule paccājāto, tassa mātāpitaro bhaginibhātaro dāsidāsaceṭakaparivārakamanussā brahmadevatā brahmagarukā, te ‘brāhmaṇā eva uttamā pavarā’ti avasese pabbajite garahanti jigucchanti, tesaṃ taṃ vacanaṃ sutvā jotipālo māṇavo ghaṭikārena kumbhakārena satthāraṃ dassanāya pakkosito evamāha ‘kiṃ pana tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, amataṃ visamāsajja tittakaṃ hoti, yathā ca sītodakaṃ aggimāsajja uṇhaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, jotipālo māṇavo assaddhe appasanne kule paccājāto, so kulavasena andho hutvā [so kulajātivasena andho bhavitvā (syā.)] tathāgataṃ akkosi paribhāsi.

‘‘Yathā, mahārāja, jalitapajjalito mahāaggikkhandho sappabhāso udakamāsajja upahatappabhātejo sītalo kāḷako bhavati paripakkanigguṇḍiphalasadiso, evameva kho, mahārāja, jotipālo māṇavo puññavā saddho ñāṇavipulasappabhāso assaddhe appasanne kule paccājāto, so kulavasena andho hutvā tathāgataṃ akkosi paribhāsi, upagantvā ca buddhaguṇamaññāya ceṭakabhūto viya ahosi, jinasāsane pabbajitvā abhiññā ca samāpattiyo ca nibbattetvā brahmalokūpago ahosī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Chaddantajotipālārabbhapañho chaṭṭho.

7. Ghaṭikārapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ sabbaṃ temāsaṃ ākāsacchadanaṃ aṭṭhāsi, na devotivassī’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘kassapassa tathāgatassa [bhagavato arahato sammāsambuddhassa (ma. ni. 2.289)] kuṭi ovassatī’ti. Kissa pana, bhante nāgasena, tathāgatassa evamussannakusalamūlassa [evarūpassa ussannakusalamūlassa (ka.)] kuṭi ovassati, tathāgatassa nāma so ānubhāvo icchitabbo? Yadi, bhante nāgasena, ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ anovassaṃ ākāsacchadanaṃ ahosi, tena hi ‘tathāgatassa kuṭi ovassatī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatassa kuṭi ovassati, tena hi ‘ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ anovassakaṃ ahosi ākāsacchadana’nti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ sabbaṃ temāsaṃ ākāsacchadanaṃ aṭṭhāsi, na devotivassī’ti. Bhaṇitañca ‘kassapassa tathāgatassa kuṭi ovassatī’ti. Ghaṭikāro, mahārāja, kumbhakāro sīlavā kalyāṇadhammo ussannakusalamūlo andhe jiṇṇe mātāpitaro poseti, tassa asammukhā anāpucchāyevassa ghare tiṇaṃ haritvā bhagavato kuṭiṃ chādesuṃ, so tena tiṇaharaṇena akampitaṃ asañcalitaṃ susaṇṭhitaṃ vipulamasamaṃ pītiṃ paṭilabhati, bhiyyo somanassañca atulaṃ uppādesi ‘aho vata me bhagavā lokuttamo suvissattho’ti, tena tassa diṭṭhadhammiko vipāko nibbatto. Na hi, mahārāja, tathāgato tāvatakena vikārena calati.

‘‘Yathā, mahārāja, sineru girirājā anekasatasahassavātasampahārenapi na kampati na calati, mahodadhi varappavarasāgaro anekasatanahutamahāgaṅgāsatasahassehipi na pūrati na vikāramāpajjati, evameva kho, mahārāja, tathāgato na tāvatakena vikārena calati.

‘‘Yaṃ pana, mahārāja, tathāgatassa kuṭi ovassati, taṃ mahato janakāyassa anukampāya. Dveme, mahārāja, atthavase sampassamānā tathāgatā sayaṃ nimmitaṃ paccayaṃ nappaṭisevanti, ‘ayaṃ aggadakkhiṇeyyo satthā’ti bhagavato paccayaṃ datvā devamanussā sabbaduggatito parimuccissantīti, dassetvā vuttiṃ pariyesantīti ‘mā aññe upavadeyyu’nti. Ime dve atthavase sampassamānā tathāgatā sayaṃ nimmitaṃ paccayaṃ nappaṭisevanti. Yadi, mahārāja, sakko vā taṃ kuṭiṃ anovassaṃ kareyya brahmā vā sayaṃ vā, sāvajjaṃ bhaveyya taṃ yeva karaṇaṃ [kāraṇaṃ (sī. pī.)] sadosaṃ saniggahaṃ, ime vibhūtaṃ [vibhūsaṃ (sī. pī.)] katvā lokaṃ sammohenti adhikataṃ karontīti, tasmā taṃ karaṇaṃ vajjanīyaṃ. Na, mahārāja, tathāgatā vatthuṃ yācanti, tāya avatthuyācanāya aparibhāsiyā bhavantī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Ghaṭikārapañho sattamo.

8. Brāhmaṇarājavādapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ tathāgatena ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo’ti. Puna ca bhaṇitaṃ ‘rājāhamasmi selā’ti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo’ti, tena hi ‘rājāhamasmi selā’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ ‘rājāhamasmi selā’ti, tena hi ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo’ti tampi vacanaṃ micchā. Khattiyo vā hi bhaveyya brāhmaṇo vā, natthi ekāya jātiyā dve vaṇṇā nāma, ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘ahamasmi, bhikkhave, brāhmaṇo yācayogo’ti, puna ca bhaṇitaṃ ‘rājāhamasmi selā’ti, tattha kāraṇaṃ atthi, yena kāraṇena tathāgato brāhmaṇo ca rājā ca hotī’’ti.

‘‘Kiṃ pana taṃ, bhante nāgasena, kāraṇaṃ, yena kāraṇena tathāgato brāhmaṇo ca rājā ca hoti’’? ‘‘Sabbe, mahārāja, pāpakā akusalā dhammā tathāgatassa bāhitā pahīnā apagatā byapagatā ucchinnā khīṇā khayaṃ pattā nibbutā upasantā, tasmā tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

‘‘Brāhmaṇo nāma saṃsayamanekaṃsaṃ vimatipathaṃ vītivatto, bhagavāpi, mahārāja, saṃsayamanekaṃsaṃ vimatipathaṃ vītivatto, tena kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

‘‘Brāhmaṇo nāma sabbabhavagatiyoninissaṭo malarajagatavippamutto asahāyo, bhagavāpi, mahārāja, sabbabhavagatiyoninissaṭo malarajagatavippamutto asahāyo, tena kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

‘‘Brāhmaṇā nāma aggaseṭṭhavarapavaradibbavihārabahulo, bhagavāpi, mahārāja, aggaseṭṭhavarapavaradibbavihārabahulo, tenāpi kaparaṇena tathāgato ‘‘brāhmaṇo’’ti vuccati.

‘‘Brāhmaṇo nāma ajjhayana ajjhāpana dānappaṭiggahaṇa dama saṃyamaniyamapubbamanusiṭṭhi paveṇi vaṃsa dharaṇo, bhagavāpi, mahārāja, ajjhayana ajjhāpana dānappaṭiggahaṇa dama saṃyama niyama pubbajināciṇṇa anusiṭṭhi paveṇi vaṃsa dharaṇo tenāpi kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

‘‘Brāhmaṇo nāma brahāsukhavihārajjhānajhāyī; bhagavāpi, mahārāja, brahāsukhavihārajjhānajhāyī, tenāpi kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

‘‘Brāhmaṇo nāma sabbabhavābhavagatīsu abhijātivattitamanucaritaṃ jānāti, bhagavāpi, mahārāja, sabbabhavābhavagatīsu abhijātivattitamanucaritaṃ jānāti, tenāpi kāraṇena tathāgato ‘brāhmaṇo’ti vuccati.

‘‘Brāhmaṇoti, mahārāja, bhagavato netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ nāmaṃ bodhiyā yeva mūle mārasenaṃ vidhamitvā atītānāgatapaccuppanne pāpake akusale dhamme bāhetvā saha sabbaññutañāṇassa paṭilābhā paṭiladdhapātubhūtasamuppannamatte sacchikā paññatti yadidaṃ brāhmaṇoti, tena kāraṇena tathāgato vuccati ‘brāhmaṇo’’’ti.

‘‘Kena pana, bhante nāgasena, kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’’’ti? ‘‘Rājā nāma, mahārāja, yo koci rajjaṃ kāreti lokamanusāsati, bhagavāpi, mahārāja, dasasahassiyā lokadhātuyā dhammena rajjaṃ kāreti, sadevakaṃ lokaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ anusāsati, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

‘‘Rājā nāma, mahārāja, sabbajanamanusse abhibhavitvā nandayanto ñātisaṅghaṃ, socayanto amittasaṅghaṃ, mahatimahāyasasiriharaṃ thirasāradaṇḍaṃ anūnasatasalākālaṅkataṃ ussāpeti paṇḍaravimalasetacchattaṃ, bhagavāpi, mahārāja, socayanto mārasenaṃ micchāpaṭipannaṃ, nandayanto devamanusse sammāpaṭipanne dasasahassiyā lokadhātuyā mahatimahāyasasiriharaṃ khantithirasāradaṇḍaṃ ñāṇavarasatasalākālaṅkataṃ ussāpeti aggavaravimuttipaṇḍaravimalasetacchattaṃ, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

‘‘Rājā nāma upagatasampattajanānaṃ bahūnamabhivandanīyo bhavati, bhagavāpi, mahārāja, upagatasampattadevamanussānaṃ bahūnamabhivandanīyo, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

‘‘Rājā nāma yassa kassaci ārādhakassa pasīditvā varitaṃ varaṃ datvā kāmena tappayati, bhagavāpi, mahārāja, yassa kassaci kāyena vācāya manasā ārādhakassa pasīditvā varitaṃ varamanuttaraṃ sabbadukkhaparimuttiṃ datvā asesakāmavarena ca tappayati, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

‘‘Rājā nāma āṇaṃ vītikkamantaṃ vigarahati jhāpeti [jāpeti (sī. pī.)] dhaṃseti, bhagavatopi, mahārāja, sāsanavare āṇaṃ atikkamanto alajjī maṅkubhāvena oññāto hīḷito garahito bhavitvā vajjati jinasāsanavaramhā, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti.

‘‘Rājā nāma pubbakānaṃ dhammikānaṃ rājūnaṃ paveṇimanusiṭṭhiyā dhammādhammamanudīpayitvā dhammena rajjaṃ kārayamāno pihayito piyo patthito bhavati janamanussānaṃ, ciraṃ rājakulavaṃsaṃ ṭhapayati dhammaguṇabalena, bhagavāpi, mahārāja, pubbakānaṃ sayambhūnaṃ paveṇimanusiṭṭhiyā dhammādhammamanudīpayitvā dhammena lokamanusāsamāno pihayito piyo patthito devamanussānaṃ ciraṃ sāsanaṃ pavatteti dhammaguṇabalena, tenāpi kāraṇena tathāgato vuccati ‘rājā’ti. Evamanekavidhaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena tathāgato brāhmaṇopi bhaveyya rājāpi bhaveyya, sunipuṇo bhikkhu kappampi no naṃ sampādeyya, kiṃ atibahuṃ bhaṇitena, saṃkhittaṃ sampaṭicchitabba’’nti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Brāhmaṇarājavādapañho aṭṭhamo.

9. Gāthābhigītabhojanakathāpañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā –

> ‘‘‘Gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ [abhojanīyaṃ (ka.) su. ni. 81 passitabbaṃ], sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammā;
> Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā, dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā’ti.

‘‘Puna ca bhagavā parisāya dhammaṃ desento kathento anupubbikathaṃ paṭhamaṃ tāva dānakathaṃ katheti, pacchā sīlakathaṃ, tassa bhagavato sabbalokissarassa bhāsitaṃ sutvā devamanussā abhisaṅkharitvā dānaṃ denti, tassa taṃ uyyojitaṃ dānaṃ sāvakā paribhuñjanti. Yadi, bhante nāgasena, bhagavatā bhaṇitaṃ ‘gāthābhigītaṃ me abhojaneyya’nti, tena hi ‘bhagavā dānakathaṃ paṭhamaṃ kathetī’ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi dānakathaṃ paṭhamaṃ katheti, tena hi ‘gāthābhigītaṃ me abhojaneyya’nti tampi vacanaṃ micchā. Kiṃ kāraṇaṃ? Yo so, bhante, dakkhiṇeyyo gihīnaṃ piṇḍapātadānassa vipākaṃ katheti, tassa te dhammakathaṃ sutvā pasannacittā aparāparaṃ dānaṃ denti, ye taṃ dānaṃ paribhuñjanti, sabbe te gāthābhigītaṃ paribhuñjanti. Ayampi ubhato koṭiko pañho nipuṇo gambhīro tapānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘gāthābhigītaṃ me abhojaneyyaṃ, sampassataṃ brāhmaṇa nesa dhammo. Gāthābhigītaṃ panudanti buddhā, dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā’ti, katheti ca bhagavā paṭhamaṃ dānakathaṃ, tañca pana kiriyaṃ sabbesaṃ tathāgatānaṃ paṭhamaṃ dānakathāya, tattha cittaṃ abhiramāpetvā pacchā sīle niyojenti. Yathā, mahārāja, manussā taruṇadārakānaṃ paṭhamaṃ tāva kīḷābhaṇḍakāni denti. Seyyathidaṃ, vaṅkakaṃ ghaṭikaṃ ciṅgulakaṃ pattāḷhakaṃ rathakaṃ dhanukaṃ, pacchā te sake sake kamme niyojenti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato paṭhamaṃ dānakathāya cittaṃ abhiramāpetvā pacchā sīle niyojeti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, bhisakko nāma āturānaṃ paṭhamaṃ tāva catūhapañcāhaṃ telaṃ pāyeti balakaraṇāya sinehanāya, pacchā vireceti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato paṭhamaṃ tāva dānakathāya cittaṃ abhiramāpetvā pacchā sīle niyojeti. Dāyakānaṃ, mahārāja, dānapatīnaṃ cittaṃ mudukaṃ hoti maddavaṃ siniddhaṃ, tena te dānasetusaṅkamena dānanāvāya saṃsārasāgarapāramanugacchanti, tasmā tesaṃ paṭhamaṃ kammabhūmimanusāsati, na ca kenaci [tena (sī. pī.)] viññattimāpajjatī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, ‘viññatti’nti yaṃ vadesi, kati pana tā viññattiyo’’ti? ‘‘Dvemā, mahārāja, viññattiyo kāyaviññatti vacīviññatti cāti. Tattha atthi kāyaviññatti sāvajjā, atthi anavajjā. Atthi vacīviññatti sāvajjā, atthi anavajjā.

‘‘Katamā kāyaviññatti sāvajjā? Idhekacco bhikkhu kulāni upagantvā anokāse ṭhito ṭhānaṃ bhañjati, ayaṃ kāyaviññatti sāvajjā. Tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, idhekacco bhikkhu kulāni upagantvā anokāse ṭhito galaṃ paṇāmetvā morapekkhitaṃ pekkhati ‘evaṃ ime passantī’ti, tena ca te passanti. Ayampi kāyaviññatti sāvajjā. Tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, idhekacco bhikkhu hanukāya vā bhamukāya vā aṅguṭṭhena vā viññāpeti, ayampi kāyaviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Katamā kāyaviññatti anavajjā? Idha bhikkhu kulāni upagantvā sato samāhito sampajāno ṭhānepi aṭṭhānepi yathānusiṭṭhiṃ gantvā ṭhāne tiṭṭhati, dātukāmesu tiṭṭhati, adātukāmesu pakkamati. Ayaṃ kāyaviññatti anavajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye vaṇṇito hoti thuto pasattho sallekhitācāro, parisuddhājīvotveva saṅkhaṃ gacchati. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

> ‘Na ve yācanti sappaññā, dhīro ca veditumarahati [ariyā garahanti yācanaṃ (sī. pī.)];
> Uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyāna yācanā’ti.

‘‘Katamā vacīviññatti sāvajjā? Idha, mahārāja, bhikkhu vācāya bahuvidhaṃ viññāpeti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhāraṃ, ayaṃ vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, idhekacco bhikkhu paresaṃ sāvento evaṃ bhaṇati ‘iminā me attho’ti, tāya ca vācāya paresaṃ sāvitāya tassa lābho uppajjati, ayampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, idhekacco bhikkhu vacīvipphārena parisāya sāveti ‘evañca evañca bhikkhūnaṃ dātabba’nti, tañca te vacanaṃ sutvā parikittitaṃ abhiharanti, ayampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Nanu, mahārāja, theropi sāriputto atthaṅgate sūriye rattibhāge gilāno samāno therena mahāmoggallānena bhesajjaṃ pucchīyamāno vācaṃ bhindi, tassa tena vacībhedena bhesajjaṃ uppajji. Atha thero sāriputto ‘vacībhedena me imaṃ bhesajjaṃ uppannaṃ, mā me ājīvo bhijjī’ti ājīvabhedabhayā taṃ bhesajjaṃ pajahi na upajīvi. Evampi vacīviññatti sāvajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā na paribhuñjanti. So ca puggalo ariyānaṃ samaye oññāto hoti hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato, bhinnājīvotveva saṅkhaṃ gacchati.

‘‘Katamā vacīviññatti anavajjā? Idha, mahārāja, bhikkhu sati paccaye bhesajjaṃ viññāpeti ñātipavāritesu kulesu, ayaṃ vacīviññatti anavajjā, tāya ca viññāpitaṃ ariyā paribhuñjanti, so ca puggalo ariyānaṃ samaye vaṇṇito hoti thomito pasattho, parisuddhājīvotveva saṅkhaṃ gacchati, anumato tathāgatehi arahantehi sammāsambuddhehi.

‘‘Yaṃ pana, mahārāja, tathāgato kasibhāradvājassa brāhmaṇassa bhojanaṃ pajahi [pajahati (ka.)], taṃ āveṭhanaviniveṭhanakaḍḍhananiggahappaṭikammena nibbatti, tasmā tathāgato taṃ piṇḍapātaṃ paṭikkhipi na upajīvī’’ti.

‘‘Sabbakālaṃ, bhante nāgasena, tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṃ ojaṃ patte ākiranti, udāhu ‘sūkaramaddave ca madhupāyāse cā’ti dvīsu yeva piṇḍapātesu ākiriṃsū’’ti? ‘‘Sabbakālaṃ, mahārāja, tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṃ ojaṃ gahetvā upatiṭṭhitvā uddhaṭuddhaṭe ālope ākiranti.

‘‘Yathā, mahārāja, rañño sūdo rañño bhuñjantassa sūpaṃ gahetvā upatiṭṭhitvā kabaḷe kabaḷe sūpaṃ ākirati, evameva kho, mahārāja, sabbakālaṃ tathāgate bhuñjamāne devatā dibbaṃ ojaṃ gahetvā upatiṭṭhitvā uddhaṭuddhaṭe ālope dibbaṃ ojaṃ ākiranti. Verañjāyampi, mahārāja, tathāgatassa sukkhayavapulake [sukkhayavamūlake (ka.)] bhuñjamānassa devatā dibbena ojena temayitvā temayitvā upasaṃhariṃsu, tena tathāgatassa kāyo upacito ahosī’’ti. ‘‘Lābhā vata, bhante nāgasena, tāsaṃ devatānaṃ, yā tathāgatassa sarīrappaṭijaggane satataṃ samitaṃ ussukkamāpannā. Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Gāthābhigītabhojanakathāpañho navamo.

10. Dhammadesanāya appossukkapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṃ paripācitaṃ mahato janakāyassa samuddharaṇāyā’ti. Puna ca ‘sabbaññutaṃ pattassa appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyā’ti.

‘‘Yathā nāma, bhante nāgasena, issāso vā issāsantevāsī vā bahuke divase saṅgāmatthāya upāsanaṃ sikkhitvā sampatte mahāyuddhe osakkeyya, evameva kho, bhante nāgasena, tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṃ paripācetvā mahato janakāyassa samuddharaṇāya sabbaññutaṃ pattena dhammadesanāya osakkitaṃ.

‘‘Yathā vā pana, bhante nāgasena, mallo vā mallantevāsī vā bahuke divase nibbuddhaṃ sikkhitvā sampatte mallayuddhe osakkeyya, evameva kho, bhante nāgasena, tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṃ paripācetvā mahato janakāyassa samuddharaṇāya sabbaññutaṃ pattena dhammadesanāya osakkitaṃ.

‘‘Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, tathāgatena bhayā osakkitaṃ, udāhu apākaṭatāya osakkitaṃ, udāhu dubbalatāya osakkitaṃ, udāhu asabbaññutāya osakkitaṃ, kiṃ tattha kāraṇaṃ, iṅgha me tvaṃ kāraṇaṃ brūhi kaṅkhāvitaraṇāya. Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṃ paripācitaṃ mahato janakāyassa samuddharaṇāya, tena hi 'sabbaññutaṃ pattassa appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyā'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi sabbaññutaṃ pattassa appossukkatāya cittaṃ nami no dhammadesanāya, tena hi 'tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyeti kappānaṃ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṃ paripācitaṃ mahato janakāyassa samuddharaṇāyā'ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho gambhīro dunnibbeṭho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo''ti.

''Paripācitañca, mahārāja, tathāgatena catūhi ca asaṅkhyeyyehi kappānaṃ satasahassena ca etthantare sabbaññutañāṇaṃ mahato janakāyassa samuddharaṇāya, pattasabbaññutassa ca appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya. Tañca pana dhammassa gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṃ sattānañca ālayārāmataṃ sakkāyadiṭṭhiyā daḷhasuggahitatañca disvā 'kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho'ti appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya, sattānaṃ paṭivedhacintanamānasaṃ yevetaṃ.

''Yathā, mahārāja, bhisakko sallakatto anekabyādhiparipīḷitaṃ naraṃ upasaṅkamitvā evaṃ cintayati 'kena nu kho upakkamena katamena vā bhesajjena imassa byādhi vūpasameyyā'ti, evameva kho, mahārāja, tathāgatassa sabbakilesabyādhiparipīḷitaṃ janaṃ dhammassa ca gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṃ disvā 'kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho'ti appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya, sattānaṃ paṭivedhacintanamānasaṃ yevetaṃ.

''Yathā, mahārāja, rañño khattiyassa muddhāvasittassa dovārikaanīkaṭṭhapārisajjanegamabhaṭabala [balattha (sī. pī.)] amaccarājaññarājūpajīvine jane disvā evaṃ cittamuppajjeyya 'kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho ime saṅgaṇhissāmī'ti, evameva kho, mahārāja, tathāgatassa dhammassa gambhīranipuṇaduddasaduranubodhasukhumaduppaṭivedhataṃ sattānañca ālayārāmataṃ sakkāyadiṭṭhiyā daḷhasuggahitatañca disvā 'kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho'ti appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāya, sattānaṃ paṭivedhacintanamānasaṃ yevetaṃ.

''Api ca, mahārāja, sabbesaṃ tathāgatānaṃ dhammatā esā, yaṃ brahmunā āyācitā dhammaṃ desenti. Tattha pana kiṃ kāraṇaṃ? Ye tena samayena manussā tāpasaparibbājakā samaṇabrāhmaṇā, sabbete brahmadevatā honti brahmagarukā brahmaparāyaṇā, tasmā tassa balavato yasavato ñātassa paññātassa uttarassa accuggatassa onamanena sadevako loko onamissati okappessati adhimuccissatīti iminā ca, mahārāja, kāraṇena tathāgatā brahmunā āyācitā dhammaṃ desenti.

''Yathā, mahārāja, koci rājā vā rājamahāmatto vā yassa onamati apacitiṃ karoti, balavatarassa tassa onamanena avasesā janatā onamati apacitiṃ karoti, evameva kho, mahārāja, brahme onamite tathāgatānaṃ sadevako loko onamissati, pūjitapūjako mahārāja, loko, tasmā so brahmā sabbesaṃ tathāgatānaṃ āyācati dhammadesanāya, tena ca kāraṇena tathāgatā brahmunā āyācitā dhammaṃ desentī''ti. ''Sādhu, bhante nāgasena, sunibbeṭhito pañho, atibhadrakaṃ veyyākaraṇaṃ, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Dhammadesanāya appossukkapañho dasamo.

11. Ācariyānācariyapañho

11. ''Bhante, nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā –

'''Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo'ti [mahāva. 11].

''Puna ca bhaṇitaṃ 'iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno antevāsiṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesī'ti. Yadi, bhante nāgasena, tathāgatena bhaṇitaṃ 'na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo'ti, tena hi 'iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno antevāsiṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesī'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā. Yadi tathāgatena bhaṇitaṃ 'iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno antevāsiṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesī'ti, tena hi 'na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo'ti tampi vacanaṃ micchā. Ayampi ubhato koṭiko pañho tavānuppatto, so tayā nibbāhitabbo’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, tathāgatena ‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo’ti, bhaṇitañca ‘iti kho, bhikkhave, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno antevāsiṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesī’ti.

‘‘Tañca pana vacanaṃ pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato ācariyabhāvaṃ sandhāya bhāsitaṃ.

‘Pañcime, mahārāja, pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattassa sato ācariyā, yehi anusiṭṭho bodhisatto tattha tattha divasaṃ vītināmesi. Katame pañca? Ye te, mahārāja, aṭṭha brāhmaṇā jātamatte bodhisatte lakkhaṇāni parigganhiṃsu, seyyathīdaṃ, rāmo dhajo lakkhaṇo mantī yañño suyāmo subhojo sudattoti. Te tassa sotthiṃ pavedayitvā rakkhākammaṃ akaṃsu, te ca paṭhamaṃ ācariyā.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, bodhisattassa pitā suddhodano rājā yaṃ tena samayena abhijātaṃ udiccajātimantaṃ padakaṃ veyyākaraṇaṃ chaḷaṅgavantaṃ sabbamittaṃ nāma brāhmaṇaṃ upanetvā sovaṇṇena bhiṅgārena [bhiṅkārena (sī. pī.)] udakaṃ oṇojetvā ‘imaṃ kumāraṃ sikkhāpehī’ti adāsi, ayaṃ dutiyo ācariyo.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, yā sā devatā bodhisattaṃ saṃvejesī, yassā vacanaṃ sutvā bodhisatto saṃviggo ubbiggo tasmiṃ yeva khaṇe nekkhammaṃ nikkhamitvā pabbaji, ayaṃ tatiyo ācariyo.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, āḷāro kālāmo ākiñcaññāyatanassa parikammaṃ ācikkhi, ayaṃ catuttho ācariyo.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ ācikkhi [ācikkhati (ka.)], ayaṃ pañcamo ācariyo. Ime kho, mahārāja, pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattassa sato pañca ācariyā. Te ca pana ācariyā lokiye dhamme. Imasmiñca pana, mahārāja, lokuttare dhamme sabbaññutañāṇappaṭivedhāya natthi tathāgatassa anuttaro anusāsako, sayambhū, mahārāja, tathāgato anācariyako, tasmā kāraṇā tathāgatena bhaṇitaṃ ‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati. Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Ācariyānācariyapañho ekādasamo.

Santhavavaggo pañcamo.

Imasmiṃ vagge ekādasa pañho.

Meṇḍakapañho niṭṭhito.

5. Anumānapañho

1. Buddhavaggo

1. Dvinnaṃ buddhānaṃ anuppajjamānapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddho apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’ti. Desentā ca, bhante nāgasena, sabbepi tathāgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca appamādappaṭipattiyaṃ anusāsanti. Yadi, bhante nāgasena, sabbesampi tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekā anusiṭṭhi, kena kāraṇena dve tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti? Ekenapi tāva buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto, yadi dutiyo buddho bhaveyya, dvinnaṃ pabhāya ayaṃ loko bhiyyosomattāya obhāsajāto bhaveyya, ovadamānā ca dve tathāgatā sukhaṃ ovadeyyuṃ, anusāsamānā ca sukhaṃ anusāseyyuṃ, tattha me kāraṇaṃ brūhi, yathāhaṃ nissaṃsayo bhaveyya''nti.

''Ayaṃ, mahārāja, dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

''Yathā, mahārāja, nāvā ekapurisasandhāraṇī [ekapurisasantāraṇī (sī. pī.)] bhaveyya, ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā [samudakā (ka.)] bhaveyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena, so taṃ nāvaṃ abhirūheyya, api nu sā, mahārāja, nāvā dvinnampi dhāreyyā''ti? ''Na hi, bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya udake''ti. ''Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

''Yathā vā pana, mahārāja, puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentaṃ yāva kaṇṭhamabhipūrayitvā, so dhāto pīṇito paripuṇṇo nirantaro tandikato anonamitadaṇḍajāto punadeva tattakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya, api nu kho so, mahārāja, puriso sukhito bhaveyyā''ti? ''Na hi, bhante, sakiṃ bhuttova mareyyā''ti [bhutto vameyyāti (ka.)]. ''Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti, yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyyā''ti.

''Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, atidhammabhārena pathavī calatī''ti? ''Idha, mahārāja, dve sakaṭā ratanaparipūritā bhaveyyuṃ yāva mukhasamā, ekasmā sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekasmiṃ sakaṭe ākireyyuṃ, api nu kho taṃ, mahārāja, sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyā''ti? ''Na hi, bhante, nābhipi tassa phaleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyā''ti. ''Kiṃ nu kho, mahārāja, atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjatī''ti? ''Āma, bhante''ti. ''Evameva kho, mahārāja, atidhammabhārena pathavī calati.

''Api ca, mahārāja, imaṃ kāraṇaṃ buddhabalaparidīpanāya osāritaṃ. Aññampi tattha abhirūpaṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddho ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo uppajjeyya 'tumhākaṃ buddho, amhākaṃ buddho'ti, ubhato pakkhajātā bhaveyyuṃ, yathā, mahārāja, dvinnaṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya 'tumhākaṃ amacco, amhākaṃ amacco'ti, ubhato pakkhajātā honti, evameva kho, mahārāja, yadi dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo uppajjeyya 'tumhākaṃ buddho, amhākaṃ buddho'ti, ubhato pakkhajātā bhaveyyuṃ. Idaṃ tāva, mahārāja, ekaṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, 'aggo buddho'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya, 'jeṭṭho buddho'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya, 'seṭṭho buddho'ti, 'visiṭṭho buddho'ti, 'uttamo buddho'ti, 'pavaro buddho'ti, 'asamo buddho'ti, 'asamasamo buddho'ti, 'appaṭimo buddho'ti, 'appaṭibhāgo buddho'ti, 'appaṭipuggalo buddho'ti yaṃ vacanaṃ, taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ atthato sampaṭiccha, yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

''Api ca kho, mahārāja, buddhānaṃ bhagavantānaṃ sabhāvapakati esāyaṃ, eko yeva buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantatāya sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi, mahārāja, yaṃ loke mahantaṃ, taṃ ekaṃ yeva hoti. Pathavī, mahārāja, mahantī, sā ekā yeva. Sāgaro mahanto, so eko yeva. Sineru girirājā mahanto, so eko yeva. Ākāso mahanto, so eko yeva. Sakko mahanto, so eko yeva. Māro mahanto, so eko yeva. Mahābrahmā mahanto, so eko yeva. Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho mahanto, so eko yeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti, tattha aññassa okāso na hoti, tasmā, mahārāja, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho eko yeva lokasmiṃ uppajjatī’’ti.

‘‘Sukathito, bhante nāgasena, pañho opammehi kāraṇehi. Anipuṇopetaṃ sutvā attamano bhaveyya, kiṃ pana mādiso mahāpañño. Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Dvinnaṃ buddhānaṃ anuppajjamānapañho paṭhamo.

2. Gotamivatthadānapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā mātucchāya mahāpajāpatiyā gotamiyā vassikasāṭikāya dīyamānāya ‘saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’ti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, tathāgato saṅgharatanato na bhāriko na garuko na dakkhiṇeyyo, yaṃ tathāgato sakāya mātucchāya sayaṃ piñjitaṃ [picchitaṃ (sī. pī.)] sayaṃ luñcitaṃ sayaṃ pothitaṃ sayaṃ kantitaṃ sayaṃ vāyitaṃ vassikasāṭikaṃ attano dīyamānaṃ saṅghassa dāpesi. Yadi, bhante nāgasena, tathāgato saṅgharatanato uttaro bhaveyya adhiko vā visiṭṭho vā, ‘mayi dinne mahapphalaṃ bhavissatī’ti na tathāgato mātucchāya sayaṃ piñjitaṃ sayaṃ luñcitaṃ sayaṃ pothitaṃ vassikasāṭikaṃ saṅghe dāpeyya, yasmā ca kho bhante nāgasena tathāgato attānaṃ na patthayati [na patthīyati (sī. pī.)] na upanissayati, tasmā tathāgato mātucchāya taṃ vassikasāṭikaṃ saṅghassa dāpesī’’ti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā mātucchāya mahāpajāpatiyā gotamiyā vassikasāṭikāya dīyamānāya ‘saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’ti. Taṃ pana na attano patimānanassa avipākatāya na adakkhiṇeyyatāya, api ca kho, mahārāja, hitatthāya anukampāya anāgatamaddhānaṃ saṅgho mamaccayena cittīkato bhavissatīti vijjamāne yeva guṇe parikittayanto evamāha ‘saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅgho cā’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, pitā dharamāno yeva amaccabhaṭabaladovārikaanīkaṭṭhapārisajjajanamajjhe rañño santike puttassa vijjamānaṃ yeva guṇaṃ pakitteti [parikitteti (ka.)] ‘idha ṭhapito anāgatamaddhānaṃ janamajjhe pūjito bhavissatī’ti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato hitatthāya anukampāya anāgatamaddhānaṃ saṅgho mamaccayena cittīkato bhavissatīti vijjamāne yeva guṇe pakittayanto evamāha ‘saṅghe gotami dehi, saṅghe te dinne ahañceva pujito bhavissāmi saṅgho cā’ti.

‘‘Na kho, mahārāja, tāvatakena vassikasāṭikānuppadānamattakena saṅgho tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vā. Yathā, mahārāja, mātāpitaro puttānaṃ ucchādenti parimaddanti nahāpenti sambāhenti, api nu kho, mahārāja, tāvatakena ucchādanaparimaddananahāpanasambāhanamattakena ‘putto mātāpitūhi adhiko nāma hoti visiṭṭho vā’ti? ‘‘Na hi, bhante, akāmakaraṇīyā bhante puttā mātāpitūnaṃ, tasmā mātāpitaro puttānaṃ ucchādanaparimaddananahāpanasambāhanaṃ karontī’’ti. Evameva kho, mahārāja, na tāvatakena vassikasāṭikānuppadānamattakena saṅgho tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vāti. Api ca tathāgato akāmakaraṇīyaṃ karonto mātucchāya taṃ vassikasāṭikaṃ saṅghassa dāpesi.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, kocideva puriso rañño upāyanaṃ āhareyya, taṃ rājā upāyanaṃ aññatarassa bhaṭassa vā balassa vā senāpatissa vā purohitassa vā dadeyya. Api nu kho so, mahārāja, puriso tāvatakena upāyanapaṭilābhamattakena raññā adhiko nāma hoti visiṭṭho vā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, rājabhattiko, bhante, so puriso rājūpajīvī, taṭṭhāne ṭhapento rājā upāyanaṃ detī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, na tāvatakena vassikasāṭikānuppadānamattakena saṅgho tathāgatato adhiko nāma hoti visiṭṭho vā, atha kho tathāgatabhattiko tathāgatūpajīvī. Taṭṭhāne ṭhapento tathāgato saṅghassa vassikasāṭikaṃ dāpesi.

‘‘Api ca, mahārāja, tathāgatassa evaṃ ahosi ‘sabhāvapaṭipūjanīyo saṅgho, mama santakena saṅghaṃ paṭipūjessāmī’ti saṅghassa vassikasāṭikaṃ dāpesi, na, mahārāja, tathāgato attano yeva paṭipūjanaṃ vaṇṇeti, atha kho ye loke paṭipūjanārahā, tesampi tathāgato paṭipūjanaṃ vaṇṇeti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena majjhimanikāyavaralañchake dhammadāyādadhammapariyāye appicchappaṭipattiṃ pakittayamānena ‘asu yeva me purimo bhikkhu pujjataro ca pāsaṃsataro cā’ti. ‘‘Natthi, mahārāja, bhavesu koci satto tathāgatato dakkhiṇeyyo vā uttaro vā adhiko vā visiṭṭho vā, tathāgatova uttaro adhiko visiṭṭho.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, saṃyuttanikāyavare māṇavagāmikena devaputtena bhagavato purato ṭhatvā devamanussamajjhe –

‘‘‘Vipulo rājagahīyānaṃ [rājagahikānaṃ (ka.) saṃ. ni. 1.111 passitabbaṃ], giri seṭṭho pavuccati;
Seto himavataṃ seṭṭho, ādicco aghagāminaṃ.

‘‘‘Samuddo udadhinaṃ seṭṭho, nakkhattānañca candimā;
Sadevakassa lokassa, buddho aggo pavuccatī’ti.

‘‘Tā kho panetā, mahārāja, māṇavagāmikena devaputtena gāthā sugītā na duggītā, subhāsitā na dubbhāsitā, anumatā ca bhagavatā, nanu, mahārāja, therenapi sāriputtena dhammasenāpatinā bhaṇitaṃ –

‘‘‘Eko manopasādo; Saraṇagamanamañjalipaṇāmo vā;
Ussahate tārayituṃ, mārabalanisūdane buddhe’ti.

‘‘Bhagavatā ca bhaṇitaṃ devātidevena ‘ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato arahaṃ sammāsambuddho…pe… devamanussāna’’’nti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Gotamivatthadānapañho dutiyo.

3. Gihipabbajitasammāpaṭipattipañho

[3] ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘gihino vāhaṃ, bhikkhave, pabbajitassa vā sammāpaṭipattiṃ vaṇṇemi, gihī vā bhikkhave pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti. Yadi, bhante nāgasena, gihī odātavasano kāmabhogī puttadārasambādhasayanaṃ ajjhāvasanto kāsikacandanaṃ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṃ dhārento jātarūparajataṃ sādiyanto maṇikuṇḍala [maṇikanaka (sī. pī.)] vicittamoḷibaddho sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ, pabbajitopi bhaṇḍukāsāvavatthavasano parapiṇḍamajjhupagato catūsu sīlakkhandhesu sammāparipūrakārī diyaḍḍhesu sikkhāpadasatesu samādāya vattanto terasasu dhutaguṇesu anavasesaṃ vattanto sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ. Tattha, bhante, ko viseso gihino vā pabbajitassa vā? Aphalaṃ hoti tapokammaṃ, niratthakā pabbajjā. Vañjhā sikkhāpadagopanā, moghaṃ dhutaguṇasamādānaṃ, kiṃ tattha dukkhamanuciṇṇena, nanu nāma sukheneva sukhaṃ adhigantabba’’nti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā ‘gihino vāhaṃ, bhikkhave, pabbajitassa vā sammāpaṭipattiṃ vaṇṇemi, gihī vā, bhikkhave, pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti. Evametaṃ, mahārāja, sammāpaṭipannova seṭṭho, pabbajitopi, mahārāja, ‘pabbajitomhī’ti na sammā paṭipajjeyya, atha kho so ārakāva sāmaññā, ārakāva brahmaññā, pageva gihī odātavasano. Gihīpi, mahārāja, sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ, pabbajitopi, mahārāja, sammāpaṭipanno ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Api ca kho, mahārāja, pabbajitova sāmaññassa issaro adhipati; pabbajjā, mahārāja, bahuguṇā anekaguṇā appamāṇaguṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṃ parimāṇaṃ kātuṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, kāmadadassa maṇiratanassa na sakkā dhanena aggho parimāṇaṃ kātuṃ ‘ettakaṃ maṇiratanassa mūla’nti, evameva kho, mahārāja, pabbajjā bahuguṇā anekaguṇā appamāṇaguṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṃ parimāṇaṃ kātuṃ.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, mahāsamudde ūmiyo na sakkā parimāṇaṃ kātuṃ ‘ettakā mahāsamudde ūmiyo’ti, evameva kho, mahārāja, pabbajjā bahuguṇā anekaguṇā appamāṇaguṇā, na sakkā pabbajjāya guṇaṃ parimāṇaṃ kātuṃ.

‘‘Pabbajitassa, mahārāja, yaṃ kiñci karaṇīyaṃ, sabbaṃ taṃ khippameva samijjhati no cirarattāya. Kiṃ kāraṇā? Pabbajito, mahārāja, appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo nirālayo aniketo paripuṇṇasīlo sallekhitācāro dhutappaṭipattikusalo hoti, taṃ kāraṇā pabbajitassa yaṃ kiñci karaṇīyaṃ, sabbaṃ taṃ khippameva samijjhati no cirarattāya. Yathā, mahārāja, nigganṭhisamasudhotaujuvimalanārāco susajjito sammā vahati, evameva kho, mahārāja, pabbajitassa yaṃ kiñci karaṇīyaṃ, sabbaṃ taṃ khippameva samijjhati no cirarattāyā’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Gihipabbajitasammāpaṭipattipañho tatiyo.

4. Paṭipadādosapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, yadā bodhisatto dukkarakārikaṃ akāsi, netādiso aññatra ārambho ahosi nikkamo kilesayuddhaṃ maccusenaṃ vidhamanaṃ āhārapariggaho dukkarakārikā, evarūpe parakkame kiñci assādaṃ alabhitvā tameva cittaṃ parihāpetvā evamavoca ‘na kho panāhaṃ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhigacchāmi uttarimanussadhammaṃ alamariyañāṇadassanavisesaṃ, siyā nu kho añño maggo bodhāyā’ti, tato nibbinditvā aññena magena sabbaññutaṃ patto, puna tāya paṭipadāya sāvake anusāsati samādapeti.

‘‘‘Ārambhatha nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro’ti [saṃ. ni. 1.185].

‘‘Kena na kho, bhante nāgasena, kāraṇena tathāgato yāya paṭipadāya attanā nibbinno virattarūpo, tattha sāvake anusāsati samādapetī’’ti?

‘‘Tadāpi, mahārāja, etarahipi sā yeva paṭipadā, taṃ yeva paṭipadaṃ paṭipajjitvā bodhisatto sabbaññutaṃ patto. Api ca, mahārāja, bodhisatto ativīriyaṃ karonto niravasesato āhāraṃ uparundhi. Tassa āhārūparodhena cittadubbalyaṃ uppajji. So tena dubbalyena nāsakkhi sabbaññutaṃ pāpuṇituṃ, so mattamattaṃ kabaḷīkārāhāraṃ sevanto tāyeva paṭipadāya nacirasseva sabbaññutaṃ pāpuṇi. So yeva, mahārāja, paṭipadā sabbesaṃ tathāgatānaṃ sabbaññutañāṇappaṭilābhāya.

‘‘Yathā, mahārāja, sabbesaṃ sattānaṃ āhāro upatthambho, āhārūpanissitā sabbe sattā sukhaṃ anubhavanti, evameva kho, mahārāja, sā yeva paṭipadā sabbesaṃ tathāgatānaṃ sabbaññutañāṇappaṭilābhāya, neso, mahārāja, doso ārambhassa, na nikkamassa, na kilesayuddhassa, yena tathāgato tasmiṃ samaye na pāpuṇi sabbaññutañāṇaṃ, atha kho āhārūparodhasseveso doso, sadā paṭiyattā yevesā paṭipadā.

‘‘Yathā, mahārāja, puriso addhānaṃ ativegena gaccheyya, tena so pakkhahato vā bhaveyya pīṭhasappī vā asañcaro pathavitale. Api nu kho, mahārāja, mahāpathaviyā doso atthi, yena so puriso pakkhahato ahosī’’ti? ‘‘Na hi, bhante; sadā paṭiyattā, bhante, mahāpathavī, kuto tassā doso? Vāyāmasseveso doso, yena so puriso pakkhahato ahosī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, neso doso ārambhassa, na nikkamassa, na kilesayuddhassa, yena tathāgato tasmiṃ samaye na pāpuṇi sabbaññutañāṇaṃ, atha kho āhārūparodhasseveso doso sadā paṭiyattā yevesā paṭipadā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso kiliṭṭhaṃ sāṭakaṃ nivāseyya, na so taṃ dhovāpeyya, neso doso udakassa, sadā paṭiyattaṃ udakaṃ. Purisasseveso doso. Evameva kho, mahārāja, neso doso ārambhassa, na nikkamassa, na kilesayuddhassa, yena tathāgato tasmiṃ samaye na pāpuṇi sabbaññutañāṇaṃ, atha kho āhārūparodhasseveso doso, sadā paṭiyattā yevesā paṭipadā, tasmā tathāgato tāyeva paṭipadāya sāvake anusāsati samādapeti, evaṃ kho, mahārāja, sadā paṭiyattā anavajjā sā paṭipadā’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Paṭipadādosapañho catuttho.

5. Hīnāyāvattanapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, mahantaṃ idaṃ tathāgatasāsanaṃ sāraṃ varaṃ seṭṭhaṃ pavaraṃ anupamaṃ parisuddhaṃ vimalaṃ paṇḍaraṃ anavajjaṃ, na yuttaṃ gihiṃ tāvatakaṃ pabbajetuṃ, gihī yeva [gihiṃ yeva (sī. pī.)] ekasmiṃ phale vinetvā yadā apunarāvattī hoti tadā so pabbājetabbo. Kiṃ kāraṇā? Ime dujjanā tāva tattha sāsane visuddhe pabbajitvā paṭinivattitvā hīnāyāvattanti, tesaṃ paccāgamanena ayaṃ mahājano evaṃ vicinteti 'tucchakaṃ vata bho etaṃ samaṇassa gotamassa sāsanaṃ bhavissati, yaṃ ime paṭinivattantī'ti, idamettha kāraṇa''nti.

''Yathā, mahārāja, taḷāko bhaveyya sampuṇṇasucivimalasītalasalilo, atha yo koci kiliṭṭho malakaddamagato taṃ taḷākaṃ gantvā anahāyitvā kiliṭṭhova paṭinivatteyya, tattha, mahārāja, katamaṃ jano garaheyya kiliṭṭhaṃ vā taḷākaṃ vā''ti? ''Kiliṭṭhaṃ, bhante, jano garaheyya 'ayaṃ taḷākaṃ gantvā anahāyitvā kiliṭṭhova paṭinivatto, kiṃ imaṃ anahāyitukāmaṃ taḷāko sayaṃ nahāpessati, ko doso taḷākassā'ti. Evameva kho, mahārāja, tathāgato vimuttivarasalilasampuṇṇaṃ saddhammavarataḷākaṃ māpesi 'ye keci kilesamalakiliṭṭhā sacetanā budhā, te idha nahāyitvā sabbakilese pavāhayissantī'ti. Yadi koci taṃ saddhammavarataḷākaṃ gantvā anahāyitvā sakilesova paṭinivattitvā hīnāyāvattati taṃ yeva jano garahissati 'ayaṃ jinasāsane pabbajitvā tattha patiṭṭhaṃ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṃ imaṃ appaṭipajjantaṃ jinasāsanaṃ sayaṃ bodhessati, ko doso jinasāsanassā'ti?

''Yathā vā pana, mahārāja, puriso paramabyādhito roguppattikusalaṃ amoghadhuvasiddhakammaṃ bhisakkaṃ sallakattaṃ disvā atikicchāpetvā sabyādhikova paṭinivatteyya, tattha katamaṃ jano garaheyya āturaṃ vā bhisakkaṃ vā''ti? ''Āturaṃ, bhante, jano garaheyya 'ayaṃ roguppattikusalaṃ amoghadhuvasiddhakammaṃ bhisakkaṃ sallakattaṃ disvā atikicchāpetvā sabyādhikova paṭinivatto, kiṃ imaṃ atikicchāpentaṃ bhisakko sayaṃ tikicchissati, ko doso bhisakkassā'''ti? ''Evameva kho, mahārāja, tathāgato antosāsanasamugge kevalaṃ sakalakilesabyādhivūpasamanasamatthaṃ amatosadhaṃ pakkhipi, 'ye keci kilesabyādhipīḷitā sacetanā budhā, te imaṃ amatosadhaṃ pivitvā sabbakilesabyādhiṃ vūpasamessantī'ti. Yadi koci yaṃ amatosadhaṃ apivitvā sakilesova paṭinivattitvā hīnāyāvattati, taṃ yeva jano garahissati 'ayaṃ jinasāsane pabbajitvā tattha patiṭṭhaṃ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṃ imaṃ appaṭipajjantaṃ jinasāsanaṃ sayaṃ bodhessati, ko doso jinasāsanassā'ti?

''Yathā vā pana, mahārāja, chāto puriso mahatimahāpuññabhattaparivesanaṃ gantvā taṃ bhattaṃ abhuñjitvā chātova paṭinivatteyya, tattha katamaṃ jano garaheyya chātaṃ vā puññabhattaṃ vā''ti? ''Chātaṃ, bhante, jano garaheyya 'ayaṃ khudāpīḷito puññabhattaṃ paṭilabhitvā abhuñjitvā chātova paṭinivatto, kiṃ imassa abhuñjantassa bhojanaṃ sayaṃ mukhaṃ pavisissati, ko doso bhojanassā'''ti? ''Evameva kho, mahārāja, tathāgato antosāsanasamugge paramapavaraṃ santaṃ sivaṃ paṇītaṃ amataṃ paramamadhuraṃ kāyagatāsatibhojanaṃ ṭhapesi 'ye keci kilesachātajjhattā taṇhāparetamānasā sacetanā budhā, te imaṃ bhojanaṃ bhuñjitvā kāmarūpārūpabhavesu sabbaṃ taṇhamapanessantī'ti. Yadi koci taṃ bhojanaṃ abhuñjitvā taṇhāsitova paṭinivattitvā hīnāyāvattati, taññeva jano garahissati 'ayaṃ jinasāsane pabbajitvā tattha patiṭṭhaṃ alabhitvā hīnāyāvatto, kiṃ imaṃ appaṭipajjantaṃ jinasāsanaṃ sayaṃ bodhessasi, ko doso jinasāsanassā'ti.

''Yadi, mahārāja, tathāgato gihiṃ yeva ekasmiṃ phale vinītaṃ pabbājeyya, na nāmāyaṃ pabbajjā kilesappahānāya visuddhiyā vā, natthi pabbajjāya karaṇīyaṃ. Yathā, mahārāja, puriso anekasatena kammena taḷākaṃ khaṇāpetvā parisāya evamanussāveyya 'mā me, bhonto, keci saṃkiliṭṭhā imaṃ taḷākaṃ otaratha, pavāhitarajojallā parisuddhā vimalamaṭṭhā imaṃ taḷākaṃ otarathā'ti. Api nu kho, mahārāja, tesaṃ pavāhitarajojallānaṃ parisuddhānaṃ vimalamaṭṭhānaṃ tena taḷākena karaṇīyaṃ bhaveyyā''ti? ''Na hi, bhante, yassatthāya te taṃ taḷākaṃ upagaccheyyuṃ, taṃ aññatreva tesaṃ kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesaṃ tena taḷākenā''ti? ''Evameva kho, mahārāja, yadi tathāgato gihiṃ yeva ekasmiṃ phale vinītaṃ pabbājeyya, tattheva tesaṃ kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesaṃ pabbajjāya.

''Yathā vā pana, mahārāja, sabhāvaisibhattiko sutamantapadadharo atakkiko roguppattikusalo amoghadhuvasiddhakammo bhisakko sallakatto sabbarogūpasamabhesajjaṃ sannipātetvā parisāya evamanussāveyya 'mā kho, bhonto, keci sabyādhikā mama santike upagacchatha, abyādhikā arogā mama santike upagacchathā'ti. Api nu kho, mahārāja, tesaṃ abyādhikānaṃ arogānaṃ paripuṇṇānaṃ udaggānaṃ tena bhisakkena karaṇīyaṃ bhaveyyā''ti? ''Na hi, bhante, yassatthāya te taṃ bhisakkaṃ sallakattaṃ upagaccheyyuṃ, taṃ aññatreva tesaṃ kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesaṃ tena bhisakkenā''ti? ''Evameva kho, mahārāja, yadi tathāgato gihiṃ yeva ekasmiṃ phale vinītaṃ pabbājeyya, tattheva tesaṃ kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesaṃ pabbajjāya?

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, koci puriso anekathālipākasataṃ bhojanaṃ paṭiyādāpetvā parisāya evamanussāveyya ‘mā me, bhonto, keci chātā imaṃ parivesanaṃ upagacchatha, subhuttā tittā suhitā dhātā pīṇitā paripuṇṇā imaṃ parivesanaṃ upagacchathā’’ti. Api nu kho mahārāja, tesaṃ bhuttāvīnaṃ tittānaṃ suhitānaṃ dhātānaṃ pīṇitānaṃ paripuṇṇānaṃ tena bhojanena karaṇīyaṃ bhaveyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, yassatthāya te taṃ parivesanaṃ upagaccheyyuṃ, taṃ aññatreva tesaṃ kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesaṃ tāya parivesanāyā’’ti? ‘‘Evameva kho, mahārāja, yadi tathāgato gihiṃ yeva ekasmiṃ phale vinītaṃ pabbājeyya, tattheva tesaṃ kataṃ karaṇīyaṃ, kiṃ tesaṃ pabbajjāya?

‘‘Api ca, mahārāja, ye hīnāyāvattanti, te jinasāsanassa pañca atuliye guṇe dassenti. Katame pañca? Bhūmimahantabhāvaṃ dassenti, parisuddhavimalabhāvaṃ dassenti, pāpehi asaṃvāsiyabhāvaṃ dassenti, duppaṭivedhabhāvaṃ dassenti, bahusaṃvararakkhiyabhāvaṃ dassenti.

‘‘Kathaṃ bhūmimahantabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, puriso adhano hīnajacco nibbiseso buddhiparihīno mahārajjaṃ paṭilabhitvā na cirasseva paripatati paridhaṃsati parihāyati yasato, na sakkoti issariyaṃ sandhāretuṃ. Kiṃ kāraṇaṃ? Mahantattā issariyassa. Evameva kho, mahārāja, ye keci nibbisesā akatapuññā buddhiparihīnā jinasāsane pabbajanti, te taṃ pabbajjaṃ pavaruttamaṃ sandhāretuṃ avisahantā na cirasseva jinasāsanā paripatitvā paridhaṃsitvā parihāyitvā hīnāyāvattanti, na sakkonti jinasāsanaṃ sandhāretuṃ. Kiṃ kāraṇaṃ? Mahantattā jinasāsanabhūmiyā. Evaṃ bhūmimahantabhāvaṃ dassenti.

‘‘Kathaṃ parisuddhavimalabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, vāri pokkharapatte vikirati vidhamati vidhaṃseti, na ṭhānamupagacchati nūpalimpati. Kiṃ kāraṇaṃ? Parisuddhavimalattā padumassa. Evameva kho, mahārāja, ye keci saṭhā kūṭā vaṅkā kuṭilā visamadiṭṭhino jinasāsane pabbajanti, te parisuddhavimalanikkaṇṭakapaṇḍaravarappavarasāsanato na cirasseva vikiritvā vidhamitvā vidhaṃsetvā asaṇṭhahitvā anupalimpitvā hīnāyāvattanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Parisuddhavimalattā jinasāsanassa. Evaṃ parisuddhavimalabhāvaṃ dassenti.

‘‘Kathaṃ pāpehi asaṃvāsiyabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, mahāsamuddo na matena kuṇapena saṃvasati, yaṃ hoti mahāsamudde mataṃ kuṇapaṃ, taṃ khippameva tīraṃ upaneti thalaṃ vā ussāreti. Kiṃ kāraṇaṃ? Mahābhūtānaṃ bhavanattā mahāsamuddassa. Evameva kho, mahārāja, ye keci pāpakā asaṃvutā ahirikā akiriyā osannavīriyā kusītā kiliṭṭhā dujjanā manussā jinasāsane pabbajanti, te na cirasseva jinasāsanato arahantavimalakhīṇāsavamahābhūtabhavanato nikkhamitvā asaṃvasitvā hīnāyāvattanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Pāpehi asaṃvāsiyattā jinasāsanassa. Evaṃ pāpehi asaṃvāsiyabhāvaṃ dassenti.

‘‘Kathaṃ duppaṭivedhabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, ye keci achekā asikkhitā asippino mativippahīnā issāsā [issatthā (sī. syā. pī.)] vālaggavedhaṃ avisahantā vigaḷanti pakkamanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Saṇhasukhumaduppaṭivedhattā vālaggassa. Evameva kho, mahārāja, ye keci duppaññā jaḷā eḷamūgā mūḷhā dandhagatikā janā jinasāsane pabbajanti, te taṃ paramasaṇhasukhumacatusaccappaṭivedhaṃ paṭivijjhituṃ avisahantā jinasāsanā vigaḷitvā pakkamitvā na cirasseva hīnāyāvattanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Paramasaṇhasukhumaduppaṭivedhatāya saccānaṃ. Evaṃ duppaṭivedhabhāvaṃ dassenti.

‘‘Kathaṃ bahusaṃvararakkhiyabhāvaṃ dassenti? Yathā, mahārāja, kocideva puriso mahatimahāyuddhabhūmimupagato parasenāya disāvidisāhi samantā parivārito sattihatthaṃ janamupentaṃ disvā bhīto osakkati paṭinivattati palāyati. Kiṃ kāraṇaṃ? Bahuvidhayuddhamukharakkhaṇabhayā. Evameva kho, mahārāja, ye keci pāpakā asaṃvutā ahirikā akiriyā akkhantī capalā calitā ittarā bālajanā jinasāsane pabbajanti, te bahuvidhaṃ sikkhāpadaṃ parirakkhituṃ avisahantā osakkitvā paṭinivattitvā palāyitvā na cirasseva hīnāyāvattanti. Kiṃ kāraṇaṃ? Bahuvidhasaṃvararakkhiyabhāvattā jinasāsanassa. Evaṃ bahuvidhasaṃvararakkhiyabhāvaṃ dassenti.

‘‘Thalajuttamepi, mahārāja, vassikāgumbe kimividdhāni pupphāni honti, tāni aṅkurāni saṅkuṭitāni antarā yeva paripatanti, na ca tesu paripatitesu vassikāgumbo hīḷito nāma hoti. Yāni tattha ṭhitāni pupphāni, tāni sammā gandhena disāvidisaṃ abhibyāpenti. Evameva kho, mahārāja, ye te jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, te jinasāsane kimividdhāni vassikāpupphāni viya vaṇṇagandharahitā nibbaṇṇākārasīlā abhabbā vepullāya, na ca tesaṃ hīnāyāvattanena jinasāsanaṃ hīḷitaṃ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te sadevakaṃ lokaṃ sīlavaragandhena abhibyāpenti.

‘‘Sālīnampi, mahārāja, nirātaṅkānaṃ lohitakānaṃ antare karumbhakaṃ nāma sālijāti uppajjitvā antarā yeva vinassati, na ca tassā vinaṭṭhattā lohitakasālī hīḷitā nāma honti. Ye tattha ṭhitā sālī, te rājūpabhogā honti. Evameva kho, mahārāja, ye te jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, te lohitakasālīnamantare karumbhakā viya jinasāsane na vaḍḍhitvā vepullataṃ na pāpuṇitvā [vaḍḍhitvā vepullataṃ apāpuṇitvā (sī. ka.)] antarā yeva hīnāyāvattanti, na ca tesaṃ hīnāyāvattanena jinasāsanaṃ hīḷitaṃ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū te arahattassa anucchavikā honti.

‘‘Kāmadadassāpi, mahārāja, maṇiratanassa ekadesaṃ [ekadese (ka.)] kakkasaṃ uppajjati, na ca tattha kakkasuppannattā maṇiratanaṃ hīḷitaṃ nāma hoti. Yaṃ tattha parisuddhaṃ maṇiratanassa, taṃ janassa hāsakaraṃ hoti. Evameva kho, mahārāja, ye te jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, kakkasā te jinasāsane papaṭikā, na ca tesaṃ hīnāyāvattanena jinasāsanaṃ hīḷitaṃ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te devamanussānaṃ hāsajanakā honti.

‘‘Jātisampannassapi, mahārāja, lohitacandanassa ekadesaṃ pūtikaṃ hoti appagandhaṃ. Na tena lohitacandanaṃ hīḷitaṃ nāma hoti. Yaṃ tattha apūtikaṃ sugandhaṃ, taṃ samantā vidhūpeti abhibyāpeti. Evameva kho, mahārāja, ye te jinasāsane pabbajitvā hīnāyāvattanti, te lohitacandanasārantare pūtikadesamiva chaḍḍanīyā jinasāsane, na ca tesaṃ hīnāyāvattanena jinasāsanaṃ hīḷitaṃ nāma hoti. Ye tattha ṭhitā bhikkhū, te sadevakaṃ lokaṃ sīlavaracandanagandhena anulimpayantī’’ti.

‘‘Sādhu, bhante nāgasena, tena tena anucchavikena tena tena sadisena kāraṇena niravajjamanupāpitaṃ jinasāsanaṃ seṭṭhabhāvena paridīpitaṃ, hīnāyāvattamānāpi te jinasāsanassa seṭṭhabhāvaṃ yeva paridīpentī’’ti.

Hīnāyāvattanapañho pañcamo.

6. Arahantavedanāvediyanapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘arahā ekaṃ vedanaṃ vedayati kāyikaṃ, na cetasika’nti. Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, arahato cittaṃ yaṃ kāyaṃ nissāya pavattati, tattha arahā anissaro assāmī avasavattī’’ti? ‘‘Āma, mahārājā’’ti. ‘‘Na kho, bhante nāgasena, yuttametaṃ, yaṃ so sakacittassa pavattamāne kāye anissaro hoti assāmī avasavattī; sakuṇopi tāva, bhante, yasmiṃ kulāvake paṭivasati, tattha so issaro hoti sāmī vasavattī’’ti.

‘‘Dasayime, mahārāja, kāyānugatā dhammā bhave bhave kāyaṃ anudhāvanti anuparivattanti. Katame dasa? Sītaṃ uṇhaṃ jighacchā pipāsā uccāro passāvo middhaṃ jarā byādhi maraṇaṃ. Ime kho, mahārāja, dasa kāyānugatā dhammā bhave bhave kāyaṃ anudhāvanti anuparivattanti, tattha arahā anissaro assāmī avasavattī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, kena kāraṇena arahato kāye āṇā nappavattati issariyaṃ vā, tattha me kāraṇaṃ brūhī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, ye keci pathavinissitā sattā, sabbe te pathaviṃ nissāya caranti viharanti vuttiṃ kappenti, api nu kho, mahārāja, tesaṃ pathaviyā āṇā pavattati issariyaṃ vā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, arahato cittaṃ kāyaṃ nissāya pavattati, na ca arahato kāye āṇā pavattati issariyaṃ vā’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, kena kāraṇena puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṃ vedayatī’’ti? ‘‘Abhāvitattā, mahārāja, cittassa puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṃ vedayati. Yathā, mahārāja, goṇo chāto paritasito abaladubbalaparittakatiṇesu vā latāya vā upanibaddho assa, yadā so goṇo parikupito hoti, tadā saha upanibandhanena pakkamati. Evameva kho, mahārāja, abhāvitacittassa vedanā uppajjitvā cittaṃ parikopeti, cittaṃ parikupitaṃ kāyaṃ ābhujati nibbhujati samparivattakaṃ karoti. Atha kho so abhāvitacitto tasati ravati bheravarāvamabhiravati, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena puthujjano kāyikampi cetasikampi vedanaṃ vedayatī’’ti.

‘‘Kiṃ pana taṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena arahā ekaṃ vedanaṃ vedayati kāyikaṃ, na cetasika’’nti? ‘‘Arahato, mahārāja, cittaṃ bhāvitaṃ hoti subhāvitaṃ dantaṃ sudantaṃ assavaṃ vacanakaraṃ, so dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno ‘anicca’nti daḷhaṃ gaṇhāti, samādhithambhe cittaṃ upanibandhati, tassa taṃ cittaṃ samādhithambhe upanibandhanaṃ na vedhati na calati, ṭhitaṃ hoti avikkhittaṃ, tassa vedanāvikāravipphārena kāyo ābhujati nibbhujati samparivattati, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena arahā ekaṃ vedanaṃ vedayati kāyikaṃ, na cetasika''nti.

''Bhante nāgasena, taṃ nāma loke acchariyaṃ yaṃ kāye calamāne cittaṃ na calati, tattha me kāraṇaṃ brūhī''ti. ''Yathā, mahārāja, mahatimahārukkhe khandhasākhāpalāsasampanne anilabalasamāhate sākhā calati, api nu tassa khandhopi calatī''ti? ''Na hi, bhante''ti. ''Evameva kho, mahārāja, arahā dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno 'anicca'nti daḷhaṃ gaṇhāti, samādhithambhe cittaṃ upanibandhati, tassa taṃ cittaṃ samādhithambhe upanibandhanaṃ na vedhati na calati, ṭhitaṃ hoti avikkhittaṃ, tassa vedanāvikāravipphārena kāyo ābhujati nibbhujati samparivattati, cittaṃ pana tassa na vedhati na calati khandho viya mahārukkhassā''ti. ''Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, na me evarūpo sabbakāliko dhammapadīpo diṭṭhapubbo''ti.

Arahantavedanāvediyanapañho chaṭṭho.

7. Abhisamayantarāyakarapañho

7. ''Bhante nāgasena, idha yo koci gihī pārājikaṃ ajjhāpanno bhaveyya, so aparena samayena pabbājeyya, attanāpi so na jāneyya 'gihipārājikaṃ ajjhāpannosmī'ti, napi tassa añño koci ācikkheyya 'gihipārājikaṃ ajjhāpannosī'ti. So ca tathattāya paṭipajjeyya, api nu tassa dhammābhisamayo bhaveyyā''ti? ''Na hi, mahārājā''ti. ''Kena, bhante, kāraṇenā''ti? ''Yo tassa hetu dhammābhisamayāya, so tassa samucchinno, tasmā dhammābhisamayo na bhavatī''ti.

''Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha 'jānantassa kukkuccaṃ hoti, kukkucce sati āvaraṇaṃ hoti, āvaṭe citte dhammābhisamayo na hotī'ti. Imassa pana ajānantassa akukkuccajātassa santacittassa viharato kena kāraṇena dhammābhisamayo na hoti, visamena visameneso pañho gacchati, cintetvā visajjethā''ti.

''Ruhati, mahārāja, sukaṭṭhe sukalale maṇḍakhette sāradaṃ sukhasayitaṃ bīja''nti? ''Āma, bhante''ti. ''Api nu, mahārāja, taññeva bījaṃ ghanaselasilātale ruheyyā''ti? ''Na hi, bhante''ti. ''Kissa pana, mahārāja, taññeva bījaṃ kalale ruhati, kissa ghanasele na ruhatī''ti? ''Natthi, bhante, tassa bījassa ruhanāya ghanasele hetu, ahetunā bījaṃ na ruhatī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, yena hetunā tassa dhammābhisamayo bhaveyya, so tassa hetu samucchinno, ahetunā dhammābhisamayo na hoti.

''Yathā vā pana, mahārāja, daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā pathaviyā ṭhānamupagacchanti, api nu, mahārāja, te yeva daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā gagane ṭhānamupagacchantī''ti? ''Na hi bhante''ti. ''Kiṃ panettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena te yeva daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarā pathaviyā ṭhānamupagacchanti, kena kāraṇena gagane na tiṭṭhantī''ti? ''Natthi, bhante, tesaṃ daṇḍaleḍḍulaguḷamuggarānaṃ patiṭṭhānāya ākāse hetu, ahetunā na tiṭṭhantī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, tassa tena dosena abhisamayahetu samucchinno, hetusamugghāte ahetunā abhisamayo na hotīti.

''Yathā vā pana, mahārāja, thale aggi jalati, api nu kho, mahārāja, so yeva aggi udake jalatī''ti? ''Na hi, bhante''ti. ''Kiṃ panettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena so yeva aggi thale jalati, kena kāraṇena udake na jalatī''ti? ''Natthi, bhante, aggissa jalanāya udake hetu, ahetunā na jalatī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, tassa tena dosena abhisamayahetu samucchinno, hetusamugghāte ahetunā dhammābhisamayo na hotī''ti.

''Bhante nāgasena, punapetaṃ atthaṃ cintehi, na me tattha cittasaññatti bhavati, ajānantassa asati kukkucce āvaraṇaṃ hotīti, kāraṇena maṃ saññāpehī''ti. ''Api nu, mahārāja, visaṃ halāhalaṃ ajānantena khāyitaṃ jīvitaṃ haratī''ti? ''Āma, bhante''ti. ''Evameva kho, mahārāja, ajānantenapi kataṃ pāpaṃ abhisamayantarāyakaraṃ hoti.

''Api nu, mahārāja, aggi ajānitvā akkamantaṃ ḍahatī''ti? ''Āma, bhante''ti. ''Evameva kho, mahārāja, ajānantenapi kataṃ pāpaṃ abhisamayantarāyakaraṃ hoti.

''Api nu, mahārāja, ajānantaṃ āsīviso ḍaṃsitvā jīvitaṃ haratī''ti? ''Āma, bhante''ti. ''Evameva kho, mahārāja, ajānantenapi kataṃ pāpaṃ abhisamayantarāyakaraṃ hoti.

‘‘Nanu, mahārāja, kāliṅgarājā samaṇakolañño sattaratanaparikiṇṇo hatthiratanamabhiruyha kuladassanāya gacchanto ajānantopi nāsakkhi bodhimaṇḍassa uparito gantuṃ, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena ajānantenapi kataṃ pāpaṃ abhisamayantarāyakaraṃ hotī’’ti? ‘‘Jinabhāsitaṃ, bhante nāgasena, kāraṇaṃ na sakkā paṭikkosituṃ, esovetassa attho tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Abhisamayantarāyakarapañho sattamo.

8. Dussīlapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, gihidussīlassa ca samaṇadussīlassa ca ko viseso, kiṃ nānākaraṇaṃ, ubhopete samasamagatikā, ubhinnampi samasamo vipāko hoti, udāhu kiñci nānākāraṇaṃ atthī’’ti?

‘‘Dasa yime, mahārāja, guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā, dasahi ca kāraṇehi uttariṃ dakkhiṇaṃ visodheti.

‘‘Katame dasa guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā? Idha, mahārāja, samaṇadussīlo buddhe sagāravo hoti, dhamme sagāravo hoti, saṅghe sagāravo hoti, sabrahmacārīsu sagāravo hoti, uddesaparipucchāya vāyamati, savanabahulo hoti, bhinnasīlopi, mahārāja, dussīlo parisagato ākappaṃ upaṭṭhapeti, garahabhayā kāyikaṃ vācasikaṃ rakkhati, padhānābhimukhañcassa hoti cittaṃ, bhikkhusāmaññaṃ upagato hoti. Karontopi, mahārāja, samaṇadussīlo pāpaṃ paṭicchannaṃ ācarati. Yathā, mahārāja, itthī sapatikā nilīyitvā rahasseneva pāpamācarati; evameva kho, mahārāja, karontopi samaṇadussīlo pāpaṃ paṭicchannaṃ ācarati. Ime kho, mahārāja, dasa guṇā samaṇadussīlassa gihidussīlato visesena atirekā.

‘‘Katamehi dasahi kāraṇehi uttariṃ dakkhiṇaṃ visodheti? Anavajjakavacadhāraṇatāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, isisāmaññabhaṇḍuliṅgadhāraṇatopi dakkhiṇaṃ visodheti, saṅghasamayamanuppaviṭṭhatāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, buddhadhammasaṅghasaraṇagatatāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, padhānāsayaniketavāsitāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, jinasāsanadhara [jinasāsanadhana (sī. pī.)] pariyesanatopi dakkhiṇaṃ visodheti, pavaradhammadesanatopi dakkhiṇaṃ visodheti, dhammadīpagatiparāyaṇatāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, ‘aggo buddho’ti ekantaujudiṭṭhitāyapi dakkhiṇaṃ visodheti, uposathasamādānatopi dakkhiṇaṃ visodheti. Imehi kho, mahārāja, dasahi kāraṇehi uttariṃ dakkhiṇaṃ visodheti.

‘‘Suvipannopi hi, mahārāja, samaṇadussīlo dāyakānaṃ dakkhiṇaṃ visodheti. Yathā, mahārāja, udakaṃ subahalampi kalalakaddamarajojallaṃ apaneti; evameva kho, mahārāja, suvipannopi samaṇadussīlo dāyakānaṃ dakkhiṇaṃ visodheti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, uṇhodakaṃ sukudhitampi [sukaṭhitampi (sī. pī), sukhuṭhitampi (syā.)] jjalantaṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpeti, evameva kho, mahārāja, suvipannopi samaṇadussīlo dāyakānaṃ dakkhiṇaṃ visodheti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, bhojanaṃ virasampi khudādubbalyaṃ apaneti, evameva kho, mahārāja, suvipannopi samaṇadussīlo dāyakānaṃ dakkhiṇaṃ visodheti.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, tathāgatena devātidevena majjhimanikāyavaralañchake dakkhiṇavibhaṅge veyyākaraṇe –

‘‘‘Yo sīlavā dussīlesu dadāti dānaṃ, dhammena laddhaṃ supasannacitto;
Abhisaddahaṃ kammaphalaṃ uḷāraṃ, sā dakkhiṇā dāyakato visujjhatī’’’ti [ma. ni. 3.382].

‘‘Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, tāvatakaṃ mayaṃ pañhaṃ apucchimha, taṃ tvaṃ opammehi kāraṇehi vibhāvento amatamadhuraṃ savanūpagaṃ akāsi. Yathā nāma, bhante, sūdo vā sūdantevāsī vā tāvatakaṃ maṃsaṃ labhitvā nānāvidhehi sambhārehi sampādetvā rājūpabhogaṃ karoti;

evameva kho, bhante nāgasena, tāvatakaṃ mayaṃ pañhaṃ apucchimha, taṃ tvaṃ opammehi kāraṇehi vibhāvetvā amatamadhuraṃ savanūpagaṃ akāsī’’ti.

Dussīlapañho aṭṭhamo.

9. Udakasattajīvapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, imaṃ udakaṃ aggimhi tappamānaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhaṃ, kiṃ nu kho, bhante nāgasena, udakaṃ jīvati, kiṃ kīḷamānaṃ saddāyati, udāhu aññena paṭipīḷitaṃ saddāyatī’’ti? ‘‘Na hi, mahārāja, udakaṃ jīvati, natthi udake jīvo vā satto vā, api ca, mahārāja, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidha’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, idhekacce titthiyā udakaṃ jīvatīti sītodakaṃ paṭikkhipitvā udakaṃ tāpetvā vekatikavekatikaṃ paribhuñjanti, te tumhe garahanti paribhavanti ‘ekindriyaṃ samaṇā sakyaputtiyā jīvaṃ viheṭhentī’ti, taṃ tesaṃ garahaṃ paribhavaṃ vinodehi apanehi nicchārehī’’ti. ‘‘Na hi, mahārāja, udakaṃ jīvati, natthi, mahārāja, udake jīvo vā satto vā, api ca, mahārāja, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidhaṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, udakaṃ sobbhasarasaritadahataḷākakandarapadaraudapānaninnapokkharaṇigataṃ vātātapavegassa mahantatāya pariyādiyati parikkhayaṃ gacchati, api nu tattha udakaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidha’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Yadi, mahārāja, udakaṃ jīveyya, tatthāpi udakaṃ saddāyeyya, imināpi, mahārāja, kāraṇena jānāhi ‘natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidha’nti.

‘‘Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi ‘natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyatī’ti. Yadā pana, mahārāja, udakaṃ taṇḍulehi sammissitaṃ bhājanagataṃ hoti pihitaṃ uddhane aṭhapitaṃ, api nu tattha udakaṃ saddāyatī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, acalaṃ hoti santasanta’’nti. ‘‘Taṃ yeva pana, mahārāja, udakaṃ bhājanagataṃ aggiṃ ujjāletvā uddhane ṭhapitaṃ hoti, api nu tattha udakaṃ acalaṃ hoti santasanta’’nti? ‘‘Na hi, bhante, calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṃ hoti, uddhamadho disāvidisaṃ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hotīti. Kissa pana taṃ, mahārāja, pākatikaṃ udakaṃ na calati santasantaṃ hoti, kissa pana aggigataṃ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṃ hoti, uddhamadho disāvidisaṃ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hotī’’ti? ‘‘Pākatikaṃ, bhante, udakaṃ na calati, aggikataṃ pana udakaṃ aggisantāpavegassa mahantatāya cicciṭāyati ciṭiciṭāyati saddāyati bahuvidha’’nti. ‘‘Imināpi mahārāja, kāraṇena jānāhi ‘natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyatī’ti.

‘‘Aparampi, mahārāja, uttaraṃ kāraṇaṃ suṇohi, natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyati. Hoti taṃ, mahārāja, udakaṃ ghare ghare udakavārakagataṃ pihita’’nti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Api nu taṃ, mahārāja, udakaṃ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṃ hoti, uddhamadho disāvidisaṃ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hotī’’ti. ‘‘Na hi, bhante, acalaṃ taṃ hoti pākatikaṃ udakavārakagataṃ udaka’’nti.

‘‘Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘mahāsamudde udakaṃ calati khubbhati luḷati āvilati ūmijātaṃ hoti, uddhamadho disāvidisaṃ gacchati, uttarati patarati pheṇamālī hoti, ussakkitvā ossakkitvā [ossakkitvā’’ti padaṃ sī. pī. potthakesu natthi] velāya paharati saddāyati bahuvidha’’’nti? ‘‘Āma, bhante, sutapubbaṃ etaṃ mayā diṭṭhapubbañca ‘mahāsamudde udakaṃ hatthasatampi dvepi hatthasatāni gagane ussakkatī’’’ti. ‘‘Kissa, mahārāja, udakavārakagataṃ udakaṃ na calati na saddāyati, kissa pana mahāsamudde udakaṃ calati saddāyatī’’ti? ‘‘Vātavegassa mahantatāya, bhante, mahāsamudde udakaṃ calati saddāyati, udakavārakagataṃ udakaṃ aghaṭṭitaṃ kehici na calati na saddāyatī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, vātavegassa mahantatāya mahāsamudde udakaṃ calati saddāyati evameva aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyatī’’ti.

‘‘Nanu, mahārāja, bheripokkharaṃ sukkhaṃ sukkhena gocammena onandhantī’’ti? ‘‘Āma, bhante’’. ‘‘Api nu, mahārāja, bheriyā jīvo vā satto vā atthī’’ti. ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kissa pana, mahārāja, bherī saddāyatī’’ti? ‘‘Itthiyā vā, bhante, purisassa vā tajjena vāyāmenā’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, itthiyā vā purisassa vā tajjena vāyāmena bherī saddāyati, evameva aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyati. Imināpi, mahārāja, kāraṇena jānāhi ‘natthi udake jīvo vā satto vā, aggisantāpavegassa mahantatāya udakaṃ saddāyatī’ti.

‘‘Mayhampi tāva, mahārāja, tava pucchitabbaṃ atthi, evameso pañho suvinicchito hoti, kiṃ nu kho, mahārāja, sabbehipi bhājanehi udakaṃ tappamānaṃ saddāyati, udāhu ekaccehi yeva bhājanehi tappamānaṃ saddāyatī’’ti? ‘‘Na hi, bhante, sabbehipi bhājanehi udakaṃ tappamānaṃ saddāyati, ekaccehi yeva bhājanehi udakaṃ tappamānaṃ saddāyatī’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, jahitosi sakasamayaṃ, paccāgatosi mama visayaṃ, natthi udake jīvo vā satto vā. Yadi, mahārāja, sabbehipi bhājanehi udakaṃ tappamānaṃ saddāyeyya, yuttamidaṃ ‘udakaṃ jīvatī’ti vattuṃ. Na hi, mahārāja, udakaṃ dvayaṃ hoti, yaṃ saddāyati, taṃ jīvati, yaṃ na saddāyati, taṃ na jīvatīti. Yadi, mahārāja, udakaṃ jīveyya, mahantānaṃ hatthināgānaṃ ussannakāyānaṃ pabhinnānaṃ soṇḍāya ussiñcitvā mukhe pakkhipitvā kucchiṃ pavesayantānaṃ, tampi udakaṃ tesaṃ dantantare cippiyamānaṃ saddāyeyya. Hatthasatikāpi mahānāvā garukā bhārikā anekasatasahassabhāraparipūrā mahāsamudde vicaranti, tāhipi cippiyamānaṃ udakaṃ saddāyeyya. Mahatimahantāpi macchā anekasatayojanikakāyā timī timiṅgalā timirapiṅgalā abbhantare nimuggā mahāsamudde nivāsaṭṭhānatāya paṭivasantā mahāudakadhārā ācamanti dhamanti ca, tesampi taṃ dantantarepi udarantarepi cippiyamānaṃ udakaṃ saddāyeyya. Yasmā ca kho, mahārāja, evarūpehi evarūpehi mahantehi paṭipīḷanehi paṭipīḷitaṃ udakaṃ na saddāyati tasmāpi natthi udake jīvo vā satto vāti, evametaṃ, mahārāja, dhārehī’’ti.

‘‘Sādhu, bhante nāgasena, dosāgato pañho anucchavikāya vibhattiyā vibhatto, yathā nāma, bhante nāgasena, mahagghaṃ maṇiratanaṃ chekaṃ ācariyaṃ kusalaṃ sikkhitaṃ maṇikāraṃ pāpuṇitvā kittiṃ labheyya thomanaṃ pasaṃsaṃ, muttāratanaṃ vā muttikaṃ dussaratanaṃ vā dussikaṃ, lohitacandanaṃ vā gandhikaṃ pāpuṇitvā kittiṃ labheyya thomanaṃ pasaṃsaṃ. Evameva kho, bhante nāgasena, dosāgato [desāgato (sī. pī.)] pañho anucchavikāya vibhattiyā vibhatto, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Udakasattajīvapañho navamo.

Buddhavaggo paṭhamo.

Imasmiṃ vagge nava pañhā.

2. Nippapañcavaggo

1. Nippapañcapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā ‘nippapañcārāmā, bhikkhave, viharatha nippapañcaratino’ti, katamaṃ taṃ nippapañca’’nti? ‘‘Sotāpattiphalaṃ, mahārāja, nippapañcaṃ, sakadāgāmiphalaṃ nippapañcaṃ, anāgāmiphalaṃ nippapañcaṃ, arahattaphalaṃ nippapañca’’nti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, sotāpattiphalaṃ nippapañcaṃ, sakadāgāmianāgāmiarahattaphalaṃ nippapañcaṃ, kissa pana ime bhikkhū uddisanti paripucchanti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ, navakammena palibujjhanti dānena ca pūjāya ca, nanu te jinappaṭikkhittaṃ kammaṃ karotī’’ti?

‘‘Ye te, mahārāja, bhikkhū uddisanti paripucchanti suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthaṃ udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallaṃ, navakammena palibujjhanti dānena ca pūjāya ca, sabbe te nippapañcassa pattiyā karonti. Ye te, mahārāja, sabhāvaparisuddhā pubbe vāsitavāsanā, te ekacittakkhaṇena nippapaca honti. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi nippapañcā honti.

‘‘Yathā, mahārāja, eko puriso khette bījaṃ ropetvā attano yathābalavīriyena vinā pākāravatiyā dhaññaṃ uddhareyya, eko puriso khette bījaṃ ropetvā vanaṃ pavisitvā kaṭṭhañca sākhañca chinditvā vatipākāraṃ katvā dhaññaṃ uddhareyya. Yā tattha tassa vatipākārapariyesanā, sā dhaññatthāya. Evameva kho, mahārāja, ye te sabhāvaparisuddhā pubbe vāsitavāsanā, te ekacittakkhaṇena nippapañcā honti, vinā vatipākāraṃ puriso viya dhaññuddhāro. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi nippapañcā honti, vatipākāraṃ katvā puriso viya dhaññuddhāro.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso mahatimahante ambarukkhamatthake phalapiṇḍi bhaveyya, atha tattha yo koci iddhimā āgantvā tassa phalaṃ hareyya, yo pana tattha aniddhimā, so kaṭṭhañca valliñca chinditvā nisseṇiṃ bandhitvā tāya taṃ rukkhaṃ abhiruhitvā phalaṃ hareyya. Yā tattha tassa nisseṇipariyesanā, sā phalatthāya. Evameva kho, mahārāja, ye te sabhāvaparisuddhā pubbe vāsitavāsanā, te ekacittakkhaṇena nippapañcā honti, iddhimā viya rukkhaphalaṃ haranto. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te iminā payogena saccāni abhisamenti, nisseṇiyā viya puriso rukkhaphalaṃ haranto.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, eko puriso atthakaraṇiko ekako yeva sāmikaṃ upagantvā atthaṃ sādheti. Eko dhanavā dhanavasena parisaṃ vaḍḍhetvā parisāya atthaṃ sādheti. Yā tattha tassa parisapariyesanā, sā atthatthāya. Evameva kho, mahārāja, ye te sabhāvaparisuddhā pubbe vāsitavāsanā, te ekacittakkhaṇena chasu abhiññāsu vasibhāvaṃ pāpuṇanti, puriso viya ekako atthasiddhiṃ karonto. Ye pana te bhikkhū mahārajakkhā, te imehi payogehi sāmaññatthamabhisādhenti, parisāya viya puriso atthasiddhiṃ karonto.

‘‘Uddesopi, mahārāja, bahukāro, paripucchāpi bahukārā, navakammampi bahukāraṃ, dānampi bahukāraṃ, pūjāpi bahukārā tesu tesu karaṇīyesu. Yathā, mahārāja, puriso rājūpasevī katāvī amaccabhaṭabaladovārikaanīkaṭṭhapārisajjajanehi, te tassa karaṇīye anuppatte sabbepi upakārā honti. Evameva kho, mahārāja, uddesopi bahukāro, paripucchāpi bahukārā, navakammampi bahukāraṃ, dānampi bahukāraṃ, pūjāpi bahukārā tesu tesu karaṇīyesu. Yadi, mahārāja, sabbepi abhijātiparisuddhā bhaveyyuṃ, anusāsanena [anusāsakena (sī. pī.)] karaṇīyaṃ na bhaveyya. Yasmā ca kho, mahārāja, savanena karaṇīyaṃ hoti, thero, mahārāja, sāriputto aparimitamasaṅkheyyakappaṃ upādāya upacitakusalamūlo paññāya koṭiṃ gato, sopi vinā savanena nāsakkhi āsavakkhayaṃ pāpuṇituṃ. Tasmā, mahārāja, bahukāraṃ savanaṃ, tathā uddesopi paripucchāpi. Tasmā uddesaparipucchāpi nippapañcā saṅkhatā’’ti. ‘‘Sunijjhāpito, bhante nāgasena, pañho, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Nippapañcapañho paṭhamo.

2. Khīṇāsavabhāvapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘yo gihī arahattaṃ patto, dve vāssa gatiyo bhavanti anaññā, tasmiṃ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā. Na so divaso sakkā atikkametu’nti. Sace so, bhante nāgasena, tasmiṃ divase ācariyaṃ vā upajjhāyaṃ vā pattacīvaraṃ vā na labhetha, api nu kho so arahā sayaṃ vā pabbajeyya divasaṃ vā atikkameyya, añño koci arahā iddhimā āgantvā taṃ pabbājeyya vā parinibbāyeyya vā’’ti? ‘‘Na so, mahārāja, arahā sayaṃ pabbajeyya, sayaṃ pabbajanto theyyaṃ āpajjati, na ca divasaṃ atikkameyya, aññassa arahantassa āgamanaṃ bhaveyya vā na vā bhaveyya, tasmiṃ yeva divase parinibbāyeyyā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, arahattassa santabhāvo vijahito hoti, yena adhigatassa jīvitahāro bhavatī’’ti.

‘‘Visamaṃ, mahārāja, gihiliṅgaṃ, visame liṅge liṅgadubbalatāya arahattaṃ patto gihī tasmiṃ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā. Neso, mahārāja, doso arahattassa, gihiliṅgasseveso doso yadidaṃ liṅgadubbalatā.

‘‘Yathā, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ āyupālakaṃ jīvitarakkhakaṃ visamakoṭṭhassa mandadubbalagahaṇikassa avipākena jīvitaṃ harati. Neso, mahārāja, doso bhojanassa, koṭṭhasseveso doso yadidaṃ aggidubbalatā. Evameva kho, mahārāja, visame liṅge liṅgadubbalatāya arahattaṃ patto gihī tasmiṃ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā. Neso, mahārāja, doso arahattassa, gihiliṅgasseveso doso yadidaṃ liṅgadubbalatā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, parittaṃ tiṇasalākaṃ upari garuke pāsāṇe ṭhapite dubbalatāya bhijjitvā patati. Evameva kho, mahārāja, arahattaṃ patto gihī tena liṅgena arahattaṃ dhāretuṃ asakkonto tasmiṃ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso abalo dubbalo nihīnajacco parittapuñño mahatimahārajjaṃ labhitvā khaṇena paripatati paridhaṃsati osakkati, na sakkoti issariyaṃ dhāretuṃ, evameva kho, mahārāja, arahattaṃ patto gihī tena liṅgena arahattaṃ dhāretuṃ na sakkoti, tena kāraṇena tasmiṃ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Khīṇāsavabhāvapañho dutiyo.

3. Khīṇāsavasatisammosapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, atthi arahato satisammoso’’ti? ‘‘Vigatasatisammosā kho, mahārāja, arahanto, natthi arahantānaṃ satisammoso’’ti. ‘‘Āpajjeyya pana, bhante, arahā āpatti’’nti? ‘‘Āma, mahārājā’’ti. ‘‘Kismiṃ vatthusmi’’nti? ‘‘Kuṭikāre, mahārāja, sañcaritte, vikāle kālasaññāya, pavārite appavāritasaññāya, anatiritte atirittasaññāyā’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘ye āpattiṃ āpajjanti, te dvīhi kāraṇehi āpajjanti anādariyena vā ajānanena vā’ti. Api nu kho, bhante, arahato anādariyaṃ hoti, yaṃ arahā āpattiṃ āpajjatī’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, arahā āpattiṃ āpajjati, natthi ca arahato anādariyaṃ, tena hi atthi arahato satisammoso’’ti? ‘‘Natthi, mahārāja, arahato satisammoso, āpattiñca arahā āpajjatī’’ti.

‘‘Tena hi, bhante, kāraṇena maṃ saññāpehi, kiṃ tattha kāraṇa’’nti? ‘‘Dveme, mahārāja, kilesā lokavajjaṃ paṇṇattivajjañcāti. Katamaṃ, mahārāja, lokavajjaṃ? Dasa akusalakammapathā, idaṃ vuccati lokavajjaṃ. Katamaṃ paṇṇattivajjaṃ? Yaṃ loke atthi samaṇānaṃ ananucchavikaṃ ananulomikaṃ, gihīnaṃ anavajjaṃ. Tattha bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti ‘yāvajīvaṃ anatikkamanīya’nti. Vikālabhojanaṃ, mahārāja, lokassa anavajjaṃ, taṃ jinasāsane vajjaṃ. Bhūtagāmavikopanaṃ, mahārāja, lokassa anavajjaṃ, taṃ jinasāsane vajjaṃ. Udake hassadhammaṃ, mahārāja, lokassa anavajjaṃ, taṃ jinasāsane vajjaṃ. Iti evarūpāni evarūpāni, mahārāja, jinasāsane vajjāni, idaṃ vuccati paṇṇattivajjaṃ.

‘‘Lokavajjaṃ abhabbo khīṇāsavo taṃ ajjhācarituṃ, yaṃ kilesaṃ paṇṇattivajjaṃ, taṃ ajānanto āpajjeyya. Avisayo, mahārāja, ekaccassa arahato sabbaṃ jānituṃ, na hi tassa balaṃ atthi sabbaṃ jānituṃ. Anaññātaṃ, mahārāja, arahato itthipurisānaṃ nāmampi gottampi, maggopi tassa mahiyā anaññāto; vimuttiṃ yeva, mahārāja, ekacco arahā jāneyya; chaḷabhiñño arahā sakavisayaṃ jāneyya; sabbaññū, mahārāja, tathāgatova sabbaṃ jānātī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Khīṇāsavasatisammosapañho tatiyo.

4. Loke natthibhāvapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, dissanti loke buddhā, dissanti paccekabuddhā, dissanti tathāgatassa sāvakā, dissanti cakkavattirājāno, dissanti padesarājāno, dissanti devamanussā, dissanti sadhanā, dissanti adhanā, dissanti sugatā, dissanti duggatā, dissati purisassa itthiliṅgaṃ pātubhūtaṃ, dissati itthiyā purisaliṅgaṃ pātubhūtaṃ, dissati sukataṃ dukkataṃ kammaṃ, dissanti kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākūpabhogino sattā, atthi loke sattā aṇḍajā jalābujā saṃsedajā opapātikā, atthi sattā apadā dvipadā catuppadā bahuppadā, atthi loke yakkhā rakkhasā kumbhaṇḍā asurā dānavā gandhabbā petā pisācā, atthi kinnarā mahoragā nāgā supaṇṇā siddhā vijjādharā, atthi hatthī assā gāvo mahiṃsā [mahisā (sī. pī.)] oṭṭhā gadrabhā ajā eḷakā migā sūkarā sīhā byagghā dīpī acchā kokā taracchā soṇā siṅgālā, atthi bahuvidhā sakuṇā, atthi suvaṇṇaṃ rajataṃ muttā maṇi saṅkho silā pavāḷaṃ lohitaṅko masāragallaṃ veḷuriyo vajiraṃ phalikaṃ kāḷalohaṃ tambalohaṃ vaṭṭalohaṃ kaṃsalohaṃ, atthi khomaṃ koseyyaṃ kappāsikaṃ sāṇaṃ bhaṅgaṃ kambalaṃ, atthi sāli vīhi yavo kaṅgu kudrūso varako godhūmo muggo, māso tilaṃ kulatthaṃ, atthi mūlagandho sāragandho pheggugandho tacagandho pattagandho pupphagandho phalagandho sabbagandho, atthi tiṇa latā gaccha rukkha osadhi vanappati nadī pabbata samudda macchakacchapā sabbaṃ loke atthi. Yaṃ, bhante, loke natthi, taṃ me kathehī’’ti.

‘‘Tīṇimāni, mahārāja, loke natthi. Katamāni tīṇi? Sacetanā vā acetanā vā ajarāmarā loke natthi, saṅkhārānaṃ niccatā natthi, paramatthena sattūpaladdhi natthi, imāni kho, mahārāja, tīṇi loke natthī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Loke natthibhāvapañho catuttho.

5. Akammajādipañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, dissanti loke kammanibbattā, dissanti hetunibbattā, dissanti utunibbattā, yaṃ loke akammajaṃ ahetujaṃ anutujaṃ, taṃ me kathehī’’ti. ‘‘Dveme, mahārāja, lokasmiṃ akammajā ahetujā anutujā. Katame dve? Ākāso, mahārāja, akammajo ahetujo anutujo; nibbānaṃ, mahārāja, akammajaṃ ahetujaṃ anutujaṃ. Ime kho, mahārāja, dve akammajā ahetujā anutujā’’ti.

‘‘Mā, bhante nāgasena, jinavacanaṃ makkhehi, mā ajānitvā pañhaṃ byākarohī’’ti. ‘‘Kiṃ kho, mahārāja, ahaṃ vadāmi, yaṃ maṃ tvaṃ evaṃ vadesi ‘mā, bhante nāgasena, jinavacanaṃ makkhehi, mā ajānitvā pañhaṃ byākarohī’’’ti? ‘‘Bhante nāgasena, yuttamidaṃ tāva vattuṃ ‘ākāso akammajo ahetujo anutujo’ti. Anekasatehi pana, bhante nāgasena, kāraṇehi bhagavatā sāvakānaṃ nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhāto, atha ca pana tvaṃ evaṃ vadesi ‘ahetujaṃ nibbāna’’’nti. ‘‘Saccaṃ, mahārāja, bhagavatā anekasatehi kāraṇehi sāvakānaṃ nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhāto, na ca pana nibbānassa uppādāya hetu akkhāto’’ti.

‘‘Ettha mayaṃ, bhante nāgasena, andhakārato andhakārataraṃ pavisāma, vanato vanataraṃ pavisāma, gahanato gahanataraṃ [gahanantarato gahanantaraṃ (ka.)] pavisāma, yatra hi nāma nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tassa pana dhammassa uppādāya hetu natthi. Yadi, bhante nāgasena, nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena hi nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabbo.

‘‘Yathā pana, bhante nāgasena, puttassa pitā atthi, tena kāraṇena pitunopi pitā icchitabbo. Yathā antevāsikassa ācariyo atthi, tena kāraṇena ācariyassapi ācariyo icchitabbo. Yathā aṅkurassa bījaṃ atthi, tena kāraṇena bījassapi bījaṃ icchitabbaṃ. Evameva kho, bhante nāgasena, yadi nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena kāraṇena nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabbo.

‘‘Yathā rukkhassa vā latāya vā agge sati tena kāraṇena majjhampi atthi, mūlampi atthi. Evameva kho, bhante nāgasena, yadi nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, tena kāraṇena nibbānassa uppādāyapi hetu icchitabbo’’’ti.

‘‘Anuppādanīyaṃ, mahārāja, nibbānaṃ, tasmā na nibbānassa uppādāya hetu akkhāto’’ti. ‘‘Iṅgha, bhante nāgasena, kāraṇaṃ dassetvā kāraṇena maṃ saññāpehi, yathāhaṃ jāneyyaṃ nibbānassa sacchikiriyāya hetu atthi, nibbānassa uppādāya hetu natthī’’ti.

‘‘Tena hi, mahārāja, sakkaccaṃ sotaṃ odaha, sādhukaṃ suṇohi, vakkhāmi tattha kāraṇaṃ, sakkuṇeyya, mahārāja, puriso pākatikena balena ito himavantaṃ pabbatarājaṃ upagantu’’nti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Sakkuṇeyya pana so, mahārāja, puriso pākatikena balena himavantaṃ pabbatarājaṃ idha āharitu’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sakkā nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhātuṃ, na sakkā nibbānassa uppādāya hetu dassetuṃ.

‘‘Sakkuṇeyya, mahārāja, puriso pākatikena balena mahāsamuddaṃ nāvāya uttaritvā pārimatīraṃ gantu’’nti? ‘‘Āma, bhante’’ti? ‘‘Sakkuṇeyya pana so, mahārāja, puriso pākatikena balena mahāsamuddassa pārimatīraṃ idha āharitu’’nti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sakkā nibbānassa sacchikiriyāya maggo akkhātuṃ, na sakkā nibbānassa uppādāya hetu dassetuṃ. Kiṃ kāraṇā? Asaṅkhatattā dhammassā’’ti.

‘‘Asaṅkhataṃ, bhante nāgasena, nibbāna’’nti? ‘‘Āma, mahārāja, asaṅkhataṃ nibbānaṃ na kehici kataṃ, nibbānaṃ, mahārāja, na vattabbaṃ uppannanti vā anuppannanti vā uppādanīyanti vā atītanti vā anāgatanti vā paccuppannanti vā cakkhuviññeyyanti vā sotaviññeyyanti vā ghānaviññeyyanti vā jivhāviññeyyanti vā kāyaviññeyyanti vā’’ti. ‘‘Yadi, bhante nāgasena, nibbānaṃ na uppannaṃ na anuppannaṃ na uppādanīyaṃ na atītaṃ na anāgataṃ na paccuppannaṃ na cakkhuviññeyyaṃ na sotaviññeyyaṃ na ghānaviññeyyaṃ na jivhāviññeyyaṃ na kāyaviññeyyaṃ, tena hi, bhante nāgasena, tumhe natthidhammaṃ nibbānaṃ apadisatha ‘natthi nibbāna’nti. ‘‘Atthi, mahārāja, nibbānaṃ, manoviññeyyaṃ nibbānaṃ, visuddhena mānasena paṇītena ujukena anāvaraṇena nirāmisena sammāpaṭipanno ariyasāvako nibbānaṃ passatī’’ti.

‘‘Kīdisaṃ pana taṃ, bhante, nibbānaṃ, yaṃ taṃ opammehi ādīpanīyaṃ kāraṇehi maṃ saññāpehi, yathā atthidhammaṃ opammehi ādīpanīya’’nti. ‘‘Atthi, mahārāja, vāto nāmā’’ti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Iṅgha, mahārāja, vātaṃ dassehi vaṇṇato vā saṇṭhānato vā aṇuṃ vā thūlaṃ vā dīghaṃ vā rassaṃ vā’’ti. ‘‘Na sakkā, bhante nāgasena, vāto upadassayituṃ, na so vāto hatthaggahaṇaṃ vā nimmaddanaṃ vā upeti, api ca atthi so vāto’’ti. ‘‘Yadi, mahārāja, na sakkā vāto upadassayituṃ, tena hi natthi vāto’’ti? ‘‘Jānāmahaṃ, bhante nāgasena, vāto atthīti me hadaye anupaviṭṭhaṃ, na cāhaṃ sakkomi vātaṃ upadassayitu’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, atthi nibbānaṃ, na ca sakkā nibbānaṃ upadassayituṃ vaṇṇena vā saṇṭhānena vā’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, sūpadassitaṃ opammaṃ, suniddiṭṭhaṃ kāraṇaṃ, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi ‘atthi nibbāna’’’nti.

Akammajādipañho pañcamo.

6. Kammajādipañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, katame ettha kammajā, katame hetujā, katame utujā, katame na kammajā, na hetujā, na utujā’’ti? ‘‘Ye keci, mahārāja, sattā sacetanā, sabbe te kammajā; aggi ca sabbāni ca bījajātāni hetujāni; pathavī ca pabbatā ca udakañca vāto ca, sabbe te utujā; ākāso ca nibbānañca ime dve akammajā ahetujā anutujā. Nibbānaṃ pana, mahārāja, na vattabbaṃ kammajanti vā hetujanti vā utujanti vā uppannanti vā anuppannanti vā uppādanīyanti vā atītanti vā anāgatanti vā paccuppannanti vā cakkhuviññeyyanti vā sotaviññeyyanti vā ghānaviññeyyanti vā jivhāviññeyyanti vā kāyaviññeyyanti vā, api ca, mahārāja, manoviññeyyaṃ nibbānaṃ, yaṃ so sammāpaṭipanno ariyasāvako visuddhena ñāṇena passatī’’ti. ‘‘Ramaṇīyo, bhante nāgasena, pañho suvinicchito nissaṃsayo ekantagato, vimati uppacchinnā, tvaṃ gaṇivarapavaramāsajjā’’ti.

Kammajādipañho chaṭṭho.

7. Yakkhapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, atthi loke yakkhā nāmā’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, atthi loke yakkhā nāmā’’ti. ‘‘Cavanti pana te, bhante, yakkhā tamhā yoniyā’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, cavanti te yakkhā tamhā yoniyā’’ti. ‘‘Kissa pana, bhante nāgasena, tesaṃ matānaṃ yakkhānaṃ sarīraṃ na dissati, kuṇapagandhopi na vāyatī’’ti? ‘‘Dissati, mahārāja, matānaṃ yakkhānaṃ sarīraṃ, kuṇapagandhopi tesaṃ vāyati, matānaṃ, mahārāja, yakkhānaṃ sarīraṃ kīṭavaṇṇena vā dissati, kimivaṇṇena vā dissati, kipillikavaṇṇena vā dissati, paṭaṅgavaṇṇena vā dissati, ahivaṇṇena vā dissati, vicchikavaṇṇena vā dissati, satapadivaṇṇena vā dissati, dijavaṇṇena vā dissati, migavaṇṇena vā dissatī’’ti. ‘‘Ko hi, bhante nāgasena, añño idaṃ pañhaṃ puṭṭho visajjeyya aññatra tavādisena buddhimatā’’ti.

Yakkhapañho sattamo.

8. Anavasesasikkhāpadapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, ye te ahesuṃ tikicchakānaṃ pubbakā ācariyā seyyathidaṃ, nārado dhammantarī [dhanvantarī (?)] aṅgiraso kapilo kaṇḍaraggi sāmo atulo pubbakaccāyano, sabbepete ācariyā sakiṃ yeva roguppattiñca nidānañca sabhāvañca samuṭṭhānañca tikicchañca kiriyañca siddhāsiddhañca sabbaṃ taṃ [santaṃ (ka.)] niravasesaṃ jānitvā ‘imasmiṃ kāye ettakā rogā uppajjissantī’ti ekappahārena kalāpaggāhaṃ karitvā suttaṃ bandhiṃsu, asabbaññuno ete sabbe, kissa pana tathāgato sabbaññū samāno anāgataṃ kiriyaṃ buddhañāṇena jānitvā ‘ettake nāma vatthusmiṃ ettakaṃ nāma sikkhāpadaṃ paññapetabbaṃ bhavissatī’ti paricchinditvā anavasesato sikkhāpadaṃ na paññapesi, uppannuppanne vatthusmiṃ ayase pākaṭe dose vitthārike puthugate ujjhāyantesu manussesu tasmiṃ tasmiṃ kāle sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapesī''ti?

''Ñātametaṃ, mahārāja, tathāgatassa 'imasmiṃ samaye imesu manussesu sādhikaṃ diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ paññapetabbaṃ bhavissatī'ti, api ca tathāgatassa evaṃ ahosi 'sace kho ahaṃ sādhikaṃ diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ ekappahāraṃ paññapessāmi, mahājano santāsamāpajjissati 'bahukaṃ idha rakkhitabbaṃ, dukkaraṃ vata bho samaṇassa gotamassa sāsane pabbajitu'nti, pabbajitukāmāpi na pabbajissanti, vacanañca me na saddahissanti, asaddahantā te manussā apāyagāmino bhavissanna-ti uppannuppanne vatthusmiṃ dhammadesanāya viññāpetvā pākaṭe dose sikkhāpadaṃ paññapessāmī''ti. ''Acchariyaṃ, bhante nāgasena, buddhānaṃ, abbhutaṃ, bhante nāgasena, buddhānaṃ, yāva mahantaṃ tathāgatassa sabbaññutañāṇaṃ, evametaṃ, bhante nāgasena, suniddiṭṭho eso attho tathāgatena, 'bahukaṃ idha sikkhitabba'nti sutvā sattānaṃ santāso uppajjeyya, ekopi jinasāsane na pabbajeyya, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Anavasesasikkhāpadapañho aṭṭhamo.

9. Sūriyatapanapañho

9. ''Bhante nāgasena, ayaṃ sūriyo sabbakālaṃ kaṭhinaṃ tapati, udāhu kiñcikālaṃ mandaṃ tapatī''ti? ''Sabbakālaṃ, mahārāja, sūriyo kaṭhinaṃ tapati, na kiñcikālaṃ mandaṃ tapatī''ti. ''Yadi, bhante nāgasena, sūriyo sabbakālaṃ kaṭhinaṃ tapati, kissa pana appekadā sūriyo kaṭhinaṃ tapati, appekadā mandaṃ tapatī''ti? ''Cattārome, mahārāja, sūriyassa rogā, yesaṃ aññatarena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Katame cattāro? Abbhaṃ, mahārāja, sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Mahikā, mahārāja, sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Megho, mahārāja, sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Rāhu, mahārāja, sūriyassa rogo, tena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapati. Ime kho, mahārāja, cattāro sūriyassa rogā, yesaṃ aññatarena rogena paṭipīḷito sūriyo mandaṃ tapatī''ti. ''Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ, bhante nāgasena, sūriyassapi tāva tejosampannassa rogo uppajjissati, kimaṅgaṃ pana aññesaṃ sattānaṃ, natthi, bhante, esā vibhatti aññassa aññatra tavādisena buddhimatā''ti.

Sūriyatapanapañho navamo.

10. Kaṭhinatapanapañho

10. ''Bhante nāgasena, kissa hemante sūriyo kaṭhinaṃ tapati, no tathā gimhe''ti? ''Gimhe, mahārāja, anupahataṃ hoti rajojallaṃ, vātakkhubhitā reṇū gaganānugatā honti, ākāsepi abbhā subahalā honti, mahāvāto ca adhimattaṃ vāyati, te sabbe nānākulā samāyutā sūriyaraṃsiyo pidahanti, tena gimhe sūriyo mandaṃ tapati.

''Hemante pana, mahārāja, heṭṭhā pathavī nibbutā hoti, upari mahāmegho upaṭṭhito hoti, upasantaṃ hoti rajojallaṃ, reṇu ca santasantaṃ gagane carati, vigatavalāhako ca hoti ākāso, vāto ca mandamandaṃ vāyati, etesaṃ uparatiyā visuddhā [visadā (sī. pī.)] honti sūriyaraṃsiyo, upaghātavimuttassa sūriyassa tāpo ati viya tapati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena sūriyo hemante kaṭhinaṃ tapati, no tathā gimhe''ti. ''Sabbītimutto, bhante, sūriyo kaṭhinaṃ tapati, meghādisahagato kaṭhinaṃ na tapatī''ti.

Kaṭhinatapanapañho dasamo.

Nippapañcavaggo dutiyo.

Imasmiṃ vagge dasa pañhā.

3. Vessantaravaggo

1. Vessantarapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, sabbeva bodhisattā puttadāraṃ denti, udāhu vessantareneva raññā puttadāraṃ dinna’’nti? ‘‘Sabbepi, mahārāja, bodhisattā puttadāraṃ denti, na vessantareneva raññā puttadāraṃ dinna’’nti. ‘‘Api ca kho, bhante nāgasena, tesaṃ anumatena dentī’’ti. ‘‘Bhariyā, mahārāja, anumatā, dārakā pana bālatāya vilapiṃsu [lālapiṃsu (sī. pī.)], yadi te atthato jāneyyuṃ, tepi anumodeyyuṃ, na te vilapeyyu’’nti.

‘‘Dukkaraṃ, bhante nāgasena, bodhisattena kataṃ, yaṃ so attano orase piye putte brāhmaṇassa dāsatthāya adāsi.

‘‘Idampi dutiyaṃ dukkarato dukkarataraṃ, yaṃ so attano orase piye putte bālake taruṇake latāya bandhitvā tena brāhmaṇena latāya anumajjīyante disvā ajjhupekkhi.

‘‘Idampi tatiyaṃ dukkarato dukkarataraṃ, yaṃ so sakena balena bandhanā muccitvā āgate dārake sārajjamupagate punadeva latāya bandhitvā adāsi.

‘‘Idampi catutthaṃ dukkarato dukkarataraṃ, yaṃ so dārake ‘ayaṃ kho, tāta, yakkho khādituṃ neti amhe’ti vilapante ‘mā bhāyitthā’ti na assāsesi.

‘‘Idampi pañcamaṃ dukkarato dukkarataraṃ, yaṃ so jālissa kumārassa rudamānassa pādesu nipatitvā ‘alaṃ, tāta, kaṇhājinaṃ nivattehi, ahameva gacchāmi yakkhena saha, khādatu maṃ yakkho’ti yācamānassa evaṃ na sampaṭicchi.

‘‘Idampi chaṭṭhaṃ dukkarato dukkarataraṃ, yaṃ so jālissa kumārassa ‘pāsāṇasamaṃ nūna te, tāta, hadayaṃ, yaṃ tvaṃ amhākaṃ dukkhitānaṃ pekkhamāno nimmanussake brahāraññe yakkhena nīyamāne na nivāresī’ti vilapamānassa kāruññaṃ nākāsi.

‘‘Idampi sattamaṃ dukkarato dukkarataraṃ, yaṃ tassa ruḷaruḷassa bhīmabhīmassa nīte dārake adassanaṃ gamite na phali hadayaṃ satadhā vā sahassadhā vā, puññakāmena manujena kiṃ paradukkhāpanena, nanu nāma sakadānaṃ dātabbaṃ hotī’’ti?

‘‘Dukkarassa, mahārāja, katattā bodhisattassa kittisaddo dasasahassiyā lokadhātuyā sadevamanussesu abbhuggato, devā devabhavane pakittenti, asurā asurabhavane pakittenti, garuḷā garuḷabhavane pakittenti, nāgā nāgabhavane pakittenti, yakkhā yakkhabhavane pakittenti, anupubbena tassa kittisaddo paramparāya ajjetarahi idha amhākaṃ samayaṃ anuppatto, taṃ mayaṃ dānaṃ pakittentā vikopentā nisinnā sudinnaṃ, udāhu duddinnanti. So kho panāyaṃ, mahārāja, kittisaddo nipuṇānaṃ viññūnaṃ vidūnaṃ vibhāvīnaṃ bodhisattānaṃ dasa guṇe anudassati. Katame dasa? Agedhatā nirālayatā cāgo pahānaṃ apunarāvattitā sukhumatā mahantatā duranubodhatā dullabhatā asadisatā buddhadhammassa, so kho panāyaṃ, mahārāja, kittisaddo nipuṇānaṃ viññūnaṃ vidūnaṃ vibhāvīnaṃ bodhisattānaṃ ime dasa guṇe anudassatī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yo paraṃ dukkhāpetvā dānaṃ deti, api nu taṃ dānaṃ sukhavipākaṃ hoti saggasaṃvattanika’’nti? ‘‘Āma, mahārāja, kiṃ vattabba’’nti. ‘‘Iṅgha, bhante nāgasena, kāraṇaṃ upadassehī’’ti. ‘‘Idha, mahārāja, koci samaṇo vā brāhmaṇo vā sīlavā hoti kalyāṇadhammo, so bhaveyya pakkhahato vā pīṭhasappī vā aññataraṃ vā byādhiṃ āpanno, tamenaṃ yo koci puññakāmo yānaṃ āropetvā patthitaṃ desamanupāpeyya, api nu kho, mahārāja, tassa purisassa tatonidānaṃ kiñci sukhaṃ nibbatteyya saggasaṃvattanikaṃ taṃ kamma’’nti? ‘‘Āma, bhante, kiṃ vattabbaṃ? Hatthiyānaṃ vā so, bhante, puriso labheyya assayānaṃ vā rathayānaṃ vā, thale thalayānaṃ jale jalayānaṃ devesu devayānaṃ manussesu manussayānaṃ, tadanucchavikaṃ tadanulomikaṃ bhave bhave nibbatteyya, tadanucchavikāni tadanulomikāni cassa sukhāni nibbatteyyuṃ, sugatito sugatiṃ gaccheyya, teneva kammābhisandena iddhiyānaṃ abhiruyha patthitaṃ nibbānanagaraṃ pāpuṇeyyā’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, paradukkhāpanena dinnadānaṃ sukhavipākaṃ hoti saggasaṃvattanikaṃ, yaṃ so puriso balībadde dukkhāpetvā evarūpaṃ sukhaṃ anubhavati.

‘‘Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yathā paradukkhāpanena dinnadānaṃ sukhavipākaṃ hoti saggasaṃvattanikaṃ. Idha, mahārāja, yo koci rājā janapadato dhammikaṃ baliṃ uddharāpetvā āṇāpavattanena dānaṃ dadeyya, api nu kho so, mahārāja, rājā tatonidānaṃ kiñci sukhaṃ anubhaveyya saggasaṃvattanikaṃ taṃ dāna''nti? ''Āma, bhante, kiṃ vattabbaṃ, tatonidānaṃ so, bhante, rājā uttariṃ anekasatasahassaguṇaṃ labheyya. Rājūnaṃ atirājā bhaveyya, devānaṃ atidevo bhaveyya, brahmānaṃ atibrahmā bhaveyya, samaṇānaṃ atisamaṇo bhaveyya, brāhmaṇānaṃ atibrāhmaṇo bhaveyya, arahantānaṃ atiarahā [atiarahanto (syā. ka.)] bhaveyyā''ti. ''Tena hi, mahārāja, paradukkhāpanena dinnadānaṃ sukhavipākaṃ hoti saggasaṃvattanikaṃ, yaṃ so rājā balinā janaṃ pīḷetvā dinnadānena evarūpaṃ uttariṃ yasasukhaṃ anubhavatī''ti.

''Atidānaṃ, bhante nāgasena, vessantarena raññā dinnaṃ, yaṃ so sakaṃ bhariyaṃ parassa bhariyatthāya adāsi, sake orase putte brāhmaṇassa dāsatthāya adāsi, atidānaṃ nāma, bhante nāgasena, loke vidūhi ninditaṃ garahitaṃ, yathā nāma, bhante nāgasena, atibhārena sakaṭassa akkho bhijjati, atibhārena nāvā osīdati, atibhuttena bhojanaṃ visamaṃ pariṇamati, ativassena dhaññaṃ vinassati, atidānena bhogakkhayaṃ upeti, atitāpena pathavī upaḍayhati, atirāgena ummattako hoti, atidosena vajjho hoti, atimohena anayaṃ āpajjati, atilobhena coraggahaṇamupagacchati, atibhayena nirujjhati, atipūrena nadī uttarati, ativātena asani patati, atiagginā odanaṃ uttarati, atisañcaraṇena na ciraṃ jīvati. Evameva kho, bhante nāgasena, atidānaṃ nāma loke vidūhi ninditaṃ garahitaṃ, atidānaṃ, bhante nāgasena, vessantarena raññā dinnaṃ, na tattha kiñci phalaṃ icchitabba''nti.

''Atidānaṃ, mahārāja, loke vidūhi vaṇṇitaṃ thutaṃ pasatthaṃ, ye keci yādisaṃ kīdisaṃ dānaṃ denti [keci yādisaṃ tādisaṃ dānaṃ denti (syā.)], atidānadāyī loke kittiṃ pāpuṇāti. Yathā, mahārāja, atipavaratāya dibbaṃ vanamūlaṃ gahitampi hatthapāse ṭhitānaṃ parajanānaṃ na dassayati, agado atijaccatāya [atiusabhatāya (ka.)] pīḷāya samugghātako rogānaṃ antakaro, aggi atijotitāya ḍahati, udakaṃ atisītatāya nibbāpeti, padumaṃ parisuddhatāya na upalimpati vārikaddamena, maṇi atiguṇatāya kāmadado, vajiraṃ atitikhiṇatāya vijjhati maṇimuttāphalikaṃ, pathavī atimahantatāya naroragamigapakkhijalaselapabbatadume dhāreti, samuddo atimahantatāya aparipūraṇo, sineru atibhāratāya acalo, ākāso ativitthāratāya ananto, sūriyo atippabhatāya timiraṃ ghāteti, sīho atijātitāya vigatabhayo, mallo atibalavatāya paṭimallaṃ khippaṃ ukkhipati, rājā atipuññatāya adhipati, bhikkhu atisīlavantatāya nāgayakkhanaramarūhi namassanīyo, buddho atiaggatāya [ativisiṭṭhatāya (syā.)] anupamo. Evameva kho, mahārāja, atidānaṃ nāma loke vidūhi vaṇṇitaṃ thutaṃ pasatthaṃ, ye keci yādisaṃ kīdisaṃ dānaṃ denti, atidānadāyī loke kittiṃ pāpuṇāti, atidānena vessantaro rājā dasasahassiyā lokadhātuyā vaṇṇito thuto pasattho mahito kittito, teneva atidānena vessantaro rājā ajjetarahi buddho jāto aggo sadevake loke.

''Atthi pana, mahārāja, loke ṭhapanīyaṃ dānaṃ, yaṃ dakkhiṇeyye anuppatte na dātabba''nti? ''Dasa kho panimāni, bhante nāgasena, dānāni, yāni loke adānasammatāni, yo tāni dānāni deti, so apāyagāmī hoti. Katamāni dasa? Majjadānaṃ, bhante nāgasena, loke adānasammataṃ, yo taṃ dānaṃ deti, so apāyagāmī hoti. Samajjadānaṃ…pe… itthidānaṃ…pe… usabhadānaṃ…pe… cittakammadānaṃ…pe… satthadānaṃ …pe… visadānaṃ…pe… saṅkhalikadānaṃ…pe… kukkuṭasūkaradānaṃ…pe… tulākūṭamānakūṭadānaṃ, bhante nāgasena, loke adānasammataṃ hoti, yo taṃ dānaṃ deti, so apāyagāmī hoti. Imāni kho, bhante nāgasena, dasa dānāni loke adānasammatāni, yo tāni dānāni deti, so apāyagāmī hotī''ti.

''Nāhaṃ taṃ, mahārāja, adānasammataṃ pucchāmi, imaṃ khvāhaṃ, mahārāja, taṃ pucchāmi 'atthi pana, mahārāja, loke ṭhapanīyaṃ dānaṃ, yaṃ dakkhiṇeyye anuppatte na dātabba'nti. ''Natthi, bhante nāgasena, loke ṭhapanīyaṃ dānaṃ. Yaṃ dakkhiṇeyye anuppatte na dātabbaṃ, cittappasāde uppanne keci dakkhiṇeyyānaṃ bhojanaṃ denti, keci acchādanaṃ, keci sayanaṃ, keci āvasathaṃ, keci attharaṇapāvuraṇaṃ, keci dāsidāsaṃ, keci khettavatthuṃ, keci dvipadacatuppadaṃ, keci sataṃ sahassaṃ satasahassaṃ, keci mahārajjaṃ, keci jīvitampi dentī''ti. ''Yadi pana, mahārāja, keci jīvitampi denti, kiṃ kāraṇā vessantaraṃ dānapatiṃ atibāḷhaṃ paripātesi sudinne putte ca dāre ca?

''Api nu kho, mahārāja, atthi lokapakati lokāciṇṇaṃ, labhati pitā puttaṃ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapituṃ vā [ādhāpetuṃ vā (syā.), ādhapituṃ vā (ka.)] vikkiṇituṃ vā''ti? ''Āma, bhante, labhati pitā puttaṃ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapituṃ vā vikkiṇituṃ vā''ti. ''Yadi, mahārāja, labhati pitā puttaṃ iṇaṭṭo vā ājīvikapakato vā āvapituṃ vā vikkiṇituṃ vā, vessantaropi, mahārāja, rājā alabhamāno sabbaññutañāṇaṃ upadduto dukkhito tassa dhammadhanassa paṭilābhāya puttadāraṃ āvapesi ca vikkiṇi ca. Iti, mahārāja, vessantarena raññā aññesaṃ dinnaṃ yeva dinnaṃ, kataṃ yeva kataṃ. Kissa pana tvaṃ, mahārāja, tena dānena vessantaraṃ dānapatiṃ atibāḷhaṃ apasādesī''ti?

‘‘Nāhaṃ, bhante nāgasena, vessantarassa dānapatino dānaṃ garahāmi, api ca puttadāraṃ yācante niminitvā attānaṃ dātabba’’nti. ‘‘Etaṃ kho, mahārāja, asabbhikāraṇaṃ, yaṃ puttadāraṃ yācante attānaṃ dadeyya, yaṃ yaṃ hi yācante taṃ tadeva dātabbaṃ, etaṃ sappurisānaṃ kammaṃ. Yathā, mahārāja, koci puriso pānīyaṃ āharāpeyya, tassa yo bhojanaṃ dadeyya, api nu so, mahārāja, puriso tassa kiccakārī assā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, yaṃ so āharāpeti, tameva tassa dento kiccakārī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, vessantaro rājā brāhmaṇe puttadāraṃ yācante puttadāraṃ yeva adāsi. Sace, mahārāja, brāhmaṇo vessantarassa sarīraṃ yāceyya, na so, mahārāja, attānaṃ rakkheyya na kampeyya na rajjeyya, tassa dinnaṃ pariccattaṃ yeva sarīraṃ bhaveyya. Sace, mahārāja, koci vessantaraṃ dānapatiṃ upagantvā yāceyya ‘dāsattaṃ me upehī’ti, dinnaṃ pariccattaṃ yevassa sarīraṃ bhaveyya, na so datvā tapeyya [ṭhapeyya (sī.)], rañño, mahārāja, vessantarassa kāyo bahusādhāraṇo.

‘‘Yathā, mahārāja, pakkā maṃsapesi bahusādhāraṇā, evameva kho, mahārāja, rañño vessantarassa kāyo bahusādhāraṇo. Yathā vā pana, mahārāja, phalito [phalino (?)] rukkho nānādijagaṇasādhāraṇo, evameva kho, mahārāja, rañño vessantarassa kāyo bahusādhāraṇo. Kiṃ kāraṇā? ‘Evāhaṃ paṭipajjanto sammāsambodhiṃ pāpuṇissāmī’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, puriso adhano dhanatthiko dhanapariyesanaṃ caramāno ajapathaṃ saṅkupathaṃ vettapathaṃ gacchati, jalathalavāṇijjaṃ karoti, kāyena vācāya manasā dhanaṃ ārādheti, dhanappaṭilābhāya vāyamati. Evameva kho, mahārāja, vessantaro dānapati adhano buddhadhanena sabbaññutañāṇaratanappaṭilābhāya yācakānaṃ dhanadhaññaṃ dāsidāsaṃ yānavāhanaṃ sakalasāpateyyaṃ sakaṃ puttadāraṃ attānañca cajitvā sammāsambodhiṃ yeva pariyesati.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, amacco muddakāmo muddādhikaraṇaṃ yaṃ kiñci gehe dhanadhaññaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ, taṃ sabbaṃ datvāpi muddappaṭilābhāya vāyamati. Evameva kho, mahārāja, vessantaro dānapati sabbaṃ taṃ bāhirabbhantaradhanaṃ datvā jīvitampi paresaṃ datvā sammāsambodhiṃ yeva pariyesati.

‘‘Api ca, mahārāja, vessantarassa dānapatino evaṃ ahosi ‘yaṃ so brāhmaṇo yācati, tamevāhaṃ tassa dento kiccakārī nāma homī’ti, evaṃ so tassa puttadāramadāsi. Na kho, mahārāja, vessantaro dānapati dessatāya brāhmaṇassa puttadāramadāsi, na adassanakāmatāya puttadāramadāsi, na atibahukā me puttadārā, ‘na sakkomi te posetu’nti puttadāramadāsi, na ukkaṇṭhito ‘appiyā me’ti nīharitukāmatāya puttadāramadāsi. Atha kho sabbaññutañāṇaratanasseva piyattā sabbaññutañāṇassa kāraṇā vessantaro rājā evarūpaṃ atulaṃ vipulamanuttaraṃ piyaṃ manāpaṃ dayitaṃ pāṇasamaṃ puttadāradānavaraṃ brāhmaṇassa adāsi.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena **cariyāpiṭake** –

‘‘‘Na me dessā ubho puttā, maddī devī na dessiyā;
Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ, tasmā piye adāsaha’nti.

‘‘Tasmā, mahārāja, vessataro rājā puttadānaṃ [puttadāraṃ (ka.)] datvā paṇṇasālaṃ pavisitvā nipajji. Tassa atipemena dukkhitassa balavasoko uppajji, hadayavatthu uṇhamahosi. Nāsikāya appahontiyā mukhena uṇhe assāsapassāse vissajjesi, assūni parivattitvā lohitabindūni hutvā nettehi nikkhamiṃsu. Evameva kho, mahārāja, dukkhena vessantaro rājā brāhmaṇassa puttadāramadāsi ‘mā me dānapatho parihāyī’ti.

‘‘Api ca, mahārāja, vessantaro rājā dve atthavase paṭicca brāhmaṇassa dve dārake adāsi. Katame dve? Dānapatho ca me aparihīno bhavissati, dukkhite ca me puttake vanamūlaphalehi itonidānaṃ ayyako mocessatīti. Jānāti hi, mahārāja, vessantaro rājā ‘na me dārakā sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ, ime ca dārake ayyako nikkiṇissati, evaṃ amhākampi gamanaṃ bhavissatī’ti. Ime kho, mahārāja, dve atthavase paṭicca brāhmaṇassa dve dārake adāsi.

‘‘Api ca, mahārāja, vessantaro rājā jānāti ‘ayaṃ kho brāhmaṇo jiṇṇo vuḍḍho mahallako dubbalo bhaggo daṇḍaparāyaṇo khīṇāyuko parittapuñño, neso samattho ime dārake dāsabhogena bhuñjitu’nti. Sakkuṇeyya pana, mahārāja, puriso pākatikena balena ime candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve gahetvā peḷāya vā samugge vā pakkhipitvā nippabhe katvā thālakaparibhogena [padīpaparibhogena (syā.)]

paribhuñjitu''nti? ''Na hi, bhante''ti. ''Evameva kho, mahārāja, imasmiṃ loke candimasūriyappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjitunti.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, rañño cakkavattissa maṇiratanaṃ subhaṃ jātimantaṃ aṭṭhaṃsaṃ suparikammakataṃ catuhatthāyāmaṃ sakaṭanābhipariṇāhaṃ na sakkā kenaci pilotikāya veṭhetvā peḷāya pakkhipitvā satthakanisānaparibhogena paribhuñjituṃ, evameva kho, mahārāja, loke cakkavattirañño maṇiratanappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, tidhā pabhinno sabbaseto sattappatiṭṭhito aṭṭharatanubbedho navaratanāyāmapariṇāho pāsādiko dassanīyo uposatho nāgarājā na sakkā kenaci suppena vā sarāvena vā pidahituṃ, govacchako viya vacchakasālāya pakkhipitvā pariharituṃ vā, evameva kho, mahārāja, loke uposathanāgarājappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, mahāsamuddo dīghaputhulavitthiṇṇo gambhīro appameyyo duruttaro apariyogāḷho anāvaṭo na sakkā kenaci sabbattha pidahitvā ekatitthena paribhogaṃ kātuṃ, evameva kho, mahārāja, loke mahāsamuddappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, himavanto pabbatarājā pañcayojanasataṃ accuggato nabhe tisahassayojanāyāmavitthāro caturāsītikūṭasahassappaṭimaṇḍito pañcannaṃ mahānadīsatānaṃ pabhavo mahābhūtagaṇālayo nānāvidhagandhadharo dibbosadhasatasamalaṅkato nabhe valāhako viya accuggato dissati, evameva kho, mahārāja, loke himavantapabbatarājappaṭibhāgassa vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, rattandhakāratimisāyaṃ uparipabbatagge jalamāno mahāaggikkhandho suvidūrepi paññāyati, evameva kho, mahārāja, vessantaro rājā pabbatagge jalamāno mahāaggikkhandho viya suvidūrepi pākaṭo paññāyati, tassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, yena kāraṇena vessantarassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Yathā, mahārāja, himavante pabbate nāgapupphasamaye ujuvāte vāyante dasa dvādasa yojanāni pupphagandho vāyati, evameva kho, mahārāja, vessantarassa rañño api yojanasahassehipi yāva akaniṭṭhabhavanaṃ etthantare surāsuragaruḷagandhabbayakkharakkhasamahoragakinnaraindabhavanesu kittisaddo abbhuggato, sīlavaragandho cassa sampavāyati, tena tassa dārakā na sakkā kenaci dāsabhogena bhuñjituṃ. Anusiṭṭho, mahārāja, jālī kumāro pitarā vessantarena raññā 'ayyako te, tāta, tumhe brāhmaṇassa dhanaṃ datvā nikkiṇanto taṃ nikkhasahassaṃ datvā nikkiṇātu, kaṇhājinaṃ nikkiṇanto dāsasataṃ dāsisataṃ hatthisataṃ assasataṃ dhenusataṃ usabhasataṃ nikkhasatanti sabbasataṃ datvā nikkiṇātu, yadi te, tāta, ayyako tumhe brāhmaṇassa hatthato āṇāya balasā mudhā gaṇhāti, mā tumhe ayyakassa vacanaṃ karittha, brāhmaṇasseva anuyāyino hothā'ti, evamanusāsitvā putte pesesi, tato jālīkumāro gantvā ayyakena puṭṭho kathesi –

'''Sahassagghaṃ hi maṃ tāta, brāhmaṇassa pitā adā;
Atho kaṇhājinaṃ kaññaṃ, hatthīnañca satena cā''ti.

''Sunibbeṭhito, bhante nāgasena, pañho; subhinnaṃ diṭṭhijālaṃ; sumaddito paravādo; sakasamayo sudīpito; byañjanaṃ suparisodhitaṃ; suvibhatto attho; evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Vessantarapañho paṭhamo.

2. Dukkarakārikapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, sabbeva bodhisattā dukkarakārikaṃ karonti, udāhu gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katā’’ti? ‘‘Natthi, mahārāja, sabbesaṃ bodhisattānaṃ dukkarakārikā, gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katā’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yadi evaṃ ayuttaṃ, yaṃ bodhisattānaṃ bodhisattehi vemattatā hotī’’ti. ‘‘Catūhi, mahārāja, ṭhānehi bodhisattānaṃ bodhisattehi vemattatā hoti. Katamehi catūhi? Kulavemattatā padhānavemattatā [addhānavemattatā (sī. syā. pī.)] āyuvemattatā pamāṇavemattatāti. Imehi kho, mahārāja, catūhi ṭhānehi bodhisattānaṃ bodhisattehi vemattatā hoti. Sabbesampi, mahārāja, buddhānaṃ rūpe sīle samādhimhi paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassane catuvesārajje dasatathāgatabale chaasādhāraṇañāṇe cuddasabuddhañāṇe aṭṭhārasabuddhadhamme kevale ca buddhaguṇe [buddhadhamme (sī. pī.)] natthi vemattatā, sabbepi buddhā buddhadhammehi samasamā’’ti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, sabbepi buddhā buddhadhammehi samasamā, kena kāraṇena gotameneva bodhisattena dukkarakārikā katā’’ti? ‘‘Aparipakke, mahārāja, ñāṇe aparipakkāya bodhiyā gotamo bodhisatto nekkhammamabhinikkhanto aparipakkaṃ ñāṇaṃ paripācayamānena dukkarakārikā katā’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, kena kāraṇena bodhisatto aparipakke ñāṇe aparipakkāya bodhiyā mahābhinikkhamanaṃ nikkhanto, nanu nāma ñāṇaṃ paripācetvā paripakke ñāṇe nikkhamitabba’’nti?

‘‘Bodhisatto, mahārāja, viparītaṃ itthāgāraṃ disvā vippaṭisārī ahosi, tassa vippaṭisārissa arati uppajji, araticittaṃ uppannaṃ disvā aññataro mārakāyiko devaputto ‘ayaṃ kho kālo araticittassa vinodanāyā’ti vehāse ṭhatvā idaṃ vacanamabravi –

‘‘Mārisa, mā kho tvaṃ ukkaṇṭhito ahosi, ito te sattame divase dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavissati sahassāraṃ sanemikaṃ sanābhikaṃ sabbākāraparipūraṃ, pathavigatāni ca te ratanāni ākāsaṭṭhāni ca sayameva upagacchissanti, dvisahassaparittadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu ekamukhena āṇā pavattissati, parosahassañca te puttā bhavissanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā, tehi puttehi parikiṇṇo sattaratanasamannāgato catuddīpamanusāsissasī’ti.

‘‘Yathā nāma divasasantattaṃ ayosūlaṃ sabbattha upaḍahantaṃ kaṇṇasotaṃ paviseyya, evameva kho, mahārāja, bodhisattassa taṃ vacanaṃ kaṇṇasotaṃ pavisittha, iti so pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacanena bhiyyosomattāya ubbijji saṃvijji saṃvegamāpajji.

‘‘Yathā pana, mahārāja, mahatimahāaggikkhandho jalamāno aññena kaṭṭhena upaḍahito bhiyyosomattāya jaleyya, evameva kho, mahārāja, bodhisatto pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacanena bhiyyosomattāya ubbijji saṃvijji saṃvegamāpajji.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, mahāpathavī pakatitintā nibbattaharitasaddalā āsittodakā cikkhallajātā punadeva mahāmeghe abhivuṭṭhe bhiyyosomattāya cikkhallatarā assa, evameva kho, mahārāja, bodhisatto pakatiyāva ukkaṇṭhito tassā devatāya vacanena bhiyyosomattāya ubbijji saṃvijji saṃvegamāpajjī’’ti.

‘‘Api nu kho, bhante nāgasena, bodhisattassa yadi sattame divase dibbaṃ cakkaratanaṃ nibbatteyya, paṭinivatteyya bodhisatto dibbe cakkaratane nibbatte’’ti? ‘‘Na hi, mahārāja, sattame divase bodhisattassa dibbaṃ cakkaratanaṃ nibbatteyya, api ca palobhanatthāya tāya devatāya musā bhaṇitaṃ, yadipi, mahārāja, sattame divase dibbaṃ cakkaratanaṃ nibbatteyya, bodhisatto na nivatteyya. Kiṃ kāraṇaṃ? ‘Anicca’nti, mahārāja, bodhisatto daḷhaṃ aggahesi, ‘dukkhaṃ anattā’ti daḷhaṃ aggahesi, upādānakkhayaṃ patto.

‘‘Yathā, mahārāja, anotattadahato udakaṃ gaṅgaṃ nadiṃ pavisati, gaṅgāya nadiyā mahāsamuddaṃ pavisati, mahāsamuddato pātālamukhaṃ pavisati, api nu, mahārāja, taṃ udakaṃ pātālamukhagataṃ paṭinivattitvā mahāsamuddaṃ paviseyya, mahāsamuddato gaṅgaṃ nadiṃ paviseyya, gaṅgāya nadiyā puna anotattaṃ paviseyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, bodhisattena kappānaṃ satasahassaṃ caturo ca asaṅkhyeyye kusalaṃ paripācitaṃ imassa bhavassa kāraṇā, soyaṃ antimabhavo anuppatto paripakkaṃ bodhiñāṇaṃ chahi vassehi buddho bhavissati sabbaññū loke aggapuggalo, api nu kho, mahārāja, bodhisatto cakkaratanakāraṇā [cakkaratanassa kāraṇā (sī. syā. pī.)] paṭinivatteyyā’’ti [parinivatteyyāti (sī. pī.

ka.)]? ‘‘Na hi, bhante’’ti.

‘‘Api ca, mahārāja, mahāpathavī parivatteyya sakānanā sapabbatā, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ. Āroheyyapi ce, mahārāja, gaṅgāya udakaṃ paṭisotaṃ, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ; visusseyyapi ce, mahārāja, mahāsamuddo aparimitajaladharo gopade udakaṃ viya, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ; phaleyyapi ce, mahārāja, sinerupabbatarājā satadhā vā sahassadhā vā, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ; pateyyumpi ce, mahārāja, candimasūriyā satārakā leḍḍu viya chamāyaṃ, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ; saṃvatteyyapi ce, mahārāja, ākāso kilañjamiva, natveva bodhisatto paṭinivatteyya apatvā sammāsambodhiṃ. Kiṃ kāraṇā? Padālitattā sabbabandhanāna’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, kati loke bandhanānī’’ti? ‘‘Dasa kho panimāni, mahārāja, loke bandhanāni, yehi bandhanehi baddhā sattā na nikkhamanti, nikkhamitvāpi paṭinivattanti. Katamāni dasa? Mātā, mahārāja, loke bandhanaṃ, pitā, mahārāja, loke bandhanaṃ, bhariyā, mahārāja, loke bandhanaṃ, puttā, mahārāja, loke bandhanaṃ, ñātī, mahārāja, loke bandhanaṃ, mittaṃ, mahārāja, loke bandhanaṃ, dhanaṃ, mahārāja, loke bandhanaṃ, lābhasakkāro, mahārāja, loke bandhanaṃ, issariyaṃ, mahārāja, loke bandhanaṃ, pañca kāmaguṇā, mahārāja, loke bandhanaṃ, imāni kho mahārāja dasa loke bandhanāni, yehi bandhanehi baddhā sattā na nikkhamanti, nikkhamitvāpi paṭinivattanti, tāni dasa bandhanāni bodhisattassa chinnāni padālitāni, tasmā, mahārāja, bodhisatto na paṭinivattatī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yadi bodhisatto uppanne araticitte devatāya vacanena aparipakke ñāṇe aparipakkāya bodhiyā nekkhammamabhinikkhanto, kiṃ tassa dukkarakārikāya katāya, nanu nāma sabbabhakkhena bhavitabbaṃ ñāṇaparipākaṃ āgamayamānenā’’ti?

‘‘Dasa kho panime, mahārāja, puggalā lokasmiṃ oññātā avaññātā hīḷitā khīḷitā garahitā paribhūtā acittīkatā. Katame dasa? Itthī, mahārāja, vidhavā lokasmiṃ oññātā avaññātā hīḷitā khīḷitā garahitā paribhūtā acittīkatā. Dubbalo, mahārāja, puggalo…pe… amittañāti, mahārāja, puggalo…pe… mahagghaso, mahārāja, puggalo…pe… agarukulavāsiko, mahārāja, puggalo…pe… pāpamitto, mahārāja, puggalo…pe… dhanahīno, mahārāja, puggalo…pe… ācārahīno, mahārāja, puggalo…pe… kammahīno, mahārāja, puggalo…pe… payogahīno, mahārāja, puggalo lokasmiṃ oññāto avaññāto hīḷito khīḷito garahito paribhūto acittīkato. Ime kho, mahārāja, dasa puggalā lokasmiṃ oññātā avaññātā hīḷitā khīḷitā garahitā paribhūtā acittīkatā. Imāni kho, mahārāja, dasa ṭhānāni anussaramānassa bodhisattassa evaṃ saññā uppajji ‘māhaṃ kammahīno assaṃ payogahīno garahito devamanussānaṃ, yaṃnūnāhaṃ kammassāmī assaṃ kammagaru kammādhipateyyo kammasīlo kammadhorayho kammaniketavā appamatto vihareyya’nti, evaṃ kho, mahārāja, bodhisatto ñāṇaṃ paripācento dukkarakārikaṃ akāsī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, bodhisatto dukkarakārikaṃ karonto evamāha ‘na kho panāhaṃ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhigacchāmi uttarimanussadhammaṃ alamariyañāṇadassanavisesaṃ, siyā nu kho añño maggo bodhāyā’ti. Api nu tasmiṃ samaye bodhisattassa maggaṃ ārabbha satisammoso ahosī’’ti?

‘‘Pañcavīsati kho panime, mahārāja, cittadubbalīkaraṇā dhammā, yehi dubbalīkataṃ cittaṃ na sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Katame pañcavīsati? Kodho, mahārāja, cittadubbalīkaraṇo dhammo, yena dubbalīkataṃ cittaṃ na sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya, upanāho…pe… makkho…pe… paḷāso…pe… issā…pe… macchariyaṃ…pe… māyā…pe… sāṭheyyaṃ…pe… thambho…pe… sārambho…pe… māno…pe… atimāno …pe… mado…pe… pamādo…pe… thinamiddhaṃ…pe… tandi [nandī (pī. ka.)] …pe… ālasyaṃ…pe… pāpamittatā…pe… rūpā…pe… saddā…pe… gandhā…pe… rasā…pe… phoṭṭhabbā…pe… khudāpipāsā…pe… arati, mahārāja, cittadubbalīkaraṇo dhammo, yena dubbalīkataṃ cittaṃ na sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Ime kho, mahārāja, pañcavīsati cittadubbalīkaraṇā dhammā, yehi dubbalīkataṃ cittaṃ na sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.

Bodhisattassa kho, mahārāja, khudāpipāsā [khudāpipāsā (sī. pī. ka.)] kāyaṃ pariyādiyiṃsu, kāye pariyādinne cittaṃ na sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Satasahassaṃ, mahārāja, kappānaṃ [kappe (ka.)] caturo ca asaṅkhyeyye kappe bodhisatto catunnaṃ yeva ariyasaccānaṃ abhisamayaṃ anvesi tāsu tāsu jātīsu, kiṃ panassa pacchime bhave abhisamayajātiyaṃ maggaṃ ārabbha satisammoso hessati? Api ca, mahārāja, bodhisattassa saññāmattaṃ uppajji ‘siyā nu kho añño maggo bodhāyā’ti. Pubbe kho, mahārāja, bodhisatto ekamāsiko samāno pitu sakkassa kammante sītāya jambucchāyāya sirisayane pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno vivicceva kāmehi vicicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi, ñāṇaṃ paripācento bodhisatto dukkarakārikaṃ akāsī’’ti.

Dukkarakārikapañho dutiyo.

3. Kusalākusalabalavatarapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, katamaṃ adhimattaṃ balavataraṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā’’ti? ‘‘Kusalaṃ, mahārāja, adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā akusala’nti. ‘‘Nāhaṃ, bhante nāgasena, taṃ vacanaṃ sampaṭicchāmi ‘kusalaṃ adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā akusala’nti, dissanti, bhante nāgasena, idha pāṇātipātino adinnādāyino kāmesumicchācārino musāvādino gāmaghātikā panthadūsakā nekatikā vañcanikā, sabbe te tāvatakena pāpena labhanti hatthacchedaṃ pādacchedaṃ hatthapādacchedaṃ kaṇṇacchedaṃ nāsacchedaṃ kaṇṇanāsacchedaṃ bilaṅgathālikaṃ saṅkhamuṇḍikaṃ rāhumukhaṃ jotimālikaṃ hatthapajjotikaṃ erakavattikaṃ cīrakavāsikaṃ eṇeyyakaṃ baḷisamaṃsikaṃ kahāpaṇikaṃ khārāpatacchikaṃ palighaparivattikaṃ palālapīṭhakaṃ tattenapi telena osiñcanaṃ sunakhehipi khādāpanaṃ jīvasūlāropanaṃ asināpi sīsacchedaṃ, keci rattiṃ pāpaṃ katvā rattiṃ yeva vipākaṃ anubhavanti, keci rattiṃ katvā divā yeva anubhavanti, keci divā katvā divā yeva anubhavanti, keci divā katvā rattiṃ yeva anubhavanti, keci dve tayo divase vītivatte anubhavanti, sabbepi te diṭṭheva dhamme vipākaṃ anubhavanti. Atthi pana, bhante nāgasena, koci ekassa vā dvinnaṃ vā tiṇṇaṃ vā catunnaṃ vā pañcannaṃ vā dasannaṃ vā satassa vā sahassassa vā satasahassassa vā saparivāraṃ dānaṃ datvā diṭṭhadhammikaṃ bhogaṃ vā yasaṃ vā sukhaṃ vā anubhavitā sīlena vā uposathakammena vā’’ti?

‘‘Atthi, mahārāja, cattāro purisā dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā diṭṭheva dhamme teneva sarīradehena tidasapure samanuppattā’’ti [yasamanupattāti (sī. pī.)]. ‘‘Ko ca ko ca bhante’’ti? ‘‘Mandhātā, mahārāja, rājā, nimi rājā, sādhīno rājā, guttilo ca gandhabbo’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, anekehi taṃ bhavasahassehi antaritaṃ, dvinnampetaṃ amhākaṃ [dīpitaṃ, amhākampetaṃ (ka.)] parokkhaṃ, yadi samatthosi vattamānake bhave bhagavato dharamānakāle kathehī’’ti? ‘‘Vattamānakepi, mahārāja, bhave puṇṇako dāso therassa sāriputtassa bhojanaṃ datvā tadaheva seṭṭhiṭṭhānaṃ ajjhupagato, so etarahi puṇṇako seṭṭhīti paññāyi, gopālamātā devī attano kese vikkiṇitvā laddhehi aṭṭhahi kahāpaṇehi therassa mahākaccāyanassa attaṭṭhamakassa piṇḍapātaṃ datvā tadaheva rañño candapajjotassa [udenassa (sī. pī.)] aggamahesiṭṭhānaṃ pattā. Suppiyā upāsikā aññatarassa gilānabhikkhuno attano ūrumaṃsena paṭicchādanīyaṃ datvā dutiyadivase yeva rūḷhavaṇā sañchavī [sacchavī (sī. pī.)] arogā jātā. Mallikā devī bhagavato ābhidosikaṃ kummāsapiṇḍaṃ datvā tadaheva rañño kosalassa aggamahesī jātā. Sumano mālākāro aṭṭhahi sumanapupphamuṭṭhīhi bhagavantaṃ pūjetvā taṃ divasaṃ yeva mahāsampattiṃ patto. Ekasāṭako brāhmaṇo uttarasāṭakena bhagavantaṃ pūjetvā taṃ divasaṃ yeva sabbaṭṭhakaṃ labhi, sabbepete, mahārāja, diṭṭhadhammikaṃ bhogañca yasañca anubhaviṃsū’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, vicinitvā pariyesitvā cha jane yeva addasāsī’’ti. ‘‘Āma, mahārājā’’ti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, akusalaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā kusalaṃ. Ahañhi, bhante nāgasena, ekadivasaṃ yeva dasapi purise passāmi pāpassa kammassa vipākena sūlesu āropente, vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi purisasatampi purisasahassampi passāmi pāpassa kammassa vipākena sūlesu āropente. Nandakulassa, bhante nāgasena, bhaddasālo nāma senāpatiputto ahosi. Tena ca raññā candaguttena saṅgāmo samupabyūḷho ahosi. Tasmiṃ kho pana, bhante nāgasena, saṅgāme ubhato balakāye asītikabandharūpāni ahesuṃ, ekasmiṃ kira sīsakabandhe paripāte [paripuṇṇe (sabbattha)] ekaṃ kabandharūpaṃ uṭṭhahati, sabbepete pāpasseva kammassa vipākena anayabyasanaṃ āpannā. Imināpi, bhante nāgasena, kāraṇena bhaṇāmi akusalaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā kusala’’nti.

‘‘Suyyati, bhante nāgasena, imasmiṃ buddhasāsane kosalena raññā asadisadānaṃ dinna’’nti? ‘‘Āma, mahārāja, suyyatī’’ti. ‘‘Api nu kho, bhante nāgasena, kosalarājā taṃ asadisaṃ dānaṃ datvā tatonidānaṃ kañci diṭṭhadhammikaṃ bhogaṃ vā yasaṃ vā sukhaṃ vā paṭilabhī’’ti [paṭilabhatīti (ka.)]? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, kosalarājā evarūpaṃ anuttaraṃ dānaṃ datvāpi na labhi [na labhati (ka.)] tatonidānaṃ kañci diṭṭhadhammikaṃ bhogaṃ vā yasaṃ vā sukhaṃ vā, tena hi, bhante nāgasena, akusalaṃ yeva adhimattaṃ balavataraṃ, no tathā kusala’’nti.

‘‘Parittattā, mahārāja, akusalaṃ khippaṃ pariṇamati, vipulattā kusalaṃ dīghena kālena pariṇamati, upamāyapi, mahārāja, etaṃ upaparikkhitabbaṃ. Yathā, mahārāja, aparante janapade kumudabhaṇḍikā nāma dhaññajāti māsalūnā [māsapūrā (ka.)] antogehagatā hoti, sālayo chappañcamāsehi pariṇamanti, kiṃ panettha, mahārāja, antaraṃ ko viseso kumudabhaṇḍikāya ca sālīnañcā’’ti? ‘‘Parittattā, bhante, kumudabhaṇḍikāya, vipulattā ca sālīnaṃ. Sālayo, bhante nāgasena, rājārahā rājabhojanaṃ, kumudabhaṇḍikā dāsakammakarānaṃ bhojana’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, parittattā akusalaṃ khippaṃ pariṇamati, vipulattā kusalaṃ dīghena kālena pariṇamatī’’ti.

‘‘Yaṃ tattha, bhante nāgasena, khippaṃ pariṇamati, taṃ nāma loke adhimattaṃ balavataraṃ, tasmā akusalaṃ balavataraṃ, no tathā kusalaṃ. Yathā nāma, bhante nāgasena, yo koci yodho mahatimahāyuddhaṃ pavisitvā paṭisattuṃ upakacchake gahetvā ākaḍḍhitvā khippataraṃ sāmino upaneyya, so yodho loke samattho sūro nāma. Yo ca bhisakko khippaṃ sallaṃ uddharati rogamapaneti, so bhisakko cheko nāma. Yo gaṇako sīghasīghaṃ gaṇetvā khippaṃ dassayati, so gaṇako cheko nāma. Yo mallo khippaṃ paṭimallaṃ ukkhipitvā uttānakaṃ pāteti, so mallo samattho sūro nāma. Evameva kho, bhante nāgasena, yaṃ khippaṃ pariṇamati kusalaṃ vā akusalaṃ vā, taṃ loke adhimattaṃ balavatara’’nti.

‘‘Ubhayampi taṃ, mahārāja, kammaṃ samparāyavedanīyameva, api ca kho akusalaṃ sāvajjatāya khaṇena diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, pubbakehi, mahārāja, khattiyehi ṭhapito eso niyamo ‘yo pāṇaṃ hanati, so daṇḍāraho…pe… yo adinnaṃ ādiyati…pe… yo paradāraṃ gacchati…pe… yo musā bhaṇati…pe… yo gāmaṃ ghāteti…pe… yo panthaṃ dūseti…pe… yo nikatiṃ karoti…pe… yo vañcanaṃ karoti, so daṇḍāraho vadhitabbo chettabbo bhettabbo hantabbo’ti. Taṃ te upādāya vicinitvā vicinitvā daṇḍenti vadhenti chindanti bhindanti hananti ca, api nu, mahārāja, atthi kehici ṭhapito niyamo ‘yo dānaṃ vā deti, sīlaṃ vā rakkhati, uposathakammaṃ vā karoti, tassa dhanaṃ vā yasaṃ vā dātabba’nti; api nu taṃ vicinitvā vicinitvā dhanaṃ vā yasaṃ vā denti, corassa katakammassa vadhabandhanaṃ viyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Yadi, mahārāja, dāyakānaṃ vicinitvā vicinitvā dhanaṃ vā yasaṃ vā dadeyyuṃ, kusalampi diṭṭhadhammavedanīyaṃ bhaveyya, yasmā ca kho, mahārāja, dāyake na vicinanti ‘dhanaṃ vā yasaṃ vā dassāmā’ti, tasmā kusalaṃ na diṭṭhadhammavedanīyaṃ. Iminā, mahārāja, kāraṇena akusalaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ, samparāyeva so adhimattaṃ balavataraṃ vedanaṃ vedayatī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, tavādisena buddhimantena vinā neso pañho sunibbeṭhiyo, lokikaṃ, bhante nāgasena, lokuttarena viññāpita’’nti.

Kusalākusalabalavatarapañho tatiyo.

4. Pubbapetādisapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, ime dāyakā dānaṃ datvā pubbapetānaṃ ādisanti [uddisanti (ka. sī.)] ‘idaṃ tesaṃ pāpuṇātū’ti, api nu te kiñci tatonidānaṃ vipākaṃ paṭilabhantī’’ti? ‘‘Keci, mahārāja, paṭilabhanti, keci nappaṭilabhantī’’ti. ‘‘Ke, bhante, paṭilabhanti, ke nappaṭilabhantī’’ti? ‘‘Nirayūpapannā, mahārāja, nappaṭilabhanti, saggagatā nappaṭilabhanti, tiracchānayonigatā nappaṭilabhanti, catunnaṃ petānaṃ tayo petā nappaṭilabhanti vantāsikā khuppipāsino nijjhāmataṇhikā, labhanti petā paradattūpajīvino, tepi saramānā yeva labhantī’’ti.

‘‘Tena hi, bhante nāgasena, dāyakānaṃ dānaṃ visositaṃ [visotaṃ (sī. pī.)] hoti aphalaṃ, yesaṃ uddissa kataṃ yadi te nappaṭilabhantī’’ti? ‘‘Na hi taṃ, mahārāja, dānaṃ aphalaṃ hoti avipākaṃ, dāyakā yeva tassa phalaṃ anubhavantī’’ti. ‘‘Tena hi, bhante nāgasena, kāraṇena maṃ saññāpehī’’ti. ‘‘Idha, mahārāja, keci manussā macchamaṃsasurābhattakhajjakāni paṭiyādetvā ñātikulaṃ gacchanti, yadi te ñātakā taṃ upāyanaṃ na sampaṭiccheyyuṃ, api nu taṃ upāyanaṃ visositaṃ gaccheyya vinasseyya vā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, sāmikānaṃ yeva taṃ hotī’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, dāyakā yeva tassa phalaṃ anubhavanti. Yathā pana, mahārāja, puriso gabbhaṃ paviṭṭho asati purato nikkhamanamukhe kena nikkhameyyā’’ti. ‘‘Paviṭṭheneva bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, dāyakā yeva tassa phalaṃ anubhavantī’’ti. ‘‘Hotu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmi, dāyakā yeva tassa phalaṃ anubhavanti, na mayaṃ taṃ kāraṇaṃ vilomemāti.

‘‘Bhante nāgasena, yadi imesaṃ dāyakānaṃ dinnadānaṃ pubbapetānaṃ pāpuṇāti, te ca tassa vipākaṃ anubhavanti. Tena hi yo pāṇātipātī luddo lohitapāṇī paduṭṭhamanasaṅkappo manusse ghātetvā dāruṇaṃ kammaṃ katvā pubbapetānaṃ ādiseyya ‘imassa me kammassa vipāko pubbapetānaṃ pāpuṇātū’ti, api nu tassa vipāko pubbapetānaṃ pāpuṇātī’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, ko tattha hetu kiṃ kāraṇaṃ, yena kusalaṃ pāpuṇāti akusalaṃ na pāpuṇātī’’ti? ‘‘Neso, mahārāja, pañho pucchitabbo, mā ca tvaṃ, mahārāja, ‘visajjako atthī’ti apucchitabbaṃ pucchi, ‘kissa ākāso nirālambo, kissa gaṅgā uddhammukhā na sandati, kissa ime manussā ca dijā ca dvipadā migā catuppadā’ti tampi maṃ tvaṃ pucchissasī’’ti. ‘‘Nāhaṃ taṃ, bhante nāgasena, vihesāpekkho pucchāmi, api ca nibbāhanatthāya [nibbānatthāya (ka.)] sandehassa pucchāmi, bahū manussā loke vāmagāmino [pāpagāhino (syā.)] vicakkhukā, ‘kinti te otāraṃ na labheyyu’nti evāhaṃ taṃ pucchāmī’’ti. ‘‘Na sakkā, mahārāja, saha akatena ananumatena saha pāpaṃ kammaṃ saṃvibhajituṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, manussā udakanibbāhanena udakaṃ suvidūrampi haranti, api nu, mahārāja, sakkā ghanamahāselapabbato [pabbatato (ka.)] nibbāhanena yathicchitaṃ haritu’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sakkā kusalaṃ saṃvibhajituṃ, na sakkā akusalaṃ saṃvibhajituṃ. Yathā vā pana, mahārāja, sakkā telena padīpo jāletuṃ, api nu, mahārāja, sakkā udakena padīpo jāletu’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sakkā kusalaṃ saṃvibhajituṃ, na sakkā akusalaṃ saṃvibhajituṃ. Yathā vā pana, mahārāja, kassakā taḷākato udakaṃ nīharitvā dhaññaṃ paripācenti, api nu kho, mahārāja, sakkā mahāsamuddato udakaṃ nīharitvā dhaññaṃ paripācetu’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, sakkā kusalaṃ saṃvibhajituṃ, na sakkā akusalaṃ saṃvibhajitu’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, kena kāraṇena sakkā kusalaṃ saṃvibhajituṃ, na sakkā akusalaṃ saṃvibhajituṃ. Kāraṇena maṃ saññāpehi, nāhaṃ andho anāloko sutvā vedissāmī’’ti. ‘‘Akusalaṃ, mahārāja, thokaṃ, kusalaṃ bahukaṃ, thokattā akusalaṃ kattāraṃ yeva pariyādiyati, bahukattā kusalaṃ sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharatī’’ti. ‘‘Opammaṃ karohī’’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, parittaṃ ekaṃ udakabindu pathaviyaṃ nipateyya, api nu kho taṃ, mahārāja, udakabindu dasapi dvādasapi yojanāni ajjhotthareyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, yattha taṃ udakabindu nipatitaṃ, tattheva pariyādiyatī’’ti. ‘‘Kena kāraṇena, mahārājā’’ti? ‘‘Parittattā, bhante, udakabindussā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, parittaṃ akusalaṃ parittattā kattāraṃ yeva pariyādiyati, na sakkā saṃvibhajituṃ.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, mahatimahāmegho abhivasseyya tappayanto dharaṇitalaṃ, api nu kho so, mahārāja, mahāmegho samantato otthareyyā’’ti. ‘‘Āma, bhante, pūrayitvā so mahāmegho sobbhasara saritasākhākandarapadaradahataḷāka [mātikātaḷāka (ka.)] udapānapokkharaṇiyo dasapi dvādasapi yojanāni ajjhotthareyyā’’ti. ‘‘Kena kāraṇena, mahārājā’’ti? ‘‘Mahantattā, bhante, meghassā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, kusalaṃ bahukaṃ, bahukattā sakkā devamanussehipi saṃvibhajitu’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, kena kāraṇena akusalaṃ thokaṃ kusalaṃ bahutara’’nti? ‘‘Idha, mahārāja, yo koci dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, so haṭṭho pahaṭṭho hasito pamudito pasannamānaso vedajāto hoti, tassa aparāparaṃ pīti uppajjati, pītimanassa bhiyyo bhiyyo kusalaṃ pavaḍḍhati.

‘‘Yathā, mahārāja, udapāne bahusalilasampuṇṇe ekena desena udakaṃ paviseyya, ekena nikkhameyya, nikkhamantepi aparāparaṃ uppajjati, na sakkā hoti khayaṃ pāpetuṃ. Evameva kho, mahārāja, kusalaṃ bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhati. Vassasatepi ce, mahārāja, puriso kataṃ kusalaṃ āvajjeyya, āvajjite āvajjite bhiyyo bhiyyo kusalaṃ pavaḍḍhati. Tassa taṃ kusalaṃ sakkā hoti yathicchakehi saddhiṃ saṃvibhajituṃ, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena kusalaṃ bahutaraṃ.

‘‘Akusalaṃ pana, mahārāja, karonto pacchā vippaṭisārī hoti, vippaṭisārino cittaṃ paṭilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasārīyati socati tappati hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati. Yathā, mahārāja, sukkhāya nadiyā mahāpuḷināya unnatāvanatāya kuṭilasaṅkuṭilāya uparito parittaṃ udakaṃ āgacchantaṃ hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati. Evameva kho, mahārāja, akusalaṃ karontassa cittaṃ paṭilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasārīyati socati tappati hāyati khīyati na parivaḍḍhati tattheva pariyādiyati, idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akusalaṃ thoka’’nti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Pubbapetādisapañho catuttho.

5. Supinapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, imasmiṃ loke naranāriyo supinaṃ passanti kalyāṇampi pāpakampi, diṭṭhapubbampi adiṭṭhapubbampi, katapubbampi akatapubbampi, khemampi sabhayampi, dūrepi santikepi, bahuvidhānipi anekavaṇṇasahassāni dissanti, kiñcetaṃ supinaṃ nāma, ko cetaṃ passatī’’ti? ‘‘Nimittametaṃ, mahārāja, supinaṃ nāma, yaṃ cittassa āpāta [āpātha (sī. pī.)] mupagacchati. Chayime, mahārāja, supinaṃ passanti, vātiko supinaṃ passati, pittiko supinaṃ passati, semhiko supinaṃ passati, devatūpasaṃhārato supinaṃ passati, samudāciṇṇato supinaṃ passati, pubbanimittato supinaṃ passati, tatra, mahārāja, yaṃ pubbanimittato supinaṃ passati, taṃ yeva saccaṃ, avasesaṃ micchā’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yo pubbanimittato supinaṃ passati, kiṃ tassa cittaṃ sayaṃ gantvā taṃ nimittaṃ vicināti, taṃ vā nimittaṃ cittassa āpātamupagacchati, añño vā āgantvā tassa ārocetī’’ti? ‘‘Na, mahārāja, tassa cittaṃ sayaṃ gantvā taṃ nimittaṃ vicināti, nāpi añño koci āgantvā tassa āroceti, atha kho taṃ yeva nimittaṃ cittassa āpātamupagacchati. Yathā, mahārāja, ādāso na sayaṃ kuhiñci gantvā chāyaṃ vicināti, nāpi añño koci chāyaṃ ānetvā ādāsaṃ āropeti [āroceti (ka.)], atha kho yato kutoci chāyā āgantvā ādāsassa āpātamupagacchati, evameva kho, mahārāja, na tassa cittaṃ sayaṃ gantvā taṃ nimittaṃ vicināti, nāpi añño koci āgantvā āroceti, atha kho yato kutoci nimittaṃ āgantvā cittassa āpātamupagacchatī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yaṃ taṃ cittaṃ supinaṃ passati, api nu taṃ cittaṃ jānāti ‘evaṃ nāma vipāko bhavissati khemaṃ vā bhayaṃ vā’ti? ‘‘Na hi, mahārāja, taṃ cittaṃ jānāti ‘evaṃvipāko bhavissati khemaṃ vā bhayaṃ vā’ti, nimitte pana uppanne aññesaṃ katheti, tato te atthaṃ kathentī’’ti.

‘‘Iṅgha, bhante nāgasena, kāraṇaṃ me dassehī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, sarīre tilakā pīḷakā daddūni uṭṭhahanti lābhāya vā alābhāya vā, yasāya vā ayasāya vā, nindāya vā pasaṃsāya vā, sukhāya vā dukkhāya vā, api nu tā, mahārāja, pīḷakā jānitvā uppajjanti ‘imaṃ nāma mayaṃ atthaṃ nipphādessāmā’’’ti? ‘‘Na hi, bhante, yādise tā okāse pīḷakā sambhavanti, tattha tā pīḷakā disvā nemittakā byākaronti ‘evaṃ nāma vipāko bhavissatī’’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yaṃ taṃ cittaṃ supinaṃ passati, na taṃ cittaṃ jānāti ‘evaṃ nāma vipāko bhavissati khemaṃ vā bhayaṃ vā’ti, nimitte pana uppanne aññesaṃ katheti, tato te atthaṃ kathentī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, yo supinaṃ passati, so niddāyanto, udāhu jāgaranto [jagganto (sī. pī.)] passatī’’ti? ‘‘Yo so, mahārāja, supinaṃ passati, na so niddāyanto passati, nāpi jāgaranto passati. Api ca okkante middhe asampatte bhavaṅge etthantare supinaṃ passati. Middhasamārūḷhassa, mahārāja, cittaṃ bhavaṅgagataṃ hoti, bhavaṅgagataṃ cittaṃ nappavattati, appavattaṃ cittaṃ sukhadukkhaṃ nappajānāti, appaṭivijānantassa supino na hoti, pavattamāne citte supinaṃ passati.

‘‘Yathā, mahārāja, timire andhakāre appabhāse suparisuddhepi ādāse chāyā na dissati, evameva kho, mahārāja, middhasamārūḷhe citte bhavaṅgagate tiṭṭhamānepi sarīre cittaṃ appavattaṃ hoti, appavatte citte supinaṃ na passati. Yathā, mahārāja, ādāso, evaṃ sarīraṃ daṭṭhabbaṃ; yathā andhakāro, evaṃ middhaṃ daṭṭhabbaṃ; yathā āloko, evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, mahikotthaṭassa sūriyassa pabhā na dissati santā yeva sūriyarasmi appavattā hoti, appavattāya sūriyarasmiyā āloko na hoti, evameva kho, mahārāja, middhasamārūḷhassa cittaṃ bhavaṅgagataṃ hoti, bhavaṅgagataṃ cittaṃ nappavattati, appavatte citte supinaṃ na passati. Yathā, mahārāja, sūriyo, evaṃ sarīraṃ daṭṭhabbaṃ; yathā mahikottharaṇaṃ, evaṃ middhaṃ daṭṭhabbaṃ; yathā sūriyarasmi, evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ.

‘‘Dvinnaṃ, mahārāja, santepi sarīre cittaṃ appavattaṃ hoti, middhasamārūḷhassa bhavaṅgagatassa santepi sarīre cittaṃ appavattaṃ hoti, nirodhasamāpannassa santepi sarīre cittaṃ appavattaṃ hoti, jāgarantassa, mahārāja, cittaṃ lolaṃ hoti vivaṭaṃ pākaṭaṃ anibaddhaṃ, evarūpassa citte nimittaṃ āpātaṃ na upeti. Yathā, mahārāja, purisaṃ vivaṭaṃ pākaṭaṃ akiriyaṃ arahassaṃ rahassakāmā parivajjenti, evameva kho, mahārāja, jāgarantassa dibbo attho āpātaṃ na upeti, tasmā jāgaranto supinaṃ na passati. Yathā vā pana, mahārāja, bhikkhuṃ bhinnājīvaṃ anācāraṃ pāpamittaṃ dussīlaṃ kusītaṃ hīnavīriyaṃ kusalā bodhipakkhiyā dhammā āpātaṃ na upenti, evameva kho, mahārāja, jāgarantassa dibbo attho āpātaṃ na upeti, tasmā jāgaranto supinaṃ na passatī''ti.

''Bhante nāgasena, atthi middhassa ādimajjhapariyosāna''nti? ''Āma, mahārāja, atthi middhassa ādimajjhapariyosāna''nti. ''Katamaṃ ādi, katamaṃ majjhaṃ, katamaṃ pariyosāna''nti? ''Yo, mahārāja, kāyassa onāho pariyonāho dubbalyaṃ mandatā akammaññatā kāyassa, ayaṃ middhassa ādi; yo, mahārāja, kapiniddāpareto vokiṇṇakaṃ jaggati [vokiṇṇataṃ gacchati (nisya)], idaṃ middhassa majjhaṃ; bhavaṅgagati pariyosanaṃ. Majjhūpagato, mahārāja, kapiniddāpareto supinaṃ passati. Yathā, mahārāja, koci yatacārī samāhitacitto ṭhitadhammo acalabuddhi pahīnakotūhalasaddaṃ vanamajjhogāhitvā sukhumaṃ atthaṃ cintayati, na ca so tattha middhaṃ okkamati, so tattha samāhito ekaggacitto sukhumaṃ atthaṃ paṭivijjhati, evameva kho, mahārāja, jāgaro na middhasamāpanno, majjhūpagato kapiniddāpareto supinaṃ passati. Yathā, mahārāja, kotūhalasaddo, evaṃ jāgaraṃ daṭṭhabbaṃ; yathā vivittaṃ vanaṃ, evaṃ kapiniddāpareto daṭṭhabbo; yathā so kotūhalasaddaṃ ohāya middhaṃ vivajjetvā majjhattabhūto sukhumaṃ atthaṃ paṭivijjhati, evaṃ jāgaro na middhasamāpanno kapiniddāpareto supinaṃ passatī''ti. ''Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Supinapañho pañcamo.

6. Akālamaraṇapañho

6. ''Bhante nāgasena, ye te sattā maranti, sabbe te kāle yeva maranti, udāhu akālepi marantī''ti? ''Atthi, mahārāja, kālepi maraṇaṃ, atthi akālepi maraṇa''nti.

''Bhante nāgasena, ke kāle maranti, ke akāle marantī''ti? ''Diṭṭhapubbā pana, mahārāja, tayā ambarukkhā vā jamburukkhā vā, aññasmā vā pana phalarukkhā phalāni patantāni āmāni ca pakkāni cā''ti? ''Āma, bhante''ti. ''Yāni tāni, mahārāja, phalāni rukkhato patanti, sabbāni tāni kāle yeva patanti, udāhu akālepī''ti? ''Yāni tāni, bhante nāgasena, phalāni paripakkāni vilīnāni patanti, sabbāni tāni kāle patanti. Yāni pana tāni avasesāni phalāni tesu kānici kimividdhāni patanti, kānici laguḷahatāni [sakuṇapahatā (syā.), lakuṭahatāni (sī. pī. ka.)] patanti, kānici vātappahatāni patanti, kānici antopūtikāni hutvā patanti, sabbāni tāni akāle patantī''ti. ''Evameva kho, mahārāja, ye te jarāvegahatā maranti, te yeva kāle maranti, avasesā keci kammappaṭibāḷhā maranti, keci gatippaṭibāḷhā maranti, keci kiriyappaṭibāḷhā marantī''ti.

''Bhante nāgasena, ye te kammappaṭibāḷhā maranti, yepi te gatippaṭibāḷhā maranti, yepi te kiriyappaṭibāḷhā maranti, yepi te jarāvegappaṭibāḷhā maranti, sabbe te kāle yeva maranti, yopi mātukucchigato marati, so tassa kālo, kāle yeva so marati. Yopi vijātaghare marati, so tassa kālo, sopi kāle yeva marati. Yopi māsiko marati…pe… yopi vassasatiko marati, so tassa kālo, kāle yeva so marati, tena hi, bhante nāgasena, akāle maraṇaṃ nāma na hoti, ye keci maranti, sabbe te kāle yeva marantī''ti.

''Sattime, mahārāja, vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle maranti. Katame satta? Jighacchito, mahārāja, bhojanaṃ alabhamāno upahatabbhantaro vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, pipāsito, mahārāja, pānīyaṃ alabhamāno parisukkhahadayo vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, ahinā daṭṭho, mahārāja, visavegābhihato tikicchakaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, visamāsito, mahārāja, ḍayhantesu aṅgapaccaṅgesu agadaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, aggigato, mahārāja, jhāyamāno nibbāpanaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, udakagato, mahārāja, patiṭṭhaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, sattihato, mahārāja, ābādhiko bhisakkaṃ alabhamāno vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle marati, ime kho, mahārāja, satta vijjamānepi uttariṃ āyusmiṃ akāle maranti. Tatrāpāhaṃ, mahārāja, ekaṃsena vadāmi.

''Aṭṭhavidhena, mahārāja, sattānaṃ kālaṅkiriyā hoti, vātasamuṭṭhānena pittasamuṭṭhānena semhasamuṭṭhānena sannipātikena utuvipariṇāmena visamaparihārena opakkamikena kammavipākena, mahārāja, sattānaṃ kālaṅkiriyā hoti. Tatra, mahārāja, yadidaṃ kammavipākena kālaṅkiriyā, sā yeva tattha sāmayikā [sāmāyikā (ka.)] kālaṅkiriyā, avasesā asāmayikā kālaṅkiriyāti. Bhavati ca –

‘‘‘Jighacchāya pipāsāya, ahidaṭṭhā [ahidaṭṭho (sī.), ahinā daṭṭho (pī.)] visena ca;
Aggiudakasattīhi, akāle tattha mīyati;
Vātapittena semhena, sannipātenutūhi ca;
Visamopakkamakammehi, akāle tattha mīyatī’ti.

‘‘Keci, mahārāja, sattā pubbe katena tena tena akusalakammavipākena maranti. Idha, mahārāja, yo pubbe pare jighacchāya māreti, so bahūni vassasatasahassāni jighacchāya paripīḷito chāto parikilanto sukkhamilātahadayo bubhukkhito [sukkhito (sī. pī. ka.)] visukkhito jhāyanto abbhantaraṃ pariḍayhanto jighacchāya yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṃ.

‘‘Yo pubbe pare pipāsāya māreti, so bahūni vassasatasahassāni peto hutvā nijjhāmataṇhiko samāno lūkho kiso parisukkhitahadayo pipāsāya yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṃ.

‘‘Yo pubbe pare ahinā ḍaṃsāpetvā māreti, so bahūni vassasatasahassāni ajagaramukheneva ajagaramukhaṃ kaṇhasappamukheneva kaṇhasappamukhaṃ parivattitvā tehi khāyitakhāyito ahīhi daṭṭho yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṃ.

‘‘Yo pubbe pare visaṃ datvā māreti, so bahūni vassasatasahassāni ḍayhantehi aṅgapaccaṅgehi bhijjamānena sarīrena kuṇapagandhaṃ vāyanto viseneva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṃ.

‘‘Yo pubbe pare agginā māreti, so bahūni vassasatasahassāni aṅgārapabbateneva aṅgārapabbataṃ yamavisayeneva yamavisayaṃ parivattitvā daḍḍhavidaḍḍhagatto agginā yeva marati daharopi majjhimopi malallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṃ.

‘‘Yo pubbe pare udakena māreti, so bahūni vassasatasahassāni hataviluttabhaggadubbalagatto khubbhitacitto [khubhitacitto (sī. pī.)] udakeneva [udake yeva (bahūsu)] marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṃ.

‘‘Yo pubbe pare sattiyā māreti, so bahūni vassasatasahassāni chinnabhinnakoṭṭitavikoṭṭito sattimukhasamāhato sattiyā yeva marati daharopi majjhimopi mahallakopi, idampi tassa sāmayikamaraṇaṃ’’.

‘‘Bhante nāgasena, akāle maraṇaṃ atthīti yaṃ vadeti, iṅgha me tvaṃ tattha kāraṇaṃ atidisāti’’. ‘‘Yathā, mahārāja, mahatimahāaggikkhandho ādinnatiṇakaṭṭhasākhāpalāso pariyādinnabhakkho upādānasaṅkhayā nibbāyati, so aggi vuccati ‘anītiko anupaddavo samaye nibbuto nāmā’ti, evameva kho, mahārāja, yo koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati ‘samaye maraṇamupagato’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, mahatimahāaggikkhandho ādinnatiṇakaṭṭhasākhāpalāso assa, taṃ apariyādinne yeva tiṇakaṭṭhasākhāpalāse mahatimahāmegho abhippavassitvā nibbāpeyya, api nu kho, mahārāja, mahāaggikkhandho samaye nibbuto nāma hotī’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kissa pana so, mahārāja, pacchimo aggikkhandho purimakena aggikkhandhena samasamagatiko nāhosī’’ti? ‘‘Āgantukena, bhante, meghena paṭipīḷito so aggikkhandho asamaye nibbuto’’ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā pittasamuṭṭhānena vā semhasamuṭṭhānena vā sannipātikena vā utupariṇāmajena vā visamaparihārajena vā opakkamikena vā jighacchāya vā pipāsāya vā sappadaṭṭhena vā visamāsitena vā agginā vā udakena vā sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthi.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, gagane mahatimahāvalāhako uṭṭhahitvā ninnañca thalañca paripūrayanto abhivassati, so vuccati ‘megho anītiko anupaddavo vassatī’ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci ciraṃ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati ‘samaye maraṇamupagato’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, gagane mahatimahāvalāhako uṭṭhahitvā antarāyeva mahatā vātena abbhatthaṃ gaccheyya, api nu kho so, mahārāja, mahāvalāhako samaye vigato nāma hotī’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kissa pana so, mahārāja, pacchimo valāhako purimena valāhakena samasamagatiko nāhosī’’ti? ‘‘Āgantukena, bhante, vātena paṭipīḷito so valāhako asamayappatto yeva vigato’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā…pe… sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, balavā āsīviso kupito kiñcideva purisaṃ ḍaṃseyya, tassa taṃ visaṃ anītikaṃ anupaddavaṃ maraṇaṃ pāpeyya, taṃ visaṃ vuccati ‘anītikamanupaddavaṃ koṭigata’nti. Evameva kho, mahārāja, yo koci ciraṃ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati ‘anītiko anupaddavo jīvitakoṭigato sāmayikaṃ maraṇamupagato’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, balavatā āsīvisena daṭṭhassa antarāyeva āhituṇḍiko agadaṃ datvā avisaṃ kareyya, api nu kho taṃ, mahārāja, visaṃ samaye vigataṃ nāma hotī’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Kissa pana taṃ, mahārāja, pacchimaṃ visaṃ purimakena visena samasamagatikaṃ nāhosī’’ti? ‘‘Āgantukena, bhante, agadena paṭipīḷitaṃ visaṃ akoṭigataṃ yeva vigata’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā…pe… sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, issāso saraṃ pāteyya, sace so saro yathāgatigamanapathamatthakaṃ gacchati, so saro vuccati ‘anītiko anupaddavo yathāgatigamanapathamatthakaṃ gato nāmā’ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci ciraṃ jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati ‘anītiko anupaddavo samaye maraṇamupagato’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, issāso saraṃ pāteyya, tassa taṃ saraṃ tasmiṃ yeva khaṇe koci gaṇheyya, api nu kho so, mahārāja, saro yathāgatigamanapathamatthakaṃ gato nāma hotī’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kissa pana so, mahārāja, pacchimo saro purimakena sarena samasamagatiko nāhosī’’ti? ‘‘Āgantukena, bhante, gahaṇena tassa sarassa gamanaṃ upacchinna’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā…pe… sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, yo koci lohamayaṃ bhājanaṃ ākoṭeyya, tassa ākoṭanena saddo nibbattitvā yathāgatigamanapathamatthakaṃ gacchati, so saddo vuccati ‘anītiko anupaddavo yathāgatigamanapathamatthakaṃ gato nāmā’ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati ‘anītiko anupaddavo samaye maraṇamupāgato’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, yo koci lohamayaṃ bhājanaṃ ākoṭeyya, tassa ākoṭanena saddo nibbatteyya, nibbatte sadde adūragate koci āmaseyya, saha āmasanena saddo nirujjheyya, api nu kho so, mahārāja, saddo yathāgatigamanapathamatthakaṃ gato nāma hotī’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kissa pana, mahārāja, pacchimo saddo purimakena saddena samasamagatiko nāhosī’’ti? ‘‘Āgantukena, bhante, āmasanena so saddo uparato’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā…pe… sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati. Idamettha mahārāja kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, khette suvirūḷhaṃ dhaññabījaṃ sammā pavattamānena vassena otatavitataākiṇṇabahuphalaṃ hutvā [uṭṭhitaākiṇṇabahuphalaṃ bhavitvā (syā.)] sassuṭṭhānasamayaṃ pāpuṇāti, taṃ dhaññaṃ vuccati ‘anītikamanupaddavaṃ samayasampattaṃ nāma hotī’ti. Evameva kho, mahārāja, yo koci bahūni divasasahassāni jīvitvā jarājiṇṇo āyukkhayā anītiko anupaddavo marati, so vuccati ‘anītiko anupaddavo samaye maraṇamupagato’ti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, khette suvirūḷhaṃ dhaññabījaṃ udakena vikalaṃ mareyya, api nu kho taṃ, mahārāja, dhaññaṃ asamayasampattaṃ nāma hotī’’ti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kissa pana taṃ, mahārāja, pacchimaṃ dhaññaṃ purimakena dhaññena samasamagatikaṃ nāhosī’’ti? ‘‘Āgantukena, bhante, uṇhena paṭipīḷitaṃ taṃ dhaññaṃ mata’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā…pe… sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

‘‘Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘sampannataruṇasassaṃ kimayo uṭṭhahitvā samūlaṃ nāsentī’’’ti? ‘‘Sutapubbañceva taṃ, bhante, amhehi diṭṭhapubbañcā’’ti. ‘‘Kiṃ nu kho taṃ, mahārāja, sassaṃ kāle naṭṭhaṃ, udāhu akāle naṭṭha’’nti? ‘‘Akāle, bhante, yadi kho taṃ, bhante, sassaṃ kimayo na khādeyyuṃ, sassuddharaṇasamayaṃ pāpuṇeyyā’’ti. ‘‘Kiṃ pana, mahārāja, āgantukena upaghātena sassaṃ vinassati, nirupaghātaṃ sassaṃ sassuddharaṇasamayaṃ pāpuṇātī’’ti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā…pe… sattivegappaṭipīḷito vā marati. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthīti.

‘‘Sutapubbaṃ pana tayā, mahārāja, ‘sampanne sasse phalabhāranamite mañcaritapatte karakavassaṃ nāma vassajāti nipatitvā vināseti aphalaṃ karotī’ti? ‘‘Sutapubbañceva taṃ, bhante, amhehi diṭṭhapubbañcā’’ti. ‘‘Api nu kho taṃ, mahārāja, sassaṃ kāle naṭṭhaṃ, udāhu akāle naṭṭha’’nti? ‘‘Akāle, bhante, yadi kho taṃ, bhante, sassaṃ karakavassaṃ na vasseyya sassuddharaṇasamayaṃ pāpuṇeyyā’’ti. ‘‘Kiṃ pana, mahārāja, āgantukena upaghātena sassaṃ vinassati, nirupaghātaṃ sassaṃ sassuddharaṇasamayaṃ pāpuṇātī’’ti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, yo koci akāle marati, so āgantukena rogena paṭipīḷito vātasamuṭṭhānena vā pittasamuṭṭhānena vā semhasamuṭṭhānena vā sannipātikena vā utupariṇāmajena vā visamaparihārajena vā opakkamikena vā jighacchāya vā pipāsāya vā sappadaṭṭhena vā visamāsitena vā agginā vā udakena vā sattivegappaṭipīḷito vā akāle marati. Yadi pana āgantukena rogena paṭipīḷito na bhaveyya, samayeva maraṇaṃ pāpuṇeyya. Idamettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yena kāraṇena akāle maraṇaṃ atthī’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante nāgasena, abbhutaṃ bhante nāgasena, sudassitaṃ kāraṇaṃ, sudassitaṃ opammaṃ akāle maraṇassa paridīpanāya, ‘atthi akāle maraṇa’nti uttānīkataṃ pākaṭaṃ kataṃ vibhūtaṃ kataṃ, acittavikkhittakopi, bhante nāgasena, manujo ekamekenapi tāva opammena niṭṭhaṃ gaccheyya ‘atthi akāle maraṇa’nti, kiṃ pana manujo sacetano? Paṭhamopammenevāhaṃ, bhante, saññatto ‘atthi akāle maraṇa’nti, api ca aparāparaṃ nibbāhanaṃ sotukāmo na sampaṭicchi’’nti.

Akālamaraṇapañho chaṭṭho.

7. Cetiyapāṭihāriyapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, sabbesaṃ parinibbutānaṃ cetiye pāṭihīraṃ hoti, udāhu ekaccānaṃ yeva hotī’’ti? ‘‘Ekaccānaṃ, mahārāja, hoti, ekaccānaṃ na hotī’’ti. ‘‘Katamesaṃ, bhante, hoti, katamesaṃ na hotī’’ti? ‘‘Tiṇṇannaṃ, mahārāja, aññatarassa adhiṭṭhānā parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti. Katamesaṃ tiṇṇannaṃ? Idha, mahārāja, arahā devamanussānaṃ anukampāya tiṭṭhantova adhiṭṭhāti ‘evaṃnāma cetiye pāṭihīraṃ hotū’ti, tassa adhiṭṭhānavasena cetiye pāṭihīraṃ hoti, evaṃ arahato adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, devatā manussānaṃ anukampāya parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ dassenti ‘iminā pāṭihīrena saddhammo niccasampaggahito bhavissati, manussā ca pasannā kusalena abhivaḍḍhissantī’ti, evaṃ devatānaṃ adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, itthī vā puriso vā saddho pasanno paṇḍito byatto medhāvī buddhisampanno yoniso cintayitvā gandhaṃ vā mālaṃ vā dussaṃ vā aññataraṃ vā kiñci adhiṭṭhahitvā cetiye ukkhipati ‘evaṃnāma hotū’ti, tassapi adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti, evaṃ manussānaṃ adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti.

‘‘Imesaṃ kho, mahārāja, tiṇṇannaṃ aññatarassa adhiṭṭhānavasena parinibbutassa cetiye pāṭihīraṃ hoti.

‘‘Yadi, mahārāja, tesaṃ adhiṭṭhānaṃ na hoti, khīṇāsavassapi chaḷabhiññassa cetovasippattassa cetiye pāṭihīraṃ na hoti, asatipi, mahārāja, pāṭihīre caritaṃ disvā suparisuddhaṃ okappetabbaṃ niṭṭhaṃ gantabbaṃ saddahitabbaṃ ‘suparinibbuto ayaṃ buddhaputto’’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Cetiyapāṭihāriyapañho sattamo.

8. Dhammābhisamayapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, ye te sammā paṭipajjanti, tesaṃ sabbesaṃ yeva dhammābhisamayo hoti, udāhu kassaci na hotī’’ti? ‘‘Kassaci, mahārāja, hoti, kassaci na hotī’’ti. ‘‘Kassa bhante hoti, kassa na hotī’’ti? ‘‘Tiracchānagatassa, mahārāja, suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti, pettivisayūpapannassa…pe… micchādiṭṭhikassa…pe… kuhakassa…pe… mātughātakassa…pe… pitughātakassa…pe… arahantaghātakassa…pe… saṅghabhedakassa…pe… lohituppādakassa…pe… theyyasaṃvāsakassa…pe… titthiyapakkantassa…pe… bhikkhunidūsakassa…pe… terasannaṃ garukāpattīnaṃ aññataraṃ āpajjitvā avuṭṭhitassa…pe… paṇḍakassa…pe… ubhatobyañjanakassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti…pe… yopi manussadaharako ūnakasattavassiko, tassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti. Imesaṃ kho, mahārāja, soḷasannaṃ puggalānaṃ suppaṭipannānampi dhammābhisamayo na hotī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, ye te pannarasa puggalā viruddhā yeva, tesaṃ dhammābhisamayo hotu vā mā vā hotu, atha kena kāraṇena manussadaharakassa ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti? Ettha tāva pañho bhavati ‘nanu nāma daharakassa na rāgo hoti, na doso hoti, na moho hoti, na māno hoti, na micchādiṭṭhi hoti, na arati hoti, na kāmavitakko hoti, amissito kilesehi, so nāma daharako yutto ca patto ca arahati ca cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhitu’’’nti.

‘‘Taññevettha, mahārāja, kāraṇaṃ, yenāhaṃ kāraṇena bhaṇāmi ‘ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hotī’ti. Yadi, mahārāja, ūnakasattavassiko rajanīye rajjeyya, dussanīye dusseyya, mohanīye muyheyya, madanīye majjeyya, diṭṭhiṃ vijāneyya, ratiñca aratiñca vijāneyya, kusalākusalaṃ vitakkeyya, bhaveyya tassa dhammābhisamayo, api ca, mahārāja, ūnakasattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, asaṅkhatā nibbānadhātu garukā bhārikā vipulā mahatī. Ūnakasattavassiko, mahārāja, tena dubbalena cittena parittakena mandena avibhūtena na sakkoti garukaṃ bhārikaṃ vipulaṃ mahatiṃ asaṅkhataṃ nibbānadhātuṃ paṭivijjhituṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, sinerupabbatarājā garuko bhāriko vipulo mahanto, api nu kho taṃ, mahārāja, puriso attano pākatikena thāmabalavīriyena sakkuṇeyya sinerupabbatarājānaṃ uddharitu’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇena mahārājā’’ti? ‘‘Dubbalattā, bhante, purisassa, mahantattā sinerupabbatarājassā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, ūnakasattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, asaṅkhatā nibbānadhātu garukā bhārikā vipulā mahatī. Ūnakasattavassiko tena dubbalena cittena parittena mandena avibhūtena na sakkoti garukaṃ bhārikaṃ vipulaṃ mahatiṃ asaṅkhataṃ nibbānadhātuṃ paṭivijjhituṃ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, ayaṃ mahāpathavī dīghā āyatā puthulā vitthatā visālā vitthiṇṇā vipulā mahantā, api nu kho taṃ, mahārāja, mahāpathaviṃ sakkā parittakena udakabindukena temetvā udakacikkhallaṃ kātu’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇena, mahārājā’’ti? ‘‘Parittattā, bhante, udakabindussa, mahantattā mahāpathaviyā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, ūnakasattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, asaṅkhatā nibbānadhātu dīghā āyatā puthulā vitthatā visālā vitthiṇṇā vipulā mahantā. Ūnakasattavassiko tena dubbalena cittena parittakena mandena avibhūtena na sakkoti mahatiṃ asaṅkhataṃ nibbānadhātuṃ paṭivijjhituṃ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, abaladubbalaparittaappathokamandaggi bhaveyya, api nu kho, mahārāja, tāvatakena mandena agginā sakkā sadevake loke andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassetu’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Kena kāraṇena mahārājā’’ti? ‘‘Mandattā, bhante, aggissa, lokassa mahantattā’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, ūnakasattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, mahatā ca avijjandhakārena pihitaṃ. Tasmā dukkaraṃ ñāṇālokaṃ dassayituṃ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hoti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, āturo kiso aṇuparimitakāyo sālakakimi hatthināgaṃ tidhā pabhinnaṃ navāyataṃ tivitthataṃ dasapariṇāhaṃ aṭṭharatanikaṃ sakaṭṭhānamupagataṃ disvā gilituṃ parikaḍḍheyya, api nu kho so, mahārāja, sālakakimi sakkuṇeyya taṃ hatthināgaṃ gilitu''nti? ''Na hi, bhante''ti. ''Kena kāraṇena, mahārājā''ti? ''Parittattā, bhante, sālakakimissa, mahantattā hatthināgassā''ti. ''Evameva kho, mahārāja, ūnakasattavassikassa cittaṃ abalaṃ dubbalaṃ parittaṃ appaṃ thokaṃ mandaṃ avibhūtaṃ, mahatī asaṅkhatā nibbānadhātu. So tena dubbalena cittena parittakena mandena avibhūtena na sakkoti mahatiṃ asaṅkhataṃ nibbānadhātuṃ paṭivijjhituṃ, tena kāraṇena ūnakasattavassikassa suppaṭipannassāpi dhammābhisamayo na hotī''ti. ''Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Dhammābhisamayapañho aṭṭhamo.

9. Ekantasukhanibbānapañho

9. ''Bhante nāgasena, kiṃ ekantasukhaṃ nibbānaṃ, udāhu dukkhena missa''nti? ''Ekantasukhaṃ, mahārāja, nibbānaṃ, dukkhena amissa''nti.

''Na mayaṃ taṃ, bhante nāgasena, vacanaṃ saddahāma 'ekantasukhaṃ nibbāna'nti, evamettha mayaṃ, bhante nāgasena, paccema 'nibbānaṃ dukkhena missa'nti, kāraṇañcettha upalabhāma 'nibbānaṃ dukkhena missa'nti. Katamaṃ ettha kāraṇaṃ? Ye te, bhante nāgasena, nibbānaṃ pariyesanti, tesaṃ dissati kāyassa ca cittassa ca ātāpo paritāpo ṭhānacaṅkamanisajjāsayanāhārapariggaho middhassa ca uparodho āyatanānañca paṭipīḷanaṃ dhanadhaññapiyañātimittappajahanaṃ. Ye keci loke sukhitā sukhasamappitā, te sabbepi pañcahi kāmaguṇehi āyatane ramenti brūhenti, manāpikamanāpikabahuvidhasubhanimittena rūpena cakkhuṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikagītavāditabahuvidhasubhanimittena saddena sotaṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikapupphaphalapattatacamūlasārabahuvidhasubhanimittena gandhena ghānaṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikakhajjabhojjaleyyapeyyasāyanīyabahuvidhasubhanimittena rasena jivhaṃ ramenti bruhenti, manāpikamanāpikasaṇhasukhumamudumaddavabahuvidhasubhanimittena phassena kāyaṃ ramenti brūhenti, manāpikamanāpikakalyāṇapāpakasubhāsubhabahuvidhavitakkamanasikārena manaṃ ramenti brūhenti. Tumhe taṃ cakkhusotaghānajivhākāyamanobrūhanaṃ hanatha upahanatha, chindatha upacchindatha, rundhatha uparundhatha. Tena kāyopi paritapati, cittampi paritapati, kāye paritatte kāyikadukkhavedanaṃ vediyati, citte paritatte cetasikadukkhavedanaṃ vedayati. Nanu māgaṇḍiyopi [māgandiyopi (sī. pī.)] paribbājako bhagavantaṃ garahamāno evamāha 'bhūnahu [bhūtahacco (pī.), bhūnahacco (ka.)] samaṇo gotamo'ti. Idamettha kāraṇaṃ, yenāhaṃ kāraṇena brūmi 'nibbānaṃ dukkhena missa'''nti.

''Na hi, mahārāja, nibbānaṃ dukkhena missaṃ, ekantasukhaṃ nibbānaṃ. Yaṃ pana tvaṃ, mahārāja, brūsi 'nibbānaṃ dukkha'nti, netaṃ dukkhaṃ nibbānaṃ nāma, nibbānassa pana sacchikiriyāya pubbabhāgo eso, nibbānapariyesanaṃ etaṃ, ekantasukhaṃ yeva, mahārāja, nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ. Ettha kāraṇaṃ vadāmi. Atthi, mahārāja, rājūnaṃ rajjasukhaṃ nāmā''ti? ''Āma, bhante, atthi rājūnaṃ rajjasukha''nti. ''Api nu kho taṃ, mahārāja, rajjasukhaṃ dukkhena missa''nti? ''Na hi, bhante''ti. ''Kissa pana te, mahārāja, rājāno paccante kupite tesaṃ paccantanissitānaṃ paṭisedhāya amaccehi pariṇāyakehi bhaṭehi balatthehi parivutā pavāsaṃ gantvā ḍaṃsamakasavātātapapaṭipīḷitā samavisame paridhāvanti, mahāyuddhañca karonti, jīvitasaṃsayañca pāpuṇantī''ti? ''Netaṃ, bhante nāgasena, rajjasukhaṃ nāma, rajjasukhassa pariyesanāya pubbabhāgo eso, dukkhena, bhante nāgasena, rājāno rajjaṃ pariyesitvā rajjasukhaṃ anubhavanti, evaṃ, bhante nāgasena, rajjasukhaṃ dukkhena amissaṃ, aññaṃ taṃ rajjasukhaṃ, aññaṃ dukkha''nti. ''Evameva kho, mahārāja, ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ. Ye pana taṃ nibbānaṃ pariyesanti, te kāyañca cittañca ātāpetvā ṭhānacaṅkamanisajjāsayanāhāraṃ pariggahetvā middhaṃ uparundhitvā āyatanāni paṭipīḷetvā kāyañca jīvitañca pariccajitvā dukkhena nibbānaṃ pariyesitvā ekantasukhaṃ nibbānaṃ anubhavanti, nihatapaccāmittā viya rājāno rajjasukhaṃ. Evaṃ, mahārāja, ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ, aññaṃ nibbānaṃ, aññaṃ dukkhanti.

''Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ, aññaṃ dukkhaṃ, aññaṃ nibbānanti. Atthi, mahārāja, ācariyānaṃ sippavantānaṃ sippasukhaṃ nāmā''ti? ''Āma, bhante, atthi ācariyānaṃ sippavantānaṃ sippasukha''nti. ''Api nu kho taṃ, mahārāja, sippasukhaṃ dukkhena missa''nti? ''Na hi, bhante''ti. ''Kissa pana te, mahārāja, ācariyā [idaṃ padaṃ sī. pī. potthakesu natthi] ācariyānaṃ abhivādanapaccuṭṭhānena udakāharaṇagharasammajjanadantakaṭṭhamukhodakānuppadānena ucchiṭṭhapaṭiggahaṇaucchādananahāpanapādaparikammena sakacittaṃ nikkhipitvā paracittānuvattanena dukkhaseyyāya visamabhojanena kāyaṃ ātāpentī’’ti? ‘‘Netaṃ, bhante nāgasena, sippasukhaṃ nāma, sippapariyesanāya pubbabhāgo eso, dukkhena, bhante nāgasena, ācariyā sippaṃ pariyesitvā sippasukhaṃ anubhavanti, evaṃ, bhante nāgasena, sippasukhaṃ dukkhena amissaṃ, aññaṃ taṃ sippasukhaṃ, aññaṃ dukkha’’nti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ. Ye pana taṃ nibbānaṃ pariyesanti, te kāyañca cittañca ātāpetvā ṭhānacaṅkamanisajjāsayanāhāraṃ pariggahetvā middhaṃ uparundhitvā āyatanāni paṭipīḷetvā kāyañca jīvitañca pariccajitvā dukkhena nibbānaṃ pariyesitvā ekantasukhaṃ nibbānaṃ anubhavanti, ācariyā viya sippasukhaṃ. Evaṃ, mahārāja, ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na dukkhena missaṃ, aññaṃ dukkhaṃ, aññaṃ nibbāna’’nti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Ekantasukhanibbānapañho navamo.

10. Nibbānarūpasaṇṭhānapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, ‘nibbānaṃ nibbāna’nti yaṃ vadesi, sakkā pana tassa nibbānassa rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitu’’nti? ‘‘Appaṭibhāgaṃ, mahārāja, nibbānaṃ, na sakkā nibbānassa rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitu’’nti. ‘‘Etampāhaṃ, bhante nāgasena, na sampaṭicchāmi, yaṃ atthidhammassa nibbānassa rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā apaññāpanaṃ, kāraṇena maṃ saññāpehī’’ti. ‘‘Hotu, mahārāja, kāraṇena taṃ saññāpessāmi. Atthi, mahārāja, mahāsamuddo nāmā’’ti? ‘‘Āma, bhante, attheso mahāsamuddo’’ti. ‘‘Sace taṃ, mahārāja, koci evaṃ puccheyya ‘kittakaṃ, mahārāja, mahāsamudde udakaṃ, kati pana te sattā, ye mahāsamudde paṭivasantī’ti, evaṃ puṭṭho tvaṃ, mahārāja, kinti tassa byākareyyāsī’’ti? ‘‘Sace maṃ, bhante, koci evaṃ puccheyya ‘kittakaṃ, mahārāja, mahāsamudde udakaṃ, kati pana te sattā, ye mahāsamudde paṭivasantī’ti, tamahaṃ, bhante, evaṃ vadeyyaṃ ‘apucchitabbaṃ maṃ tvaṃ ambho purisa pucchasi, nesā pucchā kenaci pucchitabbā, ṭhapanīyo eso pañho. Avibhatto lokakkhāyikehi mahāsamuddo, na sakkā mahāsamudde udakaṃ pariminituṃ sattā vā ye tattha vāsamupagatāti evāhaṃ bhante tassa paṭivacanaṃ dadeyya’’’nti.

‘‘Kissa pana, tvaṃ mahārāja, atthidhamme mahāsamudde evaṃ paṭivacanaṃ dadeyyāsi, nanu vigaṇetvā [minitvā (ka.)] tassa ācikkhitabbaṃ ‘ettakaṃ mahāsamudde udakaṃ, ettakā ca sattā mahāsamudde paṭivasantī’’ti? ‘‘Na sakkā, bhante, avisayo eso pañho’’ti.

‘‘Yathā, mahārāja, atthidhamme yeva mahāsamudde na sakkā udakaṃ parigaṇetuṃ [pariminituṃ (ka.)] sattā vā ye tattha vāsamupagatā, evameva kho, mahārāja, atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituṃ, vigaṇeyya, mahārāja, iddhimā cetovasippatto mahāsamudde udakaṃ tatrāsaye ca satte, na tveva so iddhimā cetovasippatto sakkuṇeyya nibbānassa rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituṃ.

‘‘Aparampi, mahārāja, uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi, atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituntі. Atthi, mahārāja, devesu arūpakāyikā nāma devā’’ti. ‘‘Āma, bhante, suyyati ‘atthi devesu arūpakāyikā nāma devā’’’ti. ‘‘Sakkā pana, mahārāja, tesaṃ arūpakāyikānaṃ devānaṃ rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitu’’nti? ‘‘Na hi, bhante’’ti. ‘‘Tena hi, mahārāja, natthi arūpakāyikā devā’’ti? ‘‘Atthi, bhante, arūpakāyikā devā, na ca sakkā tesaṃ rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitu’’nti. ‘‘Yathā, mahārāja, atthisattānaṃ yeva arūpakāyikānaṃ devānaṃ na sakkā rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituṃ, evameva kho, mahārāja, atthidhammasseva nibbānassa na sakkā rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayitu’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, hotu ekantasukhaṃ nibbānaṃ, na ca sakkā tassa rūpaṃ vā saṇṭhānaṃ vā vayaṃ vā pamāṇaṃ vā opammena vā kāraṇena vā hetunā vā nayena vā upadassayituṃ. Atthi pana, bhante, nibbānassa guṇaṃ aññehi anupaviṭṭhaṃ kiñci opammanidassanamatta''nti? ''Sarūpato, mahārāja, natthi, guṇato pana sakkā kiñci opammanidassanamattaṃ upadassayitu''nti. ''Sādhu, bhante nāgasena, yathāhaṃ labhāmi nibbānassa guṇatopi ekadesaparidīpanamattaṃ, tathā sīghaṃ brūhi, nibbāpehi me hadayapariḷāhaṃ vinaya sītalamadhuravacanamālutenā''ti.

''Padumassa, mahārāja, eko guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho, udakassa dve guṇā, agadassa tayo guṇā, mahāsamuddassa cattāro guṇā, bhojanassa pañca guṇā, ākāsassa dasa guṇā, maṇiratanassa tayo guṇā, lohitacandanassa tayo guṇā, sappimaṇḍassa tayo guṇā, girisikharassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'padumassa eko guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho'ti yaṃ vadesi, katamo padumassa eko guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho''ti? ''Yathā, mahārāja, padumaṃ anupalittaṃ udakena, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sabbakilesehi anupalittaṃ. Ayaṃ, mahārāja, padumassa eko guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho''ti.

''Bhante nāgasena, 'udakassa dve guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame udakassa dve guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, udakaṃ sītalaṃ pariḷāhanibbāpanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sītalaṃ sabbakilesapariḷāhanibbāpanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, udakassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, udakaṃ kilantatasitapipāsitaghammābhitattānaṃ janapasupajānaṃ pipāsāvinayanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ kāmataṇhābhavataṇhāvibhavataṇhāpipāsāvinayanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, udakassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, udakassa dve guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'agadassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame agadassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, agado visapīḷitānaṃ sattānaṃ paṭisaraṇaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ kilesavisapīḷitānaṃ sattānaṃ paṭisaraṇaṃ. Ayaṃ, mahārāja, agadassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, agado rogānaṃ antakaro, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sabbadukkhānaṃ antakaraṃ. Ayaṃ, mahārāja, agadassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, agado amataṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ amataṃ. Ayaṃ, mahārāja, agadassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, agadassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'mahāsamuddassa cattāro guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame mahāsamuddassa cattāro guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, mahāsamuddo suñño sabbakuṇapehi, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ suññaṃ sabbakilesakuṇapehi. Ayaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo mahanto anorapāro, na paripūrati sabbasavantīhi, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ mahantaṃ anorapāraṃ, na pūrati sabbasattehi. Ayaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo mahantānaṃ bhūtānaṃ āvāso, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ mahantānaṃ arahantānaṃ vimalakhīṇāsavabalappattavasībhūtamahābhūtānaṃ āvāso. Ayaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo aparimitavividhavipulavīcipupphasaṃkusumito, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ aparimitavividhavipulaparisuddhavijjāvimuttipupphasaṃkusumitaṃ. Ayaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa catuttho guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, mahāsamuddassa cattāro guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'bhojanassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame bhojanassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ āyudhāraṇaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sacchikataṃ jarāmaraṇanāsanato āyudhāraṇaṃ. Ayaṃ, mahārāja, bhojanassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ balavaḍḍhanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sacchikataṃ sabbasattānaṃ iddhibalavaḍḍhanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, bhojanassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ vaṇṇajananaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sacchikataṃ sabbasattānaṃ guṇavaṇṇajananaṃ. Ayaṃ, mahārāja, bhojanassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ darathavūpasamanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sacchikataṃ sabbasattānaṃ sabbakilesadarathavūpasamanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, bhojanassa catuttho guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ jighacchādubbalyapaṭivinodanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sacchikataṃ sabbasattānaṃ sabbadukkhajighacchādubbalyapaṭivinodanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, bhojanassa pañcamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, bhojanassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'ākāsassa dasa guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame ākāsassa dasa guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, ākāso na jāyati, na jīyati, na mīyati, na cavati, na uppajjati, duppasaho, acorāharaṇo, anissito, vihagagamano, nirāvaraṇo, ananto. Evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ na jāyati, na jīyati, na mīyati, na cavati, na uppajjati, duppasahaṃ, acorāharaṇaṃ, anissitaṃ, ariyagamanaṃ, nirāvaraṇaṃ, anantaṃ. Ime kho, mahārāja, ākāsassa dasa guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'maṇiratanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame maṇiratanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, maṇiratanaṃ kāmadadaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ kāmadadaṃ. Ayaṃ, mahārāja, maṇiratanassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, maṇiratanaṃ hāsakaraṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ hāsakaraṃ. Ayaṃ, mahārāja, maṇiratanassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, maṇiratanaṃ ujjotattakaraṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ ujjotattakaraṃ [ujjotatthakaraṃ (sī. pī.), ujjotitatthakaraṃ (syā.)]. Ayaṃ, mahārāja, maṇiratanassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, maṇiratanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, lohitacandanaṃ dullabhaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ dullabhaṃ. Ayaṃ, mahārāja, lohitacandanassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, lohitacandanaṃ asamasugandhaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ asamasugandhaṃ. Ayaṃ, mahārāja, lohitacandanassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, lohitacandanaṃ sajjanapasatthaṃ [sabbajanapasatthaṃ (syā.)], evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ ariyasajjanapasatthaṃ. Ayaṃ, mahārāja, lohitacandanassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, lohitacandanassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, sappimaṇḍo vaṇṇasampanno, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ guṇavaṇṇasampannaṃ. Ayaṃ, mahārāja, sappimaṇḍassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, sappimaṇḍo gandhasampanno, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sīlagandhasampannaṃ. Ayaṃ, mahārāja, sappimaṇḍassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, sappimaṇḍo rasasampanno, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ rasasampannaṃ. Ayaṃ, mahārāja, sappimaṇḍassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, sappimaṇḍassa tayo guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti.

''Bhante nāgasena, 'girisikharassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā'ti yaṃ vadesi, katame girisikharassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti? ''Yathā, mahārāja, girisikharaṃ accuggataṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ accugataṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa paṭhamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, girisikharaṃ acalaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ acalaṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa dutiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, girisikharaṃ duradhirohaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ duradhirohaṃ sabbakilesānaṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa tatiyo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, girisikharaṃ sabbabījānaṃ avirūhanaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ sabbakilesānaṃ avirūhanaṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa catuttho guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Puna caparaṃ, mahārāja, girisikharaṃ anunayappaṭighavippamuttaṃ, evameva kho, mahārāja, nibbānaṃ anunayappaṭighavippamuttaṃ. Ayaṃ, mahārāja, girisikharassa pañcamo guṇo nibbānaṃ anupaviṭṭho. Ime kho, mahārāja, girisikharassa pañca guṇā nibbānaṃ anupaviṭṭhā''ti. ''Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī''ti.

Nibbānarūpasaṇṭhānapañho dasamo.

11. Nibbānasacchikaraṇapañho

11. ‘‘Bhante nāgasena, tumhe bhaṇatha ‘nibbānaṃ na atītaṃ, na anāgataṃ, na paccuppannaṃ, na uppannaṃ na anuppannaṃ na uppādanīya’nti. Idha, bhante nāgasena, yo koci sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikaroti, so uppannaṃ sacchikaroti, udāhu uppādetvā sacchikarotī’’ti? ‘‘Yo koci, mahārāja, sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikaroti, so na uppannaṃ sacchikaroti, na uppādetvā sacchikaroti, api ca, mahārāja, atthesā nibbānadhātu, yaṃ so sammāpaṭipanno sacchikarotī’’ti.

‘‘Mā, bhante nāgasena, imaṃ pañhaṃ paṭicchannaṃ katvā dīpehi, vivaṭaṃ pākaṭaṃ katvā dīpehi chandajāto ussāhajāto, yaṃ te sikkhitaṃ, taṃ sabbaṃ etthevākirāhi, etthāyaṃ jano sammūḷho vimatijāto saṃsayapakkhando, bhindetaṃ antodosasalla’’nti. ‘‘Atthesā, mahārāja, nibbānadhātu santā sukhā paṇītā, taṃ sammāpaṭipanno jinānusiṭṭhiyā saṅkhāre sammasanto paññāya sacchikaroti. Yathā, mahārāja, antevāsiko ācariyānusiṭṭhiyā vijjaṃ paññāya sacchikaroti, evameva kho, mahārāja, sammāpaṭipanno jinānusiṭṭhiyā paññāya nibbānaṃ sacchikaroti.

‘‘Kathaṃ pana taṃ nibbānaṃ daṭṭhabbanti? Anītito nirupaddavato abhayato khemato santato sukhato sātato paṇītato sucito sītalato daṭṭhabbaṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, puriso bahukaṭṭhapuñjena jalitakaṭṭhitena agginā dayhamāno vāyāmena tato muñcitvā niraggikokāsaṃ pavisitvā tattha paramasukhaṃ labheyya, evameva kho, mahārāja, yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatatividhaggisantāpaṃ paramasukhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, aggi, evaṃ tividhaggi daṭṭhabbo; yathā aggigato puriso, evaṃ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo; yathā niraggikokāso, evaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso ahikukkuramanussakuṇapasarīravaḷañjakoṭṭhāsarāsigato kuṇapajaṭājaṭitantaramanupaviṭṭho vāyāmena tato muñcitvā nikkuṇapokāsaṃ pavisitvā tattha paramasukhaṃ labheyya, evameva kho, mahārāja, yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatakilesakuṇapaṃ paramasukhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, kuṇapaṃ, evaṃ pañca kāmaguṇā daṭṭhabbā; yathā kuṇapagato puriso, evaṃ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo; yathā nikkuṇapokāso, evaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso bhīto tasito kampito viparītavibbhantacitto vāyāmena tato muñcitvā daḷhaṃ thiraṃ acalaṃ abhayaṭṭhānaṃ pavisitvā tattha paramasukhaṃ labheyya, evameva kho, mahārāja, yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatabhayasantāsaṃ paramasukhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, bhayaṃ, evaṃ jātijarābyādhimaraṇaṃ paṭicca aparāparaṃ pavattabhayaṃ daṭṭhabbaṃ; yathā bhīto puriso, evaṃ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo; yathā abhayaṭṭhānaṃ, evaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso kiliṭṭhamalinakalalakaddamadese patito vāyāmena taṃ kalalakaddamaṃ apavāhetvā parisuddhavimaladesamupagantvā tattha paramasukhaṃ labheyya, evameva kho, mahārāja, yo sammāpaṭipanno, so yoniso manasikārena byapagatakilesamalakaddamaṃ paramasukhaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, kalalaṃ, evaṃ lābhasakkārasiloko daṭṭhabbo; yathā kalalagato puriso, evaṃ sammāpaṭipanno daṭṭhabbo; yathā parisuddhavimaladeso, evaṃ nibbānaṃ daṭṭhabbaṃ.

‘‘Tañca pana nibbānaṃ sammāpaṭipanno kinti sacchikaroti? Yo so, mahārāja, sammāpaṭipanno, so saṅkhārānaṃ pavattaṃ sammasati. Pavattaṃ sammasamāno tattha jātiṃ passati jaraṃ passati byādhiṃ passati maraṇaṃ passati, na tattha kiñci sukhaṃ sātaṃ passati āditopi majjhatopi pariyosānatopi. So tattha kiñci na gayhūpagaṃ passati. Yathā, mahārāja, puriso divasasantatte ayoguḷe jalite tatte kaṭhite āditopi majjhatopi pariyosānatopi na kiñci gayhūpagaṃ padesaṃ passati, evameva kho, mahārāja, yo saṅkhārānaṃ pavattaṃ sammasati, so pavattaṃ sammasamāno tattha jātiṃ passati jaraṃ passati byādhiṃ passati maraṇaṃ passati, na tattha kiñci sukhaṃ sātaṃ passati āditopi majjhatopi pariyosānatopi. So tattha [idaṃ padadvayaṃ sī. pī. potthakesu natthi] na kiñci gayhūpagaṃ passati, tassa gayhūpagaṃ apassantassa citte arati saṇṭhāti, kāyasmiṃ ḍāho okkamati, so atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto bhavesu nibbindati.

‘‘Yathā, mahārāja, puriso jalitajālaṃ mahantaṃ aggikkhandhaṃ paviseyya, so tattha atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto aggimhi nibbindeyya, evameva kho, mahārāja, tassa gayhūpagaṃ apassantassa citte arati saṇṭhāti, kāyasmiṃ ḍāho okkamati, so atāṇo asaraṇo asaraṇībhūto bhavesu nibbindati.

‘‘Tassa pavatte bhayadassāvissa evaṃ cittaṃ uppajjati ‘santattaṃ kho panetaṃ pavattaṃ sampajjalitaṃ bahudukkhaṃ bahūpāyāsaṃ, yadi koci labhetha appavattaṃ etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. Iti hetaṃ [hitaṃ (sī.), hi idaṃ (pī.)] tassa appavatte cittaṃ pakkhandati pasīdati pahaṃsayati tusayati [pahaṃsīyati kuhīyati (sī. pī.)]‘paṭiladdhaṃ kho me nissaraṇa’nti.

‘‘Yathā, mahārāja, puriso vippanaṭṭho videsapakkhando nibbāhanamaggaṃ disvā tattha pakkhandati pasīdati pahaṃsayati tusayati [pahaṃsīyati kuhīyati (sī. pī.)] ‘paṭiladdho me nibbāhanamaggo’ti, evameva kho, mahārāja, pavatte bhayadassāvissa appavatte cittaṃ pakkhandati pasīdati pahaṃsayati tusayati [pahaṃsīyati kuhīyati (sī. pī.)] ‘paṭiladdhaṃ kho me nissaraṇa’nti.

‘‘So appavattatthāya maggaṃ āyūhati gavesati bhāveti bahulīkaroti, tassa tadatthaṃ sati santiṭṭhati, tadatthaṃ vīriyaṃ santiṭṭhati, tadatthaṃ pīti santiṭṭhati, tassa taṃ cittaṃ aparāparaṃ manasikaroto pavattaṃ samatikkamitvā appavattaṃ okkamati, appavattamanuppatto, mahārāja, sammāpaṭipanno ‘nibbānaṃ sacchikarotī’ti vuccatī’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, evametaṃ tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Nibbānasacchikaraṇapañho ekādasamo.

12. Nibbānasannihitapañho

12. ‘‘Bhante nāgasena, atthi so padeso puratthimāya vā disāya dakkhiṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya uddhaṃ vā adho vā tiriyaṃ vā, yattha nibbānaṃ sannihita’’nti? ‘‘Natthi, mahārāja, so padeso puratthimāya vā disāya dakkhiṇāya vā disāya pacchimāya vā disāya uttarāya vā disāya uddhaṃ vā adho vā tiriyaṃ vā, yattha nibbānaṃ sannihita’’nti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, natthi nibbānassa sannihitokāso, tena hi natthi nibbānaṃ? Yesañca taṃ nibbānaṃ sacchikataṃ, tesampi sacchikiriyā micchā, kāraṇaṃ tattha vakkhāmi, yathā, bhante nāgasena, mahiyā dhaññuṭṭhānaṃ khettaṃ atthi, gandhuṭṭhānaṃ pupphaṃ atthi, pupphuṭṭhānaṃ gumbo atthi, phaluṭṭhānaṃ rukkho atthi, ratanuṭṭhānaṃ ākaro atthi, tattha yo koci yaṃ yaṃ icchati, so tattha gantvā taṃ taṃ harati, evameva kho, bhante nāgasena, yadi nibbānaṃ atthi, tassa nibbānassa uṭṭhānokāsopi icchitabbo, yasmā ca kho, bhante nāgasena, nibbānassa uṭṭhānokāso natthi, tasmā natthi nibbānanti brūmi, yesañca nibbānaṃ sacchikataṃ, tesampi sacchikiriyā micchā’’ti.

‘‘Natthi, mahārāja, nibbānassa sannihitokāso, atthi cetaṃ nibbānaṃ, sammāpaṭipanno yoniso manasikārena nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā pana, mahārāja, atthi aggi nāma, natthi tassa sannihitokāso, dve kaṭṭhāni saṅghaṭṭento aggiṃ adhigacchati. Evameva kho, mahārāja, atthi nibbānaṃ, natthi tassa sannihitokāso, sammāpaṭipanno yoniso manasikārena nibbānaṃ sacchikaroti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, atthi satta ratanāni nāma. Seyyathidaṃ, cakkaratanaṃ hatthiratanaṃ assaratanaṃ maṇiratanaṃ itthiratanaṃ gahapatiratanaṃ pariṇāyakaratanaṃ. Na ca tesaṃ ratanānaṃ sannihitokāso atthi, khattiyassa pana sammāpaṭipannassa paṭipattibalena tāni ratanāni upagacchanti. Evameva kho, mahārāja, atthi nibbānaṃ, natthi tassa sannihitokāso, sammāpaṭipanno yoniso manasikārena nibbānaṃ sacchikarotī’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, nibbānassa sannihitokāso mā hotu, atthi pana taṃ ṭhānaṃ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikarotī’’ti? ‘‘Āma, mahārāja, atthi taṃ ṭhānaṃ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikarotī’’ti.

‘‘Katamaṃ pana, bhante, taṃ ṭhānaṃ, yattha ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikarotī’’ti? ‘‘Sīlaṃ, mahārāja, ṭhānaṃ, sīle patiṭṭhito yoniso manasikaronto sakkayavanepi cīnavilātepi alasandepi nigumbepi [nikumbepi (sī. syā. pī.)] kāsikosalepi kasmīrepi gandhārepi nagamuddhanipi brahmalokepi yattha katthacipi ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikaroti. Yathā, mahārāja, yo koci cakkhumā puriso sakayavanepi cīnavilātepi alasandepi nigumbepi kāsikosalepi kasmīrepi gandhārepi nagamuddhanipi brahmalokepi yattha katthacipi ṭhito ākāsaṃ passati, evameva kho, mahārāja, sīle patiṭṭhito yoniso manasikaronto sakayavanepi…

pe… yattha katthacipi ṭhito sammāpaṭipanno nibbānaṃ sacchikaroti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, sakayavanepi…pe… yattha katthacipi ṭhitassa pubbadisā atthi, evameva kho, mahārāja, sīle patiṭṭhitassa yoniso manasikarontassa sakkayavanepi…pe… yattha katthacipi ṭhitassa sammāpaṭipannassa atthi nibbānasacchikiriyā’’ti. ‘‘Sādhu, bhante nāgasena, desitaṃ tayā nibbānaṃ, desitā nibbānasacchikiriyā, parikkhatā sīlaguṇā, dassitā sammāpaṭipatti, ussāpito dhammaddhajo, saṇṭhapitā dhammanetti, avañjho suppayuttānaṃ sammāpayogo, evametaṃ gaṇivarapavara tathā sampaṭicchāmī’’ti.

Nibbānasannihitapañho dvādasamo.

Vessantaravaggo tatiyo.

Imasmiṃ vagge dvādasa pañhā.

4. Anumānavaggo

1. Anumānapañho

1. Atha kho milindo rājā yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā ñātukāmo sotukāmo dhāretukāmo ñāṇālokaṃ daṭṭhukāmo aññāṇaṃ bhinditukāmo ñāṇālokaṃ uppādetukāmo avijjandhakāraṃ nāsetukāmo adhimattaṃ dhitiñca ussāhañca satiñca sampajaññañca upaṭṭhapetvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘bhante nāgasena, kiṃ pana buddho tayā diṭṭho’’ti. ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Kiṃ pana te ācariyehi buddho diṭṭho’’ti? ‘‘Na hi, mahārājā’’ti. ‘‘Bhante nāgasena, na kira tayā buddho diṭṭho, nāpi kira te ācariyehi buddho diṭṭho, tena hi, bhante nāgasena, natthi buddho, na hettha buddho paññāyatī’’ti.

‘‘Atthi pana te, mahārāja, pubbakā khattiyā, ye te tava khattiyavaṃsassa pubbaṅgamā’’ti? ‘‘Āma, bhante. Ko saṃsayo, atthi pubbakā khattiyā, ye mama khattiyavaṃsassa pubbaṅgamā’’ti. ‘‘Diṭṭhapubbā tayā, mahārāja, pubbakā khattiyā’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Ye pana taṃ, mahārāja, anusāsanti purohitā senāpatino akkhadassā mahāmattā, tehi pubbakā khattiyā diṭṭhapubbā’’ti? ‘‘Na hi bhante’’ti. ‘‘Yadi pana te, mahārāja, pubbakā khattiyā na diṭṭhā, nāpi kira te anusāsakehi pubbakā khattiyā diṭṭhā, tena hi natthi pubbakā khattiyā, na hettha pubbakā khattiyā paññāyantī’’ti.

‘‘Dissanti, bhante nāgasena, pubbakānaṃ khattiyānaṃ anubhūtāni paribhogabhaṇḍāni. Seyyathidaṃ, setacchattaṃ uṇhīsaṃ pādukā vālabījanī khaggaratanaṃ mahārahāni ca sayanāni. Yehi mayaṃ jāneyyāma saddaheyyāma ‘atthi pubbakā khattiyā’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, mayampetaṃ bhagavantaṃ jāneyyāma saddaheyyāma. Atthi taṃ kāraṇaṃ, yena mayaṃ kāraṇena jāneyyāma saddaheyyāma ‘atthi so bhagavā’ti. Katamaṃ taṃ kāraṇaṃ? Atthi kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena anubhūtāni paribhogabhaṇḍāni. Seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, yehi sadevako loko jānāti saddahati ‘atthi so bhagavā’ti. Iminā, mahārāja, kāraṇena iminā hetunā iminā nayena iminā anumānena ñātabbo ‘atthi so bhagavā’ti.

‘‘‘Bahū jane tārayitvā, nibbuto upadhikkhaye;
Anumānena ñātabbaṃ, atthi so dvipaduttamo’’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, opammaṃ karohī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ tāva samaṃ anunnatamanonataṃ asakkharapāsāṇaṃ nirupaddavamanavajjaṃ ramaṇīyaṃ bhūmibhāgaṃ anuviloketvā yaṃ tattha visamaṃ, taṃ samaṃ kārāpetvā khāṇukaṇṭakaṃ visodhāpetvā tattha nagaraṃ māpeyya sobhanaṃ vibhattaṃ bhāgaso mitaṃ ukkiṇṇaparikhāpākāraṃ daḷhagopuraṭṭālakoṭṭakaṃ puthucaccaracatukkasandhisiṅghāṭakaṃ sucisamatalarājamaggaṃ suvibhattaantarāpaṇaṃ ārāmuyyānataḷākapokkharaṇiudapānasampannaṃ bahuvidhadevaṭṭhānappaṭimaṇḍitaṃ sabbadosavirahitaṃ, so tasmiṃ nagare sabbathā vepullattaṃ patte aññaṃ desaṃ upagaccheyya, atha taṃ nagaraṃ aparena samayena iddhaṃ bhaveyya phītaṃ subhikkhaṃ khemaṃ samiddhaṃ sivaṃ anītikaṃ nirupaddavaṃ nānājanasamākulaṃ, puthū khattiyā brāhmaṇā vessā suddā hatthārohā assārohā rathikā pattikā dhanuggahā tharuggahā celakā calakā piṇḍadāyakā uggā rājaputtā pakkhandino mahānāgā sūrā vammino yodhino dāsikaputtā bhaṭiputtā [dāsaputtā bhaṭṭiputtā (sī. pī.)] mallakā gaṇakā āḷārikā sūdā kappakā nahāpakā cundā mālākārā suvaṇṇakārā sajjhukārā sīsakārā tipukārā lohakārā vaṭṭakārā ayokārā maṇikārā pesakārā kumbhakārā veṇukārā loṇakārā cammakārā rathakārā dantakārā rajjukārā kocchakārā suttakārā vilīvakārā dhanukārā jiyakārā usukārā cittakārā raṅgakārā rajakā tantavāyā tunnavāyā heraññikā dussikā gandhikā tiṇahārakā kaṭṭhahārakā bhatakā paṇṇikā phalikā [phallikā (sī. pī.)] mūlikā odanikā pūvikā macchikā maṃsikā majjikā naṭakā naccakā laṅghakā indajālikā vetālikā mallā chavaḍāhakā pupphachaḍḍakā venā nesādā gaṇikā lāsikā kumbhadāsiyo sakkayavanacīnavilātā ujjenakā bhārukacchakā kāsikosalā parantakā māgadhakā sāketakā soreyyakā [soraṭṭhakā (sī. pī.)] pāveyyakā koṭumbaramāthurakā alasandakasmīragandhārā taṃ nagaraṃ vāsāya upagatā nānāvisayino janā navaṃ suvibhattaṃ adosamanavajjaṃ ramaṇīyaṃ taṃ nagaraṃ passitvā anumānena jānanti ‘cheko vata bho so nagaravaḍḍhakī, yo imassa nagarassa māpetā’ti. Evameva kho, mahārāja, so bhagavā asamo asamasamo appaṭisamo asadiso atulo asaṅkhyeyo appameyyo aparimeyyo amitaguṇo guṇapāramippatto anantadhiti anantatejo anantavīriyo anantabalo buddhabalapāramiṃ gato sasenamāraṃ parājetvā diṭṭhijālaṃ padāletvā avijjaṃ khepetvā vijjaṃ uppādetvā dhammukkaṃ dhārayitvā sabbaññutaṃ pāpuṇitvā vijitasaṅgāmo dhammanagaraṃ māpesi.

‘‘Bhagavato kho, mahārāja, dhammanagaraṃ sīlapākāraṃ hiriparikhaṃ ñāṇadvārakoṭṭhakaṃ vīriyaaṭṭālakaṃ saddhāesikaṃ satidovārikaṃ paññāpāsādaṃ suttantacaccaraṃ abhidhammasiṅghāṭakaṃ vinayavinicchayaṃ satipaṭṭhānavīthikaṃ, tassa kho pana, mahārāja, satipaṭṭhānavīthiyaṃ evarūpā āpaṇā pasāritā honti. Seyyathīdaṃ, pupphāpaṇaṃ gandhāpaṇaṃ phalāpaṇaṃ agadāpaṇaṃ osadhāpaṇaṃ amatāpaṇaṃ ratanāpaṇaṃ sabbāpaṇa’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato pupphāpaṇa’’nti? ‘‘Atthi kho pana, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ārammaṇavibhattiyo akkhātā. Seyyathīdaṃ, aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā asubhasaññā ādīnavasaññā pahānasaññā virāgasaññā nirodhasaññā sabbaloke anabhiratisaññā sabbasaṅkhāresu aniccasaññā ānāpānassati uddhumātakasaññā vinīlakasaññā vipubbakasaññā vicchiddakasaññā vikkhāyitakasaññā vikkhittakasaññā hatavikkhittakasaññā lohitakasaññā puḷavakasaññā aṭṭhikasaññā mettāsaññā karuṇāsaññā muditāsaññā upekkhāsaññā maraṇānussati kāyagatāsati, ime kho, mahārāja, buddhena bhagavatā ārammaṇavibhattiyo akkhātā. Tattha yo koci jarāmaraṇā muccitukāmo, so tesu aññataraṃ ārammaṇaṃ gaṇhāti, tena ārammaṇena rāgā vimuccati, dosā vimuccati, mohā vimuccati, mānato vimuccati, diṭṭhito vimuccati, saṃsāraṃ tarati, taṇhāsotaṃ nivāreti, tividhaṃ malaṃ visodheti, sabbakilese upahantvā amalaṃ virajaṃ suddhaṃ paṇḍaraṃ ajātiṃ ajaraṃ amaraṃ sukhaṃ sītibhūtaṃ abhayaṃ nagaruttamaṃ nibbānanagaraṃ pavisitvā arahatte cittaṃ vimoceti, idaṃ vuccati mahārāja ‘bhagavato pupphāpaṇa’nti.

> ‘‘‘Kammamūlaṃ gahetvāna, āpaṇaṃ upagacchatha;
> Ārammaṇaṃ kiṇitvāna, tato muccatha muttiyā’’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato gandhāpaṇa’’nti? ‘‘Atthi kho pana, mahārāja, tena bhagavatā sīlavibhattiyo akkhātā, yena sīlagandhena anulittā bhagavato puttā sadevakaṃ lokaṃ sīlagandhena dhūpenti sampadhūpenti, disampi anudisampi anuvātampi paṭivātampi vāyanti ativāyanti, pharitvā tiṭṭhanti. Katamā tā sīlavibhattiyo? Saraṇasīlaṃ pañcaṅgasīlaṃ aṭṭhaṅgasīlaṃ dasaṅgasīlaṃ pañcuddesapariyāpannaṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato gandhāpaṇa’nti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

> ‘‘‘Na pupphagandho paṭivātameti, na candanaṃ taggaramallikā vā;
> Satañca gandho paṭivātameti, sabbā disā sappuriso pavāyati [pavāti (sī. pī.) dha. pa. 54 passitabbaṃ].
>
> ‘‘‘Candanaṃ tagaraṃ vāpi, uppalaṃ atha vassikī;
> Etesaṃ gandhajātānaṃ, sīlagandho anuttaro.

‘‘‘Appamatto ayaṃ gandho, yvāyaṃ tagaracandanaṃ;
Yo ca sīlavataṃ gandho, vāti devesu uttamo’’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato phalāpaṇa’’nti? ‘‘Phalāni kho, mahārāja, bhagavatā akkhātāni. Seyyathīdaṃ, sotāpattiphalaṃ sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattaphalaṃ suññataphalasamāpatti animittaphalasamāpatti appaṇihitaphalasamāpatti. Tattha yo koci yaṃ phalaṃ icchati, so kammamūlaṃ datvā patthitaṃ phalaṃ kiṇāti. Yadi sotāpattiphalaṃ, yadi sakadāgāmiphalaṃ, yadi anāgāmiphalaṃ, yadi arahattaphalaṃ, yadi suññataphalasamāpattiṃ, yadi animittaphalasamāpattiṃ, yadi appaṇihitaphalasamāpattiṃ. Yathā, mahārāja, kassaci purisassa dhuvaphalo ambo bhaveyya, so na tāva tato phalāni pāteti, yāva kayikā na āgacchanti, anuppatte pana kayike mūlaṃ gahetvā evaṃ ācikkhati ‘ambho purisa eso kho dhuvaphalo ambo, tato yaṃ icchasi, ettakaṃ phalaṃ gaṇhāhi salāṭukaṃ vā dovilaṃ vā kesikaṃ vā āmaṃ vā pakkaṃ vā’ti, so tena attanā dinnamūlena yadi salāṭukaṃ icchati, salāṭukaṃ gaṇhāti, yadi dovilaṃ icchati, dovilaṃ gaṇhāti, yadi kesikaṃ icchati, kesikaṃ gaṇhāti, yadi āmakaṃ icchati, āmakaṃ gaṇhāti, yadi pakkaṃ icchati, pakkaṃ gaṇhāti. Evameva kho, mahārāja, yo yaṃ phalaṃ icchati, so kammamūlaṃ datvā patthitaṃ phalaṃ gaṇhāti, yadi sotāpattiphalaṃ…pe… yadi appaṇihitaphalasamāpattiṃ, idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato phalāpaṇa’nti.

‘‘‘Kammamūlaṃ janā datvā, gaṇhanti amatamphalaṃ;
Tena te sukhitā honti, ye kītā amatapphala’’’nti.

‘‘Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato agadāpaṇa’’nti? ‘‘Agadāni kho, mahārāja, bhagavatā akkhātāni, yehi agadehi so bhagavā sadevakaṃ lokaṃ kilesavisato parimoceti. Katamāni pana tāni agadāni? Yānimāni, mahārāja, bhagavatā cattāri ariyasaccāni akkhātāni. Seyyathīdaṃ, dukkhaṃ ariyasaccaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ, tattha ye keci aññāpekkhā catusaccaṃ dhammaṃ suṇanti, te jātiyā parimuccanti, jarāya parimuccanti, maraṇā parimuccanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccanti, idaṃ vuccati mahārāja ‘bhagavato agadāpaṇa’nti.

‘‘‘Ye keci agadā loke [loke agadā (pī.)], visānaṃ paṭibāhakā;
Dhammāgadasamaṃ natthi, etaṃ pivatha bhikkhavo’’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato osadhāpaṇa’’nti? ‘‘Osadhāni kho, mahārāja, bhagavatā akkhātāni, yehi osadhehi so bhagavā devamanusse tikicchati. Seyyathīdaṃ, cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, etehi osadhehi bhagavā micchādiṭṭhiṃ vireceti, micchāsaṅkappaṃ vireceti, micchāvācaṃ vireceti, micchākammantaṃ vireceti, micchāājīvaṃ vireceti, micchāvāyāmaṃ vireceti, micchāsatiṃ vireceti, micchāsamādhiṃ vireceti, lobhavamanaṃ kāreti, dosavamanaṃ kāreti, mohavamanaṃ kāreti, mānavamanaṃ kāreti, diṭṭhivamanaṃ kāreti, vicikicchāvamanaṃ kāreti, uddhaccavamanaṃ kāreti, thinamiddhavamanaṃ kāreti, ahirikānottappavamanaṃ kāreti, sabbakilesavamanaṃ kāreti, idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato osadhāpaṇa’nti.

‘‘‘Ye keci osadhā loke, vijjanti vividhā bahū;
Dhammosadhasamaṃ natthi, etaṃ pivatha bhikkhavo.

‘‘‘Dhammosadhaṃ pivitvāna, ajarāmaraṇā siyuṃ;
Bhāvayitvā ca passitvā, nibbutā upadhikkhaye’’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato amatāpaṇa’’nti? ‘‘Amataṃ kho, mahārāja, bhagavatā akkhātaṃ, yena amatena so bhagavā sadevakaṃ lokaṃ abhisiñci, yena amatena abhisittā devamanussā jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimucciṃsu. Katamaṃ taṃ amataṃ? Yadidaṃ kāyagatāsati. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ‘amataṃ te, bhikkhave, paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjantī’ti. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato amatāpaṇa’nti.

‘‘‘Byādhitaṃ janataṃ disvā, amatāpaṇaṃ pasārayi;

Kammena taṃ kiṇitvāna, amataṃ ādetha bhikkhavo’’’ti.

‘‘Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato ratanāpaṇa’’nti? ‘‘Ratanāni kho, mahārāja, bhagavatā akkhātāni, yehi ratanehi vibhūsitā bhagavato puttā sadevakaṃ lokaṃ virocanti obhāsenti pabhāsenti jalanti pajjalanti uddhaṃ adho tiriyaṃ ālokaṃ dassenti. Katamāni tāni ratanāni? Sīlaratanaṃ samādhiratanaṃ paññāratanaṃ vimuttiratanaṃ vimuttiñāṇadassanaratanaṃ paṭisambhidāratanaṃ bojjhaṅgaratanaṃ.

‘‘Katamaṃ, mahārāja, bhagavato sīlaratanaṃ? Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ indriyasaṃvarasīlaṃ ājīvapārisuddhisīlaṃ paccayasannissitasīlaṃ cūḷasīlaṃ majjhimasīlaṃ mahāsīlaṃ maggasīlaṃ phalasīlaṃ. Sīlaratanena kho, mahārāja, vibhūsitassa puggalassa sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā pihayati pattheti, sīlaratanapiḷandho kho, mahārāja, bhikkhu disampi anudisampi uddhampi adhopi tiriyampi virocati ativirocati [atirocati (sī. pī.)], heṭṭhato avīciṃ uparito bhavaggaṃ upādāya etthantare sabbaratanāni atikkamitvā [atisayitvā (sī. pī.)] abhibhavitvā ajjhottharitvā tiṭṭhati, evarūpāni kho, mahārāja, sīlaratanāni bhagavato ratanāpaṇe pasāritāni, idaṃ vuccati mahārāja ‘bhagavato sīlaratana’nti.

‘‘‘Evarūpāni sīlāni, santi buddhassa āpaṇe;
Kammena taṃ kiṇitvāna, ratanaṃ vo piḷandhathā’ti.

‘‘Katamaṃ, mahārāja, bhagavato samādhiratanaṃ? Savitakkasavicāro samādhi, avitakkavicāramatto samādhi, avitakkaavicāro samādhi, suññato samādhi, animitto samādhi, appaṇihito samādhi. Samādhiratanaṃ kho, mahārāja, piḷandhassa bhikkhuno ye te kāmavitakkabyāpādavitakkavihiṃsāvitakkamānuddhaccadiṭṭhivicikicchākilesavatthūni vividhāni ca kuvitakkāni, te sabbe samādhiṃ āsajja vikiranti vidhamanti viddhaṃsanti na saṇṭhanti [na saṇṭhahanti (sī.)] na upalimpanti [na upalippanti (sī. pī.)]. Yathā, mahārāja, vāri pokkharapatte vikirati vidhamati viddhaṃsati na saṇṭhāti na upalimpati. Taṃ kissa hetu? Parisuddhattā padumassa. Evameva kho, mahārāja, samādhiratanaṃ piḷandhassa bhikkhuno ye te kāmavitakkabyāpādavitakkavihiṃsāvitakkamānuddhacca diṭṭhivicikicchākilesavatthūni vividhāni ca kuvitakkāni, te sabbe samādhiṃ āsajja vikiranti vidhamanti viddhaṃsanti na saṇṭhanti na upalimpanti. Taṃ kissa hetu? Parisuddhattā samādhissa. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato samādhiratana’nti, evarūpāni kho, mahārāja, samādhiratanāni bhagavato ratanāpaṇe pasāritāni.

‘‘‘Samādhiratanamālassa, kuvitakkā na jāyare;
Na ca vikkhipate cittaṃ, etaṃ tumhe piḷandhathā’ti.

‘‘Katamaṃ, mahārāja, bhagavato paññāratanaṃ? Yāya, mahārāja, paññāya ariyasāvako ‘idaṃ kusala’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘idaṃ akusala’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘idaṃ sāvajjaṃ, idaṃ anavajjaṃ, idaṃ sevitabbaṃ, idaṃ na sevitabbaṃ, idaṃ hīnaṃ, idaṃ paṇītaṃ, idaṃ kaṇhaṃ, idaṃ sukkaṃ, idaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāga’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Idaṃ vuccati mahārāja ‘bhagavato paññāratana’nti.

‘‘‘Paññāratanamālassa, na ciraṃ vattate bhavo;
Khippaṃ phasseti [phusseti (syā.), passati (ka.)] amataṃ, na ca so rocate bhave’ti.

‘‘Katamaṃ, mahārāja, bhagavato vimuttiratanaṃ’’? ‘‘Vimuttiratanaṃ [vimuttiratananti (sī. pī.)] kho, mahārāja, arahattaṃ vuccati, arahattaṃ patto kho, mahārāja, bhikkhu ‘vimuttiratanaṃ piḷandho’ti vuccati. Yathā, mahārāja, puriso muttākalāpamaṇikalāpapavāḷakalāpābharaṇappaṭimaṇḍito [pavāḷābharaṇapaṭipaṇḍito (sī. pī.)] agalutagaratālīsakalohitacandanānulittagatto nāgapunnāgasālasalaḷacampakayūthikātimuttakapāṭaluppalavassikamallikāvicitto sesajane atikkamitvā virocati ativirocati obhāsati pabhāsati sampabhāsati jalati pajjalati abhibhavati ajjhottharati mālāgandharatanābharaṇehi, evameva kho, mahārāja, arahattaṃ patto khīṇāsavo vimuttiratanapiḷandho upādāyupādāya vimuttānaṃ bhikkhūnaṃ atikkamitvā samatikkamitvā virocati ativirocati obhāsati pabhāsati sampabhāsati jalati pajjalati abhibhavati ajjhottharati vimuttiyā. Taṃ kissa hetu? Aggaṃ, mahārāja, etaṃ piḷandhanaṃ sabbapiḷandhanānaṃ, yadidaṃ vimuttipiḷandhanaṃ. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato vimuttiratana’nti.

‘‘‘Maṇimālādharaṃ geha, jano [gehaṃ, jano (ka.)] sāmiṃ udikkhati;
Vimuttiratanamālantu, udikkhanti sadevakā’ti.

‘‘Katamaṃ mahārāja, bhagavato vimuttiñāṇadassanaratanaṃ? Paccavekkhaṇañāṇaṃ, mahārāja, bhagavato vimuttiñāṇadassanaratananti vuccati, yena ñāṇena ariyasāvako maggaphalanibbānāni pahīnakilesāvasiṭṭhakilese ca paccavekkhati.

‘‘‘Ye ñāṇena bujjhanti, ariyā katakiccataṃ;
Taṃ ñāṇaratanaṃ laddhuṃ, vāyametha jinorasā’ti.

‘‘Katamaṃ, mahārāja, bhagavato paṭisambhidāratanaṃ? Catasso kho, mahārāja, paṭisambhidāyo atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā paṭibhānapaṭisambhidāti. Imehi kho, mahārāja, catūhi paṭisambhidāratanehi samalaṅkato bhikkhu yaṃ yaṃ parisaṃ upasaṅkamati, yadi khattiyaparisaṃ, yadi brāhmaṇaparisaṃ, yadi gahapatiparisaṃ, yadi samaṇaparisaṃ, visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto abhīru acchambhī anutrāsī vigatalomahaṃso parisaṃ upasaṅkamati.

‘‘Yathā, mahārāja, yodho saṅgāmasūro sannaddhapañcāvudho acchambhito [asambhīto (sī. pī.)] saṅgāmaṃ otarati, ‘sace amittā dūre bhavissanti usunā pātayissāmi, tato orato bhavissanti sattiyā paharissāmi, tato orato bhavissanti kaṇayena paharissāmi, upagataṃ santaṃ maṇḍalaggena dvidhā chindissāmi, kāyūpagataṃ churikāya vinivijjhissāmī’ti [vijjhissāmīti (sī.)], evameva kho, mahārāja, catupaṭisambhidāratanamaṇḍito bhikkhu acchambhito parisaṃ upasaṅkamati. Yo koci maṃ atthapaṭisambhide pañhaṃ pucchissati, tassa atthena atthaṃ kathayissāmi, kāraṇena kāraṇaṃ kathayissāmi, hetunā hetuṃ kathayissāmi, nayena nayaṃ kathayissāmi, nissaṃsayaṃ karissāmi, vimatiṃ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇena.

‘‘Yo koci maṃ dhammapaṭisambhide pañhaṃ pucchissati, tassa dhammena dhammaṃ kathayissāmi, amatena amataṃ kathayissāmi, asaṅkhatena asaṅkhataṃ kathayissāmi, nibbānena nibbānaṃ kathayissāmi, suññatena suññataṃ kathayissāmi, animittena animittaṃ kathayissāmi, appaṇihitena appaṇihitaṃ kathayissāmi, anejena anejaṃ kathayissāmi, nissaṃsayaṃ karissāmi, vimatiṃ vivecessāmi, tosayissāmi pañhāveyyākaraṇena.

‘‘Yo koci maṃ niruttipaṭisambhide pañhaṃ pucchissati, tassa niruttiyā niruttiṃ kathayissāmi, padena padaṃ kathayissāmi, anupadena anupadaṃ kathayissāmi, akkharena akkharaṃ kathayissāmi, sandhiyā sandhiṃ kathayissāmi, byañjanena byañjanaṃ kathayissāmi, anubyañjanena anubyañjanaṃ kathayissāmi, vaṇṇena vaṇṇaṃ kathayissāmi, sarena saraṃ kathayissāmi, paññattiyā paññattiṃ kathayissāmi, vohārena vohāraṃ kathayissāmi, nissaṃsayaṃ karissāmi, vimatiṃ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇena.

‘‘Yo koci maṃ paṭibhānapaṭisambhide pañhaṃ pucchissati, tassa paṭibhānena paṭibhānaṃ kathayissāmi, opammena opammaṃ kathayissāmi, lakkhaṇena lakkhaṇaṃ kathayissāmi, rasena rasaṃ kathayissāmi, nissaṃsayaṃ karissāmi, vimatiṃ vivecessāmi, tosayissāmi pañhaveyyākaraṇenāti, idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato paṭisambhidāratana’nti.

‘‘‘Paṭisambhidā kiṇitvāna, ñāṇena phassayeyya yo;
Acchambhito anubbiggo, atirocati sadevake’ti.

‘‘Katamaṃ, mahārāja, bhagavato bojjhaṅgaratanaṃ? Sattime, mahārāja, bojjhaṅgā, satisambojjhaṅgo dhammavicayasambojjhaṅgo vīriyasambojjhaṅgo pītisambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo samādhisambojjhaṅgo upekkhāsambojjhaṅgo. Imehi kho, mahārāja, sattahi bojjhaṅgaratanehi paṭimaṇḍito bhikkhu sabbaṃ tamaṃ abhibhuyya sadevakaṃ lokaṃ obhāseti pabhāseti ālokaṃ janeti. Idaṃ vuccati, mahārāja, ‘bhagavato bojjhaṅgaratana’nti.

‘‘‘Bojjhaṅgaratanamālassa, uṭṭhahanti [upaṭṭhahanti (ka.), udikkhanti (syā.)] sadevakā;

Kammena taṃ kiṇitvāna, ratanaṃ vo piḷandhathā'''ti.

''Bhante nāgasena, katamaṃ buddhassa bhagavato sabbāpaṇa''nti? ''Sabbāpaṇaṃ kho, mahārāja, bhagavato navaṅgaṃ buddhavacanaṃ sārīrikāni pāribhogikāni cetiyāni saṅgharatanañca. Sabbāpaṇe, mahārāja, bhagavatā jātisampatti pasāritā, bhogasampatti pasāritā, āyusampatti pasāritā, ārogyasampatti pasāritā, vaṇṇasampatti pasāritā, paññāsampatti pasāritā, mānusikasampatti pasāritā, dibbasampatti pasāritā, nibbānasampatti pasāritā. Tattha ye taṃ taṃ sampattiṃ icchanti, te kammamūlaṃ datvā patthitapatthitaṃ sampattiṃ kiṇanti, keci sīlasamādānena kiṇanti, keci uposathakammena kiṇanti, appamattakenapi kammamūlena upādāyupādāya sampattiyo paṭilabhanti. Yathā, mahārāja, āpaṇikassa āpaṇe tilamuggamāse parittakenapi taṇḍulamuggamāsena appakenapi mūlena upādāyupādāya gaṇhanti, evameva kho, mahārāja, bhagavato sabbāpaṇe appamattakenapi kammamūlena upādāyupādāya sampattiyo paṭilabhanti. Idaṃ vuccati, mahārāja, 'bhagavato sabbāpaṇa'nti.

'''Āyu arogatā vaṇṇaṃ, saggaṃ uccākulīnatā;
Asaṅkhatañca amataṃ, atthi sabbāpaṇe jine.

'''Appena bahukenāpi, kammamūlena gayhati;
Kiṇitvā saddhāmūlena, samiddhā hotha bhikkhavo'ti.

''Bhagavato kho, mahārāja, dhammanagare evarūpā janā paṭivasanti, suttantikā venayikā ābhidhammikā dhammakathikā jātakabhāṇakā dīghabhāṇakā majjhimabhāṇakā saṃyuttabhāṇakā aṅguttarabhāṇakā khuddakabhāṇakā sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā bojjhaṅgabhāvanāratā vipassakā sadatthamanuyuttā āraññikā rukkhamūlikā abbhokāsikā palālapuñjikā sosānikā nesajjikā paṭipannakā phalaṭṭhā sekkhā phalasamaṅgino sotāpannā sakadāgāmino anāgāmino arahanto tevijjā chaḷabhiññā iddhimanto paññāya pāramiṃgatā satipaṭṭhānasammappadhānaiddhipādaindriyabalabojjhaṅgamaggavarajhānavimokkharūpārūpasantasukhasamāpattikusalā, tehi arahantehi ākulaṃ samākulaṃ ākiṇṇaṃ samākiṇṇaṃ naḷavanasaravanamiva dhammanagaraṃ ahosi. Bhavatīha –

'''Vītarāgā vītadosā, vītamohā anāsavā;
Vītataṇhā anādānā, dhammanagare vasanti te.

'''Āraññikā dhutadharā, jhāyino lūkhacīvarā;
Vivekābhiratā dhīrā, dhammanagare vasanti te.

'''Nesajjikā santhatikā, athopi ṭhānacaṅkamā;
Paṃsukūladharā sabbe, dhammanagare vasanti te.

'''Ticīvaradharā santā, cammakhaṇḍacatutthakā;
Ratā ekāsane viññū, dhammanagare vasanti te.

'''Appicchā nipakā dhīrā, appāhārā alolupā;
Lābhālābhena santuṭṭhā, dhammanagare vasanti te.

'''Jhāyī jhānaratā dhīrā, santacittā samāhitā;
Ākiñcaññaṃ patthayānā, dhammanagare vasanti te.

'''Paṭipannā phalaṭṭhā ca, sekkhā phalasamaṅgino;
Āsīsakā [āsiṃsakā (sī. pī.)] uttamatthaṃ, dhammanagare vasanti te.

'''Sotāpannā ca vimalā, sakadāgāmino ca ye;
Anāgāmī ca arahanto, dhammanagare vasanti te.

‘‘‘Satipaṭṭhānakusalā, bojjhaṅgabhāvanāratā;
Vipassakā dhammadharā, dhammanagare vasanti te.

‘‘‘Iddhipādesu kusalā, samādhibhāvanāratā;
Sammappadhānānuyuttā, dhammanagare vasanti te.

‘‘‘Abhiññāpāramippattā, pettike gocare ratā;
Antalikkhamhi caraṇā, dhammanagare vasanti te.

‘‘‘Okkhittacakkhū mitabhāṇī, guttadvārā susaṃvutā;
Sudantā uttame damme [dhamme (sī. pī.)], dhammanagare vasanti te.

‘‘‘Tevijjā chaḷabhiññā ca, iddhiyā pāramiṃ gatā;
Paññāya pāramippattā, dhammanagare vasanti te’ti.

‘‘Ye kho te, mahārāja, bhikkhū aparimitañāṇavaradharā asaṅgā atulaguṇā [atuliyaguṇā (sī. pī. ka.)] atulayasā atulabalā atulatejā dhammacakkānuppavattakā paññāpāramiṃ gatā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘dhammasenāpatino’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū iddhimanto adhigatappaṭisambhidāpattavesārajjā gaganacarā durāsadā duppasahā anālambacarā sasāgaramahidharapathavikampako candasūriyaparimajjakā vikubbanādhiṭṭhānābhinīhārakusalā iddhiyā pāramiṃ gatā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘purohitā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū dhutaṅgamanugatā appicchā santuṭṭhā viññattimanesanajigucchakā piṇḍāya sapadānacārino bhamarāva gandhamanughāyitvā pavisanti vivittakānanaṃ, kāye ca jīvite ca nirapekkhā arahattamanuppattā dhutaṅgaguṇe agganikkhittā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘akkhadassā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū parisuddhā vimalā nikkilesā cutūpapātakusalā dibbacakkhumhi pāramiṃ gatā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘nagarajotakā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā sithiladhanitadīgharassagarukalahukakkharaparicchedakusalā navaṅgasāsanadharā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘dhammarakkhā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū vinayaññū vinayakovidā ṭhānāṭṭhānakusalā [nidānapaṭhanakusalā (sī. pī.), nidānavatthukusalā (syā.)] āpattānāpattigarukalahukasatekicchaatekicchavuṭṭhānadesanāniggahapaṭikammaosāraṇanissāraṇapaṭisāraṇakusalā vinaye pāramiṃ gatā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘rūparakkhā’**ti [rūpadakkhāti (sī. syā. pī.)] vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū vimuttivarakusumamālabaddhā varapavaramahagghaseṭṭhabhāvamanuppattā bahujanakantamabhipatthitā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘pupphāpaṇikā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū catusaccābhisamayappaṭividdhā diṭṭhasaccā viññātasāsanā catūsu sāmaññaphalesu tiṇṇavicikicchā paṭiladdhaphalasukhā aññesampi paṭipannānaṃ te phale saṃvibhajanti, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘phalāpaṇikā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū sīlasaṃvaragandhamanulittā [sīlavarasugandhamanulittā (sī. pī.)] anekavidhabahuguṇadharā kilesamaladuggandhavidhamakā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘gandhāpaṇikā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū dhammakāmā piyasamudāhārā abhidhamme abhivinaye uḷārapāmojjā araññagatāpi rukkhamūlagatāpi suññāgāragatāpi dhammavararasaṃ pivanti, kāyena vācāya manasā dhammavararasamogāḷhā adhimattapaṭibhānā dhammesu dhammesanappaṭipannā ito vā tato vā yattha yattha appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā, tattha tattha gantvā taṃ taṃ kathārasaṃ pivanti, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘soṇḍā pipāsā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyuttā nisajjaṭṭhānacaṅkamehi rattindivaṃ vītināmenti, bhāvanānuyogamanuyuttā kilesapaṭibāhanāya sadatthappasutā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘nagaraguttikā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū navaṅgaṃ buddhavacanaṃ atthato ca byañjanato ca nayato ca kāraṇato ca hetuto ca udāharaṇato ca vācenti anuvācenti bhāsanti anubhāsanti, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘dhammāpaṇikā’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū dhammaratanabhogena āgamapariyattisutabhogena bhogino dhanino niddiṭṭhasarabyañjanalakkhaṇappaṭivedhā viññū pharaṇā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘dhammaseṭṭhino’**ti vuccanti.

‘‘Ye pana te, mahārāja, bhikkhū uḷāradesanāpaṭivedhā pariciṇṇārammaṇavibhattiniddesā sikkhāguṇapāramippattā, evarūpā kho, mahārāja, bhikkhū bhagavato dhammanagare **‘vissutadhammikā’**ti vuccanti.

‘‘Evaṃ suvibhattaṃ kho, mahārāja, bhagavato dhammanagaraṃ evaṃ sumāpitaṃ evaṃ suvihitaṃ evaṃ suparipūritaṃ evaṃ suvavatthāpitaṃ evaṃ surakkhitaṃ evaṃ sugopitaṃ evaṃ duppasayhaṃ paccatthikehi paccāmittehi, iminā, mahārāja, kāraṇena iminā hetunā iminā nayena iminā anumānena ñātabbaṃ atthi so bhagavāti.

‘‘‘Yathāpi nagaraṃ disvā, suvibhattaṃ manoramaṃ;
Anumānena jānanti, vaḍḍhakissa mahattanaṃ.

‘‘‘Tatheva lokanāthassa, disvā dhammapuraṃ varaṃ;
Anumānena jānanti, atthi so bhagavā iti.

‘‘‘Anumānena jānanti, ūmiṃ disvāna sāgare;
Yathāyaṃ dissate ūmi, mahanto so bhavissati.

‘‘‘Tathā buddhaṃ sokanudaṃ, sabbatthamaparājitaṃ;
Taṇhakkhayamanuppattaṃ, bhavasaṃsāramocanaṃ.

‘‘‘Anumānena ñātabbaṃ, ūmiṃ disvā sadevake;
Yathā dhammūmivipphāro, aggo buddho bhavissati.

‘‘‘Anumānena jānanti, disvā accuggataṃ giriṃ;
Yathā accuggato eso, himavā so bhavissati.

‘‘‘Tathā disvā dhammagiriṃ, sītībhūtaṃ nirūpadhiṃ;
Accuggataṃ bhagavato, acalaṃ suppatiṭṭhitaṃ.

‘‘‘Anumānena ñātabbaṃ, disvāna dhammapabbataṃ;
Tathā hi so mahāvīro, aggo buddho bhavissati.

‘‘‘Yathāpi gajarājassa, padaṃ disvāna mānusā;

Anumānena jānanti, mahā eso gajo iti.

‘‘‘Tatheva buddhanāgassa, padaṃ disvā vibhāvino;
Anumānena jānanti, uḷāro so bhavissati.

‘‘‘Anumānena jānanti, bhīte disvāna kummige;
Migarājassa saddena, bhītāme kummigā iti.

‘‘‘Tatheva titthiye disvā, vitthate bhītamānase;
Anumānena ñātabbaṃ, dhammarājena gajjitaṃ.

‘‘‘Nibbutaṃ pathaviṃ disvā, haritapattaṃ mahodikaṃ;
Anumānena jānanti, mahāmeghena nibbutaṃ.

‘‘‘Tathevimaṃ janaṃ disvā, āmoditapamoditaṃ;
Anumānena ñātabbaṃ, dhammameghena tappitaṃ.

‘‘‘Laggaṃ disvā bhusaṃ paṅkaṃ, kalaladdagataṃ mahiṃ;
Anumānena jānanti, vārikkhandho mahā gato.

‘‘‘Tathevimaṃ janaṃ disvā, rajapaṅkasamohitaṃ;
Vahitaṃ dhammanadiyā, visaṭṭhaṃ dhammasāgare.

‘‘‘Dhammāmatagataṃ disvā, sadevakamimaṃ mahiṃ;
Anumānena ñātabbaṃ, dhammakkhandho mahā gato.

‘‘‘Anumānena jānanti, ghāyitvā gandhamuttamaṃ;
Yathāyaṃ vāyate gandho, hessanti pupphitā dumā.

‘‘‘Tathevāyaṃ sīlagandho, pavāyati sadevake;
Anumānena ñātabbaṃ, atthi buddho anuttaro’ti.

‘‘Evarūpena kho, mahārāja, kāraṇasatena kāraṇasahassena hetusatena hetusahassena nayasatena nayasahassena opammasatena opammasahassena sakkā buddhabalaṃ upadassayituṃ. Yathā, mahārāja, dakkho mālākāro nānāpuppharāsimhā ācariyānusiṭṭhiyā paccattapurisakārena vicittaṃ mālāguṇarāsiṃ kareyya, evameva kho, mahārāja, so bhagavā vicittapuppharāsi viya anantaguṇo appameyyaguṇo, ahametarahi jinasāsane mālākāro viya pupphaganthako pubbakānaṃ ācariyānaṃ maggenapi mayhaṃ buddhibalenapi asaṅkhyeyyenapi kāraṇena anumānena buddhabalaṃ dīpayissāmi, tvaṃ panettha chandaṃ janehi savanāyā’’ti.

‘‘Dukkaraṃ, bhante nāgasena, aññesaṃ evarūpena kāraṇena anumānena buddhabalaṃ upadassayituṃ, nibbutosmi, bhante nāgasena, tumhākaṃ paramavicittena pañhaveyyākaraṇenā’’ti.

Anumānapañho paṭhamo.

2. Dhutaṅgapañho

‘‘Passatāraññake bhikkhū, ajjhogāḷhe dhute guṇe;
Puna passati gihī rājā, anāgāmiphale ṭhite.

‘‘Ubhopi te viloketvā, uppajji saṃsayo mahā;
Bujjheyya ce gihī dhamme, dhutaṅgaṃ nipphalaṃ siyā.

‘‘Paravādivādamathanaṃ, nipuṇaṃ piṭakattaye;
Handa pucche kathiseṭṭhaṃ, so me kaṅkhaṃ vinessatī’’ti.

Atha kho milindo rājā yenāyasmā nāgaseno tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ nāgasenaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho milindo rājā āyasmantaṃ nāgasenaṃ etadavoca ‘‘bhante nāgasena, atthi koci gihī agāriko kāmabhogī puttadārasambādhasayanaṃ ajjhāvasanto kāsikacandanaṃ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṃ dhārayanto jātarūparajataṃ sādiyanto maṇimuttākañcanavicittamoḷibaddho yena santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikata’’nti?

‘‘Na, mahārāja, ekaññeva sataṃ na dve satāni na tīṇi cattāri pañca satāni na sahassaṃ na satasahassaṃ na koṭisataṃ na koṭisahassaṃ na koṭisatasahassaṃ, tiṭṭhatu mahārāja dasannaṃ vīsatiyā satassa sahassassa abhisamayo, katamena te pariyāyena anuyogaṃ dammī’’ti.

‘‘Tvamevetaṃ brūhī’’ti. ‘‘Tenahi te, mahārāja, kathayissāmi satena vā sahassena vā satasahassena vā koṭiyā vā koṭisatena vā koṭisahassena vā koṭisatasahassena vā, yā kāci navaṅge buddhavacane sallekhitācārappaṭipattidhutavaraṅgaguṇanissitā [dhutavaraṅgaguṇanissitā (sī. syā. pī.)] thā, tā sabbā idha samosarissanti. Yathā, mahārāja, ninnunnatasamavisamathalāthaladesabhāge abhivuṭṭhaṃ udakaṃ, sabbaṃ taṃ tato vinigaḷitvā mahodadhiṃ sāgaraṃ samosarati, evameva kho, mahārāja, sampādake sati yā kāci navaṅge buddhavacane sallekhitācārappaṭipattidhutaṅgaguṇadharanissitā kathā, tā sabbā idha samosarissanti.

‘‘Mayhampettha, mahārāja, paribyattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanaṃ samosarissati, teneso attho suvibhatto vicitto paripuṇṇo parisuddho samānīto bhavissati. Yathā, mahārāja, kusalo lekhācariyo anusiṭṭho lekhaṃ osārento attano byattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanena lekhaṃ paripūreti, evaṃ sā lekhā samattā paripuṇṇā anūnikā bhavissati. Evameva mayhampettha paribyattatāya buddhiyā kāraṇaparidīpanaṃ samosarissati, teneso attho suvibhatto vicitto paripuṇṇo parisuddho samānīto bhavissati.

‘‘Nagare, mahārāja, sāvatthiyā pañcakoṭimattā ariyasāvakā bhagavato upāsakaupāsikāyo sattapaṇṇāsasahassāni tīṇi ca satasahassāni anāgāmiphale patiṭṭhitā, te sabbepi gihī yeva, na pabbajitā. Puna tattheva kaṇḍambamūle yamakapāṭihāriye vīsati pāṇakoṭiyo abhisamiṃsu, puna cūḷarāhulovāde [mahārāhulovāde (sī. pī.)], mahāmaṅgalasuttante, samacittapariyāye, parābhavasuttante, purābhedasuttante, kalahavivādasuttante, cūḷabyūhasuttante, mahābyūhasuttante, tuvaṭakasuttante, sāriputtasuttante gaṇanapathamatītānaṃ devatānaṃ dhammābhisamayo ahosi.

‘‘Nagare rājagahe paññāsasahassāni tīṇi ca satasahassāni ariyasāvakā bhagavato upāsakaupāsikāyo, puna tattheva dhanapālahatthināgadamane navuti pāṇakoṭiyo, pārāyanasamāgame pāsāṇakacetiye cuddasa pāṇakoṭiyo, puna indasālaguhāyaṃ asīti devatākoṭiyo, puna bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye paṭhame dhammadesane aṭṭhārasa brahmakoṭiyo aparimāṇā ca devatāyo, puna tāvatiṃsabhavane paṇḍukambalasilāyaṃ abhidhammadesanāya asīti devatākoṭiyo, devorohaṇe saṅkassanagaradvāre lokavivaraṇapāṭihāriye pasannānaṃ naramarūnaṃ tiṃsa koṭiyo abhisamiṃsu.

Puna sakkesu kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme buddhavaṃsadesanāya mahāsamayasuttantadesanāya ca gaṇanapathamatītānaṃ devatānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Puna sumanamālākārasamāgame, garahadinnasamāgame, ānandaseṭṭhisamāgame, jambukājīvakasamāgame, maṇḍukadevaputtasamāgame, maṭṭhakuṇḍalidevaputtasamāgame, sulasānagarasobhinisamāgame, sirimānagarasobhinisamāgame, pesakāradhītusamāgame, cūḷasubhaddāsamāgame, sāketabrāhmaṇassa āḷāhanadassanasamāgame, sūnāparantakasamāgame, sakkapañhasamāgame, tirokuṭṭasamāgame [tirokuḍḍasamāgame (sī. pī.)], ratanasuttasamāgame paccekaṃ caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi, yāvatā, mahārāja, bhagavā loke aṭṭhāsi, tāva tīsu maṇḍalesu soḷasasu mahājanapadesu yattha yattha bhagavā vihāsi, tattha tattha yebhuyyena dve tayo cattāro pañca sataṃ sahassaṃ satasahassaṃ devā ca manussā ca santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikariṃsu. Ye te, mahārāja, devā gihī yeva, na te pabbajitā, etāni ceva, mahārāja, aññāni ca anekāni devatākoṭisatasahassāni gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikariṃsū’’ti.

‘‘Yadi, bhante nāgasena, gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, atha imāni dhutaṅgāni kimatthaṃ sādhenti, tena kāraṇena dhutaṅgāni akiccakarāni honti. Yadi, bhante nāgasena, vinā mantosadhehi byādhayo vūpasamanti, kiṃ vamanavirecanādinā sarīradubbalakaraṇena? Yadi muṭṭhīhi paṭisattuniggaho bhavati, kiṃ asisattisaradhanukodaṇḍalaguḷamuggarehi? Yadi gaṇṭhikuṭilasusirakaṇṭalatāsākhā ālambitvā rukkhamabhirūhanaṃ bhavati, kiṃ dīghadaḷhanisseṇipariyesanena? Yadi thaṇḍilaseyyāya dhātusamatā bhavati, kiṃ sukhasamphassamahatimahāsirisayanapariyesanena? Yadi ekako sāsaṅkasappaṭibhayavisamakantārataraṇasamattho bhavati, kiṃ sannaddhasajjamahatimahāsatthapariyesanena? Yadi nadisaraṃ bāhunā tarituṃ samattho bhavati, kiṃ dhuvasetunāvāpariyesanena? Yadi sakasantakena ghāsacchādanaṃ kātuṃ pahoti, kiṃ parūpasevanapiyasamullāpapacchāpuredhāvanena? Yadi akhātataḷāke udakaṃ labhati, kiṃ udapānataḷākapokkharaṇikhaṇanena? Evameva kho, bhante nāgasena, yadi gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, kiṃ dhutaguṇavarasamādiyanenā’’ti?

‘‘Aṭṭhavīsati kho panime, mahārāja, dhutaṅgaguṇā yathābhuccaguṇā, yehi guṇehi dhutaṅgāni sabbabuddhānaṃ pihayitāni patthitāni. Katame aṭṭhavīsati? Idha, mahārāja, dhutaṅgaṃ suddhājīvaṃ sukhaphalaṃ anavajjaṃ na paradukkhāpanaṃ abhayaṃ asampīḷanaṃ ekantavaḍḍhikaṃ aparihāniyaṃ amāyaṃ ārakkhā patthitadadaṃ sabbasattadamanaṃ saṃvarahitaṃ patirūpaṃ anissitaṃ vippamuttaṃ rāgakkhayaṃ dosakkhayaṃ mohakkhayaṃ mānappahānaṃ kuvitakkacchedanaṃ kaṅkhāvitaraṇaṃ kosajjaviddhaṃsanaṃ aratippahānaṃ khamanaṃ atulaṃ appamāṇaṃ sabbadukkhakkhayagamanaṃ, ime kho, mahārāja, aṭṭhavīsati dhutaṅgaguṇā yathābhuccaguṇā yehi guṇehi dhutaṅgāni sabbabuddhānaṃ pihayitāni patthitāni.

‘‘Ye kho te, mahārāja, dhutaguṇe sammā upasevanti, te aṭṭhārasahi guṇehi samupetā bhavanti. Katamehi aṭṭhārasahi? Ācāro tesaṃ suvisuddho hoti, paṭipadā supūritā hoti, kāyikaṃ vācasikaṃ surakkhitaṃ hoti, manosamācāro suvisuddho hoti, vīriyaṃ supaggahitaṃ hoti, bhayaṃ vūpasammati, attānudiṭṭhibyapagatā hoti, āghāto uparato hoti, mettā upaṭṭhitā hoti, āhāro pariññāto hoti, sabbasattānaṃ garukato hoti, bhojane mattaññū hoti, jāgariyamanuyutto hoti, aniketo hoti, yattha phāsu tattha vihārī hoti, pāpajegucchī hoti, vivekārāmo hoti, satataṃ appamatto hoti, ye te, mahārāja, dhutaguṇe sammā upasevanti, te imehi aṭṭhārasahi guṇehi samupetā bhavanti.

‘‘Dasa ime, mahārāja, puggalā dhutaguṇārahā. Katame dasa? Saddho hoti hirimā dhitimā akuho atthavasī alolo sikkhākāmo daḷhasamādāno anujjhānabahulo mettāvihārī, ime kho, mahārāja, dasa puggalā dhutaguṇārahā.

‘‘Ye te, mahārāja, gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, sabbe te purimāsu jātīsu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanā katabhūmikammā, te tattha cārañca paṭipattiñca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṃ paramattaṃ nibbānaṃ sacchikaronti.

‘‘Yathā, mahārāja, kusalo issāso antevāsike paṭhamaṃ tāva upāsanasālāyaṃ cāpabhedacāpāropanaggahaṇamuṭṭhippaṭipīḷanaaṅgulivināmanapādaṭhapanasaraggahaṇasannahanaākaḍḍhana saddhāraṇalakkhaniyamanakhipane tiṇapurisakachakaṇa [khaṇaka (sī. pī.)] tiṇapalālamattikāpuñjaphalakalakkhavedhe anusikkhāpetvā rañño santike upāsanaṃ ārādhayitvā ājaññarathagajaturaṅgadhanadhaññahiraññasuvaṇṇadāsidāsabhariyagāmavaraṃ labhati, evameva kho, mahārāja, ye te gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, te sabbe purimāsu jātīsu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanā katabhūmikammā, te tattheva cārañca paṭipattiñca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti. Na, mahārāja, dhutaguṇesu pubbāsevanaṃ vinā ekissā yeva jātiyā arahattaṃ sacchikiriyā hoti, uttamena pana vīriyena uttamāya paṭipattiyā tathārūpena ācariyena kalyāṇamittena arahattaṃ sacchikiriyā hoti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, bhisakko sallakatto ācariyaṃ dhanena vā vattappaṭipattiyā vā ārādhetvā sattaggahaṇachedanalekhanavedhanasalluddharaṇavaṇadhovanasosanabhesajjānulimpanavamana virecanānuvāsanakiriyamanusikkhitvā vijjāsu katasikkho katūpāsano katahattho āture upasaṅkamati tikicchāya, evameva kho, mahārāja, ye te gihī agārikā kāmabhogino santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, te sabbe purimāsu jātīsu terasasu dhutaguṇesu katūpāsanā katabhūmikammā, te tattheva cārañca paṭipattiñca sodhayitvā ajjetarahi gihī yeva santā santaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikaronti, na, mahārāja, dhutaguṇehi avisuddhānaṃ dhammābhisamayo hoti.

‘‘Yathā, mahārāja, udakassa asecanena bījānaṃ avirūhanaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, dhutaguṇehi avisuddhānaṃ dhammābhisamayo na hoti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, akatakusalānaṃ akatakalyāṇānaṃ sugatigamanaṃ na hoti, evameva kho, mahārāja, dhutaguṇehi avisuddhānaṃ dhammābhisamayo na hoti.

‘‘Pathavisamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ patiṭṭhānaṭṭhena. Āposamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesamaladhovanaṭṭhena. Tejosamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesavanajjhāpanaṭṭhena. Vāyosamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesamalarajopavāhanaṭṭhena. Agadasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesabyādhivūpasamanaṭṭhena. Amatasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesavisanāsanaṭṭhena. Khettasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbasāmaññaguṇasassavirūhanaṭṭhena. Manoharasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ patthiticchitasabbasampattivaradadaṭṭhena. Nāvāsamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ saṃsāramahaṇṇavapāragamanaṭṭhena. Bhīruttāṇasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ jarāmaraṇabhītānaṃ assāsakaraṇaṭṭhena. Mātusamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kilesadukkhappaṭipīḷitānaṃ anuggāhakaṭṭhena. Pitusamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kusalavaḍḍhikāmānaṃ sabbasāmaññaguṇajanakaṭṭhena. Mittasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbasāmaññaguṇapariyesanaavisaṃvādakaṭṭhena. Padumasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbakilesamalehi anupalittaṭṭhena. Catujjātiyavaragandhasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kilesaduggandhapaṭivinodanaṭṭhena. Girirājavarasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ aṭṭhalokadhammavātehi akampiyaṭṭhena. Ākāsasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbattha gahaṇāpagatauruvisaṭavitthatamahantaṭṭhena. Nadīsamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kilesamalapavāhanaṭṭhena. Sudesakasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ jātikantārakilesavanagahananittharaṇaṭṭhena. Mahāsatthavāhasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ sabbabhayasuññakhemaabhayavarapavaranibbānanagarasampāpanaṭṭhena. Sumajjitavimalādāsasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ saṅkhārānaṃ sabhāvadassanaṭṭhena. Phalakasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kilesaraguḷasarasattipaṭibāhanaṭṭhena. Chattasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ kilesavassatividhaggisantāpātapapaṭibāhanaṭṭhena. Candasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ pihayitapatthitaṭṭhena. Sūriyasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ mohatamatimiranāsanaṭṭhena. Sāgarasamaṃ, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ anekavidhasāmaññaguṇavararatanuṭṭhānaṭṭhena, aparimitaasaṅkhyeyyaappameyyaṭṭhena ca. Evaṃ kho, mahārāja, dhutaguṇaṃ visuddhikāmānaṃ bahūpakāraṃ sabbadarathapariḷāhanudaṃ aratinudaṃ bhayanudaṃ bhavanudaṃ khīlanudaṃ malanudaṃ sokanudaṃ dukkhanudaṃ rāganudaṃ dosanudaṃ mohanudaṃ mānanudaṃ diṭṭhinudaṃ sabbākusaladhammanudaṃ yasāvahaṃ hitāvahaṃ sukhāvahaṃ phāsukaraṃ pītikaraṃ yogakkhemakaraṃ anavajjaṃ iṭṭhasukhavipākaṃ guṇarāsiguṇapuñjaṃ aparimitaasaṅkhyeyya appameyyaguṇaṃ varaṃ pavaraṃ aggaṃ.

‘‘Yathā, mahārāja, manussā upatthambhavasena bhojanaṃ upasevanti, hitavasena bhesajjaṃ upasevanti, upakāravasena mittaṃ upasevanti, tāraṇavasena nāvaṃ upasevanti, sugandhavasena mālāgandhaṃ upasevanti, abhayavasena bhīruttāṇaṃ upasevanti, patiṭṭhāvasena [patiṭṭhānavasena (ka.)] pathaviṃ upasevanti, sippavasena ācariyaṃ upasevanti, yasavasena rājānaṃ upasevanti, kāmadadavasena maṇiratanaṃ upasevanti, evameva kho, mahārāja, sabbasāmaññaguṇadadavasena ariyā dhutaguṇaṃ upasevanti.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, udakaṃ bījavirūhanāya, aggi jhāpanāya, āhāro balāharaṇāya, latā bandhanāya, satthaṃ chedanāya, pānīyaṃ pipāsāvinayanāya, nidhi assāsakaraṇāya, nāvā tīrasampāpanāya, bhesajjaṃ byādhivūpasamanāya, yānaṃ sukhagamanāya, bhīruttāṇaṃ bhayavinodanāya, rājā ārakkhatthāya, phalakaṃ daṇḍaleḍḍulaguḷasarasattipaṭibāhanāya, ācariyo anusāsanāya, mātā posanāya, ādāso olokanāya, alaṅkāro sobhanāya, vatthaṃ paṭicchādanāya, nisseṇī ārohanāya, tulā visamavikkhepanāya [nikkhepanāya (sī. pī.)], mantaṃ parijappanāya, āvudhaṃ tajjanīyapaṭibāhanāya, padīpo andhakāravidhamanāya, vāto pariḷāhanibbāpanāya, sippaṃ vuttinipphādanāya, agadaṃ jīvitarakkhaṇāya, ākaro ratanuppādanāya, ratanaṃ alaṅkarāya, āṇā anatikkamanāya, issariyaṃ vasavattanāya, evameva kho, mahārāja, dhutaguṇaṃ sāmaññabījavirūhanāya, kilesamalajhāpanāya, iddhibalāharaṇāya, satisaṃvaranibandhanāya, vimativicikicchāsamucchedanāya, taṇhāpipāsāvinayanāya, abhisamayaassāsakaraṇāya, caturoghanittharaṇāya, kilesabyādhivūpasamāya, nibbānasukhappaṭilābhāya, jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsabhayavinodanāya, sāmaññaguṇaparirakkhaṇāya, aratikuvitakkapaṭibāhanāya, sakalasāmaññatthānusāsanāya, sabbasāmaññaguṇaposanāya, samathavipassanāmaggaphalanibbānadassanāya, sakalalokathutathomitamahatimahāsobhanakaraṇāya, sabbāpāyapidahanāya, sāmaññatthaselasikharamuddhani abhirūhanāya, vaṅkakuṭilavisamacittavikkhepanāya [cittanikkhepanāya (sī. pī.)], sevitabbāsevitabbadhamme sādhusajjhāyakaraṇāya, sabbakilesapaṭisattutajjanāya, avijjandhakāravidhamanāya, tividhaggisantāpapariḷāhanibbāpanāya, saṇhasukhumasantasamāpattinipphādanāya, sakalasāmaññaguṇaparirakkhaṇāya, bojjhaṅgavararatanuppādanāya, yogijanālaṅkaraṇāya, anavajjanipuṇasukhumasantisukhamanatikkamanāya, sakalasāmaññaariyadhammavasavattanāya. Iti, mahārāja, imesaṃ guṇānaṃ adhigamāya yadidaṃ ekamekaṃ dhutaguṇaṃ, evaṃ, mahārāja, atuliyaṃ dhutaguṇaṃ appameyyaṃ asamaṃ appaṭisamaṃ appaṭibhāgaṃ appaṭiseṭṭhaṃ uttaraṃ seṭṭhaṃ visiṭṭhaṃ adhikaṃ āyataṃ puthulaṃ visaṭaṃ vitthataṃ garukaṃ bhāriyaṃ mahantaṃ.

‘‘Yo kho, mahārāja, puggalo pāpiccho icchāpakato kuhako luddho odariko lābhakāmo yasakāmo kittikāmo ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo dhutaṅgaṃ [tadhuguṇaṃ (ka.) evamuparipi] samādiyati, so diguṇaṃ daṇḍamāpajjati, sabbaguṇaghātamāpajjati, diṭṭhadhammikaṃ hīḷanaṃ khīḷanaṃ garahanaṃ uppaṇḍanaṃ khipanaṃ asambhogaṃ nissāraṇaṃ nicchubhanaṃ pavāhanaṃ pabbājanaṃ paṭilabhati, samparāyepi satayojanike avīcimahāniraye uṇhakaṭhitatattasantattaaccijālāmālake anekavassakoṭisatasahassāni uddhamadho tiriyaṃ pheṇuddehakaṃ samparivattakaṃ paccati, tato muccitvā [muccitvā (sī. pī.)] kisapharusakāḷaṅgapaccaṅgo sūnuddhumātasusiruttamaṅgo [sūnuddhumātasūcimukhapamāṇasusiruttamaṅgo (sī. pī.)] chāto pipāsito visamabhīmarūpavaṇṇo bhaggakaṇṇasoto ummīlitanimīlitanettanayano arugattapakkagatto puḷavākiṇṇasabbakāyo vātamukhe jalamāno viya aggikkhandho anto jalamāno pajjalamāno atāṇo asaraṇo āruṇṇaruṇṇakāruññaravaṃ paridevamāno nijjhāmataṇhiko samaṇamahāpeto hutvā āhiṇḍamāno mahiyā aṭṭassaraṃ karoti.

‘‘Yathā, mahārāja, koci ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo hīno kujātiko khattiyābhisekena abhisiñcati, so labhati hatthacchedaṃ pādacchedaṃ hatthapādacchedaṃ kaṇṇacchedaṃ nāsacchedaṃ kaṇṇanāsacchedaṃ bilaṅgathālikaṃ saṅkhamuṇḍikaṃ rāhumukhaṃ jotimālikaṃ hatthapajjotikaṃ erakavattikaṃ cīrakavāsikaṃ eṇeyyakaṃ baḷisamaṃsikaṃ kahāpaṇakaṃ khārāpatacchikaṃ palighaparivattikaṃ palālapīṭhakaṃ tattena telena osiñcanaṃ sunakhehi khādāpanaṃ jīvasūlāropanaṃ asinā sīsacchedaṃ anekavihitampi kammakāraṇaṃ anubhavati. Kiṃ kāraṇā? Ayutto appatto ananucchaviko anaraho appatirūpo hīno kujātiko mahante issariye ṭhāne attānaṃ ṭhapesi, velaṃ ghātesi, evameva kho, mahārāja, yo koci puggalo pāpiccho…pe… mahiyā aṭṭassaraṃ karoti.

‘‘Yo pana, mahārāja, puggalo yutto patto anucchaviko araho patirūpo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo pahitatto asaṭho amāyo anodariko alābhakāmo ayasakāmo akittikāmo saddho saddhāpabbajito jarāmaraṇā muccitukāmo ‘sāsanaṃ paggaṇhissāmī’ti dhutaṅgaṃ samādiyati, so diguṇaṃ pūjaṃ arahati devānañca piyo hoti manāpo pihayito patthito, jātisumanamallikādīnaṃ viya pupphaṃ nahātānulittassa, jighacchitassa viya paṇītabhojanaṃ, pipāsitassa viya sītalavimalasurabhipānīyaṃ, visagatassa viya osadhavaraṃ, sīghagamanakāmassa viya ājaññarathavaruttamaṃ, atthakāmassa viya manoharamaṇiratanaṃ, abhisiñcitukāmassa viya paṇḍaravimalasetacchattaṃ, dhammakāmassa viya arahattaphalādhigamamanuttaraṃ. Tassa cattāro satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati, samathavipassanā adhigacchati, adhigamappaṭipatti pariṇamati, cattāri sāmaññaphalāni catasso paṭisambhidā tisso vijjā chaḷabhiññā kevalo ca samaṇadhammo sabbe tassādheyyā honti, vimuttipaṇḍaravimalasetacchattena abhisiñcati.

‘‘Yathā, mahārāja, rañño khattiyassa abhijātakulakulīnassa khattiyābhisekena abhisittassa paricaranti saraṭṭhanegamajānapadabhaṭabalā [balatthā (sī. pī.)] aṭṭhattiṃsā ca rājaparisā naṭanaccakā mukhamaṅgalikā sotthivācakā samaṇabrāhmaṇasabbapāsaṇḍagaṇā abhigacchanti, yaṃ kiñci pathaviyā paṭṭanaratanākaranagarasuṅkaṭṭhānaverajjakachejjabhejjajanamanusāsanaṃ sabbattha sāmiko bhavati, evameva kho, mahārāja, yo koci puggalo yutto patto…pe… vimuttipaṇḍaravimalasetacchattena abhisiñcati.

‘‘Terasimāni, mahārāja, dhutaṅgāni, yehi suddhikato nibbānamahāsamuddaṃ pavisitvā bahuvidhaṃ dhammakīḷamabhikīḷati, rūpārūpaaṭṭhasamāpattiyo vaḷañjeti, iddhividhaṃ dibbasotadhātuṃ paracittavijānanaṃ pubbenivāsānussatiṃ dibbacakkhuṃ sabbāsavakkhayañca pāpuṇāti. Katame terasa? Paṃsukūlikaṅgaṃ tecīvarikaṅgaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ sapadānacārikaṅgaṃ ekāsanikaṅgaṃ pattapiṇḍikaṅgaṃ khalupacchābhattikaṅgaṃ āraññikaṅgaṃ rukkhamūlikaṅgaṃ abbhokāsikaṅgaṃ sosānikaṅgaṃ yathāsanthatikaṅgaṃ nesajjikaṅgaṃ, imehi kho, mahārāja, terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi kevalaṃ sāmaññaṃ paṭilabhati, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

‘‘Yathā, mahārāja, sadhano nāviko paṭṭane suṭṭhu katasuṅko mahāsamuddaṃ pavisitvā vaṅgaṃ takkolaṃ cīnaṃ sovīraṃ suraṭṭhaṃ alasandaṃ kolapaṭṭanaṃ suvaṇṇabhūmiṃ gacchati aññampi yaṃ kiñci nāvāsañcaraṇaṃ, evameva kho, mahārāja, imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi kevalaṃ sāmaññaṃ paṭilabhati, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

‘‘Yathā, mahārāja, kassako paṭhamaṃ khettadosaṃ tiṇakaṭṭhapāsāṇaṃ apanetvā kasitvā vapitvā sammā udakaṃ pavesetvā rakkhitvā gopetvā lavanamaddanena bahudhaññako hoti, tassādheyyā bhavanti ye keci adhanā kapaṇā daliddā duggatajanā, evameva kho, mahārāja, imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi…pe… kevalā santā sukhā samāpattiyo.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, khattiyo muddhāvasitto abhijātakulīno chejjabhejjajanamanusāsane issaro hoti vasavattī sāmiko icchākaraṇo, kevalā ca mahāpathavī tassādheyyā hoti, evameva kho, mahārāja, imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi jinasāsanavare issaro hoti vasavattī sāmiko icchākaraṇo, kevalā ca samaṇaguṇā tassādheyyā honti.

‘‘Nanu, mahārāja, thero upaseno vaṅgantaputto sallekhadhutaguṇe paripūrakāritāya anādiyitvā sāvatthiyā saṅghassa katikaṃ sapariso naradammasārathiṃ paṭisallānagataṃ upasaṅkamitvā bhagavato pāde sirasā vanditvā ekamantaṃ nisīdi, bhagavā ca taṃ suvinītaṃ parisaṃ oloketvā haṭṭhatuṭṭho pamudito udaggo parisāya saddhiṃ sallāpaṃ sallapitvā asambhinnena brahmassarena etadavoca ‘pāsādikā kho pana tyāyaṃ upasena parisā, kataṃ tvaṃ upasena parisaṃ vinesī’ti. Sopi sabbaññunā dasabalena devātidevena puṭṭho yathābhūtasabhāvaguṇavasena bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Yo koci maṃ, bhante, upasaṅkamitvā pabbajjaṃ vā nissayaṃ vā yācati, tamahaṃ evaṃ vadāmi ‘‘ahaṃ kho āvuso āraññiko piṇḍapātiko paṃsukūliko tecīvariko. Sace tvampi āraññiko bhavissasi piṇḍapātiko paṃsukūliko tecīvariko, evāhaṃ taṃ pabbājessāmi nissayaṃ dassāmī’’ti, sace so me, bhante, paṭissuṇitvā nandati oramati, evāhaṃ taṃ pabbājemi nissayaṃ demi, sace na nandati na oramati, na taṃ pabbājemi, na nissayaṃ demi, evāhaṃ, bhante, parisaṃ vinemī’’ti. Evaṃ kho [evampi (ka.)], mahārāja, dhutaguṇavarasamādiṇṇo jinasāsanavare issaro hoti. Vasavattī sāmiko icchākaraṇo, tassādheyyā honti kevalā santā sukhā samāpattiyo.

‘‘Yathā, mahārāja, padumaṃ abhivuddhaparisuddhaudiccajātippabhavaṃ siniddhaṃ mudu lobhanīyaṃ sugandhaṃ piyaṃ patthitaṃ pasatthaṃ jalakaddamamanupalittaṃ aṇupattakesarakaṇṇikābhimaṇḍitaṃ bhamaragaṇasevitaṃ sītalasalilasaṃvaddhaṃ, evameva kho, mahārāja, imehi terasahi dhutaguṇehi pubbe āsevitehi nisevitehi ciṇṇehi pariciṇṇehi caritehi upacaritehi paripūritehi ariyasāvako tiṃsaguṇavarehi samupeto hoti.

‘‘Katamehi tiṃsaguṇavarehi? Siniddhamudumaddavamettacitto hoti, ghātitahatavihatakileso hoti, hatanihatamānadabbo hoti, acaladaḷhaniviṭṭhanibbematikasaddho hoti, paripuṇṇapīṇitapahaṭṭhalobhanīyasantasukhasamāpattilābhī hoti, sīlavarapavaraasamasucigandhaparibhāvito hoti, devamanussānaṃ piyo hoti manāpo, khīṇāsavaariyavarapuggalapatthito, devamanussānaṃ vanditapūjito, budhavibudhapaṇḍitajanānaṃ thutathavitathomitapasattho, idha vā huraṃ vā lokena anupalitto, appathokavajjepi [appasāvajjepi (ka.)] bhayadassāvī, vipulavarasampattikāmānaṃ maggaphalavaratthasādhano, āyācitavipulapaṇītapaccayabhāgī, aniketasayano, jhānajjhositatappavaravihārī, vijaṭitakilesajālavatthu, bhinnabhaggasaṅkuṭitasañchinnagatinīvaraṇo, akuppadhammo, abhinītavāso, anavajjabhogī, gativimutto, uttiṇṇasabbavicikiccho, vimuttijjhositattho [vimuttijjhāsitatto (sī. pī.)], diṭṭhadhammo, acaladaḷhabhīruttāṇamupagato, samucchinnānusayo, sabbāsavakkhayaṃ patto, santasukhasamāpattivihārabahulo, sabbasamaṇaguṇasamupeto, imehi tiṃsaguṇavarehi samupeto hoti.

‘‘Nanu, mahārāja, thero sāriputto dasasahassilokadhātuyā aggapuriso ṭhapetvā dasabalaṃ lokācariyaṃ, sopi aparimitamasaṅkhyeyyakappe samācitakusalamūlo [samāciṇṇakusalamūlo (ka.)] brāhmaṇakulakulīno manāpikaṃ kāmaratiṃ anekasatasaṅkhaṃ dhanavarañca ohāya jinasāsane pabbajitvā imehi terasahi dhutaguṇehi kāyavacīcittaṃ damayitvā ajjetarahi anantaguṇasamannāgato gotamassa bhagavato sāsanavare dhammacakkamanuppavattako jāto. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ekaṅguttaranikāyavaralañchake –

‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekapuggalampi samanupassāmi, yo evaṃ tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti, yathayidaṃ bhikkhave, sāriputto, sāriputto. Bhikkhave, tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavattetī’’’ti.

‘‘Sādhu, bhante nāgasena, yaṃ kiñci navaṅgaṃ buddhavacanaṃ, yā ca lokuttarā kiriyā, yā ca loke adhigamavipulavarasampattiyo, sabbaṃ taṃ terasasu dhutaguṇesu samodhānopagata’’ [samodhānetabbaṃ (ka.)] nti.

Dhutaṅgapañho dutiyo.

Anumānavaggo catuttho.

6. Opammakathāpañho

Mātikā

Bhante nāgasena, katihaṅgehi samannāgato bhikkhu arahattaṃ sacchikarotīti?

Idha, mahārāja, arahattaṃ sacchikātukāmena bhikkhunā –

Gadrabhassa [ghorassarassa (sī. syā. pī.)] ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Kukkuṭassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Kalandakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Dīpiniyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Dīpikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Kummassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Vaṃsassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Cāpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Vāyasassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Makkaṭassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Gadrabhavaggo paṭhamo.

Lābulatāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Padumassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Bījassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Sālakalyāṇikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Nāvāya tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Nāvālagganakassa [nāvālaganakassa (sī. pī.)] dve aṅgāni gahetabbāni.

Kūpassa [kūpakassa (ka.)] ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Niyāmakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Kammakārassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Samuddassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Samuddavaggo dutiyo.

Pathaviyā pañca aṅgāni gahetabbāni.

Āpassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Tejassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Vāyussa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Pabbatassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Ākāsassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Candassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Sūriyassa satta aṅgāni gahetabbāni.

Sakkassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Cakkavattissa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Pathavīvaggo tatiyo.

Upacikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Biḷārassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Undūrassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Vicchikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Nakulassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Jarasiṅgālassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Migassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Gorūpassa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Varāhassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Hatthissa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Upacikāvaggo catuttho.

Sīhassa satta aṅgāni gahetabbāni.

Cakkavākassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Peṇāhikāya dve aṅgāni gahetabbāni.

Gharakapotassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Ulūkassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Satapattassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Vaggulissa dve aṅgāni gahetabbāni.

Jalūkāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Sappassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Ajagarassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Sīhavaggo pañcamo.

Panthamakkaṭakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Thanasitadārakassa [thanapītadārakassa (syā.)] ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Cittakadharakummassa [cittakathalakummassa (ka.)] ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Pavanassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Rukkhassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Meghassa pañca aṅgāni gahetabbāni.

Maṇiratanassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Māgavikassa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Bāḷisikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Tacchakassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Makkaṭavaggo chaṭṭho.

Kumbhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Kāḷāyasassa [kāḷahaṃsassa (ka.)] dve aṅgāni gahetabbāni.

Chattassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Khettassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Agadassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Bhojanassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Issāsassa cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Kumbhavaggo sattamo.

Rañño cattāri aṅgāni gahetabbāni.

Dovārikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Nisadāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Padīpassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Mayūrassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Turaṅgassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Soṇḍikassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Indakhīlassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Tulāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Khaggassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Macchassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Iṇaggāhakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Byādhitassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Matassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Nadiyā dve aṅgāni gahetabbāni.

Usabhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Maggassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Suṅkasāyikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Corassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Sakuṇagghiyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Sunakhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Tikicchakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Gabbhiniyā dve aṅgāni gahetabbāni.

Camariyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Kikiyā dve aṅgāni gahetabbāni.

Kapotikāya tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Ekanayanassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Kassakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Jambukasiṅgāliyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Caṅgavārakassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Dabbiyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Iṇasādhakassa tīṇi aṅgāni gahetabbāni.

Anuvicinakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Sārathissa dve aṅgāni gahetabbāni.

Bhojakassa dve aṅgāni gahetabbāni.

Tunnavāyassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Nāvikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

Bhamarassa dve aṅgāni gahetabbānīti.

Mātikā niṭṭhitā.

1. Gadrabhavaggo

1. Gadrabhaṅgapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, ‘gadrabhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, gadrabho nāma saṅkārakūṭepi catukkepi siṅghāṭakepi gāmadvārepi thusarāsimhipi yattha katthaci sayati, na sayanabahulo hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena tiṇasanthārepi paṇṇasanthārepi kaṭṭhamañcakepi chamāyapi yattha katthaci cammakhaṇḍaṃ pattharitvā yattha katthaci sayitabbaṃ, na sayanabahulena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, gadrabhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ‘kaliṅgarūpadhānā, bhikkhave, etarahi mama sāvakā viharanti appamattā ātāpino padhānasmi’nti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatināpi –

‘‘‘Pallaṅkena nisinnassa, jaṇṇukenābhivassati;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’’ti.

Gadrabhaṅgapañho paṭhamo.

2. Kukkuṭaṅgapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, ‘kukkuṭassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, kukkuṭo kālena samayena paṭisallīyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kālena samayeneva cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā sarīraṃ paṭijaggitvā nahāyitvā cetiyaṃ vanditvā vuḍḍhānaṃ bhikkhūnaṃ dassanāya gantvā kālena samayena suññāgāraṃ pavisitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kukkuṭo kālena samayeneva vuṭṭhāti. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kālena samayeneva vuṭṭhahitvā cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhapetvā sarīraṃ paṭijaggitvā cetiyaṃ vanditvā punadeva suññāgāraṃ pavisitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kukkuṭo pathaviṃ khaṇitvā khaṇitvā ajjhohāraṃ ajjhoharati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paccavekkhitvā paccavekkhitvā ajjhohāraṃ ajjhoharitabbaṃ ‘neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāya, iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro cā’ti. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘‘‘Kantāre puttamaṃsaṃva, akkhassabbhañjanaṃ yathā;
Evaṃ āhari āhāraṃ, yāpanatthamamucchito’ti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kukkuṭo sacakkhukopi rattiṃ andho hoti. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anandheneva andhena viya bhavitabbaṃ, araññepi gocaragāme piṇḍāya carantenapi rajanīyesu rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu andhena badhirena mūgena viya bhavitabbaṃ, na nimittaṃ gahetabbaṃ, nānubyañjanaṃ gahetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena mahākaccāyanena –

‘Cakkhumāssa yathā andho, sotavā badhiro yathā;
Paññavāssa [jivhāvassa (sī. pī.)] yathā mūgo, balavā dubbaloriva;
Attaatthe [atha atthe (sī. pī.)] samuppanne, sayetha matasāyika’nti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kukkuṭo leḍḍudaṇḍalaguḷamuggarehi paripātiyantopi sakaṃ gehaṃ na vijahati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena cīvarakammaṃ karontenapi navakammaṃ karontenapi vattappaṭivattaṃ karontenapi uddisantenapi uddisāpentenapi yoniso manasikāro na vijahitabbo, sakaṃ kho panetaṃ, mahārāja, yogino gehaṃ, yadidaṃ yoniso manasikāro. Idaṃ, mahārāja, kukkuṭassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ‘ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā’ti. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatināpi –

‘‘‘Yathā sudanto mātaṅgo, sakaṃ soṇḍaṃ na maddati;
Bhakkhābhakkhaṃ vijānāti, attano vuttikappanaṃ.

‘‘‘Tatheva buddhaputtena, appamattena vā pana;
Jinavacanaṃ na madditabbaṃ, manasikāravaruttama’’’nti.

Kukkuṭaṅgapañho dutiyo.

3. Kalandakaṅgapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, ‘kalandakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, kalandako paṭisattumhi opatante naṅguṭṭhaṃ papphoṭetvā mahantaṃ katvā teneva naṅguṭṭhalaguḷena paṭisattuṃ paṭibāhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kilesasattumhi opatante satipaṭṭhānalaguḷaṃ papphoṭetvā mahantaṃ katvā teneva satipaṭṭhānalaguḷena sabbakilesā paṭibāhitabbā. Idaṃ, mahārāja, kalandakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena cūḷapanthakena –

‘Yadā kilesā opatanti, sāmaññaguṇadhaṃsanā;
Satipaṭṭhānalaguḷena, hantabbā te punappuna’’’nti.

Kalandakaṅgapañho tatiyo.

4. Dīpiniyaṅgapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, ‘dīpiniyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, dīpinī sakiṃ yeva gabbhaṃ gaṇhāti, na punappunaṃ purisaṃ upeti? Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āyatiṃ paṭisandhiṃ uppattiṃ gabbhaseyyaṃ cutiṃ bhedaṃ khayaṃ vināsaṃ saṃsārabhayaṃ duggatiṃ visamaṃ sampīḷitaṃ disvā ‘punabbhave nappaṭisandahissāmī’ti yoniso manasikāro karaṇīyo. Idaṃ, mahārāja, dīpiniyā ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena suttanipāte dhaniyagopālakasutte –

‘‘‘Usabhoriva chetva bandhanāni, nāgo pūtilataṃva dālayitvā;
Nāhaṃ punupessaṃ gabbhaseyyaṃ, atha ce patthayasī pavassa devā’’’ti.

Dīpiniyaṅgapañho catuttho.

5. Dīpikaṅgapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, ‘dīpikassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, dīpiko araññe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyitvā mige gaṇhāti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vivekaṃ sevitabbaṃ araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ vijanavātaṃ manussarāhaseyyakaṃ paṭisallānasāruppaṃ; vivekaṃ sevamāno hi, mahārāja, yogī yogāvacaro nacirasseva chaḷabhiññāsu ca vasibhāvaṃ pāpuṇāti. Idaṃ, mahārāja, dīpikassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therehi dhammasaṅgāhakehi –

‘‘‘Yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhate [gaṇhatī (sī. pī.)] mige;

Tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako;
Araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttama’nti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, dīpiko yaṃ kiñci pasuṃ vadhitvā vāmena passena patitaṃ na bhakkheti. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena veḷudānena vā pattadānena vā pupphadānena vā phaladānena vā sinānadānena vā mattikādānena vā cuṇṇadānena vā dantakaṭṭhadānena vā mukhodakadānena vā cātukamyatāya vā muggasupyatāya [muggasuppatāya (sī. pī.)] vā pāribhaṭa [pāribhaṭṭatāya (sī. pī.)] yatāya vā jaṅghapesanīyena vā vejjakammena vā dūtakammena vā pahiṇagamanena vā piṇḍapaṭipiṇḍena vā dānānuppadānena vā vatthuvijjāya vā nakkhattavijjāya vā aṅgavijjāya [nagavijjāya (ka.)] vā aññataraññatarena vā buddhappaṭikuṭṭhena micchājīvena nipphāditaṃ bhojanaṃ na bhuñjitabbaṃ [paribhuñjitabbaṃ (sī. pī.)] vāmena passena patitaṃ pasuṃ viya dīpiko. Idaṃ, mahārāja, dīpikassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Vacīviññattivipphārā, uppannaṃ madhupāyasaṃ;
Sace bhutto bhaveyyāhaṃ, sājīvo garahito mama.

‘‘‘Yadipi me antaguṇaṃ, nikkhamitvā bahī care;
Neva bhindeyyamājīvaṃ, cajamānopi jīvita’’’nti.

Dīpikaṅgapañho pañcamo.

6. Kummaṅgapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, ‘kummassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, kummo udakacaro udakeyeva vāsaṃ kappeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbapāṇabhūtapuggalānaṃ hitānukampinā mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena sabbāvantaṃ lokaṃ pharitvā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kummassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kummo udake uppilavanto sīsaṃ ukkhipitvā yadi koci passati, tattheva nimujjati gāḷhamogāhati ‘mā maṃ te puna passeyyu’nti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kilesesu opatantesu ārammaṇasare nimujjitabbaṃ gāḷhamogāhitabbaṃ ‘mā maṃ kilesā puna passeyyu’nti. Idaṃ, mahārāja, kummassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kummo udakato nikkhamitvā kāyaṃ otāpeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nisajjaṭṭhānasayanacaṅkamato mānasaṃ nīharitvā sammappadhāne mānasaṃ otāpetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kummassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kummo pathaviṃ khaṇitvā vivitte vāsaṃ kappeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena lābhasakkārasilokaṃ pajahitvā suññaṃ vivittaṃ kānanaṃ vanapatthaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ pavivittamogāhitvā vivitte yeva vāsaṃ upagantabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kummassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtena –

‘‘‘Vivittaṃ appanigghosaṃ, vāḷamiganisevitaṃ;
Seve senāsanaṃ bhikkhu, paṭisallānakāraṇā’ti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kummo cārikaṃ caramāno yadi kañci passati vā, saddaṃ suṇāti vā, soṇḍipañcamāni aṅgāni sake kapāle nidahitvā appossukko tuṇhībhūto tiṭṭhati kāyamanurakkhanto, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbattha rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu āpatantesu chasu dvāresu saṃvarakavāṭaṃ anugghāṭetvā mānasaṃ samodahitvā saṃvaraṃ katvā satena sampajānena vihātabbaṃ samaṇadhammaṃ anurakkhamānena. Idaṃ, mahārāja, kummassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare kummūpamasuttante –

‘‘‘Kummova aṅgāni sake kapāle, samodahaṃ bhikkhu manovitakke;
Anissito aññamaheṭhayāno, parinibbutonūpavadeyya kañcī’’ti.

Kummaṅgapañho chaṭṭho.

7. Vaṃsaṅgapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, ‘vaṃsassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, vaṃso yattha vāto, tattha anulometi, nāññatthamanudhāvati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yaṃ buddhena bhagavatā bhāsitaṃ navaṅgaṃ satthu sāsanaṃ, taṃ anulomayitvā kappiye anavajje ṭhatvā samaṇadhammaṃ yeva pariyesitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vaṃsassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ mahārāja therena rāhulena –

‘‘‘Navaṅgaṃ buddhavacanaṃ, anulometvāna sabbadā;
Kappiye anavajjasmiṃ, ṭhatvāpāyaṃ samuttari’’’nti.

Vaṃsaṅgapañho sattamo.

8. Cāpaṅgapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, ‘cāpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, cāpo sutacchito namito [mito (sī. pī. ka.)] yāvaggamūlaṃ samakameva anunamati nappaṭitthambhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena theranavamajjhimasamakesu anunamitabbaṃ nappaṭipharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, cāpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena vidhura [puṇṇaka] jātake –

‘‘‘Cāpovūnudaro dhīro, vaṃso vāpi pakampaye [cāpo vā nuna me dhīro, vaṃsova anulomayaṃ (sī. pī. ka.)];
Paṭilomaṃ na vatteyya, sa rājavasatiṃ vase’’’ti.

Cāpaṅgapañho aṭṭhamo.

9. Vāyasaṅgapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, ‘vāyasassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, vāyaso āsaṅkitaparisaṅkito yattappayatto carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āsaṅkitaparisaṅkitena yattapayattena upaṭṭhitāya satiyā saṃvutehi indriyehi caritabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vāyasassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, vāyaso yaṃ kiñci bhojanaṃ disvā ñātīhi saṃvibhajitvā bhuñjati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ye te lābhā dhammikā dhammaladdhā antamaso pattapariyāpannamattampi, tathārūpehi lābhehi paṭivibhattabhoginā bhavitabbaṃ sīlavantehi sabrahmacārīhi. Idaṃ, mahārāja, vāyasassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Sace me upanāmenti, yathāladdhaṃ tapassino;
Sabbe saṃvibhajitvāna, tato bhuñjāmi bhojana’’’nti.

Vāyasaṅgapañho navamo.

10. Makkaṭaṅgapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, ‘makkaṭassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī''ti? ''Yathā, mahārāja, makkaṭo vāsamupagacchanto tathārūpe okāse mahatimahārukkhe pavivitte sabbaṭṭhakasākhe [sabbatthakasākhe (syā.), sabbaṭṭhasākhe (ka.)] bhīruttāṇe vāsamupagacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena lajjiṃ pesalaṃ sīlavantaṃ kalyāṇadhammaṃ bahussutaṃ dhammadharaṃ vinayadharaṃ piyaṃ garubhāvanīyaṃ vattāraṃ vacanakkhamaṃ ovādakaṃ viññāpakaṃ sandassakaṃ samādapakaṃ samuttejakaṃ sampahaṃsakaṃ evarūpaṃ kalyāṇamittaṃ ācariyaṃ nissāya viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, makkaṭassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

''Puna caparaṃ, mahārāja, makkaṭo rukkhe yeva carati tiṭṭhati nisīdati, yadi niddaṃ okkamati, tattheva rattiṃ vāsamanubhavati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pavanābhimukhena bhavitabbaṃ, pavane yeva ṭhānacaṅkamanisajjāsayanaṃ niddaṃ okkamitabbaṃ, tattheva satipaṭṭhānamanubhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, makkaṭassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

'''Caṅkamantopi tiṭṭhanto, nisajjāsayanena vā;
Pavane sobhate bhikkhu, pavanantaṃva vaṇṇita'''nti.

Makkaṭaṅgapañho dasamo.

Gadrabhavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Gadrabho ceva [ghorassaro ca (sī. syā. pī.)] kukkuṭo, kalando dīpini dīpiko;
Kummo vaṃso ca cāpo ca, vāyaso atha makkaṭoti.

2. Samuddavaggo

1. Lābulataṅgapañho

1. ''Bhante nāgasena, 'lābulatāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabba'nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba''nti? ''Yathā, mahārāja, lābulatā tiṇe vā kaṭṭhe vā latāya vā soṇḍikāhi ālambitvā tassūpari vaḍḍhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena arahatte abhivaḍḍhitukāmena manasā ārammaṇaṃ ālambitvā arahatte abhivaḍḍhitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, lābulatāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

'''Yathā lābulatā nāma, tiṇe kaṭṭhe latāya vā;
Ālambitvā soṇḍikāhi, tato vaḍḍhati uppari.

'''Tatheva buddhaputtena, arahattaphalakāminā;
Ārammaṇaṃ ālambitvā, vaḍḍhitabbaṃ asekkhaphale'''ti.

Lābulataṅgapañho paṭhamo.

2. Padumaṅgapañho

2. ''Bhante nāgasena, 'padumassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī'ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī''ti? ''Yathā, mahārāja, padumaṃ udake jātaṃ udake saṃvaddhaṃ anupalittaṃ udakena, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kule gaṇe lābhe yase sakkāre sammānanāya paribhogapaccayesu ca sabbattha anupalittena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, padumassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

''Puna caparaṃ, mahārāja, padumaṃ udakā accuggamma ṭhāti. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbalokaṃ abhibhavitvā accuggamma lokuttaradhamme ṭhātabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, padumassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, padumaṃ appamattakenapi anilena eritaṃ calati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena appamattakesupi kilesesu saṃyamo karaṇīyo, bhayadassāvinā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, padumassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ‘aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesū’ti.

Padumaṅgapañho dutiyo.

3. Bījaṅgapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, ‘bījassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, bījaṃ appakampi samānaṃ bhaddake khette vuttaṃ deve sammā dhāraṃ pavecchante subahūni phalāni anudassati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yathā paṭipāditaṃ sīlaṃ kevalaṃ sāmaññaphalamanudassati. Evaṃ sammā paṭipajjitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, bījassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, bījaṃ suparisodhite khette ropitaṃ khippameva saṃvirūhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena mānasaṃ supariggahitaṃ suññāgāre parisodhitaṃ satipaṭṭhānakhettavare khittaṃ khippameva virūhati. Idaṃ, mahārāja, bījassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena anuruddhena –

‘‘‘Yathāpi khette [yathā khette (sī.)] parisuddhe, bījañcassa patiṭṭhitaṃ;
Vipulaṃ tassa phalaṃ hoti, api toseti kassakaṃ.

‘‘‘Tatheva yogino cittaṃ, suññāgāre visodhitaṃ;
Satipaṭṭhānakhettamhi, khippameva virūhatī’’’ti.

Bījaṅgapañho tatiyo.

4. Sālakalyāṇikaṅgapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, ‘sālakalyāṇikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, sālakalyāṇikā nāma antopathaviyaṃ yeva abhivaḍḍhati hatthasatampi bhiyyopi, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena cattāri sāmaññaphalāni catasso paṭisambhidā chaḷabhiññāyo kevalañca samaṇadhammaṃ suññāgāre yeva paripūrayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sālakalyāṇikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena rāhulena –

‘‘‘Sālakalyāṇikā nāma, pādapo dharaṇīruho;
Antopathaviyaṃ yeva, satahatthopi vaḍḍhati.

‘‘‘Yathā kālamhi sampatte, paripākena so dumo;
Uggañchitvāna ekāhaṃ, satahatthopi vaḍḍhati.

‘‘‘Evamevāhaṃ mahāvīra, sālakalyāṇikā viya;
Abbhantare suññāgāre, dhammato abhivaḍḍhayi’’’nti.

Sālakalyāṇikaṅgapañho catuttho.

5. Nāvaṅgapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, ‘nāvāya tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, nāvā bahuvidhadārusaṅghāṭasamavāyena bahumpi janaṃ tārayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ācārasīlaguṇavattappaṭivattabahuvidhadhammasaṅghāṭasamavāyena sadevako loko tārayitabbo. Idaṃ, mahārāja, nāvāya paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, nāvā bahuvidhaūmitthanitavegavisaṭamāvaṭṭavegaṃ sahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bahuvidhakilesaūmivegaṃ lābhasakkārayasasilokapūjanavandanā parakulesu nindāpasaṃsāsukhadukkhasammānanavimānanabahuvidhadosaūmivegañca sahitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, nāvāya dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, nāvā aparimitamanantamapāramakkhobhitagambhīre mahatimahāghose timitimiṅgalamakaramacchagaṇākule mahatimahāsamudde carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena tiparivaṭṭa dvādasākāra catusaccābhisamayappaṭivedhe mānasaṃ sañcārayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, nāvāya tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare saccasaṃyutte –

‘‘‘Vitakkentā ca kho tumhe, bhikkhave, ‘‘idaṃ dukkha’’nti vitakkeyyātha, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti vitakkeyyātha, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti vitakkeyyātha, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti vitakkeyyāthā’’’ti.

Nāvaṅgapañho pañcamo.

6. Nāvālagganakaṅgapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, ‘nāvālagganakassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, nāvālagganakaṃ bahuūmijālākulavikkhobhitasalilatale mahatimahāsamudde nāvaṃ laggeti ṭhapeti, na deti disāvidisaṃ harituṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena rāgadosamohūmijāle mahatimahāvitakkasampahāre cittaṃ laggetabbaṃ, na dātabbaṃ disāvidisaṃ harituṃ. Idaṃ, mahārāja, nāvālagganakassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, nāvālagganakaṃ na plavati [na pilavati (sī. pī.)] visīdati, hatthasatepi udake nāvaṃ laggeti ṭhānamupaneti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena lābhayasasakkāramānanavandanapūjanaapacitīsu lābhaggayasaggepi na plavitabbaṃ, sarīrayāpanamattake yeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, nāvālagganakassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Yathā samudde lagganakaṃ, na plavati visīdati;
Tatheva lābhasakkāre, mā plavatha visīdathā’’’ti.

Nāvālagganakaṅgapañho chaṭṭho.

7. Kūpaṅgapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, ‘kūpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, kūpo rajjuñca varattañca laṅkārañca dhāreti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena satisampajaññasamannāgatena bhavitabbaṃ, abhikkante paṭikkante ālokite vilokite samiñjite pasārite saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asite pīte khāyite sāyite uccārapassāvakamme gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kūpassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena ‘sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya sampajāno, ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’’ti.

Kūpaṅgapañho sattamo.

8. Niyāmakaṅgapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, ‘niyāmakassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, niyāmako rattindivaṃ satataṃ samitaṃ appamatto yattappayatto nāvaṃ sāreti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena cittaṃ niyāmayamānena rattindivaṃ satataṃ samitaṃ appamattena yattappayattena yoniso manasikārena cittaṃ niyāmetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, niyāmakassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena dhammapade –

‘‘‘Appamādaratā hotha, sacittamanurakkhatha;
Duggā uddharathattānaṃ, paṅke sannova [sattova (sī. pī.)] kuñjaro’ti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, niyāmakassa yaṃ kiñci mahāsamudde kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā, sabbaṃ taṃ viditaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kusalākusalaṃ sāvajjānavajjaṃ hīnappaṇītaṃ kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ vijānitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, niyāmakassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, niyāmako yante muddikaṃ deti ‘mā koci yantaṃ āmasitthā’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena citte saṃvaramuddikā dātabbā ‘mā kiñci pāpakaṃ akusalavitakkaṃ vitakkesī’ti, idaṃ, mahārāja, niyāmakassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare ‘mā, bhikkhave, pāpake akusale vitakke vitakkeyyātha, seyyathīdaṃ, kāmavitakkaṃ byāpādavitakkaṃ vihiṃsāvitakka’’’nti.

Niyāmakaṅgapañho aṭṭhamo.

9. Kammakāraṅgapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, ‘kammakārassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, kammakāro evaṃ cintayati ‘bhatako ahaṃ imāya nāvāya kammaṃ karomi, imāyāhaṃ nāvāya vāhasā bhattavetanaṃ labhāmi, na me pamādo karaṇīyo, appamādena me ayaṃ nāvā vāhetabbā’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena evaṃ cintayitabbaṃ ‘imaṃ kho ahaṃ cātumahābhūtikaṃ kāyaṃ sammasanto satataṃ samitaṃ appamatto upaṭṭhitassati sato sampajāno samāhito ekaggacitto jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccissāmīti appamādo me karaṇīyo’ti, idaṃ, mahārāja, kammakārassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Kāyaṃ imaṃ sammasatha, parijānātha punappunaṃ;
Kāye sabhāvaṃ disvāna, dukkhassantaṃ karissathā’ti.

Kammakāraṅgapañho navamo.

10. Samuddaṅgapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, ‘samuddassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, mahāsamuddo matena kuṇapena saddhiṃ na saṃvasati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhimakkhapaḷāsaissāmacchariyamāyāsāṭheyyakuṭilavisamaduccaritakilesamalehi saddhiṃ na saṃvasitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, samuddassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo muttāmaṇiveḷuriyasaṅkhasilāpavāḷaphalikamaṇivividharatananicayaṃ dhārento pidahati, na bahi vikirati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena maggaphalajhānavimokkhasamādhisamāpattivipassanābhiññāvividhaguṇaratanāni adhigantvā pidahitabbāni, na bahi nīharitabbāni. Idaṃ, mahārāja, samuddassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo mahantehi mahābhūtehi saddhiṃ saṃvasati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena appicchaṃ santuṭṭhaṃ dhutavādaṃ sallekhavuttiṃ ācārasampannaṃ lajjiṃ pesalaṃ garuṃ bhāvanīyaṃ vattāraṃ vacanakkhamaṃ codakaṃ pāpagarahiṃ ovādakaṃ anusāsakaṃ viññāpakaṃ sandassakaṃ samādapakaṃ samuttejakaṃ sampahaṃsakaṃ kalyāṇamittaṃ sabrahmacāriṃ nissāya vasitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo navasalilasampuṇṇāhi gaṅgāyamunāaciravatīsarabhūmahīādīhi nadīsatasahassehi antalikkhe saliladhārāhi ca pūritopi sakaṃ velaṃ nātivattati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena lābhasakkārasilokavandanamānanapūjanakāraṇā jīvitahetupi sañcicca sikkhāpadavītikkamo na karaṇīyo. Idaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘Seyyathāpi, mahārāja [pahārādha (sī. pī.)], mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātikkamati, evameva kho, mahārāja, yaṃ mahā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī’ti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, mahāsamuddo sabbasavantīhi gaṅgāyamunāaciravatīsarabhūmahīhi antalikkhe udakadhārāhipi na paripūrati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uddesaparipucchāsavanadhāraṇavinicchayaabhidhammavinayagāḷhasuttantaviggahapadanikkhepapadasandhi padavibhattinavaṅgajinasāsanavaraṃ suṇantenāpi na tappitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, mahāsamuddassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena sutasomajātake –

> ‘‘‘Aggi yathā tiṇakaṭṭhaṃ dahanto, na tappati sāgaro vā nadīhi;
> Evampi ce [evampi ve (syā.), evaṃ hi me (ka.) jā. 1 asītinipāte] paṇḍitā rājaseṭṭha, sutvā na tappanti subhāsitenā’’’ti.

Samuddaṅgapañho dasamo.Samuddavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

> Lābulatā ca padumaṃ, bījaṃ sālakalyāṇikā;
> Nāvā ca nāvālagganaṃ, kūpo niyāmako tathā;
> Kammakāro samuddo ca, vaggo tena pavuccatīti.

3. Pathavīvaggo

1. Pathavīaṅgapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, ‘pathaviyā pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, pathavī iṭṭhāniṭṭhāni kappūrāgarutagaracandanakuṅkumādīni ākirantepi pittasemhapubbaruhirasedamedakheḷasiṅghāṇikalasika- muttakarīsādīni ākirantepi tādisā yeva, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena iṭṭhāniṭṭhe lābhālābhe yasāyase nindāpasaṃsāya sukhadukkhe sabbattha tādinā yeva bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pathavī maṇḍanavibhūsanāpagatā sakagandhaparibhāvitā, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vibhūsanāpagatena sakasīlagandhaparibhāvitena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pathavī nirantarā akhaṇḍacchiddā asusirā bahalā ghanā vitthiṇṇā, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nirantaramakhaṇḍacchiddamasusirabahalaghanavitthiṇṇasīlena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pathavī gāmanigamanagarajanapadarukkhapabbatanadītaḷākapokkharaṇīmigapakkhimanujanaranārigaṇaṃ dhārentīpi akilāsu hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ovadantenapi anusāsantenapi viññāpentenapi sandassentenapi samādapentenapi samuttejentenapi sampahaṃsentenapi dhammadesanāsu akilāsunā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pathavī anunayappaṭighavippamuttā, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anunayappaṭighavippamuttena pathavisamena cetasā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pathaviyā pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, upāsikāya cūḷasubhaddāya sakasamaṇe parikittayamānāya –

> ‘‘‘Ekañce bāhaṃ vāsiyā, tacche kupitamānasā [kupitamānaso (ka.)];
> Ekañcebāhaṃ gandhena, ālimpeyya pamoditā [pamodito (ka.)].
>
> ‘‘‘Amusmiṃ paṭigho natthi, rāgo asmiṃ na vijjati;
> Pathavīsamacittā te, tādisā samaṇā mamā’’’ti.

Pathavīaṅgapañho paṭhamo.

2. Āpaṅgapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, ‘āpassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, āpo susaṇṭhitamakampitamaluḷitasabhāvaparisuddho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kuhanalapananemittakanippesikataṃ apanetvā susaṇṭhitamakampitamaluḷitasabhāvaparisuddhācārena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, āpassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, āpo sītalasabhāvasaṇṭhito, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbasattesu khantimettānuddayasampannena hitesinā anukampakena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, āpassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, āpo asuciṃ suciṃ karoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena gāme vā araññe vā upajjhāye upajjhāyamattesu ācariye ācariyamattesu sabbattha anadhikaraṇena bhavitabbaṃ anavasesakārinā. Idaṃ, mahārāja, āpassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, āpo bahujanapatthito, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena appicchasantuṭṭhapavivittapaṭisallānena satataṃ sabbalokamabhipatthitena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, āpassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, āpo na kassaci ahitamupadahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena parabhaṇḍanakalahaviggahavivādarittajjhānaaratijananaṃ kāyavacīcittehi pāpakaṃ na karaṇīyaṃ. Idaṃ, mahārāja, āpassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ mahārāja, bhagavatā, devātidevena kaṇhajātake –

> ‘‘‘Varañce me ado sakka, sabbabhūtānamissara;
> Na mano vā sarīraṃ vā, maṃ-kate sakka kassaci;
> Kadāci upahaññetha, etaṃ sakka varaṃ vare’’’ti.

Āpaṅgapañho dutiyo.

3. Tejaṅgapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, ‘tejassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, tejo tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ ḍahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ye te abbhantarā vā bāhirā vā kilesā iṭṭhāniṭṭhārammaṇānubhavanā, sabbe te ñāṇagginā ḍahitabbā. Idaṃ, mahārāja, tejassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, tejo niddayo akāruṇiko, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbakilesesu kāruññānuddayā na kātabbā. Idaṃ, mahārāja, tejassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, tejo sītaṃ paṭihanati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vīriyasantāpatejaṃ abhijanetvā kilesā paṭihantabbā. Idaṃ, mahārāja, tejassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, tejo anunayappaṭighavippamutto uṇhamabhijaneti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anunayappaṭighavippamuttena tejosamena cetasā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, tejassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, tejo andhakāraṃ vidhamitvā [vidhamati (sī. pī. ka.)] ālokaṃ dassayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena avijjandhakāraṃ vidhamitvā ñāṇālokaṃ dassayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, tejassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena sakaṃ puttaṃ rāhulaṃ ovadantena –

‘Tejosamaṃ [ma. ni. 2.119], rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi, tejosamaṃ hi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā? Manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassantī’’’ti.

Tejaṅgapañho tatiyo.

4. Vāyuṅgapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, ‘vāyussa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, vāyu supupphitavanasaṇḍantaraṃ abhivāyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vimuttivarakusumapupphitārammaṇavanantare ramitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vāyussa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, vāyu dharaṇīruhapādapagaṇe mathayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vanantaragatena saṅkhāre vicinantena kilesā mathayitabbā. Idaṃ, mahārāja, vāyussa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, vāyu ākāse carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena lokuttaradhammesu mānasaṃ sañcārayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vāyussa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, vāyu gandhaṃ anubhavati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena attano sīlavarasurabhigandho [sīlasurabhigando (sī. pī.)] anubhavitabbo. Idaṃ, mahārāja, vāyussa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, vāyu nirālayo aniketavāsī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nirālayamaniketamasanthavena sabbattha vimuttena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vāyussa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena suttanipāte –

‘‘‘Santhavāto bhayaṃ jātaṃ, niketā jāyate rajo;
Aniketamasanthavaṃ, etaṃ ve munidassana’’’nti.

Vāyuṅgapañho catuttho.

5. Pabbataṅgapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, ‘pabbatassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, pabbato acalo akampito [akampiyo (sī. pī.)] asampavedhī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sammānane vimānane sakkāre asakkāre garukāre agarukāre yase ayase nindāya pasaṃsāya sukhe dukkhe iṭṭhāniṭṭhesu sabbattha rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhammesu rajanīyesu na rajjitabbaṃ, dussanīyesu na dussitabbaṃ, muyhanīyesu na muyhitabbaṃ, na kampitabbaṃ na calitabbaṃ, pabbatena viya acalena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘‘‘Selo yathā ekaghano [ekagghano (ka.) dha. pa. 81 dhammapade], vātena na samīrati;
Evaṃ nindāpasaṃsāsu, na samiñjanti paṇḍitā’ti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pabbato thaddho na kenaci saṃsaṭṭho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena thaddhena asaṃsaṭṭhena bhavitabbaṃ, na kenaci saṃsaggo karaṇīyo. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘‘‘Asaṃsaṭṭhaṃ gahaṭṭhehi, anāgārehi cūbhayaṃ;
Anokasārimappicchaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇa’nti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pabbate bījaṃ na virūhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sakamānase kilesā na virūhāpetabbā. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena subhūtinā –

‘‘‘Rāgūpasaṃhitaṃ cittaṃ, yadā uppajjate mama;
Sayaṃva paccavekkhāmi [paccavekkhitvā (sabbattha)], ekaggo [ekako (sabbattha)] taṃ damemahaṃ.

‘‘‘Rajjase [rajjasi (sī.), rañjasi (pī.)] rajanīye ca, dussanīye ca dussase;
Muyhase [muyhasi (sī.)] mohanīye ca, nikkhamassu vanā tuvaṃ.

‘‘‘Visuddhānaṃ ayaṃ vāso, nimmalānaṃ tapassinaṃ;
Mā kho visuddhaṃ dūsesi, nikkhamassu vanā tuva’nti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pabbato accuggato, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ñāṇaccuggatena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘‘‘Pamādaṃ appamādena, yadā nudati paṇḍito;
Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajaṃ;
Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe [bhummaṭṭhe (sī. pī.)], dhīro bāle avekkhatī’ti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pabbato anunnato anonato, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena unnatāvanati na karaṇīyā. Idaṃ, mahārāja, pabbatassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, upāsikāya cūḷasubhaddāya sakasamaṇe parikittayamānāya –

‘‘‘Lābhena unnato loko, alābhena ca onato;
Lābhālābhena ekatthā [ekaṭṭhā (sī. pī.)], tādisā samaṇā mamā’’’ti.

Pabbataṅgapañho pañcamo.

6. Ākāsaṅgapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, ‘ākāsassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, ākāso sabbaso agayho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbaso kilesehi agayhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ākāsassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, ākāso isitāpasabhūtadijagaṇānusañcarito, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’ti saṅkhāresu mānasaṃ sañcārayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ākāsassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, ākāso santāsanīyo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbabhavapaṭisandhīsu mānasaṃ ubbejayitabbaṃ, assādo na kātabbo. Idaṃ, mahārāja, ākāsassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, ākāso ananto appamāṇo aparimeyyo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anantasīlena aparimitañāṇena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ākāsassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, ākāso alaggo asatto appatiṭṭhito apalibuddho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kule gaṇe lābhe āvāse palibodhe paccaye sabbakilesesu ca sabbattha alaggena bhavitabbaṃ, anāsattena appatiṭṭhitena apalibuddhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ākāsassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena sakaṃ puttaṃ rāhulaṃ ovadantena – ‘seyyathāpi, rāhula [ma. ni. 2.119], ākāso na katthaci patiṭṭhito, evameva kho tvaṃ, rāhula, ākāsasamaṃ bhāvanaṃ bhāvehi, ākāsasamaṃ hi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ pariyādāya ṭhassantī’’’ti.

Ākāsaṅgapañho chaṭṭho.

7. Candaṅgapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, ‘candassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, cando sukkapakkhe udayanto uttaruttariṃ vaḍḍhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ācārasīlaguṇavattappaṭipattiyā āgamādhigame paṭisallāne satipaṭṭhāne indriyesu guttadvāratāya bhojane mattaññutāya jāgariyānuyoge uttaruttariṃ vaḍḍhitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, candassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cando uḷārādhipati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uḷārena chandādhipatinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, candassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cando nisāya carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pavivittena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, candassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cando vimānaketu, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sīlaketunā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, candassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cando āyācitapatthito udeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āyācitapatthitena kulāni upasaṅkamitabbāni. Idaṃ, mahārāja, candassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare ‘candūpamā, bhikkhave, kulāni upasaṅkamatha, apakasseva kāyaṃ apakassa cittaṃ niccanavakā kulesu appagabbhā’’’ti [appagabbāti (ka.) saṃ. ni. 2.146].

Candaṅgapañho sattamo.

8. Sūriyaṅgapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, ‘sūriyassa [suriyassa (sī. syā. pī.)] satta aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni satta aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, sūriyo sabbaṃ udakaṃ parisoseti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbakilesā anavasesaṃ parisosetabbā. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo tamandhakāraṃ vidhamati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbaṃ rāgatamaṃ dosatamaṃ mohatamaṃ mānatamaṃ diṭṭhitamaṃ kilesatamaṃ sabbaṃ duccaritatamaṃ vidhamayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo abhikkhaṇaṃ carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena abhikkhaṇaṃ yoniso manasikāro kātabbo. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo raṃsimālī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ārammaṇamālinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo mahājanakāyaṃ santāpento carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ācārasīlaguṇavattappaṭipattiyā jhānavimokkhasamādhisamāpattiindriyabalabojjhaṅgasatipaṭṭhānasammappadhānaiddhipādehi sadevako loko santāpayitabbo. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo rāhubhayā bhīto carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena duccaritaduggativisamakantāravipākavinipātakilesajālajaṭite diṭṭhisaṅghāṭapaṭimukke kupathapakkhande kummaggapaṭipanne [kumaggapaṭipanne (syā. ka.)] satte disvā mahatā saṃvegabhayena mānasaṃ saṃvejetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa chaṭṭhaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sūriyo kalyāṇapāpake dasseti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena indriyabalabojjhaṅgasatipaṭṭhānasammappadhānaiddhipādalokiyalokuttaradhammā dassetabbā. Idaṃ, mahārāja, sūriyassa sattamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena vaṅgīsena –

‘‘‘Yathāpi sūriyo udayanto, rūpaṃ dasseti pāṇinaṃ;
Suciñca asuciñcāpi, kalyāṇañcāpi pāpakaṃ.

‘‘‘Tathā bhikkhu dhammadharo, avijjāpihitaṃ janaṃ;
Pathaṃ dasseti vividhaṃ, ādiccovudayaṃ yathā’’’ti.

Sūriyaṅgapañho aṭṭhamo.

9. Sakkaṅgapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, ‘sakkassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, sakko ekantasukhasamappito, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ekantapavivekasukhābhiratena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sakkassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sakko deve disvā paggaṇhāti, hāsamabhijaneti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kusalesu dhammesu alīnamatanditaṃ santaṃ mānasaṃ paggahetabbaṃ, hāsamabhijanetabbaṃ, uṭṭhahitabbaṃ ghaṭitabbaṃ vāyamitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sakkassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sakkassa anabhirati nuppajjati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena suññāgāre anabhirati na uppādetabbā. Idaṃ, mahārāja, sakkassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena subhūtinā –

‘‘‘Sāsane te mahāvīra, yato pabbajito ahaṃ;
Nābhijānāmi uppannaṃ, mānasaṃ kāmasaṃhita’’’nti.

Sakkaṅgapañho navamo.

10. Cakkavattiṅgapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, ‘cakkavattissa cattāri aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, cakkavattī catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ saṅgaṇhāti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena catassannaṃ parisānaṃ mānasaṃ saṅgahetabbaṃ anuggahetabbaṃ sampahaṃsetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, cakkavattissa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavattissa vijite corā na uṭṭhahanti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kāmarāgabyāpādavihiṃsāvitakkā na uppādetabbā. Idaṃ, mahārāja, cakkavattissa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘‘‘Vitakkūpasame ca yo rato, asubhaṃ bhāvayate [bhāvayatī (syā.) dha. pa. 350 dhammapade] sadā sato;
Esa kho byantikāhiti, esa checchati mārabandhana’nti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavattī divase divase samuddapariyantaṃ mahāpathaviṃ anuyāyati kalyāṇapāpakāni vicinamāno, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ divase divase paccavekkhitabbaṃ ‘kiṃ nu kho me imehi tīhi ṭhānehi anupavajjassa divaso vītivattatī’ti. Idaṃ, mahārāja, cakkavattissa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena aṅguttaranikāyavare –

‘Kathambhūtassa me rattindivā vītivattantīti [vītipatantīti (sī. pī.)] pabbajitena abhiṇhaṃ paccavekkhitabba’nti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavattissa abbhantarabāhirārakkhā susaṃvihitā hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena abbhantarānaṃ bāhirānaṃ kilesānaṃ ārakkhāya satidovāriko ṭhapetabbo. Idaṃ, mahārāja, cakkavattissa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘Satidovāriko, bhikkhave, ariyasāvako akusalaṃ pajahati kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ pariharatī’’’ti.

Cakkavattiṅgapañho dasamo.

Pathavīvaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Pathavī āpo ca tejo ca, vāyo ca pabbatena ca;
Ākāso candasūriyo ca, sakko ca cakkavattināti.

4. Upacikāvaggo

1. Upacikaṅgapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, ‘upacikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, upacikā upari chadanaṃ katvā attānaṃ pidahitvā gocarāya carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sīlasaṃvarachadanaṃ katvā mānasaṃ pidahitvā piṇḍāya caritabbaṃ, sīlasaṃvarachadanena kho, mahārāja, yogī yogāvacaro sabbabhayasamatikkanto hoti. Idaṃ, mahārāja, upacikāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ, bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtena –

‘‘‘Sīlasaṃvarachadanaṃ, yogī katvāna mānasaṃ;
Anupalitto lokena, bhayā ca parimuccatī’’’ti.

Upacikaṅgapañho paṭhamo.

2. Biḷāraṅgapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, ‘biḷārassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, biḷāro guhāgatopi susiragatopi hammiyantaragatopi undūraṃ yeva pariyesati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena gāmagatenāpi araññagatenāpi rukkhamūlagatenāpi suññāgāragatenāpi satataṃ samitaṃ appamattena kāyagatāsatibhojanaṃ yeva pariyesitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, biḷārassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, biḷāro āsanne yeva gocaraṃ pariyesati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena imesu yeva pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassinā viharitabbaṃ ‘iti rūpaṃ iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthaṅgamo, iti vedanā iti vedanāya samudayo iti vedanāya atthaṅgamo, iti saññā iti saññāya samudayo iti saññāya atthaṅgamo, iti saṅkhārā iti saṅkhārānaṃ samudayo iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo, iti viññāṇaṃ iti viññāṇassa samudayo iti viññāṇassa atthaṅgamo’ti. Idaṃ, mahārāja, biḷārassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘‘‘Na ito dūre bhavitabbaṃ, bhavaggaṃ kiṃ karissati;
Paccuppannamhi vohāre, sake kāyamhi vindathā’’’ti.

Biḷāraṅgapañho dutiyo.

3. Undūraṅgapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, ‘undūrassa [undurassa (syā. ka.)] ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, undūro itocito ca vicaranto āhārūpāsīsako yeva carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena itocito ca vicarantena yoniso manasikārūpāsīsakeneva bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, undūrassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtena –

‘‘‘Dhammāsīsaṃ [dhammasīsaṃ (sī. pī.)] karitvāna, viharanto vipassako;
Anolīno viharati, upasanto sadā sato’’’ti.

Undūraṅgapañho tatiyo.

4. Vicchikaṅgapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, ‘vicchikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, vicchiko naṅgulāvudho naṅgulaṃ ussāpetvā carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ñāṇāvudhena bhavitabbaṃ, ñāṇaṃ ussāpetvā viharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vicchikassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtena –

‘‘‘Ñāṇakhaggaṃ gahetvāna, viharanto vipassako;
Parimuccati sabbabhayā, duppasaho ca so bhave’’’ti.

Vicchikaṅgapañho catuttho.

5. Nakulaṅgapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, ‘nakulassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, nakulo uragamupagacchanto bhesajjena kāyaṃ paribhāvetvā uragamupagacchati gahetuṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kodhāghātabahulaṃ kalahaviggahavivādavirodhābhibhūtaṃ lokamupagacchantena mettābhesajjena mānasaṃ anulimpitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, nakulassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Tasmā sakaṃ paresampi, kātabbā mettabhāvanā;
Mettacittena pharitabbaṃ, etaṃ buddhāna sāsana’’’nti.

Nakulaṅgapañho pañcamo.

6. Jarasiṅgālaṅgapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, ‘jarasiṅgālassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, jarasiṅgālo bhojanaṃ paṭilabhitvā ajigucchamāno yāvadatthaṃ āharayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bhojanaṃ paṭilabhitvā ajigucchamānena sarīrayāpanamattameva paribhuñjitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, jarasiṅgālassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena mahākassapena –

‘‘‘Senāsanamhā oruyha, gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ;
Bhuñjantaṃ purisaṃ kuṭṭhiṃ, sakkacca naṃ upaṭṭhahiṃ.

‘‘‘So me pakkena hatthena, ālopaṃ upanāmayi;
Ālopaṃ pakkhipantassa, aṅgulipettha chijjatha.

‘‘‘Kuṭṭamūlañca nissāya, ālopaṃ taṃ abhuñjisaṃ;
Bhuñjamāne vā bhutte vā, jegucchaṃ me na vijjatī’ti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, jarasiṅgālo bhojanaṃ paṭilabhitvā na vicināti lūkhaṃ vā paṇītaṃ vāti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bhojanaṃ paṭilabhitvā na vicinitabbaṃ ‘lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā sampannaṃ vā asampannaṃ vā’ti, yathāladdhena santussitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, jarasiṅgālassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena upasenena vaṅgantaputtena –

‘‘‘Lūkhenapi ca santusse, nāññaṃ patthe rasaṃ bahuṃ;
Rasesu anugiddhassa, jhāne na ramate [ramatī (sī. pī.)] mano;
Itarītarena santuṭṭho [santuṭṭhe (sī. pī.)], sāmaññaṃ paripūratī’’’ti.

Jarasiṅgālaṅgapañho chaṭṭho.

7. Migaṅgapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, ‘migassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, migo divā araññe carati, rattiṃ abbhokāse, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena divā araññe viharitabbaṃ, rattiṃ abbhokāse. Idaṃ, mahārāja, migassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena lomahaṃsanapariyāye –

‘So kho ahaṃ, sāriputta, yā tā rattiyo sītā hemantikā antaraṭṭhakā himapātasamayā [antaraṭṭhake himapātasamaye (sī. pī. ka.)], tathārūpāsu rattīsu rattiṃ abbhokāse viharāmi, divā vanasaṇḍe. Gimhānaṃ pacchime māse divā abbhokāse viharāmi, rattiṃ vanasaṇḍe’ti.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, migo sattimhi vā sare vā opatante vañceti [vajjeti (ka.)] palāyati, na kāyamupaneti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kilesesu opatantesu vañcayitabbaṃ [vajjayitabbaṃ (ka.)] palāyitabbaṃ, na cittamupanetabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, migassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, migo manusse disvā yena vā tena vā palāyati ‘mā maṃ te addasaṃsū’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bhaṇḍanakalahaviggahavivādasīle dussīle kusīte saṅgaṇikārāme disvā yena vā tena vā palāyitabbaṃ ‘mā maṃ te addasaṃsu, ahañca te mā addasa’nti. Idaṃ, mahārāja, migassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Mā me kadāci pāpiccho, kusīto hīnavīriyo;
Appassuto anācāro, sammato [sameto (sī. pī.)] ahu katthacī’’’ti.

Migaṅgapañho sattamo.

8. Gorūpaṅgapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, ‘gorūpassa cattāri aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, gorūpo sakaṃ gehaṃ na vijahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sako kāyo na vijahitabbo ‘aniccucchādanaparimaddanabhedanavikiraṇaviddhaṃsanadhammo ayaṃ kāyo’ti. Idaṃ, mahārāja, gorūpassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, gorūpo ādinnadhuro sukhadukkhena dhuraṃ vahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ādinnabrahmacariyena sukhadukkhena yāva jīvitapariyādānā āpāṇakoṭikaṃ brahmacariyaṃ caritabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, gorūpassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, gorūpo chandena ghāyamāno pānīyaṃ pivati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ācariyupajjhāyānaṃ anusiṭṭhi chandena pemena pasādena ghāyamānena paṭiggahetabbā. Idaṃ, mahārāja, gorūpassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, gorūpo yena kenaci vāhiyamāno vahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena theranavamajjhimabhikkhūnampi gihiupāsakassāpi ovādānusāsanī sirasā sampaṭicchitabbā. Idaṃ, mahārāja, gorūpassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Tadahu pabbajito santo, jātiyā sattavassiko;
Sopi maṃ anusāseyya, sampaṭicchāmi matthake [muddhanā (sī.)].

‘‘‘Tibbaṃ chandañca pemañca, tasmiṃ disvā upaṭṭhape;
Ṭhapeyyācariyaṭṭhāne, sakkacca naṃ punappuna’’’nti.

Gorūpaṅgapañho aṭṭhamo.

9. Varāhaṅgapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, ‘varāhassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, varāho santattakaṭhite [santattakaṭhine (sī. pī.)] gimhasamaye sampatte udakaṃ upagacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena dosena citte āluḷitakhalitavibbhantasantatte sītalāmatapaṇītamettābhāvanaṃ upagantabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, varāhassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, varāho cikkhallamudakamupagantvā nāsikāya pathaviṃ khaṇitvā doṇiṃ katvā doṇikāya sayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena mānase kāyaṃ nikkhipitvā ārammaṇantaragatena sayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, varāhassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena piṇḍolabhāradvājena –

‘‘‘Kāye [kāyena (ka.)] sabhāvaṃ disvāna, vicinitvā vipassako;
Ekākiyo adutiyo, seti ārammaṇantare’’’ti.

Varāhaṅgapañho navamo.

10. Hatthiṅgapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, ‘hatthissa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, hatthī nāma caranto yeva pathaviṃ dāleti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kāyaṃ sammasamāneneva sabbe kilesā dāletabbā. Idaṃ, mahārāja, hatthissa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, hatthī sabbakāyeneva apaloketi, ujukaṃ yeva pekkhati, na disāvidisā viloketi, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbakāyena apalokinā bhavitabbaṃ, na disāvidisā viloketabbā, na uddhaṃ ulloketabbaṃ, na adho oloketabbaṃ, yugamattapekkhinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, hatthissa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, hatthī anibaddhasayano gocarāyamanugantvā na tameva desaṃ vāsatthamupagacchati, na dhuvappatiṭṭhālayo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena anibaddhasayanena bhavitabbaṃ, nirālayena piṇḍāya gantabbaṃ, yadi passati vipassako manuññaṃ patirūpaṃ ruciradese bhavaṃ maṇḍapaṃ vā rukkhamūlaṃ vā guhaṃ vā pabbhāraṃ vā, tattheva vāsamupagantabbaṃ, dhuvappatiṭṭhālayo na kātabbo. Idaṃ, mahārāja, hatthissa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, hatthī udakaṃ ogāhitvā sucivimalasītalasalilaparipuṇṇaṃ kumuduppalapadumapuṇḍarīkasañchannaṃ mahatimahantaṃ padumasaraṃ ogāhitvā kīḷati gajavarakīḷaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sucivimalavippasannamanāviladhammavaravāripuṇṇaṃ vimuttikusumasañchannaṃ mahāsatipaṭṭhānapokkharaṇiṃ ogāhitvā ñāṇena saṅkhārā odhunitabbā vidhunitabbā, yogāvacarakīḷā kīḷitabbā. Idaṃ, mahārāja, hatthissa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, hatthī sato pādaṃ uddharati, sato pādaṃ nikkhipati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena satena sampajānena pādaṃ uddharitabbaṃ, satena sampajānena pādaṃ nikkhipitabbaṃ, abhikkamapaṭikkame samiñjanapasāraṇe sabbattha satena sampajānena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, hatthissa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare –

‘‘‘Kāyena saṃvaro sādhu, sādhu vācāya saṃvaro;
Manasā saṃvaro sādhu, sādhu sabbattha saṃvaro;
Sabbattha saṃvuto lajjī, rakkhitoti pavuccatī’’’ti.

Hatthiṅgapañho dasamo.Upacikāvaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Upacikā biḷāro ca, undūro vicchikena ca;
Nakulo siṅgālo migo,
Gorūpo varāho hatthinā dasāti.

5. Sīhavaggo

1. Sīhaṅgapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, ‘sīhassa satta aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni satta aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, sīho nāma setavimalaparisuddhapaṇḍaro, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena setavimalaparisuddhapaṇḍaracittena byapagatakukkuccena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sīho catucaraṇo vikkantacārī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena caturiddhipādacaraṇena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sīho abhirūparucirakesarī, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena abhirūparucirasīlakesarinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sīho jīvitapariyādānepi na kassaci onamati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārapariyādānepi na kassaci onamitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sīho sapadānabhakkho yasmiṃ okāse nipatati, tattheva yāvadatthaṃ bhakkhayati, na varamaṃsaṃ vicināti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sapadānabhakkhena bhavitabbaṃ, na kulāni vicinitabbāni, na pubbagehaṃ hitvā kulāni upasaṅkamitabbāni, na bhojanaṃ vicinitabbaṃ, yasmiṃ okāse kabaḷaṃ ādīyati, tasmiṃ yeva okāse bhuñjitabbaṃ sarīrayāpanatthaṃ [sarīrayāpanamattaṃ (sī. pī.)], na varabhojanaṃ vicinitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sīho asannidhibhakkho, sakiṃ gocaraṃ bhakkhayitvā na puna taṃ upagacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena asannidhikāraparibhoginā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa chaṭṭhaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sīho bhojanaṃ aladdhā na paritassati, laddhāpi bhojanaṃ agadhito [agathito (sī.)] amucchito anajjhosanno paribhuñjati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena bhojanaṃ aladdhā na paritassitabbaṃ, laddhāpi bhojanaṃ agadhitena amucchitena anajjhosannena ādīnavadassāvinā nissaraṇapaññena paribhuñjitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sīhassa sattamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare theraṃ mahākassapaṃ parikittayamānena –

‘Santuṭṭhoyaṃ, bhikkhave, kassapo itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, na ca piṇḍapātahetu anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjati, aladdhā ca piṇḍapātaṃ na paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṃ agadhito amucchito anajjhosanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjatī’’’ti.

Sīhaṅgapañho paṭhamo.

2. Cakkavākaṅgapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, ‘cakkavākassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānīti’’? ‘‘Yathā, mahārāja, cakkavāko yāva jīvitapariyādānā dutiyikaṃ na vijahati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yāva jīvitapariyādānā yoniso manasikāro na vijahitabbo. Idaṃ, mahārāja, cakkavākassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavāko sevālapaṇakabhakkho, tena ca santuṭṭhiṃ āpajjati, tāya ca santuṭṭhiyā balena ca vaṇṇena ca na parihāyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yathālābhasantoso karaṇīyo, yathālābhasantuṭṭho kho, mahārāja, yogī yogāvacaro na parihāyati sīlena, na parihāyati samādhinā, na parihāyati paññāya, na parihāyati vimuttiyā, na parihāyati vimuttiñāṇadassanena, na parihāyati sabbehi kusalehi dhammehi. Idaṃ, mahārāja, cakkavākassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, cakkavāko pāṇe na viheṭhayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nihitadaṇḍena nihitasatthena lajjinā dayāpannena sabbapāṇabhūtahitānukampinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, cakkavākassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsatampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena cakkavākajātake –

‘‘‘Yo na hanti na ghāteti, na jināti na jāpaye;
Mettaṃso [ahiṃsā (sī. pī.)] sabbabhūtesu, veraṃ tassa na kenacī’’’ti.

Cakkavākaṅgapañho dutiyo.

3. Peṇāhikaṅgapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, ‘peṇāhikāya dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, peṇāhikā sakapatimhi usūyāya chāpake na posayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sakamane [sakamano (ka.)] kilese uppanne usūyāyitabbaṃ, satipaṭṭhānena sammāsaṃvarasusire pakkhipitvā manodvāre kāyagatāsati bhāvetabbā. Idaṃ, mahārāja, peṇāhikāya paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, peṇāhikā pavane divasaṃ gocaraṃ caritvā sāyaṃ pakkhigaṇaṃ upeti attano guttiyā, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ekakena pavivekaṃ sevitabbaṃ saṃyojanaparimuttiyā, tatra ratiṃ alabhamānena upavādabhayaparirakkhaṇāya saṅghaṃ osaritvā saṅgharakkhitena vasitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, peṇāhikāya dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, brahmunā sahampatinā bhagavato santike –

‘‘‘Sevetha pantāni senāsanāni, careyya saṃyojanavippamokkhā;
Sace ratiṃ nādhigaccheyya tattha, saṅghe vase rakkhitatto satīmā’’’ti.

Peṇāhikaṅgapañho tatiyo.

4. Gharakapotaṅgapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, ‘gharakapotassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, gharakapoto paragehe vasamāno na tesaṃ kiñci bhaṇḍassa nimittaṃ gaṇhāti, majjhatto vasati saññābahulo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena parakulaṃ upagatena tasmiṃ kule itthīnaṃ vā purisānaṃ vā mañce vā pīṭhe vā vatthe vā alaṅkāre vā upabhoge vā paribhoge vā bhojanavikatīsu vā na nimittaṃ gahetabbaṃ, majjhattena bhavitabbaṃ, samaṇasaññā paccupaṭṭhapetabbā. Idaṃ, mahārāja, gharakapotassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena cūḷanāradajātake –

‘‘‘Pavisitvā parakulaṃ, pānatthaṃ bhojanāya vā [pānesu bhojanesu vā (sī. pī.)];
Mitaṃ khāde mitaṃ bhuñje, na ca rūpe manaṃ kare’’’ti.

Gharakapotaṅgapañho catuttho.

5. Ulūkaṅgapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, ‘ulūkassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, ulūko kākehi paṭiviruddho, rattiṃ kākasaṅghaṃ gantvā bahūpi kāke hanati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena aññāṇena paṭiviruddho kātabbo, ekena raho nisīditvā aññāṇaṃ sampamadditabbaṃ, mūlato chinditabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ulūkassa paṭhamaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, ulūko suppaṭisallīno hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paṭisallānārāmena bhavitabbaṃ paṭisallānaratena. Idaṃ, mahārāja, ulūkassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare –

‘‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisallānārāmo paṭisallānarato ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathā bhūthaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānātī’’’ti.

Ulūkaṅgapañho pañcamo.

6. Satapattaṅgapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, ‘satapattassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, satapatto ravitvā paresaṃ khemaṃ vā bhayaṃ vā ācikkhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paresaṃ dhammaṃ desayamānena vinipātaṃ bhayato dassayitabbaṃ, nibbānaṃ khemato dassayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, satapattassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena piṇḍolabhāradvājena –

‘‘‘Niraye bhayasantāsaṃ, nibbāne vipulaṃ sukhaṃ;
Ubhayānetānatthāni dassetabbāni yoginā’’’ti.

Satapattaṅgapañho chaṭṭho.

7. Vagguliṅgapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, ‘vaggulissa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, vagguli gehaṃ pavisitvā vicaritvā nikkhamati, na tattha palibuddhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā sapadānaṃ vicaritvā paṭiladdhalābhena khippameva nikkhamitabbaṃ, na tattha palibuddhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, vaggulissa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, vagguli paragehe vasamāno na tesaṃ parihāniṃ karoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kulāni upasaṅkamitvā atiyācanāya vā viññattibahulatāya vā kāyadosabahulatāya vā atibhāṇitāya vā samānasukhadukkhatāya vā na tesaṃ koci vippaṭisāro karaṇīyo, napi tesaṃ mūlakammaṃ parihāpetabbaṃ, sabbathā vaḍḍhi yeva icchitabbā. Idaṃ, mahārāja, vaggulissa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena dīghanikāyavare lakkhaṇasuttante –

‘‘‘Suddhāya sīlena sutena buddhiyā, cāgena dhammena bahūhi sādhuhi;
Dhanena dhaññena ca khettavatthunā, puttehi dārehi catuppadehi ca.

‘‘‘Ñātīhi mittehi ca bandhavehi, balena vaṇṇena sukhena cūbhayaṃ;
Kathaṃ na hāyeyyuṃ pareti icchati, atthasamiddhiñca panābhikaṅkhatī’’’ti.

Vagguliṅgapañho sattamo.

8. Jalūkaṅgapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, ‘jalūkāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, jalūkā yattha allīyati, tattheva daḷhaṃ allīyitvā ruhiraṃ pivati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yasmiṃ ārammaṇe cittaṃ allīyati, taṃ ārammaṇaṃ vaṇṇato ca saṇṭhānato ca disato ca okāsato ca paricchedato ca liṅgato ca nimittato ca daḷhaṃ patiṭṭhāpetvā tenevārammaṇena vimuttirasamasecanakaṃ pātabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, jalūkāya ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena anuruddhena –

‘‘‘Parisuddhena cittena, ārammaṇe patiṭṭhāya;
Tena cittena pātabbaṃ, vimuttirasamasecana’’’nti.

Jalūkaṅgapañho aṭṭhamo.

9. Sappaṅgapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, ‘sappassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, sappo urena gacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena

paññāya caritabbaṃ, paññāya caramānassa kho, mahārāja, yogino cittaṃ ñāye carati, vilakkhaṇaṃ vivajjeti, salakkhaṇaṃ bhāveti. Idaṃ, mahārāja, sappassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sappo caramāno osadhaṃ parivajjento carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena duccaritaṃ parivajjentena caritabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, sappassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, sappo manusse disvā tappati [manussaṃ disvā kampati (ka.)] socati cintayati, evameva kho mahārāja yoginā yogāvacarena kuvitakke, vitakketvā aratiṃ uppādayitvā tappitabbaṃ socitabbaṃ cintayitabbaṃ ‘pamādena me divaso vītināmito, na so puna sakkā laddhu’nti. Idaṃ, mahārāja, sappassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā bhallāṭiyajātake dvinnaṃ kinnarānaṃ –

‘‘‘Mayekarattaṃ [yamekarattiṃ (sī. pī.)] vippavasimha ludda, akāmakā aññamaññaṃ sarantā;
Tamekarattaṃ [tamekarattiṃ (sī. pī.)] anutappamānā, socāma ‘sā ratti puna nahessatī’’’ti.

Sappaṅgapañho navamo.

10. Ajagaraṅgapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, ‘ajagarassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, ajagaro mahatimahākāyo bahūpi divase ūnūdaro dīnataro kucchipūraṃ āhāraṃ na labhati, aparipuṇṇo yeva yāvadeva sarīrayāpanamattakena yāpeti, evameva kho, mahārāja, yogino yogāvacarassa bhikkhācariyappasutassa parapiṇḍamupagatassa paradinnappāṭikaṅkhissa sayaṃgāhappaṭiviratassa dullabhaṃ udaraparipūraṃ āhāraṃ, api ca atthavasikena kulaputtena cattāro pañca ālope abhuñjitvā avasesaṃ udakena paripūretabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, ajagarassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Allaṃ sukkhaṃ vā bhuñjanto, na bāḷhaṃ suhito siyā;
Ūnūdaro mitāhāro, sato bhikkhu paribbaje.

‘‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsu vihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’’ti.

Ajagaraṅgapañho dasamo.

Sīhavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Kesarī cakkavāko ca, peṇāhi gharakapotako;
Ulūko satapatto ca, vagguli ca jalūpikā;
Sappo ajagaro ceva, vaggo tena pavuccatīti.

6. Makkaṭakavaggo

1. Panthamakkaṭakaṅgapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, ‘panthamakkaṭakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, panthamakkaṭako panthe makkaṭajālavitānaṃ katvā yadi tattha jālake laggati kimi vā makkhikā vā paṭaṅgo vā, taṃ gahetvā bhakkhayati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena chasu dvāresu satipaṭṭhānajālavitānaṃ katvā yadi tattha kilesamakkhikā bajjhanti, tattheva ghātetabbā. Idaṃ, mahārāja, panthamakkaṭakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena anuruddhena –

‘‘‘Cittaṃ niyame chasu dvāresu, satipaṭṭhānavaruttame;
Kilesā tattha laggā ce, hantabbā te vipassinā’’’ti.

Panthamakkaṭakaṅgapañho paṭhamo.

2. Thanassitadārakaṅgapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, ‘thanassitadārakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, thanassitadārako sadatthe laggati, khīratthiko rodati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sadatthe laggitabbaṃ, sabbattha dhammañāṇena bhavitabbaṃ, uddese paripucchāya sammappayoge paviveke garusaṃvāse kalyāṇamittasevane. Idaṃ, mahārāja, thanassitadārakassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena dīghanikāyavare parinibbānasuttante –

‘‘‘Iṅghaṃ tumhe, ānanda, sāratthe [sadatthe (sī. pī.)] ghaṭatha, sāratthe anuyuñjatha;
Sāratthe appamattā ātāpino pahitattā viharathā’’’ti.

Thanassitadārakaṅgapañho dutiyo.

3. Cittakadharakummaṅgapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, ‘cittakadharakummassa [cittakathalakummassa (sī. pī.)] ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, cittakadharakummo udakabhayā udakaṃ parivajjetvā vicarati, tāya ca pana udakaṃ parivajjanāya āyunā na parihāyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pamāde bhayadassāvinā bhavitabbaṃ, appamāde guṇavisesadassāvinā. Tāya ca pana bhayadassāvitāya na parihāyati sāmaññā, nibbānassa santike upeti [ṭhapeti (ka.)]. Idaṃ, mahārāja, cittakadharakummassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena dhammapade –

‘‘‘Appamādarato bhikkhu, pamāde bhayadassi vā;
Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike’’’ti.

Cittakadharakummaṅgapañho catuttho.

4. Pavanaṅgapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, ‘pavanassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, pavanaṃ nāma asucijanaṃ paṭicchādeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paresaṃ aparaddhaṃ khalitaṃ paṭicchādetabbaṃ na vivaritabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pavanaṃ suññaṃ pacurajanehi, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhijālehi sabbehi ca kilesehi suññena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pavanaṃ vivittaṃ janasambādharahitaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pāpakehi akusalehi dhammehi anariyehi pavivittena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pavanaṃ santaṃ parisuddhaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena santena parisuddhena bhavitabbaṃ, nibbutena pahīnamānena pahīnamakkhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, pavanaṃ ariyajanasaṃsevitaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ariyajanasaṃsevitena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, pavanassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena saṃyuttanikāyavare –

‘‘‘Pavivittehi ariyehi, pahitattehi jhāyibhi;
Niccaṃ āraddhavīriyehi, paṇḍitehi sahāvase’’’ti.

Pavanaṅgapañho catuttho.

5. Rukkhaṅgapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, ‘rukkhassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, rukkho nāma pupphaphaladharo, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena vimuttipupphasāmaññaphaladhārinā bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, rukkhassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, rukkho upagatānamanuppaviṭṭhānaṃ janānaṃ chāyaṃ deti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena upagatānamanuppaviṭṭhānaṃ puggalānaṃ āmisappaṭisandhārena vā dhammappaṭisanthārena vā paṭisantharitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, rukkhassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, rukkho chāyāvemattaṃ na karoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbasattesu vemattatā na kātabbā, coravadhakapaccatthikesupi attanipi samasamā mettābhāvanā kātabbā, ‘kinti ime sattā averā abyāpajjā [abyāpajjhā (sī.)] anīghā sukhī attānaṃ parihareyyu’nti. Idaṃ, mahārāja, rukkhassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Vadhake devadattamhi, core aṅgulimālake;
Dhanapāle rāhule ca, sabbattha samako munī’’’ti.

Rukkhaṅgapañho pañcamo.

6. Meghaṅgapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, ‘meghassa pañca aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni pañca aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, megho uppannaṃ rajojallaṃ vūpasameti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uppannaṃ kilesarajojallaṃ vūpasametabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, meghassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, megho pathaviyā uṇhaṃ nibbāpeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena mettābhāvanāya sadevako loko nibbāpetabbo. Idaṃ, mahārāja, meghassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, megho sabbabījāni viruhāpeti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbasattānaṃ saddhaṃ uppādetvā taṃ saddhābījaṃ tīsu sampattīsu ropetabbaṃ, dibbamānusikāsu sukhasampattīsu yāvaparamatthanibbānasukhasampatti. Idaṃ, mahārāja, meghassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, megho ututo samuṭṭhahitvā dharaṇitalaruhe tiṇarukkhalatāgumbaosadhivanappatayo parirakkhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yoniso manasikāraṃ nibbattetvā tena yoniso manasikārena samaṇadhammo parirakkhitabbo, yoniso manasikāramūlakā sabbe kusalā dhammā. Idaṃ, mahārāja, meghassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, megho vassamāno nadītaḷākapokkharaṇiyo kandarapadarasarasobbhaudapānāni ca paripūreti udakadhārāhi, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āgamapariyattiyā dhammameghamabhivassayitvā adhigamakāmānaṃ mānasaṃ paripūrayitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, meghassa pañcamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Bodhaneyyaṃ janaṃ disvā, satasahassepi yojane;
Khaṇena upagantvāna, bodheti taṃ mahāmunī’’’ti.

Meghaṅgapañho chaṭṭho.

7. Maṇiratanaṅgapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, ‘maṇiratanassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, maṇiratanaṃ ekantaparisuddhaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ekantaparisuddhājīvena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, maṇiratanassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, maṇiratanaṃ na kenaci saddhiṃ missīyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena pāpehi pāpasahāyehi saddhiṃ na missitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, maṇiratanassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, maṇiratanaṃ jātiratanehi yojīyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uttamavarajātimantehi saddhiṃ saṃvasitabbaṃ, paṭipannakaphalaṭṭhasekkhaphalasamaṅgīhi sotāpannasakadāgāmianāgāmiarahantatevijjachaḷabhiññasamaṇamaṇiratanehi saddhiṃ saṃvasitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, maṇiratanassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena suttanipāte –

‘‘‘Suddhā suddhehi saṃvāsaṃ, kappayavho patissatā;
Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṃ karissathā’’’ti.

Maṇiratanapañho sattamo.

8. Māgavikaṅgapañho

8. ‘‘Bhante nāgasena, ‘māgavikassa cattāri aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, māgaviko appamiddho hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena appamiddhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, māgavikassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, māgaviko migesu yeva cittaṃ upanibandhati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ārammaṇesu yeva cittaṃ upanibandhitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, māgavikassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, māgaviko kālaṃ kammassa jānāti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena paṭisallānassa kālo jānitabbo ‘ayaṃ kālo paṭisallānassa, ayaṃ kālo nikkhamanāyā’ti. Idaṃ, mahārāja, māgavikassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, māgaviko migaṃ disvā hāsamabhijaneti ‘imaṃ lacchāmī’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ārammaṇe abhiramitabbaṃ, hāsamabhijanetabbaṃ ‘uttariṃ visesamadhigacchissāmī’ti. Idaṃ, mahārāja, māgavikassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ mahārāja therena mogharājena –

‘‘‘Ārammaṇe labhitvāna, pahitattena bhikkhunā;
Bhiyyo hāso janetabbo, adhigacchissāmi uttari’’’nti.

Māgavikaṅgapañho aṭṭhamo.

9. Bāḷisikaṅgapañho

9. ‘‘Bhante nāgasena, ‘bāḷisikassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, bāḷisiko baḷisena macche uddharati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena ñāṇena uttariṃ sāmaññaphalāni uddharitabbāni. Idaṃ, mahārāja, bāḷisikassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, bāḷisiko parittakaṃ vadhitvā vipulaṃ lābhamadhigacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena parittalokāmisamattaṃ pariccajitabbaṃ. Lokāmisamattaṃ, mahārāja, pariccajitvā yogī yogāvacaro vipulaṃ sāmaññaphalaṃ adhigacchati. Idaṃ, mahārāja, bāḷisikassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena rāhulena –

‘‘‘Suññatañcānimittañca, vimokkhañcāppaṇihitaṃ;
Caturo phale chaḷabhiññā, cajitvā lokāmisaṃ labhe’’’ti.

Bāḷisikaṅgapañho navamo.

10. Tacchakaṅgapañho

10. ‘‘Bhante nāgasena, ‘tacchakassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, tacchako kāḷasuttaṃ anulometvā rukkhaṃ tacchati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena jinasāsanamanulomayitvā sīlapathaviyaṃ patiṭṭhahitvā saddhāhatthena paññāvāsiṃ gahetvā kilesā tacchetabbā. Idaṃ, mahārāja, tacchakassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, tacchako pheggumṃ apaharitvā sāramādiyati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sassataṃ ucchedaṃ taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ taduttamaṃ aññaduttamaṃ akatamabhabbaṃ apurisakāraṃ abrahmacariyavāsaṃ sattavināsaṃ navasattapātubhāvaṃ saṅkhārasassatabhāvaṃ yo karoti, so paṭisaṃvedeti, añño karoti, añño paṭisaṃvedeti, kammaphaladassanā ca kiriyaphaladiṭṭhi ca iti evarūpāni ceva aññāni ca vivādapathāni apanetvā saṅkhārānaṃ sabhāvaṃ paramasuññataṃ nirīhanijjīvataṃ [nisattanijīvataṃ (ka.)] accantaṃ suññataṃ ādiyitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, tacchakassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena suttanipāte –

‘‘‘Kāraṇḍavaṃ niddhamatha, kasambuṃ apakassatha;
Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine.

‘‘‘Niddhamitvāna pāpicche, pāpaācāragocare;
Suddhā suddhehi saṃvāsaṃ, kappayavho patissatā;
Tato samaggā nipakā, dukkhassantaṃ karissathā’’’ti.

Tacchakaṅgapañho dasamo.

Makkaṭakavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Makkaṭo dārako kummo, vanaṃ rukkho ca pañcamo;
Megho maṇi māgaviko, bāḷisī tacchakena cāti.

7. Kumbhavaggo

1. Kumbhaṅgapañho

1. ‘‘Bhante nāgasena, ‘kumbhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’nti yaṃ vadesi, katamaṃ taṃ ekaṃ aṅgaṃ gahetabba’’nti? ‘‘Yathā, mahārāja, kumbho sampuṇṇo na saṇati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena āgame adhigame pariyattiyaṃ sāmaññe pāramiṃ patvā na saṇitabbaṃ, na tena māno karaṇīyo, na dabbo [dappo (sī.)] dassetabbo, nihatamānena nihatadabbena bhavitabbaṃ, ujukena amukharena avikatthinā. Idaṃ, mahārāja, kumbhassa ekaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena suttanipāte –

‘‘‘Yadūnakaṃ taṃ saṇati, yaṃ pūraṃ santameva taṃ;
Aḍḍhakumbhūpamo [rittakumbhūpamo (sī.)] bālo, rahado pūrova paṇḍito’’’ti.

Kumbhaṅgapañho paṭhamo.

2. Kāḷāyasaṅgapañho

2. ‘‘Bhante nāgasena, ‘kāḷāyasassa [kāḷahaṃsassa (ka.)] dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, kāḷāyaso supīto [suthito (ka.)] vamati [vahati (syā. ka.)], evameva kho, mahārāja, yogino yogāvacarassa mānasaṃ yoniso manasikārena [yoniso manasikāre (sī. syā. ka.)] apītaṃ vamati. Idaṃ, mahārāja, kāḷāyasassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, kāḷāyaso sakiṃ pītaṃ udakaṃ na vamati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yo sakiṃ uppanno pasādo, na puna so vamitabbo ‘uḷāro so bhagavā sammāsambuddho, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’ti. ‘Rūpaṃ aniccaṃ, vedanā aniccā, saññā aniccā, saṅkhārā aniccā, viññāṇaṃ aniccanti yaṃ sakiṃ uppannaṃ ñāṇaṃ, na puna taṃ vamitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, kāḷāyasassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘‘‘Dassanamhi parisodhito [parisodhike (sī. ka.)] naro, ariyadhamme niyato visesagū;
Nappavedhati anekabhāgaso, sabbaso ca mukhabhāvameva so’’’ti.

Kāḷāyasaṅgapañho dutiyo.

3. Chattaṅgapañho

3. ‘‘Bhante nāgasena, ‘chattassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, chattaṃ upari muddhani carati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena kilesānaṃ upari muddhani carena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, chattassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, chattaṃ muddhanupatthambhaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena yoniso manasikārupatthambhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, chattassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, chattaṃ vātātapameghavuṭṭhiyo paṭihanati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena nānāvidhadiṭṭhiputhusamaṇabrāhmaṇānaṃ [mahāvāta (ka.)] matavātatividhaggisantāpakilesavuṭṭhiyo paṭihantabbā. Idaṃ, mahārāja, chattassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Yathāpi chattaṃ vipulaṃ, acchiddaṃ thirasaṃhitaṃ;
Vātātapaṃ nivāreti, mahatī meghavuṭṭhiyo.

‘‘‘Tatheva buddhaputtopi, sīlachattadharo suci;
Kilesavuṭṭhiṃ vāreti, santāpatividhaggayo’’’ti.

Chattaṅgapañho tatiyo.

4. Khettaṅgapañho

4. ‘‘Bhante nāgasena, ‘khettassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, khettaṃ mātikāsampannaṃ hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sucaritavattappaṭivattamātikāsampannena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, khettassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, khettaṃ mariyādāsampannaṃ hoti, tāya ca mariyādāya udakaṃ rakkhitvā dhaññaṃ paripāceti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sīlahirimariyādāsampannena bhavitabbaṃ, tāya ca sīlahirimariyādāya sāmaññaṃ rakkhitvā cattāri sāmaññaphalāni gahetabbāni. Idaṃ, mahārāja, khettassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, khettaṃ uṭṭhānasampannaṃ hoti, kassakassa hāsajanakaṃ appampi bījaṃ vuttaṃ bahu hoti, bahu vuttaṃ bahutaraṃ hoti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena uṭṭhānasampannena vipulaphaladāyinā bhavitabbaṃ, dāyakānaṃ hāsajanakena bhavitabbaṃ, yathā appaṃ dinnaṃ bahu hoti, bahu dinnaṃ bahutaraṃ hoti. Idaṃ, mahārāja, khettassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena upālinā vinayadharena –

‘‘‘Khettūpamena bhavitabbaṃ, uṭṭhānavipuladāyinā;
Esa khettavaro nāma, yo dadāti vipulaṃ phala’’’nti.

Khettaṅgapañho catuttho.

5. Agadaṅgapañho

5. ‘‘Bhante nāgasena, ‘agadassa dve aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni dve aṅgāni gahetabbānī’’ti. ‘‘Yathā, mahārāja, agade kimī na saṇṭhahanti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena mānase kilesā na saṇṭhapetabbā. Idaṃ, mahārāja, agadassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, agado daṭṭhaphuṭṭhadiṭṭhaasitapītakhāyitasāyitaṃ sabbaṃ visaṃ paṭihanati, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena rāgadosamohamānadiṭṭhivisaṃ sabbaṃ paṭihanitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, agadassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, bhagavatā devātidevena –

‘‘‘Saṅkhārānaṃ sabhāvatthaṃ, daṭṭhukāmena yoginā;
Agadeneva hotabbaṃ, kilesavisanāsane’’’ti.

Agadaṅgapañho pañcamo.

6. Bhojanaṅgapañho

6. ‘‘Bhante nāgasena, ‘bhojanassa tīṇi aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni tīṇi aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ upatthambho, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbasattānaṃ maggupatthambhena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, bhojanassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ balaṃ vaḍḍheti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena puññavaḍḍhiyā vaḍḍhitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, bhojanassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, bhojanaṃ sabbasattānaṃ abhipatthitaṃ, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sabbalokābhipatthitena bhavitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, bhojanassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena mahāmoggallānena –

‘‘‘Saṃyamena niyamena, sīlena paṭipattiyā;

Patthitena bhavitabbaṃ, sabbalokassa yoginā’’ti.

Bhojanaṅgapañho chaṭṭho.

7. Issāsaṅgapañho

7. ‘‘Bhante nāgasena, ‘issāsassa cattāri aṅgāni gahetabbānī’ti yaṃ vadesi, katamāni tāni cattāri aṅgāni gahetabbānī’’ti? ‘‘Yathā, mahārāja, issāso sare pātayanto ubho pāde pathaviyaṃ daḷhaṃ patiṭṭhāpeti, jaṇṇuavekallaṃ karoti, sarakalāpaṃ kaṭisandhimhi ṭhapeti, kāyaṃ upatthaddhaṃ karoti, dve hatthe sandhiṭṭhānaṃ āropeti, muṭṭhiṃ pīḷayati, aṅguliyo nirantaraṃ karoti, gīvaṃ paggaṇhāti, cakkhūni mukhañca pidahati, nimittaṃ ujuṃ karoti, hāsamuppādeti ‘vijjhissāmī’ti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sīlapathaviyaṃ vīriyapāde patiṭṭhāpetabbaṃ, khantisoraccaṃ avekallaṃ kātabbaṃ, saṃvare cittaṃ ṭhapetabbaṃ, saṃyamaniyame attā upanetabbo, icchā mucchā pīḷayitabbā, yoniso manasikāre cittaṃ nirantaraṃ kātabbaṃ, vīriyaṃ paggahetabbaṃ, cha dvārā pidahitabbā, sati upaṭṭhapetabbā, hāsamuppādetabbaṃ ‘sabbakilese ñāṇanārācena vijjhissāmī’ti. Idaṃ, mahārāja, issāsassa paṭhamaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, issāso āḷakaṃ pariharati vaṅkajimhakuṭilanārācassa ujukaraṇāya. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena imasmiṃ kāye satipaṭṭhānaāḷakaṃ pariharitabbaṃ vaṅkajimhakuṭilacittassa ujukaraṇāya. Idaṃ, mahārāja, issāsassa dutiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, issāso lakkhe upāseti, evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena imasmiṃ kāye upāsitabbaṃ. Kathaṃ mahārāja yoginā yogāvacarena imasmiṃ kāye upāsitabbaṃ? Aniccato upāsitabbaṃ, dukkhato upāsitabbaṃ, anattato upāsitabbaṃ, rogato…pe… gaṇḍato…pe… sallato…pe… aghato…pe… ābādhato…pe… parato…pe… palokato…pe… ītito…pe… upaddavato…pe… bhayato…pe… upasaggato…pe… calato…pe… pabhaṅguto…pe… addhuvato…pe… atāṇato…pe… aleṇato…pe… asaraṇato…pe… rittato…pe… tucchato…pe… suññato…pe… ādīnavato…pe… vipariṇāmadhammato…pe… asārato …pe… aghamūlato…pe… vadhakato…pe… vibhavato…pe… sāsavato…pe… saṅkhatato…pe… mārāmisato…pe… jātidhammato…pe… jarādhammato…pe… byādhidhammato…pe… maraṇadhammato…pe… sokadhammato…pe… paridevadhammato…pe… upāyāsadhammato…pe… saṃkilesadhammato…pe… evaṃ kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena imasmiṃ kāye upāsitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, issāsassa tatiyaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, mahārāja, issāso sāyaṃ pātaṃ upāsati. Evameva kho, mahārāja, yoginā yogāvacarena sāyaṃ pātaṃ ārammaṇe upāsitabbaṃ. Idaṃ, mahārāja, issāsassa catutthaṃ aṅgaṃ gahetabbaṃ. Bhāsitampetaṃ, mahārāja, therena sāriputtena dhammasenāpatinā –

‘‘‘Yathā issāsako nāma, sāyaṃ pātaṃ upāsati;
Upāsanaṃ ariñcanto [na ricchanto (sī. ka.)], labhate bhattavetanaṃ.

‘‘‘Tatheva buddhaputtopi, karoti kāyupāsanaṃ;
Kāyupāsanaṃ ariñcanto, arahattamadhigacchatī’’’ti.

Issāsaṅgapañho sattamo.

Kumbhavaggo sattamo [ito paraṃ rājaṅgapañhādikā aṭṭhatiṃsa pañhā vinaṭṭhā, yehi tā diṭṭhā,§tehi no ārocetabbā puna muddāpanakāle pakkhipanatthāyāti (na, bu, sa)].

Tassuddānaṃ –

Kumbho ca kāḷāyaso ca, chattaṃ khettañca agado;
Bhojanena ca issāso, vuttaṃ dāni vidūhīti.

Opammakathāpañho niṭṭhito.

Nigamanaṃ

Iti chasu kaṇḍesu bāvīsativaggapatimaṇḍitesu dvāsaṭṭhiadhikā dvesatā imasmiṃ potthake āgatā milindapañhā samattā, anāgatā ca pana dvācattālīsā honti, āgatā ca anāgatā ca sabbā samodhānetvā catūhi adhikā tisatapañhā honti, sabbāva milindapañhāti saṅkhaṃ gacchanti.

Rañño ca therassa ca pucchāvisajjanāvasāne caturāsītisatasahassayojanabahalā udakapariyantaṃ katvā ayaṃ mahāpathavī chadhā kampittha, vijjullatā niccharimsu, devatā dibbapupphavassaṃ pavassiṃsu, mahābrahmā sādhukāramadāsi, mahāsamuddakucchiyaṃ meghatthanitanigghoso viya mahāghoso ahosi, iti so milindo rājā ca orodhagaṇā ca sirasā añjaliṃ paṇāmetvā vandiṃsu.

Milindo rājā ativiya pamuditahadayo sumathitamānahadayo buddhasāsane sāramatino ratanattaye sunikkaṅkho niggumbo nitthaddho hutvā therassa guṇesu pabbajjāsu paṭipadāiriyāpathesu ca ativiya pasanno vissattho nirālayo nihatamānatthambho uddhaṭadāṭho viya bhujagindo evamāha ‘‘sādhu, bhante nāgasena, buddhavisayo pañho tayā visajjito, imasmiṃ buddhasāsane ṭhapetvā dhammasenāpatiṃ sāriputtattheraṃ añño tayā sadiso pañhavisajjane natthi, khamatha, bhante nāgasena, mama accayaṃ, upāsakaṃ maṃ, bhante nāgasena, dhāretha ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Tadā rājā saha balakāyehi nāgasenattheraṃ payirupāsitvā milindaṃ nāma vihāraṃ kāretvā therassa niyyātetvā catūhi paccayehi nāgasenaṃ koṭisatehi bhikkhūhi saddhiṃ paricari, punapi therassa paññāya pasīditvā puttassa rajjaṃ niyyātetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇi, tena vuttaṃ –

‘‘Paññā pasatthā lokasmiṃ, katā saddhammaṭṭhitiyā;
Paññāya vimatiṃ hantvā, santiṃ papponti paṇḍitā.

Yasmiṃ khandhe ṭhitā paññā, sati tattha anūnakā;
Pūjā visesassādhāro, aggo seṭṭho [so va (pī.)] anuttaro;
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ hitamattano [atthamattano (pī.)];
Paññavantaṃbhipūjeyya, cetiyaṃ viya sādaro’’ti [pūjiyanti (pī.) ito paraṃ tisso gāthāyo sī. pī. potthakesu natthi].

Laṅkāyaṃ doṇinagare, vasatā doṇināminā;
Mahātherena lekhitvā, suṭṭhapitaṃ yathāsutaṃ;
Milindarājapañho ca, nāgasenavisajjanaṃ;
Milindo hi mahāpañño, nāgaseno supaṇḍito;
Iminā puññakammena, ito gacchāmi tussitaṃ;
Metteyyaṃnāgate passe, suṇeyyaṃ dhammamuttamanti.

Milindapañho niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Majjhimapaṇṇāsapāḷi

1. Gahapativaggo

1. Kandarakasuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā campāyaṃ viharati gaggarāya pokkharaṇiyā tīre mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Atha kho pesso [peyo (ka.)] ca hatthārohaputto kandarako ca paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā pesso hatthārohaputto bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Kandarako pana paribbājako bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ [sārāṇīyaṃ (sī. syā. kaṃ pī.)] vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho kandarako paribbājako tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama, yāvañcidaṃ bhotā gotamena sammā bhikkhusaṅgho paṭipādito! Yepi te, bho gotama, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā tepi bhagavanto etaparamaṃyeva sammā bhikkhusaṅghaṃ paṭipādesuṃ – seyyathāpi etarahi bhotā gotamena sammā bhikkhusaṅgho paṭipādito. Yepi te, bho gotama, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā tepi bhagavanto etaparamaṃyeva sammā bhikkhusaṅghaṃ paṭipādessanti – seyyathāpi etarahi bhotā gotamena sammā bhikkhusaṅgho paṭipādito’’ti.

2. ‘‘Evametaṃ, kandaraka, evametaṃ, kandaraka. Yepi te, kandaraka, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā tepi bhagavanto etaparamaṃyeva sammā bhikkhusaṅghaṃ paṭipādesuṃ – seyyathāpi etarahi mayā sammā bhikkhusaṅgho paṭipādito. Yepi te, kandaraka, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā tepi bhagavanto etaparamaṃyeva sammā bhikkhusaṅghaṃ paṭipādessanti – seyyathāpi etarahi mayā sammā bhikkhusaṅgho paṭipādito.

‘‘Santi hi, kandaraka, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā. Santi hi, kandaraka, bhikkhū imasmiṃ bhikkhusaṅghe sekkhā santatasīlā santatavuttino nipakā nipakavuttino; te catūsu [nipakavuttino catūsu (sī.)] satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā [supaṭṭhitacittā (sī. pī. ka.)] viharanti. Katamesu catūsu? Idha, kandaraka, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassa’’nti.

3. Evaṃ vutte, pesso hatthārohaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva supaññattā cime, bhante, bhagavatā cattāro satipaṭṭhānā sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ [sokapariddavānaṃ (sī. pī.)] samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya. Mayampi hi, bhante, gihī odātavasanā kālena kālaṃ imesu catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharāma. Idha mayaṃ, bhante, kāye kāyānupassino viharāma ātāpino sampajānā satimanto, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassino viharāma ātāpino sampajānā satimanto, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; citte cittānupassino viharāma ātāpino sampajānā satimanto, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassino viharāma ātāpino sampajānā satimanto, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvañcidaṃ, bhante, bhagavā evaṃ manussagahane evaṃ manussakasaṭe evaṃ manussasāṭheyye vattamāne sattānaṃ hitāhitaṃ jānāti. Gahanañhetaṃ, bhante, yadidaṃ manussā; uttānakañhetaṃ, bhante, yadidaṃ pasavo. Ahañhi, bhante, pahomi hatthidammaṃ sāretuṃ. Yāvatakena antarena campaṃ gatāgataṃ karissati sabbāni tāni sāṭheyyāni kūṭeyyāni vaṅkeyyāni jimheyyāni pātukarissati. Amhākaṃ pana, bhante, dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā aññathāva kāyena samudācaranti aññathāva vācāya aññathāva nesaṃ cittaṃ hoti. Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvañcidaṃ, bhante, bhagavā evaṃ manussagahane evaṃ manussakasaṭe evaṃ manussasāṭheyye vattamāne sattānaṃ hitāhitaṃ jānāti. Gahanañhetaṃ, bhante, yadidaṃ manussā; uttānakañhetaṃ, bhante, yadidaṃ pasavo''ti.

4. ''Evametaṃ, pessa, evametaṃ, pessa. Gahanañhetaṃ, pessa, yadidaṃ manussā; uttānakañhetaṃ, pessa, yadidaṃ pasavo. Cattārome, pessa, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Idha, pessa, ekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto; idha pana, pessa, ekacco puggalo parantapo hoti paraparitāpanānuyogamanuyutto; idha pana, pessa, ekacco puggalo attantapo ca hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto, parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto; idha pana, pessa, ekacco puggalo nevattantapo hoti nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto. So anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto [sītibhūto (sī. pī. ka.)] sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati. Imesaṃ, pessa, catunnaṃ puggalānaṃ katamo te puggalo cittaṃ ārādhetī''ti?

''Yvāyaṃ, bhante, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto, ayaṃ me puggalo cittaṃ nārādheti. Yopāyaṃ, bhante, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto, ayampi me puggalo cittaṃ nārādheti. Yopāyaṃ, bhante, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto, ayampi me puggalo cittaṃ nārādheti. Yo ca kho ayaṃ, bhante, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto, so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati – ayameva [ayaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] me puggalo cittaṃ ārādhetī''ti.

5. ''Kasmā pana te, pessa, ime tayo puggalā cittaṃ nārādhentī''ti? ''Yvāyaṃ, bhante, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto so attānaṃ sukhakāmaṃ dukkhapaṭikkūlaṃ ātāpeti paritāpeti – iminā me ayaṃ puggalo cittaṃ nārādheti. Yopāyaṃ, bhante, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto so paraṃ sukhakāmaṃ dukkhapaṭikkūlaṃ ātāpeti paritāpeti – iminā me ayaṃ puggalo cittaṃ nārādheti. Yopāyaṃ, bhante, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto so attānañca parañca sukhakāmaṃ dukkhapaṭikkūlaṃ [sukhakāme dukkhapaṭikkūle (sī. pī.)] ātāpeti paritāpeti – iminā me ayaṃ puggalo cittaṃ nārādheti. Yo ca kho ayaṃ, bhante, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā [viharati. iminā (sī. syā. kaṃ. pī.)] viharati; so attānañca parañca sukhakāmaṃ dukkhapaṭikkūlaṃ neva ātāpeti na paritāpeti – iminā [viharati. iminā (sī. syā. kaṃ. pī.)] me ayaṃ puggalo cittaṃ ārādheti. Handa, ca dāni mayaṃ, bhante, gacchāma; bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā''ti. ''Yassadāni tvaṃ, pessa, kālaṃ maññasī''ti. Atha kho pesso hatthārohaputto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

6. Atha kho bhagavā acirapakkante pesse hatthārohaputte bhikkhū āmantesi – ''paṇḍito, bhikkhave, pesso hatthārohaputto; mahāpañño, bhikkhave, pesso hatthārohaputto. Sace, bhikkhave, pesso hatthārohaputto muhuttaṃ nisīdeyya yāvassāhaṃ ime cattāro puggale vitthārena vibhajissāmi [vibhajāmi (sī. pī.)], mahatā atthena saṃyutto abhavissa. Api ca, bhikkhave, ettāvatāpi pesso hatthārohaputto mahatā atthena saṃyutto''ti. ''Etassa, bhagavā, kālo, etassa, sugata, kālo, yaṃ bhagavā ime cattāro puggale vitthārena vibhajeyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī''ti. ''Tena hi, bhikkhave, suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

7. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo acelako hoti muttācāro hatthāpalekhano [hatthāvalekhano (syā. kaṃ.)] naehibhaddantiko natiṭṭhabhaddantiko [naehibhadantiko, natiṭṭhabhadantiko (sī. syā. kaṃ. pī.)]; nābhihaṭaṃ na uddissakataṃ na nimantanaṃ sādiyati; so na kumbhimukhā paṭiggaṇhāti na kaḷopimukhā [khaḷopimukho (sī.)] paṭiggaṇhāti na eḷakamantaraṃ na daṇḍamantaraṃ na musalamantaraṃ na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ na gabbhiniyā na pāyamānāya na purisantaragatāya na saṅkittīsu na yattha sā upaṭṭhito hoti na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī; na macchaṃ na maṃsaṃ na suraṃ na merayaṃ na thusodakaṃ pivati. So ekāgāriko vā hoti ekālopiko, dvāgāriko vā hoti dvālopiko…pe… sattāgāriko vā hoti sattālopiko; ekissāpi dattiyā yāpeti, dvīhipi dattīhi yāpeti…pe… sattahipi dattīhi yāpeti; ekāhikampi āhāraṃ āhāreti, dvīhikampi āhāraṃ āhāreti…pe… sattāhikampi āhāraṃ āhāreti – iti evarūpaṃ aḍḍhamāsikaṃ pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati. So sākabhakkho vā hoti, sāmākabhakkho vā hoti, nīvārabhakkho vā hoti, daddulabhakkho vā hoti, haṭabhakkho vā hoti, kaṇabhakkho vā hoti, ācāmabhakkho vā hoti, piññākabhakkho vā hoti, tiṇabhakkho vā hoti, gomayabhakkho vā hoti; vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī. So sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti, chavadussānipi dhāreti, paṃsukūlānipi dhāreti, tirīṭānipi dhāreti, ajinampi dhāreti, ajinakkhipampi dhāreti, kusacīrampi dhāreti, vākacīrampi dhāreti, phalakacīrampi dhāreti, kesakambalampi dhāreti, vāḷakambalampi dhāreti, ulūkapakkhampi dhāreti; kesamassulocakopi hoti, kesamassulocanānuyogamanuyutto, ubbhaṭṭhakopi hoti āsanapaṭikkhitto, ukkuṭikopi hoti ukkuṭikappadhānamanuyutto, kaṇṭakāpassayikopi hoti kaṇṭakāpassaye seyyaṃ kappeti [passa ma. ni. 1.155 mahāsīhanādasutte]; sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharati – iti evarūpaṃ anekavihitaṃ kāyassa ātāpanaparitāpanānuyogamanuyutto viharati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto.

8. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo orabbhiko hoti sūkariko sākuṇiko māgaviko luddo macchaghātako coro coraghātako goghātako bandhanāgāriko ye vā panaññepi keci kurūrakammantā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto.

9. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo rājā vā hoti khattiyo muddhāvasitto brāhmaṇo vā mahāsālo. So puratthimena nagarassa navaṃ santhāgāraṃ [sandhāgāraṃ (ṭīkā)] kārāpetvā kesamassuṃ ohāretvā kharājinaṃ nivāsetvā sappitelena kāyaṃ abbhañjitvā magavisāṇena piṭṭhiṃ kaṇḍuvamāno navaṃ santhāgāraṃ pavisati saddhiṃ mahesiyā brāhmaṇena ca purohitena. So tattha anantarahitāya bhūmiyā haritupalittāya seyyaṃ kappeti. Ekissāya gāviyā sarūpavacchāya yaṃ ekasmiṃ thane khīraṃ hoti tena rājā yāpeti, yaṃ dutiyasmiṃ thane khīraṃ hoti tena mahesī yāpeti, yaṃ tatiyasmiṃ thane khīraṃ hoti tena brāhmaṇo purohito yāpeti, yaṃ catutthasmiṃ thane khīraṃ hoti tena aggiṃ juhati, avasesena vacchako yāpeti. So evamāha – ‘ettakā usabhā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatarā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatariyo haññantu yaññatthāya, ettakā ajā haññantu yaññatthāya, ettakā urabbhā haññantu yaññatthāya, (ettakā assā haññantu yaññatthāya) [( ) natthi sī. pī. potthakesu], ettakā rukkhā chijjantu yūpatthāya, ettakā dabbhā lūyantu barihisatthāyā’ti [parihiṃ satthāya (ka.)]. Yepissa te honti dāsāti vā pessāti vā kammakarāti vā tepi daṇḍatajjitā bhayatajjitā assumukhā rudamānā parikammāni karonti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto.

10. ‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto, so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati? Idha, bhikkhave, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – 'sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya'nti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya, mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya, appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya, mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya, kesamassuṃ ohāretvā, kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

11. ''So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati. Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharati. Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī hoti ārācārī virato methunā gāmadhammā. Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa. Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya – iti bhinnānaṃ vā sandhātā sahitānaṃ vā anuppadātā samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti, yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti. Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ. So bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā; naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato hoti; mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato hoti; uccāsayanamahāsayanā paṭivirato hoti; jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; itthikumārikapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hoti; dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato hoti; kayavikkayā paṭivirato hoti; tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato hoti; ukkoṭanavañcananikatisāciyogā [sāviyogā (syā. kaṃ. ka.) sāci kuṭilapariyāyo] paṭivirato hoti; chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā paṭivirato hoti [passa ma. ni. 1.293 cūḷahatthipadopame].

''So santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti, sapattabhārova ḍeti; evameva bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

12. ''So cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

''So abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti.

13. ‘‘So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato, (imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato,) [passa ma. ni. 1.296 cūḷahatthipadopame] iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato, iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti, byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thīnamiddhaṃ pahāya vigatathīnamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thīnamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

‘‘So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe, vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

14. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

15. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā; ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti.

16. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti. ‘Ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto, na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto. So attantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Kandarakasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Aṭṭhakanāgarasuttaṃ

17. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando vesāliyaṃ viharati beluvagāmake [veḷuvagāmake (syā. kaṃ. ka.)]. Tena kho pana samayena dasamo gahapati aṭṭhakanāgaro pāṭaliputtaṃ anuppatto hoti kenacideva karaṇīyena. Atha kho dasamo gahapati aṭṭhakanāgaro yena kukkuṭārāmo yena aññataro bhikkhu tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho dasamo gahapati aṭṭhakanāgaro taṃ bhikkhuṃ etadavoca – ‘‘kahaṃ nu kho, bhante, āyasmā ānando etarahi viharati? Dassanakāmā hi mayaṃ taṃ āyasmantaṃ ānanda’’nti. ‘‘Eso, gahapati, āyasmā ānando vesāliyaṃ viharati beluvagāmake’’ti. Atha kho dasamo gahapati aṭṭhakanāgaro pāṭaliputte taṃ karaṇīyaṃ tīretvā yena vesālī yena beluvagāmako yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

18. Ekamantaṃ nisinno kho dasamo gahapati aṭṭhakanāgaro āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho, bhante ānanda, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttañceva cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇātī’’ti?

‘‘Atthi kho, gahapati, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttañceva cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇātī’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante ānanda, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttañceva cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇātī’’ti?

19. ‘‘Idha, gahapati, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘idampi paṭhamaṃ jhānaṃ abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ. Yaṃ kho pana kiñci abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ tadaniccaṃ nirodhadhamma’nti pajānāti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Ayampi kho, gahapati, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttañceva cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

20. ‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ… pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘idampi kho dutiyaṃ jhānaṃ abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ… anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘idampi kho tatiyaṃ jhānaṃ abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ…pe… anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu sukhassa ca pahānā …pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘idampi kho catutthaṃ jhānaṃ abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ… anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ [catutthiṃ (sī. pī.)]. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena [abyāpajjhena (sī. syā. pī.), abyāpajjena (ka.) aṅguttaratikanipātaṭīkā oloketabbā] pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ayampi kho mettācetovimutti abhisaṅkhatā abhisañcetayitā. Yaṃ kho pana kiñci abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ tadaniccaṃ nirodhadhamma’nti pajānāti. So tattha ṭhito…pe… anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ayampi kho upekkhācetovimutti abhisaṅkhatā abhisañcetayitā. Yaṃ kho pana kiñci abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ tadaniccaṃ nirodhadhamma’ntntti pajānāti. So tattha ṭhito… anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ayampi kho ākāsānañcāyatanasamāpatti abhisaṅkhatā abhisañcetayitā. Yaṃ kho pana kiñci abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ tadaniccaṃ nirodhadhamma’nti pajānāti. So tattha ṭhito…pe… anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ayampi kho viññāṇañcāyatanasamāpatti abhisaṅkhatā abhisañcetayitā. Yaṃ kho pana kiñci abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ tadaniccaṃ nirodhadhamma’nti pajānāti. So tattha ṭhito…pe… anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇāti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati – ‘ayampi kho ākiñcaññāyatanasamāpatti abhisaṅkhatā abhisañcetayitā. Yaṃ kho pana kiñci abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ tadaniccaṃ nirodhadhamma’nti pajānāti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti, teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Ayampi kho, gahapati, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena ekadhammo akkhāto yattha bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avimuttañceva cittaṃ vimuccati, aparikkhīṇā ca āsavā parikkhayaṃ gacchanti, ananuppattañca anuttaraṃ yogakkhemaṃ anupāpuṇātī’’ti.

21. Evaṃ vutte, dasamo gahapati aṭṭhakanāgaro āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘seyyathāpi, bhante ānanda, puriso ekaṃva nidhimukhaṃ gavesanto sakideva ekādasa nidhimukhāni adhigaccheyya; evameva kho ahaṃ, bhante, ekaṃ amatadvāraṃ gavesanto sakideva [sakiṃ deva (ka.)] ekādasa amatadvārāni alatthaṃ bhāvanāya. Seyyathāpi, bhante, purisassa agāraṃ ekādasadvāraṃ, so tasmiṃ agāre āditte ekamekenapi dvārena sakkuṇeyya attānaṃ sotthiṃ kātuṃ; evameva kho ahaṃ, bhante, imesaṃ ekādasannaṃ amatadvārānaṃ ekamekenapi amatadvārena sakkuṇissāmi attānaṃ sotthiṃ kātuṃ. Imehi nāma, bhante, aññatitthiyā ācariyassa ācariyadhanaṃ pariyesissanti, kimaṅgaṃ [kiṃ (sī. pī.)] panāhaṃ āyasmato ānandassa pūjaṃ na karissāmī''ti! Atha kho dasamo gahapati aṭṭhakanāgaro pāṭaliputtakañca vesālikañca bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi, ekamekañca bhikkhuṃ paccekaṃ dussayugena acchādesi, āyasmantañca ānandaṃ ticīvarena acchādesi, āyasmato ca ānandassa pañcasatavihāraṃ kārāpesīti.

Aṭṭhakanāgarasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Sekhasuttaṃ

22. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Tena kho pana samayena kāpilavatthavānaṃ [kapilavatthuvāsīnaṃ (ka.)] sakyānaṃ navaṃ santhāgāraṃ acirakāritaṃ hoti anajjhāvuṭṭhaṃ [anajjhāvutthaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtena. Atha kho kāpilavatthavā sakyā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho kāpilavatthavā sakyā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''idha, bhante, kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ navaṃ santhāgāraṃ acirakāritaṃ [acirakāritaṃ hoti (syā. kaṃ. ka.)] anajjhāvuṭṭhaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtena. Taṃ, bhante, bhagavā paṭhamaṃ paribhuñjatu. Bhagavatā paṭhamaṃ paribhuttaṃ pacchā kāpilavatthavā sakyā paribhuñjissanti. Tadassa kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāyā''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho kāpilavatthavā sakyā bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena navaṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā sabbasanthariṃ santhāgāraṃ [sabbasanthariṃ santhataṃ (ka.)] santharitvā āsanāni paññapetvā udakamaṇikaṃ upaṭṭhapetvā telappadīpaṃ āropetvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho kāpilavatthavā sakyā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''sabbasanthariṃ santhataṃ, bhante, santhāgāraṃ, āsanāni paññattāni, udakamaṇiko upaṭṭhāpito, telappadīpo āropito. Yassadāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī''ti. Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena santhāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā pāde pakkhāletvā santhāgāraṃ pavisitvā majjhimaṃ thambhaṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi. Bhikkhusaṅghopi kho pāde pakkhāletvā santhāgāraṃ pavisitvā pacchimaṃ bhittiṃ nissāya puratthābhimukho nisīdi, bhagavantaṃyeva purakkhatvā. Kāpilavatthavāpi kho sakyā pāde pakkhāletvā santhāgāraṃ pavisitvā puratthimaṃ bhittiṃ nissāya pacchimābhimukhā nisīdiṃsu, bhagavantaṃyeva purakkhatvā. Atha kho bhagavā kāpilavatthave sakye bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ''paṭibhātu taṃ, ānanda, kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ sekho pāṭipado [paṭipado (syā. kaṃ. ka.)]. Piṭṭhi me āgilāyati; tamahaṃ āyamissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Atha kho bhagavā catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesi, pāde pādaṃ accādhāya, sato sampajāno, uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā.

23. Atha kho āyasmā ānando mahānāmaṃ sakkaṃ āmantesi – ''idha, mahānāma, ariyasāvako sīlasampanno hoti, indriyesu guttadvāro hoti, bhojane mattaññū hoti, jāgariyaṃ anuyutto hoti, sattahi saddhammehi samannāgato hoti, catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī.

24. ''Kathañca, mahānāma, ariyasāvako sīlasampanno hoti? Idha, mahānāma, ariyasāvako sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. Evaṃ kho, mahānāma, ariyasāvako sīlasampanno hoti.

''Kathañca, mahānāma, ariyasāvako indriyesu guttadvāro hoti? Idha, mahānāma, ariyasāvako cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. Evaṃ kho, mahānāma, ariyasāvako indriyesu guttadvāro hoti.

‘‘Kathañca, mahānāma, ariyasāvako bhojane mattaññū hoti? Idha, mahānāma, ariyasāvako paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti – ‘neva davāya na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya; yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāya. Iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro cā’ti. Evaṃ kho, mahānāma, ariyasāvako bhojane mattaññū hoti.

‘‘Kathañca, mahānāma, ariyasāvako jāgariyaṃ anuyutto hoti? Idha, mahānāma, ariyasāvako divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti, rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti, rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti, pāde pādaṃ accādhāya, sato sampajāno, uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā, rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paccuṭṭhāya caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti. Evaṃ kho, mahānāma, ariyasāvako jāgariyaṃ anuyutto hoti.

25. ‘‘Kathañca, mahānāma, ariyasāvako sattahi saddhammehi samannāgato hoti? Idha, mahānāma, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Hirimā hoti, hirīyati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, hirīyati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Ottappī hoti, ottappati kāyaduccaritena vacīduccaritena manoduccaritena, ottappati pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā. Bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo. Ye te dhammā ādikalyāṇā majjhekalyāṇā pariyosānakalyāṇā sātthā sabyañjanā kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ abhivadanti tathārūpāssa dhammā bahussutā [bahū sutā (?)] honti dhātā [dhatā (sī. syā. kaṃ. pī.)] vacasā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā. Āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Satimā hoti, paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Paññavā hoti, udayatthagāminiyā paññāya samannāgato, ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Evaṃ kho, mahānāma, ariyasāvako sattahi saddhammehi samannāgato hoti.

26. ‘‘Kathañca, mahānāma, ariyasāvako catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī? Idha, mahānāma, ariyasāvako vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi, savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ kho, mahānāma, ariyasāvako catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī.

27. ‘‘Yato kho, mahānāma, ariyasāvako evaṃ sīlasampanno hoti, evaṃ indriyesu guttadvāro hoti, evaṃ bhojane mattaññū hoti, evaṃ jāgariyaṃ anuyutto hoti, evaṃ sattahi saddhammehi samannāgato hoti, evaṃ catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, ayaṃ vuccati, mahānāma, ariyasāvako sekho pāṭipado apuccaṇḍatāya samāpanno, bhabbo abhinibbhidāya, bhabbo sambodhāya, bhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya. Seyyathāpi, mahānāma, kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā tānāssu kukkuṭiyā sammā adhisayitāni sammā pariseditāni sammā paribhāvitāni, kiñcāpi tassā kukkuṭiyā na evaṃ icchā uppajjeyya – ‘aho vatime kukkuṭapotakā pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjeyyu’nti, atha kho bhabbāva te kukkuṭapotakā pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā sotthinā abhinibbhijjituṃ. Evameva kho, mahānāma, yato ariyasāvako evaṃ sīlasampanno hoti, evaṃ indriyesu guttadvāro hoti, evaṃ bhojane mattaññū hoti, evaṃ jāgariyaṃ anuyutto hoti, evaṃ sattahi saddhammehi samannāgato hoti, evaṃ catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, ayaṃ vuccati, mahānāma, ariyasāvako sekho pāṭipado apuccaṇḍatāya samāpanno, bhabbo abhinibbhidāya, bhabbo sambodhāya, bhabbo anuttarassa yogakkhemassa adhigamāya.

28. ‘‘Sa kho so, mahānāma, ariyasāvako imaṃyeva anuttaraṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ āgamma anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, ayamassa paṭhamābhinibbhidā hoti kukkuṭacchāpakasseva aṇḍakosamhā.

‘‘Sa kho so, mahānāma, ariyasāvako imaṃye anuttaraṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ āgamma dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate…pe… yathākammūpage satte pajānāti, ayamassa dutiyābhinibbhidā hoti kukkuṭacchāpakasseva aṇḍakosamhā.

‘‘Sa kho so, mahānāma, ariyasāvako imaṃyeva anuttaraṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ āgamma āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, ayamassa tatiyābhinibbhidā hoti kukkuṭacchāpakasseva aṇḍakosamhā.

29. ‘‘Yampi [yampi kho (ka.)], mahānāma, ariyasāvako sīlasampanno hoti, idampissa hoti caraṇasmiṃ; yampi, mahānāma, ariyasāvako indriyesu guttadvāro hoti, idampissa hoti caraṇasmiṃ; yampi, mahānāma, ariyasāvako bhojane mattaññū hoti, idampissa hoti caraṇasmiṃ; yampi, mahānāma, ariyasāvako jāgariyaṃ anuyutto hoti, idampissa hoti caraṇasmiṃ; yampi, mahānāma, ariyasāvako sattahi saddhammehi samannāgato hoti, idampissa hoti caraṇasmiṃ; yampi, mahānāma, ariyasāvako catunnaṃ jhānānaṃ ābhicetasikānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārānaṃ nikāmalābhī hoti akicchalābhī akasiralābhī, idampissa hoti caraṇasmiṃ.

‘‘Yañca kho, mahānāma, ariyasāvako anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, idampissa hoti vijjāya; yampi, mahānāma, ariyasāvako dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate…pe… yathākammūpage satte pajānāti, idampissa hoti vijjāya. Yampi, mahānāma, ariyasāvako āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, idampissa hoti vijjāya.

‘‘Ayaṃ vuccati, mahānāma, ariyasāvako vijjāsampanno itipi caraṇasampanno itipi vijjācaraṇasampanno itipi.

30. ‘‘Brahmunāpesā, mahānāma, sanaṅkumārena gāthā bhāsitā –

‘Khattiyo seṭṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino;
Vijjācaraṇasampanno, so seṭṭho devamānuse’ti.

‘‘Sā kho panesā, mahānāma, brahmunā sanaṅkumārena gāthā sugītā no duggītā, subhāsitā no dubbhāsitā, atthasaṃhitā no anatthasaṃhitā, anumatā bhagavatā’’ti.

Atha kho bhagavā uṭṭhahitvā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘sādhu sādhu, ānanda, sādhu kho tvaṃ, ānanda, kāpilavatthavānaṃ sakyānaṃ sekhaṃ pāṭipadaṃ abhāsī’’ti.

Idamavocāyasmā ānando. Samanuñño satthā ahosi. Attamanā kāpilavatthavā sakyā āyasmato ānandassa bhāsitaṃ abhinandunti.

Sekhasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Potaliyasuttaṃ

31. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā aṅguttarāpesu viharati āpaṇaṃ nāma aṅguttarāpānaṃ nigamo. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āpaṇaṃ piṇḍāya pāvisi. Āpaṇe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yenaññataro vanasaṇḍo tenupasaṅkami divāvihārāya. Taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā [ajjhogahetvā (sī. syā. kaṃ.), ajjhogāhitvā (pī. ka.)] aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Potaliyopi kho gahapati sampannanivāsanapāvuraṇo [pāpuraṇo (sī. syā. kaṃ.)] chattupāhanāhi [chattupāhano (ka.)] jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena so vanasaṇḍo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho potaliyaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saṃvijjanti kho, gahapati, āsanāni; sace ākaṅkhasi nisīdā’’ti. Evaṃ vutte, potaliyo gahapati ‘‘gahapativādena maṃ samaṇo gotamo samudācaratī’’ti kupito anattamano tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho bhagavā…pe… tatiyampi kho bhagavā potaliyaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘saṃvijjanti kho, gahapati, āsanāni; sace ākaṅkhasi nisīdā’’ti. ‘‘Evaṃ vutte, potaliyo gahapati gahapativādena maṃ samaṇo gotamo samudācaratī’’ti kupito anattamano bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘tayidaṃ, bho gotama, nacchannaṃ, tayidaṃ nappatirūpaṃ, yaṃ maṃ tvaṃ gahapativādena samudācarasī’’ti. ‘‘Te hi te, gahapati, ākārā, te liṅgā, te nimittā yathā taṃ gahapatissā’’ti. ‘‘Tathā hi pana me, bho gotama, sabbe kammantā paṭikkhittā, sabbe vohārā samucchinnā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana te, gahapati, sabbe kammantā paṭikkhittā, sabbe vohārā samucchinnā’’ti? ‘‘Idha me, bho gotama, yaṃ ahosi dhanaṃ vā dhaññaṃ vā rajataṃ vā jātarūpaṃ vā sabbaṃ taṃ puttānaṃ dāyajjaṃ niyyātaṃ, tatthāhaṃ anovādī anupavādī ghāsacchādanaparamo viharāmi. Evaṃ kho me [evañca me (syā.), evaṃ me (ka.)], bho gotama, sabbe kammantā paṭikkhittā, sabbe vohārā samucchinnā’’ti. ‘‘Aññathā kho tvaṃ, gahapati, vohārasamucchedaṃ vadasi, aññathā ca pana ariyassa vinaye vohārasamucchedo hotī’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana, bhante, ariyassa vinaye vohārasamucchedo hoti? Sādhu me, bhante, bhagavā tathā dhammaṃ desetu yathā ariyassa vinaye vohārasamucchedo hotī’’ti. ‘‘Tena hi, gahapati, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho potaliyo gahapati bhagavato paccassosi.

32. Bhagavā etadavoca – ‘‘aṭṭha kho ime, gahapati, dhammā ariyassa vinaye vohārasamucchedāya saṃvattanti. Katame aṭṭha? Apāṇātipātaṃ nissāya pāṇātipāto pahātabbo; dinnādānaṃ nissāya adinnādānaṃ pahātabbaṃ; saccavācaṃ [saccaṃ vācaṃ (syā.)] nissāya musāvādo pahātabbo; apisuṇaṃ vācaṃ nissāya pisuṇā vācā pahātabbā; agiddhilobhaṃ nissāya giddhilobho pahātabbo; anindārosaṃ nissāya nindāroso pahātabbo; akkodhūpāyāsaṃ nissāya kodhūpāyāso pahātabbo; anatimānaṃ nissāya atimāno pahātabbo. Ime kho, gahapati, aṭṭha dhammā saṃkhittena vuttā, vitthārena avibhattā, ariyassa vinaye vohārasamucchedāya saṃvattantī’’ti. ‘‘Ye me [ye me pana (syā. ka.)], bhante, bhagavatā aṭṭha dhammā saṃkhittena vuttā, vitthārena avibhattā, ariyassa vinaye vohārasamucchedāya saṃvattanti, sādhu me, bhante, bhagavā ime aṭṭha dhamme vitthārena [vitthāretvā (ka.)] vibhajatu anukampaṃ upādāyā’’ti. ‘‘Tena hi, gahapati, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho potaliyo gahapati bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

33. ‘‘‘Apāṇātipātaṃ nissāya pāṇātipāto pahātabbo’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu pāṇātipātī assaṃ, tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya paṭipanno. Ahañceva [ahañce (?)] kho pana pāṇātipātī assaṃ, attāpi maṃ upavadeyya pāṇātipātapaccayā, anuviccāpi maṃ viññū [anuvicca viññū (sī. syā. pī.)] garaheyyuṃ pāṇātipātapaccayā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā pāṇātipātapaccayā. Etadeva kho pana saṃyojanaṃ etaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ pāṇātipāto. Ye ca pāṇātipātapaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, pāṇātipātā paṭiviratassa evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti’. ‘Apāṇātipātaṃ nissāya pāṇātipāto pahātabbo’ti – iti yantaṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

34. ‘‘‘Dinnādānaṃ nissāya adinnādānaṃ pahātabba’nti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu adinnādāyī assaṃ, tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya paṭipanno. Ahañceva kho pana adinnādāyī assaṃ, attāpi maṃ upavadeyya adinnādānapaccayā, anuviccāpi maṃ viññū garaheyyuṃ adinnādānapaccayā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā adinnādānapaccayā. Etadeva kho pana saṃyojanaṃ etaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ adinnādānaṃ. Ye ca adinnādānapaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā adinnādānā paṭiviratassa evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti’. ‘Dinnādānaṃ nissāya adinnādānaṃ pahātabba’nti – iti yantaṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

35. ‘‘‘Saccavācaṃ nissāya musāvādo pahātabbo’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu musāvādī assaṃ, tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya paṭipanno. Ahañceva kho pana musāvādī assaṃ, attāpi maṃ upavadeyya musāvādapaccayā, anuviccāpi maṃ viññū garaheyyuṃ musāvādapaccayā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā musāvādapaccayā. Etadeva kho pana saṃyojanaṃ etaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ musāvādo. Ye ca musāvādapaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, musāvādā paṭiviratassa evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti’. ‘Saccavācaṃ nissāya musāvādo pahātabbo’ti – iti yantaṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

36. ‘‘‘Apisuṇaṃ vācaṃ nissāya pisuṇā vācā pahātabbā’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu pisuṇavāco assaṃ, tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya paṭipanno. Ahañceva kho pana pisuṇavāco assaṃ, attāpi maṃ upavadeyya pisuṇavācāpaccayā, anuviccāpi maṃ viññū garaheyyuṃ pisuṇavācāpaccayā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā pisuṇavācāpaccayā. Etadeva kho pana saṃyojanaṃ etaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ pisuṇā vācā. Ye ca pisuṇavācāpaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, pisuṇāya vācāya paṭiviratassa evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti’. ‘Apisuṇaṃ vācaṃ nissāya pisuṇā vācā pahātabbā’ti – iti yantaṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

37. ‘‘‘Agiddhilobhaṃ nissāya giddhilobho pahātabbo’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu giddhilobhī assaṃ, tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya paṭipanno. Ahañceva kho pana giddhilobhī assaṃ, attāpi maṃ upavadeyya giddhilobhapaccayā, anuviccāpi maṃ viññū garaheyyuṃ giddhilobhapaccayā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā giddhilobhapaccayā. Etadeva kho pana saṃyojanaṃ etaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ giddhilobho. Ye ca giddhilobhapaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, giddhilobhā paṭiviratassa evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti’. ‘Agiddhilobhaṃ nissāya giddhilobho pahātabbo’ti – iti yantaṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

38. ‘‘‘Anindārosaṃ nissāya nindāroso pahātabbo’ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu nindārosī assaṃ, tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya paṭipanno. Ahañceva kho pana nindārosī assaṃ, attāpi maṃ upavadeyya nindārosapaccayā, anuviccāpi maṃ viññū garaheyyuṃ nindārosapaccayā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā nindārosapaccayā. Etadeva kho pana saṃyojanaṃ etaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ nindāroso. Ye ca nindārosapaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, anindārosissa evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti'. 'Anindārosaṃ nissāya nindāroso pahātabbo'ti – iti yantaṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

39. '''Akkodhūpāyāsaṃ nissāya kodhūpāyāso pahātabbo'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu kodhūpāyāsī assaṃ, tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya paṭipanno. Ahañceva kho pana kodhūpāyāsī assaṃ, attāpi maṃ upavadeyya kodhūpāyāsapaccayā, anuviccāpi maṃ viññū garaheyyuṃ kodhūpāyāsapaccayā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā kodhūpāyāsapaccayā. Etadeva kho pana saṃyojanaṃ etaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ kodhūpāyāso. Ye ca kodhūpāyāsapaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, akkodhūpāyāsissa evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti'. 'Akkodhūpāyāsaṃ nissāya kodhūpāyāso pahātabbo'ti – iti yantaṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

40. '''Anatimānaṃ nissāya atimāno pahātabbo'ti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ? Idha, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'yesaṃ kho ahaṃ saṃyojanānaṃ hetu atimānī assaṃ, tesāhaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya samucchedāya paṭipanno. Ahañceva kho pana atimānī assaṃ, attāpi maṃ upavadeyya atimānapaccayā, anuviccāpi maṃ viññū garaheyyuṃ atimānapaccayā, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā duggati pāṭikaṅkhā atimānapaccayā. Etadeva kho pana saṃyojanaṃ etaṃ nīvaraṇaṃ yadidaṃ atimāno. Ye ca atimānapaccayā uppajjeyyuṃ āsavā vighātapariḷāhā, anatimānissa evaṃsa te āsavā vighātapariḷāhā na honti'. 'Anatimānaṃ nissāya atimāno pahātabbo'ti – iti yantaṃ vuttaṃ idametaṃ paṭicca vuttaṃ.

41. ''Ime kho, gahapati, aṭṭha dhammā saṃkhittena vuttā, vitthārena vibhattā [avibhattā (syā. ka.)], ye ariyassa vinaye vohārasamucchedāya saṃvattanti; na tveva tāva ariyassa vinaye sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ vohārasamucchedo hotī''ti.

''Yathā kathaṃ pana, bhante, ariyassa vinaye sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ vohārasamucchedo hoti? Sādhu me, bhante, bhagavā tathā dhammaṃ desetu yathā ariyassa vinaye sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ vohārasamucchedo hotī''ti. ''Tena hi, gahapati, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho potaliyo gahapati bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

Kāmādīnavakathā

42. ''Seyyathāpi, gahapati, kukkuro jighacchādubbalyapareto goghātakasūnaṃ paccupaṭṭhito assa. Tamenaṃ dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ upasumbheyya [upacchubheyya (sī. pī.), upacchūbheyya (syā. kaṃ.), upaccumbheyya (ka.)]. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, api nu kho so kukkuro amuṃ aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ palehanto jighacchādubbalyaṃ paṭivineyyā''ti?

''No hetaṃ, bhante''.

''Taṃ kissa hetu''?

''Aduñhi, bhante, aṭṭhikaṅkalaṃ sunikkantaṃ nikkantaṃ nimmaṃsaṃ lohitamakkhitaṃ. Yāvadeva pana so kukkuro kilamathassa vighātassa bhāgī assāti. Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā [bahūpāyāsā (sī. syā. kaṃ. pī.)], ādīnavo ettha bhiyyo'ti. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā taṃ abhinivajjetvā, yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti tamevūpekkhaṃ bhāveti.

43. ''Seyyathāpi, gahapati, gijjho vā kaṅko vā kulalo vā maṃsapesiṃ ādāya uḍḍīyeyya [uḍḍayeyya (syā. pī.)]. Tamenaṃ gijjhāpi kaṅkāpi kulalāpi anupatitvā anupatitvā vitaccheyyuṃ vissajjeyyuṃ [virājeyyuṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, sace so gijjho vā kaṅko vā kulalo vā taṃ maṃsapesiṃ na khippameva paṭinissajjeyya, so tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkha''nti?

''Evaṃ, bhante''.

''Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'maṃsapesūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo'ti. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti tamevūpekkhaṃ bhāveti.

44. ''Seyyathāpi, gahapati, puriso ādittaṃ tiṇukkaṃ ādāya paṭivātaṃ gaccheyya. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, sace so puriso taṃ ādittaṃ tiṇukkaṃ na khippameva paṭinissajjeyya tassa sā ādittā tiṇukkā hatthaṃ vā daheyya bāhuṃ vā daheyya aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ [daheyya. aññataraṃ vā aṅgapaccaṅga (sī. pī.)] daheyya, so tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkha''nti?

''Evaṃ, bhante''.

''Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'tiṇukkūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo'ti. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti.

45. ''Seyyathāpi, gahapati, aṅgārakāsu sādhikaporisā, pūrā aṅgārānaṃ vītaccikānaṃ vītadhūmānaṃ. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikkūlo. Tamenaṃ dve balavanto purisā nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuṃ upakaḍḍheyyuṃ. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, api nu so puriso iticiticeva kāyaṃ sannāmeyyā''ti?

''Evaṃ, bhante''.

''Taṃ kissa hetu''?

''Viditañhi, bhante, tassa purisassa imañcāhaṃ aṅgārakāsuṃ papatissāmi, tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigacchissāmi maraṇamattaṃ vā dukkha''nti. ''Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'aṅgārakāsūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo'ti. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti.

46. ''Seyyathāpi, gahapati, puriso supinakaṃ passeyya ārāmarāmaṇeyyakaṃ vanarāmaṇeyyakaṃ bhūmirāmaṇeyyakaṃ pokkharaṇirāmaṇeyyakaṃ. So paṭibuddho na kiñci paṭipasseyya [passeyya (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – 'supinakūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo'ti…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti.

47. ''Seyyathāpi, gahapati, puriso yācitakaṃ bhogaṃ yācitvā yānaṃ vā [yānaṃ (syā. kaṃ. pī.)] poriseyyaṃ [poroseyyaṃ (sī. pī. ka.), oropeyya (syā. kaṃ.)] pavaramaṇikuṇḍalaṃ. So tehi yācitakehi bhogehi purakkhato parivuto antarāpaṇaṃ paṭipajjeyya. Tamenaṃ jano disvā evaṃ vadeyya – 'bhogī vata, bho, puriso, evaṃ kira bhogino bhogāni bhuñjantī'ti. Tamenaṃ sāmikā yattha yattheva passeyyuṃ tattha tattheva sāni hareyyuṃ. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, alaṃ nu kho tassa purisassa aññathattāyā''ti?

''Evaṃ, bhante''.

‘‘Taṃ kissa hetu’’?

‘‘Sāmino hi, bhante, sāni harantī’’ti. ‘‘Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yācitakūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’ti…pe… tamevūpekkhaṃ bhāveti.

48. ‘‘Seyyathāpi, gahapati, gāmassa vā nigamassa vā avidūre tibbo vanasaṇḍo. Tatrassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo [uppannaphalo (syā.)] ca, na cassu kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni. Atha puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno. So taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkhaṃ passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa – ‘ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni. Jānāmi kho panāhaṃ rukkhaṃ ārohituṃ [āruhituṃ (sī.)]. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ rukkhaṃ ārohitvā yāvadatthañca khādeyyaṃ ucchaṅgañca pūreyya’nti. So taṃ rukkhaṃ ārohitvā yāvadatthañca khādeyya ucchaṅgañca pūreyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya phalatthiko phalagavesī phalapariyesanaṃ caramāno tiṇhaṃ kuṭhāriṃ [kudhāriṃ (syā. kaṃ. ka.)] ādāya. So taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā taṃ rukkhaṃ passeyya sampannaphalañca upapannaphalañca. Tassa evamassa – ‘ayaṃ kho rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo ca, natthi ca kānici phalāni bhūmiyaṃ patitāni. Na kho panāhaṃ jānāmi rukkhaṃ ārohituṃ. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ rukkhaṃ mūlato chetvā yāvadatthañca khādeyyaṃ ucchaṅgañca pūreyya’nti. So taṃ rukkhaṃ mūlatova chindeyya. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, amuko [asu (sī. pī.)] yo so puriso paṭhamaṃ rukkhaṃ ārūḷho sace so na khippameva oroheyya tassa so rukkho papatanto hatthaṃ vā bhañjeyya pādaṃ vā bhañjeyya aññataraṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhañjeyya, so tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkha’’nti?

‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Evameva kho, gahapati, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘rukkhaphalūpamā kāmā vuttā bhagavatā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’ti. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā yāyaṃ upekkhā nānattā nānattasitā taṃ abhinivajjetvā yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā yattha sabbaso lokāmisūpādānā aparisesā nirujjhanti tamevūpekkhaṃ bhāveti.

49. ‘‘Sa kho so, gahapati, ariyasāvako imaṃyeva anuttaraṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ āgamma anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Sa kho so, gahapati, ariyasāvako imaṃyeva anuttaraṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ āgamma dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate…pe… yathākammūpage satte pajānāti.

‘‘Sa kho so, gahapati, ariyasāvako imaṃyeva anuttaraṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ āgamma āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ettāvatā kho, gahapati, ariyassa vinaye sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ vohārasamucchedo hoti.

50. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, yathā ariyassa vinaye sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ vohārasamucchedo hoti, api nu tvaṃ evarūpaṃ vohārasamucchedaṃ attani samanupassasī’’ti? ‘‘Ko cāhaṃ, bhante, ko ca ariyassa vinaye sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ vohārasamucchedo! Ārakā ahaṃ, bhante, ariyassa vinaye sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ vohārasamucchedā. Mayañhi, bhante, pubbe aññatitthiye paribbājake anājānīyeva samāne ājānīyāti amaññimha, anājānīyeva samāne ājānīyabhojanaṃ bhojimha, anājānīyeva samāne ājānīyaṭhāne ṭhapimha; bhikkhū pana mayaṃ, bhante, ājānīyeva samāne anājānīyāti amaññimha, ājānīyeva samāne anājānīyabhojanaṃ bhojimha, ājānīyeva samāne anājānīyaṭhāne ṭhapimha; idāni pana mayaṃ, bhante, aññatitthiye paribbājake anājānīyeva samāne anājānīyāti jānissāma, anājānīyeva samāne anājānīyabhojanaṃ bhojessāma, anājānīyeva samāne anājānīyaṭhāne ṭhapessāma. Bhikkhū pana mayaṃ, bhante, ājānīyeva samāne ājānīyāti jānissāma ājānīyeva samāne ājānīyabhojanaṃ bhojessāma, ājānīyeva samāne ājānīyaṭhāne ṭhapessāma. Ajanesi vata me, bhante, bhagavā samaṇesu samaṇappemaṃ, samaṇesu samaṇappasādaṃ, samaṇesu samaṇagāravaṃ. Abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ kho, bhante, bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Potaliyasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Jīvakasuttaṃ

51. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati jīvakassa komārabhaccassa ambavane. Atha kho jīvako komārabhacco yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jīvako komārabhacco bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante – ‘samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhanti [ārambhanti (ka.)], taṃ samaṇo gotamo jānaṃ uddissakataṃ [uddissakaṭaṃ (sī. pī.)] maṃsaṃ paribhuñjati paṭiccakamma’nti. Ye te, bhante, evamāhaṃsu – ‘samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhanti, taṃ samaṇo gotamo jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjati paṭiccakamma’nti, kacci te, bhante, bhagavato vuttavādino, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī’’ti?

52. ‘‘Ye te, jīvaka, evamāhaṃsu – ‘samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhanti, taṃ samaṇo gotamo jānaṃ uddissakataṃ maṃsaṃ paribhuñjati paṭiccakamma’nti na me te vuttavādino, abbhācikkhanti ca maṃ te asatā abhūtena. Tīhi kho ahaṃ, jīvaka, ṭhānehi maṃsaṃ aparibhoganti vadāmi. Diṭṭhaṃ, sutaṃ, parisaṅkitaṃ – imehi kho ahaṃ, jīvaka, tīhi ṭhānehi maṃsaṃ aparibhoganti vadāmi. Tīhi kho ahaṃ, jīvaka, ṭhānehi maṃsaṃ paribhoganti vadāmi. Adiṭṭhaṃ, asutaṃ, aparisaṅkitaṃ – imehi kho ahaṃ, jīvaka, tīhi ṭhānehi maṃsaṃ paribhoganti vadāmi.

53. ‘‘Idha, jīvaka, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Tamenaṃ gahapati vā gahapatiputto vā upasaṅkamitvā svātanāya bhattena nimanteti. Ākaṅkhamānova [ākaṅkhamāno (syā. kaṃ.)], jīvaka, bhikkhu adhivāseti. So tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena tassa gahapatissa vā gahapatiputtassa vā nivesanaṃ tenupasaṅkamati; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdati. Tamenaṃ so gahapati vā gahapatiputto vā paṇītena piṇḍapātena parivisati. Tassa na evaṃ hoti – ‘sādhu vata māyaṃ [maṃ + ayaṃ = māyaṃ] gahapati vā gahapatiputto vā paṇītena piṇḍapātena pariviseyyāti! Aho vata māyaṃ gahapati vā gahapatiputto vā āyatimpi evarūpena paṇītena piṇḍapātena pariviseyyā’ti – evampissa na hoti. So taṃ piṇḍapātaṃ agathito [agadhito (syā. kaṃ. ka.)] amucchito anajjhopanno [anajjhāpanno (syā. kaṃ. ka.)] ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati. Taṃ kiṃ maññasi, jīvaka, api nu so bhikkhu tasmiṃ samaye attabyābādhāya vā ceteti, parabyābādhāya vā ceteti, ubhayabyābādhāya vā cetetī’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Nanu so, jīvaka, bhikkhu tasmiṃ samaye anavajjaṃyeva āhāraṃ āhāretī’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante. Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘brahmā mettāvihārī’ti. Taṃ me idaṃ, bhante, bhagavā sakkhidiṭṭho; bhagavā hi, bhante, mettāvihārī’’ti. ‘‘Yena kho, jīvaka, rāgena yena dosena yena mohena byāpādavā assa so rāgo so doso so moho tathāgatassa pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato [anabhāvakato (sī. pī.), anabhāvaṃgato (syā. kaṃ.)] āyatiṃ anuppādadhammo. Sace kho te, jīvaka, idaṃ sandhāya bhāsitaṃ anujānāmi te eta’’nti. ‘‘Etadeva kho pana me, bhante, sandhāya bhāsitaṃ’’ [bhāsitanti (syā.)].

54. ‘‘Idha, jīvaka, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. So karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Tamenaṃ gahapati vā gahapatiputto vā upasaṅkamitvā svātanāya bhattena nimanteti. Ākaṅkhamānova, jīvaka, bhikkhu adhivāseti. So tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena gahapatissa vā gahapatiputtassa vā nivesanaṃ tenupasaṅkamati; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdati. Tamenaṃ so gahapati vā gahapatiputto vā paṇītena piṇḍapātena parivisati. Tassa na evaṃ hoti – ‘sādhu vata māyaṃ gahapati vā gahapatiputto vā paṇītena piṇḍapātena pariviseyyāti! Aho vata māyaṃ gahapati vā gahapatiputto vā āyatimpi evarūpena paṇītena piṇḍapātena pariviseyyā’ti – evampissa na hoti. So taṃ piṇḍapātaṃ agathito amucchito anajjhopanno ādīnavadassāvī nissaraṇapañño paribhuñjati. Taṃ kiṃ maññasi, jīvaka, api nu so bhikkhu tasmiṃ samaye attabyābādhāya vā ceteti, parabyābādhāya vā ceteti, ubhayabyābādhāya vā cetetī’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Nanu so, jīvaka, bhikkhu tasmiṃ samaye anavajjaṃyeva āhāraṃ āhāretī’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante. Sutaṃ metaṃ, bhante – ‘brahmā upekkhāvihārī’ti. Taṃ me idaṃ, bhante, bhagavā sakkhidiṭṭho; bhagavā hi, bhante, upekkhāvihārī’’ti. ‘‘Yena kho, jīvaka, rāgena yena dosena yena mohena vihesavā assa arativā assa paṭighavā assa so rāgo so doso so moho tathāgatassa pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo. Sace kho te, jīvaka, idaṃ sandhāya bhāsitaṃ, anujānāmi te eta’’nti. ‘‘Etadeva kho pana me, bhante, sandhāya bhāsitaṃ’’.

55. ‘‘Yo kho, jīvaka, tathāgataṃ vā tathāgatasāvakaṃ vā uddissa pāṇaṃ ārabhati so pañcahi ṭhānehi bahuṃ apuññaṃ pasavati. Yampi so, gahapati, evamāha – ‘gacchatha, amukaṃ nāma pāṇaṃ ānethā’ti, iminā paṭhamena ṭhānena bahuṃ apuññaṃ pasavati. Yampi so pāṇo galappaveṭhakena [galappavedhakena (bahūsu)] ānīyamāno dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, iminā dutiyena ṭhānena bahuṃ apuññaṃ pasavati. Yampi so evamāha – ‘gacchatha imaṃ pāṇaṃ ārabhathā’ti, iminā tatiyena ṭhānena bahuṃ apuññaṃ pasavati. Yampi so pāṇo ārabhiyamāno dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeti, iminā catutthena ṭhānena bahuṃ apuññaṃ pasavati. Yampi so tathāgataṃ vā tathāgatasāvakaṃ vā akappiyena āsādeti, iminā pañcamena ṭhānena bahuṃ apuññaṃ pasavati. Yo kho, jīvaka, tathāgataṃ vā tathāgatasāvakaṃ vā uddissa pāṇaṃ ārabhati so imehi pañcahi ṭhānehi bahuṃ apuññaṃ pasavatī’’ti.

Evaṃ vutte, jīvako komārabhacco bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Kappiyaṃ vata, bhante, bhikkhū āhāraṃ āhārenti; anavajjaṃ vata, bhante, bhikkhū āhāraṃ āhārenti. Abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante…pe… upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Jīvakasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Upālisuttaṃ

56. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā nāḷandāyaṃ viharati pāvārikambavane. Tena kho pana samayena nigaṇṭho nāṭaputto [nāthaputto (sī.), nātaputto (pī.)] nāḷandāyaṃ paṭivasati mahatiyā nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ. Atha kho dīghatapassī nigaṇṭho nāḷandāyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena pāvārikambavanaṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho dīghatapassiṃ nigaṇṭhaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘saṃvijjanti kho, tapassi [dīghatapassi (syā. kaṃ. ka.)], āsanāni; sace ākaṅkhasi nisīdā’’ti. Evaṃ vutte, dīghatapassī nigaṇṭho aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho dīghatapassiṃ nigaṇṭhaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kati pana, tapassi, nigaṇṭho nāṭaputto kammāni paññapeti pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā’’ti?

‘‘Na kho, āvuso gotama, āciṇṇaṃ nigaṇṭhassa nāṭaputtassa ‘kammaṃ, kamma’nti paññapetuṃ; ‘daṇḍaṃ, daṇḍa’nti kho, āvuso gotama, āciṇṇaṃ nigaṇṭhassa nāṭaputtassa paññapetu’’nti.

‘‘Kati pana, tapassi, nigaṇṭho nāṭaputto daṇḍāni paññapeti pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā’’ti?

‘‘Tīṇi kho, āvuso gotama, nigaṇṭho nāṭaputto daṇḍāni paññapeti pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyāti, seyyathidaṃ – kāyadaṇḍaṃ, vacīdaṇḍaṃ, manodaṇḍa’’nti.

‘‘Kiṃ pana, tapassi, aññadeva kāyadaṇḍaṃ, aññaṃ vacīdaṇḍaṃ, aññaṃ manodaṇḍa’’nti?

‘‘Aññadeva, āvuso gotama, kāyadaṇḍaṃ, aññaṃ vacīdaṇḍaṃ, aññaṃ manodaṇḍa’’nti.

‘‘Imesaṃ pana, tapassi, tiṇṇaṃ daṇḍānaṃ evaṃ paṭivibhattānaṃ evaṃ paṭivisiṭṭhānaṃ katamaṃ daṇḍaṃ nigaṇṭho nāṭaputto mahāsāvajjataraṃ paññapeti pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, yadi vā kāyadaṇḍaṃ, yadi vā vacīdaṇḍaṃ, yadi vā manodaṇḍa’’nti?

‘‘Imesaṃ kho, āvuso gotama, tiṇṇaṃ daṇḍānaṃ evaṃ paṭivibhattānaṃ evaṃ paṭivisiṭṭhānaṃ kāyadaṇḍaṃ nigaṇṭho nāṭaputto mahāsāvajjataraṃ paññapeti pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā vacīdaṇḍaṃ, no tathā manodaṇḍa’’nti.

‘‘Kāyadaṇḍanti, tapassi, vadesi’’?

‘‘Kāyadaṇḍanti, āvuso gotama, vadāmi’’.

‘‘Kāyadaṇḍanti, tapassi, vadesi’’?

‘‘Kāyadaṇḍanti, āvuso gotama, vadāmi’’.

‘‘Kāyadaṇḍanti, tapassi, vadesi’’?

‘‘Kāyadaṇḍanti, āvuso gotama, vadāmī’’ti.

Itiha bhagavā dīghatapassiṃ nigaṇṭhaṃ imasmiṃ kathāvatthusmiṃ yāvatatiyakaṃ patiṭṭhāpesi.

57. Evaṃ vutte, dīghatapassī nigaṇṭho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘tvaṃ panāvuso gotama, kati daṇḍāni paññapesi pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā’’ti?

‘‘Na kho, tapassi, āciṇṇaṃ tathāgatassa ‘daṇḍaṃ, daṇḍa’nti paññapetuṃ; ‘kammaṃ, kamma’nti kho, tapassi, āciṇṇaṃ tathāgatassa paññapetu’’nti?

‘‘Tvaṃ panāvuso gotama, kati kammāni paññapesi pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā’’ti?

‘‘Tīṇi kho ahaṃ, tapassi, kammāni paññapemi pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, seyyathidaṃ – kāyakammaṃ, vacīkammaṃ, manokamma’’nti.

‘‘Kiṃ panāvuso gotama, aññadeva kāyakammaṃ, aññaṃ vacīkammaṃ, aññaṃ manokamma’’nti?

‘‘Aññadeva, tapassi, kāyakammaṃ, aññaṃ vacīkammaṃ, aññaṃ manokamma’’nti.

‘‘Imesaṃ panāvuso gotama, tiṇṇaṃ kammānaṃ evaṃ paṭivibhattānaṃ evaṃ paṭivisiṭṭhānaṃ katamaṃ kammaṃ mahāsāvajjataraṃ paññapesi pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, yadi vā kāyakammaṃ, yadi vā vacīkammaṃ, yadi vā manokamma’’nti?

‘‘Imesaṃ kho ahaṃ, tapassi, tiṇṇaṃ kammānaṃ evaṃ paṭivibhattānaṃ evaṃ paṭivisiṭṭhānaṃ manokammaṃ mahāsāvajjataraṃ paññapemi pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā kāyakammaṃ, no tathā vacīkamma’’nti.

‘‘Manokammanti, āvuso gotama, vadesi’’?

‘‘Manokammanti, tapassi, vadāmi’’.

‘‘Manokammanti, āvuso gotama, vadesi’’?

‘‘Manokammanti, tapassi, vadāmi’’.

‘‘Manokammanti, āvuso gotama, vadesi’’?

‘‘Manokammanti, tapassi, vadāmī’’ti.

Itiha dīghatapassī nigaṇṭho bhagavantaṃ imasmiṃ kathāvatthusmiṃ yāvatatiyakaṃ patiṭṭhāpetvā uṭṭhāyāsanā yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami.

58. Tena kho pana samayena nigaṇṭho nāṭaputto mahatiyā gihiparisāya saddhiṃ nisinno hoti bālakiniyā parisāya upālipamukhāya. Addasā kho nigaṇṭho nāṭaputto dīghatapassiṃ nigaṇṭhaṃ dūratova āgacchantaṃ; disvāna dīghatapassiṃ nigaṇṭhaṃ etadavoca – ‘‘handa, kuto nu tvaṃ, tapassi, āgacchasi divā divassā’’ti? ‘‘Ito hi kho ahaṃ, bhante, āgacchāmi samaṇassa gotamassa santikā’’ti. ‘‘Ahu pana te, tapassi, samaṇena gotamena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo’’ti? ‘‘Ahu kho me, bhante, samaṇena gotamena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana te, tapassi, ahu samaṇena gotamena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo’’ti? Atha kho dīghatapassī nigaṇṭho yāvatako ahosi bhagavatā saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ nigaṇṭhassa nāṭaputtassa ārocesi. Evaṃ vutte, nigaṇṭho nāṭaputto dīghatapassiṃ nigaṇṭhaṃ etadavoca – ‘‘sādhu sādhu, tapassi! Yathā taṃ sutavatā sāvakena sammadeva satthusāsanaṃ ājānantena evameva dīghatapassinā nigaṇṭhena samaṇassa gotamassa byākataṃ. Kiñhi sobhati chavo manodaṇḍo imassa evaṃ oḷārikassa kāyadaṇḍassa upanidhāya! Atha kho kāyadaṇḍova mahāsāvajjataro pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā vacīdaṇḍo, no tathā manodaṇḍo’’ti.

59. Evaṃ vutte, upāli gahapati nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘sādhu sādhu, bhante dīghatapassī [tapassī (sī. pī.)]! Yathā taṃ sutavatā sāvakena sammadeva satthusāsanaṃ ājānantena evamevaṃ bhadantena tapassinā samaṇassa gotamassa byākataṃ. Kiñhi sobhati chavo manodaṇḍo imassa evaṃ oḷārikassa kāyadaṇḍassa upanidhāya! Atha kho kāyadaṇḍova mahāsāvajjataro pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā vacīdaṇḍo, no tathā manodaṇḍo. Handa cāhaṃ, bhante, gacchāmi samaṇassa gotamassa imasmiṃ kathāvatthusmiṃ vādaṃ āropessāmi. Sace me samaṇo gotamo tathā patiṭṭhahissati yathā bhadantena tapassinā patiṭṭhāpitaṃ; seyyathāpi nāma balavā puriso dīghalomikaṃ eḷakaṃ lomesu gahetvā ākaḍḍheyya parikaḍḍheyya samparikaḍḍheyya, evamevāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ vādena vādaṃ ākaḍḍhissāmi parikaḍḍhissāmi samparikaḍḍhissāmi. Seyyathāpi nāma balavā soṇḍikākammakāro mahantaṃ soṇḍikākilañjaṃ gambhīre udakarahade pakkhipitvā kaṇṇe gahetvā ākaḍḍheyya parikaḍḍheyya samparikaḍḍheyya, evamevāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ vādena vādaṃ ākaḍḍhissāmi parikaḍḍhissāmi samparikaḍḍhissāmi. Seyyathāpi nāma balavā soṇḍikādhutto vālaṃ [thālaṃ (ka.)] kaṇṇe gahetvā odhuneyya niddhuneyya nipphoṭeyya [nicchādeyya (sī. pī. ka.), niccoṭeyya (ka.), nippoṭheyya (syā. kaṃ.)], evamevāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ vādena vādaṃ odhunissāmi niddhunissāmi nipphoṭessāmi. Seyyathāpi nāma kuñjaro saṭṭhihāyano gambhīraṃ pokkharaṇiṃ ogāhetvā sāṇadhovikaṃ nāma kīḷitajātaṃ kīḷati, evamevāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ sāṇadhovikaṃ maññe kīḷitajātaṃ kīḷissāmi. Handa cāhaṃ, bhante, gacchāmi samaṇassa gotamassa imasmiṃ kathāvatthusmiṃ vādaṃ āropessāmī''ti. ''Gaccha tvaṃ, gahapati, samaṇassa gotamassa imasmiṃ kathāvatthusmiṃ vādaṃ āropehi. Ahaṃ vā hi, gahapati, samaṇassa gotamassa vādaṃ āropeyyaṃ, dīghatapassī vā nigaṇṭho, tvaṃ vā''ti.

60. Evaṃ vutte, dīghatapassī nigaṇṭho nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ''na kho metaṃ, bhante, ruccati yaṃ upāli gahapati samaṇassa gotamassa vādaṃ āropeyya. Samaṇo hi, bhante, gotamo māyāvī āvaṭṭaniṃ māyaṃ jānāti yāya aññatitthiyānaṃ sāvake āvaṭṭetī''ti. ''Aṭṭhānaṃ kho etaṃ, tapassi, anavakāso yaṃ upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagaccheyya. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ samaṇo gotamo upālissa gahapatissa sāvakattaṃ upagaccheyya. Gaccha, tvaṃ, gahapati, samaṇassa gotamassa imasmiṃ kathāvatthusmiṃ vādaṃ āropehi. Ahaṃ vā hi, gahapati, samaṇassa gotamassa vādaṃ āropeyyaṃ, dīghatapassī vā nigaṇṭho, tvaṃ vā''ti. Dutiyampi kho dīghatapassī…pe… tatiyampi kho dīghatapassī nigaṇṭho nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ''na kho metaṃ, bhante, ruccati yaṃ upāli gahapati samaṇassa gotamassa vādaṃ āropeyya. Samaṇo hi, bhante, gotamo māyāvī āvaṭṭaniṃ māyaṃ jānāti yāya aññatitthiyānaṃ sāvake āvaṭṭetī''ti. ''Aṭṭhānaṃ kho etaṃ, tapassi, anavakāso yaṃ upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagaccheyya. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ samaṇo gotamo upālissa gahapatissa sāvakattaṃ upagaccheyya. Gaccha tvaṃ, gahapati, samaṇassa gotamassa imasmiṃ kathāvatthusmiṃ vādaṃ āropehi. Ahaṃ vā hi, gahapati, samaṇassa gotamassa vādaṃ āropeyyaṃ, dīghatapassī vā nigaṇṭho, tvaṃ vā''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho upāli gahapati nigaṇṭhassa nāṭaputtassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena pāvārikambavanaṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho upāli gahapati bhagavantaṃ etadavoca – ''āgamā nu khvidha, bhante, dīghatapassī nigaṇṭho''ti?

''Āgamā khvidha, gahapati, dīghatapassī nigaṇṭho''ti.

''Ahu kho pana te, bhante, dīghatapassinā nigaṇṭhena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti?

''Ahu kho me, gahapati, dīghatapassinā nigaṇṭhena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti.

''Yathā kathaṃ pana te, bhante, ahu dīghatapassinā nigaṇṭhena saddhiṃ kocideva kathāsallāpo''ti?

Atha kho bhagavā yāvatako ahosi dīghatapassinā nigaṇṭhena saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ upālissa gahapatissa ārocesi.

61. Evaṃ vutte, upāli gahapati bhagavantaṃ etadavoca – ''sādhu sādhu, bhante tapassī! Yathā taṃ sutavatā sāvakena sammadeva satthusāsanaṃ ājānantena evamevaṃ dīghatapassinā nigaṇṭhena bhagavato byākataṃ. Kiñhi sobhati chavo manodaṇḍo imassa evaṃ oḷārikassa kāyadaṇḍassa upanidhāya? Atha kho kāyadaṇḍova mahāsāvajjataro pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā vacīdaṇḍo, no tathā manodaṇḍo’’ti. ‘‘Sace kho tvaṃ, gahapati, sacce patiṭṭhāya manteyyāsi siyā no ettha kathāsallāpo’’ti. ‘‘Sacce ahaṃ, bhante, patiṭṭhāya mantessāmi; hotu no ettha kathāsallāpo’’ti.

62. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, idhassa nigaṇṭho ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno sītodakapaṭikkhitto uṇhodakapaṭisevī. So sītodakaṃ alabhamāno kālaṅkareyya. Imassa pana, gahapati, nigaṇṭho nāṭaputto katthūpapattiṃ paññapetī’’ti?

‘‘Atthi, bhante, manosattā nāma devā tattha so upapajjati’’.

‘‘Taṃ kissa hetu’’?

‘‘Asu hi, bhante, manopaṭibaddho kālaṅkarotī’’ti.

‘‘Manasi karohi, gahapati [gahapati gahapati manasi karohi (sī. syā. kaṃ.), gahapati manasi karohi (ka.), gahapati gahapati (pī.)], manasi karitvā kho, gahapati, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ. Bhāsitā kho pana te, gahapati, esā vācā – ‘sacce ahaṃ, bhante, patiṭṭhāya mantessāmi, hotu no ettha kathāsallāpo’’’ti. ‘‘Kiñcāpi, bhante, bhagavā evamāha, atha kho kāyadaṇḍova mahāsāvajjataro pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā vacīdaṇḍo, no tathā manodaṇḍo’’ti.

63. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, idhassa nigaṇṭho nāṭaputto cātuyāmasaṃvarasaṃvuto sabbavārivārito sabbavāriyutto sabbavāridhuto sabbavāriphuṭo. So abhikkamanto paṭikkamanto bahū khuddake pāṇe saṅghātaṃ āpādeti. Imassa pana, gahapati, nigaṇṭho nāṭaputto kaṃ vipākaṃ paññapetī’’ti?

‘‘Asañcetanikaṃ, bhante, nigaṇṭho nāṭaputto no mahāsāvajjaṃ paññapetī’’ti.

‘‘Sace pana, gahapati, cetetī’’ti?

‘‘Mahāsāvajjaṃ, bhante, hotī’’ti.

‘‘Cetanaṃ pana, gahapati, nigaṇṭho nāṭaputto kismiṃ paññapetī’’ti?

‘‘Manodaṇḍasmiṃ, bhante’’ti.

‘‘Manasi karohi, gahapati, manasi karitvā kho, gahapati, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ. Bhāsitā kho pana te, gahapati, esā vācā – ‘sacce ahaṃ, bhante, patiṭṭhāya mantessāmi; hotu no ettha kathāsallāpo’’’ti. ‘‘Kiñcāpi, bhante, bhagavā evamāha, atha kho kāyadaṇḍova mahāsāvajjataro pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā vacīdaṇḍo, no tathā manodaṇḍo’’ti.

64. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, ayaṃ nāḷandā iddhā ceva phītā ca bahujanā ākiṇṇamanussā’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante, ayaṃ nāḷandā iddhā ceva phītā ca bahujanā ākiṇṇamanussā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, idha puriso āgaccheyya ukkhittāsiko. So evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ yāvatikā imissā nāḷandāya pāṇā te ekena khaṇena ekena muhuttena ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ karissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, pahoti nu kho so puriso yāvatikā imissā nāḷandāya pāṇā te ekena khaṇena ekena muhuttena ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kātu''nti?

''Dasapi, bhante, purisā, vīsampi, bhante, purisā, tiṃsampi, bhante, purisā, cattārīsampi, bhante, purisā, paññāsampi, bhante, purisā nappahonti yāvatikā imissā nāḷandāya pāṇā te ekena khaṇena ekena muhuttena ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kātuṃ. Kiñhi sobhati eko chavo puriso''ti!

''Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, idha āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhimā cetovasippatto. So evaṃ vadeyya – 'ahaṃ imaṃ nāḷandaṃ ekena manopadosena bhasmaṃ karissāmī'ti. Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, pahoti nu kho so samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhimā cetovasippatto imaṃ nāḷandaṃ ekena manopadosena bhasmaṃ kātu''nti?

''Dasapi, bhante, nāḷandā, vīsampi nāḷandā, tiṃsampi nāḷandā, cattārīsampi nāḷandā, paññāsampi nāḷandā pahoti so samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhimā cetovasippatto ekena manopadosena bhasmaṃ kātuṃ. Kiñhi sobhati ekā chavā nāḷandā''ti!

''Manasi karohi, gahapati, manasi karitvā kho, gahapati, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ. Bhāsitā kho pana te, gahapati, esā vācā – 'sacce ahaṃ, bhante, patiṭṭhāya mantessāmi; hotu no ettha kathāsallāpo'''ti.

''Kiñcāpi, bhante, bhagavā evamāha, atha kho kāyadaṇḍova mahāsāvajjataro pāpassa kammassa kiriyāya pāpassa kammassa pavattiyā, no tathā vacīdaṇḍo, no tathā manodaṇḍo''ti.

65. ''Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, sutaṃ te daṇḍakīraññaṃ [daṇḍakāraññaṃ (sī. pī.)] kāliṅgāraññaṃ majjhāraññaṃ [mejjhāraññaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] mātaṅgāraññaṃ araññaṃ araññabhūta''nti?

''Evaṃ, bhante, sutaṃ me daṇḍakīraññaṃ kāliṅgāraññaṃ majjhāraññaṃ mātaṅgāraññaṃ araññaṃ araññabhūta''nti.

''Taṃ kiṃ maññasi, gahapati, kinti te sutaṃ kena taṃ daṇḍakīraññaṃ kāliṅgāraññaṃ majjhāraññaṃ mātaṅgāraññaṃ araññaṃ araññabhūta''nti?

''Sutaṃ metaṃ, bhante, isīnaṃ manopadosena taṃ daṇḍakīraññaṃ kāliṅgāraññaṃ majjhāraññaṃ mātaṅgāraññaṃ araññaṃ araññabhūta''nti.

''Manasi karohi, gahapati, manasi karitvā kho, gahapati, byākarohi. Na kho te sandhiyati purimena vā pacchimaṃ, pacchimena vā purimaṃ. Bhāsitā kho pana te, gahapati, esā vācā – 'sacce ahaṃ, bhante, patiṭṭhāya mantessāmi; hotu no ettha kathāsallāpo'''ti.

66. ''Purimenevāhaṃ, bhante, opammena bhagavato attamano abhiraddho. Api cāhaṃ imāni bhagavato vicitrāni pañhapaṭibhānāni sotukāmo, evāhaṃ bhagavantaṃ paccanīkaṃ kātabbaṃ amaññissaṃ. Abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti.

67. ''Anuviccakāraṃ kho, gahapati, karohi, anuviccakāro tumhādisānaṃ ñātamanussānaṃ sādhu hotī''ti. ''Imināpāhaṃ, bhante, bhagavato bhiyyosomattāya attamano abhiraddho yaṃ maṃ bhagavā evamāha – 'anuviccakāraṃ kho, gahapati, karohi, anuviccakāro tumhādisānaṃ ñātamanussānaṃ sādhu hotī’ti. Mañhi, bhante, aññatitthiyā sāvakaṃ labhitvā kevalakappaṃ nāḷandaṃ paṭākaṃ parihareyyuṃ – ‘upāli amhākaṃ gahapati sāvakattaṃ upagato’ti. Atha ca pana maṃ bhagavā evamāha – ‘anuviccakāraṃ kho, gahapati, karohi, anuviccakāro tumhādisānaṃ ñātamanussānaṃ sādhu hotī’ti. Esāhaṃ, bhante, dutiyampi bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

68. ‘‘Dīgharattaṃ kho te, gahapati, nigaṇṭhānaṃ opānabhūtaṃ kulaṃ yena nesaṃ upagatānaṃ piṇḍakaṃ dātabbaṃ maññeyyāsī’’ti. ‘‘Imināpāhaṃ, bhante, bhagavato bhiyyosomattāya attamano abhiraddho yaṃ maṃ bhagavā evamāha – ‘dīgharattaṃ kho te, gahapati, nigaṇṭhānaṃ opānabhūtaṃ kulaṃ yena nesaṃ upagatānaṃ piṇḍakaṃ dātabbaṃ maññeyyāsī’ti. Sutaṃ metaṃ, bhante, samaṇo gotamo evamāha – ‘mayhameva dānaṃ dātabbaṃ, nāññesaṃ dānaṃ dātabbaṃ; mayhameva sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ, nāññesaṃ sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ; mayhameva dinnaṃ mahapphalaṃ, nāññesaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ; mayhameva sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ, nāññesaṃ sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphala’nti. Atha ca pana maṃ bhagavā nigaṇṭhesupi dāne samādapeti. Api ca, bhante, mayamettha kālaṃ jānissāma. Esāhaṃ, bhante, tatiyampi bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

69. Atha kho bhagavā upālissa gahapatissa anupubbiṃ kathaṃ [ānupubbīkathaṃ (sī.), ānupubbikathaṃ (pī.), anupubbikathaṃ (syā. kaṃ. ka.)] kathesi, seyyathidaṃ – dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ, kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yadā bhagavā aññāsi upāliṃ gahapatiṃ kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittaṃ udaggacittaṃ pasannacittaṃ, atha yā buddhānaṃ sāmukkaṃsikā dhammadesanā taṃ pakāsesi – dukkhaṃ, samudayaṃ, nirodhaṃ, maggaṃ. Seyyathāpi nāma suddhaṃ vatthaṃ apagatakāḷakaṃ sammadeva rajanaṃ paṭiggaṇheyya, evameva upālissa gahapatissa tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’nti. Atha kho upāli gahapati diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthusāsane bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘handa ca dāni mayaṃ, bhante, gacchāma, bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, gahapati, kālaṃ maññasī’’ti.

70. Atha kho upāli gahapati bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena sakaṃ nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā dovārikaṃ āmantesi – ‘‘ajjatagge, samma dovārika, āvarāmi dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīnaṃ, anāvaṭaṃ dvāraṃ bhagavato bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Sace koci nigaṇṭho āgacchati tamenaṃ tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘tiṭṭha, bhante, mā pāvisi. Ajjatagge upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato. Āvaṭaṃ dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīnaṃ, anāvaṭaṃ dvāraṃ bhagavato bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Sace te, bhante, piṇḍakena attho, ettheva tiṭṭha, ettheva te āharissantī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho dovāriko upālissa gahapatissa paccassosi.

71. Assosi kho dīghatapassī nigaṇṭho – ‘‘upāli kira gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato’’ti. Atha kho dīghatapassī nigaṇṭho yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante, upāli kira gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato’’ti. ‘‘Aṭṭhānaṃ kho etaṃ, tapassi, anavakāso yaṃ upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagaccheyya. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ samaṇo gotamo upālissa gahapatissa sāvakattaṃ upagaccheyyā’’ti. Dutiyampi kho dīghatapassī nigaṇṭho…pe… tatiyampi kho dīghatapassī nigaṇṭho nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bhante …pe… upālissa gahapatissa sāvakattaṃ upagaccheyyā’’ti. ‘‘Handāhaṃ, bhante, gacchāmi yāva jānāmi yadi vā upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato yadi vā no’’ti. ‘‘Gaccha tvaṃ, tapassi, jānāhi yadi vā upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato yadi vā no’’ti.

72. Atha kho dīghatapassī nigaṇṭho yena upālissa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami. Addasā kho dovāriko dīghatapassiṃ nigaṇṭhaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna dīghatapassiṃ nigaṇṭhaṃ etadavoca – ‘‘tiṭṭha, bhante, mā pāvisi. Ajjatagge upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato. Āvaṭaṃ dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīnaṃ, anāvaṭaṃ dvāraṃ bhagavato bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Sace te, bhante, piṇḍakena attho, ettheva tiṭṭha, ettheva te āharissantī’’ti. ‘‘Na me, āvuso, piṇḍakena attho’’ti vatvā tato paṭinivattitvā yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘saccaṃyeva kho, bhante, yaṃ upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato. Etaṃ kho te ahaṃ, bhante, nālatthaṃ na kho me, bhante, ruccati yaṃ upāli gahapati samaṇassa gotamassa vādaṃ āropeyya. Samaṇo hi, bhante, gotamo māyāvī āvaṭṭaniṃ māyaṃ jānāti yāya aññatitthiyānaṃ sāvake āvaṭṭetīti. Āvaṭṭo kho te, bhante, upāli gahapati samaṇena gotamena āvaṭṭaniyā māyāyā’’ti. ‘‘Aṭṭhānaṃ kho etaṃ, tapassi, anavakāso yaṃ upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagaccheyya. Ṭhānañca kho etaṃ vijjati yaṃ samaṇo gotamo upālissa gahapatissa sāvakattaṃ upagaccheyyā’’ti. Dutiyampi kho dīghatapassī nigaṇṭho nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘saccaṃyeva, bhante…pe… upālissa gahapatissa sāvakattaṃ upagaccheyyā’’ti. Tatiyampi kho dīghatapassī nigaṇṭho nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘saccaṃyeva kho, bhante…pe… upālissa gahapatissa sāvakattaṃ upagaccheyyā’’ti. ‘‘Handa cāhaṃ, tapassi, gacchāmi yāva cāhaṃ sāmaṃyeva jānāmi yadi vā upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato yadi vā no’’ti.

Atha kho nigaṇṭho nāṭaputto mahatiyā nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ yena upālissa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami. Addasā kho dovāriko nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘tiṭṭha, bhante, mā pāvisi. Ajjatagge upāli gahapati samaṇassa gotamassa sāvakattaṃ upagato. Āvaṭaṃ dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīnaṃ, anāvaṭaṃ dvāraṃ bhagavato bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Sace te, bhante, piṇḍakena attho, ettheva tiṭṭha, ettheva te āharissantī’’ti. ‘‘Tena hi, samma dovārika, yena upāli gahapati tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā upāliṃ gahapatiṃ evaṃ vadehi – ‘nigaṇṭho, bhante, nāṭaputto mahatiyā nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ bahidvārakoṭṭhake ṭhito; so te dassanakāmo’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho dovāriko nigaṇṭhassa nāṭaputtassa paṭissutvā yena upāli gahapati tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā upāliṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘nigaṇṭho, bhante, nāṭaputto mahatiyā nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ bahidvārakoṭṭhake ṭhito; so te dassanakāmo’’ti. ‘‘Tena hi, samma dovārika, majjhimāya dvārasālāya āsanāni paññapehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho dovāriko upālissa gahapatissa paṭissutvā majjhimāya dvārasālāya āsanāni paññapetvā yena upāli gahapati tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā upāliṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘paññattāni kho, bhante, majjhimāya dvārasālāya āsanāni. Yassadāni kālaṃ maññasī’’ti.

73. Atha kho upāli gahapati yena majjhimā dvārasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā yaṃ tattha āsanaṃ aggañca seṭṭhañca uttamañca paṇītañca tattha sāmaṃ nisīditvā dovārikaṃ āmantesi – ‘‘tena hi, samma dovārika, yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ evaṃ vadehi – ‘upāli, bhante, gahapati evamāha – pavisa kira, bhante, sace ākaṅkhasī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho dovāriko upālissa gahapatissa paṭissutvā yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘upāli, bhante, gahapati evamāha – ‘pavisa kira, bhante, sace ākaṅkhasī’’’ti. Atha kho nigaṇṭho nāṭaputto mahatiyā nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ yena majjhimā dvārasālā tenupasaṅkami. Atha kho upāli gahapati – yaṃ sudaṃ pubbe yato passati nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ dūratova āgacchantaṃ disvāna tato paccuggantvā yaṃ tattha āsanaṃ aggañca seṭṭhañca uttamañca paṇītañca taṃ uttarāsaṅgena sammajjitvā [pamajjitvā (sī. pī.)] pariggahetvā nisīdāpeti so – dāni yaṃ tattha āsanaṃ aggañca seṭṭhañca uttamañca paṇītañca tattha sāmaṃ nisīditvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ‘‘saṃvijjanti kho, bhante, āsanāni; sace ākaṅkhasi, nisīdā’’ti. Evaṃ vutte, nigaṇṭho nāṭaputto upāliṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘ummattosi tvaṃ, gahapati, dattosi tvaṃ, gahapati! ‘Gacchāmahaṃ, bhante, samaṇassa gotamassa vādaṃ āropessāmī’ti gantvā mahatāsi vādasaṅghāṭena paṭimukko āgato. Seyyathāpi, gahapati, puriso aṇḍahārako gantvā ubbhatehi aṇḍehi āgaccheyya, seyyathā vā pana gahapati puriso akkhikahārako gantvā ubbhatehi akkhīhi āgaccheyya; evameva kho tvaṃ, gahapati, ‘gacchāmahaṃ, bhante, samaṇassa gotamassa vādaṃ āropessāmī’ti gantvā mahatāsi vādasaṅghāṭena paṭimukko āgato. Āvaṭṭosi kho tvaṃ, gahapati, samaṇena gotamena āvaṭṭaniyā māyāyā''ti.

74. ''Bhaddikā, bhante, āvaṭṭanī māyā; kalyāṇī, bhante, āvaṭṭanī māyā; piyā me, bhante, ñātisālohitā imāya āvaṭṭaniyā āvaṭṭeyyuṃ; piyānampi me assa ñātisālohitānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya; sabbe cepi, bhante, khattiyā imāya āvaṭṭaniyā āvaṭṭeyyuṃ; sabbesānampissa khattiyānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya; sabbe cepi, bhante, brāhmaṇā…pe… vessā…pe… suddā imāya āvaṭṭaniyā āvaṭṭeyyuṃ; sabbesānampissa suddānaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya; sadevako cepi, bhante, loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā imāya āvaṭṭaniyā āvaṭṭeyyuṃ; sadevakassapissa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti. Tena hi, bhante, upamaṃ te karissāmi. Upamāya pidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti.

75. ''Bhūtapubbaṃ, bhante, aññatarassa brāhmaṇassa jiṇṇassa vuḍḍhassa mahallakassa daharā māṇavikā pajāpatī ahosi gabbhinī upavijaññā. Atha kho, bhante, sā māṇavikā taṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – 'gaccha tvaṃ, brāhmaṇa, āpaṇā makkaṭacchāpakaṃ kiṇitvā ānehi, yo me kumārakassa kīḷāpanako bhavissatī'ti. Evaṃ vutte, so brāhmaṇo taṃ māṇavikaṃ etadavoca – 'āgamehi tāva, bhoti, yāva vijāyati. Sace tvaṃ, bhoti, kumārakaṃ vijāyissasi, tassā te ahaṃ āpaṇā makkaṭacchāpakaṃ kiṇitvā ānessāmi, yo te kumārakassa kīḷāpanako bhavissati. Sace pana tvaṃ, bhoti, kumārikaṃ vijāyissasi, tassā te ahaṃ āpaṇā makkaṭacchāpikaṃ kiṇitvā ānessāmi, yā te kumārikāya kīḷāpanikā bhavissatī'ti. Dutiyampi kho, bhante, sā māṇavikā…pe… tatiyampi kho, bhante, sā māṇavikā taṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – 'gaccha tvaṃ, brāhmaṇa, āpaṇā makkaṭacchāpakaṃ kiṇitvā ānehi, yo me kumārakassa kīḷāpanako bhavissatī'ti. Atha kho, bhante, so brāhmaṇo tassā māṇavikāya sāratto paṭibaddhacitto āpaṇā makkaṭacchāpakaṃ kiṇitvā ānetvā taṃ māṇavikaṃ etadavoca – 'ayaṃ te, bhoti, āpaṇā makkaṭacchāpako kiṇitvā ānīto, yo te kumārakassa kīḷāpanako bhavissatī'ti. Evaṃ vutte, bhante, sā māṇavikā taṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – 'gaccha tvaṃ, brāhmaṇa, imaṃ makkaṭacchāpakaṃ ādāya yena rattapāṇi rajataputto tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā rattapāṇiṃ rajakaputtaṃ evaṃ vadehi – icchāmahaṃ, samma rattapāṇi, imaṃ makkaṭacchāpakaṃ pītāvalepanaṃ nāma raṅgajātaṃ rajitaṃ ākoṭitapaccākoṭitaṃ ubhatobhāgavimaṭṭha'nti.

''Atha kho, bhante, so brāhmaṇo tassā māṇavikāya sāratto paṭibaddhacitto taṃ makkaṭacchāpakaṃ ādāya yena rattapāṇi rajakaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rattapāṇiṃ rajakaputtaṃ etadavoca – 'icchāmahaṃ, samma rattapāṇi, imaṃ makkaṭacchāpakaṃ pītāvalepanaṃ nāma raṅgajātaṃ rajitaṃ ākoṭitapaccākoṭitaṃ ubhatobhāgavimaṭṭha'nti. Evaṃ vutte, bhante, rattapāṇi rajakaputto taṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – 'ayaṃ kho te, makkaṭacchāpako raṅgakkhamo hi kho, no ākoṭanakkhamo, no vimajjanakkhamo'ti. Evameva kho, bhante, bālānaṃ nigaṇṭhānaṃ vādo raṅgakkhamo hi kho bālānaṃ no paṇḍitānaṃ, no anuyogakkhamo, no vimajjanakkhamo. Atha kho, bhante, so brāhmaṇo aparena samayena navaṃ dussayugaṃ ādāya yena rattapāṇi rajakaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rattapāṇiṃ rajakaputtaṃ etadavoca – 'icchāmahaṃ, samma rattapāṇi, imaṃ navaṃ dussayugaṃ pītāvalepanaṃ nāma raṅgajātaṃ rajitaṃ ākoṭitapaccākoṭitaṃ ubhatobhāgavimaṭṭha'nti. Evaṃ vutte, bhante, rattapāṇi rajakaputto taṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – 'idaṃ kho te, bhante, navaṃ dussayugaṃ raṅgakkhamañceva ākoṭanakkhamañca vimajjanakkhamañcā'ti. Evameva kho, bhante, tassa bhagavato vādo arahato sammāsambuddhassa raṅgakkhamo ceva paṇḍitānaṃ no bālānaṃ, anuyogakkhamo ca vimajjanakkhamo cā''ti.

''Sarājikā kho, gahapati, parisā evaṃ jānāti – 'upāli gahapati nigaṇṭhassa nāṭaputtassa sāvako'ti. Kassa taṃ, gahapati, sāvakaṃ dhāremā''ti? Evaṃ vutte, upāli gahapati uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavoca – ''tena hi, bhante, suṇohi yassāhaṃ sāvako''ti –

76. ''Dhīrassa vigatamohassa, pabhinnakhīlassa vijitavijayassa;
Anīghassa susamacittassa, vuddhasīlassa sādhupaññassa;

Vesamantarassa [vessantarassa (sī. pī.)] vimalassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Akathaṃkathissa tusitassa, vantalokāmisassa muditassa;
Katasamaṇassa manujassa, antimasārīrassa narassa;
Anopamassa virajassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Asaṃsayassa kusalassa, venayikassa sārathivarassa;
Anuttarassa ruciradhammassa, nikkaṅkhassa pabhāsakassa [pabhāsakarassa (sī. syā. pī.)];
Mānacchidassa vīrassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Nisabhassa appameyyassa, gambhīrassa monapattassa;
Khemaṅkarassa vedassa, dhammaṭṭhassa saṃvutattassa;
Saṅgātigassa muttassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Nāgassa pantasenassa, khīṇasaṃyojanassa muttassa;
Paṭimantakassa [paṭimantassa (ka.)] dhonassa, pannadhajassa vītarāgassa;
Dantassa nippapañcassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Isisattamassa akuhassa, tevijjassa brahmapattassa;
Nhātakassa [nahātakassa (sī. syā. pī.)] padakassa, passaddhassa viditavedassa;
Purindadassa sakkassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Ariyassa bhāvitattassa, pattipattassa veyyākaraṇassa;
Satimato vipassissa, anabhinatassa no apanatassa;
Anejassa vasippattassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Samuggatassa [sammaggatassa (sī. syā. pī.)] jhāyissa, ananugatantarassa suddhassa;
Asitassa hitassa [appahīnassa (sī. pī.), appabhītassa (syā.)], pavivittassa aggappattassa;
Tiṇṇassa tārayantassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Santassa bhūripaññassa, mahāpaññassa vītalobhassa;
Tathāgatassa sugatassa, appaṭipuggalassa asamassa;
Visāradassa nipuṇassa, bhagavato tassa sāvakohamasmi.

‘‘Taṇhacchidassa buddhassa, vītadhūmassa anupalittassa;
Āhuneyyassa yakkhassa, uttamapuggalassa atulassa;
Mahato yasaggapattassa, bhagavato tassa sāvakohamasmī’’ti.

77. ‘‘Kadā saññūḷhā pana te, gahapati, ime samaṇassa gotamassa vaṇṇā’’ti? ‘‘Seyyathāpi, bhante, nānāpupphānaṃ mahāpuppharāsi, tamenaṃ dakkho mālākāro vā mālākārantevāsī vā vicittaṃ mālaṃ gantheyya; evameva kho, bhante, so bhagavā anekavaṇṇo anekasatavaṇṇo. Ko hi, bhante, vaṇṇārahassa vaṇṇaṃ na karissatī’’ti? Atha kho nigaṇṭhassa nāṭaputtassa bhagavato sakkāraṃ asahamānassa tattheva uṇhaṃ lohitaṃ mukhato uggacchīti [uggañchi (sī. syā. pī.)].

Upālisuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Kukkuravatikasuttaṃ

78. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā koliyesu viharati haliddavasanaṃ nāma koliyānaṃ nigamo. Atha kho puṇṇo ca koliyaputto govatiko acelo ca seniyo kukkuravatiko yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā puṇṇo koliyaputto govatiko bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Acelo pana seniyo kukkuravatiko bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā kukkurova palikujjitvā [palikuṇṭhitvā (syā. kaṃ.), paliguṇṭhitvā (ka.)] ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho puṇṇo koliyaputto govatiko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, acelo seniyo kukkuravatiko dukkarakārako chamānikkhittaṃ bhojanaṃ bhuñjati. Tassa taṃ kukkuravataṃ dīgharattaṃ samattaṃ samādinnaṃ. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti? ‘‘Alaṃ, puṇṇa, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’ti. Dutiyampi kho puṇṇo koliyaputto govatiko…pe… tatiyampi kho puṇṇo koliyaputto govatiko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, acelo seniyo kukkuravatiko dukkarakārako chamānikkhittaṃ bhojanaṃ bhuñjati. Tassa taṃ kukkuravataṃ dīgharattaṃ samattaṃ samādinnaṃ. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti?

79. ‘‘Addhā kho te ahaṃ, puṇṇa, na labhāmi. Alaṃ, puṇṇa, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchīti; api ca tyāhaṃ byākarissāmi. Idha, puṇṇa, ekacco kukkuravataṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurasīlaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkuracittaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurākappaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ. So kukkuravataṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurasīlaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkuracittaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, kukkurākappaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā kukkurānaṃ sahabyataṃ upapajjati. Sace kho panassa evaṃdiṭṭhi hoti – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti, sāssa [sāyaṃ (ka.)] hoti micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhissa [micchādiṭṭhikassa (sī.)] kho ahaṃ, puṇṇa, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā. Iti kho, puṇṇa, sampajjamānaṃ kukkuravataṃ kukkurānaṃ sahabyataṃ upaneti, vipajjamānaṃ niraya’’nti. Evaṃ vutte, acelo seniyo kukkuravatiko parodi, assūni pavattesi.

Atha kho bhagavā puṇṇaṃ koliyaputtaṃ govatikaṃ etadavoca – ‘‘etaṃ kho te ahaṃ, puṇṇa, nālatthaṃ. Alaṃ, puṇṇa, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’ti. ‘‘Nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmi yaṃ maṃ bhagavā evamāha; api ca me idaṃ, bhante, kukkuravataṃ dīgharattaṃ samattaṃ samādinnaṃ. Ayaṃ, bhante, puṇṇo koliyaputto govatiko. Tassa taṃ govataṃ dīgharattaṃ samattaṃ samādinnaṃ. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti? ‘‘Alaṃ, seniya, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’ti. Dutiyampi kho acelo seniyo…pe… tatiyampi kho acelo seniyo kukkuravatiko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, puṇṇo koliyaputto govatiko. Tassa taṃ govataṃ dīgharattaṃ samattaṃ samādinnaṃ. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti?

80. ‘‘Addhā kho te ahaṃ, seniya, na labhāmi. Alaṃ, seniya, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchīti; api ca tyāhaṃ byākarissāmi. Idha, seniya, ekacco govataṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, gosīlaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, gocittaṃ bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, gavākappaṃ [gvākappaṃ (ka.)] bhāveti paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ. So govataṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, gosīlaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, gocittaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ, gavākappaṃ bhāvetvā paripuṇṇaṃ abbokiṇṇaṃ kāyassa bhedā paraṃ maraṇā gunnaṃ sahabyataṃ upapajjati. Sace kho panassa evaṃdiṭṭhi hoti – ‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā’ti, sāssa hoti micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhissa kho ahaṃ, seniya, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā. Iti kho, seniya, sampajjamānaṃ govataṃ gunnaṃ sahabyataṃ upaneti, vipajjamānaṃ niraya’’nti. Evaṃ vutte, puṇṇo koliyaputto govatiko parodi, assūni pavattesi.

Atha kho bhagavā acelaṃ seniyaṃ kukkuravatikaṃ etadavoca – ‘‘etaṃ kho te ahaṃ, seniya, nālatthaṃ. Alaṃ, seniya, tiṭṭhatetaṃ; mā maṃ etaṃ pucchī’’ti. ‘‘Nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmi yaṃ maṃ bhagavā evamāha; api ca me idaṃ, bhante, govataṃ dīgharattaṃ samattaṃ samādinnaṃ. Evaṃ pasanno ahaṃ, bhante, bhagavati; pahoti bhagavā tathā dhammaṃ desetuṃ yathā ahaṃ cevimaṃ govataṃ pajaheyyaṃ, ayañceva acelo seniyo kukkuravatiko taṃ kukkuravataṃ pajaheyyā’’ti. ‘‘Tena hi, puṇṇa, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho puṇṇo koliyaputto govatiko bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

81. ‘‘Cattārimāni, puṇṇa, kammāni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditāni. Katamāni cattāri? Atthi, puṇṇa, kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ; atthi, puṇṇa, kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ; atthi, puṇṇa, kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ; atthi, puṇṇa, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ, kammakkhayāya saṃvattati.

‘‘Katamañca, puṇṇa, kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ? Idha, puṇṇa, ekacco sabyābajjhaṃ [sabyāpajjhaṃ (sī. syā. kaṃ.)] kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, sabyābajjhaṃ vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, sabyābajjhaṃ manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. So sabyābajjhaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, sabyābajjhaṃ vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, sabyābajjhaṃ manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, sabyābajjhaṃ lokaṃ upapajjati. Tamenaṃ sabyābajjhaṃ lokaṃ upapannaṃ samānaṃ sabyābajjhā phassā phusanti. So sabyābajjhehi phassehi phuṭṭho samāno sabyābajjhaṃ vedanaṃ vedeti ekantadukkhaṃ, seyyathāpi sattā nerayikā. Iti kho, puṇṇa, bhūtā bhūtassa upapatti hoti; yaṃ karoti tena upapajjati, upapannamenaṃ phassā phusanti. Evaṃpāhaṃ, puṇṇa, ‘kammadāyādā sattā’ti vadāmi. Idaṃ vuccati, puṇṇa, kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ.

‘‘Katamañca, puṇṇa, kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ? Idha, puṇṇa, ekacco abyābajjhaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, abyābajjhaṃ vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, abyābajjhaṃ manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. So abyābajjhaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, abyābajjhaṃ vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, abyābajjhaṃ manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā abyābajjhaṃ lokaṃ upapajjati. Tamenaṃ abyābajjhaṃ lokaṃ upapannaṃ samānaṃ abyābajjhā phassā phusanti. So abyābajjhehi phassehi phuṭṭho samāno abyābajjhaṃ vedanaṃ vedeti ekantasukhaṃ, seyyathāpi devā subhakiṇhā. Iti kho, puṇṇa, bhūtā bhūtassa upapatti hoti; yaṃ karoti tena upapajjati, upapannamenaṃ phassā phusanti. Evaṃpāhaṃ, puṇṇa, ‘kammadāyādā sattā’ti vadāmi. Idaṃ vuccati, puṇṇa, kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ.

‘‘Katamañca, puṇṇa, kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ? Idha, puṇṇa, ekacco sabyābajjhampi abyābajjhampi kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, sabyābajjhampi abyābajjhampi vacīsaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, sabyābajjhampi abyābajjhampi manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. So sabyābajjhampi abyābajjhampi kāyasaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā, sabyābajjhampi abyābajjhampi vacīsaṅkhāraṃ abhiṅkharitvā, sabyābajjhampi abyābajjhampi manosaṅkhāraṃ abhisaṅkharitvā sabyābajjhampi abyābajjhampi lokaṃ upapajjati. Tamenaṃ sabyābajjhampi abyābajjhampi lokaṃ upapannaṃ samānaṃ sabyābajjhāpi abyābajjhāpi phassā phusanti. So sabyābajjhehipi abyābajjhehipi phassehi phuṭṭho samāno sabyābajjhampi abyābajjhampi vedanaṃ vedeti vokiṇṇasukhadukkhaṃ, seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Iti kho, puṇṇa, bhūtā bhūtassa upapatti hoti; yaṃ karoti tena upapajjati. Upapannamenaṃ phassā phusanti. Evaṃpāhaṃ, puṇṇa, ‘kammadāyādā sattā’ti vadāmi. Idaṃ vuccati, puṇṇa, kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ.

‘‘Katamañca, puṇṇa, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ, kammakkhayāya saṃvattati? Tatra, puṇṇa, yamidaṃ kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ tassa pahānāya yā cetanā, yamidaṃ [yampidaṃ (sī. pī.)] kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ tassa pahānāya yā cetanā, yamidaṃ [yampidaṃ (sī. pī.)] kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ tassa pahānāya yā cetanā – idaṃ vuccati, puṇṇa, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ, kammakkhayāya saṃvattatīti. Imāni kho, puṇṇa, cattāri kammāni mayā sayaṃ abhiññā sacchikatvā paveditānī’’ti.

82. Evaṃ vutte, puṇṇo koliyaputto govatiko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante…pe… upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Acelo pana seniyo kukkuravatiko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante…pe… pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. ‘‘Yo kho, seniya, aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadaṃ so cattāro māse parivasati. Catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti, upasampādenti bhikkhubhāvāya. Api ca mettha puggalavemattatā viditā’’ti.

‘‘Sace, bhante, aññatitthiyapubbā imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhantā pabbajjaṃ ākaṅkhantā upasampadaṃ te cattāro māse parivasanti catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti upasampādenti bhikkhubhāvāya, ahaṃ cattāri vassāni parivasissāmi. Catunnaṃ vassānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājentu, upasampādentu bhikkhubhāvāyā’’ti. Alattha kho acelo seniyo kukkuravatiko bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā seniyo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā seniyo arahataṃ ahosīti.

Kukkuravatikasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Abhayarājakumārasuttaṃ

83. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho abhayo rājakumāro yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho abhayaṃ rājakumāraṃ nigaṇṭho nāṭaputto etadavoca – ‘‘ehi tvaṃ, rājakumāra, samaṇassa gotamassa vādaṃ āropehi. Evaṃ te kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchissati – ‘abhayena rājakumārena samaṇassa gotamassa evaṃ mahiddhikassa evaṃ mahānubhāvassa vādo āropito’’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ panāhaṃ, bhante, samaṇassa gotamassa evaṃ mahiddhikassa evaṃ mahānubhāvassa vādaṃ āropessāmī’’ti? ‘‘Ehi tvaṃ, rājakumāra, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā samaṇaṃ gotamaṃ evaṃ vadehi – ‘bhāseyya nu kho, bhante, tathāgato taṃ vācaṃ yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpā’ti? Sace te samaṇo gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākaroti – ‘bhāseyya, rājakumāra, tathāgato taṃ vācaṃ yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpā’ti, tamenaṃ tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘atha kiñcarahi te, bhante, puthujjanena nānākaraṇaṃ? Puthujjanopi hi taṃ vācaṃ bhāseyya yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpā’ti. Sace pana te samaṇo gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākaroti – ‘na, rājakumāra, tathāgato taṃ vācaṃ bhāseyya yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpā’ti, tamenaṃ tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – ‘atha kiñcarahi te, bhante, devadatto byākato – ‘‘āpāyiko devadatto, nerayiko devadatto, kappaṭṭho devadatto, atekiccho devadatto’’ti? Tāya ca pana te vācāya devadatto kupito ahosi anattamano’ti. Imaṃ kho te, rājakumāra, samaṇo gotamo ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho samāno neva sakkhiti uggilituṃ na sakkhiti ogilituṃ. Seyyathāpi nāma purisassa ayosiṅghāṭakaṃ kaṇṭhe vilaggaṃ, so neva sakkuṇeyya uggilituṃ na sakkuṇeyya ogilituṃ; evameva kho te, rājakumāra, samaṇo gotamo imaṃ ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho samāno neva sakkhiti uggilituṃ na sakkhiti ogilitu’’nti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho abhayo rājakumāro nigaṇṭhassa nāṭaputtassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

84. Ekamantaṃ nisinnassa kho abhayassa rājakumārassa sūriyaṃ [suriyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] ulloketvā etadahosi – ‘‘akālo kho ajja bhagavato vādaṃ āropetuṃ. Sve dānāhaṃ sake nivesane bhagavato vādaṃ āropessāmī’’ti bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā svātanāya attacatuttho bhatta’’nti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho abhayo rājakumāro bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho bhagavā tassā rattiyā accayena pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena abhayassa rājakumārassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho abhayo rājakumāro bhagavantaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho abhayo rājakumāro bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi.

85. Ekamantaṃ nisinno kho abhayo rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bhāseyya nu kho, bhante, tathāgato taṃ vācaṃ yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpā’’ti? ‘‘Na khvettha, rājakumāra, ekaṃsenā’’ti. ‘‘Ettha, bhante, anassuṃ nigaṇṭhā’’ti. ‘‘Kiṃ pana tvaṃ, rājakumāra, evaṃ vadesi – ‘ettha, bhante, anassuṃ nigaṇṭhā’’’ti? ‘‘Idhāhaṃ, bhante, yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho maṃ, bhante, nigaṇṭho nāṭaputto etadavoca – ‘ehi tvaṃ, rājakumāra, samaṇassa gotamassa vādaṃ āropehi. Evaṃ te kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchissati – abhayena rājakumārena samaṇassa gotamassa evaṃ mahiddhikassa evaṃ mahānubhāvassa vādo āropito’ti. Evaṃ vutte, ahaṃ, bhante, nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etadavocaṃ – ‘yathā kathaṃ panāhaṃ, bhante, samaṇassa gotamassa evaṃ mahiddhikassa evaṃ mahānubhāvassa vādaṃ āropessāmī’ti? ‘Ehi tvaṃ, rājakumāra, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā samaṇaṃ gotamaṃ evaṃ vadehi – bhāseyya nu kho, bhante, tathāgato taṃ vācaṃ yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpāti? Sace te samaṇo gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākaroti – bhāseyya, rājakumāra, tathāgato taṃ vācaṃ yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpāti, tamenaṃ tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – atha kiñcarahi te, bhante, puthujjanena nānākaraṇaṃ? Puthujjanopi hi taṃ vācaṃ bhāseyya yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpāti. Sace pana te samaṇo gotamo evaṃ puṭṭho evaṃ byākaroti – na, rājakumāra, tathāgato taṃ vācaṃ bhāseyya yā sā vācā paresaṃ appiyā amanāpāti, tamenaṃ tvaṃ evaṃ vadeyyāsi – atha kiñcarahi te, bhante, devadatto byākato – āpāyiko devadatto, nerayiko devadatto, kappaṭṭho devadatto, atekiccho devadattoti? Tāya ca pana te vācāya devadatto kupito ahosi anattamanoti. Imaṃ kho te, rājakumāra, samaṇo gotamo ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho samāno neva sakkhiti uggilituṃ na sakkhiti ogilituṃ. Seyyathāpi nāma purisassa ayosiṅghāṭakaṃ kaṇṭhe vilaggaṃ, so neva sakkuṇeyya uggilituṃ na sakkuṇeyya ogilituṃ; evameva kho te, rājakumāra, samaṇo gotamo imaṃ ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho samāno neva sakkhiti uggilituṃ na sakkhiti ogilitu’’’nti.

86. Tena kho pana samayena daharo kumāro mando uttānaseyyako abhayassa rājakumārassa aṅke nisinno hoti. Atha kho bhagavā abhayaṃ rājakumāraṃ etadavoca – ‘‘taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, sacāyaṃ kumāro tuyhaṃ vā pamādamanvāya dhātiyā vā pamādamanvāya kaṭṭhaṃ vā kaṭhalaṃ [kathalaṃ (ka.)] vā mukhe āhareyya, kinti naṃ kareyyāsī’’ti? ‘‘Āhareyyassāhaṃ, bhante. Sace, bhante, na sakkuṇeyyaṃ ādikeneva āhattuṃ [āharituṃ (syā. kaṃ.)], vāmena hatthena sīsaṃ pariggahetvā [paggahetvā (sī.)] dakkhiṇena hatthena vaṅkaṅguliṃ karitvā salohitampi āhareyyaṃ. Taṃ kissa hetu? Atthi me, bhante, kumāre anukampā’’ti. ‘‘Evameva kho, rājakumāra, yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ ataccham anatthasaṃhitaṃ sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. Yampi tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. Yañca kho tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ sā ca paresaṃ appiyā amanāpā, tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāya. Yaṃ tathāgato vācaṃ jānāti abhūtaṃ atacchaṃ anatthasaṃhitaṃ sā ca paresaṃ piyā manāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsati. Yampi tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ anatthasaṃhitaṃ sā ca paresaṃ piyā manāpā tampi tathāgato vācaṃ na bhāsati. Yañca tathāgato vācaṃ jānāti bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ sā ca paresaṃ piyā manāpā, tatra kālaññū tathāgato hoti tassā vācāya veyyākaraṇāya. Taṃ kissa hetu? Atthi, rājakumāra, tathāgatassa sattesu anukampā’’ti.

87. ‘‘Yeme, bhante, khattiyapaṇḍitāpi brāhmaṇapaṇḍitāpi gahapatipaṇḍitāpi samaṇapaṇḍitāpi pañhaṃ abhisaṅkharitvā tathāgataṃ upasaṅkamitvā pucchanti, pubbeva nu kho, etaṃ, bhante, bhagavato cetaso parivitakkitaṃ hoti ‘ye maṃ upasaṅkamitvā evaṃ pucchissanti tesāhaṃ evaṃ puṭṭho evaṃ byākarissāmī’ti, udāhu ṭhānasovetaṃ tathāgataṃ paṭibhātī’’ti?

‘‘Tena hi, rājakumāra, taññevettha paṭipucchissāmi, yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgāna’’nti?

‘‘Evaṃ, bhante, kusalo ahaṃ rathassa aṅgapaccaṅgāna’’nti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, ye taṃ upasaṅkamitvā evaṃ puccheyyuṃ – ‘kiṃ nāmidaṃ rathassa aṅgapaccaṅga’nti? Pubbeva nu kho te etaṃ cetaso parivitakkitaṃ assa ‘ye maṃ upasaṅkamitvā evaṃ pucchissanti tesāhaṃ evaṃ puṭṭho evaṃ byākarissāmī’ti, udāhu ṭhānasovetaṃ paṭibhāseyyā’’ti?

‘‘Ahañhi, bhante, rathiko saññāto kusalo rathassa aṅgapaccaṅgānaṃ. Sabbāni me rathassa aṅgapaccaṅgāni suviditāni. Ṭhānasovetaṃ maṃ paṭibhāseyyā’’ti.

‘‘Evameva kho, rājakumāra, ye te khattiyapaṇḍitāpi brāhmaṇapaṇḍitāpi gahapatipaṇḍitāpi samaṇapaṇḍitāpi pañhaṃ abhisaṅkharitvā tathāgataṃ upasaṅkamitvā pucchanti, ṭhānasovetaṃ tathāgataṃ paṭibhāti. Taṃ kissa hetu? Sā hi, rājakumāra, tathāgatassa dhammadhātu suppaṭividdhā yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā ṭhānasovetaṃ tathāgataṃ paṭibhātī’’ti.

Evaṃ vutte, abhayo rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante…pe… ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Abhayarājakumārasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Bahuvedanīyasuttaṃ

88. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho pañcakaṅgo thapati yenāyasmā udāyī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ udāyiṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘kati nu kho, bhante udāyi, vedanā vuttā bhagavatā’’ti? ‘‘Tisso kho, thapati [gahapati (syā. kaṃ. pī.)], vedanā vuttā bhagavatā. Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, thapati, tisso vedanā vuttā bhagavatā’’ti. Evaṃ vutte, pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘na kho, bhante udāyi, tisso vedanā vuttā bhagavatā; dve vedanā vuttā bhagavatā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā. Yāyaṃ, bhante, adukkhamasukhā vedanā santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā’’ti. Dutiyampi kho āyasmā udāyī pañcakaṅgaṃ thapatiṃ etadavoca – ‘‘na kho, gahapati, dve vedanā vuttā bhagavatā; tisso vedanā vuttā bhagavatā. Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, thapati, tisso vedanā vuttā bhagavatā’’ti. Dutiyampi kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘na kho, bhante udāyi, tisso vedanā vuttā bhagavatā; dve vedanā vuttā bhagavatā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā. Yāyaṃ, bhante, adukkhamasukhā vedanā santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā’’ti. Tatiyampi kho āyasmā udāyī pañcakaṅgaṃ thapatiṃ etadavoca – ‘‘na kho, thapati, dve vedanā vuttā bhagavatā; tisso vedanā vuttā bhagavatā. Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, thapati, tisso vedanā vuttā bhagavatā’’ti. Tatiyampi kho pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ etadavoca – ‘‘na kho, bhante udāyi, tisso vedanā vuttā bhagavatā, dve vedanā vuttā bhagavatā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā. Yāyaṃ, bhante, adukkhamasukhā vedanā santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā bhagavatā’’ti. Neva kho sakkhi āyasmā udāyī pañcakaṅgaṃ thapatiṃ saññāpetuṃ na panāsakkhi pañcakaṅgo thapati āyasmantaṃ udāyiṃ saññāpetuṃ.

89. Assosi kho āyasmā ānando āyasmato udāyissa pañcakaṅgena thapatinā saddhiṃ imaṃ kathāsallāpaṃ. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando yāvatako ahosi āyasmato udāyissa pañcakaṅgena thapatinā saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Evaṃ vutte, bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘santaññeva kho, ānanda, pariyāyaṃ pañcakaṅgo thapati udāyissa nābbhanumodi, santaññeva ca pana pariyāyaṃ udāyī pañcakaṅgassa thapatissa nābbhanumodi. Dvepānanda, vedanā vuttā mayā pariyāyena, tissopi vedanā vuttā mayā pariyāyena, pañcapi vedanā vuttā mayā pariyāyena, chapi vedanā vuttā mayā pariyāyena, aṭṭhārasapi vedanā vuttā mayā pariyāyena, chattiṃsapi vedanā vuttā mayā pariyāyena, aṭṭhasatampi vedanā vuttā mayā pariyāyena. Evaṃ pariyāyadesito kho, ānanda, mayā dhammo. Evaṃ pariyāyadesite kho, ānanda, mayā dhamme ye aññamaññassa subhāsitaṃ sulapitaṃ na samanujānissanti na samanumaññissanti na samanumodissanti tesametaṃ pāṭikaṅkhaṃ – bhaṇḍanajātā kalahajātā vivādāpannā aññamaññaṃ mukhasattīhi vitudantā viharissanti. Evaṃ pariyāyadesito kho, ānanda, mayā dhammo. Evaṃ pariyāyadesite kho, ānanda, mayā dhamme ye aññamaññassa subhāsitaṃ sulapitaṃ samanujānissanti samanumaññissanti samanumodissanti tesametaṃ pāṭikaṅkhaṃ – samaggā sammodamānā avivadamānā khīrodakībhūtā aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassantā viharissanti''.

90. ''Pañca kho ime, ānanda, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā…pe… jivhāviññeyyā rasā…pe… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, ānanda, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, ānanda, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati kāmasukhaṃ.

''Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya – 'etaparamaṃ sattā sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī'ti, idamassa nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

''Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya – 'etaparamaṃ sattā sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī'ti, idamassa nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

''Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya…pe…. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

''Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya…pe…. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

''Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya…pe…. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā, paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā, nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ananto ākāso'ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

''Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya…pe…. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma 'anantaṃ viññāṇa'nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

''Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya…pe…. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma 'natthi kiñcī'ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

''Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya…pe…. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

‘‘Yo kho, ānanda, evaṃ vadeyya – ‘etaparamaṃ sattā sukhaṃ somanassaṃ paṭisaṃvedentī’ti, idamassa nānujānāmi. Taṃ kissa hetu? Atthānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca. Katamañcānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca? Idhānanda, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati. Idaṃ kho, ānanda, etamhā sukhā aññaṃ sukhaṃ abhikkantatarañca paṇītatarañca.

91. ‘‘Ṭhānaṃ kho panetaṃ, ānanda, vijjati yaṃ aññatitthiyā paribbājakā evaṃ vadeyyuṃ – ‘saññāvedayitanirodhaṃ samaṇo gotamo āha; tañca sukhasmiṃ paññapeti. Tayidaṃ kiṃsu, tayidaṃ kathaṃsū’ti? Evaṃvādino, ānanda, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘na kho, āvuso, bhagavā sukhaṃyeva vedanaṃ sandhāya sukhasmiṃ paññapeti; api ca, āvuso, yattha yattha sukhaṃ upalabbhati yahiṃ yahiṃ taṃ taṃ tathāgato sukhasmiṃ paññapetī’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Bahuvedanīyasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Apaṇṇakasuttaṃ

92. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena sālā nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Assosuṃ kho sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu bho gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ sālaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti. Atha kho sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu; sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce bhagavato santike nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

93. Ekamantaṃ nisinne kho sāleyyake brāhmaṇagahapatike bhagavā etadavoca – ‘‘atthi pana vo, gahapatayo, koci manāpo satthā yasmiṃ vo ākāravatī saddhā paṭiladdhā’’ti? ‘‘Natthi kho no, bhante, koci manāpo satthā yasmiṃ no ākāravatī saddhā paṭiladdhā’’ti. ‘‘Manāpaṃ vo, gahapatayo, satthāraṃ alabhantehi ayaṃ apaṇṇako dhammo samādāya vattitabbo. Apaṇṇako hi, gahapatayo, dhammo samatto samādinno, so vo bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāya. Katamo ca, gahapatayo, apaṇṇako dhammo’’?

94. ‘‘Santi, gahapatayo, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ; natthi sukatadukkaṭānaṃ [sukaṭadukkaṭānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko; natthi mātā, natthi pitā; natthi sattā opapātikā; natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā [samaggatā (ka.)] sammā paṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Tesaṃyeva kho, gahapatayo, samaṇabrāhmaṇānaṃ eke samaṇabrāhmaṇā ujuvipaccanīkavādā. Te evamāhaṃsu – ‘atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ; atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko; atthi ayaṃ loko, atthi paro loko; atthi mātā, atthi pitā; atthi sattā opapātikā; atthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammā paṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, gahapatayo – ‘nanume samaṇabrāhmaṇā aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā’’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’.

95. ‘‘Tatra, gahapatayo, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ…pe… ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti tesametaṃ pāṭikaṅkhaṃ? Yamidaṃ [yadidaṃ (ka.)] kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ – ime tayo kusale dhamme abhinivajjetvā [abhinibbajjetvā (syā. kaṃ.), abhinibbijjitvā (ka.)] yamidaṃ [yadidaṃ (ka.)] kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ – ime tayo akusale dhamme samādāya vattissanti. Taṃ kissa hetu? Na hi te bhonto samaṇabrāhmaṇā passanti akusalānaṃ dhammānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ vodānapakkhaṃ. Santaṃyeva pana paraṃ lokaṃ ‘natthi paro loko’ tissa diṭṭhi hoti; sāssa hoti micchādiṭṭhi. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘natthi paro loko’ti saṅkappeti; svāssa hoti micchāsaṅkappo. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘natthi paro loko’ti vācaṃ bhāsati; sāssa hoti micchāvācā. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘natthi paro loko’ti āha; ye te arahanto paralokaviduno tesamayaṃ paccanīkaṃ karoti. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘natthi paro loko’ti paraṃ saññāpeti [paññāpeti (ka.)]; sāssa hoti asaddhammasaññatti [assaddhammapaññatti (ka.)]. Tāya ca pana asaddhammasaññattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Iti pubbeva kho panassa susīlyaṃ pahīnaṃ hoti, dussīlyaṃ paccupaṭṭhitaṃ – ayañca micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvācā ariyānaṃ paccanīkatā asaddhammasaññatti attukkaṃsanā paravambhanā. Evamassime [evaṃ’si’me’ (sī. syā. kaṃ. pī.)] aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti micchādiṭṭhipaccayā.

‘‘Tatra, gahapatayo, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘sace kho natthi paro loko evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā sotthimattānaṃ karissati; sace kho atthi paro loko evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissati. Kāmaṃ kho pana māhu paro loko, hotu nesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ; atha ca panāyaṃ bhavaṃ purisapuggalo diṭṭheva dhamme viññūnaṃ gārayho – dussīlo purisapuggalo micchādiṭṭhi natthikavādo’ti. Sace kho attheva paro loko, evaṃ imassa bhoto purisapuggalassa ubhayattha kaliggaho – yañca diṭṭheva dhamme viññūnaṃ gārayho, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissati. Evamassāyaṃ apaṇṇako dhammo dussamatto samādinno, ekaṃsaṃ pharitvā tiṭṭhati, riñcati kusalaṃ ṭhānaṃ.

96. ‘‘Tatra, gahapatayo, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘atthi dinnaṃ…pe… ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’ti tesametaṃ pāṭikaṅkhaṃ? Yamidaṃ kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ – ime tayo akusale dhamme abhinivajjetvā yamidaṃ kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ – ime tayo kusale dhamme samādāya vattissanti. Taṃ kissa hetu? Passanti hi te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalānaṃ dhammānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ vodānapakkhaṃ. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘atthi paro loko’ tissa diṭṭhi hoti; sāssa hoti sammādiṭṭhi. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘atthi paro loko’ti saṅkappeti; svāssa hoti sammāsaṅkappo. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘atthi paro loko’ti vācaṃ bhāsati; sāssa hoti sammāvācā. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘atthi paro loko’ti āha; ye te arahanto paralokaviduno tesamayaṃ na paccanīkaṃ karoti. Santaṃyeva kho pana paraṃ lokaṃ ‘atthi paro loko’ti paraṃ saññāpeti; sāssa hoti saddhammasaññatti. Tāya ca pana saddhammasaññattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Iti pubbeva kho panassa dussīlyaṃ pahīnaṃ hoti, susīlyaṃ paccupaṭṭhitaṃ – ayañca sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā ariyānaṃ apaccanīkatā saddhammasaññatti anattukkaṃsanā aparavambhanā. Evamassime aneke kusalā dhammā sambhavanti sammādiṭṭhipaccayā.

‘‘Tatra, gahapatayo, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘sace kho atthi paro loko, evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissati. Kāmaṃ kho pana māhu paro loko, hotu nesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ; atha ca panāyaṃ bhavaṃ purisapuggalo diṭṭheva dhamme viññūnaṃ pāsaṃso – sīlavā purisapuggalo sammādiṭṭhi atthikavādo’ti. Sace kho attheva paro loko, evaṃ imassa bhoto purisapuggalassa ubhayattha kaṭaggaho – yañca diṭṭheva dhamme viññūnaṃ pāsaṃso, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissati. Evamassāyaṃ apaṇṇako dhammo susamatto samādinno, ubhayaṃsaṃ pharitvā tiṭṭhati, riñcati akusalaṃ ṭhānaṃ.

97. ‘‘Santi, gahapatayo, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato [pāṇamatimāpayato (sī. pī.), pāṇamatipātāpayato (syā. kaṃ.), pāṇamatipāpayato (ka.)], adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato; karoto na karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento, chindanto chedāpento, pacanto pācento; natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento, yajanto yajāpento; natthi tatonidānaṃ puññaṃ, natthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena [saccavācena (ka.)] natthi puññaṃ, natthi puññassa āgamo’ti. Tesaṃyeva kho, gahapatayo, samaṇabrāhmaṇānaṃ eke samaṇabrāhmaṇā ujuvipaccanīkavādā te evamāhaṃsu – ‘karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato; karoto karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento, chindanto chedāpento, pacanto pācento; atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento, yajanto yajāpento; atthi tatonidānaṃ puññaṃ, atthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo’ti. Taṃ kiṃ maññatha, gahapatayo, nanume samaṇabrāhmaṇā aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’.

98. ‘‘Tatra, gahapatayo, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato; karoto na karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento…pe… dānena damena saṃyamena saccavajjena natthi puññaṃ, natthi puññassa āgamo’ti tesametaṃ pāṭikaṅkhaṃ? Yamidaṃ kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ – ime tayo kusale dhamme abhinivajjetvā yamidaṃ kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ – ime tayo akusale dhamme samādāya vattissanti. Taṃ kissa hetu? Na hi te bhonto samaṇabrāhmaṇā passanti akusalānaṃ dhammānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ vodānapakkhaṃ. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘natthi kiriyā’ tissa diṭṭhi hoti; sāssa hoti micchādiṭṭhi. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘natthi kiriyā’ti saṅkappeti; svāssa hoti micchāsaṅkappo. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘natthi kiriyā’ti vācaṃ bhāsati; sāssa hoti micchāvācā. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘natthi kiriyā’ti āha, ye te arahanto kiriyavādā tesamayaṃ paccanīkaṃ karoti. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘natthi kiriyā’ti paraṃ saññāpeti; sāssa hoti asaddhammasaññatti. Tāya ca pana asaddhammasaññattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Iti pubbeva kho panassa susīlyaṃ pahīnaṃ hoti, dussīlyaṃ paccupaṭṭhitaṃ – ayañca micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvācā ariyānaṃ paccanīkatā asaddhammasaññatti attukkaṃsanā paravambhanā. Evamassime aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti micchādiṭṭhipaccayā.

‘‘Tatra, gahapatayo, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘sace kho natthi kiriyā, evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā sotthimattānaṃ karissati; sace kho atthi kiriyā evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissati. Kāmaṃ kho pana māhu kiriyā, hotu nesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ; atha ca panāyaṃ bhavaṃ purisapuggalo diṭṭheva dhamme viññūnaṃ gārayho – dussīlo purisapuggalo micchādiṭṭhi akiriyavādo’ti. Sace kho attheva kiriyā, evaṃ imassa bhoto purisapuggalassa ubhayattha kaliggaho – yañca diṭṭheva dhamme viññūnaṃ gārayho, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissati. Evamassāyaṃ apaṇṇako dhammo dussamatto samādinno, ekaṃsaṃ pharitvā tiṭṭhati, riñcati kusalaṃ ṭhānaṃ.

99. ‘‘Tatra, gahapatayo, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘karoto kārayato, chindato chedāpayato, pacato pācāpayato, socayato socāpayato, kilamato kilamāpayato, phandato phandāpayato, pāṇamatipātayato, adinnaṃ ādiyato, sandhiṃ chindato, nillopaṃ harato, ekāgārikaṃ karoto, paripanthe tiṭṭhato, paradāraṃ gacchato, musā bhaṇato; karoto karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento, chindanto chedāpento, pacanto pācento, atthi tatonidānaṃ pāpaṃ, atthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento, yajanto yajāpento, atthi tatonidānaṃ puññaṃ, atthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena atthi puññaṃ, atthi puññassa āgamo’ti tesametaṃ pāṭikaṅkhaṃ? Yamidaṃ kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ – ime tayo akusale dhamme abhinivajjetvā yamidaṃ kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ – ime tayo kusale dhamme samādāya vattissanti. Taṃ kissa hetu? Passanti hi te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalānaṃ dhammānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ vodānapakkhaṃ. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘atthi kiriyā’ tissa diṭṭhi hoti; sāssa hoti sammādiṭṭhi. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘atthi kiriyā’ti saṅkappeti; svāssa hoti sammāsaṅkappo. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘atthi kiriyā’ti vācaṃ bhāsati; sāssa hoti sammāvācā. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘atthi kiriyā’ti āha; ye te arahanto kiriyavādā tesamayaṃ na paccanīkaṃ karoti. Santaṃyeva kho pana kiriyaṃ ‘atthi kiriyā’ti paraṃ saññāpeti; sāssa hoti saddhammasaññatti. Tāya ca pana saddhammasaññattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Iti pubbeva kho panassa dussīlyaṃ pahīnaṃ hoti, susīlyaṃ paccupaṭṭhitaṃ – ayañca sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā ariyānaṃ apaccanīkatā saddhammasaññatti anattukkaṃsanā aparavambhanā. Evamassime aneke kusalā dhammā sambhavanti sammādiṭṭhipaccayā.

‘‘Tatra, gahapatayo, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘sace kho atthi kiriyā, evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissati. Kāmaṃ kho pana māhu kiriyā, hotu nesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ; atha ca panāyaṃ bhavaṃ purisapuggalo diṭṭheva dhamme viññūnaṃ pāsaṃso – sīlavā purisapuggalo sammādiṭṭhi kiriyavādo’ti. Sace kho attheva kiriyā, evaṃ imassa bhoto purisapuggalassa ubhayattha kaṭaggaho – yañca diṭṭheva dhamme viññūnaṃ pāsaṃso, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissati. Evamassāyaṃ apaṇṇako dhammo susamatto samādinno, ubhayaṃsaṃ pharitvā tiṭṭhati, riñcati akusalaṃ ṭhānaṃ.

100. ‘‘Santi, gahapatayo, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya; ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti. Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ visuddhiyā; ahetū appaccayā sattā visujjhanti. Natthi balaṃ, natthi vīriyaṃ [viriyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], natthi purisathāmo, natthi purisaparakkamo; sabbe sattā sabbe pāṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṃgatibhāvapariṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedentī’ti. Tesaṃyeva kho, gahapatayo, samaṇabrāhmaṇānaṃ eke samaṇabrāhmaṇā ujuvipaccanīkavādā. Te evamāhaṃsu – ‘atthi hetu, atthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya; sahetū sappaccayā sattā saṃkilissanti. Atthi hetu, atthi paccayo sattānaṃ visuddhiyā; sahetū sappaccayā sattā visujjhanti. Atthi balaṃ, atthi vīriyaṃ, atthi purisathāmo, atthi purisaparakkamo; na sabbe sattā sabbe pāṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā [atthi purisaparakkamo, sabbe sattā… savasā sabalā savīriyā (syā. kaṃ. ka.)] niyatisaṃgatibhāvapariṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedentī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, gahapatayo, nanume samaṇabrāhmaṇā aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā’ti? ‘Evaṃ, bhante’.

101. ‘‘Tatra, gahapatayo, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya; ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti. Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ visuddhiyā; ahetū appaccayā sattā visujjhanti. Natthi balaṃ, natthi vīriyaṃ, natthi purisathāmo, natthi purisaparakkamo; sabbe sattā sabbe pāṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṃgatibhāvapariṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedentī’ti tesametaṃ pāṭikaṅkhaṃ? Yamidaṃ kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ – ime tayo kusale dhamme abhinivajjetvā yamidaṃ kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ – ime tayo akusale dhamme samādāya vattissanti. Taṃ kissa hetu? Na hi te bhonto samaṇabrāhmaṇā passanti akusalānaṃ dhammānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ vodānapakkhaṃ. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘natthi hetū’ tissa diṭṭhi hoti; sāssa hoti micchādiṭṭhi. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘natthi hetū’ti saṅkappeti; svāssa hoti micchāsaṅkappo. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘natthi hetū’ti vācaṃ bhāsati; sāssa hoti micchāvācā. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘natthi hetū’ti āha; ye te arahanto hetuvādā tesamayaṃ paccanīkaṃ karoti. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘natthi hetū’ti paraṃ saññāpeti; sāssa hoti asaddhammasaññatti. Tāya ca pana asaddhammasaññattiyā attānukkaṃseti, paraṃ vambheti. Iti pubbeva kho panassa susīlyaṃ pahīnaṃ hoti, dussīlyaṃ paccupaṭṭhitaṃ – ayañca micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvācā ariyānaṃ paccanīkatā asaddhammasaññatti attānukkaṃsanā paravambhanā. Evamassime aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti micchādiṭṭhipaccayā.

‘‘Tatra, gahapatayo, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘sace kho natthi hetu, evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sotthimattānaṃ karissati; sace kho atthi hetu, evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissati. Kāmaṃ kho pana māhu hetu, hotu nesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ; atha ca panāyaṃ bhavaṃ purisapuggalo diṭṭheva dhamme viññūnaṃ gārayho – dussīlo purisapuggalo micchādiṭṭhi ahetukavādo’ti. Sace kho attheva hetu, evaṃ imassa bhoto purisapuggalassa ubhayattha kaliggaho – yañca diṭṭheva dhamme viññūnaṃ gārayho, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjissati. Evamassāyaṃ apaṇṇako dhammo dussamatto samādinno, ekaṃsaṃ pharitvā tiṭṭhati, riñcati kusalaṃ ṭhānaṃ.

102. ‘‘Tatra, gahapatayo, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘atthi hetu, atthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya; sahetū sappaccayā sattā saṃkilissanti. Atthi hetu, atthi paccayo sattānaṃ visuddhiyā; sahetū sappaccayā sattā visujjhanti. Atthi balaṃ, atthi vīriyaṃ, atthi purisathāmo, atthi purisaparakkamo; na sabbe sattā sabbe pāṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṃgatibhāvapariṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedentī’ti tesametaṃ pāṭikaṅkhaṃ? Yamidaṃ kāyaduccaritaṃ, vacīduccaritaṃ, manoduccaritaṃ – ime tayo akusale dhamme abhinivajjetvā yamidaṃ kāyasucaritaṃ, vacīsucaritaṃ, manosucaritaṃ – ime tayo kusale dhamme samādāya vattissanti. Taṃ kissa hetu? Passanti hi te bhonto samaṇabrāhmaṇā akusalānaṃ dhammānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ, kusalānaṃ dhammānaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ vodānapakkhaṃ. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘atthi hetū’ tissa diṭṭhi hoti; sāssa hoti sammādiṭṭhi. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘atthi hetū’ti saṅkappeti; svāssa hoti sammāsaṅkappo. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘atthi hetū’ti vācaṃ bhāsati; sāssa hoti sammāvācā. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘atthi hetū’ti āha, ye te arahanto hetuvādā tesamayaṃ na paccanīkaṃ karoti. Santaṃyeva kho pana hetuṃ ‘atthi hetū’ti paraṃ saññāpeti; sāssa hoti saddhammasaññatti. Tāya ca pana saddhammasaññattiyā nevattānukkaṃseti, na paraṃ vambheti. Iti pubbeva kho panassa dussīlyaṃ pahīnaṃ hoti, susīlyaṃ paccupaṭṭhitaṃ – ayañca sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā ariyānaṃ apaccanīkatā saddhammasaññatti anattukkaṃsanā aparavambhanā. Evamassime aneke kusalā dhammā sambhavanti sammādiṭṭhipaccayā.

‘‘Tatra, gahapatayo, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘sace kho atthi hetu, evamayaṃ bhavaṃ purisapuggalo kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissati. Kāmaṃ kho pana māhu hetu, hotu nesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ; atha ca panāyaṃ bhavaṃ purisapuggalo diṭṭheva dhamme viññūnaṃ pāsaṃso – sīlavā purisapuggalo sammādiṭṭhi hetuvādo’ti.

Sace kho atthi hetu, evaṃ imassa bhoto purisapuggalassa ubhayattha kaṭaggaho – yañca diṭṭheva dhamme viññūnaṃ pāsaṃso, yañca kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissati. Evamassāyaṃ apaṇṇako dhammo susamatto samādinno, ubhayaṃsaṃ pharitvā tiṭṭhati, riñcati akusalaṃ ṭhānaṃ.

103. ‘‘Santi, gahapatayo, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi sabbaso āruppā’ti. Tesaṃyeva kho, gahapatayo, samaṇabrāhmaṇānaṃ eke samaṇabrāhmaṇā ujuvipaccanīkavādā. Te evamāhaṃsu – ‘atthi sabbaso āruppā’ti. Taṃ kiṃ maññatha, gahapatayo, nanume samaṇabrāhmaṇā aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Tatra, gahapatayo, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi sabbaso āruppā’ti, idaṃ me adiṭṭhaṃ; yepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘atthi sabbaso āruppā’ti, idaṃ me aviditaṃ. Ahañceva [ahañce (?)] kho pana ajānanto apassanto ekaṃsena ādāya vohareyyaṃ – idameva saccaṃ, moghamaññanti, na metaṃ assa patirūpaṃ. Ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi sabbaso āruppā’ti, sace tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ, ṭhānametaṃ vijjati – ye te devā rūpino manomayā, apaṇṇakaṃ me tatrūpapatti bhavissati. Ye pana te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘atthi sabbaso āruppā’ti, sace tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ, ṭhānametaṃ vijjati – ye te devā arūpino saññāmayā, apaṇṇakaṃ me tatrūpapatti bhavissati. Dissanti kho pana rūpādhikaraṇaṃ [rūpakāraṇā (ka.)] daṇḍādāna-satthādāna-kalaha-viggaha-vivāda-tuvaṃtuvaṃ-pesuñña-musāvādā. ‘Natthi kho panetaṃ sabbaso arūpe’’’ti. So iti paṭisaṅkhāya rūpānaṃyeva nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti.

104. ‘‘Santi, gahapatayo, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi sabbaso bhavanirodho’ti. Tesaṃyeva kho, gahapatayo, samaṇabrāhmaṇānaṃ eke samaṇabrāhmaṇā ujuvipaccanīkavādā. Te evamāhaṃsu – ‘atthi sabbaso bhavanirodho’ti. Taṃ kiṃ maññatha, gahapatayo, nanume samaṇabrāhmaṇā aññamaññassa ujuvipaccanīkavādā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Tatra, gahapatayo, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi sabbaso bhavanirodho’ti, idaṃ me adiṭṭhaṃ; yepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘atthi sabbaso bhavanirodho’ti, idaṃ me aviditaṃ. Ahañceva kho pana ajānanto apassanto ekaṃsena ādāya vohareyyaṃ – idameva saccaṃ, moghamaññanti, na metaṃ assa patirūpaṃ. Ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi sabbaso bhavanirodho’ti, sace tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ, ṭhānametaṃ vijjati – ye te devā arūpino saññāmayā apaṇṇakaṃ me tatrūpapatti bhavissati. Ye pana te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘atthi sabbaso bhavanirodho’ti, sace tesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saccaṃ vacanaṃ, ṭhānametaṃ vijjati – yaṃ diṭṭheva dhamme parinibbāyissāmi. Ye kho te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘natthi sabbaso bhavanirodho’ti, tesamayaṃ diṭṭhi sārāgāya [sarāgāya (syā. kaṃ.)] santike, saṃyogāya santike, abhinandanāya santike, ajjhosānāya santike, upādānāya santike. Ye pana te bhonto samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘atthi sabbaso bhavanirodho’ti, tesamayaṃ diṭṭhi asārāgāya santike, asaṃyogāya santike, anabhinandanāya santike, anajjhosānāya santike, anupādānāya santike’’’ti. So iti paṭisaṅkhāya bhavānaṃyeva nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti.

105. ‘‘Cattārome, gahapatayo, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Idha, gahapatayo, ekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto. Idha, gahapatayo, ekacco puggalo parantapo hoti paraparitāpanānuyogamanuyutto. Idha, gahapatayo, ekacco puggalo attantapo ca hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto. Idha, gahapatayo, ekacco puggalo nevattantapo hoti nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto; so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati.

106. ‘‘Katamo ca, gahapatayo, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, gahapatayo, ekacco puggalo acelako hoti muttācāro hatthāpalekhano…pe… [vitthāro ma. ni. 2.6-7 kandarakasutte] iti evarūpaṃ anekavihitaṃ kāyassa ātāpanaparitāpanānuyogamanuyutto viharati. Ayaṃ vuccati, gahapatayo, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto.

‘‘Katamo ca, gahapatayo, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, gahapatayo, ekacco puggalo orabbhiko hoti sūkariko…pe… ye vā panaññepi keci kurūrakammantā. Ayaṃ vuccati, gahapatayo, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto.

‘‘Katamo ca, gahapatayo, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, gahapatayo, ekacco puggalo rājā vā hoti khattiyo muddhāvasitto…pe… tepi daṇḍatajjitā bhayatajjitā assumukhā rudamānā parikammāni karonti. Ayaṃ vuccati, gahapatayo, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto.

‘‘Katamo ca, gahapatayo, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto; so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati? Idha, gahapatayo, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho…pe… so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate…pe… yathākammūpage satte pajānāti. So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayaṃ vuccati, gahapatayo, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto; so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharatī’’ti.

Evaṃ vutte, sāleyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gate’’ti.

Apaṇṇakasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Gahapativaggo niṭṭhito paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Kandaranāgarasekhavato ca, potaliyo puna jīvakabhacco;
Upālidamatho kukkuraabhayo, bahuvedanīyāpaṇṇakato dasamo.

2. Bhikkhuvaggo

1. Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttaṃ

107. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā rāhulo ambalaṭṭhikāyaṃ viharati. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena ambalaṭṭhikā yenāyasmā rāhulo tenupasaṅkami. Addasā kho āyasmā rāhulo bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna āsanaṃ paññāpesi, udakañca pādānaṃ. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja pāde pakkhālesi. Āyasmāpi kho rāhulo bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

108. Atha kho bhagavā parittaṃ udakāvasesaṃ udakādhāne ṭhapetvā āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ‘‘passasi no tvaṃ, rāhula, imaṃ parittaṃ udakāvasesaṃ udakādhāne ṭhapita’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evaṃ parittakaṃ kho, rāhula, tesaṃ sāmaññaṃ yesaṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā’’ti. Atha kho bhagavā parittaṃ udakāvasesaṃ chaḍḍetvā āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ‘‘passasi no tvaṃ, rāhula, parittaṃ udakāvasesaṃ chaḍḍita’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evaṃ chaḍḍitaṃ kho, rāhula, tesaṃ sāmaññaṃ yesaṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā’’ti. Atha kho bhagavā taṃ udakādhānaṃ nikkujjitvā āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ‘‘passasi no tvaṃ, rāhula, imaṃ udakādhānaṃ nikkujjita’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evaṃ nikkujjitaṃ kho, rāhula, tesaṃ sāmaññaṃ yesaṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā’’ti. Atha kho bhagavā taṃ udakādhānaṃ ukkujjitvā āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ‘‘passasi no tvaṃ, rāhula, imaṃ udakādhānaṃ rittaṃ tuccha’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evaṃ rittaṃ tucchaṃ kho, rāhula, tesaṃ sāmaññaṃ yesaṃ natthi sampajānamusāvāde lajjāti. Seyyathāpi, rāhula, rañño nāgo īsādanto urūḷhavā [ubbūḷhavā (sī. pī.)] abhijāto saṅgāmāvacaro saṅgāmagato purimehipi pādehi kammaṃ karoti, pacchimehipi pādehi kammaṃ karoti, purimenapi kāyena kammaṃ karoti, pacchimenapi kāyena kammaṃ karoti, sīsenapi kammaṃ karoti, kaṇṇehipi kammaṃ karoti, dantehipi kammaṃ karoti, naṅguṭṭhenapi kammaṃ karoti; rakkhateva soṇḍaṃ. Tattha hatthārohassa evaṃ hoti – ‘ayaṃ kho rañño nāgo īsādanto urūḷhavā abhijāto saṅgāmāvacaro saṅgāmagato purimehipi pādehi kammaṃ karoti, pacchimehipi pādehi kammaṃ karoti…pe… naṅguṭṭhenapi kammaṃ karoti; rakkhateva soṇḍaṃ. Apariccattaṃ kho rañño nāgassa jīvita’nti. Yato kho, rāhula, rañño nāgo īsādanto urūḷhavā abhijāto saṅgāmāvacaro saṅgāmagato purimehipi pādehi kammaṃ karoti, pacchimehipi pādehi kammaṃ karoti…pe… naṅguṭṭhenapi kammaṃ karoti, soṇḍāyapi kammaṃ karoti, tattha hatthārohassa evaṃ hoti – ‘ayaṃ kho rañño nāgo īsādanto urūḷhavā abhijāto saṅgāmāvacaro saṅgāmagato purimehipi pādehi kammaṃ karoti, pacchimehipi pādehi kammaṃ karoti, purimenapi kāyena kammaṃ karoti, pacchimenapi kāyena kammaṃ karoti, sīsenapi kammaṃ karoti, kaṇṇehipi kammaṃ karoti, dantehipi kammaṃ karoti, naṅguṭṭhenapi kammaṃ karoti, soṇḍāyapi kammaṃ karoti. Pariccattaṃ kho rañño nāgassa jīvitaṃ. Natthi dāni kiñci rañño nāgassa akaraṇīya’nti. Evameva kho, rāhula, yassa kassaci sampajānamusāvāde natthi lajjā, nāhaṃ tassa kiñci pāpaṃ akaraṇīyanti vadāmi. Tasmātiha te, rāhula, ‘hassāpi na musā bhaṇissāmī’ti – evañhi te, rāhula, sikkhitabbaṃ.

109. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rāhula, kimatthiyo ādāso’’ti? ‘‘Paccavekkhaṇattho, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, rāhula, paccavekkhitvā paccavekkhitvā kāyena kammaṃ kattabbaṃ, paccavekkhitvā paccavekkhitvā vācāya kammaṃ kattabbaṃ, paccavekkhitvā paccavekkhitvā manasā kammaṃ kattabbaṃ. Yadeva tvaṃ, rāhula, kāyena kammaṃ kattukāmo ahosi, tadeva te kāyakammaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ kattukāmo idaṃ me kāyakammaṃ attabyābādhāyapi saṃvatteyya, parabyābādhāyapi saṃvatteyya, ubhayabyābādhāyapi saṃvatteyya – akusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ dukkhudrayaṃ [dukkhundrayaṃ, dukkhudayaṃ (ka.)] dukkhavipāka’nti? Sace tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ kattukāmo idaṃ me kāyakammaṃ attabyābādhāyapi saṃvatteyya, parabyābādhāyapi saṃvatteyya, ubhayabyābādhāyapi saṃvatteyya – akusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka'nti, evarūpaṃ te, rāhula, kāyena kammaṃ sasakkaṃ na karaṇīyaṃ [saṃsakkaṃ na ca karaṇīyaṃ (ka.)]. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ kattukāmo idaṃ me kāyakammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvatteyya, na parabyābādhāyapi saṃvatteyya, na ubhayabyābādhāyapi saṃvatteyya – kusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka'nti, evarūpaṃ te, rāhula, kāyena kammaṃ karaṇīyaṃ.

''Karontenapi te, rāhula, kāyena kammaṃ tadeva te kāyakammaṃ paccavekkhitabbaṃ – 'yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ karomi idaṃ me kāyakammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka'nti? Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ karomi idaṃ me kāyakammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka'nti, paṭisaṃhareyyāsi tvaṃ, rāhula, evarūpaṃ kāyakammaṃ. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ karomi idaṃ me kāyakammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvattati, na parabyābādhāyapi saṃvattati, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – kusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka'nti, anupadajjeyyāsi tvaṃ, rāhula, evarūpaṃ kāyakammaṃ.

''Katvāpi te, rāhula, kāyena kammaṃ tadeva te kāyakammaṃ paccavekkhitabbaṃ – 'yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ akāsiṃ idaṃ me kāyakammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati [saṃvatti (pī.)], parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka'nti? Sace kho tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ akāsiṃ, idaṃ me kāyakammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka'nti, evarūpaṃ te, rāhula, kāyakammaṃ satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu desetabbaṃ, vivaritabbaṃ, uttānīkātabbaṃ; desetvā vivaritvā uttānīkatvā āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjitabbaṃ. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ kāyena kammaṃ akāsiṃ idaṃ me kāyakammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvattati, na parabyābādhāyapi saṃvattati, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – kusalaṃ idaṃ kāyakammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka'nti, teneva tvaṃ, rāhula, pītipāmojjena vihareyyāsi ahorattānusikkhī kusalesu dhammesu.

110. ''Yadeva tvaṃ, rāhula, vācāya kammaṃ kattukāmo ahosi, tadeva te vacīkammaṃ paccavekkhitabbaṃ – 'yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ kattukāmo idaṃ me vacīkammaṃ attabyābādhāyapi saṃvatteyya, parabyābādhāyapi saṃvatteyya, ubhayabyābādhāyapi saṃvatteyya – akusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka'nti? Sace tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ kattukāmo idaṃ me vacīkammaṃ attabyābādhāyapi saṃvatteyya, parabyābādhāyapi saṃvatteyya, ubhayabyābādhāyapi saṃvatteyya – akusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka'nti, evarūpaṃ te, rāhula, vācāya kammaṃ sasakkaṃ na karaṇīyaṃ. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ kattukāmo idaṃ me vacīkammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvatteyya, na parabyābādhāyapi saṃvatteyya – kusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka'nti, evarūpaṃ te, rāhula, vācāya kammaṃ karaṇīyaṃ.

''Karontenapi, rāhula, vācāya kammaṃ tadeva te vacīkammaṃ paccavekkhitabbaṃ – 'yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ karomi idaṃ me vacīkammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka'nti? Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ karomi idaṃ me vacīkammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti, paṭisaṃhareyyāsi tvaṃ, rāhula, evarūpaṃ vacīkammaṃ. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ karomi idaṃ me vacīkammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvattati, na parabyābādhāyapi saṃvattati, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – kusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka’nti, anupadajjeyyāsi, tvaṃ rāhula, evarūpaṃ vacīkammaṃ.

‘‘Katvāpi te, rāhula, vācāya kammaṃ tadeva te vacīkammaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ akāsiṃ idaṃ me vacīkammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati [saṃvatti (sī. pī.)], parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti? Sace kho tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ akāsiṃ idaṃ me vacīkammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti, evarūpaṃ te, rāhula, vacīkammaṃ satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu desetabbaṃ, vivaritabbaṃ, uttānīkattabbaṃ; desetvā vivaritvā uttānīkatvā āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjitabbaṃ. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ vācāya kammaṃ akāsiṃ idaṃ me vacīkammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvattati, na parabyābādhāyapi saṃvattati, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – kusalaṃ idaṃ vacīkammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka’nti, teneva tvaṃ, rāhula, pītipāmojjena vihareyyāsi ahorattānusikkhī kusalesu dhammesu.

111. ‘‘Yadeva tvaṃ, rāhula, manasā kammaṃ kattukāmo ahosi, tadeva te manokammaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ kattukāmo idaṃ me manokammaṃ attabyābādhāyapi saṃvatteyya, parabyābādhāyapi saṃvatteyya, ubhayabyābādhāyapi saṃvatteyya – akusalaṃ idaṃ manokammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti? Sace tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ kattukāmo idaṃ me manokammaṃ attabyābādhāyapi saṃvatteyya, parabyābādhāyapi saṃvatteyya, ubhayabyābādhāyapi saṃvatteyya – akusalaṃ idaṃ manokammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti, evarūpaṃ te, rāhula, manasā kammaṃ sasakkaṃ na karaṇīyaṃ. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ kattukāmo idaṃ me manokammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvatteyya, na parabyābādhāyapi saṃvatteyya, na ubhayabyābādhāyapi saṃvatteyya – kusalaṃ idaṃ manokammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka’nti, evarūpaṃ te, rāhula, manasā kammaṃ karaṇīyaṃ.

‘‘Karontenapi te, rāhula, manasā kammaṃ tadeva te manokammaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ karomi idaṃ me manokammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ manokammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti? Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ karomi idaṃ me manokammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ manokammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti, paṭisaṃhareyyāsi tvaṃ, rāhula, evarūpaṃ manokammaṃ. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ karomi idaṃ me manokammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvattati, na parabyābādhāyapi saṃvattati, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – kusalaṃ idaṃ manokammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka’nti, anupadajjeyyāsi tvaṃ, rāhula, evarūpaṃ manokammaṃ.

‘‘Katvāpi te, rāhula, manasā kammaṃ tadeva te manokammaṃ paccavekkhitabbaṃ – ‘yaṃ nu kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ akāsiṃ idaṃ me manokammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati [saṃvatti (sī. pī.)], parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ manokammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti? Sace kho tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – ‘yaṃ kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ akāsiṃ idaṃ me manokammaṃ attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – akusalaṃ idaṃ manokammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipāka’nti, evarūpaṃ pana [evarūpe (sī. pī.), evarūpe pana (syā. kaṃ.)] te, rāhula, manokammaṃ [manokamme (sī. syā. kaṃ. pī.)] aṭṭīyitabbaṃ harāyitabbaṃ jigucchitabbaṃ; aṭṭīyitvā harāyitvā jigucchitvā āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjitabbaṃ. Sace pana tvaṃ, rāhula, paccavekkhamāno evaṃ jāneyyāsi – 'yaṃ kho ahaṃ idaṃ manasā kammaṃ akāsiṃ idaṃ me manokammaṃ nevattabyābādhāyapi saṃvattati, na parabyābādhāyapi saṃvattati, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattati – kusalaṃ idaṃ manokammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipāka'nti, teneva tvaṃ, rāhula, pītipāmojjena vihareyyāsi ahorattānusikkhī kusalesu dhammesu.

112. ''Ye hi keci, rāhula, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyakammaṃ parisodhesuṃ, vacīkammaṃ parisodhesuṃ, manokammaṃ parisodhesuṃ, sabbe te evamevaṃ paccavekkhitvā paccavekkhitvā kāyakammaṃ parisodhesuṃ, paccavekkhitvā paccavekkhitvā vacīkammaṃ parisodhesuṃ, paccavekkhitvā paccavekkhitvā manokammaṃ parisodhesuṃ. Yepi hi keci, rāhula, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyakammaṃ parisodhessanti, vacīkammaṃ parisodhessanti, manokammaṃ parisodhessanti, sabbe te evamevaṃ paccavekkhitvā paccavekkhitvā kāyakammaṃ parisodhessanti, paccavekkhitvā paccavekkhitvā vacīkammaṃ parisodhessanti, paccavekkhitvā paccavekkhitvā manokammaṃ parisodhessanti. Yepi hi keci, rāhula, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyakammaṃ parisodhenti, vacīkammaṃ parisodhenti, manokammaṃ parisodhenti, sabbe te evamevaṃ paccavekkhitvā paccavekkhitvā kāyakammaṃ parisodhenti, paccavekkhitvā paccavekkhitvā vacīkammaṃ parisodhenti, paccavekkhitvā paccavekkhitvā manokammaṃ parisodhenti. Tasmātiha, rāhula, 'paccavekkhitvā paccavekkhitvā kāyakammaṃ parisodhessāmi, paccavekkhitvā paccavekkhitvā vacīkammaṃ parisodhessāmi, paccavekkhitvā paccavekkhitvā manokammaṃ parisodhessāmī'ti – evañhi te, rāhula, sikkhitabba''nti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā rāhulo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Ambalaṭṭhikarāhulovādasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Mahārāhulovādasuttaṃ

113. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Āyasmāpi kho rāhulo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Atha kho bhagavā apaloketvā āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ''yaṃ kiñci, rāhula, rūpaṃ – atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā – sabbaṃ rūpaṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabba''nti. ''Rūpameva nu kho, bhagavā, rūpameva nu kho, sugatā''ti? ''Rūpampi, rāhula, vedanāpi, rāhula, saññāpi, rāhula, saṅkhārāpi, rāhula, viññāṇampi, rāhulā''ti. Atha kho āyasmā rāhulo ''ko najja [ko nujja (syā. kaṃ.)] bhagavatā sammukhā ovādena ovadito gāmaṃ piṇḍāya pavisissatī''ti tato paṭinivattitvā aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Addasā kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ rāhulaṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Disvāna āyasmantaṃ rāhulaṃ āmantesi – ''ānāpānassatiṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Ānāpānassati, rāhula, bhāvanā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā''ti.

114. Atha kho āyasmā rāhulo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā rāhulo bhagavantaṃ etadavoca – ''kathaṃ bhāvitā nu kho, bhante, ānāpānassati, kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā''ti? ''Yaṃ kiñci, rāhula, ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru [nahāru (sī. syā. kaṃ. pī.)] aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ kharigataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccati, rāhula, ajjhattikā pathavīdhātu [paṭhavīdhātu (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātu yā ca bāhirā pathavīdhātu, pathavīdhāturevesā. Taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā pathavīdhātuyā nibbindati, pathavīdhātuyā cittaṃ virājeti’’.

115. ‘‘Katamā ca, rāhula, āpodhātu? Āpodhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā. Katamā ca, rāhula, ajjhattikā āpodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā muttaṃ, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ āpo āpogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccati, rāhula, ajjhattikā āpodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā āpodhātu yā ca bāhirā āpodhātu āpodhāturevesā. Taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā āpodhātuyā nibbindati, āpodhātuyā cittaṃ virājeti.

116. ‘‘Katamā ca, rāhula, tejodhātu? Tejodhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā. Katamā ca, rāhula, ajjhattikā tejodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – yena ca santappati yena ca jīrīyati yena ca pariḍayhati yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ tejo tejogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccati, rāhula, ajjhattikā tejodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā tejodhātu yā ca bāhirā tejodhātu tejodhāturevesā. Taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā tejodhātuyā nibbindati, tejodhātuyā cittaṃ virājeti.

117. ‘‘Katamā ca, rāhula, vāyodhātu? Vāyodhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā. Katamā ca, rāhula, ajjhattikā vāyodhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsayā [koṭṭhasayā (sī. pī.)] vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso, iti yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ vāyo vāyogataṃ upādinnaṃ – ayaṃ vuccati, rāhula, ajjhattikā vāyodhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā vāyodhātu yā ca bāhirā vāyodhātu vāyodhāturevesā. Taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā vāyodhātuyā nibbindati, vāyodhātuyā cittaṃ virājeti.

118. ‘‘Katamā ca, rāhula, ākāsadhātu? Ākāsadhātu siyā ajjhattikā, siyā bāhirā. Katamā ca, rāhula, ajjhattikā ākāsadhātu? Yaṃ ajjhattaṃ paccattaṃ ākāsaṃ ākāsagataṃ upādinnaṃ, seyyathidaṃ – kaṇṇacchiddaṃ nāsacchiddaṃ mukhadvāraṃ, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ ajjhoharati, yattha ca asitapītakhāyitasāyitaṃ santiṭṭhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ adhobhāgaṃ [adhobhāgā (sī. syā. kaṃ. pī.)] nikkhamati, yaṃ vā panaññampi kiñci ajjhattaṃ paccattaṃ ākāsaṃ ākāsagataṃ, aghaṃ aghagataṃ, vivaraṃ vivaragataṃ, asamphuṭṭhaṃ, maṃsalohitehi upādinnaṃ [ākāsagataṃ upādinnaṃ (sī. pī.)] – ayaṃ vuccati, rāhula, ajjhattikā ākāsadhātu. Yā ceva kho pana ajjhattikā ākāsadhātu yā ca bāhirā ākāsadhātu ākāsadhāturevesā. Taṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti – evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabbaṃ. Evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā ākāsadhātuyā cittaṃ nibbindati, ākāsadhātuyā cittaṃ virājeti.

119. ‘‘Pathavīsamaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Pathavīsamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti. Seyyathāpi, rāhula, pathaviyā sucimpi nikkhipanti, asucimpi nikkhipanti, gūthagatampi nikkhipanti, muttagatampi nikkhipanti, kheḷagatampi nikkhipanti, pubbagatampi nikkhipanti, lohitagatampi nikkhipanti, na ca tena pathavī aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evameva kho tvaṃ, rāhula, pathavīsamaṃ bhāvanaṃ bhāvehi. Pathavīsamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti.

‘‘Āposamaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Āposamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti. Seyyathāpi, rāhula, āpasmiṃ sucimpi dhovanti, asucimpi dhovanti, gūthagatampi dhovanti, muttagatampi dhovanti, kheḷagatampi dhovanti, pubbagatampi dhovanti, lohitagatampi dhovanti, na ca tena āpo aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evameva kho tvaṃ, rāhula, āposamaṃ bhāvanaṃ bhāvehi. Āposamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti.

‘‘Tejosamaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Tejosamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti. Seyyathāpi, rāhula, tejo sucimpi dahati, asucimpi dahati, gūthagatampi dahati, muttagatampi dahati, kheḷagatampi dahati, pubbagatampi dahati, lohitagatampi dahati, na ca tena tejo aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evameva kho tvaṃ, rāhula, tejosamaṃ bhāvanaṃ bhāvehi. Tejosamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti.

‘‘Vāyosamaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Vāyosamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti. Seyyathāpi, rāhula, vāyo sucimpi upavāyati, asucimpi upavāyati, gūthagatampi upavāyati, muttagatampi upavāyati, kheḷagatampi upavāyati, pubbagatampi upavāyati, lohitagatampi upavāyati, na ca tena vāyo aṭṭīyati vā harāyati vā jigucchati vā; evameva kho tvaṃ, rāhula, vāyosamaṃ bhāvanaṃ bhāvehi. Vāyosamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti.

‘‘Ākāsasamaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Ākāsasamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti. Seyyathāpi, rāhula, ākāso na katthaci patiṭṭhito; evameva kho tvaṃ, rāhula, ākāsasamaṃ bhāvanaṃ bhāvehi. Ākāsasamañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato uppannā manāpāmanāpā phassā cittaṃ na pariyādāya ṭhassanti.

120. ‘‘Mettaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Mettañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato yo byāpādo so pahīyissati. Karuṇaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Karuṇañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato yā vihesā sā pahīyissati. Muditaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Muditañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato yā arati sā pahīyissati. Upekkhaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Upekkhañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato yo paṭigho so pahīyissati. Asubhaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Asubhañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato yo rāgo so pahīyissati. Aniccasaññaṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Aniccasaññañhi te, rāhula, bhāvanaṃ bhāvayato yo asmimāno so pahīyissati.

121. ‘‘Ānāpānassatiṃ, rāhula, bhāvanaṃ bhāvehi. Ānāpānassati hi te, rāhula, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Kathaṃ bhāvitā ca, rāhula, ānāpānassati, kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, rāhula, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati satova [sato (sī. syā. kaṃ. pī.)] passasati.

‘‘Dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti; rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti. ‘Sabbakāyappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati; ‘sabbakāyappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati.

‘‘‘Pītippaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati; ‘pītippaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘sukhappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati; ‘sukhappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati; ‘cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati.

‘‘‘Cittappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati; ‘cittappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati; ‘abhippamodayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati;

‘samādahaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati; ‘samādahaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati; ‘vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati.

‘‘‘Aniccānupassī assasissāmī’ti sikkhati; ‘aniccānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘virāgānupassī assasissāmī’ti sikkhati; ‘virāgānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘nirodhānupassī assasissāmī’ti sikkhati; ‘nirodhānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati; ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati.

‘‘Evaṃ bhāvitā kho, rāhula, ānāpānassati, evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Evaṃ bhāvitāya, rāhula, ānāpānassatiyā, evaṃ bahulīkatāya yepi te carimakā assāsā tepi viditāva nirujjhanti no aviditā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā rāhulo bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahārāhulovādasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Cūḷamālukyasuttaṃ

122. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmato mālukyaputtassa [māluṅkyaputtassa (sī. syā. kaṃ. pī.)] rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘yānimāni diṭṭhigatāni bhagavatā abyākatāni ṭhapitāni paṭikkhittāni – ‘sassato loko’tipi, ‘asassato loko’tipi, ‘antavā loko’tipi, ‘anantavā loko’tipi, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’ntipi, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’ntipi, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi – tāni me bhagavā na byākaroti. Yāni me bhagavā na byākaroti taṃ me na ruccati, taṃ me nakkhamati. Sohaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ pucchissāmi. Sace me bhagavā byākarissati – ‘sassato loko’ti vā ‘asassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā – evāhaṃ bhagavati brahmacariyaṃ carissāmi; no ce me bhagavā byākarissati – ‘sassato loko’ti vā ‘asassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā – evāhaṃ sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’’ti.

123. Atha kho āyasmā mālukyaputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā mālukyaputto bhagavantaṃ etadavoca –

124. ‘‘Idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – yānimāni diṭṭhigatāni bhagavatā abyākatāni ṭhapitāni paṭikkhittāni – ‘sassato loko’tipi, ‘asassato loko’tipi…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’tipi – tāni me bhagavā na byākaroti. Yāni me bhagavā na byākaroti taṃ me na ruccati, taṃ me nakkhamati. Sohaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā etamatthaṃ pucchissāmi. Sace me bhagavā byākarissati – ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā – evāhaṃ bhagavati, brahmacariyaṃ carissāmi. No ce me bhagavā byākarissati – ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā – evāhaṃ sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmīti. Sace bhagavā jānāti – ‘sassato loko’ti, ‘sassato loko’ti me bhagavā byākarotu; sace bhagavā jānāti – ‘asassato loko’ti, ‘asassato loko’ti me bhagavā byākarotu. No ce bhagavā jānāti – ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā, ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṃ hoti yadidaṃ – ‘na jānāmi, na passāmī’ti. Sace bhagavā jānāti – ‘antavā loko’ti, ‘anantavā loko’ti me bhagavā byākarotu; sace bhagavā jānāti – ‘anantavā loko’ti, ‘anantavā loko’ti me bhagavā byākarotu. No ce bhagavā jānāti – ‘antavā loko’ti vā, ‘anantavā loko’ti vā, ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṃ hoti yadidaṃ – ‘na jānāmi, na passāmī’ti. Sace bhagavā jānāti – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti me bhagavā byākarotu; sace bhagavā jānāti – ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti me bhagavā byākarotu. No ce bhagavā jānāti – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā, ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṃ hoti yadidaṃ – ‘na jānāmi, na passāmī’ti. Sace bhagavā jānāti – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti me bhagavā byākarotu; sace bhagavā jānāti – ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti me bhagavā byākarotu. No ce bhagavā jānāti – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṃ hoti yadidaṃ – ‘na jānāmi na passāmī’ti. Sace bhagavā jānāti – ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti me bhagavā byākarotu; sace bhagavā jānāti – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti me bhagavā byākarotu. No ce bhagavā jānāti – ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ajānato kho pana apassato etadeva ujukaṃ hoti yadidaṃ – ‘na jānāmi, na passāmī’’ti.

125. ‘‘Kiṃ nu [kiṃ nu kho (syā. kaṃ. ka.)] tāhaṃ, mālukyaputta, evaṃ avacaṃ – ‘ehi tvaṃ, mālukyaputta, mayi brahmacariyaṃ cara, ahaṃ te byākarissāmi – ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā, ‘antavā loko’ti vā, ‘anantavā loko’ti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Tvaṃ vā pana maṃ evaṃ avaca – ahaṃ, bhante, bhagavati brahmacariyaṃ carissāmi, bhagavā me byākarissati – ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā, ‘antavā loko’ti vā, ‘anantavā loko’ti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Iti kira, mālukyaputta, nevāhaṃ taṃ vadāmi – ehi tvaṃ, mālukyaputta, mayi brahmacariyaṃ cara, ahaṃ te byākarissāmi – ‘sassato loko’ti vā, ‘asassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā’ti; napi kira maṃ tvaṃ vadesi – ahaṃ, bhante, bhagavati brahmacariyaṃ carissāmi, bhagavā me byākarissati – ‘sassato loko’ti vā ‘asassato loko’ti vā…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā’’ti. Evaṃ sante, moghapurisa, ko santo kaṃ paccācikkhasi?

126. ‘‘Yo kho, mālukyaputta, evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ bhagavati brahmacariyaṃ carissāmi yāva me bhagavā na byākarissati – ‘‘sassato loko’’ti vā, ‘‘asassato loko’’ti vā…pe… ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vāti, abyākatameva taṃ, mālukyaputta, tathāgatena assa, atha so puggalo kālaṃ kareyya. Seyyathāpi, mālukyaputta, puriso sallena viddho assa savisena gāḷhapalepanena. Tassa mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhapeyyuṃ. So evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ purisaṃ jānāmi yenamhi viddho, khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ purisaṃ jānāmi yenamhi viddho, evaṃnāmo evaṃgotto iti vā’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ purisaṃ jānāmi yenamhi viddho, dīgho vā rasso vā majjhimo vā’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ purisaṃ jānāmi yenamhi viddho, kāḷo vā sāmo vā maṅguracchavī vā’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ purisaṃ jānāmi yenamhi viddho, amukasmiṃ gāme vā nigame vā nagare vā’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ dhanuṃ jānāmi yenamhi viddho, yadi vā cāpo yadi vā kodaṇḍo’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ jiyaṃ jānāmi yāyamhi viddho, yadi vā akkassa yadi vā saṇhassa [saṇṭhassa (sī. syā. kaṃ. pī.)] yadi vā nhārussa yadi vā maruvāya yadi vā khīrapaṇṇino’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ kaṇḍaṃ jānāmi yenamhi viddho, yadi vā gacchaṃ yadi vā ropima’nti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ kaṇḍaṃ jānāmi yenamhi viddho, yassa pattehi vājitaṃ [vākhittaṃ (ka.)] yadi vā gijjhassa yadi vā kaṅkassa yadi vā kulalassa yadi vā morassa yadi vā sithilahanuno’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ kaṇḍaṃ jānāmi yenamhi viddho, yassa nhārunā parikkhittaṃ yadi vā gavassa yadi vā mahiṃsassa yadi vā bheravassa [roruvassa (sī. syā. kaṃ. pī.)] yadi vā semhārassā’ti; so evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ imaṃ sallaṃ āharissāmi yāva na taṃ sallaṃ jānāmi yenamhi viddho, yadi vā sallaṃ yadi vā khurappaṃ yadi vā vekaṇḍaṃ yadi vā nārācaṃ yadi vā vacchadantaṃ yadi vā karavīrapatta’nti – aññātameva taṃ, mālukyaputta, tena purisena assa, atha so puriso kālaṃ kareyya. Evameva kho, mālukyaputta, yo evaṃ vadeyya – ‘na tāvāhaṃ bhagavati brahmacariyaṃ carissāmi yāva me bhagavā na byākarissati – ‘‘sassato loko’’ti vā ‘‘asassato loko’’ti vā…pe… ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vāti – abyākatameva taṃ, mālukyaputta, tathāgatena assa, atha so puggalo kālaṅkareyya.

127. ‘‘‘Sassato loko’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evaṃ ‘no asassato loko’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evampi ‘no sassato loko’ti vā, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati, ‘asassato loko’ti vā diṭṭhiyā sati attheva jāti, atthi jarā, atthi maraṇaṃ, santi sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā; yesāhaṃ diṭṭheva dhamme nighātaṃ paññapemi. ‘Antavā loko’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evaṃ ‘no anantavā loko’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evampi ‘no antavā loko’ti vā, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati, ‘anantavā loko’ti vā diṭṭhiyā sati attheva jāti, atthi jarā, atthi maraṇaṃ, santi sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā; yesāhaṃ diṭṭheva dhamme nighātaṃ paññapemi. ‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evaṃ ‘no aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evampi ‘no taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā diṭṭhiyā sati attheva jāti…pe… nighātaṃ paññapemi. ‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evaṃ ‘no na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evampi ‘no hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā diṭṭhiyā sati attheva jāti…pe… yesāhaṃ diṭṭheva dhamme nighātaṃ paññapemi. ‘Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evaṃ ‘no neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati brahmacariyavāso abhavissāti, evampi ‘no hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti, mālukyaputta, diṭṭhiyā sati, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā diṭṭhiyā sati attheva jāti…pe… yesāhaṃ diṭṭheva dhamme nighātaṃ paññapemi.

128. ‘‘Tasmātiha, mālukyaputta, abyākatañca me abyākatato dhāretha; byākatañca me byākatato dhāretha. Kiñca, mālukyaputta, mayā abyākataṃ? ‘Sassato loko’ti mālukyaputta, mayā abyākataṃ; ‘asassato loko’ti – mayā abyākataṃ; ‘antavā loko’ti – mayā abyākataṃ; ‘anantavā loko’ti – mayā abyākataṃ; ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti – mayā abyākataṃ; ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti – mayā abyākataṃ; ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti – mayā abyākataṃ; ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti – mayā abyākataṃ; ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti – mayā abyākataṃ; ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti – mayā abyākataṃ. Kasmā cetaṃ, mālukyaputta, mayā abyākataṃ? Na hetaṃ, mālukyaputta, atthasaṃhitaṃ na ādibrahmacariyakaṃ na [netaṃ (sī.)] nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati. Tasmā taṃ mayā abyākataṃ. Kiñca, mālukyaputta, mayā byākataṃ? ‘Idaṃ dukkha’nti, mālukyaputta, mayā byākataṃ; ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti – mayā byākataṃ; ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti – mayā byākataṃ; ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti – mayā byākataṃ. Kasmā cetaṃ, mālukyaputta, mayā byākataṃ? Etañhi, mālukyaputta, atthasaṃhitaṃ etaṃ ādibrahmacariyakaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Tasmā taṃ mayā byākataṃ. Tasmātiha, mālukyaputta, abyākatañca me abyākatato dhāretha; byākatañca me byākatato dhārethā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mālukyaputto bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Cūḷamālukyasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Mahāmālukyasuttaṃ

129. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘dhāretha no tumhe, bhikkhave, mayā desitāni pañcorambhāgiyāni saṃyojanānī’’ti?

Evaṃ vutte, āyasmā mālukyaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, bhante, dhāremi bhagavatā desitāni pañcorambhāgiyāni saṃyojanānī’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, mālukyaputta, dhāresi mayā desitāni pañcorambhāgiyāni saṃyojanānī’’ti? ‘‘Sakkāyadiṭṭhiṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavatā orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ desitaṃ dhāremi; vicikicchaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavatā orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ desitaṃ dhāremi; sīlabbataparāmāsaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavatā orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ desitaṃ dhāremi; kāmacchandaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavatā orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ desitaṃ dhāremi; byāpādaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavatā orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ desitaṃ dhāremi. Evaṃ kho ahaṃ, bhante, dhāremi bhagavatā desitāni pañcorambhāgiyāni saṃyojanānī’’ti.

‘‘Kassa kho nāma tvaṃ, mālukyaputta, imāni evaṃ pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni desitāni dhāresi? Nanu, mālukyaputta, aññatitthiyā paribbājakā iminā taruṇūpamena upārambhena upārambhissanti? Daharassa hi, mālukyaputta, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa sakkāyotipi na hoti, kuto panassa uppajjissati sakkāyadiṭṭhi? Anusetvevassa [anuseti tvevassa (sī. pī.)] sakkāyadiṭṭhānusayo. Daharassa hi, mālukyaputta, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa dhammātipi na hoti, kuto panassa uppajjissati dhammesu vicikicchā? Anusetvevassa vicikicchānusayo. Daharassa hi, mālukyaputta, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa sīlātipi na hoti, kuto panassa uppajjissati sīlesu sīlabbataparāmāso? Anusetvevassa sīlabbataparāmāsānusayo. Daharassa hi, mālukyaputta, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa kāmātipi na hoti, kuto panassa uppajjissati kāmesu kāmacchando? Anusetvevassa kāmarāgānusayo. Daharassa hi, mālukyaputta, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa sattātipi na hoti, kuto panassa uppajjissati sattesu byāpādo? Anusetvevassa byāpādānusayo. Nanu, mālukyaputta, aññatitthiyā paribbājakā iminā taruṇūpamena upārambhena upārambhissantī’’ti? Evaṃ vutte, āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etassa, bhagavā, kālo, etassa, sugata, kālo yaṃ bhagavā pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni deseyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Tena hānanda, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

130. ‘‘Idhānanda, assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto sakkāyadiṭṭhipariyuṭṭhitena cetasā viharati sakkāyadiṭṭhiparetena; uppannāya ca sakkāyadiṭṭhiyā nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa sā sakkāyadiṭṭhi thāmagatā appaṭivinītā orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ. Vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati vicikicchāparetena; uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa sā vicikicchā thāmagatā appaṭivinītā orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ. Sīlabbataparāmāsapariyuṭṭhitena cetasā viharati sīlabbataparāmāsaparetena; uppannassa ca sīlabbataparāmāsassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa so sīlabbataparāmāso thāmagato appaṭivinīto orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ. Kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati kāmarāgaparetena; uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa so kāmarāgo thāmagato appaṭivinīto orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ. Byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati byāpādaparetena; uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tassa so byāpādo thāmagato appaṭivinīto orambhāgiyaṃ saṃyojanaṃ.

131. ‘‘Sutavā ca kho, ānanda, ariyasāvako ariyānaṃ dassāvī ariyadhammassa kovido ariyadhamme suvinīto, sappurisānaṃ dassāvī sappurisadhammassa kovido sappurisadhamme suvinīto na sakkāyadiṭṭhipariyuṭṭhitena cetasā viharati na sakkāyadiṭṭhiparetena; uppannāya ca sakkāyadiṭṭhiyā nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa sā sakkāyadiṭṭhi sānusayā pahīyati. Na vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati na vicikicchāparetena; uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa sā vicikicchā sānusayā pahīyati. Na sīlabbataparāmāsapariyuṭṭhitena cetasā viharati na sīlabbataparāmāsaparetena; uppannassa ca sīlabbataparāmāsassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti.

Tassa so sīlabbataparāmāso sānusayo pahīyati. Na kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati na kāmarāgaparetena; uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa so kāmarāgo sānusayo pahīyati. Na byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati na byāpādaparetena; uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa so byāpādo sānusayo pahīyati.

132. ‘‘Yo, ānanda, maggo yā paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya taṃ maggaṃ taṃ paṭipadaṃ anāgamma pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni ñassati vā dakkhati vā pajahissati vāti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Seyyathāpi, ānanda, mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato tacaṃ acchetvā phegguṃ acchetvā sāracchedo bhavissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; evameva kho, ānanda, yo maggo yā paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya taṃ maggaṃ taṃ paṭipadaṃ anāgamma pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni ñassati vā dakkhati vā pajahissati vāti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Yo ca kho, ānanda, maggo yā paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya taṃ maggaṃ taṃ paṭipadaṃ āgamma pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni ñassati vā dakkhati vā pajahissati vāti – ṭhānametaṃ vijjati. Seyyathāpi, ānanda, mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato tacaṃ chetvā phegguṃ chetvā sāracchedo bhavissatīti – ṭhānametaṃ vijjati; evameva kho, ānanda, yo maggo yā paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya taṃ maggaṃ taṃ paṭipadaṃ āgamma pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni ñassati vā dakkhati vā pajahissati vāti – ṭhānametaṃ vijjati. Seyyathāpi, ānanda, gaṅgā nadī pūrā udakassa samatittikā kākapeyyā. Atha dubbalako puriso āgaccheyya – ‘ahaṃ imissā gaṅgāya nadiyā tiriyaṃ bāhāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gacchissāmī’ti [gacchāmīti (sī. pī.)]; so na sakkuṇeyya gaṅgāya nadiyā tiriyaṃ bāhāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gantuṃ. Evameva kho, ānanda, yesaṃ kesañci [yassa kassaci (sabbattha)] sakkāyanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati na vimuccati; seyyathāpi so dubbalako puriso evamete daṭṭhabbā. Seyyathāpi, ānanda, gaṅgā nadī pūrā udakassa samatittikā kākapeyyā. Atha balavā puriso āgaccheyya – ‘ahaṃ imissā gaṅgāya nadiyā tiriyaṃ bāhāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gacchissāmī’ti; so sakkuṇeyya gaṅgāya nadiyā tiriyaṃ bāhāya sotaṃ chetvā sotthinā pāraṃ gantuṃ. Evameva kho, ānanda, yesaṃ kesañci sakkāyanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṃ pakkhandati pasīdati santiṭṭhati vimuccati; seyyathāpi so balavā puriso evamete daṭṭhabbā.

133. ‘‘Katamo cānanda, maggo, katamā paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya? Idhānanda, bhikkhu upadhivivekā akusalānaṃ dhammānaṃ pahānā sabbaso kāyaduṭṭhullānaṃ paṭippassaddhiyā vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ te dhamme aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassati. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpeti [paṭipāpeti (syā.), patiṭṭhāpeti (ka.)]. So tehi dhammehi cittaṃ paṭivāpetvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharati – ‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbāna’nti. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti; no ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī, anāvattidhammo tasmā lokā. Ayampi kho, ānanda, maggo ayaṃ paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ… anāvattidhammo tasmā lokā. Ayampi kho, ānanda, maggo ayaṃ paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ…pe… anāvattidhammo tasmā lokā. Ayampi kho, ānanda, maggo ayaṃ paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ…pe… anāvattidhammo tasmā lokā. Ayampi kho, ānanda, maggo ayaṃ paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ…pe… anāvattidhammo tasmā lokā. Ayampi kho, ānanda, maggo ayaṃ paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāyā’’ti.

‘‘Eso ce, bhante, maggo esā paṭipadā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya, atha kiñcarahi idhekacce bhikkhū cetovimuttino ekacce bhikkhū paññāvimuttino’’ti? ‘‘Ettha kho panesāhaṃ [ettha kho tesāhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)], ānanda, indriyavemattataṃ vadāmī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahāmālukyasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Bhaddālisuttaṃ

134. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, bhikkhave, ekāsanabhojanaṃ bhuñjāmi; ekāsanabhojanaṃ kho, ahaṃ, bhikkhave, bhuñjamāno appābādhatañca sañjānāmi appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Etha, tumhepi, bhikkhave, ekāsanabhojanaṃ bhuñjatha; ekāsanabhojanaṃ kho, bhikkhave, tumhepi bhuñjamānā appābādhatañca sañjānissatha appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañcā’’ti. Evaṃ vutte, āyasmā bhaddāli bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, bhante, na ussahāmi ekāsanabhojanaṃ bhuñjituṃ; ekāsanabhojanañhi me, bhante, bhuñjato siyā kukkuccaṃ, siyā vippaṭisāro’’ti. ‘‘Tena hi tvaṃ, bhaddāli, yattha nimantito assasi tattha ekadesaṃ bhuñjitvā ekadesaṃ nīharitvāpi bhuñjeyyāsi. Evampi kho tvaṃ, bhaddāli, bhuñjamāno ekāsano yāpessasī’’ti [bhuñjamāno yāpessasīti (sī. syā. kaṃ. pī.)]. ‘‘Evampi kho ahaṃ, bhante, na ussahāmi bhuñjituṃ; evampi hi me, bhante, bhuñjato siyā kukkuccaṃ, siyā vippaṭisāro’’ti. Atha kho āyasmā bhaddāli bhagavatā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesi. Atha kho āyasmā bhaddāli sabbaṃ taṃ temāsaṃ na bhagavato sammukhībhāvaṃ adāsi, yathā taṃ satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī.

135. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū bhagavato cīvarakammaṃ karonti – niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissatīti. Atha kho āyasmā bhaddāli yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā tehi bhikkhūhi saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ bhaddāliṃ te bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘idaṃ kho, āvuso bhaddāli, bhagavato cīvarakammaṃ karīyati [karaṇīyaṃ (ka.)]. Niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissati. Iṅghāvuso bhaddāli, etaṃ dosakaṃ sādhukaṃ manasi karohi, mā te pacchā dukkarataraṃ ahosī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho āyasmā bhaddāli tesaṃ bhikkhūnaṃ paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bhaddāli bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yohaṃ bhagavatā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesiṃ. Tassa me, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā’’ti.

‘‘Taggha tvaṃ, bhaddāli, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yaṃ tvaṃ mayā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesi. Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi – ‘bhagavā kho sāvatthiyaṃ viharati, bhagavāpi maṃ jānissati – bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti. Ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosi. Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi – ‘sambahulā kho bhikkhu sāvatthiyaṃ vassaṃ upagatā, tepi maṃ jānissanti – bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti. Ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosi. Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi – ‘sambahulā kho bhikkhuniyo sāvatthiyaṃ vassaṃ upagatā, tāpi maṃ jānissanti – bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti. Ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosi. Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi – ‘sambahulā kho upāsakā sāvatthiyaṃ paṭivasanti, tepi maṃ jānissanti – bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti. Ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosi. Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi – ‘sambahulā kho upāsikā sāvatthiyaṃ paṭivasanti, tāpi maṃ jānissanti – bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti. Ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosi. Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi – ‘sambahulā kho nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā sāvatthiyaṃ vassaṃ upagatā, tepi maṃ jānissanti – bhaddāli nāma bhikkhu samaṇassa gotamassa sāvako theraññataro bhikkhu sāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti. Ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosī’’ti.

‘‘Accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yohaṃ bhagavatā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesiṃ. Tassa me, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā’’ti. ‘‘Taggha tvaṃ, bhaddāli, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yaṃ tvaṃ mayā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesi’’.

136. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bhaddāli, idhassa bhikkhu ubhatobhāgavimutto, tamahaṃ evaṃ vadeyyaṃ – ‘ehi me tvaṃ, bhikkhu, paṅke saṅkamo hohī’ti, api nu kho so saṅkameyya vā aññena vā kāyaṃ sannāmeyya, ‘no’ti vā vadeyyā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bhaddāli, idhassa bhikkhu paññāvimutto… kāyasakkhi… diṭṭhippatto… saddhāvimutto… dhammānusārī… saddhānusārī, tamahaṃ evaṃ vadeyyaṃ – ‘ehi me tvaṃ, bhikkhu, paṅke saṅkamo hohī’ti, api nu kho so saṅkameyya vā aññena vā kāyaṃ sannāmeyya, ‘no’ti vā vadeyyā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, bhaddāli, api nu tvaṃ, bhaddāli, tasmiṃ samaye ubhatobhāgavimutto vā hosi paññāvimutto vā kāyasakkhi vā diṭṭhippatto vā saddhāvimutto vā dhammānusārī vā saddhānusārī vā’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Nanu tvaṃ, bhaddāli, tasmiṃ samaye ritto tuccho aparaddho’’ti?

‘‘Evaṃ, bhante. Accayo maṃ, bhante, accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yohaṃ bhagavatā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesiṃ. Tassa me, bhante, bhagavā accayaṃ accayato paṭiggaṇhātu āyatiṃ saṃvarāyā’’ti. ‘‘Taggha tvaṃ, bhaddāli, accayo accagamā yathābālaṃ yathāmūḷhaṃ yathāakusalaṃ, yaṃ tvaṃ mayā sikkhāpade paññāpiyamāne bhikkhusaṅghe sikkhaṃ samādiyamāne anussāhaṃ pavedesi. Yato ca kho tvaṃ, bhaddāli, accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarosi, taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāma. Vuddhihesā, bhaddāli, ariyassa vinaye yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjati''.

137. ''Idha, bhaddāli, ekacco bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī hoti. Tassa evaṃ hoti – 'yaṃnūnāhaṃ vivittaṃ senāsanaṃ bhajeyyaṃ araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. Appeva nāmāhaṃ uttari [uttariṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikareyya'nti. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. Tassa tathāvūpakaṭṭhassa viharato satthāpi upavadati, anuviccapi viññū sabrahmacārī upavadanti, devatāpi upavadanti, attāpi attānaṃ upavadati. So satthārāpi upavadito, anuviccapi viññūhi sabrahmacārīhi upavadito, devatāhipi upavadito, attanāpi attānaṃ upavadito na uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikaroti. Taṃ kissa hetu? Evañhi taṃ, bhaddāli, hoti yathā taṃ satthusāsane sikkhāya aparipūrakārissa.

138. ''Idha pana, bhaddāli, ekacco bhikkhu satthusāsane sikkhāya paripūrakārī hoti. Tassa evaṃ hoti – 'yaṃnūnāhaṃ vivittaṃ senāsanaṃ bhajeyyaṃ araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. Appeva nāmāhaṃ uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikareyya'nti. So vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. Tassa tathāvūpakaṭṭhassa viharato satthāpi na upavadati, anuviccapi viññū sabrahmacārī na upavadanti, devatāpi na upavadanti, attāpi attānaṃ na upavadati. So satthārāpi anupavadito, anuviccapi viññūhi sabrahmacārīhi anupavadito, devatāhipi anupavadito, attanāpi attānaṃ anupavadito uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ sacchikaroti. So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Taṃ kissa hetu? Evañhi taṃ, bhaddāli, hoti yathā taṃ satthusāsane sikkhāya paripūrakārissa.

139. ''Puna caparaṃ, bhaddāli, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Taṃ kissa hetu? Evañhi taṃ, bhaddāli, hoti yathā taṃ satthusāsane sikkhāya paripūrakārissa.

''Puna caparaṃ, bhaddāli, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – 'upekkhako satimā sukhavihārī'ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Taṃ kissa hetu? Evañhi taṃ, bhaddāli, hoti yathā taṃ satthusāsane sikkhāya paripūrakārissa.

''Puna caparaṃ, bhaddāli, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Taṃ kissa hetu? Evañhi taṃ, bhaddāli, hoti yathā taṃ satthusāsane sikkhāya paripūrakārissa.

''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Taṃ kissa hetu? Evañhi taṃ, bhaddāli, hoti yathā taṃ satthusāsane sikkhāya paripūrakārissa.

''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – 'ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā…pe… vinipātaṃ nirayaṃ upapannā; ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā…pe… sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena…pe… yathākammūpage satte pajānāti. Taṃ kissa hetu? Evañhi taṃ, bhaddāli, hoti yathā taṃ satthusāsane sikkhāya paripūrakārissa.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Taṃ kissa hetu? Evañhi taṃ, bhaddāli, hoti yathā taṃ satthusāsane sikkhāya paripūrakārissā’’ti.

140. Evaṃ vutte, āyasmā bhaddāli bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekaccaṃ bhikkhuṃ pasayha pasayha [pavayha pavayha (sī. syā. kaṃ. pī.)] kāraṇaṃ karonti? Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena midhekaccaṃ bhikkhuṃ no tathā pasayha pasayha kāraṇaṃ karontī’’ti? ‘‘Idha, bhaddāli, ekacco bhikkhu abhiṇhāpattiko hoti āpattibahulo. So bhikkhūhi vuccamāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, na sammā vattati, na lomaṃ pāteti, na netthāraṃ vattati, ‘yena saṅgho attamano hoti taṃ karomī’ti nāha. Tatra, bhaddāli, bhikkhūnaṃ evaṃ hoti – ayaṃ kho, āvuso, bhikkhu abhiṇhāpattiko āpattibahulo. So bhikkhūhi vuccamāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, na sammā vattati, na lomaṃ pāteti, na netthāraṃ vattati, ‘yena saṅgho attamano hoti taṃ karomī’ti nāha. Sādhu vatāyasmanto imassa bhikkhuno tathā tathā upaparikkhatha yathāssidaṃ [yathayidaṃ (syā. kaṃ. ka.)] adhikaraṇaṃ na khippameva vūpasameyyāti. Tassa kho evaṃ, bhaddāli, bhikkhuno bhikkhū tathā tathā upaparikkhanti yathāssidaṃ adhikaraṇaṃ na khippameva vūpasammati.

141. ‘‘Idha pana, bhaddāli, ekacco bhikkhu abhiṇhāpattiko hoti āpattibahulo. So bhikkhūhi vuccamāno nāññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ na apanāmeti, na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, sammā vattati, lomaṃ pāteti, netthāraṃ vattati, ‘yena saṅgho attamano hoti taṃ karomī’ti āha. Tatra, bhaddāli, bhikkhūnaṃ evaṃ hoti – ayaṃ kho, āvuso, bhikkhu abhiṇhāpattiko āpattibahulo. So bhikkhūhi vuccamāno nāññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ na apanāmeti, na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, sammā vattati, lomaṃ pāteti, netthāraṃ vattati, ‘yena saṅgho attamano hoti taṃ karomī’ti āha. Sādhu vatāyasmanto, imassa bhikkhuno tathā tathā upaparikkhatha yathāssidaṃ adhikaraṇaṃ khippameva vūpasameyyāti. Tassa kho evaṃ, bhaddāli, bhikkhuno bhikkhū tathā tathā upaparikkhanti yathāssidaṃ adhikaraṇaṃ khippameva vūpasammati.

142. ‘‘Idha, bhaddāli, ekacco bhikkhu adhiccāpattiko hoti anāpattibahulo. So bhikkhūhi vuccamāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, na sammā vattati, na lomaṃ pāteti, na netthāraṃ vattati, ‘yena saṅgho attamano hoti taṃ karomī’ti nāha. Tatra, bhaddāli, bhikkhūnaṃ evaṃ hoti – ayaṃ kho, āvuso, bhikkhu adhiccāpattiko anāpattibahulo. So bhikkhūhi vuccamāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, na sammā vattati, na lomaṃ pāteti, na netthāraṃ vattati, ‘yena saṅgho attamano hoti taṃ karomī’ti nāha. Sādhu vatāyasmanto, imassa bhikkhuno tathā tathā upaparikkhatha yathāssidaṃ adhikaraṇaṃ na khippameva vūpasameyyāti. Tassa kho evaṃ, bhaddāli, bhikkhuno bhikkhū tathā tathā upaparikkhanti yathāssidaṃ adhikaraṇaṃ na khippameva vūpasammati.

143. ‘‘Idha pana, bhaddāli, ekacco bhikkhu adhiccāpattiko hoti anāpattibahulo. So bhikkhūhi vuccamāno nāññenaññaṃ paṭicarati, na bahiddhā kathaṃ apanāmeti, na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, sammā vattati, lomaṃ pāteti, netthāraṃ vattati, ‘yena saṅgho attamano hoti taṃ karomī’ti āha. Tatra, bhaddāli, bhikkhūnaṃ evaṃ hoti – ayaṃ kho, āvuso, bhikkhu adhiccāpattiko anāpattibahulo. So bhikkhūhi vuccamāno nāññenaññaṃ paṭicarati, na bahiddhā kathaṃ apanāmeti, na kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti, sammā vattati, lomaṃ pāteti, netthāraṃ vattati, ‘yena saṅgho attamano hoti taṃ karomī’ti āha. Sādhu vatāyasmanto, imassa bhikkhuno tathā tathā upaparikkhatha yathāssidaṃ adhikaraṇaṃ khippameva vūpasameyyāti. Tassa kho evaṃ, bhaddāli, bhikkhuno bhikkhū tathā tathā upaparikkhanti yathāssidaṃ adhikaraṇaṃ khippameva vūpasammati.

144. ‘‘Idha, bhaddāli, ekacco bhikkhu saddhāmattakena vahati pemamattakena. Tatra, bhaddāli, bhikkhūnaṃ evaṃ hoti – ‘ayaṃ kho, āvuso, bhikkhu saddhāmattakena vahati pemamattakena. Sace mayaṃ imaṃ bhikkhuṃ pasayha pasayha kāraṇaṃ karissāma – mā yampissa taṃ saddhāmattakaṃ pemamattakaṃ tamhāpi parihāyī’ti. Seyyathāpi, bhaddāli, purisassa ekaṃ cakkhuṃ, tassa mittāmaccā ñātisālohitā taṃ ekaṃ cakkhuṃ rakkheyyuṃ – ‘mā yampissa taṃ ekaṃ cakkhuṃ tamhāpi parihāyī’ti; evameva kho, bhaddāli, idhekacco bhikkhu saddhāmattakena vahati pemamattakena. Tatra, bhaddāli, bhikkhūnaṃ evaṃ hoti – ‘ayaṃ kho, āvuso, bhikkhu saddhāmattakena vahati pemamattakena. Sace mayaṃ imaṃ bhikkhuṃ pasayha pasayha kāraṇaṃ karissāma – mā yampissa taṃ saddhāmattakaṃ pemamattakaṃ tamhāpi parihāyī’ti. Ayaṃ kho, bhaddāli, hetu ayaṃ paccayo yena midhekaccaṃ bhikkhuṃ pasayha pasayha kāraṇaṃ karonti. Ayaṃ pana, bhaddāli, hetu ayaṃ paccayo, yena midhekaccaṃ bhikkhuṃ no tathā pasayha pasayha kāraṇaṃ karontī’’ti.

145. ‘‘‘Ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṃ bahutarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahiṃsu? Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo yena etarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantī’ti? ‘‘Evametaṃ, bhaddāli, hoti sattesu hāyamānesu, saddhamme antaradhāyamāne, bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Na tāva, bhaddāli, satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti yāva na idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti. Yato ca kho, bhaddāli, idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, atha satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya. Na tāva, bhaddāli, idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti yāva na saṅgho mahattaṃ patto hoti. Yato ca kho, bhaddāli, saṅgho mahattaṃ patto hoti, atha idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti. Atha satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya. Na tāva, bhaddāli, idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti yāva na saṅgho lābhaggaṃ patto hoti, yasaggaṃ patto hoti, bāhusaccaṃ patto hoti, rattaññutaṃ patto hoti. Yato ca kho, bhaddāli, saṅgho rattaññutaṃ patto hoti, atha idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavanti, atha satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññāpeti tesaṃyeva āsavaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ paṭighātāya.

146. ‘‘Appakā kho tumhe, bhaddāli, tena samayena ahuvattha yadā vo ahaṃ ājānīyasusūpamaṃ dhammapariyāyaṃ desesiṃ. Taṃ sarasi [sarasi tvaṃ (sī. pī.), sarasi taṃ (?)] bhaddālī’’ti?

‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Tatra, bhaddāli, kaṃ hetuṃ paccesī’’ti?

‘‘So hi nūnāhaṃ, bhante, dīgharattaṃ satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī ahosi’’nti.

‘‘Na kho, bhaddāli, eseva hetu, esa paccayo. Api ca me tvaṃ, bhaddāli, dīgharattaṃ cetasā cetoparicca vidito – ‘na cāyaṃ moghapuriso mayā dhamme desiyamāne aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetaso [sabbaṃ cetaso (ka.)] samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇātī’ti. Api ca te ahaṃ, bhaddāli, ājānīyasusūpamaṃ dhammapariyāyaṃ desessāmi. Taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā bhaddāli bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

147. ‘‘Seyyathāpi, bhaddāli, dakkho assadamako bhadraṃ assājānīyaṃ labhitvā paṭhameneva mukhādhāne kāraṇaṃ kāreti. Tassa mukhādhāne kāraṇaṃ kāriyamānassa hontiyeva visūkāyitāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici, yathā taṃ akāritapubbaṃ kāraṇaṃ kāriyamānassa. So abhiṇhakāraṇā anupubbakāraṇā tasmiṃ ṭhāne parinibbāyati. Yato kho, bhaddāli, bhadro assājānīyo abhiṇhakāraṇā anupubbakāraṇā tasmiṃ ṭhāne parinibbuto hoti, tamenaṃ assadamako uttari kāraṇaṃ kāreti yugādhāne. Tassa yugādhāne kāraṇaṃ kāriyamānassa hontiyeva visūkāyitāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici, yathā taṃ akāritapubbaṃ kāraṇaṃ kāriyamānassa. So abhiṇhakāraṇā anupubbakāraṇā tasmiṃ ṭhāne parinibbāyati. Yato kho, bhaddāli, bhadro assājānīyo abhiṇhakāraṇā anupubbakāraṇā tasmiṃ ṭhāne parinibbuto hoti, tamenaṃ assadamako uttari kāraṇaṃ kāreti anukkame maṇḍale khurakāse [khurakāye (sī. pī.)] dhāve davatte [ravatthe (sī. syā. kaṃ. pī.)] rājaguṇe rājavaṃse uttame jave uttame haye uttame sākhalye. Tassa uttame jave uttame haye uttame sākhalye kāraṇaṃ kāriyamānassa hontiyeva visūkāyitāni visevitāni vipphanditāni kānici kānici, yathā taṃ akāritapubbaṃ kāraṇaṃ kāriyamānassa. So abhiṇhakāraṇā anupubbakāraṇā tasmiṃ ṭhāne parinibbāyati. Yato kho, bhaddāli, bhadro assājānīyo abhiṇhakāraṇā anupubbakāraṇā tasmiṃ ṭhāne parinibbuto hoti, tamenaṃ assadamako uttari vaṇṇiyañca pāṇiyañca [valiyañca (sī. pī.), baliyañca (syā. kaṃ.)] anuppavecchati. Imehi kho, bhaddāli, dasahaṅgehi samannāgato bhadro assājānīyo rājāraho hoti rājabhoggo rañño aṅganteva saṅkhyaṃ gacchati.

‘‘Evameva kho, bhaddāli, dasahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa. Katamehi dasahi? Idha, bhaddāli, bhikkhu asekhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti, asekhena sammāsaṅkappena samannāgato hoti, asekhāya sammāvācāya samannāgato hoti, asekhena sammākammantena samannāgato hoti, asekhena sammāājīvena samannāgato hoti, asekhena sammāvāyāmena samannāgato hoti, asekhāya sammāsatiyā samannāgato hoti, asekhena sammāsamādhinā samannāgato hoti, asekhena sammāñāṇena samannāgato hoti, asekhāya sammāvimuttiyā samannāgato hoti – imehi kho, bhaddāli, dasahi dhammehi samannāgato bhikkhu āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā bhaddāli bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Bhaddālisuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Laṭukikopamasuttaṃ

148. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā aṅguttarāpesu viharati āpaṇaṃ nāma aṅguttarāpānaṃ nigamo. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āpaṇaṃ piṇḍāya pāvisi. Āpaṇe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yenaññataro vanasaṇḍo tenupasaṅkami divāvihārāya. Taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Āyasmāpi kho udāyī pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āpaṇaṃ piṇḍāya pāvisi. Āpaṇe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena so vanasaṇḍo tenupasaṅkami divāvihārāya. Taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho āyasmato udāyissa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘bahūnaṃ [bahunnaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.) evamīdise aviññāṇakappakaraṇe] vata no bhagavā dukkhadhammānaṃ apahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā sukhadhammānaṃ upahattā; bahūnaṃ vata no bhagavā akusalānaṃ dhammānaṃ apahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā kusalānaṃ dhammānaṃ upahattā’’ti. Atha kho āyasmā udāyī sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

149. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā udāyī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘bahūnaṃ vata no bhagavā dukkhadhammānaṃ apahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā sukhadhammānaṃ upahattā; bahūnaṃ vata no bhagavā akusalānaṃ dhammānaṃ apahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā kusalānaṃ dhammānaṃ upahattā’ti. Mayañhi, bhante, pubbe sāyañceva bhuñjāma pāto ca divā ca vikāle. Ahu kho so, bhante, samayo yaṃ bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘iṅgha tumhe, bhikkhave, etaṃ divāvikālabhojanaṃ pajahathā’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, ahudeva aññathattaṃ, ahudeva [ahu (sī. pī.)] domanassaṃ – ‘yampi no saddhā gahapatikā divā vikāle paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ denti tassapi no bhagavā pahānamāha, tassapi no sugato paṭinissaggamāhā’ti. Te mayaṃ, bhante, bhagavati pemañca gāravañca hiriñca ottappañca sampassamānā evaṃ taṃ divāvikālabhojanaṃ pajahimhā. Te mayaṃ, bhante, sāyañceva bhuñjāma pāto ca. Ahu kho so, bhante, samayo yaṃ bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘iṅgha tumhe, bhikkhave, etaṃ rattiṃvikālabhojanaṃ pajahathā’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, ahudeva aññathattaṃ ahudeva domanassaṃ – ‘yampi no imesaṃ dvinnaṃ bhattānaṃ paṇītasaṅkhātataraṃ tassapi no bhagavā pahānamāha, tassapi no sugato paṭinissaggamāhā’ti. Bhūtapubbaṃ, bhante, aññataro puriso divā sūpeyyaṃ labhitvā evamāha – ‘handa ca imaṃ nikkhipatha, sāyaṃ sabbeva samaggā bhuñjissāmā’ti. Yā kāci, bhante, saṅkhatiyo sabbā tā rattiṃ, appā divā. Te mayaṃ, bhante, bhagavati pemañca gāravañca hiriñca ottappañca sampassamānā evaṃ taṃ rattiṃvikālabhojanaṃ pajahimhā. Bhūtapubbaṃ, bhante, bhikkhū rattandhakāratimisāyaṃ piṇḍāya carantā candanikampi pavisanti, oligallepi papatanti, kaṇṭakāvāṭampi [kaṇṭakavattampi (sī. pī.), kaṇṭakarājimpi (syā. kaṃ.)] ārohanti, suttampi gāviṃ ārohanti, māṇavehipi samāgacchanti katakammehipi akatakammehipi, mātugāmopi te [tena (ka.)] asaddhammena nimanteti. Bhūtapubbāhaṃ, bhante, rattandhakāratimisāyaṃ piṇḍāya carāmi. Addasā kho maṃ, bhante, aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovantī. Disvā maṃ bhītā vissaramakāsi – ‘abhumme [abbhumme (sī. pī.)] pisāco vata ma’nti! Evaṃ vutte, ahaṃ, bhante, taṃ itthiṃ etadavocaṃ – ‘nāhaṃ, bhagini, pisāco; bhikkhu piṇḍāya ṭhito’ti. ‘Bhikkhussa ātumārī, bhikkhussa mātumārī [ṭhito’ti. bhikkhussa ātumātumārī (ka.)]! Varaṃ te, bhikkhu, tiṇhena govikantanena kucchi parikanto, na tveva varaṃ yaṃ [na tveva yā (sī. pī.)] rattandhakāratimisāyaṃ kucchihetu piṇḍāya carasī’ti [carasāti (sī. pī.)]. Tassa mayhaṃ, bhante, tadanussarato evaṃ hoti – ‘bahūnaṃ vata no bhagavā dukkhadhammānaṃ apahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā sukhadhammānaṃ upahattā; bahūnaṃ vata no bhagavā akusalānaṃ dhammānaṃ apahattā, bahūnaṃ vata no bhagavā kusalānaṃ dhammānaṃ upahattā’’ti.

150. ‘‘Evameva panudāyi, idhekacce moghapurisā ‘idaṃ pajahathā’ti mayā vuccamānā te evamāhaṃsu – ‘kiṃ panimassa appamattakassa oramattakassa adhisallikhatevāyaṃ samaṇo’ti. Te tañceva nappajahanti, mayi ca appaccayaṃ upaṭṭhāpenti. Ye ca bhikkhū sikkhākāmā tesaṃ taṃ, udāyi, hoti balavaṃ bandhanaṃ, daḷhaṃ bandhanaṃ, thiraṃ bandhanaṃ, apūtikaṃ bandhanaṃ, thūlo, kaliṅgaro – seyyathāpi, udāyi, laṭukikā sakuṇikā pūtilatāya bandhanena baddhā tattheva vadhaṃ vā bandhaṃ vā maraṇaṃ vā āgameti. Yo nu kho, udāyi, evaṃ vadeyya – ‘yena sā laṭukikā sakuṇikā pūtilatāya bandhanena baddhā tattheva vadhaṃ vā bandhaṃ vā maraṇaṃ vā āgameti, tañhi tassā abalaṃ bandhanaṃ, dubbalaṃ bandhanaṃ, pūtikaṃ bandhanaṃ, asārakaṃ bandhana’nti; sammā nu kho so, udāyi, vadamāno vadeyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante. Yena sā, bhante, laṭukikā sakuṇikā pūtilatāya bandhanena baddhā tattheva vadhaṃ vā bandhaṃ vā maraṇaṃ vā āgameti, tañhi tassā balavaṃ bandhanaṃ, daḷhaṃ bandhanaṃ, thiraṃ bandhanaṃ apūtikaṃ bandhanaṃ, thūlo, kaliṅgaro’’ti. ‘‘Evameva kho, udāyi, idhekacce moghapurisā ‘idaṃ pajahathā’ti mayā vuccamānā te evamāhaṃsu – ‘kiṃ panimassa appamattakassa oramattakassa adhisallikhatevāyaṃ samaṇo’ti? Te tañceva nappajahanti, mayi ca appaccayaṃ upaṭṭhāpenti. Ye ca bhikkhū sikkhākāmā tesaṃ taṃ, udāyi, hoti balavaṃ bandhanaṃ, daḷhaṃ bandhanaṃ, thiraṃ bandhanaṃ, apūtikaṃ bandhanaṃ, thūlo, kaliṅgaro’’.

151. ‘‘Idha panudāyi, ekacce kulaputtā ‘idaṃ pajahathā’ti mayā vuccamānā te evamāhaṃsu – ‘kiṃ panimassa appamattakassa oramattakassa pahātabbassa yassa no bhagavā pahānamāha, yassa no sugato paṭinissaggamāhā’ti? Te tañceva pajahanti, mayi ca na appaccayaṃ upaṭṭhāpenti. Ye ca bhikkhū sikkhākāmā te taṃ pahāya appossukkā pannalomā paradattavuttā [paradavuttā (sī. syā. kaṃ. pī.)] migabhūtena cetasā viharanti. Tesaṃ taṃ, udāyi, hoti abalaṃ bandhanaṃ, dubbalaṃ bandhanaṃ, pūtikaṃ bandhanaṃ, asārakaṃ bandhanaṃ – seyyathāpi, udāyi, rañño nāgo īsādanto urūḷhavā abhijāto saṅgāmāvacaro daḷhehi varattehi bandhanehi baddho īsakaṃyeva kāyaṃ sannāmetvā tāni bandhanāni saṃchinditvā saṃpadāletvā yena kāmaṃ pakkamati. Yo nu kho, udāyi, evaṃ vadeyya – ‘yehi so rañño nāgo īsādanto urūḷhavā abhijāto saṅgāmāvacaro daḷhehi varattehi bandhanehi baddho īsakaṃyeva kāyaṃ sannāmetvā tāni bandhanāni saṃchinditvā saṃpadāletvā yena kāmaṃ pakkamati, tañhi tassa balavaṃ bandhanaṃ, daḷhaṃ bandhanaṃ, thiraṃ bandhanaṃ, apūtikaṃ bandhanaṃ, thūlo, kaliṅgaro'ti; sammā nu kho so, udāyi, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante. Yehi so, bhante, rañño nāgo īsādanto urūḷhavā abhijāto saṅgāmāvacaro daḷhehi varattehi bandhanehi baddho īsakaṃyeva kāyaṃ sannāmetvā tāni bandhanāni saṃchinditvā saṃpadāletvā yena kāmaṃ pakkamati, tañhi tassa abalaṃ bandhanaṃ…pe… asārakaṃ bandhana''nti. ''Evameva kho, udāyi, idhekacce kulaputtā 'idaṃ pajahathā'ti mayā vuccamānā te evamāhaṃsu – 'kiṃ panimassa appamattakassa oramattakassa pahātabbassa yassa no bhagavā pahānamāha, yassa no sugato paṭinissaggamāhā'ti? Te tañceva pajahanti, mayi ca na appaccayaṃ upaṭṭhāpenti. Ye ca bhikkhū sikkhākāmā te taṃ pahāya appossukkā pannalomā paradattavuttā migabhūtena cetasā viharanti. Tesaṃ taṃ, udāyi, hoti abalaṃ bandhanaṃ, dubbalaṃ bandhanaṃ, pūtikaṃ bandhanaṃ, asārakaṃ bandhanaṃ''.

152. ''Seyyathāpi, udāyi, puriso daliddo assako anāḷhiyo; tassa'ssa ekaṃ agārakaṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyiṃ [kākātiḍāyiṃ (?)] naparamarūpaṃ, ekā khaṭopikā [kaḷopikā (ka.)] oluggaviluggā naparamarūpā, ekissā kumbhiyā dhaññasamavāpakaṃ naparamarūpaṃ, ekā jāyikā naparamarūpā. So ārāmagataṃ bhikkhuṃ passeyya sudhotahatthapādaṃ manuññaṃ bhojanaṃ bhuttāviṃ sītāya chāyāya nisinnaṃ adhicitte yuttaṃ. Tassa evamassa – 'sukhaṃ vata, bho, sāmaññaṃ, ārogyaṃ vata, bho, sāmaññaṃ! So vatassaṃ [so vatassa (ka.)] yohaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya'nti. So na sakkuṇeyya ekaṃ agārakaṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyiṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekaṃ khaṭopikaṃ oluggaviluggaṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekissā kumbhiyā dhaññasamavāpakaṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekaṃ jāyikaṃ naparamarūpaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Yo nu kho, udāyi, evaṃ vadeyya – 'yehi so puriso bandhanehi baddho na sakkoti ekaṃ agārakaṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyiṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekaṃ khaṭopikaṃ oluggaviluggaṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekissā kumbhiyā dhaññasamavāpakaṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekaṃ jāyikaṃ naparamarūpaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ; tañhi tassa abalaṃ bandhanaṃ, dubbalaṃ bandhanaṃ, pūtikaṃ bandhanaṃ, asārakaṃ bandhana'nti; sammā nu kho so, udāyi, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante. Yehi so, bhante, puriso bandhanehi baddho, na sakkoti ekaṃ agārakaṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyiṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekaṃ khaṭopikaṃ oluggaviluggaṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekissā kumbhiyā dhaññasamavāpakaṃ naparamarūpaṃ pahāya, ekaṃ jāyikaṃ naparamarūpaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ; tañhi tassa balavaṃ bandhanaṃ, daḷhaṃ bandhanaṃ, thiraṃ bandhanaṃ, apūtikaṃ bandhanaṃ, thūlo, kaliṅgaro''ti. ''Evameva kho, udāyi, idhekacce moghapurisā 'idaṃ pajahathā'ti mayā vuccamānā te evamāhaṃsu – 'kiṃ panimassa appamattakassa oramattakassa adhisallikhatevāyaṃ samaṇo'ti? Te tañceva nappajahanti, mayi ca appaccayaṃ upaṭṭhāpenti. Ye ca bhikkhū sikkhākāmā tesaṃ taṃ, udāyi, hoti balavaṃ bandhanaṃ, daḷhaṃ bandhanaṃ, thiraṃ bandhanaṃ, apūtikaṃ bandhanaṃ, thūlo, kaliṅgaro''.

153. ''Seyyathāpi, udāyi, gahapati vā gahapatiputto vā aḍḍho mahaddhano mahābhogo, nekānaṃ nikkhagaṇānaṃ cayo, nekānaṃ dhaññagaṇānaṃ cayo, nekānaṃ khettagaṇānaṃ cayo, nekānaṃ vatthugaṇānaṃ cayo, nekānaṃ bhariyagaṇānaṃ cayo, nekānaṃ dāsagaṇānaṃ cayo, nekānaṃ dāsigaṇānaṃ cayo; so ārāmagataṃ bhikkhuṃ passeyya sudhotahatthapādaṃ manuññaṃ bhojanaṃ bhuttāviṃ sītāya chāyāya nisinnaṃ adhicitte yuttaṃ. Tassa evamassa – 'sukhaṃ vata, bho, sāmaññaṃ, ārogyaṃ vata, bho, sāmaññaṃ! So vatassaṃ yohaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya'nti. So sakkuṇeyya nekāni nikkhagaṇāni pahāya, nekāni dhaññagaṇāni pahāya, nekāni khettagaṇāni pahāya, nekāni vatthugaṇāni pahāya, nekāni bhariyagaṇāni pahāya, nekāni dāsagaṇāni pahāya, nekāni dāsigaṇāni pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Yo nu kho, udāyi, evaṃ vadeyya – 'yehi so gahapati vā gahapatiputto vā bandhanehi baddho, sakkoti nekāni nikkhagaṇāni pahāya, nekāni dhaññagaṇāni pahāya, nekāni khettagaṇāni pahāya, nekāni vatthugaṇāni pahāya, nekāni bhariyagaṇāni pahāya, nekāni dāsagaṇāni pahāya, nekāni dāsigaṇāni pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ, tañhi tassa balavaṃ bandhanaṃ, daḷhaṃ bandhanaṃ, thiraṃ bandhanaṃ, apūtikaṃ bandhanaṃ, thūlo, kaliṅgaro'ti; sammā nu kho so, udāyi, vadamāno vadeyyā''ti? ''No hetaṃ, bhante. Yehi so, bhante, gahapati vā gahapatiputto vā bandhanehi baddho, sakkoti nekāni nikkhagaṇāni pahāya, nekāni dhaññagaṇāni pahāya, nekāni khettagaṇāni pahāya, nekāni vatthugaṇāni pahāya, nekāni bhariyagaṇāni pahāya, nekāni dāsagaṇāni pahāya, nekāni dāsigaṇāni pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ; tañhi tassa abalaṃ bandhanaṃ, dubbalaṃ bandhanaṃ, pūtikaṃ bandhanaṃ, asārakaṃ bandhana''nti. ''Evameva kho, udāyi, idhekacce kulaputtā 'idaṃ pajahathā'ti mayā vuccamānā te evamāhaṃsu – 'kiṃ panimassa appamattakassa oramattakassa pahātabbassa yassa no bhagavā pahānamāha yassa, no sugato paṭinissaggamāhā'ti? Te tañceva pajahanti, mayi ca na appaccayaṃ upaṭṭhāpenti. Ye ca bhikkhū sikkhākāmā te taṃ pahāya appossukkā pannalomā paradattavuttā migabhūtena cetasā viharanti. Tesaṃ taṃ, udāyi, hoti abalaṃ bandhanaṃ, dubbalaṃ bandhanaṃ, pūtikaṃ bandhanaṃ, asārakaṃ bandhanaṃ''.

154. ''Cattārome, udāyi, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Idhudāyi, ekacco puggalo upadhipahānāya paṭipanno hoti upadhipaṭinissaggāya. Tamenaṃ upadhipahānāya paṭipannaṃ upadhipaṭinissaggāya upadhipaṭisaṃyuttā sarasaṅkappā samudācaranti. So te adhivāseti, nappajahati, na vinodeti, na byantīkaroti, na anabhāvaṃ gameti. Imaṃ kho ahaṃ, udāyi, puggalaṃ 'saṃyutto'ti vadāmi no 'visaṃyutto'. Taṃ kissa hetu? Indriyavemattatā hi me, udāyi, imasmiṃ puggale viditā.

''Idha panudāyi, ekacco puggalo upadhipahānāya paṭipanno hoti upadhipaṭinissaggāya. Tamenaṃ upadhipahānāya paṭipannaṃ upadhipaṭinissaggāya upadhipaṭisaṃyuttā sarasaṅkappā samudācaranti. So te nādhivāseti, pajahati, vinodeti, byantīkaroti, anabhāvaṃ gameti. Imampi kho ahaṃ, udāyi, puggalaṃ 'saṃyutto'ti vadāmi no 'visaṃyutto'. Taṃ kissa hetu? Indriyavemattatā hi me, udāyi, imasmiṃ puggale viditā.

''Idha panudāyi, ekacco puggalo upadhipahānāya paṭipanno hoti upadhipaṭinissaggāya. Tamenaṃ upadhipahānāya paṭipannaṃ upadhipaṭinissaggāya kadāci karahaci satisammosā upadhipaṭisaṃyuttā sarasaṅkappā samudācaranti; dandho, udāyi, satuppādo. Atha kho naṃ khippameva pajahati, vinodeti, byantīkaroti, anabhāvaṃ gameti. Seyyathāpi, udāyi, puriso divasaṃsantatte [divasasantatte (sī. syā. kaṃ. pī.)] ayokaṭāhe dve vā tīṇi vā udakaphusitāni nipāteyya; dandho, udāyi, udakaphusitānaṃ nipāto. Atha kho naṃ khippameva parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya. Evameva kho, udāyi, idhekacco puggalo upadhipahānāya paṭipanno hoti upadhipaṭinissaggāya. Tamenaṃ upadhipahānāya paṭipannaṃ upadhipaṭinissaggāya kadāci karahaci satisammosā upadhipaṭisaṃyuttā sarasaṅkappā samudācaranti; dandho, udāyi, satuppādo. Atha kho naṃ khippameva pajahati, vinodeti, byantīkaroti, anabhāvaṃ gameti. Imampi kho ahaṃ, udāyi, puggalaṃ 'saṃyutto'ti vadāmi no 'visaṃyutto'. Taṃ kissa hetu? Indriyavemattatā hi me, udāyi, imasmiṃ puggale viditā.

''Idha panudāyi, ekacco puggalo 'upadhi dukkhassa mūla'nti – iti viditvā nirupadhi hoti, upadhisaṅkhaye vimutto. Imaṃ kho ahaṃ, udāyi, puggalaṃ 'visaṃyutto'ti vadāmi no 'saṃyutto'ti. Taṃ kissa hetu? Indriyavemattatā hi me, udāyi, imasmiṃ puggale viditā. Ime kho, udāyi, cattāro puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ.

155. ''Pañca kho ime, udāyi, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ime kho, udāyi, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, udāyi, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati kāmasukhaṃ miḷhasukhaṃ [mīḷhasukhaṃ (sī. pī.)] puthujjanasukhaṃ anariyasukhaṃ, na sevitabbaṃ, na bhāvetabbaṃ, na bahulīkātabbaṃ; 'bhāyitabbaṃ etassa sukhassā'ti vadāmi.

156. ‘‘Idhudāyi, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, vitakkavicārānaṃ vūpasamā… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, pītiyā ca virāgā… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, sukhassa ca pahānā… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ vuccati nekkhammasukhaṃ pavivekasukhaṃ upasamasukhaṃ sambodhasukhaṃ, āsevitabbaṃ, bhāvetabbaṃ, bahulīkātabbaṃ; ‘na bhāyitabbaṃ etassa sukhassā’ti vadāmi.

‘‘Idhudāyi, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; idaṃ kho ahaṃ, udāyi, iñjitasmiṃ vadāmi. Kiñca tattha iñjitasmiṃ? Yadeva tattha vitakkavicārā aniruddhā honti idaṃ tattha iñjitasmiṃ. Idhudāyi, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; idampi kho ahaṃ, udāyi, iñjitasmiṃ vadāmi. Kiñca tattha iñjitasmiṃ? Yadeva tattha pītisukhaṃ aniruddhaṃ hoti idaṃ tattha iñjitasmiṃ. Idhudāyi, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; idampi kho ahaṃ, udāyi, iñjitasmiṃ vadāmi. Kiñca tattha iñjitasmiṃ? Yadeva tattha upekkhāsukhaṃ aniruddhaṃ hoti idaṃ tattha iñjitasmiṃ. Idhudāyi, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; idaṃ kho ahaṃ, udāyi, aniñjitasmiṃ vadāmi.

‘‘Idhudāyi, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; idaṃ kho ahaṃ, udāyi, ‘anala’nti vadāmi, ‘pajahathā’ti vadāmi, ‘samatikkamathā’ti vadāmi. Ko ca tassa samatikkamo? Idhudāyi, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ayaṃ tassa samatikkamo; idampi kho ahaṃ, udāyi, ‘anala’nti vadāmi, ‘pajahathā’ti vadāmi, ‘samatikkamathā’ti vadāmi. Ko ca tassa samatikkamo? Idhudāyi, bhikkhu pītiyā ca virāgā… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ayaṃ tassa samatikkamo; idampi kho ahaṃ, udāyi, ‘anala’nti vadāmi, ‘pajahathā’ti vadāmi, ‘samatikkamathā’ti vadāmi. Ko ca tassa samatikkamo? Idhudāyi, bhikkhu sukhassa ca pahānā… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ayaṃ tassa samatikkamo; idampi kho ahaṃ, udāyi, ‘anala’nti vadāmi, ‘pajahathā’ti vadāmi, ‘samatikkamathā’ti vadāmi. Ko ca tassa samatikkamo? Idhudāyi, bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ tassa samatikkamo; idampi kho ahaṃ, udāyi, ‘anala’nti vadāmi, ‘pajahathā’ti vadāmi, ‘samatikkamathā’ti vadāmi. Ko ca tassa samatikkamo? Idhudāyi, bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ tassa samatikkamo; idampi kho ahaṃ, udāyi, ‘anala’nti vadāmi, ‘pajahathā’ti vadāmi, ‘samatikkamathā’ti vadāmi. Ko ca tassa samatikkamo? Idhudāyi, bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ tassa samatikkamo; idampi kho ahaṃ, udāyi, ‘anala’nti vadāmi, ‘pajahathā’ti vadāmi, ‘samatikkamathā’ti vadāmi. Ko ca tassa samatikkamo? Idhudāyi, bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ tassa samatikkamo; idampi kho ahaṃ, udāyi, ‘anala’nti vadāmi, ‘pajahathā’ti vadāmi, ‘samatikkamathā’ti vadāmi. Ko ca tassa samatikkamo? Idhudāyi, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, ayaṃ tassa samatikkamo; iti kho ahaṃ, udāyi, nevasaññānāsaññāyatanassapi pahānaṃ vadāmi. Passasi no tvaṃ, udāyi, taṃ saṃyojanaṃ aṇuṃ vā thūlaṃ vā yassāhaṃ no pahānaṃ vadāmī’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā udāyī bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Laṭukikopamasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Cātumasuttaṃ

157. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā cātumāyaṃ viharati āmalakīvane. Tena kho pana samayena sāriputtamoggallānappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatāni cātumaṃ anuppattāni honti bhagavantaṃ dassanāya. Te ca āgantukā bhikkhū nevāsikehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodamānā senāsanāni paññāpayamānā pattacīvarāni paṭisāmayamānā uccāsaddā mahāsaddā ahesuṃ. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘ke panete, ānanda, uccāsaddā mahāsaddā, kevaṭṭā maññe macchavilope’’ti? ‘‘Etāni, bhante, sāriputtamoggallānappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatāni cātumaṃ anuppattāni bhagavantaṃ dassanāya. Te āgantukā bhikkhū nevāsikehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodamānā senāsanāni paññāpayamānā pattacīvarāni paṭisāmayamānā uccāsaddā mahāsaddā’’ti. ‘‘Tenahānanda, mama vacanena te bhikkhū āmantehi – ‘satthā āyasmante āmantetī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ‘‘satthā āyasmante āmantetī’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū bhagavā etadavoca – ‘‘kiṃ nu tumhe, bhikkhave, uccāsaddā mahāsaddā, kevaṭṭā maññe macchavilope’’ti? ‘‘Imāni, bhante, sāriputtamoggallānappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatāni cātumaṃ anuppattāni bhagavantaṃ dassanāya. Teme āgantukā bhikkhū nevāsikehi bhikkhūhi saddhiṃ paṭisammodamānā senāsanāni paññāpayamānā pattacīvarāni paṭisāmayamānā uccāsaddā mahāsaddā’’ti. ‘‘Gacchatha, bhikkhave, paṇāmemi vo, na vo mama santike vatthabba’’nti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya pakkamiṃsu.

158. Tena kho pana samayena cātumeyyakā sakyā santhāgāre [sandhāgāre (ka.)] sannipatitā honti kenacideva karaṇīyena. Addasaṃsu kho cātumeyyakā sakyā te bhikkhū dūratova āgacchante; disvāna yena te bhikkhū tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘handa, kahaṃ pana tumhe āyasmanto gacchathā’’ti? ‘‘Bhagavatā kho, āvuso, bhikkhusaṅgho paṇāmito’’ti. ‘‘Tenahāyasmanto muhuttaṃ nisīdatha, appeva nāma mayaṃ sakkuṇeyyāma bhagavantaṃ pasādetu’’nti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū cātumeyyakānaṃ sakyānaṃ paccassosuṃ. Atha kho cātumeyyakā sakyā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho cātumeyyakā sakyā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhinandatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅghaṃ; abhivadatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅghaṃ. Seyyathāpi, bhante, bhagavatā pubbe bhikkhusaṅgho anuggahito, evameva bhagavā etarahi anuggaṇhātu bhikkhusaṅghaṃ. Santettha, bhante, bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ. Tesaṃ bhagavantaṃ dassanāya alabhantānaṃ siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo. Seyyathāpi, bhante, bījānaṃ taruṇānaṃ udakaṃ alabhantānaṃ siyā aññathattaṃ siyā vipariṇāmo; evameva kho, bhante, santettha bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, tesaṃ bhagavantaṃ dassanāya alabhantānaṃ siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo. Seyyathāpi, bhante, vacchassa taruṇassa mātaraṃ apassantassa siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo; evameva kho, bhante, santettha bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, tesaṃ bhagavantaṃ apassantānaṃ siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo. Abhinandatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅghaṃ; abhivadatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅghaṃ. Seyyathāpi, bhante, bhagavatā pubbe bhikkhusaṅgho anuggahito; evameva bhagavā etarahi anuggaṇhātu bhikkhusaṅgha’’nti.

159. Atha kho brahmā sahampati bhagavato cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ [sammiñjitaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – brahmaloke antarahito bhagavato purato pāturahosi. Atha kho brahmā sahampati ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhinandatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅghaṃ; abhivadatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅghaṃ. Seyyathāpi, bhante, bhagavatā pubbe bhikkhusaṅgho anuggahito; evameva bhagavā etarahi anuggaṇhātu bhikkhusaṅghaṃ. Santettha, bhante, bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, tesaṃ bhagavantaṃ dassanāya alabhantānaṃ siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo. Seyyathāpi, bhante, bījānaṃ taruṇānaṃ udakaṃ alabhantānaṃ siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo; evameva kho, bhante, santettha bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, tesaṃ bhagavantaṃ dassanāya alabhantānaṃ siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo. Seyyathāpi bhante, vacchassa taruṇassa mātaraṃ apassantassa siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo; evameva kho, bhante, santettha bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, tesaṃ bhagavantaṃ apassantānaṃ siyā aññathattaṃ, siyā vipariṇāmo. Abhinandatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅghaṃ; abhivadatu, bhante, bhagavā bhikkhusaṅghaṃ. Seyyathāpi, bhante, bhagavatā pubbe bhikkhusaṅgho anuggahito; evameva bhagavā etarahi anuggaṇhātu bhikkhusaṅgha’’nti.

160. Asakkhiṃsu kho cātumeyyakā ca sakyā brahmā ca sahampati bhagavantaṃ pasādetuṃ bījūpamena ca taruṇūpamena ca. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno bhikkhū āmantesi – ‘‘uṭṭhethāvuso, gaṇhatha pattacīvaraṃ. Pasādito bhagavā cātumeyyakehi ca sakyehi brahmunā ca sahampatinā bījūpamena ca taruṇūpamena cā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato mahāmoggallānassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā pattacīvaramādāya yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ sāriputtaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kinti te, sāriputta, ahosi mayā bhikkhusaṅghe paṇāmite’’ti? ‘‘Evaṃ kho me, bhante, ahosi – ‘bhagavatā bhikkhusaṅgho paṇāmito. Appossukko dāni bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyutto viharissati, mayampi dāni appossukkā diṭṭhadhammasukhavihāramanuyuttā viharissāmā’’’ti. ‘‘Āgamehi tvaṃ, sāriputta, āgamehi tvaṃ, sāriputta, diṭṭhadhammasukhavihāra’’nti. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ āmantesi – ‘‘kinti te, moggallāna, ahosi mayā bhikkhusaṅghe paṇāmite’’ti? ‘‘Evaṃ kho me, bhante, ahosi – ‘bhagavatā bhikkhusaṅgho paṇāmito. Appossukko dāni bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyutto viharissati, ahañca dāni āyasmā ca sāriputto bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmā’’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, moggallāna! Ahaṃ vā hi, moggallāna, bhikkhusaṅghaṃ parihareyyaṃ sāriputtamoggallānā vā’’ti.

161. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘cattārimāni, bhikkhave, bhayāni udakorohante pāṭikaṅkhitabbāni. Katamāni cattāri? Ūmibhayaṃ [ummībhayaṃ (syā. kaṃ.)], kumbhīlabhayaṃ, āvaṭṭabhayaṃ, susukābhayaṃ – imāni, bhikkhave, cattāri bhayāni udakorohante pāṭikaṅkhitabbāni. Evameva kho, bhikkhave, cattārimāni bhayāni idhekacce puggale imasmiṃ dhammavinaye agārasmā anagāriyaṃ pabbajite pāṭikaṅkhitabbāni. Katamāni cattāri? Ūmibhayaṃ, kumbhīlabhayaṃ, āvaṭṭabhayaṃ, susukābhayaṃ.

162. ‘‘Katamañca, bhikkhave, ūmibhayaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi dukkhotiṇṇo dukkhapareto; appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. Tamenaṃ tathā pabbajitaṃ samānaṃ sabrahmacārī ovadanti, anusāsanti – ‘evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabbaṃ, evaṃ te ālokitabbaṃ, evaṃ te vilokitabbaṃ, evaṃ te samiñjitabbaṃ, evaṃ te pasāritabbaṃ, evaṃ te saṅghāṭipattacīvaraṃ dhāretabba’nti. Tassa evaṃ hoti – ‘mayaṃ kho pubbe agāriyabhūtā samānā aññe ovadāma, anusāsāma [ovadāmapi anusāsāmapi (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Ime panamhākaṃ puttamattā maññe, nattamattā maññe, amhe [evaṃ (ka.)] ovaditabbaṃ anusāsitabbaṃ maññantī’ti. So sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ūmibhayassa bhīto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvatto. ‘Ūmibhaya’nti kho, bhikkhave, kodhupāyāsassetaṃ adhivacanaṃ.

163. ‘‘Katamañca, bhikkhave, kumbhīlabhayaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – ‘otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi dukkhotiṇṇo dukkhapareto; appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā’ti. Tamenaṃ tathā pabbajitaṃ samānaṃ sabrahmacārī ovadanti anusāsanti – ‘idaṃ te khāditabbaṃ, idaṃ te na khāditabbaṃ; idaṃ te bhuñjitabbaṃ, idaṃ te na bhuñjitabbaṃ; idaṃ te sāyitabbaṃ, idaṃ te na sāyitabbaṃ; idaṃ te pātabbaṃ, idaṃ te na pātabbaṃ; kappiyaṃ te khāditabbaṃ, akappiyaṃ te na khāditabbaṃ; kappiyaṃ te bhuñjitabbaṃ, akappiyaṃ te na bhuñjitabbaṃ; kappiyaṃ te sāyitabbaṃ, akappiyaṃ te na sāyitabbaṃ; kappiyaṃ te pātabbaṃ, akappiyaṃ te na pātabbaṃ; kāle te khāditabbaṃ, vikāle te na khāditabbaṃ; kāle te bhuñjitabbaṃ, vikāle te na bhuñjitabbaṃ; kāle te sāyitabbaṃ, vikāle te na sāyitabbaṃ; kāle te pātabbaṃ, vikāle te na pātabba’nti. Tassa evaṃ hoti – ‘mayaṃ kho pubbe agāriyabhūtā samānā yaṃ icchāma taṃ khādāma, yaṃ na icchāma na taṃ khādāma; yaṃ icchāma taṃ bhuñjāma, yaṃ na icchāma na taṃ bhuñjāma; yaṃ icchāma taṃ sāyāma, yaṃ na icchāma na taṃ sāyāma; yaṃ icchāma taṃ pivāma [pipāma (sī. pī.)], yaṃ na icchāma na taṃ pivāma; kappiyampi khādāma, akappiyampi khādāma; kappiyampi bhuñjāma, akappiyampi bhuñjāma; kappiyampi sāyāma, akappiyampi sāyāma; kappiyampi pivāma, akappiyampi pivāma; kālepi khādāma, vikālepi khādāma; kālepi bhuñjāma vikālepi bhuñjāma; kālepi sāyāma, vikālepi sāyāma; kālepi pivāma, vikālepi pivāma. Yampi no saddhā gahapatikā divā vikāle paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ denti tatthapime mukhāvaraṇaṃ maññe karontī'ti. So sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, kumbhīlabhayassa bhīto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvatto. 'Kumbhīlabhaya'nti kho, bhikkhave, odarikattassetaṃ adhivacanaṃ.

164. ''Katamañca, bhikkhave, āvaṭṭabhayaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – 'otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi dukkhotiṇṇo dukkhapareto; appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā'ti. So evaṃ pabbajito samāno pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati. Arakkhiteneva kāyena arakkhitāya vācāya anupaṭṭhitāya satiyā asaṃvutehi indriyehi so tattha passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṃ samaṅgībhūtaṃ paricārayamānaṃ [paricāriyamānaṃ (syā. kaṃ. ka.)]. Tassa evaṃ hoti – 'mayaṃ kho pubbe agāriyabhūtā samānā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārimhā. Saṃvijjanti kho pana me kule [saṃvijjanti kho kule (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhogā. Sakkā bhoge ca bhuñjituṃ puññāni ca kātu'nti. So sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, āvaṭṭabhayassa bhīto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvatto. 'Āvaṭṭabhaya'nti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ.

165. ''Katamañca, bhikkhave, susukābhayaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco kulaputto saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti – 'otiṇṇomhi jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi dukkhotiṇṇo dukkhapareto; appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethā'ti. So evaṃ pabbajito samāno pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ vā nigamaṃ vā piṇḍāya pavisati. Arakkhiteneva kāyena arakkhitāya vācāya anupaṭṭhitāya satiyā asaṃvutehi indriyehi so tattha passati mātugāmaṃ dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā. Tassa mātugāmaṃ disvā dunnivatthaṃ vā duppārutaṃ vā rāgo cittaṃ anuddhaṃseti. So rāgānuddhaṃsena [anuddhastena (sī. pī.)] cittena sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, susukābhayassa bhīto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvatto. 'Susukābhaya'nti kho, bhikkhave, mātugāmassetaṃ adhivacanaṃ. Imāni kho, bhikkhave, cattāri bhayāni, idhekacce puggale imasmiṃ dhammavinaye agārasmā anagāriyaṃ pabbajite pāṭikaṅkhitabbānī''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Cātumasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Naḷakapānasuttaṃ

166. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati naḷakapāne palāsavane. Tena kho pana samayena sambahulā abhiññātā abhiññātā kulaputtā bhagavantaṃ uddissa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā honti – āyasmā ca anuruddho, āyasmā ca bhaddiyo [nandiyo (sī. pī.) vinaye ca ma. ni. 1 cūḷagosiṅge ca], āyasmā ca kimilo [kimbilo (sī. syā. kaṃ. pī.)], āyasmā ca bhagu, āyasmā ca koṇḍañño [kuṇḍadhāno (sī. pī.)], āyasmā ca revato, āyasmā ca ānando, aññe ca abhiññātā abhiññātā kulaputtā. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhusaṅghaparivuto abbhokāse nisinno hoti. Atha kho bhagavā te kulaputte ārabbha bhikkhū āmantesi – ''ye te, bhikkhave, kulaputtā mamaṃ uddissa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, kacci te, bhikkhave, bhikkhū abhiratā brahmacariye''ti? Evaṃ vutte, te bhikkhū tuṇhī ahesuṃ. Dutiyampi kho bhagavā te kulaputte ārabbha bhikkhū āmantesi – ''ye te, bhikkhave, kulaputtā mamaṃ uddissa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, kacci te, bhikkhave, bhikkhū abhiratā brahmacariye''ti? Dutiyampi kho te bhikkhū tuṇhī ahesuṃ. Tatiyampi kho bhagavā te kulaputte ārabbha bhikkhū āmantesi – ‘‘ye te, bhikkhave, kulaputtā mamaṃ uddissa saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, kacci te, bhikkhave, bhikkhū abhiratā brahmacariye’’ti? Tatiyampi kho te bhikkhū tuṇhī ahesuṃ.

167. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘yaṃnūnāhaṃ te kulaputte puccheyya’’nti! Atha kho bhagavā āyasmantaṃ anuruddhaṃ āmantesi – ‘‘kacci tumhe, anuruddhā, abhiratā brahmacariye’’ti? ‘‘Taggha mayaṃ, bhante, abhiratā brahmacariye’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, anuruddhā! Etaṃ kho, anuruddhā, tumhākaṃ patirūpaṃ kulaputtānaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānaṃ yaṃ tumhe abhirameyyātha brahmacariye. Yena tumhe anuruddhā, bhadrena yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā susukāḷakesā kāme paribhuñjeyyātha tena tumhe, anuruddhā, bhadrenapi yobbanena samannāgatā paṭhamena vayasā susukāḷakesā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. Te ca kho pana tumhe, anuruddhā, neva rājābhinītā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, na corābhinītā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, na iṇaṭṭā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, na bhayaṭṭā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā, nājīvikāpakatā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. Api ca khomhi otiṇṇo jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, dukkhotiṇṇo dukkhapareto; appeva nāma imassa kevalassa dukkhakkhandhassa antakiriyā paññāyethāti – nanu tumhe, anuruddhā, evaṃ saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evaṃ pabbajitena ca pana, anuruddhā, kulaputtena kimassa karaṇīyaṃ? Vivekaṃ, anuruddhā, kāmehi vivekaṃ akusalehi dhammehi pītisukhaṃ nādhigacchati aññaṃ vā [aññaṃ ca (ka.)] tato santataraṃ, tassa abhijjhāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, byāpādopi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, thīnamiddhampi [thīnamiddhampi (sī. syā. kaṃ. pī.)] cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati uddhaccakukkuccampi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, vicikicchāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, aratīpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati, tandīpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Vivekaṃ, anuruddhā, kāmehi vivekaṃ akusalehi dhammehi pītisukhaṃ nādhigacchati aññaṃ vā tato santataraṃ’’.

‘‘Vivekaṃ, anuruddhā, kāmehi vivekaṃ akusalehi dhammehi pītisukhaṃ adhigacchati aññaṃ vā tato santataraṃ, tassa abhijjhāpi cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, byāpādopi cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, thīnamiddhampi cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, uddhaccakukkuccampi cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, vicikicchāpi cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, aratīpi cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, tandīpi cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati. Vivekaṃ, anuruddhā, kāmehi vivekaṃ akusalehi dhammehi pītisukhaṃ adhigacchati aññaṃ vā tato santataraṃ.

168. ‘‘Kinti vo, anuruddhā, mayi hoti – ‘ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā [ponobhavikā (sī. pī.)] sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā, appahīnā te tathāgatassa; tasmā tathāgato saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodetī’’’ti? ‘‘Na kho no, bhante, bhagavati evaṃ hoti – ‘ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā, appahīnā te tathāgatassa; tasmā tathāgato saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodetī’ti. Evaṃ kho no, bhante, bhagavati hoti – ‘ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā, pahīnā te tathāgatassa; tasmā tathāgato saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodetī’’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, anuruddhā! Tathāgatassa, anuruddhā, ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā, pahīnā te ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Seyyathāpi, anuruddhā, tālo matthakacchinno abhabbo punavirūḷhiyā; evameva kho, anuruddhā, tathāgatassa ye āsavā saṃkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatiṃ jātijarāmaraṇiyā, pahīnā te ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā; tasmā tathāgato saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, anuruddhā, kaṃ atthavasaṃ sampassamāno tathāgato sāvake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu byākaroti – ‘asu amutra upapanno; asu amutra upapanno’’’ti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Na kho, anuruddhā, tathāgato janakuhanatthaṃ na janalapanatthaṃ na lābhasakkārasilokānisaṃsatthaṃ na ‘iti maṃ jano jānātū’ti sāvake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu byākaroti – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno’ti. Santi ca kho, anuruddhā, kulaputtā saddhā uḷāravedā uḷārapāmojjā. Te taṃ sutvā tadatthāya cittaṃ upasaṃharanti. Tesaṃ taṃ, anuruddhā, hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāya’’.

169. ‘‘Idhānuruddhā, bhikkhu suṇāti – ‘itthannāmo bhikkhu kālaṅkato [kālakato (sī. syā. kaṃ. pī.)]; so bhagavatā byākato – aññāya saṇṭhahī’ti. So kho panassa āyasmā sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavassuto vā – ‘evaṃsīlo so āyasmā ahosi itipi, evaṃdhammo so āyasmā ahosi itipi, evaṃpañño so āyasmā ahosi itipi, evaṃvihārī so āyasmā ahosi itipi, evaṃvimutto so āyasmā ahosi itipī’ti. So tassa saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussaranto tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, bhikkhuno phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, bhikkhu suṇāti – ‘itthannāmo bhikkhu kālaṅkato; so bhagavatā byākato – pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā’ti. So kho panassa āyasmā sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavassuto vā – ‘evaṃsīlo so āyasmā ahosi itipi, evaṃdhammo…pe… evaṃpañño… evaṃvihārī… evaṃvimutto so āyasmā ahosi itipī’ti. So tassa saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussaranto tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, bhikkhuno phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, bhikkhu suṇāti – ‘itthannāmo bhikkhu kālaṅkato; so bhagavatā byākato – tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī’ti. So kho panassa āyasmā sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavassuto vā – ‘evaṃsīlo so āyasmā ahosi itipi, evaṃdhammo…pe… evaṃpañño… evaṃvihārī… evaṃvimutto so āyasmā ahosi itipī’ti. So tassa saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussaranto tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, bhikkhuno phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, bhikkhu suṇāti – ‘itthannāmo bhikkhu kālaṅkato; so bhagavatā byākato – tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti. So kho panassa āyasmā sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavassuto vā – ‘evaṃsīlo so āyasmā ahosi itipi, evaṃdhammo…pe… evaṃpañño… evaṃvihārī… evaṃvimutto so āyasmā ahosi itipī’ti. So tassa saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussaranto tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, bhikkhuno phāsuvihāro hoti.

170. ‘‘Idhānuruddhā, bhikkhunī suṇāti – ‘itthannāmā bhikkhunī kālaṅkatā; sā bhagavatā byākatā – aññāya saṇṭhahī’ti. Sā kho panassā bhaginī sāmaṃ diṭṭhā vā hoti anussavassutā vā – ‘evaṃsīlā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃdhammā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃpaññā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃvihārinī sā bhaginī ahosi itipi, evaṃvimuttā sā bhaginī ahosi itipī’ti. Sā tassā saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarantī tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, bhikkhuniyā phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, bhikkhunī suṇāti – ‘itthannāmā bhikkhunī kālaṅkatā; sā bhagavatā byākatā – pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyinī anāvattidhammā tasmā lokā’ti. Sā kho panassā bhaginī sāmaṃ diṭṭhā vā hoti anussavassutā vā – ‘evaṃsīlā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃdhammā…pe… evaṃpaññā… evaṃvihārinī… evaṃvimuttā sā bhaginī ahosi itipī’ti. Sā tassā saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarantī tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, bhikkhuniyā phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, bhikkhunī suṇāti – ‘itthannāmā bhikkhunī kālaṅkatā; sā bhagavatā byākatā – tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāminī sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī’ti. Sā kho panassā bhaginī sāmaṃ diṭṭhā vā hoti anussavassutā vā – ‘evaṃsīlā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃdhammā…pe… evaṃpaññā… evaṃvihārinī… evaṃvimuttā sā bhaginī ahosi itipī’ti. Sā tassā saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarantī tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, bhikkhuniyā phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, bhikkhunī suṇāti – ‘itthannāmā bhikkhunī kālaṅkatā; sā bhagavatā byākatā – tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’ti. Sā kho panassā bhaginī sāmaṃ diṭṭhā vā hoti anussavassutā vā – ‘evaṃsīlā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃdhammā… evaṃpaññā… evaṃvihārinī… evaṃvimuttā sā bhaginī ahosi itipī’ti. Sā tassā saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarantī tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, bhikkhuniyā phāsuvihāro hoti.

171. ‘‘Idhānuruddhā, upāsako suṇāti – ‘itthannāmo upāsako kālaṅkato; so bhagavatā byākato – pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā’ti. So kho panassa āyasmā sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavassuto vā – ‘evaṃsīlo so āyasmā ahosi itipi, evaṃdhammo so āyasmā ahosi itipi, evaṃpañño so āyasmā ahosi itipi, evaṃvihārī so āyasmā ahosi itipi, evaṃvimutto so āyasmā ahosi itipī’ti. So tassa saddhañca sutañca cāgañca paññañca anussaranto tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, upāsakassa phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, upāsako suṇāti – ‘itthannāmo upāsako kālaṅkato; so bhagavatā byākato – tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī’ti. So kho panassa āyasmā sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavassuto vā – ‘evaṃsīlo so āyasmā ahosi itipi, evaṃdhammo… evaṃpañño… evaṃvihārī… evaṃvimutto so āyasmā ahosi itipī’ti. So tassa saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussaranto tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, upāsakassa phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, upāsako suṇāti – ‘itthannāmo upāsako kālaṅkato; so bhagavatā byākato – tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti. So kho panassa āyasmā sāmaṃ diṭṭho vā hoti anussavassuto vā – ‘evaṃsīlo so āyasmā ahosi itipi, evaṃdhammo…pe… evaṃpañño… evaṃvihārī… evaṃvimutto so āyasmā ahosi itipī’ti. So tassa saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussaranto tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā upāsakassa phāsuvihāro hoti.

172. ‘‘Idhānuruddhā, upāsikā suṇāti – ‘itthannāmā upāsikā kālaṅkatā; sā bhagavatā byākatā – pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyinī anāvattidhammā tasmā lokā’ti. Sā kho panassā bhaginī sāmaṃ diṭṭhā vā hoti anussavassutā vā – ‘evaṃsīlā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃdhammā… evaṃpaññā… evaṃvihārinī… evaṃvimuttā sā bhaginī ahosi itipī’ti. Sā tassā saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarantī tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, upāsikāya phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, upāsikā suṇāti – ‘itthannāmā upāsikā kālaṅkatā; sā bhagavatā byākatā – tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāminī sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī’ti. Sā kho panassā bhaginī sāmaṃ diṭṭhā vā hoti anussavassutā vā – ‘evaṃsīlā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃdhammā… evaṃpaññā… evaṃvihārinī… evaṃvimuttā sā bhaginī ahosi itipī’ti. Sā tassā saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarantī tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, upāsikāya phāsuvihāro hoti.

‘‘Idhānuruddhā, upāsikā suṇāti – ‘itthannāmā upāsikā kālaṅkatā; sā bhagavatā byākatā – tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’ti. Sā kho panassā bhaginī sāmaṃ diṭṭhā vā hoti anussavassutā vā – ‘evaṃsīlā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃdhammā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃpaññā sā bhaginī ahosi itipi, evaṃvihārinī sā bhaginī ahosi itipi, evaṃvimuttā sā bhaginī ahosi itipī’ti. Sā tassā saddhañca sīlañca sutañca cāgañca paññañca anussarantī tadatthāya cittaṃ upasaṃharati. Evampi kho, anuruddhā, upāsikāya phāsuvihāro hoti.

‘‘Iti kho, anuruddhā, tathāgato na janakuhanatthaṃ na janalapanatthaṃ na lābhasakkārasilokānisaṃsatthaṃ na ‘iti maṃ jano jānātū’ti sāvake abbhatīte kālaṅkate upapattīsu byākaroti – ‘asu amutra upapanno, asu amutra upapanno’ti. Santi ca kho, anuruddhā, kulaputtā saddhā uḷāravedā uḷārapāmojjā. Te taṃ sutvā tadatthāya cittaṃ upasaṃharanti. Tesaṃ taṃ, anuruddhā, hoti dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā anuruddho bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Naḷakapānasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Goliyānisuttaṃ

173. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena goliyāni [gulissāni (sī. pī.), golissāni (syā. kaṃ.)] nāma bhikkhu āraññiko [āraññako (sabbattha)] padasamācāro [padarasamācāro (sī. syā. kaṃ. pī.)] saṅghamajjhe osaṭo hoti kenacideva karaṇīyena. Tatra kho āyasmā sāriputto goliyāniṃ bhikkhuṃ ārabbha bhikkhū āmantesi –

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena sabrahmacārīsu sagāravena bhavitabbaṃ sappatissena. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu saṅghagato saṅghe viharanto sabrahmacārīsu agāravo hoti appatisso, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena, yo ayamāyasmā sabrahmacārīsu agāravo hoti appatisso’ti – tassa [appatissotissa (sī. pī.)] bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena sabrahmacārīsu sagāravena bhavitabbaṃ sappatissena.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena āsanakusalena bhavitabbaṃ – ‘iti there ca bhikkhū nānupakhajja nisīdissāmi nave ca bhikkhū na āsanena paṭibāhissāmī’ti. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu saṅghagato saṅghe viharanto na āsanakusalo hoti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena, yo ayamāyasmā āsanakusalo na hotī’ti [yo ayamāyasmā ābhisamācārikampi dhammaṃ na jānātīti (sī. syā. kaṃ. pī.)] – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena āsanakusalena bhavitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena ābhisamācārikopi dhammo jānitabbo. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu saṅghagato saṅghe viharanto ābhisamācārikampi dhammaṃ na jānāti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā ābhisamācārikampi dhammaṃ na jānātī’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena ābhisamācārikopi dhammo jānitabbo [ayaṃ ābhisamācārikatatiyavāro sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu na dissati].

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena nātikālena gāmo pavisitabbo nātidivā [na divā (syā. kaṃ. pī. ka.)] paṭikkamitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu saṅghagato saṅghe viharanto atikālena gāmaṃ pavisati atidivā paṭikkamati, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā atikālena gāmaṃ pavisati atidivā paṭikkamatī’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena nātikālena gāmo pavisitabbo, nātidivā paṭikkamitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena na purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajjitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu saṅghagato saṅghe viharanto purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajjati, tassa bhavanti vattāro. ‘Ayaṃ nūnimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena viharato vikālacariyā bahulīkatā, tamenaṃ saṅghagatampi samudācaratī’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena na purebhattaṃ pacchābhattaṃ kulesu cārittaṃ āpajjitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena anuddhatena bhavitabbaṃ acapalena. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu saṅghagato saṅghe viharanto uddhato hoti capalo, tassa bhavanti vattāro. ‘Idaṃ nūnimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena viharato uddhaccaṃ cāpalyaṃ bahulīkataṃ, tamenaṃ saṅghagatampi samudācaratī’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena anuddhatena bhavitabbaṃ acapalena.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena amukharena bhavitabbaṃ avikiṇṇavācena. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu saṅghagato saṅghe viharanto mukharo hoti vikiṇṇavāco, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā mukharo vikiṇṇavāco’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena amukharena bhavitabbaṃ avikiṇṇavācena.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena suvacena [subbacena (sī. ka.)] bhavitabbaṃ kalyāṇamittena. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu saṅghagato saṅghe viharanto dubbaco hoti pāpamitto, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā dubbaco pāpamitto’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā saṅghagatena saṅghe viharantena suvacena bhavitabbaṃ kalyāṇamittena.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā indriyesu guttadvārena bhavitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu indriyesu aguttadvāro hoti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā indriyesu aguttadvāro’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā indriyesu guttadvārena bhavitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā bhojane mattaññunā bhavitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhojane amattaññū hoti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā bhojane amattaññū’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā bhojane mattaññunā bhavitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā jāgariyaṃ anuyuttena bhavitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu jāgariyaṃ ananuyutto hoti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā jāgariyaṃ ananuyutto’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā jāgariyaṃ anuyuttena bhavitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā āraddhavīriyena bhavitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu kusīto hoti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā kusīto’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā āraddhavīriyena bhavitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā upaṭṭhitassatinā bhavitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu muṭṭhassatī hoti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā muṭṭhassatī’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā upaṭṭhitassatinā bhavitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā samāhitena bhavitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu asamāhito hoti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā asamāhito’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā samāhitena bhavitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā paññavatā bhavitabbaṃ. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu duppañño hoti, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā duppañño’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā paññavatā bhavitabbaṃ.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā abhidhamme abhivinaye yogo karaṇīyo. Santāvuso, āraññikaṃ bhikkhuṃ abhidhamme abhivinaye pañhaṃ pucchitāro. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu abhidhamme abhivinaye pañhaṃ puṭṭho na sampāyati, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā abhidhamme abhivinaye pañhaṃ puṭṭho na sampāyatī’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā abhidhamme abhivinaye yogo karaṇīyo.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā tattha yogo karaṇīyo. Santāvuso, āraññikaṃ bhikkhuṃ ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā tattha pañhaṃ pucchitāro. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā tattha pañhaṃ puṭṭho na sampāyati, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā tattha pañhaṃ puṭṭho na sampāyatī’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā tattha yogo karaṇīyo.

‘‘Āraññikenāvuso, bhikkhunā uttari manussadhamme yogo karaṇīyo. Santāvuso, āraññikaṃ bhikkhuṃ uttari manussadhamme pañhaṃ pucchitāro. Sace, āvuso, āraññiko bhikkhu uttari manussadhamme pañhaṃ puṭṭho na sampāyati, tassa bhavanti vattāro. ‘Kiṃ panimassāyasmato āraññikassa ekassāraññe serivihārena yo ayamāyasmā yassatthāya pabbajito tamatthaṃ na jānātī’ti – tassa bhavanti vattāro. Tasmā āraññikena bhikkhunā uttari manussadhamme yogo karaṇīyo’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā mahāmoggallāno [mahāmoggalāno (ka.)] āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘āraññikeneva nu kho, āvuso sāriputta, bhikkhunā ime dhammā samādāya vattitabbā udāhu gāmantavihārināpī’’ti? ‘‘Āraññikenāpi kho, āvuso moggallāna, bhikkhunā ime dhammā samādāya vattitabbā pageva gāmantavihārinā’’ti.

Goliyānisuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Kīṭāgirisuttaṃ

174. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kāsīsu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘ahaṃ kho, bhikkhave, aññatreva rattibhojanā [rattibhojanaṃ (ka.)] bhuñjāmi. Aññatra kho panāhaṃ, bhikkhave, rattibhojanā bhuñjamāno appābādhatañca sañjānāmi appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Etha, tumhepi, bhikkhave, aññatreva rattibhojanā bhuñjatha. Aññatra kho pana, bhikkhave, tumhepi rattibhojanā bhuñjamānā appābādhatañca sañjānissatha appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañcā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Atha kho bhagavā kāsīsu anupubbena cārikaṃ caramāno yena kīṭāgiri nāma kāsīnaṃ nigamo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā kīṭāgirismiṃ viharati kāsīnaṃ nigame.

175. Tena kho pana samayena assajipunabbasukā nāma bhikkhū kīṭāgirismiṃ āvāsikā honti. Atha kho sambahulā bhikkhū yena assajipunabbasukā bhikkhū tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā assajipunabbasuke bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘bhagavā kho, āvuso, aññatreva rattibhojanā bhuñjati bhikkhusaṅgho ca. Aññatra kho panāvuso, rattibhojanā bhuñjamānā appābādhatañca sañjānanti appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Etha, tumhepi, āvuso, aññatreva rattibhojanā bhuñjatha. Aññatra kho panāvuso, tumhepi rattibhojanā bhuñjamānā appābādhatañca sañjānissatha appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañcā’’ti. Evaṃ vutte, assajipunabbasukā bhikkhū te bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘mayaṃ kho, āvuso, sāyañceva bhuñjāma pāto ca divā ca vikāle. Te mayaṃ sāyañceva bhuñjamānā pāto ca divā ca vikāle appābādhatañca sañjānāma appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Te mayaṃ kiṃ sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvissāma? Sāyañceva mayaṃ bhuñjissāma pāto ca divā ca vikāle''ti.

Yato kho te bhikkhū nāsakkhiṃsu assajipunabbasuke bhikkhū saññāpetuṃ, atha yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''idha mayaṃ, bhante, yena assajipunabbasukā bhikkhū tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā assajipunabbasuke bhikkhū etadavocumha – 'bhagavā kho, āvuso, aññatreva rattibhojanā bhuñjati bhikkhusaṅgho ca; aññatra kho panāvuso, rattibhojanā bhuñjamānā appābādhatañca sañjānanti appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Etha, tumhepi, āvuso, aññatreva rattibhojanā bhuñjatha. Aññatra kho panāvuso, tumhepi rattibhojanā bhuñjamānā appābādhatañca sañjānissatha appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañcā'ti. Evaṃ vutte, bhante, assajipunabbasukā bhikkhū amhe etadavocuṃ – 'mayaṃ kho, āvuso, sāyañceva bhuñjāma pāto ca divā ca vikāle. Te mayaṃ sāyañceva bhuñjamānā pāto ca divā ca vikāle appābādhatañca sañjānāma appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Te mayaṃ kiṃ sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvissāma? Sāyañceva mayaṃ bhuñjissāma pāto ca divā ca vikāle'ti. Yato kho mayaṃ, bhante, nāsakkhimha assajipunabbasuke bhikkhū saññāpetuṃ, atha mayaṃ etamatthaṃ bhagavato ārocemā''ti.

176. Atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena assajipunabbasuke bhikkhū āmantehi – 'satthā āyasmante āmantetī'''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho so bhikkhu bhagavato paṭissutvā yena assajipunabbasukā bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā assajipunabbasuke bhikkhū etadavoca – ''satthā āyasmante āmantetī''ti. ''Evamāvuso''ti kho assajipunabbasukā bhikkhū tassa bhikkhuno paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho assajipunabbasuke bhikkhū bhagavā etadavoca – ''saccaṃ kira, bhikkhave, sambahulā bhikkhū tumhe upasaṅkamitvā etadavocuṃ – 'bhagavā kho, āvuso, aññatreva rattibhojanā bhuñjati bhikkhusaṅgho ca. Aññatra kho panāvuso, rattibhojanā bhuñjamānā appābādhatañca sañjānanti appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Etha, tumhepi, āvuso, aññatreva rattibhojanā bhuñjatha. Aññatra kho panāvuso, tumhepi rattibhojanā bhuñjamānā appābādhatañca sañjānissatha appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañcā'ti. Evaṃ vutte kira [kiṃ nu (ka.)], bhikkhave, tumhe te bhikkhū evaṃ avacuttha – 'mayaṃ kho panāvuso, sāyañceva bhuñjāma pāto ca divā ca vikāle. Te mayaṃ sāyañceva bhuñjamānā pāto ca divā ca vikāle appābādhatañca sañjānāma appātaṅkatañca lahuṭṭhānañca balañca phāsuvihārañca. Te mayaṃ kiṃ sandiṭṭhikaṃ hitvā kālikaṃ anudhāvissāma? Sāyañceva mayaṃ bhuñjissāma pāto ca divā ca vikāle'''ti. ''Evaṃ, bhante''.

177. ''Kiṃ nu me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha yaṃ kiñcāyaṃ purisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā tassa akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhantī''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Nanu me tumhe, bhikkhave, evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānātha idhekaccassa yaṃ evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyanti, idha panekaccassa evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, idhekaccassa evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyanti, idha panekaccassa evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, idhekaccassa evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyanti, idha panekaccassa evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhantī''ti? ''Evaṃ, bhante''.

178. ''Sādhu, bhikkhave! Mayā cetaṃ, bhikkhave, aññātaṃ abhavissa adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya – 'idhekaccassa evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyantī'ti, evāhaṃ ajānanto 'evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ pajahathā'ti vadeyyaṃ; api nu me etaṃ, bhikkhave, patirūpaṃ abhavissā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Yasmā ca kho etaṃ, bhikkhave, mayā ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya –

‘idhekaccassa evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyantī’ti, tasmāhaṃ ‘evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ pajahathā’ti vadāmi. Mayā cetaṃ, bhikkhave, aññātaṃ abhavissa adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’ti, evāhaṃ ajānanto ‘evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ upasampajja viharathā’ti vadeyyaṃ; api nu me etaṃ, bhikkhave, patirūpaṃ abhavissā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Yasmā ca kho etaṃ, bhikkhave, mayā ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’ti, tasmāhaṃ ‘evarūpaṃ sukhaṃ vedanaṃ upasampajja viharathā’ti vadāmi.

179. ‘‘Mayā cetaṃ, bhikkhave, aññātaṃ abhavissa adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyantī’ti, evāhaṃ ajānanto ‘evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ pajahathā’ti vadeyyaṃ; api nu me etaṃ, bhikkhave, patirūpaṃ abhavissā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Yasmā ca kho etaṃ, bhikkhave, mayā ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyantī’ti, tasmāhaṃ ‘evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ pajahathā’ti vadāmi. Mayā cetaṃ, bhikkhave, aññātaṃ abhavissa adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’ti, evāhaṃ ajānanto ‘evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ upasampajja viharathā’ti vadeyyaṃ; api nu me etaṃ, bhikkhave, patirūpaṃ abhavissā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Yasmā ca kho etaṃ, bhikkhave, mayā ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’ti, tasmāhaṃ ‘evarūpaṃ dukkhaṃ vedanaṃ upasampajja viharathā’ti vadāmi.

180. ‘‘Mayā cetaṃ, bhikkhave, aññātaṃ abhavissa adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyantī’ti, evāhaṃ ajānanto ‘evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ pajahathā’ti vadeyyaṃ; api nu me etaṃ, bhikkhave, patirūpaṃ abhavissā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Yasmā ca kho etaṃ, bhikkhave, mayā ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti kusalā dhammā parihāyantī’ti, tasmāhaṃ ‘evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ pajahathā’ti vadāmi’’. Mayā cetaṃ, bhikkhave, aññātaṃ abhavissa adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’ti, evāhaṃ ajānanto ‘evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ upasampajja viharathā’ti vadeyyaṃ; api nu me etaṃ, bhikkhave, patirūpaṃ abhavissā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Yasmā ca kho etaṃ, bhikkhave, mayā ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya – ‘idhekaccassa evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayato akusalā dhammā parihāyanti kusalā dhammā abhivaḍḍhantī’ti, tasmāhaṃ ‘evarūpaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ upasampajja viharathā’ti vadāmi.

181. ‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, sabbesaṃyeva bhikkhūnaṃ ‘appamādena karaṇīya’nti vadāmi; na panāhaṃ, bhikkhave, sabbesaṃyeva bhikkhūnaṃ ‘na appamādena karaṇīya’nti vadāmi. Ye te, bhikkhave, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā, tathārūpānāhaṃ, bhikkhave, bhikkhūnaṃ ‘na appamādena karaṇīya’nti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Kataṃ tesaṃ appamādena. Abhabbā te pamajjituṃ. Ye ca kho te, bhikkhave, bhikkhū sekkhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, tathārūpānāhaṃ, bhikkhave, bhikkhūnaṃ ‘appamādena karaṇīya’ntntti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Appeva nāmime āyasmanto anulomikāni senāsanāni paṭisevamānā kalyāṇamitte bhajamānā indriyāni samannānayamānā – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyunti! Imaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, imesaṃ bhikkhūnaṃ appamādaphalaṃ sampassamāno ‘appamādena karaṇīya’ntntti vadāmi.

182. ‘‘Sattime, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame satta? Ubhatobhāgavimutto, paññāvimutto, kāyasakkhi, diṭṭhippatto, saddhāvimutto, dhammānusārī, saddhānusārī.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā te kāyena phusitvā [phassitvā (sī. pī.)] viharati paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo ubhatobhāgavimutto imassa kho ahaṃ, bhikkhave, bhikkhuno ‘na appamādena karaṇīya’nti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Kataṃ tassa appamādena. Abhabbo so pamajjituṃ.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo paññāvimutto? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā te na kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo paññāvimutto. Imassapi kho ahaṃ, bhikkhave, bhikkhuno ‘na appamādena karaṇīya’nti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Kataṃ tassa appamādena. Abhabbo so pamajjituṃ.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo kāyasakkhi? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo kāyasakkhi. Imassa kho ahaṃ, bhikkhave, bhikkhuno ‘appamādena karaṇīya’nti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Appeva nāma ayamāyasmā anulomikāni senāsanāni paṭisevamāno kalyāṇamitte bhajamāno indriyāni samannānayamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyāti! Imaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, imassa bhikkhuno appamādaphalaṃ sampassamāno ‘appamādena karaṇīya’ntntti vadāmi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo diṭṭhippatto? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā te na kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya vodiṭṭhā honti vocaritā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo diṭṭhippatto. Imassapi kho ahaṃ, bhikkhave, bhikkhuno ‘appamādena karaṇīya’nti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Appeva nāma ayamāyasmā anulomikāni senāsanāni paṭisevamāno kalyāṇamitte bhajamāno indriyāni samannānayamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyāti! Imaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, imassa bhikkhuno appamādaphalaṃ sampassamāno ‘appamādena karaṇīya’ntntti vadāmi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo saddhāvimutto. Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā te na kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti, tathāgate cassa saddhā niviṭṭhā hoti mūlajātā patiṭṭhitā. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo saddhāvimutto. Imassapi kho ahaṃ, bhikkhave, bhikkhuno ‘appamādena karaṇīya’ntntti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Appeva nāma ayamāyasmā anulomikāni senāsanāni paṭisevamāno kalyāṇamitte bhajamāno indriyāni samannānayamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyāti! Imaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, imassa bhikkhuno appamādaphalaṃ sampassamāno ‘appamādena karaṇīya’ntntti vadāmi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo dhammānusārī? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā te na kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā [disvā āsavā aparikkhīṇā (sī. pī.)] honti, tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya mattaso nijjhānaṃ khamanti, api cassa ime dhammā honti, seyyathidaṃ – saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo dhammānusārī.

Imassapi kho ahaṃ, bhikkhave, bhikkhuno ‘appamādena karaṇīya’nti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Appeva nāma ayamāyasmā anulomikāni senāsanāni paṭisevamāno kalyāṇamitte bhajamāno indriyāni samannānayamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyāti! Imaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, imassa bhikkhuno appamādaphalaṃ sampassamāno ‘appamādena karaṇīya’nti vadāmi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, puggalo saddhānusārī? Idha, bhikkhave, ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā te na kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā [disvā āsavā aparikkhīṇā (sī. pī.)] honti, tathāgate cassa saddhāmattaṃ hoti pemamattaṃ, api cassa ime dhammā honti, seyyathidaṃ – saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, puggalo saddhānusārī. Imassapi kho ahaṃ, bhikkhave, bhikkhuno ‘appamādena karaṇīya’ntntti vadāmi. Taṃ kissa hetu? Appeva nāma ayamāyasmā anulomikāni senāsanāni paṭisevamāno kalyāṇamitte bhajamāno indriyāni samannānayamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyāti! Imaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, imassa bhikkhuno appamādaphalaṃ sampassamāno ‘appamādena karaṇīya’ntntti vadāmi.

183. ‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, ādikeneva aññārādhanaṃ vadāmi; api ca, bhikkhave, anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā aññārādhanā hoti. Kathañca, bhikkhave, anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā aññārādhanā hoti? Idha, bhikkhave, saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, sutvā dhammaṃ dhāreti, dhatānaṃ [dhātānaṃ (ka.)] dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhati, atthaṃ upaparikkhato dhammā nijjhānaṃ khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā sati chando jāyati, chandajāto ussahati, ussāhetvā tuleti, tulayitvā padahati, pahitatto samāno kāyena ceva paramasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ ativijjha passati. Sāpi nāma, bhikkhave, saddhā nāhosi; tampi nāma, bhikkhave, upasaṅkamanaṃ nāhosi; sāpi nāma, bhikkhave, payirupāsanā nāhosi; tampi nāma, bhikkhave, sotāvadhānaṃ nāhosi; tampi nāma, bhikkhave, dhammassavanaṃ nāhosi; sāpi nāma, bhikkhave, dhammadhāraṇā nāhosi; sāpi nāma, bhikkhave, atthūpaparikkhā nāhosi; sāpi nāma, bhikkhave, dhammanijjhānakkhanti nāhosi; sopi nāma, bhikkhave, chando nāhosi; sopi nāma, bhikkhave, ussāho nāhosi; sāpi nāma, bhikkhave, tulanā nāhosi; tampi nāma, bhikkhave, padhānaṃ nāhosi. Vippaṭipannāttha, bhikkhave, micchāpaṭipannāttha, bhikkhave. Kīva dūrevime, bhikkhave, moghapurisā apakkantā imamhā dhammavinayā.

184. ‘‘Atthi, bhikkhave, catuppadaṃ veyyākaraṇaṃ yassuddiṭṭhassa viññū puriso nacirasseva paññāyatthaṃ ājāneyya. Uddisissāmi vo [uddiṭṭhassāpi (ka.)], bhikkhave, ājānissatha me ta’’nti? ‘‘Ke ca mayaṃ, bhante, ke ca dhammassa aññātāro’’ti? Yopi so, bhikkhave, satthā āmisagaru āmisadāyādo āmisehi saṃsaṭṭho viharati tassa pāyaṃ evarūpī paṇopaṇaviyā na upeti – ‘evañca no assa atha naṃ kareyyāma, na ca no evamassa na naṃ kareyyāmā’ti, kiṃ pana, bhikkhave, yaṃ tathāgato sabbaso āmisehi visaṃsaṭṭho viharati. Saddhassa, bhikkhave, sāvakassa satthusāsane pariyogāhiya [pariyogāya (sī. pī. ka.), pariyogayha (syā. kaṃ.)] vattato ayamanudhammo hoti – ‘satthā bhagavā, sāvakohamasmi; jānāti bhagavā, nāhaṃ jānāmī’ti. Saddhassa, bhikkhave, sāvakassa satthusāsane pariyogāhiya vattato ruḷhanīyaṃ [rumhaniyaṃ (sī. pī.)] satthusāsanaṃ hoti ojavantaṃ. Saddhassa, bhikkhave, sāvakassa satthusāsane pariyogāhiya vattato ayamanudhammo hoti – ‘kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu [upasussatu sarīre (sī.), sarīre avasussatu (ka.)] maṃsalohitaṃ, yaṃ taṃ purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena pattabbaṃ na taṃ apāpuṇitvā vīriyassa saṇṭhānaṃ [santhānaṃ (sī. syā. pī.)] bhavissatī’ti. Saddhassa, bhikkhave, sāvakassa satthusāsane pariyogāhiya vattato dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Kīṭāgirisuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Bhikkhuvaggo niṭṭhito dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Kuñjara-rāhula-sassataloko, mālukyaputto ca bhaddāli-nāmo;
Khudda-dijātha-sahampatiyācaṃ, nāḷaka-raññikiṭāgirināmo.

3. Paribbājakavaggo

1. Tevijjavacchasuttaṃ

185. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena vacchagotto paribbājako ekapuṇḍarīke paribbājakārāme paṭivasati. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho bhagavato etadahosi – ''atippago kho tāva vesāliyaṃ piṇḍāya carituṃ; yaṃnūnāhaṃ yena ekapuṇḍarīko paribbājakārāmo yena vacchagotto paribbājako tenupasaṅkameyya''nti. Atha kho bhagavā yena ekapuṇḍarīko paribbājakārāmo yena vacchagotto paribbājako tenupasaṅkami. Addasā kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ''etu kho, bhante, bhagavā. Svāgataṃ [sāgataṃ (sī. pī.)], bhante, bhagavato. Cirassaṃ kho, bhante, bhagavā imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīdatu, bhante, bhagavā idamāsanaṃ paññatta''nti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Vacchagottopi kho paribbājako aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''sutaṃ metaṃ, bhante – 'samaṇo gotamo sabbaññū sabbadassāvī, aparise+saṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti, carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita'nti. Ye te, bhante, evamāhaṃsu – 'samaṇo gotamo sabbaññū sabbadassāvī, aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti, carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita'nti, kacci te, bhante, bhagavato vuttavādino, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī''ti? ''Ye te, vaccha, evamāhaṃsu – 'samaṇo gotamo sabbaññū sabbadassāvī, aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti, carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita'nti, na me te vuttavādino, abbhācikkhanti ca pana maṃ asatā abhūtenā''ti.

186. ''Kathaṃ byākaramānā pana mayaṃ, bhante, vuttavādino ceva bhagavato assāma, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkheyyāma, dhammassa cānudhammaṃ byākareyyāma, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā''ti?

'''Tevijjo samaṇo gotamo'ti kho, vaccha, byākaramāno vuttavādī ceva me assa, na ca maṃ abhūtena abbhācikkheyya, dhammassa cānudhammaṃ byākareyya, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyya. Ahañhi, vaccha, yāvadeva ākaṅkhāmi anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Ahañhi, vaccha, yāvadeva ākaṅkhāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate…pe… yathākammūpage satte pajānāmi. Ahañhi, vaccha, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi.

'''Tevijjo samaṇo gotamo'ti kho, vaccha, byākaramāno vuttavādī ceva me assa, na ca maṃ abhūtena abbhācikkheyya, dhammassa cānudhammaṃ byākareyya, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgaccheyyā''ti.

Evaṃ vutte, vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho, bho gotama, koci gihī gihisaṃyojanaṃ appahāya kāyassa bhedā dukkhassantakaro’’ti? ‘‘Natthi kho, vaccha, koci gihī gihisaṃyojanaṃ appahāya kāyassa bhedā dukkhassantakaro’’ti.

‘‘Atthi pana, bho gotama, koci gihī gihisaṃyojanaṃ appahāya kāyassa bhedā saggūpago’’ti? ‘‘Na kho, vaccha, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova ye gihī gihisaṃyojanaṃ appahāya kāyassa bhedā saggūpagā’’ti [‘‘atthi kho vaccha koci gihī gihisaṃyojanaṃ appahāya kāyassa bhedā saggūpagoti’’. (ka.)].

‘‘Atthi nu kho, bho gotama, koci ājīvako [ājīviko (ka.)] kāyassa bhedā dukkhassantakaro’’ti? ‘‘Natthi kho, vaccha, koci ājīvako kāyassa bhedā dukkhassantakaro’’ti.

‘‘Atthi pana, bho gotama, koci ājīvako kāyassa bhedā saggūpago’’ti? ‘‘Ito kho so, vaccha, ekanavuto kappo [ito ko vaccha ekanavute kappe (ka.)] yamahaṃ anussarāmi, nābhijānāmi kañci ājīvakaṃ saggūpagaṃ aññatra ekena; sopāsi kammavādī kiriyavādī’’ti. ‘‘Evaṃ sante, bho gotama, suññaṃ aduṃ titthāyatanaṃ antamaso saggūpagenapī’’ti? ‘‘Evaṃ, vaccha, suññaṃ aduṃ titthāyatanaṃ antamaso saggūpagenapī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano vacchagotto paribbājako bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Tevijjavacchasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Aggivacchasuttaṃ

187. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho vacchagotto paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, ‘sassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi [evaṃdiṭṭhī (sī. syā. kaṃ. ka.)] bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘sassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, ‘asassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘asassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, ‘antavā loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘antavā loko, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, ‘anantavā loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘anantavā loko, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

‘‘Kiṃ pana, bho gotama, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’’ti? ‘‘Na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’’’nti.

188. ‘‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, sassato loko, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – sassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi [moghamaññantīti vadesi (sī.), moghamaññanti iti vadesi (?)]. ‘Kiṃ pana, bho gotama, asassato loko, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – asassato loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, bho gotama, antavā loko, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – antavā loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi. ‘Kiṃ pana, bho gotama, anantavā loko, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – anantavā loko, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, bho gotama, taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi. ‘Kiṃ pana, bho gotama, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, bho gotama, hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi.

‘‘‘Kiṃ pana, bho gotama, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi. ‘Kiṃ nu kho, bho gotama, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi. ‘Kiṃ pana, bho gotama, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamaññanti – evaṃdiṭṭhi bhavaṃ gotamo’ti iti puṭṭho samāno ‘na kho ahaṃ, vaccha, evaṃdiṭṭhi – neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, idameva saccaṃ moghamañña’nti vadesi.

‘‘Kiṃ pana bho gotamo ādīnavaṃ sampassamāno evaṃ imāni sabbaso diṭṭhigatāni anupagato’’ti?

189. ‘‘‘Sassato loko’ti kho, vaccha, diṭṭhigatametaṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāro [diṭṭhikantāraṃ (sī. pī.)] diṭṭhivisūkaṃ diṭṭhivipphanditaṃ diṭṭhisaṃyojanaṃ sadukkhaṃ savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ, na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati. ‘Asassato loko’ti kho, vaccha…pe… ‘antavā loko’ti kho, vaccha…pe… ‘anantavā loko’ti kho, vaccha…pe… ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti kho, vaccha…pe… ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti kho, vaccha…pe… ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, vaccha …pe… ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, vaccha…pe… ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, vaccha…pe… ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti kho, vaccha, diṭṭhigatametaṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāro diṭṭhivisūkaṃ diṭṭhivipphanditaṃ diṭṭhisaṃyojanaṃ sadukkhaṃ savighātaṃ saupāyāsaṃ sapariḷāhaṃ, na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati. Imaṃ kho ahaṃ, vaccha, ādīnavaṃ sampassamāno evaṃ imāni sabbaso diṭṭhigatāni anupagato’’ti.

‘‘Atthi pana bhoto gotamassa kiñci diṭṭhigata’’nti? ‘‘Diṭṭhigatanti kho, vaccha, apanītametaṃ tathāgatassa. Diṭṭhañhetaṃ, vaccha, tathāgatena – ‘iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā, iti vedanāya samudayo, iti vedanāya atthaṅgamo; iti saññā, iti saññāya samudayo, iti saññāya atthaṅgamo; iti saṅkhārā, iti saṅkhārānaṃ samudayo, iti saṅkhārānaṃ atthaṅgamo; iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo’ti. Tasmā tathāgato sabbamaññitānaṃ sabbamathitānaṃ sabbaahaṃkāramamaṃkāramānānusayānaṃ khayā virāgā nirodhā cāgā paṭinissaggā anupādā vimuttoti vadāmī’’ti.

190. ‘‘Evaṃ vimuttacitto pana, bho gotama, bhikkhu kuhiṃ upapajjatī’’ti? ‘‘Upapajjatīti kho, vaccha, na upeti’’. ‘‘Tena hi, bho gotama, na upapajjatī’’ti? ‘‘Na upapajjatīti kho, vaccha, na upeti’’. ‘‘Tena hi, bho gotama, upapajjati ca na ca upapajjatī’’ti? ‘‘Upapajjati ca na ca upapajjatīti kho, vaccha, na upeti’’. ‘‘Tena hi, bho gotama, neva upapajjati na na upapajjatī’’ti? ‘‘Neva upapajjati na na upapajjatīti kho, vaccha, na upeti’’.

‘‘‘Evaṃ vimuttacitto pana, bho gotama, bhikkhu kuhiṃ upapajjatī’ti iti puṭṭho samāno ‘upapajjatīti kho, vaccha, na upetī’ti vadesi. ‘Tena hi, bho gotama, na upapajjatī’ti iti puṭṭho samāno ‘na upapajjatīti kho, vaccha, na upetī’ti vadesi. ‘Tena hi, bho gotama, upapajjati ca na ca upapajjatī’ti iti puṭṭho samāno ‘upapajjati ca na ca upapajjatīti kho, vaccha, na upetī’ti vadesi. ‘Tena hi, bho gotama, neva upapajjati na na upapajjatī’ti iti puṭṭho samāno ‘neva upapajjati na na upapajjatīti kho, vaccha, na upetī’ti vadesi. Etthāhaṃ, bho gotama, aññāṇamāpādiṃ, ettha sammohamāpādiṃ. Yāpi me esā bhoto gotamassa purimena kathāsallāpena ahu pasādamattā sāpi me etarahi antarahitā’’ti. ‘‘Alañhi te, vaccha, aññāṇāya, alaṃ sammohāya. Gambhīro hāyaṃ, vaccha, dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo. So tayā dujjāno aññadiṭṭhikena aññakhantikena aññarucikena aññatrayogena [aññatrāyogena (dī. ni. 1.420)] aññatrācariyakena’’ [aññatthācariyakena (sī. syā. kaṃ. pī.)].

191. ‘‘Tena hi, vaccha, taññevettha paṭipucchissāmi; yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, vaccha, sace te purato aggi jaleyya, jāneyyāsi tvaṃ – ‘ayaṃ me purato aggi jalatī’’’ti? ‘‘Sace me, bho gotama, purato aggi jaleyya, jāneyyāhaṃ – ‘ayaṃ me purato aggi jalatī’’’ti.

‘‘Sace pana taṃ, vaccha, evaṃ puccheyya – ‘yo te ayaṃ purato aggi jalati ayaṃ aggi kiṃ paṭicca jalatī’ti, evaṃ puṭṭho tvaṃ, vaccha, kinti byākareyyāsī’’ti? ‘‘Sace maṃ, bho gotama, evaṃ puccheyya – ‘yo te ayaṃ purato aggi jalati ayaṃ aggi kiṃ paṭicca jalatī’ti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bho gotama, evaṃ byākareyyaṃ – ‘yo me ayaṃ purato aggi jalati ayaṃ aggi tiṇakaṭṭhupādānaṃ paṭicca jalatī’’’ti.

‘‘Sace te, vaccha, purato so aggi nibbāyeyya, jāneyyāsi tvaṃ – ‘ayaṃ me purato aggi nibbuto’’’ti? ‘‘Sace me, bho gotama, purato so aggi nibbāyeyya, jāneyyāhaṃ – ‘ayaṃ me purato aggi nibbuto’’’ti.

‘‘Sace pana taṃ, vaccha, evaṃ puccheyya – ‘yo te ayaṃ purato aggi nibbuto so aggi ito katamaṃ disaṃ gato – puratthimaṃ vā dakkhiṇaṃ vā pacchimaṃ vā uttaraṃ vā’ti, evaṃ puṭṭho tvaṃ, vaccha, kinti byākareyyāsī’’ti? ‘‘Na upeti, bho gotama, yañhi so, bho gotama, aggi tiṇakaṭṭhupādānaṃ paṭicca ajali [jalati (syā. kaṃ. ka.)] tassa ca pariyādānā aññassa ca anupahārā anāhāro nibbuto tveva saṅkhyaṃ gacchatī’’ti.

192. ‘‘Evameva kho, vaccha, yena rūpena tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya taṃ rūpaṃ tathāgatassa pahīnaṃ ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṃkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Rūpasaṅkhayavimutto [rūpasaṅkhāvimutto (sī. syā. kaṃ. pī.) evaṃ vedanāsaṅkhayādīsupi] kho, vaccha, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāḷho – seyyathāpi mahāsamuddo. Upapajjatīti na upeti, na upapajjatīti na upeti, upapajjati ca na ca upapajjatīti na upeti, neva upapajjati na na upapajjatīti na upeti.

‘‘Yāya vedanāya tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya sā vedanā tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Vedanāsaṅkhayavimutto kho, vaccha, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāḷho – seyyathāpi mahāsamuddo. Upapajjatīti na upeti, na upapajjatīti na upeti, upapajjati ca na ca upapajjatīti na upeti, neva upapajjati na na upapajjatīti na upeti.

‘‘Yāya saññāya tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya sā saññā tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Saññāsaṅkhayavimutto kho, vaccha, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāḷho – seyyathāpi mahāsamuddo. Upapajjatīti na upeti, na upapajjatīti na upeti, upapajjati ca na ca upapajjatīti na upeti, neva upapajjati na na upapajjatīti na upeti.

‘‘Yehi saṅkhārehi tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya te saṅkhārā tathāgatassa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Saṅkhārasaṅkhayavimutto kho, vaccha, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāḷho – seyyathāpi mahāsamuddo. Upapajjatīti na upeti, na upapajjatīti na upeti, upapajjati ca na ca upapajjatīti na upeti, neva upapajjati na na upapajjatīti na upeti.

‘‘Yena viññāṇena tathāgataṃ paññāpayamāno paññāpeyya taṃ viññāṇaṃ tathāgatassa pahīnaṃ ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṃkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ. Viññāṇasaṅkhayavimutto kho, vaccha, tathāgato gambhīro appameyyo duppariyogāḷho – seyyathāpi mahāsamuddo. Upapajjatīti na upeti, na upapajjatīti na upeti, upapajjati ca na ca upapajjatīti na upeti, neva upapajjati na na upapajjatīti na upeti’’.

Evaṃ vutte, vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘seyyathāpi, bho gotama, gāmassa vā nigamassa vā avidūre mahāsālarukkho. Tassa aniccatā sākhāpalāsā palujjeyyuṃ [sākhāpalāsaṃ palujjeyya], tacapapaṭikā palujjeyyuṃ, pheggū palujjeyyuṃ [pheggu palujjeyya (sī. syā. kaṃ. pī.)]; so aparena samayena apagatasākhāpalāso apagatatacapapaṭiko apagataphegguko suddho assa, sāre patiṭṭhito; evameva bhoto gotamassa pāvacanaṃ apagatasākhāpalāsaṃ apagatatacapapaṭikaṃ apagataphegguka ṃ suddhaṃ, sāre patiṭṭhitaṃ. Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Aggivacchasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Mahāvacchasuttaṃ

193. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho vacchagotto paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho vacchagotto paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘dīgharattāhaṃ bhotā gotamena sahakathī. Sādhu me bhavaṃ gotamo saṃkhittena kusalākusalaṃ desetū’’ti. ‘‘Saṃkhittenapi kho te ahaṃ, vaccha, kusalākusalaṃ deseyyaṃ, vitthārenapi kho te ahaṃ, vaccha, kusalākusalaṃ deseyyaṃ; api ca te ahaṃ, vaccha, saṃkhittena kusalākusalaṃ desessāmi. Taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho vacchagotto paribbājako bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

194. ‘‘Lobho kho, vaccha, akusalaṃ, alobho kusalaṃ; doso kho, vaccha, akusalaṃ, adoso kusalaṃ; moho kho, vaccha, akusalaṃ, amoho kusalaṃ. Iti kho, vaccha, ime tayo dhammā akusalā, tayo dhammā kusalā.

‘‘Pāṇātipāto kho, vaccha, akusalaṃ, pāṇātipātā veramaṇī kusalaṃ; adinnādānaṃ kho, vaccha, akusalaṃ, adinnādānā veramaṇī kusalaṃ; kāmesumicchācāro kho, vaccha, akusalaṃ, kāmesumicchācārā veramaṇī kusalaṃ; musāvādo kho, vaccha, akusalaṃ, musāvādā veramaṇī kusalaṃ; pisuṇā vācā kho, vaccha, akusalaṃ, pisuṇāya vācāya veramaṇī kusalaṃ; pharusā vācā kho, vaccha, akusalaṃ, pharusāya vācāya veramaṇī kusalaṃ; samphappalāpo kho, vaccha, akusalaṃ, samphappalāpā veramaṇī kusalaṃ; abhijjhā kho, vaccha, akusalaṃ, anabhijjhā kusalaṃ; byāpādo kho, vaccha, akusalaṃ, abyāpādo kusalaṃ; micchādiṭṭhi kho, vaccha, akusalaṃ sammādiṭṭhi kusalaṃ. Iti kho, vaccha, ime dasa dhammā akusalā, dasa dhammā kusalā.

‘‘Yato kho, vaccha, bhikkhuno taṇhā pahīnā hoti ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā, so hoti bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto’’ti.

195. ‘‘Tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo. Atthi pana te bhoto gotamassa ekabhikkhupi sāvako yo āsavānaṃ khayā [sāvako āsavānaṃ khayā (sī. syā. kaṃ. pī.) evamuparipi] anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti? ‘‘Na kho, vaccha, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova ye bhikkhū mama sāvakā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti.

‘‘Tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, tiṭṭhantu bhikkhū. Atthi pana bhoto gotamassa ekā bhikkhunīpi sāvikā yā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti? ‘‘Na kho, vaccha, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova yā bhikkhuniyo mama sāvikā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti.

‘‘Tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, tiṭṭhantu bhikkhū, tiṭṭhantu bhikkhuniyo. Atthi pana bhoto gotamassa ekupāsakopi sāvako gihī odātavasano brahmacārī yo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā’’ti? ‘‘Na kho, vaccha, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova ye upāsakā mama sāvakā gihī odātavasanā brahmacārino pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā’’ti.

‘‘Tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, tiṭṭhantu bhikkhū, tiṭṭhantu bhikkhuniyo, tiṭṭhantu upāsakā gihī odātavasanā brahmacārino. Atthi pana bhoto gotamassa ekupāsakopi sāvako gihī odātavasano kāmabhogī sāsanakaro ovādappaṭikaro yo tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthusāsane viharatī’’ti? ‘‘Na kho, vaccha, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova ye upāsakā mama sāvakā gihī odātavasanā kāmabhogino sāsanakarā ovādappaṭikarā tiṇṇavicikicchā vigatakathaṃkathā vesārajjappattā aparappaccayā satthusāsane viharantī’’ti.

‘‘Tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, tiṭṭhantu bhikkhū, tiṭṭhantu bhikkhuniyo, tiṭṭhantu upāsakā gihī odātavasanā brahmacārino, tiṭṭhantu upāsakā gihī odātavasanā kāmabhogino. Atthi pana bhoto gotamassa ekupāsikāpi sāvikā gihinī odātavasanā brahmacārinī yā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyinī anāvattidhammā tasmā lokā’’ti? ‘‘Na kho, vaccha, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova yā upāsikā mama sāvikā gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyiniyo anāvattidhammā tasmā lokā’’ti.

‘‘Tiṭṭhatu bhavaṃ gotamo, tiṭṭhantu bhikkhū, tiṭṭhantu bhikkhuniyo, tiṭṭhantu upāsakā gihī odātavasanā brahmacārino, tiṭṭhantu upāsakā gihī odātavasanā kāmabhogino, tiṭṭhantu upāsikā gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo. Atthi pana bhoto gotamassa ekupāsikāpi sāvikā gihinī odātavasanā kāmabhoginī sāsanakarā ovādappaṭikarā yā tiṇṇavicikicchā vigatakathaṃkathā vesārajjappattā aparappaccayā satthusāsane viharatī’’ti? ‘‘Na kho, vaccha, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova yā upāsikā mama sāvikā gihiniyo odātavasanā kāmabhoginiyo sāsanakarā ovādappaṭikarā tiṇṇavicchikicchā vigatakathaṃkathā vesārajjappattā aparappaccayā satthusāsane viharantī’’ti.

196. ‘‘Sace hi, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavaṃyeva gotamo ārādhako abhavissa, no ca kho bhikkhū ārādhakā abhavissaṃsu; evamidaṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ abhavissa tenaṅgena. Yasmā ca kho, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako bhikkhū ca ārādhakā; evamidaṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ tenaṅgena.

‘‘Sace hi, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako abhavissa, bhikkhū ca ārādhakā abhavissaṃsu, no ca kho bhikkhuniyo ārādhikā abhavissaṃsu; evamidaṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ abhavissa tenaṅgena. Yasmā ca kho, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako, bhikkhū ca ārādhakā, bhikkhuniyo ca ārādhikā; evamidaṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ tenaṅgena.

‘‘Sace hi, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako abhavissa, bhikkhū ca ārādhakā abhavissaṃsu, bhikkhuniyo ca ārādhikā abhavissaṃsu, no ca kho upāsakā gihī odātavasanā brahmacārino ārādhakā abhavissaṃsu; evamidaṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ abhavissa tenaṅgena. Yasmā ca kho, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako, bhikkhū ca ārādhakā, bhikkhuniyo ca ārādhikā, upāsakā ca gihī odātavasanā brahmacārino ārādhakā; evamidaṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ tenaṅgena.

‘‘Sace hi, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako abhavissa, bhikkhū ca ārādhakā abhavissaṃsu, bhikkhuniyo ca ārādhikā abhavissaṃsu, upāsakā ca gihī odātavasanā brahmacārino ārādhakā abhavissaṃsu, no ca kho upāsakā gihī odātavasanā kāmabhogino ārādhakā abhavissaṃsu; evamidaṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ abhavissa tenaṅgena. Yasmā ca kho, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako, bhikkhū ca ārādhakā, bhikkhuniyo ca ārādhikā, upāsakā ca gihī odātavasanā brahmacārino ārādhakā, upāsakā ca gihī odātavasanā kāmabhogino ārādhakā; evamidaṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ tenaṅgena.

‘‘Sace hi, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako abhavissa, bhikkhū ca ārādhakā abhavissaṃsu, bhikkhuniyo ca ārādhikā abhavissaṃsu, upāsakā ca gihī odātavasanā brahmacārino ārādhakā abhavissaṃsu, upāsakā ca gihī odātavasanā kāmabhogino ārādhakā abhavissaṃsu, no ca kho upāsikā gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo ārādhikā abhavissaṃsu; evamidaṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ abhavissa tenaṅgena. Yasmā ca kho, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako, bhikkhū ca ārādhakā, bhikkhuniyo ca ārādhikā, upāsakā ca gihī odātavasanā brahmacārino ārādhakā, upāsakā ca gihī odātavasanā kāmabhogino ārādhakā, upāsikā ca gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo ārādhikā; evamidaṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ tenaṅgena.

‘‘Sace hi, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako abhavissa, bhikkhū ca ārādhakā abhavissaṃsu, bhikkhuniyo ca ārādhikā abhavissaṃsu, upāsakā ca gihī odātavasanā brahmacārino ārādhakā abhavissaṃsu, upāsakā ca gihī odātavasanā kāmabhogino ārādhakā abhavissaṃsu, upāsikā ca gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo ārādhikā abhavissaṃsu, no ca kho upāsikā gihiniyo odātavasanā kāmabhoginiyo ārādhikā abhavissaṃsu; evamidaṃ brahmacariyaṃ aparipūraṃ abhavissa tenaṅgena. Yasmā ca kho, bho gotama, imaṃ dhammaṃ bhavañceva gotamo ārādhako, bhikkhū ca ārādhakā, bhikkhuniyo ca ārādhikā, upāsakā ca gihī odātavasanā brahmacārino ārādhakā, upāsakā ca gihī odātavasanā kāmabhogino ārādhakā, upāsikā ca gihiniyo odātavasanā brahmacāriniyo ārādhikā, upāsikā ca gihiniyo odātavasanā kāmabhoginiyo ārādhikā; evamidaṃ brahmacariyaṃ paripūraṃ tenaṅgena.

197. ‘‘Seyyathāpi, bho gotama, gaṅgā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā samuddaṃ āhacca tiṭṭhati, evamevāyaṃ bhoto gotamassa parisā sagahaṭṭhapabbajitā nibbānaninnā nibbānapoṇā nibbānapabbhārā nibbānaṃ āhacca tiṭṭhati. Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ bhoto gotamassa santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. ‘‘Yo kho, vaccha, aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadaṃ, so cattāro māse parivasati. Catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti upasampādenti bhikkhubhāvāya; api ca mettha puggalavemattatā viditā’’ti. ‘‘Sace, bhante, aññatitthiyapubbā imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhantā pabbajjaṃ, ākaṅkhantā upasampadaṃ cattāro māse parivasanti, catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti upasampādenti bhikkhubhāvāya; ahaṃ cattāri vassāni parivasissāmi. Catunnaṃ vassānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājentu upasampādentu bhikkhubhāvāyā’’ti. Alattha kho vacchagotto paribbājako bhagavato santike pabbajjaṃ alattha upasampadaṃ.

Acirūpasampanno kho panāyasmā vacchagotto addhamāsūpasampanno yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā vacchagotto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yāvatakaṃ, bhante, sekhena ñāṇena sekhāya vijjāya pattabbaṃ, anuppattaṃ taṃ mayā; uttari ca me [uttariṃ me (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhagavā dhammaṃ desetū’’ti. ‘‘Tena hi tvaṃ, vaccha, dve dhamme uttari bhāvehi – samathañca vipassanañca. Ime kho te, vaccha, dve dhammā uttari bhāvitā – samatho ca vipassanā ca – anekadhātupaṭivedhāya saṃvattissanti.

198. ‘‘So tvaṃ, vaccha, yāvadeva [yāvade (pī.)] ākaṅkhissasi – ‘anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhaveyyaṃ – ekopi hutvā bahudhā assaṃ, bahudhāpi hutvā eko assaṃ; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gaccheyyaṃ, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ kareyyaṃ, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gaccheyyaṃ, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kameyyaṃ, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimaseyyaṃ, parimajjeyyaṃ; yāvabrahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇissasi, sati satiāyatane.

‘‘So tvaṃ, vaccha, yāvadeva ākaṅkhissasi – ‘dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇeyyaṃ – dibbe ca mānuse ca, ye dūre santike cā’ti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇissasi, sati satiāyatane.

‘‘So tvaṃ, vaccha, yāvadeva ākaṅkhissasi – ‘parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajāneyyaṃ – sarāgaṃ vā cittaṃ sarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītarāgaṃ vā cittaṃ vītarāgaṃ cittanti pajāneyyaṃ; sadosaṃ vā cittaṃ sadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītadosaṃ vā cittaṃ vītadosaṃ cittanti pajāneyyaṃ; samohaṃ vā cittaṃ samohaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vītamohaṃ vā cittaṃ vītamohaṃ cittanti pajāneyyaṃ; saṃkhittaṃ vā cittaṃ saṃkhittaṃ cittanti pajāneyyaṃ, vikkhittaṃ vā cittaṃ vikkhittaṃ cittanti pajāneyyaṃ; mahaggataṃ vā cittaṃ mahaggataṃ cittanti pajāneyyaṃ, amahaggataṃ vā cittaṃ amahaggataṃ cittanti pajāneyyaṃ; sauttaraṃ vā cittaṃ sauttaraṃ cittanti pajāneyyaṃ, anuttaraṃ vā cittaṃ anuttaraṃ cittanti pajāneyyaṃ; samāhitaṃ vā cittaṃ samāhitaṃ cittanti pajāneyyaṃ, asamāhitaṃ vā cittaṃ asamāhitaṃ cittanti pajāneyyaṃ; vimuttaṃ vā cittaṃ vimuttaṃ cittanti pajāneyyaṃ, avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajāneyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇissasi, sati satiāyatane.

‘‘So tvaṃ, vaccha, yāvadeva ākaṅkhissasi – ‘anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyyaṃ, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi; anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapannoti; iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇissasi, sati satiāyatane.

‘‘So tvaṃ, vaccha, yāvadeva ākaṅkhissasi – ‘dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyyaṃ cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyyaṃ – ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā; ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannāti; iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyyaṃ cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇissasi, sati satiāyatane.

‘‘So tvaṃ, vaccha, yāvadeva ākaṅkhissasi – ‘āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya’nti, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇissasi, sati satiāyatane’’ti.

199. Atha kho āyasmā vacchagotto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho āyasmā vacchagotto eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā vacchagotto arahataṃ ahosi.

200. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū bhagavantaṃ dassanāya gacchanti. Addasā kho āyasmā vacchagotto te bhikkhū dūratova āgacchante. Disvāna yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ‘‘handa! Kahaṃ pana tumhe āyasmanto gacchathā’’ti? ‘‘Bhagavantaṃ kho mayaṃ, āvuso, dassanāya gacchāmā’’ti. ‘‘Tenahāyasmanto mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandatha, evañca vadetha – ‘vacchagotto, bhante, bhikkhu bhagavato pāde sirasā vandati, evañca vadeti – paricinno me bhagavā, paricinno me sugato’’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato vacchagottassa paccassosuṃ. Atha kho te bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘āyasmā, bhante, vacchagotto bhagavato pāde sirasā vandati, evañca vadeti – ‘paricinno me bhagavā, paricinno me sugato’’’ti. ‘‘Pubbeva me, bhikkhave, vacchagotto bhikkhu cetasā ceto paricca vidito – ‘tevijjo vacchagotto bhikkhu mahiddhiko mahānubhāvo’ti. Devatāpi me etamatthaṃ ārocesuṃ – ‘tevijjo, bhante, vacchagotto bhikkhu mahiddhiko mahānubhāvo’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Mahāvacchasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Dīghanakhasuttaṃ

201. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate sūkarakhatāyaṃ. Atha kho dīghanakho paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho dīghanakho paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahañhi, bho gotama, evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ‘sabbaṃ me nakkhamatī’’’ti. ‘‘Yāpi kho te esā, aggivessana, diṭṭhi – ‘sabbaṃ me nakkhamatī’ti, esāpi te diṭṭhi nakkhamatī’’ti? ‘‘Esā ce [esāpi (ka.)] me, bho gotama, diṭṭhi khameyya, taṃpassa tādisameva, taṃpassa tādisamevā’’ti. ‘‘Ato kho te, aggivessana, bahū hi bahutarā lokasmiṃ ye evamāhaṃsu – ‘taṃpassa tādisameva, taṃpassa tādisamevā’ti. Te tañceva diṭṭhiṃ nappajahanti aññañca diṭṭhiṃ upādiyanti. Ato kho te, aggivessana, tanū hi tanutarā lokasmiṃ ye evamāhaṃsu – ‘taṃpassa tādisameva, taṃpassa tādisamevā’ti. Te tañceva diṭṭhiṃ pajahanti aññañca diṭṭhiṃ na upādiyanti. Santaggivessana, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sabbaṃ me khamatī’ti; santaggivessana, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sabbaṃ me nakkhamatī’ti; santaggivessana, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘ekaccaṃ me khamati, ekaccaṃ me nakkhamatī’ti. Tatraggivessana, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sabbaṃ me khamatī’ti tesamayaṃ diṭṭhi sārāgāya santike, saññogāya santike, abhinandanāya santike ajjhosānāya santike upādānāya santike; tatraggivessana ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sabbaṃ me nakkhamatī’ti tesamayaṃ diṭṭhi asārāgāya santike, asaññogāya santike, anabhinandanāya santike, anajjhosānāya santike, anupādānāya santike’’ti.

202. Evaṃ vutte, dīghanakho paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ukkaṃseti [ukkaṃsati (sī. pī. ka.)] me bhavaṃ gotamo diṭṭhigataṃ, samukkaṃseti [sampahaṃsati (ka.)] me bhavaṃ gotamo diṭṭhigata’’nti. ‘‘Tatraggivessana, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘ekaccaṃ me khamati, ekaccaṃ me nakkhamatī’ti. Yā hi tesaṃ khamati sāyaṃ diṭṭhi sārāgāya santike, saññogāya santike, abhinandanāya santike, ajjhosānāya santike, upādānāya santike; yā hi tesaṃ nakkhamati sāyaṃ diṭṭhi asārāgāya santike, asaññogāya santike, anabhinandanāya santike, anajjhosānāya santike, anupādānāya santike. Tatraggivessana, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sabbaṃ me khamatī’ti tattha viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘yā kho me ayaṃ diṭṭhi – sabbaṃ me khamatīti, imañce ahaṃ diṭṭhiṃ thāmasā parāmāsā abhinivissa vohareyyaṃ – idameva saccaṃ moghamaññanti; dvīhi me assa viggaho – yo cāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – sabbaṃ me nakkhamatīti, yo cāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ekaccaṃ me khamati, ekaccaṃ me nakkhamatīti – imehi assa dvīhi viggaho. Iti viggahe sati vivādo, vivāde sati vighāto, vighāte sati vihesā’. Iti so viggahañca vivādañca vighātañca vihesañca attani sampassamāno tañceva diṭṭhiṃ pajahati aññañca diṭṭhiṃ na upādiyati. Evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hoti, evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ paṭinissaggo hoti.

203. ‘‘Tatraggivessana, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘sabbaṃ me nakkhamatī’ti tattha viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘yā kho me ayaṃ diṭṭhi – sabbaṃ me nakkhamatī’ti, imañce ahaṃ diṭṭhiṃ thāmasā parāmāsā abhinivissa vohareyyaṃ – idameva saccaṃ moghamaññanti; dvīhi me assa viggaho – yo cāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – sabbaṃ me khamatīti, yo cāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – ekaccaṃ me khamati ekaccaṃ me nakkhamatīti – imehi assa dvīhi viggaho. Iti viggahe sati vivādo, vivāde sati vighāto, vighāte sati vihesā’. Iti so viggahañca vivādañca vighātañca vihesañca attani sampassamāno tañceva diṭṭhiṃ pajahati aññañca diṭṭhiṃ na upādiyati. Evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hoti, evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ paṭinissaggo hoti.

204. ‘‘Tatraggivessana, ye te samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino evaṃdiṭṭhino – ‘ekaccaṃ me khamati, ekaccaṃ me nakkhamatī’ti tattha viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘yā kho me ayaṃ diṭṭhi – ekaccaṃ me khamati, ekaccaṃ me nakkhamatīti, imañce ahaṃ diṭṭhiṃ thāmasā parāmāsā abhinivissa vohareyyaṃ – idameva saccaṃ moghamaññanti; dvīhi me assa viggaho – yo cāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – sabbaṃ me khamatīti, yo cāyaṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – sabbaṃ me nakkhamatīti – imehi assa dvīhi viggaho. Iti viggahe sati vivādo, vivāde sati vighāto, vighāte sati vihesā’. Iti so viggahañca vivādañca vighātañca vihesañca attani sampassamāno tañceva diṭṭhiṃ pajahati aññañca diṭṭhiṃ na upādiyati. Evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ pahānaṃ hoti, evametāsaṃ diṭṭhīnaṃ paṭinissaggo hoti.

205. ‘‘Ayaṃ kho panaggivessana, kāyo rūpī cātumahābhūtiko [cātummahābhūtiko (sī. syā.)] mātāpettikasambhavo odanakummāsupacayo aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammo, aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassitabbo. Tassimaṃ kāyaṃ aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato suññato anattato samanupassato yo kāyasmiṃ kāyachando kāyasneho kāyanvayatā sā pahīyati.

‘‘Tisso kho imā, aggivessana, vedanā – sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Yasmiṃ, aggivessana, samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti; sukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, aggivessana, samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti; dukkhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, aggivessana, samaye adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti; adukkhamasukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā; dukkhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā; adukkhamasukhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ, aggivessana, sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati, adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati; nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati. Vimuttasmiṃ, vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Eṃ vimuttacitto kho, aggivessana, bhikkhu na kenaci saṃvadati, na kenaci vivadati, yañca loke vuttaṃ tena voharati, aparāmasa’’nti.

206. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto bhagavato piṭṭhito ṭhito hoti bhagavantaṃ bījayamāno [vījayamāno (sī. pī.)]. Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘tesaṃ tesaṃ kira no bhagavā dhammānaṃ abhiññā pahānamāha, tesaṃ tesaṃ kira no sugato dhammānaṃ abhiññā paṭinissaggamāhā’’ti. Iti hidaṃ āyasmato sāriputtassa paṭisañcikkhato anupādāya āsavehi cittaṃ vimucci. Dīghanakhassa pana paribbājakassa virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti. Atha kho dīghanakho paribbājako diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthusāsane bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti – evameva kho bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Dīghanakhasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Māgaṇḍiyasuttaṃ

207. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo, bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāre tiṇasanthārake [tiṇasantharake (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya kammāsadhammaṃ piṇḍāya pāvisi. Kammāsadhammaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena aññataro vanasaṇḍo tenupasaṅkami divāvihārāya. Taṃ vanasaṇḍaṃ ajjhogāhetvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Atha kho māgaṇḍiyo [māgandiyo (sī. pī.)] paribbājako jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāraṃ tenupasaṅkami. Addasā kho māgaṇḍiyo paribbājako bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāre tiṇasanthārakaṃ paññattaṃ. Disvāna bhāradvājagottaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘kassa nvayaṃ bhoto bhāradvājassa agyāgāre tiṇasanthārako paññatto, samaṇaseyyānurūpaṃ [samaṇaseyyārūpaṃ (sī. pī.)] maññe’’ti? ‘‘Atthi, bho māgaṇḍiya, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Tassesā bhoto gotamassa seyyā paññattā’’ti. ‘‘Duddiṭṭhaṃ vata, bho bhāradvāja, addasāma; duddiṭṭhaṃ vata, bho bhāradvāja, addasāma! Ye mayaṃ tassa bhoto gotamassa bhūnahuno [bhūnahanassa (syā. kaṃ.)] seyyaṃ addasāmā’’ti. ‘‘Rakkhassetaṃ, māgaṇḍiya, vācaṃ; rakkhassetaṃ, māgaṇḍiya, vācaṃ. Bahū hi tassa bhoto gotamassa khattiyapaṇḍitāpi brāhmaṇapaṇḍitāpi gahapatipaṇḍitāpi samaṇapaṇḍitāpi abhippasannā vinītā ariye ñāye dhamme kusale’’ti. ‘‘Sammukhā cepi mayaṃ, bho bhāradvāja, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ passeyyāma, sammukhāpi naṃ vadeyyāma – ‘bhūnahu [bhūnahano (syā. kaṃ.)] samaṇo gotamo’ti. Taṃ kissa hetu? Evañhi no sutte ocaratī’’ti. ‘‘Sace taṃ bhoto māgaṇḍiyassa agaru āroceyyāmi taṃ [āroceyyametaṃ (sī. pī.), ārocessāmi tassa (syā. kaṃ.)] samaṇassa gotamassā’’ti. ‘‘Appossukko bhavaṃ bhāradvājo vuttova naṃ vadeyyā’’ti.

208. Assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya bhāradvājagottassa brāhmaṇassa māgaṇḍiyena paribbājakena saddhiṃ imaṃ kathāsallāpaṃ. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yena bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā nisīdi bhagavā paññatte tiṇasanthārake. Atha kho bhāradvājagotto brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho bhāradvājagottaṃ brāhmaṇaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘ahu pana te, bhāradvāja, māgaṇḍiyena paribbājakena saddhiṃ imaṃyeva tiṇasanthārakaṃ ārabbha kocideva kathāsallāpo’’ti? Evaṃ vutte, bhāradvājagotto brāhmaṇo saṃviggo lomahaṭṭhajāto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etadeva kho pana mayaṃ bhoto gotamassa ārocetukāmā. Atha ca pana bhavaṃ gotamo anakkhātaṃyeva akkhāsī’’ti. Ayañca hi [ayañca hidaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhagavato bhāradvājagottena brāhmaṇena saddhiṃ antarākathā vippakatā hoti. Atha kho māgaṇḍiyo paribbājako jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena bhāradvājagottassa brāhmaṇassa agyāgāraṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho māgaṇḍiyaṃ paribbājakaṃ bhagavā etadavoca –

209. ‘‘Cakkhuṃ kho, māgaṇḍiya, rūpārāmaṃ rūparataṃ rūpasammuditaṃ. Taṃ tathāgatassa dantaṃ guttaṃ rakkhitaṃ saṃvutaṃ, tassa ca saṃvarāya dhammaṃ deseti. Idaṃ nu te etaṃ, māgaṇḍiya, sandhāya bhāsitaṃ – ‘bhūnahu samaṇo gotamo’’’ti? ‘‘Etadeva kho pana me, bho gotama, sandhāya bhāsitaṃ – ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Taṃ kissa hetu? Evañhi no sutte ocaratī’’ti. ‘‘Sotaṃ kho, māgaṇḍiya, saddārāmaṃ…pe… ghānaṃ.20273 kho, māgaṇḍiya gandhārāmaṃ… jivhā kho, māgaṇḍiya, rasārāmā rasaratā rasasammuditā. Sā tathāgatassa dantā guttā rakkhitā saṃvutā, tassā ca saṃvarāya dhammaṃ deseti. Idaṃ nu te etaṃ, māgaṇḍiya, sandhāya bhāsitaṃ – ‘bhūnahu samaṇo gotamo’’’ti? ‘‘Etadeva kho pana me, bho gotama, sandhāya bhāsitaṃ – ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Taṃ kissa hetu? Evañhi no sutte ocaratī’’ti. ‘‘Kāyo kho, māgaṇḍiya, phoṭṭhabbārāmo phoṭṭhabbarato…pe… mano kho, māgaṇḍiya, dhammārāmo dhammarato dhammasammudito. So tathāgatassa danto gutto rakkhito saṃvuto, tassa ca saṃvarāya dhammaṃ deseti. Idaṃ nu te etaṃ, māgaṇḍiya, sandhāya bhāsitaṃ – ‘bhūnahu samaṇo gotamo’’’ti? ‘‘Etadeva kho pana me, bho gotama, sandhāya bhāsitaṃ – ‘bhūnahu samaṇo gotamo’ti. Taṃ kissa hetu? Evañhi no sutte ocaratī’’ti.

210. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya – ‘idhekacco cakkhuviññeyyehi rūpehi paricāritapubbo assa iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi, so aparena samayena rūpānaṃyeva samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā rūpataṇhaṃ pahāya rūpapariḷāhaṃ paṭivinodetvā vigatapipāso ajjhattaṃ vūpasantacitto vihareyya. Imassa pana te, māgaṇḍiya, kimassa vacanīya''nti? ''Na kiñci, bho gotama''. ''Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya – 'idhekacco sotaviññeyyehi saddehi…pe… ghānaviññeyyehi gandhehi… jivhāviññeyyehi rasehi… kāyaviññeyyehi phoṭṭhabbehi paricāritapubbo assa iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi, so aparena samayena phoṭṭhabbānaṃyeva samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā phoṭṭhabbataṇhaṃ pahāya phoṭṭhabbapariḷāhaṃ paṭivinodetvā vigatapipāso ajjhattaṃ vūpasantacitto vihareyya. Imassa pana te, māgaṇḍiya, kimassa vacanīya''nti? ''Na kiñci, bho gotama''.

211. ''Ahaṃ kho pana, māgaṇḍiya, pubbe agāriyabhūto samāno pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāresiṃ cakkhuviññeyyehi rūpehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi, sotaviññeyyehi saddehi…pe… ghānaviññeyyehi gandhehi… jivhāviññeyyehi rasehi… kāyaviññeyyehi phoṭṭhabbehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi. Tassa mayhaṃ, māgaṇḍiya, tayo pāsādā ahesuṃ – eko vassiko, eko hemantiko, eko gimhiko. So kho ahaṃ, māgaṇḍiya, vassike pāsāde vassike cattāro [vassike pāsāde cattāro (syā. kaṃ.)] māse nippurisehi tūriyehi [turiyehi (sī. syā. kaṃ. pī.)] paricārayamāno [paricāriyamāno (sabbattha)] na heṭṭhāpāsādaṃ orohāmi. So aparena samayena kāmānaṃyeva samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā kāmataṇhaṃ pahāya kāmapariḷāhaṃ paṭivinodetvā vigatapipāso ajjhattaṃ vūpasantacitto viharāmi. So aññe satte passāmi kāmesu avītarāge kāmataṇhāhi khajjamāne kāmapariḷāhena pariḍayhamāne kāme paṭisevante. So tesaṃ na pihemi, na tattha abhiramāmi. Taṃ kissa hetu? Yāhayaṃ, māgaṇḍiya, rati, aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi – api dibbaṃ sukhaṃ samadhigayha tiṭṭhati – tāya ratiyā ramamāno hīnassa na pihemi, na tattha abhiramāmi.

212. ''Seyyathāpi, māgaṇḍiya, gahapati vā gahapatiputto vā aḍḍho mahaddhano mahābhogo pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreyya cakkhuviññeyyehi rūpehi…pe… phoṭṭhabbehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi. So kāyena sucaritaṃ caritvā vācāya sucaritaṃ caritvā manasā sucaritaṃ caritvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ. So tattha nandane vane accharāsaṅghaparivuto dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreyya. So passeyya gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṃ samaṅgībhūtaṃ paricārayamānaṃ.

''Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya, api nu so devaputto nandane vane accharāsaṅghaparivuto dibbehi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricārayamāno amussa gahapatissa vā gahapatiputtassa vā piheyya, mānusakānaṃ vā pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ mānusakehi vā kāmehi āvaṭṭeyyā''ti? ''No hidaṃ, bho gotama''. Taṃ kissa hetu? Mānusakehi, bho gotama, kāmehi dibbakāmā abhikkantatarā ca paṇītatarā cā''ti. ''Evameva kho ahaṃ, māgaṇḍiya, pubbe agāriyabhūto samāno pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāresiṃ cakkhuviññeyyehi rūpehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi, sotaviññeyyehi saddehi…pe… ghānaviññeyyehi gandhehi… jivhāviññeyyehi rasehi… kāyaviññeyyehi phoṭṭhabbehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi. So aparena samayena kāmānaṃyeva samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā kāmataṇhaṃ pahāya kāmapariḷāhaṃ paṭivinodetvā vigatapipāso ajjhattaṃ vūpasantacitto viharāmi. So aññe satte passāmi kāmesu avītarāge kāmataṇhāhi khajjamāne kāmapariḷāhena pariḍayhamāne kāme paṭisevante, so tesaṃ na pihemi, na tattha abhiramāmi. Taṃ kissa hetu? Yāhayaṃ, māgaṇḍiya, rati aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi – api dibbaṃ sukhaṃ samadhigayha tiṭṭhati – tāya ratiyā ramamāno hīnassa na pihemi, na tattha abhiramāmi.

213. ''Seyyathāpi, māgaṇḍiya, kuṭṭhī puriso arugatto pakkagatto kimīhi khajjamāno nakhehi vaṇamukhāni vippatacchamāno aṅgārakāsuyā kāyaṃ paritāpeyya. Tassa mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhāpeyyuṃ. Tassa so bhisakko sallakatto bhesajjaṃ kareyya. So taṃ bhesajjaṃ āgamma kuṭṭhehi parimucceyya, arogo assa sukhī serī sayaṃvasī yena kāmaṃ gamo. So aññaṃ kuṭṭhiṃ purisaṃ passeyya arugattaṃ pakkagattaṃ kimīhi khajjamānaṃ nakhehi vaṇamukhāni vippatacchamānaṃ aṅgārakāsuyā kāyaṃ paritāpentaṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya, api nu so puriso amussa kuṭṭhissa purisassa piheyya aṅgārakāsuyā vā bhesajjaṃ paṭisevanāya vā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama. Taṃ kissa hetu? Roge hi, bho gotama, sati bhesajjena karaṇīyaṃ hoti, roge asati na bhesajjena karaṇīyaṃ hotī’’ti. ‘‘Evameva kho ahaṃ, māgaṇḍiya, pubbe agāriyabhūto samāno pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāresiṃ, cakkhuviññeyyehi rūpehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi, sotaviññeyyehi saddehi…pe… ghānaviññeyyehi gandhehi… jivhāviññeyyehi rasehi… kāyaviññeyyehi phoṭṭhabbehi iṭṭhehi kantehi manāpehi piyarūpehi kāmūpasaṃhitehi rajanīyehi. So aparena samayena kāmānaṃyeva samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā kāmataṇhaṃ pahāya kāmapariḷāhaṃ paṭivinodetvā vigatapipāso ajjhattaṃ vūpasantacitto viharāmi. So aññe satte passāmi kāmesu avītarāge kāmataṇhāhi khajjamāne kāmapariḷāhena pariḍayhamāne kāme paṭisevante. So tesaṃ na pihemi, na tattha abhiramāmi. Taṃ kissa hetu? Yāhayaṃ, māgaṇḍiya, rati, aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi – api dibbaṃ sukhaṃ samadhigayha tiṭṭhati – tāya ratiyā ramamāno hīnassa na pihemi, na tattha abhiramāmi.

214. ‘‘Seyyathāpi, māgaṇḍiya, kuṭṭhī puriso arugatto pakkagatto kimīhi khajjamāno nakhehi vaṇamukhāni vippatacchamāno aṅgārakāsuyā kāyaṃ paritāpeyya. Tassa mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhāpeyyuṃ. Tassa so bhisakko sallakatto bhesajjaṃ kareyya. So taṃ bhesajjaṃ āgamma kuṭṭhehi parimucceyya, arogo assa sukhī serī sayaṃvasī yena kāmaṃ gamo. Tamenaṃ dve balavanto purisā nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuṃ upakaḍḍheyyuṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya, api nu so puriso iti citiceva kāyaṃ sannāmeyyā’’ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Asu hi, bho gotama, aggi dukkhasamphasso ceva mahābhitāpo ca mahāpariḷāho cā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya, idāneva nu kho so aggi dukkhasamphasso ceva mahābhitāpo ca mahāpariḷāho ca udāhu pubbepi so aggi dukkhasamphasso ceva mahābhitāpo ca mahāpariḷāho cā’’ti? ‘‘Idāni ceva, bho gotama, so aggi dukkhasamphasso ceva mahābhitāpo ca mahāpariḷāho ca, pubbepi so aggi dukkhasamphasso ceva mahābhitāpo ca mahāpariḷāho ca. Asu ca [asu hi ca (sī. pī.)], bho gotama, kuṭṭhī puriso arugatto pakkagatto kimīhi khajjamāno nakhehi vaṇamukhāni vippatacchamāno upahatindriyo dukkhasamphasseyeva aggismiṃ sukhamiti viparītasaññaṃ paccalatthā’’ti. ‘‘Evameva kho, māgaṇḍiya, atītampi addhānaṃ kāmā dukkhasamphassā ceva mahābhitāpā ca mahāpariḷāhā ca, anāgatampi addhānaṃ kāmā dukkhasamphassā ceva mahābhitāpā ca mahāpariḷāhā ca, etarahipi paccuppannaṃ addhānaṃ kāmā dukkhasamphassā ceva mahābhitāpā ca mahāpariḷāhā ca. Ime ca, māgaṇḍiya, sattā kāmesu avītarāgā kāmataṇhāhi khajjamānā kāmapariḷāhena pariḍayhamānā upahatindriyā dukkhasamphassesuyeva kāmesu sukhamiti viparītasaññaṃ paccalatthuṃ.

215. ‘‘Seyyathāpi, māgaṇḍiya, kuṭṭhī puriso arugatto pakkagatto kimīhi khajjamāno nakhehi vaṇamukhāni vippatacchamāno aṅgārakāsuyā kāyaṃ paritāpeti. Yathā yathā kho, māgaṇḍiya, asu kuṭṭhī puriso arugatto pakkagatto kimīhi khajjamāno nakhehi vaṇamukhāni vippatacchamāno aṅgārakāsuyā kāyaṃ paritāpeti tathā tathā’ssa [tathā tathā tasseva (syā. kaṃ. ka.)] tāni vaṇamukhāni asucitarāni ceva honti duggandhatarāni ca pūtikatarāni ca, hoti ceva kāci sātamattā assādamattā – yadidaṃ vaṇamukhānaṃ kaṇḍūvanahetu; evameva kho, māgaṇḍiya, sattā kāmesu avītarāgā kāmataṇhāhi khajjamānā kāmapariḷāhena ca pariḍayhamānā kāme paṭisevanti. Yathā yathā kho, māgaṇḍiya, sattā kāmesu avītarāgā kāmataṇhāhi khajjamānā kāmapariḷāhena ca pariḍayhamānā kāme paṭisevanti tathā tathā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ kāmataṇhā ceva pavaḍḍhati, kāmapariḷāhena ca pariḍayhanti, hoti ceva sātamattā assādamattā – yadidaṃ pañcakāmaguṇe paṭicca.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya, api nu te diṭṭho vā suto vā rājā vā rājamahāmatto vā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricārayamāno kāmataṇhaṃ appahāya kāmapariḷāhaṃ appaṭivinodetvā vigatapipāso ajjhattaṃ vūpasantacitto vihāsi vā viharati vā viharissati vā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Sādhu, māgaṇḍiya! Mayāpi kho etaṃ, māgaṇḍiya, neva diṭṭhaṃ na sutaṃ rājā vā rājamahāmatto vā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricārayamāno kāmataṇhaṃ appahāya kāmapariḷāhaṃ appaṭivinodetvā vigatapipāso ajjhattaṃ vūpasantacitto vihāsi vā viharati vā viharissati vā. Atha kho, māgaṇḍiya, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā vigatapipāsā ajjhattaṃ vūpasantacittā vihāsuṃ vā viharanti vā viharissanti vā sabbe te kāmānaṃyeva samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā kāmataṇhaṃ pahāya kāmapariḷāhaṃ paṭivinodetvā vigatapipāsā ajjhattaṃ vūpasantacittā vihāsuṃ vā viharanti vā viharissanti vā’’ti. Atha kho bhagavā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Ārogyaparamā lābhā, nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ;
Aṭṭhaṅgiko ca maggānaṃ, khemaṃ amatagāmina’’nti.

216. Evaṃ vutte, māgaṇḍiyo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ bhotā gotamena – ‘ārogyaparamā lābhā, nibbānaṃ paramaṃ sukha’nti. Mayāpi kho etaṃ, bho gotama, sutaṃ pubbakānaṃ paribbājakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘ārogyaparamā lābhā, nibbānaṃ paramaṃ sukha’nti; tayidaṃ, bho gotama, sametī’’ti. ‘‘Yaṃ pana te etaṃ, māgaṇḍiya, sutaṃ pubbakānaṃ paribbājakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – ‘ārogyaparamā lābhā, nibbānaṃ paramaṃ sukha’nti, katamaṃ taṃ ārogyaṃ, katamaṃ taṃ nibbāna’’nti? Evaṃ vutte, māgaṇḍiyo paribbājako sakāneva sudaṃ gattāni pāṇinā anomajjati – ‘‘idantaṃ, bho gotama, ārogyaṃ, idantaṃ nibbānaṃ. Ahañhi, bho gotama, etarahi arogo sukhī, na maṃ kiñci ābādhatī’’ti.

217. ‘‘Seyyathāpi, māgaṇḍiya, jaccandho puriso; so na passeyya kaṇhasukkāni rūpāni, na passeyya nīlakāni rūpāni, na passeyya pītakāni rūpāni, na passeyya lohitakāni rūpāni, na passeyya mañjiṭṭhakāni [mañjeṭṭhikāni (sī. syā. kaṃ. pī.), mañjeṭṭhakāni (ka.)] rūpāni, na passeyya samavisamaṃ, na passeyya tārakarūpāni, na passeyya candimasūriye. So suṇeyya cakkhumato bhāsamānassa – ‘chekaṃ vata, bho, odātaṃ vatthaṃ abhirūpaṃ nimmalaṃ sucī’ti! So odātapariyesanaṃ careyya. Tamenaṃ aññataro puriso telamalikatena sāhuḷicīrena [telamasikatena sāhuḷacīvarena (sī. syā. kaṃ. pī.)] vañceyya – ‘idaṃ te, ambho purisa, odātaṃ vatthaṃ abhirūpaṃ nimmalaṃ sucī’ti. So taṃ paṭiggaṇheyya, paṭiggahetvā pārupeyya, pārupetvā attamano attamanavācaṃ nicchāreyya – ‘chekaṃ vata, bho, odātaṃ vatthaṃ abhirūpaṃ nimmalaṃ sucī’ti!

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya, api nu so jaccandho puriso jānanto passanto amuṃ telamalikataṃ sāhuḷicīraṃ paṭiggaṇheyya, paṭiggahetvā pārupeyya, pārupetvā attamano attamanavācaṃ nicchāreyya – ‘chekaṃ vata, bho, odātaṃ vatthaṃ abhirūpaṃ nimmalaṃ sucī’ti udāhu cakkhumato saddhāyā’’ti? ‘‘Ajānanto hi, bho gotama, apassanto so jaccandho puriso amuṃ telamalikataṃ sāhuḷicīraṃ paṭiggaṇheyya, paṭiggahetvā pārupeyya, pārupetvā attamano attamanavācaṃ nicchāreyya – ‘chekaṃ vata, bho, odātaṃ vatthaṃ abhirūpaṃ nimmalaṃ sucī’ti, cakkhumato saddhāyā’’ti. ‘‘Evameva kho, māgaṇḍiya, aññatitthiyā paribbājakā andhā acakkhukā ajānantā ārogyaṃ, apassantā nibbānaṃ, atha ca panimaṃ gāthaṃ bhāsanti – ‘ārogyaparamā lābhā, nibbānaṃ paramaṃ sukha’nti. Pubbakehesā, māgaṇḍiya, arahantehi sammāsambuddhehi gāthā bhāsitā –

‘Ārogyaparamā lābhā, nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ;
Aṭṭhaṅgiko ca maggānaṃ, khemaṃ amatagāmina’nti.

218. ‘‘Sā etarahi anupubbena puthujjanagāthā [puthujjanagatā (sī. pī.)]. Ayaṃ kho pana, māgaṇḍiya, kāyo rogabhūto gaṇḍabhūto sallabhūto aghabhūto ābādhabhūto, so tvaṃ imaṃ kāyaṃ rogabhūtaṃ gaṇḍabhūtaṃ sallabhūtaṃ aghabhūtaṃ ābādhabhūtaṃ – ‘idantaṃ, bho gotama, ārogyaṃ, idantaṃ nibbāna’nti vadesi. Tañhi te, māgaṇḍiya, ariyaṃ cakkhuṃ natthi yena tvaṃ ariyena cakkhunā ārogyaṃ jāneyyāsi, nibbānaṃ passeyyāsī’’ti. ‘‘Evaṃ pasanno ahaṃ bhoto gotamassa! Pahoti me bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetuṃ yathāhaṃ ārogyaṃ jāneyyaṃ, nibbānaṃ passeyya’’nti.

219. ‘‘Seyyathāpi, māgaṇḍiya, jaccandho puriso; so na passeyya kaṇhasukkāni rūpāni, na passeyya nīlakāni rūpāni, na passeyya pītakāni rūpāni, na passeyya lohitakāni rūpāni, na passeyya mañjiṭṭhakāni rūpāni, na passeyya samavisamaṃ, na passeyya tārakarūpāni, na passeyya candimasūriye. Tassa mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhāpeyyuṃ. Tassa so bhisakko sallakatto bhesajjaṃ kareyya. So taṃ bhesajjaṃ āgamma na cakkhūni uppādeyya, na cakkhūni visodheyya. Taṃ kiṃ maññasi, māgaṇḍiya, nanu so vejjo yāvadeva kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti? ‘‘Evaṃ, bho gotama’’. ‘‘Evameva kho, māgaṇḍiya, ahañce te dhammaṃ deseyyaṃ – ‘idantaṃ ārogyaṃ, idantaṃ nibbāna’nti, so tvaṃ ārogyaṃ na jāneyyāsi, nibbānaṃ na passeyyāsi. So mamassa kilamatho, sā mamassa vihesā’’ti. ‘‘Evaṃ pasanno ahaṃ bhoto gotamassa. Pahoti me bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetuṃ yathāhaṃ ārogyaṃ jāneyyaṃ, nibbānaṃ passeyya’’nti.

220. ‘‘Seyyathāpi, māgaṇḍiya, jaccandho puriso; so na passeyya kaṇhasukkāni rūpāni, na passeyya nīlakāni rūpāni, na passeyya pītakāni rūpāni, na passeyya lohitakāni rūpāni, na passeyya mañjiṭṭhakāni rūpāni, na passeyya samavisamaṃ, na passeyya tārakarūpāni, na passeyya candimasūriye. So suṇeyya cakkhumato bhāsamānassa – ‘chekaṃ vata, bho, odātaṃ vatthaṃ abhirūpaṃ nimmalaṃ sucī’ti! So odātapariyesanaṃ careyya. Tamenaṃ aññataro puriso telamalikatena sāhuḷicīrena vañceyya – ‘idaṃ te, ambho purisa, odātaṃ vatthaṃ abhirūpaṃ nimmalaṃ sucī’ti. So taṃ paṭiggaṇheyya, paṭiggahetvā pārupeyya. Tassa mittāmaccā ñātisālohitā bhisakkaṃ sallakattaṃ upaṭṭhāpeyyuṃ. Tassa so bhisakko sallakatto bhesajjaṃ kareyya – uddhaṃvirecanaṃ adhovirecanaṃ añjanaṃ paccañjanaṃ natthukammaṃ. So taṃ bhesajjaṃ āgamma cakkhūni uppādeyya, cakkhūni visodheyya. Tassa saha cakkhuppādā yo amusmiṃ telamalikate sāhuḷicīre chandarāgo so pahīyetha. Tañca naṃ purisaṃ amittatopi daheyya, paccatthikatopi daheyya, api ca jīvitā voropetabbaṃ maññeyya – ‘dīgharattaṃ vata, bho, ahaṃ iminā purisena telamalikatena sāhuḷicīrena nikato vañcito paluddho – idaṃ te, ambho purisa, odātaṃ vatthaṃ abhirūpaṃ nimmalaṃ sucī’ti. Evameva kho, māgaṇḍiya, ahañce te dhammaṃ deseyyaṃ – ‘idantaṃ ārogyaṃ, idantaṃ nibbāna’nti. So tvaṃ ārogyaṃ jāneyyāsi, nibbānaṃ passeyyāsi. Tassa te saha cakkhuppādā yo pañcasupādānakkhandhesu chandarāgo so pahīyetha; api ca te evamassa – ‘dīgharattaṃ vata, bho, ahaṃ iminā cittena nikato vañcito paluddho [paladdho (sī. pī.)]. Ahañhi rūpaṃyeva upādiyamāno upādiyiṃ, vedanaṃyeva upādiyamāno upādiyiṃ, saññaṃyeva upādiyamāno upādiyiṃ, saṅkhāreyeva upādiyamāno upādiyiṃ, viññāṇaṃyeva upādiyamāno upādiyiṃ. Tassa me upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti; evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī’’’ti. ‘‘Evaṃ pasanno ahaṃ bhoto gotamassa! Pahoti me bhavaṃ gotamo tathā dhammaṃ desetuṃ yathāhaṃ imamhā āsanā anandho vuṭṭhaheyya’’nti.

221. ‘‘Tena hi tvaṃ, māgaṇḍiya, sappurise bhajeyyāsi. Yato kho tvaṃ, māgaṇḍiya, sappurise bhajissasi tato tvaṃ, māgaṇḍiya, saddhammaṃ sossasi; yato kho tvaṃ, māgaṇḍiya, saddhammaṃ sossasi tato tvaṃ, māgaṇḍiya, dhammānudhammaṃ paṭipajjissasi; yato kho tvaṃ, māgaṇḍiya, dhammānudhammaṃ paṭipajjissasi tato tvaṃ, māgaṇḍiya, sāmaṃyeva ñassasi, sāmaṃ dakkhissasi – ime rogā gaṇḍā sallā; idha rogā gaṇḍā sallā aparisesā nirujjhanti. Tassa me upādānanirodhā bhavanirodho, bhavanirodhā jātinirodho, jātinirodhā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā nirujjhanti; evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti.

222. Evaṃ vutte, māgaṇḍiyo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ bhoto gotamassa santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti. ‘‘Yo kho, māgaṇḍiya, aññatitthiyapubbo imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhati pabbajjaṃ, ākaṅkhati upasampadaṃ, so cattāro māse parivasati; catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti, upasampādenti bhikkhubhāvāya. Api ca mettha puggalavemattatā viditā’’ti. ‘‘Sace, bhante, aññatitthiyapubbā imasmiṃ dhammavinaye ākaṅkhantā pabbajjaṃ, ākaṅkhantā upasampadaṃ cattāro māse parivasanti, catunnaṃ māsānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājenti upasampādenti bhikkhubhāvāya; ahaṃ cattāri vassāni parivasissāmi, catunnaṃ vassānaṃ accayena āraddhacittā bhikkhū pabbājentu, upasampādentu bhikkhubhāvāyā’’ti. Alattha kho māgaṇḍiyo paribbājako bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Acirūpasampanno kho panāyasmā māgaṇḍiyo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā māgaṇḍiyo arahataṃ ahosīti.

Māgaṇḍiyasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Sandakasuttaṃ

223. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena sandako paribbājako pilakkhaguhāyaṃ paṭivasati mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ pañcamattehi paribbājakasatehi. Atha kho āyasmā ānando sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito bhikkhū āmantesi – ‘‘āyāmāvuso, yena devakatasobbho tenupasaṅkamissāma guhādassanāyā’’ti. ‘‘Evamāvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paccassosuṃ. Atha kho āyasmā ānando sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ yena devakatasobbho tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena sandako paribbājako mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ nisinno hoti unnādiniyā uccāsaddamahāsaddāya anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentiyā, seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā. Addasā kho sandako paribbājako āyasmantaṃ ānandaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna sakaṃ parisaṃ saṇṭhāpesi – ‘‘appasaddā bhonto hontu, mā bhonto saddamakattha; ayaṃ samaṇassa gotamassa sāvako āgacchati samaṇo ānando. Yāvatā kho pana samaṇassa gotamassa sāvakā kosambiyaṃ paṭivasanti, ayaṃ tesaṃ aññataro samaṇo ānando. Appasaddakāmā kho pana te āyasmanto appasaddavinītā appasaddassa vaṇṇavādino; appeva nāma appasaddaṃ parisaṃ viditvā upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā’’ti. Atha kho te paribbājakā tuṇhī ahesuṃ.

224. Atha kho āyasmā ānando yena sandako paribbājako tenupasaṅkami. Atha kho sandako paribbājako āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘etu kho bhavaṃ ānando, svāgataṃ bhoto ānandassa. Cirassaṃ kho bhavaṃ ānando imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīdatu bhavaṃ ānando, idamāsanaṃ paññatta’’nti. Nisīdi kho āyasmā ānando paññatte āsane. Sandakopi kho paribbājako aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho sandakaṃ paribbājakaṃ āyasmā ānando etadavoca – ‘‘kāyanuttha, sandaka, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? ‘‘Tiṭṭhatesā, bho ānanda, kathā yāya mayaṃ etarahi kathāya sannisinnā. Nesā bhoto ānandassa kathā dullabhā bhavissati pacchāpi savanāya. Sādhu vata bhavantaṃyeva ānandaṃ paṭibhātu sake ācariyake dhammīkathā’’ti. ‘‘Tena hi, sandaka, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ bho’’ti kho sandako paribbājako āyasmato ānandassa paccassosi. Āyasmā ānando etadavoca – ‘‘cattārome, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena abrahmacariyavāsā akkhātā cattāri ca anassāsikāni brahmacariyāni akkhātāni, yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca [vasanto vā (sī. pī.) evamuparipi anārādhanapakkhe] nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti. ‘‘Katame pana te, bho ānanda, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro abrahmacariyavāsā akkhātā, yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti?

225. ‘‘Idha, sandaka, ekacco satthā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi – ‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paroloko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedenti. Cātumahābhūtiko ayaṃ puriso yadā kālaṅkaroti, pathavī pathavīkāyaṃ anupeti anupagacchati, āpo āpokāyaṃ anupeti anupagacchati, tejo tejokāyaṃ anupeti anupagacchati, vāyo vāyokāyaṃ anupeti anupagacchati, ākāsaṃ indriyāni saṅkamanti. Āsandipañcamā purisā mataṃ ādāya gacchanti, yāvāḷāhanā padāni paññāyanti. Kāpotakāni aṭṭhīni bhavanti. Bhassantā āhutiyo; dattupaññattaṃ yadidaṃ dānaṃ. Tesaṃ tucchā musā vilāpo ye keci atthikavādaṃ vadanti. Bāle ca paṇḍite ca kāyassa bhedā ucchijjanti vinassanti na honti paraṃ maraṇā’ti.

‘‘Tatra, sandaka, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paroloko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedenti. Cātumahābhūtiko ayaṃ puriso yadā kālaṅkaroti, pathavī pathavīkāyaṃ anupeti anupagacchati, āpo āpokāyaṃ anupeti anupagacchati, tejo tejokāyaṃ anupeti anupagacchati, vāyo vāyokāyaṃ anupeti anupagacchati, ākāsaṃ indriyāni saṅkamanti. Āsandipañcamā purisā mataṃ ādāya gacchanti, yāvāḷāhanā padāni paññāyanti. Kāpotakāni aṭṭhīni bhavanti. Bhassantā āhutiyo; dattupaññattaṃ yadidaṃ dānaṃ. Tesaṃ tucchā musā vilāpo ye keci atthikavādaṃ vadanti. Bāle ca paṇḍite ca kāyassa bhedā ucchijjanti vinassanti na honti paraṃ maraṇā’ti. Sace imassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, akatena me ettha kataṃ, avusitena me ettha vusitaṃ. Ubhopi mayaṃ ettha samasamā sāmaññaṃ pattā, yo cāhaṃ na vadāmi ‘ubho kāyassa bhedā ucchijjissāma, vinassissāma, na bhavissāma paraṃ maraṇā’ti. Atirekaṃ kho panimassa bhoto satthuno naggiyaṃ muṇḍiyaṃ ukkuṭikappadhānaṃ kesamassulocanaṃ yohaṃ puttasambādhasayanaṃ [puttasambādhavasanaṃ (sī.)] ajjhāvasanto kāsikacandanaṃ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṃ dhārento jātarūparajataṃ sādiyanto iminā bhotā satthārā samasamagatiko bhavissāmi. Abhisamparāyaṃ sohaṃ kiṃ jānanto kiṃ passanto imasmiṃ satthari brahmacariyaṃ carissāmi? ‘So abrahmacariyavāso aya’nti – iti viditvā tasmā brahmacariyā nibbijja pakkamati [nibbijjāpakkamati (sī.)]. Ayaṃ kho, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamo abrahmacariyavāso akkhāto yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

226. ‘‘Puna caparaṃ, sandaka, idhekacco satthā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi – ‘karoto kārayato chindato chedāpayato pacato pācāpayato socayato socāpayato kilamato kilamāpayato phandato phandāpayato pāṇamatipātayato adinnaṃ ādiyato sandhiṃ chindato nillopaṃ harato ekāgārikaṃ karoto paripanthe tiṭṭhato paradāraṃ gacchato musā bhaṇato karoto na karīyati pāpaṃ. Khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pacāpento, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento yajanto yajāpento, natthi tatonidānaṃ puññaṃ, natthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena natthi puññaṃ, natthi puññassa āgamo’ti.

‘‘Tatra, sandaka, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – karoto kārayato chindato chedāpayato pacato pācāpayato socato socāpayato kilamato kilamāpayato phandato phandāpayato pāṇamatipātayato adinnaṃ ādiyato sandhiṃ chindato nillopaṃ harato ekāgārikaṃ karoto paripanthe tiṭṭhato paradāraṃ gacchato musā bhaṇato karoto na karīyati pāpaṃ khurapariyantena cepi cakkena yo imissā pathaviyā pāṇe ekaṃ maṃsakhalaṃ ekaṃ maṃsapuñjaṃ kareyya, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Dakkhiṇañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pacāpento, natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamo. Uttarañcepi gaṅgāya tīraṃ gaccheyya dadanto dāpento yajanto yajāpento, natthi tatonidānaṃ puññaṃ, natthi puññassa āgamo. Dānena damena saṃyamena saccavajjena natthi puññaṃ, natthi puññassa āgamo’ti. Sace imassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, akatena me ettha kataṃ, avusitena me ettha vusitaṃ. Ubhopi mayaṃ ettha samasamā sāmaññaṃ pattā, yo cāhaṃ na vadāmi ‘ubhinnaṃ kurutaṃ na karīyati pāpa’nti. Atirekaṃ kho panimassa bhoto satthuno naggiyaṃ muṇḍiyaṃ ukkuṭikappadhānaṃ kesamassulocanaṃ yohaṃ puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasanto kāsikacandanaṃ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṃ dhārento jātarūparajataṃ sādiyanto iminā bhotā satthārā samasamagatiko bhavissāmi. Abhisamparāyaṃ sohaṃ kiṃ jānanto kiṃ passanto imasmiṃ satthari brahmacariyaṃ carissāmi? ‘So abrahmacariyavāso aya’nti iti viditvā tasmā brahmacariyā nibbijja pakkamati. Ayaṃ kho, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dutiyo abrahmacariyavāso akkhāto yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

227. ‘‘Puna caparaṃ, sandaka, idhekacco satthā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi – ‘natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya; ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti; natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ visuddhiyā; ahetū appaccayā sattā visujjhanti; natthi balaṃ, natthi vīriyaṃ, natthi purisathāmo, natthi purisaparakkamo; sabbe sattā sabbe pāṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedentī’ti.

‘‘Tatra, sandaka, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāya, ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti. Natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ visuddhiyā, ahetū appaccayā sattā visujjhanti. Natthi balaṃ, natthi vīriyaṃ, natthi purisathāmo, natthi purisaparakkamo, sabbe sattā sabbe pāṇā sabbe bhūtā sabbe jīvā avasā abalā avīriyā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā chasvevābhijātīsu sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedentī’ti. Sace imassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, akatena me ettha kataṃ, avusitena me ettha vusitaṃ. Ubhopi mayaṃ ettha samasamā sāmaññaṃ pattā, yo cāhaṃ na vadāmi ‘ubho ahetū appaccayā visujjhissāmā’ti. Atirekaṃ kho panimassa bhoto satthuno naggiyaṃ muṇḍiyaṃ ukkuṭikappadhānaṃ kesamassulocanaṃ yohaṃ puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasanto kāsikacandanaṃ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṃ dhārento jātarūparajataṃ sādiyanto iminā bhotā satthārā samasamagatiko bhavissāmi. Abhisamparāyaṃ sohaṃ kiṃ jānanto kiṃ passanto imasmiṃ satthari brahmacariyaṃ carissāmi? ‘So abrahmacariyavāso aya’nti – iti viditvā tasmā brahmacariyā nibbijja pakkamati. Ayaṃ kho, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena tatiyo abrahmacariyavāso akkhāto yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

228. ‘‘Puna caparaṃ, sandaka, idhekacco satthā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi – ‘sattime kāyā akaṭā akaṭavidhā animmitā animmātā vañjhā kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā, te na iñjanti na vipariṇamanti na aññamaññaṃ byābādhenti nālaṃ aññamaññassa sukhāya vā dukkhāya vā sukhadukkhāya vā. Katame satta? Pathavīkāyo āpokāyo tejokāyo vāyokāyo sukhe dukkhe jīve sattame – ime sattakāyā akaṭā akaṭavidhā animmitā animmātā vañjhā kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā. Te na iñjanti na vipariṇamanti na aññamaññaṃ byābādhenti. Nālaṃ aññamaññassa sukhāya vā dukkhāya vā sukhadukkhāya vā. Tattha natthi hantā vā ghātetā vā sotā vā sāvetā vā viññātā vā viññāpetā vā. Yopi tiṇhena satthena sīsaṃ chindati, na koci kañci [kiñci (ka.)] jīvitā voropeti. Sattannaṃtveva kāyānamantarena satthaṃ vivaramanupatati. Cuddasa kho panimāni yonipamukhasatasahassāni saṭṭhi ca satāni cha ca satāni pañca ca kammuno satāni pañca ca kammāni tīṇi ca kammāni, kamme ca aḍḍhakamme ca, dvaṭṭhipaṭipadā, dvaṭṭhantarakappā, chaḷābhijātiyo, aṭṭha purisabhūmiyo, ekūnapaññāsa ājīvakasate, ekūnapaññāsa paribbājakasate, ekūnapaññāsa nāgāvāsasate, vīse indriyasate, tiṃse nirayasate, chattiṃsa rajodhātuyo, satta saññīgabbhā, satta asaññīgabbhā, satta nigaṇṭhigabbhā, satta devā, satta mānusā, satta pesācā, satta sarā, satta pavuṭā, satta papātā, satta papātasatāni, satta supinā, satta supinasatāni, cullāsīti [cūḷāsīti (sī. syā. kaṃ. pī.)] mahākappino [mahākappuno (sī. pī.)] satasahassāni, yāni bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti. Tattha natthi imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā aparipakkaṃ vā kammaṃ paripācessāmi, paripakkaṃ vā kammaṃ phussa phussa byantiṃ karissāmīti. Hevaṃ natthi doṇamite sukhadukkhe pariyantakate saṃsāre, natthi hāyanavaḍḍhane, natthi ukkaṃsāvakaṃse. Seyyathāpi nāma suttaguḷe khitte nibbeṭhiyamānameva paleti, evameva bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissantī’ti.

‘‘Tatra, sandaka, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā evaṃvādī evaṃdiṭṭhi – sattime kāyā akaṭā akaṭavidhā animmitā animmātā vañjhā kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā. Te na iñjanti na vipariṇamanti na aññamaññaṃ byābādhenti. Nālaṃ aññamaññassa sukhāya vā dukkhāya vā sukhadukkhāya vā. Katame satta? Pathavīkāyo āpokāyo tejokāyo vāyokāyo sukhe dukkhe jīve sattame – ime satta kāyā akaṭā akaṭavidhā animmitā animmātā vañjhā kūṭaṭṭhā esikaṭṭhāyiṭṭhitā. Te na iñjanti na vipariṇamanti na aññamaññaṃ byābādhenti. Nālaṃ aññamaññassa sukhāya vā dukkhāya vā sukhadukkhāya vā. Tattha natthi hantā vā ghātetā vā sotā vā sāvetā vā viññātā vā viññāpetā vā. Yopi tiṇhena satthena sīsaṃ chindati, na koci kañci jīvitā voropeti. Sattannaṃtveva kāyānamantarena satthaṃ vivaramanupatati. Cuddasa kho panimāni yonipamukhasatasahassāni saṭṭhi ca satāni cha ca satāni pañca ca kammuno satāni pañca ca kammāni tīṇi ca kammāni, kamme ca aḍḍhakamme ca, dvaṭṭhipaṭipadā, dvaṭṭhantarakappā, chaḷābhijātiyo, aṭṭha purisabhūmiyo, ekūnapaññāsa ājīvakasate, ekūnapaññāsa paribbājakasate, ekūnapaññāsa nāgāvāsasate, vīse indriyasate, tiṃse nirayasate, chattiṃsa rajodhātuyo, satta saññīgabbhā, satta asaññīgabbhā, satta nigaṇṭhigabbhā, satta devā, satta mānusā, satta pesācā, satta sarā, satta pavuṭā, satta papātā, satta papātasatāni, satta supinā, satta supinasatāni, cullāsīti mahākappino satasahassāni, yāni bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti. Tattha natthi imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā aparipakkaṃ vā kammaṃ paripācessāmi, paripakkaṃ vā kammaṃ phussa phussa byantiṃ karissāmīti, hevaṃ natthi doṇamite sukhadukkhe pariyantakate saṃsāre, natthi hāyanavaḍḍhane, natthi ukkaṃsāvakaṃse. Seyyathāpi nāma suttaguḷe khitte nibbeṭhiyamānameva paleti, evameva bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissantī’ti. Sace pana imassa bhoto satthuno saccaṃ vacanaṃ, akatena me ettha kataṃ, avusitena me ettha vusitaṃ. Ubhopi mayaṃ ettha samasamā sāmaññaṃ pattā, yo cāhaṃ na vadāmi. ‘Ubho sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissāmā’ti. Atirekaṃ kho panimassa bhoto satthuno naggiyaṃ muṇḍiyaṃ ukkuṭikappadhānaṃ kesamassulocanaṃ yohaṃ puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasanto kāsikacandanaṃ paccanubhonto mālāgandhavilepanaṃ dhārento jātarūparajataṃ sādiyanto iminā bhotā satthārā samasamagatiko bhavissāmi. Abhisamparāyaṃ sohaṃ kiṃ jānanto kiṃ passanto imasmiṃ satthari brahmacariyaṃ carissāmi? ‘So abrahmacariyavāso aya’nti – iti viditvā tasmā brahmacariyā nibbijja pakkamati. Ayaṃ kho, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena catuttho abrahmacariyavāso akkhāto yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Ime kho te, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro abrahmacariyavāsā akkhātā yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti.

‘‘Acchariyaṃ, bho ānanda, abbhutaṃ, bho ānanda! Yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro abrahmacariyavāsāva samānā ‘abrahmacariyavāsā’ti akkhātā yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalanti. Katamāni pana tāni, bho ānanda, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāri anassāsikāni brahmacariyāni akkhātāni yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti?

229. ‘‘Idha, sandaka, ekacco satthā sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti – ‘carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’nti. So suññampi agāraṃ pavisati, piṇḍampi na labhati, kukkuropi ḍaṃsati, caṇḍenapi hatthinā samāgacchati, caṇḍenapi assena samāgacchati, caṇḍenapi goṇena samāgacchati, itthiyāpi purisassapi nāmampi gottampi pucchati, gāmassapi nigamassapi nāmampi maggampi pucchati. So ‘kimida’nti puṭṭho samāno ‘suññaṃ me agāraṃ pavisitabbaṃ ahosi’, tena pāvisiṃ; ‘piṇḍampi aladdhabbaṃ ahosi’, tena nālatthaṃ; ‘kukkurena ḍaṃsitabbaṃ ahosi’, tenamhi [tena (ka.), tenāsiṃ (?)] daṭṭho; ‘caṇḍena hatthinā samāgantabbaṃ ahosi’, tena samāgamiṃ; ‘caṇḍena assena samāgantabbaṃ ahosi’, tena samāgamiṃ;

‘caṇḍena goṇena samāgantabbaṃ ahosi’, tena samāgamiṃ; ‘itthiyāpi purisassapi nāmampi gottampi pucchitabbaṃ ahosi’, tena pucchiṃ; ‘gāmassapi nigamassapi nāmampi maggampi pucchitabbaṃ ahosi’, tena pucchinti. Tatra, sandaka, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānāti…pe… ‘gāmassapi nigamassapi nāmampi maggampi pucchitabbaṃ ahosi, tena pucchi’nti. So ‘anassāsikaṃ idaṃ brahmacariya’nti – iti viditvā tasmā brahmacariyā nibbijja pakkamati. Idaṃ kho, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamaṃ anassāsikaṃ brahmacariyaṃ akkhātaṃ yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

230. ‘‘Puna caparaṃ, sandaka, idhekacco satthā anussaviko hoti anussavasacco. So anussavena itihitihaparamparāya piṭakasampadāya dhammaṃ deseti. Anussavikassa kho pana, sandaka, satthuno anussavasaccassa sussutampi hoti dussutampi hoti tathāpi hoti aññathāpi hoti. Tatra, sandaka, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā anussaviko anussavasacco so anussavena itihitihaparamparāya piṭakasampadāya dhammaṃ deseti. Anussavikassa kho pana satthuno anussavasaccassa sussutampi hoti dussutampi hoti tathāpi hoti aññathāpi hoti’. So ‘anassāsikaṃ idaṃ brahmacariya’nti – iti viditvā tasmā brahmacariyā nibbijja pakkamati. Idaṃ kho, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dutiyaṃ anassāsikaṃ brahmacariyaṃ akkhātaṃ yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

231. ‘‘Puna caparaṃ, sandaka, idhekacco satthā takkī hoti vīmaṃsī. So takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ dhammaṃ deseti. Takkissa kho pana, sandaka, satthuno vīmaṃsissa sutakkitampi hoti duttakkitampi hoti tathāpi hoti aññathāpi hoti. Tatra, sandaka, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā takkī vīmaṃsī. So takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ dhammaṃ deseti. Takkissa kho pana satthuno vīmaṃsissa sutakkitampi hoti duttakkitampi hoti tathāpi hoti aññathāpi hoti’. So ‘anassāsikaṃ idaṃ brahmacariya’nti – iti viditvā tasmā brahmacariyā nibbijja pakkamati. Idaṃ kho, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena tatiyaṃ anassāsikaṃ brahmacariyaṃ akkhātaṃ yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

232. ‘‘Puna caparaṃ, sandaka, idhekacco satthā mando hoti momūho. So mandattā momūhattā tattha tattha [tathā tathā (sī. syā. kaṃ. pī.)] pañhaṃ puṭṭho samāno vācāvikkhepaṃ āpajjati amarāvikkhepaṃ – ‘evantipi [evampi (sī. pī.)] me no, tathātipi [tathāpi (sī. pī.)] me no, aññathātipi [aññathāpi (sī. pī.) ( ) sabbattha natthi] me no, notipi me no, no notipi me no’ti. Tatra, sandaka, viññū puriso iti paṭisañcikkhati – ‘ayaṃ kho bhavaṃ satthā mando momūho. So mandattā momūhattā tattha tattha pañhaṃ puṭṭho samāno vācāvikkhepaṃ āpajjati amarāvikkhepaṃ – evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no’ti. So ‘anassāsikaṃ idaṃ brahmacariya’nti – iti viditvā tasmā brahmacariyā nibbijja pakkamati. Idaṃ kho, sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena catutthaṃ anassāsikaṃ brahmacariyaṃ akkhātaṃ yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Imāni kho, (tāni sandaka, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāri anassāsikāni brahmacariyāni akkhātāni yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti.

‘‘Acchariyaṃ, bho ānanda, abbhutaṃ, bho ānanda! Yāvañcidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāri anassāsikāneva brahmacariyāni anassāsikāni brahmacariyānīti akkhātāni yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ na vaseyya, vasanto ca nārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ. So pana, bho ānanda, satthā kiṃ vādī kiṃ akkhāyī yattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ vaseyya, vasanto ca ārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusala''nti.

233. ''Idha, sandaka, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā…pe… [vitthāro ma. ni. 2.9-10 kandarakasutte] so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yasmiṃ kho [yasmiṃ kho pana (syā. kaṃ. ka.)], sandaka, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāravisesaṃ adhigacchati tattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ vaseyya, vasanto ca ārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

''Puna caparaṃ, sandaka, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe... dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yasmiṃ kho, sandaka, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāravisesaṃ adhigacchati tattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ vaseyya, vasanto ca ārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

''Puna caparaṃ, sandaka, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yasmiṃ kho, sandaka, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāravisesaṃ adhigacchati tattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ vaseyya, vasanto ca ārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

''Puna caparaṃ, sandaka, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Yasmiṃ kho, sandaka, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāravisesaṃ adhigacchati tattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ vaseyya, vasanto ca ārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Yasmiṃ kho, sandaka, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāravisesaṃ adhigacchati tattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ vaseyya, vasanto ca ārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate…pe… yathākammūpage satte pajānāti. Yasmiṃ kho, sandaka, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāravisesaṃ adhigacchati tattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ vaseyya, vasanto ca ārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

''So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti; 'ime āsavā'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavasamudayo'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavanirodho'ti yathābhūtaṃ pajānāti, 'ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāti. Yasmiṃ kho, sandaka, satthari sāvako evarūpaṃ uḷāravisesaṃ adhigacchati tattha viññū puriso sasakkaṃ brahmacariyaṃ vaseyya, vasanto ca ārādheyya ñāyaṃ dhammaṃ kusala''nti.

234. ''Yo pana so, bho ānanda, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto paribhuñjeyya so kāme''ti? ''Yo so, sandaka, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto abhabbo so pañcaṭṭhānāni ajjhācarituṃ. Abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādātuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭisevetuṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sampajānamusā bhāsituṃ, abhabbo khīṇāsavo bhikkhu sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjituṃ, seyyathāpi pubbe agāriyabhūto. Yo so, sandaka, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto abhabbo so imāni pañcaṭṭhānāni ajjhācaritu''nti.

235. ''Yo pana so, bho ānanda, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto tassa carato ceva tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ – 'khīṇā me āsavā'''ti? ''Tena hi, sandaka, upamaṃ te karissāmi; upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānanti. Seyyathāpi, sandaka, purisassa hatthapādā chinnā; tassa carato ceva tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ (jānāti – 'chinnā me hatthapādā'ti, udāhu paccavekkhamāno jānāti – 'chinnā me hatthapādā'''ti? ''Na kho, bho ānanda, so puriso satataṃ samitaṃ jānāti – 'chinnā me hatthapādā' ti.) [(chinnāva hatthapādā,) (sī. syā. kaṃ. pī.)] Api ca kho pana naṃ paccavekkhamāno jānāti – 'chinnā me hatthapādā'''ti. ''Evameva kho, sandaka, yo so bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto tassa carato ceva tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ (ñāṇadassanaṃ na paccupaṭṭhitaṃ – 'khīṇā me āsavā'ti;) [(khīṇāva āsavā,) (sī. syā. kaṃ. pī.)] api ca kho pana naṃ paccavekkhamāno jānāti – 'khīṇā me āsavā'''ti.

236. ''Kīvabahukā pana, bho ānanda, imasmiṃ dhammavinaye niyyātāro''ti? ''Na kho, sandaka, ekaṃyeva sataṃ na dve satāni na tīṇi satāni na cattāri satāni na pañca satāni, atha kho bhiyyova ye imasmiṃ dhammavinaye niyyātāro''ti. ''Acchariyaṃ, bho ānanda, abbhutaṃ, bho ānanda! Na ca nāma sadhammokkaṃsanā bhavissati, na paradhammavambhanā, āyatane ca dhammadesanā tāva bahukā ca niyyātāro paññāyissanti. Ime panājīvakā puttamatāya puttā attānañceva ukkaṃsenti, pare ca vambhenti tayo ceva niyyātāro paññapenti, seyyathidaṃ – nandaṃ vacchaṃ, kisaṃ saṃkiccaṃ, makkhaliṃ gosāla''nti. Atha kho sandako paribbājako sakaṃ parisaṃ āmantesi – ''carantu bhonto samaṇe gotame brahmacariyavāso. Na dāni sukaraṃ amhehi lābhasakkārasiloke pariccajitu''nti. Iti hidaṃ sandako paribbājako sakaṃ parisaṃ uyyojesi bhagavati brahmacariyeti.

Sandakasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Mahāsakuludāyisuttaṃ

237. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena sambahulā abhiññātā abhiññātā paribbājakā moranivāpe paribbājakārāme paṭivasanti, seyyathidaṃ – annabhāro varadharo sakuludāyī ca paribbājako aññe ca abhiññātā abhiññātā paribbājakā. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho bhagavato etadahosi – ''atippago kho tāva rājagahe piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena moranivāpo paribbājakārāmo yena sakuludāyī paribbājako tenupasaṅkameyya''nti. Atha kho bhagavā yena moranivāpo paribbājakārāmo tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena sakuludāyī paribbājako mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ nisinno hoti unnādiniyā uccāsaddamahāsaddāya anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentiyā, seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā. Addasā kho sakuludāyī paribbājako bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna sakaṃ parisaṃ saṇṭhāpeti – ''appasaddā bhonto hontu; mā bhonto saddamakattha. Ayaṃ samaṇo gotamo āgacchati; appasaddakāmo kho pana so āyasmā appasaddassa vaṇṇavādī. Appeva nāma appasaddaṃ parisaṃ viditvā upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā''ti. Atha kho te paribbājakā tuṇhī ahesuṃ. Atha kho bhagavā yena sakuludāyī paribbājako tenupasaṅkami. Atha kho sakuludāyī paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etu kho, bhante, bhagavā. Svāgataṃ, bhante, bhagavato. Cirassaṃ kho, bhante, bhagavā imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīdatu, bhante, bhagavā; idamāsanaṃ paññatta’’nti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Sakuludāyīpi kho paribbājako aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho sakuludāyiṃ paribbājakaṃ bhagavā etadavoca –

238. ‘‘Kāyanuttha, udāyi, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? ‘‘Tiṭṭhatesā, bhante, kathā yāya mayaṃ etarahi kathāya sannisinnā. Nesā, bhante, kathā bhagavato dullabhā bhavissati pacchāpi savanāya. Purimāni, bhante, divasāni purimatarāni nānātitthiyānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ kutūhalasālāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘lābhā vata, bho, aṅgamagadhānaṃ, suladdhalābhā vata, bho, aṅgamagadhānaṃ! Tatrime [yatthime (sī.)] samaṇabrāhmaṇā saṅghino gaṇino gaṇācariyā ñātā yasassino titthakarā sādhusammatā bahujanassa rājagahaṃ vassāvāsaṃ osaṭā. Ayampi kho pūraṇo kassapo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa; sopi rājagahaṃ vassāvāsaṃ osaṭo. Ayampi kho makkhali gosālo…pe… ajito kesakambalo… pakudho kaccāyano… sañjayo belaṭṭhaputto… nigaṇṭho nāṭaputto saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa; sopi rājagahaṃ vassāvāsaṃ osaṭo. Ayampi kho samaṇo gotamo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa; sopi rājagahaṃ vassāvāsaṃ osaṭo. Ko nu kho imesaṃ bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ saṅghīnaṃ gaṇīnaṃ gaṇācariyānaṃ ñātānaṃ yasassīnaṃ titthakarānaṃ sādhusammatānaṃ bahujanassa sāvakānaṃ sakkato garukato mānito pūjito, kañca pana sāvakā sakkatvā garuṃ katvā [garukatvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] upanissāya viharantī’’’ti?

239. ‘‘Tatrekacce evamāhaṃsu – ‘ayaṃ kho pūraṇo kassapo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa; so ca kho sāvakānaṃ na sakkato na garukato na mānito na pūjito, na ca pana pūraṇaṃ kassapaṃ sāvakā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti. Bhūtapubbaṃ pūraṇo kassapo anekasatāya parisāya dhammaṃ deseti. Tatraññataro pūraṇassa kassapassa sāvako saddamakāsi – ‘‘mā bhonto pūraṇaṃ kassapaṃ etamatthaṃ pucchittha; neso etaṃ jānāti; mayametaṃ jānāma, amhe etamatthaṃ pucchatha; mayametaṃ bhavantānaṃ byākarissāmā’’ti. Bhūtapubbaṃ pūraṇo kassapo bāhā paggayha kandanto na labhati – ‘‘appasaddā bhonto hontu, mā bhonto saddamakattha. Nete, bhavante, pucchanti, amhe ete pucchanti; mayametesaṃ byākarissāmā’’ti. Bahū kho pana pūraṇassa kassapassa sāvakā vādaṃ āropetvā apakkantā – ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi? Micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno, sahitaṃ me, asahitaṃ te, purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca, adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahitosi, cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosī’’ti. Iti pūraṇo kassapo sāvakānaṃ na sakkato na garukato na mānito na pūjito, na ca pana pūraṇaṃ kassapaṃ sāvakā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti. Akkuṭṭho ca pana pūraṇo kassapo dhammakkosenā’’’ti.

‘‘Ekacce evamāhaṃsu – ‘ayampi kho makkhali gosālo…pe… ajito kesakambalo… pakudho kaccāyano… sañjayo belaṭṭhaputto… nigaṇṭho nāṭaputto saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa; so ca kho sāvakānaṃ na sakkato na garukato na mānito na pūjito, na ca pana nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ sāvakā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti. Bhūtapubbaṃ nigaṇṭho nāṭaputto anekasatāya parisāya dhammaṃ deseti. Tatraññataro nigaṇṭhassa nāṭaputtassa sāvako saddamakāsi – mā bhonto nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ etamatthaṃ pucchittha; neso etaṃ jānāti; mayametaṃ jānāma, amhe etamatthaṃ pucchatha; mayametaṃ bhavantānaṃ byākarissāmāti. Bhūtapubbaṃ nigaṇṭho nāṭaputto bāhā paggayha kandanto na labhati – ‘‘appasaddā bhonto hontu, mā bhonto saddamakattha. Nete bhavante pucchanti, amhe ete pucchanti; mayametesaṃ byākarissāmā’’ti. Bahū kho pana nigaṇṭhassa nāṭaputtassa sāvakā vādaṃ āropetvā apakkantā – ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi. Kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi? Micchāpaṭipanno tvamasi. Ahamasmi sammāpaṭipanno. Sahitaṃ me asahitaṃ te, purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca, adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahitosi, cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosī’’ti. Iti nigaṇṭho nāṭaputto sāvakānaṃ na sakkato na garukato na mānito na pūjito, na ca pana nigaṇṭhaṃ nāṭaputtaṃ sāvakā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti. Akkuṭṭho ca pana nigaṇṭho nāṭaputto dhammakkosenā’’’ti.

240. ‘‘Ekacce evamāhaṃsu – ‘ayampi kho samaṇo gotamo saṅghī ceva gaṇī ca gaṇācariyo ca ñāto yasassī titthakaro sādhusammato bahujanassa; so ca kho sāvakānaṃ sakkato garukato mānito pūjito, samaṇañca pana gotamaṃ sāvakā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti. Bhūtapubbaṃ samaṇo gotamo anekasatāya parisāya dhammaṃ desesi. Tatraññataro samaṇassa gotamassa sāvako ukkāsi. Tamenāññataro sabrahmacārī jaṇṇukena [jaṇṇuke (sī.)] ghaṭṭesi – ‘‘appasaddo āyasmā hotu, māyasmā saddamakāsi, satthā no bhagavā dhammaṃ desesī’’ti. Yasmiṃ samaye samaṇo gotamo anekasatāya parisāya dhammaṃ deseti, neva tasmiṃ samaye samaṇassa gotamassa sāvakānaṃ khipitasaddo vā hoti ukkāsitasaddo vā. Tamenaṃ mahājanakāyo paccāsīsamānarūpo [paccāsiṃ samānarūpo (sī. syā. kaṃ. pī.)] paccupaṭṭhito hoti – ‘‘yaṃ no bhagavā dhammaṃ bhāsissati taṃ no sossāmā’’ti. Seyyathāpi nāma puriso cātummahāpathe khuddamadhuṃ [khuddaṃ madhuṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] anelakaṃ pīḷeyya [uppīḷeyya (sī.)]. Tamenaṃ mahājanakāyo paccāsīsamānarūpo paccupaṭṭhito assa. Evameva yasmiṃ samaye samaṇo gotamo anekasatāya parisāya dhammaṃ deseti, neva tasmiṃ samaye samaṇassa gotamassa sāvakānaṃ khipitasaddo vā hoti ukkāsitasaddo vā. Tamenaṃ mahājanakāyo paccāsīsamānarūpo paccupaṭṭhito hoti – ‘‘yaṃ no bhagavā dhammaṃ bhāsissati taṃ no sossāmā’’ti. Yepi samaṇassa gotamassa sāvakā sabrahmacārīhi sampayojetvā sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanti tepi satthu ceva vaṇṇavādino honti, dhammassa ca vaṇṇavādino honti, saṅghassa ca vaṇṇavādino honti, attagarahinoyeva honti anaññagarahino, ‘‘mayamevamhā alakkhikā mayaṃ appapuññā te mayaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā nāsakkhimhā yāvajīvaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ caritu’’nti. Te ārāmikabhūtā vā upāsakabhūtā vā pañcasikkhāpade samādāya vattanti. Iti samaṇo gotamo sāvakānaṃ sakkato garukato mānito pūjito, samaṇañca pana gotamaṃ sāvakā sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharantī’’’ti.

241. ‘‘Kati pana tvaṃ, udāyi, mayi dhamme samanupassasi, yehi mamaṃ [mama (sabbattha)] sāvakā sakkaronti garuṃ karonti [garukaronti (sī. syā. kaṃ. pī.)] mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharantī’’ti? ‘‘Pañca kho ahaṃ, bhante, bhagavati dhamme samanupassāmi yehi bhagavantaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti. Katame pañca? Bhagavā hi, bhante, appāhāro, appāhāratāya ca vaṇṇavādī. Yampi, bhante, bhagavā appāhāro, appāhāratāya ca vaṇṇavādī imaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavati paṭhamaṃ dhammaṃ samanupassāmi yena bhagavantaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, bhagavā santuṭṭho itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī. Yampi, bhante, bhagavā santuṭṭho itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, imaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavati dutiyaṃ dhammaṃ samanupassāmi yena bhagavantaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, bhagavā santuṭṭho itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī. Yampi, bhante, bhagavā santuṭṭho itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, imaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavati tatiyaṃ dhammaṃ samanupassāmi yena bhagavantaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, bhagavā santuṭṭho itarītarena senāsanena, itarītarasenāsanasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī. Yampi, bhante, bhagavā santuṭṭho itarītarena senāsanena, itarītarasenāsanasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī, imaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavati catutthaṃ dhammaṃ samanupassāmi yena bhagavantaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, bhante, bhagavā pavivitto, pavivekassa ca vaṇṇavādī. Yampi, bhante, bhagavā pavivitto, pavivekassa ca vaṇṇavādī, imaṃ kho ahaṃ, bhante, bhagavati pañcamaṃ dhammaṃ samanupassāmi yena bhagavantaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

‘‘Ime kho ahaṃ, bhante, bhagavati pañca dhamme samanupassāmi yehi bhagavantaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharantī’’ti.

242. ‘‘‘Appāhāro samaṇo gotamo, appāhāratāya ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, santi kho pana me, udāyi, sāvakā kosakāhārāpi aḍḍhakosakāhārāpi beluvāhārāpi aḍḍhabeluvāhārāpi. Ahaṃ kho pana, udāyi, appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi bhiyyopi bhuñjāmi. ‘Appāhāro samaṇo gotamo, appāhāratāya ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, ye te, udāyi, mama sāvakā kosakāhārāpi aḍḍhakosakāhārāpi beluvāhārāpi aḍḍhabeluvāhārāpi na maṃ te iminā dhammena sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ.

‘‘‘Santuṭṭho samaṇo gotamo itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, santi kho pana me, udāyi, sāvakā paṃsukūlikā lūkhacīvaradharā te susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāni [pāpaṇikāni vā nantakāni vā (sī.)] uccinitvā [ucchinditvā (ka.)] saṅghāṭiṃ karitvā dhārenti. Ahaṃ kho panudāyi, appekadā gahapaticīvarāni dhāremi daḷhāni satthalūkhāni alābulomasāni. ‘Santuṭṭho samaṇo gotamo itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, ye te, udāyi, mama sāvakā paṃsukūlikā lūkhacīvaradharā te susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ karitvā dhārenti, na maṃ te iminā dhammena sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ.

‘‘‘Santuṭṭho samaṇo gotamo itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, santi kho pana me, udāyi, sāvakā piṇḍapātikā sapadānacārino uñchāsake vate ratā, te antaragharaṃ paviṭṭhā samānā āsanenapi nimantiyamānā na sādiyanti. Ahaṃ kho panudāyi, appekadā nimantanepi [nimantanassāpi (ka.)] bhuñjāmi sālīnaṃ odanaṃ vicitakāḷakaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ. ‘Santuṭṭho samaṇo gotamo itarītarena piṇḍapātena, itarītarapiṇḍapātasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, ye te, udāyi, mama sāvakā piṇḍapātikā sapadānacārino uñchāsake vate ratā te antaragharaṃ paviṭṭhā samānā āsanenapi nimantiyamānā na sādiyanti, na maṃ te iminā dhammena sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ.

‘‘‘Santuṭṭho samaṇo gotamo itarītarena senāsanena, itarītarasenāsanasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, santi kho pana me, udāyi, sāvakā rukkhamūlikā abbhokāsikā, te aṭṭhamāse channaṃ na upenti. Ahaṃ kho panudāyi, appekadā kūṭāgāresupi viharāmi ullittāvalittesu nivātesu phusitaggaḷesu [phussitaggaḷesu (sī. pī.)] pihitavātapānesu. ‘Santuṭṭho samaṇo gotamo itarītarena senāsanena, itarītarasenāsanasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, ye te, udāyi, mama sāvakā rukkhamūlikā abbhokāsikā te aṭṭhamāse channaṃ na upenti, na maṃ te iminā dhammena sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ.

‘‘‘Pavivitto samaṇo gotamo, pavivekassa ca vaṇṇavādī’ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, santi kho pana me, udāyi, sāvakā āraññikā pantasenāsanā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni ajjhogāhetvā viharanti, te anvaddhamāsaṃ saṅghamajjhe osaranti pātimokkhuddesāya. Ahaṃ kho panudāyi, appekadā ākiṇṇo viharāmi bhikkhūhi bhikkhunīhi upāsakehi upāsikāhi raññā rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi. 'Pavivitto samaṇo gotamo, pavivekassa ca vaṇṇavādī'ti, iti ce maṃ, udāyi, sāvakā sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ, ye te, udāyi, mama sāvakā āraññakā pantasenāsanā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni ajjhogāhetvā viharanti te anvaddhamāsaṃ saṅghamajjhe osaranti pātimokkhuddesāya, na maṃ te iminā dhammena sakkareyyuṃ garuṃ kareyyuṃ māneyyuṃ pūjeyyuṃ, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyuṃ.

''Iti kho, udāyi, na mamaṃ sāvakā imehi pañcahi dhammehi sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

243. ''Atthi kho, udāyi, aññe ca pañca dhammā yehi pañcahi dhammehi mamaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti. Katame pañca? Idhudāyi, mamaṃ sāvakā adhisīle sambhāventi – 'sīlavā samaṇo gotamo paramena sīlakkhandhena samannāgato'ti. Yampudāyi [yamudāyi (syā. ka.)], mamaṃ sāvakā adhisīle sambhāventi – 'sīlavā samaṇo gotamo paramena sīlakkhandhena samannāgato'ti, ayaṃ kho, udāyi, paṭhamo dhammo yena mamaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

244. ''Puna caparaṃ, udāyi, mamaṃ sāvakā abhikkante ñāṇadassane sambhāventi – 'jānaṃyevāha samaṇo gotamo – jānāmīti, passaṃyevāha samaṇo gotamo – passāmīti; abhiññāya samaṇo gotamo dhammaṃ deseti no anabhiññāya; sanidānaṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti no anidānaṃ; sappāṭihāriyaṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti no appāṭihāriya'nti. Yampudāyi, mamaṃ sāvakā abhikkante ñāṇadassane sambhāventi – 'jānaṃyevāha samaṇo gotamo – jānāmīti, passaṃyevāha samaṇo gotamo – passāmīti; abhiññāya samaṇo gotamo dhammaṃ deseti no anabhiññāya; sanidānaṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti no anidānaṃ; sappāṭihāriyaṃ samaṇo gotamo dhammaṃ deseti no appāṭihāriya'nti, ayaṃ kho, udāyi, dutiyo dhammo yena mamaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

245. ''Puna caparaṃ, udāyi, mamaṃ sāvakā adhipaññāya sambhāventi – 'paññavā samaṇo gotamo paramena paññākkhandhena samannāgato; taṃ vata anāgataṃ vādapathaṃ na dakkhati, uppannaṃ vā parappavādaṃ na sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati'. Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, api nu me sāvakā evaṃ jānantā evaṃ passantā antarantarā kathaṃ opāteyyu''nti?

''No hetaṃ, bhante''.

''Na kho panāhaṃ, udāyi, sāvakesu anusāsaniṃ paccāsīsāmi [paccāsiṃsāmi (sī. syā. kaṃ. pī.)]; aññadatthu mamayeva sāvakā anusāsaniṃ paccāsīsanti.

''Yampudāyi, mamaṃ sāvakā adhipaññāya sambhāventi – 'paññavā samaṇo gotamo paramena paññākkhandhena samannāgato; taṃ vata anāgataṃ vādapathaṃ na dakkhati, uppannaṃ vā parappavādaṃ na sahadhammena niggahitaṃ niggaṇhissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati'. Ayaṃ kho, udāyi, tatiyo dhammo yena mamaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

246. ''Puna caparaṃ, udāyi, mama sāvakā yena dukkhena dukkhotiṇṇā dukkhaparetā te maṃ upasaṅkamitvā dukkhaṃ ariyasaccaṃ pucchanti, tesāhaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ puṭṭho byākaromi, tesāhaṃ cittaṃ ārādhemi pañhassa veyyākaraṇena; te maṃ dukkhasamudayaṃ… dukkhanirodhaṃ… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ pucchanti, tesāhaṃ dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ puṭṭho byākaromi, tesāhaṃ cittaṃ ārādhemi pañhassa veyyākaraṇena. Yampudāyi, mama sāvakā yena dukkhena dukkhotiṇṇā dukkhaparetā te maṃ upasaṅkamitvā dukkhaṃ ariyasaccaṃ pucchanti, tesāhaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ puṭṭho byākaromi, tesāhaṃ cittaṃ ārādhemi pañhassa veyyākaraṇena. Te maṃ dukkhasamudayaṃ … dukkhanirodhaṃ… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ pucchanti. Tesāhaṃ dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ puṭṭho byākaromi. Tesāhaṃ cittaṃ ārādhemi pañhassa veyyākaraṇena. Ayaṃ kho, udāyi, catuttho dhammo yena mamaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

247. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventi. Idhudāyi, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati… citte cittānupassī viharati… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro sammappadhāne bhāventi. Idhudāyi, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti, vāyamati, vīriyaṃ ārabhati, cittaṃ paggaṇhāti, padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti, vāyamati, vīriyaṃ ārabhati, cittaṃ paggaṇhāti, padahati; anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti, vāyamati, vīriyaṃ ārabhati, cittaṃ paggaṇhāti, padahati; uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti, vāyamati, vīriyaṃ ārabhati, cittaṃ paggaṇhāti, padahati. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro iddhipāde bhāventi. Idhudāyi, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, cittasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā pañcindriyāni bhāventi. Idhudāyi, bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ; vīriyindriyaṃ bhāveti…pe… satindriyaṃ bhāveti… samādhindriyaṃ bhāveti… paññindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā pañca balāni bhāventi. Idhudāyi, bhikkhu saddhābalaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ; vīriyabalaṃ bhāveti…pe… satibalaṃ bhāveti… samādhibalaṃ bhāveti… paññābalaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā sattabojjhaṅge bhāventi. Idhudāyi, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ; dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāventi. Idhudāyi, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti, sammāsaṅkappaṃ bhāveti, sammāvācaṃ bhāveti, sammākammantaṃ bhāveti, sammāājīvaṃ bhāveti, sammāvāyāmaṃ bhāveti, sammāsatiṃ bhāveti, sammāsamādhiṃ bhāveti. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

248. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā aṭṭha vimokkhe bhāventi. Rūpī rūpāni passati, ayaṃ paṭhamo vimokkho; ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati, ayaṃ dutiyo vimokkho; subhanteva adhimutto hoti, ayaṃ tatiyo vimokkho; sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ catuttho vimokkho; sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ pañcamo vimokkho; sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ chaṭṭho vimokkho; sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ayaṃ sattamo vimokkho; sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, ayaṃ aṭṭhamo vimokkho. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

249. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā aṭṭha abhibhāyatanāni bhāventi. Ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi, passāmī’ti evaṃ saññī hoti. Idaṃ paṭhamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi, passāmī’ti evaṃ saññī hoti. Idaṃ dutiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi, passāmī’ti evaṃ saññī hoti. Idaṃ tatiyaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi, passāmī’ti evaṃ saññī hoti. Idaṃ catutthaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni. Seyyathāpi nāma umāpupphaṃ nīlaṃ nīlavaṇṇaṃ nīlanidassanaṃ nīlanibhāsaṃ, seyyathāpi vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ nīlaṃ nīlavaṇṇaṃ nīlanidassanaṃ nīlanibhāsaṃ; evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi, passāmī’ti evaṃ saññī hoti. Idaṃ pañcamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni. Seyyathāpi nāma kaṇikārapupphaṃ pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ, seyyathāpi vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ; evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi, passāmī’ti evaṃ saññī hoti. Idaṃ chaṭṭhaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitakāni lohitakavaṇṇāni lohitakanidassanāni lohitakanibhāsāni. Seyyathāpi nāma bandhujīvakapupphaṃ lohitakaṃ lohitakavaṇṇaṃ lohitakanidassanaṃ lohitakanibhāsaṃ, seyyathāpi vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ lohitakaṃ lohitakavaṇṇaṃ lohitakanidassanaṃ lohitakanibhāsaṃ; evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitakāni lohitakavaṇṇāni lohitakanidassanāni lohitakanibhāsāni. ‘Tāni abhibhuyya jānāmi, passāmī’ti evaṃ saññī hoti. Idaṃ sattamaṃ abhibhāyatanaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni. Seyyathāpi nāma osadhitārakā odātā odātavaṇṇā odātanidassanā odātanibhāsā, seyyathāpi vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ odātaṃ odātavaṇṇaṃ odātanidassanaṃ odātanibhāsaṃ; evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni. 'Tāni abhibhuyya jānāmi, passāmī'ti evaṃsaññī hoti. Idaṃ aṭṭhamaṃ abhibhāyatanaṃ. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

250. ''Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā dasa kasiṇāyatanāni bhāventi. Pathavīkasiṇameko sañjānāti uddhamadho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇaṃ; āpokasiṇameko sañjānāti…pe… tejokasiṇameko sañjānāti… vāyokasiṇameko sañjānāti… nīlakasiṇameko sañjānāti… pītakasiṇameko sañjānāti… lohitakasiṇameko sañjānāti… odātakasiṇameko sañjānāti… ākāsakasiṇameko sañjānāti … viññāṇakasiṇameko sañjānāti uddhamadho tiriyaṃ advayaṃ appamāṇaṃ. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

251. ''Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā cattāri jhānāni bhāventi. Idhudāyi, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, udāyi, dakkho nhāpako [nahāpako (sī. pī.)] vā nhāpakantevāsī vā kaṃsathāle nhānīyacuṇṇāni [nahānīyacuṇṇāni (sī. pī.)] ākiritvā udakena paripphosakaṃ paripphosakaṃ sanneyya, sāyaṃ nhānīyapiṇḍi [sāssa nahānīyapiṇḍī (sī. syā. kaṃ.)] snehānugatā snehapareto santarabāhirā phuṭā snehena na ca pagghariṇī; evameva kho, udāyi, bhikkhu imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hoti.

''Puna caparaṃ, udāyi, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, udāyi, udakarahado gambhīro ubbhidodako [ubbhitodako (syā. kaṃ. ka.)]. Tassa nevassa puratthimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na pacchimāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na uttarāya disāya udakassa āyamukhaṃ, na dakkhiṇāya disāya udakassa āyamukhaṃ, devo ca na kālena kālaṃ sammā dhāraṃ anuppaveccheyya; atha kho tamhāva udakarahadā sītā vāridhārā ubbhijjitvā tameva udakarahadaṃ sītena vārinā abhisandeyya parisandeyya paripūreyya paripphareyya, nāssa [na nesaṃ (sī.)] kiñci sabbāvato udakarahadassa sītena vārinā apphuṭaṃ assa. Evameva kho, udāyi, bhikkhu imameva kāyaṃ samādhijena pītisukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa samādhijena pītisukhena apphuṭaṃ hoti.

''Puna caparaṃ, udāyi, bhikkhu pītiyā ca virāgā…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, udāyi, uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni anto nimuggaposīni, tāni yāva caggā yāva ca mūlā sītena vārinā abhisannāni parisannāni paripūrāni paripphuṭāni, nāssa kiñci sabbāvataṃ, uppalānaṃ vā padumānaṃ vā puṇḍarīkānaṃ vā sītena vārinā apphuṭaṃ assa; evameva kho, udāyi, bhikkhu imameva kāyaṃ nippītikena sukhena abhisandeti parisandeti paripūreti parippharati, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa nippītikena sukhena apphuṭaṃ hoti.

''Puna caparaṃ, udāyi, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Seyyathāpi, udāyi, puriso odātena vatthena sasīsaṃ pārupitvā nisinno assa, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena apphuṭaṃ assa; evameva kho, udāyi, bhikkhu imameva kāyaṃ parisuddhena cetasā pariyodātena pharitvā nisinno hoti, nāssa kiñci sabbāvato kāyassa parisuddhena cetasā pariyodātena apphuṭaṃ hoti. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

252. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā evaṃ pajānanti – ‘ayaṃ kho me kāyo rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo odanakummāsūpacayo aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammo; idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddhaṃ’. Seyyathāpi, udāyi, maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno sabbākārasampanno; tatridaṃ suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā. Tamenaṃ cakkhumā puriso hatthe karitvā paccavekkheyya – ‘ayaṃ kho maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato accho vippasanno sabbākārasampanno; tatridaṃ suttaṃ āvutaṃ nīlaṃ vā pītaṃ vā lohitaṃ vā odātaṃ vā paṇḍusuttaṃ vā’ti. Evameva kho, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā evaṃ pajānanti – ‘ayaṃ kho me kāyo rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo odanakummāsūpacayo aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammo; idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha’nti. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

253. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimminanti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Seyyathāpi, udāyi, puriso muñjamhā īsikaṃ pabbāheyya; tassa evamassa – ‘ayaṃ muñjo, ayaṃ īsikā; añño muñjo, aññā īsikā; muñjamhātveva īsikā pabbāḷhā’ti. Seyyathā vā panudāyi, puriso asiṃ kosiyā pabbāheyya; tassa evamassa – ‘ayaṃ asi, ayaṃ kosi; añño asi aññā kosi; kosiyātveva asi pabbāḷho’ti. Seyyathā vā, panudāyi, puriso ahiṃ karaṇḍā uddhareyya; tassa evamassa – ‘ayaṃ ahi, ayaṃ karaṇḍo; añño ahi, añño karaṇḍo; karaṇḍātveva ahi ubbhato’ti. Evameva kho, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimminanti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

254. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhonti – ekopi hutvā bahudhā honti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamānā gacchanti, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karonti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne [abhijjamānā (ka.)] gacchanti, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamanti, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasanti parimajjanti, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattenti. Seyyathāpi, udāyi, dakkho kumbhakāro vā kumbhakārantevāsī vā suparikammakatāya mattikāya yaṃ yadeva bhājanavikatiṃ ākaṅkheyya taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya; seyyathā vā panudāyi, dakkho dantakāro vā dantakārantevāsī vā suparikammakatasmiṃ dantasmiṃ yaṃ yadeva dantavikatiṃ ākaṅkheyya taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya; seyyathā vā panudāyi, dakkho suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā suparikammakatasmiṃ suvaṇṇasmiṃ yaṃ yadeva suvaṇṇavikatiṃ ākaṅkheyya taṃ tadeva kareyya abhinipphādeyya. Evameva kho, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhonti – ekopi hutvā bahudhā honti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamānā gacchanti, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karonti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchanti, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamanti, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasanti parimajjanti, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattenti. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

255. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇanti – dibbe ca mānuse ca, ye dūre santike ca. Seyyathāpi, udāyi, balavā saṅkhadhamo appakasireneva cātuddisā viññāpeyya; evameva kho, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇanti – dibbe ca mānuse ca, ye dūre santike ca. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

256. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānanti – sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānanti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānanti; sadosaṃ vā cittaṃ ‘sadosaṃ citta’nti pajānanti, vītadosaṃ vā cittaṃ ‘vītadosaṃ citta’nti pajānanti; samohaṃ vā cittaṃ ‘samohaṃ citta’nti pajānanti, vītamohaṃ vā cittaṃ ‘vītamohaṃ citta’nti pajānanti; saṃkhittaṃ vā cittaṃ ‘saṅkhittaṃ citta’nti pajānanti, vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘vikkhittaṃ citta’nti pajānanti; mahaggataṃ vā cittaṃ ‘mahaggataṃ citta’nti pajānanti, amahaggataṃ vā cittaṃ ‘amahaggataṃ citta’nti pajānanti; sauttaraṃ vā cittaṃ ‘sauttaraṃ citta’nti pajānanti, anuttaraṃ vā cittaṃ ‘anuttaraṃ citta’nti pajānanti; samāhitaṃ vā cittaṃ ‘samāhitaṃ citta’nti pajānanti, asamāhitaṃ vā cittaṃ ‘asamāhitaṃ citta’nti pajānanti; vimuttaṃ vā cittaṃ ‘vimuttaṃ citta’nti pajānanti, avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānanti. Seyyathāpi, udāyi, itthī vā puriso vā daharo yuvā maṇḍanakajātiko ādāse vā parisuddhe pariyodāte acche vā udakapatte sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno sakaṇikaṃ vā ‘sakaṇika’nti [sakaṇikaṅgaṃ vā sakaṇikaṅganti (sī.)] jāneyya, akaṇikaṃ vā ‘akaṇika’nti [akaṇikaṅgaṃ vā akaṇikaṅganti (sī.)] jāneyya; evameva kho, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānanti – sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānanti, vītarāgaṃ vā cittaṃ…pe… sadosaṃ vā cittaṃ… vītadosaṃ vā cittaṃ… samohaṃ vā cittaṃ… vītamohaṃ vā cittaṃ… saṅkhittaṃ vā cittaṃ… vikkhittaṃ vā cittaṃ… mahaggataṃ vā cittaṃ… amahaggataṃ vā cittaṃ… sauttaraṃ vā cittaṃ… anuttaraṃ vā cittaṃ… samāhitaṃ vā cittaṃ… asamāhitaṃ vā cittaṃ… vimuttaṃ vā cittaṃ… avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānanti. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

257. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussaranti, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi, anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathāpi, udāyi, puriso sakamhā gāmā aññaṃ gāmaṃ gaccheyya, tamhāpi gāmā aññaṃ gāmaṃ gaccheyya; so tamhā gāmā sakaṃyeva gāmaṃ paccāgaccheyya; tassa evamassa – ‘ahaṃ kho sakamhā gāmā aññaṃ gāmaṃ agacchiṃ, tatra evaṃ aṭṭhāsiṃ evaṃ nisīdiṃ evaṃ abhāsiṃ evaṃ tuṇhī ahosiṃ; tamhāpi gāmā amuṃ gāmaṃ agacchiṃ, tatrāpi evaṃ aṭṭhāsiṃ evaṃ nisīdiṃ evaṃ abhāsiṃ evaṃ tuṇhī ahosiṃ, somhi tamhā gāmā sakaṃyeva gāmaṃ paccāgato’ti. Evameva kho, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussaranti, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussaranti. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

258. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passanti cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānanti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā; ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passanti cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānanti. Seyyathāpi, udāyi, dve agārā sadvārā [sannadvārā (ka.)]. Tatra cakkhumā puriso majjhe ṭhito passeyya manusse gehaṃ pavisantepi nikkhamantepi anucaṅkamantepi anuvicarantepi; evameva kho, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passanti cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānanti…pe… tatra ca pa me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti.

259. ‘‘Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Seyyathāpi, udāyi, pabbatasaṅkhepe udakarahado accho vippasanno anāvilo, tattha cakkhumā puriso tīre ṭhito passeyya sippisambukampi [sippikasambukampi (syā. kaṃ. ka.)] sakkharakaṭhalampi macchagumbampi carantampi tiṭṭhantampi. Tassa evamassa – ‘ayaṃ kho udakarahado accho vippasanno anāvilo, tatrime sippisambukāpi sakkharakaṭhalāpi macchagumbāpi carantipi tiṭṭhantipī’ti. Evameva kho, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Tatra ca pana me sāvakā bahū abhiññāvosānapāramippattā viharanti. Ayaṃ kho, udāyi, pañcamo dhammo yena mama sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharanti.

‘‘Ime kho, udāyi, pañca dhammā yehi mamaṃ sāvakā sakkaronti garuṃ karonti mānenti pūjenti, sakkatvā garuṃ katvā upanissāya viharantī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano sakuludāyī paribbājako bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Mahāsakuludāyisuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Samaṇamuṇḍikasuttaṃ

260. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto [samaṇamaṇḍikāputto (sī. pī.)] samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasati mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ pañcamattehi paribbājakasatehi. Atha kho pañcakaṅgo thapati sāvatthiyā nikkhami divā divassa bhagavantaṃ dassanāya. Atha kho pañcakaṅgassa thapatissa etadahosi – ‘‘akālo kho tāva bhagavantaṃ dassanāya; paṭisallīno bhagavā. Manobhāvaniyānampi bhikkhūnaṃ asamayo dassanāya; paṭisallīnā manobhāvaniyā bhikkhū. Yaṃnūnāhaṃ yena samayappavādako tindukācīro ekasālako mallikāya ārāmo yena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto tenupasaṅkameyya’’nti. Atha kho pañcakaṅgo thapati yena samayappavādako tindukācīro ekasālako mallikāya ārāmo yena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto tenupasaṅkami.

Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ nisinno hoti unnādiniyā uccāsaddamahāsaddāya anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentiyā, seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā.

Addasā kho uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto pañcakaṅgaṃ thapatiṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna sakaṃ parisaṃ saṇṭhāpesi – ‘‘appasaddā bhonto hontu, mā bhonto saddamakattha; ayaṃ samaṇassa gotamassa sāvako āgacchati pañcakaṅgo thapati. Yāvatā kho pana samaṇassa gotamassa sāvakā gihī odātavasanā sāvatthiyaṃ paṭivasanti ayaṃ tesaṃ aññataro pañcakaṅgo thapati. Appasaddakāmā kho pana te āyasmanto appasaddavinītā appasaddassa vaṇṇavādino; appeva nāma appasaddaṃ parisaṃ viditvā upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā''ti. Atha kho te paribbājakā tuṇhī ahesuṃ.

261. Atha kho pañcakaṅgo thapati yena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā uggāhamānena paribbājakena samaṇamuṇḍikāputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho pañcakaṅgaṃ thapatiṃ uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto etadavoca – ''catūhi kho ahaṃ, gahapati, dhammehi samannāgataṃ purisapuggalaṃ paññapemi sampannakusalaṃ paramakusalaṃ uttamapattipattaṃ samaṇaṃ ayojjhaṃ. Katamehi catūhi? Idha, gahapati, na kāyena pāpakammaṃ karoti, na pāpakaṃ vācaṃ bhāsati, na pāpakaṃ saṅkappaṃ saṅkappeti, na pāpakaṃ ājīvaṃ ājīvati – imehi kho ahaṃ, gahapati, catūhi dhammehi samannāgataṃ purisapuggalaṃ paññapemi sampannakusalaṃ paramakusalaṃ uttamapattipattaṃ samaṇaṃ ayojjha''nti.

Atha kho pañcakaṅgo thapati uggāhamānassa paribbājakassa samaṇamuṇḍikāputtassa bhāsitaṃ neva abhinandi nappaṭikkosi. Anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi – ''bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmī''ti. Atha kho pañcakaṅgo thapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho pañcakaṅgo thapati yāvatako ahosi uggāhamānena paribbājakena samaṇamuṇḍikāputtena saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi.

262. Evaṃ vutte, bhagavā pañcakaṅgaṃ thapatiṃ etadavoca – ''evaṃ sante kho, thapati, daharo kumāro mando uttānaseyyako sampannakusalo bhavissati paramakusalo uttamapattipatto samaṇo ayojjho, yathā uggāhamānassa paribbājakassa samaṇamuṇḍikāputtassa vacanaṃ. Daharassa hi, thapati, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa kāyotipi na hoti, kuto pana kāyena pāpakammaṃ karissati, aññatra phanditamattā! Daharassa hi, thapati, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa vācātipi na hoti, kuto pana pāpakaṃ vācaṃ bhāsissati, aññatra roditamattā! Daharassa hi, thapati, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa saṅkappotipi na hoti, kuto pana pāpakaṃ saṅkappaṃ saṅkappissati, aññatra vikūjitamattā [vikujjitamattā (sī. syā. kaṃ. pī.)]! Daharassa hi, thapati, kumārassa mandassa uttānaseyyakassa ājīvotipi na hoti, kuto pana pāpakaṃ ājīvaṃ ājīvissati, aññatra mātuthaññā! Evaṃ sante kho, thapati, daharo kumāro mando uttānaseyyako sampannakusalo bhavissati paramakusalo uttamapattipatto samaṇo ayojjho, yathā uggāhamānassa paribbājakassa samaṇamuṇḍikāputtassa vacanaṃ.

263. ''Catūhi kho ahaṃ, thapati, dhammehi samannāgataṃ purisapuggalaṃ paññapemi na ceva sampannakusalaṃ na paramakusalaṃ na uttamapattipattaṃ samaṇaṃ ayojjhaṃ, api cimaṃ daharaṃ kumāraṃ mandaṃ uttānaseyyakaṃ samadhigayha tiṭṭhati. Katamehi catūhi? Idha, thapati, na kāyena pāpakammaṃ karoti, na pāpakaṃ vācaṃ bhāsati, na pāpakaṃ saṅkappaṃ saṅkappeti, na pāpakaṃ ājīvaṃ ājīvati – imehi kho ahaṃ, thapati, catūhi dhammehi samannāgataṃ purisapuggalaṃ paññapemi na ceva sampannakusalaṃ na paramakusalaṃ na uttamapattipattaṃ samaṇaṃ ayojjhaṃ, api cimaṃ daharaṃ kumāraṃ mandaṃ uttānaseyyakaṃ samadhigayha tiṭṭhati.

''Dasahi kho ahaṃ, thapati, dhammehi samannāgataṃ purisapuggalaṃ paññapemi sampannakusalaṃ paramakusalaṃ uttamapattipattaṃ samaṇaṃ ayojjhaṃ. Ime akusalā sīlā; tamahaṃ [kahaṃ (sī.), tahaṃ (pī.)], thapati, veditabbanti vadāmi. Itosamuṭṭhānā akusalā sīlā; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Idha akusalā sīlā aparisesā nirujjhanti; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Evaṃ paṭipanno akusalānaṃ sīlānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi.

''Ime kusalā sīlā; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Itosamuṭṭhānā kusalā sīlā; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Idha kusalā sīlā aparisesā nirujjhanti; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Evaṃ paṭipanno kusalānaṃ sīlānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi.

‘‘Ime akusalā saṅkappā; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Itosamuṭṭhānā akusalā saṅkappā; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Idha akusalā saṅkappā aparisesā nirujjhanti; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Evaṃ paṭipanno akusalānaṃ saṅkappānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi.

‘‘Ime kusalā saṅkappā; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Itosamuṭṭhānā kusalā saṅkappā; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Idha kusalā saṅkappā aparisesā nirujjhanti; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi. Evaṃ paṭipanno kusalānaṃ saṅkappānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti; tamahaṃ, thapati, veditabbanti vadāmi.

264. ‘‘Katame ca, thapati, akusalā sīlā? Akusalaṃ kāyakammaṃ, akusalaṃ vacīkammaṃ, pāpako ājīvo – ime vuccanti, thapati, akusalā sīlā.

‘‘Ime ca, thapati, akusalā sīlā kiṃsamuṭṭhānā? Samuṭṭhānampi nesaṃ vuttaṃ. ‘Cittasamuṭṭhānā’tissa vacanīyaṃ. Katamaṃ cittaṃ? Cittampi hi bahuṃ anekavidhaṃ nānappakārakaṃ. Yaṃ cittaṃ sarāgaṃ sadosaṃ samohaṃ, itosamuṭṭhānā akusalā sīlā.

‘‘Ime ca, thapati, akusalā sīlā kuhiṃ aparisesā nirujjhanti? Nirodhopi nesaṃ vutto. Idha, thapati, bhikkhu kāyaduccaritaṃ pahāya kāyasucaritaṃ bhāveti, vacīduccaritaṃ pahāya vacīsucaritaṃ bhāveti, manoduccaritaṃ pahāya manosucaritaṃ bhāveti, micchājīvaṃ pahāya sammājīvena jīvitaṃ kappeti – etthete akusalā sīlā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Kathaṃ paṭipanno, thapati, akusalānaṃ sīlānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti? Idha, thapati, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Evaṃ paṭipanno kho, thapati, akusalānaṃ sīlānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti.

265. ‘‘Katame ca, thapati, kusalā sīlā? Kusalaṃ kāyakammaṃ, kusalaṃ vacīkammaṃ, ājīvaparisuddhampi kho ahaṃ, thapati, sīlasmiṃ vadāmi. Ime vuccanti, thapati, kusalā sīlā.

‘‘Ime ca, thapati, kusalā sīlā kiṃsamuṭṭhānā? Samuṭṭhānampi nesaṃ vuttaṃ. ‘Cittasamuṭṭhānā’tissa vacanīyaṃ. Katamaṃ cittaṃ? Cittampi hi bahuṃ anekavidhaṃ nānappakārakaṃ. Yaṃ cittaṃ vītarāgaṃ vītadosaṃ vītamohaṃ, itosamuṭṭhānā kusalā sīlā.

‘‘Ime ca, thapati, kusalā sīlā kuhiṃ aparisesā nirujjhanti? Nirodhopi nesaṃ vutto. Idha, thapati, bhikkhu sīlavā hoti no ca sīlamayo, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ pajānāti; yatthassa te kusalā sīlā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Kathaṃ paṭipanno ca, thapati, kusalānaṃ sīlānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti? Idha, thapati, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya…pe… anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Evaṃ paṭipanno kho, thapati, kusalānaṃ sīlānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti.

266. ‘‘Katame ca, thapati, akusalā saṅkappā? Kāmasaṅkappo, byāpādasaṅkappo, vihiṃsāsaṅkappo

– ime vuccanti, thapati, akusalā saṅkappā.

‘‘Ime ca, thapati, akusalā saṅkappā kiṃsamuṭṭhānā? Samuṭṭhānampi nesaṃ vuttaṃ. ‘Saññāsamuṭṭhānā’tissa vacanīyaṃ. Katamā saññā? Saññāpi hi bahū anekavidhā nānappakārakā. Kāmasaññā, byāpādasaññā, vihiṃsāsaññā – itosamuṭṭhānā akusalā saṅkappā.

‘‘Ime ca, thapati, akusalā saṅkappā kuhiṃ aparisesā nirujjhanti? Nirodhopi nesaṃ vutto. Idha, thapati, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; etthete akusalā saṅkappā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Kathaṃ paṭipanno ca, thapati, akusalānaṃ saṅkappānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti? Idha, thapati, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya…pe… anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Evaṃ paṭipanno kho, thapati, akusalānaṃ saṅkappānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti.

267. ‘‘Katame ca, thapati, kusalā saṅkappā? Nekkhammasaṅkappo, abyāpādasaṅkappo, avihiṃsāsaṅkappo – ime vuccanti, thapati, kusalā saṅkappā.

‘‘Ime ca, thapati, kusalā saṅkappā kiṃsamuṭṭhānā? Samuṭṭhānampi nesaṃ vuttaṃ. ‘Saññāsamuṭṭhānā’tissa vacanīyaṃ. Katamā saññā? Saññāpi hi bahū anekavidhā nānappakārakā. Nekkhammasaññā, abyāpādasaññā, avihiṃsāsaññā – itosamuṭṭhānā kusalā saṅkappā.

‘‘Ime ca, thapati, kusalā saṅkappā kuhiṃ aparisesā nirujjhanti? Nirodhopi nesaṃ vutto. Idha, thapati, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; etthete kusalā saṅkappā aparisesā nirujjhanti.

‘‘Kathaṃ paṭipanno ca, thapati, kusalānaṃ saṅkappānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti? Idha, thapati, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya…pe… anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Evaṃ paṭipanno kho, thapati, kusalānaṃ saṅkappānaṃ nirodhāya paṭipanno hoti.

268. ‘‘Katamehi cāhaṃ, thapati, dasahi dhammehi samannāgataṃ purisapuggalaṃ paññapemi sampannakusalaṃ paramakusalaṃ uttamapattipattaṃ samaṇaṃ ayojjhaṃ? Idha, thapati, bhikkhu asekhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti, asekhena sammāsaṅkappena samannāgato hoti, asekhāya sammāvācāya samannāgato hoti, asekhena sammākammantena samannāgato hoti, asekhena sammāājīvena samannāgato hoti, asekhena sammāvāyāmena samannāgato hoti, asekhāya sammāsatiyā samannāgato hoti, asekhena sammāsamādhinā samannāgato hoti, asekhena sammāñāṇena samannāgato hoti, asekhāya sammāvimuttiyā samannāgato hoti – imehi kho ahaṃ, thapati, dasahi dhammehi samannāgataṃ purisapuggalaṃ paññapemi sampannakusalaṃ paramakusalaṃ uttamapattipattaṃ samaṇaṃ ayojjha’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamano pañcakaṅgo thapati bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Samaṇamuṇḍikasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Cūḷasakuludāyisuttaṃ

269. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena sakuludāyī paribbājako moranivāpe paribbājakārāme paṭivasati mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘atippago kho tāva rājagahe piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ yena moranivāpo paribbājakārāmo yena sakuludāyī paribbājako tenupasaṅkameyya’’nti. Atha kho bhagavā yena moranivāpo paribbājakārāmo tenupasaṅkami.

Tena kho pana samayena sakuludāyī paribbājako mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ nisinno hoti unnādiniyā uccāsaddamahāsaddāya anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentiyā, seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ bhayakathaṃ yuddhakathaṃ annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā. Addasā kho sakuludāyī paribbājako bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna sakaṃ parisaṃ saṇṭhāpesi – ‘‘appasaddā bhonto hontu, mā bhonto saddamakattha. Ayaṃ samaṇo gotamo āgacchati; appasaddakāmo kho pana so āyasmā appasaddassa vaṇṇavādī. Appeva nāma appasaddaṃ parisaṃ viditvā upasaṅkamitabbaṃ maññeyyā’’ti. Atha kho te paribbājakā tuṇhī ahesuṃ.

270. Atha kho bhagavā yena sakuludāyī paribbājako tenupasaṅkami. Atha kho sakuludāyī paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etu kho, bhante, bhagavā. Svāgataṃ, bhante, bhagavato. Cirassaṃ kho, bhante, bhagavā imaṃ pariyāyamakāsi yadidaṃ idhāgamanāya. Nisīdatu, bhante, bhagavā; idamāsanaṃ paññatta’’nti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Sakuludāyīpi kho paribbājako aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho sakuludāyiṃ paribbājakaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kāya nuttha, udāyi, etarahi kathāya sannisinnā, kā ca pana vo antarākathā vippakatā’’ti? ‘‘Tiṭṭhatesā, bhante, kathā yāya mayaṃ etarahi kathāya sannisinnā. Nesā, bhante, kathā bhagavato dullabhā bhavissati pacchāpi savanāya. Yadāhaṃ, bhante, imaṃ parisaṃ anupasaṅkanto homi athāyaṃ parisā anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ kathentī nisinnā hoti; yadā ca kho ahaṃ, bhante, imaṃ parisaṃ upasaṅkanto homi athāyaṃ parisā mamaññeva mukhaṃ ullokentī nisinnā hoti – ‘yaṃ no samaṇo udāyī dhammaṃ bhāsissati taṃ [taṃ no (sī. syā. kaṃ. pī.)] sossāmā’ti; yadā pana, bhante, bhagavā imaṃ parisaṃ upasaṅkanto hoti athāhañceva ayañca parisā bhagavato mukhaṃ ullokentā [olokentī (syā. kaṃ. ka.)] nisinnā homa – ‘yaṃ no bhagavā dhammaṃ bhāsissati taṃ sossāmā’’’ti.

271. ‘‘Tenahudāyi, taṃyevettha paṭibhātu yathā maṃ paṭibhāseyyā’’si. ‘‘Purimāni, bhante, divasāni purimatarāni sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānamāno ‘carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’nti. So mayā [paccupaṭṭhita’’nti mayā (?)] pubbantaṃ ārabbha pañhaṃ puṭṭho samāno aññenaññaṃ paṭicari, bahiddhā kathaṃ apanāmesi, kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsi. Tassa mayhaṃ, bhante, bhagavantaṃyeva ārabbha sati udapādi – ‘aho nūna bhagavā, aho nūna sugato! Yo imesaṃ dhammānaṃ sukusalo’’’ti. ‘‘Ko pana so, udāyi, sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānamāno ‘carato ca me tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhita’nti, yo tayā pubbantaṃ ārabbha pañhaṃ puṭṭho samāno aññenaññaṃ paṭicari, bahiddhā kathaṃ apanāmesi kopañca dosañca appaccayañca pātvākāsī’’ti? ‘Nigaṇṭho, bhante, nāṭaputto’ti.

‘‘Yo kho, udāyi, anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyya, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussareyya, so vā maṃ pubbantaṃ ārabbha pañhaṃ puccheyya, taṃ vāhaṃ pubbantaṃ ārabbha pañhaṃ puccheyyaṃ; so vā me pubbantaṃ ārabbha pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyya, tassa vāhaṃ pubbantaṃ ārabbha pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyyaṃ.

‘‘Yo [so (sī. pī.)] kho, udāyi, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passeyya cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajāneyya, so vā maṃ aparantaṃ ārabbha pañhaṃ puccheyya, taṃ vāhaṃ aparantaṃ ārabbha pañhaṃ puccheyyaṃ; so vā me aparantaṃ ārabbha pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyya, tassa vāhaṃ aparantaṃ ārabbha pañhassa veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyyaṃ.

‘‘Api ca, udāyi, tiṭṭhatu pubbanto, tiṭṭhatu aparanto. Dhammaṃ te desessāmi – imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati; imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī’’ti.

‘‘Ahañhi, bhante, yāvatakampi me iminā attabhāvena paccanubhūtaṃ tampi nappahomi sākāraṃ sauddesaṃ anussarituṃ, kuto panāhaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarissāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarissāmi, seyyathāpi bhagavā? Ahañhi, bhante, etarahi paṃsupisācakampi na passāmi, kuto panāhaṃ dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passissāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānissāmi, seyyathāpi bhagavā? Yaṃ pana maṃ, bhante, bhagavā evamāha – ‘api ca, udāyi, tiṭṭhatu pubbanto, tiṭṭhatu aparanto; dhammaṃ te desessāmi – imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati; imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī’ti tañca pana me bhiyyosomattāya na pakkhāyati. Appeva nāmāhaṃ, bhante, sake ācariyake bhagavato cittaṃ ārādheyyaṃ pañhassa veyyākaraṇenā’’ti.

272. ‘‘Kinti pana te, udāyi, sake ācariyake hotī’’ti? ‘‘Amhākaṃ, bhante, sake ācariyake evaṃ hoti – ‘ayaṃ paramo vaṇṇo, ayaṃ paramo vaṇṇo’’’ti.

‘‘Yaṃ pana te etaṃ, udāyi, sake ācariyake evaṃ hoti – ‘ayaṃ paramo vaṇṇo, ayaṃ paramo vaṇṇo’ti, katamo so paramo vaṇṇo’’ti? ‘‘Yasmā, bhante, vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthi so paramo vaṇṇo’’ti.

‘‘Katamo pana so paramo vaṇṇo yasmā vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthī’’ti? ‘‘Yasmā, bhante, vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthi so paramo vaṇṇo’’ti.

‘‘Dīghāpi kho te esā, udāyi, phareyya – ‘yasmā, bhante, vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthi so paramo vaṇṇo’ti vadesi, tañca vaṇṇaṃ na paññapesi. Seyyathāpi, udāyi, puriso evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ yā imasmiṃ janapade janapadakalyāṇī taṃ icchāmi, taṃ kāmemī’ti. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ janapadakalyāṇiṃ icchasi kāmesi, jānāsi taṃ janapadakalyāṇiṃ – khattiyī vā brāhmaṇī vā vessī vā suddī vā’’ti? Iti puṭṭho ‘no’ti vadeyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ janapadakalyāṇiṃ icchasi kāmesi, jānāsi taṃ janapadakalyāṇiṃ – evaṃnāmā evaṃgottāti vāti…pe… dīghā vā rassā vā majjhimā vā kāḷī vā sāmā vā maṅguracchavī vāti… amukasmiṃ gāme vā nigame vā nagare vā’ti? Iti puṭṭho ‘no’ti vadeyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘ambho purisa, yaṃ tvaṃ na jānāsi na passasi, taṃ tvaṃ icchasi kāmesī’’’ti? Iti puṭṭho ‘āmā’ti vadeyya.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, udāyi – nanu evaṃ sante, tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti? ‘‘Addhā kho, bhante, evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī’’ti.

‘‘Evameva kho tvaṃ, udāyi, ‘yasmā, bhante, vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthi so paramo vaṇṇo’ti vadesi, tañca vaṇṇaṃ na paññapesī’’ti.

‘‘Seyyathāpi, bhante, maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato paṇḍukambale nikkhitto bhāsate ca tapate ca virocati ca, evaṃ vaṇṇo attā hoti arogo paraṃ maraṇā’’ti.

273. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yo vā maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato paṇḍukambale nikkhitto bhāsate ca tapate ca virocati ca, yo vā rattandhakāratimisāya kimi khajjopanako

– imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti? ''Yvāyaṃ, bhante, rattandhakāratimisāya kimi khajjopanako – ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yo vā rattandhakāratimisāya kimi khajjopanako, yo vā rattandhakāratimisāya telappadīpo – imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti? ''Yvāyaṃ, bhante, rattandhakāratimisāya telappadīpo – ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yo vā rattandhakāratimisāya telappadīpo, yo vā rattandhakāratimisāya mahāaggikkhandho – imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti? ''Yvāyaṃ, bhante, rattandhakāratimisāya mahāaggikkhandho – ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yo vā rattandhakāratimisāya mahāaggikkhandho, yā vā rattiyā paccūsasamayaṃ viddhe vigatavalāhake deve osadhitārakā – imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti? ''Yvāyaṃ, bhante, rattiyā paccūsasamayaṃ viddhe vigatavalāhake deve osadhitārakā – ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yā vā rattiyā paccūsasamayaṃ viddhe vigatavalāhake deve osadhitārakā, yo vā tadahuposathe pannarase viddhe vigatavalāhake deve abhido [abhide (ka. sī.), abhidosaṃ (ka.) abhidoti abhisaddena samānatthanipātapadaṃ (chakkaṅguttaraṭīkā mahāvagga aṭṭhamasuttavaṇṇanā)] aḍḍharattasamayaṃ cando – imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti? ''Yvāyaṃ, bhante, tadahuposathe pannarase viddhe vigatavalāhake deve abhido aḍḍharattasamayaṃ cando – ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yo vā tadahuposathe pannarase viddhe vigatavalāhake deve abhido aḍḍharattasamayaṃ cando, yo vā vassānaṃ pacchime māse saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve abhido majjhanhikasamayaṃ sūriyo – imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti? ''Yvāyaṃ, bhante, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve abhido majjhanhikasamayaṃ sūriyo – ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti.

''Ato kho te, udāyi, bahū hi bahutarā devā ye imesaṃ candimasūriyānaṃ ābhā nānubhonti, tyāhaṃ pajānāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – 'yasmā vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthī'ti. Atha ca pana tvaṃ, udāyi, 'yvāyaṃ vaṇṇo kiminā khajjopanakena nihīnataro [hīnataro (sī. pī.)] ca patikiṭṭhataro ca so paramo vaṇṇo'ti vadesi, tañca vaṇṇaṃ na paññapesī''ti. ''Acchidaṃ [acchira (ka.), acchida (?)] bhagavā kathaṃ, acchidaṃ sugato katha''nti!

''Kiṃ pana tvaṃ, udāyi, evaṃ vadesi – 'acchidaṃ bhagavā kathaṃ, acchidaṃ sugato kathaṃ'''ti? ''Amhākaṃ, bhante, sake ācariyake evaṃ hoti – 'ayaṃ paramo vaṇṇo, ayaṃ paramo vaṇṇo'ti. Te mayaṃ, bhante, bhagavatā sake ācariyake samanuyuñjiyamānā samanuggāhiyamānā samanubhāsiyamānā rittā tucchā aparaddhā''ti.

274. ''Kiṃ panudāyi, atthi ekantasukho loko, atthi ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā''ti? ''Amhākaṃ, bhante, sake ācariyake evaṃ hoti – 'atthi ekantasukho loko, atthi ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā'''ti.

''Katamā pana sā, udāyi, ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā''ti? ''Idha, bhante, ekacco pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti, aññataraṃ vā pana tapoguṇaṃ samādāya vattati. Ayaṃ kho sā, bhante, ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yasmiṃ samaye pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, ekantasukhī vā tasmiṃ samaye attā hoti sukhadukkhī vā''ti? ''Sukhadukkhī, bhante''.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yasmiṃ samaye adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti, ekantasukhī vā tasmiṃ samaye attā hoti sukhadukkhī vā''ti? ''Sukhadukkhī, bhante''.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yasmiṃ samaye kāmesumicchācāraṃ pahāya kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, ekantasukhī vā tasmiṃ samaye attā hoti sukhadukkhī vā''ti? ''Sukhadukkhī, bhante''.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yasmiṃ samaye musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti, ekantasukhī vā tasmiṃ samaye attā hoti sukhadukkhī vā''ti? ''Sukhadukkhī, bhante''.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, yasmiṃ samaye aññataraṃ tapoguṇaṃ samādāya vattati, ekantasukhī vā tasmiṃ samaye attā hoti sukhadukkhī vā''ti? ''Sukhadukkhī, bhante''.

''Taṃ kiṃ maññasi, udāyi, api nu kho vokiṇṇasukhadukkhaṃ paṭipadaṃ āgamma ekantasukhassa lokassa sacchikiriyā hotī''ti [sacchikiriyāyāti (ka.)]? ''Acchidaṃ bhagavā kathaṃ, acchidaṃ sugato katha''nti!

''Kiṃ pana tvaṃ, udāyi, vadesi – 'acchidaṃ bhagavā kathaṃ, acchidaṃ sugato kathaṃ'''ti? ''Amhākaṃ, bhante, sake ācariyake evaṃ hoti – 'atthi ekantasukho loko, atthi ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā'ti. Te mayaṃ, bhante, bhagavatā sake ācariyake samanuyuñjiyamānā samanuggāhiyamānā samanubhāsiyamānā rittā tucchā aparaddhā''ti [aparaddhā (sī.), aparaddhāpi (syā. kaṃ. pī.)].

275. ''Kiṃ pana, bhante, atthi ekantasukho loko, atthi ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā''ti? ''Atthi kho, udāyi, ekantasukho loko, atthi ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā''ti.

''Katamā pana sā, bhante, ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā''ti? ''Idhudāyi, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; vitakkavicārānaṃ vūpasamā… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati; pītiyā ca virāgā… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati – ayaṃ kho sā, udāyi, ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā''ti.

''Na [kiṃ nu (syā. kaṃ. ka.)] kho sā, bhante, ākāravatī paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāya, sacchikato hissa, bhante, ettāvatā ekantasukho loko hotī''ti. ''Na khvāssa, udāyi, ettāvatā ekantasukho loko sacchikato hoti; ākāravatītveva sā paṭipadā ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāyā''ti.

Evaṃ vutte, sakuludāyissa paribbājakassa parisā unnādinī uccāsaddamahāsaddā ahosi – ''ettha mayaṃ anassāma sācariyakā, ettha mayaṃ anassāma [panassāma (sī.)] sācariyakā! Na mayaṃ ito bhiyyo uttaritaraṃ pajānāmā''ti.

Atha kho sakuludāyī paribbājako te paribbājake appasadde katvā bhagavantaṃ etadavoca – ''kittāvatā panāssa, bhante, ekantasukho loko sacchikato hotī''ti? ''Idhudāyi, bhikkhu sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ… upasampajja viharati. Yā tā devatā ekantasukhaṃ lokaṃ upapannā tāhi devatāhi saddhiṃ santiṭṭhati sallapati sākacchaṃ samāpajjati. Ettāvatā khvāssa, udāyi, ekantasukho loko sacchikato hotī’’ti.

276. ‘‘Etassa nūna, bhante, ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāhetu bhikkhū bhagavati brahmacariyaṃ carantī’’ti? ‘‘Na kho, udāyi, ekantasukhassa lokassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti. Atthi kho, udāyi, aññeva dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca yesaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ carantī’’ti.

‘‘Katame pana te, bhante, dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca yesaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū bhagavati brahmacariyaṃ carantī’’ti? ‘‘Idhudāyi, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā…pe… so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, udāyi, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti’’.

‘‘Puna caparaṃ, udāyi, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, udāyi, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Ayampi kho, udāyi, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate…pe… yathākammūpage satte pajānāti. Ayampi kho, udāyi, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti… ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti… ‘ayaṃ āsavanirodho’ti… ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Ayampi kho, udāyi, dhammo uttaritaro ca paṇītataro ca yassa sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ caranti. Ime kho, udāyi, dhammā uttaritarā ca paṇītatarā ca yesaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ carantī’’ti.

277. Evaṃ vutte, sakuludāyī paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bhante, abhikkantaṃ, bhante! Seyyathāpi, bhante, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhagavatā anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampada’’nti.

Evaṃ vutte, sakuludāyissa paribbājakassa parisā sakuludāyiṃ paribbājakaṃ etadavocuṃ – ‘‘mā bhavaṃ, udāyi, samaṇe gotame brahmacariyaṃ cari; mā bhavaṃ, udāyi, ācariyo hutvā antevāsīvāsaṃ vasi. Seyyathāpi nāma udakamaṇiko [maṇiko (sī. pī. ka.)] hutvā udañcaniko [uddekaniko (sī. syā. kaṃ.

pī.)] assa, evaṃ sampadamidaṃ [evaṃ sampadametaṃ (sī. pī.)] bhoto udāyissa bhavissati. Mā bhavaṃ, udāyi, samaṇe gotame brahmacariyaṃ cari; mā bhavaṃ, udāyi, ācariyo hutvā antevāsīvāsaṃ vasī''ti. Iti hidaṃ sakuludāyissa paribbājakassa parisā sakuludāyiṃ paribbājakaṃ antarāyamakāsi bhagavati brahmacariyeti.

Cūḷasakuludāyisuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Vekhanasasuttaṃ

278. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho vekhanaso [vekhanasso (sī. pī.)] paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho vekhanaso paribbājako bhagavato santike udānaṃ udānesi – ''ayaṃ paramo vaṇṇo, ayaṃ paramo vaṇṇo''ti.

''Kiṃ pana tvaṃ, kaccāna, evaṃ vadesi – 'ayaṃ paramo vaṇṇo, ayaṃ paramo vaṇṇo'ti? Katamo, kaccāna, so paramo vaṇṇo''ti?

''Yasmā, bho gotama, vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthi so paramo vaṇṇo''ti.

''Katamo pana so, kaccāna, vaṇṇo yasmā vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthī''ti?

''Yasmā, bho gotama, vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthi so paramo vaṇṇo''ti.

''Dīghāpi kho te esā, kaccāna, phareyya – 'yasmā, bho gotama, vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthi so paramo vaṇṇo'ti vadesi, tañca vaṇṇaṃ na paññapesi. Seyyathāpi, kaccāna, puriso evaṃ vadeyya – 'ahaṃ yā imasmiṃ janapade janapadakalyāṇī, taṃ icchāmi taṃ kāmemī'ti. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – 'ambho purisa, yaṃ tvaṃ janapadakalyāṇiṃ icchasi kāmesi, jānāsi taṃ janapadakalyāṇiṃ – khattiyī vā brāhmaṇī vā vessī vā suddī vā'ti? Iti puṭṭho 'no'ti vadeyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – 'ambho purisa, yaṃ tvaṃ janapadakalyāṇiṃ icchasi kāmesi, jānāsi taṃ janapadakalyāṇiṃ 'evaṃnāmā evaṃgottāti vāti…pe… dīghā vā rassā vā majjhimā vā kāḷī vā sāmā vā maṅguracchavī vāti… amukasmiṃ gāme vā nigame vā nagare vā'ti? Iti puṭṭho 'no'ti vadeyya. Tamenaṃ evaṃ vadeyyuṃ – 'ambho purisa, yaṃ tvaṃ na jānāsi na passasi, taṃ tvaṃ icchasi kāmesī''ti? Iti puṭṭho 'āmā'ti vadeyya.

''Taṃ kiṃ maññasi, kaccāna, nanu evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti? ''Addhā kho, bho gotama, evaṃ sante tassa purisassa appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjatī''ti. ''Evameva kho tvaṃ, kaccāna, 'yasmā, bho gotama, vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro vā paṇītataro vā natthi so paramo vaṇṇo'ti vadesi; tañca vaṇṇaṃ na paññapesī''ti. ''Seyyathāpi, bho gotama, maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato paṇḍukambale nikkhitto bhāsate ca tapate ca virocati ca, evaṃ vaṇṇo attā hoti arogo paraṃ maraṇā''ti.

279. ''Taṃ kiṃ maññasi, kaccāna, yo vā maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṃso suparikammakato paṇḍukambale nikkhitto bhāsate ca tapate ca virocati ca, yo vā rattandhakāratimisāya kimi khajjopanako imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti? ''Yvāyaṃ, bho gotama, rattandhakāratimisāya kimi khajjopanako, ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, kaccāna, yo vā rattandhakāratimisāya kimi khajjopanako, yo vā rattandhakāratimisāya telappadīpo, imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā''ti? ''Yvāyaṃ, bho gotama, rattandhakāratimisāya telappadīpo, ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, kaccāna, yo vā rattandhakāratimisāya telappadīpo, yo vā rattandhakāratimisāya mahāaggikkhandho, imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bho gotama, rattandhakāratimisāya mahāaggikkhandho, ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, kaccāna, yo vā rattandhakāratimisāya mahāaggikkhandho, yā vā rattiyā paccūsasamayaṃ viddhe vigatavalāhake deve osadhitārakā, imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bho gotama, rattiyā paccūsasamayaṃ viddhe vigatavalāhake deve osadhitārakā, ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, kaccāna, yā vā rattiyā paccūsasamayaṃ viddhe vigatavalāhake deve osadhitārakā, yo vā tadahuposathe pannarase viddhe vigatavalāhake deve abhido aḍḍharattasamayaṃ cando, imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bho gotama, tadahuposathe pannarase viddhe vigatavalāhake deve abhido aḍḍharattasamayaṃ cando, ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, kaccāna, yo vā tadahuposathe pannarase viddhe vigatavalāhake deve abhido aḍḍharattasamayaṃ cando, yo vā vassānaṃ pacchime māse saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve abhido majjhanhikasamayaṃ sūriyo, imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ katamo vaṇṇo abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bho gotama, vassānaṃ pacchime māse saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve abhido majjhanhikasamayaṃ sūriyo – ayaṃ imesaṃ ubhinnaṃ vaṇṇānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā’’ti. ‘‘Ato kho te, kaccāna, bahū hi bahutarā devā ye imesaṃ candimasūriyānaṃ ābhā nānubhonti, tyāhaṃ pajānāmi. Atha ca panāhaṃ na vadāmi – ‘yasmā vaṇṇā añño vaṇṇo uttaritaro ca paṇītataro ca natthī’ti. Atha ca pana tvaṃ, kaccāna, ‘yvāyaṃ vaṇṇo kiminā khajjopanakena nihīnataro ca patikiṭṭhataro ca so paramo vaṇṇo’ti vadesi; tañca vaṇṇaṃ na paññapesi’’.

280. ‘‘Pañca kho ime, kaccāna, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, kaccāna, pañca kāmaguṇā. Yaṃ kho, kaccāna, ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati kāmasukhaṃ. Iti kāmehi kāmasukhaṃ, kāmasukhā kāmaggasukhaṃ tattha aggamakkhāyatī’’ti.

Evaṃ vutte, vekhanaso paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bho gotama, abbhutaṃ, bho gotama! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ bhotā gotamena – ‘kāmehi kāmasukhaṃ, kāmasukhā kāmaggasukhaṃ tattha aggamakkhāyatī’ti. (‘Kāmehi, bho gotama, kāmasukhaṃ, kāmasukhā kāmaggasukhaṃ, tattha aggamakkhāyatī’ti) [( ) sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi] – ‘‘dujjānaṃ kho etaṃ, kaccāna, tayā aññadiṭṭhikena aññakhantikena aññarucikena aññatrayogena aññatrācariyakena – kāmā [kāmaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā kāmasukhaṃ vā kāmaggasukhaṃ vā. Ye kho te, kaccāna, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā te kho etaṃ jāneyyuṃ – kāmā vā kāmasukhaṃ vā kāmaggasukhaṃ vā’’ti.

281. Evaṃ vutte, vekhanaso paribbājako kupito anattamano bhagavantaṃyeva khuṃsento bhagavantaṃyeva vambhento bhagavantaṃyeva vadamāno ‘‘samaṇo [samaṇo ca (sī. pī.)] gotamo pāpito bhavissatī’’ti bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘evameva panidhekacce [panidheke (sī. pī.), panimeke (uparisubhasutte)] samaṇabrāhmaṇā ajānantā pubbantaṃ, apassantā aparantaṃ atha ca pana ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti – pajānāmā’ti – paṭijānanti [itthattāyāti paṭijānanti (pī.)]. Tesamidaṃ bhāsitaṃ hassakaṃyeva sampajjati, nāmakaṃyeva sampajjati, rittakaṃyeva sampajjati, tucchakaṃyeva sampajjatī’’ti. ‘‘Ye kho te, kaccāna, samaṇabrāhmaṇā ajānantā pubbantaṃ, apassantā aparantaṃ, ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti – pajānāmā’ti – paṭijānanti; tesaṃ soyeva [tesaṃ tesāyaṃ (sī.), tesaṃyeva so (?)]

sahadhammiko niggaho hoti. Api ca, kaccāna, tiṭṭhatu pubbanto, tiṭṭhatu aparanto. Etu viññū puriso asaṭho amāyāvī ujujātiko, ahamanusāsāmi ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno [yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāno (?)] nacirasseva sāmaññeva ñassati sāmaṃ dakkhiti – evaṃ kira sammā [evaṃ kirāyasmā (syā. ka.)] bandhanā vippamokkho hoti, yadidaṃ avijjā bandhanā. Seyyathāpi, kaccāna, daharo kumāro mando uttānaseyyako kaṇṭhapañcamehi bandhanehi baddho assa suttabandhanehi; tassa vuddhimanvāya indriyānaṃ paripākamanvāya tāni bandhanāni mucceyyuṃ; so mokkhomhīti kho jāneyya no ca bandhanaṃ. Evameva kho, kaccāna, etu viññū puriso asaṭho amāyāvī ujujātiko, ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi; yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamāno nacirasseva sāmaññe ñassati, sāmaṃ dakkhiti – 'evaṃ kira sammā bandhanā vippamokkho hoti, yadidaṃ avijjā bandhanā''ti.

Evaṃ vutte, vekhanaso paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ''abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti.

Vekhanasasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Paribbājakavaggo niṭṭhito tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Puṇḍarī-aggisaha-kathināmo, dīghanakho puna bhāradvājagotto;
Sandakaudāyimuṇḍikaputto, maṇiko tathākaccāno varavaggo.

4. Rājavaggo

1. Ghaṭikārasuttaṃ

282. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ''ko nu kho hetu, ko paccayo bhagavato sitassa pātukammāya? Na akāraṇena [na akāraṇe (sī.)] tathāgatā sitaṃ pātukarontī''ti. Atha kho āyasmā ānando ekaṃsaṃ cīvaraṃ [uttarāsaṅga (syā. kaṃ.)] katvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ''ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo bhagavato sitassa pātukammāya? Na akāraṇena tathāgatā sitaṃ pātukarontī''ti. ''Bhūtapubbaṃ, ānanda, imasmiṃ padese vegaḷiṅgaṃ [vehaliṅgaṃ (sī.), vebhaligaṃ (syā. kaṃ.), vebhaliṅgaṃ (pī.)] nāma gāmanigamo ahosi iddho ceva phīto ca bahujano ākiṇṇamanusso. Vegaḷiṅgaṃ kho, ānanda, gāmanigamaṃ kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho upanissāya vihāsi. Idha sudaṃ, ānanda, kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa ārāmo ahosi. Idha sudaṃ, ānanda, kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho nisinnako bhikkhusaṅghaṃ ovadatī''ti. Atha kho āyasmā ānando catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā bhagavantaṃ etadavoca – ''tena hi, bhante, bhagavā nisīdatu ettha. Ayaṃ bhūmipadeso dvīhi arahantehi sammāsambuddhehi paribhutto bhavissatī''ti. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi –

''Bhūtapubbaṃ, ānanda, imasmiṃ padese vegaḷiṅgaṃ nāma gāmanigamo ahosi iddho ceva phīto ca bahujano ākiṇṇamanusso. Vegaḷiṅgaṃ kho, ānanda, gāmanigamaṃ kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho upanissāya vihāsi. Idha sudaṃ, ānanda, kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa ārāmo ahosi. Idha sudaṃ, ānanda, kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho nisinnako bhikkhusaṅghaṃ ovadati.

283. ''Vegaḷiṅge kho, ānanda, gāmanigame ghaṭikāro [ghaṭīkāro (sī. pī.)] nāma kumbhakāro kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa upaṭṭhāko ahosi aggupaṭṭhāko. Ghaṭikārassa kho, ānanda, kumbhakārassa jotipālo nāma māṇavo sahāyo ahosi piyasahāyo. Atha kho, ānanda, ghaṭikāro kumbhakāro jotipālaṃ māṇavaṃ āmantesi – 'āyāma, samma jotipāla, kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dassanāya upasaṅkamissāma. Sādhusammatañhi me tassa bhagavato dassanaṃ arahato sammāsambuddhassā'ti. Evaṃ vutte, ānanda, jotipālo māṇavo ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ etadavoca – 'alaṃ, samma ghaṭikāra. Kiṃ pana tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā'ti? Dutiyampi kho, ānanda…pe… tatiyampi kho, ānanda, ghaṭikāro kumbhakāro jotipālaṃ māṇavaṃ etadavoca – 'āyāma, samma jotipāla, kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dassanāya upasaṅkamissāma. Sādhusammatañhi me tassa bhagavato dassanaṃ arahato sammāsambuddhassā'ti. Tatiyampi kho, ānanda, jotipālo māṇavo ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ etadavoca – 'alaṃ, samma ghaṭikāra. Kiṃ pana tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā'ti? 'Tena hi, samma jotipāla, sottisināniṃ [sottiṃ sināniṃ (sī. pī.), sottisinānaṃ (syā. kaṃ. ka.)] ādāya [āhara (ka.)] nadiṃ gamissāma sināyitu'nti. 'Evaṃ sammā'ti kho, ānanda, jotipālo māṇavo ghaṭikārassa kumbhakārassa paccassosi. Atha kho, ānanda, ghaṭikāro ca kumbhakāro jotipālo ca māṇavo sottisināniṃ ādāya nadiṃ agamaṃsu sināyituṃ'.

284. ''Atha kho, ānanda, ghaṭikāro kumbhakāro jotipālaṃ māṇavaṃ āmantesi – 'ayaṃ, samma jotipāla, kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa avidūre ārāmo. Āyāma, samma jotipāla, kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dassanāya upasaṅkamissāma. Sādhusammatañhi me tassa bhagavato dassanaṃ arahato sammāsambuddhassā'ti. Evaṃ vutte, ānanda, jotipālo māṇavo ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ etadavoca – 'alaṃ, samma ghaṭikāra. Kiṃ pana tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā'ti? Dutiyampi kho, ānanda…pe… tatiyampi kho, ānanda, ghaṭikāro kumbhakāro jotipālaṃ māṇavaṃ etadavoca – 'ayaṃ, samma jotipāla, kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa avidūre ārāmo. Āyāma, samma jotipāla, kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dassanāya upasaṅkamissāma. Sādhusammatañhi me tassa bhagavato dassanaṃ arahato sammāsambuddhassā'ti. Tatiyampi kho, ānanda, jotipālo māṇavo ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ etadavoca – 'alaṃ, samma ghaṭikāra. Kiṃ pana tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā'ti? Atha kho, ānanda, ghaṭikāro kumbhakāro jotipālaṃ māṇavaṃ ovaṭṭikāyaṃ parāmasitvā etadavoca – 'ayaṃ, samma jotipāla, kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa avidūre ārāmo. Āyāma, samma jotipāla, kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dassanāya upasaṅkamissāma. Sādhusammatañhi me tassa bhagavato dassanaṃ arahato sammāsambuddhassā'ti. Atha kho, ānanda, jotipālo māṇavo ovaṭṭikaṃ vinivaṭṭetvā [viniveṭhetvā (sī. syā. kaṃ. pī.)] ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ etadavoca – 'alaṃ, samma ghaṭikāra. Kiṃ pana tena muṇḍakena samaṇakena diṭṭhenā'ti? Atha kho, ānanda, ghaṭikāro kumbhakāro jotipālaṃ māṇavaṃ sīsaṃnhātaṃ [sasīsaṃ nahātaṃ (sī.), sīsanhātaṃ (syā. kaṃ.)] kesesu parāmasitvā etadavoca – 'ayaṃ, samma jotipāla, kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa avidūre ārāmo. Āyāma, samma jotipāla, kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dassanāya upasaṅkamissāma. Sādhusammatañhi me tassa bhagavato dassanaṃ arahato sammāsambuddhassā'ti. Atha kho, ānanda, jotipālassa māṇavassa etadahosi – 'acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Yatra hi nāmāyaṃ ghaṭikāro kumbhakāro ittarajacco samāno amhākaṃ sīsaṃnhātānaṃ kesesu parāmasitabbaṃ maññissati; na vatidaṃ kira orakaṃ maññe bhavissatī'ti; ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ etadavoca – 'yāvatādohipi [yāvetadohipi (sī. syā. kaṃ. pī.)], samma ghaṭikārā'ti? 'Yāvatādohipi, samma jotipāla. Tathā hi pana me sādhusammataṃ tassa bhagavato dassanaṃ arahato sammāsambuddhassā'ti. 'Tena hi, samma ghaṭikāra, muñca; gamissāmā'ti.

285. ''Atha kho, ānanda, ghaṭikāro ca kumbhakāro jotipālo ca māṇavo yena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā ghaṭikāro kumbhakāro kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Jotipālo pana māṇavo kassapena bhagavatā arahatā sammāsambuddhena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho, ānanda, ghaṭikāro kumbhakāro kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – 'ayaṃ me, bhante, jotipālo māṇavo sahāyo piyasahāyo. Imassa bhagavā dhammaṃ desetū'ti. Atha kho, ānanda, kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho ghaṭikārañca kumbhakāraṃ jotipālañca māṇavaṃ dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho, ānanda, ghaṭikāro ca kumbhakāro jotipālo ca māṇavo kassapena bhagavatā arahatā sammāsambuddhena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu.

286. ‘‘Atha kho, ānanda, jotipālo māṇavo ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ etadavoca – ‘imaṃ nu tvaṃ, samma ghaṭikāra, dhammaṃ suṇanto atha ca pana agārasmā anagāriyaṃ na pabbajissasī’ti? ‘Nanu maṃ, samma jotipāla, jānāsi, andhe jiṇṇe mātāpitaro posemī’ti? ‘Tena hi, samma ghaṭikāra, ahaṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmī’ti. Atha kho, ānanda, ghaṭikāro ca kumbhakāro jotipālo ca māṇavo yena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho, ānanda, ghaṭikāro kumbhakāro kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – ‘ayaṃ me, bhante, jotipālo māṇavo sahāyo piyasahāyo. Imaṃ bhagavā pabbājetū’ti. Alattha kho, ānanda, jotipālo māṇavo kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ.

287. ‘‘Atha kho, ānanda, kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho acirūpasampanne jotipāle māṇave aḍḍhamāsupasampanne vegaḷiṅge yathābhirantaṃ viharitvā yena bārāṇasī tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena bārāṇasī tadavasari. Tatra sudaṃ, ānanda, kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Assosi kho, ānanda, kikī kāsirājā – ‘kassapo kira bhagavā arahaṃ sammāsambuddho bārāṇasiṃ anuppatto bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye’ti. Atha kho, ānanda, kikī kāsirājā bhadrāni bhadrāni yānāni yojāpetvā bhadraṃ [bhadraṃ bhadraṃ (ka.)] yānaṃ abhiruhitvā bhadrehi bhadrehi yānehi bārāṇasiyā niyyāsi mahaccarājānubhāvena [mahaccā rājānubhāvena (sī.), mahatā rājānubhāvena (pī.)] kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dassanāya. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikova yena kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho, ānanda, kikiṃ kāsirājānaṃ kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho, ānanda, kikī kāsirājā kassapena bhagavatā arahatā sammāsambuddhena dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – ‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’ti. Adhivāsesi kho, ānanda, kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho tuṇhībhāvena. Atha kho, ānanda, kikī kāsirājā kassapassa bhagavato sammāsambuddhassa adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho, ānanda, kikī kāsirājā tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā paṇḍupuṭakassa [paṇḍumuṭīkassa (sī. pī.), paṇḍumudikassa (syā. kaṃ.)] sālino vigatakāḷakaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ, kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa kālaṃ ārocāpesi – ‘kālo, bhante, niṭṭhitaṃ bhatta’nti.

288. ‘‘Atha kho, ānanda, kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena kikissa kāsirañño nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Atha kho, ānanda, kikī kāsirājā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho, ānanda, kikī kāsirājā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho, ānanda, kikī kāsirājā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – ‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā bārāṇasiyaṃ vassāvāsaṃ; evarūpaṃ saṅghassa upaṭṭhānaṃ bhavissatī’ti. ‘Alaṃ, mahārāja. Adhivuttho me vassāvāso’ti. Dutiyampi kho, ānanda… tatiyampi kho, ānanda, kikī kāsirājā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – ‘adhivāsetu me, bhante, bhagavā bārāṇasiyaṃ vassāvāsaṃ; evarūpaṃ saṅghassa upaṭṭhānaṃ bhavissatī’ti. ‘Alaṃ, mahārāja. Adhivuttho me vassāvāso’ti. Atha kho, ānanda, kikissa kāsirañño ‘na me kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho adhivāseti bārāṇasiyaṃ vassāvāsa'nti ahudeva aññathattaṃ, ahu domanassaṃ. Atha kho, ānanda, kikī kāsirājā kassapaṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ etadavoca – 'atthi nu kho, bhante, añño koci mayā upaṭṭhākataro'ti?

'''Atthi, mahārāja, vegaḷiṅgaṃ nāma gāmanigamo. Tattha ghaṭikāro nāma kumbhakāro; so me upaṭṭhāko aggupaṭṭhāko. Tuyhaṃ kho pana, mahārāja, na me kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho adhivāseti bārāṇasiyaṃ vassāvāsanti attheva [atthi (sī. pī.)] aññathattaṃ, atthi domanassaṃ. Tayidaṃ ghaṭikārassa kumbhakārassa [ghaṭikāre kumbhakāre (sī. syā. kaṃ. pī.)] natthi ca na ca bhavissati. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro buddhaṃ saraṇaṃ gato, dhammaṃ saraṇaṃ gato, saṅghaṃ saraṇaṃ gato. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro pāṇātipātā paṭivirato, adinnādānā paṭivirato, kāmesumicchācārā paṭivirato, musāvādā paṭivirato, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro buddhe aveccappasādena samannāgato, dhamme aveccappasādena samannāgato, saṅghe aveccappasādena samannāgato, ariyakantehi sīlehi samannāgato. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro dukkhe nikkaṅkho, dukkhasamudaye nikkaṅkho, dukkhanirodhe nikkaṅkho, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya nikkaṅkho. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro ekabhattiko brahmacārī sīlavā kalyāṇadhammo. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro nikkhittamaṇisuvaṇṇo apetajātarūparajato. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro pannamusalo na sahatthā pathaviṃ khaṇati [kumbhakāro na musalena na sahatthā paṭhaviṃ khaṇati (syā. kaṃ. pī.), kumbhakāro na musalena sahatthā pathaviñca khaṇati (ka.)]. Yaṃ hoti kūlapaluggaṃ vā mūsikukkaro [mūsikukkuro (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā taṃ kājena āharitvā bhājanaṃ karitvā evamāha – ''ettha yo icchati taṇḍulapaṭibhastāni [taṇḍula pabhivattāni (sī. pī.)] vā muggapaṭibhastāni vā kaḷāyapaṭibhastāni vā nikkhipitvā yaṃ icchati taṃ haratū''ti. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro andhe jiṇṇe mātāpitaro poseti. Ghaṭikāro kho, mahārāja, kumbhakāro pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā.

289. '''Ekamidāhaṃ, mahārāja, samayaṃ vegaḷiṅge nāma gāmanigame viharāmi. Atha khvāhaṃ, mahārāja, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena ghaṭikārassa kumbhakārassa mātāpitaro tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā ghaṭikārassa kumbhakārassa mātāpitaro etadavocaṃ – ''handa, ko nu kho ayaṃ bhaggavo gato''ti? ''Nikkhanto kho te, bhante, upaṭṭhāko antokumbhiyā odanaṃ gahetvā pariyogā sūpaṃ gahetvā paribhuñjā''ti. Atha khvāhaṃ, mahārāja, kumbhiyā odanaṃ gahetvā pariyogā sūpaṃ gahetvā paribhuñjitvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ [pakkāmiṃ (syā. kaṃ. pī.)]. Atha kho, mahārāja, ghaṭikāro kumbhakāro yena mātāpitaro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mātāpitaro etadavoca – ''ko kumbhiyā odanaṃ gahetvā pariyogā sūpaṃ gahetvā paribhuñjitvā uṭṭhāyāsanā pakkanto''ti? ''Kassapo, tāta, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho kumbhiyā odanaṃ gahetvā pariyogā sūpaṃ gahetvā paribhuñjitvā uṭṭhāyāsanā pakkanto''ti? Atha kho, mahārāja, ghaṭikārassa kumbhakārassa etadahosi – ''lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho evaṃ abhivissattho''ti. Atha kho, mahārāja, ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ aḍḍhamāsaṃ pītisukhaṃ na vijahati [na vijahi (sī. syā. kaṃ. pī.)], sattāhaṃ mātāpitūnaṃ.

290. '''Ekamidāhaṃ, mahārāja, samayaṃ tattheva vegaḷiṅge nāma gāmanigame viharāmi. Atha khvāhaṃ, mahārāja, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena ghaṭikārassa kumbhakārassa mātāpitaro tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā ghaṭikārassa kumbhakārassa mātāpitaro etadavocaṃ – ''handa, ko nu kho ayaṃ bhaggavo gato''ti? ''Nikkhanto kho te, bhante, upaṭṭhāko anto kaḷopiyā kummāsaṃ gahetvā pariyogā sūpaṃ gahetvā paribhuñjā''ti. Atha khvāhaṃ, mahārāja, kaḷopiyā kummāsaṃ gahetvā pariyogā sūpaṃ gahetvā paribhuñjitvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃ. Atha kho, mahārāja, ghaṭikāro kumbhakāro yena mātāpitaro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mātāpitaro etadavoca – ''ko kaḷopiyā kummāsaṃ gahetvā pariyogā sūpaṃ gahetvā paribhuñjitvā uṭṭhāyāsanā pakkanto''ti? ''Kassapo, tāta, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho kaḷopiyā kummāsaṃ gahetvā pariyogā sūpaṃ gahetvā paribhuñjitvā uṭṭhāyāsanā pakkanto''ti. Atha kho, mahārāja, ghaṭikārassa kumbhakārassa etadahosi – ''lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho evaṃ abhivissattho''ti. Atha kho, mahārāja, ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ aḍḍhamāsaṃ pītisukhaṃ na vijahati, sattāhaṃ mātāpitūnaṃ.

291. ‘‘‘Ekamidāhaṃ, mahārāja, samayaṃ tattheva vegaḷiṅge nāma gāmanigame viharāmi. Tena kho pana samayena kuṭi [gandhakuṭi (sī.)] ovassati. Atha khvāhaṃ, mahārāja, bhikkhū āmantesiṃ – ‘‘gacchatha, bhikkhave, ghaṭikārassa kumbhakārassa nivesane tiṇaṃ jānāthā’’ti. Evaṃ vutte, mahārāja, te bhikkhū maṃ etadavocuṃ – ‘‘natthi kho, bhante, ghaṭikārassa kumbhakārassa nivesane tiṇaṃ, atthi ca khvāssa āvesane [āvesanaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] tiṇacchadana’’ [navacchadanaṃ (sī.)] nti. ‘‘Gacchatha, bhikkhave, ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ uttiṇaṃ karothā’’ti. Atha kho te, mahārāja, bhikkhū ghaṭikārassa kumbhakārassa āvesanaṃ uttiṇamakaṃsu. Atha kho, mahārāja, ghaṭikārassa kumbhakārassa mātāpitaro te bhikkhū etadavocuṃ – ‘‘ke āvesanaṃ uttiṇaṃ karontī’’ti? ‘‘Bhikkhū, bhagini, kassapassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa kuṭi ovassatī’’ti. ‘‘Haratha, bhante, haratha, bhadramukhā’’ti. Atha kho, mahārāja, ghaṭikāro kumbhakāro yena mātāpitaro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mātāpitaro etadavoca – ‘‘ke āvesanaṃ uttiṇamakaṃsū’’ti? ‘‘Bhikkhū, tāta, kassapassa kira bhagavato arahato sammāsambuddhassa kuṭi ovassatī’’ti. Atha kho, mahārāja, ghaṭikārassa kumbhakārassa etadahosi – ‘‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me kassapo bhagavā arahaṃ sammāsambuddho evaṃ abhivissattho’’ti. Atha kho, mahārāja ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ aḍḍhamāsaṃ pītisukhaṃ na vijahati, sattāhaṃ mātāpitūnaṃ. Atha kho, mahārāja, āvesanaṃ sabbantaṃ temāsaṃ ākāsacchadanaṃ aṭṭhāsi, na devotivassi [na cātivassi (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Evarūpo ca, mahārāja, ghaṭikāro kumbhakāro’ti. ‘Lābhā, bhante, ghaṭikārassa kumbhakārassa, suladdhā, bhante, ghaṭikārassa kumbhakārassa yassa bhagavā evaṃ abhivissattho’’’ti.

292. ‘‘Atha kho, ānanda, kikī kāsirājā ghaṭikārassa kumbhakārassa pañcamattāni taṇḍulavāhasatāni pāhesi paṇḍupuṭakassa sālino tadupiyañca sūpeyyaṃ. Atha kho te, ānanda, rājapurisā ghaṭikāraṃ kumbhakāraṃ upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘imāni kho, bhante, pañcamattāni taṇḍulavāhasatāni kikinā kāsirājena pahitāni paṇḍupuṭakassa sālino tadupiyañca sūpeyyaṃ. Tāni, bhante, paṭiggaṇhathā’ti [patiggaṇhātūti (sī. pī.), paṭiggaṇhātūti (syā. kaṃ.)]. ‘Rājā kho bahukicco bahukaraṇīyo. Alaṃ me! Raññova hotū’ti. Siyā kho pana te, ānanda, evamassa – ‘añño nūna tena samayena jotipālo māṇavo ahosī’ti. Na kho panetaṃ, ānanda, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Ahaṃ tena samayena jotipālo māṇavo ahosi’’nti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Ghaṭikārasuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Raṭṭhapālasuttaṃ

293. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kurūsu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena thullakoṭṭhikaṃ [thūlakoṭṭhikaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] nāma kurūnaṃ nigamo tadavasari. Assosuṃ kho thullakoṭṭhikā [thūlakoṭṭhitakā (sī. syā. kaṃ. pī.)] brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kurūsu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ thullakoṭṭhikaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti. Atha kho thullakoṭṭhikā brāhmaṇagahapatikā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavato santike nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho thullakoṭṭhike brāhmaṇagahapatike bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi.

294. Tena kho pana samayena raṭṭhapālo nāma kulaputto tasmiṃyeva thullakoṭṭhike aggakulassa [aggakulikassa (sī. syā. kaṃ. pī.)] putto tissaṃ parisāyaṃ nisinno hoti. Atha kho raṭṭhapālassa kulaputtassa etadahosi – ‘‘yathā yathā khvāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi [yathā yathā kho bhagavā dhammaṃ deseti (sī.)], nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’’nti. Atha kho thullakoṭṭhikā brāhmaṇagahapatikā bhagavatā dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Atha kho raṭṭhapālo kulaputto acirapakkantesu thullakoṭṭhikesu brāhmaṇagahapatikesu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho raṭṭhapālo kulaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yathā yathāhaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Icchāmahaṃ, bhante, kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Labheyyāhaṃ, bhante, bhagavato santike pabbajjaṃ, labheyyaṃ upasampadaṃ. Pabbājetu maṃ bhagavā’’ti [ettha ‘‘labheyyāhaṃ…pe… upasampadaṃ’’ti vākyadvayaṃ sabbesupi mūlapotthakesu dissati, pārājikapāḷiyaṃ pana sudinnabhāṇavāre etaṃ natthi. ‘‘pabbājetu maṃ bhagavā’’ti idaṃ pana vākyaṃ marammapotthake yeva dissati, pārājikapāḷiyañca tadeva atthi]. ‘‘Anuññātosi pana tvaṃ, raṭṭhapāla, mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti? ‘‘Na khohaṃ, bhante, anuññāto mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. ‘‘Na kho, raṭṭhapāla, tathāgatā ananuññātaṃ mātāpitūhi puttaṃ pabbājentī’’ti. ‘‘Svāhaṃ, bhante, tathā karissāmi yathā maṃ mātāpitaro anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti.

295. Atha kho raṭṭhapālo kulaputto uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā yena mātāpitaro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mātāpitaro etadavoca – ‘‘ammatātā, yathā yathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Icchāmahaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Anujānātha maṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Evaṃ vutte, raṭṭhapālassa kulaputtassa mātāpitaro raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta raṭṭhapāla, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparibhato [sukhaparihato (syā. kaṃ. ka.) (ehi tvaṃ tāta raṭṭhapāla bhuñja ca piva ca paricāre hi ca, bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu, na taṃ mayaṃ anujānāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya,) sabbattha dissati, sudinnakaṇḍe pana natthi, aṭṭhakathāsupi na dassitaṃ]. Na tvaṃ, tāta raṭṭhapāla, kassaci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi te mayaṃ akāmakā vinā bhavissāma. Kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti? Dutiyampi kho raṭṭhapālo kulaputto…pe… tatiyampi kho raṭṭhapālo kulaputto mātāpitaro etadavoca – ‘‘ammatātā, yathā yathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Icchāmahaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajituṃ. Anujānātha maṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. Tatiyampi kho raṭṭhapālassa kulaputtassa mātāpitaro raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta raṭṭhapāla, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparibhato. Na tvaṃ, tāta raṭṭhapāla, kassaci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi te mayaṃ akāmakā vinā bhavissāma. Kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti?

296. Atha kho raṭṭhapālo kulaputto – ‘‘na maṃ mātāpitaro anujānanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti tattheva anantarahitāya bhūmiyā nipajji – ‘‘idheva me maraṇaṃ bhavissati pabbajjā vā’’ti. Atha kho raṭṭhapālo kulaputto ekampi bhattaṃ na bhuñji, dvepi bhattāni na bhuñji, tīṇipi bhattāni na bhuñji, cattāripi bhattāni na bhuñji, pañcapi bhattāni na bhuñji, chapi bhattāni na bhuñji, sattapi bhattāni na bhuñji. Atha kho raṭṭhapālassa kulaputtassa mātāpitaro raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta raṭṭhapāla, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparibhato. Na tvaṃ, tāta raṭṭhapāla, kassaci, dukkhassa jānāsi [‘‘maraṇenapi te…pe… pabbajjāyā’’ti vākyadvayaṃ sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu dutiyaṭṭhāne yeva dissati, pārājikapāḷiyaṃ pana paṭhamaṭṭhāne yeva dissati. tasmā idha dutiyaṭṭhāne punāgataṃ adhikaṃ viya dissati]. Maraṇenapi te mayaṃ akāmakā vinā bhavissāma. Kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Uṭṭhehi, tāta raṭṭhapāla, bhuñja ca piva ca paricārehi ca; bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu. Na taṃ mayaṃ anujānāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya [‘‘maraṇenapi te…pe… pabbajāyā’’ti vākyadvayaṃ sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu dutiyaṭṭhāne yeva dissati, pārājikapāḷiyaṃ pana paṭhamaṭṭhāne yeva dissati. tasmā idha dutiyaṭṭhāne punāgataṃ adhikaṃ viya dissati]. Maraṇenapi te mayaṃ akāmakā vinā bhavissāma. Kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti? Evaṃ vutte, raṭṭhapālo kulaputto tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho raṭṭhapālassa kulaputtassa mātāpitaro raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ etadavocuṃ…pe… dutiyampi kho raṭṭhapālo kulaputto tuṇhī ahosi. Tatiyampi kho raṭṭhapālassa kulaputtassa mātāpitaro raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, tāta raṭṭhapāla, amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparibhato. Na tvaṃ, tāta raṭṭhapāla, kassaci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi te mayaṃ akāmakā vinā bhavissāma, kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Uṭṭhehi, tāta raṭṭhapāla, bhuñja ca piva ca paricārehi ca; bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu. Na taṃ mayaṃ anujānāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Maraṇenapi te mayaṃ akāmakā vinā bhavissāma. Kiṃ pana mayaṃ taṃ jīvantaṃ anujānissāma agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti? Tatiyampi kho raṭṭhapālo kulaputto tuṇhī ahosi.

297. Atha kho raṭṭhapālassa kulaputtassa sahāyakā yena raṭṭhapālo kulaputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi [tvaṃ kho (sī. pī.)], samma raṭṭhapāla, mātāpitūnaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparibhato. Na tvaṃ, samma raṭṭhapāla, kassaci dukkhassa jānāsi. Maraṇenapi te mātāpitaro akāmakā vinā bhavissanti. Kiṃ pana te taṃ jīvantaṃ anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Uṭṭhehi, samma raṭṭhapāla, bhuñja ca piva ca paricārehi ca; bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu. Na taṃ mātāpitaro anujānissanti [anujānanti (sī. syā. kaṃ. pī.)] agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Maraṇenapi te mātāpitaro akāmakā vinā bhavissanti. Kiṃ pana te taṃ jīvantaṃ anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti? Evaṃ vutte, raṭṭhapālo kulaputto tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho… tatiyampi kho raṭṭhapālassa kulaputtassa sahāyakā raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘tvaṃ khosi, samma raṭṭhapāla, mātāpitūnaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparibhato, na tvaṃ, samma raṭṭhapāla, kassaci dukkhassa jānāsi, maraṇenapi te mātāpitaro akāmakā vinā bhavissanti. Kiṃ pana te taṃ jīvantaṃ anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya? Uṭṭhehi, samma raṭṭhapāla, bhuñja ca piva ca paricārehi ca, bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu. Na taṃ mātāpitaro anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya, maraṇenapi te mātāpitaro akāmakā vinā bhavissanti. Kiṃ pana te taṃ jīvantaṃ anujānissanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti? Tatiyampi kho raṭṭhapālo kulaputto tuṇhī ahosi.

298. Atha kho raṭṭhapālassa kulaputtassa sahāyakā yena raṭṭhapālassa kulaputtassa mātāpitaro tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā raṭṭhapālassa kulaputtassa mātāpitaro etadavocuṃ – ‘‘ammatātā, eso raṭṭhapālo kulaputto tattheva anantarahitāya bhūmiyā nipanno – ‘idheva me maraṇaṃ bhavissati pabbajjā vā’ti. Sace tumhe raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ nānujānissatha agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya, tattheva [tatthevassa (sī.)] maraṇaṃ āgamissati. Sace pana tumhe raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ anujānissatha agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya, pabbajitampi naṃ dakkhissatha. Sace raṭṭhapālo kulaputto nābhiramissati agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya, kā tassa [kā cassa (sī.)] aññā gati bhavissati? Idheva paccāgamissati. Anujānātha raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāyā’’ti. ‘‘Anujānāma, tātā, raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Pabbajitena ca pana [pana te (syā. kaṃ. ka.)] mātāpitaro uddassetabbā’’ti. Atha kho raṭṭhapālassa kulaputtassa sahāyakā yena raṭṭhapālo kulaputto tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā raṭṭhapālaṃ kulaputtaṃ etadavocuṃ – ‘‘uṭṭhehi, samma raṭṭhapāla [‘‘tvaṃ khosi samma raṭṭhapāla mātāpitūnaṃ ekaputtako piyo manāpo sukhedhito sukhaparihato, na tvaṃ samma raṭṭhapāla kassaci dukkhassa jānāsi, uṭṭhehi samma raṭṭhapāla bhuñja ca piva ca paricārehi ca, bhuñjanto pivanto paricārento kāme paribhuñjanto puññāni karonto abhiramassu, (sī. pī. ka.)], anuññātosi mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Pabbajitena ca pana te mātāpitaro uddassetabbā''ti.

299. Atha kho raṭṭhapālo kulaputto uṭṭhahitvā balaṃ gāhetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho raṭṭhapālo kulaputto bhagavantaṃ etadavoca – ''anuññāto ahaṃ, bhante, mātāpitūhi agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Pabbājetu maṃ bhagavā''ti. Alattha kho raṭṭhapālo kulaputto bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ. Atha kho bhagavā acirūpasampanne āyasmante raṭṭhapāle aḍḍhamāsūpasampanne thullakoṭṭhike yathābhirantaṃ viharitvā yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena sāvatthi tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā raṭṭhapālo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. 'Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā raṭṭhapālo arahataṃ ahosi.

Atha kho āyasmā raṭṭhapālo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā raṭṭhapālo bhagavantaṃ etadavoca – ''icchāmahaṃ, bhante, mātāpitaro uddassetuṃ, sace maṃ bhagavā anujānātī''ti. Atha kho bhagavā āyasmato raṭṭhapālassa cetasā ceto paricca [cetoparivitakkaṃ (sī. pī.)] manasākāsi. Yathā [yadā (sī. pī.)] bhagavā aññāsi – ''abhabbo kho raṭṭhapālo kulaputto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattitu''nti, atha kho bhagavā āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ etadavoca – ''yassadāni tvaṃ, raṭṭhapāla, kālaṃ maññasī''ti. Atha kho āyasmā raṭṭhapālo uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena thullakoṭṭhikaṃ tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena thullakoṭṭhiko tadavasari. Tatra sudaṃ āyasmā raṭṭhapālo thullakoṭṭhike viharati rañño korabyassa migacīre. Atha kho āyasmā raṭṭhapālo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya thullakoṭṭhikaṃ piṇḍāya pāvisi. Thullakoṭṭhike sapadānaṃ piṇḍāya caramāno yena sakapitu nivesanaṃ tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena āyasmato raṭṭhapālassa pitā majjhimāya dvārasālāya ullikhāpeti. Addasā kho āyasmato raṭṭhapālassa pitā āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna etadavoca – ''imehi muṇḍakehi samaṇakehi amhākaṃ ekaputtako piyo manāpo pabbājito''ti. Atha kho āyasmā raṭṭhapālo sakapitu nivesane neva dānaṃ alattha na paccakkhānaṃ; aññadatthu akkosameva alattha. Tena kho pana samayena āyasmato raṭṭhapālassa ñātidāsī ābhidosikaṃ kummāsaṃ chaḍḍetukāmā hoti. Atha kho āyasmā raṭṭhapālo taṃ ñātidāsiṃ etadavoca – ''sacetaṃ, bhagini, chaḍḍanīyadhammaṃ, idha me patte ākirā''ti. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa ñātidāsī taṃ ābhidosikaṃ kummāsaṃ āyasmato raṭṭhapālassa patte ākirantī hatthānañca pādānañca sarassa ca nimittaṃ aggahesi.

300. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa ñātidāsī yenāyasmato raṭṭhapālassa mātā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmato raṭṭhapālassa mātaraṃ etadavoca – ''yaggheyye, jāneyyāsi – 'ayyaputto raṭṭhapālo anuppatto'''ti. ''Sace, je, saccaṃ bhaṇasi, adāsiṃ taṃ karomī''ti [saccaṃ vadasi, adāsī bhavasīti (sī. pī.), saccaṃ vadasi, adāsī bhavissasi (ka.)]. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa mātā yenāyasmato raṭṭhapālassa pitā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmato raṭṭhapālassa pitaraṃ etadavoca – ''yagghe, gahapati, jāneyyāsi – 'raṭṭhapālo kira kulaputto anuppatto'''ti? Tena kho pana samayena āyasmā raṭṭhapālo taṃ ābhidosikaṃ kummāsaṃ aññataraṃ kuṭṭamūlaṃ [kuḍḍaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] nissāya paribhuñjati. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa pitā yenāyasmā raṭṭhapālo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ etadavoca – ''atthi nāma, tāta raṭṭhapāla, ābhidosikaṃ kummāsaṃ paribhuñjissasi? Nanu, tāta raṭṭhapāla, sakaṃ gehaṃ gantabba''nti? ''Kuto no, gahapati, amhākaṃ gehaṃ agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānaṃ? Anagārā mayaṃ, gahapati. Agamamha kho te, gahapati, gehaṃ, tattha neva dānaṃ alatthamha na paccakkhānaṃ; aññadatthu akkosameva alatthamhā''ti. ''Ehi, tāta raṭṭhapāla, gharaṃ gamissāmā''ti. ''Alaṃ, gahapati, kataṃ me ajja bhattakiccaṃ''. ''Tena hi, tāta raṭṭhapāla, adhivāsehi svātanāya bhatta''nti. Adhivāsesi kho āyasmā raṭṭhapālo tuṇhībhāvena. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa pitā āyasmato raṭṭhapālassa adhivāsanaṃ viditvā yena sakaṃ nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mahantaṃ hiraññasuvaṇṇassa puñjaṃ kārāpetvā kilañjehi paṭicchādetvā āyasmato raṭṭhapālassa purāṇadutiyikā āmantesi – ''etha tumhe, vadhuyo, yena alaṅkārena alaṅkatā pubbe raṭṭhapālassa kulaputtassa piyā hotha manāpā tena alaṅkārena alaṅkarothā''ti.

301. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa pitā tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā āyasmato raṭṭhapālassa kālaṃ ārocesi – ''kālo, tāta raṭṭhapāla, niṭṭhitaṃ bhatta''nti. Atha kho āyasmā raṭṭhapālo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena sakapitu nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa pitā taṃ hiraññasuvaṇṇassa puñjaṃ vivarāpetvā āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ etadavoca – ''idaṃ te, tāta raṭṭhapāla, mātu mattikaṃ dhanaṃ, aññaṃ pettikaṃ, aññaṃ pitāmahaṃ. Sakkā, tāta raṭṭhapāla, bhoge ca bhuñjituṃ puññāni ca kātuṃ. Ehi tvaṃ, tāta raṭṭhapāla [raṭṭhapāla sikkhaṃ paccakkhāya (sabbattha)], hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu puññāni ca karohī''ti. ''Sace me tvaṃ, gahapati, vacanaṃ kareyyāsi, imaṃ hiraññasuvaṇṇassa puñjaṃ sakaṭe āropetvā nibbāhāpetvā majjhegaṅgāya nadiyā sote opilāpeyyāsi. Taṃ kissa hetu? Ye uppajjissanti hi te, gahapati, tatonidānaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā''ti. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa purāṇadutiyikā paccekaṃ pādesu gahetvā āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ etadavocuṃ – ''kīdisā nāma tā, ayyaputta, accharāyo yāsaṃ tvaṃ hetu brahmacariyaṃ carasī''ti? ''Na kho mayaṃ, bhaginī, accharānaṃ hetu brahmacariyaṃ carāmā''ti. ''Bhaginivādena no ayyaputto raṭṭhapālo samudācaratī''ti tā tattheva mucchitā papatiṃsu. Atha kho āyasmā raṭṭhapālo pitaraṃ etadavoca – ''sace, gahapati, bhojanaṃ dātabbaṃ, detha; mā no viheṭhethā''ti. ''Bhuñja, tāta raṭṭhapāla, niṭṭhitaṃ bhatta''nti. Atha kho āyasmato raṭṭhapālassa pitā āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi.

302. Atha kho āyasmā raṭṭhapālo bhuttāvī onītapattapāṇī ṭhitakova imā gāthā abhāsi –

''Passa cittīkataṃ bimbaṃ, arukāyaṃ samussitaṃ;
Āturaṃ bahusaṅkappaṃ, yassa natthi dhuvaṃ ṭhiti.

''Passa cittīkataṃ rūpaṃ, maṇinā kuṇḍalena ca;
Aṭṭhi tacena onaddhaṃ, saha vatthebhi sobhati.

''Alattakakatā pādā, mukhaṃ cuṇṇakamakkhitaṃ;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

''Aṭṭhāpadakatā kesā, nettā añjanamakkhitā;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

''Añjanīva navā [añjanīvaṇṇavā (ka.)] cittā, pūtikāyo alaṅkato;
Alaṃ bālassa mohāya, no ca pāragavesino.

''Odahi migavo pāsaṃ, nāsadā vākaraṃ migo;
Bhutvā nivāpaṃ gacchāma [gacchāmi (syā. ka.)], kandante migabandhake''ti.

Atha kho āyasmā raṭṭhapālo ṭhitakova imā gāthā bhāsitvā yena rañño korabyassa migacīraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi.

303. Atha kho rājā korabyo migavaṃ āmantesi – ''sodhehi, samma migava, migacīraṃ uyyānabhūmiṃ; gacchāma subhūmiṃ dassanāyā''ti. ''Evaṃ, devā''ti kho migavo rañño korabyassa paṭissutvā migacīraṃ sodhento addasa āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisinnaṃ. Disvāna yena rājā korabyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ korabyaṃ etadavoca – ‘‘suddhaṃ kho te, deva, migacīraṃ. Atthi cettha raṭṭhapālo nāma kulaputto imasmiṃyeva thullakoṭṭhike aggakulassa putto yassa tvaṃ abhiṇhaṃ kittayamāno ahosi, so aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisinno’’ti. ‘‘Tena hi, samma migava, alaṃ dānajja uyyānabhūmiyā. Tameva dāni mayaṃ bhavantaṃ raṭṭhapālaṃ payirupāsissāmā’’ti. Atha kho rājā korabyo ‘‘yaṃ tattha khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyattaṃ taṃ sabbaṃ vissajjethā’’ti vatvā bhadrāni bhadrāni yānāni yojāpetvā bhadraṃ yānaṃ abhiruhitvā bhadrehi bhadrehi yānehi thullakoṭṭhikamhā niyyāsi mahaccarājānubhāvena [mahaccā rājānubhāvena (sī.)] āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ dassanāya. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikova ussaṭāya ussaṭāya parisāya yenāyasmā raṭṭhapālo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā raṭṭhapālena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho rājā korabyo āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ etadavoca – ‘‘idha bhavaṃ raṭṭhapāla hatthatthare [kaṭṭhatthare (syā. kaṃ.)] nisīdatū’’ti. ‘‘Alaṃ, mahārāja, nisīda tvaṃ; nisinno ahaṃ sake āsane’’ti. Nisīdi rājā korabyo paññatte āsane. Nisajja kho rājā korabyo āyasmantaṃ raṭṭhapālaṃ etadavoca –

304. ‘‘Cattārimāni, bho raṭṭhapāla, pārijuññāni yehi pārijuññehi samannāgatā idhekacce kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti. Katamāni cattāri? Jarāpārijuññaṃ, byādhipārijuññaṃ, bhogapārijuññaṃ, ñātipārijuññaṃ. Katamañca, bho raṭṭhapāla, jarāpārijuññaṃ? Idha, bho raṭṭhapāla, ekacco jiṇṇo hoti vuḍḍho mahallako addhagato vayoanuppatto. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi etarahi jiṇṇo vuḍḍho mahallako addhagato vayoanuppatto. Na kho pana mayā sukaraṃ anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigantuṃ adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kātuṃ [phātikattuṃ (sī.)]. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So tena jarāpārijuññena samannāgato kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Idaṃ vuccati, bho raṭṭhapāla, jarāpārijuññaṃ. Bhavaṃ kho pana raṭṭhapālo etarahi daharo yuvā susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā. Taṃ bhoto raṭṭhapālassa jarāpārijuññaṃ natthi. Kiṃ bhavaṃ raṭṭhapālo ñatvā vā disvā vā sutvā vā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito?

‘‘Katamañca, bho raṭṭhapāla, byādhipārijuññaṃ? Idha, bho raṭṭhapāla, ekacco ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khomhi etarahi ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Na kho pana mayā sukaraṃ anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigantuṃ adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kātuṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So tena byādhipārijuññena samannāgato kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Idaṃ vuccati, bho raṭṭhapāla, byādhipārijuññaṃ. Bhavaṃ kho pana raṭṭhapālo etarahi appābādho appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya. Taṃ bhoto raṭṭhapālassa byādhipārijuññaṃ natthi. Kiṃ bhavaṃ raṭṭhapālo ñatvā vā disvā vā sutvā vā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito?

‘‘Katamañca, bho raṭṭhapāla, bhogapārijuññaṃ? Idha, bho raṭṭhapāla, ekacco aḍḍho hoti mahaddhano mahābhogo. Tassa te bhogā anupubbena parikkhayaṃ gacchanti. So iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ kho pubbe aḍḍho ahosiṃ mahaddhano mahābhogo. Tassa me te bhogā anupubbena parikkhayaṃ gatā. Na kho pana mayā sukaraṃ anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigantuṃ adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kātuṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So tena bhogapārijuññena samannāgato kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Idaṃ vuccati, bho raṭṭhapāla, bhogapārijuññaṃ. Bhavaṃ kho pana raṭṭhapālo imasmiṃyeva thullakoṭṭhike aggakulassa putto. Taṃ bhoto raṭṭhapālassa bhogapārijuññaṃ natthi. Kiṃ bhavaṃ raṭṭhapālo ñatvā vā disvā vā sutvā vā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito?

‘‘Katamañca, bho raṭṭhapāla, ñātipārijuññaṃ? Idha, bho raṭṭhapāla, ekaccassa bahū honti mittāmaccā ñātisālohitā. Tassa te ñātakā anupubbena parikkhayaṃ gacchanti. So iti paṭisañcikkhati –

‘mamaṃ kho pubbe bahū ahesuṃ mittāmaccā ñātisālohitā. Tassa me te anupubbena parikkhayaṃ gatā. Na kho pana mayā sukaraṃ anadhigataṃ vā bhogaṃ adhigantuṃ adhigataṃ vā bhogaṃ phātiṃ kātuṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So tena ñātipārijuññena samannāgato kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. Idaṃ vuccati, bho raṭṭhapāla, ñātipārijuññaṃ. Bhoto kho pana raṭṭhapālassa imasmiṃyeva thullakoṭṭhike bahū mittāmaccā ñātisālohitā. Taṃ bhoto raṭṭhapālassa ñātipārijuññaṃ natthi. Kiṃ bhavaṃ raṭṭhapālo ñatvā vā disvā vā sutvā vā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito?

‘‘Imāni kho, bho raṭṭhapāla, cattāri pārijuññāni, yehi pārijuññehi samannāgatā idhekacce kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti. Tāni bhoto raṭṭhapālassa natthi. Kiṃ bhavaṃ raṭṭhapālo ñatvā vā disvā vā sutvā vā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito’’ti?

305. ‘‘Atthi kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammuddesā uddiṭṭhā, ye ahaṃ [yamahaṃ (syā. kaṃ. ka.)] ñatvā ca disvā ca sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Katame cattāro? ‘Upaniyyati loko addhuvo’ti kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamo dhammuddeso uddiṭṭho, yamahaṃ ñatvā ca disvā sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. ‘Atāṇo loko anabhissaro’ti kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena dutiyo dhammuddeso uddiṭṭho, yamahaṃ ñatvā ca disvā sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. ‘Assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīya’nti kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena tatiyo dhammuddeso uddiṭṭho, yamahaṃ ñatvā ca disvā sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. ‘Ūno loko atitto taṇhādāso’ti kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena catuttho dhammuddeso uddiṭṭho, yamahaṃ ñatvā ca disvā sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Ime kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammuddesā uddiṭṭhā, ye ahaṃ ñatvā ca disvā sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito’’ti.

306. ‘‘‘Upaniyyati loko addhuvo’ti – bhavaṃ raṭṭhapālo āha. Imassa, bho raṭṭhapāla, bhāsitassa kathaṃ attho daṭṭhabbo’’ti? ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, tvaṃ vīsativassuddesikopi paṇṇavīsativassuddesikopi hatthismimpi katāvī assasmimpi katāvī rathasmimpi katāvī dhanusmimpi katāvī tharusmimpi katāvī ūrubalī bāhubalī alamatto saṅgāmāvacaro’’ti? ‘‘Ahosiṃ ahaṃ, bho raṭṭhapāla, vīsativassuddesikopi paṇṇavīsativassuddesikopi hatthismimpi katāvī assasmimpi katāvī rathasmimpi katāvī dhanusmimpi katāvī tharusmimpi katāvī ūrubalī bāhubalī alamatto saṅgāmāvacaro. Appekadāhaṃ, bho raṭṭhapāla, iddhimāva maññe na [iddhimā maññe na (syā. kaṃ.), iddhimā ca maññe (sī.), na viya maññe (ka.)] attano balena samasamaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, evameva tvaṃ etarahi ūrubalī bāhubalī alamatto saṅgāmāvacaro’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho raṭṭhapāla. Etarahi jiṇṇo vuḍḍho mahallako addhagato vayoanuppatto āsītiko me vayo vattati. Appekadāhaṃ, bho raṭṭhapāla, ‘idha pādaṃ karissāmī’ti aññeneva pādaṃ karomī’’ti. ‘‘Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – ‘upaniyyati loko addhuvo’ti, yamahaṃ ñatvā ca disvā sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito’’ti. ‘‘Acchariyaṃ, bho raṭṭhapāla, abbhutaṃ, bho raṭṭhapāla! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena – ‘upaniyyati loko addhuvo’ti. Upaniyyati hi, bho raṭṭhapāla, loko addhuvo.

‘‘Saṃvijjante kho, bho raṭṭhapāla, imasmiṃ rājakule hatthikāyāpi assakāyāpi rathakāyāpi pattikāyāpi, amhākaṃ āpadāsu pariyodhāya vattissanti. ‘Atāṇo loko anabhissaro’ti – bhavaṃ raṭṭhapālo āha. Imassa pana, bho raṭṭhapāla, bhāsitassa kathaṃ attho daṭṭhabbo’’ti? ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, atthi te koci anusāyiko ābādho’’ti? ‘‘Atthi me, bho raṭṭhapāla, anusāyiko ābādho. Appekadā maṃ, bho raṭṭhapāla, mittāmaccā ñātisālohitā parivāretvā ṭhitā honti – ‘idāni rājā korabyo kālaṃ karissati, idāni rājā korabyo kālaṃ karissatī’’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, labhasi tvaṃ te mittāmacce ñātisālohite – ‘āyantu me bhonto mittāmaccā ñātisālohitā, sabbeva santā imaṃ vedanaṃ saṃvibhajatha, yathāhaṃ lahukatarikaṃ vedanaṃ vediyeyya'nti – udāhu tvaṃyeva taṃ vedanaṃ vediyasī''ti? ''Nāhaṃ, bho raṭṭhapāla, labhāmi te mittāmacce ñātisālohite – 'āyantu me bhonto mittāmaccā ñātisālohitā, sabbeva santā imaṃ vedanaṃ saṃvibhajatha, yathāhaṃ lahukatarikaṃ vedanaṃ vediyeyya'nti. Atha kho ahameva taṃ vedanaṃ vediyāmī''ti. ''Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – 'atāṇo loko anabhissaro'ti, yamahaṃ ñatvā ca disvā sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito''ti. ''Acchariyaṃ, bho raṭṭhapāla, abbhutaṃ, bho raṭṭhapāla! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena – 'atāṇo loko anabhissaro'ti. Atāṇo hi, bho raṭṭhapāla, loko anabhissaro.

''Saṃvijjati kho, bho raṭṭhapāla, imasmiṃ rājakule pahūtaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ bhūmigatañca vehāsagatañca. 'Assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīya'nti – bhavaṃ raṭṭhapālo āha. Imassa pana, bho raṭṭhapāla, bhāsitassa kathaṃ attho daṭṭhabbo''ti? ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yathā tvaṃ etarahi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāresi, lacchasi tvaṃ paratthāpi – 'evamevāhaṃ imeheva pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāremī'ti, udāhu aññe imaṃ bhogaṃ paṭipajjissanti, tvaṃ pana yathākammaṃ gamissasī''ti? ''Yathāhaṃ, bho raṭṭhapāla, etarahi pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāremi, nāhaṃ lacchāmi paratthāpi – 'evameva imeheva pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāremī'ti. Atha kho aññe imaṃ bhogaṃ paṭipajjissanti; ahaṃ pana yathākammaṃ gamissāmī''ti. ''Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – 'assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīya'nti, yamahaṃ ñatvā ca disvā ca sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito''ti. ''Acchariyaṃ, bho raṭṭhapāla, abbhutaṃ, bho raṭṭhapāla! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena – 'assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīya'nti. Assako hi, bho raṭṭhapāla, loko sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ.

'''Ūno loko atitto taṇhādāso'ti – bhavaṃ raṭṭhapālo āha. Imassa, bho raṭṭhapāla, bhāsitassa kathaṃ attho daṭṭhabbo''ti? ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, phītaṃ kuruṃ ajjhāvasasī''ti? ''Evaṃ, bho raṭṭhapāla, phītaṃ kuruṃ ajjhāvasāmī''ti. ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha puriso āgaccheyya puratthimāya disāya saddhāyiko paccayiko. So taṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – 'yagghe, mahārāja, jāneyyāsi, ahaṃ āgacchāmi puratthimāya disāya? Tatthaddasaṃ mahantaṃ janapadaṃ iddhañceva phītañca bahujanaṃ ākiṇṇamanussaṃ. Bahū tattha hatthikāyā assakāyā rathakāyā pattikāyā; bahu tattha dhanadhaññaṃ [dantājinaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)]; bahu tattha hiraññasuvaṇṇaṃ akatañceva katañca; bahu tattha itthipariggaho. Sakkā ca tāvatakeneva balamattena [balatthena (sī. syā. kaṃ. pī.), bahalatthena (ka.)] abhivijinituṃ. Abhivijina, mahārājā'ti, kinti naṃ kareyyāsī''ti? ''Tampi mayaṃ, bho raṭṭhapāla, abhivijiya ajjhāvaseyyāmā''ti. ''Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha puriso āgaccheyya pacchimāya disāya… uttarāya disāya… dakkhiṇāya disāya… parasamuddato saddhāyiko paccayiko. So taṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadeyya – 'yagghe, mahārāja, jāneyyāsi, ahaṃ āgacchāmi parasamuddato? Tatthaddasaṃ mahantaṃ janapadaṃ iddhañceva phītañca bahujanaṃ ākiṇṇamanussaṃ. Bahū tattha hatthikāyā assakāyā rathakāyā pattikāyā; bahu tattha dhanadhaññaṃ; bahu tattha hiraññasuvaṇṇaṃ akatañceva katañca; bahu tattha itthipariggaho. Sakkā ca tāvatakeneva balamattena abhivijinituṃ. Abhivijina, mahārājā'ti, kinti naṃ kareyyāsī''ti? ''Tampi mayaṃ, bho raṭṭhapāla, abhivijiya ajjhāvaseyyāmā''ti. ''Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – 'ūno loko atitto taṇhādāso'ti, yamahaṃ ñatvā ca disvā sutvā ca agārasmā anagāriyaṃ pabbajito''ti. ''Acchariyaṃ, bho raṭṭhapāla, abbhutaṃ, bho raṭṭhapāla! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena – 'ūno loko atitto taṇhādāso'ti. Ūno hi, bho raṭṭhapāla, loko atitto taṇhādāso''ti.

Idamavoca āyasmā raṭṭhapālo. Idaṃ vatvā athāparaṃ etadavoca –

307. ''Passāmi loke sadhane manusse,

Laddhāna vittaṃ na dadanti mohā;

Luddhā dhanaṃ [laddhā dhanaṃ (ka.)] sannicayaṃ karonti,
Bhiyyova kāme abhipatthayanti.

‘‘Rājā pasayhā pathaviṃ vijitvā,
Sasāgarantaṃ mahimāvasanto [mahiyā vasanto (sī. ka.)];
Oraṃ samuddassa atittarūpo,
Pāraṃ samuddassapi patthayetha.

‘‘Rājā ca aññe ca bahū manussā,
Avītataṇhā [atittataṇhā (ka.)] maraṇaṃ upenti;
Ūnāva hutvāna jahanti dehaṃ,
Kāmehi lokamhi na hatthi titti.

‘‘Kandanti naṃ ñātī pakiriya kese,
Ahovatā no amarāti cāhu;
Vatthena naṃ pārutaṃ nīharitvā,
Citaṃ samādāya [samādhāya (sī.)] tatoḍahanti.

‘‘So ḍayhati sūlehi tujjamāno,
Ekena vatthena pahāya bhoge;
Na mīyamānassa bhavanti tāṇā,
Ñātīdha mittā atha vā sahāyā.

‘‘Dāyādakā tassa dhanaṃ haranti,
Satto pana gacchati yena kammaṃ;
Na mīyamānaṃ dhanamanveti kiñci,
Puttā ca dārā ca dhanañca raṭṭhaṃ.

‘‘Na dīghamāyuṃ labhate dhanena, na cāpi vittena jaraṃ vihanti;
Appaṃ hidaṃ jīvitamāhu dhīrā, asassataṃ vippariṇāmadhammaṃ.

‘‘Aḍḍhā daliddā ca phusanti phassaṃ,
Bālo ca dhīro ca tatheva phuṭṭho;
Bālo ca bālyā vadhitova seti,
Dhīro ca [dhīrova (ka.)] na vedhati phassaphuṭṭho.

‘‘Tasmā hi paññāva dhanena seyyo,
Yāya vosānamidhādhigacchati;
Abyositattā [asositattā (sī. pī.)] hi bhavābhavesu,
Pāpāni kammāni karonti mohā.

‘‘Upeti gabbhañca parañca lokaṃ,
Saṃsāramāpajja paramparāya;
Tassappapañño abhisaddahanto,
Upeti gabbhañca parañca lokaṃ.

‘‘Coro yathā sandhimukhe gahito,
Sakammunā haññati pāpadhammo;
Evaṃ pajā pecca paramhi loke,
Sakammunā haññati pāpadhammo.

‘‘Kāmāhi citrā madhurā manoramā,
Virūparūpena mathenti cittaṃ;
Ādīnavaṃ kāmaguṇesu disvā,
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rāja.

‘‘Dumapphalāneva patanti māṇavā,
Daharā ca vuḍḍhā ca sarīrabhedā;
Etampi disvā [evampi disvā (sī.), etaṃ viditvā (syā. kaṃ.)] pabbajitomhi rāja,
Apaṇṇakaṃ sāmaññameva seyyo’’ti.

Raṭṭhapālasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Maghadevasuttaṃ

308. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā mithilāyaṃ viharati maghadevaambavane [makhādevaambavane (sī. pī.), magghadevaambavane (ka.)]. Atha kho bhagavā aññatarasmiṃ padese sitaṃ pātvākāsi. Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ‘‘ko nu kho hetu, ko paccayo bhagavato sitassa pātukammāya? Na akāraṇena tathāgatā sitaṃ pātukarontī’’ti. Atha kho āyasmā ānando ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo bhagavato sitassa pātukammāya? Na akāraṇena tathāgatā sitaṃ pātukarontī’’ti. ‘‘Bhūtapubbaṃ, ānanda, imissāyeva mithilāyaṃ rājā ahosi maghadevo nāma dhammiko dhammarājā dhamme ṭhito mahārājā; dhammaṃ carati brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca; uposathañca upavasati cātuddasiṃ pañcadasiṃ aṭṭhamiñca pakkhassa. Atha kho, ānanda, rājā maghadevo bahūnaṃ vassānaṃ bahūnaṃ vassasatānaṃ bahūnaṃ vassasahassānaṃ accayena kappakaṃ āmantesi – ‘yadā me, samma kappaka, passeyyāsi sirasmiṃ palitāni jātāni, atha me āroceyyāsī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, ānanda, kappako rañño maghadevassa paccassosi. Addasā kho, ānanda, kappako bahūnaṃ vassānaṃ bahūnaṃ vassasatānaṃ bahūnaṃ vassasahassānaṃ accayena rañño maghadevassa sirasmiṃ palitāni jātāni. Disvāna rājānaṃ maghadevaṃ etadavoca – ‘pātubhūtā kho devassa devadūtā, dissanti sirasmiṃ palitāni jātānī’ti. ‘Tena hi, samma kappaka, tāni palitāni sādhukaṃ saṇḍāsena uddharitvā mama añjalismiṃ patiṭṭhāpehī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, ānanda, kappako rañño maghadevassa paṭissutvā tāni palitāni sādhukaṃ saṇḍāsena uddharitvā rañño maghadevassa añjalismiṃ patiṭṭhāpesi.

309. ‘‘Atha kho, ānanda, rājā maghadevo kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ āmantāpetvā etadavoca – ‘pātubhūtā kho me, tāta kumāra, devadūtā; dissanti sirasmiṃ palitāni jātāni; bhuttā kho pana me mānusakā kāmā; samayo dibbe kāme pariyesituṃ. Ehi tvaṃ, tāta kumāra, imaṃ rajjaṃ paṭipajja. Ahaṃ pana kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmi. Tena hi, tāta kumāra, yadā tvampi passeyyāsi sirasmiṃ palitāni jātāni, atha kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ sādhukaṃ rajje samanusāsitvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyyāsi. Yena me idaṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ anuppavatteyyāsi, mā kho me tvaṃ antimapuriso ahosi. Yasmiṃ kho, tāta kumāra, purisayuge vattamāne evarūpassa kalyāṇassa vattassa samucchedo hoti so tesaṃ antimapuriso hoti. Taṃ tāhaṃ, tāta kumāra, evaṃ vadāmi – yena me idaṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ anuppavatteyyāsi, mā kho me tvaṃ antimapuriso ahosī’ti. Atha kho, ānanda, rājā maghadevo kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ sādhukaṃ rajje samanusāsitvā imasmiṃyeva maghadevaambavane kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbaji. So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena [abyāpajjhena (sī. syā. kaṃ. pī.), abyāpajjena (ka.)] pharitvā vihāsi. Karuṇāsahagatena cetasā… muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihāsi.

‘‘Rājā kho panānanda, maghadevo caturāsītivassasahassāni kumārakīḷitaṃ kīḷi, caturāsītivassasahassāni oparajjaṃ kāresi, caturāsītivassasahassāni rajjaṃ kāresi, caturāsītivassasahassāni imasmiṃyeva maghadevaambavane agārasmā anagāriyaṃ pabbajito brahmacariyamacari. So cattāro brahmavihāre bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmalokūpago ahosi.

310. ‘‘Atha kho rañño, ānanda, maghadevassa putto bahūnaṃ vassānaṃ bahūnaṃ vassasatānaṃ bahūnaṃ vassasahassānaṃ accayena kappakaṃ āmantesi – ‘yadā me, samma kappaka, passeyyāsi sirasmiṃ palitāni jātāni, atha kho āroceyyāsī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, ānanda, kappako rañño maghadevassa puttassa paccassosi. Addasā kho, ānanda, kappako bahūnaṃ vassānaṃ bahūnaṃ vassasatānaṃ bahūnaṃ vassasahassānaṃ accayena rañño maghadevassa puttassa sirasmiṃ palitāni jātāni. Disvāna rañño maghadevassa puttaṃ etadavoca – ‘pātubhūtā kho devassa devadūtā; dissanti sirasmiṃ palitāni jātānī’ti. ‘Tena hi, samma kappaka, tāni palitāni sādhukaṃ saṇḍāsena uddharitvā mama añjalismiṃ patiṭṭhāpehī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, ānanda, kappako rañño maghadevassa puttassa paṭissutvā tāni palitāni sādhukaṃ saṇḍāsena uddharitvā rañño maghadevassa puttassa añjalismiṃ patiṭṭhāpesi.

‘‘Atha kho, ānanda, rañño maghadevassa putto kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ āmantāpetvā etadavoca – ‘pātubhūtā kho, me, tāta kumāra, devadūtā; dissanti sirasmiṃ palitāni jātāni; bhuttā kho pana me mānusakā kāmā; samayo dibbe kāme pariyesituṃ. Ehi tvaṃ, tāta kumāra, imaṃ rajjaṃ paṭipajja. Ahaṃ pana kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmi. Tena hi, tāta kumāra, yadā tvampi passeyyāsi sirasmiṃ palitāni jātāni, atha kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ sādhukaṃ rajje samanusāsitvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyyāsi. Yena me idaṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ anuppavatteyyāsi, mā kho me tvaṃ antimapuriso ahosi. Yasmiṃ kho, tāta kumāra, purisayuge vattamāne evarūpassa kalyāṇassa vattassa samucchedo hoti so tesaṃ antimapuriso hoti. Taṃ tāhaṃ, tāta kumāra, evaṃ vadāmi – yena me idaṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ anuppavatteyyāsi, mā kho me tvaṃ antimapuriso ahosī’ti. Atha kho, ānanda, rañño maghadevassa putto kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ sādhukaṃ rajje samanusāsitvā imasmiṃyeva maghadevaambavane kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbaji. So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihāsi. Karuṇāsahagatena cetasā… muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihāsi. Rañño kho panānanda, maghadevassa putto caturāsītivassasahassāni kumārakīḷitaṃ kīḷi, caturāsītivassasahassāni oparajjaṃ kāresi, caturāsītivassasahassāni rajjaṃ kāresi, caturāsītivassasahassāni imasmiṃyeva maghadevaambavane agārasmā anagāriyaṃ pabbajito brahmacariyamacari. So cattāro brahmavihāre bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmalokūpago ahosi.

311. ‘‘Rañño kho panānanda, maghadevassa puttapaputtakā tassa paramparā caturāsītirājasahassāni [caturāsītikhattiyasahassāni (sī. pī.), caturāsītisahassāni (syā. kaṃ.)] imasmiṃyeva maghadevaambavane kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃsu. Te mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihariṃsu, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihariṃsu. Karuṇāsahagatena cetasā… muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihariṃsu, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihariṃsu. Caturāsītivassasahassāni kumārakīḷitaṃ kīḷiṃsu, caturāsītivassasahassāni oparajjaṃ kāresuṃ, caturāsītivassasahassāni rajjaṃ kāresuṃ, caturāsītivassasahassāni imasmiṃyeva maghadevaambavane agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā brahmacariyamacariṃsu. Te cattāro brahmavihāre bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmalokūpagā ahesuṃ. Nimi tesaṃ rājā [rājānaṃ (sī. pī.)] pacchimako ahosi dhammiko dhammarājā dhamme ṭhito mahārājā; dhammaṃ carati brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca; uposathañca upavasati cātuddasiṃ pañcadasiṃ aṭṭhamiñca pakkhassa.

312. ‘‘Bhūtapubbaṃ, ānanda, devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sudhammāyaṃ sabhāyaṃ sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘lābhā vata, bho, videhānaṃ, suladdhaṃ vata, bho, videhānaṃ, yesaṃ nimi rājā dhammiko dhammarājā dhamme ṭhito mahārājā; dhammaṃ carati brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca; uposathañca upavasati cātuddasiṃ pañcadasiṃ aṭṭhamiñca pakkhassā’ti. Atha kho, ānanda, sakko devānamindo deve tāvatiṃse āmantesi – ‘iccheyyātha no tumhe, mārisā, nimiṃ rājānaṃ daṭṭhu’nti? ‘Icchāma mayaṃ, mārisa, nimiṃ rājānaṃ daṭṭhu’nti. Tena kho pana, ānanda, samayena nimi rājā tadahuposathe pannarase sīsaṃnhāto [sasīsaṃ nahāto (sī.), sīsanhāto (syā. kaṃ.)] uposathiko uparipāsādavaragato nisinno hoti. Atha kho, ānanda, sakko devānamindo – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – devesu tāvatiṃsesu antarahito nimissa rañño pamukhe pāturahosi. Atha kho, ānanda, sakko devānamindo nimiṃ rājānaṃ etadavoca – ‘lābhā te, mahārāja, suladdhaṃ te, mahārāja. Devā, mahārāja, tāvatiṃsā sudhammāyaṃ sabhāyaṃ kittayamānarūpā sannisinnā – ‘‘lābhā vata, bho, videhānaṃ, suladdhaṃ vata, bho, videhānaṃ, yesaṃ nimi rājā dhammiko dhammarājā dhamme ṭhito mahārājā; dhammaṃ carati brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca; uposathañca upavasati cātuddasiṃ pañcadasiṃ aṭṭhamiñca pakkhassā’’ti. Devā te, mahārāja, tāvatiṃsā dassanakāmā. Tassa te ahaṃ, mahārāja, sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ pahiṇissāmi; abhiruheyyāsi, mahārāja, dibbaṃ yānaṃ avikampamāno’ti. Adhivāsesi kho, ānanda, nimi rājā tuṇhībhāvena.

313. ‘‘Atha kho, ānanda, sakko devānamindo nimissa rañño adhivāsanaṃ viditvā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – nimissa rañño pamukhe antarahito devesu tāvatiṃsesu pāturahosi. Atha kho, ānanda, sakko devānamindo mātaliṃ saṅgāhakaṃ āmantesi – ‘ehi tvaṃ, samma mātali, sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ yojetvā nimiṃ rājānaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadehi – ayaṃ te, mahārāja, sahassayutto ājaññaratho sakkena devānamindena pesito; abhiruheyyāsi, mahārāja, dibbaṃ yānaṃ avikampamāno’ti. ‘Evaṃ, bhaddantavā’ti kho, ānanda, mātali saṅgāhako sakkassa devānamindassa paṭissutvā sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ yojetvā nimiṃ rājānaṃ upasaṅkamitvā etadavoca – ‘ayaṃ te, mahārāja, sahassayutto ājaññaratho sakkena devānamindena pesito; abhiruha, mahārāja, dibbaṃ yānaṃ avikampamāno. Api ca, mahārāja, katamena taṃ nemi, yena vā pāpakammā pāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedenti, yena vā kalyāṇakammā kalyāṇakammānaṃ vipākaṃ paṭisaṃvedentī’ti? ‘Ubhayeneva maṃ, mātali, nehī’ti. Sampavesesi [sampāpesi (sī. pī.)] kho, ānanda, mātali, saṅgāhako nimiṃ rājānaṃ sudhammaṃ sabhaṃ. Addasā kho, ānanda, sakko devānamindo nimiṃ rājānaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna nimiṃ rājānaṃ etadavoca – ‘ehi kho, mahārāja. Svāgataṃ, mahārāja. Devā te dassanakāmā, mahārāja, tāvatiṃsā sudhammāyaṃ sabhāyaṃ kittayamānarūpā sannisinnā – ‘‘lābhā vata, bho, videhānaṃ, suladdhaṃ vata, bho, videhānaṃ, yesaṃ nimi rājā dhammiko dhammarājā dhamme ṭhito mahārājā; dhammaṃ carati brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca; uposathañca upavasati cātuddasiṃ pañcadasiṃ aṭṭhamiñca pakkhassā’’ti. Devā te, mahārāja, tāvatiṃsā dassanakāmā. Abhirama, mahārāja, devesu devānubhāvenā’ti. ‘Alaṃ, mārisa, tattheva maṃ mithilaṃ paṭinetu. Tathāhaṃ dhammaṃ carissāmi brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca; uposathañca upavasāmi cātuddasiṃ pañcadasiṃ aṭṭhamiñca pakkhassā’ti.

314. ‘‘Atha kho, ānanda, sakko devānamindo mātaliṃ saṅgāhakaṃ āmantesi – ‘ehi tvaṃ, samma mātali, sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ yojetvā nimiṃ rājānaṃ tattheva mithilaṃ paṭinehī’ti. ‘Evaṃ, bhaddantavā’ti kho, ānanda, mātali saṅgāhako sakkassa devānamindassa paṭissutvā sahassayuttaṃ ājaññarathaṃ yojetvā nimiṃ rājānaṃ tattheva mithilaṃ paṭinesi. Tatra sudaṃ, ānanda, nimi rājā dhammaṃ carati brāhmaṇagahapatikesu negamesu ceva jānapadesu ca, uposathañca upavasati cātuddasiṃ pañcadasiṃ aṭṭhamiñca pakkhassāti. Atha kho, ānanda, nimi rājā bahūnaṃ vassānaṃ bahūnaṃ vassasatānaṃ bahūnaṃ vassasahassānaṃ accayena kappakaṃ āmantesi – ‘yadā me, samma kappaka, passeyyāsi sirasmiṃ palitāni jātāni, atha me āroceyyāsī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, ānanda, kappako nimissa rañño paccassosi. Addasā kho, ānanda, kappako bahūnaṃ vassānaṃ bahūnaṃ vassasatānaṃ bahūnaṃ vassasahassānaṃ accayena nimissa rañño sirasmiṃ palitāni jātāni. Disvāna nimiṃ rājānaṃ etadavoca – ‘pātubhūtā kho devassa devadūtā; dissanti sirasmiṃ palitāni jātānī’ti. ‘Tena hi, samma kappaka, tāni palitāni sādhukaṃ saṇḍāsena uddharitvā mama añjalismiṃ patiṭṭhāpehī’ti. ‘Evaṃ, devā’ti kho, ānanda, kappako nimissa rañño paṭissutvā tāni palitāni sādhukaṃ saṇḍāsena uddharitvā nimissa rañño añjalismiṃ patiṭṭhāpesi. Atha kho, ānanda, nimi rājā kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ āmantāpetvā etadavoca – ‘pātubhūtā kho me, tāta kumāra, devadūtā; dissanti sirasmiṃ palitāni jātāni; bhuttā kho pana me mānusakā kāmā; samayo dibbe kāme pariyesituṃ. Ehi tvaṃ, tāta kumāra, imaṃ rajjaṃ paṭipajja. Ahaṃ pana kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissāmi. Tena hi, tāta kumāra, yadā tvampi passeyyāsi sirasmiṃ palitāni jātāni, atha kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ sādhukaṃ rajje samanusāsitvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyyāsi. Yena me idaṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ anuppavatteyyāsi, mā kho me tvaṃ antimapuriso ahosi. Yasmiṃ kho, tāta kumāra, purisayuge vattamāne evarūpassa kalyāṇassa vattassa samucchedo hoti so tesaṃ antimapuriso hoti. Taṃ tāhaṃ, tāta kumāra, evaṃ vadāmi – ‘yena me idaṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ anuppavatteyyāsi, mā kho me tvaṃ antimapuriso ahosī’ti.

315. ‘‘Atha kho, ānanda, nimi rājā kappakassa gāmavaraṃ datvā jeṭṭhaputtaṃ kumāraṃ sādhukaṃ rajje samanusāsitvā imasmiṃyeva maghadevaambavane kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbaji. So mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihāsi. Karuṇāsahagatena cetasā… muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā vihāsi, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā vihāsi. Nimi kho, panānanda, rājā caturāsītivassasahassāni kumārakīḷitaṃ kīḷi, caturāsītivassasahassāni oparajjaṃ kāresi, caturāsītivassasahassāni rajjaṃ kāresi, caturāsītivassasahassāni imasmiṃyeva maghadevaambavane agārasmā anagāriyaṃ pabbajito brahmacariyamacari. So cattāro brahmavihāre bhāvetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā brahmalokūpago ahosi. Nimissa kho panānananda, rañño kaḷārajanako nāma putto ahosi. Na so agārasmā anagāriyaṃ pabbaji. So taṃ kalyāṇaṃ vattaṃ samucchindi. So tesaṃ antimapuriso ahosi.

316. ‘‘Siyā kho pana te, ānanda, evamassa – ‘añño nūna tena samayena rājā maghadevo ahosi, yena taṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihita’nti [yo taṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihinīti (sī.)]. Na kho panetaṃ, ānanda, evaṃ daṭṭhabbaṃ. Ahaṃ tena samayena rājā maghadevo ahosiṃ. (Ahaṃ taṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihiniṃ,) [( ) natthi (ka.)] mayā taṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ; pacchimā janatā anuppavattesi. Taṃ kho panānanda, kalyāṇaṃ vattaṃ na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva brahmalokūpapattiyā. Idaṃ kho panānanda, etarahi mayā kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Katamañcānanda, etarahi mayā kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi. Idaṃ kho, ānanda, etarahi mayā kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Taṃ vo ahaṃ, ānanda, evaṃ vadāmi – ‘yena me idaṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ anuppavatteyyātha, mā kho me tumhe antimapurisā ahuvattha’. Yasmiṃ kho, ānanda, purisayuge vattamāne evarūpassa kalyāṇassa vattassa samucchedo hoti so tesaṃ antimapuriso hoti. Taṃ vo ahaṃ, ānanda, evaṃ vadāmi – ‘yena me idaṃ kalyāṇaṃ vattaṃ nihitaṃ anuppavatteyyātha, mā kho me tumhe antimapurisā ahuvatthā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti.

Maghadevasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Madhurasuttaṃ

317. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā mahākaccāno madhurāyaṃ viharati gundāvane. Assosi kho rājā mādhuro avantiputto – ‘‘samaṇo khalu, bho, kaccāno madhurāyaṃ [mathurāyaṃ (ṭīkā)] viharati gundāvane. Taṃ kho pana bhavantaṃ kaccānaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘paṇḍito viyatto medhāvī bahussuto cittakathī kalyāṇapaṭibhāno vuddho ceva arahā ca’. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti. Atha kho rājā mādhuro avantiputto bhadrāni bhadrāni yānāni yojāpetvā bhadraṃ yānaṃ abhiruhitvā bhadrehi bhadrehi yānehi madhurāya niyyāsi mahaccarājānubhāvena āyasmantaṃ mahākaccānaṃ dassanāya. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikova yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā mahākaccānena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā mādhuro avantiputto āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavoca – ‘‘brāhmaṇā, bho kaccāna, evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’ti. Idha bhavaṃ kaccāno kimakkhāyī’’ti? ‘‘Ghosoyeva kho eso, mahārāja, lokasmiṃ – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’ti. Tadamināpetaṃ, mahārāja, pariyāyena veditabbaṃ yathā ghosoyeveso lokasmiṃ – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

318. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, khattiyassa cepi ijjheyya dhanena vā dhaññena vā rajatena vā jātarūpena vā khattiyopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī… brāhmaṇopissāssa… vessopissāssa… suddopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī’’ti? ‘‘Khattiyassa cepi, bho kaccāna, ijjheyya dhanena vā dhaññena vā rajatena vā jātarūpena vā khattiyopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī… brāhmaṇopissāssa… vessopissāssa… suddopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, brāhmaṇassa cepi ijjheyya dhanena vā dhaññena vā rajatena vā jātarūpena vā brāhmaṇopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī… vessopissāssa… suddopissāssa … khattiyopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī’’ti? ‘‘Brāhmaṇassa cepi, bho kaccāna, ijjheyya dhanena vā dhaññena vā rajatena vā jātarūpena vā brāhmaṇopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī… vessopissāssa… suddopissāssa … khattiyopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, vessassa cepi ijjheyya dhanena vā dhaññena vā rajatena vā jātarūpena vā vessopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī… suddopissāssa… khattiyopissāssa… brāhmaṇopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī’’ti? ‘‘Vessassa cepi, bho kaccāna, ijjheyya dhanena vā dhaññena vā rajatena vā jātarūpena vā vessopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī… suddopissāssa… khattiyopissāssa… brāhmaṇopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, suddassa cepi ijjheyya dhanena vā dhaññena vā rajatena vā jātarūpena vā suddopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī… khattiyopissāssa… brāhmaṇopissāssa… vessopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī’’ti? ‘‘Suddassa cepi, bho kaccāna, ijjheyya dhanena vā dhaññena vā rajatena vā jātarūpena vā suddopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādīti… khattiyopissāssa… brāhmaṇopissāssa… vessopissāssa pubbuṭṭhāyī pacchānipātī kiṃkārapaṭissāvī manāpacārī piyavādī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadi evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho kaccāna, evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti. Nesaṃ [nāsaṃ (sī.), nāhaṃ (syā. kaṃ.)] ettha kiñci nānākaraṇaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Imināpi kho etaṃ, mahārāja, pariyāyena veditabbaṃ yathā ghoso yeveso lokasmiṃ – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

319. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idhassa khattiyo pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhi [micchādiṭṭhī (sabbattha)] kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Khattiyopi hi, bho kaccāna, pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Evaṃ me ettha hoti, evañca pana me etaṃ arahataṃ suta’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, mahārāja! Sādhu kho te etaṃ, mahārāja, evaṃ hoti, sādhu ca pana te etaṃ arahataṃ sutaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idhassa brāhmaṇo…pe… idhassa vesso…pe… idhassa suddo pāṇātipātī adinnādāyī…pe… micchādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Suddopi hi, bho kaccāna, pāṇātipātī adinnādāyī…pe… micchādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Evaṃ me ettha hoti, evañca pana me etaṃ arahataṃ suta’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, mahārāja! Sādhu kho te etaṃ, mahārāja, evaṃ hoti, sādhu ca pana te etaṃ arahataṃ sutaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadi evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho kaccāna, evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti. Nesaṃ ettha kiñci nānākaraṇaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Imināpi kho etaṃ, mahārāja, pariyāyena veditabbaṃ yathā ghoso yeveso lokasmiṃ – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

320. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idhassa khattiyo pāṇātipātā paṭivirato, adinnādānā paṭivirato, kāmesumicchācārā paṭivirato, musāvādā paṭivirato, pisuṇāya vācāya paṭivirato, pharusāya vācāya paṭivirato, samphappalāpā paṭivirato, anabhijjhālu abyāpannacitto sammādiṭṭhi [sammādiṭṭhī (syā. kaṃ. pī. ka.)] kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Khattiyopi hi, bho kaccāna, pāṇātipātā paṭivirato, adinnādānā paṭivirato, kāmesumicchācārā paṭivirato, musāvādā paṭivirato, pisuṇāya vācāya paṭivirato, pharusāya vācāya paṭivirato, samphappalāpā paṭivirato, anabhijjhālu abyāpannacitto sammādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya. Evaṃ me ettha hoti, evañca pana me etaṃ arahataṃ suta’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, mahārāja! Sādhu kho te etaṃ, mahārāja, evaṃ hoti, sādhu ca pana te etaṃ arahataṃ sutaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idhassa brāhmaṇo, idhassa vesso, idhassa suddo pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Suddopi hi, bho kaccāna, pāṇātipātā paṭivirato, adinnādānā paṭivirato…pe… sammādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya. Evaṃ me ettha hoti, evañca pana me etaṃ arahataṃ suta’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, mahārāja! Sādhu kho te etaṃ, mahārāja, evaṃ hoti, sādhu ca pana te etaṃ arahataṃ sutaṃ. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadi evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho kaccāna, evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti. Nesaṃ ettha kiñci nānākaraṇaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Imināpi kho etaṃ, mahārāja, pariyāyena veditabbaṃ yathā ghoso yeveso lokasmiṃ – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

321. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha khattiyo sandhiṃ vā chindeyya, nillopaṃ vā hareyya, ekāgārikaṃ vā kareyya, paripanthe vā tiṭṭheyya, paradāraṃ vā gaccheyya, tañce te purisā gahetvā dasseyyuṃ – ‘ayaṃ te, deva, coro āgucārī. Imassa yaṃ icchasi taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Kinti naṃ kareyyāsī’’ti? ‘‘Ghāteyyāma vā, bho kaccāna, jāpeyyāma vā pabbājeyyāma vā yathāpaccayaṃ vā kareyyāma. Taṃ kissa hetu? Yā hissa, bho kaccāna, pubbe ‘khattiyo’ti samaññā sāssa antarahitā; corotveva saṅkhyaṃ [saṅkhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] gacchatī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha brāhmaṇo, idha vesso, idha suddo sandhiṃ vā chindeyya, nillopaṃ vā hareyya, ekāgārikaṃ vā kareyya, paripanthe vā tiṭṭheyya, paradāraṃ vā gaccheyya, tañce te purisā gahetvā dasseyyuṃ – ‘ayaṃ te, deva, coro āgucārī. Imassa yaṃ icchasi taṃ daṇḍaṃ paṇehī’ti. Kinti naṃ kareyyāsī’’ti? ‘‘Ghāteyyāma vā, bho kaccāna, jāpeyyāma vā pabbājeyyāma vā yathāpaccayaṃ vā kareyyāma. Taṃ kissa hetu? Yā hissa, bho kaccāna, pubbe ‘suddo’ti samaññā sāssa antarahitā; corotveva saṅkhyaṃ gacchatī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadi evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho kaccāna, evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti. Nesaṃ ettha kiñci nānākaraṇaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Imināpi kho etaṃ, mahārāja, pariyāyena veditabbaṃ yathā ghoso yeveso lokasmiṃ – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

322. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha khattiyo kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito assa virato pāṇātipātā, virato adinnādānā, virato musāvādā, rattūparato, ekabhattiko, brahmacārī, sīlavā, kalyāṇadhammo? Kinti naṃ kareyyāsī’’ti? ‘‘Abhivādeyyāma vā [pi (dī. ni. 1.184, 187 sāmaññaphale)], bho kaccāna, paccuṭṭheyyāma vā āsanena vā nimanteyyāma abhinimanteyyāma vā naṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi dhammikaṃ vā assa rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidaheyyāma. Taṃ kissa hetu? Yā hissa, bho kaccāna, pubbe ‘khattiyo’ti samaññā sāssa antarahitā; samaṇotveva saṅkhyaṃ gacchatī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, idha brāhmaṇo, idha vesso, idha suddo kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito assa virato pāṇātipātā, virato adinnādānā virato musāvādā, rattūparato, ekabhattiko, brahmacārī, sīlavā, kalyāṇadhammo? Kinti naṃ kareyyāsī’’ti? ‘‘Abhivādeyyāma vā, bho kaccāna, paccuṭṭheyyāma vā āsanena vā nimanteyyāma abhinimanteyyāma vā naṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi dhammikaṃ vā assa rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidaheyyāma. Taṃ kissa hetu? Yā hissa, bho kaccāna, pubbe ‘suddo’ti samaññā sāssa antarahitā; samaṇotveva saṅkhyaṃ gacchatī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, yadi evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti no vā? Kathaṃ vā te ettha hotī’’ti? ‘‘Addhā kho, bho kaccāna, evaṃ sante, ime cattāro vaṇṇā samasamā honti. Nesaṃ ettha kiñci nānākaraṇaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Imināpi kho etaṃ, mahārāja, pariyāyena veditabbaṃ yathā ghoso yeveso lokasmiṃ – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’’’ti.

323. Evaṃ vutte, rājā mādhuro avantiputto āyasmantaṃ mahākaccānaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho kaccāna, abhikkantaṃ, bho kaccāna! Seyyathāpi, bho kaccāna, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – ‘cakkhumanto rūpāni dakkhantī’ti; evamevaṃ bhotā kaccānena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ kaccānaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ kaccāno dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. ‘‘Mā kho maṃ tvaṃ, mahārāja, saraṇaṃ agamāsi. Tameva tvaṃ [tametaṃ tvaṃ (syā. kaṃ.), tametaṃ (ka.)] bhagavantaṃ saraṇaṃ gaccha yamahaṃ saraṇaṃ gato’’ti. ‘‘Kahaṃ pana, bho kaccāna, etarahi so bhagavā viharati arahaṃ sammāsambuddho’’ti? ‘‘Parinibbuto kho, mahārāja, etarahi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho’’ti. ‘‘Sacepi mayaṃ, bho kaccāna, suṇeyyāma taṃ bhagavantaṃ dasasu yojanesu, dasapi mayaṃ yojanāni gaccheyyāma taṃ bhagavantaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddhaṃ. Sacepi mayaṃ, bho kaccāna, suṇeyyāma taṃ bhagavantaṃ vīsatiyā yojanesu, tiṃsāya yojanesu, cattārīsāya yojanesu, paññāsāya yojanesu, paññāsampi mayaṃ yojanāni gaccheyyāma taṃ bhagavantaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddhaṃ. Yojanasate cepi mayaṃ bho kaccāna, suṇeyyāma taṃ bhagavantaṃ, yojanasatampi mayaṃ gaccheyyāma taṃ bhagavantaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddhaṃ. Yato ca, bho kaccāna, parinibbuto so bhagavā, parinibbutampi mayaṃ bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ kaccāno dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Madhurasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Bodhirājakumārasuttaṃ

324. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā bhaggesu viharati susumāragire bhesakaḷāvane migadāye. Tena kho pana samayena bodhissa rājakumārassa kokanado [kokanudo (syā. kaṃ. ka.)] nāma pāsādo acirakārito hoti anajjhāvuṭṭho samaṇena vā brāhmaṇena vā kenaci vā manussabhūtena. Atha kho bodhi rājakumāro sañjikāputtaṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, samma sañjikāputta, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vanda, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘bodhi, bhante, rājakumāro bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘adhivāsetu kira, bhante, bhagavā bodhissa rājakumārassa svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho sañjikāputto māṇavo bodhissa rājakumārassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho sañjikāputto māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘bodhi kho [bodhi bho gotama (sī. syā. kaṃ. pī.)] rājakumāro bhoto gotamassa pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati. Evañca vadeti – ‘adhivāsetu kira bhavaṃ gotamo bodhissa rājakumārassa svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho sañjikāputto māṇavo bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā yena bodhi rājakumāro tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bodhiṃ rājakumāraṃ etadavoca – ‘‘avocumha bhoto vacanena taṃ bhavantaṃ gotamaṃ – ‘bodhi kho rājakumāro bhoto gotamassa pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati. Evañca vadeti – adhivāsetu kira bhavaṃ gotamo bodhissa rājakumārassa svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’ti. Adhivuṭṭhañca pana samaṇena gotamenā’’ti.

325. Atha kho bodhi rājakumāro tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā, kokanadañca pāsādaṃ odātehi dussehi santharāpetvā yāva pacchimasopānakaḷevarā [kaḷebarā (sī.)], sañjikāputtaṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, samma sañjikāputta, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā bhagavato kālaṃ ārocehi – ‘kālo, bhante, niṭṭhitaṃ bhatta’’’nti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho sañjikāputto māṇavo bodhissa rājakumārassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavato kālaṃ ārocesi – ‘‘kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena bodhissa rājakumārassa nivesanaṃ tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena bodhi rājakumāro bahidvārakoṭṭhake ṭhito hoti bhagavantaṃ āgamayamāno. Addasā kho bodhi rājakumāro bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna paccuggantvā bhagavantaṃ abhivādetvā purakkhatvā yena kokanado pāsādo tenupasaṅkami. Atha kho bhagavā pacchimaṃ sopānakaḷevaraṃ nissāya aṭṭhāsi. Atha kho bodhi rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhiruhatu [abhirūhatu (syā. kaṃ. pī.) akkamatu (cūḷava. 268)], bhante, bhagavā dussāni, abhiruhatu sugato dussāni; yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Evaṃ vutte, bhagavā tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho…pe… tatiyampi kho bodhi rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhiruhatu, bhante, bhagavā. Dussāni, abhiruhatu sugato dussāni; yaṃ mama assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti.

326. Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ apalokesi. Atha kho āyasmā ānando bodhiṃ rājakumāraṃ etadavoca – ‘‘saṃharatu, rājakumāra, dussāni; na bhagavā celapaṭikaṃ [celapattikaṃ (sī. pī.)] akkamissati. Pacchimaṃ janataṃ tathāgato anukampatī’’ti [apaloketīti (sabbattha)]. Atha kho bodhi rājakumāro dussāni saṃharāpetvā uparikokanadapāsāde [uparikokanade pāsāde (sī. pī. vinayeca), uparikokanade (syā. kaṃ.)] āsanāni paññapesi. Atha kho bhagavā kokanadaṃ pāsādaṃ abhiruhitvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Atha kho bodhi rājakumāro buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho bodhi rājakumāro bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho bodhi rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mayhaṃ kho, bhante, evaṃ hoti – ‘na kho sukhena sukhaṃ adhigantabbaṃ, dukkhena kho sukhaṃ adhigantabba’’’nti.

327. ‘‘Mayhampi kho, rājakumāra, pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘na kho sukhena sukhaṃ adhigantabbaṃ, dukkhena kho sukhaṃ adhigantabba’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, aparena samayena daharova samāno susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ assumukhānaṃ rudantānaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃ. So evaṃ pabbajito samāno kiṃkusalagavesī [kiṃkusalaṃgavesī (ka.)] anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – ‘icchāmahaṃ, āvuso kālāma, imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu’nti. Evaṃ vutte, rājakumāra, āḷāro kālāmo maṃ etadavoca – ‘viharatāyasmā, tādiso ayaṃ dhammo yattha viññū puriso nacirasseva sakaṃ ācariyakaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’ti. So kho ahaṃ, rājakumāra, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ pariyāpuṇiṃ. So kho ahaṃ, rājakumāra, tāvatakeneva oṭṭhapahatamattena lapitalāpanamattena ñāṇavādañca vadāmi, theravādañca jānāmi passāmīti ca paṭijānāmi, ahañceva aññe ca. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘na kho āḷāro kālāmo imaṃ dhammaṃ kevalaṃ saddhāmattakena sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti; addhā āḷāro kālāmo imaṃ dhammaṃ jānaṃ passaṃ viharatī’ti.

‘‘Atha khvāhaṃ, rājakumāra, yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – ‘kittāvatā no, āvuso kālāma, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesī’ti [upasampajja pavedesīti (sī. syā. kaṃ. pī.)]? Evaṃ vutte, rājakumāra, āḷāro kālāmo ākiñcaññāyatanaṃ pavedesi. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘na kho āḷārasseva kālāmassa atthi saddhā, mayhaṃpatthi saddhā; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi vīriyaṃ…pe… sati… samādhi… paññā, mayhaṃpatthi paññā. Yaṃnūnāhaṃ yaṃ dhammaṃ āḷāro kālāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti tassa dhammassa sacchikiriyāya padaheyya’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsiṃ. Atha khvāhaṃ, rājakumāra, yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – ‘ettāvatā no, āvuso kālāma, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī’ti? ‘Ettāvatā kho ahaṃ, āvuso, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemī’ti. ‘Ahampi kho, āvuso, ettāvatā imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī’ti. ‘Lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma. Iti yāhaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemi, taṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi. Yaṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi, tamahaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemi. Iti yāhaṃ dhammaṃ jānāmi taṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi; yaṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi tamahaṃ dhammaṃ jānāmi. Iti yādiso ahaṃ, tādiso tuvaṃ; yādiso tuvaṃ tādiso ahaṃ. Ehi dāni, āvuso, ubhova santā imaṃ gaṇaṃ pariharāmā'ti. Iti kho, rājakumāra, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno (attano) [( ) natthi (sī. syā. kaṃ. pī.)] antevāsiṃ maṃ samānaṃ attanā [attano (sī. pī.)] samasamaṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesi. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – 'nāyaṃ dhammo nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva ākiñcaññāyatanūpapattiyā'ti. So kho ahaṃ, rājakumāra, taṃ dhammaṃ analaṅkaritvā tasmā dhammā nibbijja apakkamiṃ.

328. ''So kho ahaṃ, rājakumāra, kiṃkusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno yena udako [uddako (sī. syā. kaṃ. pī.)] rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – 'icchāmahaṃ, āvuso [āvuso rāma (sī. syā. kaṃ. ka.) passa ma. ni. 1.278 pāsarāsisutte], imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu'nti. Evaṃ vutte, rājakumāra, udako rāmaputto maṃ etadavoca – 'viharatāyasmā, tādiso ayaṃ dhammo yattha viññū puriso nacirasseva sakaṃ ācariyakaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā'ti. So kho ahaṃ, rājakumāra, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ pariyāpuṇiṃ. So kho ahaṃ, rājakumāra, tāvatakeneva oṭṭhapahatamattena lapitalāpanamattena ñāṇavādañca vadāmi, theravādañca jānāmi passāmīti ca paṭijānāmi, ahañceva aññe ca. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – 'na kho rāmo imaṃ dhammaṃ kevalaṃ saddhāmattakena sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesi; addhā rāmo imaṃ dhammaṃ jānaṃ passaṃ vihāsī'ti. Atha khvāhaṃ, rājakumāra, yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – 'kittāvatā no, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesī'ti? Evaṃ vutte, rājakumāra, udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatanaṃ pavedesi. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – 'na kho rāmasseva ahosi saddhā, mayhaṃpatthi saddhā; na kho rāmasseva ahosi vīriyaṃ…pe… sati… samādhi… paññā, mayhaṃpatthi paññā. Yaṃnūnāhaṃ yaṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti tassa dhammassa sacchikiriyāya padaheyya'nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsiṃ.

''Atha khvāhaṃ, rājakumāra, yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – 'ettāvatā no, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī'ti? 'Ettāvatā kho, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī'ti. 'Ahampi kho, āvuso, ettāvatā imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī'ti. 'Lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma. Iti yaṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesi taṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi. Yaṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi taṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesi. Iti yaṃ dhammaṃ rāmo abhiññāsi taṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi; yaṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi taṃ dhammaṃ rāmo abhiññāsi. Iti yādiso rāmo ahosi tādiso tuvaṃ, yādiso tuvaṃ tādiso rāmo ahosi. Ehi dāni, āvuso, tuvaṃ imaṃ gaṇaṃ pariharā'ti. Iti kho, rājakumāra, udako rāmaputto sabrahmacārī me samāno ācariyaṭṭhāne maṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesi. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – 'nāyaṃ dhammo nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva nevasaññānāsaññāyatanūpapattiyā'ti. So kho ahaṃ, rājakumāra, taṃ dhammaṃ analaṅkaritvā tasmā dhammā nibbijja apakkamiṃ.

329. ''So kho ahaṃ, rājakumāra, kiṃkusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno, magadhesu anupubbena cārikaṃ caramāno, yena uruvelā senānigamo tadavasariṃ. Tatthaddasaṃ ramaṇīyaṃ bhūmibhāgaṃ, pāsādikañca vanasaṇḍaṃ, nadīñca sandantiṃ setakaṃ supatitthaṃ, ramaṇīyaṃ samantā ca gocaragāmaṃ. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – 'ramaṇīyo vata, bho, bhūmibhāgo, pāsādiko ca vanasaṇḍo, nadīñca sandantiṃ setakā supatitthā, ramaṇīyā samantā [sāmantā (?) purimapiṭṭhepi] ca gocaragāmo. Alaṃ vatidaṃ kulaputtassa padhānatthikassa padhānāyā'ti. So kho ahaṃ, rājakumāra, tattheva nisīdiṃ – 'alamidaṃ padhānāyā'ti. Apissu maṃ, rājakumāra, tisso upamā paṭibhaṃsu anacchariyā pubbe assutapubbā.

‘‘Seyyathāpi, rājakumāra, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ udake nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – ‘aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, api nu so puriso amuṃ allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ udake nikkhittaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento [abhimatthanto (syā. kaṃ. ka.)] aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bhante. Taṃ kissa hetu? Aduñhi, bhante, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ tañca pana udake nikkhittaṃ, yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, rājakumāra, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi avūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho so ca ajjhattaṃ na suppahīno hoti, na suppaṭippassaddho. Opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, rājakumāra, paṭhamā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā.

330. ‘‘Aparāpi kho maṃ, rājakumāra, dutiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Seyyathāpi, rājakumāra, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – ‘aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, api nu so puriso amuṃ allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā’’ti? ‘‘No hidaṃ, bhante. Taṃ kissa hetu? Aduñhi, bhante, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ kiñcāpi ārakā udakā thale nikkhittaṃ, yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti. ‘‘Evameva kho, rājakumāra, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi vūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho so ca ajjhattaṃ na suppahīno hoti, na suppaṭippassaddho. Opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, rājakumāra, dutiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā.

331. ‘‘Aparāpi kho maṃ, rājakumāra, tatiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Seyyathāpi, rājakumāra, sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – ‘aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī’ti. Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, api nu so puriso amuṃ sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. Taṃ kissa hetu? Aduñhi, bhante, sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ, tañca pana ārakā udakā thale nikkhitta’’nti. ‘‘Evameva kho, rājakumāra, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi vūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho so ca ajjhattaṃ suppahīno hoti suppaṭippassaddho. Opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, bhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, bhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, rājakumāra, tatiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Imā kho maṃ, rājakumāra, tisso upamā paṭibhaṃsu anacchariyā pubbe assutapubbā.

332. ‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ dantebhidantamādhāya [passa ma. ni. 1.220 vitakkasaṇṭhānasutte], jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇheyyaṃ abhinippīḷeyyaṃ abhisantāpeyya’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, dantebhidantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇhāmi abhinippīḷemi abhisantāpemi. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, dantebhidantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato kacchehi sedā muccanti. Seyyathāpi, rājakumāra, balavā puriso dubbalataraṃ purisaṃ sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā abhiniggaṇheyya abhinippīḷeyya abhisantāpeyya; evameva kho me, rājakumāra, dantebhidantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato kacchehi sedā muccanti. Āraddhaṃ kho pana me, rājakumāra, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

333. ‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca assāsapassāsesu uparuddhesu kaṇṇasotehi vātānaṃ nikkhamantānaṃ adhimatto saddo hoti. Seyyathāpi nāma kammāragaggariyā dhamamānāya adhimatto saddo hoti, evameva kho me, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca assāsapassāsesu uparuddhesu kaṇṇasotehi vātānaṃ nikkhamantānaṃ adhimatto saddo hoti. Āraddhaṃ kho pana me, rājakumāra, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā muddhani ūhananti [ūhanti (sī.), ohananti (syā. kaṃ.), uhananti (ka.)]. Seyyathāpi, rājakumāra, balavā puriso tiṇhena sikharena muddhani abhimattheyya [muddhānaṃ abhimantheyya (sī. pī.), muddhānaṃ abhimattheyya (syā. kaṃ.)], evameva kho me, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā muddhani ūhananti. Āraddhaṃ kho pana me, rājakumāra, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā sīse sīsavedanā honti. Seyyathāpi, rājakumāra, balavā puriso daḷhena varattakkhaṇḍena [varattakabandhanena (sī.)] sīse sīsaveṭhaṃ dadeyya; evameva kho me, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā sīse sīsavedanā honti. Āraddhaṃ kho pana me, rājakumāra, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Seyyathāpi, rājakumāra, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā tiṇhena govikantanena kucchiṃ parikanteyya, evameva kho me, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā, vātā kucchiṃ parikantanti. Āraddhaṃ kho pana me, rājakumāra, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimatto kāyasmiṃ ḍāho hoti. Seyyathāpi, rājakumāra, dve balavanto purisā dubbalataraṃ purisaṃ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuyā santāpeyyuṃ samparitāpeyyuṃ, evameva kho me, rājakumāra, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimatto kāyasmiṃ ḍāho hoti. Āraddhaṃ kho pana me, rājakumāra, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Apissu maṃ, rājakumāra, devatā disvā evamāhaṃsu – ‘kālaṅkato samaṇo gotamo’ti. Ekaccā devatā evamāhaṃsu – ‘na kālaṅkato samaṇo gotamo, api ca kālaṅkarotī’ti. Ekaccā devatā evamāhaṃsu – ‘na kālaṅkato samaṇo gotamo, nāpi kālaṅkaroti. Arahaṃ samaṇo gotamo. Vihārotveva so [vihārotveveso (sī.)] arahato evarūpo hotī’ti [vihārotveveso arahato’’ti (?)].

334. ‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso āhārupacchedāya paṭipajjeyya’nti. Atha kho maṃ, rājakumāra, devatā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘mā kho tvaṃ, mārisa, sabbaso āhārupacchedāya paṭipajji. Sace kho tvaṃ, mārisa, sabbaso āhārupacchedāya paṭipajjissasi, tassa te mayaṃ dibbaṃ ojaṃ lomakūpehi ajjhohāressāma [ajjhoharissāma (syā. kaṃ. pī. ka.)], tāya tvaṃ yāpessasī’ti. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘ahañceva kho pana sabbaso ajajjitaṃ [ajaddhukaṃ (sī. pī.), jaddhukaṃ (syā. kaṃ.)] paṭijāneyyaṃ. Imā ca me devatā dibbaṃ ojaṃ lomakūpehi ajjhohāreyyuṃ [ajjhohareyyuṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)], tāya cāhaṃ yāpeyyaṃ, taṃ mamassa musā’ti. So kho ahaṃ, rājakumāra, tā devatā paccācikkhāmi. ‘Hala’nti vadāmi.

‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhāreyyaṃ pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ yadi vā kulatthayūsaṃ yadi vā kaḷāyayūsaṃ yadi vā hareṇukayūsa’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhāresiṃ pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ yadi vā kulatthayūsaṃ yadi vā kaḷāyayūsaṃ yadi vā hareṇukayūsaṃ. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhārayato pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ yadi vā kulatthayūsaṃ yadi vā kaḷāyayūsaṃ yadi vā hareṇukayūsaṃ, adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Seyyathāpi nāma āsītikapabbāni vā kāḷapabbāni vā, evamevassu me aṅgapaccaṅgāni bhavanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma oṭṭhapadaṃ, evamevassu me ānisadaṃ hoti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma vaṭṭanāvaḷī, evamevassu me piṭṭhikaṇṭako uṇṇatāvanato hoti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma jarasālāya gopānasiyo oluggaviluggā bhavanti, evamevassu me phāsuḷiyo oluggaviluggā bhavanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma gambhīre udapāne udakatārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti, evamevassu me akkhikūpesu akkhitārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti tāyevappāhāratāya. Seyyathāpi nāma tittakālābu āmakacchinno vātātapena saṃphuṭito [samphusito (syā. kaṃ.), saṃpuṭīto (ka.) saṃphuṭitoti ettha saṅkucitoti attho] hoti sammilāto, evamevassu me sīsacchavi saṃphuṭitā hoti sammilātā tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, rājakumāra, ‘udaracchaviṃ parimasissāmī’ti piṭṭhikaṇṭakaṃyeva pariggaṇhāmi, ‘piṭṭhikaṇṭakaṃ parimasissāmī’ti udaracchaviṃyeva pariggaṇhāmi. Yāvassu me, rājakumāra, udaracchavi piṭṭhikaṇṭakaṃ allīnā hoti tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, rājakumāra, ‘vaccaṃ vā muttaṃ vā karissāmī’ti tattheva avakujjo papatāmi tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, rājakumāra, imameva kāyaṃ assāsento pāṇinā gattāni anumajjāmi. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, pāṇinā gattāni anumajjato pūtimūlāni lomāni kāyasmā papatanti tāyevappāhāratāya. Apissu maṃ, rājakumāra, manussā disvā evamāhaṃsu – ‘kāḷo samaṇo gotamo’ti, ekacce manussā evamāhaṃsu – ‘na kāḷo samaṇo gotamo, sāmo samaṇo gotamo’ti. Ekacce manussā evamāhaṃsu – ‘na kāḷo samaṇo gotamo, napi sāmo, maṅguracchavi samaṇo gotamo’ti. Yāvassu me, rājakumāra, tāva parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto upahato hoti tāyevappāhāratāya.

335. ‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘ye kho keci atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā [tippā (sī. pī.)] kharā kaṭukā vedanā vedayiṃsu, etāvaparamaṃ nayito bhiyyo. Yepi hi keci anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayissanti, etāvaparamaṃ nayito bhiyyo. Yepi hi keci etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, etāvaparamaṃ nayito bhiyyo. Na kho panāhaṃ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhigacchāmi uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ; siyā nu kho añño maggo bodhāyā’ti. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘abhijānāmi kho panāhaṃ pitu sakkassa kammante sītāya jambucchāyāya nisinno vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharitā; siyā nu kho eso maggo bodhāyā’ti. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, satānusāri viññāṇaṃ ahosi – ‘eseva maggo bodhāyā’ti. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘kiṃ nu kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmi yaṃ taṃ sukhaṃ aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehī’ti? Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘na kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmi yaṃ taṃ sukhaṃ aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehī’ti.

‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘na kho taṃ sukaraṃ sukhaṃ adhigantuṃ evaṃ adhimattakasimānaṃ pattakāyena. Yaṃnūnāhaṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āhāreyyaṃ odanakummāsa’nti. So kho ahaṃ, rājakumāra, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāresiṃ odanakummāsaṃ. Tena kho pana maṃ, rājakumāra, samayena pañcavaggiyā bhikkhū paccupaṭṭhitā honti – ‘yaṃ kho samaṇo gotamo dhammaṃ adhigamissati taṃ no ārocessatī’ti. Yato kho ahaṃ, rājakumāra, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāresiṃ odanakummāsaṃ, atha me te pañcavaggiyā bhikkhū nibbijja pakkamiṃsu – ‘bāhulliko [bāhuliko (sī. pī.) sāratthaṭīkāya saṃghabhedasikkhāpadavaṇṇanāya sameti] samaṇo gotamo padhānavibbhanto, āvatto bāhullāyā’ti.

336. ‘‘So kho ahaṃ, rājakumāra, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāretvā balaṃ gahetvā vivicceva kāmehi… pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Ayaṃ kho me, rājakumāra, rattiyā paṭhame yāme paṭhamā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno – yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi …pe… ayaṃ kho me, rājakumāra, rattiyā majjhime yāme dutiyā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno – yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ; ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ…pe… ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccittha, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccittha. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ ahosi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsiṃ. Ayaṃ kho me, rājakumāra, rattiyā pacchime yāme tatiyā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno – yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

337. ‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo. Ālayarāmā kho panāyaṃ pajā ālayaratā ālayasammuditā. Ālayarāmāya kho pana pajāya ālayaratāya ālayasammuditāya duddasaṃ idaṃ ṭhānaṃ yadidaṃ – idappaccayatāpaṭiccasamuppādo. Idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ – yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ. Ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyuṃ, so mamassa kilamatho, sā mamassa vihesā’ti. Apissu maṃ, rājakumāra, imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsu pubbe assutapubbā –

‘Kicchena me adhigataṃ, halaṃ dāni pakāsituṃ;
Rāgadosaparetehi, nāyaṃ dhammo susambudho.

‘Paṭisotagāmiṃ nipuṇaṃ, gambhīraṃ duddasaṃ aṇuṃ;
Rāgarattā na dakkhanti, tamokhandhena āvuṭā’ [āvaṭā (sī.), āvutā (syā. kaṃ.)] ti.

‘‘Itiha me, rājakumāra, paṭisañcikkhato appossukkatāya cittaṃ namati no dhammadesanāya.

338. ‘‘Atha kho, rājakumāra, brahmuno sahampatissa mama cetasā cetoparivitakkamaññāya etadahosi – ‘nassati vata, bho, loko; vinassati vata, bho, loko. Yatra hi nāma tathāgatassa arahato sammāsambuddhassa appossukkatāya cittaṃ namati [namissati (?)] no dhammadesanāyā’ti. Atha kho, rājakumāra, brahmā sahampati – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – brahmaloke antarahito mama purato pāturahosi. Atha kho, rājakumāra, brahmā sahampati ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yenāhaṃ tenañjaliṃ paṇāmetvā maṃ etadavoca – ‘desetu, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ. Santi sattā apparajakkhajātikā assavanatāya dhammassa parihāyanti; bhavissanti dhammassa aññātāro’ti. Idamavoca, rājakumāra, brahmā sahampati; idaṃ vatvā athāparaṃ etadavoca –

‘Pāturahosi magadhesu pubbe,
Dhammo asuddho samalehi cintito;
Apāpuretaṃ [avāpuretaṃ (sī.)] amatassa dvāraṃ,
Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddhaṃ.

‘Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhito,
Yathāpi passe janataṃ samantato;
Tathūpamaṃ dhammamayaṃ sumedha,
Pāsādamāruyha samantacakkhu.

‘Sokāvatiṇṇaṃ [sokāvakiṇṇaṃ (syā.)] janatamapetasoko,
Avekkhassu jātijarābhibhūtaṃ;
Uṭṭhehi vīra, vijitasaṅgāma,
Satthavāha aṇaṇa [anaṇa (sī. syā. kaṃ. pī. ka.)], vicara loke;
Desassu [desetu (syā. kaṃ. ka.)] bhagavā dhammaṃ,
Aññātāro bhavissantī’ti.

339. ‘‘Atha khvāhaṃ, rājakumāra, brahmuno ca ajjhesanaṃ viditvā sattesu ca kāruññataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesiṃ. Addasaṃ kho ahaṃ, rājakumāra, buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye appekacce paralokavajjabhayadassāvine [dassāvino (syā. kaṃ. ka.)] viharante, appekacce na paralokavajjabhayadassāvine viharante. Seyyathāpi nāma uppaliniyaṃ vā paduminiyaṃ vā puṇḍarīkiniyaṃ vā appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni antonimuggaposīni, appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakānuggatāni samodakaṃ ṭhitāni, appekaccāni uppalāni vā padumāni vā puṇḍarīkāni vā udake jātāni udake saṃvaḍḍhāni udakā accuggamma ṭhitāni [tiṭṭhanti (sī. syā. kaṃ. pī.)] anupalittāni udakena, evameva kho ahaṃ, rājakumāra, buddhacakkhunā lokaṃ volokento addasaṃ satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye, appekacce paralokavajjabhayadassāvine viharante, appekacce na paralokavajjabhayadassāvine viharante. Atha khvāhaṃ, rājakumāra, brahmānaṃ sahampatiṃ gāthāya paccabhāsiṃ –

‘Apārutā tesaṃ amatassa dvārā,
Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ;
Vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ,
Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’ti.

340. ‘‘Atha kho, rājakumāra, brahmā sahampati ‘katāvakāso khomhi bhagavatā dhammadesanāyā’ti maṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā tatthevantaradhāyi.

‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ? Ko imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti? Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘ayaṃ kho āḷāro kālāmo paṇḍito viyatto medhāvī dīgharattaṃ apparajakkhajātiko. Yaṃnūnāhaṃ āḷārassa kālāmassa paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ; so imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti. Atha kho maṃ, rājakumāra, devatā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘sattāhakālaṅkato, bhante, āḷāro kālāmo’ti. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘sattāhakālaṅkato āḷāro kālāmo’ti. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘mahājāniyo kho āḷāro kālāmo. Sace hi so imaṃ dhammaṃ suṇeyya, khippameva ājāneyyā’ti. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ? Ko imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti? Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘ayaṃ kho udako rāmaputto paṇḍito viyatto medhāvī dīgharattaṃ apparajakkhajātiko. Yaṃnūnāhaṃ udakassa rāmaputtassa paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ; so imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti. Atha kho maṃ, rājakumāra, devatā upasaṅkamitvā etadavoca – ‘abhidosakālaṅkato, bhante, udako rāmaputto’ti. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘abhidosakālaṅkato udako rāmaputto’ti. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘mahājāniyo kho udako rāmaputto. Sace hi so imaṃ dhammaṃ suṇeyya, khippameva ājāneyyā’ti.

341. ‘‘Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyaṃ? Ko imaṃ dhammaṃ khippameva ājānissatī’ti? Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘bahukārā kho me pañcavaggiyā bhikkhū ye maṃ padhānapahitattaṃ upaṭṭhahiṃsu. Yaṃnūnāhaṃ pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya’nti. Tassa mayhaṃ, rājakumāra, etadahosi – ‘kahaṃ nu kho etarahi pañcavaggiyā bhikkhū viharantī’ti. Addasaṃ khvāhaṃ, rājakumāra, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena pañcavaggiye bhikkhū bārāṇasiyaṃ viharante isipatane migadāye. Atha khvāhaṃ, rājakumāra, uruvelāyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena bārāṇasī tena cārikaṃ pakkamiṃ.

‘‘Addasā kho maṃ, rājakumāra, upako ājīvako antarā ca gayaṃ antarā ca bodhiṃ addhānamaggappaṭipannaṃ. Disvāna maṃ etadavoca – ‘vippasannāni kho te, āvuso, indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto. Kaṃsi tvaṃ, āvuso, uddissa pabbajito? Ko vā te satthā? Kassa vā tvaṃ dhammaṃ rocesī’ti? Evaṃ vutte, ahaṃ, rājakumāra, upakaṃ ājīvakaṃ gāthāhi ajjhabhāsiṃ –

‘Sabbābhibhū sabbavidūhamasmi,
Sabbesu dhammesu anūpalitto;
Sabbañjaho taṇhākkhaye vimutto,
Sayaṃ abhiññāya kamuddiseyyaṃ.

‘Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo.

‘Ahañhi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto.

‘Dhammacakkaṃ pavattetuṃ, gacchāmi kāsinaṃ puraṃ;
Andhībhūtasmiṃ [andhabhūtasmiṃ (sī. syā. pī.)] lokasmiṃ, āhañchaṃ [āhaññiṃ (syā. kaṃ. ka.)] amatadundubhi’nti.

‘Yathā kho tvaṃ, āvuso, paṭijānāsi arahasi anantajino’ti.

‘Mādisā ve jinā honti, ye pattā āsavakkhayaṃ;
Jitā me pāpakā dhammā, tasmāhamupaka [tasmāhaṃ upakā (sī. syā. kaṃ. pī.)] jino’ti.

‘‘Evaṃ vutte, rājakumāra, upako ājīvako ‘hupeyyapāvuso’ti [huveyyapāvuso (sī. pī.), huveyyāvuso (syā. kaṃ.)] vatvā sīsaṃ okampetvā ummaggaṃ gahetvā pakkāmi.

342. ‘‘Atha khvāhaṃ, rājakumāra, anupubbena cārikaṃ caramāno yena bārāṇasī isipatanaṃ migadāyo yena pañcavaggiyā bhikkhū tenupasaṅkamiṃ. Addasaṃsu kho maṃ, rājakumāra, pañcavaggiyā bhikkhū dūratova āgacchantaṃ. Disvāna aññamaññaṃ saṇṭhapesuṃ – ‘ayaṃ kho, āvuso, samaṇo gotamo āgacchati bāhulliko padhānavibbhanto āvatto bāhullāya. So neva abhivādetabbo, na paccuṭṭhātabbo, nāssa pattacīvaraṃ paṭiggahetabbaṃ; api ca kho āsanaṃ ṭhapetabbaṃ – sace so ākaṅkhissati nisīdissatī’ti. Yathā yathā kho ahaṃ, rājakumāra, pañcavaggiye bhikkhū upasaṅkamiṃ [upasaṅkamāmi (sī. pī.)], tathā tathā pañcavaggiyā bhikkhū nāsakkhiṃsu sakāya katikāya saṇṭhātuṃ. Appekacce maṃ paccuggantvā pattacīvaraṃ paṭiggahesuṃ. Appekacce āsanaṃ paññapesuṃ. Appekacce pādodakaṃ upaṭṭhapesuṃ. Api ca kho maṃ nāmena ca āvusovādena ca samudācaranti. Evaṃ vutte, ahaṃ, rājakumāra, pañcavaggiye bhikkhū etadavocaṃ – ‘mā, bhikkhave, tathāgataṃ nāmena ca āvusovādena ca samudācaratha [samudācarittha (sī. syā. kaṃ. pī.)]; arahaṃ, bhikkhave, tathāgato sammāsambuddho. Odahatha, bhikkhave, sotaṃ. Amatamadhigataṃ. Ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamānā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti. Evaṃ vutte, rājakumāra, pañcavaggiyā bhikkhū maṃ etadavocuṃ – ‘tāyapi kho tvaṃ, āvuso gotama, iriyāya [cariyāya (syā. kaṃ.)] tāya paṭipadāya tāya dukkarakārikāya nājjhagamā uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ; kiṃ pana tvaṃ etarahi bāhulliko padhānavibbhanto āvatto bāhullāya adhigamissasi uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesa’nti? Evaṃ vutte, ahaṃ, rājakumāra, pañcavaggiye bhikkhū etadavocaṃ – ‘na, bhikkhave, tathāgato bāhulliko na padhānavibbhanto na āvatto bāhullāya. Arahaṃ, bhikkhave, tathāgato sammāsambuddho. Odahatha, bhikkhave, sotaṃ. Amatamadhigataṃ. Ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamānā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti. Dutiyampi kho, rājakumāra, pañcavaggiyā bhikkhū maṃ etadavocuṃ – ‘tāyapi kho tvaṃ, āvuso gotama, iriyāya tāya paṭipadāya tāya dukkarakārikāya nājjhagamā uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ; kiṃ pana tvaṃ etarahi bāhulliko padhānavibbhanto āvatto bāhullāya adhigamissasi uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesa’nti? Dutiyampi kho ahaṃ, rājakumāra, pañcavaggiye bhikkhū etadavocaṃ – ‘na, bhikkhave, tathāgato bāhulliko na padhānavibbhanto na āvatto bāhullāya. Arahaṃ, bhikkhave, tathāgato sammāsambuddho. Odahatha, bhikkhave, sotaṃ. Amatamadhigataṃ. Ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamānā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti. Tatiyampi kho, rājakumāra, pañcavaggiyā bhikkhū maṃ etadavocuṃ – ‘tāyapi kho tvaṃ, āvuso gotama, iriyāya tāya paṭipadāya tāya dukkarakārikāya nājjhagamā uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ; kiṃ pana tvaṃ etarahi bāhulliko padhānavibbhanto āvatto bāhullāya adhigamissasi uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesa’nti? Evaṃ vutte, ahaṃ, rājakumāra, pañcavaggiye bhikkhū etadavocaṃ – ‘abhijānātha me no tumhe, bhikkhave, ito pubbe evarūpaṃ pabhāvitameta’nti [bhāsitametanti (sī. syā. vinayepi)]? ‘No hetaṃ, bhante’. ‘Arahaṃ, bhikkhave, tathāgato sammāsambuddho. Odahatha, bhikkhave, sotaṃ. Amatamadhigataṃ. Ahamanusāsāmi, ahaṃ dhammaṃ desemi. Yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipajjamānā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissathā’ti.

‘‘Asakkhiṃ kho ahaṃ, rājakumāra, pañcavaggiye bhikkhū saññāpetuṃ. Dvepi sudaṃ, rājakumāra, bhikkhū ovadāmi. Tayo bhikkhū piṇḍāya caranti. Yaṃ tayo bhikkhū piṇḍāya caritvā āharanti, tena chabbaggiyā [chabbaggā (sī. syā. kaṃ.), chabbaggo (pī.)] yāpema. Tayopi sudaṃ, rājakumāra, bhikkhū ovadāmi, dve bhikkhū piṇḍāya caranti. Yaṃ dve bhikkhū piṇḍāya caritvā āharanti tena chabbaggiyā yāpema.

343. ‘‘Atha kho, rājakumāra, pañcavaggiyā bhikkhū mayā evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihariṃsū’’ti. Evaṃ vutte, bodhi rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kīva cirena nu kho, bhante, bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ [nāyakaṃ (?)] labhamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā’’ti? ‘‘Tena hi, rājakumāra, taṃyevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya, tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, kusalo tvaṃ hatthārūḷhe [hatthārūyhe (sī. pī.)] aṅkusagayhe [aṅkusagaṇhe (syā. kaṃ.)] sippe’’ti? ‘‘Evaṃ, bhante, kusalo ahaṃ hatthārūḷhe aṅkusagayhe sippe’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, idha puriso āgaccheyya – ‘bodhi rājakumāro hatthārūḷhaṃ aṅkusagayhaṃ sippaṃ jānāti; tassāhaṃ santike hatthārūḷhaṃ aṅkusagayhaṃ sippaṃ sikkhissāmī’ti. So cassa assaddho; yāvatakaṃ saddhena pattabbaṃ taṃ na sampāpuṇeyya. So cassa bahvābādho; yāvatakaṃ appābādhena pattabbaṃ taṃ na sampāpuṇeyya. So cassa saṭho māyāvī; yāvatakaṃ asaṭhena amāyāvinā pattabbaṃ taṃ na sampāpuṇeyya. So cassa kusīto; yāvatakaṃ āraddhavīriyena pattabbaṃ taṃ na sampāpuṇeyya. So cassa duppañño; yāvatakaṃ paññavatā pattabbaṃ taṃ na sampāpuṇeyya. Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, api nu so puriso tava santike hatthārūḷhaṃ aṅkusagayhaṃ sippaṃ sikkheyyā’’ti? ‘‘Ekamekenāpi, bhante, aṅgena samannāgato so puriso na mama santike hatthārūḷhaṃ aṅkusagayhaṃ sippaṃ sikkheyya, ko pana vādo pañcahaṅgehī’’ti!

344. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, idha puriso āgaccheyya – ‘bodhi rājakumāro hatthārūḷhaṃ aṅkusagayhaṃ sippaṃ jānāti; tassāhaṃ santike hatthārūḷhaṃ aṅkusagayhaṃ sippaṃ sikkhissāmī’ti. So cassa saddho; yāvatakaṃ saddhena pattabbaṃ taṃ sampāpuṇeyya. So cassa appābādho; yāvatakaṃ appābādhena pattabbaṃ taṃ sampāpuṇeyya. So cassa asaṭho amāyāvī; yāvatakaṃ asaṭhena amāyāvinā pattabbaṃ taṃ sampāpuṇeyya. So cassa āraddhavīriyo; yāvatakaṃ āraddhavīriyena pattabbaṃ taṃ sampāpuṇeyya. So cassa paññavā; yāvatakaṃ paññavatā pattabbaṃ taṃ sampāpuṇeyya. Taṃ kiṃ maññasi, rājakumāra, api nu so puriso tava santike hatthārūḷhaṃ aṅkusagayhaṃ sippaṃ sikkheyyā’’ti? ‘‘Ekamekenāpi, bhante, aṅgena samannāgato so puriso mama santike hatthārūḷhaṃ aṅkusagayhaṃ sippaṃ sikkheyya, ko pana vādo pañcahaṅgehī’’ti! ‘‘Evameva kho, rājakumāra, pañcimāni padhāniyaṅgāni. Katamāni pañca? Idha, rājakumāra, bhikkhu saddho hoti; saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti; appābādho hoti appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya; asaṭho hoti amāyāvī yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu; āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu; paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammādukkhakkhayagāminiyā. Imāni kho, rājakumāra, pañca padhāniyaṅgāni.

345. ‘‘Imehi, rājakumāra, pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgato bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ labhamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya satta vassāni. Tiṭṭhantu, rājakumāra, satta vassāni. Imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgato bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ labhamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya chabbassāni… pañca vassāni… cattāri vassāni… tīṇi vassāni… dve vassāni… ekaṃ vassaṃ. Tiṭṭhatu, rājakumāra, ekaṃ vassaṃ. Imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgato bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ labhamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya satta māsāni. Tiṭṭhantu, rājakumāra, satta māsāni. Imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgato bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ labhamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya cha māsāni… pañca māsāni… cattāri māsāni… tīṇi māsāni… dve māsāni… ekaṃ māsaṃ… aḍḍhamāsaṃ. Tiṭṭhatu, rājakumāra, aḍḍhamāso. Imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgato bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ labhamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya satta rattindivāni. Tiṭṭhantu, rājakumāra, satta rattindivāni. Imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgato bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ labhamāno – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyya cha rattindivāni… pañca rattindivāni… cattāri rattindivāni… tīṇi rattindivāni… dve rattindivāni… ekaṃ rattindivaṃ. Tiṭṭhatu, rājakumāra, eko rattindivo. Imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgato bhikkhu tathāgataṃ vināyakaṃ labhamāno sāyamanusiṭṭho pāto visesaṃ adhigamissati, pātamanusiṭṭho sāyaṃ visesaṃ adhigamissatī''ti. Evaṃ vutte, bodhi rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca – ''aho buddho, aho dhammo, aho dhammassa svākkhātatā! Yatra hi nāma sāyamanusiṭṭho pāto visesaṃ adhigamissati, pātamanusiṭṭho sāyaṃ visesaṃ adhigamissatī''ti!

346. Evaṃ vutte, sañjikāputto māṇavo bodhiṃ rājakumāraṃ etadavoca – ''evameva panāyaṃ bhavaṃ bodhi – 'aho buddho, aho dhammo, aho dhammassa svākkhātatā'ti ca vadeti [vadesi (sī.), pavedeti (syā. kaṃ.)]; atha ca pana na taṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchati dhammañca bhikkhusaṅghañcā''ti. ''Mā hevaṃ, samma sañjikāputta, avaca; mā hevaṃ, samma sañjikāputta, avaca. Sammukhā metaṃ, samma sañjikāputta, ayyāya sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ''. ''Ekamidaṃ, samma sañjikāputta, samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho me ayyā kucchimatī yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnā kho me ayyā bhagavantaṃ etadavoca – 'yo me ayaṃ, bhante, kucchigato kumārako vā kumārikā vā so bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchati dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ taṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata'nti. Ekamidaṃ, samma sañjikāputta, samayaṃ bhagavā idheva bhaggesu viharati susumāragire bhesakaḷāvane migadāye. Atha kho maṃ dhāti aṅkena haritvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho maṃ dhāti bhagavantaṃ etadavoca – 'ayaṃ, bhante, bodhi rājakumāro bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchati dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ taṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata'nti. Esāhaṃ, samma sañjikāputta, tatiyakampi bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti.

Bodhirājakumārasuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Aṅgulimālasuttaṃ

347. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena rañño pasenadissa kosalassa vijite coro aṅgulimālo nāma hoti luddo lohitapāṇi hatapahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu. Tena gāmāpi agāmā katā, nigamāpi anigamā katā, janapadāpi ajanapadā katā. So manusse vadhitvā vadhitvā aṅgulīnaṃ mālaṃ dhāreti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya yena coro aṅgulimālo tenaddhānamaggaṃ paṭipajji. Addasāsuṃ kho gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino bhagavantaṃ yena coro aṅgulimālo tenaddhānamaggapaṭipannaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''mā, samaṇa, etaṃ maggaṃ paṭipajji. Etasmiṃ, samaṇa, magge coro aṅgulimālo nāma luddo lohitapāṇi hatapahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu. Tena gāmāpi agāmā katā, nigamāpi anigamā katā, janapadāpi ajanapadā katā. So manusse vadhitvā vadhitvā aṅgulīnaṃ mālaṃ dhāreti. Etañhi, samaṇa, maggaṃ dasapi purisā vīsampi purisā tiṃsampi purisā cattārīsampi purisā paññāsampi purisā saṅkaritvā saṅkaritvā [saṃharitvā saṃharitvā (sī. pī.), saṅgaritvā (syā. kaṃ.)] paṭipajjanti. Tepi corassa aṅgulimālassa hatthatthaṃ gacchantī''ti. Evaṃ vutte, bhagavā tuṇhībhūto agamāsi. Dutiyampi kho gopālakā…pe… tatiyampi kho gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘mā, samaṇa, etaṃ maggaṃ paṭipajji, etasmiṃ samaṇa magge coro aṅgulimālo nāma luddo lohitapāṇi hatapahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu, tena gāmāpi agāmā katā, nigamāpi anigamā katā, janapadāpi ajanapadā katā. So manusse vadhitvā vadhitvā aṅgulīnaṃ mālaṃ dhāreti. Etañhi samaṇa maggaṃ dasapi purisā vīsampi purisā tiṃsampi purisā cattārīsampi purisā paññāsampi purisā saṅkaritvā saṅkaritvā paṭipajjanti. Tepi corassa aṅgulimālassa hatthattham gacchantī’’ti.

348. Atha kho bhagavā tuṇhībhūto agamāsi. Addasā kho coro aṅgulimālo bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Imañhi maggaṃ dasapi purisā vīsampi purisā tiṃsampi purisā cattārīsampi purisā paññāsampi purisā saṅkaritvā saṅkaritvā paṭipajjanti. Tepi mama hatthatthaṃ gacchanti. Atha ca panāyaṃ samaṇo eko adutiyo pasayha maññe āgacchati. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ samaṇaṃ jīvitā voropeyya’’nti. Atha kho coro aṅgulimālo asicammaṃ gahetvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Atha kho bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi [abhisaṅkhāresi (syā. kaṃ. ka.)] yathā coro aṅgulimālo bhagavantaṃ pakatiyā gacchantaṃ sabbathāmena gacchanto na sakkoti sampāpuṇituṃ. Atha kho corassa aṅgulimālassa etadahosi – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Ahañhi pubbe hatthimpi dhāvantaṃ anupatitvā gaṇhāmi, assampi dhāvantaṃ anupatitvā gaṇhāmi, rathampi dhāvantaṃ anupatitvā gaṇhāmi, migampi dhāvantaṃ anupatitvā gaṇhāmi; atha ca panāhaṃ imaṃ samaṇaṃ pakatiyā gacchantaṃ sabbathāmena gacchanto na sakkomi sampāpuṇitu’’nti! Ṭhitova bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘tiṭṭha, tiṭṭha, samaṇā’’ti. ‘‘Ṭhito ahaṃ, aṅgulimāla, tvañca tiṭṭhā’’ti. Atha kho corassa aṅgulimālassa etadahosi – ‘‘ime kho samaṇā sakyaputtiyā saccavādino saccapaṭiññā. Atha panāyaṃ samaṇo gacchaṃ yevāha – ‘ṭhito ahaṃ, aṅgulimāla, tvañca tiṭṭhā’ti. Yaṃnūnāhaṃ imaṃ samaṇaṃ puccheyya’’nti.

349. Atha kho coro aṅgulimālo bhagavantaṃ gāthāya ajjhabhāsi –

‘‘Gacchaṃ vadesi samaṇa ṭhitomhi,
Mamañca brūsi ṭhitamaṭṭhitoti;
Pucchāmi taṃ samaṇa etamatthaṃ,
Kathaṃ ṭhito tvaṃ ahamaṭṭhitomhī’’ti.

‘‘Ṭhito ahaṃ aṅgulimāla sabbadā,
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ;
Tuvañca pāṇesu asaññatosi,
Tasmā ṭhitohaṃ tuvamaṭṭhitosī’’ti.

‘‘Cirassaṃ vata me mahito mahesī,
Mahāvanaṃ pāpuṇi saccavādī [mahāvanaṃ samaṇoyaṃ paccupādi (sī.), mahāvanaṃ samaṇa paccupādi (syā. kaṃ.)];
Sohaṃ carissāmi pahāya pāpaṃ [sohaṃ cirassāpi pahāssaṃ pāpaṃ (sī.), sohaṃ carissāmi pajahissaṃ pāpaṃ (syā. kaṃ.)],
Sutvāna gāthaṃ tava dhammayuttaṃ’’.

Itveva coro asimāvudhañca,
Sobbhe papāte narake akiri;
Avandi coro sugatassa pāde,
Tattheva naṃ pabbajjaṃ ayāci.

Buddho ca kho kāruṇiko mahesi,
Yo satthā lokassa sadevakassa;
‘Tamehi bhikkhū’ti tadā avoca,
Eseva tassa ahu bhikkhubhāvoti.

350. Atha kho bhagavā āyasmatā aṅgulimālena pacchāsamaṇena yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena sāvatthi tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena rañño pasenadissa kosalassa antepuradvāre mahājanakāyo sannipatitvā uccāsaddo mahāsaddo hoti – ‘‘coro te, deva, vijite aṅgulimālo nāma luddo lohitapāṇi hatapahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu. Tena gāmāpi agāmā katā, nigamāpi anigamā katā, janapadāpi ajanapadā katā. So manusse vadhitvā vadhitvā aṅgulīnaṃ mālaṃ dhāreti. Taṃ devo paṭisedhetū’’ti.

Atha kho rājā pasenadi kosalo pañcamattehi assasatehi sāvatthiyā nikkhami divā divassa. Yena ārāmo tena pāvisi. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikova yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘kiṃ nu te, mahārāja, rājā vā māgadho seniyo bimbisāro kupito vesālikā vā licchavī aññe vā paṭirājāno’’ti? ‘‘Na kho me, bhante, rājā māgadho seniyo bimbisāro kupito, nāpi vesālikā licchavī, nāpi aññe paṭirājāno. Coro me, bhante, vijite aṅgulimālo nāma luddo lohitapāṇi hatapahate niviṭṭho adayāpanno pāṇabhūtesu. Tena gāmāpi agāmā katā, nigamāpi anigamā katā, janapadāpi ajanapadā katā. So manusse vadhitvā vadhitvā aṅgulīnaṃ mālaṃ dhāreti. Tāhaṃ, bhante, paṭisedhissāmī’’ti. ‘‘Sace pana tvaṃ, mahārāja, aṅgulimālaṃ passeyyāsi kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitaṃ, virataṃ pāṇātipātā, virataṃ adinnādānā, virataṃ musāvādā, ekabhattikaṃ, brahmacāriṃ, sīlavantaṃ, kalyāṇadhammaṃ, kinti naṃ kareyyāsī’’ti? ‘‘Abhivādeyyāma vā, bhante, paccuṭṭheyyāma vā āsanena vā nimanteyyāma, abhinimanteyyāma vā naṃ cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārehi, dhammikaṃ vā assa rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidaheyyāma. Kuto panassa, bhante, dussīlassa pāpadhammassa evarūpo sīlasaṃyamo bhavissatī’’ti?

Tena kho pana samayena āyasmā aṅgulimālo bhagavato avidūre nisinno hoti. Atha kho bhagavā dakkhiṇaṃ bāhuṃ paggahetvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavoca – ‘‘eso, mahārāja, aṅgulimālo’’ti. Atha kho rañño pasenadissa kosalassa ahudeva bhayaṃ, ahu chambhitattaṃ, ahu lomahaṃso. Atha kho bhagavā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhītaṃ saṃviggaṃ lomahaṭṭhajātaṃ viditvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavoca – ‘‘mā bhāyi, mahārāja, natthi te ito bhaya’’nti. Atha kho rañño pasenadissa kosalassa yaṃ ahosi bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā lomahaṃso vā so paṭippassambhi. Atha kho rājā pasenadi kosalo yenāyasmā aṅgulimālo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ aṅgulimālaṃ etadavoca – ‘‘ayyo no, bhante, aṅgulimālo’’ti? ‘‘Evaṃ, mahārājā’’ti. ‘‘Kathaṃgotto ayyassa pitā, kathaṃgottā mātā’’ti? ‘‘Gaggo kho, mahārāja, pitā, mantāṇī mātā’’ti. ‘‘Abhiramatu, bhante, ayyo gaggo mantāṇiputto. Ahamayyassa gaggassa mantāṇiputtassa ussukkaṃ karissāmi cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānappaccayabhesajjaparikkhārāna’’nti.

351. Tena kho pana samayena āyasmā aṅgulimālo āraññiko hoti piṇḍapātiko paṃsukūliko tecīvariko. Atha kho āyasmā aṅgulimālo rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, mahārāja, paripuṇṇaṃ me cīvara’’nti. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāvañcidaṃ, bhante, bhagavā adantānaṃ dametā, asantānaṃ sametā, aparinibbutānaṃ parinibbāpetā. Yañhi mayaṃ, bhante, nāsakkhimhā daṇḍenapi satthenapi dametuṃ so bhagavatā adaṇḍena asattheneva [asatthena (syā. kaṃ.)] danto. Handa ca dāni [handa dāni (syā. kaṃ. pī.)] mayaṃ, bhante, gacchāma; bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni, mahārāja, kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Atha kho āyasmā aṅgulimālo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiyaṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho āyasmā aṅgulimālo sāvatthiyaṃ sapadānaṃ piṇḍāya caramāno aññataraṃ itthiṃ mūḷhagabbhaṃ vighātagabbhaṃ [visātagabbhaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)]. Disvānassa etadahosi – ‘‘kilissanti vata, bho, sattā; kilissanti vata, bho, sattā’’ti! Atha kho āyasmā aṅgulimālo sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā aṅgulimālo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Addasaṃ kho ahaṃ, bhante, sāvatthiyaṃ sapadānaṃ piṇḍāya caramāno aññataraṃ itthiṃ mūḷhagabbhaṃ vighātagabbhaṃ’’. Disvāna mayhaṃ etadahosi – ‘‘kilissanti vata, bho, sattā; kilissanti vata, bho, sattā’’ti!

‘‘Tena hi tvaṃ, aṅgulimāla, yena sā itthī tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā taṃ itthiṃ evaṃ vadehi – ‘yatohaṃ, bhagini, jāto [bhagini jātiyā jāto (sī.)] nābhijānāmi sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetā, tena saccena sotthi te hotu, sotthi gabbhassā’’’ti.

‘‘So hi nūna me, bhante, sampajānamusāvādo bhavissati. Mayā hi, bhante, bahū sañcicca pāṇā jīvitā voropitā’’ti. ‘‘Tena hi tvaṃ, aṅgulimāla, yena sā itthī tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā taṃ itthiṃ evaṃ vadehi – ‘yatohaṃ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto, nābhijānāmi sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetā, tena saccena sotthi te hotu, sotthi gabbhassā’’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā aṅgulimālo bhagavato paṭissutvā yena sā itthī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā taṃ itthiṃ etadavoca – ‘‘yatohaṃ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto, nābhijānāmi sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropetā, tena saccena sotthi te hotu, sotthi gabbhassā’’ti. Atha khvāssā itthiyā sotthi ahosi, sotthi gabbhassa.

Atha kho āyasmā aṅgulimālo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā aṅgulimālo arahataṃ ahosi.

352. Atha kho āyasmā aṅgulimālo pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Tena kho pana samayena aññenapi leḍḍu khitto āyasmato aṅgulimālassa kāye nipatati, aññenapi daṇḍo khitto āyasmato aṅgulimālassa kāye nipatati, aññenapi sakkharā khittā āyasmato aṅgulimālassa kāye nipatati. Atha kho āyasmā aṅgulimālo bhinnena sīsena, lohitena gaḷantena, bhinnena pattena, vipphālitāya saṅghāṭiyā yena bhagavā tenupasaṅkami. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ aṅgulimālaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna āyasmantaṃ aṅgulimālaṃ etadavoca – ‘‘adhivāsehi tvaṃ, brāhmaṇa, adhivāsehi tvaṃ, brāhmaṇa. Yassa kho tvaṃ, brāhmaṇa, kammassa vipākena bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni niraye pacceyyāsi tassa tvaṃ, brāhmaṇa, kammassa vipākaṃ diṭṭheva dhamme paṭisaṃvedesī’’ti. Atha kho āyasmā aṅgulimālo rahogato paṭisallīno vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedi; tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Yo pubbeva [yo ca pubbe (sī. syā. kaṃ. pī.)] pamajjitvā, pacchā so nappamajjati;
Somaṃ [so imaṃ (sī.)] lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā.

‘‘Yassa pāpaṃ kataṃ kammaṃ, kusalena pidhīyati [pithīyati (sī. syā. kaṃ. pī.)];
Somaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā.

‘‘Yo have daharo bhikkhu, yuñjati buddhasāsane;
Somaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimā.

‘‘Disā hi me dhammakathaṃ suṇantu,
Disā hi me yuñjantu buddhasāsane;
Disā hi me te manujā bhajantu,
Ye dhammamevādapayanti santo.

‘‘Disā hi me khantivādānaṃ, avirodhappasaṃsīnaṃ;
Suṇantu dhammaṃ kālena, tañca anuvidhīyantu.

‘‘Na hi jātu so mamaṃ hiṃse, aññaṃ vā pana kiñci naṃ [kañci naṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), kañcanaṃ (?)];
Pappuyya paramaṃ santiṃ, rakkheyya tasathāvare.

‘‘Udakañhi nayanti nettikā, usukārā namayanti [damayanti (ka.)] tejanaṃ;
Dāruṃ namayanti tacchakā, attānaṃ damayanti paṇḍitā.

‘‘Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca;
Adaṇḍena asatthena, ahaṃ dantomhi tādinā.

‘‘Ahiṃsakoti me nāmaṃ, hiṃsakassa pure sato;
Ajjāhaṃ saccanāmomhi, na naṃ hiṃsāmi kiñci naṃ [kañci naṃ (sī. syā. kaṃ. pī.), kañcanaṃ (?)].

‘‘Coro ahaṃ pure āsiṃ, aṅgulimāloti vissuto;
Vuyhamāno mahoghena, buddhaṃ saraṇamāgamaṃ.

‘‘Lohitapāṇi pure āsiṃ, aṅgulimāloti vissuto;
Saraṇagamanaṃ passa, bhavanetti samūhatā.

‘‘Tādisaṃ kammaṃ katvāna, bahuṃ duggatigāminaṃ;
Phuṭṭho kammavipākena, aṇaṇo bhuñjāmi bhojanaṃ.

‘‘Pamādamanuyuñjanti, bālā dummedhino janā;
Appamādañca medhāvī, dhanaṃ seṭṭhaṃva rakkhati.

‘‘Mā pamādamanuyuñjetha, mā kāmarati santhavaṃ;
Appamatto hi jhāyanto, pappoti vipulaṃ [paramaṃ (ka.)] sukhaṃ.

‘‘Svāgataṃ [sāgataṃ (sī. pī.)] nāpagataṃ [nāma sagataṃ (ka.)], nayidaṃ dummantitaṃ mama;
Saṃvibhattesu [suvibhattesu (syā. kaṃ.), savibhattesu (sī. ka.), paṭibhattesu (pī.)] dhammesu, yaṃ seṭṭhaṃ tadupāgamaṃ.

‘‘Svāgataṃ nāpagataṃ, nayidaṃ dummantitaṃ mama;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana’’ntnti.

Aṅgulimālasuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Piyajātikasuttaṃ

353. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññatarassa gahapatissa ekaputtako piyo manāpo kālaṅkato hoti. Tassa kālaṃkiriyāya neva kammantā paṭibhanti na bhattaṃ paṭibhāti. So āḷāhanaṃ gantvā kandati – ‘‘kahaṃ, ekaputtaka, kahaṃ, ekaputtakā’’ti! Atha kho so gahapati yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘na kho te, gahapati, sake citte ṭhitassa indriyāni, atthi te indriyānaṃ aññathatta’’nti. ‘‘Kiñhi me, bhante, indriyānaṃ nāññathattaṃ bhavissati; mayhañhi, bhante, ekaputto piyo manāpo kālaṅkato. Tassa kālaṃkiriyāya neva kammantā paṭibhanti, na bhattaṃ paṭibhāti. Sohaṃ āḷāhanaṃ gantvā kandāmi – ‘kahaṃ, ekaputtaka, kahaṃ, ekaputtakā’’’ti! ‘‘Evametaṃ, gahapati, evametaṃ, gahapati [evametaṃ gahapati (pī. sakideva), evameva (sī. sakideva)]! Piyajātikā hi, gahapati, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’’ti. ‘‘Kassa kho [kissa nu kho (sī.)] nāmetaṃ, bhante, evaṃ bhavissati – ‘piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’ti? Piyajātikā hi kho, bhante, ānandasomanassā piyappabhavikā’’ti. Atha kho so gahapati bhagavato bhāsitaṃ anabhinanditvā paṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

354. Tena kho pana samayena sambahulā akkhadhuttā bhagavato avidūre akkhehi dibbanti. Atha kho so gahapati yena te akkhadhuttā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā akkhadhutte etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhonto, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā samaṇaṃ gotamaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho maṃ, bhonto, samaṇo gotamo etadavoca – ‘na kho te, gahapati, sake citte ṭhitassa indriyāni, atthi te indriyānaṃ aññathatta’nti. Evaṃ vutte, ahaṃ, bhonto, samaṇaṃ gotamaṃ etadavocaṃ – ‘kiñhi me, bhante, indriyānaṃ nāññathattaṃ bhavissati; mayhañhi, bhante, ekaputtako piyo manāpo kālaṅkato. Tassa kālaṃkiriyāya neva kammantā paṭibhanti, na bhattaṃ paṭibhāti. Sohaṃ āḷāhanaṃ gantvā kandāmi – kahaṃ, ekaputtaka, kahaṃ, ekaputtakā’ti! ‘Evametaṃ, gahapati, evametaṃ, gahapati! Piyajātikā hi, gahapati, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’ti. ‘Kassa kho nāmetaṃ, bhante, evaṃ bhavissati – piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā? Piyajātikā hi kho, bhante, ānandasomanassā piyappabhavikā’ti. Atha khvāhaṃ, bhonto, samaṇassa gotamassa bhāsitaṃ anabhinanditvā paṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkami’’nti. ‘‘Evametaṃ, gahapati, evametaṃ, gahapati! Piyajātikā hi, gahapati, ānandasomanassā piyappabhavikā’’ti. Atha kho so gahapati ‘‘sameti me akkhadhuttehī’’ti pakkāmi. Atha kho idaṃ kathāvatthu anupubbena rājantepuraṃ pāvisi.

355. Atha kho rājā pasenadi kosalo mallikaṃ deviṃ āmantesi – ‘‘idaṃ te, mallike, samaṇena gotamena bhāsitaṃ – ‘piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’’’ti. ‘‘Sacetaṃ, mahārāja, bhagavatā bhāsitaṃ, evameta’’nti. ‘‘Evameva panāyaṃ mallikā yaññadeva samaṇo gotamo bhāsati taṃ tadevassa abbhanumodati’’. ‘‘Sacetaṃ, mahārāja, bhagavatā bhāsitaṃ evametanti. Seyyathāpi nāma, yaññadeva ācariyo antevāsissa bhāsati taṃ tadevassa antevāsī abbhanumodati – ‘evametaṃ, ācariya, evametaṃ, ācariyā’’’ti. ‘‘Evameva kho tvaṃ, mallike, yaññadeva samaṇo gotamo bhāsati taṃ tadevassa abbhanumodasi’’. ‘‘Sacetaṃ, mahārāja, bhagavatā bhāsitaṃ evameta’’nti. ‘‘Carapi, re mallike, vinassā’’ti. Atha kho mallikā devī nāḷijaṅghaṃ brāhmaṇaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, brāhmaṇa, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘mallikā, bhante, devī bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘bhāsitā nu kho, bhante, bhagavatā esā vācā – piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’ti. Yathā te bhagavā byākaroti taṃ sādhukaṃ uggahetvā mama āroceyyāsi. Na hi tathāgatā vitathaṃ bhaṇantī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhotī’’ti kho nāḷijaṅgho brāhmaṇo mallikāya deviyā paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho nāḷijaṅgho brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mallikā, bho gotama, devī bhoto gotamassa pāde sirasā vandati; appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati; evañca vadeti – ‘bhāsitā nu kho, bhante, bhagavatā esā vācā – piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’’’ti.

356. ‘‘Evametaṃ, brāhmaṇa, evametaṃ, brāhmaṇa! Piyajātikā hi, brāhmaṇa, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikāti. Tadamināpetaṃ, brāhmaṇa, pariyāyena veditabbaṃ yathā piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā. Bhūtapubbaṃ, brāhmaṇa, imissāyeva sāvatthiyā aññatarissā itthiyā mātā kālamakāsi. Sā tassā kālakiriyāya ummattikā khittacittā rathikāya rathikaṃ [rathiyāya rathiyaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘api me mātaraṃ addassatha [addasatha (sī. pī.)], api me mātaraṃ addassathā’ti? Imināpi kho etaṃ, brāhmaṇa, pariyāyena veditabbaṃ yathā piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikāti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, brāhmaṇa, imissāyeva sāvatthiyā aññatarissā itthiyā pitā kālamakāsi… bhātā kālamakāsi… bhaginī kālamakāsi… putto kālamakāsi… dhītā kālamakāsi… sāmiko kālamakāsi. Sā tassa kālakiriyāya ummattikā khittacittā rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘api me sāmikaṃ addassatha, api me sāmikaṃ addassathā’ti? Imināpi kho etaṃ, brāhmaṇa, pariyāyena veditabbaṃ yathā piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikāti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, brāhmaṇa, imissāyeva sāvatthiyā aññatarassa purisassa mātā kālamakāsi. So tassā kālakiriyāya ummattako khittacitto rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘api me mātaraṃ addassatha, api me mātaraṃ addassathā’ti? Imināpi kho etaṃ, brāhmaṇa, pariyāyena veditabbaṃ yathā piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikāti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, brāhmaṇa, imissāyeva sāvatthiyā aññatarassa purisassa pitā kālamakāsi… bhātā kālamakāsi… bhaginī kālamakāsi… putto kālamakāsi… dhītā kālamakāsi… pajāpati kālamakāsi. So tassā kālakiriyāya ummattako khittacitto rathikāya rathikaṃ siṅghāṭakena siṅghāṭakaṃ upasaṅkamitvā evamāha – ‘api me pajāpatiṃ addassatha, api me pajāpatiṃ addassathā’ti? Imināpi kho etaṃ, brāhmaṇa, pariyāyena veditabbaṃ yathā piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikāti.

‘‘Bhūtapubbaṃ, brāhmaṇa, imissāyeva sāvatthiyā aññatarā itthī ñātikulaṃ agamāsi. Tassā te ñātakā sāmikaṃ [sāmikā (sī.)] acchinditvā aññassa dātukāmā. Sā ca taṃ na icchati. Atha kho sā itthī sāmikaṃ etadavoca – ‘ime, maṃ [mama (syā. kaṃ. pī.)], ayyaputta, ñātakā tvaṃ [tayā (sī.), taṃ (syā. kaṃ. pī.)] acchinditvā aññassa dātukāmā. Ahañca taṃ na icchāmī’ti. Atha kho so puriso taṃ itthiṃ dvidhā chetvā attānaṃ upphālesi [uppāṭesi (sī. pī.), ophāresi (ka.)] – ‘ubho pecca bhavissāmā’ti. Imināpi kho etaṃ, brāhmaṇa, pariyāyena veditabbaṃ yathā piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’’ti.

357. Atha kho nāḷijaṅgho brāhmaṇo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā yena mallikā devī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā yāvatako ahosi bhagavatā saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ mallikāya deviyā ārocesi. Atha kho mallikā devī yena rājā pasenadi kosalo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavoca – ‘‘taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, piyā te vajirī kumārī’’ti? ‘‘Evaṃ, mallike, piyā me vajirī kumārī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, vajiriyā te kumāriyā vipariṇāmaññathābhāvā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Vajiriyā me, mallike, kumāriyā vipariṇāmaññathābhāvā jīvitassapi siyā aññathattaṃ, kiṃ pana me na uppajjissanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – ‘piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, piyā te vāsabhā khattiyā’’ti? ‘‘Evaṃ, mallike, piyā me vāsabhā khattiyā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, vāsabhāya te khattiyāya vipariṇāmaññathābhāvā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Vāsabhāya me, mallike, khattiyāya vipariṇāmaññathābhāvā jīvitassapi siyā aññathattaṃ, kiṃ pana me na uppajjissanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – ‘piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, piyo te viṭaṭūbho [viḍūḍabho (sī. syā. kaṃ. pī.)] senāpatī’’ti? ‘‘Evaṃ, mallike, piyo me viṭaṭūbho senāpatī’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, viṭaṭūbhassa te senāpatissa vipariṇāmaññathābhāvā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Viṭaṭūbhassa me, mallike, senāpatissa vipariṇāmaññathābhāvā jīvitassapi siyā aññathattaṃ, kiṃ pana me na uppajjissanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – ‘piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, piyā te aha’’nti? ‘‘Evaṃ, mallike, piyā mesi tva’’nti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, mayhaṃ te vipariṇāmaññathābhāvā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Tuyhañhi me, mallike, vipariṇāmaññathābhāvā jīvitassapi siyā aññathattaṃ, kiṃ pana me na uppajjissanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – ‘piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, piyā te kāsikosalā’’ti? ‘‘Evaṃ, mallike, piyā me kāsikosalā. Kāsikosalānaṃ, mallike, ānubhāvena kāsikacandanaṃ paccanubhoma, mālāgandhavilepanaṃ dhāremā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, kāsikosalānaṃ te vipariṇāmaññathābhāvā uppajjeyyuṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Kāsikosalānañhi, mallike, vipariṇāmaññathābhāvā jīvitassapi siyā aññathattaṃ, kiṃ pana me na uppajjissanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti? ‘‘Idaṃ kho taṃ, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena sandhāya bhāsitaṃ – ‘piyajātikā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā piyappabhavikā’’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, mallike, abbhutaṃ, mallike! Yāvañca so bhagavā paññāya ativijjha maññe [paṭivijjha paññāya (ka.)] passati. Ehi, mallike, ācamehī’’ti [ācāmehīti (sī. pī.)]. Atha kho rājā pasenadi kosalo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ udānaṃ udānesi – ‘‘namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa, namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa, namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassā’’ti.

Piyajātikasuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Bāhitikasuttaṃ

358. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiyaṃ piṇḍāya pāvisi. Sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena pubbārāmo migāramātupāsādo tenupasaṅkami divāvihārāya. Tena kho pana samayena rājā pasenadi kosalo ekapuṇḍarīkaṃ nāgaṃ abhiruhitvā sāvatthiyā niyyāti divā divassa. Addasā kho rājā pasenadi kosalo āyasmantaṃ ānandaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna sirivaḍḍhaṃ mahāmattaṃ āmantesi – ‘‘āyasmā no eso, samma sirivaḍḍha, ānando’’ti. ‘‘Evaṃ, mahārāja, āyasmā eso ānando’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yenāyasmā ānando tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato ānandassa pāde sirasā vandāhi – ‘rājā, bhante, pasenadi kosalo āyasmato ānandassa pāde sirasā vandatī’ti. Evañca vadehi – ‘sace kira, bhante, āyasmato ānandassa na kiñci accāyikaṃ karaṇīyaṃ, āgametu kira, bhante, āyasmā ānando muhuttaṃ anukampaṃ upādāyā’’’ti. ‘‘Evaṃ, devā’’ti kho so puriso rañño pasenadissa kosalassa paṭissutvā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho so puriso āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘rājā, bhante, pasenadi kosalo āyasmato ānandassa pāde sirasā vandati; evañca vadeti – ‘sace kira, bhante, āyasmato ānandassa na kiñci accāyikaṃ karaṇīyaṃ, āgametu kira, bhante, āyasmā ānando muhuttaṃ anukampaṃ upādāyā’’’ti. Adhivāsesi kho āyasmā ānando tuṇhībhāvena. Atha kho rājā pasenadi kosalo yāvatikā nāgassa bhūmi nāgena gantvā nāgā paccorohitvā pattikova yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho rājā pasenadi kosalo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘sace, bhante, āyasmato ānandassa na kiñci accāyikaṃ karaṇīyaṃ, sādhu, bhante, āyasmā ānando yena aciravatiyā nadiyā tīraṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’ti. Adhivāsesi kho āyasmā ānando tuṇhībhāvena.

359. Atha kho āyasmā ānando yena aciravatiyā nadiyā tīraṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā aññatarasmiṃ rukkhamūle paññatte āsane nisīdi. Atha kho rājā pasenadi kosalo yāvatikā nāgassa bhūmi nāgena gantvā nāgā paccorohitvā pattikova yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho rājā pasenadi kosalo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘idha, bhante, āyasmā ānando hatthatthare nisīdatū’’ti. ‘‘Alaṃ, mahārāja. Nisīda tvaṃ; nisinno ahaṃ sake āsane’’ti. Nisīdi kho rājā pasenadi kosalo paññatte āsane. Nisajja kho rājā pasenadi kosalo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu kho, bhante ānanda, so bhagavā tathārūpaṃ kāyasamācāraṃ samācareyya, yvāssa kāyasamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehī’’ti [brāhmaṇehi viññūhīti (sabbattha) aṭṭhakathā ṭīkā oloketabbā]? ‘‘Na kho, mahārāja, so bhagavā tathārūpaṃ kāyasamācāraṃ samācareyya, yvāssa kāyasamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti.

‘‘Kiṃ pana, bhante ānanda, so bhagavā tathārūpaṃ vacīsamācāraṃ…pe… manosamācāraṃ samācareyya, yvāssa manosamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehī’’ti [brāhmaṇehi viññūhīti (sabbattha) aṭṭhakathā ṭīkā oloketabbā]? ‘‘Na kho, mahārāja, so bhagavā tathārūpaṃ manosamācāraṃ samācareyya, yvāssa manosamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti.

‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yañhi mayaṃ, bhante, nāsakkhimhā pañhena paripūretuṃ taṃ, bhante, āyasmatā ānandena pañhassa veyyākaraṇena paripūritaṃ. Ye te, bhante, bālā abyattā ananuvicca apariyogāhetvā paresaṃ vaṇṇaṃ vā avaṇṇaṃ vā bhāsanti, na mayaṃ taṃ sārato paccāgacchāma; ye pana [ye ca kho (sī. syā. kaṃ. pī.)] te, bhante, paṇḍitā viyattā [byattā (sī. syā. kaṃ. pī.)] medhāvino anuvicca pariyogāhetvā paresaṃ vaṇṇaṃ vā avaṇṇaṃ vā bhāsanti, mayaṃ taṃ sārato paccāgacchāma’’.

360. ‘‘Katamo pana, bhante ānanda, kāyasamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro akusalo’’.

‘‘Katamo pana, bhante, kāyasamācāro akusalo’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro sāvajjo’’.

‘‘Katamo pana, bhante, kāyasamācāro sāvajjo’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro sabyābajjho’’ [sabyāpajjho (sī. syā. kaṃ. pī.), sabyāpajjo (ka.)].

‘‘Katamo pana, bhante, kāyasamācāro sabyābajjho’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro dukkhavipāko’’.

‘‘Katamo pana, bhante, kāyasamācāro dukkhavipāko’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati tassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti; evarūpo kho, mahārāja, kāyasamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante ānanda, vacīsamācāro…pe… manosamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro akusalo’’.

‘‘Katamo pana, bhante, manosamācāro akusalo’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro sāvajjo’’.

‘‘Katamo pana, bhante, manosamācāro sāvajjo’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro sabyābajjho’’.

‘‘Katamo pana, bhante, manosamācāro sabyābajjho’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro dukkhavipāko’’.

‘‘Katamo pana, bhante, manosamācāro dukkhavipāko’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro attabyābādhāyapi saṃvattati, parabyābādhāyapi saṃvattati, ubhayabyābādhāyapi saṃvattati tassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti; evarūpo kho, mahārāja, manosamācāro opārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, bhante ānanda, so bhagavā sabbesaṃyeva akusalānaṃ dhammānaṃ pahānaṃ vaṇṇetī’’ti? ‘‘Sabbākusaladhammapahīno kho, mahārāja, tathāgato kusaladhammasamannāgato’’ti.

361. ‘‘Katamo pana, bhante ānanda, kāyasamācāro anopārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro kusalo’’.

‘‘Katamo pana, bhante, kāyasamācāro kusalo’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro anavajjo’’.

‘‘Katamo pana, bhante, kāyasamācāro anavajjo’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro abyābajjho’’.

‘‘Katamo pana, bhante, kāyasamācāro abyābajjho’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro sukhavipāko’’.

‘‘Katamo pana, bhante, kāyasamācāro sukhavipāko’’?

‘‘Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro nevattabyābādhāyapi saṃvattati, na parabyābādhāyapi saṃvattati, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattati tassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti; evarūpo kho, mahārāja, kāyasamācāro anopārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante ānanda, vacīsamācāro…pe… manosamācāro anopārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro kusalo’’.

‘‘Katamo pana, bhante, manosamācāro kusalo’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro anavajjo’’.

‘‘Katamo pana, bhante, manosamācāro anavajjo’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro abyābajjho’’.

‘‘Katamo pana, bhante, manosamācāro abyābajjho’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro sukhavipāko’’.

‘‘Katamo pana, bhante, manosamācāro sukhavipāko’’? ‘‘Yo kho, mahārāja, manosamācāro nevattabyābādhāyapi saṃvattati, na parabyābādhāyapi saṃvattati, na ubhayabyābādhāyapi saṃvattati. Tassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti. Evarūpo kho, mahārāja, manosamācāro anopārambho samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī’’ti.

‘‘Kiṃ pana, bhante ānanda, so bhagavā sabbesaṃyeva kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadaṃ vaṇṇetī’’ti? ‘‘Sabbākusaladhammapahīno kho, mahārāja, tathāgato kusaladhammasamannāgato’’ti.

362. ‘‘Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva subhāsitaṃ cidaṃ [subhāsitamidaṃ (sī.)], bhante, āyasmatā ānandena. Iminā ca mayaṃ, bhante, āyasmato ānandassa subhāsitena attamanābhiraddhā. Evaṃ attamanābhiraddhā ca mayaṃ, bhante, āyasmato ānandassa subhāsitena. Sace, bhante, āyasmato ānandassa hatthiratanaṃ kappeyya, hatthiratanampi mayaṃ āyasmato ānandassa dadeyyāma. Sace, bhante, āyasmato ānandassa assaratanaṃ kappeyya, assaratanampi mayaṃ āyasmato ānandassa dadeyyāma. Sace, bhante, āyasmato ānandassa gāmavaraṃ kappeyya, gāmavarampi mayaṃ āyasmato ānandassa dadeyyāma. Api ca, bhante, mayampetaṃ [mayameva taṃ (sī.), mayampanetaṃ (syā. kaṃ.)] jānāma – ‘netaṃ āyasmato ānandassa kappatī’ti. Ayaṃ me, bhante, bāhitikā raññā māgadhena ajātasattunā vedehiputtena vatthanāḷiyā [chattanāḷiyā (syā. kaṃ. pī.)] pakkhipitvā pahitā soḷasasamā āyāmena, aṭṭhasamā vitthārena. Taṃ, bhante, āyasmā ānando paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā’’ti. ‘‘Alaṃ, mahārāja, paripuṇṇaṃ me ticīvara’’nti.

‘‘Ayaṃ, bhante, aciravatī nadī diṭṭhā āyasmatā ceva ānandena amhehi ca. Yadā uparipabbate mahāmegho abhippavuṭṭho hoti, athāyaṃ aciravatī nadī ubhato kūlāni saṃvissandantī gacchati; evameva kho, bhante, āyasmā ānando imāya bāhitikāya attano ticīvaraṃ karissati. Yaṃ panāyasmato ānandassa purāṇaṃ ticīvaraṃ taṃ sabrahmacārīhi saṃvibhajissati. Evāyaṃ amhākaṃ dakkhiṇā saṃvissandantī maññe gamissati. Paṭiggaṇhātu, bhante, āyasmā ānando bāhitika’’nti. Paṭiggahesi kho āyasmā ānando bāhitikaṃ.

Atha kho rājā pasenadi kosalo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘handa ca dāni mayaṃ, bhante ānanda, gacchāma; bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, mahārāja, kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo āyasmato ānandassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

363. Atha kho āyasmā ānando acirapakkantassa rañño pasenadissa kosalassa yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando yāvatako ahosi raññā pasenadinā kosalena saddhiṃ kathāsallāpo taṃ sabbaṃ bhagavato ārocesi. Tañca bāhitikaṃ bhagavato pādāsi. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘lābhā, bhikkhave, rañño pasenadissa kosalassa, suladdhalābhā, bhikkhave, rañño pasenadissa kosalassa; yaṃ rājā pasenadi kosalo labhati ānandaṃ dassanāya, labhati payirupāsanāyā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Bāhitikasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Dhammacetiyasuttaṃ

364. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati medāḷupaṃ [metaḷūpaṃ (sī.), medaḷumpaṃ (pī.)] nāma sakyānaṃ nigamo. Tena kho pana samayena rājā pasenadi kosalo nagarakaṃ anuppatto hoti kenacideva karaṇīyena. Atha kho rājā pasenadi kosalo dīghaṃ kārāyanaṃ āmantesi – ‘‘yojehi, samma kārāyana, bhadrāni bhadrāni yānāni, uyyānabhūmiṃ gacchāma subhūmiṃ dassanāyā’’ti [subhūmidassanāyāti (dī. ni. 2.43)]. ‘‘Evaṃ, devā’’ti kho dīgho kārāyano rañño pasenadissa kosalassa paṭissutvā bhadrāni bhadrāni yānāni yojāpetvā rañño pasenadissa kosalassa paṭivedesi – ‘‘yuttāni kho te, deva, bhadrāni bhadrāni yānāni. Yassadāni kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo bhadraṃ yānaṃ abhiruhitvā bhadrehi bhadrehi yānehi nagarakamhā niyyāsi mahaccā rājānubhāvena. Yena ārāmo tena pāyāsi. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikova ārāmaṃ pāvisi. Addasā kho rājā pasenadi kosalo ārāme jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno rukkhamūlāni pāsādikāni pasādanīyāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni [manussarāhaseyyakāni (sī. pī.)] paṭisallānasāruppāni. Disvāna bhagavantaṃyeva ārabbha sati udapādi – ‘‘imāni kho tāni rukkhamūlāni pāsādikāni pasādanīyāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppāni, yattha sudaṃ mayaṃ taṃ bhagavantaṃ payirupāsāma arahantaṃ sammāsambuddha’’nti.

365. Atha kho rājā pasenadi kosalo dīghaṃ kārāyanaṃ āmantesi – ‘‘imāni kho, samma kārāyana, tāni rukkhamūlāni pāsādikāni pasādanīyāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppāni, yattha sudaṃ mayaṃ taṃ bhagavantaṃ payirupāsāma arahantaṃ sammāsambuddhaṃ. Kahaṃ nu kho, samma kārāyana, etarahi so bhagavā viharati arahaṃ sammāsambuddho’’ti? ‘‘Atthi, mahārāja, medāḷupaṃ nāma sakyānaṃ nigamo. Tattha so bhagavā etarahi viharati arahaṃ sammāsambuddho''ti. ''Kīvadūre [kīvadūro (sī. syā. kaṃ. pī.)] pana, samma kārāyana, nagarakamhā medāḷupaṃ nāma sakyānaṃ nigamo hotī''ti? ''Na dūre, mahārāja; tīṇi yojanāni; sakkā divasāvasesena gantu''nti. ''Tena hi, samma kārāyana, yojehi bhadrāni bhadrāni yānāni, gamissāma mayaṃ taṃ bhagavantaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddha''nti. ''Evaṃ, devā''ti kho dīgho kārāyano rañño pasenadissa kosalassa paṭissutvā bhadrāni bhadrāni yānāni yojāpetvā rañño pasenadissa kosalassa paṭivedesi – ''yuttāni kho te, deva, bhadrāni bhadrāni yānāni. Yassadāni kālaṃ maññasī''ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo bhadraṃ yānaṃ abhiruhitvā bhadrehi bhadrehi yānehi nagarakamhā yena medāḷupaṃ nāma sakyānaṃ nigamo tena pāyāsi. Teneva divasāvasesena medāḷupaṃ nāma sakyānaṃ nigamaṃ sampāpuṇi. Yena ārāmo tena pāyāsi. Yāvatikā yānassa bhūmi yānena gantvā yānā paccorohitvā pattikova ārāmaṃ pāvisi.

366. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū etadavoca – ''kahaṃ nu kho, bhante, etarahi so bhagavā viharati arahaṃ sammāsambuddho? Dassanakāmā hi mayaṃ taṃ bhagavantaṃ arahantaṃ sammāsambuddha''nti. ''Eso, mahārāja, vihāro saṃvutadvāro. Tena appasaddo upasaṅkamitvā ataramāno āḷindaṃ pavisitvā ukkāsitvā aggaḷaṃ ākoṭehi. Vivarissati bhagavā te dvāra''nti. Atha kho rājā pasenadi kosalo tattheva khaggañca uṇhīsañca dīghassa kārāyanassa pādāsi. Atha kho dīghassa kārāyanassa etadahosi – ''rahāyati kho dāni rājā [mahārājā (sī. syā. kaṃ. pī.)], idheva [tenidheva (sī.)] dāni mayā ṭhātabba''nti. Atha kho rājā pasenadi kosalo yena so vihāro saṃvutadvāro tena appasaddo upasaṅkamitvā ataramāno āḷindaṃ pavisitvā ukkāsitvā aggaḷaṃ ākoṭesi. Vivari bhagavā dvāraṃ. Atha kho rājā pasenadi kosalo vihāraṃ pavisitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti – ''rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosalo; rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosalo''ti.

367. ''Kiṃ pana tvaṃ, mahārāja, atthavasaṃ sampassamāno imasmiṃ sarīre evarūpaṃ paramanipaccakāraṃ karosi, mittūpahāraṃ [cittūpahāraṃ (sī.)] upadaṃsesī''ti? ''Atthi kho me, bhante, bhagavati dhammanvayo – 'hoti sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho'ti. Idhāhaṃ, bhante, passāmi eke samaṇabrāhmaṇe pariyantakataṃ brahmacariyaṃ carante dasapi vassāni, vīsampi vassāni, tiṃsampi vassāni, cattārīsampi vassāni. Te aparena samayena sunhātā suvilittā kappitakesamassū pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti. Idha panāhaṃ, bhante, bhikkhū passāmi yāvajīvaṃ āpāṇakoṭikaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carante. Na kho panāhaṃ, bhante, ito bahiddhā aññaṃ evaṃ paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ samanupassāmi. Ayampi kho me, bhante, bhagavati dhammanvayo hoti – 'sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho''ti.

368. ''Puna caparaṃ, bhante, rājānopi rājūhi vivadanti, khattiyāpi khattiyehi vivadanti, brāhmaṇāpi brāhmaṇehi vivadanti, gahapatayopi gahapatīhi vivadanti, mātāpi puttena vivadati, puttopi mātarā vivadati, pitāpi puttena vivadati, puttopi pitarā vivadati, bhātāpi bhaginiyā vivadati, bhaginīpi bhātarā vivadati, sahāyopi sahāyena vivadati. Idha panāhaṃ, bhante, bhikkhū passāmi samagge sammodamāne avivadamāne khīrodakībhūte aññamaññaṃ piyacakkhūhi sampassante viharante. Na kho panāhaṃ, bhante, ito bahiddhā aññaṃ evaṃ samaggaṃ parisaṃ samanupassāmi. Ayampi kho me, bhante, bhagavati dhammanvayo hoti – 'sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho'ti.

369. ''Puna caparāhaṃ, bhante, ārāmena ārāmaṃ, uyyānena uyyānaṃ anucaṅkamāmi anuvicarāmi. Sohaṃ tattha passāmi eke samaṇabrāhmaṇe kise lūkhe dubbaṇṇe uppaṇḍuppaṇḍukajāte dhamanisanthatagatte, na viya maññe cakkhuṃ bandhante janassa dassanāya. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – 'addhā ime āyasmanto anabhiratā vā brahmacariyaṃ caranti, atthi vā tesaṃ kiñci pāpaṃ kammaṃ kataṃ paṭicchannaṃ; tathā hi ime āyasmanto kisā lūkhā dubbaṇṇā uppaṇḍuppaṇḍukajātā dhamanisanthatagattā, na viya maññe cakkhuṃ bandhanti janassa dassanāyā'ti. Tyāhaṃ upasaṅkamitvā evaṃ vadāmi – 'kiṃ nu kho tumhe āyasmanto kisā lūkhā dubbaṇṇā uppaṇḍuppaṇḍukajātā dhamanisanthatagattā, na viya maññe cakkhuṃ bandhatha janassa dassanāyā’ti? Te evamāhaṃsu – ‘bandhukarogo no [paṇḍukarogino (ka.)], mahārājā’ti. Idha panāhaṃ, bhante, bhikkhū passāmi haṭṭhapahaṭṭhe udaggudagge abhiratarūpe pīṇindriye [pīṇitindriye (sī. pī.)] appossukke pannalome paradattavutte migabhūtena cetasā viharante. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘addhā ime āyasmanto tassa bhagavato sāsane uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ jānanti; tathā hi ime āyasmanto haṭṭhapahaṭṭhā udaggudaggā abhiratarūpā pīṇindriyā appossukkā pannalomā paradattavuttā migabhūtena cetasā viharantī’ti. Ayampi kho me, bhante, bhagavati dhammanvayo hoti – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

370. ‘‘Puna caparāhaṃ, bhante, rājā khattiyo muddhāvasitto; pahomi ghātetāyaṃ vā ghātetuṃ, jāpetāyaṃ vā jāpetuṃ, pabbājetāyaṃ vā pabbājetuṃ. Tassa mayhaṃ, bhante, aḍḍakaraṇe nisinnassa antarantarā kathaṃ opātenti. Sohaṃ na labhāmi – ‘mā me bhonto aḍḍakaraṇe nisinnassa antarantarā kathaṃ opātetha [opātentu (sī.) upariselasutte pana ‘‘opātethā’’tiyeva dissati], kathāpariyosānaṃ me bhonto āgamentū’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, antarantarā kathaṃ opātenti. Idha panāhaṃ, bhante, bhikkhū passāmi; yasmiṃ samaye bhagavā anekasatāya parisāya dhammaṃ deseti, neva tasmiṃ samaye bhagavato sāvakānaṃ khipitasaddo vā hoti ukkāsitasaddo vā. Bhūtapubbaṃ, bhante, bhagavā anekasatāya parisāya dhammaṃ deseti. Tatraññataro bhagavato sāvako ukkāsi. Tamenaṃ aññataro sabrahmacārī jaṇṇukena ghaṭṭesi – ‘appasaddo āyasmā hotu, māyasmā saddamakāsi; satthā no bhagavā dhammaṃ desetī’ti. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Adaṇḍena vata kira, bho, asatthena evaṃ suvinītā parisā bhavissatī’ti! Na kho panāhaṃ, bhante, ito bahiddhā aññaṃ evaṃ suvinītaṃ parisaṃ samanupassāmi. Ayampi kho me, bhante, bhagavati dhammanvayo hoti – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

371. ‘‘Puna caparāhaṃ, bhante, passāmi idhekacce khattiyapaṇḍite nipuṇe kataparappavāde vālavedhirūpe. Te bhindantā [vobhindantā (sī.)] maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni. Te suṇanti – ‘samaṇo khalu, bho, gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osarissatī’ti. Te pañhaṃ abhisaṅkharonti – ‘imaṃ mayaṃ pañhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma. Evaṃ ce no puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma; evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evampissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā’ti. Te suṇanti – ‘samaṇo khalu, bho, gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osaṭo’ti. Te yena bhagavā tenupasaṅkamanti. Te bhagavā dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te bhagavatā dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva bhagavantaṃ pañhaṃ pucchanti, kuto vādaṃ āropessanti? Aññadatthu bhagavato sāvakā sampajjanti. Ayampi kho me, bhante, bhagavati dhammanvayo hoti – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

372. ‘‘Puna caparāhaṃ, bhante, passāmi idhekacce brāhmaṇapaṇḍite…pe… gahapatipaṇḍite…pe… samaṇapaṇḍite nipuṇe kataparappavāde vālavedhirūpe. Te bhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni. Te suṇanti – ‘samaṇo khalu, bho, gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osarissatī’ti. Te pañhaṃ abhisaṅkharonti – ‘imaṃ mayaṃ pañhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma. Evaṃ ce no puṭṭho evaṃ byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma; evaṃ cepi no puṭṭho evaṃ byākarissati, evampissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā’ti. Te suṇanti – ‘samaṇo khalu, bho, gotamo amukaṃ nāma gāmaṃ vā nigamaṃ vā osaṭo’ti. Te yena bhagavā tenupasaṅkamanti. Te bhagavā dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te bhagavatā dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva bhagavantaṃ pañhaṃ pucchanti, kuto vādaṃ āropessanti? Aññadatthu bhagavantaṃyeva okāsaṃ yācanti agārasmā anagāriyaṃ pabbajjāya. Te bhagavā pabbājeti. Te tathāpabbajitā samānā ekā vūpakaṭṭhā appamattā ātāpino pahitattā viharantā nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Te evamāhaṃsu – ‘manaṃ vata, bho, anassāma; manaṃ vata, bho, panassāma’. Mayañhi pubbe assamaṇāva samānā samaṇāmhāti paṭijānimhā, abrāhmaṇāva samānā brāhmaṇāmhāti paṭijānimhā, anarahantova samānā arahantāmhāti paṭijānimhā. ‘Idāni khomha samaṇā, idāni khomha brāhmaṇā, idāni khomha arahanto’ti. Ayampi kho me, bhante, bhagavati dhammanvayo hoti – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

373. ‘‘Puna caparāhaṃ, bhante, ime isidattapurāṇā thapatayo mamabhattā mamayānā, ahaṃ nesaṃ jīvikāya [jīvitassa (sī.), jīvikaṃ (sī. aṭṭha.), jīvitaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] dātā, yasassa āhattā; atha ca pana no tathā mayi nipaccakāraṃ karonti yathā bhagavati. Bhūtapubbāhaṃ, bhante, senaṃ abbhuyyāto samāno ime ca isidattapurāṇā thapatayo vīmaṃsamāno aññatarasmiṃ sambādhe āvasathe vāsaṃ upagacchiṃ. Atha kho, bhante, ime isidattapurāṇā thapatayo bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāya vītināmetvā, yato ahosi bhagavā [assosuṃ kho bhagavantaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] tato sīsaṃ katvā maṃ pādato karitvā nipajjiṃsu. Tassa mayhaṃ, bhante, etadahosi – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Ime isidattapurāṇā thapatayo mamabhattā mamayānā, ahaṃ nesaṃ jīvikāya dātā, yasassa āhattā; atha ca pana no tathā mayi nipaccakāraṃ karonti yathā bhagavati. Addhā ime āyasmanto tassa bhagavato sāsane uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ jānantī’ti. Ayampi kho me, bhante, bhagavati dhammanvayo hoti – ‘sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’ti.

374. ‘‘Puna caparaṃ, bhante, bhagavāpi khattiyo, ahampi khattiyo; bhagavāpi kosalo, ahampi kosalo; bhagavāpi āsītiko, ahampi āsītiko. Yampi, bhante, bhagavāpi khattiyo ahampi khattiyo, bhagavāpi kosalo ahampi kosalo, bhagavāpi āsītiko ahampi āsītiko; imināvārahāmevāhaṃ [imināpāhaṃ (ka.)], bhante, bhagavati paramanipaccakāraṃ kātuṃ, mittūpahāraṃ upadaṃsetuṃ. Handa, ca dāni mayaṃ, bhante, gacchāma; bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, mahārāja, kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho bhagavā acirapakkantassa rañño pasenadissa kosalassa bhikkhū āmantesi – ‘‘eso, bhikkhave, rājā pasenadi kosalo dhammacetiyāni bhāsitvā uṭṭhāyāsanā pakkanto. Uggaṇhatha, bhikkhave, dhammacetiyāni; pariyāpuṇātha, bhikkhave, dhammacetiyāni; dhāretha, bhikkhave, dhammacetiyāni. Atthasaṃhitāni, bhikkhave, dhammacetiyāni ādibrahmacariyakānī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Dhammacetiyasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Kaṇṇakatthalasuttaṃ

375. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā uruññāyaṃ [ujuññāyaṃ (sī. pī.), udaññāyaṃ (syā. kaṃ.)] viharati kaṇṇakatthale migadāye. Tena kho pana samayena rājā pasenadi kosalo uruññaṃ anuppatto hoti kenacideva karaṇīyena. Atha kho rājā pasenadi kosalo aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘rājā, bhante, pasenadi kosalo bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘ajja kira, bhante, rājā pasenadi kosalo pacchābhattaṃ bhuttapātarāso bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’’ti. ‘‘Evaṃ, devā’’ti kho so puriso rañño pasenadissa kosalassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘rājā, bhante, pasenadi kosalo bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati; evañca vadeti – ‘ajja kira bhante, rājā pasenadi kosalo pacchābhattaṃ bhuttapātarāso bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’’ti. Assosuṃ kho somā ca bhaginī sakulā ca bhaginī – ‘‘ajja kira rājā pasenadi kosalo pacchābhattaṃ bhuttapātarāso bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’ti. Atha kho somā ca bhaginī sakulā ca bhaginī rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ bhattābhihāre upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘‘tena hi, mahārāja, amhākampi vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘somā ca, bhante, bhaginī sakulā ca bhaginī bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī'''ti.

376. Atha kho rājā pasenadi kosalo pacchābhattaṃ bhuttapātarāso yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ''somā ca, bhante, bhaginī sakulā ca bhaginī bhagavato pāde sirasā vandati [vandanti (sī. syā. kaṃ. pī.)], appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī''ti [pucchantīti (sī. syā. kaṃ. pī.)]. ''Kiṃ pana, mahārāja, somā ca bhaginī sakulā ca bhaginī aññaṃ dūtaṃ nālatthu''nti? ''Assosuṃ kho, bhante, somā ca bhaginī sakulā ca bhaginī – 'ajja kira rājā pasenadi kosalo pacchābhattaṃ bhuttapātarāso bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamissatī'ti. Atha kho, bhante, somā ca bhaginī sakulā ca bhaginī maṃ bhattābhihāre upasaṅkamitvā etadavocuṃ – 'tena hi, mahārāja, amhākampi vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – somā ca bhaginī sakulā ca bhaginī bhagavato pāde sirasā vandati, appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī'''ti. ''Sukhiniyo hontu tā, mahārāja, somā ca bhaginī sakulā ca bhaginī''ti.

377. Atha kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ''sutaṃ metaṃ, bhante, samaṇo gotamo evamāha – 'natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā yo sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānissati, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī'ti. Ye te, bhante, evamāhaṃsu – 'samaṇo gotamo evamāha – natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā yo sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānissati, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī'ti; kacci te, bhante, bhagavato vuttavādino, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhanti, dhammassa cānudhammaṃ byākaronti, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī''ti? ''Ye te, mahārāja, evamāhaṃsu – 'samaṇo gotamo evamāha – natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā yo sabbaññū sabbadassāvī aparisesaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānissati, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī'ti; na me te vuttavādino, abbhācikkhanti ca pana maṃ te asatā abhūtenā''ti.

378. Atha kho rājā pasenadi kosalo viṭaṭūbhaṃ senāpatiṃ āmantesi – ''ko nu kho, senāpati, imaṃ kathāvatthuṃ rājantepure abbhudāhāsī''ti? ''Sañjayo, mahārāja, brāhmaṇo ākāsagotto''ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, ambho purisa, mama vacanena sañjayaṃ brāhmaṇaṃ ākāsagottaṃ āmantehi – 'rājā taṃ, bhante, pasenadi kosalo āmantetī'''ti. ''Evaṃ, devā''ti kho so puriso rañño pasenadissa kosalassa paṭissutvā yena sañjayo brāhmaṇo ākāsagotto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā sañjayaṃ brāhmaṇaṃ ākāsagottaṃ etadavoca – ''rājā taṃ, bhante, pasenadi kosalo āmantetī''ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ''siyā nu kho, bhante, bhagavatā aññadeva kiñci sandhāya bhāsitaṃ, tañca jano aññathāpi paccāgaccheyya [paccāgaccheyyāti, abhijānāmi mahārāja vācaṃ bhāsitāti (sī.)]. Yathā kathaṃ pana, bhante, bhagavā abhijānāti vācaṃ bhāsitā''ti? ''Evaṃ kho ahaṃ, mahārāja, abhijānāmi vācaṃ bhāsitā – 'natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā yo sakideva sabbaṃ ñassati, sabbaṃ dakkhiti, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī'''ti. ''Heturūpaṃ, bhante, bhagavā āha; saheturūpaṃ, bhante, bhagavā āha – 'natthi so samaṇo vā brāhmaṇo vā yo sakideva sabbaṃ ñassati, sabbaṃ dakkhiti, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī'''ti. ''Cattārome, bhante, vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā. Imesaṃ nu kho, bhante, catunnaṃ vaṇṇānaṃ siyā viseso siyā nānākaraṇa''nti? ''Cattārome, mahārāja, vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā. Imesaṃ kho, mahārāja, catunnaṃ vaṇṇānaṃ dve vaṇṇā aggamakkhāyanti – khattiyā ca brāhmaṇā ca – yadidaṃ abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikammānī''ti [sāmicikammānanti (sī.)]. ''Nāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ diṭṭhadhammikaṃ pucchāmi; samparāyikāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ pucchāmi. Cattārome, bhante, vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā. Imesaṃ nu kho, bhante, catunnaṃ vaṇṇānaṃ siyā viseso siyā nānākaraṇa''nti?

379. ''Pañcimāni, mahārāja, padhāniyaṅgāni. Katamāni pañca? Idha, mahārāja, bhikkhu saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti; appābādho hoti appātaṅko samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgato nātisītāya nāccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāya; asaṭho hoti amāyāvī yathābhūtaṃ attānaṃ āvikattā satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu; āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu; paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammādukkhakkhayagāminiyā – imāni kho, mahārāja, pañca padhāniyaṅgāni. Cattārome, mahārāja, vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā. Te cassu imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatā; ettha pana nesaṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā''ti. ''Cattārome, bhante, vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā. Te cassu imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatā; ettha pana nesaṃ, bhante, siyā viseso siyā nānākaraṇa''nti? ''Ettha kho nesāhaṃ, mahārāja, padhānavemattataṃ vadāmi. Seyyathāpissu, mahārāja, dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā sudantā suvinītā, dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā adantā avinītā. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, ye te dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā sudantā suvinītā, api nu te dantāva dantakāraṇaṃ gaccheyyuṃ, dantāva dantabhūmiṃ sampāpuṇeyyu''nti? ''Evaṃ, bhante''. ''Ye pana te dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā adantā avinītā, api nu te adantāva dantakāraṇaṃ gaccheyyuṃ, adantāva dantabhūmiṃ sampāpuṇeyyuṃ, seyyathāpi te dve hatthidammā vā assadammā vā godammā vā sudantā suvinītā''ti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Evameva kho, mahārāja, yaṃ taṃ saddhena pattabbaṃ appābādhena asaṭhena amāyāvinā āraddhavīriyena paññavatā taṃ vata [taṃ tathā so (ka.)] assaddho bahvābādho saṭho māyāvī kusīto duppañño pāpuṇissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti.

380. ''Heturūpaṃ, bhante, bhagavā āha; saheturūpaṃ, bhante, bhagavā āha. Cattārome, bhante, vaṇṇā – khattiyā, brāhmaṇā, vessā, suddā. Te cassu imehi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatā te cassu sammappadhānā; ettha pana nesaṃ, bhante, siyā viseso siyā nānākaraṇa''nti? ''Ettha kho [ettha kho pana (sī.)] nesāhaṃ, mahārāja, na kiñci nānākaraṇaṃ vadāmi – yadidaṃ vimuttiyā vimuttiṃ. Seyyathāpi, mahārāja, puriso sukkhaṃ sākakaṭṭhaṃ ādāya aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyya; athāparo puriso sukkhaṃ sālakaṭṭhaṃ ādāya aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyya; athāparo puriso sukkhaṃ ambakaṭṭhaṃ ādāya aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyya; athāparo puriso sukkhaṃ udumbarakaṭṭhaṃ ādāya aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyya. Taṃ kiṃ maññasi, mahārāja, siyā nu kho tesaṃ aggīnaṃ nānādāruto abhinibbattānaṃ kiñci nānākaraṇaṃ acciyā vā acciṃ, vaṇṇena vā vaṇṇaṃ, ābhāya vā ābha''nti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Evameva kho, mahārāja, yaṃ taṃ tejaṃ vīriyā nimmathitaṃ padhānābhinibbattaṃ [viriyaṃ nippharati, taṃ pacchābhinibbattaṃ (sī.)], nāhaṃ tattha kiñci nānākaraṇaṃ vadāmi – yadidaṃ vimuttiyā vimutti''nti. ''Heturūpaṃ, bhante, bhagavā āha; saheturūpaṃ, bhante, bhagavā āha. Kiṃ pana, bhante, atthi devā''ti? ''Kiṃ pana tvaṃ, mahārāja, evaṃ vadesi – 'kiṃ pana, bhante, atthi devā'''ti? ''Yadi vā te, bhante, devā āgantāro itthattaṃ yadi vā anāgantāro itthattaṃ''? ''Ye te, mahārāja, devā sabyābajjhā te devā āgantāro itthattaṃ, ye te devā abyābajjhā te devā anāgantāro itthatta''nti.

381. Evaṃ vutte, viṭṭūbho senāpati bhagavantaṃ etadavoca – ''ye te, bhante, devā sabyābajjhā āgantāro itthattaṃ te devā, ye te devā abyābajjhā anāgantāro itthattaṃ te deve tamhā ṭhānā cāvessanti vā pabbājessanti vā''ti?

Atha kho āyasmato ānandassa etadahosi – ''ayaṃ kho viṭaṭūbho senāpati rañño pasenadissa kosalassa putto; ahaṃ bhagavato putto. Ayaṃ kho kālo yaṃ putto puttena manteyyā''ti. Atha kho āyasmā ānando viṭaṭūbhaṃ senāpatiṃ āmantesi – ''tena hi, senāpati, taṃ yevettha paṭipucchissāmi; yathā te khameyya tathā naṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, senāpati, yāvatā rañño pasenadissa kosalassa vijitaṃ yattha ca rājā pasenadi kosalo issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāreti, pahoti tattha rājā pasenadi kosalo samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā puññavantaṃ vā apuññavantaṃ vā brahmacariyavantaṃ vā abrahmacariyavantaṃ vā tamhā ṭhānā cāvetuṃ vā pabbājetuṃ vā''ti? ''Yāvatā, bho, rañño pasenadissa kosalassa vijitaṃ yattha ca rājā pasenadi kosalo issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāreti, pahoti tattha rājā pasenadi kosalo samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā puññavantaṃ vā apuññavantaṃ vā brahmacariyavantaṃ vā abrahmacariyavantaṃ vā tamhā ṭhānā cāvetuṃ vā pabbājetuṃ vā''ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, senāpati, yāvatā rañño pasenadissa kosalassa avijitaṃ yattha ca rājā pasenadi kosalo na issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāreti, tattha pahoti rājā pasenadi kosalo samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā puññavantaṃ vā apuññavantaṃ vā brahmacariyavantaṃ vā abrahmacariyavantaṃ vā tamhā ṭhānā cāvetuṃ vā pabbājetuṃ vā’’ti? ‘‘Yāvatā, bho, rañño pasenadissa kosalassa avijitaṃ yattha ca rājā pasenadi kosalo na issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāreti, na tattha pahoti rājā pasenadi kosalo samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā puññavantaṃ vā apuññavantaṃ vā brahmacariyavantaṃ vā abrahmacariyavantaṃ vā tamhā ṭhānā cāvetuṃ vā pabbājetuṃ vā’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, senāpati, sutā te devā tāvatiṃsā’’ti? ‘‘Evaṃ, bho. Sutā me devā tāvatiṃsā. Idhāpi bhotā raññā pasenadinā kosalena sutā devā tāvatiṃsā’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, senāpati, pahoti rājā pasenadi kosalo deve tāvatiṃse tamhā ṭhānā cāvetuṃ vā pabbājetuṃ vā’’ti? ‘‘Dassanampi, bho, rājā pasenadi kosalo deve tāvatiṃse nappahoti, kuto pana tamhā ṭhānā cāvessati vā pabbājessati vā’’ti? ‘‘Evameva kho, senāpati, ye te devā sabyābajjhā āgantāro itthattaṃ te devā, ye te devā abyābajjhā anāgantāro itthattaṃ te deve dassanāyapi nappahonti; kuto pana tamhā ṭhānā cāvessanti vā pabbājessanti vā’’ti?

382. Atha kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘konāmo ayaṃ, bhante, bhikkhū’’ti? ‘‘Ānando nāma, mahārājā’’ti. ‘‘Ānando vata, bho, ānandarūpo vata, bho! Heturūpaṃ, bhante, āyasmā ānando āha; saheturūpaṃ, bhante, āyasmā ānando āha. Kiṃ pana, bhante, atthi brahmā’’ti? ‘‘Kiṃ pana tvaṃ, mahārāja, evaṃ vadesi – ‘kiṃ pana, bhante, atthi brahmā’’’ti? ‘‘Yadi vā so, bhante, brahmā āgantā itthattaṃ, yadi vā anāgantā itthatta’’nti? ‘‘Yo so, mahārāja, brahmā sabyābajjho so brahmā āgantā itthattaṃ, yo so brahmā abyābajjho so brahmā anāgantā itthatta’’nti. Atha kho aññataro puriso rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavoca – ‘‘sañjayo, mahārāja, brāhmaṇo ākāsagotto āgato’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo sañjayaṃ brāhmaṇaṃ ākāsagottaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, brāhmaṇa, imaṃ kathāvatthuṃ rājantepure abbhudāhāsī’’ti? ‘‘Viṭaṭūbho, mahārāja, senāpatī’’ti. Viṭaṭūbho senāpati evamāha – ‘‘sañjayo, mahārāja, brāhmaṇo ākāsagotto’’ti. Atha kho aññataro puriso rājānaṃ pasenadiṃ kosalaṃ etadavoca – ‘‘yānakālo, mahārājā’’ti.

Atha kho rājā pasenadi kosalo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sabbaññutaṃ mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ apucchimhā, sabbaññutaṃ bhagavā byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca, tena camhā attamanā. Cātuvaṇṇisuddhiṃ mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ apucchimhā, cātuvaṇṇisuddhiṃ bhagavā byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca, tena camhā attamanā. Adhideve mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ apucchimhā, adhideve bhagavā byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca, tena camhā attamanā. Adhibrahmānaṃ mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ apucchimhā, adhibrahmānaṃ bhagavā byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca, tena camhā attamanā. Yaṃ yadeva ca mayaṃ bhagavantaṃ apucchimhā taṃ tadeva bhagavā byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca, tena camhā attamanā. Handa, ca dāni mayaṃ, bhante, gacchāma; bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā’’ti. ‘‘Yassadāni tvaṃ, mahārāja, kālaṃ maññasī’’ti. Atha kho rājā pasenadi kosalo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmīti.

Kaṇṇakatthalasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Rājavaggo niṭṭhito catuttho.

Tassuddānaṃ –

Ghaṭikāro raṭṭhapālo, maghadevo madhuriyaṃ;
Bodhi aṅgulimālo ca, piyajātaṃ bāhitikaṃ;
Dhammacetiyasuttañca, dasamaṃ kaṇṇakatthalaṃ.

5. Brāhmaṇavaggo

1. Brahmāyusuttaṃ

383. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā videhesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Tena kho pana samayena brahmāyu brāhmaṇo mithilāyaṃ paṭivasati jiṇṇo vuḍḍho mahallako addhagato vayoanuppatto, vīsavassasatiko jātiyā, tiṇṇaṃ vedānaṃ [bedānaṃ (ka.)] pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo. Assosi kho brahmāyu brāhmaṇo – ‘‘samaṇo khalu bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito videhesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’’ti.

384. Tena kho pana samayena brahmāyussa brāhmaṇassa uttaro nāma māṇavo antevāsī hoti tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo uttaraṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘ayaṃ, tāta uttara, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito videhesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho…pe… sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’ti. Ehi tvaṃ, tāta uttara, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā samaṇaṃ gotamaṃ jānāhi yadi vā taṃ bhavantaṃ gotamaṃ tathā santaṃyeva saddo abbhuggato, yadi vā no tathā; yadi vā so bhavaṃ gotamo tādiso, yadi vā na tādiso. Tathā mayaṃ taṃ bhavantaṃ gotamaṃ vedissāmā’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ panāhaṃ, bho, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ jānissāmi yadi vā taṃ bhavantaṃ gotamaṃ tathā santaṃyeva saddo abbhuggato, yadi vā no tathā; yadi vā so bhavaṃ gotamo tādiso, yadi vā na tādiso’’ti. ‘‘Āgatāni kho, tāta uttara, amhākaṃ mantesu dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveyeva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni bhavanti, seyyathidaṃ – cakkaratanaṃ, hatthiratanaṃ, assaratanaṃ, maṇiratanaṃ, itthiratanaṃ, gahapatiratanaṃ, pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena [dhammena samena (ka.)] abhivijiya ajjhāvasati. Sace kho pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado. Ahaṃ kho pana, tāta uttara, mantānaṃ dātā; tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā’’ti.

385. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho uttaro māṇavo brahmāyussa brāhmaṇassa paṭissutvā uṭṭhāyāsanā brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā videhesu yena bhagavā tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uttaro māṇavo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni samannesi. Addasā kho uttaro māṇavo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya ca. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘passati kho me ayaṃ uttaro māṇavo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya cā’’ti. Atha kho bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi yathā addasa uttaro māṇavo bhagavato kosohitaṃ vatthaguyhaṃ. Atha kho bhagavā jivhaṃ ninnāmetvā ubhopi kaṇṇasotāni anumasi paṭimasi [parimasi (sī. ka.)]; ubhopi nāsikasotāni [nāsikāsotāni (sī.)] anumasi paṭimasi; kevalampi nalāṭamaṇḍalaṃ jivhāya chādesi. Atha kho uttarassa māṇavassa etadahosi – ‘‘samannāgato kho samaṇo gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi. Yaṃnūnāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ anubandheyyaṃ, iriyāpathamassa passeyya’’nti. Atha kho uttaro māṇavo sattamāsāni bhagavantaṃ anubandhi chāyāva anapāyinī [anupāyinī (syā. kaṃ. ka.)].

386. Atha kho uttaro māṇavo sattannaṃ māsānaṃ accayena videhesu yena mithilā tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena mithilā yena brahmāyu brāhmaṇo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho uttaraṃ māṇavaṃ brahmāyu brāhmaṇo etadavoca – ‘‘kacci, tāta uttara, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ tathā santaṃyeva saddo abbhuggato, no aññathā? Kacci pana so bhavaṃ gotamo tādiso, no aññādiso’’ti? ‘‘Tathā santaṃyeva, bho, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ saddo abbhuggato, no aññathā; tādisova [tādisova bho (sī. pī.), tādiso ca kho (syā. kaṃ. ka.)] so bhavaṃ gotamo, no aññādiso. Samannāgato ca [samannāgato ca bho (sabbattha)] so bhavaṃ gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi.

‘‘Suppatiṭṭhitapādo kho pana bhavaṃ gotamo; idampi tassa bhoto gotamassa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

‘‘Heṭṭhā kho pana tassa bhoto gotamassa pādatalesu cakkāni jātāni sahassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrāni…

‘‘Āyatapaṇhi kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Dīghaṅguli kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Mudutalunahatthapādo kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Jālahatthapādo kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Ussaṅkhapādo kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Eṇijaṅgho kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Ṭhitako kho pana so bhavaṃ gotamo anonamanto ubhohi pāṇitalehi jaṇṇukāni parimasati parimajjati…

‘‘Kosohitavatthaguyho kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Suvaṇṇavaṇṇo kho pana so bhavaṃ gotamo kañcanasannibhattaco…

‘‘Sukhumacchavi kho pana so bhavaṃ gotamo. Sukhumattā chaviyā rajojallaṃ kāye na upalimpati…

‘‘Ekekalomo kho pana so bhavaṃ gotamo; ekekāni lomāni lomakūpesu jātāni…

‘‘Uddhaggalomo kho pana so bhavaṃ gotamo; uddhaggāni lomāni jātāni nīlāni añjanavaṇṇāni kuṇḍalāvaṭṭāni dakkhiṇāvaṭṭakajātāni…

‘‘Brahmujugatto kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Sattussado kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Sīhapubbaddhakāyo kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Citantaraṃso kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Nigrodhaparimaṇḍalo kho pana so bhavaṃ gotamo; yāvatakvassa kāyo tāvatakvassa byāmo, yāvatakvassa byāmo tāvatakvassa kāyo…

‘‘Samavaṭṭakkhandho kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Rasaggasaggī kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Sīhahanu kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Cattālīsadanto kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Samadanto kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Aviraḷadanto kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Susukkadāṭho kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Pahūtajivho kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Brahmassaro kho pana so bhavaṃ gotamo karavikabhāṇī…

‘‘Abhinīlanetto kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Gopakhumo kho pana so bhavaṃ gotamo…

‘‘Uṇṇā kho panassa bhoto gotamassa bhamukantare jātā odātā mudutūlasannibhā…

‘‘Uṇhīsasīso kho pana so bhavaṃ gotamo; idampi tassa bhoto gotamassa mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇaṃ bhavati.

‘‘Imehi kho, bho, so bhavaṃ gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato.

387. ‘‘Gacchanto kho pana so bhavaṃ gotamo dakkhiṇeneva pādena paṭhamaṃ pakkamati. So nātidūre pādaṃ uddharati, nāccāsanne pādaṃ nikkhipati; so nātisīghaṃ gacchati, nātisaṇikaṃ gacchati; na ca adduvena adduvaṃ saṅghaṭṭento gacchati, na ca gopphakena gopphakaṃ saṅghaṭṭento gacchati. So gacchanto na satthiṃ unnāmeti, na satthiṃ onāmeti; na satthiṃ sannāmeti, na satthiṃ vināmeti. Gacchato kho pana tassa bhoto gotamassa adharakāyova [aḍḍhakāyova (ka.), āraddhakāyova (syā. kaṃ.)] iñjati, na ca kāyabalena gacchati. Apalokento kho pana so bhavaṃ gotamo sabbakāyeneva apaloketi; so na uddhaṃ ulloketi, na adho oloketi; na ca vipekkhamāno gacchati, yugamattañca pekkhati; tato cassa uttari anāvaṭaṃ ñāṇadassanaṃ bhavati. So antaragharaṃ pavisanto na kāyaṃ unnāmeti, na kāyaṃ onāmeti; na kāyaṃ sannāmeti, na kāyaṃ vināmeti. So nātidūre nāccāsanne āsanassa parivattati, na ca pāṇinā ālambitvā āsane nisīdati, na ca āsanasmiṃ kāyaṃ pakkhipati. So antaraghare nisinno samāno na hatthakukkuccaṃ āpajjati, na pādakukkuccaṃ āpajjati; na adduvena adduvaṃ āropetvā nisīdati; na ca gopphakena gopphakaṃ āropetvā nisīdati; na ca pāṇinā hanukaṃ upadahitvā [upādiyitvā (sī. pī.)] nisīdati. So antaraghare nisinno samāno na chambhati na kampati na vedhati na paritassati. So achambhī akampī avedhī aparitassī vigatalomahaṃso. Vivekavatto ca so bhavaṃ gotamo antaraghare nisinno hoti. So pattodakaṃ paṭiggaṇhanto na pattaṃ unnāmeti, na pattaṃ onāmeti; na pattaṃ sannāmeti, na pattaṃ vināmeti. So pattodakaṃ paṭiggaṇhāti nātithokaṃ nātibahuṃ. So na khulukhulukārakaṃ [bulubulukārakaṃ (sī.)] pattaṃ dhovati, na samparivattakaṃ pattaṃ dhovati, na pattaṃ bhūmiyaṃ nikkhipitvā hatthe dhovati; hatthesu dhotesu patto dhoto hoti, patte dhote hatthā dhotā honti. So pattodakaṃ chaḍḍeti nātidūre nāccāsanne, na ca vicchaḍḍayamāno. So odanaṃ paṭiggaṇhanto na pattaṃ unnāmeti, na pattaṃ onāmeti; na pattaṃ sannāmeti, na pattaṃ vināmeti. So odanaṃ paṭiggaṇhāti nātithokaṃ nātibahuṃ. Byañjanaṃ kho pana bhavaṃ gotamo byañjanamattāya āhāreti, na ca byañjanena ālopaṃ atināmeti. Dvattikkhattuṃ kho bhavaṃ gotamo mukhe ālopaṃ samparivattetvā ajjhoharati; na cassa kāci odanamiñjā asambhinnā kāyaṃ pavisati, na cassa kāci odanamiñjā mukhe avasiṭṭhā hoti; athāparaṃ ālopaṃ upanāmeti. Rasapaṭisaṃvedī kho pana so bhavaṃ gotamo āhāraṃ āhāreti, no ca rasarāgapaṭisaṃvedī.

‘‘Aṭṭhaṅgasamannāgataṃ [aṭṭhaṅgasamannāgato (ka.)] kho pana so bhavaṃ gotamo āhāraṃ āhāreti – neva davāya, na madāya na maṇḍanāya na vibhūsanāya, yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāya, vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāya – ‘iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi navañca vedanaṃ na uppādessāmi, yātrā ca me bhavissati anavajjatā ca phāsuvihāro cā’ti. So bhuttāvī pattodakaṃ paṭiggaṇhanto na pattaṃ unnāmeti, na pattaṃ onāmeti; na pattaṃ sannāmeti, na pattaṃ vināmeti. So pattodakaṃ paṭiggaṇhāti nātithokaṃ nātibahuṃ. So na khulukhulukārakaṃ pattaṃ dhovati, na samparivattakaṃ pattaṃ dhovati, na pattaṃ bhūmiyaṃ nikkhipitvā hatthe dhovati; hatthesu dhotesu patto dhoto hoti, patte dhote hatthā dhotā honti. So pattodakaṃ chaḍḍeti nātidūre nāccāsanne, na ca vicchaḍḍayamāno. So bhuttāvī na pattaṃ bhūmiyaṃ nikkhipati nātidūre nāccāsanne, na ca anatthiko pattena hoti, na ca ativelānurakkhī pattasmiṃ. So bhuttāvī muhuttaṃ tuṇhī nisīdati, na ca anumodanassa kālamatināmeti. So bhuttāvī anumodati, na taṃ bhattaṃ garahati, na aññaṃ bhattaṃ paṭikaṅkhati; aññadatthu dhammiyā kathāya taṃ parisaṃ sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. So taṃ parisaṃ dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkamati. So nātisīghaṃ gacchati, nātisaṇikaṃ gacchati, na ca muccitukāmo gacchati; na ca tassa bhoto gotamassa kāye cīvaraṃ accukkaṭṭhaṃ hoti na ca accokkaṭṭhaṃ, na ca kāyasmiṃ allīnaṃ na ca kāyasmā apakaṭṭhaṃ; na ca tassa bhoto gotamassa kāyamhā vāto cīvaraṃ apavahati; na ca tassa bhoto gotamassa kāye rajojallaṃ upalimpati. So ārāmagato nisīdati paññatte āsane. Nisajja pāde pakkhāleti; na ca so bhavaṃ gotamo pādamaṇḍanānuyogamanuyutto viharati. So pāde pakkhāletvā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So neva attabyābādhāya ceteti, na parabyābādhāya ceteti, na ubhayabyābādhāya ceteti; attahitaparahitaubhayahitasabbalokahitameva so bhavaṃ gotamo cintento nisinno hoti. So ārāmagato parisati dhammaṃ deseti, na taṃ parisaṃ ussādeti, na taṃ parisaṃ apasādeti; aññadatthu dhammiyā kathāya taṃ parisaṃ sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti.

‘‘Aṭṭhaṅgasamannāgato kho panassa bhoto gotamassa mukhato ghoso niccharati – vissaṭṭho ca, viññeyyo ca, mañju ca, savanīyo ca, bindu ca, avisārī ca, gambhīro ca, ninnādī ca. Yathāparisaṃ kho pana so bhavaṃ gotamo sarena viññāpeti, na cassa bahiddhā parisāya ghoso niccharati. Te tena bhotā gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā uṭṭhāyāsanā pakkamanti avalokayamānāyeva [apalokayamānāyeva (sī. ka.)] avijahitattā [avijahantābhāvena (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Addasāma kho mayaṃ, bho, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ gacchantaṃ, addasāma ṭhitaṃ, addasāma antaragharaṃ pavisantaṃ, addasāma antaraghare nisinnaṃ tuṇhībhūtaṃ, addasāma antaraghare bhuñjantaṃ, addasāma bhuttāviṃ nisinnaṃ tuṇhībhūtaṃ, addasāma bhuttāviṃ anumodantaṃ, addasāma ārāmaṃ gacchantaṃ, addasāma ārāmagataṃ nisinnaṃ tuṇhībhūtaṃ, addasāma ārāmagataṃ parisati dhammaṃ desentaṃ. Ediso ca ediso ca so bhavaṃ gotamo, tato ca bhiyyo’’ti.

388. Evaṃ vutte, brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā tikkhattuṃ udānaṃ udāneti –

‘‘Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

‘‘Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa.

‘‘Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassā’’ti.

‘‘Appeva nāma mayaṃ kadāci karahaci tena bhotā gotamena samāgaccheyyāma? Appeva nāma siyā kocideva kathāsallāpo’’ti!

389. Atha kho bhagavā videhesu anupubbena cārikaṃ caramāno yena mithilā tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā mithilāyaṃ viharati maghadevambavane. Assosuṃ kho mithileyyakā [methileyyakā (sī. pī.)] brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito videhesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi mithilaṃ anuppatto, mithilāyaṃ viharati maghadevambavane. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’’ti.

Atha kho mithileyyakā brāhmaṇagahapatikā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce bhagavato santike nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu; appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

390. Assosi kho brahmāyu brāhmaṇo – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito mithilaṃ anuppatto, mithilāyaṃ viharati maghadevambavane’’ti. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo sambahulehi sāvakehi saddhiṃ yena maghadevambavanaṃ tenupasaṅkami. Atha kho brahmāyuno brāhmaṇassa avidūre ambavanassa etadahosi – ‘‘na kho metaṃ patirūpaṃ yohaṃ pubbe appaṭisaṃvidito samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkameyya’’nti. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo aññataraṃ māṇavakaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, māṇavaka, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ gotamaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha – ‘brahmāyu, bho gotama, brāhmaṇo bhavantaṃ gotamaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti. Evañca vadehi – ‘brahmāyu, bho gotama, brāhmaṇo jiṇṇo vuḍḍho mahallako addhagato vayoanuppatto, vīsavassasatiko jātiyā, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo. Yāvatā, bho, brāhmaṇagahapatikā mithilāyaṃ paṭivasanti, brahmāyu tesaṃ brāhmaṇo aggamakkhāyati – yadidaṃ bhogehi; brahmāyu tesaṃ brāhmaṇo aggamakkhāyati – yadidaṃ mantehi; brahmāyu tesaṃ brāhmaṇo aggamakkhāyati – yadidaṃ āyunā ceva yasasā ca. So bhoto gotamassa dassanakāmo’’’ti.

‘‘Evaṃ, bho’’ti kho so māṇavako brahmāyussa brāhmaṇassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito kho so māṇavako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘brahmāyu, bho gotama, brāhmaṇo bhavantaṃ gotamaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchati; evañca vadeti – ‘brahmāyu, bho gotama, brāhmaṇo jiṇṇo vuḍḍho mahallako addhagato vayoanuppatto, vīsavassasatiko jātiyā, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo. Yāvatā, bho, brāhmaṇagahapatikā mithilāyaṃ paṭivasanti, brahmāyu tesaṃ brāhmaṇo aggamakkhāyati – yadidaṃ bhogehi; brahmāyu tesaṃ brāhmaṇo aggamakkhāyati – yadidaṃ mantehi; brahmāyu tesaṃ brāhmaṇo aggamakkhāyati – yadidaṃ āyunā ceva yasasā ca. So bhoto gotamassa dassanakāmo'''ti. ''Yassadāni, māṇava, brahmāyu brāhmaṇo kālaṃ maññatī''ti. Atha kho so māṇavako yena brahmāyu brāhmaṇo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ''katāvakāso khomhi bhavatā samaṇena gotamena. Yassadāni bhavaṃ kālaṃ maññatī''ti.

391. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami. Addasā kho sā parisā brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna oramiya [oramattha (syā. kaṃ. pī.), oramatha, oramati (ka.), atha naṃ (sī.), oramiyāti pana tvāpaccayantatathasaṃvaṇṇanānurūpaṃ visodhitapadaṃ] okāsamakāsi yathā taṃ ñātassa yasassino. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo taṃ parisaṃ etadavoca – ''alaṃ, bho! Nisīdatha tumhe sake āsane. Idhāhaṃ samaṇassa gotamassa santike nisīdissāmī''ti.

Atha kho brahmāyu brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho brahmāyu brāhmaṇo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni samannesi. Addasā kho brahmāyu brāhmaṇo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya ca. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

''Ye me dvattiṃsāti sutā, mahāpurisalakkhaṇā;
Duve tesaṃ na passāmi, bhoto kāyasmiṃ gotama.

''Kacci kosohitaṃ bhoto, vatthaguyhaṃ naruttama;
Nārīsamānasavhayā, kacci jivhā na dassakā [nārīsahanāma savhayā, kacci jivhā narassikā; (sī. syā. kaṃ. pī.)].

''Kacci pahūtajivhosi, yathā taṃ jāniyāmase;
Ninnāmayetaṃ pahūtaṃ, kaṅkhaṃ vinaya no ise.

''Diṭṭhadhammahitatthāya, samparāyasukhāya ca;
Katāvakāsā pucchāma, yaṃ kiñci abhipatthita''nti.

392. Atha kho bhagavato etadahosi – ''passati kho me ayaṃ brahmāyu brāhmaṇo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya cā''ti. Atha kho bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi yathā addasa brahmāyu brāhmaṇo bhagavato kosohitaṃ vatthaguyhaṃ. Atha kho bhagavā jivhaṃ ninnāmetvā ubhopi kaṇṇasotāni anumasi paṭimasi; ubhopi nāsikasotāni anumasi paṭimasi; kevalampi nalāṭamaṇḍalaṃ jivhāya chādesi. Atha kho bhagavā brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ gāthāhi paccabhāsi –

''Ye te dvattiṃsāti sutā, mahāpurisalakkhaṇā;
Sabbe te mama kāyasmiṃ, mā te [mā vo (ka.)] kaṅkhāhu brāhmaṇa.

''Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇa.

''Diṭṭhadhammahitatthāya, samparāyasukhāya ca;
Katāvakāso pucchassu, yaṃ kiñci abhipatthita''nti.

393. Atha kho brahmāyussa brāhmaṇassa etadahosi – ''katāvakāso khomhi samaṇena gotamena. Kiṃ nu kho ahaṃ samaṇaṃ gotamaṃ puccheyyaṃ – 'diṭṭhadhammikaṃ vā atthaṃ samparāyikaṃ vā’’’ti. Atha kho brahmāyussa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘kusalo kho ahaṃ diṭṭhadhammikānaṃ atthānaṃ. Aññepi maṃ diṭṭhadhammikaṃ atthaṃ pucchanti. Yaṃnūnāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ samparāyikaṃyeva atthaṃ puccheyya’’nti. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Kathaṃ kho brāhmaṇo hoti, kathaṃ bhavati vedagū;
Tevijjo bho kathaṃ hoti, sotthiyo kinti vuccati.

‘‘Arahaṃ bho kathaṃ hoti, kathaṃ bhavati kevalī;
Muni ca bho kathaṃ hoti, buddho kinti pavuccatī’’ti.

394. Atha kho bhagavā brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ gāthāhi paccabhāsi –

‘‘Pubbenivāsaṃ yo vedi, saggāpāyañca passati;
Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññā vosito muni.

‘‘Cittaṃ visuddhaṃ jānāti, muttaṃ rāgehi sabbaso;
Pahīnajātimaraṇo, brahmacariyassa kevalī;
Pāragū sabbadhammānaṃ, buddho tādī pavuccatī’’ti.

Evaṃ vutte, brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti – ‘‘brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo; brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo’’ti. Atha kho sā parisā acchariyabbhutacittajātā ahosi – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Yatra hi nāmāyaṃ brahmāyu brāhmaṇo ñāto yasassī evarūpaṃ paramanipaccakāraṃ karissatī’’ti. Atha kho bhagavā brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘alaṃ, brāhmaṇa, uṭṭhaha nisīda tvaṃ sake āsane yato te mayi cittaṃ pasanna’’nti. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhahitvā sake āsane nisīdi.

395. Atha kho bhagavā brahmāyussa brāhmaṇassa anupubbiṃ kathaṃ kathesi, seyyathidaṃ – dānakathaṃ, sīlakathaṃ, saggakathaṃ; kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Yadā bhagavā aññāsi brahmāyuṃ brāhmaṇaṃ kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittaṃ udaggacittaṃ pasannacittaṃ, atha yā buddhānaṃ sāmukkaṃsikā dhammadesanā taṃ pakāsesi – dukkhaṃ, samudayaṃ, nirodhaṃ, maggaṃ. Seyyathāpi nāma suddhaṃ vatthaṃ apagatakāḷakaṃ sammadeva rajanaṃ paṭiggaṇheyya, evameva brahmāyussa brāhmaṇassa tasmiṃyeva āsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho vesārajjappatto aparappaccayo satthusāsane bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti – evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Adhivāsetu ca me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo tassā rattiyā accayena sake nivesane paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti.

Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena brahmāyussa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresi. Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena videhesu cārikaṃ pakkāmi. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo acirapakkantassa bhagavato kālamakāsi. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''brahmāyu, bhante, brāhmaṇo kālaṅkato. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo''ti? ''Paṇḍito, bhikkhave, brahmāyu brāhmaṇo paccapādi dhammassānudhammaṃ, na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesi. Brahmāyu, bhikkhave, brāhmaṇo pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti, tattha parinibbāyī, anāvattidhammo tasmā lokā''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Brahmāyusuttaṃ niṭṭhitaṃ paṭhamaṃ.

2. Selasuttaṃ

396. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā aṅguttarāpesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi yena āpaṇaṃ nāma aṅguttarāpānaṃ nigamo tadavasari. Assosi kho keṇiyo jaṭilo – ''samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito aṅguttarāpesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi āpaṇaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī''ti.

Atha kho keṇiyo jaṭilo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho keṇiyaṃ jaṭilaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi samādapesi samuttejesi sampahaṃsesi. Atha kho keṇiyo jaṭilo bhagavatā dhammiyā kathāya sandassito samādapito samuttejito sampahaṃsito bhagavantaṃ etadavoca – ''adhivāsetu me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti. Evaṃ vutte, bhagavā keṇiyaṃ jaṭilaṃ etadavoca – ''mahā kho, keṇiya, bhikkhusaṅgho aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni, tvañca brāhmaṇesu abhippasanno''ti. Dutiyampi kho keṇiyo jaṭilo bhagavantaṃ etadavoca – ''kiñcāpi kho, bho gotama, mahā bhikkhusaṅgho aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni, ahañca brāhmaṇesu abhippasanno; adhivāsetu me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti. Dutiyampi kho bhagavā keṇiyaṃ jaṭilaṃ etadavoca – ''mahā kho, keṇiya, bhikkhusaṅgho aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni, tvañca brāhmaṇesu abhippasanno''ti. Tatiyampi kho keṇiyo jaṭilo bhagavantaṃ etadavoca – ''kiñcāpi kho, bho gotama, mahā bhikkhusaṅgho aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni, ahañca brāhmaṇesu abhippasanno; adhivāsetu me bhavaṃ gotamo svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena. Atha kho keṇiyo jaṭilo bhagavato adhivāsanaṃ viditvā uṭṭhāyāsanā yena sako assamo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā mittāmacce ñātisālohite āmantesi – ''suṇantu me bhonto, mittāmaccā ñātisālohitā; samaṇo me gotamo nimantito svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Yena me kāyaveyyāvaṭikaṃ [kāyaveyāvaṭṭikaṃ (sī. syā. kaṃ.), kāyaveyyāvatikaṃ (ka.)] kareyyāthā''ti. ''Evaṃ, bho''ti kho keṇiyassa jaṭilassa mittāmaccā ñātisālohitā keṇiyassa jaṭilassa paṭissutvā appekacce uddhanāni khaṇanti, appekacce kaṭṭhāni phālenti, appekacce bhājanāni dhovanti, appekacce udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpenti, appekacce āsanāni paññapenti. Keṇiyo pana jaṭilo sāmaṃyeva maṇḍalamālaṃ paṭiyādeti.

397. Tena kho pana samayena selo brāhmaṇo āpaṇe paṭivasati tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo, tīṇi ca māṇavakasatāni mante vāceti. Tena kho pana samayena keṇiyo jaṭilo sele brāhmaṇe abhippasanno hoti. Atha kho selo brāhmaṇo tīhi māṇavakasatehi parivuto jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena keṇiyassa jaṭilassa assamo tenupasaṅkami. Addasā kho selo brāhmaṇo keṇiyassa jaṭilassa assame appekacce uddhanāni khaṇante, appekacce kaṭṭhāni phālente, appekacce bhājanāni dhovante, appekacce udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpente, appekacce āsanāni paññapente, keṇiyaṃ pana jaṭilaṃ sāmaṃyeva maṇḍalamālaṃ paṭiyādentaṃ. Disvāna keṇiyaṃ jaṭilaṃ etadavoca – ‘‘kiṃ nu bhoto keṇiyassa āvāho vā bhavissati vivāho vā bhavissati mahāyañño vā paccupaṭṭhito, rājā vā māgadho seniyo bimbisāro nimantito svātanāya saddhiṃ balakāyenā’’ti? ‘‘Na me, bho sela, āvāho bhavissati napi vivāho bhavissati napi rājā māgadho seniyo bimbisāro nimantito svātanāya saddhiṃ balakāyena; api ca kho me mahāyañño paccupaṭṭhito. Atthi, bho, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito aṅguttarāpesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi āpaṇaṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. So me nimantito svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā’’ti.

‘‘Buddhoti – bho keṇiya, vadesi’’?

‘‘Buddhoti – bho sela, vadāmi’’.

‘‘Buddhoti – bho keṇiya, vadesi’’?

‘‘Buddhoti – bho sela, vadāmī’’ti.

398. Atha kho selassa brāhmaṇassa etadahosi – ‘‘ghosopi kho eso dullabho lokasmiṃ – yadidaṃ ‘buddho’ti [yadidaṃ buddho buddhoti (ka.)]. Āgatāni kho panamhākaṃ mantesu dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveyeva gatiyo bhavanti anaññā. Sace agāraṃ ajjhāvasati, rājā hoti cakkavattī dhammiko dhammarājā cāturanto vijitāvī janapadatthāvariyappatto sattaratanasamannāgato. Tassimāni satta ratanāni bhavanti, seyyathidaṃ – cakkaratanaṃ, hatthiratanaṃ, assaratanaṃ, maṇiratanaṃ, itthiratanaṃ, gahapatiratanaṃ, pariṇāyakaratanameva sattamaṃ. Parosahassaṃ kho panassa puttā bhavanti sūrā vīraṅgarūpā parasenappamaddanā. So imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantaṃ adaṇḍena asatthena dhammena abhivijiya ajjhāvasati. Sace pana agārasmā anagāriyaṃ pabbajati, arahaṃ hoti sammāsambuddho loke vivaṭṭacchado’’.

‘‘Kahaṃ pana, bho keṇiya, etarahi so bhavaṃ gotamo viharati arahaṃ sammāsambuddho’’ti? Evaṃ vutte, keṇiyo jaṭilo dakkhiṇaṃ bāhuṃ paggahetvā selaṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ‘‘yenesā, bho sela, nīlavanarājī’’ti. Atha kho selo brāhmaṇo tīhi māṇavakasatehi saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami. Atha kho selo brāhmaṇo te māṇavake āmantesi – ‘‘appasaddā bhonto āgacchantu pade padaṃ [pāde pādaṃ (sī.)] nikkhipantā; durāsadā [dūrasaddā (ka.)] hi te bhagavanto sīhāva ekacarā. Yadā cāhaṃ, bho, samaṇena gotamena saddhiṃ manteyyaṃ, mā me bhonto antarantarā kathaṃ opātetha. Kathāpariyosānaṃ me bhavanto āgamentū’’ti. Atha kho selo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho selo brāhmaṇo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni samannesi.

Addasā kho selo brāhmaṇo bhagavato kāye dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya ca. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘passati kho me ayaṃ selo brāhmaṇo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni, yebhuyyena ṭhapetvā dve. Dvīsu mahāpurisalakkhaṇesu kaṅkhati vicikicchati nādhimuccati na sampasīdati – kosohite ca vatthaguyhe, pahūtajivhatāya cā’’ti. Atha kho bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāsi, yathā addasa selo brāhmaṇo bhagavato kosohitaṃ vatthaguyhaṃ. Atha kho bhagavā jivhaṃ ninnāmetvā ubhopi kaṇṇasotāni anumasi paṭimasi; ubhopi nāsikasotāni anumasi paṭimasi; kevalampi nalāṭamaṇḍalaṃ jivhāya chādesi. Atha kho selassa brāhmaṇassa etadahosi – ''samannāgato kho samaṇo gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi paripuṇṇehi, no aparipuṇṇehi; no ca kho naṃ jānāmi buddho vā no vā. Sutaṃ kho pana metaṃ brāhmaṇānaṃ vuddhānaṃ mahallakānaṃ ācariyapācariyānaṃ bhāsamānānaṃ – 'ye te bhavanti arahanto sammāsambuddhā te sake vaṇṇe bhaññamāne attānaṃ pātukarontī'ti. Yaṃnūnāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthaveyya''nti.

399. Atha kho selo brāhmaṇo bhagavantaṃ sammukhā sāruppāhi gāthāhi abhitthavi –

''Paripuṇṇakāyo suruci, sujāto cārudassano;
Suvaṇṇavaṇṇosi bhagavā, susukkadāṭhosi vīriyavā [viriyavā (sī. syā. kaṃ. pī.)].

''Narassa hi sujātassa, ye bhavanti viyañjanā;
Sabbe te tava kāyasmiṃ, mahāpurisalakkhaṇā.

''Pasannanetto sumukho, brahā [brahmā (syā. kaṃ. ka.)] uju patāpavā;
Majjhe samaṇasaṅghassa, ādiccova virocasi.

''Kalyāṇadassano bhikkhu, kañcanasannibhattaco;
Kiṃ te samaṇabhāvena, evaṃ uttamavaṇṇino.

''Rājā arahasi bhavituṃ, cakkavattī rathesabho;
Cāturanto vijitāvī, jambusaṇḍassa [jambumaṇḍassa (ka.)] issaro.

''Khattiyā bhogirājāno, anuyantā [anuyuttā (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhavantu te;
Rājābhirājā manujindo, rajjaṃ kārehi gotama''.

''Rājāhamasmi selāti, dhammarājā anuttaro;
Dhammena cakkaṃ vattemi, cakkaṃ appaṭivattiyaṃ''.

''Sambuddho paṭijānāsi, dhammarājā anuttaro;
'Dhammena cakkaṃ vattemi', iti bhāsasi gotama.

''Ko nu senāpati bhoto, sāvako satthuranvayo;
Ko te tamanuvatteti, dhammacakkaṃ pavattitaṃ''.

''Mayā pavattitaṃ cakkaṃ, (selāti bhagavā dhammacakkaṃ anuttaraṃ;
Sāriputto anuvatteti, anujāto tathāgataṃ.

''Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇa.

''Vinayassu mayi kaṅkhaṃ, adhimuccassu brāhmaṇa;
Dullabhaṃ dassanaṃ hoti, sambuddhānaṃ abhiṇhaso.

''Yesaṃ ve dullabho loke, pātubhāvo abhiṇhaso;
Sohaṃ brāhmaṇa sambuddho, sallakatto anuttaro.

''Brahmabhūto atitulo, mārasenappamaddano;

Sabbāmitte vasī katvā, modāmi akutobhayo’’.

‘‘Imaṃ bhonto nisāmetha, yathā bhāsati cakkhumā;
Sallakatto mahāvīro, sīhova nadatī vane.

‘‘Brahmabhūtaṃ atitulaṃ, mārasenappamaddanaṃ;
Ko disvā nappasīdeyya, api kaṇhābhijātiko.

‘‘Yo maṃ icchati anvetu, yo vā nicchati gacchatu;
Idhāhaṃ pabbajissāmi, varapaññassa santike’’.

‘‘Etañce [evañce (syā. kaṃ.)] ruccati bhoto, sammāsambuddhasāsanaṃ
[sammāsambuddhasāsane (katthaci suttanipāte)];
Mayampi pabbajissāma, varapaññassa santike’’.

‘‘Brāhmaṇā tisatā ime, yācanti pañjalīkatā;
Brahmacariyaṃ carissāma, bhagavā tava santike’’.

‘‘Svākkhātaṃ brahmacariyaṃ, (selāti bhagavā sandiṭṭhikamakālikaṃ;
Yattha amoghā pabbajjā, appamattassa sikkhato’’ti.

Alattha kho selo brāhmaṇo sapariso bhagavato santike pabbajjaṃ, alattha upasampadaṃ.

400. Atha kho keṇiyo jaṭilo tassā rattiyā accayena sake assame paṇītaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ paṭiyādāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi – ‘‘kālo, bho gotama, niṭṭhitaṃ bhatta’’nti. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena keṇiyassa jaṭilassa assamo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi saddhiṃ bhikkhusaṅghena. Atha kho keṇiyo jaṭilo buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi, sampavāresi. Atha kho keṇiyo jaṭilo bhagavantaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho keṇiyaṃ jaṭilaṃ bhagavā imāhi gāthāhi anumodi –

‘‘Aggihuttamukhā yaññā, sāvittī chandaso mukhaṃ;
Rājā mukhaṃ manussānaṃ, nadīnaṃ sāgaro mukhaṃ.

‘‘Nakkhattānaṃ mukhaṃ cando, ādicco tapataṃ mukhaṃ;
Puññaṃ ākaṅkhamānānaṃ, saṅgho ve yajataṃ mukha’’nti.

Atha kho bhagavā keṇiyaṃ jaṭilaṃ imāhi gāthāhi anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho āyasmā selo sapariso eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsi. Aññataro kho panāyasmā selo sapariso arahataṃ ahosi. Atha kho āyasmā selo sapariso yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Yaṃ taṃ saraṇamāgamma, ito aṭṭhami cakkhumā;
Sattarattena [anuttarena (ka.)] bhagavā, dantamha tava sāsane.

‘‘Tuvaṃ buddho tuvaṃ satthā, tuvaṃ mārābhibhū muni;

Tuvaṃ anusaye chetvā, tiṇṇo tāresimaṃ pajaṃ.

‘‘Upadhī te samatikkantā, āsavā te padālitā;
Sīhova anupādāno, pahīnabhayabheravo.

‘‘Bhikkhavo tisatā ime, tiṭṭhanti pañjalīkatā;
Pāde vīra pasārehi, nāgā vandantu satthuno’’ti.

Selasuttaṃ niṭṭhitaṃ dutiyaṃ.

3. Assalāyanasuttaṃ

401. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena nānāverajjakānaṃ brāhmaṇānaṃ pañcamattāni brāhmaṇasatāni sāvatthiyaṃ paṭivasanti kenacideva karaṇīyena. Atha kho tesaṃ brāhmaṇānaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ kho samaṇo gotamo cātuvaṇṇiṃ suddhiṃ paññapeti. Ko nu kho pahoti samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’’nti? Tena kho pana samayena assalāyano nāma māṇavo sāvatthiyaṃ paṭivasati daharo, vuttasiro, soḷasavassuddesiko jātiyā, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo. Atha kho tesaṃ brāhmaṇānaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ kho assalāyano māṇavo sāvatthiyaṃ paṭivasati daharo, vuttasiro, soḷasavassuddesiko jātiyā, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū…pe… anavayo. So kho pahoti samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’’nti.

Atha kho te brāhmaṇā yena assalāyano māṇavo tenupaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā assalāyanaṃ māṇavaṃ etadavocuṃ – ‘‘ayaṃ, bho assalāyana, samaṇo gotamo cātuvaṇṇiṃ suddhiṃ paññapeti. Etu bhavaṃ assalāyano samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetū’’ti [paṭimantetunti (pī. ka.)].

Evaṃ vutte, assalāyano māṇavo te brāhmaṇe etadavoca – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo dhammavādī; dhammavādino ca pana duppaṭimantiyā bhavanti. Nāhaṃ sakkomi samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’’nti. Dutiyampi kho te brāhmaṇā assalāyanaṃ māṇavaṃ etadavocuṃ – ‘‘ayaṃ, bho assalāyana, samaṇo gotamo cātuvaṇṇiṃ suddhiṃ paññapeti. Etu bhavaṃ assalāyano samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu [paṭimantetuṃ (sī. pī. ka.)]. Caritaṃ kho pana bhotā assalāyanena paribbājaka’’nti. Dutiyampi kho assalāyano māṇavo te brāhmaṇe etadavoca – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo dhammavādī; dhammavādino ca pana duppaṭimantiyā bhavanti. Nāhaṃ sakkomi samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu’’nti. Tatiyampi kho te brāhmaṇā assalāyanaṃ māṇavaṃ etadavocuṃ – ‘‘ayaṃ, bho assalāyana, samaṇo gotamo cātuvaṇṇiṃ suddhiṃ paññapeti. Etu bhavaṃ assalāyano samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu [paṭimantetuṃ (sī. pī. ka.)]. Caritaṃ kho pana bhotā assalāyanena paribbājakaṃ. Mā bhavaṃ assalāyano ayuddhaparājitaṃ parājayī’’ti.

Evaṃ vutte, assalāyano māṇavo te brāhmaṇe etadavoca – ‘‘addhā kho ahaṃ bhavanto na labhāmi. Samaṇo khalu, bho, gotamo dhammavādī; dhammavādino ca pana duppaṭimantiyā bhavanti. Nāhaṃ sakkomi samaṇena gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetunti. Api cāhaṃ bhavantānaṃ vacanena gamissāmī’’ti.

402. Atha kho assalāyano māṇavo mahatā brāhmaṇagaṇena saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho assalāyano māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘brāhmaṇā, bho gotama, evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo; brāhmaṇova sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’ti. Idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti? ‘‘Dissanti [dissante (sī. syā. kaṃ. pī.)] kho pana, assalāyana, brāhmaṇānaṃ brāhmaṇiyo utuniyopi gabbhiniyopi vijāyamānāpi pāyamānāpi. Te ca brāhmaṇiyonijāva samānā evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’’’ti. ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ gotamo evamāha, atha khvettha brāhmaṇā evametaṃ maññanti – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

403. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, sutaṃ te – ‘yonakambojesu aññesu ca paccantimesu janapadesu dveva vaṇṇā – ayyo ceva dāso ca; ayyo hutvā dāso hoti, dāso hutvā ayyo hotī’’’ti? ‘‘Evaṃ, bho, sutaṃ taṃ me – ‘yonakambojesu aññesu ca paccantimesu janapadesu dveva vaṇṇā – ayyo ceva dāso ca; ayyo hutvā dāso hoti, dāso hutvā ayyo hotī’’’ti. ‘‘Ettha, assalāyana, brāhmaṇānaṃ kiṃ balaṃ, ko assāso yadettha brāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti? ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ gotamo evamāha, atha khvettha brāhmaṇā evametaṃ maññanti – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

404. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, khattiyova nu kho pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya, no brāhmaṇo? Vessova nu kho…pe… suddova nu kho pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya, no brāhmaṇo’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama. Khattiyopi hi, bho gotama, pāṇātipātī adinnādāyī kāmesumicchācārī musāvādī pisuṇavāco pharusavāco samphappalāpī abhijjhālu byāpannacitto micchādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyya. Brāhmaṇopi hi, bho gotama…pe… vessopi hi, bho gotama…pe… suddopi hi, bho gotama…pe… sabbepi hi, bho gotama, cattāro vaṇṇā pāṇātipātino adinnādāyino kāmesumicchācārino musāvādino pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpino abhijjhālū byāpannacittā micchādiṭṭhī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjeyyu’’nti. ‘‘Ettha, assalāyana, brāhmaṇānaṃ kiṃ balaṃ, ko assāso yadettha brāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti? ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ gotamo evamāha, atha khvettha brāhmaṇā evametaṃ maññanti – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

405. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, brāhmaṇova nu kho pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato kāmesumicchācārā paṭivirato musāvādā paṭivirato pisuṇāya vācāya paṭivirato pharusāya vācāya paṭivirato samphappalāpā paṭivirato anabhijjhālu abyāpannacitto sammādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya, no [no ca (ka.)] khattiyo no vesso, no suddo’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama! Khattiyopi hi, bho gotama, pāṇātipātā paṭivirato adinnādānā paṭivirato kāmesumicchācārā paṭivirato musāvādā paṭivirato pisuṇāya vācāya paṭivirato pharusāya vācāya paṭivirato samphappalāpā paṭivirato anabhijjhālu abyāpannacitto sammādiṭṭhi kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyya. Brāhmaṇopi hi, bho gotama…pe… vessopi hi, bho gotama…pe… suddopi hi, bho gotama…pe… sabbepi hi, bho gotama, cattāro vaṇṇā pāṇātipātā paṭiviratā adinnādānā paṭiviratā kāmesumicchācārā paṭiviratā musāvādā paṭiviratā pisuṇāya vācāya paṭiviratā pharusāya vācāya paṭiviratā samphappalāpā paṭiviratā anabhijjhālū abyāpannacittā sammādiṭṭhī kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyu’’nti. ‘‘Ettha, assalāyana, brāhmaṇānaṃ kiṃ balaṃ, ko assāso yadettha brāhmaṇā evamāhaṃsu – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti? ‘‘Kiñcāpi bhavaṃ gotamo evamāha, atha khvettha brāhmaṇā evametaṃ maññanti – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’’’ti.

406. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, brāhmaṇova nu kho pahoti asmiṃ padese averaṃ abyābajjhaṃ mettacittaṃ bhāvetuṃ, no khattiyo, no vesso no suddo’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama! Khattiyopi hi, bho gotama, pahoti asmiṃ padese averaṃ abyābajjhaṃ mettacittaṃ bhāvetuṃ;

brāhmaṇopi hi, bho gotama… vessopi hi, bho gotama… suddopi hi, bho gotama… sabbepi hi, bho gotama, cattāro vaṇṇā pahonti asmiṃ padese averaṃ abyābajjhaṃ mettacittaṃ bhāvetu''nti. ''Ettha, assalāyana, brāhmaṇānaṃ kiṃ balaṃ, ko assāso yadettha brāhmaṇā evamāhaṃsu – 'brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā'''ti? ''Kiñcāpi bhavaṃ gotamo evamāha, atha khvettha brāhmaṇā evametaṃ maññanti – 'brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā'''ti.

407. ''Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, brāhmaṇova nu kho pahoti sottisinānimṃ ādāya nadiṃ gantvā rajojallaṃ pavāhetuṃ, no khattiyo, no vesso, no suddo''ti? ''No hidaṃ, bho gotama! Khattiyopi hi, bho gotama, pahoti sottisinānimṃ ādāya nadiṃ gantvā rajojallaṃ pavāhetuṃ, brāhmaṇopi hi, bho gotama… vessopi hi, bho gotama… suddopi hi, bho gotama… sabbepi hi, bho gotama, cattāro vaṇṇā pahonti sottisinānimṃ ādāya nadiṃ gantvā rajojallaṃ pavāhetu''nti. ''Ettha, assalāyana, brāhmaṇānaṃ kiṃ balaṃ, ko assāso yadettha brāhmaṇā evamāhaṃsu – 'brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā'''ti? ''Kiñcāpi bhavaṃ gotamo evamāha, atha khvettha brāhmaṇā evametaṃ maññanti – 'brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā'''ti.

408. ''Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, idha rājā khattiyo muddhāvasitto nānājaccānaṃ purisānaṃ purisasataṃ sannipāteyya – 'āyantu bhonto ye tattha khattiyakulā brāhmaṇakulā rājaññakulā uppannā, sākassa vā sālassa vā [uppannā sālassa vā (sī. pī.)] salaḷassa vā candanassa vā padumakassa vā uttarāraṇiṃ ādāya, aggiṃ abhinibbattentu, tejo pātukarontu. Āyantu pana bhonto ye tattha caṇḍālakulā nesādakulā venakulā [veṇakulā (sī. pī.), veṇukulā (syā. kaṃ.)] rathakārakulā pukkusakulā uppannā, sāpānadoṇiyā vā sūkaradoṇiyā vā rajakadoṇiyā vā eraṇḍakaṭṭhassa vā uttarāraṇiṃ ādāya, aggiṃ abhinibbattentu, tejo pātukarontū'ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, yo evaṃ nu kho so [yo ca nu kho (syā. kaṃ. ka.)] khattiyakulā brāhmaṇakulā rājaññakulā uppannehi sākassa vā sālassa vā salaḷassa vā candanassa vā padumakassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggi abhinibbatto, tejo pātukato, so eva nu khvāssa aggi accimā ceva [ca (sī. pī.)] vaṇṇavā [vaṇṇimā (syā. kaṃ. pī. ka.)] ca pabhassaro ca, tena ca sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātuṃ; yo pana so caṇḍālakulā nesādakulā venakulā rathakārakulā pukkusakulā uppannehi sāpānadoṇiyā vā sūkaradoṇiyā vā rajakadoṇiyā vā eraṇḍakaṭṭhassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggi abhinibbatto, tejo pātukato svāssa aggi na ceva accimā na ca vaṇṇavā na ca pabhassaro, na ca tena sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātu''nti? ''No hidaṃ, bho gotama! Yopi hi so [yo so (sī. pī.)], bho gotama, khattiyakulā brāhmaṇakulā rājaññakulā uppannehi sākassa vā sālassa vā salaḷassa vā candanassa vā padumakassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggi abhinibbatto, tejo pātukato svāssa [so cassa (sī. pī.), sopissa (syā. kaṃ.)] aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro ca, tena ca sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātuṃ; yopi so caṇḍālakulā nesādakulā venakulā rathakārakulā pukkusakulā uppannehi sāpānadoṇiyā vā sūkaradoṇiyā vā rajakadoṇiyā vā eraṇḍakaṭṭhassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggi abhinibbatto, tejo pātukato, svāssa aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro ca, tena ca sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātuṃ. Sabbopi hi, bho gotama, aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro ca, sabbenapi sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātu''nti. ''Ettha, assalāyana, brāhmaṇānaṃ kiṃ balaṃ, ko assāso yadettha brāhmaṇā evamāhaṃsu – 'brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā'''ti? ''Kiñcāpi bhavaṃ gotamo evamāha, atha khvettha brāhmaṇā evametaṃ maññanti – 'brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā'''ti.

409. ''Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, idha khattiyakumāro brāhmaṇakaññāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappeyya, tesaṃ saṃvāsamanvāya putto jāyetha; yo so khattiyakumārena brāhmaṇakaññāya putto uppanno, siyā so mātupi sadiso pitupi sadiso, 'khattiyo'tipi vattabbo 'brāhmaṇo'tipi vattabbo''ti? ''Yo so, bho gotama, khattiyakumārena brāhmaṇakaññāya putto uppanno, siyā so mātupi sadiso pitupi sadiso, 'khattiyo'tipi vattabbo 'brāhmaṇo'tipi vattabbo''ti.

''Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, idha brāhmaṇakumāro khattiyakaññāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappeyya, tesaṃ saṃvāsamanvāya putto jāyetha; yo so brāhmaṇakumārena khattiyakaññāya putto uppanno, siyā so mātupi sadiso pitupi sadiso, ‘khattiyo’tipi vattabbo ‘brāhmaṇo’tipi vattabbo’’ti? ‘‘Yo so, bho gotama, brāhmaṇakumārena khattiyakaññāya putto uppanno, siyā so mātupi sadiso pitupi sadiso, ‘khattiyo’tipi vattabbo ‘brāhmaṇo’tipi vattabbo’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana idha vaḷavaṃ gadrabhena sampayojeyyuṃ [saṃyojeyya (ka.)], tesaṃ sampayogamanvāya kisoro jāyetha; yo so vaḷavāya gadrabhena kisoro uppanno, siyā so mātupi sadiso pitupi sadiso, ‘asso’tipi vattabbo ‘gadrabho’tipi vattabbo’’ti? ‘‘Kuṇḍañhi so [vekurañjāya hi so (sī. pī.), so kumāraṇḍupi so (syā. kaṃ.), vekulajo hi so (?)], bho gotama, assataro hoti. Idaṃ hissa, bho gotama, nānākaraṇaṃ passāmi; amutra ca panesānaṃ na kiñci nānākaraṇaṃ passāmī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, idhāssu dve māṇavakā bhātaro saudariyā, eko ajjhāyako upanīto eko anajjhāyako anupanīto. Kamettha brāhmaṇā paṭhamaṃ bhojeyyuṃ saddhe vā thālipāke vā yaññe vā pāhune vā’’ti? ‘‘Yo so, bho gotama, māṇavako ajjhāyako upanīto tamettha brāhmaṇā paṭhamaṃ bhojeyyuṃ saddhe vā thālipāke vā yaññe vā pāhune vā. Kiñhi, bho gotama, anajjhāyake anupanīte dinnaṃ mahapphalaṃ bhavissatī’’ti?

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, assalāyana, idhāssu dve māṇavakā bhātaro saudariyā, eko ajjhāyako upanīto dussīlo pāpadhammo, eko anajjhāyako anupanīto sīlavā kalyāṇadhammo. Kamettha brāhmaṇā paṭhamaṃ bhojeyyuṃ saddhe vā thālipāke vā yaññe vā pāhune vā’’ti? ‘‘Yo so, bho gotama, māṇavako anajjhāyako anupanīto sīlavā kalyāṇadhammo tamettha brāhmaṇā paṭhamaṃ bhojeyyuṃ saddhe vā thālipāke vā yaññe vā pāhune vā. Kiñhi, bho gotama, dussīle pāpadhamme dinnaṃ mahapphalaṃ bhavissatī’’ti?

‘‘Pubbe kho tvaṃ, assalāyana, jātiṃ agamāsi; jātiṃ gantvā mante agamāsi; mante gantvā tape agamāsi; tape gantvā [mante gantvā tametaṃ tvaṃ (sī. pī.), mante gantvā tameva ṭhapetvā (syā. kaṃ.)] cātuvaṇṇiṃ suddhiṃ paccāgato, yamahaṃ paññapemī’’ti. Evaṃ vutte, assalāyano māṇavo tuṇhībhūto maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho pajjhāyanto appaṭibhāno nisīdi.

410. Atha kho bhagavā assalāyanaṃ māṇavaṃ tuṇhībhūtaṃ maṅkubhūtaṃ pattakkhandhaṃ adhomukhaṃ pajjhāyantaṃ appaṭibhānaṃ viditvā assalāyanaṃ māṇavaṃ etadavoca – ‘‘bhūtapubbaṃ, assalāyana, sattannaṃ brāhmaṇisīnaṃ araññāyatane paṇṇakuṭīsu sammantānaṃ [vasantānaṃ (sī.)] evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti – ‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’ti. Assosi kho, assalāyana, asito devalo isi – ‘sattannaṃ kira brāhmaṇisīnaṃ araññāyatane paṇṇakuṭīsu sammantānaṃ evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo…pe… brahmadāyādā’ti. Atha kho, assalāyana, asito devalo isi kesamassuṃ kappetvā mañjiṭṭhavaṇṇāni dussāni nivāsetvā paṭaliyo [aṭaliyo (sī. pī.), agaliyo (syā. kaṃ.)] upāhanā āruhitvā jātarūpamayaṃ daṇḍaṃ gahetvā sattannaṃ brāhmaṇisīnaṃ patthaṇḍile pāturahosi. Atha kho, assalāyana, asito devalo isi sattannaṃ brāhmaṇisīnaṃ patthaṇḍile caṅkamamāno evamāha – ‘handa, ko nu kho ime bhavanto brāhmaṇisayo gatā [gantā (syā. kaṃ. ka.)]; handa, ko nu kho ime bhavanto brāhmaṇisayo gatā’ti? Atha kho, assalāyana, sattannaṃ brāhmaṇisīnaṃ etadahosi – ‘ko nāyaṃ gāmaṇḍalarūpo viya sattannaṃ brāhmaṇisīnaṃ patthaṇḍile caṅkamamāno evamāha – ‘handa, ko nu kho ime bhavanto brāhmaṇisayo gatā; handa, ko nu kho ime bhavanto brāhmaṇisayo gatāti? Handa, naṃ abhisapāmā’ti. Atha kho, assalāyana, satta brāhmaṇisayo asitaṃ devalaṃ isiṃ abhisapiṃsu – ‘bhasmā, vasala [vasalī (pī.), vasali (ka.), capalī (syā. kaṃ.)], hohi; bhasmā, vasala, hohī’ti [bhasmā vasala hohīti abhisapavacanaṃ sī. pī. potthakesu sakideva āgataṃ]. Yathā yathā kho, assalāyana, satta brāhmaṇisayo asitaṃ devalaṃ isiṃ abhisapiṃsu tathā tathā asito devalo isi abhirūpataro ceva hoti dassanīyataro ca pāsādikataro ca. Atha kho, assalāyana, sattannaṃ brāhmaṇisīnaṃ etadahosi – ‘moghaṃ vata no tapo, aphalaṃ brahmacariyaṃ. Mayañhi pubbe yaṃ abhisapāma – bhasmā, vasala, hohi; bhasmā, vasala, hohīti bhasmāva bhavati ekacco. Imaṃ pana mayaṃ yathā yathā abhisapāma tathā tathā abhirūpataro ceva hoti dassanīyataro ca pāsādikataro cā’ti. ‘Na bhavantānaṃ moghaṃ tapo, nāphalaṃ brahmacariyaṃ. Iṅgha bhavanto, yo mayi manopadoso taṃ pajahathā’ti. ‘Yo bhavati manopadoso taṃ pajahāma. Ko nu bhavaṃ hotī’ti? ‘Suto nu bhavataṃ – asito devalo isī’ti? ‘Evaṃ, bho’. ‘So khvāhaṃ, bho, homī’ti. Atha kho, assalāyana, satta brāhmaṇisayo asitaṃ devalaṃ isiṃ abhivādetuṃ upakkamiṃsu.

411. ‘‘Atha kho, assalāyana, asito devalo isi satta brāhmaṇisayo etadavoca – ‘sutaṃ metaṃ, bho, sattannaṃ kira brāhmaṇisīnaṃ araññāyatane paṇṇakuṭīsu sammantānaṃ evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ – brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīno añño vaṇṇo; brāhmaṇova sukko vaṇṇo, kaṇho añño vaṇṇo; brāhmaṇāva sujjhanti, no abrāhmaṇā; brāhmaṇāva brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā brahmanimmitā brahmadāyādā’ti. ‘Evaṃ, bho’.

‘‘‘Jānanti pana bhonto – yā janikā mātā [janimātā (sī. syā. kaṃ. pī.)] brāhmaṇaṃyeva agamāsi, no abrāhmaṇa’nti? ‘No hidaṃ, bho’.

‘‘‘Jānanti pana bhonto – yā janikāmātu [janimātu (sī. syā. kaṃ. pī.)] mātā yāva sattamā mātumātāmahayugā brāhmaṇaṃyeva agamāsi, no abrāhmaṇa’nti? ‘No hidaṃ, bho’.

‘‘‘Jānanti pana bhonto – yo janako pitā [janipitā (sī. syā. kaṃ. pī.)] brāhmaṇiṃyeva agamāsi, no abrāhmaṇi’nti? ‘No hidaṃ, bho’.

‘‘‘Jānanti pana bhonto – yo janakapitu [janipitu (sī. syā. kaṃ. pī.)] pitā yāva sattamā pitupitāmahayugā brāhmaṇiṃyeva agamāsi, no abrāhmaṇi’nti? ‘No hidaṃ, bho’.

‘‘‘Jānanti pana bhonto – yathā gabbhassa avakkanti hotī’ti [na mayaṃ jānāma bho yathā gabbhassa avakkanti hotīti. yathā kathaṃ pana bho gabbhassa avakkanti hotīti. (ka.)]? ‘Jānāma mayaṃ, bho – yathā gabbhassa avakkanti hoti [na mayaṃ jānāma bho yathā gabbhassa avakkanti hotīti. yathā kathaṃ pana bho gabbhassa avakkanti hotīti. (ka.)]. Idha mātāpitaro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti; evaṃ tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hotī’ti.

‘‘‘Jānanti pana bhonto – taggha [yagghe (sī. syā. kaṃ. pī.)], so gandhabbo khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā’ti? ‘Na mayaṃ, bho, jānāma – taggha so gandhabbo khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā’ti. ‘Evaṃ sante, bho, jānātha – ke tumhe hothā’ti? ‘Evaṃ sante, bho, na mayaṃ jānāma – ke mayaṃ homā’ti. Te hi nāma, assalāyana, satta brāhmaṇisayo asitena devalena isinā sake jātivāde samanuyuñjīyamānā samanuggāhīyamānā samanubhāsīyamānā na sampāyissanti; kiṃ pana tvaṃ etarahi mayā sakasmiṃ jātivāde samanuyuñjīyamāno samanuggāhīyamāno samanubhāsīyamāno sampāyissasi, yesaṃ tvaṃ sācariyako na puṇṇo dabbigāho’’ti.

Evaṃ vutte, assalāyano māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Assalāyanasuttaṃ niṭṭhitaṃ tatiyaṃ.

4. Ghoṭamukhasuttaṃ

412. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā udeno bārāṇasiyaṃ viharati khemiyambavane. Tena kho pana samayena ghoṭamukho brāhmaṇo bārāṇasiṃ anuppatto hoti kenacideva karaṇīyena. Atha kho ghoṭamukho brāhmaṇo jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamamāno anuvicaramāno yena khemiyambavanaṃ tenupasaṅkami. Tena kho pana samayena āyasmā udeno abbhokāse caṅkamati. Atha kho ghoṭamukho brāhmaṇo yenāyasmā udeno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā udenena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā āyasmantaṃ udenaṃ caṅkamantaṃ anucaṅkamamāno evamāha – ‘‘ambho samaṇa, ‘natthi dhammiko paribbajo’ [paribbājo (sī. pī.)] – evaṃ me ettha hoti.

Tañca kho bhavantarūpānaṃ vā adassanā, yo vā panettha dhammo’’ti.

Evaṃ vutte, āyasmā udeno caṅkamā orohitvā vihāraṃ pavisitvā paññatte āsane nisīdi. Ghoṭamukhopi kho brāhmaṇo caṅkamā orohitvā vihāraṃ pavisitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitaṃ kho ghoṭamukhaṃ brāhmaṇaṃ āyasmā udeno etadavoca – ‘‘saṃvijjanti [saṃvijjante (bahūsu)] kho, brāhmaṇa, āsanāni. Sace ākaṅkhasi, nisīdā’’ti. ‘‘Etadeva kho pana mayaṃ bhoto udenassa āgamayamānā (na) nisīdāma. Kathañhi nāma mādiso pubbe animantito āsane nisīditabbaṃ maññeyyā’’ti? Atha kho ghoṭamukho brāhmaṇo aññataraṃ nīcaṃ āsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho ghoṭamukho brāhmaṇo āyasmantaṃ udenaṃ etadavoca – ‘‘ambho samaṇa, ‘natthi dhammiko paribbajo’ – evaṃ me ettha hoti. Tañca kho bhavantarūpānaṃ vā adassanā, yo vā panettha dhammo’’ti. ‘‘Sace kho pana me tvaṃ, brāhmaṇa, anuññeyyaṃ anujāneyyāsi, paṭikkositabbañca paṭikkoseyyāsi; yassa ca pana me bhāsitassa atthaṃ na jāneyyāsi, mamaṃyeva tattha uttari paṭipuccheyyāsi – ‘idaṃ, bho udena, kathaṃ, imassa kvattho’ti? Evaṃ katvā siyā no ettha kathāsallāpo’’ti. ‘‘Anuññeyyaṃ khvāhaṃ bhoto udenassa anujānissāmi, paṭikkositabbañca paṭikkosissāmi; yassa ca panāhaṃ bhoto udenassa bhāsitassa atthaṃ na jānissāmi, bhavantaṃyeva tattha udenaṃ uttari paṭipucchissāmi – ‘idaṃ, bho udena, kathaṃ, imassa kvattho’ti? Evaṃ katvā hotu no ettha kathāsallāpo’’ti.

413. ‘‘Cattārome, brāhmaṇa, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro? Idha, brāhmaṇa, ekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto. Idha pana, brāhmaṇa, ekacco puggalo parantapo hoti paraparitāpanānuyogamanuyutto. Idha pana, brāhmaṇa, ekacco puggalo attantapo ca hoti attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto. Idha pana, brāhmaṇa, ekacco puggalo nevattantapo hoti nāttaparitāpanānuyogamanuyutto, na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto. So anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati. Imesaṃ, brāhmaṇa, catunnaṃ puggalānaṃ katamo te puggalo cittaṃ ārādhetī’’ti?

‘‘Yvāyaṃ, bho udena, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto ayaṃ me puggalo cittaṃ nārādheti; yopāyaṃ, bho udena, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto ayampi me puggalo cittaṃ nārādheti; yopāyaṃ, bho udena, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto ayampi me puggalo cittaṃ nārādheti; yo ca kho ayaṃ, bho udena, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati. Ayameva me puggalo cittaṃ ārādhetī’’ti.

‘‘Kasmā pana te, brāhmaṇa, ime tayo puggalā cittaṃ nārādhentī’’ti? ‘‘Yvāyaṃ, bho udena, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto so attānaṃ sukhakāmaṃ dukkhapaṭikkūlaṃ ātāpeti paritāpeti; iminā me ayaṃ puggalo cittaṃ nārādheti. Yopāyaṃ, bho udena, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto so paraṃ sukhakāmaṃ dukkhapaṭikkūlaṃ ātāpeti paritāpeti; iminā me ayaṃ puggalo cittaṃ nārādheti. Yopāyaṃ, bho udena, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto so attānañca parañca sukhakāmaṃ dukkhapaṭikkūlaṃ ātāpeti paritāpeti; iminā me ayaṃ puggalo cittaṃ nārādheti. Yo ca kho ayaṃ, bho udena, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati, so attānañca parañca sukhakāmaṃ dukkhapaṭikkūlaṃ neva ātāpeti na paritāpeti; iminā me ayaṃ puggalo cittaṃ ārādhetī’’ti.

414. ‘‘Dvemā, brāhmaṇa, parisā. Katamā dve? Idha, brāhmaṇa, ekaccā parisā sārattarattā maṇikuṇḍalesu puttabhariyaṃ pariyesati, dāsidāsaṃ pariyesati, khettavatthuṃ pariyesati, jātarūparajataṃ pariyesati.

‘‘Idha pana, brāhmaṇa, ekaccā parisā asārattarattā maṇikuṇḍalesu puttabhariyaṃ pahāya, dāsidāsaṃ pahāya, khettavatthuṃ pahāya, jātarūparajataṃ pahāya, agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā. Svāyaṃ, brāhmaṇa, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto. So anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati. Idha katamaṃ tvaṃ, brāhmaṇa, puggalaṃ katamāya parisāya bahulaṃ samanupassasi – yā cāyaṃ parisā sārattarattā maṇikuṇḍalesu puttabhariyaṃ pariyesati dāsidāsaṃ pariyesati khettavatthuṃ pariyesati jātarūparajataṃ pariyesati, yā cāyaṃ parisā asārattarattā maṇikuṇḍalesu puttabhariyaṃ pahāya dāsidāsaṃ pahāya khettavatthuṃ pahāya jātarūparajataṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā’’ti?

‘‘Yvāyaṃ, bho udena, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati; imāhaṃ puggalaṃ yāyaṃ parisā asārattarattā maṇikuṇḍalesu puttabhariyaṃ pahāya dāsidāsaṃ pahāya khettavatthuṃ pahāya jātarūparajataṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā imissaṃ parisāyaṃ bahulaṃ samanupassāmī’’ti.

‘‘Idāneva kho pana te, brāhmaṇa, bhāsitaṃ – ‘mayaṃ evaṃ ājānāma – ambho samaṇa, natthi dhammiko paribbajo, evaṃ me ettha hoti. Tañca kho bhavantarūpānaṃ vā adassanā, yo vā panettha dhammo’’’ti. ‘‘Addhā mesā, bho udena, sānuggahā vācā bhāsitā. ‘Atthi dhammiko paribbajo’ – evaṃ me ettha hoti. Evañca pana maṃ bhavaṃ udeno dhāretu. Ye ca me bhotā udenena cattāro puggalā saṃkhittena vuttā vitthārena avibhattā, sādhu me bhavaṃ, udeno ime cattāro puggale vitthārena vibhajatu anukampaṃ upādāyā’’ti. ‘‘Tena hi, brāhmaṇa, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho ghoṭamukho brāhmaṇo āyasmato udenassa paccassosi. Āyasmā udeno etadavoca –

415. ‘‘Katamo ca, brāhmaṇa, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, brāhmaṇa, ekacco puggalo acelako hoti muttācāro hatthāpalekhano naehibhaddantiko natiṭṭhabhaddantiko, nābhihaṭaṃ na uddissakataṃ na nimantanaṃ sādiyati. So na kumbhimukhā paṭiggaṇhāti, na kaḷopimukhā paṭiggaṇhāti, na eḷakamantaraṃ, na daṇḍamantaraṃ, na musalamantaraṃ, na dvinnaṃ bhuñjamānānaṃ, na gabbhiniyā, na pāyamānāya, na purisantaragatāya, na saṅkittīsu, na yattha sā upaṭṭhito hoti, na yattha makkhikā saṇḍasaṇḍacārinī, na macchaṃ na maṃsaṃ, na suraṃ na merayaṃ na thusodakaṃ pivati. So ekāgāriko vā hoti ekālopiko, dvāgāriko vā hoti dvālopiko…pe… sattāgāriko vā hoti sattālopiko; ekissāpi dattiyā yāpeti, dvīhipi dattīhi yāpeti…pe… sattahipi dattīhi yāpeti; ekāhikampi āhāraṃ āhāreti, dvīhikampi āhāraṃ āhāreti…pe… sattāhikampi āhāraṃ āhāreti – iti evarūpaṃ addhamāsikaṃ pariyāyabhattabhojanānuyogamanuyutto viharati. So sākabhakkho vā hoti, sāmākabhakkho vā hoti, nīvārabhakkho vā hoti, daddulabhakkho vā hoti, haṭabhakkho vā hoti, kaṇabhakkho vā hoti, ācāmabhakkho vā hoti, piññākabhakkho vā hoti, tiṇabhakkho vā hoti, gomayabhakkho vā hoti, vanamūlaphalāhāro yāpeti pavattaphalabhojī. So sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti, chavadussānipi dhāreti, paṃsukūlānipi dhāreti, tirīṭānipi dhāreti, ajinampi dhāreti, ajinakkhipampi dhāreti, kusacīrampi dhāreti, vākacīrampi dhāreti, phalakacīrampi dhāreti, kesakambalampi dhāreti, vāḷakambalampi dhāreti, ulūkapakkhampi dhāreti; kesamassulocakopi hoti kesamassulocanānuyogamanuyutto, ubbhaṭṭhakopi hoti āsanapaṭikkhitto, ukkuṭikopi hoti ukkuṭikappadhānamanuyutto, kaṇṭakāpassayikopi hoti kaṇṭakāpassaye seyyaṃ kappeti; sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto viharati – iti evarūpaṃ anekavihitaṃ kāyassa ātāpanaparitāpanānuyogamanuyutto viharati. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, puggalo attantapo attaparitāpanānuyogamanuyutto.

416. ‘‘Katamo ca, brāhmaṇa, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, brāhmaṇa, ekacco puggalo orabbhiko hoti sūkariko sākuṇiko māgaviko luddo macchaghātako coro coraghātako goghātako bandhanāgāriko – ye vā panaññepi keci kurūrakammantā. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, puggalo parantapo paraparitāpanānuyogamanuyutto.

417. ‘‘Katamo ca, brāhmaṇa, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto, parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto? Idha, brāhmaṇa, ekacco puggalo rājā vā hoti khattiyo muddhāvasitto, brāhmaṇo vā mahāsālo. So puratthimena nagarassa navaṃ santhāgāraṃ kārāpetvā kesamassuṃ ohāretvā kharājinaṃ nivāsetvā sappitelena kāyaṃ abbhañjitvā magavisāṇena piṭṭhiṃ kaṇḍuvamāno navaṃ santhāgāraṃ pavisati saddhiṃ mahesiyā brāhmaṇena ca purohitena. So tattha anantarahitāya bhūmiyā haritupalittāya seyyaṃ kappeti. Ekissāya gāviyā sarūpavacchāya yaṃ ekasmiṃ thane khīraṃ hoti tena rājā yāpeti, yaṃ dutiyasmiṃ thane khīraṃ hoti tena mahesī yāpeti, yaṃ tatiyasmiṃ thane khīraṃ hoti tena brāhmaṇo purohito yāpeti, yaṃ catutthasmiṃ thane khīraṃ hoti tena aggiṃ juhati, avasesena vacchako yāpeti. So evamāha – ‘ettakā usabhā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatarā haññantu yaññatthāya, ettakā vacchatariyo haññantu yaññatthāya, ettakā ajā haññantu yaññatthāya’, ettakā urabbhā haññantu yaññatthāya, ettakā assā haññantu yaññatthāya, ettakā rukkhā chijjantu yūpatthāya, ettakā dabbhā lūyantu barihisatthāyā’ti. Yepissa te honti ‘dāsā’ti vā ‘pessā’ti vā ‘kammakarā’ti vā tepi daṇḍatajjitā bhayatajjitā assumukhā rudamānā parikammāni karonti. Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, puggalo attantapo ca attaparitāpanānuyogamanuyutto, parantapo ca paraparitāpanānuyogamanuyutto.

418. ‘‘Katamo ca, brāhmaṇa, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto, na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto; so anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharati? Idha, brāhmaṇa, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto. So taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati. So tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati – ‘sambādho gharāvāso rajopatho abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya, appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya, kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati. So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti, nihitadaṇḍo nihitasattho lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

‘‘Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī. Athenena sucibhūtena attanā viharati.

‘‘Abrahmacariyaṃ pahāya brahmacārī hoti ārācārī virato methunā gāmadhammā.

‘‘Musāvādaṃ pahāya musāvādā paṭivirato hoti saccavādī saccasandho theto paccayiko avisaṃvādako lokassa.

‘‘Pisuṇaṃ vācaṃ pahāya pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti; ito sutvā na amutra akkhātā imesaṃ bhedāya, amutra vā sutvā na imesaṃ akkhātā amūsaṃ bhedāya. Iti bhinnānaṃ vā sandhātā sahitānaṃ vā anuppadātā, samaggārāmo samaggarato samagganandī samaggakaraṇiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Pharusaṃ vācaṃ pahāya pharusāya vācāya paṭivirato hoti. Yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā pemanīyā hadayaṅgamā porī bahujanakantā bahujanamanāpā tathārūpiṃ vācaṃ bhāsitā hoti.

‘‘Samphappalāpaṃ pahāya samphappalāpā paṭivirato hoti, kālavādī bhūtavādī atthavādī dhammavādī vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhitaṃ.

‘‘So bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti. Ekabhattiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā. Naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato hoti. Mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭivirato hoti. Uccāsayanamahāsayanā paṭivirato hoti. Jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Itthikumārikapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hoti. Dūteyyapahiṇagamanānuyogā paṭivirato hoti. Kayavikkayā paṭivirato hoti. Tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭivirato hoti. Ukkoṭanavañcananikatisāciyogā paṭivirato hoti. Chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā paṭivirato hoti.

‘‘So santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo yena yeneva ḍeti sapattabhārova ḍeti, evameva bhikkhu santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena, kucchiparihārikena piṇḍapātena. So yena yeneva pakkamati samādāyeva pakkamati. So iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato ajjhattaṃ anavajjasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

419. ‘‘So cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjati. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāyana na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī. Yatvādhikaraṇamenaṃ manindriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ tassa saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati manindriyaṃ, manindriye saṃvaraṃ āpajjati. So iminā ariyena indriyasaṃvarena samannāgato ajjhattaṃ abyāsekasukhaṃ paṭisaṃvedeti.

‘‘So abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti.

‘‘So iminā ca ariyena sīlakkhandhena samannāgato, (imāya ca ariyāya santuṭṭhiyā samannāgato,) [passa ma. ni. 1.296] iminā ca ariyena indriyasaṃvarena samannāgato, iminā ca ariyena satisampajaññena samannāgato vivittaṃ senāsanaṃ bhajati araññaṃ rukkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjaṃ. So pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā, ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya, parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharati, abhijjhāya cittaṃ parisodheti; byāpādapadosaṃ pahāya abyāpannacitto viharati sabbapāṇabhūtahitānukampī, byāpādapadosā cittaṃ parisodheti; thinamiddhaṃ pahāya vigatathīnamiddho viharati ālokasaññī sato sampajāno, thīnamiddhā cittaṃ parisodheti; uddhaccakukkuccaṃ pahāya anuddhato viharati ajjhattaṃ vūpasantacitto, uddhaccakukkuccā cittaṃ parisodheti; vicikicchaṃ pahāya tiṇṇavicikiccho viharati akathaṃkathī kusalesu dhammesu, vicikicchāya cittaṃ parisodheti.

‘‘So ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā, pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā, adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

420. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi, anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto; so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto; so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā…pe… ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā…pe… ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmeti. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti; ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti.

‘‘Ayaṃ vuccati, brāhmaṇa, puggalo nevattantapo nāttaparitāpanānuyogamanuyutto, na parantapo na paraparitāpanānuyogamanuyutto. So anattantapo aparantapo diṭṭheva dhamme nicchāto nibbuto sītībhūto sukhappaṭisaṃvedī brahmabhūtena attanā viharatī’’ti.

421. Evaṃ vutte, ghoṭamukho brāhmaṇo āyasmantaṃ udenaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho udena, abhikkantaṃ, bho udena! Seyyathāpi, bho udena, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti – evamevaṃ bhotā udenena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ udenaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ udeno dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. ‘‘Mā kho maṃ tvaṃ, brāhmaṇa, saraṇaṃ agamāsi. Tameva bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāhi yamahaṃ saraṇaṃ gato’’ti. ‘‘Kahaṃ pana, bho udena, etarahi so bhavaṃ gotamo viharati arahaṃ sammāsambuddho’’ti? ‘‘Parinibbuto kho, brāhmaṇa, etarahi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho’’ti.

‘‘Sacepi [sace hi (sī. syā. kaṃ. pī.)] mayaṃ, bho udena, suṇeyyāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dasasu yojanesu, dasapi mayaṃ yojanāni gaccheyyāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddhaṃ. Sacepi [sace (sī. pī.), sace hi (syā. kaṃ.)] mayaṃ, bho udena, suṇeyyāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ vīsatiyā yojanesu… tiṃsāya yojanesu… cattārīsāya yojanesu… paññāsāya yojanesu, paññāsampi mayaṃ yojanāni gaccheyyāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddhaṃ. Yojanasate cepi [yojanasatepi (sī. syā. kaṃ. pī.)] mayaṃ, bho udena, suṇeyyāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ, yojanasatampi mayaṃ gaccheyyāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya arahantaṃ sammāsambuddhaṃ.

‘‘Yato ca kho, bho udena, parinibbuto so bhavaṃ gotamo, parinibbutampi mayaṃ taṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ udeno dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Atthi ca me, bho udena, aṅgarājā devasikaṃ niccabhikkhaṃ dadāti, tato ahaṃ bhoto udenassa ekaṃ niccabhikkhaṃ dadāmī’’ti. ‘‘Kiṃ pana te, brāhmaṇa, aṅgarājā devasikaṃ niccabhikkhaṃ dadātī’’ti? ‘‘Pañca, bho udena, kahāpaṇasatānī’’ti. ‘‘Na kho no, brāhmaṇa, kappati jātarūparajataṃ paṭiggahetu’’nti. ‘‘Sace taṃ bhoto udenassa na kappati vihāraṃ bhoto udenassa kārāpessāmī’’ti. ‘‘Sace kho me tvaṃ, brāhmaṇa, vihāraṃ, kārāpetukāmo, pāṭaliputte saṅghassa upaṭṭhānasālaṃ kārāpehī’’ti. ‘‘Imināpāhaṃ bhoto udenassa bhiyyosomattāya attamano abhiraddho yaṃ maṃ bhavaṃ udeno saṅghe dāne samādapeti. Esāhaṃ, bho udena, etissā ca niccabhikkhāya aparāya ca niccabhikkhāya pāṭaliputte saṅghassa upaṭṭhānasālaṃ kārāpessāmī’’ti. Atha kho ghoṭamukho brāhmaṇo etissā ca niccabhikkhāya aparāya ca niccabhikkhāya pāṭaliputte saṅghassa upaṭṭhānasālaṃ kārāpesi. Sā etarahi ‘ghoṭamukhī’ti vuccatīti.

Ghoṭamukhasuttaṃ niṭṭhitaṃ catutthaṃ.

5. Caṅkīsuttaṃ

422. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena opāsādaṃ nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā opāsāde viharati uttarena opāsādaṃ devavane sālavane. Tena kho pana samayena caṅkī brāhmaṇo opāsādaṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ. Assosuṃ kho opāsādakā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ opāsādaṃ anuppatto, opāsāde viharati uttarena opāsādaṃ devavane sālavane. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

423. Atha kho opāsādakā brāhmaṇagahapatikā opāsādā nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā uttarenamukhā gacchanti yena devavanaṃ sālavanaṃ. Tena kho pana samayena caṅkī brāhmaṇo uparipāsāde divāseyyaṃ upagato. Addasā kho caṅkī brāhmaṇo opāsādake brāhmaṇagahapatike opāsādā nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūte uttarena mukhaṃ yena devavanaṃ sālavanaṃ tenupasaṅkamante. Disvā khattaṃ āmantesi – ‘‘kiṃ nu kho, bho khatte, opāsādakā brāhmaṇagahapatikā opāsādā nikkhamitvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā uttarenamukhā gacchanti yena devavanaṃ sālavana’’nti? ‘‘Atthi, bho caṅkī, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ opāsādaṃ anuppatto, opāsāde viharati uttarena opāsādaṃ devavane sālavane. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Tamete bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya gacchantī’’ti. ‘‘Tena hi, bho khatte, yena opāsādakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā opāsādake brāhmaṇagahapatike evaṃ vadehi – ‘caṅkī, bho, brāhmaṇo evamāha – āgamentu kira bhonto, caṅkīpi brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho so khatto caṅkissa brāhmaṇassa paṭissutvā yena opāsādakā brāhmaṇagahapatikā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā opāsādake brāhmaṇagahapatike etadavoca – ‘‘caṅkī, bho, brāhmaṇo evamāha – ‘āgamentu kira bhonto, caṅkīpi brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’’ti.

424. Tena kho pana samayena nānāverajjakānaṃ brāhmaṇānaṃ pañcamattāni brāhmaṇasatāni opāsāde paṭivasanti kenacideva karaṇīyena. Assosuṃ kho te brāhmaṇā – ‘‘caṅkī kira brāhmaṇo samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’ti. Atha kho te brāhmaṇā yena caṅkī brāhmaṇo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā caṅkiṃ brāhmaṇaṃ etadavocuṃ – ‘‘saccaṃ kira bhavaṃ caṅkī samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissatī’’ti? ‘‘Evaṃ kho me, bho, hoti – ‘ahaṃ samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissāmī’’’ti. ‘‘Mā bhavaṃ caṅkī samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkami. Na arahati bhavaṃ caṅkī samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; samaṇotveva gotamo arahati bhavantaṃ caṅkiṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Bhavañhi caṅkī ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Yampi bhavaṃ caṅkī ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, imināpaṅgena na arahati bhavaṃ caṅkī samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; samaṇotveva gotamo arahati bhavantaṃ caṅkiṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Bhavañhi caṅkī aḍḍho mahaddhano mahābhogo…pe… bhavañhi caṅkī tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo…pe… bhavañhi caṅkī abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī [brahmavaccasī (sī. pī.)] akhuddāvakāso dassanāya…pe… bhavañhi caṅkī sīlavā vuddhasīlī vuddhasīlena samannāgato…pe… bhavañhi caṅkī kalyāṇavāco kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā…pe… bhavañhi caṅkī bahūnaṃ ācariyapācariyo, tīṇi māṇavakasatāni mante vāceti…pe… bhavañhi caṅkī rañño pasenadissa kosalassa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe… bhavañhi caṅkī brāhmaṇassa pokkharasātissa sakkato garukato mānito pūjito apacito…pe… bhavañhi caṅkī opāsādaṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ. Yampi bhavaṃ caṅkī opāsādaṃ ajjhāvasati sattussadaṃ satiṇakaṭṭhodakaṃ sadhaññaṃ rājabhoggaṃ raññā pasenadinā kosalena dinnaṃ rājadāyaṃ brahmadeyyaṃ, imināpaṅgena na arahati bhavaṃ caṅkī samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; samaṇotveva gotamo arahati bhavantaṃ caṅkiṃ dassanāya upasaṅkamitu’’nti.

425. Evaṃ vutte, caṅkī brāhmaṇo te brāhmaṇe etadavoca – ‘‘tena hi, bho, mamapi suṇātha, yathā mayameva arahāma taṃ samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; natveva arahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Samaṇo khalu, bho, gotamo ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena. Yampi, bho, samaṇo gotamo ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena, imināpaṅgena na arahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; atha kho mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ [ettha dī. ni. 1.304 aññampi guṇapadaṃ dissati]. Samaṇo khalu, bho, gotamo pahūtaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ ohāya pabbajito bhūmigatañca vehāsaṭṭhañca…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo daharova samāno yuvā susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ assumukhānaṃ rudantānaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato brahmavaṇṇī brahmavacchasī akhuddāvakāso dassanāya…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo sīlavā ariyasīlī kusalasīlī kusalena sīlena samannāgato…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo kalyāṇavāco kalyāṇavākkaraṇo poriyā vācāya samannāgato vissaṭṭhāya anelagalāya atthassa viññāpaniyā…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo bahūnaṃ ācariyapācariyo…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo khīṇakāmarāgo vigatacāpallo…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo kammavādī kiriyavādī apāpapurekkhāro brahmaññāya pajāya…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo uccā kulā pabbajito asambhinnā khattiyakulā…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo aḍḍhā kulā pabbajito mahaddhanā mahābhogā…pe… samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā saṃpucchituṃ āgacchanti…pe… samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ anekāni devatāsahassāni pāṇehi saraṇaṃ gatāni…pe… samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi samannāgato…pe… [etthāpi dī. ni. 1.304 aññānipi guṇapadānaṃ dissanti] samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ rājā māgadho seniyo bimbisāro saputtadāro pāṇehi saraṇaṃ gato…pe… samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ rājā pasenadi kosalo saputtadāro pāṇehi saraṇaṃ gato…pe… samaṇaṃ khalu, bho, gotamaṃ brāhmaṇo pokkharasāti saputtadāro pāṇehi saraṇaṃ gato…pe… samaṇo khalu, bho, gotamo opāsādaṃ anuppatto opāsāde viharati uttarena opāsādaṃ devavane sālavane. Ye kho te samaṇā vā brāhmaṇā vā amhākaṃ gāmakkhettaṃ āgacchanti, atithī no te honti. Atithī kho panamhehi sakkātabbā garukātabbā mānetabbā pūjetabbā. Yampi samaṇo gotamo opāsādaṃ anuppatto opāsāde viharati uttarena opāsādaṃ devavane sālavane, atithimhākaṃ samaṇo gotamo. Atithi kho panamhehi sakkātabbo garukātabbo mānetabbo pūjetabbo. Imināpaṅgena na arahati so bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; atha kho mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ. Ettake kho ahaṃ, bho, tassa bhoto gotamassa vaṇṇe pariyāpuṇāmi, no ca kho so bhavaṃ gotamo ettakavaṇṇo; aparimāṇavaṇṇo hi so bhavaṃ gotamo. Ekamekenapi tena [ekamekenapi bho (sī. syā. kaṃ. pī.)] aṅgena samannāgato na arahati, so, bhavaṃ gotamo amhākaṃ dassanāya upasaṅkamituṃ; atha kho mayameva arahāma taṃ bhavantaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamitunti. Tena hi, bho, sabbeva mayaṃ samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissāmā''ti.

426. Atha kho caṅkī brāhmaṇo mahatā brāhmaṇagaṇena saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Tena kho pana samayena bhagavā vuddhehi vuddhehi brāhmaṇehi saddhiṃ kiñci kiñci kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā nisinno hoti. Tena kho pana samayena kāpaṭiko [kāpaṭhiko (sī. pī.), kāpadiko (syā. kaṃ.)] nāma māṇavo daharo vuttasiro soḷasavassuddesiko jātiyā, tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍuketubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo tassaṃ parisāyaṃ nisinno hoti. So vuddhānaṃ vuddhānaṃ brāhmaṇānaṃ bhagavatā saddhiṃ mantayamānānaṃ antarantarā kathaṃ opāteti. Atha kho bhagavā kāpaṭikaṃ māṇavaṃ apasādeti – ''māyasmā bhāradvājo vuddhānaṃ vuddhānaṃ brāhmaṇānaṃ mantayamānānaṃ antarantarā kathaṃ opātetu. Kathāpariyosānaṃ āyasmā bhāradvājo āgametū''ti. Evaṃ vutte, caṅkī brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ''mā bhavaṃ gotamo kāpaṭikaṃ māṇavaṃ apasādesi. Kulaputto ca kāpaṭiko māṇavo, bahussuto ca kāpaṭiko māṇavo, paṇḍito ca kāpaṭiko māṇavo, kalyāṇavākkaraṇo ca kāpaṭiko māṇavo, pahoti ca kāpaṭiko māṇavo bhotā gotamena saddhiṃ asmiṃ vacane paṭimantetu''nti. Atha kho bhagavato etadahosi – ''addhā kho kāpaṭikassa [etadahosi ''kāpaṭikassa (ka.)] māṇavassa tevijjake pāvacane kathā [kathaṃ (sī. ka.), kathaṃ (syā. kaṃ. pī.)] bhavissati. Tathā hi naṃ brāhmaṇā sampurekkharontī''ti. Atha kho kāpaṭikassa māṇavassa etadahosi – ''yadā me samaṇo gotamo cakkhuṃ upasaṃharissati, athāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ pucchissāmī''ti. Atha kho bhagavā kāpaṭikassa māṇavassa cetasā cetoparivitakkamaññāya yena kāpaṭiko māṇavo tena cakkhūni upasaṃhāsi.

427. Atha kho kāpaṭikassa māṇavassa etadahosi – ''samannāharati kho maṃ samaṇo gotamo. Yaṃnūnāhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ puccheyya''nti. Atha kho kāpaṭiko māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ''yadidaṃ, bho gotama, brāhmaṇānaṃ porāṇaṃ mantapadaṃ itihitihaparamparāya piṭakasampadāya, tattha ca brāhmaṇā ekaṃsena niṭṭhaṃ gacchanti – 'idameva saccaṃ, moghamañña'nti. Idha bhavaṃ gotamo kimāhā''ti? ''Kiṃ pana, bhāradvāja, atthi koci brāhmaṇānaṃ ekabrāhmaṇopi yo evamāha – 'ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmi. Idameva saccaṃ, moghamañña'''nti? ''No hidaṃ, bho gotama''. ''Kiṃ pana, bhāradvāja, atthi koci brāhmaṇānaṃ ekācariyopi, ekācariyapācariyopi, yāva sattamā ācariyamahayugāpi, yo evamāha – 'ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmi. Idameva saccaṃ, moghamañña'''nti? ''No hidaṃ, bho gotama''. ''Kiṃ pana, bhāradvāja, yepi te brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro yesamidaṃ etarahi brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ tadanugāyanti tadanubhāsanti bhāsitamanubhāsanti vācitamanuvācenti seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu, tepi evamāhaṃsu – 'mayametaṃ jānāma, mayametaṃ passāma. Idameva saccaṃ, moghamañña'''nti? ''No hidaṃ, bho gotama''.

''Iti kira, bhāradvāja, natthi koci brāhmaṇānaṃ ekabrāhmaṇopi yo evamāha – 'ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmi. Idameva saccaṃ, moghamañña'nti; natthi koci brāhmaṇānaṃ ekācariyopi ekācariyapācariyopi, yāva sattamā ācariyamahayugāpi, yo evamāha – 'ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmi. Idameva saccaṃ, moghamañña'nti; yepi te brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro yesamidaṃ etarahi brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ tadanugāyanti tadanubhāsanti bhāsitamanubhāsanti vācitamanuvācenti seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu, tepi na evamāhaṃsu – 'mayametaṃ jānāma, mayametaṃ passāma. Idameva saccaṃ, moghamañña'nti.

428. ''Seyyathāpi, bhāradvāja, andhaveṇi paramparāsaṃsattā purimopi na passati majjhimopi na passati pacchimopi na passati; evameva kho, bhāradvāja, andhaveṇūpamaṃ maññe brāhmaṇānaṃ bhāsitaṃ sampajjati – purimopi na passati majjhimopi na passati pacchimopi na passati. Taṃ kiṃ maññasi, bhāradvāja, nanu evaṃ sante brāhmaṇānaṃ amūlikā saddhā sampajjatī''ti? ''Na khvettha, bho gotama, brāhmaṇā saddhāyeva payirupāsanti, anussavāpettha brāhmaṇā payirupāsantī''ti. ''Pubbeva kho tvaṃ, bhāradvāja, saddhaṃ agamāsi, anussavaṃ idāni vadesi. Pañca kho ime, bhāradvāja, dhammā diṭṭheva dhamme dvedhā vipākā. Katame pañca? Saddhā, ruci, anussavo, ākāraparivitakko, diṭṭhinijjhānakkhanti – ime kho, bhāradvāja, pañca dhammā diṭṭheva dhamme dvedhā vipākā. Api ca, bhāradvāja, susaddahitaṃyeva hoti, tañca hoti rittaṃ tucchaṃ musā; no cepi susaddahitaṃ hoti, tañca hoti bhūtaṃ tacchaṃ anaññathā. Api ca, bhāradvāja, surucitaṃyeva hoti…pe… svānussutaṃyeva hoti…pe… suparivitakkitaṃyeva hoti…pe… sunijjhāyitaṃyeva hoti, tañca hoti rittaṃ tucchaṃ musā; no cepi sunijjhāyitaṃ hoti, tañca hoti bhūtaṃ tacchaṃ anaññathā. Saccamanurakkhatā, bhāradvāja, viññunā purisena nālamettha ekaṃsena niṭṭhaṃ gantuṃ – 'idameva saccaṃ, moghamañña''nti.

429. ''Kittāvatā pana, bho gotama, saccānurakkhaṇā hoti, kittāvatā saccamanurakkhati? Saccānurakkhaṇaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā''ti. ''Saddhā cepi, bhāradvāja, purisassa hoti; 'evaṃ me saddhā'ti – iti vadaṃ saccamanurakkhati [evameva sijjhatīti iti vā, taṃ saccamanurakkhati (ka.)], natveva tāva ekaṃsena niṭṭhaṃ gacchati – 'idameva saccaṃ, moghamañña'nti ( ) [(ettāvatā kho bhāradvāja saccānurakkhaṇā hoti, ettāvatā saccamanurakkhati, ettāvatā ca mayaṃ saccānurakkhaṇaṃ paññāpema, na tveva tāva saccānubodho hoti) (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Ruci cepi, bhāradvāja, purisassa hoti…pe… anussavo cepi, bhāradvāja, purisassa hoti…pe… ākāraparivitakko cepi, bhāradvāja, purisassa hoti…pe… diṭṭhinijjhānakkhanti cepi, bhāradvāja, purisassa hoti; 'evaṃ me diṭṭhinijjhānakkhantī'ti – iti vadaṃ saccamanurakkhati, natveva tāva ekaṃsena niṭṭhaṃ gacchati – 'idameva saccaṃ, moghamañña'nti. Ettāvatā kho, bhāradvāja, saccānurakkhaṇā hoti, ettāvatā saccamanurakkhati, ettāvatā ca mayaṃ saccānurakkhaṇaṃ paññapema; na tveva tāva saccānubodho hotī''ti.

430. ''Ettāvatā, bho gotama, saccānurakkhaṇā hoti, ettāvatā saccamanurakkhati, ettāvatā ca mayaṃ saccānurakkhaṇaṃ pekkhāma. Kittāvatā pana, bho gotama, saccānubodho hoti, kittāvatā saccamanubujjhati? Saccānubodhaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā''ti. ''Idha [idha kira (syā. kaṃ. ka.)], bhāradvāja, bhikkhu aññataraṃ gāmaṃ vā nigamaṃ vā upanissāya viharati. Tamenaṃ gahapati vā gahapatiputto vā upasaṅkamitvā tīsu dhammesu samannesati – lobhanīyesu dhammesu, dosanīyesu dhammesu, mohanīyesu dhammesu. Atthi nu kho imassāyasmato tathārūpā lobhanīyā dhammā yathārūpehi lobhanīyehi dhammehi pariyādinnacitto ajānaṃ vā vadeyya – jānāmīti, apassaṃ vā vadeyya – passāmīti, paraṃ vā tadatthāya samādapeyya yaṃ paresaṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti? Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – 'natthi kho imassāyasmato tathārūpā lobhanīyā dhammā yathārūpehi lobhanīyehi dhammehi pariyādinnacitto ajānaṃ vā vadeyya – jānāmīti, apassaṃ vā vadeyya – passāmīti, paraṃ vā tadatthāya samādapeyya yaṃ paresaṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya [dukkhāyāti (sabbattha)]. Tathārūpo [tathā (sī. syā. kaṃ. pī.)] kho panimassāyasmato kāyasamācāro tathārūpo [tathā (sī. syā. kaṃ. pī.)] vacīsamācāro yathā taṃ aluddhassa. Yaṃ kho pana ayamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo; na so dhammo sudesiyo luddhenā''ti.

431. ‘‘Yato naṃ samannesamāno visuddhaṃ lobhanīyehi dhammehi samanupassati tato naṃ uttari samannesati dosanīyesu dhammesu. Atthi nu kho imassāyasmato tathārūpā dosanīyā dhammā yathārūpehi dosanīyehi dhammehi pariyādinnacitto ajānaṃ vā vadeyya – jānāmīti, apassaṃ vā vadeyya – passāmīti, paraṃ vā tadatthāya samādapeyya yaṃ paresaṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti? Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘natthi kho imassāyasmato tathārūpā dosanīyā dhammā yathārūpehi dosanīyehi dhammehi pariyādinnacitto ajānaṃ vā vadeyya – jānāmīti, apassaṃ vā vadeyya – passāmīti, paraṃ vā tadatthāya samādapeyya yaṃ paresaṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Tathārūpo kho panimassāyasmato kāyasamācāro tathārūpo vacīsamācāro yathā taṃ aduṭṭhassa. Yaṃ kho pana ayamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo; na so dhammo sudesiyo duṭṭhenā’’ti.

432. ‘‘Yato naṃ samannesamāno visuddhaṃ dosanīyehi dhammehi samanupassati, tato naṃ uttari samannesati mohanīyesu dhammesu. Atthi nu kho imassāyasmato tathārūpā mohanīyā dhammā yathārūpehi mohanīyehi dhammehi pariyādinnacitto ajānaṃ vā vadeyya – jānāmīti, apassaṃ vā vadeyya – passāmīti, paraṃ vā tadatthāya samādapeyya yaṃ paresaṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti? Tamenaṃ samannesamāno evaṃ jānāti – ‘natthi kho imassāyasmato tathārūpā mohanīyā dhammā yathārūpehi mohanīyehi dhammehi pariyādinnacitto ajānaṃ vā vadeyya – jānāmīti, apassaṃ vā vadeyya – passāmīti, paraṃ vā tadatthāya samādapeyya yaṃ paresaṃ assa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Tathārūpo kho panimassāyasmato kāyasamācāro tathārūpo vacīsamācāro yathā taṃ amūḷhassa. Yaṃ kho pana ayamāyasmā dhammaṃ deseti, gambhīro so dhammo duddaso duranubodho santo paṇīto atakkāvacaro nipuṇo paṇḍitavedanīyo; na so dhammo sudesiyo mūḷhenā’’ti.

‘‘Yato naṃ samannesamāno visuddhaṃ mohanīyehi dhammehi samanupassati; atha tamhi saddhaṃ niveseti, saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, sutvā dhammaṃ dhāreti, dhatānaṃ [dhāritānaṃ (ka.)] dhammānaṃ atthaṃ upaparikkhati, atthaṃ upaparikkhato dhammā nijjhānaṃ khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā sati chando jāyati, chandajāto ussahati, ussahitvā tuleti, tulayitvā padahati, pahitatto samāno kāyena ceva paramasaccaṃ sacchikaroti paññāya ca naṃ ativijjha passati. Ettāvatā kho, bhāradvāja, saccānubodho hoti, ettāvatā saccamanubujjhati, ettāvatā ca mayaṃ saccānubodhaṃ paññapema; na tveva tāva saccānuppatti hotī’’ti.

433. ‘‘Ettāvattā, bho gotama, saccānubodho hoti, ettāvatā saccamanubujjhati, ettāvatā ca mayaṃ saccānubodhaṃ pekkhāma. Kittāvatā pana, bho gotama, saccānuppatti hoti, kittāvatā saccamanupāpuṇāti? Saccānuppattiṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Tesaṃye, bhāradvāja, dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ saccānuppatti hoti. Ettāvatā kho, bhāradvāja, saccānuppatti hoti, ettāvatā saccamanupāpuṇāti, ettāvatā ca mayaṃ saccānuppattiṃ paññapemā’’ti.

434. ‘‘Ettāvatā, bho gotama, saccānuppatti hoti, ettāvatā saccamanupāpuṇāti, ettāvatā ca mayaṃ saccānuppattiṃ pekkhāma. Saccānuppattiyā pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Saccānuppattiyā bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Saccānuppattiyā kho, bhāradvāja, padhānaṃ bahukāraṃ. No cetaṃ padaheyya, nayidaṃ saccamanupāpuṇeyya. Yasmā ca kho padahati tasmā saccamanupāpuṇāti. Tasmā saccānuppattiyā padhānaṃ bahukāra’’nti.

‘‘Padhānassa pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Padhānassa bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Padhānassa kho, bhāradvāja, tulanā bahukārā. No cetaṃ tuleyya, nayidaṃ padaheyya. Yasmā ca kho tuleti tasmā padahati. Tasmā padhānassa tulanā bahukārā’’ti.

‘‘Tulanāya pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Tulanāya bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Tulanāya kho, bhāradvāja, ussāho bahukāro. No cetaṃ ussaheyya, nayidaṃ tuleyya. Yasmā ca kho ussahati tasmā tuleti. Tasmā tulanāya ussāho bahukāro’’ti.

‘‘Ussāhassa pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Ussāhassa bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Ussāhassa kho, bhāradvāja, chando bahukāro. No cetaṃ chando jāyetha, nayidaṃ ussaheyya. Yasmā ca kho chando jāyati tasmā ussahati. Tasmā ussāhassa chando bahukāro’’ti.

‘‘Chandassa pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Chandassa bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Chandassa kho, bhāradvāja, dhammanijjhānakkhanti bahukārā. No cete dhammā nijjhānaṃ khameyyuṃ, nayidaṃ chando jāyetha. Yasmā ca kho dhammā nijjhānaṃ khamanti tasmā chando jāyati. Tasmā chandassa dhammanijjhānakkhanti bahukārā’’ti.

‘‘Dhammanijjhānakkhantiyā pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Dhammanijjhānakkhantiyā bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Dhammanijjhānakkhantiyā kho, bhāradvāja, atthūpaparikkhā bahukārā. No cetaṃ atthaṃ upaparikkheyya, nayidaṃ dhammā nijjhānaṃ khameyyuṃ. Yasmā ca kho atthaṃ upaparikkhati tasmā dhammā nijjhānaṃ khamanti. Tasmā dhammanijjhānakkhantiyā atthūpaparikkhā bahukārā’’ti.

‘‘Atthūpaparikkhāya pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Atthūpaparikkhāya bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Atthūpaparikkhāya kho, bhāradvāja, dhammadhāraṇā bahukārā. No cetaṃ dhammaṃ dhāreyya, nayidaṃ atthaṃ upaparikkheyya. Yasmā ca kho dhammaṃ dhāreti tasmā atthaṃ upaparikkhati. Tasmā atthūpaparikkhāya dhammadhāraṇā bahukārā’’ti.

‘‘Dhammadhāraṇāya pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Dhammadhāraṇāya bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Dhammadhāraṇāya kho, bhāradvāja, dhammassavanaṃ bahukāraṃ. No cetaṃ dhammaṃ suṇeyya, nayidaṃ dhammaṃ dhāreyya. Yasmā ca kho dhammaṃ suṇāti tasmā dhammaṃ dhāreti. Tasmā dhammadhāraṇāya dhammassavanaṃ bahukāra’’nti.

‘‘Dhammassavanassa pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Dhammassavanassa bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Dhammassavanassa kho, bhāradvāja, sotāvadhānaṃ bahukāraṃ. No cetaṃ sotaṃ odaheyya, nayidaṃ dhammaṃ suṇeyya. Yasmā ca kho sotaṃ odahati tasmā dhammaṃ suṇāti. Tasmā dhammassavanassa sotāvadhānaṃ bahukāra’’nti.

‘‘Sotāvadhānassa pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Sotāvadhānassa bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Sotāvadhānassa kho, bhāradvāja, payirupāsanā bahukārā. No cetaṃ payirupāseyya, nayidaṃ sotaṃ odaheyya. Yasmā ca kho payirupāsati tasmā sotaṃ odahati. Tasmā sotāvadhānassa payirupāsanā bahukārā’’ti.

‘‘Payirupāsanāya pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Payirupāsanāya bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Payirupāsanāya kho, bhāradvāja, upasaṅkamanaṃ bahukāraṃ. No cetaṃ upasaṅkameyya, nayidaṃ payirupāseyya. Yasmā ca kho upasaṅkamati tasmā payirupāsati. Tasmā payirupāsanāya upasaṅkamanaṃ bahukāra’’nti.

‘‘Upasaṅkamanassa pana, bho gotama, katamo dhammo bahukāro? Upasaṅkamanassa bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ pucchāmā’’ti. ‘‘Upasaṅkamanassa kho, bhāradvāja, saddhā bahukārā. No cetaṃ saddhā jāyetha, nayidaṃ upasaṅkameyya. Yasmā ca kho saddhā jāyati tasmā upasaṅkamati. Tasmā upasaṅkamanassa saddhā bahukārā’’ti.

435. ‘‘Saccānurakkhaṇaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ apucchimha, saccānurakkhaṇaṃ bhavaṃ gotamo byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca tena camha attamanā. Saccānubodhaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ apucchimha, saccānubodhaṃ bhavaṃ gotamo byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca tena camha attamanā. Saccānuppattiṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ apucchimha, saccānuppattiṃ bhavaṃ gotamo byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca tena camha attamanā. Saccānuppattiyā bahukāraṃ dhammaṃ mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ apucchimha, saccānuppattiyā bahukāraṃ dhammaṃ bhavaṃ gotamo byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca tena camha attamanā. Yaṃyadeva ca mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ apucchimha taṃtadeva bhavaṃ gotamo byākāsi; tañca panamhākaṃ ruccati ceva khamati ca tena camha attamanā. Mayañhi, bho gotama, pubbe evaṃ jānāma – 'ke ca muṇḍakā samaṇakā ibbhā kaṇhā bandhupādāpaccā, ke ca dhammassa aññātāro'ti? Ajanesi vata me bhavaṃ gotamo samaṇesu samaṇapemaṃ, samaṇesu samaṇapasādaṃ, samaṇesu samaṇagāravaṃ. Abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata''nti.

Caṅkīsuttaṃ niṭṭhitaṃ pañcamaṃ.

6. Esukārīsuttaṃ

436. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho esukārī brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho esukārī brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ''brāhmaṇā, bho gotama, catasso pāricariyā paññapenti – brāhmaṇassa pāricariyaṃ paññapenti, khattiyassa pāricariyaṃ paññapenti, vessassa pāricariyaṃ paññapenti, suddassa pāricariyaṃ paññapenti. Tatridaṃ, bho gotama, brāhmaṇā brāhmaṇassa pāricariyaṃ paññapenti – 'brāhmaṇo vā brāhmaṇaṃ paricareyya, khattiyo vā brāhmaṇaṃ paricareyya, vesso vā brāhmaṇaṃ paricareyya, suddo vā brāhmaṇaṃ paricareyyā'ti. Idaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā brāhmaṇassa pāricariyaṃ paññapenti. Tatridaṃ, bho gotama, brāhmaṇā khattiyassa pāricariyaṃ paññapenti – 'khattiyo vā khattiyaṃ paricareyya, vesso vā khattiyaṃ paricareyya, suddo vā khattiyaṃ paricareyyā'ti. Idaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā khattiyassa pāricariyaṃ paññapenti. Tatridaṃ, bho gotama, brāhmaṇā vessassa pāricariyaṃ paññapenti – 'vesso vā vessaṃ paricareyya, suddo vā vessaṃ paricareyyā'ti. Idaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā vessassa pāricariyaṃ paññapenti. Tatridaṃ, bho gotama, brāhmaṇā suddassa pāricariyaṃ paññapenti – 'suddova suddaṃ paricareyya. Ko panañño suddaṃ paricarissatī'ti? Idaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā suddassa pāricariyaṃ paññapenti. Brāhmaṇā, bho gotama, imā catasso pāricariyā paññapenti. Idha bhavaṃ gotamo kimāhā''ti?

437. ''Kiṃ pana, brāhmaṇa, sabbo loko brāhmaṇānaṃ etadabbhanujānāti – 'imā catasso pāricariyā paññapentū'''ti [paññapentīti (sī. ka.)]? ''No hidaṃ, bho gotama''. ''Seyyathāpi, brāhmaṇa, puriso daliddo [daḷiddo (sī. syā. kaṃ. pī.)] assako anāḷhiyo. Tassa akāmassa bilaṃ olaggeyyuṃ – 'idaṃ te, ambho purisa, maṃsaṃ khāditabbaṃ, mūlañca anuppadātabba'nti. Evameva kho, brāhmaṇa, brāhmaṇā appaṭiññāya tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ, atha ca panimā catasso pāricariyā paññapenti. Nāhaṃ, brāhmaṇa, 'sabbaṃ paricaritabba'nti vadāmi; nāhaṃ, brāhmaṇa, 'sabbaṃ na paricaritabba'nti vadāmi. Yaṃ hissa, brāhmaṇa, paricarato pāricariyāhetu pāpiyo assa na seyyo, nāhaṃ taṃ 'paricaritabba'nti vadāmi; yañca khvāssa, brāhmaṇa, paricarato pāricariyāhetu seyyo assa na pāpiyo tamahaṃ 'paricaritabba'nti vadāmi. Khattiyaṃ cepi, brāhmaṇa, evaṃ puccheyyuṃ – 'yaṃ vā te paricarato pāricariyāhetu pāpiyo assa na seyyo, yaṃ vā te paricarato pāricariyāhetu seyyo assa na pāpiyo; kamettha paricareyyāsī'ti, khattiyopi hi, brāhmaṇa, sammā byākaramāno evaṃ byākareyya – 'yañhi me paricarato pāricariyāhetu pāpiyo assa na seyyo, nāhaṃ taṃ paricareyyaṃ; yañca kho me paricarato pāricariyāhetu seyyo assa na pāpiyo tamahaṃ paricareyya'nti. Brāhmaṇaṃ cepi, brāhmaṇa…pe… vessaṃ cepi, brāhmaṇa…pe… suddaṃ cepi, brāhmaṇa, evaṃ puccheyyuṃ – 'yaṃ vā te paricarato pāricariyāhetu pāpiyo assa na seyyo, yaṃ vā te paricarato pāricariyāhetu seyyo assa na pāpiyo; kamettha paricareyyāsī'ti, suddopi hi, brāhmaṇa, sammā byākaramāno evaṃ byākareyya – 'yañhi me paricarato pāricariyāhetu pāpiyo assa na seyyo, nāhaṃ taṃ paricareyyaṃ; yañca kho me paricarato pāricariyāhetu seyyo assa na pāpiyo tamahaṃ paricareyya'nti. Nāhaṃ, brāhmaṇa, 'uccākulīnatā seyyaṃso'ti vadāmi, na panāhaṃ, brāhmaṇa, 'uccākulīnatā pāpiyaṃso'ti vadāmi; nāhaṃ, brāhmaṇa, 'uḷāravaṇṇatā seyyaṃso’ti vadāmi, na panāhaṃ, brāhmaṇa, ‘uḷāravaṇṇatā pāpiyaṃso’ti vadāmi; nāhaṃ, brāhmaṇa, ‘uḷārabhogatā seyyaṃso’ti vadāmi, na panāhaṃ, brāhmaṇa, ‘uḷārabhogatā pāpiyaṃso’ti vadāmi.

438. ‘‘Uccākulīnopi hi, brāhmaṇa, idhekacco pāṇātipātī hoti, adinnādāyī hoti, kāmesumicchācārī hoti, musāvādī hoti, pisuṇāvāco hoti, pharusāvāco hoti, samphappalāpī hoti, abhijjhālu hoti, byāpannacitto hoti, micchādiṭṭhi hoti. Tasmā ‘na uccākulīnatā seyyaṃso’ti vadāmi. Uccākulīnopi hi, brāhmaṇa, idhekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti, anabhijjhālu hoti, abyāpannacitto hoti, sammādiṭṭhi hoti. Tasmā ‘na uccākulīnatā pāpiyaṃso’ti vadāmi.

439. ‘‘Uḷāravaṇṇopi hi, brāhmaṇa…pe… uḷārabhogopi hi, brāhmaṇa, idhekacco pāṇātipātī hoti… pe… micchādiṭṭhi hoti. Tasmā ‘na uḷārabhogatā seyyaṃso’ti vadāmi. Uḷārabhogopi hi, brāhmaṇa, idhekacco pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti. Tasmā ‘na uḷārabhogatā pāpiyaṃso’ti vadāmi. Nāhaṃ, brāhmaṇa, ‘sabbaṃ paricaritabba’nti vadāmi, na panāhaṃ, brāhmaṇa, ‘sabbaṃ na paricaritabba’nti vadāmi. Yaṃ hissa, brāhmaṇa, paricarato pāricariyāhetu saddhā vaḍḍhati, sīlaṃ vaḍḍhati, sutaṃ vaḍḍhati, cāgo vaḍḍhati, **paññā vaḍḍhati,** tamahaṃ ‘paricaritabba’nti (vadāmi. Yaṃ hissa, brāhmaṇa, paricarato pāricariyāhetu na saddhā vaḍḍhati, na sīlaṃ vaḍḍhati, na sutaṃ vaḍḍhati, na cāgo vaḍḍhati, na paññā vaḍḍhati, nāhaṃ taṃ ‘paricaritabba’nti) [( ) etthantare pāṭho sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi] vadāmī’’ti.

440. Evaṃ vutte, esukārī brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘brāhmaṇā, bho gotama, cattāri dhanāni paññapenti – brāhmaṇassa sandhanaṃ paññapenti, khattiyassa sandhanaṃ paññapenti, vessassa sandhanaṃ paññapenti, suddassa sandhanaṃ paññapenti. Tatridaṃ, bho gotama, brāhmaṇā brāhmaṇassa sandhanaṃ paññapenti bhikkhācariyaṃ; bhikkhācariyañca pana brāhmaṇo sandhanaṃ atimaññamāno akiccakārī hoti gopova adinnaṃ ādiyamānoti. Idaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā brāhmaṇassa sandhanaṃ paññapenti. Tatridaṃ, bho gotama, brāhmaṇā khattiyassa sandhanaṃ paññapenti dhanukalāpaṃ; dhanukalāpañca pana khattiyo sandhanaṃ atimaññamāno akiccakārī hoti gopova adinnaṃ ādiyamānoti. Idaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā khattiyassa sandhanaṃ paññapenti. Tatridaṃ, bho gotama, brāhmaṇā vessassa sandhanaṃ paññapenti kasigorakkhaṃ; kasigorakkhañca pana vesso sandhanaṃ atimaññamāno akiccakārī hoti gopova adinnaṃ ādiyamānoti. Idaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā vessassa sandhanaṃ paññapenti. Tatridaṃ, bho gotama, brāhmaṇā suddassa sandhanaṃ paññapenti asitabyābhaṅgiṃ; asitabyābhaṅgiñca pana suddo sandhanaṃ atimaññamāno akiccakārī hoti gopova adinnaṃ ādiyamānoti. Idaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā suddassa sandhanaṃ paññapenti. Brāhmaṇā, bho gotama, imāni cattāri dhanāni paññapenti. Idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti?

441. ‘‘Kiṃ pana, brāhmaṇa, sabbo loko brāhmaṇānaṃ etadabbhanujānāti – ‘imāni cattāri dhanāni paññapentū’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, puriso daliddo assako anāḷhiyo. Tassa akāmassa bilaṃ olaggeyyuṃ – ‘idaṃ te, ambho purisa, maṃsaṃ khāditabbaṃ, mūlañca anuppadātabba’nti. Evameva kho, brāhmaṇa, brāhmaṇā appaṭiññāya tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ, atha ca panimāni cattāri dhanāni paññapenti. Ariyaṃ kho ahaṃ, brāhmaṇa, lokuttaraṃ dhammaṃ purisassa sandhanaṃ paññapemi. Porāṇaṃ kho panassa mātāpettikaṃ kulavaṃsaṃ anussarato yattha yattheva attabhāvassa abhinibbatti hoti tena teneva saṅkhyaṃ gacchati. Khattiyakule ce attabhāvassa abhinibbatti hoti ‘khattiyo’tveva saṅkhyaṃ gacchati; brāhmaṇakule ce attabhāvassa abhinibbatti hoti ‘brāhmaṇo’tveva saṅkhyaṃ gacchati; vessakule ce attabhāvassa abhinibbatti hoti ‘vesso’tveva saṅkhyaṃ gacchati; suddakule ce attabhāvassa abhinibbatti hoti ‘suddo’tveva saṅkhyaṃ gacchati. Seyyathāpi, brāhmaṇa, yaṃyadeva paccayaṃ paṭicca aggi jalati tena teneva saṅkhyaṃ gacchati. Kaṭṭhañce paṭicca aggi jalati ‘kaṭṭhaggi’tveva saṅkhyaṃ gacchati; sakalikañce paṭicca aggi jalati ‘sakalikaggi’tveva saṅkhyaṃ gacchati; tiṇañce paṭicca aggi jalati ‘tiṇaggi’tveva saṅkhyaṃ gacchati; gomayañce paṭicca aggi jalati ‘gomayaggi’tveva saṅkhyaṃ gacchati. Evameva kho ahaṃ, brāhmaṇa, ariyaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ purisassa sandhanaṃ paññapemi. Porāṇaṃ kho panassa mātāpettikaṃ kulavaṃsaṃ anussarato yattha yattheva attabhāvassa abhinibbatti hoti tena teneva saṅkhyaṃ gacchati.

‘‘Khattiyakule ce attabhāvassa abhinibbatti hoti ‘khattiyo’tveva saṅkhyaṃ gacchati; brāhmaṇakule ce attabhāvassa abhinibbatti hoti ‘brāhmaṇo’tveva saṅkhyaṃ gacchati; vessakule ce attabhāvassa abhinibbatti hoti ‘vesso’tveva saṅkhyaṃ gacchati; suddakule ce attabhāvassa abhinibbatti hoti ‘suddo’tveva saṅkhyaṃ gacchati.

‘‘Khattiyakulā cepi, brāhmaṇa, agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, abrahmacariyā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti, anabhijjhālu hoti, abyāpannacitto hoti, sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Brāhmaṇakulā cepi, brāhmaṇa, agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Vessakulā cepi, brāhmaṇa, agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Suddakulā cepi, brāhmaṇa, agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

442. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, brāhmaṇova nu kho pahoti asmiṃ padese averaṃ abyābajjhaṃ mettacittaṃ bhāvetuṃ, no khattiyo no vesso no suddo’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama. Khattiyopi hi, bho gotama, pahoti asmiṃ padese averaṃ abyābajjhaṃ mettacittaṃ bhāvetuṃ; brāhmaṇopi hi, bho gotama… vessopi hi, bho gotama… suddopi hi, bho gotama… sabbepi hi, bho gotama, cattāro vaṇṇā pahonti asmiṃ padese averaṃ abyābajjhaṃ mettacittaṃ bhāvetu’’nti. ‘‘Evameva kho, brāhmaṇa, khattiyakulā cepi agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Brāhmaṇakulā cepi, brāhmaṇa… vessakulā cepi, brāhmaṇa… suddakulā cepi, brāhmaṇa, agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

443. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, brāhmaṇova nu kho pahoti sottisināniṃ ādāya nadiṃ gantvā rajojallaṃ pavāhetuṃ, no khattiyo no vesso no suddo’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama. Khattiyopi hi, bho gotama, pahoti sottisināniṃ ādāya nadiṃ gantvā rajojallaṃ pavāhetuṃ; brāhmaṇopi hi, bho gotama… vessopi hi, bho gotama … suddopi hi, bho gotama… sabbepi hi, bho gotama, cattāro vaṇṇā pahonti sottisināniṃ ādāya nadiṃ gantvā rajojallaṃ pavāhetu’’nti. ‘‘Evameva kho, brāhmaṇa, khattiyakulā cepi agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Brāhmaṇakulā cepi, brāhmaṇa… vessakulā cepi, brāhmaṇa… suddakulā cepi, brāhmaṇa, agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

444. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, idha rājā khattiyo muddhāvasitto nānājaccānaṃ purisānaṃ purisasataṃ sannipāteyya – ‘āyantu bhonto ye tattha khattiyakulā brāhmaṇakulā rājaññakulā uppannā sākassa vā sālassa vā salaḷassa vā candanassa vā padumakassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggiṃ abhinibbattentu, tejo pātukarontu; āyantu pana bhonto ye tattha caṇḍālakulā nesādakulā venakulā rathakārakulā pukkusakulā uppannā sāpānadoṇiyā vā sūkaradoṇiyā vā rajakadoṇiyā vā eraṇḍakaṭṭhassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggiṃ abhinibbattentu, tejo pātukarontū’’’ti?

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, yo evaṃ nu kho so khattiyakulā brāhmaṇakulā rājaññakulā uppannehi sākassa vā sālassa vā salaḷassa vā candanassa vā padumakassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggi abhinibbatto tejo pātukato so eva nu khvāssa aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro ca tena ca sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātuṃ; yo pana so caṇḍālakulā nesādakulā venakulā rathakārakulā pukkusakulā uppannehi sāpānadoṇiyā vā sūkaradoṇiyā vā rajakadoṇiyā vā eraṇḍakaṭṭhassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggi abhinibbatto tejo pātukato svāssa aggi na ceva accimā na ca vaṇṇavā na ca pabhassaro na ca tena sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātu’’nti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama. Yopi hi so, bho gotama, khattiyakulā brāhmaṇakulā rājaññakulā uppannehi sākassa vā sālassa vā salaḷassa vā candanassa vā padumakassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggi abhinibbatto tejo pātukato svāssa aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro ca tena ca sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātuṃ; yopi so caṇḍālakulā nesādakulā venakulā rathakārakulā pukkusakulā uppannehi sāpānadoṇiyā vā sūkaradoṇiyā vā rajakadoṇiyā vā eraṇḍakaṭṭhassa vā uttarāraṇiṃ ādāya aggi abhinibbatto tejo pātukato svāssa aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro ca tena ca sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātuṃ. Sabbopi hi, bho gotama, aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro ca sabbenapi sakkā agginā aggikaraṇīyaṃ kātu’’nti.

‘‘Evameva kho, brāhmaṇa, khattiyakulā cepi agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti…pe… sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ. Brāhmaṇakulā cepi, brāhmaṇa… vessakulā cepi, brāhmaṇa… suddakulā cepi, brāhmaṇa, agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so ca tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ āgamma pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, abrahmacariyā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, pisuṇāya vācāya paṭivirato hoti, pharusāya vācāya paṭivirato hoti, samphappalāpā paṭivirato hoti, anabhijjhālu hoti, abyāpannacitto hoti, sammādiṭṭhi hoti, ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti.

Evaṃ vutte, esukārī brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Esukārīsuttaṃ niṭṭhitaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Dhanañjānisuttaṃ

445. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto dakkhiṇāgirismiṃ cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Atha kho aññataro bhikkhu rājagahe vassaṃvuṭṭho [vassaṃvuttho (sī. syā. kaṃ. pī.)] yena dakkhiṇāgiri yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ bhikkhuṃ āyasmā sāriputto etadavoca – ‘‘kaccāvuso, bhagavā arogo ca balavā cā’’ti? ‘‘Arogo cāvuso, bhagavā balavā cā’’ti. ‘‘Kacci panāvuso, bhikkhusaṅgho arogo ca balavā cā’’ti? ‘‘Bhikkhusaṅghopi kho, āvuso, arogo ca balavā cā’’ti. ‘‘Ettha, āvuso, taṇḍulapālidvārāya dhanañjāni [dhānañjāni (sī. pī.)] nāma brāhmaṇo atthi. Kaccāvuso, dhanañjāni brāhmaṇo arogo ca balavā cā’’ti? ‘‘Dhanañjānipi kho, āvuso, brāhmaṇo arogo ca balavā cā’’ti. ‘‘Kacci panāvuso, dhanañjāni brāhmaṇo appamatto’’ti? ‘‘Kuto panāvuso, dhanañjānissa brāhmaṇassa appamādo? Dhanañjāni, āvuso, brāhmaṇo rājānaṃ nissāya brāhmaṇagahapatike vilumpati, brāhmaṇagahapatike nissāya rājānaṃ vilumpati. Yāpissa bhariyā saddhā saddhakulā ānītā sāpi kālaṅkatā; aññāssa bhariyā assaddhā assaddhakulā ānītā’’. ‘‘Dussutaṃ vatāvuso, assumha, dussutaṃ vatāvuso, assumha; ye mayaṃ dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ pamattaṃ assumha. Appeva ca nāma mayaṃ kadāci karahaci dhanañjāninā brāhmaṇena saddhiṃ samāgaccheyyāma, appeva nāma siyā kocideva kathāsallāpo’’ti?

446. Atha kho āyasmā sāriputto dakkhiṇāgirismiṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena rājagahaṃ tena cārikaṃ pakkāmi. Anupubbena cārikaṃ caramāno yena rājagahaṃ tadavasari. Tatra sudaṃ āyasmā sāriputto rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Atha kho āyasmā sāriputto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Tena kho pana samayena dhanañjāni brāhmaṇo bahinagare gāvo goṭṭhe duhāpeti. Atha kho āyasmā sāriputto rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena dhanañjāni brāhmaṇo tenupasaṅkami. Addasā kho dhanañjāni brāhmaṇo āyasmantaṃ sāriputtaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ‘‘ito, bho sāriputta, payo, pīyataṃ tāva bhattassa kālo bhavissatī’’ti. ‘‘Alaṃ, brāhmaṇa. Kataṃ me ajja bhattakiccaṃ. Amukasmiṃ me rukkhamūle divāvihāro bhavissati. Tattha āgaccheyyāsī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho dhanañjāni brāhmaṇo āyasmato sāriputtassa paccassosi. Atha kho dhanañjāni brāhmaṇo pacchābhattaṃ bhuttapātarāso yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā sāriputtena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ āyasmā sāriputto etadavoca – ‘‘kaccāsi, dhanañjāni, appamatto’’ti? ‘‘Kuto, bho sāriputta, amhākaṃ appamādo yesaṃ no mātāpitaro posetabbā, puttadāro posetabbo, dāsakammakarā posetabbā, mittāmaccānaṃ mittāmaccakaraṇīyaṃ kātabbaṃ, ñātisālohitānaṃ ñātisālohitakaraṇīyaṃ kātabbaṃ, atithīnaṃ atithikaraṇīyaṃ kātabbaṃ, pubbapetānaṃ pubbapetakaraṇīyaṃ kātabbaṃ, devatānaṃ devatākaraṇīyaṃ kātabbaṃ, rañño rājakaraṇīyaṃ kātabbaṃ, ayampi kāyo pīṇetabbo brūhetabbo’’ti?

447. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco mātāpitūnaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so ‘ahaṃ kho mātāpitūnaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā’ti, mātāpitaro vā panassa labheyyuṃ ‘eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco puttadārassa hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so ‘ahaṃ kho puttadārassa hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā’ti, puttadāro vā panassa labheyya ‘eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi mā naṃ nirayaṃ nirayapālā’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco dāsakammakaraporisassa hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so ‘ahaṃ kho dāsakammakaraporisassa hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā’ti, dāsakammakaraporisā vā panassa labheyyuṃ ‘eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco mittāmaccānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so ‘ahaṃ kho mittāmaccānaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā’ti, mittāmaccā vā panassa labheyyuṃ ‘eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco ñātisālohitānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so 'ahaṃ kho ñātisālohitānaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā'ti, ñātisālohitā vā panassa labheyyuṃ 'eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā'''ti? ''No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ''.

''Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco atithīnaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so 'ahaṃ kho atithīnaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā'ti, atithī vā panassa labheyyuṃ 'eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā'''ti? ''No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ''.

''Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco pubbapetānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so 'ahaṃ kho pubbapetānaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā'ti, pubbapetā vā panassa labheyyuṃ 'eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā'''ti? ''No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ''.

''Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco devatānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so 'ahaṃ kho devatānaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā'ti, devatā vā panassa labheyyuṃ 'eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā'''ti? ''No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ''.

''Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco rañño hetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so 'ahaṃ kho rañño hetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā'ti, rājā vā panassa labheyya 'eso kho amhākaṃ hetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā'''ti? ''No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ''.

''Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, idhekacco kāyassa pīṇanāhetu brūhanāhetu adhammacārī visamacārī assa, tamenaṃ adhammacariyāvisamacariyāhetu nirayaṃ nirayapālā upakaḍḍheyyuṃ. Labheyya nu kho so 'ahaṃ kho kāyassa pīṇanāhetu brūhanāhetu adhammacārī visamacārī ahosiṃ, mā maṃ nirayaṃ nirayapālā'ti, pare vā panassa labheyyuṃ 'eso kho kāyassa pīṇanāhetu brūhanāhetu adhammacārī visamacārī ahosi, mā naṃ nirayaṃ nirayapālā'''ti? ''No hidaṃ, bho sāriputta. Atha kho naṃ vikkandantaṃyeva niraye nirayapālā pakkhipeyyuṃ''.

448. ''Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā mātāpitūnaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā mātāpitūnaṃ hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo''ti? ''Yo hi, bho sāriputta, mātāpitūnaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, mātāpitūnaṃ hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo''ti. ''Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā mātāpitaro ceva posetuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

''Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā puttadārassa hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā puttadārassa hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo''ti? ''Yo hi, bho sāriputta, puttadārassa hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, puttadārassa hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo''ti. ''Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā yehi sakkā puttadārañceva posetuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā dāsakammakaraporisassa hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā dāsakammakaraporisassa hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo’’ti? ‘‘Yo hi, bho sāriputta, dāsakammakaraporisassa hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, dāsakammakaraporisassa hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo’’ti. ‘‘Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā dāsakammakaraporise ceva posetuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā mittāmaccānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā mittāmaccānaṃ hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo’’ti? ‘‘Yo hi, bho sāriputta, mittāmaccānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, mittāmaccānaṃ hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo’’ti. ‘‘Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā mittāmaccānañceva mittāmaccakaraṇīyaṃ kātuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā ñātisālohitānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā ñātisālohitānaṃ hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo’’ti? ‘‘Yo hi, bho sāriputta, ñātisālohitānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, ñātisālohitānaṃ hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo’’ti. ‘‘Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā ñātisālohitānañceva ñātisālohitakaraṇīyaṃ kātuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā atithīnaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā atithīnaṃ hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo’’ti? ‘‘Yo hi, bho sāriputta, atithīnaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, atithīnaṃ hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo’’ti. ‘‘Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā atithīnañceva atithikaraṇīyaṃ kātuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā pubbapetānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā pubbapetānaṃ hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo’’ti? ‘‘Yo hi, bho sāriputta, pubbapetānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, pubbapetānaṃ hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo’’ti. ‘‘Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā pubbapetānañceva pubbapetakaraṇīyaṃ kātuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā devatānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā devatānaṃ hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo’’ti? ‘‘Yo hi, bho sāriputta, devatānaṃ hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, devatānaṃ hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo’’ti. ‘‘Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā devatānañceva devatākaraṇīyaṃ kātuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā rañño hetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā rañño hetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo''ti? ''Yo hi, bho sāriputta, rañño hetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, rañño hetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo''ti. ''Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā rañño ceva rājakaraṇīyaṃ kātuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjituṃ.

''Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, yo vā kāyassa pīṇanāhetu brūhanāhetu adhammacārī visamacārī assa, yo vā kāyassa pīṇanāhetu brūhanāhetu dhammacārī samacārī assa; katamaṃ seyyo''ti? ''Yo hi, bho sāriputta, kāyassa pīṇanāhetu brūhanāhetu adhammacārī visamacārī assa, na taṃ seyyo; yo ca kho, bho sāriputta, kāyassa pīṇanāhetu brūhanāhetu dhammacārī samacārī assa, tadevettha seyyo. Adhammacariyāvisamacariyāhi, bho sāriputta, dhammacariyāsamacariyā seyyo''ti. ''Atthi kho, dhanañjāni, aññesaṃ hetukā dhammikā kammantā, yehi sakkā kāyañceva pīṇetuṃ brūhetuṃ, na ca pāpakammaṃ kātuṃ, puññañca paṭipadaṃ paṭipajjitu''nti.

449. Atha kho dhanañjāni brāhmaṇo āyasmato sāriputtassa bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho dhanañjāni brāhmaṇo aparena samayena ābādhiko ahosi dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho dhanañjāni brāhmaṇo aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, ambho purisa, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi – 'dhanañjāni, bhante, brāhmaṇo ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So bhagavato pāde sirasā vandatī'ti. Yena cāyasmā sāriputto tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vandāhi – 'dhanañjāni, bhante, brāhmaṇo ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vandatī'ti. Evañca vadehi – 'sādhu kira, bhante, āyasmā sāriputto yena dhanañjānissa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā'''ti. ''Evaṃ, bhante''ti kho so puriso dhanañjānissa brāhmaṇassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso bhagavantaṃ etadavoca – ''dhanañjāni, bhante, brāhmaṇo ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So bhagavato pāde sirasā vandatī''ti. Yena cāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ''dhanañjāni, bhante, brāhmaṇo ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vandati, evañca vadeti – 'sādhu kira, bhante, āyasmā sāriputto yena dhanañjānissa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā'''ti. Adhivāsesi kho āyasmā sāriputto tuṇhībhāvena.

450. Atha kho āyasmā sāriputto nivāsetvā pattacīvaramādāya yena dhanañjānissa brāhmaṇassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho āyasmā sāriputto dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ etadavoca – ''kacci te, dhanañjāni, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ? Kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti? Paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo''ti? ''Na me, bho sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti. Abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, bho sāriputta, balavā puriso tiṇhena sikharena muddhani [muddhānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] abhimattheyya; evameva kho, bho sāriputta, adhimattā vātā muddhani ca ūhananti. Na me, bho sāriputta, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti. Abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, bho sāriputta, balavā puriso daḷhena varattakkhaṇḍena [varattabandhanena (sī. pī.)] sīse sīsaveṭhaṃ dadeyya; evameva kho, bho sāriputta, adhimattā sīse sīsavedanā. Na me, bho sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti. Abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, bho sāriputta, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā tiṇhena govikantanena kucchiṃ parikanteyya; evameva kho, bho sāriputta, adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Na me, bho sāriputta, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti. Abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo. Seyyathāpi, bho sāriputta, dve balavanto purisā dubbalataraṃ purisaṃ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuyā santāpeyyuṃ samparitāpeyyuṃ; evameva kho, bho sāriputta, adhimatto kāyasmiṃ ḍāho. Na me, bho sāriputta, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti. Abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo''ti.

451. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – nirayo vā tiracchānayoni vā’’ti? ‘‘Nirayā, bho sāriputta, tiracchānayoni seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – tiracchānayoni vā pettivisayo vā’’ti? ‘‘Tiracchānayoniyā, bho sāriputta, pettivisayo seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – pettivisayo vā manussā vā’’ti? ‘‘Pettivisayā, bho sāriputta, manussā seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – manussā vā cātumahārājikā [cātummahārājikā (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā devā’’ti? ‘‘Manussehi, bho sāriputta, cātumahārājikā devā seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – cātumahārājikā vā devā tāvatiṃsā vā devā’’ti? ‘‘Cātumahārājikehi, bho sāriputta, devehi tāvatiṃsā devā seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – tāvatiṃsā vā devā yāmā vā devā’’ti? ‘‘Tāvatiṃsehi, bho sāriputta, devehi yāmā devā seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – yāmā vā devā tusitā vā devā’’ti? ‘‘Yāmehi, bho sāriputta, devehi tusitā devā seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – tusitā vā devā nimmānaratī vā devā’’ti? ‘‘Tusitehi, bho sāriputta, devehi nimmānaratī devā seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo – nimmānaratī vā devā paranimmitavasavattī vā devā’’ti? ‘‘Nimmānaratīhi, bho sāriputta, devehi paranimmitavasavattī devā seyyo’’ti. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, dhanañjāni, katamaṃ seyyo paranimmitavasavattī vā devā brahmaloko vā’’ti? ‘‘‘Brahmaloko’ti [bhavaṃ sāriputto āhāti, katamaṃ sāriputto āha brahmalokoti. (ka.)] – bhavaṃ sāriputto āha; ‘brahmaloko’ti – bhavaṃ sāriputto āhā’’ti [bhavaṃ sāriputto āhāti, katamaṃ sāriputto āha brahmalokoti. (ka.)].

Atha kho āyasmato sāriputtassa etadahosi – ‘‘ime kho brāhmaṇā brahmalokādhimuttā. Yaṃnūnāhaṃ dhanañjānissa brāhmaṇassa brahmānaṃ sahabyatāya maggaṃ deseyya’’nti. ‘‘Brahmānaṃ te, dhanañjāni, sahabyatāya maggaṃ desessāmi; taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho dhanañjāni brāhmaṇo āyasmato sāriputtassa paccassosi. Āyasmā sāriputto etadavoca – ‘‘katamo ca, dhanañjāni, brahmānaṃ sahabyatāya maggo? Idha, dhanañjāni, bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Ayaṃ kho, dhanañjāni, brahmānaṃ sahabyatāya maggo’’.

452. ‘‘Puna caparaṃ, dhanañjāni, bhikkhu karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Ayaṃ kho, dhanañjāni, brahmānaṃ sahabyatāya maggo’’ti. Tena hi, bho sāriputta, mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhi – ‘dhanañjāni, bhante, brāhmaṇo ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So bhagavato pāde sirasā vandatī’ti. Atha kho āyasmā sāriputto dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ sati uttarikaraṇīye hīne brahmaloke patiṭṭhāpetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho dhanañjāni brāhmaṇo acirapakkante āyasmante sāriputte kālamakāsi, brahmalokañca upapajji.

453. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘eso, bhikkhave, sāriputto dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ sati uttarikaraṇīye hīne brahmaloke patiṭṭhāpetvā uṭṭhāyāsanā pakkanto’’ti. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi, ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘dhanañjāni, bhante, brāhmaṇo ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno, so bhagavato pāde sirasā vandatī’’ti. ‘‘Kiṃ pana tvaṃ sāriputta dhanañjāniṃ brāhmaṇaṃ sati uttarikaraṇīye hīne brahmaloke patiṭṭhāpetvā uṭṭhāyāsanā pakkanto’’ti? ‘‘Mayhaṃ kho, bhante, evaṃ ahosi – ‘ime kho brāhmaṇā brahmalokādhimuttā, yaṃnūnāhaṃ dhanañjānissa brāhmaṇassa brahmānaṃ sahabyatāya maggaṃ deseyya’nti. ‘‘Kālaṅkatoca [kālaṅkatova (syā. kaṃ. ka.)], sāriputta, dhanañjāni brāhmaṇo, brahmalokañca upapanno’’ti.

Dhanañjānisuttaṃ niṭṭhitaṃ sattamaṃ.

8. Vāseṭṭhasuttaṃ

454. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā icchānaṅgale [icchānaṅkale (sī. pī.)] viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Tena kho pana samayena sambahulā abhiññātā abhiññātā brāhmaṇamahāsālā icchānaṅgale paṭivasanti, seyyathidaṃ – caṅkī brāhmaṇo, tārukkho brāhmaṇo, pokkharasāti brāhmaṇo, jāṇussoṇi [jāṇussoṇī (pī.), jāṇusoṇī (ka.)] brāhmaṇo, todeyyo brāhmaṇo, aññe ca abhiññātā abhiññātā brāhmaṇamahāsālā. Atha kho vāseṭṭhabhāradvājānaṃ māṇavānaṃ jaṅghāvihāraṃ anucaṅkamantānaṃ anuvicarantānaṃ [anucaṅkamamānānaṃ anuvicaramānānaṃ (sī. pī.)] ayamantarākathā udapādi – ‘‘kathaṃ, bho, brāhmaṇo hotī’’ti? Bhāradvājo māṇavo evamāha – ‘‘yato kho, bho, ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṃsuddhagahaṇiko yāva sattamā pitāmahayugā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādena – ettāvatā kho, bho, brāhmaṇo hotī’’ti. Vāseṭṭho māṇavo evamāha – ‘‘yato kho, bho, sīlavā ca hoti vattasampanno [vatasampanno (pī.)] ca – ettāvatā kho, bho, brāhmaṇo hotī’’ti. Neva kho asakkhi bhāradvājo māṇavo vāseṭṭhaṃ māṇavaṃ saññāpetuṃ, na pana asakkhi vāseṭṭho māṇavo bhāradvājaṃ māṇavaṃ saññāpetuṃ. Atha kho vāseṭṭho māṇavo bhāradvājaṃ māṇavaṃ āmantesi – ‘‘ayaṃ kho, bho bhāradvāja, samaṇo gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Āyāma, bho bhāradvāja, yena samaṇo gotamo tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā samaṇaṃ gotamaṃ etamatthaṃ pucchissāma. Yathā no samaṇo gotamo byākarissati tathā naṃ dhāressāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho bhāradvājo māṇavo vāseṭṭhassa māṇavassa paccassosi.

455. Atha kho vāseṭṭhabhāradvājā māṇavā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho vāseṭṭho māṇavo bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi –

‘‘Anuññātapaṭiññātā, tevijjā mayamasmubho;
Ahaṃ pokkharasātissa, tārukkhassāyaṃ māṇavo.

‘‘Tevijjānaṃ yadakkhātaṃ, tatra kevalinosmase;
Padakasmā veyyākaraṇā [no byākaraṇā (syā. kaṃ. ka.)], jappe ācariyasādisā;
Tesaṃ no jātivādasmiṃ, vivādo atthi gotama.

‘‘Jātiyā brāhmaṇo hoti, bhāradvājo iti bhāsati;
Ahañca kammunā [kammanā (sī. pī.)] brūmi, evaṃ jānāhi cakkhuma.

‘‘Te na sakkoma ñāpetuṃ [saññattuṃ (pī.), saññāpetuṃ (ka.)], aññamaññaṃ mayaṃ ubho;
Bhavantaṃ puṭṭhumāgamā, sambuddhaṃ iti vissutaṃ.

‘‘Candaṃ yathā khayātītaṃ, pecca pañjalikā janā;
Vandamānā namassanti, lokasmiṃ gotamaṃ.

‘‘Cakkhuṃ loke samuppannaṃ, mayaṃ pucchāma gotamaṃ;
Jātiyā brāhmaṇo hoti, udāhu bhavati kammunā [kammanā (sī. pī.)];
Ajānataṃ no pabrūhi, yathā jānemu brāhmaṇa’’nti.

456. ‘‘Tesaṃ vo ahaṃ byakkhissaṃ, (vāseṭṭhāti bhagavā)
Anupubbaṃ yathātathaṃ;
Jātivibhaṅgaṃ pāṇānaṃ, aññamaññāhi jātiyo.

‘‘Tiṇarukkhepi jānātha, na cāpi paṭijānare;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

‘‘Tato kīṭe paṭaṅge ca, yāva kunthakipillike;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

‘‘Catuppadepi jānātha, khuddake ca mahallake;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

‘‘Pādudarepi jānātha, urage dīghapiṭṭhike;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

‘‘Tato macchepi jānātha, udake vārigocare;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

‘‘Tato pakkhīpi jānātha, pattayāne vihaṅgame;
Liṅgaṃ jātimayaṃ tesaṃ, aññamaññā hi jātiyo.

‘‘Yathā etāsu jātīsu, liṅgaṃ jātimayaṃ puthu;
Evaṃ natthi manussesu, liṅgaṃ jātimayaṃ puthu.

‘‘Na kesehi na sīsehi, na kaṇṇehi na akkhīhi;
Na mukhena na nāsāya, na oṭṭhehi bhamūhi vā.

‘‘Na gīvāya na aṃsehi, na udarena na piṭṭhiyā;
Na soṇiyā na urasā, na sambādhe na methune [na sambādhā na methunā (ka.)].

‘‘Na hatthehi na pādehi, naṅgulīhi nakhehi vā;
Na jaṅghāhi na ūrūhi, na vaṇṇena sarena vā;
Liṅgaṃ jātimayaṃ neva, yathā aññāsu jātisu.

457. ‘‘Paccattañca sarīresu [paccattaṃ sasarīresu (sī. pī.)], manussesvetaṃ na vijjati;
Vokārañca manussesu, samaññāya pavuccati.

‘‘Yo hi koci manussesu, gorakkhaṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, kassako so na brāhmaṇo.

‘‘Yo hi koci manussesu, puthusippena jīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, sippiko so na brāhmaṇo.

‘‘Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo.

‘‘Yo hi koci manussesu, parapessena jīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, pessako [pessiko (sī. syā. kaṃ. pī.)] so na brāhmaṇo.

‘‘Yo hi koci manussesu, adinnaṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, coro eso na brāhmaṇo.

‘‘Yo hi koci manussesu, issatthaṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, yodhājīvo na brāhmaṇo.

‘‘Yo hi koci manussesu, porohiccena jīvati;

Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, yājako so na brāhmaṇo.

‘‘Yo hi koci manussesu, gāmaṃ raṭṭhañca bhuñjati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, rājā eso na brāhmaṇo.

‘‘Na cāhaṃ brāhmaṇaṃ brūmi, yonijaṃ mattisambhavaṃ;
Bhovādi [bhovādī (syā. kaṃ.)] nāma so hoti, sace hoti sakiñcano;
Akiñcanaṃ anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

458. ‘‘Sabbasaṃyojanaṃ chetvā, yo ve na paritassati;
Saṅgātigaṃ visaṃyuttaṃ [visaññuttaṃ (ka.)], tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Chetvā naddhiṃ [naddhiṃ (sī. pī.)] varattañca, sandānaṃ sahanukkamaṃ;
Ukkhittapalighaṃ buddhaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Akkosaṃ vadhabandhañca, aduṭṭho yo titikkhati;
Khantībalaṃ balānīkaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Akkodhanaṃ vatavantaṃ, sīlavantaṃ anussadaṃ;
Dantaṃ antimasārīraṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Vāripokkharapatteva, āraggeriva sāsapo;
Yo na limpati kāmesu, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yo dukkhassa pajānāti, idheva khayamattano;
Pannabhāraṃ visaṃyuttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Gambhīrapaññaṃ medhāviṃ, maggāmaggassa kovidaṃ;
Uttamatthamanuppattaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Asaṃsaṭṭhaṃ gahaṭṭhehi, anāgārehi cūbhayaṃ;
Anokasārimappicchaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Nidhāya daṇḍaṃ bhūtesu, tasesu thāvaresu ca;
Yo na hanti na ghāteti, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Aviruddhaṃ viruddhesu, attadaṇḍesu nibbutaṃ;
Sādānesu anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yassa rāgo ca doso ca, māno makkho ca ohito;
Sāsaporiva āraggā, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

459. ‘‘Akakkasaṃ viññāpaniṃ, giraṃ saccaṃ udīraye;
Yāya nābhisajje kiñci, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yo ca dīghaṃ va rassaṃ vā, aṇuṃ thūlaṃ subhāsubhaṃ;
Loke adinnaṃ nādeti [nādiyati (sī. pī.)], tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Āsā yassa na vijjanti, asmiṃ loke paramhi ca;
Nirāsāsaṃ [nirāsayaṃ (sī. pī.)] visaṃyuttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yassālayā na vijjanti, aññāya akathaṃkathiṃ;
Amatogadhaṃ anuppattaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yodhapuññañca pāpañca, ubho saṅgaṃ upaccagā;
Asokaṃ virajaṃ suddhaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Candaṃ va vimalaṃ suddhaṃ, vippasannaṃ anāvilaṃ;
Nandībhavaparikkhīṇaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yo imaṃ palipathaṃ duggaṃ, saṃsāraṃ mohamaccagā;
Tiṇṇo pāraṅgato jhāyī, anejo akathaṃkathī;
Anupādāya nibbuto, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yodhakāme pahantvāna [pahatvāna (sī.)], anāgāro paribbaje;
Kāmabhavaparikkhīṇaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yodhataṇhaṃ pahantvāna, anāgāro paribbaje;
Taṇhābhavaparikkhīṇaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Hitvā mānusakaṃ yogaṃ, dibbaṃ yogaṃ upaccagā;
Sabbayogavisaṃyuttaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Hitvā ratiñca aratiṃ, sītībhūtaṃ nirūpadhiṃ;
Sabbalokābhibhuṃ vīraṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Cutiṃ yo vedi sattānaṃ, upapattiñca sabbaso;
Asattaṃ sugataṃ buddhaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yassa gatiṃ na jānanti, devā gandhabbamānusā;
Khīṇāsavaṃ arahantaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Yassa pure ca pacchā ca, majjhe ca natthi kiñcanaṃ;
Akiñcanaṃ anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Usabhaṃ pavaraṃ vīraṃ, mahesiṃ vijitāvinaṃ;
Anejaṃ nhātakaṃ [nahātakaṃ (sī. pī.)] buddhaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

‘‘Pubbenivāsaṃ yo vedi, saggāpāyañca passati;
Atho jātikkhayaṃ patto, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

460. ‘‘Samaññā hesā lokasmiṃ, nāmagottaṃ pakappitaṃ;
Sammuccā samudāgataṃ, tattha tattha pakappitaṃ.

‘‘Dīgharattānusayitaṃ, diṭṭhigatamajānataṃ;
Ajānantā no [ajānantā noti ajānantā eva (ṭīkā)] pabrunti [pabruvanti (sī. pī.)], jātiyā hoti brāhmaṇo.

‘‘Na jaccā brāhmaṇo [vasalo (syā. kaṃ. ka.)] hoti, na jaccā hoti abrāhmaṇo [brāhmaṇo (syā. kaṃ. ka.)];
Kammunā brāhmaṇo [vasalo (syā. kaṃ. ka.)] hoti, kammunā hoti abrāhmaṇo [brāhmaṇo (syā. kaṃ. ka.)].

‘‘Kassako kammunā hoti, sippiko hoti kammunā;
Vāṇijo kammunā hoti, pessako hoti kammunā.

‘‘Coropi kammunā hoti, yodhājīvopi kammunā;
Yājako kammunā hoti, rājāpi hoti kammunā.

‘‘Evametaṃ yathābhūtaṃ, kammaṃ passanti paṇḍitā;
Paṭiccasamuppādadassā, kammavipākakovidā.

‘‘Kammunā vattati loko, kammunā vattati pajā;
Kammanibandhanā sattā, rathassāṇīva yāyato.

‘‘Tapena brahmacariyena, saṃyamena damena ca;
Etena brāhmaṇo hoti, etaṃ brāhmaṇamuttamaṃ.

‘‘Tīhi vijjāhi sampanno, santo khīṇapunabbhavo;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, brahmā sakko vijānata’’nti.

461. Evaṃ vutte, vāseṭṭhabhāradvājā māṇavā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti – evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gate’’ti.

Vāseṭṭhasuttaṃ niṭṭhitaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Subhasuttaṃ

462. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena subho māṇavo todeyyaputto sāvatthiyaṃ paṭivasati aññatarassa gahapatissa nivesane kenacideva karaṇīyena. Atha kho subho māṇavo todeyyaputto yassa gahapatissa nivesane paṭivasati taṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, gahapati – ‘avivittā sāvatthī arahantehī’ti. Kaṃ nu khvajja samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā payirupāseyyāmā’’ti? ‘‘Ayaṃ, bhante, bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Taṃ, bhante, bhagavantaṃ payirupāsassū’’ti. Atha kho subho māṇavo todeyyaputto tassa gahapatissa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho subho māṇavo todeyyaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘brāhmaṇā, bho gotama, evamāhaṃsu – ‘gahaṭṭho ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ, na pabbajito ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusala’nti. Idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti?

463. ‘‘Vibhajjavādo kho ahamettha, māṇava; nāhamettha ekaṃsavādo. Gihissa vāhaṃ, māṇava, pabbajitassa vā micchāpaṭipattiṃ na vaṇṇemi. Gihī vā hi, māṇava, pabbajito vā micchāpaṭipanno micchāpaṭipattādhikaraṇahetu na ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ. Gihissa vāhaṃ, māṇava, pabbajitassa vā sammāpaṭipattiṃ vaṇṇemi. Gihī vā hi, māṇava, pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti.

‘‘Brāhmaṇā, bho gotama, evamāhaṃsu – ‘mahaṭṭhamidaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ gharāvāsakammaṭṭhānaṃ mahapphalaṃ hoti; appaṭṭhamidaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ pabbajjā kammaṭṭhānaṃ appaphalaṃ hotī’ti. Idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti.

‘‘Etthāpi kho ahaṃ, māṇava, vibhajjavādo; nāhamettha ekaṃsavādo. Atthi, māṇava, kammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti; atthi, māṇava, kammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti; atthi, māṇava, kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti; atthi, māṇava, kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti. Katamañca, māṇava, kammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti? Kasi kho, māṇava, kammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti. Katamañca, māṇava, kammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti? Kasiyeva kho, māṇava, kammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti. Katamañca, māṇava, kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti? Vaṇijjā kho, māṇava, kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti. Katamañca māṇava, kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti? Vaṇijjāyeva kho, māṇava, kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti.

464. ‘‘Seyyathāpi, māṇava, kasi kammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti; evameva kho, māṇava, gharāvāsakammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti. Seyyathāpi, māṇava, kasiyeva kammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti; evameva kho, māṇava, gharāvāsakammaṭṭhānaṃ mahaṭṭhaṃ mahākiccaṃ mahādhikaraṇaṃ mahāsamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti. Seyyathāpi, māṇava, vaṇijjā kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti; evameva kho, māṇava, pabbajjā kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ vipajjamānaṃ appaphalaṃ hoti. Seyyathāpi, māṇava, vaṇijjāyeva kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hoti; evameva kho, māṇava, pabbajjā kammaṭṭhānaṃ appaṭṭhaṃ appakiccaṃ appādhikaraṇaṃ appasamārambhaṃ sampajjamānaṃ mahapphalaṃ hotī’’ti.

‘‘Brāhmaṇā, bho gotama, pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya, kusalassa ārādhanāyā’’ti. ‘‘Ye te, māṇava, brāhmaṇā pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya, kusalassa ārādhanāya – sace te agaru – sādhu te pañca dhamme imasmiṃ parisati bhāsassū’’ti. ‘‘Na kho me, bho gotama, garu yatthassu bhavanto vā nisinno bhavantarūpo vā’’ti [nisinnā bhavantarūpā vāti (sī. syā. kaṃ. pī.)]. ‘‘Tena hi, māṇava, bhāsassū’’ti. ‘‘Saccaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā paṭhamaṃ dhammaṃ paññapenti puññassa kiriyāya, kusalassa ārādhanāya. Tapaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā dutiyaṃ dhammaṃ paññapenti puññassa kiriyāya, kusalassa ārādhanāya. Brahmacariyaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā tatiyaṃ dhammaṃ paññapenti puññassa kiriyāya, kusalassa ārādhanāya. Ajjhenaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā catutthaṃ dhammaṃ paññapenti puññassa kiriyāya, kusalassa ārādhanāya. Cāgaṃ kho, bho gotama, brāhmaṇā pañcamaṃ dhammaṃ paññapenti puññassa kiriyāya, kusalassa ārādhanāya. Brāhmaṇā, bho gotama, ime pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya, kusalassa ārādhanāyāti. Idha bhavaṃ gotamo kimāhā’’ti?

465. ‘‘Kiṃ pana, māṇava, atthi koci brāhmaṇānaṃ ekabrāhmaṇopi yo evamāha – ‘ahaṃ imesaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā vipākaṃ pavedemī’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Kiṃ pana, māṇava, atthi koci brāhmaṇānaṃ ekācariyopi ekācariyapācariyopi yāva sattamā ācariyamahayugāpi yo evamāha – ‘ahaṃ imesaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā vipākaṃ pavedemī’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’. ‘‘Kiṃ pana, māṇava, yepi te brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro yesamidaṃ etarahi brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ tadanugāyanti tadanubhāsanti bhāsitamanubhāsanti vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu, tepi evamāhaṃsu – ‘mayaṃ imesaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā vipākaṃ pavedemā’’’ti? ‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Iti kira, māṇava, natthi koci brāhmaṇānaṃ ekabrāhmaṇopi yo evamāha – ‘ahaṃ imesaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā vipākaṃ pavedemī’ti; natthi koci brāhmaṇānaṃ ekācariyopi ekācariyapācariyopi yāva sattamā ācariyamahayugāpi yo evamāha – ‘ahaṃ imesaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā vipākaṃ pavedemī’ti; yepi te brāhmaṇānaṃ pubbakā isayo mantānaṃ kattāro mantānaṃ pavattāro, yesamidaṃ etarahi brāhmaṇā porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihitaṃ, tadanugāyanti tadanubhāsanti bhāsitamanubhāsanti vācitamanuvācenti, seyyathidaṃ – aṭṭhako vāmako vāmadevo vessāmitto yamataggi aṅgīraso bhāradvājo vāseṭṭho kassapo bhagu. Tepi na evamāhaṃsu – ‘mayaṃ imesaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā vipākaṃ pavedemā’ti.

‘‘Seyyathāpi, māṇava, andhaveṇi paramparāsaṃsattā purimopi na passati majjhimopi na passati pacchimopi na passati; evameva kho, māṇava, andhaveṇūpamaṃ maññe brāhmaṇānaṃ bhāsitaṃ sampajjati – purimopi na passati majjhimopi na passati pacchimopi na passatī’’ti.

466. Evaṃ vutte, subho māṇavo todeyyaputto bhagavatā andhaveṇūpamena vuccamāno kupito anattamano bhagavantaṃyeva khuṃsento bhagavantaṃyeva vambhento bhagavantaṃyeva vadamāno – ‘samaṇo gotamo pāpito bhavissatī’ti bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘brāhmaṇo, bho gotama, pokkharasāti opamañño subhagavaniko evamāha – ‘evameva panidhekacce [panimeke (sabbattha)] samaṇabrāhmaṇā uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ paṭijānanti. Tesamidaṃ bhāsitaṃ hassakaṃyeva sampajjati, nāmakaṃyeva sampajjati, rittakaṃyeva sampajjati, tucchakaṃyeva sampajjati. Kathañhi nāma manussabhūto uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ ñassati vā dakkhati vā sacchi vā karissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’’ti?

‘‘Kiṃ pana, māṇava, brāhmaṇo pokkharasāti opamañño subhagavaniko sabbesaṃyeva samaṇabrāhmaṇānaṃ cetasā ceto paricca pajānātī’’ti? ‘‘Sakāyapi hi, bho gotama, puṇṇikāya dāsiyā brāhmaṇo pokkharasāti opamañño subhagavaniko cetasā ceto paricca na pajānāti, kuto pana sabbesaṃyeva samaṇabrāhmaṇānaṃ cetasā ceto paricca pajānissatī’’ti?

‘‘Seyyathāpi, māṇava, jaccandho puriso na passeyya kaṇhasukkāni rūpāni, na passeyya nīlakāni rūpāni, na passeyya pītakāni rūpāni, na passeyya lohitakāni rūpāni, na passeyya mañjiṭṭhakāni rūpāni, na passeyya samavisamaṃ, na passeyya tārakarūpāni, na passeyya candimasūriye. So evaṃ vadeyya – ‘natthi kaṇhasukkāni rūpāni, natthi kaṇhasukkānaṃ rūpānaṃ dassāvī; natthi nīlakāni rūpāni, natthi nīlakānaṃ rūpānaṃ dassāvī; natthi pītakāni rūpāni, natthi pītakānaṃ rūpānaṃ dassāvī; natthi lohitakāni rūpāni, natthi lohitakānaṃ rūpānaṃ dassāvī; natthi mañjiṭṭhakāni rūpāni, natthi mañjiṭṭhakānaṃ rūpānaṃ dassāvī; natthi samavisamaṃ, natthi samavisamassa dassāvī; natthi tārakarūpāni, natthi tārakarūpānaṃ dassāvī; natthi candimasūriyā, natthi candimasūriyānaṃ dassāvī. Ahametaṃ na jānāmi, ahametaṃ na passāmi; tasmā taṃ natthī’ti. Sammā nu kho so, māṇava, vadamāno vadeyyā’’ti?

‘‘No hidaṃ, bho gotama. Atthi kaṇhasukkāni rūpāni, atthi kaṇhasukkānaṃ rūpānaṃ dassāvī; atthi nīlakāni rūpāni, atthi nīlakānaṃ rūpānaṃ dassāvī; atthi pītakāni rūpāni, atthi pītakānaṃ rūpānaṃ dassāvī; atthi lohitakāni rūpāni, atthi lohitakānaṃ rūpānaṃ dassāvī; atthi mañjiṭṭhakāni rūpāni, atthi mañjiṭṭhakānaṃ rūpānaṃ dassāvī; atthi samavisamaṃ, atthi samavisamassa dassāvī; atthi tārakarūpāni, atthi tārakarūpānaṃ dassāvī; atthi candimasūriyā, atthi candimasūriyānaṃ dassāvī. ‘Ahametaṃ na jānāmi, ahametaṃ na passāmi; tasmā taṃ natthī’ti; na hi so, bho gotama, sammā vadamāno vadeyyā’’ti.

‘‘Evameva kho, māṇava, brāhmaṇo pokkharasāti opamañño subhagavaniko andho acakkhuko. So vata uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ ñassati vā dakkhati vā sacchi vā karissatīti –

netaṃ ṭhānaṃ vijjati’’.

467. ‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māṇava, ye te kosalakā brāhmaṇamahāsālā, seyyathidaṃ – caṅkī brāhmaṇo tārukkho brāhmaṇo pokkharasāti brāhmaṇo jāṇussoṇi brāhmaṇo pitā ca [vā (sī. syā. kaṃ. pī.)] te todeyyo, katamā nesaṃ seyyo [seyyā (syā. kaṃ.)], yaṃ vā te sammuccā [sammusā (sī. pī.)] vācaṃ bhāseyyuṃ yaṃ vā asammuccā’’ti? ‘‘Sammuccā, bho gotama’’.

‘‘Katamā nesaṃ seyyo, yaṃ vā te mantā vācaṃ bhāseyyuṃ yaṃ vā amantā’’ti? ‘‘Mantā, bho gotama’’.

‘‘Katamā nesaṃ seyyo, yaṃ vā te paṭisaṅkhāya vācaṃ bhāseyyuṃ yaṃ vā appaṭisaṅkhāyā’’ti? ‘‘Paṭisaṅkhāya, bho gotama’’.

‘‘Katamā nesaṃ seyyo, yaṃ vā te atthasaṃhitaṃ vācaṃ bhāseyyuṃ yaṃ vā anatthasaṃhita’’nti? ‘‘Atthasaṃhitaṃ, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māṇava, yadi evaṃ sante, brāhmaṇena pokkharasātinā opamaññena subhagavanikena sammuccā vācā bhāsitā asammuccā’’ti [asammusā vāti (pī.) evamitarapañhattayepi vāsaddena saha dissati]? ‘‘Asammuccā, bho gotama’’.

‘‘Mantā vācā bhāsitā amantā vā’’ti? ‘‘Amantā, bho gotama’’.

‘‘Paṭisaṅkhāya vācā bhāsitā appaṭisaṅkhāyā’’ti? ‘‘Appaṭisaṅkhāya, bho gotama’’.

‘‘Atthasaṃhitā vācā bhāsitā anatthasaṃhitā’’ti? ‘‘Anatthasaṃhitā, bho gotama’’.

‘‘Pañca kho ime, māṇava, nīvaraṇā. Katame pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ, byāpādanīvaraṇaṃ, thīnamiddhanīvaraṇaṃ uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ – ime kho, māṇava, pañca nīvaraṇā. Imehi kho māṇava, pañcahi nīvaraṇehi brāhmaṇo pokkharasāti opamañño subhagavaniko āvuto nivuto ophuṭo [ovuto (sī.), ophuto (syā. kaṃ. pī.)] pariyonaddho. So vata uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ ñassati vā dakkhati vā sacchi vā karissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

468. ‘‘Pañca kho ime, māṇava, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhā viññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, māṇava, pañca kāmaguṇā. Imehi kho, māṇava, pañcahi kāmaguṇehi brāhmaṇo pokkharasāti opamañño subhagavaniko gathito mucchito ajjhopanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjati. So vata uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ ñassati vā dakkhati vā sacchi vā karissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māṇava, yaṃ vā tiṇakaṭṭhupādānaṃ paṭicca aggiṃ jāleyya yaṃ vā nissaṭṭhatiṇakaṭṭhupādānaṃ aggiṃ jāleyya, katamo nu khvāssa aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro cā’’ti? ‘‘Sace taṃ, bho gotama, ṭhānaṃ nissaṭṭhatiṇakaṭṭhupādānaṃ aggiṃ jāletuṃ, svāssa aggi accimā ceva vaṇṇavā ca pabhassaro cā’’ti. ‘‘Aṭṭhānaṃ kho etaṃ, māṇava, anavakāso yaṃ nissaṭṭhatiṇakaṭṭhupādānaṃ aggiṃ jāleyya aññatra iddhimatā. Seyyathāpi, māṇava, tiṇakaṭṭhupādānaṃ paṭicca aggi jalati tathūpamāhaṃ, māṇava, imaṃ pītiṃ vadāmi yāyaṃ pīti pañca kāmaguṇe paṭicca. Seyyathāpi, māṇava, nissaṭṭhatiṇakaṭṭhupādāno [nissaṭṭhatiṇakaṭṭhupādānaṃ paṭicca (sī. pī. ka.)] aggi jalati tathūpamāhaṃ, māṇava, imaṃ pītiṃ vadāmi yāyaṃ pīti aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi.

‘‘Katamā ca, māṇava, pīti aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi? Idha, māṇava, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, māṇava, pīti aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi. Puna caparaṃ, māṇava, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayampi kho, māṇava, pīti aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehi.

469. ‘‘Ye te, māṇava, brāhmaṇā pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāya, katamettha [kamettha (ka. sī. syā. kaṃ. pī.)] brāhmaṇā dhammaṃ mahapphalataraṃ paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāyā’’ti? ‘‘Yeme, bho gotama, brāhmaṇā pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāya, cāgamettha brāhmaṇā dhammaṃ mahapphalataraṃ paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāyā’’ti.

‘‘Taṃ ki maññasi, māṇava, idha aññatarassa brāhmaṇassa mahāyañño paccupaṭṭhito assa. Atha dve brāhmaṇā āgaccheyyuṃ – ‘itthannāmassa brāhmaṇassa mahāyaññaṃ anubhavissāmā’ti. Tatrekassa [tatthekassa (pī.)] brāhmaṇassa evamassa – ‘aho vata! Ahameva labheyyaṃ bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ, na añño brāhmaṇo labheyya bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍa’nti. Ṭhānaṃ kho panetaṃ, māṇava, vijjati yaṃ añño brāhmaṇo labheyya bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ, na so brāhmaṇo labheyya bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ. ‘Añño brāhmaṇo labhati bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍaṃ, nāhaṃ labhāmi bhattagge aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍa’nti – iti so kupito hoti anattamano. Imassa pana, māṇava, brāhmaṇā kiṃ vipākaṃ paññapentī’’ti? ‘‘Na khvettha, bho gotama, brāhmaṇā evaṃ dānaṃ denti – ‘iminā paro kupito hotu anattamano’ti. Atha khvettha brāhmaṇā anukampājātikaṃyeva [anukampajātikaṃyeva (syā. kaṃ. ka.)] dānaṃ dentī’’ti. ‘‘Evaṃ sante, kho, māṇava, brāhmaṇānaṃ idaṃ chaṭṭhaṃ puññakiriyavatthu hoti – yadidaṃ anukampājātika’’nti. ‘‘Evaṃ sante, bho gotama, brāhmaṇānaṃ idaṃ chaṭṭhaṃ puññakiriyavatthu hoti – yadidaṃ anukampājātika’’nti.

‘‘Ye te, māṇava, brāhmaṇā pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāya, ime tvaṃ pañca dhamme kattha bahulaṃ samanupassasi – gahaṭṭhesu vā pabbajitesu vā’’ti? ‘‘Yeme, bho gotama, brāhmaṇā pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāya, imāhaṃ pañca dhamme pabbajitesu bahulaṃ samanupassāmi appaṃ gahaṭṭhesu. Gahaṭṭho hi, bho gotama, mahaṭṭho mahākicco mahādhikaraṇo mahāsamārambho, na satataṃ samitaṃ saccavādī hoti; pabbajito kho pana, bho gotama, appaṭṭho appakicco appādhikaraṇo appasamārambho, satataṃ samitaṃ saccavādī hoti. Gahaṭṭho hi, bho gotama, mahaṭṭho mahākicco mahādhikaraṇo mahāsamārambho na satataṃ samitaṃ tapassī hoti… brahmacārī hoti… sajjhāyabahulo hoti… cāgabahulo hoti; pabbajito kho pana, bho gotama, appaṭṭho appakicco appādhikaraṇo appasamārambho satataṃ samitaṃ tapassī hoti… brahmacārī hoti… sajjhāyabahulo hoti… cāgabahulo hoti. Yeme, bho gotama, brāhmaṇā pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāya, imāhaṃ pañca dhamme pabbajitesu bahulaṃ samanupassāmi appaṃ gahaṭṭhesū’’ti.

‘‘Ye te, māṇava, brāhmaṇā pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāya cittassāhaṃ ete parikkhāre vadāmi – yadidaṃ cittaṃ averaṃ abyābajjhaṃ tassa bhāvanāya. Idha, māṇava, bhikkhu saccavādī hoti. So ‘saccavādīmhī’ti labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ. Yaṃ taṃ kusalūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, cittassāhaṃ etaṃ parikkhāraṃ vadāmi – yadidaṃ cittaṃ averaṃ abyābajjhaṃ tassa bhāvanāya. Idha, māṇava, bhikkhu tapassī hoti…pe… brahmacārī hoti…pe… sajjhāyabahulo hoti…pe… cāgabahulo hoti. So ‘cāgabahulomhī’ti labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ. Yaṃ taṃ kusalūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, cittassāhaṃ etaṃ parikkhāraṃ vadāmi – yadidaṃ cittaṃ averaṃ abyābajjhaṃ tassa bhāvanāya. Ye te māṇava, brāhmaṇā, pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāya, cittassāhaṃ ete parikkhāre vadāmi – yadidaṃ cittaṃ averaṃ abyābajjhaṃ tassa bhāvanāyā’’ti.

470. Evaṃ vutte, subho māṇavo todeyyaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sutaṃ metaṃ, bho gotama – ‘samaṇo gotamo brahmānaṃ sahabyatāya maggaṃ jānātī’’ti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, māṇava, āsanne ito naḷakāragāmo, na yito dūre naḷakāragāmo’’ti?

‘‘Evaṃ, bho, āsanne ito naḷakāragāmo, na yito dūre naḷakāragāmo’’ti.

‘‘Taṃ, kiṃ maññasi māṇava, idhassa puriso naḷakāragāme jātavaddho [jātavaḍḍho (syā. kaṃ. ka.)]; tamenaṃ naḷakāragāmato tāvadeva avasaṭaṃ [apasakkaṃ (syā. kaṃ. ka.)] naḷakāragāmassa maggaṃ puccheyyuṃ; siyā nu kho, māṇava, tassa purisassa naḷakāragāme jātavaddhassa naḷakāragāmassa maggaṃ puṭṭhassa dandhāyitattaṃ vā vitthāyitattaṃ vā’’ti?

‘‘No hidaṃ, bho gotama’’.

‘‘Taṃ kissa hetu’’?

‘‘Amu hi, bho gotama, puriso naḷakāragāme jātavaddho. Tassa sabbāneva naḷakāragāmassa maggāni suviditānī’’ti. ‘‘Siyā nu kho, māṇava, tassa purisassa naḷakāragāme jātavaddhassa naḷakāragāmassa maggaṃ puṭṭhassa dandhāyitattaṃ vā vitthāyitattaṃ vāti, na tveva tathāgatassa brahmalokaṃ vā brahmalokagāminiṃ vā paṭipadaṃ puṭṭhassa dandhāyitattaṃ vā vitthāyitattaṃ vā. Brahmānañcāhaṃ, māṇava, pajānāmi brahmalokañca brahmalokagāminiñca paṭipadaṃ; yathāpaṭipanno ca brahmalokaṃ upapanno tañca pajānāmī’’ti.

‘‘Sutaṃ metaṃ, bho gotama – ‘samaṇo gotamo brahmānaṃ sahabyatāya maggaṃ desetī’ti. Sādhu me bhavaṃ gotamo brahmānaṃ sahabyatāya maggaṃ desetū’’ti.

‘‘Tena hi, māṇava, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi, bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ bho’’ti kho subho māṇavo todeyyaputto bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

471. ‘‘Katamo ca, māṇava, brahmānaṃ sahabyatāya maggo? Idha, māṇava, bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Evaṃ bhāvitāya kho, māṇava, mettāya cetovimuttiyā yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati. Seyyathāpi, māṇava, balavā saṅkhadhamo appakasireneva cātuddisā viññāpeyya [evameva kho māṇava evaṃ bhāvitāya mettāya (sī. syā. kaṃ. pī. dī. ni. 1.556) tathāpi idha pāṭhoyeva upamāya saṃsandiyamāno paripuṇṇo viya dissati]; evameva kho, māṇava…pe… evaṃ bhāvitāya kho, māṇava, mettāya [evameva kho māṇava evaṃ bhāvitāya mettāya (sī. syā. kaṃ. pī. dī. ni. 1.556) tathāpi idha pāṭhoyeva upamāya saṃsandiyamāno paripuṇṇo viya dissati] cetovimuttiyā yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati. Ayampi kho, māṇava, brahmānaṃ sahabyatāya maggo. ‘‘Puna caparaṃ, māṇava, bhikkhu karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyābajjhena pharitvā viharati. Evaṃ bhāvitāya kho, māṇava, upekkhāya cetovimuttiyā yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati. Seyyathāpi, māṇava, balavā saṅkhadhamo appakasireneva cātuddisā viññāpeyya; evameva kho, māṇava…pe… evaṃ bhāvitāya kho, māṇava, upekkhāya cetovimuttiyā yaṃ pamāṇakataṃ kammaṃ na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhati. Ayampi kho, māṇava, brahmānaṃ sahabyatāya maggo’’ti.

472. Evaṃ vutte, subho māṇavo todeyyaputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti – evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gataṃ. Handa, ca dāni mayaṃ, bho gotama, gacchāma; bahukiccā mayaṃ bahukaraṇīyā''ti. ''Yassadāni tvaṃ, māṇava, kālaṃ maññasī''ti. Atha kho subho māṇavo todeyyaputto bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Tena kho pana samayena jāṇussoṇi brāhmaṇo sabbasetena vaḷavābhirathena [vaḷabhīrathena (sī.)] sāvatthiyā niyyāti divā divassa. Addasā kho jāṇussoṇi brāhmaṇo subhaṃ māṇavaṃ todeyyaputtaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna subhaṃ māṇavaṃ todeyyaputtaṃ etadavoca – ''handa, kuto nu bhavaṃ bhāradvājo āgacchati divā divassā''ti? ''Ito hi kho ahaṃ, bho, āgacchāmi samaṇassa gotamassa santikā''ti. ''Taṃ kiṃ maññasi, bhavaṃ bhāradvājo, samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ paṇḍito maññeti''? ''Ko cāhaṃ, bho, ko ca samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jānissāmi? Sopi nūnassa tādisova yo samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyyā''ti. ''Uḷārāya khalu, bhavaṃ bhāradvājo, samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsāya pasaṃsatī''ti. ''Ko cāhaṃ, bho, ko ca samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsissāmi? Pasatthapasatthova so bhavaṃ gotamo seṭṭho devamanussānaṃ. Ye cime, bho, brāhmaṇā pañca dhamme paññapenti puññassa kiriyāya kusalassa ārādhanāya; cittassete samaṇo gotamo parikkhāre vadeti – yadidaṃ cittaṃ averaṃ abyābajjhaṃ tassa bhāvanāyā''ti.

Evaṃ vutte, jāṇussoṇi brāhmaṇo sabbasetā vaḷavābhirathā orohitvā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā udānaṃ udānesi – ''lābhā rañño pasenadissa kosalassa, suladdhalābhā rañño pasenadissa kosalassa yassa vijite tathāgato viharati arahaṃ sammāsambuddho''ti.

Subhasuttaṃ niṭṭhitaṃ navamaṃ.

10. Saṅgāravasuttaṃ

473. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ carati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ. Tena kho pana samayena dhanañjānī [dhānañjānī (sī. pī.)] nāma brāhmaṇī cañcalikappe [maṇḍalakappe (sī.), paccalakappe (syā. kaṃ.), caṇḍalakappe (pī.)] paṭivasati abhippasannā buddhe ca dhamme ca saṅghe ca. Atha kho dhanañjānī brāhmaṇī upakkhalitvā tikkhattuṃ udānaṃ udānesi – ''namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa. Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa. Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassā''ti.

Tena kho pana samayena saṅgāravo nāma māṇavo cañcalikappe paṭivasati tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānaṃ sākkharappabhedānaṃ itihāsapañcamānaṃ, padako, veyyākaraṇo, lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo. Assosi kho saṅgāravo māṇavo dhanañjāniyā brāhmaṇiyā evaṃ vācaṃ bhāsamānāya. Sutvā dhanañjāniṃ brāhmaṇiṃ etadavoca – ''avabhūtāva ayaṃ [avabhūtā cayaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] dhanañjānī brāhmaṇī, parabhūtāva ayaṃ [parābhūtā cayaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] dhanañjānī brāhmaṇī, vijjamānānaṃ (tevijjānaṃ) [( ) sī. syā. kaṃ. pī. potthakesu natthi] brāhmaṇānaṃ, atha ca pana tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsissatī''ti [bhāsatīti (sī. syā. kaṃ. pī)]. ''Na hi pana tvaṃ, tāta bhadramukha, tassa bhagavato sīlapaññāṇaṃ jānāsi. Sace tvaṃ, tāta bhadramukha, tassa bhagavato sīlapaññāṇaṃ jāneyyāsi, na tvaṃ, tāta bhadramukha, taṃ bhagavantaṃ akkositabbaṃ paribhāsitabbaṃ maññeyyāsī''ti. ''Tena hi, bhoti, yadā samaṇo gotamo cañcalikappaṃ anuppatto hoti atha me āroceyyāsī''ti. ''Evaṃ, bhadramukhā''ti kho dhanañjānī brāhmaṇī saṅgāravassa māṇavassa paccassosi.

Atha kho bhagavā kosalesu anupubbena cārikaṃ caramāno yena cañcalikappaṃ tadavasari. Tatra sudaṃ bhagavā cañcalikappe viharati todeyyānaṃ brāhmaṇānaṃ ambavane. Assosi kho dhanañjānī brāhmaṇī – ''bhagavā kira cañcalikappaṃ anuppatto, cañcalikappe viharati todeyyānaṃ brāhmaṇānaṃ ambavane''ti. Atha kho dhanañjānī brāhmaṇī yena saṅgāravo māṇavo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā saṅgāravaṃ māṇavaṃ etadavoca – ''ayaṃ, tāta bhadramukha, so bhagavā cañcalikappaṃ anuppatto, cañcalikappe viharati todeyyānaṃ brāhmaṇānaṃ ambavane. Yassadāni, tāta bhadramukha, kālaṃ maññasī''ti.

474. ''Evaṃ, bho''ti kho saṅgāravo māṇavo dhanañjāniyā brāhmaṇiyā paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho saṅgāravo māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ''santi kho, bho gotama, eke samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā, ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti. Tatra, bho gotama, ye te samaṇabrāhmaṇā diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā, ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti, tesaṃ bhavaṃ gotamo katamo''ti? ''Diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattānaṃ, ādibrahmacariyaṃ paṭijānantānampi kho ahaṃ, bhāradvāja, vemattaṃ vadāmi. Santi, bhāradvāja, eke samaṇabrāhmaṇā anussavikā. Te anussavena diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā, ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti; seyyathāpi brāhmaṇā tevijjā. Santi pana, bhāradvāja, eke samaṇabrāhmaṇā kevalaṃ saddhāmattakena diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā, ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti; seyyathāpi takkī vīmaṃsī. Santi, bhāradvāja, eke samaṇabrāhmaṇā pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃyeva dhammaṃ abhiññāya diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā, ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti. Tatra, bhāradvāja, ye te samaṇabrāhmaṇā pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃyeva dhammaṃ abhiññāya diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā, ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti, tesāhamasmi. Tadamināpetaṃ, bhāradvāja, pariyāyena veditabbaṃ, yathā ye te samaṇabrāhmaṇā pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃyeva dhammaṃ abhiññāya diṭṭhadhammābhiññāvosānapāramippattā, ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti, tesāhamasmi.

475. ''Idha me, bhāradvāja, pubbeva sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – 'sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Yaṃnūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya'nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, aparena samayena daharova samāno susukāḷakeso bhadrena yobbanena samannāgato paṭhamena vayasā akāmakānaṃ mātāpitūnaṃ assumukhānaṃ rudantānaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃ. So evaṃ pabbajito samāno kiṃkusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – 'icchāmahaṃ, āvuso kālāma, imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu'nti. Evaṃ vutte, bhāradvāja, āḷāro kālāmo maṃ etadavoca – 'viharatāyasmā. Tādiso ayaṃ dhammo yattha viññū puriso nacirasseva sakaṃ ācariyakaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā'ti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ pariyāpuṇiṃ. So kho ahaṃ, bhāradvāja, tāvatakeneva oṭṭhapahatamattena lapitalāpanamattena 'ñāṇavādañca vadāmi, theravādañca jānāmi, passāmī'ti ca paṭijānāmi, ahañceva aññe ca. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – 'na kho āḷāro kālāmo imaṃ dhammaṃ kevalaṃ saddhāmattakena sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti; addhā āḷāro kālāmo imaṃ dhammaṃ jānaṃ passaṃ viharatī'ti.

''Atha khvāhaṃ, bhāradvāja, yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – 'kittāvatā no, āvuso kālāma, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesī'ti? Evaṃ vutte, bhāradvāja, āḷāro kālāmo ākiñcaññāyatanaṃ pavedesi. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – 'na kho āḷārasseva kālāmassa atthi saddhā, mayhaṃpatthi saddhā; na kho āḷārasseva kālāmassa atthi vīriyaṃ…pe… sati… samādhi… paññā, mayhaṃpatthi paññā. Yaṃnūnāhaṃ yaṃ dhammaṃ āḷāro kālāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedeti tassa dhammassa sacchikiriyāya padaheyya'nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsiṃ. Atha khvāhaṃ, bhāradvāja, yena āḷāro kālāmo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā āḷāraṃ kālāmaṃ etadavocaṃ – 'ettāvatā no, āvuso kālāma, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī'ti? 'Ettāvatā kho ahaṃ, āvuso, imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemī'ti. 'Ahampi kho, āvuso, ettāvatā imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī'ti. 'Lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma. Iti yāhaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemi taṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi; yaṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi tamahaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedemi. Iti yāhaṃ dhammaṃ jānāmi taṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi, yaṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi tamahaṃ dhammaṃ jānāmi. Iti yādiso ahaṃ tādiso tuvaṃ, yādiso tuvaṃ tādiso ahaṃ. Ehi dāni, āvuso, ubhova santā imaṃ gaṇaṃ pariharāmā'ti. Iti kho, bhāradvāja, āḷāro kālāmo ācariyo me samāno attano antevāsiṃ maṃ samānaṃ attanā samasamaṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesi. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – 'nāyaṃ dhammo nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva ākiñcaññāyatanūpapattiyā'ti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, taṃ dhammaṃ analaṅkaritvā tasmā dhammā nibbijja apakkamiṃ.

476. ''So kho ahaṃ, bhāradvāja, kiṃkusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – 'icchāmahaṃ, āvuso [passa ma. ni. 1.278 pāsarāsisutte], imasmiṃ dhammavinaye brahmacariyaṃ caritu'nti. Evaṃ vutte, bhāradvāja, udako rāmaputto maṃ etadavoca – 'viharatāyasmā. Tādiso ayaṃ dhammo yattha viññū puriso nacirasseva sakaṃ ācariyakaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihareyyā'ti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ pariyāpuṇiṃ. So kho ahaṃ, bhāradvāja, tāvatakeneva oṭṭhapahatamattena lapitalāpanamattena 'ñāṇavādañca vadāmi, theravādañca jānāmi, passāmī'ti ca paṭijānāmi, ahañceva aññe ca. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – 'na kho rāmo imaṃ dhammaṃ kevalaṃ saddhāmattakena sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesi; addhā rāmo imaṃ dhammaṃ jānaṃ passaṃ vihāsī'ti. Atha khvāhaṃ, bhāradvāja, yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – 'kittāvatā no, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesī'ti? Evaṃ vutte, bhāradvāja, udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatanaṃ pavedesi. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – 'na kho rāmasseva ahosi saddhā, mayhaṃpatthi saddhā; na kho rāmasseva ahosi vīriyaṃ…pe… sati… samādhi… paññā, mayhaṃpatthi paññā. Yaṃnūnāhaṃ yaṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmīti pavedesi tassa dhammassa sacchikiriyāya padaheyya'nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, nacirasseva khippameva taṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsiṃ.

''Atha khvāhaṃ, bhāradvāja, yena udako rāmaputto tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā udakaṃ rāmaputtaṃ etadavocaṃ – 'ettāvatā no, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī'ti? 'Ettāvatā kho, āvuso, rāmo imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesī'ti. 'Ahampi kho, āvuso, ettāvatā imaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī'ti. 'Lābhā no, āvuso, suladdhaṃ no, āvuso, ye mayaṃ āyasmantaṃ tādisaṃ sabrahmacāriṃ passāma. Iti yaṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesi taṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi; yaṃ tvaṃ dhammaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharasi taṃ dhammaṃ rāmo sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja pavedesi. Iti yaṃ dhammaṃ rāmo abhiññāsi taṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi, yaṃ tvaṃ dhammaṃ jānāsi taṃ dhammaṃ rāmo abhiññāsi. Iti yādiso rāmo ahosi tādiso tuvaṃ, yādiso tuvaṃ tādiso rāmo ahosi. Ehi dāni, āvuso, tuvaṃ imaṃ gaṇaṃ pariharā'ti. Iti kho, bhāradvāja, udako rāmaputto sabrahmacārī me samāno ācariyaṭṭhāne maṃ ṭhapesi, uḷārāya ca maṃ pūjāya pūjesi. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – 'nāyaṃ dhammo nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati, yāvadeva nevasaññānāsaññāyatanūpapattiyā'ti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, taṃ dhammaṃ analaṅkaritvā tasmā dhammā nibbijja apakkamiṃ.

477. ''So kho ahaṃ, bhāradvāja, kiṃkusalagavesī anuttaraṃ santivarapadaṃ pariyesamāno magadhesu anupubbena cārikaṃ caramāno yena uruveḷā senānigamo tadavasariṃ. Tatthaddasaṃ ramaṇīyaṃ bhūmibhāgaṃ, pāsādikañca vanasaṇḍaṃ, nadiñca sandantiṃ setakaṃ supatitthaṃ ramaṇīyaṃ, samantā ca gocaragāmaṃ. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – 'ramaṇīyo vata, bho, bhūmibhāgo, pāsādiko ca vanasaṇḍo, nadī ca sandati setakā supatitthā ramaṇīyā, samantā ca gocaragāmo. Alaṃ vatidaṃ kulaputtassa padhānatthikassa padhānāyā'ti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, tattheva nisīdiṃ – 'alamidaṃ padhānāyā'ti. Apissu maṃ, bhāradvāja, tisso upamā paṭibhaṃsu anacchariyā pubbe assutapubbā.

''Seyyathāpi, bhāradvāja, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ udake nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – 'aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī'ti. Taṃ kiṃ maññasi, bhāradvāja, api nu so puriso amuṃ allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ udake nikkhittaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā''ti? ''No hidaṃ, bho gotama. Taṃ kissa hetu? Aduñhi, bho gotama, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ, tañca pana udake nikkhittaṃ; yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā''ti. ''Evameva kho, bhāradvāja, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi avūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho so ca ajjhattaṃ na suppahīno hoti na suppaṭippassaddho, opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No capi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, bhāradvāja, paṭhamā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā.

478. ''Aparāpi kho maṃ, bhāradvāja, dutiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Seyyathāpi, bhāradvāja, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – 'aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī'ti. Taṃ kiṃ maññasi, bhāradvāja, api nu so puriso amuṃ allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya tejo pātukareyyā''ti? ''No hidaṃ, bho gotama. Taṃ kissa hetu? Aduñhi, bho gotama, allaṃ kaṭṭhaṃ sasnehaṃ, kiñcāpi ārakā udakā thale nikkhittaṃ; yāvadeva ca pana so puriso kilamathassa vighātassa bhāgī assā''ti. ''Evameva kho, bhāradvāja, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi vūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho so ca ajjhattaṃ na suppahīno hoti na suppaṭippassaddho, opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, abhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, bhāradvāja, dutiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā.

479. ''Aparāpi kho maṃ, bhāradvāja, tatiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Seyyathāpi, bhāradvāja, sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ. Atha puriso āgaccheyya uttarāraṇiṃ ādāya – 'aggiṃ abhinibbattessāmi, tejo pātukarissāmī'ti. Taṃ kiṃ maññasi, bhāradvāja, api nu so puriso amuṃ sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ ārakā udakā thale nikkhittaṃ uttarāraṇiṃ ādāya abhimanthento aggiṃ abhinibbatteyya, tejo pātukareyyā''ti? ''Evaṃ bho gotama. Taṃ kissa hetu? Aduñhi, bho gotama, sukkhaṃ kaṭṭhaṃ koḷāpaṃ, tañca pana ārakā udakā thale nikkhitta''nti. ''Evameva kho, bhāradvāja, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā kāyena ceva cittena ca kāmehi vūpakaṭṭhā viharanti, yo ca nesaṃ kāmesu kāmacchando kāmasneho kāmamucchā kāmapipāsā kāmapariḷāho so ca ajjhattaṃ suppahīno hoti suppaṭippassaddho, opakkamikā cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, bhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. No cepi te bhonto samaṇabrāhmaṇā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, bhabbāva te ñāṇāya dassanāya anuttarāya sambodhāya. Ayaṃ kho maṃ, bhāradvāja, tatiyā upamā paṭibhāsi anacchariyā pubbe assutapubbā. Imā kho maṃ, bhāradvāja, tisso upamā paṭibhaṃsu anacchariyā pubbe assutapubbā.

480. ''Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – 'yaṃnūnāhaṃ dantebhidantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇheyyaṃ abhinippīḷeyyaṃ abhisantāpeyya'nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, dantebhidantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇhāmi abhinippīḷemi abhisantāpemi. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, dantebhidantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato kacchehi sedā muccanti. Seyyathāpi, bhāradvāja, balavā puriso dubbalataraṃ purisaṃ sīse vā gahetvā khandhe vā gahetvā abhiniggaṇheyya abhinippīḷeyya abhisantāpeyya, evameva kho me, bhāradvāja, dantebhidantamādhāya, jivhāya tāluṃ āhacca, cetasā cittaṃ abhiniggaṇhato abhinippīḷayato abhisantāpayato kacchehi sedā muccanti. Āraddhaṃ kho pana me, bhāradvāja, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā; sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

481. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca assāsapassāsesu uparuddhesu kaṇṇasotehi vātānaṃ nikkhamantānaṃ adhimatto saddo hoti. Seyyathāpi nāma kammāragaggariyā dhamamānāya adhimatto saddo hoti, evameva kho me, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca assāsapassāsesu uparuddhesu kaṇṇasotehi vātānaṃ nikkhamantānaṃ adhimatto saddo hoti. Āraddhaṃ kho pana me, bhāradvāja, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā; sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā muddhani ūhananti. Seyyathāpi, bhāradvāja, balavā puriso, tiṇhena sikharena muddhani abhimattheyya, evameva kho me, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā muddhani ūhananti. Āraddhaṃ kho pana me, bhāradvāja, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā; sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā sīse sīsavedanā honti. Seyyathāpi, bhāradvāja, balavā puriso daḷhena varattakkhaṇḍena sīse sīsaveṭhaṃ dadeyya, evameva kho, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā sīse sīsavedanā honti. Āraddhaṃ kho pana me, bhāradvāja, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā; sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Seyyathāpi, bhāradvāja, dakkho goghātako vā goghātakantevāsī vā tiṇhena govikantanena kucchiṃ parikanteyya, evameva kho me, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimattā vātā kucchiṃ parikantanti. Āraddhaṃ kho pana me, bhāradvāja, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā; sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ appāṇakaṃyeva jhānaṃ jhāyeyya’nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāse uparundhiṃ. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimatto kāyasmiṃ ḍāho hoti. Seyyathāpi, bhāradvāja, dve balavanto purisā dubbalataraṃ purisaṃ nānābāhāsu gahetvā aṅgārakāsuyā santāpeyyuṃ samparitāpeyyuṃ, evameva kho me, bhāradvāja, mukhato ca nāsato ca kaṇṇato ca assāsapassāsesu uparuddhesu adhimatto kāyasmiṃ ḍāho hoti. Āraddhaṃ kho pana me, bhāradvāja, vīriyaṃ hoti asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, sāraddho ca pana me kāyo hoti appaṭippassaddho, teneva dukkhappadhānena padhānābhitunnassa sato. Apissu maṃ, bhāradvāja, devatā disvā evamāhaṃsu – ‘kālaṅkato samaṇo gotamo’ti. Ekaccā devatā evamāhaṃsu – ‘na kālaṅkato samaṇo gotamo, api ca kālaṅkarotī’ti. Ekaccā devatā evamāhaṃsu – ‘na kālaṅkato samaṇo gotamo, nāpi kālaṅkaroti; arahaṃ samaṇo gotamo, vihārotveva so arahato evarūpo hotī’ti.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ sabbaso āhārupacchedāya paṭipajjeyya’nti. Atha kho maṃ, bhāradvāja, devatā upasaṅkamitvā etadavocuṃ – ‘mā kho tvaṃ, mārisa, sabbaso āhārupacchedāya paṭipajji. Sace kho tvaṃ, mārisa, sabbaso āhārupacchedāya paṭipajjissasi, tassa te mayaṃ dibbaṃ ojaṃ lomakūpehi ajjhohāressāma. Tāya tvaṃ yāpessasī’ti. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘ahañceva kho pana sabbaso ajajjitaṃ paṭijāneyyaṃ, imā ca me devatā dibbaṃ ojaṃ lomakūpehi ajjhohāreyyuṃ, tāya cāhaṃ yāpeyyaṃ. Taṃ mamassa musā’ti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, tā devatā paccācikkhāmi, ‘hala’nti vadāmi.

‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘yaṃnūnāhaṃ thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhāreyyaṃ pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ, yadi vā kulatthayūsaṃ, yadi vā kaḷāyayūsaṃ, yadi vā hareṇukayūsa’nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhāresiṃ pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ, yadi vā kulatthayūsaṃ, yadi vā kaḷāyayūsaṃ, yadi vā hareṇukayūsaṃ. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, thokaṃ thokaṃ āhāraṃ āhārayato pasataṃ pasataṃ, yadi vā muggayūsaṃ, yadi vā kulatthayūsaṃ, yadi vā kaḷāyayūsaṃ, yadi vā hareṇukayūsaṃ, adhimattakasimānaṃ patto kāyo hoti. Seyyathāpi nāma āsītikapabbāni vā kāḷapabbāni vā, evamevassu me aṅgapaccaṅgāni bhavanti tāyevappāhāratāya; seyyathāpi nāma oṭṭhapadaṃ, evamevassu me ānisadaṃ hoti tāyevappāhāratāya; seyyathāpi nāma vaṭṭanāvaḷī, evamevassu me piṭṭhikaṇṭako uṇṇatāvanato hoti tāyevappāhāratāya; seyyathāpi nāma jarasālāya gopānasiyo oluggaviluggā bhavanti, evamevassu me phāsuḷiyo oluggaviluggā bhavanti tāyevappāhāratāya; seyyathāpi nāma gambhīre udapāne udakatārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti, evamevassu me akkhikūpesu akkhitārakā gambhīragatā okkhāyikā dissanti tāyevappāhāratāya; seyyathāpi nāma tittakālābu āmakacchinno vātātapena saṃphuṭito hoti sammilāto, evamevassu me sīsacchavi saṃphuṭitā hoti sammilātā tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, bhāradvāja, ‘udaracchaviṃ parimasissāmī’ti piṭṭhikaṇṭakaṃyeva pariggaṇhāmi, ‘piṭṭhikaṇṭakaṃ parimasissāmī’ti udaracchaviṃyeva pariggaṇhāmi; yāvassu me, bhāradvāja, udaracchavi piṭṭhikaṇṭakaṃ allīnā hoti tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, bhāradvāja, ‘vaccaṃ vā muttaṃ vā karissāmī’ti tattheva avakujjo papatāmi tāyevappāhāratāya. So kho ahaṃ, bhāradvāja, imameva kāyaṃ assāsento pāṇinā gattāni anumajjāmi. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, pāṇinā gattāni anumajjato pūtimūlāni lomāni kāyasmā papatanti tāyevappāhāratāya. Apissu maṃ, bhāradvāja, manussā disvā evamāhaṃsu – ‘kāḷo samaṇo gotamo’ti. Ekacce manussā evamāhaṃsu – ‘na kāḷo samaṇo gotamo, sāmo samaṇo gotamo’ti. Ekacce manussā evamāhaṃsu – ‘na kāḷo samaṇo gotamo napi sāmo, maṅguracchavi samaṇo gotamo’ti; yāvassu me, bhāradvāja, tāva parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto upahato hoti tāyevappāhāratāya.

482. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘ye kho keci atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayiṃsu, etāvaparamaṃ, nayito bhiyyo; yepi hi keci anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayissanti, etāvaparamaṃ, nayito bhiyyo; yepi hi keci etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā opakkamikā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā vedayanti, etāvaparamaṃ, nayito bhiyyo. Na kho panāhaṃ imāya kaṭukāya dukkarakārikāya adhigacchāmi uttari manussadhammā alamariyañāṇadassanavisesaṃ. Siyā nu kho añño maggo bodhāyā’ti? Tassa mayhaṃ bhāradvāja, etadahosi – ‘abhijānāmi kho panāhaṃ pitu sakkassa kammante sītāya jambucchāyāya nisinno vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharitā. Siyā nu kho eso maggo bodhāyā’ti? Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, satānusāri viññāṇaṃ ahosi – ‘eseva maggo bodhāyā’ti. Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘kiṃ nu kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmi yaṃ taṃ sukhaṃ aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehī’ti? Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘na kho ahaṃ tassa sukhassa bhāyāmi yaṃ taṃ sukhaṃ aññatreva kāmehi aññatra akusalehi dhammehī’ti.

483. ‘‘Tassa mayhaṃ, bhāradvāja, etadahosi – ‘na kho taṃ sukaraṃ sukhaṃ adhigantuṃ evaṃ adhimattakasimānaṃ pattakāyena. Yaṃnūnāhaṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āhāreyyaṃ odanakummāsa’nti. So kho ahaṃ, bhāradvāja, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāresiṃ odanakummāsaṃ. Tena kho pana maṃ, bhāradvāja, samayena pañcavaggiyā bhikkhū paccupaṭṭhitā honti – ‘yaṃ kho samaṇo gotamo dhammaṃ adhigamissati taṃ no ārocessatī’ti. Yato kho ahaṃ, bhāradvāja, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāresiṃ odanakummāsaṃ, atha me te pañcavaggiyā bhikkhū nibbijja pakkamiṃsu – ‘bāhulliko samaṇo gotamo padhānavibbhanto āvatto bāhullāyā’ti.

‘‘So kho ahaṃ, bhāradvāja, oḷārikaṃ āhāraṃ āhāretvā balaṃ gahetvā vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsiṃ.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Ayaṃ kho me, bhāradvāja, rattiyā paṭhame yāme paṭhamā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

484. ‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāmi…pe… ayaṃ kho me, bhāradvāja, rattiyā majjhime yāme dutiyā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato.

‘‘So evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte āsavānaṃ khayañāṇāya cittaṃ abhininnāmesiṃ. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ; ‘ime āsavā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavasamudayo’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavanirodho’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, ‘ayaṃ āsavanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. Tassa me evaṃ jānato evaṃ passato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccittha, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccittha. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ ahosi. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti abbhaññāsiṃ. Ayaṃ kho me, bhāradvāja, rattiyā pacchime yāme tatiyā vijjā adhigatā, avijjā vihatā, vijjā uppannā; tamo vihato, āloko uppanno; yathā taṃ appamattassa ātāpino pahitattassa viharato’’ti.

485. Evaṃ vutte, saṅgāravo māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘aṭṭhitavataṃ [aṭṭhita vata (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhoto gotamassa padhānaṃ ahosi, sappurisavataṃ [sappurisa vata (sī. syā. kaṃ. pī.)] bhoto gotamassa padhānaṃ ahosi; yathā taṃ arahato sammāsambuddhassa. Kiṃ nu kho, bho gotama, atthi devā’’ti [adhidevāti (ka.) evaṃ sabbesu ‘atthi devā’tipadesu]? ‘‘Ṭhānaso metaṃ [kho panetaṃ (syā. kaṃ. ka.)], bhāradvāja, viditaṃ yadidaṃ – adhidevā’’ti [atthi devāti (sī. syā. kaṃ. pī.), atidevāti (?) evaṃ sabbesu ‘adhidevā’tipadesu]. ‘‘Kiṃ nu kho, bho gotama, ‘atthi devā’ti puṭṭho samāno ‘ṭhānaso metaṃ, bhāradvāja, viditaṃ yadidaṃ adhidevā’ti vadesi. Nanu, bho gotama, evaṃ sante tucchā musā hotī’’ti? ‘‘‘Atthi devā’ti, bhāradvāja, puṭṭho samāno ‘atthi devā’ti yo vadeyya, ‘ṭhānaso me viditā’ti [ṭhānaso viditā me viditāti (sī. syā. kaṃ. pī.), ṭhānaso me viditā atidevāti (?)] yo vadeyya; atha khvettha viññunā purisena ekaṃsena niṭṭhaṃ gantabbaṃ [gantuṃ (ka.), gantuṃ vā (syā. kaṃ.)] yadidaṃ – ‘atthi devā’’’ti. ‘‘Kissa pana me bhavaṃ gotamo ādikeneva na byākāsī’’ti [gotamo ādikeneva byākāsīti (ka.), gotamo atthi devāti na byākāsīti (?)]? ‘‘Uccena sammataṃ kho etaṃ, bhāradvāja, lokasmiṃ yadidaṃ – ‘atthi devā’’’ti.

486. Evaṃ vutte, saṅgāravo māṇavo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti – evamevaṃ bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti.

Saṅgāravasuttaṃ niṭṭhitaṃ dasamaṃ.

Brāhmaṇavaggo niṭṭhito pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Brahmāyu selassalāyano, ghoṭamukho ca brāhmaṇo;
Caṅkī esu dhanañjāni, vāseṭṭho subhagāravoti.

Idaṃ vaggānamuddānaṃ –

Vaggo gahapati bhikkhu, paribbājakanāmako;
Rājavaggo brāhmaṇoti, pañca majjhimaāgame.

Majjhimapaṇṇāsakaṃ samattaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Visuddhimagga-mahāṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathā

Saddhammaraṃsimālī yo, vineyyakamalākare;
Vibodhesi mahāmoha-tamaṃ hantvāna sabbaso.

Ñāṇātisayabimbaṃ taṃ, visuddhakaruṇāruṇaṃ;
Vanditvā nirupaklesaṃ, **buddhādiccaṃ** mahodayaṃ.

Lokālokakaraṃ **dhammaṃ,** guṇarasmisamujjalaṃ;
Ariyasaṅghañca samphullaṃ, visuddhakamalākaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Sampannasīlācārena, dhīmatā sucivuttinā;
Ajjhesito **dāṭhānāgattherena** thiracetasā.

Visuddhacarito nātho, yaṃ visuddhimanuttaraṃ;
Patvā desesi karuṇāsamussāhitamānaso.

Tassā adhigamūpāyo, visuddhanayamaṇḍito;
Visuddhimaggo yo vutto, suvisuddhapadakkamo.

Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Tassa nissāya porāṇaṃ, kathāmaggaṃ anākulaṃ;
Tantinayānugaṃ suddhaṃ, karissāma**tthavaṇṇanaṃ**.

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitiṃ;
Vibhajantassa tassatthaṃ, nisāmayatha sādhavoti.

Nidānādikathāvaṇṇanā

1. Svāyaṃ **visuddhimaggo** yaṃ suttapadaṃ nissāya paṭṭhapīyati, taṃ tāva nikkhipitvā tassa nidānādiniddhāraṇamukhena nānappakārato atthaṃ saṃvaṇṇetuṃ **''sīle patiṭṭhāyā''**tiādi āraddhaṃ. Dhammaṃ saṃvaṇṇentena hi ādito tassa nidānaṃ vattabbaṃ, tato payojanaṃ piṇḍattho padattho sambandho adhippāyo codanā sodhanaṃ vattabbaṃ. Tathā ceva ācariyena paṭipannaṃ. Ettha hi **bhagavantaṃ kirā**tiādi desanāya nidānapayojananiddhāraṇaṃ, **visuddhimaggaṃ bhāsissa**ntiādi piṇḍatthaniddhāraṇaṃ, **sīle ṭhatvā**tiādi padatthasambandhādhippāyavibhāvanā, **kiṃ sīla**ntiādi codanā, tato paraṃ sodhanaṃ, samādhipaññākathāsupi eseva nayo. Kasmā panettha vissajjanagāthā ādimhi nikkhittā, na pucchāgāthā. Pucchāpubbikā hi vissajjanāti? Vuccate – tadatthassa maṅgalabhāvato, sāsanassa ādikalyāṇādibhāvavibhāvanato, bhayādiupaddavanivāraṇena antarāyavidhamanato, upari saṃvaṇṇetabbadhammasaṅgahato cāti veditabbaṃ.

Etthāha – kasmā panāyaṃ visuddhimaggakathā vatthupubbikā āraddhā, na satthuthomanāpubbikāti? Vuccate – visuṃ asaṃvaṇṇanādibhāvato. **Sumaṅgalavilāsinī**ādayo viya hi dīghanikāyādīnaṃ nāyaṃ visuṃ saṃvaṇṇanā, na pakaraṇantaraṃ vā abhidhammāvatārasumatāvatārādi viya. Tāsaṃyeva pana sumaṅgalavilāsinīādīnaṃ visesabhūtā. Tenevāha **''majjhe visuddhimaggo''**tiādi (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā; ma. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.ganthārambhakathā; a. ni. aṭṭha. 1.1.ganthārambhakathā). Atha vā thomanāpubbikāpi cāyaṃ kathā na vatthupubbikāvāti daṭṭhabbaṃ. Sāsane hi vatthukittanaṃ na loke viya kevalaṃ hoti, sāsanasampattikittanattā pana satthu aviparītadhammadesanābhāvavibhāvanena satthuguṇasaṃkittanaṃ ulliṅgantameva pavattati. Tathā hi vakkhati ''ettāvatā tisso sikkhā''tiādi. **Sotāpannādibhāvassa ca kāraṇa**nti ettha hi **ādi-**saddena sabbasakadāgāmianāgāmino viya sabbepi arahanto saṅgayhanti vibhāgassa anuddhaṭattā. Tena tiṇṇampi bodhisattānaṃ nibbedhabhāgiyā sīlādayo idha ''sīle patiṭṭhāyā’’tiādivacanena saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Tiṇṇampi hi nesaṃ carimabhave visesato saṃsārabhayikkhaṇaṃ, yathāsakaṃ sīle patiṭṭhāya samathavipassanaṃ ussukkāpetvā taṇhājaṭāvijaṭanapaṭipatti ca samānāti. Atha vā ‘‘so imaṃ vijaṭaye jaṭa’’nti sādhāraṇavacanena sātisayaṃ, niratisayañca taṇhājaṭāvijaṭanaṃ gahitaṃ. Tattha yaṃ niratisayaṃ savāsanappahānatāya. Tena satthu pahānasampadā kittitā hoti, tannimittā ñāṇasampadā ca. Tadubhayena nānantarikatāya ānubhāvasampadādayopīti. Evampi thomanāpubbikāyaṃ kathāti veditabbaṃ. Atha vā thomanāpubbikā evāyaṃ kathāti daṭṭhabbaṃ, ‘‘sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro’’tiādinā satthu thomanaṃ purakkhatvā saṃvaṇṇanāya āraddhattā. Sā panāyaṃ yasmā pucchantassa ajjhāsayānurūpaṃ byākaraṇasamatthatāya vibhāvanavasena pavattitā, āciṇṇañcetaṃ ācariyassa yadidaṃ saṃvaṇṇetabbadhammānukūlaṃ saṃvaṇṇanārambhe satthu abhitthavanaṃ. Tasmā iminā kāraṇena evamettha thomanā pavattitāti. Thomanākārassa vuccamānassa kāraṇaṃ uddharantena paṭhamaṃ vissajjanagāthaṃ nikkhipitvā tassā nidānacodanāmukhena pucchāgāthaṃ sarūpato ca atthato ca dassetvā tassā pucchāya aviparītabyākaraṇasamatthabhāvāvajotanaṃ bhagavato thomanaṃ purakkhatvā yathādhippetadhammasaṃvaṇṇanā katā. Tenāha ‘‘sīle patiṭṭhāyā’’tiādi. Tattha gāthāya attho parato āvi bhavissati.

Itītiādīsu **itī**ti ayaṃ **iti**-saddo hetu parisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādianekatthappabhedo. Tathā hesa ‘‘ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetumhi āgato. ‘‘Tasmātiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’’tiādīsu (ma. ni. 1.29) parisamāpane. ‘‘Iti vā iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato’’tiādīsu (dī. ni. 1.197) ādiatthe. ‘‘Māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo’’tiādīsu (mahāni. 73, 75) padatthavipariyāye. ‘‘Iti kho, bhikkhave, sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito. Saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito. Saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito’’tiādīsu (ma. ni. 3.124) pakāre. ‘‘Atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ, kiṃpaccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīya’’ntiādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe, sanniṭṭhāneti attho. ‘‘Atthīti kho, kaccāna, ayameko anto, natthīti kho, kaccāna, ayaṃ dutiyo anto’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.15; 3.90) nidassane. Idhāpi nidassane daṭṭhabbo, pakāretipi vattuṃ vaṭṭateva. Paṭhamo pana iti-saddo parisamāpane daṭṭhabbo. **Hī**ti avadhāraṇe. **Ida**nti āsannapaccakkhavacanaṃ yathādhigatassa suttapadassa abhimukhīkaraṇato.

Vuttanti ayaṃ **vutta**-saddo saupasaggo, anupasaggo ca vappanavāpasamīkaraṇakesohāraṇajīvitavuttipamuttabhāvapāvacanapavattitaajjhesanakathanādīsu dissati. Tathā hi ayaṃ –

> ‘‘Gāvo tassa pajāyanti, khette vuttaṃ virūhati;
> Vuttānaṃ phalamasnāti, yo mittānaṃ na dubbhatī’’ti. –

Ādīsu (jā. 2.22.19) vappane āgato. ‘‘No ca kho paṭivutta’’ntiādīsu (pārā. 289) aṭṭhadantakādīhi vāpasamīkaraṇe. ‘‘Kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro’’tiādīsu (ma. ni. 2.426) kesohāraṇe. ‘‘Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharatī’’tiādīsu (cūḷava. 332) jīvitavuttiyaṃ. ‘‘Seyyathāpi nāma paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritatthāyā’’tiādīsu (ma. ni. 3.59; pārā. 92; pāci. 666; mahāva. 129) bandhanato pamuttabhāve. ‘‘Yesamidaṃ etarahi porāṇaṃ mantapadaṃ gītaṃ pavuttaṃ samihita’’ntiādīsu (dī. ni. 1.285; ma. ni. 2.427; mahāva. 300) pāvacanabhāvena pavattite. Loke pana ‘‘vutto guṇo vutto pārāyano’’tiādīsu ajjhesane. ‘‘Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā ‘dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā’ti’’ādīsu (ma. ni. 1.30) kathane. Idhāpi kathane eva daṭṭhabbo. Tasmā ‘‘iti hi evameva idaṃ suttaṃ desita’’nti yathānikkhittaṃ gāthaṃ desitabhāvena nidasseti. Tassā vā desitākāraṃ avadhāreti.

Kasmāti hetumhi nissakkaṃ. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṃ. Ubhayenāpi kāraṇaṃ pucchati. **Eta**nti yathāvuttaṃ suttapadaṃ paccāmasati. **Vutta**nti pucchānimittaṃ. Tadatthassa attano buddhiyaṃ viparivattamānataṃ upādāya ‘‘ida’’nti vatvā puna bhagavatā bhāsitākāraṃ sandhāya ‘‘eta’’nti vuttaṃ. Sakalena panānena vacanena desanāya nidānaṃ jotitaṃ hoti. Parato tassā desakadesakālapaṭiggāhake vibhāvetuṃ **‘‘bhagavantaṃ kirā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kirā**ti anussavanatthe nipāto. Tena vuccamānassatthassa anu anu suyyamānataṃ dīpeti. **Rattibhāge**ti rattiyā ekasmiṃ koṭṭhāse, majjhimayāmeti adhippāyo. Vessavaṇādayo viya apākaṭanāmadheyyattā **aññataro**. Devo eva **devaputto. Saṃsayasamugghāṭattha**nti vicikicchāsallasamuddharaṇatthaṃ pucchīti yojanā. ‘‘Saṃsayasamugghāṭattha’’nti ca iminā pañcasu pucchāsu ayaṃ vimaticchedanāpucchāti dasseti. Yena atthena taṇhā ‘‘jaṭā’’ti vuttā, tameva atthaṃ dassetuṃ **‘‘jāliniyā’’**tiādi vuttaṃ. Sā hi aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedo attano avayavabhūto eva jālo etissā atthīti ‘‘jālinī’’ti vuccati.

Idānissā jaṭākārena pavattiṃ dassetuṃ **‘‘sā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **rūpādīsu ārammaṇesū**ti tassā pavattiṭṭhānamāha, rūpādichaḷārammaṇavinimuttassa taṇhāvisayassa abhāvato. **Heṭṭhupariyavasenā**ti kadāci rūpārammaṇe kadāci yāva dhammārammaṇe kadāci dhammārammaṇe kadāci yāva rūpārammaṇeti evaṃ heṭṭhā, upari ca pavattivasena. Desanākkamena cettha heṭṭhupariyatā daṭṭhabbā. Kadāci kāmabhave kadāci rūpabhave kadāci arūpabhave kadāci vā arūpabhave…pe… kadāci kāmabhaveti evamettha heṭṭhupariyavasena pavatti veditabbā. Sabbasaṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvattā aparāparuppatti ettha saṃsibbananti āha **‘‘punappunaṃ uppajjanato’’**ti. **‘‘Saṃsibbanaṭṭhenā’’**ti idaṃ yena sambandhena jaṭā viyāti jaṭāti jaṭātaṇhānaṃ upamūpameyyatā, taṃdassanaṃ. Ayaṃ hettha attho – yathā jālino veḷugumbassa sākhā, kosasañcayādayo ca attanā attano avayavehi saṃsibbitā vinaddhā ‘‘jaṭā’’ti vuccanti, evaṃ taṇhāpi saṃsibbanasabhāvenāti, ‘‘saṃsibbitaṭṭhenā’’ti vā pāṭho, attanāva attano saṃsibbitabhāvenāti attho. Ayaṃ hi taṇhā kosakārakimi viya attanāva attānampi saṃsibbantī pavattati. Tenāha bhagavā ‘‘rūpataṇhā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī’’tiādi (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.86; vibha. 203). Ime sattā ‘‘mama ida’’nti pariggahitaṃ vatthuṃ attanibbisesaṃ maññamānā abbhantarimaṃ karonti. Abbhantarattho ca antosaddoti sakaparikkhāre uppajjamānāpi taṇhā ‘‘antojaṭā’’ti vuttā. Pabbajitassa pattādi, gahaṭṭhassa hatthiādi sakaparikkhāro.

‘‘Attā’’ti bhavati ettha abhimānoti **attabhāvo,** upādānakkhandhapañcakaṃ. Sarīranti keci. Mama attabhāvo sundaro, asukassa viya mama attabhāvo bhaveyyāti vā ādinā sakaattabhāvādīsu taṇhāya uppajjamānākāro veditabbo. Attano cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni**. Attano, paresañca rūpādīni **bāhirāyatanāni**. Paresaṃ sabbāni vā, saparasantatipariyāpannāni vā cakkhādīni **ajjhattikāyatanāni**. Tathā rūpādīni **bāhirāyatanāni**. Parittamahaggatabhavesu pavattiyāpi taṇhāya **antojaṭābahijaṭā**bhāvo veditabbo. Kāmabhavo hi kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathañcipi avimutto ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti ‘‘ajjhattaṃ, anto’’ti ca vuccati. Tabbipariyāyato rūpārūpabhavo ‘‘bahiddhā, bahī’’ti ca. Tenāha bhagavā ‘‘ajjhattasaṃyojano puggalo, bahiddhāsaṃyojano puggalo’’ti (a. ni. 2.37). Visayabhedena, pavattiākārabhedena ca anekabhedabhinnampi taṇhaṃ jaṭābhāvasāmaññena ekanti gahetvā **‘‘tāya evaṃ uppajjamānāya jaṭāyā’’**ti vuttaṃ. Sā pana ‘‘pajā’’ti vuttasattasantānapariyāpannā eva hutvā punappunaṃ taṃ jaṭentī vinandhantī pavattatīti āha **‘‘jaṭāya jaṭitā pajā’’**ti. Tathā hi paramatthato yadipi avayavabyatirekena samudāyo natthi, ekadeso pana samudāyo nāma na hotīti avayavato samudāyaṃ bhinnaṃ katvā upamūpameyyaṃ dassento **‘‘yathā nāma veḷujaṭādīhi…pe… saṃsibbitā’’**ti āha. Imaṃ jaṭanti sambandho. Tīsu dhātūsu ekampi asesetvā saṃsibbanena **tedhātukaṃ jaṭetvā ṭhitaṃ**. Tenassā mahāvisayataṃ, vijaṭanassa ca sudukkarabhāvamāha. **‘‘Vijaṭetuṃ ko samattho’’**ti iminā ‘‘vijaṭaye’’ti padaṃ sattiatthaṃ, na vidhiādiatthanti dasseti.

Evaṃ ‘‘antojaṭā’’tiādinā puṭṭho pana assa devaputtassa imaṃ gāthamāhāti sambandho. ‘‘Edisova imaṃ pañhaṃ vissajjeyyā’’ti satthāraṃ guṇato dassento **‘‘sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro’’**tiādimāha. Tattha **sabbadhammesū**ti atītādibhedabhinnesu sabbesu ñeyyadhammesu. **Appaṭihatañāṇacāro**ti anavasesañeyyāvaraṇappahānena nissaṅgacārattā navihatañāṇapavattiko. Etena tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāvibhāvanena ādito tiṇṇaṃ āveṇikadhammānaṃ gahaṇeneva tadekalakkhaṇatāya tadavinābhāvato ca bhagavato sesāveṇikadhammānampi gahitabhāvo veditabbo. Dibbanti kāmaguṇādīhi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṃ icchanti, issariyadhanādisakkāradānaggahaṇaṃ, taṃtaṃatthānusāsanañca karontā voharanti, puññātisayayogānubhāvappattāya jutiyā jotanti, yathādhippetañca visayaṃ appaṭighātena gacchanti, yathicchitanipphādane ca sakkontīti **devā**. Atha vā devanīyā taṃtaṃbyasananittharaṇatthikehi saraṇaṃ parāyaṇanti gamanīyā, abhitthavanīyā vā, sobhāvisesayogena kamanīyāti vā **devā**. Te tividhā – sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Bhagavā pana niratisayāya abhiññākīḷāya uttamehi dibbabrahmaariyavihārehi saparasantānagatapañcavidhamāravijayicchānipphattiyā cittissariyasattadhanādisammāpaṭipatti aveccapasādasakkāradānaggahaṇasaṅkhātena, dhammasabhāvapuggalajjhāsayānurūpānusāsanīsaṅkhātena ca vohārātisayena paramāya paññāsarīrappabhāsaṅkhātāya jutiyā, anaññasādhāraṇāya ñāṇasarīragatiyā, māravijayasabbasabbaññuguṇaparahitanipphādanesu appaṭihatāya sattiyā ca samannāgatattā sadevakena lokena ‘‘saraṇa’’nti gamanīyato, abhitthavanīyato, bhattivasena kamanīyato ca sabbe te deve tehi guṇehi abhibhuyya ṭhitattā tesaṃ devānaṃ seṭṭho uttamo devoti **devadevo**. Sabbadevehi pūjanīyataro devoti vā, visuddhidevabhāvassa vā sabbaññuguṇālaṅkārassa vā adhigatattā aññesaṃ devānaṃ atisayena devoti **devadevo**.

Aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sakkānaṃ, mahābrahmānañca guṇābhibhavanato adhiko atisayo atirekataro vā sakko brahmā cāti **sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā**. Ñāṇappahānadesanāvisesesu sadevake loke kenaci avikkhambhanīyaṭṭhānatāya kutocipi utrastābhāvato catūhi vesārajjehi visāradoti **catuvesārajjavisārado**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhāti tatra vata maṃ samaṇo vā…pe… vesārajjappatto viharāmī’’ti (ma. ni. 1.150; a. ni. 4.8). Ṭhānāṭhānañāṇādīhi dasahi ñāṇabalehi samannāgatattā **dasabaladharo**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānātī’’tiādi (a. ni. 10.21; vibha. 809). Yaṃ kiñci ñeyyaṃ nāma, tattha sabbattheva anāvaṭañāṇatāya **anāvaraṇañāṇo**. Tañca sabbaṃ samantato sabbākārato hatthatale āmalakaṃ viya paccakkhato dassanasamatthena ñāṇacakkhunā samannāgatattā **samantacakkhu,** sabbaññūti attho. Imehi pana dvīhi padehi pacchimāni dve asādhāraṇañāṇāni gahitāni. Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi **bhagavā**. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato **buddhānussatiniddese** (visuddhi. 1.123 ādayo) vitthārato āgamissati.

Ettha ca ‘‘sabbadhammesu appaṭihatañāṇacāro’’ti iminā tiyaddhāruḷhānaṃ pucchānaṃ bhagavato byākaraṇasamatthatāya dassitāya kiṃ devatānampi pucchaṃ byākātuṃ samattho bhagavāti āsaṅkāya tannivattanatthaṃ ‘‘devadevo’’ti vuttaṃ. Devānaṃ atidevo sakko devānamindo devatānaṃ pañhaṃ vissajjeti, ‘‘tato imassa ko viseso’’ti cintentānaṃ tannivattanatthaṃ ‘‘sakkānaṃ atisakko’’ti vuttaṃ. Sakkenapi pucchitamatthaṃ sanaṅkumārādayo brahmāno vissajjenti, ‘‘tato imassa ko atisayo’’ti cintentānaṃ tannivattanatthaṃ ‘‘brahmānaṃ atibrahmā’’ti vuttaṃ. Ayaṃ cassa viseso catuvesārajjadasabalañāṇehi pākaṭo jātoti dassanatthaṃ ‘‘catu…pe… dharo’’ti vuttaṃ. Imāni ca ñāṇāni imassa ñāṇadvayassa adhigamena saheva siddhānīti dassanatthaṃ ‘‘anāvaraṇañāṇo samantacakkhū’’ti vuttaṃ. Tayidaṃ ñāṇadvayaṃ puññañāṇasambhārūpacayasiddhāya bhaggadosatāya siddhanti dassento ‘‘bhagavā’’ti avocāti. Evametesaṃ padānaṃ gahaṇe payojanaṃ, anupubbi ca veditabbā. Yaṃ panetaṃ pacchimaṃ anāvaraṇañāṇaṃ sabbaññutaññāṇanti ñāṇadvayaṃ, taṃ atthato abhinnaṃ. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ visayapavattimukhena aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṃ dvidhā katvā vuttaṃ. Anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammārammaṇatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tatthāvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya ‘‘anāvaraṇañāṇa’’ntipi vuttaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato **buddhānussatiniddese** (visuddhi. 1.123 ādayo) vakkhāma.

2. Mahante sīlakkhandhādike esī gavesīti mahesi, bhagavā. Tena **mahesinā. Vaṇṇayanto**ti vivaranto vitthārento. **Yathābhūta**nti aviparītaṃ. **Sīlādibhedana**nti sīlasamādhipaññādivibhāgaṃ. **Sudullabha**nti aṭṭhakkhaṇavajjitena navamena khaṇena laddhabbattā suṭṭhu dullabhaṃ. **Sīlādisaṅgaha**nti sīlādikkhandhattayasaṅgahaṃ. Ariyamaggo hi tīhi khandhehi saṅgahito sappadesattā nagaraṃ viya rajjena, na tayo khandhā ariyamaggena nippadesattā. Vuttañhetaṃ ''na kho, āvuso visākha, ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā; tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito''ti (ma. ni. 1.462). Kilesacorehi aparipanthanīyatāya **khemaṃ**. Antadvayaparivajjanato, māyādikāyavaṅkādippahānato ca **ujuṃ**. Sabbesaṃ saṃkilesadhammānaṃ māraṇavasena gamanato pavattanato, nibbānassa magganato, nibbānatthikehi maggitabbato ca **maggaṃ. Visuddhiyā**ti nibbānāya, visuddhibhāvāya vā, arahattāyāti attho.

Yathābhūtaṃ ajānantāti evaṃ sīlavisuddhiādivisuddhiparamparāya adhigantabbo evarūpo evaṃkiccako evamatthoti yāthāvato anavabujjhantā. Sakalasaṃkilesato, saṃsārato ca suddhiṃ vimuttiṃ kāmenti patthentīti **suddhikāmā. Api**-saddo sambhāvane. Tena na kevalaṃ sīlamattena parituṭṭhā, atha kho visuddhikāmāpi samānāti dasseti. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. Bhāvanāya yuttapayuttatāya **yogino vāyamantāpi** visuddhiṃ uddissa payogaṃ parakkamaṃ karontāpi upāyassa anadhigatattā **visuddhiṃ nādhigacchantī**ti yojanā. **Tesa**nti yogīnaṃ. Kāmañcāyaṃ visuddhimaggo samantabhaddakattā savanadhāraṇaparicayādipasutānaṃ sabbesampi pāmojjakaro, yogīnaṃ pana sātisayaṃ pamodahetūti āha **''tesaṃ pāmojjakaraṇa''**nti. Bāhirakanikāyantaraladdhīhi asammissatāya suṭṭhu visuddhavinicchayattā **suvisuddhavinicchayaṃ. Mahāvihāravāsīna**nti attano apassayabhūtaṃ nikāyaṃ dasseti. **Desanānayanissita**nti dhammasaṃvaṇṇanānayasannissitaṃ. Ettha ca ''tesaṃ pāmojjakaraṇa''ntiādinā sabbasaṃkilesamalavisuddhatāya visuddhiṃ nibbānaṃ patthentānaṃ yogīnaṃ ekaṃsena tadāvahattā pāmojjakaro ñāṇuttarehi sammāpaṭipannehi adhiṭṭhitattā suṭṭhu sammā visuddhavinicchayo mahāvihāravāsīnaṃ kathāmaggoti dasseti. **Sakkaccaṃ me bhāsato** sakkaccaṃ nisāmayathāti yojetabbaṃ.

Ettha ca ''imissā dāni gāthāyā''ti iminā visuddhimaggabhāsanassa nissayaṃ, ''kathitāya mahesinā''ti iminā tassa pamāṇabhāvaṃ, ''yathābhūtaṃ atthaṃ sīlādibhedana''nti iminā aviparītapiṇḍatthaṃ, ''sudullabhaṃ…pe… yogino''ti iminā nimittaṃ, **''tesaṃ pāmojjakaraṇa''**nti iminā payojanaṃ, ''vaṇṇayanto atthaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ mahāvihāravāsīnaṃ desanānayanissitaṃ, sakkacca''nti ca iminā karaṇappakāraṃ dassetvā ''visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhavo''ti iminā tattha sakkaccasavane sādhujane niyojeti. Sādhukaṃ savanapaṭibaddhā hi sāsanasampatti.

3. Vacanatthavibhāvanena paveditavisuddhimaggasāmaññatthassa visuddhimaggakathā vuccamānā abhirucimṃ uppādetīti padatthato visuddhimaggaṃ vibhāvetuṃ **''tattha visuddhī''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti yadidaṃ ''visuddhimaggaṃ bhāsissa''nti ettha visuddhimaggapadaṃ vuttaṃ, tattha. **Sabbamalavirahita**nti sabbehi rāgādimalehi, sabbehi saṃkilesamalehi ca virahitaṃ vivittaṃ. Tato eva **accantaparisuddhaṃ,** sabbadā sabbathā ca visuddhanti attho. Yathāvuttaṃ visuddhiṃ maggati gavesati adhigacchati etenāti **visuddhimaggo**. Tenāha **''maggoti adhigamūpāyo vuccatī''**ti. Visuddhimaggoti ca nippariyāyena lokuttaramaggo veditabbo, tadupāyattā pana pubbabhāgamaggo, tannissayo kathāpabandho ca tathā vuccati.

Svāyaṃ visuddhimaggo satthārā desanāvilāsato, veneyyajjhāsayato ca nānānayehi desito, tesu ayameko nayo gahitoti dassetuṃ **''so panāya''**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **katthacī**ti kismiñci sutte. **Vipassanāmattavasenevā**ti avadhāraṇena samathaṃ nivatteti. So hi tassā paṭiyogī, na sīlādi. Matta-saddena ca visesanivattiatthena savisesaṃ samādhiṃ nivatteti. So upacārappanābhedo vipassanāyānikassa desanāti katvā na samādhimattaṃ. Na hi khaṇikasamādhiṃ vinā vipassanā sambhavati. Vipassanāti ca tividhāpi anupassanā veditabbā, na aniccānupassanāva. Na hi aniccadassanamattena saccābhisamayo sambhavati. Yaṃ pana gāthāyaṃ aniccalakkhaṇasseva gahaṇaṃ kataṃ, taṃ yassa tadeva suṭṭhutaraṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti, tādisassa vasena. Sopi hi itaraṃ lakkhaṇadvayaṃ vibhūtataraṃ katvā sammasitvā visesaṃ adhigacchati, na aniccalakkhaṇameva.

Sabbe saṅkhārāti sabbe tebhūmakasaṅkhārā, te hi sammasanīyā. **Aniccā**ti na niccā addhuvā ittarā khaṇabhaṅgurāti. **Paññāyā**ti vipassanāpaññāya. **Passati** sammasati. **Atha** pacchā udayabbayañāṇādīnaṃ uppattiyā uttarakālaṃ. **Nibbindati dukkhe**ti tasmiṃyeva aniccākārato diṭṭhe ''sabbe saṅkhārā''ti vutte tebhūmake khandhapañcakasaṅkhāte dukkhe nibbindati nibbidāñāṇaṃ paṭilabhati. **Esa maggo visuddhiyā**ti esa nibbidānupassanāsaṅkhāto virāgādīnaṃ kāraṇabhūto nibbānassa adhigamūpāyo.

Jhānapaññāvasenāti samathavipassanāvasena. **Jhāna**nti cettha vipassanāya pādakabhūtaṃ jhānaṃ adhippetaṃ. **Yamhī**ti yasmiṃ puggale. **Jhānañca paññā cā**ti etthāyamattho – yo puggalo jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā taṃ ussukkāpeti. **Sa ve nibbānasantike**ti so byattaṃ nibbānassa samīpe ekantato nibbānaṃ adhigacchatīti.

Kammanti maggacetanā. Sā hi apacayagāmitāya sattānaṃ suddhiṃ āvahati. **Vijjā**ti sammādiṭṭhi. **Sīla**nti sammāvācākammantā. **Jīvitamuttama**nti sammāājīvo. **Dhammo**ti avasesā cattāro ariyamaggadhammā. Atha vā **kamma**nti sammākammantassa gahaṇaṃ. ''Yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā''ti (ma. ni. 1.462) vacanato. **Vijjā**ti sammādiṭṭhisammāsaṅkappānaṃ gahaṇaṃ. **Dhammo**ti samādhi ‘‘evaṃdhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādīsu (saṃ. ni. 5.378) viya. Taggahaṇeneva ‘‘yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā’’ti vacanato sammāvāyāmasatīnampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sīla**nti sammāvācājīvānaṃ. **Jīvitamuttama**nti evarūpassa ariyapuggalassa jīvitaṃ uttamaṃ jīvitanti evamettha aṭṭhaṅgiko ariyamaggo vuttoti veditabbo.

Sīlādivasenāti sīlasamādhipaññāvīriyavasena. **Sabbadā**ti samādānato pabhuti sabbakālaṃ. **Sīlasampanno**ti catupārisuddhisīlasampadāya sampanno samannāgato. **Paññavā**ti lokiyalokuttarāya paññāya samannāgato. **Susamāhito**ti taṃsampayuttena samādhinā suṭṭhu samāhito. **Āraddhavīriyo**ti akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya paggahitavīriyo. **Pahitatto**ti nibbānaṃ patipesitattatāya kāye ca jīvite ca nirapekkhacitto. **Ogha**nti kāmoghādicatubbidhampi oghaṃ, saṃsāramahoghameva vā.

Ekāyanoti ekamaggo. Maggapariyāyo hi idha ayana-saddo, tasmā ekapathabhūto ayaṃ, bhikkhave, maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Ekaṃ vā nibbānaṃ ayati gacchatīti ekāyano, ekena vā gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivekaṭṭhena ayitabbo paṭipajjitabboti ekāyano, ayanti tenāti vā ayano, ekassa seṭṭhassa bhagavato ayanoti ekāyano, tena uppāditattā, ekasmiṃ vā imasmiṃyeva dhammavinaye ayanoti ekāyano. **Sattānaṃ visuddhiyā**ti rāgādimalehi, abhijjhāvisamalobhādiupakkilesehi ca sattānaṃ visuddhatthāya visujjhanatthāya. **Yadida**nti nipāto, ye imeti attho. Pubbe saraṇalakkhaṇena maggaṭṭhena ca maggoti vuttasseva kāyādivisayabhedena catubbidhattā **‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’**ti vuttaṃ. **Sammappadhānādīsū**ti ettha **ādi-**saddena appamādābhiratiādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Appamādābhiratiādivasenāpi hi katthaci visuddhimaggo desito. Yathāha –

> ‘‘Appamādarato bhikkhu, pamāde bhayadassi vā;
> Abhabbo parihānāya, nibbānasseva santike’’ti. (dha. pa. 32);

4. **Tatrā**ti tassaṃ gāthāyaṃ. Upari vuccamānā gāthāya vitthārasaṃvaṇṇanā niddesapaṭiniddesaṭṭhāniyā, tato saṃkhittatarā atthavaṇṇanā uddesaṭṭhāniyāti āha **‘‘ayaṃ saṅkhepavaṇṇanā’’**ti. Yathāuddiṭṭhassa hi atthassa niddesapaṭiniddesā sukarā, subodhā ca hontīti. **Sīle patiṭṭhāyā**ti ettha **sīle**ti kusalasīle. Yadipi ‘‘katame ca, thapati, akusalā sīlā’’tiādīsu akusalā dhammāpi sīlanti āgatā. Vuccamānāya pana cittapaññābhāvanāya adhiṭṭhānāyogyatāya kiriyasīlānampi asambhavo, kuto itaresanti kusalasīlamevettha adhippetaṃ. **Sīlaṃ paripūrayamāno**tiādīsu **paripūrayamāno**ti paripālento, parivaḍḍhento vā, sabbabhāgehi saṃvaranto, avītikkamanto cāti attho. Tathābhūto hi taṃ avijahanto tattha patiṭṭhito nāma hoti. ‘‘Sīle’’ti hi idaṃ ādhāre bhummaṃ. **Patiṭṭhāyā**ti duvidhā patiṭṭhā nissayūpanissayabhedato. Tattha upanissayapatiṭṭhā lokiyā, itarā lokuttarā abhinditvā gahaṇe. Bhinditvā pana gahaṇe yathā lokiyacittuppādesu sahajātānaṃ, purimapacchimānañca vasena nissayūpanissayapatiṭṭhā sambhavati, evaṃ lokuttaresu heṭṭhimamaggaphalasīlavasena upanissayapatiṭṭhāpi sambhavati. ‘‘Patiṭṭhāyā’’ti ca padassa yadā upanissayapatiṭṭhā adhippetā, tadā ‘‘saddhaṃ upanissāyā’’tiādīsu (paṭṭhā. 1.1.423) viya purimakālakiriyāvasena attho veditabbo. Tenāha ‘‘pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti (ma. ni. 3.431). Yadā pana nissayapatiṭṭhā adhippetā, tadā ‘‘cakkhuñca paṭiccā’’tiādīsu (ma. ni. 1.204; 3.421; saṃ. ni. 4.60) viya samānakālakiriyāvasena attho veditabbo. Sammāvācādayo hi attanā sampayuttānaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ sahajātavaseneva nissayapaccayā hontīti.

Narati netīti **naro,** puriso. Yathā hi paṭhamapakatibhūto satto, itarāya pakatiyā seṭṭhaṭṭhena puri ucce ṭhāne seti pavattatīti ‘‘puriso’’ti vuccati, evaṃ nayanaṭṭhena ‘‘naro’’ti vuccati. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṃ netuṭṭhāne tiṭṭhati, pageva itaro itarāsaṃ. Narena yogato, narassa ayanti vā nārī, itthī. Sāpi cettha kāmaṃ taṇhājaṭāvijaṭanasamatthatā atthi, padhānameva pana sattaṃ dassento ‘‘naro’’ti āha yathā ‘‘satthā devamanussāna’’nti (dī. ni. 1.157, 255). Aṭṭhakathāyaṃ pana avibhāgena puggalapariyāyo ayanti dassetuṃ **‘‘naroti satto’’**ti vuttaṃ. **Sapañño**ti vipākabhūtāya saha paññāya pavattatīti sapañño. Tāya hi ādito paṭṭhāya santānavasena bahulaṃ pavattamānāya ayaṃ satto savisesaṃ ‘‘sapañño’’ti vattabbataṃ arahati. Vipākapaññāpi hi santānavisesanena bhāvanāpaññuppattiyā upanissayo hoti ahetukadvihetukānaṃ tadabhāvato. Sampajaññasaṅkhātāya ca taṃtaṃkiccakārikāya paññāya vasena ‘‘sapañño’’ti vattuṃ vaṭṭati. Aṭṭhakathāyaṃ pana nipaka-saddena pārihārikapaññā gayhatīti vipākapaññāvasenevettha attho vutto. **Kammajatihetukapaṭisandhipaññāyā**ti kammajāya tihetukapaṭisandhiyaṃ paññāyāti evaṃ tihetuka-saddo paṭisandhi-saddena sambandhitabbo, na paññā-saddena. Na hi paññā tihetukā atthi. Paṭisandhito pabhuti pavattamānā paññā ‘‘paṭisandhiyaṃ paññā’’ti vuttā taṃmūlakattā, na paṭisandhikkhaṇe pavattā eva.

Cinteti ārammaṇaṃ upanijjhāyatīti **cittaṃ,** samādhi. So hi sātisayaṃ upanijjhānakicco. Na hi vitakkādayo vinā samādhinā tamatthaṃ sādhenti, samādhi pana tehi vināpi sādhetīti. Paguṇabalavabhāvāpādanena paccayehi citaṃ, tathā santānaṃ cinotītipi **cittaṃ,** samādhi. Paṭhamajjhānādivasena cittavicittatāya, iddhividhādicittakaraṇena ca samādhi cittanti vināpi paropadesenassa cittapariyāyo labbhateva. Aṭṭhakathāyaṃ pana citta-saddo viññāṇe niruḷhoti katvā vuttaṃ **‘‘cittasīsena hettha samādhi niddiṭṭho’’**ti. Yathāsabhāvaṃ pakārehi jānātīti **paññā**. Sā yadipi kusalādibhedato bahuvidhā. ‘‘Bhāvaya’’nti pana vacanato bhāvetabbā idhādhippetāti taṃ dassetuṃ **‘‘vipassana’’**nti vuttaṃ. ‘‘Bhāvaya’’nti ca idaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ ‘‘cittañca bhāvayaṃ, paññañca bhāvaya’’nti. Tayidaṃ dvayaṃ kiṃ lokiyaṃ, udāhu lokuttaranti? Lokuttaranti daṭṭhabbaṃ ukkaṭṭhaniddesato. Taṃ hi bhāvayamāno ariyamaggakkhaṇe taṇhājaṭaṃ samucchedavasena vijaṭetīti vuccati, na lokiyaṃ. Nānantariyabhāvena panettha lokiyāpi gahitāva honti lokiyasamathavipassanāya vinā tadabhāvato. Samathayānikassa hi upacārappanāppabhedaṃ samādhiṃ itarassa khaṇikasamādhiṃ, ubhayesampi vimokkhamukhattayaṃ vinā na kadācipi lokuttarādhigamo sambhavati. Tenāha **‘‘samādhiñceva vipassanañca bhāvayamāno’’**ti. Tattha yadā lokiyā samathavipassanā adhippetā, tadā ‘‘bhāvaya’’nti idaṃ bhāvanākiriyāya hetubhāvakathanaṃ, bhāvanāhetūti attho. Taṃbhāvanāhetukā hi vijaṭanakiriyāti. Yadā pana lokuttarā adhippetā, tadā kevalaṃ vattamānabhāvaniddeso. Tadubhayabhāvanāsamakālameva hi taṇhājaṭāvijaṭanaṃ.

‘‘Ātāpī nipako’’ti idaṃ yathāvuttabhāvanāya upakārakadhammakittanaṃ. Kammaṭṭhānaṃ anuyuñjantassa hi vīriyaṃ sati sampajaññanti ime tayo dhammā bahūpakārā. Vīriyūpatthaddhañhi kammaṭṭhānaṃ satisampajaññānupālitaṃ na paripatati, upari ca visesaṃ āvahati. Patiṭṭhāsiddhiyā cettha saddhāsiddhi, saddhūpanissayattā sīlassa, vīriyādisiddhiyā ca. Na hi saddheyyavatthuṃ asaddahantassa yathāvuttavīriyādayo sambhavanti, tathā samādhipi. Yathā hi hetubhāvato vīriyādīhi saddhāsiddhi, evaṃ phalabhāvato tehi samādhisiddhi. Vīriyādīsu hi sampajjamānesu samādhi sampannova hoti asamāhitassa tadabhāvato. Kathaṃ panettha satisiddhi? Nipakaggahaṇato. Tikkhavisadabhāvappattā hi sati ‘‘nepakka’’nti vuccati. Yathāha ‘‘paramena satinepakkena samannāgato’’ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘nepakkaṃ paññā’’ti ayamattho dassito. Taggahaṇeneva satipi gahitāva hoti. Na hi sativirahitā paññā atthīti. Apare pana ‘‘sapañño’’ti imināva pārihārikapaññāpi gayhatīti ‘‘nipako’’ti padassa ‘‘sato’’ti atthaṃ vadanti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpanaṃ, taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva. Ātappasaddo viya pana ātāpasaddo vīriyeyeva niruḷhoti āha **‘‘ātāpīti vīriyavā’’**ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpī**ti cāyamīkāro pasaṃsāya, atisayassa vā dīpako. **Vīriyavā**ti vā-saddopi tadattho eva daṭṭhabbo. Tena sammappadhānasamaṅgitā vuttā hoti. Tenāha **‘‘kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhenā’’**ti. Ātāpanaggahaṇena cettha ārambha dhātumāha ādito vīriyārambhoti katvā, paritāpanaggahaṇena nikkamaparakkamadhātuyo sabbaso paṭipakkhato nikkhantataṃ, uparūpari visesappattiñca upādāya. Nipayati visoseti paṭipakkhaṃ, tato vā attānaṃ nipāti rakkhatīti **nipako,** sampajāno. Kammaṭṭhānassa pariharaṇe niyuttāti **pārihārikā**.

Abhikkamādīni sabbakiccāni sātthakasampajaññādivasena paricchijja netīti **sabbakiccapariṇāyikā**. Kammaṭṭhānassa vā uggaho paripucchā bhāvanārambho manasikāravidhi, tattha ca sakkaccakāritā sātaccakāritā sappāyakāritā nimittakusalatā pahitattatā antarāasaṅkoco indriyasamattapaṭipādanā vīriyasamatāpādanaṃ vīriyasamatāyojananti evamādīnaṃ sabbesaṃ kiccānaṃ pariṇāyikā **sabbakiccapariṇāyikā. Bhayaṃ ikkhatīti bhikkhū**ti sādhāraṇato bhikkhulakkhaṇakathanena paṭipattiyāva bhikkhubhāvo, na bhikkhakabhinnapaṭadharādibhāvenāti dasseti. Evaṃ hi katakiccānaṃ sāmaṇerādīnaṃ, paṭipannānañca apabbajitānampi saṅgaho kato hoti. Idha pana paṭipajjanakavasena attho veditabbo. Bhindati pāpake akusale dhammeti vā **bhikkhu. So imaṃ vijaṭaye**ti yo naro sappañño sīle patiṭṭhāya ātāpī nipako cittaṃ paññañca bhāvayanti vutto, so bhikkhu imaṃ taṇhājaṭaṃ vijaṭayeti sambandho. Idāni tampi vijaṭanaṃ veḷugumbavijaṭanena upametvā dassetuṃ gāthāya yathāvutte sīlādidhamme ‘‘iminā ca sīlenā’’tiādinā paccāmasati. Tattha yasmā yogāvacarasantānagatā nānākkhaṇikā missakā sīlādidhammā gāthāya gahitā, tasmā te ekaccaṃ gaṇhanto **‘‘chahi dhammehi samannāgato’’**ti āha. Na hi te cha dhammā ekasmiṃ santāne ekasmiṃ khaṇe labbhanti. Yasmā ca puggalādhiṭṭhānena gāthā bhāsitā, tasmā puggalādhiṭṭhānameva upamaṃ dassento **‘‘seyyathāpi nāma puriso’’**tiādimāha. Tattha **sunisita**nti suṭṭhu nisitaṃ, ativiya tikhiṇanti attho. Satthassa nisānasilāyaṃ nisitatarabhāvakaraṇaṃ, bāhubalena cassa ukkhipananti ubhayampetaṃ atthāpannaṃ katvā upamā vuttāti tadubhayaṃ upameyye dassento **‘‘samādhisilāyaṃ sunisitaṃ…pe… paññāhatthena ukkhipitvā’’**ti āha. Samādhiguṇena hi paññāya tikkhabhāvo. Tenāha bhagavā ‘‘samāhito yathābhūtaṃ pajānātī’’ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; 5.1071; netti. 40; mi. pa. 2.1.14). Vīriyañcassā upatthambhakaṃ paggaṇhanato. **Vijaṭeyyā**ti vijaṭetuṃ sakkuṇeyya. Vuṭṭhānagāminivipassanāya hi vattamānāya yogāvacaro taṇhājaṭaṃ vijaṭetuṃ samattho nāma. Vijaṭanaṃ cettha samucchedavasena pahānanti āha **‘‘sañchindeyya sampadāleyyā’’**ti. Dakkhiṇaṃ arahatīti dakkhiṇeyyo, aggo ca so dakkhiṇeyyo cāti **aggadakkhiṇeyyo,** aggā vā dakkhiṇā aggadakkhiṇā, taṃ arahatīti **aggadakkhiṇeyyo**.

5. **Tatrā**ti tassaṃ gāthāyaṃ. **Aya**nti ‘‘naro’’ti ca ‘‘bhikkhū’’ti ca vutto yogāvacaro. Puna **tatrā**ti tassaṃ paññāyaṃ. **Assā**ti bhikkhuno. Kattari cetaṃ sāmivacanaṃ, anenāti attho. **Karaṇīyaṃ natthi** visesādhānassa tihetukapaṭisandhipaññāya abhāvato. Tenāha **‘‘purimakammānubhāveneva hissa sā siddhā’’**ti. **Tenā**ti yoginā. Bhāvanāyaṃ satatapavattitavīriyatāya **sātaccakārinā. Paññāvasenā**ti yathāvuttanepakkasaṅkhātapaññāvasena. Yaṃ kiñci kattabbaṃ, tassa sabbassa sampajānavaseneva karaṇasīlo, tattha vā sampajānakāro etassa atthi, sampajānassa vā asammohassa kārako uppādakoti sampajānakārī, tena **sampajānakārinā. Atrā**ti assaṃ gāthāyaṃ. Sīlādisampādane vīriyassa tesaṃ aṅgabhāvato taṃ visuṃ aggahetvā **‘‘sīlasamādhipaññāmukhenā’’**ti vuttaṃ.

‘‘Visuddhimaggaṃ dassetī’’ti avibhāgato desanāya piṇḍatthaṃ vatvā puna taṃ vibhāgato dassetuṃ **‘‘ettāvatā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ettāvatā**ti ettakāya desanāya. **Sikkhā**ti sikkhitabbaṭṭhena sikkhā. Sikkhanaṃ cettha āsevanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sīlādidhammehi saṃvaraṇādivasena āsevanto te sikkhatīti vuccati. **Sāsana**nti paṭipattisāsanaṃ. **Upanissayo** balavakāraṇaṃ. **Vajjanaṃ** anupagamanaṃ. **Sevanā** bhāvanā. **Paṭipakkho**ti pahāyakapaṭipakkho. Yadipi gāthāyaṃ ‘‘sīle’’ti sāmaññato vuttaṃ, na ‘‘adhisīle’’ti. Taṃ pana taṇhājaṭāvijaṭanassa patiṭṭhābhūtaṃ adhippetanti āha **‘‘sīlena adhisīlasikkhā pakāsitā’’**ti. Bhavagāmi hi sīlaṃ sīlameva, vibhavagāmi sīlaṃ adhisīlasikkhā. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Esa nayo sesasikkhāsupi.

Sīlenāti adhisīlasikkhābhūtena sīlena. Taṃ hi anaññasādhāraṇatāya sāsanassa ādikalyāṇataṃ pakāseti, na yamaniyamādimattaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘sīlañca suvisuddhaṃ, sabbapāpassa akaraṇa’’**nti ca. **Kusalāna**nti maggakusalānaṃ. **Kusalāna**nti vā anavajjānaṃ. Tena ariyaphaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. **Sabbapāpassa**

akaraṇanti sabbassāpi sāvajjassa akiriyā anajjhāpajjanaṃ. Etena cārittavārittabhedassa sabbassa sīlassa gahaṇaṃ kataṃ hoti. Kattabbākaraṇampi hi sāvajjamevāti. **Ādivacanato**ti gāthāyaṃ vuttasamādhipaññānaṃ ādimhi vacanato. Ādibhāvo cassa tammūlakattā uttarimanussadhammānaṃ. Ādīnaṃ vā vacanaṃ ādivacanaṃ. Ādisaddena cettha ‘‘sīlaṃ samādhi paññā ca, vimutti ca anuttarā’’ti (dī. ni. 2.186) evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Sīlassa visuddhattā vippaṭisārādihetūnaṃ dūrīkaraṇato avippaṭisārādiguṇāvahaṃ. ‘‘Avippaṭisārādiguṇāvahattā’’ti etena na kevalaṃ sīlassa kalyāṇatāva vibhāvitā, atha kho ādibhāvopīti daṭṭhabbaṃ. Tathā hissa **sutte** (pari. 366) avippaṭisārādīnaṃ vimuttiñāṇapariyosānānaṃ paramparapaccayatā vuttā. **Samādhinā**ti adhicittasikkhābhūtena samādhinā. Sakalaṃ sāsanaṃ saṅgahetvā pavattāya gāthāya ādipadena ādimhi paṭipajjitabbassa sīlassa, tatiyapadena pariyosāne paṭipajjitabbāya paññāya gahitattā majjhe paṭipajjitabbo samādhi pārisesato dutiyapadena gayhatīti **‘‘kusalassa upasampadātiādivacanato hi samādhi sāsanassa majjhe’’**ti vuttaṃ, na kusalasaddassa samādhipariyāyattā. Pubbūpanissayavato hi samāhitatādiaṭṭhaṅgasamannāgamena abhinīhārakkhamatā samādhissa iddhividhādiguṇāvahattaṃ, aggamaggapaññāya adhigatāya yadatthaṃ pabbajati, taṃ pariyositanti **paññā sāsanassa pariyosānaṃ**. Tenāha bhagavā ‘‘sikkhānisaṃsamidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati saddhādhipateyyaṃ paññuttaraṃ vimuttisāra’’nti (a. ni. 4.245). Sakaṃ cittaṃ sacittaṃ, sacittassa sabbaso kilesānaṃ samucchindanena visodhanaṃ **sacittapariyodāpanaṃ**. Evaṃ pana paññākicce matthakappatte uttari karaṇīyābhāvato sāsanassa paññuttaratā veditabbā. **Tādibhāvāvahanato**ti yādiso iṭṭhesu, lābhādīsu ca anunayābhāvato, tādiso aniṭṭhesu, alābhādīsu ca paṭighābhāvato. Tato eva vā yādiso anāpāthagatesu iṭṭhāniṭṭhesu, tādiso āpāthagatesupīti **tādī**. Tassa bhāvo **tādibhāvo,** tassa āvahanato. **Vātenā**ti vātahetu. **Na samīratī**ti na calati. **Na samiñjantī**ti na phandanti, kuto calananti adhippāyo.

Tathāti yathā sīlādayo adhisīlasikkhādīnaṃ pakāsakā, tathā tevijjatādīnaṃ upanissayassāti tesaṃ pakāsanākārūpasaṃhārattho tathā-saddo. Yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajaññabalena, kammassakatañāṇabalena ca saṃkilesamalato visujjhati pāripūriñca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṃ, ñāṇabalañca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampādanato. Satinepakkena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakiccesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātañāṇānubandhāya dutiyavijjāsiddhi, vītikkamābhāvena saṃkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretaraṃ siddhānaṃ samādhipaññānaṃ pāripūriṃ vinā sīlassa āsavakkhayañāṇūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. Samādhipaññā viya abhiññāpaṭisambhidānaṃ sīlaṃ na sabhāgahetūti katvā vuttaṃ **‘‘na tato para’’**nti. ‘‘Samāhito yathābhūtaṃ pajānātī’’ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99; netti. 40; mi. pa. 2.1.14) vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya upanissayo. Paññā viya paṭisambhidānaṃ samādhi na sabhāgahetūti vuttaṃ **‘‘na tato para’’**nti. ‘‘Yogā ve jāyate bhūrī’’ti (dha. pa. 282) vacanato pubbayogena, garuvāsadesabhāsākaosallauggahaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampatti paṭisambhidāpabhedassa upanissayo paccekabodhisammāsambodhiyopi paññāsampattisannissayāti paññāya anadhigantabbassa visesassa abhāvato, tassā ca paṭisambhidāpabhedassa ekantikakāraṇato heṭṭhā viya ‘‘na tato para’’nti avatvā **‘‘na aññena kāraṇenā’’**ti vuttaṃ.

Ettha ca ‘‘sīlasampattiñhi nissāyā’’ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhaparicchedavasena na samādhisampadā atthīti. Satipi vijjānaṃ abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti, maggakkhaṇe eva tāsaṃ paṭilabhitabbato, evaṃ sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsaṃ adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṃ, sammāsambuddhānañca paccekabodhisammāsambodhisamadhigamasadisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime visesādhigamāti. Vinayasuttābhidhammesu sammāpaṭipattiyā tevijjatādīnaṃ upanissayatāpi yathāvuttavidhinā veditabbā.

Sampannasīlassa kāmasevanābhāvato sīlena paṭhamantavivajjanaṃ vuttaṃ. Yebhuyyena hi sattā kāmahetu pāṇātipātādivasenāpi asuddhapayogā honti. Jhānasukhalābhino kāyakilamathassa sambhavo eva natthīti samādhinā dutiyantavivajjanaṃ vuttaṃ jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyattā. **Paññāyā**ti maggapaññāya. Ukkaṭṭhaniddesena hi ekaṃsato ariyamaggova majjhimā paṭipatti nāma. Evaṃ santepi lokiyapaññāvasenapi antadvayavivajjanaṃ vibhāvetabbaṃ.

Sīlaṃ taṃsamaṅgino kāmasugatīsuyeva nibbattāpanato catūhi apāyehi vimuttiyā kāraṇanti āha **‘‘sīlena apāyasamatikkamanupāyo pakāsito hotī’’**ti. Na hi pāṇātipātādipaṭivirati duggatiparikilesaṃ āvahati. Samādhi taṃsamaṅgino mahaggatabhūmiyaṃyeva nibbattāpanena sakalakāmabhavato vimocetīti vuttaṃ **‘‘samādhinā kāmadhātusamatikkamanupāyo pakāsito hotī’’**ti. Na hi kāmāvacarakammassa anubalappadāyīnaṃ kāmacchandādīnaṃ vikkhambhakaṃ jhānaṃ kāmadhātuparikilesāvahaṃ hoti. Na cettha upacārajjhānaṃ nidassetabbaṃ, appanāsamādhissa adhippetattā. Nāpi ‘‘sīleneva atikkamitabbassa apāyabhavassa samādhinā atikkamitabbatā’’ti vacanokāso. Sugatibhavampi atikkamantassa duggatisamatikkamane kā kathāti. **Sabbabhavasamatikkamanupāyo**ti kāmabhavādīnaṃ navannampi bhavānaṃ samatikkamanupāyo sīlasamādhīhi atikkantāpi bhavā anatikkantā eva, kāraṇassa apahīnattā. Paññāya panassa suppahīnattā te samatikkantā eva.

Tadaṅgappahānavasenāti dīpālokeneva tamassa puññakiriyavatthugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānavasena. **Samādhinā vikkhambhanappahānavasenā**ti upacārappanābhedena samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭappahāreneva jalatale sevālassa tesaṃ tesaṃ nīvaraṇādidhammānaṃ pahānavasena. **Paññāyā**ti ariyamaggapaññāya. **Samucchedappahānavasenā**ti catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne ‘‘diṭṭhigatānaṃ pahānāyā’’tiādinā (dha. sa. 277) vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattisaṅkhātasamucchindanappahānavasena.

Kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkhoti saṃkilesadhammānaṃ, kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvāresu vītikkamo ajjhācāro, tassa paṭipakkho **sīlena pakāsito hoti,** avītikkamasabhāvattā sīlassa. Okāsādānavasena kilesānaṃ citte kusalappavattiṃ pariyādiyitvā uṭṭhānaṃ **pariyuṭṭhānaṃ**. Taṃ samādhi vikkhambhetīti āha **‘‘samādhinā pariyuṭṭhānapaṭipakkho pakāsito hotī’’**ti, samādhissa pariyuṭṭhānappahāyakattā. Appahīnabhāvena santāne anu anu sayanato kāraṇalābhe uppattirahā **anusayā,** te pana anurūpaṃ kāraṇaṃ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā veditabbā. Te ariyamaggapaññāya sabbaso pahīyantīti āha **‘‘paññāya anusayapaṭipakkho pakāsito hotī’’**ti.

Kāyaduccaritādi duṭṭhu caritaṃ, kilesehi vā dūsitaṃ caritanti **duccaritaṃ,** tameva yattha uppannaṃ, taṃ santānaṃ saṃkileseti vibādhati, upatāpeti cāti **saṃkileso,** tassa visodhanaṃ sīlena tadaṅgavasena pahānaṃ vītikkamapaṭipakkhattā sīlassa. Taṇhāsaṃkilesassa visodhanaṃ vikkhambhanavasena pahānaṃ pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissa, taṇhāya cassa ujuvipaccanikabhāvato. Diṭṭhisaṃkilesassa visodhanaṃ samucchedavasena pahānaṃ anusayapaṭipakkhattā paññāya, diṭṭhigatānañca ayāthāvagāhīnaṃ yāthāvagāhiniyā paññāya ujuvipaccanikabhāvato.

Kāraṇanti upanissayapaccayo. **Sīlesu paripūrakārī**ti maggabrahmacariyassa ādibhūtattā ādibrahmacariyakānaṃ pārājikasaṅghādisesasaṅkhātānaṃ mahāsīlasikkhāpadānaṃ avītikkamanato khuddānukhuddakānaṃ āpajjane sahasāva tehi vuṭṭhānena sīlesu yaṃ kattabbaṃ, taṃ paripūraṃ samatthaṃ karotīti **sīlesu paripūrakārī. Tathā sakadāgāmī**ti ‘‘sīlesu paripūrakārī’’ti etaṃ upasaṃharati tathā-saddena. Ete hi dve ariyā samādhipāripanthikānaṃ kāmarāgabyāpādānaṃ paññāpāripanthikassa saccapaṭicchādakamohassa sabbaso asamūhatattā samādhiṃ, paññañca bhāventāpi samādhipaññāsu yaṃ kattabbaṃ, taṃ mattaso pamāṇena padesamattameva karontīti samādhismiṃ, paññāya ca mattaso kārino ‘‘sīlesu paripūrakārino’’icceva vuccanti. Anāgāmī pana kāmarāgabyāpādānaṃ samucchinnattā **samādhismiṃ paripūrakārī**. Arahā sabbaso sammohassa susamūhatattā **paññāya paripūrakārī**.

Vuttaṃ hetaṃ bhagavatā (a. ni. 3.87) –

> ‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni, tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu…pe… so tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti. Sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni…pe… sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ…pe… anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana, bhikkhave, bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṃ paripūrakārī, paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni…pe… sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā…pe… upasampajja viharatī’’ti.

‘‘Katha’’nti pucchitvā sikkhādike vibhajitvā vuttamevatthaṃ nigametuṃ **‘‘eva’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **aññe cā**ti tayo vivekā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi vimokkhamukhāni, tīṇi indriyānīti evamādayo, sikkhattikādīhi aññe ca guṇattikā. **Evarūpā**ti yādisakā sikkhattikādayo idha sīlādīhi pakāsitā honti, edisā.

Ettha hi vivaṭṭasannissitassa sīlassa idhādhippetattā sīlena kāyaviveko pakāsito hoti, samādhinā cittaviveko, paññāya upadhiviveko. Tathā sīlena adoso kusalamūlaṃ pakāsitaṃ hoti, titikkhappadhānatāya, aparūpaghātasabhāvatāya ca sīlassa. Samādhinā alobho kusalamūlaṃ, lobhapaṭipakkhato, alobhapadhānatāya ca samādhissa. Paññāya pana amohoyeva. Sīlena ca animittavimokkhamukhaṃ pakāsitaṃ hoti. Adosappadhānaṃ hi sīlasampadaṃ nissāya dose ādīnavadassino aniccānupassanā sukheneva ijjhati, aniccānupassanā ca animittavimokkhamukhaṃ. Samādhinā appaṇihitavimokkhamukhaṃ. Paññāya suññatavimokkhamukhaṃ. Alobhappadhānaṃ hi kāmanissaraṇaṃ samādhisampadaṃ nissāya kāmesu ādīnavadassino dukkhānupassanā sukheneva ijjhati, dukkhānupassanā ca appaṇihitavimokkhamukhaṃ. Paññāsampadaṃ nissāya anattānupassanā sukheneva ijjhati, anattānupassanā ca suññatavimokkhamukhaṃ. Tathā sīlena anaññātaññassāmītindriyaṃ pakāsitaṃ hoti. Taṃ hi sīlesu paripūrakārino aṭṭhamakassa indriyaṃ. Samādhinā aññindriyaṃ. Taṃ hi ukkaṃsagataṃ samādhismiṃ paripūrakārino anāgāmino, aggamaggaṭṭhassa ca indriyaṃ. Paññāya aññātāvindriyaṃ pakāsitaṃ hoti. Taduppattiyā hi arahā paññāya paripūrakārīti. Iminā nayena aññe ca evarūpā guṇattikā sīlādīhi pakāsetabbā.

1. Sīlaniddesavaṇṇanā

Sīlasarūpādikathāvaṇṇanā

6. **Eva**nti vuttappakārena. **Anekaguṇasaṅgāhakenā**ti adhisīlasikkhādīnaṃ, aññesañca anekesaṃ guṇānaṃ

saṅgāhakena. **Sīlasamādhipaññāmukhenā**ti ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’tiādīsu (dha. pa. 277; theragā. 676; netti. 5) viya vipassanāmattādimukhena saṅkhepato adesetvā sīlasamādhipaññāmukhena desitopi, sattatiṃsāyapi vā bodhipakkhiyadhammānaṃ visuddhimaggantogadhattā tattha sīlasamādhipaññā mukhaṃ pamukhaṃ katvā desitopi. Etena sīlasamādhipaññāsu avasesabodhipakkhiyadhammānaṃ sabhāvato, upakārato ca antogadhabhāvo dīpitoti veditabbaṃ. Atisaṅkhepadesitoyeva hoti sabhāvavibhāgādito avibhāvitattā. **Nāla**nti na pariyattaṃ na samatthaṃ. **Sabbesa**nti nātisaṅkhepanātivitthārarucīnampi, vipañcitaññuneyyānampi vā. Saṅkhepadesanā hi saṃkhittarucīnaṃ, ugghaṭitaññūnaṃyeva ca upakārāya hoti, na panitaresaṃ. **Assa** visuddhimaggassa. Pucchanaṭṭhena pañhā, kiriyā karaṇaṃ kammaṃ, pañhāva kammaṃ **pañhākammaṃ,** pucchanapayogo.

Kiṃ sīlanti sarūpapucchā. **Kenaṭṭhena sīla**nti kena atthena sīlanti vuccati, ‘‘sīla’’nti padaṃ kaṃ abhidheyyaṃ nissāya pavattanti attho. Tayidaṃ sīlaṃ sabhāvato, kiccato, upaṭṭhānākārato, āsannakāraṇato ca kathaṃ jānitabbanti āha **‘‘kānassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānānī’’**ti. Paṭipatti nāma diṭṭhānisaṃse eva hotīti āha **‘‘kimānisaṃsa’’**nti. **Katividha**nti pabhedapucchā. Vibhāgavantānaṃ hi sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanamukheneva hotīti. **Vodānaṃ** visuddhi. Sā ca saṃkilesamalavimutti. Taṃ icchantena yasmā upāyakosallatthinā anupāyakosallaṃ viya saṃkileso jānitabboti āha **‘‘ko cassa saṃkileso’’**ti.

Tatrāti tasmiṃ, tassa vā pañhākammassa. **Vissajjana**nti vivaraṇaṃ. Pucchito hi attho avibhāvitattā nigūḷho muṭṭhiyaṃ kato viya tiṭṭhati. Tassa vivaraṇaṃ vissajjanaṃ vibhūtabhāvakāraṇato. **Pāṇātipātādīhī**ti ettha **pāṇo**ti vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tassa saraseneva patanasabhāvassa antare eva ativa pātanaṃ **atipāto,** saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, pāṇaghāto. **Ādi**saddena adinnādānādiṃ saṅgaṇhāti. Tehi pāṇātipātādīhi dussīlyakammehi. **Viramantassā**ti samādānaviratavasena, sampattaviratavasena ca oramantassa. **Vattapaṭipatti**nti upajjhāyavattādivattakaraṇaṃ. **Cetanādayo dhammā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ pāḷivasena vibhajitvā dassetuṃ **‘‘vuttañheta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha cetayatīti **cetanā,** attanā sampayuttadhammehi saddhiṃ ārammaṇe abhisandahatīti attho. Cetanāya anukūlavaseneva hi taṃsampayuttā dhammā ārammaṇe pavattanti. Cetanā kāmaṃ kusalattikasādhāraṇā, idha pana sīlacetanā adhippetāti katvā ‘‘kusalā’’ti veditabbā. Cetasi niyuttaṃ **cetasikaṃ,** cittasampayuttanti attho. Cetanāya satipi cetasikatte ‘‘cetanā sīla’’nti visuṃ gahitattā tadaññameva viratianabhijjhādikaṃ **cetasikaṃ sīlaṃ** daṭṭhabbaṃ gobalībaddañāyena. Saṃvaraṇaṃ **saṃvaro**. Yathā akusalā dhammā citte na otaranti, tathā pidahanaṃ. **Avītikkamo** vītikkamassa paṭipakkhabhūtā avītikkamavasena pavattacittacetasikā. Tattha **cetanā sīlaṃ nāmā**tiādi yathāvuttassa suttapadassa vivaraṇaṃ. **Viramantassa cetanā**ti viratisampayuttaṃ padhānabhūtaṃ cetanamāha. **Pūrentassa cetanā**ti vattapaṭipattiāyūhinī. **Viramantassa viratī**ti viratiyā padhānabhāvaṃ gahetvā vuttaṃ.

Ettha hi yadā ‘‘tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā kusalaṃ kāyakamma’’ntiādi (kathā. 539) vacanato pāṇātipātādīnaṃ paṭipakkhabhūtā tabbirativisiṭṭhā cetanā tathāpavattā padhānabhāvena pāṇātipātādipaṭiviratisādhikā hoti, tadā taṃsampayuttā viratianabhijjhādayo ca cetanāpakkhikā vā, abbohārikā vāti imamatthaṃ sandhāya cetanāsīlaṃ vuttaṃ. Yadā pana pāṇātipātādīhi saṅkocaṃ āpajjantassa tato viramaṇākārena pavattamānā cetanāvisiṭṭhā virati, anabhijjhādayo ca tattha tattha padhānabhāvena kiccasādhikā honti, tadā taṃsampayuttā cetanā viratiādipakkhikā vā hoti, abbohārikā vāti imamatthaṃ sandhāya cetasikasīlaṃ vuttaṃ.

Idāni **sutte** āgatanayena kusalakammapathavasena cetanācetasikasīlāni vibhajitvā dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. **Pajahantassā**ti samādānavasena ‘‘ito paṭṭhāya na karissāmī’’ti sampattavatthukānipi anajjhācaraṇena pajahantassa. **Satta kammapathacetanā**ti pāṇātipātādipahānasādhikā paṭipāṭiyā satta kusalakammapathacetanā. Abhijjhādivasena yaṃ paradāragamanādi karīyati, tassa pahāyakā anabhijjhādayo sīlanti āha **‘‘cetasikaṃ sīlaṃ nāma anabhijjhā…pe… sammādiṭṭhidhammā’’**ti. Yathā hi abhijjhābyāpādavasena micchācārapāṇātipātādayo karīyanti, evaṃ micchādiṭṭhivasenāpi te puttamukhadassanādiatthaṃ karīyanti. Tesañca pajahanakā anabhijjhādayoti. **Pātimokkhasaṃvaro** cārittavārittavibhāgaṃ vinayapariyāpannaṃ sikkhāpadasīlaṃ. **Satisaṃvaro** manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ ārakkhā, sā ca tathāpavattā satiyeva. **Ñāṇasaṃvaro** paññā. **Khantisaṃvaro** adhivāsanā, sā ca tathāpavattā adosapadhānā khandhā, adoso eva vā. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyaṃ. Pātimokkhasaṃvarasatisaṃvarādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati.

Sotānīti taṇhādiṭṭhiavijjāduccaritaavasiṭṭhakilesasotāni. ‘‘Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī’’ti vatvā ‘‘paññāyete pidhiyyare’’ti vacanena sotānaṃ saṃvaro pidahanaṃ samucchedanaṃ ñāṇanti viññāyati.

Idamatthikataṃ manasi katvā yena ñāṇena yoniso paccavekkhitvā paccayā paṭisevīyanti. Taṃ **paccayapaṭisevanampi** ñāṇasabhāvattā **ettheva** ñāṇasaṃvare eva **samodhānaṃ** saṅgahaṃ **gacchati**. Khamati adhivāsetīti **khamo. Uppanna**nti tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe jātaṃ nibbattaṃ. **Kāmavitakka**nti kāmūpasaṃhitaṃ vitakkaṃ. **Nādhivāsetī**ti cittaṃ āropetvā abbhantare na vāseti. **Ājīvapārisuddhipī**ti buddhapaṭikuṭṭhaṃ micchājīvaṃ pahāya anavajjena paccayapariyesanena sijjhanakaṃ ājīvapārisuddhisīlampi **ettheva** vīriyasaṃvare eva samodhānaṃ gacchati vīriyasādhanattā. Ettha ca yathā ñāṇaṃ taṇhādisotānaṃ pavattinivāraṇato pidahanaṭṭhena saṃvaraṇato saṃvaro ca, parato pavattanakaguṇānaṃ ādhārādibhāvato sīlanaṭṭhena sīlaṃ, evaṃ khanti anadhivāsanena uppajjanakakilesānaṃ adhivāsanena saṃvaraṇato saṃvaro ca, khamanahetu uppajjanakaguṇānaṃ ādhārādibhāvato sīlanaṭṭhena sīlaṃ, vīriyaṃ vinodetabbānaṃ pāpadhammānaṃ vinodanena saṃvaraṇato saṃvaro ca, vinodanahetu uppajjanakaguṇānaṃ ādhārādibhāvato sīlanaṭṭhena sīlanti veditabbaṃ.

Yathā pana pātimokkhasīlādi tassa tassa pāpadhammassa pavattituṃ appadānavasena saṃvaraṇaṃ pidahanaṃ, taṃ upādāya saṃvaro, evaṃ asamādinnasīlassa āgatavatthuto viramaṇampīti āha **''yā ca pāpabhīrukānaṃ…pe… saṃvarasīlanti veditabba''**nti. Na vītikkamati etenāti **avītikkamo**. Tathāpavatto kusalacittuppādo.

7. **Avasesesu** pana pañhesu. **Samādhānaṃ** saṇṭhapanaṃ. Dussīlyavasena hi pavattā kāyakammādayo sampati, āyatiñca ahitadukkhāvahā, na sammā ṭhapitāti asaṇṭhapitā vippakiṇṇā visaṭā ca nāma honti, susīlyavasena pana pavattā tabbipariyāyato saṇṭhapitā avippakiṇṇā avisaṭā ca nāma honti yathā taṃ okkhittacakkhutā abāhuppacālanādi. Tenāha **''kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho''**ti. Etena samādhikiccato sīlanaṃ viseseti. Tassa hi samādhānaṃ sampayuttadhammānaṃ avikkhepahetutā. Idaṃ kāyakammādīnaṃ saṇṭhapanaṃ saṃyamanaṃ. **Upadhāraṇaṃ** adhiṭṭhānaṃ mūlabhāvo. Tathā hissa ādicaraṇādibhāvo vutto. Tena pathavīdhātukiccato sīlanaṃ visesitaṃ hoti. Sā hi sahajātarūpadhammānaṃ sandhāraṇavasena pavattati. Idaṃ pana anavajjadhammānaṃ mūlādhiṭṭhānabhāvena. Tenāha **''kusalānaṃ dhammāna''**ntiādi. Tattha kusaladhammā nāma sapubbabhāgā mahaggatānuttarā dhammā. **Aññe** pana ācariyā. **Siraṭṭho**ti yathā sirasi chinne sabbo attabhāvo vinassati, evaṃ sīle bhinne sabbaṃ guṇasarīraṃ vinassati. Tasmā tassa uttamaṅgaṭṭho **sīlaṭṭho**. ''Siro sīsa''nti vā vattabbe niruttinayena ''sīla''nti vuttanti adhippāyo. **Sītalaṭṭho** pariḷāhavūpasamanaṭṭho. Tena ta-kārassa lopaṃ katvā niruttinayeneva ''sīla''nti vuttanti dasseti. Tathā hidaṃ payogasampāditaṃ sabbakilesapariḷāhavūpasamakaraṃ hoti. **Evamādinā**ti **ādi**-saddena sayanti akusalā etasmiṃ sati apaviṭṭhā hontīti sīlaṃ, supanti vā tena vihatussāhāni sabbaduccaritānīti sīlaṃ, sabbesaṃ vā kusaladhammānaṃ pavesārahasālāti sīlanti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

8. ''Sīlanaṭṭhena sīla''nti pubbe saddatthuddhārena pakāsitopi bhāvattho evāti āha **''sīlanaṃ lakkhaṇaṃ tassā''**ti. Na hi tassa cetanādibhedabhinnassa anavasesato saṅgāhako tato añño attho atthi, yo lakkhaṇabhāvena vucceyya. Nanu ca anekabhedasaṅgāhakaṃ sāmaññalakkhaṇaṃ nāma siyā, na visesalakkhaṇanti anuyogaṃ manasi katvā āha **''sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā''**ti.

Yathā hi nīlādivasena anekabhedabhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ visesalakkhaṇaṃ tadaññadhammāsādhāraṇato. Na aniccatādi viya, ruppanaṃ viya vā sāmaññalakkhaṇaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ. Kiṃ panetaṃ sanidassanattaṃ nāma? Daṭṭhabbatā cakkhuviññāṇassa gocarabhāvo. Tassa pana rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanaṃ visesetuṃ aññaṃ viya katvā saha nidassanena **sanidassana**nti vuccati. Dhammasabhāvasāmaññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so aññaṃ viya katvā upacarituṃ yutto. Evaṃ hi atthavisesāvabodho hotīti. Atha vā ''saha nidassanenā''ti ettha tabbhāvattho saha-saddo yathā nandirāgasahagatāti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 14; paṭi. ma. 2.30).

Dussīlyaviddhaṃsanarasanti kāyikaasaṃvarādibhedassa dussīlyassa vidhamanakiccaṃ. **Anavajjarasa**nti agārayhasampattikaṃ agarahitabbabhāvena sampajjanakaṃ, avajjapaṭipakkhabhāvena vā sampajjanakaṃ. **Lakkhaṇādīsū**ti lakkhaṇarasādīsu vuccamānesu kiccameva, sampatti vā rasoti vuccati, na rasāyatanarasādīti adhippāyo. Keci pana ''kiccamevā''ti avadhāraṇaṃ tassa itararasato balavabhāvadassanatthanti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ, kiccameva, sampatti eva vā rasoti imassa atthassa adhippetattā.

Soceyyapaccupaṭṭhānanti kāyādīhi sucibhāvena paccupaṭṭhāti. **Gahaṇabhāva**nti gahetabbabhāvaṃ. Tena upaṭṭhānākāraṭṭhena paccupaṭṭhānaṃ vuttaṃ, phalaṭṭhena pana avippaṭisārapaccupaṭṭhānaṃ, samādhipaccupaṭṭhānaṃ vā. Sīlaṃ hi sampatiyeva avippaṭisāraṃ paccupaṭṭhāpeti, paramparāya samādhiṃ. Imassa pana ānisaṃsaphalassa ānisaṃsakathāyaṃ vakkhamānattā idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Keci pana phalassa anicchitattā idha aggahaṇanti vadanti, tadayuttaṃ phalassa anekavidhattā, lokiyādisīlassāpi vibhajiyamānattā. Tathā hi vakkhati ''nissitānissitavasenā''tiādi (visuddhi. 1.10). Yathā pathavīdhātuyā kammādi dūrakāraṇaṃ, sesabhūtattayaṃ āsannakāraṇaṃ, yathā ca vatthassa tantavāyaturivemasalākādi dūrakāraṇaṃ, tantavo āsannakāraṇaṃ, evaṃ sīlassa saddhammassavanādi dūrakāraṇaṃ, hiriottappamassa āsannakāraṇanti dassento āha **''hirottappañca panā''**tiādi. **Hirottappe hī**tiādi tassa āsannakāraṇabhāvasādhanaṃ. Tattha **uppajjati** samādānavasena, **tiṭṭhati** avītikkamavasenāti veditabbaṃ.

Sīlānisaṃsakathāvaṇṇanā

9. **Avippaṭisārādī**ti ettha vippaṭisārapaṭipakkho kusalacittuppādo avippaṭisāro. So pana visesato ''lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me suparisuddhaṃ sīla''nti attano sīlassa paccavekkhaṇavasena pavattoti veditabbo. **Ādi**-saddena pāmojjabhogasampattikittisaddādiṃ saṅgaṇhāti. **Avippaṭisāratthānī**ti avippaṭisārappayojanāni. **Kusalānī**ti anavajjāni. **Avippaṭisārānisaṃsānī**ti avippaṭisāruddayāni. Etena avippaṭisāro nāma sīlassa uddayamattaṃ, saṃvaḍḍhitassa rukkhassa chāyāpupphasadisaṃ. Añño eva panānena nipphādetabbo samādhiādiguṇoti dasseti.

Sīlavato sīlasampadāyāti parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ katvā sīlassa sampādanena sīlavato, tāya eva sīlasampadāya. **Appamādādhikaraṇa**nti appamādakāraṇā. **Bhogakkhandha**nti bhogarāsiṃ. **Kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī**ti ''itipi sīlavā, itipi kalyāṇadhammo''ti sundaro thutighoso uṭṭhahati, lokaṃ pattharati. **Visārado**ti attani kiñci garahitabbaṃ upavaditabbaṃ apassanto vigatasārajjo nibbhayo. **Amaṅkubhūto**ti avilakkho. **Asammūḷho**ti ''akataṃ vata me kalyāṇa''ntiādinā (ma. ni. 3.248) vippaṭisārābhāvato, kusalakammādīnaṃyeva ca tadā upaṭṭhānato amūḷho pasannamānaso eva kālaṃkaroti. **Kāyassa bhedā**ti upādinnakkhandhapariccāgā, jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Sugati**nti sundaraṃ gatiṃ. Tena manussagatipi saṅgayhati. **Sagga**nti devagatiṃ. Sā hi rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti saggo, lokiyati ettha uḷāraṃ puññaphalanti **loko**ti ca vuccati.

Ākaṅkheyya ceti yadi iccheyya. **Piyo ca assa**nti piyāyitabbo piyacakkhūhi passitabbo pemaniyo bhaveyyanti attho. **Manāpo**ti sabrahmacārīnaṃ manavaḍḍhanako, tesaṃ vā manena pattabbo, mettacittena pharitabboti vuttaṃ hoti. **Garū**ti garuṭṭhāniyo pāsāṇachattasadiso. **Bhāvanīyo**ti ''addhā ayamāyasmā jānaṃ jānāti, passaṃ passatī''ti sambhāvanīyo. **Sīlesvevassa paripūrakārī**ti catupārisuddhisīlesu eva paripūrakārī assa, anūnakārī paripūraṇākārena samannāgato bhaveyya. ''Ādinā nayenā''ti etena ''ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto anirākatajjhāno vipassanāya samannāgato brūhetā suññāgārāna''nti (ma. ni. 1.65) evamādike sīlathomanasuttāgate sattarasa sīlānisaṃse saṅgaṇhāti.

Idāni na kevalamime eva avippaṭisārādayo, atha kho aññepi bahū sīlānisaṃsā vijjantīti te dassetuṃ **''apicā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **sāsane**ti imasmiṃ sakalalokiyalokuttaraguṇāvahe satthusāsane. Ācāra**kulaputtānaṃ yaṃ** sīlaṃ **vinā patiṭṭhā** avaṭṭhānaṃ **natthi, tassa** evaṃ mahānubhāvassa **sīlassa** ānisaṃsānaṃ **paricchedaṃ** parimāṇaṃ **ko vade** ko vattuṃ sakkuṇeyyāti attho. Etena sabbesaṃyeva lokiyalokuttarānaṃ guṇānaṃ sīlameva mūlabhūtanti dassetvā tato parampi malavisodhanena, pariḷāhavūpasamanena, sucigandhavāyanena, sagganibbānādhigamūpāyabhāvena, sobhālaṅkārasādhanatāya bhayavidhamanena, kittipāmojjajanena ca sīlasadisaṃ aññaṃ sattānaṃ hitasukhāvahaṃ natthīti dassento **''na gaṅgā''**tiādikā gāthā abhāsi.

Tattha **sarabhū**ti ekā nadī, ''yaṃ loke sarabhū''ti vadanti. **Ninnagā vācīravatī**ti ''aciravatī''ti evaṃnāmikā nadī, **vā**ti sabbattha vā-saddo aniyamattho. Tena avuttā godhāvarīcandabhāgādikā saṅgaṇhāti. Pāṇanaṭṭhena **pāṇīnaṃ** sattānaṃ yaṃ malaṃ **sīlajalaṃ visodhayati, taṃ malaṃ visodhetuṃ na sakkuṇanti** gaṅgādayo nadiyoti paṭhamagāthāya na-kāraṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Hārā**ti muttāhārā. **Maṇayo**ti veḷuriyādimaṇayo. **Ariya**nti visuddhaṃ. Sīlasamuṭṭhāno kittisaddo gandho manoharabhāvato, disāsu abhibyāpanato ca **''sīlagandho''**ti vutto. So hi paṭivātepi pavattati. Tenāha bhagavā ''satañca gandho paṭivātametī''ti (dha. pa. 54; a. ni. 3.80; mi. pa. 5.4.1). **Dosānaṃ balaṃ** nāma vatthujjhācāro, taṃ tesaṃ kātuṃ adentaṃ sīlaṃ dosānaṃ balaṃ ghātetīti veditabbaṃ.

Sīlappabhedakathāvaṇṇanā

10. **''Katividha''**nti ettha **vidha**-saddo koṭṭhāsapariyāyo ''ekavidhena rūpasaṅgaho''tiādīsu viya, pakārattho vā, katippakāraṃ kittakā sīlassa pakārabhedāti attho. **Sīlanalakkhaṇenā**ti sīlanasaṅkhātena sabhāvena.

Caranti tena sīlesu paripūrakāritaṃ upagacchantīti carittaṃ, carittameva **cārittaṃ**. Vāritato tena attānaṃ tāyanti rakkhantīti **vārittaṃ**. Adhiko samācāro abhisamācāro, tattha niyuttaṃ, so vā payojanaṃ etassāti **ābhisamācārikaṃ**. Ādi brahmacariyassāti ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakaṃ**. Viramati etāya, sayaṃ vā viramati, viramaṇaṃ vā **virati,** na viratīti **avirati**. Nissayatīti **nissitaṃ,** na nissitanti **anissitaṃ**. Pariyanto etassa atthīti **pariyantaṃ,** kālena pariyantaṃ **kālapariyantaṃ,** yathāparicchinno vā kālo pariyanto etassāti **kālapariyantaṃ**. Yāva pāṇanaṃ jīvanaṃ koṭi etassāti **āpāṇakoṭikaṃ**. Attano paccayehi loke niyuttaṃ, tattha vā viditanti **lokiyaṃ**. Lokaṃ uttaratīti **lokuttaraṃ**.

Paccayato, phalato ca majjhimapaṇītehi nihīnaṃ, tesaṃ vā guṇehi parihīnanti **hīnaṃ**. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītanti **paṇītaṃ**. Ubhinnameva vemajjhe bhavaṃ **majjhimaṃ**. Attādhipatito āgataṃ **attādhipateyyaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Taṇhāya, diṭṭhiyā vā parāmaṭṭhaṃ padhaṃsitanti **parāmaṭṭhaṃ**. Tappaṭikkhepato **aparāmaṭṭhaṃ**. Paṭippassaddhakilesaṃ **paṭippassaddhaṃ**. Sikkhāsu jātaṃ, sekkhassa idanti vā **sekkhaṃ**. Pariniṭṭhitasikkhākiccatāya asekkhadhammapariyāpannaṃ **asekkhaṃ**. Tadubhayapaṭikkhepena **nevasekkhanāsekkhaṃ**. Hānaṃ bhajati, hānabhāgo vā etassa atthīti **hānabhāgiyaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Appaparimāṇattā pariyantavantaṃ, pārisuddhivantañca sīlaṃ **pariyantapārisuddhisīlaṃ**. Anappaparimāṇattā apariyantaṃ, pārisuddhivantañca sīlaṃ **apariyantapārisuddhisīlaṃ**. Sabbaso puṇṇaṃ, pārisuddhivantañca sīlaṃ **paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ**.

11. **Vuttanayenā**ti ''sīlanaṭṭhena sīla''ntiādinā (visuddhi. 1.7) heṭṭhā vuttena nayena. **Idaṃ kattabbanti paññattasikkhāpadapūraṇa**nti idaṃ ābhisamācārikaṃ kattabbaṃ paṭipajjitabbanti evaṃ paññattassa sikkhāpadasīlassa pūraṇaṃ. Sikkhāpadasīlaṃ hi pūrento sikkhāpadampi pūreti pāleti nāma. Sikkhā eva vā sikkhitabbato, paṭipajjitabbato ca **sikkhāpadaṃ**. Tassa pūraṇantipi yojetabbaṃ. **Idaṃ na kattabbanti paṭikkhittassa akaraṇa**nti idaṃ duccaritaṃ na kattabbanti bhagavatā paṭikkhittassa akaraṇaṃ viramaṇaṃ. **Caranti tasmi**nti tasmiṃ sīle taṃsamaṅgino carantīti sīlassa adhikaraṇataṃ vibhāvento tesaṃ pavattiṭṭhānabhāvaṃ dasseti. Tenāha **''sīlesu paripūrakāritāya pavattantī''**ti. **Vārita**nti idaṃ na kattabbanti paṭikkhittaṃ akappiyaṃ. **Tāyantī**ti akaraṇeneva tāyanti. **Tenā**ti vārittasīlamāha. Vāreti vā satthā ettha, etena vāti **vāritaṃ,** sikkhāpadaṃ. Taṃ avikopento tāyanti tenāti **vārittaṃ. Saddhāvīriyasādhana**nti saddhāya, uṭṭhānavīriyena ca sādhetabbaṃ. Na hi asaddho, kusīto ca vattapaṭipattiṃ paripūreti, saddho eva satthārā paṭikkhitte aṇumattepi vajje bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesūti āha **''saddhāsādhanaṃ vāritta''**nti.

Adhisīlasikkhāpariyāpannattā abhivisiṭṭho samācāroti abhisamācāroti āha **''uttamasamācāro''**ti. Abhisamācārova

ābhisamācārikaṃ, yathā venayikoti (a. ni. 8.11; pārā. 8) adhippāyo. Abhisamācāro ukkaṭṭhaniddesato maggasīlaṃ, phalasīlañca, taṃ ārabbha uddissa tadatthaṃ tappayojanaṃ paññattaṃ **ābhisamācārikaṃ**. Suparisuddhāni tīṇi kāyakammāni, cattāri vacīkammāni, suparisuddho ājīvoti idaṃ **ājīvaṭṭhamakaṃ**. Tattha kāmaṃ ājīvahetukato sattavidhaduccaritato virati sammāājīvoti sopi sattavidho hoti, sammājīvatāsāmaññena pana taṃ ekaṃ katvā vuttaṃ. Atha vā tividhakuhanavatthusannissayato micchājīvato viratiṃ ekajjhaṃ katvā vutto **''ājīvo suparisuddho''**ti. Seṭṭhacariyabhāvato maggo eva brahmacariyanti **maggabrahmacariyaṃ,** tassa. **Ādibhāvabhūta**nti ādimhi bhāvetabbataṃ nipphādetabbataṃ bhūtaṃ pattaṃ ādibhāvabhūtaṃ. Kiñcāpi desanānukkamena sammādiṭṭhi ādi, paṭipattikkamena pana ājīvaṭṭhamakasīlaṃ ādīti. **Tassa sampattiyā**ti ābhisamācārikassa sampajjanena paripūraṇena **ādibrahmacariyakaṃ sampajjati**. Yo hi lahukānipi appasāvajjāni parivajjeti, so garukāni mahāsāvajjāni bahvādīnavāni parivajjessatīti vattabbameva natthīti. Suttaṃ pana etamatthaṃ byatirekavasena vibhāveti. Tattha **dhamma**nti sīlaṃ. Taṃ hi upariguṇavisesānaṃ dhāraṇaṭṭhena dhammoti vuccati.

Viratisīlassa itarasīlena satipi sampayogādike asammissakatādassanatthaṃ **''veramaṇimatta''**nti vuttaṃ.

''Nissitānissitavasenā''ti ettha labbhamānanissayaṃ tāva dassetuṃ **''nissayo''**tiādi vuttaṃ. Tattha taṇhācaritena nissayitabbato taṇhāva **taṇhānissayo**. Tathā **diṭṭhinissayo**. Diṭṭhicarito hi asatipi diṭṭhiyā taṇhāvirahe diṭṭhinissitova pavattati. **Devo**ti catumahārājasakkasuyāmādipākaṭadevamāha. **Devaññataro**ti apākaṭaṃ. Taṇhaṃ eva nissitanti **taṇhānissitaṃ**. Taṇhāya nissitanti ca keci vadanti. Tesaṃ ''dve nissayā''tiādinā virujjhati. **Suddhidiṭṭhiyā**ti ''iti saṃsārasuddhi bhavissatī''ti evaṃ pavattadiṭṭhiyā, lokuttaraṃ sīlanti adhippāyo. **Tassevā**ti lokuttarasseva sambhārabhūtaṃ kāraṇabhūtaṃ, vivaṭṭūpanissayanti attho.

Kālaparicchedaṃ katvāti ''imañca rattiṃ, imañca diva''ntiādinā (a. ni. 8.41) viya kālavasena paricchedaṃ katvā. Kālaparicchedaṃ akatvā samādinnampi antarāvicchinnaṃ sampattaviratıvasena yāvajīvaṃ pavattitampi āpāṇakoṭikaṃ na hotīti dassetuṃ **''yāvajīvaṃ samādiyitvā tatheva pavattita''**nti vuttaṃ.

Lābhayasañātiaṅgajīvitavasenāti lābhayasānaṃ anuppannānaṃ uppādanavasena, uppannānaṃ rakkhaṇavasena ceva vaḍḍhanavasena ca ñātiaṅgajīvitānaṃ avināsanavasena. **Kiṃ so vītikkamissatī**ti yo vītikkamāya cittampi na uppādeti, so kāyavācāhi vītikkamissatīti kiṃ idaṃ, natthetanti attho. Paṭikkhepe hi ayaṃ **kiṃ**-saddo.

Ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave kāmāsavādike paggharatīti sampayogabhāvābhāvepi sahāsavehīti **sāsavaṃ**. Tebhūmakadhammajātanti sīlaṃ tappariyāpannanti āha **''sāsavaṃ sīlaṃ lokiya''**nti. **Bhavavisesā** sampattibhavā. **Vinayo**ti vinayapariyatti, tattha vā āgatasikkhāpadāni. **Pāmojjaṃ** taruṇapīti. **Yathābhūtañāṇadassanaṃ** sapaccayanāmarūpadassanaṃ, tadadhiṭṭhānā vā taruṇavipassanā. **Nibbidā**ti nibbidāñāṇaṃ. Tena balavavipassanamāha. **Virāgo** maggo. **Vimutti** arahattaphalaṃ. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** paccavekkhaṇā. **Kathā**ti vinayakathā. **Mantanā**ti vinayavicāraṇā. **Upanisā**ti yathāvuttakāraṇaparamparāsaṅkhāto upanissayo. **Lokuttaraṃ** maggaphalacittasampayuttaṃ ājīvaṭṭhamakasīlaṃ. Tattha maggasīlaṃ **bhavanissaraṇāvahaṃ hoti, paccavekkhaṇañāṇassa ca bhūmi,** phalasīlaṃ pana paccavekkhaṇāñāṇasseva bhūmi.

12. Hīnādhimuttivasena chandādīnampi hīnatā. Paṇītādhimuttivasena paṇītatā. Tadubhayavemajjhatāvasena majjhimatā. Yatheva hi kammaṃ āyūhanavasena hīnādibhedabhinnaṃ hoti, evaṃ chandādayopi pavattiākāravasena. So ca nesaṃ pavattiākāro adhimuttibhedenāti daṭṭhabbaṃ. **Yasakāmatāyā**ti kittisilokābhiratiyā, parivāricchāya vā. ''Kathaṃ nāma mādiso īdisaṃ kareyyā''ti pāpajigucchāya **ariyabhāvaṃ nissāya. Anupakkiliṭṭha**nti attukkaṃsanaparavambhanāhi, aññehi ca upakkilesehi anupakkiliṭṭhaṃ. **Bhavabhogatthāyā**ti bhavasampattiatthañceva bhogasampattiatthañca. **Attano vimokkhatthāya pavattita**nti sāvakapaccekabodhisattasīlamāha. **Sabbasattānaṃ vimokkhatthāyā**ti sabbasattānaṃ saṃsārabandhanato vimocanatthāya. **Pāramitāsīlaṃ** mahābodhisattasīlaṃ. Yā karuṇūpāyakosallapariggahitā mahābodhiṃ ārabbha pavattā paramukkaṃsagatasoceyyasallekhā desakālasattādivikapparahitā sīlapāramitā.

Ananurūpanti asāruppaṃ. Attā eva garu adhipati etassāti **attagaru,** lajjādhiko. Attādhipatito āgataṃ **attādhipateyyaṃ**. Loko adhipati garu etassāti **lokādhipati,** ottappādhiko. Dhammo nāmāyaṃ mahānubhāvo ekantaniyyāniko, so ca paṭipattiyāva pūjetabbo. Tasmā ''naṃ sīlasampadāya pūjessāmī''ti evaṃ **dhammamahattaṃ pūjetukāmena**.

Parāmaṭṭhattāti parābhavavasena āmaṭṭhattā. Taṇhādiṭṭhiyo hi ''imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā, iminā me sīlena saṃsārasuddhi bhavissatī''ti pavattassa sīlaṃ parāmasantiyo taṃ parābhavaṃ pāpenti maggassa anupanissayabhāvakaraṇato. **Puthujjanakalyāṇakassā**ti puthujjanesu kalyāṇakassa. So hi puthujjanova hutvā kalyāṇehi sīlādīhi samannāgato. Parāmasanakilesānaṃ vikkhambhanato, samucchindanato ca tehi na parāmaṭṭhanti **aparāmaṭṭhaṃ**. Tassa tassa kilesadarathassa paṭippassambhanato vūpasamanato **paṭippassaddhaṃ**.

Katapaṭikammanti vuṭṭhānadesanāhi yathādhammaṃ katapaṭikāraṃ. Evaṃ hi taṃ sīlaṃ paṭipākatikameva hoti. Tenāha **''taṃ visuddha''**nti. ''Katapaṭikamma''nti iminā ca ''na punevaṃ karissa''nti adhiṭṭhānampi saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Acchamaṃsaṃ nu kho, sūkaramaṃsaṃ nu kho’’tiādinā **vatthumhi vā,** ‘‘pācittiyaṃ nu kho, dukkaṭaṃ nu kho’’tiādinā **āpattiyā vā,** ‘‘mayā taṃ vatthu vītikkantaṃ nu kho, na nu kho vītikkanta’’ntiādinā **ajjhācāre vā vematikassa** saṃsayāpannassa. **Visodhetabbaṃ** yathādhammaṃ paṭikammena. Vimati eva vematikaṃ, tasmiṃ **vematike** sati, vimatiyā uppannāyāti attho. **Vimati paṭivinetabbā**ti sayaṃ vā taṃ vatthuṃ vicāretvā, vinayadhare vā pucchitvā kaṅkhā vinodetabbā. Nikkaṅkhena pana kappiyaṃ ce kātabbaṃ, akappiyaṃ ce chaḍḍetabbaṃ. Tenāha **‘‘iccassa phāsu bhavissatī’’**ti.

‘‘Catūhi ariyamaggehī’’tiādinā maggaphalapariyāpannaṃ sīlaṃ maggaphalasampayuttaṃ vuttaṃ. Samudāyesu pavattavohārā avayavesupi pavattantīti. **Sesa**nti sabbaṃ lokiyasīlaṃ.

Pakatipīti sabhāvopi. **Sukhasīlo** sakhilo sukhasaṃvāso. **Tena pariyāyenā**ti pakatiatthavācakatthena. Ekaccaṃ abyākataṃ sīlaṃ idhādhippetasīlena ekasaṅgahanti akusalassevāyujjamānataṃ dassetuṃ **‘‘tattha akusala’’**ntiādi vuttaṃ. Tathā hi sekkhattikaṃ idha gahitaṃ, idha na upanītaṃ kusalattikanti adhippāyo. **Vuttanayenevā**ti vutteneva nayena kusalattikaṃ aggahetvā hīnattikādīnaṃ pañcannaṃ tikānaṃ vasena **assa** sīlassa **tividhatā veditabbā**.

13. **Yodhā**ti yo idha. **Vatthuvītikkame**ti āpattiyā vatthuno vītikkamane ajjhācāre. Kāmasaṅkappādayo nava mahāvitakkā **micchāsaṅkappā. Evarūpassā**ti edisassa. Tassa hi sīlavante anupasaṅkamitvā dussīle sevantassa tato eva tesaṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjanena paṇṇattivītikkame adosadassāvino micchāsaṅkappabahulatāya manacchaṭṭhāni indriyāni arakkhato sīlaṃ ekaṃseneva **hānabhāgiyaṃ** hoti, na ṭhitibhāgiyaṃ, kuto visesādibhāgiyatā. **Sīlasampattiyā**ti sīlapāripūriyā catupārisuddhisīlena. **Aghaṭantassa uttarī**ti uttari visesādhigamāya avāyamantassa. **Ṭhitibhāgiyaṃ sīlaṃ bhavati** asamādhisaṃvattaniyattā. Sampādite hi samādhismiṃ sīlassa samādhisaṃvattaniyatā nicchiyati. **Samādhatthāyā**ti samathavasena samādhānatthāya. **Nibbida**nti vipassanaṃ. Balavavipassanādassanatthaṃ nibbidāgahaṇaṃ tāvatāpi sīlassa nibbedhabhāgiyabhāvasiddhito.

Yāni ca sikkhāpadāni nesaṃ rakkhitabbānīti sambandho, tāni pana asādhāraṇapaññattito aññāni. **Nesa**nti ‘‘rakkhitabbānī’’ti padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanaṃ, tehi bhikkhūhīti attho. **Sati vā ussāhe**ti ussakkitvā sīlāni rakkhituṃ ussāhe sati. **Dasā**ti sāmaṇerehi rakkhitabbasīlamāha ghaṭikārādīnaṃ viya. **Aṭṭhā**ti naccādimālādiveramaṇiṃ ekaṃ katvā sabbapacchimavajjāni aṭṭha.

Avītikkamoti pañcannaṃ sīlānaṃ avītikkamo. **Pakatisīla**nti sabhāvasīlaṃ. Tatrūpapattiniyataṃ hi sīlaṃ uttarakurukānaṃ. **Mariyādācāritta**nti tassa tassa sāvajjassa akaraṇe mariyādabhūtaṃ, tattha tattha kulādīsu pubbapurisehi ṭhapitaṃ cārittaṃ. Kuladesapāsaṇḍadhammo hi ‘‘ācārasīla’’nti adhippetaṃ. Tattha kuladhammo tāva brāhmaṇādīnaṃ amajjapānādi, desadhammo ekaccajanapadavāsīnaṃ ahiṃsanādi, pāsaṇḍadhammo titthiyānaṃ yamaniyamādi. Titthiyamataṃ hi diṭṭhipāsena, taṇhāpāsena ca ḍeti pavattati, pāsaṃ vā bādhaṃ ariyavinayassa ḍetīti ‘‘pāsaṇḍa’’nti vuccati. ‘‘Pakatiyā sīlavatī hotī’’ti (dī. ni. 2.20) vacanato bodhisattamātu pañcasikkhāpadasīlaṃ paripuṇṇameva. Idaṃ pana ukkaṃsagataṃ bodhisattapitaripi cittuppādamattenapi asaṃkiliṭṭhaṃ ‘‘dhammatāsīla’’nti vuttaṃ. **Kāmaguṇūpasaṃhita**nti kāmakoṭṭhāsesu assādūpasaṃhitaṃ kāmassādagadhitaṃ. **Dhammatāsīla**nti dhammatāya kāraṇaniyāmena āgataṃ sīlaṃ. Sīlapāramiṃ hi paramukkaṃsaṃ pāpetvā kucchigatassa mahābodhisattassa sīlatejena guṇānubhāvena bodhisattamātu saraseneva paramasallekhappattaṃ sīlaṃ hoti. **Mahākassapādīna**nti **ādi**-saddena bhaddādike saṅgaṇhāti. Te kira suciraṃ kālaṃ suparisuddhasīlā eva hutvā āgatā. Tenāha **‘‘suddhasattāna’’**nti. **Tāsu tāsu jātīsū**ti sīlavarājamahiṃsarājādijātīsu. Pubbe purimajātiyaṃ siddho hetu etassāti **pubbahetukasīlaṃ**. Idaṃ pana pakatisīlādisamādānena vinā avītikkamalakkhaṇaṃ sampattaviratisaṅgahaṃ daṭṭhabbaṃ.

Yaṃ bhagavatā evaṃ vuttaṃ sīlanti sambandho. **Idhā**ti vakkhamānasīlaparipūrakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṃ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṃ. Vuttaṃ hetaṃ ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’’ti (dī. ni. 2.214; ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241). **Bhikkhū**ti tassa sīlassa paripūrakapuggalaparidīpanaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti idamassa pātimokkhasīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatī**ti idamassa tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasampanno**ti idaṃ pātimokkhasaṃvarassa, upariadhigantabbaguṇānañca upakārakadhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti idaṃ pātimokkhato acavanabhāvaparidīpanaṃ. **Samādāyā**ti sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatī**ti sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesū**ti sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati.

Soti pātimokkhasaṃvarasīle patiṭṭhitabhikkhu. Tena yādisassa indriyasaṃvarasīlaṃ icchitabbaṃ, taṃ dasseti. **Cakkhunā**ti yato so saṃvaro, taṃ dasseti. **Rūpa**nti yattha so saṃvaro, taṃ dasseti. **Disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī**ti saṃvarassa upāyaṃ dasseti. **Yatvādhikaraṇa…pe… anvāssaveyyu**nti saṃvarassa paṭipakkhaṃ tattha ādīnavaṃ dasseti. **Saṃvarāya paṭipajjatī**ti pageva satiyā upaṭṭhapetabbataṃ dasseti. **Rakkhati cakkhundriya**nti satiyā upaṭṭhāpanameva cakkhundriyassa ārakkhāti dasseti. **Cakkhundriye saṃvaraṃ āpajjatī**ti tathābhūtā satiyevettha saṃvaroti dasseti. Vītikkamassa vasenāti sambandho. **Channaṃ sikkhāpadāna**nti ‘‘ājīvahetu ājīvakāraṇā asantaṃ abhūtaṃ uttarimanussadhammaṃ ullapatī’’tiādinā āgatānaṃ channaṃ pārājikādipaṭisaṃyuttānaṃ sikkhāpadānaṃ.

Sāmantajappanādinā tividhena kuhanavatthunā vimhāpanaṃ **kuhanā**. Attānaṃ, dāyakaṃ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evaṃ kathanaṃ **lapanā**. Nimittaṃ vuccati paccayadānasaññuppādakaṃ kāyavacīkammaṃ, tena nimittena carati, nimittaṃ vā karotīti nemittiko, tassa bhāvo **nemittikatā**. Gandhādayo viya lābhāya paresaṃ akkosanādinā nipisatīti nippeso, nippesova nippesiko, tassa bhāvo **nippesikatā**. Mahicchatāya attanā laddhalābhena parato lābhapariyesanā **lābhena lābhaṃ nijigīsanatā. Evamādīna**nti **ādi-**saddena anuppiyabhāṇitācāṭukamyatādiṃ saṅgaṇhāti. Paṭisaṅkhānena paccavekkhaṇāya parisuddho asaṃkiliṭṭho **paṭisaṅkhānaparisuddho**. Cattāro paccayā paribhuñjīyanti etenāti **catupaccayaparibhogo,** tathāpavattā anavajjacetanā.

Pātimokkhasaṃvarasīlavaṇṇanā

14. **Tatrā**ti tesu pātimokkhasaṃvarādīsu. **Ādito paṭṭhāyā**ti ‘‘idha bhikkhū’’tiādinā (vibha. 508; dī. ni. 1.194) āgatadesanāya ādito pabhuti. **Vinicchayakathā**ti tattha saṃsayavidhamanena vinicchayāvahā kathā. Paṭhamassa atthassa sabbasādhāraṇattā asādhāraṇaṃ pabbajitāveṇikaṃ pariyāyaṃ dassento **‘‘chinnabhinnapaṭadharāditāya vā’’**ti āha. Evaṃ hissa paripuṇṇapātimokkhasaṃvarayogyatā dassitā hoti. Bhinnapaṭadharādibhāvo ca nāma daliddassāpi niggahitassa hotīti tato visesetuṃ ‘‘saddhāpabbajito’’ti vatvā paṭipattiyā yogyabhāvadassanatthaṃ **‘‘kulaputto’’**ti vuttaṃ. Ācārakulaputto vā hi paṭipajjituṃ sakkoti jātikulaputto vā. **Sikkhāpadasīla**nti cārittavārittappabhedaṃ sikkhāpadavasena paññattaṃ sīlaṃ. **Yo**ti aniyamaniddeso yo koci puggalo. **Na**nti vinayapariyāpannaṃ sīlaṃ. **Ta**nti puggalaṃ. **Mokkheti** sahakārikāraṇabhāvato. Apāye bhavāni **āpāyikāni. Ādi-**saddena tadaññaṃ sabbasaṃsāradukkhaṃ saṅgaṇhāti. **Saṃvaraṇaṃ** kāyavacīdvārānaṃ pidahanaṃ. Yena te saṃvutā pihitā honti, so saṃvaro. Yasmā pana so sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamo vītikkamapaṭipakkhoti katvā, tasmā vuttaṃ **‘‘kāyikavācasikassa avītikkamassetaṃ nāma’’**nti. **Pātimokkhasaṃvarena saṃvuto**ti pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro. Tathābhūto ca yasmā taṃ upeto tena ca samaṅgī nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘upagato samannāgatoti attho’’**ti.

Aparo nayo – kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti **pātī,** puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti **pātī,** maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanasīloti **pātī,** sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi vimokkhena satto ‘‘vimutto’’ti vuccati. Vuttaṃ hi ‘‘cittavodānā visujjhantī’’ti, ‘‘anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’’nti (mahāva. 28) ca. Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti **pātī,** ‘‘avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata’’nti (saṃ. ni. 2.124) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkhaṃ. ‘‘Kaṇṭhekāḷo’’tiādīnaṃ viyassa samāsasiddhi veditabbā. Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti **pāti,** cittaṃ. Vuttaṃ hi ‘‘cittena nīyati loko, cittena parikassatī’’ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkhaṃ, patati vā etena apāyadukkhe, saṃsāradukkhe cāti **pātī,** taṇhādisaṃkileso. Vuttaṃ hi ‘‘taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.55-57), taṇhādutiyo puriso’’ti (itivu. 15, 105; a. ni. 4.9; mahāni. 191; cūḷani. pārāyanānugītigāthāniddesa) ca ādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkhaṃ. Atha vā patati etthāti pātīni, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttaṃ hi ‘‘chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhava’’nti (saṃ. ni. 1.70; su. ni. 171). Tato chaajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti pātimokkhaṃ. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti **pātī,** saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkhaṃ, atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā ‘‘patī’’ti vuccati. Muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkhaṃ. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttenatthena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkhaṃ. Tathā hi vuttaṃ ‘‘pātimokkhanti mukhametaṃ pamukhameta’’nti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atī-ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkhaṃ. Idaṃ hi sīlaṃ sayaṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitañca vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkhaṃ, pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho, patimokkho eva pātimokkhaṃ. Mokkhoti vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamanaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṃ kilesanibbāpanato, patimokkhoyeva pātimokkhaṃ. Atha vā mokkhaṃ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evamettha pātimokkha-saddassa attho veditabbo. **Iriyatī**ti attabhāvaṃ pavatteti. ‘‘Viharatī’’ti iminā pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro dassito. **Pāḷiya**nti **jhānavibhaṅgapāḷiyaṃ** (vibha. 508 ādayo).

Tattha kāmaṃ samaṇacāraṃ, samaṇagocarañca dassetuṃ **‘‘ācāragocarasampanno’’**ti vuttaṃ, yathā pana maggaṃ ācikkhanto ‘‘vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā’’ti vajjetabbapubbakaṃ gahetabbaṃ vadeyya, yathā vā sasīsanhānena pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanasaṃvidhānaṃ yuttarūpaṃ, evaṃ pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo yuttarūpoti ‘‘atthi ācāro, atthi anācāro’’ti dvayaṃ uddisitvā anācāraṃ tāva vibhajituṃ **‘‘tattha katamo anācāro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kāyiko vītikkamo**ti tividhaṃ kāyaduccaritaṃ. **Vācasiko vītikkamo**ti catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ. **Kāyikavācasiko**ti tadubhayaṃ.

Evaṃ ājīvaṭṭhamakasīlassa vītikkamo dassito. Idāni mānasaṃ anācāraṃ dassetuṃ ‘‘sabbampi dussīlyaṃ anācāro’’ti vatvā tattha ekacciyaṃ dassento **‘‘idhekacco veḷudānena vā’’**tiādimāha. Tattha **veḷudānenā**ti paccayuppādanatthena veḷudānena. **Pattadānā**dīsupi eseva nayo. **Veḷū**ti manussānaṃ payojanāvaho yo koci veḷudaṇḍo. **Pattaṃ** gandhikādīnaṃ gandhapaliveṭhanādiatthaṃ vā, tālanāḷikerādipattaṃ vā. **Pupphaṃ** yaṃ kiñci manussānaṃ payojanāvahaṃ. Tathā **phalaṃ.**

Sinānaṃ sirīsacuṇṇādinhāniyacuṇṇaṃ. Mattikāpi ettheva saṅgahaṃ gacchati. **Dantakaṭṭhaṃ** yaṃ kiñci mukhasodhanatthaṃ dantaponaṃ. **Cāṭukamyatā** attānaṃ dāsaṃ viya nīcaṭṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanaṃ saṇṭhapetvā piyakāmatāya paggayhavacanaṃ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasamatā saccālikena jīvitakappanaṃ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā paccanti, katipayā na paccanti, evaṃ saccālikena jīvitakappane bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccanti. Paribhaṭatīti paribhaṭo, paresaṃ dārake pariharanto. Paribhaṭassa kammaṃ **pāribhaṭyaṃ,** sā eva **pāribhaṭyatā,** alaṅkaraṇādinā kuladārakapariharaṇassetaṃ nāmaṃ. Tesaṃ tesaṃ gihīnaṃ gāmantaradesantarādīsu sāsanapaṭisāsanaharaṇaṃ **jaṅghapesanikaṃ.** **Aññataraññatarenā**ti etesaṃ vā veḷudānādīnaṃ vejjakammabhaṇḍāgārikakammapiṇḍapaṭipiṇḍakammasaṅghuppādacetiyuppādapaṭṭhapanādīnaṃ vā micchājīvena jīvitakappanakakammānaṃ yena kenaci. **Buddhapaṭikuṭṭhenā**ti buddhehi garahitena paṭisiddhena. **Micchājīvenā**ti na sammāājīvena. **Ayaṃ vuccati anācāro**ti ayaṃ sabbopi ‘‘anācāro’’ti kathīyati. Ācāraniddeso vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

Gocaraniddesepi paṭhamaṃ agocarassa vacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Gocaro**ti piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānaṃ. Ayuttaṭṭhānaṃ **agocaro**. Vesiyā gocaro assāti **vesiyāgocaro,** mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānanti attho. Vesiyā nāma rūpūpajīviniyo, tā mittasanthavavasena na upasaṅkamitabbā, samaṇabhāvassa antarāyakarattā, parisuddhāsayassāpi garahahetuto, tasmā dakkhiṇādānavasena satiṃ upaṭṭhapetvāva upasaṅkamitabbā. **Vidhavā** vuccanti matapatikā, pavutthapatikā vā. **Thullakumārikā**ti mahallikā aniviṭṭhakumāriyo, **paṇḍakā**ti napuṃsakā. Te hi ussannakilesā avūpasantapariḷāhā lokāmisasannissitakathābahulā, tasmā na upasaṅkamitabbā. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā. Tathā bhikkhūpi. Tesaṃ aññamaññaṃ visabhāgavatthubhāvato santhavavasena upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyā, tasmā na upasaṅkamitabbā. Gilānapucchanādivasena upasaṅkamane satokārinā bhavitabbaṃ. **Pānāgāra**nti surāpānagharaṃ. Taṃ soṇḍajanehi avivittaṃ hoti. Tattha tehi soṇḍatādivasena na upasaṅkamitabbaṃ brahmacariyantarāyakarattā. **Saṃsaṭṭho viharati rājūhī**tiādīsu **rājāno** nāma ye rajjamanusāsanti. **Rājamahāmattā** rājissariyasadisāya issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyā**ti viparītadassanā bāhirakaparibbājakā. **Titthiyasāvakā**ti tesu daḷhabhattā paccayadāyakā. **Ananulomikena saṃsaggenā**ti tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomikena paccanīkabhūtena saṃsaggena saṃsaṭṭho viharati, yena brahmacariyantarāyaṃ vā sallekhaparihāniṃ vā pāpuṇāti.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṃ dassetuṃ **‘‘yāni vā pana tānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **assaddhānī**ti buddhādīsu saddhāvirahitāni. Tato eva **appasannāni,** kammakammaphalasaddhāya vā abhāvena **assaddhāni**. Ratanattayappasādābhāvena **appasannāni.** **Akkosakaparibhāsakānī**ti akkosavatthūhi akkosakāni ceva bhayadassanena santajjanakāni ca. Atthaṃ na icchanti anatthameva icchantīti **anatthakāmāni**. Hitaṃ na icchanti ahitameva icchantīti **ahitakāmāni**. Phāsu na icchanti aphāsuṃyeva icchantīti **aphāsukakāmāni**. Yogakkhemaṃ nibbhayaṃ na icchanti, ayogakkhemameva icchantīti **ayogakkhemakāmāni.** **Bhikkhūna**nti ettha sāmaṇerānampi saṅgaho. **Bhikkhunīna**nti ettha sikkhamānasāmaṇerīnaṃ. Sabbesaṃ hi sāsanikānaṃ anatthakāmatādīpanapadamidaṃ vacanaṃ. **Tathārūpāni kulānī**ti tādisāni khattiyakulādīni. **Sevatī**ti nissāya jīvati. **Bhajatī**ti upasaṅkamati. **Payirupāsatī**ti punappunaṃ upagacchati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ vesiyādiko, rājādiko, assaddhakulādiko ca taṃ taṃ sevantassa tippakāropi ayutto gocaroti **agocaro**. Ettha hi vesiyādiko pañcakāmaguṇanissayato **agocaro**. Yathāha ‘‘ko ca, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo? Yadidaṃ pañca kāmaguṇā’’ti (saṃ. ni. 5.372). Rājādiko samaṇadhammassa anupanissayato, lābhasakkārāsanivicakkanippothanadiṭṭhivipattihetuto ca. Assaddhakulādiko saddhāhānicittasantāsāvahato **agocaro**.

Gocaraniddese ‘‘na vesiyāgocaro’’tiādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Opānabhūtānī**ti udapānabhūtāni bhikkhusaṅghassa, bhikkhunīsaṅghassa ca catumahāpathe khatapokkharaṇī viya yathāsukhaṃ ogāhanakkhamāni. **Kāsāvapajjotānī**ti bhikkhūnaṃ, bhikkhunīnañca nivatthapārutakāsāvānaṃyeva pabhāhi ekobhāsāni. **Isivātapaṭivātānī**ti gehaṃ pavisantānaṃ, nikkhamantānañca bhikkhubhikkhunīsaṅkhātānaṃ isīnaṃ cīvaravātena ceva samiñjanapasāraṇādijanitasarīravātena ca paṭivātāni pavāyitāni viniddhutakibbisāni vā.

Idāni niddese āgatanayenāpi ācāragocare dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi āraddhaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ pātimokkhasīlaniddese. **Imināpi nayenā**ti idāni vuccamānavidhināpi. **Saṅghagato**ti saṅghasannipātaṃ gato. **Acittīkārakato**ti akatacittīkāro, akatagāravoti attho. **Ghaṭṭayanto**ti sarīrena, cīvarena vā ghaṃsanto. Puratopi tiṭṭhati acittīkārakatoti sambandhitabbaṃ. **Ṭhitakopī**ti upari tiṭṭhanto viya āsannataraṭṭhāne ṭhitakopi bhaṇati. **Bāhāvikkhepako**ti bāhuṃ vikkhipanto. **Anupāhanāna**nti anādare sāmivacanaṃ. **Saupāhano**ti upāhanāruḷho. **There bhikkhū anupakhajjā**ti therānaṃ bhikkhūnaṃ ṭhitaṭṭhānaṃ anupavisitvā tesaṃ āsannataraṭṭhānaṃ upagantvā. **Kaṭṭhaṃ pakkhipati** aggikuṇḍe. **Vokkammā**ti passato atikkamitvā. **Gūḷhāni** sabhāvato paṭicchannāni sāṇipākārādinā paṭicchāditāni. **Anāpucchā**ti anāpucchitvā. **Assā**ti anācārassa.

Apica bhikkhūtiādi sabbasseva bhikkhuno ācāradassanavasena pavattaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ, na niddesapāḷi. Saddhāsīlasutacāgādiguṇahetuko garubhāvo garukaraṇaṃ vā gāravo, saha gāravenāti **sagāravo**. Garuṭṭhāniyesu gāravasārajjādivasena paṭissāyanā patissā, sappatissavapaṭipatti. Saha patissāyāti **sappatisso**. Savisesaṃ hirimanatāya, ottappibhāvena ca **hirottappasampanno**. Sekhiyadhammapāripūrivasena **sunivattho supāruto.** **Pāsādikenā**ti pasādāvahena, itthambhūtalakkhaṇe cetaṃ karaṇavacanaṃ. Eseva nayo ito paresupi chasu padesu. **Abhikkantenā**ti abhikkamena. **Iriyāpathasampanno**ti sampannairiyāpatho. Tena sesairiyāpathānampi pāsādikatamāha. **Indriyesu guttadvāro**ti cakkhundriyādīsu chasu dvāresu susaṃvihitārakkho. **Bhojane mattaññū**ti paribhuñjitabbato bhojanasaññite catubbidhepi paccaye pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogādivasena sabbaso pamāṇaññū. **Jāgariyamanuyutto**ti pubbarattāpararattaṃ bhāvanāmanasikārasaṅkhātaṃ jāgariyaṃ sātaccakāritāvasena anu anu yutto tattha yuttapayutto. **Satisampajaññena samannāgato**tiādi yathāvuttassa ācārassa sambhāradassanaṃ. Tattha **appiccho**ti niiccho. **Santuṭṭho**ti yathālābhādivasena santosena tuṭṭho. **Sakkaccakārī**ti ādarakārī. **Garucittīkārabahulo**ti garuṭṭhāniyesu garukaraṇabahulo. **Ayaṃ vuccati ācāro**ti ayaṃ sagāravatādi atthakāmehi ācaritabbato ācāro.

Sīlādīnaṃ guṇānaṃ upanissayabhūto **upanissayagocaro**. Satisaṅkhāto cittassa ārakkhabhūto eva gocaro **ārakkhagocaro**. Kammaṭṭhānasaṅkhāto cittassa upanibandhanaṭṭhānabhūto gocaro **upanibandhagocaro**. Appicchatādīhi dasahi vivaṭṭanissitāya kathāya vatthubhūtehi guṇehi samannāgato **dasakathāvatthuguṇasamannāgato**. Tato eva kalyāṇo sundaro mittoti **kalyāṇamitto**. Tassa lakkhaṇaṃ parato āgamissati. **Assutaṃ** suttageyyādiṃ. **Suṇātī**ti sutamayaṃ ñāṇaṃ uppādeti. **Sutaṃ pariyodāpetī**ti tameva yathāsutaṃ avisadatāya apariyodātaṃ punappunaṃ paripucchanādinā visodheti nijjaṭaṃ nigumbaṃ karoti. Tattha ca ye kaṅkhaṭṭhāniyā dhammā, tesu saṃsayaṃ chindanto **kaṅkhaṃ vitarati**. Kammakammaphalesu, ratanattaye ca sammādiṭṭhiyā ujukaraṇena **diṭṭhiṃ ujuṃ karoti**. Tato eva ca duvidhāyapi saddhāsampadāya **cittaṃ pasādeti**. Atha vā yathāsutaṃ dhammaṃ pariyodapetvā tatthāgate rūpārūpadhamme pariggahetvā sapaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhanto sattadiṭṭhivaṅkavidhamanena **diṭṭhiṃ ujuṃ karoti**. Dhammānaṃ paccayapaccayuppannatāmattadassanena tīsupi addhāsu **kaṅkhaṃ vitarati**. Tato paraṃ ca udayabbayañāṇādivasena vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyabhūmiṃ okkamanto aveccapasādena ratanattaye **cittaṃ pasādeti**. Tathābhūtova tassa kalyāṇamittassa anusikkhanena saddhādīhi guṇehi na hāyati, aññadatthu vaḍḍhateva. Tenāha **''yassa vā''**tiādi.

Antaragharanti antare antare gharāni ettha, taṃ etassāti vā ''antaraghara''nti laddhanāmaṃ gocaragāmaṃ paviṭṭho. Tattha ghare ghare bhikkhāpariyesanāya vīthiṃ paṭipanno. **Okkhittacakkhū**ti heṭṭhākhittacakkhu. Kittakena pana okkhittacakkhu hotīti āha **''yugamattadassāvī''**ti. **Susaṃvuto**ti saṃyato. Yathā panettha susaṃvuto nāma hoti, taṃ dassetuṃ **''na hatthiṃ olokento''**tiādi vuttaṃ.

Yatthāti yesu satipaṭṭhānesu. **Cittaṃ** bhāvanācittaṃ. **Upanibandhatī**ti upanetvā nibandhati. Vuttañhetaṃ –

> ''Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha;
> Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḷha''nti. (visuddhi. 1.217; dī. ni. aṭṭha. 2.374; ma. ni. aṭṭha. 1.107; pārā. aṭṭha. 2.165; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.163);

Satipaṭṭhānānaṃ upanibandhagocarabhāvaṃ dassetuṃ **''vuttañheta''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **sako pettiko visayo**ti attano pitu sammāsambuddhassa santako, tena diṭṭho dassito ca visayo.

Aṇuppamāṇesūti paramāṇuppamāṇesu. **Asañciccaāpannasekhiyaakusalacittuppādādibhedesū**ti asañcicca āpannasekhiyesu akusalacittuppādādibhedesūti evaṃ asañciccaggahaṇaṃ sekhiyavisesanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sekhiyaggahaṇena cettha **vattakkhandhakādīsu** (cūḷava. 356 ādayo) āgatavattādīnampi gahaṇaṃ. Tepi hi sikkhitabbaṭṭhena ''sekhiyā''ti icchitā. Tathā hi **mātikāyaṃ** pārājikādīnaṃ viya sekhiyānaṃ paricchedo na kato. Evañca katvā ''asañcicca āpannasekhiyā''ti asañciccaggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Na hi **mātikāyaṃ** āgatesu pañcasattatiyā sekhiyesu nosaññāvimokkho nāma atthi, asañciccaggahaṇeneva cettha asatiajānanānampi saṅgaho kato. Keci panettha asiñcicca āpannaggahaṇena acittakāpattiyo gahitāti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ, garukāpattīsupi kāsañci acittakabhāvasabbhāvato, adhiṭṭhānāvikammassa, desanāvikammasseva vā sabbalahukassa vajjassa idhādhippetattā. Tenāha ''yāni tāni vajjāni appamattakāni oramattakāni lahukāni lahusammatānī''tiādi. Ādisaddena pātimokkhasaṃvaravisuddhatthaṃ anatikkamanīyānaṃ anāpattigamanīyānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhayadassanasīlo**ti paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatasadisaṃ katvā dassanasabhāvo, sabbalahukaṃ vā dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisaṃ katvā dassanasabhāvo. **Yaṃ kiñcī**ti mūlapaññattianupaññattisabbatthapaññattipadesapaññattiādibhedaṃ yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ. **Sammā ādāyā**ti sammadeva sakkaccaṃ, sabbaso ca ādiyitvā. Ayaṃ pana ācāragocarasampadā kiṃ pātimokkhasīle pariyāpannā, udāhu apariyāpannāti? Pariyāpannā. Yadi evaṃ kasmā puna vuttāti codanaṃ sandhāyāha **''ettha cā''**tiādi.

Indriyasaṃvarasīlavaṇṇanā

15. Indriyasaṃvarasīlaṃ pātimokkhasaṃvarasīlassa sambhārabhūtaṃ, tasmiṃ satiyeva icchitabbanti vuttaṃ **''soti pātimokkhasaṃvarasīle ṭhito bhikkhū''**ti. Sampādite hi etasmiṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ suguttaṃ surakkhitameva hoti, susaṃvihitakaṇṭakavati viya sassanti. **Kāraṇavasenā**ti asādhāraṇakāraṇassa vasena. Asādhāraṇakāraṇavasena hi phalaṃ apadisīyati, yathā yavaṅkuro bherisaddoti. Nissayavohārena vā etaṃ nissitavacanaṃ, yathā mañcā ukkuṭṭhiṃ karontīti. **Rūpa**nti rūpāyatanaṃ. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti ettha yadi cakkhu rūpaṃ passeyya, aññaviññāṇasamaṅginopi passeyyuṃ, na cetaṃ atthi, kasmā? Acetanattā cakkhussa. Tenāha **''cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā''**ti. Atha viññāṇaṃ rūpaṃ passeyya, tirokuṭṭādigatampi naṃ passeyya appaṭighabhāvato, idampi natthi sabbassa viññāṇassa dassanābhāvato. Tenāha **''cittaṃ na passati acakkhukattā''**ti. Tattha yathā cakkhusannissitaṃ viññāṇaṃ passati, na yaṃ kiñci. Tañca kenaci kuṭṭādinā antarite na uppajjati, yattha ālokassa vibandho. Yattha pana na vibandho phalikagabbhapaṭalādike, tattha antaritepi uppajjateva. Evaṃ viññāṇādhiṭṭhitaṃ cakkhu passati, na yaṃ kiñcīti viññāṇādhiṭṭhitaṃ cakkhuṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā’’**ti.

Dvārārammaṇasaṅghaṭṭeti dvārassa ārammaṇena saṅghaṭṭe sati, cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagateti adhippāyo. **Pasādavatthukena cittenā**ti cakkhupasādavatthukena tannissāya pavattena viññāṇena, yaṃ ‘‘cakkhuviññāṇa’’nti vuccati. **Passatī**ti oloketi. Cakkhupasādasannissaye hi viññāṇe ālokānuggahitaṃ rūpārammaṇaṃ sannissayaguṇena obhāsente taṃsamaṅgipuggalo ‘‘rūpaṃ passatī’’ti vuccati. Obhāsanañcettha ārammaṇassa yathāsabhāvato vibhāvanaṃ, yaṃ ‘‘paccakkhato gahaṇa’’nti vuccati. Usunā lakkhassa vedhe sijjhante tassa sambhārabhūtena dhanunā vijjhatīti vacanaṃ viya viññāṇena rūpadassane sijjhante cakkhunā rūpaṃ passatīti **īdisī sasambhārakathā nāmesā hoti**. Sasambhārā kathā **sasambhārakathā,** dassanassa kāraṇasahitāti attho. Sasambhārassa vā dassanassa kathā **sasambhārakathā. Tasmā**ti yasmā kevalena cakkhunā, kevalena vā viññāṇena rūpadassanaṃ natthi, tasmā.

Itthipurisanimittaṃ vāti ettha itthisantānanissitarūpamukhena gayhamānaṃ saṇṭhānaṃ thanamaṃsāvisadatā nimmassumukhatā kesabandhanavatthaggahaṇaṃ avisadaṭṭhānagamanādi ca sabbaṃ ‘‘itthī’’ti sañjānanassa kāraṇabhāvato **itthinimittaṃ**. Vuttavipariyāyato **purisanimittaṃ** veditabbaṃ. **Subhanimittādikaṃ vā**ti ettha rāguppattihetubhūto iṭṭhākāro **subhanimittaṃ. Ādi-**saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho. So pana dosuppattiādihetubhūto aniṭṭhādiākāro veditabbo. Kāmañcettha pāḷiyaṃ abhijjhādomanassāva sarūpato āgatā, upekkhānimittassāpi pana saṅgaho icchitabbo, asamapekkhanena uppajjanakamohassāpi asaṃvarabhāvato. Tathā hi vakkhati ‘‘muṭṭhasaccaṃ vā aññāṇaṃ vā’’ti. **Upekkhānimitta**nti cettha aññāṇupekkhāya vatthubhūtaṃ ārammaṇaṃ, tañcassa asamapekkhanavasena veditabbaṃ. Evaṃ saṅkhepato rāgadosamohānaṃ kāraṇaṃ ‘‘subhanimittādika’’nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘kilesavatthubhūtaṃ nimitta’’**nti. **Diṭṭhamatteyeva saṇṭhātī**ti ‘‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī’’ti (udā. 10) sutte vuttanayena vaṇṇāyatane cakkhuviññāṇena, vīthicittehi ca gahitamatteyeva tiṭṭhati, na tato paraṃ kiñci subhādiākāraṃ parikappeti. **Pākaṭabhāvakaraṇato**ti paribyattabhāvakaraṇato vibhūtabhāvakaraṇato. Visabhāgavatthuno hi hatthādiavayavesu subhādito parikappentassa aparāparaṃ tattha uppajjamānā kilesā paribyattā hontīti te tesaṃ **anubyañjanā** nāma. Te pana yasmā tathā tathā sanniviṭṭhānaṃ bhūtupādāyarūpānaṃ sannivesākāro. Na hi taṃ muñcitvā paramatthato hatthādi nāma koci atthi. Tasmā vuttaṃ **‘‘hatthapāda…pe… ākāraṃ na gaṇhātī’’**ti. Kiṃ pana gaṇhātīti āha **‘‘yaṃ tattha bhūtaṃ, tadeva gaṇhātī’’**ti. Yaṃ tasmiṃ sarīre vijjamānaṃ kesalomādi bhūtupādāyamattaṃ vā, tadeva yāthāvato gaṇhāti. Tattha asubhākāragahaṇassa nidassanaṃ dassento **‘‘cetiyapabbatavāsī’’**tiādinā mahātissattheravatthuṃ āhari.

Tattha **sumaṇḍitapasādhitā**ti suṭṭhu maṇḍitā pasādhitā ca. Ābharaṇādīhi āhārimehi maṇḍanaṃ. Sarīrassa ucchādanādivasena paṭisaṅkharaṇaṃ pasādhananti vadanti, ābharaṇehi, pana vatthālaṅkārādīhi ca alaṅkaraṇaṃ pasādhanaṃ. Ūnaṭṭhānapūraṇaṃ maṇḍanaṃ. **Vipallatthacittā**ti rāgavasena viparītacittā. **Olokento**ti thero kammaṭṭhānamanasikāreneva gacchanto saddakaṇṭakattā pubbabhāgamanasikārassa hasitasaddānusārena ‘‘kimeta’’nti olokento. **Asubhasañña**nti aṭṭhikasaññaṃ. Aṭṭhikakammaṭṭhānaṃ hi thero tadā pariharati. **Arahattaṃ pāpuṇī**ti thero kira tassā hasantiyā dantaṭṭhidassaneneva pubbabhāgabhāvanāya subhāvitattā paṭibhāganimittaṃ, sātisayañca upacārajjhānaṃ labhitvā yathāṭhitova tattha paṭhamajjhānaṃ adhigantvā taṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā maggaparamparāya āsavakkhayaṃ pāpuṇi. **Pubbasaññaṃ anussarī**ti pubbakaṃ yathāraddhaṃ kālena kālaṃ anuyuñjiyamānaṃ aṭṭhikakammaṭṭhānaṃ anussari samannāhari. **Anumagga**nti anupathaṃ tassā padānupadaṃ. Therassa kira bhāvanāya paguṇabhāvato dantaṭṭhidassaneneva tassā sakalasarīraṃ aṭṭhikasaṅghātabhāvena upaṭṭhāsi. Na taṃ ‘‘itthī’’ti vā ‘‘puriso’’ti vā sañjāni. Tenāha **‘‘nābhijānāmi…pe… mahāpathe’’**ti.

‘‘Yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetū’’ti vatvā puna **‘‘tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāyā’’**ti vuttaṃ, na asaṃvarassāti. Yadidaṃ yaṃ cakkhundriyāsaṃvarassa hetu abhijjhādianvāssavanaṃ dassitaṃ, taṃ asaṃvutacakkhundriyasseva hetu pavattaṃ dassitanti katvā vuttaṃ. Cakkhudvārikassa hi abhijjhādianvāssavanassa taṃdvārikaviññāṇassa viya cakkhundriyaṃ padhānakāraṇaṃ. Cakkhundriyassa asaṃvutatte sati te anvāssavantīti asaṃvariyamānacakkhundriyahetuko so asaṃvaro tathā vuttoti. Yatvādhikaraṇanti hi yassa cakkhundriyassa kāraṇāti attho. Kīdisassa ca kāraṇāti? Asaṃvutassa, kiñca asaṃvutaṃ? Yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu abhijjhādayo anvāssavanti, **tassa saṃvarāyā**ti ayamettha yojanā.

Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vātiādi puna avacanatthaṃ idheva sabbaṃ vuttanti chasu dvāresu yathāsambhavaṃ veditabbaṃ. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasaṅkhātaṃ dussīlyaṃ atthi, tasmā dussīlyāsaṃvaro manodvāravasena, sesāsaṃvaro chadvāravasena yojetabbo. Muṭṭhasaccādīnaṃ hi satipaṭipakkhākusaladhammādibhāvato siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavītikkamabhūtassa dussīlyassa tattha uppatti, pañcadvārikajavanānaṃ aviññattijanakattā. Dussīlyādayo cettha pañca asaṃvarā sīlasaṃvarādīnaṃ pañcannaṃ saṃvarānaṃ paṭipakkhabhāvena vuttā. **Tasmiṃ satī**ti tasmiṃ asaṃvare sati.

Yathā kinti yena pakārena javane uppajjamāno asaṃvaro ‘‘cakkhundriye asaṃvaro’’ti vuccati, taṃ nidassanaṃ kinti attho. **Yathā**tiādinā nagaradvāre asaṃvare sati taṃsambandhānaṃ gharādīnaṃ asaṃvutatā viya javane asaṃvare sati taṃsambandhānaṃ dvārādīnaṃ asaṃvutatāti evaṃ aññāsaṃvare aññāsaṃvutatā sāmaññameva nidasseti, na pubbāparasāmaññaṃ, antobahisāmaññaṃ vā. Sati vā dvārabhavaṅgādike puna uppajjamānaṃ javanaṃ bāhiraṃ viya katvā nagaradvārasamānaṃ vuttaṃ, itarañca antonagare gharādisamānaṃ. Paccayabhāvena hi purimanipphannaṃ javanakāle asantampi bhavaṅgādi cakkhādi viya phalanipphattiyā santaṃyeva nāma hoti. Na hi dharamānaṃyeva ‘‘santa’’nti vuccati. ‘‘Bāhiraṃ viya katvā’’ti ca paramatthato javanassa bāhirabhāve, itarassa ca abbhantarabhāve asatipi ‘‘pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkiliṭṭha’’ntiādi (a. ni. 1.49) vacanato āgantukabhūtassa kadāci kadāci uppajjamānassa javanassa bāhirabhāvo, tabbidhurasabhāvassa itarassa abbhantarabhāvo ekena pariyāyena hotīti katvā vuttaṃ. Javane vā asaṃvare uppanne tato paraṃ dvārabhavaṅgādīnaṃ asaṃvarahetubhāvāpattito. Asaṃvarassa hi uppattiyā dvārabhavaṅgādīnaṃ tassa hetubhāvo paññāyatīti. Nagaradvārasadisena javanena pavisitvā dussīlyādicorānaṃ dvārabhavaṅgādīsu musanaṃ kusalabhaṇḍavināsanaṃ kathitaṃ. Yasmiṃ hi dvāre asaṃvaro uppajjati, so tattha dvārādīnaṃ saṃvarūpanissayabhāvaṃ upacchindantoyeva pavattatīti. Dvārabhavaṅgādīnaṃ javanena saha sambandho ekasantatipariyāpannato daṭṭhabbo.

Ettha ca cakkhudvāre rūpārammaṇe āpāthagate niyamitādivasena kusalākusalajavane sattakkhattuṃ uppajjitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇe tadanurūpameva manodvārikajavane tasmiṃyevārammaṇe sattakkhattuṃyeva uppajjitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇe puna tasmiṃyeva dvāre tadevārammaṇaṃ nissāya ‘‘itthī puriso’’tiādinā vavatthapentaṃ pasādarajjanādivasena sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Evaṃ pavattamānaṃ javanaṃ sandhāya **‘‘javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi agutta’’**ntiādi vuttaṃ.

Tasmiṃ pana javane. **Sīlādīsū**ti sīlasaṃvarasatisaṃvarañāṇasaṃvarakhantisaṃvaravīriyasaṃvaresu **uppannesu**. Yathā hi pageva satiārakkhaṃ anupaṭṭhapentassa dussīlyādīnaṃ uppatti, evaṃ pageva satiārakkhaṃ upaṭṭhapentassa sīlādīnaṃ uppatti veditabbā. Saddādīsupi yathārahaṃ nimittānubyañjanāni veditabbāni. Sotaviññāṇena hi saddaṃ sutvā ‘‘itthisaddo’’ti vā ‘‘purisasaddo’’ti vā iṭṭhāniṭṭhādikaṃ vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ na gaṇhāti, sutamatte eva saṇṭhāti. Yo ca gītasaddādikassa kilesānaṃ anu anu byañjanato ‘‘anubyañjana’’nti laddhavohāro mandatārādivasena vavatthito chajjādibhedabhinno ākāro, tampi na gaṇhātīti. Evaṃ gandhādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Manodvāre pana sāvajjanabhavaṅgaṃ manodvāraṃ tasmiṃ dvāre dhammārammaṇe āpāthagate taṃ javanamanasāva viññāya vijānitvātiādinā yojetabbaṃ. Kileso anubandho etassāti kilesānubandho, so eva nimittādigāho, tato parivajjanalakkhaṇaṃ **kilesānubandhanimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇaṃ. Ādi**-saddena anubyañjanaṃ saṅgaṇhāti.

Ājīvapārisuddhisīlavaṇṇanā

16. **Vutte**ti idheva uddesavasena pubbe vutte. Tathā hi ‘‘ājīvahetu paññattānaṃ channaṃ sikkhāpadāna’’nti paduddhāraṃ katvā tāni pāḷivaseneva dassetuṃ **‘‘yāni tānī’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha yāni tāni evaṃ paññattāni cha sikkhāpadānīti sambandho. **Ājīvahetū**ti jīvikanimittaṃ, ‘‘evāhaṃ paccayehi akilamanto jīvissāmī’’ti adhippāyena. **Ājīvakāraṇā**ti tasseva vevacanaṃ. **Pāpiccho**ti pāpikāya asantaguṇasambhāvanicchāya samannāgato. **Icchāpakato**ti icchāya apakato upadduto, abhibhūto vā. **Asanta**nti avijjamānaṃ. **Abhūta**nti anuppannaṃ. Anuppannattā hi tassa taṃ asantanti purimassa pacchimaṃ kāraṇavacanaṃ. **Uttarimanussadhamma**nti uttarimanussānaṃ ukkaṭṭhapurisānaṃ dhammaṃ, manussadhammato vā uttari ukkaṭṭhaṃ. **Ullapatī**ti uggatāyuko lapati. Sīlaṃ hi bhikkhuno āyu, taṃ tassa tathālapanasamakālameva vigacchati. Tenāha **‘‘āpatti pārājikassā’’**ti pārājikasaṅkhātā āpatti assa, pārājikasaññitassa vā vītikkamassa āpajjanaṃ ullapananti attho. **Sañcarittaṃ samāpajjatī**ti sañcaraṇabhāvaṃ āpajjati, itthiyā vā purisamatiṃ, purisassa vā itthimatiṃ ārocetīti adhippāyo. ‘‘Imesaṃ channaṃ sikkhāpadānaṃ vītikkamassa vasenā’’ti sambandho heṭṭhā dassito eva.

Kuhanātiādīsūti heṭṭhā uddiṭṭhapāḷiyāva paduddhāro. **Ayaṃ pāḷī**ti ayaṃ **vibhaṅge** (vibha. 861) āgatā niddesapāḷi.

17. Cīvarādipaccayā labbhantīti lābhā. Te eva sakkaccaṃ ādaravasena diyyamānā sakkārā. Patthaṭayasatā kittisaddo. Taṃ **lābhañca sakkārañca kittisaddañca. Sannissitassā**ti ettha taṇhānissayo adhippetoti āha **‘‘patthayantassā’’**ti. **Asantaguṇadīpanakāmassā**ti asante attani avijjamāne saddhādiguṇe sambhāvetukāmassa. Asantaguṇasambhāvanatālakkhaṇā, paṭiggahaṇe ca amattaññutālakkhaṇā hi pāpicchatā. **Icchāya apakatassā**ti pāpikāya icchāya sammāājīvato apeto katoti apakato. Tathābhūto ca ājīvūpaddavena upaddutoti katvā āha **‘‘upaddutassāti attho’’**ti.

Kuhanameva paccayuppādanassa vatthūti **kuhanavatthu. Tividhampetaṃ** tattha āgataṃ tassa nissayabhūtāya imāya pāḷiyā **dassetu**nti evamattho daṭṭhabbo. **Tadatthikassevā**ti tehi cīvarādīhi atthikasseva. **Paṭikkhipanenā**ti cīvarādīnaṃ paṭikkhipanahetu. **Assā**ti bhaveyya. **Paṭiggahaṇena cā**ti **ca**-saddena pubbe vuttaṃ paṭikkhipanaṃ samuccinoti.

Bhiyyokamyatanti bahukāmataṃ. **Ya**nti kiriyāparāmasanaṃ, tasmā ‘‘dhāreyyā’’ti ettha yadetaṃ saṅghāṭiṃ katvā dhāraṇaṃ, etaṃ samaṇassa sāruppanti yojanā. **Pāpaṇikānī**ti āpaṇato chaḍḍitāni. **Nantakānī**ti antarahitāni coḷakhaṇḍāni. **Uccinitvā**ti uñchanena cinitvā saṅgahetvā. **Uñchācariyāyā**ti uñchācariyāya laddhena. Gilānassa paccayabhūtā bhesajjasaṅkhātā jīvitaparikkhārā **gilānapaccayabhesajjaparikkhārā. Pūtimutta**nti purāṇassa, apurāṇassa ca sabbassa gomuttassetaṃ nāmaṃ. **Pūtimuttenā**ti pūtibhāvena muttena parehi chaḍḍitena, pūtibhūtena vā gomuttena. **Dhutavādo**ti paresampi dhutaguṇavādī. **Sammukhībhāvā**ti sammukhato vijjamānattā, labbhamānatāyāti attho.

Attānaṃ uttarimanussadhammādhigamassa sāmante katvā jappanaṃ **sāmantajappanaṃ. Mahesakkho**ti mahānubhāvo, uttarimanussadhammādhigamenāti adhippāyo. ‘‘Mitto’’ti sāmaññato vatvā puna taṃ viseseti ‘‘sandiṭṭho sambhatto’’ti. Diṭṭhamatto hi mitto **sandiṭṭho**. Daḷhabhattiko **sambhatto. Sahāyo**ti saha āyanako, sakhāti attho. Sattapadino hi ‘‘sakhā’’ti vuccanti. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, garuḷasaṇṭhānapāsādotipi vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Kūṭāgāraṃ** dvīhi kaṇṇikāhi kattabbapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnampi paṭibāhanayogyo catupañcabhūmako paṭissayaviseso. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto paṭissayaviseso. **Uddaṇḍo** agabbhikā ekadvārā dīghasālāti vadanti. Apare pana bhaṇanti – **vihāro** nāma dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassena chadanakasenāsanaṃ. Tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekapassachadanakaṃ hoti. **Pāsādo** āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanaṃ candikaṅgaṇayuttaṃ. **Guhā** kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabaddhaṃ. **Kūṭāgāraṃ** yo koci kaṇṇikābaddhapāsādo. **Aṭṭo** bahalabhittigehaṃ. Yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṃ hoti. Aṭṭālakākārena karīyatītipi vadanti. **Māḷo** vaṭṭākārena katasenāsanaṃ. **Uddaṇḍo** eko paṭissayaviseso. Yo ‘‘bhaṇḍasālā, udosita’’ntipi vuccati. **Upaṭṭhānasālā** sannipatanaṭṭhānaṃ.

Kucchitarajabhūtāya pāpicchatāya niratthakaṃ kāyavacīvipphandaniggaṇhanaṃ korajaṃ, taṃ etassa atthīti korajiko, kohaññena saṃyatakāyo, ativiya, abhiṇhaṃ vā korajiko **korajikakorajiko**. Atiparisaṅkitoti keci. Ativiya kuho **kuhakakuhako,** sātisayavimhāpakoti attho. Ativiya lapo lapanako **lapakalapako. Mukhasambhāviko**ti korajikakorajikādibhāvena pavattavacanehi attano mukhamattena aññehi sambhāviko. So evarūpo evarūpatāya eva attānaṃ paraṃ viya katvā **‘‘ayaṃ samaṇo’’**tiādīni katheti. **Gambhīra**ntiādi tassā kathāya uttarimanussadhammapaṭibaddhatāya vuttaṃ.

Sambhāvanādhippāyakatenāti ‘‘kathaṃ nu kho maṃ jano ‘ariyo’ti vā ‘visesalābhī’ti vā sambhāveyyā’’ti iminā adhippāyena katena. **Gamanaṃ saṇṭhapetī**ti visesalābhīnaṃ gamanaṃ viya attano gamanaṃ sakkaccaṃ ṭhapeti, sato sampajānova gacchanto viya hoti. **Paṇidhāyā**ti ‘‘arahāti maṃ jānantū’’ti cittaṃ saṇṭhapetvā, patthetvā vā. **Samāhito viyā**ti jhānasamādhinā samāhito viya. **Āpāthakajjhāyī**ti manussānaṃ āpāthaṭṭhāne samādhisamāpanno viya nisīdanto āpāthake janassa pākaṭaṭṭhāne jhāyī. **Iriyāpathasaṅkhāta**nti iriyāpathasaṇṭhapanasaṅkhātaṃ.

Paccayapaṭisevanasaṅkhātenāti ayoniso uppāditānaṃ paccayānaṃ paṭisevananti evaṃ kathitena, tena vā paccayapaṭisevanena saṅkhātabbena kathitabbena. Aññaṃ viya katvā attano samīpe bhaṇanaṃ **sāmantajappitaṃ**. Ākārassa rassattaṃ katvā **‘‘aṭṭhapanā’’**ti vuttaṃ. Kuhanaṃ kuho, tassa ayanā pavatti **kuhāyanā,** kuhassa vā puggalassa ayanā gati kiriyā **kuhāyanā**. Kuheti, kuhena vā itoti **kuhito,** kuhako.

Puṭṭhassāti ‘‘ko tisso, ko rājapūjito’’ti puṭṭhassa. **Uddhaṃ katvā**ti ukkhipitvā vibhavasampattiādinā paggahetvā.

Unnahanāti uddhaṃ uddhaṃ bandhanā paliveṭhanā. Dve kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ pavisitvā āsanasālāya nisīditvā ekaṃ kumārikaṃ pakkosiṃsu. Tāya āgatāya tatreko ekaṃ pucchi ‘‘ayaṃ, bhante, kassa kumārikā’’ti? ‘‘Amhākaṃ upaṭṭhāyikāya telakandarikāya dhītā, imissā mātā mayi gehaṃ gate sappiṃ dadamānā ghaṭeneva deti, ayampi mātā viya ghaṭena detī’’ti (vibha. aṭṭha. 862) ukkācesi. Imaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘telakandarikavatthu cettha vattabba’’**nti.

Dhammānurūpā vāti mattāvacanānurūpaṃ vā. Mattāvacanaṃ hi ‘‘dhammo’’ti vuccati. Yathāha ‘‘subhāsitaṃ uttamamāhu santo, dhammaṃ bhaṇe nādhammaṃ taṃ dutiya’’nti (saṃ. ni. 1.213; su. ni. 452). Tena bahuṃ vippalapanamāha, saccato vā aññā subhāsitā vācā ‘‘dhammo’’ti veditabbo. Muggasūpasadisakammo puggalo muggasūpyo. Tenāha **‘‘ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccatī’’**ti. Paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭyaṃ, tadeva **pāribhaṭyatā**.

Nimittena caranto, jīvanto vā nimittako, tassa bhāvo **nemittikatā**. Attano icchāya pakāsanaṃ **obhāso**. Ko pana soti? ‘‘Ajja bhikkhūnaṃ paccayā dullabhā jātā’’tiādikā **paccayapaṭisaṃyuttakathā**. Icchitavatthussa samīpe kathanaṃ **sāmantajappā**.

Akkosanabhayenāpi dadeyyāti **dasahi akkosavatthūhi akkosanaṃ**. Tathā **vambhanā**dayo. **Upekkhanā** upāsakānaṃ dāyakādibhāvato bahi chaḍḍanā. **Khipanā**ti khepavacanaṃ. Taṃ pana avahasitvā vacanaṃ hotīti āha **‘‘uppaṇḍanā’’**ti. **Pāpanā**ti adāyakattassa, avaṇṇassa vā patiṭṭhāpanaṃ. Paresaṃ piṭṭhimaṃsakhādanasīlo parapiṭṭhimaṃsiko, tassa bhāvo **parapiṭṭhimaṃsikatā. Abbhaṅga**nti abbhañjanaṃ. **Nipisitvā gandhamagganā viyā**ti anippisite alabbhamānassa gandhassa nipisane lābho viya paraguṇe anippisite alabbhamānānaṃ paccayānaṃ nipisanena lābho daṭṭhabboti.

Nikattuṃ appena lābhena bahukaṃ vañcetvā gahetuṃ icchanaṃ nijigīsanaṃ, tassa bhāvo **nijigīsanatā**. Tasseva icchanassa pavattiākāro, taṃsahajātaṃ vā gavesanakammaṃ.

Aṅganti hatthapādādiaṅgāni uddissa pavattaṃ vijjaṃ. **Nimitta**nti nimittasatthaṃ. **Uppāta**nti ukkāpātadisāḍāhabhūmicālādiuppātapaṭibaddhavijjaṃ. **Supina**nti supinasatthaṃ. **Lakkhaṇa**nti itthipurisānaṃ lakkhaṇajānanasatthaṃ. **Mūsikacchinna**nti vatthādīnaṃ asukabhāge mūsikacchede sati idaṃ nāma phalaṃ hotīti jānanakasatthaṃ. Palāsaggiādīsu iminā nāma agginā hute idaṃ nāma hotīti aggivasena homavidhānaṃ **aggihomaṃ**. Iminā nayena **dabbihomaṃ** veditabbaṃ. **Ādi**-saddena thusahomādīnaṃ, aññesañca sutte āgatānaṃ micchājīvānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Vīriyasādhanattā ājīvapārisuddhisīlassa ‘‘paccayapariyesanavāyāmo’’ti vuttaṃ. Tassa **pārisuddhi** anavajjabhāvo, yena dhammena samena paccayalābho hoti. Na hi alaso ñāyena paccaye pariyesituṃ sakkotīti.

Paccayasannissitasīlavaṇṇanā

18. **Paṭisaṅkhā**ti ayaṃ ‘‘sayaṃ abhiññā’’tiādīsu (mahāva. 11) viya ya-kāralopena niddeso. **Yoniso**ti cettha upāyattho yoniso-saddoti dassento āha **‘‘upāyena pathenā’’**ti. **‘‘Paṭisaṅkhāya ñatvā’’**ti vatvā tayidaṃ paṭisaṅkhānaṃ paccavekkhaṇanti dassetuṃ **‘‘paccavekkhitvāti attho’’**tiādi vuttaṃ. Yathā hi **paccavekkhitvā**ti sītapaṭighātādikaṃ taṃ taṃ payojanaṃ pati pati avekkhitvā, ñāṇena passitvāti attho, evaṃ **paṭisaṅkhāyā**ti tadeva payojanaṃ pati pati saṅkhāya, jānitvāti attho. Ñāṇapariyāyo hi idha saṅkhā-saddoti. Ettha ca ‘‘paṭisaṅkhā yoniso’’tiādi kāmaṃ paccayaparibhogakālena vuccati, dhātuvasena pana paṭikūlavasena vā paccavekkhaṇāya paccayasannissitasīlaṃ sujjhatīti apare. Bhijjatīti keci. Eke pana paṭhamaṃ eva pariyattanti vadanti, vīmaṃsitabbaṃ. ‘‘Cīvara’’nti ekavacanaṃ ekattamattaṃ vācakanti adhippāyena **‘‘antaravāsakādīsu yaṃ kiñcī’’**ti vuttaṃ, jātisaddatāya pana tassa pāḷiyaṃ ekavacananti yattakāni cīvarāni yoginā pariharitabbāni, tesaṃ sabbesaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti sakkā viññātuṃ, **yaṃ kiñcī**ti vā anavasesapariyādānametaṃ, na aniyamavacanaṃ. ‘‘Nivāseti vā pārupati vā’’ti vikappanaṃ pana paṭisevanapariyāyassa paribhogassa vibhāgadassananti taṃ paññapetvā sayananisīdana-cīvarakuṭikaraṇādivasenāpi paribhogassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Payojanānaṃ mariyādā payojanāvadhi, tassa paricchindanavasena yo niyamo, tassa vacanaṃ **payojanā…pe… vacanaṃ**. Idāni taṃ niyamaṃ vivaritvā dassetuṃ **‘‘ettakameva hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha avadhāraṇena līḷāvibhūsāvilambanānaṭambarādivasena vatthaparibhogaṃ nisedheti. Tenāha **‘‘na ito bhiyyo’’**ti. Līḷāvasena hi ekacce sattā vatthāni paridahanti ceva upasaṃviyanti ca. Yathā taṃ yobbane ṭhitā nāgarikamanussā. Ekacce vibhūsanavasena, yathā taṃ rūpūpajīviniādayo. Vilambanavasena vilambakā. Naṭambaravasena bhojādayo. **Ajjhattadhātukkhobho** sītarogādiuppādako. **Utupariṇāmanavasenā**ti utuno parivattanavasena visabhāgasītautusamuṭṭhānena. **Vā**-saddena hemantādīsu himapātādivasena pavattassa saṅgaho daṭṭhabbo, na uppādeti sītanti adhippāyo. Yadatthaṃ pana taṃ vinodanaṃ, taṃ matthakappattaṃ dassetuṃ **‘‘sītabbhāhate’’**tiādi vuttaṃ. **Sabbatthā**ti ‘‘uṇhassa paṭighātāyā’’tiādīsu sabbesu sesapayojanesu. Yadipi sūriyasantāpopi uṇhova, tassa pana ātapaggahaṇena gahitattā ‘‘aggisantāpassā’’ti vuttaṃ. Ekacco dāvaggisantāpo kāyaṃ cīvarena paṭicchādetvā sakkā vinodetunti āha **‘‘tassa vanadāhādīsu sambhavo veditabbo’’**ti. **Ḍaṃsā**ti piṅgalamakkhikā. Te pana yasmā ḍaṃsanasīlā, tasmā vuttaṃ **‘‘ḍaṃsanamakkhikā’’**ti. **Sappādayo**ti sappasatapadiuṇṇanābhisarabūvicchikādayo. **Phuṭṭhasamphasso**ti phuṭṭhavisamāha. Tividhā hi sappā – daṭṭhavisā phuṭṭhavisā diṭṭhavisā. Tesu purimakā dve eva gahitā. Satapadiādīnampi tādisānaṃ saṅgaṇhanatthaṃ. **Niyatapayojanaṃ** ekantikaṃ, sabbakālikañca payojanaṃ. **Hirī kuppati** nillajjatā saṇṭhāti. Tenāha **‘‘vinassatī’’**ti. Kūpāvataraṇaṃ vā paṭicchādanaṃ arahatīti kopinaṃ. Hiriyitabbaṭṭhena hirī ca taṃ kopinañcāti **hirikopina**nti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassa cā**ti **ca**-saddo pubbe vuttapayojanānaṃ sampiṇḍanattho.

Yaṃ kiñci āhāranti khādanīyabhojanīyādibhedaṃ yaṃ kiñci āharitabbavatthuṃ. Piṇḍāya bhikkhāya ulatīti piṇḍolo, tassa kammaṃ piṇḍolyaṃ. Tena **piṇḍolyena** bhikkhācariyāya. **Patitattā**ti pakkhipitattā. **Piṇḍapāto** patte pakkhittabhikkhāhāro. **Piṇḍānaṃ vā pāto**ti ghare ghare laddhabhikkhānaṃ sannipāto. ‘‘Natthi davā’’tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 3.305) sahasā kiriyāpi ‘‘davā’’ti vuccati, tato visesanatthaṃ **‘‘davatthaṃ, kīḷānimittanti vuttaṃ hotī’’**ti āha. **Muṭṭhikamallā** muṭṭhiyuddhayujjhanakā. **Ādi**-saddena nibuddhayujjhanakādīnaṃ gahaṇaṃ. **Balamadanimitta**nti balaṃ nissāya uppajjanakamado balamado. Taṃ nimittaṃ, balassa uppādanatthanti attho. **Porisamadanimitta**nti porisamado vuccati purisamāno ‘‘ahaṃ puriso’’ti uppajjanakamāno. Asaddhammasevanāsamatthataṃ nissāya pavatto māno, rāgo eva vā porisamadoti keci. Taṃ nimittaṃ. **Antepurikā** rājorodhā. Sabbesaṃ sannivesayogyatāya **vesiyo** rūpūpajīviniyo. **Maṇḍanaṃ** nāma idhāvayavapāripūrīti āha **‘‘aṅgapaccaṅgānaṃ pīṇabhāvanimitta’’**nti, paribrūhanahetūti attho. **Naṭā** nāma raṅganaṭā. **Naccakā** laṅghakādayo. **Vibhūsanaṃ** sobhāsamuppādananti āha **‘‘pasannacchavivaṇṇatānimitta’’**nti.

Etaṃ padaṃ. **Mohūpanissayappahānattha**nti mohassa upanissayatāpahānāya. Davā hi mohena hoti, mohañca vaḍḍhetīti tassā vajjanena mohassa anupanissayatā. **Dosūpanissayappahānattha**nti idaṃ balamadassa, purisamadassa ca dosahetuno vasena vuttaṃ, itarassa pana vasena ‘‘rāgūpanissayappahānattha’’nti vattabbaṃ. Maṇḍanavibhūsanapaṭikkhepo siyā mohūpanissayappahānāyapi, rāgūpanissayatāya pana ujupaṭipakkhoti vuttaṃ **‘‘rāgūpanissayappahānattha’’**nti. Yadipi ekaccassa davamade ārabbha parassa paṭighasaṃyojanādīnaṃ uppatti hotiyeva manopadosikadevādīnaṃ viya, attano pana davamade ārabbha yesaṃ savisesaṃ rāgamohamānādayo pāpadhammā uppajjanti. Te sandhāya **‘‘attano saṃyojanuppattipaṭisedhanattha’’**nti vatvā maṇḍanavibhūsanāni paṭicca savisesaṃ parassapi rāgamohādayo pavattantīti **‘‘parassapi saṃyojanuppattipaṭisedhanattha’’**nti vuttaṃ. **Ayoniso paṭipattiyā**ti ettha kāmasukhallikānuyogaṃ muñcitvā sabbāpi micchāpaṭipatti ayoniso paṭipatti. Purimehi dvīhi padehi ayoniso paṭipattiyā, pacchimehi dvīhi kāmasukhallikānuyogassa pahānaṃ vuttanti vadanti. **‘‘Catūhipi cetehī’’**ti pana vacanato sabbehi ubhinnampi pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ. Kāmakīḷāpi davantogadhā hotiyeva, purisamadopi kāmasukhallikānuyogassa hetuyevāti.

Cātumahābhūtikassāti catumahābhūte sannissitassa. **Rūpakāyassā**ti catusantatirūpasamūhassa. **Ṭhitiyā**ti ṭhitatthaṃ. Sā panassa ṭhiti pabandhavasena icchitāti āha **‘‘pabandhaṭṭhitattha’’**nti. **Pavattiyā**ti jīvitindriyappavattiyā. Tathā hi jīvitindriyaṃ ‘‘yāpanā vattanā’’ti (dha. sa. 19, 634) ca niddiṭṭhaṃ. Tassā ca avicchedo āhārūpayogena hoti. Kāyassa cirataraṃ yāva āyukappo, tāva avatthānaṃ yāpanāti dassento **‘‘cirakālaṭṭhitatthaṃ vā’’**ti āha. Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘gharūpatthambhamivā’’**tiādi vuttaṃ. Tatthāyaṃ yojanā – yathā jiṇṇagharasāmiko gharassa upatthambhanaṃ karoti tassa apatanatthaṃ, yathā ca sākaṭiko akkhabbhañjanaṃ karoti tassa sampavattanatthaṃ, evamesa yogī kāyassa ṭhitatthaṃ, yāpanatthañca piṇḍapātaṃ paṭisevati paribhuñjatīti. Etena ṭhiti nāma apatanaṃ yāpanā pavattīti dasseti. **Na davamadamaṇḍanavibhūsanattha**nti idaṃ ‘‘yāvadevā’’ti avadhāraṇena nivattitatthadassanaṃ. Tiṭṭhanti upādinnadhammā etāyāti **ṭhiti,** āyūti āha **‘‘ṭhitīti jīvitindriyassetaṃ adhivacana’’**nti. Tathā hi taṃ āyu ‘‘ṭhitī’’ti niddiṭṭhaṃ, **ṭhitiyā yāpanāyā**ti kāyassa ṭhitihetutāya ‘‘ṭhitī’’ti laddhavohārassa jīvitindriyassa pavattanatthanti attho. Tenāha **‘‘jīvitindriyapavattāpanattha’’**nti. **Ābādhaṭṭhenā**ti vibādhanaṭṭhena, rogaṭṭhena vā. Jighacchāparamā hi rogā. **Uparamattha**nti vūpasamatthaṃ. **Vaṇālepanamiva** vaṇiko. Uṇhasītādīsu abhibhavantesu tappaṭikāraṃ sītuṇhaṃ viya paṭisevatīti sambandho. Maggabrahmacariyaṃ ṭhapetvā sikkhattayasaṅgahā sāsanāvacaritabbā anusāsanī sāsanabrahmacariyanti āha **‘‘sakalasāsanabrahmacariyassa ca maggabrahmacariyassa cā’’**ti. **Anuggahaṇattha**nti anu anu gaṇhanatthaṃ sampādanatthaṃ. **Kāyabalaṃ nissāyā**ti yathāsamāraddhaṃ guṇavisesapāripūrihetubhūtaṃ kāyabalamattaṃ nissāya. Tenāha **‘‘sikkhattayānuyogavasenā’’**tiādi. Kantāranittharaṇatthikā jāyampatikā, **nadīsamuddanittharaṇatthikā** ca puttamaṃsādīni yathā agiddhā amucchitā kevalaṃ taṃ taṃ atthasiddhimeva avekkhantā paṭisevanti tehi vinā asijjhanato, evamayampi kevalaṃ bhavakantāranittharaṇatthiko agiddho amucchito tena vinā asijjhanato piṇḍapātaṃ paṭisevatīti upamāsaṃsandanaṃ.

Itīti pakāratthe nipātapadaṃ. Tena paṭiseviyamānassa piṇḍapātassa paṭisevanākāro gayhatīti āha **‘‘evaṃ iminā piṇḍapātapaṭisevanenā’’**ti. **Purāṇa**nti bhojanato purimakālikattā purātanaṃ. **Paṭihaṅkhāmī**ti paṭihanissāmi. **Navañca vedanaṃ na uppādessāmī**ti paṭisevatīti yojanā. Kīdisaṃ, kathañcāti āha **‘‘aparimita…pe… aññataro viyā’’**ti. Aparimitaṃ aparimāṇaṃ bhojanaṃ paccayo etissāti aparimitabhojanapaccayā, taṃ **aparimitabhojanapaccayaṃ** attano gahaṇītejapamāṇato atikkantapamāṇabhojanahetukanti attho. Yo bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya uṭṭhātuṃ asakkonto ‘‘āhara hattha’’nti vadati, ayaṃ **āharahatthako**. Yo bhuñjitvā accuddhumātakucchitāya uṭṭhitopi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti, ayaṃ **alaṃsāṭako**. Yo bhuñjitvā uṭṭhātuṃ asakkonto tattheva parivattati, ayaṃ **tatravaṭṭako**. Yo yathā kākehi āmasituṃ sakkā, evaṃ yāva mukhadvāraṃ āhāreti, ayaṃ **kākamāsako**. Yo bhuñjitvā mukhe sandhāretuṃ asakkonto tattheva vamati, ayaṃ **bhuttavamitako**. Etesaṃ aññataro viya. Atha vā **purāṇavedanā** nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā. Taṃ ‘‘paṭihanissāmī’’ti paṭisevati. **Navavedanā** nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Taṃ ‘‘na uppādessāmī’’ti paṭisevati. Atha vā **navavedanā** nāma abhuttapaccayena uppajjanakavedanā, tassā anuppannāya anuppajjanatthameva paṭisevati. Abhuttapaccayā uppajjanakāti cetaṃ khuddāya visesanaṃ. Yassā appavatti bhojanena kātabbā, tassā dassanatthaṃ. Abhuttapaccayena, bhuttapaccayena ca uppajjanakānuppajjanakavedanāsu purimā yathāpavattā jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyopavaḍḍhanavasena uppajjati. Pacchimāpi khuddānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā pavattā. Sā hi bhuttapaccayā pubbe anuppannāva nuppajjissatīti ayametāsaṃ viseso. Vihiṃsānimittatā cetāsaṃ vihiṃsāya viseso.

Yā vedanā. **Adhunā**ti etarahi. **Asappāyāparimitabhojanaṃ nissāyā**ti asappāyāparimitassa āhārassa bhuñjanapayogaṃ āgamma uppajjatīti attho. **Purāṇakammapaccayavasenā**ti pubbe purimajātiyaṃ katattā purāṇassa kammassa paccayatāvasena payogavipattiṃ āgamma uppajjanārahatāya taṃ vajjetvā payogasampattiyā upaṭṭhāpanaṃ dukkhavedanāpaccayaghāto, paṭihanananañca hotīti āha **‘‘tassā paccayaṃ vināsento taṃ purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmī’’**ti. **Ayuttaparibhogo** paccaye apaccavekkhitvā paribhogo. So eva katūpacitakammatāya **kammūpacayo**. Taṃ **nissāya** paṭicca **āyatiṃ** anāgate kāle uppajjanato yā cāyaṃ ‘‘navavedanā’’ti vuccatīti yojanā. **Yuttaparibhogavasenā**ti paccavekkhitvā paccayānaṃ paribhogavasena, tassā navavedanāya mūlaṃ ayuttaparibhogakammaṃ anibbattento sabbena sabbaṃ anuppādento. **Ettāvatā**ti ‘‘iti purāṇa’’ntiādinā vuttena padadvayena. ‘‘Vihiṃsūparatiyā’’tiādinā vā padacatukkena **yuttaparibhogasaṅgaho** pabbajitānucchavikassa paccayaparibhogassa vuttattā. **Attakilamathānuyogappahānaṃ** jighacchādidukkhapaṭighātassa bhāsitattā. Jhānasukhādīnaṃ paccayabhūtassa kāyasukhassa avissajjanato **dhammikasukhāpariccāgo** ca dīpito hoti.

Asappāyāparimitūpayogena jīvitindriyupacchedako, iriyāpathabhañjanako vā siyā parissayo, sappāyaparimitūpayogena pana so na hoti. Tathā sati cirakālappavattisaṅkhātā sarīrassa **yātrā** yāpanā bhavissatīti imamatthaṃ dassento **‘‘parimitaparibhogena…pe… bhavissatī’’**ti āha. Yo rogo sāddho asāddho ca na hoti, so yāpyarogo, so etassa atthīti **yāpyarogī**. So hi niccakālaṃ bhesajjaṃ upasevati, tathā ayampīti. Yadi yātrāpi yāpanā, pubbepi ‘‘yāpanāyā’’ti vuttaṃ, ko ettha visesoti? Pubbe ‘‘yāpanāyā’’ti jīvitindriyayāpanā adhippetā, idha pana catunnampi iriyāpathānaṃ avicchedasaṅkhātā yāpanā yātrāti ayamettha viseso. Buddhapaṭikuṭṭhena micchājīvena paccayapariyesanā **ayuttapariyesanā**. Dāyakadeyyadhammānaṃ, attano ca pamāṇaṃ ajānitvā paṭiggahaṇaṃ, saddhādeyyavinipātanatthaṃ vā paṭiggahaṇaṃ **ayuttapaṭiggahaṇaṃ,** yena vā āpattiṃ āpajjati. Apaccavekkhitvā paribhogo **ayuttaparibhogo**. Tesaṃ parivajjanaṃ dhammena samena paccayuppādanādivasena veditabbaṃ. Dhammena hi paccaye pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanaṃ **anavajjatā** nāma.

Aratīti ukkaṇṭhā. Pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca anabhirati. **Tandī**ti pacalāyikā niddā. **Vijambhitā**ti thinamiddhābhibhavena kāyassa vijambhanā. Viññūhi garahā **viññūgarahā**. Ekacco hi anavajjaṃyeva sāvajjaṃ karoti, ‘‘laddhaṃ me’’ti pamāṇādhikaṃ bhuñjitvā taṃ jīrāpetuṃ asakkonto uddhaṃvirecanaadhovirecanādīhi kilamati, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijagganabhesajjapariyesanāpasutā honti. Aññe te ‘‘kiṃ ida’’nti pucchitvā ‘‘asukassa udaraṃ uddhumāta’’ntiādīni sutvā ‘‘niccakālamesa evaṃpakatiko attano kucchipamāṇaṃ nāma na jānātī’’ti nindanti, evaṃ anavajjaṃyeva sāvajjaṃ karoti. Evaṃ akatvā ‘‘anavajjatā ca bhavissatī’’ti paṭisevati. Attano hi pakatiaggibalādiṃ jānitvā ‘‘evaṃ me aratiādīnaṃ abhāvena kāyasukhatā, agarahitabbatā ca bhavissatī’’ti pamāṇayuttameva paṭisevati. Yāvatako bhojanena attho, tassa sādhanena yāvadatthaṃ udarassa paripūraṇena udarāvadehakaṃ bhojanaṃ **yāvadatthaudarāvadehakabhojanaṃ,** tassa **parivajjanena**. Seyyāya sayanena laddhabbasukhaṃ seyyasukhaṃ, ubhohi passehi samparivattanakaṃ sayantassa uppajjanasukhaṃ passasukhaṃ, middhena niddāyanena uppajjanasukhaṃ middhasukhaṃ, tesaṃ **seyya…pe… sukhānaṃ pahānato** catunnaṃ iriyāpathānaṃ yogyabhāvassa paṭipādanaṃ kāyassa **catuiriyāpathayogyabhāvapaṭipādanaṃ,** tato. Sukho iriyāpathavihāro **phāsuvihāro**. Pacchime vikappe, sabbavikappesu vā vuttaṃ phāsuvihāralakkhaṇaṃ āgamena samatthetuṃ **‘‘vuttampi heta’’**ntiādi vuttaṃ. Tīsupi vikappesu āhārassa ūnaparibhogavaseneva hi phāsuvihāro vuttoti.

Ettāvatāti ‘‘yātrā’’tiādinā vuttena padattayena. ‘‘Yātrā ca me bhavissatī’’ti payojanapariggahadīpanā. Yātrā hi naṃ āhārūpayogaṃ payojetīti. Dhammikasukhāpariccāgahetuko phāsuvihāro **majjhimā paṭipadā** antadvayaparivajjanato. Imasmiṃ pana ṭhāne aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni – ‘‘neva davāyā’’ti ekaṃ aṅgaṃ, ‘‘na madāyā’’ti ekaṃ, ‘‘na maṇḍanāyā’’ti ekaṃ, ‘‘na vibhūsanāyā’’ti ekaṃ, ‘‘yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyā’’ti ekaṃ, ‘‘vihiṃsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā’’ti ekaṃ, ‘‘iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmi, navañca vedanaṃ na uppādessāmī’’ti ekaṃ, ‘‘yātrā ca me bhavissatī’’ti ekaṃ. ‘‘Anavajjatā ca phāsuvihāro cā’’ti ayamettha bhojanānisaṃso. **Mahāsivatthero** panāha ‘‘heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni samodhānetabbānī’’ti. Tattha ‘‘yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā’’ti ekaṃ aṅgaṃ, ‘‘yāpanāyā’’ti ekaṃ, ‘‘vihiṃsūparatiyā’’ti ekaṃ, ‘‘brahmacariyānuggahāyā’’ti ekaṃ, ‘‘iti purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmī’’ti ekaṃ, ‘‘navañca vedanaṃ na uppādessāmī’’ti ekaṃ, ‘‘yātrā ca me bhavissatī’’ti ekaṃ, ‘‘anavajjatā cā’’ti ekaṃ. Phāsuvihāro pana bhojanānisaṃsoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhārento paṭisaṅkhā yoniso piṇḍapātaṃ paṭisevati nāma.

Yattha yatthāti bhummaniddesena **sena**-saddassa adhikaraṇatthavuttimāha. Tathā **āsana**-saddassāti. **Aḍḍhayogādimhī**ti **ādi**-saddena pāsādādiṃ, mañcādiñca saṅgaṇhāti. Yattha yattha vihāre vā aḍḍhayogādimhi vā āsatīti vihāraaḍḍhayogādike ānetvā sambandhitabbaṃ. Idha **ādi-**saddena pīṭhasanthatādīnampi saṅgaho veditabbo. **Parisahanaṭṭhenā**ti abhibhavanaṭṭhena, vibādhanaṭṭhenāti attho. **Utuyeva utuparissayo**ti sītuṇhādiutuyeva asappāyo vuttanayena utuparissayo. Tassa utuparissayassa vinodanatthaṃ, anuppannassa anuppādanatthaṃ, uppannassa vūpasamanatthañcāti attho. Nānārammaṇato paṭisaṃharitvā kammaṭṭhānabhūte ekasmiṃyeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanaṃ paṭisallānaṃ, tattha ārāmo abhirati **paṭisallānārāmo,** tadatthaṃ. Senāsanaṃ hi vivittaṃ yogino bhāvanānukūlaṃ suññāgārabhāvato. Taṃ panetaṃ atthadvayaṃ vibhāvetuṃ **‘‘yo sarīrābādhacittavikkhepakaro’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ekībhāvasukhattha**nti ekībhāvahetukaṃ sukhaṃ ekībhāvasukhaṃ, tadatthaṃ. Gaṇasaṅgaṇikakilesasaṅgaṇikābhāvena uppajjanakasukhaṃ.

Yadi utuyeva utuparissayo, ‘‘utu ca sītuṇha’’nti sītuṇhapaṭighātaṃ vatvā utuparissayavinodanaṃ kasmā vuttanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘kāmañcā’’**tiādi. Tattha ‘‘niyataṃ utuparissayavinodana’’nti etena ‘‘sītassa paṭighātāya uṇhassa paṭighātāyā’’ti ettha vuttaṃ sītuṇhaṃ aniyataṃ kadāci kadāci uppajjanakaṃ, utuparissayo pana **sabbadābhāvī** adhippetoti dasseti. **Vuttappakāro**ti ‘‘sītādiko, asappāyo’’ti ca evaṃ vuttappakāro vivaṭaṅgaṇarukkhamūlādīsu nisinnassa apariguttiyā asaṃvutadvārāditāya **pākaṭaparissayā,** asappāyarūpadassanādinā **apākaṭaparissayā** ca bhikkhussa kāyacittānaṃ **ābādhaṃ** kareyyuṃ. **Yattha** gutte senāsane **ābādhaṃ na karonti. Evaṃ jānitvā**ti ubhayaparissayarahitanti evaṃ ñatvā paṭisevanto bhikkhu veditabboti sambandho.

Dhātukkhobhalakkhaṇassa, taṃhetukadukkhavedanālakkhaṇassa vā **rogassa** paṭipakkhabhāvo **paṭiayanaṭṭho**. Tenāha **‘‘paccanīkagamanaṭṭhenāti attho’’**ti, vūpasamanaṭṭhenāti vuttaṃ hoti. **Yassa kassacī**ti sappiādīsu yassa kassaci. **Sappāyassā**ti hi tassa vikāravūpasamenāti adhippāyo. **Bhisakkassa kammaṃ** tena vidhātabbato. Tenāha **‘‘tena anuññātattā’’**ti. **Nagaraparikkhārehī**ti nagaraṃ parivāretvā rakkhaṇakehi. Vivaṭaparikkhepo parikkhā uḍḍāpo pākāro esikā paligho pākārapatthaṇḍilanti satta ‘‘nagaraparikkhārā’’ti vadanti. **Sīlaparikkhāro**ti suvisuddhasīlālaṅkāro. Ariyamaggo hi idha ‘‘ratho’’ti adhippeto. Tassa ca sammāvācādayo alaṅkāraṭṭhena ‘‘parikkhāro’’ti vuttā. **Jīvitaparikkhārā**ti jīvitassa pavattikāraṇāni. **Samudānetabbā**ti sammā uddhaṃ uddhaṃ ānetabbā pariyesitabbā. **Parivāropi hoti** antarāyānaṃ parito vāraṇato. Tenāha **‘‘jīvita…pe… rakkhaṇato’’**ti.

Tattha **antara**nti vivaraṃ, okāsoti attho. Verikānaṃ antaraṃ adatvā attano sāmikānaṃ parivāretvā ṭhitasevakā viya **rakkhaṇato. Assā**ti jīvitassa. **Kāraṇabhāvato**ti cirappavattiyā kāraṇabhāvato. Rasāyanabhūtaṃ hi bhesajjaṃ sucirampi kālaṃ jīvitaṃ pavattetiyeva. Yadipi anuppannā eva dukkhavedanā bhesajjaparibhogena paṭihaññanti, na uppannā tāsaṃ saraseneva bhijjanato, uppannasadisā pana ‘‘uppannā’’ti vuccanti. Bhavati hi taṃsadisesu tabbohāro, yathā sā eva tittiri, tāniyeva osadhānīti. Tasmā vuttaṃ **‘‘uppannānanti jātānaṃ bhūtānaṃ nibbattāna’’**nti. Sañcayato paṭṭhāya so dhātukkhobho samuṭṭhānaṃ etesanti **taṃsamuṭṭhānā. ‘‘Dukkhavedanā’’**ti vatvā sā akusalasabhāvāpi atthīti tato visesetuṃ **‘‘akusalavipākavedanā’’**ti vuttaṃ. Byābādhanaṭṭhena byābādho, byābādhova byābajjhaṃ, dukkhanti attho. Natthi ettha byābajjhanti **abyābajjhaṃ,** niddukkhatā. Tenāha **‘‘abyābajjhaparamatāyā’’**ti **niddukkhaparamatāyā**ti. **Taṃ dukkha**nti roganimittakaṃ dukkhaṃ.

Cīvarādīnaṃ paccayānaṃ nissayanaṃ paribhogo evāti dassetuṃ **‘‘te paṭicca nissāyā’’**ti vatvā **‘‘paribhuñjamānā’’**ti vuttaṃ. **Pavattantī**ti jīvanti. Jīvanampi hi pavattanaṃ, yato jīvitindriyaṃ ‘‘pavattanarasa’’nti vuccati.

Catupārisuddhisampādanavidhivaṇṇanā

19. Evaṃ pātimokkhasaṃvarādibhedena niddiṭṭhaṃ sīlaṃ puna sādhanavibhāgena dassetuṃ **‘‘evametasmi’’**ntiādimāraddhaṃ. Tattha sādhīyati sampādiyati etenāti sādhanaṃ, saddhā sādhanaṃ etassāti **saddhāsādhano**. Nanu ca vīriyasatipaññāhipi vinā pātimokkhasaṃvaro na sijjhatīti? Saccaṃ na sijjhati, saddhāya pana visesahetubhāvaṃ sandhāya evaṃ vuttanti dassento āha

‘‘Sāvakavisayātītattā sikkhāpadapaññattiyā’’ti. Garukalahukādibhede otiṇṇe vatthusmiṃ tassa tassa aparādhassa anurūpaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ nāma sāvakānaṃ avisayo, buddhānaṃ eva visayo. Sikkhāpadapaññāpanaṃ tāva tiṭṭhatu, tassa kālopi nāma sāvakānaṃ avisayo, buddhānaṃ eva visayoti dassento **‘‘sikkhāpadapaññattiyācanapaṭikkhepo cettha nidassana’’**nti āha. Tathā hi vuttaṃ ‘‘āgamehi tvaṃ sāriputta, āgamehi tvaṃ sāriputta, tathāgatova tattha kālaṃ jānissatī’’ti (pārā. 21). Tattha **ca-**saddo samuccayattho. Tena ‘‘apaññattaṃ na paññapema, paññattaṃ na samucchindāma, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattāmā’’ti (pārā. 565) evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Saddhāyā**ti saddahanena satthari, dhamme ca saddhāya paccupaṭṭhāpanena. **Jīvitepi** pageva jīvitaparikkhāreti adhippāyo.

Kikīva aṇḍanti kikīsakuṇikā viya attano aṇḍaṃ. Sā kira jīvitampi pariccajitvā aṇḍameva rakkhati. **Camarīva vāladhi**nti camarīmigo viya attano vāladhiṃ. Camarīmigā kira byādhena paripātiyamānā jīvitampi pariccajitvā kaṇḍakagumbādīsu laggaṃ attano vālameva rakkhanti. **Piyaṃva puttaṃ ekaka**nti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā hi ekaputtako kuṭumbiko taṃ ekaputtaṃ, ekanayano ca taṃ ekanayanaṃ suṭṭhutaraṃ rakkhati. **Tatheva sīlaṃ anurakkhamānakā**ti anukampanavasena vuttaṃ. **Supesalā**ti suṭṭhu piyasīlā. **Sadā** sabbakālaṃ daharamajjhimatherakālesu. Channampi gāravānaṃ vasena **sagāravā,** garukāravantoti attho.

Evameva khoti yathā mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātikkamati, evameva. **Mama sāvakā**ti ariyasāvake sandhāyāha. Te hi dhuvasīlā. **Imasmiṃ atthe**ti jīvitahetupi sīlassa avītikkamane.

Mahāvattaniaṭavī nāma viñjhāṭavī. Himavantapasse aṭavīti keci. **Thera**nti nāmagottavasena apaññātaṃ ekaṃ **theraṃ. Nipajjāpesuṃ** gantvā kassaci mā āroceyyāti.

Pūtilatāyāti gaḷocilatāya. **Samasīsī**ti jīvitasamasīsī. Yassa hi kilesasīsaṃ avijjaṃ maggapaṭipāṭiyā arahattamaggo pariyādiyati, tato ekūnavīsatime paccavekkhaṇañāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgottaraṇe vaṭṭasīsaṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati, so imāya vārasamatāya ‘‘jīvitasamasīsī’’ti vuccati. So ca thero tathā parinibbāyi. Tena vuttaṃ **‘‘samasīsī hutvā parinibbāyī’’**ti. **Abhayatthero** kira mahābhiñño. Tasmā cetiyaṃ kārāpesīti vadanti. **Appevā**ti appeva nāma attano jīvitampi jaheyya, **na bhinde**ti na bhindeyya, na vītikkameyya.

Satiyā adhiṭṭhitānanti pageva upaṭṭhitāya satiyā ārakkhavasena adhiṭṭhitānaṃ indriyānaṃ. **Ananvāssavanīyato**ti dvārabhāvena abhijjhādīhi ananubandhitabbato. **Vara**nti seṭṭhaṃ. **Tattāyā**ti uṇhāya. **Ādittāyā**ti ādito paṭṭhāya dittāya. **Sampajjalitāyā**ti samantato jalantiyā. **Sajotibhūtāyā**ti ekajālībhūtāya. **Sampalimaṭṭha**nti sabbaso āmaṭṭhaṃ, añcitanti attho. **Na tveva vara**nti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Rūpesū**ti rūpārammaṇesu. **Anubyañjanaso nimittaggāho**ti kilesānaṃ anu anu byañjanavasena uppādanena pākaṭīkaraṇavasena subhādinimittaggāho, atha vā **anubyañjanaso**ti hatthapādādianubyañjanato, **nimittaggāho**ti itthipurisādisubhādinimittaggahaṇaṃ. **Cakkhudvārādipavattassā**ti cakkhudvārādīhi pavattassa. **Viññāṇassā**ti javanaviññāṇassa. Nimittādiggāhaṃ nisedhentena sampādetabboti sambandho. **Asaṃvihitasākhāparivāra**nti sammā avihitavatiparikkhepaṃ. **Parassahārīhī**ti parasantakāvahārakehi corehi. **Samativijjhatī**ti sabbaso ativijjhati anupavisati.

Rūpesūti rūpahetu rūpanimittaṃ. Uppajjanakaanatthato **rakkha indriya**nti sambandho. Evaṃ sesesu. **Ete hi dvārā**ti ete cakkhādidvārā. Satikavāṭena asaṃvutattā **vivaṭā**. Tato eva **arakkhitā**. Kilesuppattiyā hetubhāvena taṃsamaṅginaṃ **hanantī**ti kāraṇūpacāreneva vuttaṃ. **Ete** vā rūpādayo. Kilesānaṃ ārammaṇabhūtā dvārā cakkhādidvārā. Te kīdisā vivaṭā arakkhitā asaṃvutacakkhādihetuṃ taṃsamaṅginaṃ hanantīti kāraṇūpacāreneva vuttaṃ. **Agāra**nti gehaṃ. **Ducchanna**nti na sammā chāditaṃ. **Abhāvita**nti lokuttarabhāvanārahitaṃ.

Sampāditetiādissa vodānapakkhassa attho vuttavipariyāyena veditabbo. **Ayaṃ pana** sabbaso kilesānaṃ anuppādo **atiukkaṭṭhadesanā** maggenāgatasadisattā. **Sampādetabbo**ti ‘‘na punevaṃ karissa’’nti adhiṭṭhānasuddhiyā sampādetabbo.

Adhunāpabbajitenāti na cirapabbajitena, navapabbajitenāti attho. **Kāmarāgena ḍayhāmī**ti kāmarāgagginā pariḍayhāmi. So ca pana dāho idāni cittagatoti dassento āha **‘‘cittaṃ me pariḍayhatī’’**ti. **Sādhū**ti āyācanā. **Nibbāpana**nti tassa nibbāpanupāyaṃ. **Gotamā**ti theraṃ gottena ālapati.

Saññāya vipariyesāti ‘‘asubhe subha’’nti pavattasaññāvipariyesahetu viparītasaññānimittaṃ. **Nimittaṃ parivajjehi**

kīdisaṃ? **Rāgūpasañhitaṃ** rāguppattihetubhūtaṃ subhanimittaṃ parivajjehi na manasi karohi. Na kevalaṃ subhanimittassāmanasikāro eva, atha kho **asubha**bhāvanāya attano **cittaṃ bhāvehi**. Kathaṃ? **Ekaggaṃ susamāhitaṃ** yathā taṃ asubhārammaṇe vikkhepābhāvena ekaggaṃ, suṭṭhu appitabhāvena susamāhitañca hoti, evaṃ bhāvehīti. Evaṃ samathabhāvanāya kāmarāgassa vikkhambhanaṃ dassetvā idāni samucchedanavidhiṃ dassetuṃ **''saṅkhāre''**tiādi vuttaṃ. Tattha **saṅkhāre parato passā**ti sabbepi saṅkhāre avidheyyakatāya ''pare''ti passa. Aniccatāya pana udayabbayapaṭipīḷitattā **dukkhato,** anattasabhāvattā, attavirahato ca **no attato** passa. Evaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento maggapaṭipāṭiyā catutthamaggena sabbaso **nibbāpehi mahārāgaṃ** tebhūmakassa abhibhavanato mahāvisayatāya mahārāgaṃ vūpasamehi. Yathā etarahi, evaṃ **mā ḍayhittho punappuna**nti daḷhataraṃ rāgavinodane niyojesi.

Evaṃ indriyasaṃvarasīlassa sampādane vidhiṃ dassetvā evaṃ taṃ susampāditaṃ hotīti nayaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādinā tattha paripūrakārino there nidasseti. Tattha **''leṇaṃ na ullokitapubba''**nti idaṃ sabbattheva therassa yugamattadassitāya vuttaṃ. Kiṃ pana thero senāsanaṃ na sodheti? ''Ullokā paṭhamaṃ ohāretabba''nti hi vuttaṃ, antevāsikādayo eva kirassa senāsanaṃ sodhenti. **Assa** nāgarukkhassa.

Tasmiṃ gāmeti mahāgāme. Taruṇā thaññapivanakā puttadhītaro yāsaṃ tā **taruṇaputtā,** tāsaṃ. **Lañjāpesī**ti thanapaṭṭikāya thane bandhāpetvā rājamuddikāya lañjāpesi. Rājā theraṃ cirataraṃ daṭṭhuṃ kālavikkhepaṃ karonto ''sve sīlāni gaṇhissāmī''ti āha. Thero rañño ca deviyā ca vandanakāle sattākāramattaṃ gaṇhāti. Itthī purisoti pana **vivekaṃ** na karoti. Tenāha **''vavatthānaṃ na karomī''**ti. ''Aho suparisuddhasīlo vatāyaṃ ayyo''ti daṇḍadīpikaṃ gahetvā aṭṭhāsi. **Atiparisuddhaṃ pākaṭa**nti sappāyalābhena kammaṭṭhānaṃ ativiya parisuddhaṃ vibhūtaṃ ahosi. **Sakalaṃ pabbataṃ unnādayanto**ti pathavikampanena sakalaṃ pabbataṃ ekaṃ ninnādaṃ karonto. Tannivāsidevatānaṃ sādhukāradānenāti keci. **Bhanto**ti anavaṭṭhito. **Bālo**ti taruṇadārako. **Utrasto**ti ñātakehi vinābhāvena santrasto.

Visagaṇḍakarogoti thanakandaḷarogamāha. Māsarogādikopi visagaṇḍakarogoti vadanti. **Yato pabbajito, tato paṭṭhāya** pabbajitakālato pabhutīti attho. **Indriyānī**ti indriyasaṃvarasīlāni. Tesu hi bhinnesu indriyānipi bhinnānīti vuccanti ārakkhābhāvato, indriyāneva vā nimittānubyañjanaggāhassa dvārabhūtāni bhinnāni nāma taṃsamaṅgino anatthuppattito, vipariyāyato abhinnānīti veditabbāni. Indriyānaṃ vā ayoniso upasaṃhāro bhedanaṃ, yoniso upasaṃhāro abhedananti apare. **Mittattherovā**ti mahāmittatthero viya. **Vare**ti seṭṭhe.

Tathā vīriyenāti **tathā-**saddena vīriyaṃ viseseti. Yathā sati anavajjalakkhaṇāva indriyasaṃvarasādhanaṃ, tathā vīriyaṃ anavajjalakkhaṇaṃ ājīvapārisuddhisādhananti. Vīriyāpekkhameva visesanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **''sammāāraddhavīriyassā''**ti. Ayuttā esanā anesanā, yathāvuttamicchājīvasaṅgahā. Sā eva satthusāsanassa na patirūpāti appatirūpaṃ, taṃ **anesanaṃ appatirūpaṃ**. Atha vā patirūpavirodhinī appatirūpā, pariggahitadhutaṅgassa dhutaṅganiyamavirodhinī yassa kassaci sallekhavikopinī paṭipatti. Imasmiṃ pakkhe ca-saddo luttaniddiṭṭho, anesanaṃ, appatirūpañca pahāyāti. Paṭisevamānena parivajjayatā sampādetabbāti sambandho. ''Parisuddhuppāde''ti imināva dhammadesanādīnaṃ parisuddhāya samuṭṭhānatā dīpitā hotīti **''dhammadesanādīhi cassa guṇehi pasannāna''**nti vuttaṃ. **Ādi-**saddena bāhusaccavattaparipūraṇairiyāpathasampattiādīnaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Dhutaguṇe cassa pasannāna**nti etthāpi eseva nayo. **Piṇḍapātacariyādīhī**ti **ādi-**saddena mittasuhajjapaṃsukūlacariyādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Dhutaṅganiyamānulomenā**ti taṃtaṃdhutaṅganiyatāya paṭipattiyā anulomavasena, avikopanavasenāti attho. Mahicchasseva micchājīvena jīvikā, na appicchassa. Appicchatāya ukkaṃsagatāya micchājīvassa asambhavo evāti dassetuṃ **''ekabyādhivūpasamattha''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **pūtiharitakī**ti pūtimuttaparibhāvitaṃ, pūtibhāvena vā chaḍḍitaṃ haritakaṃ. Ariyavaṃso etassa atthīti, ariyavaṃse vā niyuttoti ariyavaṃsiko, paccayagedhassa dūrasamussāritattā uttamo ca so ariyavaṃsiko cāti **uttamaariyavaṃsiko. Yassa kassacī**ti pariggahitāpariggahitadhutaṅgesu yassa kassaci.

Nimittaṃ nāma paccaye uddissa yathā adhippāyo ñāyati evaṃ nimittakammaṃ. **Obhāso** nāma ujukameva akathetvā yathā adhippāyo vibhūto hoti, evaṃ obhāsanaṃ. **Parikathā** nāma pariyāyena kathanaṃ. **Tathā uppanna**nti nimittādivasena uppannaṃ.

Dvāraṃ dinnanti rogasīsena paribhogassa dvāraṃ dinnaṃ. Tasmā arogakālepi paribhuñjituṃ vaṭṭati, āpatti na hotīti attho. Tenāha **''kiñcāpi āpatti na hotī''**tiādi. **Na vaṭṭatī**ti sallekhapaṭipattiyaṃ ṭhitassa na vaṭṭati, sallekhaṃ kopetīti adhippāyo. ''Ājīvaṃ pana kopetī''ti imināva senāsanapaṭisaṃyuttadhutaṅgadharassa nimittādayo na vaṭṭantīti vadanti. Tadaññadhutaṅgadharassāpi na vaṭṭantiyevāti apare. **Akaronto**ti yathāsakaṃ anuññātavisayepi akaronto. **Aññatrevā**ti ṭhapetvā eva.

Gaṇavāsaṃ pahāya araññāyatane paṭippassaddhivivekassa muddhabhūtāya aggaphalasamāpattiyā viharanto mahāthero **''pavivekaṃ brūhayamāno''**ti vutto. Udarasannissito vātābādho **udaravātābādho**. Asambhinnaṃ khīraṃ etassāti asambhinnakhīraṃ, tadeva pāyāsanti **asambhinnakhīrapāyāsaṃ,** udakena asammissakhīrena pakkapāyāsanti attho. **Tassā**ti pāyāsassa. **Uppattimūla**nti ''gihikāle me, āvuso, mātā sappimadhusakkarādīhi yojetvā asambhinnakhīrapāyāsaṃ adāsi, tena me phāsu ahosī''ti attano vacīnicchāraṇasaṅkhātaṃ uppattihetuṃ. **''Aparibhogāraho piṇḍapāto''**ti kasmā vuttaṃ, nanu therassa obhāsanādicittuppattiyeva natthīti? Saccaṃ natthi, ajjhāsayaṃ pana ajānantā ekacce puthujjanā tathā maññeyyuṃ, anāgate ca sabrahmacārino evaṃ mama diṭṭhānugatiṃ āpajjeyyunti paṭikkhipi. Apica mahātherassa paramukkaṃsagatā sallekhapaṭipatti. Tathā hi daharabhikkhuno ‘‘kassa sampannaṃ na manāpa’’nti (pāci. 209, 257, 612, 1228, 1234; cūḷava. 343) vacanaṃ nissāya yāva parinibbānā piṭṭhakhādanīyaṃ na khādati.

Vacīviññattivipphārāti vacīnicchāraṇahetu. Atthaviññāpanavasena pavattamāno hi saddo asatipi viññattiyā tassa kenaci paccayena paccayabhāve vacīviññattivaseneva pavattatīti ‘‘vacīviññattivipphāro’’ti vuccati. **Bhutto**ti bhuttavā **sace bhaveyyaṃ ahaṃ. Sā**ti assa. Akāralopena hi niddeso ‘‘evaṃsa te’’tiādīsu (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; 8.7) viya. **Antaguṇa**nti antabhogo. **Bahi care**ti āsayato nikkhamitvā gocaraggahaṇavasena bahi yadi vicareyya. Paramappicchaṃ dassetuṃ lokavohārenevamāha. Loke hi ayuttabhojanaṃ odariyaṃ garahantā evaṃ vadanti ‘‘kiṃsu nāma tassa antāni bahi carantī’’ti. **Ārādhemī**ti ādito paṭṭhāya rādhemi, vase vattemīti attho.

Mahātissatthero kira dubbhikkhakāle maggaṃ gacchanto bhattacchedena, maggakilamathena ca kilantakāyo dubbalo aññatarassa phalitassa ambassa mūle nipajji, bahūni ambaphalāni tahaṃ tahaṃ patitāni honti. Tattheko vuḍḍhataro upāsako therassa santikaṃ upagantvā parissamaṃ ñatvā ambapānaṃ pāyetvā attano piṭṭhiṃ āropetvā vasanaṭṭhānaṃ neti. Thero –

> ‘‘Na pitā napi te mātā, na ñāti napi bandhavo;
> Karotetādisaṃ kiccaṃ, sīlavantassa kāraṇā’’ti. (visuddhi. 1.20) –

Attānaṃ ovaditvā sammasanaṃ ārabhitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā tassa piṭṭhigato eva maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ sacchākāsi. Imaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘ambakhādakamahātissattheravatthupi cettha kathetabba’’**nti. **Sabbathāpī**ti sabbappakārenapi anesanavasena, cittuppattivasenapi, pageva kāyavacīvipphanditavasenāti adhippāyo. Tenāha **‘‘anesanāyā’’**tiādi.

Apaccavekkhitaparibhoge iṇaparibhogaāpattiādīnavassa, tabbipariyāyato paccavekkhitaparibhoge ānisaṃsassa ca dassanaṃ **ādīnavānisaṃsadassanaṃ**. Tassa pana paccayādhikārattā vuttaṃ ‘‘paccayesū’’ti. Kāraṇakāraṇampi hi kāraṇabhāvena vuccati yathā tiṇehi bhattaṃ siddhanti. Yena kāraṇena bhikkhuno apaccavekkhitaparibhogo nāma siyā, tasmiṃ vajjite paccayasannissitasīlaṃ sijjhati, visujjhati cāti dassetuṃ **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **paccayagedha**nti gedhaggahaṇeneva sammohopi gahitoti daṭṭhabbo tena saha pavattanato, tadupanissayato ca. **Dhammena samena uppanne**ti idaṃ paccayānaṃ āgamanasuddhidassanaṃ, na paccayasannissitasīlavisuddhidassanaṃ. Paccayānaṃ hi idamatthitaṃ upadhāretvā paribhuñjanaṃ paccayasannissitasīlaṃ. Yasmā pana te paccayā ñāyādhigatā eva bhikkhunā paribhuñjitabbā, tasmā vuttaṃ **‘‘dhammena samena uppanne paccaye’’**ti. **Yathāvuttena vidhinā**ti ‘‘sītassa paṭighātāyā’’tiādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; mahāni. 206) vuttavidhinā.

Dhātuvasena vāti ‘‘yathāpaccayaṃ vattamānaṃ dhātumattamevetaṃ, yadidaṃ cīvarādi, tadupabhuñjako ca puggalo’’ti evaṃ dhātumanasikāravasena vā. **Paṭikūlavasena vā**ti piṇḍapāte tāva āhāre paṭikūlasaññāvasena, ‘‘sabbāni pana imāni cīvarādīni ajigucchanīyāni, imaṃ pūtikāyaṃ patvā ativiya jigucchanīyāni jāyantī’’ti evaṃ paṭikūlamanasikāravasena vā. **Tato uttarī**ti paṭilābhakālato upari. **Anavajjova paribhogo** āditova paññāya parisodhitattā adhiṭṭhahitvā ṭhapitapattacīvarānaṃ viyāti. Paccavekkhaṇāya ādisuddhidassanaparametaṃ, na paribhogakāle paccavekkhaṇapaṭikkhepaparaṃ. Tenāha **‘‘paribhogakālepī’’**tiādi. **Tatrā**ti tasmiṃ paribhogakāle paccavekkhaṇe. **Sanniṭṭhānakaro**ti asandehakaro ekantiko.

Theyyaparibhogo nāma anarahassa paribhogo. Bhagavatāpi attano sāsane sīlavato paccayā anuññātā, na dussīlassa. Dāyakānampi sīlavato eva pariccāgo, na dussīlassa. Attano kārānaṃ mahapphalabhāvassa paccāsīsanato. Iti satthārā ananuññātattā, dāyakehi ca apariccattattā dussīlassa paribhogo theyyāya paribhogo **theyyaparibhogo**. Iṇavasena paribhogo **iṇaparibhogo,** paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhiyā abhāvato iṇaṃ gahetvā paribhogo viyāti attho. **Tasmā**ti ‘‘sīlavato’’tiādinā vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Cīvaraṃ kāyato mocetvā paribhoge paribhoge purebhatta…pe… pacchimayāmesu paccavekkhitabbanti sambandho. Tathā asakkontena yathāvuttakālavisesavasena ekadivase catukkhattuṃ tikkhattuṃ dvikkhattuṃ sakiṃyeva vā paccavekkhitabbaṃ. Sace aruṇaṃ uggacchati, **iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhati**. Hiyyo yaṃ mayā cīvaraṃ paribhuttaṃ, taṃ yāvadeva sītassa paṭighātāya…pe… hirikopīnapaṭicchādanatthaṃ. Hiyyo yo mayā piṇḍapāto paribhutto, so ‘‘neva davāyā’’tiādinā sace atītaparibhogapaccavekkhaṇaṃ na kareyyāti vadanti, taṃ vīmaṃsitabbaṃ. **Senāsanampi paribhoge paribhoge**ti pavese pavese. **Satipaccayatā**ti satiyā paccayabhāvo paṭiggahaṇassa, paribhogassa ca paccavekkhaṇasatiyā paccayabhāvo yujjati, paccavekkhitvāva paṭiggahetabbaṃ, paribhuñjitabbañcāti attho. Tenevāha **‘‘satiṃ katvā’’**tiādi. **Evaṃ santepī**ti yadipi dvīsupi ṭhānesu paccavekkhaṇā yuttā, evaṃ santepi. Apare panāhu – **sati paccayatā**ti sati bhesajjaparibhogassa paccayabhāve, sati paccayeti attho. **Evaṃ santepī**ti paccaye satipīti. Taṃ tesaṃ matimattaṃ. Tathā hi paccayasannissitasīlaṃ paccavekkhaṇāya visujjhati, na paccayassa bhāvamattena.

Evaṃ paccayasannissitasīlassa visuddhiṃ dassetvā teneva pasaṅgena sabbāpi visuddhiyo dassetuṃ **‘‘catubbidhā hi suddhī’’**tiādimāha. Tattha sujjhati etāyāti suddhi, yathādhammaṃ desanāva suddhi **desanāsuddhi**. Vuṭṭhānassāpi cettha desanāya eva saṅgaho daṭṭhabbo. Chinnamūlāpattīnaṃ pana abhikkhutāpaṭiññāva desanā. Adhiṭṭhānavisiṭṭho saṃvarova suddhi **saṃvarasuddhi**. Dhammena samena paccayānaṃ pariyeṭṭhi eva suddhi **pariyeṭṭhisuddhi**. Catūsupi paccayesu vuttavidhinā paccavekkhaṇāva suddhi **paccavekkhaṇasuddhi**. Esa tāva suddhīsu samāsanayo. Suddhimantesu pana desanā suddhi etassāti **desanāsuddhi**. Sesesupi eseva nayo. **Suddhi**-saddo pana vuttanayova. **Eva**nti saṃvarabhedaṃ sandhāyāha.

Pahāyāti vajjetvā, akatvāti attho.

Dātabbaṭṭhena dāyaṃ, taṃ ādiyantīti **dāyādā**. Ananuññātesu sabbena sabbaṃ paribhogābhāvato, anuññātesu eva ca paribhogasambhavato bhikkhūhi paribhuñjitabbapaccayā **bhagavato santakā**. ''Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha mā āmisadāyādā. Atthi me tumhesu anukampā 'kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ no āmisadāyādā'''ti (ma. ni. 1.29) evaṃ pavattaṃ **dhammadāyādasuttañca** ettha etasmiṃ atthe **sādhakaṃ**.

Avītarāgānaṃ taṇhāparavasatāya paccayaparibhoge sāmibhāvo natthi, tadabhāvena vītarāgānaṃ tattha sāmibhāvo yathāruciparibhogasambhavato. Tathā hi te paṭikūlampi appaṭikūlākārena, appaṭikūlampi paṭikūlākārena, tadubhayampi vajjetvā ajjhupekkhanākārena paccaye paribhuñjanti, dāyakānañca manorathaṃ paripūrenti. Tenāha **''te hi taṇhāya dāsabyaṃ atītattā sāmino hutvā paribhuñjantī''**ti.

Sabbesanti ariyānaṃ, puthujjanānañca. Kathaṃ puthujjanānaṃ ime paribhogā sambhavanti? Upacāravasena. Yo hi puthujjanassāpi sallekhapaṭipattiyaṃ ṭhitassa paccayagedhaṃ pahāya tattha tattha anupalittena cittena paribhogo, so **sāmiparibhogo** viya hoti. **Sīlavato** pana paccavekkhitaparibhogo dāyajjaparibhogo viya hoti, dāyakānaṃ manorathassa avirādhanato. Tathā hi vuttaṃ **''dāyajjaparibhogeyeva vā saṅgahaṃ gacchatī''**ti. Kalyāṇaputhujjanassa paribhoge vattabbameva natthi, tassa sekkhasaṅgahato. **Sekkhasuttaṃ** (saṃ. ni. 5.13) hetassatthassa sādhakaṃ. Tenāha **''sīlavāpi hī''**tiādi. **Paccanīkattā**ti yathā iṇāyiko attano ruciyā icchitadesaṃ gantuṃ na labhati, evaṃ iṇaparibhogayutto lokato nissarituṃ na labhatīti tappaṭipakkhattā sīlavato paccavekkhitaparibhogo āṇaṇyaparibhogoti āha **''āṇaṇyaparibhogo vā''**ti. Etena nippariyāyato catuparibhogavinimutto visuṃyevāyaṃ paribhogoti dasseti. **Imāya sikkhāyā**ti sīlasaṅkhātāya sikkhāya. **Kiccakārī**ti paṭiññānurūpaṃ paṭipajjanato yuttapattakārī.

Idāni tameva kiccakāritaṃ suttapadena vibhāvetuṃ **''vuttampi ceta''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **vihāra**nti patissayaṃ. **Sayanāsana**nti mañcādiṃ. Ubhayenapi senāsanameva vuttaṃ. **Āpa**nti udakaṃ. **Saṅghāṭirajūpavāhana**nti paṃsumalādino saṅghāṭigatarajassa dhovanaṃ. **Sutvāna dhammaṃ sugatena desita**nti cīvarādīsu ''paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati sītassa paṭighātāyā''tiādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58; mahāni. 206) nayena bhagavatā desitaṃ dhammaṃ sutvā. **Saṅkhāya seve varapaññasāvako**ti ''piṇḍa''nti vuttaṃ piṇḍapātaṃ, vihārādipadehi vuttaṃ senāsanaṃ, ''pipāsāgelaññassa vūpasamanato pānīyampi gilānapaccayo''ti āpamukhena dassitaṃ gilānapaccayaṃ, saṅghāṭiyādicīvaranti catubbidhaṃ paccayaṃ saṅkhāya ''yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā''tiādinā (ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 6.58; 8.9; dha. sa. 1355) nayena paccavekkhitvā. **Seve** sevituṃ sakkuṇeyya uttamapaññassa bhagavato sāvako sekho vā puthujjano vā.

Yasmā ca saṅkhāya sevī varapaññasāvako, **tasmā hi piṇḍe…pe… pokkhare vāribindu,** tathā hoti. **Kālenā**ti ariyānaṃ bhojanakāle. **Laddhā**ti labhitvā. **Parato**ti aññato dāyakato. **Anuggahā**ti anukampāya bahumhi upanīte **mattaṃ** so **jaññā** jāneyya **satataṃ** sabbakālaṃ **upaṭṭhito** upaṭṭhitassati. **Ālepanarūhane yathā**ti bhesajjalepanena vaṇassa ruhane viya, mattaṃ jāneyyāti yojanā. **Āhare**ti āhareyya. ''Āhareyyāhāra''nti vā pāṭho. **Yāpanattha**nti sarīrassa yāpanāya. **Amucchito**ti taṇhāmucchāya amucchito gedhaṃ taṇhaṃ anāpanno.

Attano mātulassa saṅgharakkhitattherasseva nāmassa gahitattā **bhāgineyyasaṅgharakkhitasāmaṇero. Sālikūra**nti sālibhattaṃ. **Sunibbuta**nti susītalaṃ. **Asaññato**ti apaccavekkhaṇaṃ sandhāyāha. **Sabbāsavaparikkhīṇo**ti parikkhīṇasabbāsavo.

Paṭhamasīlapañcakavaṇṇanā

20. Pariyanto etesaṃ atthīti pariyantāni, pariyantāni sikkhāpadāni yesaṃ te pariyantasikkhāpadā, tesaṃ **pariyantasikkhāpadānaṃ. Upasampannāna**nti ṭhapetvā kalyāṇaputhujjanasekkhāsekkhe tadaññesaṃ upasampannānaṃ. Sāmaññajotanāpi hi visese tiṭṭhati. **Kusaladhamme yuttāna**nti vipassanācāre yuttapayuttānaṃ. Sekkhadhammā pariyantā paramā mariyādā etassāti **sekkhapariyanto**. Nāmarūpaparicchedato, kusaladhammasamādānato vā pana paṭṭhāya yāva gotrabhū, tāva pavattakusaladhammappabandho sekkhadhamme āhacca ṭhito sekkhapariyanto. Sekkhadhammānaṃ vā heṭṭhimantabhūtā sikkhitabbā lokiyā tisso sikkhā sekkhapariyanto, tasmiṃ **sekkhapariyante. Paripūrakārīna**nti kiñcipi sikkhaṃ ahāpetvā pūrentānaṃ. Uparivisesādhigamatthaṃ **kāye ca jīvite ca anapekkhānaṃ**. Tato eva sīlapāripūriatthaṃ **pariccattajīvitānaṃ**. Diṭṭhisaṃkilesena aparāmasanīyato pārisuddhivantaṃ sīlaṃ **aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ**. Kilesānaṃ sabbaso paṭippassaddhiyā pārisuddhivantaṃ sīlaṃ **paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ**.

Anupasampannānaṃ asekkhānaṃ, sekkhānaṃ, kalyāṇaputhujjanānañca sīlaṃ mahānubhāvatāya ānubhāvato apariyantamevāti āha **''gaṇanavasena sapariyantattā''**ti. Kāyavācānaṃ saṃvaraṇato, vinayanato ca **saṃvaravinayā. Peyyālamukhena niddiṭṭhā**ti tattha tattha satthārā desitavitthāranayena yathāvuttagaṇanato niddiṭṭhā. **Sikkhā**ti sīlasaṅkhātā sikkhā. **Vinayasaṃvare**ti vinayapiṭake. Gaṇanavasena sapariyantampi upasampannānaṃ sīlanti heṭṭhā vuttaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Yaṃ kiñci hi upasampannena sikkhitabbaṃ sīlaṃ nāma, tattha kassacipi anavasesato **anavasesavasena. Samādānabhāva**nti samādānasabbhāvaṃ. **Lābha…pe… vasena adiṭṭhapariyantabhāvo** lābhādihetu sīlassa avītikkamo.

Dhanaṃ caje aṅgavarassa hetu pāripanthikacorādīhi upadduto. **Aṅgaṃ caje jīvitaṃ rakkhamāno** sappadaṭṭhādikāle. **Aṅgaṃ dhanaṃ jīvitañcāpi sabbaṃ, caje naro dhammamanussaranto** sutasomamahābodhisattādayo viya. Tenāha **''imaṃ sappurisānussatiṃ avijahanto''**ti. Jighacchāparissamena **jīvitasaṃsaye** satipi. **Sikkhāpadaṃ avītikkammā**ti assāmikesu ambaphalesu bhūmiyaṃ patitesu samīpeyeva santesupi paṭiggāhakābhāvena aparibhuñjanto **paṭiggahaṇasikkhāpadaṃ** avītikkamitvā.

Sīlavantassāti sīlavantabhāvassa **kāraṇā,** sīlavantassa vā tuyhaṃ etādisaṃ aṃsena vāhaṇādikaṃ kiccaṃ karoti, kāraṇā sīlassāti adhippāyo. **Sudhotajātimaṇi viyā**ti catūsu pāsāṇesu sammadeva dhotajātimaṇi viya. **Mahāsaṅgharakkhitabhāgineyyasaṅgharakkhitattherānaṃ viyā**ti mahāsaṅgharakkhitattherassa, tasseva bhāgineyyasaṅgharakkhitattherassa viya ca. ''Kimatthaṃ mayaṃ idhāgatā''ti mahājanassa vippaṭisāro bhavissatīti adhippāyo. **Accharikāyā**ti aṅguliphoṭanena. **Asatiyā**ti satisammosena. **Aññāṇapakata**nti aññāṇena aparajjhitvā kataṃ, ajānitvā katanti attho.

Appassutopi ce hotīti suttageyyādisutarahito hoti ce. **Sīlesu asamāhito**ti pātimokkhasaṃvarādisīlesupi na sammā patiṭṭhito hoti ce. **Nāssa sampajjate suta**nti assa sīlarahitassa puggalassa sutaṃ attano, paresañca katthaci bhavasampattiāvahaṃ na hoti. ''Dussīloyaṃ purisapuggalo''ti hi sikkhākāmā na tassa santikaṃ upasaṅkamanti. **Bahussutopi ce**ti ettha **ce**-ti nipātamattaṃ. **Pasaṃsito**ti pasaṃsito eva nāma.

Rāgavasena aparāmaṭṭhagahaṇena taṇhāparāmāsābhāvamāha. **Tathārūpa**nti rāgavasena aparāmaṭṭhaṃ. **Bhinditvā**ti hanitvā. **Saññapessāmī**ti saññattiṃ karissāmi, appakaṃ velaṃ maṃ vissejjetunti adhippāyo. **Aṭṭiyāmī**ti jigucchāmi. **Harāyāmī**ti lajjāmi.

Palipannoti sīdanto, sammakkhito vā. **Sīleneva saddhiṃ marissāmī**ti sīlaṃ avināsento tena saheva marissāmi, na idāni kadācipi taṃ pariccajissāmi. Sati hi bhavādāne sīlena viyogo siyā, bhavameva nādiyissāmīti adhippāyo. **Rogaṃ sammasanto**ti rogabhūtaṃ vedanaṃ vedanāmukhena sesārūpadhamme, rūpadhamme ca pariggahetvā vipassanto.

Ruppatoti vikāraṃ āpādiyamānasarīrassa. **Parisussatī**ti samantato sussati. Yathā kiṃ? **Pupphaṃ yathā paṃsuni ātape kataṃ** sūriyātapasantatte paṃsuni ṭhapitaṃ sirīsādipupphaṃ viyāti attho. **Ajañña**nti amanuññaṃ jigucchanīyaṃ. **Jaññasaṅkhāta**nti bālehi ''jañña''nti evaṃ kittitaṃ. **Jaññarūpaṃ apassato**ti yathābhūtaṃ appassato aviddasuno ''jañña''nti pasaṃsitaṃ. **Dhiratthuma**nti dhi atthu imaṃ, dhi-saddayogena sabbattha upayogavacanaṃ, imassa pūtikāyassa dhikāro hotūti attho. **Duggandhiya**nti duggandhikaṃ duggandhavantaṃ. **Yattha** yathāvutte pūtikāye rāgahetu **pamattā** pamādaṃ āpannā. **Pajā**ti sattā. **Hāpenti maggaṃ sugatūpapattiyā**ti sugatūpapattiyā maggaṃ, sīlampi hāpenti, pageva jhānādinti adhippāyo. Kevalaṃ ''arahanto''ti vattabbā sāvakakhīṇāsavā, itare pana paccekabuddhā sammāsambuddhāti saha visesanenāti āha **''arahantādīna''**nti. **Sabbadarathappaṭippassaddhiyā**ti sabbakilesadarathappaṭippassaddhiyā.

Dutiyasīlapañcakavaṇṇanā

Pāṇātipātādīnanti **ādi**-saddena adinnādānādīnaṃ aggamaggavajjhakilesapariyosānānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Pahānādī**ti **ādi**-saddena veramaṇiādīnaṃ catunnaṃ. Kesuci potthakesu ''pahānavasenā''ti likhanti, sā pamādalekhā. **Pāṇātipātassa pahānaṃ sīla**nti hirottappakaruṇālobhādipamukhena yena kusalacittuppādena pāṇātipāto pahīyati, taṃ pāṇātipātassa pahānaṃ sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Tathā pāṇātipātā virati **veramaṇī sīlaṃ**. Pāṇātipātassa paṭipakkhacetanā **cetanā sīlaṃ**. Pāṇātipātassa saṃvaraṇaṃ pavesadvārapidhānaṃ **saṃvaro sīlaṃ**. Pāṇātipātassa avītikkamanaṃ **avītikkamo sīlaṃ.** **Adinnādānassā**tiādīsupi eseva nayo. **Abhijjhā**dīnaṃ pana anabhijjhādivasena pahānaṃ veditabbaṃ. Veramaṇī cetanā taṃsampayuttā saṃvarāvītikkamā tappamukhā dhammā.

Evaṃ dasakusalakammapathavasena pahānasīlādīni dassetvā idāni saupāyānaṃ aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ, ariyamaggānañca vasena tāni dassetuṃ **''nekkhammenā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nekkhammenā**ti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā kāmapaṭipakkhā idha ''nekkhamma''nti adhippetā. Tenāha **''kāmacchandassa pahānaṃ sīla''**ntiādi. Tattha **pahānasīlā**dīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni. Visesameva vakkhāma. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhitaālokasañjānanena. **Avikkhepenā**ti samādhinā. **Dhammavavatthānenā**ti kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena. Sapaccayanāmarūpavavatthānenātipi vadanti.

Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena ''abhijjhaṃ loke pahāyā''tiādinā (vibha. 538) vuttāya paṭhamajjhānādhigamassa upāyabhūtāya pubbabhāgapaṭipadāya vasena pahānasīlādīni dassetvā idāni saupāyānaṃ aṭṭhasamāpattiādīnaṃ vasena dassetuṃ **''ñāṇenā''**tiādi vuttaṃ. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānaṃ hi vibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāya ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti. Tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena. Tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamoti samāpattivipassanānaṃ arativinodanaavijjāpadālanādinā upāyoti vuttaṃ **''ñāṇena avijjāya, pāmojjena aratiyā''**ti. Uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhānīvaraṇesupi saṅgahadassanatthanti daṭṭhabbaṃ.

‘‘Paṭhamena jhānena nīvaraṇāna’’ntiādīsu kathaṃ jhānānaṃ sīlabhāvo, kathaṃ vā tattha viratiyā sambhavo. Suvisuddhakāyakammādikassa hi cittasamādānavasena imāni jhānāni pavattanti, na parittakusalāni viya kāyakammādivisodhanavasena, nāpi maggaphaladhammā viya duccaritadurājīvasamucchedapaṭippassambhanavasenāti? Saccametaṃ. Mahaggatadhammesu nippariyāyena natthi sīlanaṭṭho, kuto viramaṇaṭṭho. Pariyāyena panetaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ko pana so pariyāyo? Yadaggena mahaggatā kusaladhammā paṭipakkhe pajahanti, tadaggena tato oratā. Te ca yathā cittaṃ nārohanti, evaṃ saṃvutā nāma honti. Pariyuṭṭhānasaṅkhāto manodvāre vītikkamo natthi etesūti avītikkamāti ca vuccanti, cetanā pana taṃsampayuttāti. Soyamattho parato āgamissati. Evañca katvā vitakkādipahānavacanampi samatthitaṃ hoti. Na hi nippariyāyato sīlaṃ kusaladhammānaṃ pahāyakaṃ yujjati, na cettha akusalavitakkādayo adhippetā. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhassa, catutthajjhānūpacāre ca sukhassa pahānaṃ hoti, atisayapahānaṃ pana sandhāya vuttaṃ **‘‘catutthena jhānena sukhadukkhānaṃ pahāna’’**nti. **‘‘Ākāsānañcāyatanasamāpattiyā’’**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **āruppakathāyaṃ** (visuddhi. 1.275 ādayo) āgamissati.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tebhūmikadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasaññāyā**ti ‘‘saṅkhatadhammā niccā sassatā’’ti evaṃ pavattāya micchāsaññāya, saññāggahaṇeneva diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito parāsupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbindanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandiyā**ti sappītikataṇhāya. **Virāgānupassanāyā**ti virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Rāgassā**ti saṅkhāresu rāgassa. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. Yathā vā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṃ punabbhavavasena na uppajjanti, evaṃ anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha ‘‘nirodhānupassanāya nirodheti no samudetī’’ti (paṭi. ma. 1.83). Muñcitukāmatāya hi ayaṃ balappattā. Saṅkhārānaṃ paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādānassā**ti niccādivasena gahaṇassa. Santatisamūhakiccārammaṇavasena ekattagahaṇaṃ ghanasaññā, tassā **ghanasaññāya. Āyūhanassā**ti abhisaṅkharaṇassa. Saṅkhārānaṃ avatthādivisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasaññāyā**ti thirabhāvagahaṇassa. **Nimittassā**ti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahatāya. **Paṇidhiyā**ti rāgādipaṇidhiyā, taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatāyāti attho. **Abhinivesassā**ti attānudiṭṭhiyā. Aniccadukkhādivasena sabbatebhūmakadhammatiraṇā **adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesassā**ti asāresu sāragahaṇavipallāsassa. **Yathābhūtañāṇadassanaṃ** thirabhāvapattā aniccādianupassanāva. Udayabbayañāṇanti keci. Sappaccayanāmarūpadassananti apare. ‘‘Issarakuttādivasena loko samuppanno’’ti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Ucchedasassatābhinivesoti keci. ‘‘Ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna’’ntiādinayappavattā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20; mahāni. 174) saṃsayāpatti sammohābhinivesoti apare. Saṅkhāresu tāṇaleṇabhāvagahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. ‘‘Ālayaratā ālayasammuditā’’ti (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7-8) vacanato ālayo taṇhā. Sā eva cakkhādīsu, rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā ālayābhinivesoti apare. ‘‘Evaṃ ṭhitā te saṅkhārā paṭinissajjīyantī’’ti pavattaṃ ñāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā. Appaṭisaṅkhā** paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhūtā mohappadhānā akusaladhammā. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ nibbānaṃ, tattha ninnabhāvasaṅkhātena anupassanena pavatti **vivaṭṭānupassanā,** saṅkhārupekkhā ceva anulomañāṇañca. **Saññogābhiniveso** saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisanaṃ.

Diṭṭhekaṭṭhānanti diṭṭhiyā sahajekaṭṭhānañca pahānekaṭṭhānañca. **Oḷārikāna**nti uparimaggavajjhe kilese upādāya vuttaṃ. Aññathā dassanena pahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikā. **Aṇusahagatāna**nti aṇubhūtānaṃ, idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe upādāya vuttaṃ. **Sabbakilesāna**nti avasiṭṭhasabbakilesānaṃ. Na hi paṭhamamaggādīhi pahīnā kilesā puna pahīyanti.

‘‘Cittassa avippaṭisārāya saṃvattantī’’tiādīsu saṃvaro avippaṭisāratthāya. ‘‘Avippaṭisāratthāni kho, ānanda, kusalāni sīlānī’’ti (a. ni. 10.1) vacanato cetaso avippaṭisāratthāya bhavanti. Avippaṭisāro pāmojjatthāya. ‘‘Yoniso manasi karoto pāmojjaṃ jāyatī’’ti (dī. ni. 3.359) vacanato **pāmojjāya saṃvattanti**. Pāmojjaṃ pītiyā. ‘‘Pamuditassa pīti jāyatī’’ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a. ni. 3.96; 6.10; 11.12) vacanato **pītiyā saṃvattanti**. Pīti passaddhatthāya. ‘‘Pītimanassa kāyo passambhatī’’ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a. ni. 3.96; 6.10; 11.12) vacanato **passaddhiyā saṃvattanti**. Passaddhi sukhatthāya. ‘‘Passaddhakāyo sukhaṃ vedetī’’ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a. ni. 3.96; 6.10; 11.12) vacanato **somanassāya saṃvattantī**ti. ‘‘Sukhatthāya sukhaṃ vedetī’’ti cettha somanassaṃ ‘‘sukha’’nti vuttaṃ. **Āsevanāyā**ti samādhissa āsevanāya. Nirāmise hi sukhe siddhe ‘‘sukhino cittaṃ samādhiyatī’’ti (dī. ni. 1.466; 3.359; a. ni. 3.96; 6.10; 11.12) vacanato samādhi siddhoyeva hoti, tasmā samādhissa āsevanāya paguṇabalavabhāvāya saṃvattantīti attho. **Bhāvanāyā**ti tasseva samādhissa vaḍḍhiyā. **Bahulīkammāyā**ti punappunaṃ kiriyāya. **Alaṅkārāyā**ti tasseva samādhissa pasādhanabhūtasaddhindriyādinipphattiyā alaṅkārāya **saṃvattanti. Parikkhārāyā**ti avippaṭisārādikassa samādhisambhārassa siddhiyā tasseva samādhissa parikkhārāya saṃvattanti. Sambhārattho hi idha parikkhāra-saddo. ‘‘Ye ca kho ime pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā’’tiādīsu (ma. ni. 1.191) viya sambhāroti ca paccayo veditabbo. Kāmañcāyaṃ parikkhāra-saddo ‘‘ratho sīlaparikkhāro’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.4) alaṅkārattho. ‘‘Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhattaṃ hotī’’tiādīsu (a. ni. 7.67) parivārattho vutto. Idha pana alaṅkāraparivārānaṃ visuṃ gahitattā ‘‘sambhārattho’’ti vuttaṃ. **Parivārāyā**ti mūlakāraṇabhāveneva samādhissa parivārabhūtasativīriyādidhammavisesasādhanena parivārasampattiyā saṃvattanti. **Pāripūriyā**ti vasībhāvasampāpanena, vipassanāya padaṭṭhānabhāvāpādanena ca paripuṇṇabhāvasādhanato samādhissa pāripūriyā **saṃvattanti**.

Evaṃ suparisuddhasīlamūlakaṃ sabbākāraparipūraṃ samādhiṃ dassetvā idāni ‘‘samāhito pajānāti passati, yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccatī’’ti (a. ni. 10.2; sa. ni. 3.14) vacanato sīlamūlakāni samādhipadaṭṭhānāni payojanāni dassetuṃ **‘‘ekantanibbidāyā’’**tiādi vuttaṃ. Nibbidāya hi dassitāya tassā padaṭṭhānabhūtaṃ yathābhūtañāṇadassanaṃ dassitameva hoti, tasmiṃ asati nibbidāya asijjhanato. Nibbidādayo atthato vibhattā eva. Yathābhūtañāṇadassananti panettha sappaccayanāmarūpadassanaṃ adhippetaṃ. Evamettha amatamahānibbānapariyosānaṃ sīlassa payojanaṃ dassitanti veditabbaṃ.

Idāni pahānādīsu sīlatthaṃ dassetuṃ **‘‘ettha cā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha pajahanaṃ anuppādanirodho **pahāna**nti tassa bhāvasādhanataṃ sandhāya **‘‘pahānanti koci dhammo nāma natthī’’**ti vuttaṃ. Yathā panassa dhammabhāvo sambhavati, tathā heṭṭhā saṃvaṇṇitameva. Evaṃ hissa sīlabhāvo suṭṭhu yujjati. **Taṃ taṃ pahāna**nti ‘‘pāṇātipātassa pahānaṃ, adinnādānassa pahāna’’nti evaṃ vuttaṃ taṃ taṃ pahānaṃ. **Tassa tassa kusaladhammassā**ti pāṇātipātassa pahānaṃ mettādikusaladhammassa, adinnādānassa pahānaṃ cāgādikusaladhammassāti evaṃ tassa tassa kusaladhammassa. **Patiṭṭhānaṭṭhenā**ti patiṭṭhānabhāvena. Pahānaṃ hi tasmiṃ sati hoti, asati na hoti, tassa ‘‘patiṭṭhāna’’nti vattabbataṃ labhatīti katvā yasmiṃ santāne pāṇātipātādayo tassa pakampahetavoti tappahānaṃ **vikampābhāvakaraṇena ca samādhānaṃ** vuttaṃ. Evaṃ sesapahānesupi vattabbaṃ. **Samādhānaṃ** saṇṭhapanaṃ, saṃyamanaṃ vā. **Itare cattāro**ti veramaṇiādayo cattāro dhammā na pahānaṃ viya vohāramattanti adhippāyo. **Tato tato**ti tamhā tamhā pāṇātipātādito. **Tassa tassā**ti pāṇātipātādikassa saṃvaraṇavasena, tassa tassa vā saṃvarassa vasena. **Tadubhayasampayuttacetanāvasenā**ti veramaṇīhi, saṃvaradhammehi ca sampayuttāya cetanāya vasena. **Taṃ taṃ avītikkamantassā**ti taṃ taṃ pāṇātipātādiṃ avītikkamantassa puggalassa, dhammasamūhassa vā vasena **cetaso pavattisabbhāvaṃ sandhāya vuttā**. Tasmā ekakkhaṇepi labbhantīti adhippāyo.

Sīlasaṃkilesavodānavaṇṇanā

21. Saṃkilissati tenāti **saṃkileso**. Ko pana soti āha **‘‘khaṇḍādibhāvo sīlassa saṃkileso’’**ti. Vodāyati visujjhati etenāti **vodānaṃ, akhaṇḍādibhāvo. Lābhayasādī**ti **ādi**-saddena ñātiaṅgajīvitādīnaṃ saṅgaho. **Sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā vemajjhe**ti ca idaṃ tesaṃ uddesādipāḷivasena vuttaṃ. Na hi añño koci āpattikkhandhānaṃ anukkamo atthi. **Khaṇḍa**nti khaṇḍavantaṃ, khaṇḍitaṃ vā. **Chidda**nti etthāpi eseva nayo. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti vatthante, dasante vā chinnavatthaṃ viya.

Evanti idāni vuccamānākārena. **Methunasaṃyogavasenā**ti rāgapariyuṭṭhānena sadisabhāvāpattiyā mithunānaṃ idanti methunaṃ, nibandhanaṃ. Methunavasena samāyogo methunasaṃyogo. Idha pana methunasaṃyogo viyāti methunasaṃyogo, tassa vasena. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Ekacco**ti eko. **Samaṇo vā brāhmaṇo vā**ti pabbajjāmattena samaṇo vā jātimattena brāhmaṇo vā. **Dvayaṃdvayasamāpatti**nti dvīhi dvīhi samāpajjitabbaṃ, methunanti attho. **Na heva kho samāpajjatī**ti sambandho. **Ucchādanaṃ** ubbattanaṃ. **Sambāhanaṃ** parimaddanaṃ. **Sādiyatī**ti adhivāseti. **Tadassādetī**ti taṃ ucchādanādiṃ abhiramati. **Nikāmetī**ti icchati. **Vitti**nti tuṭṭhiṃ. **Idampi kho**ti ettha **ida**nti yathāvuttaṃ sādiyanādiṃ khaṇḍabhāvādivasena ekaṃ katvā vuttaṃ. **Pi**-saddo vakkhamānaṃ upādāya samuccayattho. **Kho**-saddo avadhāraṇattho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadetaṃ brahmacārīpaṭiññassa asatipi dvayaṃdvayasamāpattiyaṃ mātugāmassa ucchādananhāpanasambāhanasādiyanādi, idampi ekaṃsena tassa brahmacariyassa khaṇḍādibhāvāpādanato khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampīti. Evaṃ pana khaṇḍādibhāvāpattiyā so aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati, na parisuddhaṃ, saṃyutto methunasaṃyogena, na visaṃyutto. Tato cassa na jātiādīhi parimuttīti dassento **‘‘ayaṃ vuccatī’’**tiādimāha.

Sañjagghatīti kilesavasena mahāhasitaṃ hasati. **Saṃkīḷatī**ti kāyasaṃsaggavasena kīḷati. **Saṃkelāyatī**ti sabbaso mātugāmaṃ kelāyanto viharati. **Cakkhunā**ti attano cakkhunā. **Cakkhu**nti mātugāmassa cakkhuṃ. **Upanijjhāyatī**ti upecca nijjhāyati oloketi. **Tirokuṭṭā**ti kuṭṭassa parato. Tathā **tiropākārā**. Mattikāmayā bhitti kuṭṭaṃ, iṭṭhakāmayā pākāroti vadanti. Yā kāci vā bhitti porisato diyaḍḍharatanuccappamāṇā kuṭṭaṃ, kuṭṭato adhiko pākāro.

Assāti brahmacārīpaṭiññassa. **Pubbe**ti vatasamādānato pubbe. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi. **Samappita**nti suṭṭhu appitaṃ sahitaṃ. **Samaṅgībhūta**nti samannāgataṃ. **Paricārayamāna**nti kīḷantaṃ, upaṭṭhahiyamānaṃ vā. **Paṇidhāyā**ti patthetvā. **Sīlenā**tiādīsu yamaniyamādisamādānavasena **sīlaṃ**. Avītikkamavasena **vataṃ**. Ubhayampi **sīlaṃ**. Dukkaracariyavasena pavattitaṃ **vataṃ**. Taṃtaṃakiccasammatato vā nivattilakkhaṇaṃ **sīlaṃ**. Taṃtaṃsamādānavato vesabhojanakiccakaraṇādivisesapaṭipatti **vataṃ**. Sabbathāpi dukkaracariyā **tapo**. Methunavirati **brahmacariyaṃ**.

Sabbasoti anavasesato, sabbesaṃ vā. **Abhedenā**ti avītikkamena. Aparāya ca pāpadhammānaṃ anuppattiyā, guṇānaṃ uppattiyā saṅgahitoti yojanā. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho**. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**. Paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**. Parasampattiusūyanalakkhaṇā **issā**. Attasampattinigūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Santadosapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**. Asantaguṇasambhāvanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Cittassa thaddhabhāvalakkhaṇo **thambho**. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Abbhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Majjanalakkhaṇo **mado**. Cittavosaggalakkhaṇo **pamādo. Ādi**-saddena lobhamohaviparītamanasikārādīnaṃ saṅgaho.

Idāni ‘‘akhaṇḍādibhāvo panā’’tiādinā vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘yāni hī’’**tiādimāha. Tattha **anupahatānī**ti anupaddutāni. Vivaṭṭūpanissayatāya taṇhādāsabyato mocanena **bhujissabhāvakaraṇaṃ**. Aviññūnaṃ appamāṇattā vuttaṃ **‘‘viññūhi pasatthattā’’**ti. Samādhisaṃvattanaṃ vā etesaṃ payojanaṃ, samādhisaṃvattane vā niyuttānīti **samādhisaṃvattanikāni**. Niddānena sassasampatti viya paṭipakkhavigamena sīlasampadā, sā ca tattha sati dosadassaneti āha **‘‘sīlavipattiyā ca ādīnavadassanenā’’**ti. Nisammakārīnaṃ payojanagarukatāya diṭṭhaguṇeyeva sammāpaṭipattīti vuttaṃ **‘‘sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanenā’’**ti.

Tattha sīlavipattiyā ādīnavo sīlasampadāya heṭṭhā dassitaānisaṃsapaṭipakkhato veditabbo, taṃ suviññeyyanti avitthāretvā pakārantarehi dassetuṃ **‘‘apicā’’**ti āraddhaṃ. Tattha yathā sīlasampadā sattānaṃ manuññabhāvakāraṇaṃ, evaṃ sīlavipatti amanuññabhāvakāraṇanti āha **‘‘dussīlo…pe… devamanussāna’’**nti. **Ananusāsanīyo** jigucchitabbato. **Dukkhito**ti sañjātadukkho. **Vippaṭisārī**ti ‘‘akataṃ vata me kalyāṇa’’ntiādinā paccānutāpī. **Dubbaṇṇo**ti guṇavaṇṇena, kāyavaṇṇena ca virahito. **Assā**ti dussīlassa. Samphassitānaṃ dukkho dukkhāvaho samphasso etassāti **dukkhasamphasso**. Guṇānubhāvābhāvato appaṃ agghatīti **appaggho. Anekavassagaṇikagūthakūpo viyā**ti anekavassasamūhe sañcitukkārāvāṭo viya. **Dubbisodhano** sodhetuṃ asakkuṇeyyo. **Chavālātaṃ** chavaḍāhe santajjanummukkaṃ. **Ubhato paribāhiro**ti sāmaññato, gihibhogato ca parihīno. Sabbesaṃ verī, sabbe vā verī etassāti sabbaverī, so eva **sabbaveriko, puriso**. Saṃvāsaṃ nārahatīti **asaṃvāsāraho. Saddhamme**ti paṭipattisaddhamme, paṭivedhasaddhamme ca.

‘‘Aggikkhandhapariyāye vuttadukkhabhāgitāyā’’ti saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘dussīlānañhī’’**tiādi āraddhaṃ. Pañcakāmaguṇaparibhogasukhe, parehi kayiramānavandanamānanādisukhe ca assādena gadhitacittā **pañcakāma…pe… gadhitacittā,** tesaṃ. Te yathāvuttasukhassādā paccayā etassāti **tappaccayaṃ**. Dukkhanti sambandho.

Passatha noti passatha nu, api passatha. **Mahanta**nti vipulaṃ. **Aggikkhandha**nti aggisamūhaṃ. **Āditta**nti padittaṃ. **Sampajjalita**nti samantato pajjalitaṃ acchivipphuliṅgāni muccantaṃ. **Sajotibhūta**nti sapabhaṃ samantato uṭṭhitāhi jālāhi ekappabhāsamudayabhūtaṃ. **Taṃ kiṃ maññathā**ti taṃ idāni mayā vuccamānamatthaṃ kiṃ maññathāti anumatigahaṇatthaṃ pucchati. **Āliṅgetvā**ti upagūhitvā. **Upanisīdeyyā**ti teneva āliṅganena upecca nisīdeyya. Yadatthamettha satthā aggikkhandhāliṅganaṃ, kaññāliṅganañca ānesi, tamatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘ārocayāmī’’**tiādimāha. Tattha **ārocayāmī**ti āmantemi. **Vo**ti tumhe. **Paṭivedayāmī**ti pabodhemi. **Dussīlassā**ti nissīlassa sīlavirahitassa. **Pāpadhammassā**ti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvassa. **Asucisaṅkassarasamācārassā**ti aparisuddhakāyasamācārāditāya asucissa hutvā saṅkāya saritabbasamācārassa. Dussīlo hi kiñcideva asāruppaṃ disvā ‘‘idaṃ asukena kataṃ bhavissatī’’ti paresaṃ āsaṅkanīyova hoti, kenacideva vā karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā ‘‘kacci nu kho ime mayā kataṃ kammaṃ jānitvā mantentī’’ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāroti. **Paṭicchannakammantassā**ti lajjitabbatāya paṭicchādetabbakammantassa. **Assamaṇassā**ti na samaṇassa. Salākaggahaṇādīsu ‘‘ahampi samaṇo’’ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññassa**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacārissa**. Uposathādīsu ‘‘ahampi brahmacārī’’ti micchāpaṭiññāya **brahmacāripaṭiññassa**. Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtikassa**. Chahi dvārehi rāgādikilesānuvassanena tintattā **avassutassa**. Sañjātarāgādikacavarattā, sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātassa. Aggikkhandhūpamāya** hīnūpamabhūtāyāti attho. Tenāha bhagavā – ‘‘etadeva tassa vara’’nti. Bhagavā dukkhaṃ dassetvā dukkhaṃ dassetīti sambandho.

Vāḷarajjuyāti vāḷehi katarajjuyā. Sā hi kharatarā hoti. **Ghaṃseyyā**ti padhaṃsanavasena ghaṃseyya. **Teladhotāyā**ti telena nisitāya. **Paccorasmi**nti patiurasmiṃ urābhimukhaṃ, uramajjheti adhippāyo. **Ayosaṅkunā**ti saṇḍāsena. **Pheṇuddehaka**nti pheṇaṃ uddehetvā, anekavāraṃ pheṇaṃ uṭṭhapetvāti attho.

Aggikkhandhāliṅganadukkhatopi adhimattadukkhatāya kaṭukabhūtaṃ dukkhaṃ phalaṃ etassāti **aggikkhandhāliṅganadukkhādhikadukkhakaṭukaphalaṃ**. Kāmasukhaṃ avijahato **bhinnasīlassa** dussīlassa **kuto** tassa **sukhaṃ** natthevāti adhippāyo. **Sādane**ti sādiyane. **Ya**nti añjalikammasādanaṃ. **Asīlino**ti dussīlassa. **Upahata**nti sīlabyasanena upaddutaṃ. **Khata**nti kusalamūlānaṃ khaṇanena khataṃ, khaṇitaṃ vā guṇaṃ sarīreti adhippāyo. **Sabbabhayehī**ti attānuvādādisabbabhayehi. Upacārajjhānaṃ upādāya **sabbehi adhigamasukhehi**.

Vuttappakāraviparītatoti sīlavipattiyaṃ vuttākārapaṭipakkhato ‘‘manāpo hoti devamanussāna’’ntiādinā. **Kāyagandhopi pāmojjaṃ, sīlavantassa bhikkhuno. Karoti api devāna**nti ettha ‘‘gandho isīnaṃ ciradikkhitāna’’ntiādikā (jā. 2.17.55) gāthā vitthāretabbā. **Avighātī**ti appaṭighātī. Vadhabandhādiparikilesā **diṭṭhadhammikā āsavā** upaddavā. **Samparāyikadukkhānaṃ mūlaṃ** nāma dussīlyaṃ. Antamatikkantaṃ accantaṃ, accantaṃ santā **accantasantā** kilesapariḷāhasaṅkhātadarathānaṃ abhāvena sabbadā santā. **Ubbijjitvā**ti ñāṇutrāsena uttasitvā. **Vodāpetabba**nti visodhetabbaṃ.

Sīlaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti paṭhamaparicchedavaṇṇanā.

2. Dhutaṅganiddesavaṇṇanā

22. Appā icchā etassāti appiccho, paccayagedharahito. Tassa bhāvo **appicchatā,** alobhajjhāsayatāti attho. Samaṃ tuṭṭhi, santena, sakena vā tuṭṭhi santuṭṭhi, santuṭṭhi eva **santuṭṭhitā,** aññaṃ apatthetvā yathāladdhehi itarītarehi paccayehi paritussanā. **Santuṭṭhitādīhī**ti **ta**-kāro vā padasandhikaro. ‘‘Santuṭṭhiādīhī’’ti vā pāṭho. **Te guṇe**ti te sīlavodānassa hetubhūte appicchatādiguṇe. **Sampādetu**nti sampanne kātuṃ. Te hi sīlavisuddhiyā paṭiladdhamattā hutvā dhutadhammehi sampannatarā honti. **Dhutaṅgasamādāna**nti kilesānaṃ dhunanakaaṅgānaṃ viddhaṃsanakāraṇānaṃ sammadeva ādānaṃ. **Eva**nti evaṃ sante, dhutaṅgasamādāne kateti attho. **Assa** yogino. **Sallekho** kilesānaṃ sammadeva likhanā chedanā tanukaraṇaṃ. **Paviveko** cittavivekassa upāyabhūtā vivekaṭṭhakāyatā. **Apacayo** yathā paṭipajjanato kilesā naṃ apacinanti na ācinanti, tathā paṭipajjanā. **Vīriyārambho** anuppannānaṃ pāpadhammānaṃ anuppādanādivasena āraddhavīriyatā. **Subharatā** yathāvuttaappicchabhāvādisiddhā upaṭṭhakānaṃ sukhabharaṇīyatā suposatā. **Ādi**-saddena appakiccatāsallahukavuttiādike saṅgaṇhāti. **Sīlañceva** yathāsamādinnaṃ paṭipakkhadhammānaṃ dūrībhāvena **suparisuddhaṃ bhavissati. Vatāni ca** dhutadhammā ca **sampajjissanti** sampannā bhavissanti, nipphajjissanti vā. Yā thirabhūtā itarītaracīvarapiṇḍapātasenāsanasantuṭṭhi porāṇānaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ paveṇibhāvena ṭhitā, tattha patiṭṭhitabhāvaṃ sandhāyāha **‘‘porāṇe ariyavaṃsattaye patiṭṭhāyā’’**ti. Bhāvanā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti bhāvanārāmo, tabbhāvo **bhāvanārāmatā,** samathavipassanābhāvanāsu yuttappayuttatā. Yasmā adhigamāraho bhavissati, **tasmā**ti sambandho.

Lābhasakkārādi taṇhāya āmasitabbato, lokapariyāpannatāya ca **lokāmisaṃ**. Nibbānādhigamassa anulomato **anulomapaṭipadā** vipassanābhāvanā. **Atthato**ti vacanatthato. **Pabhedato**ti vibhāgato. **Bhedato**ti vināsato. **Dhutādīna**nti dhutadhutavādadhutadhammadhutaṅgānaṃ. **Samāsabyāsato**ti saṅkhepavitthārato.

23. **Rathikā**ti racchā. **Saṅkārakūṭādīna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Abbhuggataṭṭhenā**ti ussitaṭṭhena. ‘‘Nadiyā kūla’’ntiādīsu viya samussayattho **kūla**-saddoti āha **‘‘paṃsukūlamiva paṃsukūla’’**nti. **Ku**-saddo kucchāyaṃ **ula**-saddo gatiatthoti āha **‘‘kucchitabhāvaṃ gacchatīti vuttaṃ hotī’’**ti, paṃsu viya kucchitaṃ ulati pavattatīti vā **paṃsukūlaṃ**. Paṃsukūlassa dhāraṇaṃ **paṃsukūlaṃ** uttarapadalopena, taṃ sīlamassāti paṃsukūliko, yathā ‘‘āpūpiko’’ti. Aṅgati attano phalaṃ paṭicca hetubhāvaṃ gacchatīti **aṅgaṃ,** kāraṇaṃ. Yena puggalo ‘‘paṃsukūliko’’ti vuccati, so samādānacetanāsaṅkhāto dhammo paṃsukūlikassa aṅganti **paṃsukūlikaṅgaṃ**. Tenāha **‘‘paṃsukūlikassā’’**tiādi. **Tassā**ti samādānassa. Samādiyati etenāti **samādānaṃ,** cetanā.

Eteneva nayenāti yathā paṃsukūladhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃsīlo paṃsukūliko, tassa aṅgaṃ samādānacetanā ‘‘paṃsukūlikaṅga’’nti vuttaṃ, evaṃ eteneva vacanatthanayena ticīvaradhāraṇaṃ ticīvaraṃ, taṃsīlo tecīvariko, tassa aṅgaṃ samādānacetanā **‘‘tecīvarikaṅga’’**nti veditabbaṃ. Saṅghāṭiādīsu eva tīsu cīvaresu ticīvarasamaññā, na kaṇḍupaṭicchādivassikasāṭikādīsūti tāni sarūpato dassento **‘‘saṅghāṭiuttarāsaṅgaantaravāsakasaṅkhāta’’**nti āha.

Taṃ piṇḍapātanti parehi diyyamānānaṃ piṇḍānaṃ patte patanasaṅkhātaṃ piṇḍapātaṃ, taṃ uñchatīti **piṇḍapātiko,** yathā bādariko sāmākiko. Piṇḍapāti eva piṇḍapātiko, yathā bhaddo eva bhaddako. **Avakhaṇḍanaṃ** vicchindanaṃ nirantaramappavatti. Tappaṭikkhepato **anavakhaṇḍanaṃ** avicchindanaṃ nirantarappavatti. **Saha apadānenā**ti saha anavakhaṇḍanena. **Sapadāna**nti padassa kiriyāvisesanabhāvaṃ, yattha ca taṃ anavakhaṇḍanaṃ, tañca dassetuṃ **‘‘avakhaṇḍanarahitaṃ anugharanti vuttaṃ hotī’’**ti vuttaṃ. **Ekāsane**ti iriyāpathantarena anantaritāya ekāyayeva nisajjāya. **Patte piṇḍo**ti ettha vatthubhedo idhādhippeto, na sāmaññaṃ. Eva-kāro ca luttaniddiṭṭhoti dassento **‘‘kevalaṃ ekasmiṃyeva patte’’**ti āha. Uttarapadalopaṃ katvā ayaṃ niddesoti dassento **‘‘pattapiṇḍagahaṇe pattapiṇḍasaññaṃ katvā’’**ti āha. Esa nayo ito paresupi.

Pacchābhattaṃ nāma pavāraṇato pacchā laddhabhattaṃ eva. **Khalu**-saddassa paṭisedhatthavācakattā tena samānatthaṃ na-kāraṃ gahetvā āha **‘‘na pacchābhattiko’’**ti. Sikkhāpadassa visayo sikkhāpadeneva paṭikkhitto. Yo tassa avisayo, so eva samādānassa visayoti āha **‘‘samādānavasena paṭikkhittātirittabhojanassā’’**ti. Abbhokāse nivāso **abbhokāso**. Susāne nivāso **susānaṃ,** taṃ sīlaṃ assātiādinā sabbaṃ vattabbanti āha **‘‘eseva nayo’’**ti. Yathāsanthataṃ viya **yathāsanthataṃ,** ādito yathāuddiṭṭhaṃ. Taṃ hesa ‘‘idaṃ bahumaṅkuṇaṃ duggandhapavāta’’ntiādivasena appaṭikkhipitvāva sampaṭicchati. Tenevāha **‘‘idaṃ tuyha’’**ntiādi. **Sayana**nti nipajjanamāha. **Tena tena samādānenā**ti tena tena paṃsukūlikaṅgādikassa samādānena **dhutakilesattā**ti viddhaṃsitakilesattā, tadaṅgavasena pahīnataṇhupādānādipāpadhammattāti attho. Yehi taṃ kilesadhunanaṃ, tāniyeva idha dhutassa bhikkhuno aṅgānīti adhippetāni, na aññāni yāni kānici, aññena vā dhutassāti ayamattho atthato āpanno. ‘‘Ñāṇaṃ aṅgaṃ etesa’’nti iminā ñāṇapubbakataṃ tesaṃ samādānassa vibhāveti. **Paṭipattiyā**ti sīlādisammāpaṭipattiyā. Samādiyati etenāti samādānaṃ, samādānavasena pavattā cetanā, taṃ lakkhaṇaṃ etesanti **samādānacetanālakkhaṇāni**. Vuttampi cetaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** –

> ‘‘Samādānakiriyāya, sādhakatamabhāvato;
> Sampayuttadhammā yenāti, karaṇabhāvena dassitā’’ti.

Samādānacetanāya gahaṇaṃ taṃmūlakattā pariharaṇacetanāpi dhutaṅgameva. Attanā, parammukhena ca kusalabhaṇḍassa bhusaṃ viluppanaṭṭhena **loluppaṃ** taṇhācāro, tassa viddhaṃsanakiccattā **loluppaviddhaṃsanarasāni**. Tato eva nilloluppabhāvena paccupatiṭṭhanti, taṃ vā paccupaṭṭhāpentīti **nilloluppabhāvapaccupaṭṭhānāni.**

Ariyadhammapadaṭṭhānānīti parisuddhasīlādisaddhammapadaṭṭhānāni.

Bhagavatova santike samādātabbānīti idaṃ antarā avicchedanatthaṃ vuttaṃ, rañño santike paṭiññātārahassa atthassa tadupajīvino ekaṃsato avisaṃvādanaṃ viya. Sesānaṃ santike samādānepi eseva nayo. **Ekasaṅgītikassā**ti pañcasu dīghanikāyādīsu nikāyesu ekanikāyikassa. **Aṭṭhakathācariyassā**ti yassa aṭṭhakathātantiyeva visesato paguṇā, tassa. **Etthā**ti attanāpi samādānassa ruhane. **Jeṭṭhakabhātu dhutaṅgappicchatāya vatthū**ti so kira thero nesajjiko, tassa taṃ na koci jānāti. Athekadivasaṃ rattiyā sayanapiṭṭhe nisinnaṃ vijjulatobhāsena disvā itaro pucchi ''kiṃ, bhante, tumhe nesajjikā''ti. Thero dhutaṅgappicchatāya tāvadeva nipajjitvā pacchā samādiyīti evamāgataṃ vatthu.

1. Paṃsukūlikaṅgakathāvaṇṇanā

24. **Gahapatidānacīvara**nti ettha dāyakabhāvena samaṇāpi ukkaṭṭhassa gahapatipakkhaṃyeva paviṭṭhāti daṭṭhabbaṃ. ''Pabbajito gaṇhissatī''ti ṭhapitakaṃ siyā gahapaticīvaraṃ, na pana gahapatidānacīvaranti tādisaṃ nivattetuṃ **dāna**ggahaṇaṃ. **Aññatarenā**ti ettha samādānavacanena tāva samādinnaṃ hotu, paṭikkhepavacanena pana kathanti? Atthato āpannattā. Yathā ''devadatto divā na bhuñjatī''ti vutte ''rattiyaṃ bhuñjatī''ti atthato āpannameva hoti, tassa āhārena vinā sarīraṭṭhiti natthīti, evamidhāpi bhikkhuno gahapatidānacīvare paṭikkhitte tadaññacīvarappaṭiggaho atthato āpanno eva hoti, cīvarena vinā sāsane ṭhiti natthīti.

Evaṃ samādinnadhutaṅgenātiādividhānaṃ paṃsukūlikaṅge paṭipajjanavidhi. Susāne laddhaṃ **sosānikaṃ**. Taṃ pana yasmā tattha kenaci chaḍḍitattā patitaṃ hoti, tasmā vuttaṃ **''susāne patitaka''**nti. Evaṃ **pāpaṇika**mpi daṭṭhabbaṃ. **Tālaveḷimaggo** nāma mahāgāme ekā vīthi. Anurādhapureti ca vadanti. Ḍaḍḍho padeso etassāti **ḍaḍḍhappadesaṃ,** vatthaṃ. Magge patitakaṃ bahudivasātikkantaṃ gahetabbanti vadanti. ''Dvattidivasātikkanta''nti apare. **Thokaṃ rakkhitvā**ti katipayaṃ kālaṃ āgametvā. Vātāhatampi sāmikānaṃ satisammosena patitasadisanti **''sāmike apassantena gahetuṃ vaṭṭatī''**ti vuttaṃ. Tasmā thokaṃ āgametvā gahetabbaṃ.

''Saṅghassa demā''ti dinnaṃ, coḷakabhikkhāvasena laddhañca laddhakālato paṭṭhāya ''samaṇacīvaraṃ siyā nu kho, no''ti āsaṅkaṃ nivattetuṃ **''na taṃ paṃsukūla''**nti vuttaṃ. Na hi taṃ tevīsatiyā uppattiṭṭhānesu katthaci pariyāpannaṃ. Idāni imināva pasaṅgena yaṃ bhikkhudattiye lakkhaṇapattaṃ paṃsukūlaṃ, tassa ca ukkaṭṭhānukkaṭṭhavibhāgaṃ dassetuṃ **''bhikkhudattiyepī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **gāhetvā vā dīyatī**ti saṅghassa vā gaṇassa vā dentehi yaṃ cīvaraṃ vassaggena pāpetvā bhikkhūnaṃ dīyati. **Senāsanacīvara**nti senāsanaṃ kāretvā ''etasmiṃ senāsane vasantā paribhuñjantū''ti dinnacīvaraṃ. **Na taṃ paṃsukūla**nti apaṃsukūlabhāvo pubbe vuttakāraṇato, gāhetvā dinnattā ca. Tenāha **''no gāhāpetvā dinnameva paṃsukūla''**nti. **Tatrapī**ti yaṃ gāhetvā na dinnaṃ bhikkhudattiyaṃ, tatrapi yena bhikkhunā cīvaraṃ dīyati, tassa lābhe, dāne ca visuṃ visuṃ ubhayattha ādaragāravānaṃ sabbhāvato, tadabhāvato ca bhikkhudattiyassa ekatosuddhi ubhatosuddhi anukkaṭṭhatā hontīti imamatthaṃ dassetuṃ **''yaṃ dāyakehī''**tiādi vuttaṃ, pādamūle ṭhapetvā dinnakaṃ samaṇenāti adhippāyo. **Yassa kassacī**ti ukkaṭṭhādīsu yassa kassaci. **Ruciyā**ti chandena. **Khantiyā**ti nijjhānakkhantiyā.

Nissayānurūpapaṭipattisabbhāvoti upasampannasamanantaraṃ ācariyena vuttesu catūsu nissayesu attanā yathāpaṭiññātadutiyanissayānurūpāya paṭipattiyā vijjamānatā. **Ārakkhadukkhābhāvo**ti cīvarārakkhanadukkhassa abhāvo paṃsukūlacīvarassa alobhanīyattā. **Paribhogataṇhāya abhāvo** savisesalūkhasabhāvattā. **Pāsādikatā**ti paresaṃ pasādāvahatā. **Appicchatādīnaṃ phalanipphatti** dhutaṅgapariharaṇassa appicchatādīhiyeva nipphādetabbato. Dhutadhamme samādāya vattanaṃ yāvadeva upari sammāpaṭipattisampādanāyāti vuttaṃ **''sammāpaṭipattiyā anubrūhana''**nti. **Mārasenavighātāyā**ti mārassa, mārasenāya ca vihananāya viddhaṃsanāya. Kāyavācācittehi yato saṃyatoti **yati,** bhikkhu. **Dhāritaṃ yaṃ lokagarunā paṃsukūlaṃ, taṃ ko na dhāraye,** yasmā vā **lokagarunā paṃsukūlaṃ dhāritaṃ,** tasmā **ko taṃ na dhāraye**ti yojanā yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhibhāvato. **Paṭiññaṃ samanussara**nti upasampadamāḷe ''āma bhante''ti ācariyapamukhassa saṅghassa sammukhā dinnaṃ paṭiññaṃ samanussaranto.

Iti paṃsukūlikaṅgakathāvaṇṇanā.

2. Tecīvarikaṅgakathāvaṇṇanā

25. **Catutthakacīvara**nti nivāsanapārupanayogyaṃ catutthakacīvaranti adhippāyo, aṃsakāsāvassa appaṭikkhipitabbato. **Aññataravacanenā**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yāva na sakkoti, yāva na labhati, yāva na sampajjatīti paccekaṃ **yāva**-saddo sambandhitabbo. **Na sampajjatī**ti na sijjhati. **Nikkhittapaccayā doso natthī**ti nicayasannidhidhutaṅgasaṃkilesadoso natthi. **Āsanne**ti cīvarassa āsanne ṭhāne. Rajanakkhaṇe paribhuñjanakāsāvaṃ **rajanakāsāvaṃ. Tatraṭṭhakapaccattharaṇaṃ** nāma attano, parassa vā santakaṃ senāsane paccattharaṇavasena adhiṭṭhitaṃ. ''Aṃsakāsāvaṃ parikkhāracoḷaṃ hoti, iti paccattharaṇaṃ, aṃsakāsāvanti imāni dvepi atirekacīvaraṭṭhāne ṭhitānipi dhutaṅgabhedaṃ na karontī''ti **aṭṭhakathāyaṃ** vuttanti vadanti. **Pariharituṃ pana na vaṭṭatī**ti rajanakāle eva anuññātattā niccaparibhogavasena na vaṭṭati tecīvarikassa. **Aṃsakāsāva**nti khandhe ṭhapetabbakāsāvaṃ. **Kāyaparihārikenā**ti vātātapādiparissayato kāyassa pariharaṇamattena. **Samādāyevā**ti gahetvā eva. **Appasamārambhatā**ti

appakiccatā. **Kappiye mattakāritāyā**ti nisīdanādivasena, parikkhāracoḷavasena ca bahūsu cīvaresu anuññātesupi ticīvaramatte ṭhitattā. Saha pattacaraṇāyāti **sapattacaraṇo. Pakkhī** sapakkhako.

Iti tecīvarikaṅgakathāvaṇṇanā.

3. Piṇḍapātikaṅgakathāvaṇṇanā

26. **Atirekalābha**nti ‘‘piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāyā’’ti (mahāva. 73, 128) evaṃ vuttabhikkhāhāralābhato atirekalābhaṃ, saṅghabhattādinti attho. Sakalassa saṅghassa dātabbabhattaṃ **saṅghabhattaṃ**. Katipaye bhikkhū uddisitvā dātabbabhattaṃ **uddesabhattaṃ**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasaṃ dātabbabhattaṃ **pakkhikaṃ**. Uposathe uposathe dātabbabhattaṃ **uposathikaṃ**. Paṭipadadivase dātabbabhattaṃ **pāṭipadikaṃ**. Vihāraṃ uddissa dātabbabhattaṃ **vihārabhattaṃ**. Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbabhattaṃ **dhurabhattaṃ**. Gāmavāsīādīhi vārena dātabbabhattaṃ **vārakabhattaṃ. ‘‘Saṅghabhattaṃ gaṇhathātiādinā’’**ti **ādi**-saddena uddesabhattādiṃ saṅgaṇhāti. **Sādituṃ vaṭṭantī**ti bhikkhāpariyāyena vuttattā. Bhesajjādipaṭisaṃyuttā **nirāmisasalākā**. Yāvakālikavajjāti ca vadanti. **Vihāre pakkabhattampī**ti upāsakā idheva bhattaṃ pacitvā ‘‘sabbesaṃ ayyānaṃ dassāmā’’ti vihāreyeva bhattaṃ sampādenti, taṃ piṇḍapātikānampi vaṭṭati. **Āharitvā**ti pattaṃ gahetvā gehato ānetvā. **Taṃ divasaṃ nisīditvā**ti ‘‘mā, bhante, piṇḍāya carittha, vihāreyeva bhikkhā ānīyatī’’ti vadantānaṃ sampaṭicchanena taṃ divasaṃ nisīditvā. **Serivihārasukha**nti aparāyattavihāritāsukhaṃ. **Ariyavaṃso**ti **ariyavaṃsasutta**paṭisaṃyuttā (dī. ni. 3.309; a. ni. 4.28) dhammakathā. **Dhammarasa**nti dhammūpasañhitaṃ pāmojjādirasaṃ.

Jaṅghabalaṃ nissāya piṇḍapariyesanato **kosajjanimmaddanatā**. ‘‘Yathāpi bhamaro puppha’’ntiādinā (dha. pa. 49; netti. 123) vuttavidhinā āhārapariyesanato **parisuddhājīvatā**. Niccaṃ antaragharaṃ pavisantasseva suppaṭicchannagamanādayo sekhiyadhammā sampajjantīti **sekhiyapaṭipattipūraṇaṃ**. Paṭiggahaṇe mattaññutāya, saṃsaṭṭhavihārābhāvato ca **aparapositā**. Kule kule appakaappakapiṇḍagahaṇena **parānuggahakiriyā**. Antimāya jīvikāya avaṭṭhānena **mānappahānaṃ**. Vuttañhetaṃ ‘‘antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ, yadidaṃ piṇḍolya’’ntiādi (itivu. 91; saṃ. ni. 3.80). Missakabhattena yāpanato **rasataṇhānivāraṇaṃ**. Nimantanāsampaṭicchanato gaṇabhojanādisikkhāpadehi **anāpattitā**.

Appaṭihatavuttitāya catūsupi disāsu vattanaṭṭhena **cātuddiso. Ājīvassa visujjhatī**ti ājīvo assa visujjhati. **Attabharassā**ti appānavajjasulabharūpehi paccayehi attano bharaṇato attabharassa. Tato eva ekavihāritāya saddhivihārikādīnampi aññesaṃ aposanato **anaññaposino**. Padadvayenāpi kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitaṃ, subharataṃ, paramaappicchataṃ, santuṭṭhiñca dasseti. **Devāpi pihayanti tādino**ti tādisassa bhusaṃ ativiya santakāyavacīmanokammatāya upasantassa paramena satinepakkena samannāgamato sabbakālaṃ satimato piṇḍapātikassa bhikkhussa sakkādayo devāpi pihayanti patthenti. Tassa sīlādiguṇesu bahumānaṃ uppādentā ādaraṃ janenti, pageva manussā. Sace so **lābhasakkārasilokasannissito** na hoti, tadabhikaṅkhī na hotīti attho.

Iti piṇḍapātikaṅgakathāvaṇṇanā.

4. Sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā

27. **Iminā**ti sapadānacārikena. **Kālatara**nti kālasseva. **Aphāsukaṭṭhāna**nti saparissayādivasena duppavesanaṭṭhānaṃ. **Purato**ti vīthiyaṃ gacchantassa purato gharaṃ apaviṭṭhasseva. **Pattavissaṭṭhaṭṭhāna**nti pesakāravīthiyaṃ pesakārabhāvaṃ nimminitvā ṭhitassa sakkassa gharadvāre pattavissaṭṭhaṭṭhānaṃ. Ukkaṭṭhapiṇḍapātiko taṃ divasaṃ na bhikkhaṃ āgamayamāno nisīdati, tasmā taṃ **anulometi**. Katthacipi kule nibaddhaṃ upasaṅkamanābhāvato paricayābhāvena **kulesu niccanavakatā**. Sabbattha alaggamānasatāya ca sommabhāvena ca **candūpamatā. Kulesu** pariggahacittābhāvena tattha **maccherappahānaṃ**. Hitesitāya vibhāgābhāvato **samānukampitā**. Kulānaṃ saṅgaṇhanasaṃsaṭṭhatādayo **kulūpakādīnavā. Avhānānabhinandanā**ti nimantanavasena avhānassa asampaṭicchanā. **Abhihārenā**ti bhikkhābhihārena. **Sericāra**nti yathāruci vicaraṇaṃ.

Iti sapadānacārikaṅgakathāvaṇṇanā.

5. Ekāsanikaṅgakathāvaṇṇanā

28. **Nānāsanabhojana**nti anekasmiṃ āsane bhojanaṃ, ekanisajjāya eva abhuñjitvā visuṃ visuṃ nisajjāsu āhāraparibhoganti attho. **Patirūpa**nti yuttarūpaṃ anuṭṭhāpanīyaṃ. **Vattaṃ kātuṃ vaṭṭatī**ti vattaṃ kātuṃ yujjati. Vattaṃ nāma garuṭṭhānīye kattabbameva. Tattha pana paṭipajjanavidhiṃ dassetuṃ yaṃ theravādaṃ āha **‘‘āsanaṃ vā rakkheyya bhojanaṃ vā’’**tiādi. Tassattho – ekāsanikaṃ bhikkhuṃ bhuñjantaṃ āsanaṃ vā rakkheyya, dhutaṅgabhedato yāva bhojanapariyosānā na vuṭṭhātabbanti vuttaṃ hoti. Bhojanaṃ vā rakkheyya dhutaṅgabhedato, abhuñjiyamānaṃ yāva bhuñjituṃ nārabhati, tāva vuṭṭhātabbanti attho. Yasmā tayidaṃ dvayaṃ idha natthi, tasmā vattakaraṇaṃ dhutaṅgaṃ na rakkhatīti adhippāyo. Tenāha **‘‘ayañcā’’**tiādi. ‘‘Bhesajjatthamevā’’ti iminā bhesajjaparibhogavaseneva sappiādīnipi vaṭṭantīti dasseti. **Appābādhatā**ti arogatā. **Appātaṅkatā**ti akicchajīvitā sarīradukkhābhāvo. **Lahuṭṭhāna**nti kāyassa lahuparivattitā. **Bala**nti sarīrabalaṃ. **Phāsuvihāro**ti sukhavihāro. Sabbametaṃ bahukkhattuṃ bhuñjanapaccayā uppajjanavikārapaṭikkhepapadaṃ. **Rujā**ti rogā. **Na kammamattano**ti attano yogakammaṃ purebhattaṃ, pacchābhattañca na parihāpeti, bahuso bhojane abyāvaṭabhāvato, arogabhāvato cāti adhippāyo.

Iti ekāsanikaṅgakathāvaṇṇanā.

6. Pattapiṇḍikaṅgakathāvaṇṇanā

29. **Appaṭikūlaṃ katvā bhuñjituṃ vaṭṭati** paṭikūlassa bhuttassa agaṇhanampi siyāti adhippāyo. **Pamāṇayuttameva gaṇhitabba**nti ‘‘ekabhājanameva gaṇhāmī’’ti bahuṃ gahetvā na chaḍḍetabbaṃ. **Nānārasataṇhāvinodana**nti nānārasabhojane taṇhāya vinodanaṃ. Atra atra nānābhājane ṭhite nānārase icchā etassāti atriccho, tassa bhāvo atricchatā, tassā **atricchatāya pahānaṃ. Āhāre payojanamattadassitā**ti asambhinnanānārase gedhaṃ akatvā āhāre satthārā anuññātapayojanamattadassitā. Visuṃ visuṃ bhājanesu ṭhitāni byañjanāni gaṇhato tattha tattha sābhogatāya siyā vikkhittabhojitā, na tathā imassa ekapattagatasaññinoti vuttaṃ **‘‘avikkhittabhojitā’’**ti. **Okkhittalocano**ti pattasaññitāya heṭṭhākhittacakkhu. **Paribhuñjeyyā**ti paribhuñjituṃ sakkuṇeyya.

Iti pattapiṇḍikaṅgakathāvaṇṇanā.

7. Khalupacchābhattikaṅgakathāvaṇṇanā

30. Bhuñjantassa yaṃ upanītaṃ, tassa paṭikkhepena taṃ atirittaṃ bhojananti **atirittabhojanaṃ. Puna bhojanaṃ kappiyaṃ kāretvā na bhuñjitabbaṃ,** tabbisayattā imassa dhutaṅgassa. Tenāha **‘‘idamassa vidhāna’’**nti. **Yasmiṃ bhojane**ti yasmiṃ bhuñjiyamāne bhojane. **Tadeva bhuñjati,** na aññaṃ. Anatirittabhojanapaccayā āpatti **anatirittabhojanāpatti,** tato dūrībhāvo anāpajjanaṃ. **Odarikattaṃ** ghasmarabhāvo kucchipūrakatā, tassa abhāvo ekapiṇḍenāpi yāpanato. **Nirāmisasannidhitā** nihitassa abhuñjanato. Puna pariyesanavasena **pariyesanāya khedaṃ na yāti**. Abhisallekhakānaṃ santosaguṇādīnaṃ vuddhiyā sañjananaṃ **santosaguṇādivuḍḍhisañjananaṃ. Ida**nti khalupacchābhattikaṅgaṃ.

Iti khalupacchābhattikaṅgakathāvaṇṇanā.

8. Āraññikaṅgakathāvaṇṇanā

31. **Gāmantasenāsanaṃ pahāya araññe aruṇaṃ uṭṭhāpetabba**nti ettha gāmantaṃ, araññañca sarūpato dassetuṃ **‘‘tattha saddhiṃ upacārenā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha gāmapariyāpannattā gāmantasenāsanassa **‘‘gāmoyeva gāmantasenāsana’’**nti vuttaṃ. Yo koci satthopi gāmo nāmāti sambandho. **Indakhīlā**ti ummārā. **Tassā**ti leḍḍupātassa. Vinayapariyāyena araññalakkhaṇaṃ **adinnādānapārājike** (pārā. 92) āgataṃ. Tattha hi ‘‘gāmā vā araññā vā’’ti anavasesato avahāraṭṭhānapariggahe tadubhayaṃ asaṅkarato dassetuṃ **‘‘ṭhapetvā gāmañcā’’**tiādi vuttaṃ. Gāmūpacāro hi loke gāmasaṅkhameva gacchatīti. Nippariyāyato pana gāmavinimuttaṃ ṭhānaṃ araññameva hotīti **abhidhamme** (vibha. 529) gāmā **‘‘nikkhamitvā bahi indakhīlā, sabbametaṃ arañña’’**nti vuttaṃ. **Suttantikapariyāyena** āraññakasikkhāpade (pārā. 654) ‘‘pañcadhanusatikaṃ pacchima’’nti āgataṃ āraññikaṃ bhikkhuṃ sandhāya. Na hi so vinayapariyāyike ‘‘araññe vasanato āraññiko pantasenāsano’’ti sutte vutto. Ayañca suttasaṃvaṇṇanāti idha sabbattha suttantakathāva pamāṇaṃ. Tasmā tattha āgatameva lakkhaṇaṃ gahetabbanti dassento **‘‘taṃ āropitena ācariyadhanunā’’**tiādinā minanavidhiṃ āha. Teneva hi majjhimaṭṭhakathānayova (ma. ni. aṭṭha. 1.296) **idamettha pamāṇa**nti ca vutto.

Tato tato magganti tattha tattha khuddakamaggaṃ **pidahati. Dhutaṅgasuddhikena** dhutaṅgasodhanapasutena. **Yathāparicchinne kāle**ti ukkaṭṭhassa tayopi utū, majjhimassa dve, mudukassa eko utu. Tatthapi **dhutaṅgaṃ na bhijjati** saussāhattā. **Nipajjitvā gamissāmā**ti cittassa sithilabhāvena dhutaṅgaṃ bhijjatīti vuttaṃ. **Araññasaññaṃ manasi karonto**ti ‘‘ahaṃ vivekavāsaṃ vasissāmi, yathāladdhova kāyaviveko sātthako kātabbo’’ti manasikārasabbhāvato **‘‘bhabbo…pe… rakkhitu’’**nti vuttaṃ. **Assa** āraññikassa **cittaṃ na vikkhipanti** āpāthamanupagamanato. **Vigatasantāso hoti** vivekaparicayato. **Jīvitanikantiṃ jahati** bahuparissaye araññe nivāseneva maraṇabhayassa dūrīkaraṇato. **Pavivekasukharasaṃ assādeti** anubhavati janasaṃsaggābhāvato. **Ārādhayanto**ti anunayanto. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā vivekassa adhiṭṭhānabhāvato āraññikaṅgayogino vāhanasadisanti katvā vuttaṃ **‘‘avasesadhutāyudho’’**ti, avasiṭṭhadhutadhammāyudhoti attho.

Iti āraññikaṅgakathāvaṇṇanā.

9. Rukkhamūlikaṅgakathāvaṇṇanā

32. **Channa**nti iṭṭhakāchadanādīhi chāditaṃ, āvasathanti attho. **Sīmantarikarukkho**ti dvinnaṃ rājūnaṃ rajjasīmāya

ṭhitarukkho. Tattha hi tesaṃ rājūnaṃ balakāyo upagantvā antarantarā yuddhaṃ kareyya, corāpi pāripanthikā samosarantā bhikkhussa sukhena nisīdituṃ na denti. **Cetiyarukkho** ''devatādhiṭṭhito''ti manussehi sammatarukkho pūjetuṃ upagatehi manussehi avivitto hoti. **Niyyāsarukkho** sajjarukkhādi. **Vaggulirukkho** vaggulinisevito. Sīmantarikarukkhādayo saparissayā, dullabhavivekā cāti āha **''ime rukkhe vivajjetvā''**ti. **Paṇṇasaṭa**nti rukkhato patitapaṇṇaṃ. **Paṭicchanne ṭhāne nisīditabbaṃ** rukkhamūlikabhāvassa paṭicchādanatthaṃ. **Channe** vāsakappanā dhammassavanādīnamatthāyapi hoti. Tasmā **''jānitvā aruṇaṃ uṭṭhāpitamatte''**ti vuttaṃ.

Abhiṇhaṃ tarupaṇṇavikāradassanenāti abhikkhaṇaṃ tarūsu, tarūnaṃ vā paṇṇesu vikārassa khaṇabhaṅgassa dassanena. **Senāsanamaccherakammārāmatāna**nti āvāsamacchariyanavakammaratabhāvānaṃ. **Devatāhī**ti rukkhadevatāhi. Tāpi hi rukkhaṭṭhavimānesu vasantiyo rukkhesu vasanti. Ayampi rukkheti **sahavāsitā. Vaṇṇito**ti ''appāni cevā''tiādinā pasaṃsito. ''Rukkhamūlasenāsanaṃ nissāya pabbajjā''ti (mahāva. 73, 128) evaṃ **nissayoti ca bhāsito. Abhirattāni** taruṇakāle, **nīlāni** majjhimakāle, **paṇḍūni** jiṇṇakāle. **Patitāni** milāyanavasena. Evaṃ **passanto tarupaṇṇāni** paccakkhato eva niccasaññaṃ **panūdati** pajahati, aniccasaññā evassa saṇṭhāti. Yasmā bhagavato jātibodhidhammacakkapavattanaparinibbānāni rukkhamūleyeva jātāni, tasmā vuttaṃ **''buddhadāyajjaṃ rukkhamūla''**nti.

Iti rukkhamūlikaṅgakathāvaṇṇanā.

10. Abbhokāsikaṅgakathāvaṇṇanā

33. ''Rukkhamūlaṃ paṭikkhipāmī''ti ettake vutte channaṃ appaṭikkhittameva hotīti **''channañca rukkhamūlañca paṭikkhipāmī''**ti vuttaṃ. Dhutaṅgassa sabbaso paṭiyogipaṭikkhepena hi samādānaṃ ijjhati, no aññathāti. ''Dhammassavanāyā''ti imināva dhammaṃ kathentenāpi uposathadivasādīsu suṇantānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ tehi yācitena channaṃ pavisituṃ vaṭṭati, dhammaṃ pana kathetvā abbhokāsova gantabbo. Rukkhamūlikassāpi eseva nayo. **Uposathatthāyā**ti uposathakammāya. **Uddisantenā**ti paresaṃ uddesaṃ dentena. **Uddisāpentenā**ti sayaṃ uddesaṃ gaṇhantena. **Maggamajjhe ṭhitaṃ sāla**nti sīhaḷadīpe viya maggā anokkamma ujukameva pavisitabbasālaṃ. **Vegena gantuṃ na vaṭṭati** asāruppattā. **Yāva vassūparamā ṭhatvā gantabbaṃ,** na tāva dhutaṅgabhedo hotīti adhippāyo.

Rukkhassa anto nāma rukkhamūlaṃ. Pabbatassa pana pabbhārasadiso **pabbata**padeso. **Acchannamariyāda**nti yathā vassodakaṃ anto na pavisati, evaṃ chadanasaṅkhepena upari akatamariyādaṃ. Anto pana pabbhārassa vassodakaṃ pavisati ce, abbhokāsasaṅkhepamevāti tattha pavisituṃ vaṭṭati. **Sākhāmaṇḍapo**ti rukkhasākhāhi viraḷacchannamaṇḍapo. **Pīṭhapaṭo** khalitthaddhasāṭako.

Paviṭṭhakkhaṇe dhutaṅgaṃ bhijjati yathāvuttapabbhārādike ṭhapetvāti adhippāyo. **Jānitvā**ti dhammassavanādiatthaṃ channaṃ rukkhamūlaṃ pavisitvā nisinno ''idāni aruṇo uṭṭhahatī''ti jānitvā. Rukkhamūlepi katthaci attheva nivāsaphāsukatāti siyā tattha āsaṅgapubbako āvāsapalibodho, na pana abbhokāseti idheva **āvāsapalibodhupacchedo** ānisaṃso vutto. **Pasaṃsāyānurūpatāti aniketā**ti vuttapasaṃsāya anālayabhāvena anucchavikatā. **Nissaṅgatā**ti āvāsapariggahābhāveneva tattha nissaṅgatā. Asukadisāya vasanaṭṭhānaṃ natthi, tasmā tattha gantuṃ neva sakkāti edisassa parivitakkassa abhāvato **cātuddiso. Migabhūtenā**ti pariggahābhāvena migassa viya bhūtena. **Sito**ti nissito. **Vindatī**ti labhati.

Iti abbhokāsikaṅgakathāvaṇṇanā.

11. Sosānikaṅgakathāvaṇṇanā

34. **Na susāna**nti asusānaṃ. Aññattho **na**-kāro, susānalakkhaṇarahitaṃ vasanaṭṭhānanti adhippāyo. **Na tatthā**ti ''susāna''nti vavatthapitamatte ṭhāne na **vasitabbaṃ**. Na hi nāmamattena susānalakkhaṇaṃ sijjhati. Tenāha **''na hī''**tiādi. **Jhāpitakālato pana paṭṭhāya…pe… susānameva** chavena sayitamattāya susānalakkhaṇappattito. Chavasayanaṃ hi ''susāna''nti vuccati.

Sosānikena nāma appakiccena sallahukavuttinā bhavitabbanti dassetuṃ **''tasmiṃ pana vasantenā''**tiādi vuttaṃ. **Garuka**nti dupparihāraṃ. Tameva hi dupparihārabhāvaṃ dassetuṃ **''tasmā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **uppannaparissayavighātatthāyā**ti ''susānaṃ nāma manussarāhasseyyaka''nti corā katakammāpi akatakammāpi osaranti, tattha coresu bhaṇḍasāmike disvā bhikkhusamīpe bhaṇḍaṃ chaḍḍetvā palātesu manussā bhikkhuṃ ''coro''ti gahetvā potheyyuṃ, tasmā vihāre **saṅghattheraṃ vā** gocaragāme raññā niyuttaṃ **rājayuttakaṃ vā** attano sosānikabhāvaṃ **jānāpetvā** yathā tādiso, añño vā parissayo na hoti, tathā **appamattena vasitabbaṃ**. Caṅkamantassa yadā āḷahanaṃ abhimukhaṃ na hoti, tadāpi saṃvegajananatthaṃ tattha diṭṭhi vissajjetabbāti dassetuṃ **''addhakkhikena āḷahanaṃ olokentenā''**ti vuttaṃ.

Uppathamaggena gantabbaṃ attano sosānikabhāvassa apākaṭabhāvatthaṃ. **Ārammaṇa**nti tasmiṃ susāne ''ayaṃ vammiko, ayaṃ rukkho, ayaṃ khāṇuko''tiādinā **divāyeva ārammaṇaṃ vavatthapetabbaṃ. Bhayānaka**nti bhayajanakaṃ vammikādiṃ. **Kenaci** leḍḍupāsāṇādinā āsanne vicarantīti **na paharitabbā. Tilapiṭṭhaṃ** vuccati palalaṃ. Māsamissaṃ bhattaṃ **māsabhattaṃ. Guḷādī**ti **ādi**-saddena tilasaṃguḷikādighanapūvañca saṅgaṇhāti. **Kulagehaṃ na pavisitabba**nti petadhūmena vāsitattā, pisācānubandhattā ca kulagehassa abbhantaraṃ na pavisitabbaṃ. Devasikaṃ chavaḍāho **dhuvaḍāho**. Matañātakānaṃ tattha gantvā devasikaṃ rodanaṃ **dhuvarodanaṃ. Vuttanayenā**ti ''jhāpitakālato pana paṭṭhāyā''ti vuttanayena. ''Pacchimayāme paṭikkamituṃ vaṭṭatī''ti icchitattā **''susānaṃ agatadivase''**ti **aṅguttarabhāṇakā**.

Susāne niccakālaṃ sivathikadassanena **maraṇassatipaṭilābho**. Tato eva **appamādavihāritā**. Tattha chaḍḍitassa matakaḷevarassa dassanena **asubhanimittādhigamo**. Tato eva **kāmarāgavinodanaṃ**. Bahulaṃ sarīrassa asuciduggandhajegucchabhāvasallakkhaṇato **abhiṇhaṃ kāyasabhāvadassanaṃ**. Tato maraṇassatipaṭilābhato ca **saṃvegabahulatā**. Byādhikānaṃ, jarājiṇṇānañca matānaṃ tattha dassanena **ārogya**yobbanajīvita**madappahānaṃ**. Khuddakassa, mahato ca bhayassa abhibhavanato **bhayabheravasahanatā**. Saṃviggassa yoniso padahanaṃ sambhavatīti **amanussānaṃ garubhāvanīyatā. Niddāgatampī**ti suttampi, supinantepīti adhippāyo.

Iti sosānikaṅgakathāvaṇṇanā.

12. Yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā

35. Senāsanagāhaṇe pare uṭṭhāpetvā gahaṇaṃ, ''idaṃ sundaraṃ, idaṃ na sundara''nti paritulayitvā pucchanā, olokanā ca **senāsanaloluppaṃ. Tuṭṭhabba**nti tussitabbaṃ. Vihārassa pariyantabhāvena **dūre**ti vā bahūnaṃ sannipātaṭṭhānādīnaṃ **accāsanneti vā pucchituṃ na labhati,** pucchanenapissa dhutaṅgassa saṃkilissanato. **Oloketu**nti loluppavasena passituṃ. **Sacassa taṃ na ruccatī**ti assa yathāsanthatikassa taṃ yathāgāhitaṃ senāsanaṃ aphāsukabhāvena sace na ruccati, mudukassa asati roge yathāgāhitaṃ pahāya aññassa senāsanassa gahaṇaṃ loluppaṃ, majjhimassa gantvā olokanā, ukkaṭṭhassa pucchanā. Sabbesampi uṭṭhāpetvā gahaṇe vattabbameva natthi.

Upaṭṭhāpanīyānampi anuṭṭhāpanena **sabrahmacārīnaṃ hitesitā**. Tāya karuṇāvihārānuguṇatā. Sundarāsundaravibhāgākaraṇato **hīnapaṇītavikappapariccāgo**. Tena tādilakkhaṇānuguṇatā. Tato eva **anurodhavirodhappahānaṃ. Dvārapidahanaṃ** okāsādānato. **Yathāsanthatarāmata**nti yathāgāhite yathāniddiṭṭhe senāsane abhiratabhāvaṃ.

Iti yathāsanthatikaṅgakathāvaṇṇanā.

13. Nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā

36. **Seyya**nti iriyāpathalakkhaṇaṃ seyyaṃ. Tappaṭikkhepeneva hi tadatthā ''mañco bhisī''ti evamādikā (cūḷava. 321, 322) seyyā paṭikkhittā eva honti. ''Nesajjiko''ti ca sayanaṃ paṭikkhipitvā nisajjāya eva viharituṃ sīlamassāti imassa atthassa idha adhippetattā seyyā evettha paṭiyoginī, na itare tathā aniṭṭhattā, asambhavato ca. Kosajjapakkhiyo hi iriyāpatho idha paṭiyogibhāvena icchito, na itare. Na ca sakkā ṭhānagamanehi vinā nisajjāya eva yāpetuṃ tathā pavattetunti seyyāvettha paṭiyoginī. Tenāha **''tena panā''**tiādi. **Caṅkamitabbaṃ** na ''nesajjiko aha''nti sabbarattiṃ nisīditabbaṃ. Iriyāpathantarānuggahito hi kāyo manasikārakkhamo hoti.

Cattāro pādā, piṭṭhiapassayo cāti imehi pañcahi aṅgehi **pañcaṅgo**. Catūhi aṭṭanīhi, piṭṭhiapassayena ca pañcaṅgoti apare. **Ubhosu passesu** piṭṭhipasse ca yathāsukhaṃ apassāya viharato nesajjikassa ''anesajjikato ko viseso''ti gāhaṃ nivāretuṃ **abhayatthero** nidassito **''thero anāgāmī hutvā parinibbāyī''**ti.

Upacchedīyati etenāti **upacchedana**nti vinibandhupacchedassa sādhakatamabhāvo daṭṭhabbo. **Sabbakammaṭṭhānānuyogasappāyatā** alīnānuddhaccapakkhikattā nisajjāya. Tato eva **pāsādikairiyāpathatā. Vīriyārambhānukūlatā** vīriyasamatāyojanassa anucchavikatā. Tato eva **sammāpaṭipattiyā anubrūhanatā. Paṇidhāyā**ti ṭhapetvā. **Tanu**nti uparimakāyaṃ. **Vikampetī**ti cāleti, icchāvighātaṃ karotīti adhippāyo. **Vata**nti dhutaṅgaṃ.

Iti nesajjikaṅgakathāvaṇṇanā.

Dhutaṅgapakiṇṇakakathāvaṇṇanā

37. Sekkhaputhujjanānaṃ vasena **siyā kusalāni,** khīṇāsavānaṃ vasena **siyā abyākatāni**. Tattha sekkhaputhujjanā paṭipattipūraṇatthaṃ, khīṇāsavā phāsuvihāratthaṃ dhutaṅgāni pariharanti. **Akusalampi dhutaṅga**nti akusalacittenāpi dhutaṅgasevanā atthīti adhippāyo. Taṃ na yuttaṃ, yena akusalacittena pabbajitassa āraññikattaṃ, taṃ dhutaṅgaṃ nāma na hoti. Kasmā? Lakkhaṇābhāvato. Yaṃ hidaṃ kilesānaṃ dhunanato dhutassa puggalassa, ñāṇassa, cetanāya vā aṅgattaṃ, na taṃ akusaladhammesu sambhavati. Tasmā araññavāsādimattena āraññikādayo tāva hontu, āraññikaṅgādīni pana na hontīti imamatthaṃ dassetuṃ **''na maya''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **imānī**ti dhutaṅgāni. **Vuttaṃ** heṭṭhā vacanatthaniddese. **Na ca**

akusalena koci dhuto nāma hoti, kilesānaṃ dhunanaṭṭhenāti adhippāyo. **Yassa** bhikkhuno **etāni** samādānāni **aṅgāni,** etena paṭhamenāpi atthavikappena ‘‘natthi akusalaṃ dhutaṅga’’nti dasseti. **Na ca akusalaṃ kiñci dhunātī**ti akusalaṃ kiñci pāpaṃ na ca dhunāti eva appaṭipakkhato. **Yesaṃ** samādānānaṃ **taṃ** akusalaṃ ñāṇaṃ viya aṅganti katvā tāni **dhutaṅgānīti vucceyyuṃ**. Iminā dutiyenāpi atthavikappena ‘‘natthi akusalaṃ dhutaṅga’’nti dasseti. **Nāpi akusala**ntiādi tatiyaatthavikappavasena yojanā. **Tasmā**tiādi vuttassevatthassa nigamanaṃ.

Yesanti abhayagirivāsike sandhāyāha. Te hi dhutaṅgaṃ nāma paññattīti vadanti. Tathā sati tassa paramatthato avijjamānattā kilesānaṃ dhunanaṭṭhopi na siyā, samādātabbatā cāti tesaṃ vacanaṃ pāḷiyā virujjhatīti dassetuṃ **‘‘kusalattikavinimutta’’**ntiādi vuttaṃ. **Tasmā**ti yasmā paññattipakkhe ete dosā dunnivārā, tasmā **taṃ** tesaṃ vacanaṃ **na gahetabbaṃ,** vuttanayo cetanāpakkhoyeva gahetabboti attho. Yasmā ete dhutaguṇā kusalattike paṭhamatatiyapadasaṅgahitā, tasmā siyā sukhāya vedanāya sampayuttā, siyā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā, siyā vipākadhammadhammā, siyā nevavipākanavipākadhammadhammā, siyā anupādinnupādāniyā, siyā asaṃkiliṭṭhasaṃkilesikāti evaṃ sesatikadukapadehipi nesaṃ yathārahaṃ saṅgaho vibhāvetabbo.

Kāmaṃ sabbopi arahā dhutakileso, idha pana dhutaṅgasevanāmukhena kilese vidhunitvā ṭhito khīṇāsavo **‘‘dhutakileso puggalo’’**ti adhippeto. Tathā sabbopi ariyamaggo nippariyāyena **kilesadhunano dhammo,** visesato aggamaggo. Pariyāyena pana vipassanāñāṇādi. Heṭṭhimaparicchedena dhutaṅgacetanāsampayuttañāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ dhutaṃ dassetvā dhutavāde dassetabbe yasmā dhutavādabhedena dhuto viya dhutabhedena dhutavādopi duvidho, tasmā tesaṃ, tadubhayapaṭikkhepassa ca vasena catukkamettha sambhavatīti taṃ dassetuṃ **‘‘atthi dhuto’’**tiādi vuttaṃ.

Tayidanti nipāto, tassa ‘‘so aya’’nti attho. **Dhutadhammā nāmā**ti dhutaṅgasevanāya paṭipakkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ dhunanavasena pavattiyā ‘‘dhuto’’ti laddhanāmāya dhutaṅgacetanāya upakārakā dhammāti katvā dhutadhammā nāma. Asampattasampattesu paccayesu alubbhanākārena pavattanato **appicchatā santuṭṭhitā** ca atthato alobho. Paccayagedhādihetukānaṃ lolatādīnaṃ saṃkilesānaṃ sammadeva likhanato chedanato gaṇasaṅgaṇikādibhedato saṃsaggato cittassa vivecanato **sallekhatā pavivekatā** ca alobho amohoti imesu **dvīsu dhammesu anupatanti** tadantogadhā tappariyāpannā honti, tadubhayasseva pavattivisesabhāvato. Imehi kusaladhammehi atthī idamatthī, yena ñāṇena pabbajitena nāma paṃsukūlikaṅgādīsu patiṭṭhitena bhavitabbanti yathānusiṭṭhaṃ dhutaguṇe samādiyati ceva pariharati ca, taṃ ñāṇaṃ idamatthitā. Tenāha **‘‘idamatthitā ñāṇamevā’’**ti. **Paṭikkhepavatthūsū**ti gahapaticīvarādīsu tehi tehi dhutaṅgehi paṭikkhipitabbavatthūsu. **Lobha**nti taṇhaṃ. **Tesveva vā**ti paṭikkhepavatthūsu eva. **Ādīnavapaṭicchādaka**nti ārakkhadukkhaparādhīnavutticorabhayādiādīnavapaṭicchādakaṃ. **Anuññātāna**nti satthārā nicchandarāgaparibhogavasena anuññātānaṃ sukhasamphassaattharaṇapāvuraṇādīnaṃ. **Paṭisevanamukhenā**ti paṭisevanadvārena, tena lesenāti attho. **Atisallekhamukhenā**ti ativiya sallekhapaṭipattimukhena, ukkaṭṭhassa vattanakānampi paṭikkhipanavasenāti attho.

Sukhumakaraṇasannissayo rāgo dukkhāya paṭipattiyā patiṭṭhaṃ na labhatīti āha **‘‘dukkhāpaṭipadañca nissāya rāgo vūpasammatī’’**ti. Sallekho nāma sampajānassa hoti, satisampajaññe moho apatiṭṭhova appamādasambhavatoti vuttaṃ **‘‘sallekhaṃ nissāya appamattassa moho pahīyatī’’**ti. **Etthā**ti etesu dhutaṅgesu. **Tatthā**ti araññarukkhamūlesu.

Sīsaṅgānīti sīsabhūtāni aṅgāni, paresampi kesañci nānantarikatāya, sukaratāya ca saṅgaṇhanato uttamaṅgānīti attho. **Asambhinnaṅgānī**ti kehici sambhedarahitāni, visuṃyeva aṅgānīti vuttaṃ hoti. **Kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhati** rāgacaritassa mohacaritassa dosacaritassāpi, taṃ ekaccaṃ **dhutaṅgaṃ sevantassā**ti adhippāyo. **Hāyati** kammaṭṭhānaṃ sukumārabhāvenalūkhapaṭipattiṃ asahantassa. **Vaḍḍhateva** mahāpurisajātikassāti adhippāyo. **Na vaḍḍhati** kammaṭṭhānaṃ upanissayarahitassa. **Ekameva hi dhutaṅgaṃ** yathā kilesadhunanaṭṭhena, evaṃ cetanāsabhāvattā. Tenāha **‘‘samādānacetanā’’**ti.

Terasāpi dhutaṅgāni samādāya pariharantānaṃ puggalānaṃ vasena **‘‘dvācattālīsa hontī’’**ti vatvā bhikkhūnaṃ terasannampi pariharaṇassa ekajjhaṃyeva sambhavaṃ dassetuṃ **‘‘sace hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘ekappahārena sabbadhutaṅgāni paribhuñjituṃ sakkotī’’**ti vuttaṃ. Kathaṃ abbhokāse viharantassa rukkhamūlikaṅgaṃ? ‘‘Channaṃ paṭikkhipāmi, rukkhamūlikaṅgaṃ samādiyāmī’’ti (visuddhi. 1.32) vacanato channe aruṇaṃ uṭṭhāpitamatte dhutaṅgaṃ bhijjati, na abbhokāse, tasmā bhedahetuno abhāvena tampi arogameva. Tathā senāsanaloluppassa abhāvena yathāsanthatikaṅganti daṭṭhabbaṃ. **Āraññikaṅgaṃ** gaṇamhā **ohīyanasikkhāpadena** (pāci. 691-692) paṭikkhittaṃ, **khalupacchābhattikaṅgaṃ** anatirittabhojanasikkhāpadena (pāci. 238-240). Pavāritāya hi bhikkhuniyā atirittaṃ katvā bhuñjituṃ na labbhati. Kappiye ca vatthusmiṃ lolatāpahānāya dhutaṅgasamādānaṃ, na akappiye, sikkhāpadeneva paṭikkhittattā. **Aṭṭheva honti** bhikkhuniyā saṃkaccikacīvarādīhi saddhiṃ pañcapi ticīvarasaṅkhameva gacchantīti katvā. **Yathāvuttesū**ti bhikkhūnaṃ vuttesu terasasu ticīvarādhiṭṭhānavinayakammābhāvato **ṭhapetvā tecīvarikaṅgaṃ dvādasa sāmaṇerānaṃ. Sattā**ti bhikkhunīnaṃ vuttesu aṭṭhasu ekaṃ pahāya satta ticīvarādhiṭṭhānavinayakammābhāvato. ‘‘Ṭhapetvā tecīvarikaṅga’’nti hi imaṃ anuvattamānameva katvā **‘‘satta sikkhamānasāmaṇerīna’’**nti vuttaṃ. **Patirūpānī**ti upāsakabhāvassa anucchavikāni.

Dhutaṅganiddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti dutiyaparicchedavaṇṇanā.

3. Kammaṭṭhānaggahaṇaniddesavaṇṇanā

38. **Appicchatādīhī**ti appicchatāsantuṭṭhisallekhapavivekāpacayavīriyārambhādīhi. **Pariyodāte**ti suvisuddhe nirupakkilese. **Imasmiṃ sīle**ti yathāvutte catupārisuddhisīle. ‘‘Cittaṃ bhāvaya’’nti imameva desanaṃ sandhāyāha **‘‘atisaṅkhepadesitattā’’**ti. **Ko samādhī**ti sarūpapucchā. **Kenaṭṭhena samādhī**ti kena atthena samādhīti vuccati, ‘‘samādhī’’ti padaṃ kaṃ abhidheyyatthaṃ nissāya pavattanti attho. **Katividho**ti pabhedapucchā.

‘‘Ko samādhī’’ti kāmañcāyaṃ sarūpapucchā, vibhāgavantānaṃ pana sarūpavibhāvanaṃ vibhāgadassanamukheneva hotīti vibhāgo tāva anavasesato dassetabbo. Taṃdassane ca ayamādīnavoti dassetuṃ **‘‘samādhi bahuvidho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **bahuvidho**ti kusalādivasena anekavidho. **Nānappakārako**ti ālambanamanasikārachandapaṇidhiadhimokkhaabhinīhārasaññānānattādinānappakāro. **Na sādheyyā**ti lokiyasamādhissa bhāvanā idha adhippetattho, tañca na sādheyya. Jhānavimokkhādīsu hi samādhiṃ uddharitvā tassa labbhamānehi vibhāgehi vissajjane kariyamāne **jhānavibhaṅgādīsu** (vibha. 508 ādayo) āgato sabbo samādhipabhedo vissajjetabbo siyā. Tathā ca sati yvāyaṃ lokiyasamādhissa bhāvanāvidhi adhippeto, tassa vissajjanāya okāsova na bhaveyya. Kiñca yenassa tikacatukkajhānikena hīnādibhedabhinnena pavattivibhāgena brahmapārisajjādivasena navavidho, pañcamajjhānikena vehapphalādivasena dasavidho vā ekādasavidho vā bhavappabhedo nippajjati. Svāssa pavattivibhāgo ayaṃ soti niddhāretvā vuccamāno vikkhepāya siyā, yathā taṃ avisaye. Tenāha **‘‘uttari ca vikkhepāya saṃvatteyyā’’**ti. **Kusalacittekaggatā**ti **kusalā** anavajjasukhavipākalakkhaṇā **cittekaggatā**.

Cittacetasikānaṃ samaṃ avisāravasena sampiṇḍentassa viya ādhānaṃ **samādhānaṃ**. Avisāralakkhaṇo hi samādhi, sampiṇḍanaraso ca. Sammā avikkhipanavasena ādhānaṃ samādhānaṃ. Avikkhepalakkhaṇo vā hi samādhi, vikkhepaviddhaṃsanaraso cāti. Svāyaṃ yasmā ekārammaṇe cittassa ṭhitihetu, tasmā **‘‘ṭhapananti vuttaṃ hotī’’**ti āha. Tathā hesa ‘‘cittassa ṭhiti saṇṭhiti avaṭṭhitī’’ti (dha. sa. 15) niddiṭṭho. Ekārammaṇaggahaṇañcettha samādhissa santānaṭṭhitibhāvadassanatthaṃ. Tathā hissa **aṭṭhakathāyaṃ** dīpacciṭṭhiti nidassitā. **Ānubhāvenā**ti balena, paccayabhāvenāti attho. **Avikkhipamānā**ti na vikkhipamānā vūpasamamānā. Upasamapaccupaṭṭhāno hi samādhi. Etenassa vikkhepapaṭipakkhataṃ dasseti. **Avippakiṇṇā**ti avisaṭā. Etena avisāralakkhaṇataṃ.

Sayaṃ na vikkhipati, sampayuttā vā na vikkhipanti etenāti avikkhepo, so lakkhaṇaṃ etassāti **avikkhepalakkhaṇo**. Vikkhepaṃ viddhaṃseti, tathā vā sampajjatīti **vikkhepaviddhaṃsanaraso**. Uddhacce avikampanavasena paccupatiṭṭhati, sampayuttānaṃ vā taṃ paccupaṭṭhapetīti **avikampanapaccupaṭṭhāno. Sukha**nti nirāmisaṃ sukhaṃ daṭṭhabbaṃ.

39. Avikkhepalakkhaṇaṃ nāma samādhissa āveṇiko sabhāvo, na tenassa koci vibhāgo labbhatīti āha **‘‘avikkhepalakkhaṇena tāva ekavidho’’**ti. Sampayuttadhamme ārammaṇe appento viya pavattatīti vitakko **appanā**. Tathā hi so ‘‘appanā byappanā’’ti (dha. sa. 7) niddiṭṭho. Tappamukhatāvasena pana sabbasmiṃ mahaggatānuttare jhānadhamme ‘‘appanā’’ti **aṭṭhakathā**vohāro. Tathā tassa anuppattiṭṭhānabhūte parittajhāne upacāravohāro. Gāmādīnaṃ samīpaṭṭhāne gāmūpacārādisamaññā viyāti āha **‘‘upacārappanāvasena duvidho’’**ti. Idha pana samādhivasena veditabbaṃ. Lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti vuccati vaṭṭaṃ, tappariyāpannatāya loke niyutto, tattha vā viditoti **lokiyo**. Tattha apariyāpannatāya lokato uttaro uttiṇṇoti **lokuttaro**. Kāmañcettha lokiyasamādhi bhāvetabbabhāvena gayhati, ubhayaṃ pana ekajjhaṃ gahetvā tato itaraṃ niddhāretuṃ **‘‘lokiyalokuttaravasena duvidho’’**ti vuttaṃ. **Sappītikanippītikavasenā**ti saha pītiyā vattatīti sappītiko, pītisampayutto. Natthi etassa pītīti nippītiko, pītivippayutto. Tesaṃ vasena. Sukhena saha ekuppādādibhāvaṃ gatoti **sukhasahagato**, sukhasampayuttoti attho. **Upekkhāsahagate**pi eseva nayo. **Upekkhā**ti cettha adukkhamasukhavedanā adhippetā. Sā hi sukhadukkhākārapavattiṃ upekkhati majjhattākārasaṇṭhitattā. Sukhasahagata-padena cettha sappītiko, nippītikekadeso ca saṅgahito, upekkhāsahagata-padena pana nippītikekadesovāti ayametesaṃ padānaṃ viseso.

Sabhāvato, paccayato, phalato ca majjhimapaṇītehi nihīno, tesaṃ vā guṇehi parihīnoti **hīno,** attano paccayehi padhānabhāvaṃ nīto **paṇīto,** ubhinnaṃ majjhe bhavo **majjhimo**. Sampayogavasena pavattamānena saha vitakkena savitakko, saha vicārena savicāro, savitakko ca so savicāro cāti **savitakkasavicāro. Ādi**-saddena avitakkavicāramatto, avitakkāvicāro ca gahito. Tattha vicārato uttari vitakkena sampayogābhāvato avitakko ca so vicāramatto cāti **avitakkavicāramatto**. Visesanivattiattho vā **matta**-saddo. Savitakkasavicāro hi samādhi vitakkavisiṭṭhena vicārena savicāro, ayaṃ pana vicāramattena vitakkasaṅkhātavisesarahitena, tasmā avitakkavicāramatto. Atha vā bhāvanāya pahīnattā vitakkābhāvenāyaṃ vicāramatto, na vicārato aññassa attano sampayuttadhammassa kassaci abhāvāti dassetuṃ avitakka-vacanena vicāramatta-padaṃ visesetvā vuttaṃ. Ubhayarahito **avitakkāvicāro. Pītisahagatādivasenā**ti pītisahagatasukhasahagataupekkhāsahagatavasena. Yadettha vattabbaṃ, taṃ sukhasahagataduke vuttanayameva. Paṭipakkhehi samantato khaṇḍitattā **paritto**. Parittanti vā appamattakaṃ vuccati, ayampi appānubhāvatāya paritto viyāti **paritto**. Kilesavikkhambhanato, vipulaphalato, dīghasantānato ca mahantabhāvaṃ gato, mahantehi vā uḷāracchandādīhi gato paṭipannoti **mahaggato**. Ārammaṇakaraṇavasenāpi natthi etassa pamāṇakaradhammā, tesaṃ vā paṭipakkhoti **appamāṇo**.

Paṭipajjati jhānaṃ etāyāti paṭipadā, pubbabhāgabhāvanā. Dukkhā kicchā paṭipadā etassāti **dukkhāpaṭipado**. Pakatipaññāya abhivisiṭṭhattā abhiññā nāma appanāvahā bhāvanāpaññā, dandhā mandā abhiññā etassāti **dandhābhiñño**. Dukkhāpaṭipado ca so dandhābhiñño cāti **dukkhāpaṭipadādandhābhiñño**, samādhi. Tadādivasena. **Catujhānaṅgavasenā**ti catunnaṃ jhānānaṃ aṅgabhāvavasena, catukkanayavasena cetaṃ vuttaṃ. **Hānabhāgiyādivasenā**ti hānakoṭṭhāsikādivasena.

Samādhiekakadukavaṇṇanā

Channaṃ anussatiṭṭhānānanti buddhānussatiādīnaṃ channaṃ anussatikammaṭṭhānānaṃ. **Imesaṃ vasenā**ti imesaṃ dasannaṃ kammaṭṭhānānaṃ vasena. ''Pubbabhāge ekaggatā''ti iminā appanāya upakārakanānāvajjanupacārassapi saṅgaho daṭṭhabbo, na ekāvajjanasseva. **Appanāsamādhīna**nti upakattabbaupakārakasambandhe sāmivacanaṃ ''purisassa attho''tiādīsu viya. **Parikamma**nti gotrabhu. Aparitto samādhīti dassetuṃ **''paṭhamassa jhānassā''**tiādi vuttaṃ.

Tīsu bhūmīsūti kāmarūpārūpabhūmīsu. Kusalacittekaggatāya adhippetattā **''ariyamaggasampayuttā''**ti vuttaṃ. **Siyā sappītiko, siyā nippītiko**ti aniyamavacanaṃ upacārasamādhisāmaññena sabbesampi vā jhānānaṃ nānāvajjanavīthiyaṃ upacārasamādhi siyā sappītiko, siyā nippītiko. Ekāvajjanavīthiyaṃ pana ādito dukatikajjhānānaṃ upacārasamādhi sappītikova, itaresaṃ nippītikova, visabhāgavedanassa cittassa āsevanapaccayatābhāvato, ekavīthiyaṃ vedanāparivattanābhāvato ca. **Siyā sukhasahagato, siyā upekkhāsahagato**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Tattha pana ''dukatikajjhānāna''nti vuttaṃ, idha ''tikacatukkajjhānāna''nti vattabbaṃ.

Samādhitikavaṇṇanā

Paṭiladdhamattoti adhigatamatto anāsevito abahulīkato. So hi paridubbalabhāvena hīno hoti. **Nātisubhāvito**ti ativiya paguṇabhāvaṃ apāpito. **Subhāvito**ti suṭṭhu bhāvito sammadeva paguṇataṃ upanīto. Tenāha **''vasippatto''**ti. Chandādīnaṃ hīnatādivasenāpi imesaṃ hīnāditā veditabbā. Tathā hi uḷārapuññaphalakāmatāvasena pavattito **hīno,** lokiyābhiññāsampādanāya pavattito **majjhimo,** vivekakāmatāya ariyabhāve ṭhitena pavattito **paṇīto**. Attahitāya bhavasampattiatthaṃ pavattito vā **hīno,** kevalaṃ alobhajjhāsayena pavattito **majjhimo,** parahitāya pavattito **paṇīto**. Vaṭṭajjhāsayena vā pavattito **hīno,** vivekajjhāsayena pavattito **majjhimo,** vivaṭṭajjhāsayena lokuttarapādakatthaṃ pavattito **paṇīto**.

Saddhiṃ upacārasamādhināti sabbesampi jhānānaṃ upacārasamādhinā saha. **Vitakkamatteyeva ādīnavaṃ disvā**ti vitakkeyeva oḷārikato upaṭṭhahante ''cittassa khobhakaradhammo aya''nti ādīnavaṃ disvā vicārañca santato manasi karitvā. Tenāha **''vicāre adisvā''**ti. **Taṃ sandhāyā**ti taṃ evaṃ paṭiladdhaṃ samādhiṃ sandhāya. **Etaṃ** ''avitakkavicāramatto samādhī''ti dutiyapadaṃ **vuttaṃ. Tīsū**ti ādito tīsu.

Tesvevāti tesu eva catukkapañcakanayesu. **Tatiye catutthe**ti catukkanaye tatiye, pañcakanaye catuttheti yojetabbaṃ. **Avasāne**ti dvīsupi nayesu pariyosānajjhāne. Yathākkamaṃ catutthe, pañcame vā. **Pītisukhasahagato vā**ti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca satipi pītisahagatassāpi samādhissa sukhasahagatatte tīṇipi padāni asaṅkarato dassetuṃ nippītikasukhato sappītikasukhassa visesadassanatthaṃ satthu pītitikadesanāti nippītikasseva sukhassa vasena sukhasahagato samādhi gahitoti daṭṭhabbo.

Upacārabhūmiyanti upacārajjhānasampayuttacittuppāde. Cittuppādo hi sahajātadhammānaṃ uppattiṭṭhānatāya ''bhūmī''ti vuccati ''sukhabhūmiyaṃ kāmāvacare''tiādīsu (dha. sa. 988) viya. **Paritto samādhi** kāmāvacarabhāvato.

Samādhicatukkavaṇṇanā

Paṭhamasamannāhāro bhāvanaṃ ārabhantassa ''pathavī pathavī''tiādinā kammaṭṭhāne paṭhamābhiniveso. **Tassa tassa jhānassa upacāra**nti nīvaraṇavitakkavicāranikantiādīnaṃ vūpasame thirabhūtaṃ kāmāvacarajjhānaṃ. ''Yāva appanā''ti iminā pubbabhāgapaññāya eva abhiññābhāvo vutto viya dissatīti vadanti. Appanāpaññā pana **abhiññāva**. Yadaggena hi pubbabhāgapaññāya dandhasīghatā, tadaggena appanāpaññāyapīti. **Samudācāragahaṇatāyā**ti samudācārassa gahaṇabhāvena, pavattibāhullatoti attho. **Asukhāsevanā**ti kasirabhāvanā.

Palibodhupacchedādīnīti **ādi**-saddena bhāvanāvidhānāparihāpanādiṃ saṅgaṇhāti. **Asappāyasevī**ti upacārādhigamato pubbe asappāyasevitāya **dukkhā paṭipadā**. Pacchā asappāyasevitāya **dandhā abhiññā hoti. Sappāyasevino**ti etthāpi eseva nayo. **Pubbabhāge**ti upacārajjhānādhigamato orabhāge. **Aparabhāge**ti tato uddhaṃ. **Tassa vomissakatā**ti yo pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī, tassa dukkhā paṭipadā khippābhiññā. Itarassa sukhā paṭipadā dandhābhiññā hoti. Evaṃ paṭhamacatutthānaṃ vomissakatāya dutiyatatiyāti attho. Akatapalibodhupacchedassa saparipanthatāya paṭipadā dukkhā hoti, itarassa sukhā. Asampāditaappanākosallassa ñāṇassa avisadatāya **dandhā abhiññā hoti,** visadatāya **khippā abhiññā**.

Taṇhāavijjāvasenāti taṇhāavijjānaṃ abhibhavānabhibhavavasena. **Samathavipassanādhikāravasenā**ti samathavipassanāsu asato, sato ca adhikārassa vasena. Taṇhāya samādhissa ujupaṭipakkhattā sā samathapaṭipadāya paripanthinīti āha **‘‘taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hotī’’**ti. Abhibhavo cassā itarakilesehi adhikatāya **anabhibhūtassa** taṇhāyāti adhikārato veditabbaṃ. Tathā avijjā paññāya ujupaṭipakkhāti tadabhibhūtassa dandhābhiññatā vuttā. **Akatādhikāro**ti bhavantare akataparicayo yathā paguṇaṃ katvā vissaṭṭhagantho appamattakena payogena suppavatti vācuggatova hoti, evaṃ pubbe kataparicayassa bhāvanā appakasireneva ijjhatīti āha **‘‘katādhikārassa sukhā’’**ti. Svāyaṃ akato, kato ca adhikāro samathanissito paṭipadāyaṃ vutto samādhippadhānattā paṭipadāya. Vipassanānissito abhiññāyaṃ ñāṇappadhānattā appanāya. **Kilesindriyavasenā**ti tikkhātikkhānaṃ kilesindriyānaṃ vasena. Tenāha **‘‘tibbakilesassā’’**tiādi. Tattha **kilesā** kāmacchandādayo, **indriyāni** saddhādīni.

Yathāvuttā paṭipadābhiññā puggalādhiṭṭhānāti dhammaniddesampi puggalādhiṭṭhānamukhena dassetuṃ **‘‘yo puggalo’’**tiādi vuttaṃ. **Appaguṇo**ti na subhāvito vasībhāvaṃ apāpito. Tenāha **‘‘uparijhānassa paccayo bhavituṃ na sakkotī’’**ti. **Ayaṃ paritto**ti ayaṃ samādhi appānubhāvatāya paritto. **Avaḍḍhite**ti ekaṅguladvaṅgulamattampi na vaḍḍhite yathāupaṭṭhite ārammaṇe. Ekaṅgulamattampi hi vaḍḍhitaṃ appamāṇamevāti vadanti. ‘‘Paguṇo subhāvito’’ti vatvā ‘‘uparijhānassa paccayo bhavituṃ sakkotī’’ti iminā yathā paguṇopi uparijhānassa paccayo bhavituṃ asakkonto samādhi parittoyeva hoti, na appamāṇo, evaṃ ñāṇuttarassa ekāsaneneva uparijhānanibbattanenāti subhāvitopi uparijhānassa paccayabhāvasaṅkhātāya subhāvitakiccasiddhiyā **‘‘appamāṇo’’**tveva vuccati. Apare pana sace subhāvito paguṇo vasībhāvaṃ patto uparijhānassa paccayo ahontopi appamāṇo eva, pamāṇakarānaṃ rāgādipaṭipakkhānaṃ suvidūrabhāvatoti vadanti. **Vuttalakkhaṇavomissatāyā**ti yo appaguṇo uparijhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, vaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ paritto appamāṇārammaṇo. Yo pana paguṇo uparijhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti, avaḍḍhite ārammaṇe pavatto, ayaṃ appamāṇo parittārammaṇoti evaṃ paṭhamacatutthasamādhīnaṃ vuttalakkhaṇassa vomissakabhāvena dutiyatatiyasamādhisaṅgāhako vomissakanayo veditabbo.

Tatoti tato paṭhamajjhānato uddhaṃ. **Virattapītika**nti atikkantapītikaṃ vā jigucchitapītikaṃ vā. Avayavo samudāyassa aṅganti vuccati, ‘‘senaṅgaṃ rathaṅga’’ntiādīsu viyāti āha **‘‘catunnaṃ jhānānaṃ aṅgabhūtā cattāro samādhī’’**ti.

Hānaṃ bhajatīti **hānabhāgiyo,** hānabhāgo vā etassa atthīti **hānabhāgiyo,** parihānakoṭṭhāsikoti attho. Ālayassa apekkhāya apariccajanato ṭhitiṃ bhajatīti **ṭhitibhāgiyo**. Visesaṃ bhajatīti **visesabhāgiyo. Paccanīkasamudācāravasenā**ti tassa tassa jhānassa paccanīkānaṃ nīvaraṇavitakkavicārādīnaṃ pavattivasena. **Tadanudhammatāyā**ti tadanurūpabhūtāya satiyā. **Saṇṭhānavasenā**ti saṇṭhahanavasena patiṭṭhānavasena. ‘‘Sā pana tadassādasaṅkhātā, tadassādasampayuttakkhandhasaṅkhātā vā micchāsatī’’ti **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 799) vuttaṃ. Tattha sāpekkhassa upari visesaṃ nibbattetuṃ asakkuṇeyyattā avigatanikantikā taṃtaṃpariharaṇasatītipi vattuṃ vaṭṭati. Evañca katvā ‘‘satiyā vā nikantiyā vā’’ti vikappavacanañca yuttaṃ hoti. **Visesādhigamavasenā**ti visesādhigamassa paccayabhāvavasena, visesaṃ vā adhigacchati etenāti visesādhigamo, tassa vasena. **Nibbidāsahagatasaññāmanasikārasamudācāravasenā**ti ādīnavadassanapubbaṅgamanibbindanañāṇasampayuttasaññāya ca ābhogassa ca pavattivasena. **Nibbedhabhāgiyatā**ti saccānaṃ nibbijjhanapakkhikatā vipassanāya saṃvattatīti attho.

Kāmasahagatāti kāmārammaṇā, kāmasaññāhi vā vokiṇṇā. **Avitakkasahagatā**ti ‘‘kathaṃ nu kho me avitakkaṃ jhānaṃ bhaveyyā’’ti evaṃ avitakkārammaṇā avitakkavisayā. Kāmañcāyaṃ ‘‘paṭhamassa jhānassā’’tiādiko pātho paññāvasena āgato, samādhissāpi panettha saṅgaho atthevāti udāharaṇassa sātthakataṃ dassetuṃ **‘‘tāya pana paññāya sampayuttā samādhīpi cattāro hontī’’**ti tesaṃ vasena evaṃ vuttanti attho.

Bhāvanāmayassa samādhissa idhādhippetattā upacārekaggatā **‘‘kāmāvacaro samādhī’’**ti vuttaṃ. **Adhipatiṃ karitvā**ti ‘‘chandavato ce samādhi hoti, mayhampi evaṃ hotī’’ti chandaṃ adhipatiṃ, chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā. **Labhati samādhi**nti evaṃ yaṃ samādhiṃ labhati, **ayaṃ vuccati chandasamādhi,** chandādhipatisamādhīti attho. Evaṃ vīriyasamādhiādayopi veditabbā.

Catukkabhedeti catukkavasena samādhippabhedaniddese. Aññattha sampayogavasena vicārena saha vattamāno vitakko pañcakanaye dutiyajjhāne viyojitopi na suṭṭhu viyojitoti, tena saddhiṃyeva vicārasamatikkamaṃ dassetuṃ vuttaṃ **‘‘vitakkavicārātikkamena tatiya’’**nti. Dvidhā bhinditvā catukkabhede vuttaṃ dutiyaṃ jhānanti yojanā. **Pañcajhānaṅgavasenā**ti pañcannaṃ jhānānaṃ aṅgabhāvavasena samādhissa pañcavidhatā veditabbā.

40. **Vibhaṅge**ti ñāṇavibhaṅge. Tattha hi ‘‘jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesavodāna’’nti, ettha **‘‘saṃkilesa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **hānabhāgiyo dhammo**ti apaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādianupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyo dhammo**ti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādianupakkhandanaṃ. Tenāha **‘‘paṭhamassa jhānassa lābhi’’**ntiādi. Tassattho (vibha. aṭṭha. 828) – apaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhīnaṃ tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā **saññāmanasikārā samudācaranti** codenti tudanti, tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati, tasmā **hānabhāginī paññā. Avitakkasahagatā**ti avitakkaṃ dutiyaṃ jhānaṃ santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena **avitakkasahagatā samudācaranti** paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudanti, tassa dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena paṭhamajjhānapaññā visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattiyā padaṭṭhānatāya **visesabhāginī paññā**. Taṃsampayutto samādhi idhādhippeto. **Iminā nayenā**ti iminā paṭhamajjhāne vuttena vidhinā dutiyajjhānādīsupi hānabhāgiyadhammo, visesabhāgiyadhammo ca veditabbo.

Dasapalibodhavaṇṇanā

41. **Ariyamaggasampayutto**ti lokuttaraappamāṇaapariyāpannaggahaṇena lokiyehi asādhāraṇato, sappītikādiggahaṇena sādhāraṇato ca ariyamaggasampayutto **samādhi vutto. Bhāvito hoti** saññāya sampayuttattā. **Ta**nti ariyamaggasamādhiṃ. **Visu**nti paññābhāvanāya visuṃ katvā **na vadāma**.

Kammaṭṭhānabhāvanaṃ paribundheti uparodheti pavattituṃ na detīti **palibodho** ra-kārassa la-kāraṃ katvā, paripanthoti attho. **Upacchinditvā**ti samāpanena, saṅgahaṇena vā uparundhitvā, apalibodhaṃ katvāti attho.

Āvasanti etthāti **āvāso**. Paricchedavasena veṇiyati dissatīti pariveṇaṃ. Vihāre bhikkhūnaṃ taṃ taṃ vasanaṭṭhānaṃ. **Svāyaṃ** āvāso. **Navakammādīsū**ti **ādi**-saddena āvāsassa tadaññaṃ abhivuddhikāraṇaṃ saṅgaṇhāti. **Kāraṇenā**ti ‘‘chāyūdakasampannaṃ sulabhabhikkha’’ntiādinā kāraṇena. **Apekkhavā**ti sālayo.

Tatrāti tasmiṃ palibodhābhāve. **Pācīnakhaṇḍarāji**nti puratthimadisāyaṃ pabbatakhaṇḍānaṃ antare vanarājiṭṭhānaṃ. ‘‘Nāmā’’ti iminā tassa padesassa ayaṃ samaññāti dasseti. **Paṭisāmitamevā**ti niccakālaṃ paṭisāmetvāva vihārato nikkhamāmīti dasseti. **Dhātunidhānaṭṭhāna**nti kāyabandhanadhammakaraṇanhānasāṭikaakkhakadhātusaṅkhātānaṃ paribhogasarīradhātūnaṃ nidahitaṭṭhānaṃ. Īdisassa ayaṃ thero viya alaggacittassa. Etena ‘‘bhikkhunā nāma āvāse evarūpena bhavitabba’’nti ovādo dinno hoti. Ito paresupi vatthūsu eseva nayo.

Kulanti kulaggahaṇena kulamanussānaṃ gahaṇaṃ gāmaggahaṇena gāmavāsīnaṃ viya. **Upaṭṭhākakulampī**ti **pi**-saddena pageva ñātikulanti dasseti. **Uddesattha**nti uddisāpanatthaṃ, pāṭhaṃ uddisāpetvā sajjhāyituntī attho. **Idhevā**ti imasmiṃyeva padese, yattha katthaci vihāreti attho. **Taṃ vihāra**nti taṃ koraṇḍakavihāraṃ.

Upagatoti vassaṃ upagato. **Sadā**ti gatakālato pabhuti visesato pavāritadivasato paṭṭhāya sabbadā divase divase. **Paridevamānā**ti taṃtaṃvilapanavasena vividhaṃ paridevantī. **Sabbaṃ pavatti**nti attanā tattha diṭṭhakālato paṭṭhāya pacchā samāgamapariyosānaṃ daharassa sabbaṃ pavattiṃ.

Kāyasakkhinti ‘‘passa ima’’nti mukhapaṭiggāhakaṃ katvā. **Rathavinītapaṭipada**nti dasakathāvatthukittanapubbikaṃ rathavinītūpamāhi vibhāvitaṃ **rathavinītasutte** (ma. ni. 1.252) āgataṃ sattavisuddhipaṭipadaṃ. **Nālakapaṭipada**nti ‘‘moneyyaṃ te upaññissa’’ntiādinā (su. ni. 706) satthārā **nālakattherassa** desitapaṭipadaṃ. **Tuvaṭakapaṭipada**nti ‘‘mūlaṃ papañcasaṅkhāyā’’tiādinā (su. ni. 922) bhagavatā desitapaṭipadaṃ. Tattha hi yathākkamaṃ –

> ‘‘Na munī gāmamāgamma, kulesu sahasā care;
> Ghāsesanaṃ chinnakatho, na vācaṃ payutaṃ bhaṇe’’. (su. ni. 716);
>
> ‘‘Gāme ca nābhisajjeyya, lābhakamyā janaṃ na lapayeyyā’’ti. (su. ni. 935) –

Evamādikā paramappicchakathā āgatā. **Catupaccayasantosabhāvanārāmatādīpaka**nti cīvarādīsu catūsu paccayesu santosassa, bhāvanārāmatāya ca pakāsakaṃ.

Labbhatīti **lābho**. Tenāha **‘‘cattāro paccayā’’**ti. **Mahāparivāre**ti vipulaparivāre. Piṇḍapātaṃ tāva dentā buddhapūjāpattacīvarādīni tassa parivārāni katvā denti, tathā cīvarādidānepi. **Bāhullikapiṇḍapātikā**ti piṇḍapātikā hutvā paccayabāhullikā. **Vadantī**ti purimadivase bhikkhāya āhiṇḍanakāle yathāsutaṃ vadanti. **Niccabyāvaṭo** upāsakādīnaṃ saṅgaṇhane.

Tassāti gaṇassa. **So**ti gaṇapalibodho. **Eva**nti idāni vuccamānākārena gaṇavācakassa pariyesanampi lahukameva icchitabbanti āha **‘‘yojanato paraṃ agantvā’’**ti. **Attano kamma**nti samaṇadhammamāha.

Katākateti kate ca akate ca kamme jānanavasena **ussukkaṃ āpajjitabbaṃ, katākate**ti vā appake ca mahante ca kate, yathā ‘‘phalāphale’’ti. Sace bahuṃ avasiṭṭhanti sambandho. **Bhārahārā** saṅghakiccapariṇāyakā.

Pabbajjāpekkhoti sīhaḷadīpe kira kuladārakānaṃ pabbajjā āvāhavivāhasadisā, tasmā taṃ paricchinnadivasaṃ atikkametuṃ na sakkā. **‘‘Sace taṃ alabhanto na sakkoti adhivāsetu’’**ntiādinā samāpanena palibodhupacchedo vutto, byatirekato pana ‘‘sace taṃ alabhanto sakkoti adhivāsetuṃ, araññaṃ pavisitvā samaṇadhammova kātabbo’’ti ayamattho dassitoti saṅgahaṇena palibodhupacchedo veditabbo. Esa nayo sesesupi.

Tathāti yathā upajjhāyo gilāno yāvajīvaṃ upaṭṭhātabbo, tathā upasampāditaantevāsiko attano kammavācaṃ vatvā upasampādito.

Yo koci rogoti mūlabhūto, anubandho vā attano uppanno. **Anamatagge**ti anu anu amatagge anādimati.

‘‘Gantho’’ti iminā ganthapalibodho idha vuttoti āha **‘‘pariyattiharaṇa’’**nti. **Sajjhāyādīhī**ti sajjhāyadhāraṇaparicayapucchādīhi. **Itarassā**ti abyāvaṭassa. Yassa ganthadhuraṃ vissajjetvā ṭhitassāpi gantho vattateva, na tassa gantho palibodho. Yathā tamhi tamhi vatthumhi āgatattherānaṃ, nāpi sabbena sabbaṃ aganthapasutassa. **Majjhimapaṇṇāsako āgacchati,** suttapadesānaṃ vārānañca sadisatāya byāmuyhanato. **Puna na olokessāmī**ti kammaṭṭhānaṃ gahetvā ganthadhuraṃ vissajjemīti attho.

Gāmavāsikattherehīti anurādhapuravāsīhi. **Anuggahetvā**ti aggahetvā tattha paricayaṃ akatvā. **Pañcanikāyamaṇḍale**ti dīghāgamādike pañcapi nikāye sikkhitaparisāya. **Parivattessāmī**ti vaṇṇayissāmi. **Suvaṇṇabheri**nti seṭṭhabheriṃ. **Katamācariyānaṃ uggaho**ti katamesaṃ ācariyānaṃ uggaho, kena parivattīyatīti adhippāyo. **Ācariyamaggo**ti ācariyānaṃ kathāmaggo. **Attano ācariyāna**nti attano kathetuṃ yuttānaṃ ācariyānaṃ. Suvinicchitā sabbā tipiṭakapariyatti etasmiṃ atthīti **sabbapariyattiko,** tepiṭakoti attho. Pīṭhe nisinno tato otaritvā bhūmiyaṃ **taṭṭikāya nisīditvā. Gatakassā**ti paṭipattigamanena gatassa diṭṭhasaccassa. **Cīvaraṃ pārupitvā**ti ācariyassa apacitidassanatthaṃ parimaṇḍalaṃ cīvaraṃ pārupitvā. Sāṭheyyābhāvato **uju**. Kāraṇākāraṇassa ājānanato **ājānīyo**.

Pothujjanikāti puthujjane bhavā. **Dupparihārā** bahuparissayatāya. Tathā hissā **uttānaseyyakadārako, taruṇasassa**ñca nidassitaṃ. **Vipassanāya palibodho** samathayānikassa, na vipassanāyānikassa. Yebhuyyena hi jhānalābhī samathayānikova hoti vipassanāsukhato. **Itarenā**ti samathatthikena. **Avasesā** nava palibodhā.

Kammaṭṭhānadāyakavaṇṇanā

42. Kammaṭṭhāne niyutto kammaṭṭhāniko, bhāvanamanuyuñjanto. Tena **kammaṭṭhānikena. Paricchinditvā**ti ‘‘imasmiṃ vihāre sabbe bhikkhū’’ti evaṃ paricchinditvā. **Sahavāsīnaṃ** bhikkhūnaṃ. **Muducittata**nti attani muducittataṃ **janeti,** ayañca sahavāsīnaṃ cittamaddavajananādiattho ‘‘manussānaṃ piyo hotī’’tiādinayappavattena **mettānisaṃsasuttena** (a. ni. 11.15; paṭi. ma. 2.22; mi. pa. 4.4.6) dīpetabbo. **Anolīnavuttiko hoti** sammāpaṭipattiyaṃ. **Dibbānipi ārammaṇāni** pageva itarāni. **Sabbattha** sabbasmiṃ samaṇakaraṇīye, sabbasmiṃ vā kammaṭṭhānānuyoge. Pubbāsevanavasena **atthayitabbaṃ**. Yogassa bhāvanāya anuyuñjanaṃ yogānuyogo, tadeva karaṇīyaṭṭhena kammaṃ, tassa **yogānuyogakammassa ṭhānaṃ** nipphattihetu.

Niccaṃ pariharitabbattāti sabbatthakakammaṭṭhānaṃ viya ekadāva ananuyuñjitvā sabbakālaṃ pariharaṇīyattā anuyuñjitabbattā. **Evamādiguṇasamannāgata**nti piyabhāvādīhi guṇehi sampannaṃ. Kalyāṇamitto hi saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṃ, kammaphalañca, tena sammāsambodhiyā hetubhūtaṃ sattesu hitesitaṃ na pariccajati. Sīlasampattiyā sattānaṃ piyo hoti garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo, sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṃyuttānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho, vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti attahitaparahitapaṭipattiyaṃ, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā avikkhitto samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparītaṃ pajānāti. So satiyā kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena satte ahitaṃ nisedhetvā hite niyojeti. Tena vuttaṃ ‘‘piyo…pe… niyojakoti evamādiguṇasamannāgata’’nti.

Taṃ pana kalyāṇamittaṃ paramukkaṃsagataṃ dassetuṃ **‘‘mamaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Kārakabhāvaṃ** yogakammassa. **Pakāseti** attānaṃ paṭipattiyā amoghabhāvadassanena samuttejanāya, sampahaṃsanāya ca, nanu kathesi paveṇipālanatthanti adhippāyo. **Evarūpo**ti pesalo hutvā bahussuto. **Tantidharo**ti suttadharo tattha kehicipi asaṃhīro. **Vaṃsānurakkhako**ti buddhānubuddhavaṃsassa anurakkhako. **Paveṇipālako**ti paveṇiyā ācariyuggahaṇassa anupālako. **Ācariyamatiko**ti ācariyamatiyaṃ niyutto tassā anativattanato. Na attanomatiṃ pakāseti kathetīti **na attanomatiko,** attano matiṃ paggayha vattā na hotīti attho.

‘‘Pubbe vuttakhīṇāsavādayo’’tiādi ekaccakhīṇāsavato bahussutova kammaṭṭhānadāne seyyoti dassanatthaṃ āraddhaṃ. Tattha **pubbe vuttakhīṇāsavādayo**ti ‘‘yaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetukāmo’’tiādinā vuttakhīṇāsavādikā. **Uggahaparipucchānaṃ visodhitattā**ti uggahetabbato ‘‘uggaho’’ti laddhanāmāya kammaṭṭhānupakārāya pāḷiyā, tadatthaṃ paripucchanato ‘‘paripucchā’’ti laddhasamaññāya atthasaṃvaṇṇanāya ca visesato sodhitattā niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā gahitattā. **Ito cito ca suttañca kāraṇañca sallakkhetvā**ti pañcasupi nikāyesu ito cito ca tassa tassa kammaṭṭhānassa anurūpaṃ suttapadañceva suttānugataṃ yuttiñca suṭṭhu upalakkhetvā. **Sappāyāsappāyaṃ yojetvā**ti yassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, tassa upakārānupakāraṃ yuttiṃ magganena yojetvā, samādāya vā sammadeva hadaye ṭhapetvāti attho. **Mahāmaggaṃ dassento**ti kammaṭṭhānavidhiṃ mahāmaggaṃ katvā dassento.

Sabbatthāti tattha tattha vihāre. **Vattapaṭipattiṃ kurumānenā**ti paviṭṭhakāle āgantukavattaṃ, nikkhamanakāle gamikavattanti yathārahaṃ taṃ taṃ vattaṃ pūrentena. **Sabbapārihāriyatela**nti sabbesaṃ aṅgānaṃ, sabbesaṃ vā bhikkhūnaṃ atthāya pariharitabbatelaṃ. **Ṭhapemī**ti anujānāpanaṃ. Yaṃ taṃ sammāvattaṃ paññattanti sambandho.

Ekadivasaṃ sāyaṃ vissajjitenāpīti yojanā. **Ārocetabbaṃ āgamanakāraṇaṃ. Sappāyavelā** sarīracittānaṃ kallasamayo.

Cariyāvaṇṇanā

43. Santāne rāgassa ussannabhāvena caraṇaṃ pavatti **rāgacariyā,** sā sassatāsayādayo viya daṭṭhabbā. Tathā **dosacariyā**dayo. Saṃsaggo sampayogārahavasena veditabbo, yathā ''rāgamohacariyā dosamohacariyā''tiādi. **Sannipāto** ekasantatipariyāpannatāvasena, yathā ''rāgadosacariyā rāgadosamohacariyā''tiādi. Imā eva hi sandhāya **''aparāpi catasso''**ti vuttaṃ. **Tathā**ti yathā rāgādīnaṃ, tathā saddhādīnaṃ **saṃsaggasannipātavasena** saddhābuddhicariyā saddhāvitakkacariyā buddhivitakkacariyā saddhābuddhivitakkacariyāti. Imā aparāpi catasso. **Eva**nti saṃsaggasannipātavasena. **Saṃsagga**nti saṃsajjanaṃ missīkaraṇaṃ ''rāgasaddhācariyā dosasaddhācariyā''tiādinā. **Anekā**ti tesaṭṭhi, tato atirekāpi vā, tā pana asammohantena **saṃyuttasuttaṭīkāyaṃ** vitthārato dassitāti tattha vuttanayena veditabbā. **''Pakatī''**ti iminā asati paṭipakkhabhāvanāyaṃ tattha tattha santāne cariyāya sabhāvabhūtataṃ dasseti. **Ussannatā** aññadhammehi rāgādīnaṃ adhikatā, yato rāgacariyādīnaṃ paccayasamavāye rāgādayo balavanto honti, abhiṇhañca pavattanti. **Tāsaṃ vasenā**ti channaṃ mūlacariyānaṃ vasena **chaḷeva puggalā honti**. Aññathā anekapuggalā siyuṃ, tathā ca sati adhippetatthasiddhi ca na siyāti adhippāyo.

Saddhā balavatī hoti rāgussanne santāne tadanuguṇassa dhammassa niyogato adhikabhāvasambhavato. Tenāha **''rāgassa āsannaguṇattā''**ti, sinehapariyesanāpariccajanehi sabhāgadhammattāti attho. Sabhāgo hi dūrepi āsanneyevāti sabhāgatālakkhaṇamidha āsannaggahaṇaṃ. Tattha saddhāya siniyhanaṃ pasādavasena akālussiyaṃ alūkhatā, rāgassa pana rañjanavasena. Saddhāya pariyesanaṃ adhimuccanavasena tanninnatā, rāgassa taṇhāyanavasena. Saddhāya apariccajanaṃ okappanavasena anupakkhandanaṃ, rāgassa abhisaṅgavasenāti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesaṃ yathā alūkhatādisāmaññena sabhāgatā, evaṃ taṃsamaṅgīnampi puggalānanti āha **''rāgacaritassa saddhācarito sabhāgo''**ti.

Paññā balavatī hoti dosussanne santāne tadanuguṇassa dhammassa niyogato adhikabhāvasambhavato. Tenāha **''dosassa āsannaguṇattā''**ti, anallīyanapariyesanaparivajjanehi sabhāgadhammattāti attho. Tattha paññāya ārammaṇassa anallīyanaṃ tassa yathāsabhāvāvabodhavasena visaṃsaṭṭhatā, dosassa pana byāpajjanavasena. Paññāya pariyesanaṃ yathābhūtadosapavicayo, dosassa abhūtadosanijigīsā. Paññāya parivajjanaṃ nibbindanādivasena ñāṇutrāso, dosassa ahitādhānavasena chaḍḍananti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesaṃ yathā anallīyanādisāmaññena sabhāgatā, evaṃ taṃsamaṅgīnampi puggalānanti āha **''dosacaritassa buddhicarito sabhāgo''**ti.

Antarāyakarā vitakkāti micchāvitakkā micchāsaṅkappā uppajjanti mohussanne santāne tadanuguṇassa dhammassa yebhuyyena pavattisabbhāvato. Tenāha **''mohassa āsannalakkhaṇattā''**ti, anavaṭṭhānacañcalabhāvehi sabhāgadhammattāti attho. Tattha vitakkassa anavaṭṭhānaṃ parikappavasena savipphāratāya, mohassa sammūḷhatāvasena byākulatāya. Tathā vitakkassa lahuparivitakkanena tadaṅgacalatāya cañcalatā, mohassa anogāḷhatāyāti evaṃ bhinnasabhāvānampi tesaṃ yathā anavaṭṭhānādisāmaññena sabhāgatā, evaṃ taṃsamaṅgīnampi puggalānanti āha **''mohacaritassa vitakkacarito sabhāgo''**ti.

Taṇhā rāgoyeva sabhāvato, tasmā rāgacariyāvinimuttā taṇhācariyā natthīti attho. **Taṃsampayutto**ti tena rāgena sampayutto, dosādayo viya tena vippayutto natthīti adhippāyo. **Tadubhaya**nti taṇhāmānadvayaṃ. **Nātivattatī**ti sabhāvato, sampayogavasena ca na atikkamitvā vaṭṭati. Kāmañcettha yathā rāgadosehi sampayogavasena saha vattamānassapi mohassa ussannatāvasena visuṃ cariyābhāvo, na kevalaṃ mohasseva, tathā saddhābuddhivitakkānaṃ. Evaṃ rāgena satipi sampayoge mānassāpi visuṃ cariyābhāvo yutto siyā, evaṃ santepi rāgapaṭighamānadiṭṭhivicikicchāvijjānaṃ viya anusayaṭṭho imesaṃ rāgādīnaṃyeva āveṇiko cariyaṭṭhoti, nattheva mānacariyā. Yato cariyā ''pakatī''ti vuttā. Pakati ca sabhāvoti. Eteneva diṭṭhiyāpi visuṃ cariyābhāvābhāvo saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana mohacariyantogadhāva diṭṭhicariyāti dassetuṃ **''mohanidānattā cā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ca**-saddena sampayogaṃ samuccinoti mohanidānattā, mohasampayuttattā cāti.

44. **Kiṃ sappāya**nti kīdisaṃ senāsanādisappāyaṃ. **Pubbāciṇṇaṃ** purimajātīsu ācaritaṃ. **Ekacce**ti **upatissattheraṃ** sandhāyāha. Tena hi **vimuttimagge** tathā vuttaṃ. **Pubbe kirā**ti **kira**-saddo arucisūcanattho. **Iṭṭhappayogo** manāpakiriyā. **Subhakammabahulo** yebhuyyena sobhanakammakārī. Na sabbe rāgacaritā eva honti, aluddhānampi pubbe iṭṭhappayogasubhakammabahulatāsambhavato, saggā cavitvā idhūpapattisambhavato ca. Etena asati pubbahetuniyāme yathāvuttakāraṇamattena na tesaṃ luddhatā, luddhabhāvahetukā ca rāgacariyāti imamatthaṃ dasseti.

Itareti chedanādikammabahulā nirayādito idhūpapannā ca na sabbe dosamohacaritā eva hontīti yojanā. Idhāpi yathāvuttakāraṇassa kodhanabhāve, mūḷhabhāve ca anekantikattā dosamohacaritatāyapi anekaṃsikatā veditabbā. Dhātūnaṃ ussadaniyamo yadi pamāṇato, so natthi, atha sāmatthiyato, sopi ekaṃsiko na upalabbhatīti dassento āha **''yathāvutteneva nayena ussadaniyamo nāma natthī''**ti. Tattha **yathāvuttenevā**ti ''dvinnaṃ pana dhātūna''ntiādinā vuttappakāreneva. **Dosaniyame**ti semhādidosādhikatāya rāgādicarito hotīti dosavasena cariyāniyame ''semhādhiko rāgacarito''ti vatvā puna ''semhādhiko mohacarito''ti, ''vātādhiko mohacarito''ti vatvā puna ''vātādhiko rāgacarito''ti ca vuttattā **tampi** dosavasena niyamavacanaṃ **pubbāparaviruddhameva**. **Aparicchinnavacana**nti paricchedakārikāya paññāya na paricchinditvā vuttavacanaṃ, anupaparikkhitavacananti attho.

Ussadakittaneti vipākakathāyaṃ gahitaussadakittane. **Pubbahetuniyāmenā**ti purimabhave pavattalobhādihetuniyāmena. **Niyāmo**ti ca tesaṃyeva lobhādīnaṃ paṭiniyato lubbhanādisabhāvo daṭṭhabbo. Lobho ussado etesanti **lobhussadā,** ussannalobhā, lobhādhikāti attho. **Amohussadā cā**ti ettha **ca**-saddo sampiṇḍanattho. Tena ye ime lobhussadatādīnaṃ paccekaṃ vomissato ca cuddasa pabhedā icchitā, te anavasesato sampiṇḍeti yathāvuttesu chasveva tesaṃ antogadhattā. Phalabhūtā cettha lobhussadatādayo daṭṭhabbā.

Idāni taṃ nesaṃ lobhussadatādīnaṃ paccekaṃ vomissakatādiṃ vibhāgena dassetuṃ **‘‘yassa hī’’**tiādi āraddhaṃ. **Kammāyūhanakkhaṇe**ti kammakaraṇavelāyaṃ. **Lobho balavā**ti lobho tajjāya paccayasāmaggiyā sāmatthiyato adhiko hoti. **Alobho mando**ti tappaṭipakkho alobho dubbalo. Kathaṃ panete lobhālobhā aññamaññaṃ ujuvipaccanīkabhūtā ekakkhaṇe pavattantīti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ ‘‘ekakkhaṇe pavattantī’’ti. Nikantikkhaṇaṃ pana āyūhanapakkhiyameva katvā evaṃ vuttaṃ. Eseva nayo sesesupi. **Pariyādātu**nti abhibhavituṃ **na sakkoti**. Yo hi ‘‘evaṃsundaraṃ evaṃvipulaṃ evaṃmahagghañca na sakkā dātu’’ntiādinā amuttacāgatādivasena pavattāya cetanāya sampayutto alobho, so sammadeva lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Dosamohānaṃ anuppattiyā, tādisapaccayalābhena ca **adosāmohā balavanto. Tasmā**ti lobhādosāmohānaṃ balavabhāvato, alobhadosamohānañca dubbalabhāvatoti vuttameva kāraṇaṃ paccāmasati. **So**ti taṃsamaṅgīpuggalo. **Tena kammenā**ti tena lobhādiupanissayavatā kusalakammunā. **Sukhasīlo**ti sakhilo. Tamevatthaṃ **‘‘akkodhano’’**ti pariyāyena vadati.

Purimanayenevāti pubbe vuttanayānusārena mandā alobhādosā lobhadose pariyādātuṃ na sakkonti, amoho pana balavā mohaṃ pariyādātuṃ sakkotīti evaṃ tattha tattha vāre yathārahaṃ atidesattho veditabbo. **Duṭṭho**ti kodhano. **Dandho**ti mandapañño. **Sīlako**ti sukhasīlo.

Ettha ca lobhavasena, dosamohalobhadosalobhamohadosamohalobhadosamohavasenāti tayo ekakā, tayo dukā, eko tikoti lobhādiussadavasena akusalapakkheyeva satta vārā, tathā kusalapakkhe alobhādiussadavasenāti cuddasa vārā labbhanti. Tattha alobhadosāmohā, alobhādosamohā, alobhadosamohā balavantoti āgatehi kusalapakkhe tatiyadutiyapaṭhamavārehi dosussadamohussadadosamohussadavārā gahitā eva honti, tathā akusalapakkhe lobhādosamohā, lobhadosāmohā, lobhādosāmohā balavantoti āgatehi tatiyadutiyapaṭhamavārehi adosussadaamohussadaadosāmohussadavārā gahitā evāti akusalakusalapakkhesu tayo tayo vāre antogadhe katvā aṭṭheva vārā dassitā. Ye pana ubhayesaṃ missatāvasena lobhālobhussadavārādayo apare ekūnapaññāsa vārā dassetabbā, te alabbhanato eva na dassitā. Na hi ekasmiṃ santāne antarena avatthantaraṃ ‘‘lobho ca balavā, alobho cā’’tiādi yujjatīti, paṭipakkhavasena vā hi etesaṃ balavadubbalabhāvo, sahajātadhammavasena vā. Tattha lobhassa tāva paṭipakkhavasena alobhena anadhibhūtatāya balavabhāvo, tathā dosamohānaṃ adosāmohehi. Alobhādīnaṃ pana lobhādiabhibhavanato, sabbesañca samānajātiyamabhibhuyya pavattivasena sahajātadhammato balavabhāvo. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘lobho balavā alobho mando, adosāmohā balavanto dosamohā mandā’’ti. So ca nesaṃ mandabalavabhāvo purimūpanissayato tathā āsayassa paribhāvitatāya veditabbo.

Yo luddhoti vuttoti yo ussadakittane ‘‘luddho’’ti vutto, **ayaṃ** idha cariyāvicāre **‘‘rāgacarito’’**ti veditabbo. **Duṭṭhadandhā**ti ‘‘duṭṭho, dandho’’ti ca vuttā yathākkamaṃ **dosamohacaritā. Paññavā**ti sātisayaṃ sappañño. Yato saddhāvitakkesu vijjamānesupi **buddhicarito**ti vuccati. Alobhādosānaṃ balavabhāvo saddhūpanissayatāya vinā na hotīti āha **‘‘aluddhaaduṭṭhā pasannapakatitāya saddhācaritā’’**ti.

Ayañca nayo sādhāraṇato vuttoti nibbattitapubbahetuniyāmavaseneva buddhicaritādikepi dassetuṃ **‘‘yathā vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **amohaparivārenā**ti amohaparikkhittena, upanissayato sampayogato ca paññāya abhisaṅkhatenāti attho. Sesapadattayepi eseva nayo. **Lobhādinā vomissaparivārenā**ti ettha lobhamohādinā aññamaññaaviruddhavomissaparivārenāti attho. Avirodho ca yugaggāhavasena appavattiyā veditabbo. Tathā hi saddhānusāridhammānusārigottāni aññamaññampi bhinnasabhāvāneva. Ekaṃsena ca missakacariyāpi sampaṭicchitabbā pubbahetuniyāmena cariyāsiddhito. Tathā ceva ussadakittanaṃ pavattaṃ yathārahaṃ lobhālobhādīnaṃ vipākassa paccayabhāvato. Tenāha **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.232) –

> ‘‘Gatisampattiyā ñāṇasampayutte katamesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Kusalakammassa javanakkhaṇe tayo hetū kusalā tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti, tena vuccati kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Nikantikkhaṇe dve hetū akusalā tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti, tena vuccati akusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū abyākatā tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti, tena vuccati nāmarūpapaccayāpi viññāṇaṃ, viññāṇapaccayāpi nāmarūpa’’nti –

Ādi. Pubbahetuniyāmena ca yathā tihetukassa paññāveyyattiyaṃ, na tathā duhetukassa. Yathā ca duhetukassa itikattabbatā nepakkaṃ, na tathā ahetukassa. Evaṃ lobhussadādayo puggalā rāgacaritādayo hontīti niṭṭhamettha gantabbanti. Yathāvuttamatthaṃ nigamavasena dassetuṃ **‘‘evaṃ lobhādīsū’’**tiādi vuttaṃ.

45. **Tatrā**ti tasmiṃ pucchāvacane. **Nayo**ti jānananayo. Puggalādhiṭṭhānena vuttopi attho dhammamukheneva paññāyatīti dhammādhiṭṭhānenāha **‘‘cariyāyo vibhāvaye’’**ti. **Pakatigamanenā**ti akittimena sabhāvagamanena. **Cāturiyenā**ti cāturabhāvena siṅgārena. **Ukkuṭika**nti asamphuṭṭhamajjhaṃ. **Khaṇanto viyā**ti bhūmiṃ khaṇanto viya.

Anukaḍḍhitanti pādanikkhepasamaye kaḍḍhanto viya pādaṃ nikkhipati. Tenassa padaṃ anukaḍḍhitaṃ pacchato añchitaṃ hoti. **Paribyākulāyā**ti parito āluḷitāya. **Chambhito viyā**ti vitthāyanto viya. Bhīto viyāti keci. **Sahasānupīḷita**nti aggapādena, paṇhiyā ca sahasāva sannirujjhitaṃ. **Vivaṭṭacchadassā**ti vinivaṭṭacchadanassa pahīnakilesassa. **Idamīdisaṃ pada**nti bhagavato padaṃ disvā vadati.

Pāsādikanti pasādāvahaṃ. **Madhurākāra**nti iṭṭhākāraṃ. **Thaddhākāra**nti thambhitākāraṃ. **Ataramāno**ti nataramāno, saṇikanti attho. **Samodhāyā**ti sammadeva odhāya avikkhipitvā. **Nipajjitvā**ti kāyapasāraṇalakkhaṇāya nipajjāya seyyāya nipajjitvā **sayati** niddāyati. **Pakkhittakāyo**ti avakkhittakāyo avaso viya sahasā patitakāyo. **Dussaṇṭhāna**nti virūpasannivesaṃ. **Vikkhittakāyo**ti ito cito ca khittaaṅgapaccaṅgo.

Samparivattakanti samparivattitvā. **Āloḷayamāno** vālikākacavarāni ākulayanto.

Nipuṇamadhurasamasakkaccakārīti sukosallaṃ sundaraṃ avisamaṃ sābhisaṅkhārañca karaṇasīlo. **Gāḷhathaddhavisamakārī**ti thiraṃ asithilaṃ visamañca karaṇasīlo. **Aparicchinnaṃ** apariniṭṭhitaṃ.

Mukhapūrakanti mukhassa pūraṇaṃ mahantaṃ. **Arasapaṭisaṃvedī**ti narasapaṭisaṃvedī. **Bhājane chaḍḍento**ti bhojanabhājane sitthāni chaḍḍento. **Mukhaṃ makkhento**ti bahimukhaṃ makkhento.

Kilantarūpo viyāti tassa asahanena khedappatto viya. **Aññāṇupekkhāyā**ti aññāṇabhūtāya upekkhāya. Aññāṇasaṅkhātāya upekkhāyāti keci.

Māyādīsu santadosapaṭicchadanalakkhaṇā **māyā**. Asantaguṇapakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Asantaguṇasambhāvanāmukhena paṭiggahaṇe amattaññutālakkhaṇā **pāpicchatā**. Santaguṇasambhāvanāmukhena paṭiggahaṇe amattaññutālakkhaṇā **mahicchatā**. Sakalābhena asantussanalakkhaṇā **asantuṭṭhitā**. Vijjhanaṭṭhena **siṅgaṃ,** siṅgāratānāgarikabhāvasaṅkhātaṃ kilesasiṅgaṃ. Attano sarīrassa, cīvarādiparikkhārassa ca maṇḍanavasena pavattaṃ loluppaṃ **cāpalyaṃ. Evamādayo**ti ettha **ādi-**saddena ahirikānottappamadappamādādayo saṅgayhanti.

Parāparādhassa upanayhanalakkhaṇo **upanāho**. Paresaṃ guṇamakkhaṇalakkhaṇo **makkho**. Parassa guṇe ḍaṃsitvā apanento viya yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**. Parasampattiusūyanalakkhaṇā **issā**. Attasampattinigūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Idha **ādi-**saddena dovacassatāpāpamittatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Anussāhanaṃ **thinaṃ**. Asattivighāto **middhaṃ**. Cetaso avūpasamo **uddhaccaṃ**. Vippaṭisāro **kukkuccaṃ**. Saṃsayo **vicikicchā**. Ayoniso daḷhaggāho **ādhānaggāhitā**. Yathāgahitassa micchāgāhassa dubbiveṭhiyatā **duppaṭinissaggiyatā**. Idha **ādi-**saddena muṭṭhasaccaasampajaññādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Muttacāgatāti vissaṭṭhacāgatā nissaṅgapariccāgo. Yathā māyādayo, tathā pavattā akusalakkhandhā, yathā **ariyānaṃ dassanakāmatā**dayo, tathā pavattā kusalakkhandhā veditabbā.

Pasādanīyaṭṭhānaṃ nāma vatthuttayaṃ. **Saṃvejanīyaṭṭhānāni** jātiādīni. **Kusalānuyoge**ti kusaladhammabhāvanāyaṃ. ''Evañca evañca karissāmī''ti kiccānaṃ rattibhāge parivitakkanaṃ **rattiṃ dhūmāyanā**. Tathāvitakkitānaṃ tesaṃ divasabhāge anuṭṭhānaṃ **divā pajjalanā. Hurāhuraṃ dhāvanā**ti ito cito ca tattha tattha ārammaṇe cittavosaggo. Tenevāha ''idaṃ pure cittamacāri cārikaṃ, yenicchakaṃ yatthakāmaṃ yathāsukha''nti (dha. pa. 326), ''cittamassa vidhāvatī''ti (saṃ. ni. 1.55) ca.

Dhammappavattidassanādi ca pāḷiyaṃ, aṭṭhakathāyañca anāgatamevāti na sakkā vattunti **''sabbākārenā''**ti vuttaṃ. Kiñci kiñci āgatampi atthevāti hi adhippāyo. ''Na sārato paccetabba''nti vatvā tattha kāraṇaṃ dassento **''rāgacaritassa hī''**tiādimāha. **Appamādavihārino**ti tattha vinidhāya bhāvaṃ paṭipajjanena appamādakārino. **Bhinnalakkhaṇā iriyāpathādayo**ti cāturiyena acāturiyena saṇikaṃ, sahasā ca gamanādayo. **Na upapajjantī**ti na yujjanti. **Pucchitvā jānitabba**nti dhammappavattiādiṃ pucchitvā jānitabbaṃ.

46. **Sappāyaṃ** hitaṃ, kilesavighātīti attho. **Adhotavedika**nti aparisuddhaparikkhepavedikaṃ. **Bhūmaṭṭhaka**nti bhūmitaleyeva uṭṭhāpitaṃ uparimatalarahitaṃ. Ekato onatassa pabbatapādassa heṭṭhābhāgo akatabhittibhūmiparikammo **akatapabbhāro. Jatukābharita**nti adhomukhāhi olambamānamukhāhi khuddakavaggulīhi paripuṇṇaṃ. **Oluggavilugga**nti chinnabhinnaṃ. **Ujjaṅgalaṃ** lūkhadhūsaraṃ chāyūdakarahitaṃ. Sīhabyagghādibhayena **sāsaṅkaṃ. Durūpa**nti virūpaṃ. **Dubbaṇṇa**nti asundaravaṇṇaṃ, dussaṇṭhānaṃ vā. Jālākārena katapūvaṃ **jālapūvaṃ. Sāṇi viya kharasamphassa**nti sāṇiphalako viya dukkhasamphassaṃ. Bhārikabhāvena, antarantarā tunnakaraṇena ca **kicchapariharaṇaṃ. Āṇigaṇṭhikāhato**ti āṇinā, gaṇṭhiyā ca hatasobho. Idaṃ rāgacaritassa sappāyaṃ, evamassa kilesasamudācāro na hotīti adhippāyo. Eseva nayo sesesupi.

Disāmukhanti disābhimukhaṃ, abbhokāsābhimukhanti adhippāyo. **Mahākasiṇa**nti mahantaṃ kasiṇamaṇḍalaṃ.

Sesaṃ senāsanādīsu yaṃ vattabbaṃ mohacaritassa, taṃ dosacaritassa vuttasadisameva.

Vitakkavidhāvanasseva paccayo hoti yathā taṃ āyasmato **meghiyattherassa. Darīmukhe**ti pabbatavivare. **Paritta**nti suppasarāvamattaṃ.

Pabhedaparicchedato nidānaparicchedato vibhāvanaparicchedato sappāyaparicchedatoti paccekaṃ **pariccheda**-saddo yojetabbo. **Vibhāvanā**ti ''ayaṃ rāgacarito''tiādinā jānanavibhāvanā. Ekaccakasiṇānussatiṭṭhānamattassa pasaṅgena kathitattā vuttaṃ **''na ca tāva cariyānukūlaṃ kammaṭṭhānaṃ sabbākārena āvikata''**nti.

Cattālīsakammaṭṭhānavaṇṇanā

47. **Saṅkhātaniddesato**ti saṅkhātānaṃ ''cattālīsāyā''ti saṅkhyāvasena gahitānaṃ uddiṭṭhānaṃ niddesato. ''Ettha ettakāni upacārajjhānāvahāni, ettakāni appanājjhānāvahānī''ti **upacārappanāvahato**. ''Ettakāni ekajjhānikāni, ettakāni dukatikajjhānikāni, ettakāni sakalajjhānikānī''ti **jhānappabhedato**. ''Etesu aṅgasamatikkamo, etesu ārammaṇasamatikkamo''ti evaṃ **samatikkamato**. ''Ettakānettha vaḍḍhetabbāni, ettakāni na vaḍḍhetabbānī''ti **vaḍḍhanāvaḍḍhanato. Ārammaṇato**ti sabhāvadhammanimittanavattabbavasena, calitācalitavasena ca ārammaṇavibhāgato. **Bhūmito**ti kāmāvacarādibhūmivibhāgato. **Gahaṇato**ti diṭṭhādivasena gahaṇavibhāgato. **Paccayato**ti āruppādīnaṃ yathārahaṃ paccayabhāvato. **Cariyānukūlato**ti rāgacariyādīnaṃ anukūlabhāvato.

Kammaṭṭhānānīti ārammaṇabhāvena yogakammassa pavattiṭṭhānāni. **Catukkajjhānikā**ti catubbidharūpāvacarajjhānavanto, tesaṃ ārammaṇabhūtāti attho. Catukkanayavasena cetaṃ vuttaṃ. **Tikacatukkajjhānikesū**ti tikajjhānikesu purimesu brahmavihāresu, catukkajjhānikesu ānāpānakasiṇesu. **Sesesū**ti vuttāvasesesu ekavīsatiyā kammaṭṭhānesu.

Dibbacakkhunā diṭṭhahadayarūpassa sattassa cittaṃ ādikammiko cetopariyañāṇena paricchindituṃ sakkoti, na itarassāti kasiṇapharaṇaṃ cetopariyañāṇassa paccayo hoti. Tena vuttaṃ **''parasattānañca cetasā cittamaññātuṃ samattho hotī''**ti. **Okāsena paricchinnattā**ti attano ṭhitokāsena paricchinnattā. Tathā uggahakosallassa sampāditattā paricchinnākāreneva tāni upatiṭṭhanti, tasmā na tattha vaḍḍhanāti adhippāyo. Sace pana koci vaḍḍheyya, na tena koci guṇoti dassento āha **''ānisaṃsābhāvā cā''**ti. **''Tesu panā''**tiādinā tameva ānisaṃsābhāvaṃ vivarati. Yasmā vaḍḍhitesu kuṇaparāsiyeva vaḍḍhati, avaḍḍhitepi kāmarāgavikkhambhanā hotiyeva, tasmā ānisaṃsābhāvo. **Vibhūtā**ti vipulārammaṇatāya supākaṭā, vaḍḍhitanimittatāya appamāṇārammaṇabhāvena paribyattāti attho.

Kevalanti sakalaṃ anavasesaṃ. **''Pathaviṃ ima''**nti vacanaṃ upaṭṭhānākārena vuttaṃ, na nimittassa vaḍḍhanenāti adhippāyo. **Lābhittā**ti sātisayaṃ lābhitāya, ukkaṃsagatavasibhāvatoti attho. Thero hi paramāya vasipattiyā assamaṇḍale assaṃ sārento viya yattha tattha nisinnopi ṭhitopi taṃ jhānaṃ samāpajjateva. Tenassa samantato nimittaṃ vaḍḍhitaṃ viya upaṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **''sabbadisāsū''**tiādi.

Vuttāti **dhammasaṅgahe** vuttā. **Mahante**ti vipule. Ninnathalādivasena hi ekadese aṭṭhatvā samantato gahaṇavasena sakalasarīre nimittaṃ gaṇhantassa taṃ mahantaṃ hoti. **Mahante** vā sarīre. **Appake**ti sarīrassa ekadese **nimittaṃ gaṇhātī**ti yojanā. **Appake** vā khuddake dārakasarīre. **Eta**nti asubhanimittaṃ. **Ādīnava**nti ''asubharāsi eva vaḍḍhati, na ca koci ānisaṃso''ti **vuttaṃ** ādīnavaṃ.

Sesānipi na vaḍḍhetabbānīti saṅkhepato vuttamatthaṃ upapattito vivarituṃ **''kasmā''**tiādi vuttaṃ. Picupiṇḍādivasena upaṭṭhahantampi nimittaṃ vātasaṅghātasannissayanti katvā vuttaṃ **''vātarāsiyeva vaḍḍhatī''**ti. **Okāsena paricchinna**nti nāsikaggamukhanimittādiokāsena saparicchedaṃ. Vāyokasiṇavaḍḍhane viya na ettha koci guṇo, kevalaṃ vātavaḍḍhanamevāti āha **''sādīnavattā''**ti. **Tesa**nti brahmavihārānaṃ. **Nimitta**nti ārammaṇaṃ. **Na ca tena attho atthī**ti tena sattarāsivaḍḍhanena pathavīkasiṇādivaḍḍhane viya kiñci payojanaṃ natthi. **Pariggahavasenā**ti apariggahitassa bhāvanāvisayassa pariggahavasena, na nimittavaḍḍhanavasena. Tenāha **''ekāvāsadviāvāsādinā''**tiādi. **Etthā**ti brahmavihārabhāvanāyaṃ. **Yadaya**nti yaṃ paṭibhāganimittaṃ ayaṃ yogī. Sīmāsambhedeneva hettha upacārajjhānuppatti, na nimittuppattiyā. Yadi evaṃ kathaṃ parittādiārammaṇatā jhānassāti āha **''parittaappamāṇārammaṇatāpettha pariggahavasenā''**ti, katipaye satte pariggahetvā pavattā mettādayo parittārammaṇā, bahuke appamāṇārammaṇāti attho. **Ākāsaṃ kasiṇugghāṭimattā** na vaḍḍhetabbanti yojanā. Vakkhati vā yaṃ tena sambandhitabbaṃ. Parikappajameva ārammaṇaṃ vaḍḍhetuṃ sakkā, na itaranti āha **''na hi sakkā sabhāvadhammaṃ vaḍḍhetu''**nti. Āruppānaṃ parittaappamāṇārammaṇatā parittakasiṇugghāṭimākāse, vipulakasiṇugghāṭimākāse ca pavattiyā veditabbā. **Sesāni** buddhānussatiādīni dasa kammaṭṭhānāni. **Animittattā**ti paṭibhāganimittābhāvā.

Paṭibhāganimittārammaṇānīti paṭibhāganimittabhūtāni ārammaṇāni. **Sesāni** aṭṭhārasa. **Sesāni chā**ti cattāro brahmavihārā, ākāsānañcāyatanaṃ, ākiñcaññāyatananti imāni sesāni cha. Vissandamānapubbatāya **vipubbakaṃ**. Paggharamānalohitatāya **lohitakaṃ**. Kimīnaṃ pacalanena **puḷuvakaṃ,** calitārammaṇaṃ vuttaṃ. Vātapānavivarādīhi antopaviṭṭhassa sūriyālokādikassa calanākāro paññāyatīti **obhāsamaṇḍalārammaṇa**mpi calitārammaṇaṃ vuttaṃ.

Pubbabhāgeti paṭibhāganimittappavattiyā pubbabhāge. **Sannisinnamevā**ti santaṃ niccalameva.

Devesūti kāmāvacaradevesu, tattha asubhānaṃ paṭikūlassa ca āhārassa abhāvato. Assāsapassāsānaṃ brahmaloke abhāvato **''ānāpānassati cā''**ti vuttaṃ.

Diṭṭhenāti diṭṭhena vatthunā kāraṇabhūtena. **Gahetabbānī**ti uggahetabbāni, uppādetabbauggahanimittānīti attho. Tenāha **''pubbabhāge''**tiādi. **Tassā**ti kāyagatāsatiyā. Ucchusassādīnaṃ pattesu pacalamānavaṇṇaggahaṇamukhena vā tassa gahetabbattā vuttaṃ **''vāyokasiṇaṃ diṭṭhaphuṭṭhenā''**ti. **Na ādikammikena gahetabbānī**ti ādikammikena na gahetabbāni, bhāvanārambhavasena na paṭṭhapetabbāni, heṭṭhime tayo brahmavihāre, kasiṇesu rūpāvacaracatutthajjhānañca anadhigantvā sampādetuṃ asakkuṇeyyattā.

Imesu pana kammaṭṭhānesūti ettha kammaṭṭhānaggahaṇena yathārahaṃ ārammaṇānaṃ, jhānānañca gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Sukhavihārassā**ti diṭṭhadhammasukhavihārassa.

''Ekādasa kammaṭṭhānāni anukūlānī''ti ujuvipaccanīkavasena cetaṃ vuttaṃ. Evaṃ sesesupi. Vakkhati hi ''sabbañceta''ntiādi. **Anukūlāni** rāgavikkhambhanassa upāyabhāvato. Aṭṭha anukūlānīti yojanā. Evaṃ sesesu. **Eka**nti idaṃ anussatiapekkhaṃ anussatīsu ekanti, na mohacaritavitakkacaritāpekkhaṃ tesaṃ aññassāpi anukūlassa alabbhanato. **''Saddhācaritassa purimā cha anussatiyo''**ti idaṃ atisappāyavasena vuttaṃ. Imasseva ujuvipaccanīkaṃ imassa atisappāyanti gahetabbassa visesassa abhāvato **sabbacaritānaṃ anukūlāni. Paritta**nti sarāvamattaṃ, **appamāṇa**nti tato adhikapamāṇaṃ. **Parittaṃ** vā suppasarāvamattaṃ, **appamāṇaṃ** adhikapamāṇaṃ khalamaṇḍalādikasiṇabhāvena pariggahitaṃ.

Cattāro dhammāti cattāro manasikaraṇīyā dhammā. **Uttarī**ti sīlasampadā, kalyāṇamittatā, sappāyadhammassavanaṃ, vīriyaṃ; paññāti imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhānato upari. **Asubhā**ti asubhabhāvanā ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu bhāvanānuyogā. **Mettā**ti anodhiso, odhiso vā pavattā mettābhāvanā. **Ānāpānassatī**ti soḷasavatthukā ānāpānassatisamādhibhāvanā. **Vitakkupacchedāyā**ti micchāvitakkānaṃ upacchindanatthāya. **Aniccasaññā**ti ''sabbe saṅkhārā aniccā''ti (a. ni. 3.137; dha. pa. 277; mahāni. 27) evaṃ pavattā aniccānupassanā. **Asmimānasamugghātāyā**ti ''asmī''ti uppajjanakassa navavidhassāpi mānassa samucchindanāya. Ettha hi ekasseva cattāro dhammā bhāvetabbā vuttā, na ekassa catucariyatāya. Tena viññāyati ''sabbānipi kammaṭṭhānāni sabbākusalavikkhambhanāni sabbakusalaparibrūhanānī''ti.

Ekasseva satta kammaṭṭhānāni vuttāni, na cāyasmā rāhulo sabbacaritoti adhippāyo. **Vacanamatte**ti ''asukakammaṭṭhānaṃ asukacaritassa anukūla''nti evaṃ vuttavacanamatte. **Adhippāyo**ti tathāvacanassa adhippāyo. So pana ''sabbañceta''ntiādinā vibhāvito eva.

48. ''Piyo garū''tiādinā (a. ni. 7.37) vuttappakāraṃ **kalyāṇamittaṃ**. ''Attano pattacīvaraṃ sayameva gahetvā''tiādinā vuttanayena **upasaṅkamitvā. Somanassameva uppajjati** ''evaṃ bahuparissayoyaṃ attabhāvo ṭhāneyeva mayā niyyātito''ti. Tenāha **''yathā hī''**tiādi.

Atajjanīyoti na tajjetabbo na niggahetabbo. Svāyaṃ atajjanīyabhāvo dovacassatāya vā siyā, ācariye aniviṭṭhapematāya vāti tadubhayaṃ dassetuṃ **''dubbaco vā''**tiādi vuttaṃ. Yo hi ācariyena tajjiyamāno kopañca dosañca apaccayañca pātukaroti, yo vā ''kimassa santike vāsenā''ti pakkamati, ayaṃ duvidhopi atajjanīyo. **Dhammenā**ti ovādānusāsanidhammena. **Gūḷhaṃ gantha**nti kammaṭṭhānaganthaṃ, saccapaṭiccasamuppādādisahitaṃ gambhīraṃ suññatāpaṭisaṃyuttañca.

Tumhākamatthāyāti vutteti ''sataporise papāte patanena tumhākaṃ koci attho hotī''ti kenaci vutte. **Ghaṃsento**ti ''manussakakkena tumhākaṃ koci attho''ti vutte ghaṃsento **niravasesaṃ** attabhāvaṃ **khepetuṃ ussaheyyaṃ**. ''Mama assāsapassāsanirundhanena tumhākaṃ koci rogavūpasamādiko attho atthī''ti kenaci vutte. Tīhipi bhikkhūhi ācariye bhattipavedanamukhena vīriyārambho eva pavedito.

49. Aññattha pavattitvāpi cittaṃ āgamma yattha seti, so tassa āsayo ''migāsayo'' viya, āsayo eva **ajjhāsayo**. So duvidho vipanno, sampannoti. Tattha vipanno sassatādimicchābhinivesanissito. Sampanno duvidho vaṭṭanissito, vivaṭṭanissitoti. Tesu vivaṭṭanissito ajjhāsayo ''sampannajjhāsayenā''ti idhādhippeto. Idāni naṃ vibhāgena dassetuṃ **''alobhādīnaṃ vasenā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **chahākārehī**ti alubbhanādīhi chahi ākārehi. **Sampannajjhāsayenā**ti pubbabhāgiyānaṃ sīlasampadādīnaṃ sādhanavasena, lokuttarānaṃ upanissayabhāvena ca sampanno ajjhāsayo etassāti sampannajjhāsayo, tena. Alobhādayo hi anekadosavidhamanato, anekaguṇāvahato ca sattānaṃ bahukārā visesato yogino. Tathā hi alobhādayo maccheramalādīnaṃ paṭipakkhabhāvena pavattanti. Vuttaṃ hetaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1 mūlarāsīvaṇṇanā) –

> ''Alobho maccheramalassa paṭipakkho, adoso dussīlyamalassa, amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya. Alobho cettha dānahetu, adoso sīlahetu, amoho bhāvanāhetu. Tesu ca alobhena anadhikaṃ gaṇhāti luddhassa

adhikaggahaṇato, adosena anūnaṃ duṭṭhassa ūnaggahaṇato, amohena aviparītaṃ mūḷhassa viparītaggahaṇato.

‘‘Alobhena cettha vijjamānaṃ dosaṃ dosato dhārento dose pavattati, luddho hi dosaṃ paṭicchādeti. Adosena vijjamānaṃ guṇaṃ guṇato dhārento guṇe pavattati, duṭṭho hi guṇaṃ makkheti. Amohena yāthāvasabhāvaṃ yāthāvasabhāvato dhārento yāthāvasabhāve pavattati, mūḷho hi tacchaṃ ‘ataccha’nti, atacchañca ‘taccha’nti gaṇhāti. Alobhena ca piyavippayogadukkhaṃ na hoti luddhassa piyasabbhāvato, piyavippayogāsahanato ca, adosena appiyasampayogadukkhaṃ na hoti duṭṭhassa appiyasabbhāvato, appiyasampayogāsahanato ca, amohena icchitālābhadukkhaṃ na hoti, amūḷhassa hi ‘taṃ kutettha labbhā’ti evamādipaccavekkhaṇasabbhāvato.

‘‘Alobhena cettha jātidukkhaṃ na hoti alobhassa taṇhāpaṭipakkhato, taṇhāmūlakattā ca jātidukkhassa, adosena jarādukkhaṃ na hoti tikkhadosassa khippaṃ jarāsambhavato, amohena maraṇadukkhaṃ na hoti, sammohamaraṇañhi dukkhaṃ, na ca taṃ amūḷhassa hoti. Alobhena ca gahaṭṭhānaṃ, amohena pabbajitānaṃ, adosena pana sabbesampi sukhasaṃvāsatā hoti.

‘‘Visesato cettha alobhena pettivisaye upapatti na hoti, yebhuyyena hi sattā taṇhāya pettivisayaṃ upapajjanti, taṇhāya ca paṭipakkho alobho. Adosena niraye upapatti na hoti, dosena hi caṇḍajātitāya dosasadisaṃ nirayaṃ upapajjanti, dosassa ca paṭipakkho adoso. Amohena tiracchānayoniyaṃ nibbatti na hoti, mohena hi niccasammūḷhaṃ tiracchānayoniṃ upapajjanti, mohapaṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rāgavasena upagamanassa abhāvakaro, adoso dosavasena apagamanassa, amoho mohavasena amajjhattabhāvassa.

‘‘Tīhipi cetehi yathāpaṭipāṭiyā nekkhammasaññā abyāpādasaññā avihiṃsāsaññāti imā tisso, asubhasaññā appamāṇasaññā dhātusaññāti imā ca tisso saññāyo honti. Alobhena pana kāmasukhallikānuyogaantassa, adosena attakilamathānuyogaantassa parivajjanaṃ hoti, amohena majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṃ. Tathā alobhena abhijjhākāyaganthassa pabhedanaṃ hoti, adosena byāpādakāyaganthassa, amohena sesaganthadvayassa. Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānaṃ dvinnaṃ ānubhāvena, pacchimāni pacchimasseva ānubhāvena ijjhanti.

‘‘Alobho cettha ārogyassa paccayo hoti, aluddho hi lobhanīyampi asappāyaṃ na sevati, tena arogo hoti. Adoso yobbanassa, aduṭṭho hi valitapalitāvahena dosagginā aḍayhamāno dīgharattaṃ yuvā hoti. Amoho dīghāyukatāya, amūḷho hi hitāhitaṃ ñatvā ahitaṃ parivajjento, hitañca paṭisevamāno dīghāyuko hoti.

‘‘Alobho cettha bhogasampattiyā paccayo cāgena bhogapaṭilābhato, adoso mittasampattiyā mettāya mittānaṃ paṭilābhato, aparihānato ca, amoho attasampattiyā, amūḷho hi attano hitameva karonto attānaṃ sampādeti. Alobho ca dibbavihārassa paccayo hoti, adoso brahmavihārassa, amoho ariyavihārassa.

‘‘Alobhena cettha sakapakkhesu sattasaṅkhāresu nibbuto hoti tesaṃ vināsena abhisaṅgahetukassa dukkhassa abhāvā, adosena parapakkhesu, aduṭṭhassa hi verīsupi verisaññāya abhāvato, amohena udāsīnapakkhesu amūḷhassa sabbābhisaṅgatāya abhāvato.

‘‘Alobhena ca aniccadassanaṃ hoti, luddho hi upabhogāsāya aniccepi saṅkhāre aniccato na passati. Adosena dukkhadassanaṃ, adosajjhāsayo hi pariccattaāghātavatthupariggaho saṅkhāreyeva dukkhato passati. Amohena anattadassanaṃ, amūḷho hi yāthāvagahaṇakusalo apariṇāyakaṃ khandhapañcakaṃ apariṇāyakato bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassanādīni, evaṃ etepi aniccadassanādīhi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho. Ko hi nāma ‘aniccamida’nti sammā ñatvā tassatthāya pihaṃ uppādeyya, saṅkhāre vā ‘dukkha’nti jānanto aparampi accantatikhiṇaṃ kodhadukkhaṃ uppādeyya, attasuññatañca bujjhitvā puna sammohaṃ āpajjeyyā’’ti.

Tena vuttaṃ ‘‘pubbabhāgiyānaṃ sīlasampadādīnaṃ sādhanavasena lokuttarānaṃ, upanissayabhāvena ca sampanno ajjhāsayo etassāti sampannajjhāsayo’’ti. Tenāha **‘‘evaṃ tissannaṃ bodhīnaṃ aññataraṃ pāpuṇātī’’**ti.

Idāni te ajjhāsaye pāḷiyāva vibhāvetuṃ **‘‘yathāhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **chā**ti gaṇanaparicchedo. **Ajjhāsayā**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Ubhayaṃ pana ekajjhaṃ katvā chabbidhā ajjhāsayāti attho. **Bodhisattā**ti bujjhanakasattā, bodhiyā vā niyatabhāvena sattā laggā, adhimuttā tanninnā tappoṇāti attho. **Bodhiparipākāya saṃvattantī**ti yathābhinīhāraṃ attanā pattabbabodhiyā paripācanāya bhavanti. **Alobhajjhāsayā**ti alubbhanākārena pavattaajjhāsayā, ādito ‘‘kathaṃ nu kho mayaṃ sabbattha, sabbadā ca aluddhā eva hessāmā’’ti, majjhe ca alubbhanavaseneva, pacchā ca tasseva rocanavasena pavattaajjhāsayā. **Lobhe dosadassāvino**ti lubbhanalakkhaṇe lobhe sabbappakārena ādīnavadassāvino. Idaṃ tassa ajjhāsayassa ekadesato brūhanākāradassanaṃ. Lobhe hi ādīnavaṃ, alobhe ca ānisaṃsaṃ passantassa alobhajjhāsayo parivaḍḍhati, svāyaṃ tattha ādīnavānisaṃsadassanavidhi vibhāvitoyeva. Sesapadesupi iminā nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **nekkhamma**nti idha pabbajjā. **Paviveko** tadaṅgaviveko, vikkhambhanaviveko, kāyaviveko, cittaviveko ca. **Nissaraṇaṃ** nibbānaṃ. **Sabbabhavagatīsū**ti sabbesu bhavesu, sabbāsu ca gatīsu. **Tadadhimuttatāyā**ti yadatthaṃ bhāvanānuyogo, yadatthā ca pabbajjā, tadadhimuttena. Tenevāha **‘‘samādhādhimuttenā’’**tiādi.

50. **‘‘Kiṃ caritosī’’**ti pucchito sace ‘‘na jānāmī’’ti vadeyya, **‘‘ke vā te dhammā bahulaṃ samudācarantī’’**ti pucchitabbo. **Kiṃ vā**ti kiṃ asubhaṃ vā anussatiṭṭhānaṃ vā aññaṃ vā. **Kiṃ te manasi karoto phāsu hotī**ti cittassa ekaggabhāvena sukhaṃ hoti. **Cittaṃ namatī**ti pakatiyāva abhirativasena namati. **Evamādīhī**ti **ādi-**saddena iriyāpathādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi na sabbassa ekaṃsato byabhicārino eva. Tathā hi samudācāro pucchitabbo vutto. ‘‘Asukañca asukañca manasikāravidhiṃ katipayadivasaṃ anuyuñjāhī’’ti ca vattabbo.

‘‘Pakatiyā uggahitakammaṭṭhānassā’’ti idaṃ yaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetukāmo, tattha sajjhāyavasena vā manasikāravasena vā kataparicayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ekaṃ dve nisajjānī**ti ekaṃ vā dve vā uṇhāsanāni. **Sajjhāyaṃ kāretvā** attano sammukhāva adhīyāpetvā **dātabbaṃ,** so ce aññattha gantukāmoti adhippāyo. Tenāha **‘‘santike vasantassā’’**ti. **Āgatāgatakkhaṇe kathetabbaṃ,** pavattiṃ sutvāti adhippāyo.

Pathavīkasiṇanti pathavīkasiṇakammaṭṭhānaṃ. **Katassā**ti katassa kasiṇassa. **Taṃ taṃ ākāra**nti ācariyena kammaṭṭhāne vuccamāne padapadatthādhippāyaopammādikaṃ attano ñāṇassa paccupaṭṭhitaṃ taṃ taṃ ākāraṃ, yaṃ yaṃ nimittanti vuttaṃ. **Upanibandhitvā**ti upanetvā nibaddhaṃ viya katvā, hadaye ṭhapetvā apamussantaṃ katvāti attho. **Evaṃ** suṭṭhu upaṭṭhitassatitāya **nimittaṃ gahetvā** tattha sampajānakāritāya **sakkaccaṃ suṇantena. Ta**nti taṃ yathāvuttaṃ suggahitaṃ nissāya. **Itarassā**ti tathā agaṇhantassa. **Sabbākārenā**ti kassacipi pakārassa tattha asesitattā vuttaṃ.

Kammaṭṭhānaggahaṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti tatiyaparicchedavaṇṇanā.

4. Pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanā

51. **Phāsu hotī**ti āvāsasappāyādilābhena manasikāraphāsutā bhāvanānukūlatā hoti. **Parisodhentenā**ti tesaṃ tesaṃ gaṇṭhiṭṭhānānaṃ chindanavasena visodhentena. **Akilamantoyevā**ti akilantakāyo eva. Sati hi kāyakilamathe siyā kammaṭṭhānamanasikārassa antarāyoti adhippāyo. **Gaṇṭhiṭṭhāna**nti atthato, adhippāyato ca dubbinivedhatāya gaṇṭhibhūtaṃ ṭhānaṃ. **Chinditvā**ti yāthāvato atthassa, adhippāyassa ca vibhāvanena chinditvā, vibhūtaṃ supākaṭaṃ katvāti adhippāyo. **Suvisuddha**nti suṭṭhu visuddhaṃ, nigumbaṃ nijjaṭanti attho.

Ananurūpavihāravaṇṇanā

52. **Aññatarenā**ti aññatarenāpi, pageva anekehīti adhippāyo. Mahantabhāvo **mahattaṃ**. Tathā sesesu. Soṇḍavā **soṇḍī**. Tathā **paṇṇa**ntiādīsu. Bodhiaṅgaṇādīsu kātabbaṃ idha **‘‘vatta’’**nti adhippetanti āha **‘‘pānīyaghaṭaṃ vā ritta’’**nti. **Niṭṭhitāyā**ti paviṭṭhapaviṭṭhānaṃ dānena parikkhīṇāya. Jiṇṇavihārepi yatra bhikkhū evaṃ vadanti ‘‘āyasmā, yathāsukhaṃ samaṇadhammaṃ karotu, mayaṃ paṭijaggissāmā’’ti. **Evarūpe vihātabba**nti ayampi nayo labbhati, vuttanayattā pana na vutto.

Mahāpathavihāreti mahāpathasamīpe vihāre. **Bhājanadārudoṇikādīnī**ti rajanabhājanāni, rajanatthāya dāru, dārumayadoṇikā, rajanapacanaṭṭhānaṃ, dhovanaphalakanti evamādīni. **Sākahārikā**ti sākahāriniyo itthiyo. **Visabhāgasaddo** kāmaguṇūpasaṃhito gītasaddoti vadanti, kevalopi itthisaddo visabhāgasaddo eva. **Tatrā**ti pupphavante vihāre. **Tādisoyevā**ti ‘‘tatthassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā’’tiādinā yādiso paṇṇavante vihāre upaddavo vutto, tādisoyeva. ‘‘Pupphahārikāyo pupphaṃ ocinantiyo’’ti pana vattabbaṃ. Ayamidha viseso.

Patthanīyeti tattha vasantesu sambhāvanāvasena upasaṅkamanādinā patthetabbe. Tenāha **‘‘leṇasammate’’**ti. **Dakkhiṇāgirī**ti magadhavisaye dakkhiṇāgirīti vadanti.

Visabhāgārammaṇāni iṭṭhāni, aniṭṭhāni ca. Aniṭṭhānaṃ hi dassanatthaṃ **‘‘ghaṭehi nighaṃsantiyo’’**tiādi vuttaṃ. Dabbūpakaraṇayoggā rukkhā **dabbūpakaraṇarukkhā**.

Yo pana vihāro. **Khala**nti dhaññakaraṇaṭṭhānaṃ. **Gāvo rundhanti** ‘‘sassaṃ khādiṃsū’’ti. **Udakavāra**nti kedāresu sassānaṃ dātabbaudakavāraṃ. **Ayampī**ti mahāsaṅghabhogopi vihāro. **Vāriyamānā** kammaṭṭhānikena bhikkhunā.

Samuddasāmuddikanadīnissitaṃ **udakapaṭṭanaṃ**. Mahānagarānaṃ āyadvārabhūtaṃ aṭavimukhādinissitaṃ **thalapaṭṭanaṃ. Appasannā honti**. Tenassa tattha phāsuvihāro na hotīti adhippāyo. **Maññamānā** rājamanussā.

Samosaraṇenāti ito cito sañcaraṇena. **Papāte**ti papātasīse **ṭhatvā gāyi** ‘‘gītasaddena idhāgataṃ papāte pātetvā khādissāmī’’ti. **Vegena gahetvā**ti vegenāgantvā ‘‘kuhiṃ yāsī’’ti khandhe gahetvā.

Yatthāti yasmiṃ vihāre, vihārasāmantā vā na sakkā hoti **kalyāṇamittaṃ laddhuṃ,** tattha vihāre so alābho mahādosoti yojanā.

Panthaninti panthe nīto pavattitoti panthanī, magganissito vihāro. Taṃ panthaniṃ. **Soṇḍi**nti soṇḍisahito vihāro soṇḍī, taṃ soṇḍiṃ. Tathā **paṇṇa**ntiādīsu. Nagaranissitaṃ **nagara**nti vuttaṃ uttarapadalopena yathā ‘‘bhīmaseno bhīmo’’ti. **Dāruṇā**ti dārunissitena saha. **Visabhāgenā**ti yo visabhāgehi vusīyati, visabhāgānaṃ vā nivāso, so vihāro visabhāgo. Tena visabhāgena saddhiṃ. Paccantanissitañca sīmānissitañca asappāyañca **paccantasīmāsappāyaṃ. Yattha mitto na labbhati,** tampīti sabbattha ṭhāna-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. **Iti viññāyā**ti ‘‘bhāvanāya ananurūpānī’’ti evaṃ vijānitvā.

Anurūpavihāravaṇṇanā

53. **Ayaṃ anurūpo nāmā**ti ayaṃ vihāro bhāvanāya anurūpo nāma. **Nātidūra**nti gocaraṭṭhānato aḍḍhagāvutato orabhāgatāya na atidūraṃ. **Nāccāsanna**nti pacchimena pamāṇena gocaraṭṭhānato pañcadhanusatikatāya na atiāsannaṃ. Tāya ca pana nātidūranāccāsannatāya, gocaraṭṭhānaṃ parissayādirahitamaggatāya ca gamanassa ca āgamanassa ca yuttarūpattā **gamanāgamanasampannaṃ**. Divasabhāge mahājanasaṃkiṇṇatābhāvena **divā appākiṇṇaṃ**. Abhāvattho hi ayaṃ **appa-**saddo ‘‘appiccho’’tiādīsu (ma. ni. 1.336) viya. Rattiyaṃ janālāpasaddābhāvena **rattiṃ appasaddaṃ**. Sabbadāpi janasannipātanigghosābhāvena **appanigghosaṃ. Appakasirenā**ti akasirena sukheneva. Sīlādiguṇānaṃ thirabhāvappattiyā **therā**. Suttageyyādi bahu sutaṃ etesanti **bahussutā**. Vācuggatakaraṇena, sammadeva garūnaṃ santike āgamitabhāvena ca āgato pariyattidhammasaṅkhāto āgamo etesanti **āgatāgamā**. Suttābhidhammasaṅkhātassa dhammassa dhāraṇena **dhammadharā**. Vinayassa dhāraṇena **vinayadharā**. Tesaṃyeva dhammavinayānaṃ mātikāya dhāraṇena **mātikādharā**. Tattha tattha dhammaparipucchāya **paripucchati**. Atthaparipucchāya **paripañhati** vīmaṃsati vicāreti. **Idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho**ti paripucchanaparipañhākāradassanaṃ. **Avivaṭañceva** pāḷiyā atthaṃ padesantarapāḷidassanena āgamato **vivaranti. Anuttānīkatañca** yuttivibhāvanena **uttānīkaronti. Kaṅkhaṭṭhāniyesu dhammesu** saṃsayuppattiyā hetutāya gaṇṭhiṭṭhānabhūtesu pāḷipadesesu yāthāvato vinicchayadānena **kaṅkhaṃ paṭivinodenti**. Ettha ca ‘‘nātidūraṃ, nāccāsannaṃ, gamanāgamanasampanna’’nti ekaṃ aṅgaṃ, ‘‘divā appākiṇṇaṃ, rattiṃ appasaddaṃ appanigghosa’’nti ekaṃ, ‘‘appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassa’’nti ekaṃ, ‘‘tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa…pe… parikkhārā’’ti ekaṃ, ‘‘tasmiṃ kho pana senāsane therā…pe… kaṅkhaṃ paṭivinodentī’’ti ekaṃ. Evaṃ pañca aṅgāni veditabbāni.

Khuddakapalibodhavaṇṇanā

54. Khuddakapalibodhupacchede payojanaṃ parato āgamissati. Aggaḷaanuvātaparibhaṇḍadānādinā **daḷhīkammaṃ vā**. Tantacchedādīsu **tunnakammaṃ vā** kātabbaṃ.

Bhāvanāvidhānavaṇṇanā

55. **Sabbakammaṭṭhānavasenā**ti anukkamena niddisiyamānassa cattālīsavidhassa sabbassa kammaṭṭhānassa vasena. **Piṇḍapātapaṭikkantenā**ti piṇḍapātaparibhogato paṭinivattena, piṇḍapātabhuttāvinā onītapattapāṇināti attho. **Bhattasammadaṃ paṭivinodetvā**ti bhojananimittaṃ parissamaṃ vinodetvā. Āhāre hi āsayaṃ paviṭṭhamatte tassa āgantukatāya yebhuyyena siyā sarīrassa koci parissamo, taṃ vūpasametvā. Tasmiṃ hi avūpasante sarīrakhedena cittaṃ ekaggataṃ na labheyyāti. **Pavivitte**ti janavivitte. **Sukhanisinnenā**ti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya nisajjāya sukhanisinnena. **Vuttañheta**nti yaṃ ‘‘katāya vā’’tiādinā pathaviyā nimittaggahaṇaṃ idha vuccati, vuttaṃ hetaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ.

Idāni taṃ aṭṭhakathāpāḷiṃ dassento **‘‘pathavīkasiṇaṃ uggaṇhanto’’**tiādimāha. Tatthāyaṃ saṅkhepattho – **pathavīkasiṇaṃ uggaṇhanto**ti uggahanimittabhāvena pathavīkasiṇaṃ gaṇhanto ādiyanto, uggahanimittabhūtaṃ pathavīkasiṇaṃ uppādentoti attho. Uppādanañcettha tathānimittassa upaṭṭhāpanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Pathaviya**nti vakkhamānavisese pathavīmaṇḍale. **Nimittaṃ gaṇhātī**ti tattha cakkhunā ādāsatale mukhanimittaṃ viya bhāvanāñāṇena vakkhamānavisesaṃ pathavīnimittaṃ gaṇhāti. ‘‘Pathaviya’’nti vatvāpi maṇḍalāpekkhāya napuṃsakaniddeso. **Kate**ti vakkhamānavidhinā abhisaṅkhateti attho. **Vā**-saddo aniyamattho. **Akate**ti pākatike khalamaṇḍalādike pathavīmaṇḍale. **Sāntake**ti saantake eva, saparicchede evāti attho. Sāvadhāraṇañhetaṃ vacanaṃ. Tathā hi tena nivattitaṃ dassetuṃ **‘‘no anantake’’**ti vuttaṃ. **Sakoṭiye**tiādīnipi tasseva vevacanāni. **Suppamatte vā**tiādīsu suppasarāvāni samappamāṇāni icchitāni. Keci pana vadanti ‘‘sarāvamattaṃ vidatthicaturaṅgulaṃ hoti, suppamattaṃ tato adhikappamāṇanti. Kittimaṃ kasiṇamaṇḍalaṃ heṭṭhimaparicchedena sarāvamattaṃ, uparimaparicchedena suppamattaṃ, na tato adho, uddhaṃ vāti parittappamāṇabhedasaṅgaṇhanatthaṃ **‘suppamatte vā sarāvamatte vā’**ti vutta’’nti. Yathāupaṭṭhite ārammaṇe ekaṅgulamattampi vaḍḍhitaṃ appamāṇamevāti vuttovāyamattho. Keci pana ‘‘chattamattampi kasiṇamaṇḍalaṃ kātabba’’nti vadanti.

So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karotīti so yogāvacaro taṃ pathavīmaṇḍalaṃ suggahitaṃ nimittaṃ karoti. Yadā cakkhuṃ ummīletvā oloketvā tattha nimittaṃ gahetvā nimmīletvā āvajjentassa ummīletvā olokitakkhaṇe viya upaṭṭhāti, tadā suggahitaṃ karoti nāma. Athettha satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā abahigatena mānasena punappunaṃ sallakkhento **sūpadhāritaṃ upadhāreti** nāma. Evaṃ upadhāritaṃ pana naṃ punappunaṃ āvajjento manasi karonto tamevārabbha āsevanaṃ bhāvanaṃ bahulaṃ pavattento **suvavatthitaṃ vavatthapeti** nāma. **Tasmiṃ ārammaṇe**ti evaṃ suggahitakaraṇādinā sammadeva upaṭṭhite tasmiṃ pathavīkasiṇasaññite ārammaṇe. **Cittaṃ upanibandhatī**ti attano cittaṃ upacārajjhānaṃ upanetvā nibandhati aññārammaṇato vinivattaṃ karoti. **Addhā imāyā**tiādi ānisaṃsadassāvitādassanaṃ.

Idāni yathādassitassa aṭṭhakathāpāṭhassa atthappakāsanena saddhiṃ bhāvanāvidhiṃ vibhāvetukāmo akate tāva nimittaggahaṇaṃ dassento **''tattha yena atītabhavepī''**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti tasmiṃ aṭṭhakathāpāṭhe. **Catukkapañcakajjhānānī**ti catukkapañcakanayavasena vadati. **Puññavato**ti bhāvanāmayapuññavato. **Upanissayasampannassā**ti tādiseneva upanissayena samannāgatassa. **Khalamaṇḍale**ti maṇḍalākāre dhaññakaraṇaṭṭhāne. **Taṃṭhānappamāṇamevā**ti olokitaṭṭhānappamāṇameva.

Avirādhetvāti avirajjhitvā vuttavidhinā eva. **Nīlapītalohitaodātasambhedavasenā**ti nīlādivaṇṇāhi mattikāhi paccekaṃ, ekajjhañca saṃsaggavasena. **Gaṅgāvahe**ti gaṅgāsote. Sīhaḷadīpe kira rāvaṇagaṅgā nāma nadī, tassā sotena chinnataṭaṭṭhāne mattikā aruṇavaṇṇā. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''gaṅgāvahe mattikāsadisāya aruṇavaṇṇāyā''**ti. **Aruṇavaṇṇāya** aruṇanibhāya, aruṇappabhāvaṇṇāyāti attho.

Evaṃ kasiṇadose dassetvā idāni kasiṇakaraṇādike sesākāre dassetuṃ **''tañca kho''**tiādi vuttaṃ. **Saṃhārima**nti saṃharitabbaṃ gahetvā caraṇayoggaṃ. **Tatraṭṭhaka**nti yatra kataṃ, tattheva tiṭṭhanakaṃ. **Vuttappamāṇa**nti ''suppamatte vā sarāvamatte vā''ti vuttappamāṇaṃ. **Vaṭṭa**nti maṇḍalasaṇṭhānaṃ. **Parikammakāle**ti nimittuggahaṇāya bhāvanākāle. **Etadevā**ti yaṃ vidatthicaturaṅgulavitthāraṃ, etadeva pamāṇaṃ sandhāya **''suppamattaṃ vā sarāvamattaṃ vā''**ti vuttaṃ. Suppaṃ hi nātimahantaṃ, sarāvañca mahantaṃ cāṭipidhānappahonakanti samappamāṇaṃ hoti.

56. **Tasmā**ti paricchedatthāya vuttattā. **Evaṃ vuttapamāṇaṃ paricchedа**nti yathāvuttappamāṇaṃ vidatthicaturaṅgulavitthāraṃ paricchedaṃ katvā, evaṃ vuttappamāṇaṃ vā kasiṇamaṇḍalaṃ visabhāgavaṇṇena paricchedaṃ katvā. **Rukkhapāṇikā**ti kucandanādirukkhapāṇikā aruṇavaṇṇassa **visabhāgavaṇṇaṃ samuṭṭhapeti**. Tasmā taṃ aggahetvāti vuttaṃ. Pakatirukkhapāṇikā pana pāsāṇapāṇikāgatikāva. Ninnunnataṭṭhānābhāvena **bherītalasadisaṃ** katvā. **Tato dūratare**tiādi yathāvuttato padesato, pīṭhato ca aññasmiṃ ādīnavadassanaṃ. **Kasiṇadosā**ti hatthapāṇipadādayo idha kasiṇadosā.

Vuttanayenevāti ''aḍḍhateyyahatthantare padese, vidatthicaturaṅgulapādake pīṭhe''ti ca vuttavidhināva. **Kāmesu ādīnava**nti ''kāmā nāmete aṭṭhikaṅkalūpamā nirassādaṭṭhena, tiṇukkūpamā anudahanaṭṭhena, aṅgārakāsūpamā mahābhitāpaṭṭhena, supinakūpamā ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena, yācitakūpamā tāvakālikaṭṭhena, rukkhaphalūpamā sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena, asisūnūpamā adhikuṭṭanaṭṭhena, sattisūlūpamā vinivijjhanaṭṭhena, sappasirūpamā sapaṭibhayaṭṭhenā''tiādinā (pāci. aṭṭha. 417; ma. ni. aṭṭha. 1.234) ''appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā''tiādinā (pāci. 417; ma. ni. 1.234; 2.42) ''kāmasukhañca nāmetaṃ bahuparissayaṃ, sāsaṅkaṃ, sabhayaṃ, saṃkiliṭṭhaṃ, mīḷhaparibhogasadisaṃ, hīnaṃ, gammaṃ, pothujjanikaṃ, anariyaṃ, anatthasaṃhita''ntiādinā ca anekākāravokāraṃ vatthukāmakilesakāmesu ādīnavaṃ dosaṃ paccavekkhitvā. **Kāmanissaraṇe**ti kāmānaṃ nissaraṇabhūte, tehi vā nissaṭe. Aggamaggassa pādakabhāvena **sabbadukkhasamatikkamassa upāyabhūte. Nekkhamme**ti jhāne. **Jātābhilāsena** sañjātacchandena. ''Sammāsambuddho vata bhagavā aviparītadhammadesanattā, svākkhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṅgho yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanato''ti evaṃ **buddhadhammasaṅghaguṇānussaraṇena** ratanattayavisayaṃ **pītipāmojjaṃ janayitvā**. Nekkhammaṃ paṭipajjati etāyāti **nekkhammapaṭipadā,** saupacārassa jhānassa, vipassanāya, maggassa, nibbānassa ca adhigamakāraṇanti attho. Pubbe pana paṭhamajjhānameva nekkhammanti vuttattā vuttāvasesā sabbepi nekkhammadhammā. Yathāha –

> ''Pabbajjā paṭhamaṃ jhānaṃ, nibbānaṃ ca vipassanā;
> Sabbepi kusalā dhammā, 'nekkhamma'nti pavuccare''ti. (itivu. aṭṭha. 109);

Pavivekasukharasassāti cittavivekādivivekajassa sukharasassa. Evametehi pañcahi padehi ''ānisaṃsadassāvī''tiādīnaṃ padānaṃ attho dassitoti daṭṭhabbaṃ. **Samena ākārenā**ti atiummīlanaatimandālocanāni vajjetvā nātiummīlananātimandālocanasaṅkhātena samena ālocanākārena. **Nimittaṃ gaṇhantenā**ti pathavīkasiṇe cakkhunā gahitanimittaṃ manasā gaṇhantena. **Bhāvetabba**nti tathāpavattaṃ nimittaggahaṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ āsevitabbaṃ bahulīkātabbaṃ.

Cakkhu kilamati atisukhumaṃ, atibhāsurañca rūpagataṃ upanijjhāyato viya. **Ativibhūtaṃ hoti** attano sabhāvāvibhāvato. Tathā ca vaṇṇato vā lakkhaṇato vā upatiṭṭheyya. Tena vuttaṃ **''tenassa nimittaṃ nuppajjatī''**ti. **Avibhūtaṃ hoti** gajanimmīlanena pekkhantassa rūpagataṃ viya. **Cittañca līnaṃ hoti** dassane mandabyāpāratāya kosajjapātato. Tenāha **''evampi nimittaṃ nuppajjatī''**ti. **Ādāsatale mukhanimittadassinā viyā**ti yathā ādāsatale mukhanimittadassī puriso na tattha atigāḷhaṃ ummīlati, nāpi atimandaṃ, na ādāsatalassa vaṇṇaṃ paccavekkhati, nāpi lakkhaṇaṃ manasi karoti. Atha kho samena ākārena olokento attano mukhanimittameva passati, evameva ayampi pathavīkasiṇaṃ samena ākārena olokento nimittaggahaṇappasutoyeva hoti, tena vuttaṃ **''samena ākārenā''**tiādi. **Na vaṇṇo paccavekkhitabbo**ti yo tattha pathavīkasiṇe aruṇavaṇṇo, so na cintetabbo. Cakkhuviññāṇena pana gahaṇaṃ na sakkā nivāretuṃ. Tenevettha ‘‘na oloketabbo’’ti avatvā paccavekkhaṇaggahaṇaṃ kataṃ. **Na lakkhaṇaṃ manasi kātabba**nti yaṃ tattha pathavīdhātuyā thaddhalakkhaṇaṃ, taṃ na manasi kātabbaṃ.

Disvā gahetabbattā ‘‘vaṇṇaṃ amuñcitvā’’ti vatvāpi vaṇṇavasenettha ābhogo na kātabbo, so pana vaṇṇo nissayagatiko kātabboti dassento āha **‘‘nissayasavaṇṇaṃ katvā’’**ti. Nissayena samānākārasannissito so vaṇṇo tāya pathaviyā samānagatikaṃ katvā, vaṇṇena saheva ‘‘pathavī’’ti manasi kātabbanti attho. **Ussadavasena paṇṇattidhamme**ti pathavīdhātuyā ussannabhāvena sattito adhikabhāvena sasambhārapathaviyaṃ ‘‘pathavī’’ti yo lokavohāro, tasmiṃ paṇṇattidhamme **cittaṃ paṭṭhapetvā** ‘‘pathavī, pathavī’’ti **manasi kātabbaṃ**. Yadi lokavohārena paṇṇattimatte cittaṃ ṭhapetabbaṃ, nāmantaravasenapi pathavī manasi kātabbā bhaveyyāti, hotu, ko dosoti dassento **‘‘mahī medinī’’**tiādimāha. Tattha **yamicchatī**ti yaṃ nāmaṃ vattuṃ icchati, **taṃ vattabbaṃ**. Tañca kho **yadassa saññānukūlaṃ hoti** yaṃ nāmaṃ assa yogino pubbe tattha gahitasaññāvasena anukūlaṃ pacuratāya, paguṇatāya vā āgacchati, **taṃ vattabbaṃ. Vattabba**nti ca paṭhamasamannāhāre kassaci vacībhedopi hotīti katvā vuttaṃ, ācariyena vā vattabbataṃ sandhāya. Kiṃ vā bahunā, pākaṭabhāvoyevettha pamāṇanti dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. **Kālena ummīletvā kālena nimmīletvā**ti kiñci kālaṃ cakkhuṃ ummīletvā nimittaggahaṇavasena pathavīmaṇḍalaṃ oloketvā puna kiñci kālaṃ cakkhuṃ nimmīletvā āvajjitabbaṃ. Yenākārena oloketvā gahitaṃ, tenākārena puna taṃ samannāharitabbaṃ.

57. **Āpāthamāgacchatī**ti manodvārikajavanānaṃ gocarabhāvaṃ upagacchati. **Tassa** uggahanimittassa. **Na tasmiṃ ṭhāne nisīditabbaṃ**. Kasmā? Yadi uggahanimitte jātepi pathavīmaṇḍalaṃ oloketvā bhāveti, paṭibhāganimittuppatti na siyā. Samīpaṭṭhena ca na oloketuṃ na sakkā. Tena vuttaṃ **‘‘attano vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā’’**tiādi. Nissaddabhāvāya **ekapaṭalikūpāhanā**gahaṇaṃ, parissayavinodanatthaṃ **kattaradaṇḍa**ggahaṇaṃ. Sace nassati, athānena bhāvetabbanti sambandho. Vakkhamānesu asappāyesu **kenacideva** asappāyena kāraṇabhūtena. **Nimittaṃ ādāyā**ti yathājātaṃ uggahanimittaṃ gahetvā. **Samannāharitabba**nti āvajjitabbaṃ nimittanti adhippāyo, sammā vā anu anu āharitabbaṃ kammaṭṭhānanti attho. **Takkāhataṃ vitakkāhata**nti takkanato, savisesaṃ takkanato ca ‘‘takko, vitakko’’ti ca evaṃ laddhanāmena bhāvanācittasampayuttena sammāsaṅkappena āhananapariyāhananakiccena aparāparaṃ vattamānena kammaṭṭhānaṃ āhataṃ, pariyāhatañca kātabbaṃ, balappattavitakko manasikāro bahulaṃ pavattetabboti attho. **Evaṃ karontassā**ti evaṃ kammaṭṭhānaṃ takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa. Yathā bhāvanā pubbenāparaṃ visesaṃ āvahati, evaṃ anuyuñjantassa. **Anukkamenā**ti bhāvanānukkamena. Yadā saddhādīni indriyāni suvisadāni tikkhāni pavattanti, tadā assaddhiyādīnaṃ dūrībhāvena sātisayathāmappattehi sattahi balehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni kāmāvacarāneva jhānaṅgāni bahūni hutvā pātubhavanti. Tato eva tesaṃ ujuvipaccanīkabhūtā kāmacchandādayo saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi vidūrī bhavanti, paṭibhāganimittuppattiyā saddhiṃ taṃ ārabbha upacārajjhānaṃ uppajjati. Tena vuttaṃ **‘‘nīvaraṇāni vikkhambhantī’’**tiādi. Tattha **sannisīdantī**ti sammadeva sīdanti, upasamantīti attho.

Imassāti paṭibhāganimittassa. Aṅgulipadapāṇipadādiko **kasiṇadoso**. Ādāsamaṇḍalūpamādīhi uggahanimittato paṭibhāganimittassa suparisuddhataṃ, saṇhasukhumatañca dasseti. **Tañca kho** paṭibhāganimittaṃ **neva vaṇṇavantaṃ na saṇṭhānavantaṃ** aparamatthasabhāvattā. **Īdisa**nti vaṇṇasaṇṭhānavantaṃ. **Tilakkhaṇabbhāhata**nti uppādādilakkhaṇattayānupaviṭṭhaṃ, aniccatādilakkhaṇattayaṅkitaṃ vā. Yadi **na panetaṃ tādisaṃ** vaṇṇādivantaṃ, kathaṃ jhānassa ārammaṇabhāvoti āha **‘‘kevalañhī’’**tiādi. **Saññaja**nti bhāvanāsaññājanitaṃ, bhāvanāsaññāya sañjātamattaṃ. Na hi asabhāvassa kutoci samuṭṭhānaṃ atthi. Tenāha **‘‘upaṭṭhānākāramatta’’**nti.

58. **Vikkhambhitāneva sannisinnāva,** na pana tadatthaṃ ussāho kātabboti adhippāyo. ‘‘Upacārasamādhinā’’ti vutte itaropi samādhi atthīti atthato āpannanti tampi dassetuṃ **‘‘duvidho hi samādhī’’**tiādi āraddhaṃ. **Dvīhākārehī**ti jhānadhammānaṃ paṭipakkhadūrībhāvo, thirabhāvappatti cāti imehi dvīhi kāraṇehi. Idāni tāni kāraṇāni avatthāmukhena dassetuṃ **‘‘upacārabhūmiyaṃ vā’’**tiādi vuttaṃ. **Upacārabhūmiya**nti upacārāvatthāyaṃ. Yadipi tadā jhānaṅgāni paṭutarāni mahaggatabhāvappattāni na uppajjanti, tesaṃ pana paṭipakkhadhammānaṃ vikkhambhanena cittaṃ samādhiyati. Tenāha **‘‘nīvaraṇappahānena cittaṃ samāhitaṃ hotī’’**ti. **Paṭilābhabhūmiya**nti jhānassa adhigamāvatthāyaṃ. Tadā hi appanāpattānaṃ jhānadhammānaṃ uppattiyā cittaṃ samādhiyati. Tenāha **‘‘aṅgapātubhāvenā’’**ti. Cittaṃ samāhitaṃ hotīti sambandho.

Na thāmajātānīti na jātathāmāni, na bhāvanābalaṃ pattānīti attho. **Citta**nti jhānacittaṃ. **Kevalampi rattiṃ kevalampi divasaṃ tiṭṭhatī**ti samāpattivelaṃ sandhāyāha. Upacārabhūmiyaṃ nimittavaḍḍhanaṃ yuttanti katvā vuttaṃ **‘‘nimittaṃ vaḍḍhetvā’’**ti. **Laddhaparihānī**ti laddhaupacārajjhānaparihāni. Nimitte avinassante tadārammaṇajhānampi aparihīnameva hoti, nimitte pana ārakkhābhāvena vinaṭṭhe laddhaṃ laddhaṃ jhānampi vinassati tadāyattavuttito. Tenāha **‘‘ārakkhamhī’’**tiādi.

Sattasappāyavaṇṇanā

59. ‘‘Thāvarañca hotī’’ti vatvā yathā thāvaraṃ hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘sati upaṭṭhāti, cittaṃ samādhiyatī’’**ti vuttaṃ. Yathāladdhañhi nimittaṃ tattha satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ekaggataṃ vindantassa thiraṃ nāma hoti, surakkhitañca. **Sati**ggahaṇena cettha sampajaññaṃ, samādhiggahaṇena vīriyañca saṅgahitaṃ hoti nānantariyabhāvato. **Tatthā**ti tesu āvāsesu. **Tīṇi tīṇī**ti ekekasmiṃ āvāse avutthaavutthaṭṭhāne vasananiyāmena tayo tayo divase **vasitvā**.

Uttarena vā dakkhiṇena vāti vuttaṃ gamanāgamane sūriyābhimukhabhāvanivāraṇatthanti. Sahassadhanuppamāṇaṃ **diyaḍḍhakosaṃ**.

Dvattiṃsa tiracchānakathāti **rājakathādike** (dī. ni. 1.17; ma. ni. 2.223; saṃ. ni. 5.1080; a. ni. 10.69; pāci. 508) sandhāyāha. Tā hi pāḷiyaṃ sarūpato anāgatāpi araññapabbatanadīdīpakathā iti-saddena saṅgahetvā saggamokkhānaṃ tiracchānabhāvato ‘‘dvattiṃsa tiracchānakathā’’ti vuttā. **Dasakathāvatthunissita**nti ‘‘appicchatā, santuṭṭhi, paviveko, asaṃsaggo, vīriyārambho, sīla, samādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassana’’nti imāni appicchakathādīnaṃ vatthūni, tannissitaṃ bhassaṃ **sappāyaṃ**.

Atiracchānakathikoti natiracchānakathiko, tiracchānakathā vidhuraṃ dhammikaṃ kammaṭṭhānapaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathetīti adhippāyo. **Sīlādiguṇasampanno**ti sīlasamādhiādiguṇasampanno. Yo hi samādhikammaṭṭhāniko, samādhikammaṭṭhānassa vā pāraṃ patto, so imassa yogino sappāyo. Tenāha **‘‘yaṃ nissāyā’’**tiādi. **Kāyadaḷhībahulo**ti kāyassa santappanaposanappasuto. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharatī’’ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186; a. ni. 5.206).

Bhojanaṃ yebhuyyena madhurambilarasavasena sattānaṃ upayogaṃ gacchati dadhiādīsu tathā dassanato. Kaṭukādirasā pana kevalaṃ abhisaṅkhārakā evāti āha **‘‘kassaci madhuraṃ, kassaci ambilaṃ sappāyaṃ hotī’’**ti.

Yasmiṃ iriyāpathe ādhārabhūte, vattamāne vā, yasmiṃ vā iriyāpathe pavattamānassa. **Nimittāsevanabahulassā**ti nimitte āsevanābahulassa paṭibhāganimitte visayabhūte bhāvanāmanasikāraṃ bahulaṃ āsevantassa, nimittassa vā gocarāsevanavasena āsevanābahulassa. Yena hi bhāventassa bhāvanāsevanā, tena gocarāsevanāpi icchitabbāti.

Dasavidhaappanākosallavaṇṇanā

60. **Na hoti** appanā. Yena vidhinā appanāyaṃ kusalo hoti, so dasavidho vidhi **appanākosallaṃ,** tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ. **Vatthuvisadakiriyato**ti vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇato appanākosallaṃ icchitabbanti sambandho. Evaṃ sesesupi.

61. Cittacetasikānaṃ hi pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha ‘‘vatthūnī’’ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesaṃ **visadabhāvakaraṇaṃ**. Tena vuttaṃ **‘‘ajjhattikabāhirāna’’**ntiādi. **Sarīraṃ vā**ti **vā**-saddo aṭṭhānappayutto, sarīraṃ sedamalaggahitaṃ vā aññena vā avassutakiccena vibādhitanti adhippāyo. **Senāsanaṃ vā**ti **vā**-saddena pattādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cāyaṃ nayo khuddakapalibodhupacchedena saṅgahito, puna kasmā vuttoti? Saccaṃ saṅgahito, so ca kho bhāvanāya ārambhakāle. Idha pana āraddhakammaṭṭhānassa upacārajjhāne ṭhatvā appanāparivāsaṃ vasantassa kālantare jāte tathāpaṭipatti appanākosallāya vuttā. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuñjantassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampī**ti **pi**-saddo sampiṇḍane. Tena ‘‘na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmiṃ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ hotī’’ti dassitaṃ. Taṃsampayuttānaṃ pana aparisuddhatā avuttasiddhā, ñāṇassa ca visuṃ gahaṇaṃ appanāya bahukārattā. Tathā hi jhānaṃ ‘‘dandhābhiññaṃ, khippābhiñña’’nti ñāṇamukhena niddiṭṭhaṃ. Nissayanissayopi nissayotveva vuccatīti āha **‘‘dīpakapallikavaṭṭitelāni nissāyā’’**ti. Ñāṇe avisade vipassanābhāvanā viya samādhibhāvanāpi paridubbalā hotīti dassetuṃ **‘‘aparisuddhena ñāṇenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kammaṭṭhāna**nti samathakammaṭṭhānaṃ āha. **Vuḍḍhiṃ** aṅgapātubhāvena, **virūḷhiṃ** guṇabhāvena, **vepullaṃ** sabbaso vasibhāvappattiyā veditabbaṃ. **Visade panā**ti sukkapakkho, tassa vuttavipariyāyena attho veditabbo.

62. **Samabhāvakaraṇa**nti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyyavatthusmiṃ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena, paññāya avisadatāya, vīriyādīnaṃ ca sithilatādinā **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha **‘‘itarāni mandānī’’**ti. **Tato**ti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato, itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaho, paggahova kiccaṃ, **paggahakiccaṃ** kātuṃ na sakkotīti sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ,** vikkhepapaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Ta**nti saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenā**ti yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayena sabhāvarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti, ‘‘ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo’’ti parijānanavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hotīti. Tena vuttaṃ **‘‘taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāpetabba’’**nti.

Tathā amanasikārenāti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo, attano vā paccayavisesato kiccuttariyena, vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasi karoto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasaṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttatāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanappasuto eva hutvā viharanto satthārā ‘‘kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī’’tiādinā (saṃ. ni. 3.87) ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsaṃ visajjento attānaṃ dassetvā –

‘‘Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha’’nti. (dha. pa. 381) –

Gāthaṃ vatvā ‘‘ehi vakkalī’’ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi. Saddhāya pana balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na otari. Taṃ ñatvā bhagavā indriyasamataṃ paṭipādento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **‘‘vakkalittheravatthu cettha nidassana’’**nti.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādī**ti **ādi**-saddena samādhiupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabba**nti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiādibhāvanāya hāyati, samādhipakkhiyattā tassā. Tathā hi sā samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ **‘‘passaddhādibhāvanāya hāpetabba’’**nti.

Soṇattherassa vatthūti (mahāva. 243) sukumārassa soṇattherassa vatthu. So hi āyasmā satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto ‘‘mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheneva sukhaṃ adhigantuṃ, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo’’ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā daḷhaṃ vīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **‘‘soṇattherassa vatthu dassetabba’’**nti.

Sesesupīti satisamādhipaññindriyesupi. **Ekassā**ti ekekassa. Sāmaññaniddesovāyaṃ daṭṭhabbo. Evaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ paccekaṃ adhimattatāya pana hāpanavasena samataṃ dassetvā idāni tattha yesaṃ visesato asādhāraṇato, sādhāraṇato ca samatā icchitabbā, taṃ dassetuṃ **‘‘visesato panā’’**tiādi vuttaṃ. **Etthā**ti etesu pañcasu indriyesu. **Samata**nti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ. Tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññānativattanaṃ visesato icchitabbameva, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjatīti, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjauddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhati.

‘‘Balavasaddho hī’’tiādi nidassanavasena vuttaṃ. Tassattho – yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so muddhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmiṃ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkha**nti sāṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto ‘‘deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hotī’’tiādīni parikappeti hetupaṭirūpakehi vañcito. Evaṃbhūto pana sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattiṃ na gacchati. Tenāha **‘‘bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī’’**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaviraho na atthāvaho anatthāvaho ca, evamidhāpi samādhivīriyānaṃ aññamaññaviraho na avikkhepāvaho vikkhepāvaho cāti veditabbaṃ. **Kosajjaṃ abhibhavati,** tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ abhibhavatī**ti etthāpi eseva nayo. **Tadubhaya**nti taṃ saddhāpaññādvayaṃ, samādhivīriyadvayañca. **Samaṃ kātabba**nti samarasaṃ kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Eva**nti evaṃ sante, saddhāya tesaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti ‘‘pathavī pathavī’’ti manasikaraṇamattena kathaṃ jhānuppattīti acintetvā ‘‘addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī’’ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena okappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa. **Ubhinna**nti samādhipaññānaṃ, samādhikammikassa samādhino adhimattatāpi icchitabbāti āha **‘‘samatāyapī’’**ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanā**ti idhādhippetaappanā. Tathā hi **‘‘hotiyevā’’**ti sāsaṅkaṃ vadati, lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha – ‘‘samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti (paṭi. ma. 2.1, 5).

Yadi visesato saddhāpaññānaṃ, samādhivīriyānañca samatā icchitā, kathaṃ satīti āha **‘‘sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī’’**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhiye gaṇhanto **‘‘saddhāvīriyapaññāna’’**nti āha. Aññathāpīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **‘‘kosajjapakkhena samādhinā’’** icceva vuttaṃ, na ‘‘passaddhisamādhiupekkhāhī’’ti. **Sā** sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko. Tena** kāraṇena sabbattha icchitabbatthena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā,** sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgaggahaṇena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā. Citta**nti kusalacittaṃ. Tassa hi **sati paṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha **‘‘ārakkhapaccupaṭṭhānā’’**tiādi.

63. **Cittekaggatānimittassā**ti cittekaggatāya nimittassa, cittekaggatāsaṅkhātassa ca nimittassa. Cittassa hi samāhitākāraṃ sallakkhetvā samathanimittaṃ rakkhantoyeva kasiṇanimittaṃ rakkhati. Tasmā **pathavīkasiṇādikassā**ti **ādi**-saddena na kevalaṃ paṭibhāganimittasseva, atha kho samathanimittassāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Ta**nti rakkhaṇakosallaṃ. **Idha** appanākosallakathāyaṃ ‘‘nimittakosalla’’nti **adhippetaṃ,** karaṇabhāvanākosallānaṃ pageva siddhattāti adhippāyo.

64. **Atisithilavīriyatādīhī**ti **ādi**-saddena pamodanasaṃvejanavipariyāye saṅgaṇhāti. **Līna**nti saṅkucitaṃ kosajjapakkhapatitaṃ. **Citta**nti bhāvanācittaṃ. **Dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāvetī**ti ettha ‘‘tayo’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā pana te bhāvetabbā, taṃ sayameva vakkhati.

Parittanti appakaṃ. **Ujjāletukāmo**ti padīpetukāmo. **Udakavātaṃ dadeyyā**ti udakamissaṃ vātaṃ upaneyya. **Akālo**ti nakālo, ayuttakālo vā. Satiādidhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā bujjhati etāyāti katvā, taṃsamaṅgino vā bujjhatīti bodhino yogino aṅganti bojjhaṅgo, pasattho, sundaro vā bojjhaṅgo sambojjhaṅgo. Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhiyeva sambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa. Samādhisambojjhaṅgādī**supi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – samādhissa tāva padatthalakkhaṇāni heṭṭhā āgatāneva. Upapattito ikkhatīti **upekkhā**. Sā panāyaṃ atthato tatramajjhattupekkhāva idha bojjhaṅgupekkhā veditabbā. **Dusamuṭṭhāpaya**nti samuṭṭhāpetuṃ uppādetuṃ asakkuṇeyyaṃ. Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo **dhammavicayo,** paññāti attho. Vīrassa bhāvo, kammaṃ vā, vidhinā vā īretabbaṃ pavattetabbanti **vīriyaṃ,** ussāho. Pīṇeti kāyaṃ, cittaṃ ca santappetīti **pīti**.

Yaṃ yaṃ sakaṃ **yathāsakaṃ,** attano attanoti attho. **Āhāravasenā**ti paccayavasena. **Bhāvanā**ti uppādanā, vaḍḍhanā ca. **Kusalākusalā**ti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te sāvajjā. Ye kusalā, te anavajjā. Akusalā **hīnā,** itare **paṇītā**. Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āraddhā **hīnā,** itare **paṇītā. Kaṇhā**ti kāḷakā cittassa apabhassarabhāvakaraṇā, **sukkā**ti odātā cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā,** sukkābhijātihetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā. Tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhā ca sukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukhā hi vedanā dukkhāya vedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya sappaṭibhāgāti. **Anuppannassā**ti anibbattassa. **Uppādāyā**ti uppādanatthāya. **Uppannassā**ti nibbattassa. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunabhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Bhāvanāyā**ti vaḍḍhiyā. **Pāripūriyā**ti paripūraṇatthāya.

Tatthāti ‘‘atthi bhikkhave’’tiādinā dassitapāṭhe. **Sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasenā**ti ekajjhaṃ katvā gahaṇe anavajjasukhavipākādikassa visuṃ visuṃ pana phusanādikassa sabhāvalakkhaṇassa, aniccādikassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanavasena. **Pavattamanasikāro**ti kusalādīnaṃ taṃtaṃsabhāvalakkhaṇādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppannajavanacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya **‘‘yonisomanasikāro’’**ti vutto. Tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikāva. Ruppanalakkhaṇādikampi idha sāmaññalakkhaṇeneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kusalakiriyāya ādiārambhavasena pavattavīriyaṃ dhitisabhāvatāya ‘‘dhātū’’ti vuttanti āha **‘‘ārambhadhātūti paṭhamavīriyaṃ vuccatī’’**ti. Laddhāsevanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhaṃ vidhamatīti āha **‘‘kosajjato nikkhantattā tato balavatara’’**nti. Adhimattādhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasamatthaṃ paṭupaṭutarādibhāvappattaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavatara’’**nti. Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhāniyā, pītisambojjhaṅgassa ṭhāniyā **pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā**. Ṭhātabbo vā ṭhāniyo, pītisambojjhaṅgo ṭhāniyo etesūti **pītisambojjhaṅgaṭṭhāniyā,** aparāparaṃ vattamānā pītisambojjhaṅgasampayuttā dhammā. Yasmā pana tesu pītiyeva pītisambojjhaṅgassa visesakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘pītiyā eva etaṃ nāma’’**nti. **Uppādakamanasikāro**ti yathā manasi karoto anuppanno pītisambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca vaḍḍhati, tathā pavattamanasikāro.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Pañcapi hi nikāye uggahetvā ācariye payirupāsitvā tassa tassa atthaṃ paripucchantassa, te vā saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, taṃ taṃ ‘‘idaṃ, bhante, kathaṃ, imassa ko attho’’ti pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjatīti. **Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā** saṅkhepato, vitthārato ca pakāsitā eva. Tattha pana samādhisaṃvattaniyabhāvena āgatā, idha paññāsaṃvattaniyabhāvena. Yadaggena hi samādhisaṃvattanikā, tadaggena paññāsaṃvattanikā samādhissa ñāṇapaccupaṭṭhānato. ‘‘Samāhito yathābhūtaṃ pajānātī’’ti (saṃ. ni. 4.99; 5.1071) vuttaṃ. **Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma duppaññānaṃ mandabuddhīnaṃ bhattanikkhittakākamaṃsanikkhittasunakhasadisānaṃ momūhapuggalānaṃ dūrato pariccajanā. **Paññavantapuggalasevanā** nāma paññāya katādhikārānaṃ saccapaṭiccasamuppādādīsu kusalānaṃ ariyānaṃ, vipassanākammikānaṃ vā mahāpaññānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanaṃ. **Gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā**ti gambhīrañāṇehi caritabbānaṃ khandhāyatanadhātādīnaṃ, saccapaccayākārādidīpanānaṃ vā suññatāpaṭisaṃyuttānaṃ suttantānaṃ paccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā**ti paññādhimuttatā, paññāya ninnapoṇapabbhāratāti attho.

Apāyādīti **ādi**-saddena jātiādiṃ atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakañca dukkhaṃ saṅgaṇhāti. Vīriyāyattassa lokiyalokuttaravisesassa adhigamo eva ānisaṃso, tassa dassanasīlatā **vīriyāyatta…pe… dassitā**. Sapubbabhāgo nibbānagāmimaggo **gamanavīthi** gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā. **Dāyakānaṃ mahapphalabhāvakaraṇena piṇḍāpacāyanatā**ti paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalakārabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā. **Itarathā**ti āmisapūjāya. **Kusītapuggalaparivajjanatā**ti alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḷhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādianuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato pariccajanā. **Āraddhavīriyapuggalasevanatā**ti ''divasaṃ caṅkamena nisajjāyā''tiādinā (vibha. 519; a. ni. 3.16) bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ puggalānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanā. **Sammappadhānapaccavekkhaṇatā**ti catubbidhasammappadhānānubhāvassa paccavekkhaṇatā. **Tadadhimuttatā**ti tasmiṃ vīriyasambojjhaṅge adhimutti sabbiriyāpathesu ninnapoṇapabbhāratā. Ettha ca thinamiddhavinodanakusītapuggalaparivajjanaāraddhavīriyapuggalasevanatadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūpasaṃhāravasena, apāyādibhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena **vīriyasambojjhaṅgassa** uppādakā daṭṭhabbā.

Buddhādīsu pasādasinehābhāvena thusakharahadayā **lūkhapuggalā,** tabbipariyāyena **siniddhapuggalā** veditabbā. Buddhādīnaṃ guṇaparidīpanā sampasādanīyasuttādayo (dī. ni. 3.141 ādayo) **pasādanīyasuttantā. Imehi ākārehī**ti yathāvuttehi kusalādīnaṃ sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivijjhanādiākārehi ceva paripucchakatādiākārehi ca. **Ete dhamme**ti ete kusalādīsu yonisomanasikārādike ceva dhammatthaññutādike ca.

65. **Accāraddhavīriyatādīhī**ti ativiya paggahitavīriyatādīhi. **Ādi-**saddena saṃvejanapamodanādiṃ saṅgaṇhāti. **Uddhata**nti samādhiādīnaṃ mandatāya avūpasantaṃ. **Duvūpasamaya**nti vūpasametuṃ samādhātuṃ asakkuṇeyyaṃ.

Taṃ ākāraṃ sallakkhetvāti yenākārena assa yogino passaddhi samādhi upekkhāti ime passaddhiādayo dhammā pubbe yathārahaṃ tasmiṃ tasmiṃ kāle uppannapubbā, taṃ cittataṃsampayuttadhammānaṃ passaddhākāraṃ, samāhitākāraṃ, ajjhupekkhitākārañca upalakkhetvā upadhāretvā. **Tīsupi padesū**ti ''atthi, bhikkhave, kāyappassaddhī''tiādinā āgatesu tīsupi vākyesu, tehi vā pakāsitesu tīsu dhammakoṭṭhāsesu. Yathāsamāhitākāraṃ sallakkhetvā gayhamāno samatho eva samathanimittanti āha **''samathanimittanti ca samathassevetamadhivacana''**nti. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso, bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti abyaggo, samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha **''avikkhepaṭṭhena ca tasseva abyagganimittanti adhivacana''**nti.

Sarīrāvatthaṃ ñatvā mattaso paribhutto paṇītāhāro kāyalahutādīnaṃ samuṭṭhāpanena passaddhiyā paccayo hoti, tathā utusappāyaṃ, iriyāpathasappāyañca sevitaṃ, payogo ca kāyiko pavattitoti āha **''paṇītabhojanasevanatā''**tiādi. Payogasamatādīnaṃ abhāvena sadarathakāyacittā puggalā **sāraddhapuggalā**. Vuttavipariyāyena **passaddhakāyā puggalā** veditabbā.

Nirassādassāti bhāvanassādarahitassa. Bhāvanā hi vīthipaṭipannā pubbenāparaṃ visesavatī pavattamānā cittassa assādaṃ upasamasukhaṃ āvahati, tadabhāvato nirassādaṃ cittaṃ hoti. **Saddhāsaṃvegavasenā**ti saddhāvasena, saṃvegavasena ca. **Sampahaṃsanatā**ti sammadeva pahaṃsanatā saṃvejanapubbakapasāduppādanena bhāvanā cittassa tosanā. **Sammāpavattassā**ti līnuddhaccavirahena, samathavīthipaṭipattiyā ca samaṃ, savisesañca pavattiyā sammadeva pavattassa bhāvanācittassa. **Ajjhupekkhanatā**ti paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatā. **Jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā**ti paṭhamādīni jhānāni paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuttatādinā teyeva vimokkhā tesaṃ ''evaṃ bhāvanā, evaṃ samāpajjanā, evaṃ adhiṭṭhānaṃ, evaṃ vuṭṭhānaṃ, evaṃ saṃkileso, evaṃ vodāna''nti pati pati avekkhaṇā.

Sattamajjhattatāti sattesu piyaṭṭhāniyesupi gahaṭṭhapabbajitesu majjhattākāro ajjhupekkhanā. **Saṅkhāramajjhattatā**ti ajjhattikesu cakkhādīsu, bāhiresu pattacīvarādīsu majjhattākāro ajjhupekkhanā. Sattasaṅkhārānaṃ mamāyanaṃ **sattasaṅkhārakelāyanaṃ. Imehākārehī**ti imehi yathāvuttehi kāyacittānaṃ passaddhākārasallakkhaṇādiākārehi ceva sappāyāhārasevanādiākārehi ca. **Ete dhamme**ti ete passaddhiādidhamme.

66. **Paññāpayogamandatāyā**ti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānasīlāni alobhādosappadhānāni, evaṃ bhāvanā amohappadhānā visesato appanāvahā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanācittassa anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Yadā ca bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti sammadeva avīthipaṭipattiyā, tadā upasamasukhassa alābhena cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tadubhayaṃ sandhāyāha ''paññāpayogamandatāyā''tiādi. **Na**nti cittaṃ. **Jātijarābyādhimaraṇāni** yathārahaṃ sugatiyaṃ, duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādiaññamaññavibādhanādihetukaṃ **apāyadukkhaṃ** daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte, anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṃ aññehi asādhāraṇaṃ jīvitadukkhaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Assāti cittassa. **Alīna**ntiādīsu kosajjapakkhiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya alīnaṃ. Uddhaccapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**. Paññāpayogasampattiyā, upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṃ**. Pubbenāparaṃ savisesaṃ tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ, samathavīthipaṭipanna**ñca. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatatāya niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane **na byāpāraṃ āpajjati**. Alīnānuddhatatāya hi ārammaṇe samappavattaṃ anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ. Samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ.

Nekkhammapaṭipadanti jhānapaṭipattiṃ. **Samādhiadhimuttatā**ti samādhinibbattane jhānādhigame yuttappayuttatā. Sā pana yasmā samādhiṃ garuṃ katvā tattha ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattiyā hoti, tasmā **''samādhigarū''**tiādi vuttaṃ.

67. Paṭiladdhe nimittasmiṃ evaṃ hi sampādayato appanākosallaṃ imaṃ appanā sampavattatīti sambandho. **Sā**ti appanā. **Hitvā hī**ti **hi**-saddo hetuattho. Yasmā **ṭhānametaṃ na vijjati,** tasmā **cittappavattiākāraṃ** bhāvanācittassa līnuddhatādivasena pavattiākāraṃ **sallakkhayaṃ** upadhārento. **Samataṃ vīriyasseva** vīriyassa samādhinā samarasataṃyeva **yojayetha**. Kathaṃ pana yojayethāti āha **''īsakampī''**tiādi. Tattha **laya**nti līnabhāvaṃ, saṅkocanti attho. **Yanta**nti gacchantaṃ, **paggaṇhetheva** samabhāvāyāti adhippāyo. Tenāha **''accāraddhaṃ nisedhetvā samameva pavattaye''**ti. Kathaṃ pana samameva pavattayeti āha **''reṇumhī''**tiādi. **Yathā**ti reṇuādīsu yathā madhukarādīnaṃ **pavatti** upamābhāvena aṭṭhakathāyaṃ **sammavaṇṇitā, evaṃ līnuddhatabhāvehi mocayitvā** vīriyasamatāyojanena **nimittābhimukhaṃ mānasaṃ paṭipādaye** paṭibhāganimittābhimukhaṃ bhāvanācittaṃ sampādeyyāti attho.

Nimittābhimukhapaṭipādanavaṇṇanā

68. **Tatrā**ti tasmiṃ ''reṇumhī''tiādinā vuttagāthādvaye. **Atthadīpanā** upamūpameyyatthavibhāvanā. **Acheko**ti akusalo. **Pakkhando**ti dhāvituṃ āraddho. Vikasanakkhaṇeyeva sarasaṃ kusumaparāgaṃ hoti, pacchā vātādīhi paripatati, virasaṃ vā hoti. Tasmā nivattane reṇu khīyatīti āha **''khīṇe reṇumhi sampāpuṇātī''**ti. **Puppharāsi**nti rukkhasākhāsu nissitaṃ pupphasañcayaṃ.

Sallakattaantevāsikesūti sallakattaācariyassa antevāsikesu. **Udakathālagate**ti udakathāliyaṃ ṭhapite. **Satthakamma**nti sirāvedhanādisatthakammaṃ. Phusitumpi uppalapattanti sambandho. **Samenā**ti purimakā viya garuṃ, mandañca payogaṃ akatvā samappamāṇena payogena. **Tatthā**ti uppalapatte. **Pariyodātasippo**ti suvisuddhasippo nipphannasippo.

Makkaṭakasuttanti lūtasuttaṃ. **Niyāmako** nāvāsārathī. **Laṅkāra**nti kilañjādimayaṃ nāvākaṭasārakaṃ. **Telena achaḍḍento nāḷiṃ pūretī**ti sarāvādigatena telena achaḍḍento sukhumacchiddakaṃ telanāḷiṃ pūreti. **Evamevā**ti yathā te ādito vuttamadhukarasallakattaantevāsisuttākaḍḍhakaniyāmakatelapūrakā vegena payogaṃ karonti, evameva yo bhikkhu ''sīghaṃ appanaṃ pāpuṇissāmī''ti gāḷhaṃ vīriyaṃ karoti, yo majjhe vuttamadhukarādayo viya vīriyaṃ na karoti, ime dvepi vīriyasamatābhāvena appanaṃ pāpuṇituṃ na sakkonti. Yo pana avasāne vuttamadhukarādayo viya samappayogo, ayaṃ appanaṃ pāpuṇituṃ sakkoti vīriyasamatāyogatoti upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Tena vuttaṃ **''eko bhikkhū''**tiādi. **Līnaṃ** bhāvanācittanti adhippāyo.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

69. **Eva**nti vuttappakārena. Vīriyasamatāyojanavasena vīthipaṭipannaṃ bhāvanā**mānasaṃ** paṭibhāganimitteyeva ṭhapanavasena **nimittābhimukhaṃ paṭipādayato assa** yogino. **Ijjhissatī**ti samijjhissati, uppajjissatīti attho. **Anuyogavasenā**ti bhāvanāvasena. **Sesānī**ti sesāni tīṇi, cattāri vā. **Pakaticittehī**ti pākatikehi kāmāvacaracittehi. **Balava… pe… cittekaggatāni** bhāvanābalena paṭutarasabhāvappattiyā. **Parikammattā**ti paṭisaṅkhārakattā. Yadi āsannattā upacāratā, gotrabhuno eva upacārasamaññā siyāti āha **''samīpacārittā vā''**ti. Anaccāsannopi hi nātidūrapavattī samīpacārī nāma hoti. Appanaṃ upecca carantīti **upacārāni. Ito pubbe parikammāna**nti nānāvajjanavīthiyaṃ parikammānaṃ. **Etthā**ti etesu parikammupacārānulomasaññitesu. **Sabbantima**nti tatiyaṃ, catutthaṃ vā. **Parittagottābhibhavanato**ti parittassa gottassa abhibhavanato. Gaṃtāyatīti hi gottaṃ, ''paritta''nti pavattamānaṃ abhidhānaṃ, buddhiñca ekaṃsikavisayatāya rakkhatīti **parittagottaṃ**. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na pavattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena. Tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Taṃ pana mahaggatānuttaravidhuraṃ kāmataṇhāya gocarabhūtaṃ kāmāvacaradhammānaṃ āveṇikarūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahaggatagottepi iminā nayena attho veditabbo. **Bhāvanato**ti uppādanato.

Avisesena sabbesaṃ sabbā samaññāti paṭhamanayo gahitaggahaṇaṃ hotīti āha **''aggahitaggahaṇenā''**tiādi. Nānāvajjanaparikammameva parikammanti adhippāyena **''paṭhamaṃ vā upacāra''**ntiādi vuttaṃ. **Catutthaṃ appanācittaṃ, pañcamaṃ vā appanācittaṃ** pubbe vuttanayena sace catutthaṃ gotrabhu hotīti attho. **Pañcamaṃ vāti vā**-saddo aniyame. Svāyaṃ aniyamo iminā kāraṇenāti dassetuṃ **''tañca kho khippābhiññadandhābhiññavasenā''**ti vuttaṃ. Tattha khippābhiññassa catutthaṃ appeti, dandhābhiññassa pañcamaṃ. Kasmā pana catutthaṃ, pañcamaṃ vā appeti, na tato paranti āha **''tato paraṃ javanaṃ patatī''**ti. Tato pañcamato paraṃ chaṭṭhaṃ, sattamañca javanaṃ patantaṃ viya hoti parikkhīṇajavattāti adhippāyo.

Yathā aladdhāsevanaṃ paṭhamajavanaṃ dubbalattā gotrabhuṃ na uppādeti, laddhāsevanaṃ pana balavabhāvato dutiyaṃ, tatiyaṃ vā gotrabhuṃ uppādeti, evaṃ laddhāsevanatāya balavabhāvato chaṭṭhaṃ, sattamampi appetīti therassa adhippāyo. Tenāha **‘‘tasmā chaṭṭhepi sattamepi appanā hotī’’**ti. **Ta**nti therassa vacanaṃ. Suttasuttānulomaācariyavādehi anupatthambhitattā vuttaṃ **‘‘attanomatimatta’’**nti. ‘‘Purimā purimā kusalā dhammā’’ti (paṭṭhā. 1.1.12) pana suttapadamakāraṇaṃ āsevanapaccayalābhassa balavabhāve anekantikattā. Tathā hi aladdhāsevanāpi paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedanīyā hoti, laddhāsevanā dutiyacetanā yāva chaṭṭhacetanā aparāpariyavedanīyā. **Catutthapañcamesuyevā**tiādi vuttassevatthassa yuttidassanamukhena nigamanatthaṃ vuttaṃ. Tattha yadi chaṭṭhasattamaṃ javanaṃ patitaṃ nāma hoti parikkhīṇajavattā, kathaṃ sattamajavanacetanā upapajjavedanīyā, ānantariyā ca hotīti? Nāyaṃ viseso āsevanapaccayalābhena balappattiyā. Kiñcarahi kiriyāvatthāvisesato. Kiriyāvatthā hi ārambhamajjhapariyosānavasena tividhā. Tattha ca pariyosānāvatthāya sanniṭṭhāpakacetanābhāvena upapajjavedanīyāditā hoti, na balavabhāvenāti daṭṭhabbaṃ. Paṭisandhiyā anantarapaccayabhāvino vipākasantānassa anantarapaccayabhāvena tathā abhisaṅkhatattāti ca vadanti. Tasmā chaṭṭhasattamānaṃ papātābhimukhatāya parikkhīṇajavatā na sakkā nivāretuṃ. Tathā hi **‘‘yathā hi puriso’’**tiādi vuttaṃ.

Sā ca pana appanā. **Addhānaparicchedo**ti kālaparicchedo. So panettha sattasu ṭhānesu katthaci aparimāṇacittakkhaṇatāya, katthaci atiittarakhaṇatāya **natthī**ti vutto. Na hettha sampuṇṇajavanavīthi addhā labbhati. Tenevāha **‘‘ettha maggānantaraphala’’**ntiādi. **Sesaṭṭhānesū**ti paṭhamappanā, lokiyābhiññā, maggakkhaṇo, nirodhā vuṭṭhahantassa phalakkhaṇoti etesu catūsu ṭhānesu.

Ettāvatāti ettakena bhāvanākkamena **esa** yogāvacaro **paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ** viharatā ca **anena** tadeva **paṭhamaṃ jhānaṃ adhigataṃ hoti pathavīkasiṇa**nti sambandho.

70. **Tatthā**ti tasmiṃ jhānapāṭhe. **Viviccitvā**ti visuṃ hutvā. Tenāha **‘‘vinā hutvā apakkamitvā’’**ti, pajahanavasena apasakkitvāti attho. **Vivicceva kāmehī**ti ettha **‘‘viviccā’’**ti iminā vivecanaṃ jhānakkhaṇe kāmānaṃ abhāvamattaṃ vuttaṃ. **‘‘Viviccevā’’**ti pana iminā ekaṃsato kāmānaṃ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa, kāmavivekassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamatthaṃ dassetuṃ ‘‘paṭhamaṃ jhāna’’ntiādiṃ vatvā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. **‘‘Andhakāre sati padīpobhāso viyā’’**ti etena yathā padīpobhāsābhāvena rattiyaṃ andhakārābhibhavo, evaṃ jhānābhāvena sattasantatiyaṃ kāmābhibhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanaṃ. **Na kho pana evaṃ daṭṭhabbaṃ** ‘‘kāmehi evā’’ti avadhāraṇassa akatattā. Nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti **nissaraṇaṃ**. Ke niggacchanti? Kāmā, tesaṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ pahānaṃ **tannissaraṇaṃ,** tato. Kathaṃ pana samāne vikkhambhane kāmānamevetaṃ nissaraṇaṃ, na byāpādādīnanti codanaṃ yuttito, āgamato ca sodhetuṃ **‘‘kāmadhātū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kāmadhātusamatikkamanato**ti sakalassapi kāmabhavassa samatikkamapaṭipadābhāvato. Tena imassa jhānassa kāmapariññābhāvamāha. **Kāmarāgapaṭipakkhato**ti vakkhamānavibhāgassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpādassa, karuṇā vihiṃsāya, evamidaṃ jhānaṃ kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Evamattano pavattiyā, vipākappavattiyā ca kāmarāgato, kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idaṃ jhānaṃ visesato kāmānameva nissaraṇaṃ. Svāyamattho pāṭhagato evāti āha **‘‘yathāhā’’**tiādi. Kāmañcetamatthaṃ dīpetuṃ purimapadeyeva avadhāraṇaṃ gahitaṃ, uttarapadepi pana taṃ gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetuṃ **‘‘uttarapadepī’’**tiādi vuttaṃ. **Ito**ti kāmacchandato. **Esa** niyamo. **Sādhāraṇavacanenā**ti avisesavacanena. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappaṭipassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo**. Cittakāyaupadhivivekā **cittavivekādayo. Tayo eva idha** jhānakathāyaṃ **daṭṭhabbā** samucchedavivekādīnaṃ asambhavato.

Niddeseti mahāniddese (mahāni. 1, 7). Tattha hi ‘‘uddānato dve kāmā – vatthukāmā kilesakāmā cā’’ti uddisitvā ‘‘tattha katame vatthukāmā? Manāpiyā rūpā…pe… manāpiyā phoṭṭhabbā’’tiādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyantīti **kāmā**ti veditabbā. **Tatthevā**ti niddese eva. **Vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge (vibha. 564). Patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando,** tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo,** tatopi balavataro bahalarāgo **chandarāgo**. Nimittānubyañjanāni saṅkappeti etenāti **saṅkappo,** tathāpavatto lobho, tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo,** saṅkappanavaseneva pavatto tatopi balavataro **saṅkapparāgo**ti. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavattiākāravasena, avatthābhedavasena ca veditabbo yathā ‘‘vaccho dammo balībaddo’’ti. Ime **kilesakāmā**. Kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Evañhi satīti evaṃ ubhayesampi kāmānaṃ saṅgahe sati. **Vatthukāmehipī**ti ‘‘vatthukāmehi viviccevā’’tipi attho yujjatīti evaṃ yujjamānatthantarasamuccayattho **pi-**saddo, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmiṃ atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. **Tenā**ti vatthukāmavivekena. **Kāyaviveko vutto hoti** puttadārādipariggahavivekadīpanato. **Purimenā**ti kāyavivekena. **Etthā**ti ‘‘vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehī’’ti etasmiṃ padadvaye, ito vā niddhārite vivekadvaye. Akusala-saddena yadipi kilesakāmā, sabbākusalāpi vā gahitā, sabbathā pana kilesakāmehi viveko vuttoti āha **‘‘dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato’’**ti. **Dutiyenā**ti ca cittavivekenāti attho. **Etesa**nti yathāvuttānaṃ dvinnaṃ padānaṃ, niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. Taṇhādisaṃkilesānaṃ vatthuno pahānaṃ **saṃkilesavatthuppahānaṃ. Lolabhāvo** nāma tattha tattha rūpādīsu taṇhuppādo, tassa **hetu** vatthukāmā eva veditabbā. **Bālabhāvo** avijjā, duccintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā **hetu**. Kāmaguṇādhigamahetupi pāṇātipātādiasuddhapayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvitā. Taṇhāsaṃkilesasodhanena, vivaṭṭūpanissayasaṃvaḍḍhanena ca ajjhāsayavisodhanaṃ **āsayaposanaṃ. Kāmesū**ti niddhāraṇe bhummaṃ.

Anekabhedoti kāmāsavakāmarāgasaṃyojanādivasena, rūpataṇhādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevā**ti kāmasabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando, nāpi kusalacchandoti adhippāyo. **Jhānapaṭipakkhato**ti jhānassa paṭipakkhabhāvato taṃhetu tannimittaṃ **visuṃ vutto**. Akusalabhāvasāmaññena aggahetvā visuṃ sarūpena gahito. Yadi kilesakāmova purimapade vutto, kathaṃ bahuvacananti āha **‘‘anekabhedato’’**tiādi.

Aññesampi diṭṭhimānaahirikānottappādīnaṃ, taṃsahitaphassādīnañca. Upari vuccamānāni jhānaṅgāni **uparijhānaṅgāni,** tesaṃ attano paccanīkānaṃ **paṭipakkhabhāvadassanato** tappaccanīkanīvaraṇavacanaṃ. **Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni** tesaṃ pavattinivāraṇato. **Samādhi kāmacchandassa paṭipakkho** rāgappaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato, nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato ca. **Pīti byāpādassa** paṭipakkhā pāmojjena samānayogakkhemattā. **Vitakko thinamiddhassa** paṭipakkho yoniso saṅkappanavasena savipphārapavattito. **Sukhaṃ** avūpasamānutāpasabhāvassa **uddhaccakukkuccassa** paṭipakkhaṃ vūpasantasītalasabhāvattā. **Vicāro vicikicchāya** paṭipakkho ārammaṇe anumajjanavasena paññāpaṭirūpasabhāvattā. **Mahākaccānattherena** desitaṃ piṭakānaṃ saṃvaṇṇanā peṭakaṃ, tasmiṃ **peṭake**.

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. **Āghātavatthubhedādivisayāna**nti byāpādavivekavacanena ‘‘anatthaṃ me acarī’’ti (dī. ni. 3.340; a. ni. 9.29; vibha. 960) ādiāghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādipubbantādibhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto. Kāmarāgabyāpādatadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṃ sabbākusalapaṭipakkhasabhāvattā. Sabbakusalānaṃ tena sabhāvena sabbākusalappahāyakaṃ hoti, hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṃsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnaṃ **‘‘vikkhambhanaviveko vutto hotī’’**ti āha.

71. Yathāpaccayaṃ pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ **‘‘vitakkanaṃ vitakko’’**ti vuttaṃ. Tayidaṃ ‘‘vitakkanaṃ īdisamida’’nti ārammaṇassa parikappananti āha **‘‘ūhananti vuttaṃ hotī’’**ti. Yasmā cittaṃ vitakkabalena ārammaṇaṃ abhiniruḷhaṃ viya hoti, tasmā so **ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo** vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṃ, taṃsambandhinaṃ mittaṃ vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Yadi evaṃ, kathaṃ avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. **Paricayenā**ti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhaṇaṃ ciraparicitaṃ. Tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṃ ñāṇasahitaṃ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci ñāṇavirahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Ādito, abhimukhaṃ vā hananaṃ **āhananaṃ**. Parito, parivattetvā vā āhananaṃ **pariyāhananaṃ**. ‘‘Rūpaṃ rūpaṃ, pathavī pathavī’’ti ākoṭentassa viya pavatti **‘‘āhananaṃ, pariyāhanana’’**nti ca veditabbaṃ. **Ānayanaṃ** cittassa ārammaṇe upanayanaṃ, ākaḍḍhanaṃ vā.

Anusañcaraṇaṃ anuparibbhamanaṃ. Svāyaṃ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi eseva nayo. **Anumajjanaṃ** ārammaṇe cittassa anumasanaṃ, parimajjananti attho. Tathā hi vicāro ‘‘parimajjanahattho viya, sañcaraṇahattho viyā’’ti ca vutto. **Tatthā**ti ārammaṇe. Sahajātānaṃ anuyojanaṃ ārammaṇe anuvicāraṇasaṅkhātaanumajjanavaseneva veditabbaṃ. **Anuppabandhanaṃ** ārammaṇe cittassa avicchinnassa viya pavatti. Tathā hi so ‘‘anusandhānatā’’ti (dha. sa. 8) niddiṭṭho. Teneva ca ‘‘ghaṇḍānuravo viya, paribbhamanaṃ viyā’’ti ca vutto.

Katthacīti paṭhamajjhāne, parittacittuppādesu ca. Vicārato **oḷārikaṭṭhena,** vicārasseva ca **pubbaṅgamaṭṭhena** anuravato oḷāriko, tassa ca pubbaṅgamo **ghaṇḍābhighāto viya vitakko**. Yathā hi ghaṇḍābhighāto paṭhamābhinipāto hoti, evaṃ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena **vitakko cetaso paṭhamābhinipāto** hoti. **Abhighāta-**ggahaṇena cettha abhighātajo saddo gahitoti veditabbo. **Vipphāravā**ti vicalanayutto saparipphando. **Paribbhamanaṃ viya** parissayābhāvavīmaṃsanatthaṃ. **Anuppabandhena pavattiya**nti upacāre vā appanāyaṃ vā santānena pavattiyaṃ. Tattha hi vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṃ anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhinipāte. **Pākaṭo hotī**ti vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikattā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyajjhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Vālaṇḍupakaṃ eḷakalomādīhi katacumbaṭakaṃ. **Uppīḷanahattho**ti piṇḍassa uppīḷanahattho. Tasseva ito cito ca **sañcaraṇahattho. Maṇḍala**nti kaṃsabhājanādīsu kiñci maṇḍalaṃ vaṭṭalekhaṃ karontassa. Yathā pupphaphalasākhādiavayavavinimutto avijjamānopi rukkho ‘‘sapuppho saphalo’’ti voharīyati, evaṃ vitakkādiaṅgavinimuttaṃ avijjamānampi jhānaṃ ‘‘savitakkaṃ savicāra’’nti voharīyatīti dassetuṃ **‘‘rukkho viyā’’**tiādi vuttaṃ. Jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā ‘‘idha bhikkhu vivicceva kāmehī’’tiādinā puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yadipi **vibhaṅge** puggalādhiṭṭhānā desanā katā, **attho pana tatrāpi** vibhaṅgepi yathā idha ‘‘iminā ca vitakkenā’’tiādinā dhammavasena vutto, **evameva daṭṭhabbo,** paramatthato puggalasseva abhāvatoti adhippāyo. **Attho… pe… daṭṭhabbo** jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitādassanena, jhānasseva ca savitakkasavicāratāya vuttattāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Vivekāti vivekā hetubhūtāti viveka-saddassa bhāvasādhanataṃ sandhāyāha. **Viveke**ti kattusādhanataṃ, kammasādhanataṃ vā. ‘‘Vivitto’’ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti.

72. **Pīṇayatī**ti tappeti, vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇā**ti paritussanalakkhaṇā. **Pīṇanarasā**ti paribrūhanarasā. **Pharaṇarasā**ti paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṃ. Khuddikā** lahuṃ lomahaṃsanamattaṃ katvā bhinnā na puna uppajjati. **Khaṇikā** bahulaṃ uppajjati. Ubbegato **pharaṇā** niccalattā, ciraṭṭhitikattā ca paṇītatarā. **Cetiyaṅgaṇaṃ gantvā**ti puṇṇavallikavihāre cetiyaṅgaṇaṃ gantvā. **Pakatiyā diṭṭhārammaṇavasenā**ti pubbe mahācetiyaṃ gahitārammaṇavasena. **Citrageṇḍuko** vicitrākārena katageṇḍuko. **Upanissaye**ti samīpe, tassa vā vihārassa nissayabhūte, gocaraṭṭhānabhūteti attho.

Gharājireti gehaṅgaṇe. Pabbatasikhare katacetiyaṃ **‘‘ākāsacetiya’’**nti vuttaṃ. **Gahitanimittenevā**ti cetiyavandanaṃ, dhammassavanañca uddissa ‘‘dhaññā vatime’’tiādinā gahitakusalanimitteneva kāraṇabhūtena. Gahitaṃ vā nimittaṃ etenāti gahitanimittaṃ, vuttākārena pavattacittaṃ, tena gahitanimitteneva cittena saha. **Pakkhanda**nti anupaviṭṭhaṃ. **Anuparipphuṭa**nti anu anu samantato phuṭaṃ, sabbaso anuvisaṭanti attho.

Passaddhiyā nimittabhāvena **gabbhaṃ gaṇhantī**. Paripācanavasena **paripākaṃ gacchantī**. Appanāsampayuttāva pīti appanāsamādhipūrikā. Khaṇikasamādhipūrikā ca upacārasamādhipūrikā ca appanāsamādhissa vidūratarāti tadubhayaṃ anāmasanto **‘‘tāsu yā appanāsamādhissā’’**tiādimāha. **Samādhisampayogaṃ gatā**ti pubbe upacārasamādhinā sampayuttā hutvā anukkamena vaḍḍhitvā appanāsamādhinā sampayogaṃ gatā.

73. Sukhayatīti **sukhaṃ,** attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṃ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattu nivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanameva labbhatīti **‘‘sukhanaṃ sukha’’**nti vuttaṃ. Iṭṭhasabhāvattā taṃsamaṅgīpuggalaṃ, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti **sātaṃ** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Sātaṃ ‘‘madhura’’nti vadanti. Sātaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **sātalakkhaṇaṃ. Upabrūhanaṃ** sampayuttadhammānaṃ saṃvaḍḍhanaṃ. Dukkhaṃ viya avissajjetvā adukkhamasukhā viya anajjhupekkhitvā anu anu gaṇhanaṃ, upakāritā vā **anuggaho. Katthaci** paṭhamajjhānādike. **Paṭilābhatuṭṭhī**ti paṭilābhavasena uppajjanakatuṭṭhi. **Paṭiladdharasānubhavana**nti paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavananti sabhāvato pītisukhāni vibhajitvā dasseti. **Yattha pīti, tattha sukha**nti vitakkassa viya itarena pītiyā sukhena accantasaṃyogamāha. ‘‘Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pītī’’ti vicārassa viya vitakkena sukhassa pītiyā anaccantasaṃyogaṃ. Tena accantānaccantasaṃyogitāya pītisukhānaṃ visesaṃ dasseti. Kaṃ tārenti etthāti **kantāraṃ,** nirudakamaruṭṭhānaṃ. Vanameva **vanantaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ samaye**ti iṭṭhārammaṇassa paṭilābhasamaye, paṭiladdhassa rasānubhavanasamaye, vanacchāyādīnaṃ savanadassanasamaye, pavesaparibhogasamaye ca. **Pākaṭabhāvato**ti yathākkamaṃ pītisukhānaṃ vibhūtabhāvato.

Vivekajaṃ pītisukhanti ettha purimasmiṃ atthe **vivekaja**nti jhānaṃ vuttaṃ. Pītisukhasaddato ca atthiatthavisesato ‘‘assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne’’ti ettha **a**-kāro daṭṭhabbo. Dutiye pītisukhameva vivekajaṃ. ‘‘Vivekajaṃpītisukha’’nti ca aññapadatthasamāso, paccattaniddesassa ca alopo kato. Lope vā sati ‘‘vivekajapītisukha’’nti pāṭhoti ayaṃ viseso.

Upasampajjāti ettha **upa-saṃ**-saddā ‘‘upalabbhati, saṃbhuñjatī’’tiādīsu viya niratthakāti dassetuṃ ‘‘upagantvā’’tiādiṃ vatvā puna tesaṃ sātthakabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘upasampādayitvā’’**tiādi vuttaṃ, tasmā patvā, sādhetvāti vā attho. **Iriya**nti kiriyaṃ. **Vutti**ādīni tasseva vevacanāni. **Pālanā**ti hi ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ iriyāpathantarehi rakkhaṇā.

Pañcaṅgavippahīnādivaṇṇanā

74. Pañca aṅgāni vikkhambhanavasena pahīnāni etassāti **pañcaṅgavippahīnaṃ**. ‘‘Agyāhito’’ti ettha āhita-saddassa viya vippahīna-saddassettha paravacanaṃ daṭṭhabbaṃ, pañcahi aṅgehi vippahīnanti vā **pañcaṅgavippahīnaṃ**. Nanu aññepi akusalā dhammā iminā jhānena pahīyanti, atha kasmā pañcaṅgavippahīnatāva vuccatīti āha **‘‘kiñcāpī’’**tiādi. Jhānalābhinopi ajhānasamaṅgikāle jhānapaṭipakkhalobhacittādīnaṃ pavattisabbhāvato **‘‘jhānakkhaṇe’’**ti vuttaṃ. **Pahīyantī**ti vigacchanti, nappavattantīti attho. **Ekattārammaṇe**ti pathavīkasiṇādivasena ekasabhāve, ekaggatāsaṅkhāte ekattāvahe vā ārammaṇe. **Ta**nti taṃ nānāvisayapalobhitaṃ cittaṃ. **Kāmadhātuppahānāyā**ti nānāvisayasamūpabyūḷhāya kāmadhātuyā pahānāya samatikkamāya paṭipadaṃ jhānaṃ nappaṭipajjati. **Nirantara**nti vikkhepena anantaritaṃ, sahitanti attho. **Akammañña**nti akammanīyaṃ, bhāvanākammassa ayogyanti attho. **Uddhaccakukkuccapareta**nti uddhaccakukkuccena abhibhūtaṃ. **Paribbhamati** anavaṭṭhānato, avaṭṭhānassa samādhānassa abhāvatoti attho. **Vicikicchāya upahata**nti sātisayassa vicārassa abhāvato ‘‘sammāsambuddho nu kho bhagavā, na nu kho’’ti, ‘‘pathavī pathavī’’tiādinā manasikārena, ‘‘jhānaṃ siyā nu kho, na nu kho’’tiādinā ca pavattāya vicikicchāya upahataṃ. **Nārohati** appaṭipattinimittattā. **Visesena jhānantarāyakarattā**ti samādhiādīnaṃ ujuvipaccanīkabhāvena jhānādhigamassa antarāyakaraṇato.

Tehīti jhānādhigamassa paccayabhūtehi vitakkavicārehi. **Avikkhepāya sampāditappayogassā**ti tato evaṃ samādhānāya nipphāditabhāvanāpayogassa. **Cetaso payogasampattisambhavā**ti yathāvuttabhāvanāpayogasampattisamuṭṭhānā. **Pīti pīṇanaṃ** bhāvanāvasena tappanaṃ. **Upabrūhanaṃ** bhāvanāvasena parivuddhiṃ cetaso **karotī**ti sambandho. **Na**nti cittaṃ. **Sasesasampayuttadhamma**nti avasiṭṭhaphassādidhammasahitaṃ, samaṃ sammā ca ādhiyatīti sambandho. Indriyasamatāvasena **samaṃ,** paṭipakkhadhammānaṃ. Dūrībhāve līnuddhaccābhāvena **sammā** ca ṭhapetīti attho. Ekaggatā hi samādhānakiccena cittaṃ, sampayuttadhamme ca attānaṃ anuvattāpentī jhānakkhaṇe sātisayaṃ samāhite karotīti. **Uppattivasenā**ti yathāpaccayaṃ uppajjanavasena. Etesu vitakkādīsu jhānaṃ **uppannaṃ nāma** hoti tattheva jhānavohārato. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **''Yathā panā''**tiādināpi upamāvasena tamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti.

Pakaticittatoti pākatikakāmāvacaracittato. **Suvisadenā**ti suṭṭhu visadena, paṭutarenāti attho. **Sabbāvanta**nti sabbāvayavavantaṃ, anavasesanti attho. **Apphuṭa**nti asamphuṭṭhaṃ. **Ārammaṇesu phusitā**ti appanāvasena pavattamānā cittekaggatā samantato ārammaṇaṃ pharantī viya hotīti katvā vuttaṃ. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cittekaggatā gahitāti anuyogaṃ sandhāya **''tattha cittekaggatā''**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu jhānaṅgesu. **Na niddiṭṭhā**ti sarūpato na niddiṭṭhā, sāmaññato pana jhānaggahaṇena gahitā. **Evaṃ vuttattā**ti sarūpeneva vuttattā, aṅgameva cittekaggatāti sambandho. **Yena adhippāyenā**ti yena vitakkādīhi saha vattantaṃ dhammaṃ dīpetuṃ tassa pakāsanādhippāyena ''savitakkaṃ savicāra''ntiādinā **uddeso kato. So eva** adhippāyo **tena** bhagavatā **vibhaṅge** ''cittekaggatā''ti niddisantena **pakāsito**. Tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbaṃ.

Tividhakalyāṇavaṇṇanā

75. **Ādimajjhapariyosānavasenā**ti jhānassa ādimajjhapariyosānavasena. **Lakkhaṇavasenā**ti tesaṃyeva appanāyaṃ lakkhitabbabhāvavasena.

Tatrāti tasmiṃ kalyāṇatālakkhaṇānaṃ vibhāvane. **Paṭipadāvisuddhī**ti paṭipajjati jhānaṃ etāyāti paṭipadā, gotrabhupariyosāno pubbabhāgiyo bhāvanānayo. Paripanthato visujjhanaṃ visuddhi, paṭipadāya visuddhi **paṭipadāvisuddhi**. Sā panāyaṃ yasmā jhānassa uppādakkhaṇe labbhati, tasmā vuttaṃ **''paṭipadāvisuddhi ādī''**ti. **Upekkhānubrūhanā**ti visodhetabbatādīnaṃ abhāvato jhānapariyāpannāya tatramajjhattupekkhāya kiccanipphattiyā anubrūhanā. Sā panāyaṃ visesato jhānassa ṭhitikkhaṇe labbhati. Tena vuttaṃ **''upekkhānubrūhanā majjhe''**ti. **Sampahaṃsanā**ti tattha dhammānaṃ anativattanādisādhakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena pariyodapanā. Sā pana yasmā jhānassa osānakkhaṇe pākaṭā hoti, tasmā vuttaṃ **''sampahaṃsanā pariyosāna''**nti. **Imāni tīṇi lakkhaṇānī**ti paripanthato cittassa visujjhanākāro, majjhimassa samathanimittassa paṭipajjanākāro, tattha pakkhandanākāroti imāni tīṇi jhānassa ādito uppādakkhaṇe appanāpattilakkhaṇāni tehi ākārehi vinā appanāpattiyā abhāvato, asati ca appanāya tadabhāvato. **Ādikalyāṇañceva** visuddhipaṭipadattā. Yathāvuttehi lakkhaṇehi samannāgatattā, sampannalakkhaṇattā ca **tilakkhaṇasampannañca**. Iminā nayena majjhapariyosānalakkhaṇānañca yojanā veditabbā.

Sambharīyati jhānaṃ etenāti sambhāro, nānāvajjanaparikammaṃ. Saha sambhārenāti sasambhāro, so eva **sasambhāriko. Upacāro**ti ekāvajjanūpacāramāha. Paggahādikiccassa pubbabhāge bhāvanāya eva sādhitattā yā tattha ekāvajjanūpacāre siddhā ajjhupekkhanā, sā jhānakkhaṇe paribrūhitā nāma hotīti vuttaṃ **''upekkhānubrūhanā nāma appanā''**ti. Yathādhigataṃ jhānaṃ nissāya yo pahaṭṭhākāro cittassa paritoso, taṃ paccavekkhaṇāvasena pavattaṃ sandhāyāha **''sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇā''**ti. **Eke**ti abhayagirivāsino. Te hi evaṃ paṭipadāvisuddhiādike vaṇṇayanti, tadayuttaṃ. Tathā hi sati ajjhānadhammehi jhānassa guṇasaṃkittanaṃ nāma kataṃ hoti. Na hi bhūmantaraṃ bhūmantarapariyāpannaṃ hoti. Pāḷiyā cetaṃ viruddhanti dassetuṃ **''yasmā panā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ekattagataṃ citta**nti indriyānaṃ ekarasabhāvena, ekaggatāya ca sikhāppattiyā tadanuguṇaṃ ekattaṃ gatanti ekattagataṃ, sasampayuttaṃ appanāpattacittaṃ. Tasseva paṭipadāvisuddhipakkhandatādi anantarameva vuccati. **Tasmā**ti yasmā ekasmiṃyeva appanācittakkhaṇe paṭipadāvisuddhiādi pāḷiyaṃ vuttaṃ, tasmā **āgamanavasenā**ti parikammāgamanavasena. **Anativattanādī**ti **ādi-**saddena indriyekarasatātadupagavīriyavāhanāsevanāni saṅgaṇhāti. **Pariyodāpakassā**ti parisodhakassa pabhassarabhāvakarassa. **Anativattanādibhāvasādhana**meva cettha ñāṇassa kiccanipphatti veditabbā.

Tasminti tasmiṃ vāre, catupañcacittaparimāṇāya appanāvīthiyanti attho. **Tato** paripanthato. **Cittaṃ visujjhatī**ti yadipi āgamanaṃ gahetuṃ avisesena viya vuttaṃ, parikammavisuddhito pana appanāvisuddhi sātisayāva. Tenāha **''visuddhattā''**tiādi. **Āvaraṇavirahitaṃ hutvā**ti yenāvaraṇena āvaṭattā cittaṃ tato pubbe majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjituṃ na sakkoti, tena vivittaṃ hutvā, taṃ vikkhambhetvāti attho. Līnuddhaccasaṅkhātānaṃ ubhinnaṃ antānaṃ anupagamanena majjhimo, savisesaṃ paccanīkadhammānaṃ vūpasamanato samatho, yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato nimittañcāti **majjhimaṃ samathanimittaṃ**. Tenāha **''samappavatto appanāsamādhiyevā''**ti. **Tadanantaraṃ pana purimacitta**nti tassa appanācittassa anantarapaccayabhūtaṃ purimaṃ cittaṃ, gotrabhucittanti attho. **Ekasantatipariṇāmanayenā**ti yathā ''tadeva khīraṃ dadhisampanna''nti, evaṃ satipi parittamahaggatabhāvabhede, paccayapaccayuppannabhāvabhede ca ekissā eva santatiyā pariṇāmūpagamananayena ekattanayavasena. **Tathatta**nti tathabhāvaṃ appanāsamādhivasena samāhitabhāvaṃ. **Evaṃ paṭipannattā**ti vuttākārena paṭipajjamānattā. Yasmiñhi khaṇe tathattaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, tasmiṃyeva khaṇe **tathattupagamanena** appanāsamādhinā samāhitabhāvūpagamanena **tattha pakkhandati nāma. Purimacitte**ti appanācittassa purimasmiṃ citte gotrabhucitte. **Vijjamānākāranipphādikā**ti tasmiṃ citte vijjamānānaṃ paripanthavisuddhimajjhimasamathapaṭipattipakkhandanākārānaṃ nipphādikā, tenākārena nipphajjamānāti attho. Teyeva hi ākārā paccayavisesato jhānakkhaṇe nipphajjamānā ''paṭipadāvisuddhī''ti laddhasamaññā jhānassa taṃ visesaṃ nipphādentā viya vuttā. **Uppādakkhaṇeyevā**ti attalābhavelāyameva. Yadi evaṃ, kathaṃ te ākārā nipphajjantīti āha

‘‘āgamanavasenā’’ti.

Tassāti cittassa. ‘‘Visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhatī’’ti **pāḷiyaṃ** (paṭi. ma. 1.158) puggalādhiṭṭhānena āgatāti **‘‘byāpāraṃ akaronto’’**ti āha. Samathapaṭipattitathattupagamanañca idha samathabhāvāpattiyevāti āha **‘‘samathabhāvūpagamanenā’’**ti. **Kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassā**ti pubbe ‘‘kathaṃ nu kho kilesasaṃsaggaṃ pajaheyya’’nti paṭipannassa idāni samathapaṭipattiyā tassa pahīnattā kilesasaṅgaṇikābhāvena ekattena upaṭṭhitassa jhānacittassa. Paripanthavisuddhimajjhimasamathapaṭipattipakkhandanehi vuddhippattiyā anubrūhite jhānacitte laddhokāsā tatramajjhattupekkhā sampayuttesu samavāhitabhāvena pavattamānā te anubrūhentī viya hotīti āha **‘‘tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā’’**ti.

Ye panete yuganaddhadhammāti sambandho. **Tatthā**ti tasmiṃ jhānacitte. Aññamaññānativattanavasena kiccakaraṇato yuge naddhā baddhā viya **yuganaddhā. Vimuttirasenā**ti vimuccanakiccena, vimuccanasampattiyā vā. **Esa** yogī. **Vāhayatī**ti pavatteti. **Assā**ti jhānacittassa. **Tasmiṃ khaṇe**ti bhaṅgakkhaṇe. Uppādakkhaṇe atīte hi ṭhitikkhaṇato paṭṭhāya **āsevanā** pavattati nāma. **Te ākārā**ti aññamaññānativattanādayo tattha dhammānaṃ pavattiākārā. Āsevanāpi hi āsevanapaccayabhāvīnaṃ dhammānaṃ pavattiākāroyeva. **Saṃkilesavodānesū**ti samādhipaññānaṃ samarasatāya akaraṇaṃ bhāvanāya saṃkileso, karaṇaṃ vodānaṃ. Tathā sesesupi. Evametesu saṃkilesavodānesu **taṃ taṃ ādīnavaṃ** dosaṃ **ānisaṃsaṃ** guṇaṃ puretaraṃ pāṭihāriyañāṇena **disvā** yathā aññamaññānativattanādayo honti, **tathā** bhāvanāya **sampahaṃsitattā** teneva ñāṇena **visodhitattā**. Visodhanaṃ hettha sampahaṃsanaṃ. Te ākārā yasmā nipphannā, tasmā **‘‘dhammānaṃ…pe… veditabbāti vutta’’**nti lakkhaṇasaṃvaṇṇanāya ādimhi vuttaṃ nigamanavasena dasseti.

‘‘Yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotī’’ti ko sambandho. Kasmā sampahaṃsanāva pariyosānanti vuttā, na upekkhānubrūhanāti codanaṃ sandhāya **‘‘tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotī’’**ti vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ bhāvanācitte. **Upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hotī**ti appanākāle bhāvanāya samappavattiyā, paṭipakkhassa ca pahānato paggahādīsu byāpārassa akātabbato ajjhupekkhanāva hoti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘samaye cittassa ajjhupekkhanā, visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhatī’’ti ca ādi. Sā panāyaṃ ajjhupekkhanā ñāṇassa kiccasiddhiyā hoti, visesato ñāṇasādhanattā appanābyāpārassāti phalena kāraṇānumānañāyena. Yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, tasmā ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyosānanti vuttāti sambandho.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā samatthetuṃ **‘‘yathāhā’’**tiādi vuttaṃ. **Tathāpaggahitaṃ citta**nti yathā bhāvanācittaṃ kosajjapakkhe na patati, tathā vīriyasambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ bahulīkāravasena paggahitaṃ. **Sādhukaṃ ajjhupekkhatī**ti paggaṇhantenāpi samādhissa vīriyasamatāyojanavasena paggahitattā sakkaccaṃ ajjhupekkhati, tatramajjhattupekkhā okāsaṃ labhati. Taṃ pana ajjhupekkhanaṃ upekkhāvasena pubbe pavattapārihāriyapaññāvasena appanāpaññāya kiccādhikatāti āha **‘‘paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hotī’’**ti. Tassa adhimattattā eva ajjhupekkhantasseva nānāsabhāvehi nīvaraṇapamukhehi kilesehi appanā**cittaṃ vimuccati. Vimokkhavasena** vimuccanavasena. **Paññāvasenā**ti pubbe pavattapārihāriyapaññāvasena. **Vimuttattā**ti nānākilesehi vimuttattā eva. **Te dhammā** saddhādayo, visesato saddhāpaññāvīriyasamādhayo ca **ekarasā** samānakiccā **honti**. Evamayaṃ indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā nipphajjamānā ñāṇabyāpāroti āha **‘‘ñāṇakiccabhūtā sampahaṃsanā pariyosāna’’**nti. Evaṃ tividhāya paṭipadāvisuddhiyā laddhavisesāya tividhāya upekkhānubrūhanāya sātisayaṃ paññindriyassa adhimuttabhāvena catubbidhāpi sampahaṃsanā sijjhatīti āgamanupekkhā ñāṇakiccavasena dasapi ākārā jhāne eva veditabbā.

Gaṇanānupubbatāti gaṇanānupubbatāya, gaṇanānupubbatāmattaṃ vā paṭhamanti idanti attho. Tena desanākkamaṃ ulliṅgeti. **‘‘Paṭhamaṃ uppannanti paṭhama’’**nti iminā paṭipattikkamaṃ, uppannanti hi adhigatanti attho. ‘‘Paṭhamaṃ samāpajjitabbanti paṭhama’’nti idaṃ pana na ekantalakkhaṇanti **aṭṭhakathāyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 160) paṭisiddhattā idha na gahitaṃ. Ārammaṇūpanijjhānaṃ lakkhaṇūpanijjhānanti duvidhe jhāne idhādhippetajjhānameva dassetuṃ **‘‘ārammaṇūpanijjhānato’’**ti vuttaṃ. Pathavīkasiṇasaṅkhātassa attano attano ārammaṇassa rūpaṃ viya cakkhunā upanijjhāyanato. **Paccanīkajhāpanato**ti nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ dahanato vikkhambhanavasena pajahanato. **Sakalaṭṭhenā**ti heṭṭhā vuttanayena kate vā akate vā paricchijja gahite pathavībhāge pathavīmaṇḍale sakalārammaṇakaraṇaṭṭhena. Na hi tassa ekadesamārammaṇaṃ karīyati. Pathavīkasiṇasannissayatāya nimittaṃ **pathavīkasiṇaṃ** yathā ‘‘mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī’’ti. Taṃsahacaraṇato jhānaṃ **pathavīkasiṇaṃ** yathā ‘‘kuntā pacarantī’’ti.

Ciraṭṭhitisampādanavaṇṇanā

76. Lakkhaṭṭhāne ṭhitaṃ sarena vālaṃ vijjhatīti vālavedhī. Idha pana anekadhā bhinnassa vālassa aṃsuṃ vijjhanto ‘‘vālavedhī’’ti adhippeto. **Tena vālavedhinā. Sūdenā**ti bhattakārena. **‘‘Ākārā pariggahetabbā’’**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sukusalo**ti suṭṭhu cheko. **Dhanuggaho**ti issāso. **Kamma**nti yogyaṃ. **Akkantapadāna**nti vijjhanakāle akkamanavasena pavattapadānaṃ. **Ākāra**nti dhanujiyāsarānaṃ gahitākāraṃ. **Pariggaṇheyyā**ti upadhāreyya. **Bhojanasappāyādayo**ti **ādi**-saddo avuttākārānampi saṅgāhako daṭṭhabbo. Tena utubhāvanānimittādīnampi pariggaṇhanaṃ vuttaṃ hoti. **Tasmi**nti tasmiṃ taruṇasamādhimhi.

Bhattāranti sāminaṃ, bhattavetanādīhi posakanti attho. **Parivisanto**ti bhojento. Tassa ruccitvā bhuñjanākāraṃ sallakkhetvā tassa upanāmentoti yojanā. **Ayampi** yogī. **Adhigatakkhaṇe bhojanādayo ākāre**ti pubbe jhānassa adhigatakkhaṇe kiccasādhake bhojanādigate ākāre. **Gahetvā**ti pariggahetvā sallakkhetvā. **Naṭṭhe naṭṭhe** samādhimhi **punappunaṃ appanāya**.

Mahānasavijjāparicayena **paṇḍito**. Tattha visadañāṇatāya **byatto**. Ṭhānuppattikakaosallayogena **kusalo. Nānaccayehī**ti nānaccayehi nānāsabhāvehi, nānārasehīti attho. Tenāha **''ambilaggehī''**tiādi. **Sūpehī**ti byañjanehi. **Ambilaggehī**ti ambilakoṭṭhāsehi, ye vā ambilarasā hutvā aggabhūtā, tehi caturambilādimissehi. Esa nayo **tittakaggā**dīsupi. **Khārikehī**ti vātiṅgaṇakaḷīrādimissehi. **Nimitta**nti ākāraṃ ruccanavasena bhuñjanākāraṃ. **Uggaṇhātī**ti uparūpari gaṇhāti upadhāreti. **Imassa vā** sūpeyyassa atthāya hatthaṃ **abhiharati. Abhihārāna**nti abhimukhena haritabbānaṃ paṇṇākārānaṃ, pūjābhihārānaṃ vā. **Nimittaṃ uggaṇhātī**ti ''evaṃ me cittaṃ samāhitaṃ ahosī''ti nimittaṃ gaṇhāti sallakkheti.

Samādhiparipanthānanti samādhissa paripanthabhūtānaṃ. **Dhammāna**nti kāmacchandādinīvaraṇadhammānaṃ. **Suvisodhitattā**ti suṭṭhu visodhitattā, vikkhambhanavaseneva sammadeva pahīnattāti attho. **Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhī**ti **ādi-**saddena asubhamanasikāranekkhammānisaṃsapaccavekkhaṇādīni saṅgaṇhāti. Nekkhammaguṇadassanenāpi hi tassa vibandhabhūte kāmacchande ādīnavo visesato pākaṭo hotīti. **Kāyaduṭṭhulla**nti kāyadarathaṃ sāraddhakāyataṃ. Tena kāyacittānaṃ sārambhanimittassa byāpādanīvaraṇassa na visodhanamāha. **Ārambhadhātumanasikārādī**ti **ādi-**saddena vīriyasambojjhaṅganimittānaṃ, ālokasaññādīnañca saṅgaho daṭṭhabbo. **Samathanimittamanasikārādī**ti **ādi-**saddena samādhisambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṃ dhammānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Aññepi samādhiparipanthe**ti vicikicchāṭṭhāniye, madamānādike ca sandhāyāha. **Āsaya**nti vasanakasusiraṃ. **Suparisuddha**nti āsaṅkanīyattābhāvena suṭṭhu parisuddhaṃ. Etthāha – nanu cāyaṃ pageva kāmādīnavaṃ paccavekkhitvā samathapaṭipadaṃ paṭipanno upacārakkhaṇeyeva jhānena nīvaraṇāni vikkhambhitāni, atha kasmā puna kāmādīnavapaccavekkhaṇādi gahitanti? Saccametaṃ. Taṃ pana pahānamattanti jhānassa ciraṭṭhitiyā atisayapahānatthaṃ puna gahitaṃ.

Uddhacca middhanti kukkuccaṃ, thinañca tadekaṭṭhatāya gahitamevāti katvā vuttaṃ. **Suddhantagato**ti suparisuddhapariyantaṃ sabbaso visodhitakoṇapariyantaṃ uyyānaṃ gato. **Tahiṃ rame**ti tasmiṃ jhāne rameyya divasabhāgampi jhānasamaṅgī eva bhaveyya.

Cittabhāvanāvepullatthanti samādhibhāvanāya vipulabhāvāya. Yathā hi bhāvanāvasena nimittassa uppatti, evamassa bhāvanāvaseneva vaḍḍhanampi. Tasmā ekaṅgulādivasena nimittaṃ vaḍḍhentassa punappunaṃ bahulīkārena jhānaṃ bhāvanāpi vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ āpajjati. Tena vuttaṃ **''cittabhāvanāvepullatthañca yathāladdhaṃ paṭibhāganimittaṃ vaḍḍhetabba''**nti. **Tassā**ti paṭibhāganimittassa.

Nimittavaḍḍhananayavaṇṇanā

77. **Tatrā**ti sāmiatthe bhummavacanaṃ, tassāti attho. **Avaḍḍhetvā**ti yathā kumbhakāro mattikāya pattaṃ karonto paṭhamaṃ aparicchinditvāva pattaṃ vaḍḍheti, evaṃ **pattavaḍḍhanayogena** pattavaḍḍhanayuttiyā avaḍḍhetvā pūvikassa **pūvavaḍḍhanaṃ**. Bhattassa upari bhattapakkhipanaṃ **bhattavaḍḍhanaṃ**. Vatthassa tintassa añchanādi **dussavaḍḍhanaṃ**. Paccekaṃ **yoga-**saddo yojetabbo. Aparicchinditvā na vaḍḍhetabbaṃ saparicchede eva bhāvanāpavattito. Tathā hi vuttaṃ ''sāntake no anantake''ti (visuddhi. 1.55).

Haṃsapotakāti javanahaṃsapotakā. **Ukkūlaṃ** unnataṭṭhānaṃ. **Vikūlaṃ** ninnaṭṭhānaṃ. Nadīsotena kataṃ viduggaṃ **nadīviduggaṃ**. Visamākārena ṭhito pabbatapadeso **pabbatavisamo**.

Thūlāni hutvā upaṭṭhahanti paccavekkhaṇābāhullena vibhūtabhāvato. **Dubbalāni hutvā upaṭṭhahanti** paguṇabalavabhāvassa anāpādikattā. **Upari ussukkanāyā**ti bhāvanāya upari ārohanāya, dutiyajjhānādhigamāyāti attho.

Pabbateyyāti pabbate bahulacārinī. **Akhettaññū**ti agocaraññū. Samādhiparipanthānaṃ visodhanānabhiññātāya **bālo**. Jhānassa paguṇabhāvāpādanaveyyattiyassa abhāvena **abyatto**. Uparijhānassa padaṭṭhānabhāvānavabodhena **akhettaññū**. Sabbathāpi samāpattikosallābhāvena **akusalo**. Samādhinimittassa vā anāsevanāya **bālo**. Abhāvanāya **abyatto**. Abahulīkārena **akhettaññū**. Sammadeva anadhiṭṭhānato **akusalo**ti yojetabbaṃ. **Ubhato bhaṭṭho**ti ubhayato jhānato bhaṭṭho. So hi appaguṇatāya na suppatiṭṭhitatāya saussāhopi vināsato, asāmatthiyato ca jhānadvayato parihīno. **Ciṇṇavasinā**ti āsevitavasinā.

Pañcavasīkathāvaṇṇanā

78. Vasanaṃ vasīti dhātuniddesatāya kiriyāniddesoti adhippāyenāha **''vasiyo''**ti, yathāruci pavattiyoti attho. Āvajjanāya vasī, āvajjanāvasena vā vasī **āvajjanavasī**. Jhānaṃ āvajjituṃ yattha yattha padese icchā **yatthicchakaṃ**. Yadā yadā, yasmiṃ yasmiṃ vā jhānaṅge icchā **yadicchakaṃ**. Yāva yāva icchā **yāvadicchakaṃ,** da-kāro padasandhikaro. **''Yāvā''**ti ca idaṃ bahūnaṃ javanavārānaṃ nirantaraṃ viya tathāpavattanaṃ sandhāya vuttaṃ, na ekameva. So hi paricchinnacittakkhaṇoti. **Āvajjanāya dandhāyitattaṃ natthī**ti vuttanayena yattha katthaci ṭhāne yadā yadā yaṃ kiñci jhānaṅgaṃ āvajjentassa yathicchitaṃ kālaṃ āvajjanāya āvajjanappavattiyā dandhāyitattaṃ vitthāyitattaṃ, cirāyitattaṃ vā natthi. Evaṃ āvajjanavasī siddhā nāma hotīti attho. **Sesā**ti vuṭṭhānaadhiṭṭhānapaccavekkhaṇāvasiyo.

Aṅgasamudāyabhāvato jhānassa jhāne āvajjanavasiṃ nipphādetukāmena paṭipāṭiyā jhānaṅgāni āvajjetabbānīti āha **''paṭhamaṃ vitakkaṃ āvajjayato''**ti. Yadipi āvajjanamevettha icchitaṃ āvajjanavasiyā adhippetattā, āvajjanāya pana uppannāya javanehi bhavitabbaṃ. Tāni ca kho āvajjanatapparatāya cittābhinīhārassa yathāvajjitajhānaṅgārammaṇāni katipayāneva honti, na paripuṇṇānīti vuttaṃ **''vitakkārammaṇāneva cattāri pañca vā javanāni javantī''**ti. **Cattāri** tikkhindriyassa. **Pañca** nātitikkhindriyassāti daṭṭhabbaṃ. **Nirantara**nti visabhāgehi nirantaraṃ. **Ayaṃ panā**ti bhavaṅgadvayantaritā catujavanacittā yathāvuttā **āvajjanavasī. Aññesaṃ vā** dhammasenāpatiādīnaṃ. **Evarūpe kāle**ti uṭṭhāya samuṭṭhāya lahutaraṃ āvajjanavasīnibbattanakāle. Sā ca kho ittarā parittakālā, na satthu yamakamahāpāṭihāriye viya ciratarappabandhavatī. Tathā hi taṃ sāvakehi asādhāraṇaṃ vuttaṃ. Adhigamena samaṃ sasampayuttassa jhānassa sammā āpajjanaṃ paṭipajjanaṃ **samāpajjanaṃ,** jhānasamaṅgitā.

Sīghanti ettha samāpajjitukāmatānantaraṃ dvīsu bhavaṅgesu uppannesu bhavaṅgaṃ upacchinditvā uppannāvajjanānantaraṃ samāpajjanaṃ sīghaṃ **samāpajjanasamatthatā**. Ayañca matthakappattā **samāpajjanavasī** satthu dhammadesanāyaṃ labbhati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ''so kho ahaṃ, aggivessana, tassā eva kathāya pariyosāne tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi samādahāmi yenassudaṃ niccakappaṃ viharāmī''ti (ma. ni. 1.387). Ito sīghatarā hi samāpajjanavasī nāma natthi. Juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi kapotakandarāyaṃ viharantassa āyasmato sāriputtassa yakkhena mahantampi pabbatakūṭaṃ padāletuṃ samatthe pahāre sīse dinne samāpajjanampettha nidassetabbaṃ. Tathā hi vakkhati ''tadā thero tassa paharaṇasamaye samāpattiṃ appesī''ti (visuddhi. 2.374). **Pāḷiyaṃ** pana ''aññataraṃ samādhiṃ samāpajjitvā nisinno''ti (udā. 34) vuttaṃ. Ime pana therā ''samāpattito vuṭṭhānasamakālaṃ tena pahāro dinno''ti vadanti.

Accharāmattanti aṅguliphoṭamattaṃ **khaṇaṃ. Ṭhapetu**nti setu viya sīghasotāya nadiyā oghaṃ vegena pavattituṃ adatvā yathāvuttakkhaṇaṃ jhānaṃ **ṭhapetuṃ samatthatā**. Abhibhuyya ṭhapanaṃ, adhiṭṭhānaṃ viyāti vā adhiṭṭhānaṃ. Tattha vasī **adhiṭṭhānavasī. Tatheva lahuṃ vuṭṭhātu**nti accharāmattaṃ vā dasaccharāmattaṃ vā lahuṃ khaṇaṃ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhātuṃ samatthatā. Bhavaṅgacittuppattiyeva hettha jhānato vuṭṭhānaṃ nāma. Ettha ca yathā ''ettakameva khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapessāmī''ti pubbaparikammavasena adhiṭṭhānasamatthatā **adhiṭṭhānavasī,** evaṃ ''ettakameva khaṇaṃ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhahissāmī''ti pubbaparikammavasena vuṭṭhānasamatthatā **vuṭṭhānavasī** veditabbā, yā samāpatti ''vuṭṭhānakusalatā''ti vuccati. **Tadubhayadassanattha**nti adhiṭṭhānavuṭṭhānavasīdassanatthaṃ.

Tatthāti tasmiṃ nimmitapabbate tassa vivare. Kiñcāpi ekaṃyeva taṃ abhiññācittaṃ yena pabbataṃ nimmineyya, abhiññāpādakassa pana jhānassa lahutaraṃ ṭhapanaṃ, vuṭṭhānañca idha nidassitanti daṭṭhabbaṃ. ''Ettakā iddhimantā ekaṃ upaṭṭhākaṃ garuḷato rakkhituṃ na sakkhiṃsū''ti gārayhā assāma.

Āvajjanānantarānīti āvajjanavasībhāvāya yathākkamaṃ vitakkādīnaṃ jhānaṅgānaṃ āvajjanāya parato yāni javanāni pavattāni, tāni tesaṃ paccavekkhaṇāni. Yadaggena āvajjanavasīsiddhi, tadaggena paccavekkhaṇāvasīsiddhi veditabbā.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

79. Nīvaraṇappahānassa tappaṭhamatāya **āsannanīvaraṇapaccatthikā**. Thūlaṃ nāma vipulampi pheggu viya sukhabhañjanīyanti āha **''oḷārikattā aṅgadubbalā''**ti. **Santato manasi karitvā**ti paṭhamajjhānaṃ viya anoḷārikaṅgattā, santadhammasamaṅgitāya ca ''santa''nti manasi katvā. Ye hi dhammā dutiyajjhāne pītisukhādayo, kāmaṃ te paṭhamajjhānepi santi, tehi pana te santatarā ceva paṇītatarā ca bhavantīti. **Nikanti**nti nikāmanaṃ, apekkhanti attho. **Pariyādāyā**ti khepetvā. **Cattāri pañcā**ti vā-saddo luttaniddiṭṭho. Dutiyajjhānaṃ etassa atthīti dutiyajjhānikaṃ. **Vuttappakārānevā**ti paṭhamajjhāne vuttappakārāniyeva, parikammādināmakānīti attho.

80. **Vūpasamā**ti vūpasamahetu, **vūpasamo**ti cettha pahānaṃ adhippetaṃ, tañca vitakkavicārānaṃ. Atikkamo atthato dutiyajjhānakkhaṇe anuppādoti āha **''samatikkamā''**tiādi. Katamesaṃ panettha vitakkavicārānaṃ vūpasamo adhippeto, kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ, udāhu dutiyajjhānikānanti. Kiñcettha yadi paṭhamajjhānikānaṃ, natthi tesaṃ vūpasamo. Na hi kadāci paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārarahitaṃ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṃ, evampi nattheva vūpasamo, sabbena sabbaṃ tesaṃ tattha abhāvatoti? Vuccate – yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesaṃ samatikkamā dutiyassa jhānassa samadhigamo, na sabhāvato anoḷārikānaṃ phassādīnaṃ samatikkamāti ayamattho ''vitakkavicārānaṃ vūpasamā''ti etena dīpito. Tasmā ''kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikāna''nti edisī codanā anokāsāva. Yasmā diṭṭhādīnavassa taṃtaṃjhānakkhaṇe anuppattidhammatāpādanaṃ vūpasamanaṃ adhippetaṃ. Vitakkādayo eva jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṃsampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṃyeva vūpasamādivacanaṃ ñāyāgataṃ. Yasmā pana vitakkādīnaṃ viya taṃsampayuttadhammānampi etena ''etaṃ oḷārika''nti ādīnavadassanaṃ sutte āgataṃ, tasmā avisesena vitakkādīnaṃ, taṃsahagatānañca vūpasamādike vattabbe vitakkādīnaṃyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanaṃ aññaṃ atthaṃ bodhetīti katvā kiñci visesaṃ dīpetīti dassetuṃ **aṭṭhakathāyaṃ**

‘‘oḷārikassa panā’’tiādi gahitanti idha ‘‘yehi vitakkavicārehī’’tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Pītiyā ca virāgā’’tiādīsupi eseva nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādiadhigamadīpakānīti tesaṃ ekadesabhūtaṃ vitakkavicārasamatikkamavacanaṃ taṃdīpakaṃ vuttaṃ. Visuṃ visuṃ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādike paheyyaṅganiddesatāsāmaññena cittena samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā daṭṭhabbā. Ayañca attho avayavena samudāyopalakkhaṇanayena vutto. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneva taṃsamatikkamā dutiyādhigamadīpakena pītivirāgādivacanānaṃ pītiādisamatikkamā tatiyādiadhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṃdīpakatā vuttā.

Niyakajjhattamadhippetaṃ na ajjhattajjhattādi. Tattha kāraṇamāha **‘‘vibhaṅge panā’’**tiādi. **Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viyā**ti nīlayogato vatthaṃ nīlaṃ viyāti adhippāyo. Yena sampasādanena yogā jhānaṃ **sampasādanaṃ**. Tasmiṃ dassite ‘‘sampasādanaṃ jhāna’’nti samānādhikaraṇaniddeseneva taṃyogā jhāne taṃsaddappavatti dassitāti avirodho yutto. Ekodibhāve kathanti ekodimhi dassite ekodibhāvaṃ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttā hotīti ce? ‘‘Ekodibhāva’’nti padaṃ uddharitvā ekodissa niddeso na kātabbo siyāti ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādanasaddo viya jhāne pavattatīti yuttaṃ. **Imasmiñca atthavikappe**ti ‘‘cetaso sampasādayatī’’ti etasmiṃ pakkhe ‘‘cetaso’’ti ca upayogatthe sāmivacanaṃ. **Purimasmi**nti ‘‘sampasādanayogato jhānaṃ sampasādana’’nti vuttapakkhe. **Cetaso**ti sambandhe sāmivacanaṃ.

Seṭṭhopi loke ‘‘eko’’ti vuccati ‘‘yāva pare ekāhaṃ te karomī’’tiādīsu. Eko adutiyo ‘‘ekākībhi khuddakehi jita’’ntiādīsu asahāyatthopi eka-saddo diṭṭhoti āha **‘‘eko asahāyo hutvā’’**ti. Saddhādayopi kāmaṃ sampayuttadhammānaṃ sādhāraṇato, asādhāraṇato ca paccayā hontiyeva, samādhi pana jhānakkhaṇe sampayuttadhammānaṃ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisayaṃ paccayo hotīti dassento **‘‘sampayuttadhamme…pe… adhivacana’’**nti āha.

‘‘Sampasādanaṃ, cetaso ekodibhāva’’nti visesanadvayaṃ jhānassa atisayavacanicchāvasena gahitaṃ. Svāyamatisayo yathā imasmiṃ jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṃ visesaṃ dassetuṃ **‘‘nanu cā’’**tiādi vuttaṃ. Ārammaṇe āhananapariyāhananavasena, anumajjanaanuyojanavasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahānena kilesakālussiyāpagame sampayuttānaṃ kañci khobhaṃ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṃ **‘‘vitakkavicārakkhobhena na suppasanna’’**nti. Khuddikā ūmiyo **vīciyo**. Mahatiyo **taraṅgā**. Satipi indriyasamatte, vīriyasamatāya ca teneva khobhena, sampasādābhāvena ca **samādhipi na suṭṭhu pākaṭo** bahale viya jale maccho. Yathāvuttakkhobho eva **palibodho. Evaṃ vuttenā**ti yassā saddhāya vasena sampasādanaṃ, yassā ca cittekaggatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānaṃ vuttaṃ. Tāsaṃ eva ‘‘saddahanā’’tiādinā pavattiākārassa visesavibhāvanāvasena vuttena. **Tena** vibhaṅgapāṭhena. ‘‘Sampasādanayogato, sampasādanato vā sampasādanaṃ, ekodiṃ bhāvetīti ekodibhāvanti jhānaṃ vutta’’nti evaṃ pavattā **ayaṃ atthavaṇṇanā na virujjhati**. Yathā pana avirodho, so vutto eva.

81. **Santā**ti samaṃ nirodhaṃ gatā. **Samitā**ti bhāvanāya samaṃ gamitā nirodhitā. **Vūpasantā**ti tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatā**ti atthaṃ vināsaṃ gatā. **Abbhatthaṅgatā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. **Appitā**ti vināsaṃ gamitā. **Sositā**ti pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosaṃ sukkhabhāvaṃ itā. **Byantikatā**ti vigatantakatā.

Ayamatthoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānaṃ abhāvo. Codakena vuttamatthaṃ sampaṭicchitvā pariharituṃ ‘‘evametaṃ siddhovāyamattho’’ti vatvā **‘‘na paneta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **eta**nti ‘‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’’ti etaṃ vacanaṃ. **Tadatthadīpaka**nti tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakaṃ. Ayañhettha attho – dutiyajjhānādiadhigamūpāyadīpakena ajjhattasampasādanatāya, cetaso ekodibhāvatāya ca hetudīpakena, avitakkaavicārabhāvahetudīpakena ca vitakkavicāravūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti kiṃ puna avitakkaavicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicāravūpasamavacanena vitakkavicārānaṃ appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānaṃ etesaṃ vūpasamanaṃ, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānaṃ karonti, tesu maggesu, pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārapavatti hoti eva, evamevidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhassa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti taṃnivāraṇatthaṃ, āvajjitukāmatādiatikkamova tesaṃ vūpasamoti dassanatthañca **‘‘avitakkaṃ avicāra’’**nti vuttaṃ. **Paṭhamampī**ti paṭhamaṃ jhānampi.

‘‘Dutiyaṃ uppannantipi dutiya’’nti vattuṃ vaṭṭatiyeva. **Na tathā imassa vitakkavicārā**ti yathā paṭhamajjhānassa upacārakkhaṇe nīvaraṇāni pahīyanti, tathā imassa dutiyajjhānassa upacārakkhaṇe vitakkavicārā na pahīyanti asaṃkiliṭṭhasabhāvattā, upacārabhāvanāya ca te pahātuṃ asamatthabhāvato. Yadipi tāya tesu taṇhā pahīyati, na pana savisesaṃ. Savisesañhi tattha taṇhāppahānaṃ appanāya eva hoti. Tena vuttaṃ **‘‘appanākkhaṇeyevā’’**tiādi. Pahānaṅgatāpi atisayappahānavaseneva veditabbā yathā nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānassa. **Tasmā**ti yasmā tivaṅgamevetaṃ jhānaṃ, tasmā. **Ta**nti vibhaṅge vacanaṃ. Rathassa paṇḍukambalaṃ viya sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅganti āha **‘‘saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetu’’**nti.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

82. **Uppilāvita**nti kāmañcāyaṃ pariggahesu apariccattapemassa anādīnavadassino taṇhāsahagatāya pītiyā pavattiākāro, idha pana dutiyajjhānapīti adhippetā. Tathāpi sabbaso pītiyaṃ avirattaṃ, sāpi anubandheyyāti vuttaṃ. Uppilāvitaṃ viyāti vā **uppilāvitaṃ**. Ādīnavaṃ hi tattha pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

83. Virajjanaṃ **virāgo**. Taṃ pana virajjanaṃ nibbindanamukhena hīḷanaṃ vā tappaṭibaddharāgappahānaṃ vāti tadubhayaṃ dassetuṃ **''vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā''**ti āha. **Vuttappakārāyā**ti ''yadeva tattha pītī''tiādinā vuttappakārāya. **Sampiṇḍanaṃ** samuccayo.

Maggoti upāyo. **Tadadhigamāyā**ti tatiyamaggādhigamāya.

84. **Upapattito**ti samavāhitabhāvena patirūpato. Jhānupekkhāpi samavāhitameva antonītaṃ katvā pavattatīti āha **''samaṃ passatī''**ti. **Visadāyā**ti paribyattāya saṃkilesavigamena. **Vipulāyā**ti mahatiyā sātisayaṃ mahaggatabhāvappattiyā. **Thāmagatāyā**ti pītivigamena thirabhāvappattāya.

Parisuddhapakati khīṇāsavapakati nikkilesatā. Sattesu kammassakatādassanahetuko samabhāvadassanākāro majjhattākāro **brahmavihārupekkhā**.

Sahajātadhammānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Samappavattiyā bhāvanāya vīthipaṭipannāya alīnānuddhatā nirassādatāya paggahaniggahasampahaṃsanesu byāpārābhāvato sampayuttadhammesu majjhattākārabhūtā **bojjhaṅgupekkhā**.

Upekkhānimittanti ettha līnuddhaccapakkhapātarahitaṃ majjhattaṃ vīriyaṃ upekkhā. Tadeva taṃ ākāraṃ gahetvā pavattetabbassa tādisassa vīriyassa nimittabhāvato upekkhānimittaṃ bhāvanāya samappavattikāle upekkhīyatīti upekkhā, vīriyameva upekkhā **vīriyupekkhā**.

''Paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya nīvaraṇe…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇa''nti (paṭi. ma. 1.57) evamāgatā imā **aṭṭha samādhivasena uppajjanti**. ''Sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ. Sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ…pe… arahattamaggaṃ paṭilābhatthāya uppādaṃ…pe… upāyāsaṃ…pe… arahattaphalasamāpattatthāya suññatāvihārasamāpattatthāya animittavihārasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇa''nti evamāgatā imā **dasa vipassanāvasena uppajjanti**. Ettha ca paṭhamajjhānādīhi vikkhambhitāni nīvaraṇavitakkavicārādīni paṭisaṅkhāya sabhāvato upaparikkhitvā sanniṭṭhānavasena tiṭṭhamānā **nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā** diṭṭhādīnavattā tesaṃ **gahaṇe** uppādane ajjhupekkhantī vipassanāpaññā gahaṇe **majjhattabhūtā upekkhā**.

Tattha **uppāda**nti purimakammapaccayā khandhānaṃ idha uppattimāha. **Pavatta**nti tathāuppannassa pavattiṃ. **Nimitta**nti sabbampi tebhūmakasaṅkhāragataṃ nimittabhāvena upaṭṭhānato. **Āyūhana**nti āyatiṃ paṭisandhihetubhūtaṃ kammaṃ. **Paṭisandhi**nti āyatiṃ uppattiṃ. **Gati**nti yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbatti**nti khandhānaṃ nibbattanaṃ. **Upapatti**nti ''samāpannassa vā upapannassa vā''ti (paṭi. ma. 1.72) ettha ''upapannassā''ti vuttavipākappavattiṃ. **Jāti**nti jarādīnaṃ paccayabhūtaṃ bhavapaccayā jātiṃ. **Jarābyādhimaraṇā**dayo pākaṭā eva. Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāñāṇassa visayavasena vuttā, sesā tesaṃ vevacanavasena. ''Nibbatti, jātī''ti idañhi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanaṃ, ''gati, upapatti cā''ti idaṃ dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabbaṃ. Appaṇihitavimokkhavasena magguppattihetubhūtā catasso, tathā phalasamāpattiyā catasso, suññatavihāraanimittavihāravasena dveti dasa saṅkhārupekkhā.

Yāti vipassanāpaññā. **Yadatthī**ti yaṃ aniccādilakkhaṇattayaṃ upalabbhati. **Yaṃ bhūta**nti yaṃ paccayanibbattattā bhūtaṃ khandhapañcakaṃ. **Taṃ pajahatī**ti aniccānupassanādīhi niccasaññādayo pajahanto sammadeva diṭṭhādīnavattā tappaṭibaddhacchandarāgappahānena pajahati, yathā āyatiṃ ādānaṃ na hoti, tathā paṭipattiyā pajahati. Tathābhūto ca tattha **upekkhaṃ paṭilabhati. Vicinane**ti aniccādivasena sammasanepi.

Sampayuttadhammānaṃ samappavattihetutāya **samavāhitabhūtā**. Nīvaraṇavitakkavicārādisabbapaccanīkehi vimuttattā **sabbapaccanīkaparisuddhā**. Tesaṃ vūpasantattā **paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā** abyāpārabhāvena pavattā, abyāpārataṃ vā pattā.

Yadi atthato ekā, kathamayaṃ bhedoti āha **''tena tenā''**tiādi. **Tasmā**ti yasmā satipi sabhāvato abhede yehi pana paccayavisesehi svāyamimāsaṃ avatthābhedo, tesaṃ ekajjhaṃ appavattito na tāsaṃ abhedo, ekajjhaṃ vā pavatti, tasmā. Tenāha **''yattha chaḷaṅgupekkhā''**tiādi.

Ekībhāvoti ekatā. Satipi majjhattābhāvasāmaññe visayabhedena panassā bhedo. Yamatthaṃ sandhāya **''kiccavasena dvidhā bhinnā''**ti vuttaṃ, taṃ vitthārato dassento **''yathā hī''**tiādimāha. **Ayaṃ vipassanupekkhā**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ **pāḷiyaṃ** ''yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhatī''ti (ma. ni. 3.71; a. ni. 7.55). Tattha **yadatthi yaṃ bhūta**nti khandhapañcakaṃ, taṃ muñcitukamyatāñāṇena pajahati. Diṭṭhasovattikattayassa sabbalakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa bhūtassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkhaṃ paṭilabhati. Saṅkhārānaṃ aniccādilakkhaṇassa sudiṭṭhattā tesaṃ vicinane majjhattabhūtāya **vipassanupekkhāya siddhāya** tathā diṭṭhādīnavānaṃ tesaṃ gahaṇepi ajjhupekkhanā **siddhāva hoti,** sabbaso visaṅkhāraninnattā ajjhāsayassa.

Anābhogarasāti paṇītasukhepi tasmiṃ avanatipaṭipakkhakiccāti attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānā**ti satipi sukhapāramippattiyaṃ tasmiṃ sukhe abyāvaṭā hutvā paccupatiṭṭhati, sampayuttānaṃ vā tattha abyāpāraṃ paccupaṭṭhapetīti attho. Sampayuttadhammānaṃ khobhaṃ, uppilavañca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtattā **aparibyattaṃ. Tattha** tatramajjhattatāya **kiccaṃ**. Tadabhāvato **idha paribyattaṃ**.

Niṭṭhitā ‘‘upekkhako ca viharatī’’ti etassa

Sabbaso atthavaṇṇanā.

85. **‘‘Saratīti sato’’**ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānātī**ti sammadeva pajānāti. Saraṇaṃ cintanaṃ upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametissāti **saraṇalakkhaṇā**. Sammussanapaṭipakkho asammussanaṃ, taṃ kiccaṃ etissāti **asammussanarasā**. Kilesehi ārakkhā hutvā paccupatiṭṭhati, tato vā ārakkhaṃ paccupaṭṭhapetīti **ārakkhapaccupaṭṭhānā**. Asammuyhanaṃ sammadeva pajānanaṃ, sammohapaṭipakkho vā **asammoho. Tīraṇaṃ** kiccassa pāragamanaṃ. **Pavicayo** vīmaṃsā.

Kāmaṃ upacārajjhānādīni upādāya paṭhamadutiyajjhānānipi sukhumāneva, imaṃ pana uparijhānaṃ upādāya **‘‘oḷārikattā’’**ti vuttaṃ. Sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci ‘‘bahucetasikatāyā’’ti ca vadanti. **Gati sukhā hoti** tattha jhānesūti adhippāyo. **Abyattaṃ tattha satisampajaññakiccaṃ** ‘‘idaṃ nāma dukkaraṃ karīyatī’’ti vattabbassa abhāvato. **Oḷārikaṅgappahānena sukhumattā**ti ayamattho kāmaṃ dutiyajjhānepi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogībhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena sukhumatāya idha sātisayo satisampajaññabyāpāroti vuttaṃ **‘‘purisassā’’**tiādi. **Punadeva pītiṃ upagaccheyyā**ti hānabhāgiyaṃ jhānaṃ siyā dutiyajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha **‘‘pītisampayuttameva siyā’’**ti. **‘‘Idañca atimadhuraṃ sukha’’**nti tatiyajjhānasukhaṃ sandhāyāha. Atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Ida**nti ‘‘sato, sampajāno’’ti padadvayaṃ.

Tasmā etamatthaṃ dassentoti yasmā tassa jhānasamaṅgino yaṃ nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, taṃ so paṭisaṃvedeyya. **Yaṃ vā ta**nti atha vā yaṃ taṃ yathāvuttaṃ **nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ. Taṃsamuṭṭhānena** tato samuṭṭhitena **atipaṇītena rūpena assa** jhānasamaṅgino **rūpakāyo yasmā phuṭo. Yassa** rūpakāyassa **phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi** jhānasamaṅgī kāyikaṃ **sukhaṃ paṭisaṃvedeyya**. Tasmā **etaṃ** cetasikakāyikasukhapaṭisaṃvedanasaṅkhātaṃ **atthaṃ** dassento **‘‘sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti āhā’’**ti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho – nāmakāyena cetasikasukhaṃ, kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhañca jhānasamaṅgī paṭisaṃvedetīti vuccati. **Phuṭattā**ti byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭasarīrassa tādise nātipaccanīke vātādiphoṭṭhabbe phuṭe sukhaṃ uppajjati, evametehi phuṭasarīrassāti. Aparo nayo – **sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī**ti ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṃvedanāti codanāyaṃ ‘‘kiñcāpi…pe… evaṃ santepī’’ti. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, tasmā sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti yojanā. Idāni sahāpi ābhogena sukhapaṭisaṃvedanaṃ dassetuṃ **‘‘yaṃ vā ta’’**ntiādi vuttaṃ.

86. **Ya**nti hetuatthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha **‘‘yaṃjhānahetū’’**ti. **‘‘Ācikkhantī’’**tiādīni padāni kittanatthānīti adhippāyenāha **‘‘pasaṃsantīti adhippāyo’’**ti. **Kintī**ti pasaṃsanākārapucchā. Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajaññampi gahitaṃ hotīti idha pāḷiyaṃ satiyā eva gahitattā evaṃ upaṭṭhitasatitāya **‘‘satimā’’** icceva vuttaṃ, ‘‘sampajāno’’ti heṭṭhā vuttattā vā.

Jhānakkhaṇe cetasikasukhameva labbhatīti **‘‘sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedetī’’**ti ca vuttaṃ. **Tatiyanti gaṇanānupubbatā**ti ito paṭṭhāya dutiyatatiyajjhānakathāhi aviseso, viseso ca vuttoti.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

87. Idāni nibbattitavisesaṃ dassento **‘‘ayaṃ pana viseso’’**ti vatvā **‘‘yasmā’’**tiādimāha. Āsevanapaccayena paccayo na hoti, aniṭṭhe ṭhāne padantarasaṅgahitassa āsevanapaccayattābhāvato. **Adukkhamasukhāya vedanāya uppajjitabbaṃ** sātisayaṃ sukhavirāgabhāvanābhāvato. **Tānī**ti appanāvīthiyaṃ javanāni sandhāyāha.

88. **‘‘Pubbevā’’**ti vuttattā kadā pana tesaṃ pahānaṃ hotīti codanāyaṃ āha **‘‘catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe’’**ti. Evaṃ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamo** nāma pahāyakadhammānaṃ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne ‘‘dukkhaṃ domanassaṃ sukhaṃ somanassa’’nti vattabbaṃ siyā. Kasmā ito aññathā vacananti āha **‘‘indriyavibhaṅge’’**tiādi. Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho.

Kattha cuppannaṃ dukkhindriyanti attano paccayehi uppannaṃ dukkhindriyaṃ. **Kattha ca aparisesaṃ nirujjhatī**ti nirodhaṭṭhānaṃ pucchati. Tena ‘‘**katthā**’’ti pucchāyaṃ, ‘‘**etthā**’’ti vissajjanepi hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jhānānubhāvanimittaṃ hi anuppajjantaṃ ‘‘**dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī**’’ti vuttaṃ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṃ ujupaṭipakkhena vūpasamo.

Nānāvajjaneti yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo. Pītipharaṇenā**ti pītiyā pharaṇarasattā, pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha ‘‘**sabbo kāyo sukhokkanto hotī**’’ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti **pi**-saddo aṭṭhānappayutto, so ‘‘pahīnassā’’ti ettha ānetvā sambandhitabbo ‘‘pahīnassāpi domanassindriyassā’’ti. Etaṃ domanassindriyaṃ uppajjatīti sambandho. ‘‘Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilamicittampi uhaññī’’ti vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārappaccayatā veditabbā. ‘‘Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriya’’nti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānūpacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke ‘‘tatthassa siyā uppattī’’ti vadantena jhānalābhīnampi domanussuppatti atthīti dassitaṃ hoti. Tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṃ pavattati. Na cettha **paṭṭhānapāḷiyā** virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihīnaṃ jhānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ domanassaṃ dassitaṃ, aparihīnajjhānamārammaṇaṃ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato. Jhānalābhīnaṃ sabbaso domanassaṃ nuppajjatīti ca na sakkā vattuṃ, aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā. Na heva kho so pahīnajjhāno ahosīti vadanti, taṃ ayuttaṃ anīvaraṇasabhāvassa dosassa abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya, na ca uppajjati. Tathā hi ‘‘arūpe kāmacchandanīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṃ uddhaccanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇa’’ntiādīsu byāpādakukkuccanīvaraṇāni anuddhaṭāni. Na cettha nīvaraṇattā parihāro, kāmacchandādīnampi anīvaraṇānaṃyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā’’ti, tampi akāraṇaṃ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṃ tādisā appakasireneva paṭipākatikaṃ karontīti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Tatthassa siyā uppattī’’ti idaṃ pana parikappavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa appahīnabhāvadassanatthaṃ. Tathā hi vuttaṃ ‘‘na tveva antoappanāya’’nti. Yadi pana tadā domanassaṃ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṃ. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā ‘‘**āsannattā**’’ti vuttaṃ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyya vāti imamatthaṃ dassento ‘‘**appanāppattāyā**’’tiādimāha. Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā **maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti,** evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāhaṭāti samānītā, saṅgahetvā vuttāti attho. Sukhadukkhāni viya anoḷārikattā avibhūtatāya **sukhumā**. Tato eva anuminitabbasabhāvattā **duviññeyyā. Duṭṭhassā**ti duṭṭhapayogassa, duddammassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayituṃ** aññāpohananayenāti adhippāyo.

Adukkhamasukhāya cetovimuttiyāti idameva catutthajjhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Paccayadassanattha**nti adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanatthaṃ. Tenāha ‘‘**dukkhappahānādayo hi tassā paccayā**’’ti. **Dukkhappahānādayo**ti ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā.

Pahīnāti vuttā ‘‘pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā’’ti. **Etā**ti sukhādayo vedanā.

Somanassaṃ rāgassa paccayo. Vuttañhi ‘‘sukhāya kho, āvuso visākha, vedanāya rāgānusayo anusetī’’ti (ma. ni. 1.465). **Domanassaṃ dosassa** paccayo. Vuttampi cetaṃ ‘‘dukkhāya kho, āvuso visākha, vedanāya paṭighānusayo anusetī’’ti. **Sukhādighātenā**ti sukhādīnaṃ pahānena. **Assa** jhānassa.

Na dukkhanti **adukkhaṃ,** dukkhavidhuraṃ. Yasmā tattha dukkhaṃ natthi, tasmā vuttaṃ ‘‘**dukkhābhāvenā**’’ti. **Asukha**nti etthapi eseva nayo. **Etenā**ti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. ‘‘**Paṭipakkhabhūta**’’nti idaṃ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṃ samatikkamavasena pattabbattā vuttaṃ, na kusalākusalānaṃ viya ujuvipaccanīkatāya. Iṭṭhāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, iṭṭhāniṭṭhaviparītaṃ vā majjhattākārena anubhavanalakkhaṇā **iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā**. Tato eva **majjhattarasā. Avibhūtapaccupaṭṭhānā**ti sukhadukkhāni viya na vibhūtākārā, piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo viya tehi anumātabbā avibhūtākāropaṭṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro, so padaṭṭhānaṃ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā**.

89. ‘‘**Upekkhāsatipārisuddhi**’’nti purimapade uttarapadalopenetaṃ samāsapadanti āha ‘‘**upekkhāya janitasatipārisuddhi**’’nti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhiupekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṃsanapaññā viya suparisuddhā, suvisadā ca hotīti āha ‘‘**yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññenā**’’ti. Yadi tatramajjhattatā idha ‘‘upekkhā’’ti adhippetā, kathaṃ satiyeva ‘‘parisuddhā’’ti vuttāti āha ‘‘**na kevala**’’ntiādi.

Evampi kasmā ayameva sati ‘‘upekkhāsatipārisuddhī’’ti vuttāti anuyogaṃ sandhāya ‘‘**tattha kiñcāpī**’’tiādi vuttaṃ.

Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjamānāyapi tatramajjhattatāya paccanīkābhibhavato, sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṃsampayuttānaṃ. Tadabhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṃ rūpakavasena dassetuṃ **''yathā panā''**tiādi vuttaṃ. **Sūriyappabhābhibhavā**ti sūriyappabhāya abhibhuyyamānattā. Atikkhatāya candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā sabhāgāti dassento **''sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā''**ti āha.

''Ekavīthiya''nti idaṃ tattha somanassassa ekaṃsena abhāvato vuttaṃ, na tato purimataresu ekaṃsena bhāvato. Yathā pana vitakkādayo dutiyādijjhānakkhaṇeyeva pahīyanti, na tesaṃ ekavīthiyaṃ purimajavanesu, na evametanti dassetuṃ vuttaṃ. **Catukkajjhāne**ti catukkanayavasena nibbattitajjhānacatukke.

Pañcakajjhānakathāvaṇṇanā

90. **Tatthā**ti paṭhamajjhāne. **Catukkanayassa dutiyajjhāne viyā**ti catukkanayasambandhini dutiyajjhāne viya. **Taṃ dvidhā bhinditvā**ti catukkanaye dutiyaṃ ''avitakkaṃ vicāramattaṃ, avitakkaṃ avicāra''nti ca evaṃ dvidhā bhinditvā **pañcakanaye dutiyañceva tatiyañca hoti** abhidhammeti (dha. sa. 168) adhippāyo. Suttantesu pana sarūpato pañcakanayo na gahito.

Kasmā panettha nayadvayavibhāgo gahitoti? Abhidhamme nayadvayavasena jhānānaṃ desitattā. Kasmā ca tattha tathā tāni desitāni? Puggalajjhāsayato, desanāvilāsato ca. Sannipatitadevaparisāya kira yesaṃ yathādesite paṭhamajjhāne vitakko eva oḷārikato upaṭṭhāsi, itare santato. Tesaṃ ajjhāsayavasena ca caturaṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ jhānaṃ desitaṃ. Yesaṃ vicāro, yesaṃ pīti, yesaṃ sukhaṃ oḷārikato upaṭṭhāsi, itare santato. Tesaṃ tesaṃ ajjhāsayavasena tatiyādīni jhānāni desitāni. Ayaṃ tāva puggalajjhāsayo.

Yassā pana dhammadhātuyā suppaṭividdhattā bhagavā yasmā desanāvilāsappatto, tasmā ñāṇamahantatāya desanāya sukusalo yaṃ yaṃ aṅgaṃ labbhati, tassa tassa vasena yathāruciṃ desanaṃ niyāmento catukkanayavasena, pañcakanayavasena ca. Tattha ca pañcaṅgikaṃ paṭhamaṃ, caturaṅgikaṃ dutiyaṃ, tivaṅgikaṃ tatiyaṃ, duvaṅgikaṃ catutthaṃ, duvaṅgikameva pañcamaṃ jhānaṃ desesīti ayaṃ desanāvilāso. Ettha ca pañcakanaye dutiyajjhānaṃ catukkanaye dutiyajjhānapakkhikaṃ katvā vibhattaṃ ''yasmiṃ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti avitakkaṃ vicāramattaṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī''ti (dha. sa. 168). Kasmā? Ekattakāyanānattasaññīsattāvāsaphalatāya dutiyajjhānena samānaphalattā, paṭhamajjhānasamādhito jātattā ca. Paṭhamajjhānameva hi ''kāmehi akusalehi ca vivitta''nti tadabhāvā na idha ''vivicceva kāmehi vivicca akusalehī''ti sakkā vattuṃ, nāpi ''vivekaja''nti. Suttantadesanāsu ca pañcakanaye dutiyatatiyajjhānāni dutiyajjhānameva bhajanti vitakkavūpasamā vicāravūpasamā avitakkattā, avicārattā ca. Evañca katvā suttantadesanāyapi pañcakanayo labbhatevāti siddhaṃ hoti. Nanu suttante cattāriyeva jhānāni vibhattānīti pañcakanayo na labbhatīti? Na, ''savitakkasavicāro samādhī''tiādinā (dī. ni. 3.305) samādhittayāpadesena pañcakanayassa labbhamānattā. Catukkanayanissito pana katvā pañcakanayo vibhattoti suttantadesanāyapi pañcakanayo niddhāretabbo. ''Vitakkavicārānaṃ vūpasamā''ti hi vitakkassa, vicārassa, vitakkavicārānañca ''vitakkavicārāna''nti sakkā vattuṃ. Tathā ''avitakkaṃ, avicāra''nti ca vinā, saha ca vicārena vitakkappahānena avitakkaṃ, saha, vinā ca vitakkena vicārappahānena avicāranti avitakkaṃ, avicāraṃ, avitakkañca avicārañcāti vā tividhampi sakkā saṅgahetuṃ.

Dutiyanti ca vitakkarahite, vitakkavicāradvayarahite ca ñāyāgatā desanā dutiyaṃ adhigantabbattā, vicāramattarahitepi dvayappahānādhigatasamānadhammattā. Evañca katvā pañcakanayaniddese dutiye vūpasantopi vitakko sahāyabhūtavicārāvūpasamena na sammā vūpasantoti vitakkavicāradvayarahite viya vicāravūpasameneva tadupasamaṃ, sesadhammānaṃ samānatañca dassentena ''vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī''ti tatiyaṃ catukkanaye dutiyena nibbisesaṃ vibhattaṃ. Duvidhassāpi sahāyavirahena, aññathā ca vitakkappahānena avitakkattaṃ, samādhijaṃ pītisukhattañca samānanti samānadhammattāpi **dutiya**nti niddeso. Vicāramattampi hi vitakkavicāradvayarahitaṃ viya ''yasmiṃ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti avitakkaṃ vicāramattaṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī''ti (dha. sa. 168) avitakkaṃ samādhijaṃ pītisukhanti vibhattaṃ. Paṭhamajjhāne vā sahacārīsu vitakkavicāresu ekaṃ atikkamitvā dutiyampi tatraṭṭhameva dosato disvā ubhayampi sahātikkamantassa pañcakanaye **tatiyaṃ** vuttaṃ, tatiyaṃ adhigantabbattā. Paṭhamato anantarabhāvena panassa dutiyabhāvo ca uppajjatīti. Kasmā panevaṃ sarūpato pañcakanayo na vibhattoti? Vineyyajjhāsayato. Yathānulomadesanā hi suttantadesanāti.

Pathavīkasiṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti catutthaparicchedavaṇṇanā.

5. Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā

Āpokasiṇakathāvaṇṇanā

91. Yathāvitthāritassa atthassa atidesopi vitthāraṭṭhāneyeva tiṭṭhatīti āha **‘‘vitthārakathā hotī’’**ti. **Āpokasiṇa**nti āpokasiṇajjhānaṃ, āpokasiṇakammaṭṭhānaṃ vā. **Sabbaṃ vitthāretabba**nti pathavīkasiṇakammaṭṭhāne vuttanayena vitthāretabbaṃ. **Ettakampī**ti ‘‘kate vā akate vāti sabbaṃ vitthāretabba’’nti ettakampi avatvā. Sāmuddikena loṇudakena bharito jalāsayo **loṇī**. Nīlādivaṇṇasaṅkarapariharaṇatthaṃ **‘‘suddhavatthena gahita’’**nti vuttaṃ. **Añña**nti bhūmiṃ sampattaṃ. **Tathārūpa**nti yādisaṃ ākāsajaṃ udakaṃ, tādisaṃ. Tenāha **‘‘vippasannaṃ anāvila’’**nti, yaṃ pana udakanti sambandho. **‘‘Na vaṇṇo paccavekkhitabbo’’**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ pathavīkasiṇakathāyaṃ vuttameva. **Lakkhaṇaṃ** pana idha paggharaṇalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Vuttanayenevāti pathavīkasiṇabhāvanāyaṃ vuttanayeneva. Taraṅguṭṭhānādi, pheṇamissatādi ca idha **kasiṇadoso. So**ti yogāvacaro. **Tassā**ti paṭibhāganimittassa.

Tejokasiṇakathāvaṇṇanā

92. **Siniddhāni** sinehavantāni. **Sāradārūni** na pheggudārūni. Jālāya ciraṭṭhitatthaṃ siniddhasāradāruggahaṇaṃ. **Ghaṭikaṃ ghaṭikaṃ katvā**ti khandhaso karitvā. **Ālimpetvā**ti jāletvā. **Ghanajālāyā**ti aviraḷavasena pavattaaggijālāyaṃ.

Patanasadisanti patamānasadisaṃ. **Akate gaṇhantassā**ti vuttanayena yathā kasiṇamaṇḍalaṃ paññāyati, evaṃ anabhisaṅkhate kevale tejasmiṃ nimittaṃ gaṇhantassa.

Vāyokasiṇakathāvaṇṇanā

93. **Vuttañheta**nti ettha **hi-**saddo hetuattho, yasmāti attho. Tassa ‘‘tasmā’’ti iminā sambandho. **Ucchagga**nti ucchukhette yathāṭhitānaṃ aggaṃ. **Erita**nti vātena calitaṃ. **Samerita**nti sabbaso calitaṃ. **Tasmā**ti yasmā ‘‘vāyokasiṇaṃ… pe… upalakkhetī’’ti evaṃ vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ, tasmā. **Samasīsaṭṭhita**nti upari pattānaṃ vasena samasīsaṃ hutvā ṭhitaṃ. **Veḷuṃ vā rukkhaṃ vā**ti etthāpi ‘‘samasīsaṃ ṭhitaṃ ghanapattaveḷuṃ vā ghanapattarukkhaṃ vā’’ti ānetvā yojetabbaṃ. Ekaṅguládippamāṇesu kesesu rassabhāvato, dīghataresu olambanato, viraḷesu anuppavesato vātappahāro na paññāyatīti **caturaṅgulappamāṇa**ggahaṇaṃ, **ghana**ggahaṇañca kataṃ. **Etasmiṃ ṭhāne paharatīti satiṃ ṭhapetvā**ti ucchaggādīnaṃ pacalanākāraggahaṇamukhena tesaṃ pahārake vātasaṅghāte satiṃ upaṭṭhapetvā. **Tattha satiṃ ṭhapetvā**ti tasmiṃ kāyapadesassa saṅghaṭṭanavasena pavatte vāyupiṇḍe saṅghaṭṭanākāraggahaṇamukhena satiṃ upaṭṭhapetvā. ‘‘Usumavaṭṭisadisa’’nti etena purimakasiṇassa viya imassāpi nimittassa saṃviggahataṃ dasseti. ‘‘Niccala’’nti iminā niccalabhāvoyeva uggahanimittato imassa visesoti paṭibhāganimittassāpi usumavaṭṭisadisatāva vibhāvitā hoti.

Nīlakasiṇakathāvaṇṇanā

94. Añjanarājivaṭṭādi **vaṇṇadhātuyā vā. Tathārūpaṃ mālāgaccha**nti aviraḷavikasitanīlavaṇṇapupphasañchannaṃ pupphagacchaṃ. **Itarenā**ti akatādhikārena. **Girikaṇṇika**ggahanena nīlaṃ girikaṇṇikamāha. **Karaṇḍapaṭalaṃ** samuggapidhānaṃ. **Pattehiyevā**ti nīluppalādīnaṃ kesaravaṇṭāni apanetvā kevalehi pattehiyeva. **Pūretabba**nti nīlavaṇṇaṃ vatthaṃ gahetvā bhaṇḍikaṃ viya bandhitvā yathā nīlamaṇḍalaṃ hutvā paññāyati, tathā **caṅkoṭakaṃ vā karaṇḍapaṭalaṃ vā pūretabbaṃ. Mukhavaṭṭiyaṃ vā assā**ti assa caṅkoṭakassa, karaṇḍapaṭalassa vā mukhavaṭṭiyaṃ **bandhitabbaṃ. Maṇitālavaṇṭaṃ** indanīlamaṇimayaṃ tālavaṇṭaṃ.

Pītakasiṇakathāvaṇṇanā

95. Pītakasiṇe **mālāgaccha**nti ikkaṭādimālāgacchaṃ. Haritālaṃ, manosilā vā **dhātu. Pattaṅgapupphehī**ti pattaṅganāmikā pītavaṇṇapupphā ekā gacchajāti, tassa pupphehi. **Āsanapūja**nti cetiyaṅgaṇe kataṃ āsanapūjaṃ. **Kaṇikārapupphādinā**ti **ādi-**saddena ākulikiṅkirātapupphādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lohitakasiṇakathāvaṇṇanā

96. **Lohitamaṇi** lohitaṅgamaṇiādi. **Lohitadhātu** gerukajātihiṅgulikādi.

Odātakasiṇakathāvaṇṇanā

97. Odātakasiṇe **mālāgaccha**nti nandiyāvattādimālāgacchaṃ. **Dhātu** kakkaṭimuttasetikādi.

Ālokakasiṇakathāvaṇṇanā

98. **Tathā asakkontenā**ti yathā sūriyālokādivasena obhāsanimittuppādanaṃ vuttaṃ, tassa obhāsamaṇḍalassa na ciraṭṭhititāya tathā nimittuppādanaṃ kātuṃ asakkontena. Ghaṭamukhena niggacchanakaobhāsassa mahantabhāvato **‘‘ghaṭamukhaṃ pidahitvā’’**ti vuttaṃ. **Bhittimukha**nti bhittiabhimukhaṃ. **Uṭṭhitamaṇḍalasadisa**nti bhittiādīsu uṭṭhitapākatikaālokamaṇḍalasadisaṃ. **Ghanavippasannaṃ ālokapuñjasadisa**nti bhagavato byāmappabhā viya bahalo, vippasanno ca hutvā puñjabhūto āloko atthi ce, taṃsadisoti attho.

Paricchinnākāsakasiṇakathāvaṇṇanā

99. **Chiddasadisameva hotī**ti yehi bhittipariyantādīhi paricchinnaṃ, taṃ chiddaṃ, taṃsadisaṃ, tenavākārena uggahanimittaṃ upaṭṭhātīti attho. **''Vaḍḍhiyamānampi na vaḍḍhatī''**ti uggahanimittassa avaḍḍhanīyataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Sabbampi hi uggahanimittaṃ vaḍḍhiyamānaṃ na vaḍḍhatiyeva. Satipi ca vaḍḍhetukāmatāyaṃ vaḍḍhanā na sambhavati bhāvanāya paridubbalattā. Bhāvanāvasena hi nimittavaḍḍhanā. Paṭibhāganimittaṃ pana tasmiṃ uppanne bhāvanā thirāti katvā **''vaḍḍhiyamānaṃ vaḍḍhatī''**ti vuttaṃ.

Kiñcāpi **pāḷiyaṃ** ''pathavīkasiṇādīni rūpajhānārammaṇāni aṭṭheva kasiṇāni sarūpato āgatāni, odātakasiṇe pana ālokakasiṇaṃ, ākāsakasiṇe ca paricchinnākāsakasiṇaṃ antogadhaṃ katvā desanā katā''ti adhippāyenāha **''iti kasiṇāni dasabalo, dasa yāni avocā''**ti. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā**ti pubbe viya asādhāraṇaṃ tasmiṃ tasmiṃ kasiṇe paṭiniyatameva atthaṃ aggahetvā asādhāraṇato, sādhāraṇato ca tattha tattha pakiṇṇakaṃ visaṭaṃ atthaṃ gahetvā pavattā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

100. **Ādibhāvo**ti ettha **ādi**-saddena yassa kassaci pathavīpakkhiyassa vatthuno nimmānādiṃ saṅgaṇhāti. **Ṭhānanisajjādikappanaṃ vā**ti etthāpi ''ākāse vā udake vā''ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Parittaappamāṇanayenā**ti nīlādivaṇṇaṃ anāmasitvā parittaappamāṇanayeneva. **Evamādīnī**ti **ādi**-saddena sarīrato udakadhārānimmānādiṃ saṅgaṇhāti.

Yadeva so icchati tassa ḍahanasamatthatāti bahūsu kappāsapicusāradāruādīsu ekajjhaṃ rāsibhūtesu ṭhitesu yaṃ yadeva icchati, tassa tasseva ḍahanasamatthatā. Idha **ādi**-saddena andhakāravidhamanādiṃ saṅgaṇhāti.

Vāyugatiyā gamanaṃ **vāyugatigamanaṃ,** atisīghagamanaṃ. Idha **ādi**-saddena yadicchitadesantaraṃ pāpuṇanādiṃ saṅgaṇhāti.

Suvaṇṇanti adhimuccanā suvaṇṇabhāvādhiṭṭhānaṃ seyyathāpi āyasmā pilindavaccho (pārā. 619-620) tiṇaṇḍupagapāsādādīnaṃ. **Vuttanayenā**ti suvaṇṇadubbaṇṇanayena.

Vaṇṇakasiṇesu tattha tattha **ādi**-saddena nīlobhāsanimmānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Pathavīpabbatādī**ti **ādi**-saddena samuddādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Sabbāneva dasapi kasiṇāni. **Imaṃ pabhedaṃ labhantī**ti imaṃ vaḍḍhanādivisesaṃ pāpuṇanti. **Eko**ti ekacco. **Sañjānātī**ti bhāvanāpaññāya sañjānāti. **Ādi**-saddena ''āpokasiṇa''ntiādipāḷiṃ saṅgaṇhāti.

Uparigaganatalābhimukhaṃ ''pathavīkasiṇameko sañjānātī''ti pāḷipadāni ānetvā sambandhitabbaṃ. Tañca kho vaḍḍhanavasena. Tenāha **''ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍhetī''**ti. **Heṭṭhābhūmitalābhimukha**ntiādīsupi eseva nayo. Pubbe vaḍḍhanakāle payojanaṃ anapekkhitvā vaḍḍhentānaṃ vasena vuttattā idāni **''tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāretī''**ti āha, kasiṇaṃ vaḍḍhetīti attho. Yathā kinti āha **''ālokamiva dibbacakkhunā rūpadassanakāmo''**ti. Uddhañce rūpaṃ daṭṭhukāmo uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce rūpaṃ daṭṭhukāmo adho ālokaṃ pasāreti, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti, evamayaṃ kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanattha**nti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, na aññaṃ pathavīādi. Na hi udakena ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kasiṇasambhedo**ti āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu āpokasiṇādīsu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesena pharaṇappamāṇassa aggahaṇato pharaṇaṃ **appamāṇaṃ**. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha **''tañhī''**tiādi. Tattha **cetasā pharanto**ti bhāvanācittena ālambanaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā ekakkhaṇe sakalameva manasi karoti, na ekadesanti.

101. **Ānantariyakammasamaṅgino**ti pañcasu ānantariyakammesu yena kenaci samannāgatā. **Niyatamicchādiṭṭhikā**ti ahetukadiṭṭhi akiriyadiṭṭhi natthikadiṭṭhīti tīsu micchādiṭṭhīsu yāya kāyaci niyatāya micchādiṭṭhiyā samannāgatā. **Ubhatobyañjanakapaṇḍakā**ti ubhatobyañjanakā, paṇḍakā ca. Kāmañcete ahetukapaṭisandhikattā vipākāvaraṇena samannāgatā honti, tathāpi tibbakilesattā kilesāvaraṇena samannāgatā vuttā. **Ahetukadvihetukapaṭisandhikā**ti ahetukapaṭisandhikā, dvihetukapaṭisandhikā ca. Duhetukapaṭisandhikānampi hi ariyamaggapaṭivedho, jhānapaṭilābho ca natthi, tasmā tepi vipākāvaraṇena samannāgatā eva.

Apaccanīkapaṭipadāyanti maggassa anulomapaṭipadāyaṃ saccānulomikāyaṃ vipassanāyaṃ. **Acchandikā**ti ''kattukamyatāchandarahitā''ti **sammohavinodaniyaṃ** vuttaṃ, tampi nibbānādhigamatthameva kattukamyatāchandaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Uttarakurukāpi manussā mārādayo viya acchandikaṭṭhānaṃ paviṭṭhā nibbutichandarahitattā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. ‘‘Bhavaṅgapaññāya paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, sopi duppaññoyevā’’ti **sammohavinodaniyaṃ** vuttaṃ. Yasmiṃ hi bhavaṅge vattamāne taṃsantatiyaṃ lokuttaraṃ nibbattati, taṃ tassa pādakaṃ nāma hoti.

Kusalesu dhammesūti anavajjadhammesu, sukhavipākadhammesu vā. **Okkamitu**nti adhigantuṃ. **Kasiṇeyevā**ti kasiṇakammaṭṭhāneyeva. **Etesa**nti kammāvaraṇasamannāgatādīnaṃ. **Tasmā**ti yasmā ete vipākantarāyādayo evaṃ atthajānikarā, anatthahetubhūtā ca, tasmā. Tiṇṇameva cettha antarāyānaṃ gahaṇaṃ itarassa sappaṭikārattā, kammantarāyapakkhikattā vāti daṭṭhabbaṃ. **Sappurisūpanissayādīhī**ti **ādi**-saddena tajjaṃ yonisomanasikārādiṃ saṅgaṇhāti. **Saddha**nti kammaphalasaddhaṃ, ratanattayasaddhañca. **Chanda**nti bhāvanānuyoge tibbakattukamyatāsaṅkhātaṃ kusalacchandaṃ. **Pañña**nti pārihāriyapaññaṃ. **Vaḍḍhetvā**ti yathā bhāvanā ijjhati, tathā paribrūhetvā. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyattā, heṭṭhā vuttanayattā ca na vibhattaṃ.

Sesakasiṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti pañcamaparicchedavaṇṇanā.

6. Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Uddhumātakādipadatthavaṇṇanā

102. **‘‘Aviññāṇakāsubhesū’’**ti idaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvadassanavasena vuttaṃ. Tasmā bhūtakathanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, na saviññāṇakaasubhassa akammaṭṭhānabhāvato. Tathā hi vakkhati ‘‘na kevalaṃ matasarīra’’ntiādi (visuddhi. 1.122). **Uddhaṃ jīvitapariyādānā**ti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenā**ti uṭṭhitena. **Uddhumātattā**ti uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. **Uddhumātameva uddhumātaka**nti **ka**-kārena padavaḍḍhanamāha anatthantarato yathā ‘‘pītakaṃ lohitaka’’nti. **Paṭikkūlattā**ti jigucchanīyattā. **Kucchitaṃ uddhumātaṃ uddhumātaka**nti kucchanatthe vā ayaṃ **ka**-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā ‘‘pāpako kittisaddo abbhuggacchatī’’ti (mahāva. 285; pari. 325; dī. ni. 2.149; a. ni. 5.213). **Tathārūpassā**ti ‘‘bhastā viya vāyunā’’tiādinā yathārūpaṃ vuttaṃ, tathārūpassa.

Setarattehi paribhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ **vinīlaṃ,** purimavaṇṇavipariṇāmabhūtaṃ vā nīlaṃ **vinīlaṃ**.

Paribhinnaṭṭhānesu kākakaṅkādīhi. **Vissandamānapubba**nti vissavantapubbaṃ, tahaṃ tahaṃ paggharantapubbanti attho.

Apadhāritanti vivaṭaṃ ugghāṭitaṃ. **Khitta**nti chaḍḍitaṃ, soṇasiṅgālādīhi visuṃ katvā khādanena sarīrasaṅghātato luñcitvā tahaṃ tahaṃ chaḍḍitaṃ. Vividhaṃ khittanti **vikkhittaṃ**.

Purimanayenāti ‘‘vividhaṃ khitta’’ntiādinā pubbe vuttanayena. **Satthena hanitvā**ti verīhi khaggakaravālādinā satthena paharitvā. **Vuttanayenā**ti ‘‘aññena hattha’’ntiādinā pubbe vuttanayena.

Abbhantarato nikkhamantehi kimīhi paggharantakimikulaṃ puḷavakanti āha **‘‘kimiparipuṇṇassā’’**ti.

Uddhumātakādīni āmakasusānādīsu chaḍḍitāsubhāni. **Nissāyā**ti paṭicca tānipi ārabbha. **Nimittāna**nti uggahapaṭibhāganimittānaṃ. **Etāneva** uddhumātakādīneva **nāmāni**.

Uddhumātakakammaṭṭhānavaṇṇanā

103. **Bhāvetukāmenā**ti uppādetukāmena. **Tenā**ti ācariyena. **Assā**ti yogino. **Asubhanimittatthāyā**ti asubhanimittassa uggaṇhanatthāya, asubhe vā uggahanimittassa atthāya. **Gamanavidhāna**nti gamanavidhi. Yena vidhinā gantabbaṃ, so vidhi. Uggahanimittassa uppannakālato paṭṭhāya pathavīkasiṇe vuttaṃ paṭipajjanavidhiṃ sandhāyāha **‘‘appanāvidhānapariyosāna’’**nti.

104. **Tāvadevā**ti sutakkhaṇeyeva. **Atitthena** puṇṇanadīādiṃ **pakkhandantena viya** anupavisantena viya. **Kedārakoṭiyā**ti kedāramariyādāya. **Visabhāgarūpa**nti khettarakkhikādivisabhāgavatthurūpaṃ. **Sarīra**nti uddhumātakakaḷevaraṃ. **Adhunāmata**nti aciramataṃ uddhumātakabhāvaṃ appattaṃ. **Takkayatī**ti sambhāveti bhāriyaṃ katvā na maññati.

105. **Rūpasaddādī**ti ettha amanussānaṃ rūpehi, sīhabyagghādīnaṃ saddādīhi, amanussānampi vā rūpasaddādīhi. Tathā **sīhabyagghādīna**nti yathārahaṃ yojetabbaṃ. **Aniṭṭhārammaṇābhibhūtassā**ti bheravādibhāvena aniṭṭhehi ārammaṇehi abhibhūtassa ajjhotthaṭassa. **Na paṭisaṇṭhātī**ti vidāhavasena āsaye na tiṭṭhati, ucchaḍḍetabbaṃ hotīti attho. **Añño**ti amanussādīnaṃ vasena vā aññathā vā vuttappakārato añño ābādho hoti. **So**ti saṅghatthero, abhiññātabhikkhu vā. Yassānena ārocitaṃ, so. **Katakammā**ti katatheyyakammā. **Akatakammā**ti theyyakammaṃ kātukāmā. Katakammā pana idhādhippetā. Tasmā **te**ti katakammā corā. Saha oḍḍhenāti **sahoḍḍhaṃ,** thenetvā gahiyamānabhaṇḍena saddhinti attho. **Yajamāno**ti yaññaṃ yajanto yaññasāmiko. ‘‘Addhā imāya paṭipattiyā jarāmaraṇato muccissāmī’’ti **pītisomanassaṃ uppādetvā**.

Evaṃ gamanavidhānaṃ ekadesena vatvā idāni aṭṭhakathāsu āgatanayena taṃ dassetuṃ **‘‘aṭṭhakathāsu vuttena vidhinā’’**tiādimāha. Tattha **uggaṇhanto**ti uggaṇhanahetu. **Eko**ti ayaṃ **eka**-saddo asahāyattho, na aññādiatthoti **‘‘adutiyo’’**ti vuttaṃ. Yathā vaṇṇādito vavatthānaṃ ekaṃsato samuditameva icchitabbaṃ sabbatthakabhāvato, na tathā sandhiāditoti dassanatthaṃ **‘‘vaṇṇatopī’’**tiādinā chasu ṭhānesu sampiṇḍanattho **pi**-saddo gahito. **Puna eko adutiyo**tiādi gahitanimittassa yogino nivattitvā vasanaṭṭhānagamanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tabbhāgiyaññevā**ti tappakkhiyaṃyeva asubhanimittamanasikārasahitameva. **Āsanaṃ paññapetī**ti nisajjaṃ kappeti. Yaṃ pana ‘‘asubhanimittadisābhimukhe bhūmippadese’’ti (visuddhi. 1.113) vakkhati, tampi imamevatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi kevalena disābhimukhabhāvena kiñci ijjhati.

Samantā nimittupalakkhaṇāti uddhumātakassa samantā pāsāṇādinimittasallakkhaṇā. **Asammohatthā**ti uggahanimitte upaṭṭhite uppajjanakasammohavigamatthā. **Ekādasavidhenā**ti vaṇṇādivasena ekādasavidhena. **Upanibandhanattho**ti asubhārammaṇe cittaṃ upanetvā nibandhanattho. **Vīthisampaṭipādanatthā**ti kammaṭṭhānavīthiyā sammadeva paṭipādanatthā. Puññakiriyavatthu adhigataṃ hotīti sambandho.

106. **Tasmā**ti yasmā asubhanimittassa uggaṇhanaṃ ariyamaggapadaṭṭhānassa paṭhamajjhānassa adhigamupāyo, yasmā vā ‘‘asubhanimittaṃ uggaṇhanto eko adutiyo gacchatī’’ti vuttaṃ, tasmā. **Cittasaññattatthāyā**ti sarīrasabhāvasallakkhaṇena, saṃvegajananena ca attano cittassa saññattiatthaṃ saññāpanatthaṃ. ‘‘Cittasaññatatthāyā’’ti vā pāṭho, kilesavasena asaṃyatassa cittassa saṃyamanatthaṃ damanatthaṃ, na kammaṭṭhānatthanti attho. **Kammaṭṭhānasīsenā**ti kammaṭṭhānena sīsabhūtena, taṃ uttamaṅgaṃ padhānaṃ kāraṇaṃ katvā. **Mūlakammaṭṭhāna**nti pakatiyā attanā kālena kālaṃ parihariyamānaṃ buddhānussatiādisabbatthakakammaṭṭhānaṃ. ‘‘Kammaṭṭhānasīsena gacchāmī’’ti taṃ **avissajjetvā**. Tenāha **‘‘taṃ manasikarontenevā’’**ti. **Sūpaṭṭhitabhāvasampādanenā**ti mūlakammaṭṭhāne suṭṭhu upaṭṭhitabhāvassa sampādanena. Evaṃ hi sati asammuṭṭhā nāma hoti. Bahiddhā puthuttārammaṇe appavattitvā kammaṭṭhāneyeva pavattamānaṃ mānasaṃ **abahigataṃ** nāma. Tathābhūtena cānena rūpindriyāni appavattakiccāni katāni hontīti āha **‘‘manacchaṭṭhānaṃ…pe… gantabba’’**nti.

Dvāraṃ sallakkhetabbanti vihāre puratthimādīsu disāsu asukadisāya idaṃ dvāraṃ, tato eva tāya disāya sallakkhitena asukadvārena nikkhantomhīti dvāraṃ upadhāretabbaṃ. **Tato**ti dvārasallakkhaṇato pacchā. **Yena maggena gacchati** sayaṃ. **Nimittaṭṭhāna**nti asubhanimittassa gaṇhanaṭṭhānaṃ. **Āhāraṃ chaḍḍāpeyyā**ti vamanaṃ kārāpeyya. **Kaṇṭakaṭṭhāna**nti kaṇṭakavantaṃ ṭhānaṃ.

107. **Disā vavatthapetabbā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘ekasmiṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Khāyatī**ti upaṭṭhāti. **Kammaniya**nti bhāvanāya kammakkhamaṃ. **Ubbāḷhassā**ti bādhitassa. **Vidhāvatī**ti nānārammaṇe visarati. **Ukkammā**ti ujukaṃ anuvātato apakkamma. Matakaḷevaraṃ puthujjanassa yebhuyyena bhayato upaṭṭhātīti āha **‘‘accāsanne bhayamuppajjatī’’**ti. **Anupāda**nti pādasamīpaṃ. Yattha ṭhitassa sukhena oloketuṃ sakkā, taṃ **olokentassa phāsukaṭṭhānaṃ**.

108. **Samantā**ti samantato. Puna **samantā**ti sāmantā samīpe. **Kacchako**ti kāḷakacchako, ‘‘pilakkho’’tipi vadanti. **Kapītano**ti pippalirukkho. **Sindī**ti khuddakakhajjurī. **Karamandā**dayo pākaṭā eva. **Sāmā**ti sāmalatā. **Kāḷavallī**ti kāḷavaṇṇā apattikā ekā latājāti. **Pūtilatā**ti jīvanavalli, yā ‘‘galocī’’ti vuccati.

109. **Taṃ** nimittakaraṇādi **idheva** yathāvutte pāsāṇādinimittakaraṇe eva **antogadhaṃ** pariyāpannaṃ. **Sanimittaṃ karotī**ti saha nimittaṃ karoti, asubhaṃ pāsāṇādinimittena saha karoti vavatthapeti. Atha vā asubhanimittaṃ, pāsāṇādinimittañca saha ekajjhaṃ karonto vavatthapento **‘‘sanimittaṃ karotī’’**ti vutto. Samānakālatādīpakena hi saha-saddena ayaṃ samāso yathā ‘‘sacakkaṃ dehī’’ti. Tayidaṃ nimittakaraṇaṃ aparāparaṃ sallakkhaṇena hoti, na ekavāramevāti āha **‘‘punappunaṃ vavatthapento hi sanimittaṃ karotī’’**ti. **Dve**ti pāsāṇāsubhanimittāni. **Samāsetvā** saṅgahetvā ekajjhaṃ katvā. **Sārammaṇa**nti asubhārammaṇena saddhiṃ pāsāṇādiṃ samānārammaṇaṃ karoti, saha vā ārammaṇaṃ karoti, ekārammaṇaṃ viya ubhayaṃ ārammaṇaṃ karoti, ekajjhaṃ viya ca aparāparaṃ sallakkhento pāsāṇādiṃ, asubhanimittañcāti dvayaṃ ārammaṇaṃ karotīti attho.

Attaniyoti sako. **Vaṇita**nti sūnaṃ. **Sabhāvena sarasenā**ti uddhumātakabhāvasaṅkhātena attano lakkhaṇena, paresaṃ jigucchuppādanasaṅkhātena attano kiccena ca, sabhāvo eva vā tathā nipphajjanato ‘‘raso’’ti vutto.

110. **Chabbidhena nimittaṃ gahetabba**nti vaṇṇādinā chappakārena tāva uddhumātakaasubhanimittaṃ gahetabbaṃ. Keci ‘‘kaḷevarassa dīgharassādippamāṇena saddhiṃ sattavidhenā’’ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ natthi. **Liṅgato**ti ettha

liṅgaṃ nāma vayo liṅgaṃ, na thanamassuādi itthipurisaliṅganti dassentena ‘‘**itthiliṅgaṃ vā**’’tiādi vuttaṃ. **Ṭhitassa** sattassa **idaṃ sarīra**nti sambandho. **Uddhumātakasaṇṭhānavaseneva,** na pākatikasaṇṭhānavasena. Etena yadi tattha koci anuddhumātakabhāvappatto padeso siyā, so na gahetabboti dasseti. Oḷārikāvayavavasena idaṃ saṇṭhānavavatthānaṃ, na sukhumāvayavavasenāti sīsasaṇṭhānādikaṃ navavidhameva saṇṭhānaṃ gahitaṃ.

Imissā disāyāti imissā puratthimāya, dakkhiṇapacchimauttarāya disāya, anudisāya vā ṭhitoti yojanā. **Imasmiṃ nāma okāse hatthā**ti imasmiṃ nāma bhūmippadese imassa kaḷevarassa hatthā ṭhitāti vavatthapetabbanti yojanā.

Adho pādatalenātiādi nābhiyā heṭṭhā adho, tato uddhaṃ uparīti imassa vavatthānassa vasena vuttaṃ. **Hatthaparicchedo** heṭṭhā aṅguliaggena upari aṃsakūṭasandhinā tiriyaṃ tacapariyantena gahetabbo. Esa nayo **pādaparicchedā**dīsupi. **Yattakaṃ vā pana ṭhānaṃ gaṇhatī**ti sace sabbaṃ sarīraṃ paricchinditvā gahetuṃ na sakkoti, padeso tassa uddhumāto, so yattakaṃ sarīrappadesaṃ uddhumātakavasena ñāṇena pariggaṇhāti, **tattakameva** yathāpariggahitameva. **Idaṃ īdisa**nti idaṃ hatthādikaṃ īdisaṃ evamākāraṃ. **Uddhumātaka**nti yathāsabhāvato **paricchinditabbaṃ. Visabhāge sarīre ārammaṇa**nti kammaṭṭhānaṃ paṭikkūlākāro **na upaṭṭhāti** na khāyati, subhato upaṭṭhaheyya. Tenāha ‘‘**vipphandanasseva paccayo hotī**’’ti, kilesaparipphandanasseva nimittaṃ hotīti attho. **Ugghāṭitāpī**ti uddhumātabhāvappattāpi, sabbaso kuthitasarīrāpīti vā attho. Svāyamattho **paṭhamapārājike** (pārā. 67 ādayo) vinītavatthūhi dīpetabbo.

111. **Āsevitakammaṭṭhāno**ti asubhakammaṭṭhāne kataparicayo. Sosānikaṅgādīnaṃ vasena **parihatadhutaṅgo**. Catudhātuvavatthānavasena **parimadditamahābhūto**. Salakkhaṇato ñāṇena **pariggahitasaṅkhāro**. Paccayapariggahavasena **vavatthāpitanāmarūpo**. Salakkhaṇārammaṇikavipassanāya ukkaṃsanena suññatānupassanābalena **ugghāṭitasattasañño**. Vipassanāya paṭipadāñāṇadassanavisuddhisampāpanena **katasamaṇadhammo**. Tato eva sabbaso kusalavāsanāya, kusalabhāvanāya ca pūraṇena **vāsitavāsano bhāvitabhāvano**. Vivaṭṭūpanissayakusalabījena **sabījo**. Ñāṇassa paripakkabhāvena **ñāṇuttaro**. Yathāvuttāya paṭipattiyā kilesānaṃ tanukaraṇena **appakileso. Olokitolokitaṭṭhāneyevā**ti uddhumātakādiasubhassa yattha yattha olokitolokitaṭṭhāne eva, tādisassa kālaviseso, asubhassa padesaviseso vā apekkhitabbo natthīti attho. **No ce evaṃ upaṭṭhātī**ti evaṃ yathāvuttapurisavisesassa viya paṭibhāganimittaṃ no ce upaṭṭhāti. **Evaṃ chabbidhenā**ti evaṃ vuttākārena vaṇṇādivasena chabbidhena. **Punapī**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena nimittaggahaṇavidhiṃ sampiṇḍeti, na pañcavidhataṃ. Chabbidhena hi pubbe nimittaggahaṇaṃ vihitaṃ.

112. **Asītisatasandhito**ti sabbepi sandhayo tadāpi atthevāti dassanatthaṃ vatvā uddhumātabhāvena yebhuyyena na paññāyanti. Ye pana paññāyanti, te vavatthapetabbāti dassetuṃ ‘‘**uddhumātake panā**’’tiādi vuttaṃ. Tattha **tayo dakkhiṇahatthasandhī**ti aṃsakapparamaṇibandhānaṃ vasena tayo dakkhiṇahatthasandhayo. Tathā vāmahatthasandhayo. Kaṭijaṇṇugopphakānaṃ vasena tayo dakkhiṇapādasandhayo. Tathā vāmapādasandhayo. **Eko kaṭisandhī**ti kaṭiyā saddhiṃ piṭṭhikaṇṭakasandhiṃ sandhāya vadati. **Hatthantara**nti dakkhiṇahatthadakkhiṇapassānaṃ, vāmahatthavāmapassānañca antaraṃ vivaraṃ. **Pādantara**nti ubhinnaṃ pādānaṃ vemajjhaṃ. **Udarantara**nti nābhiṭṭhānasaññitaṃ kucchivemajjhaṃ, udarassa vā abbhantaraṃ. **Kaṇṇantara**nti kaṇṇachiddaṃ. **Iti**-saddo ādiattho, tena nāsacchiddādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Akkhīnaṃ, mukhassa ca vasenāpi vivaraṃ labbhatevāti dassetuṃ ‘‘**akkhīnampī**’’tiādi vuttaṃ. **Samantato**ti evaṃ sandhiādito uddhumātakaṃ vavatthapentassa ce nimittaṃ upatiṭṭhati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce, samantato vavatthapetabbanti vavatthāpanavidhiṃ dassetuṃ ‘‘**sakalasarīre**’’tiādi vuttaṃ. Tattha **ñāṇaṃ cāretvā**ti sabbatthakameva sarīraṃ āvajjetvā tattha paṭikkūlākārasahitaṃ uddhumātakabhāvaṃ ārabbha nirantaraṃ bhāvanāñāṇaṃ pavattetvā. **Yaṃ ṭhāna**nti evaṃ pana ñāṇaṃ cārentassa tasmiṃ sarīre yo padeso vibhūto hutvā uddhumātakākārena vibhūtabhāvena upaṭṭhāti. **Udarapariyosānaṃ** uparimasarīraṃ.

Vinicchayakathāvaṇṇanā

113. **Vinicchayakathā**ti vinicchayasahitā atthavaṇṇanā. **Yathāvuttanimittaggāhavasenā**ti vaṇṇādito, sandhiādito ca vuttappakārauddhumātakanimittaggahaṇavasena. **Suṭṭhu nimittaṃ gaṇhitabba**nti yathā uggahanimittaṃ upaṭṭhahati, evaṃ sammadeva asubhanimittaṃ gahetabbaṃ. Idāni tameva nimittassa suṭṭhu gahaṇākāraṃ upadisanto ‘‘**satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā**’’tiādimāha. Tattha **evaṃ punappunaṃ karontenā**ti yathā ‘‘imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī’’ti sañjātādarena satisampajaññañca suṭṭhu upaṭṭhapetvā uddhumātakaasubhaṃ paṭhamaṃ āvajjitaṃ, evaṃ punappunaṃ tattha āvajjanaṃ karontena. **Sādhukaṃ upadhāretabbañceva vavatthapetabbañcā**ti sakkaccaṃ satiyā sallakkhetabbañceva paññāya nicchetabbañca. Sati hi ‘‘dhāraṇā’’ti niddiṭṭhā, **dhāraṇa**ñcettha sallakkhaṇaṃ. Paññā ‘‘pavicayo’’ti (dha. sa. 16) niddiṭṭhā, **pavicayo** cettha nicchayoti. Atha vā **upadhāretabba**nti satipubbaṅgamāya paññāya upalakkhetabbaṃ. Na hi kadāci satirahitā paññā atthi. **Vavatthapetabba**nti paññāpubbaṅgamāya satiyā nicchinitabbaṃ. Paññāsahitā eva hi sati idhādhippetā, na tabbirahitā. Addhakkhiapaṅgādivasenāpi olokanaṃ atthīti ‘‘**ummīletvā oloketvā**’’ti vuttaṃ. Tena paribyattameva olokanaṃ dasseti. **Evaṃ punappunaṃ karontassā**ti vuttappakārena cakkhuṃ ummīletvā olokanaṃ, nimmīletvā āvajjanañca aparāparaṃ anekavāraṃ karontassa. **Uggahanimitta**nti uddhumātake uggaṇhananimittaṃ. **Suggahita**nti suṭṭhu gahitaṃ. Yathā na vinassati na pamuṭṭhaṃ hoti, evaṃ gahitaṃ. **Ekasadisa**nti samānasadisaṃ. Samānattho hi ayaṃ **eka**-saddo, yathā ‘‘ariyavinayeti vā, sappurisavinayeti vā, esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte

taññe vā’’ti.

Āgamanakāleti vihārato susānaṃ uddissa āgamanakāle. **Vuttanayenevā**ti atidesavasena dīpitampi atthaṃ ‘‘ekakenā’’tiādinā sarūpato dasseti. Tattha **tadeva kammaṭṭhāna**nti uddhumātakakammaṭṭhānaṃ. Mūlakammaṭṭhānanti eke, tadayuttaṃ. Upaṭṭhitanimittaṃ hi kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā kammaṭṭhānantaramanasikāro rañño rajjaṃ chaḍḍetvā videsagamanaṃ viyāti. **Āgatenā**ti attano vasanaṭṭhānaṃ āgatena.

114. **Avelāya**nti sañjhāvelādiayuttavelāyaṃ. **Bībhaccha**nti virūpaṃ. **Bheravārammaṇa**nti vetāḷasadisaṃ bhayānakaṃ visayaṃ. **Vikkhittacitto**ti bhīrukapuriso viya pisācādiṃ disvā cittavikkhepaṃ patto. **Ummattako viyā**ti yakkhummattako viya ekacco hoti. **Jhānavibbhantako**ti jhānato viccutako sīlavibbhantakamantavibbhantakā viya. **Santhambhetvā**ti uppannaparittāsavūpasamanena vigatakampatāya niccalo hutvā. **Satiṃ sūpaṭṭhita**ntiādi santhambhanassa upāyadassanaṃ. **Matasarīraṃ uṭṭhahitvā anubandhanakaṃ** nāma natthi asati tādise mantappayoge. Sopi uddhumātakādibhāvamappatte avinaṭṭharūpe eva ijjhati, tathā devatādhiggaho, na evarūpeti adhippāyo. **Saññajo**ti bhāvanāparikappasaññāya jāto. Tato eva **saññāsambhavo** saññāmattasamuṭṭhāno. **Tāsaṃ vinodetvā**ti nimittupaṭṭhānanimittaṃ uppannacittasantāsaṃ vuttappakārena vinodetvā vūpasametvā. ‘‘Idāni tava parissamo sapphalo jāto’’ti **hāsaṃ** pītiṃ pamodanaṃ **uppādetvā. Cittaṃ sañcarāpetabba**nti bhāvanācittaṃ pavattetabbaṃ manasikātabbaṃ.

Nimittaggāhanti nimittassa uggaṇhanaṃ, uggahanimittaṃ. **Sampādento**ti sādhento nipphādento. **Kammaṭṭhānaṃ upanibandhatī**ti bhāvanaṃ yathāvutte nimitte upanento nibandhati. Yogakammaṃ hi yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ‘‘kammaṭṭhāna’’nti adhippetaṃ, yogakammassa vā pavattiṭṭhānatāya yathāupaṭṭhitanimittaṃ kammaṭṭhānaṃ, taṃ bhāvanācitte upanibandhati. Taṃ panassa upanibandhanaṃ sandhāya cittaṃ sañcarāpetabbaṃ. Evaṃ ‘‘visesamadhigacchatī’’ti vuttanti dassento **‘‘tassa hī’’**tiādimāha. Tattha **tassā**ti yogino, tassa vā uddhumātakāsubhassa. **Mānasaṃ cārentassā**ti bhāvanācittaṃ aparāparaṃ pavattentassa, uggahanimittaṃ punappunaṃ manasi karontassāti attho.

115. **‘‘Vīthisampaṭipādanatthā’’**ti padassa ‘‘kammaṭṭhānavīthiyā sampaṭipādanatthā’’ti atthaṃ vatvā taṃ pana kammaṭṭhānavīthiṃ, tassā ca sampaṭipādanavidhiṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘sace hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **katimī**ti pakkhassa katamī, kiṃ dutiyā, tatiyādīsu vā aññatarāti attho. **Tuṇhībhūtena gantuṃ na vaṭṭati** pucchantānaṃ cittassa aññathattapariharaṇatthaṃ. Appasannānañhi pasādāya, pasannānañca bhiyyobhāvāya sāsanasampaṭipatti. **Nassatī**ti na dissati, na upaṭṭhātīti attho. **‘‘Āgantukapaṭisanthāro kātabbo’’**ti iminā āgantukavattaṃ ekadesena dassitanti ‘‘avasesānipī’’ti vatvā āgantukavattaṃ paripuṇṇaṃ gahetuṃ puna **āgantuka**ggahaṇaṃ kataṃ. **Gamikavattādīnī**ti **ādi**saddena āvāsikaanumodanapiṇḍacārikaanumodanapiṇḍacārikaāraññikasenāsanavaccakuṭivattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Vattakkhandhake** (cūḷava. 356) hi āgatāni mahāvattāni idha **‘‘khandhakavattānī’’**ti vuttāni. Tajjanīyakammakatādikāle pana pārivāsikādikāle ca caritabbāni imassa bhikkhuno asambhavato idha nādhippetāni. **Nimittaṃ vā antaradhāyatī**ti susāne ṭhitaṃ asubhanimittaṃ uddhumātakabhāvāpagamena antaradhāyati. Tenāha **‘‘uddhumātaka’’**ntiādi. **Tasmā**ti tena kāraṇena, imassa kammaṭṭhānassa dullabhattāti attho. Nisīditvā paccavekkhitabboti sambandho.

Nimittaṃ gahetuṃ gamane viya nimittaṃ gahetvā nivattanepi yathāsallakkhitadisādipaccavekkhaṇaṃ yāva nimittavināsā pavattitakiriyāya avicchedena upadhāraṇatthaṃ. Sati hi tassa nirantarūpadhāraṇe vihāraṃ pavisitvā nisinnakāle kammaṭṭhānassa upaṭṭhitākāro samathanimittassa gahaṇe cittassa samāhitākāro viya pākaṭo hutvā upatiṭṭheyyāti. Tenāha **‘‘tassevaṃ…pe… vīthiṃ paṭipajjatī’’**ti. Purimākārena nimittassa pākaṭabhāvena upaṭṭhitattā purimākāreneva kammaṭṭhānamanasikāro bhāvanāvīthiṃ paṭipajjati.

116. Uddhumātakaṃ nāma ativiya asuciduggandhajegucchapaṭikkūlaṃ bībhacchaṃ bhayānakañca, evarūpe ārammaṇe bhāvanamanuyuñjantassa evaṃ ābaddhaparikammassa thirībhūtasseva yogino adhippāyo samijjhatīti dassetuṃ **‘‘ānisaṃsadassāvī’’**tiādi vuttaṃ. **Eva**nti evameva vuttappakāreneva ānisaṃsadassāvinā. **Taṃ rakkheyyā**ti ‘‘addhā iminā sukhaṃ jīvissāmī’’ti attano jīvitaṃ viya taṃ maṇiratanaṃ rakkheyya. **Catudhātukammaṭṭhāniko**tiādi nesaṃ kammaṭṭhānānaṃ sulabhatādassanaṃ. Tattha **catudhātukammaṭṭhāniko**ti catudhātukammaṭṭhānaṃ vā tattha vā niyutto, catudhātukammaṭṭhānaṃ vā pariharanto. **Itarānī**ti vuttāvasiṭṭhāni anussatibrahmavihārādīni. **Taṃ nimitta**nti taṃ yathāladdhaṃ uggahanimittaṃ. **‘‘Rakkhitabba’’**nti vatvā rakkhaṇavidhiṃ puna dassetuṃ **‘‘rattiṭṭhāne’’**tiādi vuttaṃ.

117. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ,** bhedo. **Bībhacchaṃ bheravadassanaṃ hutvā upaṭṭhāti** manasikārassa anuḷāratāya, anupasantatāya ca ārammaṇassa. Tabbipariyāyato ‘‘paṭibhāganimittaṃ thūlaṅgapaccaṅgapuriso viya upaṭṭhātī’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Bahiddhā**ti gocarajjhattato bahiddhā. **Kāmānaṃ amanasikārā**ti asubhabhāvanānubhāvena kāmasaññāya dūrasamussāritattā kāmaguṇe ārabbha manasikārasseva abhāvā. **Amanasikārā**ti vā manasikārapaṭipakkhahetu. Yāya hi kāmasaññāya vasena sattā kāme manasi karonti, tassā paṭipakkhabhūtā asubhasaññā kāmānaṃ amanasikāro, tannimittanti attho. Tenāha **‘‘vikkhambhanavasena kāmacchando pahīyatī’’**ti. Paṭibhāganimittārammaṇāya hi asubhasaññāya saddhiṃ balappatto samādhi uppajjamānova kāmacchandaṃ vikkhambheti, anurodhamūlako āghāto mūlakāraṇe vikkhambhite vikkhambhitoyeva hotīti āha **‘‘anunaya…pe… pahīyatī’’**ti. Na hi kadāci pahīnānunayassa byāpādo sambhavati. Yathāvuttaasubhasaññāsahagatā hi pīti sātisayā pavattamānāva byāpādaṃ vikkhambhentī pavattati. **Tathā āraddhavīriyatāyā**ti yathā upacārajjhānaṃ uppajjati, tathā kammaṭṭhānamanasikāravasena paggahitavīriyatāya. Vīriyañhi paggaṇhantassa sammāsaṅkappo micchāsaṅkappaṃ viya savipphāratāya **thinamiddhaṃ**

vikkhambhentameva uppajjati.

Vippaṭisāro pacchānutāpo, tappaṭipakkhato **avippaṭisāro** darathapariḷāhābhāvena cittassa nibbutatā. Tassa avippaṭisārassa paccayabhūtaṃ sīlaṃ, taṃsahagatā tadupanissayā ca pītipassaddhisukhādayo sabhāvato, hetuto ca santasabhāvā, tesaṃ anuyuñjanena avūpasantasabhāvaṃ uddhaccakukkuccaṃ pahīyatīti āha **‘‘avippaṭisārakarasantadhammānuyogavasena uddhaccakukkuccaṃ pahīyatī’’**ti. Bhāvanāya hi pubbenāparaṃ visesaṃ āvahantiyā yaṃ sātisayaṃ sukhaṃ labbhati, taṃ anupasantasabhāvaṃ uddhaccakukkuccaṃ vikkhambhentameva uppajjati. **Adhigatavisesassā**ti yathādhigatassa bhāvanāvisesassa. **Paccakkhatāyā**ti paṭipajjantassa yogino paccakkhabhāvato ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā, yo evarūpiṃ sammāpaṭipattiṃ desetī’’ti **paṭipattidesake satthari. Paṭipattiya**nti paṭipajjamānajjhānapaṭipattiyaṃ. **Paṭipattiphale**ti tāya sādhetabbe lokiyalokuttaraphale. **Vicikicchā pahīyati** dhammanvayavicārāhitabalena vicārabalena. **Iti pañca nīvaraṇāni pahīyantī**ti evaṃ paṭibhāganimittapaṭilābhasamakālameva heṭṭhā pavattabhāvanānubhāvanipphannehi samādhiādīhi kāmacchandādīni pañca nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pahīyanti. Na hi paṭipakkhena vinā pahātabbassa pahānaṃ sambhavati, paṭipakkhā ca samādhiādayo kāmacchandādīnaṃ. Yathāha **peṭake** ‘‘samādhi kāmacchandassa paṭipakkho’’tiādi.

Teneva ca ‘‘imehi tesaṃ nīvaraṇānaṃ pahāna’’nti pahānaparidīpanamukhena jhānaṅgāni sarūpato dassetuṃ **‘‘tasmiññeva cā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tasmiññeva cā**ti yaṃ taṃ yathāupaṭṭhitaṃ uggahanimittaṃ bhinditvā viya upaṭṭhitaṃ, tassa paṭicchannabhūtaṃ paṭibhāganimittaṃ, tasmiññeva nimitte. **Cetaso**ti attanā sampayuttacittassa. **Abhiniropanalakkhaṇo**ti āropanalakkhaṇo, appanāsabhāvoti attho. Nimittānumajjanaṃ paṭibhāganimitte anuvicaraṇaṃ. Ārammaṇe hi bhamarassa padumassūpari anuparibbhamanaṃ viya vicārassa anuvicāraṇākārena pavatti **anumajjanakiccaṃ**. Viseso eva adhigantabbato visesādhigamo, paṭiladdho ca so visesādhigamo cāti paṭi…pe… gamo, tappaccayā taṃhetukā **paṭiladdhavisesādhigamapaccayā pīti. Pītimanassa** pītisahitacittassa. **Passaddhisambhavato**ti kāyacittapassaddhīnaṃ saṃsijjhanato. ‘‘Pītimanassa kāyo passambhatī’’ti hi vuttaṃ. **Passaddhinimittaṃ** passaddhihetukaṃ **sukhaṃ** ‘‘passaddhakāyo sukhaṃ vediyatī’’ti vacanato. **Sukhanimittā** sukhapaccayā **ekaggatā**. ‘‘Sukhino cittaṃ samādhiyatī’’ti (dī. ni. 1.466; a. ni. 3.96; 11.12) hi vuttaṃ. **Iti jhānaṅgāni pātubhavantī**ti evaṃ etāni vitakkādīni jhānaṅgāni tasmiṃyeva nimitte uppajjanti. **Paṭhamajjhānapaṭibimbabhūta**nti paṭhamajjhānassa paṭicchannabhūtaṃ. **Taṅkhaṇaññeva** paṭibhāganimittapaṭilābhasamakālameva upacārajjhānampi **nibbattati,** na nīvaraṇappahānamevāti adhippāyo.

Vinīlakādikammaṭṭhānavaṇṇanā

118. **Vinīlakādīsu**pi kammaṭṭhānesu. **Lakkhaṇaṃ vutta**nti yaṃ taṃ nimittaggahaṇalakkhaṇaṃ vuttaṃ. **Vuttanayenevā**ti uddhumātake vuttanayeneva. Saha vinicchayena, adhippāyena cāti **savinicchayādhippāyaṃ. Taṃ sabbaṃ** lakkhaṇaṃ **veditabba**nti sambandho.

Kabarakabaravaṇṇanti yebhuyyena sabalavaṇṇaṃ. **Ussadavasenā**ti rattasetanīlavaṇṇesu ussadassa vaṇṇassa vasena.

Sannisinnanti niccalabhāveneva sabbaso thirataṃ.

Corāṭaviyanti corehi pariyuṭṭhitaaraññe. **Yatthā**ti yasmiṃ āghātane. **Chinnapurisaṭṭhāne**ti chinnapurisavante ṭhāne. **Nānādisāyaṃ patitampī**ti chinnaṃ hutvā sarīrassa khaṇḍadvayaṃ visuṃ disāsu patitampi. **Ekāvajjanenā**ti ekasamannāhārena. **Āpāthamāgacchatī**ti ekajjhaṃ āpāthaṃ āgacchati. **Vissāsaṃ āpajjatī**ti ajegucchitaṃ upagaccheyya seyyathāpi chavaḍāhako. Sahatthā aparāmasane jigucchā saṇṭhātiyevāti āha **‘‘kattarayaṭṭhiyā vā daṇḍakena vā…pe… upanāmetabba’’**nti. Vicchiddakabhāvapaññāyanatthaṃ ekaṅgulantarakaraṇaṃ. **Upanāmetabba**nti upanetabbaṃ.

Khāyitasadisamevāti khāyitāsubhasadisameva. **Aṅgulaṅgulantara**nti vividhaṃ khittaṃ sarīrāvayavaṃ aṅgulantaraṃ aṅgulantaraṃ. **Katvā vā**ti kattarayaṭṭhiyā vā daṇḍakena vā sayaṃ katvā vā.

Laddhappahārānanti laddhāvudhappahārānaṃ mukhatoti sambandho. **Mukhato**ti pahārādimukhato. **Paggharamānakāle**ti lohitaṃ paggharamānakāle. Lohitakaṃ labbhatīti yojanā.

Tanti puḷavakaṃ. **Tesū**ti soṇādisarīresu. **Aṭṭhika**nti aṭṭhikaasubhaṃ nānappakārato vuttanti sambandho. **Purimanayenevā**ti pubbe uddhumātake vuttanayeneva.

119. **Ta**nti aṭṭhikaṃ. **Na upaṭṭhātī**ti sabhāvato na upaṭṭhāti, paṭikkūlavasena na upaṭṭhātīti attho. Tenāha **‘‘odātakasiṇasambhedo hotī’’**ti. Aṭṭhike paṭhamavayādisaṃlakkhaṇaṃ na sakkāti **‘‘liṅganti idha hatthādīnaṃ nāma’’**nti vuttaṃ. Aṭṭhikasaṅkhalikā pana ‘‘ayaṃ daharassa, ayaṃ yobbane ṭhitassa, ayaṃ avayavehi vuddhipattissā’’ti evaṃ vayavasena vavatthapetuṃ sakkuṇeyyāva, abyāpitāya pana na gahitanti veditabbaṃ. Yadipi aṭṭhikasaṅkhalikāyaṃ sandhito vavatthāpanaṃ labbhati, aṭṭhike pana na labbhatīti tassa aniyatabhāvadīpanatthaṃ kamavilaṅghanaṃ katvā **‘‘tassa tassa aṭṭhino ninnaṭṭhānathalaṭṭhānavasenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ninnaṭṭhānaṃ** nāma aṭṭhino vinatappadeso. **Thalaṭṭhānaṃ**

unnatappadeso. **Ghaṭitaghaṭitaṭṭhānavasenā**ti anupagatanhārubandhānaṃ, itaresañca aññamaññaṃ saṃkiliṭṭhasaṃkiliṭṭhaṭṭhānavasena. **Antaravasenā**ti aññamaññassa antaravasena, susiravasena ca. **Sabbatthevā**ti sakalāya aṭṭhisaṅkhalikāya, sabbasmiṃ vā aṭṭhike.

120. **Etthā**ti etasmiṃ aṭṭhikāsubhe. **Yujjamānavasena sallakkhetabba**nti yaṃ nimittaggahaṇaṃ yattha yujjati, taṃ tattha uggaṇhanatthaṃ nimittaggahaṇavasena upalakkhetabbaṃ. **Sakalāyā**ti anavasesabhāgāya paripuṇṇāvayavāya. **Sampajjati** nimittupaṭṭhānavasena. **Tesū**ti aṭṭhikasaṅkhalikaṭṭhikesu. **Vuttaṃ** aṭṭhakathāyaṃ. **Ta**nti ''ekasadisamevā''ti vacanaṃ. **Ekasmiṃ aṭṭhike yutta**nti idaṃ yathā vinīlakādīsu ubhinnaṃ nimittānaṃ yathārahaṃ vaṇṇavisesato, paripuṇṇāparipuṇṇato, savivarāvivarato, calācalato ca viseso labbhati, na evametassāti katvā vuttaṃ, na pana sabbena sabbaṃ visesābhāvato. Tenevāha **''ekaṭṭhikepi cā''**tiādi. Tattha **bībhacchenā**ti suvibhūtaaṭṭhirūpattā aṭṭhibhāveneva virūpena. **Bhayānakenā**ti teneva pākatikasattānaṃ bhayāvahena. **Pītisomanassajanakenā**ti saṇhamaṭṭhabhāvena upaṭṭhānato, bhāvanāya ca savisesattā pītiyā, somanassassa ca uppādakena. Tenevāha **''upacārāvahattā''**ti.

Imasmiṃ okāseti uggahapaṭibhāganimittānaṃ vuttaṭṭhāne. **Dvāraṃ datvā vā**ti ''paṭikkūlabhāveyeva diṭṭhe nimittaṃ nāma hotī''ti ettake eva aṭṭhatvā anantarameva ''duvidhaṃ idha nimitta''ntiādinā uggahapaṭibhāganimittāni vibhajitvā vacanena yathāvuttassa nimittavibhāgassa dvāraṃ datvāva vuttaṃ. **Nibbikappa**nti ''subha''nti vikappena nibbikappaṃ, asubhantvevāti attho. **Vicāretvā**ti ''ekasmiṃ aṭṭhike yutta''ntiādinā vicāretvā.

Mahātissattherassāti cetiyapabbatavāsīmahātissattherassa. **Nidassanānī**ti dantaṭṭhikamattadassanena sakalassāpi tassā itthiyā **sarīrassa aṭṭhisaṅghātabhāvena upaṭṭhānādīni ettha** aṭṭhikakammaṭṭhāne uggahapaṭibhāganimittānaṃ visesavibhāvanāni udāharaṇāni.

Subhaguṇoti savāsanānaṃ kilesānaṃ pahīnattā suparisuddhaguṇo. **Dasasatalocanenā**ti sahassakkhena devānamindena. So hi ekāsaneneva sahassaatthānaṃ vicāraṇasamatthena paññācakkhunā samannāgatattā ''sahassakkho''ti vuccati. **Thutakittī**ti ''yo dhīro sabbadhi danto''tiādinā (mahāva. 58) abhitthutakittisaddo.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

121. Ujupaṭipakkhena pahīnabhāvaṃ sandhāyāha **''suvikkhambhitarāgattā''**ti. **Asubhappabhedo**ti uddhumātakādiasubhavibhāgo. **Sarīrasabhāvappattivasenā**ti sarīrassa attano sabhāvūpagamanavasena. Sarīrañhi vinassamānaṃ aññarūpena ṭhitassa rakkhasassa viya sabhāvappattivaseneva vinassati. **Rāgacaritabhedavasenā**ti rāgacaritavibhāgavasena. Yadi sarīrasabhāvappattivasena ayamasubhappabhedo vutto, **mahāsatipaṭṭhānādīsu** (dī. ni. 2.372 ādayo; ma. ni. 1.105 ādayo) kathaṃ navappabhedoti? So sarasato eva sabhāvappattivasena vutto, ayaṃ pana parūpakkamenāpi. Tattha ca idhāgatesu dasasu asubhesu ekaccāneva gahitāni, aṭṭhikañca pañcavidhā vibhattaṃ. Tāni ca vipassanāvasena, imāni samathavasenāti pākaṭoyaṃ bhedoti.

Imesaṃ pana dassanampi asubhabhāvasāmaññena satipi avisesato rāgacaritānaṃ sappāyabhāve yaṃ vuttaṃ ''rāgacaritabhedavasena cā''ti, taṃ vibhajitvā dassetuṃ **''visesato''**tiādi vuttaṃ. Sūnabhāvena susaṇṭhitampi sarīraṃ dussaṇṭhitameva hotīti uddhumātakasarīre saṇṭhānavipattiṃ dīpetīti āha **''sarīrasaṇṭhānavipattippakāsanato''**ti. Saṇṭhānasampattiyaṃ ratto **saṇṭhānarāgī,** tassa **sappāyaṃ** saṇṭhānarāgassa vikkhambhanupāyabhāvato. Kāyo eva **kāyavaṇo,** tattha **paṭibaddhassa** nissitassa. **Susirabhāvappakāsanato**ti susirassa vivarassa atthibhāvappakāsanato. **Sarīre ghanabhāvarāgino**ti sarīre aṅgapaccaṅgānaṃ thirabhāvaṃ paṭicca uppajjanakarāgavato. **Vikkhepappakāsanato**ti soṇasiṅgālādīhi ito cito ca vikkhepassa pakāsanato **aṅgapaccaṅgalīlārāgino sappāyaṃ**. Īdisānaṃ kira anavaṭṭhitarūpānaṃ avayavānaṃ ko līḷāvilāsoti virāgasambhavato. **Saṅghātabhedavikārappakāsanato**ti saṅghātassa aṅgapaccaṅgānaṃ saṃhatabhāvassa susambandhatāya bhedo eva vikāro saṅghātabhedavikāro, tassa pakāsanato. Lohitaṃ makkhitaṃ hutvā paṭikkūlabhāvo **lohitamakkhitapaṭikkūlabhāvo,** tassa **pakāsanato. Mamattarāgino**ti ''mama aya''nti uppajjanakarāgavato. **Dantasampattirāgino**ti dantasampattiyaṃ rajjanasīlassa.

Kasmā panettha uddhumātakādike paṭhamajjhānameva uppajjati, na dutiyādīnīti anuyogaṃ manasi katvā āha **''yasmā panā''**tiādi. **Aparisaṇṭhitajalāyā**ti sotavasena pavattiyā samantato aṭṭhitajalāya asannisinnasalilāya. **Arittabalenā**ti pājanadaṇḍabalena. **Dubbalattā ārammaṇassā**ti paṭikkūlabhāvena attani cittaṃ ṭhapetuṃ asamatthabhāvo ārammaṇassa dubbalatā. Paṭikkūle hi ārammaṇe sarasato cittaṃ pavattituṃ na sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana vitakkena abhiniropiyamānameva cittaṃ ekaggataṃ labhati. **Na vinā vitakkenā**ti vitakkarahitāni dutiyādijjhānāni tattha patiṭṭhaṃ na labhanti. Tenāha **''vitakkabalenevā''**tiādi.

Yadi paṭikkūlabhāvato uddhumātādiārammaṇe dutiyādijjhānāni na pavattanti, evaṃ sante paṭhamajjhānenāpi tattha na uppajjitabbaṃ. Na hi tattha pītisomanassānaṃ sambhavo yuttoti codanaṃ sandhāyāha **''paṭikkūlepi ca etasmi''**ntiādi. Tattha ānisaṃsadassāvitānīvaraṇasantāparogavūpasamānaṃ yathākkamaṃ pupphacchaḍḍaka, vamanavirecanaupamā yojetabbā.

122. Yathāvuttakāraṇena dasadhā vavatthitampi sabhāvato ekavidhamevāti dassetuṃ **''dasavidhampi ceta''**ntiādiṃ vatvā svāyaṃ sabhāvo yathā aviññāṇakesu, evaṃ saviññāṇakesupi labbhateva. Tasmā tatthāpi yonisomanasikāravato bhāvanā ijjhatevāti dassento **''tadetaṃ iminā lakkhaṇenā''**tiādimāha. **Etthā**ti etasmiṃ jīvamānakasarīre. **Alaṅkārenā**ti paṭijagganapubbakena alaṅkaraṇena. **Na paññāyati** pacurajanassāti adhippāyo. **Atirekatisataaṭṭhikasamussayaṃ** dantaṭṭhikehi saddhiṃ, tehi pana vinā ''timattāni aṭṭhisatānī''ti (visuddhi. 1.190) kāyagatāsatiyaṃ vakkhati. **Chiddāvachidda**nti khuddānukhuddachiddavantaṃ. **Medakathālikā** medabharitabhājanaṃ. **Niccuggharitapaggharita**nti niccakālaṃ upari, heṭṭhā ca vissavantaṃ. **Vematta**nti nānattaṃ. **Nānāvatthehī**ti nānāvaṇṇehi vatthehi. Hiriyā lajjāya kopanato vināsanato **hirikopinaṃ,** uccārapassāvamaggaṃ. **Yāthāvasarasa**nti yathābhūtaṃ sabhāvaṃ. Yāthāvato rasīyati ñāyatīti hi **raso,** sabhāvo. **Rati**nti abhiratiṃ abhiruciṃ. Attasinehasaṅkhātena rāgena rattā **attasineharāgarattā. Vihaññamānenā**ti icchitālābhena vighātaṃ āpajjantena.

Kiṃsukanti pālibhaddakaṃ, palāsoti keci, simbalīti apare. **Atilolupo**ti ativiya lolasabhāvo. **Adu**nti etaṃ. **Na**nti kesādisarīrakoṭṭhāsaṃ. **Mucchitā**ti mohitā, mucchāpāpikāya vā taṇhāya vasena mucchaṃ pattā. **Sabhāva**nti paṭikkūlabhāvaṃ.

Ukkarūpamoti uccārapassāvaṭṭhānasamo, vaccakūpasamo vā. **Cakkhubhūtehī**ti cakkhuṃ pattehi paṭiladdhapaññācakkhukehi, lokassa vā cakkhubhūtehi. **Allacammapaṭicchanno**ti allacammapariyonaddho.

Dabbajātikenāti uttarimanussadhamme paṭiladdhuṃ bhabbarūpena. **Yattha yattha** sarīre, sarīrassa vā yattha yattha koṭṭhāse. **Nimittaṃ gahetvā**ti asubhākārassa suṭṭhu sallakkhaṇavasena yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggaṇhanavasena nimittaṃ gahetvā, uggahanimittaṃ uppādetvāti attho. **Kammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpetabba**nti yathāladdhe uggahanimitte kammaṃ karontena paṭibhāganimittaṃ uppādetvā upacārajjhāne ṭhitena tameva bhāvanaṃ ussukkāpentena asubhakammaṭṭhānaṃ appanaṃ pāpetabbaṃ. Adhigatappano hi paṭhamajjhāne ṭhito tameva jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ ārabhitvā saṅkhāre sammasanto nacirasseva sabbāsave khepetīti.

Asubhakammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti chaṭṭhaparicchedavaṇṇanā.

7. Chaanussatiniddesavaṇṇanā

1. Buddhānussatikathāvaṇṇanā

123. **Asubhānantara**nti asubhakammaṭṭhānānantaraṃ. **Anussatīsū**ti anussatikammaṭṭhānesu. ''Anu anu sati anussatī''ti imamatthaṃ dassetuṃ **''punappunaṃ uppajjanato''**ti vatvā na ettha **anu**-saddayogena sati-saddo atthantaravācakoti dassetuṃ **''satiyeva anussatī''**ti vuttaṃ. Tena nāyamanu-saddo ''upalabbhatī''tiādīsu upa-saddo viya anatthako, nāpi ''sañjānanaṃ pajānana''ntiādīsu saṃ-saddādayo viya atthantaradīpakoti dasseti. ''Pavattitabbaṭṭhānamhiyeva vā pavattattā''ti iminā ca anussatiyā anussaritabbānurūpatā vuttā hotīti pavattakasseva anurūpataṃ dassetuṃ **''kulaputtassa anurūpā''**ti vuttaṃ, saddhāpabbajitassa vā kulaputtassa. Anurūpatā nāma pavattitabbaṭṭhānassa anurūpatāya eva hotīti pavattakasseva anurūpatā vuttā, na ubhayassa. **Anurūpā**ti ca yuttāti attho. **Buddha**nti ye guṇe upādāya bhagavati ''buddho''ti paññatti, te guṇe ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ. Tenāha **''buddhaguṇārammaṇāya satiyā etamadhivacana''**nti. **Ārabbhā**ti ālambitvā. **Dhamma**nti pariyattidhammena saddhiṃ navavidhampi lokuttaradhammaṃ. Nanu ca nibbānaṃ visuṃ kammaṭṭhānabhāvena vakkhati? Kiñcāpi vakkhati, dhammabhāvasāmaññena pana maggaphalehi saddhiṃ idha pāḷiyā saṅgahitattā tassāpi dhammānussatikammaṭṭhāne gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, asaṅkhatāmatādibhāvena pana maggaphalehi visiṭṭhatāya tassa visuṃ kammaṭṭhānabhāvena gahaṇaṃ kataṃ. **Sīlānussati**ādīnaṃ pana tissannaṃ anussatīnaṃ visuṃ kammaṭṭhānabhāvena gahaṇaṃ yogāvacarassa attano eva sīlassa cāgassa saddhādīnañca anussatiṭṭhānabhāvena gahetabbattā. **Rūpakāyaṃ gatā**ti attano karajakāyaṃ ārabbha ārammaṇakaraṇavasena pavattā. **Kāye**ti kāye visayabhūte. **Koṭṭhāsanimittārammaṇāyā**ti kesādikoṭṭhāsesu paṭikkūlanimittārammaṇāya. Ito purimāsu sattasu anussatīsu natthi nimittuppatti, idha atthīti dassanatthaṃ **nimitta-**ggahaṇaṃ. Tathā **assāsapassāsanimittārammaṇāyā**ti etthāpi. **Upasama**nti sabbasaṅkhārūpasamaṃ, nibbānanti attho.

124. Avecca buddhaguṇe yāthāvato ñatvā uppanno pasādo **aveccappasādo,** ariyamaggena āgatappasādo, taṃsadisopi vā yo diṭṭhigatavātehi acalo asampakampiyo, tena **samannāgatena**. Tādisassa buddhānussatibhāvanā ijjhati, na itarassa. **Patirūpasenāsane**ti yathāvuttaaṭṭhārasadosavajjite pañcaṅgasamannāgate senāsane. **Rahogatenā**ti rahasi gatena. Tena kāyavivekaṃ dasseti. **Paṭisallīnenā**ti nānārammaṇato paṭisallīnena, bahiddhā puthuttārammaṇato paṭikkamāpetvā kammaṭṭhāne sallīnena, susiliṭṭhacittenāti attho. **Eva**nti imāya pāḷiyā āgatanayena.

So bhagavāti ettha **so**ti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke ''bhagavā''ti patthaṭakittisaddo, so. **Bhagavā**ti idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tathā hi vuttaṃ ''bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātarā kata''ntiādi (mahāni. 198, 210; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 2). Parato pana **bhagavā**ti guṇakittanaṃ. **Araha**ntiādīsu navasu ṭhānesu paccekaṃ itipi-saddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussaritabbāti dassento **''itipi arahaṃ…pe… itipi bhagavāti anussaratī''**ti āha. ''Itipetaṃ bhūtaṃ itipetaṃ taccha''ntiādīsu (dī. ni. 1.6) viya **iti**-saddo āsannapaccakkhakaraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena nesaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni bhāventena cittassa sammukhībhūtāni kātabbānīti dassento **''iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī''**ti āha.

125. Dūratā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti paramukkaṃsagataṃ dūrabhāvaṃ dassento **''suvidūravidūre''**ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveneva vidūreti attho. Sā panassa kilesato dūratā tesaṃ sabbaso pahīnattāti dassento āha **''maggena kilesānaṃ viddhaṃsitattā''**ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṃ te pahīnā evāti anuyogaṃ manasi katvā vuttaṃ **''savāsanāna''**nti. Na hi bhagavantaṃ ṭhapetvā aññe saha vāsanāya kilese pahātuṃ sakkonti, etena aññehi asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dassitaṃ hoti. Kā panāyaṃ vāsanā nāma? Pahīnakilesassāpi appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanihito sāmatthiyaviseso āyasmato **pilindavacchassa** (pārā. 621) vasalasamudācāranimittaṃ viya. Kathaṃ pana ''ārakā''ti vutte ''kilesehī''ti ayamattho labbhatīti? Sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato, visesatthinā ca visesassa anupayojetabbato, ''ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā''tiādīni (ma. ni. 1.434) suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakā**ti cettha ā-kārassa rassattaṃ, ka-kārassa ca ha-kāraṃ, sānusāraṃ katvā niruttinayena **''araha''**nti padasiddhi veditabbā. Vuttamevatthaṃ sukhaggahaṇatthaṃ **''so tato ārakā nāmā''**ti gāthābandhamāha. Tattha samañjanasīlo samaṅgī, na samaṅgitā **asamaṅgitā** asamannāgamo asahavuttitā.

126. Anatthacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo**. ''Arīnaṃ hatattā arihā''ti vattabbe niruttinayena **''araha''**nti vuttaṃ.

127. Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlāvayavabhūtaṃ anto, bahi ca samavaṭṭhitaṃ avijjābhavataṇhāmayaṃ dvayanti vuttaṃ **''avijjābhavataṇhāmayanābhī''**ti. Nābhiyā, nemiyā ca sambandhā arasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmaraṇehi sambandhā puññādisaṅkhārāti vuttaṃ **''puññādiabhisaṅkhārāra''**nti. Tattha tattha bhave pariyantabhāvena pākaṭaṃ jarāmaraṇanti taṃ nemiṭṭhāniyaṃ katvā āha **''jarāmaraṇanemī''**ti. Yathā ca rathacakkapavattiyā padhānakāraṇaṃ akkho, evaṃ saṃsāracakkapavattiyā āsavasamudayoti āha **''āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā''**ti. Āsavā eva avijjādīnaṃ kāraṇattā āsavasamudayo. Yathāha ''āsavasamudayā avijjāsamudayo''ti (ma. ni. 1.103). Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmiṃ **tibhavarathe**. Attano paccayehi samaṃ, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti **samāyojitaṃ**. Ādirahitaṃ kālaṃ pavattatīti katvā **anādikālappavattaṃ**.

> ''Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
> Abbocchinnaṃ vattamānā, 'saṃsāro'ti pavuccatī''ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.95 apasādanāvaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199) –

Evaṃ vuttasaṃsārova **saṃsāracakkaṃ. Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍe**ti bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne, kāle vā. **Vīriyapādehī**ti saṃkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavattehi attano vīriyasaṅkhātehi pādehi. **Sīlapathaviya**nti patiṭṭhaṭṭhena sīlameva pathavī, tassaṃ. **Patiṭṭhāyā**ti sampādanavasena patiṭṭhahitvā. **Saddhāhatthenā**ti anavajjadhammādānasādhanato saddhāva hattho, tena. **Kammakkhayakara**nti kāyakammādibhedassa sabbassapi kammassa khayakaraṇato kammakkhayakaraṃ. **Ñāṇapharasu**nti samādhisilāyaṃ sunisitamaggañāṇapharasuṃ gahetvā.

128. Evaṃ ''arānaṃ hatattā''ti ettha vuttaaraghāte saṃsāraṃ cakkaṃ viya cakkanti gahetvā atthayojanaṃ katvā idāni paṭiccasamuppādadesanākkamenapi taṃ dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **anamataggaṃ saṃsāravaṭṭa**nti anu anu amataggaṃ aviññātakoṭikaṃ saṃsāramaṇḍalaṃ. **Sesā dasa dhammā** saṅkhārādayo jātipariyosānā **arā**. Kathaṃ? Nābhiyā avijjāya mūlato, nemiyā jarāmaraṇena antato sambandhattāti dassento āha **''avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyantattā cā''**ti. **Dukkhādīsū**ti dukkhasamudayanirodhamaggesu. Tattha dukkhe **aññāṇaṃ** tadantogadhattā, tappaṭicchādanato ca, sesesu paṭicchādanatova. **Dukkha**nti cettha dukkhaṃ ariyasaccaṃ adhippetanti taṃ kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikaṃ avijjaṃ, avijjādipaccaye tīsu bhavesu saṅkhārādike ca paṭipāṭiyā dassento **''kāmabhave ca avijjā''**tiādimāha. Tattha **kāmabhave avijjā**ti kāmabhave ādīnavappaṭicchādikā avijjā. **Rūpabhave arūpabhave avijjā**ti etthāpi eseva nayo. **Kāmabhave saṅkhārāna**nti kāmabhūmipariyāpannānaṃ saṅkhārānaṃ, kāmabhave vā nipphādetabbā ye saṅkhārā, tesaṃ kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho. **Paccayo hotī**ti puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti. Apuññābhisaṅkhāresu sahajātassa sahajātādivasena, asahajātassa anantarasamanantarādivasena, nānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhave saṅkhārāna**nti āneñjābhisaṅkhārānaṃ. **Paccayo hoti** upanissayavaseneva. Imasmiṃ panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, sayameva ca parato āgamissatīti na naṃ vitthārayāma.

Tiṇṇaṃ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṃ. **Ekassāyatanassā**ti manāyatanassa. Iminā nayena phassādīnampi vibhāgo veditabbo. **Tattha tattha sā sā taṇhā**ti rūpataṇhādibhedā tattha tattha kāmabhavādīsu uppajjanakā taṇhā.

Taṇhādimūlikā kathā atisaṃkhittāti taṃ, upādānabhave ca vibhajitvā vitthāretvā dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘kāme paribhuñjissāmī’’**ti iminā kāmataṇhāpavattimāha. Tathā **‘‘saggasampattiṃ anubhavissāmī’’**tiādīhi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṃ nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘kāmupādānapaccayā’’**ti. **Tathevā**ti kāmupādānapaccayā eva.

Brahmalokasampattinti rūpībrahmaloke sampattiṃ. ‘‘Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā’’ti (mahāni. 1; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 8 thoka visadisaṃ) vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā **‘‘kāmupādānapaccayā eva mettaṃ bhāvetī’’**tiādi vuttaṃ. **Sesupādānamūlikāsupī**ti etthāyaṃ yojanā – idhekacco ‘‘natthi paro loko’’ti natthikadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ caratītiādi vuttanayena yojetabbaṃ. Aparo ‘‘asukasmiṃ sampattibhave attā ucchijjatī’’ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucaritaṃ caratītiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Aparo ‘‘rūpī manomayo hutvā attā ucchijjatī’’ti rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti. **Bhāvanāpāripūriyā**ti sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Aparo ‘‘arūpabhave uppajjitvā attā ucchijjatī’’ti arūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti. **Bhāvanāpāripūriyā**ti sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ diṭṭhadhammanibbānavādavasenāpi yojanā veditabbā. Aparo ‘‘sīlena suddhī’’ti ‘‘asuddhimaggaṃ suddhimaggo’’ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ caratītiādinā sabbaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Idāni yvāyaṃ saṃsāracakkaṃ dassentena ‘‘kāmabhave avijjā kāmabhave saṅkhārānaṃ paccayo hotī’’tiādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo, saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggapāḷiṃ** ānetvā nigamanavasena dassento **‘‘evaṃ aya’’**ntiādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṃ avijjāpi kāmāsavādinā sahetukā evāti āha **‘‘ubhopete hetusamuppannā’’**ti. **Paccayapariggahe**ti nāmarūpassa paccayānaṃ avijjādīnaṃ paricchijja gahaṇe, nipphādetabbe bhummaṃ. **Paññā**ti kaṅkhāvitaraṇavisuddhisaṅkhātā pakārato jānanā. **Dhammaṭṭhitiñāṇa**nti paṭiccasamuppādāvabodho. Idañca dhammaṭṭhitiñāṇaṃ yasmā addhāttaye kaṅkhāmalavitaraṇavasena pavattati, tasmā **‘‘atītampi addhāna’’**ntiādi vuttaṃ. **Eteneva nayenā**ti etena ‘‘avijjā hetū’’tiādinā avijjāyaṃ vuttena nayena. ‘‘Saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppanna’’ntiādinā (paṭi. ma. 1.46) **sabbapadāni vitthāretabbāni**.

Saṃkhippanti ettha avijjādayo, viññāṇādayo cāti **saṅkhepo,** hetu, vipāko ca. Hetu vipākoti vā saṃkhippatīti **saṅkhepo,** avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatiṃ vipākoti evaṃ kālavibhāgena cattāro jātā. Tenāha **‘‘purimasaṅkhepo cettha atīto addhā’’**tiādi. Saṅkhepa-saddo vā bhāgādhivacananti atīto hetubhāgo paṭhamo saṅkhepo. Esa nayo sesesupi. **Taṇhupādānabhavā gahitāva honti** kilesakammabhāvasāmaññato, tehi vinā avijjāsaṅkhārānaṃ sakiccākaraṇato ca. Kammaṃ taṇhā ca tassa sahakārīkāraṇaṃ hutvā vaṭṭanatthena **kammavaṭṭaṃ**.

Viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanānaṃ jātijarābhaṅgāvatthā ‘‘jātijarāmaraṇa’’nti vuttāti āha **‘‘jātijarāmaraṇāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā’’**ti. **Ime**ti viññāṇādayo. **Āyatiṃ vipākavaṭṭaṃ** paccuppannahetuto bhāvīnaṃ anāgatānaṃ gahitattā. **Te**ti avijjādayo. **Ākārato**ti sarūpato avuttāpi tasmiṃ tasmiṃ saṅgahe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākārā, atītahetuādīnaṃ vā pakārā ākārā, tato ākārato. **Vīsatividhā honti** atītehetupañcakādibhedato.

Saṅkhāraviññāṇānaṃ antarā eko sandhīti hetuto phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalasambandhabhūto eko sandhi. Tathā **bhavajātīnamantarā. Vedanātaṇhānamantarā** pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhi. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha **‘‘catusaṅkhepa’’**ntiādi. **Sabbākārato**ti idha vuttehi, avuttehi ca **paṭiccasamuppādavibhaṅge** (vibha. 225 ādayo), anantanayasamantapaṭṭhānādīsu ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātī**ti avabujjhati. **Passatī**ti dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati. **Aññāti paṭivijjhatī**ti tesaṃyeva vevacanaṃ. **Ta**nti taṃ jānanaṃ. **Ñātaṭṭhenā**ti yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenā**ti aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yadatthamidaṃ bhavacakkaṃ idhānītaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘iminā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **te dhamme**ti te avijjādike dhamme. **Yathābhūtaṃ ñatvā**ti mahāvajirañāṇena yāthāvato jānitvā. **Nibbindanto** balavavipassanāya **virajjanto vimuccanto** ariyamaggehi **are hanī**ti yojanā. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṃ pana abhisambuddhakkhaṇaṃ gahetvā vuttaṃ **‘‘hani vihani viddhaṃsesī’’**ti.

129. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṃ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti, kimaṅgaṃ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento **‘‘uppanne tathāgate’’**tiādimāha. **Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesāna**nti yathāvuttato aññesaṃ amahesakkhehi devamanussehi kariyamānānaṃ nātiuḷārānaṃ pūjāvisesānaṃ arahabhāve kā nāma kathā. **Atthānurūpa**nti arahattatthassa anurūpaṃ anvatthaṃ.

130. Asilokabhayenāti akittibhayena. **Raho pāpaṃ karonti** ‘‘mā naṃ koci jaññā’’ti **esa** bhagavā **na kadāci karoti** pāpahetūnaṃ bodhimaṇḍe eva suppahīnattā. Aparo nayo – ārakāti **arahaṃ,** suvidūrabhāvatoicceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvino appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Saṅghāṭikaṇṇecepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo. Atha kho so ārakāva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammaṃ hi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammaṃ apassanto maṃ na passatī’’ti (itivu. 92).

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyaṃ pātaṃ satthu santikāvacarāva siyuṃ, na te tāvatā ‘‘satthu santikā’’ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti asappurisānaṃ ārakā dūreti **arahaṃ**.

‘‘Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayā narā;
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenā**rahaṃ** mato’’ti.

Tathā ārakāti **arahaṃ,** āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yojanasate cepi me, bhikkhave, bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto appaduṭṭhamanasaṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo. Atha kho so santikeva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammaṃ hi so, bhikkhave, bhikkhu passati, dhammaṃ passanto maṃ passatī’’ti (itivu. 92).

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasahassantarikāpi honti, na tāvatā te ‘‘satthu dūracārino’’ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti sappurisānaṃ ārakā āsanneti **arahaṃ**.

Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā;
Ārakā tehi āsanne, tenāpi **arahaṃ** jino.

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anatthaṃ āvahanti. Nibbānagāminiyā paṭipadāya ekaṃseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitaṃ, parahitañca paripūretuṃ sammā paṭipajjantehi sādhūhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātabbāti **rahā** nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā samucchinnā. Yathāha –

> ‘‘Tathāgatassa kho, brāhmaṇa, rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā’’ti (pārā. 9-10 atthato samānaṃ).

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāraṃ a-kārādesaṃ katvā **‘‘araha’’**nti vuttaṃ.

Pāpadhammā rahā nāma, sādhūhi rahitabbato;
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahaṃ** mato.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekkhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhapayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **arahaṃ**. Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakaraṇato satthu dhammasarīrena avirahitā eva honti. Yathāha āyasmā **piṅgiyo** –

‘‘Passāmi naṃ manasā cakkhunāva,
Rattindivaṃ brāhmaṇa appamatto;
Namassamāno vivasemi rattiṃ,
Teneva maññāmi avippavāsaṃ.

‘‘Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
Nāpentime gotamasāsanamhā;
Yaṃ yaṃ disaṃ vajati bhūripañño,
Sa tena teneva natohamasmī’’ti. (su. ni. 1148-1149);

Teneva ca te aññaṃ satthāraṃ na uddisanti. Yathāha –

‘‘Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ satthāraṃ uddiseyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti (ma. ni. 3.128; a. ni. 1.276).

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva honti. Iti suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato, tesañca avirahanato na santi etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa raho sādhūhi pariccajitabbatāti **arahaṃ**.

‘‘Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā;
Na tehi rahito hoti, nātho tenā**rahaṃ** mato’’ti.

Rahoti ca gamanaṃ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu paribbhamanasaṅkhātaṃ saṃsāre gamanaṃ natthi kammakkhayakarena ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa viddhaṃsitattā. Yathāha –

‘‘Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā’’ti. (a. ni. 4.36);

Evaṃ natthi etassa rahogamanaṃ gatīsu paccājātītipi **arahaṃ**.

Raho vā gamanaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso;
Pahīnajātimaraṇo, **arahaṃ** sugato mato.

Pāsaṃsattā vā bhagavā **arahaṃ**. Akkharacintakā hi pasaṃsāyaṃ araha-saddaṃ vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇo yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggaloti evaṃ tasmiṃ tasmiṃ guṇe vibhajitvā vuccamāne paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyosāpetuṃ asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā **arahaṃ**.

Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake;
Tasmā pāsaṃsiyattāpi, **arahaṃ** dvipaduttamo.

Evaṃ sabbathāpi –

‘‘Ārakā mandabuddhīnaṃ, ārakā ca vijānataṃ;
Rahānaṃ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato;
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā **arahaṃ** jino’’ti.

131. **Sammā**ti aviparītaṃ. **Sāma**nti sayameva. **Sambuddho**ti hi ettha **saṃ**-saddo ‘‘saya’’nti etassa atthassa bodhako daṭṭhabbo. **Sabbadhammāna**nti anavasesānaṃ ñeyyadhammānaṃ. Kathaṃ panettha sabbadhammāvabodho labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā ‘‘dikkhito na dadātī’’ti. Evañca katvā atthavisesānapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. ‘‘Sammā sāmaṃ buddhattā sammāsambuddho’’ti ettakameva hi idha saddato labbhati, ‘‘sabbadhammāna’’nti pana atthato labbhamānaṃ gahetvā vuttaṃ. Na hi bujjhanakiriyā avisayā yujjati.

Idāni tassā visayaṃ ‘‘sabbadhamme’’ti sāmaññato vuttaṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘abhiññeyye dhamme’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **abhiññeyye**ti abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe. Ke pana teti? Catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddho**ti abhiññeyyabhāvato bujjhi. Pubbabhāge vipassanāpaññāya, adhigamakkhaṇe maggapaññāya, aparabhāge sabbaññutaññāṇādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva nayo. **Pariññeyye dhamme**ti dukkhaṃ ariyasaccamāha. **Pahātabbe**ti samudayapakkhiye. **Sacchikātabbe**ti nibbānaṃ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso pana sopādisesādikaṃ pariyāyasiddhaṃ bhedaṃ gahetvā kato, uddeso vā ayaṃ catusaccadhammānanti. Tathā hi vakkhati ‘‘cakkhuṃ dukkhasacca’’ntiādi. Uddeso ca avinicchitatthaparicchedassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṃ dhammānaṃ atthitāmattaṃ vuccati, na paricchedoti aparicchedena bahuvacanena vuttaṃ yathā ‘‘appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā’’ti (dha. sa. dukamātikā 7-8). **Sacchikātabbe**ti vā phalavimuttīnampi gahaṇaṃ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca **bhāvetabbe**ti ettha jhānānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Gāthāyaṃ **bhāvetabbañcā**ti ettha **ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Tasmā buddhosmī**ti yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṃ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abbhaññāsinti attho.

132. Evaṃ saccavasena sāmaññato vuttamatthaṃ dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammehi, khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṃ **‘‘api cā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **mūlakāraṇabhāvenā**ti santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammassa vicittabhāvahetuto, sahāyabhāvūpagamanato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpikā**ti uppādikā. **Purimataṇhā**ti purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinna**nti cakkhussa, taṃsamudayassa ca. **Appavattī**ti appavattinimittaṃ. **Nirodhapajānanā**ti sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhārenā**ti ''cakkhuṃ cakkhusamudayo''tiādinā ekekakoṭṭhāsaniddhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato, upādānakkhandhantogadhattā ca dukkhasaccasaṅgahaṃ dassetuṃ **''rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā''**ti vuttaṃ.

Kasiṇānīti kasiṇajjhānāni. **Dvattiṃsākārā**ti dvattiṃsa koṭṭhāsā, tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavā**ti kāmabhavādayo tayo, saññībhavādayo tayo, ekavokārabhavādayo tayoti nava bhavā. **Cattāri jhānānī**ti aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni, vipākajjhānānaṃ vā etaṃ gahaṇaṃ. Ettha ca kusaladhammānaṃ upanissayabhūtā taṇhā samuṭṭhāpikā purimataṇhāti veditabbā. Kiriyadhammānaṃ pana yattha te tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā.

Anubuddhoti bujjhitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenā**ti tasmā. Yasmā sāmaññato, visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṃ. Kinti āha **''sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā''**ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītaṃ sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇañāṇaṃ, aññathā ''cha asādhāraṇañāṇāni buddhañāṇānī''ti (paṭi. ma. mātikā 1.73) vacanaṃ virujjheyyāti? Na virujjhati, visayapavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṃ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya ''anāvaraṇañāṇa''nti vuttaṃ. Yathāha paṭisambhidāyaṃ ''sabbaṃ saṅkhatamasaṅkhataṃ anavasesaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇa''ntiādi (paṭi. ma. 1.119). Tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetaṃ evamicchitabbaṃ. Aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṃ sādhāraṇatā, asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇañāṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ na pavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇañāṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihatavuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetaṃ. Tassa cādhigamena bhagavā ''sabbaññū, sabbavidū, sammāsambuddho''ti ca vuccati na sakiṃyeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.162) ''vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ ''buddho''ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṃ samatthatā ahosīti.

Etthāha – kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamānaṃ sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti? Kiñcettha – yadi tāva sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppannaajjhattabahiddhādibhedabhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ, asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ pekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati ''sabbe dhammā anattā''ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi ''sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te 'sabbavidū'ti vuccanti, evañca katvā 'caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito'ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hotī''ti vadanti, tesampi vuttadosānātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā. Tasmā sakiṃyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattati? Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati, apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana ''atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā 'sesepi eva'nti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ na anumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhaṃ hi loke anumānañāṇa''nti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā ''sesepi eva''nti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttaṃ hetaṃ bhagavatā ''buddhavisayo, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo. Yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā''ti (a. ni. 4.77). Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ – yaṃkiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalaṃ, ekadeso vā, tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati, niccasamādhānañca vikkhepābhāvato. Ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva sā icchitabbā ''sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā''ti vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkaggahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmiṃ pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakiṃyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosānātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā. Tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpiteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ. Vuttañhetaṃ ''yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyya''nti (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5). Evamekajjhaṃ, visuṃ, sakiṃ, kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

133. **Vijjāhī**ti ettha vindiyaṃ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhanaṭṭhena vijjā, tamokkhandhādikassa padālanaṭṭhenāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇaṭṭhenapi vijjā. **Sampannattā**ti samannāgatattā, paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. Tissannaṃ, aṭṭhannaṃ ca vijjānaṃ tattha tattha sutte gahaṇaṃ vineyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṃ. **Satta saddhammā** nāma saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṃ ''idha bhikkhu saddho hotī''tiādi (a. ni. 10.11). **Cattāri jhānānī**ti yāni kānici cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha sīlādayo pannaraseva ''caraṇa''nti vuttāti codanaṃ sandhāyāha **''imeyeva hī''**tiādi. Tena tesaṃ sikkhattayasaṅgahato nibbānupagamane ekaṃsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgamaṃ dassento **''yathāhā''**tiādimāha. **Bhagavā**tiādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṃ **''tattha vijjāsampadā''**tiādi vuttaṃ. Caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavihārassa, so cettha mahaggatabhāvappattā sādhāraṇabhāvoti āha **''caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ pūretvā ṭhitā''**ti. Yathā sattānaṃ anatthaṃ parivajjetvā atthe niyojanaṃ paññāya vinā na hoti, evaṃ nesaṃ atthānatthajānanaṃ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṃ dassetuṃ **''so sabbaññutāyā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **yathā taṃ vijjācaraṇasampanno**ti yathā aññopi vijjācaraṇasampanno, tena vijjācaraṇasampannassevāyaṃ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sā panāyaṃ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanassa niyyānikatāya sāvakānaṃ sammāpaṭipattiyā ekantakāraṇanti dassetuṃ **''tenassā''**tiādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṃ pakāsitaṃ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṃ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṃvibhāgo. Paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasahanaṃ. Paññāya paradukkhaparijānanaṃ, karuṇāya paradukkhapatikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayaṃ taraṇaṃ, karuṇāya paresaṃ tāraṇaṃ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati. Tathā karuṇāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, paññāya sayaṃ parehi abhāyanaṃ. Karuṇāya paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo. Tena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto karuṇānugatattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravinimuttāti aññamaññavisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsitāti daṭṭhabbaṃ.

134. **Gamanampi hi gatanti vuccati** ''gate ṭhite''tiādīsu (dī. ni. 1.214; 2.376). **Sobhana**nti subhaṃ. Subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha **''parisuddhamanavajja''**nti. Gamanañca nāma bahuvidhanti idhādhippetaṃ gamanaṃ dassento **''ariyamaggo''**ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti katvā ''gataṃ, gamana''nti ca vuccati. Idāni tasseva gahaṇe kāraṇaṃ dassetuṃ **''tena hesā''**tiādi vuttaṃ. **Khemaṃ disa**nti nibbānaṃ. **Asajjamāno**ti paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṃ akaronto, pageva itarattha. Atha vā ekāsane nisīditvā khippabhiññāvaseneva catunnampi maggānaṃ paṭiladdhabhāvato asajjamāno asajjanto gato. Yaṃ gamanaṃ gacchanto sabbamanatthaṃ apaharati, sabbañca anuttaraṃ sampattiṃ āvahati, tadeva sobhanaṃ nāma. Tena ca bhagavā gatoti āha **''iti sobhanagamanattā sugato''**ti sobhanattho **su**-saddoti katvā.

Asundarānaṃ dukkhānaṃ saṅkhārappavattīnaṃ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṃ nāma asaṅkhatā dhātūti āha **''sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbāna''**nti. Tenāha bhagavā ''nibbānaṃ paramaṃ sukha''nti (ma. ni. 2.215; dha. pa. 203-204). **Sammā**ti suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtassa gamananti āha **''pahīne kilese puna apaccāgacchanto''**ti. Idañca sikhāppattaṃ sammāgamanaṃ, yāya āgamanīyapaṭipadāya siddhaṃ, sāpi sammāgamanamevāti evampi bhagavā sugatoti dassetuṃ **''sammā vā gato''**tiādi vuttaṃ. **Sammāpaṭipattiyā**ti sammāsambodhiyā sampāpane aviparītapaṭipattiyā. **''Sabbalokassa hitasukhameva karonto''**ti etena mahābodhiyā paṭipadā avibhāgena sabbasattānaṃ sabbadā hitasukhāvahabhāveneva pavattatīti dasseti. **''Sassataṃ ucchedanti ime ante anupagacchanto gato''**ti etena paṭiccasamuppādagatiṃ dasseti. **''Kāmasukhaṃ attakilamathanti ime anupagacchanto gato''**ti etena ariyamaggagatiṃ dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane nipphādetabbe, sādhetabbe cetaṃ bhummaṃ. **Abhūta**nti abhūtatthaṃ. Atthamukhena hi vācāya abhūtatā, bhūtatā vā. **Ataccha**nti tasseva vevacanaṃ. **Abhūta**nti vā asantaṃ avijjamānaṃ. **Ataccha**nti atathākāraṃ aññathāsantaṃ. **Anatthasañhita**nti diṭṭhadhammikena, samparāyikena vā anatthena sañhitaṃ, anatthāvahaṃ. Na atthoti anattho, atthassa paṭipakkho, abhāvo ca, tena sañhitaṃ, pisuṇavācaṃ, samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassāpi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā sīlavantaṃ ‘‘dussīlo’’ti, acaṇḍālādimeva ‘‘caṇḍālo’’tiādinā bhāsamānassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlaṃ ‘‘dussīlo’’ti, caṇḍālādimeva ‘‘caṇḍālo’’tiādinā avinayena bhāsamānassa. Tatiyā nerayikādikassa nerayikādibhāvavibhāvanīkathā yathā ‘‘āpāyiko devadatto nerayiko’’tiādikā (cūḷava. 348). Catutthī ‘‘vedavihitena yaññavidhinā pāṇātipātādikataṃ sugatiṃ āvahatī’’ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamī bhūtena pesuññūpasaṃhārādikathā. Chaṭṭhā yuttappattaṭṭhāne pavattitā dānasīlādikathā veditabbā. **Evaṃ sammā gadattā**ti yathāvuttaṃ abhūtādiṃ vajjetvā bhūtaṃ tacchaṃ atthasañhitaṃ piyaṃ manāpaṃ tato eva sammā suṭṭhu gadanato **sugato** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Āpāthagamanamattena kassaci appiyampi hi bhagavato vacanaṃ piyaṃ manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvahattā.

Apica sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ bhaddakaṃ. Tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākulatādidosarahitavilāsitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanaṃ kāyagamanaṃ, ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitaṃ abhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya, sattānaṃ hitasukhāvahatāya ca sobhanameva. Atha vā sayambhūñāṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto sammā gato avagatoti **sugato**. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādento sammā gato atītoti **sugato**. Lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **sugato**. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **sugato**. Tathā yaṃ imassa sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ taṃ hatthatale āmalakaṃ viya sammā paccakkhato gato abbhaññāsīti **sugato**.

135. **Sabbathā**ti sabbappakārena. Yo yo loko yathā yathā veditabbo, tathā tathā. Te pana pakāre dassetuṃ **‘‘sabhāvato’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sabhāvato**ti dukkhasabhāvato. Sabbo hi loko dukkhasabhāvo. Yathāha ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti (mahāva. 14; dī. ni. 2.387). **Samudayato**ti yato so samudeti, tato taṇhādito. **Nirodhato**ti yattha so nirujjhati, tato visaṅkhārato. **Nirodhūpāyato**ti yena vidhinā so nirodho pattabbo, tato ariyamaggato, ito aññassa pakārassa abhāvā.

Iti ‘‘sabbathā lokaṃ avedī’’ti vatvā tadatthasādhakaṃ suttaṃ dassento **‘‘yattha kho āvuso’’**tiādimāha. Tattha **‘‘na jāyatī’’**tiādinā ujukaṃ jātiādīni paṭikkhipitvā **‘‘na cavati na upapajjatī’’**ti padadvayena aparāparaṃ cavanupapajjanāni paṭikkhipati. Keci pana ‘‘na jāyatītiādi gabbhaseyyakavasena vuttaṃ, itaraṃ opapātikavasenā’’ti vadanti. **Ta**nti jātiādirahitaṃ. **Gamanenā**ti padasā gamanena. **Ñāteyya**nti jānitabbaṃ. ‘‘Ñātāya’’nti vā pāṭho, ñātā ayaṃ nibbānatthikoti adhippāyo.

Kāmaṃ pādagamanena gantvā lokassantaṃ ñātuṃ, daṭṭhuṃ, pattuṃ vā na sakkā, apica parimitaparicchinnaṭṭhāne taṃ paññāpetvā dassemīti dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tattha **sasaññimhī**ti saññāsahite. Tato eva **samanake** saviññāṇake. Aviññāṇake pana utusamuṭṭhānarūpasamudāyamatte paññāpetuṃ na sakkāti adhippāyo. **Loka**nti khandhādilokaṃ. **Lokanirodha**nti tassa lokassa nirujjhanaṃ, nibbānameva vā. Adesampi hi taṃ yesaṃ nirodho, tesaṃ vasena upacārato, desatopi niddisīyati yathā ‘‘cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī’’ti (dī. ni. 2.401; ma. ni. 1.134; vibha. 204).

Gamanenāti pākatikagamanena. **Lokassanto**ti saṅkhāralokassa anto antakiriyāhetubhūtaṃ nibbānaṃ. **Kudācana**nti kadācipi. **Apatvā**ti aggamaggena anadhigantvā. **Pamocana**nti pamutti nissaraṇaṃ. **Tasmā**ti yasmā lokassantaṃ apatvā vaṭṭadukkhato mutti natthi, tasmā. **Have**ti nipātamattaṃ. **Lokavidū**ti sabhāvādito sabbaṃ lokaṃ jānanto. **Sumedho**ti sundarapañño. **Lokantagū**ti pariññābhisamayena lokaṃ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyavāsassa pariniṭṭhitattā **vusitabrahmacariyo**. Sabbesaṃ kilesānaṃ samitattā, catusaccadhammānaṃ vā abhisamitattā **samitāvī. Nāsīsati** na pattheti. Yathā imaṃ lokaṃ, evaṃ parañca lokaṃ appaṭisandhikattā.

136. Evaṃ yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvato dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṃ anavasesato dassetuṃ **‘‘apica tayo lokā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho, santāno ca **sattaloko**. Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyanti ettha kusalākusalaṃ, tabbipāko cāti lokoti. Anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho, santāno ca **okāsaloko** lokiyanti ettha tasā, thāvarā ca, tesañca okāsabhūtoti. Tadādhāratāya hesa ‘‘bhājanaloko’’tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **saṅkhāraloko** paccayehi saṅkharīyanti, lujjanti palujjanti cāti. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha **āhāra**-saddo ‘‘ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāyā’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.232) viya. Evaṃ hi ‘‘sabbe sattā’’ti iminā asaññasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha **‘‘āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo’’**ti.

Yadi evaṃ ‘‘sabbe sattā’’ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathā aññatthāpi ‘‘ekadhamme, bhikkhave, bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassāvī sammadatthaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti. Katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti (a. ni. 10.27). Diṭṭhigatikānaṃ sassatādivasena ‘‘attā, loko’’ti ca parikappanā yebhuyyena sattavisayā, na saṅkhāravisayāti āha **‘‘sassato lokoti vā asassato lokoti vā āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo’’**ti.

Yāvatā candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti virocamānā**ti tesaṃ paribbhamaneneva tā disā pabhassarā hutvā virocanti. **Tāva sahassadhā loko**ti tattakaṃ sahassappakāro okāsaloko, sahassalokadhātuyoti attho. ‘‘Tāva sahassavā’’ti vā pāṭho.

Tampīti taṃ tividhampi lokaṃ. Tathā hissa sabbathāpi viditoti sambandho. **Eko loko**ti ‘‘sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti yāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko eko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Nāma-**ggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ, tassa alokasabhāvattā. Nanu ca ‘‘āhāraṭṭhitikā’’ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati, pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha ‘‘loko’’ti adhippetattā. Atha vā ‘‘na lujjati na palujjatī’’ti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Dasāyatanānī**ti dasa rūpāyatanāni.

Ettha ca ‘‘āhāraṭṭhitikā’’ti paccayāyattavuttitāvacanena saṅkhārānaṃ aniccatā. Tāya ca ‘‘yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā’’ti (saṃ. ni. 3.15) vacanato dukkhānattatā ca pakāsitā hontīti tīṇipi sāmaññalakkhaṇāni gahitāni. **Nāma**nti cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpa**nti bhūtupādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavīādayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggahaṇeneva ye tesaṃ visesā kusalādayo, hetuādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha **‘‘iti ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito’’**ti.

Āgamma cittaṃ seti etthāti **āsayo** migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṃ aññathā pavattitvāpi cittaṃ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhiādivasena catubbidho. Vuttañca –

‘‘Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita’’nti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha ‘‘dvayanissito khvāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena atthitañca natthitañcā’’ti (saṃ. ni. 2.15). **Atthitā**ti hi sassataggāho adhippeto, **natthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ āsayo. Vivaṭṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā khanti, yathābhūtañāṇanti duvidho āsayo.

Āsayaṃ jānātīti catubbidhampi sattānaṃ āsayaṃ jānāti. Jānanto ca tesaṃ diṭṭhigatānaṃ, tesañca ñāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’ti, kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’ti’’ādi (paṭi. ma. 1.113).

Appahīnabhāvena santāne anu anu sayantīti **anusayā,** anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesaṃ kāraṇalābhe uppajjanārahataṃ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Ke pana te? Rāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā, paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena sabhāvabhedo atthi. Taṃ sattavidhaṃ anusayaṃ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena pavattamānaṃ jānāti.

Caritanti sucaritaduccaritaṃ. Taṃ hi **vibhaṅge** (vibha. 814, 817) caritaniddese niddiṭṭhaṃ. Atha vā **carita**nti cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivitakkavasena cha mūlacariyā, tāsaṃ apariyanto antarabhedo, saṃsaggabhedo pana tesaṭṭhividho. Taṃ caritaṃ sabhāvato saṃkilesavodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārena **jānāti**.

Adhimutti ajjhāsayadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca paṇītādhimuttikeyeva. Sā ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo adhimutti. Taṃ **adhimuttiṃ jānāti** ‘‘imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā’’ti, tatthāpi ‘‘imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā’’tiādinā. Indriyānaṃ hi tikkhamudubhāvādinā yathārahaṃ adhimuttiyā tikkhamudubhāvādiko veditabbo. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodanīyaṃ** (vibha. aṭṭha. 818, 820) ‘‘heṭṭhā gahitāpi adhimutti idha sattānaṃ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanatthaṃ puna gahitā’’ti.

Apparajaṃ akkhaṃ etesanti apparajakkhā, appaṃ vā rajaṃ paññāmaye akkhimhi etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā, te **apparajakkhe. Mahārajakkhe**ti etthāpi eseva nayo. Ussadarāgādirajā mahārajakkhā.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. **Mudindriye**ti mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Upanissayaindriyāni nāma idhādhippetāni. **Svākāre**ti sundarākāre kalyāṇapakatike, vivaṭṭajjhāsayeti attho. **Suviññāpaye**ti sammattaniyāmaṃ viññāpetuṃ sukare saddhe, paññavante ca. **Bhabbe abhabbe**ti ettha **bhabbe**ti kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahite. Vuttavipariyāyena **dvākāraduviññāpayābhabbā** veditabbā. Ettha ca ‘‘imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo’’tiādinā apparajakkhesu jānanaṃ veditabbaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Tasmā**ti yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇādipi jānitabbo atthīti? Atthi. Tassa pana jānanaṃ na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṃ, bhagavato pana tampi suviditaṃ suvavatthāpitameva, payojanābhāvā desanaṃ nāruḷhaṃ. Tena vuttaṃ –

> ‘‘Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsuṃ āropetvā bhikkhū āmantesi ‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’’tiādi (saṃ. ni. 5.1121).

137. Okāsalokopi sabbathā viditoti sambandho. **Cakkavāḷa**nti lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittattā ‘‘cakkavāḷa’’nti vuccati. **Catutiṃsasatāni cā**ti catuadhikāni tiṃsasatāni, tīṇisahassāni, cattārisatāni cāti attho. **Aḍḍhuḍḍhānī**ti upaḍḍhacatutthāni, tīṇisatāni, paññāsañcāti attho. **Nahutānī**ti dasasahassāni. **Saṅkhātā**ti kathitā. **Saṇṭhitī**ti heṭṭhā, uparito cāti sabbaso ṭhiti.

Evaṃ saṇṭhiteti evamavaṭṭhite. **Etthā**ti cakkavāḷe. **Accuggato tāvadevā**ti tattakameva caturāsīti yojanasahassāniyeva ubbedho. Na kevalaṃ cettha ubbedhova, atha kho āyāmavitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Sineru, bhikkhave, pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā’’ti (a. ni. 7.66).

Tatoti sinerussa heṭṭhā, upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupaḍḍhenā**ti upaḍḍhena upaḍḍhena. Idaṃ vuttaṃ hoti – dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **yugandharapabbato,** ekavīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **īsadharo** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhapamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavāḷapādamūlā anupubbaninno, evaṃ yāva sinerupādamūlāti heṭṭhā sinerupamāṇato upaḍḍhapamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṃ suppatiṭṭhito, evaṃ īsadharādayopīti daṭṭhabbaṃ. Vuttaṃ hetaṃ ‘‘mahāsamuddo, bhikkhave, anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro’’ti (udā. 45; cūḷava. 384; a. ni. 8.19). Sineruyugandharādīnaṃ antare **sīdantarasamuddā** nāma. Te vitthārato yathākkamaṃ sineruādīnaṃ accuggatasamānaparimāṇāti vadanti. **Brahā**ti mahanto.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sineruṃ tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, taṃ parikkhipitvā īsadharo. Evaṃ taṃ taṃ parikkhipitvā ṭhitā ‘‘sinerussa samantato’’ti vuttā.

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanānaṃ satāni ucco ubbedho. **Nagavhayā**ti **naga**-saddena avhātabbā rukkhābhidhānā. **Paññāsayojanakkhandhasākhāyāmā**ti’ ubbedhato paññāsayojanakkhandhāyāmā, ubbedhato, **samantato** ca paññāsayojanasākhāyāmā ca. Tato eva **satayojanavitthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā. Yassānubhāvenā**ti yassā mahantatā kappaṭṭhāyitādippakārena pabhāvena.

Garuḷānaṃ simbalirukkho sinerussa dutiyaparibhaṇḍe patiṭṭhito.

Sirīsenāti paccatte karaṇavacanaṃ. **Sattama**nti liṅgavipallāsena vuttaṃ, sirīso bhavati sattamoti attho.

Tattha **caṇḍamaṇḍalaṃ** heṭṭhā, **sūriyamaṇḍalaṃ** upari. Tassa āsannabhāvena candamaṇḍalaṃ attano chāyāya vikalabhāvena upaṭṭhāti. Tāni yojanantarikāni yugandharaggapamāṇe ākāse vicaranti. **Asurabhavanaṃ** sinerussa heṭṭhā. **Avīci** jambudīpassa. **Jambudīpo** sakaṭasaṇṭhāno. **Aparagoyānaṃ** ādāsasaṇṭhāno. **Pubbavideho** addhacandasaṇṭhāno. **Uttarakuru** pīṭhasaṇṭhāno. Taṃtaṃnivāsīnaṃ, taṃtaṃparivāradīpavāsīnañca manussānaṃ mukhampi taṃtaṃsaṇṭhānanti vadanti. **Tadantaresū**ti tesaṃ cakkavāḷānaṃ antaresu. Tiṇṇaṃ hi pattānaṃ aññamaññaāsannabhāvena ṭhapitānaṃ antarasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antare ekeko **lokantaranirayo**.

Anantānīti aparimāṇāni, ‘‘ettakānī’’ti aññehi minituṃ asakkuṇeyyāni. **Bhagavā anantena buddhañāṇena avedi** ‘‘ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavāḷānī’’ti tividhampi anantaṃ buddhañāṇaṃ paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakaṃ hi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti. Tena vuttaṃ ‘‘anantena buddhañāṇena avedī’’ti. Anantatā cassa anantañeyyapaṭivijjhaneneva veditabbā tattha appaṭihatacārattā. Nanu cettha vivaṭṭādīnampi viditatā vattabbāti? Saccaṃ vattabbaṃ, sā pana parato abhiññākathāyaṃ āgamissatīti idha na gahitā.

138. **Attanā**ti nissakkavacanametaṃ. Guṇehi attanā visiṭṭhatarassāti sambandho. **Tara**-ggahaṇaṃ cettha **‘‘anuttaro’’**ti padassa atthaniddesatāya kataṃ, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso. Visiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacī**ti kassacipi. **Abhibhavatī**ti sīlasampadāya upanissayabhūtānaṃ hirottappamettākaruṇānaṃ, visesapaccayānaṃ saddhāsativīriyapaññānañca ukkaṃsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya anaññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṃsapāramippatto satthu sīlaguṇo. Tena bhagavā sadevakaṃ lokaṃ aññadatthu abhibhuyya pavattati, na sayaṃ kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṃ samādhiguṇādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sīlādayo cete lokiyalokuttaramissakā veditabbā. **Vimuttiñāṇadassanaṃ** pana lokiyaṃ kāmāvacarameva.

Yadi evaṃ, kathaṃ tena sadevakaṃ lokaṃ abhibhavatīti? Tassāpi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato, pavattito, pavatti ākārato ca uttaritarameva. Taṃ hi anaññasādhāraṇaṃ satthu vimuttiguṇaṃ ārabbha pavattati, pavattamānañca atakkāvacaraṃ paramagambhīraṃ saṇhasukhumaṃ savisayaṃ paṭipakkhadhammānaṃ suppahīnattā suṭṭhu pākaṭaṃ vibhūtataraṃ katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpitattā, bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahuṃ lahuṃ pavattatīti.

Evaṃ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṃ dassetvā idāni sadisassāpi abhāvaṃ dassetuṃ **‘‘asamo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **asamo**ti ekasmiṃ kāle natthi etassa sīlādiguṇena samā sadisāti asamo. Tathā asamehi atītānāgatabuddhehi samo, asamā vā samā etassāti **asamasamo**. Sīlādiguṇena natthi etassa paṭimāti **appaṭimo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmattaṃ paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhavasena ṭhito paṭipuggalo veditabbo.

Na kho panāhaṃ samanupassāmīti mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṃ viya sabbalokaṃ passantopi tattha sadevake…pe… pajāya attanā attato sīlasampannataraṃ sampannatarasīlaṃ kañci puggalaṃ na kho pana passāmi, tādisassa abhāvatoti adhippāyo. **Aggappasādasuttādīnī**ti ettha –

> ‘‘Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho. Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī’’ti (a. ni. 4.34; 5.32; 10.15; itivu90) –

Idaṃ aggappasādasuttaṃ. **Ādi**-saddena –

> ‘‘Sadevake…pe… sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.24; dī. ni. 3.188) –

Evamādīni suttapadāni veditabbāni. **Ādikā gāthāyo**ti ettha –

‘‘Ahaṃ hi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto. (mahāva. 11; ma. ni. 1.285; 2.341);

‘‘Danto damayataṃ seṭṭho, santo samayataṃ isi;
Mutto mocayataṃ aggo, tiṇṇo tārayataṃ varo. (itivu. 112);

‘‘Nayimasmiṃ loke parasmiṃ vā pana,
Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati;
Yamāhu dakkhiṇeyyānaṃ aggataṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulaphalesina’’nti. (vi. va. 1047; kathā. 799) –

Evamādikā gāthā **vitthāretabbā**.

139. **Dametī**ti sameti, kāyasamādīhi yojetīti attho. Taṃ pana kāyasamādīhi yojanaṃ yathārahaṃ tadaṅgavinayādīsu patiṭṭhāpanaṃ hotīti āha **‘‘vinetīti vuttaṃ hotī’’**ti. **Dametuṃ yuttā**ti damanārahā. **Amanussapurisā**ti ettha na manussāti amanussā. Taṃsadisatā ettha jotīyati, tena manussattamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti yakkhādayo ‘‘amanussā’’ti adhippetā, na ye keci manussehi aññe. Tathā hi tiracchānapurisānaṃ visuṃ gahaṇaṃ kataṃ, yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. **Apalālo** himavantavāsī. **Cūḷodaramahodarā** nāgadīpavāsino. **Aggisikhadhūmasikhā** sīhaḷadīpavāsino. **Nibbisā katā** dosavisassa vinodanena. Tenāha **‘‘saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpitā’’**ti. **Kūṭadantādayo**ti **ādi**-saddena ghoṭamukhaupāligahapatiādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sakkadevarājādayo**ti **ādi**-saddena ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Idaṃ cettha sutta**nti idaṃ kesisuttaṃ. **Vinītā vicitrehi vinayanūpāyehī**ti etasmiṃ atthe vitthāretabbaṃ yathārahaṃ saṇhādīhi upāyehi vinayassa dīpanato.

Visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīnīti ‘‘visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṃ, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhāna’’ntiādinā tassa tassa uparūpari visesaṃ ācikkhantoti sambandho. **Sotāpannādīna**nti etthāpi eseva nayo. **‘‘Dantepi dametiyevā’’**ti idaṃ pubbe ‘‘sabbena sabbaṃ damathaṃ anupagatā purisadammā’’ti vuttāti katvā vuttaṃ. Ye pana vippakatadammabhāvā sabbathā dametabbataṃ nātivattā, te satte sandhāya ‘‘dantepi dametiyevā’’ti vuttaṃ. Tepi hi purisadammā evāti, yato ne satthā dameti.

Atthapadanti atthābhibyañjakapadaṃ, vākyanti attho. Vākyena hi atthābhibyatti, na nāmādipadamattena. Ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha **''bhagavā hī''**tiādi. **Aṭṭha disā**ti aṭṭha samāpattiyo. Tā hi aññamaññasambandhāpi asaṃkiṇṇabhāvena dissanti apadissantīti **disā,** disā viyāti vā **disā. Asajjamānā**ti na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. **Dhāvanti** javanavuttiyogato. **Ekaṃyeva disaṃ dhāvati,** attano kāyaṃ aparivattentoti adhippāyo. Satthārā pana damitā purisadammā ekiriyāpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha **''ekapallaṅkeneva nisinnā''**ti. **Aṭṭha disā**ti ca nidassanamattametaṃ, lokiyehi agatapubbaṃ nirodhasamāpattidisaṃ, amatadisañca pakkhandanato.

140. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko, tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Tehi **diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi. Yathāraha**nti yathānurūpaṃ. Tesu atthesu yo yo puggalo yaṃ yaṃ arahati, tadanurūpaṃ. **Anusāsatī**ti vineti tasmiṃ atthe patiṭṭhapeti, saha atthena vattatīti **sattho,** bhaṇḍamūlena vāṇijjāya desantaraṃ gacchanto janasamūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitabbo so etassa atthīti **satthā,** satthavāho. So viya bhagavāti āha **''satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho''**ti.

Idāni tamatthaṃ niddesapāḷinayena dassetuṃ **''yathā satthavāho''**tiādi vuttaṃ. Tattha **satthe**ti satthike jane. Kaṃ tārenti etthāti **kantāro,** nirudako araññappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araññappadeso tathā vuccati. **Corakantāra**nti corehi adhiṭṭhitakantāraṃ. Tathā **vāḷakantāraṃ. Dubbhikkhakantāra**nti dullabhabhikkhaṃ kantāraṃ. **Tāretī**ti akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. **Uttāretī**tiādi upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Atha vā **uttāretī**ti khemantabhūmiṃ upanento tāreti. **Nittāretī**ti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretī**ti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tāraṇuttāraṇādikhemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha **''khemantabhūmiṃ sampāpetī''**ti. **Satte**ti veneyyasatte. Mahāgahanatāya, mahānatthatāya, dunnittharaṇatāya ca jātiyeva kantāro jātikantāro, taṃ **jātikantāraṃ**.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenāti ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. **Bhabbapuggalaparicchedavasenā**ti sammattaniyāmokkamanassa yogyapuggalassa paricchindanavasena. **Eta**nti ''devamanussāna''nti etaṃ vacanaṃ. **Bhagavato**ti nissakkavacanaṃ yathā ''upajjhāyato ajjhetī''ti, bhagavato santiketi vā attho. **Upanissayasampatti**nti tihetukapaṭisandhiādikaṃ maggaphalādhigamassa balavakāraṇaṃ.

Gaggarāyāti gaggarāya nāma rañño deviyā, tāya vā kāritattā ''gaggarā''ti laddhanāmāya. **Sare nimittaṃ aggahesī**ti ''dhammo eso vuccatī''ti dhammasaññāya sare nimittaṃ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsī**ti tassa sīse daṇḍassa ṭhapitabhāvaṃ apassanto tattha daṇḍaṃ uppīḷetvā aṭṭhāsi. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīḷitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṃ ayaṃ dhammatā, yā ''kutohaṃ idha nibbatto, tattha kiṃ nu kho kammamakāsi''nti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhattā āha **''are ahampi nāma idha nibbatto''**ti. **Bhagavato pāde vandi** kataññutāsaṃvaḍḍhitena pemagāravabahumānena.

Bhagavā jānantova mahājanassa kammaphalaṃ, buddhānubhāvañca paccakkhaṃ kātukāmo ''ko me vandatī''ti gāthāya **pucchi**. Tattha **ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko, katamoti attho. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **''Yasasā''**ti iminā edisena parivārena, paricchedena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena sundarena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti sabbā dasapi disā pabhāsento, cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti attho.

Evaṃ pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṃ pavedento **''maṇḍūkohaṃ pure āsi''**nti gāthamāha. Tattha **pure**ti purimajātiyaṃ. **''Udake''**ti idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. **''Udake maṇḍūko''**ti etena uddhamāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ ghāsesanaṭṭhānaṃ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṃ gocaro etassāti **vārigocaro**. Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti ''vārigocaro''ti visesetvā vuttaṃ. **Tava dhammaṃ suṇantassā**ti brahmassarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ ''dhammo eso vuccatī''ti sare nimittaggāhavasena suṇantassa. Anādare cetaṃ sāmivacanaṃ. **Avadhi vacchapālako**ti vacche rakkhanto gopāladārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresīti attho.

Sitaṃ katvāti ''tathā parittatarenāpi puññānubhāvena evaṃ ativiya uḷārā lokiyalokuttarā sampattiyo labbhantī''ti pītisomanassajāto bhāsurataradhavalavipphurantadassanakiraṇāvalīhi bhiyyoso mattāya taṃ padesaṃ obhāsento sitaṃ katvā. Pītisomanassavasena hi so –

> ''Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me;
> Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.
>
> ''Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assosuṃ gotama;
> Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare''ti. (vi. va. 859-860);

Imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

141. **Yaṃ pana kiñcī**ti ettha **ya**nti aniyamitavacanaṃ. Tathā **kiñcī**ti. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṃ. Tasmā **yaṃ kiñcī**ti ñeyyassa anavasesapariyādānaṃ kataṃ hoti. **Panā**ti vā visesatthadīpako nipāto. Tena ‘‘sammāsambuddho’’ti iminā saṅkhepato, vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto. ‘‘Buddho’’ti pana iminā tadaññassapi ñeyyassāvabodho. Purimena vā satthu paṭivedhañāṇānubhāvo, pacchimena desanāñāṇānubhāvo. **Pī**ti upari vuccamāno viseso jotīyati. Sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo. Tassa anto aggaphalaṃ, tattha bhavaṃ tasmiṃ laddhe laddhabbato **vimokkhantikañāṇaṃ,** sabbaññutaññāṇena saddhiṃ sabbampi buddhañāṇaṃ. **Evaṃ pavatto**ti ettha –

> ‘‘Sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavasaṅkhātena buddho, nirupalepasaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehikataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ. Vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho’’ti (mahāni. 192) –

Ayaṃ **niddesapāḷinayo**. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāḷiyā bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenāpi atthasiddhīti dassanatthaṃ **‘‘paṭisambhidānayo vā’’**ti aniyamattho **vā**-saddo vutto.

Tattha yathā loke avagantā ‘‘avagato’’ti vuccati, evaṃ **bujjhitā saccānīti buddho** suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā ‘‘paṇṇasusā’’ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho** hetukattuvasena, hetuattho cettha antonīto.

Sabbaññutāya buddhoti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvitāya buddho**ti sabbadhammānaṃ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā buddhoti attho. **Anaññaneyyatāya buddho**ti aññena abodhanīto sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddho**ti nānāguṇavisavanato padumamiva vikasanaṭṭhena buddhoti attho. **Khīṇāsavasaṅkhātena buddho**ti evamādīhi chahi pariyāyehi niddakkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddakkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Ekāyanamaggaṃ gatoti buddho**ti gamanatthānaṃ buddhiatthatāya buddhiatthānampi gamanatthatā labbhatīti ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuccatīti attho. **Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddho**ti na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā buddhoti attho. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho**ti buddhi buddhaṃ bodhoti anatthantaraṃ. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṃ buddhaguṇayogato buddhoti ñāpanatthaṃ vuttaṃ. Tato paraṃ **buddhoti netaṃ nāma**ntiādi atthānugatāyaṃ paññattīti bodhanatthaṃ vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbaṃ.

142. **Assā**ti bhagavato. **Guṇavisiṭṭhasabbasattuttamagarugāravādhivacana**nti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuttavacanamidaṃ bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya, accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagāravaṭṭhānanti.

Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato ‘‘seṭṭha’’nti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. Tasmā yo ‘‘bhagavā’’ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttama**nti etthāpi eseva nayo. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇaṃ vā sātisayaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho.

Guṇavisesahetukaṃ ‘‘bhagavā’’ti idaṃ bhagavato nāmanti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato vibhajitukāmo nāmaṃyeva tāva atthuddhāravasena dassento **‘‘catubbidhaṃ vā nāma’’**ntiādimāha. Tattha **āvatthika**nti avatthāya viditaṃ taṃ taṃ avatthaṃ upādāya paññattaṃ voharitaṃ. Tathā **liṅgikaṃ** tena tena liṅgena voharitaṃ. **Nemittika**nti nimittato āgataṃ. **Adhiccasamuppanna**nti yadicchāya pavattaṃ, yadicchāya āgataṃ **yadicchakaṃ**. Paṭhamena **ādi-**saddena bālo, yuvā, vuḍḍhoti evamādiṃ saṅgaṇhāti, dutiyena muṇḍī, jaṭīti evamādiṃ, tatiyena bahussuto, dhammakathiko, jhāyīti evamādiṃ, catutthena aghamarisanaṃ pāvacananti evamādiṃ saṅgaṇhāti. ‘‘Nemittika’’nti vuttamatthaṃ byatirekavasena patiṭṭhāpetuṃ **‘‘na mahāmāyāyā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Vimokkhantika’’**nti iminā idaṃ nāmaṃ ariyāya jātiyā jātakkhaṇeyeva jātanti dasseti. Yadi vimokkhantikaṃ, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha **‘‘saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā’’**ti. Buddhānañhi arahattaphalaṃ nipphajjamānaṃ sabbaññutaññāṇādīhi sabbehi buddhaguṇehi saddhiṃyeva nipphajjati. Tena vuttaṃ ‘‘vimokkhantika’’nti. **Sacchikā paññattī**ti sabbadhammānaṃ sacchikiriyānimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattī**ti paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā hi sā, te satthu paccakkhabhūtāti guṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresaṃ vohāramattenāti adhippāyo.

143. **Vadantī**ti mahātherassa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṃ sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī. Akāsi bhagga**nti rāgādipāpadhammaṃ bhaggaṃ akāsi, bhaggavāti attho. **Bahūhi ñāyehī**ti kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattano**ti sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetaṃ sāmivacanaṃ.

Niddese vuttanayenāti etthāyaṃ niddesanayo –

> ‘‘Bhagavāti gāravādhivacanametaṃ. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadiṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhaji vibhaji pavibhaji dhammaratananti bhagavā, bhavānaṃ antakaroti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhaji vā bhagavā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppānīti bhagavā, bhāgī vā bhagavā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhicittassa adhipaññāyāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā catunnaṃ jhānānaṃ catunnaṃ appamaññānaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnanti bhagavā, bhāgī vā bhagavā dasannaṃ saññābhāvanānaṃ dasannaṃ kasiṇasamāpattīnaṃ ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ pañcannaṃ balānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā, bhāgī vā bhagavā dasannaṃ tathāgatabalānaṃ catunnaṃ vesārajjānaṃ catunnaṃ paṭisambhidānaṃ channaṃ abhiññānaṃ channaṃ buddhadhammānanti bhagavā, bhagavāti netaṃ nāmaṃ…pe… sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā’’ti (mahāni. 83).

Ettha ca **‘‘gāravādhivacana’’**ntiādīni yadipi gāthāyaṃ āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṃ pana tesaṃ sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacana**nti garūnaṃ garubhāvavācakaṃ vacanaṃ. **Bhajī**ti bhāgaso kathesi. Tenāha **‘‘vibhajī’’**ti. **Dhammaratana**nti maggaphalādiariyadhammaratanaṃ. Puna **bhajī**ti sevi. **Bhāgī**ti bhāgadheyyavā. Puna **bhāgī**ti bhajanasīlo. **Attharasassā**ti atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanasīse hi ṭhatvā dhammaṃ kathentassa, suṇantassa ca tadatthaṃ ārabbha uppajjanakapītisomanassaṃ attharaso. Dhammaṃ ārabbha **dhammaraso**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘labhati atthavedaṃ, labhati dhammaveda’’nti (a. ni. 6.10). **Vimuttirasassā**ti vimuttibhūtassa, vimuttisannissayassa vā rasassa. **Saññābhāvanāna**nti aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ. **Channaṃ buddhadhammāna**nti cha asādhāraṇañāṇāni sandhāya vuttaṃ. Tattha tattha ‘‘bhagavā’’ti saddasiddhi niruttinayena veditabbā.

144. Yadipi ‘‘bhāgyavā’’tiādīhi padehi vuccamāno attho ‘‘bhagī bhajī’’ti niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhi atthavibhāgaatthayojanādisahito saṃvaṇṇanānayo tato aññākāroti vuttaṃ **‘‘ayaṃ pana aparo nayo’’**ti. **Ādika**nti **ādi**-saddena vaṇṇavikāro, vaṇṇalopo, dhātuatthena niyojanañcāti imaṃ tividhaṃ lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. **Saddanayenā**ti byākaraṇanayena. Pisodarādīnaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ **‘‘pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā’’**ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇaṃ hi pakkhipanaṃ. **Pārappatta**nti paramukkaṃsagataṃ pāramibhāvappattaṃ. **Bhāgya**nti kusalaṃ. Tattha maggakusalaṃ lokuttarasukhanibbattakaṃ, itaraṃ lokiyasukhanibbattakaṃ, itarampi vā vivaṭṭūpanissayaṃ pariyāyato lokuttarasukhanibbattakaṃ siyā.

Lobhādayo ekakavasena gahitā. Tathā viparītamanasikāro vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Lobhādayo ca puna **‘‘tividhākusalamūla’’**nti tikavasena gahitā. Kāyaduccaritādi-taṇhāsaṃkilesādirāgamalādirāgavisamādikāmasaññādikāmavitakkāditaṇhāpapañcādayo **tividhaduccaritā**dayo. Subhasaññādikā **catubbidhavipariyesā**. ‘‘Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavahetu vā’’ti (a. ni. 4.9) evamāgatā **cattāro taṇhuppādā**. ‘‘Buddhe kaṅkhati, dhamme, saṅghe, sikkhāya, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khīlajāto’’ti (dī. ni. 3.319; ma. ni. 1.185; a. ni. 5.205; 9.71; vibha. 941) evamāgatāni **pañca cetokhīlāni**. ‘‘Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī’’ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) āgatā **pañca vinibandhā**. Rūpābhinandanādayo **pañcābhinandanā**. Kodho, makkho, issā, sāṭheyyaṃ, pāpicchatā, sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādamūlāni**. Rūpataṇhādayo **cha taṇhākāyā**.

Kāmarāgapaṭighadiṭṭhivicikicchābhavarāgamānāvijjā **sattānusayā**. Micchādiṭṭhiādayo **aṭṭha micchattā**. ‘‘Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkhā, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānādayo’’ti (dī. ni. 2.103; 3.359) ete **nava taṇhāmūlakā**. Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Ajjhattikassa upādāya ‘‘asmī’’ti hoti, ‘‘itthasmī’’ti, ‘‘evasmī’’ti, ‘‘aññathāsmī’’ti, ‘‘bhavissa’’nti, ‘‘itthaṃ bhavissa’’nti, ‘‘evaṃ bhavissa’’nti, ‘‘aññathā bhavissa’’nti, ‘‘asasmī’’ti, ‘‘sātasmī’’ti, ‘‘siya’’nti, ‘‘itthaṃ siya’’nti, ‘‘evaṃ siya’’nti, ‘‘aññathā siya’’nti, ‘‘apāhaṃ siya’’nti, ‘‘apāhaṃ itthaṃ siya’’nti, ‘‘apāhaṃ evaṃ siya’’nti, ‘‘apāhaṃ aññathā siya’’nti hotīti aṭṭhārasa, bāhirassupādāya ‘‘iminā asmī’’ti hoti, ‘‘iminā itthasmī’’ti, ‘‘iminā evasmī’’ti, ‘‘iminā aññathāsmī’’tiādikā (vibha. 975-976) vuttanayā aṭṭhārasāti chattiṃsa, atītā chattiṃsa, anāgatā chattiṃsa, paccuppannā chattiṃsāti **aṭṭhasatataṇhāvicaritāni**.

Pabheda-saddo paccekaṃ sambandhitabbo. Tatthāyaṃ yojanā – lobhappabhedā dosappabhedā yāva aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedāti. Sabbāni sattānaṃ darathapariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni abhañjīti yojanā.

Ārammaṇādivibhāgato hi pavattiākāravibhāgato ca anantappabhedā kilesāti. **Saṅkhepato**ti ettha samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena **kilesamāraṃ,** samudayappahānapariññāvasena **khandhamāraṃ,** sahāyavekallakaraṇavasena sabbathā appavattikaraṇena **abhisaṅkhāramāraṃ,** balavidhamanavisayātikkamanavasena **devaputtamaccumāra**ñca **abhañji** bhagge akāsi. **Parissayāna**nti upaddavānaṃ. Sampati, āyatiñca sattānaṃ anatthāvahattā māraṇaṭṭhena vibādhanaṭṭhena kilesāva māroti **kilesamāro**. Vadhakaṭṭhena khandhāva māroti **khandhamāro**. Tathā hi vuttaṃ ‘‘vadhakaṃ rūpaṃ ‘vadhakaṃ rūpa’nti yathābhūtaṃ nappajānātī’’tiādi (saṃ. ni. 3.85). Jātijarādimahābyasananibbattanena abhisaṅkhārova māroti **abhisaṅkhāramāro**. Saṃkilesanimittaṃ hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro**. Sattānaṃ jīvitassa, jīvitaparikkhārānañca jānikaraṇena mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro**.

Satapuññalakkhaṇadharassāti anekasatapuññanibbattamahāpurisalakkhaṇavahato **rūpakāyasampatti dīpitā hoti,** itarāsaṃ phalasampadānaṃ mūlabhāvato, adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dhammakāyasampatti** dīpitā hoti, pahānasampadāpubbakattā ñāṇasampadādīnaṃ. Bhāgyavatāya lokiyānaṃ **bahumatabhāvo**. Bhaggadosatāya parikkhakānaṃ bahumatabhāvoti yojanā. Evaṃ ito paresupi yathāsaṅkhyaṃ yojetabbaṃ. Puññavantaṃ hi **gahaṭṭhā** khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṃ **pabbajita**tāpasaparibbājakādayo ‘‘dosavinayāya dhammaṃ desetī’’ti. **Abhigatānañca nesaṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo, āmisadānadhammadānehi** upakārasabbhāvato. Rūpakāyaṃ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṃ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanato upagatānañca tesaṃ āmisadānadhammadānehi **upakāritā,** ‘‘pubbe āmisadānadhammadānehi mayā ayaṃ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehipi evameva paṭipajjitabba’’nti evaṃ sammāpaṭipattiyaṃ niyojanena abhigatānaṃ **lokiyalokuttarasukhehi saṃyojanasamatthatā ca dīpitā hoti**.

Sakacitte issariyaṃ attano cittassa vasībhāvāpādanaṃ, yena paṭikkūlādīsu appaṭikkūlasaññitādivihārasiddhi, adhiṭṭhāniddhiādiko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijjhanato. **Aṇimālaghimādika**nti **ādi**-saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṃ **aṇimā**. Lahubhāvo **laghimā** ākāse padasā gamanādinā. Mahattaṃ **mahimā** kāyassa mahantatāpādanaṃ. Iṭṭhadesappatti **patti**. Adhiṭṭhānādivasena icchitanipphādanaṃ **pākammaṃ**. Sayaṃvasitā issarabhāvo **īsitā**. Iddhividhe vasībhāvo **vasitā**. Ākāsena vā gacchato, aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā**. ‘‘Kumārakarūpādidassana’’ntipi vadanti. Evamidaṃ aṭṭhavidhaṃ **lokiyasammataṃ** issariyaṃ. Taṃ pana bhagavato iddhividhantogadhaṃ, anaññasādhāraṇañcāti āha **‘‘sabbākāraparipūraṃ atthī’’**ti.

Kesañci padesavutti, ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca yaso hoti, na evaṃ tathāgatassāti dassetuṃ **‘‘lokattayabyāpako’’**tiādi vuttaṃ. Tattha idha adhigatasatthuguṇānaṃ āruppe uppannānaṃ ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā bhagavato guṇe anussarantānaṃ yaso pākaṭo hotīti āha ‘‘lokattayabyāpako’’ti. Yathābhuccaguṇādhigatattā eva **ativiya parisuddho**. Anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyā **sabbākāraparipūrā. Sabbaṅgapaccaṅgasirī** sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā. ‘‘Tiṇṇo tāreyya’’ntiādinā **yaṃ yaṃ etena** lokanāthena **icchitaṃ** manovacīpaṇidhānavasena, **patthitaṃ** kāyapaṇidhānavasena. **Tathevāti** paṇidhānānurūpameva. Vīriyapāramibhāvappatto, ariyamaggapariyāpanno ca **sammāvāyāmasaṅkhāto payatto**.

Bhedehīti sabbattikadukapadasaṃhitehi pabhedehi. **Paṭiccasamuppādādīhī**ti **ādi-**saddena na kevalaṃ **vibhaṅgapāḷiyaṃ** āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo, samayavimuttādayo, ṭhapanādayo, tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāti veditabbaṃ. **Dukkhasaccassa pīḷanaṭṭho** taṃsamaṅgino sattassa hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Saṅkhataṭṭho** sameccasambhūyapaccayehi katabhāvo. **Santāpaṭṭho** dukkhadukkhatādīhi santappanaṃ paridahanaṃ. **Vipariṇāmaṭṭho** jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. **Samudayassa āyūhanaṭṭho** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṃ. **Nidānaṭṭho** ‘‘idaṃ taṃ dukkha’’nti nidadantassa viya samuṭṭhāpanaṃ. **Saṃyogaṭṭho** saṃsāradukkhena saṃyojanaṃ. **Palibodhaṭṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṃ. Nirodhassa **nissaraṇaṭṭho** sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggasabhāvattā tato vinissaṭatā, tannissaraṇanimittatā vā. **Vivekaṭṭho** sabbasaṅkhāravisaṃyuttatā. **Asaṅkhataṭṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhatatā. **Amataṭṭho** niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṃ maraṇābhāvahetutā vā. **Maggassa niyyānaṭṭho** vaṭṭadukkhato niggamanaṭṭho. **Hetuattho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanaṭṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṃ. **Ādhipateyyaṭṭho** catusaccadassane sampayuttānaṃ ādhipaccakaraṇaṃ, ārammaṇādhipatibhāvo vā visesato maggādhipativacanato. Satipi hi jhānādīnaṃ ārammaṇādhipatibhāve ‘‘jhānādhipatino dhammā’’ti evamādiṃ avatvā ‘‘maggādhipatino dhammā’’ icceva vuttaṃ, tasmā viññāyati ‘‘atthi maggassa ārammaṇādhipatibhāve viseso’’ti. Ete ca pīḷanādayo soḷasākārā nāma. Kasmā panettha aññesu rogagaṇṭhādiākāresu vijjamānesu eteva pariggayhantīti? Salakkhaṇato ca saccantaradassanato ca āvibhāvato. Svāyamattho parato saccakathāyameva āvi bhavissati.

Dibbavihāro kasiṇādiārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Mettādijjhānāni **brahmavihāro**. Phalasamāpatti **ariyavihāro**. Kāmehi vivekaṭṭhakāyatāvasena ekībhāvo **kāyaviveko**. Paṭhamajjhānādinā nīvaraṇādīhi vivittacittatā **cittaviveko. Upadhiviveko** nibbānaṃ. **Aññe**ti lokiyābhiññādike.

Kilesābhisaṅkhāravasena bhavesu paribbhamanaṃ, so ca taṇhāppadhānoti vuttaṃ **‘‘taṇhāsaṅkhātaṃ gamana’’**nti. **Vanta**nti ariyamaggamukhena uggiritaṃ puna apaccāvamanavasena chaḍḍitaṃ. **Bhagavāti vuccati** niruttinayenāti dassento āha **‘‘yathā…pe… mekhalā’’**ti.

Aparo nayo – bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā. Bhāge vamīti bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattaviññāṇaṭṭhitidesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭhaakkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭhaabhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātapaṭivinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakāraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusaladhammā, sattasattatiñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti. Tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā ‘‘bhagavā’’ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, ‘‘bhagavā’’ti pavuccati.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinīhārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī, sīlanekkhammapaññāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramīti dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo, nayana, dhana, rajja, puttadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo, saṅkhepato vā sabbe puññasambhārañāṇasambhārabuddhakārakadhammā, te mahābhinīhārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyāni yathā hānabhāgiyā, saṃkilesabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti vattabbe ‘‘bhagavā’’ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavā**ti teyeva yathāvutte buddhakārakadhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷañjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṃ, attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu, kusalādīsu, khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana ‘‘cakkhuṃ pariññeyyaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ pariññeyya’’ntiādinā anekapariññeyyabhāgā, ‘‘cakkhussa samudayo pahātabbo…pe… jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo’’tiādinā pahātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodho…pe… jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo’’tiādinā (paṭi. ma. 1.21) sacchikātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā’’tiādinā, ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādhāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, ‘‘kinti nu kho te veneyyasantānesu patiṭṭhapeyya’’nti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakārakadhamme samannānento buddhadhamme paripācesi. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasaṃhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vitthārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampattidevarajjasampattiādivasena, jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādiuttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evampi bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthū;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhattavāti bhagavā**? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgi bhāvato sabbasattuttamo sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanabyāmappabhādianaññasādhāraṇaguṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinayappavattena lokattayabyāpināsuvipulena, suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā, ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhiādīsu supatiṭṭhitabhāvato, dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgibhāvato ca ‘‘rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasanno’’ti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesaṃ sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha –

‘‘Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī’’ti. (jā. 2.17.78);

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī’’ti (udā. 45; cūḷava. 385) ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā itarassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātaṃ siriṃ, issariyaṃ, yasañca vami uggiri kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa **somanassakumārakāle** (jā. 1.15.211 ādayo) **hatthipālakumārakāle** (jā. 1.15.337 ādayo) **ayogharapaṇḍitakāle** (jā. 1.15.363 ādayo) **mūgapakkhapaṇḍitakāle** (jā. 2.22.1 ādayo) **cūḷasutasomakāle**ti (jā. 2.17.195 ādayo) evamādīsu nekkhammapāramipūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā pariccattaattabhāvānaṃ parimāṇaṃ natthi. Carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisiriṃ devalokādhipaccasadisaṃ catudīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasañca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappaṭṭhiyabhāvato. Tepi bhagavā vami tannivāsasattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāvadhammakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā ‘‘sabbaṃ papañcaṃ, sabbaṃ yogaṃ, sabbaṃ ganthaṃ, sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amataṃ dhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri anapekkho chaḍḍayi na paccāvami. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ…pe… manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ…pe… manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ…pe… manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ …pe…

dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ…pe… dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ…pe… dhammavicāra’’ntiādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṃ hetaṃ –

> ‘‘Yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāvamissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti (dī. ni. 2.183).

Evampi bhāge vamīti bhagavā. Atha vā **bhāge vamī**ti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā (ma. ni. 1.240). Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā’’tiādi (ma. ni. 1.240).

Evampi bhāge vamīti bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhedā mahesinā;
Kaṇhā sukkā yato vantā, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṃ –

‘‘Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino’’ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñāṇasampadābhedato duvidhā, ānubhāvasampadādīnaṃ tadavinābhāvena tadantogadhattā. Parahitapaṭipatti payogāsayabhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupi niccaṃ hitesitā, ñāṇaparipākakālāgamanādiparahitapaṭipatti ca, āmisapaṭiggahaṇādināpi atthacariyā parahitapaṭipatti hotiyeva. Tasmā tesaṃ vibhāvanavasena pāḷiyaṃ ‘‘araha’’ntiādīnaṃ padānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Tattha **‘‘araha’’**nti iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **‘‘Sammāsambuddho, lokavidū’’**ti ca imehi padehi ñāṇasampadāvasena. Nanu ca ‘‘lokavidū’’ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyatīti? Saccaṃ vibhāvīyati, atthi pana viseso, ‘‘sammāsambuddho’’ti iminā sabbaññutaññāṇānubhāvo vibhāvito, ‘‘lokavidū’’ti pana iminā āsayānusayañāṇādīnampi ānubhāvo vibhāvitoti. **‘‘Vijjācaraṇasampanno’’**ti iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **‘‘Sugato’’**ti pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. **‘‘Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussāna’’**nti imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti vibhāvitā. **‘‘Buddho’’**ti iminā bhagavato attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. Evañca katvā ‘‘sammāsambuddho’’ti vatvā ‘‘buddho’’ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenevāha ‘‘attanāpi bujjhi aññepi satte bodhesī’’tiādi. **‘‘Bhagavā’’**ti ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca vibhāvitā.

Aparo nayo – hetuphalasattūpakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha ‘‘arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno lokavidū’’ti imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvitā. ‘‘Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussāna’’nti imehi sattūpakāravasena buddhaguṇā pakāsitā. ‘‘Buddho’’ti iminā phalavasena, sattūpakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvitā. ‘‘Sugato bhagavā’’ti pana imehi padehi hetuphalasattūpakāravasena buddhaguṇā vibhāvitāti veditabbaṃ.

145. **Tassā**ti buddhānussatikammaṭṭhānikassa yogino. **Eva**nti ‘‘tatrāyaṃ nayo’’tiādinā vuttappakārena. **Tasmiṃ samaye**ti buddhaguṇānussaraṇasamaye. **Rāgapariyuṭṭhita**nti rāgena pariyuṭṭhitaṃ, pariyuṭṭhānappattehi rāgehi sahitaṃ cittaṃ araññamiva corehi tena pariyuṭṭhitanti vuttaṃ, tassa pariyuṭṭhānaṭṭhānabhāvato, pariyuṭṭhitarāganti attho. Yaṃ vā rāgassa pariyuṭṭhānaṃ, taṃ taṃsahite citte upacaritanti daṭṭhabbaṃ. Etasmiṃ pakkhe **rāgenā**ti rāgena hetunāti attho. **Ujugatamevā**ti pageva kāyavaṅkādīnaṃ apanītattā, cittassa ca anujubhāvakarānaṃ māyādīnaṃ abhāvato, rāgādipariyuṭṭhānābhāvena vā onatiunnativirahato ujubhāvameva kataṃ. Atha vā **ujugatamevā**ti kammaṭṭhānassa vīthiṃ otiṇṇatāya līnuddhaccavigamanato majjhimasamathanimittapaṭipattiyā ujubhāvameva gataṃ. **Tathāgataṃ ārabbhā**ti tathāgataguṇe ārammaṇaṃ katvā.

Iccassāti iti assa. ‘‘So bhagavā itipi araha’’ntiādinā pubbe vuttappakārena buddhaguṇe anuvitakkayatoti sambandho. **Eva**nti ‘‘neva tasmiṃ samaye’’tiādinā vuttanayena. **Buddhaguṇapoṇā**ti buddhaguṇaninnā. **‘‘Vitakkavicārā pavattantī’’**ti etena buddhaguṇasaṅkhātaṃ kammaṭṭhānaṃ vitakkāhataṃ, vitakkapariyāhataṃ, punappunaṃ anumajjanañca karotīti dasseti. **Pīti uppajjatī**ti bhāvanāvasena upacārajjhānanipphādikā balavatī pīti uppajjati. **Pītimanassa**

vuttappakārapītisahitacittassa. **Kāyacittadarathā**ti kāyacittapassaddhīnaṃ paṭipakkhabhūtā sukhumāvatthā uddhaccasahagatā kilesā. **Paṭippassambhantī**ti sannisīdanti. **Anukkamena ekakkhaṇe**ti yadā buddhaguṇārammaṇā bhāvanā uparūpari visesaṃ āvahantī pavattati, tadā nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva honti, suvisadāni saddhādīni indriyāni honti, bhāvanāya paguṇatāya vitakkavicārā sātisayaṃ paṭukiccāva honti, balavatī pīti uppajjati, pītipadaṭṭhānā passaddhi savisesā jāyati, passaddhakāyassa samādhipadaṭṭhānaṃ sukhaṃ thirataraṃ hutvā pavattati, sukhena anubrūhitaṃ cittaṃ kammaṭṭhāne sammadeva samādhiyati. Evaṃ anukkamena pubbabhāge vitakkādayo uparūpari paṭupaṭutarabhāvena pavattitvā bhāvanāya majjhimasamathapaṭipattiyā indriyānañca ekarasabhāvena paṭutamāni hutvā ekakkhaṇe **jhānaṅgāni uppajjanti**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti…pe… sukhino cittaṃ samādhiyatī’’ti (a. ni. 6.10).

Kasmā panettha jhānaṃ appanāpattaṃ na hotīti āha **‘‘buddhaguṇānaṃ pana gambhīratāyā’’**tiādi. Gambhīre hi ārammaṇe gambhīre udake patitanāvā viya samathabhāvanā patiṭṭhaṃ na labhati, ‘‘gambhīratāyā’’ti ca iminā sabhāvadhammatāpi saṅgahitā. Sabhāvadhammo hi gambhīro na paññatti. Nanu ca tajjāpaññattivasena sabhāvadhammo gayhatīti? Saccaṃ gayhati pubbabhāge, bhāvanāya pana vaḍḍhamānāya paññattiṃ samatikkamitvā sabhāveyeva cittaṃ tiṭṭhati. Nanu ca sabhāvadhammepi katthaci appanā samijjhati dutiyāruppajjhānādīti? Saccaṃ samijjhati, tañca kho ekappakāre ārammaṇe, idaṃ pana nānappakāranti dassento **‘‘nānappakāraguṇānussaraṇādhimuttatāyā’’**ti āha. Evampi yathā nānappakāresu kesādikoṭṭhāsesu manasikāraṃ pavattentassa ekasmiṃyeva koṭṭhāse appanāvasena bhāvanā avatiṭṭhati, evamidha kasmā na hotīti? Visamoyaṃ upaññāso. Tattha hi satipi koṭṭhāsabahubhāve ekappakāreneva bhāvanā vattati paṭikkūlākārasseva gahaṇato, idha pana nānappakārena guṇānaṃ nānappakārattā, na ayamekasmiṃyeva guṇe ṭhātuṃ sakkoti bhāvanābalena paccakkhato buddhaguṇesu upaṭṭhahantesu saddhāya balavabhāvato. Teneva hi **‘‘adhimuttatāyā’’**ti vuttaṃ. Yadi upacārappattaṃ jhānaṃ hoti, kathaṃ buddhānussatīti vuttanti āha **‘‘tadeta’’**ntiādi.

Sagāravo hoti sappatisso, satthu guṇasarīrassa paccakkhato upaṭṭhahanato. Tatoyeva **saddhāvepullaṃ** aveccappasādasadisaṃ saddhāmahattaṃ. Buddhaguṇānaṃ anussaraṇavasena bhāvanāya pavattattā **sativepullaṃ**. Tesaṃ paramagambhīratāya, nānappakāratāya ca **paññāvepullaṃ**. Tesaṃ uḷārapuññakkhettatāya **puññavepullañca adhigacchati. Pītipāmojjabahulo hoti** pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyattā buddhānussatiyā. **Bhayabheravasaho** buddhaguṇārammaṇāya satiyā bhayabheravābhibhavanato. Tenāha bhagavā ‘‘anussaretha sambuddhaṃ, bhayaṃ tumhāka no siyā’’ti (saṃ. ni. 1.249 thokaṃ visadisaṃ). **Dukkhādhivāsanasamattho** buddhānussatiyā sarīradukkhassa padumapalāse udakassa viya vinivaṭṭanato. **Saṃvāsasañña**nti sahavāsasaññaṃ. **Buddhabhūmiyaṃ cittaṃ namati** buddhaguṇānaṃ mahantabhāvassa paccakkhato upaṭṭhānato. Buddhānussatibhāvanāya sabbadā buddhaguṇānaṃ citte viparivattanato vuttaṃ **‘‘sammukhā satthāraṃ passato viyā’’**ti. **Uttari appaṭivijjhanto**ti imāya bhāvanāya upari taṃ adhiṭṭhānaṃ katvā saccāni appaṭivijjhanto. **Sugatiparāyaṇo**ti sugatisamparāyo.

Appamādanti appamajjanaṃ sakkaccaṃ anuyogaṃ. **Kayirāthā**ti kareyya. **Sumedhaso**ti sundarapañño. **Evaṃ mahānubhāvāyā**ti vuttappakārena nīvaraṇavikkhambhanādisamatthena satthari sagāravabhāvādihetubhūtena mahatā sāmatthiyena samannāgatāya.

2. Dhammānussatikathāvaṇṇanā

146. **Dhammānussati**nti ettha padattho, sabhāvattho ca ādito vuttoyevāti taṃ anāmasitvā bhāvanāvidhānameva dassetuṃ **‘‘dhammānussatiṃ bhāvetukāmenāpī’’**tiādi āraddhaṃ. Kasmā panettha buddhānussatiyaṃ viya ‘‘aveccappasādasamannāgatenā’’ti na vuttaṃ. Nanu etā paṭipāṭiyā cha anussatiyo ariyasāvakānaṃ vasena desanaṃ āruḷhāti? Saccametaṃ, evaṃ santepi ‘‘parisuddhasīlādiguṇānaṃ puthujjanānampi ijjhantī’’ti dassanatthaṃ ‘‘aveccappasādasamannāgatenā’’ti idha na vuttaṃ, ariyasāvakānaṃ pana sukhena ijjhantīti. Tathāpi pāḷiyaṃ āgatattā ca buddhānussatiniddese vuttanti daṭṭhabbaṃ, ayañca vicāro parato āgamissateva.

147. **Pariyattidhammopī**ti **pi**-saddena lokuttaradhammaṃ sampiṇḍeti. **Itaresū**ti sandiṭṭhikādipadesu. **Lokuttaradhammovā**ti avadhāraṇaṃ nippariyāyena sandiṭṭhikādiatthaṃ sandhāya vuttaṃ, pariyāyato panete pariyattidhammepi sambhavanteva. Tathā hi **pariyattidhammo** bahussutena āgatāgamena paramena satinepakkena samannāgatena paññavatā ādikalyāṇatādivisesato sayaṃ daṭṭhabboti **sandiṭṭhiko**. Ācariyapayirupāsanāya vinā na labbhāti ce? Lokuttaradhammepi samāne kalyāṇamittasannissayeneva sijjhanato, tathā satthusandassanepi. ‘‘Sandiṭṭhiyā jayatī’’ti ayaṃ panattho titthiyanimmaddane nippariyāyatova labbhati, kilesajaye pariyāyato paramparāhetubhāvato. ‘‘Sandiṭṭhaṃ arahatī’’ti ayampi attho labbhateva, sabbaso saṃkilesadhammānaṃ pahānaṃ, vodānadhammānaṃ paribrūhanañca uddissa pavattattā. Ayañca attho ‘‘ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, saupādānāya saṃvattanti no anupādānāya. Ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsana’’’nti (cūḷava. 406; a. ni. 8.53), ‘‘dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā’’ti (ma. ni. 1.240) ca evamādīhi suttapadehi vibhāvetabbo. Akālikādhigamupāyatāya **akāliko**. Vijjamānatāparisuddhatāhi ehipassavidhiṃ arahatīti **ehipassiko**. Tato eva vaṭṭadukkhanittharaṇatthikehi attano citte upanayanaṃ, cittassa vā tattha upanayanaṃ arahatīti **opaneyyiko**. Vimuttāyatanasīse ṭhatvā paricayena sammadeva

atthavedaṃ, dhammavedañca labhantehi **paccattaṃ veditabbo viññūhī**ti. Evaṃ sandiṭṭhikādipadesu pariyattidhammampi pakkhipitvā manasikāro yujjateva.

Sāti gāthā. **Samantabhadrakattā**ti sabbabhāgehi sundarattā. **Dhammassā**ti sāsanadhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena avekkhitesu ''gāthā''ti samaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsāmivohāraṃ āropetvā dassento **''paṭhamena pādena ādikalyāṇā''**tiādimāha. **''Ekānusandhika''**nti idaṃ nātibahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ sandhāya vuttaṃ, itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhantīti. **Nidānenā**ti kāladesadesakaparisādiapadisanalakkhaṇena nidānaganthena. **Nigamanenā**ti ''idamavocā''tiādikena (saṃ. ni. 1.249), ''iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta''nti (a. ni. 10.27) vā yathāvuttatthanigamanena.

Ayaṃ kathā visesato suttapiṭakasaṃvaṇṇanāti katvā suttapiṭakavasena dhammassa ādikalyāṇādikaṃ dassetvā idāni suttapiṭakavinayapiṭakānaṃ vasena taṃ dassetuṃ **''sanidānasauppattikattā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sanidānasauppattikattā**ti yathāvuttanidānena sanidānatāya, saaṭṭhuppattikatāya ca. **Veneyyānaṃ anurūpato**ti sikkhāpadapaññattiyā, dhammadesanāya ca taṃtaṃsikkhāpadabhāvena paññāpiyamānassa veneyyajjhāsayānurūpaṃ pavattiyamānassa anurūpato. **Atthassā**ti desiyamānassa ca sīlādiatthassa. ''Taṃ kissa hetu (saṃ. ni. 1.249)? Seyyathāpi, bhikkhave''tiādinā (saṃ. ni. 3.95) tattha tattha hetūpamāgahaṇena **hetudāharaṇayuttato**.

Evaṃ suttavinayavasena pariyattidhammassa ādimajjhapariyosānakalyāṇataṃ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjhaṃ gahetvā taṃ dassetuṃ **''sakalopī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sāsanadhammo**ti –

> ''Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
> Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana''nti. (dha. pa. 183; dī. ni. 2.90) –

Evaṃ vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyattidhammo. **Sīlena ādikalyāṇo** sīlamūlakattā sāsanassa. Samathādīhi **majjhekalyāṇo** tesaṃ sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato. **Nibbānena pariyosānakalyāṇo** tadadhigamato uttarikaraṇīyābhāvato. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ, samādhi ca mūlanti āha **''sīlasamādhīhi ādikalyāṇo''**ti. Paññā pana anubodhapaṭivedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto **''vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo''**ti āha. Tassa nipphatti phalaṃ, kiccaṃ nibbānasacchikiriyā, tato paraṃ kattabbaṃ natthīti dassento āha **''phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo''**ti. Phalaggahaṇena vā saupādisesanibbānamāha, itarena itaraṃ, tadubhayañca sāsanasampattiyā osānanti āha **''phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo''**ti.

Buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya **ādikalyāṇo** tappabhavattā. Sabbaso saṃkilesappahānaṃ vodānaṃ, pāripūrī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhekalyāṇo** taṃsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipatti **saṅghasuppaṭipatti,** tāya **pariyosānakalyāṇo,** tāya sāsanassa loke suppatiṭṭhitabhāvato. **Ta**nti sāsanadhammaṃ. **Tathattāyā**ti yathattāya bhagavatā dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvakabodhīti tividho, ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato, itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā **ādikalyāṇatā,** guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya **majjhekalyāṇatā,** tadubhayāvaratāya, tadosānatāya ca sāsanadhammassa tatiyāya **pariyosānakalyāṇatā** vuttā.

Esoti sāsanadhammo. **Nīvaraṇavikkhambhanato**ti vimuttāyatanasīse ṭhatvā saddhammaṃ suṇantassa nīvaraṇānaṃ vikkhambhanasambhavato. Vuttaṃ hetaṃ –

> ''Yathā yathāvuso, bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṃ labhati dhammaveda''nti (a. ni. 5.26).
>
> ''Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmiṃ samaye pahīnāni hontī''ti (saṃ. ni. 5.219) –

Ca ādi. **Samathavipassanāsukhāvahanato**ti samathasukhassa ca vipassanāsukhassa ca sampādanato. Vuttampi cetaṃ –

> ''So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukha''ntiādi (dī. ni. 1.279; ma. ni. 2.138).

Tathā –

> ''Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
> Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ;
> Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato''ti ca. (dha. pa. 374, 373);

Tathāpaṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṃ āvahati, yathā vā satthārā anusiṭṭhaṃ, tathā paṭipanno sāsanadhammo. **Tādibhāvāvahanato**ti chaḷaṅgupekkhāvasena iṭṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. Esa bhagavā vuttanayena tividhakalyāṇaṃ dhammaṃ desento yaṃ sāsanabrahmacariyaṃ, maggabrahmacariyañca pakāseti, taṃ yathānurūpaṃ atthasampattiyā sātthaṃ, byañjanasampattiyā sabyañjananti yojanā.

Tattha avisesena tisso sikkhā, sakalo ca tantidhammo **sāsanabrahmacariyaṃ**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘katamesānaṃ kho, bhante, buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ naciraṭṭhitikaṃ ahosī’’tiādi (pārā. 18). Sabbasikkhānaṃ maṇḍabhūtasikkhattayasaṅgahito ariyamaggo **maggabrahmacariyaṃ**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīya’’nti (mahāva. 23; saṃ. ni. 5.186). **Yathānurūpa**nti yathārahaṃ. Sikkhattayasaṅgahaṃ hi sāsanabrahmacariyaṃ atthasampattiyā **sātthaṃ**. Maggabrahmacariye vattabbameva natthi. **Atthasampattiyā**ti sampannatthatāya. Sampattiattho hi idha saha-saddo. Itaraṃ pana yathāvuttenatthena **sātthaṃ, sabyañjana**ñca. Ye panettha ‘‘vacanasabhāvaṃ **sātthaṃ,** atthasabhāvaṃ **sabyañjana’’**nti vibhajitvā vadanti, taṃ na sundaraṃ, tathā vibhattassa pariyattidhammassa abhāvato. Saddatthā hi abhinnarūpā viya hutvā viniyogaṃ gacchanti. Tathā hi nesaṃ lokiyāmissībhāvaṃ paṭijānanti. Satipi vā bhede ‘‘sabyañjana’’nti ettha yadi tulyayogo adhippeto ‘‘saputto āgato’’tiādīsu viya, evaṃ sati ‘‘atthapaṭisaraṇā, bhikkhave, hotha, mā byañjanapaṭisaraṇā’’ti atthappadhānavādo bādhito siyā, atha vijjamānatāmattaṃ ‘‘salomako sapakkhako’’tiādīsu viya byañjanasampatti aggahitā siyā. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva attho gahetabbo.

Sātthaṃ sabyañjananti ettha nettinayenāpi atthaṃ dassetuṃ **‘‘saṅkāsana…pe… sabyañjana’’**nti vuttaṃ. Tattha yadipi nettiyaṃ byañjanamukhena byañjanatthaggahaṇaṃ hotīti ‘‘akkharaṃ pada’’ntiādinā (netti. 4 dvādasapada) byañjanapadāni paṭhamaṃ uddiṭṭhāni, idha pana pāḷiyaṃ ‘‘sātthaṃ sabyañjana’’nti āgatattā atthapadāniyeva paṭhamaṃ dassetuṃ **‘‘saṅkāsanapakāsanā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsanaṃ dīpanaṃ **saṅkāsanaṃ** ‘‘maññamāno bhikkhu baddho mārassa, amaññamāno mutto’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.64) viya. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdhaṃ. Tenāha ‘‘aññātaṃ bhagavā’’tiādi. Paṭhamaṃ kāsanaṃ **pakāsanaṃ**. Ādikammasmiṃ hi ayaṃ **pa**saddo ‘‘paññapeti paṭṭhapetī’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.20) viya. Tikkhindriyāpekkhaṃ cetaṃ padadvayaṃ uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamañca vuttamatthaṃ paṭipajjati. Saṃkhittassa vitthāravacanaṃ, sakiṃ vuttassa puna vacanañca **vivaraṇavibhajanāni**. Yathā ‘‘kusalā dhammā’’ti saṅkhepato sakiṃyeva ca vuttassa atthassa ‘‘katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ citta’’ntiādinā (dha. sa. 1) vitthārato vivaraṇavasena, vibhajanavasena ca puna vacanaṃ. Majjhimindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṃ, vibhattassa ca pakārehi ñāpanaṃ veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ **uttānīkaraṇapaññāpanāni**. Yathā ‘‘phasso hotī’’tiādinā (dha. sa. 2) vivaṭavibhattassa atthassa ‘‘katamo tasmiṃ samaye phasso? Yo tasmiṃ samaye phasso phusanā samphusanā’’tiādinā (dha. sa. 2) uttānīkiriyā, paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ paṭiniddesabhāvato. ‘‘Paññāpanapaṭṭhapanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapakāsanaatthapadasamāyogato’’tipi pāṭho.

Kathaṃ panāyaṃ pāṭhavikappo jātoti? Vuccate – nettipāḷiyaṃ āgatanayena purimapāṭho. Tattha hi –

> ‘‘Saṅkāsanā pakāsanā,
> Vivaraṇā vibhajanuttānīkammapaññatti;
> Etehi chahi padehi,
> Attho kammañca niddiṭṭha’’nti. (netti. 4 dvādasapada) –

Desanāhārayojanāya ca etassevatthassa ‘‘saṅkāsanā pakāsanā’’tiādinā āgataṃ. Pacchimo pana ‘‘paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti ‘passathā’ti cāhā’’ti (saṃ. ni. 2.20) sutte āgatanayena byañjanamattakato. Evañca nesaṃ dvinnaṃ pāṭhānaṃ viseso, na atthato. Tathā hi saṅkhepato ‘‘paṭhamaṃ ñāpanaṃ **paññāpanaṃ,** paṭhamameva ṭhapanaṃ **paṭṭhapana’’**nti imāni padāni saṅkāsanapakāsanapadehi atthato avisiṭṭhāni. Yañca purimapāṭhe chaṭṭhaṃ padaṃ ‘‘pakārato ñāpana’’nti paññāpanaṃ vuttaṃ, taṃ dutiyapāṭhe pakāsanapadena ‘‘nibbisesaṃ pakārato kāsana’’nti katvā. Yasmā ñāpanakāsanāni atthāvabhāsanasabhāvatāya abhinnāni, sabbesañca veneyyānaṃ cittassa tosanaṃ, buddhiyā ca nisānaṃ yāthāvato vatthusabhāvāvabhāsane jāyatīti. Evaṃ atthapadarūpattā pariyattiatthassa yathāvuttachaatthapadasamāyogato **sātthaṃ** sāsanaṃ.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyāti ettha uccāraṇavelāyaṃ apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṃ**. ‘‘Ekakkharaṃ padaṃ akkhara’’nti eke ‘‘ā evaṃ kira ta’’ntiādīsu ā-kārādayo viya. ‘‘Visuddhakaraṇānaṃ manasā desanāvācāya akkharaṇato akkhara’’nti aññe. Vibhattiyantaṃ atthaññāpanato **padaṃ**. Saṅkhepato vuttaṃ padābhihitaṃ atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ,** vākyaṃ. ‘‘Kiriyāpadaṃ abyayakārakavisesanayuttaṃ vākya’’nti hi vadanti. Pakārato vākyavibhāgo **ākāro**. Ākārābhihitaṃ nibbacanaṃ **nirutti**. Nibbacanavitthāro nissesupadesato **niddeso**. Etesaṃ akkharādīnaṃ byañjanapadānaṃ sampattiyā sampannatāya **sabyañjanaṃ**.

Tatrāyamassa atthapadasamāyogo, byañjanasampatti ca – akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttānīkaroti, niddesehi paññapeti, tathā akkharehi ugghāṭetvā padehi vineti ugghaṭitaññuṃ, byañjanehi vipañcetvā ākārehi vineti vipañcitaññuṃ, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyaṃ. Evañcāyaṃ dhammo ugghaṭiyamāno ugghaṭitaññuṃ vineti, vipañciyamāno vipañcitaññuṃ, niyyamāno neyyaṃ. Tattha ugghaṭanā ādi, vipañcanā majjhe, nayanamante. Evaṃ tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhaveneyyavinayanoti. Evampi tividhakalyāṇoyaṃ dhammo atthabyañjanapāripūriyā ‘‘sāttho sabyañjano’’ti veditabbo ‘‘paripuṇṇo, parisuddho’’ti ca.

Atthagambhīratātiādīsu **attho** nāma tantiattho. **Dhammo** tanti. **Paṭivedho** tantiyā, tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Atha vā **attho** nāma hetuphalaṃ. **Dhammo** hetu. **Desanā** paññatti, yathādhammaṃ dhammābhilāpo, anulomapaṭilomasaṅkhepavitthārādivasena vā kathanaṃ. **Paṭivedho** abhisamayo, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho, tesaṃ tesaṃ vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo yasmā anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāhā, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Tesu paṭivedhassāpi atthasannissitattā vuttaṃ **‘‘atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sāttha’’**nti atthaguṇadīpanato. Tāsaṃ dhammadesanānaṃ byañjanasannissitattā vuttaṃ **‘‘dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjana’’**nti tāsaṃ byañjanasampattidīpanato.

Atthesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. Atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**ti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha **‘‘atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sāttha’’**nti, atthasampattiyā asati tadabhāvato. **Dhammo**ti tanti. **Nirutti**ti tantipadānaṃ niddhāretvā vacanaṃ. Tattha pabhedagatāni ñāṇāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha **‘‘dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjana**nti, asati byañjanasampattiyā tadabhāvato. **Parikkhakajanappasādaka**nti ettha **iti**-saddo hetuattho. Yasmā parikkhakajanānaṃ kiṃkusalagavesīnaṃ pasādāvahaṃ, tasmā **sātthaṃ**. Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhippavattiyā. Sātthakatā panassa paṇḍitavedanīyatāya, sā paramagambhīrasaṇhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetaṃ ‘‘gambhīro duddaso’’tiādi (mahāva. 8). **Lokiyajanappasādakanti sabyañjana**nti yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṃ, tasmā **sabyañjanaṃ**. Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati, idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Sabyañjanatā panassa saddheyyatāya, sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā.

Atha vā **paṇḍitavedanīyato sāttha’’**nti paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannataṃ āha, tato parikkhakajanappasādakaṃ. **Saddheyyato sabyañjana**nti saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannataṃ, tato lokiyajanappasādakanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambhīrādhippāyato sāttha**nti adhippāyato agādhāpāratāya atthasampannaṃ aññathā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjana**nti subodhasaddatāya byañjanasampannaṃ, paramagambhīrassapi atthassa veneyyānaṃ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa paṭhamassa atthadvayassa pabhedo daṭṭhabbo, tathā ceva tattha tattha saṃvaṇṇitaṃ. Tathā hettha vikappassa, samuccayassa vā aggahaṇaṃ. **Upanetabbassā**ti pakkhipitabbassa vodānatthassa avuttassa **abhāvato. Sakalaparipuṇṇabhāvenā**ti sabbabhāgehi paripuṇṇatāya. **Apanetabbassā**ti saṃkilesadhammassa.

Paṭipattiyāti sīlavisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, tannimittaṃ. **Adhigamabyattito**ti saccapaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato **sātthaṃ** kapilavatādi viya tucchaṃ niratthakaṃ ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyā**ti pariyattidhammaparicayena. **Āgamabyattito**ti durakkhātadhammesu paricayaṃ karontassa viya sammohaṃ ajanetvā bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañcanaṃ**. Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattīti. **Sīlādipañcadhammakkhandhayuttato**ti sīlādīhi pañcahi dhammakoṭṭhāsehi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇaṃ** anavasesena samantato puṇṇaṃ pūritaṃ. **Nirupakkilesato**ti diṭṭhimānādiupakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyā**ti vaṭṭadukkhato nissaraṇāya. **Lokāmisanirapekkhato**ti kathañcipi taṇhāsannissayassa anissayanato.

Evaṃ ādikalyāṇatādiapadesena satthu purimavesārajjadvayavasena dhammassa svākkhātataṃ vibhāvetvā idāni pacchimavesārajjadvayavasenāpi taṃ dassetuṃ **‘‘atthavipallāsābhāvato vā suṭṭhu akkhātoti svākkhāto’’**ti vatvā tamatthaṃ byatirekamukhena vibhāvento **‘‘yathā hī’’**tiādimāha. Tattha **vipallāsamāpajjatī**ti tesaṃ dhamme ‘‘antarāyikā’’ti vuttadhammānaṃ vipākādīnaṃ antarāyikattābhāvato ekaṃsena apāyūpapattihetutāya abhāvato. **Niyyānikattābhāvato**ti atammayatābhāvato, saṃsārato ca niyyānikāti vuttadhammānaṃ ekaccayaññakiriyāpakatipurisantaraññāṇādīnaṃ tato niyyānikattābhāvato viparīto eva hoti. **Tenā**ti atthassa vipallāsāpajjanena. **Te** aññatitthiyā. **Tathābhāvānatikkamanato**ti kammantarāyādīnaṃ pañcannaṃ antarāyikabhāvassa ariyamaggadhammānaṃ niyyānikabhāvassa kadācipi anativattanato.

Nibbānānurūpāya paṭipattiyāti adhigantabbassa sabbasaṅkhatavinissaṭassa nibbānassa anurūpāya sabbasaṅkhāranissaraṇūpāyabhūtāya sapubbabhāgāya sammāpaṭipattiyā akkhātattāti yojanā. **Paṭipadānurūpassā**ti sabbadukkhaniyyānikabhūtā ārammaṇakaraṇamattenāpi kilesehi anāmasanīyā yādisī paṭipadā, tadanurūpassa. **Supaññattā**ti sīlādikkhandhattayasaṅgahitā sammādiṭṭhiādippabhedā micchādiṭṭhiādīnaṃ pahāyikabhāvena suṭṭhu sammadeva vihitā. **Saṃsandati** kilesamalavisuddhitāya **sameti**. Evaṃ magganibbānānaṃ paṭipadāpaṭipajjanīyabhāvehi aññamaññānurūpatāya svākkhātataṃ dassetvā idāni tividhassāpi lokuttaradhammassa paccekaṃ svākkhātataṃ dassetuṃ **‘‘ariyamaggo cetthā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **antadvaya**nti sassatucchedaṃ, kāmasukhaattakilamathānuyogaṃ, līnuddhaccaṃ, patiṭṭhānāyūhananti evaṃ pabhedaṃ antadvayaṃ. **Anupagammā**ti anupagantvā, anupagamanahetu vā. **Paṭipassaddhakilesānī**ti suṭṭhu vūpasantakilesāni, paṭipassaddhippahānavasena sammadeva pahīnadosāni. **Sassatādisabhāvavasenā**ti ‘‘sassatañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi amatañca tāṇañca leṇañcā’’tiādinā tesu tesu suttesu sassatādibhāvakittanavasena.

148. **‘‘Rāgādīnaṃ abhāvaṃ karontena ariyapuggalena sāmaṃ daṭṭhabbo’’**ti iminā ‘‘ariyamaggena mama rāgādayo pahīnā’’ti sayaṃ attanā anaññaneyyena daṭṭhabboti sandiṭṭhi, sandiṭṭhi eva **sandiṭṭhiko**.

Tena tena ariyasāvakena **parasaddhāya** parassa saddahanena paraneyyena **gantabbataṃ hitvā** ñāpetabbataṃ pahāya **paccavekkhaṇañāṇena** karaṇabhūtena. **Pasatthā diṭṭhi sandiṭṭhi** yathā sambojjhaṅgo. Ariyamaggo attanā sampayuttāya sandiṭṭhiyā kilese jayati, ariyaphalaṃ tāya eva attano kāraṇabhūtāya, nibbānaṃ ārammaṇakaraṇena attano visayībhūtāya sandiṭṭhiyā kilese jayatīti yojanā.

Bhāvanābhisamayavasena maggadhammo. **Sacchikiriyābhisamayavasena** nibbānadhammo. Phalampi heṭṭhimaṃ sakadāgāmivipassanādīnaṃ paccayabhāvena upari maggādhigamassa upanissayabhāvato pariyāyato **‘‘dissamāno vaṭṭabhayaṃ nivattetī’’**ti vattabbataṃ labhati.

149. **Nāssa kālo**ti nāssa āgametabbo kālo atthi. Yathā hi lokiyakusalassa ‘‘upapajje, aparapariyāye’’tiādinā phaladānaṃ pati āgametabbo kālo atthi, na evametassāti attho. Tenāha **‘‘na pañcāhā’’**tiādi. **Pakaṭṭho**ti dūro. Phaladānaṃ pati kālo pakaṭṭho assāti **kāliko,** kālantaraphaladāyī. Tenāha **‘‘attano phaladāne’’**ti. **Patto**ti upanīto. **Ida**nti ‘‘akāliko’’ti padaṃ.

150. **Vidhi**nti vidhānaṃ, ‘‘ehi passā’’ti evaṃpavattavidhivacanaṃ. **Vijjamānattā**ti paramatthato upalabbhamānattā. **Parisuddhattā**ti kilesamalavirahena sabbathā visuddhattā. Amanuññampi kadāci payojanavasena yathāsabhāvappakāsanena dassetabbaṃ bhaveyyāti tadabhāvaṃ dassento āha **‘‘manuññabhāvappakāsanenā’’**ti.

151. Upanetabboti upaneyyo, upaneyyova opaneyyikoti imassa atthassa adhippetattā āha **‘‘upanetabboti opaneyyiko’’**ti. Citte upanayanaṃ uppādananti āha **‘‘idaṃ saṅkhate lokuttaradhamme yujjatī’’**ti. **Citte upanayana**nti pana ārammaṇabhūtassa dhammassa ārammaṇabhāvūpanayane adhippete asaṅkhatepi yujjeyya ‘‘ārammaṇakaraṇasaṅkhātaṃ **upanayanaṃ arahatīti opaneyyiko**’’ti. **Allīyana**nti phusanaṃ. **Nibbānaṃ upaneti** ariyapuggalanti adhippāyo.

152. **Viññūhī**ti vidūhi, paṭividdhasaccehīti attho. Te pana ekaṃsato ugghaṭitaññūādayo hontīti āha **‘‘ugghaṭitaññūādīhī’’**ti. **‘‘Paccatta’’**nti etassa ‘‘pati attanī’’ti bhummavasena attho gahetabboti āha **‘‘attani attanī’’**ti. **Veditabbo**ti vuttaṃ, kathaṃ veditabboti āha **‘‘bhāvito me’’**tiādi. Tattha **‘‘me’’**ti iminā ‘‘paccatta’’nti padena vuttamatthaṃ anvayato dassetvā puna byatirekena dassetuṃ **‘‘na hī’’**tiādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. **‘‘Viññūhī’’**ti idaṃ antogadhāvadhāraṇanti dassento **‘‘bālānaṃ pana avisayo cesā’’**ti āha.

Evaṃ ādikalyāṇatādinā aññamaññassa anurūpadesanāya dhammassa svākkhātataṃ dassetvā idāni purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ kāraṇavacananti dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tattha **sandiṭṭhikattā**ti yasmā ayaṃ dhammo vuttanayena sāmaṃ daṭṭhabbo, sandiṭṭhiyā kilese viddhaṃseti, sandassanañca arahati, tasmā **svākkhāto** durakkhāte titthiyadhamme tadabhāvato. Iminā nayena sesapadesupi yathārahaṃ attho daṭṭhabbo.

153. **Tasseva**ntiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ buddhānussatiyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

3. Saṅghānussatikathāvaṇṇanā

154. **Ariyasaṅghaguṇā**ti ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena ‘‘saraṇa’’nti araṇīyato ariyo ca so saṅgho ca, ariyānaṃ vā saṅgho ariyasaṅgho, tassa guṇā.

155. Yaṃ sammāpaṭipadaṃ paṭipanno ‘‘suṭṭhu paṭipanno’’ti vuccati. Sā ariyamaggapaṭipadā paṭipakkhadhamme anivattidhamme katvā pajahanato payojanābhāvā sayampi anivattidhammā, adhigantabbassa ca nibbānassa ekaṃsato anulomīti. Tato eva apaccanīkā, anudhammabhūtā ca, tassā **ca** paṭipannattā ariyasaṅgho ‘‘suppaṭipanno’’ti vuttoti dassetuṃ **‘‘suṭṭhu paṭipanno’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **‘‘anivattipaṭipada’’**nti iminā ujuppaṭipattiṃ dasseti. Punappunaṃ nivattane hi sati ujuppaṭipatti na hoti. **‘‘Anulomapaṭipadaṃ apaccanīkapaṭipada’’**nti iminā ñāyappaṭipattiṃ. Paṭipajjitabbassa hi nibbānassa anulomanena, apaccanīkatāya cassā ñāyato. **‘‘Dhammānudhammapaṭipada’’**nti iminā sāmīcippaṭipattiṃ anucchavikabhāvadīpanato. Etena paṭhamapadassa papañcaniddeso, itarāni tīṇi padānīti dasseti. Tenāha **‘‘yasmā panā’’**tiādi.

Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanena kiccasiddhito ariyabhāvāvahaṃ savanaṃ sakkaccasavanaṃ nāmāti vuttaṃ **‘‘sakkaccaṃ suṇantīti sāvakā’’**ti, tena ariyā eva nippariyāyato satthu sāvakā nāmāti dasseti. **Sīladiṭṭhisāmaññatāyā**ti ariyena sīlena, ariyāya ca diṭṭhiyā samānabhāvena. Ariyānañhi sīladiṭṭhiyo majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ninnānākaraṇaṃ maggenāgatattā. Tena te yattha katthaci ṭhitāpi saṃhatāva. Tenāha **‘‘saṅghātabhāvamāpanno’’**ti. Māyāsāṭheyyādipāpadhammasamucchedena **uju**. Tato eva gomuttavaṅkābhāvena **avaṅkā**. Candalekhāvaṅkābhāvena **akuṭilā**. Naṅgalakoṭivaṅkābhāvena **ajimhā**. Avaṅkādibhāvena vā **uju**. Parisuddhaṭṭhena **ariyā**. Apaṇṇakabhāvena ñāyati kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo**. Vaṭṭadukkhaniyyānāya **anucchavikattā**. Anurūpattā **sāmīci** opāyikātipi **saṅkhaṃ** samaññaṃ **gatā** sammāpaṭipatti, tāya samaṅgitāya **suppaṭipannā** ‘‘sammā paṭipajjantī’’ti katvā. Vattamānattho hi ayaṃ **paṭipanna-**saddo yathā ‘‘sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno’’ti (pu. pa. 206). **Atītaṃ paṭipada**nti yathāvuttamaggasammāpaṭipattiṃ vadati. Ubhayena ca sāmaññaniddesena, ‘‘suppaṭipannā ca suppaṭipannā ca suppaṭipannā’’ti ekasesanayena vā gahitānaṃ samūho ‘‘suppaṭipanno’’ti vuttoti dasseti.

Evaṃ ādipadatthaniddesabhāvena itarapadānaṃ atthaṃ vatvā idāni catunnampi padānaṃ avomissakaṃ atthaṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yathānusiṭṭha**nti satthārā yathā anusiṭṭhaṃ, tathā anusāsanīanurūpanti attho. **Apaṇṇakapaṭipada**nti avirajjhanakapaṭipadaṃ, anavajjapaṭipattinti attho. Ettha ca svākkhāte dhammavinaye apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipannattāti evaṃ sambandhitabbaṃ. Purimapadena sambandhe dutiyapadaṃ na vattabbaṃ siyā, nanu ca dutiyapadena sambandhepi paṭhamaṃ padaṃ na vattabbaṃ siyāti? Na tassa paṭhamaṃ apekkhitattā. Sā pana sāvakānaṃ apaṇṇakapaṭipadā yathānusiṭṭhaṃ paṭipadāti dassanatthaṃ ‘‘yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattā’’ti vattabbaṃ. Ubhayassāpi vā suppaṭipannabhāvasādhanattā ubhayaṃ vuttaṃ. Tathā hi pi-saddena ubhayaṃ samuccinoti.

Kilesajimhavasena antadvayagāhoti sabbaso taṃ pahāya sammāpaṭipadā kāyādivaṅkappahāyinī ujuppaṭipatti hotīti āha **‘‘majjhimāya paṭipadāya…pe… ujuppaṭipanno’’**ti.

Ñāyo nāma yuttappattapaṭipatti, nibbānañca, sabbasaṅkhārasamathatāya ādittaṃ celaṃ, sīsaṃ vā ajjhupekkhitvāpi paṭipajjitabbamevāti āha **‘‘ñāyo vuccati nibbāna’’**nti. Nibbāyanakiriyāmukhena cettha nibbānaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ, maggañāṇādīhi vā ñāyati paṭivijjhīyati sacchikarīyati cāti **ñāyo nibbāna**nti evamettha attho daṭṭhabbo.

Guṇasambhāvanāya parehi kayiramānaṃ paccupaṭṭhānādisāmīcikammaṃ arahantīti **sāmīcikammārahā**.

156. **Yadida**nti antogadhaliṅgavacanabhedo nipātoti tassa vacanabhedena atthamāha **‘‘yā imānī’’**ti. **Eva**nti pakāratthe nipāto, iminā pakārenāti attho. Tena itarāni tīṇi yugaḷāni dassitāni hontīti āha **‘‘evaṃ cattāri purisayugaḷāni hontī’’**ti. **Eta**nti etaṃ ‘‘purisapuggalā’’ti bahuvacanavasena vuttaṃ padaṃ. Purisā ca te puggalā ca **purisapuggalā**. Tattha **‘‘purisā’’**ti iminā paṭhamāya pakatiyā gahaṇaṃ, **‘‘puggalā’’**ti pana dutiyāyapi sattasāmaññenāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Catunnaṃ paccayānaṃ** kīdisānaṃ? Ānetvā hunitabbānanti adhikārato pākaṭoyamattho. **Dātabba**nti vā paccattavacanaṃ ‘‘catunnaṃ paccayāna’’nti padaṃ apekkhitvā sāmivasena pariṇāmetabbaṃ, aññathā yesaṃ kesañci catunnaṃ paccayānaṃ ‘‘āhuna’’nti samaññā siyā. Āhunaṃ arahatīti vā **āhuneyyo. Sakkādīnampi vā āhavana**nti sakkādīhipi diyyamānaṃ dānaṃ. **Yattha hutaṃ mahapphala**nti yasmiṃ āvahanīyaggimhi hutaṃ dadhiādi āhuneyyaggigahapataggidakkhiṇeyyaggīsu hutato uḷāraphalanti **tesaṃ** brāhmaṇānaṃ **laddhi. Huta**nti dinnaṃ. **Nikāyantare**ti sabbatthikavādinikāye.

Ṭhapetvā 165 **te**ti te piyamanāpe ñātimitte apanetvā, tesaṃ adatvāti adhippāyo. **Esa** eso. **Ekabuddhantare ca dissatī**ti ekasmiṃ buddhantare vītivatte dissati. **Ca**-saddena kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatteti dasseti. **Abbokiṇṇa**nti paṭipakkhehi avomissaṃ, kiriyāvisesakañcetaṃ. **Piyamanāpattakaradhammā** nāma sīlādayo, te ariyasaṅghe suppatiṭṭhitā. Ayaṃ hettha adhippāyo – ñātimittā vippayuttā na cirasseva samāgacchanti, anavaṭṭhitā ca tesu piyamanāpatā, na evamariyasaṅgho. Tasmā saṅghova **pāhuneyyo**ti. **Pubbakāra**nti aggakiriyaṃ. **Sabbappakārenā**ti ādaragāravabahumānādinā, deyyadhammassa sakkaccakaraṇādinā ca sabbena pakārena. Svāyaṃ **pāhavanīya-**saddo ‘‘pāhuneyyo’’ti vuccati pariyāyabhāvena.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti **dakkhiṇā**. Tathābhāvakaraṇena **dakkhiṇaṃ arahati**. Yathā uḷārātivipuludrayalābhena visodhitaṃ nāma hoti, evaṃ dakkhiṇā vipulaphalatāyāti vuttaṃ **‘‘mahapphalakaraṇatāya visodhetī’’**ti.

Puññatthikehi añjali karaṇīyā etthāti **añjalikaraṇīyo**.

Yadipi pāḷiyaṃ ‘‘anuttara’’nti vuttaṃ. Natthi ito uttaraṃ visiṭṭhanti hi **anuttaraṃ**. Samampissa pana natthīti dassento **‘‘asadisa’’**nti āha. Khittaṃ vuttaṃ bījaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettaṃ, kedārādi, khettaṃ viya khettaṃ, puññānaṃ khettaṃ **puññakkhettaṃ**. Sesaṃ buddhānussatiyaṃ vuttanayānusārena veditabbaṃ.

4. Sīlānussatikathāvaṇṇanā

158. Aho vata sīlāni akhaṇḍāni, aho vata acchiddānīti evaṃ sabbattha yojetabbaṃ. **Aho vatā**ti ca sambhāvane nipāto. Tenāha **‘‘akhaṇḍatādiguṇavasenā’’**ti. Akhaṇḍabhāvādisampattivasenāti attho. Parassa sīlāni anussariyamānāni piyamanāpabhāvāvahanena kevalaṃ mettāya padaṭṭhānaṃ honti, na visuṃ kammaṭṭhānanti āha **‘‘attano sīlāni anussaritabbānī’’**ti. **Cāgā**dīsupi eseva nayo.

Yesanti sīlādīnaṃ. Paṭipāṭiyā samādāne samādānakkamena, ekajjhaṃ samādāne uddesakkamena sīlānaṃ ādiantaṃ veditabbaṃ. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti vatthante, dasante vā chinnavatthaṃ viya, visadisūdāharaṇaṃ cetaṃ. Evaṃ sesānipi udāharaṇāni. Vinivedhavasena chinnasāṭako **vinividdhasāṭako**. Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Sabalarahitāni vā **asabalāni**. Tathā **akammāsāni**. Sattavidhamethunasaṃyogo heṭṭhā sīlakathāyaṃ vutto eva. **Kodhūpanāhādīhī**ti **ādi**-saddena makkhapaḷāsaissāmacchariyamāyāsāṭheyyamānātimānādayo gahitā. **Tāniyeva** akhaṇḍādiguṇāni sīlāni. Sīlassa **taṇhādāsabyato** mocanaṃ vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanaṃ. Tato eva taṃsamaṅgīpuggalo serī sayaṃvasī bhujisso nāma hoti. Tenāha **‘‘bhujissabhāvakaraṇena bhujissānī’’**ti. ‘‘Imināhaṃ sīlena devo vā bhaveyyaṃ devaññataro vā, tattha nicco dhuvo sassato’’ti, ‘‘sīlena suddhī’’ti ca evamādinā **taṇhādiṭṭhīhi** aparāmaṭṭhattā **ayaṃ te sīlesu doso**ti catūsu vipattīsu yāya kāyaci vipattiyā dassanena **parāmaṭṭhuṃ** anuddhaṃsetuṃ. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

159. **Sikkhāya sagāravo**ti sīladhanaṃ nissāya paṭiladdhasamādānattā sātisayaṃ sikkhāya sagāravo sappatisso hoti. **Sabhāgavuttī**ti sampannasīlehi sabhāgavuttiko, tāya eva vā sikkhāya sabhāgavutti. Yo hi sikkhāgāravarahito, so tāya visabhāgavutti nāma hoti vilomanato. Yathā parehi saddhiṃ attano chiddaṃ na hoti, evaṃ dhammāmisehi paṭisantharaṇaṃ **paṭisanthāro**. Sikkhāya sagāravattā eva tattha **appamatto** hoti. Attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti evamādīni bhayāni imassa dūrasamussāritānīti āha **‘‘attānuvādādibhayavirahito’’**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

5. Cāgānussatikathāvaṇṇanā

160. **Pakatiyā**ti sabhāvena. **Cāgādhimuttenā**ti deyyadhammapariccāge yuttappayuttena tanninnena tappoṇena. Niccaṃ sadā pavattā dānasaṃvibhāgā yassa so **niccapavattadānasaṃvibhāgo,** tena. Idhāpi ‘‘pakatiyā’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yaṃ parassa paṭiyattaṃ diyyati, taṃ **dānaṃ**. Yaṃ attanā paribhuñjitabbato saṃvibhajati, so **saṃvibhāgo. Ito dāni pabhutī**ti ito paṭṭhāya dāni ajjatagge ajjadivasaṃ ādiṃ katvā. **Adatvā na bhuñjissāmīti** dāna**samādānaṃ** katvā. **Taṃdivasa**nti tasmiṃ bhāvanārambhadivase. Tattha **nimittaṃ gaṇhitvā**ti tasmiṃ dāne pariccāgacetanāya pavattiākārassa sallakkhaṇavasena nimittaṃ gahetvā. **Vigatamalamaccheratādiguṇavasenā**ti vigatāni malamaccherāni etasmāti vigatamalamacchero, cāgo, tassa bhāvo **vigatamalamaccheratā**. Tadādīnaṃ guṇānaṃ, sampattīnaṃ, ānisaṃsānaṃ vā vasena.

Sataṃ dhammaṃ anukkamanti sādhūnaṃ bodhisattānaṃ dhammaṃ paveṇiṃ anu anu kamanto okkamanto, avokkamanto vā. Ye ime **dāyakassa lābhā** āyuvaṇṇasukhabalapaṭibhānādayo, piyabhāvādayo ca bhagavatā **saṃvaṇṇitā** pakittitā. **Manussattaṃ vā**ti **vā**-saddo avuttavikappattho, tena indriyapāṭavabhāvakammassakatāñāṇādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Maccheramalenāti maccherasaṅkhātena malena. Atha vā maccherañca malañca maccheramalaṃ, tena maccherena ceva lobhādimalena cāti attho. **Pajāyanavasenā**ti yathāsakaṃ kammanibbattanavasena. **Kaṇhadhammāna**nti lobhādiekantakāḷakānaṃ pāpadhammānaṃ. **Vigatattā**ti pahīnattā. **Vigatamalamaccherena cetasā**ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Sotāpannassa sato**ti gehaṃ āvasantassa sotāpannassa samānassa. **Nissayavihāra**nti nissāya viharitabbavihāraṃ, devasikaṃ vaḷañjanakakammaṭṭhānanti attho. **Abhibhavitvā**ti agāraṃ āvasantānaṃ aññesaṃ uppajjanakarāgādiupakkilese abhibhuyya.

Yo kiñci dentopi sāpekkhova deti, so muttacāgo na hoti, ayaṃ pana na evanti **‘‘muttacāgo’’**ti vuttaṃ. **Vissaṭṭhacāgo**ti nirapekkhapariccāgoti attho. Yathā pāṇātipātabahulo puggalo ‘‘lohitapāṇī’’ti vuccati, evaṃ dānabahulo puggalo ‘‘payatapāṇī’’ti vuttoti dassento **‘‘dātuṃ sadā dhotahatthoyevā’’**ti āha. Tattha **sadā**ti niccaṃ, abhiṇhanti attho. **Pariccāgo**ti deyyadhammapariccāgoti adhikārato viññāyati. **Yaṃ yaṃ** deyyadhammaṃ **pare** yācanakā. Yācane yogo **yācanayogo,** parehi yācituṃ yuttoti attho. **Yājena yutto**ti dānena yutto sadā pariccajanato. **Ubhaye**ti yathāvutte dāne, saṃvibhāge ca **rato** abhirato.

161. Yathā parisuddhasīlassa puggalassa akhaṇḍatādiguṇavasena attano sīlassa anussarantassa sīlānussatibhāvanā ijjhati, evaṃ parisuddhauḷārapariccāgassa puggalassa anupakkiliṭṭhameva attano pariccāgaṃ anussarantassa bhāvanā ijjhatīti dassetuṃ **‘‘vigatamalamaccheratādiguṇavasenā’’**tiādi vuttaṃ, taṃ vuttatthameva.

Bhiyyosoti uparipi. **Mattāya** pamāṇassa mahatiyā mattāya, vipulena pamāṇenāti attho. **Cāgādhimutto**ti pariccāge adhimutto ninnapoṇapabbhāro. Tato eva **alobhajjhāsayo** katthacipi anabhisaṅgacitto. Paṭiggāhakesu mettāyanavasena pariccāgo hotīti **mettāya** mettābhāvanāya **anulomakārī** anurūpapaṭipatti. **Visārado**ti visado attanova guṇena katthacipi amaṅkubhūto abhibhuyya vihārī. Sesaṃ suviññeyyameva.

6. Devatānussatikathāvaṇṇanā

162. **Ariyamaggavasenā**ti ariyamaggassa adhigamavasena. **Samudāgatehī**ti sammadeva taduppattito uddhaṃ āgatehi. Yādisā hi ariyānaṃ santāne lokiyāpi saddhādayo, na tādisā kadācipi pothujjanikā saddhādayo. Dibbantīti **devā**. Cattāro mahārājāno etesanti catumahārājā, te eva **cātumahārājikā**. Tettiṃsa sahapuññakārino tatthūpapannāti taṃsahacaritaṃ ṭhānaṃ tāvatiṃsaṃ, tannivāsinopi devā taṃsahacaraṇato eva **tāvatiṃsā**. Dukkhato yātā apayātāti **yāmā**. Tusāya pītiyā itā upagatāti **tusitā**. Bhogānaṃ nimmāne rati etesanti **nimmānaratino**. Paranimmitesu bhogesu vasaṃ vattentīti **paranimmitavasavattino**. Brahmānaṃ kāyo samūho brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha bhavāti **brahmakāyikā. Tatuttarī**ti tato brahmakāyikehi uttari, upari parittābhādike sandhāya vadati. **Devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā**ti ''yathārūpāya maggenāgatāya **saddhāya samannāgatā, sīlena sutena cāgena paññāya samannāgatā ito cutā tattha upapannā tā devatā,** mayhampi tathārūpā saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññā ca saṃvijjatī''ti devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā sakkhiṃ otārentena viya **attano saddhādiguṇā anussaritabbā**.

Yadi evaṃ **sutte** (a. ni. 6.10) ubhayaguṇānussaraṇaṃ vuttaṃ, taṃ kathanti anuyogaṃ manasi katvā āha **''sutte panā''**tiādi. Tattha **kiñcāpi vutta**nti ''attano ca, tāsañca devatāna''nti ubhayaṃ samadhuraṃ viya **sutte** (a. ni. 6.10) kiñcāpi vuttaṃ. Atha kho **taṃ** ''devatānaṃ saddhañca sīlañcā''tiādivacanaṃ. **Sakkhiṭṭhāne ṭhapetabba**nti ''vutta''nti parato padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Kimatthaṃ pana sakkhiṭṭhāne ṭhapananti āha **''devatānaṃ attano saddhādīhi samānaguṇadīpanatthanti veditabba''**nti. Kasmā pana sutte yathārutavasena atthaṃ aggahetvā evaṃ attho gayhatīti āha **''aṭṭhakathāyañhī''**tiādi.

163. **Tasmā**ti yasmā aṭṭhakathāyaṃ devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇānussaraṇaṃ daḷhaṃ katvā vuttaṃ, sīlacāgānussatīsu viya idhāpi attano guṇānussaraṇaṃ jhānuppattinimittaṃ yuttaṃ, tasmā. **Pubbabhāge** bhāvanārambhe. **Aparabhāge**ti yathā bhāventassa upacārajjhānaṃ ijjhati, tathā bhāvanākāle. Yadi attano eva idha guṇā anussaritabbā, kathamayaṃ devatānussatīti āha **''devatānaṃ guṇasadisasaddhādiguṇānussaraṇavasenā''**ti. Tena sadisakappanāya ayaṃ bhāvanā ''devatānussatī''ti vuttā, na devatānaṃ, tāsaṃ guṇānaṃ vā anussaraṇenāti dasseti. Pubbabhāge vā pavattaṃ devatāguṇānussaraṇaṃ upādāya ''devatānussatī''ti imissā samaññā veditabbā. Tathā hi vakkhati ''pubbabhāge devatā ārabbha pavattacittavasenā''ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

164. **Etāsa**nti etāsaṃ buddhānussatiādīnaṃ channaṃ anussatīnaṃ. **Vitthāradesanāya**nti vitthāravasena pavattadesanāyaṃ, **mahānāmasuttaṃ** (a. ni. 6.10; 11.11) sandhāya vadati. **Bhagavātiādīnaṃ attha**nti bhagavātiādīnaṃ padānaṃ atthaṃ. **Atthaveda**nti vā hetuphalaṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhimāha. **Dhammaveda**nti hetuṃ paṭicca uppannaṃ tuṭṭhiṃ. ''Ārakattā araha''nti anussarantassa hi yaṃ taṃ bhagavato kilesehi ārakattaṃ, so hetu. Ñāpako cettha hetu adhippeto, na kārako, sampāpako vā. Yonena ñāyamāno arahattattho, taṃ phalaṃ. Iminā nayena sesapadesupi hetuphalavibhāgo veditabbo. Dhammānussatiādīsupi ''ādimajjhapariyosānakalyāṇattā''tiādinā, ''yasmā pana sā sammāpaṭipadā''tiādinā ca tattha tattha hetuapadeso katoyevāti. **Dhammūpasaṃhita**nti yathāvuttahetuhetuphalasaṅkhātaguṇūpasaṃhitaṃ. **Guṇe**ti attano guṇe.

165. **Ariyasāvakānaññeva ijjhantī**ti ariyasāvakānaṃ ijjhantiyevāti uttarapadāvadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, avadhāraṇañca tesaṃ sukhasiddhidassanatthaṃ. Tenāha **''tesaṃ hī''**tiādi. Na puthujjanānaṃ sabbena sabbaṃ ijjhantīti. Tathā hi vakkhati ''evaṃ santepī''tiādi. Yadi evaṃ, kasmā **mahānāmasuttā**dīsu (a. ni. 6.10; 11.11) bahūsu suttesu ariyasāvakaggahaṇaṃ katanti? Tesaṃ bahulavihāratāyāti ācariyā.

Nikkhantanti niggataṃ nissaṭaṃ. **Mutta**nti vissaṭṭhaṃ. **Vuṭṭhita**nti apetaṃ. Sabbametaṃ vikkhambhanameva sandhāya vadati. **Gedhamhā**ti palibodhato. **Idampī**ti buddhānussativasena laddhaṃ upacārajjhānamāha. **Ārammaṇaṃ karitvā**ti paccayaṃ katvā, pādakaṃ katvāti attho. **Visujjhantī**ti paramatthavisuddhiṃ pāpuṇanti.

Sambādheti taṇhāsaṃkilesādinā sampīḷe saṃkaṭe gharāvāse. **Okāsādhigamo** lokuttaradhammassa adhigamāya adhigantabbaokāso. Anussatiyo eva **anussatiṭṭhānāni. Visuddhidhammā**ti visujjhanasabhāvā, visujjhituṃ vā bhabbā. **Paramatthavisuddhidhammatāyā**ti paramatthavisuddhiyā nibbānassa bhabbabhāvena. **Upakkamenā**ti payogena. **Pariyodapanā**ti visodhanā.

166. **Evaṃ santepīti** evaṃ **mahānāmasuttā**dīsu anekesu suttesu ariyasāvakasseva vasena chasu anussatīsu desitāsupi. **Yassānubhāvenā**ti yassa cittappasādassa balena. **Pītiṃ paṭilabhitvā**ti anussavavasena buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā.

Chaanussatiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sattamaparicchedavaṇṇanā.

8. Anussatikammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā

Maraṇassatikathāvaṇṇanā

167. **Ito**ti devatānussatiyā. Sā hi chasu anussatīsu sabbapacchā niddiṭṭhattā āsannā, paccakkhā ca. **Anantarāyā**ti tadanantaraṃ uddiṭṭhattā vuttaṃ. Maraṇassa sati maraṇassatīti maraṇaṃ tāva dassetuṃ **‘‘tattha maraṇa’’**ntiādi vuttaṃ. Kāmañcettha khandhānaṃ bhedo ‘‘jarāmaraṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita’’nti (dhātu. 71) vacanato cutikhandhānaṃ vināso maraṇanti vattabbaṃ, visesato pana taṃ jīvitindriyassa vināsabhāvena kammaṭṭhānikānaṃ paccupatiṭṭhatīti **‘‘jīvitindriyassa upacchedo’’**ti vuttaṃ. Tenevāha **niddese** ‘‘kaḷevarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo’’ti (vibha. 236; dī. ni. 2.390; ma. ni. 1.92, 123). Tattha **ekabhavapariyāpannassā**ti ekena bhavena paricchinnassa. **Jīvitindriyassa upacchedo**ti jīvitindriyappabandhassa vicchedo āyukkhayādivasena antaradhānaṃ. **Samucchedamaraṇa**nti arahato santānassa sabbaso ucchedabhūtaṃ maraṇaṃ. **Saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgasaṅkhāta**nti saṅkhatadhammānaṃ udayavayaparicchinnassa pavattikhaṇassa bhaṅgo nirodhoti saṅkhaṃ gataṃ. **Khaṇikamaraṇa**nti yathāvuttakhaṇavantaṃ tasmiṃyeva khaṇe labbhamānaṃ maraṇaṃ. Yaṃ khandhappabandhaṃ upādāya rukkhādisamaññā, tasmiṃ anupacchinnepi allatādivigamanaṃ nissāya matavohāro **sammutimaraṇaṃ. Na taṃ idha adhippeta**nti taṃ samucchedakhaṇikasammutimaraṇaṃ idha maraṇānussatiyaṃ nādhippetaṃ abāhullato, anupaṭṭhahanato, asaṃvegavatthuto cāti adhippāyo.

Adhippetaṃ satiyā ārammaṇabhāvena. Āyuādīnaṃ khayakāle maraṇaṃ **kālamaraṇaṃ**. Tesaṃ aparikkhīṇakāle maraṇaṃ **akālamaraṇaṃ. ‘‘Kālamaraṇaṃ puññakkhayenā’’**ti idaṃ yathādhikāraṃ sampattibhavavasena vuttaṃ, vipattibhavavasena pana ‘‘pāpakkhayenā’’ti vattabbaṃ.

Āyusantānajanakapaccayasampattiyāti āyuppabandhassa pavattāpanakānaṃ āhārādipaccayānaṃ sampattiyaṃ. **Vipakkavipākattā**ti attano phalānurūpaṃ dātabbavipākassa dinnattā. **Gatikālāhārādisampattiyā abhāvenā**ti devānaṃ viya gatisampattiyā, paṭhamakappiyānaṃ viya kālasampattiyā, uttarakurukādīnaṃ viya āhārasampattiyā ca abhāvena. **Ādi**-saddena utusukkasoṇitādiṃ pariggayhati. **Ajjatanakālapurisānaṃ viyā**ti **viya**-saddo aṭṭhāne paṭṭhapito, ajjatanakālapurisānaṃ vassasatamattaparimāṇassa viya āyuno khayavasenāti yojanā. Evaṃ hi anāgatepi paramāyuno saṅgaho kato hoti, atīte pana gatisampattiyā viya kālāhārādisampattiyā bhāvena anekavassasahassa parimāṇopi āyu ahosi. Ayañca vibhāgo vattamānassa antarakappassa vasena vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Kalāburājādīna**nti **ādi**-saddena nandayakkhanandamāṇavakādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Taṃ sabbampī**ti yaṃ ‘‘kālamaraṇaṃ akālamaraṇaṃ, tatthāpi puññakkhayamaraṇaṃ āyukkhayamaraṇaṃ ubhayakkhayamaraṇaṃ upakkamamaraṇa’’nti vuttappabhedaṃ maraṇaṃ, taṃ sabbampi.

168. **Yoniso**ti upāyena. **Manasikāro**ti maraṇārammaṇo manasikāro. Yena pana upāyena manasikāro pavattetabbo, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ **‘‘ayoniso pavattayato’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ayoniso pavattayato**ti anupāyena satiṃ, saṃvegaṃ, ñāṇañca anupaṭṭhapetvā maraṇaṃ anussarato. **Tadetaṃ sabbampī**ti sokapāmojjānaṃ uppajjanaṃ, saṃvegassa anuppajjanaṃ, santāsassa uppajjanañca yathākkamaṃ **satisaṃvegañāṇaviharato hoti**. Yo hi ‘‘maraṇaṃ nāmetaṃ jātassa ekantika’’nti paṇḍitānaṃ vacanaṃ sarati, tattha saṃvegajāto hoti sampajāno ca, tassa iṭṭhajanamaraṇādinimittaṃ sokādayo anokāsāva. **Tasmā**ti yasmā ayoniso manasikāraṃ pavattayato ete dosā, tasmā. **Tattha tatthā**ti araññasusānādīsu. **Hatamatasatte**ti corādīhi hate, sarasena mate ca satte. Diṭṭhapubbā sampatti yesaṃ te diṭṭhapubbasampattī, tesaṃ **diṭṭhapubbasampattīnaṃ. Yojetvā**ti upaṭṭhapetvā. **Ekaccassā**ti tikkhindriyassa ñāṇuttarassa.

169. **Vadhakapaccupaṭṭhānato**ti ghātakassa viya pati pati upaṭṭhānato āsannabhāvato. **Sampattivipattito**ti ārogyādisampattīnaṃ viya jīvitasampattiyā vipajjanato. **Upasaṃharaṇato**ti paresaṃ maraṇaṃ dassetvā attano maraṇassa upanayanato. **Kāyabahusādhāraṇato**ti sarīrassa bahūnaṃ sādhāraṇabhāvato. **Āyudubbalato**ti jīvitassa dubbalabhāvato. **Animittato**ti maraṇassa vavatthitanimittābhāvato. **Addhānaparicchedato**ti kālassa paricchannabhāvato. **Khaṇaparittato**ti jīvitakkhaṇassa ittarabhāvato.

Vadhakapaccupaṭṭhānatoti ettha viya-saddo luttaniddiṭṭhoti dassento **‘‘vadhakassa viya paccupaṭṭhānato’’**ti vatvā tamevatthaṃ vivaranto **‘‘yathā hī’’**tiādimāha. Tattha **cārayamāno**ti āgurento paharaṇākāraṃ karonto. **Paccupaṭṭhitova** upagantvā ṭhito samīpe eva. **Jarāmaraṇaṃ gahetvāva nibbatta**nti ‘‘yathā hi ahicchattakamakuḷaṃ uggacchantaṃ paṃsuvirahitaṃ na hoti, evaṃ sattā nibbattantā jarāmaraṇavirahitā na hontī’’ti ettakena upamā. Ahicchattakamakuḷaṃ kadāci katthaci paṃsuvirahitampi bhaveyya, sattā pana kathañcipi jarāmaraṇavirahitā na hontīti khaṇikamaraṇaṃ tāva upamābhāvena dassetvā idhādhippetaṃ maraṇaṃ dassetuṃ **‘‘tathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Atha vā yadime sattā jarāmaraṇaṃ gahetvāva nibbattanti, nibbattisamanantarameva maritabbanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tathā hī’’**tiādi. **Avassaṃ maraṇato**ti avassaṃ maritabbato, ekantena maraṇasabbhāvato vā. **Pabbateyyā**ti pabbatato āgatā. **Hārahārinī**ti pavāhe patitassa tiṇapaṇṇādikassa ativiya haraṇasīlā. **Sandatevā**ti savati eva. **Vattatevā**ti pavāhavasena vattati eva na tiṭṭhati.

Yamekarattinti yassaṃ ekarattiyaṃ, bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, accantasaṃyoge vā. **Paṭhama**nti sabbapaṭhamaṃ paṭisandhikkhaṇe. **Gabbhe**ti mātukucchiyaṃ. **Māṇavo**ti satto. Yebhuyyena sattā rattiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhantīti **ratti**ggahaṇaṃ. **Abbhuṭṭhitovā**ti uṭṭhitaabbho viya, abhimukhabhāvena vā uṭṭhitova maraṇassāti adhippāyo. **So yātī**ti so māṇavo yāti, paṭhamakkhaṇato paṭṭhāya gacchateva. **Sa gacchaṃ na nivattatī**ti so evaṃ gacchanto khaṇamattampi na nivattati, aññadatthu maraṇaṃyeva upagacchati.

Kunnadīnanti pabbatato patitānaṃ khuddakanadīnaṃ. **Pāto āporasānugatabandhanāna**nti purimadivase divā sūriyasantāpena anto anupavisitvā puna rattiyaṃ bandhanamūlaṃ upagatena āporasena tintasithilabandhanatāya pāto āporasānugatabandhanānaṃ.

Accayantīti atikkamanti. **Uparujjhatī**ti nirujjhati. Udakameva **odakaṃ,** udakoghaṃ vā. Yasmā accayanti ahorattā, tasmā jīvitaṃ uparujjhati. Yasmā jīvitaṃ uparujjhati, tasmā **āyu khīyati maccānaṃ. Papatato**ti papatanato **bhayaṃ** sāmikānaṃ rukkhe ṭhatvā kamme viniyuñjitukāmānaṃ, heṭṭhā paviṭṭhānaṃ vā. **Uggamanaṃ pati** uggamananimittaṃ. **Mā maṃ amma nivāraya** pabbajjāyāti adhippāyo.

Koci mittamukhasatturandhagavesī saha vattamānopi na haneyya, ayaṃ pana ekaṃsena hanatiyevāti dassetuṃ **''sahajātiyā āgatato''**ti vatvā **''jīvitaharaṇato cā''**ti vuttaṃ.

170. **Na**nti sampattiṃ. **Sukhī**ti dibbasadisehi bhogehi, ādhipateyyena ca sukhasamaṅgī. **Dehabandhenā**ti sarīrena. **Asoko**ti asokamahārājā. **Sokamāgato**ti socitabbataṃ gato.

Ārogyaṃ yobbanānaṃ. Byādhijarāpariyosānatā jīvitassa maraṇapariyosānatāya udāharaṇavasena ānītā, paccayabhāgavasena vā. Lokoyeva **lokasannivāso** yathā sattāvāsāti, sannivasitabbatāya vā sattanikāyo **lokasannivāso. Anugato**ti anubandho paccatthikena viya. **Anusaṭo**ti anupaviṭṭho upavisena viya. **Abhibhūto**ti ajjhotthaṭo maddahatthīhi viya. **Abbhāhato**ti pahaṭo bhūtehi viya.

Selāti silāmayā, na paṃsuādimayā. **Vipulā**ti mahantā anekayojanāyāmavitthārā. **Nabhaṃ āhaccā**ti vipulattā eva ākāsaṃ abhivihacca sabbadisāsu pharitvā. **Anupariyeyyu**nti anuvicareyyuṃ. **Nippothentā**ti attanā āghātitaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ karontā. **Adhivattantī**ti adhibhavanti. Kulena vā rūpena vā sīlena vā sutena vā saddhādīhi vā seṭṭhoti sambhāvanāya **khattiyā**dīsu **na kañci parivajjeti**. Tehi eva nihīnoti avamaññamānāya **suddā**dīsu **na kañci parivajjeti**. Aññadatthu **sabbameva abhimaddati** nimmathati. Daṇḍādiupāyā ca tattha avisayā evāti dassetuṃ **''na tattha hatthīnaṃ bhūmī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **mantayuddhenā**ti āthabbaṇavedavihitena mantasaṅgāmappayogena. **Dhanenā**ti dhanadānena. **Vā**-saddo avuttavikappanattho. Tena sāmaṃ, bhedañca saṅgaṇhāti.

171. **Parehi saddhiṃ attano upasaṃharaṇato**ti parehi matehi saddhiṃ ''tepi nāma matā, kimaṅgaṃ pana mādisā''ti attano maraṇassa upanayanato. **Yasamahattato**ti parivāramahattato, vibhavamahattato ca. **Puññamahattato**ti mahāpuññabhāvato. **Thāmamahattato**ti vīriyabalamahattato. **Yudhiṭṭhilo** dhammaputto. **Cānuro** yo baladevena nibbuddhaṃ katvā mārito.

Saha iddhīhīti vejayantakampananandopanandadamanādīsu diṭṭhānubhāvāhi attano iddhīhi saddhiṃ **maccumukhaṃ paviṭṭho**.

Kalaṃ nagghanti soḷasinti soḷasannaṃ pūraṇabhāgaṃ na agghanti. Idaṃ vuttaṃ hoti – āyasmato therassa sāriputtassa paññaṃ soḷasabhāge katvā tato ekaṃ bhāgaṃ soḷasadhā gahetvā laddhaṃ ekabhāgasaṅkhātaṃ kalaṃ sammāsambuddhaṃ ṭhapetvā aññesaṃ sattānaṃ paññā na agghantīti.

Sabbassāpi saṃkilesapakkhassa samugghāto ñāyena āraddhavīriyassa hotīti āha **''ñāṇavīriyabalenā''**ti. Sammādiṭṭhisammāvāyāmesu hi siddhesu aṭṭhaṅgiko ariyamaggo siddhova hotīti. Ekākībhāvena **khaggavisāṇakappā**. Paratoghosena vinā sayameva bhūtā paṭividdhākuppāti **sayambhuno**.

Hatthagatasuvaṇṇavalayānaṃ aññamaññaṃ saṅghaṭṭanaṃ vaṃsakaḷīrassa katthaci asattatāti evamādikaṃ **taṃ taṃ nimittaṃ** kāraṇaṃ **āgamma. Vīmaṃsantā**ti pavattinivattiyo upaparikkhantā. Mahantānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ esanaṭṭhena **mahesayo. Ekacariyanivāsenā**ti ekacariyanivāsamattena, na sīlādinā. Khaggamigasiṅgasamā upamā yesaṃ, khaggamigasiṅgaṃ vā samūpamā yesaṃ te **khaggasiṅgasamūpamā**.

Tambanakhatuṅganakhatādiasītianubyañjanapaṭimaṇḍitehi suppatiṭṭhitapādatādīhi dvattiṃsāya mahāpurisalakkhaṇehi vicitro acchariyabbhuto rūpakāyo etassāti **asīti…pe… rūpakāyo**. Saha vāsanāya sabbesaṃ kilesānaṃ pahīnattā sabbākāraparisuddhasīlakkhandhādiguṇaratanehi samiddho dhammakāyo etassāti **sabbākāra…pe… dhammakāyo. Ṭhānaso**ti taṅkhaṇeyeva.

Evaṃ mahānubhāvassāti evaṃ yathāvuttarūpakāyasampattiyā, dhammakāyasampattiyā ca viññāyamānavipulāparimeyyabuddhānubhāvassa, **vasaṃ nāgataṃ** anupagamanavasenāti adhippāyo.

Maraṇaṃ sāmaññaṃ etassāti maraṇasāmañño, tassa bhāvo **maraṇasāmaññatā,** tāya.

172. **Kimikulāna**nti kimisamūhānaṃ, kimijātīnaṃ vā. **Jīyantī**ti jaraṃ pāpuṇanti.

Nikkhanteti vītivatte. **Paṭihitāyā**ti paccānugatāya. **So mamassa antarāyo**ti sā yathāvuttā na kevalaṃ kālakiriyāva, atha kho mama atidullabhaṃ khaṇaṃ labhitvā ṭhitassa satthusāsanamanasikārassa antarāyo **assa** bhaveyya. **Byāpajjeyyā**ti vipattiṃ gaccheyya. Satthakena viya aṅgapaccaṅgānaṃ kantanakā maraṇakāle sandhibandhanacchedanakavātā **satthakavātā**.

173. **Abala**nti balahīnaṃ. **Dubbala**nti tasseva vevacanaṃ. Abhāvattho hi ayaṃ **du**-saddo ‘‘dussīlo (a. ni. 5.213; a. ni. 10.75) duppañño’’tiādīsu (ma. ni. 1.449) viya. **Tadetaṃ** āyu. **Assāsapassāsānaṃ** samavuttitā aparāparaṃ pavesanikkhamova. **Bahi nikkhantanāsikavāte anto apavisante, paviṭṭhe vā anikkhamante**ti ekasseva pavesanikkhamo viya vuttaṃ, taṃ nāsikavātabhāvasāmaññenāti daṭṭhabbaṃ. **Adhimattatāya** accāsannaadhiṭṭhānādinā. Tadabhāvo hi iriyāpathānaṃ samavuttitā. **Atisītena** abhibhūtassa kāyassa vipajjanaṃ mahiṃsaraṭṭhādīsu himapātakālena dīpetabbaṃ. Tattha hi sattā sītena bhinnasarīrā jīvitakkhayaṃ pāpuṇanti. **Atiuṇhena** abhibhūtassa vipajjanaṃ marukantāre uṇhābhitattāya pacchiṃ, tattha ṭhapitaṃ upari sāṭakaṃ, puttañca akkamitvā matāya itthiyā dīpetabbaṃ. **Mahābhūtānaṃ** samavuttitā pakopābhāvo. **Pathavīdhātu**ādīnaṃ pakopena sarīrassa vikārāpatti parato **dhātukammaṭṭhānakathāyaṃ** āgamissati. **Yuttakāle**ti bhuñjituṃ yuttakāle khuddābhibhūtakāle.

174. **Avavatthānato**ti kālādivasena vavatthānābhāvato. **Vavatthāna**nti cettha paricchedo adhippeto, na asaṅkarato vavatthānaṃ, nicchayo cāti āha **‘‘paricchedābhāvato’’**ti. **Na nāyare**ti na ñāyanti.

Ito paranti ettha **para**nti paraṃ aññaṃ kālanti attho. Tena orakālassāpi saṅgaho siddho hoti. Paramāyuto orakālaṃ eva cettha ‘‘para’’nti adhippetaṃ. Tato paraṃ sattānaṃ jīvanassa abhāvato **‘‘vavatthānābhāvato’’**ti vattuṃ na sakkāti. **Abbudapesī**tiādīsu ‘‘abbudakāle pesikāle’’tiādinā **kāla**-saddo paccekaṃ yojetabbo. **Kālo**ti idha pubbaṇhādivelā adhippetā. Tenāha **‘‘pubbaṇhepi hī’’**tiādi. Idheva dehena patitabbanti sambandho. **Anekappakārato**ti nagare jātānaṃ gāme, gāme jātānaṃ nagare, vane jātānaṃ janapade, janapade jātānaṃ vanetiādinā anekappakārato. **Ito cutenā**ti ito gatito cutena. **Idha** imissaṃ gatiyaṃ. **Yantayuttagoṇo viyā**ti yathā yante yuttagoṇo yantaṃ nātivattati, evaṃ **loko** gatipañcakanti ettakena upamā.

175. **Appaṃ vā bhiyyo**ti vassasatato upari ‘‘dasa vā vassāni, vīsati vā’’tiādinā dutiyaṃ vassasataṃ apāpuṇanto appakaṃ vā jīvatīti attho. **Gamanīyo**ti gandhabbo upapajjanavasena. **Samparāyo**ti paraloko.

Hīḷeyyāti paribhaveyya na sambhāveyya. **Na**nti āyuṃ. **Suporiso**ti sādhupuriso paññavā. **Careyyā**ti sucaritaṃ careyya. Tenāha **‘‘ādittasīsovā’’**ti.

Sattahi upamāhīti –

> ‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, tiṇagge ussāvabindu sūriye uggacchante khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikaṃ hoti. Udake udakapubbuḷaṃ. Udake daṇḍarāji. Nadī pabbateyyā dūraṅgamā sīghasotā hārahārinī. Balavā puriso jivhagge kheḷapiṇḍaṃ saṃyūhitvā akasireneva vameyya. Divasaṃ santatte ayokaṭāhe maṃsapesi pakkhittā khippaṃyeva paṭivigacchati, na ciraṭṭhitikā hoti. Gāvī vajjhā āghātanaṃ nīyamānā yaṃ yadeva pādaṃ uddharati, santikeva hoti vadhassa, santikeva maraṇassa, evamevaṃ kho, brāhmaṇa, govajjhūpamaṃ jīvitaṃ manussānaṃ parittaṃ lahukaṃ bahudukkhaṃ bahupāyāsaṃ mantāyaṃ boddhabbaṃ, kattabbaṃ kusalaṃ, caritabbaṃ brahmacariyaṃ, natthi jātassa amaraṇa’’nti (a. ni. 7.74) –

Evamāgatāhi imāhi sattahi upamāhi **alaṅkataṃ**.

Rattindivanti ekaṃ rattindivaṃ. **Bhagavato sāsana**nti ariyamaggapaṭivedhāvahaṃ satthu ovādaṃ. **Bahuṃ vata me kataṃ assā**ti bahuṃ vata mayā attahitaṃ pabbajitakiccaṃ kataṃ bhaveyya. **Tadantara**nti taṃ khaṇaṃ tattakaṃ velaṃ. **Ekaṃ piṇḍapāta**nti ekaṃ divasaṃ yāpanappahonakaṃ piṇḍapātaṃ. **Dandha**nti mandaṃ cirāya. **Avissāsiyo** avissāsanīyo.

176. Citte dharanteyeva sattānaṃ jīvitavohāro, cittassa ca atiittaro khaṇo lahuparivattibhāvato. Yathāha bhagavā ‘‘nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta’’nti (a. ni. 1.48; kathā. 335). Tasmā sattānaṃ jīvitaṃ ekacittakkhaṇikattā lahusaṃ ittaranti dassento **‘‘paramatthato’’**tiādimāha. Tattha **‘‘paramatthato’’**ti iminā yāyaṃ ‘‘yo ciraṃ jīvati, so vassasata’’ntiādinā sattānaṃ (dī. ni. 2.7; saṃ. ni. 1.145; a. ni. 7.74) jīvitappavatti vuttā, sā pabandhavisayattā vohāravasenāti taṃ paṭikkhipati. **‘‘Atiparitto’’**ti iminā –

> ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, cattāro daḷhadhammā dhanuggahā susikkhitā katahatthā katūpāsanā catuddisā ṭhitā assu, atha puriso āgaccheyya ‘ahaṃ imesaṃ…pe… katūpāsanānaṃ catuddisā kaṇḍe khitte appatiṭṭhite pathaviyaṃ gahetvā āharissāmī’ti. Yathā ca, bhikkhave, tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, tato sīghataro. Yathā ca, bhikkhave, tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, yathā ca yā devatā candimasūriyānaṃ purato dhāvanti, tāsaṃ devatānaṃ javo, tato sīghataraṃ āyusaṅkhārā khīyantī’’ti (saṃ. ni. 2.228) –

Evaṃ vuttaṃ parittampi paṭikkhipati. Tatra hi gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantānaṃ sirasi, pāde ca baddhakhuradhārāsannipātatopi parittako rūpajīvitindriyassa so khaṇo vutto, cittassa pana ativiya parittataro, yassa upamāpi natthi. Tenevāha ''yāvañcidaṃ, bhikkhave, upamāpi na sukarā, yāva lahuparivattaṃ citta''nti (a. ni. 1.48). **Jīvitakkhaṇo**ti jīvanakkhaṇo. **Ekacittappavattimattoyeva** ekassa cittassa pavattimatteneva sattānaṃ paramatthato jīvanakkhaṇassa paricchinnattā. Idāni tamatthaṃ upamāya pakāsento **''yathā nāmā''**tiādimāha. Tattha **pavattamāna**nti pavattantaṃ. **Ekacittakkhaṇika**nti ekacittakkhaṇamattavantaṃ. **Tasmiṃ citte niruddhamatte**ti yena vattamānacittakkhaṇena ''jīvatī''ti vuccati, tasmiṃ citte nirodhaṃ bhaṅgaṃ pattamatte taṃsamaṅgī **satto niruddho** matoti **vuccati**. Vuttamevatthaṃ pāḷiyā vibhāvetuṃ **''yathāhā''**tiādi vuttaṃ. Tena tīsupi kālesu sattānaṃ paramatthato jīvanaṃ nāma cittakkhaṇavasenevāti dasseti.

Jīvitanti jīvitindriyaṃ. **Sukhadukkhā**ti sukhadukkhavedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsu eva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Attabhāvo**ti jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. **Kevalā**ti attanā, niccabhāvena vā avomissā. **Ekacittasamāyuttā**ti ekekena cittena sahitā. **Lahuso vattati khaṇo**ti vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atiittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ye niruddhā marantassāti cavantassa sattassa cutito uddhaṃ ''niruddhā''ti vattabbā ye khandhā. **Tiṭṭhamānassa vā idhā**ti ye vā idha pavattiyaṃ tiṭṭhantassa dharantassa bhaṅgappattiyā niruddhā khandhā. **Sabbepi sadisā** te sabbepi ekasadisā. Kathaṃ? **Gatā appaṭisandhikā** puna āgantvā paṭisandhānābhāvena vigatā. Yathā hi cutikhandhā na nivattanti, evaṃ tato pubbepi khandhā, tasmā ekacittakkhaṇikaṃ sattānaṃ jīvitanti adhippāyo.

Anibbattena na jātoti anuppannena cittena jāto na hoti ajāto nāma hoti. **Paccuppannena** vattamānena cittena **jīvati** jīvamāno nāma hoti. **Cittabhaṅgā mato loko**ti cuticittassa viya sabbassapi tassa tassa cittassa bhaṅgappattiyā ayaṃ loko paramatthato mato nāma hoti niruddhassa appaṭisandhikattā. Evaṃ santepi **paññatti paramatthiyā** yā taṃ taṃ dharantaṃ cittaṃ upādāya ''tisso jīvati, phusso jīvatī''ti vacanappavattiyā visayabhūtā santānapaññatti, sā ettha **paramatthiyā** paramatthabhūtā. Tathā hi vadanti ''nāmagottaṃ na jīratī''ti (saṃ. ni. 1.76).

177. **Aññataraññatarena** ākārena. **Citta**nti kammaṭṭhānārammaṇaṃ cittaṃ. **Āsevanaṃ labhatī**ti bhāvanāsevanaṃ labhati, bahiddhā vikkhepaṃ pahāya ekattavasena maraṇārammaṇameva hotīti. Tenāha **''maraṇārammaṇā sati santiṭṭhatī''**ti. Sabhāvadhammānaṃ bhedo sabhāvadhammagatiko evāti āha **''sabhāvadhammattā pana ārammaṇassā''**ti. Tenāha bhagavā ''jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppanna''ntiādi (saṃ. ni. 2.20). **Saṃvejanīyattā**ti saṃvegajananato mahābhūtesu mahāvikāratā viya gayhamānā maraṇaṃ anussariyamānaṃ uparūpari ubbegameva āvahatīti tattha na bhāvanācittaṃ appetuṃ sakkoti. Yadi sabhāvadhammattā appanaṃ na pāpuṇāti, lokuttarajjhānaṃ ekaccāni arūpajjhānāni ca kathanti āha **''lokuttarajjhānaṃ panā''**tiādi. **Visuddhibhāvanānukkamavasenā**ti heṭṭhimavisuddhiyā ānubhāvena adhigatātisayāya paṭipadāñāṇadassanavisuddhibhāvanāya, sabbasaṅkhārehi nibbindanavirajjanādivisaṃyogādhimuttiappanāya ca paṭipakkhabhūtānaṃ pāpadhammānaṃ vigamoti evaṃbhūtassa visuddhibhāvanānukkamassa vasena lokuttarajjhānaṃ appanāppattameva hoti. **Ārammaṇasamatikkamanamattaṃ tattha hotī**ti aññesaṃ sabhāvadhammārammaṇakammaṭṭhānānaṃ viya cittassa samādhāne byāpāro natthi. Yathāsamāhitena pana cittena ārammaṇasamatikkamanamattameva bhāvanāya kātabbaṃ, tasmā sabhāvadhammepi āruppajjhānaṃ appetīti.

Satataṃ appamatto hoti saṃvegabahulattā, tato evassa sabbabhavesu anabhiratisaññāpaṭilābho. **Jīvitanikantiṃ jahāti** maraṇassa avassaṃbhāvitādassanato. **Pāpagarahī hoti** aniccasaññāpaṭilābhato, tato eva asannidhibahulatā, vigatamalamaccheratā ca. **Tadanusārenā**ti aniccasaññāparicayānusārena. **Abhāvitamaraṇā**ti abhāvitamaraṇānussaraṇā. **Abhayo asammūḷho kālaṃ karoti** pageva maraṇasaññāya sūpaṭṭhitattā.

Kāyagatāsatikathāvaṇṇanā

178. Buddhā uppajjanti etthāti **buddhuppādo,** buddhānaṃ uppajjanakālo, tasmā. **Aññatra** taṃ ṭhapetvā, aññasmiṃ kāleti attho. Na pavattapubbanti **apavattapubbaṃ**. Tato eva **sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ**. Nanu ca **sunettasatthārādayo** (a. ni. 6.54; 7.66, 73), aññe ca tāpasaparibbājakā sarīraṃ ''asubha''nti jāniṃsu. Tathā hi **sumedhatāpasena** sarīraṃ jigucchantena vuttaṃ –

> ''Yannūnimaṃ pūtikāyaṃ, nānākuṇapapūritaṃ;
> Chaḍḍayitvāna gaccheyyaṃ, anapekkho anatthiko''ti. (bu. vaṃ. 2.8) –

Ādi. Kāmaṃ bodhisattā, aññe ca tāpasādayo sarīraṃ ''asubha''nti jānanti, kammaṭṭhānabhāvena pana na jānanti. Tena vuttaṃ **''aññatra buddhuppādā''**tiādi. **Saṃvegāya saṃvattati** yāthāvato kāyasabhāvappavedanato. **Atthāyā**ti diṭṭhadhammikādiatthāya. **Yogakkhemāyā**ti catūhi yogehi khemabhāvāya. **Satisampajaññāyā**ti sabbattha satiavippavāsāya ca sattaṭṭhāniyasampajaññāya ca. **Ñāṇadassanapaṭilābhāyā**ti vipassanāñāṇādhigamāya. **Vijjāvimuttiphalasacchikiriyāyā**ti tisso vijjā, cittassa adhimutti nibbānaṃ, cattāri sāmaññaphalānīti etesaṃ paccakkhakaraṇāya. Amatassa nibbānassa adhigamahetutāya, amatasadisātappakasukhasahitatāya ca kāyagatāsati **‘‘amata’’**nti vuttā. **Paribhuñjantī**ti jhānasamāpajjanena vaḷañjanti. **Parihīna**nti jinaṃ. **Viraddha**nti anadhigamena virajjhitaṃ. **Āraddha**nti sādhitaṃ nipphāditaṃ. Anekehi ākārehi tesu tesu suttantesu pasaṃsitvā yaṃ taṃ kāyagatāsatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhanti sambandho. Kattha pana niddiṭṭhanti? **Kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.153 ādayo). Tattha hi ‘‘kathaṃ bhāvitā ca bhikkhave’’tiādinā ayaṃ desanā āgatā. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, kena pakārena kāyagatāsatibhāvanā bhāvitā, kena ca pakārena punappunaṃ katā ānāpānajjhānādīnaṃ nipphattiyā mahapphalā, tesaṃ tesaṃ vijjābhāgiyānaṃ, abhiññāsacchikaraṇīyānañca dhammānaṃ, aratiratisahanatādīnañca saṃsiddhiyā mahānisaṃsā ca hotīti? **Ānāpānapabba**nti ānāpānakammaṭṭhānāvadhi. Esa nayo sesesupi.

Dhātumanasikārakammaṭṭhānena yadipi upacārasamādhi ijjhati, sammasanavāro pana tattha sātisayoti dhātumanasikārapabbampi **‘‘vipassanāvasena vutta’’**nti vuttaṃ. ‘‘Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto’’ti (dī. ni. 2.379; ma. ni. 1.112) tattha tattha asubhāniccatādīhi saddhiṃ kāye ādīnavassa vibhāvanavasena desanāya āgatattā **‘‘navasivathika…pe… vuttānī’’**ti vuttaṃ. **Ettha uddhumātakādīsū**ti etesu sivathikapabbesu āgatauddhumātakādīsu. **Ānāpānassativasenā**ti ānāpānassatibhāvanāvasena. Yo upari ‘‘karīsaṃ matthaluṅga’’nti matthaluṅgakoṭṭhāso gayhati, taṃ idha **pāḷiyaṃ** (ma. ni. 3.154) aṭṭhimiñjeneva saṅgaṇhitvā desanā āgatāti dassento **‘‘matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñjena saṅgahetvā’’**ti āha. **Idhā**ti imasmiṃ anussatiniddese. Kāyaṃ gatā, kāye vā gatā sati **kāyagatāsatī**ti satisīsena idaṃ dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ adhippetanti yojanā.

179. **Catumahābhūtika**nti catumahābhūtasannissayaṃ. **Pūtikāya**nti pūtibhūtaṃ paramaduggandhakāyaṃ. Ṭhānagamanāvatthaṃ sarīraṃ sandhāya, tassa vā avayavesu sabbaheṭṭhimaṃ pādatalanti vuttaṃ **‘‘uddhaṃ pādatalā’’**ti. **Tiriyaṃ tacaparicchinna**nti ettha nanu kesalomanakhānaṃ, tacassa ca atacaparicchinnatā atthīti? Kiñcāpi atthi, tacaparicchinnabahulatāya pana kāyassa tacaparicchinnatā hotīti evaṃ vuttaṃ. Taco pariyanto assāti tacapariyantoti etena pana vacanena kāyekadesabhūto taco gahito eva, tappaṭibaddhā ca kesādayo tadanupaviṭṭhamūlā tacapariyantāva hontīti dvattiṃsākārasamūho sabbopi kāyo tacapariyanto vuttoti veditabbo.

Atthīti vacanavipallāsena vuttaṃ, nipātapadaṃ vā etaṃ. Tasmā tīsupi saṅkhāsu tadevassa rūpaṃ. Tenāha **‘‘saṃvijjantī’’**ti. Akkharacintakehi sarīre kāya-saddaṃ vaṇṇantehipi asucisamudāyabhāveneva icchitabboti dassento ‘‘asucisañcayato’’ti vatvā puna naṃ niruttinayena dassetuṃ **‘‘kucchitāna’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **āyabhūtato**ti uppattiṭṭhānabhūtattā. **‘‘Pūraṃ nānappakārassā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Ke pana te pakārā? Yehi nānappakāraṃ asuci vutta’’nti te kesādike dassetuṃ pāḷiyaṃ ‘‘kesā lomā’’tiādi vuttanti imamatthaṃ dīpento āha **‘‘ete kesādayo dvattiṃsākārā’’**ti. Ākārā pakārāti hi eko atthoti. **Evaṃ sambandho**ti ‘‘atthi imasmiṃ kāye nakhā’’tiādinā sabbakoṭṭhāsesu ‘‘atthi imasmiṃ kāye’’ti padattayena sambandho veditabbo.

Paritoti tiriyaṃ, samantato vā pādatalakesamūlesu ca tacassa labbhanato. **Sucibhāva**nti sucino sabbhāvaṃ, sucimeva vā.

180. Yena vidhinā uggahe kusalo hoti, so sattavidho vidhi **‘‘uggahakosalla’’**nti vuccati, tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ. **Manasikārakosalle**pi eseva nayo.

Sajjhāyantā vāti sajjhāyaṃ karontā eva. Tesaṃ kira cattāro māse sajjhāyantānaṃ sajjhāyamaggeneva koṭṭhāse upadhārentānaṃ paṭipāṭiyā dvattiṃsākārā vibhūtatarā hutvā khāyiṃsu, paṭikkūlasaññā saṇṭhāsi, te tasmiṃ nimitte jhānaṃ appetvā jhānapādakaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā dassanamaggaṃ paṭivijjhiṃsu. Tena vuttaṃ **‘‘sajjhāyantā va sotāpannā ahesu’’**nti.

Paricchinditvāti tacapañcakādivaseneva paricchedaṃ katvā. Pathavīdhātubahulabhāvato matthaluṅgassa karīsāvasāne tantiāropanamāha. Ettha ca **maṃsaṃ, nhāru, aṭṭhi, aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ, vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ, aṭṭhi, nhāru, maṃsaṃ, taco, dantā, nakhā, lomā, kesā**ti evaṃ vakkapañcakādīsu anulomasajjhāyaṃ vatvā paṭilomasajjhāyo purimehi sambandho vutto. Svāyaṃ **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 356) visuṃ tipañcāhaṃ, purimehi ekato tipañcāhanti chapañcāhaṃ sajjhāyo vutto, tattha ādiantadassanavasena vuttoti daṭṭhabbo. Anulomapaṭilomasajjhāyepi hi paṭilomasajjhāyo antimo hoti, sajjhāyappakārantaraṃ vā etampīti veditabbaṃ.

Hatthasaṅkhalikāti aṅgulipantimāha.

Manasā sajjhāyoti cittena cintanamāha, yaṃ mānasaṃ ‘‘jappana’’nti vuccati, sammadeva ajjhāyoti vā sajjhāyo, cintananti attho. Cirataraṃ suṭṭhu pavattanena paguṇabhūtā kammaṭṭhānatanti samāvajjitvā manasi karontassa ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā katthaci asajjamānā nirantarameva upaṭṭhāti, tadanusārena tadatthopi vibhūtataro hutvā khāyatīti āha **‘‘vacasā sajjhāyo hi…pe… paṭivedhassa paccayo hotī’’**ti. **Lakkhaṇapaṭivedhassā**ti asubhalakkhaṇapaṭivedhassa.

Paṭikkūlasabhāvasallakkhaṇassa kassaci vaṇṇaggahaṇamukhena koṭṭhāsā vavatthānaṃ gacchanti, kassaci saṇṭhānaggahaṇamukhena, kassaci disāvibhāgaggahaṇamukhena, kassaci patiṭṭhitokāsaggahaṇamukhena, kassaci sabbaso paricchijjaggahaṇamukhenāti vaṇṇādito sallakkhaṇaṃ uggahakosallāvahaṃ vuttanti taṃ dassento **‘‘kesādīnaṃ vaṇṇo vavatthapetabbo’’**tiādimāha.

Attano bhāgo sabhāgo, sabhāgena paricchedo **sabhāgaparicchedo,** heṭṭhuparitiriyapariyantehi, sakoṭṭhāsikakesantarādīhi ca paricchedoti attho. **Amissakatāvasenā**ti koṭṭhāsantarehi avomissakatāvasena. Asabhāgo hi idha **‘‘visabhāgo’’**ti adhippeto, na viruddhasabhāgo. Svāyamattho kesādisaddato eva labbhati. Saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti ‘‘kesā’’ti vutte ‘‘akesā na hontī’’ti ayamattho viññāyati. Ke pana te akesā? Lomādayo, na ca ghaṭādīsu pasaṅgopakaraṇeneva tesaṃ nivattitattā.

Paṭikkūlavaseneva kathitaṃ dhātuvibhāgassa sāmaññatopi agahitattā. Tattheva visuṃ dhātukammaṭṭhānassa kathitattā ca dhātuvibhaṅgo **pakkusātisuttaṃ** (ma. ni. 3.342) vibhaṅgappakaraṇe **dhātuvibhaṅgapāḷi** (vibha. 172 ādayo) ca. Yassa vaṇṇato upaṭṭhāti kesādi, **taṃ** puggalaṃ **sandhāya jhānāni** kesādīsu vaṇṇakasiṇārammaṇāni **vibhattāni**. Ñatvā ācikkhitabbanti yadatthaṃ vuttaṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘tattha dhātuvasenā’’**tiādi vuttaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ paṭikkūlamanasikārapabbe. **Kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.153 ādayo) hi paṭikkūlamanasikārapabbaṃ gahetvā idha kāyagatāsatibhāvanā niddisīyati.

181. **Na ekantarikāyā**ti ekantarikāyapi na manasi kātabbaṃ, pageva dvantarikādināti adhippāyo. Na bhāvanaṃ sampādeti, lakkhaṇapaṭivedhaṃ na pāpuṇāti ekantarikāya manasi karontoti sambandho.

Okkamanavissajjananti paṭipajjitabbavissajjetabbe magge. **Pucchitvāva gantabbaṃ hoti** gahetabbavissajjetabbaṭṭhānassa asallakkhaṇato. **Kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ pāpuṇātī**ti ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā manasikāramattaṃ hotīti adhippāyo. **Avibhūtaṃ pana hoti** paṭikkūlākārassa suṭṭhu asallakkhaṇato. Tato eva **na visesaṃ āvahati**.

Kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchatīti paṭipāṭiyā sabbakoṭṭhāse manasi karotoyeva vibhūtā hutvā upaṭṭhahanti. Te sātisayaṃ pāṭikkūlato manasi karontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ gaccheyya, imassa pana ativiya dandhaṃ manasi karoto vibhūtato upaṭṭhānameva natthi, kuto paṭikkūlatāya saṇṭhānaṃ. Tenāha **‘‘visesādhigamassa paccayo na hotī’’**ti.

Bahiddhā puthuttārammaṇeti ‘‘asuci paṭikkūla’’nti kesādīsu pavattetabbaṃ asubhānupassanaṃ hitvā subhādivasena gayhamānā kesādayopi idha ‘‘bahiddhā puthuttārammaṇamevā’’ti veditabbā. Rūpādayo hi nīlādivasena puthusabhāvatāya puthuttārammaṇaṃ nāma, nānārammaṇanti attho. Asamādhānaṃ **cetaso** virūpo khepoti **vikkhepo**. So satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā sakkaccaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi karontena **paṭibāhitabbo. Parihāyatī**ti hāyati. **Paridhaṃsatī**ti vinassati.

Yā ayaṃ kesā lomātiādikā lokasaṅketānugatā. **Paṇṇattī**ti aṭṭha dhamme upādāya paṇṇatti. **Taṃ** kesādipaṇṇattiṃ. **Atikkamitvā**ti paṭikkūlabhāvanāya atikkamitvā ugghāṭetvā. Tassā ugghāṭitattā tasmiṃ tasmiṃ koṭṭhāse paṭikkūlato upaṭṭhahante **‘‘paṭikkūla’’nti cittaṃ ṭhapetabbaṃ**. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento **‘‘yathā hī’’**tiādimāha. Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ – manussā viya yogāvacaro. Udapānaṃ viya koṭṭhāsā. Tālapaṇṇādisaññāṇaṃ viya kesādipaññatti. Tena manussānaṃ udapāne nhānapivanādi viya yogāvacarassa pubbabhāge kesā lomāti paṇṇattivasena manasikāro. Abhiṇhasañcārena manussānaṃ saññāṇena vinā udapāne kiccakaraṇaṃ viya yogāvacarassa manasikārabalena paṇṇattiṃ atikkamitvā paṭikkūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetvā bhāvanānuyogo. **Pubbabhāge…pe… pākaṭo hotī**ti ‘‘kesā lomā’’tiādinā (ma. ni. 3.154) bhāvanamanuyuñjantassa kesādipaññattiyā saddhiṃyeva koṭṭhāsānaṃ paṭikkūlabhāvo pubbabhāge pākaṭo hoti. **Athā**ti pacchā bhāvanāya vīthipaṭipannakāle. **Paṭikkūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetabba**nti koṭṭhāsānaṃ paṭikkūlākāreyeva bhāvanācittaṃ pavattetabbaṃ.

Anupubbena muñcanaṃ **anupubbamuñcanaṃ,** anupaṭṭhahantassa anupaṭṭhahantassa muñcananti attho. Kathaṃ pana anupaṭṭhānaṃ hotīti āha **‘‘ādikammikassā’’**tiādi. **Pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatī**ti idaṃ kammaṭṭhānaṃ tantianusārena ādito kammaṭṭhānamanasikāro pavattatīti katvā vuttaṃ. Tathā hissa manasā sajjhāyo viya manasikāro te te koṭṭhāse āmaṭṭhamatte katvā gacchati, na lakkhaṇasallakkhaṇavasena. Yadā pana ne lakkhaṇasallakkhaṇavasena suṭṭhu upadhārento manasi karoti, tadā keci upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tattha paṭipajjanavidhiṃ dassento **‘‘athassā’’**tiādimāha. Tattha **kamma**nti manasikārakammaṃ **tāva kātabbaṃ**. Kīva ciranti? **Yāva dvīsu upaṭṭhitesu,** tesampi dvinnaṃ **eko suṭṭhutaraṃ upaṭṭhahati** tāva.

Ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvāti pubbe viya ekatthakatāya ukkuṭṭhiyā kamena sabbatālesu patitvā uṭṭhahitvā uṭṭhahitvā pariyantatālaṃ, āditālañca āgantvā tato tato tattha tattheva katāya ukkuṭṭhiyā uṭṭhahitvāti attho.

Dve bhikkhāti dvīsu gehesu laddhabhikkhā.

Appanātoti appanākārato dvattiṃsākāre appanā honti. Kiṃ paccekaṃ koṭṭhāsesu hoti udāhu aññathāti vicāraṇāyaṃ āha **‘‘appanākoṭṭhāsato’’**ti, koṭṭhāsato koṭṭhāsatoti attho. Tenāha **‘‘kesādīsū’’**tiādi.

Adhicittanti samathavipassanācittaṃ.

Anuyuttenāti yuttappayuttena, bhāventenāti attho. **Kālenakāla**nti kāle kāle. **Samādhinimittaṃ** upalakkhitasamādhānākāro samādhi eva. **Manasi kātabba**nti citte kātabbaṃ, uppādetabbanti attho. Samādhikāraṇaṃ vā ārammaṇaṃ **samādhinimittaṃ,** taṃ āvajjitabbanti attho. **Paggahanimittaupekkhānimittesupi** eseva nayo. **Ṭhānaṃ** atthīti vacanaseso. **Taṃ** bhāvanā **cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya,** etassa saṃvattanassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ atthīti attho. **Taṃ** vā manasikaraṇa**cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya,** etassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ atthīti attho. **Mudu**nti subhāvitabhāvena mudubhūtaṃ, vasībhāvappattanti attho. Muduttā eva **kammaññaṃ** kammakkhamaṃ kammayoggaṃ. **Pabhassara**nti upakkilesavigamena parisuddhaṃ, pariyodātanti attho. **Na ca pabhaṅgū**ti kammaniyabhāvūpagamanena na ca pabhijjanasabhāvaṃ suddhantaṃ viya suvaṇṇaṃ viniyogakkhamaṃ. Tenāha **''sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāyā''**ti.

Ukkaṃ bandhatīti mūsaṃ sampādeti. **Ālimpetī**ti ādīpeti jāleti. **Tañcā**ti taṃ piḷandhanavikatisaṅkhātaṃ atthaṃ payojanaṃ **assa** suvaṇṇakārassa **anubhoti** pahoti sādheti. **Assa** vā suvaṇṇassa atthaṃ suvaṇṇakāro **anubhoti** pāpuṇāti.

Abhiññāya iddhividhādiñāṇena sacchikaraṇīyassa iddhividhapaccanubhavanādikassa **abhiññā sacchikaraṇīyassa**. Yassa paccakkhaṃ atthi, so sakkhi. Sakkhino bhabbatā **sakkhibhabbatā,** sakkhibhavananti vuttaṃ hoti. Sakkhi ca so bhabbo cāti vā sakkhibhabbo. Ayañhi iddhividhādīnaṃ bhabbo, tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo **sakkhibhabbatā,** taṃ **pāpuṇāti. Sati sati āyatane**ti tasmiṃ tasmiṃ pubbahetuādike kāraṇe sati.

Sītibhāvanti nibbānaṃ, kilesadarathavūpasamaṃ vā. **Niggaṇhātī**ti uddhaṭaṃ cittaṃ uddhaccapātato rakkhaṇavasena niggaṇhāti. **Paggaṇhātī**ti līnaṃ cittaṃ kosajjapātato rakkhaṇavasena paggaṇhāti. **Sampahaṃsetī**ti samappavattaṃ cittaṃ tathāpavattiyaṃ paññāya toseti, uttejeti vā. Yadā vā nirassādaṃ cittaṃ bhāvanāya na pakkhandati, tadā jātiādīni **saṃvegavatthūni** (a. ni. aṭṭha. 1.1.418; itivu. aṭṭha. 37) paccavekkhitvā sampahaṃseti samuttejeti. **Ajjhupekkhatī**ti yadā pana cittaṃ alīnaṃ anuddhataṃ sammadeva bhāvanāvīthiṃ otiṇṇaṃ hoti, tadā paggahaniggahasampahaṃsanesu kañci byāpāraṃ akatvā samappavattesu yugesu sārathi viya ajjhupekkhati upekkhakova hoti. **Paṇītādhimuttiko**ti paṇīte uttame maggaphale adhimutto ninnapoṇapabbhāro.

Suggahitaṃ katvāti yathāvuttaṃ uggahakosallasaṅkhātaṃ vidhiṃ suṭṭhu uggahitaṃ pariyāpuṇanādinā supariggahitaṃ katvā. **Suṭṭhu vavatthapetvā**ti manasikārakosallasaṅkhātaṃ vidhiṃ sammadeva sallakkhaṇavasena upadhāretvā. **Visesa**nti pubbenāparaṃ bhāvanāya visesaṃ. **Punappunaṃ parivattetvā**ti kammaṭṭhānatantiṃ paguṇabhāvaṃ pāpento bhiyyo bhiyyo vācāya, manasā ca parivattetvā. **Gaṇṭhiṭṭhāna**nti yathā rukkhassa dubbinibhedo araññassa vā gahanabhūto padeso ''gaṇṭhiṭṭhāna''nti vuccati, evaṃ kammaṭṭhānatantiyā atthato dubbinibhedo gahanabhūto ca padeso ''gaṇṭhiṭṭhāna''nti vuccati. Taṃ paripucchanādiladdhena ñāṇapharasunā **chinditvā**.

Nimittanti kammaṭṭhānanimittaṃ, asubhākāro. Edisena payojanena luñcanampi anavajjanti dassetuṃ **''luñcitvā''**ti vuttaṃ. **Chinnaṭṭhāne**ti muṇḍitaṭṭhāne. **Vaṭṭatiyeva** nissaraṇajjhāsayena olokanato. **Ussadavasenā**ti aphalitānaṃ, phalitānaṃ vā bahulatāvasena. **Disvāva nimittaṃ gahetabbaṃ** dassanayogyatāya tacapañcakassa, itaresu sutvā ca ñatvā ca nimittaṃ gahetabbaṃ.

Koṭṭhāsavavatthāpanakathāvaṇṇanā

182. **Addāriṭṭhakavaṇṇā**ti abhinavāriṭṭhaphalavaṇṇā. **Kaṇṇacūḷikā**ti uparikaṇṇasakkhalikāya parabhāgaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā,** kathaṃ? **Dve kesā ekato natthī**ti.

Āsayoti nissayo, paccayoti attho.

184. **Asambhinnakāḷakā** aññena vaṇṇena asammissakāḷakā.

185. Pattasadisattā nakhā eva **nakhapattāni**. Nakhā **tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā**ti visuṃ vavatthitataṃ sandhāya vuttaṃ. Tameva hi atthaṃ dassetuṃ **''dve nakhā ekato natthī''**ti āha.

186. **Dantapāḷiyā**ti dantāvaliyā. **Yānakaupatthambhinī**ti sakaṭassa dhuraṭṭhāne upatthambhakadaṇḍo. Dantānaṃ ādhārabhūtā aṭṭhi **hanukaṭṭhi**.

187. **Saṅkaḍḍhiyamānā**ti sampiṇḍiyamānā. **Kosakārakakoso** upalliṇḍupoṭṭalakaṃ, yaṃ ''koseyyaphala''ntipi vuccati. **Puṭabandhaupāhano** sakalapiṭṭhipādacchādanaupāhano. **Ānisadaṃ** āsanapadeso. **Tūṇiro** sarāvāso. **Galakañcukaṃ** kaṇṭhattāṇaṃ. **Kīṭakulāvakaṃ** kharamukhakuṭi.

Anulomena paṭilomena cāti ettha aṃsapadesato paṭṭhāya bāhuno piṭṭhipadesena otaraṇaṃ anulomo, maṇibandhato paṭṭhāya bāhuno purimabhāgena ārohanaṃ paṭilomo. **Teneva nayenā**ti dakkhiṇahatthe vuttena nayena anulomena paṭilomena cāti attho. **Sukhumampīti** yathāvuttaoḷārikacammato sukhumaṃ. Antomukhacammādikoṭṭhāsesu vā tacena paricchinnattā yaṃ durupalakkhaṇīyaṃ, taṃ ‘‘sukhuma’’nti vuttaṃ. Tañhi vuttanayena ñāṇena tacaṃ vivaritvā passantassa pākaṭaṃ hoti. Idha chavipi tacagatikā evāti ‘‘taco **upari ākāsena paricchinno’’**ti vutto.

188. **Nisadapoto** silāputtako. **Uddhanakoṭīti** mattikāpiṇḍena katauddhanassa koṭi. **Tālaguḷapaṭalaṃ** nāma pakkatālaphalalasikaṃ tālapaṭṭikādīsu limpitvā sukkhāpetvā uddharitvā gahitapaṭalaṃ. **Sukhuma**nti yathāvuttamaṃsato sukhumaṃ. Paṇhikamaṃsādithūlānaṃ sakalasarīrassa kisānaṃ yebhuyyena maṃsena paṭicchāditattā vuttaṃ **‘‘tiriyaṃ aññamaññena paricchinna’’**nti.

189. Jālākāro kañcuko **jālakañcuko**. Visuṃ vavatthitabhāveneva nhārū **tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā**.

190. Dantānaṃ visuṃ gahitattā **‘‘ṭhapetvā dvattiṃsa dantaṭṭhīnī’’**ti vuttaṃ. **Ekaṃ jaṇṇukaṭṭhi, ekaṃ ūruṭṭhī**ti **eka**-ggahaṇaṃ ‘‘ekekasmiṃ pāde’’ti adhikatattā. **Evaṃ timattānī**ti evaṃ mattasaddehi ānisadaṭṭhiādīni idha avuttānipi dassetīti veditabbaṃ. Evañca katvā ‘‘atirekatisataaṭṭhikasamussaya’’nti (visuddhi. 1.122) idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

Kīḷāgoḷakāni suttena bandhitvā aññamaññaṃ ghaṭṭetvā kīḷanagoḷakāni. **Dhanukadaṇḍo** dārakānaṃ kīḷanakakhuddakadhanukaṃ. Tattha **jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitaṭṭhāna**nti jaṇṇukaṭṭhimhi pavisitvā ṭhitaṭṭhānanti adhippāyo. **Tena** ūruṭṭhinā patiṭṭhitaṃ ṭhānaṃ yaṃ **kaṭiṭṭhino,** taṃ **aggacchinnamahāpunnāgaphala**sadisaṃ.

Kumbhakārena nipphāditaṃ uddhanaṃ **kumbhakārikauddhanaṃ. Sīsakapaṭṭaveṭhakaṃ** veṭhetvā ṭhapitaṃ sīsamayaṃ paṭṭakaṃ. Yena suttaṃ kantanti, tasmiṃ takkamhi vijjhitvā ṭhapitagoḷakā vaṭṭanā nāma, vaṭṭanānaṃ āvaḷi **vaṭṭanāvaḷi**.

Maṇḍalākārena chinnavaṃsakaḷīrakhaṇḍāni **vaṃsakaḷīracakkalakāni. Avalekhanasatthakaṃ** ucchutacāvalekhanasatthakaṃ.

192. **Vakkabhāgena paricchinna**nti vakkapariyantena bhāgena paricchinnaṃ. Ito paresupi evarūpesu eseva nayo.

193. **Yaṃ nissāyā**ti yaṃ lohitaṃ nissāya, nissayanissayopi ‘‘nissayo’’tveva vuccati. Bhavati hi kāraṇakāraṇepi kāraṇavohāro yathā ‘‘corehi gāmo daḍḍho’’ti. Atha vā yasmiṃ rūpakalāpe hadayavatthu, tampi lohitagatikameva hutvā tiṭṭhatīti ‘‘yaṃ nissāyā’’ti vuttaṃ.

194. **Paṇḍukadhātuka**nti paṇḍusabhāvaṃ.

195. **Pariyonahanamaṃsa**nti paṭicchādakamaṃsaṃ.

196. **Udarajivhāmaṃsa**nti jivhāsaṇṭhānaṃ udarassa matthakapasse tiṭṭhanakamaṃsaṃ. ‘‘Nīla’’nti vatvā nīlaṃ nāma bahudhātukanti āha **‘‘nigguṇḍipupphavaṇṇa’’**nti.

197. **Papphāsamaṃsa**nti yathāṭhāne eva lambitvā thokaṃ parivattakamaṃsaṃ. **Nirasa**nti nihīnarasaṃ. **Niroja**nti nippabhaṃ, ojārahitaṃ vā.

198. **Obhaggā**ti avabhujitvā ṭhitā. **Sakkharasudhāvaṇṇa**nti marumbehi katasudhāvaṇṇaṃ. ‘‘Setasakkharasudhāvaṇṇa’’ntipi pāṭho, setasakkharavaṇṇaṃ, sudhāvaṇṇañcāti attho.

199. Antassa ābhujitvā ābhujitvā ṭhitappadesā **antabhogaṭṭhānāni**. Tesaṃ bandhanabhūtaṃ antaguṇaṃ nāmāti dassento āha **‘‘antaguṇanti antabhogaṭṭhānesu bandhana’’**nti. **Kuddālapharasukammādīni karontānaṃ antabhoge agaḷante ekato ābandhitvā,** kiṃ viya? Yantasuttakamiva yantaphalakānīti. Kimiva tattha ṭhitanti āha **‘‘pādapuñchana… pe… ṭhita’’**nti. Purimañcettha ābandhanassa, dutiyaṃ ṭhānākārassa nidassananti daṭṭhabbaṃ.

200. **Asitaṃ** nāma bhuttaṃ odanādi. **Pītaṃ** nāma pivanavasena ajjhohaṭapānakādi. **Khāyitaṃ** nāma saṃkhāditaṃ piṭṭhamūlaphalakhajjādi. **Sāyitaṃ** nāma assāditaṃ ambapakkamadhuphāṇitādi.

Yatthāti yasmiṃ udare. **Ya**nti ca udarameva paccāmasati. Yattha pānabhojanādīni patitvā tiṭṭhatīti sambandho. **Suvānavamathu** sārameyyavantaṃ. **Viveka**nti vibhāgaṃ.

201. **Heṭṭhānābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānaṃ antare**ti purimabhāgavasena nābhiyā heṭṭhāpadesassa pacchimabhāgavasena heṭṭhimapiṭṭhikaṇṭakānaṃ vemajjhe. **Veḷunāḷikasadiso** padesoti adhippāyo.

202. **Samohita**nti nicitaṃ.

204. Pūtibhāvaṃ āpannaṃ kukkuṭaṇḍaṃ **pūtikukkuṭaṇḍaṃ. Uddeko** pittādīhi vinā kevalo uddhaṅgamavāto.

205. **Ācāmo** avassāvanakañjikaṃ.

206. **Vakkahadayayakanapapphāse temayamāna**nti ettha yakanaṃ heṭṭhābhāgapūraṇeneva temeti, itarāni tesaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharaṇenāti daṭṭhabbaṃ.

207. **Utuvikāro** uṇhavalāhakādihetuko. Visamacchinno bhisādikalāpo visamaṃ udakaṃ paggharati, evamevaṃ sarīraṃ kesakūpādivivarehi upari, heṭṭhā, tiriyañca sedaṃ visamaṃ paggharatīti dassetuṃ **visamacchinna**-ggahaṇaṃ kataṃ.

208. **Visamāhāra**nti tadāpavattamānasarīrāvatthāya asappāyāhāraṃ, atikaṭukaaccuṇhādivisabhāgāhāraṃ vā. **Sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 356) pana ‘‘visabhāgāhāra’’ntveva vuttaṃ tadā pavattamānānaṃ dhātūnaṃ visabhāgattā.

209. **‘‘Nhānakāle’’**ti idaṃ udakassa upari sinehassa sambhavadassanatthaṃ vuttaṃ. **Paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṇṭhānā**ti visaṭaṃ hutvā paribbhamantasinehabindusaṇṭhānā. **Utuvisabhāgo** bahiddhāsamuṭṭhāno. **Dhātuvisabhāgo** antosamuṭṭhāno. **Te padesā**ti te hatthatalādipadesā.

210. **Kiñcī**ti uṇhādirasānaṃ aññataraṃ āhāravatthu. **Nesa**nti sattānaṃ. **Hadayaṃ āgilāyatī**ti visabhāgāhārādiṃ paṭicca hadayappadeso vivattati.

211. Dadhino vissandanaaccharaso **dadhimuttaṃ. Gaḷitvā**ti sanditvā. **Tālumatthakavivarena otaritvā**ti matthakavivarato āgantvā tālumatthakena otaritvā.

212. Telaṃ viya sakaṭassa nābhiakkhasīsānaṃ **aṭṭhisandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā. Kaṭakaṭāyantī**ti ‘‘kaṭa kaṭā’’ti saddaṃ karonti. Anuravadassanaṃ hetaṃ. **Dukkhantī**ti dukkhitāni sañjātadukkhāni honti.

213. Samūlakūlamāsaṃ jhāpetvā chārikaṃ avassāvetvā gahitayūso **māsakhāro**. Ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ chaḍḍanaṭṭhānaṃ **candanikā. Ravaṇaghaṭaṃ** nāma pakatiyā sammukhameva hoti. Yassa pana āraggamattampi udakassa pavisanamukhaṃ natthi, taṃ dassetuṃ **‘‘amukhe ravaṇaghaṭe’’**ti vuttaṃ. **Āyūhana**nti samīhanaṃ.

214. **Evañhī**tiādi yathāvuttāya uggahakosallapaṭipattiyā nigamanaṃ. Idāni yathāvuttaṃ manasikārakosallapaṭipattimpi nigamanavasena gahetvā kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ **‘‘anupubbato’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **paṇṇattisamatikkamāvasāne**ti kesādipaṇṇattisamatikkamavasena pavattāya bhāvanāya avasāne. **Apubbāpariyamivā**ti ekajjhamiva. **Kesāti iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā, evamādinā iminā pakārena vāti attho. **Te dhammā**ti vaṇṇādivasena vavatthāpitā paṭikkūlākārato upaṭṭhitā koṭṭhāsadhammā.

Bahiddhāpīti sasantānato bahipi, parasantānakāyepīti attho. **Manasikāraṃ upasaṃharatī**ti yathāvuttaṃ paṭikkūlamanasikāraṃ upaneti. Yathā idaṃ, tathā etanti. **Evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭībhūtesū**ti yathā attano kāye, evaṃ paresampi kāye sabbesu kesādikoṭṭhāsesu paṭikkūlavasena vibhūtabhāvena upaṭṭhitesūti attho. Ayamettha kasiṇesu vaḍḍhanasadiso yogino bhāvanāviseso dassito.

Anupubbamuñcanādīti **ādi**-saddena suttantanayena vibhāvitaṃ vīriyasamatāyojanaṃ saṅgaṇhāti. **Punappunaṃ manasi karoto**ti vuttanayena attano kāye kesādike ‘‘paṭikkūlā paṭikkūlā’’ti abhiṇhaso manasikāraṃ pavattentassa yadā saddhādīni indriyāni laddhasamathāni visadāni pavattanti, tadā assaddhiyādīnaṃ dūrībhāvena sātisayaṃ balappattehi sattahi saddhammehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni jhānaṅgāni paṭutarāni hutvā pātubhavanti. Tesaṃ ujuvipaccanīkatāya nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi. Upacārasamādhinā cittaṃ samādhiyati, so taṃyeva nimittaṃ āsevanto bhāvento bahulīkaronto appanaṃ pāpuṇāti. Tena vuttaṃ **‘‘anukkamena appanā uppajjatī’’**ti. **Sabbākārato**ti vaṇṇādivasena pañcadhāpi. **Sā**ti appanā.

Yadi panetaṃ kammaṭṭhānaṃ aviññāṇakāsubhakammaṭṭhānāni viya paṭhamajjhānavasena sijjhati, atha kasmā ‘‘kāyagatāsatī’’ti vuttanti āha **‘‘evaṃ paṭhamajjhānavasenā’’**tiādi. Nānāvaṇṇasaṇṭhānādīsu dvattiṃsāya koṭṭhāsesu pavattamānāya satiyā kiccamettha sātisayanti āha **‘‘satibalena ijjhanato’’**ti.

Pantasenāsanesu, adhikusalesu ca aratiṃ, kāmaguṇesu ca ratiṃ sahati abhibhavatīti **aratiratisaho** sarīrasabhāvacintanena anabhiratiyā pahīnattā. Tathā koṭṭhāsabhāvanāya attasinehassa parikkhīṇattā **bhayabheravaṃ sahati,** sītādīnañca **adhivāsakajātiko** hoti. Attasinehavasena hi purisassa bhayabheravaṃ hoti, dukkhassa ca anadhivāsanaṃ. Imaṃ pana koṭṭhāsabhāvanamanuyuttassa na kevalaṃ paṭhamajjhānamattameva, uttaripi paṭivedho atthīti dassetuṃ **‘‘kesādīna’’**ntiādi vuttaṃ.

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā

215. Yaṃ taṃ evaṃ pasaṃsitvā ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ niddiṭṭhanti sambandho. Tattha yasmā **‘‘kathaṃ bhāvito’’**tiādikāya pucchāpāḷiyā atthe vibhāvite thomanāpāḷiyāpi attho vibhāvitoyeva hoti bhedābhāvato, tasmā taṃ laṅghitvā **‘‘kathaṃ bhāvito cā’’**tiādinā ārabhati. Tattha hi ito pasaṃsābhāvo ‘‘ayampi kho’’ti vacanañca viseso. Tesu pasaṃsābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘evaṃ pasaṃsitvā’’**ti vuttaṃ. Pasaṃsā ca tattha abhirucijananena ussāhanatthā. Tañhi sutvā bhikkhū ‘‘bhagavā imaṃ samādhiṃ anekehi ākārehi pasaṃsati, santo kirāyaṃ samādhi paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro pāpadhamme ca ṭhānaso antaradhāpetī’’ti sañjātābhirucayo ussāhajātā sakkaccaṃ anuyuñjitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ maññanti. ‘‘Ayampi kho’’ti padassa ye ime mayā nibbānamahāsarassa otaraṇatitthabhūtā kasiṇajjhānaasubhajjhānādayo desitā, na kevalaṃ te eva, ayampi khoti bhagavā attano paccakkhabhūtaṃ samādhiṃ desanānubhāvena tesampi bhikkhūnaṃ āsannaṃ, paccakkhañca karonto sampiṇḍanavasena evamāhāti sambandhamukhena attho veditabbo.

Soḷasavatthukanti catūsu anupassanāsu catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasaṭṭhānaṃ. **Sabbākāraparipūro**ti kammaṭṭhānapāḷiyā padattho piṇḍattho upamā codanā parihāro payojananti evamādīhi sabbehi ākārehi paripuṇṇo. **Niddeso**ti kammaṭṭhānassa nissesato vitthāro.

216. **Katha**nti idaṃ pucchanākāravibhāvanapadaṃ. Pucchā cettha kathetukamyatāvasena aññāsaṃ asambhavato. Sā ca upari desanaṃ āruḷhānaṃ sabbesaṃ pakāravisesānaṃ āmasanavasenāti imamatthaṃ dassento **‘‘kathanti…pe… kamyatāpucchā’’**ti āha. **Kathaṃ bahulīkato**ti etthāpi ‘‘ānāpānassatisamādhī’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Tattha **katha**nti ānāpānassatisamādhibahulīkāraṃ nānappakārato vitthāretukamyatāpucchā. **Bahulīkato ānāpānassatisamādhī**ti tathāpuṭṭhadhammanidassananti imamatthaṃ **‘‘eseva nayo’’**ti iminā atidisati. Tathā santabhāvādayopi tassa yehi bhāvanābahulīkārehi siddhā, taggahaṇeneva gahitā hontīti dassetuṃ **‘‘kathaṃ bahulīkato…pe… vūpasametīti etthāpi eseva nayo’’**ti vuttaṃ.

‘‘Puna ca paraṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakānaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī’’tiādīsu (ma. ni. 2.247) uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ dassento **‘‘bhāvitoti uppādito vaḍḍhito vā’’**ti āha. Tattha bhāvaṃ vijjamānataṃ ito gatoti **bhāvito,** uppādito paṭiladdhamattoti attho. **Uppanno** pana laddhāsevano, **bhāvito** paguṇabhāvaṃ āpādito, vaḍḍhitoti attho. **Ānāpānapariggāhikāyā**ti dīgharassādivisesehi saddhiṃ assāsapassāse paricchijjagāhikāya, te ārabbha pavattāya, satiyaṃ paccayabhūtāyanti attho. Purimasmiñhi atthe samādhissa satiyā sahajātādipaccayabhāvo vutto sampayuttavacanato, dutiyasmiṃ pana upanissayabhāvopi. Upacārajjhānasahagatā hi sati appanāsamādhissa upanissayo hotīti. **Bahulīkato**ti bahulaṃ pavattito, tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvaṃ āpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṃ pavattīyati. Tena vuttaṃ **‘‘punappunaṃ kato’’**ti. Yathā ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo’’ti (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241), ‘‘vivicceva kāmehī’’ti (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ca evamādīsu paṭhamapade vutto eva-saddo dutiyādīsupi vutto eva hoti, evamidhāpīti āha **‘‘ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo’’**ti. Ubhayapadaniyamena laddhaguṇaṃ dassetuṃ **‘‘ayañhī’’**tiādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇajhānamāha. Taṃ hi asubhesu yogakammabhāvato, yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca ‘‘asubhakammaṭṭhāna’’nti vuccati. **‘‘Kevala’’**nti iminā ārammaṇaṃ nivatteti. **Paṭivedhavasenā**ti jhānapaṭivedhavasena. Jhānañhi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati, yathāsabhāvato paṭivijjhīyati cāti ‘‘paṭivedho’’ti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikkūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamena vicetabbataṃ pattaṃ ārammaṇassa paramasukhumataṃ sandhāyāha. Sante hi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinnova hoti. Tenāha **‘‘santo vūpasanto nibbuto’’**ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. Ārammaṇasantatāya tadārammaṇadhammānaṃ santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṃ kiñci secananti **asecanako**. Asecanakattā **anāsittako**. Anāsittakattā eva **abbokiṇṇo** asammisso parikammādinā. Tato eva **pāṭiyekko** visuṃyeveko. **Āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato eva santabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Parikammaṃ** vā santabhāvanimittaṃ, **parikamma**nti ca kasiṇakaraṇādīni nimittuppādapariyosānaṃ, tādisaṃ idha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṃ nirassādattā asantamappaṇītaṃ siyā. **Upacārena** vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇavigamena, aṅgapātubhāvena ca paresaṃ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādisamannā…pe… paṇīto cāti yojanā. **Kecī**ti uttaravihāravāsike sandhāyāha. **Anāsittako**ti upasecanena na āsittako. Tenāha **‘‘ojavanto’’**ti, ojavantasadisoti attho. **Madhūro**ti iṭṭho, cetasikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi vasena veditabbaṃ. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīratāvasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ daṭṭhabbaṃ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṃ pakkhe **‘‘appitappitakkhaṇe’’**ti idaṃ hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Avikkhambhite**ti jhānena sakasantānato anīhaṭe appahīne. **Akosallasambhūte**ti akosallaṃ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṃ vināsanaṃ, taṃ pana jhānakattukassa idhādhippetattā pariyuṭṭhānappahānaṃ hotīti āha **‘‘vikkhambhetī’’**ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Visesena upasamanaṃ pana sammadeva upasamanaṃ hotīti āha **‘‘suṭṭhu upasametī’’**ti.

Nanu ca aññopi samādhi attano pavattikkhaṇeneva paṭipakkhadhamme antaradhāpeti vūpasameti, atha kasmā ayameva samādhi evaṃ visesetvā vuttoti? Pubbabhāgato paṭṭhāya nānāvitakkavūpasamasabbhāvato. Vuttañhetaṃ – ‘‘ānāpānassati bhāvetabbā vitakkupacchedāyā’’ti (a. ni. 9.1; udā. 31). Apica tikkhapaññassa ñāṇuttarassetaṃ kammaṭṭhānaṃ, ñāṇuttarassa ca kilesappahānaṃ itarehi sātisayaṃ, yathā saddhādhimuttehi diṭṭhippattassa. Tasmā imaṃ visesaṃ sandhāya **‘‘ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī’’**ti vuttaṃ. Atha vā nimittapātubhāve sati khaṇeneva aṅgapātubhāvasabbhāvato ayameva samādhi ‘‘ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī’’ti vutto. Yathā taṃ mahato akālameghassa uṭṭhitassa dhārānipāte khaṇeneva pathaviyaṃ rajojallassa vūpasamo. Tenāha – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, mahāakālamegho uṭṭhito’’tiādi (saṃ. ni. 5.985; pārā. 165). Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyāva hotīti āha **‘‘nibbedhabhāgiyattā’’**ti. Buddhānaṃ pana ekaṃsena nibbedhabhāgiyāva hoti. Imameva hi kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā sabbepi sammāsambuddhā sammāsambodhiṃ adhigacchanti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhi anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha **‘‘anupubbena ariyamaggavuddhippatto’’**ti.

Ayaṃ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati. Heṭṭhā papañcavasena vuttamatthaṃ sukhaggahaṇatthaṃ saṅgahetvā dassento **‘‘ayaṃ panettha saṅkhepattho’’**ti āha, piṇḍatthoti vuttaṃ hoti.

217. **Tamattha**nti taṃ ‘‘kathaṃ bhāvito’’tiādinā pucchāvasena saṅkhepato vuttamatthaṃ. ‘‘Idha tathāgato loke uppajjatī’’tiādīsu (dī. ni. 1.190; ma. ni. 1.291; a. ni. 3.61) idha-saddo lokaṃ upādāya vutto, ‘‘idheva tiṭṭhamānassā’’tiādīsu (dī. ni. 2.369) okāsaṃ, ‘‘idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assaṃ pavārito’’tiādīsu (ma. ni. 1.30) padapūraṇamattaṃ, ‘‘idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇātī’’tiādīsu (a. ni. 5.73) pana sāsanaṃ, ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhū’’ti idhāpi sāsanamevāti dassento ‘‘bhikkhave, imasmiṃ sāsane bhikkhū’’ti vatvā tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **‘‘ayañhi’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sabbappakāraānāpānassatisamādhinibbattakassā**ti sabbappakāraggahaṇaṃ soḷasa pakāre sandhāya. Te hi imasmiṃyeva sāsane. Bāhirakā hi jānantā ādito catuppakārameva jānanti. Tenāha **‘‘aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano’’**ti, yathāvuttassa puggalassa nissayabhāvapaṭisedhanoti attho. Etena **‘‘idha bhikkhave’’**ti idaṃ antogadhevasaddanti dasseti. Santi hi ekapadānipi sāvadhāraṇāni yathā ‘‘vāyubhakkho’’ti. Tenevāha **‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo’’**tiādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakāraānāpānassatisamādhinibbattako. **Parappavādā**ti paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ **‘‘imassa hī’’**tiādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Yathā thanehi sabbaso khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpasaddādike paṭicca uppajjanako assādo **rūpārammaṇādiraso. Pubbe āciṇṇārammaṇa**nti pabbajjato pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ.

Nibandheyyāti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānasallakkhaṇasampavattāya satiyā. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe. **Daḷha**nti thiraṃ, yathā satokārissa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ paccekabuddhānaṃ, buddhasāvakānañca visesādhigamassa ceva aññakammaṭṭhānena adhigatavisesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārassa ca padaṭṭhānabhūtaṃ.

Vatthuvijjācariyo viya bhagavā yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadisanato.

Bhikkhu dīpisadiso araññe ekiko viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitatthasādhanato. **Phalamuttama**nti sāmaññaphalamāha. **Parakkamajavayoggabhūmi**nti bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṃ.

218. **Evaṃ vuttalakkhaṇesū**ti **abhidhammapariyāyena** (vibha. 530), **suttantapariyāyena** ca vuttalakkhaṇesu. **Rukkhasamīpa**nti ‘‘yāvatā majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūlanti vuccatī’’ti evaṃ vuttaṃ rukkhassa samīpaṭṭhānaṃ. **Avasesasattavidhasenāsana**nti pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñjanti evaṃ vuttaṃ.

Ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūlanti gimhādiututtayassa, semhādidhātuttayassa, mohādicariyattayassa ca anukūlaṃ. Tathā hi gimhakāle ca araññaṃ anukūlaṃ, hemante rukkhamūlaṃ, vassakāle suññāgāraṃ, semhadhātukassa semhapakatikassa araññaṃ, pittadhātukassa rukkhamūlaṃ, vātadhātukassa suññāgāraṃ anukūlaṃ, mohacaritassa araññaṃ, dosacaritassa rukkhamūlaṃ, rāgacaritassa suññāgāraṃ anukūlaṃ. **Alīnānuddhaccapakkhika**nti asaṅkocāvikkhepapakkhikaṃ. Sayanañhi kosajjapakkhikaṃ, ṭhānacaṅkamanāni uddhaccapakkhikāni, na evaṃ nisajjā. Tato evassa santatā. **Nisajjāya daḷhabhāvaṃ** pallaṅkābhujanena, **assāsapassāsānaṃ pavattanasukhataṃ** uparimakāyassa ujukaṭṭhapanena, **ārammaṇapariggahūpāyaṃ** parimukhaṃ satiyā ṭhapanena **dassento. Ūrubaddhāsana**nti ūrūnamadhobandhanavasena nisajjā. Heṭṭhimakāyassa anujukaṃ ṭhapanaṃ nisajjā-vacaneneva bodhitanti **‘‘ujuṃ kāya’’**nti ettha **kāya**-saddo uparimakāyavisayoti āha **‘‘uparimasarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā’’**ti. Taṃ pana ujukaṭṭhapanaṃ sarūpato, payojanato ca dassetuṃ **‘‘aṭṭhārasā’’**tiādi vuttaṃ. **Na paṇamantī**ti na onamanti. **Na paripatatī**ti na vigacchati vīthiṃ na vilaṅghati, tato eva pubbenāparaṃ visesuppattiyā **vuddhiṃ phātiṃ upagacchati**. Idha **pari**-saddo **abhi**-saddena samānatthoti āha **''kammaṭṭhānābhimukha''**nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhitvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** ''pariṇāyikā''tiādīsu (dha. sa. 16) viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamanaṭṭho. Tasmā **pariggahitaniyyāna**nti sabbathā gahitāsammosaṃ pariccattasammosaṃ satiṃ katvā, paramaṃ satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

219. **Satovā**ti satiyā samannāgato eva saranto eva **assasati** nāssa kāci sativirahitā assāsappavatti hotīti attho. **Sato passasatī**ti etthāpi satova passasatīti eva-saddo ānetvā vattabbo. **Satokārī**ti sato eva hutvā, satiyā eva vā kātabbassa kattā, karaṇasīlo vā. Yadi ''satova assasati sato passasatī''ti etassa **vibhaṅge** (ma. ni. 3.148; saṃ. ni. 5.986; pārā. 165) vuttaṃ, atha kasmā ''assasati passasati''cceva avatvā ''satokārī''ti vuttaṃ? Ekarasaṃ desanaṃ kātukāmatāya. Paṭhamacatukke padadvayameva hi vattamānakālavasena āgataṃ, itarāni anāgatakālavasena. Tasmā ekarasaṃ desanaṃ kātukāmatāya **sabbattha** (paṭi. ma. 1.165 ādayo) ''satokāri''cceva vuttaṃ.

Dīghaṃ assāsavasenāti dīghaassāsavasena vibhattialopaṃ katvā niddeso. **Dīgha**nti vā bhagavatā vuttaassāsavasena. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepa**nti vikkhepassa paṭipakkhabhāvato ''avikkhepo''ti laddhanāmacittassa ekaggabhāvaṃ pajānato. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā hoti. **Tāya satiyā tena ñāṇenā**ti yathāvuttāya satiyā, yathāvuttena ca ñāṇena. Idaṃ vutta hoti – dīghaṃ assāsaṃ ārammaṇabhūtaṃ avikkhittacittassa, asammohato vā pajānantassa tattha sati upaṭṭhitā eva hoti, taṃ sampajānantassa ārammaṇakaraṇavasena, asammohavasena vā sampajaññaṃ, tadadhīnasatisampajaññena taṃsamaṅgī yogāvacaro satokārī nāma hotīti. **Paṭinissaggānupassī assāsavasenā**ti paṭinissaggānupassī hutvā assasanassa vasena. ''Paṭinissaggānupassīassāsavasenā''ti vā pāṭho. Tassa paṭinissaggānupassino assāsā paṭinissaggānupassīassāsā, tesaṃ vasenāti attho. Vinayanayena anto uṭṭhitasasanaṃ **assāso,** bahi uṭṭhitasasanaṃ **passāso**. Suttantanayena pana bahi uṭṭhahitvāpi anto sasanato **assāso,** anto uṭṭhahitvāpi bahi sasanato **passāso**. Ayameva ca nayo –

> ''Assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā''ti, ''passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā''ti (paṭi. ma. 1.157) –

Imāya **pāḷiyā** sameti.

Paṭhamaṃ abbhantaravāto bahi nikkhamati, tasmā pavattikkamena assāso paṭhamaṃ vuttoti vadanti. **Tāluṃ āhacca nibbāyatī**ti tāluṃ āhacca nirujjhati. Tena kira sampatijāto bāladārako khipitaṃ karoti. **Evaṃ tāvā**tiādi yathāvuttassa atthassa nigamanaṃ. Keci ''evaṃ tāvāti anena pavattikkamena assāso bahinikkhamanavātoti gahetabbanti adhippāyo''ti vadanti.

Addhānavasenāti kāladdhānavasena. Ayaṃ hi **addhāna**-saddo kālassa, desassa ca vācako. Tattha desaddhānaṃ udāharaṇabhāvena dassetvā kāladdhānavasena assāsapassāsānaṃ dīgharassataṃ vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **okāsaddhāna**nti okāsabhūtaṃ addhānaṃ. **Pharitvā**ti byāpetvā. **Cuṇṇavicuṇṇāpi** anekakalāpabhāvena. **Dīghaṃ addhāna**nti dīghaṃ padesaṃ. **Tasmā**ti saṇikaṃ pavattiyā dīghasantānatāya ''dīghā''ti vuccanti. Ettha ca hatthiādisarīre, sunakhādisarīre ca assāsapassāsānaṃ desaddhānavisiṭṭhena kāladdhānavaseneva dīgharassatā vuttāti veditabbā. ''Saṇikaṃ pūretvā saṇikameva nikkhamanti'', ''sīghaṃ pūretvā sīghameva nikkhamantī''ti ca vacanato. **Manussesū**ti samānappamāṇesupi manussasarīresu. **Dīghaṃ assasantī**ti dīghaṃ assāsappabandhaṃ pavattentīti attho. **Passasantī**ti etthāpi eseva nayo. Sunakhasasādayo viya rassaṃ assasanti ca passasanti cāti yojanā. Idaṃ pana dīghaṃ, rassañca assasanaṃ, passasanañca tesaṃ sattānaṃ sarīrasabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Tesa**nti sattānaṃ. **Te**ti assāsapassāsā. **Ittaramaddhāna**nti appakaṃ kālaṃ.

Navahākārehīti bhāvanamanuyuñjantassa pubbenāparaṃ aladdhavisesassa kevalaṃ addhānavasena ādito vuttā tayo ākārā, te ca kho ekacco assāsaṃ suṭṭhu sallakkheti, ekacco passāsaṃ, ekacco tadubhayanti imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ vasena. Keci pana ''assasatipi passasatipīti ekajjhaṃ vacanaṃ bhāvanāya nirantaraṃ pavattidassanattha''nti vadanti. Chandavasena pubbe viya tayo, tathā pāmojjavasenāti imehi navahākārehi.

Kāmaṃ cettha ekassa puggalassa tayo eva ākārā labbhanti, tantivasena pana sabbesaṃ pāḷiāruḷhattā, tesaṃ vasena parikammassa kātabbattā ca **''tatrāyaṃ bhikkhu navahākārehī''**ti vuttaṃ. **Evaṃ pajānato**ti evaṃ yathāvuttehi ākārehi assāsapassāse pajānato, tattha manasikāraṃ pavattentassa. **Ekenākārenā**ti dīghaṃ assāsādīsu catūsu ākāresu ekena ākārena, navasu tīsu vā ekena. Tathā hi vakkhati –

''Dīgho rasso ca assāso, passāsopi ca tādiso;
Cattāro vaṇṇā vattanti, nāsikagge va bhikkhuno''ti.

Ayaṃ bhāvanā assāsapassāsakāyānupassanāti katvā vuttaṃ **''kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā sampajjatī''**ti.

Idāni pāḷivaseneva te nava ākāre, bhāvanāvidhiñca dassetuṃ **‘‘yathāhā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kathaṃ pajānātī**ti pajānanavidhiṃ kathetukamyatāya pucchati. **Dīghaṃ assāsa**nti vuttalakkhaṇaṃ dīghaṃ assāsaṃ. **Addhānasaṅkhāte**ti ‘‘addhāna’’nti saṅkhaṃ gate dīghe kāle, dīghaṃ khaṇanti attho. Koṭṭhāsapariyāyo vā saṅkhāta-saddo ‘‘theyyasaṅkhāta’’ntiādīsu (pārā. 91) viya, tasmā addhānasaṅkhāteti addhānakoṭṭhāse, desabhāgeti attho. **Chando uppajjatī**ti bhāvanāya pubbenāparaṃ visesaṃ āvahantiyā laddhassādattā tattha sātisayo kattukāmatālakkhaṇo kusalacchando uppajjati. **Chandavasenā**ti tathāpavattachandassa vasena savisesaṃ bhāvanamanuyuñjantassa kammaṭṭhānaṃ vuddhiṃ phātiṃ gamentassa. **Tato sukhumatara**nti yathāvuttachandappavattiyā purimato sukhumataraṃ. Bhāvanābalena hi paṭippassaddhadarathapariḷāhatāya kāyassa assāsapassāsā sukhumatarā hutvā pavattanti. **Pāmojjaṃ uppajjatī**ti assāsapassāsānaṃ sukhumatarabhāvena ārammaṇassa santataratāya, kammaṭṭhānassa ca vīthipaṭipannatāya bhāvanācittasahagato pamodo khuddikādibhedā taruṇapīti uppajjati. **Cittaṃ vivattatī**ti anukkamena assāsapassāsānaṃ ativiya sukhumatarabhāvappattiyā anupaṭṭhahane vicetabbākārappattehi cittaṃ vinivattatīti keci. Bhāvanābalena pana sukhumatarabhāvappattesu assāsapassāsesu tattha paṭibhāganimitte uppanne pakatiassāsapassāsato cittaṃ nivattati. **Upekkhā saṇṭhātī**ti tasmiṃ paṭibhāganimitte upacārappanābhede samādhimhi uppanne puna jhānanibbattanatthaṃ byāpārābhāvato ajjhupekkhanaṃ hotīti. Sā panāyaṃ upekkhā tatramajjhattupekkhāti veditabbā.

Imehi navahi ākārehīti imehi yathāvuttehi navahi pakārehi pavattā. **Dīghaṃ assāsapassāsā kāyo**ti dīghākārā assāsapassāsā cuṇṇavicuṇṇāpi samūhaṭṭhena kāyo. Assāsapassāse nissāya uppannanimittampettha assāsapassāsasamaññameva vuttaṃ. **Upaṭṭhānaṃ satī**ti ārammaṇaṃ upagantvā tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānaṃ nāma. **Anupassanā ñāṇa**nti samathavasena nimittassa anupassanā, vipassanāvasena assāsapassāse, tannissayañca kāyaṃ ‘‘rūpa’’nti, cittaṃ taṃsampayuttadhamme ca ‘‘arūpa’’nti vavatthapetvā nāmarūpassa anupassanā ca ñāṇaṃ, tattha yathābhūtāvabodho. **Kāyo upaṭṭhāna**nti so kāyo ārammaṇakaraṇavasena upagantvā sati ettha tiṭṭhatīti upaṭṭhānaṃ nāma. Ettha ca ‘‘kāyo upaṭṭhāna’’nti iminā itarakāyassāpi saṅgaho hoti yathāvuttasammasanacārassāpi idha icchitattā. **No satī**ti so kāyo sati nāma na hoti. **Sati upaṭṭhānañceva sati ca** saraṇaṭṭhena, upatiṭṭhanaṭṭhena ca. **Tāya satiyā**ti yathāvuttāya satiyā. **Tena ñāṇenā**ti yathāvutteneva ñāṇena. **Taṃ kāya**nti taṃ assāsapassāsakāyañceva tannissayarūpakāyañca. **Anupassatī**ti jhānasampayuttañāṇena ceva vipassanāñāṇena ca anu anu passati. **Tena vuccati kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā**ti tena anupassanena yathāvutte kāye ayaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanāti vuccati.

Idaṃ vuttaṃ hoti – yā ayaṃ yathāvutte assāsapassāsakāye, tassa nissayabhūte karajakāye ca kāyasseva anupassanā anudakabhūtāya marīciyā udakānupassanā viya na aniccādisabhāve kāye niccādibhāvānupassanā, atha kho yathārahaṃ aniccadukkhānattāsubhabhāvassevānupassanā. Atha vā kāye ‘‘aha’’nti vā ‘‘mama’’nti vā ‘‘itthī’’ti vā ‘‘puriso’’ti vā gahetabbassa kassaci abhāvato tādisaṃ ananupassitvā kāyamattasseva anupassanā **kāyānupassanā,** tāya kāyānupassanāya sampayuttā satiyeva upaṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ,** tassa bhāvanā vaḍḍhanā **kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā**ti.

Esa nayoti ‘‘navahi ākārehī’’tiādinā vuttavidhiṃ rassa-pade atidisati. **Etthā**ti etasmiṃ yathādassite ‘‘kathaṃ dīghaṃ assasanto’’tiādinā (ma. ni. 3.148; saṃ. ni. 5.986; pārā. 165) āgate pāḷinaye. **Idhā**ti imasmiṃ rassapadavasena āgate pāḷinaye.

Ayanti yogāvacaro. **Addhānavasenā**ti dīghakālavasena. **Ittaravasenā**ti parittakālavasena. **Imehi ākārehī**ti imehi navahi ākārehi.

Tādisoti dīgho, rasso ca. **Cattāro vaṇṇā**ti cattāro ākārā, te ca dīghādayo eva. **Nāsikagge va bhikkhuno**ti gāthābandhasukhatthaṃ rassaṃ katvā vuttaṃ **‘‘nāsikagge vā’’**ti, **vā**-saddo aniyamattho, tena uttaroṭṭhaṃ saṅgaṇhāti.

220. **Sabbakāyapaṭisaṃvedī**ti sabbassa kāyassa paṭi paṭi paccekaṃ sammadeva vedanasīlo jānanasīlo, tassa vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, taṃ vā paṭi paṭi sammadeva vedamānoti attho. Tattha tattha sabba-ggahaṇena assāsādikāyassa anavasesapariyādāne siddhepi anekakalāpasamudāyabhāvato tassa sabbesampi bhāgānaṃ saṃvedanadassanatthaṃ paṭi-saddaggahaṇaṃ. Tattha sakkaccakārībhāvadassanatthaṃ saṃ-saddaggahaṇanti imamatthaṃ dassento **‘‘sakalassā’’**tiādimāha. Tattha yathā samānepi assāsapassāsesu yogino paṭipattividhāne paccekaṃ sakkaccaṃyeva paṭipajjitabbanti dassetuṃ visuṃ desanā katā, evaṃ tamevatthaṃ dīpetuṃ satipi atthassa samānatāya ‘‘sakalassā’’tiādinā padadvayassa visuṃ visuṃ atthavaṇṇanā katāti veditabbaṃ. **Pākaṭaṃ karonto**ti vibhūtaṃ karonto, sabbaso vibhāventoti attho. Pākaṭīkaraṇaṃ vibhāvanaṃ tattha asammuyhanaṃ ñāṇeneva nesaṃ pavattanena hotīti dassento **‘‘evaṃ viditaṃ karonto’’**tiādimāha. Tattha **tasmā**ti yasmā ñāṇasampayuttacitteneva assāsapassāse pavatteti, na vippayuttacittena, tasmā evaṃbhūto sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmi passasissāmīti sikkhatīti vuccati buddhādīhīti yojanā. **Cuṇṇavicuṇṇavisaṭe**ti anekakalāpatāya cuṇṇavicuṇṇabhāvena visaṭe. **Ādi pākaṭo hoti** satiyā, ñāṇassa ca vasena tathā pubbābhisaṅkhārassa pavattattā. **Tādisena bhavitabba**nti catutthapuggalasadisena bhavitabbaṃ, pageva satiṃ, ñāṇañca paccupaṭṭhapetvā tīsupi ṭhānesu ñāṇasampayuttameva cittaṃ pavattetabbanti adhippāyo.

Evanti vuttappakārena sabbakāyapaṭisaṃvedanavaseneva. **Ghaṭatī**ti ussahati. **Vāyamatī**ti vāyāmaṃ karoti, manasikāraṃ pavattetīti attho. **Tathābhūtassā**ti ānāpānassatiṃ bhāventassa. **Saṃvaro**ti sati, vīriyampi vā. **Tāya satiyā**ti yā ānāpāne ārabbha pavattā sati, tāya. **Tena manasikārenā**ti yo so tattha satipubbaṅgamo bhāvanāmanasikāro, tena saddhinti adhippāyo. **Āsevatī**ti ‘‘tisso sikkhāyo’’ti vutte adhikusaladhamme āsevati. Tadāsevanañhettha sikkhananti adhippetaṃ.

Purimanayeti purimasmiṃ bhāvanānaye, paṭhamavatthudvayeti adhippāyo. Tatthāpi kāmaṃ ñāṇuppādanaṃ labbhateva assāsapassāsānaṃ yāthāvato dīgharassabhāvāvabodhasabbhāvato, tathāpi taṃ na dukkaraṃ yathāpavattānaṃ tesaṃ gahaṇamattabhāvatoti tattha vattamānakālappayogo kato. Idaṃ pana dukkaraṃ purisassa khuradhārāyaṃ gamanasadisaṃ, tasmā sātisayenettha pubbābhisaṅkhārena bhavitabbanti dīpetuṃ anāgatakālappayogo katoti imamatthaṃ dassetuṃ **''tattha yasmā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ñāṇuppādanādīsū**ti **ādi-**saddena kāyasaṅkhārapassambhanapītipaṭisaṃvedanādiṃ saṅgaṇhāti. Keci panettha ''saṃvarasamādānānaṃ saṅgaho''ti vadanti.

Kāyasaṅkhāranti assāsapassāsaṃ. So hi cittasamuṭṭhānopi samāno karajakāyappaṭibaddhavuttitāya tena saṅkharīyatīti kāyasaṅkhāroti vuccati. Yo pana ''kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro''ti (ma. ni. 1.102) evamāgato kāyasaṅkhāro cetanālakkhaṇo satipi dvārantaruppattiyaṃ yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca kāyadvārena lakkhito, so idha nādhippeto. **Passambhento**tiādīsu pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ purimassa purimassa atthavacanaṃ, tasmā passambhanaṃ nāma vūpasamanaṃ, tañca tathāpayoge asati uppajjanārahassa oḷārikassa kāyasaṅkhārassa payogasampattiyā anuppādananti daṭṭhabbaṃ. **Tatrā**ti ''oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento''ti ettha. **Apariggahitakāle**ti kammaṭṭhānassa anāraddhakāle, tato eva kāyacittānampi apariggahitakāle. ''Nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā''ti hi iminā kāyapariggaho, ''parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā''ti iminā cittapariggaho vutto. Tenevāha **''kāyopi cittampi pariggahitā hontī''**ti. **Kāyo**ti karajakāyo. **Sadarathā**ti sapariḷāhā, sā ca nesaṃ sadarathatā garubhāvena viya oḷārikatāya avinābhāvinīti āha **''oḷārikā''**ti. **Balavatarā**ti sabalā thūlā. **Santā hontī**ti cittaṃ tāvaṃ bahiddhā vikkhepābhāvena ekaggaṃ hutvā kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā pavattamānaṃ santaṃ hoti vūpasantaṃ, tato eva taṃsamuṭṭhānā rūpadhammā lahumudukammaññabhāvappattā, tadanuguṇatāya sesaṃ tisantatirūpanti evaṃ citte, kāye ca vūpasante pavattamāne tannissitā assāsapassāsā santasabhāvā anukkamena sukhumatarasukhumatamā hutvā pavattanti. Tena vuttaṃ **''yadā panassa kāyopī''**tiādi.

Ābhujanaṃ **ābhogo,** ''passambhemī''ti paṭhamāvajjanā. Sammā anu anu āharaṇaṃ **samannāhāro,** tasmiṃyeva atthe aparāparaṃ pavattaāvajjanā. Tasseva atthassa manasi karaṇaṃ citte ṭhapanaṃ **manasikāro**. Vīmaṃsā **paccavekkhaṇā**.

Sāraddheti sadarathe sapariḷāhe. **Adhimatta**nti balavaṃ oḷārikaṃ. Liṅgavipallāsena vuttaṃ. Kāyasaṅkhāroti hi adhippeto. ''Adhimattaṃ hutvā pavattatī''ti kiriyāvisesanaṃ vā etaṃ. **Sukhuma**nti etthāpi eseva nayo. **Kāyamhī**ti ettha ''citte cā''ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

221. Paṭhamajjhānato vuṭṭhāya kariyamānaṃ dutiyajjhānassa nānāvajjanaṃ parikammaṃ paṭhamajjhānaṃ viya dūrasamussāritapaṭipakkhanti katvā taṃsamuṭṭhāno kāyasaṅkhāro paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷārikoti sadiso vutto. Esa nayo sesūpacāradvayepi. Atha vā dutiyajjhānādīnaṃ adhigamāya paṭipajjato dukkhāpaṭipadādivasena kilamato yogino kāyakilamathacittūpaghātādivasena, vitakkādisaṅkhobhena ca sapariphandatāya cittappavattiyā dutiyajjhānādiupacāresu kāyasaṅkhārassa oḷārikatā veditabbā. **Atisukhumo**ti aññattha labbhamāno kāyasaṅkhāro catutthajjhāne atikkantasukhumo. Sukhumabhāvopissa tattha natthi, kuto oḷārikatā appavattanato. Tenāha **''appavattimeva pāpuṇātī''**ti.

Lābhissa sato anupubbasamāpattisamāpajjanavelaṃ, ekāsaneneva vā sabbesaṃ jhānānaṃ paṭilābhaṃ sandhāya **majjhimabhāṇakā** heṭṭhimaheṭṭhimajjhānato uparūparijhānūpacārepi sukhumataraṃ icchanti. Tattha hi sopacārānaṃ jhānānaṃ uparūpari visesavantatā, santatā ca sambhaveyya, ekāvajjanūpacāraṃ vā sandhāya evaṃ vuttaṃ. Evañhi heṭṭhā vuttavādena imassa vādassa avirodho siddho bhinnavisayattā. **Sabbesaññevā**ti ubhayesampi. Yasmā te sabbepi vuccamānena vidhinā passaddhimicchantiyeva. **''Apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhatī''**ti idaṃ sadisasantānatāya vuttaṃ. Na hi te eva oḷārikā assāsādayo sukhumā honti. Passambhanākāro pana nesaṃ heṭṭhā vuttoyeva.

Mahābhūtapariggahe sukhumoti catudhātumukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sakalarūpapariggahe sukhumo** bhāvanāya uparūpari paṇītabhāvato. Tenevāha **''rūpārūpapariggahe sukhumo''**ti. **Lakkhaṇārammaṇikavipassanā**ti kalāpasammasanamāha. Nibbidānupassanato paṭṭhāya **balavavipassanā**. Tato oraṃ **dubbalavipassanā. Pubbe vuttanayenā**ti ''apariggahitakāle''tiādinā samathanaye vuttena nayena ''apariggahe pavatto kāyasaṅkhāro mahābhūtapariggahe paṭippassambhatī''tiādinā vipassanānayepi paṭippassaddhi yojetabbāti vuttaṃ hoti.

Assāti imassa ''passambhayaṃ kāyasaṅkhāra''nti padassa. **Codanāsodhanāhī**ti anuyogaparihārehi. **Eva**nti idāni vuccamānākārena.

Kathanti yaṃ idaṃ ''passambhayaṃ…pe… sikkhatī''ti (paṭi. ma. 1.171) vuttaṃ, taṃ kathaṃ kena pakārena kāyasaṅkhārassa passambhanaṃ, yogino ca sikkhanaṃ hotīti kathetukamyatāya pucchitvā kāyasaṅkhāre sarūpato, oḷārikasukhumato, vūpasamato, anuyogaparihārato ca dassetuṃ **''katame kāyasaṅkhārā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kāyikā**ti rūpakāye bhavā. **Kāyapaṭibaddhā**ti kāyasannissitā. Kāye sati honti, asati na honti, tato eva te akāyasamuṭṭhānāpi kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā. Passambhento**ti oḷārikoḷārikaṃ passambhento. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Oḷārikañhi kāyasaṅkhāraṃ avūpasantasabhāvaṃ sannisīdāpento **''passambhento''**ti vuccati, anuppādanirodhaṃ pāpento **''nirodhento''**ti, suṭṭhu santasabhāvaṃ nayanto **''vūpasamento''**ti.

Yathārūpehīti yādisehi. **Kāyasaṅkhārehī**ti oḷārikehi kāyasaṅkhārehi. **Ānamanā**ti abhimukhabhāvena kāyassa namanā. **Vinamanā**ti visuṃ visuṃ passato namanā. **Sannamanā**ti sabbato, suṭṭhu vā namanā. **Paṇamanā**ti pacchato namanā. **Iñjanā**dīni ānamanādīnaṃ vevacanāni, adhimattāni vā abhimukhaṃ calanādīni ānamanādayo, mandāni iñjanādayo. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāra**nti tathārūpaṃ ānamanādīnaṃ kāraṇabhūtaṃ oḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhento. Tasmiṃ hi passambhite ānamanādayopi passambhitā eva honti.

Santaṃ sukhumanti yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa aparipphandanahetūhi ānamanādayo na honti, tathārūpaṃ darathābhāvato santaṃ, anoḷārikatāya sukhumaṃ. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāra**nti sāmaññato ekaṃ katvā vadati. Atha vā pubbe oḷārikoḷārikaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambhento anukkamena kāyassa aparipphandanahetubhūte sukhumasukhumatare uppādetvā tepi paṭippassambhetvā paramasukhumatāya koṭippattaṃ yaṃ kāyasaṅkhāraṃ paṭippassambheti, taṃ sandhāya vuttaṃ **''santaṃ sukhumaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāra''**nti.

Itītiādi codakavacanaṃ. Tattha **itī**ti pakāratthe nipāto. **Kirā**ti arucisūcane, evaṃ ceti attho. Ayañhettha adhippāyo – vuttappakārena yadi atisukhumampi kāyasaṅkhāraṃ passambhetīti. **Evaṃ sante**ti evaṃ sati tayā vuttākāre labbhamāne. **Vātūpaladdhiyā**ti vātassa upaladdhiyā. **Ca**-saddo samuccayattho, assāsādivātārammaṇassa cittassa pabhāvanā uppādanā pavattanā na hoti, te ca tena passambhetabbāti adhippāyo. **Assāsapassāsānañca bhāvanā**ti oḷārike assāsapassāse bhāvanāya paṭippassambhetvā sukhumānaṃ tesaṃ pabhāvanā ca na hoti, ubhayesaṃ tesaṃ tena paṭippassambhetabbato. **Ānāpānassatiyā**ti ānāpānārammaṇāya satiyā ca pavattanaṃ na hoti, ānāpānānaṃ abhāvato. Tato eva taṃsampayuttassa **ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā** uppādanāpi na hoti. Na hi kadāci ārammaṇena vinā sārammaṇadhammā sambhavanti. **Na ca naṃ ta**nti ettha **na**nti nipātamattaṃ. Taṃ vuttavidhānaṃ samāpattiṃ paṇḍitā paññavanto na ceva samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti yojanā. Evaṃ codako sabbena sabbaṃ abhāvūpanayanaṃ passambhananti adhippāyena codeti.

Puna **iti kirā**tiādi yathāvuttāya codanāya vissajjanā. Tattha **kirā**ti ''yadī''ti etassa atthe nipāto. Iti kira sikkhati, mayā vuttākārena yadi sikkhatīti attho. **Evaṃ sante**ti evaṃ passambhane sati. **Pabhāvanā hotī**ti yadipi oḷārikā kāyasaṅkhārā paṭippassambhanti, sukhumā pana atthevāti anukkamena paramasukhumabhāvappattassa vasena nimittuppattiyā ānāpānassatiyā, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā ijjhatevāti adhippāyo.

Yathā kathaṃ viyāti yathāvuttavidhānaṃ taṃ kathaṃ viya daṭṭhabbaṃ, atthi kiñci tadatthasampaṭipādane opammanti adhippāyo. Idāni opammaṃ dassetuṃ **''seyyathāpī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **seyyathāpī**ti opammatthe nipāto. **Kaṃse**ti kaṃsabhājane. **Nimitta**nti nimittassa, tesaṃ saddānaṃ pavattākārassāti attho. Sāmiatthe hi idaṃ upayogavacanaṃ. **Suggahitattā**ti suṭṭhu gahitattā. **Sumanasikatattā**ti suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sūpadhāritattā**ti sammadeva upadhāritattā sallakkhitattā. **Sukhumakā saddā**ti anurave āha, ye appakā. Appattho hi ayaṃ ka-saddo. **Sukhumasaddanimittārammaṇatāpī**ti sukhumo saddova nimittaṃ sukhumasaddanimittaṃ, tadārammaṇatāyapi. Kiṃ vuttaṃ hoti? Kāmaṃ tadāsukhumāpi saddā niruddhā, saddanimittassa pana suggahitattā sukhumatarasaddanimittārammaṇabhāvenāpi cittaṃ pavattati. Ādito paṭṭhāya hi tassa tassa niruddhassa saddassa nimittaṃ avikkhittena cittena upadhārentassa anukkamena pariyosāne atisukhumasaddanimittampi ārammaṇaṃ katvā cittaṃ pavattateva. **Cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati** tasmiṃ yathāupaṭṭhite nimitte samādhānasabbhāvato.

Evaṃ santetiādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ. Tattha yassa suttapadassa saddhiṃ codanāsodhanāhi attho vutto, taṃ uddharitvā kāyānupassanāsatipaṭṭhānāni vibhāgato dassetuṃ **''passambhaya''**ntiādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ vuttanayattā uttānameva.

222. **Ādikammikassa kammaṭṭhānavasenā**ti samathakammaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Vipassanaṃ kammaṭṭhānaṃ pana itaracatukkesupi labbhateva. **Etthā**ti paṭhamacatukke. **Pañcasandhika**nti pañcapabbaṃ, pañcabhāganti attho.

Kammaṭṭhānassa uggaṇhananti kammaṭṭhānaganthassa uggaṇhanaṃ. Tadatthaparipucchā **kammaṭṭhānassa paripucchanā**. Atha vā ganthato, atthato ca kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ **uggaho**. Tattha saṃsayaparipucchanā **paripucchā. Kammaṭṭhānassa upaṭṭhāna**nti nimittupaṭṭhānaṃ, evaṃ bhāvanamanuyuñjantassa ''evamidha nimittaṃ upaṭṭhātī''ti upadhāraṇaṃ, tathā **kammaṭṭhānappanā** ''evaṃ jhānamappetī''ti. **Kammaṭṭhānassa lakkhaṇa**nti gaṇanānubandhanāphusanānaṃ vasena bhāvanaṃ ussukkāpetvā ṭhapanāya sampatti, tato parampi vā sallakkhaṇādivasena matthakappattīti kammaṭṭhānasabhāvassa sallakkhaṇaṃ. Tenāha **''kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hotī''**ti.

Attanāpi na kilamati odhiso kammaṭṭhānassa uggaṇhanato. Tato eva **ācariyampi na viheseti** dhammādhikaraṇampi bhāvanāya matthakaṃ pāpanato. **Tasmā**ti taṃ nimittaṃ attano akilamanaācariyāvihesanahetu. **Thoka**nti thokaṃ thokaṃ. Uggahetabbato **uggaho,** sabbopi kammaṭṭhānavidhi, na pubbe vuttauggahamattaṃ. Ācariyato uggaho **ācariyuggaho,** tato. **Ekapadampī**ti ekakoṭṭhāsampi.

223. **Anuvahanā**ti assāsapassāsānaṃ anugamanavasena satiyā nirantaraṃ anupavattanā. **Phusanā**ti assāsapassāse gaṇentassa gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhantassa yathā appanā hoti, tathā cittaṃ ṭhapentassa ca nāsikaggādiṭṭhānassa nesaṃ phusanā. Yasmā pana gaṇanādivasena viya phusanāvasena visuṃ manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇanādi kātabbanti dassetuṃ idha phusanāgahaṇanti dīpento **‘‘phusanāti phuṭṭhaṭṭhāna’’**nti āha. **Ṭhapanā**ti samādhānaṃ. Taṃ hi sammadeva ārammaṇe cittassa ādhānaṃ ṭhapanaṃ hoti. Tathā hi samādhi ‘‘cittassa ṭhiti saṇṭhitī’’ti (dha. sa. 11.15) niddiṭṭho. Samādhippadhānā pana appanāti āha **‘‘ṭhapanāti appanā’’**ti. Aniccatādīnaṃ sallakkhaṇato **sallakkhaṇā vipassanā**. Pavattato, nimittato ca vinivaṭṭanato **vivaṭṭanā** nāma **maggo**. Sakalasaṃkilesapaṭippassaddhibhāvato sabbaso suddhīti **pārisuddhi phalaṃ. Tesa**nti vivaṭṭanāpārisuddhīnaṃ. **Paṭipassanā**ti paṭi paṭi dassanaṃ pekkhanaṃ. Tenāha **‘‘paccavekkhaṇā’’**ti.

Khaṇḍanti ekaṃ tīṇi pañcāti evaṃ gaṇanāya khaṇḍanaṃ. **Okāse**ti gaṇanavidhiṃ sandhāyāha. **Gaṇananissitova** na kammaṭṭhānanissito. **‘‘Sikhāppattaṃ nu kho’’**ti idaṃ cirataraṃ gaṇanāya manasi karontassa vasena vuttaṃ. So hi tathā laddhaṃ avikkhepamattaṃ nissāya evaṃ maññeyya. **‘‘Assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, taṃ gahetvā’’**ti idaṃ assāsapassāsesu yassa ekova paṭhamaṃ upaṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ, yassa pana ubhopi upaṭṭhahanti, tena ubhayampi gahetvā gaṇetabbaṃ. **‘‘Yo upaṭṭhātī’’**ti iminā ca dvīsu nāsāpuṭavātesu yo pākaṭataro upaṭṭhāti, so gahetabboti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Pavattamānaṃ pavattamāna**nti āmeḍitavacanena nirantaraṃ assāsapassāsānaṃ upalakkhaṇaṃ dasseti. **Eva**nti vuttappakārena upalakkhetvā vāti attho. **Pākaṭā honti** gaṇanāvasena bahiddhā vikkhepābhāvato.

Palighassa parivattanaṃ, taṃ yattha nikkhipanti, so **palighatthambho. Tiyāmaratti**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Purimanayenā**ti sīghagaṇanāya, gopālakagaṇanāyāti attho. **Eko dve tīṇi cattāri pañcā**ti gaṇanāvidhidassanaṃ. Tasmā **aṭṭhā**tiādīsupi ekato paṭṭhāyeva paccekaṃ aṭṭhādīni pāpetabbāni. **Sīghaṃ sīghaṃ gaṇetabbameva**. Kasmāti tattha kāraṇaṃ, nidassanañca dasseti **‘‘gaṇanapaṭibaddhe hī’’**tiādinā. Tattha arīyati tena nāvāti arittaṃ, pājanadaṇḍo. Arittena upatthambhanaṃ **arittupatthambhanaṃ,** tassa vasena.

Nippariyāyato nirantarappavatti nāma ṭhapanāyamevāti āha **‘‘nirantaraṃ pavattaṃ viyā’’**ti. Anto pavisantaṃ vātaṃ manasi karonto anto cittaṃ paveseti nāma. Bahi cittanīharaṇepi eseva nayo. **Vātabbhāhata**nti abbhantaragataṃ vātaṃ bahulaṃ manasi karontassa vātena taṃ ṭhānaṃ abbhāhataṃ viya, medena pūritaṃ viya ca hoti, tathā upaṭṭhāti. **Nīharato** phuṭṭhokāsaṃ muñcitvā, tathā pana nīharato vātassa gatisamannesanamukhena nānārammaṇesu cittaṃ vidhāvatīti āha **‘‘puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipatī’’**ti.

Etanti etaṃ assāsapassāsajātaṃ.

224. **Anugamana**nti pavattapavattānaṃ assāsapassāsānaṃ ārammaṇakaraṇavasena satiyā anu anu pavattanaṃ anugacchanaṃ. Tenevāha **‘‘tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasenā’’**ti. **Nābhi ādi** tattha paṭhamaṃ uppajjanato. Paṭhamuppattivasena hi idha ādicintā, na uppattimattavasena. Tathā hi te nābhito paṭṭhāya yāva nāsikaggā sabbattha uppajjanteva. Yattha yattha ca uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti dhammānaṃ gamanābhāvato. Yathāpaccayaṃ pana desantaruppattiyaṃ gatisamaññā. **Hadayaṃ majjha**nti hadayasamīpaṃ tassa uparibhāgo majjhaṃ. **Nāsikaggaṃ pariyosāna**nti nāsikaṭṭhānaṃ tassa pariyosānaṃ assāsapassāsasamaññāya tadavadhibhāvato. Tathā hete ‘‘cittasamuṭṭhānā’’ti vuttā, na ca bahiddhā cittasamuṭṭhānānaṃ sambhavo atthi. Tenāha **‘‘abbhantaraṃ pavisanavātassa nāsikaggaṃ ādī’’**ti. Pavisananikkhamanapariyāyo pana taṃsadisavasena vuttoti veditabbo. **Vikkhepagata**nti vikkhepaṃ upagataṃ, vikkhittaṃ asamāhitanti attho. **Sāraddhāyā**ti sadarathabhāvāya. **Iñjanāyā**ti kammaṭṭhānamanasikārassa calanāya.

Vikkhepagatena cittenāti hetumhi karaṇavacanaṃ, itthambhūtalakkhaṇe vā. **Sāraddhā**ti sadarathā. **Iñjitā**ti iñjanakā calanakā. Tathā **phanditā**.

Ādimajjhapariyosānavasenāti ādimajjhapariyosānānugamanavasena na manasi kātabbanti sambandho. ‘‘Anubandhanāya manasi karontena phusanāvasena ca ṭhapanāvasena ca manasi kātabba’’nti yenādhippāyena vuttaṃ, taṃ vivarituṃ **‘‘gaṇanānubandhanāvasena viyā’’**tiādimāha. Tattha **visuṃ manasikāro natthī**ti gaṇanāya, anubandhanāya ca vinā yathākkamaṃ kevalaṃ phusanāvasena, ṭhapanāvasena ca kammaṭṭhānamanasikāro natthi. Nanu phusanāya vinā ṭhapanāya viya, phusanāya vinā gaṇanāyapi manasikāro natthiyeva? Yadipi natthi, gaṇanā pana yathā kammaṭṭhānamanasikārassa mūlabhāvato padhānabhāvena gahetabbā, evaṃ anubandhanā ṭhapanāya, tāya vinā ṭhapanāya asambhavato. Tasmā satipi phusanāya nānantarikabhāve gaṇanānubandhanā eva mūlabhāvato padhānabhāvena gahetvā itarāsaṃ tadabhāvaṃ dassento āha **‘‘gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visuṃ manasikāro natthī’’**ti. Yadi evaṃ tā kasmā uddese visuṃ gahitāti āha **‘‘phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyevā’’**tiādi. Tattha **‘‘phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇento’’**ti iminā gaṇanāya phusanā aṅganti dasseti. Tenāha **‘‘gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karotī’’**ti. **Tatthevā**ti phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva. **Te**ti assāsapassāse. **Satiyā anubandhanto**ti gaṇanāvīthiṃ anugantvā satiyā nibandhanto, phuṭṭhokāseyeva te nirantaraṃ upadhārentoti attho. **Appanāvasena cittaṃ ṭhapento**ti yathā appanā hoti, evaṃ yathāupaṭṭhite nimitte cittaṃ ṭhapento samādahanto. **Anubandhanāya cā**tiādīsu anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotīti vuccatīti yojanā. **Svāyamattho**ti yvāyaṃ ‘‘phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva gaṇento, tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto’’ti ca vutto, so ayamattho. Yā accantāya na minoti na vinicchināti, sā mānassa samīpeti **upamā** yathā ‘‘goṇo viya gavayo’’ti.

225. **Paṅguḷo**ti pīṭhasappī. **Dolā** pekholo. **Kīḷata**nti kīḷantānaṃ. **Mātāputtāna**nti attano bhariyāya, puttassa ca. **Ubho koṭiyo**ti āgacchantassa purimakoṭiṃ, gacchantassa pacchimakoṭinti dvepi koṭiyo. **Majjha**nti dolāphalakasseva majjhaṃ. Upanibandhanathambho viyāti **upanibandhanathambho,** nāsikaggaṃ, mukhanimittaṃ vā, tassa **mūle** samīpe **ṭhatvā**. Kathaṃ ṭhatvā? Satiyā vasena. Satiñhi tattha sūpaṭṭhitaṃ karonto yogāvacaro tattha ṭhito nāma hoti, avayavadhammena samudāyassa apadisitabbato. **Nimitte**ti nāsikaggādinimitte. **Satiyā nisīdanto**ti sativasena nisīdanto. ''Satiñhi tatthā''tiādinā ṭhāne viya vattabbaṃ. **Tatthā**ti phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāne.

226. **Te**ti nagarassa antobahigatā manussā, tesaṃ saṅgahā ca hatthagatā.

227. **Ādito paṭṭhāyā**ti upameyyatthadassanato paṭṭhāya. Gāthāyaṃ **nimitta**nti upanibandhanānimittaṃ. **Anārammaṇamekacittassā**ti ekassa cittassa na ārammaṇaṃ, ārammaṇaṃ na hontīti attho. **Ajānato ca tayo dhamme**ti nimittaṃ assāso passāsoti ime tayo dhamme ārammaṇakaraṇavasena avindantassa. **Ca**-saddo byatireke. **Bhāvanā**ti ānāpānassatisamādhibhāvanā. **Nupalabbhatī**ti na upalabbhati na sijjhatīti ayaṃ codanāgāthāya attho, dutiyā pana parihāragāthā suviññeyyāva.

Kathanti tāsaṃ atthaṃ vivarituṃ kathetukamyatāpucchā. **Ime tayo dhammā**tiādīsu padayojanāya saddhiṃ ayamatthaniddeso – ime nimittādayo tayo dhammā ekacittassa kathaṃ ārammaṇaṃ na honti, tathāpi na cime na ca ime tayo dhammā aviditā honti, kathaṃ na ca honti aviditā? Tesañhi aviditatte cittañca kathaṃ vikkhepaṃ na gacchati, padhānañca bhāvanāya nipphādakaṃ vīriyañca kathaṃ paññāyati, nīvaraṇānaṃ vikkhambhakaṃ sammadeva samādhānāvahaṃ bhāvanānuyogasaṅkhātaṃ payogañca yogī kathaṃ sādheti, uparūpari lokiyalokuttarañca visesaṃ kathamadhigacchatīti.

Idāni tamatthaṃ kakacūpamāya sādhetuṃ **''seyyathāpī''**tiādi vuttaṃ. Bhūmibhāgassa visamatāya cañcale rukkhe chedanakiriyā na sukarā siyā, tathā ca sati kakacadantagati dubbiññeyyāti āha **''same bhūmibhāge''**ti. **Kakacenā**ti khuddakena kharapattena. Tenāha **''puriso''**ti. **Phuṭṭhakakakacadantāna**nti phuṭṭhaphuṭṭhakakakacadantānaṃ vasena. Tena kakacadantehi phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva purisassa satiyā upaṭṭhānaṃ dasseti. Tenāha **''na āgate vā gate vā kakacadante manasi karotī''**ti. Kakacassa ākaḍḍhanakāle purisābhimukhaṃ pavattā āgatā. Pellanakāle tato vigatā ''gatā''ti vuttā. **Na ca āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti** sabbattha satiyā upaṭṭhitattā chinditabbaṭṭhānaṃ aphusitvā gacchantānaṃ, āgacchantānañca kakacadantānaṃ abhāvato. **Padhāna**nti rukkhassa chedanavīriyaṃ. **Payoga**nti tasseva chedanakiriyaṃ. **Visesa**nti anekabhāvāpādanaṃ, tena ca sādhetabbaṃ payojanavisesaṃ.

Yathā rukkhotiādi upamāsaṃsandanaṃ. Upanibandhati ārammaṇe cittaṃ etāyāti sati upanibandhanā nāma, tassā assāsapassāsānaṃ sallakkhaṇassa nimittanti **upanibandhanānimittaṃ,** nāsikaggaṃ, mukhanimittaṃ vā. **Evamevā**ti yathāpi so puriso kakacena rukkhaṃ chindanto āgatagate kakacadante amanasikarontopi phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva satiyā upaṭṭhapanena āgatagate kakacadante jānāti, suttapadañca avirajjhanto atthakiccaṃ sādheti, evameva. **Nāsikagge mukhanimitte**ti dīghanāsiko nāsikagge itaro mukhaṃ dasanaṃ nimīyati chādīyati etenāti mukhanimittanti laddhanāme uttaroṭṭhe.

Idaṃ padhānanti yena vīriyārambhena āraddhavīriyassa yogino kāyopi cittampi kammaniyaṃ bhāvanākammakkhamaṃ bhāvanākammayoggaṃ hoti, idaṃ vīriyaṃ padhānanti phalena hetuṃ dasseti. **Upakkilesā pahīyantī**ti cittassa upakkilesabhūtāni nīvaraṇāni vikkhambhanavasena pahīyanti. **Vitakkā vūpasamantī**ti tato eva kāmavitakkādayo micchāvitakkā upasamaṃ gacchanti, nīvaraṇappahānena vā paṭhamajjhānādhigamaṃ dassetvā vitakkavūpasamāpadesena dutiyajjhānādīnamadhigamamāha. **Ayaṃ payogo**ti ayaṃ jhānādhigamassa hetubhūto kammaṭṭhānānuyogo payogo. **Saṃyojanā pahīyantī**ti dasapi saṃyojanāni maggapaṭipāṭiyā samucchedavasena pahīyanti. **Anusayā byantī hontī**ti tathā sattapi anusayā anuppattidhammatāpādanena bhaṅgamattassapi anavasesato vigatantā honti. Ettha ca saṃyojanappahānaṃ nāma anusayanirodheneva hoti, pahīnesu ca saṃyojanesu anusayānaṃ lesopi na bhavissatīti ca dassanatthaṃ **''saṃyojanā pahīyanti anusayā byantī hontī''**ti vuttaṃ. **Ayaṃ viseso**ti imaṃ samādhiṃ nissāya anukkamena labbhamāno ayaṃ saṃyojanappahānādiko imassa samādhissa visesoti attho.

Yassāti yena. **Anupubba**nti anukkamena. **Paricitā**ti paricinnā. Ayaṃ hettha saṅkhepattho – ānāpānassati yathā buddhena bhagavatā desitā, tatheva yena dīgharassapajānanādividhinā anupubbaṃ paricitā suṭṭhu bhāvitā, tato eva paripuṇṇā soḷasannaṃ vatthūnaṃ pāripūriyā sabbaso puṇṇā. So bhikkhu imaṃ attano khandhādilokaṃ paññobhāsena pabhāseti. Yathā kiṃ abbhā muttova candimā abbhupakkilesavimutto candimā tārakarājā viyāti.

Idhāti kakacūpamāyaṃ. **Assā**ti yogino. **Idhā**ti vā imasmiṃ ṭhāne. **Assā**ti upamābhūtassa kakacassa. Āgatagatavasena yathā tassa purisassa amanasikāro, evaṃ assāsapassāsānaṃ **āgatagatavasena amanasikāramattameva payojanaṃ**.

228. **Nimitta**nti paṭibhāganimittaṃ. **Avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā**ti appanāvitakkādiavasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitāti vadanti, vicārādīti pana vattabbaṃ nippariyāyena vitakkassa appanābhāvato. So hi pāḷiyaṃ ''appanā byappanā''ti (dha. sa. 7) niddiṭṭho, taṃsampayogato vā yasmā jhānaṃ ''appanā''ti aṭṭhakathāvohāro, jhānaṅgesu ca samādhi padhānaṃ, tasmā taṃ ''appanā''ti dassento **''avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjatī''**ti āha. **Kassaci pana**

gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhutīti ettha **‘‘anukkamato…pe… laṅghanākārappattaṃ viya hotī’’**ti ettako gantho parihīno.

Sāraddhakāyassa kassaci puggalassa. **Onamati** paṭṭikādīnaṃ palambanena. **Vikūjatī**ti saddaṃ karoti. Gattānisadakapparādīnaṃ sandhiṭṭhānesu **valiṃ gaṇhāti** tattha tattha valitaṃ hoti. Kasmā? Yasmā sāraddhakāyo garuko hotīti kāyadarathavūpasamena saddhiṃ sijjhamāno oḷārikaassāsapassāsanirodho byatirekamukhena tassa sādhanaṃ viya vutto. **Oḷārikaassāsapassāsanirodhavasenā**ti anvayavasena tadatthasādhanaṃ. Tattha **kāyadarathe vūpasante**ti cittajarūpānaṃ lahumudukammaññabhāvena yo sesatisantatirūpānampi lahuādibhāvo, so idha kāyassa lahubhāvoti adhippeto. Svāyaṃ yasmā cittassa lahuādibhāvena vinā natthi, tasmā vuttaṃ **‘‘kāyopi cittampi lahukaṃ hotī’’**ti.

Oḷārike assāsapassāse niruddhetiādi heṭṭhā vuttanayampi vicetabbākārappattassa kāyasaṅkhārassa vicayanavidhiṃ dassetuṃ ānītaṃ.

229. **Uparūpari vibhūtānī**ti bhāvanābalena uddhaṃ uddhaṃ pākaṭāni honti. **Desato**ti pakatiyā phusanadesato, pubbe attanā phusanavasena upadhāritaṭṭhānato.

‘‘Kattha natthī’’ti ṭhānavasena, **‘‘kassa natthī’’**ti puggalavasena vīmaṃsiyamānamatthaṃ ekajjhaṃ katvā vibhāvetuṃ **‘‘antomātukucchiya’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha yathā udake nimuggassa puggalassa niruddhokāsatāya assāsapassāsā na pavattanti, evaṃ antomātukucchiyaṃ. Yathā matānaṃ samuṭṭhāpakacittābhāvato, evaṃ asaññībhūtānaṃ mucchāparetānaṃ, asaññīsu vā jātānaṃ, tathā nirodhasamāpannānaṃ. Catutthajjhānasamāpannānaṃ pana dhammatāvaseneva nesaṃ anuppajjanaṃ, tathā rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ. Keci pana ‘‘anupubbato sukhumabhāvappattiyā catutthajjhānasamāpannassa, rūpabhave rūpānaṃ bhavaṅgassa ca sukhumabhāvato rūpabhavasamaṅgīnaṃ natthī’’ti kāraṇaṃ vadanti. **Atthiyeva te assāsapassāsā** pariyesatoti adhippāyo, yathāvuttasattaṭṭhānavinimuttassa assāsapassāsānaṃ anuppajjanaṭṭhānassa abhāvato. **Pakatiphuṭṭhavasenā**ti pakatiyā phusanaṭṭhānavasena. **Nimittaṃ ṭhapetabba**nti satiyā tattha tattha sukhappavattanatthaṃ thiratarasañjānanaṃ pavattetabbaṃ. Thirasaññāpadaṭṭhānā hi sati. **Imamevā**ti imaṃ eva anupaṭṭhahantassa kāyasaṅkhārassa kaṇṭakuṭṭhāpananayena upaṭṭhāpanavidhimeva. **Atthavasa**nti hetuṃ. **Attho**ti hi phalaṃ, so yassa vasena pavattati, so atthavasoti. **Muṭṭhassatissā**ti vinaṭṭhassatissa. **Asampajānassā**ti sampajaññarahitassa, bhāventassa anukkamena anupaṭṭhahante assāsapassāse vīmaṃsitvā ‘‘ime te’’ti upadhāretuṃ, sammadeva pajānituñca samatthāhi satipaññāhi virahitassāti adhippāyo.

230. **Ito aññaṃ** kammaṭṭhānaṃ. **Garuka**nti bhāriyaṃ. Sā cassa garukatā bhāvanāya sudukkarabhāvenāti āha **‘‘garukabhāvana’’**nti. Uparūpari santasukhumabhāvappattito ‘‘balavatī suvisadā sūrā ca satipaññā ca icchitabbā’’ti vatvā sukhumassa nāma atthassa sādhanenāpi sukhumeneva bhavitabbanti dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Idāni anupaṭṭhahantānaṃ assāsapassāsānaṃ pariyesanupāyaṃ dassento **‘‘tāhi ca panā’’**tiādimāha. Tattha **gocaramukhe**ti gocarābhimukhe. **Anupada**nti padānupadaṃ. **Caritvā**ti gocaraṃ gahetvā. **Tasmiṃyeva ṭhāne**ti upanibandhanānimittasaññitaṭṭhāne. **Yojetvā**ti manasikārena yojetvā. **Satirasmiyā bandhitvā**ti vā vuttamevatthamāha **‘‘tasmiṃyeva ṭhāne yojetvā’’**ti. Na hi upameyye bandhanayojanaṭṭhānāni visuṃ labbhanti.

231. **Nimitta**nti uggahanimittaṃ, paṭibhāganimittaṃ vā. Ubhayampi hi idha ekajjhaṃ vuttaṃ. Tathā hi tūlapicuādiupamattayaṃ uggahe yujjati, sesaṃ ubhayattha. **Ekacce**ti eke ācariyā.

Tārakarūpaṃ viyāti tārakāya pabhārūpaṃ viya. Maṇiguḷikādiupamā paṭibhāge vaṭṭanti. Kathaṃ panetaṃ ekaṃyeva kammaṭṭhānaṃ anekākārato upaṭṭhātīti āha **‘‘tañca paneta’’**ntiādi. **Suttanta**nti ekaṃ suttaṃ. Paguṇappavattibhāvena avicchedaṃ, mahāvisayatañca sandhāyāha **‘‘mahatī pabbateyyā nadī viyā’’**ti. Atthabyañjanasampattiyā samantabhaddakaṃ suttaṃ sabbabhāgamanoharā sabbapāliphullā vanaghaṭā viyāti āha **‘‘ekā vanarāji viyā’’**ti. Tenāha bhagavā – ‘‘vanappagumbe yatha phussitagge’’ti (khu. pā. 6.13; su. ni. 236). Nānānusandhikaṃ nānāpeyyālaṃ vividhanayanipuṇaṃ bahuvidhakammaṭṭhānamukhasuttantaṃ atthikehi sakkaccaṃ samupajīvitabbanti āha **‘‘sītacchāyo… pe… rukkho viyā’’**ti. **Saññānānatāyā**ti nimittupaṭṭhānato pubbeva pavattasaññānaṃ nānāvidhabhāvato.

Ime tayo dhammāti assāso, passāso, nimittanti ime tayo dhammā. **Natthī**ti kammaṭṭhānavasena manasikātabbabhāvena natthi na upalabbhanti. **Na ca upacāra**nti upacārampi na pāpuṇāti, pageva appananti adhippāyo. **Yassa panā**ti vijjamānapakkho vuttanayānusārena veditabbo.

Idāni vuttasseva atthassa samatthanatthaṃ kakacūpamāyaṃ āgatā **‘‘nimitta’’**ntiādikā gāthā paccānītā.

232. **Nimitte**ti yathāvutte paṭibhāganimitte. **Evaṃ hotī**ti bhāvanamanuyuttassa eva hoti. Tasmā ‘‘punappunaṃ evaṃ manasi karohī’’ti vattabbo. **Vosānaṃ āpajjeyyā**ti ‘‘nimittaṃ nāma dukkaraṃ uppādetuṃ, tayidaṃ laddhaṃ, handāhaṃ dāni yadā vā tadā vā visesaṃ nibbattessāmī’’ti saṅkocaṃ āpajjeyya. **Visīdeyyā**ti ‘‘ettakaṃ kālaṃ bhāvanamanuyuttassa nimittampi na uppannaṃ, abhabbo maññe visesassā’’ti visādaṃ āpajjeyya.

‘‘Imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmīti paṭipannassa nimitta’’nti vutte kathaṃ saṅkocāpatti, bhiyyoso mattāya ussāhameva kareyyāti **‘‘nimittamidaṃ…pe… vattabbo’’**ti **majjhimabhāṇakā** āhu. **Eva**nti vuttappakārena paṭibhāganimitteyeva bhāvanācittassa ṭhapanena. **Ito pabhutī**ti ito paṭibhāganimittuppattito paṭṭhāya. Pubbe yaṃ vuttaṃ ‘‘anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karotī’’ti (visuddhi. 1.224), tattha anubandhanaṃ, phusanañca vissajjetvā **ṭhapanāvasena bhāvanā hotī**ti ṭhapanāvaseneva bhāvetabbanti attho.

Porāṇehi vuttovāyamatthoti **‘‘nimitte’’**ti gāthamāha. Tattha **nimitte**ti paṭibhāganimitte. **Ṭhapayaṃ citta**nti bhāvanācittaṃ ṭhapento, ṭhapanāvasena manasi karontoti attho. **Nānākāra**nti ‘‘cattāro vaṇṇā’’ti (visuddhi. 1.219; pārā. aṭṭha. 2.165; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.163) evaṃ vuttaṃ nānākāraṃ. Ākārasāmaññavasena hetaṃ ekavacanaṃ. **Vibhāvaya**nti vibhāvento antaradhāpento. Nimittuppattito paṭṭhāya hi te ākārā amanasikaroto antarahitā viya honti. **Assāsapassāse**ti assāsapassāse yo nānākāro, taṃ vibhāvayaṃ, assāsapassāsasambhūte vā nimitte. **Sakaṃ cittaṃ nibandhatī**ti tāya eva ṭhapanāya attano cittaṃ upanibandhati, appetīti attho. Ye pana ‘‘vibhāvayanti vibhāvento viditaṃ pākaṭaṃ karonto’’ti atthaṃ vadanti, taṃ pubbabhāgavasena yujjeyya. Ayañhettha attho – dhitisampannattā **dhīro** yogī assāsapassāse nānākāraṃ vibhāvento nānākārato te pajānanto vidite pākaṭe karonto, nānākāraṃ vā oḷārikoḷārike passambhento vūpasamento tattha yaṃ laddhaṃ nimittaṃ, tasmiṃ cittaṃ ṭhapento anukkamena sakaṃ cittaṃ nibandhati appetīti.

Vaṇṇatoti picupiṇḍatārakarūpādīsu viya upaṭṭhitavaṇṇato. **Lakkhaṇato**ti kharabhāvādisabhāvato, aniccādilakkhaṇato vā. Rakkhitabbaṃ taṃ nimittanti sambandho. Nimittassa rakkhaṇaṃ nāma tattha paṭiladdhassa upacārajhānassa rakkhaṇeneva hotīti āha **‘‘punappunaṃ manasikāravasena vuddhiṃ viruḷhiṃ gamayitvā’’**ti.

233. **Etthā**ti etissaṃ kāyānupassanāyaṃ. **Pārisuddhiṃ pattukāmo**ti adhigantukāmo, samāpajjitukāmo ca, tattha sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena adhigantukāmo, sallakkhaṇāvasena samāpajjitukāmoti yojetabbaṃ. **Nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhapetī**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **yathā hī**tiādi kāyassa, cittassa ca assāsapassāsānaṃ samudayabhāvadassanaṃ. **Kammāragaggariyā**ti kammārānaṃ ukkāyaṃ aggidhamanabhastā. **Dhamamānāyā**ti dhamayantiyā, vātaṃ gāhāpentiyāti attho. **Tajja**nti tadanurūpaṃ. **Evamevā**ti ettha kammāragaggarī viya karajakāyo, vāyāmo viya cittaṃ daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā, karajakāyaṃ pana vinā tesaṃ appavattanato **‘‘kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsā’’**ti vuttaṃ.

Tassāti nāmarūpassa. **Paccayaṃ pariyesatī**ti ‘‘avijjāsamudayā rūpasamudayo’’tiādinā (paṭi. ma. 1.50) avijjādikaṃ paccayaṃ vīmaṃsati pariggaṇhāti. **Kaṅkhaṃ vitaratī**ti ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna’’nti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) ādinayappavattaṃ soḷasavatthukaṃ vicikicchaṃ atikkamati pajahati. ‘‘Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna’’nti (ma. ni. 1.347; 361; 3.86; a. ni. 4.181) ādinayappavattaṃ **kalāpasammasanaṃ. Pubbabhāge**ti paṭipadāñāṇadassanavisuddhipariyāpannāya udayabbayānupassanāya pubbabhāge **uppanne. Obhāsādayo**ti obhāso ñāṇaṃ pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkho paggaho upekkhā upaṭṭhānaṃ nikantīti ime obhāsādayo dasa. **Udayaṃ pahāyā**ti udayabbayānupassanāya gahitaṃ saṅkhārānaṃ udayaṃ vissajjetvā tesaṃ bhaṅgasseva anupassanato bhaṅgānupassanaṃ ñāṇaṃ **patvā** ādīnavānupassanāpubbaṅgamāya nibbidānupassanāya **nibbindanto**. Muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhānulomañāṇānaṃ ciṇṇapariyante uppannagotrabhuñāṇānantaraṃ uppannena maggañāṇena sabbasaṅkhāresu **virajjanto vimuccanto**. Maggakkhaṇe hi ariyo virajjati vimuccatīti ca vuccati. Tenāha **‘‘yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā’’**ti. Maggaphalanibbānapahīnāvasiṭṭhakilesasaṅkhātassa paccavekkhitabbassa pabhedena **ekūnavīsatibhedassa**. Arahato hi avasiṭṭhakilesābhāvena ekūnavīsatitā. **Assā**ti ānāpānakammaṭṭhānikassa.

234. **Visuṃ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi** paṭhamacatukkavasena adhigatajhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena desitattā. **Tesa**nti tiṇṇaṃ catukkānaṃ.

Pītipaṭisaṃvedīti pītiyā paṭi paṭi sammadeva vedanāsīlo, tassā vā paṭi paṭi sammadeva vedo etassa atthi, taṃ vā paṭi paṭi sammadeva vedayamāno. Tattha kāmaṃ saṃvedana-ggahaṇeneva pītiyā sakkaccaṃ viditabhāvo bodhito hoti, yehi pana pakārehi tassā saṃvedanaṃ icchitaṃ, taṃ dassetuṃ **paṭi**-saddaggahaṇaṃ ‘‘paṭi paṭi saṃvedīti paṭisaṃvedī’’ti. Tenāha **‘‘dvīhākārehī’’**tiādi.

Tattha **kathaṃ ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hotī**ti pucchāvacanaṃ. **Sappītike dve jhāne samāpajjatī**ti pītisahagatāni dve paṭhamadutiyajhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassā**ti tena. ‘‘Paṭisaṃviditā’’ti hi padaṃ apekkhitvā kattuatthe etaṃ sāmivacanaṃ. **Samāpattikkhaṇe**ti samāpannakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgibhāvena. **Ārammaṇato**ti ārammaṇamukhena, tadārammaṇajhānapariyāpannā pīti paṭisaṃviditā hoti **ārammaṇassa paṭisaṃviditattā**. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito gahito eva hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato, sāmaññato ca tassā gahaṇassa sukarattāti.

Kathaṃ asammohato pīti paṭisaṃviditā hotīti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Vipassanākkhaṇe**ti vipassanāpaññāya tikkhavisadappattāya visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhenā**ti pītiyā salakkhaṇassa, sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yaṃ hi yassa visesato, sāmaññato ca lakkhaṇaṃ, tasmiṃ vidite so yāthāvato vidito eva hoti. Tenāha **''asammohato pīti paṭisaṃviditā hotī''**ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā eva vibhāvetuṃ **''vuttañheta''**ntiādimāha. Tattha **dīghaṃ assāsavasenā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha pana satokāritādassanavasena pāḷi āgatā, idha pītipaṭisaṃveditāvasena, pītipaṭisaṃveditā ca atthato vibhattā eva. Apica ayamettha saṅkhepattho – **dīghaṃ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena pajānato sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato**ti jhānapariyāpannaṃ ''avikkhepo''ti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tassa ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti **paṭisaṃviditā hoti. Dīghaṃ passāsavasenā**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Evaṃ paṭhamacatukkavasena dassitaṃ pītipaṭisaṃvedanaṃ ārammaṇato, asammohato ca vibhāgaso dassetuṃ ''āvajjato''tiādi vuttaṃ. Tattha **āvajjato**ti jhānaṃ āvajjantassa. **Sā pītī**ti sā jhānapariyāpannā pīti. **Jānato**ti samāpannakkhaṇe ārammaṇamukhena jānato. Tassa sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Passato**ti dassanabhūtena ñāṇena jhānato vuṭṭhāya passantassa. **Paccavekkhato**ti jhānaṃ paccavekkhantassa. **Cittaṃ adhiṭṭhahato**ti ''ettakaṃ velaṃ jhānasamaṅgī bhavissāmī''ti jhānacittaṃ adhiṭṭhahantassa. Evaṃ pañcannaṃ vasībhāvānaṃ vasena jhānassa pajānanamukhena ārammaṇato pītiyā paṭisaṃvedanā dassitā.

Idāni yehi dhammehi jhānaṃ, vipassanā ca sijjhanti; tesaṃ jhānapariyāpannānaṃ, vipassanāmaggapariyāpannānañca saddhādīnaṃ vasena pītipaṭisaṃvedanaṃ dassetuṃ **''saddhāya adhimuccato''**tiādi vuttaṃ. Tattha **adhimuccato**ti saddahantassa, samathavipassanāvasenāti adhippāyo. **Vīriyaṃ paggaṇhato**tiādīsupi eseva nayo. **Abhiññeyya**nti abhivisiṭṭhāya paññāya jānitabbaṃ. **Abhijānato**ti vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya jānato. **Pariññeyya**nti dukkhasaccaṃ tīraṇapariññāya, maggapaññāya ca parijānato. **Pahātabba**nti samudayasaccaṃ pahānapariññāya, maggapaññāya ca pajahato. **Bhāvayato sacchikaroto bhāvetabbaṃ** maggasaccaṃ, **sacchikātabbaṃ** nirodhasaccaṃ. Keci panettha pītiyā eva vasena abhiññeyyādīni uddharanti, taṃ ayuttaṃ jhānādisamudāyaṃ uddharitvā tato pītiyā niddhāraṇassa adhippetattā.

Ettha ca ''dīghaṃ assāsavasenā''tiādinā paṭhamacatukkavasena ārammaṇato pītipaṭisaṃvedanaṃ vuttaṃ, tathā ''āvajjato''tiādīhi pañcahi padehi. ''Abhiññeyyaṃ abhijānato''tiādīhi pana asammohato. ''Saddhāya adhimuccato''tiādīhi ubhayathāpīti saṅkhepato samathavasena ārammaṇato, vipassanāvasena asammohato pītipaṭisaṃvedanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kasmā panettha vedanānupassanāyaṃ pītisīsena vedanā gahitā, na sarūpato evāti? Bhūmivibhāgādivasena vedanaṃ bhinditvā catudhā vedanānupassanaṃ dassetuṃ. Apica vedanākammaṭṭhānaṃ dassento bhagavā pītiyā oḷārikattā taṃsampayuttasukhaṃ sukhaggahaṇatthaṃ pītisīsena dasseti.

Eteneva nayena avasesapadānīti ''sukhapaṭisaṃvedī cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī''ti padāni pītipaṭisaṃvedipade āgatanayeneva atthato veditabbāni. Sakkā hi ''dvīhākārehi sukhapaṭisaṃviditā hoti, cittasaṅkhārapaṭisaṃviditā hoti ārammaṇato''tiādinā pītiṭṭhāne sukhādipadāni pakkhipitvā ''sukhasahagatāni tīṇi jhānāni, cattāri vā jhānāni samāpajjatī''tiādinā atthaṃ viññātuṃ. Tenāha **''tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasenā''**tiādi. **Vedanādayo**ti **ādi**-saddena saññā gahitā. Tenāha **''dve khandhā''**ti. **Vipassanābhūmidassanattha**nti pakiṇṇakasaṅkhārasammasanavasena vipassanāya bhūmidassanatthaṃ **''sukhanti dve sukhānī''**tiādi vuttaṃ samathe kāyikasukhābhāvato. **So**ti so passambhanapariyāyena vutto nirodho. ''Imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle''tiādinā (visuddhi. 1.220) vitthārato kāyasaṅkhāre vutto, tasmā vuttanayeneva veditabbo. Tattha kāyasaṅkhāravasena āgato, idha cittasaṅkhāravasenāti ayameva viseso.

Evaṃ cittasaṅkhārassa passambhanaṃ atidesena dassetvā yadaññaṃ imasmiṃ catukke vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **pītipade**ti ''pītipaṭisaṃvedī''tiādinā desitakoṭṭhāse. **Pītisīsena vedanā vuttā**ti pītiapadesena taṃsampayuttā vedanā vuttā, na pītīti adhippāyo. Tattha kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. **Dvīsu cittasaṅkhārapadesū**ti ''cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāra''nti cittasaṅkhārapaṭisaṃyuttesu dvīsu padesu. ''Viññāṇapaccayā nāmarūpa''nti (mahāva. 1; ma. ni. 3.126; udā. 1) vacanato cittena paṭibaddhāti **cittapaṭibaddhā**. Tato eva kāmaṃ cittena saṅkharīyantīti **cittasaṅkhārā,** saññāvedanādayo, idha pana upalakkhaṇamattaṃ saññā vedanāva adhippetāti āha **''saññāsampayuttā vedanā''**ti.

235. Cittapaṭisaṃvedīti ettha dvīhākārehi cittapaṭisaṃviditā hoti ārammaṇato, asammohato ca. Kathaṃ ārammaṇato? Cattāri jhānāni samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhenātiādinā vuttanayānusārena sabbaṃ suviññeyyanti āha **''catunnaṃ jhānānaṃ vasena cittapaṭisaṃviditā veditabbā''**ti. **Cittaṃ modento**ti jhānasampayuttaṃ cittaṃ sampayuttāya pītiyā modayamāno, taṃ vā pītiṃ ārammaṇaṃ katvā pavattaṃ vipassanācittaṃ tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyā modayamāno. **Pamodento**tiādīni padāni tasseva vevacanāni pītipariyāyabhāvato.

Sampayuttāya pītiyā cittaṃ āmodetīti jhānacittasampayuttāya pītisambojjhaṅgabhūtāya odagyalakkhaṇāya jhānapītiyā tameva jhānacittaṃ sahajātādipaccayavasena ceva jhānapaccayavasena ca paribrūhento haṭṭhapahaṭṭhākāraṃ pāpento āmodeti pamodeti ca. **Ārammaṇaṃ katvā**ti uḷāraṃ jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ vipassanā**cittaṃ** tāya eva ārammaṇabhūtāya pītiyā yogāvacaro haṭṭhapahaṭṭhākāraṃ pāpento ‘‘āmodeti pamodetī’’ti vuccati.

Samaṃ ṭhapentoti yathā īsakampi līnapakkhaṃ, uddhaccapakkhañca anupagamma anonataṃ anunnataṃ yathā indriyānaṃ samattapaṭipattiyā avisamaṃ, samādhissa vā ukkaṃsagamanena āneñjappattiyā sammadeva ṭhitaṃ hoti, evaṃ appanāvasena ṭhapento. **Lakkhaṇapaṭivedhenā**ti aniccādikassa lakkhaṇassa paṭi paṭi vijjhanena khaṇe khaṇe avabodhena. **Khaṇikacittekaggatā**ti khaṇamattaṭṭhitiko samādhi. Sopi hi ārammaṇe nirantaraṃ ekākārena pavattamāno paṭipakkhena anabhibhūto appito viya cittaṃ niccalaṃ ṭhapeti. Tena vuttaṃ **‘‘evaṃ uppannāyā’’**tiādi.

Mocentoti vikkhambhanavimuttivasena vivecento visuṃ karonto, nīvaraṇāni pajahantoti attho. **Vipassanākkhaṇe**ti bhaṅgānupassanākkhaṇe. Bhaṅgo hi nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā tāya bhaṅgānupassako yogāvacaro cittamukhena sabbasaṅkhāragataṃ aniccato passati, no niccato. Aniccassa dukkhattā, dukkhassa ca anattakattā tadeva dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ. Yañca na abhinanditabbaṃ, na taṃ rañjitabbaṃ. Tasmā bhaṅgadassanānusārena ‘‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’’ti saṅkhāragate diṭṭhe tasmiṃ nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. So evaṃ nibbindanto virajjanto lokiyeneva tāva ñāṇena rāgaṃ nirodheti, no samudeti, nāssa samudayaṃ karotīti attho. Atha vā so evaṃ viratto yathā diṭṭhaṃ saṅkhāragataṃ, tathā adiṭṭhaṃ attano ñāṇena nirodheti, no samudeti. Nirodhamevassa manasikaroti, no samudayanti attho. So evaṃ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayañhi aniccādianupassanā saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato pariccāgapaṭinissaggo pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Tasmā tāya samannāgato yogāvacaro vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati. Tena vuttaṃ **‘‘so vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṃ mocento vimocento …pe…** paṭinissaggānupassanāya ādānato **cittaṃ mocento vimocento assasati ceva passasati cā’’**ti.

Tattha aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāya etaṃ nāmaṃ. **Niccasaññāto**ti saṅkhatadhamme ‘‘niccā sassatā’’ti pavattāya micchāsaññāya. Saññāsīsena cittadiṭṭhīnampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo sukhasaññādīsupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbindanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandito**ti sappītikataṇhāto. **Virāgānupassanāyā**ti tathā virajjanākārena pavattāya anupassanāya. Tena vuttaṃ **‘‘rāgato mocento’’**ti. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. Yathā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṃ punabbhavavasena na uppajjanti, evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattā. Tenāha **‘‘samudayato mocento’’**ti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā. Ādānato**ti niccādivasena gahaṇato, paṭisandhiggahaṇato vāti evamettha attho daṭṭhabbo.

236. Aniccanti anupassī, aniccassa vā anupassanasīlo **aniccānupassī**ti ettha kiṃ panetaṃ aniccaṃ, kathaṃ vā aniccaṃ, kā vā aniccānupassanā, kassa vā aniccānupassanāti catukkaṃ vibhāvetabbanti taṃ dassento **‘‘aniccaṃ veditabba’’**ntiādimāha.

Tattha niccaṃ nāma dhuvaṃ sassataṃ yathā taṃ nibbānaṃ, na niccanti **aniccaṃ,** udayabbayavantaṃ, atthato saṅkhatā dhammāti āha **‘‘aniccanti pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā’’**ti, uppādavayaññathattasabbhāvāti attho. Tattha saṅkhatadhammānaṃ hetupaccayehi uppajjanaṃ ahutvā sambhavo attalābho **uppādo**. Uppannānaṃ tesaṃ khaṇanirodho vināso **vayo**. Jarāya aññathābhāvo **aññathattaṃ**. Yathā hi uppādāvatthāya bhinnāya bhaṅgāvatthāyaṃ vatthubhedo natthi, evaṃ ṭhitisaṅkhātāya bhaṅgābhimukhāvatthāyampi vatthubhedo natthi, yattha jarāvohāro. Tasmā ekassāpi dhammassa jarā yujjati, yā khaṇikajarāti vuccati. Ekaṃsena ca uppādabhaṅgāvatthāsu vatthuno abhedo icchitabbo, aññathā ‘‘añño uppajjati, añño bhijjatī’’ti āpajjeyya. Tayimaṃ khaṇikajaraṃ sandhāyāha **‘‘aññathatta’’**nti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato kathayissāma.

Yassa lakkhaṇattayassa bhāvā khandhesu aniccasamaññā, tasmiṃ lakkhaṇattaye aniccatāsamaññāti ‘‘aniccatāti tesaṃyeva uppādavayaññathatta’’nti vatvā visesato dhammānaṃ khaṇikanirodhe aniccatāvohāroti dassento **‘‘hutvā abhāvo vā’’**tiādimāha. Tattha uppādapubbakattā abhāvassa hutvāgahaṇaṃ. Tena pākabhāvapubbakattaṃ vināsabhāvassa dasseti. **Tenevākārenā**ti nibbattanākāreneva. **Khaṇabhaṅgenā**ti khaṇikanirodhena. **Tassā aniccatāyā**ti khaṇikabhaṅgasaṅkhātāya aniccatāya. **Tāya anupassanāyā**ti yathāvuttāya aniccānupassanāya. **Samannāgato**ti samaṅgibhūto yogāvacaro.

Khayo saṅkhārānaṃ vināso, virajjanaṃ tesaṃyeva vilujjanaṃ **virāgo,** khayo eva virāgo **khayavirāgo,** khaṇikanirodho. Accantamettha etasmiṃ adhigate saṅkhārā virajjanti nirujjhantīti **accantavirāgo,** nibbānaṃ. Tenāha **‘‘khayavirāgo saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo, accantavirāgo nibbāna’’**nti. **Tadubhayavasena pavattā**ti khayavirāgānupassanāvasena vipassanāya, accantavirāgānupassanāvasena maggassa pavatti yojetabbā. Ārammaṇato vā vipassanāya khayavirāgānupassanāvasena pavatti, tanninnabhāvato accantavirāgānupassanāvasena, maggassa pana asammohato khayavirāgānupassanāvasena, ārammaṇato accantavirāgānupassanāvasena pavatti veditabbā. **‘‘Eseva nayo’’**ti iminā yasmā virāgānupassī-pade vuttanayānusārena ‘‘dve nirodhā khayanirodho ca accantanirodho cā’’ti evamādiatthavaṇṇanaṃ atidisati, tasmā virāgaṭṭhāne nirodhapadaṃ pakkhipitvā ‘‘khayo saṅkhārānaṃ vināso’’tiādinā idha vuttanayena tassa atthavaṇṇanā veditabbā.

Paṭinissajjanaṃ pahātabbassa tadaṅgavasena vā samucchedavasena vā pariccajanaṃ **pariccāgapaṭinissaggo**. Tathā sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggabhūte visaṅkhāre attano nissajjanaṃ, tanninnatāya vā tadārammaṇatāya vā tattha pakkhandanaṃ **pakkhandanapaṭinissaggo**.

Tadaṅgavasenāti ettha aniccānupassanā tāva tadaṅgappahānavasena niccasaññaṃ pariccajati, pariccajantī ca tathā appavattiyaṃ ye ''nicca''nti gahaṇavasena kilesā, tammūlakā abhisaṅkhārā, tadubhayamūlakā ca vipākakkhandhā anāgate uppajjeyyuṃ, te sabbepi appavattikaraṇavasena pariccajati, tathā dukkhasaññādayo. Tenāha **''vipassanā hi tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajatī''**ti.

Saṅkhatadosadassanenāti saṅkhate tebhūmake saṅkhāragate aniccatādidosadassanena. Niccādibhāvena **tabbiparīte. Tanninnatāyā**ti tadadhimuttatāya. **Pakkhandatī**ti anupavisati anupavisantaṃ viya hoti. **Saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajatī**ti maggena kilesesu pariccattesu avipākadhammatāpādanena abhisaṅkhārā, tammūlakā ca khandhā anuppattirahabhāvena pariccattā nāma hontīti sabbepi te maggo pariccajatīti vuttaṃ. **Ubhaya**nti vipassanāñāṇaṃ, maggañāṇañca. Maggañāṇampi hi gotrabhuñāṇassa anu pacchā nibbānadassanato **''anupassanā''**ti vuccati.

Soḷasavatthuvasena cāti soḷasannaṃ vatthūnaṃ vasenāpi vuccamānasantabhāvādivasenāpīti samuccayattho **ca**-saddo. ''Ānāpānassati bhāvitā''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

237. **Assā**ti ānāpānassatisamādhissa. Kāmavitakkādivitakkupacchedasamatthatāyapi mahānisaṃsatā veditabbāti sambandho. **Aya**nti ānāpānassatisamādhi. Uccāvacesu ārammaṇesu pavattiyeva **ito cito ca cittassa vidhāvanaṃ**.

Vijjā nāma maggo. **Vimutti** phalaṃ. **Mūlabhāvo** vipassanāya pādakabhāvo. **Cattāro satipaṭṭhāne paripūreti** kāyānupassanādīnaṃ catunnaṃ anupassanānaṃ vasena tassā bhāvanāya pavattanato. **Satta bojjhaṅge paripūrenti** bojjhaṅgabhāvanāya vinā satipaṭṭhānabhāvanāpāripūriyā abhāvato. **Vijjāvimuttiṃ paripūrenti** bojjhaṅgabhāvanāya tāsaṃ sikhāppattibhāvato. **Carimakāna**nti antimakānaṃ.

238. **Nirodhavasenā**ti nirujjhanavasena. **Bhavacarimakā**ti bhavavasena carimakā nihīnabhavapavattino. Tathā **jhānacarimakā** veditabbā. **Cuticarimakā**ti cutiyā carimakā cutikkhaṇapavattino sabbapariyosānakā. **Tasmā**ti tīsu bhavesu nihīne kāmabhave pavattanato. **Te**ti assāsapassāsā. **Purato**ti heṭṭhā. Yasmā **vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** (vibha. aṭṭha. 26 pakiṇṇakakathā) rūpadhammānaṃ soḷasacittakkhaṇāyukatā vibhāvitā, tasmā **''soḷasamena cittena saddhiṃ uppajjitvā''**ti vuttaṃ. **Cuticittassa purato**ti vā cuticittaṃ avadhibhāvena gahetvā tato oraṃ soḷasamena cittena saddhiṃ uppajjitvāti evaṃ pana atthe gayhamāne sattarasacittakkhaṇāyukatāva assāsapassāsānaṃ vuttā hoti.

Ime kira imaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuttassa bhikkhuno pākaṭā hontīti ānetvā sambandho. Tattha kāraṇamāha **''ānāpānārammaṇassa suṭṭhu pariggahitattā''**ti. Tamevatthaṃ vibhāvetuṃ **''cuticittassā''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **āyuantaraṃ** nāma jīvitantaraṃ jīvanakkhaṇāvadhi. **Dhammatāya evā**ti sabhāveneva, rucivasenevāti attho.

Candālokaṃ oloketvāti juṇhapakkhe padosavelāyaṃ samantato āsiñcamānakhīradhāraṃ viya gaganatalaṃ, rajatapattasadisavālikāsanthatañca bhūmibhāgaṃ disvā ''ramaṇīyo vatāyaṃ kālo, deso ca mama ajjhāsayasadiso, kīva ciraṃ nu kho ayaṃ dukkhabhāro vahitabbo''ti attano āyusaṅkhāre upadhāretvā parikkhīṇeti adhippāyo. **Lekhaṃ katvā**ti caṅkame tiriyaṃ lekhaṃ katvā.

Anuyuñjethāti anuyuñjeyya, bhāveyyāti attho.

Upasamānussatikathāvaṇṇanā

239. **Eva**nti yathāvuttena virāgādiguṇānussaraṇappakārena. **Sabbadukkhūpasamasaṅkhātassā**ti dukkhadukkhādibhedaṃ sabbampi dukkhaṃ upasammati etthāti sabbadukkhūpasamoti saṅkhātabbassa.

''Paññattidhammā''tiādīsu asabhāvopi ñāṇena dhārīyati avadhārīyatīti dhammoti vuccatīti tato nivattento **''dhammāti sabhāvā''**ti āha. Bhavanaṃ paramatthato vijjamānatā bhāvo, saha bhāvenāti **sabhāvā,** sacchikaṭṭhaparamatthato labbhamānarūpāti attho. Te hi attano sabhāvassa dhāraṇato dhammāti, yathāvuttenaṭṭhena sabhāvāti ca vuccanti. **Saṅgammā**ti paccayasamodhānalakkhaṇena saṅgamena sannipatitvā. **Samāgammā**ti tasseva vevacanaṃ. **Paccayehī**ti anurūpehi paccayehi. **Katā**ti nibbattitā. **Akatā**ti kehicipi paccayehi na katā. **Asaṅkhatā**ti bahuvacanassa kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. **Aggamakkhāyatī**ti aggo akkhāyati, **ma**-kāro padasandhikaro. So asaṅkhatalakkhaṇo sabhāvadhammo **virāgo**ti paccetabbo, virajjati ettha saṃkilesadhammoti. Nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānena ariyamaggena pahīyamānā mānamadādayo taṃ patvā pahīyanti nāmāti āha **''tamāgamma…pe… vinassantī''**ti. Tattha ''seyyohamasmī''tiādinā (dha. sa. 1121; saṃ. ni. 4.108) maññanāvasena pavatto māno eva **mānamado**. Purisabhāvaṃ nissāya uppajjanakamado **purisamado. Ādi**-saddena jātimadādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Nimmadā**ti vigatamadabhāvā. Imameva hi atthaṃ dassetuṃ

‘‘amadā’’ti vuttaṃ. Madā nimmadīyanti ettha amadabhāvaṃ vināsaṃ gacchantīti **madanimmadano**. Eseva nayo sesapadesupi. **Kāmapipāsā**ti kāmānaṃ pātukamyatā, kāmataṇhā. Kāmaguṇā eva āliyanti ettha sattāti **kāmaguṇālayā. Tebhūmakaṃ vaṭṭa**nti tīsu bhūmīsu kammakilesavipākavaṭṭaṃ. **Esa** asaṅkhatadhammo. **Aparāparabhāvāyā**ti aparāparaṃ yoniādito yoniādibhāvāya. **Ābandhanaṃ** ganṭhikaraṇaṃ. **Saṃsibbanaṃ** tunnakāraṇaṃ. Nikkhamanaṃ, nissaraṇañcassa taṇhāya visaṃyogo evāti āha **‘‘visaṃyutto’’**ti.

Ye guṇe nimittaṃ katvā madanimmadanādināmāni nibbāne niruḷhāni, te madanimmadanatādike yathāvutte nibbattitanibbānaguṇe eva gahetvā āha **‘‘madanimmadanatādīnaṃ guṇānaṃ vasenā’’**ti, na pana madā nimmadīyanti etenāti evamādike. Te hi ariyamaggaguṇā. Bhagavatā upasamaguṇā vuttāti sambandho. Kattha pana vuttāti? **Asaṅkhatasaṃyuttā**dīsu (saṃ. ni. 4.366 ādayo). Tattha **sacca**nti avitathaṃ. Nibbānaṃ hi kenaci pariyāyena asantabhāvābhāvato ekaṃseneva santattā aviparītaṭṭhena saccaṃ. Tenāha ‘‘ekaṃ hi saccaṃ, na dutiyamatthī’’ti (su. ni. 890). **Pāra**nti saṃsārassa paratīrabhūtaṃ. Tenevāha ‘‘tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti (itivu. 69), ‘‘appakā te manussesu, ye janā pāragāmino’’ti (dha. pa. 85) ca. **Sududdasa**nti paramagambhīratāya, atisukhumasantasabhāvatāya ca anupacitañāṇasambhārehi daṭṭhuṃ asakkuṇeyyatāya suṭṭhu duddasaṃ. Natthi ettha jarā, etasmiṃ vā adhigate puggalassa jarābhāvoti **ajaraṃ**. Tato eva jarādīhi apalokiyatāya thiraṭṭhena **dhuvaṃ**. Taṇhādipapañcābhāvato **nippapañcaṃ**. Natthi ettha matanti **amataṃ**. Asivabhāvakarānaṃ saṃkilesadhammānaṃ abhāvena **sivaṃ**. Catūhi yogehi anupaddutattā **khemaṃ**. Visaṅkhārabhāvena acchariyatāya, abhūtapubbatāya ca **abbhutaṃ**. Sabbāsaṃ ītīnaṃ anatthānaṃ abhāvena **anītikaṃ**. Niddukkhatāya **abyābajjhaṃ**. Sabbasaṃkilesamalato accantasuddhiyā visesato suddhīti **visuddhi**. Catūhipi oghehi anajjhottharaṇīyatāya **dīpaṃ**. Sakalavaṭṭadukkhato paripālanaṭṭhena **tāṇaṃ**.

‘‘Saccañca vo, bhikkhave, desessāmī’’tiādikā pāḷi saṃkhittāti veditabbā. **Ādi**-saddena anantaanāsavanipuṇaajajjaraapalokitaanidassanapaṇītaacchariyaanītikadhammamuttileṇaparāyaṇagambhīrādivacanehi ca bodhitā idha avuttā guṇā saṅgayhanti, tattha natthi etassa uppādanto vā vayanto vāti **ananto,** asaṅkhatadhammo. Āsavānaṃ anārammaṇatāya **anāsavo**. Nipuṇañāṇagocaratāya **nipuṇo**. Saṅkhatadhammo viya jarāya ajajjaritatāya **ajajjaro**. Byādhiādīhi apalokiyatāya **apalokitaṃ**. Acakkhuviññāṇaviññeyyatāya **anidassano**. Atittikaraṭṭhena **paṇīto**. Apacuratāya **acchariyo**. Ītīhi anabhibhavanīyasabhāvattā, anītikabhāvahetuto ca **anītikadhammo**. Vaṭṭadukkhamuttinimittatāya **mutti**. Saṃsāraṃ bhayato passantehi nilīyanīyato **leṇaṃ**. Tesaṃyeva parā gatīti **parāyaṇo**. Pakatiñāṇena aladdhapatiṭṭhatāya agādhaṭṭhena **gambhīro**. Katapuññehipi dukkhena kicchena anubujjhitabbato **duranubodho**. Sacchikiriyaṃ muñcitvā na takkañāṇena avacaritabboti **atakkāvacaro**. Buddhādīhi paṇḍiteheva veditabbato adhigantabbato **paṇḍitavedanīyo**ti evamattho veditabbo.

Ariyasāvakasseva ijjhati sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaguṇānaṃ pākaṭabhāvato. Aṭṭhāne cāyaṃ **eva**-saddo vutto, ijjhati evāti yojanā. Sukhasiddhivasena vā evaṃ vuttaṃ **‘‘ariyasāvakassevā’’**ti. Tenevāha **‘‘evaṃ santepī’’**tiādi. **Upasamagarukenā**ti nibbānaninnena. **Manasi kātabbā** yathāvuttā upasamaguṇā. **Sukhaṃ supatī**tiādīsu vattabbaṃ mettākathāyaṃ āvi bhavissati. **Paṇītādhimuttiko** hoti nibbānādhimuttattā.

Anussatikammaṭṭhānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti aṭṭhamaparicchedavaṇṇanā.

9. Brahmavihāraniddesavaṇṇanā

Mettābhāvanākathāvaṇṇanā

240. **Mettaṃ** brahmavihāraṃ. **Bhāvetukāmenā**ti uppādetukāmena paccavekkhitabboti sambandho. **Sukhanisinnenā**ti visamaṃ anisīditvā pallaṅkābhujanena sukhanisinnena.

Kasmāti paccavekkhaṇāya kāraṇapucchā, aññaṃ adhigantukāmena aññattha ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇā kimatthiyāti adhippāyo. Mettā nāma atthato adoso. Tathā hi **adosaniddese** ‘‘metti mettāyanā mettāyitatta’’nti (dha. sa. 1062) niddiṭṭhaṃ. **Khantī**ti ca idha adhivāsanakkhanti adhippetā. Sā pana atthato adosappadhānā cattāro arūpakkhandhāti mettāya sijjhamānāya titikkhākhanti siddhā eva hotīti āha **‘‘khanti adhigantabbā’’**ti. Tena khantiyaṃ ānisaṃsapaccavekkhaṇā satthikāvāti dasseti. **Abhibhūto** pariyuṭṭhānena. **Pariyādinnacitto** kusaluppattiyā okāsālābhena. **Ādīnavo daṭṭhabbo** pāṇaghātādivasena diṭṭhadhammikasamparāyikādianatthamūlabhāvato.

Khantī paramaṃ tapoti parāpakārasahanādikā titikkhalakkhaṇā khanti uttamaṃ tapo akattabbākaraṇakattabbakaraṇalakkhaṇāya sammāpaṭipattiyā mūlabhāvato. **Khantibalaṃ balānīka**nti paramaṃ maṅgalabhūtā khanti eva balaṃ etassāti khantibalaṃ. Vuttañhi ‘‘khantibalā samaṇabrāhmaṇā’’ti. Dosādipaṭipakkhavidhamanasamatthatāya anīkabhūtena teneva ca khantibalena balānīkaṃ. **Khantyā bhiyyo na vijjatī**ti attano paresañca anatthapaṭibāhano, atthāvaho ca khantito uttari apassayo natthi.

Vivecanatthāyāti vikkhambhanatthāya. **Khantiyā saṃyojanatthāya** attānanti adhippāyo. Bhāvanaṃ dūsentīti dosā, puggalāyeva dosā **puggaladosā**. Yesu bhāvanā na sampajjati, aññadatthu vipajjateva, te eva vuttā. **Paṭhama**nti vakkhamānena koṭṭhāsato koṭṭhāsantarupasaṃharaṇanayena vinā sabbapaṭhamaṃ.

Piyāyitabbo piyo, tappaṭipakkho **appiyo**. So saṅkhepato duvidho atthassa akārako, anatthassa kārakoti. Tattha yo attano, piyassa ca anatthassa kārako, so veripuggalo daṭṭhabbo. Yo pana attano, piyassa ca atthassa akārako, appiyassa ca atthassa kārako, ‘‘atthaṃ me nācarī’’tiādinā (dha. sa. 1237), ‘‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acarī’’tiādinā ca āghātavatthubhūto, so **appiyo,** ananukūlavuttiko aniṭṭhoti attho. **Liṅgavisabhāge**ti itthiliṅgādinā liṅgena visadise. **Odhiso**ti bhāgaso. ‘‘Tissa dattā’’tiādinā odhisakanti attho.

Idāni yathāvuttesu chasu puggalesu abhāvetabbatāya kāraṇaṃ dassento **‘‘appiyaṃ hī’’**tiādimāha. Tattha **appiyaṃ hi piyaṭṭhāne ṭhapento kilamatī**ti dosena bhāvanāya saparissayatamāha. Appiyatā hi piyabhāvassa ujupaṭipakkhā, na ca tassa piyaṭṭhāne ṭhapanena vinā bhāvanā sijjhati. **Atippiyasahāyakaṃ majjhattaṭṭhāne ṭhapento kilamatī**ti rāgena bhāvanāya saparissayatamāha atippiyasahāyassa gehassitapemaṭṭhānabhāvato. Tenāha **‘‘appamattakepī’’**tiādi. **Majjhattaṃ** iṭṭhāniṭṭhatāhi majjhasabhāvaṃ neva piyaṃ nāppiyanti attho. **Garuṭṭhāne piyaṭṭhāne ca ṭhapento kilamati** majjhatte sambhāvanīyapiyāyitabbatānaṃ abhāvā. Na hi ajjhupekkhitabbe bhāvanīyatā, manāpatā vā paccupaṭṭhāti, piyagarubhāvasampanne ca paṭhamaṃ mettā bhāvetabbā. **Kodho uppajjati** koṭṭhāsantarabhāvānupanayanato.

Tamevāti visabhāgaliṅgameva. Liṅgasabhāgeti avisesetvā **‘‘piyapuggale’’**ti āha. **Bhittiyuddhamakāsī**ti sīlaṃ adhiṭṭhāya pihitadvāre gabbhe sayanapīṭhe nisīditvā mettaṃ bhāvento mettāmukhena uppannarāgena andhīkato bhariyāya santikaṃ gantukāmo dvāraṃ asallakkhetvā bhittiṃ bhinditvāpi nikkhamitukāmatāya bhittiṃ pahari. Tenāha ‘‘mettāyanāmukhena rāgo vañcetī’’ti (netti. aṭṭha. 21), ‘‘andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate nara’’nti ca.

Ādānanikkhepaparicchinne addhāpaccuppannabhūte dharamānatāya paccakkhato viya upalabbhamāne khandhappabandhe idha sattādiggahaṇaṃ, na tiyaddhagateti āha **‘‘kālakate panā’’**tiādi. Kasmā pana kālakate mettābhāvanā na ijjhatīti? Mettābyāpārassa ayogyaṭṭhānabhāvato. Na hi matapuggalo hitūpasaṃhārāraho. Yattha sati sambhave payogato hitūpasaṃhāro labbheyya, tattheva mānaso hitūpasaṃhāro yujjeyya. Dukkhāpanayanamodappavattīsupi eseva nayoti karuṇābhāvanādīnampi kālakate anijjhanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Aññattha paguṇamettājhāno ācariyassa kālakatabhāvaṃ ajānanto taṃ mettāya pharitukāmo **‘‘ācariyaṃ ārabbha mettaṃ ārabhatī’’**ti vutto. Tenāha **‘‘paguṇāva me mettājhānasamāpattī’’**ti. **Nimitta**nti ārammaṇaṃ. **Gavesāhī**ti ‘‘yaṃ puggalaṃ uddissamettaṃ ārabhasi, so jīvati na jīvatī’’ti jānāhīti attho. **Mettāyanto**ti mettaṃ karonto, mettaṃ bhāventoti attho.

241. Attani bhāvanā nāma sakkhibhāvatthāti nānāvidhasukhānubandhaanavajjasukhaabyāsekasukhādi yaṃ attani upalabbhati, taṃ nidassento tassa vattamānatāya āha **‘‘ahaṃ sukhito homī’’**ti. Sarīrasukhaṃ nāma anekantikaṃ, īdisassa puggalassa anokāsaṃ cittadukkhanti tadabhāvaṃ sandhāyāha **‘‘niddukkhoti vā’’**ti. Homīti sambandho. Tathā **avero**tiādīsu, visesato ca dukkhābhāve sukhasaññā. Sā panāyaṃ niddukkhatā verīnaṃ puggalānaṃ verasaññitānaṃ pāpadhammānaṃ abhāvato, visesato byāpādavirahato īghasaññitāya ītiyā abhāvato, anavajjakāyikasukhasamaṅgitāya ca hotīti dassento āha **‘‘avero abyāpajjo anīgho sukhī’’**ti. **Attānaṃ pariharāmī**ti evaṃbhūto hutvā mama attabhāvaṃ pavattemi, yāpemīti attho.

Evaṃ sante yaṃ vibhaṅge vuttaṃ, taṃ virujjhatīti sambandho. **Evaṃ sante**ti evaṃ sati, yadi attanipi mettā bhāvetabbāti attho. ‘‘Yaṃ vibhaṅge vutta’’nti vatvā vibhaṅgadesanāya samānagatikaṃ suttapadaṃ āharanto **‘‘kathañca bhikkhū’’**tiādimāha. Tassattho parato āgamissati.

Tanti vibhaṅgādīsu vacanaṃ. **Appanāvasenā**ti appanāvahabhāvanāvasena. **Ida**nti ‘‘ahaṃ sukhito homī’’tiādivacanaṃ. **Sakkhibhāvavasenā**ti ahaṃ viya sabbe sattā attano sukhakāmā, tasmā tesu mayā attani viya sukhūpasaṃhāro kātabboti evaṃ tattha attānaṃ sakkhibhāve ṭhapanavasena. Tenāha **‘‘sacepi hī’’**tiādi. Kasmā pana attani bhāvanā appanāvahā na hotīti? Attasinehavasena saparissayabhāvato. Koṭṭhāsantare pana bhāvitabhāvanassa tatthāpi sīmasambhedo hotiyeva.

Sabbā disāti anavasesā dasapi disā. **Anuparigamma cetasā**ti cittena pariyesanavasena anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattanā kvacī**ti sabbussāhena pariyesanto atisayena attato piyataraṃ aññaṃ sattaṃ katthaci disāya neva adhigaccheyya na passeyya. **Evaṃ piyo puthu attā paresa**nti evaṃ kassaci attato piyatarassa anupalabbhanavasena puthu visuṃ visuṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ attā piyo. **Tasmā** tena kāraṇena, **attakāmo** attano hitasukhaṃ icchanto, **paraṃ** sattaṃ antamaso kunthakipillikampi, **na hiṃse** na haneyya, na viheṭheyyāti attho.

Ayaṃ nayoti sabbehi sattehi, attano ca piyatarabhāvaṃ nidassetvā tesu karuṇāyanaṃ vadatā bhagavatā sukhesitāya ‘‘attānaṃ sakkhibhāve ṭhapetvā sattesu mettā bhāvetabbā’’ti mettābhāvanāya nayadassanaṃ katamevāti attho.

242. **Sukhapavattanattha**nti sukhena akicchena mettāya pavattanatthaṃ. **Yvāssā**ti yo puggalo assa yogino. **Piyo**ti iṭṭho. **Manāpo**ti manavaḍḍhanako. **Garū**ti guṇavisesavasena garukātabbo. **Bhāvanīyo**ti sambhāvetabbo. **Ācariyamatto**ti sīlādinā ācariyappamāṇo. **Piyavacanādīnī**ti **ādi-**saddena atthacariyādike saṅgaṇhāti. **Sīlasutādīnī**ti **ādi-**saddena saddhādike, dhutadhammajāgariyānuyogādike ca saṅgaṇhāti.

Kāmanti yuttappattakāritāsukhasiddhidīpanoyaṃ nipāto. Tenetaṃ dīpeti – tādisaṃ puggalaṃ uddissa bhāvanaṃ ārabhanto yogī yuttappattakārī, sukhena cassa tattha bhāvanā ijjhati, tena pana yoginā tāvatā santoso na kātabboti. Tenāha **''appanā sampajjatī''**tiādi. **Sīmāsambheda**nti mariyādāpanayanaṃ, attā piyo majjhatto verīti vibhāgākaraṇanti attho. **Tadanantara**nti tato piyamanāpagarubhāvanīyato, tattha vā mettādhigamato anantaraṃ. Atippiyasahāyake mettā bhāvetabbāti sambandho, garuṭṭhānīye paṭiladdhaṃ mettāmanasikāraṃ atippiyasahāyake upasaṃharitabbanti attho. Sukhūpasaṃhārakatassa taṃ hoti pageva paṭipakkhadhammānaṃ vikkhambhitattā. Atippiyasahāyakato anantaraṃ majjhatte mettā bhāvetabbā majjhattaṃ piyagaruṭṭhāne ṭhapetuṃ sukarabhāvato. ''Atippiyasahāyakato''ti ca idaṃ purimāvatthaṃ gahetvā vuttaṃ. Paguṇamanasikārādhigamato paṭṭhāya hissa sopi piyaṭṭhāne eva tiṭṭhati. **Majjhattato verīpuggale**ti majjhattapuggale mettāyantena tattha paguṇamanasikārādhigamena piyabhāvaṃ upasaṃharitvā tadanantaraṃ verīpuggalaṃ bhāvanāya majjhatte ṭhapetvā tato majjhattato piyabhāvūpasaṃhārena verīpuggale **mettā bhāvetabbā**. ''Verīpuggale''ti ca idaṃ purimāvatthaṃ gahetvā vuttaṃ. **Ekekasmiṃ koṭṭhāse muduṃ kammaniyaṃ cittaṃ katvā**ti piyagaruṭṭhānīyo, atippiyo, majjhatto, verīti catūsu puggalakoṭṭhāsesu paṭhamaṃ tāva piyagaruṭṭhānīye mettābhāvanaṃ adhigantvā vasībhāvappattiyā tathāpavattaṃ cittaṃ koṭṭhāsantarūpasaṃhāratthaṃ muduṃ kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ atippiyasahāye atippiyabhāvaṃ vikkhambhetvā piyabhāvamatte cittaṃ ṭhapentena bhāvanā upasaṃharitabbā, tampi vasībhāvāpādanena muduṃ kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ majjhatte udāsinabhāvaṃ vikkhambhetvā piyabhāvaṃ upaṭṭhapetvā bhāvanā upasaṃharitabbā, puna tampi vasībhāvāpādanena muduṃ kammaniyaṃ katvā tadanantaraṃ verimhi verīsaññaṃ vikkhambhetvā majjhattabhāvūpaṭṭhapanamukhena piyabhāvaṃ uppādentena bhāvanā upasaṃharitabbā. Tena vuttaṃ **''tadanantare tadanantare upasaṃharitabba''**nti, jhānacittaṃ upanetabbaṃ uppādetabbanti attho.

Verīpuggalo vā natthi kammabalena vā etarahi payogasampattiyā vā sabbaso anatthakarassa abhāvato. **Mahāpurisajātikattā**ti mahāpurisasabhāvattā cirakālaparicayasamiddhakhantimettānuddayādiguṇasampannatāya uḷārajjhāsayattāti attho. Tādiso hi sabbasaho parāparādhaṃ tiṇāyapi na maññati. Tena vuttaṃ **''anatthaṃ karontepi pare verīsaññāva nuppajjatī''**ti. **Tenā**ti tena yoginā. Atthi verīpuggaloti sambandho.

243. **Purimapuggalesū**ti piyādīsu jhānassa ārammaṇabhūtesu purimesu puggalesu. **Mettaṃ samāpajjitvā**ti paṭighaṃ vikkhambhetvā uppāditaṃ mettājhānaṃ samāpajjitvā. **Mettāyantena paṭighaṃ paṭivinodetabba**nti ettha keci pana ''upacārajjhānaṃ sampādetvā''ti atthaṃ vadanti, tesaṃ upacārajjhānato vuṭṭhānampi icchitabbaṃ siyā ''vuṭṭhahitvā''ti vuttattā. Pubbe tasmiṃ puggale asatiyā amanasikārena paṭighaṃ anuppādentassa sādhāraṇato taṃ vikkhambhetvā jhānassa uppādanaṃ, samāpajjanañca vuttaṃ. Idāni pana taṃ anussarantassapi manasi karontassapi yathā paṭighaṃ na uppajjati, taṃ vidhiṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ **''taṃ puggalaṃ mettāyantena paṭighaṃ vinodetabba''**nti. Mettāyanameva hi idha paṭighavinodanaṃ adhippetaṃ. **Na nibbātī**ti na vūpasammati.

Anusāratoti anugamanato, paccavekkhaṇatoti attho. **Ghaṭitabba**nti vāyamitabbaṃ.

Tañca kho ghaṭanaṃ vāyamanaṃ. **Iminā** idāni vakkhamānena ākārena.

Ubhato dvīsu ṭhānesu daṇḍo etassāti **ubhatodaṇḍakaṃ,** tena. **Ocarakā** lāmakācārā pāpapurisā. **Tatrāpī**ti tesupi aṅgamaṅgāni okkantesupi. **Tenā**ti manopadosena. **Na sāsanakaro**. Sabbapāpassa akaraṇaṃ hi sāsanaṃ. **Tassevā**ti tatopi. Nissakke hi idaṃ sāmivacanaṃ, samuccaye ca **eva**-saddo, paṭhamaṃ kuddhapurisatopīti attho. **Tenā**ti kujjhanena. **Pāpiyo**ti pāpataro. Sārambhādikassa kilesānubandhassa vatthubhāvato kodhassa sāvajjataṃ ñatvāpi kujjhanato sace kodhe anavajjasaññī kuddhassa puggalassa na paṭikujjheyyāti keci. **Ubhinna**nti dvinnaṃ puggalānaṃ. Tenāha **''attano ca parassa cā''**ti. Atha vā **ubhinna**nti ubhayesaṃ lokānaṃ, idhalokaparalokānanti attho.

Sapattakantāti paṭisattūhi icchitā. **Sapattakaraṇā**ti tehi kātabbā. **Kodhana**nti kujjhanasīlaṃ. **Kodhanāya**nti kodhano ayaṃ, **aya**nti ca nipātamattaṃ. **Kodhapareto**ti kodhena anugato, parābhibhūto vā. **Dubbaṇṇova hotī**ti pakatiyā vaṇṇavāpi alaṅkatapaṭiyattopi mukhavikārādivasena virūpo eva hoti etarahi, āyatiṃ cāti. Kodhābhibhavassa ekantikamidaṃ phalanti dīpetuṃ ''dubbaṇṇo vā''ti avadhāraṇaṃ katvā puna **''kodhābhibhūto''**ti vuttaṃ. **Na pacurattho**ti na pahūtadhano. **Na bhogavā**ti upabhogaparibhogavatthurahito. **Na yasavā**ti na kittimā.

Chavālātanti chavadahanālātaṃ, citakāyaṃ santajjanummukkantipi vadanti. **Ubhatopaditta**nti ubhosu koṭīsu daḍḍhaṃ. **Majjhe gūthagata**nti vemajjhaṭṭhāne sunakhassa vā siṅgālassa vā uhadena gūthena makkhitaṃ. **Kaṭṭhattha**nti dārukiccaṃ. **Neva pharati** na sādheti. **Tathūpamāha**nti tathūpamaṃ tādisaṃ ahaṃ. **Ima**nti ''so ca hoti abhijjhālū''tiādinā (itivu. 92) heṭṭhā vuttaṃ sandhāya satthā vadati, tasmā kāmesu tibbasārāgatādinā sīlarahitanti adhippāyo. Idha pana byāpannacittaṃ paduṭṭhamanasaṅkappatāvasena yojetabbaṃ.

So dāni tvantiādi yathāvuttehi suttapadehi attano ovadanākāradassanaṃ.

244. **Yo yo dhammo**ti kāyasamācārādīsu yo yo sucaritadhammo. **Vūpasanto**ti saṃyato. **Parisuddho**ti kilesamalavigamena visuddho. Kilesadāhābhāvena vā upasanto, anavajjabhāvena parisuddho, kāyasamācārasseva upasamo cirakālaṃ saṃyatakāyakammatāya veditabbo. Evaṃ sesesupi.

Teti vacīmanosamācāre.

Soti upasantavacīsamācāro puggalo. **Paṭisanthārakusalo**ti yathā parehi chiddaṃ na hoti, evaṃ paṭisantharaṇe kusalo. **Sakhilo**ti adhivāsanakhantisaṅkhātena sakhilabhāvena samannāgato. **Sukhasambhāso**ti piyakatho. **Sammodako**ti sammodanīyakathāya sammodanasīlo. **Uttānamukho**ti vikuṇitamukho ahutvā pītisomanassavasena vikasitamukho. **Pubbabhāsī**ti yena kenaci samāgato paṭisanthāravasena paṭhamaṃyeva ābhāsanasīlo. **Madhurena sarena dhammaṃ osāreti** sarabhaññavasena. Sarabhāṇaṃ pana karonto **parimaṇḍalehi** paripuṇṇehi padehi ca byañjanehi ca abyākulehi dhammakathaṃ katheti.

Sabbajanassa pākaṭo sakkaccakiriyāyāti adhippāyo. Tenāha **''yo hī''**tiādi. **Okappetvā**ti saddahitvā. Okappanalakkhaṇā hi saddhā. **Ohitasoto**ti avahitasoto, sussusantoti attho. **Aṭṭhiṃkatvā** atthaṃ katvā, atthiko vā hutvā.

''Ekopi na vūpasanto hotī''ti pāṭho, evarūpo puggalo nirayato nirayaṃ upapajjanto bahukālaṃ tattheva saṃsaratīti dassetuṃ **''aṭṭhamahānirayasoḷasaussadanirayaparipūrako bhavissatī''**ti vuttaṃ. Tattha sañjīvādayo aṭṭha mahānirayā. Avīcimahānirayassa dvāre dvāre cattāro cattāro katvā kukkuḷādayo soḷasa ussadanirayā. **Kāruññaṃ upaṭṭhapetabbaṃ** mahādukkhabhāgibhāvato. Yasmiṃ puggale avihesābhūtā dukkhāpanayanakāmatā upatiṭṭhati, tattha paṭigho anokāsovāti āha **''kāruññampi paṭicca āghāto vūpasammatī''**ti.

Imassa ca atthassāti ''yo yo dhammo''tiādinā vuttassa atthassa.

245. Yaṃ verī dukkhāpetuṃ sakkoti, so tassa vasena **''attano visaye''**ti vutto bhikkhuno kāyo. **Ki**nti kiṃ kāraṇaṃ. **Tassā**ti verino. **Avisaye**ti dukkhaṃ uppādetuṃ asakkuṇeyyatāya agocare. **Sacitte**ti attano citte. **Mahānatthakara**nti idhalokatthaparalokatthaparamatthānaṃ virādhanavasena mahato vipulassa, nānāvidhassa ca diṭṭhadhammikādibhedassa anatthassa kāraṇaṃ. **Mūlanikantana**nti sīlassa mūlāni nāma hirottappakhantimettānuddayā, tesaṃ chindanaṃ. Kodho hi uppajjamānova pāṇātipātādivasena hirottappādīni ucchindati. **Jaḷo**ti andhabālo.

Anariyaṃ kammanti verinā katamahāparādhamāha. **Yo saya**nti yo tvaṃ sayampi. **Dosetukāmo**ti kodhaṃ uppādetukāmo. **Yadi kari** yadi akāsi. **Dosuppādenā**ti dosassa uppādanena. **Dukkhaṃ tassa ca nāmā**ti dukkhañca nāma tassa aparādhakassa. **Nāmā**ti asambhāvane nipāto, tena tassa kāraṇaṃ anekantikanti dasseti. Tenāha **''kāhasi vā na vā''**ti, karissasi na vā karissasīti attho. **Ahitaṃ magga**nti attano ahitāvahaṃ duggatimaggaṃ.

Aṭṭhāneti doso tava appiyassa kārāpako, sattu pana tassa vasavattitāya dāsasadisoti aṭṭhānaṃ paccāpakiriyāya. Tasmā **tameva dosaṃ chindassu** ucchinda. **Khaṇikattā**ti udayavayaparicchinno attano pavattikālasaṅkhāto khaṇo etesaṃ atthīti khaṇikā, tabbhāvato khaṇapabhaṅgubhāvatoti attho. **Kassa dānīdha kujjhasī**ti aparādhakassa santāne yehi khandhehi te aparādho kato, te taṃkhaṇaṃyeva sabbaso niruddhā. Idāni pana aññe tiṭṭhantīti kassa tvaṃ idha kujjhasi. Na hi yuttaṃ anaparādhesu kujjhananti adhippāyo. **Taṃ vinā kassa so kare**ti yo puggalo yassa dukkhaṃ karoti, taṃ dukkhakiriyāya visayabhūtaṃ puggalaṃ vinā kassa nāma so dukkhakārako dukkhaṃ kare kareyya. **Sayampi dukkhahetu tvamitī**ti evaṃ sayampi tvaṃ etassa dukkhassa hetu, evaṃ samāne tassa tuyhañca tassa dukkhassa hetubhāve **kiṃ** kāraṇā **tassa kujjhasi** na tuyhanti attho.

246. Paralokepi anugāmibhāvato kammaṃyeva sakaṃ santakaṃ etesanti kammassakā, tesaṃ bhāvo **kammassakatā**. Paccavekkhaṇā nāma nisedhanatthā, nisedhanañca bhāvino kammassāti āha **''yaṃ kammaṃ karissasī''**ti. Paṭighavasena pana pavattakammaṃ pākaṭabhāvato āsannaṃ, paccakkhañcāti āha **''idañcā''**ti. **Ca**-saddo byatireke, so tassa kammassa phalanissandena **''neva sammāsambodhi''**ntiādinā byatirekato vuccamānamevatthaṃ joteti. Neva samatthanti sambandho. Niraye niyuttaṃ, jātanti vā **nerayikaṃ. Attānaṃyeva okirati** dosarajenāti adhippāyo.

247. **Satthu pubbacariyaguṇā** paccavekkhitabbā, satthu gāravenāpi paṭighaṃ vūpasameyyāti.

Bodhisattopi samāno nanu te satthā cittaṃ nappadūsesi, pageva abhisambuddhoti adhippāyo. **Deviyā paduṭṭhenā**ti deviyā saddhiṃ padubbhinā micchācāravasena aparaddhena. Yattha susāne chavasarīraṃ chaḍḍīyati, taṃ **āmakasusānaṃ. Nikhaññamāno**ti nikhaṇiyamāno. **Purisakāraṃ katvā**ti āvāṭato nikkhamanatthāya bāhubalena purisakāraṃ katvā. **Yakkhānubhāvenā**ti aḍḍavinicchayena ārādhitacittassa yakkhassa ānubhāvena. **Sirigabbha**nti vāsāgāre.

Āsīsethevāti yathādhippete atthe ñāyato anavajjato āsaṃ kareyya. **Na nibbindeyyā**ti ''evaṃ kicchāpannassa me kuto sotthibhāvo''ti na nibbindeyya. Vuttañhi ''āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo''ti (udā. 53). **Yathā icchi**nti yena pakārena kassaci pīḷaṃ akatvā rajje patiṭṭhitaṃ attānaṃ icchiṃ, **tathā ahaṃ ahu**nti **passāmi. Vo**ti hi nipātamattaṃ.

Kāsiraññāti kalābunā kāsirājena. **Sakaṇṭakāhī**ti ayakaṇṭakehi sakaṇṭakāhi.

Mahallakoti vuddho vayoanuppatto. **Rujjhantī**ti nirujjhanti.

Cittapariggaṇhanakāloti visevanaṃ kātuṃ adatvā cittassa sammadeva damanakālo.

Puthusallenāti vipulena sallena. **Nāgo**ti hatthināgo. **Vadhī**ti vijjhi, māresīti vā attho. Imaṃ ṭhānaṃ āgantvā mayi evaṃ karaṇaṃ nāma na tava vasena hoti, tasmā **kassa vā** rañño, rājamattassa vā **ayaṃ payogo** uyyojanāti attho.

Chabbaṇṇarasmīti nīlapītalohitādivasena chabbaṇṇamayūkhā. Chabbaṇṇakiraṇavantadantatāya hi te hatthī ‘‘chaddantā’’ti vuccanti, na chaddantavantatāya.

Chātoti jighacchito. **Khādeyyā**ti khādeyyaṃ, ayameva vā pāṭho. **Āhito**ti suhito. **Sambala**nti maggāhāraṃ. Taṃ pana yasmā upacārena pathassa hitanti vuccati, tasmā **‘‘pātheyya’’**ntipi vuttaṃ. ‘‘Mittadubbhī vatāyaṃ andhabālo’’ti kāruññena **assupuṇṇehi nettehi taṃ purisaṃ udikkhamāno**.

Mā ayyosi me bhadanteti ettha **mā**ti nipātamattaṃ, **mā**ti vā paṭikkhepo, tena upari tena kātabbaṃ vippakāraṃ paṭisedheti. **Ayyo me**ti ayyirako tvaṃ mama atithibhāvato. **Bhadante**ti piyasamudācāro. **Tvaṃ nāmetādisaṃ karī**ti tvampi evarūpaṃ akāsi nāma.

Tiracchānabhūtopi pana mahākapi hutvā khemantabhūmiṃ sampāpesīti yojanā.

Peḷāya pakkhipantepīti khuddakāya peḷāya pādehi koṭetvā pakkhipantepi. **Maddantepī**ti dubbalabhāvakaraṇatthaṃ nānappakārehi maddantepi. **Alampāne**ti evaṃnāmake ahituṇḍike.

Pītaṃ vāti ettha **vā**-saddo avuttatthavikappe, tena odātamañjiṭṭhādiṃ avuttaṃ saṅgaṇhāti. **Cittānuvattanto**ti cittaṃ anuvattanto. **Homi cintitasannibho** evamayaṃ bahulābhaṃ labhatūti. Ānubhāvena pana **thalaṃ kareyya udakaṃ…pe… chārikaṃ kare. Evaṃ** pana **yadi cittavasī hessaṃ…pe… uttamattho na sijjhatī**ti tadā attanā tattha diṭṭhaṃ ādīnavaṃ dasseti bhagavā. Tattha **uttamattho**ti buddhabhāvamāha. **Bhojaputtehī**ti luddaputtehi.

Aḷārāti yena sayaṃ tadā luddahatthato mocito, taṃ satthavāhaṃ nāmena ālapati. **Atikassā**ti nāsāya āvutarajjuṃ ākaḍḍhitvā. **Samparigayhā**ti kāḷavettalatādīhi sabbaso pariggahetvā, acchariyāni dussahānaṃ sahanavasenāti adhippāyo.

Ativiya ayuttaṃ appatirūpaṃ paṭighacittuppādanena kenaci appaṭisamakhantiguṇassa satthusāsanāvokkamanappasaṅgato.

248. ‘‘Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro’’tiādinā (saṃ. ni. 2.124; 3.99, 100; 3.5.520; kathā. 75) āgatāni suttapadāni anamataggasaddo, tadattho vā etesanti **anamataggiyāni**.

Ajehi gamanamaggo **ajapatho**. Saṅkū laggāpetvā te ālambitvā gamanamaggo **saṅkupatho. Saṅkū**ti aṅkusākārena katadīghadaṇḍo vuccati. **Ādi**-saddena papātamaggaduggamaggādike saṅgaṇhāti. **Ubhatobyūḷhe**ti sampahāratthaṃ dvīhipi pakkhehi gāḷhasannāhe. **Aññāni ca dukkarāni karitvā** dhanāsāya pabbatavidugganadīviduggādipakkhandanavasenāti adhippāyo. **Maṃ posesi, upakāraṃ akāsi, tatra nappatirūpaṃ manaṃ padūsetu**nti evaṃ cittaṃ uppādetabbanti sambandho. Evaṃ cittuppādanañca etarahi dissamānena puttādīnaṃ posanādinā atītassa anumānato gahaṇavasena veditabbaṃ.

249. **Mettāyā**ti mettāsaṅkhātāya, mettāsahitāya vā. **Cetovimuttiyā**ti cittasamādhāne. **Āsevitāyā**ti ādarena sevitāya. **Bhāvitāyā**ti vaḍḍhitāya. **Bahulīkatāyā**ti punappunaṃ katāya. **Yānīkatāyā**ti yuttayānaṃ viya katāya. **Vatthukatāyā**ti adhiṭṭhānavatthuṃ viya katāya. **Anuṭṭhitāyā**ti adhiṭṭhitāya. **Paricitāyā**ti paricinnāya ciṇṇavasībhāvāya. **Susamāraddhāyā**ti suṭṭhu sampāditāya. **Pāṭikaṅkhā**ti icchitabbā avassaṃbhāvino. Sesaṃ parato āgamissati.

250. **Dhātuvinibbhogo**ti sasambhārasaṅkhepādinā dhātūnaṃ vinibbhujanaṃ. Aparādho nāma aparajjhantassa puggalassa rūpadhammamukhena gayhatīti katvā āha **‘‘kiṃ kesānaṃ kujjhasī’’**tiādi, kesādivinimuttassa aparajjhanakassa puggalassa abhāvato. Idāni nibbattitaparamatthadhammavaseneva vinibbhogavidhiṃ dassetuṃ **‘‘atha vā panā’’**tiādi vuttaṃ. Pañcakkhandhe upādāya, dvādasāyatanāni upādāyāti paccekaṃ **upādāya**-saddo yojetabbo. **Kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hotī**ti yathā āragge sāsapassa, ākāse ca cittakammassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ natthi, evamassa ‘‘verī’’ti parikappite puggale kodhassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ na hoti, kesādīnaṃ akujjhitabbato, tabbinimuttassa ca puggalassa abhāvato.

251. **Saṃvibhāgo**ti āmisasaṃvibhāgo. **Parassā**ti paccatthikassa. **Bhinnājīvo**ti aparisuddhājīvo. **Tassevaṃ karoto**ti evaṃ saṃvibhāgaṃ karontassa tassa dāyakassa. **Itarassā**ti paṭiggāhakassa. **‘‘Mama mātarā upāsikāya dinno’’**ti idaṃ ‘‘**dhammiyalābho**’’ti etassa kāraṇavacanaṃ. Tena pana tassa āgamanasuddhiṃ dasseti.

Sabbatthasādhakanti ‘‘attattho parattho diṭṭhadhammiko attho samparāyiko attho’’ti (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5) evamādīnaṃ sabbesaṃ atthānaṃ, hitānaṃ, payojanānañca nipphādakaṃ. **Unnamanti** dāyakā. **Namanti** paṭiggāhakā.

252. **Eva**nti yathāvuttehi kakacūpamovādānussaraṇādīhi attano ovadanākārehi. **Vūpasantapaṭighassā**ti paṭisaṅkhānabalena vinoditāghātassa. **Tasmimpī**ti verīpuggalepi. **Verī**-gahaṇeneva cettha appiyapuggalassāpi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ verimhi mettāya siddhāya tasmimpi mettāsiddhito, piyato pana atippiyasahāyakassa visuṃ gahaṇaṃ āsannapaccatthikassa dubbinimocayabhāvadassanatthaṃ. **Mettāvasenā**ti mettāyanavasena. **Samacittata**nti hitūpasaṃhārena samānacittataṃ. **Sīmāsambhedo** sā eva samacittatā. **Imasmiṃ puggale**ti mettākammaṭṭhānikapuggale. **Nisinne**ti bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṃ.

Hitamajjhatteti piye, majjhatte ca. **Catubbidhe**ti catubbidhe jane, yattha katthacīti adhippāyo. **Nānatta**nti piyamajjhattādinānākaraṇaṃ. **Hitacittova pāṇina**nti kevalaṃ sattesu hitacitto evāti pavuccati, na pana ‘‘mettāya nikāmalābhī’’ti vā ‘‘kusalī’’ti vā pavuccati. Kasmā? Yasmā attādīsu passati nānattanti. Kasmā panāyaṃ hitacitto kusalīti na vuccatīti? Sātisayassa kusalassa vasena kusalibhāvassa adhippetattā. Imassa ca puggalassa mettābhāvanā na visesavatī. Atha vā **na nikāmalābhī mettāya** yato attādīsu passati nānattaṃ. **Kusalī**ti pavuccati, yasmā hitacittova pāṇinanti evamettha attho daṭṭhabbo. Gāmasīmādayo viya gāmantarādīhi sattasaṅkhāte mettāvisaye bhāvanāya pubbe aññamaññaṃ asaṃkiṇṇamariyādārūpena ṭhitattā attādayo idha sīmā nāmāti āha ‘‘**catasso sīmāyo**’’ti. **Sambhinnā hontī**ti ettha vuttaṃ sambhedaṃ dassetuṃ ‘‘**samaṃ pharati mettāyā**’’tiādi vuttaṃ. **Mahāviseso**ti mahanto bhāvanāya viseso atisayo. **Purimena** purimato attādinānattadassinā. **Na nāyatī**ti na ñāyati.

253. **Nimitta**nti yathā kasiṇakammaṭṭhānādīsu taṃtaṃkasiṇamaṇḍalādipariggahamukhena bhāvanāvasena laddhaṃ uggahanimittaṃ nissāya jhānassa gocarabhāvena paṭibhāganimittaṃ upatiṭṭhati, na evamidha upaṭṭhitaṃ nimittaṃ nāma atthi. Yo panāyaṃ yathāvutto sīmāsambhedo laddho, sveva nimittaṃ viyāti nimittaṃ. Tasmiṃ hi laddhe bhāvanāya sātisayattā nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, upacārasamādhinā cittaṃ samāhitameva. Tenāha ‘‘**nimittañca upacārañca laddhaṃ hotī**’’ti. **Tameva nimitta**nti sīmāsambhedavasena pavattasamathanimittaṃ. **Appakasireneva** akiccheneva, pageva paripanthassa visodhitattā.

Ettāvatāti ettakena bhāvanānuyogena. **Anena** yoginā. **Pañcaṅgavippahīna**ntiādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vutto eva.

‘‘**Paṭhamajjhānādīnaṃ aññataravasenā**’’ti idaṃ vakkhamānāya vikubbanāya tesaṃ sādhāraṇatāya vuttaṃ. **Appanāppattacittasseva** na upacāramattalābhino. Paguṇabalavabhāvāpādanena vepullādivisesappattassa odhiso, anodhiso ca disāpharaṇādivasena jhānassa pavijambhanā vikubbanā vividhā kiriyāti katvā.

254. **Mettāsahagatenā**ti uppādato yāva bhaṅgā mettāya saha pavattena saṃsaṭṭhena sampayuttenāti attho. Yasmā pana taṃ vuttanayena mettāya sahagataṃ, tāya ekuppādādividhinā sammadeva āgataṃ hoti, tasmā vuttaṃ ‘‘**mettāya samannāgatenā**’’ti. **Ceto**-saddo ‘‘adhicetaso’’tiādīsu (pāci. 153; udā. 37) samādhipariyāyopi hotīti tato visesetuṃ ‘‘**cetasāti cittenā**’’ti vuttaṃ. **Eta**nti etaṃ padaṃ. Disodhipariggaho sattodhipariggahamukheneva hotīti dassento āha ‘‘**ekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāyā**’’ti. Disāsu hi ṭhitasattā disāgahaṇena gahitā. Tenāha ‘‘**ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vutta**’’nti. Pharaṇañca sārammaṇassa dhammassa attano ārammaṇassa phassanā paccakkhato dassanaṃ gahaṇaṃ ārammaṇakaraṇamevāti āha ‘‘**pharitvāti phusitvā ārammaṇaṃ katvā**’’ti. **Brahmavihārādhiṭṭhita**nti mettājhānupatthambhitaṃ. **Tathā**ti niyamanaṃ. Taṃ aniyamāpekkhasambandhībhāvato upamākāraniyamanaṃ. **Dutiya**nti upameyyadassanaṃ, upameyyañca nāma upamaṃ, tena sambandhañca vinā natthīti tadubhayampi dassetuṃ ‘‘**yathā puratthimādīsū**’’tiādi vuttaṃ. Tattha **tathā dutiya**nti ettha pharitvā viharatīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Evaṃ **tatiyaṃ catuttha**nti etthāpi. **Tadanantara**nti ca pharaṇāpekkhaṃ anantaraggahaṇaṃ, na pharitabbadisāpekkhaṃ disānaṃ aniddiṭṭharūpattā. Pharaṇānukkamena hi tāsaṃ dutiyāditā, na sarūpato. Tenevāha ‘‘**yaṃ kiñci ekaṃ disa**’’nti. **Itī**ti evaṃ yathāvuttaṃ catasso, evaṃ uddhaṃ disaṃ pharitvā viharatīti attho. Tenāha ‘‘**eteneva nayenā**’’ti. Idampi iti-saddasseva atthadassanaṃ. **Pāḷiyaṃ** (ma. ni. 3.309; 3.230; vibha. 642) **adho tiriya**nti ettha pi-saddo luttaniddiṭṭhoti dassetuṃ ‘‘**adhodisampi tiriyaṃ disampī**’’ti vuttaṃ. Eteneva ‘‘**dutiya**’’ntiādīsupi pi-saddassa luttaniddiṭṭhatā dīpitāti veditabbaṃ. **Evamevā**ti idampi iti-saddasseva atthadassanaṃ. Ettha ca ‘‘**adho**’’ti iminā yathā nirayesu, nāgabhavanādīsu, yattha tattha vā attano heṭṭhimadisāya sattā gayhanti, evaṃ ‘‘**uddha**’’nti iminā devaloke, yattha tattha vā attano uparimadisāyaṃ sattā gahitāti veditabbaṃ.

Majjhattādīti **ādi**-saddena itthipurisaariyānariyadevamanussādike pabhede saṅgaṇhāti. **Īsakampi bahi avikkhipamāno**ti appakampi kammaṭṭhānato bahi vikkhepaṃ anāpajjanto hitūpasaṃhārato aññathā thokampi avattamāno. **Sabbattatāyā**ti vā sabbena attabhāvena yathā sabbabhāvena attani attano attabhāve hitesitā, evaṃ sabbadhi sabbasattesu mettāya pharitvā viharatīti attho. Mettāya vuccamānattā sattavisayo **sabba**-saddo, so ca dīghaṃ katvā vutto, tasmā sabbasattakāyasaṅkhātā pajā etassa atthīti sabbāvantoti padatthato dassento ‘‘**sabbāvantanti sabbasattavanta**’’nti āha.

Ettha ca **sabbadhī**ti disodhinā, desodhinā ca anodhisopharaṇaṃ vuttaṃ, **sabbattatāya sabbāvanta**nti sattodhinā. Tathā hi vuttaṃ ‘‘anodhiso dassanattha’’nti. Ekamevatthaṃ pakārato pariyāyenti ñāpentīti **pariyāyā,** vevacanāni. Vipulādisaddā cettha tādisāti adhippāyo. Tenāha **‘‘vipulenāti evamādipariyāyadassanato’’**ti. Pariyāyadassane ca pubbe gahitapadānipi puna gayhanti, yathā ‘‘saddhā saddahanā’’ti (dha. sa. 12) ettha vuttampi saddhāpadaṃ puna indriyādipariyāyadassane ‘‘saddhā saddhindriya’’nti (dha. sa. 12) vuttaṃ. **Tathāsaddo vā itisaddo vā na vutto**ti ‘‘mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī’’ti etassa anuvattako tathā-saddo ca iti-saddo ca tesaṃ pharaṇānantarādiṭṭhānaṃ aṭṭhānanti katvā te na vuttāti puna **‘‘mettāsahagatena cetasāti vutta’’**nti attho. Vuttassevatthassa puna vacanaṃ nigamananti āha **‘‘nigamanavasena vā etaṃ vutta’’**nti. Nanu ca samāpanavasena vuttassevatthassa puna vacanaṃ nigamananti? Nāyaṃ doso odhisoanodhisopharaṇānaṃ samāpane eva vuttattā. **Vipulenā**ti mahantena, mahattañcassa asubhakammaṭṭhānādīsu viya ārammaṇassa ekadesameva aggahetvā anavasesaggahaṇavasenāti āha **‘‘pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā’’**ti.

Kilesavikkhambhanasamatthatādīhi mahattaṃ gataṃ, mahantehi vā uḷāracchandacittavīriyapaññehi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ**. Tayidaṃ yasmā ekantato rūpāvacaraṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘bhūmivasena mahaggata’’**nti. Niruḷho hi rūpārūpāvacaresu mahaggatavohāro. **Paguṇavasenā**ti pakārato guṇitaṃ bahulīkataṃ paguṇaṃ, tassa vasena, subhāvitabhāvenāti attho. Taṃ hi pamāṇaṃ gahetuṃ asakkuṇeyyatāya appamāṇaṃ nāma hoti. **Appamāṇasattārammaṇavasenā**ti aparimāṇasattārammaṇakaraṇavasena. Sayampi verarahitattā, taṃsamaṅgino verābhāvahetuttā ca **averaṃ**. Tayidaṃ dvayaṃ yato labhati, taṃ dassetuṃ **‘‘byāpādapaccatthikappahānenā’’**ti vuttaṃ. Cetaso byāpattivasena hananato byāpajjaṃ, cetasikaṃ asātaṃ, tadabhāvato **abyāpajjaṃ**. Tenāha **‘‘niddukkha’’**nti. Taṃ panassa abyāpajjattaṃ pañcaviññāṇādīnaṃ viya na sabhāvato, atha kho paccatthikavivekatoti dassento **‘‘domanassappahānato’’**ti āha. **Aya**nti idha yathānītaṃ **appamaññāvibhaṅge** (vibha. 642), tesu tesu ca **suttapadesesu** (ma. ni. 1.459; 2.309, 315) āgataṃ mettābrahmavihāravikubbanamāha.

255. **‘‘Tathā’’**ti iminā imissā ‘‘pañcahākārehi, sattahākārehi, dasahākārehī’’ti ākāravibhāgena **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 2.22) vuttāya ca vikubbanāya majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvamupasaṃharati odhisopharaṇaanodhisopharaṇadisāpharaṇavasena desanāya āgatattā. Kevalaṃ panettha **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 2.22) viya sattodhi na gahitoti ayameva viseso. **Yampī**ti vikubbanaṃ sandhāyāha.

Idāni bhedābhāvadassanamukhena uddesato ānītaṃ **paṭisambhidāmaggapāḷiṃ** niddesato dassetvā tassā anuttānapadavaṇṇanaṃ kātuṃ **‘‘tattha cā’’**tiādimāha.

256. Tattha **sabbe sattā**ti **sabba**-saddo kāmaṃ padesasabbavisayo, na sabbasabbavisayo yathā ‘‘sabbaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.119-120), ‘‘sattā’’ti pana padena paricchinnaṃ attano visayaṃ asesetvāva pariyādiyatīti āha **‘‘anavasesapariyādānameta’’**nti.

Tatrāti tasmiṃ rūpe. **Satto**ti sajjanakiccena chandādipariyāyena lobhena āsatto laggo. **Tatrā**ti vā karaṇe bhummaṃ, tena chandādināti attho.

Yadi sattatāya sattā, kathaṃ vītarāgesūti āha **‘‘ruḷhīsaddenā’’**tiādi. Avītarāgesu ruḷhena, avītarāgesu vā pavattitvā indriyabaddhakhandhasantānatāya taṃsadisesu vītarāgesu ruḷhena saddena. Atha vā kiñci nimittaṃ gahetvā satipi aññasmiṃ tannimittayutte katthaci visaye sammutiyā cirakālatāya nimittavirahepi pavatti ruḷhī nāma yathā ‘‘gacchantīti gāvo’’ti, evaṃ sattasaddassāpi ruḷhībhāvo daṭṭhabbo. Bhūtapubbagatiyā vā vītarāgesu sattavohāro daṭṭhabbo. **Satvayogato**ti ettha **satvaṃ** nāma buddhi, vīriyaṃ, tejo vā, tena yogato sattā, yathā ‘‘nīlaguṇayogato nīlo paṭo’’ti.

Pāṇanti etenāti pāṇanaṃ, assāsapassāsā, tassa kammaṃ **pāṇanatā,** tāya, assāsapassāsasampayogenāti attho. **Bhūtattā**ti kammakilesehi jātattā. Pūraṇato, galanato ca **puggalā**ti neruttā. Sattā hi nibbattantā taṃtaṃsattanikāyaṃ pūrentā viya honti, sabbāvatthanipātitāya ca galanti cavantīti attho. Apariññātavatthukānaṃ ‘‘attā’’ti bhavati ettha abhidhānaṃ, cittañcāti **attabhāvo, sarīraṃ, khandhapañcakameva vā. Ta**nti khandhapañcakaṃ. **Upādāyā**ti gahetvā upādānaṃ nissayaṃ katvā. **Paññattimattasambhavato**ti paramatthato asantepi sattasaññite paññattimattena sambhavato.

Yathā ca sattāti vacananti yathā satta-saddo yathāvuttenaṭṭhena nippariyāyato padesavuttipi ruḷhīvasena anavasesapariyādāyako. **Sesānipī**ti pāṇādivacanānipi. Tānipi hi rūpārūpabhavūpagacatutthajjhānādisamaṅgīnaṃ assāsapassāsābhāvato avinipātadhammānaṃ pugalanassa abhāvato padesavuttīni. **Ruḷhīvasena āropetvā** yathāvuttāya ruḷhiyā vasena katthaci visaye avijjamānampi pāṇapuggalabhāvaṃ āropetvā. Yadi sādhāraṇato sattavevacanānīti gahetvā anodhisopharaṇā mettā vuccati, atha kasmā pañcaheva ākārehi vuttāti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘kāmañcā’’**tiādi. Keci panāhu ‘‘na kho panetāni ‘‘sattā’’tiādīni padāni vevacanatāmattaṃ upādāya gahitāni, yato jantuādīnampi gahaṇaṃ āpajjeyya, atthavisesaṃ pana nimittabhūtaṃ upādāya gahitānī’’ti, te sandhāyāha **‘‘ye panā’’**tiādi. Tattha **atthato**ti sajjanaṭṭhena sattā, pāṇanaṭṭhena pāṇāti evamādiatthato. Tesaṃ taṃ matimattanti dassento āha **‘‘anodhisopharaṇā virujjhatī’’**ti. Kasmā? Keci sattā, keci pāṇā, keci puggalāti āpajjanato. **Tathā atthaṃ aggahetvā**ti sattādisaddā sappadesavisayāti evamatthaṃ aggahetvā pubbe vuttanayena nippadesavisayāti evamatthaṃ gahetvāti adhippāyo. Tenāha **‘‘imesū’’**tiādi. **Pañcasu ākāresū**ti ‘‘sabbe sattā’’tiādinā **pāḷiyaṃ** (paṭi. ma. 2.22) āgatesu pañcasu bhāvanākāresu. **Aññataravasenā**ti yassa kassaci vasena.

257. Idāni dvāvīsatiyā bhāvanākāresu appanā pariggahetvā dassetuṃ **‘‘ettha cā’’**tiādi vuttaṃ. **Byāpādarahitā**ti domanassabyāpādarahitā. **Tasmā**ti yasmā na kevalaṃ yathāvuttaākāravibhāgamattato appanāvibhāgo, tasmā. **Imesupi padesū**ti ‘‘sabbe sattā averā hontū’’tiādikoṭṭhāsesupi. **Yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hotī**ti yadipi pubbabhāge tattha tattha abhinivese anekakoṭṭhāsavaseneva manasikāraṃ pavatteti, bhāvanāya samijjhanakkhaṇe pana tattha yaṃ paguṇataratāya supākaṭaṃ hoti, tassa vasena appanā hoti, yathā taṃ dvattiṃsākāre. Tattha pana ārammaṇaṃ, idha bhāvanākāroti ayameva viseso. **Catunna**nti catunnaṃ catunnaṃ. Byāpanicchālopena hi niddiṭṭhaṃ. Esa nayo sesesupi.

Liṅgavasena vuttaṃ tesaṃ pacurato labbhamānattā. Tatiyā pana pakati yadipi paṭhamadukena na saṅgahitā, dutiyadukena pana tikena ca saṅgahitā eva.

Iti sabbānipīti anodhisopharaṇe vīsati, odhisopharaṇe aṭṭhavīsati, disāpharaṇe cattāri satāni, asīti cāti evaṃ sabbānipi. Sata-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeso.

258. Evaṃ mettābhāvanaṃ vibhāvetvā idāni tattha ānisaṃse vibhāvetuṃ **‘‘itī’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **sesā janā**ti mettāya cetovimuttiyā alābhino. **Samparivattamānā**ti dakkhiṇena passena asayitvā sabbaso parivattamānā. **Kākacchamānā**ti ghurughurupassāsavasena vissaraṃ karontā. **Sukhaṃ supatī**ti ettha duvidhāsupanā sayane piṭṭhippasāraṇalakkhaṇā, kiriyāmayacittehi avokiṇṇabhavaṅgappavattilakkhaṇā ca. Tatthāyaṃ ubhayathāpi sukhameva supati. Yasmā saṇikaṃ nipajjitvā aṅgapaccaṅgāni samodhāya pāsādikena ākārena sayati, niddokkamanepi jhānaṃ samāpanno viya hoti. Tenāha **‘‘evaṃ asupitvā’’**tiādi.

Niddākāle sukhaṃ alabhitvā dukkhena suttattā eva paṭibujjhanakāle sarīrakhedena nitthunanaṃ, vijambhanaṃ, ito cito viparivattanañca hotīti āha **‘‘nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhantī’’**ti. Ayaṃ pana sukhena suttattā sarīrakhedābhāvato nitthunanādirahitova paṭibujjhati. Tena vuttaṃ **‘‘evaṃ appaṭibujjhitvā’’**tiādi. Sukhapaṭibodho ca sarīravikārābhāvenāti āha **‘‘sukhaṃ nibbikāra’’**nti.

‘‘Bhaddakameva supinaṃ passatī’’ti idaṃ anubhūtapubbavasena, devatūpasaṃhāravasena cassa bhaddakameva supinaṃ hoti, na pāpakanti katvā vuttaṃ. Tenāha **‘‘cetiyaṃ vandanto viyā’’**tiādi. Dhātukkhobhahetukampi cassa bahulaṃ bhaddakameva siyā yebhuyyena cittajarūpānuguṇatāya utuāhārajarūpānaṃ.

Ure āmuttamuttāhāro viyāti gīvāya bandhitvā ure lambitamuttāhāro viyāti kehici vuttaṃ. Taṃ ekāvalivasena vuttaṃ siyā, anekaratanāvalisamūhabhūto pana muttāhāro aṃsappadesato paṭṭhāya yāva kaṭippadesassa heṭṭhābhāgā palambanto ure āmukkoyeva nāma hoti.

Tatthevāti pāṭaliputteyeva. **Sakkā nisīdituṃ vā nipajjituṃ vā** desassa khematāya, tassa tassa padesassa ramaṇīyatāya ca.

Dasāva anto **dasanto,** vatthassa osānanto.

Samappavattavāsanti tattha tattha vihāre samappavattavattavāsaṃ. Thero kira attanā paviṭṭhapaviṭṭhavihāre ‘‘ahamettha āgantuko’’ti acintetvā tattha tattha yathārahaṃ attanā kātabbavattāni paripūrento eva vihāsi. Apare pana bhaṇanti sabbasattesu samappavattamettāvihāravāsaṃ. Ayaṃ hi thero arahattādhigamato pubbepi mettāvihārī ahosi.

Vanantare ṭhitoti thero kira tathā samappavattavāsavasena caramāno ekadivasaṃ aññataraṃ ramaṇīyaṃ vanantaraṃ disvā tattha aññatarasmiṃ rukkhamūle samāpattiṃ samāpajjitvā yathāparicchedena tato uṭṭhito attano guṇāvajjanahetukena pītisomanassena udānento ‘‘yāvatā upasampanno’’ti gāthaṃ abhāsi. Tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘vanantare ṭhito’’**ti paṭhamagāthā ṭhapitā. Tattha **gajjamānako**ti sīhagajjitaṃ gajjanto. **Guṇamesanto**ti attano guṇasamudayaṃ gavesanto paccavekkhanto.

Maṇilarukkhe nivāsitāya taṃ devataṃ **‘‘maṇiliyā’’**ti voharanti, tasmā sā devatāpi **‘‘ahaṃ, bhante, maṇiliyā’’**ti āha. Rukkhadevatānaṃ hi yebhuyyena nivāsarukkhavasena vohāro yathā phandanadevatāti. **Tatthevā**ti cittalapabbateyeva.

‘‘Balavapiyacittatāyā’’ti iminā balavapiyacittatāmattenapi satthaṃ na kamati, pageva mettāya cetovimuttiyāti dasseti.

Khippameva cittaṃ samādhiyati kenaci paripanthena parihīnajjhānassa byāpādassa dūrasamussāritabhāvato khippameva samādhiyati. Āsavānaṃ khayāyāti keci. Sesaṃ suviññeyyameva. Ettha ca kiñcāpi ito aññakammaṭṭhānavasena adhigatajjhānānampi sukhasupanādayo ānisaṃsā labbhanti, yathāha –

‘‘Sukhaṃ supanti munayo, ajjhattaṃ susamāhitā;

Suppabuddhaṃ pabujjhanti, sadā gotamasāvakā''ti. –

Ca ādi, tathāpime ānisaṃsā brahmavihāralābhino anavasesā labbhanti byāpādādīnaṃ ujuvipaccanīkabhāvato brahmavihārānaṃ. Tenevāha ''nissaraṇaṃ hetaṃ, āvuso, byāpādassa, yadidaṃ mettā cetovimuttī''tiādi (dī. ni. 3.326; a. ni. 6.13). Byāpādādivasena ca sattānaṃ dukkhasupanādayoti tappaṭipakkhabhūtesu brahmavihāresu siddhesu sukhasupanādayo hatthagatā eva hontīti.

Karuṇābhāvanāvaṇṇanā

259. **Karuṇa**nti karuṇābrahmavihāraṃ. **Nikkaruṇatāyā**ti vihesāya, ''idhekacco pāṇinā vā leḍḍunā vā daṇḍena vā satthena vā aññataraññatarena vā sattānaṃ viheṭhanajātiko hotī''ti evaṃ vuttaviheṭhaneti attho. **Ādīnava**nti dosaṃ. Yathā tathā sattānaṃ viheṭhanāya pāpako vipāko idha ceva samparāye ca. Tathā hi yo satte jīvitā voropanena vā aṅgapaccaṅgacchedanena vā dhanajāniyā vā alābhāya vā avāsāya vā anatthāya vā ayasatthāya vā parisaṃsakkanena vā antamaso yathāvajjadassanenapi viheṭheti, tassa so pamādavihāro diṭṭheva dhamme alābhāyapi hoti, laddhassa parihānāyapi hoti, tannimittaṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati, avisārado parisaṃ upasaṅkamati maṅkubhūto, sammūḷho kālaṃ karoti, kāyassa bhedā duggati pāṭikaṅkhā, sugatiyampi manussabhūto dujjaccopi hoti nīcakuliko, dubbaṇṇopi hoti duddasiko, bahvābādhopi hoti rogabahulo, duggatopi hoti appannapāno, appāyukopi hoti parittajīvitoti evamādianekānatthānubandhitā vihesāya paccavekkhitabbā, tappaṭipakkhato karuṇāya ānisaṃsā paccavekkhitabbā. Tena vuttaṃ **''nikkaruṇatāya ādīnavaṃ karuṇāya ca ānisaṃsaṃ paccavekkhitvā''**ti. **''Piyo hī''**tiādinā paṭhamaṃ piyapuggalādīsu anārambhassa kāraṇamāha. Piyaṃ hi puggalaṃ karuṇāyitumārabhantassa na tāva piyabhāvo vigacchati, avigate ca tasmiṃ kuto karuṇāyanā. Tenāha **''piyaṭṭhāneyeva tiṭṭhatī''**ti. Sesapuggalesupi eseva nayo. **Liṅgavisabhāgakālakatānaṃ** akhettabhāve kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Yattha pana paṭhamaṃ ārabhitabbā, taṃ pāḷinayeneva dassetuṃ **''kathañca bhikkhū''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **duggata**nti daliddaṃ. So hi bhogapārijuññato sukhasādhanānaṃ abhāvena dukkhaṃ gato upagato duggatoti vuccati. Atha vā **duggata**nti dukkhena samaṅgibhāvaṃ gataṃ. **Durupeta**nti kāyaduccaritādīhi upetaṃ. Gatikularūpādivasena vā tamabhāve ṭhito **duggato**. Kāyaduccaritādīhi upetattā tamaparāyaṇabhāve ṭhito **durupeto**ti evamettha attho veditabbo. **Paramakicchappatta**nti ativiya kicchamāpannaṃ mahābyasanaṃ nimuggaṃ. **Appeva nāmā**ti sādhu vata.

Vadhetha nanti ''ghātetha naṃ cora''nti evaṃ pahitāya **rañño āṇāya khādanīyampi…pe… denti** ''idāneva māriyamāno ettakampi sukhaṃ labhatū''ti. **Susajjito**ti sukhānubhavane sannaddho.

Eteneva upāyenāti yena yena vidhinā etarahi yathāvutte paramakicchāpanne āyatiṃ vā dukkhabhāgimhi puggale karuṇāyituṃ karuṇā uppāditā, eteneva nayena. **Piyapuggale**ti piyāyitabbapuggale. Etarahi vā dissamānaṃ āyatiṃ vā bhāviniṃ dukkhappattiṃ gahetvā karuṇā pavattetabbāti sambandho. Majjhattaverīsupi eseva nayo. Yo hi so karuṇāya vatthubhūto duvidho puggalo vutto, kāmaṃ tattha karuṇābhāvanā sukheneva ijjhati, iminā pana bhikkhunā tattha bhāvanaṃ paguṇataraṃ katvā sīmāsambhedaṃ kātuṃ tadanantaraṃ piyapuggale, tato majjhatte, tato veripuggale karuṇā bhāvetabbā. Bhāventena ca ekekasmiṃ koṭṭhāse muduṃ kammaniyaṃ cittaṃ katvā tadanantare tadanantare upasaṃharitabbaṃ. Yassa pana veripuggalo vā natthi, mahāpurisajātikattā vā anatthaṃ karontepi verisaññāva nuppajjati, tena majjhatte me cittaṃ kammaniyaṃ jātaṃ, idāni verimhi upasaṃharāmīti byāpārova na kātabbo. Yassa pana atthi, taṃ sandhāyāha **''sace panā''**tiādi.

Tattha **pubbe vuttanayenevā**ti mettākammaṭṭhānikassa (visuddhi. 1.240 ādayo) vuttanayena. **Taṃ mettāya vuttanayeneva. Vūpasametabba**nti ''athānena purimapuggalesū''tiādinā (visuddhi. 1.243), ''kakacūpamaovādādīnaṃ anussarato''tiādinā (visuddhi. 1.243) ca mettābhāvanāya vuttena nayena taṃ paṭighaṃ vūpasametabbaṃ. Evaṃ etarahi mahādukkhappatte sukhitepi akatakusalatāya āyatiṃ dukkhappattiyā vasena karuṇāyanavidhiṃ dassetvā idāni katakalyāṇepi taṃ dassetuṃ **''yopi cetthā''**tiādi vuttaṃ. **Tesa**nti byasanānaṃ. **Vaṭṭadukkhaṃ anatikkantattā**ti sammāsambuddhenāpi akkhānena pariyosāpetuṃ asakkuṇeyyassa anāgatassa āpāyikassa sugatīsupi jātijarādibhedassāti aparimitassa saṃsāradukkhassa anatikkantabhāvato. **Sabbathāpi karuṇāyitvā**ti dukkhappattiyā, sukhappattiyā akatakusalatāya vā katākusalatāya vāti sabbapakārenapi karuṇāya vatthubhāvassa sallakkhaṇena tasmiṃ tasmiṃ puggale karuṇaṃ katvā karuṇābhāvanaṃ vaḍḍhetvā. **Vuttanayenevā**ti ''athānena punappunaṃ mettāyantenā''tiādinā (visuddhi. 1.243) **mettābhāvanāyaṃ** vuttena nayena. **Taṃ nimitta**nti sīmāsambhedavasena pavattaṃ samathanimittaṃ. **Mettāya vuttanayenevā**ti yathā mettābhāvanāyaṃ ''appakasirenevā''tiādinā (visuddhi. 1.253) **tikacatukkajjhānavasena appanā** ''ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''tiādinā (visuddhi. 1.253-254) tassā vaḍḍhanā ca vuttā, evamidha karuṇābhāvanāyaṃ tikacatukkajjhānavasena appanā veditabbā ca vaḍḍhetabbā ca, tathevassā vaḍḍhanāvidhipi veditabbāti adhippāyo. **Vuttanayenevā**ti avadhāraṇena ''paṭhamaṃ veripuggalo karuṇāyitabbo''ti idaṃ yathā pāḷiviruddhaṃ, evaṃ yuttiviruddhampīti imamatthaṃ dīpeti. Paṭhamaṃ hi veriṃ samanussarato kodho uppajjeyya, na karuṇā. Attāpi sakkhibhāvena karuṇāyanavasena gahetabbo, so kimiti pacchā gayhatīti. **''Appanā vaḍḍhetabbā''**ti iminā ca appanāppattacittasseva ''karuṇāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''tiādinā (dī. ni. 3.308; ma. ni. 1.77, 509; 2.309, 315, 452, 471; 3.230) vuttavikubbanā ijjhatīti ayamattho dassito.

Karuṇāpadamattameva cassā pāḷiyā visesoti taṃ anāmasitvā paṭisambhidāyaṃ vuttavikubbanā, mettāya vuttaānisaṃsā ca idha labbhantīti dassetuṃ **''tato paraṃ…pe… veditabbā''**ti vuttaṃ. Tattha **tato para**nti ''karuṇāsahagatena cetasā''ti (dī. ni. 3.308; ma. ni. 1.77, 509; 2.309, 315, 452, 471; 3.230) vuttavikubbanato upari. Sesaṃ vuttanayameva.

Muditābhāvanāvaṇṇanā

260. **Piyapuggalādīsū**ti piyamajjhattaverīsu na ārabhitabbā. Muditābhāvanāti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojanā. **Na hī**tiādi tattha kāraṇavacanaṃ. **Piyabhāvamattenā**ti ettha **matta**-saddo visesanivatti attho, tena somanassapaṭisandhikatādisiddhā niccappahaṃsitamukhatā, pubbabhāsitā, sukhasambhāsatā, sakhilatā, sammodakatāti evamādike muditāya padaṭṭhānabhūte visese ulliṅgeti, īdisehi visesehi virahitoti vuttaṃ hoti. **Eva**-kārena pana piyapuggalassa sukhasamappitatādiṃ, muditāya ca hetubhūtaṃ pamodappavattiṃ nivatteti. Piyapuggalepi hi paramāya sampattiyā pamudite haṭṭhatuṭṭhe bhikkhuno muditokāsaṃ labheyya. Vakkhati hi ''piyapuggalaṃ vā''tiādi. Ādito majjhattapuggalaṃ anussarantassa udāsinatā saṇṭhāti, veriṃ samanussarantassa kodho uppajjati. Tenāha **''pageva majjhattaverino''**ti.

Pamodappavattiyā soṇḍasadiso sahāyo **soṇḍasahāyo. Muditamuditovā**ti pasādasommatāya ativiya mudito eva. Pasāde hi idaṃ āmeḍitaṃ. Evaṃ aṭṭhakathānayena ādito muditābhāvanāya vatthuṃ dassetvā idāni pāḷinayena dassetuṃ **''piyapuggalaṃ vā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sukhita**nti sañjātasukhaṃ, sukhappattanti attho. **Sajjita**nti sukhānubhavane sannaddhaṃ paṭiyattasukhasādhanaṃ. **Aho sādhū**ti tassa sattassa sampattiyaṃ sampajaññapubbapamodanākāradassanaṃ. Puna **aho suṭṭhū**ti tassa pamodanassa bahulīkāradassanaṃ. **Piyaṃ manāpa**nti ettha **manāpa**-ggahaṇena pāḷiyampi atippiyasahāyako adhippetoti eke.

Atīteti tasmiṃyeva attabhāve atīte. **Anāgate**ti etthāpi eseva nayo. Na hi bhavantaragate brahmavihārabhāvanā ruhati. Yadi evaṃ, atītānāgate kathanti? Nāyaṃ doso. ''So evāyaṃ datto tisso''ti addhāpaccuppannatāya vijjamānabhāvena gahetabbato. Kathaṃ panassa anāgate sampatti ārammaṇaṃ hotīti? Ādesādito, paccuppannāya vā payogasampattiyā anumānato laddhāya gahetabbato.

Piyapuggaleti soṇḍasahāyasaññite atippiyapuggale, piyapuggale ca. Duvidhopi cesa idha piyabhāvasāmaññato ''piyapuggalo''ti vutto. **Anukkamenā**ti atippiyapuggalo piyapuggalo majjhatto verīti catūsu koṭṭhāsesu ekekasmiṃ kammaṭṭhānaṃ paguṇaṃ, muduṃ, kammaniyañca katvā sesesu upasaṃharaṇānukkamena. Kiñcāpi catūsu janesu samacittatāva **sīmāsambhedo** sīmā sambhijjati etāyāti katvā. Bhāvanāya pana tathā bahuso pavattamānāya purimasiddhaṃ hetuṃ, itaraṃ phalañca katvā vuttaṃ **''samacittatāya sīmāsambhedaṃ katvā''**ti. Yathāvuttasīmābhāvo vā sīmāsambhedoti vuttaṃ **''samacittatāya sīmāsambhedaṃ katvā''**ti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Upekkhābhāvanāvaṇṇanā

261. **Upekkhābhāvana**nti upekkhābrahmavihārabhāvanaṃ. Yasmā purimabrahmavihārattayanissando catutthabrahmavihāro, tasmā vuttaṃ **''mettādīsu paṭiladdhatikacatukkajjhānenā''**ti. **Paguṇatatiyajjhānā**ti subhāvitaṃ vasībhāvaṃ pāpitaṃ paguṇaṃ, tathārūpā tatiyabrahmavihārajjhānato. Appaguṇaṃ hi uparijhānassa padaṭṭhānaṃ na hoti. Catukkanayavasena cettha tatiyaggahaṇaṃ. **Sukhitā hontūtiādivasenā**ti **ādi**-saddena ''niddukkhā hontū''ti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sattakelāyanaṃ** sattesu mamāyanaṃ mamattakaraṇaṃ, tathā manasikārena yogo **sattakelāyanamanasikārayuttattaṃ,** tasmā. Mettādīnaṃ rāgagehassitadomanassasomanassānaṃ āsannavuttitāya yathārahaṃ **paṭighānunayasamīpacāritā** veditabbā. Atha vā ''sukhitā hontu, dukkhato muccantu modantū''ti hitesitabhāvappattiyā tissannampi anunayassa āsannacāritā. Sati ca tabbipariyāye lohitappakope pubbo viya laddhokāsamevettha paṭighanti avisesena tāsaṃ paṭighānunayasamīpacāritā daṭṭhabbā.

''Somanassayogena oḷārikattā''ti idaṃ tatiyajjhānassa vasena vuttaṃ, tato vuṭṭhitassa idamādīnavadassananti. Mettādivasena pana oḷārikabhāve vuccamāne vitakkavicārapītiyogeneva oḷārikatā vattabbā siyā, tāhipi tāsaṃ samāyogasambhavato, upekkhāya ca tadabhāvato. Na vā vattabbā tatiyajjhānikānaṃyeva mettādīnaṃ idhādhippetattā, taṃtaṃjhānasamatikkameneva ca taṃtaṃjhānikā mettādayopi samatikkantā eva nāma honti, jhānasāmaññena viya mettādisāmaññena vohāramattaṃ. **Purimāsū**ti mettākaruṇāmuditāsu. **Santabhāvato**ti yathāvuttasattakelāyanādianupasantabhāvābhāvato upekkhāya santabhāvato. ''Santabhāvato''ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Sukhumatā paṇītatā vidūrakilesatā vipulaphalatāti evamādayopi upekkhāya ānisaṃsā daṭṭhabbā. **Pakatimajjhatto**ti kiñci kāraṇaṃ anapekkhitvā pakatiyā sabhāveneva imassa bhikkhuno udāsinapakkhe ṭhito. **Ajjhupekkhitvā**ti attanā katakammavaseneva ayamāyasmā āgato gacchati ca, tvampi attanā katakammavaseneva āgato gacchasi ca, na tassa tava payogena kiñci sukhaṃ vā upanetuṃ, dukkhaṃ vā apanetuṃ labbhā, kevalaṃ panetaṃ cittassa anujukammaṃ, yadidaṃ mettāyanādinā sattesu kelāyanaṃ. Buddhādīhi ariyehi gatamaggo cesa apaṇṇakapaṭipadābhūto, yadidaṃ sabbasattesu majjhattatāti evaṃ paṭipakkhajigucchāmukhena majjhattatāya samupajātagāravabahumānādaro taṃ puggalaṃ punappunaṃ ajjhupekkhati, tattha ca savisesaṃ upekkhaṃ paccupaṭṭhapeti, tassa tathā paṭipajjato pakatiyāpi udāsinattā sātisayaṃ tattha majjhattatā saṇṭhāti. Bhāvanābalena nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnā eva honti, so taṃ upekkhaṃ piyapuggalādīsu upasaṃharati. Tenāha **''upekkhā uppādetabbā. Tato piyapuggalādīsū''**ti. **Ekaṃ**

puggalanti ettha aññattho **eka**-saddo ‘‘ittheke abhivadantī’’tiādīsu (ma. ni. 3.27) viya. Ekavacaneneva cettha saṅkhyāviseso siddho, tasmā aññaṃ ekaṃ puggalanti ayamettha attho. Tena attānaṃ nivatteti. **‘‘Neva manāpa’’**nti iminā piyapuggalaṃ, atippiyasahāyakañca nivatteti, attānampi vā attani amanāpatāya abhāvato. **‘‘Na amanāpa’’**nti iminā appiyaṃ, veripuggalañca, pārisesato majjhattapuggalassa gahaṇaṃ āpannaṃ. Iti **‘‘ekaṃ puggalaṃ neva manāpaṃ nāmanāpa’’**nti iminā attano, piyādīnañca paṭikkhepamukhena udāsinapuggalaṃ dasseti.

Vuttanayenāti ‘‘yvāssa pakatimajjhatto’’tiādinā anantaraṃ vuttena nayena. Attasinehassa balavabhāvato veritopi attani majjhattatāya durūpasaṃhārattā ‘‘imesu ca attani cā’’ti attā pacchā vutto. **Pathavīkasiṇe vuttanayenevā**ti ‘‘ayaṃ samāpatti āsannapītipaccatthikā’’tiādinā (visuddhi. 1.87) pathavīkasiṇe vuttanayena. Yaṃ hi heṭṭhā ‘‘paguṇatatiyajjhānā vuṭṭhāyā’’tiādi (visuddhi. 1.87) vuttaṃ, taṃ heṭṭhā tīsu brahmavihāresu, catutthabrahmavihāre ca ādīnavānisaṃsadassanavasena vuttaṃ. Idaṃ pana tatiyajjhāne ādīnavaṃ, catutthajjhāne ca ānisaṃsaṃ disvā catutthādhigamāya yogaṃ karontassa catutthajjhānassa uppajjanākāradassanaṃ. Tasmā tattha vuttaṃ ‘‘pathavīsaddaṃ apanetvā tadeva nimittaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjatī’’tiādinā yojetabbaṃ.

Pathavīkasiṇādīsūti **ādi**-saddena sesakasiṇāni, assāsapassāsanimittañca saṅgaṇhāti. Kāmaṃ kasiṇānāpānesu uppannassāpi tatiyajjhānassa upekkhābrahmavihārena rūpāvacarajjhānāditāya attheva sabhāgatā, taṃ pana akāraṇaṃ ārammaṇassa visadisatāyāti āha **‘‘ārammaṇavisabhāgatāyā’’**ti. Nanu ca aññathāva kasiṇādibhāvanā, aññathā brahmavihārabhāvanāti bhāvanāvasenāpi yathāvuttajjhānānaṃ attheva visadisatāti? Saccametaṃ, bhāvanāvasena pana visadisatā anuppattiyā na ekantikaṃ kāraṇaṃ. Tathā hi aññathāva mettādibhāvanā, aññathā upekkhābhāvanā. Tathāpi sattesu yathāpavattitaṃ hitesitādiākāraṃ byatirekamukhena āmasantī, tato vinivattamānarūpena ajjhupekkhanākārena brahmavihārupekkhā pavattati. Tathā hi vakkhati ‘‘kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissantī’’tiādi (visuddhi. 1.263). Ārammaṇasabhāgatāpi cettha atthīti mettādivasena paṭiladdhatatiyajjhānassa ijjhati upekkhābrahmavihāro. Tena vuttaṃ **‘‘mettādīsū’’**tiādi. Tattha **mettādīsū**ti mettādīsu nipphādetabbesu, mettādivasenāti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

262. **Brahmuttamenā**ti ettha sammutibrahmāno upapattibrahmāno visuddhibrahmānoti tividhā brahmāno.

> ‘‘Sampannaṃ sālikedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
> Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe. (jā. 1.14.1);
>
> Paribbaja mahābrahme, pacantaññepi pāṇino’’ti. (pāci. 647) –

Ca evamādīsu hi brahmasaddena sammutibrahmāno vuttā.

> ‘‘Apārutā tesaṃ amatassa dvārā,
> Ye sotavanto pamuñcantu saddhaṃ;
> Vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ,
> Dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’.

‘‘Atha kho brahmā sahampatī’’ti (dī. ni. 2.71; ma. ni. 1.283; 2.340; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9) ca evamādīsu brahmasaddena upapattibrahmāno vuttā. ‘‘Brahmacakkaṃ pavattetī’’tiādi (ma. ni. 1.148; saṃ. ni. 2.21; a. ni. 4.8; 5.11; paṭi. ma. 2.44) vacanato ‘‘brahma’’nti ariyadhammo vuccati, tato nibbattattā avisesena sabbepi ariyā visuddhibrahmāno nāma paramatthabrahmatāya. Visesato pana ‘‘brahmāti, bhikkhave, tathāgatassetaṃ adhivacana’’nti vacanato sammāsambuddho uttamabrahmā nāma sadevake loke brahmabhūtehi guṇehi ukkaṃsapāramippattito. Iti brahmānaṃ uttamo, brahmā ca so uttamo cāti vā **brahmuttamo,** bhagavā. Tena **kathite** ‘‘so mettāsahagatena cetasā’’tiādinā (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77, 459, 509; 2.309, 315, 451, 471) tattha tattha veneyyānaṃ desite. **Itī**ti evaṃ yathāvuttena bhāvanākkamena ceva atthavaṇṇanākkamena ca **viditvā** jānitvā. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā**ti pubbe viya asādhāraṇaṃ taṃtaṃbrahmavihārapaṭiniyatameva atthaṃ aggahetvā sādhāraṇabhāvato tattha tattha pakiṇṇakaṃ visaṭaṃ atthaṃ gahetvā pavattitā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

Mejjatīti dhammato aññassa kattunivattanatthaṃ dhammameva kattāraṃ katvā niddisati. **Siniyhatī**ti ettha sattesu byāpajjanavasena lūkhabhāvassa paṭipakkhabhūtaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ hitākārapavattivasena sinehanaṃ daṭṭhabbaṃ, na taṇhāyanavasena. Taṃ hi mohapubbaṅgamaṃ lubbhanasabhāvaṃ, idaṃ pana adussanasabhāvaṃ alobhasampayuttaṃ. Nanu ca taṇhāsinehopi byāpādavirodhī tena sahānavaṭṭhānato. Yadipi tena saha ekasmiṃ citte nappavattati, virodhī pana na hoti appahāyakato. Mejjatīti **mitto,** hitajjhāsayo khandhappabandho, tappariyāpannatāya mitte bhavā, mitte vā ārammaṇabhūte piye puggale bhavā, mittassa esā pavatti mejjanavasena vāti veditabbā.

Karotīti karuṇā, kiṃ karoti, kesaṃ, kiṃ nimittanti āha **‘‘paradukkhe sati sādhūnaṃ hadayakampana’’**nti.

Kampananti ca paresaṃ dukkhaṃ disvā tassa apanetukāmassa asahanākārena cittassa aññathattaṃ. Tayidaṃ sappurisānaṃyeva hotīti āha **‘‘sādhūna’’**nti. Sappurisā hi saparahitasādhanena ‘‘sādhū’’ti vuccanti. **Vināsetī**ti adassanaṃ gameti, apanetīti attho. Tenettha hiṃsanaṃ apanayananti dasseti. Paradukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā hi karuṇā. **Pharaṇavasenā**ti phusanavasena, ārammaṇakaraṇavasenāti attho. Ārammaṇakaraṇañcettha dukkhitesu dukkhāpanayanākārenevāti daṭṭhabbaṃ.

Modanti tāyāti modanakiriyāya muditāya karaṇabhāvaniddeso, svāyaṃ upacārasiddho, muditāvinimutto natthi tattha koci kattāti tameva kattubhāvena niddisati **‘‘sayaṃ vā modatī’’**ti, ayampi upacāraniddesova. Dhammānaṃ avasavattanatoti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ **‘‘modanamattameva vā tanti muditā’’**ti āha.

Piyādīsu pakkhapātupacchedanamukhena udāsinabhāvasaṅkhātā upapattito ikkhā upekkhā. Tenāha **‘‘averā hontū’’**tiādi. Tattha **upekkhatī**ti kattuniddese kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

263. **Hito** nāma atthacaro, tasmā **hitākārappavattilakkhaṇā**ti sattānaṃ hitacaraṇākārena pavattilakkhaṇā, hitākārassa vā pavattanalakkhaṇā. **Hitūpasaṃhārarasā**ti sattesu hitassa upanayanakiccā, upanayanasampattikā vā. ‘‘Anatthaṃ me acarī’’tiādinā (dha. sa. 1237; vibha. 909) pavattanakassa āghātassa vinayanākārena paccupatiṭṭhati, ñāṇassa gocarabhāvaṃ gacchati, yattha vā sayaṃ uppajjati, tattha āghātavinayanaṃ paccupaṭṭhapetīti **āghātavinayapaccupaṭṭhānā**. Amanāpānampi sattānaṃ paṭikkūle appaṭikkūlasaññitārūpena, pageva manāpānaṃ yaṃ manāpabhāvadassanaṃ, tathāpavatto yonisomanasikāro, taṃ padaṭṭhānaṃ etissāti **manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo**ti byāpādassa vikkhambhanavasena vūpasamo. **Sampattī**ti sampajjanaṃ sammadeva nibbatti. **Sinehasambhavo**ti taṇhāsinehassa uppatti. **Vipattī**ti vināso. Mettāmukhena hi rāgo vañceti.

Karuṇādīnaṃ lakkhaṇādīsu iminā nayena attho veditabbo. Visesamattameva vaṇṇayissāma. Sattānaṃ pavattadukkhassa apanayanākāro. Apanayanaṃ pana hotu vā mā vā, yo dukkhāpanayanākāro, tathāpavattilakkhaṇā **dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā**. Apanetukāmatāya paresaṃ dukkhassa asahanaṃ anadhivāsanaṃ **paradukkhāsahanaṃ**. Na vihiṃsā avihiṃsā, sattānaṃ aviheṭhanaṃ. Taṃ paccupaṭṭhapeti, vihiṃsāya vā paṭipakkhabhāvena paccupatiṭṭhatīti **avihiṃsāpaccupaṭṭhānā. Vihiṃsūpasamo**ti ettha vihiṃsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā nesaṃ tanti vihiṃsā, sattānaṃ viheṭhanākārena pavatto karuṇāya paṭipakkhabhūto paṭighacittuppādo. Karuṇāmukhena soko vañcetīti āha **‘‘sokasambhavo vipattī’’**ti.

Pamodanalakkhaṇāti parasampattiyā pamodanalakkhaṇā. **Anissāyanarasā**ti issāyanassa usūyanassa paṭipakkhabhāvakiccā. Sattānaṃ sampattiyā, pantasenāsanesu, adhikusaladhammesu ca asahanaṃ aramaṇaṃ aratiicceva saṅgahaṃ gacchati, tassā vihananākārena paccupatiṭṭhati, tassa vā vighātaṃ vūpasamaṃ paccupaṭṭhapetīti **arativighātapaccupaṭṭhānā**.

Pahāso gehasitapītivasena pahaṭṭhabhāvo uppilāvitattaṃ. **Sattesu samabhāvadassanarasā**ti piyādibhedesu sabbasattesu udāsinavuttiyā samabhāvasseva dassanakiccā, upapattito ikkhaṇato samabhāveneva tesaṃ gahaṇakiccāti attho. Sattesu paṭikkūlāpaṭikkūlākārānaṃ aggahaṇato tattha paṭighānunayānaṃ vūpasamanākārena vuttiyā tesaṃ vūpasamaṃ vikkhambhanaṃ paccupaṭṭhapetīti **paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā. Evaṃ pavattakammassakatādassanapadaṭṭhānā**ti ettha **‘‘eva’’**nti iminā byatirekamukhena hitūpasaṃhāradukkhāpanayanasampattipamodanākārena paccāmasanto mettādīnaṃ tissannaṃ pavattiākārapaṭisedhanamukhena pavattaṃ kammassakatāñāṇaṃ upekkhābrahmavihārassa āsannakāraṇaṃ, na yaṃ kiñcīti dasseti.

264. **Vipassanāsukhañceva bhavasampatti cā**ti ettha diṭṭhadhammasukhavihāro cāti vattabbaṃ. Tampi hi nesaṃ sādhāraṇapayojanaṃ. Tathā ‘‘sukhaṃ supatī’’tiādayo (a. ni. 8.1; 11.15) ekādasānisaṃsā. Te pana heṭṭhā vuttā evāti idha na gahitā.

Nissarati apagacchati etenāti **nissaraṇaṃ,** pahāyakaṃ. Kāmañcetehi pañcapi nīvaraṇāni, tadekaṭṭhā ca pāpadhammā vikkhambhanavasena pahīyanti, ujuvipaccanīkadassanavasena pana byāpādādayo **pāḷiyaṃ** (dī. ni. 3.326; a. ni. 6.13) vuttā. Evañca katvā rāganissaraṇatāvacanaṃ upekkhābrahmavihārassa suṭṭhu samatthitaṃ daṭṭhabbaṃ.

265. **Etthā**ti etesu brahmavihāresu. Mettā sattesu yathārahaṃ dānapiyavacanādisīlasutādiguṇagahaṇavasena pavattati. Tena vuttaṃ ‘‘sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā’’ti. Rāgopi tattha yathā tathā guṇaggahaṇamukheneva pavattati manāpasaññāpalobhatoti āha **‘‘guṇadassanasabhāgatāyā’’**ti. Tasmā mittamukhasapatto viya tulyākārena dūsanato **rāgo** mettāya **āsannapaccatthiko, so lahuṃ otāraṃ labhati** satisammosamattenāpi mettaṃ apanīya tassā vatthusmiṃ uppajjanārahattā. **Tato**ti rāgato, rāgassa vā otāralābhato. **Sabhāgavisabhāgatāyā**ti sabhāgassa, sabhāgena vā visabhāgatāya. Sattesu hi manāpākāragāhino mettāsabhāgassa tabbiparītasabhāvo byāpādo tena visabhāgo. Tasmā so otāraṃ labhamāno cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya mettāya dūrapaccatthiko. **Tato**ti byāpādato. **Nibbhayenā**ti anussaṅkanaparisaṅkanena, laddhapatiṭṭhāya mettāya byāpādena duppadhaṃsiyattāti adhippāyo. Tenāha

‘‘mettāyissatī’’tiādi.

Iṭṭhānanti piyānaṃ. **Kantāna**nti kamanīyānaṃ. **Manāpāna**nti manavaḍḍhanakānaṃ. Tato eva mano ramentīti **manoramānaṃ. Lokāmisapaṭisaṃyuttāna**nti taṇhāsannissitānaṃ. **Appaṭilābhato samanupassato**ti appaṭilābhena ahamime na labhāmīti paritassato. **Atīta**nti atikkantaṃ. **Niruddha**nti nirodhappattaṃ. **Vipariṇata**nti sabhāvavigamena vigataṃ. **Samanussarato**ti anutthunanavasena cintayato. **Gehasita**nti kāmaguṇanissitaṃ. **‘‘Ādinā’’**ti iminā ‘‘sotaviññeyyānaṃ saddāna’’nti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Vipattidassanasabhāgatāyā**ti yesu sattesu bhogādivipattidassanamukhena karuṇā pavattati, tesu tannimittameva ayoniso ābhoge sati yathāvuttadomanassamukhena soko uppajjeyya, so karuṇāya āsannapaccatthiko. Soko hi idha domanassasīsena vutto. **Sabhāgavisabhāgatāyā**ti ettha sattesu dukkhāpanayanakāmatākārassa karuṇāsabhāgassa tesu dukkhūpanayanākāro vihesāsabhāvo visabhāgoti tāya sabhāgavisabhāgatāya sā otāraṃ labhamānā cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya karuṇāya dūrapaccatthikā vuttā.

Sampattidassanasabhāgatāyāti yesu sattesu bhogādisampattidassanamukhena muditā pavattati, tesu tannimittameva ayoniso ābhoge sati ‘‘cakkhuviññeyyānaṃ rūpāna’’ntiādinā (ma. ni. 3.306) vuttasomanassamukhena pahāso uppajjeyya, so ca muditāya āsannapaccatthiko. Pahāso hi idha somanassasīsena vutto. **Sabhāgavisabhāgatāyā**ti bhogādisampattīhi muditesu sattesu pamodanākārassa muditāsabhāgassa tattha anabhiramanākārā arati visabhāgāti tāya sabhāgavisabhāgatāya sā otāraṃ labhamānā cireneva labheyyāti purisassa dūre ṭhitasapatto viya muditāya dūrapaccatthikā vuttā. **Pamudito cā**tiādi muditāya siddhāya ayampi arati na hotīti laddhabbaguṇadassanavasena vuttaṃ, na idhādhippetaaratiniggahadassanavasena. Kāyacittavivekapaṭipakkhāya vā aratiyā vikkhambhitāya muditāya paṭipakkhā arati suvikkhambhaneyyā hotīti dassanatthaṃ ekadesena arati dassitāti daṭṭhabbaṃ. **Adhikusaladhammesū**ti samathavipassanādhammesu.

Bālakaradhammayogato **bālassa**. Attahitaparahitabyāmūḷhatāya **mūḷhassa**. Puthūnaṃ kilesādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi **puthujjanassa**. Kilesodhīnaṃ maggodhīhi ajitattā **anodhijinassa,** odhijinā vā sekkhā odhisova kilesānaṃ jitattā. Tena imassa odhijitabhāvaṃ paṭikkhipati. Sattamabhavādito uddhaṃ pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa,** vipākajinā vā arahanto appaṭisandhikattā. Tenassa asekkhattaṃ paṭikkhipati. Anekādīnave sabbesampi pāpadhammānaṃ mūlabhūte sammohe ādīnavānaṃ adassanasīlatāya **anādīnavadassāvino**. Āgamādhigamābhāvā **assutavato**. Ediso ekaṃsena andhaputhujjano nāma hotīti tassa andhaputhujjanabhāvadassanatthaṃ punapi **‘‘puthujjanassā’’**ti vuttaṃ. **Evarūpā**ti vuttākārena sammohapubbikā. **Rūpaṃ sā nātivattatī**ti rūpānaṃ samatikkamanāya kāraṇaṃ na hoti, rūpārammaṇe kilese nātivattatīti adhippāyo. Somanassadomanassarahitaṃ aññāṇameva **aññāṇupekkhā. Dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgattā**ti yathā brahmavihārupekkhā mettādayo viya sattesu hitūpasaṃhārādivasena guṇadose avicārentī kevalaṃ ajjhupekkhanavaseneva pavattati, evaṃ aññāṇupekkhā sattesu vijjamānampi guṇadosaṃ acintentī kevalaṃ ajjhupekkhanavaseneva pavattatīti dosaguṇāvicāraṇavasena sabhāgā. Tasmā sā lahuṃ otāraṃ labhatīti brahmavihārupekkhāya āsannapaccatthikā vuttā. **Sabhāgavisabhāgatāyā**ti iṭṭhāniṭṭhesu majjhattākārassa upekkhāsabhāgassa tattha anurodhavirodhapavattiākārā rāgapaṭighā visabhāgāti tāya sabhāgavisabhāgatāya te otāraṃ labhamānā cireneva labheyyunti purisassa dūre ṭhitasapatto viya upekkhābrahmavihārassa dūrapaccatthikā vuttā.

266. **Kattukāmatā chando ādi** ‘‘chandamūlakā kusalā dhammā’’ti (a. ni. 8.83) vacanato, atha vā sattesu hitesitādukkhāpanayanakāmatādinā anavajjābhipatthanāvasena pavattanato ‘‘kattukāmatā chando ādī’’ti vuttaṃ. Upekkhābrahmavihāropi hi sattesu anirākatahitacchandoyeva ‘‘tattha abyāvaṭatā apaṇṇakapaṭipadā’’ti ajjhupekkhanākārena pavattati mātā viya sakiccapasute putte. **Nīvaraṇādī**ti **ādi-**saddena tadekaṭṭhakilesānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Katthaci sattaggahaṇampi saṅkhāraggahaṇameva hoti puggalādhiṭṭhānāya desanāya yathā ‘‘sabbe sattā āhāraṭṭhitikā’’ti (a. ni. 10.27; khu. pā. 4.1), na evamidhāti āha **‘‘paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā ārammaṇa’’**nti. **Paññattidhammavasenā**ti paññattisaṅkhātadhammavasena. Kāmañcettha ‘‘sukhitā hontū’’tiādinā (paṭi. ma. 2.23) bhāvanāyaṃ sukhādiggahaṇampi labbhati. Taṃ pana ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’ti (dha. pa. 255; theragā. 676; netti. 5) vipassanāya aniccalakkhaṇagahaṇaṃ viya appadhānabhūtaṃ, sattapaññatti eva padhānabhāvena gayhatīti daṭṭhabbaṃ. **Upacāre vā** patte **ārammaṇavaḍḍhanaṃ** tatthāpi sīmāsambhedasiddhitoti adhippāyo.

Ekamāvāsaṃ paricchinditvāti ettha ‘‘satte mettāya pharissāmī’’ti evaṃ ñāṇena paricchedaṃ katvā ekā racchā paricchinditabbāti yojanā. Racchāgahaṇena racchāvāsino sattā gahitā yathā ekaṃ disanti. Evaṃ sabbattha.

267. **Kasiṇānaṃ nissando**ti kasiṇajjhānānaṃ nissandaphalasadisā **āruppā** arūpajjhānāni, kasiṇajjhānānaṃ pāripūriyāva sijjhanato. Tehi vinā asijjhanatoti keci. **Samādhinissando**ti rūpajjhānasamādhīnaṃ, heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ arūpajjhānasamādhīnañca nissando paṭipāṭiyā te adhigantvāva paṭilabhitabbato. **Vipassanānissando** vipassanānubhāvena laddhabbato, vipassanāvaseneva ca samāpajjitabbato. **Samathavipassanānissando nirodhasamāpatti**. Yathāha ‘‘dvīhi balehi samannāgatattā’’tiādi (visuddhi. 2.868). **‘‘Purimabrahmavihārattayanissando’’**ti iminā mettādivasena tīṇi jhānāni adhigantvā ṭhitasseva upekkhābrahmavihāro, na itarassāti dasseti. Tamevatthaṃ upamāya pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

268. **Siyā**ti vuccamānākārena siyā kassaci parivitakko. **Etthā**ti etesu mettādīsu brahmavihāratā veditabbā, itarakammaṭṭhānāni attahitapaṭipattimattāni. Imāni pana ‘‘sabbe sattā sukhitā hontū’’tiādinā (paṭi. ma. 2.22) parahitapaṭipattibhūtāni. Tasmā sattesu sammā paṭipattibhāvena seṭṭhā ete vihārā. **Brahmāno**ti upapattibrahmāno. Te hi idha jhānabhāvanāya vinīvaraṇacittā hutvā brahmaloke uppannā tattha yāvatāyukaṃ vinīvaraṇacittāva honti. Tasmā **‘‘niddosacittā viharantī’’**ti vadanti. **Brahmāno**ti vā sakalabuddhaguṇahetubhūtānaṃ dānapāramitādīnaṃ buddhakaradhammānaṃ paripūraṇavasena brūhitaguṇā mahāsattā bodhisattā. Te hi sabbasattānaṃ hitesanena, ahitāpanayanena, sampattipamodanena, sabbattha vivajjitāgatigamanamajjhattabhāvādhiṭṭhānena ca niddosacittā viharanti. **Evan**ti yathā te upapattibrahmāno, mahābodhisattabrahmāno vā, evaṃ etehi brahmavihārehi sampayuttā samaṅgībhūtā.

269. **Catassovātiādipañhassā**ti catassotiādikassa tividhassa pañhassa. **Visuddhimaggādivasā**ti ettha byāpādasaṃkilesādito visujjhanupāyo visuddhimaggo. **Ādi-**saddena hitūpasaṃhārādimanasikāravisesā saṅgahitā. **Āsaṃ** mettādīnaṃ. **Appamāṇe**ti pamāṇarahite. **Yenā**ti yena kāraṇena. **Tan**ti tasmā. **Da-**kāro padasandhikaro.

Byāpādabahulassa visuddhimaggoti ānetvā sambandhitabbaṃ, ujuvipaccanīkabhāvatoti adhippāyo. Esa nayo sesesupi. Pakkhapātavasena anābhujanamanābhogo majjhattākāroti adhippāyo. Yvāyaṃ catubbidho sattesu manasikāro vutto, tameva upamāya dassetuṃ **‘‘yasmā ca yathā mātā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha vuttassāpi hitūpasaṃhārādiatthassa upameyyabhāvaṃ upanetvā dassetuṃ atthupanayanattho **‘‘yasmā cā’’**ti **ca**-saddo. **Pariyāye**ti vāre, tasmiṃ tasmiṃ kiccavasena parivattanakkameti attho. **Abyāvaṭā**ti anussukkā. **Tathā**ti yathā mātā daharādīsu puttesu, tathā sabbasattesu mettādivasena mettāyanādivasikena bhavitabbanti yojanā. **Tasmā**ti yasmā sabbepi saṃkilesadhammā yathārahaṃ dosamoharāgapakkhiyā, tehi ca visujjhanupāyo appamaññā, hitūpasaṃhārādivasena catubbidho ca sattesu manasikāro, tasmā visuddhimaggādivasā catassova appamaññā. **Catassopi etā bhāvetukāmena** na ekekanti adhippāyo. Sati hi sabbasaṅgahe kamena bhavitabbaṃ. Hitesitā mettāyananti āha **‘‘evaṃ patthitahitāna’’**nti. **Sambhāvetvā vā**ti ‘‘imāya paṭipattiyā ayaṃ nirayādīsu nibbatteyyā’’ti parikappetvā vā. Dukkhāpanayanākaārappavattivasena paṭipajjitabbanti sambandho. **Tato paran**ti tato hitākārappavattiādito paraṃ. **Kattabbābhāvato**ti catutthassa pakārassa kattabbassa abhāvato. **Ayaṃ kamo**ti ayaṃ imāsaṃ appamaññānaṃ yebhuyyena pavattanakkamoti katvā vuttaṃ, na ‘‘imināva kamena etāsaṃ pavatti, na aññathā’’ti. Mettādīnaṃ hi tissannaṃ bhāvanānaṃ kamaniyamo natthi, yaṃ vā taṃ vā paṭhamaṃ bhāvetuṃ labbhā, desanākkamavasena vā evaṃ vuttaṃ.

Ekasattassāpīti ekassāpi sattassa. Appaṭibhāganimittattā paricchedaggahaṇaṃ natthi, na ca sammutisaccavasena pavattaṃ sattaggahaṇaṃ paricchinnarūpādiggahaṇaṃ hotīti appanāppattiyā aparāmāsasattaggahaṇamuddhabhūtānaṃ mettādīnaṃ ekasattārammaṇānampi appamāṇagocaratā vuttā. **Evaṃ pamāṇaṃ aggahetvā**ti yathā uddhumātakādīsu atirekuddhumātakādibhāvappatte padese nimittaṃ gayhati, evaṃ pamāṇaṃ aggahetvā. **Sakalapharaṇavasenā**ti niravasesapharaṇavasena.

270. **Nissaraṇattā**ti ettha yaṃ yassa nissaraṇaṃ, taṃ tassa ujupaṭipakkhabhūtameva hoti. Yathā kāmānaṃ nekkhammaṃ, rūpānaṃ āruppā, saṅkhārānaṃ nibbānaṃ, evaṃ domanassasahitānaṃ byāpādavihiṃsāratīnaṃ nissaraṇabhūtā mettākaruṇāmuditā na somanassarahitā honti. Nissaraṇaggahaṇeneva ca pubbabhāgiyānaṃ tāsaṃ upekkhāsampayogopi anuññātoti daṭṭhabbaṃ anissaraṇabhāvato. Tathā hi aṭṭhavīsatiyā cittuppādesu karuṇāmuditānaṃ pavattiṃ ācariyā icchanti. Na hi brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā vattati pārisuddhiupekkhā viya. Na hi kadāci pārisuddhiupekkhā vedanupekkhaṃ vinā vattatīti.

271. **Sātasahagatan**ti sukhasahagataṃ. **Tasmā**ti yasmā ‘‘tato tvaṃ bhikkhū’’tiādikāya (a. ni. 8.63) desanāya catunnampi appamaññānaṃ savitakkādibhāvo viya upekkhāsahagatabhāvopi viññāyati, tasmā. **Catassopi appamaññā catukkapañcakajjhānikā**ti codakassa adhippāyo. **Evañhi satī**ti yadi mūlasamādhimhi vuttamatthaṃ anantaraṃ vuttatāya brahmavihāresu pakkhipati, evaṃ sante kāyānupassanādayopi catukkapañcakajjhānikā siyuṃ, na pana honti vipassanāvasena desitattāti adhippāyo, hontu kāyānupassanādayo ānāpānabhāvanāvasena catukkapañcakajjhānikāti vadeyyāti āsaṅkanto āha **‘‘vedanādīsū’’**tiādi. **Byañjanacchāyāmattaṃ gahetvā**ti ‘‘mettā me cetovimutti bhāvitā bhavissatī’’tiādīhi byañjanehi pakāsito eva cittasamādhi ‘‘ajjhattaṃ me cittaṃ ṭhitaṃ bhavissatī’’tiādīhipi byañjanehi pakāsitoti byañjanato labbhamānasamādhicchāyāmattaṃ gahetvā ubhayattha labbhamānaṃ adhippāyaṃ aggahetvāti attho. Suttatthaṃ hi aññathā vadanto ayathāvāditāya satthāraṃ apavadanto nāma hoti. Tenāha **‘‘mā bhagavantaṃ abbhācikkhī’’**ti.

272. ‘‘Tayimaṃ dosaṃ pariharitukāmena na sabbaṃ suttaṃ nītatthameva, tasmā garukulato adhippāyo maggitabbo’’ti dassento **‘‘gambhīraṃ hī’’**tiādiṃ vatvā tattha ādito paṭṭhāya adhippāyaṃ dassetuṃ **‘‘ayañhī’’**tiādimāha. Āyācitā dhammadesanā etenāti āyācitadhammadesano, taṃ **āyācitadhammadesanaṃ. Evamevā**ti garahane nipāto, mudā evāti attho. **Ajjhattan**ti gocarajjhatte, kammaṭṭhānārammaṇeti attho. Yasmā cittekaggatā nāma sasantatipariyāpannā hoti, tasmā atthavaṇṇanāyaṃ **‘‘niyakajjhattavasenā’’**ti vuttaṃ. **Cittaṃ ṭhitaṃ bhavissatī**ti bahiddhā avikkhippamānaṃ ekaggabhāve ṭhitaṃ bhavissati. Tato eva **susaṇṭhitaṃ,** suṭṭhu samāhitanti attho. **Uppannā**ti avikkhambhitā. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā dhammā**ti kāmacchandādayo akosallasambhūtaṭṭhena akusalā dhammā. Cittaṃ pariyādāya pavattituṃ okāsādānena kusalacittaṃ khepetvā na ca ṭhassantīti yojanā. Iminā yathāvuttassa samādhānassa kāraṇamāha.

Cittekaggatāmattoti bhāvanamanuyuttena paṭiladdhamattaṃ nātisubhāvitaṃ samādhānaṃ. Taṃ pana upari vuccamānānaṃ samādhivisesānaṃ mūlakāraṇabhāvato **‘‘mūlasamādhī’’**ti vutto. Svāyaṃ cittekaggatāmatto ‘‘ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi samādahāmī''tiādīsu viya khaṇikasamādhi adhippeto. Yatheva hi aññatthāpi ''āraddhaṃ kho pana me, bhikkhave, vīriyaṃ ahosi asallīnaṃ…pe… samāhitaṃ cittaṃ ekagga''nti (a. ni. 8.11; pārā. 11) vatvā ''vivicceva kāmehī''tiādivacanato (a. ni. 8.11) paṭhamaṃ vuttacittekaggatā ''khaṇikasamādhī''ti viññāyati, evamidhāpīti. **So eva samādhī**ti mūlasamādhimāha.

Assāti bhikkhuno, assa vā mūlasamādhissa. **Bhāvana**nti vaḍḍhanaṃ. **Ayaṃ samādhī**ti ca mūlasamādhiyeva adhippeto. **Evaṃ bhāvito**ti yathā araṇisahitena uppādito aggi gomayacuṇṇādīhi vaḍḍhito gomayaggiādibhāvaṃ pattopi araṇisahitena uppāditamūlaggītveva vuccati, evamidhāpi mūlasamādhi eva mettādivasena vaḍḍhitoti katvā vuttaṃ.

Aññesupi ārammaṇesu pathavīkasiṇādīsu. Tattha yathā mettābhāvanāpubbaṅgamena bhāvanānayena pathavīkasiṇādīsu savitakkādibhāvavasena catukkapañcakajjhānasampāpanavidhinā mūlasamādhissa bhāvanā vuttā, evaṃ karuṇādibhāvanāpubbaṅgamaṃ pathavīkasiṇādīsupi bhāvanāvidhiṃ dassetvā pacchā kāyānupassanādipubbaṅgamaṃ bhāvanāvidhiṃ dassento āsavakkhayāya dhammaṃ desesi. Tena vuttaṃ **''karuṇā me cetovimuttī''**tiādi. Yadi evaṃ dhammānupassanāpariyosānāya desanāya arahattādhigamāya kammaṭṭhānassa kathitattā puna ''tato tvaṃ, bhikkhu, imaṃ samādhiṃ savitakkampī''tiādi (a. ni. 8.63) kasmā vuttanti? Dhammānupassanāya matthakappattidassanatthaṃ. Sā hi saṅkhārupekkhābhāvena vattamānā yathāvuttajjhānadhamme sammasantī visesato matthakappattā nāma hoti. Phalasamāpattibhūmidassanatthaṃ vuttanti keci.

Puna **yato kho te**tiādi arahattappattito uddhaṃ laddhabbaphāsuvihāradassanaṃ. Tattha **gagghasī**ti gamissasi. **Tasmā**ti yasmā ''savitakkampī''tiādikā desanā mettādīnaṃ ārammaṇato aññasmiṃ ārammaṇe samādhiṃ sandhāya vuttā, na appamaññā, tasmā. **''Tathevā''**tiādinā ganthantarenapi tamevatthaṃ samattheti. Tattha **tathevā**ti tikacatukkajjhānavaseneva. **Abhidhamme**ti cittuppādakaṇḍe (dha. sa. 251 ādayo), appamaññāvibhaṅgādīsu (vibha. 684 ādayo) ca tattha tattha abhidhammappadesesu.

273. **Subhaparamādivasenā**ti **subha**-saddo ''subhanteva adhimutto hotī''ti (paṭi. ma. 1.212; a. ni. 8.66) evaṃ vuttasubhavimokkhaṃ sandhāya vutto uttarapadalopena. **Parama**-saddo ukkaṃsattho. Subho subhavimokkho paramo ukkaṃso paramā koṭi etissāti subhaparamā, mettācetovimutti, tato paraṃ tāya sādhetabbaṃ natthīti attho. Asādhāraṇassa atthassa adhippetattā vipassanāsukhādayo idha anavasarā. Itaretaravisiṭṭhāpete visesā, pageva parehi. Tenāha **''aññamaññaṃ asadiso ānubhāvaviseso veditabbo''**ti. **Visesetvā**ti aññamaññaṃ visiṭṭhaṃ katvā.

Tassa tassa upanissayattāti subhavimokkhādikassa tassa tassa vimokkhassa pakatūpanissayavasena upanissayapaccayabhāvato. Idāni tamatthaṃ pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ **''mettāvihārissā''**tiādi vuttaṃ. Assa mettāvihārissa cittaṃ upasaṃharatoti sambandho. **Appaṭikkūlaparicayā**ti mettābhāvanāvasena sattasaññite yattha katthaci ārammaṇe appaṭikkūlākāreneva gahaṇassa paricitattā. Tassa saṅkhārabhūtampi yaṃ kiñci ārammaṇaṃ appaṭikkūlākāreneva paccupatiṭṭhati, pageva sabhāvato. ''Appaṭikkūla''nti tatthassa cittaṃ abhirativasena nirāsaṅkaṃ pavattati, paccanīkadhammehi ca sukhena, suṭṭhu ca vimuccati, yatassa jhānassa vimokkhapariyāyo vutto. Tenāha **''appaṭikkūlesū''**tiādi. Yathāvutto ca attho anatthacaraṇādiadhippāyena sacetane ārammaṇe āghātaṃ uppādentassa paṭikkūlaparicayā acetanepi vātātapādike āghātuppattiyā vibhāvetabbo. **Na tato para**nti tato subhavimokkhato paraṃ kassaci vimokkhassa upanissayo na hotīti attho.

Abhihananti etenāti abhighāto, daṇḍo abhighāto yassa taṃ daṇḍābhighātaṃ, taṃ ādi yassa taṃ daṇḍābhighātādi, daṇḍābhighātādi rūpaṃ nimittaṃ yassa taṃ **daṇḍābhighātādirūpanimittaṃ**. Kiṃ pana tanti āha **''sattadukkha''**nti, daṇḍappahārādijanitaṃ karajarūpahetukaṃ sattānaṃ uppajjanakadukkhanti attho. **Rūpe ādīnavo suparividito hoti** karuṇāvihārissa rūpanimittattā, dukkhassa karuṇāya ca paradukkhāsahanarasattāti adhippāyo. **Tattha** ākāse. **Cittaṃ pakkhandati** sabbaso rūpānaṃ abhāvo vivaramapagamoti.

Tena tenātiādīsu ayaṃ yojanā – tena tena bhogasampattiādinā pāmojjakāraṇena pamuditānaṃ sattānaṃ uppannapāmojjaviññāṇaṃ samanupassantassa yogino ''sādhu vatāyaṃ satto pamodatī''ti muditāya pavattisambhavato pamuditaviññāṇassa dassanena viññāṇaggahaṇaparicitaṃ cittaṃ hotīti.

Anukkamādhigatanti ākāsakasiṇavajje yattha katthaci kasiṇe rūpāvacarajjhānādhigamānukkamena rūpavirāgabhāvanāya adhigataṃ. Ākāsanimittaṃ gocaro etassāti ākāsanimittagocaraṃ, tasmiṃ **ākāsanimittagocare** paṭhamāruppaviññāṇe. **Cittaṃ upasaṃharato**ti dutiyāruppādhigamāya bhāvanācittaṃ nentassa, tathā bhāvayatoti attho. **Tatthā**ti tasmiṃ paṭhamāruppaviññāṇe. **Citta**nti viññāṇañcāyatanacittaṃ. **Pakkhandatī**ti anupavisati vimokkhabhāvena appeti.

Ābhogābhāvatoti ''sukhitā hontū''tiādinā (paṭi. ma. 2.23) sukhāsīsanādivasena ābhujanābhāvato. Sattānaṃ sukhāsīsanādivasena pavattamānā mettādibhāvanāva paramatthaggahaṇamukhena satte ārammaṇaṃ karoti, upekkhābhāvanā pana tathā appavattitvā kevalaṃ ajjhupekkhanavaseneva satte ārammaṇaṃ karotīti āha **''upekkhāvihārissa sukhadukkhādiparamatthaggāhavimukhabhāvato avijjamānaggahaṇadukkhaṃ cittaṃ hotī''**ti. Nanu ca ‘‘kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissantī’’tiādinā paṭikkhepavasenapi paramatthaggahaṇamukheneva upekkhābrahmavihāropi satte ārammaṇaṃ karotīti? Saccametaṃ, taṃ pana bhāvanāya pubbabhāge, matthakappattiyaṃ pana kevalaṃ ajjhupekkhanavaseneva satte ārammaṇaṃ karotīti savisesaṃ paramatthato avijjamāne eva visaye tassa pavatti. Avijjamānaggahaṇadukkhatā ca ajjhupekkhanavasena appanāppattiyā aparāmāsasattaggahaṇamuddhabhūtatāya veditabbā. Sesaṃ vuttanayameva.

274. **Sabbāpetā**ti sabbāpi etā appamaññā. **Dānādīna**nti pāramibhāvappattānaṃ dānādīnaṃ buddhakaradhammānaṃ. **Sabbakalyāṇadhammāna**nti sabbesaṃ anavajjadhammānaṃ, samatiṃsāya pāramitānaṃ, tannimittānaṃ buddhayāniyānañca, sabbehi vā sundarasabhāvānaṃ. Na hi lokiyadhammā buddhakaradhammehi ānubhāvato ukkaṭṭhā nāma atthi, buddhadhammesu vattabbameva natthi. **Paripūrikā**ti parivuddhikarā. Adhiṭṭhānāni viya hi appamaññā sabbāsaṃ pāramitānaṃ pāripūrikarā. **‘‘Hitajjhāsayatāyā’’**tiādinā mettābrahmavihārādīnaṃ upekkhābrahmavihārassa adhiṭṭhānabhāvadassanamukhena catūhi appamaññāhi attano santānassa pageva abhisaṅkhatattā mahābodhisattā dānādipāramiyo pūretuṃ samatthā honti, nāññathāti imamatthaṃ dasseti. **Imassa dātabbaṃ, imassa na dātabba**nti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, ‘‘idaṃ dātabbaṃ, idaṃ na dātabbanti ca vibhāgaṃ akatvā’’ti vattabbato. Deyyapaṭiggāhakavikapparahitā hi dānapāramitā. Yathāha –

‘‘Yathāpi kumbho sampuṇṇo, yassa kassaci adhokato;
Vamatevudakaṃ nissesaṃ, na tattha parirakkhatī’’ti. (bu. vaṃ. 2.118);

‘‘Sabbasattāna’’nti idaṃ ‘‘sukhanidāna’’nti imināpi sambandhitabbaṃ, ‘‘dentī’’ti iminā ca. Tena deyyadhammena viya dānadhammenāpi mahāsattānaṃ lokassa bahūpakāratā vuttā hoti, tathā tassa pariṇāmanato. Tadatthadīpanatthaṃ hi ‘‘vibhāgaṃ akatvā’’ti vatvāpi ‘‘sabbasattāna’’nti vuttaṃ. **Tesa**nti sabbasattānaṃ. **Upaghāta**nti etthāpi ‘‘vibhāgaṃ akatvā’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ayaṃ hettha padayojanā – vibhāgaṃ akatvā upaghātaṃ parivajjayantā sabbasattānaṃ sukhanidānaṃ sīlaṃ samādiyantīti. Sattakālavikapparahitā hi sīlapāramitā, lokatthameva cassa phalaṃ pariṇamīyati. **Nekkhammaṃ bhajantī**ti pabbajjaṃ upagacchanti. Pabbajitassa hi sabbaso sīlaṃ paripūrati, na gahaṭṭhassa. Idhāpi ‘‘vibhāgaṃ akatvā sabbasattānaṃ sukhanidāna’’nti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Na hi bodhisattā kālavibhāgaṃ katvā pabbajjaṃ anutiṭṭhanti, sīlaṃ vā samādiyanti, nidassanamattañcetaṃ jhānādinekkhammabhajanassāpi icchitabbattā. Sabbasattānaṃ sukhanidānatā heṭṭhā vuttanayāva. Esa nayo sesesupi. **Hitāhitesū**ti atthānatthesu. **Asammohatthāyā**ti sammohaviddhaṃsanāya. **Paññaṃ pariyodapentī**ti yogavihitaṃ vijjāṭṭhānādiṃ assutaṃ suṇantā sutaṃ vodapentā ahaṃkāramamaṃkārādiṃ vidhunantā ñāṇaṃ visodhenti. ‘‘Ahaṃ mamā’’ti vikapparahitā hi paññāpāramitā. **Hitasukhatthāyā**ti sattānaṃ hitasukhādivuddhiyatthameva. **Nicca**nti satataṃ avicchedena paṭipakkhena avokiṇṇaṃ. **Vīriyamārabhantī**ti yathā sattānaṃ anuppannaṃ hitasukhaṃ uppajjati, uppannaṃ abhivaḍḍhati, evaṃ parakkamaṃ karonti. Saṅkocavikkheparahitā hi vīriyapāramitā. **‘‘Vīrabhāvaṃ pattāpī’’**ti iminā aparaddhānaṃ niggahasamatthataṃ dasseti. **Nānappakārakaṃ aparādhaṃ khamantī**ti mammacchedanākārena attani pavattitaṃ nānāvidhaṃ aparādhaṃ sahanti. Attaparavikappavirahitā hi dosasahanā khantipāramitā.

Paṭiññaṃ na visaṃvādentīti avisaṃvādanasāmaññena sabbassapi anariyavohārassa akaraṇamāha. Paṭiññāte, apaṭiññāte ca diṭṭhādike micchāvikapparahitā hi saccapāramitā. **Avicalādhiṭṭhānā**ti yathāsamādinnesu dānādidhammesu niccalādhiṭṭhāyino acalasamādānādhiṭṭhānā, samādinnesu ca buddhakaradhammesu sammadeva avaṭṭhānaṃ adhiṭṭhānapāramitā. **Tesū**ti sattesu. **Avicalāyā**ti paṭipakkhena akampanīyāya. **Eva**nti yathāvuttena sattesu hitajjhāsayatādiākārena. Yathā ca brahmavihārādhiṭṭhānā pāramiyo, evaṃ adhiṭṭhānādhiṭṭhānāpi. Tathā hi yathāpaṭiññaṃ parānuggahāya pāramīnaṃ anuṭṭhānena saccādhiṭṭhānaṃ, tappaṭipakkhapariccāgato cāgādhiṭṭhānaṃ, pāramīhi sacittupasamato upasamādhiṭṭhānaṃ, tāhi parahitūpāyakosallato paññādhiṭṭhānaṃ. Evaṃ paccekampi pāramitāsu yathārahaṃ netabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana pāramitāsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ **cariyāpiṭakavaṇṇanāyaṃ** vuttanayeneva veditabbaṃ, ativitthārabhayena na vitthārayimha. Tathā dasabalañāṇādiketi. **Etāva hontī**ti etā honti evāti yojanā.

Brahmavihāraniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti navamaparicchedavaṇṇanā.

10. Āruppaniddesavaṇṇanā

Paṭhamāruppavaṇṇanā

275. **Uddiṭṭhesū**ti ‘‘cattāro āruppā’’ti evaṃ uddiṭṭhesu, niddhāraṇe cetaṃ bhummaṃ. Tenevāha **‘‘catūsu āruppesū’’**ti. Tattha rūpavivekena arūpaṃ, arūpameva āruppaṃ jhānaṃ, idha pana tadatthaṃ kammaṭṭhānaṃ adhippetaṃ. Taṃ bhāvetukāmo catutthajjhānaṃ uppādetīti sambandho. **Rūpādhikaraṇa**nti rūpahetu. Hetuattho hi ettha **adhikaraṇa**-saddo ‘‘kāmādhikaraṇa’’ntiādīsu (ma. ni. 1.168-169) viya. Daṇḍanaṭṭhena daṇḍo, muggarādi. Parapīḷādhippāyena tassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Sattānaṃ sasanaṭṭhena **satthaṃ,** āvudhaṃ. Bhaṇḍanaṃ **kalaho**. Virodho **viggaho**. Nānāvādo **vivādo. Eta**nti

yathāvuttaṃ daṇḍādānādikaṃ. **Sabbaso**ti anavasesato. **Āruppe** arūpabhāve, āruppe vā bhave. **Rūpānaṃyevā**ti diṭṭhādīnavānaṃ rūpānaṃyeva, na arūpānanti adhippāyo. **Nibbidāyā**ti vikkhambhanavasena nibbindanatthāya. **Virāgāyā**ti virajjanatthāya. **Nirodhāyā**ti nirujjhanatthāya. Sabbametaṃ samatikkamaṃ sandhāya vuttaṃ. **Daṇḍādānādīna**nti **ādi**-saddena adinnādānādikaṃ sabbaṃ rūpahetukaṃ anatthaṃ saṅgaṇhāti, na idha pāḷiyaṃ āgatamevāti daṭṭhabbaṃ. **Karajarūpe**ti yathāvuttādīnavādhikaraṇabhāvayogyaṃ dassetuṃ vuttaṃ, oḷārikarūpeti attho. **Ādīnava**nti dosaṃ. **Tassā**ti rūpassa. **Āloko**ti vaṇṇaviseso evāti tattha pavattaṃ paṭibhāganimittaṃ ugghāṭetvā siyā ākāsanimittaṃ uggahetuṃ, na pana paricchinnākāsakasiṇaṃ ugghāṭetvā. Tassa hi ugghāṭanā nāma rūpanimitteneva siyāti āha **''ṭhapetvā paricchinnākāsakasiṇaṃ navasū''**ti. Keci pana ''ālokakasiṇampi ṭhapetvā aṭṭhasū''ti vadanti, tassa pana ṭhapane kāraṇaṃ na dissati, karajarūpaṃ atikkantaṃ hoti tassa anālambanato.

Yadi evaṃ kasmā ''catutthajjhānavasenā''ti vuttaṃ. Nanu paṭhamajjhānādīnipi tassa anālambanavaseneva pavattanti paṭibhāganimittārammaṇattā? Saccametaṃ, oḷārikaṅgappahānato pana santasabhāvena āneñjappattena catutthajjhānena atikkantaṃ suṭṭhu atikkantaṃ nāma hotīti **''catutthajjhānavasenā''**ti vuttaṃ. Keci ''assāsapassāsānaṃ nirujjhanato, kāmadhātusamatikkamanato cā''ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ, itaresaṃ cittasamuṭṭhānarūpānaṃ sambhavato, heṭṭhimajjhānānañca akāmadhātusaṃvattanīyato. **Tappaṭibhāgamevā**ti karajarūpapaṭibhāgameva nimittaggāhasambhavato. Sadisañca nāma taṃ na hoti, tasmā kiṃ tassa samatikkamanenāti anuyogaṃ sandhāya **''kathaṃ? Yathā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **katha**nti kathetukamyatāpucchā. **Yathā**ti opammatthe nipāto. **Lekhācitta**nti kāḷavaṇṇādinā kataparikammāya lekhāya cittaṃ. **Phalitantara**nti vivaraṃ. **Disvā**ti dūrato disvā. **Samānarūpasaddasamudācāra**nti sadisarūpasaṇṭhānasarappayogaṃ.

Ārammaṇavasenāti ''mama cakkhu sobhanaṃ, mama kāyo thiro, mama parikkhārā sundarā''ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena. **Karajarūpasamaṅgikālo**ti attano attabhāvarūpena ceva ārammaṇarūpena ca samannāgatakālo. **Tampī**ti kasiṇarūpassapi. Sāmiatthe hi idaṃ upayogavacanaṃ. Bhayasantāsaadassanakāmatā viya samatikkamitukāmatāti yojanā. Idañca yathāvuttānaṃ nibbidāvirāganirodhānaṃ sādhāraṇavacanaṃ. Te hi tayo apekkhitvā bhayasantāsaadassanakāmatā vuttā. Eko kira sunakho vane sūkarena pahaṭamatto palāto, so arūpadassanavelāya bhattapacanaukkhaliṃ dūrato disvā sūkarasaññāya bhīto uttasanto palāyi, pisācabhīruko puriso rattibhāge aparicite dese matthakacchinnaṃ tālakkhandhaṃ disvā pisācasaññāya bhīto uttasanto mucchito papati, taṃ sandhāya vuttaṃ **''sūkarā… pe… veditabbā''**ti.

276. **Eva**nti yathāvuttaṃ opammatthaṃ nigamento āha. **So**ti yogāvacaro. Tasmiṃ jhāne ādīnavaṃ passatīti sambandho. **Rūpa**nti kasiṇarūpaṃ. **Santavimokkhato**ti arūpajjhānato. Tāni hi ''ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā''tiādīsu (a. ni. 8.72; 10.9) santavimokkhāti āgatā. Santatāsiddhi cassa anussutito daṭṭhabbā. **Yathevā**ti **eva**-kārena yena pakārena etaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ duvaṅgikaṃ, evaṃ āruppānipīti upekkhācittekaggatāvasena duvaṅgikattaṃ dasseti, na tatiyajjhāne viya duvaṅgikatāmattaṃ. Nanu cetthāpi duvaṅgikatāmattameva bhūmibhedatoti? Nāyaṃ doso upamopameyyabhāvassa bhinnādhikaraṇato.

Tatthāti tasmiṃ rūpāvacaracatutthajjhāne. **Nikanti**nti apekkhaṃ. **Pariyādāyā**ti ādīnavadassanena tasmiṃ jhāne khepetvā, anapekkho hutvāti attho. Santato manasikaraṇeneva paṇītato, sukhumato ca manasikāro siddho hotīti āha **''santato anantato manasi karitvā''**ti. **Pattharitvā**ti pageva vaḍḍhitaṃ, tadā vaḍḍhanavasena vā pattharitvā. **Tenā**ti kasiṇarūpena. **Ugghāṭeti kasiṇa**nti rūpāvacaracatutthajjhānassa ārammaṇabhūtaṃ pathavīkasiṇādikasiṇarūpaṃ apaneti. Ugghāṭanavidhiṃ pana dassento **''ugghāṭento hī''**tiādimāha. Tattha **saṃvelletī**ti paṭisaṃharati. **Aññadatthū**ti ekaṃsena. **Neva ubbaṭṭatī**ti neva uṭṭhahati. **Na vivaṭṭatī**ti na vinivaṭṭati. **Imassā**ti imassa kasiṇarūpassa. **Amanasikāra**nti manasi akaraṇaṃ acintanaṃ. **Manasikārañca paṭiccā**ti ''ākāso ākāso''ti bhāvanāmanasikārañca nissāya. Idaṃ vuttaṃ hoti – rūpāvacaracatutthajjhānassa ārammaṇabhūtaṃ kasiṇarūpaṃ na sabbena sabbaṃ manasi karoto, tena ca phuṭṭhokāsaṃ ''ākāso ākāso''ti manasi karoto yadā taṃ bhāvanānubhāvena ākāsaṃ hutvā upaṭṭhāti, tadā so kasiṇaṃ ugghāṭeti nāma, tañca tena ugghāṭitaṃ nāma hotīti. Tenāha **''kasiṇugghāṭimākāsamattaṃ paññāyatī''**ti. **Sabbameta**nti tividhampetaṃ **ekameva** pariyāyabhāvato.

''Nīvaraṇāni vikkhambhantī''ti kasmā vuttaṃ? Nanu rūpāvacarapaṭhamajjhānassa upacārakkhaṇeyeva nīvaraṇāni vikkhambhitāni, tato paṭṭhāya cassa na nesaṃ pariyuṭṭhānaṃ. Yadi siyā, jhānato parihāyeyya? Yaṃ paneke vadanti ''attheva sukhumāni arūpajjhānavikkhambhaneyyāni nīvaraṇāni, tāni sandhāyetaṃ vutta''nti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Na hi mahaggatakusalesu lokuttarakusalesu viya odhiso pahānaṃ nāma atthi. Yo pana rūpāvacarehi āruppānaṃ uḷāraphalatādiviseso, so bhāvanāvisesena santatarapaṇītatarabhāvena tesuyeva purimapurimehi pacchimapacchimānaṃ viyāti daṭṭhabbaṃ. ''Vikkhambhantī''ti pana vacanaṃ vaṇṇabhaṇanavasena vuttaṃ. Tathā hi aññatthāpi heṭṭhā pahīnānaṃ upari pahānaṃ vuccati. Ye pana ''sabbe kusalā dhammā sabbesaṃ akusalānaṃ paṭipakkhāti katvā evaṃ vutta''nti vadanti, tehi dutiyajjhānūpacārādīsu nīvaraṇavikkhambhanāvacanassa kāraṇaṃ vattabbaṃ. **Sati santiṭṭhatī**ti ākāsanimittārammaṇā sati sammā sūpaṭṭhitā hutvā tiṭṭhati. Satisīsena cettha upacārajjhānānuguṇānaṃ saddhāpañcamānaṃ sakiccayogaṃ dasseti. **Upacārenā**ti upacārajjhānena. **Idhāpī**ti rūpāvacaracatutthajjhānaṃ sandhāya sampiṇḍanaṃ. Taṃ hi upekkhāvedanāsampayuttaṃ. **Sesa**nti ''sesāni kāmāvacarānī''tiādi. Yaṃ idha vattabbamavuttaṃ, taṃ pana **pathavīkasiṇaniddese** (visuddhi. 1.51 ādayo) vuttanayānusārena veditabbanti āha **''pathavīkasiṇe vuttanayamevā''**ti.

Evaṃ yaṃ tattha avisiṭṭhaṃ, taṃ atidisitvā idāni visiṭṭhaṃ dassetuṃ **''ayaṃ pana viseso''**tiādimāha. **Yānapputoḷi kumbhimukhādīna**nti oguṇṭhanasivikādiyānānaṃ mukhaṃ yānamukhaṃ, putoḷiyā khuddakadvārassa mukhaṃ putoḷimukhaṃ, kumbhimukhanti paccekaṃ mukha-saddo sambandhitabbo. **Ākāsaṃyeva** yānamukhādiparicchinnaṃ. **Parikammamanasikārenā**ti parikammabhūtena manasikārena upacārajjhānena. Parikammaṃ anulomaṃ upacāroti ca anatthantaraññhetaṃ. **Pekkhamāno** arūpāvacarajjhānacakkhunā.

277. **Sabbākārenā**ti rūpanimittaṃ daṇḍādānasambhavadassanādinā sabbena rūpadhammesu, pathavīkasiṇādirūpanimittesu, tadārammaṇajjhānesu ca dosadassanākārena, tesu eva vā rūpādīsu nikantippahānaanāvajjitukāmatādinā. **Rūpajjhānampi rūpanti vuccati** uttarapadalopena ''rūpūpapattiyā maggaṃ bhāvetī''tiādīsu (dha. sa. 160; vibha. 625) yathā rūpabhavo rūpaṃ. **Rūpī**ti hi rūpajjhānalābhīti attho. **Ārammaṇampi** kasiṇarūpaṃ **rūpanti vuccati** purimapadalopena yathā ''devadatto datto''ti. **Rūpāni passatī**ti kasiṇarūpāni jhānacakkhunā passatīti attho. **Tasmā**ti yasmā uttarapadalopena, purimapadalopena ca yathākkamaṃ rūpajjhānakasiṇarūpesu rūpavohāro dissati, tasmā. Rūpe rūpajjhāne taṃsahagatā saññā **rūpasaññā. Tadārammaṇassa cā**ti **ca**-saddena yathāvuttaṃ rūpāvacarajjhānaṃ sampiṇḍeti, tena pāḷiyaṃ ''rūpasaññāna''nti sarūpekasesena niddeso katoti dasseti. **Virāgā**ti jigucchanato. **Nirodhā**ti tappaṭibandhachandarāgavikkhambhanena nirodhanato. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''kiṃ vuttaṃ hotī''**tiādi vuttaṃ. Tassa sabbākārena virāgā anavasesānaṃ nirodhāti evaṃ vā ettha yojanā kātabbā.

''Ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hotī''ti idaṃ yasmā imāni jhānāni ārammaṇātikkamena pattabbāni, na aṅgātikkamenāti katvā vuttaṃ. Yasmā panettha saññāsamatikkamo ārammaṇasamatikkamena vinā na hoti, tasmā ''samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇaṃ samatikkantameva hotī''ti āha. Avatvā vuttoti sambandho. **Samāpannassā**tiādīsu kusalasaññāvasena samāpannaggahaṇaṃ, vipākasaññāvasena upapannaggahaṇaṃ, kiriyāsaññāvasena diṭṭhadhammasukhavihāraggahaṇaṃ. Arahato hi jhānāni visesato diṭṭhadhammasukhavihāro. Yadi saññāsamatikkamassa anunipphādiārammaṇasamatikkamo vibhaṅge ca avutto, atha kasmā idha gahitoti anuyogaṃ sandhāyāha **''yasmā panā''**tiādi. **Ārammaṇasamatikkamavasenāpi ayamatthavaṇṇanā katā,** ''tadārammaṇassa cetaṃ adhivacana''ntiādinā vibhaṅge viya saññāsamatikkamameva avatvāti adhippāyo.

278. **Paṭighātenā**ti paṭihananena visayīvisayasamodhānena. **Atthaṅgamā**tiādīsu purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa atthavacanaṃ, tasmā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamo jhānasamaṅgikāle anuppattīti tassa idheva gahaṇe kāraṇaṃ anuyogamukhena dassetuṃ **''kāmañcetā''**tiādi vuttaṃ. **Ussāhajananatthaṃ** paṭipajjanakānaṃ. **Etāsaṃ** paṭighasaññānaṃ. **Ettha** paṭhamāruppakathāyaṃ. **Vacanaṃ** atthaṅgamavasena.

Kiṃ vā pasaṃsākittanena, paṭighasaññānaṃ pana atthaṅgamo idheva vattabbattā vuttoti dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. Tattha sabhāvadhammassa abhāvo nāma paṭipakkhena pahīnatāya vā paccayābhāvena vā. Tesu rūpajjhānasamaṅgino paṭighasaññānaṃ abhāvo paccayābhāvamattena, na paṭipakkhādhigamenāti dassento āha **''kiñcāpī''**tiādi. Tattha **tā**ti paṭighasaññā. **Rūpāvacara**nti rūpāvacarajjhānaṃ. **Samāpannassā**ti samāpajjitvā viharantassa. Kiñcāpi na santīti yojanā. **Na pahīnattā na santī**ti na tadā paṭighasaññā pahīnabhāvena na santi nāma. Tattha kāraṇamāha **''na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattatī''**ti. Nanu ca paṭighasaññāpi arūpadhammā evāti codanaṃ sandhāyāha **''rūpāyattā ca etāsaṃ pavattī''**ti. **Ayaṃ pana bhāvanā**ti arūpabhāvanamāha. **Dhāretu**nti avadhāretuṃ. **Idhā**ti arūpajjhāne. Āneñjābhisaṅkhāravacanādīhi **āneñjatā**. ''Ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā''tiādinā (a. ni. 8.72; 10.9) **santavimokkhatā ca vuttā**.

279. Dosadassanapubbakapaṭipakkhabhāvanāvasena paṭighasaññānaṃ suppahīnattā mahatāpi saddena arūpasamāpattito na vuṭṭhāti. Tathā pana na suppahīnattā sabbarūpāvacarasamāpattito vuṭṭhānaṃ siyā, paṭhamajjhānaṃ pana appakampi saddaṃ na sahatīti taṃ samāpannassa saddo kaṇṭakoti vuttaṃ. Āruppabhāvanāya abhāve cutito uddhaṃ uppattirahānaṃ rūpasaññāpaṭighasaññānaṃ yāva attano vipākappavatti, tāva anuppattidhammatāpādanena samatikkamo, atthaṅgamo ca vutto. Nānattasaññāsu pana yā tasmiṃ bhave na uppajjanti ekantarūpanissitā, tā anokāsatāya na uppajjanti, na āruppabhāvanāya nivāritattā, anivāritattā ca kāci uppajjanti. Tasmā tāsaṃ amanasikāro anāvajjanaṃ apaccavekkhaṇaṃ, javanapaṭipādakena vā bhavaṅgamanassa anto akaraṇaṃ appavesanaṃ vuttaṃ.

Tena ca nānattasaññāmanasikārahetūnaṃ rūpānaṃ samatikkamā samādhissa thirabhāvaṃ dassetuṃ **''saṅkhepato''**tiādi vuttaṃ. Apica imehi tīhi padehi ākāsānañcāyatanasamāpattiyā vaṇṇo kathito sotūnaṃ ussāhajananatthaṃ, palobhanatthañca. Ye hi akusalā evaṃgāhino ''sabbassādarahite ākāse pavattitasaññāya ko ānisaṃso''ti, te tato micchāgāhato nivattetuṃ tīhi padehi jhānassa ānisaṃso kathito. Taṃ hi sutvā tesaṃ evaṃ bhavissati ''evaṃ santā kirāyaṃ samāpatti evaṃ paṇītā, handassā nibbattanatthaṃ ussāhaṃ karissāmī''ti.

280. **Assā**ti ākāsassa. Uppādo eva anto **uppādanto,** tathā **vayanto**. Sabhāvadhammo hi ahutvā sambhavato, hutvā ca vinassanato udayavayaparicchinno. Ākāso pana asabhāvadhammattā tadubhayābhāvato ananto vutto. Ajaṭākāsaparicchinnākāsānaṃ idha anadhippetattā **''ākāsoti kasiṇugghāṭimākāso vuccatī''**ti āha. Kasiṇaṃ ugghāṭīyati etenāti kasiṇugghāṭo, tadeva **kasiṇugghāṭimaṃ. Manasikāravasenāpī**ti rūpavivekamattaggahaṇena paricchedassa aggahaṇato anantapharaṇākārena pavattaparikammamanasikāravasenāpi. **Anantaṃ pharatī**ti aggahitaparicchedatāya anantaṃ katvā parikammasamphassapubbakena jhānasamphassena phusati. Yathā bhisaggameva bhesajjaṃ, evaṃ

ākāsānantameva ākāsānañcaṃ saṃyogaparassa ta-kārassa ca-kāraṃ katvā. Jhānassa pavattiṭṭhānabhāvato ārammaṇaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena **''āyatanamassā''**ti vuttaṃ, adhiṭṭhānaṭṭhe āyatana-saddassa dassanato. Kāraṇākarasañjātidesanivāsatthepi āyatana-saddo idha yujjateva.

Viññāṇañcāyatanakathāvaṇṇanā

281. Ciṇṇo carito paguṇikato āvajjanādilakkhaṇo vasībhāvo etenāti ciṇṇavasībhāvo, tena **ciṇṇavasībhāvena**. Rūpāvacarasaññaṃ anatikkamitvā anadhigantabbato, taṃsahagatasaññāmanasikārasamudācārassa hānabhāgiyabhāvāvahato, taṃsamatikkameneva tadaññesaṃ samatikkamitabbānaṃ samatikkamasiddhito ca vuttaṃ **''āsannarūpāvacarajjhānapaccatthikā''**ti. Vīthipaṭipannāya bhāvanāya uparūparivisesāvahabhāvato, paṇītabhāvasiddhito ca paṭhamāruppato dutiyāruppaṃ santatarasabhāvanti āha **''no ca viññāṇañcāyatanamiva santā''**ti vakkhati hi ''suppaṇītatarā honti, pacchimā pacchimā idhā''ti (visuddhi. 1.290). **Anantaṃ ananta**nti kevalaṃ ''anantaṃ ananta''nti **na manasi kātabbaṃ** na bhāvetabbaṃ, ''anantaṃ viññāṇaṃ, anantaṃ viññāṇa''nti pana manasi kātabbaṃ, ''viññāṇaṃ viññāṇa''nti vā.

Tasmiṃ nimitteti tasmiṃ paṭhamāruppaviññāṇasaṅkhāte viññāṇanimitte. **Cittaṃ cārentassā**ti bhāvanācittaṃ pavattentassa. **Ākāsaphuṭe viññāṇe**ti kasiṇugghāṭimākāsaṃ pharitvā pavatte paṭhamāruppaviññāṇe ārammaṇabhūte. **Appetī**ti appanāvasena pavattati. Sabhāvadhammepi ārammaṇasamatikkamabhāvanābhāvato idaṃ appanāppattaṃ hoti catutthāruppaṃ viya. **Appanānayo panettha vuttanayenevā**ti ettha dutiyāruppajjhāne purimabhāge tīṇi, cattāri vā javanāni kāmāvacarāni upekkhāvedanāsampayuttāneva honti. ''Catutthaṃ pañcamaṃ vā arūpāvacara''ntiādinā (visuddhi. 1.276) paṭhamāruppajjhāne vuttena nayena, atha vā **appanānayo**ti sabhāvadhammepi ārammaṇe jhānassa appanānayo ārammaṇātikkamabhāvanāvasena āruppaṃ appanaṃ pāpuṇāti, ''appanāppattasseva hi jhānassa ārammaṇasamatikkamanamattaṃ tattha hotī''ti **maraṇānussatiniddese** (visuddhi. 1.177) vuttanayena veditabboti attho.

282. **Sabbaso**ti sabbākārena paṭhamāruppe ''āsannarūpajjhānapaccatthikatā, asantasabhāvatā''ti evamādinā sabbena dosadassanākārena, tattha vā nikantipahānaanāvajjitukāmatādiākārena, sabbaṃ vā kusalavipākakiriyābhedato anavasesanti attho. Svāyamattho heṭṭhā vuttanayena ñātuṃ sakkāti āha **''sabbasoti idaṃ vuttanayamevā''**ti. Jhānassa ākāsānañcāyatanatā bāhiratthasamāsavasena heṭṭhā vuttāti āha **''pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatana''**nti. Ārammaṇassa pana samānādhikaraṇasamāsavasenāti sandassetuṃ **''ārammaṇampī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **''purimanayenevā''**ti idaṃ ''nāssa anto''tiādinā vuttapadasiddhiṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā adhiṭṭhānaṭṭhena, evaṃ sañjātidesaṭṭhenapi āyatana-saddena idha attho yujjatīti dassetuṃ **''tathā''**tiādi vuttaṃ. Tattha sañjāyati etthāti sañjāti, sañjāti eva deso **sañjātideso. Jhānaṃ** appavattikaraṇena. **Ārammaṇaṃ** amanasikaraṇena. **Ubhayampi** vā ubhayatā yojetabbā. Jhānassapi hi anāvajjanaṃ, javanapaṭipādakena vā bhavaṅgamanassa anto akaraṇaṃ amanasikaraṇaṃ, ārammaṇassa ca ārammaṇakaraṇavasena appavattanaṃ **appavattikaraṇa**nti atthassa sambhavato **ekajjhaṃ katvā** sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā.

Pubbe anantassa ākāsassa ārammaṇakaraṇavasena paṭhamāruppaviññāṇaṃ attano pharaṇākāreneva ''ananta''nti manasi kātabbattā ''anantaṃ viññāṇa''nti vuttanti puna **''manasikāravasena vā ananta''**nti vuttaṃ, sabbaso manasikaraṇavasenāti adhippāyo. Tenāha **''anavasesato manasi karonto 'ananta'nti manasi karotī''**ti. **Jhānavibhaṅgepi** ayamevattho vuttoti dassento **''yaṃ pana vibhaṅge vutta''**ntiādimāha. Tassā pāḷiyā evaṃ vā attho veditabbo – taṃyeva ākāsaṃ phuṭaṃ viññāṇaṃ viññāṇañcāyatanaviññāṇena manasi karotīti. Ayaṃ panattho yutto viya dissati, taṃyeva ākāsaṃ viññāṇena phuṭaṃ tena gahitākāraṃ manasi karoti. Evaṃ taṃ viññāṇaṃ anantaṃ pharatīti. Yaṃ hi ākāsaṃ paṭhamāruppasamaṅgī viññāṇena anantaṃ pharati, taṃ pharaṇākārasahitameva viññāṇaṃ manasi karonto dutiyāruppasamaṅgī anantaṃ pharatīti vuccati.

Manasikāravasena anantapharaṇākārena idha anantatā, na ākāsassa viya uppādantādiabhāvenāti **''nāssa antoti ananta''**nti ettakamevāha. **''Ruḷhīsaddo''**ti iminā ''viññāṇānañca''nti etassa padassa atthe viññāṇañca-saddo niruḷhoti dasseti, yathāvuttaṃ vā viññāṇaṃ dutiyāruppajjhānena añcīyati vuttākārena ālambīyatīti viññāṇañcanti evampettha attho daṭṭhabbo. Sesaṃ vuttatthamevāti āha **''sesaṃ purimasadisamevā''**ti.

Ākiñcaññāyatanakathāvaṇṇanā

283. Tatiyāruppakammaṭṭhāne yaṃ heṭṭhā vuttasadisaṃ, taṃ vuttanayānusārena veditabbaṃ, apubbameva vaṇṇayissāma. Tattha **tassevā**ti yaṃ ārabbha viññāṇañcāyatanaṃ pavattaṃ, tasseva. Kiṃ pana tanti āha **''ākāsānañcāyatanaviññāṇassā''**ti. Etena tato aññaṃ tatiyāruppajjhānassa ārammaṇaṃ natthīti dasseti. **''Ārammaṇabhūtassā''**ti iminā tassa anārammaṇabhūtaṃ dutiyāruppaviññāṇaṃ nivatteti. **Abhāvo**ti natthitā. **Suññatā**ti rittatā. **Vivittākāro**ti viveko. Tīhi padehi paṭhamāruppaviññāṇassa apagamameva vadati. ''Manasi kātabbo''ti vatvā manasikāravidhiṃ dassetuṃ **''taṃ viññāṇa''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **amanasikaritvā**ti sabbena sabbaṃ manasi akatvā acintetvā. **Vā**-saddo aniyamattho, tena tīsu pakāresu ekenapi atthasiddhīti dasseti.

Tasmiṃ nimitteti tasmiṃ paṭhamāruppaviññāṇassa abhāvasaṅkhāte jhānuppattinimitte. **Ākāse phuṭe**ti ākāsaṃ pharitvā pavatte. ‘‘Ākāsaphuṭe’’ti vā pāṭho. **Suññavivittanatthibhāve**ti suññabhāve, vivittabhāve, natthibhāve cāti yena ākārena bhāvitaṃ, tassa gahaṇatthaṃ vuttaṃ. Atha vā **suññavivittanatthibhāve**ti suññavivittatāsaṅkhāte natthibhāve, tena vināsābhāvameva dasseti, na pure abhāvādike.

Tasmiṃ hi appanācitteti ākiñcaññāyatanajjhānasampayutte appanāvasena pavatte citte, tasmiṃ vā paṭhamāruppassa apagamasaṅkhāte natthibhāve yathāvutte appanācitte uppanne. So bhikkhu abhāvameva passanto viharatīti sambandho. Puriso katthaci gantvā āgantvā suññameva passati, natthibhāvameva passatīti yojanā. **Taṃ ṭhāna**nti taṃ sannipātaṭṭhānaṃ. **‘‘Parikammamanasikārena antarahite’’**ti iminā ārammaṇakaraṇābhāvena tassa antaradhānaṃ na naṭṭhattāti dasseti. Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – yathā so puriso tattha sannipatitaṃ bhikkhusaṅghaṃ disvā gato, tato sabbesu bhikkhūsu kenacideva karaṇīyena apagatesu āgantvā taṃ ṭhānaṃ bhikkhūhi suññameva passati, na bhikkhūnaṃ tatopi apagatakāraṇaṃ, evamayaṃ yogāvacaro pubbe viññāṇañcāyatanajjhānacakkhunā paṭhamāruppaviññāṇaṃ disvā pacchā natthīti parikammamanasikārena tasmiṃ apagate tatiyāruppajjhānacakkhunā tassa natthibhāvameva passanto viharati, na tassa apagamanakāraṇaṃ vīmaṃsati jhānassa tādisābhogābhāvatoti. **Sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammā**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

284. Natthitā pariyāyāsuññavivittabhāvāti ‘‘natthī’’ti padassa atthaṃ vadantena suññavivittapadānipi gahitāni. Āmeḍitavacanaṃ pana bhāvanākāradassanaṃ. Vibhaṅgepi imassa padassa ayamevattho vuttoti dassetuṃ **‘‘yampi vibhaṅge’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **taññeva viññāṇaṃ abhāvetī**ti yaṃ pubbe ‘‘anantaṃ viññāṇa’’nti manasi kataṃ paṭhamāruppaviññāṇaṃ, taṃyevāti attho. Taṃyeva hi ārammaṇabhūtaṃ paṭhamena viya rūpanimittaṃ tatiyenāruppenābhāvetīti. **Khayato sammasana**nti bhaṅgānupassanamāha. Sā hi saṅkhatadhammānaṃ bhaṅgābhāvameva passantī ‘‘viññāṇampi abhāvetī’’tiādinā vattabbataṃ labhatīti adhippāyenāha **‘‘khayato sammasanaṃ viya vutta’’**nti. **Assā**ti pāṭhassa. Puna **assā**ti viññāṇassa. **Abhāvetī**ti abhāvaṃ karoti. Yathā ñāṇassa na upatiṭṭhati, evaṃ karoti amanasikaraṇato. Tato eva **vibhāveti** vigatabhāvaṃ karoti, vināseti vā yathā na dissati, tathā karaṇato. Teneva **antaradhāpeti** tirobhāvaṃ gameti. **Na aññathā**ti imissā pāḷiyā evamattho, na ito aññathā ayujjamānakattāti adhippāyo.

Assāti paṭhamāruppaviññāṇābhāvassa. **Kiñcana**nti kiñcipi. Sabhāvadhammassa appāvasesatā nāma bhaṅgo eva siyāti āha **‘‘bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthī’’**ti. Sati hi bhaṅgamattepi tassa sakiñcanatā siyā. **Akiñcana**nti ca viññāṇassa kiñci pakāraṃ aggahetvā sabbena sabbaṃ vibhāvanamāha. Sesaṃ vuttanayameva.

Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā

285. **No ca santā**ti yathā nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā savisesā santā, evamayaṃ ākiñcaññāyatanasamāpatti no ca santā tadabhāvato. Yā ayaṃ khandhesu paccayayāpanīyatāya, rogamūlatāya ca rogasarikkhatā, dukkhatāsūlayogādinā gaṇḍasarikkhatā, pīḷājananādinā sallasarikkhatā ca, sā saññāya sati hoti, nāsatīti vuttaṃ **‘‘saññā rogo, saññā gaṇḍo, saññā salla’’**nti. Sā cettha paṭukiccā pañcavokārabhavato oḷārikasaññā veditabbā. Na kevalaṃ saññā eva, atha kho vedanācetanādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Saññāsīsena pana niddeso kato. **Etaṃ santa**nti etaṃ asantabhāvakararogādisarikkhasaññāvirahato santaṃ. Tato eva **paṇītaṃ**. Kiṃ pana tanti āha **‘‘nevasaññānāsaññā’’**ti? Tadapadesena taṃsampayuttajjhānamāha **‘‘ādīnava’’**nti. Ettha rogādisarikkhasaññādisabbhāvopi ādīnavo daṭṭhabbo, na āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikatāva. **Uparī**ti catutthāruppe. **Sā vā**ti sā eva. **Vattitā**ti pavattitā nibbattitā vaḷañjitā.

Tasmiṃ nimitteti tasmiṃ tatiyāruppasamāpattisaṅkhāte jhānanimitte. **Mānasa**nti cittaṃ ‘‘mano eva mānasa’’nti katvā, bhāvanāmanasikāraṃ vā. Taṃ hi manasi bhavanti mānasanti vuccati. Jhānasampayuttadhammānampi jhānānuguṇatāya samāpattipariyāyo labbhatīti āha **‘‘ākiñcaññāyatanasamāpattisaṅkhātesu catūsu khandhesū’’**ti, ārammaṇabhūtesūti adhippāyo.

286. Yathāvuttaṃ ākiñcaññaṃ ārammaṇapaccayabhāvato āyatanaṃ kāraṇamassāti **jhānaṃ ākiñcaññāyatanaṃ,** ākiñcaññameva ārammaṇapaccayabhūtaṃ jhānassa kāraṇanti **ārammaṇaṃ ākiñcaññāyatana**nti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Sesamettha heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Yāya saññāya bhāvatoti yādisāya saññāya atthibhāvena. Yā hi sā paṭusaññākiccassa abhāvato saññātipi na vattabbā, saññāsabhāvānātivattanato asaññātipi na vattabbā, tassā vijjamānattāti attho. **Ta**nti taṃ jhānaṃ. **Taṃ tāva dassetu**nti ettha **ta**nti taṃ sasāpaṭipadaṃ, yathāvuttasaññaṃ, tassā ca adhigamupāyanti attho. **Nevasaññīnāsaññī**ti hi puggalādhiṭṭhānena dhammaṃ uddharantena saññāvantamukhena saññā uddhaṭā, aññathā nevasaññānāsaññāyatananti uddharitabbaṃ siyā. Sā pana paṭipadā yattha pavattati, yathā ca pavattati, taṃ dassetuṃ **‘‘ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāvetī’’**ti vuttaṃ. Ākiñcaññāyatanaṃ hi catutthāruppabhāvanāya pavattiṭṭhānaṃ, saṅkhārāvasesasamāpatti pavattiākāroti. **Yatra hi nāmā**ti yā nāma. **Natthibhāvampī**ti viññāṇassa suññatampi, evaṃ sukhumampīti adhippāyo. **Santārammaṇatāyā**ti santaṃ ārammaṇaṃ etissāti santārammaṇā, tabbhāvo santārammaṇatā, tāya, na jhānasantatāya. Na hi tatiyāruppasamāpatti catutthāruppajjhānato santā.

Codako ‘‘yaṃ santato manasi karoti, na tattha ādīnavadassanaṃ bhaveyya. Asati ca ādīnavadassane samatikkamo eva na siyā’’ti dassento **‘‘santato ce manasi karoti, kathaṃ samatikkamo hotī’’**ti āha. Itaro **‘‘asamāpajjitukāmatāyā’’**ti parihāramāha, tena ādīnavadassanampi atthevāti dasseti. **So hī**tiādinā vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. Tattha yasmiṃ jhāne abhirati, tattha āvajjanasamāpajjanādipaṭipattiyā bhavitabbaṃ. Sā panassa tatiyāruppe sabbaso natthi, kevalaṃ aññābhāvato ārammaṇakaraṇamattamevāti dassento **‘‘kiñcāpī’’**tiādimāha.

Samatikkamitvāva gacchatīti tesaṃ sippīnaṃ jīvikaṃ tiṇāyapi amaññamāno te vītivattatiyeva. **So**ti yogāvacaro. **Ta**nti tatiyāruppasamāpattiṃ. **Pubbe vuttanayenā**ti ‘‘santā vatāyaṃ samāpattī’’tiādinā vuttena nayena santato manasi karonto. **Ta**nti yāya nevasaññīnāsaññī nāma hoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāvetīti vuccati, taṃ saññaṃ pāpuṇātīti yojanā. Saññāsīsena hi desanā. **Paramasukhuma**nti ukkaṃsagatasukhumabhāvaṃ. **Saṅkhārāvasesasamāpatti**nti ukkaṃsagatasukhumatāya saṅkhārānaṃ sesatāmattaṃ samāpattiṃ. Tenāha **‘‘accantasukhumabhāvappattasaṅkhāra’’**nti. Antamaticca **accantaṃ**. Yato sukhumatamaṃ nāma natthi, tathāparamukkaṃsagatasukhumasaṅkhāranti attho. Paṭhamajjhānūpacārato paṭṭhāya hi tacchantiyā viya pavattamānāya bhāvanāya anukkamena saṅkhārā tattha antimakoṭṭhāsataṃ pāpitā, tato paraṃ nirodho eva, na saṅkhārappavattīti. Tena vuccati **‘‘saṅkhārāvasesasamāpattī’’**ti.

287. **Yaṃ taṃ** catukkhandhaṃ. **Atthato**ti kusalādivisesavisiṭṭhaparamatthato. Visesato adhipaññāsikkhāya adhiṭṭhānabhūtaṃ idhādhippetanti āha **‘‘idha samāpannassa cittacetasikā dhammā adhippetā’’**ti. **Oḷārikāya saññāya abhāvato**ti yadipi catutthāruppavipākasaññāya catutthāruppakusalasaññā oḷārikā, tathā vipassanāmaggaphalasaññāhi, tathāpi oḷārikasukhumatā nāma upādāyupādāya gahetabbāti pañcavokārabhavapariyāpannāya viya catuvokārepi heṭṭhā tīsu bhūmīsu saññāya viya oḷārikāya abhāvato. **Sukhumāyā**ti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā sukhumāya saññāya bhāvato vijjamānattā. **Nevasaññā**ti ettha **na**-kāro abhāvattho, **nāsañña**nti ettha **na**-kāro aññattho, **a**-kāro abhāvatthova, asaññaṃ anasaññañcāti attho. **Pariyāpannattā**ti ekadesabhāvena antogadhattā. **Etthā**ti catutthāruppe. Dutiye atthavikappe **nevasaññā**ti ettha **na**-kāro aññattho. Tathā **nāsaññā**ti ettha **na**-kāro, **a**-kāro ca aññattho evāti tena dvayena saññābhāvo eva dassitoti dhammāyatanapariyāpannatāya āyatanabhāvo vuttovāti **‘‘adhiṭṭhānaṭṭhenā’’**ti vuttaṃ nissayapaccayabhāvato.

Kiṃ pana kāraṇaṃ, yenettha saññāva edisī jātāti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘na kevala’’**ntiādi. Saññāsīsenāyaṃ desanā katā ‘‘nānattakāyā nānattasaññino’’tiādīsu (dī. ni. 3.341, 359; a. ni. 9.24) viyāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ **esa attho**ti kañci visesaṃ upādāya sabhāvato atthīti vattabbasseva dhammassa kañci visesaṃ upādāya natthīti vattabbatāsaṅkhāto attho.

Atithokampi yaṃ **telamatthi bhanteti āha** akappiyabhāvaṃ upādāya, tadeva **natthi, bhante, telanti āha** nāḷipūraṇaṃ upādāya. Tenāha **‘‘tattha yathā’’**tiādi.

Yadi ārammaṇasañjānanaṃ saññākiccaṃ, taṃ saññā samānā kathamayaṃ kātuṃ na sakkotīti āha **‘‘dahanakiccamivā’’**tiādi. Saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattiyā eva hesā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ na sakkoti, tato eva ca ñāṇassa sugayhāpi na hoti. Tenāha **‘‘nibbidājananampi kātuṃ na sakkotī’’**ti. **Akatābhiniveso**ti akatavipassanābhiniveso appavattitasammasanacāro. **Pakativipassako**ti pakatiyā vipassako. Khandhādimukhena vipassanaṃ abhinivisitvā dvārālambanehi saddhiṃ dvārappavattadhammānaṃ vipassako sakkuṇeyya tabbisayaudayabbayañāṇaṃ uppādetuṃ, yathā pana sakkoti, taṃ dassetuṃ **‘‘sopī’’**tiādi vuttaṃ. **Kalāpasammasanavasenevā**ti catutthāruppacittuppādapariyāpanne phassādidhamme avinibbhujja ekato gahetvā kalāpato samūhato sammasanavasena nayavipassanāsaṅkhātakalāpasammasanavasena. Phassādidhamme vinibbhujjitvā visuṃ visuṃ sarūpato gahetvā aniccādivasena sammasanaṃ **anupadadhammavipassanā**. **Evaṃ sukhumattaṃ gatā** yathā dhammasenāpatināpi nāma anupadaṃ na vipassaneyyāti attho.

Therassāti aññatarassa therassa. **Aññāhipī**ti ettha ayamaparā upamā – eko kira brāhmaṇo aññataraṃ purisaṃ manuññaṃ mattikabhājanaṃ gahetvā ṭhitaṃ disvā yāci ‘‘dehi me imaṃ bhājana’’nti. So surāsittataṃ sandhāya ‘‘nāyyo sakkā dātuṃ, surā ettha atthī’’ti āha. Brāhmaṇo attano samīpe ṭhitaṃ purisaṃ uddissa āha ‘‘tena hi imassa pātuṃ dehī’’ti. Itaro ‘‘natthayyo’’ti āha. Tattha yathā brāhmaṇassa ayogyabhāvaṃ upādāya ‘‘atthī’’tipi vattabbaṃ, pātabbatāya tattha abhāvato ‘‘natthī’’tipi vattabbaṃ jātaṃ, evaṃ idhāpīti daṭṭhabbaṃ.

Kasmā panettha yathā heṭṭhā ‘‘ananto ākāso, anantaṃ viññāṇaṃ, natthi kiñcī’’ti tattha tattha bhāvanākāro gahito, evaṃ koci bhāvanākāro na gahitoti? Keci tāva āhu – ‘‘bhāvanākāro nāma sopacārassa jhānassa yathāsakaṃ ārammaṇe pavattiākāro, ārammaṇañcettha ākiñcaññāyatanadhammā. Te pana gayhamānā ekassa vā pubbaṅgamadhammassa vasena gahetabbā siyuṃ, sabbe eva vā. Tattha paṭhamapakkhe viññāṇassa gahaṇaṃ āpannanti ‘viññāṇaṃ viññāṇa’nti manasikāre catutthāruppassa viññāṇañcāyatanabhāvo āpajjati. Dutiyapakkhe pana sabbaso ākiñcaññāyatanadhammārammaṇatāya jhānassa ‘ākiñcaññaṃ ākiñcañña’nti manasikāre ākiñcaññāyatanatā vā siyā, abhāvārammaṇatā vā. Sabbathā nevasaññānāsaññāyatanabhāvo na labbhatī’’ti. Tadidamakāraṇaṃ tathā jhānassa appavattanato. Na hi catutthāruppabhāvanā viññāṇamākiñcaññaṃ vā āmasantī pavattati, kiñcarahi? Tatiyāruppassa santataṃ.

Yadi evaṃ, kasmā pāḷiyaṃ ‘‘santa’’nti na gahitanti? Kiñcāpi na gahitataṃ **sutte** (dī. ni. 2.129; saṃ. ni. 2.152), **vibhaṅge** (vibha. 606 ādayo) pana gahitameva. Yathāha – ‘‘taññeva ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāvetī’’ti (vibha. 619). Atha kasmā **vibhaṅge** viya sutte bhāvanākāro na gahitoti?

Veneyyajjhāsayato, desanāvilāsato ca. Ye hi veneyyā yathā heṭṭhā tīsu āruppesu ‘‘ananto ākāso, anantaṃ viññāṇaṃ, natthi kiñcī’’ti bhāvanākāro gahito, evaṃ aggahite eva tasmiṃ tamatthaṃ paṭivijjhanti, tesaṃ vasena sutte tathā desanā katā, suttantagatikāva abhidhamme **suttantabhājanīye** (vibha. 605 ādayo) uddesadesanā. Ye pana veneyyā vibhajitvā vutteyeva tasmiṃ tamatthaṃ paṭivijjhanti, tesaṃ vasena **vibhaṅge** bhāvanākāro vutto. Dhammissaro pana bhagavā sammāsambuddho dhammānaṃ desetabbappakāraṃ jānanto katthaci bhāvanākāraṃ gaṇhāti, katthaci bhāvanākāraṃ na gaṇhāti. Sā ca desanā yāvadeva veneyyavinayatthāti ayamettha desanāvilāso. Suttantadesanā vā pariyāyakathāti tattha bhāvanākāro na gahito, abhidhammadesanā pana nippariyāyakathāti tattha bhāvanākāro gahitoti evampettha bhāvanākārassa gahaṇe, aggahaṇe ca kāraṇaṃ veditabbaṃ.

Apare pana bhaṇanti – ‘‘catutthāruppe visesadassanatthaṃ **sutte** bhāvanākārassa aggahaṇaṃ, svāyaṃ viseso anupubbabhāvanājanito. Sā ca anupubbabhāvanā pahānakkamopajanitā pahātabbasamatikkamena jhānānaṃ adhigantabbato. Tathā hi kāmādivivekavitakkavicāravūpasamapītivirāgasomanassatthaṅgamamukhena rūpāvacarajjhānāni desitāni, rūpasaññādisamatikkamamukhena arūpajjhānāni. Na kevalañca jhānāniyeva, atha kho sabbampi sīlaṃ, sabbāpi paññā paṭipakkhadhammappahānavaseneva sampādetabbato pahātabbadhammasamatikkamadassanamukheneva desanā āruḷhā. Tathā hi ‘‘pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato’’tiādinā (dī. ni. 1.8, 194) sīlasaṃvaro, ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī’’tiādinā (dī. ni. 1.213; ma. ni. 1.411, 421; 3.15, 75) indriyasaṃvaro, ‘‘neva davāya na madāyā’’tiādinā (ma. ni. 1.23, 422; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 2.63; a. ni. 6.58; mahāni. 206; vibha. 518) bhojane mattaññutā, ‘‘idha bhikkhu micchājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvikaṃ kappetī’’tiādinā (saṃ. ni. 5.8) ājīvapārisuddhi, ‘‘abhijjhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā’’tiādinā (dī. ni. 1.217; ma. ni. 1.412, 425; 3.16, 75) jāgariyānuyogo, ‘‘aniccasaññā bhāvetabbā asmimānasamugghātāya, aniccasaññino, meghiya, anattasaññā saṇṭhāti, anattasaññī asmimānasamugghātaṃ gacchati, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’tiādinā paññā paṭipakkhadhammappahānavaseneva desitā. Tasmā jhānāni desento bhagavā ‘‘vivicceva kāmehī’’tiādinā (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) pahātabbadhammasamatikkamadassanamukheneva desesi. Tena vuttaṃ ‘‘kāmādivivekavitakkavicāravūpasamapītivirāgasomanassatthaṅgamamukhena rūpāvacarajjhānāni desitāni, rūpasaññādisamatikkamamukhena arūpajjhānānī’’ti. Tattha yathā rūpāvacaraṃ paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvanāvisesādhigatehi vitakkādīhi viya saddhādīhipi tikkhavisadasūrasabhāvehi dhammehi samannāgatattā kāmacchandādīnaṃ nīvaraṇānaṃ, tadekaṭṭhānañca pāpadhammānaṃ vikkhambhanato uttarimanussadhammabhāvappattaṃ kāmāvacaradhammehi saṇhasukhumaṃ, santaṃ, paṇītañca hoti; dutiyajjhānādīni pana bhāvanāvisesena oḷārikaṅgappahānato tato sātisayaṃ saṇhasukhumasaṇhasukhumatarādibhāvappattāni honti. Tathā arūpāvacaraṃ paṭhamajjhānaṃ rūpavirāgabhāvanābhāvena pavattamānaṃ ārammaṇasantatāyapi aṅgasantatāyapi pākatikaparittadhammehi viya sabbarūpāvacaradhammehi santasukhumabhāvappattaṃ hoti. Ārammaṇasantabhāvenāpi hi tadārammaṇadhammā santasabhāvā honti, seyyathāpi lokuttaradhammārammaṇā dhammā.

Satipi dhammato, mahaggatabhāvenāpi ca abhede rūpāvacaracatutthato āruppaṃ aṅgatopi santameva, yatassa santavimokkhatā vuttā. Dutiyāruppādīni pana paṭhamāruppādito aṅgato, ārammaṇato ca santasantatarasantatamabhāvappattāni tathā bhāvanāvisesasamāyogato, svāyaṃ bhāvanāviseso paṭhamajjhānūpacārato paṭṭhāya taṃtaṃpahātabbasamatikkamanavasena tassa tassa jhānassa santasukhumabhāvaṃ āpādento catutthāruppe saṅkhārāvasesasukhumabhāvaṃ pāpeti. Yato catutthāruppaṃ yathā anupadadhammavipassanāvasena vipassanāya ārammaṇabhāvaṃ upagantvā pakativipassakassāpi nibbiduppattiyā paccayo na hoti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattito, tathā sayaṃ tatiyāruppadhammesu pavattamānaṃ te yāthāvato vibhāvetuṃ na sakkoti, yathā tadaññajjhānāni attano ārammaṇaṃ. Kevalaṃ pana ārabbha pavattimattamevassa tattha hoti, tayidaṃ ārammaṇabhāvenāpi nāma vibhūtākāratāya ṭhātuṃ appahontaṃ ārammaṇakaraṇe kiṃ pahoti. Tasmā tadassa avibhūtakiccataṃ disvā satthā heṭṭhā tīsu ṭhānesu bhāvanākāraṃ vatvā tādiso idha na labbhatīti dīpetuṃ catutthāruppadesanāyaṃ **sutte** bhāvanākāraṃ pariyāyadesanattā na kathesi.

Yasmā pana sārammaṇassa dhammassa ārammaṇe pavattiākāro atthevāti atisukhumabhāvappattaṃ taṃ dassetuṃ ‘‘taṃyeva ākiñcaññāyatanaṃ santato manasi karotī’’ti (vibha. 619) **vibhaṅge** vuttaṃ yathādhammasāsanabhāvato, pubbabhāgavasena vā **vibhaṅge** ‘‘santato manasi karotī’’ti vuttaṃ tadā yogino tassa vibhūtabhāvato. Appanāvasena pana **sutte** bhāvanākāro na gahito avibhūtabhāvato. Kammaṭṭhānaṃ hi kiñci ādito avibhūtaṃ hoti, yathā taṃ? Buddhānussatiādi. Kiñci majjhe, yathā taṃ? Ānāpānassati. Kiñci ubhayattha, yathā taṃ? Upasamānussatiādi. Catutthāruppakammaṭṭhānaṃ pana pariyosāne avibhūtaṃ bhāvanāya matthakappattiyaṃ ārammaṇassa avibhūtabhāvato. Tasmā catutthāruppe imaṃ visesaṃ dassetuṃ satthārā **sutte** bhāvanākāro na gahito, na sabbena sabbaṃ abhāvatoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

288. **Asadisarūpo**ti dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanabyāmappabhāketumālādīhi rūpaguṇehi aññehi asādhāraṇarūpakāyo, sabhāvattho vā **rūpa**-saddo ‘‘yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpa’’ntiādīsu (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203) viya. Tasmā **asadisarūpo**ti asadisasabhāvo, tena dasabalacatuvesārajjādiguṇavisesasamāyogadīpanato satthu dhammakāyasampattiyāpi asadisatā dassitā hoti. **Itī**ti evaṃ vuttappakārena. **Tasmi**nti āruppe. **Pakiṇṇakakathāpi viññeyyā**ti pubbe viya asādhāraṇaṃ tattha tattha jhāne patiniyatameva atthaṃ aggahetvā sādhāraṇabhāvato tattha tattheva pakiṇṇakaṃ visaṭaṃ atthaṃ gahetvā pavattā pakiṇṇakakathāpi vijānitabbā.

289. **Rūpanimittātikkamato**ti kasiṇarūpasaṅkhātassa paṭibhāganimittassa atikkamanato. **Ākāsātikkamato**ti kasiṇugghāṭimākāsassa atikkamanato. **Ākāse pavattitaviññāṇātikkamato**ti paṭhamāruppaviññāṇassa atikkamanato, na dutiyāruppaviññāṇātikkamanato. Tadatikkamato hi tasseva vibhāvanaṃ hoti. Dutiyāruppaviññāṇavibhāvane hi tadeva atikkantaṃ siyā, na tassa ārammaṇaṃ, na ca ārammaṇe dosaṃ disvā anārammaṇassa vibhāvanātikkamo yujjati. **Pāḷiya**ñca ''viññāṇañcāyatanaṃ sato samāpajjati…pe… sato vuṭṭhahitvā taṃyeva viññāṇaṃ abhāvetī''ti vuttaṃ, na vuttaṃ ''taṃyeva viññāṇañcāyatanaṃ abhāvetī''ti, ''taṃyeva abhāvetī''ti vā. ''Anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajjā''ti ettha pana dvayaṃ vuttaṃ ārammaṇañca viññāṇaṃ, viññāṇañcāyatanañca. Tasmiṃ dvaye yena kenaci, yato vā vuṭṭhito, teneva padhānaniddiṭṭhena taṃ-saddassa sambandhe āpanne ''ayañca ārammaṇātikkamabhāvanā''ti viññāṇañcāyatanassa nivattanatthaṃ viññāṇavacanaṃ. Tasmā paṭhamāruppaviññāṇasseva abhāvanātikkamo vutto.

290. **Evaṃ santepī**ti aṅgātikkame asatipi. **Suppaṇītatarā**ti suṭṭhu paṇītatarā, sundarā paṇītatarā cāti vā attho. Satipi catunnaṃ pāsādatalānaṃ, sāṭikānañca tabbhāvato, pamāṇato ca samabhāve uparūpari pana kāmaguṇānaṃ, sukhasamphassādīnañca visesena paṇītatarādibhāvo viya etāsaṃ catunnaṃ samāpattīnaṃ āruppabhāvato, aṅgato ca satipi samabhāve bhāvanāvisesasiddho pana sātisayo uparūpari paṇītatarādibhāvoti imamatthaṃ dasseti **''yathā hī''**tiādinā.

291. **Nissito**ti nissāya ṭhito. **Duṭṭhitā**ti na sammā ṭhitā, dukkhaṃ vā ṭhitā. **Tannissita**nti tena nissitaṃ, ṭhānanti attho. **Tannissita**nti vā taṃ **maṇḍapalaggaṃ purisaṃ** nissāya ṭhitaṃ purisanti attho. Maṇḍapalaggañhi anissāya tena vinābhūte vivitte bahi okāse ṭhānaṃ viya ākāsalaggaviññāṇassa viveke tadapagame tatiyāruppassa ṭhānanti.

292. **Ārammaṇaṃ karoteva, aññābhāvena taṃ ida**nti ''āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikarūpāsannākāsārammaṇaviññāṇāpagamārammaṇaṃ, no ca santa''nti ca diṭṭhādīnavampi taṃ ākiñcaññāyatanaṃ idaṃ nevasaññānāsaññāyatanajjhānaṃ aññassa tādisassa ārammaṇabhāvayogyassa abhāvena alābhena ārammaṇaṃ karoti eva. **''Sabbadisampati''**nti idaṃ janassa agatikabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Vutti**nti jīvikaṃ. **Vattatī**ti jīvati.

293. **Āruḷho**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – yathā koci puriso anekaporisaṃ dīghanisseṇiṃ āruḷho tassa uparimapade ṭhito tassā nisseṇiyā bāhumeva olubbhati aññassa alābhato, yathā ca paṃsupabbatassa, missakapabbatassa vā aggakoṭiṃ āruḷho tassa matthakameva olubbhati, yathā ca **giriṃ** silāpabbataṃ āruḷho paripphandamāno aññābhāvato attano jaṇṇukameva olubbhati, **tathā** etaṃ catutthāruppajjhānaṃ taṃ tatiyāruppaṃ olubbhitvā pavattatīti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ uttānameva.

Āruppaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti dasamaparicchedavaṇṇanā.

11. Samādhiniddesavaṇṇanā

Āhārepaṭikkūlabhāvanāvaṇṇanā

294. Uddeso nāma niddesattho mudumajjhimapaññābāhullato, āgato ca bhāro avassaṃ vahitabboti āha **''ekā saññāti evaṃ uddiṭṭhāya āhāre paṭikkūlasaññāya bhāvanāniddeso anuppatto''**ti. Tatthāyaṃ **saññā**-saddo ''rūpasaññā saddasaññā''tiādīsu (mahāni. 14) sañjānanalakkhaṇe dhamme āgato, ''aniccasaññā dukkhasaññā''tiādīsu vipassanāyaṃ āgato, ''uddhumātakasaññāti vā sopākarūpasaññāti vā ime dhammā ekatthā udāhu nānatthā''tiādīsu samathe āgato. Idha pana samathassa parikamme daṭṭhabbo. Āhāre hi paṭikkūlākāraggahaṇaṃ, tappabhāvitaṃ vā upacārajjhānaṃ idha ''āhāre paṭikkūlasaññā''ti adhippetaṃ. Tattha yasmiṃ āhāre paṭikkūlasaññā bhāvetabbā, tattha nibbedavirāguppādanāya tappasaṅgena sabbampi āhāraṃ kiccappabhedādīnavopammehi vibhāvetuṃ **''āharatīti āhāro''**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **āharatī**ti āhārapaccayasaṅkhātena uppattiyā, ṭhitiyā vā paccayabhāvena attano phalaṃ āneti nibbatteti pavatteti cāti attho. Kabaḷaṃ karīyatīti kabaḷīkāro, vatthuvasena cetaṃ vuttaṃ, lakkhaṇato pana ojālakkhaṇo veditabbo, kabaḷīkāro ca so yathāvuttenatthena āhāro cāti **kabaḷīkārāhāro**. Esa nayo sesesupi. Phusatīti **phasso**. Ayaṃ hi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattati. Tathā hi so phusanalakkhaṇoti vuccati. Cetayatīti cetanā, attano sampayuttadhammehi saddhiṃ ārammaṇe abhisandahatīti attho, manosannissitā cetanā **manosañcetanā**. Upapattiparikappanavasena vijānātīti **viññāṇaṃ**. Evamettha sāmaññatthato, visesatthato ca āhārā veditabbā. Kasmā panete cattārova vuttā, aññe dhammā kiṃ attano phalassa paccayā na hontīti? No na honti, ime pana tathā ca honti aññathā cāti samānepi paccayabhāve atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuccanti.

Kathaṃ? Etesu hi paṭhamo sayaṃ yasmiṃ kalāpe tappariyāpannānaṃ yathārahaṃ paccayo hontova ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharati, dutiyo tisso vedanā āharati, tatiyo tīsu bhavesu paṭisandhiṃ āharati, catuttho paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharati. Tenāha **''kabaḷīkārāhāro''**tiādi. Ettha ca kammajādibhedabhinnā ojā sati paccayalābhe dve tisso paveṇiyo ghaṭentī ojaṭṭhamakarūpaṃ āharati, sukhavedanīyādibhedabhinno phassāhāro yathārahaṃ tisso vedanā āharati, puññābhisaṅkhārādibhedabhinno manosañcetanāhāro kāmabhavādīsu tīsu bhavesu yathārahaṃ saviññāṇaṃ, aviññāṇañca paṭisandhiṃ āharati, viññāṇāhāro yathāpaccayaṃ paṭisandhikkhaṇe nāmaṃ rūpaṃ, nāmarūpañca āharatīti daṭṭhabbaṃ. Atha vā upatthambhakaṭṭhena ime eva dhammā āhārāti vuttā. Yathā hi kabaḷīkārāhāro rūpakāyassa upatthambhakaṭṭhena paccayo, evaṃ arūpino āhārā sampayuttadhammānaṃ. Tathā hi vuttaṃ ''kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo, arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo''ti (paṭṭhā. 1.1.15). Aparo nayo – ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā kabaḷīkārāhāro, phassādayo ca tayo dhammā āhārāti vuttā. Visesapaccayo hi kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabaḷīkārāhāro, nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha ''seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati (saṃ. ni. 5.183). Tathā phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa''nti (udā. 1; mahāva. 1; netti. 24).

Kabaḷīkārāhāreti kabaḷīkāre āhāre **nikanti** taṇhā, **taṃ bhayaṃ** anatthāvahato. Gadhitassa hi āhāraparibhogo anatthāya hoti. Hetuatthe bhummaṃ. Evaṃ sesesu. **Nikantī**ti nikāmanā chandarāgo. Bhāyati etasmāti bhayaṃ, nikanti eva bhayaṃ **nikantibhayaṃ**. Kabaḷīkārāhārahetu imesaṃ sattānaṃ chandarāgo bhayaṃ bhayānakaṃ diṭṭhadhammikādibhedassa anatthassa sakalassāpi vaṭṭadukkhassa hetubhāvato. Tenevāha ''kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷha''ntiādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7). **Upagamanaṃ** appahīnavipallāsassa ārammaṇena samodhānaṃ saṅgati sukhavedanīyādiphassuppatti **bhayaṃ** bhayānakaṃ tīhi dukkhatāhi aparimuccanato. Tenāha ''sukhavedanīyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā (saṃ. ni. 4.129), tassa vedanāpaccayā taṇhā…pe… dukkhakkhandhassa samudayo hotī''ti (udā. 1). Tattha tattha bhave upapajjati etenāti **upapatti,** upapajjanaṃ vā **upapatti,** khipanaṃ **bhayaṃ** bhayānakaṃ upapattimūlakehi byasanehi aparimuttato. Tenāha ''avidvā, bhikkhave, purisapuggalo puññañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, puññupagaṃ bhavati viññāṇaṃ. Apuññañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, apuññupagaṃ bhavati viññāṇa''ntiādi (saṃ. ni. 2.51). **Paṭisandhī**ti bhavantarādīhi paṭisandhānaṃ, taṃ **bhayaṃ** bhayānakaṃ paṭisandhinimittehi dukkhehi avimuccanato. Tenāha ''viññāṇe ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷha''ntiādi (saṃ. ni. 2.64).

Puttamaṃsūpamena ovādena **dīpetabbo** nicchandarāgaparibhogāya. Evaṃ hi tattha nikantibhayaṃ na hoti. Niccammā gāvī yaṃ yaṃ ṭhānaṃ upagacchati, tattha tattheva naṃ pāṇino khādantiyeva. Evaṃ phasse sati vedanā uppajjati, vedanā ca dukkhasallādito daṭṭhabbāti phasse ādīnavaṃ passantassa upagamanabhayaṃ na hotīti āha **''phassāhāro niccammagāvūpamena dīpetabbo''**ti. Ekādasahi aggīhi sabbaso ādittā bhavā aṅgārakāsusadisāti passato upapattibhayaṃ na hotīti āha **''manosañcetanāhāro aṅgārakāsūpamena dīpetabbo''**ti. Corasadisaṃ viññāṇaṃ anatthapātato, pahārasadisī vedanā duradhivāsatoti sammadeva passato paṭisandhibhayaṃ na hotīti āha **''viññāṇāhāro sattisatūpamena dīpetabbo''**ti.

Evaṃ kiccādimukhena āhāresu ādīnavaṃ vibhāvetvā idāni tattha yathādhippetaṃ āhāraṃ niddhāretvā paṭikkūlato manasikāravidhiṃ dassetuṃ **''imesu panā''**tiādi vuttaṃ. **Upādāyarūpaniddesepi** ''kabaḷīkāro āhāro''ti (dha. sa. 595) āgatattā tato visesento **''asitapītakhāyitasāyitappabhedo''**ti āha, bhūtakathanaṃ vā etaṃ. Tattha **asitapītakhāyitasāyitappabhedo**ti asitabbapātabbakhāyitabbasāyitabbavibhāgo kālabhedavacanicchāya abhāvato yathā ''duddha''nti. **Kabaḷīkāro āhāro vā**ti avadhāraṇaṃ yathā phassāhārādinivattanaṃ, evaṃ ojāhāranivattanampi daṭṭhabbaṃ. Savatthuko eva hi āhāro idha kammaṭṭhānabhūto, tena āharīyatīti āhāroti evamettha attho daṭṭhabbo. Āharatīti āhāroti ayaṃ panattho nibbattitaojāvasena veditabbo. **Imasmiṃ atthe**ti imasmiṃ kammaṭṭhānasaṅkhāte atthe. **Uppannā saññā**ti saññāsīsena bhāvanaṃ vadati. Tathā hi vakkhati ''paṭikkūlākāraggahaṇavasena panā''tiādi (visuddhi. 1.305).

Kammaṭṭhānaṃ uggahetvāti kammaṭṭhānaṃ pariyattidhammato, atthato ca suggahitaṃ sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ katvā. Tenāha **''uggahato ekapadampi avirajjhantenā''**ti. Tattha **uggahato**ti ācariyuggahato. **Ekapadampī**ti ekampi padaṃ, ekakoṭṭhāsampi vā, padesamattampīti attho. **Dasahākārehī**ti kasmā vuttaṃ, nanu antimajīvikābhāvato, piṇḍapātassa alābhalābhesu paritassanagedhādisamuppattito, bhuttassa sammadajananato, kimikulasaṃvaddhanatoti evamādīhipi ākārehi āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbā? Vuttaṃ hetaṃ ''antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ yadidaṃ piṇḍolyaṃ, abhisāpoyaṃ, bhikkhave, lokasmiṃ 'piṇḍolo vicarasi pattapāṇī'''ti (saṃ. ni. 3.80), ''aladdhā ca piṇḍapātaṃ paritassati, laddhā ca piṇḍapātaṃ gadhito mucchito ajjhosanno anādīnavadassāvī anissaraṇapañño paribhuñjatī''ti (a. ni. 3.124), ''bhutto ca āhāro kassaci kadāci maraṇaṃ vā maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ āvahati, ukkocakādayo, takkoṭakādayo ca dvattiṃsa dvattiṃsa kulappabhedā kimayo ca naṃ upanissāya jīvantī''ti.

Vuccate – antimajīvikābhāvo tāva cittasaṃkilesavisodhanatthaṃ kammaṭṭhānābhinivesato pageva manasi kātabbo ''māhaṃ chavālātasadiso bhaveyya''nti. Tathā piṇḍapātassa alābhalābhesupi paritassanagedhādisamuppattinivāraṇaṃ pageva anuṭṭhātabbaṃ suparisuddhasīlassa paṭisaṅkhānavato tadabhāvato. Bhattasammado anekantiko, paribhogantogadho vā veditabbo. Kimikulasaṃvaddhanaṃ pana na saṅgahetabbaṃ, saṅgahitameva vā ''dasahākārehī''ti ettha niyamassa akatattā. Iminā vā nayena itaresampettha saṅgaho daṭṭhabbo yathāsambhavamettha paṭikkūlatāpaccavekkhaṇassa adhippetattā. Tathā hi gharagoḷikavaccamūsikajatukavaccādikaṃ sambhavantaṃ gahitaṃ, na ekantikanti. Tathā pariyesanādīsupi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ.

Gamanatotiādīsu paccāgamanampi gamanasabhāgattā gamaneneva saṅgahitaṃ. Paṭikkamanasālādiupasaṅkamanaṃ viya pariyesane samānapaṭikkūlaṃ hi asuciṭṭhānakkamanavirūpaduggandhadassanaghāyanādhivāsanehi. **Gamanato**ti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanato**ti gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogato**ti āhārassa paribhuñjanato. Ubhayaṃ ubhayena āsayati, ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti āsayo, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro, tato **āsayato**. Nidadhāti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo, tato **nidhānato. Aparipakkato**ti gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena aparipakkato. **Paripakkato**ti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalato**ti nibbattito. **Nissandato**ti ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanato**ti sabbaso makkhanato. Sabbattha āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbāti yojanā. Taṃtaṃkiriyānipphattipaṭipāṭivasena cāyaṃ gamanatotiādikā anupubbī ṭhapitā, sammakkhanaṃ pana paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikkūlanti sabbapacchā ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ.

295. **Evaṃ mahānubhāve**ti idāni vattabbapaṭipattiyā mahānubhāveti vadanti, sabbatthakakammaṭṭhānapariharaṇādisiddhaṃ vā dhammasudhammataṃ purakkhatvā yogāvacarena evaṃ paṭipajjitabbanti dassento **''evaṃ mahānubhāve nāma sāsane''**tiādimāha. Tattha **nāma-**saddo sambhāvane daṭṭhabbo. Pabbajitena gāmābhimukhena gantabbanti yojanā. Ayañca gamanādito paccavekkhaṇā yogino na attuddesikāva, atha kho anuddesikāpīti dassento **''sakalaratti''**ntiādinā dhuradvayaṃ pariggahesi. **Pariveṇa**nti pariveṇaṅgaṇaṃ. **Vīsatiṃsavāre**ti ettha santatipaccuppannavasena vāraparicchedoti keci, apare pana ''uṇhāsanenā''ti vadanti. Nīvaraṇavikkhambhanañhi appattā bhāvanā pharaṇapītiyā abhāvato nisajjāvasena kāyakilamathaṃ na vinodatiyevāti iriyāpathacalanaṃ hotiyeva. Vīsatiṃsaggahaṇaṃ pana yathāsallakkhitabhikkhācaraṇavelāvasena. Atha vā gamanato yāva sammakkhanamanasikāro eko vāro, evaṃ vīsatiṃsavāre kammaṭṭhānaṃ manasi karitvā. **Nijanasambādhānī**ti janasambādharahitāni, tena appākiṇṇataṃ, appasaddataṃ, appanigghosatañca dasseti. Tato eva **pavivekasukhāni** janavivekena iṭṭhāni, pavivekassa vā jhānānuyogassa upakārāni. Yasmā **chāyūdakasampannāni,** tasmā **sītalāni**. Yasmā **sucīni,** tasmā **ramaṇīyabhūmibhāgānī**ti purimāni dve pacchimānaṃ dvinnaṃ kāraṇavacanāni. **Ariya**nti niddosaṃ. **Vivekarati**nti jhānānuyogaratiṃ.

Kiñcāpi yogāvacarānaṃ vasanaṭṭhānaṃ nāma sujaggitaṃ susammaṭṭhameva hoti, kadāci pana jagganato pacchā evampi siyāti paṭikkūlatāpaccavekkhaṇāya sambhavadassanatthaṃ **''pādarajagharagolikavaccādisamparikiṇṇa''**ntiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tattha **paccattharaṇa**nti bhūmiyā chavirakkhaṇatthaṃ attharitabbaṃ cimilikādiattharaṇamāha. **Jatukā** khuddakavagguliyo. **Upahatattā**ti dūsitattā. **Tato**ti tato tato. Appekadā **ulūkapārāvatādīhī**ti idhāpi ''appekadā''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Udakacikkhallādīhī**ti **ādi-**saddena kacavarādiṃ saṅgaṇhāti. Pariveṇato vihāraṅgaṇappavesamaggo **vihāraracchā**.

Vitakkamāḷaketi ''kattha nu kho ajja bhikkhāya caritabba''ntiādinā vitakkanamāḷake. **Gāmamagga**nti gāmagāmimaggaṃ. **Khāṇukaṇṭakamaggo**ti khāṇukaṇṭakavanto maggo. **Daṭṭhabbo hotī**ti dassanena gamanaṃ upalakkheti.

Gaṇḍaṃ paṭicchādentenātiādi evamajjhāsayena nivāsanādi kātabbanti vattadassanaṃ, gaṇḍaroginā vātātapādiparissayavinodanatthaṃ gaṇḍaṃ paṭicchādayamānena viya. Atha vā gaṇḍaṃ viya gaṇḍaṃ paṭicchādayamānenāti ekaṃ gaṇḍa-saddaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ bhavati. ''Gaṇḍoti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacana''nti (a. ni. 9.15; saṃ. ni. 4.103) vacanato **gaṇḍo**ti attabhāvassa pariyāyo, visesato rūpakāyassa dukkhatāsūlayogato, asucipaggharaṇato, uppādajarābhaṅgehi uddhumātakapakkapabhijjanato. **Vaṇacoḷaka**nti vaṇapaṭicchādakavatthakhaṇḍaṃ. **Nīharitvā**ti thavikato uddharitvā. **Kuṇapānipī**ti **pi-**saddo garahāyaṃ evarūpānipi daṭṭhabbāni bhavantīti, sambhavadassane vā idampi tattha sambhavatīti. **Adhivāsetabbo**ti khamitabbo aññathā āhārassa anupalabbhanato. **Gāmadvāre**ti gāmadvārasamīpe, ummārabbhantare vā. **Gāmaracchā** vinivijjhitvā ṭhitā **oloketabbā honti** yugamattadassināpi satāti adhippāyo.

Paccattharaṇādīti gharagolikavaccādisaṃkiliṭṭhapaccattharaṇādikaṃ. **Anekakuṇapapariyosāna**nti ettha dunnivatthaduppārutamanussasamākulānaṃ gāmaracchānaṃ olokanampi ānetvā vattabbaṃ. Tampi hi paṭikkūlamevāti. **Aho vatā**ti garahane nipāto. **Bho**ti dhammālapanaṃ. Yāvañcidaṃ paṭikkūlo āhāro yadatthaṃ gamanampi nāma evaṃ jegucchaṃ, duradhivāsanañcāti attho.

296. **Gamanapaṭikkūla**nti gamanameva paṭikkūlaṃ gamanapaṭikkūlaṃ. **Adhivāsetvāpī**ti **pi-**saddo sampiṇḍanattho, tena ''ettakenāpi mutti natthi, ito parampi mahantaṃ paṭikkūlaṃ sakalaṃ adhivāsetabbamevā''ti vakkhamānaṃ paṭikkūlaṃ sampiṇḍeti. **Saṅghāṭipārutenā**ti saṅghāṭiyā kappanapārupanena pārutasarīrena. **Yatthā**ti yāsu vīthīsu. **Yāva piṇḍikamaṃsāpī**ti yāva jaṅghapiṇḍikamaṃsappadesāpi. **Udakacikkhalle**ti udakamisse kaddame. **Ekena cīvara**nti ekena hatthena nivatthacīvaraṃ. Macchā dhovīyanti etenāti **macchadhovanaṃ,** udakaṃ. Sammissa-saddo paccekaṃ sambandhitabbo. **Oḷigallāni** ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ sakaddamānaṃ sandanaṭṭhānāni, yāni jaṇṇumattaasucibharitānipi honti. **Candanikāni** kevalānaṃ ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ sandanaṭṭhānāni. **Yato**ti oḷigallādito. **Tā makkhikā**ti tattha saṇḍasaṇḍacārino nīlamakkhikā. **Nilīyantī**ti acchanti.

Dadamānāpītiādi satipi kesañci saddhānaṃ vasena sakkaccakāre paṭikkūlapaccavekkhaṇāyogyaṃ pana asaddhānaṃ vasena pavattanakaasakkaccakārameva dassetuṃ āraddhaṃ. **Tuṇhī honti** sayameva riñcitvā gacchissatīti. **Gacchā**ti apehi. **Re**ti ambho. **Muṇḍakā**ti anādarālapanaṃ. **Samudācarantī**ti kathenti. Piṇḍolyassa antimajīvikābhāvenāha

‘‘kapaṇamanussena viya gāme piṇḍāya caritvā nikkhamitabba’’nti.

297. **Tatthā**ti tasmiṃ pattagate āhāre. **Lajjitabbaṃ hoti** ‘‘ucchiṭṭhaṃ nu kho ayaṃ mayhaṃ dātukāmo’’ti āsaṅkeyyāti, **sedo paggharamāno** āhārassa vā uṇhatāya, bhikkhuno vā sapariḷāhatāyāti adhippāyo. **Sukkhathaddhabhattampī**ti sukkhatāya thaddhampi bhattaṃ, pageva takkakañjikādinā upasittanti adhippāyo. Tena sedena kilinnatāya paṭikkūlataṃ vadati.

Tasminti piṇḍapāte. **Sambhinnasobhe**ti sabbaso vinaṭṭhasobhe. **Vemajjhato paṭṭhāyā**ti jivhāya majjhato paṭṭhāya. **Dantagūthako** dantamalaṃ. **Vicuṇṇitamakkhito**ti ubhayehi dantehi vicuṇṇito kheḷādīhi samupalitto. Evaṃbhūtassa cassa yāyaṃ pubbe vaṇṇasampadā, gandhasampadā, abhisaṅkhārasampadā ca, sā ekaṃsena vinassati, raso pana nasseyya vā na vāti āha **‘‘antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāraviseso’’**ti. **Suvānadoṇiya**nti sārameyyānaṃ bhuñjanakaambaṇe. **Suvānavamathu viyā**ti vantasunakhachaḍḍanaṃ viya. **Cakkhussa āpāthaṃ atītattā ajjhoharitabbo hotī**ti ukkaṃsagataṃ tassa paṭikkūlabhāvaṃ vibhāveti.

298. **Paribhoga**nti ajjhoharaṇaṃ. **Esa** āhāro anto pavisamāno bahalamadhukatelamakkhito viya paramajeguccho hotīti sambandho. **Anto**ti koṭṭhassa abbhantare. Nidhānamanupagato āmāsayaṃ appattoyeva āhāro pittādīhi vimissito hotīti āha **‘‘pavisamāno’’**ti. Āmāsayapakkāsayavinimutto koyamāsayo nāmāti āsaṅkaṃ sandhāyāha **‘‘yasmā’’**tiādi. Pittamevāsayo **pittāsayo. Adhiko hotī**ti vuttaṃ mandapuññabāhullato lokassa. **Evaṃ āsayato**ti jeguccho hutvā anto paviṭṭho jegucchatarehi pittādīhi vimissito ativiya jeguccho hotīti evaṃ āsayato paṭikkūlatā paccavekkhitabbā.

299. **Nidhānato**ti etthāpi eseva nayo. **So**ti āhāro. **Dasavassikenā**ti jātiyā dasavassena sattena. **Okāse**ti āmāsayasaṅkhāte padese.

300. **Evarūpe**ti edise, dasavassāni yāva vassasataṃ adhotavaccakūpasadiseti attho. **Nidhāna**nti nidhātabbataṃ. **Yathāvuttappakāre**ti sace pana ‘‘dasavassikenā’’tiādinā (visuddhi. 1.299) yathāvutto pakāro etassāti yathāvuttappakāro, tasmiṃ. **Paramandhakāratimise**ti ativiya andhakaraṇamahātamasi. Atiduggandhajegucche padese paramajegucchabhāvaṃ upagantvā tiṭṭhatīti sambandho. Kattha kiṃ viyāti āha **‘‘yathā nāmā’’**tiādi. Kālameghena abhivuṭṭhe āvāṭe bahuso vassanena ekaccaṃ asucijātaṃ uppilavitvā vigaccheyyāti **akālamegha-**ggahaṇaṃ. **Tiṇapaṇṇakilañjakhaṇḍa-**ggahaṇaṃ na asubhassāpi asubhena sammissatāya asubhabhāvappattidassanatthaṃ. **Kāyaggisantāpakuthitakuthanasañjātapheṇapubbuḷakācito**ti gahaṇitejena pakkuthitanippakkatāya samuppannapheṇapubbuḷanicito. **Aparipakkato**ti aparipakkabhāvato.

301. **Suvaṇṇarajatādidhātuyo viyā**ti yathā suvaṇṇarajatādidhātuyo vidhinā tāpiyamānā suvaṇṇarajatādike muñcantiyo suvaṇṇarajatādibhāvaṃ upagacchantīti vuccanti, na evamayaṃ. Ayaṃ pana āhāro kāyagginā paripakko pheṇapubbuḷake muñcanto saṇhaṃ karonti etthāti ‘‘saṇhakaraṇī’’ti laddhanāmake nisade pisitvā nāḷike khuddakaveḷunāḷikāyaṃ vaṇṇasaṇṭhānamattena pakkhippamānapaṇḍumattikā viya karīsabhāvaṃ upagantvā pakkāsayaṃ pūreti, muttabhāvaṃ upagantvā muttavatthiṃ pūretīti yojanā. Gahaṇiyā indhanabhāgo viya kimibhakkhabhāgo ca apākaṭova. Rasabhāgo phalato pakāsīyati, aparipakkasabhāgā ca teti te anāmasitvā karīsamuttabhāgā evettha dassitā.

302. Paṭikkūlassa nāma phalena paṭikkūleneva bhavitabbanti dassento **‘‘sammā paripaccamāno’’**tiādimāha. **Nakhadantādīnī**ti **ādi-**saddena na kevalaṃ tacādīni eva **dvattiṃsākārapāḷiyaṃ** (ma. ni. 3.154; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) āgatāni, atha kho akkhigūthakaṇṇagūthadantamalajallikāsambhavādīni dvattiṃsakoṭṭhāsavinimuttāni asubhāni saṅgaṇhanto **‘‘nānākuṇapānī’’**ti āhāti daṭṭhabbaṃ.

303. **Nissandamāno**ti vissavanto, paggharantoti attho. **Ādinā pakārenā**ti ettha **ādi-**saddena nāsikāya siṅghāṇikā, mukhena kheḷo, kadāci pittaṃ, semhaṃ, lohitaṃ vamati, vaccamaggena uccāro, passāvamaggena passāvo, sakalakāye lomakūpehi sedajallikāti evaṃpakāraṃ asuciṃ saṅgaṇhāti. **‘‘Paṭhamadivase’’**ti idaṃ nissandadivasāpekkhāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘dutiyadivase nissandento’’**ti. **Vikuṇitamukho**ti jigucchāvasena saṅkucitamukho. Tenāha **‘‘jegucchī’’**ti. **Maṅkubhūto**ti vimanakajāto ‘‘imampi nāma posemī’’ti. **Ratto**ti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmākārena chandarāgena ratto. **Giddho**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddho gedhaṃ āpanno. **Gadhito**ti dummocanīyabhāvena ganthito viya tattha paṭibaddho. **Mucchito**ti rasataṇhāya mucchaṃ mohaṃ āpanno. **Viratto**ti vigatarāgo. **Aṭṭīyamāno**ti dukkhiyamāno. **Harāyamāno**ti lajjamāno. **Jigucchamāno**ti hīḷento.

Navadvārehīti pākaṭānaṃ mahantānaṃ vasena vuttaṃ, lomakūpavivarehipi sandatevāti. **Nilīyatī**ti attānaṃ adassento nigūhati, saṅkucati vā. **Eva**nti ekena dvārena pavesanaṃ anekehi dvārehi anekadhā nikkhāmanaṃ, pakāsanaṃ pavesanaṃ, nigūḷhaṃ nikkhāmanampīti somanassajātena pavesanaṃ, maṅkubhūtena nikkhāmanaṃ, sārattena pavesanaṃ, virattena nikkhāmananti imehi pakārehi.

304. **Paribhogakālepī**ti **pi-**saddena paviṭṭhamattopi nāma pavesadvāraṃ jegucchaṃ karoti, pageva laddhaparivāso paripākappatto itaradvārānīti dasseti. **Esa** āhāro. **Gandhaharaṇattha**nti vissagandhāpanayanatthaṃ. **Kāyagginā**ti

gahaṇitejānugatena kāyusmānā. **Pheṇuddehaka**nti pheṇāni uṭṭhapetvā uṭṭhapetvā. **Paccitvā**ti paripākaṃ gantvā. **Uttaramāno**ti uppilavanto. **Semhādī**ti **ādi**-saddena pittādike saṅgaṇhāti. **Karīsādī**ti **ādi**-saddena sedajallikādike. **Imāni dvārāni** mukhādīni. **Ekacca**nti passāvamaggaṃ sandhāya vadati. Cokkhajātikā pana mukhādīnipi dhovitvā hatthaṃ puna dhovantiyeva. Puna **ekacca**nti vaccamaggaṃ. **Dvattikkhattu**nti dvikkhattuṃ, tikkhattuṃ vā. Ettha ca āhāratthāya gamanapariyesanānaṃ paṭikkūlatā āhāre paṭikkūlatā vuttā. Paribhogassa tannissayato, āsayanidhānānaṃ taṃsambandhato, itaresaṃ tabbikāratoti ayampi viseso veditabbo. Kimibhakkhabhāvopi hissa vikārapakkheyeva ṭhapetabboti.

305. **Taṃ nimitta**nti yathāvuttehi ākārehi punappunaṃ manasi karontassa paṭikkūlākāravasena upaṭṭhitaṃ kabaḷīkārāhārasaññitaṃ bhāvanāya nimittaṃ ārammaṇaṃ, na uggahapaṭibhāganimittaṃ. Yadi hi tattha uggahanimittaṃ uppajjeyya, paṭibhāganimittenapi bhavitabbaṃ. Tathā ca sati appanāppattena jhānena bhavitabbaṃ, na ca bhavati, kasmā? Bhāvanāya nānākārato, sabhāvadhammabhāvena ca kammaṭṭhānassa gambhīrabhāvato. Tenāha **''kabaḷīkārāhārassa sabhāvadhammatāya gambhīrattā''**ti. Ettha hi yadipi paṭikkūlākāravasena bhāvanā pavattati. Ye pana dhamme upādāya kabaḷīkārāhārapaññatti, te eva dhammā paṭikkūlā, na paññattīti paṭikkūlākāraggahaṇamukhenapi sabhāvadhammeyeva ārabbha bhāvanāya pavattanato, sabhāvadhammānañca sabhāveneva gambhīrabhāvato na tattha jhānaṃ appetuṃ sakkoti. Gambhīrabhāvato hi purimasaccadvayaṃ duddasaṃ jātanti. Yadi upacārasamādhinā cittaṃ samādhiyati, kathaṃ kammaṭṭhānaṃ ''saññā'' icceva voharīyatīti āha **''paṭikkūlākāraggahaṇavasena panā''**tiādi.

Idāni imissā bhāvanāya ānisaṃsaṃ dassetuṃ **''imañca panā''**tiādi vuttaṃ. **Rasataṇhāyā**ti madhurādirasavisayāya taṇhāya. **Patilīyatī**ti saṅkucati anekākāraṃ tattha paṭikkūlatāya saṇṭhitattā. **Patikuṭatī**ti apasakkati na visarati. **Pativattatī**ti nivattati. **Kantāranittharaṇatthiko**ti mahato dubbhikkhakantārassa nittharaṇappayojano. **Vigatamado**ti mānamadādīnaṃ abhāvena nimmado, madābhāvaggahaṇeneva cassa davamaṇḍanavibhūsanādīnampi abhāvo gahitoyevāti daṭṭhabbaṃ. **Kabaḷīkārāhārapariññāmukhenā**ti vuttanayena paṭikkūlākārato kabaḷīkārāhārassa paricchijja jānanadvārena. **Pañcakāmaguṇiko rāgo**ti anativattanaṭṭhena pañcasu kāmaguṇesu niyutto, tappayojano vā rāgo. **Pariññaṃ** samatikkamaṃ **gacchati**. Rasataṇhāya hi sammadeva vigatāya rūpataṇhādayopi vigatā eva honti bhojane mattaññutāya ukkaṃsagamanato. Sati ca visayisamatikkame visayo samatikkanto eva hotīti āha **''so pañcakāmaguṇapariññāmukhena rūpakkhandhaṃ parijānātī''**ti. Rūpāyatanādīsu hi pariññaṃ gacchantesu tannissayabhūtāni, taggāhakā pasādā ca sukheneva pariññaṃ gacchantīti. **Aparipakkādī**ti **ādi**-saddena āsayanidhānānampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha **aparipakkaṃ** tāva udariyameva. Āsayaggahaṇena pittasemhapubbalohitānaṃ, paripakkaggahaṇena karīsamuttānaṃ, phalaggahaṇena kesādīnaṃ sabbesaṃ pariggaho siddho hotīti āha **''kāyagatāsatibhāvanāpi pāripūriṃ gacchatī''**ti. **Asubhasaññāyā**ti asubhabhāvanāya, aviññāṇakaasubhabhāvanānuyogassāti attho. **Anulomapaṭipadaṃ paṭipanno hoti** paṭikkūlākāraggahaṇena kāyassa asuciduggandhajegucchabhāvasallakkhaṇato. **Imaṃ pana paṭipatti**nti imaṃ āhāre paṭikkūlasaññābhāvanaṃ. **Amatapariyosānata**nti nibbānaniṭṭhitaṃ āhāre paṭikkūlasaññābhāvanāsaṅkhātaṃ upacārajjhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā nibbānādhigamanti attho.

Āhārepaṭikkūlabhāvanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catudhātuvavatthānabhāvanāvaṇṇanā

306. **''Ekaṃ vavatthānanti evaṃ uddiṭṭhassa catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso anuppatto''**ti uddeso nāma niddesattho mudumajjhapaññābāhullato, āgato ca bhāro avassaṃ vahitabboti katvā vuttaṃ. Tattha satipi visayabhedena vavatthānassa bhede vavatthānabhāvasāmaññena pana taṃ abhinnaṃ katvā vuttaṃ **''ekaṃ vavatthāna''**nti, pubbabhāge vā satipi visayabhede atthasiddhiyaṃ tassa ekavisayatāvāti ''ekaṃ vavatthāna''nti vuttaṃ. Yathā hi dvattiṃsākāre kammaṃ karontassa yogino yadipi pubbabhāge visuṃ visuṃ koṭṭhāsesu manasikāro pavattati, aparabhāge pana ekasmiṃ khaṇe ekasmiṃyeva koṭṭhāse atthasiddhi hoti, na sabbesu, evamidhāpīti. Tattha siyā – yathā paṭikkūlabhāvasāmaññena dvattiṃsākārakammaṭṭhāne abhedato manasikāro pavattati, evaṃ idha dhātubhāvasāmaññena abhedato manasikāro pavattatīti ''ekaṃ vavatthāna''nti vuttanti? Nayidamevaṃ. Tattha hi paṇṇattisamatikkamato paṭṭhāya paṭikkūlavaseneva sabbattha manasikāro pavattetabbo, idha pana sabhāvasarasalakkhaṇato dhātuyo manasi kātabbā, na dhātubhāvasāmaññato. Tenevāha **''sabhāvūpalakkhaṇavasena sanniṭṭhāna''**nti. Kiṃ vā etena papañcena, aññehi ekūnacattālīsāya kammaṭṭhānehi asaṃsaṭṭhaṃ catudhātuvavatthānaṃ nāma ekaṃ kammaṭṭhānanti dassetuṃ ''ekaṃ vavatthāna''nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. ''Catudhātuvavatthānassa bhāvanāniddeso''ti kasmā vuttaṃ, nanu catudhātuvavatthānaṃ bhāvanāva? Saccaṃ bhāvanāva, sakiṃ pavattaṃ pana vavatthānaṃ, tassa bahulīkāro bhāvanāti vacanabhedena vuttaṃ. Kathaṃ pana bhāvanā niddisīyati tassā vacīgocarātikkantabhāvatoti? Nāyaṃ doso bhāvanatthe bhāvanāvohārato. Bhāvanattho hi kammaṭṭhānapariggaho idha ''bhāvanā''ti adhippeto.

Sabhāvūpalakkhaṇavasenāti kakkhaḷattādikassa salakkhaṇassa upadhāraṇavasena. Idaṃ hi kammaṭṭhānaṃ pathavīkasiṇādikammaṭṭhānaṃ viya na paṇṇattimattasallakkhaṇavasena, nīlakasiṇādikammaṭṭhānaṃ viya na nīlādivaṇṇasallakkhaṇavasena, nāpi vipassanākammaṭṭhānaṃ viya saṅkhārānaṃ aniccatādisāmaññalakkhaṇasallakkhaṇavasena pavattati, atha kho pathavīādīnaṃ sabhāvasallakkhaṇavasena pavattati. Tena vuttaṃ ''sabhāvūpalakkhaṇavasenā''ti, kakkhaḷattādikassa salakkhaṇassa upadhāraṇavasenāti attho. **Sanniṭṭhāna**nti ñāṇavinicchayo veditabbo, na yevāpanakavinicchayo, nāpi vitakkādivinicchayo. **Dhātumanasikāro**ti dhātūsu manasikāro, catasso dhātuyo ārabbha bhāvanāmanasikāroti attho. Kātabbato kammaṃ, yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānañcāti kammaṭṭhānaṃ, catunnaṃ mahābhūtānaṃ sabhāvasallakkhaṇavasena pavattaṃ yogakammaṃ. Tenāha **''dhātumanasikāro, dhātukammaṭṭhānaṃ, catudhātuvavatthānanti atthato eka''**nti. **Tayidaṃ** catudhātuvavatthānaṃ. **''Dvidhā āgata''**nti kasmā vuttaṃ, nanu dhātuvibhaṅge nātisaṅkhepavitthāravasena āgataṃ, tasmā ''tidhā āgata''nti vattabbanti? Na, tatthāpi ajjhattikānaṃ dhātūnaṃ pabhedato anavasesapariyādānassa katattā, bāhirānañca dhātūnaṃ pariggahitattā. Atha vā **dvidhā āgata**nti ettha dvidhāva āgatanti na evaṃ niyamo gahetabbo, atha kho dvidhā āgatamevāti, tena tatiyassāpi pakārassa saṅgaho siddho hoti. So ca nātisaṅkhepavitthāranayo ''saṅkhepato ca vitthārato cā''ti ettha āvuttivasena, **ca**-saddeneva vā saṅgahoti daṭṭhabbo. Atha vā yo nātisaṅkhepavitthāranayena atisaṅkhepapaṭikkhepamukhena labbhamāno vitthārabhāgo, taṃ vitthāranayantogadhameva katvā vuttaṃ ''dvidhā āgata''nti. Evañca katvā ''nātitikkhapaññassa dhātukammaṭṭhānikassa vasena vitthārato āgata''nti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. **''Mahāsatipaṭṭhāne''**ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ, **satipaṭṭhāna**(dī. ni. 2.378 ādayo; ma. ni. 3.111 ādayo) **kāyagatāsatisuttādīsu**pi (ma. ni. 3.153 ādayo) tatheva āgatattā. **Rāhulovāde**ti mahārāhulovāde (ma. ni. 2.113 ādayo). **Dhātuvibhaṅge**ti dhātuvibhaṅgasutte (ma. ni. 3.342 ādayo), abhidhamme dhātuvibhaṅge (vibha. 172 ādayo) ca.

Kāmaṃ **mahāsatipaṭṭhāne** atthena upamaṃ parivāretvā desanā āgatā, upamā ca nāma yāvadeva upameyyatthavibhāvanatthāti upamaṃ tāva dassetvā upameyyatthaṃ vibhāvetuṃ **''seyyathāpī''**tiādinā pāḷi ānītā. Kasmā panettha dhātuvasena, tatthapi catumahābhūtavasena kammaṭṭhānaniddeso katoti? Sattasuññatāsandassanatthaṃ, ettha dhātuvasena, tatthāpi oḷārikabhāvena supākaṭatāya, ekaccaveneyyajanacaritānukulatāya ca mahābhūtavasena kammaṭṭhānaniddeso katoti veditabbo. Tattha **pathavīdhātū**tiādīsu dhātuttho nāma sabhāvattho, sabhāvattho nāma suññatattho, suññatattho nāma nissattattho. Evaṃ sabhāvasuññatanissattatthena pathavīyeva dhātu **pathavīdhātu. Āpodhātu**ādīsupi eseva nayo. **Pathavīdhātū**ti sahajarūpadhammānaṃ patiṭṭhā dhātu, tathā **āpodhātū**ti ābandhanadhātu, **tejodhātū**ti paripācanadhātu, **vāyodhātū**ti vitthambhanadhātūti evamettha samāso, bhāvattho ca veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āgamissati.

Evaṃ tikkhapaññassātiādīsu **eva**nti yathādassitaṃ pāḷiṃ paccāmasati. Nātitikkhapaññassa vitthāradesanāti katvā āha **''tikkhapaññassā''**ti. Yathā vatthayugaṃ arahatīti vatthayugiko, evaṃ dhātukammaṭṭhānaṃ arahati, dhātukammaṭṭhānapayojanoti vā dhātukammaṭṭhāniko, tassa **dhātukammaṭṭhānikassa**.

Chekoti taṃtaṃsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmiṃ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṃsādiavayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭhimaṃsādiavayavasamaññāti jānanako. **Goghātako**ti jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. **Antevāsī**ti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī tassa tannissāya jīvanato. **Vinivijjhitvā**ti ekasmiṃ ṭhāne aññaṃ vinivijjhitvā. **Mahāpathānaṃ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte**ti catunnaṃ mahāpathānaṃ tāya eva vinivijjhanaṭṭhānasaṅkhāte. Yasmā te cattāro mahāpathā catūhi disāhi āgantvā samohitā viya honti, tasmā taṃ ṭhānaṃ catumahāpathānaṃ, tasmiṃ **catumahāpathe**. Vilīyanti bhijjanti vibhajjantīti bīlā, bhāgā, **va**-kārassa ba-kāraṃ, i-kārassa ca ī-kāraṃ katvā. Tameva hi bhāgatthaṃ dassetuṃ **''koṭṭhāsaṃ katvā''**ti vuttaṃ. Kiñcāpi ṭhita-saddo ''ṭhito vā''tiādīsu (a. ni. 5.28) viya ṭhānasaṅkhātairiyāpathasamaṅgitāya, gatinivattiatthatāya vā ṭhā-saddassa aññattha ṭhapetvā gamanaṃ sesairiyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavattiākārabodhako adhippetoti āha **''catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhita''**nti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavattiākārena. Ṭhānādayo hi iriyāsaṅkhātāya kāyikakiriyāya pavattiṭṭhānatāya ''iriyāpathā''ti vuccanti. **Yathāṭhita**nti yathāpavattaṃ. Yathāvuttaṭṭhānamevettha paṇidhānanti adhippetanti āha **''yathāṭhitattāva yathāpaṇihita''**nti. **Ṭhita**nti vā kāyassa ṭhānasaṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Paṇihita**nti tadaññairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Ṭhita**nti vā kāyasaṅkhātānaṃ rūpadhammānaṃ tasmiṃ tasmiṃ khaṇe sakiccavasena avaṭṭhānaparidīpanaṃ. **Paṇihita**nti paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihitanti evamettha attho veditabbo. **Dhātuso**ti dhātuṃ dhātuṃ pathavīādidhātuṃ visuṃ visuṃ katvā. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā passati.

Yathā chekotiādinā pāḷiyā saddatthavivaraṇavasena vuttamevatthaṃ idāni bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ **''yathā goghātakassā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **posentassā**ti maṃsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappāsaṭṭhiādīhi saṃvaḍḍhentassa. **Vadhitaṃ mata**nti hiṃsitaṃ hutvā mataṃ. **Mata**nti ca matamattaṃ. Tenevāha **''tāvadevā''**ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni aṅgapaccaṅgāni upādāya gāvīsamaññā, matamattāyapi gāviyā tesaṃ sannivesassa avinaṭṭhattā. **Bilāso**ti bilaṃ bilaṃ katvā. **Vibhajitvā**ti aṭṭhisaṅghātato maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecitaṃ maṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha **''maṃsasaññā pavattatī''**ti. **Pabbajitassapi** apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoga**nti santatisamūhakiccaghanānaṃ vinibbhujanaṃ vivecanaṃ. **Dhātuso paccavekkhato**ti yathāvuttaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso paccavekkhantassa. **Sattasaññā**ti attānudiṭṭhivasena pavattā sattasaññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evaṃ hi sati yathāvuttaopammatthena opameyyattho aññadatthu saṃsandati sameti. Tenevāha **''dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhatī''**ti.

307. Evaṃ dhātukammaṭṭhānassa saṅkhepato āgataṭṭhānaṃ dassetvā idāni vitthārato āgataṭṭhānaṃ dassetuṃ **''mahāhatthipadūpame panā''**tiādi vuttaṃ. **Eva**nti iminā **rāhulovāda-** (ma. ni. 2.113 ādayo) **dhātuvibhaṅgesu** (ma. ni. 3.342 ādayo; vibha. 172 ādayo) dhātukammaṭṭhānassa vitthārato āgamanameva upasaṃharati, na sabbaṃ desanānayaṃ aññathāpi tattha desanānayassa āgatattā.

Tatrāti tasmiṃ yathādassite mahāhatthipadūpamapāṭhe. **Ajjhattikā**ti sattasantānapariyāpannā. **Ajjhattaṃ paccatta**nti padadvayenāpi taṃtaṃpāṭipuggalikadhammo vuccatīti āha **‘‘ubhayampi niyakassa adhivacana’’**nti. Sasantatipariyāpannatāya pana attani gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṃ adhikicca pavattaṃ **ajjhattaṃ**. Taṃtaṃsantatipariyāpannatāya **paccattaṃ**. Tenevāha **‘‘attani pavattattā ajjhattaṃ, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā paccatta’’**nti. **Kakkhaḷa**nti kathinaṃ. Yasmā taṃ thaddhabhāvena sahajātānaṃ patiṭṭhā hoti, tasmā **‘‘thaddha’’**nti vuttaṃ. **Kharigata**nti kharīsu kharasabhāvesu gataṃ tappariyāpannaṃ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṃ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṃ hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘pharusa’’**nti. Tenāha **‘‘dutiyaṃ ākāravacana’’**nti. **Upādinnaṃ** nāma sarīraṭṭhakaṃ. Taṃ pana kammasamuṭṭhānataṃ sandhāya upādinnampi atthi anupādinnampi, taṇhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena sabbampetaṃ upādinnamevāti dassetuṃ **‘‘upādinnanti daḷhaṃ ādinna’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘mama’’nti gahitaṃ ‘‘aha’’nti parāmaṭṭhanti yojanā. **Seyyathida**nti kathetukamyatāpucchāvācīti āha **‘‘taṃ katamanti ceti attho’’**ti. **Tato**ti pacchā. **Ta**nti taṃ ajjhattikādibhedato dassitaṃ pathavīdhātuṃ. **Dassento**ti vatthuvibhāgena dassento. Kiñcāpi matthaluṅgaṃ aṭṭhimiñjeneva saṅgahetvā idha pāḷiyaṃ visuṃ na uddhaṭaṃ, **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.4) pana vīsatiyā ākārehi paripuṇṇaṃ katvā dassetuṃ visuṃ gahitanti tampi saṅgaṇhanto thaddhabhāvādhikatāya pathavīdhātukoṭṭhāsesuyeva **‘‘matthaluṅgaṃ pakkhipitvā vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā’’**ti āha. **‘‘Yaṃ vā panaññampi kiñcī’’**ti vā iminā pāḷiyaṃ matthaluṅgassa saṅgaho daṭṭhabbo. Tasmā idha **‘‘yaṃ vā panaññampi kiñcī’’**ti idaṃ pubbāparāpekkhaṃ ‘‘matthaluṅgaṃ pakkhipitvā vīsatiyā ākārehi pathavīdhātu niddiṭṭhāti veditabbā, yaṃ vā panaññampi kiñcī’’ti vacanato. Puna **yaṃ vā panaññampi kiñcī**ti avasesesu tīsu koṭṭhāsesūti yojetabbaṃ. **Tīsu koṭṭhāsesū**ti tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo koṭṭhāsā.

Vissandanabhāvenāti paggharaṇasabhāvena. **Appotī**ti visarati. **Pappotī**ti pāpuṇāti, sasambhāraāpavasena cetaṃ vuttaṃ. So hi vissandanabhāvena sasambhārapathavīsaṅkhātaṃ taṃ taṃ ṭhānaṃ visarati, pāpuṇāti ca, lakkhaṇāpavaseneva vā. Sopi hi sahajātaaññamaññanissayādipaccayatāya sesabhūtattayasaṅkhātaṃ taṃ taṃ ṭhānaṃ dravabhāvasiddhena vissandanabhāvena ābandhattaṃ, āsattattaṃ, avippakiṇṇañca karontaṃ ‘‘appoti pappotī’’ti vattabbataṃ arahatīti.

Tejanavasenāti nisitabhāvena tikkhabhāvena. **Vuttanayenā**ti kammasamuṭṭhānādivasena ‘‘nānāvidhesū’’ti āpodhātuyaṃ vuttanayena. **Kupitenā**ti khubhitena. **Usumajāto**ti usmābhibhūto. **Jīratī**ti jiṇṇo hoti. Tejodhātuvasena labbhamānā imasmiṃ kāye jarāpavatti pākaṭajarāvasena veditabbāti dassetuṃ **‘‘indriyavekallata’’**ntiādi vuttaṃ. Sarīre pakatiusumaṃ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo,** sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho **paridāho**ti ayametesaṃ viseso. **Yena jīrīyatī**ti ca ekāhikādijararogena jarīyatītipi attho yujjati. Satakkhattuṃ tāpetvā tāpetvā sītudake pakkhipitvā uddhaṭā sappi **‘‘satadhotasappī’’**ti vadanti. **Asita**nti bhuttaṃ. **Khāyita**nti khāditaṃ. **Sāyita**nti assāditaṃ. **Sammā paripākaṃ gacchatī**ti samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttaṃ, asammāparipākopi pana visamavepākiniyā tassā eva vasena veditabbo. **Rasādibhāvenā**ti rasarudhiramaṃsamedanhāruaṭṭhiaṭṭhimiñjasukkavasena. **Viveka**nti puthubhāvaṃ aññamaññaṃ visadisabhāvaṃ. Asitādibhedassa hi āhārassa pariṇāme raso hoti, taṃ paṭicca rasadhātu uppajjatīti attho. Evaṃ ‘‘rasassa pariṇāme rudhira’’ntiādinā sabbaṃ netabbaṃ.

Vāyanavasenāti samudīraṇavasena, savegagamanavasena vā. **Uggārahikkādī**ti ettha **ādi-**saddena uddekakhipanādipavattanakavātānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Uccārapassāvādī**ti **ādi-**saddena pittasemhalasikākevaladuggandhādinīharaṇakānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yadipi kucchi-saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana antantarassa vuccamānattā tadavasiṭṭho udarappadeso idha kucchi-saddena vuccatīti āha **‘‘kucchisayā vātāti antānaṃ bahivātā’’**ti. **Samiñjanapasāraṇādī**ti **ādi-**saddena ālokanavilokanauddharaṇātiharaṇādikā sabbā kāyikakiriyā saṅgahitā. **‘‘Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāvā’’**ti etena assāsapassāsānaṃ sarīraṃ muñcitvā pavatti natthīti dīpeti. Na hi bahiddhā cittasamuṭṭhānassa sambhavo atthīti. Yadi evaṃ kathaṃ ‘‘passāsoti bahinikkhamananāsikavāto, dīghanāsikassa nāsikaggaṃ, itarassa uttaroṭṭhaṃ phusanto pavattatī’’ti vacanaṃ? Taṃ nikkhamanākārena pavattiyā cittasamuṭṭhānassa, santāne pavattautusamuṭṭhānassa ca vasena vuttanti veditabbaṃ. **Sabbatthā**ti āpodhātuādīnaṃ tissannaṃ dhātūnaṃ niddesaṃ sandhāyāha. Tattha āpodhātuniddese ‘‘yaṃ vā panañña’’nti iminā sambhavassa, tejodhātuniddese sarīre pākatikausmāya, vāyodhātuniddese dhamanijālānusaṭassa tattha tattha cammakhīlapīḷakādinibbattakavāyuno saṅgaho daṭṭhabbo. Samiñjanādinibbattakavātā cittasamuṭṭhānāva. Yadi evaṃ, kathaṃ ‘‘purimā pañca catusamuṭṭhānā’’ti vacanaṃ? Na hi samiñjanādinibbattakā eva aṅgamaṅgānusārino vātā, atha kho tadaññepīti natthi virodho.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha **‘‘vīsatiyā ākārehī’’**tiādi. **Etthā**ti etasmiṃ vitthārato āgate dhātukammaṭṭhāneti attho. Tena ayaṃ vaṇṇanā na kevalaṃ mahāhatthipadūpamasseva (ma. ni. 1.300 ādayo), atha kho **mahārāhulovāda-** (ma. ni. 2.113 ādayo) **dhātuvibhaṅgasuttāna**mpi (ma. ni. 3.342 ādayo) atthasaṃvaṇṇanā hotiyevāti dassitaṃ hoti. Bhāvanānayepi eseva nayo. Tathā hi vuttaṃ ‘‘evaṃ rāhulovādadhātuvibhaṅgesupī’’ti.

308. **Bhāvanānaye**ti bhāvanāya naye. Yena kammaṭṭhānabhāvanā ijjhati, tasmiṃ bhāvanāvidhimhīti attho. **Etthā**ti dhātukammaṭṭhāne. Yasmā yesaṃ ‘‘tikkhapañño nātitikkhapañño’’ti imesaṃ duvidhānaṃ puggalānaṃ vasena idaṃ kammaṭṭhānaṃ dvidhā āgataṃ dvidhā desitaṃ, tasmā kammaṭṭhānābhinivesopi tesaṃ dvidhāva icchitabboti taṃ tāva dassetuṃ **‘‘tikkhapaññassa bhikkhuno’’**tiādi āraddhaṃ. **Lomā pathavīdhātūtī**ti ettha **iti-**saddo ādiattho. **Evaṃ vitthārato dhātupariggaho**ti ‘‘kesā pathavīdhātu, lomā pathavīdhātū’’tiādinā evaṃ dvācattālīsāya ākārehi vitthārato dhātukammaṭṭhānapariggaho. **Papañcato**ti dandhato saṇikato. **Yaṃ thaddhalakkhaṇa**nti kesādīsu yaṃ thaddhalakkhaṇaṃ kakkhaḷabhāvo. **Yaṃ ābandhanalakkhaṇa**ntiādīsupi eseva nayo. **Evaṃ manasi karoto**ti vatthuṃ anāmasitvā evaṃ lakkhaṇamattato manasikāraṃ pavattentassa. **Assā**ti tikkhapaññassa. **Kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hotī**ti yogakammassa pavattiṭṭhānabhūtaṃ tadeva lakkhaṇaṃ vibhūtaṃ hoti, tassa vā lakkhaṇassa suṭṭhu upaṭṭhānato taṃ ārabbha pavattamānaṃ manasikārasaṅkhātaṃ kammaṭṭhānaṃ vibhūtaṃ visadaṃ hoti, tikkhapaññassa indriyapāṭavena saṃkhittarucibhāvato. Sabbaso mandapaññassa bhāvanāva na ijjhatīti āha **''nātitikkhapaññassā''**ti. **Evaṃ manasi karoto**ti vuttanayena saṅkhepato manasi karoto. **Andhakāraṃ avibhūtaṃ hotī**ti anupaṭṭhānato andhaṃ viya karontaṃ apākaṭaṃ hoti kammaṭṭhānanti yojanā. **Purimanayenā**ti ''kesā pathavīdhātū''tiādinā pubbe vuttanayena. Vatthuāmasanena **vitthārato manasi karontassa pākaṭaṃ hoti** kammaṭṭhānaṃ, nātitikkhapaññassa akhippanisantitāya vitthārarucibhāvato.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yathā dvīsu bhikkhūsū''**tiādi vuttaṃ. Tattha **peyyālamukha**nti peyyālapāḷiyā mukhabhūtaṃ dvārabhūtaṃ ādito vāraṃ, vāradvayaṃ vā. **Vitthāretvā**ti anavasesato sajjhāyitvā. **Ubhatokoṭivasenevā**ti tassa tassa vārassa ādiantaggahaṇavaseneva. **Oṭṭhapariyāhatamatta**nti oṭṭhānaṃ samphusanamattaṃ. Yathā ganthaparivattane tikkhapaññassa bhikkhuno saṅkhepo ruccati, na vitthāro. Itarassa ca vitthāro ruccati, na saṅkhepo, evaṃ bhāvanānayepīti upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Tasmāti yasmā tikkhapaññassa saṅkhepo, nātitikkhapaññassa ca vitthāro sappāyo, tasmā. Yasmā kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitukāmassa sīlavisodhanādipubbakiccaṃ icchitabbaṃ, taṃ sabbākārasampannaṃ heṭṭhā vuttamevāti idha na āmaṭṭhaṃ. Yasmā pana vivekaṭṭhakāyassa, vivekaṭṭhacittasseva ca bhāvanā ijjhati, na itarassa, tasmā tadubhayaṃ dassento **''rahogatena paṭisallīnenā''**ti āha. Tattha **rahogatenā**ti rahasi gatena, ekākinā bhāvanānukūlaṭṭhānaṃ upagatenāti attho. **Paṭisallīnenā**ti pati pati puthuttārammaṇato cittaṃ nisedhetvā kammaṭṭhāne sallīnena, tattha saṃsiliṭṭhacittenāti attho. **Sakalampi attano rūpakāyaṃ āvajjetvā**ti uddhaṃ pādatalā, adho kesamatthakā, tiriyaṃ tacapariyantaṃ sabbampi attano karajakāyaṃ dhātuvasena manasi karonto yasmā cātumahābhūtiko ayaṃ kāyo, tasmā ''atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū''ti catumahābhūtavasena samannāharitvāti attho. Idāni tāsaṃ dhātūnaṃ lakkhaṇato, upaṭṭhānākārato ca manasikāravidhiṃ dassetuṃ **''yo imasmiṃ kāye''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **thaddhabhāvo**ti lakkhaṇamāha. Thaddhattalakkhaṇā hi pathavīdhātu. **Kharabhāvo**ti upaṭṭhānākāraṃ, ñāṇena gahetabbākāranti attho. **Dravabhāvo** lakkhaṇaṃ āpodhātuyā paggharaṇasabhāvattā. **Ābandhanaṃ** upaṭṭhānākāro. **Uṇhabhāvo** lakkhaṇaṃ tejodhātuyā usmāsabhāvattā. **Paripācanaṃ** upaṭṭhānākāro. **Vitthambhanaṃ** lakkhaṇaṃ vāyodhātuyā upatthambhanasabhāvattā. **Samudīraṇaṃ** upaṭṭhānākāro, upaṭṭhānākāro ca nāma dhātūnaṃ sakiccakaraṇavasena ñāṇassa vibhūtākāro. Kasmā panettha ubhayaggahaṇaṃ? Puggalajjhāsayato. Ekaccassa hi dhātuyo manasi karontassa tā sabhāvato gahetabbataṃ gacchanti, ekaccassa sakiccakaraṇato, yo rasoti vuccati. Tatrāyaṃ yogī dhātuyo manasi karonto ādito paccekaṃ salakkhaṇato, sarasatopi pariggaṇhāti. Tenāha **''yo imasmiṃ kāye thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā…pe… evaṃ saṃkhittena dhātuyo pariggahetvā''**ti. Tattha **pariggahetvā**ti pariggāhakabhūtena ñāṇena dhātuyo lakkhaṇato, rasato vā paricchijja gahetvā. Ayaṃ tāva saṃkhittato bhāvanānaye kammaṭṭhānābhiniveso.

Evaṃ pana dhātuyo pariggahetvā ''atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu thaddhabhāvo vā kharabhāvo vā, āpodhātu dravabhāvo vā ābandhanabhāvo vā, tejodhātu uṇhabhāvo vā paripācanabhāvo vā, vāyodhātu vitthambhanabhāvo vā samudīraṇabhāvo vā''ti evaṃ lakkhaṇādīhi saddhiṃyeva dhātuyo manasi karontena kālasatampi kālasahassampi punappunaṃ āvajjitabbaṃ manasi kātabbaṃ, takkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ kātabbaṃ. Tassevaṃ manasi karoto yaṃ lakkhaṇādīsu supākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti, tadeva gahetvā itaraṃ vissajjetvā tena saddhiṃ ''pathavīdhātu āpodhātū''tiādinā manasikāro pavattetabbo. Evaṃ manasi karontena hi anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupaṭṭhānamuñcanato, lakkhaṇato, tayo ca suttantāti imehi dasahākārehi manasikārakosallaṃ anuṭṭhātabbaṃ.

Tattha **anupubbato**ti anupaṭipāṭito ācariyassa santike uggahitapaṭipāṭito, sā ca desanāpaṭipāṭiyeva. Evaṃ anupubbato manasi karontenāpi nātisīghato manasi kātabbaṃ. Atisīghato manasi karoto hi aparāparaṃ kammaṭṭhānamanasikāro nirantaraṃ pavattati, kammaṭṭhānaṃ pana avibhūtaṃ hoti, na visesaṃ āvahati. Tasmā **nātisīghato** manasi kātabbaṃ. Yathā ca nātisīghato, evaṃ **nātisaṇikato**pi. Atisaṇikato manasi karoto hi kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti. Atisīghaṃ atisaṇikañca maggaṃ gacchantā purisā ettha nidassetabbā. **Vikkhepapaṭibāhanato**ti kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Bahiddhā vikkhepe hi sati kammaṭṭhānā parihāyati paridhaṃsati. Ekapadikamaggagāmī puriso cettha nidassetabbo. **Paṇṇattisamatikkamanato**ti ''yā ayaṃ pathavīdhātū''tiādikā paṇṇatti, taṃ atikkamitvā lakkhaṇesu eva cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

Evaṃ paṇṇattiṃ vijahitvā kakkhaḷalakkhaṇādīsu eva manasikāraṃ pavattentassa lakkhaṇāni supākaṭāni suvibhūtāni hutvā upaṭṭhahanti. Tassevaṃ punappunaṃ manasikāravasena cittaṃ āsevanaṃ labhati. Sabbo rūpakāyo dhātumattato upaṭṭhāti suñño nissatto nijjīvo yantaṃ viya yantasuttena aparāparaṃ parivattamāno. Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasaṃharati, athassa āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā dhātusamūhavaseneva upaṭṭhahanti, tehi kariyamānā kiriyā dhātumayena yantena pavattiyamānā hutvā upaṭṭhāti, tehi ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi dhātusaṅghāte pakkhippamāno dhātusaṅghāto viya upaṭṭhāti. Athassa tathā laddhāsevanampi cittaṃ yadi accāraddhavīriyatāya uddhaccavasena vā atilīnavīriyatāya kosajjavasena vā bhāvanāvidhiṃ na otareyya, tadā **adhicittasuttaṃ** (a. ni. 3.103), **anuttarasītibhāvasuttaṃ** (a. ni. 6.85), **bojjhaṅgasutta**nti (saṃ. ni. 5.194-195) imesu tīsu suttesu āgatanayena vīriyasamādhiyojanā kātabbā. Tena vuttaṃ **''tayo ca suttantā''**ti. Evaṃ pana vīriyasamataṃ yojetvā tasmiṃyeva lakkhaṇe manasikāraṃ pavattentassa yadā saddhādīni indriyāni laddhasamatāni suvisadāni pavattanti, tadā asaddhiyādīnaṃ dūrībhāvena sātisayaṃ thāmappattehi sattahi balehi laddhūpatthambhāni vitakkādīni jhānaṅgāni paṭutarāni hutvā pātubhavanti, tesaṃ ujuvipaccanīkatāya nīvaraṇāni vikkhambhitāniyeva honti saddhiṃ tadekaṭṭhehi pāpadhammehi. Ettāvatā cānena upacārajjhānaṃ samadhigataṃ hoti dhātulakkhaṇārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ **''punappunaṃ pathavīdhātu āpodhātūti…pe… upacāramatto samādhi uppajjatī''**ti.

Tattha **dhātumattato**ti visesanivattiattho **matta**-saddo. Tena yaṃ ito bāhirakā, lokiyamahājano ca ''satto jīvo''tiādikaṃ visesaṃ imasmiṃ attabhāve avijjamānaṃ vikappanāmatteneva samāropenti, taṃ nivatteti. Tenevāha **''nissattato nijjīvato''**ti. **Āvajjitabba**nti samannāharitabbaṃ. **Manasi kātabba**nti punappunaṃ bhāvanāvasena dhātumattato dhātulakkhaṇaṃ manasi ṭhapetabbaṃ. **Paccavekkhitabba**nti tadeva dhātulakkhaṇaṃ pati pati avekkhitabbaṃ, bhāvanāsiddhena ñāṇacakkhunā aparāparaṃ paccakkhato passitabbaṃ.

Tassevaṃ vāyamamānassāti tassa yogino evaṃ vuttappakārena bhāvanaṃ anuyuñjantassa, tattha ca bhāvanāanuyoge sakkaccakāritāya, sātaccakāritāya, sappāyasevitāya, samathanimittasallakkhaṇena, bojjhaṅgānaṃ anupavattanena, kāye ca jīvite ca nirapekkhavuttitāya, antarā saṅkocaṃ anāpajjantena bhāvanaṃ ussukkāpetvā ussoḷhiyaṃ avaṭṭhānena sammadeva vāyāmaṃ payogaṃ parakkamaṃ pavattentassa. **Dhātuppabhedāvabhāsanapaññāpariggahito**ti pathavīādīnaṃ dhātūnaṃ sabhāvalakkhaṇāvabhāsanena avabhāsanakiccāya bhāvanāpaññāya ādimajjhapariyosānesu avijahanena sabbato gahito mahaggatabhāvaṃ appattatāya upacāramatto sikhāppatto kāmāvacarasamādhi uppajjati. **Upacārasamādhī**ti ca ruḷhīvasena veditabbaṃ. Appanaṃ hi upecca cārī samādhi upacārasamādhi, appanā cettha natthi. Tādisassa pana samādhissa samānalakkhaṇatāya evaṃ vuttaṃ. Kasmā panettha appanā na hotīti? Tattha kāraṇamāha **''sabhāvadhammārammaṇattā''**ti. Sabhāvadhamme hi tassa gambhīrabhāvato asati bhāvanāvisese appanājhānaṃ na uppajjati, lokuttaraṃ pana jhānaṃ visuddhibhāvanānukkamavasena, āruppaṃ ārammaṇātikkamabhāvanāvasena appanāppattaṃ hotīti **maraṇānussatiniddese** (visuddhi. 1.177) vuttovāyamattho.

Evaṃ rūpakāye avisesena catunnaṃ dhātūnaṃ pariggaṇhanavasena dhātukammaṭṭhānaṃ dassetvā idāni tattha aṭṭhiādīnaṃ vinibbhujanavasena saṅkhepato **sutte** āgataṃ dhātumanasikāravidhiṃ dassetuṃ **''atha vā panā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha ye ime cattāro koṭṭhāsā vuttāti sambandho. Yathāpaccayaṃ ṭhitā sannivesavisiṭṭhā kaṭṭhavallitiṇamattikāyo upādāya yathā agārasamaññā, na tattha koci agāro nāma atthi, evaṃ yathāpaccayaṃ sannivesavisiṭṭhāni pavattamānāni aṭṭhinhārumaṃsacammāni paṭicca sarīrasamaññā, na ettha koci attā jīvo. Kevalaṃ tehi parivāritamākāsamattanti dasseti. Desanā sattasuññatāsandassanaparāti imamatthaṃ vibhāvento **''nissattabhāvadassanattha''**ntiādimāha. Tattha **aṭṭhiñca paṭiccā**ti paṇhikaṭṭhikādibhedaṃ paṭipāṭiyā ussitaṃ hutvā ṭhitaṃ atirekatisatabhedaṃ aṭṭhiṃ upādāya. **Nhāruñcā**ti tameva aṭṭhisaṅghāṭaṃ ābandhitvā ṭhitaṃ navasatappabhedaṃ nhāruṃ. **Maṃsa**nti tameva aṭṭhisaṅghāṭaṃ anulimpitvā ṭhitaṃ navapesisatappabhedaṃ maṃsaṃ. **Camma**nti macchikapattakacchāyāya chaviyā sañchāditaṃ sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ bahalacammaṃ **paṭicca** upādāya. Sabbattha **ca**-saddo samuccayattho. **Ākāso parivārito**ti yathā bhittipādādivasena ṭhapitaṃ kaṭṭhaṃ, tasseva ābandhanavalli, anulepanamattikā, chādanatiṇanti etāni kaṭṭhādīni anto, bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso **agārantveva saṅkhaṃ gacchati,** gehanti paṇṇattiṃ labhati, evameva yathāvuttāni aṭṭhiādīni anto, bahi ca parivāretvā ṭhito ākāso tāneva aṭṭhiādīni upādāya **rūpantveva saṅkhaṃ gacchati,** sarīranti vohāraṃ labhati. Yathā ca kaṭṭhādīni paṭicca saṅkhaṃ gataṃ agāraṃ loke ''khattiyagehaṃ, brāhmaṇageha''nti vuccati, evamidampi ''khattiyasarīraṃ brāhmaṇasarīra''nti voharīyati, natthettha koci satto vā jīvo vāti adhippāyo.

Teti te cattāro koṭṭhāse vinibbhujitvā vinibbhujitvāti yojanā. **Taṃtaṃantarānusārinā**ti aṭṭhinhārūnaṃ nhārumaṃsānaṃ maṃsacammānanti tesaṃ tesaṃ koṭṭhāsānaṃ vivarānupātinā ñāṇasaṅkhātena **hatthena. Vinibbhujitvā vinibbhujitvā**ti anekakkhattuṃ viniveṭhetvā. Atha vā **vinibbhujitvā vinibbhujitvā**ti paccekaṃ aṭṭhiādīnaṃ antarānusārinā ñāṇahatthena vinibbhogaṃ katvā. **Etesū**ti sakalampi attano rūpakāyaṃ catudhā katvā vibhattesu yathāvuttesu aṭṭhiādīsu catūsu koṭṭhāsesu. **Purimanayenevā**ti ''yo imasmiṃ kāye thaddhabhāvo vā''tiādinā pubbe vuttanayeneva. Yaṃ panettha vattabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ, taṃ anantaranaye vuttākāreneva vattabbaṃ.

309. Vitthārato āgate pana ''catudhātuvavatthāne''ti ānetvā yojanā. **Evaṃ** idāni vuccamānākārena **veditabbo** bhāvanānayo. **''Dvācattālīsāya ākārehi dhātuyo uggaṇhitvā''**ti kasmā vuttaṃ, nanu ādito dvattiṃsākārā dhātuyo na hontīti? Vatthusīsena dhātūnaṃyeva uggahetabbattā nāyaṃ doso. **Vuttappakāre**ti ''gocaragāmato nātidūranāccāsannatādīhi pañcahi aṅgehi samannāgate''tiādinā (visuddhi. 1.53) vuttappakāre. **Katasabbakiccenā**ti palibodhupacchedādikaṃ kataṃ sabbakiccaṃ etenāti katasabbakicco, tenassa sīlavisodhanādi pana kammaṭṭhānuggahaṇato pageva siddhaṃ hotīti dasseti. **Sasambhārasaṅkhepato**ti sambharīyanti etena buddhivohārāti sambhāro, tannimittaṃ. Kiṃ panetaṃ? Pathavīādi. Kesādīsu hi vīsatiyā ākāresu ''pathavī''ti buddhivohārā pathavīnimittakā thaddhataṃ upādāya pavattanato. Tasmā tattha pathavīsambhāro nāma savisesāya tassā atthitāya kesādayo saha sambhārehīti sasambhārā. Āpokoṭṭhāsādīsupi eseva nayo. Sasambhārānaṃ saṅkhepo sasambhārasaṅkhepo, tato sasambhārasaṅkhepato bhāvetabbanti yojanā. Saṅkhepato vīsatiyā, dvādasasu, catūsu, chasu ca koṭṭhāsesu yathākkamaṃ pathavīādikā catasso dhātuyo pariggahetvā dhātuvavatthānaṃ sasambhārasaṅkhepato bhāvanā. Tenāha **''idha bhikkhu vīsatiyā koṭṭhāsesū''**tiādi.

Sasambhāravibhattitoti sasambhārānaṃ kesādīnaṃ vibhāgato kesādike vīsati koṭṭhāse pubbe viya ekajjhaṃ aggahetvā vibhāgato pathavīdhātubhāvena vavatthāpanaṃ. Āpokoṭṭhāsādīsupi eseva nayo. **Salakkhaṇasaṅkhepato**ti lakkhīyati etenāti lakkhaṇaṃ, dhammānaṃ sabhāvo, idha pana thaddhatādi. Tasmā thaddhalakkhaṇādivantatāya saha lakkhaṇehīti salakkhaṇā, kesādayo dvācattālīsa ākārā. Tesaṃ saṅkhepato. Idaṃ vuttaṃ hoti – kesādike vīsati koṭṭhāse ekajjhaṃ gahetvā tattha thaddhatādikaṃ catubbidhampi lakkhaṇaṃ vavatthapetvā bhāvanā salakkhaṇasaṅkhepato bhāvanā. Esa nayo āpokoṭṭhāsādīsupi. **Salakkhaṇavibhattito**ti thaddhalakkhaṇādinā salakkhaṇānaṃ kesādīnaṃ vibhāgato kesādīsu dvācattālīsāya ākāresu paccekaṃ thaddhatādīnaṃ catunnaṃ catunnaṃ lakkhaṇānaṃ vavatthāpanavasena bhāvanā.

Evaṃ catūhi ākārehi uddiṭṭhaṃ bhāvanānayaṃ niddisituṃ **''kathaṃ sasambhārasaṅkhepato bhāvetī''**tiādi āraddhaṃ. Ettha ca yathā tikkhapañño puggalo tikkhatāya paropariyattasabbhāvato tikkhindriyamudindriyatāvasena duvidhoti. Tattha tikkhindriyassa vasena saṅkhepato paṭhamanayo vutto, mudindriyassa vasena dutiyo. Evaṃ nātitikkhapaññopi puggaloti. Tattha yo visadindriyo puggalo, tassa vasena sasambhārasaṅkhepato, salakkhaṇasaṅkhepato ca bhāvanānayo niddiṭṭho. Yo pana nātivisadindriyo, tassa vasena sasambhāravibhattito, salakkhaṇavibhattito ca bhāvanānayo niddiṭṭhoti veditabbo. Tassa evaṃ vavatthāpayato eva dhātuyo pākaṭā honti savisesaṃ dhātūnaṃ pariggahitattā. Bhāvanāvidhānaṃ panettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

310. **Yassā**ti nātivisadindriyaṃ puggalaṃ sandhāya vadati. **Evaṃ bhāvayato**ti sasambhārasaṅkhepato bhāventassa. Yena vidhinā uggahetvā kusalo hoti, so sattavidho vidhi **''uggahakosalla''**nti vuccati, tannibbattaṃ vā ñāṇaṃ. Evaṃ **manasikārakosalla**mpi veditabbaṃ. **Dvattiṃsākāre**ti dhātumanasikāravasena pariggahite kesādike dvattiṃsavidhe koṭṭhāse. **''Dvattiṃsākāre''**ti ca idaṃ tejavāyukoṭṭhāsesu vaṇṇādivasena vavatthānassa abhāvato vuttaṃ. **Sabbaṃ tattha vuttavidhānaṃ kātabba**nti ''vacasā manasā''tiādinā vuttauggahakosalluddesato paṭṭhāya yāva ''anupubbamuñcanādivasenā''ti padaṃ, tāva āgataṃ sabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ kātabbaṃ sampādetabbaṃ. **Vaṇṇādivasenā**ti vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena. Ayañca vaṇṇādivasena manasikāro dhātupaṭikkūlavaṇṇamanasikārānaṃ sādhāraṇo pubbabhāgoti nibbattitadhātumanasikārameva dassetuṃ **''avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo''**ti vuttaṃ.

311. **Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā**ti ete ''sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ kesā''ti evaṃ vohariyamānā bhūtupādāyadhammā ''mayi kesā jātā, mayamettha jātā''ti evaṃ aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇasuññā. Iminā kāraṇassa ca phalassa ca abyāpāratāya dhātumattataṃ sandasseti, tena ca ābhogapaccavekkhaṇānampi evameva abyāpāratā dīpitāti daṭṭhabbaṃ. Na hi tāni, tesaṃ kāraṇāni ca tathā tathā ābhujitvā, paccavekkhitvā ca uppajjanti, paccayabhāvaṃ vā gacchantīti. **Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Acetano**ti na cetano, cetanārahito vā. **Abyākato**ti abyākatarāsipariyāpanno. **Suñño**ti attasuñño. Tato eva **nissatto**. Thaddhalakkhaṇādhikatāya **thaddho**. Tato eva **pathavīdhātū**ti evaṃ manasikāro pavattetabboti sambandho. Evaṃ sabbattha.

312. **Suññagāmaṭṭhāne**ti ettha **suññagāma**ggahaṇaṃ paramatthato vedakavirahadassanatthaṃ kāyassa.

313. **Madhukaṭṭhike**ti madhukabījāni.

314. Gehathambhānaṃ ādhārabhāvena ṭhapitasilāyo **pāsāṇaudukkhalakānī**ti adhippetāni.

315. Duggandhādibhāve cassa sadisabhāvadassanatthaṃ **allagocamma**ggahaṇaṃ.

316. Yebhuyyena maṃsapesīnaṃ bahalatāya **mahāmattika**ggahaṇaṃ.

317. **Kuṭṭadārūsū**ti dārukuṭṭikāya kuṭiyā bhittipādabhūtesu kaṭṭhesu.

318. Paṇhikaṭṭhiādīnaṃ ādhārabhāvo viya gopphakaṭṭhiādīnaṃ ādheyyabhāvopi asamannāhārasiddhoti dassanatthaṃ **''paṇhikaṭṭhigopphakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita''**ntiādiṃ vatvā puna **''sīsaṭṭhigīvaṭṭhike patiṭṭhita''**ntiādi vuttaṃ.

319. **Sinnavettaggādīsū**ti seditavettakaḷīrādīsu.

321. Uraṭṭhisaṅghāṭo pañjarasadisatāya **''uraṭṭhipañjara''**nti vutto. Tassa athirabhāvadassanatthaṃ **jiṇṇasandamānikapañjaraṃ** nidassanabhāvena gahitaṃ.

322. **Yamakamaṃsapiṇḍe**ti maṃsapiṇḍayugaḷe.

323. Kilomakassa setavaṇṇatāya **''pilotikapaliveṭhite''**ti pilotikaṃ nidassanabhāvena vuttaṃ. **Evameva na vakkahadayāni sakalasarīre ca maṃsaṃ jānātī**ti ettha na vakkahadayāni jānanti ''mayaṃ paṭicchannakilomakena paṭicchannānī''ti, na sakalasarīre ca maṃsaṃ jānāti ''ahaṃ paṭicchannakilomakena paṭicchanna''nti yojetabbaṃ.

324. **Koṭṭhamatthakapassa**nti kusūlassa abbhantare matthakapassaṃ.

325. **Dvinnaṃ thanānamantare**ti dvinnaṃ thanappadesānaṃ vemajjhe, thanappadeso ca abbhantaravasena veditabbo.

327. **Ekavīsatiantabhoge**ti ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggobhagge antamaṇḍale.

328. Āmāsaye ṭhito paribhuttāhāro udariyanti adhippetanti āha **‘‘udariyaṃ udare ṭhitaṃ asitapītakhāyitasāyita’’**nti.

331. Abaddhapittaṃ saṃsaraṇalohitaṃ viya, kāyusmā viya ca kammajarūpapaṭibaddhavuttikanti āha **‘‘ābaddhapittaṃ jīvitindriyapaṭibaddhaṃ sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhita’’**nti. Paṭibaddhatāvacanena cassa jīvitindriye sati sabbhāvameva dīpeti, na jīvitindriyassa viya ekantakammajatanti daṭṭhabbaṃ. **Pittakosake**ti mahākosāṭakīkosasadise pittādhāre. **Yūsabhūto**ti rasabhūto.

332. Ucchiṭṭhodakagabbhamalādīnaṃ chaḍḍanaṭṭhānaṃ candanikā, tassaṃ **candanikāyaṃ**.

333. Pubbāsayo mandapaññānaṃ kesañcideva hotīti katvā asabbasādhāraṇanti adhippāyenāha **‘‘pubbo anibaddhokāso’’**ti.

334. **Pittaṃ viyā**ti abaddhapittaṃ viya. **Sakalasarīra**nti jīvitindriyapaṭibaddhaṃ sabbaṃ sarīrappadesaṃ. **Vakkahadayayakanapapphāsāni tementa**nti ettha yakanaṃ heṭṭhābhāgapūraṇena, itarāni tesaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharaṇena ca temetīti daṭṭhabbaṃ. **Heṭṭhā leḍḍukhaṇḍādīni temayamāne**ti temakatemitabbānaṃ abyāpāratāsāmaññanidassanatthaṃ eva upamā daṭṭhabbā, na ṭhānasāmaññanidassanatthaṃ. Sannicitalohitena hi temetabbānaṃ kesañci heṭṭhā, kassaci upari ṭhitatā **kāyagatāsatiniddese** (visuddhi. 1.206) dassitāti. Yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṃ ‘‘mayi lohitaṃ ṭhita’’nti na jānāti, vakkādīni ‘‘amhe temayamānaṃ lohitaṃ ṭhita’’nti na jānantīti evaṃ yojanā veditabbā.

336. **Patthinnasineho**ti thinabhāvaṃ ghanabhāvaṃ gatasineho. Sakalasarīre maṃsanti yojanā, tañca thūlasarīraṃ sandhāya vuttaṃ. Medassa satipi patthinnatāya ghanabhāve maṃsassa viya na baddhatāti vuttaṃ **‘‘patthinnayūso’’**ti. Tenevassa āpokoṭṭhāsatā.

337. **Udakapuṇṇesu taruṇatālaṭṭhikūpakesū**ti nātipariṇatānaṃ sajalakānaṃ aggato chinnānaṃ tālasalāṭukānaṃ vivarāni sandhāya vuttaṃ.

338. Vasāya attano ādhāre abhibyāpanamukhena abyāpāratāsāmaññaṃ vibhāvetabbanti ācāmagatatelaṃ nidassitanti daṭṭhabbaṃ.

339. **Kheḷuppattipaccaye** ambilaggamadhuraggādike.

343. Kesādīsu manasikāraṃ pavattetvā tejokoṭṭhāsesu pavattetabbo manasikāroti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. **Yena santappatī**ti yena kāyo santappati, ayaṃ santappanakicco. **Tejo**ti tassa pariggaṇhanākāro eva paccāmaṭṭho. **Yena jīrīyatī**tiādīsupi eseva nayo.

344. **Assāsapassāsavasenā**ti antopavisanabahinikkhamananāsikāvātabhāvena. **‘‘Evaṃ pavattamanasikārassā’’**ti iminā vuttākārena sasambhāravibhattito pavattakammaṭṭhānamanasikārassa. **Dhātuyo pākaṭā hontī**ti vitthārato pariggahitattā dhātuyo vibhūtā honti. Idhāpi bhāvanāvidhānaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

345. **Tatthevā**ti tesuyeva vīsatiyā koṭṭhāsesu. **Paripācanalakkhaṇaṃ vitthambhanalakkhaṇa**nti etthāpi ‘‘tatthevā’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Puna **tatthevā**ti tesuyeva dvādasasu koṭṭhāsesūti attho. Ettha ca kesādikoṭṭhāsānaṃ saṃviggahatāya tattha vijjamānā āpodhātuādayo nhāniyacuṇṇādīsu udakādayo viya suviññeyyāti **‘‘tattheva ābandhanalakkhaṇa’’**ntiādi vuttaṃ.

Santappanāditejokoṭṭhāsesu pana vāyodhātuādayo na tathā suviññeyyāti katvā **‘‘tena avinibhutta’’**nti vuttaṃ, na tatthevāti. Yadi evaṃ, vāyukoṭṭhāsesu kathaṃ tatthevāti? Vāyukoṭṭhāsāpi hi uddhaṅgamavātādayo piṇḍākāreneva pariggahetabbataṃ upagacchanti, na pana santappanāditejokoṭṭhāsāti nāyaṃ doso. Tattha **tenā**ti tena tejena. **Avinibhutta**nti avinābhūtaṃ, taṃtaṃkalāpagatavasena vā evaṃ vuttaṃ. **Evaṃ vavatthāpayato**ti vuttākārena salakkhaṇasaṅkhepato dhātuyo vavatthāpentassa. **Vuttanayenā**ti ‘‘tassevaṃ vāyamamānassā’’tiādinā (visuddhi. 1.308) heṭṭhā vuttanayena.

346. **Evampi bhāvayato**ti salakkhaṇasaṅkhepato dhātuyo pariggahetvā bhāventassāpi. **Pubbe vuttanayenā**ti sasambhāravibhattito **bhāvanāyaṃ** vuttena nayena. **Eva**nti yathā kese, evaṃ. **Sabbakoṭṭhāsesū**ti ekacattālīsabhedesu sesasabbakoṭṭhāsesu evamettha aṭṭhasaṭṭhidhātusatassa pariggaho vutto hoti. Bhāvanāvidhānaṃ panettha heṭṭhā vuttanayameva.

Idāni vacanatthādimukhenapi dhātūsu manasikāravidhānaṃ dassetuṃ **‘‘vacanatthato’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **vacanatthato**ti yasmā sabbapaṭhamaṃ kammaṭṭhānassa uggahaṇaṃ vacanavasena hoti vacanadvārena tadatthassa ādito gahetabbato, tasmā vacanatthatopi dhātūnaṃ manasikātabbatā vuttā. **Kalāpato**ti vacanatthavasena visesato, sāmaññato ca dhātuyo pariggahetvā ṭhitassa yasmā tā piṇḍaso pavattanti, na paccekaṃ, tasmā kalāpatopi manasikātabbatā vuttā. Te pana kalāpā paramāṇuparimāṇā hontīti tappariyāpannānaṃ pathavīdhātuādīnaṃ ekasmiṃ sarīre parimeyyaparicchedaṃ dassetuṃ **cuṇṇato** manasikātabbatā vuttā. So panāyaṃ tāsaṃ cuṇṇato manasikāro saṅghāṭavasena hotīti nibbaṭṭitasarūpameva pariggahetabbaṃ dassetuṃ **lakkhaṇādito** manasikāro vutto. Lakkhaṇādito dhātuyo pariggaṇhantena salakkhaṇavibhattito kammaṭṭhānābhinivese yasmā dvācattālīsāya koṭṭhāsānaṃ vasena dhātūsu pariggayhamānāsu ‘‘ettakā utusamuṭṭhānā, ettakā cittādisamuṭṭhānā’’ti ayaṃ vibhāgo ñātabbo hoti, tasmā **samuṭṭhānato** manasikāro vutto.

Evaṃ pariññātasamuṭṭhānānampi tāsaṃ saddānusārena vinā visesasāmaññapariggaho kātabboti dassetuṃ **nānattekattato** manasikāro vutto. Lakkhaṇavisesato vinibhuttarūpāpi etā aniddisitabbaṭṭhānatāya padesena avinibhuttāti ayaṃ viseso pariggahetabboti dassetuṃ **vinibbhogāvinibbhogato** manasikāro vutto. Satipi avinibbhogavuttiyaṃ kācideva kāsañci sabhāgā, kāci visabhāgāti ayampi viseso pariggahetabboti dassetuṃ **sabhāgavisabhāgato** manasikāro vutto. Sabhāgavisabhāgāpi dhātuyo ajjhattikā īdisakiccavisesayuttā, bāhirā tabbiparītāti ayaṃ viseso pariggahetabboti dassetuṃ **ajjhattikabāhiravisesato** manasikāro vutto. Sajātisaṅgahādiko dhātusaṅgahavisesopi pariggahitabboti dassetuṃ **saṅgahato** manasikāro vutto. Sandhāraṇādīhi yathāsakakiccehi aññamaññūpatthambhabhāvatopi dhātuyo pariggahetabbāti dassetuṃ **paccayato** manasikāro vutto. Abyāpāranayato dhātuyo pariggahetabbāti dassetuṃ **asamannāhārato** manasikāro vutto. Attano paccayadhammavisesato, paccayabhāvavisesato ca dhātuyo pariggahetabbāti dassetuṃ **paccayavibhāgato** manasikāro vuttoti evametesaṃ terasannaṃ ākārānaṃ pariggahe kāraṇaṃ veditabbaṃ. **Ākārehī**ti pakārehi, kāraṇehi vā.

347. Tattha **patthaṭattā**ti puthuttā, tena puthubhāvato puthuvī, puthuvī eva pathavīti niruttinayena saddatthamāha. Patthanaṭṭhena vā pathavī, patiṭṭhābhāvena patthāyati upatiṭṭhatīti attho. **‘‘Appotī’’**ti padassa attho heṭṭhā vutto eva. **Āpīyatī**ti sosīyati, pivīyatīti keci. ‘‘Ayaṃ panattho sasambhārāpe yujjatī’’ti vadanti, lakkhaṇāpepi yujjateva. Sopi hi pharusapācanavisosanākārena sesabhūtattayena pīyamāno viya pavattatīti. **Appāyatī**ti brūheti. Paribrūhanarasā hi āpodhātu. **Tejatī**ti niseti, tikkhabhāvena sesabhūtattayaṃ usmāpayatīti attho. **Vāyatī**ti samīreti, desantaruppattihetubhāvena bhūtasaṅghātaṃ gametīti attho.

Evaṃ tāva visesato vacanatthaṃ vatvā idāni sāmaññato vattuṃ **‘‘avisesena panā’’**tiādi vuttaṃ. **Salakkhaṇadhāraṇato**ti yathā titthiyaparikappito ‘‘pakati attā’’ti evamādiko sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana salakkhaṇaṃ sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. **Dukkhādānato**ti dukkhassa vidahanato. Etā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā ayalohādidhātuyo viya ayalohādiṃ anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti. **Dukkhādhānato**ti anappakassa dukkhassa vidhānamattato avasavattanato, taṃ vā dukkhaṃ etāhi kāraṇabhūtāhi sattehi anuvidhīyati, tathāvihitañca taṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyatīti evaṃ dukkhādhānato, dhātuyo. Apica ‘‘nijjīvaṭṭho dhātuṭṭho’’ti vuttovāyamattho. Tathā hi bhagavā ‘‘chadhāturoyaṃ bhikkhu puriso’’tiādīsu (ma. ni. 3.343-345) jīvasaññāsamūhananatthaṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Iti vacanatthamukhenapi asādhāraṇato, sādhāraṇato ca dhātūnaṃ sarasalakkhaṇameva vibhāvīyatīti āha **‘‘evaṃ visesasāmaññavasena vacanatthato manasi kātabbā’’**ti. Manasikāro pana vacanatthamukhena dhātuyo pariggahetvā ṭhitassa heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

348. **Ākārehī**ti pakārehi. Atha vā ākarīyanti dissanti ettha dhātuyoti ākārā, koṭṭhāsā. **Aṭṭhadhammasamodhānā**ti yathāvuttānaṃ paccayavisesena visiṭṭharūpānaṃ vaṇṇādīnaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samavadhānato sannivesavisesavasena sahāvaṭṭhānato taṃ upādāya. **Kesāti sammuti** samaññāmattaṃ hoti. **Tesaṃyeva vinibbhogā**ti tesaṃyeva vaṇṇādīnaṃ vinibbhujanato. Yathā hi vaṇṇādayo aṭṭha dhammā paññāya vinibbhujjamānā aññamaññabyatirekena paramatthato upalabbhanti, na evaṃ vaṇṇādibyatirekena paramatthato kesā upalabbhanti. Tasmā ye ca dhamme samudite upādāya ‘‘kesā’’ti sammuti, tesu visuṃ visuṃ katesu natthi ‘‘kesā’’ti sammuti, vohāramattanti attho.

‘‘Aṭṭhadhammakalāpamattamevā’’ti idaṃ kesapaññattiyā upādāyabhūte vaṇṇādike ekattena gahetvā vuttaṃ, na tesaṃ aṭṭhadhammamattabhāvato. **Kammasamuṭṭhāno koṭṭhāso**ti kesesu tāva kesamūlaṃ, evaṃ lomādīsupi yathārahaṃ veditabbaṃ. **Dasadhammakalāpopī**ti ettha asitādiparipācako tejokoṭṭhāso navadhammakalāpopīti vattabbo. Yadime kesādikoṭṭhāsā yathārahaṃ aṭṭhanavadasadhammasamūhabhūtā, atha kasmā pathavīādidhātumattato manasi karīyantīti āha **‘‘ussadavasena panā’’**tiādi. Yasmā ayaṃ dhātumanasikāro yāvadeva sattasaññāsamugghāṭanattho, dhammavinibbhogo ca sātisayaṃ sattasaññāsamugghāṭāya saṃvattati, tasmā koṭṭhāsesu evaṃ dhammavibhāgo veditabbo. Ettha hi udariyaṃ karīsaṃ pubbo muttañca utusamuṭṭhānā, asitādiparipācakatejo kammasamuṭṭhāno, assāsapassāsavāto cittasamuṭṭhānoti cha ekasamuṭṭhānā, sedoassu kheḷo siṅghāṇikāti cattāro utucittavasena dvisamuṭṭhānā, sesā dvattiṃsa catusamuṭṭhānā.

Tesu asitādiparipācake tejokoṭṭhāse eko kalāpo jīvitanavako, aññesu ekasamuṭṭhānesu utusamuṭṭhāno, cittasamuṭṭhāno vā ekeko aṭṭhako, dvisamuṭṭhānesu utucittavasena dve dve aṭṭhakā, catusamuṭṭhānesu utucittāhārasamuṭṭhānā tayo tayo aṭṭhakā, utucittasamuṭṭhānesu saddanavakā, aṭṭhasu tejovāyokoṭṭhāsesu aṭṭha jīvitanavakā, sesesu catuvīsatiyā koṭṭhāsesu kāyabhāvadasakadvayasahitā, cakkhādisaññitesu maṃsakoṭṭhāsesu cakkhusotaghānajivhāvatthudasakasahitā cāti paripuṇṇāyatanake rūpakāye bhedaṃ anāmasitvā ekattavasena gayhamānā sattacattālīsādhikasatarūpakalāpā rūpavibhāgato sādhikaṃ diyaḍḍharūpasahassaṃ hoti, koṭṭhāsānaṃ pana avayavavibhāgena tadavayavakalāpānaṃ bhede gayhamāne rūpadhammānaṃ asaṅkhyeyyabhedatā veditabbā. Evaṃ dhammavibhāgato anekabhedabhinnāpi ime dvācattālīsa koṭṭhāsā ussadaggahaṇena catudhātuvaseneva vavatthapetabbā. Tenāha **‘‘ussadavasena pana…pe… manasi kātabbā’’**ti. Tattha manasikāravidhi vuttanayeneva veditabbo.

349. **Majjhimena pamāṇenā**ti ārohapariṇāhehi majjhimasarīre labbhamānena majjhimena parimāṇena. **Pariggayhamānā**ti paññāya paritakketvā gayhamānā. **Paramāṇubhedasañcuṇṇā**ti ettha yathā ‘‘aṅgulassa aṭṭhamo bhāgo yavo, yavassa aṭṭhamo bhāgo ūkā, ūkāya aṭṭhamo bhāgo likkhā, likkhāya aṭṭhamo bhāgo rathareṇu, rathareṇussa aṭṭhamo bhāgo tajjārī, tajjāriyā aṭṭhamo bhāgo aṇu, evaṃ aṇuno aṭṭhamo bhāgo paramāṇu nāmā’’ti keci. **Aṭṭhakathāyaṃ** (vibha. aṭṭha. 515) pana ‘‘sattadhaññamāsappamāṇaṃ ekaṃ aṅgulaṃ, sattaūkāpamāṇo eko dhaññamāso, sattalikkhāpamāṇā ekā ūkā, chattiṃsarathareṇuppamāṇā ekā likkhā, chattiṃsatajjārippamāṇo eko rathareṇu, chattiṃsaaṇuppamāṇā ekā tajjārī, chattiṃsaparamāṇuppamāṇo eko aṇū’’ti vuttaṃ. Tasmā aṇuno chattiṃsatimabhāgamatto paramāṇu nāma ākāsakoṭṭhāsiko maṃsacakkhussa agocaro dibbacakkhusseva gocarabhūto. Taṃ sandhāyāha **‘‘paramāṇubhedasañcuṇṇā’’**ti, yathāvuttaparamāṇuppabhedena cuṇṇavicuṇṇabhūtā. **Sukhumarajabhūtā**ti tatoyeva ativiya sukhumarajabhāvaṃ gatā.

Doṇamattā siyāti soḷasa nāḷimattā. Idhāpi ‘‘majjhimena pamāṇenā’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tena ‘‘pakatiyā catumuṭṭhikaṃ kuḍuvaṃ, catukuḍuvaṃ nāḷi, tāya nāḷiyā soḷasa nāḷiyo doṇaṃ, taṃ pana magadhanāḷiyā dvādasa nāḷiyo hontī’’ti vadanti. **Saṅgahitā**ti yathā na vippakirati, evaṃ ābandhanavasena sampiṇḍitvā gahitā. **Anupālitā**ti yathā paggharaṇasabhāvāya āpodhātuyā vasena kilinnabhāvaṃ, picchilabhāvaṃ vā nāpajjati, evaṃ anurakkhitā. **Vitthambhitā**ti saṅghātavāyunā ativiya vitthambhanaṃ pāpitā. **Na vikirati na viddhaṃsatī**ti sukhumarajabhūtāpi pathavīdhātu ābandhanaparipācanasamudīraṇakiccāhi āpotejovāyodhātūhi laddhapaccayā sinehena temitā tejasā paripakkā vāyunā vitthambhanaṃ pāpitā piṭṭhacuṇṇā viya na ito cito ca vikirati na viddhaṃsati, atha kho piṇḍitā ghanabhūtā hutvā nānappakārena gahetabbataṃ āpajjati. Tenāha **‘‘avikiriyamānā’’**tiādi. Tattha **vikappa**nti vibhāgaṃ. Yadipi tejovāyodhātuyopi saviggahā rūpadhammabhāvato, yādiso pana ghanabhāvo pathavīāpodhātūsu labbhati, na tādiso tejovāyodhātūsu labbhatīti meyyabhāvābhāvato tattha cuṇṇabhedo na uddhaṭo. Tathā hi sasambhāratejovāyūsupi meyyabhāvo na labbhateva.

Yūsagatāti yūsabhāvaṃ dravabhāvaṃ gatā. Tato eva **ābandhanākārabhūtā. Na paggharatī**ti na ogaḷati. **Na parissavatī**ti na vissandati. **Pīṇitapīṇitabhāvaṃ dassetī**ti āpodhātuyā brūhanarasatāya vuttaṃ.

Usumākārabhūtāti etena kāye pākatikausmāpi gahaṇīsaṅkhātāya tassāyeva tejodhātuyā vasena hotīti dasseti. **Paripācetī**ti santejeti. Sā hi yathābhuttassa āhārassa sammā pariṇāmanena rasādisampattiyā hetubhāvaṃ gacchantī imaṃ kāyaṃ paripāceti santejetīti vuccati. Tenevāha **‘‘na pūtibhāvaṃ dassetī’’**ti. Kammūpanissayāya, cittappasādahetukāya ca sarīre vaṇṇasampadāya tejodhātu visesapaccayo, pageva utuāhārasamuṭṭhānāya rūpasampattiyā yathāvuttatejodhātūti āha **‘‘vaṇṇasampattiñcassa āvahatī’’**ti.

Samudīraṇavitthambhanalakkhaṇāti ettha **samudīraṇaṃ** anupellanaṃ, visosananti keci. **Vitthambhanaṃ** sesabhūtattayassa thambhitattāpādanaṃ, uppīlananti eke. **Tāyā**ti vitthambhanalakkhaṇāya vāyodhātuyā. **Aparāyā**ti samudīraṇalakkhaṇāya. Sā hi pellanasabhāvā. Tenāha **‘‘samabbhāhato’’**ti. Samabbhāhanañca rūpakalāpassa desantaruppattiyā hetubhāvo. **Avaghaṭṭanaṃ** āsannataruppattiyā. **Lāḷetī**ti parivatteti. Idāni yadatthaṃ cuṇṇato manasikāro āgato, taṃ nigamanavasena dassetuṃ **‘‘evameta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **dhātuyanta**nti suttena viya yantarūpakaṃ asatipi kattubhūte attani cittavasena dhātumayaṃ yantaṃ pavattati, idhāpi manasikāravidhi vuttanayeneva veditabbo.

350. Yadipi catunnaṃ dhātūnaṃ lakkhaṇādayo heṭṭhā tattha tattha vuttā eva, tathāpi te anavasesato dassetvā visuṃ kammaṭṭhānapariggahavidhiṃ dassetuṃ **‘‘lakkhaṇādito’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha lakkhīyati etenāti lakkhaṇaṃ, kakkhaḷattaṃ lakkhaṇametissāti **kakkhaḷattalakkhaṇā**. Nanu ca kakkhaḷattameva pathavīdhātūti? Saccametaṃ, tathāpi viññātāviññātasaddatthatāvasena abhinnepi dhamme kappanāsiddhena bhedena evaṃ niddeso kato. Evaṃ hi atthavisesāvabodho hotīti. Atha vā lakkhīyatīti lakkhaṇaṃ, kakkhaḷattaṃ hutvā lakkhiyamānā dhātu kakkhaḷattalakkhaṇāti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesāsupi eseva nayo. **Patiṭṭhānarasā**ti sahajātadhammānaṃ patiṭṭhābhāvakiccā. Tato eva nesaṃ sampaṭicchanākārena ñāṇassa paccupatiṭṭhatīti **sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā**. Padaṭṭhānaṃ panettha aññadhammatāya na uddhaṭaṃ, sādhāraṇabhāvasabbhāvato vā dūrakāraṇaṃ viya. Yathā vā dhammuddesavāravaṇṇanādīsu rasādinā aññesaṃ paccayabhāvaṃ dassetvā paccayavantatādassanatthaṃ padaṭṭhānaṃ uddhaṭaṃ, na evamidha. Idha pana dhātūnaṃ anaññasādhāraṇavisesavibhāvanaparāya codanāya aññadhammabhūtaṃ padaṭṭhānaṃ na uddhaṭanti daṭṭhabbaṃ. **Brūhanarasā**ti sahajātadhammānaṃ vaḍḍhanakiccā. Tathā hi sā nesaṃ pīṇitabhāvaṃ dassetīti vuccati. **Saṅgahapaccupaṭṭhānā**ti bāhiraudakaṃ viya nhānīyacuṇṇassa sahajātadhammānaṃ saṅgahaṇapaccupaṭṭhānā. **Maddavānuppadānapaccupaṭṭhānā**ti bāhiraggi viya jatulohādīnaṃ sahajātadhammānaṃ mudubhāvānuppadānapaccupaṭṭhānā. **Abhinīhāro** bhūtasaṅghātassa desantaruppattihetubhāvo, nīharaṇaṃ vā bījato aṅkurassa viya.

351. **Utusamuṭṭhānāva** kammādivasena anuppattito. **Utucittasamuṭṭhānā** kadāci ututo, kadāci cittato uppajjanato. **Avasesā**ti vuttāvasesā kesādayo catuvīsati, ādito tayo tejokoṭṭhāsā, pañca vāyokoṭṭhāsā cāti dvattiṃsa. **Sabbepī**ti te sabbepi kammādivasena uppajjanato **catusamuṭṭhānā**. Kesādīnampi hi maṃsato avimuttabhāgo kammāhāracittasamuṭṭhānova hotīti.

352. **Nānattekattato**ti visesasāmaññato. Dhammānaṃ hi aññamaññaṃ visadisatā nānattaṃ, samānatā ekattaṃ. **Sabbāsampī**ti catunnampi. **Salakkhaṇādito**ti sakaṃ lakkhaṇaṃ salakkhaṇaṃ, tato salakkhaṇādito. **Ādi**-saddena rasapaccupaṭṭhānānaṃ viya mudusaṇhapharusabhāvādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. ‘‘**Kammasamuṭṭhānādivasena nānattabhūtāna**’’nti kasmā vuttaṃ, nanu kammasamuṭṭhānādivasena catunnaṃ dhātūnaṃ ekattaṃ hoti sādhāraṇattāti? Na, ‘‘aññā eva dhātuyo kammasamuṭṭhānā, aññā utuādisamuṭṭhānā’’tiādikaṃ bhedaṃ sandhāya tathā vacanato. **Etāsaṃ** dhātūnaṃ. **Ruppanalakkhaṇaṃ** ruppanasabhāvaṃ. Kimpanetaṃ ruppanaṃ nāma? Yā sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti, tasmiṃ vā sati yo vijjamānasseva visadisuppattiyā hetubhāvo, taṃ ruppanaṃ. **Anatītattā**ti apariccajanato.

Mahantapātubhāvo cettha sasambhāradhātuvasena veditabbo, tathā **mahāvikāratā** mahābhūtasāmaññalakkhaṇadhātuvasena, **mahāparihāratā, mahattavijjamānatā** ca ubhayavasenāti. Bhūtasaddāpekkhāya ‘‘**etānī**’’ti napuṃsakaniddeso. **Mahantāni pātubhūtāni** anekasatasahassa rūpakalāpasaṅghāṭatāya samūhavasena, santativasena ca aparimitaparimāṇānaṃ, anekayojanāyāmavitthārānañca uppajjanato. **Cattāri nahutānī**ti cattāri dasasahassāni. **Devadānavādīnaṃ** tigāvutādisarīravasena mahantāni pātubhūtāni.

Tatthāyaṃ vacanattho – mahantāni bhūtāni jātāni nibbattānīti **mahābhūtānī**ti. Anekābhūtavisesadassanena, anekabbhutadassanena ca anekacchariyadassanavasena mahanto abbhuto, mahantāni vā abhūtāni etthāti **mahābhūto,** māyākāro. Yakkhādayo jātivaseneva mahantā bhūtāti **mahābhūtā,** niruḷho vā ayaṃ tesu mahābhūtasaddo daṭṭhabbo. Pathavīādayo pana vañcakatāya, aniddisitabbaṭṭhānatāya ca mahābhūtā viya **mahābhūtā**. Bhūtasaddassa ubhayaliṅgatāya napuṃsakatā katā. Tattha **vañcakatā** sayaṃ anīlādisabhāvāni hutvā nīlādisabhāvassa upaṭṭhāpanaṃ, anitthipurisādisabhāvāneva ca hutvā itthipurisādiākārassa upaṭṭhāpanaṃ. Tathā aññamaññassa anto, bahi ca aṭṭhitānaṃyeva aññamaññaṃ nissāya avaṭṭhānato **aniddisitabbaṭṭhānatā**. Yadi hi imā dhātuyo aññamaññassa anto ṭhitā, na sakiccakarā siyuṃ aññamaññānuppavesanato, atha bahi ṭhitā vinibbhuttā siyuṃ. Tathā sati avinibbhuttavādo hāyeyya, tasmā na niddisitabbaṭṭhānā. Evaṃ santepi patiṭṭhānādinā yathāsakaṃ kiccavisesena sesānaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ upakārikā honti, yena sahajātādinā paccayena paccayā honti. Tenāha ‘‘**na ca aññamaññaṃ nissāya na tiṭṭhantī**’’ti. **Manāpehī**ti manoharehi cāturiyavantehi. **Vaṇṇasaṇṭhānavikkhepehī**ti kāḷasāmatādivaṇṇehi, puthulavivarakisatādisaṇṭhānehi, hatthabhamukādivikkhepehi ca. **Sarasalakkhaṇa**nti sabhāvabhūtaṃ lakkhaṇaṃ, sakiccakaṃ vā sabhāvaṃ.

Mahāparihāratoti ettha vacanatthaṃ vadanto āha ‘‘**mahantehi…pe… bhūtāni, mahāparihārāni vā bhūtānī**’’ti. Tattha pacchimatthe purimapade uttarapadassa parihāra-saddassa lopaṃ katvā ‘‘**mahābhūtānī**’’ti vuttaṃ.

Tathā hīti tato eva vikārassa mahantattā evāti taṃ vikāraṃ dassetuṃ ‘‘**bhūmito**’’tiādi vuttaṃ. Tattha **accimato**ti aggissa. Koṭisatasahassaṃ ekaṃ **koṭisatasahassekaṃ cakkavāḷa**nti taṃ sabbaṃ āṇākhettabhāvena ekaṃ katvā vadati. **Vilīyatī**ti vipattikarameghābhivuṭṭhena khārudakena lavaṇaṃ viya vilayaṃ gacchati viddhaṃsati. **Kupitenā**ti khubhitena. **Vikīratī**ti vidhamati viddhaṃsati.

Anupādinnesu vikāramahattaṃ dassetvā upādinnesu dassento ‘‘**patthaddho**’’tiādimāha. Tattha **kaṭṭhamukhena vā**ti **vā**-saddo upamattho. Yathā kaṭṭhamukhena sappena ḍaṭṭho patthaddho hoti, evaṃ pathavīdhātuppakopena so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhamukhagato viya patthaddho hotīti attho. Atha vā **vā**-saddo avadhāraṇattho. So ‘‘pathavīdhātuppakopena vā’’ti evaṃ ānetvā sambandhitabbo. Ayañhettha attho – kaṭṭhamukhena ḍaṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhamukhagato viya hotīti. **Vā**-saddo vā aniyamattho, tatrāyamattho – kaṭṭhamukhena ḍaṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā hoti mantāgadavasena, pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti.

Pūtiyoti kuthito. **Santatto**ti sabbaso tatto samuppannadāho. **Sañchinno**ti samantato chinno paramāṇubhedasañcuṇṇo āyasmato upasenattherassa sarīraṃ viya. **Mahāvikārāni bhūtānī**ti mahāvikāravantāni bhūtāni mahābhūtānīti purimapade uttarapadalopena niddeso daṭṭhabbo. ‘‘**Pathavī**’’tiādinā sabbalokassa pākaṭānipi vipallāsaṃ muñcitvā yathāsabhāvato pariggaṇhane mahantena vāyāmena vinā na pariggaṇhantīti duviññeyyasabhāvattā ‘‘mahantānī’’ti vuccanti. Tāni hi suviññeyyāni. ‘‘Amahantānī’’ti mantvā ṭhitā tesaṃ dupariggahataṃ disvā ‘‘aho mahantāni etānī’’ti jānātīti mahābhūtekadesatādīhi vā kāraṇehi **mahābhūtāni**. Etā hi dhātuyo mahābhūtekadesato, mahābhūtasāmaññato, mahābhūtasannissayato, mahābhūtabhāvato, mahābhūtapariyosānato cāti imehipi kāraṇehi ‘‘**mahābhūtānī**’’ti vuccanti.

Tattha **mahābhūtekadesato**ti ‘‘bhūtamidanti, bhikkhave, samanupassathā’’tiādīsu (ma. ni. 1.401) hi avisesena khandhapañcakaṃ ‘‘bhūta’’nti vuccati. Tattha yadidaṃ kāmabhave, rūpabhave, pañcavokārabhave, ekacce ca saññībhave pavattaṃ khandhapañcakaṃ, taṃ mahāvisayatāya ‘‘mahābhūta’’nti vattabbataṃ arahati. Pathavīādayo pana catasso dhātuyo tassa mahābhūtassa ekadesabhūtā ‘‘mahābhūtā’’ti vuccanti. Samudāyesu hi pavattavohārā avayavesupi dissanti yathā ‘‘samuddo diṭṭho, paṭo daḍḍho’’ti ca. **Mahābhūtasamaññato**ti tadadhīnavuttitāya bhavanti ettha upādārūpānīti bhūtāni, pathavīādayo catasso dhātuyo. Sā panāyametāsu bhūtasamaññā anaññatthavuttitāya upādārūpānaṃ aviparītaṭṭhā, lokassa cetā bahūpakārā, cakkhusamuddādīnaṃ nissayabhūtā cāti mahantāni bhūtānīti samaññāyiṃsu. **Mahābhūtasannissayato**ti mahantānaṃ mahānubhāvānaṃ mahāsammatamandhātuppabhutīnaṃ raññaṃ, sakkādīnaṃ devānaṃ, vepacittiādīnaṃ asurānaṃ, mahābrahmādīnaṃ brahmānaṃ, guṇato vā mahantānaṃ buddhānaṃ, paccekabuddhānaṃ, sāvakānaṃ upādāyupādāya vā sabbesampi bhūtānaṃ sattānaṃ nissayabhūtatāya mahantā bhūtā etesūti mahābhūtā. Cātumahābhūtiko hi nesaṃ kāyoti. **Mahābhūtabhāvato**ti bahubhūtabhāvato. Ayaṃ hi **mahā**-saddo ''mahājano sannipatito''tiādīsu bahubhāve dissati. Pathavīādayo ca dhātuyo ekasmimpi attabhāve aparimeyyappabhedā pavattanti. Tasmā mahantā bahū anekasatasahassappabhedā bhūtāti mahābhūtā. **Mahābhūtapariyosānato**ti mahābhūtassa vasena pariyosānappattito.

> ''Kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā;
> Yo ca kālaghaso bhūto, sa bhūtapacaniṃ pacī''ti. (jā. 1.2.190) –

Hi evamādīsu khīṇāsavo ''bhūto''ti vutto. So hi ucchinnabhavanettikatāya āyatiṃ appaṭisandhikattā ekantato ''bhūto''ti vuccati, na itare, bhavissantīti vohāraṃ anatītattā. Bhūto eva idha pūjāvasena ''mahābhūto''ti vutto yathā ''mahākhīṇāsavo, mahāmoggallāno''ti ca. Imāsañca dhātūnaṃ anādimati saṃsāre pabandhavasena pavattamānānaṃ yathāvuttassa mahābhūtasseva santāne pariyosānappatti, nāññatra. Tasmā mahābhūte bhūtā pariyosānaṃ pattāti mahābhūtā purimapade bhūta-saddassa lopaṃ katvā. Evametā dhātuyo mahābhūtekadesatādīhi mahābhūtāti veditabbā. Pathavīādīnaṃ kakkhaḷapaggharaṇādivisesalakkhaṇasamaṅgitā apariccattadhātulakkhaṇānaṃyevāti āha **''dhātulakkhaṇaṃ anatītattā''**ti. Na hi sāmaññapariccāgena viseso, visesanirapekkhaṃ vā sāmaññaṃ pavattati. Tathā hi vadanti –

> ''Tamatthāpekkhato bhedaṃ, sasāmaññaṃ jahāti no;
> Gaṇhāti saṃsayuppādā, samevekatthakaṃ dvaya''nti.

Salakkhaṇadhāraṇena cāti yena salakkhaṇadhāraṇena ''dhātuyo''ti vuccanti, teneva **''dhammā''**tipi vuccanti ubhayathāpi nissattanijjīvatāya eva vibhāvanato. Tenevāha – ''chadhāturoyaṃ bhikkhu puriso, dhammesu dhammānupassī viharatī''ti ca. Arūpānaṃ khaṇato rūpānaṃ khaṇassa nātiittaratāyāha **''attano khaṇānurūpa''**nti. **Dharaṇenā**ti ṭhānena, pavattanenāti attho. **Khayaṭṭhenā**ti khaṇabhaṅgutāya. **Bhayaṭṭhenā**ti udayavayapaṭipīḷanādinā sappaṭibhayatāya. **Asārakaṭṭhenā**ti attasāravirahena.

353. **Sahuppannāva etā**ti etā catasso dhātuyo saha uppannāva saha pavattamānāva samānakāle labbhamānāpi avakaṃsato **sabbapariyantime** utucittāhārasamuṭṭhānesu suddhaṭṭhake, kammajesu jīvitanavaketi ekekasmiṃ **suddhaṭṭhakādikalāpepi padesena avinibbhuttā** visuṃ visuṃ aniddisitabbaṭṭhānatāya. Yattha hi tissannaṃ dhātūnaṃ patiṭṭhāvasena pathavī, tattheva tassā ābandhanaparipācanasamudīraṇavasena itarā. Esa nayo sesāsupi.

354. **Purimā dve garukattā sabhāgā** aññamaññanti adhippāyo. Ettha ca nanu pathaviyāpi lahubhāvo atthi. Tathā hi sā ''kakkhaḷaṃ mudukaṃ saṇhaṃ pharusaṃ garukaṃ lahuka''nti niddiṭṭhā, āpepi lahubhāvo labbhatevāti? Na, nippariyāyagarubhāvassa adhippetattā. Garubhāvo eva hi pathavīdhātuyā garutaraṃ upādāya lahubhāvoti pariyāyena vutto sītabhāvo viya tejodhātuyā. Yadi evaṃ rūpassa lahutāti kathaṃ? Ayampi vuttanayā eva lahutākāraṃ upādāya labbhanato. Na hi paricchedavikāralakkhaṇāni paramatthato labbhanti nipphannarūpānaṃ avatthāvisesasabhāvato. Tasmā paramatthasiddhaṃ garubhāvaṃ sandhāya vuttaṃ ''purimā dve garukattā sabhāgā''ti. **''Tathā''**ti padena ''sabhāgā''ti imamatthaṃ upasaṃharati. **''Dve''**ti pana idaṃ yathā ''purimā''ti ettha, evaṃ ''pacchimā''ti etthāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. **Visabhāgā** garukalahukabhāvatoti adhippāyo. Yathā ca garukalahukabhāvehi, evaṃ peyyabhāvāpeyyabhāvehi ca sabhāgavisabhāgatā yojetabbā.

355. **Ajjhattikā** heṭṭhā vuttaajjhattikā, sattasantānapariyāpannāti attho. **Viññāṇavatthu viññattiindriyāna**nti cakkhādīnaṃ channaṃ viññāṇavatthūnaṃ, dvinnaṃ viññattīnaṃ, itthipurisindriyajīvitindriyānañca. Ye pana ''viññāṇavatthūti hadayavatthu gahita''nti vadanti, tesaṃ indriya-ggahaṇena aṭṭhannampi rūpindriyānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **''Vuttaviparītappakārā''**ti idaṃ bāhirānaṃ dhātūnaṃ yathā sabbaso viññāṇavatthuviññattiindriyānaṃ anissayatā ca iriyāpathaviraho ca vuttavipariyāyo, evaṃ catusamuṭṭhānatāpīti katvā vuttaṃ, na lakkhaṇarūpassa viya kutocipi samuṭṭhānassa abhāvato utusamuṭṭhānatāya tāsaṃ. Lahutādinissayatāpi ajjhattikānaṃ dhātūnaṃ vattabbā, na vā vattabbā. Viññatti-ggahaṇaṃ hi lakkhaṇanti.

356. **Itarāhī**ti āpotejovāyudhātūhi. **Ekasaṅgahā**ti sajātisaṅgahena ekasaṅgahā. Samānajātiyānaṃ hi saṅgaho sahajātisaṅgaho. Tenāha **''samuṭṭhānanānattābhāvato''**ti.

357. **Tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā paccayo hotī**ti yehi mahābhūtehi sampiṇḍanavasena saṅgahitā, paripācanavasena anupālitā, samudīraṇavasena vitthambhitā ca, tesaṃ attanā sahajātānaṃ tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ patiṭṭhā hutvā tato eva sandhāraṇavasena avassayo hoti, vuttanayena vā patiṭṭhā hutvā sahajātādivasena paccayo hotīti. Esa nayo sesāsupi.

358. Yadipi aññamaññaābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammāti heṭṭhā dhātūnaṃ asamannāhāratā dassitā eva, athāpi imināva nayena visuṃ kammaṭṭhānapariggaho kātabboti dassento **‘‘pathavīdhātu cetthā’’**tiādimāha. Tattha **pathavīdhātu cetthā**ti **ca**-saddo sampiṇḍanattho, tena ayampi eko manasikārappakāroti dīpeti. **Etthā**ti etāsu dhātūsu. Ahaṃ ‘‘pathavīdhātū’’ti vā ‘‘paccayo homī’’ti vā na jānātīti attani viya attano kicce ca ābhogābhāvaṃ dassetvā upakārakassa viya upakattabbānampi ābhogābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘itarānipī’’**tiādi vuttaṃ. **Sabbatthā**ti sabbāsu dhātūsu, tatthāpi attakiccupakattabbabhedesu sabbesu.

359. **Paccayavibhāgato**ti paccayadhammavibhāgato ceva paccayabhāvavibhāgato ca. ‘‘Paccayato’’ti hi iminā pathavīādīnaṃ aññāsādhāraṇo patiṭṭhābhāvādinā sesabhūtattayassa paccayabhāvo vutto. Idha pana yehi dhammehi pathavīādīnaṃ uppatti, tesaṃ pathavīādīnañca anavasesato paccayabhāvavibhāgo vuccatīti ayaṃ imesaṃ dvinnaṃ ākārānaṃ viseso. **Kamma**nti kusalākusalaṃ rūpuppādakaṃ kammaṃ. **Citta**nti yaṃ kiñci rūpuppādakaṃ cittaṃ. **Āhāro**ti ajjhattiko rūpuppādako āhāro. **Utū**ti yo koci utu, atthato tejodhātu. **Kammamevā**ti avadhāraṇaṃ samuṭṭhānasaṅkarābhāvadassanatthaṃ, tena akammajānampi kesañci kammassa pariyāyapaccayabhāvo dīpito hoti. Tathā hi vakkhati ‘‘kammapaccayacittasamuṭṭhāna’’ntiādi. Nanu ca kammasamuṭṭhānānaṃ kammato aññenapi paccayena bhavitabbanti? Bhavitabbaṃ, so pana kammagatikovāti paṭiyogīnivattanatthaṃ avadhāraṇaṃ kataṃ, tenāha **‘‘na cittādayo’’**ti. **Cittādisamuṭṭhānāna**nti etthāpi ayamattho yathārahaṃ vattabbo. **Itare**ti cittādito aññe. **Janakapaccayo**ti samuṭṭhāpakataṃ sandhāya vuttaṃ, paccayo pana kammapaccayova. Vuttaṃ hi ‘‘kusalākusalā cetanā vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.427).

Sesānanti cittādisamuṭṭhānānaṃ. **Pariyāyato upanissayapaccayo hotī**ti **paṭṭhāne** (paṭṭhā. 1.1.9) arūpānaṃyeva upanissayapaccayassa āgatattā nippariyāyena rūpadhammānaṃ upanissayapaccayo natthi. Sutte pana ‘‘puggalaṃ upanissāya vanasaṇḍaṃ upanissāyā’’ti vacanato suttantikapariyāyena vinā abhāvo upanissayapaccayoti veditabbo. **Cittaṃ janakapaccayo hotī**ti sahajātanissayāhārādivasena paccayo hontaṃ cittaṃ samuṭṭhāpakataṃ upādāya ‘‘janakapaccayo hotī’’ti vuttaṃ. Āhārautūsupi eseva nayo.

Evaṃ kammādīnaṃ paccayadhammānaṃ vasena dhātūsu paccayavibhāgaṃ dassetvā idāni taṃsamuṭṭhānānaṃ dhātūnampi vasena paccayavibhāgaṃ dassento paṭhamaṃ tāva **‘‘kammasamuṭṭhānaṃ mahābhūta’’**ntiādinā uddisitvā puna **‘‘tattha kammasamuṭṭhānā pathavīdhātū’’**tiādinā niddisati. **Tattha kammasamuṭṭhānā pathavīdhātū**ti ‘‘kammasamuṭṭhānaṃ mahābhūta’’nti ettha sāmaññato vuttā kammajapathavīdhātu. **Kammasamuṭṭhānānaṃ itarāsa**nti kammajānaṃ āpodhātuādīnaṃ tissannaṃ dhātūnaṃ sahuppattiyā attano upakārakānaṃ tāsaṃ upakārakato, ādhārabhāvato, uppādato yāva bhaṅgādharaṇato, vigamābhāvato ca sahajātaaññamaññanissayaatthiavigatavasena ceva patiṭṭhāvasena ca paccayo hoti, hontī ca kammaṃ viya attano, tāsañca na janakavasena paccayo hoti asamuṭṭhāpakattā tāsaṃ. Kāmañcettha nissayapaccaya-ggahaṇeneva patiṭṭhābhāvo saṅgahito, pathavīdhātuyā pana anaññasādhāraṇakiccaṃ sahajātānaṃ patiṭṭhābhāvoti imaṃ visesaṃ dassetuṃ **‘‘patiṭṭhāvasena cā’’**ti visuṃ katvā vuttaṃ. **Ābandhanavasena cā**tiādīsupi eseva nayo. **Tisantatimahābhūtāna**nti utucittāhārasamuṭṭhānānaṃ catumahābhūtānaṃ aññamaññaṃ avokiṇṇānaṃ, avicchedena pavattiṃ upādāya santatīti santatiggahaṇaṃ. Pathavīdhātuyā patiṭṭhābhāvo nāma sahajātānaṃ dhammānaṃyevāti āha **‘‘na patiṭṭhāvasenā’’**ti. **Na ābandhanavasenā**tiādīsupi eseva nayo. **Etthā**ti etesu kammasamuṭṭhānamahābhūtesu. ‘‘Cittasamuṭṭhānā pathavīdhātu cittasamuṭṭhānānaṃ itarāsa’’ntiādīsu sukaro tantinayo netunti **‘‘cittaāhāra…pe… eseva nayo’’**ti atidisati.

Sahajātādipaccayavasappavattāsu ca panāti ettha **ca**-saddo samuccayattho, **pana**-saddo visesattho, tadubhayena ca yathāvuttasahajātādipaccayehi pavattamānā dhātuyo iminā visesena pavattantīti imamatthaṃ dīpeti.

Idāni taṃ visesaṃ dassetuṃ **‘‘ekaṃ paṭiccā’’**tigāthamāha. Tattha ekaṃ dhātuṃ paṭicca tisso dhātuyo catudhā sampavattanti, tisso dhātuyo paṭicca ekāva dhātu catudhā sampavattati, dve dhātuyo paṭicca dve dhātuyo chadhā sampavattantīti yojanā. Attho pana pathavīādīsu ekekissā paccayabhāve itarāsaṃ tissannaṃ tissannaṃ paccayuppannatāti ayameko catukko, tissannaṃ tissannaṃ paccayabhāve itarāya ekekissā paccayuppannatāti ayamaparo catukko, paṭhamadutiyā, tatiyacatutthā, paṭhamatatiyā, dutiyacatutthā, paṭhamacatutthā, dutiyatatiyāti imāsaṃ dvinnaṃ dvinnaṃ paccayabhāve tattha tattha itarāsaṃ dvinnaṃ dvinnaṃ paccayuppannatāti ayameko chakko. Evaṃ paccayabhāvena catudhā, chadhā ca pavattamānānaṃ ekakadvikatikavasena tikadukaekakavasena ca yathākkamaṃ paccayapaccayuppannatāvibhāgo veditabbo. Ayañca paccayabhāvo sahajātaaññamaññanissayaatthiavigatapaccayavasena, tatthāpi ca aññamaññamukheneva veditabbo. Yaṃ sandhāya vuttaṃ **paṭiccavāre** ‘‘ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo mahābhūtā, tayo mahābhūte paṭicca ekaṃ mahābhūtaṃ, dve mahābhūte paṭicca dve mahābhūtā uppajjantī’’ti (paṭṭhā. 1.1.53).

Abhikkamapaṭikkamādīti **ādi**-saddena ādānavissajjanādikāyikakiriyākaraṇassa saṅgaho daṭṭhabbo. **Uppīḷanassa paccayo hoti** ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuvasena sijjhanato. **Sāvā**ti pathavīdhātuyeva. **Āpodhātuyā anugatā** āpodhātuyā tattha appadhānabhāvaṃ, pathavīdhātuyā ca padhānabhāvanti patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi sātisayakiccattā tassā patiṭṭhāpanassa pādaṭṭhapanassa paccayo hotīti sambandho. **Avakkhepanassā**ti adhonikkhipanassa. Tattha ca garutarasabhāvāya āpodhātuyā sātisayo byāpāroti āha **‘‘pathavīdhātuyā anugatā āpodhātū’’**ti. Tathā uddhaṅgatikā tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo vutto. Tiriyaṃ gatikāya vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo gahito. Tattha ṭhitaṭṭhānato abhimukhaṃ pādassa haraṇaṃ **atiharaṇaṃ,** purato haraṇaṃ. Tato thokaṃ vītikkamma haraṇaṃ **vītiharaṇaṃ,** passato haraṇaṃ.

Ekekena mukhenāti ‘‘patthaṭattā pathavī’’tiādinā (visuddhi. 1.347) vibhattesu terasasu ākāresu ekekena dhātūnaṃ pariggaṇhanamukhena. **Svāya**nti so ayaṃ upacārasamādhi. Kathaṃ panassa vavatthānapariyāyoti āha **‘‘catunnaṃ dhātūna’’**ntiādi.

360. Idāni imissā bhāvanāya ānisaṃse dassetuṃ **‘‘idañca panā’’**tiādi vuttaṃ. **Suññataṃ avagāhatī**ti dhātumattatādassanena rūpakāyassa anattakataṃ vavatthāpayato tadanusārena nāmakāyassāpi anattakatā supākaṭā hotīti sabbaso attasuññataṃ pariyogāhati tattha patiṭṭhahati. **Sattasaññaṃ samugghātetī**ti tato eva ‘‘satto poso itthī puriso’’ti evaṃ pavattaṃ ayāthāvasaññaṃ ugghāteti samūhanati. **Vāḷamigayakkharakkhasādivikappaṃ anāvajjamāno**ti sasantāne viya parasantānepi dhātumattatāya sudiṭṭhattā khīṇāsavo viya ‘‘ime sīhabyagghādayo vāḷamigā, ime yakkharakkhasā’’ti evamādivikappaṃ akaronto bhayabheravaṃ sahati abhibhavati. Yathāvuttavikappanāpajjanaṃ hi bhayabheravasahanassa kāraṇaṃ vuttaṃ. **Ugghāto** uppilāvitattaṃ. **Nigghāto** dīnabhāvappatti. **Mahāpañño** ca pana hoti dhātuvasena kāye sammadeva ghanavinibbhogassa karaṇato. Tathā hidaṃ kammaṭṭhānaṃ buddhicaritassa anukūlanti vuttaṃ, **sugatiparāyaṇo vā** indriyānaṃ aparipakkatāyanti adhippāyo.

Ekūnavīsatibhāvanānayapaṭimaṇḍitassa

Catudhātuvavatthānaniddesassa līnatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

361. ‘‘Ko samādhī’’tiādinā sarūpādipucchā yāvadeva vibhāgāvabodhanatthā. Sarūpādito hi ñātassa pabhedo vuccamāno suviññeyyo hoti saṅkhepapubbakattā vitthārassa, vitthāravidhinā ca saṅkhepavidhi saṅgayhatīti **‘‘samādhissa vitthāraṃ bhāvanānayañca dassetu’’**nti vuttaṃ. Atha vā **‘‘ko samādhī’’**tiādināpi samādhisseva pakārabhedo dassīyati, bhāvanānisaṃsopi bhāvanānayanissito evāti adhippāyena ‘‘vitthāraṃ bhāvanānayañca dassetu’’nti vuttaṃ. **Sabbappakārato**ti palibodhupacchedādikassa sabbassa bhāvanāya pubbakiccassa karaṇappakārato ceva sabbakammaṭṭhānabhāvanāvibhāvanato ca.

‘‘Samattā hotī’’ti vatvā tameva samattabhāvaṃ vibhāvetuṃ **‘‘duvidhoyevā’’**tiādi vuttaṃ. **Idha adhippeto samādhī**ti lokiyasamādhiṃ āha. **Dasasu kammaṭṭhānesū**ti yāni heṭṭhā ‘‘upacārāvahānī’’ti vuttāni dasa kammaṭṭhānāni, tesu. **Appanāpubbabhāgacittesū**ti appanāya pubbabhāgacittesu aṭṭhannaṃ jhānānaṃ pubbabhāgacittuppādesu. **Ekaggatā**ti ekāvajjanavīthiyaṃ, nānāvajjanavīthiyañca ekaggatā. **Avasesakammaṭṭhānesū**ti ‘‘appanāvahānī’’ti vuttesu tiṃsakammaṭṭhānesu.

Samādhiānisaṃsakathāvaṇṇanā

362. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvo, tattha sukhavihāro **diṭṭhadhammasukhavihāro**. Kāmaṃ **‘‘samāpajjitvā’’**ti etena appanāsamādhiyeva vibhāvito, **‘‘ekaggacittā’’**ti pana padena upacārasamādhinopi gahaṇaṃ hotīti tato nivattanatthaṃ **‘‘appanāsamādhibhāvanā’’**ti vuttaṃ. **Na kho panete**ti ete bāhirakabhāvitā jhānadhammā cittekaggatāmattakarā. **Ariyassa vinaye** buddhassa bhagavato sāsane **‘‘sallekhā’’ti na vuccanti** kilesānaṃ sallekhanapaṭipadā na hotīti katvā, sāsane pana avihiṃsādayopi sallekhāva lokuttarapādakattā.

Sambādheti taṇhāsaṃkilesādinā saṃkiliṭṭhatāya paramasambādhe ativiya saṅkaṭaṭṭhānabhūte saṃsārappavatte. **Okāsādhigamanayenā**ti atthapaṭilābhayoggassa navamakhaṇasaṅkhātassa okāsassa adhigamanayena. Tassa hi dullabhatāya appanādhigamampi anadhigamayamāno saṃvegabahulo puggalo upacārasamādhimhiyeva ṭhatvā vipassanāya kammaṃ karoti ‘‘sīghaṃ saṃsāradukkhaṃ samatikkamissāmī’’ti.

Abhiññāpādakanti iddhividhādiabhiññāñāṇapādakabhūtaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Hotīti vuttanayā**ti ettha **iti**-saddo pakārattho, tena ‘‘iminā pakārena vuttanayā’’ti sesābhiññānampi vuttappakāraṃ saṅgaṇhāti. **Sati sati āyatane**ti purimabhavasiddhe abhiññādhigamassa kāraṇe vijjamāne. Abhiññādhigamassa hi adhikāro icchitabbo, yo ‘‘pubbahetū’’ti vuccati. Na samāpattīsu vasībhāvo. Tenāha bhagavā ‘‘sati sati āyatane’’ti (ma. ni. 3.158; a. ni. 3.102). **Abhiññāsacchikaraṇīyassā**ti vakkhamānavibhāgāya abhivisiṭṭhāya paññāya sacchikātabbassa. **Dhammassā**ti bhāvetabbassa ceva vibhāvetabbassa ca dhammassa. Abhiññāsacchikiriyāya cittaṃ abhininnāmetīti yojanā. **Tatra tatrevā**ti tasmiṃ tasmiṃyeva sacchikātabbadhamme. Sakkhibhāvāya paccakkhakāritāya bhabbo sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṃ **sakkhibhabbataṃ**.

Taṃ taṃ bhavagamikammaṃ ārabbha bhavapatthanāya anuppannāyapi kammassa katūpacitabhāveneva bhavapatthanākiccaṃ sijjhatīti dassento āha **‘‘apatthayamānā vā’’**ti. Saha byeti pavattatīti sahabyo, sahāyo, idha pana ekabhavūpago adhippeto, tassa bhāvo sahabyatā, taṃ **sahabyataṃ**.

Kiṃ pana appanāsamādhibhāvanāyeva bhavavisesānisaṃsā, udāhu itarāpīti codanaṃ manasi katvā āha **‘‘upacārasamādhibhāvanāpī’’**tiādi.

Nibbānanti tissannaṃ dukkhatānaṃ nibbutiṃ. Rūpadhamme pariyāpannā vijjamānāpi saṅkhāradukkhatā cittassa abhāvena asantasamāva. Tenāha **''sukhaṃ viharissāmā''**ti. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti aniccānupassanādukkhaanattanibbidāvirāganirodhapaṭinissaggavivaṭṭānupassanāti imāhi aṭṭhahi, aṭṭhahi ca ariyamaggaphalañāṇehīti evaṃ soḷasahi. **Navahi samādhicariyāhī**ti pañcannaṃ rūpajjhānānaṃ, catunnaṃ arūpajjhānānañca vasena evaṃ navahi. Keci pana ''cattāro rūpajjhānasamādhī, cattāro arūpajjhānasamādhī, ubhayesaṃ upacārasamādhiṃ ekaṃ katvā evaṃ navā''ti vadanti.

Samādhibhāvanāyogeti samādhibhāvanāya anuyoge anuyuñjane, samādhibhāvanāsaṅkhāte vā yoge. **Yogo**ti bhāvanā vuccati. Yathāha ''yogā ve jāyatī bhūrī''ti (dha. pa. 282).

363. **Samādhipī**ti **pi**-saddena sīlaṃ sampiṇḍeti.

Samādhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti ekādasamaparicchedavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Yamakapāḷi (tatiyo bhāgo)

9. Dhammayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

(Ka) uddeso

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

1. (Ka) kusalā kusalā dhammā?

(Kha) kusalā dhammā kusalā?

(Ka) akusalā akusalā dhammā?

(Kha) akusalā dhammā akusalā?

(Ka) abyākatā abyākatā dhammā?

(Kha) abyākatā dhammā abyākatā?

(Kha) paccanīkaṃ

2. (Ka) na kusalā na kusalā dhammā?

(Kha) na kusalā dhammā na kusalā?

(Ka) na akusalā na akusalā dhammā?

(Kha) na akusalā dhammā na akusalā?

(Ka) na abyākatā na abyākatā dhammā?

(Kha) na abyākatā dhammā na abyākatā?

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

3. (Ka) kusalā kusalā dhammā?

(Kha) dhammā akusalā dhammā?

(Ka) kusalā kusalā dhammā?

(Kha) dhammā abyākatā dhammā?

4. (Ka) akusalā akusalā dhammā?

(Kha) dhammā kusalā dhammā?

(Ka) akusalā akusalā dhammā?

(Kha) dhammā abyākatā dhammā?

5. (Ka) abyākatā abyākatā dhammā?

(Kha) dhammā kusalā dhammā?

(Ka) abyākatā abyākatā dhammā?

(Kha) dhammā akusalā dhammā?

(Kha) paccanīkaṃ

6. (Ka) na kusalā na kusalā dhammā?

(Kha) na dhammā na akusalā dhammā?

(Ka) na kusalā na kusalā dhammā?

(Kha) na dhammā na abyākatā dhammā?

7. (Ka) na akusalā na akusalā dhammā?

(Kha) na dhammā na kusalā dhammā?

(Ka) na akusalā na akusalā dhammā?

(Kha) na dhammā na abyākatā dhammā?

8. (Ka) na abyākatā na abyākatā dhammā?

(Kha) na dhammā na kusalā dhammā?

(Ka) na abyākatā na abyākatā dhammā?

(Kha) na dhammā na akusalā dhammā?

3 Suddhadhammavāro

(Ka) anulomaṃ

9. (Ka) kusalā dhammā?

(Kha) dhammā kusalā?

(Ka) akusalā dhammā?

(Kha) dhammā akusalā?

(Ka) abyākatā dhammā?

(Kha) dhammā abyākatā?

(Kha) paccanīkaṃ

10. (Ka) na kusalā na dhammā?

(Kha) na dhammā na kusalā?

(Ka) na akusalā na dhammā?

(Kha) na dhammā na akusalā?

(Ka) na abyākatā na dhammā?

(Kha) na dhammā na abyākatā?

4 Suddhadhammamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

11. (Ka) kusalā dhammā?

(Kha) dhammā akusalā?

(Ka) kusalā dhammā?

(Kha) dhammā abyākatā?

12. (Ka) akusalā dhammā?

(Kha) dhammā kusalā?

(Ka) akusalā dhammā?

(Kha) dhammā abyākatā?

13. (Ka) abyākatā dhammā?

(Kha) dhammā kusalā?

(Ka) abyākatā dhammā?

(Kha) dhammā akusalā?

(Kha) paccanīkaṃ

14. (Ka) na kusalā na dhammā?

(Kha) na dhammā na akusalā?

(Ka) na kusalā na dhammā?

(Kha) na dhammā na abyākatā?

15. (Ka) na akusalā na dhammā?

(Kha) na dhammā na kusalā?

(Ka) na akusalā na dhammā?

(Kha) na dhammā na abyākatā?

16. (Ka) na abyākatā na dhammā?

(Kha) na dhammā na kusalā?

(Ka) na abyākatā na dhammā?

(Kha) na dhammā na akusalā?

(Kha) niddeso

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

17. (Ka) kusalā kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) kusalā dhammā kusalāti? Āmantā.

(Ka) akusalā akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) akusalā dhammā akusalāti? Āmantā.

(Ka) abyākatā abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) abyākatā dhammā abyākatāti? Āmantā.

(Kha) paccanīkaṃ

18. (Ka) na kusalā na kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na kusalā dhammā na kusalāti? Āmantā.

(Ka) na akusalā na akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na akusalā dhammā na akusalāti? Āmantā.

(Ka) na abyākatā na abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na abyākatā dhammā na abyākatāti? Āmantā.

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

19. (Ka) kusalā kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā akusalā dhammāti?

Akusalā dhammā dhammā ceva akusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na akusalā dhammā.

(Ka) kusalā kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā abyākatā dhammāti?

Abyākatā dhammā dhammā ceva abyākatā dhammā ca. Avasesā dhammā na abyākatā dhammā.

20. (Ka) akusalā akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā kusalā dhammāti?

Kusalā dhammā dhammā ceva kusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na kusalā dhammā.

(Ka) akusalā akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā abyākatā dhammāti?

Abyākatā dhammā dhammā ceva abyākatā dhammā ca. Avasesā dhammā na abyākatā dhammā.

21. (Ka) abyākatā abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā kusalā dhammāti?

Kusalā dhammā dhammā ceva kusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na kusalā dhammā.

(Ka) abyākatā abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā akusalā dhammāti?

Akusalā dhammā dhammā ceva akusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na akusalā dhammā.

(Kha) paccanīkaṃ

22. (Ka) na kusalā na kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na dhammā na akusalā dhammāti? Āmantā.

(Ka) na kusalā na kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na dhammā na abyākatā dhammāti? Āmantā.

23. (Ka) na akusalā na akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na dhammā na kusalā dhammāti? Āmantā.

(Ka) na akusalā na akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na dhammā na abyākatā dhammāti? Āmantā.

24. (Ka) na abyākatā na abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na dhammā na kusalā dhammāti? Āmantā.

(Ka) na abyākatā na abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) na dhammā na akusalā dhammāti? Āmantā.

3. Suddhadhammavāro

(Ka) anulomaṃ

25. (Ka) kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā kusalā dhammāti?

Kusalā dhammā dhammā ceva kusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na kusalā dhammā.

(Ka) akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā akusalā dhammāti?

Akusalā dhammā dhammā ceva akusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na akusalā dhammā.

(Ka) abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā abyākatā dhammāti?

Abyākatā dhammā dhammā ceva abyākatā dhammā ca. Avasesā dhammā na abyākatā dhammā.

(Kha) paccanīkaṃ

26. (Ka) na kusalā na dhammāti?

Kusalaṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na kusalā, dhammā. Kusalañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva kusalā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na kusalā dhammāti? Āmantā.

(Ka) na akusalā na dhammāti?

Akusalaṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na akusalā, dhammā. Akusalañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva akusalā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na akusalā dhammāti? Āmantā.

(Ka) na abyākatā na dhammāti?

Abyākataṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na abyākatā, dhammā. Abyākatañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva abyākatā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na abyākatā dhammāti? Āmantā.

4. Suddhadhammamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

27. (Ka) kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā akusalā dhammāti?

Akusalā dhammā dhammā ceva akusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na akusalā dhammā.

(Ka) kusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā abyākatā dhammāti?

Abyākatā dhammā dhammā ceva abyākatā dhammā ca. Avasesā dhammā na abyākatā dhammā.

28. (Ka) akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā kusalā dhammāti?

Kusalā dhammā dhammā ceva kusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na kusalā dhammā.

(Ka) akusalā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā abyākatā dhammāti?

Abyākatā dhammā dhammā ceva abyākatā dhammā ca. Avasesā dhammā na abyākatā dhammā.

29. (Ka) abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā kusalā dhammāti?

Kusalā dhammā dhammā ceva kusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na kusalā dhammā.

(Ka) abyākatā dhammāti? Āmantā.

(Kha) dhammā akusalā dhammāti?

Akusalā dhammā dhammā ceva akusalā dhammā ca. Avasesā dhammā na akusalā dhammā.

(Kha) paccanīkaṃ

30. (Ka) na kusalā na dhammāti?

Kusalaṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na kusalā, dhammā. Kusalañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva kusalā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na akusalā dhammāti? Āmantā.

(Ka) na kusalā na dhammāti?

Kusalaṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na kusalā, dhammā. Kusalañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva kusalā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na abyākatā dhammāti? Āmantā.

31. (Ka) na akusalā na dhammāti?

Akusalaṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na akusalā, dhammā. Akusalañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva akusalā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na akusalā dhammāti? Āmantā.

(Ka) na akusalā na dhammāti?

Akusalaṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na akusalā, dhammā. Akusalañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva akusalā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na abyākatā dhammāti? Āmantā.

32. (Ka) na abyākatā na dhammāti?

Abyākataṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na abyākatā, dhammā. Abyākatañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva abyākatā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na kusalā dhammāti? Āmantā.

(Ka) na abyākatā na dhammāti?

Abyākataṃ ṭhapetvā avasesā dhammā na abyākatā, dhammā. Abyākatañca dhamme ca ṭhapetvā avasesā na ceva abyākatā na ca dhammā.

(Kha) na dhammā na akusalā dhammāti? Āmantā.

Paṇṇattiniddesavāro.

2. Pavattivāro

1. Uppādavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

33. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā uppajjantīti? No.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā uppajjanti tassa kusalā dhammā uppajjantīti? No.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā uppajjantīti?

Arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā uppajjanti. Pañcavokāre kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjanti abyākatā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjanti tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti. Pañcavokāre kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā uppajjanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

34. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā uppajjantīti?

Arūpe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā uppajjanti. Pañcavokāre akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā uppajjanti abyākatā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjanti. Pañcavokāre akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā uppajjanti akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) anulomaokāso

35. (Ka) yattha kusalā dhammā uppajjanti tattha akusalā dhammā uppajjantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā uppajjanti tattha kusalā dhammā uppajjantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā uppajjanti tattha abyākatā dhammā uppajjantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā uppajjanti tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā uppajjanti, no ca tattha kusalā dhammā uppajjanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā uppajjanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

36. (Ka) yattha akusalā dhammā uppajjanti tattha abyākatā dhammā uppajjantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā uppajjanti tattha akusalā dhammā uppajjantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā uppajjanti, no ca tattha akusalā dhammā uppajjanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā uppajjanti akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ga) anulomapuggalokāsā

37. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjantīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā uppajjanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti? No.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā uppajjantīti?

Arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjanti. Pañcavokāre kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjanti abyākatā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Pañcavokāre kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

38. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā uppajjantīti?

Arūpe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjanti. Pañcavokāre akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā uppajjanti abyākatā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjanti. Pañcavokāre akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjanti akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

39. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa akusalā dhammā na uppajjantīti?

Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttaakusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na uppajjanti tassa kusalā dhammā na uppajjantīti?

Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttakusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na uppajjantīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjanti tassa kusalā dhammā na uppajjantīti?

Arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā na uppajjanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

40. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na uppajjantīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjanti tassa akusalā dhammā na uppajjantīti?

Arūpe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ṅa) paccanīkaokāso

41. (Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjanti tattha akusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā na uppajjanti tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjanti tattha abyākatā dhammā na uppajjantīti? Uppajjanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na uppajjanti tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

42. (Ka) yattha akusalā dhammā na uppajjanti tattha abyākatā dhammā na uppajjantīti? Uppajjanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na uppajjanti tattha akusalā dhammā na uppajjantīti?

Natthi.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

43. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjantīti?

Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttaakusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti?

Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttakusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjantīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti?

Arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā na uppajjanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

44. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjantīti?

Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjantīti?

Arūpe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na uppajjanti.

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

45. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjittha tassa akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā uppajjittha tassa kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjittha tassa abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjittha tassa kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

46. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjittha tassa abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjittha tassa akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

47. (Ka) yattha kusalā dhammā uppajjittha tattha akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā uppajjittha tattha kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā uppajjittha tattha abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā uppajjittha tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā uppajjittha, no ca tattha kusalā dhammā uppajjittha. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā uppajjittha kusalā ca dhammā uppajjittha.

48. (Ka) yattha akusalā dhammā uppajjittha tattha abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā uppajjittha tattha akusalā dhammā uppajjitthāti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā uppajjittha, no ca tattha akusalā dhammā uppajjittha. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā uppajjittha akusalā ca dhammā uppajjittha.

(Ga) anulomapuggalokāsā

49. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā uppajjittha tassa tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāne tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā uppajjittha kusalā ca dhammā uppajjittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjittha tassa tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjittha kusalā ca dhammā uppajjittha.

50. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjittha akusalā ca dhammā uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

51. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjittha tassa akusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na uppajjittha tassa kusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjittha tassa abyākatā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjittha tassa kusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

52. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjittha tassa abyākatā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjittha tassa akusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

53. (Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjittha tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā na uppajjittha tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjittha tattha abyākatā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na uppajjittha tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

54. (Ka) yattha akusalā dhammā na uppajjittha tattha abyākatā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na uppajjittha tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

55. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāne tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjittha akusalā ca dhammā na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjittha abyākatā ca dhammā na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjittha tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

56. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjittha abyākatā ca dhammā na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

57. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjissanti tassa akusalā dhammā uppajjissantīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ kusalā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā uppajjissanti tassa kusalā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjissanti tassa abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjissanti tassa kusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ tesaṃ abyākatā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjissanti.

58. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjissanti tassa abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjissanti tassa akusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ tesaṃ abyākatā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) anulomaokāso

59. (Ka) yattha kusalā dhammā uppajjissanti tattha akusalā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā uppajjissanti tattha kusalā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā uppajjissanti tattha abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā uppajjissanti tattha kusalā dhammā uppajjissantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tattha kusalā dhammā uppajjissanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjissanti.

60. (Ka) yattha akusalā dhammā uppajjissanti tattha abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā uppajjissanti tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tattha akusalā dhammā uppajjissanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Ga) anulomapuggalokāsā

61. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjissanti.

62. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

63. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjissanti tassa akusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na uppajjissanti tassa kusalā dhammā na uppajjissantīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na uppajjissanti. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjissanti kusalā ca dhammā na uppajjissanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjissanti tassa abyākatā dhammā na uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na uppajjissanti. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjissanti abyākatā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa kusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

64. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjissanti tassa abyākatā dhammā na uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na uppajjissanti. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjissanti abyākatā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa akusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

65. (Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjissanti tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā na uppajjissanti tattha kusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjissanti tattha abyākatā dhammā na uppajjissantīti? Uppajjissanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na uppajjissanti tattha kusalā dhammā na uppajjissantīti? Natthi.

66. (Ka) yattha akusalā dhammā na uppajjissanti tattha abyākatā dhammā na uppajjissantīti? Uppajjissanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na uppajjissanti tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti? Natthi.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

67. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjissantīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjissanti. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjissanti kusalā ca dhammā na uppajjissanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjissanti. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjissanti abyākatā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

68. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjissanti. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjissanti abyākatā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

69. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā uppajjittha tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā uppajjittha kusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjittha tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā uppajjittha kusalā ca dhammā uppajjanti.

70. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjittha tassa akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjanti. Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā uppajjittha akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) anulomaokāso

71. Yattha kusalā dhammā uppajjanti tattha akusalā dhammā uppajjitthāti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

72. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā uppajjittha tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā uppajjittha kusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjittha tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjittha kusalā ca dhammā uppajjanti.

73. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjanti. Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjittha akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

74. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa akusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na uppajjittha tassa kusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjittha tassa kusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

75. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjittha tassa akusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

76. Yattha kusalā dhammā na uppajjanti tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

77. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjittha tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

78. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

79. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā uppajjissanti tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti.

Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjissanti tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

80. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjissanti tassa akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjanti. Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) anulomaokāso

81. Yattha kusalā dhammā uppajjanti tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

82. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

83. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjanti. Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

84. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa akusalā dhammā na uppajjissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na uppajjissanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na uppajjissanti tassa kusalā dhammā na uppajjantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjissanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na uppajjissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na uppajjissanti. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

85. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na uppajjissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na uppajjissanti. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa akusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

86. Yattha kusalā dhammā na uppajjanti tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

87. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjissanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjissanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjissanti. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

88. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na uppajjissanti. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

89. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjittha tassa akusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ kusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjittha akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā uppajjissanti tassa kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjittha tassa abyākatā dhammā uppajjissantīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ kusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ abyākatā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjittha abyākatā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjissanti tassa kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

90. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjittha tassa abyākatā dhammā uppajjissantīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ akusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ abyākatā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā uppajjittha abyākatā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjissanti tassa akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

91. Yattha kusalā dhammā uppajjittha tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

92. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjittha akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā uppajjissantīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjittha abyākatā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjissanti kusalā ca dhammā uppajjittha.

93. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā uppajjissantīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā uppajjittha abyākatā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

94. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjittha tassa akusalā dhammā na uppajjissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na uppajjissanti tassa kusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjittha tassa abyākatā dhammā na uppajjissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa kusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

95. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjittha tassa abyākatā dhammā na uppajjissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa akusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

96. Yattha kusalā dhammā na uppajjittha tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

97. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjissanti. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjittha akusalā ca dhammā na uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjissanti kusalā ca dhammā na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjissantīti? Uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

98. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā na uppajjissantīti? Uppajjissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Uppādavāro.

2. Nirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

99. (Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhanti tassa akusalā dhammā nirujjhantīti? No.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhanti tassa kusalā dhammā nirujjhantīti? No.

(Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhanti tassa abyākatā dhammā nirujjhantīti?

Arūpe kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā nirujjhanti abyākatā ca dhammā nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhanti tassa kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhanti kusalā ca dhammā nirujjhanti.

100. (Ka) yassa akusalā dhammā nirujjhanti tassa abyākatā dhammā nirujjhantīti?

Arūpe akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā nirujjhanti abyākatā ca dhammā nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhanti tassa akusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhanti akusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Kha) anulomaokāso

101. (Ka) yattha kusalā dhammā nirujjhanti tattha akusalā dhammā nirujjhantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā nirujjhanti tattha kusalā dhammā nirujjhantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā nirujjhanti tattha abyākatā dhammā nirujjhantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhanti tattha kusalā dhammā nirujjhantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhanti, no ca tattha kusalā dhammā nirujjhanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhanti kusalā ca dhammā nirujjhanti.

102. (Ka) yattha akusalā dhammā nirujjhanti tattha abyākatā dhammā nirujjhantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhanti tattha akusalā dhammā nirujjhantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhanti, no ca tattha akusalā dhammā nirujjhanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhanti akusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Ga) anulomapuggalokāsā

103. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhantīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha kusalā dhammā nirujjhantīti? No.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhantīti?

Arūpe kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā nirujjhanti abyākatā ca dhammā nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhanti tassa tattha kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhanti kusalā ca dhammā nirujjhanti.

104. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhantīti?

Arūpe akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhanti abyākatā ca dhammā nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhanti akusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

105. (Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhanti tassa akusalā dhammā na nirujjhantīti?

Akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttaakusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhanti tassa kusalā dhammā na nirujjhantīti?

Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttakusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhanti kusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhanti tassa kusalā dhammā na nirujjhantīti?

Arūpe kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā na nirujjhanti kusalā ca dhammā na nirujjhanti.

106. (Ka) yassa akusalā dhammā na nirujjhanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhanti tassa akusalā dhammā na nirujjhantīti?

Arūpe akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Ṅa) paccanīkaokāso

107. (Ka) yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tattha akusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā na nirujjhanti tattha kusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tattha abyākatā dhammā na nirujjhantīti? Nirujjhanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhanti tattha kusalā dhammā na nirujjhantīti? Natthi.

108. (Ka) yattha akusalā dhammā na nirujjhanti tattha abyākatā dhammā na nirujjhantīti? Nirujjhanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhanti tattha akusalā dhammā na nirujjhantīti? Natthi.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

109. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhantīti?

Akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttaakusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhantīti?

Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttakusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhanti kusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhanti tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhantīti?

Arūpe kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā na nirujjhanti kusalā ca dhammā na nirujjhanti.

110. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhantīti?

Arūpe akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

111. (Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhittha tassa akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhittha tassa kusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhittha tassa abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tassa kusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

112. (Ka) yassa akusalā dhammā nirujjhittha tassa abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tassa akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

113. (Ka) yattha kusalā dhammā nirujjhittha tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā nirujjhittha tattha kusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā nirujjhittha tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tattha kusalā dhammā nirujjhitthāti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tattha kusalā dhammā nirujjhittha. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā nirujjhittha.

114. (Ka) yattha akusalā dhammā nirujjhittha tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tattha akusalā dhammā nirujjhittha. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā nirujjhittha.

(Ga) anulomapuggalokāsā

115. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāne tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā nirujjhittha.

116. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā nirujjhittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

117. (Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhittha tassa akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhittha tassa kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhittha tassa abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

118. (Ka) yassa akusalā dhammā na nirujjhittha tassa abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

119. (Ka) yattha kusalā dhammā na nirujjhittha tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā na nirujjhittha tattha kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā na nirujjhittha tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tattha kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

120. (Ka) yattha akusalā dhammā na nirujjhittha tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

121. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāne tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhittha akusalā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhittha abyākatā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Āmantā.

122. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhittha abyākatā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Āmantā.

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

123. (Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhissanti tassa akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ kusalā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhissanti tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā nirujjhissanti.

124. (Ka) yassa akusalā dhammā nirujjhissanti tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) anulomaokāso

125. Yattha kusalā dhammā nirujjhissanti tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

126. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā nirujjhissanti.

127. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

128. (Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhissanti tassa akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhissanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhissanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na nirujjhissanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

129. (Ka) yassa akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhissanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

130. Yattha kusalā dhammā na nirujjhissanti tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

131. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhissanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhissanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

132. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

133. (Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhanti tassa akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhittha tassa kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ kusalā dhammā nirujjhanti. Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhanti tassa abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tassa kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ kusalā dhammā nirujjhanti. Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā nirujjhanti.

134. (Ka) yassa akusalā dhammā nirujjhanti tassa abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tassa akusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhanti. Akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Kha) anulomaokāso

135. Yattha kusalā dhammā nirujjhanti tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

136. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhanti. Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhanti. Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā nirujjhanti.

137. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhanti. Akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

138. (Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhanti tassa akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhittha tassa kusalā dhammā na nirujjhantīti? Natthi.

(Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa kusalā dhammā na nirujjhantīti? Natthi.

139. (Ka) yassa akusalā dhammā na nirujjhanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa akusalā dhammā na nirujjhantīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

140. Yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

141. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

142. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

143. (Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhanti tassa akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā nirujjhanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā nirujjhanti. Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhanti tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā nirujjhanti. Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā nirujjhanti.

144. (Ka) yassa akusalā dhammā nirujjhanti tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa akusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhanti. Akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Kha) anulomaokāso

145. Yattha kusalā dhammā nirujjhanti tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

146. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā nirujjhanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhanti. Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhanti. Kusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā nirujjhanti.

147. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhanti. Akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā nirujjhanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

148. (Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhanti tassa akusalā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhissanti. Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na nirujjhantīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhanti. Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

149. (Ka) yassa akusalā dhammā na nirujjhanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa akusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

150. Yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

151. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti. Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhantīti?

Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti. Aggamaggassa uppādakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe kusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

152. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

153. (Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhittha tassa akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ kusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā nirujjhittha tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā nirujjhittha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

154. (Ka) yassa akusalā dhammā nirujjhittha tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā nirujjhittha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

155. Yattha kusalā dhammā nirujjhittha tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

156. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā nirujjhittha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā nirujjhittha.

157. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhittha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā nirujjhittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

158. (Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhittha tassa akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Ka) yassa kusalā dhammā na nirujjhittha tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

159. (Ka) yassa akusalā dhammā na nirujjhittha tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa akusalā dhammā na nirujjhitthāti?

Nirujjhittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

160. Yattha kusalā dhammā na nirujjhittha tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

161. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na nirujjhittha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhitthāti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na nirujjhittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na nirujjhittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

162. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

Nirodhavāro.

3. Uppādanirodhavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

163. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā nirujjhantīti? No.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhanti tassa kusalā dhammā uppajjantīti? No.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā nirujjhantīti? No.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhanti tassa kusalā dhammā uppajjantīti? No.

164. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā nirujjhantīti? No.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhanti tassa akusalā dhammā uppajjantīti? No.

(Kha) anulomaokāso

165. (Ka) yattha kusalā dhammā uppajjanti tattha akusalā dhammā nirujjhantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā nirujjhanti tattha kusalā dhammā uppajjantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā uppajjanti tattha abyākatā dhammā nirujjhantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhanti tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhanti, no ca tattha kusalā dhammā uppajjanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

166. (Ka) yattha akusalā dhammā uppajjanti tattha abyākatā dhammā nirujjhantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhanti tattha akusalā dhammā uppajjantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhanti, no ca tattha akusalā dhammā uppajjanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhanti akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ga) anulomapuggalokāsā

167. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhantīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti? No.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhantīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti? No.

168. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhantīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjantīti? No.

(Gha) paccanīkapuggalo

169. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa akusalā dhammā na nirujjhantīti?

Akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhanti. Kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhanti tassa kusalā dhammā na uppajjantīti?

Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti. Akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalākusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhanti tassa kusalā dhammā na uppajjantīti?

Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalākusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā na nirujjhanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

170. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalākusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhanti tassa akusalā dhammā na uppajjantīti?

Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalākusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ṅa) paccanīkaokāso

171. (Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjanti tattha akusalā dhammā na nirujjhantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā na nirujjhanti tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjanti tattha abyākatā dhammā na nirujjhantīti? Nirujjhanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhanti tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

172. (Ka) yattha akusalā dhammā na uppajjanti tattha abyākatā dhammā na nirujjhantīti? Nirujjhanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhanti tattha akusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

173. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhantīti?

Akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhanti. Kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti?

Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti. Akusalavippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalākusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti?

Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalākusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā na nirujjhanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

174. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhantīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalākusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjantīti?

Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe arūpe kusalākusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā na nirujjhanti akusalā ca dhammā na uppajjanti.

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

175. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjittha tassa akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhittha tassa kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjittha tassa abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tassa kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

176. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjittha tassa abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tassa akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

177. (Ka) yattha kusalā dhammā uppajjittha tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā nirujjhittha tattha kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā uppajjittha tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tattha kusalā dhammā uppajjittha. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā uppajjittha.

178. (Ka) yattha akusalā dhammā uppajjittha tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tattha akusalā dhammā uppajjitthāti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tattha akusalā dhammā uppajjittha. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā uppajjittha.

(Ga) anulomapuggalokāsā

179. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāne tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā uppajjittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā uppajjittha.

180. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

181. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjittha tassa akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhittha tassa kusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjittha tassa abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa kusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

182. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjittha tassa abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa akusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

183. (Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjittha tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā na nirujjhittha tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjittha tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

184. (Ka) yattha akusalā dhammā na uppajjittha tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti? Natthi.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

185. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye akusale citte vattamāne tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjittha akusalā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjittha abyākatā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

186. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjittha abyākatā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti? Āmantā.

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

187. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjissanti tassa akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ kusalā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjissanti tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjissanti.

188. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjissanti tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa akusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Kha) anulomaokāso

189. (Ka) yattha kusalā dhammā uppajjissanti tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā nirujjhissanti tattha kusalā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā uppajjissanti tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tattha kusalā dhammā uppajjissantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tattha kusalā dhammā uppajjissanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjissanti.

190. (Ka) yattha akusalā dhammā uppajjissanti tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?

Asaññasatte tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tattha akusalā dhammā uppajjissanti. Catuvokāre pañcavokāre tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Ga) anulomapuggalokāsā

191. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjissanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjissantīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjissanti.

192. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjissanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā uppajjissanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

193. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjissanti tassa akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na uppajjissantīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na uppajjissanti. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na uppajjissanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjissanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjissanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

194. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjissanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjissanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa akusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

195. (Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjissanti tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana akusalā dhammā na nirujjhissanti tattha kusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(Ka) yattha kusalā dhammā na uppajjissanti tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Nirujjhissanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tattha kusalā dhammā na uppajjissantīti? Natthi.

196. (Ka) yattha akusalā dhammā na uppajjissanti tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Nirujjhissanti.

(Kha) yattha vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti? Natthi.

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

197. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjissantīti?

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjissanti. Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na uppajjissanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjissanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

198. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjissanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjissanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjissanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjissantīti? Āmantā.

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

199. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhittha tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti.

Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā uppajjanti.

200. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhittha tassa akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjanti. Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) anulomaokāso

201. Yattha kusalā dhammā uppajjanti tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

202. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha kusalā ca dhammā uppajjanti.

203. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjanti. Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhittha akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

204. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa akusalā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhittha tassa kusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa kusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

205. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa akusalā dhammā na uppajjantīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

206. Yattha kusalā dhammā na uppajjanti tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

207. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

208. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhittha.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhittha tassa tattha akusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

209. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

210. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjanti tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā uppajjanti. Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Kha) anulomaokāso

211. Yattha kusalā dhammā uppajjanti tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

212. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjanti akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjanti. Kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjanti.

213. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjanti. Akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā uppajjanti.

(Gha) paccanīkapuggalo

214. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa akusalā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhissanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na uppajjantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

215. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjanti tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa akusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(Ṅa) paccanīkaokāso

216. Yattha kusalā dhammā na uppajjanti tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

217. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti akusalā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti?

Aggamaggassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti. Aggamaggassa bhaṅgakkhaṇe arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na uppajjanti.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe kusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

218. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjanti tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe akusalavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā dhammā na uppajjanti, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjantīti? Āmantā.

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

219. (Ka) yassa kusalā dhammā uppajjittha tassa akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ kusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjittha akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa kusalā dhammā uppajjittha tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā uppajjittha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa kusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

220. (Ka) yassa akusalā dhammā uppajjittha tassa abyākatā dhammā nirujjhissantīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ akusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ tesaṃ akusalā ca dhammā uppajjittha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa akusalā dhammā uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

221. Yattha kusalā dhammā uppajjittha tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

222. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā nirujjhissantīti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjittha akusalā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha akusalā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā uppajjittha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti kusalā ca dhammā uppajjittha.

223. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā nirujjhissantīti?

Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjittha, no ca tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā uppajjittha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha abyākatā dhammā nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha abyākatā ca dhammā nirujjhissanti akusalā ca dhammā uppajjittha.

(Gha) paccanīkapuggalo

224. (Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjittha tassa akusalā dhammā na nirujjhissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ka) yassa kusalā dhammā na uppajjittha tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa kusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

225. (Ka) yassa akusalā dhammā na uppajjittha tassa abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa akusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

226. Yattha kusalā dhammā na uppajjittha tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

227. (Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha akusalā dhammā na nirujjhissantīti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha kusalā ca dhammā na uppajjittha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha akusalā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti?

Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tesaṃ tattha akusalā dhammā na nirujjhissanti, no ca tesaṃ tattha kusalā dhammā na uppajjittha.

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha akusalā ca dhammā na nirujjhissanti kusalā ca dhammā na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha kusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

228. (Ka) yassa yattha akusalā dhammā na uppajjittha tassa tattha abyākatā dhammā na nirujjhissantīti? Nirujjhissanti.

(Kha) yassa vā pana yattha abyākatā dhammā na nirujjhissanti tassa tattha akusalā dhammā na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Uppādanirodhavāro.

Pavattivāro niṭṭhito.

3. Bhāvanāvāro

229. (Ka) yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti so akusalaṃ dhammaṃ pajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana akusalaṃ dhammaṃ pajahati so kusalaṃ dhammaṃ bhāvetīti? Āmantā.

(Ka) yo kusalaṃ dhammaṃ na bhāveti so akusalaṃ dhammaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana akusalaṃ dhammaṃ nappajahati so kusalaṃ dhammaṃ na bhāvetīti? Āmantā… pe….

Bhāvanāvāro.

Dhammayamakaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

10. Indriyayamakaṃ

1. Paṇṇattivāro

(Ka) uddeso

1. Bāvīsatindriyāni – cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ, manindriyaṃ, itthindriyaṃ, purisindriyaṃ, jīvitindriyaṃ, sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ, saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ [viriyindiyaṃ (sī. syā.)], satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ, anaññātaññassāmītindriyaṃ, aññindriyaṃ, aññātāvindriyaṃ.

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

2. (Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) cakkhundriyaṃ cakkhuṃ?

(Ka) sotaṃ sotindriyaṃ?

(Kha) sotindriyaṃ sotaṃ?

(Ka) ghānaṃ ghānindriyaṃ?

(Kha) ghānindriyaṃ ghānaṃ?

(Ka) jivhā jivhindriyaṃ?

(Kha) jivhindriyaṃ jivhā?

(Ka) kāyo kāyindriyaṃ?

(Kha) kāyindriyaṃ kāyo?

(Ka) mano manindriyaṃ?

(Kha) manindriyaṃ mano?

(Ka) itthī itthindriyaṃ?

(Kha) itthindriyaṃ itthī?

(Ka) puriso purisindriyaṃ?

(Kha) purisindriyaṃ puriso?

(Ka) jīvitaṃ jīvitindriyaṃ?

(Kha) jīvitindriyaṃ jīvitaṃ?

(Ka) sukhaṃ sukhindriyaṃ?

(Kha) sukhindriyaṃ sukhaṃ?

(Ka) dukkhaṃ dukkhindriyaṃ?

(Kha) dukkhindriyaṃ dukkhaṃ?

(Ka) somanassaṃ somanassindriyaṃ?

(Kha) somanassindriyaṃ somanassaṃ?

(Ka) domanassaṃ domanassindriyaṃ?

(Kha) domanassindriyaṃ domanassaṃ?

(Ka) upekkhā upekkhindriyaṃ?

(Kha) upekkhindriyaṃ upekkhā?

(Ka) saddhā saddhindriyaṃ?

(Kha) saddhindriyaṃ saddhā?

(Ka) vīriyaṃ vīriyindriyaṃ?

(Kha) vīriyindriyaṃ vīriyaṃ?

(Ka) sati satindriyaṃ?

(Kha) satindriyaṃ sati?

(Ka) samādhi samādhindriyaṃ?

(Kha) samādhindriyaṃ samādhi?

(Ka) paññā paññindriyaṃ?

(Kha) paññindriyaṃ paññā?

(Ka) anaññātaññassāmīti anaññātaññassāmītindriyaṃ?

(Kha) anaññātaññassāmītindriyaṃ anaññātaññassāmīti?

(Ka) aññaṃ aññindriyaṃ?

(Kha) aññindriyaṃ aññaṃ?

(Ka) aññātāvī aññātāvindriyaṃ?

(Kha) aññātāvindriyaṃ aññātāvī?

(Kha) paccanīkaṃ

3. (Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na cakkhundriyaṃ na cakkhu?

(Ka) na sotaṃ na sotindriyaṃ?

(Kha) na sotindriyaṃ na sotaṃ?

(Ka) na ghānaṃ na ghānindriyaṃ?

(Kha) na ghānindriyaṃ na ghānaṃ?

(Ka) na jivhā na jivhindriyaṃ?

(Kha) na jivhindriyaṃ na jivhā?

(Ka) na kāyo na kāyindriyaṃ?

(Kha) na kāyindriyaṃ na kāyo?

(Ka) na mano na manindriyaṃ?

(Kha) na manindriyaṃ na mano?

(Ka) na itthī na itthindriyaṃ?

(Kha) na itthindriyaṃ na itthī?

(Ka) na puriso na purisindriyaṃ?

(Kha) na purisindriyaṃ na puriso?

(Ka) na jīvitaṃ na jīvitindriyaṃ?

(Kha) na jīvitindriyaṃ na jīvitaṃ?

(Ka) na sukhaṃ na sukhindriyaṃ?

(Kha) na sukhindriyaṃ na sukhaṃ?

(Ka) na dukkhaṃ na dukkhindriyaṃ?

(Kha) na dukkhindriyaṃ na dukkhaṃ?

(Ka) na somanassaṃ na somanassindriyaṃ?

(Kha) na somanassindriyaṃ na somanassaṃ?

(Ka) na domanassaṃ na domanassindriyaṃ?

(Kha) na domanassindriyaṃ na domanassaṃ?

(Ka) na upekkhā na upekkhindriyaṃ?

(Kha) na upekkhindriyaṃ na upekkhā?

(Ka) na saddhā na saddhindriyaṃ?

(Kha) na saddhindriyaṃ na saddhā?

(Ka) na vīriyaṃ na vīriyindriyaṃ?

(Kha) na vīriyindriyaṃ na vīriyaṃ?

(Ka) na sati na satindriyaṃ?

(Kha) na satindriyaṃ na sati?

(Ka) na samādhi na samādhindriyaṃ?

(Kha) na samādhindriyaṃ na samādhi?

(Ka) na paññā na paññindriyaṃ?

(Kha) na paññindriyaṃ na paññā?

(Ka) na anaññātaññāssāmīti na anaññātaññassāmītindriyaṃ?

(Kha) na anaññātaññassāmītindriyaṃ na anaññātaññassāmīti?

(Ka) na aññaṃ na aññindriyaṃ?

(Kha) na aññindriyaṃ na aññaṃ?

(Ka) na aññātāvī na aññātāvindriyaṃ?

(Kha) na aññātāvindriyaṃ na aññātāvī?

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

4. (Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā sotindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā ghānindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā jivhindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā kāyindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā manindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā itthindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā purisindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā jīvitindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā sukhindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā dukkhindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā somanassindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā domanassindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā upekkhindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā saddhindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā vīriyindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā satindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā samādhindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā paññindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā anaññātaññassāmītindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā aññindriyaṃ?

(Ka) cakkhu cakkhundriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

5. Sotaṃ sotindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) sotaṃ sotindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

6. Ghānaṃ ghānindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) ghānaṃ ghānindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

7. Jivhā jivhindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) jivhā jivhindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

8. Kāyo kāyindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) kāyo kāyindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

9. Mano manindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) mano manindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

10. Itthī itthindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) itthī itthindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

11. Puriso purisindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) puriso purisindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

12. Jīvitaṃ jīvitindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) jīvitaṃ jīvitindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

13. Sukhaṃ sukhindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) sukhaṃ sukhindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

14. Dukkhaṃ dukkhindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) dukkhaṃ dukkhindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

15. Somanassaṃ somanassindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) somanassaṃ somanassindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

16. Domanassaṃ domanassindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) domanassaṃ domanassindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

17. Upekkhā upekkhindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) upekkhā upekkhindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

18. Saddhā saddhindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) saddhā saddhindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

19. Vīriyaṃ vīriyindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) vīriyaṃ vīriyindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

20. Sati satindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) sati satindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

21. Samādhi samādhindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) samādhi samādhindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

22. Paññā paññindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) paññā paññindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

23. Anaññātaññassāmīti anaññātaññassāmītindriyaṃ?

Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) anaññātaññassāmīti anaññātaññassāmītindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

24. Aññaṃ aññindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ?…Pe….

(Ka) aññaṃ aññindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvindriyaṃ?

25. Aññātāvī aññātāvindriyaṃ? Indriyā cakkhundriyaṃ? …Pe….

(Ka) aññātāvī aññātāvindriyaṃ?

(Kha) indriyā aññindriyaṃ?

(Kha) paccanīkaṃ

26. (Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na sotindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na ghānindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na jivhindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na kāyindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na manindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na itthindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na purisindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na jīvitindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na sukhindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na dukkhindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na somanassindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na domanassindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na upekkhindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na saddhindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na vīriyindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na satindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na samādhindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na paññindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na anaññātaññassāmītindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na aññindriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyaṃ?

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

27. (Ka) na sotaṃ na sotindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

28. (Ka) na ghānaṃ na ghānindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

29. (Ka) na jivhā na jivhindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

30. (Ka) na kāyo na kāyindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

31. (Ka) na mano na manindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

32. (Ka) na itthī na itthindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

33. (Ka) na puriso na purisindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

34. (Ka) na jīvitaṃ na jīvitindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

35. (Ka) na sukhaṃ na sukhindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

36. (Ka) na dukkhaṃ na dukkhindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

37. (Ka) na somanassaṃ na somanassindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

38. (Ka) na domanassaṃ na domanassindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

39. (Ka) na upekkhā na upekkhindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

40. (Ka) na saddhā na saddhindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

41. (Ka) na vīriyaṃ na vīriyindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

42. (Ka) na sati na satindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

43. (Ka) na samādhi na samādhindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

44. (Ka) na paññā na paññindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

45. (Ka) na anaññātaññassāmīti na anaññātaññassāmītindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

46. (Ka) na aññaṃ na aññindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññātāvindriyaṃ?

47. (Ka) na aññātāvī na aññātāvindriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhundriyaṃ? …Pe… na indriyā na aññindriyaṃ?

3. Suddhindriyavāro

(Ka) anulomaṃ

48. (Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu?

(Ka) sotaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā sotaṃ?

(Ka) ghānaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā ghānaṃ?

(Ka) jivhā indriyaṃ?

(Kha) indriyā jivhā?

(Ka) kāyo indriyaṃ?

(Kha) indriyā kāyo?

(Ka) mano indriyaṃ?

(Kha) indriyā mano?

(Ka) itthī indriyaṃ?

(Kha) indriyā itthī?

(Ka) puriso indriyaṃ?

(Kha) indriyā puriso?

(Ka) jīvitaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā jīvitaṃ?

(Ka) sukhaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā sukhaṃ?

(Ka) dukkhaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā dukkhaṃ?

(Ka) somanassaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā somanassaṃ?

(Ka) domanassaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā domanassaṃ?

(Ka) upekkhā indriyaṃ?

(Kha) indriyā upekkhā?

(Ka) saddhā indriyaṃ?

(Kha) indriyā saddhā?

(Ka) vīriyaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā vīriyaṃ?

(Ka) sati indriyaṃ?

(Kha) indriyā sati?

(Ka) samādhi indriyaṃ?

(Kha) indriyā samādhi?

(Ka) paññā indriyaṃ?

(Kha) indriyā paññā?

(Ka) anaññātaññassāmīti indriyaṃ?

(Kha) indriyā anaññātaññassāmīti?

(Ka) aññaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā aññaṃ?

(Ka) aññātāvī indriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvī?

(Kha) paccanīkaṃ

49. (Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu?

(Ka) na sotaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na sotaṃ?

(Ka) na ghānaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na ghānaṃ?

(Ka) na jivhā na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na jivhā?

(Ka) na kāyo na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na kāyo?

(Ka) na mano na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na mano?

(Ka) na itthī na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na itthī?

(Ka) na puriso na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na puriso?

(Ka) na jīvitaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na jīvitaṃ?

(Ka) na sukhaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na sukhaṃ?

(Ka) na dukkhaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na dukkhaṃ?

(Ka) na somanassaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na somanassaṃ?

(Ka) na domanassaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na domanassaṃ?

(Ka) na upekkhā na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na upekkhā?

(Ka) na saddhā na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na saddhā?

(Ka) na vīriyaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na vīriyaṃ?

(Ka) na sati na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na sati?

(Ka) na samādhi na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na samādhi?

(Ka) na paññā na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na paññā?

(Ka) na anaññātaññassāmīti na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na anaññātaññassāmīti?

(Ka) na aññaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na aññaṃ?

(Ka) na aññātāvī na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na aññātāvī?

4. Suddhindriyamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

50. (Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā sotaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā ghānaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā jivhā?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā kāyo?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā mano?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā itthī?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā puriso?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā jīvitaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā sukhaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā dukkhaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā somanassaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā domanassaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā upekkhā?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā saddhā?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā vīriyaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā sati?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā samādhi?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā paññā?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā anaññātaññassāmīti?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā aññaṃ?

(Ka) cakkhu indriyaṃ?

(Kha) indriyā aññātāvī?

51. (Ka) sotaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

52. (Ka) ghānaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

53. (Ka) jivhā indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

54. (Ka) kāyo indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

55. (Ka) mano indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

56. (Ka) itthī indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

57. (Ka) puriso indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

58. (Ka) jīvitaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

59. (Ka) sukhaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

60. (Ka) dukkhaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

61. (Ka) somanassaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

62. (Ka) domanassaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

63. (Ka) upekkhā indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

64. (Ka) saddhā indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

65. (Ka) vīriyaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

66. (Ka) sati indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

67. (Ka) samādhi indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

68. (Ka) paññā indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

69. (Ka) anaññātaññassāmīti indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

70. (Ka) aññaṃ indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññātāvī?

71. (Ka) aññātāvī indriyaṃ?

(Kha) indriyā cakkhu? …Pe… indriyā aññaṃ?

(Kha) paccanīkaṃ

72. (Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na sotaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na ghānaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na jivhā?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na kāyo?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na mano?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na itthī?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na puriso?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na jīvitaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na sukhaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na dukkhaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na somanassaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na domanassaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na upekkhā?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na saddhā?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na vīriyaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na sati?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na samādhi?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na paññā?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na anaññātaññassāmīti?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na aññaṃ?

(Ka) na cakkhu na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na aññātāvī?

73. (Ka) na sotaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

74. (Ka) na ghānaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

75. (Ka) na jivhā na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

76. (Ka) na kāyo na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

77. (Ka) na mano na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

78. (Ka) na itthī na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

79. (Ka) na puriso na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

80. (Ka) na jīvitaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

81. (Ka) na sukhaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

82. (Ka) na dukkhaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

83. (Ka) na somanassaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

84. (Ka) na domanassaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

85. (Ka) na upekkhā na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

86. (Ka) na saddhā na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

87. (Ka) na vīriyaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

88. (Ka) na sati na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

89. (Ka) na samādhi na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

90. (Ka) na paññā na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

91. (Ka) na anaññātaññassāmīti na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

92. (Ka) na aññaṃ na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññātāvī?

93. (Ka) na aññātāvī na indriyaṃ?

(Kha) na indriyā na cakkhu? …Pe… na indriyā na aññaṃ?

Paṇṇattiuddesavāro.

(Kha) niddeso

1. Padasodhanavāro

(Ka) anulomaṃ

94. (Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) cakkhundriyaṃ cakkhūti? Āmantā.

(Ka) sotaṃ sotindriyanti?

Dibbasotaṃ taṇhāsotaṃ sotaṃ, na sotindriyaṃ. Sotindriyaṃ sotañceva sotindriyañca.

(Kha) sotindriyaṃ sotanti? Āmantā.

(Ka) ghānaṃ ghānindriyanti? Āmantā.

(Kha) ghānindriyaṃ ghānanti? Āmantā.

(Ka) jivhā jivhindriyanti? Āmantā.

(Kha) jivhindriyaṃ jivhāti? Āmantā.

(Ka) kāyo kāyindriyanti?

Kāyindriyaṃ ṭhapetvā avaseso kāyo [avasesā kāyo (sī. syā. ka.)], na kāyindriyaṃ. Kāyindriyaṃ kāyo ceva kāyindriyañca.

(Kha) kāyindriyaṃ kāyoti? Āmantā.

(Ka) mano manindriyanti? Āmantā.

(Kha) manindriyaṃ manoti? Āmantā.

(Ka) itthī itthindriyanti? No.

(Kha) itthindriyaṃ itthīti? No.

(Ka) puriso purisindriyanti? No.

(Kha) purisindriyaṃ purisoti? No.

(Ka) jīvitaṃ jīvitindriyanti? Āmantā.

(Kha) jīvitindriyaṃ jīvitanti? Āmantā.

(Ka) sukhaṃ sukhindriyanti? Āmantā.

(Kha) sukhindriyaṃ sukhanti? Āmantā.

(Ka) dukkhaṃ dukkhindriyanti? Āmantā.

(Kha) dukkhindriyaṃ dukkhanti? Āmantā.

(Ka) somanassaṃ somanassindriyanti? Āmantā.

(Kha) somanassindriyaṃ somanassanti? Āmantā.

(Ka) domanassaṃ domanassindriyanti? Āmantā.

(Kha) domanassindriyaṃ domanassanti? Āmantā.

(Ka) upekkhā upekkhindriyanti?

Upekkhindriyaṃ ṭhapetvā avasesā upekkhā, na upekkhindriyaṃ. Upekkhindriyaṃ upekkhā ceva upekkhindriyañca.

(Kha) upekkhindriyaṃ upekkhāti? Āmantā.

(Ka) saddhā saddhindriyanti? Āmantā.

(Kha) saddhindriyaṃ saddhāti? Āmantā.

(Ka) vīriyaṃ vīriyindriyanti? Āmantā.

(Kha) vīriyindriyaṃ vīriyanti? Āmantā.

(Ka) sati satindriyanti? Āmantā.

(Kha) satindriyaṃ satīti? Āmantā.

(Ka) samādhi samādhindriyanti? Āmantā.

(Kha) samādhindriyaṃ samādhīti? Āmantā.

(Ka) paññā paññindriyanti? Āmantā.

(Kha) paññindriyaṃ paññāti? Āmantā.

(Ka) anaññātaññassāmīti anaññātaññassāmītindriyanti? Āmantā.

(Kha) anaññātaññassāmītindriyaṃ anaññātaññassāmīti? Āmantā.

(Ka) aññaṃ aññindriyanti? Āmantā.

(Kha) aññindriyaṃ aññanti? Āmantā.

(Ka) aññātāvī aññātāvindriyanti? Āmantā.

(Kha) aññātāvindriyaṃ aññātāvīti? Āmantā.

(Kha) paccanīkaṃ

95. (Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na cakkhundriyaṃ na cakkhūti?

Dibbacakkhu paññācakkhu na cakkhundriyaṃ, cakkhu. Cakkhuñca cakkhundriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca cakkhundriyaṃ.

(Ka) na sotaṃ na sotindriyanti? Āmantā.

(Kha) na sotindriyaṃ na sotanti?

Dibbasotaṃ taṇhāsotaṃ na sotindriyaṃ, sotaṃ. Sotañca sotindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva sotaṃ na ca sotindriyaṃ.

(Ka) na ghānaṃ na ghānindriyanti? Āmantā.

(Kha) na ghānindriyaṃ na ghānanti? Āmantā.

(Ka) na jivhā na jivhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na jivhindriyaṃ na jivhāti? Āmantā.

(Ka) na kāyo na kāyindriyanti? Āmantā.

(Kha) na kāyindriyaṃ na kāyoti?

Kāyindriyaṃ ṭhapetvā avaseso na kāyindriyaṃ, kāyo. Kāyañca kāyindriyañca ṭhapetvā avaseso na ceva kāyo na ca kāyindriyaṃ.

(Ka) na mano na manindriyanti? Āmantā.

(Kha) na manindriyaṃ na manoti? Āmantā.

(Ka) na itthī na itthindriyanti?

Itthindriyaṃ na itthī, itthindriyaṃ. Itthiñca itthindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva itthī na ca itthindriyaṃ.

(Kha) na itthindriyaṃ na itthīti?

Itthī na itthindriyaṃ, itthī. Itthiñca itthindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva itthī na ca itthindriyaṃ.

(Ka) na puriso na purisindriyanti?

Purisindriyaṃ na puriso, purisindriyaṃ. Purisañca purisindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva puriso na ca purisindriyaṃ.

(Kha) na purisindriyaṃ na purisoti?

Puriso na purisindriyaṃ, puriso. Purisañca purisindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva puriso na ca purisindriyaṃ.

(Ka) na jīvitaṃ na jīvitindriyanti? Āmantā.

(Kha) na jīvitindriyaṃ na jīvitanti? Āmantā.

(Ka) na sukhaṃ na sukhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na sukhindriyaṃ na sukhanti? Āmantā.

(Ka) na dukkhaṃ na dukkhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na dukkhindriyaṃ na dukkhanti? Āmantā.

(Ka) na somanassaṃ na somanassindriyanti? Āmantā.

(Kha) na somanassindriyaṃ na somanassanti? Āmantā.

(Ka) na domanassaṃ na domanassindriyanti? Āmantā.

(Kha) na domanassindriyaṃ na domanassanti? Āmantā.

(Ka) na upekkhā na upekkhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na upekkhindriyaṃ na upekkhāti?

Upekkhindriyaṃ ṭhapetvā avasesā na upekkhindriyaṃ, upekkhā. Upekkhañca upekkhindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva upekkhā na ca upekkhindriyaṃ.

(Ka) na saddhā na saddhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na saddhindriyaṃ na saddhāti? Āmantā.

(Ka) na vīriyaṃ na vīriyindriyanti? Āmantā.

(Kha) na vīriyindriyaṃ na vīriyanti? Āmantā.

(Ka) na sati na satindriyanti? Āmantā.

(Kha) na satindriyaṃ na satīti? Āmantā.

(Ka) na samādhi na samādhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na samādhindriyaṃ na samādhīti? Āmantā.

(Ka) na paññā na paññindriyanti? Āmantā.

(Kha) na paññindriyaṃ na paññāti? Āmantā.

(Ka) na anaññātaññassāmīti na anaññātaññassāmītindriyanti? Āmantā.

(Kha) na anaññātaññassāmītindriyaṃ na anaññātaññassāmīti? Āmantā.

(Ka) na aññaṃ na aññindriyanti? Āmantā.

(Kha) na aññindriyaṃ na aññanti? Āmantā.

(Ka) na aññātāvī na aññātāvindriyanti? Āmantā.

(Kha) na aññātāvindriyaṃ na aññātāvīti? Āmantā.

2. Padasodhanamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

96. (Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā sotindriyanti?

Sotindriyaṃ indriyañceva sotindriyañca. Avasesā indriyā na sotindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā ghānindriyanti?

Ghānindriyaṃ indriyañceva ghānindriyañca. Avasesā indriyā na ghānindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā jivhindriyanti?

Jivhindriyaṃ indriyañceva jivhindriyañca. Avasesā indriyā na jivhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā kāyindriyanti?

Kāyindriyaṃ indriyañceva kāyindriyañca. Avasesā indriyā na kāyindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā manindriyanti?

Manindriyaṃ indriyañceva manindriyañca. Avasesā indriyā na manindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā itthindriyanti?

Itthindriyaṃ indriyañceva itthindriyañca. Avasesā indriyā na itthindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā purisindriyanti?

Purisindriyaṃ indriyañceva purisindriyañca. Avasesā indriyā na purisindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā jīvitindriyanti?

Jīvitindriyaṃ indriyañceva jīvitindriyañca. Avasesā indriyā na jīvitindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā sukhindriyanti?

Sukhindriyaṃ indriyañceva sukhindriyañca. Avasesā indriyā na sukhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā dukkhindriyanti?

Dukkhindriyaṃ indriyañceva dukkhindriyañca. Avasesā indriyā na dukkhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā somanassindriyanti?

Somanassindriyaṃ indriyañceva somanassindriyañca. Avasesā indriyā na somanassindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā domanassindriyanti?

Domanassindriyaṃ indriyañceva domanassindriyañca. Avasesā indriyā na domanassindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā upekkhindriyanti?

Upekkhindriyaṃ indriyañceva upekkhindriyañca. Avasesā indriyā na upekkhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā saddhindriyanti?

Saddhindriyaṃ indriyañceva saddhindriyañca. Avasesā indriyā na saddhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā vīriyindriyanti?

Vīriyindriyaṃ indriyañceva vīriyindriyañca. Avasesā indriyā na vīriyindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā satindriyanti?

Satindriyaṃ indriyañceva satindriyañca. Avasesā indriyā na satindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā samādhindriyanti?

Samādhindriyaṃ indriyañceva samādhindriyañca. Avasesā indriyā na samādhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā paññindriyanti?

Paññindriyaṃ indriyañceva paññindriyañca. Avasesā indriyā na paññindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā anaññātaññassāmītindriyanti?

Anaññātaññassāmītindriyaṃ indriyañceva anaññātaññassāmītindriyañca. Avasesā indriyā na anaññātaññassāmītindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā aññindriyanti?

Aññindriyaṃ indriyañceva aññindriyañca. Avasesā indriyā na aññindriyaṃ.

(Ka) cakkhu cakkhundriyanti?

Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhu, na cakkhundriyaṃ. Cakkhundriyaṃ cakkhu ceva cakkhundriyañca.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

97. (Ka) sotaṃ sotindriyanti?

Dibbasotaṃ taṇhāsotaṃ sotaṃ, na sotindriyaṃ. Sotindriyaṃ sotañceva sotindriyañca.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) sotaṃ sotindriyanti?

Dibbasotaṃ taṇhāsotaṃ sotaṃ, na sotindriyaṃ. Sotindriyaṃ sotañceva sotindriyañca.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

98. (Ka) ghānaṃ ghānindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) ghānaṃ ghānindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti? Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

99. (Ka) jivhā jivhindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) jivhā jivhindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

100. (Ka) kāyo kāyindriyanti?

Kāyindriyaṃ ṭhapetvā avaseso kāyo na kāyindriyaṃ. Kāyindriyaṃ kāyo ceva kāyindriyañca.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) kāyo kāyindriyanti?

Kāyindriyaṃ ṭhapetvā avaseso kāyo, na kāyindriyaṃ. Kāyindriyaṃ kāyo ceva kāyindriyañca.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

101. (Ka) mano manindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) mano manindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

102. (Ka) itthī itthindriyanti? No.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) itthī itthindriyanti? No.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

103. (Ka) puriso purisindriyanti? No.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) puriso purisindriyanti? No.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

104. (Ka) jīvitaṃ jīvitindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) jīvitaṃ jīvitindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

105. Sukhaṃ sukhindriyanti? Āmantā …pe….

106. Dukkhaṃ dukkhindriyanti? Āmantā …pe….

107. Somanassaṃ somanassindriyanti? Āmantā …pe….

108. Domanassaṃ domanassindriyanti? Āmantā …pe….

109. (Ka) upekkhā upekkhindriyanti?

Upekkhindriyaṃ ṭhapetvā avasesā upekkhā, na upekkhindriyaṃ. Upekkhindriyaṃ upekkhā ceva upekkhindriyañca.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) upekkhā upekkhindriyanti?

Upekkhindriyaṃ ṭhapetvā avasesā upekkhā, na upekkhindriyaṃ. Upekkhindriyaṃ upekkhā ceva upekkhindriyañca.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

110. Saddhā saddhindriyanti? Āmantā …pe….

111. Vīriyaṃ vīriyindriyanti? Āmantā …pe….

112. Sati satindriyanti? Āmantā …pe….

113. Samādhi samādhindriyanti? Āmantā …pe….

114. Paññā paññindriyanti? Āmantā …pe….

115. Anaññātaññassāmīti anaññātaññassāmītindriyanti? Āmantā …pe….

116. Aññaṃ aññindriyanti? Āmantā …pe….

117. (Ka) aññātāvī aññātāvindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) aññātāvī aññātāvindriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññindriyanti? Aññindriyaṃ indriyañceva aññindriyañca. Avasesā indriyā na aññindriyaṃ.

(Kha) paccanīkaṃ

118. (Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na sotindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na ghānindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na jivhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na kāyindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na manindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na itthindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na purisindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na jīvitindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na sukhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na dukkhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na somanassindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na domanassindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na upekkhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na saddhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na vīriyindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na satindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na samādhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na paññindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na anaññātaññassāmītindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññindriyanti? Āmantā.

(Ka) na cakkhu na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

119. (Ka) na sotaṃ na sotindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na sotaṃ na sotindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

120. (Ka) na ghānaṃ na ghānindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na ghānaṃ na ghānindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

121. (Ka) na jivhā na jivhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na jivhā na jivhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

122. (Ka) na kāyo na kāyindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na kāyo na kāyindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

123. (Ka) na mano na manindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na mano na manindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

124. (Ka) na itthī na itthindriyanti?

Itthindriyaṃ na itthī, itthindriyaṃ. Itthiñca itthindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva itthī na ca itthindriyaṃ.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na itthī na itthindriyanti?

Itthindriyaṃ na itthī, itthindriyaṃ. Itthiñca itthindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva itthī na ca itthindriyaṃ.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

125. (Ka) na puriso na purisindriyanti?

Purisindriyaṃ na puriso, purisindriyaṃ. Purisañca purisindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva puriso na ca purisindriyaṃ.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na puriso na purisindriyanti?

Purisindriyaṃ na puriso, purisindriyaṃ. Purisañca purisindriyañca ṭhapetvā avasesā na ceva puriso na ca purisindriyaṃ.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

126. (Ka) na jīvitaṃ na jīvitindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na jīvitaṃ na jīvitindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

127. (Ka) na sukhaṃ na sukhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na sukhaṃ na sukhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

128. (Ka) na dukkhaṃ na dukkhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na dukkhaṃ na dukkhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

129. (Ka) na somanassaṃ na somanassindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na somanassaṃ na somanassindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

130. (Ka) na domanassaṃ na domanassindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na domanassaṃ na domanassindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

131. (Ka) na upekkhā na upekkhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na upekkhā na upekkhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

132. (Ka) na saddhā na saddhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na saddhā na saddhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

133. (Ka) na vīriyaṃ na vīriyindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na vīriyaṃ na vīriyindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

134. (Ka) na sati na satindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na sati na satindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

135. (Ka) na samādhi na samādhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na samādhi na samādhindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

136. (Ka) na paññā na paññindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na paññā na paññindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

137. (Ka) na anaññātaññassāmīti na anaññātaññassāmītindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na anaññātaññassāmīti na anaññātaññassāmītindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

138. (Ka) na aññaṃ na aññindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na aññaṃ na aññindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

139. (Ka) na aññātāvī na aññātāvindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na aññātāvī na aññātāvindriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññindriyanti? Āmantā.

3. Suddhindriyavāro

(Ka) anulomaṃ

140. (Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ.

(Ka) sotaṃ indriyanti?

Yaṃ sotaṃ indriyaṃ taṃ sotañceva indriyañca. Avasesaṃ sotaṃ na indriyaṃ.

(Kha) indriyā sotindriyanti? Sotindriyaṃ indriyañceva sotindriyañca. Avasesā indriyā na sotindriyaṃ.

(Ka) ghānaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā ghānindriyanti?

Ghānindriyaṃ indriyañceva ghānindriyañca. Avasesā indriyā na ghānindriyaṃ.

(Ka) jivhā indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā jivhindriyanti?

Jivhindriyaṃ indriyañceva jivhindriyañca. Avasesā indriyā na jivhindriyaṃ.

(Ka) kāyo indriyanti?

Yo kāyo indriyaṃ so kāyo ceva indriyañca. Avaseso kāyo na indriyā.

(Kha) indriyā kāyindriyanti?

Kāyindriyaṃ indriyañceva kāyindriyañca. Avasesā indriyā na kāyindriyaṃ.

(Ka) mano indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā manindriyanti?

Manindriyaṃ indriyañceva manindriyañca. Avasesā indriyā na manindriyaṃ.

(Ka) itthī indriyanti? No.

(Kha) indriyā itthindriyanti?

Itthindriyaṃ indriyañceva itthindriyañca. Avasesā indriyā na itthindriyaṃ.

(Ka) puriso indriyanti? No.

(Kha) indriyā purisindriyanti?

Purisindriyaṃ indriyañceva purisindriyañca. Avasesā indriyā na purisindriyaṃ.

(Ka) jīvitaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā jīvitindriyanti?

Jīvitindriyaṃ indriyañceva jīvitindriyañca. Avasesā indriyā na jīvitindriyaṃ.

(Ka) sukhaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā sukhindriyanti?

Sukhindriyaṃ indriyañceva sukhindriyañca. Avasesā indriyā na sukhindriyaṃ.

(Ka) dukkhaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā dukkhindriyanti?

Dukkhindriyaṃ indriyañceva dukkhindriyañca. Avasesā indriyā na dukkhindriyaṃ.

(Ka) somanassaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā somanassindriyanti?

Somanassindriyaṃ indriyañceva somanassindriyañca. Avasesā indriyā na somanassindriyaṃ.

(Ka) domanassaṃ indriyanti? Āmantā.

(Ka) indriyā domanassindriyanti?

Domanassindriyaṃ indriyañceva domanassindriyañca. Avasesā indriyā na domanassindriyaṃ.

(Ka) upekkhā indriyanti?

Yā upekkhā indriyaṃ sā upekkhā ceva indriyañca. Avasesā upekkhā na indriyaṃ.

(Kha) indriyā upekkhindriyanti?

Upekkhindriyaṃ indriyañceva upekkhindriyañca. Avasesā indriyā na upekkhindriyaṃ.

(Ka) saddhā indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā saddhindriyanti?

Saddhindriyaṃ indriyañceva saddhindriyañca. Avasesā indriyā na saddhindriyaṃ.

(Ka) vīriyaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā vīriyindriyanti?

Vīriyindriyaṃ indriyañceva vīriyindriyañca. Avasesā indriyā na vīriyindriyaṃ.

(Ka) sati indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā satindriyanti?

Satindriyaṃ indriyañceva satindriyañca. Avasesā indriyā na satindriyaṃ.

(Ka) samādhi indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā samādhindriyanti?

Samādhindriyaṃ indriyañceva samādhindriyañca. Avasesā indriyā na samādhindriyaṃ.

(Ka) paññā indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā paññindriyanti?

Paññindriyaṃ indriyañceva paññindriyañca. Avasesā indriyā na paññindriyaṃ.

(Ka) anaññātaññassāmīti indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā anaññātaññassāmītindriyanti?

Anaññātaññassāmītindriyaṃ indriyañceva anaññātaññassāmītindriyañca. Avasesā indriyā na anaññātaññassāmītindriyaṃ.

(Ka) aññaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññindriyanti?

Aññindriyaṃ indriyañceva aññindriyañca. Avasesā indriyā na aññindriyaṃ.

(Ka) aññātāvī indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

(Kha) paccanīkaṃ

141. (Ka) na cakkhu na indriyanti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na cakkhu, indriyā. Cakkhuñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā.

(Ka) na sotaṃ na indriyanti?

Sotaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sotaṃ, indriyā. Sotañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sotaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na sotindriyanti? Āmantā.

(Ka) na ghānaṃ na indriyanti?

Ghānaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na ghānaṃ, indriyā. Ghānañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva ghānaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na ghānindriyanti? Āmantā.

(Ka) na jivhā na indriyanti?

Jivhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na jivhā, indriyā. Jivhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva jivhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na jivhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na kāyo na indriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na kāyindriyanti? Āmantā.

(Ka) na mano na indriyanti?

Manaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na mano, indriyā. Manañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva mano na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na manindriyanti? Āmantā.

(Ka) na itthī na indriyanti?

Itthiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na itthī, indriyā. Itthiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva itthī na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na itthindriyanti? Āmantā.

(Ka) na puriso na indriyanti?

Purisaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na puriso, indriyā. Purisañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva puriso na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na purisindriyanti? Āmantā.

(Ka) na jīvitaṃ na indriyanti?

Jīvitaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na jīvitaṃ, indriyā. Jīvitañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva jīvitaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na jīvitindriyanti? Āmantā.

(Ka) na sukhaṃ na indriyanti?

Sukhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sukhaṃ, indriyā. Sukhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sukhaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na sukhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na dukkhaṃ na indriyanti?

Dukkhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na dukkhaṃ, indriyā. Dukkhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva dukkhaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na dukkhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na somanassaṃ na indriyanti?

Somanassaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na somanassaṃ, indriyā. Somanassañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva somanassaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na somanassindriyanti? Āmantā.

(Ka) na domanassaṃ na indriyanti?

Domanassaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na domanassaṃ, indriyā. Domanassañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva domanassaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na domanassindriyanti? Āmantā.

(Ka) na upekkhā na indriyanti?

Upekkhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na upekkhā, indriyā. Upekkhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva upekkhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na upekkhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na saddhā na indriyanti?

Saddhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na saddhā, indriyā. Saddhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva saddhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na saddhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na vīriyaṃ na indriyanti?

Vīriyaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na vīriyaṃ, indriyā. Vīriyañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva vīriyaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na vīriyindriyanti? Āmantā.

(Ka) na sati na indriyanti?

Satiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sati, indriyā. Satiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sati na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na satindriyanti? Āmantā.

(Ka) na samādhi na indriyanti?

Samādhiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na samādhi, indriyā. Samādhiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva samādhi na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na samādhindriyanti? Āmantā.

(Ka) na paññā na indriyanti?

Paññaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na paññā, indriyā. Paññañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva paññā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na paññindriyanti? Āmantā.

(Ka) na anaññātaññassāmīti na indriyanti?

Anaññātaññassāmītiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na anaññātaññassāmīti, indriyā. Anaññātaññassāmītiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva anaññātaññassāmīti na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na anaññātaññassāmītindriyanti? Āmantā.

(Ka) na aññaṃ na indriyanti?

Aññaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na aññaṃ, indriyā. Aññañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva aññaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññindriyanti? Āmantā.

(Ka) na aññātāvī na indriyanti?

Aññātāviṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na aññātāvī, indriyā. Aññātāviñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva aññātāvī na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

4. Suddhindriyamūlacakkavāro

(Ka) anulomaṃ

142. (Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā sotindriyanti?

Sotindriyaṃ indriyañceva sotindriyañca. Avasesā indriyā na sotindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā ghānindriyanti?

Ghānindriyaṃ indriyañceva ghānindriyañca. Avasesā indriyā na ghānindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā jivhindriyanti?

Jivhindriyaṃ indriyañceva jivhindriyañca. Avasesā indriyā na jivhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā kāyindriyanti?

Kāyindriyaṃ indriyañceva kāyindriyañca. Avasesā indriyā na kāyindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā manindriyanti?

Manindriyaṃ indriyañceva manindriyañca. Avasesā indriyā na manindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā itthindriyanti?

Itthindriyaṃ indriyañceva itthindriyañca. Avasesā indriyā na itthindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā purisindriyanti?

Purisindriyaṃ indriyañceva purisindriyañca. Avasesā indriyā na purisindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā jīvitindriyanti?

Jīvitindriyaṃ indriyañceva jīvitindriyañca. Avasesā indriyā na jīvitindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā sukhindriyanti?

Sukhindriyaṃ indriyañceva sukhindriyañca. Avasesā indriyā na sukhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā dukkhindriyanti?

Dukkhindriyaṃ indriyañceva dukkhindriyañca. Avasesā indriyā na dukkhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā somanassindriyanti?

Somanassindriyaṃ indriyañceva somanassindriyañca. Avasesā indriyā na somanassindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā domanassindriyanti?

Domanassindriyaṃ indriyañceva domanassindriyañca. Avasesā indriyā na domanassindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā upekkhindriyanti?

Upekkhindriyaṃ indriyañceva upekkhindriyañca. Avasesā indriyā na upekkhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyaṃ saddhindriyanti?

Saddhindriyaṃ indriyañceva saddhindriyañca. Avasesā indriyā na saddhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā vīriyindriyanti?

Vīriyindriyaṃ indriyañceva vīriyindriyañca. Avasesā indriyā na vīriyindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā satindriyanti?

Satindriyaṃ indriyañceva satindriyañca. Avasesā indriyā na satindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā samādhindriyanti?

Samādhindriyaṃ indriyañceva samādhindriyañca. Avasesā indriyā na samādhindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā paññindriyanti?

Paññindriyaṃ indriyañceva paññindriyañca. Avasesā indriyā na paññindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā anaññātaññassāmītindriyanti?

Anaññātaññassāmītindriyaṃ indriyañceva anaññātaññassāmītindriyañca. Avasesā indriyā na anaññātaññassāmītindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññindriyanti?

Aññindriyaṃ indriyañceva aññindriyañca. Avasesā indriyā na aññindriyaṃ.

(Ka) cakkhu indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

143. (Ka) sotaṃ indriyanti?

Yaṃ sotaṃ indriyaṃ taṃ sotañceva indriyañca. Avasesaṃ sotaṃ na indriyaṃ.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) sotaṃ indriyanti?

Yaṃ sotaṃ indriyaṃ taṃ sotañceva indriyañca. Avasesaṃ sotaṃ na indriyaṃ.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

144. (Ka) ghānaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) ghānaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

145. (Ka) jivhā indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) jivhā indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

146. (Ka) kāyo indriyanti?

Yo kāyo indriyaṃ so kāyo ceva indriyañca. Avaseso kāyo na indriyaṃ.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) kāyo indriyanti?

Yo kāyo indriyaṃ so kāyo ceva indriyañca. Avaseso kāyo na indriyaṃ.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca.

Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

147. (Ka) mano indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) mano indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

148. (Ka) itthī indriyanti? No.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) itthī indriyanti? No.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

149. (Ka) puriso indriyanti? No.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) puriso indriyanti? No.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

150. (Ka) jīvitaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) jīvitaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

151. (Ka) sukhaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ…pe….

(Ka) sukhaṃ indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

152. Dukkhaṃ indriyanti? Āmantā …pe….

153. Somanassaṃ indriyanti? Āmantā …pe….

154. Domanassaṃ indriyanti? Āmantā …pe….

155. (Ka) upekkhā indriyanti?

Yā upekkhā indriyaṃ sā upekkhā ceva indriyañca. Avasesā upekkhā na indriyaṃ.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ …pe….

(Ka) upekkhā indriyanti?

Yā upekkhā indriyaṃ sā upekkhā ceva indriyañca. Avasesā upekkhā na indriyaṃ.

(Kha) indriyā aññātāvindriyanti?

Aññātāvindriyaṃ indriyañceva aññātāvindriyañca. Avasesā indriyā na aññātāvindriyaṃ.

156. Saddhā indriyanti? Āmantā …pe….

157. Vīriyaṃ indriyanti? Āmantā …pe….

158. Sati indriyanti? Āmantā …pe….

159. Samādhi indriyanti? Āmantā …pe….

160. Paññā indriyanti? Āmantā …pe….

161. Anaññātaññassāmīti indriyanti? Āmantā …pe….

162. Aññaṃ indriyanti? Āmantā …pe….

163. (Ka) aññātāvī indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā cakkhundriyanti?

Cakkhundriyaṃ indriyañceva cakkhundriyañca. Avasesā indriyā na cakkhundriyaṃ …pe….

(Ka) aññātāvī indriyanti? Āmantā.

(Kha) indriyā aññindriyanti?

Aññindriyaṃ indriyañceva aññindriyañca. Avasesā indriyā na aññindriyaṃ.

(Kha) paccanīkaṃ

164. (Ka) na cakkhu na indriyanti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na cakkhu, indriyā. Cakkhuñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na sotindriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na cakkhu na indriyanti?

Cakkhuṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na cakkhu, indriyā. Cakkhuñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

165. (Ka) na sotaṃ na indriyanti?

Sotaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sotaṃ, indriyā. Sotañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sotaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na sotaṃ na indriyanti?

Sotaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sotaṃ, indriyā. Sotañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sotaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

166. (Ka) na ghānaṃ na indriyanti?

Ghānaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na ghānaṃ, indriyā. Ghānañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva ghānaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na ghānaṃ na indriyanti?

Ghānaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na ghānaṃ, indriyā. Ghānañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva ghānaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

167. (Ka) na jivhā na indriyanti?

Jivhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na jivhā, indriyā. Jivhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva jivhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na jivhā na indriyanti?

Jivhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na jivhā, indriyā. Jivhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva jivhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

168. (Ka) na kāyo na indriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na kāyo na indriyanti? Āmantā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

169. (Ka) na mano na indriyanti?

Manaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na mano, indriyā. Manañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva mano na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na mano na indriyanti? Manaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na mano, indriyā. Manañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva mano na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

170. (Ka) na itthī na indriyanti?

Itthiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na itthī, indriyā. Itthiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva itthī na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na itthī na indriyanti?

Itthiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na itthī, indriyā. Itthiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva itthī na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

171. (Ka) na puriso na indriyanti?

Purisaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na puriso, indriyā. Purisañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva puriso na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na puriso na indriyanti?

Purisaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na puriso, indriyā. Purisañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva puriso na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

172. (Ka) na jīvitaṃ na indriyanti?

Jīvitaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na jīvitaṃ, indriyā. Jīvitañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva jīvitaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na jīvitaṃ na indriyanti?

Jīvitaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na jīvitaṃ, indriyā. Jīvitañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva jīvitaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

173. (Ka) na sukhaṃ na indriyanti?

Sukhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sukhaṃ, indriyā. Sukhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sukhaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na sukhaṃ na indriyanti?

Sukhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sukhaṃ, indriyā. Sukhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sukhaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

174. (Ka) na dukkhaṃ na indriyanti?

Dukkhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na dukkhaṃ, indriyā. Dukkhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva dukkhaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā…pe….

(Ka) na dukkhaṃ na indriyanti?

Dukkhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na dukkhaṃ, indriyā. Dukkhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva dukkhaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

175. (Ka) na somanassaṃ na indriyanti?

Somanassaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na somanassaṃ, indriyā. Somanassañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva somanassaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na somanassaṃ na indriyanti?

Somanassaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na somanassaṃ, indriyā. Somanassañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva somanassaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

176. (Ka) na domanassaṃ na indriyanti?

Domanassaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na domanassaṃ, indriyā. Domanassañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva domanassaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na domanassaṃ na indriyanti?

Domanassaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na domanassaṃ, indriyā. Domanassañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva domanassaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

177. (Ka) na upekkhā na indriyanti?

Upekkhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na upekkhā, indriyā. Upekkhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva upekkhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na upekkhā na indriyanti?

Upekkhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na upekkhā, indriyā. Upekkhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva upekkhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

178. (Ka) na saddhā na indriyanti?

Saddhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na saddhā, indriyā. Saddhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva saddhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na saddhā na indriyanti?

Saddhaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na saddhā, indriyā. Saddhañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva saddhā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

179. (Ka) na vīriyaṃ na indriyanti?

Vīriyaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na vīriyaṃ, indriyā. Vīriyañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva vīriyaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na vīriyaṃ na indriyanti?

Vīriyaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na vīriyaṃ, indriyā. Vīriyañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva vīriyaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

180. (Ka) na sati na indriyanti? Satiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sati, indriyā. Satiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sati na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na sati na indriyanti?

Satiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na sati, indriyā. Satiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva sati na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

181. (Ka) na samādhi na indriyanti?

Samādhiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na samādhi, indriyā. Samādhiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva samādhi na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na samādhi na indriyanti?

Samādhiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na samādhi, indriyā. Samādhiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva samādhi na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

182. (Ka) na paññā na indriyanti?

Paññaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na paññā, indriyā. Paññañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva paññā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na paññā na indriyanti?

Paññaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na paññā, indriyā. Paññañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva paññā na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

183. (Ka) na anaññātaññassāmīti na indriyanti?

Anaññātaññassāmītiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na anaññātaññassāmīti, indriyā. Anaññātaññassāmītiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva anaññātaññassāmīti na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na anaññātaññassāmīti na indriyanti?

Anaññātaññassāmītiṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na anaññātaññassāmīti, indriyā. Anaññātaññassāmītiñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva anaññātaññassāmīti na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

184. (Ka) na aññaṃ na indriyanti?

Aññaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na aññaṃ, indriyā. Aññañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva aññaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na aññaṃ na indriyanti?

Aññaṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na aññaṃ, indriyā. Aññañca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva aññaṃ na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññātāvindriyanti? Āmantā.

185. (Ka) na aññātāvī na indriyanti?

Aññātāviṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na aññātāvī, indriyā. Aññātāviñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva aññātāvī na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na cakkhundriyanti? Āmantā …pe….

(Ka) na aññātāvī na indriyanti?

Aññātāviṃ ṭhapetvā avasesā indriyā na aññātāvī, indriyā. Aññātāviñca indriye ca ṭhapetvā avasesā na ceva aññātāvī na ca indriyā.

(Kha) na indriyā na aññindriyanti? Āmantā.

Paṇṇattiniddesavāro.

2. Pavattivāro

1. Uppādavāro

(1) Paccuppannavāro

(Ka) anulomapuggalo

186. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa sotindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ sotindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati sotindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sasotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sasotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ cakkhundriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ acakkhukānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Upekkhāya sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

187. (Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ ghānindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ saghānakānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Somanassena aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Somanassena saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

188. (Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti? No.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ jīvitindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ vinā somanassena upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ somanassena upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Somanassena na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Somanassena itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ somanassindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ vinā upekkhāya upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upekkhāya upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ upekkhindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ ahetukānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ sahetukānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ saddhindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ paññindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ manindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati. (Itthindriyamūlakaṃ)

189. (Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Somanassena na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Somanassena purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

190. (Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Ahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

191. (Ka) yassa somanassindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti? No.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yassa somanassindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Pavatte somanassasampayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttasomanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa somanassindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Somanassena ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Somanassena ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ somanassena upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttasomanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa somanassindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

192. (Ka) yassa upekkhindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya ahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttaupekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa upekkhindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttaupekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa upekkhindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

193. (Ka) yassa saddhindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa saddhindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

194. (Ka) yassa paññindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

195. (Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha sotindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana sotindriyaṃ uppajjati tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha cakkhundriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana ghānindriyaṃ uppajjati tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha cakkhundriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjati tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjati tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Asaññasatte arūpe tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Arūpe tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Pañcavokāre tattha upekkhindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

Yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjati tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Arūpe tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Pañcavokāre tattha manindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

196. Yattha ghānindriyaṃ uppajjati tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjati tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjati tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjati tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha jīvitindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjati tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha somanassindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjati tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha upekkhindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

Yattha ghānindriyaṃ uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjati tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha manindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

197. (Ka) yattha itthindriyaṃ uppajjati tattha purisindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjati tattha itthindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā …pe….

198. (Ka) yattha purisindriyaṃ uppajjati tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjati tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha jīvitindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yattha purisindriyaṃ uppajjati tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha somanassindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yattha purisindriyaṃ uppajjati tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjati tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha upekkhindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati. Yattha purisindriyaṃ uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjati tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjati. Kāmāvacare tattha manindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

199. (Ka) yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Asaññasatte tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Catuvokāre pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjati tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

Yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe…

paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjatīti?

Asaññasatte tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tattha manindriyaṃ uppajjati. Catuvokāre pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjati. Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjati tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

200. Yattha somanassindriyaṃ uppajjati tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjati tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

201. Yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjati tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

202. (Ka) yattha saddhindriyaṃ uppajjati tattha paññindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana paññindriyaṃ uppajjati tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha saddhindriyaṃ uppajjati tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana manindriyaṃ uppajjati tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

203. (Ka) yattha paññindriyaṃ uppajjati tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana manindriyaṃ uppajjati tattha paññindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

204. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha sotindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati sotindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sasotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sasotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ acakkhukānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Upekkhāya sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sacakkhukānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjati cakkhundriyañca uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

205. (Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ saghānakānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Somanassena aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Somanassena saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Saghānakānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

206. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ vinā somanassena upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ somanassena upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Somanassena na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Somanassena itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha somanassindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ vinā upekkhāya upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upekkhāya upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ ahetukānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ sahetukānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Itthīnaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ ñāṇasampayuttānaṃ uppajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha paññindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha manindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjati. (Itthindriyamūlakaṃ)

207. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Somanassena na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Somanassena purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Purisānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

208. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Ahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati. Sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

209. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti? No.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti? No.

(Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Pavatte somanassasampayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttasomanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Somanassena ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Somanassena ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ somanassena upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttasomanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

210. (Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya ahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttaupekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Upekkhāya ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Ñāṇasampayuttānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttaupekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

211. (Ka) yassa yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sahetukānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

212. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sacittakānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

213. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa sotindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ sotindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati sotindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Asotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ asotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā somanassena acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā upekkhāya acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ahetukānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

214. (Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā somanassena aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā upekkhāya aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ahetukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

215. (Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā somanassena na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā upekkhāya na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ahetukānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Itthindriyamūlakaṃ)

216. (Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā somanassena na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā upekkhāya na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ahetukānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ paññindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

217. (Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ paññindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ manindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

218. (Ka) yassa somanassindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa somanassindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Pavatte saddhāvippayuttasomanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa somanassindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ somanassena upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttasomanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ paññindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa somanassindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

219. (Ka) yassa upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttaupekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttaupekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ paññindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

220. (Ka) yassa saddhindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ paññindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa saddhindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

221. (Ka) yassa paññindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ paññindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ṅa) paccanīkaokāso

222. (Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha sotindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana sotindriyaṃ na uppajjati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana ghānindriyaṃ na uppajjati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte arūpe tattha ghānindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati. Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte arūpe tattha purisindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Arūpe tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte tattha cakkhundriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjatīti?

Arūpe tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte tattha cakkhundriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

223. Yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjati tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjati tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte arūpe tattha ghānindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte tattha ghānindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte tattha ghānindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati. Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjati tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

224. (Ka) yattha itthindriyaṃ na uppajjati tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjati tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā …pe….

225. (Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti? Uppajjati.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjati tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

(Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjati tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte arūpe tattha purisindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte tattha purisindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha purisindriyaṃ na uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjati. Asaññasatte tattha purisindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati. Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjati tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

226. (Ka) yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti? Uppajjati.

Yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti? Uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

227. (Ka) yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjati tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjati tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

228. Yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

229. Yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjati tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

230. (Ka) yattha paññindriyaṃ na uppajjati tattha manindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjati tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

231. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha sotindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sasotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ asotakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati sotindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Asotakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ asotakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā somanassena acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā upekkhāya acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ahetukānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti?

Acakkhukānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

232. (Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā somanassena aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā upekkhāya aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ahetukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti?

Aghānakānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

233. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā somanassena na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā upekkhāya na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ahetukānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti?

Na itthīnaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Itthindriyamūlakaṃ)

234. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ vinā somanassena upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā somanassena na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ vinā upekkhāya upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ vinā upekkhāya na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ ahetukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ahetukānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ ñāṇavippayuttānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti?

Na purisānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

235. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Acittakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

236. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Pavatte saddhāvippayuttasomanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ somanassena upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttasomanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttasomanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā somanassena sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

237. (Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttaupekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttañāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttañāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati paññindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttaupekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttaupekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti?

Vinā upekkhāya sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

238. (Ka) yassa yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttasaddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttasaddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti?

Ahetukānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

239. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjatīti?

Ñāṇavippayuttānaṃ sacittakānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(2) Atītavāro

(Ka) anulomapuggalo

240. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa sotindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

241. Yassa ghānindriyaṃ…pe… itthindriyaṃ… purisindriyaṃ… jīvitindriyaṃ… somanassindriyaṃ… upekkhindriyaṃ… saddhindriyaṃ… paññindriyaṃ uppajjittha tassa manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa paññindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) anulomaokāso

242. (Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tattha sotindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana sotindriyaṃ uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha cakkhundriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana ghānindriyaṃ uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha cakkhundriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Asaññasatte arūpe tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjittha.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Arūpe tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokāre tattha upekkhindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjittha.

Yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Arūpe tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokāre tattha manindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjittha. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

243. Yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjittha tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjittha tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha jīvitindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjittha tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha somanassindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjittha tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha upekkhindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tattha saddhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana saddhindriyaṃ uppajjittha tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha saddhindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha saddhindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha. Yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjittha tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha manindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha. (Ghānindriyamūlakaṃ)

244. (Ka) yattha itthindriyaṃ uppajjittha tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjittha tattha itthindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā …pe….

245. (Ka) yattha purisindriyaṃ uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjittha tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha jīvitindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjittha.

(Ka) yattha purisindriyaṃ uppajjittha tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjittha tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha somanassindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjittha.

Yattha purisindriyaṃ uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjittha tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacare tattha manindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjittha. (Purisindriyamūlakaṃ)

246. (Ka) yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti?

Asaññasatte tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha somanassindriyaṃ uppajjittha. Catuvokāre pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti?

Asaññasatte tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tattha manindriyaṃ uppajjittha. Catuvokāre pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjittha.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

247. (Ka) yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjittha tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjittha tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

248. Yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

249. Yattha saddhindriyaṃ uppajjittha tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjittha tattha saddhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

250. (Ka) yattha paññindriyaṃ uppajjittha tattha manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana manindriyaṃ uppajjittha tattha paññindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

251. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha sotindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjittha.

Yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjittha.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjittha. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

252. Yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha.

Yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjittha. (Ghānindriyamūlakaṃ)

253. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā …pe….

254. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjittha.

Yassa yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjittha. (Purisindriyamūlakaṃ)

255. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha. Catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjittha. Catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha paññindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha manindriyaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha. Catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

256. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjittha.

Yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ ca uppajjittha somanassindriyañca uppajjittha. (Somanassindriyamūlakaṃ)

257. (Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

258. Yassa yattha saddhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

259. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ uppajjittha tassa tattha manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

260. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa sotindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

Yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa somanassindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

261. Yassa ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ… jīvitindriyaṃ … somanassindriyaṃ… upekkhindriyaṃ… saddhindriyaṃ… paññindriyaṃ… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tassa ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi …pe….

262. (Ka) yassa paññindriyaṃ na uppajjittha tassa manindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tassa paññindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ṅa) paccanīkaokāso

263. (Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tattha sotindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana sotindriyaṃ na uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana ghānindriyaṃ na uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte arūpe tattha ghānindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjittha. Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte arūpe tattha purisindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjittha.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Arūpe tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte tattha cakkhundriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Arūpe tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte tattha cakkhundriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjittha.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

264. Yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjittha tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjittha tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte arūpe tattha ghānindriyañca na uppajjittha somanassindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjittha tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte tattha ghānindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjittha tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte tattha ghānindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjittha.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

265. (Ka) yattha itthindriyaṃ na uppajjittha tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjittha tattha itthindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā … pe….

266. (Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjittha tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte arūpe tattha purisindriyañca na uppajjittha somanassindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjittha tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte tattha purisindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjittha tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasatte tattha purisindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjittha.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

267. (Ka) yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe…

paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Natthi.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

268. (Ka) yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjittha tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

269. Yattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

270. Yattha saddhindriyaṃ na uppajjittha tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tattha saddhindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

271. (Ka) yattha paññindriyaṃ na uppajjittha tattha manindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tattha paññindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

272. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha sotindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjittha.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

273. Yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha somanassindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

274. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā …pe….

275. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha somanassindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

276. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjittha.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjittha. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

277. Yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

278. Yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

279. Yassa yattha saddhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

280. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha manindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjitthāti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(3) Anāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

281. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa sotindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

282. (Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tāsaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

Yassa ghānindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

283. (Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tāsaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tāsaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tāsaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

Yassa itthindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati. (Itthindriyamūlakaṃ)

284. (Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

Yassa purisindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati. (Purisindriyamūlakaṃ)

285. (Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

286. (Ka) yassa somanassindriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

Yassa somanassindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

287. Yassa upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

288. Yassa saddhindriyaṃ uppajjissati tassa paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

289. (Ka) yassa paññindriyaṃ uppajjissati tassa manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa paññindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

290. (Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tattha sotindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana sotindriyaṃ uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha cakkhundriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana ghānindriyaṃ uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha cakkhundriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

Yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Asaññasatte arūpe tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati. Pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Arūpe tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati. Pañcavokāre tattha upekkhindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati.

Yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Arūpe tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati. Pañcavokāre tattha manindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

291. Yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha jīvitindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha somanassindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha upekkhindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

Yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjissati tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha manindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

292. (Ka) yattha itthindriyaṃ uppajjissati tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā …pe….

293. (Ka) yattha purisindriyaṃ uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha jīvitindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Ka) yattha purisindriyaṃ uppajjissati tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha somanassindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yattha purisindriyaṃ uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha upekkhindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

Yattha purisindriyaṃ uppajjissati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjissati tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacare tattha manindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati. (Purisindriyamūlakaṃ)

294. (Ka) yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Asaññasatte tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Catuvokāre pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Asaññasatte tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tattha manindriyaṃ uppajjissati. Catuvokāre pañcavokāre tattha jīvitindriyañca uppajjissati manindriyañca uppajjissati.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

295. Yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjissati tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

296. Yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

297. Yattha saddhindriyaṃ uppajjissati tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ uppajjissati tattha saddhindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

298. (Ka) yattha paññindriyaṃ uppajjissati tattha manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana manindriyaṃ uppajjissati tattha paññindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ga) anulomapuggalokāsā

299. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa tattha sotindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjissati. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjissati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

300. (Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati.

Yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjissati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

301. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjissati. Somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati.

Yassa yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjissati. (Itthindriyamūlakaṃ)

302. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati.

Yassa yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjissati. (Purisindriyamūlakaṃ)

303. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

304. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati.

Yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjissati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

305. Yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjissati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

306. Yassa yattha saddhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

307. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ uppajjissati tassa tattha manindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjissatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

308. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa sotindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

309. (Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na upapajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjissati.

Yassa ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

310. (Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjissati.

Yassa itthindriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Itthindriyamūlakaṃ)

311. (Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjissati.

Yassa purisindriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

312. (Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

Yassa jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

313. (Ka) yassa somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

Yassa somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

314. Yassa upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīna tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

315. Yassa saddhindriyaṃ na uppajjissati tassa paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

316. (Ka) yassa paññindriyaṃ na uppajjissati tassa manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa paññindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ṅa) paccanīkaokāso

317. (Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tattha sotindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana sotindriyaṃ na uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana ghānindriyaṃ na uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte arūpe tattha ghānindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte arūpe tattha purisindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Arūpe tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte tattha cakkhundriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Arūpe tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte tattha cakkhundriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Cakkhundriyamūlakaṃ)

318. Yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte arūpe tattha ghānindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte tattha ghānindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte tattha ghānindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.
(Ghānindriyamūlakaṃ)

319. (Ka) yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā …pe….

320. (Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

(Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte arūpe tattha purisindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte tattha purisindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yattha vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacare arūpāvacare tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasatte tattha purisindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

321. (Ka) yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yattha vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti? Uppajjissati.

Yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti? Uppajjissati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

322. Yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

323. Yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

324. Yattha saddhindriyaṃ na uppajjissati tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tattha saddhindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

325. (Ka) yattha paññindriyaṃ na uppajjissati tattha manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yattha vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tattha paññindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

326. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa tattha sotindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjissati.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

327. (Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjissati.

Yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

328. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yā itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjissati.

Yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Itthindriyamūlakaṃ)

329. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Ye purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjissati.

Yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

330. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjissati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

331. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjissati.

Yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

332. Yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati manindriyañca na uppajjissati. Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

333. Yassa yattha saddhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

334. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(4) Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomapuggalo

335. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa sotindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ…pe… upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

336. Yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjittha tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati.

Yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ…pe… upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati.

Yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati. (Ghānandriyamūlakaṃ)

337. (Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjittha tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ purisindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ jīvitindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjati.

Yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ…pe… upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ manindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjati. (Itthindriyamūlakaṃ)

338. (Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjati.

Yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ…pe… upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

339. (Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjati.

Yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

340. (Ka) yassa somanassindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjati.

Yassa somanassindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

341. (Ka) yassa upekkhindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana saddhindriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjati.

Yassa upekkhindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

342. (Ka) yassa saddhindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana paññindriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyañca uppajjittha saddhindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa saddhindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjittha saddhindriyañca uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

343. (Ka) yassa paññindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjittha tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjittha paññindriyañca uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

344. Yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha sotindriyaṃ uppajjitthāti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

345. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha sotindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati sotindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjittha.

Yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati manindriyañca uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha cakkhundriyañca uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

346. Yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati. Yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

347. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha purisindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjati.

Yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha manindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjati. (Itthindriyamūlakaṃ)

348. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjati.

Yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

349. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjati.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

350. Yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

351. (Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati saddhindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjati.

Yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

352. (Ka) yassa yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati paññindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha paññindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjittha saddhindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha saddhindriyañca uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

353. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjittha paññindriyañca uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

354. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa sotindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ…pe… upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti? Natthi…pe….

355. (Ka) yassa paññindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjittha tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti? Natthi.

(Ṅa) paccanīkaokāso

356. Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha sotindriyaṃ na uppajjitthāti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

357. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha sotindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati sotindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjati.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati sotindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjati.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjittha cakkhundriyañca na uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

358. Yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha. Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

359. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Itthindriyamūlakaṃ)

360. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā.

Yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

361. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantāna tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjati.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

362. Yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

363. (Ka) yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati saddhindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha saddhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjati.

Yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

364. Yassa yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjittha saddhindriyañca na uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

365. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjitthāti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjittha.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati. Suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjittha paññindriyañca na uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(5) Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

366. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa sotindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ sotindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati sotindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti? (Sadisaṃ)

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

367. (Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

Yassa ghānindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

368. (Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ purisindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ jīvitindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ somanassindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ upekkhindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

Yassa itthindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ manindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati. (Itthindriyamūlakaṃ)

369. (Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati, tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjati.

Yassa purisindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

370. (Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjati.

Yassa jīvitindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

371. (Ka) yassa somanassindriyaṃ uppajjati tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Somanassasampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjati.

Yassa somanassindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Somanassasampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

372. Yassa upekkhindriyaṃ uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Upekkhāsampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

373. Yassa saddhindriyaṃ uppajjati tassa paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ saddhindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjissati saddhindriyañca uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

374. (Ka) yassa paññindriyaṃ uppajjati tassa manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ paññindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyañca uppajjissati paññindriyañca uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

375. Yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tattha sotindriyaṃ uppajjissatīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

376. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha sotindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati sotindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati ghānindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjati. Sacakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati cakkhundriyañca uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

377. (Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati.

Yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjati. Saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

378. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha purisindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

Yassa yattha itthindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itarāsaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha itthindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjati. Itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha manindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjati.

(Itthindriyamūlakaṃ)

379. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjati.

Yassa yattha purisindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjati. Purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

380. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjati.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjati.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjati. Catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

381. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Somanassasampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjati upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjati.

Yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Somanassasampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjati. Somanassena upapajjantānaṃ pavatte somanassasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

382. Yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Upekkhāsampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjati. Upekkhāya upapajjantānaṃ pavatte upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

383. Yassa yattha saddhindriyaṃ uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjati. Sahetukānaṃ upapajjantānaṃ pavatte saddhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati saddhindriyañca uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

384. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ uppajjati tassa tattha manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjati manindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjati. Ñāṇasampayuttānaṃ upapajjantānaṃ pavatte ñāṇasampayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati paññindriyañca uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

385. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa sotindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ sotindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati sotindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ sotindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ sotindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissanti, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhundriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ manindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

386. (Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

Yassa ghānindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ manindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

387. (Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati.

Yassa itthindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na itthīnaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ itthindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ manindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati. (Itthindriyamūlakaṃ)

388. (Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ jīvitindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati.

Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjati.

Yassa purisindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ na purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ purisindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ purisindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ manindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

389. (Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjati.

Yassa jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ jīvitindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ manindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

390. (Ka) yassa somanassindriyaṃ na uppajjati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Somanassasampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāsampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Somanassasampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati. Somanassasampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāsampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjati.

Yassa somanassindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Somanassasampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāsampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ somanassindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Somanassasampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati. Somanassasampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāsampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ manindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

391. Yassa upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Upekkhāsampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe somanassasampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ upekkhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Upekkhāsampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ na uppajjati. Upekkhāsampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe somanassasampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ manindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

392. Yassa saddhindriyaṃ na uppajjati tassa paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ saddhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ saddhindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ manindriyañca na uppajjissati saddhindriyañca na uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

393. (Ka) yassa paññindriyaṃ na uppajjati tassa manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ paññindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ paññindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ manindriyañca na uppajjissati paññindriyañca na uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Ṅa) paccanīkaokāso

394. Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tattha sotindriyaṃ na uppajjissatīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

395. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha sotindriyaṃ na uppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha sotindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati sotindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha sotindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati ghānindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacaraṃ upapajjantānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarā cavantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ ye ca sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ ye ca sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ ye ca sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Pañcavokārā cavantānaṃ acakkhukānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjati. Pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjati. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

396. (Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati itthindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cavantānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ ye ca saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati.

Yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ saghānakānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjati. (Ghānindriyamūlakaṃ)

397. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati purisindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ yā ca itthiyo upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ yā ca itthiyo upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ yā ca itthiyo somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ yā ca itthiyo somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ yā ca itthiyo somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tāsaṃ cavantīnaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati.

Yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na itthīnaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tāsaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjati. (Itthindriyamūlakaṃ)

398. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca purisā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ ye ca purisā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ ye ca purisā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ ye ca purisā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ uppajjantānaṃ ye ca purisā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ ye ca purisā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cavantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjati.

Yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Kāmāvacarā cavantānaṃ na purisānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimabhavikānaṃ purisānaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjati. Kāmāvacare parinibbantānaṃ rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjati. (Purisindriyamūlakaṃ)

399. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjati somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjati.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjati.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Catuvokārā pañcavokārā cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattā cavantānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati jīvitindriyañca na uppajjati. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

400. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Somanassasampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāsampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Somanassasampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Somanassasampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāsampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tassa cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjati.

Yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Somanassasampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāsampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjatīti?

Somanassasampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjati. Somanassasampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāsampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjati. (Somanassindriyamūlakaṃ)

401. Yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe upekkhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Upekkhāsampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe somanassasampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjatīti?

Upekkhāsampayuttapacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjati. Upekkhāsampayuttapacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe somanassasampayuttapacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjati. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

402. Yassa yattha saddhindriyaṃ na uppajjati tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe saddhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati saddhindriyañca na uppajjati. (Saddhindriyamūlakaṃ)

403. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ na uppajjati tassa tattha manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe ñāṇavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjati manindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjatīti?

Pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjati. Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati paññindriyañca na uppajjati. (Paññindriyamūlakaṃ)

(6) Atītānāgatavāro

(Ka) anulomapuggalo

404. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa sotindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ sotindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjittha sotindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana ghānindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ cakkhundriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

405. (Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjittha tassa itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana itthindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjittha tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjittha tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa ghānindriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa ghānindriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ ghānindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Ghānindriyamūlakaṃ)

406. (Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjittha tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjittha tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa itthindriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa itthindriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ itthindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa itthindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Itthindriyamūlakaṃ)

407. (Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjittha tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa purisindriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ ye ca somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa purisindriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimabhavikānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ purisindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa purisindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Purisindriyamūlakaṃ)

408. (Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ jīvitindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa jīvitindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

409. (Ka) yassa somanassindriyaṃ uppajjittha tassa upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

Yassa somanassindriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ somanassindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa somanassindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Somanassindriyamūlakaṃ)

410. Yassa upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ upekkhindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa upekkhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

411. Yassa saddhindriyaṃ uppajjittha tassa paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ saddhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ saddhindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa saddhindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Saddhindriyamūlakaṃ)

412. (Ka) yassa paññindriyaṃ uppajjittha tassa manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ paññindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ tesaṃ paññindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana manindriyaṃ uppajjissati tassa paññindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Kha) anulomaokāso

413. Yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tattha sotindriyaṃ uppajjissatīti?…Pe….

(Ga) anulomapuggalokāsā

414. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha sotindriyaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha sotindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha sotindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha ghānindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ ye ca sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ ye ca sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjittha.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ uppajjitthāti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ uppajjittha. Pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati cakkhundriyañca uppajjittha. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

415. (Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjittha itthindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjittha.

Yassa yattha ghānindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati ghānindriyañca uppajjittha. (Ghānindriyamūlakaṃ)

416. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjittha purisindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjitthāti? Āmantā.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjittha.

Yassa yattha itthindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati itthindriyañca uppajjittha. (Itthindriyamūlakaṃ)

417. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjittha jīvitindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca purisā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca purisā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjittha.

Yassa yattha purisindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ uppajjitthāti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ uppajjittha. Kāmāvacarānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati purisindriyañca uppajjittha. (Purisindriyamūlakaṃ)

418. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā upekkhāsampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha somanassindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjittha.

(Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjittha.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati jīvitindriyañca uppajjittha. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

419. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha upekkhindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjittha.

Yassa yattha somanassindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati somanassindriyañca uppajjittha. (Somanassindriyamūlakaṃ)

420. Yassa yattha upekkhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati upekkhindriyañca uppajjittha. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

421. Yassa yattha saddhindriyaṃ uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati saddhindriyañca uppajjittha. (Saddhindriyamūlakaṃ)

422. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ uppajjittha tassa tattha manindriyaṃ uppajjissatīti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca uppajjittha manindriyañca uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ uppajjissati tassa tattha paññindriyaṃ uppajjitthāti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ uppajjissati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ uppajjittha. Itaresaṃ catuvokārānaṃ pañcavokārānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca uppajjissati paññindriyañca uppajjittha. (Paññindriyamūlakaṃ)

(Gha) paccanīkapuggalo

423. (Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa sotindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana sotindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa ghānindriyaṃ…pe… itthindriyaṃ…pe… purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

Yassa vā pana purisindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ka) yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

(Kha) yassa vā pana jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa somanassindriyaṃ…pe… upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

Yassa vā pana upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

424. Yassa ghānindriyaṃ…pe… itthindriyaṃ… purisindriyaṃ… jīvitindriyaṃ… somanassindriyaṃ… upekkhindriyaṃ… saddhindriyaṃ… paññindriyaṃ na uppajjittha tassa manindriyaṃ na uppajjissatīti? Natthi.

Yassa vā pana manindriyaṃ na uppajjissati tassa paññindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

(Ṅa) paccanīkaokāso

425. Yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tattha sotindriyaṃ na uppajjissatīti?…Pe….

(Ca) paccanīkapuggalokāsā

426. (Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha sotindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha sotindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha sotindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha sotindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha ghānindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ rūpāvacarānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ ye ca sacakkhukā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ ye ca sacakkhukā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjittha.

Yassa yattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Arūpānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha cakkhundriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha cakkhundriyaṃ na uppajjitthāti?

Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha cakkhundriyaṃ na uppajjittha. Suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati cakkhundriyañca na uppajjittha. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

427. (Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha itthindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca purisā eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca saghānakā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca saghānakā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjittha.

Yassa yattha ghānindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha ghānindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha ghānindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha ghānindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati ghānindriyañca na uppajjittha. (Ghānindriyamūlakaṃ)

428. (Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjissatīti? Āmantā.

(Kha) yassa vā pana yattha purisindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo eteneva bhāvena katici bhave dassetvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjittha somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ yā ca itthiyo somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjittha.

Yassa yattha itthindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha itthindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha itthindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha itthindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati itthindriyañca na uppajjittha. (Itthindriyamūlakaṃ)

429. (Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha jīvitindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha jīvitindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha somanassindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca purisā upekkhāya upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ arūpānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjittha.

(Ka) yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ ye ca purisā somanassena upapajjitvā parinibbāyissanti tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjittha.

Yassa yattha purisindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha purisindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha purisindriyaṃ na uppajjitthāti?

Kāmāvacare pacchimabhavikānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha purisindriyaṃ na uppajjittha. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati purisindriyañca na uppajjittha. (Purisindriyamūlakaṃ)

430. (Ka) yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjissatīti? Uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha somanassindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa yattha jīvitindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ…pe… saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti? Uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha jīvitindriyaṃ na uppajjitthāti? Uppajjittha. (Jīvitindriyamūlakaṃ)

431. (Ka) yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissatīti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha upekkhindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā somanassasampayuttapacchimacittaṃ uppajjissati tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjittha.

Yassa yattha somanassindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha somanassindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha somanassindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati somanassindriyañca na uppajjittha. (Somanassindriyamūlakaṃ)

432. Yassa yattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha saddhindriyaṃ…pe…

paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha upekkhindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha upekkhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha upekkhindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati upekkhindriyañca na uppajjittha. (Upekkhindriyamūlakaṃ)

433. Yassa yattha saddhindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha paññindriyaṃ…pe… manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha saddhindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjissati.

Yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha saddhindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha saddhindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati saddhindriyañca na uppajjittha. (Saddhindriyamūlakaṃ)

434. (Ka) yassa yattha paññindriyaṃ na uppajjittha tassa tattha manindriyaṃ na uppajjissatīti?

Suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjittha, no ca tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha paññindriyañca na uppajjittha manindriyañca na uppajjissati.

(Kha) yassa vā pana yattha manindriyaṃ na uppajjissati tassa tattha paññindriyaṃ na uppajjitthāti?

Pacchimacittasamaṅgīnaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjissati, no ca tesaṃ tattha paññindriyaṃ na uppajjittha. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyañca na uppajjissati paññindriyañca na uppajjittha. (Paññindriyamūlakaṃ)…pe….

Pavattivāro niṭṭhito.

3. Pariññāvāro

1. Paccuppannavāro

(Ka) anulomaṃ

435. (Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so sotindriyaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana sotindriyaṃ parijānāti so cakkhundriyaṃ parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so domanassindriyaṃ pajahatīti? No.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ pajahati so cakkhundriyaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetīti? No.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāveti so cakkhundriyaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so aññindriyaṃ bhāvetīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāveti so cakkhundriyaṃ parijānātīti?

Dve puggalā aññindriyaṃ bhāventi, no ca cakkhundriyaṃ parijānanti. Aggamaggasamaṅgī aññindriyañca bhāveti cakkhundriyañca parijānāti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so aññātāvindriyaṃ sacchikarotīti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikaroti so cakkhundriyaṃ parijānātīti? No.
(Cakkhundriyamūlakaṃ)

436. (Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetīti? No.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāveti so domanassindriyaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so aññindriyaṃ bhāvetīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāveti so domanassindriyaṃ pajahatīti?

Dve puggalā aññindriyaṃ bhāventi, no ca domanassindriyaṃ pajahanti. Anāgāmimaggasamaṅgī aññindriyañca bhāveti domanassindriyañca pajahati.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so aññātāvindriyaṃ sacchikarotīti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikaroti so domanassindriyaṃ pajahatīti? No.
(Domanassindriyamūlakaṃ)

437. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāveti so aññindriyaṃ bhāvetīti? No.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāveti so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetīti? No.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāveti so aññātāvindriyaṃ sacchikarotīti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikaroti so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetīti? No.
(Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

438. (Ka) yo aññindriyaṃ bhāveti so aññātāvindriyaṃ sacchikarotīti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikaroti so aññindriyaṃ bhāvetīti? No.
(Aññindriyamūlakaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

439. (Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so domanassindriyaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī cakkhundriyaṃ na parijānāti, no ca domanassindriyaṃ nappajahati. Dve maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā cakkhundriyañca na parijānanti domanassindriyañca nappajahanti.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ nappajahati so cakkhundriyaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī domanassindriyaṃ nappajahati, no ca cakkhundriyaṃ na parijānāti. Dve maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā domanassindriyañca nappajahanti cakkhundriyañca na parijānanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvetīti?

Aṭṭhamako cakkhundriyaṃ na parijānāti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti. Dve maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā cakkhundriyañca na parijānanti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti so cakkhundriyaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti, no ca cakkhundriyaṃ na parijānāti. Dve maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi cakkhundriyañca na parijānanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so aññindriyaṃ na bhāvetīti?

Dve puggalā cakkhundriyaṃ na parijānanti, no ca aññindriyaṃ na bhāventi. Tayo maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā cakkhundriyañca na parijānanti aññindriyañca na bhāventi.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāveti so cakkhundriyaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so aññātāvindriyaṃ na sacchikarotīti?

Yo aggaphalaṃ sacchikaroti so cakkhundriyaṃ na parijānāti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti. Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā cakkhundriyañca na parijānanti aññātāvindriyañca na sacchikaronti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti so cakkhundriyaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti, no ca cakkhundriyaṃ na parijānāti. Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā aññātāvindriyañca na sacchikaronti cakkhundriyañca na parijānanti. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

440. (Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvetīti?

Aṭṭhamako domanassindriyaṃ nappajahati, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti. Dve maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā domanassindriyañca nappajahanti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti so domanassindriyaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti, no ca domanassindriyaṃ nappajahati. Dve maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi domanassindriyañca nappajahanti.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so aññindriyaṃ na bhāvetīti?

Dve puggalā domanassindriyaṃ nappajahanti, no ca aññindriyaṃ na bhāventi. Tayo maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā domanassindriyañca nappajahanti aññindriyañca na bhāventi.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāveti so domanassindriyaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so aññātāvindriyaṃ na sacchikarotīti?

Yo aggaphalaṃ sacchikaroti so domanassindriyaṃ nappajahati, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti. Anāgāmimaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā domanassindriyañca nappajahanti aññātāvindriyañca na sacchikaronti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti so domanassindriyaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti, no ca domanassindriyaṃ nappajahati. Anāgāmimaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā aññātāvindriyañca na sacchikaronti domanassindriyañca nappajahanti. (Domanassindriyamūlakaṃ)

441. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti so aññindriyaṃ na bhāvetīti?

Tayo maggasamaṅgino [tayo puggalā (pī.)] anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāventi, no ca aññindriyaṃ na bhāventi. Cattāro maggasamaṅgino [aṭṭhamakañca tayo maggasamaṅgino ca (pī.)] ṭhapetvā avasesā puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi aññindriyañca na bhāventi.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāveti so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvetīti?

Aṭṭhamako aññindriyaṃ na bhāveti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti. Cattāro maggasamaṅgino ṭhapetvā avasesā puggalā aññindriyañca na bhāventi anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti so aññātāvindriyaṃ na sacchikarotīti?

Yo aggaphalaṃ sacchikaroti so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti. Aṭṭhamakañca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi aññātāvindriyañca na sacchikaronti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvetīti?

Aṭṭhamako aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti. Aṭṭhamakañca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā aññātāvindriyañca na sacchikaronti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

442. (Ka) yo aññindriyaṃ na bhāveti so aññātāvindriyaṃ na sacchikarotīti?

Yo aggaphalaṃ sacchikaroti so aññindriyaṃ na bhāveti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti. Tayo maggasamaṅgino ca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā aññindriyañca na bhāventi aññātāvindriyañca na sacchikaronti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikaroti so aññindriyaṃ na bhāvetīti?

Tayo maggasamaṅgino aññātāvindriyaṃ na sacchikaronti, no ca aññindriyaṃ na bhāventi. Tayo maggasamaṅgino ca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā aññātāvindriyañca na sacchikaronti aññindriyañca na bhāventi. (Aññindriyamūlakaṃ)

2. Atītavāro

(Ka) anulomaṃ

443. (Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānittha so domanassindriyaṃ pajahitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ pajahittha so cakkhundriyaṃ parijānitthāti?

Dve puggalā domanassindriyaṃ pajahittha, no ca cakkhundriyaṃ parijānittha. Arahā domanassindriyañca pajahittha cakkhundriyañca parijānittha.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha so cakkhundriyaṃ parijānitthāti?

Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha, no ca cakkhundriyaṃ parijānittha. Arahā anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha cakkhundriyañca parijānittha.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānittha so aññindriyaṃ bhāvitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvittha so cakkhundriyaṃ parijānitthāti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānittha so aññātāvindriyaṃ sacchikaritthāti?

Yo aggaphalaṃ sacchikaroti so cakkhundriyaṃ parijānittha, no ca aññātāvindriyaṃ sacchikarittha. Yo aggaphalaṃ sacchākāsi so cakkhundriyañca parijānittha aññātāvindriyañca sacchikarittha.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarittha so cakkhundriyaṃ parijānitthāti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

444. (Ka) yo domanassindriyaṃ pajahittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha so domanassindriyaṃ pajahitthāti?

Cattāro puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha, no ca domanassindriyaṃ pajahittha. Tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha domanassindriyañca pajahittha.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahittha so aññindriyaṃ bhāvitthāti?

Dve puggalā domanassindriyaṃ pajahittha, no ca aññindriyaṃ bhāvittha. Arahā domanassindriyañca pajahittha aññindriyañca bhāvittha.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvittha so domanassindriyaṃ pajahitthāti? Āmantā.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahittha so aññātāvindriyaṃ sacchikaritthāti?

Tayo puggalā domanassindriyaṃ pajahittha, no ca aññātāvindriyaṃ sacchikarittha. Arahā domanassindriyañca pajahittha aññātāvindriyañca sacchikarittha.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarittha so domanassindriyaṃ pajahitthāti? Āmantā. (Domanassindriyamūlakaṃ)

445. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha so aññindriyaṃ bhāvitthāti?

Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha, no ca aññindriyaṃ bhāvittha. Arahā anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha aññindriyañca bhāvittha.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvitthāti? Āmantā.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha so aññātāvindriyaṃ sacchikaritthāti?

Satta puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha, no ca aññātāvindriyaṃ sacchikarittha. Arahā anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha aññātāvindriyañca sacchikarittha.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvitthāti? Āmantā. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

446. (Ka) yo aññindriyaṃ bhāvittha so aññātāvindriyaṃ sacchikaritthāti?

Yo aggaphalaṃ sacchikaroti so aññindriyaṃ bhāvittha, no ca aññātāvindriyaṃ sacchikarittha. Yo aggaphalaṃ sacchākāsi so aññindriyañca bhāvittha aññātāvindriyañca sacchikarittha.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarittha so aññindriyaṃ bhāvitthāti? Āmantā. (Aññindriyamūlakaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

447. (Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānittha so domanassindriyaṃ nappajahitthāti?

Dve puggalā cakkhundriyaṃ na parijānittha, no ca domanassindriyaṃ nappajahittha. Cha puggalā cakkhundriyañca na parijānittha domanassindriyañca nappajahittha.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ nappajahittha so cakkhundriyaṃ na parijānitthāti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvitthāti?

Cha puggalā cakkhundriyaṃ na parijānittha, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha. Dve puggalā cakkhundriyañca na parijānittha anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha so cakkhundriyaṃ na parijānitthāti?

Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānittha so aññindriyaṃ na bhāvitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvittha so cakkhundriyaṃ na parijānitthāti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānittha so aññātāvindriyaṃ na sacchikaritthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha so cakkhundriyaṃ na parijānitthāti?

Yo aggaphalaṃ sacchikaroti so aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha, no ca cakkhundriyaṃ na parijānittha. Aṭṭha puggalā aññātāvindriyañca na sacchikarittha cakkhundriyañca na parijānittha. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

448. (Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvitthāti?

Cattāro puggalā domanassindriyaṃ nappajahittha, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha. Dve puggalā domanassindriyañca nappajahittha anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha so domanassindriyaṃ nappajahitthāti? Āmantā.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahittha so aññindriyaṃ na bhāvitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvittha so domanassindriyaṃ nappajahitthāti?

Dve puggalā aññindriyaṃ na bhāvittha, no ca domanassindriyaṃ nappajahittha. Cha puggalā aññindriyañca na bhāvittha domanassindriyañca nappajahittha.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahittha so aññātāvindriyaṃ na sacchikaritthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha so domanassindriyaṃ nappajahitthāti?

Tayo puggalā aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha, no ca domanassindriyaṃ nappajahittha. Cha puggalā aññātāvindriyañca na sacchikarittha domanassindriyañca nappajahittha. (Domanassindriyamūlakaṃ)

449. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha so aññindriyaṃ na bhāvitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvitthāti?

Cha puggalā aññindriyaṃ na bhāvittha, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha. Dve puggalā aññindriyañca na bhāvittha anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha so aññātāvindriyaṃ na sacchikaritthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvitthāti?

Satta puggalā aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha. Dve puggalā aññātāvindriyañca na sacchikarittha anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha.

(Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

450. (Ka) yo aññindriyaṃ na bhāvittha so aññātāvindriyaṃ na sacchikaritthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha so aññindriyaṃ na bhāvitthāti?

Yo aggaphalaṃ sacchikaroti so aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha, no ca aññindriyaṃ na bhāvittha. Aṭṭha puggalā aññātāvindriyañca na sacchikarittha aññindriyañca na bhāvittha. (Aññindriyamūlakaṃ)

3. Anāgatavāro

(Ka) anulomaṃ

451. (Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānissati so domanassindriyaṃ pajahissatīti?

Dve puggalā cakkhundriyaṃ parijānissanti, no ca domanassindriyaṃ pajahissanti. Pañca puggalā cakkhundriyañca parijānissanti domanassindriyañca pajahissanti.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ pajahissati so cakkhundriyaṃ parijānissatīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessatīti?

Cha puggalā cakkhundriyaṃ parijānissanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessanti. Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti te cakkhundriyañca parijānissanti anaññātaññassāmītindriyañca bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessati so cakkhundriyaṃ parijānissatīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānissati so aññindriyaṃ bhāvessatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati so cakkhundriyaṃ parijānissatīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānissati so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so cakkhundriyaṃ parijānissatīti?

Aggamaggasamaṅgī aññātāvindriyaṃ sacchikarissati, no ca cakkhundriyaṃ parijānissati. Satta puggalā aññātāvindriyañca sacchikarissanti cakkhundriyañca parijānissanti. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

452. (Ka) yo domanassindriyaṃ pajahissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessatīti?

Cattāro puggalā domanassindriyaṃ pajahissanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessanti. Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti te domanassindriyañca pajahissanti anaññātaññassāmītindriyañca bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessati so domanassindriyaṃ pajahissatīti? Āmantā.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahissati so aññindriyaṃ bhāvessatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati so domanassindriyaṃ pajahissatīti?

Dve puggalā aññindriyaṃ bhāvessanti no ca domanassindriyaṃ pajahissanti, pañca puggalā aññindriyañca bhavissanti domanassindriyañca pajahissanti.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahissati so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so domanassindriyaṃ pajahissatīti?

Tayo puggalā aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca domanassindriyaṃ pajahissanti. Pañca puggalā aññātāvindriyañca sacchikarissanti domanassindriyañca pajahissanti. (Domanassindriyamūlakaṃ)

453. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessati so aññindriyaṃ bhāvessatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessatīti?

Cha puggalā aññindriyaṃ bhāvessanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessanti. Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti te aññindriyañca bhāvessanti anaññātaññassāmītindriyañca bhāvessanti.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessati so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessatīti?

Satta puggalā aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessanti. Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti te aññātāvindriyañca sacchikarissanti anaññātaññassāmītindriyañca bhāvessanti. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

454. (Ka) yo aññindriyaṃ bhāvessati so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so aññindriyaṃ bhāvessatīti?

Aggamaggasamaṅgī aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca aññindriyaṃ bhāvessanti. Satta puggalā aññātāvindriyañca sacchikarissanti aññindriyañca bhāvessanti. (Aññindriyamūlakaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

455. (Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānissati so domanassindriyaṃ nappajahissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ nappajahissati so cakkhundriyaṃ na parijānissatīti?

Dve puggalā domanassindriyaṃ nappajahissanti, no ca cakkhundriyaṃ na parijānissanti. Tayo puggalā domanassindriyañca nappajahissanti cakkhundriyañca na parijānissanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessatīti. Āmantā.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati so cakkhundriyaṃ na parijānissatīti.

Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti, no ca cakkhundriyaṃ na parijānissanti.

Tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti cakkhundriyañca na parijānissanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānissati so aññindriyaṃ na bhāvessatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so cakkhundriyaṃ na parijānissatīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānissati so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Aggamaggasamaṅgī cakkhundriyaṃ na parijānissati, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati. Dve puggalā cakkhundriyañca na parijānissanti aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so cakkhundriyaṃ na parijānissatīti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

456. (Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati so domanassindriyaṃ nappajahissatīti?

Cattāro puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti, no ca domanassindriyaṃ nappajahissanti. Pañca puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti domanassindriyañca nappajahissanti.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahissati so aññindriyaṃ na bhāvessatīti?

Dve puggalā domanassindriyaṃ nappajahissanti, no ca aññindriyaṃ na bhāvessanti. Tayo puggalā domanassindriyañca nappajahissanti aññindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so domanassindriyaṃ nappajahissatīti? Āmantā.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahissati so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Tayo puggalā domanassindriyaṃ nappajahissanti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Dve puggalā domanassindriyañca nappajahissanti aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so domanassindriyaṃ nappajahissatīti? Āmantā. (Domanassindriyamūlakaṃ)

457. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati so aññindriyaṃ na bhāvessatīti?

Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti, no ca aññindriyaṃ na bhāvessanti. Tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti aññindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessatīti? Āmantā.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Satta puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Dve puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessatīti? Āmantā. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

458. (Ka) yo aññindriyaṃ na bhāvessati so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Aggamaggasamaṅgī aññindriyaṃ na bhāvessati, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati. Dve puggalā aññindriyañca na bhāvessanti aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so aññindriyaṃ na bhāvessatīti? Āmantā. (Aññindriyamūlakaṃ)

4. Paccuppannātītavāro

(Ka) anulomaṃ

459. (Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so domanassindriyaṃ pajahitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ pajahittha so cakkhundriyaṃ parijānātīti?

Dve puggalā domanassindriyaṃ pajahittha, no ca cakkhundriyaṃ parijānanti. Aggamaggasamaṅgī domanassindriyañca pajahittha cakkhundriyañca parijānanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha so cakkhundriyaṃ parijānātīti?

Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha, no ca cakkhundriyaṃ parijānanti. Aggamaggasamaṅgī anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha cakkhundriyañca parijānāti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so aññindriyaṃ bhāvitthāti? No.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvittha so cakkhundriyaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so aññātāvindriyaṃ sacchikaritthāti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarittha so cakkhundriyaṃ parijānātīti? No. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

460. (Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvitthāti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha so domanassindriyaṃ pajahatīti?

Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha, no ca domanassindriyaṃ pajahanti. Anāgāmimaggasamaṅgī anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha domanassindriyañca pajahati.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so aññindriyaṃ bhāvitthāti? No.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvittha so domanassindriyaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so aññātāvindriyaṃ sacchikaritthāti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarittha so domanassindriyaṃ pajahatīti? No. (Domanassindriyamūlakaṃ)

461. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāveti so aññindriyaṃ bhāvitthāti? No.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetīti? No.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāveti so aññātāvindriyaṃ sacchikaritthāti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetīti? No. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

462. (Ka) yo aññindriyaṃ bhāveti so aññātāvindriyaṃ sacchikaritthāti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarittha so aññindriyaṃ bhāvetīti? No. (Aññindriyamūlakaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

463. (Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so domanassindriyaṃ nappajahitthāti?

Dve puggalā cakkhundriyaṃ na parijānanti, no ca domanassindriyaṃ nappajahittha. Cha puggalā cakkhundriyañca na parijānanti domanassindriyañca nappajahittha.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ nappajahittha so cakkhundriyaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvitthāti?

Cha puggalā cakkhundriyaṃ na parijānanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha. Dve puggalā cakkhundriyañca na parijānanti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha so cakkhundriyaṃ na parijānātīti? Āmantā.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so aññindriyaṃ na bhāvitthāti?

Arahā cakkhundriyaṃ na parijānāti, no ca aññindriyaṃ na bhāvittha. Satta puggalā cakkhundriyañca na parijānanti aññindriyañca na bhāvittha.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvittha so cakkhundriyaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī aññindriyaṃ na bhāvittha, no ca cakkhundriyaṃ na parijānāti. Satta puggalā aññindriyañca na bhāvittha cakkhundriyañca na parijānanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so aññātāvindriyaṃ na sacchikaritthāti?

Arahā cakkhundriyaṃ na parijānāti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha. Aṭṭha puggalā cakkhundriyañca na parijānanti aññātāvindriyañca na sacchikarittha.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha so cakkhundriyaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha, no ca cakkhundriyaṃ na parijānāti. Aṭṭha puggalā aññātāvindriyañca na sacchikarittha cakkhundriyañca na parijānanti. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

464. (Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvitthāti?

Cha puggalā domanassindriyaṃ nappajahanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha. Dve puggalā domanassindriyañca nappajahanti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha so domanassindriyaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so aññindriyaṃ na bhāvitthāti?

Arahā domanassindriyaṃ nappajahati, no ca aññindriyaṃ na bhāvittha. Satta puggalā domanassindriyañca nappajahanti aññindriyañca na bhāvittha.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvittha so domanassindriyaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī aññindriyaṃ na bhāvittha, no ca domanassindriyaṃ nappajahati. Satta puggalā aññindriyañca na bhāvittha domanassindriyañca nappajahanti.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so aññātāvindriyaṃ na sacchikaritthāti?

Arahā domanassindriyaṃ nappajahati, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha. Aṭṭha puggalā domanassindriyañca nappajahanti aññātāvindriyañca na sacchikarittha.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha so domanassindriyaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha, no ca domanassindriyaṃ nappajahati. Aṭṭha puggalā aññātāvindriyañca na sacchikarittha domanassindriyañca nappajahanti. (Domanassindriyamūlakaṃ)

465. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti so aññindriyaṃ na bhāvitthāti?

Arahā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti, no ca aññindriyaṃ na bhāvittha. Satta puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi aññindriyañca na bhāvittha.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvetīti?

Aṭṭhamako aññindriyaṃ na bhāvittha, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti. Satta puggalā aññindriyañca na bhāvittha anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti so aññātāvindriyaṃ na sacchikaritthāti?

Arahā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha. Aṭṭha [satta (sī. syā. ka.)] puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi aññātāvindriyañca na sacchikarittha.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvetīti?

Aṭṭhamako aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti. Aṭṭha puggalā aññātāvindriyañca na sacchikarittha anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

466. (Ka) yo aññindriyaṃ na bhāveti so aññātāvindriyaṃ na sacchikaritthāti?

Arahā aññindriyaṃ na bhāveti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha. Cha [pañca (sī. syā. ka.)] puggalā aññindriyañca na bhāventi aññātāvindriyañca na sacchikarittha.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha so aññindriyaṃ na bhāvetīti?

Tayo maggasamaṅgino aññātāvindriyaṃ na sacchikarittha, no ca aññindriyaṃ na bhāventi. Cha [pañca (sī. syā. ka.)] puggalā aññātāvindriyañca na sacchikarittha aññindriyañca na bhāventi. (Aññindriyamūlakaṃ)

5. Paccuppannānāgatavāro

(Ka) anulomaṃ

467. (Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so domanassindriyaṃ pajahissatīti? No.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ pajahissati so cakkhundriyaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessatīti? No.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessati so cakkhundriyaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so aññindriyaṃ bhāvessatīti? No.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati so cakkhundriyaṃ parijānātīti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānāti so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so cakkhundriyaṃ parijānātīti?

Satta puggalā aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca cakkhundriyaṃ parijānanti. Aggamaggasamaṅgī aññātāvindriyañca sacchikarissati cakkhundriyañca parijānāti. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

468. (Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessatīti? No.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessati so domanassindriyaṃ pajahatīti? No.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so aññindriyaṃ bhāvessatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati so domanassindriyaṃ pajahatīti?

Cha puggalā aññindriyaṃ bhāvessanti, no ca domanassindriyaṃ pajahanti anāgāmimaggasamaṅgi aññindriyañca bhāvessanti, domanassindriyañca pajahanti.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahati so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so domanassindriyaṃ pajahatīti?

Satta puggalā aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca domanassindriyaṃ pajahanti. Anāgāmimaggasamaṅgī aññātāvindriyañca sacchikarissati domanassindriyañca pajahati. (Domanassindriyamūlakaṃ)

469. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāveti so aññindriyaṃ bhāvessatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetīti?

Cha puggalā aññindriyaṃ bhāvessanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāventi. Aṭṭhamako aññindriyañca bhāvessati anaññātaññassāmītindriyañca bhāveti.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāveti so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvetīti?

Satta puggalā aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāventi. Aṭṭhamako aññātāvindriyañca sacchikarissati anaññātaññassāmītindriyañca bhāveti. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

470. (Ka) yo aññindriyaṃ bhāveti so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? Āmantā.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so aññindriyaṃ bhāvetīti?

Pañca puggalā aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca aññindriyaṃ bhāventi. Tayo maggasamaṅgino aññātāvindriyañca sacchikarissanti aññindriyañca bhāventi. (Aññindriyamūlakaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

471. (Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so domanassindriyaṃ nappajahissatīti?

Pañca puggalā cakkhundriyaṃ na parijānanti, no ca domanassindriyaṃ nappajahissanti. Cattāro puggalā cakkhundriyañca na parijānanti domanassindriyañca nappajahissanti.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ nappajahissati so cakkhundriyaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī domanassindriyaṃ nappajahissati, no ca cakkhundriyaṃ na parijānāti. Cattāro puggalā domanassindriyañca nappajahissanti cakkhundriyañca na parijānanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti te cakkhundriyaṃ na parijānanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti. Aṭṭha puggalā cakkhundriyañca na parijānanti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati so cakkhundriyaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati, no ca cakkhundriyaṃ na parijānāti. Aṭṭha puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti cakkhundriyañca na parijānanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so aññindriyaṃ na bhāvessatīti?

Satta puggalā cakkhundriyaṃ na parijānanti, no ca aññindriyaṃ na bhāvessanti. Dve puggalā cakkhundriyañca na parijānanti aññindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so cakkhundriyaṃ na parijānātīti?

Aggamaggasamaṅgī aññindriyaṃ na bhāvessati, no ca cakkhundriyaṃ na parijānāti. Dve puggalā aññindriyañca na bhāvessanti cakkhundriyañca na parijānanti.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānāti so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Satta puggalā cakkhundriyaṃ na parijānanti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Dve puggalā cakkhundriyañca na parijānanti aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so cakkhundriyaṃ na parijānātīti? Āmantā. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

472. (Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti te domanassindriyaṃ nappajahanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti. Aṭṭha puggalā domanassindriyañca nappajahanti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati so domanassindriyaṃ nappajahatīti?

Anāgāmimaggasamaṅgī anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati, no ca domanassindriyaṃ nappajahati. Aṭṭha puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti domanassindriyañca nappajahanti.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so aññindriyaṃ na bhāvessatīti?

Cha puggalā domanassindriyaṃ nappajahanti, no ca aññindriyaṃ na bhāvessanti. Tayo puggalā domanassindriyañca nappajahanti aññindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so domanassindriyaṃ nappajahatīti? Āmantā.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahati so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Satta puggalā domanassindriyaṃ nappajahanti, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Dve puggalā domanassindriyañca nappajahanti aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so domanassindriyaṃ nappajahatīti? Āmantā. (Domanassindriyamūlakaṃ)

473. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti so aññindriyaṃ na bhāvessatīti?

Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāventi, no ca aññindriyaṃ na bhāvessanti. Tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi aññindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvetīti? Āmantā.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāveti so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Satta puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāventi, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Dve puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāventi aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvetīti? Āmantā. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

474. (Ka) yo aññindriyaṃ na bhāveti so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Pañca puggalā aññindriyaṃ na bhāventi, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Dve puggalā aññindriyañca na bhāventi aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so aññindriyaṃ na bhāvetīti? Āmantā. (Aññindriyamūlakaṃ)

6. Atītānāgatavāro

(Ka) anulomaṃ

475. (Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānittha so domanassindriyaṃ pajahissatīti? No.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ pajahissati so cakkhundriyaṃ parijānitthāti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessatīti? No.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessati so cakkhundriyaṃ parijānitthāti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānittha so aññindriyaṃ bhāvessatīti? No.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati so cakkhundriyaṃ parijānitthāti? No.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ parijānittha so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so cakkhundriyaṃ parijānitthāti? No. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

476. (Ka) yo domanassindriyaṃ pajahittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessatīti? No.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvessati so domanassindriyaṃ pajahitthāti? No.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahittha so aññindriyaṃ bhāvessatīti?

Dve puggalā domanassindriyaṃ pajahittha, no ca aññindriyaṃ bhāvessanti. Anāgāmī domanassindriyañca pajahittha aññindriyañca bhāvessati.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati so domanassindriyaṃ pajahitthāti?

Cha puggalā aññindriyaṃ bhāvessanti, no ca domanassindriyaṃ pajahittha. Anāgāmī aññindriyañca bhāvessati domanassindriyañca pajahittha.

(Ka) yo domanassindriyaṃ pajahittha so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti?

Arahā domanassindriyaṃ pajahittha, no ca aññātāvindriyaṃ sacchikarissati. Dve puggalā domanassindriyañca pajahittha aññātāvindriyañca sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so domanassindriyaṃ pajahitthāti?

Cha puggalā aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca domanassindriyaṃ pajahittha. Dve puggalā aññātāvindriyañca sacchikarissanti domanassindriyañca pajahittha. (Domanassindriyamūlakaṃ)

477. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha so aññindriyaṃ bhāvessatīti?

Dve puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha, no ca aññindriyaṃ bhāvessanti. Pañca puggalā anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha aññindriyañca bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ bhāvessati. So anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvitthāti?

Dve puggalā aññindriyaṃ bhāvessanti no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha. Tayo puggalā aññindriyañca bhāvessanti anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti?

Arahā anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha, no ca aññātāvindriyaṃ sacchikarissati. Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha aññātāvindriyañca sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvitthāti?

Dve puggalā aññātāvindriyaṃ sacchikarissanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ bhāvittha. Cha puggalā aññātāvindriyañca sacchikarissanti anaññātaññassāmītindriyañca bhāvittha. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

478. (Ka) yo aññindriyaṃ bhāvittha so aññātāvindriyaṃ sacchikarissatīti? No.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ sacchikarissati so aññindriyaṃ bhāvitthāti? No. (Aññindriyamūlakaṃ)

(Kha) paccanīkaṃ

479. (Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānittha so domanassindriyaṃ nappajahissatīti?

Pañca puggalā cakkhundriyaṃ na parijānittha, no ca domanassindriyaṃ nappajahissanti. Cattāro puggalā cakkhundriyañca na parijānittha domanassindriyañca nappajahissanti.

(Kha) yo vā pana domanassindriyaṃ nappajahissati so cakkhundriyaṃ na parijānitthāti?

Arahā domanassindriyaṃ nappajahissati, no ca cakkhundriyaṃ na parijānittha. Cattāro puggalā domanassindriyañca nappajahissanti cakkhundriyañca na parijānittha.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti te cakkhundriyaṃ na parijānittha, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti. Aṭṭha puggalā cakkhundriyañca na parijānittha anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati so cakkhundriyaṃ na parijānitthāti?

Arahā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati, no ca cakkhundriyaṃ na parijānittha. Aṭṭha puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti cakkhundriyañca na parijānittha.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānittha so aññindriyaṃ na bhāvessatīti?

Satta puggalā cakkhundriyaṃ na parijānittha, no ca aññindriyaṃ na bhāvessanti. Dve puggalā cakkhundriyañca na parijānittha aññindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so cakkhundriyaṃ na parijānitthāti?

Arahā aññindriyaṃ na bhāvessati, no ca cakkhundriyaṃ na parijānittha. Dve puggalā aññindriyañca na bhāvessanti cakkhundriyañca na parijānittha.

(Ka) yo cakkhundriyaṃ na parijānittha so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Aṭṭha puggalā cakkhundriyaṃ na parijānittha, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te cakkhundriyañca na parijānittha aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so cakkhundriyaṃ na parijānitthāti?

Arahā aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati, no ca cakkhundriyaṃ na parijānittha. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te aññātāvindriyañca na sacchikarissanti cakkhundriyañca na parijānittha. (Cakkhundriyamūlakaṃ)

480. (Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahittha so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessatīti?

Ye puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti te domanassindriyaṃ nappajahittha, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti. Cha puggalā domanassindriyañca nappajahittha anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessati so domanassindriyaṃ nappajahitthāti?

Tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvessanti, no ca domanassindriyaṃ nappajahittha. Cha puggalā anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvessanti domanassindriyañca nappajahittha.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajahittha so aññindriyaṃ na bhāvessatīti?

Cha puggalā domanassindriyaṃ nappajahittha, no ca aññindriyaṃ na bhāvessanti. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te domanassindriyañca nappajahittha aññindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so domanassindriyaṃ nappajahitthāti?

Dve puggalā aññindriyaṃ na bhāvessanti, no ca domanassindriyaṃ nappajahittha. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te aññindriyañca na bhāvessanti domanassindriyañca nappajahittha.

(Ka) yo domanassindriyaṃ nappajjahittha so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Cha puggalā domanassindriyaṃ nappajahittha, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te domanassindriyañca nappajahittha aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so domanassindriyaṃ nappajahitthāti?

Arahā aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati, no ca domanassindriyaṃ nappajahittha. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te aññātāvindriyañca na sacchikarissanti domanassindriyañca nappajahittha. (Domanassindriyamūlakaṃ)

481. (Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha so aññindriyaṃ na bhāvessatīti?

Dve puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha, no ca aññindriyaṃ na bhāvessanti. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha aññindriyañca na bhāvessanti.

(Kha) yo vā pana aññindriyaṃ na bhāvessati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvitthāti?

Dve puggalā aññindriyaṃ na bhāvessanti, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te aññindriyañca na bhāvessanti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha.

(Ka) yo anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Dve puggalā anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvitthāti?

Arahā aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati, no ca anaññātaññassāmītindriyaṃ na bhāvittha. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te aññātāvindriyañca na sacchikarissanti anaññātaññassāmītindriyañca na bhāvittha. (Anaññātaññassāmītindriyamūlakaṃ)

482. (Ka) yo aññindriyaṃ na bhāvittha so aññātāvindriyaṃ na sacchikarissatīti?

Aṭṭha puggalā aññindriyaṃ na bhāvittha, no ca aññātāvindriyaṃ na sacchikarissanti. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te aññindriyañca na bhāvittha aññātāvindriyañca na sacchikarissanti.

(Kha) yo vā pana aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati so aññindriyaṃ na bhāvitthāti?

Arahā aññātāvindriyaṃ na sacchikarissati, no ca aññindriyaṃ na bhāvittha. Ye puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti te aññātāvindriyañca na sacchikarissanti aññindriyañca na bhāvittha. (Aññindriyamūlakaṃ).

Pariññāvāro.

Indriyayamakaṃ niṭṭhitaṃ.

Yamakapakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Paramatthadīpanī

Saṅgaha mahāṭīkā pāṭha

Ganthārabbhakathā

[Ka]

Udayā yassa ekassa, saddhammaraṃsi jālino;
Pabujjhiṃsu janambujā, jātikkhette mahāsare.

[Kha]

Vandāmi taṃ mahāsūraṃ, mahāmoha tamonudaṃ;
Sañjātaṃ so hadaye mayhaṃ, tamokhandhaṃ panūdataṃ.

[Ga]

Porāṇakehi viññūhi, vaṇṇitā vaṇṇanā bahū;
Dissanti idha lokamhi, abhidhammatthasaṅgahe.

[Gha]

Na tāhi tuṭṭhiṃ vindanti, ye sāratthā bhimānino;
Te maṃ saṅgamma yācanti, paramatthassa dīpanaṃ.

[Ṅa]

Mahaṇṇave ratanāni, uddharitvā dipavāsinaṃ;
Yathicchakaṃpi dajjeyyuṃ, na vattabbāva ūnatā.

[Ca]

Tathevettha vipulatthā, aṇṇave ratanūpamā;
Satakkhattuṃpi vaṇṇeyyuṃ, pariyādinnā na hessare.

[Cha]

Tasmā tāsu vaṇṇanāsu, sāramādāya vaṇṇanaṃ;
Nānāsārattha sampuṇṇaṃ, uttāna padabyañjanaṃ.

[Ja]

Nātisaṅkhepa vitthāraṃ, mandabuddhippabodhanaṃ;
Karissaṃ taṃ paramatthesu, suṇantu pāṭavatthinoti.

Pathamagāthā-paramatthadīpanī

1. Abhidhammatthasaṅgahaṃ kattukāmo anuruddhatthero saṅgahārabbhe tāva sappayojane pañcapiṇḍatthe dassento ādigātha māha. Pañcapiṇḍatthānāma ratanattayavandanā, ganthābhidheyyo, ganthappakāro, ganthābhidhānaṃ, ganthappayojanaṃ. Tattha tīsu ratanesu nippaccakārakaraṇaṃ ratanattayavandanānāma. Sā **sammāsambuddhamatulaṃ sasaddhammagaṇuttamaṃ abhivādiyā**ti etehi padehi dassitā. Sakalena ganthena abhihitā padhānatthabhūtā cattāro abhidhammatthā ganthābhidheyyo. So abhidhammatthasaṅgahantipade **abhidhammattha** saddena dassito.

[1] Vibhāvaniyaṃ pana

> Saṅgahitabhāvopi abhidheyyoyevāti katvā abhidheyyo abhidhammatthasaṅgahapadena dassitotivuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi so appadhānatthabhūto saṅgahitabhāvo imasmiṃ piṇḍatthadassane abhidheyyo nāma bhavituṃ yuttoti. Ito paṭṭhāyaca ṭīkāyanti vutte imassa saṅgahassa dvīsu sīhaḷaṭīkāsu pathamāṭīkā daṭṭhabbā. Vibhāvaniyanti vutte etarahi pākaṭā dutīyā. Ṭīkāsūti vutte dvepi. Mahāṭīkāyanti vutte visuddhimagge mahāṭīkā daṭṭhabbā. Yañca vacanaṃ vibhāvaniyaṃpi āgataṃ, aññatthāpi āgataṃ, taṃpi idha vibhāvaniyaṃtveva vuccati āsannattāti. Sabhāgadhammasaṅgahavasena ganthavidhānākāro ganthappakāro. So pana **saṅgaha** saddena dassito.

[2] Vibhāvaniyaṃ pana

> Abhidhammatthasaṅgahapadenāti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi abhidhammatthasaddo ganthavidhānākāraṃ dīpetīti. Atthā nugatā ganthasamaññā vanthābhidhānaṃ. Taṃ abhidhammattha saṅgahapadena dassitaṃ. Saṅgahaganthe kate sati taduggahaparipucchādivasena anāyāsato laddhabbaṃ dhammānaṃ sarūpāvabodhādikaṃ anupādāparinibbānantaṃ ganthassa phalānuphalaṃ ganthappayojanaṃ taṃpi abhidhammatthasaṅgahapadeneva sāmatthiyato dassitaṃ.

[3] Vibhāvaniyaṃ pana

> Saṅgahasaddenāti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi abhidhammatthasaddena vinā anāyāsato saṃsiddhimattadīpakena saṅgahasaddamattena tādiso anupādāparinibbānanto payo janaviseso sakkā viññātuṃ, asaddhamma saṅgahānaṃpi loke sandissanatoti.

2. Tattha ratanattayavandanā tāva asaṅkheyyaappameyyappayojanā hoti. Yathāha –

Te tādise pūjayato, nibbute akuto bhaye;
Na sakkā puññaṃ saṅkhātuṃ, yamettha mapi kenacīti.

Ya metthamapītiettha yenakenaci api manussenavā devenavā brahmunāvā saṅkhātuṃ na sakkāti yojanā. Ṭīkākārāpi taṃ payojanaṃ tattha tattha bahudhā papañcenti. Saṅgahakārā pana antarāyanīvāraṇameva visesato paccāsīsanti. Saṅgahakārā tica buddhaghosattherādayo aṭṭhakathācariyā vuccanti.

Nippaccakārassetassa,
Katassa ratanattaye;
Ānubhāvena sosetvā,

Antarāye asesatoti hi vuttaṃ.

3. Kathañca ratanattayavandanāya antarāyanīvāraṇaṃ hotīti. Vuccate-ratanattayavandanā hi nāma vandanākiriyābhinipphādako sattakkhattuṃ sattakkhattuṃ anekakoṭisatasahassavāre pavattamāno mahanto puññābhisando puññappavāho. So ca anuttaresu buddhādīsu puññakkhettesu saṃvaḍḍhitattā therassa ca uḷāracchandasaddhābuddhiguṇehi paribhāvitattā mahājutiko mahapphalo mahānisaṃso ca puññātisayo hoti. So sayaṃ payogasampattibhāve ṭhatvā bahiddhā vipattipaccaye apanetvā sampattipaccaye upanetvā atipaṇītautucittāhāra samuṭṭhitānaṃ sarīraṭṭhakadhātūnaṃ upabrūhanaṃ katvā paṭisandhito paṭṭhāya laddho kāsassa janakakammassa anubalaṃ deti. Aladdhokāsassa ca puññantarassa okāsalābhaṃ karoti. Atha laddhānubalena laddho kāsena ca tadubhayena puññena nibbattā rūpārūpasantatiyo therasantāne yamakamahānadiyo viya balavabalavanti yo hutvā pavattanti. Tadā tasmiṃ iṭṭhaphalaghanaparipūrite therasantāne aniṭṭhaphalabhūtānaṃ rogādi antarāyānaṃ uppattiyā okāso nāma natthīti iṭṭhaphalasantānavibādhakāni aniṭṭhaphalasantānajanakāni ca apuññakammāni dūrato apanītāneva honti. Na hi kammāninūma puññāni apuññāni ca attano vipākuppattiyā okāse asati vipaccantīti. Tato tasmiṃ santāne āyuvaṇṇā dayo iṭṭhaphaladhammā yāva ganthaniṭṭhānā yāva āyukappapariyo sānāpi vā vaḍḍhanapakkhe ṭhatvā pavattanti. Yathāha –

Abhi vādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino;
Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyuvaṇṇo sukhaṃ balanti.

Evaṃ tāya vandanāya antarāyanīvāraṇaṃ hotīti. Tasmā saṅgahārabbhe ratanattayavandanākaraṇaṃ therassa attanā ārabbha mānasaṅgahassa anantarāyena parisamāpanutthaṃ. Na kevalañca therasseva, sotūnañca saṅgahaṃ gaṇhantānaṃ ādimhiyeva ratanattaya vandanā siddhito anantarāyena gahaṇa kiccasampajjanatthanti.

[4] Vibhāvaniyaṃ pana

> Sattasu javanesu pathamajavana vaseneva vandanā payojanaṃ vibhāvitaṃ viya dissati. ‘‘Diṭṭhadhammavedanīyabhūtā’’ti hi tattha vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Upatthambhanakiccasseva idha adhippetattā. Tassa ca sattasupi javanesu upaladdhattāti. Yathā hi āhārarūpassa dvīsu kiccesu ojaṭṭhamakarūpajananakiccaṃ parittakaṃ appamattakaṃ hoti. Catussanta tirūpupatthambhanakiccameva mahantaṃ adhimattaṃ. Tathāhi paṭṭhānepi tadupatthambhanakiccameva gahetvā kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayoti vibhaṅgavāro vibhatto. Evamevaṃ idhapi pathamajavanassa avunāva vipākajananakiccaṃ parittakaṃ appamattakaṃ hoti. Ahetukavipākamattaṃ janetīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Kammantarupatthambhanakiccameva mahantaṃ adhimattaṃ. Tañca sattasupi javanesu upalabbhati yevāti. Yasmā pana ganthābhidheyye ganthappakāre ganthappayojane ca ādito vivitesati sotu janānaṃ ganthassavane ussāho jāyati. Tasmā tesaṃ ganthā bhidheyyādīnaṃ dassanaṃ ganthe ussāhajananatthaṃ. Ganthābhidhānadassanaṃ vohārasukhatthanti. Idamettha piṇḍatthadassanaṃ.

4. Ayaṃ pana padattho. Sammāca bujjhi sāmañca bujjhīti sammā sambuddho. Ettha ca sammāsaddo aviparītatthe nipāto. So bujjhitabbesu ñeyyadhammesu bujjhanakriyāya asesabyāvibhāvaṃ dīpeti. Tathāhi padesañāṇe ṭhitā paccekabuddhādayo attano visaye eva aviparītaṃ bujjhanti. Avisaye pana andhakāre paviṭṭhāviya hontīti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Visayo ca tesaṃ appamattakova sabbaññuvisayaṃ upādāya yathā hattha puṭe ākāso appamattakova ajaṭākāsaṃ upādāyāti. Te hi phassādīsu dhammesu ekadhammampi sabbākārato bujjhituṃ nasakkontīti. Sabbaññubuddhānaṃ pana avisayo nāma natthi, yattha te viparītaṃ bujjheyyuṃ. Te hi anamatagge saṃsāre anantāsu ca lokadhātūsu tiyaddhagate addhamuttake ca dhamme hatthamaṇike viya samasame katvā bujjhanti. Sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāta māgacchantīti hi vuttaṃ. Tattha ñāṇamukheti sabbaññuṃmahābhavaṅgaṃ sandhāyāha. Tattha hi te dhammā bodhimaṇḍe sabbaṃ abhidhammaṃ sammasanato paṭṭhāya niccakālaṃ upaṭṭhahantīti. Sabbaññubuddhā pana yattake dhamme vicāretuṃ icchanti. Tattake dhamme āvajjanāya visuṃ katvā āvajjitvā vicārentīti. Nanu dhammā mahantā bhavaṅgaṃ parittakanti na codetabbametaṃ. Arūpadhammānañhi paramukkaṃsapattānaṃ esa ānubhāvoti. Saṃsaddo pana sāmanti etassa atthe upasaggo. So bhagavato paṭivedhadhammesu anācariyakataṃ dīpeti. Na me ācariyo atthīti hi vuttaṃ. Nanu bhagavato tatīyacatutthāruppa samāpattiyo āḷārudakamūlikāti. Saccaṃ. Tā pana analaṅkaritvā laddhamattāva hutvā chaḍḍitattā pacchā bujjhanakriyāya pādakamattāpi nahonti. Kuto paṭivedhadhammāti. Tasmā tā bhagavato buddhabhāve sācariyakataṃ na sādhentīti. Ayamettha pāḷi anugato attho. Yathāha –

> Tattha katamo ca puggalo sammāsambuddho. Idhekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi. Tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇāti. Balesu ca vasibhāvaṃ. Ayaṃ vuccati puggalo sammāsambuddhoti.

Tatthāti nimitte bhummaṃ. Balesūti dasabala ñāṇesu. Vasibhāvanti issarabhāvaṃ. Etthaca pubbe. La. Sāmantietena saṃsaddassa atthaṃ dasseti. Tatthātiādinā [sammāsaddassaatthanti. Sammāsambuddhapadaṃ]

5. Idāni thero attano vandanaṃ suṭṭhubalavaṃ karonto atulanti āha. Anekaguṇapadavisayā hi vandanā suṭṭhutaraṃ balavatī hotīti. Nanu ekaguṇapadavisayāpi vandanā antarā yanīvāraṇesamatthā siyāti kiṃ dutīyenāti. Na na samatthā. Viññujātikā pana satthuguṇatthomane mattakārino nāma na honti. Thero ca tesaṃ aññataro. Tvaṃ pana aviññujātiko. Tasmā mattaṃ karonto codesīti. Apica. Na kevalaṃ antarā yanīvāraṇameva vandanāya icchitabbaṃ hoti. Athakho paññāpāṭavādiatthopi icchitabboyeva. Sopi hi anāyāsena gantha niṭṭhānassa ganthapārisuddhiyā ca paccayo hotīti. Anussatiṭṭhānesu hi cittabhāvanā cittasamādhānāvahā hoti. Citta samādhāne ca sati paññātikkhāsūrā hutvā pahati. Samāhito bhikkhave yathābhūtaṃ pajānātīti hi vuttaṃ. Tasmā tadatthāyapi attano vandanā suṭṭhu balavatī kātabbāyevāti.

[5] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Yathāvuttavacanattha yogepi sammāsambuddhasaddassa bhagavati samaññāvasena pavattattā atulanti iminā vise setī’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Mahantañhi satthuguṇapadānaṃ majjhe etaṃ sammāsambuddhapadaṃ, cando viya tārakānaṃ majjhe. Tasmā taṃ sabhāvaniruttiṃ jānantānaṃsantike bhāvatthasuññaṃ satthusamaññāmattaṃ bhavituṃ nārahati. Aññesaṃ pana padasahassaṃ vuccamānaṃpi satthu samaññāmattameva sampajjatīti. Tulayitabbo aññena saha pamitabboti tulo. Na tulo **atulo,** natthitulo sadiso etassāti vā atulo. Bhagavā. Na hi atthi bhagavato attanā sadiso koci lokasminti. Yathāha –

Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggaloti.

Anacchariyañcetaṃ, yaṃ buddhabhūtassa atulattaṃ. Sampatijātassapi panassa atulatā paññāyati. Tadā hi mahāpuriso sampatijātova samāno puratthimadisābhimukho aṭṭhāsi. Tasmiṃ disā bhāge anantāni cakkavāḷāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tesu ṭhitā devabrahmāno mahāpurisa idha tumhehi sadiso natthi. Kuto uttaritaroti paramāya pujāya pūjesuṃ. Evaṃ sesadisāsupi. Tadā mahāpuriso attano sabbalokaggabhāvaṃ ñatvā aggohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmilokassa, jeṭṭhohamasmilokassa ayamanti mājāti, natthi dāni punabbhavoti evaṃ achambhivācaṃ nicchāresīti. Idaṃpi anacchariyaṃ, yaṃ pacchimabhavaṃ pattassa atulattaṃ. Yadā pana so sumedhabhūto dīpaṅkarabuddhassa santike niyatabyākaraṇaṃ gaṇhi. Tadāpi thapetvā dīpaṅkarasammāsambuddhaṃ pāramitāguṇehi tena sadiso koci nattheva. Natthibhāvocassa tadā pavatte hi dasasahassilokadhātukampanādīhi asādhāraṇapāṭihāriyehi dīpetabbo. Tāni hi paccekabodhisattānaṃ satasahassaṃpi pavattetuṃ na sakkhissatiyeva. Kuto sāvakabodhi sattānanti. Teneva hi tadā pavattipāramipavicayaññāṇaṃ attano visaye sabbaññuthaññāṇagatikanti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Sāvakabodhisattāpi hi yato paṭṭhāya attano bodhiyā anurūpe sambhāradhamme sayameva jānituṃ sakkonti. Tato paṭṭhāya anivattidhammā hutvā vattānusārimahāputhujjanabhāvaṃ atikkamitvā bodhisattabhūmiṃ okkantā honti. Ekena pariyāyena niyatā sambodhiparāyanā ca nāma honti. Tadā eva buddhānaṃ sammukhibhāve sati niyatabyākaraṇaṃ labhanti. Sabbaññu bodhisatta paccekabodhisattesu vattabbameva natthīti.

[6] Vibhāvaniyaṃ pana

> Samitatthe yyakārassa akārassa vā vasena etaṃ siddhanti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi tulasaddo dhātusiddho kammasādhano ca bhavituṃ na yutto. Tulayituṃ asakkuṇeyyoti atulo. Appame yyoti hi ṭīkāyaṃ vuttaṃ. Etena tulasaddo kammasādhanoti dipeti. Evañca sati kammasādhaneneva tadatthasiddhito kiṃ tato samitatthe yyakārassaakārassa vā cintāyāti. Vatticchānugato saddappayogoti katvā etaṃ vuttanti ce. Na. Yathā sutaṃ yuttaṃ vajjetvā assutassa parikappanāya payo janābhāvatoti. [Atula padaṃ]

6. Imehi pana dvīhi padehi satthu tisso sampadā vibhā vitā honti. Hetusampadā phalasampadā sattupakārasampadācāti. Tattha satthu mahākaruṇā samaṅgitā bodhisambhārasambharaṇañca hetusampadānāma. Bodhimaṇḍe pavattitā catuvīsati koṭisabhasahassasaṅkhā mahāvajiraññāṇasaṅkhātā sabbaññumahā vipassanāpi ettheva saṅgahitā. Sā hi mahābodhiyā padaṭṭhāna bhūtāti. Pahāna sampadāyameva vā sā saṅgahitāti daṭṭhabbā. Phalasampadā catubbidhā pahānasampadā ñāṇasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tattha saha vāsanāya kilesappahānaṃ pahānasampadā nāma. Pahānassa sabbapāripūritāti attho. Atthato pana ariyamaggo, aggamaggaññāṇameva vā. Sabbaññuta ññāṇa dasabalaññāṇādīni ñāṇasampadā.

[7] Vibhāvaniyaṃ pana

> Etāsu dvīsu sampadāsu ñāṇasampadā pathamaṃ vuttā, tato pahānasampadā. Pahānasampadāyeva pana pathamaṃ vattabbā. Sā hi ñāṇasampadāyapubbaṅgamabhūtā paccayabhūtā ca. Mahāṭīkāyañca sāyeva pathamaṃ vuttāti.

[8] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṃ aggamaggaññāṇa’’nti ñāṇasampadāyaṃ vuttaṃ. Taṃpi na yujjati.

Aggamaggaññāṇañhi pahānasampadā eva bhavituṃ arahati. Na hi maggaññāṇato aññā pahānasampadānāma atthīti. Yañca koci vadeyya maggaññāṇaṃ ñāṇañca hoti pahānañca. Tasmā ubhayattha vattuṃ yuttanti. Taṃpi na yujjati. Evañhi sati sampadāsaṅkaro hotīti.

[9] Tathā **vibhāvaniyaṃ**

> Ñāṇasampadāyaṃ sabbaññutaññāṇaṃ sabbapathamaṃ vattabbaṃpi na vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.
>
> Nanu ‘‘tammūlakāni ca dasabalādi ññāṇānī’’ti ettha ādisaddena sabbaññutaññāṇaṃpi gahitanti ce. Taṃpi na yujjati.

Na hi appadhānaṃ sarūpato niddisitvā padhānaṃ pākaṭaṃ ādisaddena gahitanti ñāyāgataṃ hotīti. Acinteyyānubhāvehi sīlā diguṇehi iddhi dhammehi ca sampadā ānubhāvasampadā. Lakkhaṇā nubyañjanappaṭimaṇḍitassa rūpakāyassa sampatti rūpakāyasampadā. Sattupakāroduvidho āsayasampadā, payogasampadā ca. Ajjhāsayassa uḷāratā kāyavacīpayogassa ca parisuddhatāti attho. Tattha devadattādīsu virodhisattesupi niccaṃ hitajjhāsayatā āsaya sampadā. Loke abhiññātānaṃ rājūnaṃ rājamahāmattānaṃ seṭṭhi gahapatīnaṃ devarājūnampi dhammaṃ desentassa lābhasakkārādi nirapekkhatāvasena desanāpayogasuddhi payogasampadā. Tattha dve pahānañāṇasampadā sammāsambuddhapadena vibhāvitā. Dvīhi ānu bhāvarūpakāyasampadāhi saha dve sattupakārasampadā atulapadena. Hetusampadā pana dvīhipi padehi sāmatthiyato vibhāvitā. Na hi tādisiyā hetusampadāya vinā itarāsaṃ pavatti atthīti. [Sampadā]

7. Punapi thero attano vandanaṃ balavataraṃ karonto sasaddhammagaṇuttamanti āha. Etena dhammasaṅghānaṃpi vandanā katā hoti. Dūratohaṃ namassissaṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakanti hi vutte saṅghassapi namanakriyāpatti sahasaddena viññāyati. Eva midaṃ daṭṭhabbaṃ. Tattha namassissanti namassiṃ.

[10] Yampana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Guṇībhūtānaṃpi hi dhammasaṅghānaṃ abhivādetabba bhāvo sahayogena viññāyatī’’ti vuttaṃ. Tattha abhivādetabba bhāvoti navattabbaṃ. Abhivāditabhāvoti pana abhivādananti vā vattabbaṃ. Evañhi sati idha adhippetassa kriyā samavāyassa siddhattā dhammasaṅghānaṃpi therassa vandanā kriyāpatti siddhā hotīti. Itarathā tabbapaccayassa arahatthadīpanato abhivādanā rahatā saṅkhāta guṇasamavāyo vutto siyā. Soca idha nādhippeto. Attano nidassanena ca saha na sameti saputtadāro āgatoti.

Apica thero imaṃ ganthaṃ racayissāmīti pubbabhāgeyeva tīṇi ratanāni vandi, atha taṃ attano vandanaṃ ganthappaṭiññāya saha ghaṭetvā dassento imaṃ gāthaṃ racayītipi na na sakkā vattunti. Tathāhi abhivādiyāti vuttaṃ. Na abhivādiyāmīti. Esanayo aññatthapi. Tattha saddhammena ca gaṇuttamena ca attanā nimmitena sakalalokassa saraṇabhūtena saha vattatīti sasaddhamma gaṇuttamo. Sammāsambuddho. Na hi paranimmitena saddhammena gaṇuttamena ca sahitā sāvakā sasaddhammāti ca sagaṇuttamāti ca vuccanti. Na ca attanoeva saraṇabhūtena saddhammena sabrahmacārigaṇuttamena ca sahitā paccekabuddhā tathā thomanaṃ arahantīti, tasmā idaṃpi satthu asādhāraṇaguṇapadameva hotīti daṭṭhabbaṃ.

Tattha dhāretīti dhammo. Ke dhāreti, attānaṃ dhārente. Dhammo have rakkhati dhammacārinti hi vuttaṃ. Kathañca dhāreti, catūsu apāyesu vaṭṭadukkhesuca apatamāne karonto. Kiñca dhāraṇaṃnāma, yesaṃ vasena sattā apāyesuvā vaṭṭadukkhesuvā patanti, tesaṃ kilesānaṃ ekadesenavā sabbasovā samucchindanaṃ. Imasmiṃ atthe cattāro ariyamaggā nibbānañca nippariyāyato dhammonāma. Ariyamaggā hi kilese samucchindantā nibbānena saheva hutvā samucchindanti. Na vināti, tasmā teyeva pañca ekantato dhammonāmāti. Pariyattidhammo pana dhāraṇupāyoyeva hoti. Cattāri sāmaññaphalānica dhāraṇaphalāniyeva honti, kilesānaṃ paṭippassambhanavasena pavattattā dhāraṇānukūlappavattāni ca. Tasmā ete pañca pariyāyadhammāyevāti. Athavā, dhārīyatīti dhammo. Dhāraṇārahoti vuttaṃ hoti. Yo hi dhārentaṃ ekantena dukkhato moceti. Aggasukheca patiṭṭhāpeti. Soyeva dhāraṇārahattā idha dhammonāmāti. Kopana soti, yathā puttadhammāyeva. Tehi keci bhāvanā vasena keci sacchikiriyavasena keci diṭṭhadhammasukhavihāravasena keci uggaha dhāraṇavasena dhārīyanti. Te ca evaṃ dhārīyamānā dhārentaṃ yathārahaṃ apāyadukkhato vaṭṭadukkhatoca mocenti, aggeca phalasukhevā nibbānasukhevā patiṭṭhāpentīti. Dhārentivā sappurisājanā apāyesu vaṭṭadukkhesuca attānaṃ apata mānaṃ vahanti etenāti dhammo. Dharantivā ettha dhammadīpā dhammappaṭisaraṇā janā laddhappatiṭṭhā hontīti dhammotipi yujjatiyeva. Kasmā panettha dhammo dasavidhova vutto. Nanu paṭipattidhammena saha ekādasavidhova vattabboti. Saccaṃ. Sopana paṭipattidhammo maggassa pubbabhāgappaṭipadāeva hotīti pubbacetanā viya dāne magge eva so saṅgahito. Tasmā dhammo dasavidhova sabbattha vuttoti daṭṭhabbo.

Apica, yadaggena pariyattidhammo idha dhammasmiṃ saṅgahito. Tadaggena pariyattidhārakopi saṅghe vandaneyye saṅgahitoti yutto. Yadaggenaca puthujjanakalyāṇako saṅghe sekkhesu saṅgahito. Tadaggena tassa kalyāṇahetubhūto paṭipatti dhammopi dhamme vandaneyye saṅgahitoti daṭṭhabbo. So hi puthujjanabhūtopi yehi dhammehi samannāgatattā sekhe sotāpatti phalasacchikiriyāya paṭipanne saṅgahito. Te pana dhammā sekkhe sotāpattimagge asaṅgahitāti nasakkā vattunti. Ettāvatā ye vadanti saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmīti, ettha puthujjana kalyāṇako saṅghe asaṅgahito. Na hi taṃsaraṇaṃ gacchantassa saraṇagamanaṃ sampajjatīti. Tesaṃ taṃ paṭikkhittaṃ hoti. Evaṃ pana vattabbo, yo vo ānanda mayā dhammoca vinayoca desito paññatto, so vo mamaccayena satthāti evaṃ satthuṭhāne thapetvā bhagavatā saṃvaṇṇito pariyattidhammo dhammasaraṇe saṅgahitoti yutto, taṃ dhārentopana kalyāṇappaṭipattiyaṃ ṭhitopi atthi. Aṭṭhitopi atthi. Yo aṭṭhito, so attanopi saraṇaṃ nahoti. Kuto parassa. Satthārā ca anekesu suttasahassesu so garahito. Tasmā so saṅghasaraṇe asaṅgahito. Itarova saṅgahitoti yuttoti.

Santānaṃ dhammoti saddhammo. Samitakilesānaṃ tatoyeva pasatthānaṃ pūjitānaṃ sappurisānaṃ paṇḍitānañca dhammoti attho. Yoca santānaṃ dhammo, sopi ekantena santoyeva hotīti santo dhammotipi saddhammo. Pasattho pūjito dhammoti attho. Sacco vā. Ayañhi aññatitthiyadhammo viya dhārentaṃ navisaṃvādeti. So hi ayaṃ me hitoti dhārentassa ahitoyeva sampajjati. Ayaṃ pana tathādhārentassa hitoyeva sampajjatīti. [Saddhammapadaṃ]. Gaṇuttamapade loke samāna diṭṭhisīlānaṃ sahadhammikānaṃ samūho gaṇoti vuccati. Idha pana uttamehi sīlādiguṇehi yutto bhagavato sāvakasaṅgho uttamoca so gaṇocāti atthena uttamagaṇonāma. Soyeva idha gaṇuttamoti vuccati yathā munisеṭṭho munivaroti.

[11] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Gaṇānaṃ gaṇesuvā devamanussādisamūhesu uttamo gaṇuttamo’’ti ca vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Etasmiñhi atthe sati uttamasaddo padhānabhūto hoti. Soca guṇamhiyeva pavattatīti tena idha ariyasaṅgho vuttoti nasijjhatīti. Etthaca gaṇoti saṅghoyeva vuccati. Soca saṅgho duvidho sammutisaṅgho, dakkhiṇeyyasaṅghoti. Tattha samaggena saṅghena kataṃ upasampadākammaṃ sammutināma. Tāya sammutiyā upasampannabhūmiṃ patvā ṭhito bhikkhusaṅgho sammutisaṅghonāma. So vinayakammesu pasiddho. Dakkhiṇeyyasaṅgho nāma aṭṭha ariyapuggalasamūho. Sopana kiñcāpi sammutisaṅghepi antogadhoyeva hoti. Tathāpi saraṇagamana vandanā māna pūjāsakkārānussatiṭṭhānesu anuttara puññakkhetta vise sapariggahatthaṃ bhagavatā tathā tathā saṃvaṇṇetvā so visuṃ vuttoti daṭṭhabbo. Puthujjanasaṅghohi puññakkhettaṃ samānopi anuttaraṃ puññakkhettaṃ nahoti. Kasmā. Sālikkhette tiṇānaṃ viya khettaduṭṭhānaṃ sakkāyadiṭṭhi vicikicchānusayānaṃ sabbhāvāti. Puññakkhettabhāvo panassa purime saddhammapade vuttanayena veditabboti. [Sasaddhammagaṇuttamapadaṃ]

8. **Abhivādiyā**ti visesato vanditvā. Ettha ca ayaṃ loke sīlādiguṇayutto seṭṭho vandaneyyoti evaṃ seṭṭha cittaṃ paccupaṭṭhāpetvā vandanto visesato vandatīti vuccati. Vandanā pana tividhā kāyavandanādivasena. Yathāha –

> Tisso imā bhikkhave vandanā, katamā tisso. Kāyena vandati, vācāya vandati, manasā vandatīti.

Tattha seṭṭhacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā jāṇudvaya kapparadvaya nalāṭa saṅkhātāni pañca aṅgāni bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā vandaneyyānaṃ abhimukhaṃ nippajjanto kāyena vandatināma. Yaṃ sandhāya pañcappatiṭṭhitena vanditvāti tattha tattha vuttaṃ. Yāyaca avandiyaṭṭhānesu vandantassa āpatti hotīti. Guṇapadāni vācāya pavattento vācāya vandatināma. Namo buddhassa, namatthu buddhassa, namo vimuttiyā, namo vimuttānaṃ, vipassissa namatthūti evamādīsupi vācā vandanāyeva. Guṇapadāni anugantvā guṇe anussaranto manasā vandatināmāti.

9. **Bhāsissa**nti kathessāmi. Kāmañca thero imaṃ saṅgahaṃ racayanto potthakāruḷhaṃ katvāva racayissati. Ganthakammaṃ nāma vācākammesu pasiddhanti katvā bhāsissanti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

10. **Abhidhammatthasaṅgaha**nti pade abhidhamme vuttā atthā abhidhammatthā. Te saṅgayhanti ettha etenātivā abhidhammatthasaṅgaho. Saṅgayhantitica therena saṃkhipitvā gayhanti kathīyantīti attho. Abhidhammeti cettha abhiatireko abhivise soca dhammo abhidhammo. Dhammoti ca vinayapāḷito aññaṃpāḷi dvayaṃ vuccati. Yo vo ānanda mayā dhammoca vinayoca desito paññattoti hi vuttaṃ. Tañca pāḷidvayaṃ āṇāvidhānasaṅkhātaṃ vinayana kiccaṃ vajjetvā kusalādike yathāpavatte paramatthadhamme eva dīpetīti. Evaṃ dīpentesuca tesu dvīsu dhammesu yo itarato atirekoca hoti visesoca. Ayameva abhidhammo nāma. Itaropana dhammoyeva. Evañca katvā dhammo abhidhammo vinayo abhivinayoti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Tattha dhammonāma suttantapiṭakaṃ. Abhidhammonāma yattapakaraṇāni. Vinayonāma ubhato vibhaṅgo, abhivinayonāma khandhakaparivārāti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Atirekavisesatā cettha kusalādi vasena khandhādivasena saṅgahādivasena tathā tathā desetabbappakārānaṃ anavasesavibhattivasenavā suddhadhammādhiṭṭhāna desanāpavattivasenavā veditabbā. Yato sabbaññubuddhā imaṃ abhidhammadesanaṃ devesueva desenti. Na hi manussā evarūpaṃ tayo māse nirantaraṃ pavattanayogyaṃ kathāmaggaṃ ekena iriyāpathena ādito paṭṭhāya pariyosānaṃ pāpetvā paṭiggahetuṃ sakkonti, naca eva rūpo ekamātikānubandho kathāmaggo nānākhaṇesu nānājanānaṃ desetuṃ sakkuṇeyyo hotīti. Kecipana vinayapāḷitopi abhirekavisesataṃ tassa vaṇṇenti. Taṃ aṭṭhasāliniyā na sameti. Tattha hi dhammanāmikānaṃ dvinnaṃ pāḷīnaṃ majjheeva ayaṃ atirekavisesatā vicāritā. Naca yujjati vinayena saha tathā vicāretuṃ asamānakiccavisayattā. Vinayo hi kāyavācānaṃ vinayanakicco, ajjhācāravisayoca. Dhammo pana dhammavibhāgakicco dhammappavatti visayocāti. Kecipana vadanti evaṃ santepi vinayo eva sabbajeṭṭhako siyā. Vinayaṃ vivaṇṇentassa hi pācittiyāpatti hoti. Dhammaṃ vivaṇṇentassa dukkaṭāpattimattāti, taṃ nayujjati. Vinayo hi āṇācakkaṃ. Dhammoca dhammacakkaṃ. Tattha vinayaṃ vivaṇṇento satthu āṇācakke pahāraṃ deti. Satthari agāravo mahanto hoti. Yassaca satthari agāravo, tassa dhammasaṅghesu tīsu sikkhāsuca agāravo siddho hoti. Tasmā vinaya vivaṇṇane āpatti mahantī hoti. Na sabbajeṭṭhakattāti. Apica, vinayonāma sāsanassa mūlaṃ. Vinaye aṭṭhite sāsanaṃ natiṭṭhati. Tasmā sāsanassa ciraṭṭhitatthaṃpi vinayavivaṇṇane mahatī āpatti paññattāti.

Iti paramatthadīpaniyā nāma abhidhammattha saṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya pathamagāthāya

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Dutīyagāthā-paramatthadīpanī

11. Evaṃ ādigāthāyataṃtaṃ payojana sahite pañca atthe dassetvā idāni te abhidhammatthe uddesato dassento dutīyagāthamāha. Tattha **tatthā**ti bhāsissaṃ abhidhammattha saṅgahanti vutte tasmiṃ abhidhammatthasaṅgahapade mayā vuttā abhidhammatthā sabbathāparamatthato catudhā hontīti yojanā. Etthaca -

[12] Ṭīkāyaṃ tāva

Tattha tasmiṃ abhidhammatthasaṅgahapakaraṇetivā abhidhammattha padetivā abhidhammetivā tasaddattho niddiṭṭho. **Vibhāvaniyaṃ** pana tasmiṃ abhidhammeti. Sabbaṃ nasundaraṃ.

Na hi abhidhammattha saṅgahapakaraṇe mayā vuttā abhidhammatthāti yujjati. Pakaraṇaṃpi hi upari vuccamānameva hoti. Natu vuttaṃ. Kuto abhidhammatthāti. Na ca saṃvaṇṇanāpakaraṇesu ādimhiyeva tāva tasaddo appadhānapadāni paccāmasatīti atthi. Tasmā aṭṭhasāliniyaṃ ādimhi tattha kena ṭṭhena abhidhammoti vākyeviya idha tasaddattho veditabboti. Evañhi sati –

[13] Ṭīkāsu

Sabbathā vuttāti yojanāpi paṭikkhittā hoti.

Sā hi vakkhamānehi sabbayāpi dvādasa, sabbathāpi aṭṭhārasātiādīhi nasametīti. Tatta **sabbathā**ti dhammasaṅgaṇiyaṃ vuttena kusalādinā sabbappakārenapi catudhāva honti, vibhaṅge vibhatte na khandhādinā sabbappakārenapi catudhāva hontīti attho. Dhātu kathāyaṃ vuttenātiādināpi vattabbaṃ.

12. **Paramatthato**ti paramattha saccato. Dve hi saccāni sammutisaccaṃ, paramatthasaccanti, tattha satta puggala atta jīvādikā paññattiatthā sabhāvato avijjamānāyeva honti. Dhammavavatthānaññāṇarahitānampana mahājanānaṃ citte mahantamahantāpi hutvā vijjamānāviya paññāyanti, teca mahājanā samaggā hutvā tesaṃ ekantena atthibhāvaṃ gahetvā tathā tathā voharanti ceva sampaṭicchantica. Tasmā te mahājanehi samaggehi sammatattātatoyevaca vacīsaccaviratisaccānaṃ vatthubhūtattāsammuti saccanti vuccanti. Tasmiṃ sammutisacce ṭhatvā sammā paṭipajjantā sabba lokiyasampattiyoca sabbabodhisambhāra dhammeca ārādhenti. Micchāpaṭipajjantā apāyapūrakā honti. Evaṃ mahantañhi sammuti saccanti. Paramatthasaccaṃ pana patvā taṃ saccameva nahoti. Tañhi sayaṃ avijjamānaṃyeva samānaṃ mahājane vijjamānantveva gaṇhāpeti. Sakkāyadiṭṭhi dvāsaṭṭhidiṭṭhi tividhamicchādiṭṭhīnaṃ vatthu hutvā bālajanānaṃ vaṭṭadukkhato niyyātuṃ nadeti. Evaṃ viparītañhi sammutisaccaṃ. Evaṃ mahāsāvajjañcāti. Paramatthasaccampana duvidhaṃ sabhāvasaccaṃ ariyasaccanti. Tattha dhammasaṅgaṇiādīsu sattasu pakaraṇesu vibhattā kusalādayo dhammā sabhāvasaccaṃnāma. Te hi sayaṃ sabhāvato vijjamānattā kusalānāma dhammā atthi sukhānāma vedanā atthīti gaṇhantena visaṃvādentīti. Taṃ pana ariyasaccaṃ patvā kiñci asaccampi hotiyeva. Tathāhi anubhavanabhedamattaṃ upādāyeva vedanā sukhā dukkhā adukkhamasukhāti vuttā. Na sabbākārato sukhabhūtattā. Sabbehi pana aniccatā saṅkhatatādīhi anekasatehi ākārehi sabbāpi vedanā dukkhāeva. Tathā anavajjasukhavipākaṭṭhena kusalabhāvopi akusalaṃ upādāyeva vutto. Sabbepi hi tebhūmakā kusalasammatā dhammā sāsavatā saṃkilesikatā oghaniya yoganiya upādāniyatā saṅkhātehi vajjehi sāvajjāeva honti. Dukkhasaccabhūtānañca vipākānaṃ jananaṭṭhena ekantena dukkhavipākāeva honti. Ajjhattattikañca sabbalokiyasammataṃ upādāya vuttaṃ. Sabbepi hi catubbhū makadhammā ekantena attāpināma natthi. Kuto ajjhattānāma. Bahiddhāeva honti. Saṅkhāre parato passāti hi vuttanti. Ayaṃ nayo sesattika dukadhammesupi yathārahaṃ netabbo. Ariya saccaṃnāma sabbesaṃ tebhūmakadhammānaṃ ekanta dukkhabhāvo taṇhāya ekanta dukkhasamudaya bhāvo nibbānasseva dukkhanirodha bhāvo aṭṭhaṅgikassa maggasseva dukkhanirodhamaggabhāvocāti. Idhameva hi parisuddhabuddhīnaṃ ariyānaṃ ñāṇe acalamānaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ nippariyāyasaccaṃ hotīti. Tesu idha sammutisaccaṃ nivattento paramatthatoti ida māha. Tena vuttaṃ paramatthatoti paramatthasaccatoti. Tattha attho duvidho sabhāvasiddhoca parikappasiddhoca. Tattha yo vinā aññāpadesena kevalaṃ visuṃ visuṃ attano lakkhaṇena vijjamāno hutvā siddho. So cittādiko attho sabhāvasiddhonāma. Yopana attano lakkhaṇena vijjamānoyeva nahoti. Vijjamānassapana atthassa nānā pavattiākāre upādāya cittena parikappetvā saviggahaṃ katvā gahito cittamayo cittanimmito hutvā citteeva upalabbhamāno hoti. So sattapuggalādiko attho parikappasiddho nāma. Tesu sabhāvasiddhoyeva paramatthonāma. So hi santi bhavanti buddhisaddā etthāti attho. Ekantavijjamānaṭṭhena itarato paramo ukkaṃsagato atthoti paramattho. Api ca, ye ayaṃ atthi ayaṃ upalabbhatīti gahetvā tassa abhiññeyyassa abhiññatthāya, pariññeyyassa pariññatthāya, pahātabbassa pahānatthāya, sacchikātabbassa sacchikaraṇatthāya, bhāvetabbassa bhāvanatthāya paṭipajjanti. Tesaṃ tadatthasādhane avisaṃvādakaṭṭhena paramo uttamo atthoti paramattho. Itaropana avijjamānattā tassa abhiññādiatthāya paṭipajjantānaṃ tadatthasādhane visaṃvādakoyeva bhavissati. Napana tadatthaṃ sādhessa tīti paramatthoti vattuṃ nārahatīti.

[14] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Paramassavā uttamassa ñāṇassa attho gocaroti paramattho’’tipi vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi paramasaddoñāṇe vattamāno dissati. Naca atthasaddo gocareti. Yañca anuṭīkāyaṃ saccameva saccikaṃ. So eva attho aviparītassa ñāṇassa visayabhāvaṭṭhenāti saccikaṭṭhoti vuttaṃ. Taṃpi aviparītena ñāṇena araṇīyato upagantabba to atthoti imamatthaṃ dasseti. Naparamasaddassa atthanti. [Paramatthapadaṃ]

13. **Citta**nti ettha cintetīti cittaṃ. Etthaca cintanakriyā nāma niccaṃ ārammaṇāpekkhā hoti. Na hi sā ārammaṇena vinā labbhatīti. Tasmā ārammaṇaggahaṇa ārammaṇupaladdhiyeva idha cintanāti daṭṭhabbāti. Evañhi sati bhavaṅgasamaya visaññisamayesu cittaṃ ārammaṇena vināpi pavattatīti evaṃ vādīnaṃ vādo paṭikkhitto hoti. Santesupica nissaya samanantarādīsu tassa paccayesu tehi nāmaṃ alabhitvā ārammaṇapaccayavasenevassa nāmaṃ siddhanti daṭṭhabbaṃ. Cintenti sampayuttakā dhammā etenāti cittaṃ. Tañhi ārammaṇaggahaṇakicce pubbaṅgamabhūtanti taṃ sampayuttadhammāpi ārammaṇaṃ gaṇhantā tassa vaseneva gaṇhantīti. Cintanamattaṃvā cittaṃ. Sabbepi hi dhammā taṃtaṃ kriyāmattāva honti. Na tesu dabbaṃvā saṇṭhānaṃ vā viggahovā upalabbhati. Paccayāyatta vuttino ca honti. Na te attano thāmenavā balenavā vasenavā sattiyāvā uppajjituṃpi sakkonti. Pageva cintetuṃvā phusetuṃvāti. Khaṇamattaṭṭhāyinoca honti, na kadāci kassaci vase vattituṃ sakkontīti. Tasmā tesu idaṃ dabbaṃ, ayaṃ satti, aya kriyāti evaṃ vibhāgo nalabbhatīti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā sabbesu paramatthapadesu ekaṃ bhāvasādhanameva padhānato labbhati. Tadañña sādhanānipana pariyāyatova labbhantīti veditabbaṃ. Ettha ca dabbādivasena abhedassa cintanassa atthavisesañāpanatthaṃ vibhāga kappanāvasena bhedakaraṇaṃ pariyāyakathāti daṭṭhabbaṃ. Yathā silā puttakassasarīranti, tathā karaṇañca taṃ taṃ kriyāsaṅkhāta dhammavimuttassa paraparikappitassa kārakabhūtassa atta jīva satta puggalassa sabbaso abhāvadīpanatthaṃ. Sati hi attādimhi kiṃ abhedassa bhedakappanāyāti.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Sasavisāṇaṃ viya abhūtassa bhūta kappanā vuttā viya dissati. Ayamassādhippāyo-dhammesu kattāvā kāre tāvā koci natthi. Lokepana attappadhāno kriyā nipphādako kattānāma siddho. Tasmā cintanakicce attappadhānatā dīpanatthaṃ taṃ kattubhāvaṃ citte āropetvā cintetīti cittanti vuttaṃ.

Cittassaca balena taṃsampayuttānaṃpi tasmiṃ kicce tadanukūlappavattidīpanatthaṃ punakaraṇabhāvaṃ citte kattubhāvañca tesu āropetvā cintenti sampayuttakā dhammā etenāti cittanti vuttanti. Api cettha cittasaddo vicitratthavācako daṭṭhabbo. Vuttañhe taṃ saṃyuttake –

> Diṭṭhaṃ vo bhikkhave caraṇaṃnāma cittanti. Evaṃ bhante. Tampi kho bhikkhave caraṇaṃ cittaṃ citteneva cintitanti. Tenāpi kho bhikkhave caraṇena cittena cittaññeva cittataranti, nā haṃ bhikkhave aññaṃ ekanikāyaṃpi samanupassāmi yaṃ evaṃ cittaṃ. Yathayidaṃ bhikkhave tiracchānagatā pāṇā. Tepi kho bhikkhave tiracchānagatā pāṇā citteneva cittikatā. Tehipi kho bhikkhave tiracchāna gatehi pāṇehi cittaññeva cittataranti.

Tattha caraṇaṃnāma cittanti yatthavicitrāni dibbavimānādīni cittakammāni katvā idañcidañca puññaṃ karontā idhacidhaca nibbattāti dassento vicaranti. Tassa paṭakoṭṭhakassetaṃ nāmaṃ. Cittenāti nissakke karaṇavacanaṃ. Yathayidanti yathā ime. Cittikatāti vicitrā katā. Etthaca cittavicittakāya saññāvicittā. Saññāvicittatāya taṇhāvicittā. Taṇhāvicittatāya kammāni vicittāni. Kammavicitta tāya yoniyo vicittā. Yonivicittatāya tesaṃ tiracchā nagatānaṃ vicittatā veditabbā. [Vacanattho]

Taṃ taṃ sabhāvo lakkhaṇaṃ, kiccasampattiyo raso;
Gayhākāro phalaṃvāpi, paccupaṭṭhāna saññitaṃ.

Āsannakāraṇaṃ yaṃ taṃ, padaṭṭhānanti taṃ mataṃ;
Dhammānaṃ vavatthānāya, alaṃ ete vibuddhino.

Ārammaṇavijānanalakkhaṇaṃ cittaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, sandhānapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. [Cittaṃ]

14. **Cetasika**nti ettha cetasi bhavaṃ tadāyattavuttitāyāti cetasikaṃ. Phassādi dhammajātaṃ. Etthaca tadāyattavuttitā nāma ekuppādatādīhi lakkhaṇehi cittena saha ekī bhūtassa viya pavatti. Etena yā cittassa jāti. Sāeva phassādīnaṃ. Yā cittassa jarā, yaṃ cittassa maraṇaṃ, yaṃ cittassa ārammaṇaṃ, yaṃ cittassa vatthu, tadeva phassādīnanti evaṃ ekapuppha mañjariyaṃ ekavaṇṭupanibbandhāni pupphāni viya cittena saha ekajātiyādi upanibbandhā phassādayo dhammā idha cetasikaṃnāmāti siddhā honti. Evañca sati cittaṃpi tehi phassādīhi saha tatheva āyattaṃ pavattatīti taṃpi phassikaṃ vedanikantiādinā vattabbanti ce. Na. Cittasseva jeṭṭhakattā. Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayāti hi vuttaṃ. Etthaca manomayāti manasāeva pakatā nimmitā cittakriyā bhūtāti attho. Etena te phassādayo dhammā cittena vinā nupalabbhantīti dasseti. Cittaṃpana tehi kehici vināpi pavattatiyeva. Pañcaviññāṇa cittañhitehi kehici vitakkādīhi vinā uppajjatīti. Tasmā tesaññeva tadāyatta vuttitā vattabbā na cittassāti.

[15] Vibhāvaniyaṃ pana

> Ekālambaṇatā mattena tesaṃ tadāyattavuttitaṃ cetasi kattañca vibhāveti. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi ekālambaṇatāmattena cetasikaṃnāma jātanti. Ettha ca loke nānāvaṇṇadhātuyo udake ghaṃsitvā vatthumhi nānā cittakammāni karonti, tattha vatthumhi pharaṇaṃ bandhanañca udakasseva kiccaṃ, na vaṇṇadhātūnaṃ. Nānārūpa dassanaṃ vaṇṇadhātūnameva kiccaṃ, na udakassa. Tattha vatthuviya ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Udakaṃviya cittaṃ. Nānā vaṇṇadhātuyoviya cetasikadhammāti. [Cetasikaṃ]

15. **Rūpa**nti ettha ruppatīti rūpaṃ. Sītuṇhādīhi virodhi paccayehi visama pavatti vasena vikāraṃ āpajjati, tehi vā vikāraṃ āpādīyatīti attho. Yathāha –

> Ruppatīti kho bhikkhave tasmā rūpanti vuccati. Kena ruppati. Sitenapi ruppati. Uṇhenapi ruppati. Jighacchāyapi ruppati. Vipāsāyapi ruppati. Ḍaṃsa makasa vātātapa sariṃ sapa sapphassehipi ruppatīti. Ruppatītica ruppati, kuppati, ghaṭṭīyati, piḷī yati, bhijjatīti.

Mahāniddese vuttaṃ. Ayamettha piṇḍattho, ye dhammā ciraṭṭhitikāca honti sappaṭighasabhāvāca. Tesaññeva ṭhitikkhaṇesu virodhipaccayehi samāgamonāma hoti. Napanaññesaṃ parittakkhaṇānaṃ appaṭighasabhāvānanti. Tesañhi appaṭighasabhāvānaṃ sukhuma rūpānaṃpi bahiddhā sītādīhi samāgamonāma natthi. Kuto parittakkhaṇānaṃ appaṭighasabhāvānañca arūpadhammānanti. Yadievaṃ sukhumarūpānaṃ arūpatāpatti siyāti. Nasiyā. Oḷārikarūpehi samānagati kattā. Tānihi oḷārikesu ruppamānesu ruppantiyevāti. Samāgamoca nāma idha thapetvā āpātagamanaṃ ārammaṇakaraṇañca aññamaññaviruddhānaṃ ṭhitipattānaṃ oḷārikarūpānaṃ mahābhūtānamevavā aññamaññābhighaṭṭanaṃ vuccati, ruppati ghaṭṭīyati pīḷīyatīti hi vuttaṃ. Ruppanañcanāma parasenāyuddhena raṭṭhakhobhoviya kalāpantaragatadhātūnaṃ kuppanaṃ bhijjanaṃca vuccati. Kuppati bhijjatīti hi vuttaṃ. Etthaca kuppatīti khobhati cañcalati, bhijjatīti vikāraṃ āpajjati. Yasmiṃ khaṇe virodhipaccayasamāgamaṃ labhanti. Tato paṭṭhāya sayaṃpi vikārapattā honti. Omattādhimattarūpasantatīnaṃ uppattiyā paccayabhāvaṃ pattā hontīti attho. Apicettha ruppanaṃ duvidhaṃ vaḍḍhanaṃ, hāyanañca. Tadubhayaṃpi kappavuṭṭhāne kappasaṇṭhāne nānāāyukappa saṃvacchara utu māsa ratti divādīnaṃ parivattaneca pākaṭaṃ hotīti. Kasmā pana rūpanti nāmaṃ ghaṭṭanavasena ruppanadhammānameva siddhanti. Tesameva saviggahattā. Rūpadhammā hi samūhasaṇṭhānādi bhāvapattiyā saviggahā honti. Tasmā tesameva ruppanaṃ paccakkhatopi lokassa pākaṭanti tesveva rūpanti nāmaṃ siddhanti daṭṭhabbaṃ. Arūpadhammā pana aviggahāti na tesaṃ vikāro paccakkhato lokassa pākaṭo hoti. Taṃ taṃ rūpavikāraṃ disvāvā sutvā vā pucchitvāyeva vā so lokena jānitabbo aññatra paracittavidūhi. Tasmā tesaṃ rūpatāpatti natthīti.

[16] Vibhāvaniyaṃ pana

> Tesaṃ rūpatāpattippasaṅgo sītādiggahaṇa sāmatthiyena nivattito. Yasmā pana vohāronāma lokopacārena vinā nasijjhati. Lokopacāroca pākaṭanimittavase neva pavatto. Tasmā idha sītādiggahaṇena vināpi tappasaṅganivatti lokatova siddhāti daṭṭhabbā.

Yasmā ca brahmaloke brahmānaṃ kāyavikāra vacīvikārā ca iddhivikuppanāvasappavattā nānārūpavikārāca dissantiyeva. Teca ekena pariyāyena ruppanākārāeva nāma honti, tasmā tesaṃ vasena tattha rūpānaṃ rūpatāsiddhi hotīti veditabbaṃ. Rūpayati vā attano sabhāvena pakāsatīti rūpaṃ. Arūpadhammā hi na attano sabhāvena pākaṭā honti. Rūpasannissayeneva gahetabbā. Idaṃ pana attano sabhāveneva pākaṭaṃ pañcaviññāṇehipi gahetabbanti. Imasmiṃ atthe sati brahmaloke rūpānaṃpi uju katova rūpatāsiddhi hotīti.

[17] Vibhāvaniyaṃ pana

> Anuggāhakānaṃ sītādīnaṃ vasena taṃ sabhāvā nātivattana vasenaca tattha rūpatāsiddhi vibhāvitā. Yasmāpana sīte nāpi uṇhenāpītiādivacanaṃ nidassanamattaṃ hoti. Kamma cittāhārānaṃpi vasena ruppanassa sambhavato, tathāhi saññā viññāṇānipi rūpārammaṇarasārammaṇehi eva pāḷiyaṃ niddiṭṭhāni. Na hi saññā rūpaṃeva sañjānāti. Na ca viññāṇaṃ rasa meva vijānāti. Nidassanamattena desanā hotīti viññāyatīti. Tasmā sītādiggahaṇaṃ amuñcitvāva tattha rūpatāsiddhivibhāvanena payojana natthīti. [Rūpaṃ]

16. **Nibbāna**nti ettha nibbāyanti sabbe vaṭṭadukkhasantāpā etasminti nibbānaṃ. Nibbāyantīti ye kilesāvā khandhāvā abhāvitamaggassa āyatiṃ uppajjanārahapakkhe ṭhitā honti. Teyeva bhāvitamaggassa anuppajjanārahapakkhaṃ pāpuṇantīti attho. Na hi khaṇattayaṃ patvā niruddhā atītadhammā nibbāyanti nāma. Paccuppannesu āyatiṃ avassaṃ uppajjamānesuca dhammesu vattabbameva natthīti. Vaṭṭadukkhasantāpāti kilesavaṭṭa kammavaṭṭa vipākavaṭṭa dukkhasantāpā. Na hi tividha vaṭṭadukkhasantāparahitānaṃ rukkhādīnaṃ anuppādanirodho nibbānaṃnāma hotīti. Etasminti visaye bhummaṃ. Yathā ākāse sakuṇā pakkhantīti. Yehi te nibbāyanti. Tesaṃ tabbinimuttaṃ aññaṃ nibbutiṭṭhānaṃnāma kiñci natthīti. Nibbāyanti vā ariyajanā etasminti nibbānaṃ. Nibbanti dhīrā yathayaṃ padīpoti hi vuttaṃ. Nibbāyantīti taṃ taṃ kilesānaṃvā khandhānaṃvā puna appaṭisandhikabhāvaṃ pāpuṇantīti attho. Ekasminti visayeeva bhummaṃ, etasmiṃ adhi gatetipi yojenti. Ṭīkāsupana bhavābhavaṃ vinanato saṃsibbana to vānaṃ vuccati taṇhā. Tato nikkhantanti nibbānanti vuttaṃ.

[18] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Nibbābhivā etena rāgaggiādikoti nibbāna’’ntipi vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi maggeviya nibbāne katthaci karaṇasādhanaṃ diṭṭhaṃ, naca nibbānaṃ nibbūti kriyāsādhane rāgādikassa kattuno saha kāripaccayo hotīti. [Nibbānaṃ]

Dutīyagāthāya paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Cittasaṅgaha-paramatthadīpanī

17. Idāni uddesakkamena cittaṃ tāva niddisanto tattha cittantiādimāha. **Tatthā**ti tesu catūsu abhidhammatthesu. **Tāva** pathamaṃ. Cattāro vidhā pakārā yassa taṃ **catubbidhaṃ**.

18. **Kāmāvacara**nti ettha kāmīyatīti kāmo. Kāmentivā ettha sattā avikkhambhitakāmarāgattā kāmaratiyāeva ramanti. Na uparibhūmīsu viya jhānaratiyāti kāmo. Ekādasavidhā kāmabhūmi. Nanu cettha jhānalābhinopi santīti. Na na santi. Tepana kadāci devāti natthettha doso. Avīcinirayādayo kathaṃ kāmīyanti. Kathañca tattha sattā kāmaratiyā ramantīti. Nimittassādavasenavā bhavanikantivasenavāti. Maraṇakāle hi upaṭṭhitā nirayaggijālā suvaṇṇavaṇṇāviya khāyanti. Eko kira micchādiṭṭhiko brāhmaṇo maraṇamañce nippanno hoti. Tassa ācariyabrāhmaṇā samīpe ṭhatvā brahmalokaṃ bho gacchāti vadanti. Tassapana avīciniraye aggijālā upaṭṭhahanti. Tadā so bho ācariyā suvaṇṇavaṇṇā paññāyantīti āha. Esa bho brahmaloko. Tattha gacchāti vadanti. So kālaṅkatvā avīcimhi uppajji. Evaṃ nimittassādavasena te kāmīyanti. Tattha uppannānaṃpi bhavanikantināma hotīti. Apica, tattha uppannā avikkhambhitakāmarāgāeva honti, okāse sati kāmaratiyā ramissanti yevāti. Tasmiṃ kāme avacaratīti kāmāvacaraṃ. Etthaca avacaratīti padassa uppajjatīti attho na gahetabbo. So hi attho pāḷiyāca nasameti. Nānādosayuttoca hotīti. Yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannāti hi pāḷiyaṃ vuttaṃ. Yadi cettha so attho adhippeto siyā. Evaṃ sabhi etthāvacarā etthuppannāti vuttaṃ siyā. Napana vuttaṃ. Naca pariyāpannasaddo uppannasaddena saha samānatthoti sakkā vattuṃ. Na hi lokuttaracittāni tīsu bhavesu uppannā nipi tatra pariyāpannāniyeva hontīti. Evaṃ tāva pāḷiyā nasametīti.

Yadica so attho gahito siyā. Evañca sati tasmiṃ kāme ye mahaggata lokuttaradhammā uppajjanti. Tesaṃpi kāmā vacaratāpattidoso rūpāvacaratādi muttidosoca āpajjati. Yeca kāmāvacaradhammā rūpārūpabhūmīsu uppajjanti. Tesañca rūpārūpā vacaratā pattidoso kāmāvacaratā muttidosoca āpajjatīti. Nanu yebhuyyavuttivasenapi kesañci nāmalābho hoti. Yathā vanacarako saṅgāmāvacaroti. Tasmā idhapi tesaṃ dhammānaṃ attano attano bhummīsu uppannabahulattā kāmāvacarādi nāmalābhe sati na koci dosoti.Na. Evañhi sati lokuttara dhammānaṃ kāmāvacaratādi muccanatthaṃ yebhuyyena uppannabhūmi visuṃ vattabbā siyā. Na ca sā nāmabhūmi atthi. Yattha te yebhuyyena uppajjantīti. Tehi uppajjantā tīsu bhavesu eva uppajjanti. Tasmā tesaṃ kāma rūpārūpāvacaratāpattidoso dunnivāro siyāti. Evaṃ nānādosayutto hotīti. Tasmāssa tathā atthaṃ aggahetvā etthāvacarā ettha pariyāpannāti bhagavatā saṃvaṇṇitena pāḷinayenevassa attho gahetabboti. Ayañhettha attho. Kāme avacarati pariyāpannabhāvena tasmiṃ ajjhogāhetvā carati pavattatīti kāmāvacaranti. Pariyāpannabhāvocanāma attano ādhārabhūtena tena kāmena saha samānajātigottanāmatā saṅkhātehi paritobhāgehi tasmiṃ kāme āpannabhāvo anuppaviṭṭha bhāvo. Antogadhabhāvoti vuttaṃ hoti. Soca tathā pariyāpannabhāvo pariggāhiniyā kāmataṇhāya katoti daṭṭhabbo. Ettāvatā yedhammā rūpārūpasattasantānabhūtāpi mayhaṃ eteti kāma taṇhāya pariggahitā kāme pariyāpannāva honti. Te kāmāvacarānāmāti siddhā honti. Rūpārūpā vacaresupi ayaṃ nayo netabbo. Tesupana rūpataṇhā arūpataṇhāca pariggāhinī taṇhā daṭṭhabbā.

Yepana dhammā tiṇṇaṃ taṇhānaṃ pariggahavimuttā honti. Te tīsu bhavesu uppannāpi tatra apariyāpannāeva hontīti lokuttarā nāma jātāti veditabbā. Etthaca paṭṭhāne āruppe kāmacchandaṃ nīvaraṇaṃ paṭicca uddhaccanīvaraṇantiādinā arūpasattasantānepi kāmacchandasaṅkhātāya kāmataṇhāya uppatti vuttā. Tasmā rūpārūpa bhūmīsu uppannānaṃ kāmadhammānaṃ pariggāhinītaṇhā rūpārūpasattasantāna gatāpi daṭṭhabbā. Pāḷiyaṃ kāmacchandanīvaraṇanti idaṃ nīvaraṇajātikattā vuttaṃ. Na hi jhānabhūmīsu ekantanīvaraṇakiccāni nīvaraṇāni sakkā laddhunti. Atra kāmabhedo vattabbo. Dvekāmā kile sakāmoca, vatthukāmocāti. Tattha thapetvā rūpārūparāge añño sabbopi lobho imasmiṃ catubbhūmiparicchede kile sakāmonāma. Thapetvāca rūpārūpāvacaradhamme aññe sabbepi tīsu bhūmīsu uppannā kāmāvacaradhammā vatthukāmonāmāti. Yaṃpana aṭṭhasāliniyaṃ sabbepi tebhūmakā dhammā vatthukāmoti vuttaṃ. Taṃ mahāniddese niddiṭṭhena suttantikapariyāyena vuttanti gahetabbaṃ. Na hi rūpārūpāvacaradhammā abhidhamme kāmanāmena vuttā atthīti. [Kāmāvacarapadaṃ]

19. **Rūpāvacaraṃ arūpāvacara**nti ettha rūpārūpasaddā tāsu bhūmīsu niruḷhāti daṭṭhabbā. Apica dve bhūmiyo rūpabhūmi, arūpabhūmīti. Tattha ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ yattha natthi, sā catubbidhā bhummi arūpabhūmināma. Sesā sattavīsatividhā bhummi rūpabhūmināma. Tatthaca heṭṭhā ekādasavidhā bhummi oḷārikena kāmena visesetvā kāma bhūmīti vuttā. Upari soḷasavidhā bhummi rūpabhūmiicceva vuttāti daṭṭhabbā. Yatthapana taṇhāvā jhānānivā rūpārūpasaddehi vuttāni. Tattha nissayassanāmaṃ nissite āropanavasena nissayopacāro veditabbo. Yatthaca kāmāvacarādisaddehi bhūmieva vuttā. Tattha nissitassa nāmaṃ nissaye āropanavasena nissito pacāroti. Yamettha vattabbaṃ, taṃ kāmāvacarapade vuttanayamevāti. Ayamettha tebhūmaka paricchede pāḷianugatā paramatthadīpanā. Yathāha –

> Katame dhammā kāmāvacarā. Heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā uparito paranimmitavasavattīdeve anto karitvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Imedhammā kāmāvacarā. Katame dhammā rūpāvacarā. Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyantaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve anto karitvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassavā upapannassavā diṭṭhadhammasukhavihārissavā cittacetasikā dhammā, ime dhammā rūpāvacarā. Katame dhammā arūpāvacarā. Heṭṭhato ākāsānañcāyatanupage deve pariyantaṃ karitvā uparito nevasaññā nāsaññā yatanupage deve anto karitvā yaṃ etasmiṃ antare. La. Ime dhammā arūpāvacarāti.

[19] Ṭīkāsu pana

> Yathāvuttaṃ suvisadaṃ pāḷinayaṃ aggahetvā aññathā vacanatthāca vinicchayāca ettha vuttā. Sabbe te sārato na paccetabbāti.

Nanu aṭṭhasāliniyameva teca aññeca atthā vuttāti. Saccaṃ. Bhūtaṃpana suvisadaṃ pāḷianugataṃ atthaṃ ñatvā kiṃvikkhepenāti.

20. **Lokuttara**nti ettha lujjanapalujjanaṭṭhena loko vuccati yathāvutto tebhūmakadhammo. Yathāha lujjati palujjatīti kho bhikkhave tasmā lokoti vuccatīti. Evaṃ sante lokuttaradhammānaṃpi nibbānavajjānaṃ lokatāpatti siyā. Kasmā, tesaṃpi lujjanapalujjanadhammattāti. Nasiyā. Yattha hi nicco dhuvo sassatoti mahājanassa micchāgāho nivisati. Tattheva tassa nivāraṇatthaṃ ayaṃ lokasamaññā niyamīyati. Tasmā sabbaso micchāgāhavimuttānaṃ tesaṃ lokatāpatti natthīti vadanti. Yesaṃvā lujjanaṃpalujjanañca mahājanassa pākaṭaṃ. Tesaññeva lokatāsiddhīti natthi lokuttarānaṃ lokattappasaṅgoti. Lokato uttaratīti lokuttaraṃ. Maggacittaṃ. Tato uttiṇṇanti lokuttaraṃ. Phalacittaṃ. Nibbānaṃpana idha nalabbhatīti. Uttaraṇañcettha taṇhāttayaggāha vimuttiyā tīsu lokesu apariyāpannabhāvoyeva. Soca apariyāpannabhāvo kesaṃ dhammānaṃ adhiṭṭhāna bhūtoviya gayhatīti visuṃ ekā catutthī avatthābhūmināmāti.

Catubbhūmivibhāgassa paramatthadīpanā niṭṭhitā.

21. Evaṃ cittaṃ bhūmibhedena hīnapaṇītā nukkamato catudhā niddisitvā idāni tadeva catubbidhaṃ cittaṃ yathāniddiṭṭhakkamena vibhajanto pathamaṃ kāmāvacaracittaṃ. Tatthaca hīnaṃ asobhaṇacittaṃ. Tatthaca sabbahīnaṃ akusalacittaṃ tāva dassetuṃ **somanassasaha gata**ntiādimāha. Etthaca kāmāvacaracittassapi akusalāhetuka sahetukānukkamo hīna paṇītānukkamavasena vuttoti daṭṭhabbo.

[20] Vibhāvaniyaṃ pana

> Upari vuccamānānaṃ bahūnaṃ cittānaṃ sobhaṇasaññākaraṇasukhatthaṃ appake pāpāhetukeyeva pathamaṃ dassentoti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Tadattho hi yathāvuttahīnādikkameneva siddhoti.

[21] Yañca **tattha**

> Tesu tesuca bhavesu gahitappaṭisandhikassa sattassa ādito vīthicittavasena lobhasahagata cittuppādāna meva sambhavato teyeva pathamanti vuttaṃ. Taṃpi nayujjati.

Ādito vīthicittavasena manodvārā vajjanasseva sabbapathamaṃ uppajjanatoti. Akusalesu pana lobhamūla cittaṃ bahukañca hoti. Dvīhi vaṭṭamūlehi yuttattā padhānaṃ pākaṭañca hotīti tadeva pathamaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

22. Tattha sundaraṃ manoti sumano. Siniddhacittaṃ. Na hi anavajjaṭṭhena sundaratā idha yuttāti. Sundaraṃ mano etassābhivā sumano. Siniddhacittasamaṅgī puggalo. Sumanassa bhāvo somanassa. Mānasikasukhavedanāyetaṃ nāmaṃ. Etthaca sumanassa bhāvoti tasmiṃ citte puggalevā sumanābhidhānassavā ayaṃ so sumanoti sumanabuddhiyāvā pavattinimittanti attho. Bhāvoti hi abhidhānabuddhīnaṃ pavattinimittaṃ vuccati. Bhavanti pavattanti abhidhānabuddhiyo etasminti katvā. Etasminti ca nimitte bhummaṃ. Yathā nāgo dantesu haññateti. Yathā hi tattha attano dantanimittaṃ dantayutte nāge hananappavatti hoti, evamidhapi taṃ vedanānimittaṃ vedanāyutte manasmiṃ puggalevā abhidhānabuddhiyo pavattantīti. Bhavanti buddhisaddā etenāti bhāvotica vadanti. Etasmāti ca apare. Somanassena saha ekato gataṃ pavattanti somanassasahagataṃ. Somanassavedanāsampayuttanti attho. Dassanaṃ diṭṭhi. Sā pana sammādiṭṭhi, micchādiṭṭhivasena duvidhā. Idha micchādiṭṭhiyuttā. Akusalādhikārattā. Diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ. Yathā gūthagataṃ muttagatanti. Diṭṭhigatena samaṃ pakārehi yuttanti **diṭṭhigata sampayuttaṃ**. Diṭṭhigatena ekuppādatādīhi pakārehi samaṃ ekībhūta miva yuttaṃ saṃsaṭṭhanti attho. **Asaṅkhārikamekaṃ sasaṅkhārikameka**nti ettha saṅkhāroti pubbātisaṅkhāro. Soca duvidho payogo, upāyocāti. Tattha āṇattiyāvā ajjhesanāyavā tajjetvā vā idaṃ karohīti parehi kato kāyavacīpayogo payogonāma. Āṇattādināpana vināva kammassa karaṇatthaṃ taṃ taṃ upāyaṃ pare ācikkhanti. Akaraṇe ādīnavaṃ karaṇeca ānisaṃsaṃ dassenti, katikaṃvā karonti, daṇḍaṃvā thapenti, sayameva vā taṃ taṃ kāraṇaṃ anussarati, paccavekkhati. Evamādinā nayena upāyo anekavidho. So duvidhopi idha saṅkhāro nāma. Saṅkharoti attano pakatiyā kātuṃ anicchamānaṃ citta santānaṃ akātuṃ adatvā karaṇatthāya saṃvidahati tasmiṃ tasmiṃ kamme payojetīti katvā. Yopana paccayagaṇo tena saṅkhārena virahito hoti. So asaṅkhāro. Yopana tenasahito hoti. So sasaṅkhāroti. Vuttañhetaṃ aṭṭhakathāyaṃ –

> Saha saṅkhārenāti sasaṅkhāro. Tena sasaṅkhārena sappayogena saupāyena paccayagaṇenāti atthoti.

Etthaca paccayagaṇoti ārammaṇādiko sādhāraṇo paccaya gaṇo aṭṭhakathāyaṃ vutto. Asādhāraṇopana kusalakammesu sappurisupanissayādiko akusalakammesu asappurisupanissayādiko paccayagaṇo visesetvā yojetuṃ yutto. Sopana yadā duvidhena saṅkhārena vinā sayameva cittaṃ asaṃsīdamānaṃ katvā uṭṭhāpeti samuṭṭhāpeti, tadā soasaṅkhāronāma. Yadāpana tena vinā sayameva cittaṃ uṭṭhāpetuṃ samuṭṭhāpetuṃ nasakkoti, saṅkhāraṃ sahāyaṃ labhitvāva sakkoti, tadā so sasaṅkhāronāma. Iti asaṅkhāro sasaṅkhārotica idaṃ paccaya gaṇasseva nāmaṃ. Na cittassa. Cittaṃpana asaṅkhārena suddhena paccayagaṇena uppannaṃ asaṅkhārikaṃ. Sasaṅkhārena paccayagaṇena uppannaṃ sasaṅkhārikaṃ, uppannatthe hi ayaṃ ikapaccayoti. Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ sasaṅkhārenāti hi pāḷiyaṃ vuttanti. Etthaca sasaṅkhārena paccayagaṇena uppannaṃ hotīti yojetabbanti. Ayamettha asaṅkhārikasasaṅkhārikapadesu paramatthadīpanā.

[22] Ṭīkāsu pana

> Imamatthaṃ asallakkhetvā cittameva asaṅkhāraṃ sasaṅkhāranti ca gahetvā yaṃ vuttaṃ, ‘‘natthi saṅkhāro assāti asaṅkhāraṃ. Tadeva asaṅkhārikaṃ. Saha saṅkhārena vattatīti sasaṅkhāraṃ. Sasaṅkhārameva sasaṅkhārikanti ca. So yassa natthi. Taṃ asaṅkhāraṃ. Tadeva asaṅkhārikaṃ. Saṅkhārena sahitaṃ sasaṅkhāri kanti ca’’. Sabbametaṃ na yujjatiyeva.

[23] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

> Saṅkharoti cittaṃ tikkhabhāvasaṅkhātamaṇḍanavisesena sajjeti. Saṅkharīyativā taṃ etena yathāvuttanayena sajjīyatīti saṅkhāroti vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.

Evañhi sati sasaṅkhārikapi cittaṃ tikkhaṃnāma siyāti.

[24] Yañca **tattha**

> ‘‘So pana attano pubbabhāgappavatte cittasantāneceva parasantāneca pavattatīti taṃ nibbattito cittassa tikkhabhāva saṅkhāto visesova idha saṅkhāroti’’ vuttaṃ. Taṃpi asaṅkhārika sasaṅkhārikapadānaṃ vacanatthesu virajjhitvā tadanu rūpassa saṅkhārassa parikappanāvasena vuttattā nayuttameva.

[25] Etena

Pubbappayogasambhūto, viseso cittasambhapī;
Saṅkhāro taṃ vasenettha, hotyāsaṅkhārikāditāti.

Sādhakagāthāpi paṭikkhittā hotīti.

[26] Yañca **tattha**

> ‘‘Athavā, sasaṅkhārikaṃ asaṅkhārikanti ce taṃ kevalaṃsaṅkhārassa bhāvābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Natassa sahapavattisabbhā vā bhāvatoti. Bhinnasantānappavattinopi saṅkhārassa idhamatthitāya taṃ vasena nibbattaṃ cittaṃ saṅkhāro assa atthīti sasaṅkhārikaṃ. Salomako sapakkhakotyādīsuviya saha saddassa vijjamānatthaparidīpanato. Tabbiparītampana tadabhāvato vuttanayena asaṅkhārika’’nti vuttaṃ. Taṃpi pāḷiaṭṭhakathāsiddhaṃ ujuṃ visadaṃ atthaṃ muñcitvā attano parikappanā vasena vuttattā na gahetabbameva.

Etthaca attano icchāya vinā paresaṃ āṇattiyāvā ajjhe sanāyavā yācanāyavā pavattitaṃ cittaṃ payogasamuṭṭhitaṃ nāma. Tathā attano icchāya vinā paresaṃ bhayenavā lajjāyavā gāravenavā kathikāyavā daṇḍabhayenavā pavattitaṃ upāyasamuṭṭhitaṃ nāma. Sayamevavā attano līnaṃ cittaṃ ñatvā tena tena upāyena attānaṃ ovaditvāvā taṃ taṃ upāyaṃ anussaritvāvā pavattitaṃ cittaṃ upāyasamuṭṭhitaṃ nāma. Idañca nayadassanamevāti. Diṭṭhigatena vippayuttaṃ **diṭṭhigatavippayuttaṃ**. Udāsinabhāvena pekkhati anubhavanākārena ārammaṇaṃ passatīti **upekkhā**. Upapattito yuttito ikkhati passatītivā upekkhā. Yathāhi somanassa domanassāni ārammaṇaṃ adhimattato passanti. Yato somanassito puggalo tena ārammaṇena viyoge vikārapatto hoti. Domanassitoca tena ārammaṇena saṃyoge vikārapatto hoti. Na tathā ayaṃ, ayaṃ pana yuttitova passati na ārammaṇasaṃyoga viyogahetu puggalaṃ vikāraṃ pāpetīti. Kecipana upapattito yuttito ikkhatīti idaṃ idha nasambhavati. Na hi akusalaṃ yuttarūpaṃ nāma hotīti vadanti. Upekkhāya sahagatanti samāso.

23. Etthaca kiñcāpi phassādayo vitakkādayo mohādayoca dhammā iminā sakalena aṭṭhavidhena cittena saha gatā sampayuttāca honti, na pana te vedanāviya sayaṃpi bhedavantā honti. Naca diṭṭhisaṅkhārānaṃ viyatesaṃ imasmiṃ citte katthaci honti katthacinahontīti ayaṃ vikappo atthi. Tasmāte imassacittassa bhedakarā nahontīti idha nagahitāti daṭṭhabbā. Lobhopana aññehi imassa aṭṭhavidhassa bhedakaro hoti. Vedanādiṭṭhi saṅkhārāca imassa aññamaññassa bhedakarā hontīti teeva idha gahitāti daṭṭhabbā. Nanu pīti māna thinamiddhānipi bhedakarāni hontīti tānipi idha sapītikaṃ apītikanti mānasampayuttaṃ mānavippayuttanti thinamiddhasampayuttaṃ thinamiddhavippayuttanti ca gahetabbā nīti. Na. Tesu hi somanasse gahite pīti gahitāva hoti. Itarānica tīṇi aniyatayogīnica honti, yevāpana kānicāti nagahitānīti.

[27] Vibhāvaniyaṃ pana

> Phassādivitakkādimohādidhammā ito aññehipi citte hi yuttā hontīti nate aññehi imassa visesaṃ karonti. Tasmā te idha na gahitāti iminā adhippāyena yaṃ vuttaṃ ‘‘kasmā panettha

> aññesupi phassādīsu sampayuttadhammesu vijjamānesu somanassasahagatādibhāvova vuttoti. Somanassādīnameva asādhāraṇa bhāvatoti. Phassādayohi keci sabbacitta sādhāraṇā keci kusalādi sādhāraṇā. Mohādayoca sabbā kusalasādhāraṇāti na tehi sakkā cittaṃ visesetu’’nti. Taṃ vicāretabbaṃ.

Evañhi sati somanassupekkhā saṅkhārāpi aññesu dissantīti tepi aññehi imassa visesaṃ nakaronti. Tasmā tepi idha nagahetabbā siyunti.

24. Etthaca somanassappaṭisandhikatā, agambhīrappakatitā, iṭṭhārammaṇasamāyogo, byasanamuttica somanassassa kāraṇaṃ. Somanassappaṭisandhikohi sadā bhavaṅgasomanassena paribhāvita santāno hotīti tassa cittaṃ uppajjamānaṃ yebhuyyena somanassasahagataṃ uppajjatīti. Agambhīrappakatikoca hīnajjhāsayo appakampi mahantaṃ maññati. Hīnampi paṇītaṃ maññati. Tasmā tassapi cittaṃ uppajjamānaṃ yebhuyyena somanassasahagataṃ hotīti. Iṭṭhārammaṇasamāyogoti attanā icchitena hīnenavā paṇītenavā ārammaṇena samāyogo. Byasanamuttīti ñātibyasanādito mutti. Upekkhāpaṭisandhikatā, gambhīrappakatitā, majjhattārammaṇasamāyogo, byasanamuttica upekkhāya kāraṇaṃ. Etthaca gambhīrappakabhitānāma mahajjhāsayatā. Tādiso hi puggalo mahantampi appakaṃ maññati, paṇītampi hīnaṃ maññatīti. Diṭṭhajjhāsayatā, diṭṭhivipannapuggalasevanā, saddhammavimukhatā, micchāvitakkabahulatā, ayoniso ummujjanañca diṭṭhiyā kāraṇaṃ. Tattha diṭṭhajjhāsayatāti kāṇāriṭṭhassaviya sunakkhattassaviyaca purimabhave diṭṭhi gatikabhāvena āgatattā imasmiṃ bhavepi sassatucchedāsaya bhāvo. Saddhammavimukhatāti cirampi kālaṃ saddhammena vinā āgatatā. Micchāvitakkabahulatāti attano avisayesu sabbaññuvisayesu ṭhānesu attano pamāṇaṃ ajānitvā cintāpasutavasena micchāvitakkabahulabhāvo. Ayoniso ummujjananti attanādiṭṭhakāraṇameva sārato saccato ummujjanaṃ. Tabbiparītena diṭṭhivippayuttakāraṇaṃ veditabbaṃ. Asaṅkhārikakammajanitappaṭisandhi katā, kallakāya cittatā, khanti bahulatā, purisakāresu diṭṭhānisaṃsatā, kammappasutatā, utubhojanādi sappāya lābhoti idaṃ asaṅkhārikakāraṇaṃ. Tattha khantibahulatāti sītuṇhādīnaṃ khamanabahulatā. Purisakāresūti purisehi kattabbesu kammesu. Kammappasutabhāti kammesu ciṇṇavasitā. Tabbiparī tena sasaṅkhārikakāraṇaṃ veditabbaṃ. Imesampana cittānaṃ uppatti vidhānaṃ visuddhimagge gahetabbaṃ. Aṭṭhapīti pisaddena nesaṃ labbhamānakammapathabhedato kāla santānā rammaṇādi bhedatoca anekavidhattaṃ sampiṇḍetīti.

Lobhamūlacittassa paramatthadipanā niṭṭhitā.

25. **Dosamūlacitte** duṭṭhumanobhi dummano. Virūpaṃ cittaṃ. Duṭṭhumano etassātivā dummano. Virūpacittasamaṅgīpuggalo. Dummanassa bhāvo **domanassaṃ**. Mānasikadukkhavedanāyetaṃ adhivacanaṃ. Sā hi attanā sahagate cittevā taṃ samaṅgīpuggalevā dummanā bhidhānassavā ayaṃ so dummanoti dummanabuddhiyāvā pavattinimittaṃ hotīti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Domanassena saha gatanti samāso. Paṭihaññatīti **paṭigho**. Doso. Sohi uppajjamāno sampayuttadhammepi paṭihanati. Lūkhe santatte karoti. Attano vatthumpi paṭihanati. Hadayappadesaṃ dahati. Taṃ puggalaṃ dummukhaṃ karoti, attano ārammaṇampi paṭihanati. Taṃ bādhaya māno gaṇhāti. Tasmā paṭighoti vuccatīti.

26. Ettha siyā. Saṅkhāro tāva imassa cittassa bheda karoti tassa idha gahaṇaṃ yuttaṃ. Vedanā paṭighāpana bhedakarā na hontīti te idha na gahetabbāti. Vuccate, domanassaggahaṇaṃ tāva imassa cittassa kadāci aññavedanāyogatā pasaṅganivattanatthanti. Yadāhi rājāno hasamānāyeva coravadhaṃ pesenti. Yadāca janā attano verīnaṃ maraṇe tuṭṭhiṃ pavedenti. Maraṇaṃ abhinandanti. Yadāca bālajanā hasamānāva migapakkhino mārenti. Tadā idaṃ nukho somanassena yuttanti attheva pasaṅgo. Upekkhāyogepana vattabbameva natthi. Tappasaṅganivattanatthaṃ domanassaggahaṇanti. Paṭighaggahaṇampi aññadhammasampayuttatā pasaṅganivattanatthaṃ. Tathāhi ye natthikāhetukā kiriyamicchā diṭṭhikā pāṇavadhe apuññaṃnāma natthīti gaṇhanti. Yeca manussapāṇa vadheeva apuññaṃ hoti, tiracchānagatapāṇavadhe apuññaṃ natthīti gaṇhanti. Yeca pāṇavadhaṃ katvā yaññaṃ yajantānaṃ mahantaṃ puññaṃ hoti, dibbasaṃvattanikanti gaṇhanti. Te sakkāyadiṭṭhiyā vissaṭṭhā pāṇavadhaṃ sayaṃvā karonti. Aññevā pesenti. Tadā idaṃ diṭṭhiyāpi sampayuttaṃ siyāti pasaṅgo hotiyeva. Yepana sammādiṭṭhikesu bālā abyattā, te kadāci tesaṃ micchādiṭṭhikānaṃ laddhiṃ gahetvā pāṇaṃ vadhantā ādito vematikajātāva honti. Tadātesaṃ idaṃ vicikicchāyapi yuttaṃ siyāti pasaṅgo hoti. Tappasaṅga nivattanatthaṃ paṭighaggahaṇanti. Itarathā purima cittassa lobhasahagatabhāvoviya imassa paṭighasampayuttabhāvo cūḷanigameneva siddhoti tesaṃ gahaṇaṃ niratthakaṃ siyāti. Etthaca issāmacchariyakukkuccānaṃ thinamiddhassaca aggahaṇaṃ purimacitte mānathinamiddhanayena veditabbaṃ. Ayamettha paramatthadīpanā.

[28] Vibhāvaniyaṃ pana **mahāṭīkāyañca**

> ‘‘Asādhāraṇa dhammavasena cittassa upalakkhaṇatthaṃ domanassaggahaṇa’’nti vuttaṃ. Tattha asādhāraṇadhammavasenāti idaṃ tāva nayujjati.
>
> [29] Satipi imassa somanassupekkhāsahagatabhāve anaññasādhāraṇeneva domanassena imassa upalakkhaṇatthanti atthassa āpajjanato. Yathātaṃ satipi purimassa imassaca cittassa mohasahagatabhāve anaññasādhāraṇeneva lobhena paṭighenaca upalakkhaṇatthaṃ lobhasahagatapaṭigha sampayuttaggahaṇanti. Upalakkhaṇatthanti ca na vattabbaṃ.

Evañhi sati pākaṭena domanassena apākaṭānaṃ aññavedanā naṃpi idha laddhabhāvaṃ upalakkhetīti āpajjati. Yathā laddhātapatto rājakumāroti.

[30] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Paṭighasampayuttabhāvopana ubhinnaṃ ekanta sahacāritā dassanatthaṃ vutto’’ti vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.

Imassa cūḷanigameneva tadatthasiddhitoti.

27. Etthaca dosajjhāsayatā, agambhīrappakatitā, appassukatā, āghātavatthusamāyogovā, aniṭṭhārammaṇasamāyo govā domanassassa paṭighassaca kāraṇaṃ. Tattha dosa bahula bhāvato āgatavasena dosajjhāsayatā daṭṭhabbā. Agambhīrappakatitā hīnajjhāsayatā. Appassutassaca aniṭṭha loka dhammehiphuṭṭhassa taṃkutetthalabbhāti paccavekkhanā natthīti. Imesampi dvinnaṃ uppattividhānaṃ visuddhimagge gahetabbaṃ. Pisaddassa atthopi vuttanayoevāti.

Dosamūlacittassa paramatthadipanā niṭṭhitā.

28. **Mohamūlacitte** vicikicchuddhaccānaṃ padattho upari āgamissati. Yasmāpana idaṃ cittaṃ mūlantaravirahena laddhokāsena suṭṭhubalavantena mohenaceva saṃsappamānavikkhipamānehi vicikicchuddhaccehi ca yuttaṃ hoti. Tasmā idha vedanāpi ārammaṇaṃ adhimattato anubhavituṃ na sakkotīti upekkhāvedanāva yuttā hoti. Evaṃ santepi idaṃ cittaṃ somanassa domanassa sahagatānaṃpi anantare uppajjati. Tasmā tadubhayavedanāhipi idaṃ yuttaṃ siyāti pasaṅgo hotīti tappasaṅganivattanatthaṃ idha upekkhāgahaṇaṃ kataṃ. Anaññacittasādhāraṇena dhammena cittassa niyamanatthaṃ vicikicchāgahaṇaṃ. Uddhaccaṃ pana sabbākusalesu yuttaṃpi idha laddhokāsaṃ hutvā suṭṭhu balavaṃ hotīti dassanatthaṃ idheva gahitanti daṭṭhabbaṃ. Tenevahi dhammasaṅgaṇiyaṃ dhammuddesavāre uddhaccaṃ aññesu pāpacittesu sarūpato anuddharitvā yevāpanakabhāveneva vuttaṃ. Imasmiṃ antimacitteeva sarūpato uddhaṭanti daṭṭhabbaṃ. Yasmāca idaṃcittadvayaṃ sattānaṃ pakatisabhāvabhūtanti payogena vā upāyena vā kenaci uppādetabbaṃ nāma natthi. Sabbakālampi bhavaṅgacittaṃviya anosakkamānaṃ asaṃsīdamānaṃ akicchena akasirena pavattati. Tasmā ekantena asaṅkhārikameva hotīti katvā idha saṅkhārabhedo na gahitoti daṭṭhabbaṃ. Tenevaca pāḷiyaṃpi purimacittesuviya idha sasaṅkhārenāti dutīyacittavāro navuttoti. Ayamettha paramatthadīpanā.

[31] Vibhāvaniyaṃ pana

> Imāni dve cittāni atisammuḷhatāya aticañcalatāya ca sabbatthapi rajjanadussanarahitāni honti. Tasmā upekkhā sahagatāneva pavattantīti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Rajjana sahitānaṃpi lobhamūla cittānaṃ upekkhā yogassa diṭṭhattāti.

[32] Yañca tattha **mahāṭīkāyañca**

> ‘‘Tatoyevaca sabhāvatikkhatāya ussāhetabbatāyaca abhāvato saṅkhārabhedopi nesaṃ natthī’’ti vuttaṃ. Tattha sabhāvatikkhatāya abhāvatoti iminā imassa asaṅkhārikabhāvaṃ paṭikkhipati. Ussāhetabbatāya abhāvatoti iminā sasaṅkhārikabhāvaṃ paṭikkhipati. Tadubhaye pana idaṃ cittadvayaṃ sabbaso saṅkhāravimuttaṃ hotīti dasseti. Taṃ aṭṭhakathāyapi tāva na sameti.

Paṭiccasamuppādavibhaṅgaaṭṭhakathāyañhi saṅkhārabhedena avijjāya duvidhabhāvova vutto. Yadica idaṃdvayaṃ saṅkhāramuttaṃ siyā. Evaṃ sati idha mohopi saṅkhāramutto siyā. Soca avijjāyevāti tividhabhāvova avijjāya tattha vattabbo. Naca vuttoti. Evaṃ tāva aṭṭhakathāya nasameti.

> [33] Yasmāca idha tikkhabhāvonāma vinā saṅkhārena kevalaṃ pakati paccaya gaṇa vaseneva pavattanasamatthatā vuccati. Idañca cittaṃ tatheva pavattati. Tasmā idaṃ sabhāvatikkhaṃ na hotīti na sakkā vattunti.

Laddhokāsena mohena suṭṭhu muyhantīti mohamūhānīti vattabbe niruttanayena momūhānīti vuttaṃ.

29. Iccevantiādi mahānigamanaṃ. Tattha **icceva**nti iti evaṃ. Nipātasamudāyo hesa. Pacchimovā evaṃ saddo purimassa itisaddassa atthavacano. Iccevantivā visuṃ eko nipāto. Sabbathāpi iminā somanassasahagatantiādinā vuttappakāre nāti attho daṭṭhabbo. Idañca dvādasāti ettha visesanaṃ veditabbaṃ. **Sabbathāpī**ti dhammasaṅgaṇīyaṃ vuttena pakārenāpi dvādaseva. Vibhaṅge vibhattena pakārenāpi dvādaseva. Dhātukathādīsu vuttena pakārenāpi dvādaseva. Tesu tesu suttantesu vuttena pakārenāpi dvādaseva. Kāladesa santānādi bhedabhinnena pakārenāpi dvādaseva. Kathaṃ dvādasevāti. Iccevaṃ dvādasevāti yojetabbaṃ.

[34] Vibhāvaniyaṃ pana

> Heṭṭhā vutto sampayogādi ākārova vibhāvito. Sopana iccevanti imināva siddhoti.

Akusalacittānīti kusalapaṭiviruddhasabhāvattā evaṃ laddhanā māni cittāni. Etthaca ekantena saddhādayoeva kusalānāma. Mohādayoeva akusalā nāma. Cittaṃpana phassādayo viya aññasamānameva hoti, na hi ārammaṇa vijānanaṃvā ekantena muyhanādiviya sāvajjaṃvā hoti. Saddahanādiviya anavajjaṃvāti. Taṃpana akusalehi yuttaṃ akusalanti vuccati. Kusalehi yuttaṃ kusalanti. Saddhādīnaṃpana mohādīnañca paṭiviruddhabhāvo yathākkamaṃ pahāyakapahātabbabhāvena veditabbo. Akusaladhammāhi dubbalā honti. Suvaṇṇappaṭirūpakāviya pheggubhūtā abhāvanārahā punappunaṃ āsevīyamānāpi cañcalantiyeva vikkirantiyeva. Niyāmaṃ okkamantāpi ekasmiṃbhave eva apāyabhāgitāya okkamanti. Napana kusalamūlāni sabbaso pacchinditvā satte vaṭṭasotaniyate kātuṃ sakkonti. Kusaladhammāpana balavantā honti. Jātisuvaṇṇāviya sārabhūtā bhāvanārahā punappunaṃ āsevīyamānā thiratarapattā lokiyesu yāva iddhividhānā lokuttaresuca yāva arahattamaggā vuddhiviruḷhīdhammā honti. Niyāmaṃ okkamantā apāyasotaṃvā vaṭṭaso taṃvā sabbaso samucchinditvā anupādisesanibbānabhāgitāya okkamanti. Tasmā kusala dhammāeva pahāyakānāma. Itarepana pahātabbāeva nāmāti veditabbā. Apica kusaladhammānāma antamaso ālopabhikkhā dānamattāpi lokebhesajjavidhānāniviyaakusalappahānāya eva paṇḍitehipaññapīyanti karīyanti ca, tasmā teeva pahāyakā. Akusaladhammāpana loke nānārogajātiyoviya sakalalokassa pakatisabhāvabhūtāeva hontīti te pahātabbāevāti. Samantato anavasesato ādiyiṃsu gaṇhiyiṃsūti samattāni. Apica **samattānī**ti niṭṭhitāni paripuṇṇānivā. **Aṭṭhadhā**tiādisaṅgahagāthā. Lobhomūlaṃ etesanti samāso. **Dvādasā kusalā siyu**nti ettha siyunti nipātapadaṃ idha daṭṭhabbaṃ. Akusala cittāni dvādasa bhavantīti attho.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya akusalacittassa

Paramatthadipanā niṭṭhitā.

31. Evaṃ sabbanihīnaṃ akusalaṃ saṅgahetvā idāni ahetukaṃ saṅgaṇhanto tatthaca sabbanihīnaṃ akusalavipākaṃ tāva dassetuṃ upekkhāsahagatantiādimāha.

[35] Vibhāvaniyaṃ pana

> Taṃ akusala vipākattāyeva akusalānantaraṃ pathamaṃ dassitanti adhippāyena yaṃ vuttaṃ ‘‘tesaṃ akusalavipākā divasena tividhabhāvepi akusalānantaraṃ akusalavipākeyeva vibhajitu’’nti. Taṃ na sundaraṃ.

Evañhi sati kusalavipākānipi kusalā nantareeva vattabbāni siyunti.

31. Cakkhusotādīnaṃ padattho upari āgamissati. Vijānātīti **viññāṇaṃ**. Yathāha-vijānāti vijānātīti kho bhikkhave tasmāviññāṇanti vuccatīti. Cakkhuṃ nissitaṃ viññāṇaṃ **cakkhuviññāṇaṃ**. Cakkhunāvā paccayabhūtena janitaṃ viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ. Kammenavā cakkhussa upanītaṃ viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ. Cakkhutovā jātaṃ viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ. Cakkhussavā indriyabhāvena sāmi bhūtassa viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ. Cakkhusmiṃvā uppannaṃviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ. Esanayo sotaviññāṇādīsupi. Pāḷiyaṃpana mahā taṇhāsaṅkhayasutte –

> Seyyathāpi bhikkhave kaṭṭhañca paṭicca aggi jalati. Kaṭṭhaggītveva saṅkhyaṃ gacchati. Sakalikañca paṭicca aggi jalati. Sakali kaggītveva saṅkhyaṃ gacchati. Tiṇañca paṭicca aggi jalati. Tiṇaggī tveva saṅkhyaṃ gacchati. Gomayañca paṭicca aggi jalati. Gomayaggītveva saṅkhyaṃ gacchati. Thusañca paṭicca aggi jalati. Thusaggītveva saṅkhyaṃ gacchati. Saṅkārañca paṭicca aggi jalati. Saṅkāraggītveva saṅkhyaṃ gacchati. Evamevakho bhikkhave cakkhuñca paṭicca rūpeca uppajjati viññāṇaṃ. Cakkhuviññāṇanteva saṅkhyaṃ gacchati. Sotañca paṭicca sadde ca uppajjati viññāṇaṃ. Sotaviññāṇanteva saṅkhyaṃ gacchati. Ghānañca paṭicca gandheca uppajjati viññāṇaṃ. Ghānaviññāṇanteva saṅkhyaṃ gacchati. Jivhañca paṭicca raseca uppajjati viññāṇaṃ. Jivhāviññāṇanteva saṅkhyaṃ gacchati. Kāyañca paṭicca phoṭṭhabbeca uppajjati viññāṇaṃ. Kāyaviññāṇanteva saṅkhyaṃ gacchati. Manañca paṭicca dhammeca uppajjati viññāṇaṃ. Mano viññāṇanteva saṅkhyaṃ gacchatīti vuttaṃ.

Tathāti iminā upekkhāsahagatanti padaṃ ākaḍḍhati. Dukkhayatīti **dukkhaṃ**. Sampayuttadhamme taṃ samaṅgipuggalaṃvā bādhati hiṃsatīti attho. Duṭṭhuvā khanati kāyikasukhanti dukkhaṃ. Dukkarenavā khamitabbanti dukkhaṃ. Dukkaraṃ okāsadānaṃ etassātivā dukkhaṃ. Kāyikadukkhavedanāyeva nāmaṃ. Suṭṭhu paṭimukhañca icchatīti **sampaṭicchanaṃ**. Suṭṭhūti amuñcamānaṃ. Paṭimukhanti anaññāpekkhaṃ. Icchatīti kāmeti abhinandati paṭiggaṇhati. Tenevahi bhāsitaṃ abhinandunti ettha sampaṭicchiṃ sūti vaṇṇayiṃsu. Suṭṭhu tīreti tuleti vicāretīti **santīraṇaṃ**. Ṭīkāyaṃ tīreti niṭṭhāpetīti vuttaṃ. Vibhāvaniyaṃ tīreti vīmaṃsatīti vuttaṃ.

32. Etthaca cakkhussa asambhinnatā, āloka sannissayappaṭilābho, rūpānaṃ āpātāgamanaṃ, manasikāroti cattāro paccayā cakkhuviññāṇassa uppattikāraṇāni. Sotassa asambhinnatā ākāsasannissayappaṭilābho, saddānaṃ āpātāgamanaṃ manasikāroti sotaviññāṇassa. Ghānassa asambhinnatā, vāsusannissayappaṭilābho, gandhānaṃ āpātāgamanaṃ manasikāroti ghānaviññāṇassa. Jivhāya asambhinnatā āposannissayappaṭilābho. Rasānaṃ āpātāgamanaṃ, manasikāroti jivhāviññāṇassa. Kāyassa asambhinnatā, pathavisannissayappaṭilābho, tiṇṇaṃ phoṭṭhabbānaṃ aññatarassa āpātāgamanaṃ, manasikāroti kāyaviññāṇassāti. Etthaca āloka ākāsādīnaṃ sannissayānaṃ gahaṇaṃ tehi vinā rūpādīnaṃ pasādesu āpātāgamanasseva abhāvatoti daṭṭhabbaṃ, na hi āloke sati rūpāni sannihitānipi cakkhumhi āpātamāgacchanti. Esanayo sesesupīti. Yaṃpana aṭṭhakathāyaṃ -

> Cakkhusmiṃpana asambhinnepi bahiddhārūpārammaṇe āpātaṃ anā gacchante cakkhuviññāṇaṃ nuppajjati. Tasmiṃ pana āpātaṃ āgacchantepi ālokasannissaye asati nuppajjatīti vuttaṃ.

Taṃ vinā ālokena viññāṇuppattiyā abhāvadassanaparaṃ. Napana āpākāgamanaṃnāma āloke asatipi sambhavatīti dassanaparanti daṭṭhabbaṃ. Itarathā rattandhakārepi rūpāni cakkhumhi āpātaṃ āgacchantīti āpajjatīti. Akusalassa vipākāni akusala vipākāni.

33. Etthā kenaṭṭhena **vipākaṃnāmā**ti. Vipaccanaṭṭhena. Kiñca vipaccananti. Yathā loke ambaphalādīnaṃ taruṇabhāvaṃ atikkamma pariṇatabhāvappattivipaccananti vuccati. Evamevaṃ idhapi vipaccanaṃ veditabbanti. Ayañca attho catūhi samaṅgītāhi dīpetabbo. Catassohi samaṅgītānāma cetanāsamaṅgitā, kammasamaṅgitā, upaṭṭhānasamaṅgitā, vipākasamaṅgitāti. Tattha pubbe taṃ taṃ kammāyūhanakāleyā kusalākusalacetanāya khaṇattayasamaṅgitā. Ayaṃ cetanāsamaṅgītānāma. Sāpana cetanā nirujjhamānā sabbaso abhāvaṃ patvā nanirujjhati. Āyatiṃpana vipākapātubhāvāya attano sabbākāraparipūraṃ kriyāvisesaṃ tasmiṃ cittasantāne nidahitvāva nirujjhati. Soca kriyāviseso yāva okāsaṃ nalabhati. Tāva kappasaṃtasahassaṃpi taṃsantānaṃ anugatoyeva hoti. Yaṃ sandhāya dhammapade –

Na hi pāpaṃ kataṃ kammaṃ, sajjukhīraṃva muccati;
Dahantaṃ bālamanveti, bhasmā channova pāvakoti vuttaṃ.

Sopana visuṃ eko paramatthadhammotipi saṅkhyaṃ nagacchati, anusayadhātuyoviyāti. Ayaṃ kammasamaṅgitānāma. Sopana yadā attano anurūpe paccaye labhati. Tadā vipaccanatthāya okāsaṃ karoti. Kathaṃ karotīti. So āsannamaraṇassa sattassa attānaṃvā paccupaṭṭhāpeti. Attano nimittaṃvā paccupaṭṭhāpeti. Gatinimittaṃvā paccupaṭṭhāpeti. Soca satto taṃ amuñcamāno yadi gaṇhāti. Tadā okāsaṃ labhati. Ayaṃ upaṭṭhānasamaṅgitānāma. Taṃ amuñcitvā cutassapana cutianantarameva so kammasaṅkhāto kriyā viseso visuṃ eko sasampayutto paramatthadhammarāsi hutvā ekaṃ bhavaṃ pūrayamāno vipaccati, ekaṃ bhavaṃ pūrayamānotica yāva tāyukaṃ bhavaṅgakiccaṃ chasu dvāresu taṃ taṃ dvārikavipākakiccāni pariyosāne cutikiccañca sādhayamānoti attho. Tattha purimā tisso samaṅgītā taruṇā vatthānāma honti. Pacchimā vipākasamaṅgītā pariṇatāvatthānāmāti veditabbā. Iti vipaccantīti vipākāni mudutaruṇāvatthaṃ atikkamitvā pariṇakāvatthasaṅkhātaṃ vipakkabhāvaṃ āpajjantīti evamettha attho veditabbo. Evañca katvā pāḷiyaṃ kusalākusalakammasamuṭṭhānānaṃpi kaṭattārūpānaṃ vipākapade aggahaṇaṃ hotīti. Tānihi kammasantānato visuṃ siddhattā visuṃ kammato jātāniyeva nāma honti, navipakkāni nāmāti. Aññaṃhi arūpadhammānaṃ santānaṃ. Aññaṃ rūpadhammānanti. Ayamettha vipākapade paramatthadīpanā.

Yepana arūpabhāvena sārammaṇabhāvenaca kammena sadisa tāmattaṃ gahetvā arūpadhammānameva vipākattaṃ sādhenti. Tesaṃ vipākasaddo arūpadhammesu ruḷhīvasena pavattoti āpajjatīti. Yañca tattha sālibījanibbattesu nāḷapattapupphaphalesu bījasadisānaṃ phalānameva sāliphalasālipakkanāmaṃ siddhaṃ viyāti upamaṃ dassenti, sāpi nasameti. Na hi phalānipi taruṇakāle pākanāmaṃ labhanti. Naca nāḷapattapupphānipi pariṇatakāle pākanāmaṃ nalabhantīti. Tāni pihi tadā nāḷaṃ pakkaṃ, pattaṃ pakkaṃ, pupphaṃ pakkanti na navuccantīti. Sukhayatīti sukhaṃ, sampayuttadhamme taṃsamaṅgīpuggalaṃvā laddhasātaṃ karotīti attho.

34. Suṭṭhuvā khanati kāyikadukkhaṃ. Sukhenaca khamitabbaṃ. Sukaraṃ okāsadānaṃ etassātivā sukhaṃ. Kusalassa vipākāni sampayutta hetuvirahato ahetukānicāti kusalavipākā hetuka cittāni.

[36] Vibhāvaniyaṃ pana

Pubbakammasahajātena nibbattakahetunāpi idha vipākassa sahetukatāpasaṅgokato. So na sundaro.

Na hi abhidhamme katthaci pubbakammasahajātena nibbattakahetunā vipākassa sahetukāhetukatā sambhavonāma atthi. Asatica sambhave byabhicārassapi abhāvato so pasaṅgo niratthakovāti. Tattha byabhicārassāti pasaṅgassa iccevattho. Etthaca akusalavipākānaṃ sayaṃ abyākatadhammattā lobhādīhi akusalahetūhica sayaṃ akusalavipākattā alobhādīhi anavajjahetūhica sahetukatā sambhavo natthi. Asati ca taṃ sambhave tesaṃ ahetukabhāvo abyabhicāroyeva hotīti tattha ahetukaggahaṇaṃ na kataṃ. Kusalavipākānaṃ pana sayaṃ kusalavipākattāyeva alobhādīhi kusalā byākatayogīhi anavajjahetūhi sahetukatā sambhavo atthiyeva. Satica tasmiṃ sambhave tesaṃ ahetukabhāvo byabhicārasahito hotīti tattheva ahetukaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

35. Cakkhādike pañcadvāre uppannaṃ āvajjanaṃ **pañcadvārāvajjanaṃ,** tañhi pañcadvāre ghaṭṭitaṃ ārammaṇaṃ gahetvā āvajjanaṃ uppajjatīti. Bhavaṅgasaṅkhāte manodvāre uppannaṃ āvajjanaṃ **manodvārāvajjanaṃ**. Tañhi tasmiṃ āpātaṃ āgacchantaṃ ārammaṇaṃ gahetvā āvajjantaṃ pavattatīti. Etthaca manodvāranti sakalaṃ bhavaṅgacittaṃ daṭṭhabbaṃ.

[37] Yaṃpana **ṭīkāyaṃ**

> Tāva ‘‘manodvāranti ettha āvajjanassa anantara paccayabhūtaṃ bhavaṅgacittaṃ manoti vuccati. Tadeva dvāraṃ āvajjanajavanādi thicitta pavattiyā mukhattā’’ti vuttaṃ.
>
> Yañca **vibhāvaniyaṃ**
>
> ‘‘Āvajjanassa anantara paccayabhūtaṃ bhavaṅgacittaṃ manodvāraṃ, pīthicittānaṃ pavattimukhabhāvato’’ti vuttaṃ. Taṃ sabbaṃpi na yujjatiyeva.

Yadihi yassa bhavaṅgassa anantaraṃ vīthicittāni pavattanti. Tadeva ekantena tesaṃ pavattimukhattā manodvāraṃnāma hoti. Na tato purimānīti ayamattho siyā. Evañcasati yesu cakkhādīsu rūpā dīnaṃ ghaṭṭitattā āvajjanādīni vīthicittāni pavattanti. Tāneva ekantena tesaṃ pavattimukhattā dvārānindruāma honti. Na tato aññānīti ayamattho āpajjati. Naca tāni cakkhādīni nāma atthi. Yāni cakkhādīni dvārarūpānināma na hontīti. Sabbametaṃ upari dvāra saṅgahe āvibhavissatīti. Hasanaṃ hasitaṃ. Mukhassa pahaṭṭhākārappavatti. Taṃ uppādeti janetīti **hasituppādo**. Taṃvā uppādenti khīṇāsavā etenāti hasibhuppādo. Taṃvā uppajjati etenāti hasituppādo. Soeva cittanti samāso. Khīṇāsavānaṃ anoḷārikesu ārammaṇesu yena cittena sitaṃ pātukaronti, tassetaṃ nāmaṃ. Na hi khīṇāsavā lokiya mahā janāviya rajjanīyādi bhāvena oḷārikesu hasaniya vatthūsu hasantīti. Ṭīkāsu pana cittaṃ apekkhitvā hasituppādanti niddiṭṭhaṃ siyāti. Vuttanayena ahetukānica tāni vipaccana vipākuppādana kiccarahitattā taṃ taṃ kriyāmattabhūtāni cittānicāti ahetukakriyacittāni. Etthaca vīthimuttacittāni kiccadubbalattā pañcaviññāṇāni vatthudubbalattā sampaṭicchanādīnica kiccaṭṭhānadubbalattā attano ussāhena vinā kevalaṃ vipaccanamattena pavattantīti tāni sabbāni vipākānieva honti. Yānipana balavakiccattā attano ussāhena pavattanti. Āyatiṃca vipākuppādanatthaṃ ussāhasahitāni honti. Tāni kusalākusalānināma honti. Yāni pana cittāni vipaccanamattaṃ atikkamma attano ussāheneva pavattanti. Tesu āvajjanadvayaṃ vipākasantānato laddhapaccayattā thokaṃ dubbalabhāvato itarānica nirānusayasantāne pavattattā sabbaso vipākuppādanatthaṃ ussāharahitānieva hontīti tāni sabbāni kriyānindruma jātānīti daṭṭhabbaṃ.

36. Idāni ādito paṭṭhāya vedanāvicāraṇā vuccati. Tathāhi cakkhuviññāṇādīnaṃ tāva vatthūnica ārammaṇānica upādārūpāneva honti, upādārūpānañca vicupiṇḍakānaṃviya aññamaññasaṅghaṭṭanaṃ dubbalamevāti tāni iṭṭhe aniṭṭheca ārammaṇe upekkhā sahagatāneva hontīti. Kāyaviññāṇassapana ārammaṇāni mahābhūtāni hontīti yathā adhikaraṇimatthake thapitaṃ picupiṇḍakaṃ ayokūṭena paharantānaṃ ayokūṭassa picupiṇḍakaṃ atikkamma akhikaraṇighaṭṭanaṃ balavataraṃ hoti. Tathā tesaṃ ārammabhūtānaṃ kāyavatthuṃ atikkamma kāyanissaya bhūtesu saṅghaṭṭanaṃ balavataraṃ. Tasmā kāyaviññāṇaṃ iṭṭhe sukhasahagataṃ aniṭṭhe dukhasahagataṃ hotīti. Sampaṭicchanacittaṃpana sabbadubbalānaṃ pañcaviññāṇānaṃ anantaraṃ uppajjatīti niccaṃ dubbalaṃ hutvā sabbattha upekkhāsahagatamevāti. **Vibhāvaniyaṃ** pana asamānanissaye hi tehi laddhapaccayatāvasena ayamattho vibhāvito, santīraṇaṃpana sayaṃpi balavavatthuṃ nissāya pavattati. Tādisenaca balavavatthunissayena purimacittena laddhapaccayaṃ hotīti thokaṃ balavaṃ hoti. Tasmā taṃ kusalavipākaṃ iṭṭhe upekkhāsahagataṃ abhiiṭṭhe somanassasahagataṃ hoti. Akusalavipākaṃpana aniṭṭhepi abhianiṭṭhepi upekkhāsahagatameva hoti. Kasmā itice. Yadihi taṃ atianiṭṭhārammaṇavasena vedanā bhedayuttaṃ siyā. Dukkhenavā domanassenavā yuttaṃ siyā. Tattha dukkhena tāva na yujjati, kasmā, ekantakāyikattā dukkhassāti. Domanassenapi na yujjati. Kasmā, paṭighena paṭihaññattāeva domanassabhāvaṃ pattā domanassavedanā paṭighena vinā nappavattatīti. Ekantākusalabhūtena paṭighena niccayogino domanassassa abyākatesu asambhavatoti. Āvajjanadvayaṃpana santīraṇatopi thokaṃ balavaṃ hoti. Vipākānañhi pavattituṃpi attano ussāhabalaṃnāma natthi. Balavantehipana kammādipaccayehi jātāni balavantānināma honti. Dubbalehi jātāni dubbalāni nāmāti. Evaṃ santepi taṃ āvajjanadvayaṃ kammānubhāvatoca muccitvā vipākasantānatoca paccayaṃ gahetvā uṭṭhitattā dubbalameva hotīti sadāpi upekkhāsahagatamevāti.

[38] Vibhāvaniyaṃ pana

> Pañcadvārāvajjanaṃ pubbe kenaci aggahite ārammaṇe ekavā rameva pavattattā manodvārāvajjanañca visadisacittasantānaparāvattanavasena byāpārantarasāpekkhattā ārammaṇarasaṃ adhimattato anubhavituṃ nasakkotīti sabbatthapi majjhatta vedanāyuttamevāti vuttaṃ. Tattha byāpārantarasāpekkhattāti idaṃ na yujjati.

Na hi cittānaṃ balavadubbalatāvisesoattanopacchā pavattassa cittassa vasena sakkā vattuṃ. Attanopana paccayehieva so sakkā vattunti. Itarathā santīraṇassapi byāpārantarasāpekkhatā siyā. Taṃpi hi visadisacittasantānaṃ attanāparaṃ vatteti yevāti.

37. Imāni cittāni attano pakati paccayagaṇasamāyoge sati nuppajjantīti natthi. Tasmā asaṅkhārikānevāti vadanti. Mūlaṭīkāyaṃ pana vipākuddhāre –

> Ahetukavipākānaṃ aparibyattakiccattā sasaṅkhārika kamma viruddho asaṅkhārikabhāvopi natthi. Asaṅkhārikakammaviruddho sasaṅkhārikakāvopi natthi. Tasmā tesaṃ ubhayakammenapi uppatti therena anuññātāti vuttaṃ.

Etena tiṇṇaṃ kriyacittānaṃpi tadubhayabhāvābhāvo vutto hoti. Tānipihi aparibyattakiccāniyevāti. Athavā. Rūpadassa na saddassavanādīni sattā kadāci attano icchāya karonti. Kadāci parehi ussāhitā karontīti paccakkhatova siddhametaṃ. Tattha yadā attano icchāya karonti. Tadā pañcadvārāvajjanādīni sabbāni vīthicittāni asaṅkhārikānindruma honti. Yadā parehi ussāhitā karonti. Tadā sasaṅkhārikānindruma honti. Dvāra vimuttesupana dvīsu upekkhāsantīraṇesu aṭṭhamahāvipākesuviya vattabbo. Iti sabbāni ahetukacittāni tena pariyāyena saṅkhārabhedena paccekaṃ bhinnānieva honti. Evaṃ santepi apari byattakiccattāyeva tesaṃ saṅkhārabhedo pāḷiyaṃ navuttoti veditabbo.

38. Yasmāpana hetuyonāma mahantadhammā honti. Tasmā te dubbalakammanibbattesu dubbalavatthukiccaṭṭhānesuca imesu cittesu nuppajjanti. Tattha sabbaṃ pāpakammaṃ vikkhepayuttaṃ sayaṃpi cañcalati dubbalaṃ hoti. Tasmā taṃ kappaṭṭhitikaṃpi samānaṃ kālantare hetuyuttaṃ vipākaṃ janetuṃ nasakkoti. Tihetukakammaṃpi samānaṃ dubbalesu cakkhādivatthūsuca dassanādīsu kiccaṭṭhānesuca hetuyuttaṃ vipākaṃ janetuṃ nasakkoti. Āvajjanahasanakiccā nica dubbalakiccānieva honti. Tasmā imāni sabbāni sampayuttaheturahitāni jātānīti daṭṭhabbaṃ.

39. Sabbathāpīti padassa attho heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

[39] Vibhāvaniyaṃ pana

Sabbathāpīti akusalavipāka kusalavipāka kriyabhede nāti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Sohi bhedo iccevanti imināva gahitoti. Saṅgahagāthāyaṃ akusalavipākāni vatthukiccabhedena satta, puññapākāni vatthukiccavedanābhedena aṭṭhadhā, kriyacittāni kiccadvārabhedena tīṇīti ahetukacittāni aṭṭhārasa hontīti yojanā. Etthaca puññapākesu vedanābhedopi vattabbo. Itarathā santīraṇassa abhedo siyā. Tathā kriyāsu dvārabhedopi vattabbo. Aññathā āvajjanassa abhedo siyāti. Ṭīkāsupana so na vuttoti.

Ahetukacittassa paramatthadīpanā.

40. Idāni heṭṭhā vuttānaṃ cittānaṃ asobhaṇanāmaṃ upari vuccamānānañca sobhaṇanāmaṃ thapento gāthamāha. Upari vuccamānānañhi sobhaṇatte vutte heṭṭhā vuttānaṃ asobhaṇatā avuttāpi siddhā hotīti. Tattha **pāpāhetukamuttānī**ti pāpehi ahetukehica muttāni ekūnasaṭṭhicittāni. Athavā. Ekanavuticittānipi sobhaṇānīti vuccare vuccantīti yojanā. Tattha pāpehīti akusalehi. Akusalānihi attasamaṅgino satte anicchanteyeva apāyaṃ pāpenti. Tasmā pāpānīti vuccanti. Etena puññānaṃpi sugatipāpanaṭṭhena pāpatā pasaṅgo nivattito hoti. Na hi icchantānaṃ pāpane pāpanabyāpāro pākaṭo hotīti. Lāmakaṭṭhenavā tāniyeva pāpānīti vuccantīti. Sobhaṇehi saddhādiguṇadhammehi yuttiyā tatoyeva ca sayaṃpi sobhaggapattiyā sobhaṇānīti.

41. Idāni tāni sobhaṇāni hīna paṇītā nukkamena dassento **somanassasahagata**ntiādimāha. Tattha jānātīti ñāṇaṃ, yāthāvato paṭivijjhatīti attho. Ñāṇena sampayuttaṃ vippayuttanti samāso. Natthi saṅkhāro assāti asaṅkhāro. Saṃvijjati saṅkhāro assāti sasaṅkhāro. Sappurisupanissa yādiko kusaluppattiyā pakatipaccayagaṇo. Sohi yadā duvidhena saṅkhārena vinā kevalaṃ attano balena kusalacittaṃ samuṭṭhāpeti. Tadā asaṅkhāronāma. Soyeva yadā attano balena kusalacittaṃ samuṭṭhāpetuṃ na sakkoti. Saṅkhārasahāyaṃ labhitvāva taṃ samuṭṭhāpeti. Tadā sasaṅkhāronāma. Asaṅkhārena uppannaṃ **asaṅkhārikaṃ**. Sasaṅkhārena uppannaṃ **sasaṅkhārika**nti sabbaṃ heṭṭhā vuttameva. Etthaca somanassādīnaṃ uppattikāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Apica saddhāsampatti dassanasampatti deyyadhamma paṭiggāhaka sampattīti evamādi somanassakāraṇaṃ, tabbiparītaṃ upekkhākāraṇaṃ. Yānica pītisambojjhaṅgassa upekkhāsambojjhaṅgassaca kāraṇāniaṭṭhakathāsu vuttāni. Tānipi imasmiṃ ṭhāne vattabbānīti. Paññā saṃvattanika kammupanissayatā, abyāpajjalokupapattitā indriyaparipākatā, kilesadūratāca ñāṇuppattiyā kāraṇaṃ. Tihetukapaṭisandhikatā, amohajjhāsayatā, paññavantapuggalasevanā. Sutacintāpasutātipivattuṃ yujjati. Yānicadhammavicayasambojjhaṅgassa kāraṇāni aṭṭhakathāsu vuttāni. Tānipi idha vattabbāni. Tabbiparītaṃ ñāṇavippayuttakāraṇaṃ. Saṅkhārakāraṇaṃpi pubbe vuttameva. Yānica vīriyasambojjhaṅgassa passaddhisambojjhaṅgassaca kāraṇāni aṭṭhakathāsu vuttāni. Tānipi idha vattabbānīti. Imesaṃpi uppatti vidhānaṃ visuddhimagge gahetabbanti.

42. **Aṭṭhapī**ti ettha pisaddo sampiṇḍanattho. Tena imesaṃ idha vuttappakārato aññehi pakārehi anekavidhataṃ sampiṇḍeti. Tatrāyaṃ nayo. Imāni aṭṭhacittāni dasahi puññakriyāvatthūhi guṇitāni asīti honti. Puna tāni chahi ārammaṇehi guṇitāni cattārisatāniceva asīti ca honti. Puna tāni tīhi kammehi guṇitāni sahassaṃ cattāri satāni cattālīsaṃca honti. Puna tāni tīhi hīnamajjhimapaṇītehi guṇitāni cattāri sahassāni tīṇi satāni vīsatica honti. Tāni imāni suddhikānīti katvā dvīsu ṭhānesu thapetabbāni. Tato ekaṃ ṭhānaṃ gahetvā dvidhā karontassa ñāṇasampayuttāni dvesahassāni sataṃ saṭṭhica honti. Tathā ñāṇavippayuttānīti. Puna tattha ñāṇasampayuttāni catūhi adhipatīhi guṇitāni aṭṭhasahassāni chasatāni cattālīsaṃca honti. Ñāṇavippayuttānipana vīmaṃsāvajjitehi tīhi adhipatīhi guṇitāni chasahassāni cattārisatāni asītica honti. Puna tadubhayāni sampiṇḍitāni dasasahassaṃ pañcasahassāni sataṃ vīsatica honti. Puna tāni pubbe visuṃ thapitehi suddhikehi sampiṇḍitāni dasasahassaṃ navasahassāni cattāri satāni cattālīsañca hontīti. Yaṃpana ṭīkāyaṃ idha vuttanayena suddhikānica ñāṇavippayuttāni ca visuṃ akatvā sabbāni puññakriyādīhi samaṃ guṇitāni sattarasa sahassāni dve satāni asītica hontīti vuttaṃ.

[40] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

Suddhikāni visuṃ akatvā ñāṇavippayuttānieva visuṃ katvā tathā guṇitāni vīsa satādhika pannarasa sahassāni hontīti vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ na yuttaṃ.

Evañhi sati imāni kāmāvacarakusalāni niccaṃ sādhipatikāni hutvā niyatādhipatikāninināma bhaveyyuṃ. Naca imāni upari mahaggata kusalāni viya lokuttarāni viya ca niyatā dhipatikāni hontīti. Ṭīkānayenapana ñāṇavippayuttānipi vīmaṃsāsahagatānīti āpajjatīti. Yathāvā kosallasambhūtaṭṭhena kusalātiettha ñāṇavippayuttānipi kosallena nānāvajjanavīthiyaṃ pavattena upanissayañāṇena sambhūtattā kusalāni eva nāma honti. Evamidhapi tāni teneva vīmaṃsādhipatibhūtena sambhūtattā vīmaṃsādhipateyyānipi nāma hontīti na nasakkā vattunti iminā adhippāyena tāni visuṃ akatāni siyunti. Evaṃsantepi kāmakusalāninināma adhipativimuttāni eva bahutarāni honti. Tasmā nasakkā sabbāni kāmakusalāni vīmaṃsādhipatimūlikāni bhavitunti.

43. Kāmāvacarānica tāni kusalāni cittānicāti viggaho. Tattha kenaṭṭhena kusalānīti. Ārogyaṭṭhena, sundaraṭṭhena, chekaṭṭhena, anavajjaṭṭena, sukhavipākaṭṭhenacāti. Rāgādayohi dhammā cittasantānassa rujjanaṭṭhena rogānāma. Ahitaṭṭhena asundarā nāma. Anipuṇaṭṭhena achekānāma. Gārayhaṭṭhena vajjānāma. Aniṭṭha vipākaṭṭhena dukkhavipākānāma honti. Imānipana tehi vuṭṭhitattā kusalāninināma arogāni nāmāti attho. Tappaṭipakkhattāca sundarāni chekāni anavajjāni sukhavipākāni ca nāma hontīti. Kucchite pāpadhamme salayanti cālenti kampenti viddhaṃsentīti **kusalāni**. Kucchitenavā ākārena sattasantāne senti anusentīti kusā. Rāgādayo. Te lunanti chindantīti kusalāni. Kusaṃvā vuccati ñāṇaṃ kucchitānaṃ sānaṭṭhena tanukaraṇaṭṭhena antakaraṇaṭṭhenavā. Kusena lātabbānīti kusalāni. Kusāviya hatthappadesaṃ saṃkilesapakkhaṃ lunantītivā kusalāni. Apica, kucchite pāpadhamme saranti hiṃsantīti kusalāni. Rakārassa lakāro. Kosallasambhūtaṭṭhenavā kusalānīti.

44. **Mahāvipākesu** padatthato vattabbaṃ natthi. Vedanābhedo ārammaṇavasena vattabbo. Tānihi atiiṭṭhe iṭṭhamajjhatte ca ārammaṇe yathākkamaṃ somanassena upekkhāya ca yuttānīti. Sampayogabhedo kammavasena javanavasenaca vattabbo. Tānihi balavakammena janitāni ñāṇasampayuttāni honti. Dubbalakammena janitāni ñāṇavippayuttāni. Kadācipana tadārammaṇavasena pavattikāle yebhuyyena tihetukajavanānubandhāni ñāṇasampayuttāni honti. Itarajavanānubandhāni ñāṇavippayuttānīti. Saṅkhārabhedopi kehici ācariyehi kammavaseneva kathito. Asaṅkhārikakammajanitāni asaṅkhārikāni. Sasaṅkhārikakammajanitāni sasaṅkhārikānīti. Saṅgahakārenapana sannihitapaccayavasena vutto. Tānihi paṭisandhiyaṃ purimabhave maraṇāsannakāle ñātakādīhi tena tena payogena upaṭṭhāpitāni kammādīni ārammaṇāni gahetvā pavattāni sasaṅkhārikāninināma honti. Tādisena payogena vinā sayameva kammabalena upaṭṭhitāni gahetvā pavattāni asaṅkhārikāninināma honti. Tadārammaṇa kālepana asaṅkhārikajavanānubandhāni asaṅkhārikāninināma. Sasaṅkhārika javanānubandhāni sasaṅkhārikāni nāmāti. Etthapi sampiṇḍanattho visaddo. Tena ārammaṇachakka hīnattikavaseneva kāladesa santānādivasenaca tesaṃ anekabhedattaṃ sampiṇḍeti. Yasmā panetāni dānādivasena kāyakammādivasena chandādīni dhuraṃ katvā ca na pavattanti. Tasmā tāni puññakriyāvatthūnaṃ kammādhipatīnañca vasena vaḍḍhanaṃ nalabhantīti.

[41] Vibhāvaniyaṃ pana

> Imāni viññattisamuṭṭhāpanābhāvato kammadvāra vasena na pavattanti. Avipākasabhāvatoca kammavasena napavattantīti vuttaṃ. Taṃ vicāretabbaṃ.

Heṭṭhāhi kusalesu kammattikavaseneva vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. Napana visuṃ kammadvāravasena. Kammattikañcanāma tividha kammadvāra vaseneva siddhanti. Nanu aṭṭhakathāyaṃ yohi kāmāvacarakusalesu kammadvāra kammapatha puññakriyāvatthubhedo vutto. So idha natthi. Kasmā. Aviññattijanakato avipāka dhammato tathā appavattiyācāti vuttanti. Saccaṃ. Tattha pana aviññattijanakato kammadvāra bhedo idha natthīti etena kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammanti evaṃ bhedassa abhāvaṃ vadati. Avipākadhammato kammapathabhedo idha natthīti etena dasavidhassa kammapathabhedassa abhāvaṃ vadati. Idhapana kusalesupi kammapathabhedaṃ aggahetvā tividhakammadvāra bhedabhinnaṃ kammattikameva gahitaṃ. Tañca viññatti samuṭṭhāpanā bhāvato tividhakammadvāravasena napavattantīti imināva siddhaṃ. Yadica heṭṭhā kusalesupi dasavidhakammapathabhedavasena visuṃ vaḍḍhanaṃ vuttaṃ siyā. Evaṃsati idhapi avipākasabhāvato kammapathavasena napavattantīti idaṃ vattabbamevāti.

45. Mahākriyacittesupi mahāvipākesuviya ārammaṇa vaseneva vedenābhedo upari sayameva vakkhati. Ñāṇasampayutta, vippayutta, asaṅkhārika, sasaṅkhārikabhedopana yathārahaṃ kusalesu vuttanayena veditabbo.

[42] Vibhāvaniyaṃ pana

> Tathā avicāretvā kriyacittānampi kusale vuttanayena yathārahaṃ somanassa sahagatāditā veditabbāti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Iccevaṃ sabbathāpīti padānaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva. **Sahetuka kāmāvacara kusala vipāka kriya cittānī**ti ettha sahetu kaggahaṇaṃ kusala sadda sambandhe bhūtakathana visesanaṃ. Tenevahi taṃ kusalacittānaṃ cūḷanigamena gahitaṃ. Vipāka kriya saddasambandhepana byavacchedakavisesanaṃ daṭṭhabbaṃ.

[43] Vibhāvaniyaṃ pana

> Sakkharakathalikampi macchagumbampi tiṭṭhantampi carantampi passatīti suttapade viya idha yathālābha yojanāti vuttaṃ. Taṃ na sameti. Tatthahi sakkharakathalikaṃnāma nacaratīti yuttaṃ. Idhapana kusalaṃ sahetukaṃ nahotīti nayuttametanti.

46. Saṅgahagāthāyaṃ **vedanā ñāṇa saṅkhāra bhedenā**ti vedanābhedena, ñāṇabhedena, saṅkhārabhedenaca. Tattha vedanā bhedenāti vedanābhedasiddhena cittabhedena, ñāṇabhedenāti ñāṇayogā yogasiddhenacittabhedena. Saṅkhārabhedenāti saṅkhārena vinā sahaca pavattapaccayagaṇabhedasiddhena cittabhedenāti attho. Idañhi samāsapadānaṃ sāmatthiyaṃ, yadidaṃ suviññātānaṃ nānāppakārānaṃ padatthānaṃ appakena byañjanena dīpanasamatthatāti.

[44] Etena **vibhāvaniyaṃ**

> Sayaṃ abhinnānaṃ ñāṇasaṅkhārānaṃ bhedavacane cittassa bhedakara bhāve ca codanāya anokāsatā sādhitā hotīti.

Tatrāyaṃ yojanā. Sahetu kāmāvacara puññapākakriyā vedanāñāṇasaṅkhārabhedena yathākkamaṃ chaca dvādasaca catuvīsati ca matāti. Etthaca –

Vedanāñāṇasaṅkhāra, bhedenetāni aṭṭhadhā;
Puññapākakriyābhedā, catuvīsatividhā makā tipi.

Vattabbā. Evañhi sati atthagatica visadā hoti. Upari vakkha, mānāhica saṅgahagāthāhi saddhiṃ sametīti.

47. **Kāme**tiādi sabbesaṃ kāmacittānaṃ saṅgahagāthā. Tattha kāme kāmabhūmiyaṃ pākāni sahetukāhetukavasena sabbāni vipākacittāni tevīsa. Puññāpuññāni kusalākusalacittānica vīsati. Kriyāca sahetukāhetukavasena sabbāni kriyacittāni pana ekādasa honti. Iccevaṃ sabbathāpi catuppaññāsa hontīti yojanā. Sabbathāti cettha visaddo lutta niddiṭṭho. Dhammasaṅgaṇiyaṃ vuttena sabbappakārenapi catuppaññāsaeva. Vibhaṅge vibhattena sabbappakārenapi catuppaññāsa evātiādinā tassa attho heṭṭhā vuttoyevāti.

[45] Etena **vibhāvaniyaṃ**

Idha vuttānaṃ kusalādīnaṃ antogadhabhedavasena tassa atthavibhāvanā paṭisiddhā hoti.

[46] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

Kāme bhaveti vuttaṃ. Taṃpi vicāretabbaṃ.

Bhavasaddo hi kusalākusalakammesu kammanibbattesuca vipāka kaṭattārūpesu vattamāno abhidhamme diṭṭho. Na tadaññesu nāmarūpadhammesūthi. Bhūmipariyāyoca idha kāmasaddo. Bhūmītica sahokāso indriyā nindriyabaddhadhammasamūho vuccatīti kāme kāmabhūmiyanti ayamattho daṭṭhabbo. Bhavotivā bhūmieva vuccati suttantapariyāyena bhavanti ettha sattā saṅkhārācāti katvā. Esanayo paratthapīti.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya kāmacittassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

48. Evaṃ kāmacittasaṅgahaṃ dassetvā idāni yathānuppattaṃ rūpacittasaṅgahaṃ dassento **vitakkavicārapītisukhekaggatāsahita**ntiādimāha. Vitakkoca vicāroca pītica sukhañca ekaggatācāti dvando. Tāhi sahitanti samāso. Vitakkavicārapītisukhe kaggatā saṅkhātenasamuditenapathamajjhānena sampayuttaṃkusalacittaṃ **pathamajjhānakusalacittaṃ**. Tattha kenaṭṭhenapathamaṃ, kenaṭṭhenaca jhānanti. Ādito paṭipajjitabbattā **pathamaṃ**. Kasiṇādikassa ārammaṇassa aniccādilakkhaṇassaca upanijjhāyanato paccanīkadhammānañca jhāpanato dayhanato **jhānaṃ**. Imesu dvīsu atthesu ekaggatāeva sāti sayayuttāti daṭṭhabbā. Sāhi ekattārammaṇasaṅkhāto eko aggokoṭikoṭṭhāsovā assāti atthena ekaggasaṅkhātassa cittassa tathāpavattane ādhipaccaguṇayogena **ekaggatā**ti ca vuccati. Sāyeva cittaṃ nānārammaṇesu vikkhipituṃ adatvā ekasmiṃ yevārammaṇe paṭipakkhadhammānaṃ dūrībhāvena sammāca ādhiyati thapeti. Indriyānañca samabhāvaṃ katvā tattheva līnuddhaccābhāvāpādanena samañca ādhiyati thapetīti atthena samādhītica vuccati. Sāyevaca pāḷiyaṃ avikkhepo avisāhāro saṇṭhiti avaṭṭhitīti niddiṭṭhāti. Vitakkādayopi pana tassā sātisayaṃ upakārakattā jhānanteva vuttā. Tathā hi vitakko tāva cittaṃ thinamiddhavasena osakkituṃ adatvā daḷhaṃ ārammaṇābhimukhameva karoti. Ārammaṇābhiniropana lakkhaṇohi vitakko. Thina middhanīvaraṇassaca ujuppaṭipakkhoti. Vicāroca naṃ vicikicchāvasena saṃsappituṃ adatvā daḷhaṃ ārammaṇānubandhameva karoti. Ārammaṇānumajjanalakkhaṇo hi vicāro paññāpakatiko. Vicikicchānīvaraṇassaca ujuppaṭipakkhoti. Pītica cittaṃ byāpādavasena ukkaṇṭhituṃ adatvā ārammaṇe parituṭṭhameva karoti. Ārammaṇasaṃpi yāyanalakkhaṇā hi pīti. Byāpādanīvaraṇassaca ujuppaṭipakkhāti. Tathā sukhañca naṃ uddhacca kukkuccavasena avūpasamituṃ adatvā ārammaṇe laddhasātaṃ upabrūhitaṃ karoti. Sākalakkhaṇañhi sukhaṃ, uddhaccakukkuccanīvaraṇassaca ujuppaṭipakkhanti.

Upekkhāca santasabhāvattā sukheeva saṅgahitāti. Evaṃ karontāca te dhammā tasmiṃ ārammaṇe tassa cittassa suṭṭhu ekaggabhāvatthāyaca honti. Ekaggabhāvotica ekaggatāyeva. Sāca ekaggatā tehi dhammehi tathā anuggahitā suṭṭhu balavatī hutvā sayaṃ kāmacchandavasena nānārammaṇesu cittavidhāvanaṃ nīvāretvā kasiṇanimittādike tasmiṃ ārammaṇe niccalaṃ ṭhatvā taṃārammaṇaṃ upagantvā nijjhāyati oloketi. Tasmā te sabbepi dhammā upanijjhāyanaṭṭhenapi jhānanti vuttāti. Tesuca tathā pavattamānesu tappaccanīkā nīvaraṇadhammā okāsaṃ alabhitvā manasmiṃpi pariyuṭṭhituṃ nasakkonti. Jhāpitānāma honti. Tasmā te paccanīkajjhāpanaṭṭhenapi jhānanti vuttāti. Evaṃ santepi yasmā jhāna magga sambodhisaṅkhātesu tīsu ṭhānesu dhammasāmaggī padhānaṃ hoti. Aṅgānaṃ samaggabhāveeva appanāpattivasena upanijjhāya nādi kiccasaṃsiddhito. Yasmāca ete dhammā vuttanayena visuṃvisuṃ attano kiccaṃ karontāpi cittassa ārammaṇe niccalappavatti saṅkhātaṃ ekameva upanijjhānakiccaṃ sādhenti. Tasmā rathaṅgānaṃ samudāyeeva rathavohāroviya tesaṃ samudāyeeva jhāna vohāro siddhoti veditabbo. Aparepana pañcannaṃpi tesaṃ ārammaṇābhiniropanādīni yathāsakaṃ kiccāniyeva visuṃ visuṃ upanijjhānakiccānināma hontīti paṭṭhāne jhānapaccayaṃ patvā sabbepete visuṃ visuṃ jhānapaccayaṃ sādhentiyeva. Tasmā te visuṃ visuṃpi jhānāniyeva hontīti sakkā vattuṃ. Yathāca pañcaṅgikaṃ sīlaṃ dasaṅgikaṃ sīlanti ettha pañcasamuditādīni tesaṃ sīlānaṃ pañcaṅgikā dināmalābhasseva kāraṇāni honti. Na sīlabhāvassa. Na hi pāṇātipātā veramaṇādikaṃ ekaṃpi samānaṃ sīlaṃnāma na hotīti. Evamevaṃ idhapi pañcasamuditādīni pañcaṅgikādi bhāvasseva pathamajjhānādi bhāvassevaca kāraṇāni. Napana jhānabhāvassāti nasakkā viññātuṃ. Itarathā jhānapaccaye jhānaṅgāni paccaniyāniyeva siyuntipi vadanti. Ettāvatā satipi imassa cittassa phassādīhipi sahitabhāve tesaṃ tathāvidhakiccavisesābhāvā idha aggahaṇantipi siddhaṃ nahotīti. Vicārapītisukhekaggatā saṅkhātena dutīyajjhānena sampayuttaṃ kusalacittaṃ dutīyajjhāna kusalacittaṃ, evaṃ sesesupi.

49. Ettha siyā. Kenapana imesaṃ jhānānaṃ aṅgabhedo katoti. Puggalajjhāsayena katoti. Yohi vitakkasahāyo hutvā pañcaṅgikaṃ pathamajjhānaṃ uppādetvā tattha vasībhāvaṃ katvā punavitakke nibbindati. Tassa vitakkaṃ samatikkamitvā avitakkaṃ caturaṅgikaṃ jhānaṃ adhigantuṃ ajjhāsayo saṇṭhāti. Tadā so tameva pathamajjhānaṃ pādakabhāvatthāya daḷhaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tena ajjhāsayena saheva punabhāvanaṃ anuyuñjanto avitakkaṃ caturaṅgikaṃ jhānaṃ adhigacchati. Tattha sā bhāvanāsayaṃ vitakkayuttāpi tena ajjhāsayena paribhāvitattā vitakkavirāga bhāvanānāma hoti. Tassā bhāvanāya. Balena taṃ jhānaṃ uppajja mānaṃ avitakkaṃ caturaṅgikaṃ uppajjati. Sesajjhānādhigamesupi esevanayoti. Evaṃ puggalajjhāsayena tesaṃ jhānānaṃ aṅgabhedo katoti veditabbo. Etthaca uttaruttarajjhānā dhigamane pādakabhāvatthāya purimapurimajjhānassa samāpajjanaṃ avassaṃ icchitabbaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hotīti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Ajjhāsayabalenapana uttarajjhānaṃ uppajjamānaṃ pādakajjhānasadisaṃ nahoti. Pādakajjhānatohi puggalajjhāsayova balavataro. Tenāha bhagavā ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattāti. Ayañca attho upari lokuttaracittaṃ patvā āvi bhavissatīti.

50. Ettha siyā. Kasmā idha saṅkhārabhedo navuttoti. Pāḷiyameva avuttattā. Kasmāca so pāḷiyaṃ avuttoti. Paṭipadā bhedavacaneneva siddhattāti. Tathāhi sabbesaṃpi lokiya lokuttarajjhānānaṃ sukhappaṭipadabhāve siddhe asaṅkhārikabhāvo siddhoyeva hoti. Dukkhappaṭipadabhāveca siddhe tesaṃ sasaṅkhārikabhāvo siddhoyeva hotīti. Kathaṃ viññāyatīti ce. Aṭṭhakathādassanato. Vuttañhetaṃ aṭṭhasāliniyaṃ -

> Yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti. Tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti. Tassa sukhāpaṭipadā hotīti.

Tathā sammohavinodanī visuddhimaggesupīti. Etthaca pubbavākye dukkhena sasaṅkhārena sappayogenāti diṭṭhattā paravākyepi sukhe na asaṅkhārena appayogenāti diṭṭhameva hoti. Tattha sasaṅkhārena sappayogenāti saṅkhārappayogasahitena kāmādīnavadassanādinā paccayagaṇenāti attho. Etena sabbesaṃ dukkhappaṭipadajjhānānaṃ sasaṅkhārikabhāvo vutto hoti. Asaṅkhārena appayogenāti saṅkhārappayogarahitena teneva paccayagaṇena. Etena sabbesaṃ sukhappaṭipadajjhānānaṃ asaṅkhārikabhāvo vutto hotīti. Khippābhiññajjhānānaṃpihi dukkhappaṭipadabhāve sati sasaṅkhārikatāva viññāyati. Dandhabhiññajjhānānaṃpi sukhappaṭipadabhāve sati asaṅkhārikatāva viññāyatīti. Yadievaṃ paṭipadārahitānaṃ magga siddhaupapattisiddhajjhānānaṃ kathaṃ saṅkhārabhedo siddhoti. Tesaṃpi vaḷañjanakāle samāpattippaṭibandhakānaṃ paccayānaṃ sannihitā sannihitavasena dukkhasukhappaṭipadabhāvasambhavo hotiyevāti. Tattha maggasiddhajjhānaṃnāma suddhavipassanāyānikānaṃ maggappaṭilābhena saheva siddhajjhānaṃ. Taṃ duvidhaṃ heṭṭhimamaggasiddhaṃ, arahattamaggasiddhanti. Tattha mahāsamayasutte āgatānaṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ jhānaṃ heṭṭhima maggasiddhaṃ. Ānandattherassa jhānaṃ arahattamaggasiddhaṃ. Yaṃpi anāgāmīnaṃ ajānantānaññeva satthena hanitvā sahasā marantānaṃ uppannaṃ. Taṃpi maggasiddhagatikaṃ. Yopana aṭṭhasamāpattiyo bhāvetvā aññatarasmiṃ rūpi brahmaloke nibbatti. Tassa tā samāpatti yo tattha pākatikāeva honti. Idaṃ upapattisiddhanti. Ekasmiṃ bhavepi hi laddhajjhānāni vaḷañjanakāle sannihitapaccayavasena nānāpaṭipadāyuttāni hontīti. Jhānuppattippaṭipadā rahitattāvā asaṅkhārikajjhānesu tesaṃ saṅgaho yutto siyāti. Apica, nettipāḷiyaṃ sabbesaṃ lokiya lokuttarasamādhīnaṃ saṅkhārabhedo sarūpatova niddiṭṭho. Yathāha-dve samādhayo sasaṅkhāro samādhi asaṅkhāro samādhīti. Aṭṭhakathāyañca sukhappaṭipadā pubbakānaṃ dvinnaṃ dandhābhiññakhippābhiññasamādhīnaṃ asaṅkhārabhāvo dukkhappaṭipadā pubbakānaṃ dvinnaṃ sasaṅkhārabhāvoca vuttoti. Ettāvatā sabbesaṃ mahaggatalokuttarajjhānacittānaṃ asaṅkhārika sasaṅkhārikavasena visuṃ visuṃ duvidhabhāvo siddho hoti. Yasmāpana ayaṃ saṅkhāravohāro akusalānaṃpi sādhāraṇo. Paṭipadāvohāropana visesena paṭipattidhammesveva pākaṭo. Mahaggata lokuttaradhammāca ekantaṃ paṭipattidhammāeva. Tasmā tesaṃ bhedaṃ saṅkhāravasena avatvā paṭipadāvaseneva dhammasaṅgaṇi pāḷiyaṃpi vuttoti daṭṭhabbo. Ayamettha paramatthadīpanā.

51. **[47]** Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Sabbassapi jhānassa parikammasaṅkhātapubbābhisaṅkhārena vinā kevalaṃ adhikāravasena anuppajjanato asaṅkhārikantipi. Adhikārenaca vinā kevalaṃ parikammābhisaṅkāravaseneva anuppajjanato sasaṅkhārikantipi nasakkā vattu’’nti vuttaṃ. Tattha parikammasaṅkhāta.La. Asaṅkhārikantipi nasakkā vattunti idaṃ tāva nayujjati.

Na hi parikammasaṅkhāta pubbābhisaṅkhāro imasmiṃ saṅkhārabhede saṅkhāro evanāma hoti. Kasmā, jhānuppattiyā pakatipaccaya bhūtattā, tathāhi loke sāsaneca sabbaṃpi kusalākusala kammaṃ attano anurūpena parikammasaṅkhāta pubbābhisaṅkhārena vinā uppannaṃnāma natthi. Antamaso ālopabhikkhādānamattaṃpīti. Yañca cittaṃ yena attano anurūpena parikammasaṅkhātapubbā bhisaṅkhārena vinā na uppajjati. So tassa cittassa pakatipaccayagaṇeevaanto gadho hoti. Jhānānica lokiya lokuttara bhūtāni sabbāni attano anurūpena parikammasaṅkhāta pubbabhāgabhāvanā bhisaṅkhārena vinā uppannānināma natthīti so tesaṃ pakatipaccayagaṇesueva antogadho hotīti. Itarathā sabbaṃpi kusalākusala kammaṃ asaṅkhārikaṃ nāmanatthīti āpajjatīti.

[48] Yañca **tattha**

> Adhikārenaca vinā kevalaṃ.La. Sasaṅkhārikantipi nasakkā vattunti vuttaṃ. Taṃpi na yujjatiyeva.

Na hi lokiyajjhānāninīma adhikārena vinā nuppajjantīti atthi. Kevalaṃpana pubbe samathakammesu katādhikārassa sukhappaṭipadajjhānaṃ uppajjati. Akatādhikārassapana dukkhappaṭipadajjhānanti evameva aṭṭhakathāsu āgataṃ. Vuttañhi tattha yoca samathe akatādhikāro. Tassa dukkhā paṭipadā hoti. Katādhikārassasukhāti. Apica, purimabhave siddhaṃ adhikāraṃ gahetvā idha saṅkhārabhedavicāraṇāpi nayuttāeva. Kusalakriyajjhānesu hi sanni hitapaccayavaseneva tabbicāraṇā yuttāti.

[49] Ettāvatā

> Athavātiādiko pacchima vikappopi paṭikkhitto eva hotīti.

52. Ettha jhānaṃ anuyuñjantassa nimittuppādato pubbaṃ paṭipadāya khettaṃ, pacchā abhiññāya khettaṃ. Tattha pubbe viruddhapaccayānaṃ sannihitena kilamantassa sato paṭipajjantassa bhāvanā paṭipadā dukkhānāma hoti. Akilamantassa sukhā. Pacchāca dandhaṃ appanaṃ pattassa bhāvanābhiññā dandhābhiññānāma hoti. Khippaṃ pattassa khippābhiññānāma. Tattha pubbe dukkhā paṭipadā pacchā dandhaṃvā khippaṃvā uppannaṃ jhānaṃ dukkhappaṭipadaṃnāma karoti. Sukhāpana sukhappaṭipadaṃnāma karotīti. Dutīyajjhānādīsupana purimajjhāne nikanti vikkhambhanassa dukkhasukhatāvasena paṭipadābhedo veditabbo. Yopana etarahi gahaṭṭhovā pabbajitovā pubbabhave akatādhikāropi antarāyikadhammamutto kalyāṇapaṭipattiyaṃ ṭhito chinnapalibodho pahitatto jhānaṃ bhāveti. Tassa jhānabhāvanā nasampajjatīti natthīti niṭṭhamettha gantabbanti. [Kusalajjhānaṃ]

53. Vipākajjhāne kāmakusalaṃ appanaṃ apattaṃ mudubhūtaṃ dubbalaṃ hoti. Parittesu nānākiccaṭṭhānesuca hīnesupi attabhāvesuca vipaccati. Tasmā taṃ attanā asadisaṃpi vipākaṃ janeti. Mahaggatakusalaṃpana appanāpattaṃ tikkhaṃ balavaṃ hoti. Uḷāre brahmattabhāve bhavaṅgaṭṭhānesuyeva vipaccati. Tasmā taṃ sadāpi attanā sadisameva vipākaṃ janeti. Teneva vitakkavicārapīti sukhekaggatā sahitantiādinā vipākaṃpi sabbaso kusala sadisameva dasseti.

[50] Anantarabhaveyeva phaladānattā taṃ attanā sadisameva vipākaṃ janetītica vadanti, taṃ na sundaraṃ.

Evañhi sati kāmakusalaṃpi sattamajavanaṃ attanā sadisavipāka meva janeyyāti. Yasmāca kusalameva niranusayasantāne pavattaṃ kriyajjhānaṃ nāma hoti. Tasmā kriyacittaṃpi kusala sadisameva dasseti.

54. **Pañcadhā**tiādisaṅgahagāthā. Tattha **jhānabhedenā**ti pathamajjhānādīhi pañcahi jhānehi sampayogabhedena. Rūpāvacaramānasaṃ jhānabhedena pañcadhā hoti. Pathamajjhānikaṃ, dutīyajjhānikaṃ, tatīyajjhānikaṃ, catutthajjhānikaṃ, pañcamajjhānikanti evaṃ pañcavidhaṃ hotīti attho. Tameva puññapākakriyābhedena pañcadasadhā bhaveti yojanā.

[51] Vibhāvaniyaṃ pana

> Jhānabhedenāti jhānaṅgehi sampayogabhedenāti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Añño hi jhānabhedo. Añño jhānaṅgabhedo. Tattha pathamaṃ jhānaṃ dutīyaṃ jhānantiādijhānabhedo. Pathamajjhāne pañca aṅgāni. Dutīyajjhāne cattārītiādi jhānaṅgabhedo. Tesu idha jhānabhedova adhippeto. Na jhānaṅgabhedo. Cittañhi jhānabhede neva pañcavidhaṃ hoti. Najhānaṅgabhedena. Jhānameva pana jhānaṅgabhedena pañcavidhanti.

[52] Yañca **tattha**

> ‘‘Pañcadhāti pañcaṅgikaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikaṃ puna duvaṅgikanti pañcavidhaṃ hotī’’ti vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.

Jhānameva hi pañcaṅgikādi hoti. Na cittanti.

Rūpāvacara cittassa paramatthadhīpanā.

55. Idāni yathānuppattaṃ arūpacittaṃ niddisanto ākāsānañcā yatanakusalacittantiādi māha. Tattha bhuso kāsati dibbatīti **ākāso**. So hi sayaṃ sarūpato anupalabbhamānopi candasūriyobhāsādīnaṃ vasena ativijjotamānoviya khāyatīti. Nakassati chedana bhedana vasena na vilekhīyatīti akāso. Akāsoeva ākāso tipi vadanti. So pana ajaṭākāso paricchinnākāso kasiṇugghāṭimākāso rūpakalāpaparicchedākāsoti catubbidho hoti. Tattha idha kasiṇugghāṭimākāso adhippeto. So hi anantena ajaṭākāsena saha ekībhūtoviya hoti. Yogināca anantabhāvena pharīyati. Tasmā ananto ākāsoti ākāsānanto. Nāssa uppādantovā vayantovā paññāyatīti anantotipi vuttaṃ. Soyeva ākāsānañcaṃ. Sakatthe yakārena saha siddhattā. Yathā pana devānaṃ adhiṭṭhānavatthu devāyatananti vuccati. Tathā idhapi tasmiṃ appanāpattassa sasampayuttassa jhānassa adhiṭṭhānaṭṭhena tadeva āyatanantipi vuccati. Iti ākāsānañcaṃ āyatanamassāti ākāsānañcāyatanaṃ. Cittacetasikarāsi.

> Ākāsānañcā yatananti ākāsānañcā yatanaṃ samāpannassavā upapannassavā diṭṭhadhammasukhavihārissavā citta ceta sikādhammāti hi vibhaṅge vuttaṃ.

Ākāsānañcāyatane pavattaṃ kusalacittanti **ākāsānañcāyatanakusalacittaṃ**. Viññāṇañcāyatananti ettha viññāṇaṃnāma ākāsānañcāyatanacittameva. Taṃpana sayaṃ uppādādi antavantaṃpi anantasaññite ākāse pavattanato anantanti vuccati. Koṭṭhāsatthovā antasaddo. Attano uppādādīsu koṭṭhāsesu ekadese aṭṭhatvā sakalassa pharaṇavasena tadārammaṇāya bhāvanāya pavattanato anantanti vuccati. Anantasaññitevā ākāse pavattanato anantanti evaṃ tadārammaṇāya bhāvanāya pavattattā anantanti vuccati. Anantasaññitevā ākāse attano pharaṇākāra vasenapi anantanti vattuṃ yujjatiyeva. Anantaṃ viññāṇanti viññāṇānantaṃ. Tameva viññāṇañcaṃ niruttinayena, viññāṇañcaṃ āyatanaṃ assāti **viññāṇañcāyatanaṃ**. Viññāṇañcāyatana saṅkhāte cittacetasikarāsimhi pavattaṃ kusalacittantisamāso.

> Viññāṇañcāyatananti viññāṇañcāyatanaṃ samāpannassavā upapannassavādiṭṭhadhammasukhavihārissavācittacetasikādhammātihi vibhaṅge vuttaṃ.

[53] Vibhāvaniyaṃ pana **mahāṭīkāyañca**

> ‘‘Dutīyā ruppa viññāṇena añcitabbaṃ pāpuṇitabbanti viññāṇañca’’ntipi vuttaṃ. Taṃ pāḷiyā na sameti.

Anantaṃ viññāṇanti tadeva viññāṇaṃ ñāṇena phuṭṭhaṃ manasikaroti, anantaṃ pharati. Tena vuccati anantaṃ viññāṇantītihi vuttaṃ. Etena ca taṃviññāṇaṃ ekantena anantavisesanayuttaṃ hotīti viññāyatīti. Tameva ākāsantipi pāṭho. Ākiñcaññāyatananti ettha kiñci kiñcananti atthato ekaṃ appamattakassa nāmaṃ. Natthi kiñcanaṃ appamattakaṃ antamaso bhaṅgamattaṃpi avasiṭṭhaṃ assa pathamā ruppaviññāṇassāti akiñcanaṃ. Akiñcanassa bhāvo **ākiñcaññaṃ**. Pathamāruppaviññāṇābhāvo. So hi natthi kiñcīti manasikāra vasena taṃnāmaṃ labhatīti. Ākiñcaññaṃ āyatanamassātiādi vuttanayameva. **Nevasaññā nāsaññāyatana**nti ettha oḷārika saññaṃ sandhāya nevatthi saññā assāti nevasaññaṃ. Sukhumasaññaṃ sandhāya naca natthi saññā assāti nāsaññaṃ, nevasaññañca taṃ nāsaññañcāti nevasaññā nāsaññaṃ majjhe dīghaṃ katvā, citta cetasikarāsieva. Tameva yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatananti nevasaññā nāsaññāyatanaṃ. Tasmiṃ pavattaṃ kusala cittanti samāso. Athavā. Saññāyeva paṭusaññākiccassa abhāvato nevasaññāca hoti. Saṅkhārāvasesa sukhumabhāvena vijjamānattā asaññāca nahotīti katvā nevasaññānā saññānāma, sāyeva āyatanaṃ, tenaca sampayuttaṃ kusala cittanti samāso. Etthaca yasmā ādito paṭṭhāya oḷārike nīvaraṇadhamme vitakkādikeca pajahitvā sesadhammeca bhāvanā balena uparupari sukhumabhāvaṃ pāpetvā anukkamena paṭipajjantā sukhumaṭṭhena lokiyadhammesu muddhabhūtaṃ imaṃ samāpattiṃ pāpuṇanti. Tasmā idha cittaṃpi nevacittanācittameva hoti. Phassopi neva phassanāphassoeva hoti, tathā vedanādayopīti. Tasmā idhasaññāggahaṇaṃ desanāsīsamattanti daṭṭhabbaṃ. Vipākesu viññāṇañcāyatananti ettha viññāṇanti pathamāruppakusala viññāṇameva. Tañca atītānantarabhave pavattaṃ daṭṭhabbaṃ. Akiñcana bhāvoca tasseva natthi bhāvoti. Kriyacittesu pana viññāṇaṃ nāma kusalabhūtaṃ kriyabhūtañca duvidhaṃ pathamāruppaviññāṇaṃ veditabbaṃ. Akiñcanabhāvoca tasseva duvidhassa viññāṇassa abhāvo yevāti.

56. Saṅgahagāthāyaṃ **ārammaṇappabhedenā**ti ālambi tabbānaṃ kasiṇugghāṭimākāsādīnaṃ catunnaṃ ārammaṇānaṃ pabhedena. Duvidhaṃhi idha ārammaṇacatukkaṃ, atimikkatabba catukkaṃ, ālambi tabba catukkañca. Tattha pathamāruppe rūpapañcamajjhānassa ārammaṇa bhūtaṃ. Kasiṇanimittaṃ atikkami tabbaṃnāma. Taṃ ugghāṭetvā laddhaṃ ākāsaṃ ālambitabbaṃ nāma. Dutīyāruppe pathamāruppassa ārammaṇabhūtaṃ ākāsaṃ atikkamitabbaṃnāma. Pathamāruppaviññāṇaṃ ālambi tabbaṃnāma. Tatīyāruppe taṃpathamāruppaviññāṇaṃ atikkamitabbaṃnāma. Tassa natthibhāvo ālambitabbaṃnāma. Catutthāruppe so natthi bhāvo atikkamitabbaṃ nāma. Tatīyāruppaviññāṇaṃ ālambi tabbaṃ nāmāti. Tattha kiñcāpi imaṃ āruppamānasaṃ catunnaṃ atikkami tabbānaṃpi bhedena catubbidhaṃ hoti, tathāpi ākāsānañcāya tanantiādinā idha ālambitabbānaññeva sarūpato gahitattā tesaṃ bhedena imassa bhedo pākaṭoti daṭṭhabbaṃ. Āruppamānasaṃ ālambaṇappabhedena catudhā ṭhitaṃ. Tadeva puññapāka kriyabhedena dvādasadhā ṭhitanti yojanā.

Arūpacittassa paramatthadīpanā.

57. Idāni yathānuppattaṃ lokuttara cittaṃ dassento **sotāpattimaggacitta**ntiādimāha. Tattha savati sandati anivattagamanavasena pavattatīti soto, gaṅgādīsu jalappavāho. Sohi pabhavato paṭṭhāya yāvamahāsamuddā antarā anivatta māno savati sandati pavattatīti. Sotoviyāti soto. Aṭṭhaṅgiko ariyamaggo, yathāha-yokho āvuso ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi. La. Sammāsamādhi. Ayaṃ vuccatāvuso sototi. Ayaṃpihi yadā uppajjati. Tato paṭṭhāya ānubhāvapharaṇavasena yāvaanupādisesanibbānadhātuyā antarā anivattamānoyeva hutvā savati sandati pavattatīti. Yathāha -

> Seyyathāpi bhikkhave yākāci mahānadiyo. Seyyathidaṃ. Gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī. Sabbā tā samuddaninnā honti samuddapoṇā samuddapabbhārā. Evameva kho bhikkhave bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento bahulikaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbāna pabbhāroti.

Etthaca tena tena maggena pahīnānaṃ kilesānaṃ puna anupagamana vasena saddhādīnaṃ indriyānaṃ anukkamena paripākagamanavasenaca anivattagamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāha -

> Seyyathāpi bhikkhave ghaṭo nikkujjo vamateva udakaṃ. Nopaccāvamati. Evamevakho bhikkhave ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento bahulikaronto vamateva pāpake akusale dhamme. Nopaccāvamatīti. Yathācāha-sotāpatti maggaññāṇena ye kilesā pahīnā, te kilese napuneti napacceti napaccāgacchatītiādi.

Yathāca puthujjanā pahīnepi kilese puna upagacchanti. Tihe tukabhūtāpi puna dvihetukāhetukabhāvaṃ gacchanti. Yato te uparibhavagge nibbattāpi puna apāyesu sandissanti. Sīlavantāpi puna dussīlā honti. Samāhitāpi puna ummattakāvā khittacittāvā honti. Paññavāpi puna duppaññā eḷamūgā honti. Natathā ariyā. Tepana tena tena maggena pahīne kilese puna naupagacchanti. Puthujjanabhāvaṃvā heṭṭhimāriya bhāvaṃvā na gacchanti. Anukkamena saddhādīnaṃ indriyānaṃ paripakkabhāvameva upagacchantīti. Sabbañcetaṃ ariyamaggasseva ānubhāvena siddhanti sototināmaṃ mūlappabhavabhūte tasmiṃ maggeeva niruḷhanti daṭṭhabbaṃ. Tassa sotassa ādito pajjanaṃ pāpuṇanaṃ sotāpatti. Sotāpattiyā adhigamamāno maggo sotāpattimaggo. Athavā, dhammasota samāpanno ariyoti pavuccatīti vuttattā sabbe ariyasantānagatā lokiya lokuttarabhūtā bodhipakkhiyadhammā upari sambodhiparā yanatāvasena anupādisesanibbāna parāyanatāvasenaca anivatta gatiyā pavattamānā yathāvuttena atthena sototi vuccanti. Taṃ sotaṃ ādito pajjanti pāpuṇanti etāya paṭipadāyāti sotāpatti. Sotāpattica sā maggocāti sotāpattimaggo, pathamamaggasaṅkhātāya sotāpattiyā aṅganti sotāpatti yaṅgantihi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, maggotica patho upāyo. Nibbānaṃ maggeti, nibbānatthikehi maggīyati, kilese mārento gacchatīti maggotica vadanti.

[54] Vibhāvaniyaṃ pana

> Ariyamaggasotassa ādito pajjanaṃ etassāti sotāpatti. Puggaloti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi puggale pavatto sotāpattisaddo katthaci diṭṭhoti.

> **[55]** Etena tassa maggo sotāpattimaggoti idaṃpi paṭikkhittaṃ hoti.

Sotāpattimaggena sampayuttaṃ cittaṃ sotāpattimaggacittaṃ.

[56] Ṭīkāsu pana

> Sotāpattiyā laddhaṃ maggacittaṃ sotāpatti maggacittanti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi cittasaddasambandho sotāpattisaddo katthaci pāḷiyaṃ diṭṭhoti.

58. Paṭisandhivasena sakiṃ imaṃlokaṃ āgacchati sīlenāti **sakadāgāmī**. Dutīyaphalaṭṭho. So hi asamucchinnakāma rāgānusayattā kāmalokāgamana kilesasabbhāvena taṃ sabhāvānāti vattanato upari bhavagge ṭhitopi paṭisandhivasena puna imaṃ kāmadhātuṃ āgamanappakatikoeva hotīti. Vuttañhetaṃ catukkanipāte -

> Idha sāriputta ekaccassa puggalassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni honti, so diṭṭhevadhamme nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati. So aparihīno kālaṃ kurumāno nesaññānāsaññā yatanupagānaṃ devānaṃ sahabyataṃ upapajjati. So tato cuto āgāmī hoti āgantvā itthattaṃ. Idha pana sāriputta ekaccassa puggalassa orambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni honti, so diṭṭheva.La. So tato cuto anāgāmī hoti anāgantvā itthattanti.

Aṭṭhakathāyañca itthattanti imaṃ kāmāvacara pañcakkhandha bhāvanti vuttaṃ. Ayañca attho kilesagativasena vutto. Na puggala gativasena. Na hi brahmabhūtā sotāpanna sakadā gāmino paṭipaṭisandhivasena heṭṭhimaṃpi brahmalokaṃ āgacchanti. Kuto kāma lokaṃ. Kathaṃ viññāyatīti ce. Anusayayamake –

> Kāmadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ arūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci sattaanusayā anusenti, kassaci pañcaanusayā anusenti, kassaci tayo anusayā anusentīti vatvā rūpa dhātuyā arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusentīti.

Vuttattā viññāyati. Tattha purimavākye puthujjanassa vasena satta. Dvinnaṃ sotāpannasakadāgāmīnaṃ vasena pañca. Anāgāmissa vasena kayoti vuttaṃ, pacchimavākyepana brahmabhūtānaṃ sotā pannasakadāgāmianāgāmīnaṃ paṭisandhivasena kāmalokaṃ gamanassa natthitāya kevalaṃ puthujjanasseva vasena sattevāti vuttaṃ. Dhammahadaya vibhaṅgaṭṭhakathāyañca –

> ‘‘Rūpāvacare nibbattā sotāpannasakadāgāmino napuna idhā gacchanti, tattheva parinibbāyanti. Etehi jhānaanāgāmino nāmā’’ti ca. ‘‘Navasu brahmalokesu nibbattaariya sāvakānaṃ tatrupa pattipi hoti uparūpapattipi. Naheṭṭhu papatti. Puthujjanānaṃpana tatrupapattipi hoti uparūpapatti heṭṭhupapattipī’’ti ca.

Vuttaṃ. Tañcakho anāgamanaṃ maggasahāyena jhānānubhāveneva siddhaṃ. Namaggānubhāvenāti. Etthaca imaṃ lokanti padassa imaṃ manussalokanti vā imaṃ kāmāvacaralokantivā dvidhāpi attho aṭṭhakathāsu vutto. Tattha purimasmiṃ atthe sati āgacchatīti etassa devalokato āgacchatīti attho. Pacchimasmiṃ pana brahmalokatopi ca āgacchatīti. Pāḷiyaṃpana pacchimatthova vuttoviya dissati. Vuttañhetaṃ puggalapaññattiyaṃ anāgantvā itthattaṃ anāgāmī tena daṭṭhabbo. Āgantvā itthattaṃ sotāpannasakadā gāmino tena daṭṭhabbāti. Etthaca anāgantvā itthattanti iminā imaṃ kāmāvacaralokaṃ na āgacchatīti anāgāmīti atthaṃ dasseti. Āgantvā itthattanti imināpana dvepi sotāpannasakadāgāmino sakiṃ puna imaṃ kāmāvacaralokaṃ āgacchantīti sakadāgāminoti atthaṃ dasseti. Kasmā, nirantaravākyesu ṭhitānaṃ dvinnaṃitthatta saddānaṃ nānātthā sambhavato. Majjhimapaṇṇāseca kaṇṇakattha sutte -

> Yo so mahārāja brahmā sabyāpajjho, so brahmā āgantā itthattaṃ. Yoso brahmā abyāpajjho, so brahmā anāgantā itthattanti.

Bhagavatā vuttaṃ. Tattha sabyāpajjhoti etena puthujjanena saha sotāpannasakadāgāmibhūtā brahmāno gahitā honti. Tehi paṭighānusayassa appahīnattā cetasikadukkhasaṅkhātaṃ byāpajjhaṃpi apahīnamevāti sabyāpajjhānāma. Āgantā itthattanti imaṃ kāmalokaṃ paṭisandhivasena puna āgamanasīlo āgamanappakatikoti attho. Tabbiparītena pacchimassa vākyassa attho veditabbo. Tesupana dvīsu sakadāgāmīsu purimassa anaññasā dhāraṇeneva sabbapathamaṃ ariya magga sotādhi gamana guṇena sotāpanno tveva nāmaṃ siddhanti daṭṭhabbaṃ. Puggalagativasena panettha brahmaloke ṭhitānaṃ sattakkhattuparamatādibhāvoviya sakadāgāmibhāvopi natthi. Pathamadutīyaphalaṭṭhāpihi tattha anāgāmisaṅkhyameva gacchanti. Tasmā sakadāgāmīti idaṃ kāmajātikā naṃeva dutīyaphalaṭṭhānaṃ siddhaṃ nāmanti katvā tesaṃ kāmaloke eva heṭṭhuparupapatti vasena sakiṃ āgamanaṃ aṭṭhakathāsu vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā pāḷiyaṃpi pañcannaṃ idha niṭṭhā sattakkhattuparamassa kolaṃkolassa ekabījissa sakadāgāmissa yoca diṭṭheva dhamme arahāti vuttanti. Sopana chabbidho hoti. Idhapatvā idhaparinibbāyī, tattha patvā tattha parinibbāyī, idhapatvā tattha parinibbāyī, tattha patvā idha parinibbāyī, idhapatvā tatthanibbattitvā idha parinibbāyī. Tatthapatvā idhanibbattitvā tatthaparinibbāyīti. Tattha idha patvā idha parinibbāyīti idha manussabhave sakadāgāmimaggaṃ patvā idhamanussa bhaveyeva arahattamaggaṃ labhitvā parinibbāyanadhammo. Tattha patvā tattha parinibbāyīti tasmiṃdevaloke sakadāgāmimaggaṃ patvā tasmiṃ devalokeyeva arahattamaggaṃ labhitvā parinibbāyanadhammo. Nibbattitvāti paṭisandhiggahaṇavasena uppajjitvā. Yesaṃ pana imaṃ lokanti padassa imaṃ manussalokanti attho. Tesaṃ so pañcavidhoyeva vutto, na chaṭṭho puggalo.

Vibhāvaniyañca

> ‘‘Pañcasu sakadāgāmīsu pañcamakova idhādhippeto, so hi ito gantvā puna sakiṃ idha āgacchatī’’ti vuttaṃ.

Mahāparinibbāna suttaṭṭhakathāyaṃ pana mahāvagga saṃyuttaṭṭhakathā yañca sopi chaṭṭho puggalo sakiṃ āgamanaṭṭhena āgatoyeva. Yasmāca sabbaññubuddhāpi yāva uparimaggo nāgacchati. Tāva pathamaphalaṭṭhabhūtā sattakkhattu paramatāyaṃviya dutīyaphalaṭṭhabhūtā sakiṃ āgamanappakatiyaṃ saṇṭhitāyeva honti. Tasmā idha koci dutīyaphalaṭṭho sakiṃ āgamanaṭṭhena nippariyāyena sakadā gāmīnāma na nahotīti sabbopi so chabbidho puggalo idha nippariyāyena sakadāgāmiyevanāma hotīti daṭṭhabbo. Sakadā gāmissa maggo sakadāgāmimaggo. So hi sayaṃ janakabhūto sakadāgāmīnaṃ janetabbaṃ janetīti idha janetabba janakasambandhena visesana visesitabbatā ñāyāgatā eva hoti. Yathā tissamātā phussamātāti.

[57] Vibhāvaniyaṃ pana

> Sāñāyāgatāeva nahoti. Payojanaṃ pana kiñci atthi. Payojanavasena aviruddhā hotīti iminā adhippāyenayaṃ vuttaṃ ‘‘kiñcāpi maggasamaṅgino tathāgamanāsambhavato phalaṭṭhoyeva sakadāgāmīnāma. Tassapana kāraṇabhūto purimuppanno maggo maggantarāvacchedanatthaṃ phalaṭṭhena visesetvā vuccati sakadāgāmimaggoti. Evaṃ anāgāmimaggo’’ti. Taṃ na yujjati.

Sakadāgāmimaggena sampayuttaṃ cittanti samāso.

59. Orabbhāgiyasaṃyojanānaṃ sabbaso samucchinnattā paṭisandhivasena puna imaṃ kāmalokaṃ na āgacchatīti **anāgāmī**. Ekantena brahmalokaparāyanoeva hotīti attho. Idañca kevalaṃ imassa maggassa ānubhāvavaseneva vuttaṃ. Uparimagga vipassanāya pana āgatāya so tasmiṃ ṭhāneyeva arahatta maggaparāyanopi hotiyeva. Anāgāmissa tatīyaphalaṭṭhassamaggo. Tena sampayuttaṃ cittanti viggaho.

60. Mahapphalakāritāguṇayogena pūjāvisesaṃ arahatīti **arahā**. Khīṇāsavo catutthaphalaṭṭho. Arahato bhāvo arahattaṃ, catutthaphalaṃ. Tassa maggo. Tena sampayuttacittanti nibbacanaṃ. Pisaddena pāḷiyaṃ vibhatte maggacittappabhede sampiṇḍeti. Tattha dhammasaṅgaṇiyaṃ tāva pathamamagge jhānanāmena vuttesu pañcasu vāresu pathame suddhikapaṭipadāvāredvinnaṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena navacittāni honti. Tathā suddhikasuññatāya suññatappaṭipadāya suddhikappaṇihite appaṇihitappaṭipadāyacāti pañcasu vāresu dasannaṃ nayānaṃ vasena pañcacattālīsacittāni honti. Tathā maggasatipaṭṭhānādīhi ekūnavīsatiyā nāmehi vuttesu paccekaṃ pañcasu vāresūti vīsatiyā nāmehi vutte vārasate dvinnaṃ nayasatānaṃ vasena navacittasatāni honti. Puna catūhi adhipatīhi yojetvā vuttesu catūsu vārasatesu aṭṭhannaṃ nayasatānaṃ vasena tīṇi sahassāni chasatānica hontīti. Evaṃ pathamamagge naya sahassavasena cattāricittasahassāni pañcacitta satānica honti. Tathā sesamaggesupīti evaṃ catūsu maggesu catunnaṃ naya sahassānaṃ vasena aṭṭhārasa magga citta sahassāni honti. Saccasatipaṭṭhāna vibhaṅgesu pana vīsatinaya sahassānaṃ vasena navutimaggacittasahassāni. Maggavibhaṅge aṭṭhavīsatiyā naya sahassānaṃ vasena satasahassaṃ chabbīsatisahassāni ca maggacittāni hontīti. Aṭṭhakathāsupana nayabhedāeva vuttā. Nacitta bhedāti.

[58] Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> Pisaddena saccavibhaṅge āgataṃ saṭṭhisahassabhedaṃ nayaṃ saṅgaṇhātīti vuttaṃ. Taṃ imasmiṃ kusalanigame na vattabbaṃ.

Sohi saṭṭhisahassabhedo nayo vipākaṭṭhāneeva aṭṭhakathāyaṃ āgatoti.

[59] Yañca **tattha**

Paṭipadābhedaṃ anāmasitvā kevalaṃ suññato appaṇihi toti dvidhā vibhattoti vuttaṃ. Taṃ nayujjati.

Pāḷiyañhi paṭipadābhedo ādimhiyeva āgatoti. Naca ādimhi suññato appaṇihitoti dvidhā vibhatto nirantaravāro atthīti.

[60] Yañca **tattha**

> Suññato eko nayo, appaṇihito eko, paṭipadā visiṭṭhā suññatā cattāro, appaṇihitā cattāroti katvā dasanayā hontīti adhippāyena evaṃ jhāna nāmena dasadhā vibhattoti vuttaṃ. Taṃpi na yujjatiyeva.

Na hi suññatādayo idha nayānāma honti. Tesu pana eke kasmiṃ dve dve catukkapañcakanayāeva idha nayānāmāti. Etena tathā maggasatipaṭṭhāniccādikaṃpi sabbaṃ paṭikkhittaṃ hotīti. [Maggacittaṃ]

61. Phalacitte **phala**nti vipākabhūto aṭṭhaṅgika maggo. Sampayuttadhammasamūhovā. Sotāpattiyā adhigataṃ phalaṃ. Tena sampayuttaṃ, tatthavā pariyāpannaṃ cittanti sotāpatti phala cittaṃ. Esanayo dutīyatatīyesupi. Arahattañca taṃ phalañcāti **arahattaphalaṃ**. Tena sampayuttaṃ, tasmiṃvā pariyāpannaṃ cittanti nirutti.

62. Saṅgahagāthāyaṃ **catumaggappabhedenā**ti catukkhattuṃ pattabbattā catubbidhānaṃ aṭṭhaṅgikamaggānaṃ pabhedena. Kasmāpana te catukkhattuṃ pattabbāti. Vuccate. Sotāpattimagge tāva saddhādīni indriyāni mudūni honti, tasmā so diṭṭhivicikicchāeva samucchindituṃ sakkoti. Aññepana kāmarāgabyāpādepi tanubhūtepi kātuṃ nasakkoti. Dutīyamagge tāni thokaṃ paṭūni honti. Tasmā so kāmarāgabyāpāde tanubhūte kātuṃ sakkoti. Samucchindituṃ pana nasakkohiyeva. Tatīyamagge tāni paṭutarāni honti. Tasmā so kāmarāgabyāpāde samucchindituṃ sakkoti. Rūpārūpa rāgamānuddhaccāvijjāyopana samucchindituṃ nasakkotiyeva. Catuttha maggepana tāni indriyāni paṭutamāni honti. Tasmā so tāca aññeca sabbepi pāpadhamme samucchindituṃ sakkoti. Evaṃ catukkhattuṃ pavattamānāeva pariniṭṭhitakiccattā te maggā catukkhattuṃ pattabbā hontīti. Kusalaṃ cittaṃ catumaggappabhedena catudhā mataṃ. Pākaṃpi tassa catubbidhassa kusalassa phalattā tathā catudhāmataṃ. Iti anuttaraṃ cittaṃ aṭṭhadhā matanti yojanā. Natthi attano uttaraṃ adhikaṃ etassāti **anuttaraṃ**.

63. Kasmā panettha kriyacittaṃnāmana gahitanti, kriyānuttarassa abhāvāti, kasmā panassa abhāvoti. Maggacittassa ekacittakkhaṇikattāti. Yadi hi taṃ lokiyakusalaṃviya nānākkhaṇesu pavatteyya. Tadā niranusayasantānepi pavattitvā kriyā nuttaraṃnāma siyāti. Kasmāpana taṃ ekacittakkhaṇikameva hotīti. Maggassa mahānubhāvattāti. Kathañca mahānubhāvoti. Vuccate. Ariyamaggohi nāma sakiṃ pavattamānoyeva attanā pahātabbe kilese puna anuppādadhammataṃ āpādetvā pajahati. Ayamassa eko ānubhāvo. Vipākañca kusalakriyajavanaṃviya javanakicca yuttaṃ yadā kadāci samāpajjanakkhamañca katvā attano anantarato paṭṭhāya janeti. Ayamassa dutīyo ānubhāvo. Tasmā tassa kilesappahānatthāyapi puna uppādetabbakiccaṃnāma natthi. Tathā samāpatti atthāyapīti. Sacepi hi koci ahaṃ phalaṃ samāpajjituṃ na icchāmi. Pubbe laddhaṃ maggameva samāpajjissāmīti parikammaṃ kareyya. Tadā pubbe sakiṃ uppajjitvā niruddhamaggacetanānubhāvena phalacittameva pavatteyya. Na maggacittaṃ. Kasmā, appaṭibāhi yānubhāvattā maggassa. Ayañhi maggānubhāvonāma kenaci chandena vā vasenavā ajjhāsayenavā parikammenavā paṭibāhituṃ asakkuṇeyyoyeva hotīti.

64. **Dvādasākusalāneva**ntiādi sabbesaṃ catubbhūmaka cittānaṃ jātivasena saṅgaho. Evaṃ iminā vuttappakārena akusa lāni dvādasevahonti. Kusalāni ekavīsatieva. Vipākānichattiṃ seva. Kriyacittāni vīsatievāti ṭīkāyaṃ yojīyati. Kecipana kusalānaṃ vipākānañca uparivaḍḍhamānattāevasaddaṃ ādiantapadesveva yojesuṃ. **Catupaññāsadhā**tiādi bhūmivasena saṅgaho. Kāmepariyā pannāni cittāni catupaññāsadhā īraye katheyya. Rūpe pannarasa. Arūpe dvādasa. Tathā anuttare pariyāpannāni cittāni aṭṭhadhā īrayeti yojanā. Etthaca anuttareti lokuttara bhūmiyaṃ. Sā pana duvidhā saṅkhatabhūmi, asaṅkhatabhūmīti. Saṅkhatāpi catubbidhā. Yathāha –

> Yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti pathamāya bhūmiyā pattiyā.La. Dutīyāya.La. Tatīyāya.La. Catutthāya bhūmiyā pattiyāti.

Tattha bhūmīti sāmaññaphalaṃ adhippetanti vuttaṃ. Pathamamaggaphalayu gaḷaṃvā pathamabhūmi.La. Catuttha maggaphala yugaḷaṃ catutthabhūmīti evaṃpi yujjatiyeva. Atthatopana rāgattayapariggahavimuttiyā tebhūmakadhammesu apariyāpannatā saṅkhātena avatthā visesena yutto dhammaviseso. Soca kilesappahāna visesena catubbidho jātoti.

[61] Vibhāvaniyaṃ pana

> Itarabhūmiyoviya lokuttarabhūmināma visuṃ natthi. Nava vidhadhammasamūhoeva tesaṃ bhūmipariyāyoti katvā yaṃ vuttaṃ. ‘‘Katthaci apariyāpannāni navavidhalokuttara dhammasamūhekadesabhūtāni rukkhe sākhā tyādīsu viya anuttare cittānīti vuttānī’’ti. Taṃ nayujjati.

Duvidhāhi bhūmi avatthābhūmi, okāsabhūmīti. Tattha avatthā bhūmieva nippariyāyabhūmi. Na itarā. Sā hi okāsabhūmināma dhammānaṃ taṃ taṃ avatthāvisesavaseneva siddhāti. Taṃ taṃ avatthā visesotica heṭṭhā vuttanayena kāmāvacaratādi avatthā viseso daṭṭhabbo. Apica ekattiṃsabhūmiyopi kusalākusaladhammānaṃ hīnapaṇītaoḷārikasukhumatā saṅkhātehi avatthāvisesehieva sijjhantīti.

65. Evaṃ catubbhūmaka cittāni saṅkhepato niddisitvā idāni puna vitthārato niddisanto itthantiādigāthamāha. Tatrāyaṃ yojanā. Athavāpana itthaṃ yathāvuttappakārena ekunanavutippabhedaṃ mānasaṃ cittaṃ ekavīsasataṃ katvā vicakkhaṇā paṇḍitā vibhajantīti.

[62] Ṭīkāsu pana

> Gāthāya pubbaddhaṃ purimagāthānaṃ nigamanaṃ katvā aparaddhameva ārabbhantaraṃ katvā yojenti. Taṃ kathamekūna navutividhaṃ cittaṃ ekavīsasataṃ hotīti iminā nasametīti.

Idāni taṃ ekavīsasatavibhāgaṃ dassento kathaṃ.La. Hotīti pucchitvā vitakkavicārapīti sukhekaggatā sahitantiādimāha. Tattha **pathamajjhāna sotāpattimaggacitta**nti ettha pañcaṅgikena pathamajjhānena yutto sotāpattimaggo pathamajjhānasotāpattimaggo. Tena sampayuttaṃ cittanti samāso.

[63] Ṭīkāsu pana

> ‘‘Pathamajjhānañca taṃ sotāpattimaggacittañcā’’ti yojenti. Taṃ na yuttaṃ.

Na hi jhānaṃ cittaṃ hoti. Naca cittaṃ jhānaṃ. Aññañhi jhānaṃ, aññaṃ cittanti.

[64] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Jhānaṅgavasena pathamajjhāna sadisattā pathamajjhānañcā’’ti vuttaṃ. Tampi na yuttaṃ.

Na hi pañcaṅgikaṃ lokuttarajjhānaṃ pathamajjhānasadisaṭṭhena pathamajjhānasaññaṃ labhatīti sakkā vattuṃ. Tañhi sayameva attano pañcaṅgikabhāvena nippariyāyato pathamajjhānaṃnāma hotīti. Idañhi jhānaṃnāma lokiyaṃvā hotu lokuttaraṃvā. Yaṃ pañcaṅgikaṃ hoti. Taṃ sayameva pathamajjhānanti siddhaṃ. Yaṃ caturaṅgikaṃ. Tiyaṅgikaṃ. Duvaṅgikaṃ. Puna duvaṅgikaṃ. Taṃ sayameva pañcamajjhānanti siddhanti. Lokuttarevā dutīyādibhāvassa uppattikkamavasena asiddhattā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

[65] Yañca **tattha**

> Sadisabhāveneva lokuttare tesaṃ pañcaṅgikādīnaṃ jhāna vohārasiddhatādīpanatthaṃ. ‘‘Pādakajjhāna sammasitajjhāna puggalajjhāsayesu hi aññataravasena taṃ taṃ jhānasadisattā vitakkādiaṅgapātubhāvena cattāropi maggā pathamajjhānādi vohāraṃ labhantā paccekaṃ pañcadhā vibhajantī’’ti vuttaṃ. Tampi nayujjatiyeva.

Na hi maggā pathamajjhānādi vohāraṃ labhanti. Añño hi maggo, aññaṃ jhānanti. Apica, yadi upanijjhāyanaṭṭhena paccanīkajjhāpanaṭṭhenaca jhānaṃnāma siyā. Tadā lokuttarajjhānānieva sātisayato jhānānināma siyuṃ. Na itarāni. Tāni hi kasiṇādinimittamattaṃ upecca nijjhāyanti. Paccanīkadhammeca vikkhambhanamattena jhāpenti. Lokuttarāniyevapana atigambhīraṃ abhiduddasaṃ nibbānaṃ upecca nijjhāyanti. Paccanīkadhammeca samūle sānusaye sabbaso samucchindanavasena jhāpentīti. Etthaca appanājhānānaṃ pañcaṅgikabhāvonāma pakatiyā eva siddho hotīti na pathamajjhānikesu maggaphalesu pādakajjhā nādinā paccayavisesena kiccaṃ atthi. Caturaṅgikādi bhāvo pana tena paccayavisesena vinā na sijjhati. Asatihi tasmiṃ sabbaṃpi jhānaṃ pañcaṅgikameva bhavissatīti. Tattha yathā lokiyajjhānesu ādikammikakāle tassa tassa dutīyādikassa jhānassa upacārabhūtā bhāvanā sayaṃ vitakkādiyuttā samānāpi vitakkādīsu ādīnavadassanaññāṇenaceva idāni avitakkaṃ jhānaṃ uppādessāmi, idāni avicāraṃ jhānaṃ uppādessāmīti evamādinā pavattena ajjhāsaya visesenaca yuttattā kāci vitakkavirāgabhāvanānāma hoti. Kāci vicāra virāgabhāvanā nāma. Kāci pītivirāgabhāvanā nāma. Kāci sukhavirāgabhāvanānāma. Kācī rūpavirāgabhāvanānāma. Asaññigāmīnaṃ pana saññāvirāgabhāvanānāma hoti. Sā attano attano jhānaṃ avitakkaṃvā avicāraṃvā appītikaṃvā upekkhāsaha gataṃvā kātuṃ sakkoti. Jhānesu vasībhūtakālepana ādīnavadassanaññāṇena vinā kevalaṃ ajjhāsayamattena yaṃyaṃ jhānaṃ icchati. Taṃ taṃ jhānaṃ samāpajjatiyeva. Evamevaṃ idhapi tassa tassa maggassa upacārabhūtā vuṭṭhānagāmini vipassanāsaṅkhātā bhāvanā sayaṃ vitakkādiyuttā samānāpi nānāsattiyuttā hoti. Kāci vitakkavirāgabhāvanānāma. Kāci vitakkavicāravirāgabhāvanā nāma. Kāci vitakkavicārapīti virāgabhāvanānāma. Kāci vitakkavi cārapītisukhavirāgabhāvanānāma. Tattha yā vitakkaṃ virājetuṃ atikkāmetuṃ sakkoti. Sā vitakkavirāgabhāvanānāma. Esa nayo sesāsupīti.

66. Kassapana balena sā vipassanā nānāsatti yuttā hotīti. Vuccate, pādakajjhānabalenāti eko theravādo. Sammasitajjhāna balenāti eko. Puggalajjhāsaya balenāti eko. Tattha yaṃ yaṃ jhānaṃ tassā vipassanāya pādakatthāya āsanne samāpajjīyati. Taṃtaṃ pādakajjhānaṃnāma. Taṃce pathamajjhānaṃ hoti. Vipassanā pākatikāeva. Sace dutīyajjhānaṃ hoti. Vipassanā vitakkavirāgasattiyuttā hoti. Magge avitakkaṃ jhānaṃ niyāmetuṃ sakkoti. Esanayo sesesupi pādakajjhānesūti ayaṃ pādakavādo. Pādakajjhāne sati taṃsadisameva magge jhānaṃ hoti. Asatipana magge pathamajjhānameva hoti. Sammasi tajjhānaṃvā puggalajjhāsayovā magge jhānaṅgaṃ niyametuṃ nasakkotīti adhippāyoti. Pādakajjhāne sati taṃvā aññaṃvā yaṃyaṃ jhānaṃ sammasīyati. Taṃce pathamajjhānaṃ hoti. Vipassanā pākati kāeva. Sace dutīyajjhānaṃ hoti. Vipassanā vitakkavirāgasatti yuttā hoti. Magge avitakkaṃ jhānaṃ niyāmetuṃ sakkoti. Esanayo sesesupi sammasitajjhānesūti ayaṃ sammasitavādo. Vipassanāya ārammaṇabhāvena saha caritattā sammasitajjhānameva pādakajjhānato ajjhāsayatoca balavataranti adhippāyoti.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Vipassanāpādakaṃ kiñcijhānaṃ natthīti imasmiṃ vāde vuttaṃ. Taṃ aṭṭhakathāya na sameti.

Pādakajjhāne sati taṃvā aññaṃvā magge yaṃyaṃjhānaṃ icchati. Taṃtaṃ jhānaṃ ijjhati. Vipassanāpi icchānurūpaṃ vitakkavirāgādibhāvaṃ pattā hotīti puggalajjhāsayavādo. Yathā lokiyajjhānesu āsanne vuṭṭhitajjhānaṃ uparijjhānupacāra bhāvanāya upatthambhakamattaṃ hoti. Na pana uparijjhāne jhānaṃ attasadisaṃ kātuṃ sakkoti. Ajjhāsayoeva uparijjhāne jhānaṅgaṃ niyāmeti. Evamevaṃ idhapi pādakajjhānaṃ vipassanāya tikkha visadabhāvatthāya balavupanissa yo hoti. Ajjhāsayoeva vipassanaṃ vitakkavirāgādibhāvaṃ pāpetvā magge jhānaṅgaṃ niyāmetīti adhippāyoti. Yo panettha vuṭṭhānagāminivipassanāeva magge jhānaṅgaṃ niyāmetīti mahāṭṭhakathā vādo. Tatthapi puggalajjhāsayavisesabalena vitakkavirāgādisatti visesayuttā vuṭṭhānagāmini vipassanāevāti attho veditabbo. Kāmañcettha aṭṭhasāliniyaṃ imesaṃ tiṇṇaṃ theravādānaṃ aññamaññaṃ avirodho vuttoviya dissati. Imepana vādā aññamaññaṃ saṃsanditvā pavattā nahonti. Paccekaṃ sabbaṃ lokuttarajjhānaṃ paripuṇṇaṃ katvā pavattā. Tasmā nasakkā tesaṃ aññamaññaṃ virodho pariharituntі. Etthaca jhānalābhīnaṃ vipassanākamme pādakajjhānasamā pajjanaṃnāma bhagavatāeva suṭṭhuvihitaṃ. Vuttañhetaṃ cūḷasuññatasutte –

> Idhānanda bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi pathamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Dutīyaṃ jhānaṃ. Tatīyaṃ jhānaṃ. Catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So ajjhattaṃ suññataṃ manasikaroti. Tassaceajjhattaṃsuññatāya cittaṃ napakkhandati. Napasīdati. Tena bhikkhunā tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ santhape tabbaṃ, sannisādetabbaṃ, ekodi kātabbaṃ, samādahātabbantiādi.

Tattha suññataṃ manasikarotīti vipassanākammaṃ vuttaṃ. Tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitteti pādakajjhānasamādhi nimitte. Navanipāteca –

> Pathamaṃ pāhaṃ bhikkhavejhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmi.La. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pāhaṃ bhikkhave jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayaṃ vadāmīti

vuttaṃ.

67. Imesupana tīsuvādesu puggalajjhāsayavādo balavataroviya khāyati. Lokiyajjhānesupi hi pādakajjhānaṃnāma icchitabbameva. Tañca uparijjhānassa upacārabhāvanāya tikkhavisada bhāvatthāyaeva hoti. Ajjhāsayoevapana upacāra bhāvanāya vitakkavirāgādibhāvaṃ sādheti. Upacārabhāvanāeva uparijjhāne jhānaṅgaṃ niyāmeti. Evamevaṃ idhapi pādakajjhānabalena tikkhavisada bhāvapattā vuṭṭhānagāmini vipassanāeva ajjhāsayavisesabalena vitakkavirāgādisattivisesayuttā hutvā magge nānājhānāni sādheti. Asati pana ajjhāsayavisese taṃtaṃ pādakajjhānānurūpaṃ ajjhāsayasāmaññaṃsaṇṭhāti. Tasmā ajjhāsayavisese asati pādakajjhānameva pamāṇaṃ hoti. Satipana tasmiṃ soeva pamāṇanti yuttaṃ. Icchi ticchita lokiyajjhāna samāpajjana sadisañhi sabbajjhānesu ciṇṇavasībhūtānaṃ maggesu icchitajjhāna nibbattananti. Yo panettha pādakajjhānādivasena pavatto viseso. So sabbopi vipassanā visesatthāya eva hoti. Vipassanā visesoeva magge jhānaṅgaṃ niyāmetīti katvā aṭṭhasāliniyaṃ visuddhi maggeca vipassanāva pamāṇaṃ katvāvuttā. So sabbopi viseso pādakajjhānena vinā nasijjhatīti katvā maggavibhaṅgamaggasaṃyuttaṭṭha kathāsu pādakajjhānaṃ eva pamāṇaṃ katvā vuttanti veditabbaṃ. Yasmā pana pāḷiyaṃ –

> Idha gahapati bhikkhu vivicceva kāmehi. La. Pathamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati. Idaṃpi kho pathamajjhānaṃ abhisaṅkhataṃ abhisañcehayitaṃ yaṃkhopana kiñci abhisaṅkhataṃ abhisañcetayitaṃ. Tadaniccaṃ. Taṃ nirodhadhammanti pajānāti so tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. La. Dutīyaṃ jhānaṃ, tatīyaṃ jhānaṃ, catutthaṃ jhānaṃ, mettā cetovimuttiṃ. Karuṇā, muditā, upekkhāceto vimuttiṃ, ākāsānañcā yatanaṃ.La. Ākiñcaññā yatanaṃ upasampajja viharati. So iti paṭisañcikkhati. Ayaṃpikho ākiñcaññā yatanasamāpatti abhisaṅkhatā abhisañcetayitā. Yaṃ khopana kiñci abhisaṅkhataṃ.La. Khayaṃ pāpuṇātīti.

Evaṃekādasanipāte –

> Idhānanda bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ pathamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. So yadeva tattha hoti rūpagataṃ vedanāgataṃ saññāgataṃ saṅkhāragataṃ viññāṇagataṃ, te dhamme aniccato dukkhato anattato samanupassati. So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. No ce āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇāti. Teneva dhammarāgena tāya dhammanandiyā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upapātiko hoti. Tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokāti.

Ādinā mālukyaputtasutta anupadasuttādīsuca anekesu suttantesu aṭṭhasu samāpattīsu ekekāya samāpattiyā vuṭṭhāya vuṭṭhitasamāpattidhammasammasanameva āgataṃ. Napana aññajjhāna sammasanaṃ. Tasmā satipi yogīnaṃ icchāvasena pādakajjhānato aññajjhānasammasane pādakajjhānameva pamāṇanti sakkā viññātunti. Ettāvatā sammasitavādo sabbadubbaloti siddho hotīti. Yepana aṭṭhasamāpattilābhinopi jhānaṃ pādakaṃ akatvāva maggaṃ uppādenti. Pathamajjhānamevavā pādakaṃ katvā ajjhāsayavisesaṃ akatvā maggaṃ uppādenti. Pathamajjhānamattalābhinovā hutvā tameva pādakaṃ katvā maggaṃ uppādenti. Yeca sukkhavipassakā hutvā maggaṃ uppādenti. Tesaṃ pathamajjhānikova maggo hotīti veditabbo. Apica ye pakatiyāva aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasībhūtā honti. Te vināpi āsannapādakena yaṃyaṃjhānaṃ icchanti. Taṃtaṃ jhānaṃ tesaṃ maggesu nasamijjhatīti navattabbaṃ.

66. **[66]** Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Sacepana puggalassa tathāvidho ajjhāsayo natthi. Heṭṭhimaheṭṭhimajjhānato vuṭṭhāya uparuparijjhānadhamme sammasitvā uppāditamaggo pādakajjhānaṃ anapekkhitvā sammasitajjhānasadiso hotīti vuttaṃ. Taṃ vicāretabbaṃ.

Na hi ārammaṇamattabhūtaṃ sammasitajjhānaṃ uparimaṃpi samānaṃ āsanne vuṭṭhitajjhānato balavataraṃ bhavituṃ arahati. Āsanne vuṭṭhitasseva cittasantānaṃ visesetuṃ samatthabhāvato. Tato yevahi so sammasitavādo sabbaaṭṭhakathāsu kecivādapakkhe eva thapitoti. Nanu puggalajjhāsayavādopi tathāthapitoevāti. Saccaṃ, sopana lokiyajjhānānaṃ uppattividhānena saha saṃsandikattā yuttataroeva hotīti.

[67] Etena yaṃ **tattha** vuttaṃ.

> ''Uparuparijjhānato pana vuṭṭhāya heṭṭhima heṭṭhimajjhāna dhamme sammasitvā uppāditamaggo sammasitajjhānaṃ anapekkhitvā pāda kajjhānasadiso hoti. Heṭṭhimaheṭṭhimajjhānatohi uparu parijjhānaṃ balavatara''nti. Taṃpi paṭikkhittaṃ hoti.

Na hi pādakajjhānaṃ uparima bhūtattāyeva balavataraṃ hoti. Pādakabhūtattāyeva pana balavataraṃ hotīti.

[68] Yañca **tattha**

> Magge vedanāniyamopana pādakajjhānādīnaṃ vasena nasiddho. Aññathā vipassanā yāyakāyacivedanāya yuttā hutvā tehi niyamitāya ekekāya maggavedanāya saddhiṃ ghaṭi yeyyāti iminā adhippāyena ''vedanāniyamopana sabbatthapi vuṭṭhānagāmini vipassanāniyamena hotī''ti vuttaṃ. Tampi na yujjati.

Pādakajjhānādīnaṃ vaseneva vipassanāya saha vedanāniyamassa siddhattā. Tathāhi taṃtaṃ pādakajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa vipassanā ādito kadāci somanassasahagatāvā hoti. Kadāci upekkhāsahagatāvā. Maggavuṭṭhānakālepana yadipādakajjhānaṃ somanassajjhānaṃ hoti. Vipassanā ekantena somassasaha gatāva hutvā maggena saddhiṃ ghaṭiyatīti. Vuttañhetaṃ saḷāyatana vibhaṅgasutte –

> Tatra bhikkhave yā cha nekkhammassitā upekkhā. Tā nissāya tā āgamma yāni cha nekkhammassitāni somanassāni. Tāni pajahatha. Tāni samatikkamatha. Evametesaṃ pahānaṃ hoti. Evametesaṃ samatikkamo hotīti.

Aṭṭhakathāyañca aṭṭhasu samāpattīsu pathamādinica tīṇijhānāni suddhasaṅkhāreca pādake katvā vipassanaṃ āraddhānaṃ catunnaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāga vipassanā somanassasahagatā vā hoti. Upekkhāsaha gatāvāvuṭṭhānagāminīpana somanassasahagatāva hoti. Catutthajjhānādīni pādakānikatvā vipassanaṃ āraddhānaṃ pañcannaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgavipassanā purima sadisāva. Vuṭṭhānagāminīpana upekkhāsahagatāva hoti. Idaṃ sandhāyayā chanekkhammassitā.La. Pajahathāti vuttaṃ. Ajjhāsayavisesena saha maggavuṭṭhānepi esevanayo. Balavavipassanākāle hi vipassanāratināma suṭṭhu paṇītatarā hoti. Sakalasarīraṃ pharamānā ajjhottharamānā pavattati. Yathāha –

Suññāgāre paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
Amānusī rati hoti, sammadhammaṃ vipassatoti.

Tasmā tadā pādakajjhānavisesenavā ajjhāsayavisesena vā vinā vipassanā upekkhāsahagatā na hoti. Ekantena somanassasahagatāva hotīti. Etthapana sabbajjhānesu vasībhūtassa yaṃkiñci ekaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā taṃ pā aññaṃvā maggeyaṃyaṃ jhānaṃ icchati. Maggavuṭṭhānakāle ajjhāsayabalena taṃtaṃjhānānurūpaṃ vipassanāyaca maggeca vedanā pariṇāmo veditabbo. Napana vedanāniyāmonāma visuṃ vattabboti.

67. **Saṅgahagāthāyaṃ** anuttaraṃ aṭṭhavidhaṃ cittaṃ jhānaṅgayogabhedena ekekaṃ pañcadhā katvā cattālīsavidhanti ca vuccatīti yojanā. Idāni sabbāni mahaggatā nuttaracittāni pañcavidhe jhāna koṭṭhāse saṅgahetvā dassetuṃ yathāca rūpāvacarantiādimāha. Yathā rūpāvacaraṃ cittaṃ pathamādijjhānabhede gayhati. Jhāna bhedasiddhe pathamajjhānikacittādike pañcavidhe cittabhede saṅgayhati, tathā anuttarañca cittaṃ pathamādijjhānabhede saṅgayhati. Āruppañcacittaṃ upakkhekaggatā saṅkhātena pañcamajjhānena yuttattā pañcame jhāne pañcamajjhānikacittabhede saṅgayhati. Tasmā ekekaṃ patamādikaṃ pathamajjhānikacittādikaṃ jhānaṃ jhānacittaṃ ekādasa vidhaṃ hoti. Antetu antimabhūte pañcamajjhānikacittabhedepana jhānaṃ cittaṃ tevīsatividhaṃ bhaveti yojanā. Etthaca jhānasaddena taṃsampayuttaṃ cittameva vuccati. Na hi jhānaṃ ekādasavidhaṃvā tevīsatividhaṃvā hotīti.

[69] Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Rūpāvacaracittaṃ pathamajjhānantiādinā vuccatītica āruppañcāpi pañcamajjhānavohāraṃ labhatī’’ti ca vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Na hi cittaṃ pathamajjhānaṃ hoti. Naca pañcamajjhānavohāraṃ labhatīti.

[70] Yāca imissāgāthāyaṃ aparāpi yojanā vuttā. Sāpi na yuttāeva.

Tathā saddassa pathamādijjhānabhedeti padassa purato paṭhitattāti. Evaṃ yathā vibhajitabbe ekadese vibhatte sabbaṃ ekūnanavutividhaṃ cittaṃ ekavīsasataṃ katvā vibhattaṃnāma hoti. Tathā vibhajitvā idāni taṃsaṅgahaṃ dassento antimagāthamāha. Puññaṃ sattatiṃsavidhaṃ hoti. Tathā pākaṃ dvipaññāsavidhaṃ hoti. Iti ekūnanavutividhāni cittāni ekavīsasataṃ katvā budhā paṇḍitā āhu kathesuṃ. Kathentivā vibhajanti vicakkhaṇāti vuttaṃ hotīti.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya cittasaṅgahassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Cetasikasaṅgaha paramatthadīpanī

68. Evaṃ cittaṅgahaṃ dassetvā idāni anupattaṃ cetasika saṅgahaṃ dassento catūhi sampayogalakkhaṇehi saha vacanatthañca sarūpatthañca tāva dassetuṃ ādi gāthamāha. Tattha **ekuppādanirodhācaekālambaṇavatthukā**ti catussampayogalakkhaṇadassanaṃ. **Ceto yuttā**ti vacanatthadassanaṃ. Cetasiyuttā cetasāvā yuttā cetasikāti dassanato. **Dvipaññāsadhammā**ti sarūpadassanaṃ. **Cetasikā**ti pana siddhapada dassanaṃ. Tattha dhammānaṃ anāgatabhāvasaṅkhātā pubbantato uddhaṃ pajjanaṃ gamanaṃ sarūpato pātubhavanaṃ uppādo. Jātīti vuttaṃ hoti. Sabbepihi saṅkhata dhammā anāgatabhāvapubbā eva honti. Tato paccayasāmaggiṃ labhitvā paccuppannabhāvaṃ gacchanti. Tato nirujjhitvā atītabhāvaṃ gacchantīti. Nirujjhanaṃ nirodho. Sarūpavināso bhaṅgo aniccatā maraṇanti vuttaṃ hoti. Yā cittassa jāti, sāyeva phassādīnaṃ. Yā cittassa jarā, yaṃ cittassa maraṇaṃ, yaṃ cittassa ārammaṇaṃ vatthu. Tadeva phassādīnantiādinā heṭṭhā vuttanayena eko uppādo etesanti ekuppādā. Eko nirodho etesanti ekanirodhā. Ekuppādāca te ekanirodhācāti ekuppādanirodhā. Uttarapade ekasaddassa lopo. Evaṃ paratthapi. Ekaṃ ālambaṇaṃ etesanti ekālambaṇā. Ekaṃ vatthu etesanti ekavatthukā. Ekālambaṇāca te ekavatthukācāti ekālambaṇavatthukā. Ālambaṇaṃ panettha ekacittassapi bahudeva hoti. Ekattaṃpana upanetvā ekaṃ ālambaṇanti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

[71] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Ekato uppādoca nirodhoca yesaṃ, te ekuppādanirodhā’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi ekakkhaṇe ekato uppādamattena ekuppādatā idha adhippetā. Athakho vuttanayeneva adhippetā. Vuttañhetaṃ mūlaṭīkāyaṃ –

> Ekakalāpapariyāpannānaṃ rūpānaṃsahevauppādādippavattito
> Ekassakalāpassauppādādayo ekekāva hontīti.

Tatrāyaṃ yojanā. Ekuppādanirodhāca ekālambaṇavatthukā ca hutvā yedhammā cetoyuttā. Te dvipaññāsadhammā cetasikā matāti. Bhāvapadhānaṃpivā ettha yuttaṃ. Visesaneca nissakkavacanaṃ. Ekuppādanirodhabhāvena ekālambaṇa vatthuka bhāvenaca yedhammā cetoyuttā. Te dvipaññāsadhammā cetasikānāma matā ñātāti. Etthaca ye cetoyuttā. Te cetasikāti vutte cittassa sahajātapaccayuppannarūpānipi tadāyattavuttitāya ekantena cittasambandhīni hutvā cetoyuttāni cetasikāni nāma siyuṃ. Tasmā tesaṃ nivattanatthaṃ ekuppādanirodhāca, ekā lambaṇavatthukāti vuttaṃ. Tānihi cittena khaṇato sahuppannānipi bhinnasantānattā yā cittassa jāti, sāeva tesanti imaṃ lakkhaṇaṃpi nānubhonti. Aññaṃhi rūpasantānaṃ. Aññaṃ arūpasantānanti. Phassādīnaṃpana uppādamattameva cittena saha ekaṃ nahoti. Athakho nirodhopi ālambaṇaṃpi vatthupi sabbaṃ ekamevāti ñāpanatthaṃ eka nirodhādiggahaṇaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi evaṃ avutte sakkā tathā jānitunti. Yasmāpana yathā bahujanasantako eko goṇo tissassa goṇo dattassa goṇoti evaṃ visuṃ visuṃpi vattabboyeva hoti. Evamevaṃ uppādo nirodhoca ekasmiṃ rūpārūpakalāpe ekovasamānopi phassassa uppādo vedanāya uppādo pathavidhātuyā uppādo āpodhātuyā uppādoti evamādinā nayena visuṃ visuṃpi vattabboyeva. Tasmā suttantesu –

> Vedanāya uppādo paññāyati. Vayo paññāyati. Ṭhikāya aññatthaṃ paññāyati. Saññāya. Saṅkhārānaṃ. Viññāṇassa. La. Paññāyatīti vuttaṃ. Tathā yo bhikkhave pathavidhātuyā uppādo ṭhitiabhinibbatti pātubhāvo. Dukkhasseso uppādo rogānaṃ ṭhiti jarā maraṇassa pātubhāvo. Yo bhikkhave āpodhātuyā. Yo bhikkhave tejo dhātuyā. Yo bhikkhave vāyodhātuyā. Yo bhikkhave cakkhussa.La. Manassa uppādo.La. Jarāmaraṇassa pātubhāvoti.

Vuttanti daṭṭhabbaṃ. Itarathā jīvitindriyādīnapi ekasmiṃ kalāpe bahubhāvo vattabbo siyā. Yo arūpīnaṃ dhammānaṃ āyu ṭhiti avaṭṭhitīti hi vuttaṃ. Tathā vikārarūpānaṃ. Sabbesaṃpivā cakkhādīnaṃ upādārūpānaṃ. Catunnaṃ cahābhūtānaṃ upādāyarūpantica catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādotica vuttanti. Kāyalahutā cittalahutādayopana atthavisesadīpanatthaṃ dvidhā bhinditvā vuttā. Soca atthavisesoupari āvi bhavissatīti. Ayametthaparamatthadīpanā.

[72] Vibhāvaniyaṃ pana

> Imamatthaṃ asallakkhetvā yaṃ vuttaṃ ‘‘yadi ekuppādamatteneva cetoyuttāti adhippetā. Tadā cittena saha uppajjamānānaṃ rūpadhammānampi cetoyuttatā āpajjeyyāti eka nirodhaggahaṇaṃ. Evampi cittānuparivattino viññattidvayassa pasaṅgo nasakkā nīvāretuṃ. Tathā ekato uppādo vā nirodhovā etesanti ekuppādanirodhāti parikappentassa puretaramuppajjitvā cittassa bhaṅgakkhaṇe nirujjhamānānampi rūpadhammānanti ekālambaṇaggahaṇaṃ. Ye evaṃ tividhalakkhaṇā. Te niyāmato ekavatthukā yevāti dassanatthaṃ. Ekavatthukaggahaṇanti. Alamatipapañcenā’’ti. Sabbaṃ taṃ niratthakameva.

69. Kathañca dvipaññāsa hontīti pucchitvā pathamaṃ dvipaññāsa sarūpaṃ tīhi rāsīhi vibhajitvā dassento kathantiādimāha. Tattha phusatīti **phasso**. Phusanti sampayuttakā dhammā etenāti phasso. Phusanamattamevavā etanti phasso. Phusanañcettha ārammaṇassa iṭṭhāniṭṭharasaṃ āhacca upahacca gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yato tadanubhavanti vedanā pātubhavati. Phassapaccayā vedanāti hi vuttaṃ. Svāyaṃ phusanalakkhaṇo. Nanucāyaṃ arūpadhammo. Naca arūpadhammā appaṭighasabhāvā kiñci phusantīti. Saccaṃ, ayaṃpana phusanā kārenaca pavattati. Yañca phusantehi sādhetabbaṃ. Tañca kiccaṃ sādheti. Tasmā ayaṃ phassotica phusanalakkhaṇotica vutto. Kiṃpana sādhetīti. Ārammaṇarasānurūpaṃ cittassa vikārapatti. Vedanāvisesuppattiṃvā. Ayañca attho ambilakhādādike disvā aparassa kheḷuppādādīsu pākaṭoti.

[73] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Kheḷuppādādiviya daṭṭhabbo’’ti vuttaṃ. Evañcasati idaṃ upamā mattaṃ siyā. Atipākaṭāyapana phassappavattiyā dassana midanti daṭṭhabbaṃ.

70. Vedayatīti **vedanā**. Ārammaṇarasaṃ anubhavati. Aviditaṃvā ārammaṇarasaṃ sampayuttānaṃ taṃsamaṅgipuggalānaṃ vā viditaṃpākaṭaṃ karotīti attho. Vindantiva etāya sattā sātaṃvā asātaṃvā labhantīti vedanā. Vedayitamattamevavā etanti vedanā. Pāḷiyaṃpana –

> Vedayati vedayatīti kho bhikkhave tasmā vedanāti vuccati. Kiñca vedayati, sukhaṃpi vedayati. Dukkhaṃpi vedayati. Adukkhamasukhaṃpi vedayatīti vuttaṃ.

Nanu sabbepi cittacetasikā dhammā ārammaṇarasānubhavanappa katikāevāti tepi vedanānāma siyunti. Nasiyuṃ. Tehi kiccantarabyāvaṭā honti. Ārammaṇarasaṃ ujuṃ anubhavituṃ nasakkonti. Attano attano kiccaṃ karontāva ekadesamattena anubhavanti. Vedanāyevapana anaññakiccatāya anubhavanakicce ādhipaccayogatāyaca issarabhāvena anubhavatīti sāeva vedanānāma bhavituṃ arahatīti. Evañcakatvā rājaggabhojana rasānubhavane tesaṃ sūdasadisatā vedanāyaevaca rājasadisatā vuttāti.

71. Sañjānātīti **saññā**. Puna jānanatthaṃ saññāṇaṃ karotīti attho. Ayañhi pubbe gahitasaññānena sañjānanakālepi puna jānanatthaṃ saññāṇaṃ karotiyevāti. Sāhi evaṃ punappunaṃ saññāṇaṃ katvā uppajjamānā thirasaññābhāvaṃ patvā yāvatāyukaṃpi bhavantaraṃ patvāpi sattānaṃ appamuṭṭhabhāvaṃ sādheti. Micchā bhinivesasaññābhāvaṃ patvāca ime satte sabbaññu buddhehipi bodhetuṃ asakkuṇeyye karotīti. Tathāhi sā puna sañjānanatthaṃ nimittakaraṇe dārutacchakasadisātica. Yathāgahita nimittavasena abhinivesakaraṇe hatthidassaka andhasadisātica. Upaṭṭhitavisayaggahaṇe tiṇapurisakesu migapotakasadisātica vuttāti. Pāḷiyaṃpana –

> Sañjānāti sañjānātītikho bhikkhave tasmā saññāti vuccati. Kiñca sañjānāti. Nīlaṃpi sañjānāti. Pītakaṃpi sañjānātītiādi vuttanti.

72. Cetayatīti **cetanā**. Sampayuttadhamme tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇevā kiccevā abhisandahati punappunaṃ ghaṭeti, tattha pabandhavasena nirantaraṃ pavattamāne karotīti attho. Pakappeti vā te. Saṃvidahati ārammaṇapaṭilābhāyavā kammasiddhiyā abhisaṅkharoti. Āyūhativā te. Ārammaṇe sampiṇḍeti ekato samo sarante karotīti attho. Tathāhi sā āyūhanarasāhica saṃvidhānapaccupaṭṭhānātica vuttā. Tāyahi tasmiṃ nirantaraṃ ussukkana byāpāravasena pavattamānāya taṃ sampayuttāpi attano attano kiccaṃ kurumānā tasmiṃ tatheva pavattantīti. Teneva sā sakicca parakicca sādhaka jeṭṭhasissa mahāvaḍḍhaki ādisadisāti vuttāti.

[74] Vibhāvaniyaṃ pana

> Ceteti saṅkhatābhisaṅkharaṇe byāpāramāpajjatīti vatvā tadatthasādhanatthaṃ yaṃ vuttaṃ ‘‘vibhaṅge suttantabhājaniye saṅkhā rakkhandhaṃ vibhajantena saṅkhatamatisaṅkharontīti saṅkhārāti vatvā’’ti. Taṃ na yujjati.

Na hi vibhaṅge suttantabhājaniye saṅkhatama bhisaṅkharontīti saṅkhārāti vuttaṃ atthi. Khandhasaṃyuttake panetaṃ vuttanti.

73. Ekattārammaṇasaṅkhāto aggo koṭṭhāso koṭi vā etassāti ekaggaṃ. Cittaṃ, tassa bhāvo **ekaggatā**. Ārammaṇañhi nāma ekaṃpi nānāsabhāvaṃ hoti. Tasmā tassa ekassapi nānāsabhāvesu vikkhepaṃ apatvā ekasmiṃ sabhāve khaṇamattampi pavattassa cittassa yoniccalākāro atthi ayaṃ tasmiṃ ekaggābhidhānassa ekaggabuddhiyāca pavattihetubhāvena gayhatīti. Te neva hi sā nivāte dīpaccīnaṃ ṭhitiviya cetaso ṭhitīti daṭṭhabbāti vuttā.

[75] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Ekaṃ ārammaṇaṃ aggaṃ imassāti ekagga’’nti vuttaṃ. Tatthapi aggasaddo koṭṭhāsevā koṭiyaṃvā pavattoti yutto. Kecipana ārammaṇe pavattoti vadanti. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi aggasaddo ārammaṇapariyāyo katthaci diṭṭhoti.

74. Jīvanti sampayuttādhammā etenāti jīvitaṃ. Indoti issaro. Idha pana issarabhāvo vuccati. Indaṃ issarabhāvaṃ kāretīti indriyaṃ. Jīvitañca taṃ indriyañcāti **jīvitindriyaṃ**. Tañhi mayā vinā tumhākaṃ jīvitaṃ natthi. Tasmā tumhākaṃ jīvanakicce mamṃ issaraṃ karothāti vadantamiva sahajātadhamme abhibhavitvā pavattatīti. Tathā hi taṃ pavattasantatādhipateyyanti ca padumuppa lānupālakamudakaṃ viyātica vuttaṃ. Tattha yāva khandhaparinibbānā anuppabandhavasena pavattamānā cittasantati pavattasantatināma. Adhipatibhāvo ādhipateyyaṃ. Pavattasantatiyaṃ ādhipateyyaṃ assāti samāso. Punappunaṃ niruddhampi hi cittasantānaṃ tassa balena punappunaṃ jīvantaṃ hutvā yāva khandhaparinibbānā punappunaṃ pavattatiyeva.

Na hi jīvitarahitesu anindriyabaddhadhammesu tādiso pavattasantati visesonāma atthīti.

75. Manasmiṃ ārammaṇaṃ asuññaṃ manaṃvā ārammaṇe niccaninnaṃ karotīti **manasikāro**. So pana tividho vīthipaṭipādako javanapaṭipādakoārammaṇapaṭipādakoti. Tattha pañcadvārāvajjanaṃ vīthi paṭipādako nāma. Tañhi pañcadvārika cittasantatiṃ ārammaṇe paṭipādeti yojetīti. Manodvārāvajjanaṃ javanapaṭipādako nāma. Taṃpi javana santatiṃ ārammaṇe paṭipādeti yojetīti. Idameva dvayaṃ tattha tattha yoniso manasikārotica ayoniso manasikāro tica vuttaṃ. Tañhi pakatiyā samudāciṇṇaninnaniyāmitādīhi paccaye hi upatthambhitaṃ hutvā cittasantānaṃ yoniso ayonisovā ārammaṇe ninnaṃ karotīti. Paṭisandhicittato pana paṭṭhāya pavattamānā cittasantati ārammaṇaṃ muñcitvā nirujjhitvāpi puna uppajjamānā yassa dhammassa vasena tasmiṃyeva ārammaṇe uppajjati asati kāraṇavisese. So ārammaṇapaṭipādakonāma. Ayamidhā dhippeto. Ayañhi ārammaṇaṃ citte cittaṃvā ārammaṇe paṭipādeti yojetīti. Tathā hi ayaṃ sāraṇa lakkhaṇoti ca sampayuttānaṃ ārammaṇena saṃpayojanarasotica ārammaṇapaṭipādakaṭṭhena sampayuttānaṃ sārathīviya daṭṭhabbotica vutto. Tattha sāraṇalakkhaṇoti sārathīviya assānaṃ sampayuttadhammānaṃ ujuṃ ārammaṇābhimukhaṃ pavattayanalakkhaṇoti attho. Samaṃ dhārentiti sādhāraṇā. Sabbesaṃ cittānaṃ sādhāraṇā sabbacittasādhāraṇā.

76. Vitakketīti **vitakko**. Tathā tathā saṅkappetvā ārammaṇaṃ ārohatīti attho. Tasmiṃ pana taṃ kathā ārohante sampayuttadhammāpi taṃ ārohanti. Tadā soyeva te ārammaṇaṃ abhiniropentonāma hotīti katvā ārammaṇā bhiniropanalakkhaṇo vitakkoti vutto. Rājavallabhaṃ nissāya janapadagāsino rājagehārohanañcettha nidassanaṃ. Avitakkampi hi cittaṃ savitakkadhammasantāne vitakkena saha pavattaparicaya balena ārohanato vitakkena atinirovitamevanāma hotīti. Apica, avitakkampi pañcaviññāṇaṃ vatthārammaṇa saṅghaṭṭanavasena ārohati. Dutīyajjhānādīnica upacārabhāvanāvasena ārohanti. Majjhimaṭṭhakathāyaṃ pana kiṃvā etāya yuttiyāti vatvā imamatthaṃ dasseti. Cittampi hi ārammaṇaṃ āruhatiyeva. Tassa pana niccaṃ sahāyo manasikāro. Tasmiñhi asati taṃ niyāmakarahi tā nāvāviya yaṃvātaṃvā ārammaṇaṃ gahetvā pavatteyyāti. Iti pañcaviññāṇaṃ manasikārasahāyaṃ hutvā attano ārammaṇavijānanasattivaseneva ārammaṇaṃ ārohati. Akusalaṃ patvā pana cittampi lobhādayopi ārammaṇāruhane thāmavatā eva honti. Pāpasmiṃ ramate manoti hi vuttaṃ. Dutīyajjhāna cittādīnica manasikāra vīriyassatīnampi vasena ārohanti. Vitakko pana tathā tathā saṅkappetvā attasahite dhamme ārammaṇāruhane suṭṭhutaraṃ balavante karoti. Iti tasmiṃ kicce aññesaṃ sābhisayabyāpāratāyaeva ayaṃ vitakkoti vuttoti. Evaṃ pana vattabbaṃ. Nanu aññepi arūpadhammā sārammaṇasabhāvā ārammaṇaṃ ārohanti. Atha ca pana kasmā ayameva vitakkoti vuttoti. Aññesaṃ pana āruhanaṃ kiccantarayogavaseneva siddhaṃ. Imassa pana ito aññaṃ kiccaṃ nāma natthi. Tasmā ayameva tathā vuttoti.

77. Vicaratīti **vicāro**. Vicāretivā sampayuttakedhamme, te vā dhammā vicaranti etenāti vicāro. Vicaraṇañcettha vitakkā ruḷhe tasmiṃyeva ārammaṇe sabhāvākārapātubhāvatthaṃ punappunaṃ anumajjanavasena pavattanaṃ daṭṭhabbaṃ. Etthaca vitakko oḷāriko pubbaṅgamo ārammaṇe cittassa pathamābhinipātabhūtoca hotīti ghaṇḍābhighāto viya daṭṭhabbo. Vicāro sukhumo anucaro tasmiṃyeva ārammaṇe cittassa anubandhanabhūto ca hotīti ghaṇḍānuravoviya daṭṭhabboti.

78. Adhimuccanaṃ **adhimokkho**. Ārammaṇe evaṃ nukho no nukhoti evaṃ pavattaṃ saṃsappanaṃ adhibhavitvā vicchinditvā pakkhako muccanavasena cittassa pavattīti vuttaṃ hoti. Evañca katvā so ārammaṇe sanniṭṭhānalakkhaṇoti ca ārammaṇe niccalabhāvena indakhīlasadisotica vutto.

79. Vīrassa kammasūrassa bhāvo kammavā **vīriyaṃ**. Taṃsamaṅgī puggalo hi kammasūro hoti. Mahantampi kammaṃ appakato gaṇhāti. Dukkarampi sukarato, bhāriyampi abhāriyato gaṇhāti. Attakilamathaṃ nagaṇeti. Kammasiddhiyā niccaṃ paggahita kāya cittova hoti. Tasmā taṃ tassa puggalassa tathāpavattiyā hetubhāvoceva tathāpavattassa ca tassa puggalassa kāya cittakriyābhūtaṃ hotīti. Vidhināvā nayena upāyena vīriyavato kiṃ nāmakammaṃ na sijjhatītiādikena pubbābhisaṅkhārena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyaṃ. Visesenavā sakaparahitahetu īranti kampanti taṃ samaṅgino etenāti vīriyaṃ. Etthaca vīriyu patthambhitā sampayuttadhammā sadā anikkhittadhurā paggahitasīsāviya hutvā attano attano kiccasampattiyā niccaṃ ussāhajātāva honti, tesuca tathāhontesu taṃsamaṅgino puggalāpi attanovā paresaṃvā hitahetu niccaṃ byāvaṭakāyacittā honti. Tasmā īranti kampantīti vuccantīti. Tathā hi taṃ upatthambhanalakkhaṇanti ca paggahalakkhaṇanti ca ussāhalakkhaṇanti ca gehassa thūṇūpatthambhana sadisanti ca sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlanti ca vuttanti.

80. Vinayati kāyacittaṃ tappeti, tuṭṭhaṃ suhitaṃ janeti, supupphitapadumaṃviyavā vaḍḍhetīti **pīti,** vinantivā etāya taṃ samaṅgino puṇṇacandoviya virocamāna kāyacittā hontīti pīti. Sā pañcavidhā khuddikā pīti, khaṇikāpīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇāpītīti.

81. Chandanaṃ **chando**. Icchā patthanā abhisandhīti vuttaṃ hoti. Sopana duvidho taṇhāchando, kattukamyatā chandoti. Idha kattukamyatā chando adhippeto. Etthaca kattuṃ kāmeti icchatīti kattukāmo. Chandasamaṅgipuggalo. Tassa bhāvo kattukamyaṃ. Tadeva kattukamyatā, yathā devoyeva devatāti. Etthaca kattusaddo sabbesaṃ dhātusaddānaṃ atthe saṅgahetvā pavatto. Tasmā kattukamyatāti etena kathetukamyatā cintetukamyatā daṭṭhukamyatā sotukamyatāti evamādīni sabba kriyāpadāni saṅgahitāni hontīti daṭṭhabbaṃ. So pana ārammaṇaṃ icchantopi taṇhā viya assādana rajjana laggana vasena naicchati. Yena yena pana atthiko hoti. Taṃ taṃ atthaṃ ārādhetu kāmatāvaseneva icchati. Yathā rañño issāsā dhanenavā yasenavā atthikā rājaverīnaṃ vijjhanavasena chaḍḍitabbayuttakepi sare bahū icchantiyeva. Evamevaṃ ayampi parassa vissajjitabbayutta kānipi dānavatthūni aladdhānipi laddhuṃ icchati. Laddhānipi rakkhituṃ icchatīti. Ayañca attho vibhāvaniyampi vuttoyeva.

Vuttañhi **tattha**

> Dānavatthuvissajjanavasena pavattakālepi cesa vissajji tabbena tena atthikoyeva. Khipitabbausūnaṃ gahaṇe atthiko issāsoviyāti.

Tattha yadaggena dānaṃ dassāmīti dānavatthupariyesanādivasena pavattā pubbabhāgacetanā dānavatthuvissajjana saṅkāte dāne saṅgahitā hoti. Tadaggena tassā pubbabhāgacetanāya pavattikālo idha dānavatthu vissajjanavasena pavatta kāloti veditabbo. Vissajjitabbenāti vissajjitabba yuttakena. Tena atthikoyeva parassa vissajjanatthāyāti adhippāyo. Khipitabbausūnaṃ gahaṇeti tesaṃ akatānaṃ karaṇavasena aladdhānaṃ pariyesanavasena gahaṇe. Ettha pana keci issāso usūnikhipitvāpi labhamāno tehi usūhi atthikoyevāti eva matthaṃ vadanti. So nayujjati. Evañhi sati khipitausūnanti vuttaṃ siyā. Yathā kathitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti. Tathā vissajjitabbe nāti etthapīti. Keci issāso usūhi anatthiko khipanto nahoti. Atthikoyeva samāno aññaṃ ānisaṃsaṃ icchanto khipatīti evaṃ atthaṃ vadanti. Sopi nayujjati. Evañhi sati usūhi atthikoyeva tāni khipanto issāsoviyātivuttaṃ siyāti. Atthato pana tadubhayaṃpi avahasitabbameva hotīti. Yasmāca chandasampayuttaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ gaṇhantaṃ chandavasena ati icchamānaṃ viya viluppamānaṃ viya gaṇhāti. Tasmā ayaṃ ārammaṇaggahaṇe cetaso hatthappasāraṇaṃviyāti vutto. Etthaca hatthappasāraṇaṃviyāti idaṃ abhūtaparikappavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Na hi cittassa hatthonāma atthi. Atthavisesapākaṭatthaṃ pana abhūtaṃpi bhūtaṃ viya kappetvā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Apica, ayaṃ chandonāma thāmapatto taṇhāya balavataro hoti. Tathā hesa adhipatibhūto iddhipādabhūtoca hotīti. Yadi hi so taṇhāya samānabalo siyā. Ime sattā taṇhāya hatthe ṭhitā taṇhā pariggahitāni dhanabhogarajjasukhānivā dibbabrahmasampattiyovā chaḍḍetvā vaṭṭadukkhato niyyātuṃ nasakkhissanti yevāti.

82. Sobhaṇā sobhaṇesu cittesu pakirantīti pakiṇṇā. Keeva **pakiṇṇakā**. Aññehi aññesaṃvā samānā **aññasamānā**. Yadā sobhaṇacittesu yuttā, tadā tehi asobhaṇato aññehi samānā. Yadā asobhaṇacittesu yuttā, tadā tehi sobhaṇato aññehi samānā sadisāti vuttaṃ hoti.

Aññasamānarāsimhi paramatthadīpanā.

83. Idāni akusalarāsiṃ dassento mohotiādimāha. Tattha muyhatīti **moho**. Muyhanti sattā etenātivā moho. Muyhanamattaṃvā moho, caturaṅgatamassa viya cakkhussa sabbaso kalyāṇapakkhaṃ paṭicchādetvā cittassa andhabhāvakaraṇanti vuttaṃ hoti. Pāpapakkhaṃ pana patvā so ñāṇagatiko hotīti daṭṭhabbo. Tathā hesa pāḷiyaṃ micchāñāṇanti vutto. Aṭṭhakathāsuca micchāñāṇanti pāpakriyāsu upāyacintāvasenapavatto mohoti vuttaṃ. Avijjāyaca appaṭipatti micchāpaṭipattivasena duvidhabhāvo vutto. Etthaca appaṭipattīti kalyāṇapakkhe aññāṇameva vuccati. Micchāpaṭipattīti pāpapakkhe micchāñāṇameva vuccatīti, tathā hi pāpapakkhaṃ patvā pañcadhammā ñāṇagatikā honti moho, lobho, diṭṭhi, vitakko, vicāroti. Cittena pana saddhiṃ chabbidhā honti. Tehi pakatiyā viññujātikesu sutapariyattisampannesuca uppannā pāpakriyāsu taṃ taṃ upāyadassanavasena tesaṃ tattha chekabhāvaṃ paṭibalabhāvañca sādhentīti.

84. Nahiriyati kāyaduccaritādīhi nalajjati najigucchatīti ahirī. Hirippaṭipakkhāvā ahirī, sāeva **ahirikaṃ**. Tañhi pāpa kriyāsu paccupaṭṭhitāsu hiriyā okāsaṃ adatvā tāsu ruciṃ uppādetvā pavattatīti. Tathā hi taṃ kāyaduccaritādīhi ajigucchanalakkhaṇantica alajjālakkhaṇantica vuttaṃ.

85. Naottappatīti anottappaṃ. Kāyaduccaritādīhi nabhāyati nautrasatīti attho. Ottappappaṭipakkhaṃvā **anottappaṃ**. Taṃpi hi tāsu paccupaṭṭhitāsu ottappassa okāsaṃ adatvā cittaṃ tāsu asārajjamānaṃ katvā pavattatīti. Tathā hetaṃ kāyaduccari tādīhi asārajjalakkhaṇanti ca anuttāsalakkhaṇanti ca vuttaṃ. Vuccati ca –

> Ajegucchī ahiriko, pāpāgūthāva sūkaro;
> Abhīruca anottappī, salabho viya pāvakāti.

86. Uddharatīti uddhaṭaṃ. Pāsāṇapiṭṭhe vaṭṭetvā vissaṭṭha geṇḍuko viya nānārammaṇesu vikkhittaṃ cittaṃ, uddhaṭassa pana cittassa uddharaṇākārappavattiyā paccayabhūto dhammo **uddhaccaṃ**. Taṃ pana vāteritaṃ jalaṃ viya dhajapaṭākā viyaca daṭṭhabbaṃ.

87. Lubbhatīti **lobho,** lubbhanti sampayuttā dhammā ete nāti lobho, lubbhanamattamevavā etanti lobho. Etthaca lubbhanaṃnāma ārammaṇābhisajjanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sopana ārammaṇe lagga naṭṭhena makkaṭālepoviya abhikaṅkhaṭṭhena tattakapāle khittamaṃsa pesi viya aparicāgaṭṭhena telañjana rāgoviya taṇhānadibhāvena vaḍḍhitvā sattānaṃ apāyāvahaṭṭhena sabbāni sukkhakaṭṭha sākhāpalāsa tiṇakasaṭāni mahāsamuddaṃ vahantī sīghatotā nadī viya daṭṭhabbo.

88. Dassanaṃ **diṭṭhi**. Dhammānaṃ yāthāvasabhāvesu ñāṇadassanaṃ viya tesameva ayāthāvasabhāvesu micchādassananti vuttaṃ hoti. Sāhi ekaccānaṃ paṇḍitamānīnaṃ micchāvitakkabahulānaṃ uppannā thāmagatā ayāthāvapakkhe paṭivedhaññāṇagatikā hotīti. Sāpana micchābhinivesalakkhaṇā paramaṃvajjanti daṭṭhabbā.

89. Maññatīti **māno**. Ahaṃ loke eko puggalo asmi. Na kaṭṭhakaliṅgaroviya avamaññanārahoti evaṃ attānaṃ daḷhaṃ paggahetvā samanupassatīti attho. Sopana jāti kuladhana bhoga yasa issariyādīhi ceva sīla suta lābhasakkārā dīhica guṇehi upatthambhito atirekataraṃ vaddhitvā attānaṃ janamajjhe ketuṃviya accuggataṃ maññati. Tasmā so unnatilakkhaṇotica ummādoviyātica vutto.

90. Dussatīti **doso**. Sopana caṇḍikkaṭṭhena pahatā sivisoviya visappanaṭṭhena asanipātoviya attano nissaya dahanaṭṭhena dāvaggiviya dussanaṭṭhena laddhokāso sapattoviya sabbaso ahitarāsi bhāvaṭṭhena visa saṃsaṭṭha pūtimuttaṃ viya daṭṭhabbo.

91. Issatīti **issā**. Parasampattiṃ ussūyatīti attho. Sāhi paresaṃ pakatiyā laddhasampattiṃ disvā vā sutvāvā nasahati. Tassā sampattiyā vipattiṃ icchati ākaṅkhati. Asuko idaṃnāma labhissatīti sutvāpi nasahati. Tassa alābhaṃ icchati ākaṅkhati. Tasmā sā parasampattīnaṃ ussūyanalakkhaṇāti vuttā.

92. Mama eva idaṃ guṇajātaṃvā vatthuvā hotu. Mā aññassāti evaṃ attano sampattihetu avipphārikatāvasena carati pavattatīti maccharaṃ, tathā pavattaṃ cittaṃ. Maccharassa bhāvo **macchariyaṃ**. Idaṃca issā viya duvidhaṃ attanā laddhasampatti labhitabbasampatti vasena. Tattha pakatiyā laddhasampattiyaṃ tāva taṃ parehi sā dhāraṇaṃvā yena kenacivā kāraṇena attasantakabhāvato muccitvā paresaṃ santakabhāvaṃ gamissamānaṃ disvā vā sutvāvā cintetvā dukkhī dummano hoti, labhitabbasampattiyaṃpi asukasmiṃ dese vākālevā idaṃnāma bhavissatīti sutvāvā cintetvāvā taṃ attanāva laddhuṃ icchati. Aññesaṃ lābhaṃ naicchati. Aññe labhissantīti sutvāvā cintetvāvā dukkhī dummano hotīti. Tathā hetaṃ laddhānaṃvā labhitabbānaṃvā attano sampattīnaṃ nigguhanalakkhaṇanti vuttaṃ. Etthaca labhitabbasampattiyaṃ yassa lābhaṃ naicchati. Solabhatītivā labhissatītivā sutvāvā cintetvāvā cittavighāto issānāma. Yaṃ yaṃ attanā laddhuṃ icchati. Taṃ taṃ attanā alabbhamānakaṃ cintetvā cittavighāto macchariyaṃnāma. Na hi ete dve ekato uppajjantīti.

93. **Kukkucca**nti ettha kiriyā kataṃ. Kucchitaṃ katanti kukataṃ. Kucchitakiriyāti attho. Paṇḍitehi ekantena ninditabbo cittappavattivisesoti vuttaṃ hoti. Atthato pana akataṃ vata me kalyāṇaṃ kataṃ pāpanti evaṃ anusocanavasena pavatto kukkucca sampayuttacittuppādoyeva, so hi tathā pavattamānopi pubbe akataṃvā kalyāṇaṃ puna kataṃ kātuṃ na sakkoti. Pubbe kataṃ vā pāpaṃ puna akataṃ kātuṃ nasakkoti. Athakho kusaladhammesu cittapariyādānāyaeva saṃvattati. Tasmā kucchitakiriyā mattattā kukatanti vuccatīti. Vuttañhetaṃ aṭṭha kathāyaṃ katākatassa sāvajjānavajjassa abhimukhagamanaṃ paṭisāronāma. Yasmā paneso kataṃvā pāpaṃ akataṃ nakaroti. Akataṃvā kalyāṇaṃ kataṃ nakaroti. Tasmā virūpo kucchito vā paṭisāroti vippaṭisāroti. Etthaca vippaṭisāroti kukkucca meva. Kukkucceca kucchite sati taṃ sampayuttacittuppādopi kucchitoyeva. Yenaca kāraṇena kukkuccaṃ kucchitaṃnāma hoti. Teneva kāraṇena so cittuppādopi kucchitonāma hotīti katvā so cittuppādova kukatapade gahetuṃ yuttoti veditabbo. Sudinnakaṇḍaṭṭhakathāyaṃ pana ayamattho ujukatova vutto. Yathāha-viññūhi akattabbatāya kucchitakiriyābhāvato kukkuccanti.

[76] Vibhāvaniyaṃ pana

> Imamatthaṃ asallakkhetvā yaṃ vuttaṃ ‘‘kucchitaṃ katanti kukataṃ. Katākata duccaritasucarita’’nti. Taṃ na yujjatiyeva. Etena yañca **tattha** vuttaṃ ‘‘akataṃpi hi kukatanti voharanti. Yaṃ mayā akathaṃ. Taṃ kukatantica. Idha pana katā kataṃ ārabbha uppanno vippaṭisāracittuppādo kukata’’ntica. Taṃpi sabbaṃ paṭikkhittameva hotīti.

Kukatassa yathāvuttacittuppādassa tathāpavatti hetubhāvo kukkuccaṃ. Apica, dhātupāṭhesu kucasaddaṃ saṅkocana mano vilekhanatthesu paṭhantiyeva. Tasmā kucchitena ākārena kocati saṅkocati na pāpajigucchanākārenāti kukkuco. Kucchitenavā ākārena kocati vilikhati nakilesasallīkhanā kārenāti kukkuco. Tathā pavattadhammasamūho. Sohi kucchitena akataṃ vata me kalyāṇaṃ kataṃ pāpanti evaṃ pavattena anutthunanākārena saṅkocati. Kusaladhammasamādāne cittaṃ namituṃpi nadeti. Manaṃvā vilekhati. Saddhādīnaṃ sāradhammānaṃ tanukaraṇena cittaṃ kusaladhammasamādāne pariyādinnathāmabalaṃ karoti. Tasmā kukkucoti vuccati. Yena pana dhammena yuttattā so tathā pavatto hoti. So kukkuccaṃnāma kukkucassa bhāvoti katvā. Taṃ pana yasmā pubbe akatañca kalyāṇaṃ katañca pāpaṃ ārabbha pacchā anutāpanavasena anusocanavasenaca pavattati. Tasmātaṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ katākatānuyocana rasanti ca vuttaṃ. Etthaca pacchānutāpalakkhaṇanti pubbe kalyāṇañca akatvā pāpañca katvā āgatattā pacchime kāle anutāpalakkhaṇanti attho. Tena kukkuccassa ekantena atītārammaṇatā siddhā hoti. Paccuppannānāgatārammaṇatāca paṭisiddhāti. Katākatā nusocanarasanti ettha katañca pāpaṃ akatañca kalyāṇanti yo jetabbaṃ. Vuttañhetaṃ mahāniddese –

> Dvīhākārehi kukkuccaṃ uppajjati katattā ca akatattā ca. Kathañca dvīhā.La. Akatattāca. Akataṃ me kāyasu caritaṃ. Kataṃ kāyaduccaritanti uppajjati kukkuccaṃ. Akataṃ me vacīsucaritaṃ.La. Kataṃ manoduccaritanti uppajjati kukkuccaṃ. Akatāme pāṇātipātā veramaṇī. Kato pāṇāti pātoti uppajjati kukkuccaṃ.La. Akatā me sammādiṭṭhi. Katā micchāmiṭṭhīti uppajjati kukkuccanti.

Etena pana akatasucaritā rammaṇatāya kataduccaritā rammaṇatāyaca vasena kukkuccassa dvidhābhāvoyeva siddho hoti. Dvīhākārehīti hi vuttaṃ. Soca kho pubbe pāpaṃ katvā pacchā apāyabhayatajjitānañceva apāyesu patitvā pubbe attanā katakammaṃ anussarantānañca hoti. Naaññesaṃ, akataṃ me kāyasucaritaṃ. Kataṃ kāyaduccaritanti hi vuttaṃ. Yathā pana māno duvidho hoti yāthāvamāno ayāthāvamānoti. Tathā kukkuccaṃpi, yāthāvakukkuccaṃ, ayāthāva kukkuccanti duvidhaṃ hoti. Tattha ayāthāva kukkuccaṃpi uppajjamānaṃ dvīhākāreho uppajjati akataṃ vata me kalyāṇaṃ kataṃ pāpanti. Katamaṃ pana tanti. Yañca pubbe kalyāṇakammepi pāpasaññī pāpadiṭṭhi akatvā pāpakammepi kalyāṇasaññī kalyāṇadiṭṭhi katvā pacchā anusocanavasena uppajjati. Yañca pubbe kalyāṇe kalyāṇasaññī katvā pacchā pāpasaññino pāpeca pāsaññī akatvā pacchā kalyāṇasaññino uppajjati. Idaṃ ayāthāvakukkuccaṃnāma. Anavajje sāvajjasaññī, kappiye akappiyasaññī, anāpattiyaṃ āpattisaññītiādināpi yojetabbaṃ. Idañca sabbaṃ uppajjamānaṃ dvīhā kāreheva uppajjati. Tasmā dvīsueva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ pana mahāniddeseyeva hatthakukkuccakaṃpi kukkuccaṃ. Pādakukkuccakaṃpi kukkuccaṃ. Hatthapādakukkuccakaṃpi kukkuccanti niddiṭṭhaṃ. Taṃ asaṃyata kukkuccaṃnāma. Yaṃ pana taṃ bhikkhu kukkuccāyantā napaṭiggaṇhiṃsūti vinaye āgataṃ. Yañca kathaṃ kukkuccappakatatāya āpajjati kappiye akappiyasaññitā akappiye kappiyasaññitāti āgataṃ. Taṃ vinayakukkuccaṃnāma. Taṃpana vinayasaṃsayoeva. Soca kho attano avisaye kappati nukho nonukhoti saṃsappanākārena pavatto kusala kriya cittuppādo. Sopana yesaṃ uppajjati. Tesu ye sikkhākāmā, te taṃkammaṃ nakaronti. Te sandhāya kukkuccāyantā napaṭiggaṇhiṃsūti vuttaṃ. Ye pana karontiyeva. Te kappiyavatthusmiṃpi āpattiṃ āpajjanti. Te sandhāya kukkuccappakatatāya āpattiṃ āpajjatīti vuttaṃ.

94. Thiyaticittaṃ mandamandaṃ katvā ajjhottharatīti **thinaṃ**. Thiyiyanā thiyitattanti hi pāḷiyaṃ niddiṭṭhaṃ.

95. Medhati cetasike dhamme akammaññabhūte katvā vihiṃ satīti **middhaṃ**. Tathā hi ārammaṇe vipphāravasena taṃ taṃ iriyā pathaṃ sandhāretvā pavattamānesu sampayuttadhammesu muggarena pothetvā viya te ārammaṇato oliyāpetvā iriyāpathaṃpi sandhāretuṃ asamatthe katvā thinaṃ cittaṃ abhibhavati. Middhaṃ cetasiketi.

96. **Vicikicchā**ti ettha. Cikicchanaṃ cikicchā. Ñāṇappaṭikā roti attho. Tikicchituṃ dukkaratāya vigatā cikicchā etāyāti vicikicchā. Sabhāvaṃ vicinantā kicchanti kilamanti etāyātivā vicikicchā. Vicikicchativā dveḷhakabhāvena pavattatīti vicikicchā. Sā nīvaraṇabhūtā, paṭirūpakāti duvidhā. Tattha buddhādīsu aṭṭhasu vatthūsu vimativasena pavattamānā nīvaraṇabhūtā. Tato aññāpana asabbaññūnaṃ tesu tesu ārammaṇesu kathaṃ nukho evaṃ nukho idaṃnukhoti vematikabhāvena pavattā sabbā vicikicchā paṭirūpakānāma. Sā pana kusalāpi hoti, akusalāpi khīṇā savānaṃ uppanna kriyābyākatāpīti. Idha pana ekantākusalabhūtā nīvaraṇavicikicchāva adhippekāti.

Akusalarāsimhi paramatthadīpanā.

97. Saddahatīti **saddhā**. Yathā acchaṃ pasannaṃ nisinnaṃ udakaṃ canda sūriyādīni rūpanimittāni suṭṭhu attani dahati. Evaṃ ayaṃ buddhaguṇā dīni suṭṭhu attani dahati dhāreti thapetivāti attho. Saddahantivā etāyāti saddhā. Saddahanamattamevavā etanti saddhā. Sāpi buddhā dīsu saddheyyavatthūsu akālussiyabhāvena pavattamānāeva idha adhippetā. Tato aññāpana titthiyesuvā titthiyadhammesu vā evarūpesu asaddheyyavatthūsu saddahanavasena pavattā okappanā saddhā paṭirūpakānāma hoti. Sā pana atthato micchādhimokkho yevāti. Yathā pana manussā hatthe asati ratanāni disvā pi-gahetuṃ na sakkonti. Vitte asati tesaṃ sabbabhogā na sampajjanti. Bīje asati sassādīni nasampajjanti. Evaṃ saddhāya asati puññakriyāvatthūni nasampajjanti. Tasmā esā hatthavittabīja sadisāti vuttā.

98. Saratīti **sati**. Attanā katāni kattabbāni ca kalyāṇakammāvā buddhaguṇādīnivā appamajjanavasena upagacchatīti attho. Sāpi sammāsati micchāsati duvidhā hoti. Tattha sammāsati idha adhippetā. Itarā pana satiyeva na hoti. Katassa kattabbassaca pāpakammassa appamajjanavasena pavatto satipaṭirūpako akusalacittuppādoyeva. Yasmā panesā cittaṃ sabbehi akusaladhammehica rakkhituṃ kusaladhammehica yojetuṃ sakkoti. Tasmā sā rañño sabbakammika mahāamacco viya daṭṭhabbāti. Satiṃkhvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmīti hi vuttaṃ.

99. Hiriyatīti **hiri**. Kāyaduccaritādīhi lajjati jigucchati ukkaṇṭhatīti attho.

100. Tehiyeva ottappatīti **ottappaṃ**. Ubbijjatīti attho. Etthapi hiriottappappaṭirūpakānāma atthi, vuttañhi –

Lajjitabbe nalajjanti, alajjiyesu lajjareti ca;
Bhāyitabbe nabhāyanti, abhaye bhayadassinoti ca.

Yasmā pana sappurisā hiriyā attani ottappenaca paresu ārakkhadevatādīsu gāravaṃ uppādetvā pāpato vajjetvā suddhaṃ attānaṃ pariharanti. Tasmā ime dve lokapāladhammāti vuttā.

101. Lobhappaṭipakkho **alobho**. So hi yesu attano hitasaññitesu ārammaṇesu lobho lagganavasena pavattati, tesveva taṃ lobhaṃ vidhamitvā lobhavatthubhūtā bhavabhogasampattiyo gūtharāsiṃviya hīḷetvā jigucchitvā ekānekkhamma dhātunāma hutvā pavattatīti.

102. Dosappaṭipakkho **adoso**. Sopi hi yesu attano ahitasaññitesu ārammaṇesu doso dussanavasena pavattati. Tesveva taṃdosaṃ vidhamitvā diṭṭhadiṭṭhesu sattesu puṇṇacandasadisaṃ sommahadayaṃ uppādetvā ekā abyāpādadhātu nāma hutvā pavattatīti. Ayamevaca brahmavihāresu mettāti vuttā. Amohopi idha vattabbo. Mohappaṭipakkho **amoho**. Sopi hi yesu dhammesuvā atthesuvā catūsu ariyasaccesuvā moho andhakāraṃ katvā pavattati. Tesveva taṃ mohaṃ vidhamitvā candasūriyasahassaṃ uṭṭhāpentoviya vijjānāma hutvā pavattatīti.

103. **Tatramajjhattatā**ti ettha attā vuccati sabhāvo. Līnuddhaccādīnaṃ ubhinnaṃ visamapakkhānaṃ majjhe pavatto attā etassāti majjhattā. Samappavatto sampayuttadhammasamūho. Tassa bhāvo majjhakkatā. Tesu tesu sampayuttadhammesu dissamānā majjhattatā tatramajjhattatā tesu tesuvā hitakammesu cittacetasikānaṃ majjhattatā tatramajjhattatā. Tathā hi sā samappavattānaṃ sampayutta dhammānaṃ ajjhupekkhanavasena samappavattānaṃ ājāneyyānaṃ ajjhupekkhanasārathīviya daṭṭhabbāti vuttā. Ayamevaca brahmavihāresu upekkhāti vuttā.

104. Kāyappassaddhādīsu kāyoti vedanādikkhandhattaya saṅkhāto cetasikasamūho vuccati. Cittanti sobhaṇacittaṃ. Kāyassa passaddhi **kāyappassaddhi**. Cittassa passaddhi **cittappassaddhī**tiādinā samāso. Passambhanaṃ passaddhi. Santasītalabhāvoti attho. Yesaṃ idaṃ dvayaṃ dubbalaṃ hoti. Te puññakammesu cittasukhaṃ napindanti. Bahiddhāeva nesaṃ cittaṃ pakkhandati. Santatte pāsāṇapiṭṭhe thapitamacchoviya hoti. Yesaṃ pana balavaṃ hoti. Teyeva tattha taṃ vindanti. Tesaṃ cittaṃ sītale udake pakkhitta maccho viya hoti.

105. Lahubhāvo **lahutā**. Agarutā adandhatāti attho. Yesaṃ idaṃ dubbalaṃ. Tesaṃ cittaṃ puññakammesu napasāreti saṅkocati. Tattapāsāṇe pakkhittapadumapupphaṃ viya hoti. Yesaṃ pana balavaṃ. Tesaṃ cittaṃ tattha pasāreti. Sītale udake pakkhitta padumapupphaṃ viya hoti.

106. Mudubhāvo **mudutā**. Yesaṃ idaṃ dubbalaṃ. Tesaṃ cittaṃ puññakammesu thaddhaṃ hoti. Verīnaṃ majjhe gatamahāyodhoviya hoti. Yesaṃ pana balavaṃ. Tesaṃ cittaṃ tattha mudu hoti. Viyaññātīnaṃ majjhe gatamahāyodho viya hoti.

107. Kammani sādhu kammaññaṃ. Tadeva **kammaññatā**. Yesaṃ idaṃ dubbalaṃ. Tesaṃ cittaṃ puññakammesu yathicchitaṃ thapetuṃ nalabbhati, vikkirati. Paṭivāte khittathusamuṭṭhiviya hoti. Yesaṃ pana balavaṃ. Tesaṃyeva taṃ tattha yathicchitaṃ thapetuṃ labbhati navikkirati. Paṭivāte khittasuvaṇṇakkhandhoviya hoti.

108. Paguṇassa bhāvo pāguññaṃ. Tadeva **pāguññatā**. Yesaṃ idaṃ dubbalaṃ. Tesaṃ cittaṃ puññakammesu vikampati vihaññati. Gambhīre udake khittavānaroviya hoti. Yesaṃ pana balavaṃ, te saṃ taṃ tattha navikampati navihaññati. Gambhīre udake khitta kumbhilo viya hoti.

109. Ujueva ujukaṃ, ujukassa bhāvo **ujukatā**. Yesaṃ idaṃ dubbalaṃ. Tesaṃ cittaṃ puññakammesu visamagahikaṃ hoti. Kadāci līnaṃ. Kadāci uddhaṭaṃ. Kadāci onataṃ. Kadāci unnataṃ. Surāmadamattassa maggagamanaṃ viya hoti. Yesaṃ pana balavaṃ, tesaṃ taṃ vuttavipariya yena veditabbanti.

110. Etthaca siddhesupi cittappassaddhādikesu vuttesu visuṃ kāyappassaddhādīnaṃ vacanaṃ tesaṃ vasena rūpakāyassapi passaddhādi dīpanatthanti veditabbaṃ. Tattha taṃ taṃ suttantaṃ sutvā gelaññavuṭṭhā nādīsu rūpakāyassa passaddhabhāvo pākaṭo iddhimantānaṃ iddhiyā ākāsagamanādīsu lahu bhāvo. Kāyaṃ khuddakaṃ vā mahantaṃ vā katvā nimminanesu mudubhāvo. Antopathaviyaṃvā antopabbate suvā asajjamānaṃ katvā gamanādīsu kammaññabhāvo. Nāgavaṇṇaṃvā garuḷavaṇṇaṃvā katvā nimminanādīsu paguṇabhāvo tesveva sabbesu yathānimmitavasena cirappavattibhāvesu ujukabhāvo pākaṭo hotīti veditabbo. Samaṃ dhārentīti sādhāraṇā, sabbehi sobhaṇacittehi, tesaṃvā sādhāraṇā **sobhaṇa sādhāraṇā**.

111. **Sammāvācā**ti ettha tividhā sammāvācā kathā, cetanā, virativasena, tattha atthadhammappaṭisaṃyuttā subhāsitā vācā kathā sammāvācānāma. Taṃsamuṭṭhāpikā kusalakriyacetanā cetanāsammāvācānāma. Yā pana musāvādā veramaṇādīni sikkhāpadāni samādiyantassavā adhiṭṭhahantassavā sampattaṃ vatthuṃ avītikkamantassavā pāpaviramaṇākārena cittassa pavatti. Ayaṃ virati sammāvācānāma. Sā idha adhippetā. Sammā vadanti etā yāti sammāvācā. Etāyāti cettha karaṇatthe hetuatthe vā karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tattha vācāya sikkhāpadāni samādiyantassa samādānavacanāni sandhāya karaṇattho hetuattho ca yujjati. Tato yathāsamādinnānivā yathādhiṭṭhitānivā sikkhāpadāni suṭṭhurakkhāmāti yāni anavajjānieva vacanāni vadantā vicaranti. Tāni sandhāya karaṇatthānukūlo hetu atthoyeva yujjatīti. Athavā, tathā vadantuvā māvā. Ayaṃpana vadamānesu sati tesaṃ sammā vattuṃeva deti. Namicchā vattunti katvā sammā vācātveva vuccati. Apica, ayaṃ vacīduccaritānaṃ pajahanavasena pavattamānā vacīdvārasuddhiyā eva hotīti sammāvācāti vuccatīti.

112. **Sammākammanto**pi tividho kriyā, cetanā, virati vasena. Tattha yaṃkiñci anavajjaṃ kammaṃ karontassa kāyikakriyā kriyākammantonāma. Taṃsamuṭṭhāpikā cetanā cetanākammanto nāma. Yā pana pāṇātipātā veramaṇādīni sikkhāpadāni samādi yantassavā adhiṭṭhahantassavā sampattaṃ vatthuṃ avītikkamantassavā pāpaviramaṇākārena cittassa pavatti. Ayaṃ virati sammākammanto nāma. Sammā karonti etenāti sammākammaṃ, tadeva sammā kammanto suttanto vanantoviya. Sesamettha vuttanayameva.

113. **Sammāājīvo**pi vīriya, virativasena duvidho. Tattha pakatiyā anavajjāni kasikammādīnivā bhikkhācariyādīnivā katvā jīvitaṃ kappentānaṃ uṭṭhānabalasaṅkhāto vāyāmo vīriyasammāājīvonāma. Yā pana ājīvasuddhiṃ apekkhitvā attano ājīvasīlavipattikāraṇāni kāyavacīduccaritāni pajahantānaṃ pāpaviramaṇākārena cittassa pavatti. Ayaṃ virati ājīvonāma. Ayamidhādhippeto. Sammā ājīvanti jīvitaṃ pavattenti etenāti sammāājīvo. Sesamettha vuttanayamevāti.

114. Ekekāpi cettha sampatta virati, samādāna virati, samucchedavirativasena tividhā. Tattha yā sikkhāpadāni asamā diyitvāvā samādinnānipivā tāni anapekkhitvā kevalaṃ hiri ottappabaleneva sampattaṃ vatthuṃ avītikkamantānaṃ uppannā virati. Ayaṃ sampattaviratināma. Sā paccuppannārammaṇāyeva. Pañcasikkhā padā paccuppannārammaṇāti hi vuttaṃ. Yā pana sikkhāpadāni samādi yantassavā adhiṭṭhahantassavā yathāsamādinnānivā yathādhiṭṭhitāni vā suṭṭhurakkhāmīti sampatta vatthuṃ apītikkamantassavā uppannā. Ayaṃ samādānaviratināma. Sā pana paccuppannārammaṇāvā hoti anāgatārammaṇāvā. Tathā hi pañcasikkhāpadā paccuppannārammaṇāti idaṃ sampattavirativasena vuttanti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Maggakkhaṇe pana sabbaduccaritānaṃ paccayasamucchedavasena uppannā samucchedaviratināma. Sā pana nibbānārammaṇāeva. Phalaviratipi ettheva saṅgahitāti. Tattha lokiyaviratiyo jīvitindriyādīni vītikkamitabbavatthūni ārammaṇaṃ katvā pāṇātipātādīni viramitabbavatthūni pajahanti. Lokuttaraviratiyo pana nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā tāniyeva viramitabbavatthūni pajahantīti daṭṭhabbaṃ.

115. Paradukkhe sati kāruṇikānaṃ hadayakhedaṃ karotīti **karuṇā**. Kirativā paradukkhaṃ vikkhipati, kiṇātivā paradukkhaṃ hiṃsatīti karuṇā. Kirīyati dukkhitesu pasārīyatītivā karuṇā. Apica kali uṇāti chedo. Kalīti dukkhaṃ vuccati, yathā-kali sambhave bhaveti. Kalītivā pāpapi parājayopi vuccati. Pāpe kali parājayeti hi vuttaṃ. Sabbañcetaṃ kāruṇikā naṃ kāruññahetubhūtameva hoti. Iti kaliṃ dukkhaṃvā pāpaṃvā sabbasampattito parājayaṃvā sattehi avanti rakkhanti, sattevā tato vidhakalito avanti rakkhanti kāruṇikā janā etāyāti karuṇā.

116. Parasampattiṃ disvā modanti etāyāti **muditā**. Natthi pamāṇaṃ etesanti appamāṇā, sattā. Appamāṇesu bhavāti **appamaññā**. Etāhi ettakesuyeva sattesu pavattetabbā. Na ito aññesūti evaṃ paricchedappamāṇassa abhāvā ekasmiṃ satte pavattāpi appamaññāevanāma hontīti.

[77] Ṭīkāsu pana

Appamāṇasattā rammaṇattā appamāṇā. Tāeva appamaññāti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

117. Paññindriyanti heṭṭhā vutto amohoeva. So hi pajānanaṭṭhena paññā, adhipatiyaṭṭhena indriyañcāti katvā paññindriyanti vuccatīti.

Sobhaṇarāsimhi paramatthadīpanā.

118. **Ettāvatā**tiādi tiṇṇaṃ rāsīnaṃ saṅgaho. Evaṃ dvipaññāsa sarūpaṃ dassetvā idāni cetoyuttappakāraṃ dassento tesantiādimāha. Ito cetasikānaṃ sarūpadassanato paraṃ tesaṃ cittāviyuttānaṃ cittena aviyuttānaṃ cetasikānaṃ cittuppādesu paccekaṃ sampayogo tathāyogaṃ vuccateti yojanā. **Cittuppādesū**ti cittesu icceva attho. Uppajjanti cetasikā etesūti uppādā. Cittānieva uppādā cittuppādāti katvā. Dvipañcaviññāṇānaṃ sabbadubbalattā tesu cha pakiṇṇakā nuppajjanti. Bhāvanābalena pahīnattā vitakko dutīyajjhānikādīsu, vicāro tatīyajjhānikādīsu, pīti catutthajjhānikādīsu nuppajjati. Sanniṭṭhānasabhāvattā adhimokkho asanniṭṭhānasabhāve vicikicchā citte nuppajjati. Vīriyaṃ balanāyakattā dubbalesu pañcadvārāvajjanā dīsu soḷasacittesu nuppajjati. Pīti sampiyāyanasabhāvattā domanassupekkhā sahagatesu nuppajjati. Chando icchāsabhāvattā icchārahitesu ahetukesu momūhacittesuca nuppajjatīti āha **pakiṇṇakesupana vitakko.La. Momūhavajjitacittesū**ti. Te pana cittuppādā pakiṇṇakavivajjitā sapakiṇṇakāti sambandho.

119. **Akusalesū**ti akusalacetasikesu. Sabbākusala sādhāraṇānāma. Tasmā sabbesupi dvādasākusalacittesu labbhantīti yojanā.

[78] Vibhāvaniyaṃ pana

Pacchimaṃ purimassa samatthanavacananti adhippetaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Idañhi ṭhānaṃ cittesu labbhamānatādassanapadhānanti. Yasmā pana sabbāni akusalacittāni imehi catūhi vinā nuppajjanti. Na hi tāni pāpesu ādīnavaṃ passitvā ṭhitānaṃ uppajjanti. Naca tehi lajjāyavā bhayenavā ukkaṇṭhitānaṃ. Nāpi kusalesu dhammesu samāhitānanti. Tasmā te sabbesu tesu labbhantīti. Yasmāca diṭṭhimānā khandhesu assādaṃ amuñcitvāva tesu tathā tathā āmasitvā pavattanti. Tasmā te lobhamūlacittesveva uppajjanti. Tattha uppajjantesu pana tesu diṭṭhi khandhesu attaggāhaṃ daḷhaṃ gahetvā taṃ attaṃ niccatādīhi micchāsabhāvehieva parāmasantī pavattati. Māno pana khandhe ahanti daḷhaṃ gahetvā taṃ gahitākāraṃ seyya tādīhieva āmasanto pavattati. Tasmā te āmasanākārato asadisavuttinoeva hontīti āha. **Diṭṭhicatūsu.La. Vippayuttesū**ti. Ye pana diṭṭhigatikā diṭṭhiyā yathāgahitaṃ attānameva ahanti gaṇhanti. Tesaṃpi diṭṭhimānā āmasanākāraṃ patvā asadisavuttikāeva honti. Na hi mānassa viya diṭṭhiyā atta saṃpaggahaṇe byāpāro atthi. Na ca diṭṭhiyā viya mānassa dhammānaṃ ayāthāvapakkhaparikappaneti. Teneva hi ahaṃgāho māno anāgāmīnaṃpi pavattati. Attaggāhabhūtā pana diṭṭhi puthujjanāna mevāti.

[79] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Mānopi ahaṃmānavasena pavattanato diṭṭhisadisova pavattatīti diṭṭhiyā saha ekacittuppāde napavattatī’’ti vatvā kesara sīho pamāya taṃ atthaṃ sādheti. Taṃ na sundaraṃ.

Sadisappavatti hi nāma sahapavattiyā eva kāraṇanti. Macchariyaṃ pana attasampattīsu lagganalobhasamuṭṭhitaṃpi tāsaṃ parehi sādhāraṇabhāvaṃ asahanākārena pavattattā ekantena paṭighasampa yuttameva hotīti vuttaṃ **doso.La. Cittesū**ti. Akammañña lakkhaṇaṃ thinamiddhaṃ kammaññasabhāvesu asaṅkhārikesu nasambhavatīti vuttaṃ **thinamiddhaṃ pañcasu sasaṅkhārika cittesū**ti. Cattāro sabbā kusalasādhāraṇā. Tayo lobha diṭṭhimānā. Cattāro dosādayo. Dvayaṃ thinamiddhaṃ. **Vicikicchā cittecā**ti casaddo avadhāraṇe. Vicikicchācitteevāti attho. Catuddasa akusala cetasikā.

120. **Sobhaṇesū**ti sobhaṇacetasikesu. Lokuttare aṭṭhaṅgikamagge tīsu khandhesu paññākkhandhe sammāsaṅkappo nāma sammādiṭṭhipacchimakova hoti. Tasmā pādakajjhānādivasena tasmiṃ asatipi paññākkhandho naparihāyati. Sīlasamādhikkhandhadhammesu pana eko ekassa kiccaṃ nasādheti. Tasmā lokuttara maggo sattaṅgikato heṭṭhā napavattatīti āha **viratiyo pana tissopi.La. Labbhantī**ti. Niyatāva ekatova sabbathāpi labbhantīti yojanā. Tattha **niyatāvā**ti na lokiyesuviya kadācieva labbhanti. Athakho sabbadāpi niyatā hutvāva labbhanti. Kasmā, lokuttaradhammānaṃ niccaṃ sīlesu paripūrakāritāvasena pavattattā. Na hi te lokiyā viya kadāci dānavasena kadāci sutapariyattivasena kadāci kasiṇabhāvanādivasena pavattantīti. Ekato vāti nalokiyesu viya visuṃ visuṃ labbhanti. Athakho tissopi ekato hutvāva labbhanti. Kasmā, abhinnārammaṇattā. Na hi te lokiyā viya vītikkamitabbavatthusaṅkhātāni jīvitindriyādīni nānārammaṇāni ārabbha pavattanti. Ekampana nibbānameva ārabbhapavattantīti. **Sabbathāpī**ti na lokiyesu viya ekade sappahānavasena labbhanti. Athakho tissopi anavasesa duccarita durājīvappahānākārena labbhanti. Lokiyesuhi sakiṃ uppannā sammāvācā catubbidhāni vacīduccaritāni sabbāni ekato pajahituṃ nasakkoti. Musāvādavirati musāvādameva pajahituṃ sakkoti. Na itarāni. Musāvādampi samūlaṃ sānusayaṃ pajahituṃ nasakkoti. Tathā pisuṇavācā virati pisuṇavācameva pajahituṃ sakkoti. Na itarāni. Pisuṇavācampi samūlaṃ sānusayaṃ pajahituṃ na sakkoti. Sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Lokuttaresu pana sakiṃ uppannā sammāvācā sabbāni vacīduccaritāni samūlāni sānusayāni pajahati. Sakiṃ uppanno sammākammanto sabbāni kāyaduccaritāni samūlāni sānusayāni pajahati. Sakiṃ uppanno sammāājīvo sabbāni ājīvahetukāni kāyavacīduccaritāni samūlāni sānusayāni pajahati. Iti tisso lokuttaresueva sabbathāpi labbhantīti. Visaddo avayavasampiṇḍanattho. Sakiṃ uppannā ekā sammāvācā musāvādappahānavasenāpi labbhati. Nakevalañca tappahānavaseneva. Athakho pisuṇavācāpahānavasenapi labbhatīti sabbaṃ vattabbaṃ. Etthaca duccaritāni samūlāni sānusayānīti ettha kāyavacīcopana bhāgiyāni kāmarāgānusayādīni uparimaggavajjhāni kilesajātāni arūpasekkhānampi santiyeva. Kāmarūpasekkhānaṃ pana vattabbameva natthi. Tasmā tesaṃ pajahanavasena uparimagga phalaviratīnaṃ duccaritappahānaṃ daṭṭhabbaṃ. Kāmāvacarakusalesveva, napana kāmāvacaravipākakriyacittesu, nāpimahaggatacittesūti adhippāyo. Kāmāvacarakusalesupi kāmabhūmiyaṃ uppannesueva, narūpārūpabhūmiyaṃ uppannesu. Na hi brahmānaṃ viramitabbavatthu saṅkhātāni kāyavacīduccaritāninnāma atthi. Naca lokiyaviratiyo viramitabba vatthurahitesu puggalesu pavattantīti. Upari chakāmāvacaradeve supi napavattantīti vadanti. Taṃ kathāvatthumhi vicāritameva. Yadi evaṃ manussalokepi tīsu heṭṭhimaphalaṭṭhesu tāsaṃ appavatti āpajjati. Na hi tesampi pāṇātipātādīni viramitabbavatthūninnāma atthīti. Saccaṃ, idha pana sattavidhaāpattikkhandhāpi viramitabbavatthuṭṭhāne ṭhitā. Tathā tividhakuhanavatthūnica. Tānica kānici tesaṃ phalaṭṭhānampi sādhāraṇānieva. Manussānañca yāni kānici tassa tassa samādinnassa sikkhāpadassa vatthūnipi viramitabbavatthūnieva. Yānipi kāmasekkhānaṃ kāyavācā vipphandanakarāni kilesajātāni samucchedaviratīnaṃ vatthubhūtāni santi. Tāni tesaṃ tadaṅga viratīnampi vatthūnievāti. **Kadāci sandissantī**ti samādānasampattaviratīnaṃ aññataravasena pavattakāleeva sandissanti. Evaṃ sandissa mānāpi bhinnārammaṇattā naekato hutvā sandissantīti vuttaṃ **visuṃ visu**nti. Visuṃvisuṃ sandissamānāpi ekekaduccaritappahānavaseneva sandissanti. Na lokuttaresu viya sabbathāpīti daṭṭhabbaṃ.

121. Appanāpattānaṃ appamaññānaṃ somanassasahagatabhāvova vibhaṅge vuttoti vuttaṃ **pañcamajjhānavajjitamahaggatacittesū**ti. Etāhi parasattānaṃ hetu adhimattabyāpārā honti, tasmā atisantāya nibyāpārāya pañcamajjhānupekkhāya saha napavattantīti. Appanāpubbabhāgabhūtānaṃ pana tāsaṃ upekkhāvedanāyapi sampayogo aṭṭhakathāyaṃ anuññātoyevāti vuttaṃ **kāmāvacara.La. Cittesucā**ti. **Kadācī**ti kāruññappakatikassa anissukinoca paresaṃ vipattisampattidassanakāle. **Nānāhutvā jāyantī**ti tesaṃ vipattidassanakāle anukampanavasena karuṇā eva jāyati, namuditā. Sampattidassanakāle pana modanavasena muditāva jāyati, nakaruṇāti evaṃ visuṃ visuṃ hutvā jāyantīti attho. Yasmā panetā dosasamuṭṭhitānaṃ vihiṃsā aratīnaṃ nissaraṇabhūtāti suttantesu vuttā. Domanassapaṭipakkhañcaso manassameva hoti. Tasmā tāsaṃ appanāpubbabhāgabhūtānampi niccaṃ somanassayogameva keci icchantīti vuttaṃ **upekkhāsahagatesu.La. Keci vadantī**ti. So pana tesaṃ vādo aṭṭhakathāyapi saha viruddho. Tasmā taṃ bahū viññuno na sampaṭicchantīti katvā sovādo therena kecivādonāma kato. Yasmāca sabbesampi lokiya lokuttarajjhānānaṃ pubbabhāga bhāvanā nāma appanāsannakāleeva somanassajjhānānaṃ pubbabhāgā somanassasahagatā honti. Upekkhājhānānaṃ pubbabhāgā upekkhāsahagatā honti. Anāsannakāle pana sabbesampi tesaṃ pubbabhāgā kadāci somanassasahagatā, kadāci upekkhāsahagatāhonti. Tasmā so vādo kecivādova kātuṃ yuttoti. Etthaca sabbānipi samathavipassanābhāvanācittāninnāma ādimhi yebhuyyena upekkhāsahagatānieva bhaveyyuṃ, yadiyi tāni āditoyeva paṭṭhāya somanassasahajātāni siyuṃ. Tadā ime sattā so manassajātesu kammesu anabhiratānāma natthīti aññaṃ kammaṃ chaḍḍetvā bhāvanākammameva anuyuñjeyyunti. Pacchā pana attano bhāvanāya pubbāpariyavisesadassanakāleeva somanassa sahajātāni bhavanti. Paṭikūlā rammaṇesu pana asubhabhāvanācittesu dukkhitasattārammaṇesuca karuṇābhāvanācittesu vattabbameva natthi. Apica imā karuṇāmuditānāma pakatikālepi uppajjantiyeva. Tāsu pana muditā tāva iṭṭhasampattivisayāti sāyebhuyyena somanassa sahajātāti yuttametaṃ. Karuṇā pana aniṭṭhavipattivisayāti sā yebhuyyena upekkhāsahajātā eva siyā. Naca etā parasattahetu adhimatta byāpārāti katvā upekkhāvedanāya saha viruddhāevāti sakkā vattuṃ. Sā hi appanaṃ apattā vedanupekkhānāma ārammaṇarasānubhavaneeva nibyāpārāhoti. Na aññakiccesu. Tathā hi sattā upekkhāsahagata cittehi adinnaṃpi ādiyanti, dānaṃpi denti, aññānipi mahantāni puññāpuññakammāni karontiyevāti. Tasmā appanā pattānaññeva tāsaṃ vedanupekkhāya saha viruddhabhāvo vattuṃ yuttoti.

[80] Ettāvatā yaṃ vuttaṃ **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Karuṇāmuditā bhāvanākāle appanāvīthito pubbe paricayavasena upekkhāsahagatacittehipi parikammaṃ hoti. Yathātaṃ paguṇaganthaṃ sajjhāyantassa kadāci aññavihi tassāpi sajjhāyanaṃ, yathāca paguṇavipassanāya saṅkhāre sammasantassakadāci paricayabalena ñāṇavippayuttacittehipi sammasananti upekkhā sahagatakāmāvacaresu karuṇā muditānaṃ asambhavavādo kecivādo kato’’ti. Taṃ paṭikkhittaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Kiñcāpi kasiṇanimittādīni ārammaṇāni agambhīrānieva honti. Tathāpi yogakammabalena cittasamādhānabalena kilesa dūrībhāvenaca tadārammaṇesu jhānacittesu ñāṇaṃ ekantena pavatta tiyevāti āha **sabbesupi pañca.La. Cittesucā**ti.

122. Tayo viratidhammā. Dvayaṃ appamaññāyugaḷaṃ. Evaṃ so bhaṇacetasikā sobhaṇesveva cittesu catudhā catūhi pakārehi sampayuttāti yojanā. Idāni sabbesaṃpi ceto yuttānaṃ niyatā niyatayogivibhāgaṃ dassetuṃ issātiādimāha. Karuṇā ādi yassāti karuṇādi. Appamaññā dvayaṃ. Issāmaccherakukkuccānica viratiyoca karuṇādica **issāmacche rakukkuccaviratikaruṇādayo**. Te nānāca jāyanti, kadācica jāyanti. Mānoca kadācieva jāyati. Thinamiddhañca tathā kadāci eva jāyati. Jāyamānaṃ pana aññamaññaṃ saheva jāyati. Nanānāti yojanā. Etthaca appamaññāviratīnaṃ nānā kadāci yogo heṭṭhāca vutto. Uparica vakkhati. Issādīnaṃca upari vakkhati. Mānathinamiddhānaṃ pana idha vattabboti. Tattha māno catūsu diṭṭhivippayuttesu labbhamānopi kadāci tesaṃ seyyo hamasmītiādinā pavattakāleeva labbhati, naaññadā. Thinamiddhaṃ pañcasu sasaṅkhārikesu labbhamānaṃpi kadāci tesaṃ niddātibhūtavasena akammaññatāya pavattikāleeva labbhati. Na aññadā. Tadā labbhamānaṃpana dvayaṃ saheva labbhati. Na nānāti.

[81] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Thinamiddhaṃ kadāci issāmaccherakukkuccehiceva mānenaca saha jāyati. Kadāci tehi tenaca nānā jāyatī’’ti yojanā vuttā. Sā sārato na paccetabbā.

Na hi tehi tenaca tassa sahabhāvo nānābhāvoca kiccārammaṇavirodhāvirodhabhāvena siddhoti.

> Yāca **ṭīkāyaṃ**
>
> Mānoca thinamiddhañca kadāci nānā jāyati. Kāraṇaṃ vuttameva. Yojanā vuttā. Sāpi na sundarā. Kadāci sahajāyatīti.

Yathāvuttānusārenāti sattasabbatthayujjantītiādinā vuttappakāraṃ anusārena **sesā**ti ekādasahi aniyata yogīhi avasesā ekacattālīsadhammā. Te yathāvuttānusārena attanā labbhamāna cittuppādesu aniyatayogino veditabbāti yojanā.

123. Evaṃ cetasikānaṃ yogaṭṭhānaparicchindanavasena sampayoganayaṃ dassetvā idāni yuttadhammarāsiparicchindanavasena saṅgaha nayaṃ dassento **saṅgahañcā**tiādimāha. Idāni tesaṃ saṅgahañca yathārahaṃ pavakkhāmīti yojanā. **Chattiṃsā**tiādi saṅgahanayassa uddesagāthā. Sattapaññattārammaṇā appamaññā nibbānā rammaṇesu nalabbhantiti vuttaṃ **appamaññāvajjitā**ti tathā aṭṭhasu dutīyajjhānikacittesu vitakkavajjā aññasamānā dvādasaceta sikā appamaññāvajjitā tevīsati sobhaṇacetasikāceti pañcattiṃsa dhammā saṅgahaṃ gacchantītiādinayaṃ tathāsaddena niddisati. **Teevā**ti vitakka vicāra pītisukhavajjā upekkhāsahagatā te eva tettiṃsadhammā. **Aṭṭhasū**ti ettha aṭṭhaca aṭṭhaca aṭṭhāti ekasesaniddeso, vicchālopaniddesovā daṭṭhabbo. **Pañcakajjhāna vasenā**ti pāḷiyaṃ pañcakanayena vuttassa jhānabhedassa vasena, catukkanayena vuttassa jhānabhedassa vasena pana catudhāva saṅgaho hotīti adhippāyo. Dvīsu rūpapathamajjhānalābhīsu dutīyajjhānaṃ uppādentesu mando vitakkamo atikkamituṃ sakkoti. Tassa caturaṅgikaṃ dutīyajjhānaṃ uppajjati. Tikkhapañño pana vitakka vicāre ekato atikkamituṃ sakkoti. Tassa tiyaṅgikaṃ dutīyajjhānaṃ uppajjatīti ayaṃ tesaṃ nayānaṃ viseso.

124. Kiccārammaṇaviruddhattā viratiyo mahaggatesu nuppajjantīti āha **viratittayavajjitā**ti. Viratiyo hi kāyavacī visodhanakiccā honti. Mahaggatajjhānāni pana suvisuddhakāyavacī payogasseva cittavisodhanakiccāni. Viratiyoca vītikkamitabba vatthuṃvā nibbānaṃvā ārabbha pavattanti. Mahaggatajjhānāni pana paññatti yovā mahaggatadhammevāti.

125. Kiccārammaṇavi ruddhattāyeva viratiappamaññāyo ekasmiṃ citte dve nalabbhantīti vuttaṃ. **Appamaññā viratiyo panettha.La. Yojetabbā**ti. Viratiyo ekantena dussilyappahāna kiccattā tappahāna kiccarahitesu lokiyābyākatesu nalabbhantīti vuttaṃ **virativajjitā**ti. Pañcasikkhāpadā kusalāyevāti hi pāḷiyaṃ vuttaṃ. Idañca lokiyasikkhāpadāni sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Appamaññānaṃ sattapaññattārammaṇattā mahāvipākānañca ekanta parittārammaṇattā tāsaṃ tesu sambhavo natthīti vuttaṃ **appamaññā virativajjitā**ti. Nanu kāmakusalaṃ sattapaññattādi ārammaṇampi hotīti tabbipākenapi tena sadisā rammaṇena bhavitabbanti. Na. Vikapparahitattā. Paññattiyo hi avijjamānattā mahaggatānuttaradhammāca saṇhasukhumadhammattā tathā tathā vikappetvāvā paṭivijjhitvāvā gaṇhantānaṃ kusalādīnaṃ eva ārammaṇabhūtā honti. Kāmavipākāni pana sayaṃ atidubbalatāya ārammaṇaṃ vikappetvā vigahetuṃ nasakkonti, kuto paṭivijjhitvā gahetuṃ. Tasmā tāni paññattiyovā mahaggatānuttaradhammevā ālambituṃ na sakkontīti daṭṭhabbaṃ. Mahaggatavipākāni pana vikapparahitānipi appanāpattakammavise sanibbattattā bhāvanābalanimmitāni paññattivisesāni ālambituṃ sakkontīti.

[82] Vibhāvaniyaṃ pana

> Kāmataṇhādhinakammajanitattā kāmavipākāni kāmataṇhāya ārammaṇabhūte kāmadhammeeva ālambituṃ labhantīti adhippāyena ‘‘kāmataṇhādhinassa phalabhūtattā’’ti vatvā dāsiputtopamāya tadatthaṃ vibhāveti. Taṃ vicāretabbaṃ.

Evañhi sati mahaggatavipākānipi rūpārūpataṇhādhina kammajanitāni eva hontīti tānipi rūpārūpataṇhānaṃ ārammaṇabhūte mahaggata dhammeeva ālambeyyunti. Apica, kāmataṇhāpi kāmadhammeeva ārammaṇaṃ karoti. Na paññattidhammeti natthi. Naca itthipurisādi hattha pādādi paññattīsu assādavasena pavattā taṇhā kāmataṇhā nāma nahotīti atthi. **Subhe**ti kusale. **Mane**ti niddhāraṇe bhummaṃ. Subhe kriye pāketi niddhāraṇīyaṃ daṭṭhabbaṃ. Sahetu. La. Mane dvādasadhāva saṅgahotivā yojetabbaṃ. **Navijjantetthā**ti vajjitānaṃ saṅgaho. **Etthā**ti sobhaṇacittesu. **Dvaya**nti viratiappamaññādukaṃ. **Anuttare**ti visesakānaṃ saṅgaho. **Jhāna dhammā**ti vitakkādayo. Majjhime mahaggate appamaññāca jhānadhammā ca. Parittesu kāmasobhaṇesu appamaññāca virati ñāṇapīti yoca visesakā, saṅgahanaya bhedakārakāti attho.

126. Sattarasadhammā lobhadiṭṭhīhi saddhiṃ ekūnavīsati hutvā saṅgahaṃ gacchantīti yojanā. Pītivajjitā aññasamānā dvādasa cetasikā akusalasādhāraṇā cattārocāti soḷasadhammā lobhadiṭṭhīhi saha aṭṭhārasa hutvā saṅgahaṃ gacchantīti yojanā. Issāmacchariya kukkuccāni kiccato ārammaṇato ca bhinnāni hontīti vuttaṃ **issā.La. Yojetabbānī**ti. Sabbesupi akusalacittuppādesu sampayuttadhammā dhammato asadisāeva honti. Gaṇanato pana ekacce ekaccehi sadisā eva hontīti vuttaṃ **dvādasa.La. Saṅgahitābhavantī**ti. Etthaca pañcasu asaṅkhārikesu pathamadutīyesu ekūnavīsati. Tatīyacatutthesu aṭṭhārasa. Pañcame vīsati. Pañcasu sasaṅkhārikesu pathamadutīyesu ekavīsati. Tatīyacatutthesu vīsati. Pañcame dvāvīsati. Momūhadvaye pannarasāti evaṃ akusalesu satta saṅgahā bhavanti. Tenāha ekūnavīsātiādiṃ. **Sādhāraṇā**ti sabbā kusalasādhāraṇā. **Samānā**ti aññasamānā. **Apare**ti chandapītiadhimokkhe thapetvā ekacce.

127. **Hasanacitte**ti hasituppādacitte. **Voṭṭhabbane**ti manodvārāvajjane. **Sukhasantīraṇe**ti somanassa santīraṇe. **Mano dhātuttikā hetuka paṭisandhi yugaḷe**ti pañcadvārāvajjana sampaṭicchanadvayasaṅkhāte manodhātuttikeceva upekkhā santīraṇa dvayasaṅkhāte ahetuka paṭisandhiyugaḷeca. Sabbattha sabbesu ahetukesu satta, tato sesā pakiṇṇakā pana yathārahaṃ yujjanti, iti tettiṃsa vidhasaṅgaho mayā vuttoti yojanā.

128. Idāni ayaṃ cetasikaniddesoti katvā cittassa viya ekassapi cetasikassa bhūmijāti sampayogādi bhedena vibhāgo kathetabboti taṃ dassetuṃ antimagāthamāha. Itthaṃ iminā yathāvuttappakārena cittāviyuttānaṃ cetasikānaṃ soḷasavidhaṃ sampayogañca tettiṃsavidhaṃ saṅgahañca ñatvā tesaṃ yathā yogaṃ cittena samaṃ bhedaṃ uddiseti yojanā. Phasso tāva ekūnanavutiyā ekavīsasatesuvā cittesu yuttattā ekūnanavuti ekavīsasatavidhevāti evaṃ dvipaññāsacetasike visuṃ visuṃ uddharitvā yathāyogaṃ bhūmijātisampayogādibhedehi tesaṃ vibhāgaṃ katheyyāti attho.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya cetasika saṅgahassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Pakiṇṇaka saṅgaha paramatthadīpanī

129. Evaṃ visuṃ visuṃ cittacetasikānaṃ niddesaṃ dassetvā idāni puna ubhinnaṃ niddesaṃ dassento **sampayuttāyathāyoga**ntiādimāha. Yathāyogaṃ sampayuttā sabhāvato tepaññāsa cittacetasikā ye dhammā mayā visuṃ visuṃ niddiṭṭhā. Idāni yathā rahaṃ tesaṃ ubhinnaṃ saṅgahonāma niyyateti yojanā. Tattha attano attano bhāvo sabhāvo. Dhammānaṃ āvenikalakkhaṇanti vuttaṃ hoti. Cittaṃ tāva bhūmijātisampayogādibhedena ekūna navutividhaṃpi attano ārammaṇa vijānanasaṅkhātena āvenikalakkhaṇena ekameva hoti. Phassopi bhūmijātisampayo gādibhedena ekūnanavutividhopi phusanalakkhaṇena ekova hoti tathā vedanāsaññādayoti evaṃ sabhāvato tepaññāsa eva hontīti. Vedanāhetuto kiccadvārālambaṇavatthuto pavatto saṅgahoti sambandho. Tattha **vedanāhetuto**ti vedanābheda hetubhedato. Evaṃ kiccadvārālambaṇa vatthutoti etthapi. **Cittuppādavasenevā**ti cittavaseneva niyyateti sambandho. Evasaddena cetasike nivatteti. Ettāvatā channaṃ pakiṇṇakasaṅgahānaṃ vacanattho idheva tāva therena dassito hoti vedanābhedena cittacetasikānaṃ saṅgaho vedanāsaṅgaho, hetubhedena cittacetasikānaṃ saṅgaho hetusaṅgahotiādinā.

[83] Vibhāvaniyaṃ pana

> Cittuppādasaddena cetasikadhammepi gahetvā aññaṃ nivatte tabbaṃ apassanto ‘‘na katthaci taṃvirahenā’’ti vadati. Taṃ nayujjatiyeva.

Na hi idha ettakā cetasikā sukhasahagatā, ettakā dukkha sahagatātiādinā ekopi saṅgaho cetasikehi nīto nāma atthi. Sukhasahagataṃ kusalavipākaṃ kāyaviññāṇamekamevātiādinā pana cittenaeva nīhoti. Citte pana siddhe ceta sikāpi siddhāevāti katvā cittuppādavasenevāti idaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

130. **Tatthā**ti tesu chasu saṅgahesu. Vedanābhedena taṃsampayuttānaṃ cittacetasikānaṃ saṅgaho **vedanāsaṅgaho**.

[84] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Sukhādivedanānaṃ taṃsahagatacittuppādānañca vibhāgavasena saṅgaho vedanāsaṅgaho’’ti vuttaṃ. Tattha casaddena vedanāsaṅgahoca vedanāsahagata cittuppāda saṅgahocāti imasmiṃ atthe vedanāsaṅgahoti ekasesaniddeso hotīti dasseti. Taṃ na sundaraṃ.

Idha hi vedanābhedo imassa saṅgahassa nissayadhammapariggahatthaṃeva vutto. Na vedanānaṃca visuṃ saṅgahadassanatthanti. Tattha**tividhā vedanā**ti kasmā vuttaṃ. Nanu saṃyuttake dvepi tissopi pañcapi chapi aṭṭhārasapi chattiṃsapi aṭṭhasataṃpi vedanā vuttāti. Saccaṃ. Anubhavanalakkhaṇena pana vedanā tividhāeva hoti. Ye hi keci yaṃkiñci ārammaṇaṃ anubhavanti. Te taṃ sātatovā anubhavanti asātatovā majjhattatovā. Tato añño pakāro natthīti. Aññe pana pabhedā tena tena pariyāyena vuttā. Tattha hi dve kāyikacetasikavasena vuttā. Yathāha-katamāca bhikkhave dve vedanā kāyikāca cetasikācāti. Sukhadukkha vasenavā upekkhaṃ sukhe saṅgahetvā. Yathāha-dve vedanā vuttā bhagavatā sukhāvedanā dukkhāvedanā. Yāyaṃ bhante adukkha masukhā vedanā. Santasmiṃ esāpaṇīte sukhe vuttā bhagavatāti.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Anavajjapakkhikaṃ upekkhaṃ sukhe sāvajjapakkhikañca dukkhe saṅgahetvā dve vuttāti vuttaṃ. Taṃ pāḷiyaṃ anāgataṃpi yujjatiyeva.

Indriyabhedavasena pañca. Phassabhedavasena cha. Upavicārabheda vasena aṭṭhārasa. Cha gehassitāni cha nekkhammassitānīti evaṃ paccekaṃ dvādasannaṃ somanassa domanassaupekkhānaṃ vasena chattiṃsa. Tāyeva kālattayavasena aṭṭhasataṃ vedanā vuttāti. Yañca katthaci sutte yaṃkiñci vedayitaṃ sabbaṃ taṃ dukkhasminti vuttaṃ. Taṃ saṅkhāradukkhatāvasena vuttanti. Heṭṭhā pana cittaniddese cittāni indriyabhedavasena niddiṭṭhānīti katvā idhapi indriyabhedavaseneva cittāni saṅgahetuṃ puna **sukhaṃ.La. Pañcadhā hotī**ti vuttaṃ. Ettha ca yesu dhammesu ādhi paccavasena sukhadukkhāni indriyāni nāma honti. Tesaṃ kāyika mānasikavasena duvidhattā tānipi sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ dukkhindriyaṃ domanassindriyanti dvidhā vuttāni. Upekkhāya pana ādhipaccaṭṭhānabhūtā dhammā mānasikāeva hontītisā upekkhindriyanti ekadhāva vuttāti. Apica, tepi pariyāyena duvidhā honti. Cakkhādipasādakāya nissitānaṃpi sabbhāvato. Vedanāpana ekarasattā ekadhāva vuttāti.

Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Kāyika mānasika sātabhedato sukhadukkhāni dvidhā vuttānī’’ti vuttaṃ.

Tattha sabhāvato iṭṭhāniṭṭhaphoṭṭhabbā nubhavanalakkhaṇāni sukha dukkhāni. Sabhāvatovā parikappanatovā iṭṭhāniṭṭhamajjhattānubhavana lakkhaṇāni itarānīti. **Sesānī**ti yathāvutta sukhadukkhato manassa domanassayuttehi sesāni bāttiṃsa kāmāvacaracittāni tevīsati pañcamajjhānikacittānicāti sabbāni pañcapaññāsacittāni. **Ekatthā**ti ekasmiṃ citte. Itarā hi upekkhāvedanā.

131. Hetūnaṃ bhedena taṃsampayuttānaṃ cittacetasikāna saṅgaho **hetusaṅgaho**.

[85] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Lobhādihetūnaṃ vibhāgavasena taṃsampayuttadhammavasenaca saṅgaho hetusaṅgaho’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Kāraṇaṃ vuttameva. Hetūnāma chabbidhā bhavantīti sambandho. Tattha hetukiccaṃnāma ārammaṇe sampayuttadhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāva sādhanaṃ. Yathā hi rukkhassa mūlāni sayaṃ anto pathaviyaṃ vaddhitvā pathaviraseca āporaseca gahetvā rukkhaṃ yāva aggā abhiharanti. Vātevā mahoghevā āgate rukkhaṃ suṭṭhu ākaḍḍhitvā tiṭṭhanti, evaṃ rukkho vuddho viruḷho vipulo ciraṭṭhitikoca hoti. Evamevaṃ imepi dhammā sayaṃ ārammaṇesu thirapattā hutvā sampayuttadhamme tattha vuddhe viruḷhe vipule ciraṭṭhitikeca sādhentīti. Ahetukacittānipana jalatale amūlakasevā lāni viya ārammaṇe suṭṭhu patiṭṭhitāni na hontīti daṭṭhabbaṃ. Apare pana dhammānaṃ kusalādibhāvasādhanaṃ hetukiccanti vadanti. Evaṃsante yesaṃ sahajātahetu natthi. Tesaṃ akusalabhāvo abyākatabhāvoca nasampajjeyya. Yānica laddhahetupaccayāni rūpāni. Tesañca kusalādibhāvo āpajjeyyāti vatvā taṃvādaṃ paṭipakkhipanti. Yathā pana loke andhakāronāma kenaci paccaya visesena sādhetabbo na hoti. Yattha āloko natthi. Tattha so attano dhammatāya siddho hoti. Evamevaṃ dhammesu muyhanakriyābhūto mohandhakāropi attano dhammatāya eva akusalo bhavituṃ arahati. Tathā hi icchānāma atthi. Sāmuyhanakriyāya yuttā lagganabhāvaṃ patvā lobho akusalo nāma hoti. Saddhāya yuttā pana dhammacchandabhāvaṃ patvā kusalacchandonāma hoti. Tathā akkhantināma atthi. Sāpi muyhana kriyāya yuttā paṭighabhāvaṃ patvā doso akusalonāma hoti. Saddhāya yuttā pana uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetītiādinā nayena pāpadhamma pāpārammaṇa virodhabhāvaṃ patvā alobho kusalonāma hoti. Muyhanakriyā pana asukena yuttā akusalonāma. Asukena yuttā kusalonāmāti natthi. Ambilatthāya aññena saṃyogakiccarahito jātiambilaraso viya ekantaakusalajātikāeva hotīti. Yoca dhammo kusalo akusaloca na hoti. So abyākatoti ettakameva dhammānaṃ abyākatabhāvasiddhiyā kāraṇaṃ. Tasmā ahetukacittānaṃ rūpanibbānānañca abyākatabhāvopi attano dhamma tāyaeva siddho. Tattha moho sesamūlānaṃpi mūlaṃ hoti. Rajjanadussanānipi hi muyhananisandānieva honti. Alobhādīnañca kusalabhāvo avijjānusayena saheva siddhoti. Tāni pana lobhādīni lobhasahagatādīnaṃ visesamūlāni honti. Rajjanādi nisandāni hi diṭṭhimānādīni. Arajjanādinisandāni ca saddhādīnīti. Yasmā pana hetuyonāma sampayuttesu padhānadhammā honti. Tasmā sahetukavipākakriyānaṃ abyākatabhāvo pana hetu mukhenapi vattuṃ yutto.

[86] Ettāvatā yaṃ vuttaṃ **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Apare pana kusalādīnaṃ kusalādibhāvasādhanaṃ hetu bhāvo’’ti vadanti. Evaṃ sati hetūnaṃ attano kusalā dibhāvasādhano añño hetu maggitabbo siyā. Atha sesasampayuttahetupaṭibaddho tesaṃ kusalādibhāvo, evampi momūha cittasampayuttassa hetuno akusala bhāvo appaṭibaddho siyā. Atha tassa sabhāvato akusalabhāvopi siyā. Evaṃsati sesahetūnampi sabhāvato kusalādibhāvoti tesaṃ viya sampayutta dhammānampi so hetupaṭibaddho nasiyā, yadica hetupaṭibaddho kusalādibhāvo. Tadā ahetukānaṃ abyākatabhāvo nasiyāti alamatinippīḷanenāti taṃ paṭikkhittaṃ hoti.

Yathāca laddhajjhānapaccayesu rūpārūpadhammesu jhānaṅgāni arūpadhammesueva upanijjhānaṭṭhaṃ pharanti, na rūpadhammesu. Te pana jhānadhamma samuṭṭhi tattāeva jhānapaccayuppannesu vuttā. Evameva hetuyopi arūpa dhammesueva kusalādibhāvaṃ pharanti. Na rūpadhammesu. Te pana hetu samuṭṭhitattāeva hetupaccayuppannesu vuttāti na tesaṃ rūpadhammānaṃ kusalādibhāvāpatti codetabbāti.

[87] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Kusalādibhāvo pana kusalākusalānaṃ yoniso ayoniso manasikārapaṭibaddho’’ti vuttaṃ. Taṃpi vicāre tabbaṃ.

Tathā hi sūriyāloke āgate divā balānaṃ haṃsādīnaṃ okāso hoti. Rattandhakāle āgate rattibalānaṃ ulūkādīnaṃ okāso hoti. Naca te ālokandhakārā tesaṃ vaṇṇādivisesaṃ sāmenti. Taṃ pana tesaṃ yoniyoeva sādhenti. Tattha āloko viya yonisomanasikāro daṭṭhabbo. Andhakāro viya itaro. Te sattā viya kusalākusalā. Vaṇṇādiviseso viya kusalādibhāvo. Yoniyo viya hetuyo daṭṭhabbāti. Abyākatānaṃ panāti sabbaṃ yo dhammo kusalo akusaloca na hoti. So abyākatoti vuttapakkhe patatiyevāti. **Tatthā**ti hetusaṅgahe. Sahetukānaṃ pariggahasukhatthaṃ idha vajjetabbānipi ahetukāni pathamaṃ uddhaṭāni.

Tenāha **sesāni pana. La. Sahetukā nevā**ti. Tesaṃvā ahetukanāmaṃpi hetūnaṃ vaseneva visuṃ siddhanti tesaṃpi idha saṅgahaṇaṃ aviruddhaṃ hoti. Tenāha **ahetu kāṭṭhārasekā**tiādi. Sabhāva bhedena chabbidhāpi hetuyo kusalā kusalā byākatajātibhedena navadhā hontīti vuttaṃ **lobho dosocā**tiādi.

132. Cuddasannaṃ kiccānaṃ bhedena taṃkiccavantānaṃ cittacetasikānaṃ saṅgaho **kiccasaṅgaho**.

[88] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Paṭisandhādīnaṃ kiccānaṃ vibhāgavasena taṃkiccavantānañca paricchedavasena saṅgaho kiccasaṅgaho’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Yena ekakammena eko upapattibhavonibbattati. Tasmiṃ sarasenavā laddhavibādhanenavā parikkhīṇe so bhavo nirujjhati. Ekassa kammassa okāso hoti. Tasmā tato nibbatta bhavato cutassa antarā khaṇamattaṃpi aṭṭhatvā laddhokāsena ekena kammena puna bhavantarādi paṭisandhāna vasena abhinibbatti **paṭisandhikiccaṃ**. Tathā nibbattassa upapattibhavasantānassa yāva taṃ kammaṃ nakhiyyati. Tāva aviccheda pavattipaccayaṅgabhāvena pavatti **bhavaṅgakiccaṃ**. Tassa hi tathā pavattiyā sati āyupabandhāca usmā pabandhāca pavattantiyevāti ete tayo dhammā imaṃ kāyaṃ abhijjamānaṃ rakkhantīti. Yathāha –

Āyu usmāca viññāṇaṃ, yadā kāyaṃ jahanti maṃ;
Apaviddho tadā seti, niratthaṃva kaliṅgaranti.

Āvajjanaṃ cittasantānassa āvaṭṭanaṃ, taṃvā āvajjeti āvaṭṭeti, āvaṭṭativā taṃ ettha etenātivā **āvajjanaṃ**. Bhavaṅga vīthito okkamitvā ārammaṇantarābhimukhaṃ pavattatīti attho. Āvajjetivā ārammaṇantare ābhogaṃ karotīti āvajjanaṃ. Dassanādīni pākaṭāni. **Voṭṭhabbana**nti visuṃ avacchinditvā thapanaṃ idaṃ nīlantivā pītakantivā subhantivāasubhantivā asaṅkaratothapanaṃ niyamananti vuttaṃ hoti. Javanantivā javotivā vegotivā atthato ekaṃ. Asaninipāto viya vegasahitassa ekekassa pittassa pavatti **javanakiccaṃ**.

[89] Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Ārammaṇe taṃtaṃkiccasādhanavasena anekakkhattuṃ ekakkhattuṃvā javamānassa viya pavatti javanakicca’’nti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi javamānassa cittassa ekavāramattena nivattināma atthi. Maggātiññājavanānipi hi ekāvajjanaparikammacittato paṭṭhāya ekavegena pavattajavamānacittasantānapatitāni eva honti. Na pana tāni visuṃ siddhena javena javantīti.

[90] Tattha ca

> Javamānassa viya pavattīti etena visuṃ visuṃ uppajjitvā niruddhā naṃ khaṇikadhammānaṃ sīghagamanasaṅkhāto javonāma visuṃ natthi. Bahukkhattuṃ pavattivasena pana sīghagacchantapurisa sadisattā eva javananti vuccatīti dassitaṃ hoti. Taṃpi na sundaraṃ.

Asaninipāto viya vegasahitassa ekekassa cittassa pavattijavanakiccanti hi heṭṭhā vuttaṃ. Bhavaṅgacittañhi dīghaṃ addhānaṃ pūretvā pavattaṃpi nadisote vuyhamānaṃ sukkhapaṇṇaṃ viya vegarahitaṃ hoti. Javanacittaṃ pana ekamekaṃpi samānaṃ indena vissaṭṭha vajiraṃ viya vegasahitameva pavattatīti daṭṭhabbaṃ. Taṃ ārammaṇaṃ etassāti **tadārammaṇaṃ**. Yaṃ javanena gahitaṃ, tadevassa ārammaṇanti vuttaṃ hoti. Yaṃ javanena gahitārammaṇaṃ, tasseva gahitattā tadārammaṇaṃ nāmāti hi vuttaṃ. Tassavā javanassa ārammaṇaṃ assa ārammaṇanti tadārammaṇaṃ.

Idha pana tadārammaṇabhāvo adhippeto. Nibbattamānabhavato vacanaṃ muccanaṃ parigaḷanaṃ **cuti**. Idāni tāni kiccāni aniyamato na pavattanti. Ṭhānaniyameneva pavattantīti dassetuṃ ṭhānabhedo vutto. Tiṭṭhati pavattati taṃtaṃ kiccavantaṃ cittaṃ etthāti **ṭhānaṃ**. Okāso. Taṃtaṃ antarākāloti vuttaṃ hoti. Kālopi hi kālavantānaṃ pavattivisayattā ṭhānanti vuccati. Paṭisandhiyā ṭhānaṃ paṭisandhiṭṭhānaṃ. Paṭisandhakālo paṭisandhikkhaṇoti vuttaṃ hoti. Evaṃ sesesupi.

[91] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Paṭisandhiyā ṭhānaṃ paṭisandhiṭṭhānanti vatvā kāmaṃ paṭisandhivini muttaṃ ṭhānaṃnāma natthi. Sukhaggahaṇatthaṃ pana silā puttakassa sarīrantiādīsu viya abhedepi bhedaparikappanāti daṭṭhabba’’nti vuttaṃ. Taṃ na gahetabbaṃ.

Kālo hi nāma sabhāvato avijjamānopi cittassa visuṃ ārammaṇabhūto eko paññattidhammo. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ mahāvipākacittānaṃ vipaccanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Etāni hi catūsu ṭhānesu vipaccanti. Paṭisandhiyaṃ bhavaṅge cutiyaṃ tadārammaṇeti vatvā taṃ vitthārentena paṭisandhiggahaṇakāle paṭisandhihutvā vipaccanti. Asaṅkhyeyyampi āyu kālaṃ bhavaṅgaṃ hutvā maraṇa kāle cuti hutvāti kālova vuttoti. Itarathā kiccāni viya ṭhānānipi cuddasavidhānieva vattabbāni siyunti. Ṭhānānaṃ vitthārabhedo pana upari dvīsu pavattisaṅgahesu cittapavattividhānānusārena veditabboti. Yasmā omakaṃ dvihetukakusalaṃ sayaṃ so manassayuttampi samānaṃ atidubbalattā somanassa paṭisandhiṃ dātuṃ nasakkoti. Tasmā somanassasantīraṇaṃ paṭisandhiṭṭhānaṃ nagacchatīti vuttaṃ **dveupekkhāsahagatasantīraṇānicevā**ti. Tathā hi paṭṭhāne pītisahagatattike paṭiccavāre hetupaccanike taṃ paṭi sandhiṭṭhānena uddhaṭanti. Manodvārāvajjanaṃ parittārammaṇevā avibhūtā rammaṇevā dvattikkhattuṃ pavattamānampi vipāka santānato laddhapaccayabhāvena dubbalattā javanavegarahitameva hotīti vuttaṃ **āvajjana dvaya vajjitānī**ti.

[92] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Ārammaṇarasānubhavanā bhāvato’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ a kāraṇaṃ.

Na hi ārammaṇa rasānubhavanaṃ javanakicca siddhiyā javananāma lābhassaca kāraṇaṃ hoti. Taṃ pana javanakiccasiddhiyā phalame vahotīti. Yasmā pana phalacittaṃ āsevanabhāvarahitampi magga cetanāya mahānubhāvattā parikammabhāvanābalena ca pavattattā ārammaṇe vegasahitameva patatīti tassajavanesu gahaṇaṃkataṃ.

[93] Vibhāvaniyaṃ pana

> Maggābhiññājavanānaṃ ekavārameva pavattattā javanakiccaṃ na sampajjatīti adhippāyena ‘‘ekacittakkhaṇikampi lokuttara maggāditaṃ taṃsabhāvavantatāya javanakiccaṃ nāmā’’ti vatvā sabbaññutaññāṇopamāya tamatthaṃ vibhāveti. Taṃ na yujjatiyeva.

Idāni samānakiccagaṇanāni cittāni saṅgahetvā dassetuṃ tesu panātiādimāha. Paṭisandhādayo nāma cittuppādāti sambandho.

[94] Vibhāvaniyaṃ pana

> Nāmakiccabhedenātipi yojeti. Taṃ na sundaraṃ.

Nāmabhedassa visuṃ vattabbābhāvatoti. Ekakiccaṭṭhāna dvikiccaṭṭhāna tikiccaṭṭhāna catukiccaṭṭhāna pañcakiccaṭṭhānāni cittāni yathākkamaṃ aṭṭhasaṭṭhica tathā dveca navaca aṭṭhaca dveca niddiseti yojanā.

133. Cakkhādīnaṃ dvārānaṃ bhedena cittacetasikānaṃ saṅgaho **dvārasaṅgaho**.

[95] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Dvārānañca dvārapavattacittānañca paricchedavasena saṅgaho dvārasaṅgaho’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Dve janā aranti gacchanti etenāti dvāraṃ. Nagarassa anto janā bahijanāca yena chiddamaggena nikkhamanti pavisantica, tassetaṃ nāmaṃ. Dve janā aranti gacchanti etthāti dvārantipī vadanti. Apica, duvidhaṃ dvāraṃ ākāsadvāraṃ maṇḍadvāranti. Tattha ākāsadvāraṃnāma yathāvutto chiddamaggo. Maṇḍadvāraṃnāma ādāsa paṭṭamayo ālokamaggo. Taṃ pana puññavantānaṃ gehesu yojīyati. Yathā ca tesu, tathā sattānaṃ sarīresupi dveeva honti. Navadvāro mahāvaṇoti hi chiddadvāraṃ vuttaṃ. Navanavutilomakūpasahassā nipi chiddadvārānieva. Idha pana ādāsapaṭṭasadisaṃ maṇḍadvāraṃ adhippetaṃ. Taṃpi hi ārammaṇikadhammānaṃ ārammaṇadhammānañca niggamana pavisana mukhapathabhāvato dvārasadisattā dvāranti vuccatīti. Taṃ pana rūpamaṇḍa dvāraṃ arūpamaṇḍadvāranti duvidhaṃ. Rūpamaṇḍadvāraṃpi kammavisesamahābhūta visesasiddhena maṇḍabhāvavisesena pañcavidhanti dassetuṃ cakkhudvārantiādimāha. Tattha **cakkhumevacakkhudvāra**nti yasmiṃ cakkhumhi canda maṇḍalādīni rūpa nimittāni paññāyanti. Āvajjanādīnica yamhi paññātāni tāni nimittāni gaṇhanti. Tasmā tadeva cakkhu tesaṃ dvinnaṃ visayavisa yibhāvupagamanassa mukhapathabhūtattā cakkhudvāraṃnāmāti attho. Athavā, yena cakkhumaṇḍena bahiddhā candamaṇḍalādīni rūpāni anto āvajjanādīnaṃ visayabhāvaṃ upagacchanti. Yenaca anto āvajjanādīni bahiddhā tesaṃ rūpānaṃ visayibhāvaṃ upagacchanti. Tameva yathāvutta kāraṇena cakkhudvāraṃ nāmāti attho. Evaṃ sesesupi.

[96] Ṭīkāsu pana

> ‘‘Āvajjanādīnaṃ arūpadhammānaṃ pavattimukhabhāvato dvārasadisattā dvārānī’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃpi pavattimukhabhūtattā. Vakkhati hi chabbidhā visayapavattiyoti. Etthaca visayānaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃ dvāresu āpātā gamana saṅkhātā pavattiyo **visayapavattiyo**ti vuccantīti. Tattha cakkhumeva cakkhudvāranti etena cakkhussa dvāraṃ cakkhudvāranti atthaṃ nivatteti. Tathā **sotādayo sota dvārādīnī**ti etena sota meva sotadvāraṃ.La. Manoeva manodvāraṃ. Na manānaṃ dvāraṃ manodvāranti imamatthaṃ atidissati. Tassa pana manassa bahuvidhattā idha adhippetaṃ manaṃ dassento **manodvāraṃ pana bhavaṅganti pavuccatī**ti vuttaṃ.

[97] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Āvajjanādīnaṃ manānaṃ dvāranti manodvāra’’ntipi vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Kāraṇaṃ vuttameva. Tattha sabbaṃ ekūnanavutividhaṃpi cittaṃ manodvāra mevanāma hoti. Idha pana upapattidvārameva adhippetanti katvā bhavaṅganti pavuccatīti vuttaṃ. Paṭisandhito paṭṭhāya yāvatāyukaṃ nadisotamiva pavattamānaṃ ekūnavīsatividhaṃ bhavaṅgacittameva idha manodvāranti vuccati, kathīyatīti attho.

[98] Vibhāvaniyaṃ pana

> Yathā gāmassa dvāraṃnāma gāmānantarameva hoti. Evaṃ āvajjanādīnaṃ manānaṃ pavattimukhaṭṭhena dvāraṃnāma āvajjanānantaraṃ bhavaṅgameva siyā. Na tato purimāni bhavaṅgānīti adhippāyena yaṃ vuttaṃ ‘‘bhavaṅganti āvajjānānantaraṃ bhavaṅga’’nti. Taṃ na gahetabbaṃ.

Evañhi sati yesu cakkhupasādādīsu rūpādīni āpātaṃ nāgacchanti. Tānipi āvajjanādīnaṃ vīthicittānaṃ pavattimukhāni eva na hontīti katvā dvārānināma nasiyuṃ. Na ca tathā sakkā vattuṃ. Pāḷiyameva tesaṃ dvārarūpabhāvassa vuttattā. Idhaca vakkhati pasādaviññattisaṅkhātaṃ sattavidhaṃpi dvārarūpaṃnāmāti.

[99] Yañca **tattha**

> Sāvajjanaṃ bhavaṅgantu, manodvāranti vuccatīti –
> Sādhakavacanaṃ āhaṭaṃ; Taṃpi idha nayujjatiyeva.

Tañhi āvajjanaṃpi manodvārapakkhikaṃ katvā dīpetīti. Yattha pana cakkhuñca paṭicca rūpeca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Sotañca. La. Manañca paṭicca dhammeca uppajjati manoviññāṇanti vuttaṃ. Tattheva taṃ yuttaṃ. Tattha hi cakkhuviññāṇuppattiyā catūsu paccayesu cakkhurūpāni eva sarūpato vuttānīti itare āvajjanañca sampayuttakkhandhā cāti dve paccayā casaddena gahitā, evaṃ sotaviññāṇādīsupi. Manoviññāṇe pana manañcāti ettha bhavaṅgacittena saha āvajjanaṃ gahetvā casaddena sampayuttakkhandhā gahitā. Evañhi sati cattā ropaccayā hontīti. Vuttañhetaṃ dhātuvibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ paṭiccāti nāma āgataṭṭhāne āvajjanaṃ visuṃ nakātabbaṃ. Bhavaṅganissitakameva kātabbanti. Tasmā idha manoti sahāvajjanakaṃ bhavaṅgaṃ. Mano viññāṇanti javanamanoviññāṇanti. Etthaca paṭiccātināma āgataṭṭhāneti etena aññattha pana āvajjanaṃ dvārapakkhikaṃ nakātabbanti siddhaṃ hoti. Paṭiccāti āgatattāyevaca bhavaṅgaṃpi āvajjanā nantaraṃ bhavaṅgadvayameva imissaṃ pāḷiyaṃ gahetabbaṃ. Sannihitapaccayānaṃ eva tattha adhippetattāti. Idha pana dvārabhāvā rahassa sabbassa upapattidhammassa pariggahitattā sabbaṃ bhavaṅgaṃ adhippetaṃ. Na hi kiñci bhavaṅgaṃ nāma atthi. Yaṃ manodvārabhāvārahaṃ na siyāti niṭṭhamettha gantabbanti. **Tatthā**ti niddhāraṇe bhummaṃ, tesu chasu dvāresu cakkhu dvāreti sambandho. **Yathāraha**nti ārammaṇabhūmipuggalamanasikārā dīnaṃ anurūpavasena. **Sabbathāpī**ti visuṃ visuṃ chacattālīsa bhedasaṅkhātena sabbapakārenapi agahita gahaṇa vasena, catupaññā sāti sambandho. Sabbathāpītivā āvajjanādi tadārammaṇa pariyo sānavasena anekakiccabhedayuttena sabbapakārenapi, kāmāvacarānevāti sambandho. Yāni āvajjanādīni kiccāni dvāravikāraṃ paṭicca pavattanti, taṃ kiccavantānieva dvāre niyuttānīti atthena dvārikānināma honti. Paṭisandhi bhavaṅga cuti kiccānipana dvāravikārena vinā kevalaṃ kammavaseneva sijjhanti. Tasmā taṃkiccavantāni dvārikānināma nahontīti vuttaṃ **ekūna.La. Dvāravimuttānī**ti ettha ca dvāravikāronāma attani ārammaṇānaṃ āpātāgamanavasena bhavaṅgassa calanaṃ, cakkhādīnañca attani viññāṇuppādana sattivisesa yogo daṭṭhabbo.

[100] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Cakkhādidvāresu apavattanato manodvārasaṅkhāta bhavaṅgato ārammaṇantaragahaṇavasena apavattitoca dvāravimuttānī’’ti vuttaṃ, taṃ aṭṭhakathāyapi saha nasameti.

Paṭisandhi bhavaṅga cuti vasenāti hi vuttaṃ. Etena hi kiccasīseneva cittānaṃ dvārika dvāravimuttabhāgo therena dassito. Teneva hi heṭṭhāpi **pañcadvārāvajjana.La. Tadārammaṇavasenā**tiādinā kiccasīseneva cittānaṃ cakkhudvārikādibhāvo vuttoti. Nanu cakkhādidvāresu apavattanatoti iminā etadatthova vuttoti ce. Na. Adhippetatthavirahassa apasaṅga nivattakassaca saṃvaṇṇanā vākyassa payojanābhāvatoti. Chadvārikāniceva santīraṇa tadārammaṇakiccānaṃ vasena dvāravimuttānica paṭisandhādikiccānaṃ vasenāti adhippāyo. Pañcadvārikānica chadvārikānica **pañcachadvārikāni**. Kadāci chadvārikāniceva tāni kadāci dvāravimuttānicāti **chadvārikavimuttāni**. Dvārasaddo cetthaadhikāravasena yojīyati.

[101] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Chadvārikānica chadvārikavimuttānicā’’tipi vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Heṭṭhā cuṇṇiyavākye tathā asutattāti. Ekadvārikacittāni. La. Sabbathā dvāravimuttānica yathākkamaṃ chattiṃsati.La. Navadhā ceti pañcadhā paridīpayeti yojanā.

134. Rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃ bhedena cittacetasikānaṃ saṅgaho **ārammaṇasaṅgaho**.

[102] Ṭīkāsu pana

> ‘‘Ārammaṇānaṃ sarūpato vibhāgato taṃvisayacittato ca saṅgaho ārammaṇasaṅgaho’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Ayañhi cittacetasikānaṃ eva saṅgaho. Na ārammaṇānanti. Rūpādīnaṃ vacanattho upari āgamissati. Dubbalapurisena daṇḍādiviya cittacetasikehi ālambīyati amuñcamānehi gaṇhīyatīti ālambaṇaṃ. Ārammaṇasadde pana sati cittacetasikāni āgantvā ettha ramantīti ārammaṇaṃ.

[103] Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Dubbalapurisena daṇḍādiviya cittacetasikehi ālambīyati. Tānivā āgantvā ettha ramantīti ālambaṇa’’nti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Visuṃ siddhāni hi etāni padānīti. **Rūpamevā**ti vaṇṇāyatanameva. Pañcārammaṇavimuttaṃ yaṃkiñci dhammajātaṃ vijjamānaṃpiavijjamānaṃpi bhūtaṃpi abhūtaṃpi dhammārammaṇameva. Taṃ pana sabhāga koṭṭhāsato saṅgayhamānaṃ chabbidhaṃ hotīti vuttaṃ **dhammārammaṇaṃ pana.La. Chadhā saṅgayhatī**ti. **Tatthā**ti tesu rūpādīsu chasu. Cakkhudvāre ghaṭṭayamāna rūpānusāreneva uppannāni cakkhudvārikacittāni aññāni ārammaṇāni ālambituṃ nalabhanti. Rūpānipi ghaṭṭanarahitāni atītānāgatāni ālambituṃ nalabhantīti vuttaṃ **cakkhudvārikacittānaṃ sabbesaṃpi rūpameva ārammaṇaṃ. Tañha paccuppanna**nti. **Sotadvārikā dīsupi esevanayo**. Tattha taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppannaṃ paccuppannaṃ. Vattamānanti attho. **Chabbidhaṃpī**ti rūpādivasena chabbidhaṃpi. Atikkantabhāvaṃ itaṃ gataṃ pavattanti **atītaṃ**. Āgacchati āgacchitthāti āgataṃ. Paccuppannaṃ, atītañca. Na āgatanti **anāgataṃ**. Uppādajātikā saṅkhatadhammāeva tīsu kālesu anupatanti. Tasmā uppādarahitā asaṅkhatabhūtā nibbānapaññattiyo kālavimuttaṃnāmāti veditabbā.

[104] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Vināsābhāvato atītādikālavasena navattabbattā nibbānaṃ paññattica kālavimuttaṃnāmā’’ti vuttaṃ. Taṃ vicāretabbaṃ.

Sabbepi hi saṅkhatadhammā anāgatabhāva pubbakāeva honti. Tasmā te yadā paccayasāmaggiṃ labhitvā uppajjissantīti vattabbapakkhe tiṭṭhanti, tadā anāgatānāma. Yadā paccayasāmaggiṃ labhitvā uppannā, yadā paccuppannānāma. Yadā niruddhā, tadā atītānāma. Evaṃ uppādajātikānaññeva uppādamūlikā tekālikatā siddhā. Uppādarahitānaṃ pana anāgatāvatthāpi natthi. Kuto paccuppannātītā vatthāti. Tasmā nibbānapaññattīnaṃ kālattaya vimuttatā hotīti. Vināsābhāvatoti idaṃ pana atītakālavimuttiyāeva kāraṇanti na tena tāsaṃ itarakālavimuttiṃ sādhetīti daṭṭhabbaṃ. Yathārahavibhāgo pana idheva tesūtiādinā pacchā āgamissati. Dvāravimuttānañca chabbidhaṃpi ārammaṇaṃ hotīti sambandho. Yathā pana āvajjanādīnaṃ chadvārikacittānaṃ ārammaṇaṃ bhavantarepi imasmiṃ bhavepi purimabhāge kenaci dvārena gahitaṃpi agahitaṃpi hoti. Na tathā imesanti dassetuṃ **bhavantare chadvāragahita**nti vuttaṃ. Bhavavisesañhi patthetvā kammaṃ katvā tattha nibbattānaṃ ārammaṇaṃ bhavantarepi kenaci dvārena gahitaṃpi hoti yevāti.

[105] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Taṃ pana nesaṃ ārammaṇaṃ na āvajjanassa viya kenaci agahitameva gocarabhāvaṃ

> gacchatīti dassetuṃ chadvāra gahitanti vutta''nti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Pañcadvārā vajjanassapi hi ārammaṇaṃ pubbe kenaci dvārantarena gahitaṃpi agahitaṃpi hotiyeva. Tathā hi idaṃ nāma labhissāmi bhuñjissāmi passissāmīti pubbe gahitaṃ pacchā āvajjanassa ārammaṇaṃ na na hotīti. Naca ekāvajjanavīthiyaṃ pubbe kenaci cittena agahitabhāvo idha pamāṇanti. Yathā ca pañcadvārikacittānaṃ ārammaṇaṃ ekantapaccuppannameva hoti. Yathā ca manodvārikacittānaṃ ārammaṇaṃ tekālikaṃvā kālavimuttasā maññaṃvā hoti. Na tathā imesanti dassetuṃ **paccuppannamatītaṃ paññattibhūtaṃvā**ti vuttaṃ. Yathā ca chadvārikacittānaṃ ārammaṇaṃ āgamasiddhavohārayuttaṃpi tabbohāravinimuttaṃpi hoti. Na tathā imesanti dassetuṃ **kamma kamma nimitta gatinimitta sammata**nti vuttaṃ.

[106] Vibhāvaniyaṃ pana

> ''Nāpi nesaṃ ārammaṇaṃ maraṇāsannato purimabhāgajavanānaṃ viya kammakammanimittādivasena āgamasiddhavohāravinimuttanti dassetuṃ kamma.La. Sammatanti āhā''ti vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.

Maraṇā sannato purimabhāgepi hi sattā attanā katakammaṃvā cetiyādīni kamma, pakaraṇānivā ārammaṇaṃ karontiyeva. Tadāpi hi kammaṃ kammameva, kammupakaraṇānica kammanimittāniyeva. Kamma siddhiyānimittaṃ kāraṇaṃ kammanimittanti katvā. Kammassa nimittaṃ ārammaṇaṃ kammanimittantipi vadanti. Ajātasatturājā viyaca supinadassanādivasena gatinimittānipi ārammaṇaṃ karontiyeva. Rājā hi dvīsu bhavesu pitaraṃ māreti. Māritakālatoca paṭṭhāya tassa niddāyantassa gatinimittāni upaṭṭhahantīti. Tattha **yathāsambhava**nti taṃ taṃ paṭisandhādīnaṃ chadvāragahitādivasena sambhavantassa ārammaṇassa anurūpato. Yathāsambhavavibhāgo pana upari maraṇuppattiyaṃ āgamissati. **Yebhuyyenā**ti bāhullena. **Bhavantare**ti atītānantarabhave tatthaca maraṇāsannakāle. **Chadvāra gahita**nti chahi dvārehi maraṇāsannajavanehi gahitaṃ. Ettha ca yebhuyyenāti etena bhavantare chadvāragahitanti imassa vidhānassa anekaṃsabhāvaṃ viseseti. Kasmā. Agahitassapi sambhavato. Yañhi asaññibhavato cutānaṃ kamma kammanimitta gatinimitta sammataṃ arūpabhavato cutānañca gatinimittasammataṃ kāmapaṭisandhi bhavaṅgacutīnaṃ ārammaṇaṃ. Taṃ bhavantare kenaci dvārena agahita meva hotīti. Etthaca yasmā paṭṭhāne arūpabhave duvidhopi purejātapaccayo paṭisiddho. Aṭṭhakathāsuca tato cutānaṃ kāmapaṭisandhiyā paccuppannagatinimittārammaṇatāpi vuttā. Gatinimittañca nāma rūpārammaṇameva dīpenti. Tasmā tesaṃ kāmapaṭisandhiyāpi gatinimittasammataṃ bhavantare kenaci dvārena agahitameva hotīti veditabbaṃ. Apica, maraṇāsannakāle kammabalena kammādīnaṃ upaṭṭhānaṃnāma yebhuyyena saṃmuḷhamaraṇena marantānameva hoti. Itaresaṃ pana paresaṃ payogabalenapi attanā pakatiyā suṭṭhu āsevitānaṃ anussaraṇabalenapi dhammikaupāsakādīnaṃ viya devalokato āgantvā gaṇhantānaṃ devānaṃ ānubhāvenapi hotiyeva. Nirayapālāpi nirayato āgantvā gaṇhantiyeva. Revativimānañcettha vattabbaṃ. Tañhi dve nirayapālā gahetvā pathamaṃ tāvatiṃsābhavanaṃ netvā pacchā nirayaṃ nayiṃsu. Te hi yakkha jātikattā vessavaṇaparisāviya tāvatiṃsā bhavanaṃpi gantuṃ sakkontiyeva. Yamassa dūtā dve yakkhāti hi pāḷiyaṃ vuttaṃ. Vessavaṇadūtā idha yamassa dūtāti vuttātipi vadanti. Tasmā ye kasiṇāsubhādīni samathanimittāni suṭṭhu āsevitvā upacārajjhāne ṭhatvā tāneva nimittāni gahetvā maranti. Tesaṃpi kāmapaṭisandhiyā ārammaṇaṃ bhavantare kenaci dvārena agahitameva siyā. Upacārajjhānabaleneva brahmalokato idhauppajjantānaṃpi esevanayoti.

Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ''Kevalaṃ kammabaleneva tesaṃ asaññibhavato cutānaṃ paṭisandhiyā kammanimittādikaṃ ārammaṇaṃ upaṭṭhātī''ti vuttaṃ.

Tattha kammanimittādikanti ettha ādisaddena kammaṃpi gahetabba meva. Na hi tassa agahaṇe kāraṇaṃ atthīti. Tāni pana sabbānipi kevalaṃ paṭisandhijanakassa kammassa ānubhāveneva paṭisandhiyaṃ upaṭṭhahantīti veditabbaṃ. Anāgataṃ pana nimittaṃ upaṭṭhahamānaṃ gatinimittameva siyā. Naca tassa visuṃ upaṭṭhātabbakiccaṃ atthi. Paccuppanna gatinimitte siddhe siddhameva hotīti vuttaṃ **paccuppannamatītaṃ paññatti bhūtaṃvā**ti.

[107] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Anāgataṃnāma atītaṃ viya anubhūtañca na hoti. Naca paccuppannagatinimittaṃ viya āpātamāgata’’nti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ akāraṇaṃ.

Pasaṅgassa anivattitattā. Gatinimittañhi nāma paccuppannaṃpi anubhūtaṃ na hoti. Taṃpi kammabaleneva āpātamāgataṃ. Evaṃsante anāgataṃpi kammabalena āpātamāgatameva siyāti ayaṃ pasaṅgo pākatikoeva hotīti. **Tesū**ti yathāvuttesu ārammaṇikacittesu. Rūpādīsu pañcasu ekekaṃ ārammaṇaṃ etesanti samāso. Rūpādīni pañca ārammaṇāni etassāti viggaho. **Sesānī**ti pañcaviññāṇasampaṭicchana dvayato sesāni santīraṇa mahāvipākāni. **Sabbathāpi kāmāvacarā lambaṇānevā**ti paṭisandhādīhi nānākiccehi rūpādīsu nānārammaṇesu pavattena sabba pakārenapi kāmāvacarālambaṇikāniyeva. Tāni hi sabbaññubuddhānaṃ uppannānipi vikappasattirahitattā avijjamāne paññattidhammeca sukhume mahaggatadhammeca gambhīre lokuttaradhammeca ālambituṃ na sakkontīti. Tattha santīraṇattayaṃ tāva santīraṇakiccavasena rūpādipañcālambaṇe pavattati. Tadārammaṇādivasena pana sabbānipi ekādasavipākāni chasu parittārammaṇesu pavattantīti.

[108] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Vipākāni tāva santīraṇādivasena rūpādipañcālambaṇe’’ti vuttaṃ. Tattha santīraṇādivasenāti navattabbaṃ. Santīraṇavasena icceva vattabbanti.

Yo panettha cittānaṃ ārammaṇesu pavattivibhāgo vattabbo. So aṭṭhakathākaṇḍe gahetabbo. Lokuttaradhammā atigambhīrattā ñāṇasseva visayabhūtāti vuttaṃ. **Akusala.La. Lokuttara vajjita sabbā rammaṇānī**ti. Tattha tāni laddhasamāpattīnaṃ uppannakāleeva mahaggatārammaṇāni. Tesuca dve dosamūlacittāni parihīnajjhānāni ārabbha uppannakāleti daṭṭhabbaṃ. Ñāṇaṃpi anadhigatāni lokuttarāni ālambituṃ na sakkotīti vuttaṃ **ñāṇasampayutta.La. Vajjitasabbā rammaṇānī**ti. Tattha ñāṇasampayuttakāmakusalāni puthujjanānaṃ ajjhānalābhīnaṃ uppannakāle paññattiyā saha kāmāvacarārammaṇāni. Tāneva sotāpattimaggato pure gotrabhukkhaṇe puthujjanānaṃ nibbānārammaṇāni. Jhānalābhīnaṃ tāneva abhiññākusalañca mahaggatārammaṇānipi. Heṭṭhimaphalaṭṭhānaṃ attanā adhigata maggaphalanibbānā rammaṇānipīti veditabbāni. Yathā cettha ariyā attanā adhigata maggaphalāniyeva ālambituṃ sakkonti. Tathā jhānalābhinopi attanā adhigatajjhānānieva ālambituṃ sakkontīti veditabbaṃ. Ettha siyā-ye ca jhānāni patthenti. Jhānaparikammaṃpi karonti. Yeca jhānasuttāni saṃvaṇṇenti. Te alābhino mahaggatajjhānāni ālambituṃ sakkonti, nasakkontīti. Na sakkonti. Te hi jhānānināma evaṃ mahānubhāvāni evaṃ mahānisaṃsānīti sutvāvā sutapariyattibalena siddhe ākāra sallakkhaṇaññāṇe ṭhatvā vā anumānavaseneva tāni patthenti. Parikammaṃpi karonti. Suttānipi saṃvaṇṇentīti. Itarathā puthujjanāpi lokuttaradhamme patthenti, maggaparikammaṃpi karonti. Maggaphala nibbānavacanānivikathenti saṃvaṇṇentīti tesaṃpi te ārammaṇabhūtā eva siyunti. Tesaṃ pana cittāni jhānādīnaṃ paññattiguṇe eva anubhontīti veditabbāni. Paṇītadhammānañhi paññattiyopi paṇitarūpāeva hontīti. Mahiddhiko hi paracittavidū. Māro deva puttopi rūpajjhānacittaṃ vaṭṭanissitameva passati. Vivaṭṭanissitaṃ na passati. Arūpajjhānacittaṃ pana vaṭṭanissitaṃpi napassatīti aṅguttare navanipāte aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Ye pana aggamaggaphalāni paṭivijjhanti. Tesaṃ uppannāniññaṇasampayuttakāmakriyajavanāni kriyābhiññājavanañca puggalānurūpaṃ paññattiyā saha catubbhūmakadhammesu kiñci ārammaṇaṃ kātuṃ nasakkontīti natthi. Tathā tesaṃ purecāri kamanodvārāvajjanañcāti vuttaṃ **ṭhāṇasampayutta.La. Sabbathāpisabbā rammaṇānī**ti. Tattha **sabbathāpī**ti sabbakāmāvacara sabbamahaggata sabbalokuttara sabbapaññatti sabbapaccuppannādi pakārenapītiattho. Idañca sabbaññubuddhānaṃ uppannāni sandhāya vuttaṃ. Itarāni pana pacceka buddhānaṃ uppannānipi padesasabbārammaṇānieva honti. Tāni hi ekaṃ pathavidhātuṃpi sabbehi anavasesapakārehi jānituṃ nasakkontīti. Āruppesu dutīyacatutthāni pathamatatīyāruppa viññāṇā rammaṇattā mahaggatā rammaṇāni. **Sesānī**ti abhiññā dvaya dutīyacatutthāruppehi avasesāni sabbānipi ekavīsatividhāni mahaggatacittāni kasiṇādi paññattārammaṇānīti attho. **Pañcavīsā**ti pañcadvārāvajjana tevīsati kāmavipāka hasanacittāni sandhāya vuttaṃ. **Parittamhī**ti kāmāvacarā lambaṇe evāti attho. Tañhi appānubhāvato paṭibandhakadhammehi parisamantato dīyati avakhaṇḍīyati nittejabhāvaṃ pāpīyatīti parittanti vuccati.

135. Cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ bhedena tabbatthukānaṃ cittacetasi kānaṃ saṅgaho **vatthusaṅgaho**.

[109] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Vatthuvibhāgato tabbatthukacittaparicchedavasenaca saṅgaho vatthusaṅgaho’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Vasantipatiṭṭhahanti cittacetasikāetesūtivatthūni, cakkhuvatthuca. La. Kāyavatthucahadayavatthucātiyojanā. Cakkhumeva **cakkhuvatthu** tathā sotādīniyeva sotavatthādīni. Vākyasaṅkhepo hesa pāṭho. Peyyālanayotipi antadīpakanayotipi vattuṃ yujjati. Keci pana dvandasamāsaṃ maññanti. Tesaṃ casaddo nayujjati. Parato vatthusaddo casaddoca pubbapadesu ānetabbotipi vadanti. Tesaṃ hadayavatthūti samāsapadaṃ nayujjati. Avibhattikaniddesotipi apare. **Tāni kāmaloke sabbānipi labbhantī**ti kāmataṇhā dhina kammanibbattānaṃ attabhāvānaṃeva paripuṇṇindriyatā sambhavato sabbānipi tāni cha vatthūni kāmalokeeva labbhanti. Tathā hi cakkhādīsu vatthūsu santesu evarūpādīnaṃ paribhogo sampajjati. Tasmā rūpādīsu kāmavatthūsu abhiratā kāmataṇhā sadā cakkhādīnaṃ pañcannaṃ vatthūnaṃpi sampattiṃ patthetiyeva. Yathāca sabbakammiko amacco sadā rañño icchameva pūrayamāno sabbāni rājakammāni sampādeti. Evameva kāmāvacarakammaṃpi sadā kāmataṇhāya icchameva pūrayamānaṃ paripuṇṇindriyaṃ attabhāvaṃ nibbatteti. Tasmā kāmataṇhādhinakammanibbattā kāmasattāeva paripuṇṇindriyā hontīti. Yathā ca dassanasavanānuttariya dhammabhūtāni cakkhusotāni buddhadassana dhammassavanā divasena sattānaṃ visuddhiyāpi honti, na tathā ghānādittayaṃ. Taṃ pana kevalaṃ kāmaparibhogatthāyaeva hoti. Tasmā taṃ kāmavirāgabhāvanā kammanibbattesu brahmattabhāvesu naupalabbhatīti vuttaṃ **rūpaloke pana ghānādittayaṃ natthī**ti. Idañca pasādarūpattayaṃ sandhāya vuttaṃ. Sasambhāraghāna jivhā kāya saṇṭhānānipana suṭṭhuparipuṇṇānieva hontīti. **Arūpalokepana sabbānipi nasaṃvijjantī**ti rūpavirāga bhāvanā kammanibbatte tasmiṃ loke ajjhattabahiddhāsantānesupi sabbena sabbaṃ rūpapavattiyāeva abhāvato. Tattha nibbattā hi sattā suddhe ākāsataleeva cittapabandhamattā hutvā tiṭṭhantīti. Imasmiṃ saṅgahe pana cittāni sattaviññāṇa dhātuvasena gahetuṃ **tattha pañcaviññāṇadhātuyo**tiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tesu chasu vatthūsu. Pañcaviññāṇāni eva nisattanijīvaṭṭhena dhātuyoti viggaho. Evaṃ sesesupi. Vijānanakiccābhāvato mananamattā dhātūti **manodhātu**. Pañcadvāre āvajjanamatta sampaṭicchanamatta kiccāni hi visesajānana kiccāni nahontīti. Pañcaviññāṇāni pana paccakkhato dassanādivasena thokaṃ visesajānanakiccāni honti. Avasesā pana santīraṇādayo ārammaṇasabhāva vicāraṇā divasena atireka visiṭṭhajānanakiccayuttattā na manodhātuyo viya mananamattā honti. Nāpi pañcaviññāṇadhātuyoviya vijānana mattā. Athakho mananaṭṭhena manoca taṃ vijānanaṭṭhena viññāṇañcāti katvā manoviññāṇadhātuyonāma. Atisaya visesajānana dhātuyoti attho. Pariyāyapadānañhi visesana samāse atisayattho viññāyati. Yathā padaṭṭhānanti.

[110] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Manoyeva viññāṇaṃ manoviññāṇanti vā. Manaso viññāṇaṃ manoviññāṇa’’nti vā vuttaṃ. Tattha manoyeva viññāṇanti idaṃ tāva na yujjati.

Na hi aññamaññaṃ visesetvā abhirekaṭṭhadīpake padaṭṭhānantiādike visesanasamāse avadhāraṇa viggaho katthaci dissati yujjaticāti.

> **[111]** Manaso viññāṇanti idampi nayujjatiyeva.

Manasoti hi manodhātuttikasaṅkhātassa manassa. Tattha sampaṭicchanadvayaṃ santīraṇādikassa manoviññāṇapabandhassa paccayabhūtaṃ hoti. Pañcadvārāvajjanaṃ pana parato dvārantare pavattamānaṃ tasseva manoviññāṇapabandhassa paccayuppannabhūtaṃ hotītikatvā ādimhi paccayabhūtassa ceva ante dvārantare paccayuppannabhūtassa ca manassa sambandhiviññāṇanti attho. Athavā, pañcaviññāṇavajjitāni sabbāni viññāṇāni mananakiccattā manonāma. Ārammaṇe pana abhinipāta mattāni pañcaviññāṇāni mananakiccāni nahontīti dassanādīni eva nāma. Pañcadvārāvajjanañca manato jātampi manassa paccayo nahoti. Dassanādīnaṃ eva paccayo. Sampaṭicchanadvayañca manassa paccayo hontampi manato jātaṃ nahoti. Dassanādito eva jātaṃ. Santīraṇādīni pana attano pure pacchāpavattānaṃ dvinnaṃ dvinnaṃ manānaṃ eva majjhe jātānīti attano paccaya paccayuppannabhūtassa manassa sambandhiviññāṇanti attho. Evañca sati pañcaviññāṇampi dvinnaṃ manodhātūnaṃ antare pavattattā manaso paccaya paccayuppannabhūtassa sambandhiviññāṇaṃ manoviññāṇanti vattabbameva siyāti.

[112] Ṭīkāyaṃ pana

> Manato jātaṃ viññāṇantipi vuttaṃ. Tampi vuttanayena nayujjatiyeva.

Avasesā pana manoviññāṇadhātusaṅkhātāca santīraṇa.La. Pannarasarūpāvacaravasena tiṃsadhammā hadayaṃ nissāyeva pavattantīti yojanā. Casaddo panettha avasesānaṃ chasattati dhammānaṃ manoviññāṇadhātubhāvaṃ sambhāveti.

[113] Vibhāvaniyaṃ pana

> Sampiṇḍanatthaṃ gahetvā ‘‘na kevalaṃ manodhātuyevā’’ti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Evañhi sati avasesāca manoviññāṇadhātusaṅkhātāti vuttaṃ siyāti.

[114] Yāca **ṭīkāsu**

> Santīraṇa.La. Rūpāvacaravasena pavattā, avasesā manoviññāṇa dhātusaṅkhātāca tiṃsa dhammāti yojanā. Sāpi na sundarā.

Atthagatiyā avisadattāti. Tattha kasmā te nissāyeva pavattantīti. Āruppesu anuppajjanato, kasmāca tattha nuppajjantīti vuccate. Santīraṇamahāvipākāni tāva tattha nuppajjanti pañcannaṃ dvārānaṃ attano kiccānañca tattha abhāvato. Paṭighacittadvayampi nuppajjati. Anīvaraṇāvatthassa paṭighassa abhāvato. Ekanta nīvaraṇānañca jhānabhūmīsu asambhavato. Ettha pana yadi anīvaraṇāvattho paṭigho natthi. Pāḷiyaṃ dutīyajjhāneeva domassindriyassa aparisesanirodhavacanaṃ aṭṭhakathāsuca dutīyajjhānūpacāre tassa uppattisambhavavacanaṃ viruddhaṃ siyā. Tasmā attano sahāyapaccaya bhūtassa oḷārikassa kāmarāgassa jhānabhūmīsu abhāvato paṭighacittadvayaṃ tattha nuppajjatīti yuttantipi vadanti. Ṭīkākārāpana dutīyajjhānūpacāre tassa uppattisambhava vacanaṃ parikappavacanamattanti katvā purimakāraṇameva icchanti. Yadi panetaṃ parikappavacanamattaṃ siyā pāḷivacanampi parikappavacanamattameva siyā. Tasmā pacchimakā raṇameva yuttarūpanti amhākaṃ khanti. Hasanacittampi nuppajjati arūpīnaṃ hasanakiccassa abhāvato. Kāyābhāvatotipi yujjati. Sotāpattimaggacittampi nuppajjati. Paratoghosābhāvena tatthuppannassa puthujjanassa dhammābhisamayābhāvato buddhapaccekabuddhānañca tattha anuppajjanato. Teneva hi tatthuppanno puthujjano aṭṭhasu akkhaṇayuttesu vuttoti. Rūpāvacaracittānipi tattha nuppajjanti rūpavirāgabhāvanāya rūpanimittārammaṇānaṃ tesaṃ samatikkantattāti.

Avasesā manoviññāṇadhātusaṅkhātā kusalākusalakriyānuttaravasena dve cattālīsadhammā hadayaṃ nissāyavā anissāyavā pavattantīti yojanā. Nissāyavā pañcavokāre anissāyavā catuvokāreti adhippāyo. Kusalānica akusalānica kriyānica anuttarānicāti viggaho. Tattha **kusalānī**ti pañcarūpa kusalato avasesāni dvādasalokiyakusalāni. **Akusalānī**ti paṭighadvayato avasesāni dasaakusalāni. **Kriyānī**ti pañcadvārāvajjana hasana pañcarūpakrito avasesāni terasakriyacittāni. **Anuttarānī**ti pathamamaggato avasesāni sattaanuttaracittāni. Kāme chavatthuṃ nissitā sattadhātuyo matā. Rūpe tivatthuṃ nissitā catubbidhā dhātuyo matā. Āruppe kiñcivatthuṃ anissitā ekā dhātu matāti yojanā. **Tecattālīsā**ti pañcaviññāṇa manodhātuttikehi saddhiṃ santīraṇādike tiṃsadhamme sandhāya vuttanti.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya pakiṇṇakasaṅgahassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Vīthi saṅgaha paramatthadīpanī

136. Evaṃ cittappabheda saṅgaho, cetasikappabheda saṅgaho, ubhayappabheda saṅgahoti cittacetasikānaṃ kayopabheda saṅgahe dassetvā idāni vīthicittappavattisaṅgaho vīthimutta cittappavattisaṅgahoti te saññeva dve pavattisaṅgahe dassetuṃ **cittuppādānamiccevan**tiādimāha. Tattha uppajjantīti uppādā. Tattha uppajjanti. Aññassa asu tattācitte icceva labbhati. Iti cittañca citteuppādācāti cittuppādā. Cittacetasikāti vuttaṃ hoti. Tesaṃ cittuppādānaṃ. **Iccevan**tiādito paṭṭhāya vuttappakārena. **Saṅgahamuttaran**ti jātiniddeso yaṃ. Uttare uttame tayo pabhedasaṅgahe katvāti sambandho. **Bhūmipuggalabhedenā**ti sahatthe karaṇavacanaṃ. Kāmāvacarādibhūmibhedena duhetukādi puggalabhedena saddhinti attho. **Pubbāparaniyāmitan**ti āvajjanādi cakkhuviññāṇādi pubba cittāparacittānukkamena niyāmitaṃ vavatthitaṃ. **Pavattisaṅgahaṃnāmā**tipi jātiniddesoyeva. Evaṃ nāmake dve pavattisaṅgaheti attho. **Paṭisandhipavattiyan**ti paṭisandhipavattīsu. Vacanavipallāso hesa. Paṭisandhikālepavattikālecāti attho. Paṭisandhikāle pavattisaṅgahañca pavattikāle pavattisaṅgahañcāti dve saṅgahepavatti pavakkhāmīti vuttaṃ hoti. Ayañca attho uparisaṅgahe ārabbha gāthāya pākaṭo. Keci pana niddhāraṇe bhummanti vadanti. Evaṃsati upari saṅgaho paṭisandhisaṅgahonāma siyā. Na pavatti saṅgaho nāma. Evañca sati upari vīthimuttasaṅgahe ārabbha gāthāyaṃ sandhiyaṃ pavattisaṅgahonāma idāni vuccatīti iminā na sameti.

[115] Ṭīkāsu pana

> ‘‘Uttaraṃ vedanāsaṅgahādivibhāgato uttama’’nti vuttaṃ. Taṃ vicāretabbaṃ.

Evañhi sati pakiṇṇakasaṅgahova idha saṅgahasaddena gahito siyāti. Yasmāpana tiṇṇaṃ dvinnañca pabhedasaṅgahānaṃ majjhe ṭhatvā ayaṃ anusandhigāthā pavattā. Tasmā pubbe tayopi pabhedasaṅgahā idha saṅgahasaddena gahetuṃ yuttāti daṭṭhabbā. Ayaṃ pana pavattisaṅgaho vatthudvārālambaṇehi saddhiṃ yojetvā vutto suvuttoti tāni tīṇi chakkānipi puna idha nikkhittāni.

[116] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Vatthudvārālambaṇa saṅgahā heṭṭhā kathitāpi paripuṇṇaṃ katvā pavattisaṅgahaṃ dassetuṃ puna nikkhittā’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi sakalā vatthudvārālambaṇasaṅgahā idha nikkhittāti. Visayānaṃ dvāresu pavatti **visayapavatti**. Etthaca pavattīti āpātāgamanameva vuccati. Vakkhati hi **ekacittakkhaṇā tītānivā**tiādiṃ. Sā pana kāci sīghatamā, kāci sīghatarā, sīghā, dandhā, dandhatarā, dandhatamāti chadhā hotīti. Kammādīnaṃ visayānaṃ dvāresu pavatti paccupaṭṭhānaṃ āpātāgamanaṃ visayappavatti. Vakkhati hi

kammaṃvā kammanimittaṃvā gatinimittaṃvā kammabalena channaṃ dvārānaṃ aññatarasmiṃ paccupaṭṭhātīti.

[117] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Visayesuca cittānaṃ pavatti visayappavattī’’tipi vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Evañhi sati atiparittārammaṇe visayappavattināma anupapannā āpajjatīti. **Tatthā**ti tesu chakkesu. Dhātubhedaṃ patvādhātunānattaṃ pamāṇanti mananaṃ vijānanato visuṃ katvā manodhātu visuṃ vuttā. Viññāṇabhedaṃ patvā pana yaṃkiñci mananaṃ vijānane anto gadhamevāti vuttaṃ **cakkhuviññāṇaṃ.La. Chaviññāṇānī**ti chavīthiyo pana dvārappavattā cittapavattiyo yojetabbāti sambandho. Cakkhudvāre pavattā vīthi **cakkhudvāravīthi**. Cakkhudvāravikāraṃ paṭicca pavatto cittappabandhoti attho. Evaṃ sesesu. Asādhāraṇena cakkhuviññāṇena upalakkhitā vīthi **cakkhuviññāṇavīthi**. Suddho pana manoviññāṇapabandho **manoviññāṇavīthi**.

Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Cakkhuviññāṇasambandhinī vīthi tena saha ekārammaṇa eka dvārikatāya saha caraṇabhāvato cakkhuviññāṇa vīthī’’ti vuttaṃ.

Dvārappavattāti dvāre uppannā. Taṃ taṃ dvāravikāraṃ paṭicca uppannāti attho. **Cittappavattiyo**ti cittapabandhā. **Atimahanta**nti sāmi atthe paccattavacanaṃ. Atimahantassa pañcālambaṇassa pavatti.La. Atiparittassa pañcālambaṇassa pavatticāti pañcadvāre catudhā. Manodvāre pana vibhūtassa chaḷārammaṇassa pavatti avibhūtassa chaḷārammaṇassa pavatticāti dvidhāti chadhāvisayappavatti veditabbāti yojanā. Atimahantādibhāvo cettha ālokādi paccaya vasenavā vatthu atimahantādivasenavā veditabbo. Tattha saṇhasukhumampi dūrampi rūpādīnaṃ adhiṭṭhānavatthunāma ālokādi paccaya sampattiyā sati atimahantameva. Tathā hi buddhassa bhagavato pathamāti nīhārakālādīsu loka vivaraṇa pāṭihāriyapavatti kāle avīcinirayepi akaniṭṭhepi paracakkavāḷesupi saṇhasukhumānica dūrānica rūpāni idha ṭhitāva passanti. Tadā hi uḷāro obhāso pāturahosi. Tassa vasena sabbepi pathavisineru cakkavāḷa siluccayādayo jātiphalikakkhandhā viya sampajjanti. Mahanto uḷāro obhāso pāturahosi atikammadevānaṃ devānubhāvanti hi vuttaṃ. Upapattidevabrahmādīnaṃ pana pasādanissayabhūtānaṃ obhāsajātatāyapi pathavipabbatādayo cakkhurūpādīnaṃ antaraṃ kātuṃ nasakkontīti. Tathā dūrepi pabbatādirūpāni vatthu atimahantatāya candasūriya tārakādi rūpāni visaya vatthu mahantatāya obhāsa jātatāya ca ati mahantāni nāma hontīti. Ālokādipaccayānaṃ pana adhiṭṭhānavatthūnañca dubbala dubbalatara dubbalatamānukkamena mahantādibhāvo vattabboti. Yāni pana pañcālambaṇāni ekacittakkhaṇaṃ atikkamma āpātaṃ āgacchanti, tāni atimahantārammaṇāninināma. Yāni dvatticittakkhaṇāni atikkamma, tāni mahantārammaṇāni. Yāni catu pañca cha satta aṭṭha nava cittakkhaṇāni atikkamma, tāni parittārammaṇāni. Yānipana dasekādasadvādasa terasa cuddasa pannarasa cittakkhaṇāni atikkamma āpātaṃ āgacchanti. Tāni atiparittā rammaṇānīti. Pakkhatica **ekacittakkhaṇātītānivā**tiādi. **Vibhūtassā**ti pākaṭassa, **avibhūtassā**ti apākaṭassa. Evaṃ chachakkāni sarūpato niddisitvā idāni tāni sabbāni ekato yojetvā vīthicittappavattiṃ vitthārento kathanti pucchitvā rūpārūpānaṃ tāva addhānaparicchedaṃ dassetuṃ **uppādaṭṭhitī**tiādi māha. Tattha **katha**nti kena pakārena vīthicittappavatti hotīti attho.

[118] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Kathanti kena pakārena atimahantādivasena visaya vavatthānaṃ hotīti pucchitvā cittakkhaṇavasena taṃ pakāsetuṃ uppādaṭṭhitītiādi āraddha’’nti vuttaṃ. Taṃ yuttaṃ viya na dissati.

Evañhi satiādito pañcannaṃ chakkānaṃ okāsonāma nasiyā. Naca uppādaṭṭhiti.La.

Rūpadhammānamāyūti idaṃ visaya vavatthānatthameva vuttanti sakkā viññātunti. Uppajjanaṃ uppādo. Sabhāva paṭilābhoti attho. Ṭhānaṃ ṭhiti. Yathāladdhasabhāvassa anivattīti attho. Bhañjanaṃ bhaṅgo. Tassa parihāyitvā antaradhānanti attho. **Ekacittakkhaṇaṃnāmā**ti ekassa cittassa khaṇonāma. So pana khaṇo accharāsaṅghāṭakkhaṇassa akkhinimmilanakkhaṇassaca anekakoṭi satasahassabhāgo daṭṭhabbo. Accharāsaṅghāṭakkhaṇe anekakoṭisatasahassasaṅkhā vedanā uppajjantīti hi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Ācariyānandattheramatena panettha uppādabhaṅga vasenakhaṇadvayaṃ ekacittakkhaṇaṃnāmāti vattabbaṃ. Yathā hi loke vijjunāma vaddhanānantarameva bhijjati. Na panassā vaddhanassa bhijjanassaca antarā ṭhitināma visuṃ paññāyati. Yathā ca uddhaṃ ujuṃ khittaṃ leḍḍu uppatitvā patati. Na pana uppatanassa patanassa ca antarā ṭhitināma visuṃ dissati. Tathā cittaṃpi. Taṃpi hi udaya bhāgānantarameva vayabhāge patati. Na panassa rūpadhammānaṃ viya tesaṃ dvinnaṃ bhāgānaṃ majjhe visuṃ eko gaṇanūpago ṭhitibhāgonāma upalabbhati. Evañca katvā yamakesu cittassa uppādabhaṅgāva tattha tattha vuttā. Visesato pana cittayamake uppannaṃ uppajjamānanti. Bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ. No ca uppajjamānaṃ. Uppādakkhaṇe uppannañceva uppajjamānañcātiādinā bhaṅguppādāva cittassa vuttā. Kathāvatthumhica ekaṃ cittaṃ divasaṃ tiṭṭhatīti āmantā. Upaddhadivaso uppādakkhaṇo. Upaddhadivaso vayakkhaṇoti. Na hevaṃ vattabbe. Ekaṃ cittaṃ dve divase tiṭṭhatīti āmantā. Eko divaso uppādakkhaṇo. Eko divaso vayakkhaṇoti nahevaṃ vattabbe. Ekaṃ cittaṃ cattāro divase tiṭṭhatīti āmantā. Dve divasā uppādakkhaṇo. Dve divasā vayakkhaṇoti na hevaṃ vattabbe.La. Māsaṃ. Dve māse. Cattāromāse.La. Saṃvaccharaṃ, dve saṃvaccharāni. Cattāri saṃvaccharāni.La. Kappaṃ. Dve kappe. Cattāro kappetiādinā dve uppādavayabhāgāva cittassa vuttā. Na ṭhitibhāgo. Yadi so visuṃ upalabbheyya. Ekaṃ cittaṃ divasaṃ tiṭṭhatīti āmantā. Divasassa pathamo bhāgo uppādakkhaṇo. Dutīyo ṭhitikkhaṇo. Tatīyo vayakkhaṇoti evaṃ mahātherena vicārito siyā. Tayo divase tayo māse tīṇi saṃvaccharāni tayo kappeti imānipi avajje tabbānieva siyunti. Ettha siyā, nanu suttantesu tīṇi māni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhata lakkhaṇāni. Katamānitīṇi, uppādo paññāyati. Vayo paññāyati. Ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatīti vuttaṃ. Tathā vedanāya uppādo paññāyati. Vayo paññāyati. Ṭhitāya aññathattaṃ paññāyati. Saññāya. Saṅkhārānaṃ. Viññāṇassa uppādo.La. Paññāyatīti vuttaṃ. Tasmā cittassa tatīyo ṭhitibhāgo visuṃ upalabbhati yevāti.Na. Pabandhaṭhitiyā eva tattha vuttattāti. Kathaṃ viññāyatīti ce, uppādavaye pathamaṃ vatvā pacchā puna visuṃ ṭhitassa aññathatthaṃ paññāyatīti imassa vuttattāti. Itarathā uppādo paññāyati. Ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati. Vayo paññāyatīti vuttaṃ siyāti. Nanu pabandhaṭhiti nāma paññatti hoti. Sāca asaṅkhatā, suttantānica saṅkhata lakkhaṇa visayāni. Tasmā sā pabandhaṭṭhiti tattha vuttāti nasakkā viññātunti ce. Na na sakkā. Abhidhammepi saṅkhatadhammaniddesesu samūha saṇṭhāna santati paññattīhipi niddesassa diṭṭhattā. Tathā hi rūpāyatananiddesādīsu dīghaṃ rassaṃ saṇhaṃ thulaṃ vaṭṭaṃ parimaṇḍalaṃ caturassaṃ chaḷaṃsaṃ aṭṭhaṃsaṃ soḷasaṃsaṃ ninnaṃ thalantiādinā, vibhaṅge ca kesā lomā nakhā dantātiādinā paññattisisena saṅkhatadhammā niddiṭṭhāti. Suttantesu vattabbameva natthi. Īdisesu hi ṭhānesu paññattivasena pavattāpi desanā saṅkhatadhammameva āhacca tiṭṭhati. Tasmā yathā uppādabhaṅgānaṃ paccekaṃ ekeko khaṇo cittassa labbhati. Na tathā ṭhitiyāti. Ayaṃ ācariyānandatthe rassa adhippāyo. Ayañca vādo saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ eva āgato. Soca saṅgahakārena paṭikkhitto. Vuttañhi tattha, apare pana vadanti. Arūpadhammānaṃ jarākhaṇonāma nasakkā paññapetuṃ. Sammā sambuddhoca vedanāya uppādo paññāyati. Vayo paññāyati. Ṭhitāya aññathatthaṃ paññāyatīti vadanto arūpadhammānaṃpi tīṇi lakkhaṇāni paññapeti. Bhāniatthikkhaṇaṃ upādāya labbhantīti vatvā –

Atthitā sabbadhammānaṃ, ṭhitināma pavuccati;
Tasseva bhedo maraṇaṃ; Sabbadā sabbapāṇinanti.

Imāya ācariyagāthāya tamatthaṃ sādhenti. Athavā, santativasena ṭhānaṃ veditabbantica vadanti. Imasmiṃ pana sutte ayaṃ viseso natthi. Tasmā ācariyagāthāya suttaṃ appaṭibāhetvā suttameva pamāṇaṃ kātabbanti. Tattha jarākhaṇonāma uppādakkhaṇabhaṅgakkhaṇānaṃ majjhe visuṃ jarāya khettabhūto ṭhītikkhaṇo vuccati. Aññathattanti jarāeva. Atthikkhaṇanti khaṇadvayameva. Paṭikkhittopi pana ayaṃ vādo kathāvatthu pāḷiyā saddhiṃ suṭṭhu sametiyeva. Apica, uddhaṃ uppatitassa leṭṭussa uppatananivatti viya yā cittassa udayasaṅkhātassa vaḍḍhanassa nivattināma atthi. Na hi udaye anivattante vayonāma sambhavatitī. Sā eva udaya pariyantamattabhūtā idha ṭhitipariyāyoti sakkā vattuṃ.

So pana visuṃ gaṇanūpago eko khaṇonāma nahotīti katvā abhidhamme dveeva khaṇā cittassa vuttā. Udayabhāgassa pana ādi koṭiṃ vayabhāgassaantakoṭiñca thapetvā majjhebhāgadvayanissitā paripaccana lakkhaṇā jarānāma arūpadhammānaṃpi labbhatiyeva. Taṃ sandhāya dhātukathāyaṃ jarādvīhikhandhehisaṅgahitātivuttanti daṭṭhabbaṃ.

[119] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Uppādabhaṅgāvatthāhi bhinnā bhaṅgābhimukhāvatthāpi icchitabbā. Sā ṭhitināmā’’ti vuttaṃ. Taṃ kathāvatthupāḷiyā saha na sameti.

Upaddhadivaso uppādakkhaṇo. Upaddhadivaso vayakkhaṇo. Pathamo divaso uppādakkhaṇo. Dutīyo vayakkhaṇoti hi vicārentena uppādabhaṅgāvatthā hi bhinnā tatīyā avatthā tassaṃ pāḷiyaṃ paṭikkhittāyeva hotīti.

[120] Etena yañca **tattha**

> ‘‘Pāḷiyaṃ pana veneyyajjhāsayā nuromato nayadassanavasena sā na vuttā. Atidhammadesanāpi hi kadāci veneyyajjhāsayānurodhena pavattati. Yathā, rūpassa uppādo upacayo santatīti dvidhā bhinditvā desito’’ti vuttaṃ. Taṃpi paṭikkhittaṃ hoti. Vibhāgārahassa hi dhammassa vibhāgakaraṇaṃnāma veneyyavasenātipi dhammavasenātipi yujjati. Vijjamāne sati visuṃ katvā vattabbassa abhidhamme avacanaṃ pana veneyyavasenāti na yuttametanti.

[121] Yampi **tattha**

> ‘‘Sutteca tīṇi māni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi. Uppādo paññāyati. Vayo paññā yati. Ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatīti evaṃ saṅkhatadhammasseva lakkhaṇadassanatthaṃ uppādādīnaṃ vuttattā nasakkā pabandhassa paññattisabhāvassa asaṅkhatassa ṭhiti tattha vuttāti viññātu’’nti vuttaṃ. Taṃpi na gahetabbaṃ.

Abhidhammepi heṭṭhā vuttanayena paññattisīsena saṅkhatadhammānaṃ niddesassa diṭṭhattāti.

[122] Yampi **tattha**

> ‘‘Upasaggassaca dhātvattheyeva pavattanato paññāyatīti etassa viññāyatīti attho’’ti vuttaṃ. Taṃpi na yuttaṃ.

Yathānulomasāsanañhi suttaṃ. Tasmā tattha vineyyānaṃ suṭṭhu paññāyanameva adhippetanti. Arūpaṃ arūpisabhāvattā lahupariṇāmaṃ. Rūpaṃ pana rūpidhammattāyeva dandhapariṇāmanti vuttaṃ **tānipana.La. Rūpadhammāna māyū**ti.

[123] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Gāhakagahetabba bhāvassa taṃtaṃ khaṇavasena nippajjanato’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ akāraṇaṃ.

Na hi gāhakaṃ arūpaṃ gahetabbañca rūpaṃ gahaṇasampajjanatthaṃ lahuṃ pariṇamati garuṃ pariṇapatīti sakkā vattunti. Tāni tādisāni sattarasannaṃ cittānaṃ khaṇāni sattarasavā tāni cittakkhaṇāni rūpa dhammānamāyūti yojanā. Sattarasa cittakkhaṇasamapamāṇāni khaṇāni viññatti rūpalakkhaṇa rūpavajjānaṃ rūpadhammānaṃ āyunāmāti vuttaṃ hoti. Khaṇamattato pana aṭṭhakathānayena ekapaññāsakhaṇāni honti, mūlaṭīkānayena dvattiṃsakhaṇāni. Tatthaca ādimhi dve khaṇāni rūpadhammānaṃ ekaṃ uppādakkhaṇameva. Ante dve ekaṃ bhaṅgakkhaṇameva. Majjhe aṭṭhavīsa khaṇāni tesaṃ ekaṃ ṭhitikkhaṇamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi dandhapariṇatānaṃ rūpānaṃ uppādabhaṅgāpi cittassa viya lahukā bhavituṃ arahantīti. Tattha viññattidvayaṃ ekacittakkhaṇikaṃ. Upacayasantatiyo uppādamattā aniccatā bhaṅgamattā. Jaratā rūpa dhammānaṃ ṭhitikkhaṇamattāti daṭṭhabbā. Mūlaṭīkānayena panettha tāni pana soḷasacittakkhaṇāni rūpadhammānamāyūti vattabbaṃ. Ṭīkācariyo hi paṭiccasamuppādavibhaṅge āgataṃ mahāṭṭhakathāvacanaṃ patiṭṭhapento soḷasacittakkhaṇāyukabhāvaṃ sambhāveti, evaṃ santepi khandha vibhaṅgeyeva tāva rūpānaṃ uppādanirodhavidhānassa mahāaṭṭhakathā vādassa yamakapāḷivirodhaṃ dassetvā saṅgahakārena paṭisiddhattā na sakkā taṃ patiṭṭhapetunti. Tasmiṃ vāde hi paṭisiddhe tattha āgatā soḷasāyukatāvā atirekasoḷasāyukatāvā paṭisiddhāyeva hotīti.

[124] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> Taṃ ṭīkānayaṃ tayidamasāranti paṭikkhipitvā tadatthaṃ sā dhentena ‘‘paṭisandhicittena sahuppannaṃ rūpaṃ tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati. Paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannaṃ rūpaṃ aṭṭhārasamassa uppādakkhaṇe nirujjhatītiādinā aṭṭhakathāyameva sattarasacittakkhaṇassa āgatattā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Yañhi saṅgahakārassa sattarasāyukavacanaṃ ṭīkākārena vicāritaṃ. Tadeva dassetvā ṭīkānayo paṭikkhittoti na yuttame tanti. Ekacittassa khaṇaṃ viya khaṇaṃ ekacittakkhaṇaṃ. Atthato abhinnaṃpi hi khaṇaṃ idaṃ cittassa idaṃ rūpānanti kappanāvasena bhinnaṃ viya katvā upacarīyatīti. Ekacittakkhaṇaṃ atītaṃ etesanti **ekacittakkhaṇātītāni**. Atimahantabhūtāni pañcārammaṇāni.

[125] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Etānivā taṃ atītānīti ekacittakkhaṇātī kānī’’tipi vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi niruddhadhammavisayo atītasaddo kiñci atikkamitvā uddhaṃ āgatāni paccuppannarūpāni dīpetīti sakkā vattunti. Bahūni cittakkhaṇāni atītāni etesanti **bahucittakkhaṇātītāni**. Mahantādi bhūtāni pañcārammaṇāni. Rūpadhammānaṃ pana rūpadhammesveva āpātāgamane thokaṃ balavantatā icchitabbā. Teca ṭhitikkhaṇeyeva paripuṇṇapaccayupaladdhā hutvā balavantā hontīti vuttaṃ **ṭhitipattānevā**ti. Evasaddena ṭīkākārassa vādaṃ nīvāreti. So hi uppajjamānameva rūpaṃ pasāde ghaṭṭetīti icchatīti. **Pañcālambaṇāni pañcadvāre āpātamāgacchantī**ti ettha rūpasaddārammaṇāni asampatta vasena itarānica sampattavasena gocarabhāvaṃ upagacchanti. Ayañca visesoghaṭṭanavisesena veditabbo. Purimānihi dve nimittavaseneva ghaṭṭenti. Na vatthuvasena. Pacchimāni pana tīṇivatthuvasena ghaṭṭenti. Na nimittamattavasena nimittaghaṭṭanañcanāma asampattānaññeva na sampattānaṃ. Vatthughaṭṭanaṃ pana sampattānaññeva. No asampattā hoti. Nanti. Yathā hi tīre gacchantānaṃsarīranimittāni pokkharaṇi yāudake dissanti. Tasmiṃ udake orohantānaṃ pana tāni tattha na dissanti. Evameva sampattāni rūpasaddārammaṇāni naghaṭṭenti. Kasmā, visayavisayīnaṃ majjhe ālokassa ākāsassaca abhāvena nimittokāsassa abhāvato. Asampattāniyeva pana attano nimittupaṭṭhāpanavasena ghaṭṭenti. Kasmā, nimittokāsassa laddhattā. Itarāni pana tīṇi yathājātavatthuvaseneva ghaṭṭenti. Tasmā tāni sampattāniyeva ghaṭṭenti. No asampattānīti. Tattha yāni asampattāniyeva hutvā ghaṭṭenti. Tāni sayaṃ dūre ṭhatvā nimitta appanāvasena ghaṭṭitattā ekekasmiṃ pasāde candamaṇḍala sūriya maṇḍalādivasena asanisaddamaṇḍala meṇḍasaddamaṇḍalādivasena ca mahantānipi bahūnipi āpātamāgacchantiyeva. Itarāni pana tīṇi sampattāniyeva ghaṭṭentīti ekekasmiṃ pasāde ekekameva āpātamāgacchantīti daṭṭhabbaṃ. Idañca pañcadvāravasena vuttaṃ. Mano dvāre pana sabbānipi ārammaṇāni asampattāniyeva āpātamāgacchantīti. Etthaca pañcadvāreti idaṃ asādhāraṇa dvāradassanavasena vuttaṃ. Tāni pana pañcālambaṇāni yadāsakasakadvāre ghaṭṭenti. Tadā manodvārepi apāta māgacchantiyeva. Ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvīsu dvāresu apāta māgacchatīti hi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā yadā candaṃvā sūriyaṃvā pabbataṃvā rukkhaṃvā yaṃkiñcivā passanti. Tadā ekekasmiṃ cakkhupasāde ekekāni manodvāre ekanti anekāni candamaṇḍalādīni ekakkhaṇe upaṭṭhahanti, evaṃ sesārammaṇe sūti daṭṭhabbaṃ. Apātāgamanañcettha lañchakānaṃ tālapaṇṇe lañchanakhandhaṃ thapetvā muggarena paharaṇakāle lañchanakhandhassa tālapaṇṇe āpātetvā akkharupaṭṭhāpanaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Yato dvārānaṃ vikārappatti hotīti.

[126] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Ābhogānurūpaṃ anekakalāpagatāni āpātaṃ āgacchantī’’ti vuttaṃ. Tattha ābhogānurūpanti idaṃ vicāretabbaṃ.

Yattakāni hi pañcālambaṇāni cakkhādipathe ālokādi sahitāni hutvā ṭhitāni honti. Tattakāni sabbāni niddāyantassapi visaññi bhūtassapi aññavihitassapi yaṃkiñci jhānaṃvā phalaṃvā nirodhaṃvā samāpajjantassapi ābhogena vinā attano dvāresu āpātamāgacchantiyeva. Nakevalaṃ attanodvāresu eva. Athakho manodvārepi. Nakevalaṃ bhavaṅgamanodvāreeva. Āvajjanādīsu pana catubbhūmaka vīthicittesupi āpātaṃ āgacchantiyeva. Ayaṃnāma mano manodvāraṃ nahotīti navattabboti hi dvārakathāyaṃ vuttaṃ. Ayañca attho pathamajjhānassa saddo kaṇṭakoti iminā pāṭhena dīpetabbo. Pathamajjhānaṃ samāpannassa hi saddo sotamhi ghaṭṭetvā jhānacittasaṅkhāte manodvāre āpātamāgacchati. Tadā jhānacitta santati calitvā vocchijjati. Jhānā vuṭṭhāti. Bhavaṅgapāto hoti. Taṃ saddārammaṇaṃ vīthicittaṃ pavattatīti. Dutīyajjhānādīni samāpajjanto pana appakena saddena navuṭṭhāti. Adhimattasaddena pana vuṭṭhātiyeva. Na hi tāni āneñjapattānināma honti. Arūpajjhānānieva pana āneñjapattānināma honti. Tasmā tāni samāpajjanto adhimattasaddenapi navuṭṭhātiyevāti. Tesu pana tathā āpātamāgatesu tadārammaṇāni vīthicittāni pavattantiyevāti navattabbaṃ. Bhavaṅga santatiyāvā javanasantatiyāvā vocchinnāya pavattanti. Avocchinnāya napavattanti. Pavattamānānipi ārammaṇā dhimattādivasena laddhapaccayavisese ekekasmiṃ ārammaṇeeva pavattanti. Na ekakkhaṇe pañcasūti daṭṭhabbaṃ. Etthaca atthavasā vibhatti pariṇāmoti katvā ekacittakkhaṇātītāni ṭhitipattāneva pañcā lambaṇāni ekacittakkhaṇātīte ṭhitippatte eva pañcadvāre bahu cittakkhaṇātītāni bahucittakkhaṇātīteti yojetabbaṃ.

[127] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Te pana pasādā bhavaṅgacalanassa anantarapaccayabhūtena bhavaṅgena saddhiṃ uppannā’’ti vuttaṃ.

Evaṃ pana sati bahucittakkhaṇātītānipi pañcālambaṇāni ekacittakkhaṇātīteeva pañcadvāre āpātamāgacchantīti āpajjati. Eta rahi pana ekakkhaṇe sahuppannānaññeva vatthārammaṇānaṃ ghaṭṭanaṃ icchanti. Sahuppannānivā pana hontu nānuppannānivā, balavabhāvoyeva pamaṇanti amhākaṃ khanti. Sabbaṃ vicāretvā gahetabbaṃ.

[128] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Āvajjanena saddhiṃ uppannāti apare’’ti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Evañhi sati aññadeva pañcārammaṇānaṃ āpātāgamanavatthu. Aññadeva pañcaviññāṇānaṃ nissayavatthūti evaṃ viruddhassa atthassa āpajjanatoti. Evaṃ pañcadvāre visayapavattiyā ādilakkhaṇaṃ dassetvā idāni sabbapāripūraṃ visayapavattivibhāgaṃ vīthicittapavattiñca dassento tasmātiādimāha. **Tato**ti tasmā cakkhussa āpātāgamanapaccayā. Cakkhussa āpātāgamanena saheva bhavaṅgassapi āpātaṃ āgacchatiyevāti vuttaṃ **dvikkhattuṃbhavaṅgecaliteti**. Calanañcettha yathā gahitaṃ kammādi ārammaṇaṃ muñcitvā idāni attani āpātaṃ āgacchantaṃ abhinavārammaṇaṃ gahetuṃ ussāhajātassa viya bhavaṅgasantānassa vikārappatti daṭṭhabbaṃ. Etthaca cakkhussa āpātāgamanaṃ cakkhuviññāṇuppattiyā eva kāraṇaṃ. Na āvajjanuppattiyā. Bhavaṅgassa āpātāgamanameva pana āvajjanuppattiyāpi kāraṇaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

[129] Vibhāvaniyaṃ pana

> Manodvārepi āpātāgamanaṃ visuṃ apatvā rūpādīnaṃ cakkhādisu ghaṭṭanaṃnāma yogyadesāvaṭṭhānaṃ eva. Tamevaca bhavaṅgu pacchedassapi kāraṇaṃ hotīti katvā ‘‘pañcasu hi pasādesu yogyadesāvaṭṭhāna vasena ārammaṇe ghaṭṭite pasādaghaṭṭanānubhāvena bhavaṅgasantati vocchijjamānātiādi’’ vuttaṃ. Taṃ tathā na daṭṭhabbaṃ.

Na hi yogyadesāvaṭṭhānameva ghaṭṭananti sakkā vattuṃ. Yogyadesepana ṭhatvā nimittaghaṭṭanavasena vatthughaṭṭanavasenaca asani nipātoviya pasādesu yujjhanaṃ manthanaṃ khobhakaraṇaṃ ghaṭṭananti ca āpātāgamananti ca vuccatīti daṭṭhabbaṃ. Ayañca attho heṭṭhā vuttoyeva. Etthaca ayaṃpi eko dhammaniyāmoyevāti katvā nānā ṭhāniyesu dvīsu dvīsu dvāresu saheva āpātāgamanaṃ paccetabbaṃ. Rūpādinā pasāde ghaṭṭite taṃ nissitasseva pañcaviññāṇassa calanaṃ siyā. Kathaṃ pana hadayavatthunissitassa bhavaṅgassāti na codetabbanti.

[130] Vibhāvaniyaṃ pana

> Tameva codanaṃ samuṭṭhāpetvā taṃ pariharanto ‘‘santati vasena ekābaddhattā’’tiādimāha. Tattha santativasenāti navattabbaṃ. Saṇṭhānavasenāti pana vattabbaṃ. Sabbañcetaṃ sārato na paccetabbaṃ.

Kasmā, tādisassa anukkamacalanassa aṭṭhakathāyameva daḷhaṃ paṭikkhittattā. Vuttañhi tattha ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvīsu dvāresu āpātamāgacchatīti. Rūpārammaṇañhi cakkhupasādaṃ ghaṭṭetvā taṅkhaṇeyeva manodvāre āpātaṃ āgacchati. Bhavaṅgacalanassa paccayo hotīti attho. Sadda gandha rasa phoṭṭhabbesupi eseva nayo. Yathā hi sakuṇo ākāsenāgantvā rukkhagge nilīyamānova rukkhasākhañca ghaṭṭeti. Chāyācassa pathaviyaṃ paṭihaññati. Sākhāghaṭṭana chāyāpharaṇāni apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇeyeva bhavanti. Evaṃ paccuppannarūpādīnaṃ cakkhupasādādighaṭṭanañca bhavaṅgacālana samatthatāyamanodvāreāpātāgamanañcaapubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇeyeva hotīti. Evaṃ sakuṇopamāya sahataṅkhaṇeyevāti ca apubbaṃacarimaṃ ekakkhaṇe yevātica vatvā daḷhaṃ paṭibhiddhattā taṃ anukkamacalanaṃ acintetvā dhammaniyāmavasena ekappahāracalanameva paccetabbanti. **Bhavaṅgasotaṃvocchinditvā**ti bhavaṅgapavāhaṃ sabbaso avacchinnaṃ katvā. **Āvajjanta**nti adisvāva kiṃnāmetanti āvajja mānaṃ. **Passanta**nti atta paccakkhaṃ kurumānaṃ. **Sampaṭicchanta**nti muñcituṃ adatvā yathādiṭṭhaṃ rūpaṃ paṭi gaṇhantaṃ. **Santīrayamāna**nti suṭṭhu tīrentaṃvicārentaṃ. **Vavatthapenta**nti suṭṭhu asaṅkarato thapentaṃ sallakkhentanti attho. Yonisomanasikārādivasena laddhopaccayo yenāti **laddhapaccayaṃ**. Yaṃkiñci javanaṃ javatīti sambandho. Taṃ pana javanaṃ ārammaṇassa dubbalakālevā mucchā maraṇāsannakālesuvā chakkhattuṃ vā pañcakkhattumevavā javatīti vuttaṃ **yebhuyyenā**ti. **Javatī**ti asaninipātasadisena javena pavattati. Tattha pathamajavanaṃ aladdhā sevanattā sabbadubbalaṃ hoti. Tato dutīyaṃ balavaṃ. Tato tatīyaṃ. Tato catutthaṃ. Idaṃ pana sabbabalavaṃ muddhapattaṃ hoti. Ito paṭṭhāya anukkamena parihāyamānaṃ pavattati. Sattamavāre gate parikkhīṇajavaṃ hotīti veditabbaṃ. **Javanā nubandhāni**ti yathā paṭisotaṃ gacchantiṃ nāvaṃ udakaṃ thokaṃ anubandhati anugacchati. Evaṃ javanaṃ anubandhāni. Dve tadārammaṇapākānīti dvikkhattuṃ tadārammaṇakiccāni vipākacittāni pavattanti. **Yathāraha**nti ārammaṇajavana sattānurūpaṃ. **Bhavaṅgapāto**ti imasmiṃ atihantārammaṇe āvajjanato pathamabhavaṅgacalanatoyevavā paṭṭhāya uṭṭhitaṃ samuṭṭhitaṃ cittasantānaṃ yāvacatutthajavanā samuṭṭhahitvā pañcamajavanato paṭṭhāya patitameva hoti. Evaṃ santepi samuṭṭhitavegassa sabbaso aparikkhīṇatāya patitanti navuccati. Dutīyatadārammaṇato paraṃ pana samuṭṭhitavegassa sabbaso parikkhīṇattā tadā eva taṃcittasantānaṃ patitaṃnāma hoti. Tasmā patanaṃ pāto. Bhavaṅgabhāvenacittasantānassa pāto bhavaṅgapāto, bhavaṅgaṃ hutvā pātoti attho daṭṭhabbo. Bhavaṅgakicce bhavaṅgaṭṭhāne bhavaṅgārammaṇeca pāto bhavaṅgapātotivā. Imasmiṃ ṭhāne dovārikopamā, gāmillopamā, ambopamāca vattabbā. Tāsabbāpi aṭṭhakathāyaṃ gahetabbā. Ettāvatā sattarassa cittakkhaṇāni paripūrepāti sambandho. Etthaca chachakkayojanā vattabbā. Yattha hi rūntī rammaṇaṃ ghaṭṭeti. Taṃ cakkhuvatthuṃ nissāya tattha ghaṭṭitaṃ rūpārammaṇaṃ ārabbha cakkhuviññāṇaṃ uppajjati. Itarāni pana āvajjanādīni mano viññāṇāni attano attano atītānantaracittena sahuppannaṃ hadayavatthuṃ nissāya tamevārammaṇaṃ ārabbha uppajjanti. Cakkhudvāra manodvārāni sabbesampi vīthicittānaṃ dvārakiccaṃ sādhenti. Ayañca vīthi cakkhudvāre uppannattā cakkhudvāravīthīti. Cakkhuviññāṇena upalakkhitattā cakkhuviññāṇavīthītica vuccati. Ekacittakkhaṇaṃ atikkamma ghaṭṭanasamatthe atibalavā rammaṇe uppannattā atimahantārammaṇa vīthītica vuccatīti. Etthaca yattakāni rūpārammaṇāni cakkhupathe uppajjitvā ṭhitippattāni honti. Tāni tattakāni ṭhitippattesu pubbāparabhūtesu ekūna paññāsaparimāṇesu cakkhupasādesu kismiṃci naghaṭṭentīti navattabbāni. Tesu pana yadeva ekaṃ cakkhu imissā vīthiyā yathārahaṃ vatthubhāvaṃ dvārabhāvañca sādheti. Yatthaca ghaṭṭitaṃ rūpaṃ ārabbha ayaṃ vīthi pavattati. Etadeva kicca sādhanaṃ nāma hoti. Yaṃ majjhimāyukanti vadanti, itarāni pana mogha vatthūnināma honti, yānimandāyukānītiamandāyukānītica vadanti. Tānipana yathāvutta kicca sādhanato purimāni pacchimānīti duvidhāni honti, tadubhayānipi cakkhuviññāṇassa uppādakkhaṇe ṭhitibhāvena labbhamānāni aṭṭhacattālīsamattāni veditabbānīti. Avasesāni pana tato purimatarāni pacchimakarānica laddhaghaṭṭanānipi vatthudvārakiccasiddhibhāve anāsaṅkitabbattā idha nagahitānīti. Ettha siyā imāya vīthiyā uppattisamaye so puggalo ahaṃ idaṃ nāma passāmīti jānāti, na jānātīti. Najānāti. Kadā pana jānātīti. Sallakkhaṇavīthiyā pavattamānāya. Tathā hi sabbapathamaṃ cakkhudvāravīthi pavattati. Tato tadanuvattikā manodvāravīthi. Tato samudāyagāhikā. Tato vaṇṇasallakkhaṇā. Tato vatthugāhitā. Tato vatthusallakkhaṇā tato nāmagāhikā. Tato nāmasallakkhaṇāti. Tattha vaṇṇasallakkhaṇāya pavattamānāya ahaṃ nīlavaṇṇaṃ passāmītiādinā vaṇṇaṃ sallakkheti. Vatthusallakkhaṇāya saṇṭhānaṃ sallakkheti. Nāma sallakkhaṇāya nāmaṃ sallakkhetīti. Iti taṃtaṃ sallakkhaṇavīthi yā pavattamānāyaeva taṃtaṃpassāmīti jānātīti. Etthaca alātacakkassa gāhikāviya purimāhi dvīhi vīthīhi punappunaṃ gahitānaṃ rūpānaṃ samudāyato gāhikā tatīyā manodvāravīthi samudāya gāhikānāma, na hi samudāyagahaṇena vinā paribyattavaṇṇagahaṇaṃ sambhavatīti. **Yāva tadārammaṇuppādā pana appahontātītaka**nti dvikkhattuṃ yāva tadārammaṇuppādā pavattituṃ appahontaṃ hutvā atītadvatticittakkhaṇikaṃ. Yassa hi dvevā tīṇivā cittakkhaṇāni atītāni honti. Taṃ yāva tadārammaṇuppādā pavattituṃ nappahoti na sakkoti. Evaṃ appahontaṃ hutvā atītakanti attho. **Apātamāgata**nti cakkhudvāre manodvāreca āpātaṃ āgataṃ. **Natthi tadārammaṇuppādo**ti ettha yassa tīṇi cittakkhaṇāni atītāni honti. Tassa cuddasa cittakkhaṇāyukāvase sassa ārammaṇassa sattamajavanena saheva niruddhattā tasmiṃ natthi tadārammaṇuppādoti yuttametaṃ. Na hi ekāvajjanavīthiyaṃ cittāni dhammavasena viya kālavasenāpi nānārammaṇāni icchanti aṭṭhakathācariyāti. Yassa pana dve cittakkhaṇāni atītāni. Tasmiṃ sattamajavanato paraṃ ekacittakkhaṇāyukāvasese ārammaṇe ekena tadārammaṇena uppajjitabbanti ce.Na. Na hi tādisaṃ nirodhā sannaṃ ārammaṇaṃ ekavārampi tadārammaṇuppattiyā paccayo bhavituṃ sakkotīti. Tathā hi mahāaṭṭhakathāyaṃ vipākuddhāre cittappavattigaṇanāyaṃ tadārammaṇāni dveti dveeva tadārammaṇa vārā āgatāti.

Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Dvikkhattumeva hi tadārammaṇuppatti pāḷiyaṃ niyamitā’’ti vuttaṃ. Tattha pāḷiyanti aṭṭhakathātantiṃ sandhāya vuttanti gahetabbaṃ. Na hi sā nāma pāḷi atthi, yattha dvikkhattuṃ tadā rammaṇuppatti niyamitāti.

Majjhimabhāṇakāpana tadārammaṇaṃ ekampi icchanti. Saṅgahakārena pana taṃ paṭisiddhanti idhapi taṃ therena paṭikkhittanti daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ kasmā paramatthavinicchaye sakiṃdvevā tadālambanti therena vuttanti. Majjhimabhāṇakānaṃ matena vuttanti daṭṭhabbanti. Ācariyānandatthero pana ekampi icchatiyeva. Yathā hi āgantukabhavaṅgaṃ ekaṃ pavattati. Tathā tadārammaṇampi ekaṃ napavattatīti nasakkā vattuṃ. Yañca cittappavattigaṇanāyaṃ tadārammaṇāni dveti vuttaṃ. Tampi ukkaṭṭhaparicchedavasena vuttanti, na nasakkā vattunti. Yāva javanuppādāpi pavattituṃ appahontātītakanti sambandho. Yassa hi ārammaṇassa cattāri pañca cha satta aṭṭhanava vā cittakkhaṇāni atītāni honti. Taṃ yāva javanuppādā pavattituṃ nappahoti. Evaṃ appahontaṃ hutvā atītakanti attho. **Javanampi anuppajjitvā**ti javanassapi anuppajjanato. Ayañhi tvāpaccayo bhāvattheeva daṭṭhabbo. Na kattuatthe. Kasmā. Attano padhānakriyāya samānakattukatāya abhāvatoti.

[131] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Hetumhicāyaṃ tvāpaccayo’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi bāhiratthabhūto hetuattho kitakapaccayānaṃ visayo hotīti. Tasmā idha bhāvattheeva tvāpaccayo. Tatoca hetuatthe paccattavacananti daṭṭhabbaṃ. Etena yā lakkhaṇe hetumhicamānantapaccayānaṃpi pavatti katthaci vuttā. Sāpipaṭikkhittā hoti. Nahi bāhiratthabhūtā lakkhaṇahetuyo tesaṃ visayā hontīti. Etthaca yassa ārammaṇassa navacittakkhaṇāni atītāni honti. Tassa avasesa aṭṭhacittakkhaṇā yukassa dutīya voṭṭhabbanena saheva niruddhattā tasmiṃ javanaṃpi anuppajjitvāti yuttametaṃ. Kāraṇaṃ vuttameva. Yassa pana cattāri.La. Aṭṭhavā cittakkhaṇāni atītāni. Tasmiṃ javanena uppannena bhavitabbanti ce.Na. Avasesachacittakkhaṇāyukaṃpi hi ārammaṇaṃ javanuppattiyā paccayo bhavituṃ na sakkoti. Javanañhi uppajjamānaṃ sattakkhattuṃ pavattituṃ pahonake ārammaṇe eva uppajjati. Pakatiniyāmena javanassa sattakkhattu paramatāya sambhavatoti. Ettha pana yathā visaññikāla mucchākāla maraṇakālesu vatthussa avisadatāya dubbalatā yaca javanaṃ chapañcavārepi pavattati. Tathā pakatikālepi ārammaṇassa dubbalabhāve sati chapañcavārepi pavattatiyevāti. **Dvattikkhattu**nti dvikkhattuṃvā tikkhattuṃvā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ voṭṭhabbane ṭhatvā ekaṃvā dvevā cittāni pavattanti. Tato āsevanaṃ labhitvā javanaṭṭhāne ṭhatvā puna bhavaṅgaṃ otaratīti vuttaṃ. Ettha hi tato āsevanaṃ labhitvā javanaṭṭhāne ṭhatvāti etena tatīyassa voṭṭhabbanassa pavattiṃ dasseti. Itarathā ekaṃvā dvevā cittāni pavattanti. Tato bhavaṅgaṃ otaratīti vuttaṃ siyāti. Ekaṃvāti pana vācā siliṭṭhamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā diratta tirattaṃti. Athavā, **tato**ti ekacittatovā dvicittatovāti attho. Tattha pathamena dvikkhattuṃ dutīyena tikkhattuṃ voṭṭhabbanassa uppatti vuttā hotīti. Āsevanaṃ labhitvāti idaṃ pana upacāravacanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Na hi voṭṭhabbanassa āsevanatā paṭṭhāne vuttāti. Ācariyānandattherena panettha voṭṭhabbanato paraṃ catupañca cittakkhaṇāvasese ārammaṇe catupañcajavanuppattiyā eva parittārammaṇavāro icchito. Na voṭṭhabbana pariyosānavasena. Paṭṭhānehi bhavaṅgaṃ āvajjanāya anantarapaccayena paccayo tvevavutto. Na pana vutto āvajjanā bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayoti. Yathā ca mucchāmaraṇakālesu vatthudubbalatāya cha pañcajavanavārā icchitabbā. Tathā idhapi ārammaṇadubbalatāyāti na na sakkā vattunti. Ettha ca santīraṇato paraṃ ekacittakkhaṇā vasese ārammaṇe ekaṃ voṭṭhabbanaṃ dvicittakkhaṇāvasese dve taduttari tīṇīti yuttaṃ siyā. Etarahi pana dvivoṭṭhabbanikā chaparittārammaṇavīthiyoti voṭṭhabbanikā pañcāti yojesuṃ. Evaṃ sante kīdise parittārammaṇe dvivoṭṭhabbanikā, kīdise tivoṭṭhabbanikāti vicāretabbā siyunti. Yaṃ pana ārammaṇaṃ dvattikkhattuṃvoṭṭhabbanuppattiyā appahonakaṃ hoti. Taṃ āvajjanappattiyāpi paccayo na hotīti vuttaṃ **tattha bhavaṅgacalanameva hoti. Natthi vīthicittuppādo**ti. Tattha **bhavaṅgacalanamevā**ti dvikkhattuṃ bhavaṅgassa calanamattameva hoti. **Iccevaṃ cakkhudvāre**ti iti evaṃ yadi ekacittakkhaṇātītakaṃ rūpārammaṇaṃ cakkhussa apātamāgacchatītiādinā vuttanayena cakkhudvāre catunnaṃ vārānaṃ vasena catudhā visayappavatti veditabbā, tathā sotadvārādīsu cātiyojanā. Sabbathāpi catudhā veditabbāti sambandho. Atiparittārammaṇaṃpi āpātāgatamattena moghavārassa ārammaṇaṃnāma hoti. Na ārammaṇakaraṇavasena. Itarāni pana ubhayathāpi itaresaṃ vārānaṃ ārammaṇāninīma hontīti vuttaṃ **catunnaṃ vārānaṃ yathākkamaṃ ārammaṇabhūtā**ti.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Ārammaṇabhūtāti imassa atiparittārammaṇaṃ sandhāya paccayabhūtāti attho vutto. Tañhi moghavāra paññā panāya paccayo hotīti.

Pañcadvārevīthicittāni yathārahaṃ kiccavasena satteva. Cittuppādā cittānaṃ uppattikhaṇavasena catuddasa. Vitthārā cittasarūpavitthārato catupaññāsāti yojanā. **Etthā**ti parittajavanavāre.

137. Manodvāre pana ārammaṇadhammā parittakhaṇāpi atītānāgatāpi kālavimuttāpi āpātaṃ āgacchantiyeva. Tasmā tattha ekacittakkhaṇātītānivā bahucittakkhaṇātītānivā ṭhitippattāneva āpātamāgacchantīti idaṃ vidhānaṃ natthīti vuttaṃ **manodvārepana yadivibhūtamālambaṇaṃ**

āpātamāgacchatīti. Tattha **manodvāre**ti suddhamanodvāre. Cakkhādīsu hi ghaṭṭanena saheva yattha apātamāgacchati. Taṃ missakadvāranti vuccati. Idha pana suddhamevā dhippetanti. Taṃpi pañcadvārānubandhakaṃ visuṃ siddhanti duvidhaṃ hoti. Tattha yathā ghaṇḍe daṇḍakena ekavāraṃ pahaṭe ghaṇḍasarīrabhūtā rūpa kalāpā ciraṃpi kālaṃ aññamaññaṃ ghaṭṭetvā anuravasaddasantānaṃ pavattenti. Tathā pañcadvāre ārammaṇena ekavāraṃ ghaṭṭite pañca dvārikavīthiyā niruddhāyapi atītaṃ pañcālambaṇaṃ manodvāre yathā pātāgatameva hutvā anekasahassānipi manodvārikavīthicitta santānāni pavattetiyeva. Tesaṃ pana dvārabhūtaṃ bhavaṅgasantānaṃ anubandhakaṃnāma hoti. Tānica cittāni anubandhakavīthicittānināma honti. Yattha pana pañcadvāraghaṭṭanā nubandhabhāvena vinā kevalaṃ tathā tathā chaḷārammaṇadhammā āpātaṃ āgacchanti. Taṃ visuṃ siddhaṃ nāma hoti. Kathaṃ pana tasmiṃ visuṃ siddhe manodvāre ārammaṇa dhammā āpātaṃ āgacchantīti. Vuccate. Diṭṭhato diṭṭhasambandhato sutato sutasambandhato saddhāya ruciyā ākāraparivitakkena diṭṭhinijjhānakhantiyā nānākammabalena nānāiddhibalena dhātukkhota vasena devatopasaṃhāravasena anubodhavasena paṭivedhavasenāti evamādīhi kāraṇehi āpātaṃ āgacchantīti. Tattha diṭṭhaṃnāma pubbe pañcahidvārehi gahitaṃ pañcālambaṇaṃ. Taṃpi kālantare kāraṇalābhe sati suddhe manodvāre āpātaṃ āgacchatiyeva. Diṭṭhasambandhaṃnāma diṭṭhasadisaṃ vuccati. Pubbe hi kiñci disvā aññaṃ yaṃkiñci anumānentassa adiṭṭhaṃpi taṃsadisaṃ atītaṃpi anāgataṃpi paccuppannaṃpi bahuāpātaṃ āgacchatiyeva. Sutaṃnāma parato sutvā gahitaṃ chaḷārammaṇaṃ. Taṃ pana mahāvisayaṃ hoti. Sabbaññudesanaṃ sutvā gahitaṃ na kiñci anārammaṇaṃnāma atthīti. Sutasambandhaṃnāma sutasadisaṃ. Saddhānāma parassa saddahanā. Rucināma attano mati. Ākāra parivitakko nāma atthacchāyaṃ byañjanacchāyaṃ kāraṇacchāyañca nissāya tathā tathā parivitakkanaṃ. Diṭṭhinijjānakhantināma paññāyavā attano laddhiyāvā punappunaṃ upaparikkhitvā evamevāti sanniṭṭhānaṃ pāpetvā gahaṇaṃ. Sesaṃ pākaṭameva. Etthaca anantarūpanissaya paccayabhāvonāma cittasantānassa mahāvipphāro hoti. Sakiṃpi ārammaṇaṃ suṭṭhu āsevitvā niruddhakālato paṭṭhāya vassasatepi vassasahassepi bhavantarepi taṃārammaṇaṃ paṭicca bhavaṅga calanassa paccayo hoti. Cittañcanāma diṭṭhādīhi yathāvuttakāraṇehi saṃvaddhitaṃ mahāvipphāraṃ hoti. Kiñci nimittaṃ labhitvā ekasmiṃ khaṇe anekasahassesupi diṭṭhādīsu ārammaṇesu pharamānaṃ pavattati. Tehica kāraṇehi niccaṃ codīyamānaṃ cittasantānaṃ kāyagelaññādike cittadubbalapaccaye asati niccakālaṃpi bhavaṅgato vuṭṭhātuṃ ajjhāsayayuttaṃ hoti. Na hi cittaṃnāma avibhūte ārammaṇe ramati. Vibhūteeva ramati. Tasmā bhavaṅgasampayutto manasikāro punappunaṃ bhavaṅgaṃ cāletvā laddhapaccayesu ārammaṇesu punappunaṃ āvajjanaṃ niyojetiyeva. Tadā tāni ārammaṇāni tadabhininnākāra pavattamanasikāra sampayuttassa bhavaṅga cittassa āpātaṃ āgacchanti. Na hi aññaṃ ārammaṇaṃ gahetvā pavattamānassa cittassa ārammaṇantare abhininnākāronāma natthīti sakkā vattunti. **Tadārammaṇapākāni pavattantī**ti idaṃ kāmasattavasena vuttaṃ. Rūpārūpasattānaṃ pana vibhūtārammaṇepi tadārammaṇuppādo natthiyeva. Yathā cettha. Evaṃ pañcadvārepi rūpasattānaṃ atimahantārammaṇesu tadārammaṇuppādo natthīti. **Avibhūte panā lambaṇe javanāvasāne bhavaṅgapātova hotī**ti idañca ukkaṭṭha paricchedavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ñāṇavibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ pana dvattikkhattuṃ voṭṭhabbanappavattivasena avibhute ālambaṇe voṭṭhabbanavāropi āgato. Yoca pañcadvārebhavaṅgacalanamattavasena moghavāro nāma catuttho vāro vutto. Sopi idha laddhuṃ vaṭṭatiyeva. Suddhamanodvārepi hi ārammaṇe āpātamāgate vīthicittaṃ anuppajjitvā dvikkhattuṃ bhavaṅge calite nivattanakavārānaṃ pamāṇaṃ nabhavissatiyeva, visayeca āpātāgate bhavaṅgeca calite sati visayappavattināma na na hotīti. Iti imasmiṃ manodvārepi tadārammaṇa javana voṭṭhabbana moghavāra saṅkhātānaṃ catunnaṃ vārānaṃ yathākkamaṃ āraṇabhūtā visayappavatti catudhā veditabbāti. Tattha tadārammaṇavārassa ārammaṇabhūtā abhivibhūtānāma javana vārassa vibhūtānāma. Voṭṭhabbanavārassa avibhūtānāma. Moghavārassa ārammaṇabhūtā atiavibhūtānāmāti yojetabbā.

Etthaca ārammaṇassavā cittassavā atibalavatāya abhivibhūtatā veditabbā. Dubbalepi hi citte pathavipabbatādivasena atibalavantaṃ ārammaṇaṃ ativibhūtaṃnāma hoti. Atibalavante ca citte atisukhumaṃpi nibbānaṃ ativibhūtaṃnāma hotīti. Evaṃ sesesupīti. Vārabhedo panettha anubandhako, visuṃ siddhoti duvidho. Tattha anubandhako cakkhudvārānubandhakādivasena pañcavidho. Ekekasmiñcettha atītagahaṇaṃ, samudāya gahaṇaṃ, vatthugahaṇaṃ, nāmagahaṇanti cattāro cattāro vārā. Tesuca tadārammaṇavārādayo yathārahaṃ yojetabbā. Visuṃ siddho pana diṭṭha vāro, diṭṭhasambandhavāro, sutavāro, sutasambandhavāro, viññātavāro, viññātasambandhavāroti chabbidho hoti. Etthaca saddhā ruci ākāra parivitakkādi vasena pavattavārā viññātavāro, viññāta sambandhavāroti vuttāti daṭṭhabbā. Aṭṭhasāliniyaṃ pana saddhāruciyādiva senagahitaṃ ārammaṇaṃ tathāpi hoti. Aññathāpi hoti. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ na gahitanti vuttaṃ. Tathāvā hotu aññathāvā. Vīthicittapavattiyā sati gahetabbameva. Tattha ekekasmiṃvāre tadārammaṇavārādivasena cattāro cattāro vārā. Tesuca kāma mahaggatā nuttara paññatti vasena paccuppannātītānāgatakāla vimuttavasenaca ārammaṇadhammā yathārahaṃ yojetabbāti. Etarahi pana atītabhavaṅgavasena tadārammaṇavasena ca vārabhedaṃ kappenti. Tattha atītabhavaṅgavasena vārabhedakappanaṃ niratthakaṃ. Na hi manodvāre pañcadvāre viya ārammaṇānaṃ khaṇavasena balava dubbalatā sambhavo atthi. Tadā avijjamānānaṃpi atītānāgatānaṃ kālavimuttānañca tattha āpātāgamanatoti. Ettha siyā, ekāvajjanavīthiyā ārammaṇaṃnāma dhammatoca kālatoca abhinna meva icchanti aṭṭhakathācariyā. Imeca sattā taṃ taṃ ākāraṃ sallakkhetvā aññamaññassa cittaṃ jānantiyeva. Paracittaviduniyo pana devatā ākārasallakkhaṇena vināpi jānanti. Tattha paccuppannaṃ parassa cittaṃ jānanakāle āvajjanaṃ bhāvayaṃ parassa cittaṃ attanā sahuppannaṃ. Taṃ vā āvajjati. Udāhu parato taṃ taṃ javanena sahuppannaṃvā. Javanānica yaṃ āvajjanena sahuppannaṃ taṃ vā jānanti, paccekaṃ attanā sahuppannaṃvāti. Kiñcettha, yadi tāva āvajjanena sahuppannaṃ āvajjati jānantica. Evaṃ sati dhammato abhinnaṃ hoti. Kālato bhinnaṃ. Tañhi cittaṃ āvajjanassa paccuppannaṃ hoti. Javanānaṃ pana atītanti. Atha paccekaṃ attanā sahuppannaṃ āvajjati jānantica. Evañca sati kālato abhinnaṃ hoti. Dhammato bhinnameva. Athapi yaṃ paccekaṃ sahuppannaṃ jānanti. Tadeva āvajjati. Evaṃpi bhinnameva hotīti. Ettha aṭṭhakathāyaṃ tāva yaṃ āvajjanena sahuppannaṃ. Tadeva āvajjati jānanticāti dhammato abhinnaṃ vatvā taṃ cittaṃ niruddhaṃpi addhāvasena santativasenaca gahitaṃ javanānaṃpi paccuppannameva hotīti vinicchitaṃ. Ācariyānandamatena pana parassa taṃ taṃ ākāraṃ sallakkhetvā taṃ taṃ adhippāyajānanakāle āvajjanajavanāni paccekaṃ attanā sahuppannaṃ cittaṃ āvajjati jānanti ca. Na cettha dhammato kālatoca bhinnaṃnāma hoti. Sabbesaṃpi hi ārammaṇaṃ cittameva hoti paccuppannañcāti. Naca javanāni nirāvajjanānināma honti. Āvajjanenapi hi cittanteva āvajjitaṃ hoti. Javanānica cittanteva jānantīti. Yadi pana āvajjane na cittanti āvajjite javanāni rūpanti jānanti. Rūpantivā āvajjite cittanti jānanti, nīlantivā āvajjite pītanti jānanti. Evaṃ sati javanāni dhammato nirāvajjanāni nāma honti. Tathā atītanti āvajjite paccuppannanti. Evañca sati tāni kālato nirāvajjanānināma hontīti. Yasmā ca atīto dhammo paccuppannassa dhammassa anantarapaccayena paccayoti paṭṭhāne vutto. Tasmā idha khaṇavaseneva paccuppannaṃ vattuṃ yuttaṃ. Na addhāsantati vasenāti. Itarathā sabba vīthicittavāresupi ārammaṇānaṃ atītādibhāvo addhāsantativaseneva vattabbo siyāti. Gāthāyaṃ **tīṇevā**ti kiccavasena tīṇi eva. **Cittuppādā daseritā**ti cittuppattikkhaṇavasena dasa īritāni kathitāni. **Vitthā renā**ti cittasarūpavitthārena. **Etthā**ti manodvāre. **Ekacattālīsā**ti pañcaviññāṇamanodhātūhi vajjitānaṃ kāmāvacaracittānaṃ vasena ekacattālīsaṃ. **Etthā**ti parittajavanavāre. [Parittavāro]

138. Vibhūtāvibhūtabhedo natthi ekaṃ vibhūtameva labbhatīti adhippāyo. Na hi avibhūte ārammaṇe appanānāma sambhavatīti. Tathā tadārammaṇuppādoca natthi. Na hi atisantataraṃ appanājavanaṃ tadārammaṇaṃ anubandhatīti. Tattha hi chabbīsati mahaggata lokuttara javanesu yaṃkiñci javanaṃ appanāvīthimotaratīti sambandho. Ñāṇarahitaṃ dvihetukajavanaṃ athirasabhāvattā appanāya anantarūpanissayo nahotīti vuttaṃ **ñāṇasampayutta kāmāvacarajavanānamaṭṭhanna**nti. **Parikammopacārānulomagotratunāmenā**ti ettha indriyasamatādīhi paritobhāgehi appanā karīyati sajjīyati etenāti parikammaṃ. Appanaṃ upecca caratīti upacāro. Samīpacāroti attho. Samīpacaraṇañcettha āsannekāle appanāvahasamatthabhāvena daṭṭhabbaṃ. Yassa pavattiyā aciraṃ kālaṃ appanā sambhavo hotīti. Anulomanti appanāpavattiyā paccanīkadhammavidhamanena appanāya anukūlaṃ appanāhitaṃ appanā vahanticceva attho, yassa pavattiyā appanā vibandhako paccanī konāma natthīti. Gamīyati bujjhīyati attho etenātivo. Abhidhānaṃ buddhica. Taṃ duvidhaṃpi gavaṃ tāyati rakkhatīti gottaṃ. Paritta jātisaṅkhāto anvayo. Gottaṃ abhibhuyyati chijjati etthāti gotrabhu. Ettha ca cattāripi javanāni parikammajavanānīti vā upacārajavanānitivā anulomajavanānītivā vuccantiyeva. Gotrabhūti pana pacchimasseva nāmaṃ. Idha pana catunnaṃpi nāmānaṃ saṅgahaṇatthaṃ parikammo pacārānuloma gotrabhunāmenāti evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā kasmā pathamameva parikammaṃnāma. Nanu itarānipi appanaṃ parisaṅkharontiyevāti evamādikā codanā anokāsā hotīti. **Catukkhattuṃ tikkhattumevavā**ti catukkhattumevavā tikkhattumevavā. Tattha pathamena eva saddena pañcamaṃ gotrabhusambhavo paṭikkhitto hoti. Tadā hi javanaṃ patitaṃnāma hoti. Pavedhati kampati. Kāmagottaṃ abhikkamitvā uparibhūmantarappattiyā paccayo bhavituṃ na sakkotīti. Dutīyena dutīyaṃ gotrabhu sambhavo paṭikkhitto hoti. Tadā hi aladdhāsevanaṃ anulomaṃ attano anantare cittaṃ gotrabhubhāvaṃ pāpetuṃ na sakkotīti. Eteneva pañcamato paraṃ catutthatoca oraṃ appanāya asambhavo sādhito hotīti. Vāsaddena pana mandapaññassa catukkhattumeva. Na tikkhattuṃ. Tikkhapaññassa tikkhattumeva. Na catukkhattunti dassitaṃ hoti. Aṭṭhasāliniyaṃ pana mandamajjhima mahāpaññavasena tidhā bhinditvā pañcakkhattuṃpi parikammajavanānaṃ uppatti anuññātā viya dissati. Itaraṭṭhakathāsu pana suṭṭhu vicāretvā paṭisiddhattā sā na gahetabbāvāti.

Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Chaṭṭhaṃ sattamaṃ bhavaṅgassa āsannabhāvena papātāsannapuriso viya appanāvasena patiṭṭhātuṃ na sakkotī’’ti vuttaṃ.

Tattha bhavaṅgassa āsannabhāvenāti bhavaṅgabhāvassa āsanna bhāvenāti attho. Pañcamajavanato hi paṭṭhāya javanasantānaṃ anupubbena parikkhīṇajavaṃ hoti. Bhavaṅgabhāvatthāya pariṇamatīti. Evañca katvā papātāsannapurisopamāpi upapannā hotīti. **Niruddhānantaramevā**ti niruddhe anantaramevāti padacchedo. Kassa anantaranti, aññassa asutattā niruddhassāti atthato laddhamevāti. Yasmā pana appanānāma uppajjamānā catutthatovā pañcamatovā paṭṭhāya uppajjati. Na chaṭṭhatovā sattamatovā. Sāhi vasībhūtāpi catuttha pañcamesu uppattiṃ alabhamānā sabbaso nuppajjatiyeva. Labhamānā pana divasaṃpi nirantaraṃ pavattatiyeva. Tasmā catutthaṃvā pañcamaṃvāti idaṃ ādimattaniyamanatthaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Teneva hi **appanāvīthimotaratī**ti ca **tatoparaṃ appanāvasāne bhavaṅgapātova hotī**ti ca vakkhatīti. Yadi pana pañcamato paṭṭhāya javanaṃ patitaṃ nāma hoti. Evaṃ sati kasmā tato paṭṭhāya patanakhette appanājavanaṃ pavattatīti. Vuccate, hatthe thapitaleḍḍussa patanakhettaṃnāma hatthato muttamatte hoti. Evaṃ santepi hatthabalena khipitaṃ leḍḍu dūraṃpi gacchatiyeva. Ettha ca leḍḍussa javonāma hatthajavamūlako hoti. Hatthajavoca sarīrabalamūlako. Tattha leḍḍu viya appanājavanaṃ daṭṭhabbaṃ. Leḍḍussa patanakhettaṃ viya catutthato pacchākālo. Hatthajavoviya gotrabhujavo. Sarīrabalaṃ viya purimānaṃ parikammajavanānaṃ balaṃ daṭṭhabbaṃ. Uttānaseyyassa bāladārakassa balaṃ viya ādikammikavīthiyaṃ kāmajavanānaṃ balaṃ. Vuddhipattassa purisassabalaṃ viya samāpattivīthiyaṃ kāmajavanānaṃ balaṃ. Yathā ca bāladārakena khittaṃ leḍḍu hatthato muttamattepi patati. Evaṃ ādikammikavīthiyaṃ appanājavanaṃ ekavāraṃ javitvā patati. Yathāvuddhipattena khittaṃ leḍḍu patanakhettepi apatitvā dūraṃpi dūrataraṃpi gacchati. Tathā samāpattivīthiyaṃ appanājavanaṃ ciraṃpi cirataraṃpi pavattatīti. Mūlaṭīkāyaṃ pana appanājavanaṃ patanakhette pavattaṃpi bhūmantarapattiyāvā ārammaṇantaraladdhiyāvā patitaṃnāma nahotīti vuttaṃ. Ettha siyā, kasmā pañcamato paṭṭhāya javanaṃ patitanti vuttaṃ. Nanu apati tattā eva suṭṭhu balavabhāvato sattamajavanacetanā sīghaṃ anantare bhave vipākadāyinīca ānantariyakammañca hoti. Majjhe pañcacetanā tathā balavabhāvābhāvato cirena tatīyabhavādīsu vipākadāyinīca honti, anantariyabhāvañca na gacchantīti. Nakho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Yadi hi sīghaṃ vipākadānatāya balavatīnāma siyā. Evaṃsati paṭhamacetanā sabbabalavatīnāma siyā. Sā hi imasmiṃyeva bhave vipākaṃ detīti. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ. Eka vassajīvīnaṃ tiṇarukkhānaṃ pariṇāmoviya pathamacetanāya pariṇāmo daṭṭhabbo. Dvivassajīvīnaṃ viya sattamacetanāya. Mahāsālānaṃ viya majjhimacetanānanti. Tattha ekavassajīvino tiṇarukkhānāma asārā honti. Asārattāca dubbalā anaddhaniyā aciraṭṭhikā. Tasmā tesaṃ sīghatarapariṇāmo hoti. Te hi sīghataraṃ ruhanti. Vuddhiṃ viruḷhiṃ āpajjanti. Sīghataraṃ pupphanti phalanti patanti antaradhāyanti. Ekaṃ nidāghasamayaṃ atikkamituṃ nasakkonti. Dutīyaṃ vassaṃ na pāpuṇanti. Etthaca nidāghasamayo viya maraṇakālo veditabbo. Dvivassajīvino pana thokaṃ sārabhūtā honti. Sārabhūtattāca thokaṃ balavantā addhaniyā. Tato yevacatesaṃ cirapariṇāmo hoti. Te hi pathamaṃ vassaṃ ruhanti vuddhiṃ viruḷhiṃ āpajjanti. Pupphituṃvā phalituṃvā nasakkonti. Dutīyavasseeva pupphanti phalanti patanti antaradhāyanti. Dutīyaṃ pana nidāgha samayaṃ atikkamituṃ na sakkonti. Tatīyaṃ vassaṃ na pāpuṇanti. Mahāsālā pana sabbasārabhūtā honti. Balavantā cirataraṭṭhāyino. Tasmā te saṇikameva pariṇāmaṃ gacchanti. Te hi eka dve vassāni vidatthiratanamattāva honti. Vuddhiṃ viruḷhiṃ nāpajjanti.

Pupphituṃvā phalituṃvā na sakkonti. Aticiraṭṭhāyino pana honti. Cha pañca vassasatāni ṭhatvāva patanti. Evameva pathamajavanacetanā sabbaso aladdhāsevanatāya asārā abalā hoti. Visuṃ ekaṃ bhavaṃ nibbattetuṃ ekañca maraṇakālaṃ atikkamituṃ na sakkoti. Imasmiṃ bhaveeva vipaccitvāvā avipaccitvāvā khiyyati. Sattama javanacetanā pana laddhāsevanatāya thokaṃ sārabhūtā hoti. Visuṃ ekaṃ bhavaṃ nibbattetuṃ sakkoti. Sārabhūtattā yevaca saṇikameva pariṇāmaṃ gacchati. Imasmiṃ bhave vipaccituṃ na sakkoti. Bhavantaraṃ patvāva vipaccati. Patitajavanesu pana antima javanatāya dubbalattā dutīyaṃ maraṇakālaṃ atikkamituṃ na sakkoti. Dutīyabhaveeva vipaccitvāvā avipaccitvāvā khiyyati. Avasesānaṃ pana pañcannaṃ majjhimacetanānaṃ suṭṭhu laddhāsevanānaṃ saṇika tara pariṇatabhāvo vuttanayānusārena veditabboti. Naṃ kevalañcettha tiṇa rukkho pamāya pāṇopamāyāpi ayamattho dīpetabbo. Yehikeci gabbhaseyyakā pāṇā appāyukajātikā honti. Te sīghataraṃ gabbhavāsaṃ vasanti, sīghataraṃ vijāyanti. Aṅgamaṅgānica nesaṃ sīghataraṃ thāmagatāni honti. Indriyānica sīghataraṃ paripākagatāni honti. Tadaheva uṭṭhahitvā gacchanti. Gocaraṃ gaṇhanti. Attano attano visaye sīghataraṃ viññuttaṃ āpajjanti. Sīghataraṃ jiṇṇā honti maranti. Dīghāyukajātikānaṃ pana gabbhavāsādīni sabbāni saṇika meva sijjhantīti. Etthaca mahaggata kusalāni sattama javanaṭṭhāne ṭhitānīti veditabbāni. Parikammajavanāni hi ciraṭṭhitikaṭṭhena supakka sālidhaññasadisāni. Appanājavanāni aciraṭṭhitikaṭṭhena supakka sālibhattasadisānīti tānipi acirataraṭṭhitikānieva honti. Dutīye bhave vipaccitvāvā avipaccitvāvā khiyyanti. Imasmiṃ bhavepi appakena kāmacchandādinā paccanīkadhammena paṭibāhitāni sabbaso avipākabhāvaṃ āpajjanti. Tasmātāni tena pariyāyena dubbalāni nāma hontīti.

Yasmā ca ānantariyakammānaṃ phaladānaniyatatānāma kālaniyamena vinā na sambhavati. Kālaniyamocanāma ekantena sattamajavanasseva hoti. Na majjhimajavanānaṃ. Tesañhi asukasmiṃ bhaveeva vipaccantīti evaṃ niyamo natthīti. Tasmā duvidhassa niyamassa siddhattā eva sattamajavanacetanāya anantariyakammatā siddhā hoti. Na balavataratāyāti niṭṭhametthagantabbanti. Mūlaṭīkāyaṃ pana nanuca sattamajavanacetanāya balavatāya upapajjavedanīyabhāvo hoti ānantariyatāpīti codanaṃ samuṭṭhāpetvā tatthāyaṃ adhippāyo siyā. Paṭisandhiyā anantarapaccayabhāvino vipākasantānassa anantarapaccayabhāvena antimajavanacetanāya susaṅkhatattāsā sattamajaganacetanā upapajjavedanīyā ānantariyakāca hoti. Na apatitajavanacetanā viya balavatāyāti uttaraṃ vadati. Taṃ yuttaṃ viya na dissati. Evañhi sati pathamajavanacetanā kassa anantarapaccayabhāvena susaṅkhatattā diṭṭhadhammavedanīyānāma jātāti vattabbā hotīti. Mahāṭīkāyaṃ pana dubbalāpi antimajavana cetanā sanniṭṭhānakiccavisesayuttatāya phalavipaccane sattivise sayuttā hotīti upapajjavedanīyā ānantariyakāca sā hotīti vuttaṃ. **Yathāraha**nti taṃ taṃ puggalānurūpaṃ. **Yathābhinīhāra vasenā**ti tassa tassa parikammabhāvanā cittassa kasiṇanimittā dīsuvā aniccalakkhaṇādīsuvā abhinīharaṇānurūpaṃ. **Appanāvīthi**nti appanāpabandhaṃ. Idañca anekavāre pavattānaṃ appanājavanānaṃ saṅgahaṇatthaṃ vuttaṃ. Tenevāha tatoparaṃ appanāvasāne bhavaṅgapātova hotīti. Tattha **tato**ti catutthatovā pañcamato vā. Imasmiṃ atthe sati pañcamevā chaṭṭhevā ekantena bhavaṅgapāto hotīti āpajjati. Tasmā puna **appanāvasāne**ti vuttaṃ. Bhavaṅgapātovahoti. Natthi tadārammaṇuppādoti adhippāyo.

Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Katthaci appanāvāre sattajavana paripūraṇatthaṃ appanāvasānepi kāmāvacarajavanappavattiṃ vadantānaṃ nikāyantarikānaṃ vādo idha evasaddena nivattito’’ti vuttaṃ.

Tatthāti tasmiṃ appanājavanavāre. Nirantarapavattānaṃ javanānaṃ bhinnavedanatānāma natthīti vuttaṃ **somanassasahagata javanā nantara**ntiādi.

[132] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Bhinnavedanānaṃ aññamaññaṃ āsevanapaccayabhāvassa anuddhaṭattā’’tikāraṇaṃ

vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi idha āsevanapaccayabhāvo pamāṇaṃ. Kasmā, āsevana paccanikānaṃ phalajavanānaṃpi parikammajavanehi aññamaññañca abhinnavedanatāya icchitabbattāti. **Pāṭikaṅkhitabbā**ti avassaṃ icchitabbā.

[133] Vibhāvaniyaṃ pana

‘‘Pasaṃsitabbā’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi tādiso saṃvaṇṇanāpadeso dissatīti. Arahatta phale maggavīthiyaṃ maggakusalānantaraṃ pavattamānepi ayaṃ pubbāpara niyamo parikammajavanehi eva saha appanājavanānaṃ hotīti katvā **kriyajavanānantaraṃ arahattaphalañcā**ti vuttaṃ. Sukhapuññamhā paraṃ dvattiṃsa appanājavanāni sambhavanti. Upekkhakā puññamhā paraṃ dvādasa, sukhitakriyato paraṃ aṭṭha. Upekkhakā kriyato paraṃ cha appanājavanāni sambhavantīti yojanā. Tattha **dvattiṃsā**ti arahattaphalasabbapañcamajjhānavajjitānaṃ catunnaṃ rūpakusalānaṃ soḷasannaṃ maggakusalānaṃ dvādasannaṃ heṭṭhimaphalānañca vasena dvattiṃsa. **Dvādasā**ti pañcamajjhānikānaṃ rūpārūpamaggakusalānaṃ heṭṭhimaphalānañca vasena dvādasa. **Aṭṭhā**ti pañcamajjhānavajjitānaṃ catunnaṃ rūpakriyānaṃ catunnaṃ arahattaphalānañca vasena aṭṭha. **Chā**ti pañcamajjhānikānaṃ pañcannaṃ rūpārūpakriyānaṃ arahattaphalassaca vasena cha. Puthujjanānaṃ sekkhānañca kāmapuññatihetuto paraṃ catucattālīsa appanā sambhavanti. Vītarāgānaṃ arahantānaṃ tihetukāmakriyato paraṃ cuddasa appanā sambhavantīti yojanā.

139. **Sabbathāpī**ti atimahantādinā sabbapakārenapi. **Etthā**ti etesu yathāvuttesu pañcadvāra manodvāresu. Sabbatthāpi pana aniṭṭhe tivā pāṭho. Teneva ṭīkāsu sabbatthāpīti pañcadvāra manodvārepīti vuttaṃ. Icchitabbanti iṭṭhaṃ. Kena icchitabbanti. Lokiyamahājanena. Tattha ca atiukkaṭṭhe atiduggateca jane agahetvā majjhimakena mahājanena. Evañhi sati iṭṭhāniṭṭhānaṃ suṭṭhuvavatthānaṃ hotīti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Yasmiṃ ārammaṇekusala vipākaṃ uppajjati, tadeva iṭṭhaṃnāma. Yasmiṃ pana akusalavipākaṃ uppajjati, tadeva aniṭṭhaṃnāma. Na hi sakkā iṭṭhaṃvā aniṭṭhaṃvā ārammaṇaṃ vipākacittaṃ vañcetuntica. Apica dvāravasenāpi iṭṭhāniṭṭhatā veditabbāti ca vuttaṃ. Tasmā indriyānindriyabaddhasantānagate eke kasmiṃ rūpakalāpe vaṇṇādīsu rūpesu kiñci iṭṭhaṃ hoti. Kiñci aniṭṭhaṃ. Kadāci iṭṭhaṃ hoti. Kadāci aniṭṭhaṃ, tattha kiñci iṭṭhaṃ hoti kiñci aniṭṭhanti yathā kiṃsmiṃci ekasmiṃ pupphe vaṇṇo iṭṭho. Gandho aniṭṭho, raso aniṭṭho, phoṭṭhabbo aniṭṭho, kharasamphasso. Kiṃsmiṃci vaṇṇopi iṭṭho, gandhopi iṭṭho, rasādayo aniṭṭhāyeva. Tathā buddhassa sarīragatepi ekasmiṃ kalāpe vaṇṇo iṭṭho hoti. Gandho aniṭṭho. Matakaṇhasunakhassa uddhumātasarīrepi vaṇṇo iṭṭho hoti. Gandho aniṭṭho. So hi vaṇṇo yadi nivatthapārutassa vatthassa bhaveyya. Taṃ vatthaṃ mahagghaṃ hotīti. Kadāci iṭṭhaṃ kadāci aniṭṭhanti agginā̄ma hemante iṭṭho sukhavipākassa paccayo. Gimhe aniṭṭho dukkhavipākassa paccayo. Sītudakaṃ gimhe iṭṭhaṃ. Hemante aniṭṭhaṃ. Tathā sukha samphassaṃ vatthaṃ pakatikāye iṭṭhaṃ hoti. Vaṇaṃ patvā aniṭṭhaṃ. Tenavā saṇikaṃ phusantassa iṭṭhaṃ, gāḷhaṃ phusantassa aniṭṭhanti. Naiṭṭhanti aniṭṭhaṃ. Tasmiṃ aniṭṭhe. **Iṭṭhe**ti iṭṭhamajjhatte, kusalavipākāni pañcaviññāṇa sampaṭicchana santīraṇa tadārammaṇānīti sambandho. Santīraṇa tadārammaṇāni cettha upekkhāsahagatānieva veditabbāni. Tenevāha atiiṭṭhepanātiādi. Tattha **abhiiṭṭhe**ti suvaṇṇa rajata maṇivaṇṇādike haritālavaṇṇādike koseyya vatthavaṇṇādi ke devaccharāvaṇṇādikeca ativiya lokiyamahājanena icchitabbe chaḷārammaṇe. Yasmā cettha aniṭṭhārammaṇa samāyogo akusalakammasseva vipaccanokāso hoti. Iṭṭhārammaṇasamāyogoca kusalakammasseva, tasmā aniṭṭhe akusalavipākāneva. Iṭṭhe kusalavipākānevāti ayaṃ niyamo siddho. Vedanāniyamo pana ādāse mukhanimittassa viya attano ussāha balena vinā kevalaṃ kammabalena nibbattānaṃ vipākānaṃ paridubbalattā tathā tathā kappetvā pakappetvā gahaṇā bhāvato yathārammaṇameva siddho hotīti daṭṭhabbaṃ. Na kevalañca vipākānaṃ eva. Athakho vipallāsarahite khiṇāsavasantāne pavattānaṃ kāmakriyajavanānaṃ viyathārammaṇameva vedanāyogo hotīti adhippāyena vuttaṃ tatthāpi somanassasahagata kriyajavanāvasāne tiādi. **Tatthāpī**ti tesu vipākesupi. **Somanassasahagata kriya**

javanā vasāneti buddhavaṇṇādike atiiṭṭhārammaṇe pavattānaṃ somanassa sahagata kriyajavanānaṃ avasāne. **Upekkhāsahagata kriya javanā vasāne**ti aniṭṭhe iṭṭhamajjhatteca pavattānaṃ upekkhāsahagatakriyajavanānaṃ avasāne. Ayañca kriyajavanāvasāne tadārammaṇaniyamo aṭṭhakathāyampi vuttoyeva. Vuttañhi tattha kāmāvacara tihetuka somanassa sahagatakriyadvayaṃ tadārammaṇavasena pañcannaṃ somanassasahagata vipākānaṃ anantarapaccayotiādi. Idañca pakatinīhārena pavattānaṃ kriyajavanānaṃ vasena vuttaṃ. Tathā rūpena pana cittātisaṅkhārena pavattānaṃ kriyajavanānaṃ iṭṭhepi upekkhāvedanāyogo aniṭṭhepi somanassa vedanāyogo hotiyeva. Yathāha –

> Kathañcānanda ariyo hoti bhāvitindriyo. Idhānanda bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati manāpaṃ uppajjati amanāpaṃ. Uppajjati manāpāmanāpaṃ. So sace ākaṅkhati paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyyanti. Appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati appaṭikūle paṭikūla saññī vihareyyanti. Paṭikūlasaññī tattha viharatīti.

Sabbaṃ uparipaṇṇāsake indriyabhāvanāsuttaṃ āharitabbaṃ. Tattha uppajjati manāpaṃ uppajjati amanāpaṃ. Uppajjati manāpāmanāpanti etena khīṇāsavānaṃ kāmakriyajavanānaṃ pakatinīhārena iṭṭhe so manassayogo aniṭṭhe upekkhā yogo dassito hoti. Sosace ākaṅkhati paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyyanti. Appaṭikūlasaññī tattha viharatītiādinā pana tesaṃ tathārūpe cittābhisaṅkhāre sati iṭṭhepi upekkhāyogo aniṭṭhepisomanassa yogo vutto hotīti. Yaṃ pana khīṇāsavānaṃ satatavihārasutte idha bhikkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti. Na dummano. Upekkhako viharati sato sampajānotiādinā chasudvāresu somanassa paṭikkhipanaṃ vuttaṃ. Tampi tesaṃ tathā rūpacittābhisaṅkhārabāhullavasena vuttanti gahetabbaṃ. Yasmā vā khīṇālavāpi buddharūpadassanādīsu padhānasāruppaṭṭhānadassanādīsu ca somanassitā hontiyeva. Tasmā kevalaṃ rāgādivatthu bhūtāni rūpārammaṇādīni iṭṭhāniṭṭhāni sandhāya idaṃ vuttantipi yuttaṃ. Ettha ca. Kathaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāyavā pharati. Dhātutovā upasaṃharati. Evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati. Kathaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāyavā pharati. Aniccato vā upasaṃharati. Evaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharatītiādinā paṭisambhidāmagganayena idha tathārūpo cittābhisaṅkhāro nāma veditabbo. Apare pana vadanti-khīṇāsavā yadā devaccharā vaṇṇādikaṃ atiiṭṭhārammaṇaṃ āpātamā gacchati. Tadā tattha asubhāyavāpharanti. Aniccatovā upasaṃharanti tattha aniṭṭhabhūtaṃ asubha lakkhaṇaṃvā aniccalakkhaṇaṃvā upekkhā kriya javanānaṃ ārammaṇaṃ hoti. Na atiiṭṭhārammaṇabhūtaṃ devaccharāvaṇṇādikaṃ.

Tathā yadā kudhibhakuṭṭhasarīrādikaṃ atianiṭṭhārammaṇaṃ āpātamāgacchati. Tadā tattha mettāyavā pharanti. Dhātutovā upasaṃharanti. Tattha iṭṭhabhūtaṃ averatāvādilakkhaṇameva somanassakriyajavanānaṃ ārammaṇaṃ hoti. Na atianiṭṭhabhūtaṃ kudhita kuṭṭhasarīrādikaṃ. Tasmā tāni javanāni kāmavipākāniviya sabbadāpi ārammaṇānurūpameva vedanāyuttāni hontīti. Taṃ nayujjati. Na hi tāni lakkhaṇāni devaccharāvaṇṇādīhi vinā visuṃ labbhanti. Tehi pana saheva labbhanti. Tasmā yathā ānisaṃsadassanena bhāvanāya pubbāpariyavisesadassanenaca uddhumātakādīsu ati aniṭṭhesupi somanassuppatti aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Yathāca mahā moggalānattherassa buddhasubuddhatādassanena attasampattidassanenaca aniṭṭhabhūtepi aṭṭhikaṅkalikapetarūpe somanassuppatti pāḷiyaṃ vuttā. Yathā ca mahākassapattherassa tathārūpena cittābhi saṅkhārena kuṭṭhino hatthato laddhe aniṭṭhabhūte pūtikummāsepi somanassuppatti aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Evamevaṃ idhapi asubhapharaṇādiko cittābhisaṅkhāro atiiṭṭhe upekkhājavanānaṃ atianiṭṭheca somanassajavanānaṃ uppattiyā paccayo hotīti daṭṭhabbaṃ. Ayañhi ārammaṇānaṃ iṭṭhāniṭṭhabhāvonāma lokiyamahājanānaṃ icchāvasena siddho hoti agambhīro vipallāsadhammānaṃ kilesānañca vatthubhūto. Yathāha-tattha katamaṃ rūpaṃ hīnaṃ. Yaṃ rūpaṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ uññātaṃ avaññātantiādi. Ettha hi tesaṃ tesaṃ sattānanti etena ārammaṇadhammānaṃ iṭṭhāniṭṭhabhāvo nāma lokiyamahājana sammutiyā siddhoti dasseti. Tasmā yañca appahīnavipallāsānaṃ lokiyamahājanānaṃ devaccharāvaṇṇā dīsu ati iṭṭhesu atiiṭṭhākārato gahaṇaṃ. Yañca buddhavaṇṇā dīsu atiiṭṭhesu aniṭṭhākārato gahaṇaṃ. Tadubhayampi tesaṃ vipallāsavaseneva hoti. Yampana paññavantānaṃ buddhasāvakānaṃ devaccharāvaṇṇādīsu aniṭṭhākārato gahaṇaṃ. Yañca buddhavaṇṇādīsu atiiṭṭhākārato gahaṇaṃ. Tadubhayampi paññābaleneva hotīti veditabbaṃ.

[134] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Kusalākusalānaṃ pana appahīnavipallāsesu santānesu pavattiyā atiiṭṭhepi iṭṭhamajjhattaaniṭṭhākārato aniṭṭhepi iṭṭhaiṭṭhamajjhattākārato gahaṇaṃ hotīti’’ vuttaṃ.
>
> Yañca **tattha**
>
> ‘‘Khīṇāsavānaṃ cittavipallāsābhāvena kriyajavanānipi yathārammaṇameva pavattantī’’ti vuttaṃ. Taṃ vicāretabbameva.

Ye hi te dhamma cakkhurahitā honti. Teyeva vipallāsa vasena cittavasānugā ārammaṇavasānugāca hontīti kusalā kusalāniyeva yebhuyyena yathārammaṇaṃ pavattanti. Na pana kriya javanāni. Na hi khīṇāsavā lokiyamahājanasammatesu iṭṭhāniṭṭhesu cittavasānugā ārammaṇavasānugāca hontīti. Yathāha –

Rūpā saddā gandhā rasā, phoṭṭhabbāca manoramā;
Iṭṭhadhammā aniṭṭhāca, na pavedhanti paṇḍitāti.

Tasmā somanassa kriya javanānantarampi tadārammaṇāni somanassupekkhā vedanāyuttāni eva siyuṃ. Tathā upekkhākriyajavanānantaraṃpīti. Mūlaṭīkāyaṃ panettha paṭṭhāne-kusalākusale niruddhe vipāko tadārammaṇatāuppajjatīti kusalakusalānantaraṃ eva tadārammaṇaṃ vuttaṃ. Na abyākatānantaraṃ naca katthaci kriyānantaraṃ tadārammaṇassa vuttaṭṭhānaṃ dissati. Vijjamāneca tasmiṃ avacane kāraṇaṃnatthi. Bhavaṅgañcanāmetaṃ nadisotoviya paṭisotagāmināvaṃ savipphārikaṃ evajavanaṃ anubandhatīti yuttaṃ. Na pana chaḷaṅgupekkhāvato khīṇāsavassa santavuttikriyajavanaṃ. Tasmā kriyajavanānantaraṃ tadārammaṇavidhānaṃ upaparikkhitabbanti vuttaṃ. Paṭṭhāne pana kusalattike pañhā vāre ārammaṇapaccayavibhaṅge tīsu abyākatapadāvasānavāresu sekkhaputhujjanānaṃ tadārammaṇameva padhānaṃ hoti. Na kusalā kusalajavanaṃ. Tasmā dvīsupi vāresu sekkhāvā puthujjanāvā kusalaṃ aniccato vipassanti kusalaṃ assādentītiādikaṃ vatvā punaca kusale niruddhe akusale niruddhe vipāko tadārammaṇatā uppajjatīti vuttaṃ. Arahato pana javanampi tadārammaṇampi padhāna meva hoti. Tasmā arahā kusalaṃ aniccato dukkhato anattato vipassati icceva vuttaṃ. Napana vuttaṃ kriyābyākate niruddhe vipāko tadārammaṇatā uppajjatīti. Yadi cetaṃ vucceyya tadārammaṇameva padhānaṃ katamnāma siyā. Avuttepica tasmiṃ vipassatīti iminā tadārammaṇampi gahitameva hotīti. Tasmā yaṃ vuttaṃ paṭṭhāne kusalā.La. Uppajjatīti kusalākusalānantarameva tadārammaṇaṃ vuttaṃ. Na abyākatānantarantica. Vijjamāneca tasmiṃ avacane kāraṇaṃ natthīti ca vuttaṃ. Taṃ na yujjatiyeva. Anantarapaccayavibhaṅgesu pana kusalaṃ vuṭṭhānassa akusalaṃ vuṭṭhānassa kriyaṃ vuṭṭhānassātica vipākadhammadhammā khandhā vuṭṭhānassa nevavipāka nāvipākadhammadhammā khandhā vuṭṭhānassātica evamādinā kriyajavanānantaraṃ bhavaṅgena saha tadārammaṇassapi vuṭṭhānanāmena vuttaṭṭhānaṃ dissatiyeva. Tasmā yañca vuttaṃ na katthaci kriyānantaraṃ tadārammaṇassa vuttaṭṭhānaṃ dissatīti. Tampi na yujjatiyeva. Naca chaḷaṅgupekkhāva to khīṇāsavassa santavuttipi kriyajavanaṃ savipphārikaṃ na hoti. Kusalajavanassa viya tassapi oḷārikakāyavacī payogasamuṭṭhā panatoti.

[135] Vibhāvaniyaṃ pana

> Ṭīkāvādassa uttaraṃ vadantena yaṃ vuttaṃ ‘‘yadi abyākatā nantarampi tadārammaṇaṃ vucceyya. Parittārammaṇe voṭṭhabbanā nantarampi tassa pavattiṃ maññeyyunti kriyajavanānantaraṃ tadā rammaṇaṃ na vutta’’nti. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi paṭṭhāne imasmiṃ vutte idaṃnāma maññeyyunti avuttaṃnāma atthi. Na ca arahā kusalaṃ aniccato dukkhato anattato vipassatītiādinā vipassanācāravasena vuttaṭṭhāne pañcadvārika parittārammaṇa vārapasaṅgo atthīti. **Domanassa.La. Upekkhā sahagatāneva bhavanti**. Na somanassasahagatāni. Kasmā, somanassa domanassānaṃ aññamaññaviruddhattā. Teneva hi paṭṭhāne tesaṃ itarītarānantarapaccayatā navuttāti. Etthaca kriyajavana domanassajavanāna meva anantaraṃ tadārammaṇa niyamaṃ dassentena therena itaresaṃ kusalākusalajavanānaṃ anantaraṃ pana tādiso niyamo natthīti dassito hoti. Tasmā aṭṭhannaṃ kāmakusalānaṃ aṭṭhannaṃ lobhamūlānaṃ dvinnaṃ mohamūlānanti aṭṭhārasannaṃ javanānaṃ anantaraṃ ārammaṇānurūpaṃ sabbāni tadārammaṇāni bhavaṅgāni ca pavattanti. Yebhuyyena pana akusalajavanānantaraṃ tadārammaṇaṃ ahetukameva. Dvihetukajavanānantaraṃ dvihetukameva. Tihetukajavanānantaraṃ tihetukamevāti ayaṃ yebhuyyaniyamo. Yassa pana dvihetukānivā tihetukānivā kusalajavanāni bahulaṃ samudācaranti. Tassa kadāci akusalajavanesu javitesu akusalānantaraṃpi dvihetukānivā tihetukānivātadārammaṇāni pavattanti. Yassa akusalajavanāni bahulaṃ samudācaranti. Tassa kadāci dvihetukesuvā tihetukesuvā kusalajavanesu javitesu kusalānantaraṃpi ahetukatadārammaṇāni pavattanti. Vuttañhetaṃ paṭṭhāne-ahetuke khandhe aniccato.La. Domanassaṃ uppajjati. Kusalākusale niruddhe sahetuko vipāko tadā rammaṇatā uppajjati. Ahetuko vipāko tadārammaṇatā uppajjatīti. Ekānihi tadārammaṇānināma paṭisandhijanakena ekena kammena nibbattānipi nānāvīthīsu nānāppakārāni honti. Pavatti vipākajanakehi pana nānākammehi nibbatthesu vattabbameva natthīti. **Tasmā**ti yasmā domanassānantaraṃ somanassuppatti nāma natthi, tasmā. **Somanassapaṭisandhikassā**ti catūsu somanassamahā vipākesu ekamekena gahita paṭisandhikassa sattassa. **Tadā rammaṇasambhavo**ti tadārammaṇuppatti kāraṇaṃ. Tadārammaṇuppatti yevavā. **Yaṃkiñcī**ti iṭṭhāniṭṭhabhūtesu rūpārammaṇādīsu yaṃkiñci. **Paricitapubba**nti imasmiṃ bhaveyeva taṅkhaṇato purimakhaṇesu gahaṇa bahulatā vasena paricitaṃ. Abhiṇhasevitanti attho. **Parittārammaṇa**nti parittadhammabhūtaṃ ārammaṇaṃ. **Ārabbhā**ti ālambitvā. **Upekkhāsahagata santīraṇa**nti dvīsu upekkhāsahagatasantī raṇesu iṭṭhe kusalavipākaṃ aniṭṭhe akusalavipākaṃ upekkhā sahagata santīraṇaṃ. Yesaṃ pana pakatiyā itarāni cattāri upekkhāsahagata vipākāni bahulaṃ pavattanti. Tesaṃ tānipi āgantukabhavaṅgaṃ nahontīti na vattabbāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana mahādhammarakkhitattheravāde yebhuyyaniyamasote patitattā akusalajavanānurūpaṃ ahetukaṃ upekkhā santīraṇa dvaya meva vuttaṃ. Teneva hi parato theravādānaṃ vicāritaṭṭhāne akusalajavanānantaraṃ ahetuka tadārammaṇa meva dīpentassa tassa theravādassa aparipuṇṇavādabhāvaṃ dassetvā yadā kusalajavanānaṃ antarantarā akusalaṃ javati, tadā kusalāvasāne āciṇṇa sadisameva akusalāvasāne sahetukaṃ tadārammaṇaṃ yuttanti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tadārammaṇecayutte etaṃpi yujjatiyeva. Tasmā chapi upekkhāsahagatavipākāni āgantukabhavaṅgaṃ hontiyevāti daṭṭhabbaṃ. Etthaca upekkhāpaṭisandhikassa tāva atimahantāti vibhūtesupi buddhavaṇṇādīsu abhiiṭṭhārammaṇesu domanassaṃ uppādentassa tadārammaṇasambhavo natthīti domanassa javanānantaraṃ bhavaṅgapātova hoti. Somanassapaṭisandhikassa pana sabbesupi iṭṭhāniṭṭhabhūtesu mahantesu avibhūtesuca chaḷārammaṇesu domanassa uppādentassa neva tadārammaṇasambhavo atthi. Nacamūlabhavaṅga sambhavoti katvā domanassānantaraṃ chasu upekkhāsahagatavipākesu yathārahaṃ ekaṃ āgantuka bhavaṅgabhāvena pavattati. Tathā tasseva buddhavaṇṇādīsu atiiṭṭhabhūtesu atimahantesu ativibhūtesuca chaḷārammaṇesuvā mahaggatapaññattīsuvā domanassaṃ uppādentassāti. Ettha ca yasmā abhidhamme dhātuvibhaṅge sabbadhammesuvā pana pathama samannāhāroti vuttaṃ. Mahāhatthipadopama sutteca ajjhatti kañceva āvuso cakkhu aparibhinnaṃ hoti. Bāhirāca rūpāāpātaṃ āgacchanti. Noca tajjo samannāhāro hoti. Neva tāva tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Yatoca kho āvuso ajjhattikañceva cakkhu aparibhinnaṃ hoti. Bāhirāca rūpā āpāta māgacchanti. Tajjoca samannāhāro hoti. Evaṃ tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Ajjhattikañceva āvuso sotaṃ.La. Ghānaṃ.La. Jivhā.La. Kāyo.La. Mano aparibhinno hoti. Bāhirāca dhammā āpātaṃ āgacchanti. Noca tajjo samannāhāro hoti. Neva tāva tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hoti. Yatoca kho āvuso ajjhattikoceva mano aparibhinno hoti. Bāhirāca dhammā āpātaṃ āgacchanti. Tajjoca samannāhāro hoti. Evaṃ tajjassa viññāṇabhāgassa pātubhāvo hotīti vuttaṃ. Tasmā vīthicittānināma āvajjanenavinānauppajjanti. Sace āvajjanena dhammatovā kālabhovā yaṃyaṃ niyametvā āvajjitaṃ hoti. Taṃ tadeva tānipi gaṇhanti. Yadi aniyametvā yaṃkiñci āvajjitaṃ hoti. Tānipi āvajji tappakārameva gaṇhanti. Na pana ekāvajjana vīthiyaṃ sabbāni vīthicittāni āvajjanenavā aññamaññaṃvā dhammatovā kālatovā bhinnā lambaṇāni hontīti veditabbanti.

Ettha siyā. Yadi ce taṃ āgantukabhavaṅgaṃ ekavīthiyaṃ ādimhi āvajjanena āvajjitaṃ ārammaṇaṃ agahetvā aññaṃ yaṃ kiñci paricitapubbaṃ parittārammaṇaṃ ārabbha uppajjati. Evaṃ sati nirāvajjanaṃnāma etaṃ siyā. Āvajjanādīhica saddhiṃ dhammato kālato ca bhinnārammaṇaṃnāma siyāti. Saccaṃ, yathā pana maggavīthiyaṃ gotrabhuvodānāni phalasamāpattivīthiyaṃ phalāni nirodhato vuṭṭhahantassaca phalacittaṃ nirāvajjanameva honti bhinnārammaṇañca. Evametassapi natthi nirāvajjanatāya bhinnārammaṇatāyaca dosoti. Yañca ekasmiṃbhave bhavaṅgassa paṭisandhiyā saha dhammatoca ārammaṇa toca abhinnattaṃ tattha tattha vuttaṃ. Taṃpi mūlabhavaṅgaṃ sandhāya vuttaṃ. Idañca āgantukabhavaṅganti natthi dosoti. **Tamanantaritvā**ti taṃ āgantukabhavaṅgaṃ attano anantarapaccayaṃ katvā. Vadanti ācariyā. Pāḷiyaṃ pana mahāaṭṭhakathāyaṃca etaṃ vidhānaṃ natthīti adhippāyo. Kāmāvacarajavanāvasāneyeva tadārammaṇaṃ icchanti. Na mahaggatānuttarajavanāvasāne. Kasmā iti ce. Kāmāvacara javanānaṃ eva savipphandanattā. Itaresañca avipphandanattā.

[136] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Kāmataṇhā nidāna kammanibbattattā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ akāraṇaṃ.

Apica abhiññāvajjitāni mahaggatānuttarajavanāni aparittārammaṇāni honti. Tadārammaṇāni pana parittārammaṇānevāti natesaṃ avasāne tadārammaṇuppatti pasaṅgo atthi. Abhiññājavanānica kānici parittārammaṇānipi santatarāni hontīti tesaṃpi avasāne taduppatti natthiyevāti.

[137] Etena

> Ajanakattā janaka samānattābhāvatotiādipi paṭikkhittaṃ hoti.

Kāmāvacarasattānaṃeva tadārammaṇaṃ icchanti. Na rūpārūpasattānaṃ. Na hi tesu uppannānaṃ parittārammaṇānaṃpi kāmāvacarajavanānaṃ avasāne tadārammaṇuppatti atthi. Tadārammaṇūpa nissayassa kāma bhavaṅgassa abhāvato mahaggata bhavaṅgassa ca santa tarassa tadārammaṇa kiccā bhāvatoti. Cakkhuviññāṇa sota viññāṇāni pana rūpasattānaṃ cakkhusotaindriya pavattiānubhāvato sampaṭicchanasantīraṇānica dvāravīthibhede cittaniyamasiddhito rūpasattesu pavattanti yevāti. Kāmāvacaradhammesveva ārammaṇabhūtesu tadārammaṇaṃ icchanti, na mahaggatānuttarapaññattidhammesu. Ekantaparittārammaṇattā tadārammaṇānaṃ. Tesaṃ pana ekantaparittā rammaṇabhāve kāraṇaṃ heṭṭhā vuttamevāti.

[138] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Aparicitattā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ akāraṇaṃ.

Cittañhi nāma vikappabalevā appanāpattabhāvanākammavisese vā sati nibbāne viya aparicitepi ārammaṇe pavattatiyevāti.

[139] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Kāmataṇhāyattakammajanitattāpī’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃpi heṭṭhā paṭikkhittameva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ kiṃvā etāya yutticintāyāti vatvā sabbāni vibhāvaniyaṃ vutta kāraṇāni paṭikkhittānīti.

Kāme javana sattālambaṇānaṃ niyamesatīti kāmabhūmipariyāpannānaṃ javanānaṃ sattānaṃ ārammaṇānañca vasena tividhe niyame sati. **Vibhūte timahanteca tadārammaṇamīrita**nti etena tadārammaṇaṃnāma pavattamānaṃ vibhūtārammaṇevā atimahantārammaṇe vā pavattatīti ayameva niyamo dassito. Na pana yattha tadā rammaṇaṃ pavattati. Etadeva vibhūtañca atimahantañca nāmāti niyamo. Tasmā uḷārakammanibbattānaṃ suvisadavatthukānaṃ rūpabrahmānaṃ uppannāvīthiyo yebhuyyena vibhūtārammaṇāeva atimahantā rammaṇāevaca hontīti veditabbā. Keci pana imamatthaṃ asallakkhetvā rūpārūpabhūmīsu vibhūtārammaṇavīthiyo atimahantārammaṇavīthiyoca nalabbhantīti vadanti. [Tadārammaṇaniyamo].

140. **Javanesucā**ti casaddo pana saddattho. Chakkhattu mevavā javanti. Pakatikālepi ārammaṇassa dubbalabhāve satīti adhippāyo. Aṭṭhakathāyaṃpi hi pakatikāle ārammaṇadubba laṭṭhāneeva kāmāvacarajavanānaṃ chakkhattuṃ pavatti vuttāti. Keci pana chakkhattunti idaṃ mucchākālavasena vuttanti maññanti. **Mandavattiya**nti maraṇāsannakāle bahucittakkhaṇātītakassa vatthussa dubbalattā itarakālesuca mudutarabhāvena kenaci upadduta bhāvena ajjhotthaṭabhāvenaca vatthussa dubbalattā tannissitānaṃ javanānaṃ mandībhūtavegatā vasena pavattikāle. **Maraṇakālādīsū**ti maraṇāsannakāle mucchākāle visaññibhūta kāle atitaruṇakāleca, tattha mucchākālonāma asayha rūpehi dukkhadhammehi atibhūtānaṃ adhimattato karajakāyassa vihaññappattikālo. Visaññi bhūtakālonāma pītivegenavā niddābhibhūtatāyavā yakkhagahaṇenavā surāmadādi vasenavā pakatisaññāya vigatakālo. Atitaruṇakālonāma gabbhagatassavā sampatijātassavā dārakassa ajjhatta vatthūnaṃ atimudukālo. Tādisesu hi kālesu antarantarā chadvārikavīthiyo pavattamānāpi yebhuyyena paripuṇṇajavanavārā na pavattanti. Dvattivoṭṭhabbanikāvā catupañcajavanikāevavā pavattantīti. Etthaca dvattivoṭṭhabbanikavārā aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Catupañca javanikavārā mūlaṭīkāyaṃ vuttā. **Pañcavāramevā**ti idaṃ pana maraṇā sannakālavasena vuttaṃ. Namucchākālādivasena. Tañca khopākatikasattānaṃ vaseneva. Ye pana jhānasamanantaraṃvā paccavekkhaṇa samanantaraṃvā abhiññāsamanantaraṃvā cavantivā parinibbāyantivā. Tesaṃ jhānādīniyeva pañcavārato adhikānivā ūnānivā maraṇā sannajavanāninām hontīti daṭṭhabbaṃ. Ayañca attho upari maraṇuppattiyaṃ āvibhavissatīti. **Bhagavato pana yamakapāṭihāriya kālādīsū**ti ettha aññesaṃpi mahāmoggalānattherādīnaṃ evarūpo lahuppavattikālo ādisaddena saṅgahitoti daṭṭhabbo. Vuttañhi visuddhimagge ayaṃ pana matthakapattā vasī bhagavato yamakapāṭihāriye labbhati. Aññesaṃvā evarūpe kāleti. Sakalena pana vākyena thapetvā yamakapāṭihāriyasadisaṃ lahuka pavattikālaṃ aññasmiṃ kāle bhagavatopi chavā sattavā paccavekkhaṇacittāni pavattanti. Aññesaṃ pana vattabbameva natthīti dasseti. **Cattāri pañcavā paccavekkhaṇacittāni bhavantī**ti etthapi bhagavatopi lahukappavattiyaṃ pañca paccavekkhaṇacittāni bhavanti. Lahukatarapavattiyaṃ cattārīti atthopi yujjatiyeva.

Vibhāvaniyaṃ pana

Bhagavato cattāri aññesaṃ pañcapīti yuttaṃ viya dissatīti vuttaṃ.

Tattha yamakapāṭihāriyaṃ karonto bhagavā aggikkhandhaudaka dhārādīnaṃ dvinnaṃ dvinnaṃ pāṭihāriyānaṃ pavattanatthaṃ pathamaṃ tejokasiṇe pādakajjhānaṃ samāpajji. Tato dve jhānaṅgāni paccavekkhi. Tato uparimakāyato aggikkhandho pavattatūti adhiṭṭhāsi. Tato tasmiṃyeva kasiṇe abhiññaṃ samāpajji. Abhiññāvasena uparimakāyato aggikkhandho pavattati. Tato āpokasiṇe pādakajjhānaṃ samāpajji. Tato dve jhānaṅgāni paccavekkhi. Tato heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattantūti adhiṭṭhāsi. Tato tasmiṃyeva kasiṇe abhiññaṃ samāpajji. Abhiññāvasena heṭṭhima kāyato udakadhārā pavattanti. Sesayamakesupi eseva nayo. Etthaca lahukappavattiyā icchitattā dve dve paccavekkhaṇavārā catupañcajavanikāeva bhavanti. Dvinnañca javanavārānaṃ antarā dve eva bhavaṅgāni bhavanti. Tānica dve pāṭihāriyāni passantānaṃ ekappahāreneva pavattāni viya paññāyantīti. Etarahi pana keci ādikammikajjhānapaccavekkhaṇesupi cattāri pañcavājavanāni vadanti. **Ādikammikassā**ti yogakammasiddhiyā ādimhi niyuttassa. Pathamaṃ uppannā appanā pathamakappanā. Tassaṃ pathamakappanāyaṃ. Ādikammikaappanāvīthiyanti attho. Tadā hi sabbānipi mahaggatajavanāni puna āsevanābhāvato paridubbalāni hontīti ekavārameva javantīti. Abhiññājavanāni pana iddhivikubbanādi. Kiccasiddhiyāeva payuttānīti kiccasiddhito paraṃ kattabbābhāvato ādikammikakālepi vasībhūtakālepi ekavārameva javantīti vuttaṃ **abhiññājavanānica sabbadāpī**ti. Yathāca abhiññājavanādi evaṃ maggajavanānipi taṃ taṃ kilesappahānakiccasiddhito paraṃ kattabbā bhāvato ekavārameva javantīti vuttaṃ cattāro pana.La. Eka cittakkhaṇikāvāti. Athavā, maggacetanāya anantarikaphalattā sakiṃ uppanneyeva magge phalassavāro āvatoti natthi maggacittassa punuppattiyā okāsoti vuttaṃ **cattāro pana.La. Ekacittakkhaṇikāvā**ti. Javanuppattiyā pakatiyā sattakkhuparamattā mandassa pañcamaṃ uppannamaggato paraṃ dve phalacittāni uppajjanti. Tikkhassa catutthaṃ uppannamaggato paraṃ tīṇīti vuttaṃ **tato paraṃ.La. Uppajjantī**ti. Nirodhasamāpattikāle pana pubbabhāgeyeva tādi sassa payogābhisaṅkhārassa katattā dvinnaṃ vārānaṃ upari cittappavatti natthīti vuttaṃ **nirodha.La. Javatī**ti. Etthaca **dvikkhattu**nti idaṃ ukkaṭṭha niddesavasena vuttaṃ. Ekaṃvā dvevā cittavāre atikkamitvā acittako hotīti hi vuttaṃ. **Catutthāruppajavana**nti anāgāmino kusalabhūtaṃ arahato kriyabhūtaṃ nevasaññānāsaññā yatana javanaṃ. Vuṭṭhānakāleca nirodhassa nisandamattattā ekavārameva vajanaṃ pavattatīti vuttaṃ **vuṭṭhānakālecā**tiādi. Tattha **anāgāmi phalaṃvā arahattaphalaṃvā**ti anāgāmiphalevā arahattaphalevā. Bhāvena bhāvalakkhaṇe hetaṃ paccattavacanaṃ. Tenāha niruddheti. **Sabbatthāpi samāpattivīthiya**nti jhānasamāpatti phalasamāpattivasena sakalāyapi samāpattivīthiyaṃ. **Bhavaṅgasotoviya vīthiniya mo natthī**ti idaṃ ciṇṇavasībhūtakālaṃ sandhāya vuttaṃ. Akatā dhikārassa pana jhānasamāpattiyaṃ ādito paṭṭhāya dve tīṇi cattārītiādinā jhānajavanāni anukkamena vaddhamānāni pavattanti. Katā dhikārānaṃ pana mahāpurisajātikānaṃ paṭiladdhakālato paṭṭhāya ciṇṇavasībhāvāneva honti. Tathā phalajavanānica sabbesampi phalaṭṭhānanti daṭṭhabbaṃ. **Bahūnipī**ti pisaddo sampiṇḍanattho. Tena ādikammikakālādīsu ekavārādivasenapi avasesānaṃ pavattiṃ sampiṇḍetīti. [Jānaniyamo].

141. Evaṃ pubbāparaniyāmavasena vīthicittānaṃ pavattiṃ dassetvā idāni puggalabhedavasena bhūmibhedavasenaca tesaṃ pavattiṃ dassento **duhetukāna**ntiādimāha. Paṭisandhiviññāṇasahagatā dve hetuyo etesanti duhetukā. Catūhi ñāṇavippa yuttamahāvipākehi gahitapaṭisandhikā. Dvīhi pana ahetuka vipākehi gahita paṭisandhikā ahetukā natthi paṭisandhihetu etesanti katvā. Tesaṃ dvinnampi vipākāvaraṇasabbhāvato mahagga tajjhānānipi tāva nuppajjanti. Kuto lokuttarāni. Kriyajavanāni pana khīṇāsavānameva āvenika bhūtānīti vuttaṃ **kriyajavanāni cevaappanājavanānica na labbhantī**ti. Tattha vipākā varaṇaṃ nāma ahetuka paṭisandhikatā dvihetuka paṭisandhikatāca. **Tathā ñāṇasampayuttavipākānica sugatiya**nti sugati bhave pariyāpannānaṃ tesaṃ dvinnaṃ tathā ñāṇampayuttamahāvipākānica na labbhantīti attho. Etthaca sugatiyanti etena duggatipariyāpanne ahetuka puggale nivatteti. Na hi tesaṃ imasmiṃ vākye itaresaṃ anuññātāni ñāṇavippayuttavipākānipi labbhantīti. Tenāha **duggati yaṃ panā**tiādi. Tattha duggatiyaṃ pariyāpannānaṃ ahetukānaṃ ñāṇasampayuttavipākānica ñāṇavippayuttāni mahāvipākānica na labbhantīti paripuṇṇa yojanā daṭṭhabbā. Ettha siyā. Kasmā panettha sugatipariyāpannānaṃ ahetukānaṃ cattāri ñāṇasampayuttavipākāni duggatipariyāpannānañca aṭṭhapi sahetuka mahāvipākāni na labbhantīti vuttaṃ. Nanu paṭṭhāne sahetukaṃ bhavaṅgaṃ ahetukassa bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayoti vuttaṃ. Ettha hi ekasmiṃ bhave ekassa sattassa kadāci sahetukaṃ bhavaṅgaṃ kadāci ahetukaṃ bhavaṅganti evaṃ mūlabhavaṅge pavattibhedo natthīti katvā sahetukaṃ bhavaṅganti idaṃ tadārammaṇasaṅkhātaṃ āgantukabhavaṅgaṃ sandhāya vuttanti viññāyati. Sahetukantica sāmaññavacanattā dvihetukaṃ tihetukañca tadārammaṇaṃ viññātabbaṃ hoti. Ahetukassa bhavaṅgassāti idha pana tassa tadārammaṇassa anantaraṃ uppannaṃ mūlabhavaṅgameva adhippetaṃ. Idhapi sāmaññavacanattā dvīsu a- ahetukabhavaṅgesu yaṃkiñci gahetabbamevāti. Tasmā dvinnaṃ ahetukānampi aṭṭhasahetuka tadārammaṇānipi labbhamānānieva siyuṃ. Duhetukānaṃ pana vattabbameva natthīti. Vuccate, ahetu kesu tāva duggatipariyāpannānaṃ sahetukatadārammaṇasambhavo sabbaaṭṭhakathāsu paṭikkhitto. Tasmā ahetukassa bhavaṅgassāti idaṃ kusalavipākabhūtaṃ ahetukabhavaṅgaṃ sandhāya vuttanti yuttaṃ. Ayañhi paṭṭhāne dhammatā. Yadidaṃ yathālābhagahaṇanti. Itarathā sabbaaṭṭhakathāvirodho siyāti. Yathāca kusalānaṃ yogasādhanīyattā pavattiyampi yogakammavasena ñāṇayogo hoti. Na tathā vipākānaṃ. Tesaṃ pana ayogasādhanī yattā pavattiyaṃ bhavaṅgañāṇasaṅkhātena upanissayaññāṇena vinā ñāṇayogo na sambhavati. Tasmā sahetukaṃ bhavaṅganti idhapi ñāṇavippayuttabhūtaṃ sahetukatadārammaṇameva gahetuṃ yuttanti katvā dvihetukānaṃ ahetukānañca ñāṇasampayuttatadārammaṇa paṭikkhepo therena katoti. Ācariyabuddhadattattherena pana yena vipākacittena paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tena sadisaṃ vā tato hīnaṃ vā tadārammaṇaṃ tesaṃ sambhavati. Na paṇītanti katvā dvinnampi ahetukānaṃ aṭṭhamahāvipākāni paṭikkhipitvā sattatiṃsacittapaṭi lābho vutto. So pana yathā vuttapaṭṭhānapāḷiyā virujjhati. Apare pana yathā ahetukānaṃ sugatipariyāpannānaṃ dvihetuka tadārammaṇaṃ hoti. Evaṃ dvihetukānampi tihetukatadārammaṇaṃ sambhavatīti vadanti. Taṃ yuttaṃviya dissati. Aṭṭhakathāyañhi katthaci tesaṃ dvinnampi avisesena aṭṭhamahāvipākapavatti vuttāti. Paṭisandhiviññāṇa sahagatā tayo hetū etesanti tihetukā. Te pana kāmarūpārūpavasena tividhā honti. Puthujjano aṭṭhaariyācāti navavidhā. Tesu khīṇāsavānaṃ kusalākusala javanānica nalabbhanti. Sabbaso anusayapahānena sabbesaṃ kusalākusalānaṃ saha niruddhattā anusaya paṭibaddho hi tesaṃ tabbhāvoti. Tathāsaddo pakkhantarattho. Apariniṭṭhitasikkhākiccatāya sikkhanasīlayuttā sattaariyā sekkhānāma. Idha pana tayo heṭṭhimaphalaṭṭhā adhippetā. Tesañhi ādito sotāpattimaggeneva diṭṭhivicikicchānaṃ pahīnattā taṃ sahagatāni pañcajavanāni nalabbhantīti. Anāgāmipuggalānaṃ pana paṭighajavanānica na labbhanti. Anāgāmimaggena pahīnattā. Maggassa pana ekacittakkhaṇikattā. Catunnaṃ maggaṭṭhānaṃ paccekaṃ yathāsakaṃ maggajavanānieva labbhanti. Uparimānañca phalānaṃ heṭṭhimehi puggalehi anamigatattā heṭṭhimānañca uparimesu puggalantaresu anuppajjanato catunnaṃ phalaṭṭhānampi paccekaṃ yathāsakaṃ phalajavanānieva labbhantīti vuttaṃ **lokuttara.La. Samuppajjantī**ti. Etthaca uparimagge āgate heṭṭhimamaggānubhāvassa sabbaso paṭipassaddhivasena uparimānaṃ puggalantaratāsiddhi veditabbāti. Idāni tesaṃ tesaṃ puggalānaṃ pārisesato labbhamānavīthicittāni dassetuṃ gāthamāha. Pariniṭṭhi tasikkhākiccattā natthi sikkhitabbakiccaṃ etesanti asekkhā. Khīṇāsavā. Tesaṃ tevīsatikāmavipāka vīsatikriya arahattaphala vasena catucattālīsa vīthicittāni sambhavā yathāsambhavaṃ uddise. Sattannaṃ sekkhānaṃ diṭṭhivicikicchājavanavajjitānaṃ sattannaṃ akusalānaṃ ekavīsatiyā kusalānaṃ tevīsatiyā kāmavipākānaṃ tiṇṇaṃ heṭṭhimaphalānaṃ āvajjanadvayassaca vasena chapaññāsa vīthicittāni sambhavā uddise. Avasesānaṃ catunnaṃ puthujjanānaṃ kāmavipāka lokiyakusalākulāvajjana dvayavasena catupaññāsa vīthicittāni sambhavā uddiseti yojanā. Puggala bhedena vīthicittānaṃ bhedo puggalabhedo.

142. Sabbānipi vīthicittāni upalabbhanti puggalānaṃ dvārānañca ettheva paripuṇṇasambhavato. **Yathāraha**nti taṃ taṃ bhūmipuggalānaṃ uppattiarahānurūpaṃ. Rūpāvacarabhūmiyaṃ vajjitabbesu soḷasavīthi cittesu channaṃ cittānaṃ uparivākye vuccamānattā paṭighajavana tadārammaṇa vajjitānīti vuttaṃ. Arūpāvacarabhūmiyaṃ pathamamagga rūpāvacarahasana heṭṭhimāruppavajjitāni paṭighajavana tadārammaṇavajjitānica vīthi cittāni labbhantīti yojanā. Etthāpi vajjitabbesu aṭṭhatiṃsa vīthicittesu soḷasannaṃ cittānaṃ uparivuccamānatā daṭṭhabbā. **Sabbatthāpī**ti sabbāsupi rūpārūpabhūmīsu. **Taṃtaṃ pasādarahitānaṃ taṃtaṃdvārika vīthicittāni na labbhantevā**ti rūpāvacarabhūmiyaṃ tāva ghānādittayaṃ natthīti ghānajivhākāyapasāda rahitānaṃ rūpībrahmānaṃ ghāna jivhākāyadvārikāni cha vīthicittāni nalabbhanteva. Yāni sandhāya channaṃ cittānaṃ uparivākye vuccamānattāti heṭṭhā vuttaṃ. Arūpabhūmiyaṃ pana pañcapi pasādā natthīti pañcadvārikāni dvipañcaviññāṇa manodhā tuttika santīraṇattayavasena soḷasavīthicittāni nalabbhanteva. Yāni sandhāya soḷasannaṃ cittānaṃ upari vuccamānatāti vuttaṃ. Kāmabhūmiyaṃ pana taṃtaṃ pasādarahitatā jaccandhādīnaṃ vasena yo jetabbā. Kāme asīti vīthicittāni yathārahaṃ labbhare labbhanti. Rūpe catusaṭṭhi tathā yathārahaṃ labbhare. Arūpe dve cattālīsa yathārahaṃ labbhareti yojanā. Etthaca brahmalokevā upari chakāmāvacara devalokesuvā aniṭṭhārammaṇāni nāma natthi. Tasmā rūpāvacarabhūmiyaṃ catunnaṃ akusalavipākānaṃ labbhamānatāvacanaṃ tattha ṭhatvāvā idha āgantvāvā idha anaṭṭhehi rūpasaddehi samāgacchantānaṃ vasena daṭṭhabbaṃ. Keci pana idha āgatānaṃyeva brahmānaṃ aniṭṭhārammaṇasamāyogo hotīti thāni cattāri rūpabhūmiyaṃ laddhānināma na honti. Tasmā tattha saṭṭhiyeva vīthicittānīti vadanti. Taṃ na yujjati. Idha āgatānaṃyeva uppannānipi brahmattabhāve uppannattā brahmaloke uppannāni icceva vattabbattā. Naca tattha ṭhitāpi idha aniṭṭhāni nagaṇhanti. Dūrepi ārammaṇaṃ gahetuṃ samatthattā brahmānanti.

[140] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

> Tassa vādassa paṭikkhipanatthaṃ vuttaṃ ‘‘idha pana tattha ṭhatvāpi imaṃ lokaṃ passantānaṃ aniṭṭhārammaṇassa asambhavo na sakkā vattu’’nti. Tena tattha ṭhatvā imaṃ lokaṃ passantānaṃ uppannāni tāni cattāri cittāni tattha laddhānināma honti. Idha āgatānaṃ uppannāni idha laddhānināma hontīti anuññātaṃ hoti. Tañca na yuttaṃ.

Taṃ taṃ bhūmipariyāpanne sattasantāne uppannānieva taṃtaṃbhūmiyaṃ uppannānīti siddhattā. **Icceva**ntiādi mahānigamanaṃ. **Yathāsambhava**nti taṃ taṃ bhūmipuggaladvārārammaṇesu sambhavānurūpaṃ. Bhavaṅgena antaritā bhavaṅgantaritā. **Yāvatāyuka**nti tasmiṃ tasmiṃ bhave bhavanikanti vīthito paṭṭhāya yattakaṃ kālaṃ jīvitasantānaṃ pavattati. Tattakaṃ kālanti attho. Abbhocchinnā pavattati asati nirodha samāpattiyanti adhippāyo.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya vīthi saṅgahassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Vīthimutta saṅgaha paramatthadīpanī

143. Evaṃ pavattikāle pavattisaṅgahaṃ dassetvā idāni paṭisandhiyaṃ pavattisaṅgahaṃ dassetuṃ ādigātha māha. Evaṃ vuttanayena pavattiyaṃ pavattisaṅgahonāma vīthicittavasena udīritokathito. Idāni sandhiyaṃ pavattisaṅgaho nāma vīthimutta cittānaṃ vasena vuccatīti yojanā. Etthaca paṭisandhiyaṃ cittacetasikānaṃ pavattiyā kathitāya tato paraṃ bhavaṅgakāleca cutikāleca tesaṃ pavatti kathitāyeva hotīti katvā sandhiyamicceva vuttaṃ.

[141] Vibhāvaniyaṃ pana

Parato maraṇuppattiyaṃ pathamaṃ cutiṃ dassetvā pacchā anantare paṭisandhiyā vakkhamānattā idha sandhiggahaṇena atītā nantara cutipi gahetabbāti adhippāyena yaṃ vuttaṃ ‘‘tadāsannatāya taṃgahaṇeneva gahitacutikālecā’’ti. Taṃ na yujjatiyeva.

Vīthimuttānañhi visayappavattināma atītānantarabhave maraṇuppattiyaṃeva siddhāti ekasmiṃ bhave visayappapattiyā saha tesaṃ paṭisandhipamukhānaṃ vīthimuttacittānaṃ pavattidassanatthaṃeva tāya atītānantaracutiyā saddhiṃ maraṇuppattividhānaṃ therena dassitanti. Bhavanti sattā saṅkhārāca etāsūti **bhūmiyo**. Ayoti vaḍḍhi. Atthato pana sukhaṃca sukhahetu sukhapaccayāca veditabbā. Yebhuyyena tato ayato apagatā ettha nibbattā sattāti apāyo. Soeva bhūmīti apāyabhūmi. Oḷārikena kāmarāgena kāmīyatīti kāmo. Gantabbā upagantabbāti gati. Gacchanti sattā etthātivā gati. Anekavidhasampattīnaṃ adhiṭṭhānatāya sobhaṇāgati **sugati**. Kāmoca so sugaticāti samāso. Natthi yathāvutto ayo etthāti **nirayo**. Niccaṃ vā rayanti kampanti phandanti sattā dukkhappattā etthāti nirayo. Manussā viya uddhaṃ uccā ahutvā tiro añcitā āyatāti tiracchānā. Yuvanti nānā vaṇṇasaṇṭhānāpi sattā samānajātitāya ekībhūtāviya honti etāyāti yoni. Jāti.

Vibhāvaniyaṃ pana

Khandhānaṃ pavattivisesoti vuttaṃ.

Tiracchānānaṃ yoni **tiracchānayoni**. Pecca itā gatāti petā. Ito apakkamma cavitvā bhavantare gatāti attho. Yekeci kālaṅkatā. Divaṅgatāpi hi loke kālaṅkatā petāti vuccanti. Idha pana sukhasamussayato pecca pakaṭṭhaṃ pavāsaṃ dūraṃ gatāti atthena yāva tato na muccanti. Tāva niccaṃ dukkhappattā lakkhaṇasaṃyuttādīsu āgatā tatīyā apāyikasattā adhippetā. Petānaṃ samūho petti. Pettiyā visayoti **petti visayo**. Visayotica pavattideso vuccati. **Asurakāyo**ti ettha surā vuccanti upari devā suranti iddhivisesehi dibbanti, suṭṭhuvā ramanti kāmasukharatiṃ paccanubhavantīti katvā. Na surāti asurā. Vepacitti pahārādādayo sandhāya surapaṭipakkhā sura sadisāvāti attho. Viyaṅkaramātā uttaramātādayo vini pātike sandhāya khuddakasurā cūḷakasurāti attho. Yamarājā dayo vemānikapete sandhāya ekadesena surasadisāti attho. Vemānikapetāpi hi katthaci asurakāyāti āgatā. Lokantarika nerayike sandhāya sabbaso suraguṇa rahitāti attho. Tepi hi buddhavaṃsanidānaṭṭhakathāyaṃ jātidukkha niddesesuca asurakāyāti vuttā. Tathā kālakañcikapete sandhāya sabbaso surabhāvarahitāti attho. Iti pañcannaṃ asurānaṃ vasena atthavibhāgo veditabbo. Dibbā vata bhokāyā parihāyissanti, paripūrissanti asurakāyāti imasmiṃ suttapade cattāropi apāyā asurakāyāti aṭṭhakathāyaṃ vaṇṇitā.

Tattha vepacitti pahārādādayo asurā tāva tiṃsesu devesu saṅgahitā. Vinipātikāsurā cātumahārājikadevesu. Tathā vemānikapetāsurā. Tepi hi vinipātikāsurā viya tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hontīti aṭṭhakathāsu vuttā. Yamarājāno pana vessabhū nottica petti rājā somo yamo vessavaṇoca rājāti evaṃ kathā vatthupāḷiyaṃ āgatā vessabhūādayo sayaṃ mahiddhikā mahānubhāvā vemānikapetarājāno hutvāpi nerayikesu sattesu kāruññataṃ paṭicca heṭṭhā nirayalokesupi rajjaṃ kārentiyeva. Teneva hi sabbe petalokāpi nirayalokāpi yamalo kātica yamavisayātica vuccantīti. Yeca cātumahārājikapari yāpannā pāpajjhāsayā kururakammakārino revativimāne yakkhāti āgatā saṃkiccajātake rakkhasāti āgatā yakkharakkhasānāma ito gantvā ussadanirayesu nerayikānaṃ nānākamma kāraṇāyo karonto vicaranti. Tesaṃpi kālo upakāloti evamādīhi nāmehi nāradajātake āgatānaṃ niraya pālānaṃ upariyamarājānaṃ āṇāpavattatiyevāti. Lokantarikā surā niraye saṅgahitā. Idha pana kālakañcikādayo petāsurāva adhippetā. Tesaṃ asurānaṃ kāyo samūhoti asurakāyo. Etthaca nirayabhūmināma paccekaṃ soḷasussadapari vārānaṃ aṭṭhannaṃ mahānirayānaṃ vasena anto pathaviyaṃ ṭhitāti veditabbā. Arañña pabbata samudda dīpakādīsupi nānāniraya bhūmiyo hontiyeva. Tasmā tādisassa visuṃ vavatthitassa okāsassa atthitāya nirayotveva vuttā. Sesānaṃ pana tissannaṃ apāyabhummīnaṃ tādisassa okāsassa natthitāya yoni visaya kāya saddehi yojetvā khandhāvā khandhappavattipadesāvā gahitāti. [Apāyabhūmi]

Ussito uggato ussannovā mano etesanti manussā. Tehi anantesu cakkavāḷesupi itarabhūmikānaṃ sattānaṃ tikkhatarasūra vicitracittā honti. Paripuṇṇānaṃ kusalākusalakamma pathānaṃ ānantariyakammānañca ettheva sambhavatoti. Tesupi pana jambudīpavāsinoeva atisayena ussitamanā honti. Itare pana tehi samānavaṇṇāditāya manussā icceva vuccanti. Imasmiṃ cakkavāḷe pana vattabbameva natthi, yathāha-tīhi bhikkhave ṭhāne hi jambudīpakā manussā uttarakuruke manusse adhigganhanti. Deveca tāvatiṃse. Katamehi tīhi ṭhānehi. Sūrāca sati mantoca idha brahmacariyavāsocāti. Akkharacintakā pana vadanti manūti mahāsammatarājā vuccati. Imeca janā tena thapitesu mariyādadhammesu ṭhitā tassa puttaṭṭhāniyā honti. Tasmā manuno apaccā puttāti manussāti. Idha pana bhūmipariyāyoti katvā manussāti itthiliṅgaṃ ekavacanañca katanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ sese supi. Yesu pana cattāro mahārājāno rajjaṃ kārenti. Te devā cātumahārājikā. Tattha dhataraṭṭho gandhappānaṃ rājā hoti. Viruḷhako kumbhaṇḍānaṃ. Virūpakkho nāgānaṃ. Kuvero yakkhānaṃ. Tattha paṭisandhivasena gandharukkhesu appenti upagacchantīti gandhappā. Gandharukkhādhivatthā devā. Te mūlagandhādivasena dasadhā pāḷiyaṃ āgatā. Kumbhaṇḍāti dānavarakkhasā. Nāgā yakkhāca pākaṭā. Sabbe te yebhuyyena pāpajjhāsayā kururakammakārino ca honti. Tasmā cattāro mahārājāno aññamaññaṃvā manussānaṃ vā aviheṭhanatthāya tesu nānārājānaṃvā nānāsenāpatiṃvā thapesuṃ.

Āṭānāṭiyasuttaṃcetthavattabbaṃ. Tattha hi yakkhoyakkhinīgandhappo gandhappī kumbhaṇḍo kumbhaṇḍī nāgo nāgīticatasso avaruddhakajātiyo āgatā. Tattha sarīrobhāsasirisampattiyutto amanusso yakkhotica devotica devatātica vuccati. Sarīro bhāsa sirisampattirahito vigaccharūpo amanusso yakkhotveva vuccati. Rukkhaṭṭhakavimāne jāto rukkhadevatānāma. Rukkhassa abbhantare jāto gandhapponāma. Yo loke kaṭṭhayakkhoti vuccati. Pubbe nihīnakammakatā kāci gandhappiyo manussitthīnaṃ sarīrabbhantaresupi jāyanti. Yā vedaganthesu yoginītica loke joginītica vuccanti. Abhilakkhitarattīsu gocarapasuta kāle jutiatthena juṇhātica vuccanti, kubbhaṇḍānāma mahodarā visālakkhā rakkhasāeva. Ye loke dhana rakkhakāti vuccanti. Te hi vepullapabbate maṇiratanaṃ rakkhanti. Anto himavante abbhantara ambarukkhe rakkhanti. Evaṃ ratanaṭṭhānānivā vanappati rukkhevā dibbosadharukkhevā dibbagandharukkhevā udakasarevā rakkhitvā asanti bhakkhanti. Tasmā rakkhasāti vuccanti. Nāgo nāgīti ettha anto pabbatevā anto pathaviyaṃvā nibbattā vasundharadevayakkhajātiyopi idha nāgātveva vuccanti. Yā mahāparinibbāna sutte bhūmicālasuttapade pathavī devatāti vuttā. Yāsaṃ kīḷāpasuta vasena kadāci bhūmicālo hoti. Yāsañca mantapadāni vatthu vijjātica bhūmivijjātica brahmajālasutte vuttāni. Tesuca nānā iddhimantā avaruddhakā pāpātiratā kibbisakammakārino kīḷā soṇḍavasenavā ghāsasoṇḍavasenavā petesucanirayesuca pakati vaṇṇenavā soṇagijjhakākādivaṇṇenavā satte viheṭhayantā vicaranti. Sabbañce taṃ suttantesuvā jātakesuvā vedaganthesuvā kusalehi veditabbanti.

Saha puññakārino tettiṃsa janā māghenanāma jeṭṭhapurisena saha ettha nibbattāti tettiṃsā. Sāeva **tāvatiṃsā** nirutti nayena. Kāmañcettha sabbacakkavāḷesupi ayaṃ dutīyadeva loko janavasatasutte āgata nayena sakkaṭṭhāniyānaṃ pajāpati varuṇa īsānādīnaṃ tettiṃsa devarājūnaṃ nibandhano kāso hoti. Sahassaṃ cātumahārājikānaṃ. Sahassaṃ tāvatiṃsānanti hi aṅguttare vuttaṃ. Māghapurisā pana tesu samudāgatesu devarājaṭṭhānesu paccājātā honti. Etarahi dharamānāca tasmā tesaṃ vasena ayaṃ vacanattho katoti veditabbo. Apare pana yathā indagopakavaṇṇābhā. Tāva dissanti tiṃsatīti imasmiṃ vidhurajātake tāva saddo tiṃsasaddaparivāramatto hoti. Tathā idhāpīti katvā tiṃsamattānaṃ sakkaṭṭhāniyānaṃ devarājakulānaṃ nivāsaṭṭhā nattā tāvatiṃsānāmāti yuttaṃ siyā. Aṭṭhakathāsu pana yathāvuttaṃ niruttinayaṃ kappetvā māghavatthūsuca tesu tesuca ṭhānesu sakkānaṃ tettiṃsa saṅkhāeva vuttātipi vadanti. Taṃ na yujjati. Pāḷiyaṃeva brahmāsanaṅkumāro tettiṃse attabhāve abhinimminitvā devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pallaṅkesu nisīditvāti vuttattā. **Yāmo**ti tasmiṃ devaloke issaradevakulassa nāmaṃ. Tathā suyāmotica. Taṃ sahacaritattā pana so deva lokopi tattha nibbattadevāpi yāmātveva vuccanti. Vipulāya sirisampattiyā samannāgatattā niccaṃ tusanti ativiya haṭṭhatuṭṭhamukhā honti etthāti **tusitā**. Yathārucite bhoge sayameva nimminitvā nimminitvā ramanti etthāti **nimmānaratī**. Attano ruciṃ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti etthāti **paranimmitavasavattī**. Brūhanti vaḍḍhanti atipaṇītehi jhānādi guṇehi vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ āpajjantīti **brahmāno**. Mahantā brahmāno mahābrahmānoti vattabbe mahāsaddassa lopo.

Parisati bhavāti pārisajjā. Parisāsu jātātivā pārisajjā. Paricārikāti attho. Mahābrahmānaṃ pārisajjāti **brahma pārisajjā**. Pure ucce ṭhāne odahanti tiṭṭhantīti purohitā. Mahābrahmānaṃ purohitāti **brahmapurohitā**. Mahantā brahmāno **mahābrahmāno**. Sahassobrahmā dvisahassobrahmā. Tisahassobrahmātiādinā saṅkhārupapattisutte āgatā adhipatibrahmānoti attho. Tattha sahassobrahmāti cakkavāḷasahassamhi issaro brahmā. Dvisahassoti dvīsu cakkavāḷa sahassesu issaroti attho. Tayopete ekatala vāsino honti. Tattha loke mahājanā visuṃ visuṃ kuladevatāyonāma upaṭṭhahanti. Keci mahādevaṃnāma upaṭṭhahanti. Keci vāsudevaṃnāma. Keci mahesaraṃnāma. Keci paramesvāraṃ nāmāti. Gharadevatā gāmadevatā rukkhadevatādayopi tesaṃ mahādevarājānaṃ upaṭṭhakāeva sampajjanti. Tattha mahādevarā jānoviya mahābrahmāno daṭṭhabbā. Gharadevatādayoviya brahma purohitādaṭṭhabbā, manussāviya brahmapārisajjādaṭṭhabbā. Tatthaca ghara devatādayo mahādevarā jāno adisvāva upaṭṭhahanti. Manussā ca teubhopi adisvāva upaṭṭhahanti. Evamevaṃ brahmapurohitā mahābrahmānopi napassanti. Mahābrahmānaṃ nivāsaṭṭhānaṃpi najānanti. Brahmapārisajjāubhopi napassanti. Ubhinnaṃnivāsaṭṭhānaṃpi najānanti. Yadā pana oḷārikaṃ rūpaṃ māpetvā attānaṃ dassenti. Tadā eva passanti. Esanayo uparibhūmīsupi. Yaṃ pana brahmanimantana suttaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ brahmānaṃ pakatirūpaṃ kassaci āpātaṃ na gacchatīti. Taṃ brahmapuro hitā dīnaṃ uparimānaṃ brahmānaṃ pakatirūpaṃ kassaci brahmapārisajjādinovā devassavā manussassavāāpātaṃ nagacchatīti katvā vuttaṃ. Heṭṭhimānaṃ pana pakatirūpaṃ uparimassa āpātaṃ āgacchissatiyeva. Teneva hi janavasabhasuttaṭṭhakathāyaṃ heṭṭhimaheṭṭhimāhi devā uparimadevānaṃ oḷārikaṃ katvā māpitameva attabhāvaṃ passituṃ sakkontīti vuttaṃ. Tatthadutīyatale **parittābhā**ti brahmapārisajjāeva. **Appamāṇābhā**ti brahmapurohitā eva. **Ābhassarā**ti mahābrahmānoeva. Tasmiṃ tale adhipati brahmānoevāti attho. Heṭṭhimatalato pana visesa karaṇatthaṃ ābhāvasena nāmagahaṇaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Tattha parittā ābhā etesanti parittābhā. Appamāṇā ābhā etesanti appamāṇābhā. Ābhāsaranti niccharanti etesūti ābhassarāti. Tatīyatale **parittasubhā**ti brahmapārisajjāeva. **Appamāṇasutā**ti brahmapurohitāeva. **Sutakiṇṇā**ti mahābrahmanoeva. Tasmiṃ tale adhipatibrahmāno evāti attho. Tattha subhāti ekagghanā acalasaṇṭhitā ābhāeva vuccanti. Parittā subhā etesanti parittasubhā. Appamāṇā subhā etesanti appamāṇasubhā. Sutehi ākiṇṇāti subhākiṇṇā. Subhakiṇhātipi paṭhanti. Tesaṃ ākārassa rasso antimaṇakārassa ca hakāro daṭṭhabbo. Imesu pana dvīsu talesu pakatikāyappabhā adhimattā honti. Tasmā tāsaṃ vasena parittābhātiādikaṃ nāmaṃ siddhaṃ. Na brahmapāri sajjātiādikaṃ. Evañca katvā verañjasutte pathamatalavāsino brahmakāyikā devāti āgatā. Dutīyatalavāsino ābhādevāti. Tatīyatalavāsino subhādevāti catutthatale vipulaṃ phalaṃ etesanti **vehapphalā**. Athavā iñjanajātikehi somanassajjhānehi nibbattānaṃ tiṇṇaṃ heṭṭhimatalānaṃ tejosaṃ vaṭṭādikena antarāyena bhūmitalena saha āyukappanivattivasena iñjitaṃ puññaphalaṃ atthi. Tesu hi yaṃ subhākiṇṇānaṃ devānaṃ catusaṭṭhikappānīti vuttaṃ. Taṃ tasmiṃ tale ādikappikānaṃ vasena vuttaṃ. Pacchimikānaṃ pana tesaṭṭhikappa dvāsaṭṭhikappa ekasaṭṭhi kappādi vasena iñjitaṃ paṭilīnaṃ puññaphalaṃ hotīti. Āneñjajātikena upekkhājhānena nibbattānaṃ pana kenaci antarāyena tādisaṃ iñjitaṃ puññaphalaṃ nāma natthi. Tasmā jhāna sāmatthiyānurūpaṃ visesena īhitaṃ abhivaḍḍhitaṃ puññaphalaṃ ettha atthīti vehapphalā.

Natthi saññāmukhena gahitā cattāro arūpakkhandhā etesanti asaññā. Asaññāca te sattācāti **asaññasattā**. Cittace tasikānaṃ pana natthitāya tesaṃ asattapasaṅgatā sambhavatīti sattagahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Ete dvepi ekatalavāsino eva honti. Etthapi nibbattakajjhānassa hīnamajjhimapaṇītatā visesassa atthitāya tadanurūpaṃ brahmānaṃpi pārisajja purohita mahābrahmatta viseso sambhavatiyeva. Āyuvemattatāya pana aññamañña adassanādīnañca natthitāya pārisajjādivasena bhūmivibhāgo natthīti veditabbo. Evaṃ avihādīsupi. Oḷārikānaṃ kāmarāgapaṭighānusayānaṃ natthitāya suddhānaṃ anāgāmiarahantānameva āvāsāti **suddhāvāsā**. Tattha pathamabhūmivāsino appakena kālena attano ṭhānaṃ navijahantīti avihā. Athavā, oḷārikānaṃ pañcannaṃ saṃyojanānaṃ pahīnattā natthi cittassa vihaññanaṃ samathavipassa nādhammesu avipphārikatāpatti etesanti **avihā**. Dutīyabhūmi vāsino na kenaci cittapariḷāhena tappantīti **atappā**. Tatīya talavāsino parisuddhehi pasādacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhu paññā cakkhūhi sampannattā suṭṭhu passantīti **sudassā**. Catutthabhūmivāsino pana tato atisayena suṭṭhu dassanabhāvena samannāgatāti **sudassino**. Atisayatthe hi ayaṃ īkāroti. Pañcamabhūmi vāsino upari aññassa bhūmantaragatassa rūpibrahmuno natthitāya natthi rūpīnaṃ sattānaṃ majjhe kenaci guṇena kaniṭṭhabhāvo etesanti **akaniṭṭhā**.

Ākāsānañcāyatanabhūmīti ettha yattakaṃ ākāsapadesaṃ pharitvā ākāsānañcāyatana saññitā catukkhandhā pavattanti. So khandhasahito ākāsapadeso ākāsānañcāyayanabhūmi. Evaṃ sesāsu. Puthujjanā sotāpannā sakadāgāminocāpi puggalā suddhāvāsesu sabbathā sabbapakārenapi nalabbhantīti yojanā. Etthaca sakadāgāmīnaṃ paṭikkhepena anāgāmi maggaṭṭhassapi tattha paṭikkhepo siddho hotīti uparimānaṃ tiṇṇaṃ ariyānameva tattha paṭilābho imāya gāthāya vuttoti veditabbo. **Sesaṭṭhānesū**ti pañcasuddhāvāsato asaññāpāyatoca avasesesu ekavīsatiyā ṭhānesu, **anariyā**ti puthujjanā. [Bhūmicatukkaṃ]

144. **Okkantikkhaṇe**ti paṭisandhikkhaṇe. Paṭisandhihi bhavantare okkamanaṃ anupavisananthi atthena okkantīti vuccati. Tato paraṃ bhavaṅgaṃ hutvāti yojanā. Keci pana bhavaṅgapariyosāneti paṭhanti. Taṃ na yujjati. Jātiyā andho **jaccandho**. Ādisaddena jāti badhira jaccaghānaka jātimūga jacceḷa jaccummattaka paṇḍaka ubhato byañjanaka napuṃsaka mammādayo saṅgaṇhāti. Tattha yassa cakkhuṃ uppādetuṃ asamatthena kammena paṭisandhi laddhā. So jaccandho nāma. Esanayo sesesupi. Tattha pasādasota rahito jātibadhiro nāma. Pasāda ghānarahito jacca ghānako nāma. Pasādajivhārahito nāma natthi. Vacanarahito jātimūgonāma. Disāvidisāmattaṃpi saññāpetuṃ asakkuṇeyyo jātieḷo nāma. Sabbakālaṃpi vipallaṭṭhacitto jaccummattakonāma. Kāmahetu āsittakādibhāvena vippakārapatto paṇḍakonāma. Dvīhi byañjanehi samannāgato ubhato byañjanakonāma. Bhāvadvaya rahito napuṃsakonāma. Pakativacanepi ekamekaṃ akkharaṃ mahussāhena uppādento vibacchavacano mammonāma. Etthaca cakkhuṃ uppādetuṃ samatthena kammena laddhapaṭisandhikassa pavattikāle taṃvā aññaṃvā kammaṃ cakkhuṃ uppādeti. Asamatthenakammena laddhapaṭisandhi kassa pana vatthuvipannassa pavattikāle aññaṃpi kammaṃ cakkhuṃ uppādetīti natthi. Tasmā gabbhaseyyakānaṃpi jaccandhabhāvo paṭisandhikkhaṇeyeva siddhoti veditabbo. Esanayo sesesu jāti badhirādīsu. Āyatanānaṃ paṭilābho jātīti vuttattā cakkhussa uppajjanārahakālo cakkhussa jātikālonāma. Tadā anuppanna cakkhuko jaccandhonāmāti evaṃ attano attano uppajjanāraha kālavasena tassa tassa āyatanassa jātikālo veditabbo. Evañhisati jātimūgādayopi upapanno hontītica vadanti. Vibhāvani yaṃpi ayamattho vibhāvitoti.

[142] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

‘‘Apare pana jaccandhoti pasutiyaṃyeva andho. Mātu kucchiyaṃ andho hutvā nikkhantoti attho. Tena duhetukatihetukānaṃ mātukucchiyaṃ cakkhussa avipajjanaṃ siddhanti vadantīti’’ vuttaṃ. Taṃ na yuttaṃ.

Loke mātukucchiyaṃyeva andho hutvā nikkhantassapi ekaccassa taṃ taṃ sippavijjāṭhānesu paññāveyyattiyabhāvassa diṭṭhattā. Thapetvā hi mahābodhisatte aññeca pacchimabhavike satte avasesānaṃ dvihetuka tihetukānaṃpi mātukucchimhi parūpakkamenavā mātuyā visamapayogenavā nānābādhenavā uppannānaṃpi cakkhusotānaṃ vipattināma natthīti na sakkā niyametunti. **Bhummassitānañca vinipātikāsurāna**nti ettha bhūmiyaṃ jātāti bhummā. Bhūmisambandhesu rukkhaṭṭhaka pabbataṭṭhaka vimānesu nibbattā āḷavaka sātāgira hemavatādayo mahiddhikā bhummādevā. Ye loke baliharaṇa vasena pūjanīyaṭṭhena yakkhātipi vuccanti. Ye pana bhummadevajātikāpi samānā attano puññanibbattassa kassaci bhogasukhassa abhāvā kicchajīvi kappattā vicaranti. Te tesaṃ mahiddhikānaṃ bhummadevānaṃ paraṃpara pārisajjesu pariyāpannattā bhumme deve sitā nissitāti atthena bhummassitānāma honti. Bhummissitātipi pāṭho. Puññanibbattassa nivāsaṭṭhānassa abhāvā rukkhagumbaleṇaguhāsusānā dīsu vivittesu bhūmipadesesu nissāya vasantīti attho. Teyeva virūpā hutvā bhavantare nipatantīti vinipātikā. Vinipātikāca te heṭṭhāvuttaṭṭhena asurācāti vinipātikā surā. Te pana gāmasamīpevā antogāmevā vivittaṭṭhānesu vasitvā gāmavāsīhi chaḍḍitāni bhattasitthapūvakhajjamacchamaṃsādīni pariyesitvāvā tāni alabhitvā dārakevā gilānevā pīḷetvāvā sakkontā pana aññepi manusse tāsetvā pīḷetvāvā jīvitaṃ kappentīti. Tesaṃ vinipātikāsurānaṃ. Ekaccānanti adhippāyo. Na hi sabbe vinipātikā surānāma ahetu kāevāti sakkā vattuṃ. Dvihetukatihetukānaṃpi sabbhāvato. Evañca katvā tesaṃ ekaccānaṃ piyaṅkaramātā uttaramātā dhammaguttā phussamittādīnaṃ dhammābhisamayopi aṭṭhakathāsu vuttoti. Ekacce yakkhajātikāpi rakkhasajātikāpi vemānikapetāpi paradattupajīvi petāpi ettha saṅgahitāti daṭṭhabbā.

Tesūti yathāvuttapaṭisandhi yuttesu puggalesu. Yasmā āyuparicchedonāma ekabhūmipariyāpannānaṃ sabbasattānaṃ asesasā dhāraṇaniyamaparimāṇavasena pavatto. Apāyānaṃ manussānaṃ bhumma devānañca tādiso niyamaparimāṇonāma natthi. Na hi sakalacakka vāḷapariyāpannā ekabhūmakā sabbanirayā ekaāyuparicchedā honti. Tiracchānādīsupi esevanayo. Tasmā vuttaṃ **catunnaṃ apāyāna**ntiādi. Catunnaṃ apāyānaṃ āpāyikapuggalānaṃ āyuppamāṇa gaṇanāya niyamo natthi, tattha yebhuyyena kammapamāṇattā. Tattha nirayesu abbudādīnaṃ dasannaṃ nirayānaṃ bhagavatā vutto āyuparicchedopi tattha tattha nibbattakena kammenevasiddhoti veditabbo. **Manussāna**nti idaṃ jambudīpagāsīnaṃ vasena vuttanti vadanti. Te saññeva hi āyukappassa ārohaṇaṃ orohaṇañca atthi. Na itaradīpavāsīnaṃ. Tesu hi uttarakuruvāsīnaṃ niyamato vassa sahassaṃ hoti. Itaresaṃ dvinnaṃ pañcavassa satānītica vadanti. Evaṃ sante tesu dīpesu ādikappikānaṃpi soeva paricchedoti āpajjati. Jambudīpavāsīnaṃ pana samavisamācāranisandabhūtā candasūriyanakkhattādīnaṃ visamasamagatimūlikāutuāhārānaṃ sampatti vipattiyo tesaṃpi sādhāraṇāeva honti. Tasmā tesupi āyuparicchedānaṃ ārohaṇaṃ orohaṇañca natthīti navattabbaṃ. Nisandamattattā jambudīpagatiyā ekagatikā nahontīti pana vattabbaṃ. Tathā hi pāḷiyaṃ uttarakurukā manussā amamā apariggahā. Niyatāyukā avasesāyunāti vuttaṃ. Tattha avasesāyunāti asaṅkhyeyyato orohitvā niccalaṃ ṭhitena vassasahassenāti atthoti.

Vinipātikāsurānanti idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Sabbesaṃpi mahesakkhānaṃ appesakkhānañca bhummadevānaṃ vemānikapetādīnañca idha adhippetattā. Tesañhi sabbesaṃpi kammameva pamāṇanti. **Cātumahārājikānaṃpanadevāna**nti idaṃ uparime cātumahārājike sandhāya vuttaṃ. **Dibbānī**ti tasmiṃ devaloke siddhāni. **Pañca vassasatānī**ti idañca yebhuyyavasena vuttanti gahetabbaṃ. Yasmā pana kassapabuddhassa sāvakabhūtā sotāpannadeva puttā ākāsaṭṭhaka vimānesu nibbattā yāva nimirājakālāpi tiṭṭhantīti jātakaṭṭhakathāyaṃ vuttā. Tasmā kesañci ākāsaṭṭhakadevānaṃpi kammapamāṇatā siddhā hotīti veditabbaṃ. Na cettha punappunaṃ nibbatti cintetabbā. Na hi sotā pannānaṃ sattakkhattuto paraṃ kāmabhave paṭisandhināma atthi. Na ca tasmiṃ devaloke sahassakkhattuṃ nibbattamānāpi tattakaṃ kālaṃ sampāpuṇituṃ sakkontīti. **Manussagaṇanāyā**ti manussānaṃ vassagaṇanāya. Manussaloke hi paññāsavassāni cātumahārājike eko dibbarattidivo hoti. Tiṃsarattidivā eko dibbamāso. Dvādasamāsā ekaṃ dibbavassaṃ. Tena dibbavassena tesaṃ pañcavassasatāni manussagaṇanāya navutivassasatasahassaṃ hotīti. **Tato**ti cātumahārājikānaṃ devānaṃ āyuppamāṇato. **Catuguṇa**nti āyupamāṇassa diguṇavuddhiyāceva dibbassa rattidivassa diguṇavuddhiyāca vasena catūhi bhāgehi guṇitaṃ vaḍḍhitanti attho. Esanayo sesesupi. Tattha āyupamāṇassa diguṇavuddhināma heṭṭhimānaṃ devānaṃ āyupamāṇato uparimānaṃ devānaṃ āyupamāṇassa diguṇavuddhi. Etena tāvatiṃsānaṃ dibbaṃ ekaṃ vassasahassaṃ. Yāmānaṃ dvevassasahassāni. Tusitānaṃ cattāri, nimmānaratīnaṃ aṭṭha. Vasavattīnaṃ dibbāni soḷasavassa sahassāni āyuppamāṇaṃ hotīti siddhaṃ hoti.

Dibbassa rattidivassa diguṇavuddhināma heṭṭhimānaṃ devānaṃ rattidivato uparimānaṃ rattidivassa diguṇavuddhi. Etena manussaloke ekaṃ vassasataṃ tāvatiṃse eko dibbarattidivo. Dvevassasatāni yāme. Cattāri tusite. Aṭṭha nimmānaratiyaṃ. Sahassaṃ cha cavassasatāni vasavattiyaṃ eko dibbarattidivoti siddhaṃ hoti. Rattidivānañca diguṇavuddhiyā siddhāya māsasaṃvaccharānampi diguṇavuddhi siddhāva hotīti. Evañcasati yathāvuttāni tāvatiṃsādīnaṃ dibbavassasahassādinipi attano attano rattidivamāsasaṃvaccharetieva veditabbānīti siddhaṃ hoti. Tathāca sati uparimānaṃ āyuparimāṇāni heṭṭhimānaṃ āyuparimāṇato catuguṇānīti siddhaṃ hoti. Tena vuttaṃ. **Tato catuguṇaṃ tāvatiṃsānaṃ. Tato catuguṇaṃ yāmāna**ntiādi. Dibbagaṇanāya ca tathā siddhāya sati manussagaṇanāyapi catuguṇabhāvo siddhoyeva hoti. Tasmā manussagaṇanāyapi heṭṭhimānaṃ navutivassasatasahassādīni catūhi uparūpariguṇitāni uparimānaṃ tikoṭisaṭṭhivassasata sahassādini bhavantīti katvā tāni sabbānipi ādiantadassana vasena niddisanto **navasata**nti gāthamāha. Vassānaṃ navasataṃ koṭiyo ca ekavīsa koṭiyo ca tathāsaṭṭhivassa satasahassāni ca vasavattīsu devesu āyuppamāṇaṃ hotīti yojanā.

Yasmā avitakkavicāramattaṃ jhānaṃ oḷārikassa vitakkassa samatikkamā pathamajjhānato suṭṭhubalavaṃ hoti. Tatoyeva tatīyajjhānatopi nātidubbalañca hoti. Tasmā taṃ tatīyajjhānena ekato hutvā samatale bhūmantare vipākaṃ detīti vuttaṃ **dutīyajjhānavipākaṃ tatiyajjhānavipākañca dutīyajjhānabhūmiya**nti. Tenevaca bhūmīnaṃ ṭhitikkamopi catutthajjhāna vaseneva siddho. Therena pana heṭṭhā pañcakanayavaseneva jhānāni vuttāni. Tasmā idhapi teneva nayena vipākāni gahetvā **catutthajjhānavipākaṃ tatīyajjhānabhūmiya**ntiādi vuttaṃ. **Tesū**ti tāhi chahi paṭisandhīti gahitapaṭisandhikesu. **Kappassā**ti idaṃ asaṅkhyeyyakappaṃ sandhāya vuttaṃ. Catubbidhā hi kappāmahākappo asaṅkhyeyyakappo antarakappo āyukappoti, tattha āyukapponāma tesaṃ tesaṃ sattānaṃ taṃtaṃ āyuparicchedo vuccati. Antarakapponāma ekassavivaṭṭaṭṭhāyiasaṅkhyeyyassa abbhantare manussānaṃ āyukappassa hāyanavaḍḍhanavasena dissamānantarā catusaṭṭhipabhedā cūḷakappā vuccanti. Pīsatibhedāti keci. Asītibhedāti apare. Cuddasappa bhedāti vedavidu. Ye loke manvantarakappāti vuccanti. Ekamekena manunāmakena mahāsammatarājena upalakkhitā antarakappāti vuttaṃ hoti. Keci pana ekasmiṃ vivaṭṭaṭṭhāyimhi mahāsammatarā jānaṃ ekameva icchanti. Catusaṭṭhiantarakappā pana eko asaṅkhye kapponāma. So catubbidho saṃvaṭṭo saṃvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyīti. Tattha vinassamāno kappo saṃvaṭṭo. Yathā vinaṭṭhaṃ tiṭṭhamāno kappo saṃvaṭṭaṭṭhāyī. Vaḍḍhamāno kappo vivaṭṭo. Yathā vivaṭṭaṃ tiṭṭhamāno kappo vivaṭṭaṭṭhāyīti veditabbo. Te pana cattāro asaṅkhyeyyakappā eko mahākapponāma. Etthaca yo janāyāmavitthāre setasāsaparāsimhi vassasata vassasataccayena ekekabījaharaṇena parikkhīṇepi eko mahākappo parikkhayaṃ nagacchati. Evaṃ digho mahākappoti veditabbo.

Tattha yadā kappo tejena saṃvaṭṭati. Ābhassarato heṭṭhā agginā dayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati. Subhākiṇṇato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati. Vehapphalato heṭṭhā vātena viddhaṃsatīti evaṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttattā ayaṃ loko nirantaraṃ sattasu vāresu agginā vinassati. Aṭṭhame vāre udakena vinassati. Puna sattasu agginā. Aṭṭhame udakenāti evaṃ aṭṭhannaṃ aṭṭhakānaṃ vasena catusaṭṭhivāresu antime udakavāre udakaṃ pahāya vātavāro hotīti ayamattho siddho hoti. Kathaṃ. Yaṃ vuttaṃ **ābhassarānaṃ aṭṭhakappānī**ti. Etena aṭṭhame vāre āposaṃvaṭṭo hoti. Antarā sattasu sattasu vāresu tejosaṃvaṭṭā hontīti siddhaṃ. Yañca vuttaṃ **subhākiṇṇānaṃ catusaṭṭhikappānī**ti. Etena catusaṭṭhime catusaṭṭhime vāre vātasaṃvaṭṭohoti. Antarā tesaṭṭhiyā vāresu tejosaṃvaṭṭā āposaṃvaṭṭāca hontīti siddhaṃ hotīti. Tenāhu porāṇā –

Agginā bhassarā heṭṭhā, āpena subhākiṇṇato;
Vehapphalato vātena, evaṃ loko vinassati.

Sattasattagginā vārā, aṭṭhame aṭṭhame dakā;
Catusaṭṭhi yadā puṇṇā, eko vāyuvāro siyāti.

Evañca vinaṭṭhe loke ekasmiṃ kappepi pathamajjhānabhūmi avinaṭṭhānāma natthi. Tasmā **brahmapārisajjānaṃdevānaṃ kappassatatīyo bhāgo āyuppamāṇaṃ, brahmapurohitānaṃupaḍḍhakappo, mahā brahmānaṃekokappo**ti ettha asaṅkhyeyya kappova sambhavati. Namahākappo. Tena vuttaṃ kappassāti idaṃ asaṅkhyeyyakappaṃ sandhāya vuttanti. Āyukappaṃ sandhāya vuttantipi yujjatiyeva. Tejosaṃvaṭṭakappesu hi pathamajjhānatalaṃ vivaṭṭamānaṃ sabbapathamaṃ vivaṭṭati. Saṃvaṭṭamānaṃ sabbapacchā saṃvaṭṭati. Tasmā vivaṭṭassa pacchimaḍḍhena saṃvaṭṭassaca pubbaḍḍhena saha ekaṃ vivaṭṭaṭṭhāyikappaṃ gahetvā dve asaṅkhyeyyāni tasmiṃ tale eko āyukappoti sakkā vattunti. Dutīya talato paṭṭhāya pana mahākappova gahetabbo. Appakaṃ ūnakaṃvā adhikaṃvā gaṇanūpagaṃ na hotīti katvā upaḍḍhehi saha sattakappāni sandhāya ābhassarānaṃ aṭṭhakappānīti vuttaṃ. Evaṃ catusaṭṭhikappānīti etthapīti. Ākāsānañcāyatanabhavaṃ upagacchantīti **ākāsānañcāyatanupagā,** tesaṃ. Ekova visayo ārammaṇaṃ yassa taṃ ekavisayaṃ. **Ekajātiya**nti ekasmiṃ bhave. [Paṭisandhicatukkaṃ.]

145. Janetīti janakaṃ upatthambhetīti upatthambhakaṃ. Upapīḷetīti upapīḷakaṃ. Upaghātetīti upaghātakaṃ. Tattha **janakaṃ nāma** paṭisandhipavattīsu vipākakkhandha kaṭattārūpānaṃ nibbattikā kusalākusalacetanā. Tattha paṭisandhinibbattikā kammapathapattāva daṭṭhabbā. Pavattinibbattikā pana kammapathaṃ pattāpi apattāpi antamaso pañcadvārikajavanacetanāpi supinante kusalākusalacetanāpīti. **Upatthambhakaṃnāma** vipaccituṃ aladdhokāsāvā vipakkavipākā vā sabbāpi kusalākusalacetanā. Sā hi janakabhūtāpi samānā attanovipākavārato purevā pacchāvā sabhāṅgaṃ kammanta raṃvākammanibbattakkhandhasantānaṃvāupatthambhamānā pavattati. Yathā ganthārabbhe ratanattayapaṇāmacetanāti. Yaṃ pana visuddhimagge upatthambhakaṃ pana vipākaṃ janetuṃ nasakkotīti vuttaṃ. Taṃ aladdhavipākavāraṃ sandhāya vuttanti gahetabbaṃ. Na hi paccayasāmaggiyaṃ sati kiñcikammaṃ pavattivipākamattassapi ajanakaṃnāma atthīti. Tattha kammantarassa upatthambhanaṃnāma aladdhokāsassa aññassa janakakammassa okāsakaraṇaṃ. Taṃ pana maraṇāsannakāle pākaṭaṃ. Tadā hi kusale javite aññaṃ paṭisandhijanakaṃ kusalakammaṃ okāsaṃ labhati. Akusale javite aññaṃ akusalakammanti. Vuttañhetaṃ iti vuttake –

Imasmiṃ cāyaṃ samaye, kālaṅkariyātha puggalo;
Saggamhi upapajjeyya, cittañhissa pasāditaṃ.

Imasmiṃ cāyaṃ samaye, kālaṅkariyātha puggalo;
Niraye upapajjeyya, cittañhissa padūsitanti.

Pavattikālepi etaṃ bahulaṃ labbhatiyeva. Kammanibbattakhandhasantānassa upatthambhanaṃnāma aññena laddhokāsena kusalakammenavā akusalakammenavā nibbattassa khandhasantānassa jīvitantarāye apanetvā jīvitaparikkhāre samudānetvā ciratara pavattikaraṇaṃ. Yathāha –

Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuddhāpacāyino;
Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ balanti.

Ettha pana kusalaṃpi akusalakammanibbattassa khandhasantānassa akusalaṃpi kusalakammanibbattassa upatthambhakaṃnāma natthīti navattabbaṃ. Akusala kamma nibbattassapi hi mahiddhikānaṃ nāgasupaṇṇādīnaṃ khandhasantānassa pavattikāle pubbakataṃ kusalaṃ vuttanayena upabrūhanaṃ karotiyeva. Tathākusalakammanibbattassapi kesañci vinipātikāsurādīnaṃ khandhasantānassa pavattikāle pubbakataṃ akusalaṃ ciratarappavattiṃ karotiyevāti. **Upapīḷakaupaghātakānipi** vuttappakārā kusalākusala cetanāyoeva. Tāpi hi janakabhūtāpi samānā attano vipākavārato purevā pacchā vā vipākavāra gahaṇa kālepi vā kammantaraṃvā kammanibbatta khandhasantānaṃvā dubbalataraṃ katvāvā vibādhayamānā sabbasovā upacchindamānā pavattantīti. Tattha upapīḷake tāva kammantarassa vibādhanaṃnāma aññassa janakakammassa dubbalabhāvakaraṇaṃ. Kammañhi nāma āyūhanakāle balavantaṃpi pacchā katena ujupaṭipakkhena kammantarena vibādhiyamānaṃ puna vihatasāmatthiyaṃ hoti. Uparibhūmi nibbattakaṃpi samānaṃ heṭṭhābhūmiyaṃ nibbatteti. Mahesakkhesu mahiddhikesu nibbattakaṃpi samānaṃ appesakkhesu nibbatteti. Tathā uccakulesu nibbattakaṃpi nīcakulesu. Dīghāyukesu nibbattakaṃpi appāyukesu. Mahābhogesu nibbattakaṃpi appabhogesu. Purisatta bhāvanibbattakaṃpi samānaṃ itthattabhāvaṃvā napuṃsakabhāvaṃ vā nibbatteti. Vaṇṇasampattinibbattakaṃpi dubbaṇṇabhāvaṃ. Indriyasampattinibbattakaṃpi andhaṃvā badhiraṃvā yaṃkiñci indriyavekallaṃ. Aṅgapaccaṅga sampattijanakaṃpi hatthapādādi aṅgavekallaṃ janeti. Tathā āyūhanakāle mahānirayesu nibbattakaṃpi akusalaṃ pacchākatena balavakusalena vibādhiyamānaṃ ussadesuvā petesuvā nibbatteti. Ajātasattu rājā cettha nidassanaṃ. Ussadesu nibbattakaṃpi petesuvā tiracchā nesuvāti ādisabbaṃ vattabbaṃ.

Upatthambhakaṃpi tabbipariyāyena veditabbameva. Tathā hi kammaṃ nāma katakāledubbalaṃpisamānaṃ pacchāsabhāgenabalavatākusalenavā akusalenavā upatthambhīyamānaṃ suṭṭhu balavaṃ hotīti. Kammanibbatta khandhasantānassa vibādhanaṃnāma aññena kammena nibbattassa sattassa gahitapaṭisandhito paṭṭhāya yadākadāci sarīre nānāantarāye uppādetvāvā ṭhānantarakhettavatthu gomahiṃsa dhana dhaññabhoga sampattīnaṃ puttadārañāti mittānañca vipattiṃ katvāvā dukkhuppatti karaṇaṃ. Duvidhañhi kammaphalaṃnāma vipākaphalaṃ nisandaphalanti. Tattha vipākaphalaṃnāma kammakārakasseva hoti. Na aññassa. Nisanda phalaṃ pana aññesaṃpi sādhāraṇameva. Dhammapade ānandaseṭṭhivatthu ettha vattabbaṃ. Cakkhādīsu pana kammajasantathisīsesu yena kammena yaṃkiñci ekaṃvā dvevā tīṇivā sabbaso bhijjanti. Cakkhupālatthe rādīnaṃ viya. Taṃ kammaṃ upaghātake saṅgahitanti yuttaṃ. Upaghā takanti pana upacchedakantica atthato ekaṃ. Tathā hi majjhimaṭṭha kathāyaṃ pathamaṃ upacchedakanāmena vatvā upaghātakantipi etasseva nāmanti vuttaṃ. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pathamaṃ upaghātakanāmena vatvā upacchedakantipi tassevetaṃ nāmanti vuttaṃ. Visuddhi maggepi maraṇassatiniddese tadeva kammupacchedakakammanti vuttaṃ. Idhaca parato upacchedakakammunāti vakkhati.

Imassapi kammantarupacchedanaṃ maraṇāsannakāle pākaṭaṃ. Tadāhi pathamaṃ pāpakammabalena duggatinimitte upaṭṭhahante puna kalyāṇa kammaṃ taṃ paṭibāhitvā sugatinimittaṃ dassetvā sagge nibbatteti. Kalyāṇakammabalena sugatinimitte upaṭṭhahante puna pāpakammaṃ taṃ paṭibāhitvā duggatinimittaṃ dassetvā apāye nibbatteti. Duṭṭha gāmaṇirañño soṇattherapituca vatthūni kathetabbāni. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana kusalākusalakammakkhaya karassa maggakammassapi kammantarupacchedakahā vuttā. Aṅgulimālattherādīnaṃ viyāti. Imasmiṃ bhave laddhāni mahaggatakammāni yena akusalena parihāyanti. Tassapi kammantarupacchedake saṅgaho yutto. Devadattassa viyāti. Kammanibbattakhandhasantānupacchedanaṃ pana tasmiṃ tasmiṃ bhave āyu kammesu vijjamānesu laddhokāsassa kassaci aparādhakammassa balena kalalakālato paṭṭhāya antarāva kenacirogenavā bhayenavā upakkamenavā marantānaṃ vasena veditabbaṃ.

Etthaca kammantarassavā kammanibbattakhandhasantānassavā upatthambhanā dīni sandhāya imesaṃ catunnaṃpi kammānaṃ kusalākusalabhāvo visuddhimagge aṅguttaraṭṭhakathāyañca vutto. Majjhimaṭṭhakathāyaṃ pana saṃvaṇṇetabbasuttānurūpaṃ kammanibbattakhandhasantānasseva upatthambhanādīni sandhāya upatthambhakassa kusalabhāvo upapīḷakaupaghātakānaṃ akusalabhāvo vutto. So pana majjhimaṭīkāyaṃ aṅguttaraṭīkāyañca aruccamāno viya vutto. Mahāṭīkāyaṃ pana so keci vādopi kato. Tatthapana saṃvaṇṇetabbasuttānurūpaṃ vuttattā visuṃ pāḷinayoti daṭṭhabbo. Na ca kecivādo kattabbo. Suttasmiṃhi appāyukasaṃvattanikāesā māṇavapaṭipadā, yadidaṃ pāṇātipātī hotītiādinā upaghātakaṃ pāṇātipātavaseneva vuttaṃ. Upapīḷakañca batvābādhasaṃvattanikā esā māṇava paṭipadā, yadidaṃ sattānaṃ viheṭhakajātiko hotītiādinā vihiṃsādīnaṃ vasena vuttaṃ. Upatthambhakañca dīghāyukasaṃvattanikā esā māṇava paṭipadā. Yadidaṃ pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hotītiādinā pāṇātipātaviratiādīnaṃ vasena vuttaṃ. Sabbañcetaṃ manussattaṃ āgatasseva sattassa vasenāti evaṃ visuṃ pāḷinayo veditabboti. Mahāṭīkāyaṃ pana aṅguttaraṭīkāyañca kammantarupatthambhanādīni anicchantehi janakādibhāvonāma vipākaṃ paṭiicchitabbo. Nakammanti vipākasseva upaghātakatā yuttā viya dissatīti vuttaṃ.

Kiccavasenāti jananaṃ upatthambhanaṃ upapīḷanaṃ upacchindananti catunnaṃ kiccānaṃ vasena. Tattha ekā pāṇātipātacetanā cattāri kiccāni sādheti. Sā hi yāva vipaccituṃ okāsaṃ nalabhati. Tāva upatthambhanādīsu tīsu kiccesu yaṃkiñci laddhapaccayaṃ kiccaṃ karoti. Yadā vipaccituṃ okāsaṃ labhati. Tadā ekāya cetanāya ekāeva paṭisandhi hotīti evaṃ sāketapañhe vuttanayena ekaṃ apāyabhavaṃ janeti. Tato paraṃ pana paṭisandhijananakiccaṃ natthi. Pavatti vipākajananena saha itarāni tīṇi kiccāni bhavasatasahassepi kappasatasahassepi sādhetiyeva. Dhammadinnāyanāma uggasena rañño deviyā vatthu ettha vattabbaṃ. Sā pana yadā attano vipākavārato pure ariyabhūtassavā puthujjanabhūtassapi kalyāṇa cittasamaṅginovā upacchedanaṃ karoti. Tadā upacchinditvā kammanta rasseva okāsaṃ karoti. Sayaṃ vipākaṃ najaneti. Yadā pana pāpacittasamaṅgino khandhasantānaṃ upacchindati. Tadāeva upacchinditvā attano vipākaṃ janeti. Sakiṃ laddhapaṭisandhivārato pana paṭṭhāya anekesu attabhāva satasahassesupi upacchedanādīniyeva karoti. Ettha mahāmoggalāna tthera vatthu sāmāvati vatthu vaggumudātīriyabhikkhu vatthu dussimāra kalāburājavatthūni kathetabbāni. Yasmā pana idaṃ upacchedakakammaṃ nāma tiracchānagatānaṃ bahulaṃ labbhati. Tasmā suṭṭhu balavaṃ akusalakammaṃ dubbalassa akusalakammassavā akusalakammanibbattakhandhasantānassavā upacchedakaṃnāma na hotīti na vattabbaṃ. Teneva hi majjhimaṭṭhakathāyaṃ bahukasmiñhi akusalakamme āyūhite balavakammaṃ dubbala kammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karotīti vuttaṃ.

Apica pavattiyaṃpi kammantarajanitaṃ bhavaṅgasantānaṃ anupacchinditvā pañcasu cakkhu sota ghāna jivhā bhāva dasaka saṅkhātesu santati sīsesu aññatarassa santatisīsassa sabbaso upacchindanaṃpi imasseva kiccanti yuttaṃ. Yaṃ pana mahāṭīkāyaṃ aṅguttaraṭīkāyañca upapīḷikaṃ aññassa vipākaṃ chindati. Na sayaṃ attano vipākaṃ janetīti vuttaṃ. Taṃ aṭṭhakathāyaṃ sukhadukkhaṃ pīḷeti, addhānaṃ pavattituṃ na detīti idaṃ disvā vuttaṃ siyā. Addhānaṃ pavattituṃ nadetīti ettha pana sukhasantānaṃvā dukkhasantānaṃvā cirakālaṃ pavattituṃ nadeti iccevattho. Na pana upaghātakaṃ viya bhavaṅgasantānena saha aññassa kammassa vipākaṃ chindatīti.

[143] Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Janakaṃ kammantarassa vipākaṃ anupacchinditvāva vipākaṃ janeti. Upaghātakaṃ upacchedanapubbakanti idaṃ tāva aṭṭhakathāsu sanniṭṭhānanti vuttaṃ’’. Taṃ na sundaraṃ.

Idha pubbakatena upacchedanakakammena maritvā sagge nibbattānaṃ vatthūnaṃ aṭṭhakathāsuyeva āgatattāti.

[144] Yañca **tattha**

> Apare pana ācariyā vadantītiādinā upaghātakassa sayaṃ vipākanibbattakattā bhāvavacanaṃ vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.

Teneva kammena apāye nibbattānaṃ dussimāra kalāburājā dīnaṃ tassa kammassa upacchedakakammabhāvena aṭṭhakathāsu āgatattāti. [Janakacatukkaṃ]

146. **Garuka**nti aññena kammena paṭibāhituṃ asakkuṇeyyaṃ kusalapakkhe mahaggatakammaṃ akusalapakkhe niyatamicchādiṭṭhiyā saha pañcānantariyakammaṃ. Ettha siyā. Mahaggatakammanti kasmā vuttaṃ. Tañhi pamādavasenavā nīvaraṇadhammapavattiyāvā parihāyiyamānaṃ nikantibalenavā paṭibāhiyamānaṃ vipākaṃ na detīti. Tathā ekassa bahūsu ānantariyakammesu katesu ekasmiṃ vipaccante sesāni na vipaccantīti. Vuccate, mahaggatakammaṃ tāvathapetvā pamādadhammanīvaraṇadhammanikantidhamme attano balavatarañca mahaggatakammantaraṃ aññena puññakammena appaṭibāhaniyaṭṭhena garukaṃ nāma hoti. Ānantariyakammāni pana thapetvā attano balavataraṃ ānantariyakammaṃ aññena kenaci dhammena appaṭibāhaniyaṭṭhenāti evaṃ yathārahaṃ tesaṃ garukatā veditabbāti. **Āsanna**nti maraṇakāle anussaritaṃ tadā katañca. Tattha tadākatanti antima javanavīthito pubbabhāge āsanne kataṃ yaṃkiñci kusalākusalakammaṃ. Micchādiṭṭhikammaṃ pana vipassanādivasena pavattaṃ sammādiṭṭhikammañca antimajavanavīsiyampi katanti gahetabbaṃ. Yathāha-maraṇakāle vāssa hoti micchādiṭṭhi sammādiṭṭhi samattā samādinnāti. Etena tato micchādiṭṭhikammato aññaṃ antimajavanavīthiyaṃ pavattaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ janetuṃ na sakkotīti siddhaṃ hotīti. **Āciṇṇa**nti dīgharattaṃ abhiṇhaso kataṃ. Sakiṃ karitvāpivā pacchā punappunaṃ somanassajanakaṃ santāpajanakañca. **Kaṭattākamma**nti kāriyitthāti kammanti evaṃ katakāraṇāeva kammanti vattabbaṃ kammaṃ. Garukādibhāvena vattabbaṃ kammaṃ na hotīti attho. Tattha purimāni tīṇi imasmiṃ bhave katāni upapajjavedanīyakammānieva. Kaṭattākammaṃ pana atītabhavesu katehi aparapariyāyavedanīyehi saha imasmiṃ bhave kataṃ garukā sannāciṇṇabhāvarahitaṃ kammapathapattaṃ yaṃkiñci upapajjavedanīyakammaṃ. Mahāṭīkāyaṃ pana kaṭattākammaṃ purima jātīsu katameva gahitaṃ. Taṃ aṭṭhakathāya na sameti. Etehi pana tīhi muttaṃ punappunaṃ laddhāsevanaṃ kaṭattāvā pana kammaṃnāma hotīti hi vuttaṃ. Na ca atītabhavesu katāni mātughātakādīnipi aparapariyāya kammāni etehi tīhi muttānītivā amuttānītivā punappunaṃ laddhāsevanānītivā aladdhāsevanānītivā sakkā visesetuṃ. Tadā hi tāni garuka kammasantāne pavattānipi honti. Āsannavaciṇṇakammasantāne pavattānipīti.

Aṅguttaraṭṭhakathāyañca etehi pana tīhi muttaṃ aññāṇavasenakataṃ kaṭattāvā pana kammaṃnāmāti vuttaṃ. Na tāni aññāṇavasena kabhānīti sakkā visesetuṃ. Tāni hi purimabhavesu aññāṇa vasena katānipi honti. Ñāṇavasena katānipīti. Tāni pana visesanāni imasmiṃ bhave katānaṃ garukādīhi tīhi muttānaṃ sattamajavana kammānaṃ vasena vuttānīti tehi saha purimajātīsu katāni aparapariyāya kammāni kaṭattā kammaṃnāmāti veditabbāni. Evañca katvā yattha taṃpubbakataṃ kammanti āgataṃ. Tatthapi imasmiṃ bhavevā atītabhavesuvā pubbakāle katanti attho veditabboti. Imesu pana catūsu kammesu vijjamānesu garukameva anantare bhave paṭisandhiṃ deti. Garuke asati āsannaṃ. Āsanne asati āciṇṇaṃ. Āciṇṇe asati kaṭattākammaṃ. Tenāha **pākadānapariyāyenā**ti. Pākadānavārenāti attho. Ettha siyā. Kasmā idha āsannaṃ āciṇṇato pathamaṃ vuttaṃ. Nanu pāḷiyaṃ āsannato āciṇṇameva pathamaṃ vuttaṃ. Yathāha-yaṃ garukaṃ yaṃ bahulaṃ. Yadāsannaṃ. Kaṭattāvā pana kammanti. Aṭṭhakathāsuca teneva kamena pākadānavāro vihitoti. Vuccate, sabhāvato balavadubbalakkamena pāḷiyaṃ āciṇṇaṃ pathamaṃ vuttaṃ. So pana kamo kadāci pākadānapariyāyopi sambhavatīti katvā aṭṭhakathāsu teneva kamena pākadānavāro vihito. Āsannampi hisamānaṃ cittaṃ tosetuṃvā santāpetuṃvā asakkontaṃ hutvā dubbalaṃ balavato āciṇṇassa nivattakaṃ na hotīti. Yasmā pana mahākammavibhaṅgasutte pubbevāssataṃ kataṃ hoti kalyāṇakammaṃ sukhavedanīyaṃ. Pacchāvāssataṃ kataṃ hoti kalyāṇakammaṃ sukhavedanīyaṃ. Maraṇakālevāssa hoti sammādiṭṭhi samattā samādinnāti evaṃ āciṇṇaduccaritassapi ekaccassa āsannena kalyāṇa kammena saggagamanaṃ vuttaṃ. Tathā pubbevāssataṃ kataṃ hoti pāpakammaṃ dukkhavedaniyaṃ.La. Micchādiṭṭhi samattā samādinnāti evaṃ āciṇṇa sucaritassapi ekaccassa āsannena pāpakammena apāyagamanaṃ vuttaṃ. Yasmāca ubhinnampi balavabhāve sati āsannameva pariyattaṃ bhavituṃ arahati. Tasmā idha therena āsannameva pathamaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Etthaca pubbevāssakataṃ hotīti idaṃ āsannānussaritakammavasena vuttanti veditabbaṃ. Tambadāṭhikanāmassa coraghātakassa mahāvātakālanāmassaca upāsakassa vatthu ettha kathetabbanti.

[145] Vibhāvaniyaṃ pana

> Aṭṭhakathāyaṃ āgataṃ jaraggavopamaṃ dassetvā āsannameva pathamaṃ vipākaṃ detīti ekaṃsena vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi aṭṭhakathāyaṃ evaṃ ekaṃsena vuttaṃ. Naca uṭṭhātuṃpi asakkonto so jaraggavo pajadvārassa āsanne ṭhitopi pathamataraṃ nikkhamissatīti. [Garukacatukkaṃ]

147. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto paccuppanno attabhāvo. Veditabbaṃ anu bhavitabbanti vedanīyaṃ. Phalaṃ. Diṭṭhadhamme vedanīyaṃ phalaṃ etassāti **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**.

[146] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Diṭṭhadhamme veditabbaṃ vipākānubhavana vasenāti diṭṭhadhammavedanīya’’nti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Diṭṭheva dhamme vipākaṃ paṭisaṃvedetīti hi pāḷiyaṃ vuttaṃ. Ettha hi vipākaṃ paṭisaṃvedetīti etena idha vedanīyasaddo kammasādhano vipākātidheyyoca hotīti dasseti. Evañca sati idha aññapadatthasamāso eva labbhati. Na uttarapadatthasamāsoti. Diṭṭhadhammaṃ upecca tassa anantare pajjitvā pāpuṇitvā veditabbaṃ phalaṃ etassāti **upapajjavedanīyaṃ**. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ upapajja saddassa atthaṃ vadantena upapajjitvāti vuttaṃ. Suttapadesu pana upapajjevāti pāṭho diṭṭho. Tasmā diṭṭhadhammassa samīpe anantare pajjitabbo gantabboti upapajjo. Dutīyo attabhāvo upapajjeveditabbaṃ phalaṃ etassāti upapajjavedanīyanti evamattho pāṭhassa vasena veditabbo. Upapajjātivā anantare bhave pavatto eko nipāto. Yathā paccāti.

[147] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Diṭṭhadhammato anantaraṃ upapajjitvā veditabbanti upavajjavedanīya’’nti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Upapajjavā vipākaṃ paṭisaṃvedetīti hi pāḷiyaṃ vuttaṃ. Pariyāyati punappunaṃ āgacchatīti pariyāyo. Aparoca so pariyā yocāti **aparapariyāyo**. Diṭṭhadhammā nāgatā nantara bhavehi añño atta bhāva parivatto. Te neva hi mahāṭīkāyaṃ aṅgutta raṭīkāyañca aparapariyāyeti diṭṭhadhammānantarānāgatato aññasmiṃ attabhāvapariyāye attabhāvaparivatteti vuttaṃ. Suttapadesu pana aparevā pariyāyetica aparāparevā pariyāyetica dvidhā pāṭho diṭṭho. Tattha pacchimasmiṃ pāṭhesati idha majjhe ekassa aparasaddassa lopo daṭṭhabbo. Saṅgahapoṭṭhakesu pana majjhe dīgho yākāranaṭṭhoca aparāpariyasaddo dissati. So bahūsu aṭṭhakathāsu natthi. Pāḷiyāca na sameti.

[148] Yañca **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Apare apare diṭṭhadhammato aññasmiṃ yatthakatthaci attabhāve veditabbaṃ kammaṃ aparāpariya vedanīya’’nti vuttaṃ. Tattha diṭṭhadhammatoti idaṃ tāva nayujjati.

Na hi majjhe upapajjabhavaṃ vajjetvā pathamo diṭṭhadhammova idha tatīye pade adhikatoti yutto.

[149] Atthato pana byañjanatoca sabbaṃ pāḷiyā na sameti.

Aparevā pariyāye vipākaṃ paṭisaṃvedetīti hi pāḷiyaṃ vuttaṃ. Aparāparevā pariyāyetivā. Ahosināmakaṃ kammaṃ **ahosikammaṃ**. Ahosikammaṃ. Bhavissatikammaṃ. Atthikammaṃ. Natassa vipākoti evaṃ vuttapāṭhavasena ācariyehi tathāgahitanāma dheyyaṃ sabbaso aladdhavipākavāraṃ kammanti vuttaṃ hoti. Tattha sattasu kusalākusalajavanesu pathamajavanacetanā diṭṭhadhammave danīyaṃnāma. Sā hi aladdhāsevanatāya sabbadubbalattā aciraṭṭhi tikāca hoti appataravipākācāti. Paccayaṃ laddhā diṭṭhadhammeeva ahetukamattaṃ phalaṃ datvā vigacchati. Na ekaṃpi maraṇakālaṃ atikkamma santānaṃ anubandhituṃ sakkoti. Paccayaṃ pana alabhamānā ahosikaṃnāma hoti. Paccayotica attano phaluppattiyā okāsadāyako nānā iriyāpathesu iṭṭhāniṭṭhārammaṇasamā gamādiko yokoci paccayopi yujjatiyeva. Ṭīkāsu pana paṭipakkhehi anabhibhūtatāyātiādinā mahantaṃ katvā paccayo vutto. So kākavaliyādīnaṃ viya pākaṭataraphaladānaṃ sandhāya vuttoti veditabbo. Na hi kammapathajavanasantāne pavattamānā itarāpivā pathamajavanacetanā iṭṭhāniṭṭhasamāyogavasenapi laddha paccayā kāci attano balānurūpaṃ phalaṃ na detīti atthi. Nacatāya diyyamānaṃ sabbaṃpi phalaṃ mahājanassavā kammakārakasseva vāpākaṭameva siyāti sakkā vattunti. Yaṃ pana ñāṇavibhaṅgaṭṭha kathāyaṃ ekaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vipākaṃ deti. Sesāni avipākānīti vuttaṃ. Taṃ aladdhapaccayāni sesāni sandhāya vuttanti gahetabbaṃ. Na hi eko diṭṭhadhammo ekasseva diṭṭhadhammavedanī yassa okāsoti sakkā viññātunti. Atthasādhikā pana sanniṭṭhāpakabhūtā satthamajavanacetanā upapajja vedanīyaṃnāma. Sā hi laddhāsevanatāya thokaṃ sārabhūtā hotīti pathamacetanā viya sīghataraṃ vipaccituṃ nasakkoti. Balavatīca hotīti ekaṃ bhavaṃ janetuṃ sakkoti. Patita java nesu pana antimajavanatāya majjhimacetanāyo viya ciraṭṭhitikā na hotīti paccayaṃ laddhā anantare eva bhave paṭisandhiṃvā pavatti phalamevavā datvā vigacchati. Aladdhā pana ahosikammameva hoti. Na dutīyaṃ maraṇakālaṃ atikkamituṃ sakkoti. Yaṃpana ñāṇavibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ ekaṃ upapajjavedanīyaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati. Sesāni avipākānīti vuttaṃ. Taṃpi paṭisandhivipākaṃ sandhāya vuttanti gahetabbaṃ. Sesānipi hi yāva dutīyacuti nāgacchati. Tāva laddhapaccayāni pavatti vipākaṃ dentiyeva. Idha missaka kammāni katvā anantarabhave missakakammaphalaṃ anubhontāni vemānika petavatthūni aññānica taṃtaṃkammaṃ katvā anantarabhave eva sugati yaṃ kabbipākabhūtaṃ vipattiṃ anubhavantāni duggatiyaṃvā tabbipākabhūtaṃ sampattiṃ anubhavantāni anekāni vatthusatāni ettha kathe tabbānīti.

[150] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Sāca paṭisandhiṃ datvāva pavattivipākaṃ deti. Paṭisandhiyā pana adinnāya pavattivipākaṃ detīti natthī’’ti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Yathāvuttavatthūhi saddhiṃ virujjhanato.

[151] Yañca **tattha**

> ‘‘Cuti anantarañhi upapajjavedanīyassa okāso’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃpi akāraṇaṃ.

Putianantarato paṭṭhāya yāvajīvaṃpi okāsasambhavato.

[152] Yañca **tattha**

> ‘‘Paṭisandhiyā pana dinnāya jātisatepi pavattivipākaṃ detīti vuttaṃ’’. Taṃpi na gahetabbaṃ.

Kammasaṅkarāpattito. Aṅguttaraṭṭhakathāyañca diṭṭhadhammavedanīyaṃ upapajjavedanīyaṃ aparapariyāya vedanīyanti tesaṃ saṅkamanaṃ natthi. Yathāṭhāneyeva patiṭṭhantīti vuttaṃ. Na cettha paṭisandhivasena evaṃ vuttanti sakkā vattuṃ. Tadatthasādhakassa aṭṭhakathāpadesassavā vatthussavā yuttiyāvā abhāvatoti. Majjhe pana pañcajavana cetanā aparapariyāya vedanīyaṃnāma. Etā hi suṭṭhu balavantī sārabhūtāca hontīti na sīghaṃ vipaccituṃ sakkonti. Ciraṭṭhitikā pana honti. Tasmā tatīyabhavato paṭṭhāya yadā okāsaṃ labhanti. Tadā pañcavāre paṭisandhiṃ datvā saṃsārapavattiyā sati kappasatasahassepi pavattivipākaṃ dentīti. Imāniyeva pana tīṇi kammāni attano attano khette sabbaso vipākavāraṃ alabhamānāni ahosikammaṃnāma. Khettañca nesaṃ pathamassa diṭṭha dhammacutiyā paricchinnaṃ. Dutīyassa anāgatānantarabhavacutiyā. Tatīyassa parinibbānacutiyāti daṭṭhabbaṃ.

[Diṭṭhadhammacatukkaṃ]

148. **Pākaṭṭhānavasenā**ti apāyādikassa vipaccanaṭṭhānassa vasena tathā cattāri kammānināma hontīti yojanā. **Tatthā**ti tesu akusalādīsu catūsu kammesu. **Kammadvāravasenā**ti kammasiddhiyā aṅgabhūtānaṃ kāyādi kammadvārānaṃ vasena. Pāṇaṃ atipātenti etenāti **pāṇātipāto**. Atipātanañcettha sarasato patituṃ adatvā antarāeva payogabalena pātanaṃ daṭṭhabbaṃ. Adinnaṃ ādiyanti etenāti **adinnādānaṃ**. Agamanī yavatthusaṅkhātesu vatthukāmesu micchā caranti etenāti **kāmesumicchācāro**. Tattha parapāṇe pāṇasaññino tassa jīvitindriyasantānupacchedakassa kāyavacīpayogassa samuṭṭhāpikā vadhakacetanā pāṇātipātonāma. Sayameva attano jīvitindriyaṃ pātentassa pāṇātipātonāma natthi. Parapariggahite parapariggahitasaññino tato viyogakāraṇassa kāya vacīpayogassa samuṭṭhāpikā acchindakacetanā adinnādānaṃnāma. Agamanīyavatthūsu maggenamaggapaṭipādakassa kāyapayogassa samuṭṭhāpikā assādacetanā kāmesumicchācāronāma. Keci panaetthapi agamanīya vatthusaññinoti padaṃ icchanti. Taṃ aṭṭhakathāya na sameti. Agamayanīvatthu tasmiṃ sevanacittanti hi tattha vuttaṃ. Etena agamanīyavatthumhi sati gamanīya saññāyavā agamanīya saññāyavā sevantassa kammapatho hoti yevāti siddhaṃ hoti. Itarathā agamanīyavatthu tathā saññitā tasmiṃ sevanacittanti vuttaṃ siyāti.

Apare pana sayaṃ payogaṃ katvā attani parena karīyamānaṃ maggena maggapaṭipādanaṃ assādentassa sevanacitte satipi natthi kammappathabhedo. Payogassa abhāvāti vadanti. Sevanacitte pana sati payogo appamāṇanti eke. Evañca sati tiyaṅgikova micchācāro, na caturaṅgikoti āpajjati. Aṭṭhakathāyaṃ pana sevana payogena saha caturaṅgikova vuttoti aññe. Sevanapayogo pana yebhuyyena labbhamānattāyeva vutto. Na pana ekantaaṅgabhāvato. Itarathā itthīnaṃ yebhuyyena payogakiccaṃ natthīti tāsaṃ micchācāro dullabho siyāti ca vadanti. Bhikkhunidūsanaṃpi ettheva saṅgayhati. Sā hi rakkhitāsu saṅgahitāti. Ṭīkāsu pana sā dhammarakkhitāpi na hoti. Kuto mātādirakkhitā. Dhammoti hi idha pāsaṇḍiyadhammova aṭṭhakathāyaṃ vuttoti vadanti. Sāsanadhammopi nana yutto. Sabrahmacāri niyopi upajjhāyinī ādikā tassā mātādiṭṭhāniyāeva honti. Tathā hi sikkhāpadavibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ micchācāropi dussīlāya.La. Sāmaṇeriyā, puthujjanabhikkhuniyā, sotāpannāya, sakadāgāminiyā, tato anāgāminiyā vītikkamo mahāsāvajjo. Khīṇāsavāya pana ekantamahāsāvajjovāti vuttaṃ.

Kasmāpanettha surāpānaṃ nagahi taṃ. Taṃpihi apāyasaṃvattani kabhāvena vuttaṃ. Yathāha-surāmerayapānaṃ bhikkhave āsevitaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ nirayasaṃvattanikaṃ tiracchānayonisaṃvattanikaṃ pettivisayasaṃvattanikaṃ. Yoca sabbalahuko surāmeraya pānassa vipāko. So manussabhūtassa ummattakasaṃvattaniko hotīti. Aṭṭhakathāsupi koṭṭhāsato pañcapi pāṇātipātā dayo kammapathāevāti vuttanti. Vuccate, mūlaṭīkāyaṃ tāva tassa sabhāgattena micchācāre upakārakattena dasasupi kammapathesu anupavesoti vuttaṃ. Tattha sabhāgattaṃ gahetvā vibhāvaniyaṃ surāpānaṃpi ettheva saṅgayhatīti vadanti rasasaṅkhātesu kāmesu micchācārabhāvatoti vuttaṃ. Upakārakattaṃ gahetvā paṭisambhidāmaggaṭīkāyaṃ kusalākusalāpica paṭisandhijanakāyeva kammapathāti vuttā. Vuttāvasesā paṭisandhijanane anekanti kattā kamma pathāti na vuttāti imassa vākyassa saṃvaṇṇanāyaṃ vuttāvase sāti surāpānādayo tabbiramaṇādayoca. Surāpānañhi madassa paccayo. Mado apuññapathassa. Tabbiratipi nimmadatāya. Sāca puññapathassāti kammapathūpanissayāni tāni tadāsannakammavasena sandhijanakānipi hontīti vuttaṃ. Tattha tadāsannakammavasenāti tassa surāpānassavā surāpānaviratiyāvā āsanne pavattānaṃ tammūlakānaṃ apuññakammānaṃvā puññakammānaṃvā vasenāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti-yo suraṃ pivitvā surāmadahetu pāṇā pātādīsu yaṃkiñci kammaṃ karoti, tassa surāpānaṃ tassati kammassa balavūpanissayo hoti pubbacetanāṭhāniyañca. Tadeva visuṃ paṭisandhiṃ janeti, na itaranti. Yathā hi pubbāparacetanā yopi kammapathapattassa kammassa parivārabhūtāeva paṭisandhiṃ janenti, na itarā. Evamidaṃpīti. Na hi kammapathasuttesu sarūpato āgatānieva paṭisandhiṃ janenti. Na itarānīti sakkā niyametuṃ. Yāni pana ekantena paṭisandhijananasāmatthiya yuttāni, tāneva tattha sarūpato vuttāni. Yānipana paṭisandhijanane anekantikāni honti. Tāni tatthasarūpato na vuttānīti sakkā viññātuṃ. Tathā hi paṭisambhidā maggaṭṭhakathāyaṃ kusalākusalāpica paṭisandhijanakāyeva kammapathāti vuttā. Vuttāvasesā paṭisandhijanane anekanti kattā kammapathāti na vuttāti vuttaṃ. Tasmā idaṃpi paṭisandhijanane anekantikattā tattha sarūpato na vuttantica. Yaṃ tadā sannakammavasena paṭisandhijanakanti pubbe vuttaṃ. Taṃ tattha sarūpato vuttesu tadā sannakammesu anupaviṭṭhantica sakkā vattunti. Tassa pana duvidhaṃ kiccaṃ paṭisandhijananaṃ kammajananañcāti. Tattha paṭijananato kammajananamevassa mahantaṃ mahāvipphārañca hotīti katvā sakkena devānamindena kumbhajātake –

Yaṃ ve vivitvā duccaritaṃ caranti,
Kāyena vācāya cetasāca;
Nirayaṃ vajanti duccaritaṃ caritvā,
Tassā puṇṇaṃ kumbhamimaṃ kiṇāthāti.

Evaṃ tadāsannakammavaseneva tassa apāyagāmitā vuttā. Tadubhayaṃ panassa kiccaṃ gahetvā surāmerayapānaṃ bhikkhave āsevitaṃ.La. Saṃvattanikanti aṅguttare vuttanti veditabbaṃ. Ayañhisuttapadesu dhammatā. Yadidaṃ saṃvattanikanti vuttaṭṭhāne yathālābhayojanāti. Tathāhi mūlaṭīkāyaṃpunabbhavaṃdetipunabbhavāya saṃvattetīti pāṭhe kammasahajātā punabbhavaṃdeti. Kammasahāyabhūtā akammasahajā tāpunabbhavaṃ saṃvattetīti vuttaṃ. Keci pana imamatthaṃ anupadhāretvā imāya pāḷiyā tassa visuṃ ekantakammapathabhāvaṃ maññanti. Yaṃ pana koṭṭhāsato pañcapi kammapathāevāti aṭṭhakathāvākyaṃ. Tattha evasaddena tesaṃ cetanādhammattā jhānādikoṭṭhāsikattaṃ nivatteti. Cetanā hi kammapathaṃ pattāpi apattāpi koṭṭhāsato kamma pathakoṭṭhāsikāeva hotīti. Teneva mūlaṭīkāyaṃ kammapathā evāti kammapathakoṭṭhāsikāevāti vuttaṃ. Anuṭīkāyañca kamma pathakoṭṭhāsikāeva. Na jhānādikoṭṭhāsikāti vuttaṃ. Kecipana imamatthaṃ asallakkhetvā iminā vākyena tassa visuṃ kammapathabhāvaṃ vadanti.

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṃ pana sabbenasabbaṃ tassa kammapathabhāvo paṭikkhittoyeva, tattha hi purimānaṃ catunnaṃ kāyakammādibhāvañca kammapathabhāvañca visuṃ vatvā surāpānaṃpatvā kāyakammamevāti vuttaṃ. Etena vacīkammabhāvañca kammapathabhāvañca paṭikkhipatīti. Dhātusaṃyuttaṭṭhakathā yañca paṭikkhitto. Yathāha-tatīyaṃpañcakammavasena bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ. Catutthaṃ sattakammapathavasena pañcamaṃ dasa kammapathavasenāti. Tattha hi tatīye surāpānamissakattā pañcakammavasena icceva vuttaṃ. Na pañcakammapathavasenāti. Etāsupica paṭisandhijanane anekanti kattāeva paṭikkhittoti na nasakkā vattuṃ evañhi sati sabbā pāḷiṭṭhakathāṭīkāyo saṃsanditā hontīti. **Kāyakamma**nti ettha kāyo tividho sasambhārakāyo pasādakāyo copanakāyoti. Idha kāyaviññattisaṅkhāto copanakāyo adhippetoti vuttaṃ **kāyaviññattisaṅkhāte**ti. Copanakāyo hi kadāci kāyaṅgena attanoadhippāyaṃ parassa viññā panatthāyapi karīyatīti kāyaviññattīti vuccatīti. So yevaca kammānaṃ pavattimukhattā dvāranti kāyadvāraṃ. Tasmiñhi tena tena upakkama kiccena pavattamāneeva jīvitindriyupacchedādikiccasiddhito taṃjana kassa cetanādhammassa āyūhana kiccanibbattica kāyakammanāma lābhoca hotīti. Tasmiṃ kāyadvāre. Etthaca yasmāsabbānipi kammāni pubbaṅgamabhūtena sampayuttamanena vinā nasijjhanti. Manopubbaṅgamā dhammā. Manoseṭṭhā manomayāti hi vuttaṃ. Dhammāti cettha sucaritaduccaritadhammā vuccanti. Tasmā manodvāraṃ sabbakammasādhāraṇattā kammāni visesetuṃ nasakkoti. Asādhāraṇabhūtā pana kāyavacīyo eva sakonti. Yasmāca purimāni sattavidhāni kammāni kevalaṃ manomattena nasijjhanti. Taṃsamuṭṭhitehi pana kāya vacīpayogehi eva sijjhanti. Tasmā teeva tesaṃ kammānaṃ pavattimukhasaṅkhyaṃ gacchantīti vuttaṃ **kāyadvāre**ti. Parato **vacīdvāre**ti ca.

Yasmā pana kāyadvāre vuttito kāyakammaṃ nāma. Vacīdvāre vuttito vacīkammaṃnāmāti ettakamatte vutte pāṇātipātādīni tīṇi kāyakammaṃnāma. Musāvādādīni cattāri vacīkammaṃnāmāti evaṃ dvārena kammānaṃ nāmavavatthānaṃ asiddhaṃ siyā. Kathaṃ. Yadā hi purimāni dve āṇattivasena appakena vacīdvāre bhijjhanti. Tadā tāni kāyakammanti nāmaṃ jaheyyuṃ. Vacīkammanti saṅkhyaṃ gaccheyyuṃ kasmā vacīdvāre vuttito vacīkammaṃnāmāti vuttattā. Dvevā nesaṃ nāmāni bhaveyyuṃ. Ubhayadvāresupi sandissanato. Yadāpana majjhimāni cattāri hatthamuṭṭhādivasena appakena kāyadvāre sijjhanti. Tadā tānipi vacīkammanti nāmaṃ jaheyyuṃ. Kāyakammanti saṅkhyaṃ gaccheyyuṃ. Kasmā kāyadvāre vuttito kāyakammaṃnāmāti vuttattā. Dvevā nesaṃ nāmāni bhaveyyuṃ. Ubhayadvāresupi sandissanato. Evañcasati pāṇātipāto.La. Micchācāroceti kāyakammaṃnāmāti idaṃ vavatthānameva niratthakaṃ siyā. Tathā parato musāvādo.La. Ppalāpoceti vacīkammaṃnāmāti. **Bāhullavuttito**ti vuttepana ekamekena bāhullasaddena chabbidhāni tāni vajjāni vajjetvā vuttappakāraṃ dvārena kammavavatthānaṃ siddhaṃ bhavati. Yathā vanacarako saṅgāmāvacaroti.

Manokammāni pana dvārantaresu carantānipi caraṇamattāni eva honti. Na dvārantarāni tesaṃ kammasiddhiyā aṅgaṃ honti. Tasmā tāni visuṃ katānīti veditabbaṃ. Yasmā pana kāyadvārassa kāyoti nāmaṃ anekesu suttasahassesu sayameva siddhaṃ pākaṭañca. Tathā vacīdvārassa vācāti nāmaṃ. Kusalākusala javanacittasaṅkhākassa manodvārassaca manoti nāmaṃ. Tasmā sabbattha kāyadvāraṃ vacīdvāraṃ manodvāranti vutte kammena dvārassa vavatthāna kiccaṃnāma natthi. Yattha pana kāyakammadvāraṃ vacīkammadvāraṃ manokammadvāranti āgataṃ. Tattheva dvārakathādīsu kammena dvāravavatthānaṃpi visuṃ vattabbaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

[153] Etena yaṃ vuttaṃ **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Kāyakammassaca pavattimukhabhūtaṃ kāyadvāranti vuccatīti’’. Taṃ paṭikkhittaṃ hoti.

[154] Yañca **tattha**

> ‘‘Tathā musāvādādiṃ kāyavikārena karontassa vacīkammaṃ kāyadvārepi pavattatīti kammena dvāravavatthānaṃpi nasiyāti’’ vuttaṃ. Taṃpi na yujjati.

Na hi kāyavikārena karīyamānaṃ vacīkammaṃ kāyadvāre pavattamānaṃpi tassa dvārassa nāmaṃ bhindituṃvā attano nāmaṃ dātuṃvā sakkoti. Sabhāva siddhattā tassa nāmassāti.

[155] Eteneva yañca **tattha**

> Vuttaṃ ‘‘tathā kāyakammameva yebhuyyena kāyadvāre pavattati. Na itarāni. Tasmā kāyakammassa yebhuyyena ettheva pavattanato kāyakammadvārabhāvo siddho. Brāhmaṇagāmādīnaṃ brāhmaṇagāmādi bhāvoviyāti’’. Taṃpi paṭikkhittaṃ hoti.

Na hi kāyakammadvāranti nāmaṃ idha vuttaṃ atthīti. [Kāyakammaṃ]

149. Musāti abhūtatthe nipāto. Musā vadanti etenāti **musāvādo**. Visati paresaṃ aññamaññasammodabhāvasaṅkhātaṃ sāmaggirasaṃ saṃcuṇṇeti paribhindati mithu bhedaṃ karoti etāyāti pisuṇā. Attano piyabhāvaṃ paresañca mittasuññabhāvaṃ karoti etāyātivā pisuṇā. Niruttinayena. Vadanti etāyāti vācā. Pisuṇāca sā vācācāti **pisuṇavācā**. Yena suyyati, tassa hadayaṃ pharamānā usati dahatīti pharusā. Pharusāca sā vācācāti **pharusavācā**. Sādhujanehi adhigantabbaṃ saṃsukhaṃ hitañca phalati visarati vināseti hitasukhamaggaṃ bhindatīti samphaṃ. Taṃvā phalati bhijjati etenāti samphaṃ. Atthadhammāpagatassa paṭibhāṇacittassa bhāratayuddhasītāharaṇā dikassa vācā vatthumattassetaṃ nāmaṃ. Yattha diṭṭhadhammahitabuddhiyāvā samparāyika hitabuddhiyāvā upāyadīpakaṃ kiñci atthadhammavinayapadaṃ natthi. Samphaṃ palapantipakārena kathayanti etenāti **sapphappalāpo**. Tattha parassavisaṃ vādanapurekkhārena visaṃ vādaka kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā musāvādo. So parassa atthabhañjanakova kammapathabhedo. Itaro kammameva. Ettha ca kamma pathoti paṭisandhijanakānaṃ kammānaṃ uṭṭhānamukhamaggo vuccati. Yathā hi rajānaṃ uṭṭhānapadeso rajapathoti vuccati. Tathā loke sandissamānesu sattānaṃ kāyavacīcittābhisaṅkharaṇakiccesuyehi kiccehi paṭisandhijanakāni kammāni uṭṭhahanti. Yesuvā kiccesu tāni uṭṭhahanti pavattanti. Tāni kāyavacīcittā bhisaṅkharaṇakiccāni paṭisandhijanakānaṃ kammānaṃ uṭṭhānamukhamaggattā kammapathoti vuccanti. Katamāni pana tānīti. Aṅgasampannāni akusalesu pāṇaghāta kiccādīni kusalesu tabbiramaṇakiccādīni dasavidhāni kiccānīti. Kammāniyeva sugatiduggatīnaṃ taduppajjanakasukhadukkhānañca pathabhūtattā kammapathonāmātipi vadanti.

Parassa bhedapurekkhārena bhedakakāyagacīpayogasamuṭṭhā pikā saṃkiliṭṭhacetanā pisuṇāvācā. Sāpi pare bhinneyeva kammapathabhedo. Abhinne kammameva. Parassa mammacchedakakāya vacīpayogasamuṭṭhāpikā duṭṭhacetanā pharusavācā. Etthaca maranti sattā, maraṇamattaṃvā dukkhaṃ nigacchanti etasmiṃ ghaṭṭiyamāneti mammaṃ. Duṭṭhavaṇo. Mammaṃ chindati bhindati ghaṭṭetīti mammacchedako. Vaṇaghaṭṭanapayogo. Idha pana mammaṃviyāti mammaṃ. Jātiādīsu dasasu akkosavatthūsu yaṃkiñci. Mammacchedakoti jātiādīsu ghaṭṭana vasena pavatto pharusa kāyavacī payogo. Aya mattho sīlakkhandha ṭīkā vasena veditabbo. Athavā. Mamāyatīti mamo. Mitto. Mamassa bhāvo mammaṃ. Mettācittaṃ. Mammaṃ chindatīti mammacchedako. Ayaṃpi akkositabbassa sammukhāeva kammapathabhedoti keci. Parammukhāpīti apare. Yathā pana paraṃ akkositvā khamāpentassa khamāpanakammaṃ parassa dūre ṭhitassapi matassapi sampajjati. Evaṃ akkosanakammaṃpīti dīghamajjhimaṭīkākārā icchanti. Akkosādhippāyena caṇḍā mahiṃsī taṃ anubandhatūtivā corā taṃ khaṇḍā khaṇḍikaṃ karontūtivā muddhā te phalatu sattadhātivā evamādinā nayena paraṃ abhisapantassapi kammapathabhedo hotiyevātica vadanti.

Anatthaviññāpana kāyavacīpayoga samuṭṭhāpikā pāpacetanā samphappalāpo. Sopi bhāratayuddha sītāharaṇādikesu paṭibhāṇacittesu vācāvatthumattesueva kammapathabhedo. Socakho pare taṃ anatthaṃ saccato gaṇhanteyeva. Agaṇhante pana kammameva. Tathā rājakathādīsu dvattiṃsa tiracchāna kathāpabhedesupi kammameva. Tañca kho tadassādavasena kathentasseva. Atthadhammavinayanissitaṃ katvā kathentassa pana sabbaṃpi satthakameva hotīti veditabbaṃ. **Vacīkamma**nti ettha vacīti vācāyeva. Sā catubbidhā saddavācā virativācā cetanāvācā copanavācāti. Idha pana saddasahitā vacīviññattisaṅkhātā copana vācā adhippetāti vuttaṃ **vacīviññattisaṅkhāte**ti. Copanavācā hi kadāci vācaṅgena attano adhippāyaṃ parassa viññāpanatthāyapi karīyatīti vacīviññattīti vuccatīti. Sāyevaca kammānaṃ pavatti mukhattā dvāranti vacīdvāraṃ. Tāya hi taṃtaṃvacīpayogakiccena pavattamānāya eva visaṃvādanādikiccasiddhito taṃsamuṭṭhāpakassa cetanādhammassa āyūhanakriyānibbattica vacīkammanāmalābhoca hotīti. Tasmiṃ vacīdvāre. Yamettha vattabbaṃ, taṃ kāyakamme vuttamevāti. [Vacīkammaṃ]

150. Abhijjhāyanti assādamatte aṭṭhatvā parabhaṇḍassa attano pariṇāmanavasena atirekataraṃ jhāyanti nijjhāyanti etāyāti **abhijjhā**. Byāpādenti parasatte vināsaṃ āpanne katvā cintenti etenāti **byāpādo. Micchādiṭṭhī**ti ettha micchāti viparītatthe nipāto. Atthidinnantiādinayapavattaṃ sabbaṃ sappurisa maggaṃ sappurisapaññattaṃ bhinditvā natthi dinnantiādinayena tabbiparī tato passanti etāyāti micchādiṭṭhi. Tattha parasantakaṃ disvā kevalaṃ assādanābhinandanarajjanamattesu aṭṭhatvā ahovata idaṃ mamassāti evaṃ attano katvā cittena pariṇāmentasseva abhijjhākammapathabhedo hoti. Parasantakabhāveyeva thapetvā lābhāvatime. Ye īdisaṃ paribhuñjanti. Ahovatāhaṃpi tāvakālikaṃ paribhuñjeyyaṃ. Yācitvāvā kiṇitvāvā attano kareyyaṃ. Aññaṃvā īdisaṃ labheyyanti evaṃ assādentassa kammameva. Vuttañhetaṃ aṭṭhakathāsu parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti. Yāva na ahovata idaṃ mamassāti attano pariṇāmetīti. Antamaso ḍaṃsamakasādikepi ārabbha ime nassantu vinassantu. Ahovatime nasseyyuṃ vinasseyyuṃ. Avaḍḍhitāvā bhaveyyuṃ ciraṃvā natiṭṭheyyuṃ. Kadāvā nassanti vinassantīti evaṃ para sattassa khandhajīvavināsaṃ cintentasseva byāpādo. Itaro kammameva. Vuttañhetaṃ parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti. Yāva na ahovatāyaṃ ucchijjeyya vināseyyāti tassa vināsaṃ cintetīti. Kammassavā kammavipākassavā sabbaso paṭibāhikā natthikāhe tukākriyavasena tividhā niyata micchādiṭṭhieva kammapathabhedo. Dasavatthukamicchādiṭṭhi pana natthikadiṭṭhipabhedāeva. Sabbaññudesanaṃ paṭibāhitvā pavattā ariṭṭhakaṇṭakādīnaṃ diṭṭhiyopi kammapathāevāti vadanti. Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhivā dvāsaṭṭhidiṭṭhigatānivākammamevāti.

Niyatāti cettha yathā tīṇi lakkhaṇāni yattakaṃ passitvā saddhādhimokkhena sanniṭṭhānaṃ gacchantassa cittuppādo attano anantaraṃ phaladānaniyamena niyato hoti. Tattakaṃ passanto kusalesu dhammesu niyāmaṃ okkamatīti vutto. Tathādiṭṭhiṭṭhā nāni kāraṇa paṭirūpakāni yattakaṃ passitvā micchādhimokkhena sanniṭṭhānaṃ gacchantassa cittuppādocutianantarephaladānaniyamena niyato hoti. Tattakaṃ passitvā sanniṭṭhānaṃ gacchanto akusalesu dhammesu niyāmaṃ okkamati, atekicchonāma hoti. Tathā pana apassitvā kevalaṃ micchādhimokkhamattena evameva bhavissatīti sanniṭṭhānaṃ gantvā sakaṃ ācariyakaṃ samayaṃ paggaṇhitvā ṭhito atekicchonāma nahoti. Kasmā, phaladāna niyamābhāvāti. Ayañca attho micchattattikena dīpetabbo. Tattha hi phaladāna niyamavaseneva ubhinnaṃpi sammattamicchattadhammānaṃ niyatasaññāpaṭilābho aṭṭhakathāyaṃ vuttoti. Suttantasaṃvaṇṇanāsu pana gahaṇaniyamavasenāpi tassā niyatabhāvo vuttoti.

Aññatrāpiviññattiyāti viññattidvayena vināpi. Viññattidvayaṃ asamuṭṭhāpetvāpīti attho. Apisaddena pana viññattidvayena sahāpīti dasseti. Imāni hi tīṇi kammāni yadā kāyaṅgavā caṅgāni acopetvā manasmiṃeva sijjhanti. Tadāviññattiyā vināva pavattanti. Yadā pana tāni copetvā kāyavacīdvāresu sijjhanti, tadā viññattiyā saheva pavattantīti. Etena imesaṃ tīsupi dvāresu pavattiṃ dīpeti. Evaṃsantepi imāni manodvāreeva bahulaṃ pavattanti. Kāyavacīdvāresu pana appakameva pavattantīti vuttaṃ **manasmiṃyevabāhullavuttito**ti. Tattha manasmiṃ yevāti kusalā kusalajavanacittasaṅkhāte manodvāreeva. Etena purimesupi kāyadvāre vacīdvāreti padesu evasaddasambhavo dīpito hoti. Evañhi sati tatthapi dvārena kammavavatthānaṃ suṭṭhutaraṃ upapannaṃ hotīti. Itarathā upalakkhaṇādivasena atthantarapasaṅgopi siyāti. Apica, idha evasaddena ayaṃpi visesattho dīpito hoti. Pāṇavadhādīsu hi vadhāmi naṃ avaharāmi na ntiādinā saṃvidhānākārena pavattā cetayitakriyāeva padhānaṃ hoti. Sāca kāyavacīpayogehi vinā nasijjhati. Tasmā tesu kāya vacī payogā kammasiddhiyā ekaṃ aṅgaṃ honti. Taṃ sahajātāca abhijjhādayo cetanāpakkhikāeva hutvā abbohārikattaṃ gacchanti. Parabhaṇḍā bhijjhāyanādīsu pana abhijjhādīnaṃ attapadhānānaṃ kāyavacīdvāresu pavattānaṃpi kāya vacīpayogākammasiddhiyā aṅgameva nahonti. Tathā cintāpavatti matteneva tattha kammasiddhito. Iti imesu kammesu kāya vacīdvārānaṃ sabbenasabbaṃ aṅgabhāvapaṭikkhipanatthaṃ manasmiṃ yevāti eva gahaṇaṃ idheva katanti daṭṭhabbaṃ. Tesu pana dvāresu pavattimatta sabbhāvaṃ sandhāya bāhullasaddopi idha gahitoti.

[156] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Viññattisamuṭṭhāpaka cittasampayuttācettha abhijjhādayo cetanāpakkhikāva hontīti’’ vuttaṃ. Taṃ idha na yujjati.

Na hi viññattisamuṭṭhāpakacittasampayuttāpi kevalaṃ manokamma kiccavisesena pavattamānā abhijjhādayo cetanāpakkhikā honti. Cetanāeva pana abhijjhādipakkhikā hotīti. [Manokammaṃ]

151. Ettha ca dasannaṃpi imesaṃ kammapathānaṃ pubbāparacetanāyo paṭisandhiākaḍḍhane anekantikapakkhaṃ gatāti paṭisambhidā maggaṭīkāyaṃ vuttā. Tasmā tāpi imaṃ sattaṃ māressāmi imaṃ bhaṇḍaṃ adinnaṃ ādiyissāmītiādinā nayena ādito paṭṭhāya pavattā balavapaccaye laddhā paṭisandhiṃ ākaḍḍhanti. Aladdhā nākaḍḍhantīti yuttā. Yāni pana kusalākusalāni kammapathabhedaṃ appattāni honti. Tāni kāyadvāre dissamānāni kāyakammānināma honti. Vacīdvāre dissamānāni vacīkammānināma. Suddhe manodvāre dissamānāni manokammānināmāti veditabbānīti. **Dosamūlenā**ti dosasaṅkhātamūlena dosamūlakacittenāti dvidhā attho. Tattha purimo byāpādavajjehi dvīhi yujjati, pacchimo tīhipi. **Lobhamūlenā**ti ettha esanayo. Tatthāpiti purimo abhijjhāvajjehi dvīhi yujjati. Pacchimo tīhīti. **Dvīhi mūlehī**ti kadāci dosamūlena kadāci lobhamūlenāti evaṃ dvīhi mūlehi sambhavanti. Moho pana sabbasādhāraṇattā visesakaro na hotīti idha na gahito.

[157] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Nidhipāṭhakapamāṇato duṭṭhaniggahatthaṃ parasantakaṃ harantānaṃ rājūnaṃ brāhmaṇānañca sabbamidaṃ brāhmaṇānaṃ rājūhi dinnaṃ. Tesaṃ pana sabbadubbalabhāvena aññe bhuñjanti. Attasantakameva brāhmaṇā paribhuñjantīti evamādīni vatvā sakasaññāya eva yaṃkiñci harantānaṃ kammaphalasambandhāpavādīnañca mohamūlenā’’ti vuttaṃ. Taṃ idha na yujjati.

Sahajātamūlañhi idha adhippetaṃ asādhāraṇabhūtañca. Tesañca tathāharantānaṃ haraṇaṃ haraṇakāle kadācidosamūlena kadāci lobhamūlenāti evaṃ dvīhi mūlehi eva sambhavatīti. Yo pana moho mahāsammatādīnaṃdhammikarājūnaṃ kāle pavattaṃ porāṇaka nidhisatthaṃ thapetvā pacchā adhammikānaṃrājūnaṃ kāle pavattesu yebhuyyena adhammikesu dhammasattha rājasattha saṅkhātesu nidhipāṭhesu dhammikasaññīnaṃ rājūnaṃ uppanno. Yoca rājūnaṃ abhisekakāle dinnaññevasamaṇabrāhmaṇānaṃtiṇakaṭṭhodakanti vacanaṃ upādāya sabbamidaṃ brāhmaṇānaṃ rājūhi dinnanti evaṃ saññīnaṃ brāhmaṇānaṃ uppanno. Yoca natthi sukata dukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti evaṃ diṭṭhikānaṃ kammaphalasambandhā pavādīnaṃ uppanno. Sosabbopi upanissayamoho nāma hoti. So idha nādhippeto. Itarathā lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāya. Doso nidānaṃ kammānaṃ samudayāya. Moho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyāti vacanato sabbepi akusalakamma pathāti mūlakāeva idha vattabbā siyunti. Evaṃpanettha vattabbaṃ siyā, kammesuca kammaphalesuca sañjātakaṅkhānaṃ janānaṃ kaṅkhā pariyuṭṭhāna cittenasahevatadanurūpāniadinnādānādīni cattārikammāni karontānaṃ tāni kammāni suddhena mohamūlena jāyantīti. Evañhi sati parato vicikicchā cetanāya paṭisandhijanakesu gahaṇampi upapannaṃ hotīti. [Akusalakammaṃ].

152. **Kāmāvacarakusalampi kāyadvāre pavattaṃ kāya kamma**nti ettha dve pariyāyā veditabbā. Kathaṃ, vakkhamānesu hi puññakriyavatthūsu yaṃkiñci puññakriyavatthuṃ kāyaṅgaṃ copetvā pavattitaṃ kāyakammaṃ nāma. Vācaṅgaṃ copetvā pavattitaṃ vacīkammaṃ nāma. Kāyaṅga vācaṅgāni acopetvā manodvāreeva pavattitaṃ manokammaṃ nāmāti ayameko pariyāyo. Ayaṃ pana mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āviceva raho ca. Mettaṃ vacīkammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āviceva rahoca. Mettaṃ manokammaṃ paccupaṭṭhitaṃ hoti sabrahmacārīsu āviceva rahocātica. Sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattaṃ. Sabbaṃ vacīkammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattaṃ. Sabbaṃ manokammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattanti ca.

Padakkhiṇaṃ kāyakammaṃ, vācākammaṃ padakkhiṇaṃ;
Padakkhiṇaṃ manokammaṃ, paṇīhite padakkhiṇe tica.

Evamādīsu suttapadesu āgato. Apica, aṭṭhasāliniyaṃ sakalāya navakammadvārakathāya ayamattho dīpetabbo. Tattha hi dānamayampi kāyavacī manokammavasena tidhā vibhattaṃ. Tathā sīlamayaṃ bhāvanāmayañcāti. Yasmiṃ pana dussilye pavattamāne kāyo aparisuddho hoti. Kāyasaṃvaro bhijjati. Yaṃ pana kusalaṃ pavattamānaṃ tadaṅgapahānādivasena taṃ dussilyaṃ pajahitvā kāyadvāraṃ sodhayamānaṃ kāyasaṃvaraṃ pūrayamānaṃ pavattati. Taṃ kāyacopana rahitampi kāyaṅga saṃvaraṇa kiccattā kiccasīsena kāyadvāre pavattaṃ kāyakammaṃnāma. Kāyasucaritantipi vuccati. Etthaca taṃ dussilyaṃ pajahitvāti yasmiṃ citte uppajjamāne pāṇaghātādikaṃ kāyadussilyaṃ uppajjeyya. Tassa cittassa uppajjituṃ appadānavasena taṃ kāyadussilyaṃ pajahitvā. Kāyadvāraṃ sodha yamānanti yasmiṃ dussilye uppajjamāne kāyaṅgaṃ asuddhaṃ hoti. Tassa uppajjituṃ appadānavasena kāyadvāraṃ sodhayamānaṃ. Kāyasaṃvaraṃ pūrayamānanti sayaṃ kāyaṅgasaṃvaraṇakiccasampādanena kāyasaṃvaraṃ pūrentanti attho. Vacīkammepi eseva nayo. Avayesaṃ pana sabbampi kalyāṇakammaṃ tīsu dvāresu pavattampi manodvārameva sodhayamānaṃ manosaṃvarameva pūrayamānaṃ pavattatīti manodvāre pavattaṃ manokammaṃnāma. Manosucaritantipi vuccati. Ayameko pariyāyo. Ayaṃ pana anekasatesu kammapathasuttesu āgato. Apica, aṭṭhasāliniyaṃ sakalāya dvārakathāka ayamattho dīpetabboti. Imesu pana dvīsu pariyāyesu sattusāsane kalyāṇadhammapūraṇaṃnāma yāvadeva pāpadhammapahānatthāya eva hotīti pacchimoyeva padhānanti veditabboti. Diyyati etenāti **dānaṃ**. Vatthupariccāgacetanā. Sīlayatīti **sīlaṃ**. Kāya vacīkammāni sāvajjāni nīvāretvā anavajjāni susamāhitāni katvā sammādahati thapeti, uparime kusaladhammeca upadhāreti. Tesaṃ patiṭṭhā hutvā dhāretīti attho. Bhāventi etāyāti **bhāvanā**. Adhikusaladhamme anuppannevā uppādenti uppannevā vaḍḍhentīti attho. Apacāyanti etenāti **apacāyanaṃ**. Pūjenti kāyavācāhi attānaṃ nīcavuttiṃ dassentīti attho.

Visesena āvaranti ussukkaṃ āpajjantīti byāvaṭānaṃ bhāvo kammaṃvā **veyyāvaccaṃ**. Pajjitthāti patti. Attani laddhapuññakoṭṭhāsassa nāmaṃ. Pāpīyatītivā patti. Parehi anumodantehi laddhabbassa puññānisandassetaṃ nāmaṃ. Pattiṃ dadanti etenāti **pattidānaṃ**. Tadeva parehi dinnaṃ anumodanti. Sādhukāraṃ dadanti etenāti **pattānumodanaṃ**. Dhammaṃ suṇanti etenāti **dhammasavanaṃ**. Dhammaṃ desenti etāyāti **dhammadesanā**. Atthi dinnaṃ, atthi yiṭṭhaṃ, atthi hutaṃ, atthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākotiādinā dasavatthukaṃ sammādiṭṭhiṃ ujuṃ karonti etenāti **diṭṭhijukammaṃ**. Sabbāni pana tāni punenti cittasantānaṃ sodhenti etehīti puññāni. Pūjanīyabhāvaṃ nibbattentīti puññānītipi vadanti. Tānieva avassaṃ kattabbaṭṭhena kriyānicāti puññakriyāni. Tāniyeva sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena vatthūnicāti **puññakriyavatthūnī**ti. Ettha ekamekaṃ tividhaṃ hoti purimaṃ majjhimaṃ pacchimanti. Tattha dāne tāva paṭiggāhakassa pariccāgakaraṇaṃ majjhimaṃnāma. Tato pubbe iminā paccayena dānamayaṃ puññaṃ pavattayissāmīti evaṃ paccayuppādanato paṭṭhāya dānaṃ ārabbha dānaṃ uddissa tīsu dvāresu pavattā kusalacetanā purimaṃnāma. Pacchā bhāge pana attanā dinnadānaṃ ārabbha punappunaṃ attamanacittaṃ uppādentassa pavattā kusalacetanā pacchimaṃnāmaṃ. Sabbaṃpi cetaṃ akusale vuttanayena balavapaccaye laddhā paṭisandhiṃ deti. Aladdhā na detīti veditabbaṃ.

Puna hīna majjhimapaṇītavasena tividhaṃ hoti. Tattha hīnena chandena cittena vīriyena vīmaṃsāyavā pavattitaṃ hīnaṃ, majjhimena chandādinā pavattitaṃ majjhimaṃ, paṇītena paṇītaṃ. Yasakāmatāyavā pavattitaṃ hīnaṃ. Puññaphalakāmatāyavā pavattitaṃ majjhimaṃ. Kattabbame vidanti ariyabhāvaṃ nissāya pavattitaṃ paṇītaṃ. Attukkaṃsana paravambhanādīhi upakkiliṭṭhaṃvā hīnaṃ. Anupakkiliṭṭhaṃ lokiyasukhabhāgitāya pavattitaṃ majjhimaṃ. Maggaphalasukhabhāgitāya pavattitaṃ paṇītaṃ. Taṇhāvasenavā bhavabhogatthāya pavattitaṃ hīnaṃ. Attano vimokkhatthāya pavattitaṃ majjhimaṃ. Sabbasattavimokkhatthāya pavattitaṃ pāramitādānaṃ paṇītanti ayamattho visuddhimagge sīlaniddesaṃ nissāya veditabboti. Yathā cettha, evaṃ sesesupiyathā sambhavaṃ tikadvayaṃ vibhajitvā vattabbanti. Tattha sīlaṃ nāmabhikkhusīlaṃ, bhikkhunisīlaṃ, sāmaṇerasīlaṃ, gahaṭṭhasīlanti catubbidhaṃ hoti. Tattha purimānaṃ dvinnaṃ samādānakiccaṃ kammavācāya siddhaṃhoti. Antimavatthuajjhāpannenavā sikkhāpaccakkhānenavā kammavācāya bhinnāya sabbaṃ samādānaṃ bhinnaṃ hoti. Sabbāni upasampanna sīlāni bhinnāni honti. Tadā bhikkhupaṭiññaṃ avijahitvā ṭhito dussīlonāma hoti. Thapetvāpana antimavatthuṃ aññasikkhā padāni vītikkamantassa yaṃ vītikkamati. Tasmiṃyeva saṃvarabhedo hoti. Na samādāna bhedo. Na hi taṃ puna kammavācāya samādātabbanti atthīti. Paṭikammaṃ karontassa pana saṃvaro pākatiko hoti. Sañcicca vītikkamantovā paṭikammaṃ akarontovā alajjīnāma hoti. Na dussīloti. Esanayo sāmaṇerasīlepi. Tattha pana saraṇagamaneneva samādānaṃsiddhaṃ hoti. Liṅganāsanaṅgaṃ katvā saraṇagamane bhinne sabbaṃ samādānaṃ bhijjati. Itaresu pana yaṃ vītikkamati, tasmiṃyeva saṃvarabhedo hotīti veditabbaṃ.

Gahaṭṭhasīle pana pakati gahaṭṭhānaṃ gahaṇavaseneva samādānaṃ siddhaṃ hoti. Tasmā ekatogaṇhante sabbāni samādinnāni honti. Ekasmiṃca bhinne sabbāni bhinnāni honti. Sabbāni puna samādātabbāni. Visuṃ visuṃ gaṇhante pana yaṃ vītikkamati, etadevabhijjati. Tadeva puna samādātabbaṃ hotīti. Paricchinnakālā tikkamane pana sabbaṃ samādānaṃ vūpasammatiyeva. Dussīlabhāvo panettha pañcannaṃ niccasīlānaṃ bhedena veditabbo. Niccāniccesu pana yaṃ niccameva vaṭṭati. Aniccaṃ navaṭṭati sāvajjaṃ hoti. Taṃ niccasīlaṃ nāma. Yaṃ pana niccaṃpi vaṭṭati. Mahantaṃ puññābhisandaṃ hoti. Aniccaṃpi vaṭṭati sāvajjaṃ na hoti. Taṃ aniccasīlaṃnāma. Tattha bhikkhu bhāve ṭhitassa bhikkhusīlaṃ sāmaṇerabhāve ṭhitassa sāmaṇerasīlaṃ pakatigahaṭṭhānaṃpañcasīlaṃ pabbajitasaṅkhepagatānaṃ upāsakānaṃ tāpasaparibbājakānañca dasasīlaṃ niccasīlaṃnāma. Tesañhi taṃ taṃ yathāsakaṃ sīlaṃ niccaṃ suddhaṃ katvā rakkhitumeva vaṭṭati. Arakkhantānaṃ bhikkhubhāvādiko sāvajjo hoti asuddho. Kasmā, attano anurūpassa ācārassa vipattito. Pakatigahaṭṭhānaṃ pana aṭṭhaṅguposathasīlaṃ aniccasīlaṃnāma. Tañhi tesaṃ vuttanayena niccaṃpi vaṭṭati. Aniccaṃpi vaṭṭati. Tathā dasasīlañca. Tañhi pakati gahaṭṭhānaṃ aniccasīlameva hoti. Gihinivatthaṃ pahāya kāsāyavatthadhāraṇena pabbajitasaṅkhepagatānaṃ eva niccasīlaṃ. Yathā hi pakatimanussānaṃ pañcasīlaṃ samādinnaṃpi asamādinnaṃpi niccaṃ rakkhitumeva vaṭṭati. Vītikkamituṃ navaṭṭati. Tathā pabbajitavesadhārīnaṃ dasasīlaṃ samādinnaṃpi asamādinnaṃpi niccaṃ rakkhitumeva vaṭṭati. Vītikkamituṃ navaṭṭati. Vesadhāraṇena saha siddhattāti.

Upari vuccamānā samathavipassanāvasena duvidhā bhāvanā bhāvanānāma. Sā idha appanaṃ apattāva adhippetā. Dhammavinayapari yattiyā saha anavajjakammasippavijjāṭhānesu paricayakaraṇa cetanāpi ettheva saṅgayhati. Ratanattaye pana mātāpitūsu kulejeṭṭhesu ācariyesu dhammikasamaṇabrāhmaṇesu aññesuca guṇavayavuddhesu yathārahaṃ paccuṭṭhānaṃ vandanaṃ añjalikaraṇaṃ sāmicikaraṇaṃ vattapaṭivattakaraṇanti evamādisabbaṃ apacāyanaṃnāma. Tesaññeva aññesañca āgantukagamikaaddhikānaṃ gilānānaṃ jiṇṇānaṃ kicca karaṇīyesu sabrahmacārīnaṃ cīvarakammādīsu paresaṃ taṃtaṃpuñña kammesuca parisuddhena hitapharaṇacittena attanokiccesu viya kāyavācāhi vāyāmakaraṇaṃ veyyāvaccaṃnāma. Attanā katassa yassakassaci puññassa parehi sādhāraṇakaraṇaṃ pattidānaṃnāma. Parehi dinnāya pattiyā anumodanaṃ attamanatāpavedanaṃ pattā numodanaṃnāma. Adinnassa puññassa anumodanaṃ pana anumodanameva hoti. Na pattānumodanaṃ. Pattiyāeva abhāvato. Pattica duvidhā uddisikā anuddisikāti. Tattha attānaṃ uddisikaṃ anumodantasseva diṭṭhadhammavedanīyaṃ jātanti veditabbaṃ. Idaṃ pana dvayaṃ dānapuññesueva visesato pākaṭaṃ. Tañhi uddisakaṃ katvā devatānaṃvā paradattupajīvipetānaṃvā vemānikapetānaṃvā vinipātikāsurānaṃvā dinnaṃ anumoditañca tesaṃ taṅkhaṇeeva diṭṭhadhamma vedanīyaṃ jātanti. Atthahita paṭisaṃyuttāya dhammakathāya yoniso manasikāre ṭhatvā savanañca kathanañca dhammasavanaṃ dhamma desanācanāma. Niravajjakammasippavijjāṭhānānaṃ savanakathanacetanāca etthevasaṅgayhanti.

Natthi dinnaṃ natthiyiṭṭhantiādinayapavattāya dasavatthukāya micchā diṭṭhiyāvā issaranimmānādidiṭṭhiyāvā diṭṭhamaṅgalādidiṭṭhiyāvā visuddhaṃ katvā tehi tehi vatthūhivā yuttīhivā kāraṇehivā kammasakatā ñāṇasaṅkhātāya sammādiṭṭhiyā vodānakaraṇaṃ diṭṭhujukammaṃnāmāti. Yattha pana tividhameva puññakriyavatthu āgataṃ. Tattha pattidānānumodanāni dāne saṅgayhanti. Issāmaccherānaṃ paṭipakkhabhāvena taṃ sabhāvattā. Apacāyanaveyyāvaccāni sīle saṅgayhanti. Tesaṃ cāritta sīlattā. Sesāni tīṇi bhāvanāmaye saṅgayhanti. Taṃ sabhāvattā. Kammaṭṭhānavinimutto dhammonāma natthīti hi vuttaṃ. Diṭṭhujukammañca ñāṇa vaḍḍhanamevāti. Tīsvevavā etaṃ saṅgayhati. Diṭṭhujukammaṃ sabbesaṃ niyama lakkhaṇantiti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Satiyeva hi kammasakatāññāṇe dānādīni tīṇi sampajjantīti. **Manokammamevā**ti manasmiṃeva kammapatha kiccasiddhito manokammaṃeva.

[158] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Viññattisamuṭṭhāpakattā bhāvena kāya dvārādīsu appavattanatoti’’ vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi viññattisamuṭṭhāpakaṃ abhiññākusalaṃ kāyadvārādīsu pavattamānaṃpi kāyavacīkammasaṅkhyaṃ gacchati, kāyavācānaṃ kammapatha aṅgabhāvāsambhavatoti. Tañca **bhāvanāmaya**nti dānasīlavasena appavattanato. Kevalaṃ bhāvanākammavisesattā tañca mahaggata kusalaṃ bhāvanākamma meva hoti. Yaṃ pana paṭisambhidā magge pathamajjhānena nīvaraṇānaṃ. Dutīyena vitakkavicārānaṃ. Tatīyena pītiyā. Catutthena sukhadukkhānaṃ pahānaṃ sīlaṃ. Veramaṇi sīlaṃ. Cetanā sīlaṃ. Saṃvaro sīlaṃ. Avītikkamo sīlanti vuttaṃ. Taṃ pariyāyena vuttanti veditabbaṃ. **Appanāpatta**nti bhāvanā balena ārammaṇe anupavisitvā acalaṭṭhitibhāvena pavattanato appanāpattaṃ kammaṃ hoti.

[159] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Pubbabhāgapavattānaṃ kāmāvacarabhāvatoti’’ kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi tesaṃ kāmāvacaratāmattaṃ appanāpattiyā kāraṇaṃ hotīti. **Jhānaṅgabhedenā**ti vuttaṃ. Jhānabhedenāti pana vattabbaṃ. Jhānaṅgabhedenātivā jhānaṅgasamudāyabhedenāti attho, jhānabhedena icceva vuttaṃ hoti. Kusalakammaṃ

153. **Etthā**ti etasmiṃ pākaṭṭhānacatukke. **Uddhaccarahita**nti uddhaccasahagatacetanāvajjitaṃ. Kasmā pana uddhaccacetanā idha pajjitāti. Paṭisandhianākaḍḍhanato. Kathaṃ viññāyatīti ce. Dhammasaṅgahe dassanena pahātabbesu taṃ avatvā bhāvanāya pahātabbesu eva vuttattā. Yathāha-cattāro diṭṭhigatasampayuttacittuppādā vicikicchāsahagato cittuppādo, ime dhammā dassanena pahātabbātica, uddhaccasahagato cittuppādo, imedhammā bhāvanāyapahā tabbātica, sesā pana cattāro diṭṭhigatavippayuttacittuppādā dve paṭighasampayuttacittuppādāca siyā dassanenapahātabbā siyā bhāvanāya pahātabbāti tattha vuttā. Kathañca viññāyati. Yo dassanenapahātabbesu na vutto, so akusaladhammo paṭisandhiṃ nākaḍḍhatīti. Paṭṭhāne dassanenapahātabbadhammesueva nānākkhaṇika kammapaccayassa uddhaṭattā itarattha tassa anuddhaṭattāti. Yathāha-sahajātā dassanenapahātabbā cetanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ kammapaccayenapaccayo. Nānākkhaṇikā dassanena pahātabbā cetanā vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattāca rūpānaṃ kammapaccayena paccayotica sahajātā bhāvanāya pahātabbā cetanāsampayuttakānaṃdhammānaṃ cittāsamuṭṭhānānañcarūpānaṃ kammapaccayena paccayotica. Naca nānākkhaṇika kammapaccayasattiyā vinā vipākuppādanaṃnāma atthīti. Yadievaṃ sā pavattivipākaṃpi najanetīti sakkā vattuntice.Na. Paṭisambhidāvibhaṅge tassā vipākassa uddhaṭattā. Yathāha-katame dhammā akusalā. Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagataṃ uddhaccasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃvā.La. Ime dhammā akusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Tesaṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidāti. Tenāha **pavattiyaṃ pana sabbaṃpi dvādasavidha**ntiādi.

[160] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Adhimokkhavirahena sabbadubbalaṃpi vicikicchāsahagataṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati. Adhimokkhasampayogena tato balavantaṃpi uddhaccasahagataṃ nākaḍḍhatīti’’ vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi adhimokkhavirahamattena vicikicchāsahagataṃ sabbadubbalantica adhimokkhasampayogamattena uddhaccasahagataṃ tato balavantantica sakkā vattuṃ. Satthari kaṅkhati dhamme kaṅkhatīti evamādinā nayena vuttāya vicikicchāya attano visaye mahāhatthināgassa viya balavatarattā ativiya kāḷakadhammattācāti. Tathā hisā ekantena dassanenapahātabbesu padhānabhāvena vuttā. Tatoyevaca paṭisandhiākaḍḍhanaṃpi tassā viññātabbaṃ hotīti. Sabhāvaviruddhattāyeva pana vicikicchāsahagataṃ adhimokkharahitaṃ hotīti yuttaṃ. Tasmā uddhaccasahagatameva sabbadubbalanti veditabbaṃ. **Sabbatthāpī**ti sugatiduggativasena sabbasmiṃpi. **Yathāraha**nti tesu lokesu laddhavatthudvārānurūpaṃ. **Vipaccatī**ti vipāceti vipakkabhāvaṃ āpādeti. Sabbaṃpivādvādasavidhaṃ akusalakammaṃ sattā kusalapākāni hutvā vipaccati, vipakkabhāvaṃ gacchatīti attho.

Yasmā kusalakammāni apāyabhūmiyaṃpi pavattiyaṃ mahāsampattiyo samuṭṭhāpetvā mahiddhikānaṃ nāgasupaṇṇādīnaṃ santāne sayameva attanovipākassa okāsaṃ katvā sukhavipākaṃ janayanti. Aññesaṃpi āpāyikānaṃ tena tena kāraṇena iṭṭhārammaṇa samāyoge sati attano vipākassa okāsaṃ labhitvā sukhavipākaṃ janayanti. Tasmā tathāpavattiyañcātiādi māha. Na hi tāni sukhavipākāni akusakammassa vipākāni bhavituṃ arahanti. Vutteñhetaṃ vibhaṅge aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ kāyaduccaritassa iṭṭho kanto manāpo vipāko nibbatteyyātiādi. Tattha mahāvipākāni sugati kāmaloke ahetukāni aṭṭhapi sabbasmiṃ kāmaloke tesuca pañcacakkhuviññāṇa sotaviññāṇa sampaṭicchana santīraṇa yugaḷāni rūpaloke vipaccatīti vuttaṃ yathārahaṃ vipaccatīti. Rūpāvacara kusalañhi kammasamuṭṭhānarūpāni janayantaṃpi sayaṃ vipaccamānaṃ ārammaṇantare aññabhūmika vipākabhāvena navipaccati. Kāmavirāgabhāvanābhāvena pana appanāpatta kamma visesattā kāmataṇhāya avisayabhūte nimittā rammaṇe attanā sabbaso sadisena mahaggatabhāvapattena rūpa vipākabhāveneva vipaccati. Tasmā rūpalokepi tāni pañcavipākāni kāmāvacarakusalassevāti veditabbānīti. Dvīsu kammassa vipaccanaṭṭhānesu paṭisandhināma mahantaṃṭhānaṃ hoti. Tasmā tadā vipaccantaṃ kammaṃ attano sāmatthiyānurūpaṃ nātihīnaṃ vipākaṃ janetuṃ sakkoti. Pavattiyaṃ pana nānāṭhānesu nānākiccehi vipaccati. Tasmā tadā vipaccantaṃ kammaṃ attano sāmatthiyānurūpaṃ vipaccetuṃ nasakkoti. Pañcaviññāṇaṭṭhānādīsu parittakesu vipaccamānaṃ ṭhānā nurūpaṃ vipaccati.

Tadārammaṇaṭṭhāne vipaccamānaṃ yebhuyyena javanā nurūpaṃ vipaccati. Tasmā soḷasakamaggo dvādasakamaggo ahetu kaṭṭhakanti evaṃekekassa kammassa vipākappabhedo pavattotitaṃ pabhedaṃdassetuṃ tatthāpītiādimāha.

Kusalaṃ duvidhaṃ sampajānakataṃ asampajānakatanti. Tattha kammā yūhanakāle antamaso heṭṭhā vuttaṃ diṭṭhujukammañāṇampi suṭṭhu yojetvā kataṃ sampajānakataṃnāma. Yathāha-kammañca kammaphalañca saddahitvā kataṃ sampajānakataṃ nāmāti. Diṭṭhujukammañāṇa mattampi ayojetvā taṃ asampajānakataṃ nāma. Yathāha-kammaṃpi kammaphalampi ajānitvā kataṃ asampajānakataṃ nāmāti. Tattha sampajānakataṃ tihetukaṃ hoti. Asampajānakataṃ duhetukaṃ. Yathāha-sampajānakaraṇaṃ pana catuñāṇasampayuttehi hoti. Asampajāna karaṇaṃ catūhi ñāṇavippayuttehīti. Tattha ekamekaṃ ukkaṭṭhaṃ omakanti duvidhaṃ hoti. Tattha kusalasamaye pariyuṭṭhite nīvaraṇadhammevā attukkaṃsana paravambhanādike pāpadhammevā suṭṭhu sodhetvā kataṃ ukkaṭṭhaṃ nāma. Asodhetvā kataṃ tehivokiṇṇaṃ omakaṃnāma. Apica, yaṃ katvā pacchā lābhā vata me. Naca vata me alābhā. Suladdhaṃ vata me. Naca vata me dulladdhaṃ. Yassa me īdisaṃ puññaṃ pasutanti evaṃ punappunaṃ anumoditaṃ. Taṃ ukkaṭṭhaṃ. Yaṃ katvā pacchā yenakenaci kāraṇena duṭṭhukataṃ mayāti vippaṭisāro uppajjati. Taṃomakaṃ. Evaṃ catubbidhassa kammassa vasena catubbidhaṃ vipāka koṭṭhāsaṃ vibhajitvā dassetuṃ tathāpītiādi māha. **Tatthāpī**ti tasmiṃ kāmāvacarakusalepi. **Tihetukamukkaṭṭha**nti ukkaṭṭhabhūtaṃ paṇītabhūtaṃ catubbidhaṃ tihetukaṃ. **Tihetukapaṭisandhi**nti catubbidhaṃ tihetuka paṭisandhivipākaṃ. Etthaca ekacetanā ekameva paṭisandhiṃ deti. Pavattivipākaṃ pana asaṅkhyeyyesupi bhavesu detiyeva. Ettha siyā –

Ekapupphaṃ yajitvāna, sahassakappakoṭiyo;
Devesuca manussesu, sesena parinibbutoti hi vuttaṃ.

Tasmā ekā cetanā ekameva paṭisandhiṃ detīti idaṃ na yujjatīti. Na na yujjati. Pubbāparacetanāhi saddhiṃ sahassakappa koṭi parimāṇassa vattabbattā. Cittañhināma ekaccharakkhaṇepi anekasata sahassa koṭisaṅkhaṃ uppajjati. Tatociratarekālevattabbameva natthīti. Sahassa kappakoṭiyoti ca sahassaāyukappakoṭiyo sahassa attabhāvakoṭiyoti nettiaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Pubbāparacetanānañca paṭisandhidānabhāvo kosalasaṃyuttakena dīpetabbo. Ekapiṇḍapātadānasmiṃhi ekācetanādve paṭisandhiyo na deti. Pubbapacchimacetanāvasena sattakkhattuṃ sagge sattakkhattuṃ seṭṭhikule nibbattoti hi saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tihetu kaṃpi kammaṃ paṭipakkhehi abhibhuyyamānaṃ vihatasāmatthiyaṃ hutvā tihetukavipākaṃ janetuṃ na sakkoti. Naca taṃ atidubbalaṃpi samānaṃ kosallasaṅkhātena ñāṇena yuttattā atibyāmuḷhapaccaya bhūhaṃ jaccandhādivipattisahitaṃ ahetukavipākaṃ janetīti vuttaṃ tihetukamomakantiādi. **Dvādasavipākānivipaccati**. Ayaṃ dvāda sakamaggonāma **ahetukavipākāneva vipaccati**. Idaṃ ahetu kaṭṭhakaṃnāma. Evaṃ tipiṭakacūḷanāgattheravādavasena vipākappavattiṃ dassetvā idāni moravāpivāsi mahādattattheravādaṃ dassetuṃ gāthamāha. So hi therovipākānaṃ asaṅkhārikatā sasaṅkhārikatāca kammavaseneva siddhāpi katvā asaṅkhāraṃ kammaṃ sasaṅkhāravipākāni na paccati. Sasaṅkhāraṃkammaṃ asaṅkhāravipākāni navaccatīti vadati.

Yathā mukhanimittaṃ nāma mukhe sannisinne sannisīdati. Calante calati. Evaṃ payogena asādhanīyānaṃ vipākānaṃ tikkhamandatā visesabhūto saṅkhārabhedo kammavaseneva vattabbo. Na payogavasena. Itarathā kammavisesena tikkhamandajātānaṃ tesaṃ sannihitapaccayamattena mandatikkhatāpattināma siyāti. Ahetu kavipākānaṃ pana paridubbalattā aparibyattova tikkhamandatā visesoti ubhayakammanibbattanti adhippāyo. Yasmā pana tesaṃ sasaṅkhārāsaṅkhārabhāvo paṭisandhivasenavā tadārammaṇavasenavā uppattikāle pubbapayogasaṅkhātassa paccayavisesassa bhāvābhāvena vattuṃ yutto. Na kammāgamanavasena, na hi kammabhave saṅkhāro bhavantare vipākāni visesetuṃ yutto. Tasmā imaṃ vādaṃ kecivādaṃnāma karonto **kecanā**ti āha.

Imasmiṃ kecivāde asaṅkhārikakamme sasaṅkhārika vipākāni sasaṅkhārikakammeca asaṅkhārikavipākāni vajjetvā catūsu tihe tukukkaṭṭhesu kammesu asaṅkhārikadvaye vipākāni paṭisandhiyaṃ dve, pavattiyaṃ dvādasa. Sasaṅkhārikadvaye paṭisandhiyaṃ dve, pavattiyaṃ dvādasa. Catūsu dvihetukomakakammesu asaṅkhārikadvaye paṭisandhiyaṃ dve, pavattiyaṃ dasa. Sasaṅkhārikadvaye paṭisandhiyaṃ dve, pavattiyaṃ dasa. Tathā catūsu dvihetukukkaṭṭhesu. Catūsu dvihetukomakesu pana paṭisandhiyaṃ ekaṃ ahetukaṃ pavattiyaṃ aṭṭhaahetukānīti evaṃ vipākānaṃ dve dvādasakamaggā cattāro dasakamaggā ekaṃ ahetukaṭṭhakañca honti, taṃsabbaṃ saṅgahetvā dassetuṃ tesanti gāthamāha.

Tesanti tesaṃ kesañci therānaṃ vāde. Aṭṭhasāliniyaṃ pana tihetukena kammena paṭisandhitihetukāva hoti. Na duhetukā nacaahetukā. Duhetukena kammena paṭisandhi duhetukāpi hoti ahetukāpi. Tihetukā pana nahotīti evaṃ pavatto mahādhammarakkhitattheravādopi āgato. Tattha yathā duhetukena hīnena kammena ahetukā paṭisandhi avassaṃ icchitabbā hoti. Tathā tihetukenapi hīnena kammena duhetukāpi paṭisandhi avassaṃ icchitabbāyevāti katvā idha ayaṃvādo therena na gahitoti veditabbo. Paṭisambhidāmagge pana-gatisampattiyā ñāṇasampayutte aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti. Kusalassa kammassa javanakkhaṇe tayo hetū kusalā. Nikantikkhaṇe dve hetū kusalā. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū abyākatātica gati sampattiyā ñāṇa vippayutte channaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hohi. Kusalassa kammassa javanakkhaṇe dve hetū kusalā. Nikantikkhaṇe dve hetū akusalā. Paṭisandhikkhaṇe dve hetū abyākatātica evaṃ tihetukena kammena paṭisandhi tihetukāva vuttā. Dvihetukena kammena dvihetukāva. Na pana gatisampattiyā ñāṇavippayutte sattannaṃ hetūnaṃ paccayātiādinā tihetukena kammena dvihetukā paṭisandhi vuttā. Naca catunnaṃ hetūnaṃ paccayātiādinā dvihetukena kammena ahetukā paṭisandhīti.

Tattha pana tīsu khaṇesu sahajāta hetūnaṃ vasena hetu mūlakova ayaṃ desanāvāroti katvā anokāsatāya ahetukapaṭisandhi tattha navuttā. Na pana alabbhamānatāya. Dvihetuka paṭisandhi pana anokāsāyeva nahoti. Alabbha mānattāyeva sā navuttāti sakkā viññātuṃ. Tasmā yuttito pāḷiyeva balavatarāti katvā mahādhammarakkhitattheravādova pāḷiyā sametīti paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ vutto. Ṭīkākārā pana kammasarikkhaka vipākadassanatthaṃ sāvasesa pāṭhova mahātherena vuttoti icchanti. Evañca katvā aṭṭhasāliniyampi tipiṭakacūḷanāgattheravādova pamāṇaṃ katvā vuttoti.

> **Vibhāvaniyaṃ** idāni ekāya cetanāya dvādasavipākāniettheva dasakamaggopi ahetukaṭṭhakampiti āgatassa moravāpivāsi mahādhammarakkhitattherassāti pāṭho.

Moravāpivāsimahādattattherassāti pana vattabbo. Mahādhamma rakkhitattheravādopi pana ettha ekadesena saṅgahitoyeva. Tasmiṃpi hi asaṅkhārikaṃ kammaṃ asaṅkhārikavipākameva deti. No sasaṅkhārikaṃ. Sasaṅkhārikaṃ kammaṃ sasaṅkhārikavipākameva deti. No asaṅkhārikanti āgatamevāti. [Kāmāvacarakammaṃ]

154. Rūpāvacarakamme **paritta**nti duvidhaṃ parittaṃ apaguṇatā yavā hīnatāyavā. Tattha yaṃ paṇītehi chandādīhi yuttaṃpi abhāvitaṃ hoti paṭiladdhamattaṃ, taṃ apaguṇatāya parittaṃnāma. Yaṃ sandhāya yaṃ apaguṇaṃ hoti, upari jhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, idaṃ parittaṃnāmāti aṭṭhasāliniyaṃ vuttaṃ. Yaṃ pana subhāvitaṃpi samānaṃ hīnehi chandādīhi yuttaṃ hoti. Taṃ hīnatāya parittaṃnāma. Yaṃ sandhāya yassa āyūhanakkhaṇe chandovā hīno hoti. Vīriyaṃvā, cittaṃvā, vīmaṃsāvā, taṃ hīnaṃnāmāti tattheva vuttaṃ. **Majjhimaṃ**pi duvidhaṃ. Tattha nātipaguṇa tāya majjhimaṃ sandhāya nātisubhāvito majjhimoti visuddhimagge vuttaṃ. Majjhimehi chandādīhi yuttatāya majjhimaṃ sandhāya yassa āyūhanakkhaṇe te dhammā majjhimā honti. Taṃ majjhimanti aṭṭha sāliniyaṃ vuttaṃ. **Paṇītaṃ**pi duvidhaṃ. Tattha atipaguṇatāya paṇītaṃ sandhāya subhāvito vasippatto paṇītoti visuddhimagge vuttaṃ. Paṇītehi pana chandādīhi yuttatāya paṇītaṃ sandhāya yassa āyūhanakkhaṇe te dhammā paṇītā honti. Taṃ paṇītanti aṭṭhasāliniyaṃ vuttaṃ. Tattha yāni apaguṇatādi vasena parittādīni vuttāni, tāni idha nādhippetāni. Yāni pana hīnādīhi chandādīhi yuttatāya parittādīni vuttāni, tāneva idhādhippetāni. Imāneva hi tividhāsu bhūmīsu tividhaṃ brahmupapattibhedaṃ sādhentīti. Itthīnaṃ jhānesu vasīpattānaṃpi chandādīnaṃ apaṇītatāya mahābrahmesu anuppajjanañcettha sādhakaṃ. Tenevaca aṭṭhakathāyaṃ chandādivasena siddhāni hīna majjhima paṇītāni aṭṭhārasapabhedena vibhajitvā imāni aṭṭhārasa kammadvārāni nāma imehi pabhāvitattā imesaṃ vasena aṭṭhārasakhattiyā aṭṭhārasa brāhmaṇā aṭṭhārasa vessā aṭṭhārasa suddā aṭṭhacattā līsa gotta caraṇāni veditabbānīti vuttaṃ. Etena hi devānaṃpi brahmūnaṃpi labbhamānaṃ upapattibhedaṃ upalakkhetīti.

[161] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Paṭiladdhamattaṃ anāsevitaṃ parittanti avisesatova aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tathā nāti subhāvitaṃ amaripuṇṇavasībhāvaṃ majjhimaṃ. Ativiyasubhāvitaṃ pana sabbaso paripuṇṇa vasībhāvaṃ paṇīta’’nti vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ idha nayujjatiyeva.

Tañhi upari jhānassa paccayo bhavituṃ samatthāsamatthaṃvā hāna bhāgiyatādi visesaṃ vā sandhāya vuttaṃ. Na pana upapatti bhedajanaka visesanti.

[162] Yañca **tattha**

> ‘‘Ācariyena panettha parittaṃpi īsakaṃ laddhāsevanameva adhippetanti dissati. Tathā hānena nāmarūpaparicchede-
>
> Samānāsevane laddhe, vijjamāne mahabbale;
> Aladdhā tādisaṃ hetu, mabhiññā na vipaccatīti.
>
> Samānabhūmikatova āsevana lābhena balava bhāvato mahaggatadhammānaṃ vipākadānaṃ vatvā tadabhāvato abhiññāya avipaccanaṃ vutta’’nti vuttaṃ. Taṃpi vicāretabbameva.

Yathā hi ariyamaggacetanā attanā samānabhūmakajavanato aladdhāsevanāpi samānā vipākaṃ na detīti natthi. Tathā ādi kammikavīthiyaṃ ekavāramattabhūtā sabbasamāpatti vīthīsuca sabbapatha mabhūtā mahaggatacetanāpi samānabhūmakadhammato aladdhāsevana tāya dubbalattā vipākaṃ nadetīti natthīti na na sakkā viññātunti. Ettha siyā- tasseva rūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ.La. Pathamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti vuttaṃ. Na ca sā cetanā upacitānāma hoti. Samānabhūmaka dhammato aladdhāsevanattāti.Na. Maggacetanāyapi avipākatāpattito. Sāpihi tasseva lokuttarassa kusalassa jhānassa katattā bhāvitattā vipākaṃ. La. Pathamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti vuttā. Naca sāpi samānabhūmakadhammato laddhāsevanā hotīti. Ubhayattha pana pathamasamannāhārato paṭṭhāya upacinitvā bhāvetvā āgatattā asamānabhūmika javanehipi laddhāsevana bhāvaṃ paṭicca upacitatā bhāvitatāca vuttāti sakkā vattunti. Tasmā ādi kammikabhūtāpi mahaggatacetanā maraṇā sanne laddhā abbhuṇhā āsannakammabhūtā vipākaṃ nadetīti na vattabbā. Abhiññācetanā ca samānabhūmakehipi nānāvajjanavīthijavanehi suṭṭhutaraṃ laddhāsevanattā tikkhatarabhūtā kathaṃ dubbalānāma siyā. Teneva ayaṃ vādo anuṭīkāyaṃ paṭikkhitto. Vuttañhi tattha keci pana samāna bhūmakato āsevanalābhena balavantāni jhānānīti tāni vipākaṃ denti. Abhiññā pana satipi jhānabhāve tadabhāvato tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe āgantukattāvā dubbalā. Tasmā vipākaṃ na dentīti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ. Punappunaṃ parikammavasena abhiññā yapi vasībhāvasambhavatoti. Catutthajjhānasamādhissa pana ānisaṃsabhūtā abhiññācetanā tassa phalasadisā phalaṭṭhāne ṭhitā, tasmā sā vipākaṃ nadetīti icchanti ṭīkākārā. Tassa pana iddhi vikubbanādikiccaṃ vipaccanakiccatopi mahantataraṃ hoti. Sabbathā menaca vikubbanādikiccaṃ sādhentiyā vipaccanathāmepi tena thāmena saha parikkhayaṃ gacchati. Tasmā sā puna vipākaṃ nadetītipi yujjatiyeva. **Pañcamajjhāna**nti abhiññābhāvaṃ apattaṃ parittādibhedena tividhaṃ pañcamajjhānaṃ. **Tadevā**ti pañcamajhānameva. **Saññāvirāgaṃ bhāvetvā**ti citte sati rajjana dussana muyhanāni honti. Tasmiṃ asati diṭṭhadhammanibbānappattonāma hotīti evaṃ citte eva ādīnavaṃ disvā acittakabhavapatthanā sahitaṃ vāyokasiṇevā kesañci matena paricchinnākāsa kasiṇevā saññāvirāgaṃ bhāvetvā. **Asaññasattesu uppajjantī**ti yena yena iriyāpathena idha maranti, teneva tattha uppajjanti. Kammakiriyavādititthiyā evāti adhippāyo. Na hi akammakiriyavādīnaṃ jhānabhāvanā nāma atthīti. **Anāgāmino pana**

suddhāvāsesu uppajjantīti suddhāvāsesu pana anāgāmino eva uppajjanti. Na aññe sakadāgāmiādayoti attho. Etena anāgāmīnaṃ aññasmiṃpi brahmaloke uppatti appaṭisiddhā hoti. Anāgāmīsuca saddhādhiko avihesu uppajjati, vīriyādhiko atappesu. Satādhiko sudassesu. Samādhādhiko sudassīsu. Paññādhiko akaniṭṭhesūti. Yathākkamaṃ bhāvetvā yathākkamaṃ arūpesu uppajjantīti yojanā. Etthaca **pathamajjhānaṃ parittaṃ bhāvetvā**tiādi sabbaṃ pathamajjhānādīnaṃ yathā sakaṃ vipaccanabhūmi vavatthānavasena vuttaṃ. Samāpattilābhino pana puthujjana sotāpanna sakadāgāmino attanā laddhasamāpattīnaṃ vipaccanabhūmīsu icchitabhūmiyaṃ nibbattanti. Tesu puthujjano nikantiyā sati kāmalokepi nibbattatiyeva. Itare pana jhāne apari hīne sati kāmalokepi nibbattatiyeva. Itare pana jhāne aparihīne sati kāmabhave nikantināma tesaṃ na sambhavatīti parihīnajjhānāeva tattha nibbattanti.

[163] Vibhāvaniyaṃ pana

> Tesaṃpi sotāpannasakadāgāmīnaṃ nikantivasena kāmabhavenibbattiṃ icchantena ‘‘tathā kāmabhavepi kāmāvacara kammabalena. Ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattāti hi vutta’’nti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Tehi jhāne aparihīne ekantena brahmalokagāminoeva honti. Yato te jhānaanāgāminonāmāti vuccanti. Jhānapari hānica tesaṃ taṃtaṃ palibodha vaseneva hoti. Na pana kāma rāgādivasena. Kasmā, maggasahāyena jhānena suṭṭhu vikkhambhitattā. Vuttañhetaṃ aṅguttare-sahadassanuppādā bhikkhave ariyasāvakassa tīṇi saṃyojanāni mahīyanti.La. So vivicceva.La. Pathamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Tasmiṃ ce samaye bhikkhave ariyasāvako kālaṅkareyya. Natthi tassa saṃyojanaṃ. Yena saṃyojanena saṃyutto ariyasāvako puna yimaṃ lokaṃ āgaccheyyāti. Etthaca tasmiṃ ce samayetiādinā so laddhajjhānaṃ aparihāpetvā ce kālaṅkaroti. Ekantena brahmalokameva gamissati. Parihāpentassa pana taṃ saṃyojanaṃ pākatimevāti dasseti. Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyañca jhānalābhīnaṃ pana anāgāmissaca brahmalokeyeva paṭisandhidānato paccayo nahotīti vuttaṃ. Tattha jhānalābhīnanti mahaggatajjhānalābhīnaṃ sotāpanna sakadāgāmīnaṃ. Paccayo nahotīti tesaṃ vipassanānikanti taṇhā kāmasugatipaṭisandhiyā na hotīti attho.

Tasmā tesaṃ dvinnaṃ sekhānaṃ kuppadhammānaṃpi sataṃ jhāne vijjamāne kāmabhave nikanti nāma natthīti veditabbaṃ. Anāgāmissa pana niddāyantasseva satthena gīvaṃ chinditvā mārīyamānassapi jhānaṃ alabhitvā cavanaṃnāma natthi. So hi samādhismiṃ paripūrakārīti vutto. Itthiyo pana aṭṭhasamāpattiyo labhitvā anantare bhave akaniṭṭhe nibbattamānāpi adhipatibhūtesu mahābrahmesu na nibbattanti. Hīnajjhāsayattā purohita pārisajjesueva nibbattanti. Tathāhi aṭṭhakathāsu yaṃ itthī brahmattaṃ kareyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti suttapadassa atthavacane brahmattanti mahābrahmattaṃ adhippetaṃ. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ sahabyataṃ upapajjati, na mahābrahmānanti vuttaṃ. Brahmapārisajjānanti cettha brahmapurohitānaṃpi saṅgahaṇaṃ veditabbaṃ. Te hi brahmānaṃ parisabhūtā hontīti. Vuttañhetaṃ saṃyuttake –

> Athakho bhikkhave sikhībhagavā abhituṃ bhikkhuṃ āmantesi. Paṭibhātu taṃ brāhmaṇa brahmunoca brahmaparisāyaca brahmapārisajjānañca dhammikathāti.

Parisabhāveca sati parisāsu jātāpināma hontīti. Tattha brahmunoti mahābrahmuno. Brahmaparisāyāti brahmapurohita gaṇassāti attho. Nanu brahmapārisajjānanti vuttattā na mahābrahmānanti ettheva tesaṃ saṅgahaṇaṃ yuttanti ce. Na. Yaṃ itthī sakkattaṃ kareyya, mārattaṃ kareyya, brahmattaṃ kareyya, netaṃṭhānaṃ vijjatīti evaṃ adhipati bhūtehi sakkādīhi saha vuttattā idha adhipatipaṭikkhipanasseva sambhavato. Teneva hi nettiyaṃ-itthī mahābrahmā siyāti, netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti vuttaṃ. Ettāvatā vehapphalādīsu uparibrahmalokesupi purohitapārisajjabrahmānaṃ atthitā siddhā hoti. Teneva saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ therānañhi bhaṇḍagāhakadaharā viya brahmānaṃpi pārisajjabrahmāno nāma hontīti vuttaṃ.

Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Itthiyopi pana ariyāvā anariyāvā aṭṭhasamāpattilā bhiniyo brahmapārisajjesuyeva nibbattantīti aṭṭhakathāyaṃ vutta’’nti vuttaṃ.

Tattha brahmapārisajjesuyevāti akaniṭṭhe nibbattamānāpi brahmānaṃ paricārika brahmesueva nibbattanti. Na mahābrahmesūti attho daṭṭhabbo.

> **Maṇimañjūsāyaṃ** pana
>
> Brahmapārisajjesuyeva nibbattanti, na brahmapurohitādīsūti vuttaṃ. Taṃ na gahetabbaṃ.
>
> Yañca **tattha**
>
> Sāmāvatiyādīnaṃ pathamaṃ brahmapārisajjesu nibbattanaṃ vuttaṃ. Taṃpi aṭṭhakathāya na sameti.

Yasmā pana tā imasmiṃ attabhāve ariyaphalāni sacchākaṃsu. Tasmā tattha anāgāminiyo suddhāvāsesu uppannā. Itarā kāci tāvatiṃsesu kāci paranimmitavasavattīsu uppannā icceva udānaṭṭhakathāyaṃ vuttanti. Apicettha vehapphale akaniṭṭhe catutthāruppeti tīsu bhavaggesu nibbattā ariyā aññattha nuppajjanti. Sesabrahmalokesu nibbattā heṭṭhābhūmīsu nuppajjantīti. [Kammacatukkaṃ].

155. Āyukkhayena maraṇaṃ kammakkhayena maraṇantiādinā yojetabbaṃ. Tattha aparikkhīṇeyeva kammānubhāve tasmiṃ tasmiṃ sattanikāye yathāniyamitassa āyuparimāṇassa parikkhayena paripuṇṇena maraṇaṃ **āyukkhaya maraṇaṃnāma**. Tasmiṃ tasmiṃ bhave dubbalena kammena nibbattassa sattassa aparikkhīṇeyeva āyuparimāṇe kevalaṃ kammasattiparikkhayena antarāva maraṇaṃ **kammakkhaya maraṇaṃnāma**. Tadubhayassa samaṃ parikkhayena maraṇaṃ **ubhayakkhaya maraṇaṃnāma**. Dharamānepi tadubhaye purimabhavesuvā imasmiṃvābhave katena upaghātakakammena ajjhattabahiddhābhūte nānārogābādha pathavīpavesa asanipātādike jīvitantarāye samuṭṭhāpetvā dussimārakalāburājādīnaṃviya antarāva uparodhita khandhasantānassa sattassa maraṇaṃ **upacchedaka maraṇaṃnāma**. Nanu cettha marantānaṃ nāma sabbesaṃpi taṃtaṃbhavaṃ janentaṃ kammaṃ khiyyatiyeva. Athakasmā itarepi vuttāti. Vuccate, sarasavaseneva hi kammasāmatthiyassa khayo idha kammakkhayoti adhippeto. Ye pana dasavassa vīsativassa yāva asaṅkhyeyya vassādi vasena nānāāyukappavidhāyakā tasmiṃ tasmiṃ sattanikāye sabbajana sādhāraṇā sattānaṃ ajjhattabahiddhasambhūtā utuāhārānāma honti. Te tassa tassa āyukappassa ṭhitikarā vuddhikarā hānikarācāti tividhā honti. Tattha akusalamūlesu vaḍḍhamānesu hānikarā vaḍḍhanti. Kusalamūlesu vaḍḍhamānesu buddhikarā vaḍḍhanti. Ubhayamūlesu samaṃ ṭhitesu ṭhitikarā samaṃ pavattanti. Tesaṃ vasena sattānaṃ āyukappo katthaci sadā ṭhitibhāgo hoti. Katthaci kadāci hānibhāgo kadāci vuddhibhāgo hoti. Tayopi cete ṭhitikarādayo taṃtaṃsattanikāyaṃ ajjhottharamānā āyuṃ paricchindantā pavattantīti asaṅkhyeyyāyuka saṃvattanikaṃ cakkavattisampatti saṃvattanikañca kammaṃ dasavassike kāle vipaccamānaṃ tadanurūpaṃeva bhogañca issariyañca datvā dasavasena khiyyati. Taṃ taṃ sattanikāya pariyāpannā sattā santānabhūtā rūpadhammā sabbaññu buddhānaṃ khandhasantāna bhūtāpi taggatikā tadanūvattikā eva hutvā pariṇamanti aññatra iddhimaya vijjāmaya rasāyanavidhi jīvita saṅkhāra vidūhīti. Vuttañhetaṃ mahāpadānasuttaṭṭhakathāyaṃ –

> Sabbepi sabbaññubuddhā asaṅkhyeyyāyukā. Kasmā te asaṅkhyeyyaṃ na aṭṭhaṃsūti. Utubhojanavipattiyā. Utubhojanavasena hi āyu hāyatipi vaḍḍhatipīti.

Tasmā padhānanissayabhūtesu dvisamuṭṭhānika rūpadhammesu taṃ taṃ āyukappavasena pariṇamantesu jiyyamānesu yāvamahantaṃpi kammaṃ attano vipākādhiṭṭhānassa abhāvā khiyyatiyeva. Socassa khayo na sarasena hoti. Athakho āyusaṅkhāravipattiyā eva hotīti idha āyukkhayo visuṃ gahitoti. Esanayo upacchedakamaraṇepi netabbo. Tattha upacchedakamaraṇanti akālamaraṇaṃ vuccati. Tañhipavattamānaṃ upacchedakakammunāvā pavattati. Aññehivā aneka sahassehi kāraṇehi. Tāni pana pāḷiyaṃ mūlabhedato saṃkhipitvā aṭṭhadhā vuttāni. Katamāni pana tānīti. Atthi vātasamuṭṭhānā ābādhā. Atthi vittasamuṭṭhānā. Atthi semha samuṭṭhānā. Atthi sannipātikā. Atthi utusamuṭṭhānā. Atthi visamaparihārajā. Atthi opakkamikā. Atthi kammavipākajā ābādhāti. Tattha kammavipākajā keci upapīḷakakammajākeci upacchedakakammajā. Yasmā pana vāto kuppamāno sītuṇhādīhi dasahi kāraṇehi kuppati. Tesuca ekameva kamma vipākajaṃ hoti. Sesāni pana akammavipākajānīti milinda pañhe vuttaṃ. Yasmāca kammavipākajāpi ābādhā uppajjamānā vāta kuppanādīhi vinā na uppajjanti. Tasmā keci vātasamuṭṭhānādayopi kammavipākajā hontiyevāti daṭṭhabbā.

Tattha sannipātikāti vātādīnaṃ dvinnaṃ tiṇṇaṃvā sannipatitānaṃ vasena pavattā. Ye pana loke sattānaṃ payogamuttā sayaṃ jātā nānābhayupaddavā. Te utusamuṭṭhānesu saṅgahitāti daṭṭhabbā. Visamaparihārajāti anisammakārīnaṃ anekavidhe visame vipattimukhe attānaṃ payojantānaṃ tato tatovā tattha tattha vā patana pakkhalanādivasena pavattā. Opakkamikāti attanāvā parehi rājacoraverīhivā amanussavāḷayakkhadevatāhivā vāḷamigādīhivā katānaṃ payogānaṃ vasena pavattā. Kuppitā hi devatā sakalaṃ rajjaṃvā raṭṭhaṃvā dīpakaṃvā ekappahārena asesaṃ katvā vināsenti daṇḍakaraṭṭha majjharaṭṭha kaliṅgaraṭṭha mātaṅgaraṭṭhesu viya. Anekasahassevā vāḷayakkhe vissajjanti vesāliyaṃ viya. Rakkhasevā vissajjanti suvaṇṇabhūmiyaṃviya. Vuttañhetaṃ aṅguttare yakkhā vāḷe amanusse ossajjanti. Tena bahumanussā kālaṃ karontīti. Aṭṭhakathāyaṃpi yakkhāti yakkhādhipatino. Vāḷe amanusse ossajjantīti caṇḍe yakkhe manussapathe vissajjanti. Te laddhokāsā mahājanaṃ jīvitakkhayaṃ pāpentīti vuttaṃ. Tattha vissajjantīti visamācāra bahule manusse disvā bhinnasaddhā yakkhasenāpatino manussānaṃ atthāya pubbeviya ārakkhaṃna gaṇhantīti attho. Janapadanagaranigamagāmesuceva tasmiṃ tasmiṃ puggaleca vattabbameva natthi. Aṅguttare vuttā satthadubbhikkharoga kappāpi idha vattabbāti. Kammavipākajāti upapīḷakopaghātakānaṃ kammānaṃ vipaccanavasena pavattā ābādhāti attho. Evaṃ akālamaraṇaṃ upacchedakammunāvā aññehivā anekasahassehi kāraṇehi hotīti. Yehi keci loke dissanti. Pāṇaharā jīvitavināsakā nānārogāvā nānābādhāvā nānābhayā nivā nānā daṇḍāvā nānā upaddavu pasaggāvā. Sabbe te sakakamma samuṭṭhitāeva attano sādhāraṇāti natthi. Parakammasamuṭṭhitāpi attano sādhāraṇāeva. Sakakammasamuṭṭhitāpi paresaṃ sādhāraṇāeva. Kammena vinā yato kutoci samuṭṭhitāpi attano vā paresaṃvā sādhāraṇāeva. Sabbasādhāraṇakammasamuṭṭhitesu vattabbameva natthi. Yathāha-visuddhimagge.

> Yathā catumahāpathe thapite lakkhamhi sabbadisāhi āgatā sarasattitomarapāsāṇādayo nipatanti. Evaṃ kāyepi sabbupaddavā nipatantīti.

Yesuca rajjaraṭṭhādīsu te uppajjanti. Tattha yejanā upāya kusalāvā na honti. Naca paṭikārakusalā. Nāpi parihāra kusalā. Kammañca yesaṃ dubbalaṃ hoti. Uppanno anattho bala vā. Tejanā vināpi upacchedakakammunā tato na muccanti. Maraṇaṃ vā maraṇamattaṃvā dukkhaṃ pāpuṇantiyeva. Kalyāṇabhūtaṃpi hi kammaṃ attano balavataraṃ yatokutoci samuṭṭhitaṃ rogaṃvā ābādhaṃ vā bhayaṃvā daṇḍaṃvā upaddavupasaggaṃvā paṭibāhituṃ nasakkoti. Rogādayoeva taṃkhepentā pavattanti. Yathā hi udakaṃ attano balavataraṃ aggiṃ paṭibāhituṃ na sakkoti. Aggieva taṃ khepento pavattatīti evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Imesañca sattānaṃ pakatiyāpi kammassa dubbalabhāvo mahāniddese jarā suttaniddesena visuddhi maggeca maraṇassati niddese āyu dubbalatoti padassa niddese na dīpetabbo. Yathāha –

> Āyunāmetaṃ abalaṃ dubbalaṃ. Tathā hi sattānaṃ jīvitaṃ assāsapassāsupanibandhañceva iriyāpathupanibandhañca sītuṇhu panibandhañca mahābhūtupanibandhañca āhārupanibandhañcātiādi.

Tathā kāyabahusādhāraṇato animittatoti imesaṃ padānaṃ niddesenapi pākaṭoyeva. Kammanibbattassa hi āyuno tiṇagge ussāvabindusseva paridubbalabhāve pāḷiyaṃ aṭṭhakathā yañca vutte kammasāpi tatheva paridubbalatā siddhā hotīti. Evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ. Itarathā sabbaṃ pubbekatahetudiṭṭhināma siyā. Yathāha –

> Idhekacco samaṇovā brāhmaṇovā evaṃvādī hoti evaṃ diṭṭhī. Yaṃ kiñcāyaṃpurisapuggalo paṭisaṃvedeti sukhaṃvā dukkhaṃvā adukkhamasukhaṃvā. Sabbaṃ taṃ pubbekatahetūti.

Ayañca attho milindapañhe tīsu ṭhānesu vitthārato āgato. Yathāvuttehi pana anekasahassehi kāraṇehi pavattamaraṇampi akālamaraṇatāsāmaññena idha upacchedakamaraṇe saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ.

Vibhāvaniyaṃ

‘‘Idaṃ pana nerayikānaṃ uttarakuruvāsinaṃ kesañci devānañca nahotīti’’ vuttaṃ.

Yathā pana mahāṭīkāyaṃ kesañci petānaṃ ito ñātake hi dinnaṃ puññapatti anumoditvā taṅkhaṇeyeva cavitvā sugatiyaṃ nibbattānaṃ kusalabhūtaṃ upacchedakaṃ vuttaṃ. Tathā kesañci nerayi kānampi yamaraññño samanuyuñjanakālādīsu attanā katapuññaṃ anussaritvā taṅkhaṇeyeva cavitvā sugatiyaṃ nibbattānaṃ upacche dakamaraṇaṃnāma na na sakkā vattuṃ. Kesañci tāvatiṃsādīnaṃ devānañca taṃ upacchedakamaraṇaṃ hotiyeva. Tathā hi subrahmadeva putta saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ atha rukkhaṃ abhiruḷhā upacchedakakammādi vasenaekappahāreneva kālaṅkatvā avīcimhi nibbattāti vuttaṃ. Tattha rukkhanti tāvatiṃse pāricchattakarukkhaṃ. Abhiruḷhāti āruḷhā pañca satadevaccharāyo. Manopadosika khiṭṭāpadosika devānaṃ maraṇaṃ mahābodhisattānaṃ dighāyuke devalokevā brahmalokevā nibbattānaṃ adhimutti kālaṅkiriyā channattheragodhikattherādīnaṃviya sayameva satthaṃ āharitvā parinibbāyantānaṃ maraṇañca ettheva saṅgayhatīti daṭṭhabbaṃ. **Tathācā**ti tehi pakārehica. Marantānaṃ channaṃ dvārānaṃ aññatarasmiṃ paccupaṭṭhātīti sambandho. **Maraṇakāle**ti maraṇāsannakāle. **Yathāraha**nti sugatiduggatigāmīnaṃ arahānurūpaṃ. Yepana khīṇāsavā katthaci nuppajjanti. Tesu sukkhavipassakānaṃ pakatiyā yatho paṭṭhitaṃ nāmarūpa meva antima javanānaṃ ārammaṇaṃhoti. Samāpattilābhīnaṃ pana jhānasamanantare parinibbāyantānaṃ kasiṇanimittādikaṃ. Paccavekkhanasamanantare parinibbāyantānaṃ jhānaṅgāni abhiññāsamanantare parinibbāyantānaṃ attano karajarūpaṃ. Jīvita samasīsīnaṃ pana aggamaggassa paccavekkhanasamanantare parinibbāyantānaṃ maggaṅgādini antimajavanānaṃ ārammaṇaṃ hotīti. Parinibbānacuticittassa pana sabbesampi ādito attano attano paṭisandhiyāyathāgahitaṃ kammādīsu aññatarameva ārammaṇaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Yepana anejosanti mārabbhayaṃ kālamakarīmunīti imaṃ suttapadaṃ disvā nibbānameva bhagavato parinibbānacutiyā ārammaṇanti vadanti. Te tena sayameva abhidhamme ārammaṇattikesu attano akovidataṃ dassenti. Yathāha –

> Katame dhammā parittārammaṇā, sabbo kāmāvacaravipāko kriyamanodhātu kriyāhetuka manoviññāṇa dhātu somanassasahagatā. Ime dhammā parittārammaṇāti.

Yasmā pana parinibbānaṃnāma santi atthāyeva hoti. Ajjhāsayo cassa ekantena santininnoyeva hoti. Tasmā anejosanti mārabbhāti suttapadaṃ vuttaṃ. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ santimārabbhāti anupādisesaṃ nibbānaṃ ārabbha paṭicca sandhāyāti vuttaṃ. Na pana vuttaṃ ārabbha ālambitvā ārammaṇaṃ katvāti. Theragāthaṭṭhakathāyaṃ pana santimārabbhāti santiṃ anupādisesaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvāti vuttaṃ. Taṃ mahāparinibbānapāḷiyā tadaṭṭhakathāyaca nasameti. Tāsu hi bhagavato parinibbānaṃ jhānaṅga paccavekkhanasamanantaranti vuttaṃ. Etthaca purimāni dve samanantarāni parinibbānasuttaṭṭhakathāsu vuttāni. Abhiññāsamanantaraṃ udānaṭṭhakathādisu āgataṃ. Yathāha-vuṭṭhahitvā parinibbāyīti iddhicittato vuṭṭhahitvā bhavaṅgacittena parinibbāyīti. Aggamaggassa paccavekkhanasamanantaraṃ puggalapaññattiṭṭhakathādīsu āgataṃ. Yathāha-ekūnavīsati me paccavekkhanaññāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyatīti. Saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ pana arahattamaggānantaraṃ phalaṃ. Phalānantaraṃ bhavaṅgato vuṭṭhāya paccavekkhanaṃ. Taṃ pana paripuṇṇaṃvā hoti aparipuṇṇaṃvā. Tikhiṇena asinā sīse chijjamānepi ekaṃvā dvevā paccavekkhanāni uppajjantiyevāti vuttaṃ.

[164] Vibhāvaniyaṃ pana

> Evaṃ vavatthānaṃ akatvā yaṃ vuttaṃ. ‘‘Katthaci pana anuppajjamānassa khīṇāsavassa yathopaṭṭhitaṃ nāmarūpadhammādikameva cutipariyosānānaṃ gocarabhāvaṃ gacchati. Na kamma kammani mittādayoti.’’ Taṃ na sundaraṃ.

Na hi tassa cuticittaṃ kammakammanimittādayo ārammaṇaṃ nakaroti. Naca cutiyā gahitāni kammādīnināma sabbasattānampi bhavantarassa atthāya bhavantīti. **Abhimukhībhūta**nti kammantarassa okāsaṃ adatvā attano okāsaṃ katvā paccupaṭṭhitaṃ. Kammaṃvā paccupaṭṭhātīti sambandho. **Upaladdhapubba**nti tassa kammassa ārammaṇa bhūtāni deyyadhamma vatthādīni parapāṇādīnica sandhāya vuttaṃ. **Upakaraṇabhūta**nti kammasiddhiyā upakaraṇabhūtāni parivārabhūtānica paṭiggāhakādīni āvudhabhaṇḍādinica sandhāya vuttaṃ. Yasmāca lakkhaṇa saṃyutte gavādīni vadhitvā rāsikatāni aṭṭhipuñjādīni kammanimittāni hutvā upaṭṭhahantīti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā kammasambandhāni yāni kānici vatthūni vā ārammaṇānivā idha upakaraṇe saṅgahi tānīti daṭṭhabbāni. **Upalabhitabba**nti duggatinimittaṃ sandhāya vuttaṃ. **Upabhogabhūta**nti sugatinimittaṃ. Ubhayampi vā yaṃ kāyapaṭibaddhaṃ hutvā labhitabbaṃ hoti. Taṃ upalabhitabbaṃnāma. Apaṭibaddhaṃ hutvā kevalaṃ sukhadukkhānubhavanatthāya labhitabbaṃ upabhoga bhūtaṃnāma. Etthaca aggijāla lohakumbhi nirayapāla nirayasunakhādīni nirayanimittaṃ. Taṃ pana kesañci janānaṃ attano vasanaṭṭhāneviya upaṭṭhāti. Kesañci tato tato āgantvā attānaṃ saṃparivārentaṃ viya upaṭṭhāti. Yathāha-tassa gilānaseyyāya nippannassa nirayo upaṭṭhāti. Soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khāditukāmāviya saṃparivāresunti. Tathā deva nimittepi. Yathāha-nandavana cittalatāvana missakavana phārusakavana vimānāniceva devanāṭakānica parivāretvā ṭhitāniviya ahesunti. Kesañci pana sayaṃ tattha tattha patvā diṭṭhaṃviya upaṭṭhāti. Kambalayānasadiso mātukucchivaṇṇo manussanimittaṃ. Pabbatapāda vanasaṇḍa narakapapātādīni tiracchānagatānaṃ nimittānīti. **Kammabalenā**ti idāni paṭisandhiṃ janetuṃ paccupaṭṭhitassa kammassa ānubhāvena. Idañca yebhuyyavasena vuttaṃ. Pakatiyā pana āciṇṇa bhūtaṃvā taṅkhaṇakataṃvā parena sarāpitaṃvā sayameva anussaritaṃvā pakatiyāva kukkuccaṃvā somanassaṃvā janetvā ṭhitaṃvā kammaṃvā tassanimittaṃvā aññenapi kāraṇabalena paccupaṭṭhātiye vāti daṭṭhabbaṃ. **Tameva tatopaṭṭhitaṃ ārammaṇaṃ ārabbhā**ti idañca yebhuyyavasena vuttaṃ. Tato hi kesañci pathamaṃ kammabalenavā kāraṇantarenavā pāpapakkhiyesu upaṭṭhahantesu puna duṭṭha gāmaṇi rañño viya pubbakataṃ balavantaṃ puññaṃ anussarantānaṃvā soṇatthera vitu viya taṅkhaṇeyeva pasādajanakaṃ puññaṃ karontānaṃvā pacchā kalyāṇapakkhiyāni upaṭṭhahanti. Tathā kesañci pathamaṃ kalyāṇa pakkhiyesu upaṭṭhahantesu dhammāsokarañño viya pacchā kenaci kāraṇena domanassaṃ uppādetvā pāpakammassa okāsaṃ karontānaṃ pāpapakkhiyāni upaṭṭhahantīti. **Vipaccamānaka kammānurūpa**nti yassa vipaccamānakaṃ kammaṃ kusalaṃ hoti. Tassa parisuddhaṃ kusalacittasantānaṃ abhiṇhaṃ pavattati. Yassa taṃ akusalaṃ hoti. Tassa upakiliṭṭhaṃ akusala cittasantānaṃ abhiṇhaṃ pavattatīti attho. Tathā hi aṭṭhakathāyampi sugatigāmīnaṃ kusaluppatti hetubhūtaṃ paṇītaṃ ārammaṇaṃ āpātamāgacchatītica duggatigāmīnaṃ akusaluppatti hetubhūtaṃ hīnārammaṇaṃ āpāta māgacchatī tica vuttaṃ. Mūlaṭīkāyaṃ mahāṭīkāyañca āsanne akusalaṃ duggatiyaṃ kusalañca sugatiyaṃ paṭisandhiyā upanissayo hotīti vuttaṃ. Ettha siyā, yadā devaccharādīni sagganimittāni upaṭṭhahanti. Tadā tāni taṇhāya assādentasseva sato cavantassa kathanti. Vuccate. Upakiliṭṭhaṃyeva tassa cittaṃ. Tasmā duggatieva tassa pāṭikaṅkhitabbāti vadanti. Yasmā pana paṭisambhidā magge tādisiyā taṇhāya kusalakammassa sahakāri kāraṇa bhāvo vutto. Yathāha-nikantikkhaṇe dve hetū akusalāti. Tasmā sugatibhavanibbattanepi ayaṃ taṇhā ekantena kusala kammassa niyāmakasahakāripaccayabhūtāti katvā tassa tānivā devaccharādīni kusalakamma kammanimittānivā assādentasseva sato cavantassa sātaṇhā tadupatthambhikāeva bhavituṃ arahati. Na taṃ paṭibāhikāti sakkā viññātuṃ. Yañca nimittassādagadhitaṃvā bhikkhave viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati, anubyañjanassādagadhitaṃ vā. Tasmiṃ ce bhikkhave samaye kālaṅkareyya, ṭhānametaṃ vijjati. Yaṃ dvinnaṃgatīnaṃ aññataragatiṃ gaccheyya, nirayaṃvā tiracchāna yoniṃvātiādittapariyāye vuttaṃ. Taṃpi attano paresaṃ vā hatthapādādīsu gadhitaṃ taṇhaṃ sandhāya vuttaṃ. Nakammādīsūti sakkā vattunti. **Upalabhitabba bhavānurūpa**nti upalabhitabbo bhavo yadi sugatibhavo hoti, taṃ assādanākārena. Yadi duggatibhavo hoti, taṃ anassādanākārenāti evaṃ upalabhi tabbassa bhavassa anurūpaṃ. **Tatthoṇataṃvā**ti tasmiṃ yatho paṭṭhite ārammaṇe oṇamantaṃeva. Tathā hi bālapaṇḍitasutte tānissa tasmiṃ samaye olambanti ajjholambanti abhippalambantīti vuttaṃ. Tattha tānissāti assa puggalassa tāni puññāpuñña kammāni. Kammasīsena vuttāni kammanimitta gatinimittānica. Olambantīti tassa cittasantānaṃ attanieva oṇamantaṃ ajjhoṇamantaṃ abhimukhībhūtaṃ katvā lambanti palambanti. Bandhitvā ākaḍḍhantāni viya upaṭṭhahantīti attho. Evaṃ pana tesu tathā olambantesu taṃcittasantānaṃ tesu ninnapoṇapabbhārameva hotīti vuttaṃ tatthoṇataṃvāti. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ kilesabalavināmitaṃ sutvā tadevaṃ pavattamānaṃ taṇhāavijjānaṃ appahīnattā avijjāya paṭicchā ditādīnave tasmiṃ visaye taṇhā nāmeti sahajāta saṅkhārā khipantīti vuttaṃ. Tattha tanti viññāṇaṃ. Cittasantānaṃ icceva attho. Tasmiṃvisayeti kammādiārammaṇe. Taṇhānāmetīti vaṭṭamūlaka taṇhā taṃ tasmiṃ oṇamantaṃ katvā niyojetīti attho.

[165] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Tatthoṇataṃvāti tasmiṃ upapajjitabbabhave oṇataṃ viya oṇataṃeva vā’’ti vuttaṃ. Taṃ aṭṭhakathāya na sameti.

Abhiṇhanti nirantaraṃ. Tathāpavatti pana saṇikaṃ marantānaṃ eva labbhati. Lahuka maraṇena marantānaṃ pana na labbhatīti vuttaṃ. **Bāhullenā**ti

[166] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Bāhullenātiettha adhippāyo yebhuyyena bhavantareti ettha vuttanayena daṭṭhabbo’’ti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Na hi tasmiṃ vuttānaṃ asaññisattānaṃ cittasantānassa abhiṇhappagattipasaṅgonāma atthi. Cittasantānasseva tesaṃ abhāvatoti. Idāni aparena pakārena kammu paṭṭhānaṃ dassetuṃ **tamevavā pana.La. Dvārapattaṃ hotī**ti vuttaṃ. Tattha **abhinavakaraṇavasena dvārappattaṃ hotī**ti pubbe katasaññaṃ ajanetvā taṅkhaṇe eva karaṇākāraṃ janetvā attānaṃ abhinavaṃ viya katvā manodvāre taṃsadisajavanappavattivasena pattaṃ pātubhūtaṃ hotīti attho. Yathā hi imasmiṃbhavepavattaṃ kiñci pākaṭaṃ kammaṃ asukasmiṃ kāle idaṃnāmamayākatanti evaṃ pubbekatasaññaṃ janetvāpi upaṭṭhāti. Na tathā bhavantare pavattaṃ bhavapaṭicchannaṃñca imasmiṃ bhave pavattaṃ apākaṭañcāti. Apica, idhekacce buddhādīsu tīsu vatthusu dānapūjādivasena āciṇṇabahulā honti. Te maraṇanti kābādhabalena visīdappattā kiñci dukkhaṃajānitvā visīdantare pubbe viya bhikkhusaṅghassa dānaṃ dentācetiyaṃ vandantā pūjaṃ karontā vippasannacittā pamodacittā eva honti. Tabbiparītena pāpakammabahulāpi vattabbāti. Idaṃpi dvārapattamevāti. Sabbañcetaṃ lakkhaṇa saṃyuttaṭṭhakathāya dīpetabbaṃ. Tattha asilomapetādi patthūsu tassa ukkhittāsikabhāvova nimittaṃ ahosīti ca. Tassa sattiyā vijjhanaka bhāvova nimittaṃ ahosītica. Tassa usunā vijjhanakabhāvova nimittaṃ ahosītica. Tassa patodasūciyā vijjhanakabhāvova nimittaṃ ahosītica. Tassa sūcīhi patodanadukkhaṃ paccanubhavituṃ kammameva nimittaṃ katvā sūcilomapeto jātotica evaṃ bahuṃdvāra pattavasena kammupaṭṭhānaṃ vuttanti. Tattha hi tassa ukkhittāsika bhāvova nimittaṃ ahosīti tassa niraye pacitvā puna āsanna maraṇassa taṃkammaṃ tadā tassa ukkhittāsikasaññaṃ janetvā dvāra pattavasena nimittaṃ ahosīti attho. Esanayo sesesupīti. Soca dvārappattākāro kammakoṭṭhāsiko eva hoti. Tassa sattassaca apākaṭonāma natthīti tassa paṭisandhiyā gahaṇayogyatā jātāti. **Paccāsanna maraṇassā**ti antima javanapavattivasena puna āsannamaraṇassa. **Vīthicittā vasānevā**ti kāmabhavato cavitvā kāmabhaveyeva uppajjamānānaṃ javana pariyosānānaṃvā tadārammaṇa pariyosānānaṃvā vīthicittānaṃ avasāne. Itaresaṃ pana javanapariyosānānaṃeva vīthicittānaṃ avasāneti attho. Ayamattho aṭṭhakathāyaṃpi vuttoyeva. Yathāha-taṃ ārabbha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāyavā javanavīthiyā anantaraṃ cuticittaṃ uppajjatīti.

[167] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Tattha kāmabhavato cavitvā tattheva uppajjamānānaṃ tadārammaṇapariyosānāni sesānaṃ javanapariyosānānīti dhammānusāraṇiyaṃ vutta’’nti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Aṭṭhakathāyañhi paripuṇṇaṃ katvā vutte kiṃaparipuṇṇāya dhammā nusāraṇiyāti. **Bhavaṅgakkhayevā**ti bhavaṅgāvasānevā iccevattho. Yadi duvidhapīthicittato paraṃ pañcavokāre vatthurūpaṃ catuvokāre cittasantānaṃ dvicittakkhaṇāyusesaṃ hoti. Tadā ekassa bhavaṅgassa avasāneti vuttaṃ hoti. Etthaca somanassa paṭisandhikassa domanassacittena cavantassa āgantukabhavaṅga sambhavo. Taṃ sambhaveca sati aññabhavaṅgasambhavopi avāri toti suvuttametaṃ bhavaṅgakkhayevāti. **Tasmiṃniruddhāvasāne**ti tasmiṃ niruddhe tassa niruddhassa avasāne. Ye pana loke cuti paṭisandhīnaṃ antare eko antarābhavonāma atthi. Yattha uppanno satto dibbacakkhuko viya iddhimā viya ca khaṇena icchitaṃ ṭhānaṃ gantuṃ samattho. Ito cutā keci tattha uppajjitvā mātāpitu samāgamādīni āgamentā sattāhaṃvā atireka sattāhaṃvā tiṭṭhantīti laddhiṃ gaṇhanti. Tesaṃ taṃnisedhetuṃ **tassānantaramevā**ti vuttaṃ. Savatthukaṃ pañcavokāre avatthukamevavā catuvokāre. **Yathāraha**nti kusalabhūtassavā akusalabhūtassa vā saṅkhārassa arahānurūpaṃ. Avijjātaṇhānusayā kusalabhūtassa appahīnaṭṭhena akusalabhūtassa pana sahajātabhāvenāpi parivārabhūtā mūlabhūtāca hontīti attho. Pariyuṭṭhānāvatthaṃ apatvā kusalābyākatacittasantānenapi aviruddhabhāvena anurūpaṃ. Anubandhamānovā seti, anuanuvānirantaraṃ setīti anusayo. Anusayabhūtāya avijjāya parikkhittoti **avijjānusayaparikkhitto**. Taṇhānusayo mūlaṃ etassāti **taṇhānusaya mūlako**. Avijjānusaya mūlakena taṇhānusaya parikkhittenāti pana vutte suṭṭhutaraṃ yujjati. Avijjā hi taṇhāyapi mūlabhūtā hoti. Tāya paṭicchāditādīnave eva ārammaṇe taṇhāpavattisambhavato. Taṇhā ca pana sahakāri kāraṇa bhāvena taṃ taṃ saṅkhāraṃ niyojentī pavattatīti saṅkhārassa parivārabhūtā balavaāsanna sahāyabhūtā hotīti.

Etthaca akusalakamma sahajātānaṃvā kammanikanti nimittanikanti sahajātānaṃvā vippaṭisāra saha jātānaṃvā maraṇāsanna javana sahajātānaṃvā avijjātaṇhānampi dhammato anusayasadisatāya anusaya vohārasambhavo veditabbo. Apica, anusayānāma paṭisandhijanane kusalasaṅkhārassapi balavasahāyabhūtā honti. Tasmā idha ekantānusayabhūtāeva pariyattāti kiṃsahajātānaṃ gahaṇenāti. Teneva aṭṭhakathāyampi taṇhā avijjānaṃ appahīnattāti evaṃ appahīnasaddena ekantānusayāeva gahitāti. **Saṅkhārenā**ti paṭisandhijanakakammasaṅkhātena cetanāsaṅkhārena. Taṃ sahajātaphassādidhammasamūhenapivā. Sopi hi upanissayabhāve na paṭisandhiṃ janetiyevāti. Athavā, saṅkhārenāti maraṇasanna javanaviññāṇa sahajātena cetanāsaṅkhārena. Taṃ sahajāta phassādidhammasamūhenapivā. Tadubhayampi hi kammādivisaye khipanaka saṅkhārabhāvena paṭisandhiṃ janetīti. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ taṇhā avijjānaṃ appahīnattā avijjāya paṭicchāditādīnave tasmiṃ visaye taṇhā nāmeti. Sahajātasaṅkhārā khipantīti vuttaṃ. Mūlaṭīkāyañca sahajātasaṅkhārāti cutiāsannajavanaviññāṇasahajātā cetanā. Sabbepivā phassādayoti vuttaṃ. Sakalena pana vacanena aggamaggena appahīnā avijjākammādivisayevā bhavantarevā ādīnavaṃ paṭicchādeti, tathā rūpāyeva taṇhā tadubhayasmiṃ cittasantānaṃ nāmeti. Yathāvuttasaṅkhārā taṃ tattha khipanti. Tasmiṃ abhinava viññāṇapātubhāvaṃ sādhentīti dassetīti.

Sampayuttehi pariggayhamānanti phassādīhi sampayuttadhammehi parivāretvā gayhamānaṃ. **Sahajātāna**nti nāmarūpadhammānaṃ. **Adhiṭṭhāna bhāvenā**ti nissayabhāvena. **Pubbaṅgamabhūta**nti padhānabhūtaṃ. Pada dvayena vijānanadhātuyā ativiya mahānubhāvabhāvaṃ dasseti. Yathā hi loke ekasmiṃ mahānubhāve purisavisese jāyamāne parivārabhūtā sahajātajanāca tassa upabhoga paribhogabhūtā pāsādakapparukkhādayova tena saha jāyanti. Evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. **Bhavantarapaṭisandhānavasenā**ti ekasmiṃbhave niruddhe tena saha nirantaraṃ katvā bhavantarassa paṭisandahana vasena. **Uppajjamānameva patiṭṭhāti** na purimabhave uppajjitvā anirujjhitvā ṭhitibhāvena gantvā bhavantare patiṭṭhātīti adhippāyo. Na hi uppannuppannā dhammā pakatikālepi desantaraṃvā khaṇantaraṃvāsaṅkantā nāma atthi. Kuto maraṇakāle bhavantaraṃ. Yañca anamataggo yaṃ bhikkhave saṃsāro. Pubbakoṭi napaññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratanti vuttaṃ, tampi pariyāyena vuttaṃ. Yesañhi avijjā taṇhāsaṅkhārānaṃ vasena bhavantare paṭisandhi pātubhavati. Teca pubbe yassa santāne pavattanti, so tesaṃ hetuphalasambandhena bhavantaraṃ sandhāvati saṃsaratīti vuccatīti. Tatoyevaca tassā paṭisandhiyā purimabhavapari yāpannehi hetūhi vinā anuppajjanampi siddhaṃ hotīti. Paṭighosa padīpamuddhādīni cettha nidassanānīti.

Etthāti maraṇuppattiṭṭhāne. **Mandappavattānī**ti kammadubbalabhāvena vatthudubbalabhāvenaca mandaṃ hutvā pavattāni. Tasmā paccuppannā lambaṇakā labbhatīti sambandho. **Dharantesvevā**ti tiṭṭhantesu eva. **Paṭisandhi bhavaṅgānaṃpī**ti paṭisandhiyāpi katipayabhavaṅgānaṃpi. **Iti katvā**ti iminā kāraṇena. Kāmañcettha aṭṭhakathāyaṃ gatinimittaṃnāma nibbattanakaokāse eko vaṇṇo upaṭṭhātīti vatvā sabbesu gatinimittavāresu gabhinimittaṃ vaṇṇāyatanameva manodvāra gahitameva paccuppannamevaca dassitaṃ. Tathāpi chadevalokato attano santikaṃ āgate dibbaratheyeva gatinimittaṃ katvā cavantānaṃ dhammikaupāsaka duṭṭhagāmaṇi abhayarājādīnaṃ vasena taṃpi kammanimittaṃviya chabbidhaṃpi chadvāragahitaṃpi paccuppannamatītaṃpi sambhavatīti adhippāyena taṃkammanimittena nibbisesaṃ katvā **kāmāvacarapaṭisandhiyā.La. Upalabbhatī**ti vuttaṃ. Tathā cavantā hi dibbavaṇṇopi devatānaṃ ānubhāvena cakkhunā diṭṭhoyeva hoti. Dibbo rathasaddovā tūriyasaddovā vacanasaddovā sotena sutoyeva. Dibbagandhopi ghānena ghāyitoyeva. Nirayato uggatena aggijālena dayhamānakāyena cavantānaṃ devadatta nandayakkha nandamāṇa vakādīnaṃ khuracakke āsajjamānānaṃ mittavindakādīnañca vasena phoṭṭhabbaṃpi sambhavatiyeva. Rasadhammāpi yathā sambhavaṃ yojetabbāti. Vuttañca saccasaṅkhepe –

Pañcadvāre siyā sandhi, vinā kammaṃ dvigocareti.

Mahāṭīkāyaṃpi ayamattho vuttoyeva. Yadā pana antima javanavīthito pubbabhāge yathopaṭṭhitaṃ gatinimittaṃ antimajavanassa ārammaṇaṃ hoti. Tadā taṃ atītaṃpi hotiyevāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana santativasena tassa paccuppannatāva vuttā. Tathā vaṇṇārammaṇabhāvo manodvārena gahitabhāvoca yebhuyyena vuttoti veditabbo. Itarathā kammanimittaṃpi paccuppannabhūtaṃ pañcadvāreeva aṭṭhakathāyaṃ dassitanti taṃpi manodvāragahitaṃ paccuppannabhūtaṃ pañcārammaṇaṃvā dhammārammaṇaṃvā nasambhavatīti vattabbaṃ siyā. Naca sakkā tathā vattuṃ. Kasmā, cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato vipassantītiādinā paṭṭhāne vuttassa chaḷārammaṇa bhūtassa purejātapaccayassa manodvārika maraṇāsanna javanānampi icchitabbattā. Tatoyevaca tadanubandhāya paṭisandhiyāpi sambhava toti.

[168] Vibhāvaniyaṃ pana

> Tathā avicāretvā yaṃvuttaṃ ‘‘paccuppannārammaṇesu āpātamāgatesu manodvāre gatinimittavasena pañcadvāre kammanimittavasenā’’ti. Taṃ na sundaraṃ.

[169] Yañca **tattha**

> ‘‘Chadvāragahitanti kammanimittaṃ chadvāragahitaṃ gatinimittaṃ chaṭṭhadvāragahitanti yathāsambhavaṃ yojetabba’’nti vuttaṃ. Taṃpi na yujjati.

Evañhi sati kammaṃ viya gatinimittaṃpi therena bhinditvā vuttaṃ siyā. Naca taṃ vuttanayena pañcadvāragahitaṃ na sambhavatīti.

[170] Yañca **tattha**

> Aṭṭhakathāyaṃ mūla ṭīkādīsuca yebhuyyavasena vuttaṃ sāvasesapāṭhaṃ avicāretvā ‘‘aṭṭhakathāyaṃ pana gatinimittaṃ manodvāre āpātamāgacchatīti vuttattā tadārammaṇāyaca pañcadvārikapaṭisandhiyā adassitattā mūlaṭīkādīsuca kamma balena upaṭṭhāpitaṃ vaṇṇāyatanaṃ supinaṃ passantassaviya dibba cakkhussa viyaca manodvāreyeva gocarabhāvaṃ gacchatīti niyametvā vuttattā tesaṃ vacanaṃ nasampaṭicchanti ācariyā’’ti vuttaṃ. Tatthapi asampaṭicchantānaṃ aññaṃ kāraṇaṃ natthi aññatra avicāraṇāyāti.

Paccuppannamatītanti ettha yassa javanāvasānāya pañcadvārikavīthiyā cavanaṃ hoti. Tassa paṭisandhiyā dvinnañca bhavaṅgānaṃ paccuppannā rammaṇatā upalabbhati. Yassa tadārammaṇāvasānāya, tassa paṭisandhiyā eva. Yassa pana javanāvasānāya paccuppannārammaṇāya manodvārikavīthiyā cavanaṃ hoti, tassa paṭisandhiyā channañca bhavaṅgānaṃ. Yassa pana tadāraṇāvasānāya, tassa paṭisandhiyā catunnañca bhavaṅgānanti. Etthaca ārammaṇe bahutarāyuke balavantepi vatthudubbalabhāve sati kāmasattānampi javanāvasānā vīthi hotiyevāti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana tadārammaṇāvasānāya eva yojitattā manodvāre paṭisandhito paraṃ catunnaṃ bhavaṅgānaṃ pañcadvāre paṭisandhiyāeva paccuppannārammaṇatā vuttā. Tadārammaṇa pariyosānāyavā suddhāyavā javanavīthiyāti vuttattā pana idha javanāvasānāpi yojitāti veditabbā.

[171] Vibhāvaniyaṃ pana

> Evaṃ avicāretvā yaṃ vuttaṃ ‘‘manodvāre tāva paṭisandhiyā catunnaṃ bhavaṅgānañca pañcadvāre paṭisandhiyāeva paccuppannārammaṇatā labbhatī’’tiādi. Taṃ anupapannaṃ.

Etthaca yasmā paṭisandhijanakasseva kammassa ārammaṇaṃvā upakaraṇaṃvā kammanimittanti adhippetaṃ. Pañcadvārikakammañca paṭisandhijanakameva na hoti. Tasmā tadā paṭisandhijanakaṃ kammaṃ purimabhāgeeva manodvāravasena siddhaṃ hoti. Tassaca ārammaṇabhūtameva upakaraṇabhūtamevavā ekantena kammanimittaṃnāma hoti. Yaṃ pana pañcadvārikassa antimajavanassa ārammaṇaṃ hoti. Taṃ purimena niruddhena ārammaṇena vatthuto abhinnattāvā tassadisattāvā kammanimittanteva vuccatīti. Tathā hi vuttaṃ mūlaṭīkāyaṃ pañcadvāre āpātaṃ āgacchantaṃ paccuppannaṃ kammanimittaṃ āsannakatakammārammaṇa santatiyaṃ uppannaṃ taṃsadisañca daṭṭhabbanti. Tattha yesu deyyadhammavatthūsu cetiyādīsuvā yehi satthādīhivā pubbe kammaṃ siddhaṃ. Tesaṃ paccakkhe dharamānataṃ sandhāya santatiyaṃ uppannanti vuttaṃ. Tehi sadi savatthūnaṃ dharamānataṃ sandhāya taṃsadisañcāti vuttaṃ. Sadisavatthūnipi hi kammassa laddhokāsakāraṇāni hontiyeva. Yathā taṃ ito parittakena pāpakammena niraye ussadasāmante nibbattānaṃ pubbe puññakaraṇakāle laddhanimittasadisaṃ nirayaggijālānaṃ saddaṃ sutvāvā vaṇṇaṃ disvāvā puññaṃ saritvā cavitvā sagge nibbattānaṃ aggijālāni viyāti.

[172] Vibhāvaniyaṃ pana

> Mūlaṭīkāpāṭhaṃ avicāretvā taṃsadisañcātiettha naṭṭhacakāraṃ pāṭhaṃ disvā ‘‘manodvārika javanānaṃ ārammaṇabhūtena saha samānattā tadekasantatipatitaṃ cutiāsannajavanagahi taṃpi paccuppannaṃ vaṇṇādikaṃ kammanimitta bhāvena vutta’’nti vuttaṃ. Taṃ anupapannameva.

Apica, aṭṭhakathāyaṃ aparassa maraṇasamaye ñātakā ayaṃ tāta tavatthāya buddhapūjā karīyati. Cittaṃ pasādehīti vatvā pupphadāmadhajapaṭākādivasena rūpārammaṇaṃvā dhammasavanatūriyapūjādi vasena saddārammaṇaṃvā dhūmavāsagandhādivasena gandhārammaṇaṃvā idaṃ tāva sāyassu, tavatthāya dātabbaṃ deyyadhammanti vatvā madhuphāṇi tādivasena rasārammaṇaṃvā idaṃ tāva phusassu, tavatthāya dātabbaṃ deyyadhammanti vatvā cīnapaṭa somārapaṭādivasena phoṭṭhabbā rammaṇaṃvā pañcadvāre upasaṃharantīti vuttaṃ. Tattha rūpasaddagandhārammaṇāni sandhāya ṭīkāyaṃ santatiyaṃ uppannanti vuttaṃ. Rasaphoṭṭhabbā rammaṇāni sandhāya taṃsadisañcāti vuttaṃ. Tāni hi pathamaṃ sāyita phusitāni aññāni honti. Pacchā dinnāni aññānīti etthaca evaṃ upasaṃhaṭāni rūpārammaṇādīni pathamaṃ pañcadvārena gahetvā acavitvā pacchā puna atthi dāni evarūpānīti suddhena manodvārena gahetvā cavantānaṃ tāni manodvāragahitāni paccuppannabhūtāni kammanimittāni hontīti veditabbānīti. Pathamatatīyāruppa paṭisandhīnaṃ paññatti bhūtaṃ dutīyacatutthāruppapaṭisandhīnaṃ mahaggatabhūtanti vuttaṃ **yathārahan**ti. Āruppesu uparibhūminibbattānaṃ arūpīnaṃ heṭṭhimajjhānāni paṭipassambhanti. Na ca te tāni puna āyūhantīti vuttaṃ **heṭṭhimāruppa vajjitā**ti. Pamādapakkhe patitvā vissaṭṭhajjhānānaṃ tatoyevaca appahīnehi orambhāviya saṃyojanehi heṭṭhabhāgaṃ ākaḍḍhita mānasānaṃ kāmabhave uppajjamānānaṃ tesaṃ thapetvā tihetu kukkaṭṭhabhūtaṃ upacārajjhānacetanaṃ aññaṃ dubbalakammaṃ okāsaṃ nalabhatīti vuttaṃ **tathā kāmatihetukā**ti. Tathā hi aṅguttaraṭṭha kathāyaṃ-na hi tassa upacārajjhānato balavataraṃnāma kammaṃ atthīti vuttaṃ. Ṭīkāyañca na hi tassa.La. Atthīti iminā tato cavantānaṃ upacārajjhānameva paṭisandhijanakaṃ kammanti dīpetīti vuttanti. Rūpāvacarapaṭisandhi pana tesaṃ natthiyeva. Evañca katvā yamakearūpadhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassātivā arūpa dhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassātivā vuttaṃ. Na pana vuttaṃ arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassāti. Rūpa lokato cavantānaṃ pana aññaṃ dubbalakammaṃ okāsaṃ nalabhatīti navattabbaṃ. Evaṃsantepi suṭṭhu vikkhambhitanīvaraṇānaṃ tesaṃ appanā pattajjhānavisesena suparibhāvitacittasantānattā jaccandhādivipatti janakaṃ dvihetukomakakammaṃpi okāsaṃ na labhati. Kuto apāyagāmikammanti vuttaṃ **ahetuka rahitā siyu**nti.

[173] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Upacārajjhānā nubhāveneva duhetuka tihetuka paṭisandhiyo siyu’’nti vuttaṃ. Taṃ vicāretabbaṃ.

Yadi hi taṃ paṭisandhidānaṃ sandhāya vuttaṃ siyā. Duhetukapaṭi sandhi na yujjati. Na hi suṭṭhu vikkhambhitanīvaraṇānaṃ appanāvīthiyaṃ pavattaṃ upacārajjhānaṃ tihetukomakaṃnāma sambhavatīti. Atha kammantarassa upatthambhanaṃ sandhāya vuttaṃ siyā. Sayaṃ balavatarassapi sato paṭisandhiṃ adatvā dubbalassa kammantarassa upatthambhane kāraṇaṃ natthīti. Yasmā pana rūpabrahmānaṃ upacārajjhānato aññānipi kāyavacīmanokammakusalāni uppajjantiyeva tāniyevaca kānici tihetukomakānipi kānici dvihetukukkaṭṭhānipi bhavanti. Oḷārikānaṃ pana nīvaraṇānaṃ suṭṭhu vikkhambhitattā savipattikapaṭi sandhijanakāni dvihetukomakāni tesaṃ nuppajjanti. Aparapariyāya bhūtānica tādisāni tesaṃ okāsaṃ nalabbhanti. Nānārammaṇesuca nesaṃ chandovā nikantivā pavattatiyeva. Yena nānākammānipi vipaccituṃ okāsaṃ labhanti. Yenaca te cakkhu sotadvārehipi tato cavanti. Tasmā ettha upacārajjhānena kāraṇaṃ avatvā vuttanayeneva taṃkāraṇaṃ vattuṃ yuttanti daṭṭhabbaṃ. Kāmatihetumhā cutiyā paraṃ sabbā vīsati paṭisandhiyo siyuṃ. Itarā duhetukāhetukacutito paraṃ kāmesveva bhavesu dasapaṭisandhiyo siyunti yojanā. Evaṃ paṭisandhikkhaṇe visayappavattiyā saha vīthimuttacittānaṃ pavattākāraṃ dassetvā idāni pavattikāle paraṃparabhavesuca dassetuṃ **icceva**ntiādimāha. **Paṭisandhinirodhānantarato**ti paṭisandhiyā nirodhassa bhaṅgassa anantarakālato. **Tamevacitta**nti tassadise tabbohāro daṭṭhabbo. Yathā tāniyeva osadhānīti. **Yāva cuticittuppādā**ti ettha cutiggahaṇena tadāsanna vīthicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Asati vīthicittuppāde**ti antarantarā vīthicittānaṃ uppattiyā asati. **Bhavassaaṅgabhāvenā**ti upapattibhavassa aviccheda kāraṇabhāvena. Tasmiṃti avattamāne pacchājātapaccayarahitānaṃ rūpadhammānaṃ vassodaka rahitānaṃ taruṇasassānaṃ viya milāta bhāvapattiyā upapattibhavo occhijjatīti. Cuticittaṃ hutvā nirujjhati tameva cittanti sambandho. **Yathākkamaṃ eva parivattantā pavattantī**ti yāva parinibbānacutiyā yathākkamaṃ parivattantā pavattantieva. Na pana parasamaye viya kadāci katthaci nivattiṃ pāpuṇantīti attho.

[174] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Yāva vaṭṭa mūla samucchedā’’ti vuttaṃ, vaṭṭamūlasamucchedo vuccati arahattamaggo. Tato paraṃpi yāvakhandhaparinibbānā pavattantiyeva.

Ihāti imasmiṃ bhave. **Iccaya**nti iti ayaṃ. Itisaddo ādiattho. Yathā iha paṭisandhica bhavaṅgañca āvajjanādi vīthiyoca cuticāti ayaṃ cittasantati pavattati. Tathā puna bhavantarepi sandhibhavaṅgādikā ayaṃcittasantati parivattati parivattamānā pavattatīti attho. Idāni yassa vipassanā maggaphalanibbānassa atthāya cittacetasikānaṃ pabhedapavattisaṅgahā paṭṭhapiyanti. Tadatthaṃ dassento gāthamāha. Tattha **paṭisaṅkhāyā**ti paṭisaṅkhāna saṅkhātena vipassanā ñāṇena punappunaṃ ñatvā. **Eta**nti yathāvuttaṃ cittacetasikānaṃ pabhedapavattividhānaṃ. **Adhuva**nti aniccaṃ. **Adhigantvā**ti adhigamasaṅkhātena catumaggaññāṇena patilabhitvā sacchikatvā. **Pada**nti saupādisesaṃ nibbānaṃ. **Budhā**ti paṇḍitā. Suṭṭhu anusaya mattaṃpi asesetvā sesakilesehi saddhiṃ ucchinnaṃ yathā vuttesu cittacetasikesu adhisayitaṃ taṇhāsineha saṅkhātaṃ bandhanaṃ etehīti **susamucchinna sineha bandhanā**. Samanti vūpasamanti vaṭṭadukkhasantāpā etasminti **samo**. Anupādisesanibbānaṃ. **Essantī**ti gamissanti. **Cirāyā**ti cirakālaṃ. Sundaraṃ adhigamāvahaṃ sīla dhutaṅgasaṅkhātaṃ vataṃ etesanti **subbatā**. Suparisuddhasīlasallekha vuttinoti attho. Cirāya subbatā budhā etaṃ adhuvaṃ paṭisaṅkhāya accutaṃ padaṃ adhigantvā susamucchinnasinehabandhanā samaṃ essantīti yojanā.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya vīthimutta saṅgahassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Rūpa saṅgaha paramatthadīpanī

156. Evaṃ cittacetasike dvīhi pabhedappavattīhi dassetvā idāni yathānuppattaṃ rūpaṃ dassento ādigātha māha. Tattha etaṃ parimāṇaṃ assāti **ettāvaṃ**. Tena ettavatā. Nipātapadaṃvā etaṃ. **Hi** saddo padapūraṇe. Pabhedoca pavattica pabhedappavattiyo. Tāhi saha ye vattanti te **sappabhedappavattikā**. Ettāvatā sappabhedappavattikā cittacetasikā dhammā mayā vibhattā. Idāni rūpaṃ pavuccatīti yojanā. Saṅkhepato uddisanaṃ kathanaṃ **samuddeso**. Samuddiṭṭhassa rūpassa puna vibhajanaṃ **vibhāgo**. Samuṭṭhāti rūpaṃ etenāti **samuṭṭhānaṃ**. Kammādi. Kalā vuccanti avayavā. Tā appenti pavisanti etthāti **kalāpo**. Piṇḍīti attho. **Pavattikkamato**ti uppattikkamato. Salakkhaṇato sasambhāratoca mahantāni hutvā bhavanti pātubhavantīti **mahābhūtāni**. Tāni hi attano sabhāvatopi mahantānieva hutvā pātubhavanti upādārūpāni upādāyāti.

[175] Vibhāvaniyaṃ pana **mahāṭīkāyañca**

‘‘Sasambhāradhātuvasenāti’’ vuttaṃ. Taṃ anupapannaṃ.

Na hi sasambhāravatthuvaseneva tesaṃ ayaṃ vohāro pavattoti sakkā vattuṃ. Naca salakkhaṇato mahattena vinā tesaṃ sasambhārato mahattaṃnāma sambhavatīti. Tasmā yaṃ tesaṃ indriyānindriyabaddhasantānesu pathavipabbatādivasena samudde macchakacchapādivasena sasambhārato mahattaṃ. Taṃpi salakkhaṇamahattamūlakamevāti daṭṭhabbaṃ. Mahābhūtātivā loke visaṃvāda kaṭṭhena māyākārāvā āvisanagahaṇesu acinteyyaṭṭhānaṭṭhena yakkhādayovā vañcakaṭṭhena yakkhiniyovā vuccanti. Tenevaṭṭhena tehi sadisattā imānipi mahābhūtāviyāti mahābhūtāni. Ubhayatthapica mahantāni abhūtāni abbhutānivā etesūti nibbacanaṃ yujjatiyeva.

[176] Vibhāvaniyaṃ pana

> Yakkhiniṃ visuṃ upamāmattaṃ katvā ‘‘manāpavaṇṇasaṇṭhānā dīhivā sattānaṃ vañcikā yakkhinīādayo viya manāpa itthipurisarūpadassanādinā sattānaṃ vañcakattā mahantāni abhūtāni etesūti mahābhūtāti’’ vuttaṃ. Taṃ aṭṭhakathā ya na sameti.

Aṭṭhakathāyañhi mahābhūtasāmaññatoti padassa vitthāre eva māyākāro yakkho yakkhinīti tayo mahābhūtā vuttāti. **Catunnañcamahābhūtāna**nti upayogatthe sāmivacanaṃ. **Upādāyā**ti daḷhaṃ nissāya. Pavattanti pāṭhaseso. Upādāya rūpantivā samāsapadaṃ daṭṭhabbaṃ.

[177] Vibhāvaniyaṃ pana

‘‘Upādāya pavattaṃ rūpaṃ upādārūpanti’’ vuttaṃ. Taṃ idha na yujjati.

Na hi imasmiṃ pāṭhe katthaci yakāraviraho diṭṭho. Tathā hi mūlaṭīkāyaṃ upādāyati nissayatīti upādāyaṃ. Tameva rūpantipi vuttaṃ. Pathayatīti pathavī. Sahajātarūpānaṃ patiṭṭhāna bhāvena pakkhāyati upaṭṭhātīti attho. Puthu mahantī hutvā jāyatītipi pathavī. Pakārena thavīyati sabbesaṃ rūpasambhārānaṃ adhiṭṭhānattā. Ayaṃ tesaṃ adhiṭṭhānā patiṭṭhānā vatthubhūtā bhūmi bhūtātiādinā nānāppakārena guṇapadena abhitthavīyatīti pathavī. Sāeva nisattanijjīvaṭṭhena dhātūti **pathavīdhātu**. Āpeti sahajātarūpāni byāpetvā tiṭṭhati, appāyati vā tāni suṭṭhu brūheti vaḍḍhetīti āpo. Tānivā avippakiṇṇāni katvā bhuso pāti rakkhati, pivativā vivanto viya tāni saṅgaṇhati sampiṇḍetīti āpo. Soyeva dhātūti **āpodhātu**. Te jati tikkhabhāvena samujjalanto viya sahajātadhammānaṃ majjhe pakāsati, tejetivā niseti sahajātadhamme tikkhathāma bale karoti, paripācetivā usmāpetīti tejo, so eva dhātūti **tejodhātu**. Vāyati samīreti desantaruppatti hetubhāvena bhūtasaṅghāṭaṃ desantaraṃ gametīti vāyo. Vāyati vā sahajātadhamme apatamāne katvā vahatīti vāyo. Soeva dhātūti **vāyodhātu**. Tattha kakkhaḷalakkhaṇā pathavī. Ābandhanalakkhaṇo āpo. Uṇhattalakkhaṇo tejo. Vitthambhanalakkhaṇo vāyo. Ettha siyā, kasmā pathavī kakkhaḷalakkhaṇāti vuttā. Nanu sā mudubhūtāpi hotīti. Saccaṃ, mudubhūtāpi pana sā sesabhūtattayaṃ upādāya kakkhaḷā tveva saṅkhyaṃ gacchati. Aññamaññaṃ upādāyeva pana ayaṃmudu ayaṃ kakkhaḷāti bhavati. Teneva mudukakkhaḷānaṃ dīgharassānaṃ viya anavaṭṭhānatā hoti. Mudubhūtāpi hi tato mudutaraṃ patvā kakkhaḷānāma jātā. Kakkhaḷāpi kakkhaḷataraṃ patvā mudubhūtānāma jātāti. Ābandhanalakkhaṇo āpoti vutto. Soca pakatiudake adhimattoti pakatiudakaṃ baddhaṃ ghanībhūtameva siyāti ce. Na. Ābandhitabbāya pathaviyā tattha paridubbalattāti, yattha pana pathavī balavatī hoti tattheva so baddhataraṃ ābandhatīti. Uṇhatta lakkhaṇo tejoti vutto. Evañcasati sītabhāvo tejoyeva na siyāti ce. Na. Usati dahati paripāceti pariṇa tabhāvaṃ gametīti uṇhonāma. Sītabhāvoca dahati paripāceti tabbhāvaṃ gametiyevāti. Vuttañca mūlaṭīkāyaṃ tejoeva hi sītaṃ. Himapātasamayādīsu sītassa paripācakatādassana toti. Vitthambhana lakkhaṇo vāyoti vutto. So pana ghana thaddhesu silāthambhādīsu nalabbhatīti ce. Na. Tattha hi pathavī attanā sahajātavāyuvitthambhanaṃ labhitvā thāmappattā thiratarappattāca hutvā vahatīti. Cakkhatīti **cakkhu**. Samavisamaṃ ācikkhati samavisamajānanassa tammūlakattā. Rūpaṃvā assādeti āpātaṃ āgatāgatassa rūpassa anirākaraṇato. Taṃvā vibhāvetīti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Suṇanti suyyantivā ete nāti sotaṃ. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Ghāyanti ghāyiyantivā etenāti ghānaṃ. Jīvitanimittaṃ raso jīvitanti vuccati. Tasmiṃ ninnatāya taṃ avhāyatīti **jivhā**. Athavā. Jīvitaṃ vahati etāyavā taṃ vahanti pavattenti jīvitavuttisampādanattāti jivhā. Jītivā jayo parājayovā vuccati. Tadubhayaṃ vahati vahantivā etāyāti jivhā. Sasambhārajivhā. Yathāha –

Purisassa hi jātassa, kudārī jāyate mukhe;
Yāya chindati attānaṃ, naro dubbhāsitaṃ bhaṇanti.

Idha pana taṃ sahacaritattā jivhāti pasādarūpamo vuccati. Kucchitānaṃ kesādīnaṃ pāpadhammānañca āyo uppattiṭṭhānanti **kāyo**. Sasambhārakāyo. Idha pana taṃ sahacarito pasāda kāyoeva adhippeto. Pasīdantīti **pasādā**. Pasīdanti vā ettha candamaṇḍalādīni ārammaṇanimittāni tattha saṃsīdamānāni viya sarūpato sandissantīti pasādā, suparisuddhaādāsamaṇḍasadisā kammajamaṇḍā. Ime pana pañca daṭṭhukāmatādi nidāna kammasamuṭṭhāna bhūtapasāda lakkhaṇā rūpādi abhighātāraha bhūtapasādalakkhaṇā vā cakkhupasādādayo daṭṭhabbā. Tattha cakkhu tāva setamaṇḍala parikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe ūkāsirapamāṇe atimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānuppatti padesabhūte diṭṭhamaṇḍale telamiva sattapicupaṭalāni sattaakkhipaṭalāni byāpetvā tiṭṭhati. Sotaṃ sotabilabbhantare aṅguliveṭhanākāraṃ upacitatanutambalomaṃ padesaṃ byāpetvā tiṭṭhati. Ghānaṃ nāsikabbhantare ajapadasaṇṭhānaṃ padesaṃ byāpetvā tiṭṭhati. Jivhā sasambhāra jivhāmajjhe uppala dalagga saṇṭhānaṃ padesaṃ byāpetvā tiṭṭhati. Kāyo pana mahanti yā kappāsa paṭalavaṭṭiyaṃ āsittatelaṃviya thapetvā pācaka tejassa patiṭṭhānaṭṭhānaṃ kesagga lomagga nakhagga sukkhacammānica avasesaṃ sakalasarīraṃ byāpetvā tiṭṭhatīti. Te pana pañca yathārahaṃ pañcadvārikacittānaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhenti. Tesuca ekekassa catasso catasso dhātuyo sandhāraṇaābandhana paripācana samudīraṇa kiccehi upakāraṃ karonti. Yathākhatti yakumārassa catasso dhātiyo dhāraṇa nahāpana maṇḍana bījana kiccehīti. Utucittāhārāca naṃ upatthambhenti. Yathā taṃ khattiyakumāraṃ pitu jeṭṭhabhātu jeṭṭhabhaginiyoviya. Āyuca naṃ suṭṭhu anupāleti. Yathā taṃ khattiyakumāraṃ disāpāmokkho rājasammato mahābhisakkoviya. Vaṇṇādayoca naṃ parivārenti. Yathā taṃ khattiyakumāraṃ sahajātā amaccaputtā viyāti. Yasmā pana sattānaṃ cittaṃ nāma vicittaṃ hoti. Cittavicittatāya saññāvicittā. Saññāvicittatāya taṇhāvicittā. Taṇhāvicitta tāya kammāni vicittāni. Kammavicittatāya kammasamuṭṭhānāni bhūtāni vicittāni. Bhūtavicittatāya ime pasādā vicittā. Aññamaññaṃ asadisā honti. Tehi pasādamaṇḍabhūtāpi samānā keci rūpasseva abhighātārahā honti, na saddādīnaṃ. Keci saddādīnaṃ eva, na rūpassāti. Tasmā tesaṃ aññamaññañca aññarūpehica lakkhaṇato asaṃmissatā veditabbāti.

Rūpayatīti **rūpaṃ**. Vaṇṇavisesaṃ āpajjitvā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāseti. Pakatiyāpi vā yaṃkiñcidabbaṃ samavisamaṃvā pakāse tīti attho. Sappati sotaviññeyyabhāvaṃ gacchatīti **saddo**. Saddayatīti saddo. Taṃ taṃ atthaṃvā attano vatthuṃvā ācikkhatīti attho. Sadativā taṃ taṃ disaṃvā desaṃvā khaṇena vissarati vippharatīti saddo. Gandhayatīti **gandho**. Attano vatthuṃsūcetīti attho. Gacchatīti go. Vāto. Tena dhārīyatīti gandho. Rasīyati assādīyatīti **raso**. Rasantivā taṃ assādentīti raso. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Phusanañcettha pasādena saha ghaṭṭanaṃ kalāpantarabhūtehi saddhiṃ paṭihananañca veditabbaṃ. Tadubhayampi āpo dhātuyā natthīti vuttaṃ **āpodhātuvivajjita**nti. Kasmā pana taṃ tassā natthi. Nanu sītatāvā dravatāvā phusitvā gayhatīti. Vuccate, sītatā hi tejoyeva, na āpo. Yadi hi sā āpoyeva siyā. Pakkumite santatte loharasepissa sītatā labbhamānā siyā. So hi raso āpādhiko hotīti. Evaṃ pana nalabbhati. Tasmā sā tejoyeva, na āpoti. Apica, sītuṇhānaṃ ekasmiṃ kalāpe saha appavattanato orapārānaṃ viya tesaṃ anavaṭṭhānatoca viññāyati. Na hi sītakalāpe uṇhaṃ, uṇhakalāpevā sītaṃ saha pavattati. Yasmiṃca vatthumhi pubbe sītasaññā saṇṭhāti. Pacchā tato sītatare āgate tasmiṃyeva puna uṇhasaññā saṇṭhāti. Pubbe uṇhasaññāyaṃpi eseva nayo. Tathā uṇhe mande sītasaññā saṇṭhāti. Sīte mande uṇhasaññāti.

Atha pana dravabhāvabhūto āpo phusitvā gayhati. Ayo piṇḍādīsu ābandhanabhūtopi phusitvāva gayheyya. Evañca sati yathā tesu itarāni tīṇi bhūtāni vinā itarītarena visuṃ visuṃ kāyika sukhadukkhānaṃ ārammaṇabhūtāni honti. Tathā sopi vinā itarehi visuṃ kāyikasukhadukkhānaṃ ārammaṇabhūtoeva siyā. Na pana hoti. Yañhi tāni ayopiṇḍādīni phusantānaṃ kāyikaṃ sukhaṃvā dukkhaṃvā uppajjati, taṃ saṇhathaddhatā vasenavā uppajjati. Sītuṇhatāvasenavā abbhantarathambhanassa mandagāḷhatāvasenavā. No aññathāti. Tasmā purimabhāge tīṇi bhūtāni phusitvāvā vaṇṇaṃ disvāvā pacchā bhāge suddhena mano viññāṇasantānena dīgharassādisaṇṭhānaṃvā rattiyaṃ alātacakkaṃ vā taṃtaṃchiddavivaraṃvā jānantā viya pathamaṃ dravatāsahitāni vilīnāni mudūni tīṇi bhūtāni pathaviṃ eva vā phusitvā pacchā suddhena mano viññāṇasantānena visuṃ dravabhāvaṃ addatintabhāvaṃ jānanti. Evaṃ santepi taṃ phusitvā jānantā icceva maññanti avisesavidunoti. Gunnaṃ abhiṇhaṃ caraṇaṭṭhānaṃ gocaro. Gocarasadisattā idha gocaro. Gotivā idha cakkhādīni indriyāni vuccanti. Tāni viññāṇādhiṭṭhitāni hutvā etesu caranti. Etānivātesu caranti pavattanti ghaṭṭentīti gocarā. Teyeva idha ekattaṃ upanetvā **gocararūpa**nti vuttaṃ. Imānipana pañca yathākkamaṃ cakkhādīsu paṭihanana lakkhaṇāni rūpādīnīti veditabbāni.

Itthī vuccati avisadākārasaṇṭhitaṃ khandhapañcakaṃ. Yassa pana dhammassa ānubhāvena taṃ tathā saṇṭhāti pavattati. So itthi yā bhāvoti itthattaṃ. Puriso vuccati visadākārasaṇṭhitaṃ khandhapañcakaṃ. Sesaṃ vuttanayameva. Tattha itthiliṅga itthinimitta itthi kutta itthākappānaṃ hetubhāva lakkhaṇaṃ **itthattaṃ**. Purisaliṅga purisanimitta purisakutta purisākappānaṃ hetubhāva lakkhaṇaṃ **purisattaṃ**. Tattha liṅganti padhānaṅgabhūtaṃ mahāsaṇṭhānaṃ. Nimittanti paccaṅgabhūtaṃ khuddakasaṇṭhānaṃ. Kuttanti kīḷālilādi kriyāviseso. Ākappoti gamanādiko ākāravikāro. Sabbepete khandhapañcakassa pavattivisesāeva. Ye saddasatthesu liṅganti vuccanti. Yesañca vasena ayaṃ itthīeva, na puriso. Ayaṃ purisoeva, na itthīti sañjānanti. Yasmā panettha saṇṭhānādīnaṃ avisadādibhāvoeva atthato itthipurisatā hoti. Tadubhayamuttabhāvoca napuṃsakatā. Soca akkharapada saṅkhātesu vacanesu ca vacanatthesuca yathārahaṃ sandissatiyeva. Tasmā indriyarahitesupi padesuca rukkhādīsu padatthesuca pariyāyena itthipumanapuṃsakatāsiddhi veditabbāti.

[178] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

‘‘Itthīnaṃ aṅgajātaṃ itthiliṅga’’nti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi katthaci pāḷiyaṃ aṭṭhakathāsuca nimittasaddoviya liṅgasaddo aṅgajāte pākaṭo diṭṭhoti.

[179] Yañca **tattha**

‘‘Itthisaṇṭhānaṃ itthākappo’’ti vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.

Na hi liṅgasaddo viya ākappasaddo saṇṭhāne pākaṭo diṭṭhoti. Sesaṃpana tattha vuttaṃ yaṃkiñci aṭṭhakathāya asamentaṃpi tena pariyāyena yujjatiyeva. Bhavanti pavattanti taṃsahite khandhasantāne esā itthī, eso purisoti evaṃ pavattā sadda buddhiyo etenāti bhāvo bhavantivā pātubhavanti taṃsahite khandhasantāne liṅgādīni etasmiṃ satīti bhāvo. So eva rūpanti **bhāvarūpaṃ**. Hadanti sattā taṃtaṃatthaṃvā anatthaṃvā pūrenti etenāti hadayaṃ. Hadantivā sattā ito nānāvikakke osajanti muñcantīti hadayaṃ. Harantivā pariharanti taṃ sattā jīvitaṃviya dayanti rakkhanticāti hadayaṃ. Vasanti nivasanti cittaceta sikādhammā etthāti vatthu. Hadayañca taṃ vatthucāti **hadayavatthu**. Dhātudvayanissayalakkhaṇaṃ **vatthurūpaṃ**. Taṃ pana hadayakosabbhantare aḍḍhapasatamattaṃ lohitaṃ byāpetvā tiṭṭhatīti veditabbaṃ. Dhammasaṅgaṇiyaṃ pana desanābhedarakkhanatthaṃ avatvā paṭṭhāneeva taṃ vuttaṃ. Yathāha-vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ nissayapaccayena paccayo. Vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ nissayapaccayena paccayotiādi. Etthaca chahi vatthūhi aññaṃ vatthunāma natthi. Tesuca purimāni pañca kusalādīnaṃ nissayāeva na honti. Tasmā tesaṃ nissayabhāvena tattha vuttaṃ vatthunāma visuṃ ekaṃ vatthurūpamevāti siddhanti.

[180] Vibhāvaniyaṃ pana

Yaṃ rūpaṃ nissāyāti pāṭhassa uddhaṭattā rūpasāmaññapasaṅgo hotīti taṃ visodhetuṃ yuttināma vuttā. Paṭṭhāne pana bahūsu anaññasādhāraṇesu ṭhānesu vatthunāmena visesetvā vuttattā sopasaṅgo natthiyevāti daṭṭhabbaṃ.

Jīvanti sahajātadhammā yenāti jīvitaṃ. Tesaṃ jīvane ādhipaccayogena tesu indaṃ issaraṃ attānaṃ karotīti indriyaṃ. Jīvitañca taṃ indriyañcāti jīvitindriyaṃ. Sahajātā nupālana lakkhaṇaṃ jīvitindriyaṃ. Yathā hi bījanibbattāni uppalādīni bījevinaṭṭhepi udakānupālitāni ciraṃpi kālaṃ jīvanti. Evamevaṃ niruddha kammanibbattāni kammajarūpāni kamme asantepi jīvitānupālitāni santativasena vassasataṃpi vassasahassaṃpi kappaṃpi soḷasakappasahassānipi jīvantiyeva, tathā hi jīvitarahitāni itararūpāni jīvantānināma nahonti. Tāni hi yena ekena cittenavā utunāvā āhārenavā jāyanti. Tasmiṃ niruddhe nirujjhanti, paraṃ muhuttamattaṃpi santānaṃ ghaṭetuṃ nasakkonti. Tesu hi cittajarūpānaṃ santatipaccuppannaṃ ekavīthi ekajavanavāra ekasamāpattivārena paricchinnaṃ hoti. Utujāhārajānañca sabhāgeka utuāhāra vasena paricchinnaṃ hoti. Kammajarūpānaṃ pana visuṃ santatipaccuppannaṃnāma natthi. Tesaṃ ekabhavaparicchinnaṃ addhāpaccuppannameva hotīti. Yadi evaṃ arūpadhammānaṃ kathanti. Tehi jīvitayogena jīvantāeva honti. Evaṃsantepi tesaṃ santatipaccuppannaṃ dissatīti. Vuccate, arūpadhammesu vipākāni tāva kammajarūpasadisāni. Tānipi hi asati vīthicittuppāde yāvajīvaṃpi ekasantativasena pavattissantiyeva. Itarāni pana yassa ārammaṇassa āpātāgatattā uppajjanti. Tasmiṃ niruddhe tadabhāvepi tadārammaṇā bahū cittasantatiyo jīvitassaaddhānapharaṇānubhāvena pavattantiyeva. Apica, yāvakhandhaparinibbānā anantarapaccayupanibandhena abbocchinnaṃ pavattamānāya cittasantatiyāvasenapi ayamattho vattabbo. Teneva hi kilesasīsaṃ avijjā. Pavattasīsaṃ jīvitindriyanti vuttaṃ.

[181] Vibhāvaniyaṃ pana

Āhārajādīnaṃ āhārādiyeva uppattiyāpi ṭhitiyāpi kāraṇaṃ hoti. Kasmā, taṅkhaṇe dharamānattā. Kamma jānaṃ pana kammaṃ uppattiyāeva kāraṇaṃ, na ṭhitiyā. Kasmā, taṅkhaṇābhāvato. Jīvitena pana anupālitattā eva tesaṃ khaṇaṭṭhiti siddhāti iminā dhippāyena yaṃ

> vuttaṃ ‘‘yathāsakaṃ khaṇamattaṭṭhāyīnampi hi sahajātānaṃ pavattihetubhāvena anupālakaṃ. Na hi tesaṃ kammaṃyeva ṭhitikāraṇaṃ hoti. Āhārajādīnaṃ āhārādi viya kammassa taṅkhaṇābhāva toti’’. Taṃ na yuttaṃ.

Dhammānañhi khaṇaṭṭhitināma ekakalāpagatasahajātapaccayā yattāeva hoti. Na nānākalāpagatajanakapaccayāyattā. Itarathā uppādakkhaṇe labbhamānānaṃ upacayasantatīnaṃ viya ṭhitikkhaṇe labbhamānāya jaratāyapi kutocisamuṭṭhānatā pāḷiyaṃ vuttā siyāti. Apica, khaṇaṭṭhitināma sabhāvasiddhāeva. Na hi uppannā dhammā paccayavekallena attano khaṇesu paripuṇṇaṃ aṭṭhatvā antarāva bhijjantīti atthi. Naca paccayādhimattena atire kataraṃ tiṭṭhantīti atthi. Tasmā khaṇaṭṭhitiyaṃ upatthambhayamānāpi āhārādayo anupālayamānañca jīvitaṃ pacchā balavarūpasantati pavattiatthāyaeva upatthambhenti pāletica. Na khaṇaṭṭhitipavattiyāti. Ettāvatā sabbesampi khaṇaṭṭhitināma dharamānajanakāyattā vā jīvitāyattāvā nahotīti siddhaṃ hoti. Yadi pana taṃ santatipavattimeva sandhāya vuttaṃ siyā, evaṃsati yujjeyyāti. Aṭṭha kathāyampi santepica anupālana lakkhaṇādimhi vidhāne atthikkhaṇeyeva taṃ tedhamme pāletītiādivacane yathāsantatiṭṭhiti labbhati. Tathā vicāretvā gahetabbāti. Idaṃ pana pācakagginā saha sakalaṃ upādinnakasarīraṃ byāpetvā tiṭṭhatīti. Kabaḷaṃ karīyatīti kabaḷīkāro. Āharīyati ajjhoharīyatīti āhāro. Kabaḷīkāroca so āhārocāti **kabaḷīkārāhāro**. Kabaḷīkāro āhārotipi pāṭho. Idañca savatthuka vacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Athavā, kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ attabhāvaṃ bhuso harati addhānaṃ pavattetīti āhāro. Khajja bhojjādike kabaḷīkāre āhāro tannissitattā tappariyā pannattācāti kabaḷīkārāhāro. Imasmiṃatthe sati nibbattita ojā eva labbhati. Atthato pana aṅgamaṅgānusārino rasassa sārabhūto upatthambhabalakāro bhūtanissito paramasiniddhasi neho idha **āhārarūpaṃnāma**. Tattha aṅgamaṅgānusārino rasassāti ajjhoharitvā āmāsaye patiṭṭhitāni āhāravatthūni pācakatejena vivecitāni rasādibhāvena pañcadhā vibhāgaṃ gacchanti. Tattha paṇīta siniddha lahuka sineha koṭṭhāso rasonāma. Ye loke rasadhātūti vuccati. So pācaka tejabalena tato uttaritvā rasaharaṇidhamanijālānusārena heṭṭhāca uddhañca sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaranto anupharanto aṅgamaṅgānusārīti vuccati. Tassa sārabhūto upatthambhaṃ balaṃ karotīti upatthambhabalakāro. So hi āmāsaye patiṭṭhita mattova sakalasarīre bhūtesu upatthambhakabalaṃ janetīti.

> **[182] Vibhāvaniyaṃ** pana
>
> ‘‘Aṅgamaṅgā nasāri rasahara saṅkhātāti’’ pāṭho. So duppāṭho.

Taṃ pana sendriyakāyopatthambhanalakkhaṇaṃ āhārarūpaṃ. Ojālakkhaṇaṃ vā. Tattha udayati pasavatīti **ojā**. Avasaddovā rakkhaṇe. Rakkhaṇañcettha upatthambhanameva. Avati janeticāti ojā. Kiṃ avati. Attano nissayavatthuṃ. Kiṃca janeti. Āhārasamuṭṭhānarūpaṃ. Udayānantaraṃ rūpaṃ janetīti ojātipi vadanti. Aññāpadesarahitena kakkhaḷattādinā attano bhāvena siddhaṃ rūpaṃ **sabhāvarūpaṃ**. Uppādādinā aniccatādināca saṅkhahalakkhaṇena sahitaṃ rūpaṃ **salakkhaṇarūpaṃ**. Ujukatova kammādīhi paccayehi nipphāditaṃ rūpaṃ **nipphannarūpaṃ**. Ruppanalakkhaṇasampannaṃ nippariyāyarūpaṃ **rūparūpaṃ**. Yathā dukkhadukkhaṃ ajjhattaajjhattanti. Saṅkhatalakkhaṇayutta tāya aniccatādikaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā sammasanārahaṃ rūpaṃ **sammasanarūpaṃ**. Te te dabbasambhārāvā rūpakalāpāvā visuṃvisuṃ bhuso kāsanti pakāsanti etenāti ākāso. Nisatta nijīvaṭṭhena dhātu. Ākāsasaṅkhātā dhātūti **ākāsadhātu**. Parito samantato chindati kalāpantarabhūtāni kalāpantara bhūtehi saddhiṃ asammissaṃ ekattaṃ anupagamanaṃ karotīti paricchedo. Tehivā paricchindīyati attanovā paresaṃvā akatvāmajjhe visuṃ thapīyati. Tesaṃvā chiddavivaramattabhūto. Na visuṃ eko uppādasahito sabhāvadhammo. Nāpi kassaci rūpakalāpassa pakkhabhūtoti paricchedo. Vikāralakkhaṇarūpāni hi asabhāvadhammabhūtānipi taṃtaṃ rūpakalāpesu sandissamānatā taṃtaṃrūpakalāpapakkhikānieva honti. Ayaṃ pana tehi rūpa kalāpehi sabbaso vimuttabhāvena bahibhūtattā kassaci rūpa kalāpassa pakkhabhūto na hotīti. Asabhāvadhammattāca pana kenaci rūpena phusana pariyāyopi tassa sabbaso natthīti katvā so asaṃphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehīti pāḷiyaṃ vutto. Aṭṭhakathāyaṃ pana ghanapiṇḍavatthūsu paṭighaphoṭṭhabbasabhāvānaṃ nānā kalāpagatabhūtānaṃ aññamaññasaṃphuṭṭhatā atthīti katvā asaṃphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehīti etehi asaṃphuṭṭhaṃ ajaṭākāsaṃ kaṃthitanti vuttaṃ. Ṭīkāyaṃ pana ayaṃ niddeso ajaṭākāsaniddeso nahoti, paricchedarūpaniddesoyeva. Soca ghanapiṇḍa vatthūsueva veditabbo. Tesuca bhūtānaṃ asaṃphuṭṭhatānāma natthi. Tasmā bhūtānaṃ aññamaññaabyāpitā ekattaṃ anupagatatāeva. Tattha asaṃphuṭṭhatānāma yuttā siyāti adhippāyena abyāpikatā hi asaṃphuṭṭhatāti vuttaṃ. Atthato pana nānākalāpagatānaṃ bhūtānaṃ pariyantatā saṅkhāto antarāḷadhammo. Rūpaparicchedalakkhaṇaṃ **paricchedarūpaṃ**. Yā pana calamānena kāyaṅgena attānañca attasamaṅgino puggalassa adhippāyañca paccakkhe ṭhite jane viññāpeti pākaṭaṃ katvā dasseti. Sayañca tena kāyaṅgena tehi janehi viññāyati. Sā **kāyaviññattināma**. Yā uccārīyamānena vācaṅgena saddena attānañca attasamaṅgino puggalassa adhippāyañca sotapathe ṭhite jane viññāpeti. Sayañca tenavācaṅgena tehi janehi viññāyati. Sā **vacīviññattināma**. Athavā, viññāpenti janā viññāyantivā janehi aññamaññassa cittāni etāyāti viññatti. Sasambhāre aṅgapaccaṅgabhūte kāye pavattā viññatti kāyaviññatti. Copana kāyasaṅkhāto kāyo evavā viññatti kāyaviññatti. Cittajasaddasaṅkhātāya vācāya pavattā viññatti vacīviññatti. Copanavācā saṅkhātā vācā evavā viññatti vacīviññatti. Tattha cittavasena yaṃkiñci kāyaṅgavikāraṃ karontassa taṃtaṃaṅgaṃ santambhantā sandhārentā cālentā aṅgamaṅgānusārisaṅkhātā cittajavātakalāpā taṃtaṃaṅgaṃ pūretvā uppajjanti. Uppajjantāca yathāvā tathāvā anuppajjitvā yassa tehi cittajavātakalāpeti sahajātassa copanakāyassa ānubhāvena sabbe te kalāpā yathādhippetadisābhimukhāeva uppajjanti. Ayaṃ copanakāyasaṅkhāto ākāravikāro kāyaviññatti nāma. Niyāmakasadisī hi ayaṃ kāyaviññatti. Teca nāvāsadi sāti. Yathā hi niyāmako nāvāya mūlabhāge ṭhatvā ekaṃ mahāphiyaṃ daḷhaṃ gahetvā nadisote cāretvā sakalaṃ mahānāvaṃ icchitadisābhimukhaṃ niyojeti. Na yaṃvā taṃvā disaṃ gantuṃ deti. Evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekacittakkhaṇikā hi viññatti tesaṃ mūlabhāgeeva labbhamānā te yathādhippetadisābhimukhe evaṃ katvā niyojetīti sā niyāmakasadisī hotīti. Etthaca yadetaṃ aṭṭhakathāyaṃ. Ekajavanavīthiyaṃ sattasu javanesu pathama javanasamuṭṭhitā vāyodhātu attanā sahajātarūpakāyaṃ saṃthambhetuṃ sandhāretuṃ sakkoti. Aparāparaṃ pana cāletuṃ nasakkoti. Dutīyādīsupi eseva nayo. Sattamacittena pana samuṭṭhitā vāyodhātu heṭṭhā chahicittehi samuṭṭhitaṃ vāyodhātuṃ upatthambhanapaccayaṃ labhitvāattanāsahajātaṃ rūpakāyaṃ saṃthambhetuṃ sandhāretuṃ cāletuṃ abhikkamāpetuṃ sakkotīti vuttaṃ. Taṃ abhikkamāmīti kāyaṃ paggaṇhantānaṃ anekasahassesu javana vāresu pavattamānesu yasmiṃvāre calanasaṅkhātaṃ desantarapāpanaṃ jāyati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi katipayajavanavārehi calanaṃ jāyati. Yadi jāyeyya, iddhimantānaṃ iddhiyāgamanaṃ viya sabbesaṃpi sīghataraṃ gamanaṃ paññāyeyya. Kasmā, ekaccharakkhaṇepi anekakoṭisatasahassacikkapavattiyā sambhavato. Ayañca attho upari akkharuppattivicāraṇāyaṃ pākaṭo bhavissatīti. Tasmā tato purimavāresu saṃthambhanasandhāraṇānieva sampajjantīti veditabbaṃ. Yā cettha sattayugasakaṭopamā vuttā, sāpi nānājavanavīthīsu samuṭṭhitānaṃ vāyodhātūnaṃ aparāparaṃ upatthambhaneca yujjatiyeva. Tathā hi calanacittajarūpasantatiyaṃ pavattāni utujarūpasaṅghāṭānipi viññattisahitāni viya tadākāravantāni savegāni savipphārānieva pavattanti. Tasmā pubbāparapavattānaṃ nānā javanavīthīnaṃ antarantarā bhavaṅgasamayesupi abhikkamanādikaṃ calanaṃ sampajjatiyeva. Ekābaddhapavattānica catusamuṭṭhānikarūpānināma ekassa visaye itarāni ekasamuṭṭhānāni viya sabbaso tadanu parivattīni hontīti cittaje calante itarānipi calanti yevāti daṭṭhabbaṃ. Calanañcettha pacchimapacchimānaṃ rūpakalāpasaṅghāṭānaṃ purima purimānaṃ uppannadesato desantare yathāpavattasannivesākārena aparāparaṃ uppajjamānaṃ veditabbaṃ. Na hi rūpārūpadhammānaṃ uppanna dese anirujjhitvā kesaggamattaṃpi desantara saṅkamanaṃnāma atthi. Itarathā khaṇikadhammatā abyāpāradhammatā avasavattitāca tesaṃ nasiyāti. Yaṃkiñci vacībhedaṃ karontassa kaṇṭhaṭṭhānādi gataupādinnaka pathavīdhātūsu calamānakaṇṭhapadesādigatacittaja pathavīdhātūnaṃ saṅghaṭṭanasaṅkhātena ṭhānakaraṇasannipātena sahevayo vacīghosasaṅkhāto cittajasaddo jāyati. So yena attanā saha jātena ākāravikārena yathādhippāyaṃ taṃtaṃ vaṇṇavisesattaṃ upagacchati. Yenaca suṇantānaṃ taṃtaṃatthajotako akkharasannipātabhūto padabyañjanaviseso upalabbhati. So copanavācāsaṅkhāto ākāravikāro vacīviññattināma. Aṭṭhakathāyaṃ pana tassā pana cittasamuṭṭhānāya pathavīdhātuyā upādinnaghaṭṭanassa paccayabhūto eko ākāravikāro vacī viññattināmāti vuttaṃ. Tattha upādinnaghaṭṭanassa paccayabhūtoti kammajabhūtāya catujabhūtāyaevavā upādinnapathavīdhātuyā sahaghaṭṭanaṃ paṭicca saddavisesapavattiyā paccayabhūtoti attho. Ghaṭṭanassa paccayo pana calamānakaṇṭhapadesādivikārabhūto kāyaṅgavisesoeva siyā. Vikāradvayañca asaṃmissaṃ katvā veditabbanti. Etthaca upādinnakapathavīhi saha ghaṭṭanaṃ cittajapathavīnaṃ kiccaṃ. Yaṃ pana tāsaṃ yathāvā tathāvā aghaṭṭetvā yathā icchitakkharaṃ sampajjati. Tathā ghaṭṭanapakāravidhānaṃ. Idaṃ kāyaviññattiyā kiccaṃ. Ghaṭṭanena saheva uppannasaddānaṃ taṃtaṃvaṇṇatta pattiyā vidahanameva vacīviññattiyā kiccaṃ. Kumbhathunatalaṃ viyaca upādinnakapathavī. Paharaṇahattho viya cittajapathavī. Hatthapari vattana vikāro viya kāyaviññatti. Saddavikāro viya vacīviññatti. Kumbhathunassa nānāsaddapabhedoviya nānāvaṇṇabhedoti. Etthaca yadetaṃ aṭṭhakathāyaṃ idaṃ vakkhāmi etaṃ vakkhāmīti uppajjamānaṃ cittaṃ aṭṭharūpāni samuṭṭhāpeti. Tesaṃ abbhantare citta samuṭṭhānā pathavīdhātu upādinnakaṃ ghaṭṭayamānāva uppajjati. Tena dhātughaṭṭanena saheva saddo uppajjatītica purimacittasamuṭṭhā nāya upatthambhanakiccaṃpi natthītica vuttaṃ. Taṃpi anekasatesu javanavāresu pavattamānesu yasmiṃvāre paribyattaṃ akkharaṃ pavattati, taṃ sandhāya vuttanti gahetabbaṃ. Teneva hi mūla ṭīkāyaṃ upatthambhanakiccaṃ natthi laddhāsevanena citteneva ghaṭṭanassa balavabhāvatoti vuttaṃ. Etthaca laddhāsevanenāti etena pubbabhāge nānājavanavīthīhi laddhāsevanabhāvaṃ dasseti. Pathama javanacittassapi laddhāsevanatāya adhippetattā. Naca ekajavana vāramattena paribyattaṃ ekakkharaṃ sampajjatīti sakkā viññātuṃ. Kasmā, tassa ekadviaccharakkhaṇamattena kālena vattabbattā ekaccharakkhaṇeca anekasatasahassānaṃ javanavīthīnaṃ pavattisambhavato. Vuttañca –

Ekamattā tayo rassā, dvimattā dīghamuccare;
Timatto tu gīto ñeyyo, byañjanā aḍḍhamattikāti.

Milindapañheca sādhike vīhivāhasate vīhibījāni ekaccharakkhaṇe uppannassa cittassa kalaṃpi naupenti. Kalabhāgaṃpi naupentīti dīpitaṃ. Ekakkharaṃ uccārentassaca tattakaṃpi kālaṃ uccāraṇacittabyāpāro sandissatiyeva. Naca paramatthato ekameva saddaṃ uccāremītivā suṇomītivā sakkā niyametvā uccāretuṃ sotuñca. Tathā niyamentassapi saddānaṃ pubbāparato anekasatasahassasseva uccāraṇa savana sambhavato. Ekamevāti abhimāno pana samūhaghana santatighanehi paṭicchannattāeva hotīti daṭṭhabbaṃ. Sesamettha kāyaviññattiyaṃ vuttana yena yathāsambhavaṃ veditabbanti. Etthaca viññattisaddo kāyena viññāpeti vācāya viññāpetītiādisu bodhanattho. Sudinna kaṇḍe tikkhattuṃ viññāpetītiādīsu pavattanattho. Idha pana duvidhopi yujjati. Evañhi sati paraṃ bodhetukāmatārahi tesu sabbesu kāyaṅgavācaṅgacopanesupi pavattakaviññattiyā labbhamānatā veditabbā hotīti. Mūlaṭīkāyaṃ pana paraṃ bodhetukāmatāya vināpi abhikkamanādipavattanena so citta sahabhūvikāro adhippāyaṃ viññāpeti. Sayañca viññāyatīti dvidhāpi viññattiyevāti vuttaṃ, tattha dvīsu bodhanaviññattīsu purimā kāyaviññatti aṅgapaccaṅgassa calamānavaṇṇaṃ cakkhuviññāṇavīthiyā calamānaṅgapaccaṅgaṃ kāyaviññāṇavīthiyā gahetvā pacchā suddhena manodvārikajavanenaeva viññāyati pacchimāca vacīviññatti uccāriyamānaṃ saddaṃ sotaviññāṇavīthiyā gahetvā pacchā suddhena manodvārikajavanenaeva viññāyati, na pañcadvārikajavanena. Sā hi attānaṃ jānanteeva parasatte attanā samaṅgino puggalassa cittaṃ viññāpeti, na ajānante. Ñāpaka hetu hi nāma attānaṃ jānanteeva ñāpetabbaṃ ñāpeti, no ajānante. Evañca katvā kāyaṅga copanaṃ disvāvā parāmasitvāvā saddaṃ sutvāvā parassa taṃtaṃadhippāyaṃ jānantānaṃ tiracchāna gatānaṃpi pathadhaṃ viññattijānanaṃ siddhaṃ bhavati. Taṃjānanena vinā adhippāyajānanassa asambhavato. Viññattiṃ jānantānaṃca purimasiddhasaṅketa sambandha jānanena vinā adhippāyajānanaṃ na sambhavatīti majjhe visuṃ pubbasaṅketa sambandhagahanaṃpi icchanti, dvīsu pana pavattakaviññattīsu paraṃ abhikkamantaṃ cakkhuviññāṇavīthiyā disvā abhikkamanaviññattiñca abhikkamanacittañca manoviññāṇavīthiyā jānanti. Esanayo paṭikkamanādīsu. Tathā parassa kathaṃ sotaviññāṇavīthiyā sutvā kathanaviññattiñca kathanacittañca manoviññāṇavīthiyā jānanti. Paraṃ rattacittena kāyaṅgaṃ cālentaṃ disvā calanaviññattiñca rāgacittañca jānanti. Rattassa kathaṃ sutvā kathana viññattiñca rāgacittañca jānanti. Esanayo sabbāsu kāyikavācasikakriyāsūti. Lahuno bhāvo **lahutā**. Muduno bhāvo **mudutā**. Kammani sādhu kammaññaṃ. Kammayogyanti attho. Kammaññassa bhāvo **kammaññatā**.

Adandhatālakkhaṇā rūpassa lahutā. Athaddhatā lakkhaṇā rūpassa mudutā. Sarīrakriyānukūlakammaññabhāvalakkhaṇā rūpassa kammaññatā. Aññamaññaṃ avijahantiyopi etā viruddhapaccayasappāya paccayānaṃ vasena asaṃmissato veditabbā. Tathā hi attano kāyaviruddhaṃ utuṃvā āhāraṃvā cittakriyaṃvā sevantānaṃ sarīragatā dhātuyo kadāci sakalasarīraṃvā sarīrekadesaṃvā khobhetvā visesato pūtimukha sappasaṅkhātaāpo pariyuṭṭhānaṃ katvā kāyaṃ asayhabhāraṃ viya garuṃ bhāriyaṃ karonti. Iriyā pathaparivattane kāyabhāriyanimittaṃ dukkhaṃ uppādenti. Tadārūpassa lahutā napavattati. Puna attano sarīrasappāyaṃ utuṃvā āhāraṃvā cittakiriyaṃvā sevantānaṃ so dhātukkhobho vūpasammati. Kāyo sallahuko hoti. Iriyāpathaparivattane kāya bhāriyanimittaṃ dukkhaṃnāma natthi. Tadā sā pavattati. Esanayo sesāsupi. Visesanato panettha mudubhāyaṃ kaṭṭhamukhasappasaṅkhāta pathavīpariyuṭṭhānaṃ katvā sukkhakaṭṭhaṃviya kāyaṃ thaddhaṃ kakkhaḷaṃkaronti. Iriyāpathaparivattane aṅgamaṅgānaṃchijjanabhijjanākārapattaṃ thaddhaṃ kakkhaḷanimittaṃ dukkhaṃ uppādentīti vattabbaṃ. Kammaññatāyaṃ satthamukhasappasaṅkhāta vāyo pariyuṭṭhānaṃ vāyovisamaṃ katvā dāmarikacorapariyuṭṭhitaṃ paccantaraṭṭhaṃ viya kāyaṃ vivaṭṭamānaṃ karonti, sabbairiyāpathesu sukhaṃnāma natthīti vattabbaṃ. Tejodhātu pana tāsaṃ sabbāsaṃpi mūlabhūtā hotīti veditabbā.

Imā pana arogino kallabhāvoviya suparimadditacammassa mudubhāvoviya sudandhasuvaṇṇassa kammakkhamabhāvoviya rūpakāyassa iriyāpathaparivattane sallahukatādivasena sandissamānā visesākārā hontīti katvā **vikārarūpaṃ nāma**. Cayanaṃ cayo. Piṇḍavasena abhinibbattīti attho. Ādito uparitoca cayo **upacayo**. Pathamābhinibbatti uparuparivaḍḍhicāti attho. Ayañhi upasaddo upaññattantiādīsu viya pathamattho upasittantiādīsu viyaca upari atthoti. Vuttañca mūlaṭīkāyaṃ upasaddo pathamattho upariatthoca hotīti. Tenevahi pāḷiyaṃ yo āyatanānaṃ ācayo, so rūpassa upacayo. Yorūpassa upacayo, sā rūpassa santatīti vuttaṃ. Tananaṃ vitthāraṇaṃ tati. Sambandhā tati punappunaṃvā tati **santati**. Yathā pavattānaṃ āyatanānaṃ addhānapūraṇavasena pavattīti attho. Tattha gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ paṭisandhikkhaṇe rūpānaṃ uppādo pathamānibbattiatthena upacayonāma. Tato paraṃ yāva sabbapathamaṃ uppannānaṃ cakkhu sota ghānajivhānaṃ uppādo, etthantare rūpānaṃ uppādo upari vaḍḍhiatthena upacayonāma. Tato paraṃ yāvajīvaṃ catusantatirūpānaṃ uppādo santatināma. Vuttañhetaṃ aṭṭhakathāyaṃ nadītīre nikhātakūpasmiṃ udakuggamanakāloviya ācayo nibbatti. Paripuṇṇakāloviya upacayo vaḍḍhi. Ajjhottharitvā gamanakālo viya santati pavattīti.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Paṭisandhito paṭṭhāya yāvacakkhādi dasakānaṃ uppatti. Etthantare rūpuppādo upacayonāma. Tato paraṃ santati nāmāti vuttaṃ. Taṃpi tena pariyāyena yujjatiyeva.

Saṃsedajopavātikānaṃ pana paṭisandhikkhaṇe rūpānaṃ uppādo pathamā bhinibbatti atthena paripuṇṇa vaḍḍhi atthenaca upacayo nāma, tato paraṃ rūpānaṃ uppādo santatināma. Apica, tisamuṭṭhānika rūpānaṃpi visuṃ visuṃ santatipaccuppannaṃnāma atthi. Tassaca ekekassa nibbatti vaḍḍhi pavatti vasena tisso tissoavatthā honti. Tattha ekekasantatiyaṃ ādimhi santatisīsarūpānaṃ sabbapathamaṃ uppādo nibbattināma. Tato vaḍḍhanarūpānaṃ uppādo vaḍḍhīnāma. Vaḍḍhane samatte avaḍḍhitvā pabandhaṭṭhitivasena vattanavasenauppādopavattināma. Tattha ca nibbattivaḍḍhiyo upacayonāma. Pavattisantati nāma. Saṅkhepato pana loke sabbāsu indriyānindriyabaddharūpapavattīsu sandissamāne jāyana vaḍḍhana pavattanasaṅkhāte avatthābhede disvā upacayasanta tiyo veditabbā. Tatrāyaṃ nayo-rukkhatiṇādīnivā sākhā pattapupphaphalādīnivā ādimhi jāyanti. Jāyitvā vaḍḍhanti. Vaḍḍhane samatte avaḍḍhitvā pabandhavasena pavattitvā bhijjantīti. Jīraṇaṃ jarā, jīranti jiṇṇabhāvaṃ gacchanti etāyāti jarā. Sāyeva **jaratā**. Uppādajarābhaṅgehi niccalati nakampatīti nicco asaṅkhata dhammo. Na nicco anicco, saṅkhatadhammo. Aniccassa bhāvo **aniccatā,** bhaṅgo.

[183] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Niccadhuvabhāvena na iccaṃ anugantabbanti anicca’’nti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Niccasaddo hi sāsane lokeca pākaṭo. So eva idha nakārayutto aniccoti vuttoti. Lakkhīyanti sallakkhīyanti vinicchīyanti dhammā ime saṅkhatāti etenāti lakkhaṇaṃ. Saṅkhata bhāvajānananimitanti attho. Yathāha- aṅguttare tīṇi māni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi, uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatīti. Nanu pāḷiyaṃ jātināma āgatā. Tasmā sāpi idha vattabbāti vuttaṃ **jātirūpamevā**tiādi. **Etthā**ti rūpasamuddese. Jananaṃ pātubhavanaṃ jāti. Jāyantivā etāyāti jāti, **upacaya santati nāmenapavuccati** tassājātiyātathā avatthābhedayogatoti adhippāyo. Sā hi ādito paṭisandhirūpāni pātubhavantāni karoti. Puna aparipuṇṇānica āyatanāni pūreti. Pūritāni ca dīghaṃpi addhānaṃ abbocchinnaṃ katvā pavatteti pabandhayatīti. **Ekā dasavidhaṃpī**ti mahābhūtādibhāvena ekattaṃ upanayanavasena ekā dasapabhedaṃpi. Kathaṃ sarūpavasena aṭṭhavīsatividhaṃ hotīti pucchitvā **bhūtappasāda visayā**tiādinā ekādasavidhasseva sarūpato dassanaṃ antogadhabhedānaṃ pubbe vuttabhāvena supākaṭattāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha-**aṭṭhārasavidha**nti.

Cattāri bhūtāni pañcapasādā agahitagahaṇena cattāro visayā gocarā. Duvidho bhāvo. Ekaṃ hadayaṃ. Iti idaṃ soḷasavidhaṃ rūpaṃ jīvitāhārarūpehi saha aṭṭhārasavidhaṃ hoti tathā eko paricchedo. Duvidhā viññatti. Agahitagahaṇena tividho vikāro. Catubbidhaṃ lakkhaṇanti dasa anipphannācāti rūpaṃ sarūpato aṭṭhavīsatividhaṃ bhaveti yojanā. Etthaca pacchimāni dasarūpāni sabhāvato anupalabbhamānattā paccayehi nipphāditāni rūpāni na hontīti **anipphannāni nāma**. Api cettha abhidhamme visuṃ uddiṭṭhāni niddiṭṭhānica etāni sabhāvato anupalabbhamānānīti vā paramatthato avijjamānānītivā nasakkā vattuṃ. Vohārasiddha mattabhāvaṃ atikkamma tādisena suddhadhammagatiyā siddhena paramattha lakkhaṇena upaladdhattā. Itarathā nibbattilakkhaṇarahitaṃ asaṅkhata nibbānaṃpi sabhāvato anupalabbhamānaṃ paramatthato avijjamānañca nāma siyāti. Tasmā nibbatti lakkhaṇarahitattāeva etāni anipphannāninālma. Na sabhāvato anupalabbhamānattāti yuttaṃ siyāti. [Rūpasamuddeso]

157. Rūpavibhāgesabbañca pana etaṃ yathāsamuddiṭṭhaṃ aṭṭhavīsati vidhaṃ rūpaṃ ahetukaṭṭhena ekavidhameva. Na sahetukā hetuka vasena duvidhaṃ. Tathāsappaccayaṭṭhena ekavidhameva. Na sappaccayāpaccaya vasena duvidhanti evaṃ pavattaṃ ekavidhanayaṃ tāva dassetuṃ **sabbañcā**tiādimāraddhaṃ.

[184] Vibhāvaniyaṃ pana

> Ekavidhanayopi rūpavibhāgoevāti katvā ‘‘yathā uddiṭṭha rūpānaṃ ekavidhādinayaṃ dassanatthaṃ sabbañca panetantiādi vutta’’nti vuttaṃ. Taṃ na sameti.

Vakkhati hi –

> Ajjhattikādibhedena, vibhajanti yathārahanti.

Etena ajjhattikādibhedo eva rūpavibhāgonāmāti viññāyati.

Tattha sabbaṃpi rūpaṃ hetusampayogā bhāvato ahetuka meva, na kiñci sahetukaṃ. Kiñci ahetukanti evaṃ vibhāgo atthīti adhippāyo. Sappaccayaṃ sāsavaṃ saṅkhataṃ lokiyanti pāṭho. Sappaccayaṃ saṅkhataṃ lokiyaṃ sāsavanti pana yutto. Pāḷiyaṃpi tathā diṭṭhattā sabhāgayugaḷasambhavatocāti. Itarāni pana pāḷikamena asamentānipi sabhāga yugaḷattā bhāgato yuttānieva. Tattha attano janakena paccayena saheva vattatīti **sapaccayaṃ**. Paccayehi saṅgamma karīyatīti **saṅkhataṃ**. Pañcupādā nakkhandhasaṅkhāte lokeeva pariyāpannanti **lokiyaṃ**. Attānaṃ ārabbha pavattehi āsavehi saheva vattatīti **sāsavaṃ**. Akaniṭṭha brahmasantāna bhūtaṃpi rūpaṃ kāmataṇhā visayabhāvena kāmeeva pariyāpannattā **kāmāvacaraṃ**. Natthi attanā gahitaṃ kiñci ārammaṇaṃnāma assāti **anārammaṇaṃ**. Yo dhammo aññena payogena pahīnopi samudayapahāne asati apahīnova hoti. Puna avassaṃ uppajjamānattā. Appahīnopi tasmiṃ sati pahīnova hoti. Puna anuppajjamānattā. Tādiso dhammo pahānavāyāmassa aṭṭhānattā appahātabbonāma. Rūpaṃpi edisameva hotīti vuttaṃ **appahātabba mevā**ti. Aṭṭhānattā pahāna vāyāmaṃ na arahatīti attho. Athavā, vinā samudayapahānena pahātuṃ asakkuṇeyyoti attho. Yadi evaṃ rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ. Taṃ pajahatha. Taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ atthāya hitāya sukhāya bhavissatīti idaṃ kathanti. Taṃpi tabbisayassa rāgassa pahānaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yathāha –

> Rūpe kho rādha yo chando, yo rāgo, yānandī, yā taṇhā, taṃ pajahatha. Evaṃ taṃrūpaṃ pahīnaṃ bhavissati ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṃkataṃ āyatiṃ anuppādadhammanti.

Ayaṃ nayo aññesupi kusalādīsu appahātabbesu veditabboti. Evasaddo cettha purimapadesupi yojetabbo. Itisaddo ādiattho, pakāratthovā. Tena pāḷiyaṃ āgataṃ na hetu hetuvippayuttantiādiṃ saṅgaṇhāti. Tassa tassa puggalassa attabhāvapariyāpanno dhammasamūho ajjhattaṃnāma. Tasmiṃpica yattha taṇhāya atirekataraṃ daḷhapariggaho hoti. So cakkhādiko cittena saha chabbidho dhammo **ajjhattiko nāma**. Ajjhatte vidito pākaṭoti katvā. Tathā hi so ajjhattajjhattantipi vutto. Itarāni pana rūpādini phassādīnica tadupādāya taṇhāpariggahassa mandattā bāhirāni nāma. Yathā hi loke maṇivā suvaṇṇaṃvā rajataṃvā bahigehe nidahitvā thapitaṃ hoti. Pacchivā suppaṃvā ghaṭovā sarāvovā anto gehe thapito. Tattha pacchimāni chaḍḍetvāpi purimāni rakkhanti. Tasmā tāneva taṇhāpariggahadaḷhatāya antoparibhogātveva vuccanti. Pacchimāni pana bāhira paribhogātveva. Evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Idhapi hi yadi sakkuṇeyya. Rūpādīni phassādinica sabbāni chaḍḍetvāpi cakkhādikaṃ chabbidhameva avassaṃ rakkhissantīti. Iti taṇhā pariggahassa daḷhamandatā vaseneva tesaṃ dvinnaṃ ajjhattika bāhiratā vuttā. Na pavattidesavasenāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

[185] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Ajjhattikarūpaṃ atthabhāvasaṅkhātaṃ attānaṃ adhikicca uddissa pavattattā. Kāmaṃ aññepi ajjhattasambhūtā atthi. Ruḷhīvasena pana cakkhādikameva ajjhattikanti’’ vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

[186] Yañca **tattha**

> ‘‘Attasaṅkhātaṃpā cittaṃ adhikicca tassa dvārabhāvena pavattatīthi ajjhattaṃ. Tadeva ajjhattikanti’’ vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.

Tasmiṃ atthe hi sati cittassa ajjhattatā na sampajjati. Ajjhattadhamma ajjhattikammonañca aviseso āpajjatīti.

Yaṃ pana **tattha**

> Athavā yadi mayaṃ na homa, tvaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamo bhavissatīti vadantā viya attabhāvassa sātisayaṃ upakārakattā cakkhādineva visesato ajjhattikānīti vuttaṃ. Taṃ yuttataraṃ.

Tathā upakārātisayattāeva hi tesu sattānaṃ pariggaha daḷhatā hotīti. Sattavidhaṃpi **dvārarūpaṃnāma**. Yathākkamaṃ vīthi cittānaṃ pāṇātipātādikammānañca pavattimukhattā. Tattha pana pañca vidhaṃ pasādarūpaṃ upapattidvāraṃnāma. Viññattidvayaṃ kammadvāraṃnāmāti **oḷārikarūpaṃ** pakatiyā thūlasabhāvattā ghaṭṭanasaṅkhātassaca attano kiccassa oḷārikattā. **Santikerūpaṃ** dūre pavattassapi sīghataraṃ ñāṇena gahaṇayogyattā. **Sappaṭigharūpañcā**ti ettha paṭihananaṃ paṭigho. So duvidho visayavisayīnaṃ paṭighaṭṭanaṃ mahā bhūtānaṃ aññamaññapaṭighaṭṭananti. Tattha yena paṭighaṭṭanena pasāda dvārānaṃ bhavaṅgassaca vikārappatti hoti. Idaṃ visayavisayīnaṃ paṭighaṭṭanaṃnāma. Yena ruppanalakkhaṇānaṃ rūpadhammānaṃ ruppana kuppana ghaṭṭana pīḷana bhijjanādayo pavattanti. Idaṃ mahābhūtānaṃ aññamaññapaṭighaṭṭanaṃ nāma. Paṭighena saha vattatīti sappaṭighaṃ.

[187] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Yo sayaṃ nissayavasenaca sampattānaṃ asampattānañca paṭimukhabhāvo aññamaññapatanaṃ. So paṭigho viyāti paṭigho. Yathāhi paṭighāte sati dubbalassa calanaṃ hoti. Evaṃ aññamaññapaṭimukhabhāve sati arūpasabhāvattā dubbalassa bhavaṅgassa calanaṃ hotīti’’ evaṃ mahābhūtaghaṭṭanaṃ upamāmattaṃ katvā visayavisayighaṭṭanameva gahitaṃ. Taṃ anupapannaṃ.

Evañhi sati yāni loke ajjhattabahiddhāsantānesu ghaṭṭanāni dissanti. Yesaṃ vasena rūpadhammesu aññamaññaṃ laggana bandhana thambhana dhāraṇa calanādīnivā vaḍḍhana hāyana chedana bhedana vilīna vikiraṇādīnivā pavattanti. Tāni idha asaṅgahitāni siyuṃ. Naca tāni anuggaha upaghāta vasena pavattibhūta sannipāta saṅkhātaṃ ghaṭṭanaṃvinā aññapakārānieva sakkā bhavituntі. Itaraṃ soḷasavidhaṃ vuttapaṭipakkhavasena **sukhumarūpaṃ dūrerūpaṃ apaṭigharūpañca**. Upādinnarūpaṃ nāma katthaci yaṃkiñci sarīraṭṭhakarūpaṃ vuccati. Katthaci kammasamuṭṭhāna meva tadubhayaṃpi taṇhādiṭṭhīhi tusaṃ ādinnaparāmaṭṭhattā upādinnaṃ nāma nippariyāyato pana kammasamuṭṭhānameva upādinnaṃnāma. Kasmā tasseva sattasantāne niccakālaṃ pavattivasena sātisayaṃ bhusaṃ ādinnagahitaparāmaṭṭhatāsambhavatoti vuttaṃ **kammajaṃupādinnarūpa**nti. Etaṃ mamātiādinā taṇhādiṭṭhīhi bhusaṃ ādiyatīti upādinnaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana taṇhādiṭṭhīhi upetena kammunā attano phalabhāvena ādinnaṃ gahitanti imamatthaṃ dasseti. Saha nidassanena **sanidassanaṃ**. Nidassananti cakkhuviññāṇena daṭṭhabbabhāvo vuccati. So pana dhammato anaññattepi aññe viya katvā upacarīyati. Evañhi sati atthavisesabodho hotīti. Nidassanantivā cakkhuviññāṇakiccaṃ vuccati. Tena saha vattatīti sanidassanantipi yujjatiyeva. Cakkhādidvayaṃ asampattavasena gocaraggāhikaṃ. Ghānādittayaṃ sampattavasena gocaraggāhikanti pañcavidhaṃpi gocaraggāhikarūpanti yojanā. Tattha pasāde allīyitvā laggitvā uppannaṃ ārammaṇaṃ sampattaṃnāma. Kesaggamattaṃpi muñcitvā uppannaṃ asampattaṃnāma. Kasmā panettha cakkhādidvayaṃ asampattameva gaṇhāti. Ghānādittayaṃ sampattamevāti, paccayavisesato. Āloko hi rūpagahaṇe cakkhussa paccayo. Ākāsoca saddagahaṇe sotassāti cakkhurūpesuca aññamaññaṃ laggitvā uppajjamānesu ālokaparivārassa okāso natthi. Tathā sotasaddesuca ākāsaparivārassāti. Vāyuāpapathaviyo pana ghānādittayassa gandhādigahaṇe paccayā honti. Tattha vāyunāma gandhākaḍḍhanako nāsavātoyeva, soca sampattasseva paccayo. Āponāma jivhātemanako āpo, sopi sampattasseva paccayo. Na hi raso sukkhajivhāya pharatīti. Pathavīca ghaṭṭanatthāya paccayo. Na hi dubbalapathavīsannissayo ālokovā rajovākāye patamānopi pasāde ghaṭṭetīti. Iti paccayavisesato tesaṃ sampattāsampattavasena gahaṇa viseso hotīti. Tattha cakkhussa tāva asampattagahaṇaṃ pākaṭaṃ. Tañhi samīpe akkhivaṇṇaṃvā bhamukamūlaṃvā napassati. Dūre pana mahantaṃ candamaṇḍalādikaṃvā phalikāditirohitaṃvā vaṇṇaṃ passati. Disādesavavatthānañcassa paññāyatīti. Sotassa pana kathanti, tattha hi dūre saddo cirena suyyamāno dissati pacchimadisābhāge uppannopi saddo antarā mahante cetiyādike antarite sati dakkhiṇapassatovā suyyati. Uttarapassatovā. Asuyyamānovā hotīti. Vuccate, uppanno saddasaṅghāṭo āsanne ṭhitānaṃ ādito paṭṭhāya yāva avasānā kamena pākaṭībhūto hoti. Paṭighaṭṭanānighaṃsoca balavā hoti. Ahaṃ suṇomīti pavattā sallakkhaṇavīthiyo sīghataraṃ nirantaraṃ viya pavattanti. Dūre ṭhitānaṃ pana paṭighaṭṭanānighaṃso mandataro hoti. Ādito apākaṭo. Majjhevā avasānevā piṇḍavasena pākaṭībhūto. Sallakkhaṇavīthiyo cirena parena pavattanti. Tasmā tesaṃ lahuṃ suto. Cirena sutoti atimāno hotīti. Apica, saddonāma nissayadhātuparaṃparāya pavattitvā dūraṃpi desaṃ gacchatiyeva. Evaṃ gacchantoca gatagataṭṭhāneeva ṭhatvā savanūpacāre ṭhitānaṃ sotasahassaṃpi ghaṭṭeti. Mahante pana cetiyādike antarite sati yato ākāso ujuṃ vivaṭo hoti. Tato dakkhiṇapassatovā uttarapassatovā gatagataṭhānatovasotaṃ ghaṭṭeti. Mandataro pana saddoasuyya mānopi hoti. Evaṃ gacchantoca yāva sotapasāde allīyitvā nuppajjati. Tāva asampattoyeva hoti. Yo pana allī yitvā uppajjati. So sampattonāma hoti. Na so suyyatīti. Yadi pana sotaṃ sampattavisayaṃ siyā. Yathā anto kucchigato gandho bahi naghāyiyati. Tathā anto kucchigato saddopi bahi nasuyeyya. Gandhassa viya disādesavavatthānaṃ vissana siyāti.

> **[188] Vibhāvaniyaṃ** pana
>
> ‘‘Gantvā visayadesaṃ taṃ, pharitvā gaṇhatīti ce. Adhiṭṭhāna vidhā nepi, tassa so gocaro siyā.’’ Tipi vicāritaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Na hi cakkhādidvayassa bahiddhā visayadesagamanasaṅgo atthīti. Gocaraṃ gaṇhātīti **gocaraggāhikaṃ**. Pasāda maṇḍabhūtattā āpātamāgataṃ ārammaṇanimittaṃ sampaṭicchatīti attho.

> **Vibhāvaniyaṃ** pana
>
> Viññāṇādhiṭṭhitaṃ hutvā taṃtaṃ gocaragahaṇa sabhāvattāti vuttaṃ.

Vaṇṇoti rūpārammaṇassetaṃ nāmaṃ. **Ojā**ti āhāra rūpa māha. Vinibhujjatīti vinibbhogo. Ṭhānato desato uppattikāraṇato visuṃvisuṃ vavatthapīyatīti attho. Navinibbho goti avinibbhogo. So eva rūpanti **avinibbhogarūpaṃ**. Ācariyānandattherenapanettha gandharasaojā katthaci vinībhuttā dissantīti pañcavidhameva avinibbhogarūpaṃ icchitaṃ. Taṃ parato āgamissatīti. [Rūpavibhāgo].

158. **Kamma**nti ekā cetanāeva. Sāyeva hi paṭṭhāne nānākkhaṇika kammapaccayabhāvena vuttā. Yathāha-nānākkhaṇikā kusalākusalā cetanā vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattāca rūpānaṃ kammapaccayena paccayoti. **Citta**nti pana sasampayuttadhammaṃ adhippetaṃ. Paṭṭhāne cetasikadhammānaṃpi rūpasamuṭṭhāpanabhāvena vuttattā. Yathāha-hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃ samuṭṭhānānañca rūpānaṃ hetu paccayena paccayotiādi. **Utū**ti tejoyeva. So hi kappasaṇṭhāpanavasena sakalaṃ okāsa lokaṃpi nānāsarīrasaṇṭhāpanavasena saka laṃ rūpamayaṃ kāyaṃ sattalokaṃpi nānārukkhatiṇādīnaṃ abbhapaṭalameghavuṭṭhijalaaggi vātādīnañca saṇṭhāpanavasena sakalaṃ saṅkhāralokaṃpi udayati pasavati janeti vaḍḍheti. Tasmā utūti vuccatīti. Arati gacchati pavattatīti utūtipi vadanti. **Āhāro**ti ojāeva. Rūpavirāgabhāvanābhūtaṃ arūpakusalaṃ kammajarūpaṃ najanetīti vuttaṃ **pañcavīsatividhaṃpī**ti. **Atisaṅkhata**nti atītakāle yathākā lantare rūpaṃ janeti, tathā visesetvā suṭṭhukataṃ. **Ajjhatti kasantāne**ti vuttaṃ, ajjhattasantāneti pana vattabbaṃ. Ajjhatta meva ajjhattikantivā ikasaddassa attho daṭṭhabbo. **Paṭisandhimupādāyā**ti paṭisandhicittassa uppādakkhaṇaṃ upādāya. **Khaṇekhaṇe**ti ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu. Ācariyānandatthero pana sabbesaṃpi catusamuṭṭhānikarūpānaṃ ekekassa cittassa uppādakkhaṇeeva uppādaṃ bhaṅgakkhaṇeeva nirodhañca āha. Ahaṃ panassā dhippāyo-sabbānipi catusamuṭṭhānikarūpāni cittassa uppādakkhaṇeeva uppajjanti, na bhaṅgakkhaṇe. Yathāha –

> Yassavā pana samudayasaccaṃ nirujjhati, tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti. Noti.

Tathā tāni cittassa bhaṅgakkhaṇeeva nirujjhanti. Na uppādakkhaṇe. Yathāha –

> Yassa kusalā dhammā akusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā nirujjhantīti. Noti.

Arūpabhavaṃ sandhāya etaṃ yamakadvayaṃ vuttaṃ. Rūpāni pana cittassa bhaṅgakkhaṇepi uppajjanti. Uppādakkhaṇepi nirujjhantīti ce. Na. Evañhi sati –

> Yassavā pana samudayasaccaṃ nirujjhati, tassa dukkhasaccaṃ uppajjatīti. Arūpe taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccaṃ nirujjhati. Noca tesaṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Pañcavokāre taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesaṃ samudayasaccañca nirujjhati, dukkhasaccañca uppajjatītica.

Itaratthaca

> Arūpe kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammā uppajjanti. Noca tesaṃ abyākatā dhammā nirujjhanti. Pañcavokāre kusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā dhammāca uppajjanti. Abyākatā dhammāca nirujjhantītica.

Evaṃ paripuṇṇapañhāeva uddhaṭā siyuṃ. Noti pana paṭisedhova uddhaṭo. Tasmā nayidaṃ arūpabhavaṃ sandhāya vuttanti sakkā vattunti. Cittajarūpaṃ sandhāya vuttanti ce. Tampi na. Kammajarūpassa vigahaṇe virodhassa yamakapāṭhantarassa abhāvato. Anulomassevaca bhāvato. Yathāha –

> Yassavāpana yattha manindriyaṃ na uppajjati. Tassa tattha jīvitindriyaṃ nauppajjatīti. Asaññasattānaṃ tesaṃ tattha manindriyaṃ na uppajjati. Noca tesaṃ tattha jīvitindriyaṃ na uppajjati.
>
> Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ tattha manindriyañca nauppajjati. Jīvitindriyañca nauppajjatīti.

Ettha hi asaññasattānanti etena rūpajīvitindriya meva vuttaṃ. Yadica taṃ cittassa bhaṅgakkhaṇepi uppajjeyya, purimakoṭṭhāse pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe asaññasattānaṃ tesaṃ.La. Jīvitindriyaṃ nauppajjatīti vuttaṃ siyā, pacchimakoṭṭhāseca sabbesaṃ cavantānaṃ icceva vuttaṃ siyāti. Pacchimakoṭṭhāse pana arūpa jīvitindriyaṃ sandhāya vuttanti ce. Na. Tathā gahaṇatthaṃ yamaka pāṭhantarābhāvato sabbaññuvisayeca ṭhāne pāḷiyo saṃsanditvā balavatiyā pāḷiyuttiyāeva ṭhātabbatoti. Yasmāca rūpadhammā nāma dandhapavattino honti. Arūpadhammā lahupavattino ṭhitikkhaṇoca tesaṃ visuṃ gaṇanūpago natthi. Tasmā aññoyeva rūpa dhammānaṃ khaṇapabandho. Añño arūpadhammānaṃ. Tattha sabbepi rūpadhammā ekacittakkhaṇaparimāṇena attano uppādakkhaṇena yuttā khaṇe khaṇe nirantarameva uppajjanti. Paṭisandhito paṭṭhāya sahuppannattāca pana dvinnaṃ tesaṃ uppādādivā nirodhantovā yāvajīvaṃpisaheva hotītipi tassa adhippāyoti. Yamaka pāḷiyo pana nānātthā, nānābyañjanā, gambhīroca satthu adhippāyo. Tasmā suṭṭhu vicāretvā sallakkhetabbo. Na pana dhammatā esā yamakassa. Yadidaṃ yathālābhayojanāti katvā attano adhippāye ṭhatvā diṭṭhaṃ diṭṭhaṃ yamakapāṭhaṃ yathālābhayo janāyaeva sakkā yojetunti. Rūpavirāgabhāvanāvisesabhūtaṃ arūpakusalaṃ tasmiṃ loke rūpasahitaṃ paṭisandhiṃ najaneti. Suddhaarūpameva janeti. Tasmā rūpasantatisīsassa sabbaso abhāvā tatruppannāni sabbāni chacattālīsacittāni rūpaṃ janetuṃ na na sakkonti. Arūpavipākā pana tattheva niyamuppannāti arūpapākasseva gahaṇaṃ kataṃ, teneva aṭṭhakathāyaṃ, aññānipi bahūni āruppe uppannāni anokāsatthā rūpaṃ nasamuṭṭhāpentīti vuttaṃ tattha anokāsatānāma ādito paṭṭhāya uppannassa rūpasantatisīsassa abhāvo eva daṭṭhabboti.

[189] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Rūpavirāgabhāvanānibbattattā hetuno tabbidhuratāyā’’tipi kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ akāraṇaṃ.

Rūpārūpavirāgabhāvanābhūtamagganibbattassa lokuttaravipākassa rūpokāse sati rūpajanakatādassanatoti. Jhānaṅgavirahena aṅgadubbalānipi rūpaṃ na janentīti dvipañcaviññāṇagahaṇaṃ kataṃ. Itarā nipi pana pannarasakāmarūpa paṭisandhicittāni khīṇāsavānaṃ parinibbānacuti cittanti imāni cittāni rūpaṃ na samuṭṭhāpentiyeva. Evaṃsantepi tāni sabbānipi bhavaṅgakāle akhīṇāsavānañca cutikāle samuṭṭhāpentīti tesaṃ idha agahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

[190] Vibhāvaniyaṃ pana

> Paṭisandhicittaṃ pana cuticittañca ekūnavīsati bhavaṅgasseva antogadhattā cittantaraṃ na hotīti na tassa vajjanaṃ kata’’nti vuttaṃ. Tattha ekūnavīsati bhavaṅgassevāti na vattabbaṃ.

Arūpavipākassa sarūpato vajjitattāti. Kasmā pana yathā vuttāni pannarasa paṭisandhicittāni paṭisandhikkhaṇe rūpaṃ na samuṭṭhāpentīti, paridubbalattā. Cittañhināma uppādakkhaṇeeva paripuṇṇaṃ paccayaṃ labhitvā balavaṃ hoti. Rūpañca ṭhitikkhaṇeva.

Tasmā attano balavantakkhaṇe uppajjamānabhāvena dubbalaṃ vatthuṃ nissāya uppannattā sayaṃpi paridubbalaṃ hotīti sabbānipi tāni tadā rūpaṃ nasamuṭṭhā pentīti. Etthaca keci anantarāsevanādipaccayā cittassa uppādakkhaṇeeva pharanti. Rūpassa pana upatthambhakabhūtā utuāhārā pacchājātapaccayadhammāca ṭhitikkhaṇeevapharantīti tesaṃ yathākkamaṃ uppādakkhaṇe ṭhitikkhaṇeca paripuṇṇapaccayalābho veditabbo.

[191] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Pacchājāta paccayarahitaṃ pana āhārādīhica anupatthaddhaṃ dubbalavatthuṃ nissāya pavattattā attanoca āgantukatāya kammajarūpehica cittasamuṭṭhānarūpānaṃ ṭhānaṃ gahetvā ṭhitattā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Tattha pacchājāta paccaya rahitanti idaṃ vicāretabbaṃ.

Paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe pacchājāta paccaya rahitassa piutussa rūpajanakabhāvassa vakkhamānattā. Na hi attanā avijjamānaṃ pacchimacittaṃ purimacittakkhaṇe ṭhitassa kassaci rūpassa pacchājāta paccayo hoti. Atthi paccayekadesattā tassa paccayassāti. Khīṇāsavānaṃ cuticittaṃ pana pakatiyāva vūpasantavaṭṭamūle santāne pavattattā santataraṃ hoti. Puna āyusaṅkhārānaṃ parikkhayena dubbalatare pariyantagate ca vatthumhi nissitattā dubbalatarañca hotīti taṃ rūpaṃ nasamuṭṭhāpetīti, ācariyānandatthero pana sabbasattānaṃpi cuticittaṃ rūpaṃ nasamuṭṭhāpetīti icchati. Yathāha- khīṇāsavānaṃ cuticittanti visesetvā vuttaṃ.

> Kāmāvacarānaṃ pacchimacittassa uppādakkhaṇe yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati. Rūpāvacare arūpāvacare pacchimabhavikānaṃ yeca rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesaṃ, cavantānaṃ tesaṃ vacī saṅkhāro nirujjhissati, noca tesaṃ kāyasaṅkhāro nirujjhatīti –

Pana vacanato aññesaṃpi cuticittaṃ rūpaṃ nasamuṭṭhāpetīti viññāyati. Na hi rūpasamuṭṭhāpaka cittassa gabbhagamanādi vinibaddhābhāve kāyasaṅkhārāsamuṭṭhāpanaṃ atthi, na ca yuttaṃ cutoca cittasamuṭṭhānañcassa pavattatīti. Nāpi cuticittaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpetīti pāḷi atthīti.

Anuṭīkāyaṃ pana

> Tasmiṃ pāṭhe tesaṃ cavantānaṃ noca kāyasaṅkhāro nirujjhatīti vacanaṃ na kevalaṃ cuticittasseva rūpasamuṭṭhāpanābhāvaṃ sādheti, athakho tato purimānaṃ sabbesaṃ maraṇāsanna cittānaṃ rūpasamuṭṭhāpanābhāvaṃpi sādhetiyevāti dīpeti. Cuti cittasmiṃhi kāyasaṅkhārassa nirodhe paṭisiddhe tato pubbe yāva sattarasamacittā etthantare tassa uppādopi paṭisiddhoeva hotīti. Sabbañcetaṃ vicāretabbaṃ.

Kāyasaṅkhāroti hi assāsapassāso vuccati. Soca suṭṭhu oḷāriko rūpadhammoti nacuticitte tannirodhābhāva vacanena itarāni sukhumānipi rūpāni cuticittaṃ najanetīti sakkā vattuṃ.

[192] Yañca **tattha**

> Na hi rūpasamuṭṭhāpakacittassa gabbhagamanādi vinibaddhābhāve kāyasaṅkhārāsamuṭṭhāpanaṃ atthīti vuttaṃ. Taṃpi na yujjati.

Tānieva hi gabbhagamanādīni imassatthassa sādhakāni bhavituṃ arahanti oḷārikassa kāyasaṅkhārassa asamuṭṭhāpakaṃpi cittaṃ itaraṃ sukhumarūpaṃ pana samuṭṭhāpetiyevāti.

[193] Yaṃpi **tattha**

> Na ca yuttaṃ cutoca cittasamuṭṭhānañcassa pavattatīti vuttaṃ. Taṃpi akāraṇaṃ.

Na hi cutito paraṃ katipayakhaṇamattaṃ cittajarūpapavattiyā koci virodho atthīti.

> Yañca **tattha**
>
> Nāpi cuticittaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpetīti pāḷi atthīti vuttaṃ. Tatthapi cuticittaṃ rūpaṃ nasamuṭṭhāpetītipi natthi, aññatra kāyasaṅkhārāti na na sakkā vattunti.

Evaṃ pana yuttaṃ siyā, yathā rūpadhammā ādito paṭisandhikāle ekacittakkhaṇamatte paccayaparittatāyavā attano dandhavutti tāyavā dubbalā honti, tathā pariyosānepi maraṇakāle parikkhīyamānapaccayatāyavā nirodhāsannatāyavā paridubbalāeva hontīti sakkā vattuṃ. Tasmā vatthussa ādiantanissitāni paṭisandhicuticittāni samadubbalānieva hontīti sakkā viññātunti.

> **Vibhāvaniyaṃ** pana
>
> Abhidhammatthavikāsaniyañca pāḷivirodhaṃ maññamāno kiñcimattampi avicāretvā ṭīkāsu vuttanayameva suṭṭhu vikāsayitvā gatoti.

Pathamabhavaṅgamupādāyāti pathama bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇato paṭṭhāya. **Jāyantamevā**ti uppādakkhaṇe uppādakkhaṇe uppajja mānameva, na tiṭṭhantaṃ. Naca bhijjamānanti attho. Kāraṇaṃ vuttameva. **Tatthā**ti tasmiṃ pañcasattatividhe citte. **Appanājavana**nti abhiññādvayavajjitaṃ chabbīsatividhaṃ appanājavanacittaṃ. **Iriyāpatha**nti gamanavajjitaṃ tividhaṃpi iriyāpathaṃ.

[194] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Gamanādī’’ti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Na hi aṅgapaccaṅgānaṃ calanaphandanamattaṃpi viññattiyā vinā sijjhati. Kuto gamanaṃ. Naca yathāvuttaṃ appanājavanaṃ viññattiṃ samuṭṭhāpetuṃ sakkotīti. **Pi** saddena taṃ nakevalaṃ rūpasamuṭṭhāpakamattaṃti dasseti. **Sannāmetī**ti sandhāreti ayamevavā pāṭho siyā, vakkhamānehi cittehi abhisaṅkhataṃ yathāpavattaṃ iriyāpathaṃ apatamānaṃ acalamānaṃ dhāreti upatthambhetīti attho. Upatthambhanañcettha yathāpavattassa iriyāpathassa rakkhanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Naukkhipitvā viya abhinīharaṇaṃ. Itarathā thambhanaviññattiyā pasaṅgo siyāti. Etthaca yathānisinnassavā ṭhitassavā bhavaṅga citte abbokiṇṇe pavattamāne aṅgāni osīdanti patanti. Na tathā imasmiṃ chabbīsatividhe jāgaraṇacitte vakkhamānesucadvattiṃsa vidhesu jāgaraṇacittesupavattamānesu. Tesu pana pavattamānesu aṅgāni upatthaddhāni honti. Na osīdanti na patanti. Pubbe yathā thapitāneva pavattantīti veditabbaṃ.

[195] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Na eva metesu dvattiṃsavidhesu vakkhamānesu ca chabbīsati yā jāgaraṇacittesu pavattamānesū’’ti pāṭho.

Na evametesu chabbīsatiyā jāgaraṇacittesu vakkhamāne suca dvattiṃsa vidhesu pavattamānesūti pana pāṭho yutto. **Voṭṭhabbana**nti manodvāre āvajjanamāha. Na hi pañcadvārikāni javana cittānipi viññattiṃ samuṭṭhāpenti. Iriyāpathupatthambhana mattaṃ vā pisaddena gahithaṃ sandhāya voṭṭhabbanādīni pañcadvārikānipi gahitāniti daṭṭhabbaṃ. Etthaca iriyāpathonāma gamanādinā tena tena avatthāvisesena pavattā rūpadhammāeva. Evaṃ santepi kiñcicittaṃ rūpa sāmaññameva janeti na tatoparaṃ. Kiñci aññacittassa vasena yathāpavattaṃ iriyāpathaṃ rakkhituṃeva sakkoti, na appavattaṃ iriyāpathaṃ pavattetuṃ. Kiñci viññattiṃ samuṭṭhāpetvā appavattañca iriyāpathaṃ pavattetuṃ sakkoti. Aññānica kāyika vācasika vikārāni janetuṃ sakkoti. Yānica cittāni uttarakiccaṃ janetuṃ sakkonti. Tāni heṭṭhimaheṭṭhimaṃ kiccaṃ janetuṃ sakkontiyevāti dassanatthaṃ ayaṃ vibhāgo katoti veditabbo.

[196] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Yaṃpana cittaṃ viññattijanakaṃ, taṃ ekaṃsato iriyāpathu patthambhakaṃ. Iriyā pathassa viññattiyā saha avinābhāvato’’ti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Idha hi iriyāpathupatthambhanaṃnāma viññattirahitamevā dhippetaṃ, na viññattisahitaṃ. Itarathā appanājavanānaṃpi viññattijanakatā āpajjeyyāti. **Somanassajavanāni terasā**ti hasituppādena saddhiṃ lobhamūlato mahā kusalato mahā kriyato ca cattāricattārīti terasa somanassajavanāni. Tesupana kusalā kusalato aṭṭhaputhujjanānaṃ. Diṭṭhivippayuttā kusalakusalato chasekkhānaṃ. Kriyato pañcakhīṇāsavānanti daṭṭhabbaṃ. Sabbaṃ kāyavacīmanokammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivattanti vacanato vicāraṇakiccarahito hasituppādo sabbaññubuddhānaṃ nasambhavatīti evaṃ pavatto vādo aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittoyeva. Tasmiṃvāde hi sati itaresaṃpi ahetukacittānaṃ ñāṇavippayuttamahā kriyajavanānañca buddhānaṃ asambhavo āpajjati. Tasmā tesaṃ hasituppādacittena pavattassa sitakammassa pubbāparapavattānaṃ ñāṇānaṃ vasena ñāṇapubbaṅgamatā ñāṇānuparivattatā ca veditabbāti. **Sītuṇhotu samaññātā**ti idaṃ sītaṃ idaṃ uṇhanti evaṃ sabba lokiyamahājanehi suṭṭhu paricchinditvā ñātā. **Ṭhitippattāvā**ti attano ṭhitibhāvaṃ ṭhitikkhaṇaṃvā pattāeva. Na pana cittamiva jāyanta mattāti attho. Kāraṇaṃ vuttameva.

[197] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Pacchājātādipaccayupatthambhalābhena ṭhitikkhaṇeeva utuojānaṃ balavabhāvoti vuttaṃ tejodhātu ṭhitippattātiādi’’. Tattha pacchājātapaccayavacanaṃ heṭṭhā vicāritameva.

Apica, yadi utuno balavabhāvo rūpuppādanañca pacchājātapaccayāyattaṃ siyā. Evaṃ sati so paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe rūpaṃ na samuṭṭhāpeyya, tadā pacchājātapaccayasseva abhāvato. Vakkhatica **ṭhitikālamupādāya utusamuṭṭhānā**ti. Etthaca **ṭhitikāla**nti paṭisandhicittassa ṭhītikālo vuttoti. Tasmā pacchājātapaccayavacanaṃ vicāretvā sampaṭicchitabbanti. **Ojāsaṅkhāto āhāro**ti kammasamuṭṭhānādivasena catubbidho ajjhattasantāna gatoasitapītakhāyitasāyitavasena catubbidho, bahiddhasantā nagatoca ojāsaṅkhāto duvidhāhāro. Tadubhayāpica saṃsagga vasena laddhupatthambhā evarūpaṃ samuṭṭhāpentīti vuttaṃ **ajjhoharaṇa kāle**ti. Etthaca bahiddhāsambhūtena utunā saha ajjhatta sambhūtānaṃ catusamuṭṭhānānaṃ utuojānaṃ viya bahiddhāsambhūtāya ojāyapi ajjhattaṃ rūpasamuṭṭhānaṃ sabbaaṭṭhakathāsu vuttaṃ.

Yathāha-majjhimaṭṭhakathāyaṃ

> Kabaḷīkārāhāro tāva mukhe thapitamatto eva aṭṭharūpāni samuṭṭhāpeti. Dantavicuṇṇitaṃ pana ajjhoharīyamānaṃ ekekaṃ sitthaṃ aṭṭha aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetīti.

Ācariyadhammapālattherena pana yadi bahiddhasambhūtā ojā rūpaṃ samuṭṭhāpeyya, evaṃ sati yathā bahiddhasambhūto utu ajjhattañca bahiddhāca rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Tathā sā bahiddhāpi rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Na pana samuṭṭhāpeti. Tasmā sā ajjhattaṃ patvāpi rūpaṃ na samuṭṭhā petiyeva. Ekantena pana ajjhattaojāeva samuṭṭhāpeti. Sā pana tassā upatthambhanapaccayoeva hotīti adhippāyena mukhe thapitamattoeva. Na saṅkhādito. Tattakenapi abbhantarassa paccayo hotiyeva, kenāha aṭṭha aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetīti majjhimaṭīkāyaṃ vuttaṃ. Yasmā pana upādinnakā utu ojānāma suṭṭhu paṇītarūpā honti, tasmā bahiddhā ojāpi ajjhattaṃ patvā tena utunā suṭṭhu sediyamānā tāyaca ojāya suṭṭhu upatthambhīya mānā sarīre medasinehupacayavasena rūpaṃ samuṭṭhāpetiyevāti yuttaṃ. Ajjhoharaṇakāleti idañca suṭṭhu balavabhāvappatta kālaṃ sandhāya vuttaṃ. Visuddhimagge pana mātarā paribhuttāhāropi dārakassa sararaṃ pharitvā rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Sarīre makkhitāhā ropi rūpaṃ samuṭṭhāpetīti vuttaṃ. Mukhe thapitamattoeva aṭṭharūpāni samuṭṭhāpetītica pubbe vuttanti. **Ṭhāna**

pattovāti attano ṭhitikkhaṇaṃ pattoeva. Etthaca catūsu samuṭṭhānesu utueva mahanto mahāthāmo mahāvipphāroca hoti. So hi sakalassapi okāsalokassa bahiddhā saṅkhāralokassaca samuṭṭhā pako vināsako ca hoti. Sattalokassaca soeva mahanto ajjhattasambhārabhūto hoti. Itarāni pana tīṇi tassa parivāramattānieva sampajjantīti.

Hadaya indriya rūpāni kammajāneva, na cittajādini. Yadievaṃ vippasannāni kho te āvuso sāriputta indriyāni. Katarena tvaṃ etarahi vihārena viharasīti kasmā vuttanti. Indriyasambhārānaṃ vaṇṇānaṃ samāpatti cittasamuṭṭhitānaṃ visadavippasannatāvasena upacari tattāti. Tathā hi ekābaddhapavattāni catujarūpāni ekasmiṃ vippasanne sabbāni vippasannāneva honti. Milāteca milātānevāti. Utucittāhārā pana tesaṃ navannaṃ upatthambhanapaccayā hontīti veditabbaṃ. Ettha ca uppalapadumāni viya kammajarūpāni daṭṭhabbāni. Tesaṃ bījaṃ viya kammaṃ. Kaddamodakāni viya utuāhārādīni. **Viññatti dvayaṃ cittajameva**. Tathā hi taṃ cittasahabhū cittānuparivattidhammesu bhagavatā niddiṭṭhanti. **Saddocittotujo**ti kasmā vuttaṃ. Nanunidhikaṇḍasutte suvaṇṇatā susaratā susaṇṭhānaṃ surūpatātiādinā tādisena kammavisesena saddasampattināma vuttāti. Saccaṃ, kammavisesena pana yathā suvisado sumadhuro saddo pavattati, tathā ṭhānakaraṇagatānaṃ upādinnakasarīrānaṃ susaṇṭhitatā vāta semhādīhi apalibuddhatāca hoti. Tasmā tammūlikāsaddasampatti kammaphalesu pakkhipitvā susaratāti vuttā. Na ekantena saddassa kammajanitattāti veditabbā.

Lahutādittayaṃ utucittāhārehi sambhotīti kasmā vuttaṃ. Nanu appābādhasaṃvattanikā esā māṇava paṭipadā, yadidaṃ avihiṃsāti vuttaṃ. Appābādha paccayasamuṭṭhitañca etaṃ rūpattayaṃ. Tathā hi dandhattādi kara dhātukkhota paṭipakkhapaccaya samuṭṭhānatā etassa vuttāti. Vuccate, kammajarūpānināma udake pakkhittāni satapākatelāni viya pakatiyāva kammānurūpaṃ lahu mudu kammañña bhūtāni honti. Tasmā tesaṃ visuṃ lahutādi vikāronāma natthi. Yato tesaṃ ekasmiṃbhave ekāaddhā paccuppannatāva labbhatīti. Evañca katvā yamakesupi tesaṃ kālabhedo paṭisandhivutiparicchinnena addhā paccuppanneneva gahitoti. Yasmā pana cittaṃnāma nānānīvaraṇabhedavasenavā sukha dukkha pīti passaddhi saddhā paññādi vasenavā nānā khaṇesu nānā avatthā yuttaṃ hoti. Tathā utuāhāráca sappāyā sappāyabhedavasena. Tasmā tehi tīhi samuṭṭhita rūpānieva nānākhaṇesu garukalahukādi vasena nānāvikārayuttāni honti. Yato tesaṃ santati samaya vasena kālabhedo labbhati. Evañca katvā yamakesupi akammajānaṃ pavattikāle khaṇasantativasenapi kālabhedo gahitoti. Nanu kammavipākajā ābādhāti vuttaṃ. Satica kamma samuṭṭhāne ābādharūpe tatovuṭṭhānabhūto kammajo lahutādi guṇopi visuṃ labbhamāno siyāti. Na. Yesañhi vasena imasmiṃ sarīre kammavipākajānāma ābādhā uppajjanti. Tāni upapīḷakupa ghātakakammānipi gatikālapayoga vipattiyo labhamānāni eva sarīraṭṭhakā pathavādayo vātapittādayoca utusamuṭṭhānā dhātuyo khobhetvā nānābādhe uppādenti. Utusamuṭṭhānāsu pana khubbhitāsu itarāni tadanugatikāni eva honti. Teneva hi sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppati, jigacchāyapi ruppati, vipāsāyapi ruppatītiādinā utupadhānova rūpadhammānaṃ ruppanapaccayo vuttoti. Tasmā kevalaṃ kammasamuṭṭhāno ābādhonāma natthi. Yato yathāvutto kammajo lahutādiguṇonāma visuṃ labbhamāno siyāti.

Yasmā pana avihiṃsā kammanibbattā sattā tesaṃ upapīḷakādīnaṃ kammānaṃ suvidūratāyaceva sarīrakoṭṭhāsānaṃ ghanasiniddhasaṇṭhitiyā dukkhobhaniyatāyaca nibbattabhave nirābādhā honti. Tasmā tadatthaṃ sandhāya appābādhasaṃvattanikā esā māṇavapaṭipadā. Yadidaṃ avihiṃsāti vuttaṃ, na pana appābādhanimittassa lahutādittayassa kammasamuṭṭhānatāya. Evañca katvā rūpakaṇḍena kammassakaṭattārūpesu eva etaṃ rūpattayaṃ niddiṭṭhanti daṭṭhabbaṃ. Rūpakalāpānāma ekasmiṃ paramāṇusmiṃpi bahuvidhā hutvā pavattanti. Tasmā catujarūpa kalāpesu ghanabhāvena pavattamānesu kalāpantarabhūtā ākāsadhātupi dissamānāeva hotīti katvā catujesu tassā gahaṇaṃ kataṃ. Kāmaṃ sabbānipi anipphannarūpāni kenaci paccayena anipphāditāni honti. Tesu pana na tathā lakkhaṇarūpāni. Yathā itarāni cittādi paccaya visesena dissamāna visesāni hontīti vuttaṃ **lakkhaṇarūpāni na kutoci jāyantī**ti. **Jāyamānādi rūpāna**nti jāyamāna jiyyamāna miyyamānānaṃ rūpakalāpānaṃ. **Sabhāvattā**ti jātijarāmaraṇasaṅkhātalakkhaṇasabhāvamattattā. Etthaca rūpakaṇḍe utusamuṭṭhānanti ca āhārasamuṭṭhānanti ca vuttaṃ natthi. Paṭṭhāne eva vuttaṃ.

Ettha siyā, jaratā aniccatā pāḷiyameva na kutoci samuṭṭhānāti vuttā. Tasmā idhapi tāsaṃ nakutoci samuṭṭhānesu gahaṇaṃ yuttaṃ. Upacayasantatiyo pana pāḷiyaṃpi kutoci samuṭṭhānesu vuttā. Aṭṭhakathāyaṃpi tāhi saddhiṃ visati kammajarūpāni sattarasa cittajarūpāni cuddasa utujarūpāni terasa āhāraja rūpāni vuttāni. Tasmā idha tāsaṃ nakutocisamuṭṭhānatā navattabbāti. Vuccate, rūpajanakānaṃ jananabyāpāronāma attanā janitarūpānaṃ uppādakkhaṇe eva pharati. Na-tato paraṃ, tasmā tasmiṃ khaṇe labbhamānā upacayasantatiyoyeva kutoci jātapariyāyaṃ arahanti, na jaratā aniccatāyoti katvā pāḷiyaṃ aṭṭhakathā yaṃca tāsaṃeva kutoci samuṭṭhānesu gahaṇaṃ kataṃ. Apica, pubbe ajātā dhammā paccaye sati jāyanti. Asati na jāyantīti atthi. Jātā pana dhammā paccaye sati jiyyanti, miyyanti. Asati najiyyanti namiyyantīti natthi, tasmā purimānaṃ dvinnaṃ pavatti ekantena paccayāyattā hoti. Pacchimānaṃ dvinnaṃ pavatti pana ekantena paccaya nirapekkhā hotīti iminā pariyāyena tāsaṃ tesu gahaṇaṃ agahaṇañca veditabbaṃ. Yaṃ pana suttapadesu jarāmaraṇaṃ bhikkhave saṅkhataṃ paṭicca samuppannanti vuttaṃ. Taṃ jātiyā satieva tadubhayaṃ paññāyati. Asati na paññāyatīti iminā pariyāyena vuttanti veditabbaṃ. Idha pana pubbe vuttanayena itara anipphannarūpāni viya cattāripi etāni cittādipaccayavisesena dissamānavisesāni na hontīti catunnaṃpi na kutoci jātatā vuttā. Evaṃsantepi sārataraṃ pāḷinayaṃ atidhāvanto viya hotīti upacayasanta tīnaṃ kutoci samuṭṭhānesu saṅgahoeva seyyoti. [Rūpasamuṭṭhānanayo]

159. Eko eva jāti saṅkhāto uppādo etesanti **ekuppādā**. Ekoeva aniccatāsaṅkhāto nirodho etesanti **ekanirodhā**. Ekasaddo cettha saṅkhāne pavatto. Tasmā tena yāni rūpāni ekāyaeva jātiyā jāyanti. Ekāya eva aniccatāya nirujjhanti. Tesaṃ piṇḍi idha rūpakalāponāmāti dasseti. Ye pana kalāpagata rūpagaṇanāya ekasmiṃ kalāpepi anekāni jātiādīni kappenti, tesaṃ mūlaṭīkāya nasameti. Yuttica natthi. Vuttañhi tattha ekekakalāpa pariyāpannānaṃ rūpānaṃ saheva uppādādipavattito ekekakalāpassa uppādādayo ekekāva hontīti yathā ekekassa kalāpassa jīvitindriyaṃ kalāpā nupālakaṃ upādāya rūpanti vuccati. Evaṃ kalāpuppādādi sabhāvā jātiādayo upādāyarūpānicceva vuccanti. Evaṃ vikāraparicchedarūpānica yojetabbānīti. Yadica yo āyatanānaṃ ācayo. So rūpassa upacayotica yo rūpassa upacayo. Sārūpassa santatītica vuttattā tāni jātiādīni lakkhaṇarūpāni visuṃvisuṃ rūpānaṃeva, nakalāpassāti vucceyyuṃ. Catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo rūpīnaṃ dhammānaṃ āyūtiādinā vuttattā cakkhādi jīvitādīnipi ekasmiṃ kalāpe anekānieva āpajjeyyuṃ. Tasmā tathā kappanaṃ akatvā ekasmiṃ kalāpe aññāni upādārūpāni viya lakkhaṇarūpānipi ekekānievāti niṭṭhaṃ gantabbanti.

Eko samāno mahābhūtasaṅkhāto nissayo etesanti **ekanissayā**. Ettha pana samānatthe ekasaddo yutto. Catunnaṃ bhūtānaṃ nissayatāsambhavato. Yānicaekuppādatādīhitīhilakkhaṇehi yuttāni. Tāni ekantena sahavuttīni nāma hontīti vuttaṃ **sahavuttino**ti. Dasaparimāṇāniassātidasakaṃ. Dasannaṃ samūho vā dasakaṃ. Cakkhunā upalakkhitaṃ dasakanti **cakkhudasakaṃ**. Cakkhupadhānaṃvā dasakaṃ cakkhudasakaṃ. Esanayo sesesupi. Yasmā pana cittajo saddo viññattivikārena vinā napavattati. Viññattivikāroca tena saddena vinā napavattati. Tasmā cittajaṃ saddanavakaṃvā vacīviññattinavakaṃvā nasambhavatīti adhippāyena **vacīviññatti sadde hi ca sahavacīviññatti dasaka**nti vuttaṃ. Ettha pana viññatti vikāro saddena vinā napavattatīti idaṃ tāva yujjati. Yā tāya vācāya viññatti viññāpanā viññāpitattaṃ. Idaṃ taṃrūpaṃ vacīviññattīti hi vuttaṃ. Viññattivikārarahitaṃ pana cittajaṃ saddanavakaṃ. Aṭṭhakathāsu āgatameva. Yathāha-paṭiccasamuppāda niddesesu paṭisandhikkhaṇato uddhaṃ pavattaututoceva cittatoca saddanavakanti.

Mahāaṭṭhakathā nayena viññatti rahito vitakka vipphāra saddonāma asota viññeyyo cittajo saddo labbhati. So pana saṅgahakārena paṭisiddho. Yathāha-paṭṭhānepi cittasamuṭṭhānaṃ saddāyatanaṃ sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayoti āvataṃ. Tasmā vinā viññattighaṭṭanāya uppajjamāno asota viññeyyo vitakkavipphārasaddonāma natthīti. Visuddhimagge assāsa passāse cittajaṃ saddanavakaṃ vuttaṃ. Yathāha-cittaje assāsa passāsa koṭṭhāsepi ojaṭṭhamakañceva saddocāti navāti, saddanavakeca āgate saddalahutādi dvādasakaṃpi āgatameva hoti. Tasmā suddhaṭṭhakaṃ, saddanavakaṃ, kāyaviññatti nākaṃ, vacīviññatti dasakaṃ, lahutādekā dasakaṃ, saddalahutādidvādasakaṃ, kāyaviññatti lahutādi dvādasakaṃ, vacīviññattisaddalahutādi te rasakanti aṭṭhacittajakalāpā paccetabbāti. Saccasaṅkhepe pana sadda lahutādi dvādasakaṃ visuṃ agahetvā cittaja kalāpā satteva vuttā.

> Ṭīkāsu panassa **porāṇaṭīkāyaṃ**

> Mahāṭṭhakathānayena viññattirahite asota viññeyye vitakka vipphārasadde saddanavakaṃ dassetvā puna vādantaraṃ dassentena. Apica, mahājanasannipātassa dūrato apaññāyamānakkharapadabyañjanattho cittasamuṭṭhānanighosasaddo aviññattiko evāti vadanti. Tathā migapakkhīnaṃca aññamaññaṃ bhāsaṃ ajānantānaṃ andhadamiḷādinaṃ aviññattiko cittasamuṭṭhānasaddo atthīti vuttaṃ.

Tattha viññattirahito asotaviññeyyo vitakkavipphāra saddo aṭṭhasāliniyaṃ paṭikkhitto. Mahājanasannipātassa citta samuṭṭhāna nighosasaddopi āsanne ṭhitānaṃ paññāyamānakkharapada byañjanattho saviññattikoeva hoti. Itarathā sabbepi citta jasaddā dūratare ṭhitānaṃ apaññāyamāna padabyañjanāeva hontīti sabbepi viññattirahitā siyunti. Naca migapakkhiādīnaṃ cittajo saddo viññattirahito hoti. Samānajātiyānaṃ paresaṃ adhippāyattha viññāpanatoti.

> **Pacchima ṭīkāyaṃ** panassa

> Saddanavakaṃ panettha accharā saṅghāta pāṇippahārādi sadda sahitaṃ aṭṭhakamevāti vuttaṃ. Taṃpi na yuttaṃ.

Tādiso hi saddo cittapaccayo utusamuṭṭhānoeva. Tasmā visuddhimagge vuttanayena assāsapassāsevā avacīghosesu kadāci cittasahitesu ukkāsita khipita vamita chaḍḍitasaddādīsu pivā etaṃ saddanavakaṃ veditabbanti. Utujakalāpesu pacchimā dvepi kasmā bahiddhā nalabbhanti. Nanu bahiddhāpi rūpānaṃ lahu garu mudu thaddha kammaññatā dissantīti. Saccaṃ, tā pana bhūtānaṃ omattādhimatta vasena honti, na pana lahutādittayavasenāti daṭṭhabbaṃ. Kasmā pana ākāsadhātuca lakkhaṇarūpānica rūpakalāpesu nagahitānīti vuttaṃ **kalāpāna**ntiādi. Ākāsadhātukalāpānaṃ pariccheda mattattā kassaci rūpakalāpassa aṅgabhūtā avayavabhūtā na hoti, lakkhaṇarūpānica sabbesaṃpi kalāpānaṃ uppādādi lakkhaṇa mattattā vikārarūpāni viya kalāpānaṃ bhedakarāni aṅgabhūtāni kalāpavisesapaññāpanassa kāraṇabhūtāni na honti. Tasmā tāni tesu nagahitānīti dasseti. Etena ekuppādātiādinā pubbe vuttaniyamo nipphannarūpānaññeva, na anipphannarūpānaṃ. Tesaṃ pana kalāpa bheda karaṇa meva kalāpaṅganti ca dīpeti. Evañca katvā ekanirodhaṅgarahitassapi viññattidvayassa kalāpabheda karattāeva tesu gahaṇaṃ suṭṭhu upapannaṃ hotīti veditabbanti. [Kalāpayojanā]

160. **Yathāraha**nti sabhāvakā bhāvakānaṃ paripuṇṇāpari puṇṇindriyānañca arahānurūpato. **Anūnānī**ti paripuṇṇāni. Nañhi idaṃ nāmarūpaṃ kāmaloke pavattiyaṃ na labbhatīti atthīti.

[198] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Yathārahanti sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ anurūpato’’ti vuttaṃ, taṃ na sundaraṃ.

Na hi anūnānīti idaṃ puggalavasena visesanaṃ hotīti. **Saṃsedajānañcevaopapātikānañcā**ti ettha mahāsīhanādasutte-

> Catasso kho imā sāriputta yoniyo. Katamā catasso, aṇḍajā yoni jalābujā yoni saṃsedajāyoni opapātikā yonīti. Ye kho te sāriputta sattā aṇḍakosaṃ abhinibbhijja abhinibbhijja jāyanti, ayaṃ vuccati sāriputta aṇḍajā yoni. Ye kho te sāriputta sattā vatthikosaṃ abhinibbhijja abhinibbhijja jāyanti. Ayaṃ vuccati sāriputta jalābujā yoni. Ye kho tesāri puttasattāpūtimacchevā jāyanti. Pūtikuṇapevā pūtikummāsevā candanikāyavā oḷigallevā jāyanti, ayaṃ vuccati sāriputta saṃsedajā yoni. Devā nerakā ekacce ca manussā ekacceca vinipātikā ayaṃ vuccati sāriputta opapātikā yonīti vuttaṃ.

Aṭṭhakathāyañca aṇḍe jātā aṇḍajā. Jalābumhi jātā jalābujā. Saṃsede jātā saṃsedajā. Vinā etehi kāraṇehi uppattitvā viya nibbattā abhinibbattāti opapātikā. Abhinibbhijja jāyantīti bhinditvā nikkhamanavasena jāyanti. Pūti kuṇapetiādīhi aniṭṭhaṭṭhānāneva dassitāni. Iṭṭhesu sappi telamadhuphāṇitādīsu sattā jāyantievāti vuttaṃ. Etthaca purimesu dvīsu pāḷinayena aṇḍaṃ vuccati aṇḍakoso. Jalābuvuccati vatthikoso, tato jātā vijātā nikkhantāti aṇḍajā jalābujātica vuccantīti veditabbā. Tattha jaraṃ jīraṇaṃ bhedaṃ yāti upetīti jalābūti saddanītiyaṃ vuttaṃ. Jalaṃ vuccati kalalaṃ. Taṃ āvunāti paṭicchādeti avativā rakkhatīti jalābu, gabbhapaliveṭhanāsayo. Saṃsīdanti etthāti saṃsedo. Pūtimacchā diko sappitelādiko padumagabbhaveḷugabbharukkhasusirapupphaphalādi koca allakilinnapadeso. Upapattikkhaṇeeva paripuṇṇaaṅgapaccaṅgattā tato tato uppatitvā viya jāyantīti opapātikā.

> **Vibhāvaniyaṃ** pana
>
> Aṇḍajādayopi aṇḍakosādimhi okkamantā uppatantā eva nāma hontīti tesaṃpi opapātikattapasaṅgaṃ maññamāno upapāto nesaṃ atthīti opapātikāti vatvā ukkaṃsagati paricchedavasena cettha visiṭṭhaopapāto gahito. Yathā abhirūpassa kaññā dātabbāti vadati.

Ukkaṭṭhavasenāti paripuṇṇāyatanabhāvasaṅkhātena ukkaṃsatāvena, tattha opapātikā aṅgapaccaṅgehi saha sabbaso paripuṇṇena attabhāvena jāyanti. Puna tesaṃ vaḍḍhanakiccaṃ natthi. Saṃsedajānaṃ pana āyatanāni eva paripuṇṇāni honti. Aṅgapaccaṅgāni pana puna vaḍḍhitvāeva paripuṇṇāni jātānīti veditabbaṃ. **Omakavasenā**ti avakaṃsavasena. **Cakkhusotaghānabhāvasekānikadācipi na labbhanti** jātibadhira jaccaghānakānaṃ abhāvakānañca sambhavatoti appoyo. Tattha tāni sabbānipi sugati duggati jātiyānaṃ ahetukasaṃsedajānaṃ kadāci nalabbhanti. Sugatiyaṃ pana opapātikabhāvonāma seṭṭho attabhāva paṭilābhoti nayena kenaci omakena kammena labbhati. Tasmā sugatijāti yānaṃ opapātikānaṃ aparipuṇṇindriyatānāma natthi aññatra abhāvakehi ādikappikehiti. Duggatijātiyānaṃpi pana tesaṃ kadāci cakkhu sota bhāva vekallatāeva vattabbā. Na ghānavekallatā. Kāmadhātuyaṃ pana aghānako opapātiko natthīti hi aṭṭha kathāyaṃ vuttaṃ. Jivhāvekallatānāma sabbesaṃpi natthi yevāti veditabbaṃ. Tathā hi dhammahadayavibhaṅge –

> Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasā yatanāni pātubhavanti. Kassaci dasa. Kassaciaparāni dasa. Kassaci nava. Kassaci sattāyatanāni pātubhavantīti vuttaṃ.

Tattha kāmadhātuyanti kāmaloke. Upapattikkhaṇeti paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe. Kassaci ekādasā yatanānītiādisu catūsu vākyesu saṃsedajopapātikā vuttā. Kassaci sattāyatanānīti ettha pana gabbhaseyyakova vutto. Tattha yasmā sattāyatanaṃ nāma paṭisandhikkhaṇe na labbhati. Pavatti kāleyeva labbhati. Tasmā ekādasayatanānīti vuttaṃ. Kassaci dasāti cakkhuvekallavasena. Kassaci aparāni dasāti sota vekallavasena. Kassaci navāti cakkhusota dvaya vekalla vasena vuttaṃ. Yadica aghānako opapātikonāma siyā. Tadā suddhajaccaghānakena saddhiṃ tayo dasakavārā vuttā siyuṃ. Tathā jaccandhaghānaka jaccabadhiraghānakehi saddhiṃ tayo navakavārā ekoca aṭṭhakavāro vutto siyā tiṇṇaṃ vipannānaṃ vasena. Tathā avuttattā pana natthi aghānako opapāti koti viññāyatīti. Tasmiṃ pana vibhaṅge indriyavāre napuṃsakānaṃ opapātikānanti avuttattā thapetvā ādikappike abhāvakopi opapātiko natthiyevāti. Pāḷiyaṃ avuttampi pana saṃsedajānaṃ vuttapakāraṃ cakkhādivekallaṃ aṭṭhakathāvasena veditabbaṃ. Yathāha-sattati ukkaṃsatova rūpāni saṃsedajopapāta yonīsu. Athavā, avakaṃsato tiṃsāti. Tattha tiṃsāti jivhākāya vatthu dasakānaṃ vasena tiṃsarūpānīti ca vuttaṃ. Idañhi vacanaṃ saṃsedajānaṃ vasena vuttanti mahāṭīkāyaṃ vuttaṃ. Ācariyā nandattherena pana yamake ghānajivhānaṃ aññamaññaṃ avinābhāva vuttitā vuttāti jivhā vekallatā viya ghānavekallatāpi natthīti icchitaṃ. Indriya yamake pana –

> Yassavā pana itthindriyaṃ uppajjati, tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti. Aghānakānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ tāsaṃ itthindriyaṃ uppajjati, noca tāsaṅghānindriyaṃ uppajjatītica. Yassavā pana purisindriyaṃ uppajjati, tassa ghānindriyaṃ uppajjatīti. Aghānakānaṃ purisānaṃ

> upapajjantānaṃ tesaṃ purisindriyaṃ uppajjati, noca tesaṃ ghānindriyaṃ uppajjatītica vuttaṃ.

Tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena ghānavekallatāpi atthīti yuttaṃ.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Apare pana yamake ghānajivhānaṃ sahacāritā vuttāti ajivhassa asambhavato aghānakassapi abhāvameva vaṇṇenti. Tatthāpi yathā cakkhusotāni rūpabhave ghāna jivhāhi vinā pavattanti. Na evaṃ ghānajivhā aññamaññaṃ vinā pavattanti. Dvinnampi rūpabhave anuppajjanatoti evaṃ visuṃ visuṃ kāmabhave apavatti vasena tesaṃ sahacāritā vuttāti na na sakkā vattunti vuttaṃ. Taṃ yuttaṃ.

Okāsavāre hi ekantasahacāritā vuttamattena puggalesu ekantasahacāritā na sakkā vattunti. Gabbhe mātukucchimhi sentīti gabbhaseyyakā. Rūpādīsu khandhesu sañjanti laggantīti sattā. Yathāha-rūpe kho rādha yo chando, yo rāgo, yā nandi, yā taṇhā, tatra satto, tatra visatto, tena sattoti vuccatītiādi. Gabbhaseyyāca te sattācāti samāso. Aṇḍajāceva jalābujāca. **Tīṇidasakāni pātu bhavanti**. Yāni kalalanti vuccanti. **Bhāvadasakaṃ kadāci nalabbhati** napuṃsakassāti adhippāyo. Evañcakatvā dhammahadayavibhaṅge gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ ahetukānaṃ napuṃsakānaṃ upapattikkhaṇe cattārindriyāni pātubhavanti kāyindriyaṃ manindriyaṃ jīvitindriyaṃ upekkhindriyanti vuttaṃ. **Tatoparan**ti gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇato paraṃ. **Pavattikāle**ti ekadasame sattāhe. Tathā hi kathāvatthuaṭṭhakathāyaṃ sesāni cattāri sattasattati rattimhi jāyantīti vuttaṃ. Tattha sesānīti kāyāyatana manāyatanato avasesāni cattāri cakkhusotaghānajivhā yatanāni. Sattasattatirattimhīti ekādasamasattāhassa pariyosānarattimhi. Ayañca attho yamakaṭīkāya dīpetabbo. Vuttañhi tattha –

> Gabbhaseyyakassa pacchimabhavikassa upapajjantassa ekadasa masattāhā orato ṭhitassa rūpāyatanaṃ nuppajjissati, noca cakkhāyatanaṃ nuppajjissatīti.
>
> Yaṃ pana yassavā pana yattha rūpāyatanaṃ uppajjittha, tassa tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti. Kāmāvacarā cavantānaṃ aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ rūpāvacarānaṃ tesaṃ tattha rūpāyatanaṃ uppajjittha. Noca tesaṃ tattha ghānāyatanaṃ uppajjatīti ettha aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānanti vuttaṃ.

Taṃ ye ekādasamasattāhā orato kālaṅkarissanti. Tesaṃ ghānāyatanānibbattakakammena gahitapaṭisandhikānaṃ vasena vuttantica vuttaṃ. Etthaca cakkhughānesu vuttesu sotajivhā avuttāpi atthato siddhāeva hontīti.

[199] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Pavattikāleti sattame sattāheti’’ vuttaṃ. Taṃ na gahetabbaṃ.

Aṭṭhakathā virodhato īdisesu ca ṭhānesu aṭṭhakathā pamāṇatoti.

[200] Yañca **tattha**

> ‘‘Ṭīkākāramatena ekādasame sattāhe vāti’’ vuttaṃ. Tampi na sundaraṃ.

Nahi aṭṭhakathāyaṃ niddiṭṭhato vutto vinicchayo ṭīkākāra matonāma sakkā vattunti.

[201] Yañca **tattha**

> ‘‘Kamenāti cakkhudasakapātubhāvato sattāhātikkamena sotadasakaṃ. Tato sattāhātikkamena ghāna dasakaṃ. Tato sattāhā tikkamena jivhādasakanti evaṃ anukkamenāti vuttaṃ’’. Taṃpi na daṭṭhabba.

Yathāvutta aṭṭhakathāvirodhattā eva.

[202] Yaṃpi **tattha**

> ‘‘Aṭṭhakathāyaṃpi hi ayamattho dassito vā’’ti vuttaṃ. Taṃpi na yuttaṃ.

Na hi sānāma aṭṭhakathā atthi. Yattha īdiso uppattikkamo dassito siyā. Nanu paṭiccasamuppādaṭṭhakathāsu gabbhaleyyakavasenavā purimaṃbhavacakkaṃ vuttaṃ. Anupubbapavattidīpanatoti vuttanti ce.Na. Tañhi viññāṇādīnaṃ pañcannaṃ aṅgānaṃ paccayapaccayuppannabhāvapavattikkamena pāḷiyaṃ āgataṃ pañcapadaṃ sandhāya vuttanti. Āyatananiddesaṭṭhakathāsu pana so paṭikkhittoyeva. Naca aṭṭhakathāsu paṭikkhitto uppattikkamo therena idha kamenāti iminā pāṭhena dassitoti sakkā vattunti. Tasmā **kamenā**ti idhapi desanakkamenāti attho. Desitānīti sambandhoca veditabbo.

> **Saccasaṅkhepa ṭīkāyaṃ** pana
>
> Sākhāvatthaṃ atikkamma pacchā sattame sattāhe cakkhu sotaghānajivhādasakāca uppajjanti. Ṭīkākāropana ekādasame sattāheti āhāti vuttaṃ. Taṃpi nayujjati yevāti.

Ettha ca kalalādīnaṃ uppattikkamo saṃyuttake vutto. Yathāha –

Pathamaṃ kalalaṃ hoti, kalalā hoti abbudaṃ;
Abbudā jāyate pesi, pesiyā nibbattate ghano;
Ghanā pasākhā jāyanti, kesā lomā nakhāpicāti.

Aṭṭhakathāyañca vuttaṃ. Tattha pathamanti pathamena paṭisandhiviññāṇena tissoti vā phussotivā nāmaṃ natthi. Athakho tīhi jātiuṇṇaṃsūhi katasuttagge saṇṭhitatelabindupamāṇaṃ kalalaṃ hoti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo;
Evaṃ vaṇṇapaṭibhāgaṃ, kalalaṃ saṃpavuccatīti.

Kalalā hoti abbudanti tasmā kalalā sattāhaccayena maṃsadhovanaudakavaṇṇaṃ abbudaṃnāma hoti, kalalanti nāmaṃ anta radhāyati. Vuttaṃpi cetaṃ –

Sattāhaṃ kalalaṃ hoti, paripakkasamūhakaṃ;
Vivattamānaṃ tabbhāvaṃ, abbudaṃnāma jāyatīti.

Abbudā jāyate pesīti tasmāpi abbudā sattāhaccayena vilīna tipusadisā pesināma sañjāyati. Sā maricaphāṇitena dīpetabbā. Gāmadārakā hi supakkāni maricāni gahetvā sāṭakantare bhaṇḍikaṃ katvā pīḷetvā maṇḍaṃ ādāya kapāle pakkhipitvā ātape thapenti. Taṃ sukkhamānaṃ sukkhamānaṃ sabbabhāgehi muccati. Evarūpā pesi hoti. Abbudanti nāmaṃ antaradhāyati. Vuttaṃpi cetaṃ –

Sattāhaṃ abbudaṃ hoti, paripakkasamūhakaṃ;
Vivattamānaṃ tabbhāvaṃ, pesināma pajāyatīti.

Pesiyā nibbattate ghanoti tato pesito sattāhacca yena kukkuṭaṇḍasaṇṭhāno ghanonāma maṃsapesi piṇḍo nibbattati. Pesītināmaṃ antaradhāyati. Vuttaṃpi cetaṃ –

Sattāhaṃ pesi bhavati, paripakkaṃ samūhakaṃ;
Vivattamānaṃ tabbhāvaṃ, ghanotināma jāyatīti;
Yathā kukkuṭiyā aṇḍaṃ, samantaṃ parimaṇḍalaṃ;
Evaṃ ghanassa saṇṭhānaṃ, nibbattaṃ kammapaccayātica.

Ghanā pasākhā jāyantīti pañcame sattāhe dvinnaṃ hatthapādānaṃ sīsassaca atthāya pañcapīḷakā jāyanti. Yaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃpañcame kho bhikkhave sattāhe pañcapīḷakā jāyanti. Saṇṭhanti kamma toti. Kesā lomā nakhāpicāti dvācattālīsame sattāhe etāni jāyantīti. Ettha ca chaṭṭhasattāhādayo chasattāhā pasādanissayānaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ anukkamena vaḍḍhitvā pariṇatakālā honti. Cakkhādīni pana ekādasama sattāhassa pariyo sānadivase ekato jāyantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Yaṃ panettha tilatelassa yathābindūtiādinā kalalassa vaṇṇasaṇṭhānaṃ vuttaṃ. Taṃ thokaṃ vaḍḍhitaṃ sandhāya vuttaṃ. Na paṭisandhikkhaṇe pavattamānaṃ. Na hi tadā tādisaṃ pakaticakkhunā diṭṭhaṃ vaṇṇajātaṃvā saṇṭhānaṃvā tassa paññāyeyyāti. Anumānato pana evaṃ veditabbaṃ. Ekāya ūkāya sattamo bhāgo likkhānāma. Likkhāya chattiṃsatimo bhāgo rathareṇunāma. Rathareṇussa chattiṃsatimo. Tajjārī nāma. Tajjāriyā chattiṃsatimo aṇunāma. Aṇussa chattiṃsatimo bhāgo paramāṇunāma. So pana ākāsakoṭṭhāsiko maṃsacakkhussa āpātaṃ nāgacchati. Dibbacakkhusseva āgacchatīti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tesaṃ chattiṃsa parimāno aṇu pana titticchidda tālacchiddehi paviṭṭhasūriyarasmīsu vaṭṭivaṭṭi hutvā paribbhamanto paññāyatīti vuttaṃ. Sakalaṃ pana kalāpattayaparimāṇamattabhūtaṃ paṭisandhikkhaṇe paramāṇutopi parittakameva siyā. So hi santānānubandhavasena pavattattā khaṇe khaṇe upacitarūpakalāpasamūhoeva hotīti heṭṭhima koṭiyā ekūnapaññāsakalāpaparimāṇoeva siyā. Tato parittake sati santāna ghaṭanasseva asambhavatoti. Yaṃ pana mahāṭīkāyaṃ te pana kalāpā paramāṇuparimāṇā hontīti vuttaṃ. Taṃ dhātūnaṃ cuṇṇamanasikārānurūpamattavasena vuttanti gahetabbaṃ. **Dutīyacitta**nti pathama bhavaṅgacittaṃ. **Ṭhitikāla**nti paṭisandhi cittassa ṭhitikālaṃ. **Ojāpharaṇamupādāyā**ti gabbhaseyyakānaṃ tāva abbudabhāva pesibhāva ghanabhāvādi pattakāle mātuyā āmāsayagatāya ajjhohaṭāhāra sinehabhūtāya ojāya jalābumūlā nusārena vatthusmiṃ pharaṇakālaṃ upādāya, yathāha –

Yañcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato tiroti.

Aṭṭhakathāyañca tena so tattha yāpetīti tassa hi nātito uṭṭhito nāḷo mātuudara paṭalena ekābaddho hoti. So uppaladaṇḍako viya chiddo. Tena āhāraraso saṃsaritvā āhārasamuṭṭhānarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ so dasamāse yāpeti. Mātukucchigato tiroti mātuyā tiro kucchigato. Mātukucchiyā abbhantaragatoti atthoti vuttaṃ. Tattha pana nābhināḷassa uṭṭhitakālaṃ sandhāya nātito uṭṭhito nāḷoti vuttanti gahetabbaṃ. Na hi abbudādikāle tassa nātināḷonāma uṭṭhito siyāti. Saṃsedajopapātikānaṃ pana yaṃkiñci laddhaṃvā attano kheḷaṃvā ajjhoharaṇakāle ojāpharaṇaṃ upādāya. Tena vuttaṃ **ojāpharaṇamupādāyaāhārasamuṭṭhānā**ti. **Cuticittopari sattarasamacittassā**ti cuticittato upari pubbakāle sattarasamassa bhavaṅgacittassa. **Kammajarūpāni na uppajja**nti tesaṃ tato paṭṭhāya anuppannattāyeva tato satta rasamaṃ cuticittaṃnnāma hoti. No aññathāti. **Puretara**nti tassa sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇaṃeva sandhāya vuttaṃ. **Tatopara**nti cuticittato parasmiṃ soḷasacittakkhaṇaparimāṇe khaṇe. **Cittajāhārajarūpañcā**ti cittajarūpasantānaṃ āhāraja rūpasantānañca vocchijjati anupādinnakasantāne tesaṃ uppattiyā asambhavato. Yamettha vattabbaṃ taṃ rūpasamuṭṭhāne vuttameva. Bhāvadasakaṃnnāma kāmarāganidānakammasamuṭṭhānaṃ hotīti tabbirāga bhāvanākammanibbatte rūpaloke tassa alābho vutto. **Āhārajakalāpānica na labbhanti** ajjhohaṭā hārā bhāvato, tatoyevaca sarīragatassa ajjhattāhārassapi rūpasamuṭṭhānā bhāvato. Ācariyānandatthero pana tattha labbhamāna rūpakalāpesupi gandharasānaṃ ojāyaca abhāvaṃ vaṇṇeti. Rūpadhātuyā upapattikkhaṇe pañcāyatanāni pātubhavanti cakkhāyatanaṃ rūpāyatanaṃ, sotā yatanaṃ, manā yatanaṃ, dhammāyatananti ca, pañcadhātuyo pātubhavanti cakkhudhātu, rūpadhātu, sotadhātu, manoviññāṇa dhātu, dhammadhātūtica, tayo āhārā pātubhavanti phassāhāro, manosañcetanā hāro, viññāṇā hāroti ca vibhaṅgevuttattā. Etthaca pāḷiyaṃ rūpaloke phoṭṭhabbe paṭikkhittepi kiccantarasabbhāvā mahābhūtānaṃ tattha paṭilābho avārito eva hoti. Gandhādīnaṃ pana kiccantarameva natthi. Yena te dhammamattabhāvepi tiṭṭheyyaṃ tasmā tesaṃ avacanaṃ tattha abhāvameva dīpetīti ācariyassa adhippāyo. Tathā pana bhūtacatukkaṃ tattha atthiyeva, yathāha-asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo mahābhūtātiādi. Phoṭṭhabbāyatanaṃ pana phoṭṭhabba dhātuca tattha paṭikkhittā. Tasmā sabbesaṃ sabhāvadhammānaṃ dhammabhāve samānepi yena kiccavisesena gandho raso phoṭṭhabbaṃ kabaḷīkārāhārotica vuccati. Tassa natthitāya tesaṃ tena nāme na tattha anupalabbhamānataṃ sandhāya vibhaṅge kathāvatthumhi yamake sūti sabbattha tesaṃ tattha paṭikkhepo. Mahābhūtānaṃ pana nisanda dhammamattabhāvena vijjamānānaṃ tesaṃ dhammāyatanadhammadhātūsu anupavesoti yutto siyāti vadanti. **Tīṇidasakāni jīvitanavakañcā**ti ettha ācariyānanda matiyā cakkhusattakaṃ sotasattakaṃ vatthusattakanti evaṃ tīṇi sattakāni jīvitachakkañcāti vattabbaṃ. **Abhiricchatī**ti alabbhamāne pathamaṃ vajjite tattha labbhamānatāvasena avasissati. Atirekaṃvā hotīti attho. Etthaca rūpaloke viya kāmaloke jīvitanavakaṃ kasmā visuṃ na vuttanti. Rūpaloke pana āhārupatthambhakassa aññassaca sakalasarīrabyāpino anupālaka jīvitassa abhāvā etadeva tadubhayaṭṭhāne ṭhatvā sakalasarīraṃ anupāletīti pākaṭaṃ tattha jīvitanavakanti visuṃ vuttaṃ. Kāmaloke pana aññāni upatthambhakā nupālakāni bahūni pākaṭānica honti. Tasmā jīvitanavakaṃ apākaṭanti katvā visuṃ na vuttaṃ siyā. Kāmalokepi pana etaṃ asitādipācakaggivasena tassevaca udayabhūtassa sakalasarī rānupālakassa usmāsaṅkhātassa kāyaggino vasena pākaṭameva. Yaṃ sandhāya –

Āyu usmāca viññāṇaṃ, yadā kāyaṃ jahantimaṃ;
Apaviddho tadā seti, niratthaṃva kaliṅgaranti vuttaṃ.

Tattha āyūti tesu dvīsu aggīsu patiṭṭhitaṃ jīvitameva vuccati. Usmāti te dve aggayo vuccanti. Yesu tikkhamandavasena visama bhūtesu kāye nānābādhā uppajjanti. Yathāha-bahvābādho hoti bahvātaṅko. Visamavepākiniyā gahaṇiyā samannā gato hoti atiuṇhāyaatisītalāyāti. Samabhūtesu pana sattā nirābādhā honti. Yathāha-appābādho hoti. Appātaṅko. Samavepākiniyāgahaṇiyā samannāgatohoti. Nātisītāya naccuṇhāya majjhimāya padhānakkhamāyāti. Keci pana asitādipācakaggismiṃ eva etaṃmaññanti. Therenacanāmarūpaparicchedejīvitanavakaṃ nāma, rūpaloke visuṃ siyāti vuttaṃ.

Visuddhimagge pana sesesu catusamuṭṭhānesu aṭṭhasu jīvitanava kañceva tīṇi ojaṭṭhamakāni cāti tettiṃsa tettiṃsa rūpāni pākaṭāni hontīti vuttaṃ. Tattha aṭṭhasūti pācakaggiassāsa passāsavajjitesu tīsu tejokoṭṭhāsesu pañcasu vāyo koṭṭhāsesūti aṭṭhasu. Iti kāmalokepi sakalasarīrabyāpīsu tejovāyo koṭṭhāsesu labbhamānattā etaṃ sakala sarīreeva daṭṭhabbanti. Ettha siyā, kasmā panettha kāmaloke viya rūpaloke rūpakalāpānaṃ nirodhakkamo na vuttoti. Visesābhāvato, rūpalokepi hi maraṇakāle pana cuticitto pari sattarasamacittassa ṭhitikāla mupādāya kammajarūpāni nuppajjantītiādiko nirodhakkamo kāmalokasadisoyeva. Kevalaṃ panettha āhārajarūpa nirodhonāma natthi, tathā kaḷevara nikkhepoca. Tasmā tatthapi cuticittato paraṃ soḷasacittakkhaṇa parimāṇe ekasmiṃ khaṇe cittajarūpasantānaṃ vocchijjati. Tato paraṃ utusamuṭṭhānarūpaparaṃparā ekadviti accharākālamattaṃpi pavattitvā vocchijjatīti yuttaṃ. Naca ettakamattena kālena pavattamānāyapi rūpasantatiyā matakaḷevaraṃnāma sakkā laddhuṃ. Passantānaṃ ekakkhaṇena viya sarīrassa antaradhānassa paññāyanatoti. Yathāca rūpaloke, tathā kāmalokepi upapattidevānaṃ aññesañca opapātikānanti. Tesañhi sarīrāni paṭisandhikkhaṇeyeva sabbaso paripuṇṇena kammajakāyena nibbattattā kammajarūpehi ghanapūritāni sallahukabharāni ca honti. Itararūpāni kammajarūpesu patiṭṭhāya pavattanti. Tasmā tesaṃ cutikāle kammajarūpesu niruddhesu tāni tinna patiṭṭhāni hutvā ciraṃ santānaṃ ghaṭṭetuṃ nasakkonti. Thokaṃ pavattitvā sabbaso nirujjhanti. Sarīranikkheponāma tesaṃ natthīti daṭṭhabbaṃ.

[203] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

‘‘Maraṇakāle pana brahmānaṃ sarīranikkhepābhāvato sabbesaṃpi tisamuṭṭhānāni dvisamuṭṭhānānica saheva nirujjhantī’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Evañhi sati sabbesaṃ rūpabrahmānaṃ maraṇāsannacittāni rūpaṃ nasamuṭṭhāpentīti āpajjati. Na hi maraṇāsanna citta samuṭṭhitāni rūpāni kammajarūpehi saheva nirujjhantīti sakkā vattunti. Yathācatāni kammajarūpanirodhato thokaṃ pavattitvā nirujjhanti. Tathā utujarūpānipi cittajarūpanirodhato thokaṃ pavattitvā nirujjhantīti na na sakkā viññātuṃ. Naca tāvattakena kālena tesu pavatta mānesupi sarīranikkheponāma sakkā bhavitunti. Brahmānaṃ pana thina middhādīnaṃ nīvaraṇajātiyānaṃ atthitāya tadanurūpaṃ cittajarūpānaṃ tadanugatikānañca utujarūpānaṃ lahukagarukatādivikāro na na sambhavatīti lahutādittayaṃpi gahetvā vuttaṃ **tevīsarūpesū**ti. Ghānādittayabhāvadvayavajjāni tevīsarūpāni honti. Tāniyeva cakkhu sotavatthu viññattidvayavajjāni asaññīnaṃ sattaraseva rūpāni hontīti yojanā. Asaññīnaṃ pana garulahutādipakāro cinte tabbo. Na vā cintetabbo rūpadhammānaṃ ruppanavikārassa bahukāraṇattāti. **Upapattiya**nti kāmarūpāsaññīnaṃ paṭisandhiyā uppādakkhaṇe. Uppādakkhaṇoeva hi ekantena upapattikhaṇonāma hotīti. **Pavattetū**ti paṭisandhiyā ṭhitikkhaṇato paṭṭhāya sakale pavattikāle pana **nakiñcipi nalabbhati**. Labbhatiyevāti adhippāyo. Na hi idaṃnāma rūpaṃ pavatte nalabbhati. Paṭisandhiyaṃeva labbhatīti atthīti. [Rūpapavattikkamo]

161. Evaṃ cittacetasika rūpasaṅgahaṃ katvā idāni yathā nuppattaṃ nibbānasaṅgahaṃ karonto **nibbānaṃpanā**tiādi māha. Nibbānaṃ pana nibbānanti pavuccatīti sambandho. **Lokuttarasaṅkhāta**nti lokuttaranti bhagavatā kathitaṃ, yathāha-katame dhammā lokuttarā. Cattāroca ariyamaggā cattārica sāmaññaphalāni asaṅkhatāca dhātu, ime dhammā lokuttarāti. Etena nibbānassa paññattimattabhāvaṃ nivatteti. Na hi lokavohārasiddhā paññatti lokuttarānāma sakkā bhavitunti. **Catumaggañāṇena sacchikātabba**nti cakkhumantena candamaṇḍalaṃviya cakkhunā paṭiladdhamaggañāṇehi ariyajanehi catūhi ariyamaggañāṇehi paccakkhato daṭṭhabbaṃ. Paṭivijjhitabbanti attho. Tattha **catumaggañāṇenā**ti etena tādi samhā paṭipattimaggato vimukhānaṃ andhaputhujjanānaṃ jaccandhānaṃ viya canda maṇḍalassa tassa avisayabhāvaṃ dasseti. Na ca jaccandhānaṃ cakkhumhi anupaladdhamattena candamaṇḍalaṃ natthināma hotīti. **Sacchikātabba**nti etena paramatthato vijjamānabhāvaṃ dasseti. Yañhi kiñci paramatthato vijjamānaṃ nahoti. Taṃ sarūpato kassa paccakkhaṃnāma bhavissatīti. Tadubhayena panassa paññavantānaṃ kalyāṇakaputhujjanānaṃ anumānato siddhataṃ dīpeti, na hi anumānatopi attano buddhiyaṃ asiddhassa apākaṭassa sacchikiriyāya vāyāmopināma atthi. Yena sacchikiriyā siddhiyāti. Evaṃ nibbānassa paramatthato vijjamānataṃ dassetvā idāni kevalaṃ vijjamānamattameva na hoti. Athakho mahātejavantaṃ mahojavantañca taṃ hotīti dassetuṃ **maggaphalānamālambaṇabhūta**nti vuttaṃ. Etena nibbānena vināmagga phalānaṃ akiccasiddhiṃ dasseti. Tato tassa mahātejavanta taṃ mahojavantatañca dīpeti. Yathā hi mahiddhiko eko rājā hoti. Tassa raṭṭhe ekasmiṃ mahāgāme eko gāmabhojako ekoca corajeṭṭhako mahāparivāro vasati. Teca aññamaññaṃ vadhāya parisakkantā vicaranti. Tattha gāmabhojako nagaraṃ gantvā rājānaṃ upaṭṭhahi. So na cirasseva rājavallabho hoti. Rājato mahatiṃ āṇaṃ labhati. Taṃ sutvā corajeṭṭhako idāni idhavasantassa mamajīvitaṃ natthīti attano parivārena saddhiṃ aṭṭaviṃ paviṭṭho. Gāmabhojakoca taṃaṭṭaviṃ paviṭṭhampi muñcituṃ adatvā gahetvā vadhi. Evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahiddhikarājā viya hi nibbānaṃ. Gāma bhojako viya ñāṇaṃ. Corajeṭṭhako viya moho. Parivāra corā viya sesakilesā. Pubbe rañño anupaṭṭhā nakāle gāmabhojako viya puthujjanañāṇaṃ. Upaṭṭhānakāle gāma bhojako viya maggañāṇanti. Taṇhā pavattamānā ajjhattabahiddhādi bhedesu khandhādidhammesu vinandhamānāva pavattati. Yathāha –

Antojaṭā bahijaṭā, jaṭāya jaṭitā pajāti.

Tasmā sā veḷugumbe veḷusākhā viya vinanaṭṭhena saṃsibbanaṭṭhena vānasamaññaṃ labhatīti vuttaṃ **vānasaṅkhātāyataṇhāyā**ti. **Nikkhantattā**ti nissaṭattā. Tassā visayabhāvaṃ atikkamitvā ṭhitattāti attho. Etena vānato nikkhantanti nibbānanti imamatthaṃ dasseti. **Sabhāvato**ti santilakkhaṇena. Ajjhattasambhūtānaṃ tividhavaṭṭasantāpānaṃ nibbutiatthena. Tesaṃ sabbaso abhāvaṭṭhenāti attho. **Ekavidhaṃpī**ti yathā cittaṃ sabhāvato ekavidhaṃpi jātidhammattā jātibhūmisampayogādi bhedena kāla disādesapuggalabhedenaca vatthuto bhinnameva hoti. Na tathā idaṃ nibbānaṃ. Idaṃ pana sabhāvatopi vatthutopi abhinnameva hutvā ekavidhaṃ hoti. Idañhi anamatagge saṃsāre atīte etarahi anāgateca parinibbutānaṃ buddhānaṃvā paccekabuddhānaṃvā buddhasāvakānaṃvā sabbesaṃpi ekameva hoti.

Kasmā, aniddisitabbadhammattā. Viññāṇaṃ anidassanaṃ anantaṃ sabbatopabhanti hi bhagavatā vuttaṃ. Tattha viññāṇanti saṅkhatadhammānaṃ khayanirodhabhāvena siddhattā etaṃ tabbhāvenaeva suṭṭhu abhibyattaṃ katvā ñātabbaṃ. Anidassananti animittadhammattā bālaputhujjanānaṃ dassanavisayabhūtena kenacinimittena nidassituṃvā kālabhedena disādesapuggalasantāna bhedena hīnapaṇītādibhedena ca bhinnaṃ katvā nidassituṃvā nārahatīti attho. Anantanti pubbantāparantavirahitaṃ. Sabbatopabhanti vaṭṭadukkhapaṭipakkhasiddhehi anantehi guṇobhāsehi sabbato pabhāvantanti attho. Tathā aniddisitabbadhammattāca pana anamatagge saṃsāre sabbāsuca disāsu asukasmiṃ nāma kāle asukāyanāma disāya natthīti navattabbaṃ. Kasmā, ariyamaggaṃ bhāventena yadā kadāci yattha katthaci avassaṃ adhigantabbatāvasena sabbadā sabbattha ca labbhamānattā. Vuttañhetaṃ vinaye, aṅguttare, udāneca –

> Seyyathāpi bhikkhave yākāci loke savantiyo mahāsamuddaṃ appenti. Yāca antalikkhā dhārā papatanti. Na tena mahāsamuddassa ūnattaṃvā pūrattaṃvā paññāyati. Eva meva kho bhikkhave bahūcepi bhikkhū anupādisesāya nibbāna dhātuyā parinibbāyanti. Na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃvā paññāyatīti.

Aṭṭhakathāsuca na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃvā pūrattaṃvā paññāyatīti asaṅkhyeyyepi mahākappe buddhesu anuppajjantesu ekasattopi parinibbātuṃ nasakkoti. Tadāpi tucchā nibbāna dhātūti nasakkā vattuṃ. Buddhakāle pana ekekasmiṃ samāgame asaṅkhyeyyāpi sattā amataṃ ārādhenti. Tadāpi nasakkā vattuṃ pūrā nibbānadhātūti vuttaṃ. Brahmanimantanasutteca viññāṇaṃ anidassanaṃ anantaṃ sabbatopabhanti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyañca sabbatopabhanti sabbato pabhāsampannaṃ. Nibbānato hi añño koci dhammo pabhassaratarovā jotivantatarovā parisuddhatarovā paṇḍara tarovā natthi. Sabbatovā pabhūtameva hoti. Nakatthaci natthīti sabbatopataṃ. Puratthimadisādīsu hi asukadisāyaṃnāma nibbānaṃ natthīti navattabbanti vuttaṃ.

Evaṃsantepi etaṃ niruddhatekālikadhamma sannissayena viññāya mānattā niruddhadhammabhedena bhinnaṃ katvā upacarituṃ labbhatīti vuttaṃ **saupādisesā**tiādi. Tattha upādīyati taṇhādiṭṭhīhi bhusaṃ gaṇhīyatīti upādi. Upādinnakhandhapañcakaṃ. Soyeva ekadesenavā anavasesenavā pahīnehi kammakilesehi sesoti upādiseso. Saṃvijjati tasmiṃ santāne upādiseso yassā adhigatakāleti saupādisesā. **Nibbānadhātū**ti nibbūtisa bhāvo. Saupādisesāca sā nibbānadhātucāti samāso. Natthi tasmiṃ santāne upādiseso yassā adhigatakāleti anupādisesā, anupādisesāca sā nibbānadhātucāti viggaho. Vuttañhetaṃ iti vuttake-dve mā bhikkhave nibbānadhātuyo. Katamā dve, saupādisesāca nibbānadhātu, anupādisesāca nibbānadhātūtiādi. Tattha purimā kilesanibbānaṃnāma. Pacchimā khandhanibbānaṃnāma. Purimāvā diṭṭhadhammika nibbānaṃnāma. Pacchimā samparāyika nibbānaṃnāma. Yathāha-ekā hi dhātu idha diṭṭhadhammikā saupādisesā bhavanetti saṅkhayā. Anupādisesā pana samparāyikāti. Aṅguttare pana sattanipāte ubhatobhāgavimutta paññāpi muttānaṃ dvinnaṃ khīṇāsavānaṃ khandhupādisesavasena kāyasakkhidiṭṭhipatta saddhāvimuttadhammānusārīsaṅkhātānaṃ catunnaṃ sekkhānaṃ āraddhavipassa kassaca yogīkalyāṇaputhujjanassa kilesu pādisesavasena saupādisesatā anupādisesatāca vuttā. Tattheva navanipāte antarāparinibbāyī, upahaccaparinibbāyī, asaṅkhāraparinibbāyī, sasaṅkhāraparinibbāyī, uddhaṃ sotaakaniṭṭhagāmīti pañcannaṃ anāgāmīnaṃ sakadāgāmissa tiṇṇaṃ sotāpannānanti navannaṃ sekkhapuggalānaṃ kilesupādisesavasena saupādisesatā vuttā.

Nettiyaṃ pana arahattaphalaṃpi saupādisesanibbānanti vuttaṃ. Taṃ idha nādhippetaṃ. Etthaca maggakkhaṇe kilesānaṃ khayo saupādi sesaṃnāma. Cuti anantare khandhānaṃ anuppādo anupādisesaṃnāma. Yasmā pana paṭisandhivandhānāma kilesesu satieva jāyanti. Asati najāyanti, tasmā tepi kilesakkhayena saheva khiyyanti. Yāvacutiyā pavattamānaṃ paccuppannakhandhasantānaṃ pana khīṇāsavassapi purimabhave pavattakammakilesānaṃ phalanisandabhūtaṃ sabbasattānaṃ dhamma tāsiddhaṃ. Tasmā taṃ khīṇesupi kilesesu yāvacutiyā pavatta tiyeva. Cutikkhaṇe tassa nirodhopi dhammatānirodho eva. Yo pana tadanantare punabhavassa anuppādo. So kilesakkhayena saheva siddho. Na kevalaṃ tadanantare puna bhavasseva. Tato paraṃpi anamatagga saṃsāre bhavaparaṃparāya anuppādopi tena saheva siddho. Sabbañcetaṃ ekameva nibbānaṃ. Evaṃsantepi khandhāvasesassa bhāvā bhāvalesaṃ upādāya ayaṃ bhedo vuttoti vuttaṃ **duvidhaṃ hoti kāraṇapariyāyenā**ti duvidha paññāpanassa kāraṇalesenāti attho.

Yasmā pana saṅkhatadhammānāma sapalibodhadhammattā nānāpalibodhehi niccakālaṃ janaṃ pīḷenti. Santasukhaṃnāma laddhuṃ nadenti. Sanimitta dhammattāca kilesānaṃ jarāmaraṇādīnañca sabbesaṃ anatthānaṃ vatthu bhūtā bhūmibhūtā honti. Sapaṇihitadhammattāca sabbadukkhānaṃ mūlabhūtaṃ āsādukkhaṃnāma niccakālaṃpi janenti. Tasmā tappaṭipakkhasiddhena guṇabhedena tividhaṃbhedaṃ dassetuṃ **suññata**ntiādi māha. Tattha sabbapalibodha vivittattā suññataṃ. Sakkāyadiṭṭhiyā hi sati bālānaṃ yattakā pāpakammapalibodhā apāya dukkhapalibodhāca sandissanti. Paṇḍitānaṃca tato attānaṃ rakkhanatthaṃ yattakā kalyāṇakammapalibodhā sandissanti. Sakkāyadiṭṭhinirodhoyeva sabbe te sakkāyadiṭṭhimūlake palibodhe nirodhetuṃ sakkoti. Na vinā tena añño koci. Tasmā sonirodho tehi palibodhehi vivitto hoti, tathā rāgakkhayoyeva rāgamūlake palibodhe nirodhetuṃ sakkoti. Na vinā tena añño koci. Dosakkhayoyeva dosamūlake. Mohakkhayoyeva mohamūlaketiādi vattabbaṃ. Iti nibbānaṃ sabbapali bodhehi vivittattā suññataṃnāma.

Nimittaṃ vuccati uppādapavattamūlako oḷārikākāro. Yena samannāgatā saṅkhatadhammā sabbesaṃ kilesānaṃ jarāmaraṇānañca vatthubhūtā bhūmibhūtā honti. Tathā sabbesaṃ mārānaṃ sabbesaṃ verānaṃ sabbesaṃ rogādi anatthānaṃ vatthubhūtā bhūmibhūtā honti. Yato te māradheyyātipi maccudheyyātipi vuccanti. Kāla disā desa santānādi bhedena hīnapaṇītādi bhedenaca bhedaṃ gacchanti. Nibbānaṃ pana sabbesaṃ nimittadhammānaṃ khayanirodhabhāvena siddhattā natthi. Tasmiṃ nimittanti **animittaṃ**. Tañhi sabbesaṃ kile sādīnaṃ anatthānaṃ vatthubhūte nimittadhamme viddhaṃsetvā tesaṃ anatthānaṃ abhāvaṃ sādhentaṃ niccaṃ tiṭṭhati. Naca taṃ kālabhedena bhinnaṃ hoti. Idaṃ atīte asukakappe asukabuddhassa nibbānaṃ, idaṃ anāgate, idaṃ etarahīti. Nāpi disābhedena bhinnaṃ. Idaṃ dasasu disāsu asukāyanāma disāya nibbānaṃ, idaṃ asukāya nāmāti. Nacāpi desabhedenavā santānabhedenavā bhinnaṃ. Idaṃ manussaloke idaṃ devaloke idaṃ brahmaloketi vā idaṃ manussānaṃ idaṃ devānaṃ idaṃ brahmānantivāti. Tathā paṇītādi bhedena bhinnaṃ na hoti. Idaṃ sabbaññubuddhānaṃ. Idaṃ paccekabuddhānaṃ. Idaṃ buddhasāvakānanti.

Paṇihitaṃ, paṇidhānaṃ, paṇidhi, patthanā, āsā, jīghacchā, pipāsāti atthato ekaṃ. Saṅkhatadhammāca labbhamānāpi bhijjanadhammattā punappunaṃ laddhuṃ āsā dukkhaṃnāma vaḍḍhenti. Āsādukkhassa pariyantonāma natthi. Sabbañca dukkhaṃ āsāmūlakaṃ hoti. Āsāsadisaṃ dukkhanidānaṃnāma natthi, nibbānaṃ pana sayaṃ pipāsavinayadhammattā āsāsaṅkhātaṃ sabbaṃ taṇhāpaṇidhiṃvā chandapaṇidhiṃvā vinentaṃ vidhamentaṃ vattatīti natthi. Tasmiṃ paṇihitanti **appaṇīhitaṃ**. Etthaca duvidhaṃ sukhaṃ vedayitasukhaṃ santisukhanti. Tattha manussa dibba brahma sampattiyo labhitvā anubhavanavasena pavattaṃ pītisomanassa sukhaṃ vedayitasukhaṃnāma. Taṃ pana khaṇekhaṇe vijjuviya bhijjanadhammaṃ. Sampattiyoca aniccadhammā. Sabbe te apariyantaṃ āsādukkhaṃ bhiyyo vaḍḍhentiyeva. Tasmā sabbaṃ vedayitasukhaṃnāma āsā dukkhajanakattā ekantena dukkhameva hoti. Yathāha-yaṃkiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti. Dhammasenāpatināca katamaṃ taṃ āvuso sāriputta nibbāne sukhaṃ, yadettha vedayitaṃ natthīti puṭṭhena etadevettha āvuso nibbāne sukhaṃ, yadettha vedayitaṃ natthīti vuttaṃ. Santisukhaṃnāma attani uppannānaṃvā uppajjituṃ paccupaṭṭhi tānaṃvā kilesādīnaṃ apāyadukkhādīnañca attano sammāpayogaṃ paṭicca vimuccanasukhaṃ. Etadevettha ekantasukhaṃ acalasukhaṃ. Etasmiñhi asati puthujjanānaṃ manussa dibbabrahmasampattiyo anubhavantānaṃpi avassaṃ pattabbaṭṭhena paccupaṭṭhitāneva honti aviciniraya bhayādīnīti. Tasmā sabbassa vedayitasukhamūlakassa āsādukkhassa santisukhadīpakaṃ idaṃ appaṇihitapadaṃ nibbānassa ekaṃ mahantaṃ guṇapadaṃ hotīti.

Ākāra bhedenāti tividhassa suññatādikassa guṇakoṭṭhāsassa bhedena. Etthaca yadetaṃ anamatagge saṃsāre ajjhattaṃ anusayitvā āgatānaṃ kilesānaṃ maggakkhaṇe ajjhattameva nirujjhanaṃ khiyyanaṃ. Taṃ khayadhātu nirodhadhātu saṅkhātaṃ ekaṃ dhammāyatanaṃ hoti. Ekā dhammadhātu hoti. Eko paramatthadhammo hoti. Khayaṭṭhena nirodhaṭṭhena sabhāvato vijjamānattā, na hi taṃ paññattirūpaṃ hoti. Kāye ñāṇeca sarūpato upaladdhattā, duvidhañhi nibbānassa sacchikaraṇaṃ kāyasacchikaraṇaṃ ñāṇasacchikaraṇañca. Yathāha-chandajāto ussahati. Ussahitvā tuleti. Tulayitvā padahati. Pahitatto samāno kāyenaceva paramatthasaccaṃ sacchikaroti. Paññāyaca taṃ paṭivijjha passatīti. Tattha anamatagge saṃsāre ajjhattaṃ niccaṃ santāpetvā paridayhitvā āgatānaṃ kilesānaṃ maggakkhaṇe ajjhattameva nirujjhanaṃ nibbāyanaṃ kāyasacchikaraṇaṃnāma. Evaṃ kāyena sacchikatvā puna paccavekkhanto ajjhattaṃ taṃ nirujjhanaṃ ñāṇena paccakkhato passati. Niruddhā me kilesāti jānāti, idaṃ ñāṇasacchikaraṇaṃnāma. Tesu kāya sacchikaraṇaṃ anantaṃ aparimāṇaṃ vaṭṭadukkhaṃ khepeti. Ñāṇasacchikaraṇaṃ anappakaṃ pītisomanassaṃ uppādeti. Paññattidhammesu eva rūpaṃ sacchikaraṇaṃnāma natthīti. Tassa pana nirujjhanassa suññatadhammattā mandabuddhīnaṃ tasmiṃ tucchasaññā niratthakasaññā saṇṭhāti. Animitta dhammattā tasmiṃ abhāvamattasaññā paramatthato avijjamānasaññā saṇṭhāti. Appaṇihitadhammattā taṇhāvasikā janā tasmiṃ sukhaṃ nāma kiñci natthīti maññanti.

Ye pana yathāvuttaṃ khayanirodhamattaṃ nibbānaṃnāma nahoti. Tañhi abhāvamattaṃ paññattirūpaṃ hoti. Nibbānañcanāma gambhīrādīnaṃ anantaguṇānaṃ vatthu hoti, naca abhāvamattaṃ tesaṃ vatthu bhavituṃ arahati. Nibbānaṃ paramaṃ sukhanti vuttaṃ. Naca abhāvamatte kiñci sukhaṃnāma sakkāladdhuṃ. Tasmā yo tassa khayanirodhassa paccayo atthi. Yassaca ānubhāvena so khayanirodho sijjhati. Eta deva nibbānaṃ nāmāti icchanti. Tesaṃpi vaṭṭadukkha santito atirekapayojanaṃnāma nalabbhati. Nibbānassaca guṇapadāni nāma anantānaṃ vaṭṭadhammānaṃ paṭipakkhavasena sijjhanti, no aññathā. Tasmā yattakāni aguṇapadāni vaṭṭadhammesu labbhanti, tattakāni tesaṃ khaya nirodhe anantāni guṇapadāni hutvā sijjhanti. Yo khayanirodhopi tāva visuṃ dhammabhāvenaviññātuṃ dukkarogambhīro hoti. Yato taṃ abhāvamattaṃ paññattirūpaṃ maññanti. Guṇapadānaṃ panassa gambhīrabhāve vattabbamevanatthi. Santisukhañca nāma vaṭṭadukkhānaṃ vūpasantatāeva. Tesaṃ vūpasamo sukhoti hi vuttaṃ. Vūpasantatātica tesaṃ sabbaso khayanirodhoevāti vaṭṭadukkhapariyāpannānaṃ sabba vedayītasukhānaṃ ukkaṃsagatā tassa khayanirodhassa paramasukhatā siddhā hotīti. Tassa pana paramatthato vijjamānabhāve tāva idaṃ suttaṃ.

> Atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ. No ce taṃ bhikkhave abhavissa ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ, na yimassa jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyetha. Yasmāca kho bhikkhave atthi ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ, tasmā jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyatīti.

Tattha ajānanaṃ ajātaṃ. Jātikkhayoti attho. Abhavanaṃ abhūtaṃ. Abhāvoti attho. Akaraṇaṃ akataṃ. Asaṅkharaṇaṃ asaṅkhataṃ. Uppādetuṃvā pavattetuṃvā saṅkhāradukkhassa abhāvoti attho. Jātikkhayotivā visuṃ ekā dhammadhātu hoti. Tasmā visuṃ dhammabhāvaṃ sandhāya natthi jātaṃ etthāti ajātantīpi yujjatiyeva. Idaṃ vuttaṃ hoti, saṅkhatadhammānāma paccaye sati jāyanti. Asati na jāyantīti jātaṃ viya ajātaṃpi tesaṃ atthi. Paramatthato vijjamānaṃ hotīti attho. Yadica ajātaṃnāma natthi, jātameva atthi. Evaṃsati attani kilesānaṃ ajātatthāya sammā paṭipajjantānaṃpi sabbe kilesadhammā jātāyeva siyuṃ. No ajātā. Kasmā, ajātassanāma natthitāyāti. Esanayo sabbesu duccaritadhammesu apāyadukkhavaṭṭadukkhesu, diṭṭhadhammeca sabbesu rogābādhabhayupaddavesu. Evañca sati loke sabbe purisakārā purisathāmā purisaparakkamā niratthakā eva siyunti imamatthaṃ sandhāya no cetaṃ bhikkhave.La. Paññāyethāti vuttaṃ. Yasmā pana ajātaṃnāma ekantena atthiyeva. Tasmā attani ajātatthāya sammāpaṭipajjantānaṃ te ekantena najāyanti. Evaṃ sati sabbe purisakārā purisathāmā purisaparakkamā satthakā eva hontīti imamatthaṃ sandhāya yasmāca kho bhikkhavetiādi vuttaṃ. Ettāvatā avijjānirodhā saṅkhāra nirodho. Saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho.La. Dukkhakkhandhassa nirodho hotīti evaṃ vuttassa nirodhassa paramatthato vijjamānabhāvaṃ dasseti. Atthi saddassa vijjamānatthavacanattā. Tattha nirodho duvidho jātanirodho ajātanirodhoti. Tattha uppajjitvā nirodho jātanirodhonāma. Maccūtica maraṇantica etassevanāmaṃ. Ajjhattapariyā pannānaṃ kilesādīnaṃ uppādassapi sabbaso abhāvo ajāta nironāma. Yo sabbasaṅkhārasamatho sabbupadhinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānanti vuccati. Ayamidhādhippeto, ayameva hi sabbapalibodhehi suññattā suññatonāma. Kilesānaṃ jārāmaraṇādīnañca vatthubhūtassa nimittassa abhāvā animittonāma. Sabbadukkhānaṃ nidānabhūtassa āsādukkhassa abhāvā appaṇihitonāma. Tena vuttaṃ **suññataṃanimittaṃ appaṇihitañce**ti tividhaṃ hotīti. **Pada**ntiādi nibbānassa vevacanāni. Tañhi visuṃ asammisso kevalo upalabbhamāno eko paramattha dhammoti padaṃ nāma. Koṭṭhāsattho hi padasaddo. Yathā padaso dhammaṃ vāceyyāti. Cavanābhāvena **accutaṃ**. Pubbantāparante atikkamma pavattattā **accantaṃ**. Saṅkharaṇakiccarahitattā **asaṅkhataṃ**. Attano uttaritarassa kassaci dhammassa abhāvato **anuttara**nti. **Vānamuttā** taṇhā vimuttā, mahante sīlakkhandhādike dhamme esiṃsu adhigacchiṃsūti **mahesayo,** buddhā.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya rūpanibbāna saṅgahassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Samuccaya saṅgaha paramatthadīpanī

162. Evaṃ chahi paricchedehi cattāro paramatthe dassetvā idāni tesaṃ taṃtaṃrāsisaṅkhātaṃ samuccayaṃ dassento ādigātha māha. Ye salakkhaṇā dvāsattatividhā vatthudhammā mayā vuttā. Idāni tesaṃ samuccayaṃ yathāyogaṃ pavakkhāmīti yojanā. Tattha **salakkhaṇāvatthudhammā**ti padehi dasavidhāni anipphannarūpāni paṭikkhipati. Na hi tāni attano āvenikabhūtena sabhāva lakkhaṇena aniccatādi sāmaññalakkhaṇenaca salakkhaṇāni honti. Ekantaparamatthatāya abhāvato. Tatoyevaca vatthudhammāca nahonti. Sarūpato anupalabbhamānattā. Dabbavācako hi idha vatthusaddo. Dabbañcanāma idha sarūpato labbhamāno sabhāvo eva. Etena nibbānassapi maggaphala paccavekkhanañāṇesu sarūpato labbhamāna sabhāvatā vuttā hoti. Anipphannarūpānaṃ viya ca vatthudhamma sannissayena dissamānadhammamattabhāvaṃ vā paññattidhammānaṃ viya parikappitākāramattabhāvaṃvā sasavisāṇa kacchapalomādīnaṃ viya sabbaso abhūta parikappita mattabhāvaṃvā nivāretīti veditabbaṃ. Etthaca **dvāsattatividhāsalakkhaṇāvatthudhammā**ti vacane payojanaṃ nadissati. Tesu hi dvāsattatividhesu ekacce eva dhammā purimesu tīsu saṅgahesu āgatā. Pacchimeca sabbasaṅgahe anipphannarūpānipi adhippetānievāti. Etthaca vatthudhammāsalakkhaṇāti padehi anipphannarūpānaṃ salakkhaṇatā paṭikkhipane yaṃ vattabbaṃ. Taṃ rūpasamuddesa dīpaniyaṃ vuttamevāti. Ekantākusalajātiyānaṃ āsava catukkādīnaṃ saṅgaho **akusalasaṅgaho,** na akusala sampayuttattāyeva akusalabhūtānaṃ cittaphassādīnanti. Kusalā kusalābyākatamissakānaṃ saṅgaho **missakasaṅgaho**.

Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ, bujjhanti etāyāti katvā. Bodhiyā pakkhā bodhipakkhā. Bodhisambhārāti attho. Bodhi pakkhesu bhavā antogadhāti bodhipakkhiyā. Tesaṃ saṅgahoti **bodhipakkhiyasaṅgaho**. Sabbesaṃ anavasesānaṃ paramatthadhammānaṃ saṅgaho **sabbasaṅgaho**. Cirapārivāsiyaṭṭhena madaniyaṭṭhenaca āsava sadisattā **āsavā**. Yadica tadubhayaṭṭhena āsavānāma siyuṃ. Ime lobhādayo eva āsavānāma siyuṃ. Pupphāsavādayo hi loke cha pañca rattimattaṃ vā sattaṭṭharattimattaṃ vā sayaṃpi kumbhesu parivāsaṃ gaṇhanti. Kumbheca parivāsaṃ gāhāpenti. Ime pana anamatagge saṃsāre sayaṃpi sattasantāne parivāsaṃ gaṇhanti. Sattasantānañca parivāsaṃ gāhāpenti. Sakalaṃ sattasantānaṃ sadā āsavapūritameva hoti. Yathāha-cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati. Ettha nivīsamānā nivīsatītiādi. Tattha esā taṇhā pariyuṭṭhānavasena uppajjamānā ettheva uppajjati. Uppajjitvāca puna anusayabhāvena parivāsaṃ katvā nivīsamānā ettheva nivīsatīti attho. Yāvaca ariyamaggadhovanaṃ nalabbhati. Tāva santānaṃ gūthapūritakūpaṃ viya dubbisodhaṃ katvā pavattati. Pupphāsavādayoca madaṃ janentā muhuttameva janenti. Ime pana yāva ariyamaggaṃ nalabhati. Tāva niccamadaṃ janenti. Tasmā ekantena imeyeva cirapārivāsiyaṭṭhena madani yaṭṭhenaca āsavānāma bhavituṃ arahantīti.

Visandanaṭṭhenavā āsavasadisattā āsavā, yathā hi kudhita kuṭṭhino mahāvaṇamukhehi yūsasaṅkhāto āsavo visanditvā pilotikakhaṇḍāni dūseti, evaṃ imepi chahidvārehi visanditvā chaḷārammaṇānidūsentīti. Āyataṃvā saṃsāradukkhaṃ savantipasavanti vaḍḍhentīti āsavā. Athavā, bhavato ābhavaggā dhammato āgotratumhā savanti ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti āsavā. Āsaddassa avadhiatthajotakattā. Avadhica duvidho mariyādavisayo abhividhivisayocāti tattha yassa sambandhinīkriyā avadhibhūtaṃ attānaṃ bahikatvā pavattati. So mariyādavisayo nāma. Yathā āpātaliputtā devo vuṭṭhoti. Yassa sambandhinīkriyā avadhibhūtaṃ attānaṃ byāpetvā anto katvā pavattati, so abhividhivisayonāma. Yathā ābrahmalokā bhagavato kittisaddo abbhuggatoti. Idha pana abhividhivisayo daṭṭhabbo. Tasmā bhavaggañca gotrabhuñca byāpetvā anto katvā savantīti attho veditabbo.

[204] Vibhāvaniyaṃ pana

Avadhica mariyādaabhividhivasena duvidhoti vatvā puna taṃ vibhāvento ‘‘tattha āpātaliputtā devo vuṭṭhotiādīsuviya kriyaṃ bahikatvā pavatto mariyādo. Ābhavaggāsaddo abbhuggatotiādīsuviya kriyaṃ byāpetvā pavatto abhividhī’’ti vadati. Taṃ na yujjati.

Na hi avavidhivisayabhūto bhavaggo lokattayabyāpakaṃ saddassa abbhuggamanakriyaṃ byāpetvā pavattati. Naca avadhibhūto attho kriyaṃ bahivā antovā katvā pavattatīti yutto. Kriyāeva pana taṃ bahivā antovā katvā pavattatīti yutto. Evañca katvā mūlaṭīkāyaṃ-duvidhohi avadhi abhividhivisayo anabhividhivisayoca. Abhividhivisayaṃ kriyābyāpetvā pavattati, ābhavaggā bhagavato yaso gatoti. Itaraṃ bahikatvā, āpātaliputtā vuṭṭho devoti. Kāmeti icchatīti kāmo. Soeva āsavoti **kāmāsavo**. Kāmīyativā oḷārikena kāmena icchīyatīti kāmo. Pañcakāmaguṇamukhena desito sabbo kāmāvacaradhammo. Idha pana taṃ nāmena tadārammaṇā taṇhāeva adhippetā, kāmoeva āsavoti kāmāsavo. Kāmāvacaradhammesu assādanābhinandana vasena pavatto kāmarāgo. Therena pana ayamatthova icchito. Vakkhati hi **kāmabhava nāmena tabbatthukā taṇhā adhippetā**ti.

[205] Vibhāvaniyaṃ pana

Purimatthova vutto. So anupapanno, theramatānugatassa idhādhippetassa atthassa avuttattā.

Bhavāsavoti ettha duvidho bhavo kammabhavo upapattibhavo ca. Tattha mahaggatakusaladhammā kammabhavo. Taṃnibbattā vipāka dhammā upapattibhavo. Idhapi bhavasaddena tadārammaṇā taṇhāeva adhippetā. Bhavoeva āsavoti bhavāsavo. Tasmiṃ duvidhe bhave nikantivasena pavatto rūpārūparāgo.

[206] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

‘‘Sassata diṭṭhisahagatoca rāgo ettheva saṅgayhatī’’ti vuttaṃ. Taṃ na yuttaṃ.

Bhavāsavo catūsu diṭṭhigata vippayutta lobhasahagatesu cittuppādesu uppajjatīti hi aṭṭhakathākaṇḍe vuttaṃ. Yattha pana kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhāti āgataṃ. Tattheva sassatadiṭṭhi sahagato rāgo yākāci kusalākusala kammabhavanikanti yākāci upapattibhavapatthanā. Sabbā bhavataṇhāyaṃ saṅgahitāti yuttā. Idha pana yathāvuttaṃ bhavāsavaṃ thapetvā sabbo lobho kāmāsave eva saṅgahitoti yuttoti.

[207] Eteneva yañca **tattha** vuttaṃ.

‘‘Tatiyo bhādiṭṭhisahagato’’ti. Taṃpi paṭikkhittaṃ hoti.

Yākāci diṭṭhi **diṭṭhāsavo**. Yokoci moho **avijjāsavo**. Ettha siyā, kasmā ime eva āsavāti vuttā. Nanu aññepi mānādayo cirapārivāsiyaṭṭhādiyuttā eva hontīti. Saccaṃ. Imesu pana kāmāsave parivuṭṭhe sati sabbekāmavisayā mānādayo parivuṭṭhāeva honti. Tasmiṃ vimutte vimuttāeva, tathā bhavāsave parivuṭṭhe sati bhavavisayā. Diṭṭhāsaveca parivuṭṭhe sati diṭṭhivisayāti. Avijjāpana tesaṃ tiṇṇampi mūlabhūtāti. Iti ime eva pārivāsiyaṭṭhādīsu padhānabhūtā honti. Itare pana tadanubandhamattāeva sampajjantīti na te āsavāti visuṃ vattuṃ arahantīti. Attani patitaṃ janaṃ anassāsikaṃ katvā ajjhottha ranto hanati māretīti **ogho**. Pakatimahogho. Tathā avahananaṭṭhena duttaraṭṭhenaca oghasadisāti oghā. Yadica avahaññanaṭṭheca duttaraṭṭhenaca oghānāma siyuntiādiko pasaṅgo mānādīnañca oghabhāva parihāro vutta nayena veditabbo.

Vaṭṭasmiṃvā bhavayantakevā satte yojentīti **yogā**. Bhavantaracutiyā saha bhavantarapaṭisandhiṃ gantenti ghaṭentīti **ganthā. Abhijjhā**ti sabbassa rāgassetaṃ nāmaṃ. Tasmā rūpārūpa rāgāpi ettha saṅgahitāti daṭṭhabbā. **Byāpādo**tipi sabbo doso eva. **Idaṃ saccāti niveso**ti idameva saccaṃ, moghamaññanti pavatto micchābhiniveso. Vaṭṭadukkhato vimuttiyā amaggabhūtaṃyeva gosīlagovatādikaṃ parato āmasanaṃ tathā tathā kappetvā gahaṇaṃ **sīlabbataparāmāso**. Etthaca paratoti bhūtasabhāvapaccanikatoti attho. Kāyasaddo pana sabbattha rūpakāye nāmakāyeca pavattoti atitakāyena paccuppanna kāyaṃ paccuppannakāyenaca anāgatakāyaṃ gantheti ghaṭetīti **kāyagantho**. Athavā, kāye gaṇṭhoti kāyagaṇṭho. Ajjhatta gaṇṭhoti attho. Nigaṇṭhonāṭaputtotiādīsuviya gaṇṭhasaddo gaṇṭhiyaṃ pavatto. Bhusaṃ ādiyanti amuñcanagāhaṃ gaṇhantīti **upādānāni**. Kilesabhūto kāmoeva upādānaṃ **kāmu pādānaṃ**. Vatthubhūtaṃvā kāmaṃ upādiyatīti kāmupādānaṃ.

Dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo tividha mahādiṭṭhiyo aññāpivā sāsane lokeca sandissamānā viparītagāhabhūtā diṭṭhiyo **diṭṭhupādānaṃ**. Yathāgahitaṃvā purimadiṭṭhiṃ idameva saccaṃ moghamaññanti upādiyatīti diṭṭhupādānaṃ. Goṇakukkurādīnaṃ taṃtaṃpakaticārittaṃ sīlaṃ nāma. Tameva suṭṭhuṃ samādinnaṃ vataṃnāma. Tadubhayaṃ saṃsāramuttiyā maggoti daḷhagahaṇaṃ **sīlabbatu pādānaṃ nāma. Attavādupādāna**nti ettha attā vuccati parikappabuddhiyā gahito ekekasmiṃ satta santāne padhānissaro. Yaṃ lokiyamahājanā sattotivā puggalotivā jīvotivā tathāgatotivā lokotivā sañjānanti. Yañca nānātitthiyā issaranimmitaṃvā adhiccasamuppannaṃvā accantasassataṃvā ekaccasassataṃvā ucchedaṃvā paññapentīti. Taṃ attānaṃ abhivadanticeva upādiyantica sattā etenāti attavā dupādānaṃ. Vīsatividhā sakkāyadiṭṭhi. Tattha abhivadantīti visiṭṭhaṃ padhānaṃ katvā vadanti. Upādiyantīti daḷhaṃ ādiyanti. Yathāha –

Tattha katamā sakkāyadiṭṭhi. Idha assutavā puthujjano rūpaṃ attato samanupassati. Rūpavantaṃvā attānaṃ. Attani vā rūpaṃ. Rūpasmiṃvā attānaṃ. Vedanaṃ attato samanupassati. Vedanāvantaṃvā attānaṃ. Attanivā vedanaṃ. Vedanāpavā attānaṃ. Saññaṃ. Saṅkhāre. Viññāṇanti.

Tattha rūpaṃ attato samanupassatīti rūpameva attāti gaṇhāti. Rūpavantaṃvā attānanti attā me rūpavāti gaṇhāti. Attani vā rūpanti attānaṃ paṭicca rūpaṃ tiṭṭhatīti gaṇhāti. Rūpasmiṃvā attānanti rūpaṃ paṭicca attā tiṭṭhatīti gaṇhāti. Kathaṃ rūpakāyaṃ uddissa ajja ahaṃ thaddhomhīti vā ajja ahaṃ mudukomhītivā vadanto pathavi saṅkhātaṃ rūpaṃ attato samanupassatināma. Ajja mama kāyo thaddhotivā mudūtivā vadanto sesadhammevā dhammamuttakaṃvā attānaṃ gahetvā taṃ attānaṃ pathavīvantaṃ samanupassatināma. Ajja thaddhabhāvovā mudubhāvovā mayi jātoti vadanto attani pathaviṃsa manupassatināma. Ajjāhaṃ thaddhabhāve ṭhitomhi mudubhāve ṭhito mhīti vadantopathavimhi attānaṃ samanussatināma. Ayaṃ pathavimhi caturāvatthikāya saṃkkāyadiṭṭhiyā pavattākāro. Sesesu sattavīsatirūpesu yathāsambhavaṃ vattabbo. Ahaṃ marāmi marissāmītiādinā hi aniccatāyaṃpi sādiṭṭhi pavattatiyeva. Sesarūpesu vattabbaṃ natthi. Idaṃ nāma ahaṃ pubbe saṃbhuñjiṃ. Ajja saṃbhuñjāmi. Parato saṃbhuñjissāmītivā sukhitomhi dukkhitomhītivā vedanaṃ attato samanupassati. Ajja mama kāyo sukhito dukkhitotivā mamacittaṃ sukhitaṃ dukkhitantivā attānaṃ vedanāvantaṃ samanupassati. Ajjasukhaṃvā dukkhaṃvā mayijātanti attani vedanaṃ samanupassati. Ajjāhaṃ sukhita bhāve ṭhitomhi dukkhitabhāve ṭhitomhīti vedanāya attānaṃ samanupassatīti.

Saññāya sabbesuca paññāsamattesu saṅkhāresu visuṃ visuṃ vitthāretvā vattabbo. Ahaṃ passāmīti cakkhuviññāṇaṃ attato samanupassati. Dassanaṃ meti attānaṃ viññāṇavantaṃ samanupassati. Mayidassanaṃnāma atthīti attani viññāṇaṃ samanupassati, ahaṃ dassane samatthomhīti viññāṇasmiṃ attānaṃ samanupassati. Ese vanayo sesesu pañcasu viññāṇesūti. Aha masmi ahaṃ eko satto ekopuggalo eko jīvo eko loko eko naro manusso devosakko brahmātivā ahaṃgacchāmi ahaṃ tiṭṭhāmi ahaṃ nisīdāmi ahaṃ nippajjāmi ahaṃ samiñjemi pasāremītiādinā vā khandhapañcakaṃvā ekamekaṃvā khandhaṃ samūhato gahetvā pavattipi vattabbā. Apariññātavatthukānañhi ekamuhutta mattepi yaṃkiñci attanovā parassavā attapaṭisaṃyuttavacanaṃ kathentānaṃ cittaṃvā vacanaṃvā yathāvutte rūpārūpadhamme kadāci attato upādiyitvā pavattati. Kadāci attaparivāra bhāvena. Kadāci attanissitabhāvena. Kadāci attanissayabhāvena. Kadāci ekekadhammavasena. Kadāci samūhadhammavasenāti.

Yasmā pana attanimittaṃnāma vasavattanākāraṃ paṭicca upaṭṭhāti. Vasavattanā kāroca rūpārūpadhammānaṃ paccayāyatta vuttikattaṃ khaṇi kattañca suṭṭhu passantānaṃ natthi. Tasmā pariññātavattukānaṃ atta paṭisaṃyuttavacanaṃ kathentānaṃpi cittaṃ paduminipatte udakabindu viya tesu dhammesu alaggitvāeva pavattatīti veditabbaṃ. Sattānaṃ cittasantāne kusale dhamme anuppannevā uppādetuṃ uppannevā vā setuṃ adatvā nīvārentīti **nīvaraṇāni**. Kāmanaṭṭhena kāmo, chandanaṭṭhenachandoti kāmacchando. Balavarāgo. Soevanīvaraṇanti **kāmacchandanīvaraṇaṃ**. Paṭṭhāneāruppekāmacchandaṃ nīvaraṇaṃ paṭiccauddhaccanīvaraṇanti vuttattā pana thapetvā rūpārūparāge avaseso sabbolobho kāmacchande asaṅgahitonāma natthi. Jhānapaṭipakkhabhāvopana pañcakāmaguṇikarāgasseva hotīti veditabbo. Byāpajjanaṃ **byāpādo**. Cittassa pūtibhāvoti attho. Yokocidoso. Kasmā panettha **thinamiddha nīvaraṇa**nti ca **uddhacca kukkucca nīvaraṇa**nti ca dve dve dhammā ekaṃ nīvaraṇaṃ katvā vuttāti. Kiccato paccayato paṭipakkhatoca sadisattā. Tathā hi kiccato tāva thinamiddhadvayaṃ cittuppādānaṃ līnabhāvā pādanakiccaṃ. Uddhaccakukkuccadvayaṃ avūpasantabhāvāpādanakiccaṃ. Paccayato purimadvayaṃ tandivijambhi tatāpaccayaṃ. Pacchimadvayaṃ ñātibyasanādivitakkapaccayaṃ. Paṭipakkhato purimadvayaṃ vīriyapaṭipakkhaṃ. Pacchimadvayaṃ samathapaṭipakkhanti.

Anusentīti **anusayā**. Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Anuanu sentītivā anusayā. Yāva maggaṃ napaṭilabhati. Tāva antarā aparikkhiyyamānā hutvā kāraṇalābhe sati punappunaṃ uppajjantīti attho. Uppajjanañcettha appahīnaṭṭhena uppajjanā rahabhāvo veditabbo. Na pana sarūpato uppatti, kathaṃ viññā yatīti ce. Yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tasseva paṭighānusayo uppajjatīti vuttattā. Evañca katvā pāḷiyaṃ puthujjanassa sattapi anusayā anusayavāre saha anusentīti uppajjanavāre saha uppajjantīti vuttā. Yathāha puthujjanassa avijjānusayoca anuseti. Kāmarāga. Paṭigha. Māna. Diṭṭhi. Vicikicchā. Bhavarāganusayoca anusetīti. Tathā uppajjanavārepīti.

Apica, sarūpato pariyuṭṭhānaṃ apatvā santāne pavattamānehi kusalākusalā byākatacittuppādehi saha anurūpā aviruddhā hutvā senti. Visuṃ sampayuttadhammabhāvena avuṭṭhitā hutvā sayitā hontīti anusayā. Anu anu sentītivā anusayā. Pakatiyā yathānusayitesueva kāmarāgādīsu punappunaṃ uppajjitvā diguṇa tiguṇādi vasena punappunaṃ senti. Sayanākārena uparupari paliveṭhentīti attho.

Tīsu rāgādīnaṃ avatthāsu pathamāvatthāya ṭhitānaṃ kāmarāgā dīnametaṃ adhivacanaṃ. Tisso hi avatthā anusayāvatthā pariyuṭṭhānāvatthā vītikkamāvatthāti. Tattha ye kāmarāgādayo uppajjitvā kāyaṅgavācaṅgaṃ cālenti, tesaṃ tathāpavattā avatthā vītikkamāvatthānāma. Ye manasmiṃ eva javanacittasahajātā hutvā pavattanti, tesaṃ tathāpavattā avatthā pariyuṭṭhānāvatthānāma. Ye pana javanasahajātabhāvaṃpi apatvā vāsanādhātuyo viya cikkasantānā nusayitā hutvā pariyuṭṭhānappattiyā bījabhāvena tiṭṭhanti, subhanimittādikeca ārammaṇe āpātamāgate yesaṃ vasena āvajjanaṃ rāgādipātubhāvatthāya ayoniso bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, abhāvitañca cittaṃ yesaṃ vasena damathaṃ naupeti, tesaṃ tathā pavattā avatthā anusayāvatthānāma. Tadavatthikā kāmarāgādayo anusayānāma. Te pana aparamatthabhūtāpi na honti. Ekantaparamatthajātikattā. Naca kusalābyākatabhūtā ekantākusalajātikattā. Nāpi kusalābyākataviruddhā, visuṃ sampayuttadhammabhāvena anupaladdhattā. Nāpi kālattayavinimuttā, tekālikadhammasannissayena pavattanato. Yadā pana te samuṭṭha hitvā pariyuṭṭhānabhāvaṃ gacchanti, tadā visuṃ sampayuttadhamma bhāvañca gacchanti. Sārammaṇādibhāvoca tesaṃ paribyatto hoti. Etadatthaṃ sandhāya kathāvatthumhi tesaṃ sārammaṇadhammabhāvo saṅkhārakkhandhabhāvoca patiṭṭhāpito hotīti.

Yathā pana phaladhārimhi rukkhamhi visakaṇṭake dinne rukkhānusayito phaluppattiyā paccayabhūto sineho parikkhayaṃ gacchati. Samaye uppajjissamānāni phalāni nuppajjanti. Evaṃ sānusaye citta santāne yasmiṃ khaṇe maggo pātubhavati, tasmiṃ sahamagguppādā so so anusayo parikkhayaṃ gacchati. Parikkhīṇassa pana puna pariyuṭṭhānaṃnāma natthi, kuto vītikkamoti imamatthaṃ sandhāya maggo anāgatasāmaññaṃ kilesajātaṃ pajahatīti tattha tattha vutto. Tattha anāgatasāmaññanti anāgatasammataṃ, na ekanta anāgataṃ. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ maggo yekilese pajahati, te atītākivā anāgatātivā paccuppannātivā navattabbāti vuttaṃ. Etenaca maggo kilesamukhena yāni kusalākusalakammānica upādinnakakhandhapañcakeca pajahati, te atītātivāanāgatātivā paccuppannātivā navattabbāti dīpeti. Yadi evaṃ maggena pahīnā sabbe tebhūmakadhammā kālavimuttānāma ataṅkhatā nāma apaccayānāma siyunti.Na. Tekālikajātikattā saṅkhata sapaccayajātikattā ca. Te hi magge anuppanne ime nāmadhammā uppajjissanti nirujjhissantīti evaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ āhacca ñāṇena gahitattā lakkhaṇavasena tebhūmakādibhāvaṃ bhajantīti. Evañca katvā visuṃ sampayuttadhammabhāvaṃ apattānaṃ anusayāvatthāya vā vāsanāvatthāyavā kammasamaṅgītāvatthāyavā āsayajjhāsayā dhimutticaritavatthāsuvā ṭhitānaṃ sabhāvānaṃ jātivasena paramattha dhammatā akusalāditāca paccetabbā hotīti.

[208] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanā rahā santāne anuanusayitā viya hontīti tadavatthā anusayāti vuccanti. Te pana nippariyāyato anāgata kilesā. Atītapaccuppannāpi taṃsabhāvattā tathā vuccantī’’ti vuttaṃ. Tattha anusayānāma santāne kadācipi anuppanna pubbā anāgata kilesā evāti katvā santāne anu anusayitā viya hontīti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Na hi te anuanusayitā viya honti. Ekantena anusayitāeva hontīti.

[209] Yañca **tattha**

‘‘Te pana nippariyāyato anāgatakilesā’’ti vuttaṃ. Taṃpi na yuttaṃ.

Na hi maggena appahīnā anusayā anāgatānāma honti. Pahīnāpica nippariyāyato anāgatāti nasakkā vattuṃ. Anāgata sāmaññassa adhippetattāti. Etena atītapaccuppannāpi taṃsabhāvattātathā vuccantīti idaṃvipaṭikkhittaṃ hoti. Apica, uppādaṭṭhitibhaṅga pattānaṃeva ekantena tekālikatā hotīti tadapattānaṃ anusayānaṃ paccuppannatā pariyāyova vattuṃ yutto. Evañca katvā pāḷiyaṃ yassa kāmarāganusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatītiādinā paccuppannakāliko uppādavāro eva vutto, na nirodhavāro, naca atītānāgata vārāti. Yaṃ pana paṭisambhidāmagge hañci paccuppanne kilese pajahati. Tena hi ratto rāgaṃ pajahati, duṭṭho dosaṃ, muḷho mohanti vuttaṃ. Taṃ pariyuṭṭhānapattānaṃ ekantapaccuppannakkhaṇaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ vattamānuppannaṃ bhutvā vigatuppannaṃ okāsakatuppannaṃ samudācāruppannanti catubbidhaṃ uppannaṃ na maggavajjhaṃ. Bhūmiladdhuppannaṃ ārammaṇā dhiggahi tuppannaṃ avikkhambhituppannaṃ asamugghāṭituppannanti catubbidhaṃ maggavajjhanti vuttaṃ. Tattha vattamānuppannaṃ samudā cāruppannanti idaṃ dvayaṃ khaṇapaccuppannameva. Bhutvāvigatuppannaṃ atītameva. Okāsa katuppannaṃ anāgatameva. Tadubhayaṃ pana paccuppannasamīpattā uppannanti vuttaṃ. Samīpapaccuppannanti vuttaṃ hoti.

Bhūmiladdhuppannaṃnāma attano khandhesu anusayitānaṃ maggena appahīnānaṃ anusayānaṃeva nāmaṃ. Ārammaṇādhiggahituppannaṃ nāma subhanimittādike ārammaṇe sakiṃ javitvā yāva tammūlako pariyuṭṭhānavego na vūpasammati, tāva adhimattathāmagata bhāvena ṭhitānaṃ tesaññeva nāmaṃ. Anusayā hi nāma anamatagge saṃsāre punappunaṃ pariyuṭṭhānapattānaṃ kilesānaṃ vasena uparupari thira tara daḷhatara pattiyā pakatiyāpi thāmagatāevanāma honti. Na yenavā tenavā vāyāmena pajahituṃ sakkuṇeyyā. Evaṃ santepi yadā yo yo anusayo paccayalābhena pariyuṭṭhāna bahulo hoti, tadā so so visesena adhimattathāma gatabhāvaṃ patvā ṭhito hoti. Yadā yo yo paṭipakkhadhamma samādānena niggahapatto hoti, tadā so so mandathāma gatabhāvaṃ patvā ṭhito hotīti. Avikkhambhituppannaṃnāma samatha vipassanāhi suṭṭhuaniggahitānaṃ tesaññeva nāmaṃ. Asamugghāṭi tuppannaṃnāma maggena appahīnānaṃ bhūmiladdhānaṃ tesaṃeva nāmanti. Yasmā pana lokuttaradhammānāma kilesānaṃ accantapaṭipakkhā hontīti heṭṭhimā maggaṭṭhaphalaṭṭhā sekkhā attano maggaphalakkhaṇesu upari maggājjhehipi anusayehi sānusayātivā nirānusayātivā thāmavatātivā athāmagatātivā navattabbā. Tasmā anusayānaṃ tādise paccuppanna bhāve satipi hañci paccuppanne kilese pajahati. Tenahi thāmagato anusayaṃ pajahatīti vutta doso natthīti veditabboti. Kāmarāgoeva anusayo **kāmarāgānusayo**.

Saṃyojenti bandhantīti **saṃyojanāni,** tāni pana sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso kāmacchando byāpādoti pañca orambhāgiyāni. Rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjāti pañca uddhaṃbhāgiyānīti suttante abhidhammeca dasasaṃyojanāni āgatāni. Itarāni pana abhidhammeeva āgatānīti tato visesakaraṇatthaṃ **suttante**ti vuttaṃ. Kamo pana dvinnaṃpi pāḷiyā nasameti. Sabhāga dhammasaṅgahavasena pana idha aññathā kamo vutto siyāti. Cittaṃ kilissanti vibādhenti upatāpenticāti **kilesā**. Kilissantivā malīnabhāvaṃ nihīnabhāvañca gacchanti sattā etehīti kilesā. **Kāmabhavanāmenā**ti vatthukāmadīpakena kāmanāmena rūpārūpabhavadīpakena ca bhavanāmena. Tādisaṃ kāma bhavasaṅkhātaṃ ārammaṇabhūtaṃ vatthu etissāti **tabbatthukā. Tathā pavatta**nti sīlabbatāni parato āmasanākārena idaṃ me saccaṃ moghamaññanti abhinivisanākārena khandhesu attābhinivesākārenaca pavattaṃ. **Vatthuto**ti sabhāvadhammato. Ayaṃ pāpasaṅgaho akusalaṅgaho navadhā vuttoti yojanā. [Akusalasaṅgaho]

163. Missaka saṅgahe pāṇātipātādīni pāpakammāni karontānaṃpi cittassa ārammaṇe ujukaraṇaṃnāma jhānena vinā na sijjhatīti vuttaṃ **sattajhānaṅgānī**ti. Kalyāṇevā pāpakevā ārammaṇe ujukaṃ cittapaṭipādanasaṅkhātassa upanijjhāyana kiccassa aṅgānīti attho. Tattha domanassaṃ akusalajjhānaṅgaṃ. Sesāni kusalākusalābyākatānīti. Kalyāṇakamma pāpakammasaṅkhātāsu sugati duggati vivaṭṭasaṅkhātāsuca nānādisāsu taṃtaṃdisāti mukhappavattisaṅkhātā cittassa gatināma sammāvā micchāvā pavattehi dassanādīhi eva sijjhatīti vuttaṃ **dvādasamaggaṅgānī**ti. Cittassa ujugatiyāvā vaṅkagatiyāvā gamanassa pathaṅgāni upāyaṅgānīti attho. Tattha micchādiṭṭhi micchāsaṅkappa micchāvāyāma micchāsamādhayo pāpakamma duggatibhava saṅkhātāsu ahitadisāsu cittassa vaṅkagatiyā gamanassa upāyaṅgāni, itarāni kalyāṇakamma sugatibhava vivaṭṭadhammasaṅkhātāsu hitadisāsu ujugatiyāti daṭṭhabbaṃ. Tattha pāṇātipātakamme vitakka vicāra domanassekaggatā saṅkhātaṃ caturaṅgikajjhānaṃ micchāsaṅkappa micchāvāyāma micchāsamādhi saṅkhāto tiyaṅgīkamaggoca veditabbo. Evaṃ sesesu sucaritaduccaritakammesu jhānamaggā uddharitabbā. Vibhaṅge pana suttantesuca micchāvācā micchākammanto micchāājīvo micchāsatīti imepi cattāro āgatā. Ime pana visuṃ cetasikadhammā nahonti. Tathā tathā pavattānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ adhivacananti katvā idha nagahitā.

[210] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Sugati duggatīnaṃ nibbānassa ca abhimukhaṃ pāpanato maggā; Tesaṃ pathabhūtāni aṅgāni maṅgānī’’ti vuttaṃ; Taṃ na sundaraṃ;
> Na hi aṅgāni maggānaṃ pathabhūtāninām honti; Maggasaddoyeva pathapariyāyo aṭṭhakathāsu vutto na aṅgasaddoti;

[211] Yañca **tattha**

> ‘‘Maggassavā aṭṭhaṅgikassa aṅgāni maggaṅgānī’’ti vuttaṃ. Taṃpi anupapannaṃ.

Idha hi katthaci citte tiyaṅgiko katthaci caturaṅgikotiādinā nānāmaggova adhippetoti.

Ādhipaccaṭṭhena **indriyāni**. Kiñca ādhipaccaṃ. Attādhīnavuttike dhamme attano gatiyaṃ sabbaso vattetuṃ samatthabhāvo. Iti tesu tesu kiccesu attano ādhipaccasaṅkhātaṃ indaṭṭhaṃ karonti sādhentīti indriyāni. Indaṭṭhaṃ kārentītipi indriyāni. Issarā adhipatinoti vuttaṃ hoti. Tattha pañcacakkhādīni dassanādikiccesu cakkhuviññāṇādīnaṃ issarāhonti. Balavadubbalamanda tikkhādīsu attākārānuvattāpanato. Bhāvadvayaṃ itthākārādivasena pavattiyaṃ catusamuṭṭhānika rūpānaṃ sakalakhandhapañcakasseva vā issaro hoti. Aññathā appavattito. Tathā hi yasmiṃ santāne paṭisandhiyaṃ itthibhāvo pavattati. Tasmiṃ sabbe kammādipaccayā catusamuṭṭhānarūpasantatiṃ samuṭṭhāpentā itthākārasahitameva samuṭṭhāpenti, no aññathā. Chandacittādhippāyāpi tasmiṃ mandākārasahitāva pavattanti. Tabbiparītena purisasantānaṃ veditabbaṃ. Jīvitadvayaṃ rūpā rūpasantatīnaṃ ratti diva māsa saṃvaccharānukkamena addhānapharaṇe sahajātadhammānaṃ issaro hoti. Tesaṃ tadāyattavutti kattā. Mano vijānanakicce. Vedanāpañcakaṃ tathā tathā ārammaṇarasānubhavane. Saddhā ārammaṇāvīmuccane. Vīriyaṃ kammani alīna vuttibhāve. Sati ārammaṇupaṭṭhāne. Samādhi ārammaṇe niccalaṭṭhi tiyaṃ. Paññā asammohakicce sampayuttadhammānaṃ issaro hoti. Anaññābhibhavanīyabhāvena pavattanato. Yathā hi silāyaṃ pathavī sahajātehi anabhibhavanīyā hoti. Attanāvate abhibhavitvā visuṃ avijjamāneviya katvā pavattati. Yathā ca udake āpo aggimhi tejo vāte vāyo. Evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Aññāyittha paṭivijjhitthāti aññātaṃ. Na aññātaṃ anaññātaṃ. Catusaccadhammo. Amataṃvā padaṃ. Anaññātaṃ ñassāmi jānissāmīti anaññātaññassāmi. Ākhyātikaṃpi hi padaṃ saññāsaddabhāve ṭhitaṃ nāmikaṭṭhāne tiṭṭhati. Yathā makkhaligosālo ehipassi koti. Evañhi sati tassa padantarena saha samāsabhāvo navirujjhatīti. Anaññātaññassāmīti evaṃ paṭipannassa indriyaṃ **anaññā taññassāmītindriyaṃ**. Ādimanasikārato paṭṭhāya tādisena ussāhena saha vipassanaṃ ārabhantassa tasmiṃ ussāhe apaṭipassaddheyeva sotāmattimaggaṃ paṭilabhantassa indriyanti vuttaṃ hoti. Ājānātīti aññaṃ. Tameva indriyanti **aññindriyaṃ,** pathamamaggena anaññātaṃ ñatvāpi kilesappahānakiccassa apariniṭṭhitattā tassa jānanakiccassa vippakatabhāvena yathā diṭṭhe tasmiṃ catusaccadhamme amatapadeeva vā punappunaṃ jānanakicca yuttānaṃ indriyanti vuttaṃ hoti. **Aññātāvindriya**nti aññā tāvino pariniṭṭhita ājānana kiccassa khīṇāsavassa indriyanti aññātāvindriyaṃ. Tividhaṃ petaṃ tathārūpe jānane sampayutta dhammānaṃ issaro hotīti veditabbaṃ.

Tattha imesaṃ sattānaṃ pākaṭe rūpakāye attagāhadaḷhattaṃ tabbimuttica imesaṃ apariññāya pariññāyaca hotīti dīpetuṃ ādito pañca pasādindriyāni vuttāni. Tassa attassa itthipuma tābhedo imesaṃ vasena hoti. Tasmiṃ vā itthipurisa gāho tabbimuttica imesaṃ apariññāya pariññāyaca hotīti dīpetuṃ kadanantaraṃ bhāvindriyadvayaṃ vuttaṃ. Soca attā imassa vasena jīvasaññaṃ labhati. Tasmiṃvā jīvagāho tabbimuttica imassa apariññāya pariññāyaca hotīti dīpetuṃ tadanantaraṃ jīvitindriyaṃ vuttaṃ. Idaṃ pana bhāvindriyato pure vattabbaṃpi rūpārūpa missakattā idha vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nāmakāye attagāhadaḷhattaṃ tabbimuttica imassa apariññāya pariññāyaca hotīti dīpetuṃ nāmindriyesu manindriyaṃ ādito vuttaṃ. Soca arūpī attā imesaṃ vasena saṃkiliṭṭho vipphanditoca hoti. Tasmiṃvā sukhitadukkhitagāho tabbimuttica imesaṃ apariññāya pariññāyaca hotīti dīpetuṃ tadanantaraṃ pedanindriyapañcakaṃ vuttaṃ. Tassa saṃkiliṭṭhassa vodānappattiyā taṃtaṃgāhavimuttiyāvā paṭipattidassanatthaṃ tadanantaraṃ saddhādipañcindriyaṃ vuttaṃ. Tāya paṭipattiyā vodānappatti yā ādi majjha pariyosāna dassanatthaṃ ante tīṇi lokuttarindriyāni vuttānīti.

[212] Vibhāvaniyaṃ pana

‘‘Ettāvatā adhippetatthasiddhīti aññesaṃ agahaṇanti’’ vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Nahi santesupi aññesu indriyabhāvārahesu dhammesu ettāvatā adhippetatthasiddhiyā tesaṃ aññesaṃ bhagavato therassaca agahaṇanti yuttaṃ vattuṃ. Indriyabhāvārahassa aññassa asambhavato. Yadi hi sambhaveyya, sataṃpi sahassaṃpi gaṇhissatiyevāti. Baliyanti uppannuppanne paṭipakkhadhamme sahanti maddantīti **balāni**. Yathā abalānaṃ baliyanti. Maddantenaṃ parissayāti. Etthaca abalāti dubbalā. Nanti hīnavīriyaṃ janaṃ. Baliyantīti balasā karonti ajjhottharanti. Parissayāti abalā rāgādi parissayāti attho. Apica, paṭipakkhadhammehi akampiyaṭṭhena akkho bhaṇiyaṭṭhena balānināma. Tasmā assaddhiyasaṅkhātena paṭipakkhadhammena kampetuṃ asakkuṇeyyatā **saddhābalaṃ**nāma. Kosajjasaṅkhātena kampetuṃ asakkuṇeyyatā **vīriyabalaṃ**nāma. Muṭṭhasaccena kampetuṃ asakkuṇeyyatā**satibalaṃ**nāma. Uddhaccena kampetuṃ asakkuṇeyyatā**samādhibalaṃ**nāma. Avijjāyakampetuṃ asakkuṇeyyatā **paññābalaṃ** nāma. Sesadukadvayaṃ pana aññamaññaṃ paṭipakkhenayojetabbaṃ.

[213] Vibhāvaniyaṃ pana

> Pāpabaladukaṃ paṭipakkhena yojetuṃ nalabbhatīti katvā ‘‘ahirikānottappadvayaṃ pana sampayuttadhammesu thirabhāve nevāti’’ vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Sampayuttadhammesu thirabhāvotica paṭipakkhehi akampiyatā tica atthato nānattābhāvatoti. Vīriyasamādhibalāni kusalākusalābyākatāni. Ahirikānottappāni akusalabalāni. Sesāni kusalābyākatānīti. **Adhipatī**ti ettha patīti sāmi issaro. So pana padesa issaro sakalissaroti duvidho. Tattha indriyāni paresaṃ visaye sayaṃ paravase vattitvā attano visayeeva parehi attano vase vattāpentīti padesissarā nāma. Pubbāti saṅkhāravasena pubbāgamanavasena vā visesetvā pavattaṃ adhipatiṭṭhānaṃ patvā pana añño dutiyo issaronāma natthi. Tasmā adhiko patīti adhipati. Attā dhīnavuttīnaṃ patīti adhipatītica vadanti.

Chandoeva adhipatīti chandādhipati. Chandavato kiṃnāma kammaṃ nasijjhatīti evaṃ pubbābhisaṅkhāravasenavā pubbe atītabhavesu suṭṭhu āsevitachandāgamanavasenavā tesu tesu kalyāṇa pāpakammesu sampayuttadhamme mahoghoviya tiṇapaṇṇakasaṭe attaparādhīne niccaṃ paggahitadhure katvā pavatto kattukamyatā chando. Esa nayo sesesupi. Nanu cettha pacchimā tayo dhammā adhipatibhāvaṃ gaṇhantā indriyabhāvaṃ avijahitvāva gaṇhantīti adhipatibhūtāva samānā indriyakiccavasena paravasepi vattantīti. Saccaṃ, aññaṃ pana adhipatikiccaṃ, aññaṃ indriyakiccanti natthettha dosoti. Yathā hi rājā cakkavattī ekassa attano purohitassa santike ekaṃ dibbavijjaṃ gaṇhāti. Na ettāvatā rājā cakkavattināma nahoti. Naca vijjāhetu aññassa vasena vattati. Aññañhi cakkavatti rajjakiccaṃ, aññaṃ vijjāgahaṇa kiccanti. Evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Tattha adhipatikiccaṃnāma taṃtaṃkicca visesaṃ anapekkhitvā atulyabalena abhibhavitvā sahajāta dhamme attano attano kiccesu anivattamāne katvā dhura vāhitā. Indriyakiccaṃ pana vijānanādikiccaṃ ārabbha pavuccatīti.

Āharanti sahajātādipaccayasāmaññato atirekena asādhāraṇapaccayasattivisesena haranti pavattentīti **āhārā**. Āharantivā ajjhattasambhūtā te te paccayadhammā paccayuppannadhammāca attānañceva attano attano paccayakiccaṃ paccayuppannakiccañca suṭṭhu haranti vahanti etehīti āhārā. Yathāhasabbe sattā āhāraṭṭhitikāti. Etthaca sabbe sattāti etena sabbe ajjhattasambhūtā paccayapaccayuppannadhammā vuttā. Āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikā. Yathārahaṃ catuvīsatipaccayehi ṭhitisabhāvāti attho. Nanucettha paccayāhārova vutto. Na āhārapaccayo. Idha pana catubbidho āhārapaccayadhammova vuttoti. Saccaṃ, paccayaṭṭhena pana āhāranāmakānaṃ sabbesaṃ catuvīsatipaccayadhammānaṃ majjhe yedhammā cattāro āhārāti visesetvā vuttā. Te tesaṃ paccayāhārānaṃpi āhārabhūtāti siddhā hontīti. Imasmiṃ atthe catunnaṃ āhārānaṃ mahanta bhāvo pākaṭo hotīti.

Tattha yathā yavabījānaṃvā sālibījānaṃvā ānubhāvo nāma kaḷiraṅkurānaṃ uppādāna padhānaṃ hoti. Tatoparaṃ pana sassabhāvaṃ patvā cha pañca māse vaḍḍhiyāvā ṭhitiyāvā pathavi rasaāporasānaṃ ānubhāvo padhānaṃ hoti. Evamevaṃ kabaḷī kārāhārūpajīvīnaṃ kāmasattānaṃ kammassa ānubhāvonāma paṭisandhirūpuppādane padhānaṃ hoti. Tatoparaṃ pana yāvatāyukaṃ vaḍḍhīyāvāṭhitiyāvā utuāhārānaṃ ānubhāvo padhānaṃ hoti. Kammajarūpāni hi yāva āsannamaraṇā pavattamānānipi utuāhārehi anuggahitānieva pavattanti. Utuca āhāru patthambhitoyeva attano kiccaṃ karoti. Tasmā tesaṃ sattānaṃ catusantatirūpaṃ kabaḷīkārāhārena anupatthambhīyamānaṃ ciraṃ napavattati. Upatthambhīyamānaṃeva yāvatāyukaṃ pavattati. Yathāca sakuṇāvā ḍaṃsamakasā dayovā tuṇḍena āhāraṃ gahetvā attabhāvaṃ posenti. Tuṇḍe asante āhāraṃ alabhantā maranti. Evameva ime sattā phassena ārammaṇesu rasaṃ gahetvā vedanāsaṅkhātaṃ upabhogaparibhogaṃ sampādetvā taṇhāvepullaṃ patvā tividhaṃ vaṭṭaṃ pūretvā yāvajjatanāpi vaṭṭe anukaṇṭhamānā pavattanti.

Yadi hi phassonāma na siyā, ārammaṇarasaṃ alabhitvā vedanā paribhogarahitena taṇhuppattiyā okāso natthīti tividhavaṭṭameva nasiyāti. Yathāca te sakuṇādayo pakkhe viyūhitvā antarā apatamānā rukkhato rukkhaṃ vanato vanaṃ vicaritvā attānaṃ yāpenti. Pakkhesu asantesu gamanaṃ asampādentā patitvā maranti. Evamevaṃ ime sattā āyūhanalakkhaṇāya cetanāya cetayitvā kammasamaṅgitaṃ sampādetvā bhavato bhavaṃ vicaritvā yāvajjatanā vaṭṭe saṃsaranti. Yadi hi cetanānāma na siyā, kammavaṭṭassa abhāvo. Tadabhāveca vipākavaṭṭassa abhāvo. Tadabhāveca tadanusayitassa kilesavaṭṭassa abhāvoti vaṭṭaṃnāma na siyāti. Yathāca te sakuṇādayo cakkhunā gocaraṭṭhānaṃvā taṃtaṃdisābhāgaṃvā vibhāvetvā yāvajīvaṃ attānaṃ yāpenti. Cakkhusmiṃ asante kiñcigahetabbavatthuṃvā gantabbaṭṭhānaṃvā alabhitvā tattheva maranti. Evamevaṃ sampayuttā dhammā ārammaṇavijānalakkhaṇena viññāṇena taṃtaṃārammaṇaṃ labhitvā tasmiṃ tasmiṃ phassādayo uppādetvā tividhaṃ vaṭṭaṃ vaṭṭenti. Yadi hi viññāṇaṃnāma na siyā, phassādīnaṃ ārammaṇalābhoyeva natthīti vaṭṭameva na siyāti. Tenāha **cattāro āhārā.La. Viññāṇaṃ catuttha**nti. Saṃyuttakeca –

> Cattārome bhikkhave āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā sambhavesīnaṃvā sattānaṃ anuggahāya kabaḷīkāro āhāro oḷārikovā sukhumovā, phasso dutīyo, manosañcetanā tatīyā, viññāṇaṃ catutthanti vuttaṃ.

Tattha bhūtānanti vuddhippattānaṃ. Sambhavesīnanti kalalādi kāle ṭhitānaṃ. Catunnaṃpana āhārānaṃ yathāsambhavaṃ anamatagge saṃsāravaṭṭevā tasmiṃ tasmiṃ bhavevā ṭhitiyāvā anuggahāyavā pavatti ākāro vuttanayena veditabbo. Aṭṭhakathāyaṃ pana kopanettha āhāro. Kiṃ āhāretīti. Kabaḷīkārā hāro ojaṭṭhamakarūpāni āhāreti. Phassāhāro tisso vedanā. Manosañcetanāhāro tayo bhave. Viññāṇā hāro paṭisandhināmarūpanti vuttaṃ. Taṃ pākaṭaphalavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ojaṭṭhamakarūpuppādanaṃ pana kabaḷīkārāhārassa mahantaṃ kiccaṃ nahoti. Catusantatirūpupatthambhanameva mahantaṃ. Teneva hi pāḷiyaṃ ṭhitiyātica anuggahāyātica vuttaṃ.

Apica yathā upanissayāsevanapaccayā suttanti kapariyāyā abhidhammapariyāyātica duvidhā honti. Tathā āhārapaccayopi duvidho. Tattha yaṃ vuttaṃ manosañcetanāhāro tayobhaveti. Taṃ suttantikapariyāyaṃ sandhāya vuttaṃ. Nahi paṭṭhāne arūpā hārā asahajātānaṃ dhammānaṃ āhāraṭṭhena paccayānāma hontīti. **Pañcaviññāṇesu jhānaṅgāni nalabbhanti**. Tāni hi dubbalakiccaṭṭhānavatthukattā rūpādīsu abhinipātamattāni hontīti na tesu vijjamānā vedanā ekaggatā jhānakiccaṃ sādhentīti. Vitakkapacchimakaṃ jhānantica vuttaṃ. Jhānaṅgānaṃ nāyakabhūtoca vitakko tesu natthīti tattha tāvedanā ekaggatāyo taṃ na sādhentīti. Vīriyupatthambharahitā dhammā sampayuttadhammesu thirabhāvappattā nahontīti avīriyesu soḷasāhetukacittesu samādhibalakiccaṃ na sādheti. Vīriyapacchimakaṃ balanti hi vuttanti āha **avīriyesu balāni nalabbhantī**ti. Heturahitā ca dhammā vaṭṭassa vivaṭṭassaca pattiyā pathabhāvaṃ nagacchanti. Hetupacchimako maggoti hi vuttanti āha **ahetukesu maggaṅgāni na labbhantī**ti. Vicikicchāsampayuttecitte ekaggatā adhimokkharahi tattā ekantena saṃsappanasabhāvāya vicikicchāya abhibhūtattā ca maggindriyabalabhāvāya balavatī nahotīti vuttaṃ **vicikicchā citte ekaggatā maggindriyabalabhāvaṃ na gacchatī**ti. **Dvihetuka tihetuka javanesvevā**ti ettha dvihetuka tihetukasaddena momūhadvayahasanajavanāni nivatteti. Javanasaddena tibhūmakāni dvihetukatihetukavipākāni nivatteti.

[214] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Dvihetukatihetukagahaṇena ekahetukesu adhipatīnaṃ abhāvaṃ dassetī’’ti vuttaṃ, javanabhāvasāmaññattā pana hasanacittepi tesaṃ abhāvo dassetabboyeva hotīti.

Yathāsambhavanti laddhapubbāti saṅkhārassa laddhapubbāgamassa ca ekekassa adhipatino sambhavānurūpaṃ **ekova labbhati**. Na dutiyo. Itarathā adhipatieva nasiyāti. Evañca katvā paṭṭhāne yathā indriyapaccayavibhaṅge arūpinoindriyā sampayuttakānaṃdhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayoti vuttaṃ. Na tathā adhipatipaccayavibhaṅge. Tattha pana chandādhipati chandasampayuttakānantiādinā ekekādhipati vibhāgavaseneva vuttanti. Evañhi sati adhipati indriyānaṃ viseso pākaṭo hotīti. **Naveritā**ti nava īritā kathitā. Kusalā kusalā byākatehi samākiṇṇo **kusalādi samākiṇṇo**. [Missakasaṅgaho]

164. Cattāri saccāni bujjhatīti bodhi. Bujjhantivā tāni taṃ samaṅgino etāyāti bodhi. Catumaggañāṇaṃ. Vuttañhetaṃ mahā niddese bodhi vuccati catūsu maggesu-ñāṇanti. Pakkhoti koṭṭhāso sambhāro. Bodhiyā pakkhe bhavāti bodhipakkhiyā. Adhisīlā dhicittā dhipaññā saṅkhātāsu tīsu sikkhāsu pariyāpannānaṃ satthusāsanadhammānaṃ etaṃnāmaṃ. Te pana koṭṭhāsato satta vidhā hontīti āha **cattārosatipaṭṭhānā**tiādi. Sampayutta dhammesu pamukhā padhānā hutvā kāyādīsu ārammaṇesu tiṭṭhanti nānārammaṇesu cittagamanaṃ nivattetvā tesveva kāyādīsu citta nibandhanavasena pavattantīti paṭṭhānāni. Satieva paṭṭhānānīti sati paṭṭhānāni. Cattārisatipaṭṭhānānīti vattabbe dhammabhāvaṃ apekkhitvā cattārosatipaṭṭhānā tivuttanti daṭṭhabbaṃ. Kāyeanupassanā **kāyā nupassanā**. Rūpakāye rūpasamūhe assāsapassāsādikassa avayavakāyassa taṃtaṃkāyabhāvenavā aniccādibhāvenavā yāva tasmiṃ tasmiṃ kāye sammoho pahiyyati. Tāva punappunaṃ nirantaraṃ samanupassanāti attho. Navappabhedāsu vedanāsu sukhavedanādi kāyaavayavavedanāya taṃtaṃ vedanābhāvena udayabbayavasena ca anupassanā **vedanānupassanā**. Soḷasa pabhedesu sarāgā dīsu cittesu sarāgādikassa avayavacittassa taṃtaṃ cittabhāvena udayabbayavasenaca anupassanā **cittānupassanā**. Pañcapabhedesu nīvaraṇādīsu dhammesu kāmacchandādikassa avayavadhammassa taṃ taṃ dhammabhāvena udayabbayavasenaca anupassanā **dhammānupassanā**.

[215] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyoti kāyo. Assāsa passāsānaṃvā samūho kāyo’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundara meva.

[216] Yañca **tattha**

> ‘‘Kāyassa anupassanā kāyānupassanā’’ti vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ.

Kāye kāyānupassī viharatīti hi vuttaṃ. Etena hi kāye anupassanā kāyānupassanāti ayamatthova padhānato dassitoti.

[217] Yañca **tattha**

> ‘‘Vedanānaṃ vasena anupassanā’’ti vuttaṃ. Taṃpi na sundaraṃ. Vedanāsu vedanānupassīti hi vuttaṃ. Tathā cittānupassanā padepi.

[218] Yaṃpi **tattha**

> ‘‘Saññāsaṅkhārānaṃ dhammānaṃ bhinnalakkhaṇānameva anupassanā dhammānupassanā’’ti vuttaṃ. Taṃpi na sundarameva.

Na hi katthaci pāḷiyaṃ saññāsaṅkhārāva visesetvā dhammāti vuttā atthīti. Pāḷiyañhi chanīvaraṇā pathamaṃ dhammāti vuttā. Tato pañcupādānakkhandhā. Tato dvādasāyatanāni. Tato sattabojjhaṅgā. Tato cattāri saccānīti. Yadievaṃ ekāya dhammānupassanāya vuttāya itarāpi siddhāti satipaṭṭhānaṃ ekameva vattabbaṃ, na cattāroti.Na. Yo hi dhammānupassanāyaṃ rūpakkhandho vutto. So ruppanalakkhaṇānupassanavasena vutto. Ruppanalakkhaṇañhi nibbattitapara matthadhammo. Soca tathā anupassantassa visesato sukhumassa attavipallāsassa pahānāya hotīti. Kāyoti pana taṃtaṃ samūhabhūtarūpadhammavasena veditabbo. Naruppanalakkhaṇavasena. Naca taṃtaṃ kāyabhāvena gahito taṃtaṃ rūpadhammasamūho nibbattita paramatthadhammonāma hoti. Paññattimissakattā. Soca tathā anupassantassa visesato oḷārikassa subhādi vipallāsassa pahānāya hotīti. Tathā vedanācittesupi oḷārikavipallāso sukhumavipallāsoti dve dve vipallāsā honti. Tattha attupanibandhā niccasukha vipallāsā oḷārikā. Attavipallāso sukhumo. Tattha vedanā cittā nupassanā oḷārikavipallāsānaṃ pahānāya visuṃ vuttā. Dhammesu vedanākkhandhaviññāṇakkhandhā sukhuma vipallāsa pahānāyāti. Tasmā cattārova satipaṭṭhānā vattabbāti. Sammā padahanti etehīti **sammappadhānāni**. Kāmaṃ tacoca nhāruca, aṭṭhica avasissatu. Upassussatu me sarīre maṃsalohitaṃ. Yantaṃ purisathāmena purisaparakkamena pattabbaṃ. Na taṃ apatvā vīriyassa saṇṭhānaṃ bhavissatīti evaṃ anivattanavutti vasena pavattassa sammāvāyāmassa etaṃ nāmaṃ. So pana tathā pavatto ekopi samāno kiccasiddhivasena catudhā hotīti. Vuttaṃ **uppannāna**ntiādi.

Tattha **uppannānaṃpāpakāna**nti asukasmiṃ kāle dese ṭhāne vā ahaṃ idañcidañca nāma pāpaṃ akāsiṃ, idañcidañcanāma mayhaṃ uppannanti evaṃ attano santāne uppannabhāvena viditānaṃ akusalānaṃ. **Pahānāyā**ti tesaṃ attano santāne ajjatagge yāvaparinibbānāpuna anuppādadhammatāpādanakaraṇatthaṃ. **Vāyāmo**ti sīla pūraṇa samatha vipassanābhāvanākammesu daḷhaṃ vāyāmo. **Anuppannāna**nti attano santāne uppannapubbanti aviditānaṃ parasantānesuvā suttantesuvā disvāvā sutvāvā viditānaṃ. **Anuppādāyā**ti yesaṃ akusala mūlānaṃ atthitāya imesaṃ sattānaṃ īdisāni kilesajātāni vā pāpakammānivā uppajjanti. Tāni mayi vijjantieva. Ahaṃpi tehi kilesehivā kammehivā aparimuttoyeva. Ahaṃpi svevā parasuvevā bhavantaresuvā tāni attano santāne uppādessā miyevāti evaṃ paccavekkhitvā tesaṃ akusalamūlānaṃ attano santāne uppattiyā paccayasamucchindanatthaṃ. **Anuppannānaṃkusalāna**nti catubhūmakesu kusaladhammesu sattavisuddhipabhedesu imenāma visuddhidhammā mayā appattā anadhigatāeva hontīti evaṃ ñatvā samaye anatikkanteeva appattānaṃ anadhigatānaṃ upari visuddhidhammānaṃ adhigamanatthāya.

Uppannānaṃ kusalānaṃ bhiyyo bhāvāyāti yāni sīlādīni kusalāni mayi uppannāni. Tāni yāva niyāmaṃ naokkamanti, tāva mayhaṃ etānīti vattuṃ nārahanti. Svevā parasuvevā bhavantaraṃ patvāvā bhijjissanti yevāti evaṃ paccavekkhitvā attano santāne uppannānaṃ tesaṃ sabbaso akuppadhammatāpādanavasena suṭṭhutaraṃ vaḍḍhanatthāya. Etesu pana catūsu mukhesu yena kenaci ekena mukhena uppanno vāyāmo catukiccasādhakoeva hotīti veditabbo. Aṭṭhakathāyaṃ pana maggakkhaṇe eva ekassa tassa catukiccasādhakatā vuttāti.

Ijjhanaṃ iddhi, tassa tassa yogakammassa siddhi samiddhi nibbattīti attho. Sā pana saṅkhepato abhiññeyyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsiddhi, pariññeyyānaṃ pariññāsiddhi, pahātabbānaṃ pahānasiddhi, sacchikā tabbānaṃ sacchikaraṇasiddhi, bhāvetabbānaṃ bhāvanāsiddhīti pañcavidhā hoti. Ijjhatītivā iddhi satthusāsane yogakammena ijjhantānaṃ sabbesaṃ mahaggata lokuttaradhammānaṃ nāmaṃ. Pajjati etenāti pādo. Iddhiyā pādoti **iddhipādo**. Iddhipattiyā balavupāyo padhānakāraṇanti vuttaṃ hoti. So pana catunnaṃ adhipatidhammānaṃ vasena catudhā hotīti vuttaṃ **cattāro iddhipādā**tiādi. Adhipatibhūto chandova iddhipādoti **chandiddhipādo**. Esanayo sesesupīti. Etthaca sabbe mahaggatānuttarabhūtā uttarimanussa dhammānāma napākatikena chandenavā vīriyenavā cittenavā paññāya vā adhigantabbā honti. Yena kenaci palibodhena paṭibāhituṃ asakkuṇeyyena adhipatibhāvapattena chandādināeva adhigantabbā. Tasmā ime cattāro dhammā adhipatibhūtāva idha adhippetāti daṭṭhabbāti.

[219] Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Ijjhati adhiṭṭhānādikaṃ etāyāti iddhi, iddhividhaññāṇaṃ. Iddhiyā pādo iddhipādo’’ti vuttaṃ. Taṃ saṃyuttake katamāca bhikkhave iddhi. Idha bhikkhave bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti. Ekopi hutvā bahudhā hoti.La. Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Ayaṃ vuccati bhikkhave iddhīti imāya pāḷiyā sameti. Evaṃsantepi idha abhidhammapariyāyova adhippetoti taṃ na yujjatiyeva.

Vibhaṅge pana pathamavāre lokiya lokuttaramissakā citta cetasikarāsīeva iddhipādāti vuttā. Aṭṭhakathāyañca-pathamajjhāna parikammaṃhi iddhipādonāma. Pathamajjhānaṃ iddhināma.La. Nevasaññā nāsaññāyatanajjhānaparikammaṃ iddhipādonāma. Nevasaññānāsaññā yatanajjhānaṃ iddhināma. Sotāpattimaggassa vipassanā iddhipādo nāma. Sotāpattimaggo iddhināma.La. Arahattamaggassa vipassanā iddhipādonāma. Arahattamaggo iddhināmātica. Pathamajjhānaṃ iddhipādonāma. Dutiyajjhānaṃ iddhināma. La. Ākiñcaññāyatanajjhānaṃ iddhi pādonāma. Nevasaññā nāsaññā yatanajjhānaṃ iddhināma. Sotā pattimaggo iddhipādonāma. Sakadāgāmimaggo iddhināma.La. Arahattamaggo iddhināmāti ca vuttaṃ. Taṃtaṃ pādakajjhānaṃ iddhipādonāma. Tato tato vuṭṭhahitvā uppāditamaggo iddhināmātipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Idha pana uttaracūḷabhājaniye āgatanayena cattāro adhipatidhammāeva iddhipādāti vuttā.

Tattha pana lokuttarabhūtāeva adhippetā. Idha lokiya lokuttara missakabhūtāti. Indriyabalāni atthato heṭṭhā vuttāneva. Pākaṭaṭṭhānato pana catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhāya thāmo veditabbo. Yathāha-kattha bhikkhave saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu sotāpattiyaṅgesu ettha saddhindriyaṃ daṭṭhabbanti. Catūsu sammappadhānesu vīriyassa. Yathāha-kattha bhikkhave vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu sammappadhānesu ettha vīriyindriyaṃ daṭṭhabbanti. Catūsu satipaṭṭhānesu satiyā. Yathāha-kattha bhikkhavesatindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu satipaṭṭhānesuettha satindriyaṃ daṭṭhabbanti. Catūsu jhānesu samādhissa. Yathāha-kattha bhikkhave samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu jhānesu ettha samādhindriyaṃ daṭṭhabbanti. Catūsu ariyasaccesu paññāya thāmo veditabbo. Yathāha-kattha bhikkhave paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu ariyasaccesu ettha paññindriyaṃ daṭṭhabbanti. Sambodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ, samantato bujjhati paṭivijjhati bujjhanti vā etāyāti katvā. Sā hi catusaccadhammaṃ bujjhamānā ekakkhaṇe soḷasahi atthehi saddhiṃ samantato bujjhati, na ekadesa toti tassā sambodhiyā samuṭṭhāpanaṭṭhena sambodhiyā aṅgo sahakārībalavapaccayoti **sambojjhaṅgo**. Satieva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Sā hi kāyādīsu catūsu attano gocaresu bhāvanāvasena suṭṭhusaṃvaḍḍhamānā anupubbena sabbapamāda pakkhaṃ vidhametvā sabbaṃ appamādapakkhañca pūretvā catumaggaññāṇa saṅkhātaṃ sambodhiṃ samuṭṭhāpetīti. Vipassanāya bhūmibhūte ajjhatta bahiddhādhamme vicināti kakkhaḷattaphusanādīhi aniccatādīhica vividhā kārehi cuṇṇavicuṇṇaṃ kurumānoviya tesu daṭṭhabbākāraṃ asesaṃ upadhāretīti dhammavicayo. Soeva sambojjhaṅgoti **dhammavicaya sambojjhaṅgo**. Sopi hi attano gocarabhūtesu tesu dhammesu bhāvanāvasena suṭṭhusaṃvaḍḍhamāno anupubbena sabbaṃsammoha pakkhaṃ vidhametvā sabbaṃ asammohapakkhaṃ pūretvā sayaṃ catumaggañāṇa sambodhi hutvā samuṭṭhahatīti. Sammappadhānavīriyameva sambojjhaṅgoti **vīriyasambojjhaṅgo**. Tampi hi catubbidhesu attano gocaresu bhāvanāvasena suṭṭhu saṃvaḍḍhamānaṃ anupubbena sabbaṃ kusalesu dhammesu līnasaṅkoca kosajjapakkhaṃ kilesajātaṃ vidhametvā sabbaṃ dhurasaṃpaggahapakkhaṃ pūretvā vuttappakāraṃ sambodhiṃ samuṭṭhā petīti.

Pītiyeva sambojjhaṅgo **pīti sambojjhaṅgo**. Sāpi hi vuttappakāresu gocaresu suṭṭhu saṃvaḍḍhamānā kusalesu dhammesu sabbaṃ cittassa aratiukkaṇṭhapakkhaṃ vidhametvā sabbaṃ dhammarati dhammanandidhammārāma pakkhaṃ pūretvā vuttappakāraṃ sambodhiṃ samuṭṭhāpeti. Passaddhieva sambojjhaṅgo **passaddhi sambojjhaṅgo**. Sāpi hi vuttapakāresu gocaresu bhāvanāvasena suṭṭhu saṃvaḍḍhamānā sabbaṃ cittassa sārambha darathapakkhaṃ vidhametvā sabbaṃ vūpasantasītalapakkhaṃ pūretvā vuttappakāraṃ sambodhiṃ samuṭṭhāpeti. Samādhieva sambojjhaṅgoti **samādhi sambojjhaṅgo**. Tassa sambodhisamuṭṭhāpanatā pākaṭā. Tatramajjhattatā saṅkhātā upekkhāeva sambojjhaṅgoti **upekkhā sambojjhaṅgo**. Sāpihi vuttappakāresu satiādīnaṃ gocaresu bhāvanāvasena suṭṭhu saṃvaḍḍhamānā sabbaṃ cittassa līnuddhaccapakkhaṃ vidhametvā samavāhitapakkhaṃ pūretvā vuttappakāraṃ sambodhiṃ samuṭṭhāpetīti. Sammā aviparītato dassanaṃ **sammādiṭṭhi**. Sā pana dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhaniro dhagāminipaṭipadāya ñāṇanti catubbidhā hoti. Sammā aviparītato saṃkappanaṃ **sammāsaṅkappo**. Yathā sammādiṭṭhi daṭṭhabbasabhāvesu pharamānā pavattati tathā tassā saṃvidhānanti attho. Teneva hi so paññākkhandhe saṅgahitoti. Yathāha-yācāvuso visākha sammādiṭṭhi, yoca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitāti. **Sammāvācā** dayo pubbe vuttatthāyeva. Sammā vāyamanti ekenāti **sammāvāyāmo**. Catukiccasādhakaṃ sammappadhāna vīriyaṃ. Passaddhidvayaṃ passaddhisāmaññena ekaṃ katvā **cuddasete sabhāvato**ti vuttaṃ. **Sattadhā**ti vuttappakārānaṃ satipaṭṭhānacatukka sammappadhānacatukkādīnaṃ vasena sattadhā. Idāni tesaṃ cuddasannaṃ kiccānaṃ ṭhānabhedaṃ dassetuṃ **saṅkappapassaddhicā**tiādimāha.

> **[220]** Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**
>
> ''Sattadhā tattha saṅgahoti vatvā puna taṃ dassetuṃ saṅkappapassaddhicātiādimāhā''ti vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Na hi tattha satta sarūpaṃ labbhatīti. Saṅkappo viratittayañca ekaṃ maggaṅgaṭṭhānaṃ pāpuṇāti. Passaddhica pītica upekkhāca ekaṃ bojjhaṅgaṭṭhānaṃ. Chandoca cittañca ekaṃ iddhipādaṭṭhānanti evaṃ navadhammā ekaṭṭhānikā honti. Ekaṃ vīriyaṃ catusammappadhāna iddhi pādindriya balabojjhaṅga maggaṅga vasena navaṭṭhānikaṃ. Ekā sati catusatipaṭṭhāna indriya bala bojjhaṅga maggaṅga vasena aṭṭhaṭṭhānikā. Eko samādhi indriya bala bojjhaṅga maggaṅga vasena catuṭṭhāniko. Ekāpaññā iddhipādindriya bala bojjhaṅga maggaṅga vasena pañcaṭṭhānikā. Ekā saddhā indriya bala vasena duṭṭhānikāti. Te pana sattatiṃsa pabhedā dhammā pubbabhāge nānārammaṇā nānākhaṇikāca honti. Maggaphalesu pana navaṭṭhānikaṃ vīriyaṃ ekameva nibbānaṃ ārammaṇaṃkatvā navasuṭhānesu atta paṭipakkhānaṃ pāpa dhammānaṃ paccaya yamugghātavasena nava kiccāni sādhayamānaṃ ekameva pavattati. Esa nayo aṭṭhaṭṭhānikādīsu. Tasmā te ekakkhaṇe ekacitte sabbe ekato upalabbhantīti vuttaṃ **sabbe lokuttare hontī**ti. **Navāsaṅkappa pītiyo**ti ettha vāsaddo kvaci saddattho. Saṅkappo kvaci dutīyajjhānikā dikepītica kvaci catutthajjhānikādike lokuttare nahontīti attho.

Lokiyepīti sīlavisodhanādivasena pavatte kāmā vacarakusalādike lokiyakusala kriyacittuppādepi. **Yathā yoga**nti sīlavisodhanakamma samathakammanāmarūpapariggahādikammesu yujjitabbānaṃ viratittayādīnaṃ anurūpaṃ. **Chabbisuddhipavattiya**nti sīla visuddhādīnaṃ channaṃ visuddhīnaṃ anukkamena pavattikāle. Etena diṭṭheva dhamme maggaphalapatiṭṭhābhāvatthāya pūrite catupārisuddhi sīlepi saddhāsatiādayo bodhipakkhiyesu saṅgahitā eva honti. Tathā maggapādakatthāya uppāditesu mahaggatajjhānesu mīti dasseti. Tathā hi bojjhaṅgasaṃyuttake –

> Evaṃ bhāvito kho kuṇḍaliya indriyasaṃvaro tīṇi sucaritāni paripūreti. Evaṃ bhāvitāni tīṇi sucaritāni cattāro satipaṭṭhāne paripūrenti. Evaṃ bhāvitā cattāro satipaṭṭhānā satta bojjhaṅge paripūrenti. Evaṃ bhāvitā satta bojjhaṅge vijjāvimuttiyo paripūrentīti vuttaṃ.

Aṭṭhakathāyaṃpi nakevalaṃ balavavipassanā maggaphalesueva bojjhaṅge uddharanti. Vipassanāpādaka kasiṇajjhāna ānāpāṇā suka brahmavihārajjhānesupi uddharantīti vuttaṃ. [Bodhipakkhiyasaṅgaho]

165. Sabbasaṅgahe **pañcakkhandhā**ti pañca rāsayo. Atītādi bheda bhinnānaṃ rūpānaṃ khandho rāsīti **rūpakkhandho**. Ekasmiṃ ruppana lakkhaṇe rāsiṃ katvā ñāṇena pariggahitā rūpadhammāeva. Tathā ekasmiṃ vedayitalakkhaṇe sañjānana lakkhaṇe rāsiṃ katvā pariggahitā atītādibhedabhinnā vedanāsaññāyo **vedanākkhandho saññākkhandho** canāma. Saṅkharontīti saṅkhārā. Phassa cetanā dayo. Tehi chasuvā upapattidvāresu tīsuvā kammadvāresu ekato saṅgamma samāgamma phusanacetayitādīhi attano attano kiccehi dassanasavanādīni sādhāraṇakiccānivā kāyika vācasikamānasikānivā sayana nisajjaṭṭhāna gamana kathana cintanādīni sabbāni kiccāni karonti vidahantīti. Vuttañhetaṃ saṃyuttake –

> Kiñca bhikkhave saṅkhāre vadetha. Saṅkhataṃ abhisaṅkharontīti kho bhikkhave tasmā saṅkhārāti vuccanti. Kiñca saṅkhataṃ abhi saṅkharonti, rūpaṃ rūpatthāya saṅkhataṃ abhisaṅkharonti. Vedanaṃ vedanatthāya saṅkhataṃ abhisaṅkharonti. Saññaṃ saññatthāya saṅkhata abhisaṅkharonti. Saṅkhāre saṅkhāratthāya saṅkhata mabhisaṅkharonti. Viññāṇaṃ viññāṇatthāya saṅkhata mabhi saṅkharontīti. Saṅkhata mabhisaṅkharontīti kho bhikkhave tasmā

saṅkhārāti vuccantīti.

Tattha rūpaṃ rūpatthāya saṅkhatamabhisaṅkharontīti yasmiṃ yasmiṃ kāle sayana nisajjādivasena pavattā yā yā rūpavikati icchīyati, tasmiṃtasmiṃ kāle tassā tassā rūpavikatiyā jātatthāya iriyāpatha parivattanādi vasena taṃ taṃ rūpavikatiṃ saṅkhataṃ abhisaṅkharontīti attho. Khajjabhojjādikaṃ vatthālaṅkārādikaṃ mañca pīṭha geha rathādikaṃ sabbaṃ upabhoga paribhogabhūtaṃ bāhira rūpaṃpi gahetvā yojetuṃ vaṭṭatiyeva. Vedananti diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca sabbaṃpi vedanaṃ. Tattha diṭṭhadhammikaṃ vedanaṃ saṅkhataṃ abhisaṅkharontā cittakammanaccagītādīni taṃ taṃ vedanupakaraṇāni sampādana vasena samparāyikañca abhisaṅkharontā mānusakaṃvā dibbaṃvā taṃtaṃ vedanaṃ patthetvā dāna sīlādi sampādana vasena abhisaṅkharonti. Esanayo sesesupi. Saṅkhāresu pana phassaṃ phassatthāya cetanaṃ cetanatthāyātiādinā dānaṃ dānatthāya sīlaṃ sīlatthāya pāṇātipātaṃ pāṇātipātatthāyātiādinā vā sabbaṃ lokapavattiṃ ñatvā vitthāretabbāti. Ettha siyā, kasmā saṅkhāresu pākaṭā cetanādayo vitakkādayo lobhādayo saddhāsatipaññādayoca dhamme visuṃ visuṃ khandhabhāvena avatvā vedanāsaññāva vuttāti. Vuccate.

Yathā hi cheko mahābhisakko bhesajjamūlāni gahetvā cuṇṇaṃ karonto tesu mūlesu imāni thūlānipi mudūni honti. Imāni khuddakānipi kakkhaḷāni hontīti ñatvā tato pathamataraṃ kakkhaḷāni visuṃ uddharitvā suṭṭhu koṭṭetvā cuṇṇaṃ karoti. Sesāni pana sabbāni mudūni ekato katvā koṭṭetvā cuṇṇaṃ karoti. Tato ubhayāni missetvā silāyaṃ pisetvā bhesajjakamme upaneti. Evaṃ karonto nakilamati. Evamevaṃ bhagavāpi nāmarūpadhammesu tilakkhaṇaṃ āropetvā niccasukhaatta vipallāsānaṃ pahānatthāya anuyuñjantā devamanussā vibhāge akate tīsu dhammesu kilamissantīti ñatvā nāmadhammesu vedanāsaññācittasaṅkhāte tayo dhamme visuṃ uddharitvā ekamekaṃ khandhaṃ nāma katvā desesi. Tathā hi yathā macchānāma udake sati ukkaṇṭhitā nāma natthi. Asati pana ekantena ukkaṇṭhitāyeva honti. Yathāvā madhukarāvā bhamarāvā yasmiṃ vane puppharasa phalarase labhanti, tattha ukkaṇṭhitānāma natthi. Alabhamānā pana ekantena ukkaṇṭhitāeva honti. Evameva imesaṃ sattānaṃ sukha saññitesu patisaraṇesu vedanāsadisaṃ patisaraṇaṃnnāma natthi. Manussadevabrahmasampattiyo assādentāpi sukhavedanatthāyaeva assādenti. Yadica tāhi vinā yathicchitaṃ sukhavedanaṃ labheyyuṃ. Konāma tā sādiyissati. Tathā phassacetanādīhi vitakkavicāravīriyādīhi lobhadosādīhi saddhāsatipaññādīhi ca saṅkhārakkhandhadhammehi diṭṭhadhammikaṃ samparāyikañca yaṃkiñci saṅkhataṃ abhisaṅkharontāpi sukhavedanatthāyaeva abhisaṅkharonti. Yadica tādisena abhisaṅkharaṇena vināpi yathicchitaṃ sukhaṃ labheyyuṃ, tehi dhammehi attho natthīti konāma te dhamme abhisaṅkharissatīti.

Iti sukhasaññitesu dhammesu vedanānāma imesaṃ sattānaṃ paramukkaṃsagataṃ sukhasaññitaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā bhagavā taṃ visuṃ ekaṃ khandhaṃ katvā khandhadesanaṃ desetīti. Tathā imesaṃ sattānaṃ attasaññitesu patisaraṇesu saññāsadisaṃ patisaraṇaṃ nāma natthi. Tathā hi tasmiṃ tasmiṃ sattanikāye uppannā te te sattā attāno attano visayesu sabbaṃ jānitabbaṃ saññāya sañjānitvā viññuttaṃ āpajjanti. Tathā viññuttaṃ āpajjantā yattakaṃ pare jānanti. Tattakaṃ mayaṃpi jānāma. Ko amhākaṃ uttaritaroti evaṃ loke ñāṇasammabhaṃ saññaṃ paramaṃ attānaṃ katvā vicaranti. Iti attasaññitesu dhammesu saññānāma imesaṃ sattānaṃ paramukkaṃ sagataṃ attasaññitaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā bhagavātaṃpi visuṃ ekaṃ khandhaṃ katvā khandhadesanaṃ desetīti. Tathā imesaṃ sattānaṃ niccasaññitesu patisaraṇesu cittasadisaṃ patisaṃraṇaṃ nāma natthi. Tathā hi sattā sukhaṃ dukkhaṃnāma aniccaṃ sukhapattānaṃ dukkhaṃ natthi. Dukkha pattānaṃ sukhaṃ natthītivā. Saññānāma aniccā, kadāci pamussati kadāci napamussatītivā. Vīriyaṃnāma aniccaṃ. Kadāci ārabhati, kadāci na ārabhatītivā. Lobhonāma anicco. Kadāci uppajjati, kadāci nauppajjatītivā. Dosonāma anicco. Kadāci uppajjati, kadāci na uppajjatītivā. Saddhānāma aniccā. Kadāci pasannacitto hoti, kadāci appasannacitto hotītivā. Paññānāma aniccā. Jānitabbaṃpi kadāci jānāti, kadāci na jānātītivā evaṃ cetasikadhammānaṃ anicca bhāvonāma kesañci lokiyajanānaṃpi pākaṭo hoti. Na pana cittassa. Na hi sattā cittaṃnāma aniccaṃ. Kadāci uppajjati, kadāci na uppajjatīti gaṇhanti. Taṃ pana sayaṃ niccaṃ pavattamānaṃ hutvā kadāci sukhena yuttaṃ hoti, kadāci dukkhenātiādinā tasmiṃ niccasaññameva uppādentīti. Iti cittaṃnāma niccasaññitesu dhammesu paramukkaṃ sagataṃ niccasaññitaṭṭhānaṃ hoti.

Tasmā bhagavā taṃpi visuṃ ekaṃ khandhaṃ katvā khandhadesanaṃ desetīti.

[221] Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Bhājana bhojana byañjana bhattakāraka bhuñjaka vikappavasena pañceva vuttā’’ti vatvā taṃ vibhāvantena ‘‘rūpañhi vedanā nissayattā bhājanaṭṭhāniyaṃ. Vedanā bhuñjitabbattā bhojanaṭṭhāniyā. Saññā vedanassāda lābha hetuttā byañjanaṭṭhāniyā. Saṅkhārā abhisaṅkharaṇato bhattakārakaṭṭhāniyā. Viññāṇaṃ upabhuñjakattā bhuñjakaṭṭhāniyaṃ. Ettāvatāca adhippe tatthasiddhīti pañceva vuttā’’ti vuttaṃ. Taṃ sārato nadaṭṭhabbaṃ.

Na hi taṃ aṭṭhakathāyaṃ etapparamavinicchaye āgataṃ. Upamādīpaneeva āgataṃ. Na ca bhagavatā bhājanādivikappasiddhimattaṃ uddissa pañceva khandhā vuttāti sakkā vattuṃ. Tathāsiddhassa atthassa payojanābhāvatoti.

[222] Yañca **tattha**

> ‘‘Desanākkamepi idameva kāraṇaṃ. Yattha bhuñjati, yañca bhuñjati, yenaca bhuñjati, yoca bhojako, yoca bhuñjitā. Tesaṃ anukkamena dassetukāmattā’’ti vuttaṃ. Taṃpi asāraṃ.

Catunnaṃ upādānānaṃ visayabhūtā khandhā upādānakkhandhā. Sabba sabhāgadhamma pariyādānavasena sāsavā anāsavāca dhammā pañcakkhandhāti vuttā, vipassanā bhūmipariggahavasena sāsavāeva **pañcupādānakkhandhā**ti vuttā. Āyatanti attano phaluppattiyā bhusaṃ ussahantā viya hontīti **āyatanāni**. Āyatanasaddo pana chasu ajjhattikesu dvāradhammesu pavattamāno sañjātidesaṭṭhena nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena, chasu bāhiresu ārammaṇadhammesu pavattamāno samosaraṇaṭṭhena, ubhayatthapi kāraṇaṭṭhena pavattati. Tattha citta cetasikā dhammā ekasmiṃvā bhave anamataggevā saṃsāre punappunaṃ saha jāyamānā cakkhādīsu chasu dvārapadesesueva jāyanti, na aññattha. Santānānubandhavasena nivasantāpi tesveva nivasanti, na aññattha. Ākiritvā thapitā viya pavattamānāpi tesveva pavattanti, na aññattha. Tasmā cakkhādīni chasañjātidesaṭṭhena nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhenaca āyatanānindruma. Devāyatanaṃ viya adhiṭṭhānaṭṭhenātipi vattuṃ vaṭṭatiyeva.

Yathāca sampannapupphaphalesu khemesu rukkhesu tato tato pakkhino nilinatthāya āhāratthāyaca niccaṃ samosaranti. Evaṃ rūpādīsu chasuṭhānesu tato tato cittacetasikā dhammā ārammaṇakaraṇatthāya niccaṃ samosaranti. Tasmā rūpādīni cha samosaraṇaṭṭhena āyatanānindruma. Tadubhayāni pana tesaṃ citta cetasikānaṃ kāraṇaṭṭhena āyatanānindruma. Cakkhuca taṃ āyatanañcāti **cakkhāyatanaṃ**. Evaṃ sesāni. Tattha cakkhusotāni sattānaṃ hitakriyāsu bahupakārattā kāmarūpa byāpitattā ca pākaṭānītiādimhi vuttāni. Tehi āsannattā tadanantaraṃ ghānaṃ. Tato jivhāti imāni cattāri padesāyatanānindruma. Tato sakalakāyabyāpako kāyo. Tato tesaṃ sabbesaṃ gocaravisayaggāhakaṃ manoti. Sesāni pana tesaṃ visayattā tadanukkameneva vuttānīti.

Kassaci pana puggalassavā sattassavā manussassavā devassavā brahmunovā vase avattitvā attanoeva sabhāvaṃ dhārentīti **dhātuyo**. Visuṃ visuṃ vavatthitasabhāvattāvā yathāsabhāvaṃ dhārīyanti sallakkhīyanti vavatthapīyantīti dhātuyo. Apica, nissatta nijjīvaṭṭhena dhātuyo. Tattha nissattaṭṭhenāti sattākārā bhāvaṭṭhena sattakiccābhāvaṭṭhena. Ko panettha sattākāro kiṃ sattakiccanti. Jīvayogo sattākāro. Īhāca byāpāro ca sattakiccaṃ. Nijjīvaṭṭhenāti ekasmiṃ bhave yāva namarati. Bhavaparaṃparāyavā yāva saṃsāro na nivattati. Tāva abhijjamāno acchijjamāno ekova vattatīti evaṃ gahitassa jīvassa abhāvaṭṭhena. Cakkhādayoca dhammā sabbaso sattākārarahitā satta kiccarahitāca honti. Naca sayaṃ jīvānāma honti. Nāpi jīvayogāti. Iti nissattaṭṭhena nijjīvaṭṭhenacatedhātuyonāmāti. Tesaṃ pana daṭṭhabbākāro aṭṭhakathāyaṃ vutto. Yathāha-bheritalaṃ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā. Daṇḍo viya rūpadhātu. Saddoviya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṃ viya cakkhudhātu. Mukhaṃ viya rūpadhātu. Mukhanimittaṃ viya cakkhuviññāṇadhātu. Athavā, ucchuyanta kilayantaṃ viya cakkhudhātu. Yantacakkayaṭṭhi viya rūpadhātu. Ucchurasa telāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇi viya cakkhudhātu. Uttarāraṇi viya rūpadhātu. Aggi viya cakkhuviññāṇadhātu. Esanayo sotaviññāṇadhātuādīsu. Manodhātu pana yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātuādīnaṃ purecarānucarā viya daṭṭhabbā.

Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallamiva sūlamivaca daṭṭhabbo. Saññā saṅkhārakkhandhā vedanāsalla sūlayogā āturā viya daṭṭhabbā. Puthujjanānaṃvā saññā āsā dukkhajananato rittamuṭṭhi viya ayathābhuccanimittagāhato vanamigoviya. Saṅkhārā paṭisandhiyaṃ pakkhipanato aṅgārakāsuyaṃ khipanapurisā viya. Jātidukkhānubandhato rājapurisānubandhacoro viya. Sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto visarukkhabījāni viya. Rūpaṃ nānāvidhupaddavanimittato khura cakkaṃviya daṭṭhabbaṃ. Asaṅkhatāpidhātu amatato santato khemato ca daṭṭhabbā. Kasmā, sabbānatthapaṭipakkhabhūtattā. Manoviññāṇadhātu gahitārammaṇaṃ muñcitvāpi aññaṃ gahetvā pavattanato vanamakkaṭo viya, duddamanato assakhaluṅgo viya, yattha kāmanipātito vehāsaṃ khittadaṇḍo viya, lobhadosādi nānāppakāra kilesayogato raṅganaṭo viya daṭṭhabbāti. **Ariyasaccānī**ti ettha santassa dhammassa bhāvo saccaṃ. Santassāti bhūtassa tathassa aviparītassa. Apica, kenaṭṭhena saccanti. Tathaṭṭhena avitathaṭṭhena anaññathaṭṭhena. Yañhi cakkhussa dukkhattaṃ, taṃ tathaṃ hoti avitathaṃ anaññathaṃ. Dukkhadukkha saṅkhāradukkha vipariṇāmadukkha saṅkhātehi tīhi dukkhehi taṃ samaṅgipuggalassa abhiṇhapīḷanato. Tattha saṅkhāradukkhaṃ nāma kammajānaṃ uppattiyā pageva taṃtaṃkammā bhisaṅkharaṇadukkhaṃ. Tathā utujādīnaṃ uppattiyā pageva taṃtaṃ utucittāhārānaṃ abhisaṅkharaṇadukkhaṃ.

Cakkhu hi nāma rūpibrahmānaṃpi purimabhave jhānabhāvanā saṅkhātaṃ mahantaṃ kammābhisaṅkharaṇa dukkhaṃ anubhavantānaṃyeva uppajjati. No aññathā. Kāmasattānaṃ pana purimabhave kammasaṅkhāradukkhaṃ anubhavitvā uppannaṃpi yāvajīvaṃ pavattiyā āhārādisaṅkhāradukkhañca paṭijaggana dukkhañca anubhavantānaññeva pavattati, no aññathā. Pavattamānañca paccayavekallevā jāte antarāyevā āgate yadākadāci bhijjati. Maraṇakālaṃ patvā pana ekantena bhijjatiyeva. Tasmā taṃ assādetvā tadatthāya kammaṃvā āhārādipaccayaṃvā paṭijagganaṃ vā saṅkharontānaṃ anamatagge saṃsāre saṅkhāradukkhassa pariyantonāma natthi. Iti sabbaṃ cakkhu apariyantena saṅkhāradukkhena puggalaṃ abhiṇhaṃ pīḷetiyeva. Idamassa saṅkhāradukkhaṃ. Idaṃ cakkhu nāma paccayavekallevā jāte antarāyevā āgate yadā kadāci bhijjanajātikaṃ. Tasmā tassa bhijjanabhayena pageva paccaya sampādanadukkhaṃ rakkhāvaraṇaguttisaṃvidhānadukkhaṃ bhijjananimittāni disvā vā bhijjamānevā bhinnevā socanaparidevanādidukkhañca vipariṇāma dukkhaṃnāma. Iti sabbaṃ cakkhu apariyantena vipariṇāmadukkhena puggalaṃ abhiṇhaṃ pīḷetiyeva. Idamassa vipariṇāmadukkhaṃ. Dukkhadukkhaṃ pana tadubhayena dukkhena saheva sijjhati. Evaṃ cakkhu dukkhadukkha saṅkhāra dukkha vipariṇāma dukkhasaṅkhātehi tīhi dukkhehi taṃ samaṅgipuggalaṃ abhiṇhaṃ pīḷetiyeva. Yañca tassa tathāpīḷanaṃ, taṃ tathaṃ hoti, avitathaṃ, anaññathaṃ. Tasmā cakkhu dukkhasaccaṃnāma. Esa nayo sotādīsu tebhūmakadhammesu.

Sesasaccesupi yaṃ lobhasseva dukkhasamudayattaṃ. Yaṃ nibbānasseva dukkhanirodhattaṃ. Yaṃ aṭṭhaṅgikamaggasseva dukkhanirodhamaggattaṃ taṃ kathaṃ hotītiādinā vattabbaṃ. Yāvaca lobho na pahiyyati. Tāva cakkhādīni assādetiyeva. Yāvaca tāni assādeti. Tāva tesaṃ pavattiyā kammādīni saṅkharontiyeva. Yāvaca kammādīni saṅkharonti. Tāva cakkhādīni pavattantiyeva. Yāvacatāni pavattanti. Tāva tesaṃ vuttappakārehi saṅkhāra dukkhādīhi namuccatiyeva. Tasmā lobhassa dukkhasamudayattaṃ tathaṃ hoti. Cakkhādīsuca pavattamānesu vuttappakāraṃ sabbaṃ dukkhaṃ āgacchatiyeva. Apavattamānesu nāgacchati. Tasmā tesaṃ pavattinirodhabhūtassa nibbānasseva dukkhanirodhattaṃ tathaṃ hoti. Tathā lobhapahānato añño dukkhamuttimaggonāma natthi. Aṭṭhaṅgikamaggoca uppajja māno ekantena taṃ pajahati. Tasmā aṭṭhaṅgikamaggasseva dukkhanirodhamaggattaṃ tathaṃ hoti, avitathaṃ, anaññathanti.

Evaṃsantepi saccasaddo pariyāya saccesupi vattatīti vuttaṃ **cattāriariyasaccānī**ti. Tattha dukkhasacce tāva sakkāyapariyā pannā ajjhattadhammāeva ariyasaccaṃnāma. Teyeva hi asmimānassa adhiṭṭhānabhūtā hutvā yāvataṃ mānaṃ na samūhanati. Tāva dukkhakiccaṃ karonti.

Dukkhapariññācanāma yāvadeva asmimānasamugghātāya hoti. Asmimānoca tesveva ajjhattadhammesu nivisatīti tesu pariññātesu pariññākiccaṃ siddhameva hotīti. Tabbiparī tena pana anindriya baddhadhammā maggaphaladhammāca aṭṭhaṅgikavajjā udayabbaya pīḷanato saṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhehica aparimuttattā dukkhasaccaṃ nāma. Samudayasacce eko lobhoyeva ariyasaccaṃnāma. Sohi attasamaṅgino satte attanica ārammaṇadhammesuca assādaṃ janayitvā niccaṃ vaṭṭadukkhato anukkaṇṭhamāne karotīti tesaṃ lobhasadiso añño ñātivā mittovā sahāyovā attāvā attaniyaṃvā natthiviya khāyati. Tasmā taṃsadiso añño koci vaṭṭadukkhasaṃvidhāyakonāma natthi. Tañca pajahituṃ sakkontassa añño dujjahonāma natthi. Avasesāpana sabbepi sāsavā kusalākusaladhammā samudayasaccaṃnāma.

Ettha siyā, nanu avijjāpi sabbassa vaṭṭadukkhassa mūlabhāvena vuttāti sāpi samudaye ariyasacceeva vattabbāti. Vuccate, yathāhi eko cheko uyyānapālo sampattiyuttaṃ bhūmi bhāgaṃ labhitvā attano ñāṇabalena bhūmibhāgañca nānābījānica abhisaṅkharitvā nandanasadisaṃ uyyānaṃ māpesi. Tattha bhūmi uyyāna pālassa bījānaṃ rukkhānañca patiṭṭhānakiccaṃ sādheti. Bījānica aṅkuruppādanakiccaṃ sādhenti, uyyānapāloyeva pana sabbakiccāni sādheti. So hi bhūmiyaṃ bījesu rukkhesuca yaṃyaṃ kattabbaṃ hoti. Taṃ sabbaṃ karoti. Mametanti pariggaṇhāti rakkhati. Tato uppanne bhoge bhuñjati. Tasmā ko idaṃ māpesi, kassedaṃ uyyānanti vutte uyyānapāloyeva māpesi. Tassedaṃ uyyānaṃ icceva vuccati. Na bhūmiṃ māpesi. Bījāni māpenti. Tesaṃ idaṃ uyyānanti vuccati. Kā pana uyyānasampattiyā paccayaparaṃparāti vutte pana bhūmieva ādito vattabbā. Na uyyānapālo. Naca bījānīti. Evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Paṭiccasamuppāda nayañhi patvā paccayaparaṃ paravasena dukkha dhammānaṃ pavatti nivattividhāne avijjāeva ādi pabhavapadhānabhūtā hoti, na taṇhā. Saccadesanāyaṃ pana tesaṃ nibbattakadhammavidhāne taṇhāeva sāmijeṭṭhaka padhānabhūtā hoti. Na avijjāti natthi samudayāriyasaccabhāve avijjāya okāsoti daṭṭhabbo. Kilesānaṃ tadaṅganirodhavikkhambhana nirodhā nirodhasaccaṃnāma. Nibbānaṃ nirodhāriyasaccaṃnāma. Chasu lokiyavisuddhīsu maggaṅgāni maggasaccaṃ nāma. Aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggoeva maggaariyasaccaṃnāmāti.

Ariyasaddo cettha katthaci kadāci kesañci kutoci kathañci avitathabhāvena uttamatthavācakoti. Vibhāvaniyaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena saccasaddassa attho vibhāvito **dukkhaṃariya sacca**nti ettha pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, vipariṇāmaṭṭhoti imehi catūhi atthehi cakkhādikassa ekekassa tebhūmakadhammassa dukkhasaccatā veditabbā. Tattha saṅkhataṭṭha vipariṇāmaṭṭhā pubbe saṅkhāra dukkhavipariṇāmadukkhesu vuttanayāeva. Padatthatopana paccayehi saṅkharīyatīti saṅkhato. Pageva kammādipaccayābhisaṅkharaṇadukkhena vinā na uppajjati, napavattatīti vuttaṃ hoti. Virūpo hutvā pariṇāmo vipariṇāmo. Parihāniceva paribhedoca. Pīḷanaṭṭhoti ettha pīḷitabbanti pīḷanaṃ. Pīḷetīti pīḷanaṃ. Pīḷīyate pīḷanaṃ. Atthoti sabhāvo. Pīḷanaṃ attho yassāti viggaho. Tattha yathā ekissā duggatitthiyā kucchimhi putto uppajjati. Soca nānārogehi sayaṃ niccaṃ pīḷito hutvā paṭijagganadukkhehi mātarañca niccaṃ pīḷetiyeva. Yañca tassā kucchimhi tādisassa puttassa uppajjanaṃ, tañca tassā itthiyā pīḷanakiccameva hoti. Evamevaṃ ye cakkhādayo dhammā jarāmaraṇehi niccaṃ pīḷīyanti, te paṭijagganadukkhehi taṃ samaṅgīnaṃ puggalaṃ niccaṃ pīḷentiyeva. Yañca tassa santāne tesaṃ uppajjanaṃ, tañca tassa pīḷanakiccamevāti. Yathāhayo bhikkhave cakkhussa uppādo ṭhiti abhinibbatti pātubhāvo. Dukkhasseso uppādo. Rogānaṃ ṭhiti jarāmaraṇassa pātubhāvo. Yo bhikkhave sotassa ghānassa jivhāya kāyassa manassa uppādotiādi.

Santāpaṭṭhoti rāgaggiādīhi ekādasahi aggīhi bhusaṃ paridayhanaṭṭho. Yathāha –

> Cakkhuṃ ādittaṃ. Kena ādittaṃ. Rāgagginā ādittaṃ. Dosagginā. Mohagginā. Jātiyā. Jarāya. Maraṇena. Sokena. Paridevena. Dukkhena. Domanassena. Upāyāsena ādittanti vadāmi. Sotaṃ ādittaṃ. Ghānaṃ ādittaṃ. Jivhā ādittā. Kāyo āditto. Mano ādittoti.

Ādipanaṃ santāpanaṃ paridayhananti idha atthato ekanti. Ettha siyā, ariyamaggopi cirakālaṃ pāramitābhisaṅkharaṇadukkhena antimabhaveca sīlādivisuddhibhāvanābhisaṅkharaṇadukkhena puggalaṃ susaṃ pīḷetiyeva. Tathā vipariṇāmadhammoca. Tasmā sopi piḷanādiatthena dukkhasaccasaṅgaho siyāti.Na. Sabbadukkhasanti vaṃhattā. So hi vuttappakāraṃ abhisaṅkharaṇadukkhaṃ paripuṇṇaṃ anubhūtassa puggalassa sakiṃ uppajjamāno sabbaṃ kilesajātaṃ khepento uppajjati. Nirujjhamānoca sabbaṃ āyatiṃ anamatagge saṃsāre vaṭṭadukkhaṃ vūpasamento nirujjhati. Vūpasantaṃca anāgata dukkhaṃ upādāya vuttappakāraṃ abhisaṅkharaṇadukkhaṃ gaṇanupagaṃ nahoti. Bhijjantoca anuttaraṃ vimuttisukhaṃ datvāva bhijjati. Tasmā tassa vipariṇāmapaccayāpi puggalassa kāci hānināma natthīti na so dukkhasaccasaṅgahoti. Lokiyadhammā pana uppajjamānā pavatta mānāca pubbe vuttapakārehi saṅkhāradukkhehi bhusaṃ pīḷetvā eva uppajjanti pavattantica. Nirujjhamānā mahantaṃ pariḷāhadukkhaṃ janetvā apariyante khuracakkasadise vaṭṭadukkhayante puggalaṃ yojentāva nirujjhanti. Tasmā teeva pīḷanādiatthehi ekantadukkhā hontīti. Etena nibbānassapi sampāpakapaccayābhisaṅkharaṇalesaṃ gahetvā dukkhasaccattapasaṅgo nivattito hotīti.

Dukkhasamudayo ariyasaccanti ettha bhavābhavasaṅkhātaṃ dukkhakkhandhaṃ samudeti. Punappunaṃ abbocchinnaṃ katvā udayati uṭṭhāpeti vaḍḍhetivāti dukkhasamudayo, āyūhanaṭṭho, nidānaṭṭho, saṃyogaṭṭho, palibodhaṭṭhoti catūhi atthehi lobhassa dukkhasamudayatā veditabbā. Tattha āyūhanaṭṭhoti bhavābhava saṅkhātassa ekekasmiṃ bhavepi vatthukāmapaṭisaṃyuttassa dukkhakkhandhassa bhiyyo paribyūhanaṭṭho rāsikaraṇaṭṭho nidānaṭṭhoti tadeva nirantaraṃ katvā anuppadānaṭṭho niyyātanaṭṭhoti vuttaṃ hoti. Saṃyogaṭṭhoti dukkhakkhandhasmiṃeva daḷhaṃ bandhanaṭṭho. Palibodhaṭṭhoti tato tassa tassa muccanupāyassa nīvāraṇa vasena palibundhanaṭṭho uparundhanaṭṭhoti attho. **Dukkhanirodho ariyasacca**nti ettha vaṭṭadukkhassa nirujjhanaṃ anuppāda dhammatāpatti vasena khiyyānaṃ dukkhanirodho. Dukkhaṃ vā nirujjhati napavattati etasminti dukkhanirodho. Nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho, asaṅkhataṭṭho, amataṭṭhoti catūhi atthehi nibbānassa dukkhanirodhatā veditabbā. Tattha nissaraṇaṭṭhoti nissaraṇa vimuttiyā vimuccanaṭṭho. Vivekaṭṭhoti vaṭṭadukkhapalibodhato viviccanaṭṭho. Asaṅkhataṭṭhoti saṅkhāradukkhassa abhāvaṭṭho. Amataṭṭhoti maraṇadukkhassa abhāvaṭṭhoti.

Dukkhanirodhagāminipaṭipadāti ettha dukkhanirodhaṃ gameti sampāpetīti dukkhanirodhagāminī. Attano santāne paṭilābhakaraṇa vasena paṭipajjitabbāti paṭipadā. Dukkhanirodhagāminīca sā paṭipadā cāti viggaho. Niyyānaṭṭho, hetvaṭṭho, dassanaṭṭho, adhipateyyaṭṭhoti catūhi atthehi aṭṭhaṅgikamaggassa dukkhanirodhamaggatā veditabbā. Tattha niyyānaṭṭhoti avijjāpaccayā saṅkhārātiādikaṃ vaṭṭasotaṃ paṭinivattetvā avijjānirodhā saṅkhāranirodhotiādikaṃ vaṭṭapaṭisotaṃ abhimukhaṃ niggamanaṭṭho. Hetvaṭṭhoti sabbesaṃ ariyaguṇānaṃ suppatiṭṭhitabhāva sādhanaṭṭho. Dassanaṭṭhoti aññāṇaadassanasaṅkhātassa sammohassa pahāna vasena catusaccadhammassa paṭivijjhanaṭṭho. Adhipateyyaṭṭhoti taṇhā dāsabyavimuttiyā bhūjissabhāvapattivasena sayameva attano adhipati hutvā virocanaṭṭho. Lokiyamaggā hi taṇhāya ārammaṇabhāve ṭhitā taṇhādāsabyaṃ nātivattantīti. Etthaca ime sattānāma ekantena dukkhapaṭikūlā honti dukkhabhīrukā. Yeca attani dukkhaṃ janenti. Tesu verisaññaṃ uppādenti. Attano pana ekantadukkhaṃvā ekantadukkhajanakaṃvā te najānanti. Tasmā te attano dukkhamuttiyā yaṃ yaṃ kammaṃ āyūhanti. Taṃ taṃ attano dukkhavaḍḍhiyāeva sampajjati. Kiṃ pana ekantadukkhaṃ, kiṃca ekanta dukkhajanakanti. Atītānāgatapaccuppannabhūtā attano attano attahāvapariyāpannā tebhūmakadhammāeva attano attano ekantadukkhānāma. Kasmā, tehi mutteeva sabbadukkhehi muccanato, amutteca amuccanatoti. Attano taṇhāeva attano ekantadukkhajanakaṃnāma. Kasmā, tāya pahīnāyaeva ekanta dukkhehi muccanato, apahīnāyaca amuccanatoti.

Tathā ime sattā ekantena sukhakāmā honti sukhābhinandino. Yeca attani sukhaṃ janenti. Tesu piyamittasaññaṃ uppādenti. Attanopana ekantasukhaṃvā ekantasukhamaggaṃvāte najānanti. Tasmā te attano sukhavaḍḍhiyā yaṃ yaṃ kammaṃ āyūhanti. Taṃ taṃ attano dukkhavaḍḍhiyāeva sampajjati. Kiṃ pana ekantasukhaṃ koca ekanta sukhamaggoti. Ekantadukkhadhammassa abhāvoeva attano ekanta sukhaṃnāma. Ekantadukkhajanakassa pahānamaggoeva attano ekanta sukhamaggonāmāti imamatthaṃ dassento imāni catusaccapadāni kathesīti veditabbaṃ.

[223] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

‘‘Dukkhassa anuppādanirodho ettha etenātivā dukkhanirodho’’ti vuttaṃ. Tattha etenāti idaṃ nayujjati.

Na hi nibbānaṃ dukkhassa anuppādanirodha kriyāsādhane dukkhena sahakārī kāraṇaṃ hotīti. **Sesacetasikā**ti vedanā saññāhi sesā paññāsa cetasikā. Atītādivasena tividha bhinnānaṃ ajjhattādi oḷārikādi hīnādi dūrādivasena duvidhabhinnānañca dhammānaṃ rāsaṭṭhena khandhavohāro hoti. Nibbānassa pana tādi so bhedo natthīti vuttaṃ **bhedābhāvenā**tiādi. Tañhi atītādike tividhabhede ekampi na hoti. Kasmā. Aniddisitabba dhammattā. Tañhi tekālikadhammānaṃ khayavirāganirodhabhūto animitta dhammoyeva hoti. Tasmā idaṃ atīte asukabuddhakāle nibbānaṃ. Idaṃ anāgate. Idaṃ etarahīti evaṃ kālabhedena niddisitabbaṃ nahoti. Tathā disā desaṭhānabhedena parinibbutapuggalabhedena ca. Kevalaṃ pana anamatagge saṃsāravaṭṭe yattakāni anattha padāni dissanti. Tappaṭipakkhasiddhehi guṇapadehieva taṃ kathe tabbanti. Dukesu pana ajjhattadukaṃ patvā taṃ bahiddhāeva hoti. Na ajjhattaṃ. Oḷārikadukaṃ patvā sukhumameva hoti, na oḷārikaṃ. Hīnadukaṃ patvā paṇītameva hoti, na hīnaṃ. Dūre dukaṃ patvā dūreeva hoti, na santiketi. **Khandhasaṅgahanissaṭa**nti khandhasaṅgahato vimuttaṃ.

Dvārālambaṇabhedenāti dvārachakka ārammaṇachakkānaṃ bhedena. Āyatanāni dvādasa bhavantīti yojanā. Etthaca dvārachakkaṃ dhammārammaṇaṃevāti sesadhammālambaṇaṃ sandhāya ārammaṇachakkaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Dvārā.La. Pariyāyenā**ti channaṃ dvārānaṃ channaṃ ālambaṇānaṃ tesu dvārālambaṇesu uppannānaṃ viññāṇānañca kamena dhātuyo aṭṭhārasa bhavantīti yojanā. Etthapi dvārachakke manodvāraṃ viññāṇekadesameva hoti. Dvārachakkaṃ viññāṇasattakañca dhammā lambaṇekadesamevāti. Maggo lokuttaro maggonāma matoti yojanā. Maggayuttā ekūnatiṃsadhammā phalabhūtāca sattatiṃsa dhammā catusacca vinissaṭā catūhi ariyasaccehi vinissaṭā vimuttā. Yamettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya samuccaya saṅgahassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Paccaya saṅgaha paramatthadīpanī

166. Evaṃ sattahi paricchedehi pathamassa nāmarūpapariccheda ñāṇassa vidhānaṃ dassetvā idāni dutīyassa paccayapariggahañāṇassa vidhānaṃ dassento **yesaṃsaṅkhatadhammāna**ntiādi māha. Idāni yesaṃ saṅkhatadhammānaṃ saṅkhatāsaṅkhatabhūtā yedhammā yathā yehi hetādīhi paccayākārehi paccayā upakārakā honti. Taṃ vibhāgaṃ tesaṃ saṅkhatadhammānaṃ paccayuppannabhūtānaṃ vibhāgañca tesaṃ paccayadhammānaṃ vibhāgañca tesaṃpaccayākārānaṃ iha vibhāgañca imasmiṃ vuccamāne paccayasaṅgahe yathārahaṃ pavakkhāmīti yojanā.

[224] Vibhāvaniyaṃ pana

‘‘Paccaye dassetu’’nti vuttaṃ. Taṃ taṃ vibhāganti iminā na sameti.

[225] Yañca **tattha**

‘‘Iha imasmiṃ samuccaya saṅgahānantare ṭhāne’’ti iha saddassa atthavibhāvanaṃ vuttaṃ. Taṃpi na yujjati.

Etasmiñhi atthe sati idāni saddo niratthako hotīti, paṭicca phalaṃ samuppajjati etasmāti paṭiccasamuppādo. Tattha paṭiccāti avinā, amuñcitvāti attho. Avijjādiko paccayadhammoti vaṇṇenti. Athavā, samuppajjanaṃ samuppādo. Sahajātadhammehi saheva kalāpavasena abhinibbatti pātubhāvoti attho. Yathāsakaṃ paccayaṃ paṭicca tena avinābhāvīhutvā samuppādo paṭicca samuppādo, atthato pana sabbesaṃ paccayapaccayuppannabhūtānaṃ saṅkhata dhammānaṃ paccayāyattavuttitāsaṅkhātaṃ sabbasaṅkhatasādhāraṇaṃ ekaṃ sāmaññalakkhaṇaṃ. Yaṃ idappaccayatātica vuccati. Tatthaca idappaccaya tāti ayaṃ imassa paccayo ayaṃ imassa paccayoti evaṃ niddisitabbo ayaṃ paccayo etesanti idappaccayā. Saṅkhatadhammā. Idappaccayānaṃ bhāvo idappaccayatā. Yathāvutta sāmaññalakkhaṇaṃ evāti attho veditabbo, na paṭicca phalaṃ samuppajjati etasmāti paṭiccasamuppādo. Avijjādiko paccayadhammotica imesaṃ paccayā idappaccayā. Idappaccayāeva idappaccayatātica. Visuddhimagge pana samuppajjanaṃ samuppādoti ayamattho paṭikkhitto. Pāḷiyaṃ pana ayameva adhippeto viya dissati. Yathāha –

> Katamoca bhikkhave paṭiccasamuppādo. Jātipaccayā bhikkhave jarāmaraṇaṃ, uppādāvā tathāgatānaṃ anuppādāvā tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu, dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatāti.La. Avijjāpaccayā saṅkhārā uppādāvā.La. Idappaccayatā. Iti kho bhikkhave tatra tathatā avitathatā anaññathatā idappaccayatā. Ayaṃ vuccati bhikkhave paṭiccasamuppādoti.

Ettha hi ṭhitāva sā dhātūtiādinā tatra tathatā avitathatātiādināca yathāvuttaṃ idappaccayatā saṅkhātaṃ sāmañña lakkhaṇameva paṭiccasamuppādonāmāti dasseti. Na cettha bhāvasādhane kate sati paṭiccasaddena saha samuppādasaddassa asamānakattutāsaṅkhāto byañjanayuttivirodho atthi. Yo paṭicca kriyāya kattā, tasseva samuppādakriyāyapi kattutā sambhavato. Na hi kriyānāma katturahitāsambhavatīti. Saṅkhatadhammesuca gambhīresu sati aniccatādilakkhaṇaṃ viya idaṃpi saṅkhatalakkhaṇaṃ gambhīrameva hotīti nayidha gambhīravacanavirodho sambhavati. Athakho saṅkhatadhammato saṅkhatalakkhaṇameva gambhīrataraṃ hotīti. Tādisena pana sāmaññalakkhaṇena sampannā yathāvuttā avijjādayo saṅkhatadhammā paṭiccasamuppannānāma. Yathāha-katameca bhikkhave paṭiccasamuppannādhammā jarāmaraṇaṃ bhikkhave paṭiccasamuppannaṃ.La. Avijjā bhikkhave paṭiccasamuppannāti. Iti sabbesaṃ paccayapaccayuppanna bhūtānaṃ saṅkhatadhammānaṃ paccayā satta vuttitāsaṅkhāto paṭiccasamuppādoca so nīyati ñāyati paṭivijjhīyatīti katvā nayocāti **paṭiccasamuppādanayo**. Paṭhapeti saṅkhatadhamme nānāpakārehi paccayabhedehi pavatteti deseti etthāti paṭṭhānaṃ. Mahāpakaraṇaṃ. Paṭṭhāne desito nayo **paṭṭhānanayo**.

Tasmiṃ tasmiṃ paccayadhamme bhāve vijjamāne sati te te bhavanti sīlenāti tabbhāvabhāvino. Saṅkhatadhammā. Tesaṃ bhāvo tabbhāvabhāvibhāvo, imasmiṃ sati idaṃ hoti. Imassa uppādā idaṃ uppajjatīti evaṃ pavatto saṅkhatadhammaniyāmo. Tabbhāvabhāvibhāvoeva ākāro tabbhāvabhāvibhāvākāro. So eva **tabbhāvabhāvibhāvākāramattaṃ**. Mattasaddena hetādipaccaya sattiniyamaṃ nivatteti. Tena upalakkhito nayo paṭiccasamuppāda nayo. **Āhaccapaccayaṭṭhitiṃ ārabbhā**ti ettha hetu ārammaṇā divasena tathātathā upakārakatāsaṅkhāto paccayasatti viseso āhaccapaccayaṭṭhitināma. So hi avijjāpaccayā saṅkhārātiādīsu viya paccayadhammuddhāramatte aṭṭhatvā hetupaccayo ārammaṇapaccahotiādinā paccayasatti visesuddhāravasena āhacca matthakaṃ pāpetvā desitattā āhaccapaccayaṭṭhitīti vuccati. Paccayadhammā tiṭṭhanti attano paccayuppannābhisaṅkharaṇa kiccaṃ patvā anosakkamānā hutvā pavattanti etāyāti katvā. **Ārabbhā**ti paṭicca. **Vuccatī**ti bhagavatā kathīyati.

Ubhayaṃ pana vomissitvā papañcenti ācariyāti idaṃ paṭicca samuppādaṃ papañcente sandhāya vuttaṃ. Tehi taṃ papañcayantā paṭṭhāna nayaṃpi āharitvā papañcentīti. Yathā sūriyo udayanto andhakāre vidhametvā dabbasambhāre mahājanassa pākaṭe karoti. Evamevaṃ uppannaṃ catusaccañāṇaṃ avijjandhakāraṃ vidhamitvā catusacca dhammaṃ vidati pākaṭaṃ karotīti vijjā. Tappaṭipakkhattā moho avijjānāma. So hi uppajjamāno dhammesu aññāṇaadassana saṅkhātaṃ andhakāraṃ janetvāva uppajjati. Paṭicca phalaṃ eti āgacchati etasmā etenāti vā paccayo. Avijjāca sā paccayo cāti **avijjāpaccayo**. Tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti sambandho. Saṅkhataṃ kāyavacīmanokammaṃ abhisaṅkharonti sattā etehīti **saṅkhārā**. Vijānātīti **viññāṇaṃ**. Vijānanti sattā etenāti vā viññāṇaṃ. Ārammaṇe namatīti **nāmaṃ**. Ruppati vikāraṃ āpajjatīti **rūpaṃ**. Adhiṭṭhānaṭṭhena **āyatanaṃ**. Devānaṃ devāyatanamiva. Phusatīti **phasso**. Phusanti sampayuttakā dhammā etenāti vā phasso. Vedayatīti **vedanā**. Vedayanti paccanubhavanti sattā etāyātivā vedanā. Tassati paritassatīti **taṇhā**. Niccapipāsavasena ārammaṇahetu niccaṃ cañcalati pattheti vāti attho. Tassanti paritassanti cañcalanti sattā etāyāti vā taṇhā. Upādiyatīti **upādānaṃ**. Amuñcagāhaṃ gaṇhātīti attho. Upādiyanti sattā etenāti vā upādānaṃ.

Bhavati vaḍḍhatīti **bhavo**. Bhavanti jāyanti vaḍḍhanti sukhadukkhāni etenāti vā bhavo. Jananaṃ **jāti**. Jāyanti pātubhavanti saṅkhata dhammā etāyāti vā jāti. Jīraṇaṃ **jarā**. Jīranti jiṇṇabhāvaṃ gacchanti etāyāti vā jarā. Socanaṃ **soko**. Socanti cittapariḷāhaṃ gacchanti etenāti vā soko. Paridevanaṃ **paridevo**. Taṃ taṃ pavattiṃ parikittetvā devanti kandanti etenāti vā paridevo. Khamituṃ sahituṃ dukkaranti **dukkhaṃ**. Dummanassa virūpacittassa bhāvo **domanassaṃ**. Bhuso āyāsanaṃ **upāyāso**. Āyāsananti anassāsanaṃ. Visīdananti attho. **Evan**ti iminā yathāvuttena. Avijjādi saṅkhārādipaccayapaccayuppanna paraṃparavidhinā samudayo hotīti sambandho. **Etassakevalassadukkhakkhandhassā**ti avijjādikassa etassa sakalassa dukkharāsissa kenaci sukhena asaṃmissassa vā dukkharāsissa abhinibbatti hotīti attho. Etthaca duvidho paṭiccasamuppādanayo suttantikanayo abhidhammanayoti. Tattha suttantikanayena tāva avijjā catubbidhā dukkhapaṭicchādikā samudayapaṭicchādikā nirodhapaṭicchādikā maggapaṭicchādikācāti. Abhidhammanayena pana pubbantapaṭicchādikā aparanta paṭicchādikā pubbantāparantapaṭicchādikā paṭiccasamuppādapaṭicchādikāti catūhi saddhiṃ aṭṭha vidhāti veditabbā.

Saṅkhārā suttantikanayena sāsavā kusalākusalacetanā apuññābhisaṅkhāro puññābhisaṅkhāro āneñjā bhisaṅkhāroti pana tividhā honti. Tattha dvādasa akusalacetanā apuññāti saṅkhāronāma. Kāmarūpa kusalacetanā puññābhisaṅkhāronāma. Arūpakusalacetanā āneñjātisaṅkhāronāma. Abhidhammanayena pana sabbāpi lokiyalokuttarabhūtā kusalākusalacetanā saṅkhārānāma. Kiriyacetanā pana sabbāpi vibhaṅge nagahitā. Aṭṭhakathāyañca kiriyadhammānaṃ pana yasmā neva avijjā na kusalā kusalamūlāni upanissayapaccayattaṃ labhanti. Tasmā kiriyavasena paccayākāro navuttoti vuttaṃ. Avijjāca kusalākusalamūlā nica kiriyadhammānaṃ upanissaya paccayā na honti. Tasmā kiriyadhammā paṭiccasamuppādadesanāyaṃ nagahitāti vuttaṃ hoti. Saṃyuttepi yato kho bhikkhave bhikkhuno avijjā pahīnā hoti. Vijjāuppannā. So avijjā virāgā vijjuppādā neva puññābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharoti. Na apuññābhisaṅkhāraṃ. Na āneñjābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharotīti vuttaṃ. Attano anurūpapaccayavasena pana tesaṃpi paṭicca samuppādo avāritoyeva. Nahi koci paṭiccasamuppādarahito saṅkhatadhammonāma atthīti. Esa nayo viññāṇādīsupīti. **Viññāṇa**nti bāttiṃsavidhaṃ lokiyavipākaviññāṇaṃ suttantikanayena. Abhidhammanayena pana kiriyacittavajjitaṃ ekūnasattatividhaṃ lokiyalokuttaraviññāṇaṃ. **Nāmarūpa**nti lokiya viññāṇa sahajātaṃ vedanādikhandhattayaṃ paṭisandhiyaṃ kammajarūpaṃ pavattiyaṃ cittaja rūpañca suttantikanayena. Abhidhammanayena pana sabbaṃ kusalākusala vipākasampayuttaṃ khandhattayaṃ vuttappakārarūpañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana laddhapacchājātapaccayaṃ sabbaṃpi catusamuṭṭhānarūpaṃ gahitameva.

[226] Vibhāvaniyaṃ pana

‘‘Tadubhayaṃpi idha paṭisandhiviññāṇasahagata’’nti vuttaṃ. Taṃ anupapannaṃ.

Saḷāyatananti cha ajjhattikāyatanāni eva sabbattha pāḷiyaṃ vibhattāni. Ekacce pana ācariyā bāhirāyatanāni phassassa paccayā hontīti katvā tānipi idha gaṇhanti. Taṃpi nidānavagga pāḷiyā sametiyeva. Yathāha –

> Katamoca bhikkhave lokassa samudayo. Cakkhuñca paṭicca rūpeca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso. Phassapaccayā vedanā. Vedanāpaccayā taṇhā.La. Domanassupāyāsā sambhavantīti ayaṃ lokassa samudayo. Sotañca.La. Manañca paṭicca dhammeca uppajjati manoviññāṇaṃ. Tiṇṇaṃ saṅgati phasso.La. Lokassa samudayoti.

Phassavedanādayopi nayadvaye taṃ taṃ viññāṇasampayuttā veditabbā. **Taṇhupādānāni** pākaṭāni. **Bhavo** duvidho kammabhavo upapattibhavoca. Lokiyakusalākusalabhūtā cetanāca. Cetanāsampayuttā abhijjhādayo anabhijjhādayoca kammabhavo. Yathāha-sabbaṃpi bhavagāmikammaṃ kammabhavoti. Kammanibbattā pana sabbepi lokiyavipākakkhandhā sabbānica kammajarūpāni upapattibhavo suttantikanayena. Abhidhammanayena pana lokuttara khandhāpi vibhaṅge āgatāeva. **Jātijarāmaraṇāni** sabbesaṃ saṅkhata dhammānaṃ lakkhaṇapattāni. Sokādīsu ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa socanākārena pavattā domanassavedanā **sokonāma**. Rodanākārena pavatto aniṭṭho cittajasaddo **paridevonāma**. Kāyikā dukkhavedanā **dukkhaṃnāma**. Cetasikā dukkhavedanā **domanassaṃnāma**. Ñātibyasanādinimittaṃ saṃsīdanavisīdanākārapavatto doso **upāyāsonāma**. Ayamettha vibhāgo. Yesaṃ pana khandhadukkhe avijjā appahīnā hoti. Tesaṃ itarasaccesupi sā appahīnāeva hotīti te khandhapavattiyaṃeva sukhasaññaṃ labhanti. Khandhanirodhe dukkhasaññaṃ. Khandhapavattimaggeeva sukhamaggasaññaṃ labhanti. Khandhanirodhamagge dukkhamaggasaññaṃ. Tasmā khandhapavattipaccayabhūtā puññā puññāneñjābhisaṅkhāradhammāeva tesaṃ avijjānivuṭānaṃ sukhakāmānaṃ dukkhapaṭikūlānaṃ sattānaṃ paṭisaraṇā hontīti vuttaṃ **avijjāpacca yāsaṅkhārā**ti. Etthaca visesato paccuppannakhandhapaṭicchādikāya avijjāya duccaritabhūtā apuññābhisaṅkhārā sambhavanti. Anāgata khandhapaṭicchādikāya avijjāya sucaritabhūtā puññāneñjābhisaṅkhārā sambhavantīti veditabbā. Saṅkhāresu sati appahīnabhavataṇhānaṃ sattānaṃ cutianantaraṃ punabhavābhinibbattiyā koci vibandho nāma natthi. Tasmā saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ nāmarūpaṃ saḷāyatanaṃ phasso vedanāti ime attabhāvasaññitā pañcadhammā bhavantare pātu bhavanti. Tattha pana viññāṇameva padhānaṃ jeṭṭhakaṃ hotīti vuttaṃ. **Saṅkhārapaccayāviññāṇa**nti viññāṇeca sati tassa udayabhūtānaṃ nāmarūpānaṃ uppattiyā vibandhonāma natthīti vuttaṃ. **Viññāṇapaccayānāma rūpa**nti. Ettāvatā sāmaññato paripuṇṇonāma kāyo rūpa kāyoca vutto hoti. Evaṃsantepi tesu dvīsu kāyesu yedhammā sattapaññattiyā padhānaṅgabhūtā honti. Yehica phassā dīni upari aṅgāni āgatāni honti. Yesuca sattā attagāhaṃ daḷhataraṃ gaṇhanti. Te visuṃ nīharitvā dassetuṃ **nāmarūpapaccayā saḷāyatana**nti vuttaṃ. Nāmarūpe sati tesaṃpi uppattiyā vibandho natthiyeva. Saḷāyatanasamuṭṭhitoca phasso saḷāyatane sati ekantena sambhavatīti vuttaṃ **saḷāyatanapaccayāphasso**ti. Phassasamuṭṭhitāca vedanā phasse sati ekantena sambhavatiyevāti vuttaṃ **phassapaccayāvedanā**ti. Sukhavedanāsadiso taṇhāya avassayonāma natthīti vuttaṃ **vedanāpaccayātaṇhā**ti. Kāmupādānañcanāma ekasmiṃ ārammaṇe punappunaṃ samudācaritvā daḷhattappattā taṇhāeva, diṭṭhiyoca attanica attano ārammaṇesuca assādana khamana rocana bhūtāya taṇhāya vasena daḷhattaṃ āpajjantīti vuttaṃ **taṇhāpaccayāupādāna**nti. Upādiyantāca tassa tassa upādāniyassa atthassa hitavuḍḍhisaññitaṃ taṃtaṃ kammabhavaṃ āyūhantiyevāti vuttaṃ **upādānapaccayābhavo**ti. Bhavasaddo hettha vaḍḍhipariyāyo. Yathā –

Suvijāno bhavaṃ hoti, duvijāno parābhavoti.

Kammabhave sati ekantena punabhavopi sambhavatīti vuttaṃ **bhavapaccayājātī**ti. Jātiyāca sati ekantena jarāmaraṇaṃ hotiyevāti vuttaṃ **jātipaccayājarāmaraṇa**nti. Ayamettha tabbhāvabhāvibhāvavidhi. Sokādivacanañcettha īdisena tabbhāva bhāvibhāvena pavattassa sakalassa vaṭṭadhammassa ādīnavarāsidassa natthaṃ vuttanti. **Etthā**ti imasmiṃ paccayasaṅgahe. **Tatthā**ti tasmiṃ paṭiccasamuppādanaye. Addhānavante dhamme bhuso dhāretīti addhā. Kālo. So hi tekālike dhamme santānānupabandhavasena kappaparaṃparā vassa utu māsa pakkha ratti diva paraṃparāca hutvā apatamāne dhārento viya upaṭṭhātīti. Athavā, bhuso dahanti tiṭṭhanti pavattanti tekālikā dhammā etthāti addhā. Kāloyeva. So pana sayaṃ abhinnopi bhedavante dhamme upādāya bhinno viya upacarituṃ yuttoti vuttaṃ **tayoaddhā**ti.

[227] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

''Atati satataṃ gacchati pavattatīti addhāti vuttaṃ''. Taṃ na sundaraṃ.

Evañhi sati addhānanti nasijjhati. Yathā addhānamaggapaṭipannoti. **Aṅgānī**ti avayavapadhānaṅgāni. Padhānasambhārāti vuttaṃ hoti. **Ākārā**ti avayavakoṭṭhāsā. Koṭṭhāsattho hettha ākārasaddo. Yathā dvattiṃsākārāti. Ākiranti tattha tattha pakiritvā thapitā viya hontīti ākārātipi vadanti. **Sandhī**ti dvinnaṃ dvinnaṃ saṅkhepānaṃ saṅghaṭanaṭṭhānaṃ. Saṅkhepāti padhānadhammasaṅgahā. Vaṭṭanti punappunaṃ āvaṭṭantīti **vaṭṭāni**. Mūlayanti sabbepi vaṭṭadhammā ettha tiṭṭhanti tadāyattavuttitāyāti **mūlāni**. Patiṭṭhā. Pabhavāti attho. Yasmā eko puriso ekāya aṅguliyā samuddo dakaṃ gahetvā mahājanassa mukhe pakkhipitvā catūsu mahāsamuddesu udakassa loṇabhāvaṃ saññāpento viya bhagavāpi avijjā paccayā saṅkhārātiādinā ekameva paccuppannabhavaṃ paripuṇṇaṃ desetvā anamataggassa sakalassa saṃsāravaṭṭassa pavattiṃ ñāpesi. Paripuṇṇaṃ desentenaca nāma tassa ekassa bhavassa hetuca desetabbo hoti. Phalañca desetabbaṃ hoti. Tattha hetū nāma purimabhave siddhā avijjā saṅkhārā. Phalaṃnāma anāgatabhave jāti. Iti ekabhavavisayāpi ayaṃ desanā ekadesena atītānāgata sādhāraṇāca hotīti vuttaṃ **avijjāsaṅkhārāatītoaddhā**tiādi. Etthaca addhuno addhāvantānañca abhedaṃ viya katvā vacanaṃ dhammato visuṃ addhāsaṅkhātassa kālassa abhāvaṃ dasseti. Kāloyeva lokaṃ pavatteti nivattetīti pavattaṃ micchāvādañca nīvāreti. Na hi sayaṃ abhāvabhūto kālo kassaci pavattako nivattakoca bhavituṃ yuttoti. Kasmā panettha ekamekassa paccuppannassa attabhāvassa pavattiṃ dassento bhagavā atītabhave hetuñca anāgatabhave phalañca dassetīti. Ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṃ nīvāraṇatthaṃ atītahetu dassanaṃ. Ucchedadiṭṭhi nīvāraṇatthaṃ anāgataphaladassanaṃ. Sassata diṭṭhinīvāraṇatthaṃ ubhayadassananti daṭṭhabbaṃ. Tattha ahetu apaccayā sattā pavattanti nivattanti saṃkilissanti visujjhantīti pavattā diṭṭhi ahetudiṭṭhināma. Brahmā pajāpati issaranimmānādivasena abhūta hetudassanaṃ visamahetudiṭṭhināma. Sattā maraṇe ucchijjanti, anāgate jātināma natthīti pavattā diṭṭhi ucchedadiṭṭhināma. Attānicco dhuvo, sova bhavato bhavaṃ sandhāvati saṃsaratīti pavattā diṭṭhi sassatadiṭṭhināma. Evaṃ nicco hutvā sandhāvantopana avijjādīhi sādhetabbo nahoti. Tasmā avijjāsaṅkhārehi bhavantare puna viññāṇuppattiṃ vadantena sassatadiṭṭhi nīvāritā hotīti.

Kasmā panettha sokādayo aṅgesu nagahitāti. Jātiyā sati sokādayo ekantena sambhavantīti evaṃ tabbhāva bhāvibhāva lakkhaṇassa abhāvato. Satipi hi jātiyā rūpa loke arūpalokeca te na sambhavanti. Kāmalokepi kesañci na sambhavantiyevāti. Yadievaṃ kimatthaṃ tesaṃ vacananti. Jātiyāvā avijjādikassavā vuttappakārassa sakalassa vaṭṭapavattassa mahāādīnavarāsidassanatthanti dassetuṃ **sokādivacanaṃ panettha nissanda phalanidassana**nti vuttaṃ. Tattha nissandaphalanidassananti jātiyā mahāādīnava rāsisaṅkhātassa udayaphalassa nidassananti attho. Kasmā pana imassa paccuppanna bhavassa atītapaccayā dve avijjā saṅkhārā eva pāḷiyaṃ vuttā. Kiṃ pana te eva dve imassa paccayā hontīti. Aññepi hontiyeva. Atha kasmā te pāḷiyaṃ na vuttāti. Avuttānampi tesaṃ atthato laddhattāti. Kathañca te avuttāpi laddhāti. Tabbhāva bhāvibhāvalakkhaṇena tadavinābhāvibhāvalakkhaṇenaca laddhāti dassento **avijjāsaṅkhāraggahaṇenā**tiādi māha. Esa nayo paratthapi. Tattha avijjā saṅkhāraggahaṇenāti pāḷiyaṃ ādito vuttena avijjāsaṅkhāra vacanena. **Taṇhupādānabhavāpi gahitā bhavantī**ti avijjābhāve bhāvato, abhāveca abhāvato avijjāgahaṇena taṇhupādānānipi gahitāni bhavanti. Saṅkhārabhāveca bhāvato, abhāveca abhāvato saṅkhāraggahaṇena kammabhavopi gahito bhavatīti attho.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Kilesabhāvasāmaññato avijjāgahaṇena taṇhupādānāni. Kammabhāva sāmaññato saṅkhāraggahaṇena kammabhavo gahitoti vuttaṃ. Tampi yujjati.

Tathā avijjā saṅkhārā gahitā bhavantīti sambandho. Tadavinā bhāvibhāvena taṇhupādānavacanena avijjāca bhavavacanena saṅkhārāca gahitāti attho. Lakkhaṇadhammānaṃ lakkhitabbadhammehi avinābhāvibhāvato tadavinābhāvibhāvena **jātijarā.La. Gahita**nti vuttaṃ. **Itikatvā**ti iminā kāraṇena. Vīsatākārā bhavantīti sambandho. Pathamaṃ hetupañcakaṃ eko saṅkhepo. Dutīyaṃ phalapañcakaṃ eko. Tatīyaṃ hetupañcakaṃ eko. Catutthaṃ phalapañcakaṃ eko saṅkhepoti catusaṅkhepā honti. Cattāro saṅgahā hontīti attho. Catūsu pana saṅkhepesu siddhesu pathamena dutīyassa dutīyena tatīyassa tatīyena catutthassāti evaṃ tisso sandhiyopi sijjhantiyevāti vuttaṃ **tisandhi catusaṅkhepāca bhavantī**ti. Etthaca hetupañcakaṃ phalapañcakanti etaṃ lokassa pākaṭavohāravasena vuttaṃ. Hetuphala saddā pana paccayapaccayuppannapariyāyā eva hontīti dutīyapañcakassa pathamaṃ upādāya phalapañcakatā tatīyaṃ upādāya hetupañcakatāca na na sambhavati. Tathā tatīyassapi catutthaṃ upādāya hetupañcakatā dutīyaṃ upādāya phalapañcakatācāti. Evañhi sati hetuto phalameva siyā. Na phalato hetūti codanā anokāsāeva hotīti. Dvīsu pana hetupañcakesu saṅkhārakammabhavānaṃ viseso aṭṭhakathāyaṃ vuttoyeva. Yathāha-dānaṃ dassāmīti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharaṃpi dānupakaraṇāni sajjantassa uppannā purimacetanāyo āyūhanasaṅkhārānāma. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpayato uppannā cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesuvā chasu javanesu cetanā āyūhana saṅkhārānāma. Sattamajavanacetanā bhavo. Yākācivā pana cetanā bhavo. Taṃsampayuttā āyūhana saṅkhārānāmāti. Kammabhavo upapattibhavoti dve bhavā dvādasasu aṅgesu ekasseva bhava aṅgassa avayavānāma hontīti vuttaṃ **kammabhavasaṅkhātobhave kadeso**tiādi. Etthaca saṅkhārakammabhavānaṃ viseso vutta nayeneva veditabbo.

[228] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Kammabhavasaṅkhāto bhavekadesoti ettha āyatiṃ paṭisandhiyā paccayacetanā saṅkhārāti veditabbā’’ti vuttaṃ. Taṃ idha na yujjati.

Tesaṃ dvinnaṃpi dvīsu hetupañcakesu saṅgahitattāti. Yathā rutapāḷinayenavā etaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Avasesāca**ti idaṃ jātijarāmaraṇehi saddhiṃ viññāṇādiphalapañcakaṃ sandhāya vuttaṃ. Etthaca yadetaṃ pubbe jātijarāmaraṇaggahaṇena viññāṇādi phala pañcakaṃ gahitaṃ. Taṃ atthato upapattibhavoeva. Nahi phalapañcakato añño upapattibhavonāma atthīti. Evaṃ santepi dhammavibhāga rakkhaṇatthaṃ upapattibhavasaddena catutthapañcakaṃ gahitanti yuttaṃ. Dvādasasu aṅgesu avijjānāma moho. Soca akusalamūlaṃ. Taṇhānāma lobho. Soca akusala mūlanti vuttaṃ **avijjā taṇhāvasena dve mūlānī**ti. Athavā, mūlanti sīsaṃ. Dve vaṭṭasīsānīti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana purimaṃ pañcakadvayaṃ ekaṃ bhavacakkaṃ pacchimaṃ pañcakadvayaṃ ekaṃ bhavacakkanti katvā purimaṃ avijjāmūlaṃ. Tañca diṭṭhicaritānaṃvā apāyagāmīnaṃvā cakkaṃ. Pacchimaṃ taṇhāmūlaṃ. Tañca rāgacaritānaṃvā sugatigāmīnaṃvā cakkanti dassitaṃ. Cakkanti pana yato paṭṭhāya vaṭṭasantānassa ārabbho hoti. Tasmiṃ puna āgateeva cakkaṃnāma siyā. Tasmā idha dutīyena hetuphala yugaḷena saddhiṃ sabbaṃ ekameva cakkanti yuttaṃ.

Kasmā panettha āgamanasambhāresu avijjāeva sīsaṃ katvā vuttā. Gamanasambhāresuca taṇhāeva. Nanu ubhayattha ubhayaṃpi sīsaṃ katvā vattabbanti. Vuccate, sukhavedanāsadiso hi taṇhāya āhāronāma natthi. Tasmā vedanaṅgato paraṃ vaṭṭaṅgaṃ ghaṭentena vedanā nurūpātaṇhāeva vattabbā. Na avijjāti gamanasambhāresu tāva avijjāya okāso natthi. Sabbapathamaṃ ārabbhaṭṭhāneca sabbapadhānā avijjāeva vattabbā hoti. Sāca saṅkhāruppādane avirajjhanakaṅgabhūtāti na tesaṃ antare ekassa aṅgassa atthāya kiñci vattabbaṃ atthīti āgamanasambhāresu taṇhāya okāso natthīti. Ayañhi paṭiccasamuppādadesanānāma padhānaṅgapariggaha vasena pavattā. Na labbhamāna sabbadhamma pariggaha vasenāti.

Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> Pubbantassa avijjāmūlaṃ. Aparantassa taṇhāmūlanti vuttaṃ.

Tattha pubbantassāti pubbassa hetuphalakoṭṭhāsassa. Aparantassāti pacchimassa hetuphala koṭṭhāsassāti atthoti. Kasmā panetāni dvemūlāninīnāma hontīti āha –

> **Tesamevaca mūlānaṃ, nirodhena nirujjhatī**ti.

Tesaṃ samudayena sakalavaṭṭaṃ samudeti. Nirodhenaca nirujjhati. Tasmā tāni dvemūlāninīnāmāti vuttaṃ hoti. Keci pana paṭiloma paṭiccasamuppāda dassanametanti vadanti. Paṭiloma paṭicca samuppādonāma avijjānirodhā saṅkhāranirodho saṅkhāranirodhā viññāṇanirodhotiādiko nirodhavāro.

Idāni sokādi vacanaṃ na kevalaṃ nissandaphala nidassanatthameva hoti. Athakho jarāmaraṇena saddhiṃ ekaṃ aṅgaṃ hutvā upari vaṭṭamūladhammapaṭipādakānaṃ dukkhadhammānaṃ nidassanatthampi hotīti dassento **jarāmaraṇa mucchāyā**tiādi māha. Tattha mucchāsaddena sokādīnaṃ gahaṇaṃ. Tepi hi sayaṃ āsavasambhūtā hutvā puna āsavuppādāya paccayā hontīti etena tesaṃ jarāmaraṇaṅge gahaṇaṃ siddhaṃ bhavati. Jarāmaraṇamucchāya abhiṇhaso pīḷitānaṃ bālānaṃ āsavā abhiṇhaso samuppajjanti. **Āsavānaṃsamuppādāavijjāca pavaḍḍhati**. Āsavasamudayā avijjāsamudayoti hi vuttaṃ. Evañca sati avijjāpaccayā saṅkhārāti puna ābandhameva vaṭṭanti attho. Etthaca –

Nānā byasanaphuṭṭhassa, sokādīnaṃ pavattito;
Avijjā taṇhā vaḍḍhanti, yato vaṭṭaṃ pavattatī tipi.

Vattabbaṃ. Yathāha-katamoca bhikkhave dukkhassa vipāko. Sammohavepakkaṃ vāhaṃ bhikkhave dukkhaṃ vadāmi. Pariyeṭṭhivepakkaṃvāti tattha sammoho avijjā. Pariyeṭṭhi taṇhā. Tadubhayaṃ vipākaṃ etassāti katvājarāmaraṇasokādikaṃ dukkhaṃ sammohavepakkaṃ pariyeṭṭhivepakkantica vuccatīti. Tattha sammohonāma ñātibyasanā dinā phuṭṭhosocati paridevati uratāḷi kandati, sammohaṃ āpajjatīti evaṃ āgato sammoho. Pariyiṭṭhināma yathā jigacchāti pīḷito. Bhojanaṃ pattheti pariyesati pipāsābhipīḷito. Pāṇiyaṃ pattheti pariyesati, evaṃ kenaci dukkhena phuṭṭho sukhaṃ pattheti pariyesatīti evaṃ pavattā pariyiṭṭhitaṇhā. Ettha pana yasmā jarāmaraṇasadisaṃ mahantaṃ visaṭaṃ niyatañca imassa lokassa dukkhaṭṭhānaṃnāma natthi. Dukkhanissaraṇatthañca satthusāsanaṃ. Tasmā ayaṃ paṭiccasamuppādadesanā jarāmaraṇanidānā hoti. Yathāha-kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyatica jiyyatica miyyatica cavatica upapajjatica. Athaca panimassaṃ dukkhassa nissaraṇaṃ nappajānāti jarāmaraṇassātiādi. Yesu pana aṅgesu ādito paṭṭhāya ñātesu jarāmaraṇaṃ samūlaṃ khanitvā tato attānaṃ mocetuṃ sakkoti. Tāni dassetuṃ jātiādīni purimāni aṅgāni desitāni. Apica. Ekasmiṃ bhave ṭhatvā āgamanasambhārehica gamanasambhārehica āgatiyāca gatiyāca saddhiṃ attabhāvanibbattiyā dassitāya atīte anāgateca sakalasaṃsāre tasmiṃ tasmiṃ bhave tassa tassa attabhāvassa nibbatti dassitāeva hoti. Sabbānica diṭṭhigatāni nivattitāni. Bhavacakkañca anādimantaṃ hutvā ābandhatiyeva. Tasmā jarāmaraṇavacanenavā sokādivacanenavā avijjaṃ acintetvā vaṭṭapavattassa mahāādīnavarāsidassanameva paccetabbanti. **Icceva**ntiādi nigamanaṃ. Iccevaṃ avijjāpaccayā saṅkhārātiādinā nayena paṭhapesīti sambandho. Iccevaṃ ābandhaṃ anādikaṃ tebhūmakaṃ vaṭṭantipi yojenti.

Tattha iccevaṃ ābandhanti jarāmaraṇamucchāyātiādinā vutta nayena punappunaṃ ābandhaṃ. **Anādika**nti kasmā vuttaṃ. Nanu avijjā ādimhi vuttāti. Vuccate, vaṭṭassa ādibhūtattā sā ādimhi vuttā na hoti. Vaṭṭakathāya sīsa bhūtattāeva sā ādimhi vuttā. Evaṃ vuttāya pana tāya vaṭṭassa anādikabhāvopi dassito. Avijjā hi nāma bahiddhā na labbhati. Sattasantāne eva labbhatīti paccakkhatova siddhametaṃ. Tasmā idha atītabhave avijjāya siddhāya tassāadhiṭṭhānabhūto attabhāvopi tasmiṃ bhave sijjhatiyeva. Sijjhanto ca imassaṃ dasanoyaṃ vutta nayena aññāya avijjāya eva sijjhati, na aññathā. Evañca sabhi puna tassapi adhiṭṭhānabhūto attabhāvo sijjhatiyevāti avijjā attabhāvocāti ubhayaṃ petaṃ anavaṭṭhitaṃ anādikameva hotīti. Vaṭṭassa pana tividhassapi padhānapaccayabhūtattā sā vaṭṭakathāya sīsabhūtā hoti. Yadi sā vaṭṭassa ādibhūtā na hoti. Atha tassāpi paccayo vattabboti. Saccaṃ. Tassā pana paccaye vuttepi tassa paccayassapi paccayo vattabboti āgacchatiyeva. Evañca sati tassa tassāti niṭṭhānameva napaññā yeyyāti. Aññattha pana vuttoyeva. Yathāha-āsavasamudayā avijjāsamudayoti. Yathācāha-avijjaṃ pāhaṃ bhikkhave sāhāraṃ sanidānaṃ vadāmi. Kocassā āhāro. Pañcanīvaraṇā tissa vacanīyanti. Yathācāha-avijjā paccayo, saṅkhārā paccayuppannā. Ubhayametaṃ paṭicca samuppannanti. **Paṭhapesī**ti paññāpesi desesīti attho. [Paṭiccasamuppādanayo.]

167. Idāni paṭṭhānanayaṃ dassetuṃ **hetupaccayo**tiādi āraddhaṃ. Tatthahetuca so paccayocāti **hetupaccayo,** hetu hutvā paccayo hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hoti. Tattha kenaṭṭhena hetūti mūlaṭṭhena, koca mūlaṭṭhoti. Rukkhānaṃ rukkhamūlassa viya bhūmiyaṃ sahajātadhammānaṃ ārammaṇesu suppatiṭṭhi tabhāvasādhanaṭṭho mūlaṭṭhonāma. Sahajātadhammānaṃ kusalādi bhāvasādhanaṭṭho mūlaṭṭhonāmātipi vadanti. Yaṃ panettha vattabbaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttameva. Saddatthato pana hinonti vuddhiviruḷhivepullapattivasena suṭṭhu patiṭṭhahanti sahajātadhammā ettha etenavā ārammaṇe daḷhanipātinā thāmabalasampannenāti hetu. Paccaya saddo pana upakārakaṭṭho. Upakārakotica sayaṃ yādisena sabhāvena upalabbhamāne anuppannāvā dhammā uppajjanti. Uppannāvā tiṭṭhanti ṭhitāvā uparuparivuddhiviruḷhiyā paccayattaṃ upagacchanti. Tādi senasabhāvena upaladdhiyeva. Nahi sabhāvadhammesu īhāvā byāpārovā upalabbhati. Yena kattāvā kāretāvā upalabbheyyāti. Tathā upaladdhiyaṃ pana sati anurūpānaṃ paccayuppannadhammānaṃ anuppannānaṃvā uppajjanato uppannānaṃvā ṭhitibhāvapattito ṭhitānaṃ vā uparuparivuddhiviruḷhiyā paccayattupagamanato suṭṭhu karānto viya sādhento viya hotīti katvā upakārako tveva vuccatīti. Iti ārammaṇe thirabhāvavuddhi viruḷhibhāvasādhana saṅkhātena mūlabhāvena upakārakā chahetudhammā hetupaccayo nāma.

Āramanti cittacetasikā dhammā suṭṭhu ratiṃ anubhavantā viya ajjholambamānā pavattanti etthāti ārammaṇaṃ. Ārammaṇabhāneva upakārakā chaḷārammaṇadhammā **ārammaṇapaccayo**. Adhipati saddattho heṭṭhā vuttoyeva. Adhipati bhāvena upakārako dhammo **adhipatipaccayo**. So duvidho ārammaṇādhipati sahājātādhipativasena. Ārammaṇadhammāpi hi keci garukatā attano ārammaṇikadhamme sāmino viya dāse attano vasevattayamānā attani niccaṃ ninnapoṇapabbhāreeva karontīti. Natthi antaraṃ etassāti anantaro, anantarabhāvena upakārako dhammo **anantarapaccayo**. Suṭṭhu anantarabhāvena upakārako dhammo **samanantarapaccayo**. Imesaṃ dvinnaṃ paccayānaṃ dhammato viseso natthi. Atthato pana purimacitte niruddhepi pacchā santānaṃ ucchijjituṃ adatvā santānānubandhavasena sārammaṇadhamma bhāvena attasadisassa dhammantarassa uppādanaṃ anantarapaccayatā. Dhammantare uppādiyamānepi yaṃkiñci dhammaṃ anuppādetvā paṭisandhādīnaṃ kiccaṭṭhānānaṃ paṭipāṭiyā cittaniyāmaṃ nāma sādhetvā anurūpasseva dhammantarassa uppādanaṃ samanantarapaccayatāti. Evañhi sati nirodhā vuṭṭhahantassa asaññasattā cavantassaca purimapacchimabhāgapavattānaṃ cittuppādānaṃpi anantaratā samanantaratāca upapannā hotīti. Nahi abhāva bhūto antare kālo tesaṃ antaraṃ karotināma. Naca aññasantānabhūto antare rūpadhammo. Aññañhi rūpasantānaṃ, aññaṃ arūpasantānaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana kālānantaratā samanantarapaccayoti vādaṃ paṭikkhipitvā saṇṭhānābhāvato suṭṭhu anantarāti samanantarāti vuttaṃ. Etena yathāsaṇṭhānavantānaṃ rūpadhammānaṃ anantaratānāma majjhe paricchedasahitāyeva hoti. Na tathā saṇṭhānarahitānaṃ arūpadhammānaṃ. Tasmā purimapacchimānaṃ tesaṃ ekībhūtānaṃ viya pavattisamanantaratānāma. Tathā pavattana samatthatā samanantarapaccayatāti dasseti.

Ye pana dhammā attani jāte eva jāyanti, no ajāte. Attanā sahevaca jāyanti, no pure pacchāca, tesaṃ jātatthāya viya sayaṃ tehi saha jātabhāvena upakārako dhammo **sahajātapaccayo**. Pakāsassa padīpo viya. Padīpajālañhi uppajjamānaṃ pakāsasaṅkhātena ālokena saheva uppajjatīti. Aññamaññaṃ upatthambhantaṃ tidaṇḍaṃ viya aññamaññaṃ upatthambhanavasena upakārako dhammo **aññamaññapaccayo**. Evañca sati imassa paccayassa purimena saha viseso pākaṭo hoti. Nahi saha jātasaddo evarūpaṃ aññamaññopatthambhanaṃ bodhetīti. Nissayanti etthāti nissayo. Nissayabhāvena upakārako dhammo **nissayapaccayo**. So pana sahajātanissayo vatthupurejāta nissayoti duvidho hoti. Tattha sahajātova samāno paṭakoṭṭhako viya cittakammānaṃ patiṭṭhābhāvena upakārako dhammo sahajātanissayo. Pathavī viya tiṇarukkhādīnaṃ pure jāto hutvā adhiṭṭhānabhāvena upakārako vatthupurejāta nissayo. Balavataro pana nissayo **upanissayo**. Yathā hi sālibhattassa uppattiyā sūdovā ukkhalivākaṭṭhaṃvā aggivānissayo eva hoti, na upanissayo. Sālikhettavuṭṭhidhārā eva pana upanissayo, na hi tāsuasati bhattuppattiyā sūdādīnaṃpi thāmonāma atthīti. Tathā yahiṃ paccaye asati nissayadhammāpi natthi. Kuto nissitadhammā. So paccayo nissayatopi balavataraṭṭhena upanissayoti vuccatīti.

So pana ārammaṇūpanissayo anantarūpanissayo pakatūpanissayoti tividho hoti. Tattha garukatā ārammaṇa dhammā garukatattāeva adhipatibhūtā balava nissayabhūtāca honti. Anantarapaccayadhammāca tehi vinā cittasantānapavattiyā eva abhāvato balavanissayāeva honti. Pakatūpanissayoti ettha pana pakato upanissayoti pakatūpanissayo. Pakatotica yathā kate sati anurūpe kāle tasmiṃsantāne ekantena paccayuppannadhammā pātubhavanti, tathā suṭṭhu katoti attho. Karaṇañcettha saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññātica rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanātica vuttānaṃ dhammānaṃ attano santāne pubbabhāge vuttappakārena suṭṭhu uppādanaṃ. Kāyikaṃ sukhaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ puggalo utu bhojanaṃ senāsananti evaṃ vuttānaṃ dhammānaṃ suṭṭhu upasevanañca veditabbaṃ.

Puretaraṃ uppajjitvā vattamānabhāvena upakārako dhammo **purejātapaccayo**. So duvidho ārammaṇapurejāta nissaya purejāta vasena. Nissayārammaṇadhammā eva hi keci purejāta tāmattavisiṭṭhā purejātapaccayoti vuttāti. Ācariyānandattherena pana nissayārammaṇākārādīhi visiṭṭhā purejātākārena upakārakatā purejātapaccayatāti vuttaṃ. Evaṃ santepi pure jātatāvisiṭṭhehi nissayārammaṇasattivisesehi añño visuṃ purejātasattivisesonāma nadissatiyeva. Pure ropetvā jātānaṃ rukkhapotakānaṃ viya pacchā āsiñciyamānaṃ udakaṃ pure jātānaṃ catusamuṭṭhānikarūpadhammānaṃ vuddhaviruḷhabhāvañca pacchāpi attanā sadisassa rūpasantānassa pavattiyā paccayabhāvañca pāpetvā upatthambhanavasena upakārako pacchājāto arūpadhammo **pacchā jātapaccayo**. Aṭṭhakathāyaṃ pana gijjhapotakasarīrānaṃ āhārāsā cetanāviyāti vuttaṃ. Mūlaṭīkāyañca etena manosañce tanāhāravasena pavattamānehi arūpadhammehi rūpakāyassa upatthambhita bhāvaṃ dasseti, teneva āhārāsā viyāti avatvā cetanāgahaṇaṃ karotīti vuttaṃ. Sā pana pacchājātā sasampayuttā āhārāsā cetanā purejātānaṃ tesaṃ gijjhasarīrarūpānaṃ cirakālaṃ kabaḷīkārāhārena vināpi amilāta bhāvaṃ uparūparica vuddhaviruḷharūpasantānuppattiyā paccayabhāvaṃ pāpetvā upatthambhatiyeva. Yasmā supākaṭena pacchājātapaccayeka desena sakalassa pacchājātapaccayassa sādhanatthāya ayaṃ upamā idha vuttā viya dissati. Cetanā gahaṇañca pacchājāta paccayaṃ patvāpi cetanāeva padhānā jātāti dassanatthaṃ gahitanti na na sakkā vattuṃ. Evañhi sati pacchājātassa atthassa pacchā jātāya eva upamāya sādhanaṃ upapannaṃ hotīti. Yathāvutta ṭīkāpāṭhepi ayamattho labbhatiyeva.

Āsevanti taṃ suṭṭhu bhajanti aparāparaṃ uppajjamānā dhammā suṭṭhu sevamānā viya bhajamānā viya tassa purimassa sabbapāripūraṃ ākāraṃ gahetvā eva punappunaṃ pavattantīti āsevanaṃ. Āsevetivā te dhamme attano parivāsaṃ suṭṭhu gāhāpeti. Vaḍḍhetītivā āsevanaṃ. Apica kusalādibhāvena attanā sadisassa payogena karaṇīyassa anantaradhammassa punappunaṃ karaṇaṃ pavattanaṃ attasadisassavā attasadisabhāvāpādanaṃ vāsanaṃ āsevanaṭṭhoti mūlaṭīkāyaṃ vuttaṃ. Tattha payogena karaṇīyassāti etena āvajjanadvayañca sabbavipākadhammeca nivatteti. Nahi āvajjana dvayassa dvattikkhattuṃ pavattamānassapi vaḍḍhetuṃvā hāpetuṃvā payogena karaṇīyatānāma atthi paridubbalattā. Vipākesuca ariyaphalāni parikammapayogena karaṇīyānipi maggacetanānubhāvena vinā kevalena tena payogeneva sādhetabbāni na honti. Kevalaṃ kammavegena santāne pātitesu lokiyavipākesu vattabbameva natthīti. Punappunaṃ karaṇaṃ pavattananti uparupari paguṇa balavabhāvāpādanena saha pavattanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evañhi sati pariyattidhamma vijjāsippuggahaṇesu purimābhiyogo viya āsevanaṭṭhena anantare pavattānaṃ sajātiyānaṃ dhammānaṃ paguṇabalavabhāvāya upakārako dhammo **āsevanapaccayo** nāmāti siddhaṃ hotīti.

Kāyaṅgavācaṅgacittaṅgābhisaṅkharaṇabhūtena cittappayogasaṅkhāte na kiriyābhāvena upakārako dhammo **kammapaccayo**. So duvidho sahajātanānākkhaṇikavasena. Tattha jeṭṭhasissa mahā vaḍḍhakiādayo viya sakiccaparakiccasādhanavasena pavattā sabbāpi sahajātacetanā sahajātapaccayo. Yathā pana itthipurisānaṃ sakiṃ sannipātappayogo kāmasukhānubhavanakiccañca kālantare puttapātubhāvatthāyavatthumhi bījanidhāna kiccañca sampādeti. Evamevaṃ yathāvuttābhisaṅkharaṇakiccañca tadabhisaṅkharaṇavegajanitaṃ kālantare vipākakaṭattārūpānaṃ pātubhāvatthāya santāne kiriyā visesanidhāna kiccañca sampādetvā niruddhā kusalākusala cetanā nānākkhaṇikakammapaccayonāma. Vipaccanamattabhāvena upakārako dhammo vipākapaccayo. Vipaccana bhāvoca nāma loke sabbesaṃ pupphaphalādīnaṃ suṭṭhu vipakkabhāvaṃ pattakāle sabbākārena mandabhāvo hoti. Evaṃ nirussāhasanta bhāvasaṅkhākena mandamandākārena santāne pātubhāvo. Tatoyevaca vipākānaṃ pavatti avibhūtā hoti. Sabbarattiṃ niddāyantassa purimabhavasiddhe kammādi ārammaṇe pavattānipi tāni vuṭṭhitakāle kiñcijānanacitta pavattiyā paccayā nahontīti. Pañcaviññāṇādīni pana pacchājānanacitta pavattiyā paccayā hontānipi vatthārammaṇa ghaṭṭanānubhāva balena saheva honti. Na tesaṃ ussāhabyāpāramatta vasenāti daṭṭhabbaṃ.

Arūpino tayo āhārā sahajātadhammānaṃ jananaṭṭhena upatthambhanaṭṭhenaca, kabaḷīkārāhāro pana imassa catusamuṭṭhāni kassa kāyassa upatthambhanaṭṭheneva upakārakatā **āhārapaccayo**. Apica, āhāraṭṭhonāma upatthambhanappadhāno hoti. Teneva hi pāḷiyaṃ kabaḷīkāro āhāro āhārasamuṭṭhānassa rūpassa āhārapaccayena paccayoti avatvā imassa kāyassa āhārapaccayena paccayotveva vuttaṃ. Tasmā arūpāhārānaṃpi āhāraṭṭho upatthambhanavaseneva veditabbo. Janayantāpi hi āhārā attanā janitānañca tadaññesañcasantānaṭṭhitiyā paccayabhāvatthāya upatthambhanena saheva janentīti.

Issariyaṭṭhena upakārako dhammo **indriyapaccayo**. So tividho sahajātādivasena. Tattha sahajātadhammānaṃ attano attano kiccesu issarabhūtā arūpindriyadhammā sahajātindriyapaccayo. Pacchā jātānaṃ pañcaviññāṇa dhammānaṃ dassanādi kiccesu issarabhūtā pure jātā pañcapasādindriyadhammā pure jātindriyapaccayo. Sahajātānaṃ kaṭattārūpānaṃ ciratarapavattiyaṃ issarabhūtaṃ rūpajīvitaṃ rūpajīvitindriyapaccayo. Kasmā panettha bhāvindriyadvayaṃ idha na gahitanti. Vuccate, yassa janakattaṃvā upatthambhakattaṃvā anupālakattaṃvā atthi. So paccayadhammonāma. Bhāvadvayassa pana sahajāta dhammānaṃ atthāya etaṃ tayaṃpi natthi. Kevalaṃ pana taṃsahite santāne kammādīhi attano attano paccayehi pavattamānānaṃ catusamuṭṭhānikadhammānaṃ itthākārādivaseneva yo pavattiniyamo atthi, so bhāvarūpā nubhāvena siddho. Tasmā tesaṃ dhammānaṃ tādise niyāmakicce issarattāyeva dvayaṃ indriyaṃnāma hoti. Na indriyapaccayatte nāti taṃ idha nagahitanti daṭṭhabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā tasmiṃ bhusaṃ daḷhaṃ nipatitvā viya jhāyanaṭṭhena olokanaṭṭhena upakārako dhammo **jhānapaccayo**. Duggati sugati nibbāna sampāpakaṭṭhena upakārako dhammo **maggapaccayo**. Etthaca yenayena sammādassanādinā lakkhaṇavisesena sampannattā kusalabhūtā sammādiṭṭhādayo sugati nibbāna sampāpakaṭṭhena maggapaccayānāma honti. Abyākatabhūtānaṃpi tesaṃ so so lakkhaṇaviseso atthiyevāti tesampi tenevaṭṭhena maggapaccayatā vuttāti daṭṭhabbā. Satipi maggaṅgānaṃ taṃtaṃ sampāpakaṭṭhenaca upakārakatte taṃsamuṭṭhitānaṃ rūpadhammānaṃ so attho na pāpuṇāti. Tesaṃ pana maggapaccayadhammehi samuṭṭhitattāyeva maggapaccayuppannatā paccetabbā. Esanayo hetukammindriyajhāna paccayesupīti.

Ekuppādatādīhi pakārehi samaṃ ekībhūto viya hutvā aññamaññayuttabhāvena upakārako dhammo **sampayuttapaccayo**. Samānepi sahajātabhāvena nissaya nissita bhāvenaca yuttabhāve ekuppādatādikassa sampayogalakkhaṇassa virahato vippayuttabhāvena upakārako dhammo **vippayuttapaccayo**. Yattha sampayuttā saṅkā sambhavati, tattheva tadāsaṅkā vigamanatthaṃ ayaṃ vippayuttapaccayonāma vuttoti tadāsaṅkhā rahitesu ārammaṇānantarādīsu vippayuttapaccayapasaṅgo natthīti veditabbo. Heṭṭhāvuttappakāresu eva paccayadhammesu yo yo atthitā saṅkhātena khaṇapaccuppanna samaṅgibhāvena tādisasseva khaṇapaccuppanna samaṅgino dhammassa sahajātādivasena upakārako so so **atthipaccayo**. Yasmiṃ vijjāmāne sati añño uppajjituṃ okāsaṃ nalabhati. So tassa aññassa okāsadāna saṅkhātena sayaṃ antarahitabhāvena upakārako dhammo **natthipaccayo**. Ayaṃpi visuṃ sattiviseso na hoti. Teneva cittena gacchati nisīdati tiṭṭhatītiādinā pacchimacitte ṭhitānaṃpi purimacittaṃ vattatiyevāti lokassa abhimāno hoti. Tasmā yattha atthitāsaṅkā sambhavati. Tattha tadāsaṅkā nivattanatthaṃ ayaṃ paccayo vuttoti veditabbo.

Vināsaṃ gato vigato. Yasmiṃ avigate añño uppajjituṃ okāsaṃ nalabhati, so tassa okāsadānasaṅkhātena sayaṃ vigatabhāvena upakārako dhammo **vigatapaccayo**. Vattamānatā saṅkhātena avigatabhāvena tādisasseva dhammassa upakārako dhammo **avigatapaccayo**. Purimapaccaya dukameva cettha nānattha pasaṅganivattanatthaṃ ñāṇavisadatthañca pariyāyantarena vigatadukaṃnāma katvā desitanti veditabbaṃ. Tathā hi atthīti kho kaccāna ayameko anto. Natthīti ayaṃ dutīyo antotiādinā nānāatthadīpakā atthi natthi saddā sāsane lokeca dissanti. Pubbe vuttasseva ca atthassa puna pariyāyantarena vacanaṃ sotūnaṃ ñāṇavisadatthāya hotīti. Ṭīkākārā pana bahuṃ tesaṃ paccaya dukānaṃ nānatthasambhavaṃ vaṇṇentiyevāti. [Paccayuddeso]

168. Idāni yathā uddiṭṭhe catuvīsatipaccaye pathamaṃ chahi rāsīhi saṅgahetvā puna rāsīnaṃ anukkamena tesaṃ paccayānaṃ niddesaṃ dassento **chadhānāmantunāmassā**ti gāthādvaya māha. Nāmaṃ nāmassa chadhā chabbidhehi paccayehi paccayo hoti. Nāmaṃ nāmarūpīnaṃ pañcadhā. Puna nāmaṃ rūpassa ekadhā, rūpaṃ nāmassa ekadhāeva. Paññattināmarūpāni nāmassa duvidhā, dvayaṃ nāmarūpaṃ dvayasseva nāmarūpassa navadhāti evaṃ chakkapañcakādivasena paccayā chabbidhā honti. Kathaṃ hontīti yojanā.

[229] Yaṃpana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Paññattināmarūpāni nāmassa dvidhā dvipakārā paccayā hontīti vuttaṃ’’. Taṃ na sundaraṃ.

Paccayakathā hi nāma paccayato paccayuppannato paccayasattitoti tīhi pakārehi vuttāyeva suvuttā hotīti. Yasmā pana anantarādipaccayānāma cittasantānassa avicchedāya kiccaṭṭhānānukkamapaṭipādanāya eva ca honti. Tasmā kusalādīsu arūpadhammesu yokoci dhammo yassa kassaci aviruddhassa dhammassa paccayo na na hotīti vuttaṃ **anantaraniruddhācittacetasikādhammā**tiādi. Tattha aviruddhassātietena aññamaññaviruddhānaṃ kusalākusalānaṃ somanassadomanassānañca aññamaññaṃ anantara paccayapaṭikkhepo veditabbo. **Paṭuppannāna**nti punuppannānaṃ paṭipāṭiyā uppannānaṃvā. Punappunaṃ santānaparibhāvanāvasena pavatto āsevanapaccayonāma, kevalaṃ payogasādhanīyesu javavega sahitesu cittuppādesu eva labbhatīti vuttaṃ **purimāni javanānī**tiādi. Tattha **javanānī**ti maggaphalajavanavajjāni lokiya kusalā kusalakriyajavanāni **pacchimānaṃjavanāna**nti phalajavanavajjānaṃ kusalākusalakriyajavanānaṃ. Bhinnajātikā hi dhammā aññamaññaṃ sabbākārapāripūraṃ parivāsaṃnāma gahetuṃvā gāhāpetuṃpā na sakkonti. Yadi sakkuṇeyyuṃ, jātimattenapi dhammā pubbāparaṃ abhinnāeva siyunti. Tasmā bhinnajātikaṃ phalajavanaṃ maggato parivāsaṃ gahetuṃ na sakkoti. Maggopi attano parivāsaṃ phalassa dātuṃ na sakkoti. Phalacittānica parikammapayogabalena javana kiccāni honti, na aññamaññaṃ parivāsadāna gahaṇa balenāti. Yasmā kāmāvacarabhāvato mahaggatā nuttara bhāvappattināma āsevanabalena hoti, tasmā gotrabhu jhāna maggānaṃ bhūmi bhedo idha appamāṇanti daṭṭhabbaṃ.

Hetu.La. Nāmarūpānanti ettha hetumaggaṅgāni ahetukavajjitānaṃ, jhānaṅgāni pañcaviññāṇavajjitānaṃ sahajātānaṃ nāmarūpānaṃ. Sahajātarūpalakkhaṇaṃ pana sayameva vakkhati. Cetanānāma pavattamānā dve kiccāni sādheti sahajātānaṃ saṃvidhānañca āyatiṃ vipākapātu bhāvatthāya tasmiṃ santāne attano pavattā kārasaṅkhāta bījanidhānañcāti. Tattha saṃvidhānakiccaṃ sabbacetanā sādhāraṇaṃ hoti. Bījanidhānakiccaṃ pana kusalākusalabhāvappattāyaeva cetanāya hotīti vuttaṃ sahajātācetanātiādi. Tattha **sahajātācetanā**ti antamaso pañcaviññāṇa sahajātāpi cetanā. Sāpi hi sahajātānaṃ saṃvidahanasaṅkhātena kammabhāvena pavattattā kammaṃevanāma hotīti. Yasmā attano pavattākārasaṅkhātassa vipākabījassa nidahanaṃnāma, na tāvadeva bījakiccaṃ sampādeti. Ambabījādīni viya pariṇatabhāvaṃ patvā khaṇantareeva sampādetīti vuttaṃ nānākkhaṇikā cetanātiādi. Tattha **nānākkhaṇikācetanā**ti attano paccayuppannadhamma pavattikkhaṇato visuṃ bhūte atītakāle siddhā kusalā kusalacetanā. Kusalākusalacetanātivā pāṭho siyā.

Vipākakkhandhāaññamaññaṃsahajātānaṃrūpānanti ettha aññamaññassaca sahajātarūpānañcāti attho. Yathānāma pure jātā sālarukkhapotakā pacchā anuvassaṃ vassantānaṃ vuṭṭhidhārānaṃ vasena vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ patvā tasmiṃ ṭhāne yāvakappāvasānāpi mahantassa sālavanasaṇḍassa pavattiyā paccayā honti. Evaṃ paṭisandhikkhaṇato paṭṭhāya purimacittakkhaṇesu uppannā sakalasarīre kammajakāyo cittajakāyo utujakāyo āhāraja kāyoti sabbe sakalasarīraṭṭhakā catusamuṭṭhānika rūpadhammā pacchājātānaṃ pathamabhavaṅgādīnaṃ cittacetasikānaṃ vasena vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ patvā uparupari catusamuṭṭhānika rūpaparaṃparāpavattiyā paccayattaṃ upagacchantīti vuttaṃ **pacchājātā cittacetasikā dhammā**tiādi. Tattha **purejātassā**ti ātītānantaracitte jātassāti vadanti. Yāva aṭṭhamacittāvā purejātassa. Ettako hi kālo rūpadhammānaṃ vaḍḍhanakālonāma.

Tatoparaṃ hāyanakāle pacchājātena payojanaṃ natthīti. Yāva soḷasamacittā eva vā purejātassa. Yadaggena hi maraṇāsannakāle vatthurūpaṃ cuticittassa purejātapaccayataṃ upagacchati. Tadaggena cuticittaṃpi tassa vatthurūpassa pacchājātapaccayo na hotīti navattabbo. Tathā sesarūpānañca. Yathā hi upatthambhanto āhāro vaḍḍhanapakkhe ṭhitameva upatthambhati. Hāyanapakkhe ṭhitaṃ nupatthambhatīti natthi. Tadāpi tadanurūpassa upatthambhanassa icchitabbattā. Evamayaṃpīti.

Arūpadhammānaṃ ānubhāvonāma mahāvipphāro hoti. Tasmā te kāyekadese vatthumhi uppannāpi sakalaṃ imaṃ catujakāyaṃ upatthambhetuṃ sakkontiyevāti vuttaṃ **imassakāyassā**ti. Cakkhādīni pasādavatthūni rūpādīhi sahaladdhaghaṭṭanānieva viññāṇassa ādhārabhāvaṃ gacchanti. Ghaṭṭanañca ṭhitipattakāleevāti tesaṃ niccakālaṃpi attano viññāṇassa purejātapaccayatā siddhi hoti. Viññāṇañcanāma pañcavokārabhave vatthunissayena vinā uppajjituṃ nasakkotīti, yadā purejātaṃvā vaḍḍhanapakkhe ṭhitaṃvā vatthuṃ na labhati, tadā paṭisandhikālevā maraṇāsannakālevā yaṃ yaṃ labhati, taṃ taṃ nissāya uppajjatiyeva. Yadā pana pure jātaṃ suṭṭhu balavantañca vatthuṃ labhati, tadā tadeva nissāya pavattati. Tañca niyamato pavattikāleeva labbhati, no paṭisandhikāle. Nahi tadā viññāṇapaccayena uppannaṃ vatthupurejātaṃ bhavituṃ sakkotīti vuttaṃ **chavatthūni pavattiya**nti.

Pañcālambaṇānica pañcaviññāṇavīthiyāti idaṃ niyamasiddhigahaṇa vasena vuttaṃ. Sabbāni pana paccuppannabhūtāni nipphannarūpāni manoviññāṇa vīthiyā purejātapaccayā hontiyeva. Evañca katvā paṭṭhāne paccuppanno dhammo paccuppannassa dhammassa purejātapaccayena paccayo. Ārammaṇapurejātaṃ cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato vipassati. Sotaṃ, ghānaṃ, jivhaṃ, kāyaṃ, rūpe, sadde, gandhe, rase, phoṭṭhabbe, vatthuṃ, paccuppanne khandhe aniccato dukkhato anattato vipassati, paccuppannaṃ cakkhuṃ assādeti abhinandatītiādi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyañca uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitipattaṃ aṭṭhārasavidhaṃ rūpameva purejātapaccayoti vuttanti. Etthaca kiñcāpi paṭṭhāne paccuppannārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ paccuppannārammaṇassa bhavaṅgassaanantarapaccayena paccayoti evaṃ paṭisandhibhavaṅgānaṃpi paccuppannārammaṇatāya vuttattā paccuppannabhūtāni kammanimitta gatinimittāni ārabbha pavatti kāle paṭisandhicittānaṃpi ārammaṇapurejātaṃ labbhamānaṃ viya dissati. Evaṃsantepi purejātapaccayassa paccaniye paṭisandhikkhaṇe vipākā byākato eko khandhotiādinā pāḷiyaṃeva taṃ paṭikkhittanti. Etthaca āruppe viya paṭisandhikkhaṇepi vatthupure jātassa abhāvā aparibyattattāvā tassa ārammaṇassa ārammaṇamattabhāveeva ṭhitattā paṭikkhittanti kāraṇaṃ vadanti. **Ārammaṇamevagarukata**nti paccavekkhanavasena assādanādivasenaca garukataṃ iṭṭhārammaṇa māha. Tañca kho tassatassa puggalassa icchāvasena veditabbaṃ. Gūthakuṇapādīnipi hi tadabhinandantānaṃ kimimakkhika sunakha gijjha kākādīnaṃ garukatānieva ārammaṇāni hontīti.

[230] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

‘‘Garukatanti garuṃ katvā paccavekkhita’’ntiādi vuttaṃ. Taṃ anupapannaṃ.

Cakkhuṃ garuṃ katvā assādeti abhinandatītiādinā assā danādivasenapi assa niddesassa pavattattāti. **Rāgādayo pana dhammā**ti etena rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanāti evaṃ vuttehi dhammehi saha dasa akusalakammapathā pañcaanantariya kammānica gahitāni honti. Tattha anantariyavajjāni tāni samatikkamamukhena yathārahaṃ ajjhattaṃ sabbesaṃ catubhūmaka kusalānaṃ anantariyakammāni pana kāmāvacarakusalānameva uppattiyā balavanissayā honti. Tāniyevaca sabbāni yathārahaṃ ajjhattañca bahiddhāca rāgādīnaṃ pāṇātipātādīnañca sabbesaṃ akusalānaṃ kāyikasukhadukkhādīnañca abyākatadhammānaṃ uppattiyā balava nissayā honti. **Saddhādayo**ti etena saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññāti evaṃ vuttehi dhammehi saha sabbe dānasīlādayo catubhūmakaku salānaṃ rāgādi akusalānaṃ sukhadukkhādicatubhūmaka abyākatā nañca uppattiyā balavanissayā hontīti. **Sukhaṃ dukkhaṃ puggalo bhojanaṃ utusenāsana**nti etena nibbānavajjā sabbe catubhūmakā byākatā gahitā, tepi hi yathārahaṃ ajjhattañca bahiddhāca kusalākusalā byākatadhammānaṃ uppattiyā balavanissayā hontīti. **Kammaṃvipākāna**nti ettha suṭṭhu balavaṃ kammaṃ adhippetaṃ, na dubbalanti. Kasmā panettha rūpadhammā paccayuppannesu na gahitā. Nanu tesaṃpi bahiddhā rukkhatiṇādīnaṃ vuddhiviruḷhi vepullatthāya ajjhattañca ārogyādiatthāya pathavirasa āporasa vassodaka bijamūlabhesajjādayo balavanissayā hontīti. Ayaṃ panattho mūlaṭīkāyaṃ kathitoyeva. Vuttañhi tattha –

> Nahi rūpābyākataṃ pakatūpanissayaṃ labhati. Acetanena rūpasantānena pakatasseva abhāvato. Yathā hi arūpasantānena kattubhūtena saddhādayo nipphāditā utubhojanādayoca upasevitā. Na evaṃ rūpasantānena. Yasmiñca utubījādike kammādikeca sati rūpaṃ pavattati. Na taṃ tena rūpena pakataṃ hoti. Sacetanasseva hi uppādanupasevanapayogavasena cetanaṃ pakappanaṃ pakaraṇaṃ. Rūpañca acetananti.

Idaṃ vuttaṃ hoti, duvidhaṃ santānaṃ rūpasantānaṃ arūpasantānanti. Tattha yena santānena pubbe kiñci suṭṭhuuppāditaṃvā hoti upasevitaṃvā, tasseva pubbe attanā uppāditupasevitā dhammā kālantare attano upanissayapaccayā honti. Pakaraṇasaṅkhātañca tathā uppādanupasevanaṃnāma sacetane arūpasantāneeva labbhati, na acetane rūpasantāneti. Tasmā rūpadhammā upanissayaṃnāma nalabbhantīti. Imasmiṃ sati idaṃ hoti, asati na hotīti evaṃ vuttena suttantikapariyāyena pana upanissayo nāma rūpadhammānaṃ majjhepi vattabboyevāti.

[231] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Yathārahaṃ ajjhattañca bahiddhāca rāgādayo.La. Senāsanañcāti’’ viyojetvā ‘‘rāgādayo hi ajjhattaṃ nipphādikā. Puggalādayo bahiddhā sevitāti’’ vuttaṃ. Taṃ nasundaraṃ.

Na hi attano parassaca uppannā rāgādayo parassa attano ca santāne rāgādīnaṃ balavanissayā na honti. Samānacchandānaṃ itthi purisādīnaṃ manopadosika devādīnañcettha rāgādayo nidassanaṃ.

[232] Yāca **tattha**

> ‘‘Yathāṭhitavasena yojanaṃ’’ katvā ‘‘attanohi rāgādayo’’tiādinā atthavibhāvanā katā. Sāpi anupapannāyeva.

Tāya hi attano rāgādayo saddhādayoca ajjhattaṃ kusalādīnaṃ attano saddhāyo pana bahiddhā kusalassāti evaṃ aparipuṇṇassa atthassa vibhāvitattāti.

[233] Yañca

> ‘Tatthā’tiādinā attanorāgādayonissāyaajjhattaṃ kusalākusalānameva uppattividhānaṃ vuttaṃ. Taṃpi anupapannameva.

Nayadassanamattabhūtaṃpi hi saṃvaṇṇanāvākyaṃnāma nayamukhaṃ paripuṇṇaṃ katvā vattabbaṃ hotīti. **Garukataṃārammaṇa**nti ettha sabbaṃ lokiyakusalaṃ heṭṭhimamaggaphalanibbānāni ca kāmāvacara kusalassa arahattamaggaphalanibbānāni catunnaṃ ñāṇasampayutta mahākriyajavanānaṃ. Nibbānaṃ aṭṭhavidhalokuttarassa thapetvā paṭighadvaya momūha dvaya dukkhasahagata kāyaviññāṇāni avasesaṃ sabbaṃ lokiya kusalākusalābyākatadhammajātaṃ lobhasahagatacittassāti evaṃ paccaya paccayuppanna vibhāgo veditabbo.

[234] Yaṃ pana **vibhāvaniyaṃ**

> ‘‘Garuka taṃālambaṇanti paccavekkhanaassādādinā garukataṃ ārammaṇa’’nti vatvā taṃ vibhāventena ‘‘tañhi jhānamagga phalavipassanā nibbānādibhedaṃ paccavekkhana assādādimaggaphalādidhamme attādhīne karotīti ārammaṇādhipatināmā’’ti vuttaṃ. Taṃ na sundaraṃ.

Dāna sīla uposathakamma pubbe suciṇṇagotrabhu vodāna maggaphala nibbānāniceva rāgadiṭṭhicakkhusotādīnicāti pana vattabbaṃ. Vipassanātica idaṃ gotrabhuvodānāniyeva sandhāya vuttaṃ siyā. Naca tāni nibbānārammaṇāni vipassanānāma hontīti. **Sahajātānaṃnāmarūpāna**nti dvihetuka tihetuka javanasaha jātānanti adhippāyo. **Aññamaññaṃ sahajāta rūpānañcā**ti aññamaññassaca paṭisandhikkhaṇe kammasamuṭṭhānarūpānaṃ pavattiyaṃ citta samuṭṭhānarūpānañca. Esa nayo paratthapi. Pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe viññāṇaṃ vatthunā vinā patiṭṭhaṃ nalabhati. Vatthucatena vinā patiṭṭhaṃ nalabhatīti vuttaṃ **paṭisandhikkhaṇe vatthuvipākā aññamañña**nti. Aññamaññapaccaye yo attano upatthambhakaṃ paccupatthambhati. Soeva paccayuppannabhāvaṃ gacchati. Cittasamuṭṭhāna rūpānica cittaṃ kiñci upatthambhetuṃ nasakkonti. Tathā upādārūpānica mahābhūteti vuttaṃ **cittacetasikādhammāaññamañña**ntiādi.

[235] Vibhāvaniyaṃ pana

> ‘‘Yasmā pana aññamaññuvatthambhanavaseneva aññamaññapaccayatā. Na sahajātamattatoti pavattiyaṃ rūpaṃ nāmānaṃ aññamaññapaccayo na hoti. Tasmā vuttaṃ cittacetasikā dhammā aññamaññanti’’ vuttaṃ. Tattha na sahajātamattatoti etena yadi sahajātamattato aññamaññapaccayatāsiyā. Evaṃsati pavattiyaṃ rūpaṃ nāmānaṃ aññamaññapaccayo siyāti anuññātaṃ hoti. Sahajātapaccayepi pana pavattiyaṃ rūpaṃ nāmānaṃ paccayo nahotiyeva. Tasmā na sundarametanti.

Chavatthūni sattannaṃ viññāṇadhātūnanti ettha vatthusahajāta nissayo vatthupurejātanissayo vatthārammaṇapurejātanissayoti tividho vatthunissayo. Tattha paṭisandhikkhaṇe vatthu vipākānaṃ khandhānaṃ vatthusahajātanissayo. Yaṃ pana pavattiyaṃ purejātaṃ, vatthuṃ nissāya cittaṃ uppajjati, taṃ tassa cittassa vatthupurejātanissayonāma. Yaṃ pana purejātaṃ vatthu yassa cittassa nissayoceva hoti ārammaṇañca, taṃ tassa vatthārammaṇa purejātanissayonāma. Vuttañhetaṃ paṭṭhāne ārammaṇa nissaya purejātavippayutta atthiavigatanti tīṇīti. Kathañca taṃ cittassa nissayoca ārammaṇañca hotīti. Paccuppannaṃ vatthuṃ ārabbha sammasanavasenavā assādanādivasenavā iddhividhakiccādhiṭṭhānavasenavā cittaṃ uppajjati, evaṃ taṃ cittassa nissayoca ārammaṇañca hotīti. Vuttañhetaṃ paṭṭhāne-ajjhattaṃ vatthuṃ aniccato dukkhato vipassati, assādeti. Abhinandati. Taṃ ārabbha rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati, vicikicchā uppajjati, uddhaccaṃ uppajjati. Domanassaṃ uppajjatīti.

Ettha pana ācariyā imaṃ vatthārammaṇapurejātanissayaṃnāma maraṇāsannakāleeva vācanāmaggaṃ āropayiṃsu. Ayaṃpanettha tesaṃ adhippāyo. Aṭṭhakathāyaṃ tāva aniṭṭhe ṭhāne āvajjanena vinā vīthicittānaṃ pavatti paṭisiddhā hoti. Tathā ekāvajjanavīthi yañca cittānaṃ ārammaṇaṃnāma dhammatoca kālatoca abhinnameva icchanti aṭṭhakathācariyā. Pakatikāleca cittānināma pacceka vatthunissayāni honti. Tasmā yadā paccuppannaṃ ajjhattaṃ vatthuṃ ārabbhaaniccādivasena sammasanti, etaṃ mamātivā assādenti, tadāyaṃ vatthu āvajjitaṃ hoti. Javanānipi tadeva gaṇhanti. Na attano attano nissayavatthūni. Yadi hi tānivā aññaṃvā ārammaṇaṃ gaṇheyyuṃ. Nirāvajjanānināma javanāni honti. Kasmā, āvajjanena āvajjitaṃ agahetvā aññaṃ gahetvā pavattanatoti. Bhinnā rammaṇānicanāma honti. Pacchā uppannāni paccekavatthūnivā aññaṃvā gahetvā pavattanatoti. Naca tathā sakkā bhavituṃ aṭṭhakathā virodhato. Tasmā so vatthārammaṇa purejātapaccayo pakati kāle na sakkā laddhunti. Maraṇāsannakāle pana sabbāni āvajjanādīni cittāni ekameva vatthuṃ nissāya pavattantīti taṃ ārabbha pavattānaṃ āvajjanādīnaṃ tesaṃ tadeva vatthuca ārammaṇañca hoti. Evañhi sati tesaṃ nirāvajjanatāvā bhinnārammaṇatāvā natthīti ayaṃ tesaṃ adhippāyoti.

Tattha pana yadi āvajjanena āvajjitaṃ vatthuṃ agahetvā attano attano nissayavatthūni gaṇheyyuṃ. Nirāvajjanānināma javanāni bhaveyyunti idaṃ tāva na yujjati. Āvajjanena āvajji tappakārasseva gahaṇato. Yathā hi āvajjanampi vatthuntveva āvajjati. Tathā javanānica vatthuntveva javanti. No aññathāti natthi javanānaṃ nirāvajjanatāti. Yathā ca nirāvajjanatā natthi, tathā bhinnārammaṇatāpi tesaṃ natthiyeva. Kasmā, vibhāgassa asambhavato. Nahi santatighanavasena ekībhūtamiva pubbāparaṃ pavatta mānesu bahūsu vatthusu ekamekaṃ vatthuṃ idamevāti visuṃ katvā āvajjanaṃvājavanānivā gahetuṃ sakkonti. Naca tathā asakkuṇeyyesu ṭhānesu ekantena dhammatovā kālatovā bhinnā rammaṇatānāma sakkā laddhunti iti bhinnārammaṇatāpi tesaṃ natthi yevāti. Ettāvatā imassa vatthārammaṇapurejātanissaya vidhānassa pakatikālepi labbhamānatā sādhitā hotīti.

Apica, sabbaṃ paccuppannaṃ attano rūpakāyaṃ ārabbha rūpaṃ me aniccantivā etaṃ mamātivā samanupassantānaṃ ajjhattarūpesu idaṃ nāmarūpaṃ tassacittassa ārammaṇaṃ nahotīti navattabbaṃ. Ārammaṇa bhūtesu pana tesu kiñci ārammaṇamattaṃ kiñci ārammaṇapurejātaṃ kiñci vatthārammaṇapurejātaṃ hotīti sakkā vattunti. **Kabaḷī kāro āhāro**ti kāmāvacarasattānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya uppanno catusamuṭṭhānika rūpāhāroceva bahiddhāhāroca. Gabbhaseyyakānañhi yāva mātuyā āhārapharaṇaṃ nalabbhati, tāva kalalādikālesu tisamuṭṭhāniko ajjhattāhāroyeva upatthambhanakiccaṃ sādheti. Vuttañhetaṃ paṭṭhāne-paṭisandhikkhaṇe kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayoti, ojaṭṭhamakarūpasamuṭṭhāpanaṃ panassa bahiddhāhārupatthambhanaṃ laddhakāleyevāti daṭṭhabbaṃ. Yadievaṃ –

> Yañcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ. Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato tiroti

Kasmā vuttanti. Pākaṭāhārena tassa yakkhassa bodhanatthanti. **Imassakāyassā**ti gabbhaseyyakānaṃ tāva paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe ekasamuṭṭhānikassa ṭhitibhaṅgakkhaṇesu dvisamuṭṭhāni kassa tatoparaṃ tisamuṭṭhānikassa ojāpharaṇakāle catusamuṭṭhānikassaca kāyassa. Itaresaṃpi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ. Rūpaloke pana vināpi duvidhena ojāhārakiccena appanāpatta kammavisesena siddhassa suciraṃpi addhānaṃ pharituṃ samatthassa rūpa jīvitindriyassa tathārūpānañca bhavaṅgapariyāpannānaṃ arūpāhārānaṃ vasena anekakappānipi attabhāvassa pavatti veditabbā. Etenupāyena kammajakāyabahutaresu devesu petanirayesuca suciraṃpi kālaṃ bahiddhāhārena vinā attabhāvassa pavatti vattabbā. Tesu pana ajjhattāhāropi labbhatiyevāti kiñcāpi okkantikkhaṇe vipākakkhandhāpi vatthussa vippayuttapaccayā honti. Te pana **cittacetasikādhammā sahajātarūpāna**nti ettha saṅgayhissantīti katvā **okkantikkhaṇevatthuvipākāna**nti vuttaṃ.

Sabbathāti sabbapakāraṃ sahajātantiādinā yojetabbaṃ. Pakāroca tividho hoti sahajātapaccayotiādivasena veditabbo. **Rūpajīvitamiccaya**nti evaṃ porāṇehi vutto ayaṃ atthipaccayo avigatapaccayocāti yojetabbaṃ. Nanu kabaḷīkārāhāro rūpajīvitindriyañca sahajāte saṅgahetabbaṃ. Evañhi sati tividhova atthipaccayo siyāti.Na. Sahajananasaṅkhātassa sahuppādanalakkhaṇassa abhāvā. Sahuppādanalakkhaṇo hi sahajātapaccayo. Kabaḷīkārāhāroca ojaṭṭhamakarūpāni uppādentopi attano ṭhitikkhaṇeeva uppādeti, no uppādakkhaṇe. Yathāca mahābhūtā sahajātarūpāni upatthambhantā attanā saha uppādanapubbakāeva upatthambhanti, na tathā so āhāro. So pana vināva sahuppādanakiccena sahajātānipi asahajātānipi upatthambhatīti rūpajīvitaṃpi saha uppādanakiccena vināva saha jātarūpāni anupāleti. Iti ime dvepi dhammā sahajāta lakkhaṇābhāvāeva sahajātapaccaye asaṅgahitā. Idāni sabbepi catuvīsatipaccayā saṅgayhamānā cattāropaccayā hontīti dassetuṃ **ārammaṇūpanissaya.La. Samodhānaṃ gacchantī**ti vuttaṃ. Tatrāyaṃ samodhānavidhi, catuvīsatiyā paccayesu adhipati paccayo tāva duvidho ārammaṇasahajātavasena. Tattha ārammaṇādhipati tīsu kammavajjesu samodhānaṃ gacchati. Ārammaṇa mattaṃpi hi kammena saha samodhānaṃ nagacchati. Kuto adhipati bhūtanti.

Ettha siyā, kasmā ārammaṇamattaṃpi.La. Na gacchatīti vuttaṃ. Nanu kammārammaṇāpi paṭisandhibhavaṅgacutiyo hontīti. Saccaṃ. Ettha pana mūlaṭīkāyaṃ kammaṃ pana tasmiṃ kate pavattamānānaṃ katūpacita bhāvena kammapaccayo hoti. Na ārammaṇākārena. Visaya mattatāvasenaca ārammaṇapaccayo hoti. Na santānavisesanaṃ katvā phaluppādanasaṅkhātena kammapaccayākārena. Tasmā te paccayākāravisabhāgattā saha ghaṭanaṃ nagacchantīti visajjitanti. Sahajātādhipati pana atthipaccaye. Nissayapaccayo tividho sahajāto vatthupurejāto vatthārammaṇapurejātoti. Tattha purimā dve atthipaccaye, pacchimo pana dvīsu ārammaṇatthi paccayesu. So ce garukato hoti upanissayepīti. Purejātapaccayo tividho ārammaṇapurejāto vatthupure jāto vatthārammaṇapurejātoti. Tattha vatthupurejāto atthipaccaye. Itare dve dvīsu ārammaṇatthipaccayesu. Tece garukatā honti. Upanissayepīti. Kammapaccayo duvidho sahajāto nānākkhaṇikoti. Tattha sahajāto atthipaccaye. Nānākkhaṇiko pana duvidho balavā dubbaloca. Tatthaca balavā duvidho akāliko kālikoca, tadubhayāpi upanissaye. Dubbalo pana visuṃ kammapaccayoyeva. Sabbo āhārapaccayo sabboca indriyapaccayo atthipaccaye.

Vippayuttapaccayo catubbidho sahajāto vatthupurejāto vatthārammaṇapurejāto pacchājātoti. Tattha purimā dve pacchimoca atthipaccaye. Tatīyo pana dvīsu ārammaṇatthi paccayesu. So ce garukato hoti, upanissayepīti. Sesesu pana sattarasapaccayesu hetu, sahajāta, aññamañña, vipāka, jhāna, magga, sampayutta, avigatavasena aṭṭhapaccayā pacchā jātoca atthipaccaye. Anantara samanantara āsevana natthi vigata vasena pañcapaccayā upanissayeti. Iti sabbepi catuvīsatipaccayā sabhāgasaṅgahavasena saṃkhippamānā ārammaṇādīsu catūsu paccayesu samodhānaṃ gacchantīti.

[236] Vibhāvaniyaṃ pana

> Tesu catūsu ekekasmiṃpi sabbe catuvīsatipaccayā samodhānaṃ gacchantīti iminā adhippāyena yaṃ vuttaṃ ‘‘nahi so kocipaccayoti’’ādi. Taṃ sabbaṃpi ācariyassa matimattameva.

[237] Yañhi **tattha**

> ‘‘Nahi so kocipaccayo atthi. Yo cittacetasi kānaṃ ārammaṇabhāvaṃ nagaccheyyāti’’ vuttaṃ, taṃ tāva na yujjati. Nahi idha dhammasarūpamattena samodhānaṃ adhippetaṃ. Paccayaṭṭhena saheva adhippetaṃ. Naca hetādipaccayaṭṭho ārammaṇādipaccayaṭṭho hotīti. Esanayo ‘‘saka sakapaccayuppannassaca upanissayabhāvaṃ nagacchatīti’’ etthāpi.

Ettha pana yo sakasakapaccayuppannassa upanissayabhāvaṃ nagacchati. Nahi so koci paccayo atthīti yojanā.

[238] Yañca **tattha**

> ‘‘Kammahetukattāca lokappavattiyā phalahetūpacāra vasena sabbepi kammasabhāvaṃ nātivattantīti’’ vuttaṃ.

[239] Yañca

‘‘Teca paramatthato lokasammutivasenaca vijjamānā yevāti’’ vuttaṃ. Tadubhayaṃ pana sabbaso sāsanayutti yāpi viruddhamevāti.

Etthāti etasmiṃ paṭṭhānanaye. **Sabbatthāpī**ti sabbesu saha jātasabhāgesu paccayesu. Yasmā pana paṭisandhiviññāṇaṃnāma nāmarūpānaṃ aññamaññapaṭibaddhaokāse cutiparicchinnassa sakalassa tassa tassa bhavassa sīsabhūtaṃ bījabhūtañca hoti. Yato sakalakāyabhūtassa nānārūpārūpasantānassa nibbatti hoti. Bījato viya mahārukkhassa. Yathāha –

> Viññāṇañca hi ānanda mātukucchismiṃ na okkamissatha. Apinukho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathāti. No hetaṃ bhante. Viññāṇañca hi ānanda mātukucchismiṃ okkamitvā vokkamissatha. Apinukho nāmarūpaṃ itthattāya abhinibbattissathāti. Nohetaṃ bhante. Viññāṇañca hi ānanda daharasseva sato vocchijjissatha kumārassavā kumārikāyavā. Apinukho nāmarūpaṃ vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullaṃ āpajjissathāti. Nohetaṃ bhante. Tasmā hi ānanda eseva hetu esa nidānaṃ esa samudayo esa paccayo nāmarūpassa. Yadidaṃ viññāṇanti.

Tattha samuccissathāti vaḍḍhissatha. Nāmarūpañhi viññāṇassa vaḍḍhiyevāti. Vokkamissathāti bhijjissatha. Itthatthāyāti īdisassa attabhāvassa atthāyāti attho. Vuddhiṃ viruḷhiṃ vepullanti pathamavayavasena vuddhiṃ. Majjhimavayavasena viruḷhiṃ. Pacchimavayavasena vepullanti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā paṭisandhikkhaṇe rūpuppattiyā ekantena viññāṇapaccayatā veditabbā. Evaṃ uppannañca panetaṃ paṭisandhirūpaṃ puna sayaṃ tasmiṃ bhave yāva cutiyā pavattamānānaṃ sabbāsaṃ catusamuṭṭhānikarūpasantatīnaṃ sita bhūtaṃ bījabhūtañca hoti. Atibalavantaṃpi hi cittaṃ purimuppannāya rūpapaveṇiyā asati rūpaṃ janetuṃ nasakkoti. Evaṃ utu āhārāpīti. Tatoyeva hi arūpabhave kāmāvacarādīni rūpajanakacittānipi tattha rūpaṃ najanentīti. Asaññasattepi utu samuṭṭhānarūpasantatiyo pathamuppannāya kammajarūpasantatiyā vijja mānattāeva uppajjantīti. Vuttañhi vibhaṅgaṭīkāyaṃ arūpaṃ pana rūpassa okāso na hotīti yasmiṃ rūpe sati cittaṃ aññaṃ rūpaṃ uppādeyya. Tadeva tattha natthīti attho. Purimarūpassāpi hi paccayabhāvo atthi puttassa pitisadisatādassanatoti. Etthaca puttassa pitisadisatādassanatoti etena imamatthaṃ dasseti. Yathā tiṇarukkhānaṃ bījabhāvasaṅkhātaṃ niyāmarūpaṃnāma atthi. Yassa ānubhāvena tannibbattātiṇarukkhā vaḍḍhantā yathāvā tathāvā avaḍḍhitvāattanā samānabījehieva tiṇarukkhehi sabbaso sadisā kāraṃ gahetvā vaḍḍhanti. Evamevaṃ gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ yoni bhāvasaṅkhātaṃ niyāma rūpaṃnāma atthi. Yassānubhāvena te samāna jātikehieva kulehi visesato mātāpitūhi eva sabbaso sadisarūpasaṇṭhānā honti. Iti bījaniyāmo viya yoniniyāmopi hoti. Soca paṭisandhirūpasseva ānubhāvoti veditabbo.

Apica, ayaṃ yoniniyāmonāma kalalakālādīsu puttānaṃ sarīresu mātāpitūhi samudāgataṃ utujarūpasantānaṃeva. Yassa ānubhāvena taṃsantānaṃ samānajātikasattasaṇṭhānasadisaṃ attano ñātikulasadisañca hoti. Yathāhiitthibhāvādirūpaṃ sattānaṃ itthiliṅgādīni bījarūpañca tiṇarukkhānaṃ taṃtaṃvaṇṇasaṇṭhānā dīni niyāmeti. Evaṃ yonirūpaṃ nānājātivasena sattānaṃ niyāmakaṃ vavatthāpakaṃ hotīti. Ettāvatā pavattiyaṃ thapetvā cittajarūpaṃ sabbesaṃ tisamuṭṭhānikarūpānaṃ uppattiyā cittanirapekkhatā purimuppanna rūpapaveṇi paṭibaddhatāca sādhitā hoti. Tenevaca tesaṃ cittassa ṭhitibhaṅgakkhaṇesupi cittarahite nirodhasamāpatti kālepi uppatti hotīti. Tena vuttaṃ **sahajātarūpanti panetthā**tiādi. **Itī**tiādi nigamanaṃ. Tattha **sambhavaṃ**ti yathā sambhavaṃ. Sambhavātivā sambhūtā. **Ajjhattañcā**ti ajjhattabhūtāca. **Bahiddhācā**ti bahiddhābhūtāca. **Saṅkhatā**ti saṅkhatabhūtā. **Asaṅkhatā**ti asaṅkhatabhūtā. Evaṃ tekālikāca kālamuttāca ajjhattabahiddhā sambhūtāca. Tathā saṅkhatāsaṅkhatabhūtāca paññatti nāmarūpānaṃ vasena tividhā ṭhitā dhammā paṭṭhāne sabbathā catuvīsati paccayānāma hontīti yojanā. Etthaca tividhā ṭhitānaṃ dhammānaṃ tekālikādibhāve sati catuvīsatipaccayānaṃpi yathāsambhavaṃ tekālikādibhedo siddho hoti. Tattha ārammaṇaadhipati upanissayapaccayā tekālikā kālamuttāca honti.

[240] Vibhāvaniyaṃ pana

‘‘Ārammaṇaadhipatiupanissayapaccayānaṃ tikālikānanti’’ vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Paññattinibbānānaṃpi kālamuttānaṃ tesu paviṭṭhattāti. Tattha imasmiṃ bhave abhinavānaṃ dhanadhaññabhogānaṃvā vijjāsippasutapari yattīnaṃvā sīlasamādhipaññānaṃvā bhavantare bhavasampattibhoga sampatti maggaphalasampattīnaṃvā paṭilābhatthāya pubbayogaṃ karontassa anāgatānaṃ tāsaṃ upanissayapaccayatā veditabbā. Paṭṭhāne pana anāgataṃ cakkhusampadaṃ patthayamāno sota, ghāna, jivhā, kāyasampadaṃ, vaṇṇasampadaṃ, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbasampadaṃ patthayamāno anāgate khandhe patthayamāno dānaṃ deti sīlaṃ samādiyatītiādinā bhavantarapariyāpannāeva sampattiyo vuttā. Tā pana dānādīnaṃ kammānaṃ anurūpavasena vuttāti daṭṭhabbā. Kammapaccayo pana paccuppannātītavasena dvikāliko. Anantara samanantara āsevana natthi vigata paccayā atītakālikā. Sesā pannarasa paccayā paccuppannakālikāti. Ajjhattabahiddhāduke ārammaṇā dhipati sahajāta aññamañña nissaya upanissaya purejāta āhāra atthi avigatā ajjhattabahiddhā honti. Sesā cuddasa paccayā ajjhattāva. Ārammaṇa adhipati upanissayā saṅkhatā asaṅkhatāca honti. Sesā saṅkhatāvāti. **Pañcavidhaṃpiarūpa**nti pavuccati. Kasmā, kadācipi rūpasaṅkhātaṃ saṇṭhānatthaṃ anupagamanato nāmantica pavuccati. Kasmā, adhivacanasaṅkhātanāmābhidhānavaseneva suṇantehi gahetabbabhāvupagamanatoti.

169. Paññapīyatīti paññatti. Ayaṃpi eko vacanatthoti lokiyamahājanehi thapīyati. Voharīyati ceva sampaṭicchī yaticāti attho. Yokoci sammutisaccabhūto byañjanattho. Tathā paññāpetabbā atthā paññapīyanti etāyāti paññatti. Byañjanatthajotako paññattisaddoti evaṃ duvidhā paññattīti vuttaṃ **tatoavasesā.La. Duvidhāhotī**ti. Tattha **paññāpīyattā paññattī**ti attha paññattimāha. **Paññāpanatopaññattī**ti saddapaññattiṃ. **Taṃtaṃbhūtavipariṇāmākāra**nti pathaviyādīnaṃ tesaṃ tesaṃ mahābhūtānaṃ adhimattabhāvappakārasaṅkhātaṃ tathā tathā pariṇā mākāraṃ. Pavattivisesākāranti attho. **Upādāyā**ti paṭicca. Nissāya. Pathamaṃ cittena gahetvāti attho. **Tathātathā paññattā**ti ayaṃ pathavīnāma ayaṃ pabbatonāmāti evamādi nayena mahājanena paññattā, kathitā, voharitāti attho. **Pathavipabbatādikā**tiādisaddena nadi samuddādikāyo saṅgaṇhati. Ayaṃ samūhapaññattināma.

[241] Vibhāvaniyaṃ pana

‘‘Saṇṭhānapaññattīti’’ vuttā. Sā yuttā viya nadissati.

Nahi idha saṇṭhānaṃ padhānaṃ hotīti. **Sambhārasannivesākāra**nti kaṭṭhādīnaṃ sambhārānaṃ tathā tathā sannivesākāraṃ. Etthāpi ādisaddena nāvādayo saṅgaṇhati. Ayaṃ saṇṭhāna paññatti. Kaṭṭhādayo eva hi gehākārena saṇṭhitā gehanti rathākārena saṇṭhitā rathoti vuccantīti.

[242] Vibhāvaniyaṃ pana

‘‘Samūhapaññattīti’’ vuttaṃ. Taṃ na yujjati.

Nahi idha samūho padhānanti. Purisapuggalādikā sattapaññatti upādāpaññattītipi vuccati. **Candāvaṭṭanādika**nti candasūriyādīnaṃ sineruṃ padakkhiṇaṃ katvā āvaṭṭanādikaṃ. Yato candimasūriyā udenti, sā pubbadisānāma. Pubbataraṃ laddhappakāsattā. Yattha pana atthaṃ gacchanti, sā pacchimadisānāma. Pacchāladdhapakāsattā. Tāsaṃ dakkhiṇapassā disā vuḍḍhiatthena dakkhiṇadisānāma. Itarā pana uccataraṭṭhena uttarādisāti vuccati. Yadā sūriyo udeti, tadā sakalassa ahassa pubbabhāgattā pubbanhoti vuccatīti. Evamādikā disā paññatti kālapaññattiyonāma. Ādisaddena thalaninnādikā desapaññatti saṅgahitāti. **Asamphuṭṭhākāranti** mahābhūtānaṃ aññamaññaṃ asamphusanākāraṃ. Ayaṃ ākāsapaññattināma. **Taṃ taṃ bhūtanimitta**nti pathavīkasiṇādikaṃ uddhumātakādikañca bhūtanimittaṃ. Nīlakasiṇādikaṃ vaṇṇanimittañca ettheva saṅgayhati. **Bhāvanā visesa**nti parikammādikaṃ bhāvanāvisesaṃca. Etena parikammanimitta uggahanimitta paṭibhāganimittānaṃ siddhakāraṇaṃ vadati. Ayaṃ nimittapaññattināma.

Evamādibhedāti ettha ādisaddena aṭṭhakathāyaṃ āgatā upādāpaññatti upanidhāpaññattiādayo saṅgahitā. **Paramatthato avijjamānāpī**ti etena sammutito laddhabhāvaṃ dasseti. Teneva hi tāsaṃ vijjamānabhāvaṃ gahetvā tathā tathā voharantānaṃ musāvādonāma nahotīti. **Atthacchāyākārenā**ti taṃ taṃ bhūtādīnaṃ paramatthānaṃ samūhasaṇṭhānādichāyākārena. Atthacchā yākārenātivā saddābhidheyyasaṅkhātena dabbapaṭibimbākārena saviggahākārenāti attho, **taṃtaṃupādāyā**ti paramatthadhammānaṃ taṃtaṃpavattivisesaṃ upādāya. **Upanidhāyā**ti olumbiya. **Parikappiyamānā**ti parikappabuddhiyā parikappetvā gayhamānā. Ettha pana evamādipabhedā ālambaṇabhūtā parikappiyamānā sabbā paññatti paññāpīyatīti atthena paññattīti yojanā. **Saṅkhāyatī**ti gaṇīyati. Gaṇanupagaṃ katvā thapīyatīti attho. **Samaññāyatī**ti sammannīyati. Nāmaṃ, nāmakammaṃ, nāmadheyyaṃ, nirutti, byañjanaṃ, abhilāpoti ime cha **nāma nāmakammā**. Tattha atthe namatīti nāmaṃ. Atthavisayaṃ eva hutvā pavattatīti attho. Attanica atthaṃ nāmetīti nāmaṃ. Piṭakattayasaṅkhāte hi nāme sati tadugganhantānaṃ sabbe tadatthā padepade vākyevākye āgacchanti yevāti.

Apica suṇantānaṃ ñāṇaṃ taṃtaṃatthābhimukhaṃ nāmetīti nāmaṃ nāmagahaṇavasena kattabbattā nāmameva kammanti nāmakammaṃ. Dhīyati dhārīyatīti dheyyaṃ. Nāmameva dheyyanti nāmadheyyaṃ. Aviditapakkhe ṭhito attho etāya tato nīharitvā vuccati kathīyatīti nirutti. Atthassa byañjanato pākaṭakaraṇato byañjanaṃ. Abhibyattaṃ katvā lapīyati kathīyati attho etenāti abhilāpo. Etthaca vaṇṇapaññatti, akkharapaññatti, sarapaññatti, dīghapaññatti, rassa paññatti. Byañjanavaggaghosāghosapaññatti, liṅgapaññatti. Padapaññatti, vākyapaññattiyopi etasseva pabhedāti daṭṭhabbā. Paramatthato vijjamānesu atthesu pavattā paññatti **vijjamānapaññatti** nāma. Avijja mānesu bhūmipabbatādīsu pavattā paññatti **avijjamānapaññatti** nāma. Etā eva samāsaṭṭhānaṃ patvā dvipadasaṃyogavasena itarā catassopi hontīti dassetuṃ **tatthā**tiādi vuttaṃ. **Etāya paññāpentī**ti etena vijjamānaṃ atthaṃ paññapenti etāyāti vijjamānapaññattīti imamatthaṃ vadati. Esanayo paratthapi. Cha abhiññā assāti chaḷabhiññoti katvā visesanabhūtānaṃ channaṃ abhiññānaṃ vijjamānattā visesitabbabhūtassa puggalassa avijjamānattā chaḷa bhiññoti **vijjamānenaavijjamānapaññatti** nāma. Itthī avijjamānā saddo vijjamānoti itthiyāsaddo itthisaddoti **avijjamānena vijjamāna paññatti** nāma. Cakkhuca cakkhuviññāṇañca ubhayaṃpi vijjāmānanti cakkhusmiṃ viññāṇaṃ cakkhuviññāṇanti **vijjamānenavijjamānapaññatti** nāma. Rājāca puttoca dvepi avijjamānāevāti rañño putto rājaputtoti **avijjamānenaavijjamānapaññatti**nāmāti imamatthaṃ dassento **ubhinna**ntiādimāha.

Ettha pana vacanato ca vacanatthatoca vinimuttā saddasabhāvā nāmapaññattināma visuṃ natthīti vadanti. Taṃ na yujjati. Atthajotaka bhāvena visuṃ siddhattā. Saddo hi nāma akkharapadabyañjanabhāvaṃ upagatoyeva atthajotane samattho hoti. Paramattha saddoca khaṇiko cuṇṇavicuṇṇabhūto tabbhāvaṃ upagato nahotīti. Tasmā saddasabhāvānāma paññattināma visuṃ atthiyeva. Atthibhāvocassā vacanasaddaṃ sutvā anantare akkhara pada byañjanagocaracittassa tadanantareca tadatthavijānanacittassa pavattiyā pākaṭoti dassento gāthādvayaṃ āha. Tattha **vacīghosā nusārenā**ti uccāriyamānasaddasaṅkhātassa vacīghosassa ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anusārena uppannāya sotaviññāṇa vīthiyā pavattiyā anantare uppannassa manodvārassa gocara bhūtā sāyaṃ paññattīti sambandho. Kīdisī pana sāyaṃ paññattīti āha **atthāyassā.La. Tatoparan**ti. Tattha **tatoparan**ti tato nāmapaññattārammaṇassa manodvārassa uppattito paraṃ atthā viññāyantīti sambandho. Yassā nāmapaññattiyā anusārena paramatthapaññattibhūtā atthā viññāyanti. Sā ayaṃ paññatti lokasaṅketanimmitāti viññeyyāti yojanā.

Etthaca **sotaviññāṇavīthiyā**ti ettha atītasaddamattā rammaṇā tadanuvattikānāma manoviññāṇavīthipi saṅgahitāti daṭṭhabbā. Vuttañhi sāratthadīpaniyaṃ-tena vuttavacane yattakāni akkharāni honti. Tesu ekamekaṃ paccuppannaṃ atītañca gahetvā sota viññāṇavīthiyā manoviññāṇavīthiyāca uppajjitvā niruddhāya avasāne tāni akkharāni sampiṇḍetvā akkharasamūhaṃ gahetvā ekā manoviññāṇavīthi uppajjitvā nirujjhati. Tadanantaraṃ ayaṃ akkharasamūho etassa nāmanti nāmapaññattigahaṇavasena aparāya manoviññāṇa vīthiyā uppajjitvā niruddhāya tadanantaraṃ uppannāya manoviññāṇa vīthiyā ayametassa atthoti pakatiyā tadatthavijānanaṃ sambhavatīti. Maṇisāramañjūsāyaṃ pana tadanuvattikavīthito paraṃ ekaṃ vinicchayavīthiṃ viññattigahaṇavīthiñca vadati. Tato paraṃ ekakkhare sadde ekatthajotikāya nāmapaññattiyā gahaṇaṃ hoti. Yā vadantassa pubbabhāge manasā vavatthāpito paññattisaddonāma vuccati. Tatoparaṃ tadatthagahaṇanti. Īdisesu pana ṭhānesu tattha tattha javanavīthivārānaṃ paṭipāṭikathanaṃnāma padhānapākaṭagahaṇavasenevāti daṭṭhabbaṃ. Ekaccharakkhaṇe aneka koṭisatasahassāni cittāni uppajjantīti hi vuttaṃ. Tathā –

> Ekamatto bhave rasso, dvimatto dīghamuccate;
> Timattotupluto ñeyyo, byañjanaṃ addhamattikanticaṃ.

Na ca paramatthasaddasaṅghāṭānaṃ satasahassaṃpi ekakkharaṃnāma bhavituṃ pahoti. Tasmā idha bahuṃ vicāraṇā amhehi nakatāti.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya aṭṭhamassa paccayasaṅgahassa

Paramatthadīpanā niṭṭhitā.

Kammaṭṭhāna saṅgaha paramatthadīpanī

170. Evaṃ aṭṭhahi paricchedehi sapaccayapabhedaṃ nāmarūpa vibhāgaṃ dassetvā idāni viditanāmarūpa vibhāgassa kammaṭṭhānavidhānaṃ dassento **samathavipassanānan**tiādi māha. Ito paccaya saṅgahato paraṃ samathavipassanānaṃ bhāvanānaṃ duvidhaṃpi kammaṭṭhānaṃ yathākkamaṃ pavakkhāmīti yojanā. Tattha kilese aññepivā vitakkādayo oḷārikadhamme sametīti **samatho**. Tathā pavatto ekaggatāsaṅkhāto samādhi. Visesena passanti etāyāti **vipassanā**. Aniccānupassanādikā bhāvanāpaññā. Tāya hi yogino khandhesu lokiyamahājanena passitaṃ itthipurisādikaṃ niccasukhādikañca atikkamitvā visesena aniccādikameva passantīti. Bhāvetabbāti **bhāvanā**. Bhāventivā cittasantānaṃ etāhīti bhāvanā. Kiriyā kammaṃ. Tiṭṭhati etthāti ṭhānaṃ. Kammassa ṭhānanti **kammaṭṭhānaṃ**. Vīriyārabbhasaṅkhātassa yogakammassa pavattiṭṭhānanti attho. Kasiṇamaṇḍalādikaṃ kasiṇabhāvanādikañca. Ādimajjha pariyosānānañhi samudāyabhūkaṃ ekametaṃ pathavīkasiṇa bhāvanādikaṃ bhāvanākammaṃpi attano avayavabhūtassa yoga kammassa pavattiṭṭhānaṃ sambhavatīti.

> **Vibhāvaniyaṃ** pana
>
> Uttaruttara yogakammassa padaṭṭhānatāya kammaṭṭhānabhūtaṃ bhāvanāvidhiñcātipi vuttaṃ. Tampi yujjatiyeva.

Yogakammamevavā sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhenaṭhānanti kammaṭṭhānaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ duvidhepi kammaṭṭhāne. **Samathasaṅgahe**ti samatha kammaṭṭhānasaṅgahe. **Dasakasiṇānī**ti dasakasiṇamaṇḍalāni kasiṇajjhānānica. Tadubhayānipi hi yogānuyogasaṅkhātassa samatha kammassa pavattiṭṭhānattā samathakammaṭṭhānāninnāma hontīti. **Dasaasubhā**ti dasaasubhavatthūni asubhajjhānānica. **Dasaanussati yo**ti buddhaguṇādīni dasaanussatiṭṭhānāni anussaraṇasati yoca. Sesānipi yathānurūpaṃ vattabbānīti. Caraṇaṃ cariyā. Samudācaraṇanti attho. Pavattibahulatāti vuttaṃ hoti. Rāgassa cariyā **rāgacariyā**. Rāgacaritāti pāṭho, so aṭṭhakathāyaṃ natthi, puggalaṭṭhāneeva so yuttoti. Esanayo sesesupi.

> **[243]** Yo pana **vibhāvaniyaṃ**
>
> Cariyānaṃ saṃsaggabhedo vutto. So idha nādhippeto.

Nahi kammaṭṭhānānaṃnāma saṃsaggacaritassapi ekassa dve tīṇi dātabbāni hotīti. Teneva hi so bhedo aṭṭhakathāyaṃ nagarukatoti. Sabbāpi appanāya pubbabhāgapavattā kāmāvacara bhāvanā parikammabhāvanānāma. Sā pana appanāya āsanne dūreti duvidhā hoti. Tattha yā āsanne, sā appanaṃ upecca samīpe ṭhatvā pavattattā upacārabhāvanāti vuccati. Itarā pana parikamma bhāvanāevanāma. Iti parikammabhāvanāpi samānā pubbāparavisesa pākaṭabhāvatthaṃ aṭṭhakathāsu dvīhi nāmehi gahitāti vuttaṃ **parikammabhāvanā.La. Tissobhāvanā**ti tāsaṃ pana viseso parato āgamissati. **Parikammanimittan**ti parikammabhāvanāya ārammaṇabhūtaṃ kasiṇamaṇḍalādinimittaṃ. Tañca tassā ārammaṇa bhāvena ekaṃpi samānaṃ pubbāparavisesapākaṭabhāvatthaṃ parikammanimittaṃ uggahanimittanti dvidhā bhinditvā vuttaṃ. Tesaṃpi viseso āgamissati. Vidatthicaturaṅgulasaṅkhātena parittapamāṇenavā khala maṇḍalādisaṅkhātena mahantapamāṇenavā kataṃ akataṃvā pathavī maṇḍalatalameva asesapharitabbaṭṭhena kasiṇanti pathavīkasiṇaṃ. Sakalasaddapariyāyo hi kasiṇasaddo. Yathā kasiṇena jambudīpassāti. Tasmā yattake pathavītale nimittaṃ gaṇhāti, tattakaṃ cittena asesaṃ pharitvā eva gahetabbaṃ hoti. Na pana tassa ekadese ṭhatvāti, tena vuttaṃ pathavīmaṇḍalatalameva asesapharitabbaṭṭhena kasiṇanti pathavīkasiṇanti. Esanayo sesakasiṇesupīti. Etthaca, avibhūtavaṇṇāya pathaviyā eka talabhāvenasanniviṭṭhāsaṇṭhānapaññattiidha**pathavīkasiṇaṃ**nāma. Tathā **āpokasiṇaṃ tejokasiṇañca**. Phuṭṭhaṭṭhāne cittena saṇṭhānaṃ katvā gahitā vāyuvaṭṭi **vāyokasiṇaṃ**nāma. Nīlavaṇṇavisiṭṭhāekā saṇṭhānapaññatti **nīlakasiṇaṃ**nāma. Tathā **pītalohito dātakasiṇāni**pi. Candasūriyaaggobhāsavisiṭṭhā katthaci dissamānā saṇṭhānapaññatti **ālokakasiṇaṃ**nāma. Tittichiddavāta pānachiddādīsu dissamānā ākāsavisiṭṭhā saṇṭhānapaññatti **ākāsakasiṇaṃ**nāmāti. Ativiya dhumātaṃ sunabhāvaṃ gatanti uddhumātaṃ. Tadeva kucchitattā **uddhumātakaṃ**. Tathābhūtassa chavasarīrassetaṃ nāmaṃ. Tadeva pūtibhāvaṃ gatakāle purimavaṇṇaṃ vijahitvā puna nīlabhāvaṃ pattaṃ **vinīlakaṃ**. Tadeva puna paccitvā tato tato visandamānapubbayuttaṃ **vipubbakaṃ**. Yuddhabhūmiyādīsu satthena majjhe chinditvā thapitaṃ virūpachinnasarīraṃ **vicchinnakaṃ**nāma. Soṇa siṅgālādīhi vividhākārena khāyitapadesayuttaṃ sarīraṃ **vikkhāyitakaṃ**nāma. Soṇasiṅgālādīhi eva khaṇḍākhaṇḍikaṃ katvā apakaḍḍhitvā tato tato khittaaṅgapaccaṅgayuttaṃ sarīraṃ **vittakkhikaṃ** nāma. Aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā khaṇḍākhaṇḍikaṃ katvā tato tato khittaaṅgapaccaṅgayuttaṃ sarīraṃ **hatavikkhittakaṃ**nāma. Paggharita lohitasarīraṃ **lohitakaṃ** nāma. Puḷuvaparipūraṃ sarīraṃ **puḷuvakaṃ**. Sakalo aṭṭhisaṅghāṭovā ekamekaṃvā aṭṭhi **aṭṭhikaṃ** nāma. Punappunaṃ nirantaraṃ saraṇaṃ anussati. Buddhaguṇassa anussati **buddhānussati**. Esa nayo sesāsupīti. Tattha arahatādiguṇo buddhaguṇonāma. Svakkhātatādiguṇo dhammaguṇonāma. Suppaṭipannatādiguṇo saṅghaguṇo nāma. Attano sīlassa akhaṇḍatādi guṇo sīlaguṇonāma. Attano dānassa vigatamalamaccheratādi guṇo cāgaguṇonāma. Attānaṃ devattaṃvā sakkattaṃvā brahmattaṃvā vahituṃ samatthā attano saddhādiguṇā devatāguṇānāma. Vatta paṭipattivasenavā dhutaṅgasamādānavasenavā jhānasamāpattivasenavā vipassanāvasenavā attano santāne ciraṃvikālaṃ vikkhambhitānaṃ kāmarāgādīnaṃ vūpasamo attanāadhigatanibbānañca upasamonāma. Ekabhavapariyāpannassa attano khandhasantānassa bhedo maraṇaṃ nāma. Kesakāyādīnaṃ nānākāyānaṃ samūhabhūto ayaṃ kāyo kāyonāma. Attani nirantaraṃ pavattamānā assāsa passāsā ānāpāṇaṃnāma. Mijjati siniyhatīti **mettā**. Yaṃ ārabbha uppajjati. Tassa hitasukhaṃ avippakiṇṇaṃ katvā saṅgaṇhatīti attho. Mittassavā esā mittesuvā bhavāti mettā. Atthato pana parasattānaṃ hitūpasaṃhāravasena pavatto adosoeva. Parasattānaṃ hitūpasaṃhāra hitamodana ahitāpanayanasaṅkhātaṃ byāpārattayaṃ pahāya tesaṃ kammasakatānubrūhanavasena upapattito yuttito pekkhatīti **upekkhā**. Tathā pavattā tatramajjhattatāeva. Appamāṇesusattesu bhavāti **appamaññā**. Na hi ettakesu eva sattesu etā pavattetabbā. Na tato aññesūti evaṃ etāsaṃ visayaparicchedonāma atthīti. Evaṃsantepi ādikammi kena ādito ekasmiṃ puggale attano bhāvanācittaṃ laddhāsevanaṃ laddhavisesañca katvā pacchā dvīsu tīsūtiādinā vaḍḍhitvā sīmasambhedoca odhisopharaṇa anodhisopharaṇa disāpharaṇāniva kattabbānīti. Yaṃ pana vibhaṅge mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatītiādinā paṭisambhidāmaggeca sabbesattā averā hontūtiādinā mettāvidhānaṃ nāma vuttaṃ. Taṃ mettājhāne vasībhāvappattānaṃ vasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Etā pana visesena dosapakkhikānaṃ kilesānaṃ ujupaṭipakkhabhūtā hontīti taṃsamaṅginoca niccaṃ sommahadayabhāvena brahmasadi sattā brahmānonāma. Tesaṃ vihāroti **brahmavihāro**. Seṭṭhānaṃvā seṭṭhabhūtovā vihāroti brahmavihāroti. **Āhāre**ti asita pīta khāyita sāyita vasena catuppabhede ajjhohaṭāhāre. **Paṭikūlasaññā**ti āhārahetu anubhavitabbānaṃ dukkhadhammānaṃ paccavekkhanavasena sarasapaṭikūlatā paccavekkhanavasena āsayanidhāna pakkāpakkaphalanissandapaccavekkhana vasena ca tattha nikanti pahānasaññā. **Catudhātuvavatthāna**nti sarīragatānaṃ pathaviādīnaṃ catunnaṃ mahādhātūnaṃ salakkhaṇā divasena visuṃ visuṃ paricchinditvā samanupassanaṃ. Tañhi catasso dhātuyo vavatthapiyanti vinicchiyanti sallakkhiyanti etenāti catudhātuvavatthānanti vuccatīti. Asubhasaññā bhāvetabbā rāgassapahānāyāti vacanato **dasaasubhā.La. Rāgacaritassa sappāyā**ti vuttaṃ. Tattha rāgena caratīti rāgacarito. So hi kāmaṃ kadāci dosena carati. Kadāci mohena. Kadāci saddhādīsupi aññatarena. Rāgo panassa ussanno. Tasmā ussannena rāgena so rāgacaritoti saṅkhyaṃ gacchatīti. Esanayo sesesupi. Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāyāti vacanato mettādīnaṃ tiṇṇaṃ brahmavihārānaṃ yathākkamaṃ byāpādavihiṃsā aratīnaṃ nissaraṇatāvacanato suparisuddhānañca vaṇṇakasiṇānaṃ dosavatthuttābhāvato **catassoappamaññāyo.La. Dosacaritassā**ti vuttaṃ. Etthaca ādikammikassevāyaṃ cariyavibhāgo. Upekkhāca ādikammikassa nasambhavati. Vakkhatihi **upekkhāpañcamajjhānikā**ti. Tasmā yassa purimā tisso sappāyā. Tassa tadanugatikā upekkhāpi sappāyānāma hotīti katvā catasso appamaññāyoti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Itarathā nissaraṇañhetaṃ rāgassa. Yadidaṃ upekkhā ceto vimuttīti vacanato upekkhā rāgacaritassāti vattabbaṃ siyāti. **Nīlādīnica cattāri kasiṇānī**ti idañca manāpiyarūpāni nīlādīni sandhāya vuttaṃ. Amanāpiyāni pana tāni rāgacaritasseva sappāyānīti. Ānāpāṇasati bhāvetabbā vitakkupacchedāyāti vacanato **ānāpāṇaṃvitakkacaritassā**ti vuttaṃ. Mohacarito pana pakatiyā pamādabahulo hoti vikkhittacittoca. Ānāpāṇañcanāma nirantaraṃ pavattamānaṃ tassa satiṃ uppādentaṃ viya pavattatīti taṃ **mohacaritassasappāya**nti vuttaṃ siyā.

[244] Vibhāvaniyaṃ pana

Buddhivisayabhāvena mohapaṭipakkhattāti kāraṇaṃ vuttaṃ. Taṃ yuttaṃ viya na dissati.

Evañhi sati so buddhicaritena saha vattabbo siyāti. Kāmañca buddhaguṇādayopi ekantena buddhivisayāeva honti. Te pana visesato saddhaṃ upabrūhayantīti vuttaṃ **buddhānussati ādayo.La. Saddhācaritassā**ti. Paramatthato sukhumatarāni maraṇādīni vipulabuddhīnaṃ eva visayānāma hontīti vuttaṃ **maraṇa. La. Buddhicaritassā**ti. **Sesānipanasabbānipī**ti cattāri bhūta kasiṇāni dve ālokākāsakasiṇāni cattāro āruppācāti dasavidhāni kammaṭṭhānāni. **Tatthāpī**ti tesu dasasu sesa kammaṭṭhānesupi. Puthulaṃ khalamaṇḍalādipamāṇaṃ mohacaritassa sappāyaṃ. Sambādhasmiñhi okāse cittaṃ bhiyyo sammohaṃ āpajjatīti. Khuddakaṃ vidatthicaturaṅgulapamāṇaṃ vitakkacaritasseva sappāyaṃ. Mahantañhi vitakkasandhāvanassa paccayo hotīti. Tatthaca **vitakkacaritassevā**ti ettha evasaddo khuddakantipade yujjati. Vitakkacaritassa khuddakameva sappāyaṃ. Na puthulanti. Sabbañcetaṃ ujuvipaccanikavasenaceva atisappāyatāyaca vuttaṃ. Rāgādīnaṃ pana avikkhambhikā saddhādīnañca anupakārikā kusalabhāvanānāma natthītipi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **Sabbatthāpī**ti sabbesupi cattālīsa kammaṭṭhānesu. **Parikammabhāvanā labbhateva** parikammena vinā ekassapi kammaṭṭhānassa asampajjanato. **Dasasukammaṭṭhānesuupacārabhāvanāva sampajjati natthi appanā**. Kasmā iti ce. Buddha dhamma saṅgha sīla cāga devatā upasama guṇānaṃ tāva gambhīratāya nānāppakāraguṇā nussaraṇādhimuttatāyagāti hi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tattha gambhīra tāyāti etena ekekassapi guṇapadassa gambhīrattā tabbisayo samādhi mahāsamudde sasako viya tattha appanaṃ patvā niccalabhāvena patiṭṭhātuṃ nasakkotīti dasseti. Nānāppakāra guṇānussaraṇādhimuttatāyavāti etena tesaṃ guṇānaṃ atappa niyasabhāvattā ettakeeva guṇapade ṭhatvā appanaṃ pāpessāmīti attano cittaṃ sandhāretumpi nasakkotīti dassetīti. Sesesu pana maraṇasaññāvavatthānesu maraṇaṃ tāva sabhāva dhammattā saṃvejanīyadhammattāca itarānica dve sabhāvadhammatāya gambhīrattā appanāya patiṭṭhā nahontīti. Yadievaṃ kasmā lokuttarajjhānāni atigambhīre nibbānasaṅkhāte sabhāvadhamme appanaṃ pāpuṇanti. Dutīyacatutthāruppajjhānānica pathamatatīyāruppa saṅkhāte sabhāvadhammeti. Vuccate, lokuttarajjhānāni tāva visuddhito sammasanañāṇatoca paṭṭhāya anukkamena uparuparipavattānaṃ visuddhibhāvanānaṃ balena atigambhīrepi nibbānasaṅkhāte sabhāvadhamme appanābhāvena patiṭṭhātuṃ sakkonti. Āruppajjhānānica appanāpattasseva pañcamajjhānasamādhissa udayamattāni hontīti ārammaṇasamatikkamanamattakaraṇena sabhāvadhammepi ārammaṇe appanābhāvena patiṭṭhātuṃ sakkontīti. **Tatthāpī**ti tesu samatiṃsaappanākammaṭṭhānesupi. Pañcakajjhāne niyuttāni **pañcakajjhāni kāni**. Jhānapañcakassa ārammaṇabhāvayogyānīti vuttaṃhoti. Paṭikūlārammaṇānināma atianiṭṭhāni lūkhāni cittarabhijanane paridubbalāni hontīti na tāni attani cittaṃ rocetvā thapetuṃ sakkonti. Tasmā vitakkena vinā cittaṃ tattha ekaggaṃ hutvā na tiṭṭhati. Vitakkabaleneva tiṭṭhatīti vuttaṃ **dasaasubhā.La. Pathamajjhānikā**ti. Yadievaṃ kathaṃ tesu somanassajjhānaṃ hotīti nīvaraṇasantāpaṃ pahānabalenaceva taṃ taṃ ānisaṃsadassana ñāṇabalenaca. Byādhidukkhapīḷitassa rogino vamanavirecanapavattiyaṃ viya bahuṃ dāni vettanaṃ labhissāmīti ānisaṃsadassāvino pupphacchaṭṭakassa gūtharāsidassane viya cāti daṭṭhabbaṃ. Mettādayo tayo brahmavihārā domanassasamuṭṭhitānaṃ byāpādavihiṃ sāaratīnaṃ nissaraṇabhūtā hontīti na te kadāci somanassena vinā appanaṃ pāpuṇantīti vuttaṃ **mettādayo tayo catukkajjhānikā**ti. Upekkhā pana sattesu sabbaso udāsinapakkhe ṭhatvā bhāvitabbattā kadācipi upekkhāvedanāya vinā appanaṃ napāpuṇātīti vuttaṃ **upekkhāpañcamajjhānikā**ti. **Cattāropanaāruppā**ti kasiṇugghāṭimākāsādīni cattāri āruppārammaṇāni. **Sabbatthāpī**ti sabbesupi cattālīsakammaṭṭhānesu. **Yathāraha**nti taṃtaṃārammaṇānurūpaṃ. Ārammaṇena vinā parikammaṃnāma na sijjhati. Ārammaṇassa suṭṭhu daḷhavibhūtagahaṇasaṅkhātena uggahena vinā ārammaṇasampatti nāma natthi. Asatica ārammaṇasampattiyā upacārajjhānampi tāva na sampajjati. Pageva appanājhānanti vuttaṃ **parikammanimittaṃ.La. Labbhantevā**ti. Tattha **sabbatthāpī**ti sabbesupi cattālīsakammaṭṭhānesu. **Yathāraha**nti taṃtaṃkammaṭṭhānānurūpaṃ. **Pariyāyenā**ti idaṃ pana kassaci ārammaṇassa cakkhunā passantasseva avibhūtatarattā vuttaṃ. Yattha pana pathamaṃ sabhāvadhammaṃ gaṇhitvā pacchā tādise tadākāre taṃsaṇṭhāne paññattārammaṇe upacārovā appanāvā pavattati. Tattheva paṭibhāganimittaṃnāma labbhatīti vuttaṃ **paṭibhāga nimittaṃpanā**tiādi. Vuttamevatthaṃ daḷhaṃ karonto **tatthahī**tiādimāha. Evaṃ samathakamme pathamaṃ uggahakosallaṃ dassetvā idāni ādito paṭṭhāya bhāvanāvidhānaṃ dassento **katha**ntiādi māha. **Nimittaṃ uggaṇhantassā**ti ārammaṇassa yathā saṇṭhitaṃ ākāraṃ citte uparupari vibhūtaṃ katvā gaṇhantassa samanupassantassa. **Sācabhāvanā**ti uggahaṇākārena pavatta javanavīthiparaṃparasaṅkhātā sā cittabhāvanā parikammabhāvanā nāma. Punappunaṃ karaṇavasena vaḍḍhanākārasaṇṭhitattā. Samuggahitaṃ hotīti vatvā yathā suṭṭhu uggahitaṃ samuggahitaṃnāma hoti taṃ dassetuṃ **cakkhunāpassantassevamanodvārassa āpātamāgata**nti vuttaṃ. Tattha **manodvārassaāpātamāgata**nti cakkhūni nimmilitvāvā aññasmiṃ ṭhāne ṭhatvāvā āvajjantassa cakkhunā diṭṭhasadisaṃ manodvāre paccupaṭṭhitaṃ hoti. Uggahanimittaṃnāma. Suṭṭhu avinassamānaṃ katvā gahitattā. Sāca bhāvanā samādhiyati. Na tāva bhāvanantarabhāvaṃ pāpuṇātīti adhippāyo. **Tathā samāhitassā**ti tena matthakapattena parikammasamādhinā samāhitassa etassa yogino. **Tatopara**nti uggahanimittuppatti to paraṃ. Bhāvanamanuyuñjantassa citte sannisinnanti sambandho. Tattha **anuyuñjanthassā**ti nirantaraṃ padahantassa. **Tappaṭibhāga**nti sabhāva dhammabhūtena tena uggahanimittena sadisaṃ. **Vatthudhammavimuccita**nti meghavalāhakantaratovā rāhumukhatovā nikkhantacandamaṇḍalaṃ viya sabhāvadhammabhūtā uggahanimittato vimuccitvā visuṃ upaṭṭhitaṃ. Tatoyeva paññattisaṅkhātaṃ nimittapaññattiiti kathitaṃ. **Bhāvanā maya**nti kevalaṃ bhāvanācittabalena pasiddhaṃ. **Ālambaṇa**nti tadeva samuggahitaṃ nimittālambaṇaṃ **cittesannisannaṃsamappitaṃhotī**ti manodvārikacittasantāne sannisinnaṃ niccalabhāvena saṇṭhitaṃ hutvā suṭṭhu appitaṃ pavesitaṃ hoti. **Ta**nti nimittālambaṇaṃ pavuccatīti sambandho. Yasmā candamaṇḍalādikassa viya tassa nimittālambaṇassa parisuddhapariyodātabhāvena upaṭṭhitatānāma kilesamalavikkhambhanena parisuddhapariyodātabhāvaṃ patvā obhāsajātassa cittassa vaseneva hoti. Na tassa ālambaṇassa vasena. Nahi paññatti dhamme tādiso guṇonāma upalabbhatīti. Tasmā paṭibhāga nimitte samuppanne nīvaraṇasaṅkhātānaṃ paṭibandhakadhammānaṃ vikkhambhitatā siddhā hotīti vuttaṃ **tatopaṭṭhāyā**tiādi. Paṭibandhanti nīvārenti nissaraṇapakkhikaṃ cittaṃ pātentīti paṭibandhā. Nīvaraṇa dhammā. Visesena pahīnā paṭibandhā etāyāti paṭibandhavippahīnā. **Samāsevantassā**ti suṭṭhu āsevantassa. Sattavidhaṃ nimitta rakkhaṇavidhānaṃ sampādetvā cakkavattigabbhaṃ viya suṭṭhu rakkhitvā punappunaṃ bhāvanāvasena sevantassāti attho.

Āvāso gocaro bhassaṃ, puggalo bhojanaṃ utu;
Iriyāpathoti satte te, asappāye vivajjaye.

Sappāye satta sevetha, evañhi paṭipajjato;
Nacireneva kālena, hoti kassaci appanāti hi vuttaṃ.

Rūpāvacarapathamajjhānaṃappetīti kāmataṇhāya visayabhāvaṃ atikkamitvā sātisayaṃ saṇhasukhumabhāvappattaṃ upacārajjhānato sataguṇenavā sahassaguṇenavā thiratarajjhānaṅgayuttaṃ rūpāvacara saṅkhātaṃ pathamajjhānaṃ tasmiṃ nimitte anupavisitvā viya vattatīti attho. Tameva pathamajjhānaṃ vasībhūtaṃ katvāti sambandho. Pañcasu vasītāsu pana pathamajjhānato vuṭṭhāya pathamaṃ vitakkaṃ āvajjati. Tato vicāraṃ. Tato pītiṃ. Tato sukhaṃ. Tato samādhiṃ. Tato puna vitakkaṃ. Tato vicāranti evaṃ punappunaṃ jhānaṅgāni āvajjantassa yadā taṃtaṃjhānaṅgālambaṇā cittavārā antarantarā katipayabhavaṅgehi antaritā hutvā nirantarabhūtā viya pavattanti. Tadā āvajjana paccavekkhana vasitāyo vasībhūtānāma honti. Etā pana sabbaññubuddhānaṃ matthakappattā honti. Tesañhi yamakapāṭi hāriyādikālesu lahukapavattiṃ icchantānaṃ taṃtaṃjhānaṅgā rammaṇācittavārāpi catupañcajavanikāeva pavattanti. Antarabhavaṅgānipi pacchimavārassa upacāra bhūtāni bhavaṅga calana saṅkhātāni dveeva pavattanti. Yattha aparaṃ jhānaṅgaṃ āpāta māgacchati. Nahi ārammaṇe āpātaṃ anāgate bhavaṅgaṃ calati. Naca vinā bhavaṅgacalanena āvajjanuppattināma atthīti. Thapetvā sabbaññubuddhe aññesaṃ vasibhāvapattānaṃpi antarantarā bhavaṅgacāre gaṇanānāma natthīti paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Visuddhimagge pana ayaṃ pana matthakappattāvasī bhagavato yamakapāṭihāriyakāle labbhati. Aññesaṃvā evarūpe kāleti vuttaṃ. Jhānassa sīghataraṃ samāpajjanasamatthatā samāpajjanavasīnāma. Teneva hi pāḷiyaṃ samāpajjane dandhāyitattaṃ natthīti vuttaṃ. Esanayo sesāsupīti. Tathā samāpajjitaṃ jhānaṃ accharāmattādivasena atiparittakaṃpi khaṇaṃ thapetuṃ samatthatā adhiṭṭhānavasīnāma. Samāpajjitajjhānato sīghataraṃ vuṭṭhātuṃ samatthatā vuṭṭhānavasīnāma. Paccavekkhanavasī pana āvajjanavasiyā siddhāya siddhāeva hotīti.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Yattakaṃ kālaṃ icchati. Tattakaṃ cirataraṃ jhānaṃ thapetuṃ samatthatā adhiṭṭhānavasitānāmātipi vuttaṃ. Tathā paricchinna kālato anto avuṭṭhahitvā yathāparicchinnakālavaseneva vuṭṭhānasamatthatā vuṭṭhānavasitānāmāti. Taṃpi yujjatiyeva.

Pāḷiyañhi pathamajjhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ adhiṭṭhāti. Adhiṭṭhānāya dandhāyitattaṃ natthītiādinā sīghataraṃvā hotu. Cirataraṃvā. Yattakaṃ kālaṃ jhānaṃ thapetuṃvā yattake kāle tato uṭṭhātuṃvā icchati. Tattakaṃ kālaṃ anūnaṃvā anadhikaṃvā katvā adhiṭṭhātuṃvā vuṭṭhātuṃvā samatthatāpi dassitāyeva hotīti. Evañcasati vuṭṭhānavasitāpi adhiṭṭhānavasitāya siddhāya siddhāevāti tāsaṃ dvinnaṃ visesakappanāpi nippayojanā hotīti daṭṭhabbā. Vasanaṃ vasī. Samatthatāti attho. Issara bhāvoti vuttaṃ hoti. Vasīeva vasitā. Yathā devoeva devatāti. Katvā padahatoti sambandho. **Vitakkādikaṃ oḷārikaṅgaṃ pahānāyā**ti ettha pathamajjhānaṃ tāva vasībhūtaṃ katvā ṭhitassa vitakko oḷārikato upaṭṭhāti. Tadā ahovatame avitakkaṃ jhānaṃ assāti evamassa ajjhāsayo saṇṭhāti. Tadā avitakkaṃ jhānaṃ samāpajjissāmīti puna tasmiṃ paṭibhāganimitte parikammaṃ karontassa sā bhāvanā vitakkavirāgabhāvanānāma hoti. Sāpi yāva vitakke nikanti na pariyādiyati, tāva parikammabhāvanānāma. Pariyādinnāya pana vitakkanikantiyā upacāra bhāvanānāma hoti. Esanayo sesajjhānupacāresupi. Evaṃ taṃtaṃjhānaṅgavirāgabhāvanābalena vitakkādikassa oḷārikassa tassa tassa jhānaṅgassa pajahanatthāya. **Vicārādisukhumaṅguppattiyā**ti vicārādīnaṃ sukhumānaṃ catunnaṃ tiṇṇaṃ dvinnaṃ puna dvinnaṃvā jhānaṅgānaṃ tena tena vitakkādinā oḷārikena aṅgena vinā puna uppattiyā. **Pāhato**ti padahantassa. Padhānanāmakaṃ ātāpavīriyaṃ karontassāti attho. **Dutīyajjhānādayo**ti dutīyajjhānādīni sesarūpāvacarajjhānāni. **Yathāraha**nti idaṃ dvāvīsakammaṭṭhānesu dutīyajjhānādīnaṃ anurūpāni kasiṇaānāpāṇāni sandhāya vuttaṃ. Avasesesu pana aṭṭhārasakammaṭṭhānesu yasmā arūpajjhānāni nāma ārammaṇātikkamanavaseneva pavattanti. Tadatikkamanatthañca kasiṇugghāṭanaṃnāma hoti. Tasmā yesu tadugghāṭanaṃ sambhavati. Tāniyeva kasiṇāni dassetuṃ **ākāsavajjitakasiṇesū**ti vuttaṃ. Ākāsakasiṇañhi ugghāṭīyamānaṃpi ākāsa meva hotīti natthi tattha tadatikkamanasambhavoti. **Ugghāṭetvā**ti yathādiṭṭhe kasiṇanimitte kasiṇanimittasaññaṃ akatvā tattha ākāsaṃ anantaṃ ākāsaṃ anantanti ākāsasaññaṃ pavattentassa citte taṃkasiṇanimittaṃ antaradhāyati. Tappamāṇaṃ ākāsameva upaṭṭhāti. Evaṃ kasiṇasaññāvidhamanena ākāsasaññāpavattanenaca yaṃkiñci kasiṇaṃ ugghāṭetvā viyojetvāti attho. Laddhaṃ ākāsaṃ ārabbhāti pāṭṭhasesena sambandho. Esanayo pathamā ruppaviññāṇantiādīsupi. **Anantavasenā**ti anantaṃ ākāsanti evaṃ pavattamanasikāravasena. **Santametaṃ paṇītametanti parikammaṃ karontassā**ti ettha tathā sambhāvetvā parikammaṃ karontassapi ārammaṇassa samatikkantattā upari jhānaṃ hotiyevāti vuttaṃ **catutthāruppamappetī**ti. **Parikammaṃkatvā**ti so bhagavā itipi arahantiādinā samanussaraṇaparikammaṃ katvā. **Tasmi**nti tasmiṃ buddhaguṇādike ālambaṇe. Bhūmatthe cetaṃ bhummavacanaṃ. **Nimitte**ti tassa ārammaṇassa ākārasaṅkhāte nimitte. Bhāvalakkhaṇe cetaṃ bhummavacanaṃ. **Sādhukamuggahite**ti ārammaṇassa vibhūtatara vasenavā cittassa tasmiṃ ninnapoṇapabbhāravasenavā suṭṭhu uggahite. **Upacāroca sampajjati** ariyasāvakānaṃ diṭṭhasaccānanti adhippāyo. Itaresaṃpi vā maraṇasaññāvavatthānesūti. Etthaca nīvaraṇavikkhambhanena jhānaṅgapātubhāvenacaupacārasampadā veditabbā. Evaṃ cattālīsakammaṭṭhānesuyathārahaṃsamathajjhānānaṃ pavattiṃ dassetvāidānitesusamathajjhānesukasiṇajjhānānaṃ nisandabhūtaṃabhiññā pavattiṃ dassetuṃ **abhiññāvasenapavattamāna**ntiādi vuttaṃ. Tattha yo katādhikāro hoti. Āsannabhave samathajjhānesu katābhiyogovā hoti, pūritabodhisambhāro mahāpurisa jātikovā. Tassa aṭṭhavidhesu navavidhesuvā samathajjhānesusijjha mānesu abhiññāpi sijjhatiyeva. Rūpajjhānamattesupi sijjhantesu sijjhati yevātipi vadanti. Teneva hi aṭṭhasāliniyaṃ visuddhimaggeca āruppajjhānānaṃpaccayabhāvaṃanupagatassapiākāsakasiṇajjhānassa abhiññāpādakatāsambhavo vuttoti. Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana nahi aṭṭhasu samāpattīsu cuddasahākārehi ciṇṇavasībhāvaṃ vinā upari abhiññādhigamo hotīti vuttaṃ. Taṃ pana thapetvā purisa visese avasesānaṃ bahūnaṃ ādikammikakulaputtānaṃ sādhāraṇavasena vuttanti yuttaṃ. Teneva hi visuddhimagge imehi pana cuddasahi ākārehi cittaṃ aparidametvā pubbe abhāvitabhāvano ādikammiko yogāvacaro iddhivikubbanaṃ sampādessatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti vuttaṃ. Tasmā tādisānaṃ aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasībhāvānaṃ abhiññākamme ādikammikakulaputtānaṃ kasiṇā nulomato kasiṇapaṭilomatotiādinā nayena vuttehi cuddasahi ākārehi attano rūpapañcamajjhānacittaṃ paridametvā tikkhaṃ sūraṃ abhinīhārakkhamaṃ katvā idāni iddhivikubbanaṃ karissā mīti ārabhantānaṃ abhiññāvasena pavattamānaṃ pana rūpāvacarapañca majjhānaṃ rūpādīsu chasu ālambaṇesu yathārahaṃ appetīti yojanā veditabbā. **Abhiññāpādakapañcamajjhānā vuṭṭhahitvā**ti abhiññāya pādakatthāya yaṃabhiññājātikaṃ rūpāvacarapañcamajjhānaṃ sabbapathamaṃ samāpajjiyati. Tato bhavaṅgapavattivasena vuṭṭhahitvā. Adhiṭṭhātabbanti adhiṭṭheyyaṃ. Savatthukaṃ satarūpasahassarūpādikaṃ nimmitarūpaṃ. Taṃ adhiṭṭheyyaṃ ādi yassa avatthukassa āvibhāvatirobhāvādikassa kammassāti **adhiṭṭheyyādikaṃ. Āvajjitvā parikammaṃkarontassā**ti ettha iddhividhe tāva yaṃyaṃsatādikaṃ nimmitarūpaṃvā āvibhāvādikaṃ nimmitakammaṃvā nipphādetuṃ icchati. Taṃ taṃ avajjitvā sallakkhetvā sataṃ homi sahassaṃ homītivā sataṃ hotu sahassaṃ hotūtivā idañcidañca hotu evañcevañca hotūtivā parikammaṃ karontassa. Dibbasotādīsu pana yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ sotuṃvā passituṃvā jānituṃvā anussarituṃvā icchati. Taṃ taṃ sallakkhetvā asukassa asukānaṃvā saddaṃ suṇomītiādinā parikammaṃ karontassa. Aṭṭhakathāyaṃ pana parikammaṃ katvā puna pādakajjhānasamāpajjanaṃ āgatameva. Yathāha abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace sataṃ icchati. Sataṃ homīti parikammaṃ katvā puna abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Adhiṭṭhānacittena saheva sataṃ hotīti. Tatthaca ādito pādakajjhānasamāpajjanaṃ parikamma cittassa samādānatthāya hoti. Pacchimaṃ pana abhiññāya anu balappadānatthāyāti. Tathā hi pādakajjhānabalena suṭṭhu samāhitaṃ parikammacittaṃnāma attano visaye abhiññācittagatikaṃ hoti. Pubbenivāsānussaraṇakāle teneva cittena tasmiṃ bhave atītaṃ dhammajātaṃ yāva paṭisandhiyā jānāti. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ parikammasamādhiñāṇanti vuttaṃ. Atītaṃsañāṇantipi vuccatīti. Sesābhiññāsupi tassa ñāṇassa visayaviseso yathārahaṃ vattabboti. Therena pana pacchimaṃ pādakajjhānasamāpajjanaṃnāma na sabbesaṃ hoti. Na hi abhiññāsu vasībhāvapattānaṃ puna pādakajjhānena kiccaṃ atthīti katvā taṃ idha nagahitanti daṭṭhabbaṃ. **Rūpādīsuālambaṇesuyathārahamappetī**ti ettha iddhividhañāṇaṃ tāva tekālikabhūtesu chasu ārammaṇesu pavattati. Tañhi rūpādīsu chasu ārammaṇadhammesu yaṃ yaṃ nipphādeti. Taṃ taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattati. Pādakajjhānacittaṃ pana kāyagatikaṃ adhiṭṭhahitvā dissamānenakāyena ākāsegamanakāle atītaṃ pādakajjhānacittaṃ ārabbha pavattati. Kāyaṃ cittagatikaṃ adhiṭṭhahitvā adissamānena kāyena gamanakāle paccuppannaṃ rūpakāyaṃ ārabbha pavattati. Tathāpavattamānassa pana tassa ñāṇassa kiñcirūpaṃ ārammaṇa mattaṃ hoti. Kiñci ārammaṇapurejātaṃ. Kiñci vatthārammaṇa purejātaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Anāgate idaṃnāma hotūti adhiṭṭhāna kāle anāgataṃ taṃtaṃrūpadhammaṃ ārabbha pavattatīti. Paccuppanno saddo dibbasotassa ārammaṇaṃ hoti. Atīte sattadivasāni anāgate sattadivasānīti etthantare kāle atītā nāgatapaccuppannabhūtaṃ parassacittaṃ cattārovā khandhā cetopariya ñāṇassa. Cittañhi jānanto taṃ sampayuttadhammaṃpi icchanto jānissatiyeva. Evañca katvā paṭṭhāne kusalā khandhā ceto pariyañāṇassa yathākammupagañāṇassa ārammaṇapaccayena paccayoti ñāṇadvayaṃ ekato katvā vuttaṃ. Etthaca aṭṭhakathāyaṃ tāva paracittassa paccuppannālambaṇatānāma santativasenavā addhā vasenavā yojitā. Yadi hi khaṇikavasena yojeyya. Āvajjane paccuppannaṃ yaṃkiñci ekaṃ cittaṃ āvajjetvā niruddhe javanānipi tadeva āvajjanena saddhiṃ niruddhaṃ atītaṃ gaṇhantīti tāni kālato āvajjanena saha bhinnālambaṇāni nāma honti. Naca aniṭṭhe maggaphalavīthito aññasmiṃ ṭhāne kālamattenāpi tesaṃ tena saha bhinnālambaṇatā aṭṭhakathācariyehi anu matāti. Tasmā īdisesu ṭhānesu paccuppannaṃnāma santativasena addhāvasenaca gahetuṃ yuttanti. Mūlaṭīkāyaṃ pana khaṇikapaccuppanna vaseneva yojitaṃ. Nahi abhidhamme atītārammaṇattikaṃ santati addhānavaseneva vuttanti sakkā vattuṃ. Itarathā paccuppanno dhammo paccuppannassa dhammassa anantarapaccayena paccayo āsevanapaccayena paccayoti vattabbo siyā. Na tu vutto. Atīto dhammo paccuppannassa dhammassa anantarapaccayena paccayo āsevanapaccayena paccayoticceva pana vutto, tasmā āvajjanādīni sabbāni cittāni paccekaṃ attanā khaṇavasena sahuppannāni parassa cittāniganhantīti yuttaṃ, naca tāni dhammato bhinnā lambaṇāninām honti. Gahaṇā kārassa abhinnattā. Āvajjanaṃpi hi cittanteva āvajjati. Javanānica cittaṃ cittanteva javanti. Tānica sabbāni cittānieva hontīti. Atītānantara cutito pana paṭṭhāya atītā khandhā khandhupani bandhā nāma gottakasiṇa nimittādikā paññattiyo nibbānañca pubbenivāsañāṇassa ārammaṇaṃ hoti.

Paccuppannaṃ rūpārammaṇaṃ dibbacakkhussāti evaṃ rūpādīsu chasu ālambaṇesu yathāraha mappetīti. Idāni abhiññāvasena pavakkhassa tassa pañcamajjhānassa kiccabhedena pabhedaṃ dassetuṃ iddhividhantiādigātha māha. Tattha yaṃ yaṃ adhiṭṭhāti. Yathā yathāca adhiṭṭhāti. Tassa tassa tathā tathāvā ijjhana saṅkhāto vidho koṭṭhāso pakārovā etassāti **iddhividhaṃ**. Taṃ pana tividhaṃ adhiṭṭhā niddhi vikubbaniddhi manomayiddhi vasena. Tattha attano pakativaṇṇaṃ avijahitvā tasseva sata sahassādi bahubhāva karaṇa vasenavā ākāsagamanādivasena vā bahiddhā nānāvaṇṇa pāṭihāriya dassana vasenavā pavattitā iddhi **adhiṭṭhāniddhināma**. Pakativaṇṇaṃ pana vijahitvā attānameva kumāravaṇṇanāgavaṇṇādikaṃ katvā dassanavasena pavattitā iddhi **vikubbaniddhināma**. Attano sarīrabbhantare aññaṃ sabbaso attanā sadisaṃ sarīraṃ nimminitvā nīharitvā dassanavasena pavattitā iddhi **manomayiddhināma**. Dive bhavaṃ dibbaṃ. Devaloke jātanti attho. Dibbañca taṃ sotañcāti dibbasotaṃ. Devānaṃ uḷārakammanibbattā dūrepi paṭicchannepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṃ pasādasotaṃ. Dibbasotasadisattā pana idaṃ abhiññāñāṇampi **dibbasota**nti vuccati. Kasiṇajjhāna saṅkhātenavā dibbavihārena paṭiladdhattā sayañca tasmiṃ dibbavihāre pariyāpannattā dibbañca taṃ sotañcāti dibbasotaṃ. Parassa cittaṃ vijānanti etenāti **paracittavijānanaṃ**. Tadeva cetopariyāyanti paricchijja jānanti etenāti katvā cetopariyañāṇantipi vuccati. Pubbe nivāso vuccati atītabhavesu attano chasu dvāresu āpātaṃ āgatā suṭṭhu viditā dhammā. Pubbe atītajātīsu gocara nivāsavasena nivasiṃsu attano chadvārikāni cittāni etthāti katvā. Sabbaññubuddhānaṃ pana paresaṃ chadvāragahitāpi dhammā pubbe nivāso hotiyeva, pubbe nivāsassa anussaraṇaṃ **pubbenivāsānussati**. Idha pana taṃ sampayuttañāṇaṃ adhippetaṃ. Pubbe vuttanayena dibbañca taṃ cakkhucāti dibbacakkhu. Taṃ sadisattā idaṃ abhiññāñāṇampi **dibbacakkhū**ti vuccati. Dibbavihāra vasena paṭiladdhattā sayañca dibbavihārasannissitattā dibbañca taṃ cakkhucāti dibbacakkhu. Yathākammupagañāṇaṃ anāgataṃsañāṇanti imāni dve ñāṇāni imasseva paribhaṇḍañāṇānināma. Nahi tesaṃ paṭilābhatthāya visuṃ cittaparidamanaparikammaṃnāma atthi. Dibbacakkhuñāṇe paṭiladdhe tesampi paṭiladdhattāti. Tattha dibbacakkhunā nirayesu dukkhaṃ devesuvā sukhaṃ anubhavante satte disvā tesaṃ atītaṃ kammaṃ jānissāmīti parikammaṃ karontassa taṃ kammārammaṇaṃ yathākammupagañāṇaṃ pavattati. Tato cavitvā kattha bhavissantīti tesaṃ anāgate pavattiṃ passissāmīti parikammaṃ karontassa tesaṃ anāgatakhandhārammaṇaṃ anāgataṃsañāṇaṃ pavattati. Pubbe nivāsānussati ñāṇaṃ viyaca sabbampi anāgatadhammajātaṃ etassa ārammaṇaṃ hotiyeva. Etañhi attano visaye sabbaññutañāṇagatikanti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Vibhāvaniyaṃ pana

> Anāgate sattadivasato paṭṭhāya cittacetasikadhammā dutīyadivasato paṭṭhāya yaṃkiñci ārammaṇaṃ etassa visayoti adhippetaṃ. Tampi yuttaṃviya dissati.

Nahi bhavantarepi anāvatadhamme jānituṃ samatthaṃ etaṃ imasmiṃ bhave anāgatadhamme najānātīti sakkā bhavituṃ. Yathā cetaṃ, tathā pubbenivāsañāṇampi imasmiṃ bhave parasantānagate atītadhammeti. Pāḷiyaṃ pana aṭṭhakathāsuca bhavantaragatadhammehi eva ñāṇadvayaṃ yojitaṃ. Taṃ pana asādhāraṇakālavasena ānubhāvavisesapākaṭatthaṃ yojitanti yuttaṃ siyāti. **Gocarabhedo**ti dasakasiṇādīsu gocaresu samathajjhānānaṃ pavattibhedo.

Samathakammaṭṭhānanayo.

171. Sabbalokiyamahājanehi yathādiṭṭhaṃ puggalasattaitthi purisādikaṃ nicca dhuva sukha atta nimittañca atikkamitvā visesena passanti etāyāti vipassanā. Kiriyā kammaṃ. Bhāvanāpayogo. Vipassanāya kammaṃ vipassanākammaṃ. Vipassanā eva vā kammanti vipassanā kammaṃ. Vipassanākammassa ṭhānaṃ adhiṭṭhānaṃ bhumīti **vipassanākammaṭṭhānaṃ**. Khandhādidhammajātaṃ. Vipassanā kammameva vā uttaruttarassa bhāvanā visesassa ānisaṃsavisesassavā ṭhānaṃ āsannakāraṇanti vipassanākammaṭṭhānaṃ. Tasmiṃ vipassanākammaṭṭhāne sattavidhena visuddhi saṅgaho tīṇi lakkhaṇānītiādinā sambandho. Niccasīlameva sayañca dussilyamalato visuddhattā kāyaṃ vācañca tato visodhanato visuddhīti **sīlavisuddhi**. Subhāvita cittasantānameva sayañca nīvaraṇamalato visuddhattā taṃsamaṅgipuggalañca tato visodhanato visuddhīti **cittavisuddhi**. Cittasīsena cettha samādhi adhippeto. Dhammavavatthānañāṇasaṅkhātā diṭṭhieva taṃ samaṅgipuggalaṃ sakkāyadiṭṭhimalato visodhanato visuddhīti **diṭṭhivisuddhi**. Soḷasavidhaṃ aṭṭhavidhaṃ kaṅkhaṃ vitaranti atikkamanti etāyāti kaṅkhāvitaraṇā. Paccayapariggahañāṇaṃ. Sā eva taṃsamaṅgipuggalaṃ ahetu diṭṭhi visamahetudiṭṭhīhi saddhiṃ yathāvuttāhi duvidhāhi kaṅkhāhi visodhanato visuddhīti **kaṅkhāvitaraṇavisuddhi**. Maggoca amaggoca maggāmaggā. Tattha ñāṇadassanavisuddhādhigamanassa upāyabhūto manasikāravidhivā ariyamaggovā maggonāma. Tassa anupāyabhūto manasikārovā adhimānavatthūnivā amaggonāma. Maggassa maggato amaggassaca amaggato jānanaṃ dassanañca maggāmaggañāṇadassanaṃ. Tameva taṃsamaṅgīpuggalaṃ amagge maggasaññāya visodhanato visuddhīti **maggāmaggañāṇadassanavisuddhi** nāma. Upari visesaṃ paṭipajjanti etāyāti paṭipadā. Vipassanāparaṃparasaṅkhāto pubbabhāgamaggo. Paṭipadābhūtaṃ ñāṇadassananti paṭipadāñāṇadassanaṃ. Tameva niccasaññādito visuddhattā visuddhīti **paṭipadāñāṇadassanavisuddhi**nāma, ariyamaggañāṇasaṅkhāta ñāṇadassanameva sammohamalato visuddhattā visuddhīti **ñāṇadassanavisuddhi**nāma. Etthaca sutamayādivasena siddhaṃ anumāna ñāṇampi ñāṇamevāti taṃ paṭikkhipitvā atthapaccakkhañāṇameva gahetuṃ sabbattha dassanagahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. Lakkhīyanti sallakkhīyanti ime aniccāevāti ekantena vinicchīyanti dhammā etenāti lakkhaṇaṃ aniccatā eva lakkhaṇanti **aniccalakkhaṇaṃ**. Pubbapade bhāvapaccayalopo. Aññohi anicco, aññā aniccatāti. Tattha yathāgamanakriyāyogena puriso gatoti vuccati. Na pana gamana kriyā puriso. Naca puriso gamanakriyā. Aññā hi kriyā, añño puriso. Tathā aniccatāyogena sabbo saṅkhatadhammo aniccoti vuccati. Na pana aniccatā so dhammo, naca so dhammo aniccatā. Aññā hi aniccatā, añño so dhammoti. Katamā pana sā aniccatāti. Vipariṇāmā kāro. Jīraṇākāro bhijjanākāroti vuttaṃ hoti. Taṃ pana ākāraṃ disvā tadākāravante dhamme ñāṇaṃ pavattati ayaṃ dhammo aniccoti. Tasmā sā aniccatāyeva idha lakkhaṇantipi vuccatīti. Esanayo sesesupi dvīsu. Tattha pana abhiṇhasaṃpaṭipīḷanākāro dukkhatānāma. Avasavattanākāro anattatānāmāti. Yathāvuttāya pana aniccatāya saha aniccassa dhammassa aniccena vā dhammena saha aniccatāya anuanupassanā **aniccānupassanā**. Esa nayo sesāsupi dvīsu. Yāva sarīre dhammānaṃ tividhalakkhaṇayuttatā attano ñāṇena paññāyati. Tāva tesu tividhalakkhaṇavibhāvanavasena punappunaṃ masanaṃ āmasanaṃ sammasanaṃ. Sammasanākārena pavattaṃ ñāṇaṃ **sammasanañāṇaṃ**. Udayo vuccati taṃtaṃ khaṇānurūpaṃ taṃtaṃ paccayānurūpañca navanavānaṃ dhammānaṃ pātu bhāvo ceva uparupari vaḍḍhanañca. Vayo vuccati yattha yattha laddhapaccayā navanavā dhammā pātubhavanti ceva vaḍḍhantica. Tattha tattha aladdhapaccayānaṃ purāṇadhammānaṃ antaradhānaṃ. Samūha santativasena pana udayapakkhassavā vayapakkhassavā samanupassanañāṇaṃ **udayabbayañāṇaṃ**. Tesu pana dvīsu pakkhesu udayakoṭṭhāsonāma uparupari pākaṭo hutvā āgacchati. Vayakoṭṭhāso pana apākaṭo. So eva ca aniccatāya paramā koṭīti tasseva suṭṭhutaraṃ samanupassanañāṇaṃ **bhaṅgañāṇaṃ**. Bhaṅge diṭṭhe evaṃ bhijjanasabhāvānaṃ dhammānaṃ anekasahassasoka dukkhavatthubhāvena tathā tathā bhāyitabbapakārasamanupassanañāṇaṃ **bhayañāṇaṃ** nāma. Loke pana kiñci bhayavatthuṃ passantāpi āsanne aññasmiṃ paṭisaraṇe sati na bhāyanti. Asati eva bhāyanti. Evaṃ bhāyitabbānaṃ tesaṃ sabbaso aññapaṭisaraṇābhāvadassanaṃ **ādīnavañāṇaṃ** nāma. Kutoci paṭisaraṇābhāvena tehi ukkaṇṭhatākāra sahitaṃ vipassanāñāṇaṃ **nibbidāñāṇaṃ**nāma. Nibbindīyamānehi tehi attānaṃ vimuccituṃ ajjhāsayasahitaṃ vipassanāñāṇaṃ **muccitukamyatāñāṇaṃ** nāma. Suṭṭhu muccituṃ icchantassa sīghaṃ muccanatthaṃ tesaṃ dhammānaṃ cattālīsāya ākārehi anekādīnavarāsi bhāva paṭisaṅkhānavasena suṭṭhuvipphāratarаṃ pavattamānaṃ vipassanā ñāṇaṃ **paṭisaṅkhāñāṇaṃ** nāma. Tesaṃ pana anekādīnavarāsibhāve suṭṭhu diṭṭhe saṅkhāresu nikantiyā pariyādinnāya idāni muccanupāyo laddhoti adhimattabyāpāraṃ akatvā samena vāyāmena saṅkhāre pariggaṇhantassa saṅkhārapariggahe majjhattākārasahitaṃ saṅkhāresuvā bhayañca nandiñca pahāya udāsinabhāvasahitaṃ vipassanāñāṇaṃ **saṅkhārupekkhāñāṇaṃ**nāma. Upari maggappavattiṃ vahituṃ samatthabhāvena magguppattiyā anulomehi thāmabalehi sampannaṃ vipassanāñāṇaṃ **anulomañāṇaṃ** nāma. Heṭṭhimānaṃvā ñāṇānaṃtaṃ anulomaṃ hoti lakkhaṇattayassa suṭṭhutaraṃ vibhāvanato. Uparimaggassavā anulomaṃ hoti tassa parikammabhāvato, padaṭṭhānattācātipi anulomañāṇaṃ nāmāti. Atta jīvasuññatādassana balena khandhesu kilesabandhanato vimuccamāno maggo **suññatāvimokkho** nāma. Saṅkhārānaṃ yāni nimittāni kilesānaṃ avassayo hoti. Tāni vidhamitvā sabbaso dhammānaṃ anātha bhāva dassana balena vimuccamāno maggo **animittovimokkho** nāma. Saṅkhāresu sabbaso assāsābhāva dassanabalena vimuccamāno maggo **appaṇihitovimokkho**nāma. **Suññatānupassanā**ti anattānupassanā. Sā hi dhammānaṃ samūhaghana santatighana kiccaghana ārammaṇaghanesu taṃtaṃghana vinibbhujjana vasena pavattattā attā iti gahetabbassa kassaci sārassa abhāvānupassanato suññatānupassanāti vuccati. **Animittā nupassanā**ti aniccānupassanā. Sāpi hi santati vicchedana vasena pavattattā ahanti gahitassa nimittassa vidhamanato animittānupassanāti vuccati. **Apaṇihitānupassanā**ti dukkhā nupassanā. Sāpi hi mahāādīnavarāsi bhāva vibhāvanavasena pavattattā idaṃ mama etaṃ mamāti gahetabbassa kassaci paṇihita guṇassa abhāvānupassanato appaṇihitānupassanāti vuccatīti. **Pātimokkhasaṃvarasīla**nti vinayapaññattisīlaṃ. Tañhi sabbalo kiyasīlānaṃ jeṭṭhakattā patica hoti. Catubhūmakakusalānaṃ ādipabhavabhūtattā mukhañca. Iti patimukhaṭṭhena pātimokkhanti vuccati. Tamevaca dussilyamaggassa saṃvaraṇato pidahanato saṃvaroti vuccatīti. Yesaṃ dhammānaṃ uppattiyā cakkhādīni indriyāni viphanditāni honti. Lolāni honti. Tadanubandhāca akusaladhammā uppajjanti. Tesaṃ uppatti maggassa saṃvaraṇavasena pavattamānā sati indriya saṃvaronāma. So eva sīlanti **indriyasaṃvarasīlaṃ**. Ājīvanti jīvitaṃ kappenti etenāti ājīvo. Paccayapariyesanavāyāmo. Soyeva buddhapaṭikuṭṭhehi pupphadānādīhi micchāpayogehi tividhakuhanavatthuhica parisuddhattā **ājīvapārisuddhi**nāma. Sā eva sīlanti samāso. Tathārūpena parisuddhena bhikkhācārādinā payogena paṭiladdhānaṃ paccayānaṃ paṭiggahaṇa paribhuñjanakālesu sammohassa gedhassa madassa pamādassaca pahānatthaṃ taṃtaṃpayojanamariyādaṃvā paṭikūlalakkhaṇaṃvā dhātumattalakkhaṇaṃvā pariggahaṇa paccavekkhanavasena pavattaṃ paccayasevane paṭisaṅkhāñāṇaṃ **paccaya sannissitasīlaṃ**nāma. Parisujjhatīti parisuddhi. Parisuddhieva pārisuddhi. Sā eva sīlanti samāso. Cattāri pārisuddhisīlānīti **catupāri suddhisīlaṃ**. Cittavisuddhīti ettha cittasaddena samādhi niddiṭṭhoti vuttaṃ **duvidhopisamādhi cittavisuddhi**nāmāti. **Lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhāna vasenā**ti ettha dhammānaṃ paccattasabhāvo lakkhaṇaṃnāma. Aggissa uṇhattaṃ viya. Tena sabhāvena sādhetabbaṃ kiccaṃvā sādhanapaccayā paṭiladdhaguṇasaṅkhātā sampattivā rasonāma. Aggissa parivācana jotanāni viya. Sā eva sampattivā kāriyasaṅkhātaṃ phalaṃvā paccupaṭṭhānaṃnāma. Aggissa dhūmo viya. Attano uppattiyā asādhāraṇapaccayasaṅkhātaṃ āsannakāraṇaṃ padaṭṭhānaṃnāma. Tesaṃ vasena nāmassaca rūpassaca pariggaho ñāṇena paricchinditvā gahaṇaṃ nāmarūpavavatthānaṃ **diṭṭhivisuddhi**nāma. Etthaca pariggaho duvidho saṅkhepa pariggaho vitthārapariggahoti. Tattha ajjhattadhamme dvidhā katvā idaṃ nāmameva, na rūpaṃ. Idaṃ rūpameva, na nāmaṃ. Aññaṃ nāmaṃ aññaṃ rūpaṃ. Tadubhayatoca añño attāvā jīvovā sattovā puggalovā manussovā devovā brahmāvā natthīti evaṃ paccakkhato sudiṭṭhaṃ katvā pariggaṇhanaṃ saṅkhepapariggahonāma. Ñāṇuttarikohi puggalo ettakamattenapi sakkāyadiṭṭhiṃ vikkhambhetuṃ sakkoti saddhiṃ saññā cittavipallāsehīti. Tayo hi vipallāsā. Yathāha-anattani attāti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāsoti. Tattha satthusāsanadhamme suṭṭhu patiṭṭhitena saddhāmattenapi diṭṭhi vipallāso vikkhambhito hoti. Itare pana nāmarūpapariggahe kateyeva vikkhambhitā honti. Yāvaca ete dve avikkhambhitā honti. Tāva nāmarūpapariggahoca aparisuddhoyeva hoti. Taṃmūlikāca kilesadhammā avikkhambhitā eva hontīti apica. Catunnaṃ āhārānaṃ vasena catudhā, pañcannaṃ khandhānaṃ vasena pañcadhā, channaṃ dhātūnaṃ vasena chadhātiādinā nayena nāmarūpaṃ pariggahe tabbameva. Tattha cha dhātuyonāma pathavidhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu ākāsadhātu viññāṇadhātuyo. Pakkusāti kulaputto hi imā cha dhātuyo pariggaṇhitvā anāgāmiphalaṃ patvā capitvā suddhāvāsesu nibbattoti. Yattake vā pana dhamme pariggaṇhanto attā meti pavattamāne saññācittadiṭṭhi vipallāse vikkhambhetuṃ sakkoti. Tattakāpi pariggahetabbā yevāti. Imasmiṃ pana saṅgahapakaraṇe yo yo cittacetasika vibhāgo rūpavibhāgoca heṭṭhā vutto. Tassa sabbassa vasena nāmarūpassa pariggaṇhanaṃ vitthārapariggahonāma. Ayaṃpana ādikammikānaṃ avisayo. Paṭividdhacatusaccānaṃ pana ābhidhammikattherānaṃ eva visayoti veditabbo. Nāmarūpaṃ pariggaṇhantassa pana nāmarūpa mattato uddhaṃ aññassa kassaci abhāvadassanatoca sarīrabbhantare jīvasaññito attā atthi. So karoti, so paṭisaṃvedeti, saṃsarati, sandhāvatīti evaṃ pavattā diṭṭhi pahīyati. Suddhe nāme evavārūpe evavā puggalasattakriyasaññitānaṃ īhābyāpārānaṃ sabbaso abhāvadassanato tadubhayasaṃyogeeva tesaṃ labbhamānatā dassanatoca tadubhayaṃvā ekamekaṃvā uddissa attāti pavattā diṭṭhi pahīyati. Attā jīvo satto puggalo manusso devo brahmāti evamādīsu vohāresuca vohāra matte aṭṭhatvā attānāma ekantato atthi jīvonāma ekantato atthītiādinā tadatthābhinivesavasena atidhāvanañca pahīyatīti daṭṭhabbaṃ. Tadatthābhinivesotica attānāma atthi jīvonāma atthītiādinā daḷhataraṃ abhiniveso. Atidhāvananti nāmarūpaṃ attātiādinā gahaṇaṃ. **Paccayapariggaho**ti etthapi duvidho paccayapariggaho saṅkhepato vitthārato cāti. Tattha vatthārammaṇavasena nāmassa cittotukāhāravasena rūpassa avijjātaṇhupādānakammavasena tadubhayassaca paccayaṃ pariggaṇhanto saṅkhepato pariggaṇhātināma. Heṭṭhā paccayasaṅgahe vibhattehi paṭiccasamuppādanaya paṭṭhānanayehi pariggaṇhanto vitthārato pariggaṇhātināma. Etthapi paṭṭhānanayena pariggaho ādikammikānaṃ avisayoeva. Paccayaṃ pariggaṇhantassapana yathāvavatthitassa sabbassa nāmarūpassa sabbaso paccayāyattavuttikatādassanato ahetukadiṭṭhi pahīyati. Attano anurūpapaccayasāmaggiyā vinā aññathā pavattiyā adassanato issaranimmāna kālanimmānādikā visamahetudiṭṭhica pahīyati. Hetusambhārapaccayehi kammappavattiyā vipākappavattiyāca aññassa kammakārakassavā vipāka vedakassavā kattuno abhāvadassanato kāraka vedaka diṭṭhi pahīyati. Anamataggeca saṃsāre tīsu addhāsu hetuphala paramparāvasena kevalassa nāmarūpamattasseva pavattidassanato ahosiṃ nukho ahamatītamaddhānanti evamādikāya puggalasatta visayāya soḷasavidhāya kaṅkhāyaca atikkamo hoti. Sabhāvadhammapavattiyāca suṭṭhu diṭṭhāya desanādhammassa sudhammatā dassanato buddhasubuddhatañca disvā satthari kaṅkhati dhamme kaṅkhatītiādinayapavattā aṭṭhavidhāpi kaṅkhā pahīyatīti. Lokuttaradhammānaṃ saṅkhatānampi sataṃ asammasanupagattā **tebhūmakasaṅkhāresūti** vuttaṃ. Anusayasamūhanatthañca sammasananti katvā yattha kāmarāgādayo anusayā anusenti. Teyeva dhammā sammasanārahā hontīti vuttaṃ tebhūmakasaṅkhāresūti. Imassa ca padassa lakkhaṇattayaṃ sammasantassāti iminā sambandho. **Atītādibhedabhinnesū**ti atītānāgatapaccuppannajjhattabahiddhādīhi ekādasahi bhedehi bhinnesu. **Khandhādinayaṃārabbhā**ti paṭisambhidāmagge vibhattaṃ khandhapañcakaṃ dvārachakkaṃ ārammaṇachakkaṃ viññāṇachakkaṃ phassachakkaṃ vedanāchakkaṃ saññāchakkanti evamādikaṃ sammasanabhūmivibhāganayaṃ ārabbha anugantvā taṃnayānusārenāti attho. Tattha pana tevīsatiyā dhammakoṭṭhāsesu yassa yo koṭṭhāso pākaṭo hoti. Tena taṃ gahetvā sammasanaṃ ārabhitabbaṃ. Sakkontena pana sabbampi gahetvā ārabhitabbameva. **Kalāpavasenasaṃkhipitvā**ti khandhapañcakena ye rūpaṃ tāva atītānāgatapaccuppannādibhedabhinnampi samānaṃ sabbaṃ ekarūpapiṇḍabhāvena saṃkhipitvā esa nayo vedanā dīsupīti. Tatrāyaṃ nayo. Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃvā bahiddhāvā oḷāritaṃvā sukhumaṃvā hīnaṃvā paṇītaṃvā yaṃ dūre santikevā. Sabbaṃ rūpaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena dukkhaṃ bhayaṭṭhena anattā asārakaṭṭhena. Yākāci vedanā.La. Yākāci saññā.La. Yekeci saṅkhārā.La. Yaṃkiñci viññāṇaṃ.La. Sabbaṃ viññāṇaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena. Dukkhaṃ bhayaṭṭhena anattā asārakaṭṭhenāti. Etthaca sabbaṃ rūpaṃ.La. Sabbaṃ viññāṇanti gahaṇameva kalāpavasena saṅkhipananti daṭṭhabbaṃ. **Aniccaṃkhayaṭṭhenā**ti ettha rūpaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena. Vedanā aniccā. Saññā aniccā. Saṅkhārā aniccā. Viññāṇaṃ aniccaṃ khayaṭṭhenātiādinā nayena sammasitabbadhammapariggahena saheva sammasanaṃ kātabbaṃ. Itarathā sammasanaṃ na ruhati. Tadatthassa pana pākaṭattā idha aniccaṃ khayaṭṭhenātiādinā sammasanapadameva therena gahitanti daṭṭhabbaṃ. Tattha rūpaṃ aniccaṃ khayaṭṭhenāti taṃtaṃrūpaṃ ñāṇena daḷhaṃ gahetvā ayaṃ pathavidhātu aniccā khayaṭṭhena. Ayaṃ āpodhātu aniccā khayaṭṭhenātiādinā sammasanaṃ kātabbaṃ. Tattha imasmiṃ kāye sabbaṃ thaddhakriyāmattaṃ pathavīnāma. Sāca kriyā sītuṇhaparivattiyāvā parivattati. Nānāhāraparivattiyā vā nānācittaparivattiyāvā nāniriyāpathaparivattiyāvā nānā kāyikakriyā parivattiyāvā parivattati. Nānāsantati saṅkanti hotīti attho. Tattha navanavāsu kriyāsantatīsu pātubhontīsu pubbapubbakriyāsantatiyo nassanti. Yasmāca santati nāma dhammato visuṃ natthi, tasmā navanavasantatīnaṃ pātubhāvonāma navanavakriyānaṃ uppattieva. Pubbapubbasantatīnaṃ nassanaṃnāma pubbapubba kriyānaṃ bhijjanamevāti. Evaṃ attano kāye nānāthaddhakriyānaṃ parivattiṃ passanto pathavidhātuyā khayavayaṃ passati. Tañca passanto taṃsahajātānaṃ rūpānaṃ khayavayaṃ passatiyeva. Āpo nāma ābandhanakriyāmattaṃ. Tejonāma sītakriyāmattaṃ uṇha kriyāmattañca. Vāyonāma vitthambhanakriyāmattaṃ. Imāca kriyā khaṇe khaṇe parivattantiyeva. Imāsañca, visuṃ visuṃ santatiparivattiṃ passanto āpādīnaṃ taṃsahajātarūpānañca khayavayaṃ passati. Santatiparivattiṃ pana bahiddhā cakkhunā disvā jānāti, sarīrabbhantare pana kāyasaṃphassena jānāti. Santatisarīrabhūtānaṃ pana dhātūnaṃ khayavayaṃ ñāṇenaeva passati. Tasmā attano sarīrabbhantare taṃtaṃsantati parivattiṃ ñatvāvā tathā tathā kappetvā vā rūpadhātūnaṃ aniccattaṃ ñāṇena sudiṭṭhaṃ katvā punappunaṃ sammasitabbaṃ. Sesakhandhesupi taṃtaṃsantatinānāttaṃ ñatvā vedanādīnaṃ khayavayaṃ sudiṭṭhaṃ katvā sammasanaṃ kātabbanti. **Bhayaṭṭhenā**ti bhāyitabbaṭṭhena. Yañhi aniccaṃ hoti. Khaṇamattepi vipariṇāmadhammaṃ. Taṃ ekantena bhāyitabbameva. Kasmā, tañhi yo abhāyitvā vissāsaṃ karoti. Etaṃ meti attano aṅgaṃ katvā pariharati. Taṃ apariyantehi anekasahassehi abhisaṅkharaṇadukkhehivā vipariṇāmadukkhehivā abhiṇhaṃ pīḷeti. Bādhati. Iti nānādukkhadhammehi abhiṇhaṃ sampaṭipīḷanasabhāvattā ekantena bhāyitabbaṭṭhena dukkhaṃnāmāti. Attapaṭipakkhattā anattā. Yo hi ito uddhaṃ mayhaṃ abbhantarimataronāma natthīti evaṃ paramajjhattabhāvena pariggahito hoti. So attāti vuccati. Katamo pana tathāpariggahi tabboti. Yo attano vase sabbaso vattati. Yathā vuttehi abhisaṅkharaṇakiccehi vinā kevalaṃ attano chandenavā vasenavā ajjhāsayenavā āṇāvidhānenavā niccaṃ avirajjhamāno pavattati. So tathā pariggahetabboti. Tathārūpo eva hi dhammo niccaṃ sukhakāmānaṃ dukkhapaṭikūlānaṃ sattānaṃ attakiccaṃ karoti nāmāti. Yo pana niccaṃ sukhakāmānaṃ tesaṃ yathāpavattaṃ sukhaṃ viddhaṃseti vikireti. Dukkhapaṭikūlānaṃ tesaṃ abhisaṅkharaṇādi mūlakaṃ nānādukkhaṃ janeti vaḍḍheti. So attapaṭipakkhoeva hoti. Idañca rūpaṃ edisameva hoti. Iti attakiccassa akaraṇato attapaṭipakkhakiccassa karaṇatoca rūpaṃ anattānāmāti. Kasmā panetaṃ attano vase navattati attakiccaṃ na karoti attapaṭipakkhakiccaṃ karotīti āha **asārakaṭṭhenā**ti. Tattha sāronāma paccayasāmaggiyā vinā kevalaṃ ajjhāsayamattena uppajjituṃvā uppajjitvāca paccayupatthambhena vinā yadicchakaṃ patiṭṭhātuṃ vā samatthabhāvasaṅkhāto thāmabalaviseso vuccati. Rūpaṃ pana sayaṃpi evarūpo sāronāma na hoti. Naca evarūpena sārena yuttanti. Nahi tassa paccayasāmaggiyā vinā uppajjituṃvā uppajjitvāpi paccayupatthambhena vinā khaṇamattaṃpi patiṭṭhātuṃvā thāmovā balaṃvā atthi. Yañca attano thāmena balena vinā kevalaṃ paccayasāmaggi baleneva uppajjati. Paccayupatthambheneva patiṭṭhāti. Taṃ aneka sahassāni paccayābhisaṅkharaṇadukkhāni janetvā ekantena niccaṃ attapaṭipakkhakiccaṃ karoti, pīḷeti, bādhatiyevāti. Esanayo vedanā aniccā khayaṭṭhenātiādīsu. Iti lakkhaṇattayaṃ samma santassāti sambandho. **Addhānavasenā**ti ekekabhavaparicchinnassa pavattakālassa vasena. Nahi bhavantare uppannaṃ khandhapañcakaṃ aññaṃ bhavantaraṃ gacchati. Tasmiṃ tasmiṃ bhaveeva asesaṃ nirujjhatīti. Apica, ekasmiṃ bhavepi tiṇṇaṃ vayānaṃ mandādīnaṃ dasannaṃ dasakānaṃ saṃvaccharautu māsa pakkhatithi ahoratti yāma pahārādīnañca vasena addhānabhedo yojetabbo. **Santativasenā**ti sabhāgekasantānavasena pavattamānāya rūpasantatiyāvā arūpa santatiyāvā vasena. **Khaṇavasenā**ti rūpārūpadhammānaṃ āyu parimāṇasaṅkhātassa khaṇassa vasena. Etthaca khaṇavasena sammasanaṃnāma sabbaññubuddhānaṃ eva visayo siyā, na sāvakānaṃ. Nahi te evaṃ parittake khaṇe uppādaṃvā nirodhaṃvā sampāpuṇituṃ sakkontīti. Tasmā addhāsantativasena sammasanameva idhā dhippetanti daṭṭhabbaṃ. **Lakkhaṇattayaṃsammasantassā**ti tesu tebhūmaka saṅkhāresu dhammesu tilakkhaṇāni āropetvā te dhamme punappunaṃ āmasantassa parimajjantassa. Tesaṃ dhammānaṃ anicca jātikataṃvā dukkhajātikataṃvā anattajātikataṃvā ñāṇe suṭṭhu pākaṭaṃ karontassāti attho. Visesato pana imasmiṃ ñāṇe aniccalakkhaṇadassanameva padhānaṃ. Tasmiṃ diṭṭheyeva itarāni kamena diṭṭhāni honti. Adiṭṭheca adiṭṭhānīti. Tasmā ādito aniccalakkhaṇasseva suṭṭhu pākaṭabhāvo adhippetoti. **Tesvevā**ti tebhūmakasaṅkhāresu eva. **Paccayavasenā**ti rūpakkhandhe tāva avijjātaṇhupādānakammāhārasaṅkhātānaṃ paccayānaṃ vasena. Vedanāsaññāsaṅkhāresu pana āhāraṭṭhāne phasso vattabbo. Viññāṇeca nāmarūpaṃ. Tatrāyaṃ nayo. Atītānantarabhave avijjātaṇhupādāna kammesu appahīnavasena samuditesu imasmiṃ bhave paṭisandhito paṭṭhāya rūpasantatiyo vedanāsaññāsaṅkhāra viññāṇasantatiyoca samudenti. Yāva maraṇakālā khaṇe khaṇe nānākalāpavasena udenti pasavanti. Tesu pana tasmiṃ bhave eva pahīnavasena niruddhesu tā rūpārūpasantatiyo nirujjhanti. Bhavantare puna anuppādasaṅkhātaṃ nirodhaṃ pāpuṇanti. Ettha pana yathā udake sati macchānāma honti, asati na honti. Evaṃ kammajesu nāmarūpesu sati itarāni nāmarūpāni honti. Asati na hontīti itarāni sabbāni kammajesu saṅgahetvā kammavasena udayabbayavidhānaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ avijjātaṇhupādānakammapaccayānaṃ vasena pañcakkhandhassa udayabbayapavatti hotīti. Kammavasena pana imasmiṃ bhave samudentānipi paṭisandhito paṭṭhāya khaṇe khaṇe kabaḷīkārāhārūpatthambhanaṃ laddhā eva yathā pavattarūpasantatiyo anubandha mānā navanavā rūpasantatiyo samudenti. Aladdhā pana nirujjhanti. Taṃ santatiyaṃ puna anuppādasaṅkhātaṃ ekabhavanirodhaṃ pāpuṇanti, yathā pavattasantatiyo vā chijjanti bhijjanti antaradhāyantīti.

Vedanāsaññāsaṅkhārā pana bahiddhā ārammaṇesu āpātāgatesu ārammaṇasamphassaṃ laddhāeva chadvārikā kusalākusalavipāka kriyabhūtā samudenti. Navanavā santatiyo pātubhavanti. Aladdhā pana nirujjhanti. Santatiṃ na ghaṭenti. Viññāṇaṃca sahajāta nāmeca vatthurūpeca pavattamāneeva pavattati. Nivattamāne nivattatīti. **Khaṇavasenā**ti vuttappakāre paccaye anapekkhitvā kevalaṃ nāmarūpānaṃ pavattikkhaṇavasena. Khaṇasaddena cettha sammasanañāṇe vuttarūpasantati nāmasantatiyopi gahetabbā. Nahi sāvakānaṃ ñāṇaṃ khaṇavasena nāmarūpānaṃ udayaṃvā vayaṃ vā sampāpuṇituṃ sakkotīti. Yathā pana rattandhakāre anto leṇe mahanto tamokhandho jāyati. Dīpaṃ jālentassa pana dīpobhāso ekakkhaṇe eva sakalaṃ antoleṇaṃ pharamāno udeti. Tamokhandho veti. Ālokassa udayo hoti. Tamokhandhassa vayo. Puna dīpe nibbāpīyamāne tamokhandhassa udayo hoti. Ālokassa vayo. Eva mevaṃ sarīre nānāutuvasenavā nānāhāravasenavā nānācitta vasenavā nāniriyāpathavasenavā nānāpayogavasenavā udayapakkhānaṃ vayapakkhānañca nānāsantatīnaṃ udayañca udayato vayañca vayato sudiṭṭhaṃ katvā samanupassantassāti attho. Evaṃ samanupassantassa pana āraddhavipassakabhāvaṃ pattassa udayabbaya ñāṇe tikkhe sūre vahante dasavidhā vipassanupakkilesasaṅkhātā pāripanthakadhammā uppajjanti. Te dassetuṃ obhāsotiādigātha māha. Tattha **obhāso**ti vipassanā cittasamuṭṭhito sarīrobhāso. **Pītī**ti vipassanācittasampayuttā pañcavidhā pīti. **Passaddhī**ti duvidhāpassaddhi. **Adhimokkho**ti saddhādhimokkho. **Paggaho**ti vīriyaṃ. **Sukha**nti somanassaṃ. **Ñāṇa**nti vipassanā ñāṇaṃ. **Upaṭṭhāna**nti sati. **Upekkhā**ti tatramajjhattupekkhā ceva āvajjanupekkhā ca. **Nikantī**ti obhāsādīhi saha vipassanāya ālayaṃ kurumānā sukhumā taṇhā. Ayameva pana ekantato vipassanupakkileso hoti. Obhāsādayo pana tassā vatthubhūtattā upakkilesāti vuttā. Tesu hi uppajjamānesu na vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo. Evarūpā pīti.La. Upekkhā uppannapubbā addhā maggaṃ pattosmi. Phalaṃ pattosmīti evaṃ assādasahitā amagge maggasaññā aphale phalasaññā uppajjati. Tadā koci abyatto yogāvacaro kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā adhimānavasena vikkhipanto vicaratīti. Byatto pana tāvadeva sabhiṃ paṭilabhitvā idāni mama etesu obhāsādīsu etaṃ mama eso ha masmi eso me attāti cittassa nikāmanākāro paññāyati. Naca lokuttaradhammonāma īdisassa nikāmanassa vatthu. Addhā mama saṃkilesadhammo uppanno. So vaḍḍhamāno maṃ niyyānamukhato pātetvā vaṭṭamukhe yojessati. Handa tesveva lakkhaṇattayaṃ āropetvā nikantiṃ sodhetvā yathāpavattaṃ vipassanāvīthiṃ paṭipādessāmīti te obhāsādayo eva tāva pariggaṇhāti. Ayaṃ me obhāso anicco khayaṭṭhena dukkho bhayaṭṭhena anattā asārakaṭṭhenātiādinā sammasatīti attho. Evaṃ te obhāsādike vipassanāya upakkilesabhūte paripantha dhamme pariggaṇhitvā tappariggahavasena tesu nikantiṃ pariyādi yitvā ṭhitassa uppannaṃ maggāmaggalakkhaṇavavatthānañāṇaṃ maggāmaggañāṇa dassanavisuddhināma. Amaggesu obhāsādīsu maggasaññāmalato yathā vuttanikantimalatoca visuddhattā. Tañhi ñāṇaṃ tesu nikantiyāpi vikkhambhitāya eva obhāsādipaṭibandhato suṭṭhu parisuddhaṃnāma hotīti.

[245] Vibhāvaniyaṃ pana

> Aniccādivasena obhāsādi paṭibandhapariggahaṃ visuṃ avatvā maggāmaggajānanamatteneva maggāmaggañāṇadassanavisuddhināma vuttā. Sā aṭṭhakathāya na sameti.

Tathā paripanthavimuttassāti tathā pariggahetvā tato vipassanupakkilesaparipanthato vimuttassa **yāvānulomā**ti yāvaanulomañāṇā. Tilakkhaṇaṃ āropetvāti sambandho. **Vipassanāparipākaṃāgammā**ti saṅkhārupekkhābhāvaṃ patvā tividha vimokkhamukhabhāvappattiyāceva sattaariyapuggalavibhāgassa paccaya bhāvappattiyāca vipassanāñāṇassa paripākaṃ āgamma paṭicca. Idāni appanā uppajjissatīti vattabbakkhaṇeti sambandho. **Appanā** tica sotāpattimaggaappanā. **Dvetīṇivipassanācittānī**ti tikkhapaññassa dve vipassanācittāni. Mandapaññassa tīṇi vipassanācittāni. **Yaṃkiñcī**ti tīsu lakkhaṇesu aññataraṃ yaṃkiñci. **Yāsikhāpattāsānulomāsaṅkhārupekkhā**ti matthakapattā anulomañāṇasahitā yā saṅkhārupekkhā atthi. Sā vuṭṭhānagāminivipassanātica vuccatīti yojanā. Saṅkhārupekkhāñāṇaṃ anulomañāṇanti imāni dve ñāṇāni vuṭṭhānagāmini vipassanānāmāti vuccantīti vuttaṃ hoti. Idaṃ pana paripākagatavipassanā dassanavacanaṃ. Etthaca **vuṭṭhāna**nti maggo vuccati. So hi vipassanāñāṇassa ārammaṇabhūta saṅkhāranimittatovā sayaṃ saṃyojanavatthubhāvatovā vuṭṭhāti. Taṃ samaṅgipuggalaṃvā puthujjanabhāvato samudayapahānavasena vaṭṭa pavattatoca vuṭṭhāpeti. Tasmā vuṭṭhānanti vuccati. Avassaṃ vuṭṭhānaṃ gacchanti etāyāti vuṭṭhānagāminīti evaṃ dvinnaṃ ñāṇānaṃ vuṭṭhāna gāminibhāvo veditabbo. **Tatopara**nti dvinnaṃvā tiṇṇaṃvā vipassanā cittānaṃ pavattiyā paraṃ **nibbānaṃ ālambitvā**ti maggassa āvajjanaṭṭhāniyaṃ hutvā tassa purecarabhāvena nibbānameva ārammaṇaṃ katvā. Tato yevaca taṃ vipassanānāmaṃ nalabhatīti. **Puthujjana gottamabhibhavanta**nti etena gottaṃ bhavati abhibhavatīti **gotrabhu**. Gottanti cettha paripuṇṇakilesa samāyogena anariyabhāvasaṅkhātā puthujjanajāti vuccatīti imamatthaṃ dasseti. **Ariyagottamabhisambhontañcā**ti etena gottaṃ bhavati pāpuṇātīti gotrabhu. Gottantica taṃtaṃ kilesa visuddhabhāva saṅkhātā ariyajāti vuccatīti imamatthaṃ dasseti. Maggo appanā vīthiṃ otaratīti sambandho. **Dukkhasaccaṃparijānanto**ti tebhūmaka dhammānaṃ ekantadukkhabhāvaṃ paricchijja jānanto. Parijānanañcettha tesaṃ dukkhabhāva paṭicchādakassa sammohassa pahānameva daṭṭhabbaṃ. **Samudaya saccaṃpajahanto**ti attano cittasantāne anusayabhāvena pavattamānaṃ taṇhāsaṅkhātaṃ samudayasaccaṃ ekadesenavā anavasesenavā apacchāvattikaṃ katvā pajahanto. **Nirodhasaccaṃsacchikaronto**ti cakkhumā viya nabhamajjhe virocamānaṃ candamaṇḍalaṃ attano santāne ekadesassavā sakalassavā kilesa vaṭṭassavā āyatiṃ bhāvino vipākavaṭṭassaṃvā attano santāne puna anuppādadhammabhāpattivasena nirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ paccakkhaṃ karonto. **Maggasaccaṃbhāvanāvasenā**ti ito pubbe anamatagge saṃsāre anuppannapubbassa aṭṭhaṅgikassa maggasaccassa uppādanasaṅkhātāya bhāvanāya vasena. Maggacetanāya pana ānantarikaphalattā taṅkhaṇe apanītaggike padese puna udakaṃ āsiñcitvā nibbāpento viya maggānukūlapavattivasena dukkhaparijānanādīni cattāri kiccāni anukubbantāni tatoparaṃ dvevā tīṇivā phalacittāni pavattanti. Tatoparaṃ bhavaṅgapāto hotīti dassetuṃ **tatopara**ntiādimāha. Yathā pana pasādacakkhunāvā dibbacakkhunāvā kiñcirūpaṃ passantassa tāni cakkhūni taṃ rūpaṃ paccakkhaṃ katvā pacchā tassa puggalassapi paccakkhato pātubhūtaṃ katvā nirujjhanti. Na tāva tesaṃ uppattikkhaṇe taṃ rūpaṃ tassa ahaṃ idaṃnāma passāmīti pākaṭaṃ hoti. Pacchā pana paccavekkhana vāresu pavattamānesueva taṃrūpaṃ tadanubandhāca nānākārā tassa pātubhūtā honti. Evamevaṃ idhapi paccavekkhanavāresu pavattamānesueva nibbānañca tadanubandhāni maggaphalādīnica pātubhavantīti vuttaṃ **punabhavaṅgaṃ.La. Pavattantī**ti. Idāni paccavekkhanañāṇassa bhūmiṃ dassetuṃ **maggaṃphalañcanibbāna**ntiādigātha māha. Tattha **paṇḍito**ti ariyāya paññāya samannāgato phalaṭṭho. **Hīne**ti pahīne. **Sese**ti apahīne uparimaggavajjhe. Imāni pana dve pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhanāni kesañci jīvitasamasīsipuggalānaṃ kilesa vibhāgesu akovidānañca nalabbhantīti vuttaṃ **paccavekkhativānavā**ti. Etthaca visuddhimagge tāva sabbapathamaṃ maggapaccavekkhanaṃ vuttaṃ. Tato phalapaccavekkhanaṃ. Tato pahīnakilesapaccavekkhanaṃ. Tato avasiṭṭhakilesapaccavekkhanaṃ. Avasāne nibbānapaccavekkhanaṃ vuttaṃ. Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ pana sabbapathamaṃ kilesapaccavekkhanaṃ adhippetaṃ. Vuttañhi tattha paccavekkhanesu pathamaṃ kilesapaccavekkhanaṃ hoti. Tato maggaphalanibbānapaccavekkhanānīti. Taṃ pana pāḷiyaṃ paccavekkhana ñāṇassa niddesato pubbe pathamaṃ chinnamanupassane paññāvimutti ñāṇanti evaṃ visuṃ vimuttiñāṇassa āgatattā vuttaṃ. Tattha chinnanti tena tena maggena samucchinnaṃ kilesajātanti attho. Pāḷi anu sārena vuccamāne pana pathamaṃ pahīnaṃ kilesānaṃ paccavekkhanaṃ. Tato paccekaṃ maggaṅgabojjhaṅgādīnaṃ paccavekkhanaṃ. Tato tesaṃ ārammaṇabhūtassa nibbānassa paccavekkhanaṃ. Tato phaladhammānaṃ paccavekkhanaṃ. Tato tesaṃ ārammaṇabhūtassa nibbānassa paccavekkhananti vattabbaṃ hoti. Pāḷiyañhi paccavekkhanañāṇaniddese nibbānaṃ maggavārepi phalavārepi dvikkhattuṃ āgatanti. Iti nibbānapaccavekkhanaṃ nāma itaresaṃ paccavekkhanānaṃ ādimhivā majjhe antarantarāvā avasānevā yatthakatthaci pavattatīti siddhaṃ hoti. Tathā kilesapaccavekkhanaṃpi maggaphalapaccavekkhanānaṃ ādimhivā pacchāvāti. Evañhi sati maggaṃ phalañca nibbānanti ayaṃ gāthāpi aviruddhā hotīti. Evañca katvā adhimānaniddesaṭṭhakathāsu so hi maggaphalanibbāna pahīna kilesā vasiṭṭhakilesa paccavekkhanena sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkaṅkhoti vuttaṃ. Etthaca sotāpannassa pañca paccavekkhanāni honti. Tathā sakadāgāmissa pañca. Anāgāmissa pañca. Arahato pana avasiṭṭhakilesonāma natthīti cattārīti ekūnavīsati paccavekkhanāni hontīti. Idañca paripuṇṇa vasena labbhamānaṃ sandhāya vuttaṃ. Aparipuṇṇaṃpi pana hotiyeva. Tathā hi cūḷadukkhakkhandhasuttaaṭṭhakathāyaṃ sā pana na sabbesaṃ paripuṇṇā hoti. Eko hi pahīnakilesameva paccavekkhati. Eko avasiṭṭhakilesameva. Eko maggameva. Eko phalameva. Ekonibbānameva. Imāsu pana pañcasupaccavekkhanāsu ekaṃvādvevā no laddhuṃ navaṭṭatīti vuttaṃ. Evaṃ chabbisuddhikamena bhāvetabbo catubbidho maggo ñāṇadassanavisuddhināma vuccatīti sambandho. Maggasaddena cettha catubbidhaṃ maggañāṇaṃ tadanukūlapavattivasena phalañāṇañca gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Etthā**ti vipassanākammaṭṭhāne. **Tatthā**ti tesu anupassanā maggaphalesu. Abhinivisanaṃ abhiniveso. Heṭṭhā silāpathaviyaṃ nikhātasinerupādassa viya ajjhattakhandhesu daḷhaṃ gahetvā pavattīti attho. Attā iti abhiniveso attābhiniveso. Taṃ **attābhinivesaṃ. Muñcantī**ti ajjhattadhammānaṃ kevalaṃ paccayāyatta vuttitāya khaṇabhaṅgassaca adiṭṭhattā so abhiniveso pavattati. Tasmā taṃ dvayaṃ sudiṭṭhaṃ katvā rūpaṃ anattā vedanā anattātiādinā punappunaṃ samanupassanāvasena taṃ abhinivesaṃ vimocayamānāti attho. **Vimokkhamukhaṃ hoti,** suññatavimokkha saṅkhātassa maggassa phalassaca pavesanadvārabhūtattā, **vipallāsa nimitta**nti viparītavasena āsanaṃ upagamanaṃ pavattanaṃvā vipallāso. Anicce niccanti upagamanaṃ pavattanaṃvāti attho. So eva kile suppattiyā āsannakāraṇattā nimittanti vipallāsanimittaṃ. **Muñcantī**ti ajjhattadhammānaṃ khaṇabhaṅgassa adiṭṭhattā taṃnimittaṃ hotīti tesaṃ khaṇabhaṅgaṃ sudiṭṭhaṃ katvā rūpaṃ aniccaṃ vedanā aniccātiādinā punappunaṃ samanupassanāvasena taṃnimittaṃ vimocayamānāti attho. **Taṇhāpaṇidhi**nti taṇhāeva abhisaṅgavasena ārammaṇe cittassa paṇidahanato daḷhaṃ thapanato paṇidhīti taṇhāpaṇidhi. Taṃtaṇhā paṇidhiṃ. **Muñcantī**ti ajjhattadhammānaṃ mahāādīnavarāsibhāvassa adiṭṭhattā sopaṇidhi hotīti tesaṃ mahāādīnavarāsibhāvaṃ sudiṭṭhaṃ katvā rūpaṃdukkhaṃ vedanādukkhātiādinā punappunaṃ samanupassanāvasena taṃpaṇidhiṃ vimocayamānāti attho. **Tasmā**ti yasmā etā vimokkhamukhabhūtā tisso anupassanā evaṃ visesa nāmikā honti. Tasmā. Yasmā saṅkhāresu suññatadassanavasena atthasiddhināma kevalaṃ attākinivesabhūtassa diṭṭhigāhassa paṭipakkhabhūtassa ñāṇasseva ānubhāvo hoti, tasmā tathā samanupassitvā vimuñcantassa vipassanāpi maggopi sahajātañāṇa kiccena nāmaṃ labhatīti vuttaṃ **yadivuṭṭhāna.La. Suññatovimokkho nāmahotimaggo**ti. Aniccadassanavasena atthasiddhināma nimittāti nivesabhūtassa mānagāhassa paṭipakkhabhūtāya saddhāyapi ānubhāvo. Tasmā tathā samanupassitvā vimuccantassa vipassanāpi maggopi sahajātasaddhā kiccena nāmaṃ labhatīti vuttaṃ **yadianiccato.La. Animitto vimokkhonāmā**ti. Dukkhadassanavasena atthasiddhināma paṇidhisaṅkhāta taṇhāgāhapaṭipakkhabhūtassa samādhissapi ānubhāvo. Tasmā tathā samanupassitvā vimuccantassa vipassanāpi maggopi sahajātasamādhikiccena nāmaṃ labhatīti vuttaṃ. **Yadi dukkhato. La. Appaṇihito vimokkhonāmā**ti. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāmagge aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Dukkhato manasikaroto samādhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Anattato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hotīti. Magge pana tiṇṇaṃ dhammānaṃ kiccavisesonāma vipassanāgamanavaseneva siddhoti vuttaṃ **maggo. La. Nāmāni labhatī**ti. Tattha suññatavimokkhena vimutto ariyasāvako sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārīnāma hoti. Majjhe chasu maggaphalakkhaṇesu diṭṭhippatto nāma. Arahattaphalakkhaṇe paññāvimuttonāma. Animittavimokkhena vimutto sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārīnāma. Upari sattasu ṭhānesu saddhāvimuttonāma. Apaṇihitavimokkhena vimutto pana aṭṭhasupi ṭhānesu kāyasakkhināma. Soyeva arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā vimutto arahattaphale ṭhito ubhatobhāgavimutto nāmāti ettāvatā yaṃ heṭṭhā vuttaṃ vipassanāparipākamāgammāti saṅkhārupekkhābhāvaṃ patvā tividhavimokkhamukhabhāvappattiyāceva sattaariyapuggalavibhāgassa paccayabhāvappattiyāca vipassanāñāṇassa paripākaṃ āgamma paṭiccāti. Taṃ sarūpato niddiṭṭhaṃ hotīti. Maggavīthiyaṃ phalañca maggāgamana vasena tathā tīṇi nāmāni labhatīti yojanā. **Yathāvuttanayena vipassantāna**nti yadi anattato vipassatītiādinā vuttappakāranayena vipassantānaṃ catunnaṃ phalaṭṭhānaṃ puggalānaṃ. **Yathāsakaṃphala**nti sotāpannassa sotāpattiphalaṃ. Sakadāgāmissa sakadāgāmiphalantiādinā nayena attano attano santakabhūtaṃ yaṃ yaṃ phalaṃ vipassanāgamana vaseneva suññatādivimokkhotica vuccati. Namaggāgamanavasenāti adhippāyo. Etthaca vipassanāgamana vasena maggassa animitta nāmalābhonāma suttantikapariyāyena vutto. Abhidhamme pana animitto nāmamaggo naāgato. Nahi so nippariyāyato animittonāma hoti. Hīnapaṇītādivasena vibhāgārahassa saṅkhāranimittassa sabbhāvato. Teneva hissa dukkhapaṭipadā dandhā bhiññādivasenavā pāramidhammānaṃ parittamahantādivasenavā hīna paṇīta paṇītatara paṇītatama vibhāgo sandissatīti. Aṭṭhakathāyaṃ pana aniccānupassanā saṅkhāresu niccanimittaṃ vidhamanavasena pavattattā animittānupassanānāma samānāpi sayaṃ saṅkhāranimitte pariyāpannattā ekantena attanonāmaṃ maggassa dātuṃ nasakkoti. Tasmā maggo abhidhamma pariyāyena animittanāmaṃ nalabhatīti vuttaṃ. Suttantikapariyāyena pana yathā pathavikasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ pathavikasiṇanti vuccati. Evaṃ suññatādināmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattāni maggaphalānipi ārammaṇavasenapi suññatādināmaṃ labhanti. Ārammaṇakaraṇavasena pana sampayogavasenavā palibodhakarāca nimittakarāca paṇidhikarāca rāgādayo kilesadhammā tesu natthi. Tasmā tāni aññaṃ āgamanaṃvā ārammaṇaṃvā anapekkhitvā attano sabhāvenapi suññatādināmaṃ labhantīti dassetuṃ **ārammaṇavasenā**tiādi vuttaṃ. Tattha **sarasavasenā**ti attano sabhāvena. **Nāmattaya**nti suññatādi nāmattikaṃ. **Sabbatthā**ti sabbāsu maggavīthi phalasamāpattivīthīsu. **Sabbesaṃpī**ti sabbesaṃpi maggaphalānaṃ. **Samamevā**ti samānameva. Sadisameva. **Etthapanā**ti etesu pana yathāvuttesu maggaphalesu. Yasmā sabbādiṭṭhiyoca soḷasavidhā vicikicchāca attadiṭṭhimūlikā eva honti. Attadiṭṭhiyā niruddhāya nirujjhanti sabbānica apāyagāmi kammāninąma attadiṭṭhiyā satiyāeva vipaccanti. Asatiyā na vipaccanti. Diṭṭhasaccānañca sā diṭṭhi sabbaso pahīnā hoti. Tasmā **sotāpattimaggaṃ.La. Pahīnāpāya gamano**ti vuttaṃ. Apāyaṃ gacchanti etehīti apāyagamanāni. Diṭṭhivicikicchāvippayuttā akusaladhammāceva pubbekataduccaritakammānica. Pahīnāni apāyagamanāni etassāti pahīnāpāyagamano. Paṭividdhacatusaccānaṃ pahīnaattadiṭṭhīnaṃ bodhipakkhiyadhammā ekantena uparūpari vaḍḍhanapakkhe ṭhitā honti. Kilesadhammā pana hāyanapakkhe. Tasmā te anukkamena parihāyitvā gacchantā uparima koṭiyā sattahi bhavehi sabbaso parikkhayaṃ gacchantīti vuttaṃ **sattakkhattuparamosotāpannonāma hotī**ti, tattha sattakkhattusaddena sattapaṭisandhigahaṇavārā vuccanti. Paramoti ukkaṃsaparicchedo. Iti sattakkhattuṃ paramo etassāti. Sattakkhattuparamo. So pana devesu sattakkhattu paramo, manussesu sattakkhattu paramo, ubhayattha sattakkhattu paramoti tividho hoti. Yathāha –

> Katamoca puggalo sattakkhattuparamo idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti, avinipātadhammo niyato, sambodhiparāyano, so sattakkhattuṃ deveca manusseca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo sattakkhattu paramoti.

Ettha hi ca saddo aniyamattho. Etena yoca deveeva sattakkhattuṃ saṃsarati. Yoca manusseeva sattakkhattuṃ saṃsarati. Yoca deveca manusseca missakabhava vasena sattakkhattuṃ saṃsarati. Tividho peso sattakkhattu paramonāmāti dasseti. Aṭṭhakathāyaṃ pana missakabhava vasenassa attho vutto. Etthaca yasmā mahaggatajjhānassaca uparimagga vipassanā yaca ānubhāvaṃ anapekkhitvā kevalaṃ imassa maggassa ānubhāvagatiyā eva sattakkhattuparamonāma vutto. Soca pāḷiyaṃ katamesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā. Sattakkhattuparamassa kolaṃ kolassa ekabījissa sakadāgāmissa yoca diṭṭhevadhamme arahāti vuttattā kāmabhaveeva jhānarahito sukkhavipassakovā parihīnajjhānovā daṭṭhabbo. Tenevaca paṭisambhidāmaggaṭṭha kathāyaṃ tayopi ime sotāpannā kāmabhavavasena vuttā. Rūpārūpabhave pana bahukāpi paṭisandhiyo gaṇhantīti vuttaṃ. Aṅguttaraṭṭhakathāyañca aṭṭhamaṃ bhavanti kāmabhave aṭṭhamaṃ paṭisandhinti vuttaṃ. Tasmā ye kāmabhaveyeva sattavārato oraṃvā diṭṭhadhamme yevavā uparimaggaṃ gaṇhanti. Tesaṃ tathārūpo pavattiviseso upari maggavipassanābalena siddhoti veditabbo. Tathā hi aṭṭhakathāsu upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyāmetīti vuttaṃ. Ye pana diṭṭhadhammevā sakkaanāthapiṇḍikavisākhādayo viya sattasu bhavesu yatthakatthaci bhavevā jhānaṃ uppādetvā brahmalokaṃ gacchanti. Yeca brahmalokeyeva sotāpattimaggaṃ labhitvā tattheva parinibbāyanti. Tesaṃ tathārūpo pavatti viseso mahaggatajjhānabalena siddhoti. Yasmāca pāḷiyaṃ sattakkhattuṃ devecāti etena kāmabhave satta opapātika paṭisandhiyo dasseti. Sattakkhattuṃ manussecāti etena satta gabbhaseyyakapaṭisandhiyo dassetīti ubhayena cuddasa paṭisandhiyo dassitā honti. Tasmā tena pariyāyena labbhamāne cuddasabhave sandhāya sakkapañhasutte –

Ito satta tato satta, saṃsarāni catuddasāti vuttaṃ. Tathā aṅguttareca tikanipāte sace udāyi ānando avitarāgo kālaṃ kareyya, tena cittapasādena sattakkhattuṃ devesu devarajjaṃ kareyya. Sattakkhattuṃ imasmiṃyeva jambudīpe mahārajjaṃ kareyya. Apica udāyi ānando diṭṭhevadhamme parinibbā yissatīti vuttaṃ. Keci pana imehi suttapadehi sattakkhattu paramassa sotāpannassa kāmabhave cuddasa paṭisandhiyo icchanti. Mahāvaggasaṃyuttaṭīkāyañca keci pana kāmabhave sattakkhattuṃeva uppajjati, na tato uddhanti vadanti. Taṃ vīmaṃsitabbanti vuttaṃ. Vibhaṅge pana tattha tattha aṭṭhānasuttesuca aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatītica, aṅguttare chakkanipāte abhabbo diṭṭhasampanno puggalo aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbattetunti ca, mahāniddese ajitapañhe sohāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa, nirodhena sattabhave thapetvā anama taggesaṃsāre ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti. Vūpasamanti. Atthaṃ gacchanti. Paṭipassambhantītica, evaṃ daḷhaṃ katvā vuttattā yathāvuttanayeneva tesaṃ suttapadānaṃ attho veditabboti. **Rāgadosamohāna**nti kāmarāgassa dosassa tadekaṭṭhamohassaca. **Tanukarattā**ti yathā sotāpannasantāne uppajjantā dhammikesu kāmavatthūsu balavantā hutvā uppajjanti. Yato tesaṃ methunavatthusamāyogopi pavattati, tathā uppajjituṃ asamatthe katvā saṃlikhanavasena tanukaraṇato. Adhiccuppattivasenaca pariyuṭṭhānamandatāvasenaca tanukabhāvaṃ sādhanatoti attho. Tattha adhiccuppattivasenāti kadāci cirena uppattivasena. **Pariyuṭṭhānamandatāyā**ti cirena uppajjantānaṃpi mandataraṃ pariyuṭṭhānavasena. Mahāsivattherena pana tesaṃpi methunavatthu samāyogo icchito. So mahāṭṭhakathāyaṃ paṭikkhitto. Yañca chakkanipāte migāsālavatthumhi abrahmacārinopi isidattassa brāhmaṇassa sakadāgāmittaṃ bhagavatā byākataṃ, taṃpi tassa āsannamaraṇakāle adhigamavasena byākatanti veditabbaṃ. Sakiṃdeva imaṃ lokaṃ āgantvā āgamanato sakadāgāmīnāma hotīti yojanā. Yamettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā pathamaparicchede vuttameva. **Arahattaṃbhāvetvā**ti arahattamaggaṃ bhāvetvākhīṇā cattāro āsavā yassāti **khīṇāsavo**. Dakkhiṇā vuccati kammañca kammaphalañca saddahitvā āyatiṃ phalapaṭilābhatthāya dinnadānaṃ. Dakkhanti vaḍḍhanti sattā etāyāti katvā. Tāya pana dakkhiṇāya vipattikarānaṃ kilesānaṃ sabbaso abhāvato sampattikarānañca sīlakkhandhādiguṇānaṃ sabbaso paripuṇṇattā dakkhiṇeyyesu aggo jeṭṭhako hutvā taṃdakkhiṇaṃ paṭiggahituṃ arahatīti **aggadakkhiṇeyyo. Puggalabhedo**ti catunnaṃ phalaṭṭhapuggalānaṃ saṅkhepabhedo. Vitthārabhedo pana evaṃ veditabbo, aṭṭhakathāsu tāva catuvīsati sotāpannā, dvādasa sakadāgāmino, aṭṭhacattālīsa anāgāmino, dvādasa arahantoti phalaṭṭhānaṃ channavutibhedo vutto. Tattha saddhādhimutto paññādhimuttoti dve sotāpannā honti. Te ekabījī kolaṃkolo sattakkhattuparamocāti tīhi guṇitā cha. Puna catūhi paṭipadāhi guṇitā catuvīsati honti. Tividha vimokkhacatupaṭipadānaṃ pana bhedena dvādasa sakadāgāmino dvādasa arahantoca honti. Anāgāmino pana avihesu tāva tayo antarāparinibbāyino, eko upahacca parinibbāyī, eko uddhaṃ soto akaniṭṭhagāmīti pañca. Teyeva sasaṅkhāraparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyīcāti dvīhi guṇitā dasa. Tathā atappasu dassasudassīsu ticattālīsa honti. Akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīnāma natthīti cattāro sasaṅkhāraparinibbāyino cattāro asaṅkhāraparinibbāyinoti aṭṭhāti. Sabbe aṭṭhacattālīsa hontīti. Suttanipātaṭṭhakathāyaṃ pana dvādasa sotāpannā, dvādasa sakadāgāmino, catuvīsati anāgāmino, dve arahanto, cattāro maggaṭṭhāti catupaññāsa honti. Teyeva saddhādhura paññādhura vasena dvīhi guṇitā aṭṭhasataṃ puggalā hontīti āgato. **Etthā**ti etasmiṃ puggalabhede. **Sabbesaṃpī**ti catunnaṃ phalaṭṭhānaṃpi sādhāraṇāva. Na nirodhasamāpatti viya ekaccānaṃeva sādhāraṇāti adhippāyo. Ativiya mamāyitassa abhinindi tassa ajjhositassa attano cittasantānassa apavattikaraṇaṃ nāma bahalarāgavimuttānaṃeva sijjhatīti vuttaṃ, **anāgāmīnañceva arahantānañcalabbhatī**ti. Tesaṃpi aṭṭhasamāpattilābhīnaṃ kāmarūpabhavagatānaññeva idha gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Kasmā, ādito paṭṭhāya anupubbanirodhabaleneva gantabbattā. Tenāha tatthātiādi. Tatrāyaṃ vidhi, pathamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha gate saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Tato dutīyajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tatthagate saṅkhāre tatheva vipassati. Tato tatīyaṃ jhānaṃ. Tato catutthaṃ jhānaṃ. Tato pañcamaṃ jhānaṃ. Tato ākāsānañcāyatanaṃ. Tato viññāṇañcā yatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tatthagate saṅkhāre tatheva vipassati. Tato ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya nānābaddhaavikopanaṃ saṅghapatimānanaṃ satthupakkosanaṃ addhāna paricchedoti imaṃ catubbidhaṃ pubbakiccaṃ karoti. Tato nevasaññā nāsaññāyatanaṃ samāpajjati. Ekaṃvā dvevā cittavāre atikkamitvā acittako hoti **nirodhaṃ phusatī**ti. **Tatthatatthevā**ti tato tato jhānato tasmiṃ tasmiṃ vuṭṭhitakāleeva. **Vipassanto**ti nirodhassa samatha vipassanā yuganandhabaleneva pattabbattā vipassanābalenapi cittasantānassa saṇhasukhumabhāvā pādanatthaṃ idaṃ pathamajjhānaṃ aniccantiādinā nayena vipassanto. **Yāvaākiñcaññāyatanaṃgantvā**ti yāva ākiñcaññāyatanajjhānaṃ, tāva samāpajjanavuṭṭhānavipassanāvasena gantvā. Āvajjanādhiṭṭhāna paccavekkhanānipettha icchitabbāniyeva. Teneva hi paṭisambhidāmagge pañcavidhā vasiyo nirodhaparikammesu vuttāti. **Tatopara**nti ākiñcaññāyatanajjhānagate saṅkhārevipassanānantaraṃ, adhiṭṭhātabbanti adhiṭṭheyyaṃ. Attano sarīrābandhe parikkhāre thapetvā nānābandhāni civarādīni parikkhārāni aggiādinā parissayena māvinassantūtivā, ekasīmāyaṃ saṅghakamme karīyamāne saṅgho maṃ pabhimānessati, tadā vuṭṭhahāmītivā, satthā maṃ kenacikāraṇena pakkosā pessati, tadā vuṭṭhahāmītivā adhiṭṭhānakiccaṃ.

Ādisaddena nirodhabbhantareeva maraṇaṃ nukho me bhavissatīti evaṃ pavatto addhāna paricchedo gahito. **Dvinnaṃ.La. Vocchijjaticittasantati** tadatthāya ādito paṭṭhāya tathārūpassa payogavisesassa suṭṭhu katattā. **Tato**ti tasmiṃ kāle. Anāgāmino anāgāmi phalacittaṃ nirāvajjanaṃpi nipparikammaṃpīti adhippāyo. Tathāhi ādito paṭṭhāya punappunaṃ pavattitaṃ vipassanāparikammameva tassa parikammaṭṭhāne tiṭṭhati. Na visuṃ āsannaparikammaṃ nāma atthīti. **Paccavekkhanan**ti phalapaccavekkhanaṃ. Evaṃ duvidhaṃ kammaṭṭhānanayaṃ niddisitvā idāni yadatthaṃ so niddisīyati, tadatthe sotujane niyojento **bhāve tabbanti** gāthamāha. Tattha paṭipajjitabbāti paṭipatti. Paṭipajjantivā etāya uparupari visesanti paṭipatti. Sīlādidhammo. Rasīyati nirāmisasukhānubhavanavasena anubhavīyatīti raso. Jhānamagga phalabhūto adhigamadhammo. Arahatta phalamevavā. Tadubhayaṃ paṭicca uppannapītisomanassamevavā. Paṭipattiyā raso paṭipatti raso. Soeva assāditabbaṭṭhena assādo cāti **paṭipatti rasassādo**. Sāsane paṭipattirasassādaṃ patthayantena bhikkhunā iccevaṃ mayā niddiṭṭhaṃ uttamaṃ bhāvanādvayaṃ bhāvetabbanti sambandho.

Iti paramatthadīpaniyānāma abhidhammatthasaṅgahassa

Catutthavaṇṇanāya kammaṭṭhānasaṅgahassa

Paramatthadipanā niṭṭhitā.

Nigama paramatthadīpanī

172. Cārittena kulācārena sobhite ñāti mitta dhana bhogasampattiyā visāle kule udayo vaḍḍhi yassa soti **cārittasobhitavisālakulodayo**. Tena. Saddhāya abhivuḍḍhānaṃ parisuddhānañca attano sīlasutacāgādiguṇānaṃ udayo vaḍḍhi etasminti **saddhātivuḍḍhaparisuddhaguṇodayo**. Tena. **Nampavhayenā**ti nampanāmakena upāsakena. **Paṇidhāyā**ti bhusaṃ nidhāya hadaye thapetvā upādāya paṭicca. **Parānukampan**ti paresaṃ attano mandabuddhīnaṃ pacchimajanānaṃ anukampaṃ anudayaṃ kāruññaṃ paṇidhāyāti sambandho. **Patthitan**ti abhiyācitaṃ. **Puññena tena vipulenā**ti tena vipulena abhidhammattha saṅgahapakaraṇassa karaṇapuññena. **Tumūlasoman**ti evaṃ nāmakaṃ vihāraṃ. Vuttañhi khuddasikkhāṭīkāyaṃsīhaḷadīpe tumūlasomavihāre saṅghassa pākavattaṃpi tāla paṇṇaṃ vikkiṇitvā karīyati. Na hi tattha paṇṇena attho atthi. Sabbepi iṭṭhakacchannā pāsādādayoti. Eso kira vihāro ādito abhayagirirañño aggamahesibhūtāya somadeviyā kārāpitattā yāvajjatanāpi somavihārotveva paññāyittha. Tumūlasaddo pana vipulasaddapariyāyo.

Athettha vattati saddo, tumūlo bheravo mahā;
Hatthināge padinnamhi, sivīnaṃ raṭṭhavaḍḍhaneti.

Ādīsu

Viya. Soca vihāro saṭṭhimattehi mahāpariveṇehi saṇṭhito hotīti ativiya vipulo mahanto vitthiṇṇo hoti. Tasmā so vipulattā mahantattā vitthiṇṇattā tumūla somoti vuccati. Taṃ tumūlasomaṃ. Atthato mahāsoma vihāranti vuttaṃ hoti. Etena thero attano ācariyavaṃsassa vasana vihāraṃ kitteti. Attano vasanaṭṭhānaṃ pana nāmarūpaparicchede kittitaṃ. **Dhaññādhivāsan**ti tasmiṃ vihāre ādikammikabhūta mahindattherādīnaṃ puññavantattherānaṃ ajjhāvuṭṭhabhūtaṃ. Dīpapasādaka mahāmahindattherassa hi vaṃse jātattā tasmiṃ vihāre ādikammikabhūto mahātheropi mahindattheronāmāti dhātuvaṃse vutto. **Uditodita**nti ativiya uditaṃ. Nabhamajjhe puṇṇacandamaṇḍalaṃ viya sakalasīhaḷadīpe ativiya uggatanti attho. Ariyamaggapaññāvasena pariyattivesārajjādi paññāvasenavā avadātehi pariyodātehi guṇehi sotitāti **paññāvadātaguṇasotitā**. Te eva lajjīpāpagarahino. **Maññantū**ti anussarantu. **Puññavibhāvodaya maṅgalāyā**ti vipulānaṃ puññānaṃ vaḍḍhisaṅkhāta maṅgalatthāya. Tatrāyaṃ yojanā, puññena tena vipulena dhaññādhivāsaṃ uditoditaṃ tumūlasoma vihārañca tattha nipāsino mahindattherādike paññāvadāta guṇasobhite lajjibhūte bhikkhūca puññavibhavodayamaṅgalāya āyukantaṃ maññantu pacchimā janāti. Athavā, taṃvihāraṃ añña paññāvadāta guṇasobhita lajjī bhikkhū maññantūti yojanā. Etena thero pacchimajanānaṃ chasu anuttariyadhammesu anussatānuttariyasaṅkhātaṃ puññavisesañca mayaṃpi tādisaguṇabhāgino bhavissāmāti ussāhanupāyañca paṭipādesīti.

Paramatthadīpanī nigamakathā

Ettāvatāca –

Nagare **dīparaṅga**mhi, gāme ti nāmake;
Aṭṭhasuññadvayekamhi, sāke jātena yā mayā.

Muṃrvāgāme araññamhi, **laṅghatī**ti vissutālaye;
Vasatā mahato bhikkhu, gaṇassa hitakārinā.

Paramatthadīpanīnāma, saṅkhatā sāradassinā;
Sāresīnaṃ hitatthāya, sārāsāravivekinaṃ.

Suniṭṭhitā ayaṃ ṭīkā, nibbhayā nirupaddavā;
Navapañcadvayekamhi, sāke komudasārade.

Tathā kalyāṇasaṅkappā, sādhūnaṃ amatapphalā;
Niṭṭhaṃ gacchantu sabbepi, nibbhayā nirupaddavā.

Yathā lokamhi jotanti, ubho candimasūriyā;
Tatheva paramatthesu, ayaṃ **paramatthadīpanī**.

Pāḷiyattesu sā subhā, **saddaniruttidīpanī**;
Ubho lokamhi jotantu, saddhammo yāva tiṭṭhatīti.

Tattha nagare dīparaṅgamhīti dīpavāsimahājanaṃ rañjetīti dīparaṅganti laddhanāme nagare. Gāme nāmaketi rohitamigānaṃ nivāsabhūmitale patiṭṭhitattā evaṃnāmake mahāgāme. Sāketi kaliyuge. Yā mayāti paramatthadīpanīnāma yāṭīkā mayā saṅkhatāti sambandho. Laṅghatīti vissutālayeti evaṃvissute araññavihāre. Sāresīnanti sāragavesīnaṃ. Sārāsāravivekinanti ayaṃ sāro ayaṃ asāroti evaṃ sārañca asārañcavive cetvā jānituṃ samatthānaṃ. Sāketi kaliyuge. Komudasāra deti kumudapupphayutte saradautu pariyāpannepacchi makattikamāse. Amatapphalāti nibbānapayojanā. Subhāti atthabyañjanasampattiyā sobhaṇā. Saddhammoti tividhaṃ satthusāsanaṃ vuccatīti.

Iti abhidhammatthasaṅgahapakaraṇassa catutthasaṃvaṇṇanā

Bhūtā paramatthadīpanīnāmā yaṃṭīkā

Sabbākārena niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Paṭisambhidāmaggapāḷi

1. Mahāvaggo

Mātikā

1. Sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇaṃ.

2. Sutvāna saṃvare paññā sīlamaye ñāṇaṃ.

3. Saṃvaritvā samādahane paññā samādhibhāvanāmaye ñāṇaṃ.

4. Paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

5. Atītānāgatapaccuppannānaṃ dhammānaṃ saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ.

6. Paccuppannānaṃ dhammānaṃ vipariṇāmānupassane paññā udayabbayānupassane ñāṇaṃ.

7. Ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇaṃ.

8. Bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ.

9. Muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ.

10. Bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuñāṇaṃ.

11. Dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ.

12. Payogappaṭippassaddhi paññā phale ñāṇaṃ.

13. Chinnavaṭumānupassane [chinnamanupassane (syā.), chinnavaṭṭamanupassane (sī. aṭṭha.)] paññā vimuttiñāṇaṃ.

14. Tadā samudāgate [samupāgate (syā.)] dhamme passane paññā paccavekkhaṇe ñāṇaṃ.

15. Ajjhattavavatthāne paññā vatthunānatte ñāṇaṃ.

16. Bahiddhāvavatthāne paññā gocaranānatte ñāṇaṃ.

17. Cariyāvavatthāne paññā cariyānānatte ñāṇaṃ.

18. Catudhammavavatthāne paññā bhūminānatte ñāṇaṃ.

19. Navadhammavavatthāne paññā dhammanānatte ñāṇaṃ.

20. Abhiññāpaññā ñātaṭṭhe ñāṇaṃ.

21. Pariññāpaññā tīraṇaṭṭhe ñāṇaṃ.

22. Pahāne paññā pariccāgaṭṭhe ñāṇaṃ.

23. Bhāvanāpaññā ekarasaṭṭhe ñāṇaṃ.

24. Sacchikiriyāpaññā phassanaṭṭhe [phusanaṭṭhe (ka.)] ñāṇaṃ.

25. Atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ.

26. Dhammanānatte paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ.

27. Niruttinānatte paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ.

28. Paṭibhānanānatte paññā [paṭibhāṇanānatte (syā.)] paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ.

29. Vihāranānatte paññā vihāraṭṭhe ñāṇaṃ.

30. Samāpattinānatte paññā samāpattaṭṭhe ñāṇaṃ.

31. Vihārasamāpattinānatte paññā vihārasamāpattaṭṭhe ñāṇaṃ.

32. Avikkhepaparisuddhattā āsavasamucchede paññā ānantarikasamādhimhi ñāṇaṃ.

33. Dassanādhipateyyaṃ santo ca vihārādhigamo paṇītādhimuttatā paññā araṇavihāre ñāṇaṃ.

34. Dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasibhāvatā paññā nirodhasamāpattiyā ñāṇaṃ.

35. Sampajānassa pavattapariyādāne paññā parinibbāne ñāṇaṃ.

36. Sabbadhammānaṃ sammā samucchede nirodhe ca anupaṭṭhānatā paññā samasīsaṭṭhe ñāṇaṃ.

37. Puthunānattatejapariyādāne paññā sallekhaṭṭhe ñāṇaṃ.

38. Asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ.

39. Nānādhammappakāsanatā paññā atthasandassane ñāṇaṃ.

40. Sabbadhammānaṃ ekasaṅgahatānānattekattapaṭivedhe paññā dassanavisuddhiñāṇaṃ.

41. Viditattā paññā khantiñāṇaṃ.

42. Phuṭṭhattā paññā pariyogāhaṇe [pariyogāhane (syā.)] ñāṇaṃ.

43. Samodahane paññā padesavihāre ñāṇaṃ.

44. Adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ.

45. Nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇaṃ.

46. Adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇaṃ.

47. Suññate paññā ñāṇavivaṭṭe ñāṇaṃ.

48. Vosagge [vossagge (bahūsu)] paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ.

49. Tathaṭṭhe paññā saccavivaṭṭe ñāṇaṃ.

50. Kāyampi cittampi ekavavatthānatā sukhasaññañca lahusaññañca adhiṭṭhānavasena ijjhanaṭṭhe paññā iddhividhe ñāṇaṃ.

51. Vitakkavipphāravasena nānattekattasaddanimittānaṃ pariyogāhaṇe paññā sotadhātuvisuddhiñāṇaṃ.

52. Tiṇṇannaṃ cittānaṃ vipphārattā indriyānaṃ pasādavasena nānattekattaviññāṇacariyā pariyogāhaṇe paññā cetopariyañāṇaṃ.

53. Paccayappavattānaṃ dhammānaṃ nānattekattakammavipphāravasena pariyogāhaṇe paññā pubbenivāsānussatiñāṇaṃ.

54. Obhāsavasena nānattekattarūpanimittānaṃ dassanaṭṭhe paññā dibbacakkhuñāṇaṃ.

55. Catusaṭṭhiyā ākārehi tiṇṇannaṃ indriyānaṃ vasībhāvatā paññā āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ.

56. Pariññaṭṭhe paññā dukkhe ñāṇaṃ.

57. Pahānaṭṭhe paññā samudaye ñāṇaṃ.

58. Sacchikiriyaṭṭhe paññā nirodhe ñāṇaṃ.

59. Bhāvanaṭṭhe paññā magge ñāṇaṃ.

60. Dukkhe ñāṇaṃ.

61. Dukkhasamudaye ñāṇaṃ.

62. Dukkhanirodhe ñāṇaṃ.

63. Dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ.

64. Atthapaṭisambhide ñāṇaṃ.

65. Dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ.

66. Niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ.

67. Paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ.

68. Indriyaparopariyatte ñāṇaṃ.

69. Sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ.

70. Yamakapāṭihīre ñāṇaṃ.

71. Mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ.

72. Sabbaññutañāṇaṃ.

73. Anāvaraṇañāṇaṃ.

Imāni tesattati ñāṇāni. Imesaṃ tesattatiyā ñāṇānaṃ sattasaṭṭhi ñāṇāni sāvakasādhāraṇāni; cha ñāṇāni asādhāraṇāni sāvakehi.

Mātikā niṭṭhitā.

1. Ñāṇakathā

1. Sutamayañāṇaniddeso

1. Kathaṃ sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇaṃ?

‘‘Ime dhammā abhiññeyyā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Ime dhammā pariññeyyā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Ime dhammā pahātabbā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Ime dhammā bhāvetabbā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Ime dhammā sacchikātabbā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Ime dhammā hānabhāgiyā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Ime dhammā ṭhitibhāgiyā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Ime dhammā visesabhāgiyā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Ime dhammā nibbedhabhāgiyā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Sabbe saṅkhārā dukkhā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Sabbe dhammā anattā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’’nti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Idaṃ dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā.)] ariyasacca’’nti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Idaṃ dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā.) aṭṭhakathā oloketabbā] ariyasacca’’nti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

‘‘Idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’’nti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

2. Kathaṃ ‘‘ime dhammā abhiññeyyā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ?

Eko dhammo abhiññeyyo – sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve dhammā abhiññeyyā – dve dhātuyo. Tayo dhammā abhiññeyyā – tisso dhātuyo. Cattāro dhammā abhiññeyyā – cattāri ariyasaccāni. Pañca dhammā abhiññeyyā – pañca vimuttāyatanāni. Cha dhammā abhiññeyyā – cha anuttariyāni. Satta dhammā abhiññeyyā – satta niddasavatthūni. Aṭṭha dhammā abhiññeyyā – aṭṭha abhibhāyatanāni. Nava dhammā abhiññeyyā – nava anupubbavihārā. Dasa dhammā abhiññeyyā – dasa nijjaravatthūni.

3. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyyaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ abhiññeyyaṃ? Cakkhu [cakkhuṃ (syā. ka.)], bhikkhave, abhiññeyyaṃ; rūpā abhiññeyyā; cakkhuviññāṇaṃ abhiññeyyaṃ; cakkhusamphasso abhiññeyyo; yampidaṃ [yamidaṃ (ka.) saṃ. ni. 4.52 passitabbo] cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi abhiññeyyaṃ. Sotaṃ abhiññeyyaṃ; saddā abhiññeyyā…pe… ghānaṃ abhiññeyyaṃ; gandhā abhiññeyyā… jivhā abhiññeyyā; rasā abhiññeyyā… kāyo abhiññeyyo; phoṭṭhabbā abhiññeyyā… mano abhiññeyyo; dhammā abhiññeyyā; manoviññāṇaṃ abhiññeyyaṃ, manosamphasso abhiññeyyo; yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi abhiññeyyaṃ.’’

Rūpaṃ abhiññeyyaṃ; vedanā abhiññeyyā; saññā abhiññeyyā; saṅkhārā abhiññeyyā; viññāṇaṃ abhiññeyyaṃ.

Cakkhu abhiññeyyaṃ; sotaṃ abhiññeyyaṃ; ghānaṃ abhiññeyyaṃ; jivhā abhiññeyyā; kāyo abhiññeyyo; mano abhiññeyyo. Rūpā abhiññeyyā; saddā abhiññeyyā; gandhā abhiññeyyā; rasā abhiññeyyā; phoṭṭhabbā abhiññeyyā; dhammā abhiññeyyā. Cakkhuvttññāṇaṃ abhiññeyyaṃ; sotaviññāṇaṃ abhiññeyyaṃ; ghānaviññāṇaṃ abhiññeyyaṃ; jivhāviññāṇaṃ abhiññeyyaṃ; kāyaviññāṇaṃ abhiññeyyaṃ; manoviññāṇaṃ abhiññeyyaṃ. Cakkhusamphasso abhiññeyyo; sotasamphasso abhiññeyyo; ghānasamphasso abhiññeyyo; jivhāsamphasso abhiññeyyo; kāyasamphasso abhiññeyyo; manosamphasso abhiññeyyo; cakkhusamphassajā vedanā abhiññeyyā; sotasamphassajā vedanā abhiññeyyā; ghānasamphassajā vedanā abhiññeyyā; jivhāsamphassajā vedanā abhiññeyyā; kāyasamphassajā vedanā abhiññeyyā; manosamphassajā vedanā abhiññeyyā. Rūpasaññā abhiññeyyā; saddasaññā abhiññeyyā; gandhasaññā abhiññeyyā; rasasaññā abhiññeyyā; phoṭṭhabbasaññā abhiññeyyā; dhammasaññā abhiññeyyā. Rūpasañcetanā abhiññeyyā; saddasañcetanā abhiññeyyā; gandhasañcetanā abhiññeyyā; rasasañcetanā abhiññeyyā; phoṭṭhabbasañcetanā abhiññeyyā; dhammasañcetanā abhiññeyyā. Rūpataṇhā abhiññeyyā; saddataṇhā abhiññeyyā; gandhataṇhā abhiññeyyā; rasataṇhā abhiññeyyā; phoṭṭhabbataṇhā abhiññeyyā; dhammataṇhā abhiññeyyā. Rūpavitakko abhiññeyyo; saddavitakko abhiññeyyo; gandhavitakko abhiññeyyo; rasavitakko abhiññeyyo; phoṭṭhabbavitakko abhiññeyyo; dhammavitakko abhiññeyyo. Rūpavicāro abhiññeyyo; saddavicāro abhiññeyyo; gandhavicāro abhiññeyyo; rasavicāro abhiññeyyo; phoṭṭhabbavicāro abhiññeyyo; dhammavicāro abhiññeyyo.

4. Pathavīdhātu abhiññeyyā; āpodhātu abhiññeyyā; tejodhātu abhiññeyyā; vāyodhātu abhiññeyyā; ākāsadhātu abhiññeyyā; viññāṇadhātu abhiññeyyā.

Pathavīkasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; āpokasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; tejokasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; vāyokasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; nīlakasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; pītakasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; lohitakasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; odātakasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; ākāsakasiṇaṃ abhiññeyyaṃ; viññāṇakasiṇaṃ abhiññeyyaṃ.

Kesā abhiññeyyā; lomā abhiññeyyā; nakhā abhiññeyyā; dantā abhiññeyyā; taco abhiññeyyo, maṃsaṃ abhiññeyyaṃ; nhārū [nahārū (syā.)] abhiññeyyā; aṭṭhī abhiññeyyā; aṭṭhimiñjā abhiññeyyā [aṭṭhimañjaṃ abhiññeyyaṃ (syā. ka.)]; vakkaṃ abhiññeyyaṃ; hadayaṃ abhiññeyyaṃ; yakanaṃ abhiññeyyaṃ; kilomakaṃ abhiññeyyaṃ; pihakaṃ abhiññeyyaṃ; papphāsaṃ abhiññeyyaṃ; antaṃ abhiññeyyaṃ antaguṇaṃ abhiññeyyaṃ; udariyaṃ abhiññeyyaṃ; karīsaṃ abhiññeyyaṃ; pittaṃ abhiññeyyaṃ; semhaṃ abhiññeyyaṃ; pubbo abhiññeyyo; lohitaṃ abhiññeyyaṃ; sedo abhiññeyyo; medo abhiññeyyo; assu abhiññeyyaṃ; vasā abhiññeyyā; kheḷo abhiññeyyo; siṅghāṇikā abhiññeyyā; lasikā abhiññeyyā; muttaṃ abhiññeyyaṃ; matthaluṅgaṃ abhiññeyyaṃ.

Cakkhāyatanaṃ abhiññeyyaṃ; rūpāyatanaṃ abhiññeyyaṃ. Sotāyatanaṃ abhiññeyyaṃ; saddāyatanaṃ abhiññeyyaṃ. Ghānāyatanaṃ abhiññeyyaṃ; gandhāyatanaṃ abhiññeyyaṃ. Jivhāyatanaṃ abhiññeyyaṃ; rasāyatanaṃ abhiññeyyaṃ. Kāyāyatanaṃ abhiññeyyaṃ; phoṭṭhabbāyatanaṃ abhiññeyyaṃ. Manāyatanaṃ abhiññeyyaṃ; dhammāyatanaṃ abhiññeyyaṃ.

Cakkhudhātu abhiññeyyā; rūpadhātu abhiññeyyā; cakkhuviññāṇadhātu abhiññeyyā. Sotadhātu abhiññeyyā; saddadhātu abhiññeyyā; sotaviññāṇadhātu abhiññeyyā. Ghānadhātu abhiññeyyā; gandhadhātu abhiññeyyā; ghānaviññāṇadhātu abhiññeyyā. Jivhādhātu abhiññeyyā; rasadhātu abhiññeyyā; jivhāviññāṇadhātu abhiññeyyā. Kāyadhātu abhiññeyyā; phoṭṭhabbadhātu abhiññeyyā; kāyaviññāṇadhātu abhiññeyyā. Manodhātu abhiññeyyā; dhammadhātu abhiññeyyā; manoviññāṇadhātu abhiññeyyā.

Cakkhundriyaṃ abhiññeyyaṃ; sotindriyaṃ abhiññeyyaṃ; ghānindriyaṃ abhiññeyyaṃ; jivhindriyaṃ abhiññeyyaṃ; kāyindriyaṃ abhiññeyyaṃ; manindriyaṃ abhiññeyyaṃ; jīvitindriyaṃ abhiññeyyaṃ; itthindriyaṃ abhiññeyyaṃ; purisindriyaṃ abhiññeyyaṃ; sukhindriyaṃ abhiññeyyaṃ; dukkhindriyaṃ abhiññeyyaṃ; somanassindriyaṃ abhiññeyyaṃ; domanassindriyaṃ abhiññeyyaṃ; upekkhindriyaṃ abhiññeyyaṃ; saddhindriyaṃ abhiññeyyaṃ; vīriyindriyaṃ [viriyindriyaṃ (syā.)] abhiññeyyaṃ; satindriyaṃ abhiññeyyaṃ; samādhindriyaṃ abhiññeyyaṃ; paññindriyaṃ abhiññeyyaṃ; anaññātaññassāmītindriyaṃ abhiññeyyaṃ; aññindriyaṃ abhiññeyyaṃ; aññātāvindriyaṃ abhiññeyyaṃ.

5. Kāmadhātu abhiññeyyā; rūpadhātu abhiññeyyā; arūpadhātu abhiññeyyā. Kāmabhavo abhiññeyyo; rūpabhavo abhiññeyyo; arūpabhavo abhiññeyyo. Saññābhavo abhiññeyyo; asaññābhavo abhiññeyyo; nevasaññānāsaññābhavo abhiññeyyo. Ekavokārabhavo abhiññeyyo; catuvokārabhavo abhiññeyyo; pañcavokārabhavo abhiññeyyo.

6. Paṭhamaṃ jhānaṃ [paṭhamajjhānaṃ (syā.) evamīdisesu ṭhānesu] abhiññeyyaṃ; dutiyaṃ jhānaṃ abhiññeyyaṃ; tatiyaṃ jhānaṃ abhiññeyyaṃ; catutthaṃ jhānaṃ abhiññeyyaṃ. Mettācetovimutti abhiññeyyā; karuṇācetovimutti abhiññeyyā; muditācetovimutti abhiññeyyā; upekkhācetovimutti abhiññeyyā. Ākāsānañcāyatanasamāpatti abhiññeyyā; viññāṇañcāyatanasamāpatti abhiññeyyā; ākiñcaññāyatanasamāpatti abhiññeyyā; nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti abhiññeyyā.

Avijjā abhiññeyyā; saṅkhārā abhiññeyyā; viññāṇaṃ abhiññeyyaṃ; nāmarūpaṃ abhiññeyyaṃ; saḷāyatanaṃ abhiññeyyaṃ; phasso abhiññeyyo; vedanā abhiññeyyā; taṇhā abhiññeyyā; upādānaṃ abhiññeyyaṃ; bhavo abhiññeyyo; jāti abhiññeyyā; jarāmaraṇaṃ abhiññeyyaṃ.

7. Dukkhaṃ abhiññeyyaṃ; dukkhasamudayo abhiññeyyo; dukkhanirodho abhiññeyyo; dukkhanirodhagāminī paṭipadā abhiññeyyā. Rūpaṃ abhiññeyyaṃ; rūpasamudayo abhiññeyyo; rūpanirodho abhiññeyyo; rūpanirodhagāminī paṭipadā abhiññeyyā. Vedanā abhiññeyyā…pe… saññā abhiññeyyā…pe… saṅkhārā abhiññeyyā…pe… viññāṇaṃ abhiññeyyaṃ. Cakkhu abhiññeyyaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ abhiññeyyaṃ; jarāmaraṇasamudayo abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodho abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodhagāminī paṭipadā abhiññeyyā.

Dukkhassa pariññaṭṭho abhiññeyyo; dukkhasamudayassa pahānaṭṭho abhiññeyyo; dukkhanirodhassa sacchikiriyaṭṭho abhiññeyyo; dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya bhāvanaṭṭho abhiññeyyo. Rūpassa pariññaṭṭho abhiññeyyo; rūpasamudayassa pahānaṭṭho abhiññeyyo; rūpanirodhassa sacchikiriyaṭṭho abhiññeyyo; rūpanirodhagāminiyā paṭipadāya bhāvanaṭṭho abhiññeyyo. Vedanāya… pe… saññāya… saṅkhārānaṃ… viññāṇassa… cakkhussa…pe… jarāmaraṇassa pariññaṭṭho abhiññeyyo; jarāmaraṇasamudayassa pahānaṭṭho abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodhassa sacchikiriyaṭṭho abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodhagāminiyā paṭipadāya bhāvanaṭṭho abhiññeyyo.

Dukkhassa pariññāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; dukkhasamudayassa pahānapaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; dukkhanirodhassa sacchikiriyāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya bhāvanāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo. Rūpassa pariññāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; rūpasamudayassa pahānapaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; rūpanirodhassa sacchikiriyāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; rūpanirodhagāminiyā paṭipadāya bhāvanāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhārānaṃ… viññāṇassa… cakkhussa…pe… jarāmaraṇassa pariññāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; jarāmaraṇasamudayassa pahānapaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodhassa sacchikiriyāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodhagāminiyā paṭipadāya bhāvanāpaṭivedhaṭṭho abhiññeyyo.

8. Dukkhaṃ abhiññeyyaṃ; dukkhasamudayo abhiññeyyo; dukkhanirodho abhiññeyyo; dukkhassa samudayanirodho abhiññeyyo; dukkhassa chandarāganirodho abhiññeyyo; dukkhassa assādo abhiññeyyo; dukkhassa ādīnavo abhiññeyyo; dukkhassa nissaraṇaṃ abhiññeyyaṃ. Rūpaṃ abhiññeyyaṃ; rūpasamudayo abhiññeyyo; rūpanirodho abhiññeyyo; rūpassa samudayanirodho abhiññeyyo; rūpassa chandarāganirodho abhiññeyyo; rūpassa assādo abhiññeyyo; rūpassa ādīnavo abhiññeyyo; rūpassa nissaraṇaṃ abhiññeyyaṃ. Vedanā abhiññeyyā…pe… saññā abhiññeyyā… saṅkhārā abhiññeyyā… viññāṇaṃ abhiññeyyaṃ… cakkhu abhiññeyyaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ abhiññeyyaṃ; jarāmaraṇasamudayo abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodho abhiññeyyo; jarāmaraṇassa samudayanirodho abhiññeyyo; jarāmaraṇassa chandarāganirodho abhiññeyyo; jarāmaraṇassa assādo abhiññeyyo; jarāmaraṇassa ādīnavo abhiññeyyo; jarāmaraṇassa nissaraṇaṃ abhiññeyyaṃ.

Dukkhaṃ abhiññeyyaṃ; dukkhasamudayo abhiññeyyo; dukkhanirodho abhiññeyyo; dukkhanirodhagāminī paṭipadā abhiññeyyā; dukkhassa assādo abhiññeyyo; dukkhassa ādīnavo abhiññeyyo; dukkhassa nissaraṇaṃ abhiññeyyaṃ. Rūpaṃ abhiññeyyaṃ; rūpasamudayo abhiññeyyo; rūpanirodho abhiññeyyo; rūpanirodhagāminī paṭipadā abhiññeyyā; rūpassa assādo abhiññeyyo; rūpassa ādīnavo abhiññeyyo; rūpassa nissaraṇaṃ abhiññeyyaṃ. Vedanā abhiññeyyā…pe… saññā abhiññeyyā… saṅkhārā abhiññeyyā… viññāṇaṃ abhiññeyyaṃ… cakkhu abhiññeyyaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ abhiññeyyaṃ; jarāmaraṇasamudayo abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodho abhiññeyyo; jarāmaraṇanirodhagāminī paṭipadā abhiññeyyā; jarāmaraṇassa assādo abhiññeyyo; jarāmaraṇassa ādīnavo abhiññeyyo; jarāmaraṇassa nissaraṇaṃ abhiññeyyaṃ.

9. Aniccānupassanā abhiññeyyā; dukkhānupassanā abhiññeyyā; anattānupassanā abhiññeyyā; nibbidānupassanā abhiññeyyā; virāgānupassanā abhiññeyyā; nirodhānupassanā abhiññeyyā; paṭinissaggānupassanā abhiññeyyā. Rūpe aniccānupassanā abhiññeyyā; rūpe dukkhānupassanā abhiññeyyā; rūpe anattānupassanā abhiññeyyā; rūpe nibbidānupassanā abhiññeyyā; rūpe virāgānupassanā abhiññeyyā; rūpe nirodhānupassanā abhiññeyyā; rūpe paṭinissaggānupassanā abhiññeyyā. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā abhiññeyyā; jarāmaraṇe dukkhānupassanā abhiññeyyā; jarāmaraṇe anattānupassanā abhiññeyyā; jarāmaraṇe nibbidānupassanā abhiññeyyā; jarāmaraṇe virāgānupassanā abhiññeyyā; jarāmaraṇe nirodhānupassanā abhiññeyyā; jarāmaraṇe paṭinissaggānupassanā abhiññeyyā.

10. Uppādo abhiññeyyo; pavattaṃ abhiññeyyaṃ; nimittaṃ abhiññeyyaṃ; āyūhanā [āyuhanā (syā.) evamuparipi] abhiññeyyā; paṭisandhi abhiññeyyā; gati abhiññeyyā; nibbatti abhiññeyyā; upapatti abhiññeyyā; jāti abhiññeyyā; jarā abhiññeyyā; byādhi abhiññeyyo, maraṇaṃ abhiññeyyaṃ; soko abhiññeyyo; paridevo abhiññeyyo; upāyāso abhiññeyyo.

Anuppādo abhiññeyyo; appavattaṃ abhiññeyyaṃ; animittaṃ abhiññeyyaṃ; anāyūhanā [anāyuhanā (syā.) evamuparipi] abhiññeyyā; appaṭisandhi abhiññeyyā; agati abhiññeyyā; anibbatti abhiññeyyā; anupapatti abhiññeyyā; ajāti abhiññeyyā; ajarā abhiññeyyā; abyādhi abhiññeyyo; amataṃ abhiññeyyaṃ; asoko abhiññeyyo; aparidevo abhiññeyyo; anupāyāso abhiññeyyo.

Uppādo abhiññeyyo; anuppādo abhiññeyyo; pavattaṃ abhiññeyyaṃ; appavattaṃ abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ abhiññeyyaṃ; animittaṃ abhiññeyyaṃ. Āyūhanā abhiññeyyā; anāyūhanā abhiññeyyā. Paṭisandhi abhiññeyyā; appaṭisandhi abhiññeyyā. Gati abhiññeyyā; agati abhiññeyyā. Nibbatti abhiññeyyā; anibbatti abhiññeyyā. Upapatti abhiññeyyā; anupapatti abhiññeyyā. Jāti abhiññeyyā; ajāti abhiññeyyā. Jarā abhiññeyyā; ajarā abhiññeyyā. Byādhi abhiññeyyo; abyādhi abhiññeyyo. Maraṇaṃ abhiññeyyaṃ; amataṃ abhiññeyyaṃ. Soko abhiññeyyo; asoko abhiññeyyo. Paridevo abhiññeyyo; aparidevo abhiññeyyo. Upāyāso abhiññeyyo; anupāyāso abhiññeyyo.

Uppādo dukkhanti abhiññeyyaṃ. Pavattaṃ dukkhanti abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ dukkhanti abhiññeyyaṃ. Āyūhanā dukkhanti abhiññeyyaṃ. Paṭisandhi dukkhanti abhiññeyyaṃ. Gati dukkhanti abhiññeyyaṃ. Nibbatti dukkhanti abhiññeyyaṃ. Upapatti dukkhanti abhiññeyyaṃ. Jāti dukkhanti abhiññeyyaṃ. Jarā dukkhanti abhiññeyyaṃ. Byādhi dukkhanti abhiññeyyaṃ. Maraṇaṃ dukkhanti abhiññeyyaṃ. Soko dukkhanti abhiññeyyaṃ. Paridevo dukkhanti abhiññeyyaṃ. Upāyāso dukkhanti abhiññeyyaṃ.

Anuppādo sukhanti abhiññeyyaṃ. Appavattaṃ sukhanti abhiññeyyaṃ. Animittaṃ sukhanti abhiññeyyaṃ. Anāyūhanā sukhanti abhiññeyyaṃ. Appaṭisandhi sukhanti abhiññeyyaṃ. Agati sukhanti abhiññeyyaṃ. Anibbatti sukhanti abhiññeyyaṃ. Anupapatti sukhanti abhiññeyyaṃ. Ajāti sukhanti abhiññeyyaṃ. Ajarā sukhanti abhiññeyyaṃ. Abyādhi sukhanti abhiññeyyaṃ. Amataṃ sukhanti abhiññeyyaṃ. Asoko sukhanti abhiññeyyaṃ. Aparidevo sukhanti abhiññeyyaṃ. Anupāyāso sukhanti abhiññeyyaṃ.

Uppādo dukkhaṃ, anuppādo sukhanti abhiññeyyaṃ. Pavattaṃ dukkhaṃ, appavattaṃ sukhanti abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ dukkhaṃ, animittaṃ sukhanti abhiññeyyaṃ. Āyūhanā dukkhaṃ, anāyūhanā sukhanti abhiññeyyaṃ. Paṭisandhi dukkhaṃ, appaṭisandhi sukhanti abhiññeyyaṃ. Gati dukkhaṃ, agati sukhanti abhiññeyyaṃ. Nibbatti dukkhaṃ, anibbatti sukhanti abhiññeyyaṃ. Upapatti dukkhaṃ, anupapatti sukhanti abhiññeyyaṃ. Jāti dukkhaṃ, ajāti sukhanti abhiññeyyaṃ. Jarā dukkhaṃ, ajarā sukhanti abhiññeyyaṃ. Byādhi dukkhaṃ, abyādhi sukhanti abhiññeyyaṃ. Maraṇaṃ dukkhaṃ, amataṃ sukhanti abhiññeyyaṃ. Soko dukkhaṃ, asoko sukhanti abhiññeyyaṃ. Paridevo dukkhaṃ, aparidevo sukhanti abhiññeyyaṃ. Upāyāso dukkhaṃ, anupāyāso sukhanti abhiññeyyaṃ.

Uppādo bhayanti abhiññeyyaṃ. Pavattaṃ bhayanti abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ bhayanti abhiññeyyaṃ. Āyūhanā bhayanti abhiññeyyaṃ. Paṭisandhi bhayanti abhiññeyyaṃ. Gati bhayanti abhiññeyyaṃ. Nibbatti bhayanti abhiññeyyaṃ. Upapatti bhayanti abhiññeyyaṃ. Jāti bhayanti abhiññeyyaṃ. Jarā bhayanti abhiññeyyaṃ. Byādhi bhayanti abhiññeyyaṃ. Maraṇaṃ bhayanti abhiññeyyaṃ. Soko bhayanti abhiññeyyaṃ. Paridevo bhayanti abhiññeyyaṃ. Upāyāso bhayanti abhiññeyyaṃ.

Anuppādo khemanti abhiññeyyaṃ. Appavattaṃ khemanti abhiññeyyaṃ. Animittaṃ khemanti abhiññeyyaṃ. Anāyūhanā khemanti abhiññeyyaṃ. Appaṭisandhi khemanti abhiññeyyaṃ. Agati khemanti abhiññeyyaṃ. Anibbatti khemanti abhiññeyyaṃ. Anupapatti khemanti abhiññeyyaṃ. Ajāti khemanti abhiññeyyaṃ. Ajarā khemanti abhiññeyyaṃ. Abyādhi khemanti abhiññeyyaṃ. Amataṃ khemanti abhiññeyyaṃ. Asoko khemanti abhiññeyyaṃ. Aparidevo khemanti abhiññeyyaṃ. Anupāyāso khemanti abhiññeyyaṃ.

Uppādo bhayaṃ, anuppādo khemanti abhiññeyyaṃ. Pavattaṃ bhayaṃ, appavattaṃ khemanti abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ bhayaṃ, animittaṃ khemanti abhiññeyyaṃ. Āyūhanā bhayaṃ, anāyūhanā khemanti abhiññeyyaṃ. Paṭisandhi bhayaṃ, appaṭisandhi khemanti abhiññeyyaṃ. Gati bhayaṃ, agati khemanti abhiññeyyaṃ. Nibbatti bhayaṃ, anibbatti khemanti abhiññeyyaṃ. Upapatti bhayaṃ, anupapatti khemanti abhiññeyyaṃ. Jāti bhayaṃ, ajāti khemanti abhiññeyyaṃ. Jarā bhayaṃ, ajarā khemanti abhiññeyyaṃ. Byādhi bhayaṃ, abyādhi khemanti abhiññeyyaṃ. Maraṇaṃ bhayaṃ, amataṃ khemanti abhiññeyyaṃ. Soko bhayaṃ, asoko khemanti abhiññeyyaṃ. Paridevo bhayaṃ, aparidevo khemanti abhiññeyyaṃ. Upāyāso bhayaṃ, anupāyāso khemanti abhiññeyyaṃ.

Uppādo sāmisanti abhiññeyyaṃ. Pavattaṃ sāmisanti abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ sāmisanti abhiññeyyaṃ. Āyūhanā sāmisanti abhiññeyyaṃ. Paṭisandhi sāmisanti abhiññeyyaṃ. Gati sāmisanti abhiññeyyaṃ. Nibbatti sāmisanti abhiññeyyaṃ. Upapatti sāmisanti abhiññeyyaṃ. Jāti sāmisanti abhiññeyyaṃ. Jarā sāmisanti abhiññeyyaṃ. Byādhi sāmisanti abhiññeyyaṃ. Maraṇaṃ sāmisanti abhiññeyyaṃ. Soko sāmisanti abhiññeyyaṃ. Paridevo sāmisanti abhiññeyyaṃ. Upāyāso sāmisanti abhiññeyyaṃ.

Anuppādo nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Appavattaṃ nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Animittaṃ nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Anāyūhanā nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Appaṭisandhi nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Agati nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Anibbatti nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Anupapatti nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Ajāti nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Ajarā nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Abyādhi nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Amataṃ nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Asoko nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Aparidevo nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Anupāyāso nirāmisanti abhiññeyyaṃ.

Uppādo sāmisaṃ, anuppādo nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Pavattaṃ sāmisaṃ, appavattaṃ nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ sāmisaṃ, animittaṃ nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Āyūhanā sāmisaṃ, anāyūhanā nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Paṭisandhi sāmisaṃ, appaṭisandhi nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Gati sāmisaṃ, agati nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Nibbatti sāmisaṃ, anibbatti nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Upapatti sāmisaṃ, anupapatti nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Jāti sāmisaṃ, ajāti nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Jarā sāmisaṃ, ajarā nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Byādhi sāmisaṃ, abyādhi nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Maraṇaṃ sāmisaṃ, amataṃ nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Soko sāmisaṃ, asoko nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Paridevo sāmisaṃ, aparidevo nirāmisanti abhiññeyyaṃ. Upāyāso sāmisaṃ, anupāyāso nirāmisanti abhiññeyyaṃ.

Uppādo saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Pavattaṃ saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Āyūhanā saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Paṭisandhi saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Gati saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Nibbatti saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Upapatti saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Jāti saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Jarā saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Byādhi saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Maraṇaṃ saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Soko saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Paridevo saṅkhārāti abhiññeyyaṃ. Upāyāso saṅkhārāti abhiññeyyaṃ.

Anuppādo nibbānanti abhiññeyyaṃ. Appavattaṃ nibbānanti abhiññeyyaṃ. Animittaṃ nibbānanti abhiññeyyaṃ. Anāyūhanā nibbānanti abhiññeyyaṃ. Appaṭisandhi nibbānanti abhiññeyyaṃ. Agati nibbānanti abhiññeyyaṃ. Anibbatti nibbānanti abhiññeyyaṃ. Anupapatti nibbānanti abhiññeyyaṃ. Ajāti nibbānanti abhiññeyyaṃ. Ajaraṃ nibbānanti abhiññeyyaṃ. Abyādhi nibbānanti abhiññeyyaṃ. Amataṃ nibbānanti abhiññeyyaṃ. Asoko nibbānanti abhiññeyyaṃ. Aparidevo nibbānanti abhiññeyyaṃ.

Anupāyāso nibbānanti abhiññeyyaṃ.

Uppādo saṅkhārā, anuppādo nibbānanti abhiññeyyaṃ. Pavattaṃ saṅkhārā, appavattaṃ nibbānanti abhiññeyyaṃ. Nimittaṃ saṅkhārā, animittaṃ nibbānanti abhiññeyyaṃ. Āyūhanā saṅkhārā, anāyūhanā nibbānanti abhiññeyyaṃ. Paṭisandhi saṅkhārā, appaṭisandhi nibbānanti abhiññeyyaṃ. Gati saṅkhārā, agati nibbānanti abhiññeyyaṃ. Nibbatti saṅkhārā, anibbatti nibbānanti abhiññeyyaṃ. Upapatti saṅkhārā, anupapatti nibbānanti abhiññeyyaṃ. Jāti saṅkhārā, ajāti nibbānanti abhiññeyyaṃ. Jarā saṅkhārā, ajarā nibbānanti abhiññeyyaṃ. Byādhi saṅkhārā, abyādhi nibbāna’’nti abhiññeyyaṃ. Maraṇaṃ saṅkhārā, amataṃ nibbānanti abhiññeyyaṃ. Soko saṅkhārā, asoko nibbānanti abhiññeyyaṃ. Paridevo saṅkhārā, aparidevo nibbānanti abhiññeyyaṃ. Upāyāso saṅkhārā, anupāyāso nibbānanti abhiññeyyaṃ.

Paṭhamabhāṇavāro.

11. Pariggahaṭṭho abhiññeyyo; parivāraṭṭho abhiññeyyo; paripūraṭṭho [paripūraṇaṭṭho (ka.), paripūriṭṭho (sī. aṭṭha.)] abhiññeyyo; ekaggaṭṭho abhiññeyyo; avikkhepaṭṭho abhiññeyyo; paggahaṭṭho abhiññeyyo; avisāraṭṭho abhiññeyyo; anāvilaṭṭho abhiññeyyo; aniñjanaṭṭho abhiññeyyo; ekattupaṭṭhānavasena cittassa ṭhitaṭṭho abhiññeyyo; ārammaṇaṭṭho abhiññeyyo; gocaraṭṭho abhiññeyyo; pahānaṭṭho abhiññeyyo; pariccāgaṭṭho abhiññeyyo; vuṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; vivaṭṭanaṭṭho [nivattanaṭṭho (ka.)] abhiññeyyo; santaṭṭho abhiññeyyo; paṇītaṭṭho abhiññeyyo; vimuttaṭṭho abhiññeyyo; anāsavaṭṭho abhiññeyyo; taraṇaṭṭho abhiññeyyo; animittaṭṭho abhiññeyyo; appaṇihitaṭṭho abhiññeyyo; suññataṭṭho abhiññeyyo; ekarasaṭṭho abhiññeyyo; anativattanaṭṭho abhiññeyyo; yuganaddhaṭṭho [yuganandhanaṭṭho (ka.)] abhiññeyyo; niyyānaṭṭho abhiññeyyo; hetuṭṭho [hetaṭṭho (syā.)] abhiññeyyo; dassanaṭṭho abhiññeyyo; ādhipateyyaṭṭho abhiññeyyo.

12. Samathassa avikkhepaṭṭho abhiññeyyo; **vipassanāya anupassanaṭṭho abhiññeyyo;** samathavipassanānaṃ ekarasaṭṭho abhiññeyyo; yuganaddhassa anativattanaṭṭho abhiññeyyo; sikkhāya samādānaṭṭho abhiññeyyo; ārammaṇassa gocaraṭṭho abhiññeyyo; līnassa cittassa paggahaṭṭho abhiññeyyo; uddhatassa cittassa niggahaṭṭho abhiññeyyo; ubhovisuddhānaṃ ajjhupekkhanaṭṭho abhiññeyyo; visesādhigamaṭṭho abhiññeyyo; uttari paṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; saccābhisamayaṭṭho abhiññeyyo; nirodhe patiṭṭhāpakaṭṭho abhiññeyyo.

Saddhindriyassa adhimokkhaṭṭho abhiññeyyo; vīriyindriyassa paggahaṭṭho abhiññeyyo; satindriyassa upaṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; samādhindriyassa avikkhepaṭṭho abhiññeyyo; paññindriyassa dassanaṭṭho abhiññeyyo.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyaṭṭho abhiññeyyo; vīriyabalassa kosajje akampiyaṭṭho abhiññeyyo; satibalassa pamāde akampiyaṭṭho abhiññeyyo; samādhibalassa uddhacce akampiyaṭṭho abhiññeyyo; paññābalassa avijjāya akampiyaṭṭho abhiññeyyo.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayaṭṭho abhiññeyyo; vīriyasambojjhaṅgassa paggahaṭṭho abhiññeyyo; pītisambojjhaṅgassa pharaṇaṭṭho abhiññeyyo; passaddhisambojjhaṅgassa upasamaṭṭho abhiññeyyo; samādhisambojjhaṅgassa avikkhepaṭṭho abhiññeyyo; upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānaṭṭho abhiññeyyo.

Sammādiṭṭhiyā dassanaṭṭho abhiññeyyo; sammāsaṅkappassa abhiniropanaṭṭho abhiññeyyo; sammāvācāya pariggahaṭṭho abhiññeyyo; sammākammantassa samuṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; sammāājīvassa vodānaṭṭho abhiññeyyo; sammāvāyāmassa paggahaṭṭho abhiññeyyo; sammāsatiyā upaṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; sammāsamādhissa avikkhepaṭṭho abhiññeyyo.

13. Indriyānaṃ ādhipateyyaṭṭho abhiññeyyo; balānaṃ akampiyaṭṭho abhiññeyyo; bojjhaṅgānaṃ niyyānaṭṭho abhiññeyyo; maggassa hetuṭṭho abhiññeyyo; satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo;

sammappadhānānaṃ padahanaṭṭho abhiññeyyo; iddhipādānaṃ ijjhanaṭṭho abhiññeyyo; saccānaṃ tathaṭṭho abhiññeyyo; payogānaṃ [maggānaṃ (sabbattha) aṭṭhakathā passitabbā] paṭippassaddhaṭṭho abhiññeyyo; phalānaṃ sacchikiriyaṭṭho abhiññeyyo.

Vitakkassa abhiniropanaṭṭho abhiññeyyo; vicārassa upavicāraṭṭho abhiññeyyo; pītiyā pharaṇaṭṭho abhiññeyyo; sukhassa abhisandanaṭṭho abhiññeyyo. Cittassa ekaggaṭṭho abhiññeyyo. Āvajjanaṭṭho abhiññeyyo; vijānanaṭṭho abhiññeyyo; pajānanaṭṭho abhiññeyyo; sañjānanaṭṭho abhiññeyyo; ekodaṭṭho abhiññeyyo. Abhiññāya ñātaṭṭho abhiññeyyo; pariññāya tīraṇaṭṭho abhiññeyyo; pahānassa pariccāgaṭṭho abhiññeyyo; bhāvanāya ekarasaṭṭho abhiññeyyo; sacchikiriyāya phassanaṭṭho abhiññeyyo; khandhānaṃ khandhaṭṭho abhiññeyyo; dhātūnaṃ dhātuṭṭho [dhātaṭṭho (syā.)] abhiññeyyo; āyatanānaṃ āyatanaṭṭho abhiññeyyo; saṅkhatānaṃ saṅkhataṭṭho abhiññeyyo; asaṅkhatassa asaṅkhataṭṭho abhiññeyyo.

14. Cittaṭṭho abhiññeyyo; cittānantariyaṭṭho abhiññeyyo; cittassa vuṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; cittassa vivaṭṭanaṭṭho abhiññeyyo; cittassa hetuṭṭho abhiññeyyo; cittassa paccayaṭṭho abhiññeyyo; cittassa vatthuṭṭho [vatthaṭṭho (syā.)] abhiññeyyo; cittassa bhūmaṭṭho [bhummaṭṭho (syā. sī. aṭṭha.) (ekatte upanibandhanaṭṭho abhiññeyyo) (ka.) aṭṭhakathā passitabbā] abhiññeyyo; cittassa ārammaṇaṭṭho abhiññeyyo; cittassa gocaraṭṭho abhiññeyyo; cittassa cariyaṭṭho abhiññeyyo; cittassa gataṭṭho abhiññeyyo; cittassa abhinīhāraṭṭho abhiññeyyo; cittassa niyyānaṭṭho abhiññeyyo; cittassa nissaraṇaṭṭho abhiññeyyo.

15. Ekatte āvajjanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte vijānanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte pajānanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte sañjānanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte ekadaṭṭho abhiññeyyo; ekatte upanibandhaṭṭho abhiññeyyo; ekatte pakkhandanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte pasīdanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte santiṭṭhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte vimuccanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte ‘‘etaṃ santa’’nti passanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte yānīkataṭṭho abhiññeyyo; ekatte vatthukataṭṭho abhiññeyyo; ekatte anuṭṭhitaṭṭho abhiññeyyo; ekatte paricitaṭṭho abhiññeyyo; ekatte susamāraddhaṭṭho abhiññeyyo; ekatte pariggahaṭṭho abhiññeyyo; ekatte parivāraṭṭho abhiññeyyo; ekatte paripūraṭṭho abhiññeyyo; ekatte samodhānaṭṭho abhiññeyyo; ekatte adhiṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; ekatte āsevanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte bhāvanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte bahulīkammaṭṭho abhiññeyyo; ekatte susamuggataṭṭho abhiññeyyo; ekatte suvimuttaṭṭho abhiññeyyo; ekatte bujjhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte anubujjhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte paṭibujjhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte sambujjhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte bodhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte anubodhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte paṭibodhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte sambodhanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte bodhipakkhiyaṭṭho abhiññeyyo; ekatte anubodhipakkhiyaṭṭho abhiññeyyo; ekatte paṭibodhipakkhiyaṭṭho abhiññeyyo; ekatte sambodhipakkhiyaṭṭho abhiññeyyo; ekatte jotanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte ujjotanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte anujotanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte paṭijotanaṭṭho abhiññeyyo; ekatte sañjotanaṭṭho abhiññeyyo.

16. Patāpanaṭṭho [pakāsanaṭṭho (ka.)] abhiññeyyo; virocanaṭṭho abhiññeyyo; kilesānaṃ santāpanaṭṭho abhiññeyyo; amalaṭṭho abhiññeyyo; vimalaṭṭho abhiññeyyo; nimmalaṭṭho abhiññeyyo; samaṭṭho abhiññeyyo; samayaṭṭho abhiññeyyo; vivekaṭṭho abhiññeyyo; vivekacariyaṭṭho abhiññeyyo; virāgaṭṭho abhiññeyyo; virāgacariyaṭṭho abhiññeyyo; nirodhaṭṭho abhiññeyyo; nirodhacariyaṭṭho abhiññeyyo; vosaggaṭṭho [vossaggaṭṭho (syā. ka.)] abhiññeyyo; vosaggacariyaṭṭho abhiññeyyo; vimuttaṭṭho abhiññeyyo; vimutticariyaṭṭho abhiññeyyo.

Chandaṭṭho abhiññeyyo; chandassa mūlaṭṭho abhiññeyyo; chandassa pādaṭṭho abhiññeyyo; chandassa padhānaṭṭho abhiññeyyo; chandassa ijjhanaṭṭho abhiññeyyo; chandassa adhimokkhaṭṭho abhiññeyyo; chandassa paggahaṭṭho abhiññeyyo; chandassa upaṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; chandassa avikkhepaṭṭho abhiññeyyo; chandassa dassanaṭṭho abhiññeyyo.

Vīriyaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa mūlaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa pādaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa padhānaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa ijjhanaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa adhimokkhaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa paggahaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa upaṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa avikkhepaṭṭho abhiññeyyo; vīriyassa dassanaṭṭho abhiññeyyo.

Cittaṭṭho abhiññeyyo; cittassa mūlaṭṭho abhiññeyyo; cittassa pādaṭṭho abhiññeyyo; cittassa padhānaṭṭho abhiññeyyo; cittassa ijjhanaṭṭho abhiññeyyo; cittassa adhimokkhaṭṭho abhiññeyyo; cittassa paggahaṭṭho abhiññeyyo; cittassa upaṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; cittassa avikkhepaṭṭho abhiññeyyo; cittassa dassanaṭṭho abhiññeyyo.

Vīmaṃsaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya mūlaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya pādaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya padhānaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya ijjhanaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya adhimokkhaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya paggahaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya upaṭṭhānaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya avikkhepaṭṭho abhiññeyyo; vīmaṃsāya dassanaṭṭho abhiññeyyo.

17. Dukkhaṭṭho abhiññeyyo; dukkhassa pīḷanaṭṭho abhiññeyyo; dukkhassa saṅkhataṭṭho abhiññeyyo; dukkhassa santāpaṭṭho abhiññeyyo; dukkhassa vipariṇāmaṭṭho abhiññeyyo. Samudayaṭṭho abhiññeyyo; samudayassa āyūhanaṭṭho [āyuhanaṭṭho (syā.)] abhiññeyyo; samudayassa nidānaṭṭho abhiññeyyo; samudayassa saññogaṭṭho abhiññeyyo; samudayassa palibodhaṭṭho abhiññeyyo; nirodhaṭṭho abhiññeyyo; nirodhassa nissaraṇaṭṭho abhiññeyyo; nirodhassa vivekaṭṭho abhiññeyyo; nirodhassa asaṅkhataṭṭho abhiññeyyo; nirodhassa amataṭṭho abhiññeyyo. Maggaṭṭho abhiññeyyo; maggassa niyyānaṭṭho abhiññeyyo; maggassa hetuṭṭho abhiññeyyo; maggassa dassanaṭṭho abhiññeyyo; maggassa ādhipateyyaṭṭho abhiññeyyo.

Tathaṭṭho abhiññeyyo; anattaṭṭho abhiññeyyo; saccaṭṭho abhiññeyyo; paṭivedhaṭṭho abhiññeyyo; abhijānanaṭṭho abhiññeyyo; parijānanaṭṭho abhiññeyyo; dhammaṭṭho abhiññeyyo; dhātuṭṭho abhiññeyyo; ñātaṭṭho abhiññeyyo; sacchikiriyaṭṭho abhiññeyyo; phassanaṭṭho abhiññeyyo; abhisamayaṭṭho abhiññeyyo.

18. Nekkhammaṃ abhiññeyyaṃ; abyāpādo abhiññeyyo; ālokasaññā abhiññeyyā; avikkhepo abhiññeyyo; dhammavavatthānaṃ abhiññeyyaṃ; ñāṇaṃ abhiññeyyaṃ; pāmojjaṃ [pāmujjaṃ (syā.)] abhiññeyyaṃ.

Paṭhamaṃ jhānaṃ abhiññeyyaṃ; dutiyaṃ jhānaṃ abhiññeyyaṃ; tatiyaṃ jhānaṃ abhiññeyyaṃ; catutthaṃ jhānaṃ abhiññeyyaṃ. Ākāsānañcāyatanasamāpatti abhiññeyyā; viññāṇañcāyatanasamāpatti abhiññeyyā; ākiñcaññāyatanasamāpatti abhiññeyyā; nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti abhiññeyyā.

Aniccānupassanā abhiññeyyā; dukkhānupassanā abhiññeyyā; anattānupassanā abhiññeyyā; nibbidānupassanā abhiññeyyā; virāgānupassanā abhiññeyyā; nirodhānupassanā abhiññeyyā; paṭinissaggānupassanā abhiññeyyā; khayānupassanā abhiññeyyā; vayānupassanā abhiññeyyā; vipariṇāmānupassanā abhiññeyyā; animittānupassanā abhiññeyyā; appaṇihitānupassanā abhiññeyyā; suññatānupassanā abhiññeyyā; adhipaññādhammavipassanā abhiññeyyā; yathābhūtañāṇadassanaṃ abhiññeyyaṃ; ādīnavānupassanā abhiññeyyā; paṭisaṅkhānupassanā abhiññeyyā; vivaṭṭanānupassanā abhiññeyyā.

19. Sotāpattimaggo abhiññeyyo; sotāpattiphalasamāpatti abhiññeyyā; sakadāgāmimaggo abhiññeyyo; sakadāgāmiphalasamāpatti abhiññeyyā; anāgāmimaggo abhiññeyyo; anāgāmiphalasamāpatti abhiññeyyā; arahattamaggo abhiññeyyo; arahattaphalasamāpatti abhiññeyyā.

Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ abhiññeyyaṃ; paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ abhiññeyyaṃ; upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ abhiññeyyaṃ; avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ abhiññeyyaṃ; dassanaṭṭhena paññindriyaṃ abhiññeyyaṃ; assaddhiye akampiyaṭṭhena saddhābalaṃ abhiññeyyaṃ; kosajje akampiyaṭṭhena vīriyabalaṃ abhiññeyyaṃ; pamāde akampiyaṭṭhena satibalaṃ abhiññeyyaṃ; uddhacce akampiyaṭṭhena samādhibalaṃ abhiññeyyaṃ; avijjāya akampiyaṭṭhena paññābalaṃ abhiññeyyaṃ; upaṭṭhānaṭṭhena satisambojjhaṅgo abhiññeyyo; pavicayaṭṭhena dhammavicayasambojjhaṅgo abhiññeyyo; paggahaṭṭhena vīriyasambojjhaṅgo abhiññeyyo; pharaṇaṭṭhena pītisambojjhaṅgo abhiññeyyo; upasamaṭṭhena passaddhisambojjhaṅgo abhiññeyyo; avikkhepaṭṭhena samādhisambojjhaṅgo abhiññeyyo; paṭisaṅkhānaṭṭhena upekkhāsambojjhaṅgo abhiññeyyo.

Dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi abhiññeyyā; abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo abhiññeyyo; pariggahaṭṭhena sammāvācā abhiññeyyā; samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto abhiññeyyo; vodānaṭṭhena sammāājīvo abhiññeyyo; paggahaṭṭhena sammāvāyāmo abhiññeyyo; upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati abhiññeyyā; avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi abhiññeyyo.

Ādhipateyyaṭṭhena indriyā abhiññeyyā; akampiyaṭṭhena balā abhiññeyyā; niyyānaṭṭhena bojjhaṅgā abhiññeyyā; hetuṭṭhena maggo abhiññeyyo; upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānā abhiññeyyā; padahanaṭṭhena sammappadhānā abhiññeyyā; ijjhanaṭṭhena iddhipādā abhiññeyyā; tathaṭṭhena saccā abhiññeyyā; avikkhepaṭṭhena samatho abhiññeyyo; anupassanaṭṭhena vipassanā abhiññeyyā; ekarasaṭṭhena samathavipassanā abhiññeyyā; anativattanaṭṭhena yuganaddhaṃ abhiññeyyaṃ.

Saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi abhiññeyyā; avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi abhiññeyyā; dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi abhiññeyyā; muttaṭṭhena vimokkho abhiññeyyo; paṭivedhaṭṭhena vijjā abhiññeyyā; pariccāgaṭṭhena vimutti abhiññeyyā; samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ abhiññeyyaṃ; paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ abhiññeyyaṃ.

20. Chando mūlaṭṭhena abhiññeyyo; manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena abhiññeyyo; phasso samodhānaṭṭhena abhiññeyyo; vedanā samosaraṇaṭṭhena abhiññeyyā; samādhi pamukhaṭṭhena abhiññeyyo; sati ādhipateyyaṭṭhena abhiññeyyā; paññā tatuttaraṭṭhena abhiññeyyā; vimutti sāraṭṭhena abhiññeyyā; amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena abhiññeyyaṃ.

Ye ye dhammā abhiññātā honti te te dhammā ñātā honti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ''ime dhammā abhiññeyyāti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇa''nti.

Dutiyabhāṇavāro.

21. Kathaṃ ''ime dhammā pariññeyyā''ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ?

Eko dhammo pariññeyyo – phasso sāsavo upādāniyo. Dve dhammā pariññeyyā – nāmañca rūpañca. Tayo dhammā pariññeyyā – tisso vedanā. Cattāro dhammā pariññeyyā – cattāro āhārā. Pañca dhammā pariññeyyā – pañcupādānakkhandhā. Cha dhammā pariññeyyā – cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta dhammā pariññeyyā – satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha dhammā pariññeyyā – aṭṭha lokadhammā. Nava dhammā pariññeyyā – nava sattāvāsā. Dasa dhammā pariññeyyā – dasāyatanāni.

''Sabbaṃ, bhikkhave, pariññeyyaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ pariññeyyaṃ? Cakkhu, bhikkhave, pariññeyyaṃ; rūpā pariññeyyā; cakkhuviññāṇaṃ pariññeyyaṃ; cakkhusamphasso pariññeyyo; yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi pariññeyyaṃ. Sotaṃ pariññeyyaṃ; saddā pariññeyyā…pe… ghānaṃ pariññeyyaṃ, gandhā pariññeyyā… jivhā pariññeyyā; rasā pariññeyyā… kāyo pariññeyyo; phoṭṭhabbā pariññeyyā…pe… mano pariññeyyo; dhammā pariññeyyā… manoviññāṇaṃ pariññeyyaṃ; manosamphasso pariññeyyo; yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi pariññeyyaṃ.'' Rūpaṃ pariññeyyaṃ…pe… vedanā pariññeyyā… saññā pariññeyyā… saṅkhārā pariññeyyā… viññāṇaṃ pariññeyyaṃ… cakkhu pariññeyyaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ pariññeyyaṃ… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena pariññeyyaṃ. Yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa te te dhammā paṭiladdhā honti, evaṃ te dhammā pariññātā ceva honti tīritā ca.

22. Nekkhammaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa nekkhammaṃ paṭiladdhaṃ hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Abyāpādaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa abyāpādo paṭiladdho hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Ālokasaññaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa ālokasaññā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Avikkhepaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa avikkhepo paṭiladdho hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Dhammavavatthānaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa dhammavavatthānaṃ paṭiladdhaṃ hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Ñāṇaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa ñāṇaṃ paṭiladdhaṃ hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Pāmojjaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa pāmojjaṃ paṭiladdhaṃ hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca.

Paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa paṭhamaṃ jhānaṃ paṭiladdhaṃ hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa catutthaṃ jhānaṃ paṭiladdhaṃ hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa ākāsānañcāyatanasamāpatti paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Viññāṇañcāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa viññāṇañcāyatanasamāpatti paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Ākiñcaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa ākiñcaññāyatanasamāpatti paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca.

Aniccānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa aniccānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Dukkhānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa dukkhānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Anattānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa anattānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Nibbidānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa nibbidānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Virāgānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa virāgānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Nirodhānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa nirodhānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Paṭinissaggānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa paṭinissaggānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Khayānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa khayānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Vayānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa vayānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Vipariṇāmānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa vipariṇāmānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Animittānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa animittānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Appaṇihitānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa appaṇihitānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Suññatānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa suññatānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca.

Adhipaññādhammavipassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa adhipaññādhammavipassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Yathābhūtañāṇadassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa yathābhūtañāṇadassanaṃ paṭiladdhaṃ hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Ādīnavānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa ādīnavānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Paṭisaṅkhānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa paṭisaṅkhānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Vivaṭṭanānupassanaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa vivaṭṭanānupassanā paṭiladdhā hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca.

Sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa sotāpattimaggo paṭiladdho hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Sakadāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa sakadāgāmimaggo paṭiladdho hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Anāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa anāgāmimaggo paṭiladdho hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca. Arahattamaggaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa arahattamaggo paṭiladdho hoti. Evaṃ so dhammo pariññāto ceva hoti tīrito ca.

Yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa te te dhammā paṭiladdhā honti. Evaṃ te dhammā pariññātā ceva honti tīritā ca. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘ime dhammā pariññeyyāti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇa’’nti.

23. Kathaṃ ‘‘ime dhammā pahātabbā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ?

Eko dhammo pahātabbo – asmimāno. Dve dhammā pahātabbā – avijjā ca bhavataṇhā ca. Tayo dhammā pahātabbā – tisso taṇhā. Cattāro dhammā pahātabbā – cattāro oghā. Pañca dhammā pahātabbā – pañca nīvaraṇāni. Cha dhammā pahātabbā – cha taṇhākāyā. Satta dhammā pahātabbā – sattānusayā. Aṭṭha dhammā pahātabbā – aṭṭha micchattā. Nava dhammā pahātabbā – nava taṇhāmūlakā. Dasa dhammā pahātabbā – dasa micchattā.

24. Dve pahānāni – samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ. Samucchedappahānañca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato; paṭippassaddhippahānañca phalakkhaṇe. Tīṇi pahānāni – kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhammaṃ; rūpānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ āruppaṃ; yaṃ kho pana kiñci bhūtaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ, nirodho tassa nissaraṇaṃ. Nekkhammaṃ paṭiladdhassa kāmā pahīnā ceva honti pariccattā ca. Āruppaṃ paṭiladdhassa rūpā pahīnā ceva honti pariccattā ca. Nirodhaṃ paṭiladdhassa saṅkhārā pahīnā ceva honti pariccattā ca. Cattāri pahānāni dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhanto pajahati; samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhaṃ paṭivijjhanto pajahati; nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhaṃ paṭivijjhanto pajahati; maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhaṃ paṭivijjhanto pajahati. Pañca pahānāni – vikkhambhanappahānaṃ, tadaṅgappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānaṃ. Vikkhambhanappahānañca nīvaraṇānaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvayato; tadaṅgappahānañca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato; samucchedappahānañca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato; paṭippassaddhippahānañca phalakkhaṇe; nissaraṇappahānañca nirodho nibbānaṃ.

‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, pahātabbaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ pahātabbaṃ? Cakkhu, bhikkhave, pahātabbaṃ; rūpā pahātabbā; cakkhuviññāṇaṃ pahātabbaṃ; cakkhusamphasso pahātabbo; yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi pahātabbaṃ. Sotaṃ pahātabbaṃ; saddā pahātabbā…pe… ghānaṃ pahātabbaṃ; gandhā pahātabbā… jivhā pahātabbā; rasā pahātabbā… kāyo pahātabbo; phoṭṭhabbā pahātabbā… mano pahātabbo; dhammā pahātabbā… manoviññāṇaṃ pahātabbaṃ;… manosamphasso pahātabbo; yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi pahātabbaṃ.’’ Rūpaṃ passanto pajahati, vedanaṃ passanto pajahati, saññaṃ passanto pajahati, saṅkhāre passanto pajahati, viññāṇaṃ passanto pajahati. Cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena passanto pajahati. Ye ye dhammā pahīnā honti te te dhammā pariccattā honti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘ime dhammā pahātabbāti sotāvadhānaṃ, taṃ pajānanā paññā sutamaye ñāṇa’’nti.

Tatiyabhāṇavāro.

25. Kathaṃ ‘‘ime dhammā bhāvetabbā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ?

Eko dhammo bhāvetabbo – kāyagatāsati sātasahagatā. Dve dhammā bhāvetabbā – samatho ca vipassanā ca. Tayo dhammā bhāvetabbā – tayo samādhī. Cattāro dhammā bhāvetabbā – cattāro satipaṭṭhānā. Pañca dhammā bhāvetabbā – pañcaṅgiko samādhi [sammāsamādhī (syā.)]. Cha dhammā bhāvetabbā – cha anussatiṭṭhānāni. Satta dhammā bhāvetabbā – satta bojjhaṅgā. Aṭṭha dhammā bhāvetabbā – ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Nava dhammā bhāvetabbā – nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni. Dasa dhammā bhāvetabbā – dasa kasiṇāyatanāni.

26. Dve bhāvanā – lokiyā ca bhāvanā, lokuttarā ca bhāvanā. Tisso bhāvanā – rūpāvacarakusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanā, arūpāvacarakusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanā, apariyāpannakusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanā. Rūpāvacarakusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanā atthi hīnā, atthi majjhimā, atthi paṇītā. Arūpāvacarakusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanā atthi hīnā, atthi majjhimā, atthi paṇītā. Apariyāpannakusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanā paṇītā.

27. Catasso bhāvanā – dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhanto bhāveti, samudayasaccaṃ pahānappaṭivedhaṃ paṭivijjhanto bhāveti, nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhaṃ paṭivijjhanto bhāveti, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhaṃ paṭivijjhanto bhāveti. Imā catasso bhāvanā.

Aparāpi catasso bhāvanā – esanābhāvanā, paṭilābhābhāvanā, ekarasābhāvanā, āsevanābhāvanā. Katamā esanābhāvanā? Sabbesaṃ samādhiṃ samāpajjantānaṃ tattha jātā dhammā ekarasā hontīti – ayaṃ esanābhāvanā. Katamā paṭilābhābhāvanā? Sabbesaṃ samādhiṃ samāpannānaṃ tattha jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – ayaṃ paṭilābhābhāvanā. Katamā ekarasābhāvanā? Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ bhāvayato saddhindriyassa vasena cattāri indriyāni ekarasā hontīti – indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ bhāvayato vīriyindriyassa vasena cattāri indriyāni ekarasā hontīti – indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ bhāvayato satindriyassa vasena cattāri indriyāni ekarasā hontīti – indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ bhāvayato samādhindriyassa vasena cattāri indriyāni ekarasā hontīti – indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Dassanaṭṭhena paññindriyaṃ bhāvayato paññindriyassa vasena cattāri indriyāni ekarasā hontīti – indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā.

Assaddhiye akampiyaṭṭhena saddhābalaṃ bhāvayato saddhābalassa vasena cattāri balāni ekarasā hontīti – balānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Kosajje akampiyaṭṭhena vīriyabalaṃ bhāvayato vīriyabalassa vasena cattāri balāni ekarasā hontīti – balānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Pamāde akampiyaṭṭhena satibalaṃ bhāvayato satibalassa vasena cattāri balāni ekarasā hontīti – balānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Uddhacce akampiyaṭṭhena samādhibalaṃ bhāvayato samādhibalassa vasena cattāri balāni ekarasā hontīti – balānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Avijjāya akampiyaṭṭhena paññābalaṃ bhāvayato paññābalassa vasena cattāri balāni ekarasā hontīti – balānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā.

Upaṭṭhānaṭṭhena satisambojjhaṅgaṃ bhāvayato satisambojjhaṅgassa vasena cha bojjhaṅgā ekarasā hontīti – bojjhaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Pavicayaṭṭhena dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvayato dhammavicayasambojjhaṅgassa vasena cha bojjhaṅgā ekarasā hontīti – bojjhaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Paggahaṭṭhena vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāvayato vīriyasambojjhaṅgassa vasena cha bojjhaṅgā ekarasā hontīti – bojjhaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Pharaṇaṭṭhena pītisambojjhaṅgaṃ bhāvayato pītisambojjhaṅgassa vasena cha bojjhaṅgā ekarasā hontīti – bojjhaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Upasamaṭṭhena passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāvayato passaddhisambojjhaṅgassa vasena cha bojjhaṅgā ekarasā hontīti – bojjhaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Avikkhepaṭṭhena samādhisambojjhaṅgaṃ bhāvayato samādhisambojjhaṅgassa vasena cha bojjhaṅgā ekarasā hontīti – bojjhaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Paṭisaṅkhānaṭṭhena upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāvayato upekkhāsambojjhaṅgassa vasena cha bojjhaṅgā ekarasā hontīti – bojjhaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā.

Dassanaṭṭhena sammādiṭṭhiṃ bhāvayato sammādiṭṭhiyā vasena satta maggaṅgā ekarasā hontīti – maggaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappaṃ bhāvayato sammāsaṅkappassa vasena satta maggaṅgā ekarasā hontīti – maggaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Pariggahaṭṭhena sammāvācaṃ bhāvayato sammāvācāya vasena satta maggaṅgā ekarasā hontīti – maggaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Samuṭṭhānaṭṭhena sammākammantaṃ bhāvayato sammākammantassa vasena satta maggaṅgā ekarasā hontīti – maggaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Vodānaṭṭhena sammāājīvaṃ bhāvayato sammāājīvassa vasena satta maggaṅgā ekarasā hontīti – maggaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Paggahaṭṭhena sammāvāyāmaṃ bhāvayato sammāvāyāmassa vasena satta maggaṅgā ekarasā hontīti – maggaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Upaṭṭhānaṭṭhena sammāsatiṃ bhāvayato sammāsatiyā vasena satta maggaṅgā ekarasā hontīti – maggaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhiṃ bhāvayato sammāsamādhissa vasena satta maggaṅgā ekarasā hontīti – maggaṅgānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Ayaṃ ekarasābhāvanā.

Katamā āsevanābhāvanā? Idha bhikkhu pubbaṇhasamayaṃ āsevati, majjhanhikasamayampi [majjhantikasamayampi (syā. ka.)] āsevati, sāyanhasamayampi āsevati, purebhattampi āsevati, pacchābhattampi āsevati, purimepi yāme āsevati, majjhimepi yāme āsevati, pacchimepi yāme āsevati, rattimpi āsevati, divāpi āsevati, rattindivāpi [rattidivāpi (ka.)] āsevati, kāḷepi āsevati, juṇhepi āsevati, vassepi āsevati, hemantepi āsevati, gimhepi āsevati, purimepi vayokhandhe āsevati, majjhimepi vayokhandhe āsevati, pacchimepi vayokhandhe āsevati – ayaṃ āsevanābhāvanā. Imā catasso bhāvanā.

28. Aparāpi catasso bhāvanā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā, āsevanaṭṭhena bhāvanā. Kathaṃ tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā? Kāmacchandaṃ pajahato nekkhammavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Byāpādaṃ pajahato abyāpādavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Thinamiddhaṃ [thīnamiddhaṃ (syā. sī. aṭṭha.)] pajahato ālokasaññāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Uddhaccaṃ pajahato avikkhepavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Vicikicchaṃ pajahato dhammavavatthānavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Avijjaṃ pajahato ñāṇavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Aratiṃ pajahato pāmojjavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Nīvaraṇe pajahato paṭhamajjhānavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Vitakkavicāre pajahato dutiyajjhānavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Pītiṃ pajahato tatiyajjhānavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Sukhadukkhe pajahato catutthajjhānavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā.

Rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ pajahato ākāsānañcāyatanasamāpattivasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Ākāsānañcāyatanasaññaṃ pajahato viññāṇañcāyatanasamāpattivasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Viññāṇañcāyatanasaññaṃ pajahato ākiñcaññāyatanasamāpattivasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Ākiñcaññāyatanasaññaṃ pajahato nevasaññānāsaññāyatanasamāpattivasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā.

Niccasaññaṃ pajahato aniccānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Sukhasaññaṃ pajahato dukkhānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Attasaññaṃ pajahato anattānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Nandiṃ pajahato nibbidānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Rāgaṃ pajahato virāgānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Samudayaṃ pajahato nirodhānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Ādānaṃ pajahato paṭinissaggānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Ghanasaññaṃ pajahato khayānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Āyūhanaṃ pajahato vayānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Dhuvasaññaṃ pajahato vipariṇāmānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Nimittaṃ pajahato animittānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Paṇidhiṃ pajahato appaṇihitānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Abhinivesaṃ pajahato suññatānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Sārādānābhinivesaṃ pajahato adhipaññā dhammavipassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Sammohābhinivesaṃ pajahato yathābhūtañāṇadassanavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Ālayābhinivesaṃ pajahato ādīnavānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Appaṭisaṅkhaṃ pajahato paṭisaṅkhānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Saññogābhinivesaṃ pajahato vivaṭṭanānupassanāvasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā.

Diṭṭhekaṭṭhe kilese pajahato sotāpattimaggavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Oḷārike kilese pajahato sakadāgāmimaggavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Anusahagate kilese pajahato anāgāmimaggavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Sabbakilese pajahato arahattamaggavasena jātā dhammā aññamaññaṃ nātivattantīti – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā. Evaṃ tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā.

Kathaṃ indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā? Kāmacchandaṃ pajahato nekkhammavasena pañcindriyāni ekarasā hontīti – indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Byāpādaṃ pajahato abyāpādavasena pañcindriyāni ekarasā hontīti – indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā…pe… sabbakilese pajahato arahattamaggavasena pañcindriyāni ekarasā hontīti – indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā. Evaṃ indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā.

Kathaṃ tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā? Kāmacchandaṃ pajahato nekkhammavasena vīriyaṃ vāhetīti – tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā. Byāpādaṃ pajahato abyāpādavasena vīriyaṃ vāhetīti – tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā…pe… sabbakilese pajahato arahattamaggavasena vīriyaṃ vāhetīti – tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā. Evaṃ tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā.

Kathaṃ āsevanaṭṭhena bhāvanā? Kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammaṃ āsevatīti – āsevanaṭṭhena bhāvanā. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādaṃ āsevatīti – āsevanaṭṭhena bhāvanā…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggaṃ āsevatīti – āsevanaṭṭhena bhāvanā. Evaṃ āsevanaṭṭhena bhāvanā.

Imā catasso bhāvanā rūpaṃ passanto bhāveti, vedanaṃ passanto bhāveti, saññaṃ passanto bhāveti, saṅkhāre passanto bhāveti, viññāṇaṃ passanto bhāveti, cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena passanto bhāveti. Ye ye dhammā bhāvitā honti te te dhammā ekarasā honti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘ime dhammā bhāvetabbāti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇa’’nti.

Catutthabhāṇavāro.

29. Kathaṃ ‘‘ime dhammā sacchikātabbā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ?

Eko dhammo sacchikātabbo – akuppā cetovimutti. Dve dhammā sacchikātabbā – vijjā ca vimutti ca. Tayo dhammā sacchikātabbā – tisso vijjā. Cattāro dhammā sacchikātabbā – cattāri sāmaññaphalāni. Pañca dhammā sacchikātabbā – pañca dhammakkhandhā. Cha dhammā sacchikātabbā – cha abhiññā. Satta dhammā sacchikātabbā – satta khīṇāsavabalāni. Aṭṭha dhammā sacchikātabbā – aṭṭha vimokkhā. Nava dhammā sacchikātabbā – nava anupubbanirodhā. Dasa dhammā sacchikātabbā – dasa asekkhā dhammā.

‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, sacchikātabbaṃ. Kiñca, bhikkhave, sabbaṃ sacchikātabbaṃ? Cakkhu, bhikkhave, sacchikātabbaṃ; rūpā sacchikātabbā; cakkhuviññāṇaṃ sacchikātabbaṃ; cakkhusamphasso sacchikātabbo; yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi sacchikātabbaṃ. Sotaṃ sacchikātabbaṃ; saddā sacchikātabbā…pe… ghānaṃ sacchikātabbaṃ; gandhā sacchikātabbā… jivhā sacchikātabbā; rasā sacchikātabbā… kāyo sacchikātabbo; phoṭṭhabbā sacchikātabbā… mano sacchikātabbo; dhammā sacchikātabbā; manoviññāṇaṃ sacchikātabbaṃ; manosamphasso sacchikātabbo; yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi sacchikātabbaṃ’’. Rūpaṃ passanto sacchikaroti, vedanaṃ passanto sacchikaroti, saññaṃ passanto sacchikaroti, saṅkhāre passanto sacchikaroti, viññāṇaṃ passanto sacchikaroti. Cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena passanto sacchikaroti. Ye ye dhammā sacchikatā honti te te dhammā phassitā [phusitā (syā.)] honti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘ime dhammā sacchikātabbāti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇa’’nti.

30. Kathaṃ ‘‘ime dhammā hānabhāgiyā, ime dhammā ṭhitibhāgiyā, ime dhammā visesabhāgiyā, ime dhammā nibbedhabhāgiyā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ?

Paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – hānabhāgiyo dhammo. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati – ṭhitibhāgiyo dhammo. Avitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – visesabhāgiyo dhammo. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṃhitā – nibbedhabhāgiyo dhammo.

Dutiyassa jhānassa lābhiṃ vitakkasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – hānabhāgiyo dhammo. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati – ṭhitibhāgiyo dhammo. Upekkhāsukhasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – visesabhāgiyo dhammo. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṃhitā – nibbedhabhāgiyo dhammo.

Tatiyassa jhānassa lābhiṃ pītisukhasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – hānabhāgiyo dhammo. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati – ṭhitibhāgiyo dhammo. Adukkhamasukhasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – visesabhāgiyo dhammo. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṃhitā – nibbedhabhāgiyo dhammo.

Catutthassa jhānassa lābhiṃ upekkhāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – hānabhāgiyo dhammo. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati – ṭhitibhāgiyo dhammo. Ākāsānañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – visesabhāgiyo dhammo. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṃhitā – nibbedhabhāgiyo dhammo.

Ākāsānañcāyatanassa lābhiṃ rūpasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – hānabhāgiyo dhammo. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati – ṭhitibhāgiyo dhammo. Viññāṇañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – visesabhāgiyo dhammo. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṃhitā – nibbedhabhāgiyo dhammo.

Viññāṇañcāyatanassa lābhiṃ ākāsānañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – hānabhāgiyo dhammo. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati – ṭhitibhāgiyo dhammo. Ākiñcaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – visesabhāgiyo dhammo. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṃhitā – nibbedhabhāgiyo dhammo.

Ākiñcaññāyatanassa lābhiṃ viññāṇañcāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – hānabhāgiyo dhammo. Tadanudhammatā sati santiṭṭhati – ṭhitibhāgiyo dhammo. Nevasaññānāsaññāyatanasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti – visesabhāgiyo dhammo. Nibbidāsahagatā saññāmanasikārā samudācaranti virāgūpasaṃhitā – nibbedhabhāgiyo dhammo. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘ime dhammā hānabhāgiyā, ime dhammā ṭhitibhāgiyā, ime dhammā visesabhāgiyā, ime dhammā nibbedhabhāgiyāti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ’’.

31. Kathaṃ ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ? ‘‘Rūpaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ. ‘‘Vedanā… pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā’’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ.

32. Kathaṃ ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’’nti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ?

33. Tattha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, appiyehi sampayogo dukkho, piyehi vippayogo dukkho, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ; saṅkhittena pañcupādānakkhandhā [pañcupādānakkhandhāpi (ka.) satipaṭṭhānasutte saccavibhaṅge ca passitabbaṃ] dukkhā.

Tattha katamā jāti? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjāti okkanti abhinibbatti khandhānaṃ pātubhāvo āyatanānaṃ paṭilābho – ayaṃ vuccati jāti.

Tattha katamā jarā yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jarā jīraṇatā khaṇḍiccaṃ pāliccaṃ valittacatā āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko – ayaṃ vuccati jarā.

Tattha katamaṃ maraṇaṃ? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhā tamhā sattanikāyā cuti cavanatā bhedo antaradhānaṃ maccu maraṇaṃ kālakiriyā [kālaṃkiriyā (ka.)] khandhānaṃ bhedo kaḷevarassa nikkhepo jīvitindriyassupacchedo – idaṃ vuccati maraṇaṃ.

Tattha katamo soko? Ñātibyasanena [yo ñātibyasanena (syā.) passa saccavibhaṅge] vā phuṭṭhassa, bhogabyasanena vā phuṭṭhassa, rogabyasanena vā phuṭṭhassa, sīlabyasanena vā phuṭṭhassa, diṭṭhibyasanena vā phuṭṭhassa, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa, aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa soko socanā socitattaṃ antosoko antoparisoko cetaso parijjhāyanā domanassaṃ sokasallaṃ – ayaṃ vuccati soko.

Tattha katamo paridevo? Ñātibyasanena vā phuṭṭhassa, bhogabyasanena vā phuṭṭhassa, rogabyasanena vā phuṭṭhassa, sīlabyasanena vā phuṭṭhassa, diṭṭhibyasanena vā phuṭṭhassa, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa, aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa ādevo paridevo ādevanā, paridevanā ādevitattaṃ paridevitattaṃ vācā palāpo vippalāpo lālappo lālappanā lālappitattaṃ – ayaṃ vuccati paridevo.

Tattha katamaṃ dukkhaṃ? Yaṃ kāyikaṃ asātaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ kāyasamphassajaṃ asātaṃ dukkhaṃ vedayitaṃ, kāyasamphassajā asātā dukkhā vedanā – idaṃ vuccati dukkhaṃ.

Tattha katamaṃ domanassaṃ? Yaṃ cetasikaṃ asātaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ, cetosamphassajaṃ asātaṃ vedayitaṃ, cetosamphassajā asātā dukkhā vedanā – idaṃ vuccati domanassaṃ.

Tattha katamo upāyāso? Ñātibyasanena vā phuṭṭhassa, bhogabyasanena vā phuṭṭhassa, rogabyasanena vā phuṭṭhassa, sīlabyasanena vā phuṭṭhassa, diṭṭhibyasanena vā phuṭṭhassa, aññataraññatarena byasanena samannāgatassa, aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭhassa āyāso upāyāso āyāsanā upāyāsanā āyāsitattaṃ upāyāsitattaṃ – ayaṃ vuccati upāyāso.

Tattha katamo appiyehi sampayogo dukkho? Idha yassa te honti aniṭṭhā akantā amanāpā rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbā, ye vā panassa te honti anatthakāmā ahitakāmā aphāsukāmā ayogakkhemakāmā, yā tehi saddhiṃ saṅgati samāgamo samodhānaṃ missībhāvo – ayaṃ vuccati appiyehi sampayogo dukkho.

Tattha katamo piyehi vippayogo dukkho? Idha yassa te honti iṭṭhā kantā manāpā rūpā saddā gandhā rasā phoṭṭhabbā, ye vā panassa te honti atthakāmā hitakāmā phāsukāmā yogakkhemakāmā mātā vā pitā vā bhātā vā bhaginī vā mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā, yā tehi saddhiṃ asaṅgati asamāgamo asamodhānaṃ amissībhāvo – ayaṃ vuccati piyehi vippayogo dukkho.

Tattha katamaṃ yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ? Jātidhammānaṃ sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘‘aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā’’ti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ – idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ. Jarādhammānaṃ sattānaṃ…pe… byādhidhammānaṃ sattānaṃ… maraṇadhammānaṃ sattānaṃ… sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammānaṃ sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati – ‘‘aho vata mayaṃ na sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā assāma, na ca vata no sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā āgaccheyyu’’nti. Na kho panetaṃ icchāya pattabbaṃ – idampi yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ.

Tattha katame saṅkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā? Seyyathidaṃ [seyyathīdaṃ (syā. sī. aṭṭha.)] – rūpupādānakkhandho, [rūpūpādānakkhandho (syā.) evamuparipi], vedanupādānakkhandho saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho – ime vuccanti saṅkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā. Idaṃ vuccati dukkhaṃ ariyasaccaṃ.

34. Tattha katamaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ? Yāyaṃ taṇhā ponobhavikā [ponobbhavikā (syā.)] nandirāgasahagatā tatratatrābhinandinī, seyyathidaṃ – kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā, sā kho panesā taṇhā kattha uppajjamānā uppajjati, kattha nivisamānā nivisati? Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Kiñca loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ? Cakkhu loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Sotaṃ loke…pe… ghānaṃ loke… jivhā loke… kāyo loke… mano loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Rūpā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Saddā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ…pe… dhammā loke… cakkhuviññāṇaṃ loke…pe… manoviññāṇaṃ loke… cakkhusamphasso loke…pe… manosamphasso loke… cakkhusamphassajā vedanā loke…pe… manosamphassajā vedanā loke…

rūpasaññā loke…pe… dhammasaññā loke… rūpasañcetanā loke…pe… dhammasañcetanā loke… rūpataṇhā loke…pe… dhammataṇhā loke… rūpavitakko loke…pe… dhammavitakko loke… rūpavicāro loke…pe… dhammavicāro loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisati. Idaṃ vuccati dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ.

35. Tattha katamaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ? Yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo, sā kho panesā taṇhā kattha pahīyamānā pahīyati, kattha nirujjhamānā nirujjhati? Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati. Kiñca loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ? Cakkhuloke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati…pe… dhammavicāro loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati. Idaṃ vuccati dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ.

36. Tattha katamaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Tattha katamā sammādiṭṭhi? Dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ – ayaṃ vuccati sammādiṭṭhi.

Tattha katamo sammāsaṅkappo? Nekkhammasaṅkappo, abyāpādasaṅkappo, avihiṃsāsaṅkappo – ayaṃ vuccati sammāsaṅkappo.

Tattha katamā sammāvācā? Musāvādā veramaṇī [veramaṇi (ka.)], pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī – ayaṃ vuccati sammāvācā.

Tattha katamo sammākammanto? Pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, kāmesumicchācārā veramaṇī – ayaṃ vuccati sammākammanto.

Tattha katamo sammāājīvo? Idha ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvikaṃ [jīvitaṃ (ka.)] kappeti – ayaṃ vuccati sammāājīvo.

Tattha katamo sammāvāyāmo? Idha bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati, uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya…pe… anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya …pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati – ayaṃ vuccati sammāvāyāmo.

Tattha katamā sammāsati? Idha bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – ayaṃ vuccati sammāsati.

Tattha katamo sammāsamādhi? Idha bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati **sato ca sampajāno** sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘‘upekkhako satimā sukhavihārī’’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ayaṃ vuccati sammāsamādhi. Idaṃ vuccati dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’’nti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇaṃ. Evaṃ sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇaṃ.

Sutamayañāṇaniddeso paṭhamo.

2. Sīlamayañāṇaniddeso

37. Kathaṃ sutvāna saṃvare paññā sīlamaye ñāṇaṃ? Pañca sīlāni – pariyantapārisuddhisīlaṃ, apariyantapārisuddhisīlaṃ, paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ, aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ, paṭippassaddhipārisuddhisīlanti.

Tattha katamaṃ pariyantapārisuddhisīlaṃ? Anupasampannānaṃ pariyantasikkhāpadānaṃ – idaṃ pariyantapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ apariyantapārisuddhisīlaṃ? Upasampannānaṃ apariyantasikkhāpadānaṃ – idaṃ apariyantapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ? Puthujjanakalyāṇakānaṃ kusaladhamme yuttānaṃ sekkhapariyante [sekhapariyante (ka.)] paripūrakārīnaṃ kāye ca jīvite ca anapekkhānaṃ pariccattajīvitānaṃ – idaṃ paripuṇṇapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ? Sattannaṃ sekkhānaṃ – idaṃ aparāmaṭṭhapārisuddhisīlaṃ. Katamaṃ paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ? Tathāgatasāvakānaṃ khīṇāsavānaṃ paccekabuddhānaṃ tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ – idaṃ paṭippassaddhipārisuddhisīlaṃ.

38. Atthi sīlaṃ pariyantaṃ, atthi sīlaṃ apariyantaṃ. Tattha katamaṃ taṃ sīlaṃ pariyantaṃ? Atthi sīlaṃ lābhapariyantaṃ, atthi sīlaṃ yasapariyantaṃ, atthi sīlaṃ ñātipariyantaṃ, atthi sīlaṃ aṅgapariyantaṃ, atthi sīlaṃ jīvitapariyantaṃ.

Katamaṃ taṃ sīlaṃ lābhapariyantaṃ? Idhekacco lābhahetu lābhapaccayā lābhakāraṇā yathāsamādinnaṃ [yathāsamādiṇṇaṃ (ka.)] sikkhāpadaṃ vītikkamati – idaṃ taṃ sīlaṃ lābhapariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ yasapariyantaṃ? Idhekacco yasahetu yasapaccayā yasakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamati – idaṃ taṃ sīlaṃ yasapariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ ñātipariyantaṃ? Idhekacco ñātihetu ñātipaccayā ñātikāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamati – idaṃ taṃ sīlaṃ ñātipariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ aṅgapariyantaṃ? Idhekacco aṅgahetu aṅgapaccayā aṅgakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamati – idaṃ taṃ sīlaṃ aṅgapariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ jīvitapariyantaṃ? Idhekacco jīvitahetu jīvitapaccayā jīvitakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamati – idaṃ taṃ sīlaṃ jīvitapariyantaṃ. Evarūpāni sīlāni khaṇḍāni chiddāni sabalāni kammāsāni na bhujissāni na viññuppasatthāni [na viññūpasatthāni (ka.)] parāmaṭṭhāni asamādhisaṃvattanikāni [na samādhisaṃvattanikāni (ka.)] na avippaṭisāravatthukāni na pāmojjavatthukāni na pītivatthukāni na passaddhivatthukāni na sukhavatthukāni na samādhivatthukāni na yathābhūtañāṇadassanavatthukāni na ekantanibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattanti – idaṃ taṃ sīlaṃ pariyantaṃ.

Katamaṃ taṃ sīlaṃ apariyantaṃ? Atthi sīlaṃ na lābhapariyantaṃ, atthi sīlaṃ na yasapariyantaṃ, atthi sīlaṃ na ñātipariyantaṃ, atthi sīlaṃ na aṅgapariyantaṃ, atthi sīlaṃ na jīvitapariyantaṃ.

Katamaṃ taṃ sīlaṃ na lābhapariyantaṃ? Idhekacco lābhahetu lābhapaccayā lābhakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāya cittampi na uppādeti, kiṃ so vītikkamissati! Idaṃ taṃ sīlaṃ na lābhapariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ na yasapariyantaṃ? Idhekacco yasahetu yasapaccayā yasakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāya cittampi na uppādeti, kiṃ so vītikkamissati! Idaṃ taṃ sīlaṃ na yasapariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ na ñātipariyantaṃ? Idhekacco ñātihetu ñātipaccayā ñātikāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāya cittampi na uppādeti, kiṃ so vītikkamissati! Idaṃ taṃ sīlaṃ na ñātipariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ na aṅgapariyantaṃ? Idhekacco aṅgahetu aṅgapaccayā aṅgakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāya cittampi na uppādeti, kiṃ so vītikkamissati! Idaṃ taṃ sīlaṃ na aṅgapariyantaṃ. Katamaṃ taṃ sīlaṃ na jīvitapariyantaṃ? Idhekacco jīvitahetu jīvitapaccayā jīvitakāraṇā yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāya cittampi na uppādeti, kiṃ so vītikkamissati! Idaṃ taṃ sīlaṃ na jīvitapariyantaṃ. Evarūpāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni avippaṭisāravatthukāni pāmojjavatthukāni pītivatthukāni passaddhivatthukāni sukhavatthukāni samādhivatthukāni yathābhūtañāṇadassanavatthukāni ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti – idaṃ taṃ sīlaṃ apariyantaṃ.

39. Kiṃ sīlaṃ? Kati sīlāni? Kiṃ samuṭṭhānaṃ sīlaṃ? Kati dhammasamodhānaṃ sīlaṃ?

Kiṃ sīlanti cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ. **Kati sīlānī**ti tīṇi sīlāni – kusalasīlaṃ, akusalasīlaṃ, abyākatasīlaṃ.**Kiṃ samuṭṭhānaṃ sīla**nti kusalacittasamuṭṭhānaṃ kusalasīlaṃ, akusalacittasamuṭṭhānaṃ akusalasīlaṃ, abyākatacittasamuṭṭhānaṃ abyākatasīlaṃ. **Kati dhammasamodhānaṃ sīla**nti saṃvarasamodhānaṃ sīlaṃ, avītikkamasamodhānaṃ sīlaṃ, tathābhāve jātacetanāsamodhānaṃ sīlaṃ.

40. Pāṇātipātaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Adinnādānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Kāmesumicchācāraṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Musāvādaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Pisuṇaṃ vācaṃ [pisuṇāvācaṃ (syā. ka.) dī. ni. 1.9 passitabbā] saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Pharusaṃ vācaṃ [pharusavācaṃ (syā. ka.)] saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Samphappalāpaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Abhijjhaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Byāpādaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Micchādiṭṭhiṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ.

41. Nekkhammena kāmacchandaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Abyāpādena byāpādaṃ saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ…pe… avikkhepaṭṭhena uddhaccaṃ… dhammavavatthānena vicikicchaṃ… ñāṇena avijjaṃ… pāmojjena aratiṃ….

Paṭhamena jhānena [paṭhamajjhānena (syā.) evamīdisesu ṭhānesu] nīvaraṇe…pe… dutiyena jhānena vitakkavicāre… tatiyena jhānena pītiṃ… catutthena jhānena sukhadukkhaṃ… ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ… viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññaṃ… ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññaṃ… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññaṃ.

Aniccānupassanāya niccasaññaṃ…pe… dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ… anattā anupassanāya attasaññaṃ… nibbidānupassanāya nandiṃ… virāgānupassanāya rāgaṃ… nirodhā anupassanāya samudayaṃ… paṭinissaggānupassanāya ādānaṃ… khayānupassanāya ghanasaññaṃ… vayānupassanāya āyūhanaṃ.. vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññaṃ… animittānupassanāya nimittaṃ…. appaṇihitānupassanāya paṇidhiṃ… suññatānupassanāya abhinivesaṃ… adhipaññādhammavipassanāya sārādānābhinivesaṃ… yathābhūtañāṇadassanena sammohābhinivesaṃ… ādīnavānupassanāya ālayābhinivesaṃ… paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhaṃ… vivaṭṭanānupassanāya saññogābhinivesaṃ….

Sotāpattimaggena diṭṭhekaṭṭhe kilese…pe… sakadāgāmimaggena oḷārike kilese… anāgāmimaggena aṇusahagate kilese… arahattamaggena sabbakilese saṃvaraṭṭhena sīlaṃ, avītikkamaṭṭhena sīlaṃ.

Pañca sīlāni – pāṇātipātassa pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇī sīlaṃ, cetanā sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ. Evarūpāni sīlāni cittassa avippaṭisārāya saṃvattanti, pāmojjāya saṃvattanti, pītiyā saṃvattanti, passaddhiyā saṃvattanti, somanassāya saṃvattanti, āsevanāya saṃvattanti, bhāvanāya saṃvattanti, bahulīkammāya saṃvattanti, alaṅkārāya saṃvattanti, parikkhārāya saṃvattanti, parivārāya saṃvattanti, pāripūriyā saṃvattanti, ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti.

Evarūpānaṃ sīlānaṃ saṃvarapārisuddhi adhisīlaṃ, saṃvarapārisuddhiyā ṭhitaṃ cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati, avikkhepapārisuddhi adhicittaṃ saṃvarapārisuddhiṃ sammā passati, avikkhepapārisuddhiṃ sammā passati. Dassanapārisuddhi adhipaññā. Yo tattha saṃvaraṭṭho, ayaṃ adhisīlasikkhā. Yo tattha avikkhepaṭṭho, ayaṃ adhicittasikkhā. Yo tattha dassanaṭṭho, ayaṃ adhipaññāsikkhā.

Imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkhati, jānanto sikkhati, passanto sikkhati, paccavekkhanto sikkhati, cittaṃ adhiṭṭhahanto sikkhati, saddhāya adhimuccanto sikkhati, vīriyaṃ paggaṇhanto sikkhati, satiṃ upaṭṭhapento sikkhati, cittaṃ samādahanto sikkhati, paññāya pajānanto sikkhati, abhiññeyyaṃ abhijānanto sikkhati, pariññeyyaṃ parijānanto sikkhati, pahātabbaṃ pajahanto sikkhati, sacchikātabbaṃ sacchikaronto sikkhati, bhāvetabbaṃ bhāvento sikkhati.

Pañca sīlāni – adinnādānassa…pe… kāmesumicchācārassa… musāvādassa… pisuṇāya vācāya… pharusāya vācāya… samphappalāpassa… abhijjhāya… byāpādassa… micchādiṭṭhiyā… bhāvetabbaṃ bhāvento sikkhanti.

Nekkhammena kāmacchandassa…pe… abyāpādena byāpādassa… ālokasaññāya thinamiddhassa… avikkhepena uddhaccassa… … dhammavavatthānena vicikicchāya… ñāṇena avijjāya… pāmojjena aratiyā… bhāvetabbaṃ bhāvento sikkhati.

Paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ…pe… dutiyena jhānena vitakkavicārānaṃ… tatiyena jhānena pītiyā… catutthena jhānena sukhadukkhānaṃ… ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññāya paṭighasaññāya nānattasaññāya… viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññāya… ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññāya… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāya… bhāvetabbaṃ bhāvento sikkhati.

Aniccānupassanāya niccasaññāya…pe… dukkhānupassanāya sukhasaññāya… anattānupassanāya attasaññāya… nibbidānupassanāya nandiyā… virāgānupassanāya rāgassa… nirodhānupassanāya samudayassa… paṭinissaggānupassanāya ādānassa… khayānupassanāya ghanasaññāya… vayānupassanāya āyūhanassa… vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññāya… animittānupassanāya nimittassa… appaṇihitānupassanāya paṇidhiyā… suññatānupassanāya abhinivesassa… adhipaññādhammavipassanāya sārāgābhinivesassa… yathābhūtañāṇadassanena sammohābhinivesassa… ādīnavānupassanāya ālayābhinivesassa… paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhāya… vivaṭṭanānupassanāya saññogābhinivesassa bhāvetabbaṃ bhāvento sikkhati.

Sotāpattimaggena diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ…pe… sakadāgāmimaggena oḷārikānaṃ kilesānaṃ… anāgāmimaggena anusahagatānaṃ kilesānaṃ… arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇī sīlaṃ, cetanā sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlaṃ. Evarūpāni sīlāni cittassa avippaṭisārāya saṃvattanti, pāmojjāya saṃvattanti, pītiyā saṃvattanti, passaddhiyā saṃvattanti, somanassāya saṃvattanti, āsevanāya saṃvattanti, bhāvanāya saṃvattanti, bahulīkammāya saṃvattanti, alaṅkārāya saṃvattanti, parikkhārāya saṃvattanti, parivārāya saṃvattanti, pāripūriyā saṃvattanti, ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti.

42. Evarūpānaṃ sīlānaṃ saṃvarapārisuddhi adhisīlaṃ. Saṃvarapārisuddhiyā ṭhitaṃ cittaṃ avikkhepaṃ gacchati, avikkhepapārisuddhi adhicittaṃ. Saṃvarapārisuddhiṃ sammā passati, avikkhepapārisuddhiṃ sammā passati. Dassanapārisuddhi adhipaññā. Yo tattha saṃvaraṭṭho, ayaṃ adhisīlasikkhā. Yo tattha avikkhepaṭṭho, ayaṃ adhicittasikkhā. Yo tattha dassanaṭṭho, ayaṃ adhipaññāsikkhā. Imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkhati, jānanto sikkhati, passanto sikkhati, paccavekkhanto sikkhati, cittaṃ adhiṭṭhahanto sikkhati, saddhāya adhimuccanto sikkhati, vīriyaṃ paggaṇhanto sikkhati, satiṃ upaṭṭhapento sikkhati, cittaṃ samādahanto sikkhati, paññāya pajānanto sikkhati, abhiññeyyaṃ abhijānanto sikkhati, pariññeyyaṃ parijānanto sikkhati pahātabbaṃ pajahanto sikkhati, sacchikātabbaṃ sacchikaronto sikkhati, bhāvetabbaṃ bhāvento sikkhati. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘sutvāna saṃvare paññā sīlamaye ñāṇaṃ’’.

Sīlamayañāṇaniddeso dutiyo.

3. Samādhibhāvanāmayañāṇaniddeso

43. Kathaṃ saṃvaritvā samādahane paññā samādhibhāvanāmaye ñāṇaṃ? Eko samādhi – cittassa ekaggatā. Dve samādhī – lokiyo samādhi, lokuttaro samādhi. Tayo samādhī – savitakkasavicāro samādhi, avitakkavicāramatto samādhi, avitakkaavicāro samādhi. Cattāro samādhī – hānabhāgiyo samādhi, ṭhitibhāgiyo samādhi, visesabhāgiyo samādhi, nibbedhabhāgiyo samādhi. Pañca samādhī – pītipharaṇatā, sukhapharaṇatā, cetopharaṇatā, ālokapharaṇatā, paccavekkhaṇānimittaṃ [paccavekkhanānimittaṃ (ka.)].

Cha samādhī – buddhānussativasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, dhammānussativasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, saṅghānussativasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, sīlānussativasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, cāgānussativasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, devatānussativasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Satta samādhī – samādhikusalatā, samādhissa samāpattikusalatā, samādhissa ṭhitikusalatā, samādhissa vuṭṭhānakusalatā, samādhissa kallatākusalatā [kallitakusalatā (syā. ka.)], samādhissa gocarakusalatā, samādhissa abhinīhārakusalatā. Aṭṭha samādhī – pathavīkasiṇavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, āpokasiṇavasena…pe… tejokasiṇavasena… vāyokasiṇavasena… nīlakasiṇavasena… pītakasiṇavasena… lohitakasiṇavasena… odātakasiṇavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Nava samādhī – rūpāvacaro samādhi atthi hīno, atthi majjhomo, atthi paṇīto; arūpāvacaro samādhi atthi hīno, atthi majjhomo, atthi paṇīto; suññato samādhi, animitto samādhi, appaṇihito samādhi. Dasa samādhī – uddhumātakasaññāvasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, vinīlakasaññāvasena…pe… vipubbakasaññāvasena… vicchiddakasaññāvasena… vikkhāyitakasaññāvasena… vikkhittakasaññāvasena… hatavikkhittakasaññāvasena… lohitakasaññāvasena… puḷavakasaññāvasena [puḷuvaka saññāvasena (ka.)] … aṭṭhikasaññāvasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Ime pañcapaññāsa samādhi.

44. Api ca, pañcavīsati samādhissa samādhiṭṭhā – pariggahaṭṭhena samādhi, parivāraṭṭhena samādhi, paripūraṭṭhena samādhi, ekaggaṭṭhena samādhi, avikkhepaṭṭhena samādhi, avisāraṭṭhena samādhi, anāvilaṭṭhena samādhi, aniñjanaṭṭhena samādhi, vimuttaṭṭhena samādhi, ekattupaṭṭhānavasena cittassa ṭhitattā samādhi, samaṃ esatīti samādhi, visamaṃ nesatīti samādhi, samaṃ esitattā samādhi, visamaṃ nesitattā samādhi, samaṃ ādiyatīti samādhi, visamaṃ nādiyatīti samādhi, samaṃ ādinnattā samādhi, visamaṃ anādinnattā samādhi, samaṃ paṭipajjatīti samādhi, visamaṃ nappaṭipajjatīti samādhi, samaṃ paṭipannattā samādhi, visamaṃ nappaṭipannattā samādhi, samaṃ jhāyatīti samādhi, visamaṃ jhāpetīti samādhi, samaṃ jhātattā samādhi, visamaṃ jhāpitattā samādhi, samo ca hito ca sukho cāti samādhi. Ime pañcavīsati samādhissa samādhiṭṭhā. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘saṃvaritvā samādahane paññā samādhibhāvanāmaye ñāṇaṃ’’.

Samādhibhāvanāmayañāṇaniddeso tatiyo.

4. Dhammaṭṭhitiñāṇaniddeso

45. Kathaṃ paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ? Avijjā saṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saññogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca. Imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ avijjā saṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saññogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca. Imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

Saṅkhārā viññāṇassa…pe… viññāṇaṃ nāmarūpassa… nāmarūpaṃ saḷāyatanassa… saḷāyatanaṃ phassassa… phasso vedanāya… vedanā taṇhāya… taṇhā upādānassa… upādānaṃ bhavassa… bhavo jātiyā… jāti jarāmaraṇassa uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saññogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca. Imehi navahākārehi jāti paccayo, jarāmaraṇaṃ paccayasamuppannaṃ. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ jāti jarāmaraṇassa uppādaṭṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saññogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca. Imehi navahākārehi jāti paccayo, jarāmaraṇaṃ paccayasamuppannaṃ. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

46. Avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā. Ubhopete dhammā hetusamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā. Ubhopete dhammā hetusamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

Saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppannaṃ…pe… viññāṇaṃ hetu, nāmarūpaṃ hetusamuppannaṃ… nāmarūpaṃ hetu, saḷāyatanaṃ hetusamuppannaṃ… saḷāyatanaṃ hetu, phasso hetusamuppanno… phasso hetu, vedanā hetusamuppannā… vedanā hetu, taṇhā hetusamuppannā… taṇhā hetu, upādānaṃ hetusamuppannaṃ… upādānaṃ hetu, bhavo hetusamuppanno… bhavo hetu, jāti hetusamuppannā… jāti hetu, jarāmaraṇaṃ hetusamuppannaṃ. Ubhopete dhammā hetusamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ jāti hetu, jarāmaraṇaṃ hetusamuppannaṃ. Ubhopete dhammā hetusamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

Avijjā paṭiccā, saṅkhārā paṭiccasamuppannā. Ubhopete dhammā paṭiccasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ avijjā paṭiccā, saṅkhārā paṭiccasamuppannā. Ubhopete dhammā paṭiccasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

Saṅkhārā paṭiccā, viññāṇaṃ paṭiccasamuppannaṃ…pe… viññāṇaṃ paṭiccā, nāmarūpaṃ paṭiccasamuppannaṃ… nāmarūpaṃ paṭiccā, saḷāyatanaṃ paṭiccasamuppannaṃ… saḷāyatanaṃ paṭiccā, phasso paṭiccasamuppanno… phasso paṭiccā, vedanā paṭiccasamuppannā… vedanā paṭiccā, taṇhā paṭiccasamuppannā… taṇhā paṭiccā, upādānaṃ paṭiccasamuppannaṃ… upādānaṃ paṭiccā, bhavo paṭiccasamuppanno… bhavo paṭiccā, jāti paṭiccasamuppannā… jāti paṭiccā, jarāmaraṇaṃ paṭiccasamuppannaṃ. Ubhopete dhammā paṭiccasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ jāti paṭiccā, jarāmaraṇaṃ paṭiccasamuppannaṃ. Ubhopete dhammā paṭiccasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

Avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppannā. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

Saṅkhārā paccayā, viññāṇaṃ paccayasamuppannaṃ…pe… viññāṇaṃ paccayo, nāmarūpaṃ paccayasamuppannaṃ… nāmarūpaṃ paccayo, saḷāyatanaṃ paccayasamuppannaṃ… saḷāyatanaṃ paccayo, phasso paccayasamuppanno… phasso paccayo, vedanā paccayasamuppannā… vedanā paccayo, taṇhā paccayasamuppannā… taṇhā paccayo, upādānaṃ paccayasamuppannaṃ… upādānaṃ paccayo, bhavo paccayasamuppanno… bhavo paccayo, jāti paccayasamuppannā… jāti paccayo, jarāmaraṇaṃ paccayasamuppannaṃ. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ jāti paccayo, jarāmaraṇaṃ paccayasamuppannaṃ. Ubhopete dhammā paccayasamuppannāti – paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ.

47. Purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo. Ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā. Idha paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā. Ime pañca dhammā idhupapattibhavasmiṃ purekatassa kammassa paccayā. Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo. Ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyatiṃ paṭisandhiyā paccayā. Āyatiṃ paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā. Ime pañca dhammā āyatiṃ upapattibhavasmiṃ idha katassa kammassa paccayā. Itime catusaṅkhepe tayo addhe tisandhiṃ vīsatiyā ākārehi paṭiccasamuppādaṃ jānāti passati aññāti paṭivijjhati. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ’’.

Dhammaṭṭhitiñāṇaniddeso catuttho.

5. Sammasanañāṇaniddeso

48. Kathaṃ atītānāgatapaccuppannānaṃ dhammānaṃ saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ?

Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, dukkhato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, anattato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ.

Yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ aniccato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, dukkhato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, anattato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ.

Cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, dukkhato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, anattato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena anattā asārakaṭṭhenāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Vedanā…pe… saññā…pe… saṅkhārā…pe… viññāṇaṃ…pe… cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena, dukkhaṃ bhayaṭṭhena, anattā asārakaṭṭhenāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Vedanā…pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ.

Jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Bhavapaccayā jāti, asati…pe… upādānapaccayā bhavo, asati…pe… taṇhāpaccayā upādānaṃ, asati…pe… vedanāpaccayā taṇhā, asati…pe… phassapaccayā vedanā, asati…pe… saḷāyatanapaccayā phasso, asati…pe… nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, asati…pe… viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, asati…pe… saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, asati…pe… avijjāpaccayā saṅkhārā, asati avijjāya natthi saṅkhārāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ… anāgatampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā, asati avijjāya natthi saṅkhārāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘atītānāgatapaccuppannānaṃ dhammānaṃ saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ’’.

Sammasanañāṇaniddeso pañcamo.

6. Udayabbayañāṇaniddeso

49. Kathaṃ paccuppannānaṃ dhammānaṃ vipariṇāmānupassane paññā udayabbayānupassane ñāṇaṃ? Jātaṃ rūpaṃ paccuppannaṃ, tassa nibbattilakkhaṇaṃ udayo, vipariṇāmalakkhaṇaṃ vayo, anupassanā ñāṇaṃ. Jātā vedanā…pe… jātā saññā… jātā saṅkhārā… jātaṃ viññāṇaṃ… jātaṃ cakkhu…pe… jāto bhavo paccuppanno, tassa nibbattilakkhaṇaṃ udayo, vipariṇāmalakkhaṇaṃ vayo, anupassanā ñāṇaṃ.

50. Pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati, udayabbayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati? Pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passati; udayabbayaṃ passanto paññāsa lakkhaṇāni passati.

Rūpakkhandhassa udayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati, udayabbayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati? Vedanākkhandhassa…pe… saññākkhandhassa…pe… saṅkhārakkhandhassa…pe… viññāṇakkhandhassa udayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati, udayabbayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati? Rūpakkhandhassa udayaṃ passanto pañca lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto pañca lakkhaṇāni passati; udayabbayaṃ passanto dasa lakkhaṇāni passati. Vedanākkhandhassa…pe… saññākkhandhassa… saṅkhārakkhandhassa… viññāṇakkhandhassa udayaṃ passanto pañca lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto pañca lakkhaṇāni passati; udayabbayaṃ passanto dasa lakkhaṇāni passati.

Rūpakkhandhassa udayaṃ passanto katamāni pañca lakkhaṇāni passati? Avijjāsamudayā rūpasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā rūpasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Kammasamudayā rūpasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Āhārasamudayā rūpasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passati. Rūpakkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati.

Vayaṃ passanto katamāni pañca lakkhaṇāni passati? Avijjānirodhā rūpanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Taṇhānirodhā rūpanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Kammanirodhā rūpanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Āhāranirodhā rūpanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa vayaṃ passati. Rūpakkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Udayabbayaṃ passanto imāni dasa lakkhaṇāni passati.

Vedanākkhandhassa udayaṃ passanto katamāni pañca lakkhaṇāni passati? Avijjāsamudayā vedanāsamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā vedanāsamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Kammasamudayā vedanāsamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Phassasamudayā vedanāsamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Vedanākkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati.

Vayaṃ passanto katamāni pañca lakkhaṇāni passati? Avijjānirodhā vedanānirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Taṇhānirodhā vedanānirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Kammanirodhā vedanānirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Phassanirodhā vedanānirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vedanākkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Udayabbayaṃ passanto imāni dasa lakkhaṇāni passati.

Saññākkhandhassa…pe… saṅkhārakkhandhassa…pe… viññāṇakkhandhassa udayaṃ passanto katamāni pañca lakkhaṇāni passati? Avijjāsamudayā viññāṇasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena viññāṇakkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā viññāṇasamudayotipaccayasamudayaṭṭhena viññāṇakkhandhassa udayaṃ passati. Kammasamudayā viññāṇasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena viññāṇakkhandhassa udayaṃ passati. Nāmarūpasamudayā viññāṇasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena viññāṇakkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi viññāṇakkhandhassa udayaṃ passati. Viññāṇakkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati.

Vayaṃ passanto katamāni pañca lakkhaṇāni passati? Avijjānirodhā viññāṇanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena viññāṇakkhandhassa vayaṃ passati. Taṇhānirodhā viññāṇanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena viññāṇakkhandhassa vayaṃ passati. Kammanirodhā viññāṇanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena viññāṇakkhandhassa vayaṃ passati. Nāmarūpanirodhā viññāṇanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena viññāṇakkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi viññāṇakkhandhassa vayaṃ passati. Viññāṇakkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Udayabbayaṃ passanto imāni dasa lakkhaṇāni passati.

Pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto imāni pañcavīsati lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto imāni pañcavīsati lakkhaṇāni passati, udayabbayaṃ passanto imāni paññāsa lakkhaṇāni passati. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘paccuppannānaṃ dhammānaṃ vipariṇāmānupassane paññā udayabbayānupassane ñāṇaṃ’’. Rūpakkhandho [rūpakkhandhā (syā.)] āhārasamudayo. Vedanā, saññā, saṅkhārā – tayo [saṅkhārāti sesā (syā.)] khandhā phassasamudayā. Viññāṇakkhandho nāmarūpasamudayo.

Udayabbayañāṇaniddeso chaṭṭho.

7. Bhaṅgānupassanāñāṇaniddeso

51. Kathaṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇaṃ? Rūpārammaṇatā cittaṃ uppajjitvā bhijjati. Taṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā tassa cittassa bhaṅgaṃ anupassati. Anupassatīti, kathaṃ anupassati? Aniccato anupassati, no niccato. Dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati.

52. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati. Dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati.

Anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati. Nibbindanto nandiṃ pajahati. Virajjanto rāgaṃ pajahati. Nirodhento samudayaṃ pajahati. Paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati.

Vedanārammaṇatā…pe… saññārammaṇatā… saṅkhārārammaṇatā… viññāṇārammaṇatā… cakkhu…pe… jarāmaraṇārammaṇatā cittaṃ uppajjitvā bhijjati. Taṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā tassa cittassa bhaṅgaṃ anupassati. Anupassatīti, kathaṃ anupassati? Aniccato anupassati, no niccato. Dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati.

Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati. Dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati. Anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati. Nibbindanto nandiṃ pajahati. Virajjanto rāgaṃ pajahati. Nirodhento samudayaṃ pajahati. Paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati.

Vatthusaṅkamanā ceva, paññāya ca vivaṭṭanā;
Āvajjanā balañceva, paṭisaṅkhā vipassanā.

Ārammaṇaanvayena , ubho ekavavatthanā [ekavavatthānā (ka.)];
Nirodhe adhimuttatā, vayalakkhaṇavipassanā.

Ārammaṇañca paṭisaṅkhā, bhaṅgañca anupassati;
Suññato ca upaṭṭhānaṃ, adhipaññā vipassanā.

Kusalo tīsu anupassanāsu, catasso ca [catūsu ca (syā.)] vipassanāsu;
Tayo upaṭṭhāne kusalatā, nānādiṭṭhīsu na kampatīti.

Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇaṃ’’.

Bhaṅgānupassanāñāṇaniddeso sattamo.

8. Ādīnavañāṇaniddeso

53. Kathaṃ bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ? Uppādo bhayanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Pavattaṃ bhayanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Nimittaṃ bhayanti…pe… āyūhanā bhayanti…pe… paṭisandhi bhayanti… gati bhayanti… nibbatti bhayanti… upapatti bhayanti… jāti bhayanti… jarā bhayanti… byādhi bhayanti … maraṇaṃ bhayanti… soko bhayanti… paridevo bhayanti… upāyāso bhayanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ.

Anuppādo khemanti – santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ khemanti – santipade ñāṇaṃ…pe… anupāyāso khemanti – santipade ñāṇaṃ.

Uppādo bhayaṃ, anuppādo khemanti – santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ bhayaṃ, appavattaṃ khemanti – santipade ñāṇaṃ…pe… upāyāso bhayaṃ, anupāyāso khemanti – santipade ñāṇaṃ.

Uppādo dukkhanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Pavattaṃ dukkhanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ…pe… upāyāso dukkhanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ.

Anuppādo sukhanti – santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ sukhanti – santipade ñāṇaṃ…pe… anupāyāso sukhanti – santipade ñāṇaṃ.

Uppādo dukkhaṃ, anuppādo sukhanti – santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ dukkhaṃ, appavattaṃ sukhanti – santipade ñāṇaṃ…pe… upāyāso dukkhaṃ, anupāyāso sukhanti – santipade ñāṇaṃ.

Uppādo sāmisanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Pavattaṃ sāmisanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ…pe… upāyāso sāmisanti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ.

Anuppādo nirāmisanti – santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ nirāmisanti – santipade ñāṇaṃ…pe… anupāyāso nirāmisanti – santipade ñāṇaṃ.

Uppādo sāmisaṃ, anuppādo nirāmisanti – santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ sāmisaṃ, appavattaṃ nirāmisanti – santipade ñāṇaṃ…pe… upāyāso sāmisaṃ, anupāyāso nirāmisanti – santipade ñāṇaṃ.

Uppādo saṅkhārāti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ. Pavattaṃ saṅkhārāti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ…pe… upāyāso saṅkhārāti – bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ.

Anuppādo nibbānanti – santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ nibbānanti – santipade ñāṇaṃ…pe… anupāyāso nibbānanti – santipade ñāṇaṃ.

Uppādo saṅkhārā, anuppādo nibbānanti – santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ saṅkhārā, appavattaṃ nibbānanti – santipade ñāṇaṃ…pe… upāyāso saṅkhārā, anupāyāso nibbānanti – santipade ñāṇaṃ.

Uppādañca pavattañca, nimittaṃ dukkhanti passati;
Āyūhanaṃ paṭisandhiṃ, ñāṇaṃ ādīnave idaṃ.

Anuppādaṃ appavattaṃ, animittaṃ sukhanti ca;
Anāyūhanaṃ appaṭisandhiṃ, ñāṇaṃ santipade idaṃ.

Idaṃ ādīnave ñāṇaṃ, pañcaṭhānesu jāyati;
Pañcaṭhāne santipade, dasa ñāṇe pajānāti;
Dvinnaṃ ñāṇānaṃ kusalatā, nānādiṭṭhīsu na kampatīti.

Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ’’.

Ādīnavañāṇaniddeso aṭṭhamo.

9. Saṅkhārupekkhāñāṇaniddeso

54. Kathaṃ muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā [muccitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā (ka.)] paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ? Uppādaṃ muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā [uppādamuñcitukamyatā… (syā.)] paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, pavattaṃ muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, nimittaṃ muñcitukamyatā…pe… āyūhanaṃ muñcitukamyatā… paṭisandhiṃ muñcitukamyatā… gatiṃ muñcitukamyatā… nibbattiṃ muñcitukamyatā… upapattiṃ muñcitukamyatā… jātiṃ muñcitukamyatā… jaraṃ muñcitukamyatā… byādhiṃ muñcitukamyatā… maraṇaṃ muñcitukamyatā… sokaṃ muñcitukamyatā… paridevaṃ muñcitukamyatā…pe… upāyāsaṃ muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ.

Uppādo dukkhanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ.

Pavattaṃ dukkhanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ… pe… upāyāso dukkhanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ.

Uppādo bhayanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Pavattaṃ bhayanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ…pe… upāyāso bhayanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ.

Uppādo sāmisanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Pavattaṃ sāmisanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ…pe… upāyāso sāmisanti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ.

Uppādo saṅkhārāti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Pavattaṃ saṅkhārāti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ…pe… upāyāso saṅkhārāti – muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ.

Uppādo saṅkhārā, te saṅkhāre ajjhupekkhatīti – saṅkhārupekkhā. Ye ca saṅkhārā yā ca upekkhā ubhopete saṅkhārā, te saṅkhāre ajjhupekkhatīti – saṅkhārupekkhā. Pavattaṃ saṅkhārā…pe… nimittaṃ saṅkhārā… āyūhanā saṅkhārā… paṭisandhi saṅkhārā… gati saṅkhārā… nibbatti saṅkhārā… upapatti saṅkhārā… jāti saṅkhārā… jarā saṅkhārā… byādhi saṅkhārā… maraṇaṃ saṅkhārā… soko saṅkhārā… paridevo saṅkhārā…pe… upāyāso saṅkhārā, te saṅkhāre ajjhupekkhatīti – saṅkhārupekkhā. Ye ca saṅkhārā yā ca upekkhā ubhopete saṅkhārā, te saṅkhāre ajjhupekkhatīti – saṅkhārupekkhā.

55. Katihākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti? Aṭṭhahākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti. Puthujjanassa katihākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti? Sekkhassa katihākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti? Vītarāgassa katihākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti? Puthujjanassa dvīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti. Sekkhassa tīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti. Vītarāgassa tīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti.

Puthujjanassa katamehi dvīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti? Puthujjano saṅkhārupekkhaṃ abhinandati vā vipassati vā. Puthujjanassa imehi dvīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti. Sekkhassa katamehi tīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti? Sekkho saṅkhārupekkhaṃ abhinandati vā vipassati vā paṭisaṅkhāya vā phalasamāpattiṃ samāpajjati. Sekkhassa imehi tīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti. Vītarāgassa katamehi tīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti? Vītarāgo saṅkhārupekkhaṃ vipassati vā paṭisaṅkhāya vā phalasamāpattiṃ samāpajjati, tadajjhupekkhitvā suññatavihārena vā animittavihārena vā appaṇihitavihārena vā viharati. Vītarāgassa imehi tīhākārehi saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro hoti.

56. Kathaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro ekattaṃ hoti? Puthujjanassa saṅkhārupekkhaṃ abhinandato cittaṃ kilissati, bhāvanāya paripantho hoti, paṭivedhassa antarāyo hoti, āyatiṃ paṭisandhiyā paccayo hoti. Sekkhassapi saṅkhārupekkhaṃ abhinandato cittaṃ kilissati, bhāvanāya paripantho hoti, uttaripaṭivedhassa antarāyo hoti, āyatiṃ paṭisandhiyā paccayo hoti. Evaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro ekattaṃ hoti abhinandaṭṭhena.

Kathaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro ekattaṃ hoti? Puthujjano saṅkhārupekkhaṃ aniccatopi dukkhatopi anattatopi vipassati. Sekkhopi saṅkhārupekkhaṃ aniccatopi dukkhatopi anattatopi vipassati. Vītarāgopi saṅkhārupekkhaṃ aniccatopi dukkhatopi anattatopi vipassati. Evaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro ekattaṃ hoti anupassanaṭṭhena.

Kathaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti? Puthujjanassa saṅkhārupekkhā kusalā hoti. Sekkhassapi saṅkhārupekkhā kusalā hoti. Vītarāgassa saṅkhārupekkhā abyākatā hoti. Evaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti kusalābyākataṭṭhena.

Kathaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti? Puthujjanassa saṅkhārupekkhā kiñcikāle suviditā hoti, kiñcikāle na suviditā hoti. Sekkhassapi saṅkhārupekkhā kiñcikāle suviditā hoti, kiñcikāle na suviditā hoti. Vītarāgassa saṅkhārupekkhā accantaṃ suviditā hoti. Evaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti viditaṭṭhena ca aviditaṭṭhena ca.

Kathaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti? Puthujjano saṅkhārupekkhaṃ atittattā vipassati. Sekkhopi saṅkhārupekkhaṃ atittattā vipassati. Vītarāgo saṅkhārupekkhaṃ tittattā vipassati. Evaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti tittaṭṭhena ca atittaṭṭhena ca.

Kathaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti? Puthujjano saṅkhārupekkhaṃ tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ pahānāya sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāya vipassati. Sekkho saṅkhārupekkhaṃ tiṇṇaṃ saññojanānaṃ pahīnattā uttaripaṭilābhatthāya vipassati. Vītarāgo saṅkhārupekkhaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā diṭṭhadhammasukhavihāratthāya vipassati. Evaṃ puthujjanassa ca sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti pahīnaṭṭhena ca appahīnaṭṭhena ca.

Kathaṃ sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti? Sekkho saṅkhārupekkhaṃ abhinandati vā vipassati vā paṭisaṅkhāya vā phalasamāpattiṃ samāpajjati. Vītarāgo saṅkhārupekkhaṃ vipassati vā paṭisaṅkhāya vā phalasamāpattiṃ samāpajjati, tadajjhupekkhitvā suññatavihārena vā animittavihārena vā appaṇihitavihārena vā viharati. Evaṃ sekkhassa ca vītarāgassa ca saṅkhārupekkhāya cittassa abhinīhāro nānattaṃ hoti vihārasamāpattaṭṭhena.

57. Kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti? Kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti. Dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti.

Katamā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti? Paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya nīvaraṇe paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Dutiyaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya vitakkavicāre paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Tatiyaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya pītiṃ paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Catutthaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya sukhadukkhe paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Viññāṇañcāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya ākāsānañcāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Ākiñcaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya viññāṇañcāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Imā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti.

Katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ…pe… paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Sakadāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāya…pe… sakadāgāmiphalasamāpattatthāya…pe… anāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāya…pe…

anāgāmiphalasamāpattatthāya …pe… arahattamaggaṃ paṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Arahattaphalasamāpattatthāya…pe… suññatavihārasamāpattatthāya…pe… animittavihārasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ…pe… paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Imā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti.

58. Kati saṅkhārupekkhā kusalā, kati akusalā, kati abyākatā? Pannarasa saṅkhārupekkhā kusalā, tisso saṅkhārupekkhā abyākatā. Natthi saṅkhārupekkhā akusalā.

Paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā, aṭṭha cittassa gocarā;
Puthujjanassa dve honti, tayo sekkhassa gocarā;
Tayo ca vītarāgassa, yehi cittaṃ vivaṭṭati.

Aṭṭha samādhissa paccayā, dasa ñāṇassa gocarā;
Aṭṭhārasa saṅkhārupekkhā, tiṇṇaṃ vimokkhāna paccayā.

Ime aṭṭhārasākārā, paññā yassa pariccitā;
Kusalo saṅkhārupekkhāsu, nānādiṭṭhīsu na kampatīti.

Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ’’.

Saṅkhārupekkhāñāṇaniddeso navamo.

10. Gotrabhuñāṇaniddeso

59. Kathaṃ bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuñāṇaṃ? Uppādaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Pavattaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Nimittaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Āyūhanaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Paṭisandhiṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Gatiṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Nibbattiṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Upapattiṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Jātiṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Jaraṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Byādhiṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Maraṇaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Sokaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Paridevaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Upāyāsaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Anuppādaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Appavattaṃ pakkhandatīti – gotrabhu…pe… nirodhaṃ nibbānaṃ pakkhandatīti – gotrabhu.

Uppādaṃ abhibhuyyitvā anuppādaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Pavattaṃ abhibhuyyitvā appavattaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Nimittaṃ abhibhuyyitvā animittaṃ pakkhandatīti – gotrabhu …pe… bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyitvā nirodhaṃ nibbānaṃ pakkhandatīti – gotrabhu.

Uppādā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Pavattā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Nimittā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Āyūhanā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Paṭisandhiyā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Gatiyā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Nibbattiyā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Upapattiyā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Jātiyā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Jarāya vuṭṭhātīti – gotrabhu. Byādhimhā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Maraṇā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Sokā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Paridevā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Upāyāsā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Bahiddhā saṅkhāranimittā vuṭṭhātīti – gotrabhu. Anuppādaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Appavattaṃ pakkhandatīti – gotrabhu…pe… nirodhaṃ nibbānaṃ pakkhandatīti – gotrabhu.

Uppādā vuṭṭhahitvā [vuṭṭhitvā (syā. ka.)] anuppādaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Pavattā vuṭṭhahitvā appavattaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Nimittā vuṭṭhahitvā animittaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Āyūhanā vuṭṭhahitvā anāyūhanaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Paṭisandhiyā vuṭṭhahitvā appaṭisandhiṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Gatiyā vuṭṭhahitvā agatiṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Nibbattiyā vuṭṭhahitvā anibbattiṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Upapattiyā vuṭṭhahitvā anupapattiṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Jātiyā vuṭṭhahitvā ajātiṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Jarāya vuṭṭhahitvā ajaraṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Byādhimhā vuṭṭhahitvā abyādhiṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Maraṇā vuṭṭhahitvā amataṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Sokā vuṭṭhahitvā asokaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Paridevā vuṭṭhahitvā aparidevaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Upāyāsā vuṭṭhahitvā anupāyāsaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Bahiddhā saṅkhāranimittā vuṭṭhahitvā nirodhaṃ nibbānaṃ pakkhandatīti – gotrabhu.

Uppādā vivaṭṭatīti – gotrabhu. Pavattā vivaṭṭatīti – gotrabhu…pe… bahiddhā saṅkhāranimittā vivaṭṭatīti – gotrabhu. Anuppādaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Appavattaṃ pakkhandatīti – gotrabhu… pe… nirodhaṃ nibbānaṃ pakkhandatīti – gotrabhu.

Uppādā vivaṭṭitvā anuppādaṃ pakkhandatīti – gotrabhu. Pavattā vivaṭṭitvā appavattaṃ pakkhandatīti – gotrabhu…pe… bahiddhā saṅkhāranimittā vivaṭṭitvā nirodhaṃ nibbānaṃ pakkhandatīti – gotrabhu.

60. Kati gotrabhū dhammā samathavasena uppajjanti? Kati gotrabhū dhammā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha gotrabhū dhammā samathavasena uppajjanti. Dasa gotrabhū dhammā vipassanāvasena uppajjanti.

Katame aṭṭha gotrabhū dhammā samathavasena uppajjanti? Paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya nīvaraṇe abhibhuyyatīti – gotrabhu. Dutiyaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya vitakkavicāre abhibhuyyatīti – gotrabhu. Tatiyaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya pītiṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Catutthaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya sukhadukkhe abhibhuyyatīti – gotrabhu. Ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Viññāṇañcāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya ākāsānañcāyatanasaññaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Ākiñcaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya viññāṇañcāyatanasaññaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Ime aṭṭha gotrabhū dhammā samathavasena uppajjanti.

Katame dasa gotrabhū dhammā vipassanāvasena uppajjanti? Sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ…pe… abhibhuyyatīti – gotrabhu. Sakadāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāya…pe… sakadāgāmiphalasamāpattatthāya… anāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāya… anāgāmiphalasamāpattatthāya… arahattamaggaṃ paṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyatīti – gotrabhu. Arahattaphalasamāpattatthāya… suññatavihārasamāpattatthāya… animittavihārasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ…pe… abhibhuyyatīti – gotrabhu. Ime dasa gotrabhū dhammā vipassanāvasena uppajjanti.

Kati gotrabhū dhammā kusalā, kati akusalā, kati abyākatā? Pannarasa gotrabhū dhammā kusalā, tayo gotrabhū dhammā abyākatā. Natthi gotrabhū dhammā akusalāti.

Sāmisañca nirāmisaṃ, paṇihitañca appaṇihitaṃ;
Saññuttañca visaññuttaṃ, vuṭṭhitañca avuṭṭhitaṃ.

Aṭṭha samādhissa paccayā, dasa ñāṇassa gocarā;

Aṭṭhārasa gotrabhū dhammā, tiṇṇaṃ vimokkhāna paccayā.

Ime aṭṭhārasākārā, paññā yassa pariccitā;
Kusalo vivaṭṭe vuṭṭhāne, nānādiṭṭhīsu na kampatīti.

Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuñāṇaṃ’’.

Gotrabhuñāṇaniddeso dasamo.

11. Maggañāṇaniddeso

61. Kathaṃ dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ? Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’. Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo micchāsaṅkappā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Pariggahaṭṭhena sammāvācā micchāvācāya vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto micchākammantā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Vodānaṭṭhena sammāājīvo micchāājīvā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Paggahaṭṭhena sammāvāyāmo micchāvāyāmā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati micchāsatiyā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi micchāsamādhito vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Sakadāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi …pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi oḷārikā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā oḷārikā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Anāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi anusahagatā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā anusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Arahattamaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi rūparāgā arūparāgā mānā uddhaccā avijjāya mānānusayā bhavarāgānusayā avijjānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

62. Ajātaṃ jhāpeti jātena, jhānaṃ tena pavuccati;
Jhānavimokkhe kusalatā, nānādiṭṭhīsu na kampati.

Samādahitvā yathā ce vipassati, vipassamāno tathā ce samādahe;
Vipassanā ca samatho tadā ahu, samānabhāgā yuganaddhā vattare.

Dukkhā saṅkhārā sukho, nirodho iti dassanaṃ [nirodhoti dassanaṃ (syā. ka.)];
Dubhato vuṭṭhitā paññā, phasseti amataṃ padaṃ.

Vimokkhacariyaṃ jānāti, nānattekattakovido;
Dvinnaṃ ñāṇānaṃ kusalatā, nānādiṭṭhīsu na kampatīti.

Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ’’.

Maggañāṇaniddeso ekādasamo.

12. Phalañāṇaniddeso

63. Kathaṃ payogappaṭippassaddhipaññā phale ñāṇaṃ? Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammādiṭṭhi. Maggassetaṃ phalaṃ.

Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo micchāsaṅkappā vuṭṭhāti tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāsaṅkappo. Maggassetaṃ phalaṃ.

Pariggahaṭṭhena sammāvācā micchāvācāya vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāvācā. Maggassetaṃ phalaṃ.

Samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto micchākammantā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammākammanto. Maggassetaṃ phalaṃ.

Vodānaṭṭhena sammāājīvo micchāājīvā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāājīvo. Maggassetaṃ phalaṃ.

Paggahaṭṭhena sammāvāyāmo micchāvāyāmā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāvāyāmo. Maggassetaṃ phalaṃ.

Upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati micchāsatiyā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāsati. Maggassetaṃ phalaṃ.

Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi micchāsamādhito vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāsamādhi. Maggassetaṃ phalaṃ.

Sakadāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi oḷārikā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā oḷārikā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāsamādhi. Maggassetaṃ phalaṃ.

Anāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi anusahagatā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā anusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāsamādhi. Maggassetaṃ phalaṃ.

Arahattamaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi rūparāgā arūparāgā mānā uddhaccā avijjāya mānānusayā bhavarāgānusayā avijjānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati sammāsamādhi. Maggassetaṃ phalaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘payogappaṭippassaddhipaññā phale ñāṇaṃ’’.

Phalañāṇaniddeso dvādasamo.

13. Vimuttiñāṇaniddeso

64. Kathaṃ chinnavaṭumānupassane paññā vimuttiñāṇaṃ? Sotāpattimaggena sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo attano cittassa upakkilesā sammā samucchinnā honti. Imehi pañcahi upakkilesehi sapariyuṭṭhānehi cittaṃ vimuttaṃ hoti suvimuttaṃ. Taṃvimutti ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘chinnavaṭumānupassane paññā vimuttiñāṇaṃ’’.

Sakadāgāmimaggena oḷārikaṃ kāmarāgasaññojanaṃ, paṭighasaññojanaṃ, oḷāriko kāmarāgānusayo, paṭighānusayo – attano cittassa upakkilesā sammā samucchinnā honti. Imehi catūhi upakkilesehi sapariyuṭṭhānehi cittaṃ vimuttaṃ hoti suvimuttaṃ. Taṃvimutti ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘chinnavaṭumānupassane paññā vimuttiñāṇaṃ’’.

Anāgāmimaggena anusahagataṃ kāmarāgasaññojanaṃ, paṭighasaññojanaṃ, anusahagato kāmarāgānusayo, paṭighānusayo – attano cittassa upakkilesā sammā samucchinnā honti. Imehi catūhi upakkilesehi sapariyuṭṭhānehi cittaṃ vimuttaṃ hoti suvimuttaṃ. Taṃvimutti ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘chinnavaṭumānupassane paññā vimuttiñāṇaṃ’’.

Arahattamaggena rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā, mānānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo – attano cittassa upakkilesā sammā samucchinnā honti. Imehi aṭṭhahi upakkilesehi sapariyuṭṭhānehi cittaṃ vimuttaṃ hoti suvimuttaṃ. Taṃvimutti ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘chinnavaṭumānupassane paññā vimuttiñāṇaṃ’’. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘chinnavaṭumānupassane paññā vimuttiñāṇaṃ’’.

Vimuttiñāṇaniddeso terasamo.

14. Paccavekkhaṇañāṇaniddeso

65. Kathaṃ tadā samudāgate dhamme passane paññā paccavekkhaṇe ñāṇaṃ?

Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi tadā samudāgatā. Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo tadā samudāgato. Pariggahaṭṭhena sammāvācā tadā samudāgatā. Samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto tadā samudāgato. Vodānaṭṭhena sammāājīvo tadā samudāgato. Paggahaṭṭhena sammāvāyāmo tadā samudāgato. Upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati tadā samudāgatā. Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi tadā samudāgato.

Upaṭṭhānaṭṭhena satisambojjhaṅgo tadā samudāgato. Pavicayaṭṭhena dhammavicayasambojjhaṅgo tadā samudāgato. Paggahaṭṭhena vīriyasambojjhaṅgo tadā samudāgato. Pharaṇaṭṭhena pītisambojjhaṅgo tadā samudāgato. Upasamaṭṭhena passaddhisambojjhaṅgo tadā samudāgato. Avikkhepaṭṭhena samādhisambojjhaṅgo tadā samudāgato. Paṭisaṅkhānaṭṭhena upekkhāsambojjhaṅgo tadā samudāgato.

Assaddhiye akampiyaṭṭhena saddhābalaṃ tadā samudāgataṃ. Kosajje akampiyaṭṭhena vīriyabalaṃ tadā samudāgataṃ. Pamāde akampiyaṭṭhena satibalaṃ tadā samudāgataṃ. Uddhacce akampiyaṭṭhena samādhibalaṃ tadā samudāgataṃ. Avijjāya akampiyaṭṭhena paññābalaṃ tadā samudāgataṃ.

Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ tadā samudāgataṃ. Paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ tadā samudāgataṃ. Upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ tadā samudāgataṃ. Avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ tadā samudāgataṃ. Dassanaṭṭhena paññindriyaṃ tadā samudāgataṃ.

Ādhipateyyaṭṭhena indriyā tadā samudāgatā. Akampiyaṭṭhena balā tadā samudāgatā. Niyyānaṭṭhena sambojjhaṅgā tadā samudāgatā. Hetuṭṭhena maggo tadā samudāgato. Upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānā tadā samudāgatā. Padahanaṭṭhena sammappadhānā tadā samudāgatā. Ijjhanaṭṭhena iddhipādā tadā samudāgatā. Tathaṭṭhena saccā tadā samudāgatā. Avikkhepaṭṭhena samatho tadā samudāgato. Anupassanaṭṭhena vipassanā tadā samudāgatā. Ekarasaṭṭhena samathavipassanā tadā samudāgatā. Anativattanaṭṭhena yuganaddhaṃ tadā samudāgataṃ. Saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi tadā samudāgatā. Avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi tadā samudāgatā. Dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi tadā samudāgatā. Vimuttaṭṭhena vimokkho tadā samudāgato. Paṭivedhaṭṭhena vijjā tadā samudāgatā. Pariccāgaṭṭhena vimutti tadā samudāgatā. Samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ tadā samudāgataṃ.

Chando mūlaṭṭhena tadā samudāgato. Manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena tadā samudāgato. Phasso samodhānaṭṭhena tadā samudāgato. Vedanā samosaraṇaṭṭhena tadā samudāgatā. Samādhi pamukhaṭṭhena tadā samudāgato. Sati ādhipateyyaṭṭhena tadā samudāgatā. Paññā taduttaraṭṭhena tadā samudāgatā. Vimutti sāraṭṭhena tadā samudāgatā. Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena tadā samudāgataṃ. Vuṭṭhahitvā paccavekkhati, ime dhammā tadā samudāgatā.

Sotāpattiphalakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi tadā samudāgatā. Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo tadā samudāgato…pe… paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ tadā samudāgataṃ. Chando mūlaṭṭhena tadā samudāgato. Manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena tadā samudāgato. Phasso samodhānaṭṭhena tadā samudāgato. Vedanā samosaraṇaṭṭhena tadā samudāgatā. Samādhi pamukhaṭṭhena tadā samudāgato. Sati ādhipateyyaṭṭhena tadā samudāgatā. Paññā taduttaraṭṭhena tadā samudāgatā. Vimutti sāraṭṭhena tadā samudāgatā. Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena tadā samudāgataṃ. Vuṭṭhahitvā paccavekkhati, ime dhammā tadā samudāgatā.

Sakadāgāmimaggakkhaṇe…pe… sakadāgāmiphalakkhaṇe…pe… anāgāmimaggakkhaṇe…pe… anāgāmiphalakkhaṇe…pe… arahattamaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi tadā samudāgatā…pe… samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ tadā samudāgataṃ. Chando mūlaṭṭhena tadā samudāgato…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena tadā samudāgataṃ. Vuṭṭhahitvā paccavekkhati, ime dhammā tadā samudāgatā.

Arahattaphalakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi tadā samudāgatā …pe… paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ tadā samudāgataṃ. Chando mūlaṭṭhena tadā samudāgato …pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena tadā samudāgataṃ. Vuṭṭhahitvā paccavekkhati, ime dhammā tadā samudāgatā. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘tadā samudāgate dhamme passane paññā paccavekkhaṇe ñāṇaṃ’’.

Paccavekkhaṇañāṇaniddeso cuddasamo.

15. Vatthunānattañāṇaniddeso

66. Kathaṃ ajjhattavavatthāne paññā vatthunānatte ñāṇaṃ? Kathaṃ ajjhattadhamme vavattheti? Cakkhuṃ ajjhattaṃ vavattheti, sotaṃ ajjhattaṃ vavattheti, ghānaṃ ajjhattaṃ vavattheti, jivhaṃ ajjhattaṃ vavattheti, kāyaṃ ajjhattaṃ vavattheti, manaṃ ajjhattaṃ vavattheti.

Kathaṃ cakkhuṃ ajjhattaṃ vavattheti? Cakkhu avijjāsambhūtanti vavattheti, cakkhu taṇhāsambhūtanti vavattheti, cakkhu kammasambhūtanti vavattheti, cakkhu āhārasambhūtanti vavattheti, cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyāti vavattheti, cakkhu uppannanti vavattheti, cakkhu samudāgatanti vavattheti. Cakkhu ahutvā sambhūtaṃ, hutvā na bhavissatīti vavattheti. Cakkhuṃ antavantato vavattheti, cakkhu addhuvaṃ asassataṃ vipariṇāmadhammanti vavattheti, cakkhu aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti vavattheti. Cakkhuṃ aniccato vavattheti, no niccato; dukkhato vavattheti, no sukhato; anattato vavattheti, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati; nirodheti, no samudeti; paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato vavatthento niccasaññaṃ pajahati, dukkhato vavatthento sukhasaññaṃ pajahati, anattato vavatthento attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Evaṃ cakkhuṃ ajjhattaṃ vavattheti.

Kathaṃ sotaṃ ajjhattaṃ vavattheti? Sotaṃ avijjāsambhūtanti vavattheti…pe… evaṃ sotaṃ ajjhattaṃ vavattheti. Kathaṃ ghānaṃ ajjhattaṃ vavattheti? Ghānaṃ avijjāsambhūtanti vavattheti…pe… evaṃ ghānaṃ ajjhattaṃ vavattheti. Kathaṃ jivhaṃ ajjhattaṃ vavattheti? Jivhā avijjāsambhūtāti vavattheti, jivhā taṇhāsambhūtāti vavattheti, jivhā kammasambhūtāti vavattheti, jivhā āhārasambhūtāti vavattheti, jivhā catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyāti vavattheti, jivhā uppannāti vavattheti jivhā samudāgatāti vavattheti. Jivhā ahutvā sambhūtā, hutvā na bhavissatīti vavattheti. Jivhaṃ antavantato vavattheti, jivhā addhuvā asassatā vipariṇāmadhammāti vavattheti, jivhā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammāti vavattheti. Jivhaṃ aniccato vavattheti, no niccato…pe… paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato vavatthento niccasaññaṃ pajahati…pe… paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Evaṃ jivhaṃ ajjhattaṃ vavattheti.

Kathaṃ kāyaṃ ajjhattaṃ vavattheti? Kāyo avijjāsambhūtoti vavattheti, kāyo taṇhāsambhūtoti vavattheti, kāyo kammasambhūtoti vavattheti, kāyo āhārasambhūtoti vavattheti, kāyo catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyāti vavattheti, kāyo uppannoti vavattheti, kāyo samudāgatoti vavattheti. Kāyo ahutvā sambhūto, hutvā na bhavissatīti vavattheti. Kāyaṃ antavantato vavattheti, kāyo addhuvo asassato vipariṇāmadhammoti vavattheti, kāyo anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammoti vavattheti. Kāyaṃ aniccato vavattheti, no niccato; dukkhato vavattheti, no sukhato…pe… paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato vavatthento niccasaññaṃ pajahati, dukkhato vavatthento sukhasaññaṃ pajahati…pe… paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Evaṃ kāyaṃ ajjhattaṃ vavattheti.

Kathaṃ manaṃ ajjhattaṃ vavattheti? Mano avijjāsambhūtoti vavattheti, mano taṇhāsambhūtoti vavattheti, mano kammasambhūtoti vavattheti, mano āhārasambhūtoti vavattheti, mano uppannoti vavattheti, mano samudāgatoti vavattheti. Mano ahutvā sambhūto, hutvā na bhavissatīti vavattheti. Manaṃ antavantato vavattheti, mano addhuvo asassato vipariṇāmadhammoti vavattheti, mano anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammoti vavattheti. Manaṃ aniccato vavattheti, no niccato; dukkhato vavattheti, no sukhato; anattato vavattheti, no attato;

nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati; nirodheti, no samudeti; paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato vavatthento niccasaññaṃ pajahati, dukkhato vavatthento sukhasaññaṃ pajahati, anattato vavatthento attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Evaṃ manaṃ ajjhattaṃ vavattheti. Evaṃ ajjhattadhamme vavattheti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘ajjhattavavatthāne paññā vatthunānatte ñāṇaṃ’’.

Vatthunānattañāṇaniddeso pannarasamo.

16. Gocaranānattañāṇaniddeso

67. Kathaṃ bahiddhā vavatthāne paññā gocaranānatte ñāṇaṃ? Kathaṃ bahiddhā dhamme vavattheti? Rūpe bahiddhā vavattheti, sadde bahiddhā vavattheti, gandhe bahiddhā vavattheti, rase bahiddhā vavattheti, phoṭṭhabbe bahiddhā vavattheti, dhamme bahiddhā vavattheti.

Kathaṃ rūpe bahiddhā vavattheti? Rūpā avijjāsambhūtāti vavattheti rūpā taṇhāsambhūtāti vavattheti, rūpā kammasambhūtāti vavattheti, rūpā āhārasambhūtāti vavattheti, rūpā catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyāti vavattheti, rūpā uppannāti vavattheti, rūpā samudāgatāti vavattheti. Rūpā ahutvā sambhūtā, hutvā na bhavissantīti vavattheti. Rūpe antavantato vavattheti, rūpā addhuvā asassatā vipariṇāmadhammāti vavattheti. Rūpā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammāti vavattheti. Rūpe aniccato vavattheti, no niccato; dukkhato vavattheti, no sukhato; anattato vavattheti, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati; nirodheti, no samudeti; paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato vavatthento niccasaññaṃ pajahati, dukkhato vavatthento sukhasaññaṃ pajahati, anattato vavatthento attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Evaṃ rūpe bahiddhā vavattheti.

Kathaṃ sadde bahiddhā vavattheti? Saddā avijjāsambhūtāti vavattheti…pe… saddā catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyāti vavattheti, saddā uppannāti vavattheti, saddā samudāgatāti vavattheti. Saddā ahutvā sambhūtā, hutvā na bhavissantīti vavattheti. Sadde antavantato vavattheti, saddā addhuvā asassatā vipariṇāmadhammāti vavattheti, saddā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammāti vavattheti. Sadde aniccato vavattheti, no niccato…pe… evaṃ sadde bahiddhā vavattheti.

Kathaṃ gandhe bahiddhā vavattheti? Gandhā avijjāsambhūtāti vavattheti, gandhā taṇhāsambhūtāti vavattheti…pe… evaṃ gandhe bahiddhā vavattheti. Kathaṃ rase bahiddhā vavattheti? Rasā avijjāsambhūtāti vavattheti, rasā taṇhāsambhūtāti vavattheti…pe… evaṃ rase bahiddhā vavattheti. Kathaṃ phoṭṭhabbe bahiddhā vavattheti? Phoṭṭhabbā avijjāsambhūtāti vavattheti, phoṭṭhabbā taṇhāsambhūtāti vavattheti, phoṭṭhabbā kammasambhūtāti vavattheti, phoṭṭhabbā āhārasambhūtāti vavattheti, phoṭṭhabbā uppannāti vavattheti. Phoṭṭhabbā samudāgatāti vavattheti…pe… evaṃ phoṭṭhabbe bahiddhā vavattheti.

Kathaṃ dhamme bahiddhā vavattheti? Dhammā avijjāsambhūtāti vavattheti, dhammā taṇhāsambhūtāti vavattheti, dhammā kammasambhūtāti vavattheti, dhammā āhārasambhūtāti vavattheti, dhammā uppannāti vavattheti, dhammā samudāgatāti vavattheti. Dhammā ahutvā sambhūtā, hutvā na bhavissantīti vavattheti. Dhamme antavantato vavattheti, dhammā addhuvā asassatā vipariṇāmadhammāti vavattheti, dhammā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammāti vavattheti. Dhamme aniccato vavattheti, no niccato; dukkhato vavattheti, no sukhato; anattato vavattheti, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati; nirodheti, no samudeti; paṭinissajjati, no ādiyati…pe… aniccato vavatthento niccasaññaṃ pajahati, dukkhato vavatthento sukhasaññaṃ pajahati, anattato vavatthento attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Evaṃ dhamme bahiddhā vavattheti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘bahiddhā vavatthāne paññā gocaranānatte ñāṇaṃ’’.

Gocaranānattañāṇaniddeso soḷasamo.

17. Cariyānānattañāṇaniddeso

68. Kathaṃ cariyāvavatthāne paññā cariyānānatte ñāṇaṃ? **Cariyā**ti tisso cariyāyo – viññāṇacariyā, aññāṇacariyā, ñāṇacariyā.

Katamā viññāṇacariyā? Dassanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā rūpesu, dassanaṭṭho cakkhuviññāṇaṃ viññāṇacariyā rūpesu, diṭṭhattā abhiniropanā vipākamanodhātu [abhiniropanavipākamanodhātu (syā.)] viññāṇacariyā rūpesu, abhiniropitattā vipākamanoviññāṇadhātu viññāṇacariyā rūpesu. Savanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā saddesu, savanattho sotaviññāṇaṃ viññāṇacariyā saddesu, sutattā abhiniropanā vipākamanodhātu viññāṇacariyā saddesu, abhiniropitattā vipākamanoviññāṇadhātu viññāṇacariyā saddesu. Ghāyanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā gandhesu, ghāyanaṭṭho [ghāyanattho (syā. ka.)] ghānaviññāṇaṃ viññāṇacariyā gandhesu, ghāyitattā abhiniropanā vipākamanodhātu viññāṇacariyā gandhesu, abhiniropitattā vipākamanoviññāṇadhātu viññāṇacariyā gandhesu. Sāyanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā rasesu, sāyanaṭṭho jivhāviññāṇaṃ viññāṇacariyā rasesu, sāyitattā abhiniropanā vipākamanodhātu viññāṇacariyā rasesu, abhiniropitattā vipākamanoviññāṇadhātu viññāṇacariyā rasesu. Phusanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā phoṭṭhabbesu, phusanaṭṭho kāyaviññāṇaṃ viññāṇacariyā phoṭṭhabbesu, phuṭṭhattā abhiniropanā vipākamanodhātu viññāṇacariyā phoṭṭhabbesu, abhiniropitattā vipākamanoviññāṇadhātu viññāṇacariyā phoṭṭhabbesu. Vijānanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā dhammesu, vijānanaṭṭho manoviññāṇaṃ viññāṇacariyā dhammesu, viññātattā abhiniropanā vipākamanodhātu viññāṇacariyā dhammesu, abhiniropitattā vipākamanoviññāṇadhātu viññāṇacariyā dhammesu.

69. **Viññāṇacariyā**ti kenaṭṭhena viññāṇacariyā? Nīrāgā caratīti – viññāṇacariyā. Niddosā caratīti – viññāṇacariyā. Nimmohā caratīti – viññāṇacariyā. Nimmānā caratīti – viññāṇacariyā. Niddiṭṭhi caratīti – viññāṇacariyā niuddhaccā caratīti – viññāṇacariyā. Nibbicikicchā caratīti – viññāṇacariyā. Nānusayā caratīti – viññāṇacariyā. Rāgavippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Dosavippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Mohavippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Mānavippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Diṭṭhivippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Uddhaccavippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Vicikicchāvippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Anusayavippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Kusalehi kammehi sampayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Akusalehi kammehi vippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Sāvajjehi kammehi vippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Anavajjehi kammehi sampayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Kaṇhehi kammehi vippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Sukkehi kammehi sampayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Sukhudrayehi kammehi sampayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Dukkhudrayehi kammehi vippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Sukhavipākehi kammehi sampayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Dukkhavipākehi kammehi vippayuttā caratīti – viññāṇacariyā. Viññāte caratīti – viññāṇacariyā. Viññāṇassa evarūpā cariyā hotīti – viññāṇacariyā. Pakatiparisuddhamidaṃ cittaṃ nikkilesaṭṭhenāti – viññāṇacariyā. Ayaṃ viññāṇacariyā.

Katamā aññāṇacariyā? Manāpiyesu rūpesu rāgassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; rāgassa javanā aññāṇacariyā. Amanāpiyesu rūpesu dosassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; dosassa javanā aññāṇacariyā. Tadubhayena asamapekkhanasmiṃ vatthusmiṃ mohassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; mohassa javanā aññāṇacariyā. Vinibandhassa mānassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; mānassa javanā aññāṇacariyā. Parāmaṭṭhāya diṭṭhiyā javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; diṭṭhiyā javanā aññāṇacariyā. Vikkhepagatassa uddhaccassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; uddhaccassa javanā aññāṇacariyā. Aniṭṭhaṅgatāya vicikicchāya javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; vicikicchāya javanā aññāṇacariyā. Thāmagatassa anusayassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; anusayassa javanā aññāṇacariyā.

Manāpiyesu saddesu…pe… manāpiyesu gandhesu…pe… manāpiyesu rasesu…pe… manāpiyesu phoṭṭhabbesu…pe… manāpiyesu dhammesu rāgassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; rāgassa javanā aññāṇacariyā. Amanāpiyesu dhammesu dosassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; dosassa javanā aññāṇacariyā. Tadubhayena asamapekkhanasmiṃ vatthusmiṃ mohassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; mohassa javanā aññāṇacariyā. Vinibandhassa mānassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; mānassa javanā aññāṇacariyā. Parāmaṭṭhāya diṭṭhiyā javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; diṭṭhiyā javanā aññāṇacariyā. Vikkhepagatassa uddhaccassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; uddhaccassa javanā aññāṇacariyā; aniṭṭhaṅgatāya vicikicchāya javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; vicikicchāya javanā aññāṇacariyā. Thāmagatassa anusayassa javanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; anusayassa javanā aññāṇacariyā.

70. **Aññāṇacariyā**ti kenaṭṭhena aññāṇacariyā? Sarāgā caratīti – aññāṇacariyā. Sadosā caratīti – aññāṇacariyā. Samohā caratīti – aññāṇacariyā. Samānā caratīti – aññāṇacariyā. Sadiṭṭhi caratīti – aññāṇacariyā. Sauddhaccā caratīti – aññāṇacariyā. Savicikicchā caratīti – aññāṇacariyā. Sānusayā caratīti – aññāṇacariyā. Rāgasampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Dosasampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Mohasampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Mānasampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Diṭṭhisampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Uddhaccasampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Vicikicchāsampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Anusayasampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Kusalehi kammehi vippayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Akusalehi kammehi sampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Sāvajjehi kammehi sampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Anavajjehi kammehi vippayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Kaṇhehi kammehi sampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Sukkehi kammehi vippayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Sukhudrayehi kammehi vippayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Dukkhudrayehi kammehi sampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Sukhavipākehi kammehi vippayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Dukkhavipākehi kammehi sampayuttā caratīti – aññāṇacariyā. Aññāte caratīti – aññāṇacariyā. Aññāṇassa evarūpā cariyā hotīti – aññāṇacariyā. Ayaṃ aññāṇacariyā.

71. Katamā ñāṇacariyā? Aniccānupassanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; aniccānupassanā ñāṇacariyā. Dukkhānupassanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; dukkhānupassanā ñāṇacariyā. Anattānupassanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; anattānupassanā ñāṇacariyā. Nibbidānupassanatthāya…pe… virāgānupassanatthāya… nirodhānupassanatthāya… paṭinissaggānupassanatthāya… khayānupassanatthāya… vayānupassanatthāya… vipariṇāmānupassanatthāya… animittānupassanatthāya… appaṇihitānupassanatthāya… suññatānupassanatthāya… adhipaññādhammānupassanatthāya… yathābhūtañāṇadassanatthāya… ādīnavānupassanatthāya… paṭisaṅkhānupassanatthāya āvajjanakiriyābyākatā viññāṇacariyā; paṭisaṅkhānupassanā ñāṇacariyā. Vivaṭṭanānupassanā ñāṇacariyā. Sotāpattimaggo ñāṇacariyā. Sotāpattiphalasamāpatti ñāṇacariyā. Sakadāgāmimaggo ñāṇacariyā. Sakadāgāmiphalasamāpatti ñāṇacariyā. Anāgāmimaggo ñāṇacariyā. Anāgāmiphalasamāpatti ñāṇacariyā. Arahattamaggo ñāṇacariyā. Arahattaphalasamāpatti ñāṇacariyā.

Ñāṇacariyāti kenaṭṭhena ñāṇacariyā? Nīrāgā caratīti – ñāṇacariyā. Niddosā caratīti – ñāṇacariyā…pe… nānusayā caratīti – ñāṇacariyā. Rāgavippayuttā caratīti – ñāṇacariyā. Dosavippayuttā caratīti – ñāṇacariyā. Mohavippayuttā caratīti – ñāṇacariyā. Mānavippayuttā…pe… diṭṭhivippayuttā… uddhaccavippayuttā… vicikicchāvippayuttā… anusayavippayuttā… kusalehi kammehi sampayuttā… akusalehi kammehi vippayuttā… sāvajjehi kammehi vippayuttā… anavajjehi kammehi sampayuttā… kaṇhehi kammehi vippayuttā… sukkehi kammehi sampayuttā… sukhudrayehi kammehi sampayuttā…

dukkhudrayehi kammehi vippayuttā… sukhavipākehi kammehi sampayuttā caratīti – ñāṇacariyā. Dukkhavipākehi kammehi vippayuttā caratīti – ñāṇacariyā. Ñāte caratīti – ñāṇacariyā. Ñāṇassa evarūpā cariyā hotīti – ñāṇacariyā. Ayaṃ ñāṇacariyā. Aññā viññāṇacariyā, aññā aññāṇacariyā, aññā ñāṇacariyāti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘cariyāvavatthāne paññā cariyānānatte ñāṇaṃ’’.

Cariyānānattañāṇaniddeso sattarasamo.

18. Bhūminānattañāṇaniddeso

72. Kathaṃ catudhammavavatthāne paññā bhūminānatte ñāṇaṃ? Catasso bhūmiyo – kāmāvacarā bhūmi, rūpāvacarā bhūmi, arūpāvacarā bhūmi, apariyāpannā bhūmi. Katamā kāmāvacarā bhūmi? Heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā uparito paranimmitavasavattī deve [paranimmitavasavattideve (ka.)] antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ – ayaṃ kāmāvacarā bhūmi.

Katamā rūpāvacarā bhūmi? Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyantaṃ karitvā uparito akaniṭṭhe deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā – ayaṃ rūpāvacarā bhūmi.

Katamā arūpāvacarā bhūmi? Heṭṭhato ākāsānañcāyatanūpage deve pariyantaṃ karitvā uparito nevasaññānāsaññāyatanūpage deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā – ayaṃ arūpāvacarā bhūmi.

Katamā apariyāpannā bhūmi? Apariyāpannā maggā ca maggaphalāni ca asaṅkhatā ca dhātu – ayaṃ apariyāpannā bhūmi. Imā catasso bhūmiyo.

Aparāpi catasso bhūmiyo cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāri jhānāni, catasso appamaññāyo, catasso arūpasamāpattiyo, catasso paṭisambhidā, catasso paṭipadā, cattāri ārammaṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri saṅgahavatthūni, cattāri cakkāni, cattāri dhammapadāni – imā catasso bhūmiyo. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘catudhammavavatthāne paññā bhūminānatte ñāṇaṃ’’.

Bhūminānattañāṇaniddeso aṭṭhārasamo.

19. Dhammanānattañāṇaniddeso

73. Kathaṃ navadhammavavatthāne paññā dhammanānatte ñāṇaṃ? Kathaṃ dhamme vavattheti? Kāmāvacare dhamme kusalato vavattheti, akusalato vavattheti, abyākatato vavattheti. Rūpāvacare dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti. Arūpāvacare dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti. Apariyāpanne dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti.

Kathaṃ kāmāvacare dhamme kusalato vavattheti, akusalato vavattheti, abyākatato vavattheti? Dasa kusalakammapathe kusalato vavattheti, dasa akusalakammapathe akusalato vavattheti, rūpañca vipākañca kiriyañca abyākatato vavattheti – evaṃ kāmāvacare dhamme kusalato vavattheti, akusalato vavattheti, abyākatato vavattheti.

Kathaṃ rūpāvacare dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti? Idhaṭṭhassa cattāri jhānāni kusalato vavattheti, tatrūpapannassa cattāri jhānāni abyākatato vavattheti – evaṃ rūpāvacare dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti.

Kathaṃ arūpāvacare dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti? Idhaṭṭhassa catasso arūpāvacarasamāpattiyo kusalato vavattheti, tatrūpapannassa catasso arūpāvacarasamāpattiyo abyākatato vavattheti – evaṃ arūpāvacare dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti.

Kathaṃ apariyāpanne dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti? Cattāro ariyamagge kusalato vavattheti, cattāri ca sāmaññaphalāni nibbānañca abyākatato vavattheti – evaṃ apariyāpanne dhamme kusalato vavattheti, abyākatato vavattheti. Evaṃ dhamme vavattheti.

Nava pāmojjamūlakā dhammā. Aniccato manasikaroto pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhite citte yathābhūtaṃ pajānāti passati. Yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati. Dukkhato manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… anattato manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… vimuccati.

Rūpaṃ aniccato manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… rūpaṃ dukkhato manasikaroto…pe… vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ aniccato manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… jarāmaraṇaṃ dukkhato manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… jarāmaraṇaṃ anattato manasikaroto pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhite citte yathābhūtaṃ pajānāti passati. Yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati. Ime nava pāmojjamūlakā dhammā.

74. Nava yoniso manasikāramūlakā dhammā. Aniccato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhitena cittena ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Dukkhato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhitena cittena ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Anattato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe….

Rūpaṃ aniccato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… rūpaṃ dukkhato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… rūpaṃ anattato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ aniccato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… jarāmaraṇaṃ dukkhato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati…pe… jarāmaraṇaṃ anattato yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhitena cittena ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ime nava yoniso manasikāramūlakā dhammā.

Nava nānattā – dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattaṃ, phassanānattaṃ paṭicca uppajjati vedanānānattaṃ, vedanānānattaṃ paṭicca uppajjati saññānānattaṃ, saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānattaṃ, saṅkappanānattaṃ paṭicca uppajjati chandanānattaṃ, chandanānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattaṃ, pariḷāhanānattaṃ paṭicca uppajjati pariyesanānānattaṃ, pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati lābhanānattaṃ – ime nava nānattā. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘navadhammavavatthāne paññā dhammanānatte ñāṇaṃ’’.

Dhammanānattañāṇaniddeso ekūnavīsatimo.

20-24. Ñāṇapañcakaniddeso

75. Kathaṃ abhiññāpaññā ñātaṭṭhe ñāṇaṃ, pariññāpaññā tīraṇaṭṭhe ñāṇaṃ, pahānepaññā pariccāgaṭṭhe ñāṇaṃ, bhāvanā paññā ekarasaṭṭhe ñāṇaṃ, sacchikiriyāpaññā phassanaṭṭhe ñāṇaṃ? Ye ye dhammā abhiññātā honti, te te dhammā ñātā honti. Ye ye dhammā pariññātā honti, te te dhammā tīritā honti. Ye ye dhammā pahīnā honti, te te dhammā pariccattā honti. Ye ye dhammā bhāvitā honti, te te dhammā ekarasā honti. Ye ye dhammā sacchikatā honti, te te dhammā phassitā honti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘abhiññā paññā ñātaṭṭhe ñāṇaṃ, pariññā paññā tīraṇaṭṭhe ñāṇaṃ, pahāne paññā pariccāgaṭṭhe ñāṇaṃ, bhāvanā paññā ekarasaṭṭhe ñāṇaṃ, sacchikiriyā paññā phusanaṭṭhe ñāṇaṃ’’.

Ñāṇapañcakaniddeso catuvīsatimo.

25-28. Paṭisambhidāñāṇaniddeso

76. Kathaṃ atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammanānatte paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttinānatte paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānanānatte paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ? Saddhindriyaṃ dhammo, vīriyindriyaṃ dhammo, satindriyaṃ dhammo, samādhindriyaṃ dhammo, paññindriyaṃ dhammo. Añño saddhindriyaṃ dhammo, añño vīriyindriyaṃ dhammo, añño satindriyaṃ dhammo, añño samādhindriyaṃ dhammo, añño paññindriyaṃ dhammo. Yena ñāṇena ime nānā dhammā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā dhammā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘dhammanānatte paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Adhimokkhaṭṭho attho, paggahaṭṭho attho, upaṭṭhānaṭṭho attho, avikkhepaṭṭho attho, dassanaṭṭho attho. Añño adhimokkhaṭṭho attho, añño paggahaṭṭho attho, añño upaṭṭhānaṭṭho attho, añño avikkhepaṭṭho attho, añño dassanaṭṭho attho. Yena ñāṇena ime nānā atthā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā atthā paṭividitāti. Tena vuccati ‘‘atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Pañca dhamme sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā, pañca atthe sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā. Aññā dhammaniruttiyo, aññā atthaniruttiyo. Yena ñāṇena imā nānā niruttiyo ñātā, teneva ñāṇena imā nānā niruttiyo paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘niruttinānatte paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Pañcasu dhammesu ñāṇāni, pañcasu atthesu ñāṇāni, dasasu niruttīsu ñāṇāni. Aññāni dhammesu ñāṇāni, aññāni atthesu ñāṇāni, aññāni niruttīsu ñāṇāni. Yena ñāṇena ime nānā ñāṇā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā ñāṇā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘paṭibhānanānatte paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

77. Saddhābalaṃ dhammo, vīriyabalaṃ dhammo, satibalaṃ dhammo, samādhibalaṃ dhammo, paññābalaṃ dhammo. Añño saddhābalaṃ dhammo, añño vīriyabalaṃ dhammo, añño satibalaṃ dhammo, añño samādhibalaṃ dhammo, añño paññābalaṃ dhammo. Yena ñāṇena ime nānā dhammā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā dhammā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘dhammanānatte paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Assaddhiye akampiyaṭṭho attho. Kosajje akampiyaṭṭho attho. Pamāde akampiyaṭṭho attho. Uddhacce akampiyaṭṭho attho. Avijjāya akampiyaṭṭho attho. Añño assaddhiye akampiyaṭṭho attho, añño kosajje akampiyaṭṭho attho, añño pamāde akampiyaṭṭho attho, añño uddhacce akampiyaṭṭho attho, añño avijjāya akampiyaṭṭho attho. Yena ñāṇena ime nānā atthā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā atthā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Pañca dhamme sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā, pañca atthe sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā. Aññā dhammaniruttiyo, aññā atthaniruttiyo. Yena ñāṇena imā nānā niruttiyo ñātā, teneva ñāṇena imā nānā niruttiyo paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘niruttinānatte paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Pañcasu [pañca (?)] dhammesu ñāṇāni, pañcasu [pañca (?)] atthesu ñāṇāni, dasasu [dasa (?)] niruttīsu ñāṇāni. Aññāni dhammesu ñāṇāni, aññāni atthesu ñāṇāni, aññāni niruttīsu ñāṇāni. Yena ñāṇena ime nānā ñāṇā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā ñāṇā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘paṭibhānanānatte paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Satisambojjhaṅgo dhammo, dhammavicayasambojjhaṅgo dhammo, vīriyasambojjhaṅgo dhammo, pītisambojjhaṅgo dhammo, passaddhisambojjhaṅgo dhammo, samādhisambojjhaṅgo dhammo, upekkhāsambojjhaṅgo dhammo. Añño satisambojjhaṅgo dhammo, añño dhammavicayasambojjhaṅgo dhammo, añño vīriyasambojjhaṅgo dhammo, añño pītisambojjhaṅgo dhammo, añño passaddhisambojjhaṅgo dhammo, añño samādhisambojjhaṅgo dhammo, añño upekkhāsambojjhaṅgo dhammo. Yena ñāṇena ime nānā dhammā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā dhammā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘dhammanānatte paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Upaṭṭhānaṭṭho attho, pavicayaṭṭho attho, paggahaṭṭho attho, pharaṇaṭṭho attho, upasamaṭṭho attho, avikkhepaṭṭho attho, paṭisaṅkhānaṭṭho attho. Añño upaṭṭhānaṭṭho attho, añño pavicayaṭṭho attho, añño paggahaṭṭho attho, añño pharaṇaṭṭho attho, añño upasamaṭṭho attho, añño avikkhepaṭṭho attho, añño paṭisaṅkhānaṭṭho attho. Yena ñāṇena ime nānā atthā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā atthā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Satta dhamme sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā, satta atthe sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā. Aññā dhammaniruttiyo, aññā atthaniruttiyo. Yena ñāṇena imā nānā niruttiyo ñātā, teneva ñāṇena imā nānā niruttiyo paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘niruttinānatte paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Sattasu dhammesu ñāṇāni, sattasu atthesu ñāṇāni, cuddasasu niruttīsu ñāṇāni. Aññāni dhammesu ñāṇāni, aññāni atthesu ñāṇāni, aññāni niruttīsu ñāṇāni. Yena ñāṇena ime nānā ñāṇā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā ñāṇā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘paṭibhānanānatte paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Sammādiṭṭhi dhammo, sammāsaṅkappo dhammo, sammāvācā dhammo, sammākammanto dhammo, sammāājīvo dhammo, sammāvāyāmo dhammo, sammāsati dhammo, sammāsamādhi dhammo. Añño sammādiṭṭhi dhammo, añño sammāsaṅkappo dhammo, añño sammāvācā dhammo, añño sammākammanto dhammo, añño sammāājīvo dhammo, añño sammāvāyāmo dhammo, añño sammāsati dhammo, añño sammāsamādhi dhammo. Yena ñāṇena ime nānā dhammā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā dhammā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘dhammanānatte paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Dassanaṭṭho attho, abhiniropanaṭṭho attho, pariggahaṭṭho attho, samuṭṭhānaṭṭho attho, vodānaṭṭho attho, paggahaṭṭho attho, upaṭṭhānaṭṭho attho, avikkhepaṭṭho attho. Añño dassanaṭṭho attho, añño abhiniropanaṭṭho attho, añño pariggahaṭṭho attho, añño samuṭṭhānaṭṭho attho, añño vodānaṭṭho attho, añño paggahaṭṭho attho, añño upaṭṭhānaṭṭho attho, añño avikkhepaṭṭho attho. Yena ñāṇena ime nānā atthā ñātā teneva ñāṇena ime nānā atthā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Aṭṭha dhamme sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā, aṭṭha atthe sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā. Aññā dhammaniruttiyo, aññā atthaniruttiyo. Yena ñāṇena imā nānā niruttiyo ñātā, teneva ñāṇena imā nānā niruttiyo paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘niruttinānatte paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Aṭṭhasu dhammesu ñāṇāni, aṭṭhasu atthesu ñāṇāni soḷasasu niruttīsu ñāṇāni. Aññāni dhammesu ñāṇāni, aññāni atthesu ñāṇāni, aññāni niruttīsu ñāṇāni. Yena ñāṇena ime nānā ñāṇā ñātā, teneva ñāṇena ime nānā ñāṇā paṭividitāti. Tena vuccati – ‘‘paṭibhānanānatte paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ’’. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ. Dhammanānatte paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ. Niruttinānatte paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ. Paṭibhānanānatte paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Paṭisambhidāñāṇaniddeso aṭṭhavīsatimo.

29-31. Ñāṇattayaniddeso

78. Kathaṃ vihāranānatte paññā vihāraṭṭhe ñāṇaṃ, samāpattinānatte paññā samāpattaṭṭhe ñāṇaṃ, vihārasamāpattinānatte paññā vihārasamāpattaṭṭhe ñāṇaṃ? Nimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – animitto vihāro. Paṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – appaṇihito vihāro. Abhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – suññato vihāro.

Nimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ animittaṃ āvajjitvā samāpajjati – animittā samāpatti. Paṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ appaṇihitaṃ āvajjitvā samāpajjati – appaṇihitā samāpatti. Abhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ suññataṃ āvajjitvā samāpajjati – suññatā samāpatti.

Nimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ animittaṃ āvajjitvā samāpajjati – animittavihārasamāpatti. Paṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ appaṇihitaṃ āvajjitvā samāpajjati – appaṇihitavihārasamāpatti. Abhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ suññataṃ āvajjitvā samāpajjati – suññatavihārasamāpatti.

79. Rūpanimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – animitto vihāro. Rūpapaṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – appaṇihito vihāro. Rūpābhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – suññato vihāro.

Rūpanimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ animittaṃ āvajjitvā samāpajjati – animittā samāpatti. Rūpapaṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ appaṇihitaṃ āvajjitvā samāpajjati – appaṇihitā samāpatti. Rūpābhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ suññataṃ āvajjitvā samāpajjati – suññatā samāpatti.

Rūpanimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ animittaṃ āvajjitvā samāpajjati – animittavihārasamāpatti. Rūpapaṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ appaṇihitaṃ āvajjitvā samāpajjati – appaṇihitavihārasamāpatti. Rūpābhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ suññataṃ āvajjitvā samāpajjati – suññatavihārasamāpatti.

Vedanānimittaṃ …pe… saññānimittaṃ… saṅkhāranimittaṃ… viññāṇanimittaṃ… cakkhunimittaṃ…pe… jarāmaraṇanimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – animitto vihāro. Jarāmaraṇapaṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – appaṇihito vihāro. Jarāmaraṇābhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati – suññato vihāro.

Jarāmaraṇanimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ animittaṃ āvajjitvā samāpajjati – animittā samāpatti. Jarāmaraṇapaṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ appaṇihitaṃ āvajjitvā samāpajjati – appaṇihitā samāpatti. Jarāmaraṇābhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ suññataṃ āvajjitvā samāpajjati – suññatā samāpatti.

Jarāmaraṇanimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ animittaṃ āvajjitvā samāpajjati – animittavihārasamāpatti. Jarāmaraṇapaṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ appaṇihitaṃ āvajjitvā samāpajjati – appaṇihitavihārasamāpatti. Jarāmaraṇābhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, pavattaṃ ajjhupekkhitvā nirodhaṃ nibbānaṃ suññataṃ āvajjitvā samāpajjati – suññatavihārasamāpatti. Añño animitto vihāro, añño appaṇihito vihāro, añño suññato vihāro. Aññā animittasamāpatti, aññā appaṇihitasamāpatti, aññā suññatasamāpatti. Aññā animittā vihārasamāpatti, aññā appaṇihitā vihārasamāpatti, aññā suññatā vihārasamāpatti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘vihāranānatte paññā vihāraṭṭhe ñāṇaṃ, samāpattinānatte paññā samāpattaṭṭhe ñāṇaṃ, vihārasamāpattinānatte paññā vihārasamāpattaṭṭhe ñāṇaṃ’’.

Ñāṇattayaniddeso ekatiṃsatimo.

32. Ānantarikasamādhiñāṇaniddeso

80. Kathaṃ avikkhepaparisuddhattā āsavasamucchede paññā ānantarikasamādhimhi ñāṇaṃ? Nekkhammavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Tassa samādhissa vasena uppajjati ñāṇaṃ. Tena ñāṇena āsavā khīyanti. Iti paṭhamaṃ samatho, pacchā ñāṇaṃ. Tena ñāṇena āsavānaṃ khayo hoti. Tena vuccati – ‘‘avikkhepaparisuddhattā āsavasamucchede paññā ānantarikasamādhimhi ñāṇaṃ’’.

Āsavāti katame te āsavā? Kāmāsavo, bhavāsavo, diṭṭhāsavo, avijjāsavo. Katthete āsavā khīyanti? Sotāpattimaggena anavaseso diṭṭhāsavo khīyati, apāyagamanīyo kāmāsavo khīyati, apāyagamanīyo bhavāsavo khīyati, apāyagamanīyo avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Sakadāgāmimaggena oḷāriko kāmāsavo khīyati, tadekaṭṭho bhavāsavo khīyati, tadekaṭṭho avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Anāgāmimaggena anavaseso kāmāsavo khīyati, tadekaṭṭho bhavāsavo khīyati, tadekaṭṭho avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Arahattamaggena anavaseso bhavāsavo khīyati, anavaseso avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti.

Abyāpādavasena …pe… ālokasaññāvasena… avikkhepavasena… dhammavavatthānavasena… ñāṇavasena… pāmojjavasena… paṭhamajjhānavasena… dutiyajjhānavasena… tatiyajjhānavasena… catutthajjhānavasena… ākāsānañcāyatanasamāpattivasena… viññāṇañcāyatanasamāpattivasena… ākiñcaññāyatanasamāpattivasena… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattivasena… pathavīkasiṇavasena… āpokasiṇavasena … tejokasiṇavasena… vāyokasiṇavasena… nīlakasiṇavasena… pītakasiṇavasena… lohitakasiṇavasena… odātakasiṇavasena… ākāsakasiṇavasena… viññāṇakasiṇavasena… buddhānussativasena… dhammānussativasena… saṅghānussativasena… sīlānussativasena… cāgānussativasena… devatānussativasena… ānāpānassativasena… maraṇassativasena… kāyagatāsativasena… upasamānussativasena… uddhumātakasaññāvasena… vinīlakasaññāvasena… vipubbakasaññāvasena… vicchiddakasaññāvasena… vikkhāyitakasaññāvasena… vikkhittakasaññāvasena… hatavikkhittakasaññāvasena … lohitakasaññāvasena… puḷavakasaññāvasena… aṭṭhikasaññāvasena.

81. Dīghaṃ assāsavasena…pe… dīghaṃ passāsavasena… rassaṃ assāsavasena… rassaṃ passāsavasena… sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsavasena… sabbakāyapaṭisaṃvedī passāsavasena…

passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsavasena… passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passāsavasena… pītipaṭisaṃvedī assāsavasena… pītipaṭisaṃvedī passāsavasena… sukhapaṭisaṃvedī assāsavasena… sukhapaṭisaṃvedī passāsavasena… cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī assāsavasena… cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passāsavasena… passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assāsavasena… passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passāsavasena… cittapaṭisaṃvedī assāsavasena… cittapaṭisaṃvedī passāsavasena… abhippamodayaṃ cittaṃ assāsavasena… abhippamodayaṃ cittaṃ passāsavasena… samādahaṃ cittaṃ…pe… vimocayaṃ cittaṃ… aniccānupassī … virāgānupassī… nirodhānupassī… paṭinissaggānupassī assāsavasena… paṭinissaggānupassī passāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Tassa samādhissa vasena uppajjati ñāṇaṃ, tena ñāṇena āsavā khīyanti. Iti paṭhamaṃ samatho, pacchā ñāṇaṃ. Tena ñāṇena āsavānaṃ khayo hoti. Tena vuccati – ‘‘avikkhepaparisuddhattā āsavasamucchede paññā ānantarikasamādhimhi ñāṇaṃ’’.

Āsavāti katame te āsavā? Kāmāsavo, bhavāsavo, diṭṭhāsavo, avijjāsavo. Katthete āsavā khīyanti? Sotāpattimaggena anavaseso diṭṭhāsavo khīyati, apāyagamanīyo kāmāsavo khīyati, apāyagamanīyo bhavāsavo khīyati, apāyagamanīyo avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Sakadāgāmimaggena oḷāriko kāmāsavo khīyati, tadekaṭṭho bhavāsavo khīyati, tadekaṭṭho avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Anāgāmimaggena anavaseso kāmāsavo khīyati, tadekaṭṭho bhavāsavo khīyati, tadekaṭṭho avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Arahattamaggena anavaseso bhavāsavo khīyati, anavaseso avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘avikkhepaparisuddhattā āsavasamucchede paññā ānantarikasamādhimhi ñāṇaṃ’’.

Ānantarikasamādhiñāṇaniddeso dvattiṃsatimo.

33. Araṇavihārañāṇaniddeso

82. Kathaṃ dassanādhipateyyaṃ santo ca vihārādhigamo paṇītādhimuttatā paññā araṇavihāre ñāṇaṃ? **Dassanādhipateyya**nti aniccānupassanā dassanādhipateyyaṃ, dukkhānupassanā dassanādhipateyyaṃ, anattānupassanā dassanādhipateyyaṃ, rūpe aniccānupassanā dassanādhipateyyaṃ, rūpe dukkhānupassanā dassanādhipateyyaṃ, rūpe anattānupassanā dassanādhipateyyaṃ; vedanāya… pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā dassanādhipateyyaṃ, jarāmaraṇe dukkhānupassanā dassanādhipateyyaṃ, jarāmaraṇe anattānupassanā dassanādhipateyyaṃ.

Santo ca vihārādhigamoti suññato vihāro santo vihārādhigamo. Animitto vihāro santo vihārādhigamo. Appaṇihito vihāro santo vihārādhigamo.

Paṇītādhimuttatāti suññate adhimuttatā paṇītādhimuttatā. Animitte adhimuttatā paṇītādhimuttatā. Appaṇihite adhimuttatā paṇītādhimuttatā.

Araṇavihāroti paṭhamaṃ jhānaṃ araṇavihāro. Dutiyaṃ jhānaṃ araṇavihāro. Tatiyaṃ jhānaṃ araṇavihāro. Catutthaṃ jhānaṃ araṇavihāro. Ākāsānañcāyatanasamāpatti araṇavihāro…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti araṇavihāro.

Araṇavihāroti kenaṭṭhena araṇavihāro? Paṭhamena jhānena nīvaraṇe haratīti – araṇavihāro. Dutiyena jhānena vitakkavicāre haratīti – araṇavihāro. Tatiyena jhānena pītiṃ haratīti – araṇavihāro. Catutthena jhānena sukhadukkhe haratīti – araṇavihāro. Ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ haratīti – araṇavihāro. Viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññaṃ haratīti – araṇavihāro. Ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññaṃ haratīti – araṇavihāro. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññaṃ haratīti – araṇavihāro. Ayaṃ araṇavihāro. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘dassanādhipateyyaṃ santo ca vihārādhigamo paṇītādhimuttatā paññā araṇavihāre ñāṇaṃ’’.

Araṇavihārañāṇaniddeso tettiṃsatimo.

34. Nirodhasamāpattiñāṇaniddeso

83. Kathaṃ dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasibhāvatā paññā nirodhasamāpattiyā ñāṇaṃ?

Dvīhi balehīti dve balāni – samathabalaṃ, vipassanābalaṃ. Katamaṃ samathabalaṃ? Nekkhammavasena cittassekaggatā avikkhepo samathabalaṃ. Abyāpādavasena cittassekaggatā avikkhepo samathabalaṃ. Ālokasaññāvasena cittassekaggatā avikkhepo samathabalaṃ. Avikkhepavasena cittassekaggatā avikkhepo samathabalaṃ…pe… paṭinissaggānupassī assāsavasena cittassekaggatā avikkhepo samathabalaṃ. Paṭinissaggānupassī passāsavasena cittassekaggatā avikkhepo samathabalaṃ.

Samathabalanti kenaṭṭhena samathabalaṃ? Paṭhamena jhānena nīvaraṇe na kampatīti – samathabalaṃ. Dutiyena jhānena vitakkavicāre na kampatīti – samathabalaṃ. Tatiyena jhānena pītiyā na kampatīti – samathabalaṃ. Catutthena jhānena sukhadukkhe na kampatīti – samathabalaṃ. Ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññāya paṭighasaññāya nānattasaññāya na kampatīti – samathabalaṃ. Viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññāya na kampatīti – samathabalaṃ. Ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññāya na kampatīti – samathabalaṃ. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāya na kampatīti – samathabalaṃ. Uddhacce ca uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca na kampati na calati na vedhatīti – samathabalaṃ. Idaṃ samathabalaṃ.

Katamaṃ vipassanābalaṃ? Aniccānupassanā vipassanābalaṃ. Dukkhānupassanā vipassanābalaṃ. Anattānupassanā vipassanābalaṃ. Nibbidānupassanā vipassanābalaṃ. Virāgānupassanā vipassanābalaṃ. Nirodhānupassanā vipassanābalaṃ. Paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ. Rūpe aniccānupassanā vipassanābalaṃ …pe… rūpe paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā vipassanābalaṃ…pe… jarāmaraṇe paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ.

Vipassanābalanti kenaṭṭhena vipassanābalaṃ? Aniccānupassanāya niccasaññāya na kampatīti – vipassanābalaṃ. Dukkhānupassanāya sukhasaññāya na kampatīti – vipassanābalaṃ. Anattānupassanāya attasaññāya na kampatīti – vipassanābalaṃ. Nibbidānupassanāya nandiyā na kampatīti – vipassanābalaṃ. Virāgānupassanāya rāge na kampatīti – vipassanābalaṃ. Nirodhānupassanāya samudaye na kampatīti – vipassanābalaṃ. Paṭinissaggānupassanāya ādāne na kampatīti – vipassanābalaṃ. Avijjāya ca avijjā sahagatakilese ca khandhe ca na kampati na calati na vedhatīti – vipassanābalaṃ. Idaṃ vipassanābalaṃ.

Tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyāti katamesaṃ tiṇṇannaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā? Dutiyaṃ jhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā vacīsaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā kāyasaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca cittasaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Imesaṃ tiṇṇannaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā.

84. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti katamāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi? Aniccānupassanā ñāṇacariyā, dukkhānupassanā ñāṇacariyā, anattānupassanā ñāṇacariyā, nibbidānupassanā ñāṇacariyā, virāgānupassanā ñāṇacariyā, nirodhānupassanā ñāṇacariyā, paṭinissaggānupassanā ñāṇacariyā, vivaṭṭanānupassanā ñāṇacariyā, sotāpattimaggo ñāṇacariyā, sotāpattiphalasamāpatti ñāṇacariyā, sakadāgāmimaggo ñāṇacariyā, sakadāgāmiphalasamāpatti ñāṇacariyā, anāgāmimaggo ñāṇacariyā, anāgāmiphalasamāpatti ñāṇacariyā, arahattamaggo ñāṇacariyā, arahattaphalasamāpatti ñāṇacariyā –

imāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi.

85. **Navahi samādhicariyāhī**ti katamāhi navahi samādhicariyāhi? Paṭhamaṃ jhānaṃ samādhicariyā, dutiyaṃ jhānaṃ samādhicariyā, tatiyaṃ jhānaṃ samādhicariyā, catutthaṃ jhānaṃ samādhicariyā, ākāsānañcāyatanasamāpatti…pe… viññāṇañcāyatanasamāpatti… ākiñcaññāyatanasamāpatti… nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti samādhicariyā. Paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca – imāhi navahi samādhicariyāhi.

Vasīti pañca vasiyo. Āvajjanavasī, samāpajjanavasī, adhiṭṭhānavasī, vuṭṭhānavasī, paccavekkhaṇāvasī. Paṭhamaṃ jhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ āvajjati; āvajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti – āvajjanavasī. Paṭhamaṃ jhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjati; samāpajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti – samāpajjanavasī. Paṭhamaṃ jhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ adhiṭṭhāti; adhiṭṭhāne dandhāyitattaṃ natthīti – adhiṭṭhānavasī. Paṭhamaṃ jhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ vuṭṭhāti; vuṭṭhāne dandhāyitattaṃ natthīti – vuṭṭhānavasī. Paṭhamaṃ jhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ paccavekkhati; paccavekkhaṇāya dandhāyitattaṃ natthīti – paccavekkhaṇāvasī.

Dutiyaṃ jhānaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ āvajjati; āvajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti – āvajjanavasī. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ samāpajjati…pe… adhiṭṭhāti… vuṭṭhāti… paccavekkhati; paccavekkhaṇāya dandhāyitattaṃ natthīti – paccavekkhaṇāvasī. Imā pañca vasiyo. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṃ paṭipassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatā paññā nirodhasamāpattiyā ñāṇaṃ’’.

Nirodhasamāpattiñāṇaniddeso catuttiṃsatimo.

35. Parinibbānañāṇaniddeso

86. Kathaṃ sampajānassa pavattapariyādāne paññā parinibbāne ñāṇaṃ? Idha sampajāno nekkhammena kāmacchandassa pavattaṃ pariyādiyati, abyāpādena byāpādassa pavattaṃ pariyādiyati, ālokasaññāya thinamiddhassa pavattaṃ pariyādiyati, avikkhepena uddhaccassa pavattaṃ pariyādiyati, dhammavavatthānena vicikicchāya…pe… ñāṇena avijjāya… pāmojjena aratiyā … paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ pavattaṃ pariyādiyati…pe… arahattamaggena sabbakilesānaṃ pavattaṃ pariyādiyati.

Atha vā pana sampajānassa anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa idañceva cakkhupavattaṃ pariyādiyati, aññañca cakkhupavattaṃ na uppajjati. Idañceva sotapavattaṃ…pe… ghānapavattaṃ… jivhāpavattaṃ… kāyapavattaṃ… manopavattaṃ pariyādiyati, aññañca manopavattaṃ na uppajjati. Idaṃ sampajānassa pavattapariyādāne paññā parinibbāne ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘sampajānassa pavattapariyādāne paññā parinibbāne ñāṇaṃ’’.

Parinibbānañāṇaniddeso pañcatiṃsatimo.

36. Samasīsaṭṭhañāṇaniddeso

87. Kathaṃ sabbadhammānaṃ sammā samucchede nirodhe ca anupaṭṭhānatā paññā samasīsaṭṭhe ñāṇaṃ? **Sabbadhammāna**nti – pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, kāmāvacarā dhammā, rūpāvacarā dhammā, arūpāvacarā dhammā, apariyāpannā dhammā. **Sammā samucchede**ti nekkhammena kāmacchandaṃ sammā samucchindati.

Abyāpādena byāpādaṃ sammā samucchindati. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ sammā samucchindati. Avikkhepena uddhaccaṃ sammā samucchindati. Dhammavavatthānena vicikicchaṃ sammā samucchindati. Ñāṇena avijjaṃ sammā samucchindati. Pāmojjena aratiṃ sammā samucchindati. Paṭhamena jhānena nīvaraṇe sammā samucchindati…pe… arahattamaggena sabbakilese sammā samucchindati.

Nirodheti nekkhammena kāmacchandaṃ nirodheti. Abyāpādena byāpādaṃ nirodheti. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ nirodheti. Avikkhepena uddhaccaṃ nirodheti. Dhammavavatthānena vicikicchaṃ nirodheti. Ñāṇena avijjaṃ nirodheti. Pāmojjena aratiṃ nirodheti. Paṭhamena jhānena nīvaraṇe nirodheti…pe… arahattamaggena sabbakilese nirodheti.

Anupaṭṭhānatāti nekkhammaṃ paṭiladdhassa kāmacchando na upaṭṭhāti. Abyāpādaṃ paṭiladdhassa byāpādo na upaṭṭhāti. Ālokasaññaṃ paṭiladdhassa thinamiddhaṃ na upaṭṭhāti. Avikkhepaṃ paṭiladdhassa uddhaccaṃ na upaṭṭhāti. Dhammavavatthānaṃ paṭiladdhassa vicikicchā na upaṭṭhāti. Ñāṇaṃ paṭiladdhassa avijjā na upaṭṭhāti. Pāmojjaṃ paṭiladdhassa arati na upaṭṭhāti. Paṭhamaṃ jhānaṃ paṭiladdhassa nīvaraṇā na upaṭṭhahanti…pe… arahattamaggaṃ paṭiladdhassa sabbakilesā na upaṭṭhahanti.

Samanti kāmacchandassa pahīnattā nekkhammaṃ samaṃ. Byāpādassa pahīnattā abyāpādo samaṃ. Thinamiddhassa pahīnattā ālokasaññā samaṃ. Uddhaccassa pahīnattā avikkhepo samaṃ. Vicikicchāya pahīnattā dhammavavatthānaṃ samaṃ. Avijjāya pahīnattā ñāṇaṃ samaṃ. Aratiyā pahīnattā pāmojjaṃ samaṃ. Nīvaraṇānaṃ pahīnattā paṭhamaṃ jhānaṃ samaṃ…pe… sabbakilesānaṃ pahīnattā arahattamaggo samaṃ.

Sīsanti terasa sīsāni – palibodhasīsañca taṇhā, vinibandhanasīsañca māno, parāmāsasīsañca diṭṭhi, vikkhepasīsañca uddhaccaṃ, saṃkilesasīsañca avijjā, adhimokkhasīsañca saddhā, paggahasīsañca vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsañca sati, avikkhepasīsañca samādhi, dassanasīsañca paññā, pavattasīsañca jīvitindriyaṃ, gocarasīsañca vimokkho, saṅkhārasīsañca nirodho. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘sabbadhammānaṃ sammā samucchede nirodhe ca anupaṭṭhānatā paññā samasīsaṭṭhe ñāṇaṃ’’.

Samasīsaṭṭhañāṇaniddeso chattiṃsatimo.

37. Sallekhaṭṭhañāṇaniddeso

88. Kathaṃ puthunānattekattatejapariyādāne paññā sallekhaṭṭhe [puthunānattekattatejapariyādāne (ka.)] ñāṇaṃ? **Puthū**ti – rāgo puthu, doso puthu, moho puthu, kodho…pe… upanāho… makkho… paḷāso… issā… macchariyaṃ… māyā… sāṭheyyaṃ… thambho… sārambho… māno… atimāno… mado… pamādo… sabbe kilesā… sabbe duccaritā… sabbe abhisaṅkhārā… sabbe bhavagāmikammā.

Nānattekattanti kāmacchando nānattaṃ, nekkhammaṃ ekattaṃ. Byāpādo nānattaṃ, abyāpādo ekattaṃ. Thinamiddhaṃ nānattaṃ, ālokasaññā ekattaṃ. Uddhaccaṃ nānattaṃ, avikkhepo ekattaṃ. Vicikicchā nānattaṃ, dhammavavatthānaṃ ekattaṃ. Avijjā nānattaṃ, ñāṇaṃ ekattaṃ. Arati nānattaṃ, pāmojjaṃ ekattaṃ. Nīvaraṇā nānattaṃ, paṭhamaṃ jhānaṃ ekattaṃ…pe… sabbe kilesā nānattaṃ, arahattamaggo ekattaṃ.

Tejoti pañca tejā – caraṇatejo, guṇatejo, paññātejo, puññatejo, dhammatejo. Caraṇatejena tejitattā dussīlyatejaṃ pariyādiyati. Guṇatejena tejitattā aguṇatejaṃ pariyādiyati. Paññātejena tejitattā duppaññatejaṃ pariyādiyati. Puññatejena tejitattā apuññatejaṃ pariyādiyati. Dhammatejena tejitattā adhammatejaṃ pariyādiyati.

Sallekhoti kāmacchando asallekho, nekkhammaṃ sallekho. Byāpādo asallekho, abyāpādo sallekho. Thinamiddhaṃ asallekho, ālokasaññā sallekho. Uddhaccaṃ asallekho, avikkhepo sallekho. Vicikicchā asallekho, dhammavavatthānaṃ sallekho. Avijjā asallekho, ñāṇaṃ sallekho. Arati asallekho, pāmojjaṃ sallekho. Nīvaraṇā asallekho, paṭhamaṃ jhānaṃ sallekho…pe… sabbakilesā asallekho, arahattamaggo sallekho. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘puthunānattatejapariyādāne paññā sallekhaṭṭhe ñāṇaṃ’’.

Sallekhaṭṭhañāṇaniddeso sattatiṃsatimo.

38. Vīriyārambhañāṇaniddeso

89. Kathaṃ asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ? Anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ.

Anuppannassa kāmacchandassa anuppādāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Uppannassa kāmacchandassa pahānāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Anuppannassa nekkhammassa uppādāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Uppannassa nekkhammassa ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ…pe….

Anuppannānaṃ sabbakilesānaṃ anuppādāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Uppannānaṃ sabbakilesānaṃ pahānāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ…pe… anuppannassa arahattamaggassa uppādāya asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Uppannassa arahattamaggassa ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe paññā vīriyārambhe ñāṇaṃ’’.

Vīriyārambhañāṇaniddeso aṭṭhatiṃsatimo.

39. Atthasandassanañāṇaniddeso

90. Kathaṃ nānādhammappakāsanatā paññā atthasandassane ñāṇaṃ? **Nānādhammā**ti pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, kāmāvacarā dhammā, rūpāvacarā dhammā, arūpāvacarā dhammā, apariyāpannā dhammā.

Pakāsanatāti rūpaṃ aniccato pakāseti, rūpaṃ dukkhato pakāseti, rūpaṃ anattato pakāseti. Vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ aniccato pakāseti, jarāmaraṇaṃ dukkhato pakāseti, jarāmaraṇaṃ anattato pakāseti.

Atthasandassaneti kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammatthaṃ sandasseti. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādatthaṃ sandasseti. Thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññatthaṃ sandasseti. Uddhaccaṃ pajahanto avikkhepatthaṃ sandasseti. Vicikicchaṃ pajahanto dhammavavatthānatthaṃ sandasseti. Avijjaṃ pajahanto ñāṇatthaṃ sandasseti. Aratiṃ pajahanto pāmojjatthaṃ sandasseti. Nīvaraṇe pajahanto paṭhamajhānatthaṃ sandasseti …pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggatthaṃ sandasseti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘nānādhammapakāsanatā paññā atthasandassane ñāṇaṃ’’.

Atthasandassanañāṇaniddeso navatiṃsatimo.

40. Dassanavisuddhiñāṇaniddeso

91. Kathaṃ sabbadhammānaṃ ekasaṅgahatānānattekattapaṭivedhe paññā dassanavisuddhiñāṇaṃ? **Sabbadhammāna**nti pañcakkhandhā…pe… apariyāpannā dhammā.

Ekasaṅgahatāti dvādasahi ākārehi sabbe dhammā ekasaṅgahitā. Tathaṭṭhena, anattaṭṭhena, saccaṭṭhena, paṭivedhaṭṭhena, abhijānanaṭṭhena, parijānanaṭṭhena, dhammaṭṭhena, dhātuṭṭhena, ñātaṭṭhena, sacchikiriyaṭṭhena, phusanaṭṭhena, abhisamayaṭṭhena – imehi dvādasahi ākārehi sabbe dhammā ekasaṅgahitā.

Nānattekattanti kāmacchando nānattaṃ, nekkhammaṃ ekattaṃ…pe… sabbakilesā nānattaṃ, arahattamaggo ekattaṃ.

Paṭivedheti dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati. Samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhaṃ paṭivijjhati. Nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati. Maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati.

Dassanavisuddhīti sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṃ visujjhati; sotāpattiphalakkhaṇe dassanaṃ visuddhaṃ. Sakadāgāmimaggakkhaṇe dassanaṃ visujjhati; sakadāgāmiphalakkhaṇe dassanaṃ visuddhaṃ. Anāgāmimaggakkhaṇe dassanaṃ visujjhati; anāgāmiphalakkhaṇe dassanaṃ visuddhaṃ. Arahattamaggakkhaṇe dassanaṃ visujjhati; arahattaphalakkhaṇe dassanaṃ visuddhaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘sabbadhammānaṃ ekasaṅgahatānānattekattapaṭivedhe paññā dassanavisuddhiñāṇaṃ’’.

Dassanavisuddhiñāṇaniddeso cattālīsamo.

41. Khantiñāṇaniddeso

92. Kathaṃ viditattā paññā khantiñāṇaṃ? Rūpaṃ aniccato viditaṃ, rūpaṃ dukkhato viditaṃ, rūpaṃ anattato viditaṃ. Yaṃ yaṃ viditaṃ taṃ taṃ khamatīti – viditattā paññā khantiñāṇaṃ. Vedanā…pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ aniccato viditaṃ, jarāmaraṇaṃ dukkhato viditaṃ, jarāmaraṇaṃ anattato viditaṃ. Yaṃ yaṃ viditaṃ taṃ taṃ khamatīti – viditattā paññā khantiñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘viditattā paññā khantiñāṇaṃ’’.

Khantiñāṇaniddeso ekacattālīsamo.

42. Pariyogāhaṇañāṇaniddeso

93. Kathaṃ phuṭṭhattā paññā pariyogāhaṇe ñāṇaṃ? Rūpaṃ aniccato phusati, rūpaṃ dukkhato phusati, rūpaṃ anattato phusati. Yaṃ yaṃ phusati taṃ taṃ pariyogāhatīti – phuṭṭhattā paññā pariyogāhaṇe ñāṇaṃ. Vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ aniccato phusati, dukkhato phusati, anattato phusati. Yaṃ yaṃ phusati taṃ taṃ pariyogāhatīti – phuṭṭhattā paññā pariyogāhaṇe ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘phuṭṭhattā paññā pariyogāhaṇe ñāṇaṃ’’.

Pariyogāhaṇañāṇaniddeso dvecattālīsamo.

43. Padesavihārañāṇaniddeso

94. Kathaṃ samodahane paññā padesavihāre ñāṇaṃ? Micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ, micchādiṭṭhivūpasamapaccayāpi vedayitaṃ. Sammādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ, sammādiṭṭhivūpasamapaccayāpi vedayitaṃ. Micchāsaṅkappapaccayāpi vedayitaṃ, micchāsaṅkappavūpasamapaccayāpi vedayitaṃ. Sammāsaṅkappapaccayāpi vedayitaṃ, sammāsaṅkappavūpasamapaccayāpi vedayitaṃ…pe… micchāvimuttipaccayāpi vedayitaṃ, micchāvimuttivūpasamapaccayāpi vedayitaṃ. Sammāvimuttipaccayāpi vedayitaṃ, sammāvimuttivūpasamapaccayāpi vedayitaṃ. Chandapaccayāpi vedayitaṃ, chandavūpasamapaccayāpi vedayitaṃ. Vitakkapaccayāpi vedayitaṃ, vitakkavūpasamapaccayāpi vedayitaṃ. Saññāpaccayāpi vedayitaṃ, saññāvūpasamapaccayāpi vedayitaṃ.

Chando ca avūpasanto hoti, vitakko ca avūpasanto hoti, saññā ca avūpasantā hoti, tappaccayāpi vedayitaṃ. Chando ca vūpasanto hoti, vitakko ca avūpasanto hoti, saññā ca avūpasantā hoti, tappaccayāpi vedayitaṃ. Chando ca vūpasanto hoti, vitakko ca vūpasanto hoti, saññā ca avūpasantā hoti, tappaccayāpi vedayitaṃ. Chando ca vūpasanto hoti, vitakko ca vūpasanto hoti, saññā ca vūpasantā hoti, tappaccayāpi vedayitaṃ. Appattassa pattiyā atthi āsavaṃ, tasmimpi ṭhāne anuppatte tappaccayāpi vedayitaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘samodahane paññā padesavihāre ñāṇaṃ’’.

Padesavihārañāṇaniddeso tecattālīsamo.

44-49. Chavivaṭṭañāṇaniddeso

95. Kathaṃ adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ? Nekkhammādhipatattā paññā kāmacchandato saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ. Abyāpādādhipatattā paññā byāpādato saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ. Ālokasaññādhipatattā paññā thinamiddhato saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ. Avikkhepādhipatattā paññā uddhaccato saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ. Dhammavavatthānādhipatattā paññā vicikicchāya saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ. Ñāṇādhipatattā paññā avijjāya saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ. Pāmojjādhipatattā paññā aratiyā saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ. Paṭhamajjhānādhipatattā paññā nīvaraṇehi saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ…pe… arahattamaggādhipatattā paññā sabbakilesehi saññāya vivaṭṭatīti – adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘adhipatattā paññā saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ’’.

96. Kathaṃ nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇaṃ? Kāmacchando nānattaṃ, nekkhammaṃ ekattaṃ. Nekkhammekattaṃ cetayato kāmacchandato cittaṃ vivaṭṭatīti – nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇaṃ. Byāpādo nānattaṃ, abyāpādo ekattaṃ. Abyāpādekattaṃ cetayato byāpādato cittaṃ vivaṭṭatīti – nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇaṃ. Thinamiddhaṃ nānattaṃ, ālokasaññā ekattaṃ. Ālokasaññekattaṃ cetayato thinamiddhato cittaṃ vivaṭṭatīti – nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇaṃ…pe… sabbakilesā nānattaṃ, arahattamaggo ekattaṃ. Arahattamaggekattaṃ cetayato sabbakilesehi cittaṃ vivaṭṭatīti – nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇaṃ’’.

97. Kathaṃ adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇaṃ? Kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇaṃ. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇaṃ. Thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññāvasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇaṃ…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇaṃ’’.

98. Kathaṃ suññate paññā ñāṇavivaṭṭe ñāṇaṃ? ‘‘Cakkhu suññaṃ attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā’’ti yathābhūtaṃ jānato [pajānato (syā.)] passato cakkhābhinivesato [kāmābhinivesato (syā.) aṭṭhakathā oloketabbā] ñāṇaṃ vivaṭṭatīti – suññate paññā ñāṇavivaṭṭe ñāṇaṃ. ‘‘Sotaṃ suññaṃ…pe… ghānaṃ suññaṃ… jivhā suññā… kāyo suñño… mano suñño attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā’’ti yathābhūtaṃ jānato passato manābhinivesato ñāṇaṃ vivaṭṭatīti – suññate paññā ñāṇavivaṭṭe ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘suññate paññā ñāṇavivaṭṭe ñāṇaṃ’’.

99. Kathaṃ vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ? Nekkhammena kāmacchandaṃ vosajjatīti – vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ. Abyāpādena byāpādaṃ vosajjatīti – vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ vosajjatīti – vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ. Avikkhepena uddhaccaṃ vosajjatīti – vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ. Dhammavavatthānena vicikicchaṃ vosajjatīti – vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ…pe… arahattamaggena sabbakilese vosajjatīti – vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇaṃ’’.

100. Kathaṃ tathaṭṭhe paññā saccavivaṭṭe ñāṇaṃ? Dukkhassa pīḷanaṭṭhaṃ saṅkhataṭṭhaṃ santāpaṭṭhaṃ vipariṇāmaṭṭhaṃ parijānanto vivaṭṭatīti – tathaṭṭhe paññā saccavivaṭṭe ñāṇaṃ. Samudayassa āyūhanaṭṭhaṃ nidānaṭṭhaṃ saññogaṭṭhaṃ palibodhaṭṭhaṃ pajahanto vivaṭṭatīti – tathaṭṭhe paññā saccavivaṭṭe ñāṇaṃ. Nirodhassa nissaraṇaṭṭhaṃ vivekaṭṭhaṃ asaṅkhataṭṭhaṃ amataṭṭhaṃ sacchikaronto vivaṭṭatīti – tathaṭṭhe paññā saccavivaṭṭe ñāṇaṃ. Maggassa niyyānaṭṭhaṃ hetuṭṭhaṃ dassanaṭṭhaṃ ādhipateyyaṭṭhaṃ bhāvento vivaṭṭatīti – tathaṭṭhe paññā saccavivaṭṭe ñāṇaṃ.

Saññāvivaṭṭo, cetovivaṭṭo, cittavivaṭṭo, ñāṇavivaṭṭo, vimokkhavivaṭṭo, saccavivaṭṭo. Sañjānanto vivaṭṭatīti – saññāvivaṭṭo. Cetayanto vivaṭṭatīti – cetovivaṭṭo. Vijānanto vivaṭṭatīti – cittavivaṭṭo. Ñāṇaṃ karonto vivaṭṭatīti – ñāṇavivaṭṭo. Vosajjanto vivaṭṭatīti – vimokkhavivaṭṭo. Tathaṭṭhe vivaṭṭatīti – saccavivaṭṭo.

Yattha saññāvivaṭṭo, tattha cetovivaṭṭo. Yattha cetovivaṭṭo, tattha saññāvivaṭṭo. Yattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo tattha cittavivaṭṭo. Yattha cittavivaṭṭo, tattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo. Yattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo, tattha ñāṇavivaṭṭo. Yattha ñāṇavivaṭṭo, tattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo. Yattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo ñāṇavivaṭṭo, tattha vimokkhavivaṭṭo. Yattha vimokkhavivaṭṭo, tattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo ñāṇavivaṭṭo. Yattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo ñāṇavivaṭṭo vimokkhavivaṭṭo, tattha saccavivaṭṭo. Yattha saccavivaṭṭo, tattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo ñāṇavivaṭṭo vimokkhavivaṭṭo. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘tathaṭṭhe paññā saccavivaṭṭe ñāṇaṃ’’.

Chavivaṭṭañāṇaniddeso navacattālīsamo.

50. Iddhividhañāṇaniddeso

101. Kathaṃ kāyampi cittampi ekavavatthānatā sukhasaññañca lahusaññañca adhiṭṭhānavasena ijjhanaṭṭhe paññā iddhividhe ñāṇaṃ? Idha bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, cittasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. So imesu catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāveti paridameti, muduṃ karoti kammaniyaṃ. So imesu catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāvetvā paridametvā muduṃ karitvā kammaniyaṃ kāyampi citte samodahati, cittampi kāye samodahati, kāyavasena cittaṃ pariṇāmeti, cittavasena kāyaṃ pariṇāmeti, kāyavasena cittaṃ adhiṭṭhāti, cittavasena kāyaṃ adhiṭṭhāti; kāyavasena cittaṃ pariṇāmetvā cittavasena kāyaṃ pariṇāmetvā kāyavasena cittaṃ adhiṭṭhahitvā cittavasena kāyaṃ adhiṭṭhahitvā sukhasaññañca lahusaññañca kāye okkamitvā viharati. So tathābhāvitena cittena parisuddhena pariyodātena iddhividhañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti.

102. Ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ [tirokuḍḍaṃ (syā.)] tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchati, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamati [caṅkamati (syā.) dī. ni. 1.238 passitabbā] seyyathāpi pakkhī sakuṇo imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasati [parimasati (syā.)] parimajjati; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘kāyampi cittampi ekavavatthānatā sukhasaññañca lahusaññañca adhiṭṭhānavasena ijjhanaṭṭhe paññā iddhividhe ñāṇaṃ’’.

Iddhividhañāṇaniddeso paññāsamo.

51. Sotadhātuvisuddhiñāṇaniddeso

103. Kathaṃ vitakkavipphāravasena nānattekattasaddanimittānaṃ pariyogāhaṇe paññā sotadhātuvisuddhiñāṇaṃ? Idha bhikkhu chandasamādhi…pe… vīriyasamādhi… cittasamādhi… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. So imesu catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāveti paridameti, muduṃ karoti kammaniyaṃ. So imesu catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāvetvā paridametvā, muduṃ karitvā kammaniyaṃ dūrepi saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, santikepi saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, oḷārikānampi saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, sukhumānampi saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, saṇhasaṇhānampi saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, puratthimāyapi disāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, pacchimāyapi disāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, uttarāyapi disāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, dakkhiṇāyapi disāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, puratthimāyapi anudisāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, pacchimāyapi anudisāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, uttarāyapi anudisāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, dakkhiṇāyapi anudisāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, heṭṭhimāyapi disāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti, uparimāyapi disāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasi karoti. So tathābhāvitena cittena parisuddhena pariyodātena sotadhātuvisuddhiñāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti – dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘vitakkavipphāravasena nānattekattasaddanimittānaṃ pariyogāhaṇe paññā sotadhātuvisuddhiñāṇaṃ’’.

Sotadhātuvisuddhiñāṇaniddeso ekapaññāsamo.

52. Cetopariyañāṇaniddeso

104. Kathaṃ tiṇṇaṃ cittānaṃ vipphārattā indriyānaṃ pasādavasena nānattekattaviññāṇacariyāpariyogāhaṇe paññā cetopariyañāṇaṃ? Idha bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. So imesu catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāveti paridameti, muduṃ karoti kammaniyaṃ. So imesu catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāvetvā paridametvā, muduṃ karitvā kammaniyaṃ evaṃ pajānāti – ‘‘idaṃ rūpaṃ somanassindriyasamuṭṭhitaṃ, idaṃ rūpaṃ domanassindriyasamuṭṭhitaṃ, idaṃ rūpaṃ upekkhindriyasamuṭṭhita’’nti. So tathābhāvitena cittena parisuddhena pariyodātena cetopariyañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti –

sarāgaṃ vā cittaṃ ‘‘sarāgaṃ citta’’nti pajānāti, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘‘vītarāgaṃ citta’’nti pajānāti, sadosaṃ vā cittaṃ…pe… vītadosaṃ vā cittaṃ… samohaṃ vā cittaṃ… vītamohaṃ vā cittaṃ… saṃkhittaṃ vā cittaṃ… vikkhittaṃ vā cittaṃ… mahaggataṃ vā cittaṃ… amahaggataṃ vā cittaṃ… sauttaraṃ vā cittaṃ… anuttaraṃ vā cittaṃ… samāhitaṃ vā cittaṃ… asamāhitaṃ vā cittaṃ… vimuttaṃ vā cittaṃ… avimuttaṃ vā cittaṃ ‘‘avimuttaṃ cittanti pajānāti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘tiṇṇaṃ cittānaṃ vipphārattā indriyānaṃ pasādavasena nānattekattaviññāṇacariyāpariyogāhaṇe paññā cetopariyañāṇaṃ’’.

Cetopariyañāṇaniddeso dvepaññāsamo.

53. Pubbenivāsānussatiñāṇaniddeso

105. Kathaṃ paccayapavattānaṃ dhammānaṃ nānattekattakammavipphāravasena pariyogāhaṇe paññā pubbenivāsānussatiñāṇaṃ? Idha bhikkhu chandasamādhi…pe… muduṃ karitvā kammaniyaṃ evaṃ pajānāti – ‘‘imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati, yadidaṃ – avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti; evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti’’.

So tathābhāvitena cittena parisuddhena pariyodātena pubbenivāsānussatiñāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo, jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi, anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evama āyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘paccayapavattānaṃ dhammānaṃ nānattekattakammavipphāravasena pariyogāhaṇe paññā pubbenivāsānussatiñāṇaṃ’’.

Pubbenivāsānussatiñāṇaniddeso tepaññāsamo.

54. Dibbacakkhuñāṇaniddeso

106. Kathaṃ obhāsavasena nānattekattarūpanimittānaṃ dassanaṭṭhe paññā dibbacakkhuñāṇaṃ? Idha bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. So imesu catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāveti paridameti, muduṃ karoti kammaniyaṃ. So imesu catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāvetvā paridametvā, muduṃ karitvā kammaniyaṃ ālokasaññaṃ manasi karoti, divāsaññaṃ adhiṭṭhāti – ‘‘yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā’’. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. So tathābhāvitena cittena parisuddhena pariyodātena sattānaṃ cutūpapātañāṇāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena, satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā, vacīduccaritena samannāgatā, manoduccaritena samannāgatā, ariyānaṃ upavādakā, micchādiṭṭhikā, micchādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā, vacīsucaritena samannāgatā, manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā, sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ''obhāsavasena nānattekattarūpanimittānaṃ dassanaṭṭhe paññā dibbacakkhuñāṇaṃ''.

Dibbacakkhuñāṇaniddeso catupaññāsamo.

55. Āsavakkhayañāṇaniddeso

107. Kathaṃ catusaṭṭhiyā ākārehi tiṇṇannaṃ indriyānaṃ vasibhāvatā paññā āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ? Katamesaṃ tiṇṇannaṃ indriyānaṃ? Anaññātaññassāmītindriyassa aññindriyassa aññātāvindriyassa.

Anaññātaññassāmītindriyaṃ kati ṭhānāni gacchati, aññindriyaṃ kati ṭhānāni gacchati, aññātāvindriyaṃ kati ṭhānāni gacchati? Anaññātaññassāmītindriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati – sotāpattimaggaṃ. Aññindriyaṃ cha ṭhānāni gacchati – sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmimaggaṃ, sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmimaggaṃ, anāgāmiphalaṃ, arahattamaggaṃ. Aññātāvindriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati – arahattaphalaṃ.

Sotāpattimaggakkhaṇe anaññātaññassāmītindriyassa saddhindriyaṃ adhimokkhaparivāraṃ hoti, vīriyindriyaṃ paggahaparivāraṃ hoti, satindriyaṃ upaṭṭhānaparivāraṃ hoti, samādhindriyaṃ avikkhepaparivāraṃ hoti, paññindriyaṃ dassanaparivāraṃ hoti, manindriyaṃ vijānanaparivāraṃ hoti, somanassindriyaṃ abhisandanaparivāraṃ hoti, jīvitindriyaṃ pavattasantatādhipateyyaparivāraṃ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammā ṭhapetvā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sabbeva kusalā honti, sabbeva anāsavā honti, sabbeva niyyānikā honti, sabbeva apacayagāmino honti, sabbeva lokuttarā honti, sabbeva nibbānārammaṇā honti. Sotāpattimaggakkhaṇe anaññātaññassāmītindriyassa imāni aṭṭhindriyāni sahajātaparivārā honti, aññamaññaparivārā honti, nissayaparivārā honti, sampayuttaparivārā honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti. Teva tassa ākārā ceva honti parivārā ca.

Sotāpattiphalakkhaṇe aññindriyassa saddhindriyaṃ adhimokkhaparivāraṃ hoti, vīriyindriyaṃ paggahaparivāraṃ hoti, satindriyaṃ upaṭṭhānaparivāraṃ hoti, samādhindriyaṃ avikkhepaparivāraṃ hoti, paññindriyaṃ dassanaparivāraṃ hoti, manindriyaṃ vijānanaparivāraṃ hoti, somanassindriyaṃ abhisandanaparivāraṃ hoti, jīvitindriyaṃ pavattasantatādhipateyyaparivāraṃ hoti. Sotāpattiphalakkhaṇe jātā dhammā sabbeva abyākatā honti, ṭhapetvā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sabbeva anāsavā honti, sabbeva lokuttarā honti, sabbeva nibbānārammaṇā honti. Sotāpattiphalakkhaṇe aññindriyassa imāni aṭṭhindriyāni sahajātaparivārā honti, aññamaññaparivārā honti, nissayaparivārā honti, sampayuttaparivārā honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti. Teva tassa ākārā ceva honti parivārā ca.

Sakadāgāmimaggakkhaṇe …pe… sakadāgāmiphalakkhaṇe…pe… anāgāmimaggakkhaṇe…pe… anāgāmiphalakkhaṇe…pe… arahattamaggakkhaṇe aññindriyassa saddhindriyaṃ adhimokkhaparivāraṃ hoti…pe… jīvitindriyaṃ pavattasantatādhipateyyaparivāraṃ hoti. Arahattamaggakkhaṇe jātā dhammā ṭhapetvā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sabbeva kusalā honti, sabbeva anāsavā honti, sabbeva niyyānikā honti, sabbeva apacayagāmino honti, sabbeva lokuttarā honti, sabbeva nibbānārammaṇā honti. Arahattamaggakkhaṇe aññindriyassa imāni aṭṭhindriyāni sahajātaparivārā honti, aññamaññaparivārā honti, nissayaparivārā honti, sampayuttaparivārā honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti. Teva tassa ākārā ceva honti parivārā ca.

Arahattaphalakkhaṇe aññātāvindriyassa saddhindriyaṃ adhimokkhaparivāraṃ hoti, vīriyindriyaṃ paggahaparivāraṃ hoti, satindriyaṃ upaṭṭhānaparivāraṃ hoti, samādhindriyaṃ avikkhepaparivāraṃ hoti, paññindriyaṃ dassanaparivāraṃ hoti, manindriyaṃ vijānanaparivāraṃ hoti, somanassindriyaṃ abhisandanaparivāraṃ hoti, jīvitindriyaṃ pavattasantatādhipateyyaparivāraṃ hoti. Arahattaphalakkhaṇe jātā dhammā sabbeva abyākatā honti, ṭhapetvā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sabbeva anāsavā honti, sabbeva lokuttarā honti, sabbeva nibbānārammaṇā honti. Arahattaphalakkhaṇe aññātāvindriyassa imāni aṭṭhindriyāni sahajātaparivārā honti, aññamaññaparivārā honti, nissayaparivārā honti, sampayuttaparivārā honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti. Teva tassa ākārā ceva honti parivārā ca. Iti imāni aṭṭhaṭṭhakāni catusaṭṭhi honti.

Āsavāti katame te āsavā? Kāmāsavo, bhavāsavo, diṭṭhāsavo, avijjāsavo. Katthete āsavā khīyanti? Sotāpattimaggena anavaseso diṭṭhāsavo khīyati, apāyagamanīyo kāmāsavo khīyati, apāyagamanīyo bhavāsavo khīyati, apāyagamanīyo avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Sakadāgāmimaggena oḷāriko kāmāsavo khīyati, tadekaṭṭho bhavāsavo khīyati, tadekaṭṭho avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Anāgāmimaggena anavaseso kāmāsavo khīyati, tadekaṭṭho bhavāsavo khīyati, tadekaṭṭho avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Arahattamaggena anavaseso bhavāsavo khīyati, anavaseso avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘catusaṭṭhiyā ākārehi tiṇṇannaṃ indriyānaṃ vasibhāvatā paññā āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ’’.

Āsavakkhayañāṇaniddeso pañcapaññāsamo.

56-63. Saccañāṇacatukkadvayaniddeso

108. Kathaṃ pariññaṭṭhe paññā dukkhe ñāṇaṃ, pahānaṭṭhe paññā samudaye ñāṇaṃ, sacchikiriyaṭṭhe paññā nirodhe ñāṇaṃ, bhāvanaṭṭhe paññā magge ñāṇaṃ? Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho pariññātaṭṭho; samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saññogaṭṭho palibodhaṭṭho pahānaṭṭho; nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho sacchikiriyaṭṭho; maggassa niyyānaṭṭho hetuṭṭho dassanaṭṭho ādhipateyyaṭṭho bhāvanaṭṭho. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘pariññaṭṭhe paññā dukkhe ñāṇaṃ, pahānaṭṭhe paññā samudaye ñāṇaṃ, sacchikiriyaṭṭhe paññā nirodhe ñāṇaṃ, bhāvanaṭṭhe paññā magge ñāṇaṃ’’.

109. Kathaṃ dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ? Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhe petaṃ ñāṇaṃ, dukkhasamudaye petaṃ ñāṇaṃ, dukkhanirodhe petaṃ ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya petaṃ ñāṇaṃ.

Tattha katamaṃ dukkhe ñāṇaṃ? Dukkhaṃ ārabbha yā uppajjati paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūri medhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsatthaṃ paññāpāsādo paññāāloko paññāobhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi – idaṃ vuccati dukkhe ñāṇaṃ. Dukkhasamudayaṃ ārabbha…pe… dukkhanirodhaṃ ārabbha…pe… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ārabbha yā uppajjati paññā pajānanā…pe… amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi – idaṃ vuccati dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ’’.

Saccañāṇacatukkadvayaniddeso tesaṭṭhimo.

64-67. Suddhikapaṭisambhidāñāṇaniddeso

110. Kathaṃ atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ? Atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, niruttīsu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, paṭibhānesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. Atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammanānatte paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttinānatte paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānanānatte paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ, atthavavatthāne paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammavavatthāne paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ niruttivavatthāne paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānavavatthāne paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ.

Atthasallakkhaṇe paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammasallakkhaṇe paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttisallakkhaṇe paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānasallakkhaṇe paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ. Atthūpalakkhaṇe paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammūpalakkhaṇe paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttūpalakkhaṇe paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānūpalakkhaṇe paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ.

Atthappabhede paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammappabhede paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttippabhede paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānappabhede paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ. Atthappabhāvane paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammappabhāvane paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttippabhāvane paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānappabhāvane paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ.

Atthajotane paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammajotane paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttijotane paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānajotane paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ. Atthavirocane paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammavirocane paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttivirocane paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānavirocane paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ. Atthappakāsane paññā atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammappakāsane paññā dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttippakāsane paññā niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānappakāsane paññā paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ. Taṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati – ‘‘atthapaṭisambhide ñāṇaṃ, dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ, niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ, paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ’’.

Suddhikapaṭisambhidāñāṇaniddeso sattasaṭṭhimo.

68. Indriyaparopariyattañāṇaniddeso

111. Katamaṃ **tathāgatassa indriyaparopariyatta ñāṇaṃ?** Idha tathāgato satte passati apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye appekacce paralokavajjabhayadassāvino appekacce na paralokavajjabhayadassāvino.

Apparajakkhe mahārajakkheti saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho. Āraddhavīriyo puggalo apparajakkho, kusīto puggalo mahārajakkho. Upaṭṭhitassati puggalo apparajakkho, muṭṭhassati puggalo mahārajakkho. Samāhito puggalo apparajakkho, asamāhito puggalo mahārajakkho. Paññavā puggalo apparajakkho, duppañño puggalo mahārajakkho.

Tikkhindriye mudindriyeti saddho puggalo tikkhindriyo, assaddho puggalo mudindriyo. Āraddhavīriyo puggalo tikkhindriyo, kusīto puggalo mudindriyo. Upaṭṭhitassati puggalo tikkhindriyo, muṭṭhassati puggalo mudindriyo. Samāhito puggalo tikkhindriyo, asamāhito puggalo mudindriyo. Paññavā puggalo tikkhindriyo, duppañño puggalo mudindriyo.

Svākāre dvākāreti saddho puggalo svākāro, assaddho puggalo dvākāro. Āraddhavīriyo puggalo svākāro, kusīto puggalo dvākāro. Upaṭṭhitassati puggalo svākāro, muṭṭhassati puggalo dvākāro. Samāhito puggalo svākāro, asamāhito puggalo dvākāro. Paññavā puggalo svākāro, duppañño puggalo dvākāro.

Suviññāpaye duviññāpayeti saddho puggalo suviññāpayo, assaddho puggalo duviññāpayo.

Āraddhavīriyo puggalo suviññāpayo, kusīto puggalo duviññāpayo. Upaṭṭhitassati puggalo suviññāpayo, muṭṭhassati puggalo duviññāpayo. Samāhito puggalo suviññāpayo, asamāhito puggalo duviññāpayo. Paññavā puggalo suviññāpayo, duppañño puggalo duviññāpayo.

Appekacce paralokavajjabhayadassāvino, appekacce na paralokavajjabhayadassāvinoti saddho puggalo paralokavajjabhayadassāvī, assaddho puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. Āraddhavīriyo puggalo paralokavajjabhayadassāvī, kusīto puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. Upaṭṭhitassati puggalo paralokavajjabhayadassāvī, muṭṭhassati puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. Samāhito puggalo paralokavajjabhayadassāvī, asamāhito puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. Paññavā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī.

112. **Loko**ti – khandhaloko, dhātuloko, āyatanaloko, vipattibhavaloko, vipattisambhavaloko, sampattibhavaloko, sampattisambhavaloko.

Eko loko – sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā – nāmañca, rūpañca. Tayo lokā – tisso vedanā. Cattāro lokā – cattāro āhārā. Pañca lokā – pañcupādānakkhandhā. Cha lokā – cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā – satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā – aṭṭha lokadhammā. Nava lokā – nava sattāvāsā. Dasa lokā – dasāyatanāni. Dvādasalokā – dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā – aṭṭhārasa dhātuyo.

Vajjanti sabbe kilesā vajjā, sabbe duccaritā vajjā, sabbe abhisaṅkhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā. Iti imasmiñca loke imasmiñca vajje tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti passati aññāti paṭivijjhati – idaṃ tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇaṃ.

Indriyaparopariyattañāṇaniddeso aṭṭhasaṭṭhimo.

69. Āsayānusayañāṇaniddeso

113. Katamaṃ tathāgatassa sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ? Idha tathāgato sattānaṃ āsayaṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, bhabbābhabbe satte pajānāti. Katamo [katamo ca (syā. ka.)] sattānaṃ āsayo? ‘‘Sassato loko’’ti vā, ‘‘asassato loko’’ti vā, ‘‘antavā loko’’ti vā, ‘‘anantavā loko’’ti vā, ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti vā, ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti vā, ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā, ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā, ‘‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā, ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti vā. Iti bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā honti vibhavadiṭṭhisannissitā vā.

Ete vā pana ubho ante anupagamma idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu anulomikā khanti paṭiladdhā hoti, yathābhūtaṃ vā ñāṇaṃ. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo (nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’’ti. Byāpādaṃ sevantaññeva jānāti) [( ) etthantare pāṭhā natthi syāmapotthake, evamuparipi] – ‘‘ayaṃ puggalo byāpādagaruko byāpādāsayo byāpādādhimutto’’ti. Byāpādaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo (abyāpādagaruko abyāpādāsayo abyāpādādhimutto’’ti. Abyāpādaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo abyāpādagaruko abyāpādāsayo abyāpādādhimutto’’ti. Abyāpādaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo byāpādagaruko byāpādāsayo byāpādādhimutto’’ti. Thinamiddhaṃ sevantaññeva jānāti) – ‘‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’’ti. Thinamiddhaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo ālokasaññāgaruko ālokasaññāsayo ālokasaññādhimutto’’ti. Ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo (ālokasaññāgaruko ālokasaññāsayo ālokasaññādhimutto’’ti. Ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti – ‘‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto''ti.) Ayaṃ sattānaṃ āsayo.

114. Katamo ca sattānaṃ anusayo? Sattānusayā – kāmarāgānusayo, paṭighānusayo, mānānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo. Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, ettha sattānaṃ kāmarāgānusayo anuseti. Yaṃ loke appiyarūpaṃ asātarūpaṃ, ettha sattānaṃ paṭighānusayo anuseti. Iti imesu dvīsu dhammesu avijjā anupatitā, tadekaṭṭho māno ca diṭṭhi ca vicikicchā ca daṭṭhabbā. Ayaṃ sattānaṃ anusayo.

Katamañca sattānaṃ caritaṃ? Puññābhisaṅkhāro apuññābhisaṅkhāro āneñjābhisaṅkhāro parittabhūmako vā mahābhūmako vā. Idaṃ sattānaṃ caritaṃ.

115. Katamā ca sattānaṃ adhimutti? Santi sattā hīnādhimuttikā, santi sattā paṇītādhimuttikā. Hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttike satte sevanti bhajanti payirupāsanti. Paṇītādhimuttikā sattā paṇītādhimuttike satte sevanti bhajanti payirupāsanti. Atītampi addhānaṃ hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttike satte seviṃsu bhajiṃsu payirupāsiṃsu; paṇītādhimuttikā sattā paṇītādhimuttike satte seviṃsu bhajiṃsu payirupāsiṃsu. Anāgatampi addhānaṃ hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttike satte sevissanti bhajissanti payirupāsissanti; paṇītādhimuttikā sattā paṇītādhimuttike satte sevissanti bhajissanti payirupāsissanti. Ayaṃ sattānaṃ adhimutti.

Katame sattā abhabbā? Ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā, kilesāvaraṇena samannāgatā, vipākāvaraṇena samannāgatā, assaddhā acchandikā duppaññā, abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ – ime te sattā abhabbā.

Katame sattā bhabbā? Ye te sattā na kammāvaraṇena samannāgatā, na kilesāvaraṇena samannāgatā, na vipākāvaraṇena samannāgatā, saddhā chandikā paññavanto, bhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ – ime te sattā bhabbā. Idaṃ tathāgatassa sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ.

Āsayānusayañāṇaniddeso navasaṭṭhimo.

70. Yamakapāṭihīrañāṇaniddeso

116. Katamaṃ **tathāgatassa yamakapāṭihīre ñāṇaṃ?** Idha tathāgato yamakapāṭihīraṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi. Uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati; heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati; puratthimakāyato aggikkhandho pavattati, pacchimakāyato udakadhārā pavattati; pacchimakāyato aggikkhandho pavattati, puratthimakāyato udakadhārā pavattati; dakkhiṇaakkhito aggikkhandho pavattati, vāmaakkhito udakadhārā pavattati; vāmaakkhito aggikkhandho pavattati, dakkhiṇaakkhito udakadhārā pavattati; dakkhiṇakaṇṇasotato aggikkhandho pavattati, vāmakaṇṇasotato udakadhārā pavattati; vāmakaṇṇasotato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇakaṇṇasotato udakadhārā pavattati; dakkhiṇanāsikāsotato aggikkhandho pavattati, vāmanāsikāsotato udakadhārā pavattati; vāmanāsikāsotato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇanāsikāsotato udakadhārā pavattati; dakkhiṇaaṃsakūṭato aggikkhandho pavattati, vāmaaṃsakūṭato udakadhārā pavattati; vāmaaṃsakūṭato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇaaṃsakūṭato udakadhārā pavattati; dakkhiṇahatthato aggikkhandho pavattati, vāmahatthato udakadhārā pavattati; vāmahatthato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇahatthato udakadhārā pavattati; dakkhiṇapassato aggikkhandho pavattati, vāmapassato udakadhārā pavattati; vāmapassato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇapassato udakadhārā pavattati; dakkhiṇapādato aggikkhandho pavattati, vāmapādato udakadhārā pavattati; vāmapādato aggikkhandho pavattati, dakkhiṇapādato udakadhārā pavattati; aṅgulaṅgulehi aggikkhandho pavattati, aṅgulantarikāhi udakadhārā pavattati; aṅgulantarikāhi aggikkhandho pavattati, aṅgulaṅgulehi udakadhārā pavattati; ekekalomato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattati; lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati.

Channaṃ vaṇṇānaṃ – nīlānaṃ, pītakānaṃ, lohitakānaṃ, odātānaṃ, mañjiṭṭhānaṃ [mañjeṭṭhānaṃ (syā. ka.)], pabhassarānaṃ bhagavā caṅkamati, nimmito tiṭṭhati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā nisīdati, nimmito caṅkamati vā tiṭṭhati vā seyyaṃ vā kappeti. Bhagavā seyyaṃ kappeti, nimmito caṅkamati vā tiṭṭhati vā nisīdati vā. Nimmito caṅkamati, bhagavā tiṭṭhati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito tiṭṭhati, bhagavā caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito nisīdati, bhagavā caṅkamati vā tiṭṭhati vā seyyaṃ vā kappeti. Nimmito seyyaṃ kappeti, bhagavā caṅkamati vā tiṭṭhati vā nisīdati vā. Idaṃ tathāgatassa yamakapāṭihīre ñāṇaṃ.

Yamakapāṭihīrañāṇaniddeso sattatimo.

71. Mahākaruṇāñāṇaniddeso

117. Katamaṃ **tathāgatassa mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ?** Bahukehi ākārehi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Āditto lokasannivāsoti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Uyyutto lokasannivāsoti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Payāto lokasannivāsoti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Kummaggappaṭipanno [kummaggaṃ paṭipanno (syā.)] lokasannivāsoti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Upanīyati loko addhuvoti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Atāṇo [attāṇo (syā.)] loko anabhissaroti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīyanti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Ūno loko atītto taṇhādāsoti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Atāyano lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… aleṇo lokasannivāsoti – passantānaṃ …pe… asaraṇo lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… asaraṇībhūto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe….

Uddhato loko avūpasantoti – passantānaṃ…pe… sasallo lokasannivāso, viddho puthusallehi; tassa natthañño koci sallānaṃ uddhatā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… avijjandhakārāvaraṇo lokasannivāso aṇḍabhūto kilesapañjarapakkhitto; tassa natthañño koci ālokaṃ dassetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… avijjāgato lokasannivāso aṇḍabhūto pariyonaddho tantākulakajāto [tantākulajāto (syā.)] kulāgaṇḍikajāto [guḷāguṇṭhikajāto (syā.), gulāguṇḍikajāto (ka. sī. aṭṭha.) dī. ni. 2.95 passitabbā] muñjapabbajabhūto apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattatīti – passantānaṃ…pe… avijjāvisadosasaṃlitto lokasannivāso kilesakalalībhūtoti – passantānaṃ…pe… rāgadosamohajaṭājaṭito lokasannivāso; tassa natthañño koci jaṭaṃ vijaṭetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe….

Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… taṇhājālena otthaṭo [otthato (ka.)] lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… taṇhāsotena vuyhati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… taṇhāsaññojanena saññutto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… taṇhānusayena anusaṭo lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… taṇhāsantāpena santappati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… taṇhāpariḷāhena pariḍayhati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe….

Diṭṭhisaṅghāṭapaṭimukko lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… diṭṭhijālena otthaṭo lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… diṭṭhisotena vuyhati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… diṭṭhisaññojanena saññutto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… diṭṭhānusayena anusaṭo lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… diṭṭhisantāpena santappati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… diṭṭhipariḷāhena pariḍayhati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe….

Jātiyā anugato lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… jarāya anusaṭo lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… byādhinā abhibhūto lokasannivāsoti – passantānaṃ …pe… maraṇena abbhāhato lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… dukkhe patiṭṭhito lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe….

Taṇhāya uḍḍito lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… jarāpākāraparikkhitto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… maccupāsena parikkhitto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… mahābandhanabandho lokasannivāso – rāgabandhanena dosabandhanena mohabandhanena mānabandhanena diṭṭhibandhanena kilesabandhanena duccaritabandhanena; tassa natthañño koci bandhanaṃ mocetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… mahāsambādhappaṭipanno lokasannivāso; tassa natthañño koci okāsaṃ dassetā, aññatra mayāti – passantānaṃ… mahāpalibodhena palibuddho lokasannivāso; tassa natthañño koci palibodhaṃ chetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… mahāpapāte patito lokasannivāso; tassa natthañño koci papātā uddhatā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… mahākantārappaṭipanno lokasannivāso; tassa natthañño koci kantāraṃ tāretā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… mahāsaṃsārappaṭipanno lokasannivāso; tassa natthañño koci saṃsārā mocetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… mahāvidugge samparivattati lokasannivāso; tassa natthañño koci viduggā uddhatā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… mahāpalipe [mahāpallepe (syā.)] palipanno lokasannivāso; tassa natthañño koci palipā uddhatā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe….

Abbhāhato lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… āditto lokasannivāso – rāgagginā dosagginā mohagginā jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi; tassa natthañño koci nibbāpetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… unnītako lokasannivāso haññati niccamatāṇo pattadaṇḍo takkaroti – passantānaṃ…pe… vajjabandhanabaddho lokasannivāso āghātanapaccupaṭṭhito; tassa natthañño koci bandhanaṃ mocetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… anātho lokasannivāso paramakāruññappatto; tassa natthañño koci tāyetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… dukkhābhitunno [dukkhābhituṇṇo (ka.)] lokasannivāso cirarattaṃ pīḷitoti – passantānaṃ…pe… gadhito lokasannivāso niccaṃ pipāsitoti – passantānaṃ…pe….

Andho lokasannivāso acakkhukoti – passantānaṃ…pe… hatanetto lokasannivāso apariṇāyakoti – passantānaṃ…pe… vipathapakkhando [vipathaṃ pakkhanto (syā.)] lokasannivāso añjasāparaddho; tassa natthañño koci ariyapathaṃ ānetā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe… mahoghapakkhando lokasannivāso; tassa natthañño koci oghā uddhatā, aññatra mayāti – passantānaṃ…pe….

118. Dvīhi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… tīhi duccaritehi vippaṭipanno lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… catūhi yogehi yutto lokasannivāso catuyogayojitoti – passantānaṃ…pe… catūhi ganthehi [gaṇṭhehi (syā.)] ganthito lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… catūhi upādānehi upādiyati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… pañcagatisamāruḷho lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… pañcahi kāmaguṇehi rajjati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… pañcahi nīvaraṇehi otthaṭo lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… chahi vivādamūlehi vivadati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… chahi taṇhākāyehi rajjati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… chahi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito lokasannivāsoti – passantānaṃ …pe… sattahi anusayehi anusaṭo lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… sattahi saññojanehi saññutto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… sattahi mānehi unnato [uṇṇato (syā. ka.)] lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… aṭṭhahi lokadhammehi samparivattati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… aṭṭhahi micchattehi niyyāto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… aṭṭhahi purisadosehi dussati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… navahi āghātavatthūhi āghātito lokasannivāsoti – passantānaṃ …pe… navavidhamānehi unnato lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… navahi taṇhāmūlakehi dhammehi rajjati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… dasahi kilesavatthūhi kilissati lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… dasahi āghātavatthūhi āghātito lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… dasahi akusalakammapathehi samannāgato lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… dasahi saññojanehi saññutto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… dasahi micchattehi niyyāto lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… dasavatthukāya micchādiṭṭhiyā samannāgato lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… dasavatthukāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato lokasannivāsoti – passantānaṃ…pe… aṭṭhasatataṇhāpapañcasatehi papañcito lokasannivāsoti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito lokasannivāsoti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati.

Ahañcamhi tiṇṇo, loko ca atiṇṇo ahaṃ camhi mutto, loko ca amutto; ahañcamhi danto, loko ca adanto; ahaṃ camhi santo, loko ca asanto; ahaṃ camhi assattho, loko ca anassattho; ahaṃ camhi parinibbuto, loko ca aparinibbuto; pahomi khvāhaṃ tiṇṇo tāretuṃ, mutto mocetuṃ, danto dametuṃ, santo sametuṃ, assattho assāsetuṃ, parinibbuto pare ca parinibbāpetunti – passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Idaṃ tathāgatassa mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ.

Mahākaruṇāñāṇaniddeso ekasattatimo.

72-73. Sabbaññutañāṇaniddeso

119. Katamaṃ **tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ?** Sabbaṃ saṅkhatamasaṅkhataṃ anavasesaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ [anāvaraṇaṃ ñāṇaṃ (syā.) evamuparipi].

120. Atītaṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Anāgataṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Paccuppannaṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Cakkhu ceva rūpā ca, evaṃ taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Sotañceva saddā ca…pe… ghānañceva gandhā ca… jivhā ceva rasā ca… kāyo ceva phoṭṭhabbā ca… mano ceva dhammā ca, evaṃ taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā aniccaṭṭhaṃ dukkhaṭṭhaṃ anattaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā rūpassa aniccaṭṭhaṃ dukkhaṭṭhaṃ anattaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā vedanāya…pe… yāvatā saññāya…pe… yāvatā saṅkhārānaṃ…pe… yāvatā viññāṇassa …pe… yāvatā cakkhussa…pe… jarāmaraṇassa aniccaṭṭhaṃ dukkhaṭṭhaṃ anattaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā abhiññāya abhiññaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā pariññāya pariññaṭṭhaṃ…pe… yāvatā pahānassa [pahānāya (syā.)] pahānaṭṭhaṃ…pe… yāvatā bhāvanāya bhāvanaṭṭhaṃ…pe… yāvatā sacchikiriyāya sacchikiriyaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā khandhānaṃ khandhaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā dhātūnaṃ dhātuṭṭhaṃ…pe… yāvatā āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ…pe… yāvatā saṅkhatānaṃ saṅkhataṭṭhaṃ…pe… yāvatā asaṅkhatassa asaṅkhataṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā kusale dhamme, sabbaṃ [sabbe (aṭṭhakathā)] jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā akusale dhamme…pe… yāvatā abyākate dhamme… yāvatā kāmāvacare dhamme… yāvatā rūpāvacare dhamme… yāvatā arūpāvacare dhamme… yāvatā apariyāpanne dhamme, sabbaṃ [sabbe (aṭṭhakathā)] jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā samudayassa samudayaṭṭhaṃ…pe… yāvatā nirodhassa nirodhaṭṭhaṃ…pe… yāvatā maggassa maggaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā atthapaṭisambhidāya atthapaṭisambhidaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā dhammapaṭisambhidāya dhammapaṭisambhidaṭṭhaṃ…pe… yāvatā niruttipaṭisambhidāya niruttipaṭisambhidaṭṭhaṃ…pe… yāvatā paṭibhānapaṭisambhidāya paṭibhānapaṭisambhidaṭṭhaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā indriyaparopariyattañāṇaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ…pe… yāvatā yamakapāṭihīre ñāṇaṃ…pe… yāvatā mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, taṃ sabbaṃ jānātīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

121. Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamajānitabbaṃ.

Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ, tathāgato tena samantacakkhūti [mahāni. 156; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddesa 85].

Samantacakkhūti kenaṭṭhena samantacakkhu? Cuddasa buddhañāṇāni. Dukkhe ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, atthapaṭisambhide ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, dhammapaṭisambhide ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, niruttipaṭisambhide ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, paṭibhānapaṭisambhide ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, indriyaparopariyatte ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, yamakapāṭihīre ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, sabbaññutaññāṇaṃ buddhañāṇaṃ, anāvaraṇañāṇaṃ buddhañāṇaṃ – imāni cuddasa buddhañāṇāni. Imesaṃ cuddasannaṃ buddhañāṇānaṃ aṭṭha ñāṇāni sāvakasādhāraṇāni; cha ñāṇāni asādhāraṇāni sāvakehi.

Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho, sabbo ñāto; aññāto dukkhaṭṭho natthīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho, sabbo ñāto, sabbo diṭṭho, sabbo vidito, sabbo sacchikato, sabbo phassito paññāya; aphassito paññāya dukkhaṭṭho natthīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ. Yāvatā samudayassa samudayaṭṭho…pe… yāvatā nirodhassa nirodhaṭṭho… yāvatā maggassa maggaṭṭho…pe… yāvatā atthapaṭisambhidāya atthapaṭisambhidaṭṭho… yāvatā dhammapaṭisambhidāya dhammapaṭisambhidaṭṭho… yāvatā niruttipaṭisambhidāya niruttipaṭisambhidaṭṭho… yāvatā paṭibhānapaṭisambhidāya paṭibhānapaṭisambhidaṭṭho, sabbo ñāto, sabbo diṭṭho, sabbo vidito, sabbo sacchikato, sabbo phassito paññāya; aphassito paññāya paṭibhānapaṭisambhidaṭṭho natthīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā indriyaparopariyattañāṇaṃ…pe… yāvatā sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ… yāvatā yamakapāṭihīre ñāṇaṃ… yāvatā mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ; sabba ñātaṃ, sabbaṃ diṭṭhaṃ, sabbaṃ viditaṃ, sabbaṃ sacchikataṃ, sabbaṃ phassitaṃ paññāya; aphassitaṃ paññāya mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ natthīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Yāvatā sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ ñātaṃ, sabbaṃ diṭṭhaṃ, sabbaṃ viditaṃ, sabbaṃ sacchikataṃ, sabbaṃ phassitaṃ paññāya; aphassitaṃ paññāya natthīti – sabbaññutaññāṇaṃ. Tattha āvaraṇaṃ natthīti – anāvaraṇañāṇaṃ.

Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamajānitabbaṃ;
Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ, tathāgato tena samantacakkhūti.

Sabbaññutañāṇaniddeso tesattatimo.

Ñāṇakathā niṭṭhitā.

2. Diṭṭhikathā

122. Kā diṭṭhi, kati diṭṭhiṭṭhānāni, kati diṭṭhipariyuṭṭhānāni, kati diṭṭhiyo, kati diṭṭhābhinivesā, katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti?

[1] **Kā diṭṭhī**ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi. [2] **Kati diṭṭhiṭṭhānānī**ti aṭṭha diṭṭhiṭṭhānāni. [3] **Kati diṭṭhipariyuṭṭhānānī**ti aṭṭhārasa diṭṭhipariyuṭṭhānāni. [4] **Kati diṭṭhiyo**ti soḷasa diṭṭhiyo. [5] **Kati diṭṭhābhinivesā**ti tīṇi sataṃ diṭṭhābhinivesā. [6] **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghāto**ti sotāpattimaggo diṭṭhiṭṭhānasamugghāto.

123. Kathaṃ **abhinivesaparāmāso diṭṭhi?** [kati abhinivesaparāmāso diṭṭhīti (syā.)] Rūpaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Vedanaṃ etaṃ mama…pe… saññaṃ etaṃ mama… saṅkhāre etaṃ mama… viññāṇaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Cakkhuṃ etaṃ mama…pe… sotaṃ etaṃ mama… ghānaṃ etaṃ mama… jivhaṃ etaṃ mama… kāyaṃ etaṃ mama… manaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Rūpe [rūpaṃ (syā.) tathā pañcasu ārammaṇesu ekavacanena] etaṃ mama…pe… sadde etaṃ mama… gandhe etaṃ mama… rase etaṃ mama… phoṭṭhabbe etaṃ mama… dhamme etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Cakkhuviññāṇaṃ etaṃ mama…pe… sotaviññāṇaṃ etaṃ mama… ghānaviññāṇaṃ etaṃ mama… jivhāviññāṇaṃ etaṃ mama… kāyaviññāṇaṃ etaṃ mama… manoviññāṇaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Cakkhusamphassaṃ etaṃ mama…pe… sotasamphassaṃ etaṃ mama… ghānasamphassaṃ etaṃ mama… jivhāsamphassaṃ etaṃ mama… kāyasamphassaṃ etaṃ mama… manosamphassaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… sotasamphassajaṃ vedanaṃ… ghānasamphassajaṃ vedanaṃ… jivhāsamphassajaṃ vedanaṃ… kāyasamphassajaṃ vedanaṃ… manosamphassajaṃ vedanaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

Rūpasaññaṃ etaṃ mama…pe… saddasaññaṃ etaṃ mama… gandhasaññaṃ etaṃ mama… rasasaññaṃ etaṃ mama… phoṭṭhabbasaññaṃ etaṃ mama… dhammasaññaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Rūpasañcetanaṃ etaṃ mama…pe… saddasañcetanaṃ etaṃ mama… gandhasañcetanaṃ etaṃ mama… rasasañcetanaṃ etaṃ mama… phoṭṭhabbasañcetanaṃ etaṃ mama… dhammasañcetanaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Rūpataṇhaṃ etaṃ mama…pe… saddataṇhaṃ etaṃ mama… gandhataṇhaṃ etaṃ mama… rasataṇhaṃ etaṃ mama… phoṭṭhabbataṇhaṃ etaṃ mama… dhammataṇhaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Rūpavitakkaṃ etaṃ mama…pe… saddavitakkaṃ etaṃ mama… gandhavitakkaṃ etaṃ mama… rasavitakkaṃ etaṃ mama… phoṭṭhabbavitakkaṃ etaṃ mama… dhammavitakkaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Rūpavicāraṃ etaṃ mama…pe… saddavicāraṃ etaṃ mama… gandhavicāraṃ etaṃ mama… rasavicāraṃ etaṃ mama… phoṭṭhabbavicāraṃ etaṃ mama… dhammavicāraṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

Pathavīdhātuṃ etaṃ mama…pe… āpodhātuṃ etaṃ mama… tejodhātuṃ etaṃ mama… vāyodhātuṃ etaṃ mama… ākāsadhātuṃ etaṃ mama… viññāṇadhātuṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Pathavīkasiṇaṃ etaṃ mama…pe… āpokasiṇaṃ… tejokasiṇaṃ…

vāyokasiṇaṃ … nīlakasiṇaṃ… pītakasiṇaṃ… lohitakasiṇaṃ… odātakasiṇaṃ… ākāsakasiṇaṃ… viññāṇakasiṇaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

Kesaṃ etaṃ mama…pe… lomaṃ etaṃ mama… nakhaṃ etaṃ mama… dantaṃ etaṃ mama… tacaṃ etaṃ mama… maṃsaṃ etaṃ mama… nhāruṃ etaṃ mama… aṭṭhiṃ etaṃ mama… aṭṭhimiñjaṃ etaṃ mama… vakkaṃ etaṃ mama… hadayaṃ etaṃ mama… yakanaṃ etaṃ mama… kilomakaṃ etaṃ mama… pihakaṃ etaṃ mama… papphāsaṃ etaṃ mama… antaṃ etaṃ mama… antaguṇaṃ etaṃ mama… udariyaṃ etaṃ mama… karīsaṃ etaṃ mama… pittaṃ etaṃ mama… semhaṃ etaṃ mama… pubbaṃ etaṃ mama … lohitaṃ etaṃ mama… sedaṃ etaṃ mama… medaṃ etaṃ mama… assuṃ etaṃ mama… vasaṃ etaṃ mama … kheḷaṃ etaṃ mama… siṅghāṇikaṃ etaṃ mama… lasikaṃ etaṃ mama… muttaṃ etaṃ mama… matthaluṅgaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

Cakkhāyatanaṃ etaṃ mama…pe… rūpāyatanaṃ etaṃ mama… sotāyatanaṃ etaṃ mama… saddāyatanaṃ etaṃ mama… ghānāyatanaṃ etaṃ mama… gandhāyatanaṃ etaṃ mama… jivhāyatanaṃ etaṃ mama… rasāyatanaṃ etaṃ mama… kāyāyatanaṃ etaṃ mama… phoṭṭhabbāyatanaṃ etaṃ mama… manāyatanaṃ etaṃ mama… dhammāyatanaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

Cakkhudhātuṃ etaṃ mama…pe… rūpadhātuṃ etaṃ mama… cakkhuviññāṇadhātuṃ etaṃ mama… sotadhātuṃ etaṃ mama… saddadhātuṃ etaṃ mama… sotaviññāṇadhātuṃ etaṃ mama… ghānadhātuṃ etaṃ mama… gandhadhātuṃ etaṃ mama… ghānaviññāṇadhātuṃ etaṃ mama… jivhādhātuṃ etaṃ mama… rasadhātuṃ etaṃ mama… jivhāviññāṇadhātuṃ etaṃ mama… kāyadhātuṃ etaṃ mama… phoṭṭhabbadhātuṃ etaṃ mama… kāyaviññāṇadhātuṃ etaṃ mama… manodhātuṃ etaṃ mama… dhammadhātuṃ etaṃ mama… manoviññāṇadhātuṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

Cakkhundriyaṃ etaṃ mama…pe… sotindriyaṃ etaṃ mama… ghānindriyaṃ etaṃ mama… jivhindriyaṃ etaṃ mama… kāyindriyaṃ etaṃ mama… manindriyaṃ etaṃ mama… jīvitindriyaṃ etaṃ mama… itthindriyaṃ etaṃ mama… purisindriyaṃ etaṃ mama… sukhindriyaṃ etaṃ mama… dukkhindriyaṃ etaṃ mama… somanassindriyaṃ etaṃ mama… domanassindriyaṃ etaṃ mama… upekkhindriyaṃ etaṃ mama… saddhindriyaṃ etaṃ mama… vīriyindriyaṃ etaṃ mama… satindriyaṃ etaṃ mama… samādhindriyaṃ etaṃ mama… paññindriyaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

Kāmadhātuṃ etaṃ mama…pe… rūpadhātuṃ etaṃ mama… arūpadhātuṃ etaṃ mama… kāmabhavaṃ etaṃ mama… rūpabhavaṃ etaṃ mama… arūpabhavaṃ etaṃ mama… saññābhavaṃ etaṃ mama… asaññābhavaṃ etaṃ mama… nevasaññānāsaññābhavaṃ etaṃ mama… ekavokārabhavaṃ etaṃ mama… catuvokārabhavaṃ etaṃ mama… pañcavokārabhavaṃ etaṃ mama… paṭhamajjhānaṃ etaṃ mama… dutiyajjhānaṃ etaṃ mama… tatiyajjhānaṃ etaṃ mama… catutthajjhānaṃ etaṃ mama… mettaṃ cetovimuttiṃ etaṃ mama… karuṇaṃ cetovimuttiṃ etaṃ mama… muditaṃ cetovimuttiṃ etaṃ mama… upekkhaṃ cetovimuttiṃ etaṃ mama… ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ etaṃ mama… viññāṇañcāyatanasamāpattiṃ etaṃ mama… ākiñcaññāyatanasamāpattiṃ etaṃ mama… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

Avijjaṃ etaṃ mama…pe… saṅkhāre etaṃ mama… viññāṇaṃ etaṃ mama… nāmarūpaṃ etaṃ mama… saḷāyatanaṃ etaṃ mama… phassaṃ etaṃ mama… vedanaṃ etaṃ mama… taṇhaṃ etaṃ mama… upādānaṃ etaṃ mama… bhavaṃ etaṃ mama … jātiṃ etaṃ mama… jarāmaraṇaṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Evaṃ abhinivesaparāmāso diṭṭhi.

124. Katamāni **aṭṭha diṭṭhiṭṭhānāni?** Khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ, saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, vitakkopi [vitakkāpi (syā.)] diṭṭhiṭṭhānaṃ, ayoniso manasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ, pāpamittopi diṭṭhiṭṭhānaṃ, paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānaṃ.

Khandhā hetu khandhā paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena – evaṃ khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Avijjā hetu avijjā paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena – evaṃ avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Phasso hetu phasso paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena – evaṃ phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Saññā hetu saññā paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena – evaṃ saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Vitakko hetu vitakko paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya, samuṭṭhānaṭṭhena – evaṃ vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Ayoniso manasikāro hetu ayoniso manasikāro paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena – evaṃ ayoniso manasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Pāpamitto hetu pāpamitto paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya, samuṭṭhānaṭṭhena – evaṃ pāpamittopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Paratoghoso hetu paratoghoso paccayo diṭṭhiṭṭhānaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhena – evaṃ paratoghosopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Imāni aṭṭha diṭṭhiṭṭhānāni.

125. Katamāni **aṭṭhārasa diṭṭhipariyuṭṭhānāni?** Yā diṭṭhi diṭṭhigataṃ, diṭṭhigahanaṃ, diṭṭhikantāraṃ, diṭṭhivisūkaṃ, diṭṭhivipphanditaṃ, diṭṭhisaññojanaṃ, diṭṭhisallaṃ, diṭṭhisambādho, diṭṭhipalibodho, diṭṭhibandhanaṃ, diṭṭhipapāto, diṭṭhānusayo, diṭṭhisantāpo, diṭṭhipariḷāho, diṭṭhigantho, diṭṭhupādānaṃ, diṭṭhābhiniveso, diṭṭhiparāmāso – imāni aṭṭhārasa diṭṭhipariyuṭṭhānāni.

126. Katamā **soḷasa diṭṭhiyo?** Assādadiṭṭhi, attānudiṭṭhi, micchādiṭṭhi, sakkāyadiṭṭhi, sakkāyavatthukā sassatadiṭṭhi, sakkāyavatthukā ucchedadiṭṭhi, antaggāhikādiṭṭhi, pubbantānudiṭṭhi, aparantānudiṭṭhi, saññojanikā diṭṭhi, ahanti mānavinibandhā diṭṭhi, mamanti mānavinibandhā diṭṭhi, attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi, lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi, bhavadiṭṭhi, vibhavadiṭṭhi – imā soḷasa diṭṭhiyo.

127. Katame **tīṇi sataṃ diṭṭhābhinivesā?** Assādadiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Attānudiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Micchādiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Sakkāyadiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Sakkāyavatthukāya ucchedadiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Antaggāhikāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Pubbantānudiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Aparantānudiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Saññojanikāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Ahanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Mamanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Attavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Lokavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Bhavadiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? Vibhavadiṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti?

Assādadiṭṭhiyā pañcatiṃsāya ākārehi abhiniveso hoti. Attānudiṭṭhiyā vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti. Micchādiṭṭhiyā dasahākārehi abhiniveso hoti. Sakkāyadiṭṭhiyā vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti. Sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyā pannarasahi ākārehi abhiniveso hoti. Sakkāyavatthukāya ucchedadiṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso hoti. Antaggāhikāya diṭṭhiyā paññāsāya ākārehi abhiniveso hoti. Pubbantānudiṭṭhiyā aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti. Aparantānudiṭṭhiyā catucattālīsāya ākārehi abhiniveso hoti. Saññojanikāya diṭṭhiyā aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti. Ahanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti. Mamanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti. Attavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti. Lokavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā aṭṭhahi ākārehi abhiniveso hoti. Bhavadiṭṭhiyā ekena ākārena [ekūnavīsatiyā ākārena (syā.)] abhiniveso hoti. Vibhavadiṭṭhiyā ekena ākārena abhiniveso hoti.

1. Assādadiṭṭhiniddeso

128. Assādadiṭṭhiyā katamehi pañcatiṃsāya ākārehi abhiniveso hoti? Yaṃ rūpaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ rūpassa assādoti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na assādo, assādo na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, añño assādo. Yā ca diṭṭhi yo ca assādo – ayaṃ vuccati assādadiṭṭhi.

Assādadiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti. Tāya diṭṭhivipattiyā samannāgato puggalo diṭṭhivipanno. Diṭṭhivipanno puggalo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhi hissa pāpikā. Yo diṭṭhiyā rāgo [yā diṭṭhi yo rāgo (syā.)], so na diṭṭhi. Diṭṭhi na rāgo. Aññā diṭṭhi, añño rāgo. Yā ca diṭṭhi yo ca rāgo – ayaṃ vuccati diṭṭhirāgo. Tāya ca diṭṭhiyā tena ca rāgena samannāgato puggalo diṭṭhirāgaratto. Diṭṭhirāgaratte puggale dinnaṃ dānaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhi hissa pāpikā assādadiṭṭhi micchādiṭṭhi.

Micchādiṭṭhikassa purisapuggalassa dveva gatiyo – nirayo vā tiracchānayoni vā. Micchādiṭṭhikassa purisapuggalassa yañceva kāyakammaṃ yathādiṭṭhi samattaṃ samādinnaṃ, yañca vacīkammaṃ…pe… yañca manokammaṃ yathādiṭṭhi samattaṃ samādinnaṃ, yā ca cetanā yā ca patthanā yo ca paṇidhi ye ca saṅkhārā, sabbe te dhammā aniṭṭhāya akantāya amanāpāya ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhi hissa pāpikā. Seyyathāpi nimbabījaṃ vā kosātakībījaṃ vā tittakālābubījaṃ vā allāya pathaviyā nikkhittaṃ yaṃ ceva pathavirasaṃ upādiyati, yañca āporasaṃ upādiyati, sabbaṃ taṃ tittakattāya kaṭukattāya asātattāya [asāratāya (syā.)] saṃvattati. Taṃ kissa hetu? Bījaṃ hissa pāpikaṃ. Evamevaṃ micchādiṭṭhikassa purisapuggalassa yañceva kāyakammaṃ yathādiṭṭhi samattaṃ samādinnaṃ, yañca vacīkammaṃ…pe… yañca manokammaṃ yathādiṭṭhi samattaṃ samādinnaṃ, yā ca cetanā yā ca patthanā yo ca paṇidhi ye ca saṅkhārā, sabbe te dhammā aniṭṭhāya akantāya amanāpāya ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhi hissa pāpikā assādadiṭṭhi micchādiṭṭhi.

Micchādiṭṭhi diṭṭhigataṃ, diṭṭhigahanaṃ, diṭṭhikantāraṃ, diṭṭhivisūkaṃ, diṭṭhivipphanditaṃ, diṭṭhisaññojanaṃ, diṭṭhisallaṃ, diṭṭhisambādho, diṭṭhipalibodho, diṭṭhibandhanaṃ, diṭṭhipapāto, diṭṭhānusayo, diṭṭhisantāpo, diṭṭhipariḷāho, diṭṭhigantho, diṭṭhupādānaṃ, diṭṭhābhiniveso, diṭṭhiparāmāso – imehi aṭṭhārasahi ākārehi pariyuṭṭhitacittassa saññogo.

129. Atthi saññojanāni ceva diṭṭhiyo ca, atthi saññojanāni na ca diṭṭhiyo. Katamāni saññojanāni ceva diṭṭhiyo ca? Sakkāyadiṭṭhi, sīlabbataparāmāso – imāni saññojanāni ceva diṭṭhiyo ca. Katamāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo? Kāmarāgasaññojanaṃ, paṭighasaññojanaṃ, mānasaññojanaṃ, vicikicchāsaññojanaṃ, bhavarāgasaññojanaṃ, issāsaññojanaṃ, macchariyasaññojanaṃ, anunayasaññojanaṃ, avijjāsaññojanaṃ – imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Yaṃ vedanaṃ paṭicca…pe… yaṃ saññaṃ paṭicca…pe… yaṃ saṅkhāre [ye saṅkhāre (ka.) saṃ. ni. 3.28 passitabbā] paṭicca…pe… yaṃ viññāṇaṃ paṭicca… yaṃ cakkhuṃ paṭicca… yaṃ sotaṃ paṭicca… yaṃ ghānaṃ paṭicca… yaṃ jivhaṃ paṭicca… yaṃ kāyaṃ paṭicca… yaṃ manaṃ paṭicca… yaṃ rūpe paṭicca… yaṃ sadde paṭicca… yaṃ gandhe paṭicca … yaṃ rase paṭicca… yaṃ phoṭṭhabbe paṭicca… yaṃ dhamme paṭicca… yaṃ cakkhuviññāṇaṃ paṭicca… yaṃ sotaviññāṇaṃ paṭicca… yaṃ ghānaviññāṇaṃ paṭicca… yaṃ jivhāviññāṇaṃ paṭicca… yaṃ kāyaviññāṇaṃ paṭicca… yaṃ manoviññāṇaṃ paṭicca … yaṃ cakkhusamphassaṃ paṭicca… yaṃ sotasamphassaṃ paṭicca… yaṃ ghānasamphassaṃ paṭicca… yaṃ jivhāsamphassaṃ paṭicca… yaṃ kāyasamphassaṃ paṭicca… yaṃ manosamphassaṃ paṭicca… yaṃ cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca… yaṃ sotasamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca… yaṃ ghānasamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca… yaṃ jivhāsamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca… yaṃ kāyasamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca… yaṃ manosamphassajaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ manosamphassajāya vedanāya assādoti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na assādo, assādo na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, añño assādo. Yā ca diṭṭhi yo ca assādo – ayaṃ vuccati assādadiṭṭhi.

Assādadiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti. Tāya diṭṭhivipattiyā samannāgato puggalo diṭṭhivipanno. Diṭṭhivipanno puggalo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhi hissa pāpikā. Yo diṭṭhiyā rāgo, so na diṭṭhi. Diṭṭhi na rāgo. Aññā diṭṭhi, añño rāgo. Yā ca diṭṭhi yo ca rāgo, ayaṃ vuccati diṭṭhirāgo. Tāya ca diṭṭhiyā tena ca rāgena samannāgato puggalo diṭṭhirāgaratto.

Diṭṭhirāgaratte puggale dinnaṃ dānaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhi hissa pāpikā assādadiṭṭhi micchādiṭṭhi.

Micchādiṭṭhikassa purisapuggalassa dveva gatiyo – nirayo vā tiracchānayoni vā. Micchādiṭṭhikassa purisapuggalassa yañceva kāyakammaṃ yathādiṭṭhi samattaṃ samādinnaṃ, yañca vacīkammaṃ…pe… yañca manokammaṃ yathādiṭṭhi samattaṃ samādinnaṃ, yā ca cetanā yā ca patthanā yo ca paṇidhi ye ca saṅkhārā, sabbe te dhammā aniṭṭhāya akantāya amanāpāya ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhi hissa pāpikā. Seyyathāpi nimbabījaṃ vā kosātakībījaṃ vā tittakālābubījaṃ vā allāya pathaviyā nikkhittaṃ yañceva pathavirasaṃ upādiyati yañca āporasaṃ upādiyati, sabbaṃ taṃ tittakattāya kaṭukattāya asātattāya saṃvattati. Taṃ kissa hetu? Bījaṃ hissa pāpikaṃ. Evamevaṃ micchādiṭṭhikassa purisapuggalassa yañceva kāyakammaṃ yathādiṭṭhi samattaṃ samādinnaṃ yañca vacīkammaṃ…pe… yañca manokammaṃ yathādiṭṭhi samattaṃ samādinnaṃ, yā ca cetanā yā ca patthanā yo ca paṇidhi ye ca saṅkhārā, sabbe te dhammā aniṭṭhāya akantāya amanāpāya ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Diṭṭhi hissa pāpikā assādadiṭṭhi micchādiṭṭhi.

Micchādiṭṭhi diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ…pe… diṭṭhābhiniveso diṭṭhiparāmāso – imehi aṭṭhārasahi ākārehi pariyuṭṭhitacittassa saññogo.

Atthi saññojanāni ceva diṭṭhiyo ca, atthi saññojanāni na ca diṭṭhiyo. Katamāni saññojanāni ceva diṭṭhiyo ca? Sakkāyadiṭṭhi, sīlabbataparāmāso – imāni saññojanāni ceva diṭṭhiyo ca. Katamāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo? Kāmarāgasaññojanaṃ, paṭighasaññojanaṃ, mānasaññojanaṃ, vicikicchāsaññojanaṃ, bhavarāgasaññojanaṃ, issāsaññojanaṃ, macchariyasaññojanaṃ, anunayasaññojanaṃ, avijjāsaññojanaṃ – imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Assādadiṭṭhiyā imehi pañcatiṃsāya ākārehi abhiniveso hoti.

Assādadiṭṭhiniddeso paṭhamo.

2. Attānudiṭṭhiniddeso

130. Attānudiṭṭhiyā katamehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti? Idha assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ; vedanaṃ…pe… saññaṃ…pe… saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ attato samanupassati viññāṇavantaṃ vā attānaṃ attani vā viññāṇaṃ viññāṇasmiṃ vā attānaṃ.

131. Kathaṃ **rūpaṃ attato samanupassati?** Idhekacco pathavīkasiṇaṃ attato samanupassati – ‘‘yaṃ pathavīkasiṇaṃ, so ahaṃ; yo ahaṃ, taṃ pathavīkasiṇa’’nti. Pathavīkasiṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato ‘‘yā acci so vaṇṇo, yo vaṇṇo sā accī’’ti – acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco pathavīkasiṇaṃ attato samanupassati – ‘‘yaṃ pathavīkasiṇaṃ, so ahaṃ; yo ahaṃ, taṃ pathavīkasiṇa’’nti. Pathavīkasiṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā rūpavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhikassa purisapuggalassa dveva gatiyo…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Idhekacco āpokasiṇaṃ… tejokasiṇaṃ… vāyokasiṇaṃ… nīlakasiṇaṃ… pītakasiṇaṃ… lohitakasiṇaṃ… odātakasiṇaṃ attato samanupassati – ‘‘yaṃ odātakasiṇaṃ, so ahaṃ; yo ahaṃ, taṃ odātakasiṇa’’nti. Odātakasiṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato ‘‘yā acci, so vaṇṇo; yo vaṇṇo, sā accī’’ti – acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evameva idhekacco…pe… odātakasiṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā rūpavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ rūpaṃ attato samanupassati.

Kathaṃ **rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati?** Idhekacco vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā iminā rūpena rūpavā''ti. Rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi rukkho chāyāsampanno assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ''ayaṃ rukkho, ayaṃ chāyā. Añño rukkho, aññā chāyā. So kho panāyaṃ rukkho imāya chāyāya chāyāvā''ti. Chāyāvantaṃ rukkhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana ayaṃ attā iminā rūpena rūpavā''ti. Rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ dutiyā rūpavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati.

Kathaṃ **attani rūpaṃ samanupassati?** Idhekacco vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani idaṃ rūpa''nti. Attani rūpaṃ samanupassati. Seyyathāpi pupphaṃ gandhasampannaṃ assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ''idaṃ pupphaṃ, ayaṃ gandho; aññaṃ pupphaṃ, añño gandho. So kho panāyaṃ gandho imasmiṃ pupphe''ti. Pupphasmiṃ gandhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani idaṃ rūpa''nti. Attani rūpaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ tatiyā rūpavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ attani rūpaṃ samanupassati.

Kathaṃ **rūpasmiṃ attānaṃ samanupassati?** Idhekacco vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imasmiṃ rūpe''ti. Rūpasmiṃ attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi maṇi karaṇḍake pakkhitto assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ''ayaṃ maṇi, ayaṃ karaṇḍako. Añño maṇi, añño karaṇḍako. So kho panāyaṃ maṇi imasmiṃ karaṇḍake''ti. Karaṇḍakasmiṃ maṇiṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imasmiṃ rūpe''ti. Rūpasmiṃ attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ catutthā rūpavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ rūpasmiṃ attānaṃ samanupassati.

132. Kathaṃ **vedanaṃ attato samanupassati?** Idhekacco cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ sotasamphassajaṃ vedanaṃ ghānasamphassajaṃ vedanaṃ jivhāsamphassajaṃ vedanaṃ kāyasamphassajaṃ vedanaṃ manosamphassajaṃ vedanaṃ attato samanupassati. ''Yā manosamphassajā vedanā so ahaṃ, yo ahaṃ sā manosamphassajā vedanā''ti – manosamphassajaṃ vedanañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato ''yā acci so vaṇṇo, yo vaṇṇo sā accī''ti – acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco manosamphassajaṃ vedanaṃ attato samanupassati. ''Yā manosamphassajā vedanā so ahaṃ, yo ahaṃ sā manosamphassajā vedanā''ti – manosamphassajaṃ vedanañca attañca advayaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā vedanāvatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ vedanaṃ attato samanupassati.

Kathaṃ **vedanāvantaṃ attānaṃ samanupassati?** Idhekacco saññaṃ…pe… saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imāya vedanāya vedanāvā''ti. Vedanāvantaṃ attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi rukkho chāyāsampanno assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ rukkho, ayaṃ chāyā. Añño rukkho, aññā chāyā. So kho panāyaṃ rukkho imāya chāyāya chāyāvā’’ti. Chāyāvantaṃ rukkhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco saññaṃ…pe… saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imāya vedanāya vedanāvā’’ti. Vedanāvantaṃ attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ dutiyā vedanāvatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ vedanāvantaṃ attānaṃ samanupassati.

Kathaṃ **attani vedanaṃ samanupassati?** Idhekacco saññaṃ…pe… saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani ayaṃ vedanā’’ti. Attani vedanaṃ samanupassati. Seyyathāpi pupphaṃ gandhasampannaṃ assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘idaṃ pupphaṃ, ayaṃ gandho; aññaṃ pupphaṃ, añño gandho. So kho panāyaṃ gandho imasmiṃ pupphe’’ti. Pupphasmiṃ gandhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco saññaṃ… pe… saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani ayaṃ vedanā’’ti. Attani vedanaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ tatiyā vedanāvatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ attani vedanaṃ samanupassati.

Kathaṃ **vedanāya attānaṃ samanupassati?** Idhekacco saññaṃ…pe… saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imāya vedanāyā’’ti. Vedanāya attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi maṇi karaṇḍake pakkhitto assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ maṇi, ayaṃ karaṇḍako. Añño maṇi, añño karaṇḍako. So kho panāyaṃ maṇi imasmiṃ karaṇḍake’’ti. Karaṇḍakasmiṃ maṇiṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imāya vedanāyā’’ti. Vedanāya attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ catutthā vedanāvatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ vedanāya attānaṃ samanupassati.

133. Kathaṃ **saññaṃ attato samanupassati?** Idhekacco cakkhusamphassajaṃ saññaṃ…pe… sotasamphassajaṃ saññaṃ… ghānasamphassajaṃ saññaṃ… jivhāsamphassajaṃ saññaṃ… kāyasamphassajaṃ saññaṃ… manosamphassajaṃ saññaṃ attato samanupassati. Yā manosamphassajā saññā so ahaṃ, yo ahaṃ sā manosamphassajā saññā’’ti. Manosamphassajaṃ saññañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato ‘‘yā acci so vaṇṇo, yo vaṇṇo sā accī’’ti – acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco manosamphassajaṃ saññaṃ attato samanupassati – ‘‘yā manosamphassajā saññā so ahaṃ, yo ahaṃ sā manosamphassajā saññā’’ti. Manosamphassajaṃ saññañca attañca advayaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā saññāvatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ saññaṃ attato samanupassati.

Kathaṃ **saññāvantaṃ attānaṃ samanupassati?** Idhekacco saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imāya saññāya saññāvā’’ti. Saññāvantaṃ attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi rukkho chāyāsampanno assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ rukkho, ayaṃ chāyā. Añño rukkho, aññā chāyā. So kho panāyaṃ rukkho imāya chāyāya chāyāvā’’ti. Chāyāvantaṃ rukkhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imāya saññāya saññāvā’’ti. Saññāvantaṃ attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ dutiyā saññāvatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe…

imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ saññāvantaṃ attānaṃ samanupassati.

Kathaṃ **attani saññaṃ samanupassati?** Idhekacco saṅkhāre…pe… viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani ayaṃ saññā’’ti. Attani saññaṃ samanupassati. Seyyathāpi pupphaṃ gandhasampannaṃ assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘idaṃ pupphaṃ, ayaṃ gandho. Aññaṃ pupphaṃ, añño gandho. So kho panāyaṃ gandho imasmiṃ pupphe’’ti. Pupphasmiṃ gandhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani ayaṃ saññā’’ti. Attani saññaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ tatiyā saññāvatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ attani saññaṃ samanupassati.

Kathaṃ **saññāya attānaṃ samanupassati?** Idhekacco saṅkhāre …pe… viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imāya saññāyā’’ti. Saññāya attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi maṇi karaṇḍake pakkhitto assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ maṇi, ayaṃ karaṇḍako. Añño maṇi, añño karaṇḍako. So kho panāyaṃ maṇi imasmiṃ karaṇḍake’’ti. Karaṇḍakasmiṃ maṇiṃ samanupassati. Evameva idhekacco saṅkhāre… viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imāya saññāyā’’ti. Saññāya attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ catutthā saññāvatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni na ca diṭṭhiyo. Evaṃ saññāya attānaṃ samanupassati.

134. Kathaṃ **saṅkhāre attato samanupassati?** Idhekacco cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ sotasamphassajaṃ cetanaṃ ghānasamphassajaṃ cetanaṃ jivhāsamphassajaṃ cetanaṃ kāyasamphassajaṃ cetanaṃ manosamphassajaṃ cetanaṃ attato samanupassati. ‘‘Yā manosamphassajā cetanā, so ahaṃ; yo ahaṃ sā manosamphassajā cetanā’’ti – manosamphassajaṃ cetanañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato ‘‘yā acci so vaṇṇo, yo vaṇṇo sā accī’’ti – acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco manosamphassajaṃ cetanaṃ attato samanupassati. ‘‘Yā manosamphassajā cetanā so ahaṃ, yo ahaṃ sā manosamphassajā cetanā’’ti – manosamphassajaṃ cetanañca attañca advayaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā saṅkhāravatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ saṅkhāre attato samanupassati.

Kathaṃ **saṅkhāravantaṃ attānaṃ samanupassati?** Idhekacco viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imehi saṅkhārehi saṅkhāravā’’ti. Saṅkhāravantaṃ attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi rukkho chāyāsampanno assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ rukkho, ayaṃ chāyā. Añño rukkho, aññā chāyā. So kho panāyaṃ rukkho imāya chāyāya chāyāvā’’ti. Chāyāvantaṃ rukkhaṃ samanupassati. Evameva idhekacco viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā. Imehi saṅkhārehi saṅkhāravā’’ti. Saṅkhāravantaṃ attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ dutiyā saṅkhāravatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ saṅkhāravantaṃ attānaṃ samanupassati.

Kathaṃ **attani saṅkhāre samanupassati?** Idhekacco viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani ime saṅkhārā’’ti. Attani saṅkhāre samanupassati. Seyyathāpi pupphaṃ gandhasampannaṃ assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘idaṃ pupphaṃ, ayaṃ gandho; aññaṃ pupphaṃ, añño gandho. So kho panāyaṃ gandho imasmiṃ pupphe''ti. Pupphasmiṃ gandhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani ime saṅkhārā''ti. Attani saṅkhāre samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ tatiyā saṅkhāravatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ attani saṅkhāre samanupassati.

Kathaṃ **saṅkhāresu attānaṃ samanupassati?** Idhekacco viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imesu saṅkhāresū''ti. Saṅkhāresu attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi maṇi karaṇḍake pakkhitto assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ''ayaṃ maṇi, ayaṃ karaṇḍako. Añño maṇi, añño karaṇḍako. So kho panāyaṃ maṇi imasmiṃ karaṇḍake''ti. Karaṇḍakasmiṃ maṇiṃ samanupassati. Evameva idhekacco viññāṇaṃ… rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imesu saṅkhāresū''ti. Saṅkhāresu attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ catutthā saṅkhāravatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ saṅkhāresu attānaṃ samanupassati.

135. Kathaṃ **viññāṇaṃ attato samanupassati?** Idhekacco cakkhuviññāṇaṃ… sotaviññāṇaṃ… ghānaviññāṇaṃ… jivhāviññāṇaṃ kāyaviññāṇaṃ… manoviññāṇaṃ attato samanupassati. ''Yaṃ manoviññāṇaṃ, so ahaṃ; yo ahaṃ, taṃ manoviññāṇa''nti – manoviññāṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato ''yā acci so vaṇṇo, yo vaṇṇo sā accī''ti – acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco manoviññāṇaṃ attato samanupassati. ''Yaṃ manoviññāṇaṃ, so ahaṃ; yo ahaṃ taṃ manoviññāṇa''nti – manoviññāṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā viññāṇavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ viññāṇaṃ attato samanupassati.

Kathaṃ **viññāṇavantaṃ attānaṃ samanupassati?** Idhekacco rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā iminā viññāṇena viññāṇavā''ti. Viññāṇavantaṃ attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi rukkho chāyāsampanno assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ''ayaṃ rukkho, ayaṃ chāyā. Añño rukkho, aññā chāyā. So kho panāyaṃ rukkho imāya chāyāya chāyāvā''ti. Chāyāvantaṃ rukkhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā iminā viññāṇena viññāṇavā''ti. Viññāṇavantaṃ attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ dutiyā viññāṇavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ viññāṇavantaṃ attānaṃ samanupassati.

Kathaṃ **attani viññāṇaṃ samanupassati?** Idhekacco rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani idaṃ viññāṇa''nti. Attani viññāṇaṃ samanupassati. Seyyathāpi pupphaṃ gandhasampannaṃ assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ''idaṃ pupphaṃ, ayaṃ gandho; aññaṃ pupphaṃ, añño gandho. So kho panāyaṃ gandho imasmiṃ pupphe''ti. Pupphasmiṃ gandhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ''ayaṃ kho me attā. Imasmiñca pana attani idaṃ viññāṇa''nti. Attani viññāṇaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ tatiyā viññāṇavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ attani viññāṇaṃ samanupassati.

Kathaṃ **viññāṇasmiṃ attānaṃ samanupassati?** Idhekacco rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ…

saṅkhāre attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imasmiṃ viññāṇe’’ti. Viññāṇasmiṃ attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi maṇi karaṇḍake pakkhitto assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ maṇi, ayaṃ karaṇḍako. Añño maṇi, añño karaṇḍako. So kho panāyaṃ maṇi imasmiṃ karaṇḍake’’ti. Karaṇḍakasmiṃ maṇiṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco rūpaṃ… vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā imasmiṃ viññāṇe’’ti. Viññāṇasmiṃ attānaṃ samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ catutthā viññāṇavatthukā attānudiṭṭhi. Attānudiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ viññāṇasmiṃ attānaṃ samanupassati. Attānudiṭṭhiyā imehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti.

Attānudiṭṭhiniddeso dutiyo.

3. Micchādiṭṭhiniddeso

136. Micchādiṭṭhiyā katamehi dasahākārehi abhiniveso hoti? ‘‘Natthi dinna’’nti – vatthu [vatthuṃ (syā.) evamuparipi]. Evaṃvādo micchābhinivesaparāmāso [micchādiṭṭhābhinivesaparāmāso (syā.)] diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā micchāvatthukā micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. ‘‘Natthi yiṭṭha’’nti – vatthu…pe… ‘‘natthi huta’’nti – vatthu… ‘‘natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti – vatthu… ‘‘natthi ayaṃ loko’’ti – vatthu… ‘‘natthi paro loko’’ti – vatthu… ‘‘natthi mātā’’ti – vatthu… ‘‘natthi pitā’’ti – vatthu… ‘‘natthi sattā opapātikā’’ti – vatthu… ‘‘natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā [samaggatā (ka.)] sammāpaṭipannā, ye imañca lokaṃ, parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’’ti – vatthu. Evaṃvādo micchābhinivesaparāmāso diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ dasamā micchāvatthukā micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… micchādiṭṭhikassa purisapuggalassa dveva gatiyo…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Micchādiṭṭhiyā imehi dasahākārehi abhiniveso hoti.

Micchādiṭṭhiniddeso tatiyo.

4. Sakkāyadiṭṭhiniddeso

137. Sakkāyadiṭṭhiyā katamehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti? Idha assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto, sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ. Vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati viññāṇavantaṃ vā attānaṃ attani vā viññāṇaṃ viññāṇasmiṃ vā attānaṃ.

Kathaṃ **rūpaṃ attato samanupassati?** Idhekacco pathavīkasiṇaṃ…pe… odātakasiṇaṃ attato samanupassati. ‘‘Yaṃ odātakasiṇaṃ, so ahaṃ; yo ahaṃ, taṃ odātakasiṇa’’nti – odātakasiṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato…pe… evamevaṃ idhekacco odātakasiṇaṃ attato samanupassati. Abhinivesaparāmāso diṭṭhi…pe… ayaṃ paṭhamā rūpavatthukā sakkāyadiṭṭhi. Sakkāyadiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ rūpaṃ attato samanupassati…pe… sakkāyadiṭṭhiyā imehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti.

Sakkāyadiṭṭhiniddeso catuttho.

5. Sassatadiṭṭhiniddeso

138. Sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyā katamehi pannarasahi ākārehi abhiniveso hoti? Idha assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ. Vedanāvantaṃ vā attānaṃ…pe… saññāvantaṃ vā attānaṃ… saṅkhāravantaṃ vā attānaṃ… viññāṇavantaṃ vā attānaṃ attani vā viññāṇaṃ viññāṇasmiṃ vā attānaṃ.

Kathaṃ **rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati?** Idhekacco vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ayaṃ kho me attā. So kho pana me ayaṃ attā iminā rūpena rūpavā’’ti. Rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati. Seyyathāpi rukkho chāyāsampanno assa. Tamenaṃ puriso evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ rukkho, ayaṃ chāyā; añño rukkho, aññā chāyā. So kho panāyaṃ rukkho imāya chāyāya chāyāvā’’ti. Chāyāvantaṃ rukkhaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco vedanaṃ…pe… ayaṃ paṭhamā sakkāyavatthukā sassatadiṭṭhi. Sassatadiṭṭhi micchādiṭṭhi… pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati…pe… sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyā imehi pannarasahi ākārehi abhiniveso hoti.

Sassatadiṭṭhiniddeso pañcamo.

6. Ucchedadiṭṭhiniddeso

139. Sakkāyavatthukāya ucchedadiṭṭhiyā katamehi pañcahi ākārehi abhiniveso hoti? Idha assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ attato samanupassati, saññaṃ attato samanupassati, saṅkhāre attato samanupassati, viññāṇaṃ attato samanupassati.

Kathaṃ **rūpaṃ attato samanupassati?** Idhekacco pathavīkasiṇaṃ…pe… odātakasiṇaṃ attato samanupassati. ‘‘Yaṃ odātakasiṇaṃ, so ahaṃ; yo ahaṃ, taṃ odātakasiṇa’’nti – odātakasiṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato…pe… ayaṃ paṭhamā sakkāyavatthukā ucchedadiṭṭhi. Ucchedadiṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ rūpaṃ attato samanupassati…pe… sakkāyavatthukāya ucchedadiṭṭhiyā imehi pañcahi ākārehi abhiniveso hoti.

Ucchedadiṭṭhiniddeso chaṭṭho.

7. Antaggāhikādiṭṭhiniddeso

140. Antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi paññāsāya ākārehi abhiniveso hoti? ‘‘Sassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? ‘‘Asassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti? ‘‘Antavā loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā… ‘‘anantavā loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā… ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti – antaggāhikāya diṭṭhiyā… ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti – antaggāhikāya diṭṭhiyā… ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti…pe… na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti… ‘‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti… ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katihākārehi abhiniveso hoti?

‘‘Sassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso hoti…pe… ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Ka] ‘‘sassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Rūpaṃ loko ceva sassataṃ cāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘sassato loko’’ti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi …pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Vedanā loko ceva sassatā cāti…pe… saññā loko ceva sassatā cāti…pe… saṅkhārā loko ceva sassatā cāti…pe… viññāṇaṃ loko ceva sassatañcāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ pañcamī sassato lokoti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. ‘‘Sassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Kha] ‘‘asassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Rūpaṃ loko ceva asassatañcāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi…pe… ayaṃ paṭhamā ‘‘asassato loko’’ti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi diṭṭhivipatti…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Vedanā loko ceva asassatā cāti…pe… saññā loko ceva asassatā cāti…pe… saṅkhārā loko ceva asassatā cāti…pe… viññāṇaṃ loko ceva asassatañcāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. ‘‘Asassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Ga] ‘‘antavā loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Idhekacco parittaṃ okāsaṃ nīlakato pharati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘antavā ayaṃ loko parivaṭumo’’ti. Antasaññī hoti. Yaṃ pharati, taṃ vatthu ceva loko ca. Yena pharati, so attā ceva loko cāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘antavā loko’’ti antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Idhekacco parittaṃ okāsaṃ pītakato pharati… lohitakato pharati… odātakato pharati… obhāsakato pharati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘antavā ayaṃ loko parivaṭumo’’ti. Antasaññī hoti. Yaṃ pharati taṃ vatthu ceva loko ca. Yena pharati so attā ceva loko cāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi…pe… antavā lokoti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Gha] ‘‘anantavā loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Idhekacco vipulaṃ okāsaṃ nīlakato pharati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘anantavā ayaṃ loko apariyanto’’ti. Anantasaññī hoti. Yaṃ pharati taṃ vatthu ceva loko ca; yena pharati so attā ceva loko cāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘anantavā loko’’ti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Idhekacco vipulaṃ okāsaṃ pītakato pharati… lohitakato pharati… odātakato pharati… obhāsakato pharati. Tassa evaṃ hoti – ‘‘anantavā ayaṃ loko apariyanto’’ti. Anantasaññī hoti. Yaṃ pharati taṃ vatthu ceva loko ca; yena pharati so attā ceva loko cāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi…pe… anantavā lokoti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Ṅa] ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Rūpaṃ jīvañceva sarīrañca; yaṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, yaṃ sarīraṃ taṃ jīvanti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Vedanā jīvā ceva sarīraṃ ca… saññā jīvā ceva sarīraṃ ca… saṅkhārā jīvā ceva sarīraṃ ca… viññāṇaṃ jīvañceva sarīrañca; yaṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, yaṃ sarīraṃ taṃ jīvanti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi…pe… ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Ca] ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Rūpaṃ sarīraṃ, na jīvaṃ; jīvaṃ na sarīraṃ. Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Vedanā sarīraṃ, na jīvaṃ… saññā sarīraṃ, na jīvaṃ… saṅkhārā sarīraṃ, na jīvaṃ… viññāṇaṃ sarīraṃ, na jīvaṃ; jīvaṃ na sarīraṃ. Aññaṃ jīvaṃ, aññaṃ sarīranti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi…pe… aññaṃ jīvaṃ, aññaṃ sarīranti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Cha] ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Rūpaṃ idheva maraṇadhammaṃ. Tathāgato kāyassa bhedā hotipi tiṭṭhatipi uppajjatipi nibbattatipīti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Vedanā idheva maraṇadhammā…pe… saññā idheva maraṇadhammā… saṅkhārā idheva maraṇadhammā… viññāṇaṃ idheva maraṇadhammaṃ. Tathāgato kāyassa bhedā hotipi tiṭṭhatipi uppajjatipi nibbattatipīti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi…pe… ‘‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Ja] ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Rūpaṃ idheva maraṇadhammaṃ. Tathāgatopi kāyassa bhedā ucchijjati vinassati; na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Vedanā idheva maraṇadhammā…pe… saññā idheva maraṇadhammā… saṅkhārā idheva maraṇadhammā… viññāṇaṃ idheva maraṇadhammaṃ. Tathāgatopi kāyassa bhedā ucchijjati vinassati. ‘‘Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi…pe… ‘‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Jha] ‘‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Rūpaṃ idheva maraṇadhammaṃ. Tathāgato kāyassa bhedā hoti ca na ca hotīti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni na ca diṭṭhiyo.

Vedanā idheva maraṇadhammā…pe… saññā idheva maraṇadhammā… saṅkhārā idheva maraṇadhammā… viññāṇaṃ idheva maraṇadhammaṃ. Tathāgato kāyassa bhedā hoti ca na ca hotīti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi…pe… ‘‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti.

[Ña] ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā katamehi pañcahākārehi abhiniveso hoti? Rūpaṃ idheva maraṇadhammaṃ. Tathāgato kāyassa bhedā paraṃ maraṇā neva hoti na na hotīti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi, aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Vedanā idheva maraṇadhammā…pe… saññā idheva maraṇadhammā… saṅkhārā idheva maraṇadhammā… viññāṇaṃ idheva maraṇadhammaṃ. Tathāgato kāyassa bhedā paraṃ maraṇā neva hoti na na hotīti – abhinivesaparāmāso diṭṭhi. Tāya diṭṭhiyā so anto gahitoti – antaggāhikā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ pañcamī ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikā diṭṭhi. Antaggāhikā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. ‘‘Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi pañcahākārehi abhiniveso hoti. Antaggāhikāya diṭṭhiyā imehi paññāsāya ākārehi abhiniveso hoti.

Antaggāhikādiṭṭhiniddeso sattamo.

8. Pubbantānudiṭṭhiniddeso

141. Pubbantānudiṭṭhiyā katamehi aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti? Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā – pubbantānudiṭṭhiyā imehi aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti.

Pubbantānudiṭṭhiniddeso aṭṭhamo.

9. Aparantānudiṭṭhiniddeso

142. Aparantānudiṭṭhiyā katamehi catucattālīsāya ākārehi abhiniveso hoti? Soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādā – aparantānudiṭṭhiyā imehi catucattālīsāya ākārehi abhiniveso hoti.

Aparantānudiṭṭhiniddeso navamo.

10-12. Saññojanikādidiṭṭhiniddeso

143. Saññojanikāya diṭṭhiyā katamehi aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti? Yā diṭṭhi diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ…pe… diṭṭhābhiniveso diṭṭhiparāmāso – saññojanikāya diṭṭhiyā imehi aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti.

144. ‘‘Aha’’nti – mānavinibandhāya diṭṭhiyā katamehi aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti? Cakkhu ahanti – abhinivesaparāmāso. Ahanti – mānavinibandhā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘aha’’nti – mānavinibandhā diṭṭhi. Mānavinibandhā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Sotaṃ ahanti…pe… ghānaṃ ahanti…pe… jivhā ahanti…pe… kāyo ahanti…pe… mano ahanti…pe… rūpā ahanti…pe… dhammā ahanti… cakkhuviññāṇaṃ ahanti…pe… manoviññāṇaṃ ahanti – abhinivesaparāmāso. Ahanti – mānavinibandhā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ aṭṭhārasamī ‘‘aha’’nti – mānavinibandhā diṭṭhi. Mānavinibandhā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. ‘‘Aha’’nti – mānavinibandhāya diṭṭhiyā imehi aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti.

145. ‘‘Mama’’nti – mānavinibandhāya diṭṭhiyā katamehi aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti? Cakkhu mamanti – abhinivesaparāmāso. Mamanti – mānavinibandhā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā ‘‘mama’’nti – mānavinibandhā diṭṭhi. Mānavinibandhā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Sotaṃ mamanti…pe… ghānaṃ mamanti…pe… jivhā mamanti…pe… kāyo mamanti…pe… mano mamanti…pe… rūpā mamanti…pe… dhammā mamanti…pe… cakkhuviññāṇaṃ mamanti…pe… manoviññāṇaṃ mamanti abhinivesaparāmāso. Mamanti mānavinibandhā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ aṭṭhārasamī ‘‘mama’’nti – mānavinibandhā diṭṭhi. Mānavinibandhā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. ‘‘Mama’’nti – mānavinibandhāya diṭṭhiyā imehi aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso hoti.

Saññojanikādidiṭṭhiniddeso dvādasamo.

13. Attavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddeso

146. Attavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā katamehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti? Idha assutavā puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido ariyadhamme avinīto sappurisānaṃ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ…pe… vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassati viññāṇavantaṃ vā attānaṃ attani vā viññāṇaṃ viññāṇasmiṃ vā attānaṃ…pe….

Kathaṃ **rūpaṃ attato samanupassati?** Idhekacco pathavīkasiṇaṃ…pe… odātakasiṇaṃ attato samanupassati. ‘‘Yaṃ odātakasiṇaṃ, so ahaṃ; yo ahaṃ, taṃ odātakasiṇa’’nti – odātakasiṇañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato ‘‘yā acci, so vaṇṇo; yo vaṇṇo, sā accī’’ti – acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati. Evamevaṃ idhekacco odātakasiṇaṃ attato samanupassati…pe… ayaṃ paṭhamā rūpavatthukā attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi. Attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Evaṃ rūpaṃ attato samanupassati…pe… attavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā imehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hoti.

Attavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddeso terasamo.

14. Lokavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddeso

147. Lokavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā katamehi aṭṭhahi ākārehi abhiniveso hoti? Sassato attā ca loko cāti – abhinivesaparāmāso lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā, diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ paṭhamā lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi. Lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi micchādiṭṭhi…pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo.

Asassato attā ca loko cāti…pe… sassato ca asassato ca attā ca loko cāti…pe… neva sassato nāsassato attā ca loko cāti… antavā attā ca loko cāti… anantavā attā ca loko cāti… antavā ca anantavā ca attā ca loko cāti… neva antavā na anantavā attā ca loko cāti abhinivesaparāmāso lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi. Diṭṭhi na vatthu, vatthu na diṭṭhi. Aññā diṭṭhi, aññaṃ vatthu. Yā ca diṭṭhi yañca vatthu – ayaṃ aṭṭhamī lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi. Lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi micchādiṭṭhi …pe… imāni saññojanāni, na ca diṭṭhiyo. Lokavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā imehi aṭṭhahi ākārehi abhiniveso hoti.

Lokavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddeso cuddasamo.

15-16. Bhava-vibhavadiṭṭhiniddeso

148. Olīyanābhiniveso bhavadiṭṭhi. Atidhāvanābhiniveso vibhavadiṭṭhi. Assādadiṭṭhiyā pañcatiṃsāya ākārehi abhiniveso kati bhavadiṭṭhiyo, kati vibhavadiṭṭhiyo? Attānudiṭṭhiyā vīsatiyā ākārehi abhiniveso kati bhavadiṭṭhiyo kati vibhavadiṭṭhiyo…pe… lokavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā aṭṭhahi ākārehi abhiniveso kati bhavadiṭṭhiyo kati vibhavadiṭṭhiyo?

Assādadiṭṭhiyā pañcatiṃsāya ākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo. Attānudiṭṭhiyā vīsatiyā ākārehi abhiniveso pannarasa bhavadiṭṭhiyo, pañca vibhavadiṭṭhiyo. Micchādiṭṭhiyā dasahi ākārehi abhiniveso sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo. Sakkāyadiṭṭhiyā vīsatiyā ākārehi abhiniveso pannarasa bhavadiṭṭhiyo, pañca vibhavadiṭṭhiyo. Sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyā pannarasahi ākārehi abhiniveso sabbāva tā bhavadiṭṭhiyo. Sakkāyavatthukāya ucchedadiṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo.

‘‘Sassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso sabbāva tā bhavadiṭṭhiyo. ‘‘Asassato loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo. ‘‘Antavā loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo. ‘‘Anantavā loko’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo. ‘‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo. ‘‘Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso sabbāva tā bhavadiṭṭhiyo. ‘‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso sabbāva tā bhavadiṭṭhiyo. ‘‘Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo. ‘‘Hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo ‘‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’ti – antaggāhikāya diṭṭhiyā pañcahākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo.

Pubbantānudiṭṭhiyā aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo. Aparantānudiṭṭhiyā catucattārīsāya ākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo. Saññojanikāya diṭṭhiyā aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo. Ahanti – mānavinibandhāya diṭṭhiyā aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo. Mamanti – mānavinibandhāya diṭṭhiyā aṭṭhārasahi ākārehi abhiniveso sabbāva tā bhavadiṭṭhiyo. Attavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā vīsatiyā ākārehi abhiniveso pannarasa bhavadiṭṭhiyo, pañca vibhavadiṭṭhiyo. Lokavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā aṭṭhahi ākārehi abhiniveso siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo.

Sabbāva tā diṭṭhiyo assādadiṭṭhiyo. Sabbāva tā diṭṭhiyo attānudiṭṭhiyo. Sabbāva tā diṭṭhiyo micchādiṭṭhiyo. Sabbāva tā diṭṭhiyo sakkāyadiṭṭhiyo. Sabbāva tā diṭṭhiyo antaggāhikā diṭṭhiyo. Sabbāva tā diṭṭhiyo saññojanikā diṭṭhiyo. Sabbāva tā diṭṭhiyo attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhiyo.

Bhavañca diṭṭhiṃ vibhavañca diṭṭhiṃ, etaṃ dvayaṃ takkikā nissitāse;
Tesaṃ nirodhamhi na hatthi ñāṇaṃ, yatthāyaṃ loko viparītasaññīti.

149. ‘‘Dvīhi, bhikkhave, diṭṭhigatehi pariyuṭṭhitā devamanussā olīyanti [oliyanti (syā. ka.) itivu. 49 passitabbā] eke, atidhāvanti eke; cakkhumanto ca passanti. Kathañca, bhikkhave, olīyanti eke? Bhavārāmā, bhikkhave, devamanussā bhavaratā bhavasammuditā. Tesaṃ bhavanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṃ na pakkhandati na pasīdati na santiṭṭhati nādhimuccati. Evaṃ kho, bhikkhave, olīyanti eke.

‘‘Kathañca, bhikkhave, atidhāvanti eke? Bhaveneva kho paneke aṭṭīyamānā [aṭṭiyamānā (syā. ka.) itivu. 49 passitabbā] harāyamānā jigucchamānā vibhavaṃ abhinandanti – ‘‘yato kira, bho, ayaṃ attā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā, etaṃ santaṃ etaṃ paṇītaṃ etaṃ yāthāvanti. Evaṃ kho, bhikkhave, atidhāvanti eke.

‘‘Kathañca, bhikkhave, cakkhumanto ca passanti? Idha, bhikkhave, bhikkhu bhūtaṃ bhūtato passati. Bhūtaṃ bhūtato disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, cakkhumanto ca passanti.

‘‘Yo [ayaṃ gāthā itivu. 49 dissati] bhūtaṃ bhūtato disvā, bhūtassa ca atikkamaṃ;
Yathābhūtedhimuccati, bhavataṇhā parikkhayā.

‘‘Sa ve bhūtapariññāto, vītataṇho bhavābhave;
Bhūtassa vibhavā bhikkhu, nāgacchati punabbhava’’nti.

150. Tayo puggalā vipannadiṭṭhī, tayo puggalā sampannadiṭṭhī. Katame tayo puggalā vipannadiṭṭhī? Titthiyo ca, titthiyasāvako ca, yo ca micchādiṭṭhiko – ime tayo puggalā vipannadiṭṭhī.

Katame tayo puggalā sampannadiṭṭhī? Tathāgato ca, tathāgatasāvako ca, yo ca sammādiṭṭhiko – ime tayo puggalā sampannadiṭṭhī.

‘‘Kodhano upanāhī ca, pāpamakkhī ca yo naro;
Vipannadiṭṭhi māyāvī, taṃ jaññā vasalo iti’’ [ime (syā.) su. ni. 116 passitabbā].

Akkodhano anupanāhī, visuddho [amakkhī (syā.) aṭṭhakathā oloketabbā] suddhataṃ gato;
Sampannadiṭṭhi medhāvī, taṃ jaññā ariyo itīti.

Tisso vipannadiṭṭhiyo, tisso sampannadiṭṭhiyo. Katamā tisso vipannadiṭṭhiyo? Etaṃ mamāti – vipannadiṭṭhi. Esohamasmīti – vipannadiṭṭhi. Eso me attāti – vipannadiṭṭhi. Imā tisso vipannadiṭṭhiyo.

Katamā tisso sampannadiṭṭhiyo? Netaṃ mamāti – sampannadiṭṭhi. Nesohamasmīti – sampannadiṭṭhi. Na meso attāti – sampannadiṭṭhi. Imā tisso sampannadiṭṭhiyo.

Etaṃ mamāti – kā diṭṭhi, kati diṭṭhiyo, katamantānuggahitā tā diṭṭhiyo? **Esohamasmī**ti – kā diṭṭhi, kati diṭṭhiyo, katamantānuggahitā tā diṭṭhiyo? **Eso me attā**ti – kā diṭṭhi, kati diṭṭhiyo, katamantānuggahitā tā diṭṭhiyo?

Etaṃ mamāti – pubbantānudiṭṭhi. Aṭṭhārasa diṭṭhiyo. Pubbantānuggahitā tā diṭṭhiyo. **Esohamasmī**ti – aparantānudiṭṭhi. Catucattārīsaṃ diṭṭhiyo. Aparantānuggahitā tā diṭṭhiyo. **Eso me attā**ti – vīsativatthukā attānudiṭṭhi. Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi. Sakkāyadiṭṭhippamukhāni [sakkāyadiṭṭhippamukhena (syā.)] dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni. Pubbantāparantānuggahitā tā diṭṭhiyo.

151. ‘‘Ye keci, bhikkhave, mayi niṭṭhaṃ gatā, sabbe te diṭṭhisampannā. Tesaṃ diṭṭhisampannānaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā. Katamesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā? Sattakkhattuparamassa, kolaṃkolassa, ekabījissa, sakadāgāmissa, yo ca diṭṭheva dhamme arahā – imesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā.

‘‘Katamesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā? Antarāparinibbāyissa, upahaccaparinibbāyissa, asaṅkhāraparinibbāyissa, sasaṅkhāraparinibbāyissa, uddhaṃsotassa, akaniṭṭhagāmino – imesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā.

‘‘Ye keci, bhikkhave, mayi niṭṭhaṃ gatā, sabbe te diṭṭhisampannā. Tesaṃ diṭṭhisampannānaṃ imesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā, imesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā.

‘‘Ye keci, bhikkhave, mayi aveccappasannā, sabbe te sotāpannā. Tesaṃ sotāpannānaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā. Katamesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā? Sattakkhattuparamassa, kolaṃkolassa, ekabījissa, sakadāgāmissa, yo ca diṭṭheva dhamme arahā – imesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā.

‘‘Katamesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā? Antarāparinibbāyissa, upahaccaparinibbāyissa, asaṅkhāraparinibbāyissa, sasaṅkhāraparinibbāyissa, uddhaṃsotassa, akaniṭṭhagāmino – imesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā.

‘‘Ye keci, bhikkhave, mayi aveccappasannā, sabbe te sotāpannā. Tesaṃ sotāpannānaṃ imesaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā. Imesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhāti’’.

Bhavavibhavadiṭṭhiniddeso soḷasamo.

Diṭṭhikathā niṭṭhitā.

3. Ānāpānassatikathā

1. Gaṇanavāra

152. Soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhiṃ [ānāpānasatisamādhiṃ (sī. aṭṭha.)] bhāvayato samādhikāni dve ñāṇasatāni uppajjanti – aṭṭha paripanthe [paribandhe (ka.)] ñāṇāni, aṭṭha ca upakāre ñāṇāni, aṭṭhārasa upakkilese ñāṇāni, terasa vodāne ñāṇāni, bāttiṃsa satokārissa [satokārīsu (syā.)] ñāṇāni, catuvīsati samādhivasena ñāṇāni, dvesattati vipassanāvasena ñāṇāni, aṭṭha nibbidāñāṇāni, aṭṭha nibbidānulomañāṇāni, aṭṭha nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni, ekavīsati vimuttisukhe ñāṇāni.

Katamāni aṭṭha paripanthe ñāṇāni, aṭṭha ca upakāre ñāṇāni? Kāmacchando samādhissa paripantho, nekkhammaṃ samādhissa upakāraṃ. Byāpādo samādhissa paripantho, abyāpādo samādhissa upakāraṃ. Thinamiddhaṃ samādhissa paripantho, ālokasaññā samādhissa upakāraṃ. Uddhaccaṃ samādhissa paripantho, avikkhepo samādhissa upakāraṃ. Vicikicchā samādhissa paripantho, dhammavavatthānaṃ samādhissa upakāraṃ. Avijjā samādhissa paripantho, ñāṇaṃ samādhissa upakāraṃ. Arati samādhissa paripantho, pāmojjaṃ samādhissa upakāraṃ. Sabbepi akusalā dhammā samādhissa paripanthā, sabbepi kusalā dhammā samādhissa upakārā. Imāni aṭṭha paripanthe ñāṇāni, aṭṭha ca upakāre ñāṇāni.

Gaṇanavāro paṭhamo.

2. Soḷasañāṇaniddeso

153. Imehi soḷasahi ākārehi uducittaṃ cittaṃ samuducitaṃ cittaṃ ekatte santiṭṭhati, nīvaraṇehi visujjhati. Katame te ekattā? Nekkhammaṃ ekattaṃ, abyāpādo ekattaṃ, ālokasaññā ekattaṃ, avikkhepo ekattaṃ, dhammavavatthānaṃ ekattaṃ, ñāṇaṃ ekattaṃ, pāmojjaṃ ekattaṃ, sabbepi kusalā dhammā ekattā.

Nīvaraṇāti, katame te nīvaraṇā? Kāmacchando nīvaraṇaṃ, byāpādo nīvaraṇaṃ, thinamiddhaṃ nīvaraṇaṃ, uddhaccakukkuccaṃ nīvaraṇaṃ, vicikicchā nīvaraṇaṃ, avijjā nīvaraṇaṃ, arati nīvaraṇaṃ, sabbepi akusalā dhammā nīvaraṇā.

Nīvaraṇāti, kenaṭṭhena nīvaraṇā? Niyyānāvaraṇaṭṭhena nīvaraṇā. Katame te niyyānā? Nekkhammaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca nekkhammena ariyā niyyanti. Kāmacchando niyyānāvaraṇaṃ. Tena ca kāmacchandena nivutattā nekkhammaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ nappajānātīti – kāmacchando niyyānāvaraṇaṃ. Abyāpādo ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca abyāpādena ariyā niyyanti. Byāpādo niyyānāvaraṇaṃ. Tena ca byāpādena nivutattā abyāpādaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ nappajānātīti –

byāpādo niyyānāvaraṇaṃ. Ālokasaññā ariyānaṃ niyyānaṃ. Tāya ca ālokasaññāya ariyā niyyanti. Thinamiddhaṃ niyyānāvaraṇaṃ. Tena ca thinamiddhena nivutattā ālokasaññaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ nappajānātīti – thinamiddhaṃ niyyānāvaraṇaṃ. Avikkhepo ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca avikkhepena ariyā niyyanti. Uddhaccaṃ niyyānāvaraṇaṃ. Tena ca uddhaccena nivutattā avikkhepaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ nappajānātīti – uddhaccaṃ niyyānāvaraṇaṃ. Dhammavavatthānaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca dhammavavatthānena ariyā niyyanti. Vicikicchā niyyānāvaraṇaṃ. Tāya ca vicikicchāya nivutattā dhammavavatthānaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ nappajānātīti – vicikicchā niyyānāvaraṇaṃ. Ñāṇaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca ñāṇena ariyā niyyanti. Avijjā niyyānāvaraṇaṃ. Tāya ca avijjāya nivutattā ñāṇaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ nappajānātīti – avijjā niyyānāvaraṇaṃ. Pāmojjaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca pāmojjena ariyā niyyanti. Arati niyyānāvaraṇaṃ. Tāya ca aratiyā nivutattā pāmojjaṃ ariyānaṃ niyyānaṃ nappajānātīti – arati niyyānāvaraṇaṃ. Sabbepi kusalā dhammā ariyānaṃ niyyānaṃ. Tehi ca kusalehi dhammehi ariyā niyyanti. Sabbepi akusalā dhammā niyyānāvaraṇā. Tehi ca akusalehi dhammehi nivutattā kusale dhamme ariyānaṃ niyyānaṃ nappajānātīti – sabbepi akusalā dhammā niyyānāvaraṇā. Imehi ca pana nīvaraṇehi visuddhacittassa soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhiṃ bhāvayato khaṇikasamodhānā.

Soḷasañāṇaniddeso dutiyo.

3. Upakkilesañāṇaniddeso

Paṭhamacchakkaṃ

154. Imehi ca pana nīvaraṇehi visuddhacittassa soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhiṃ bhāvayato khaṇikasamodhānā katame aṭṭhārasa upakkilesā uppajjanti? Assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattavikkhepagataṃ cittaṃ samādhissa paripantho. Passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhāvikkhepagataṃ cittaṃ samādhissa paripantho. Assāsapaṭikaṅkhanā nikanti taṇhācariyā samādhissa paripantho. Passāsapaṭikaṅkhanā nikanti taṇhācariyā samādhissa paripantho. Assāsenābhitunnassa passāsapaṭilābhe mucchanā samādhissa paripantho. Passāsenābhitunnassa assāsapaṭilābhe mucchanā samādhissa paripantho.

Anugacchanā ca assāsaṃ, passāsaṃ anugacchanā;
Sati ajjhattavikkhepā, kaṅkhanā bahiddhāvikkhepapatthanā [vikkhepapanthanā (syā.)].

Assāsenābhitunnassa, passāsapaṭilābhe mucchanā;
Passāsenābhitunnassa, assāsapaṭilābhe mucchanā.

Cha ete upakkilesā, ānāpānassatisamādhissa;
Yehi vikkhippamānassa [vikampamānassa (syā.)], no ca cittaṃ vimuccati;
Vimokkhaṃ appajānantā, te honti parapattiyāti.

Dutiyacchakkaṃ

155. Nimittaṃ āvajjato assāse cittaṃ vikampati – samādhissa paripantho. Assāsaṃ āvajjato nimitte cittaṃ vikampati – samādhissa paripantho. Nimittaṃ āvajjato passāse cittaṃ vikampati – samādhissa paripantho. Passāsaṃ āvajjato nimitte cittaṃ vikampati – samādhissa paripantho. Assāsaṃ āvajjato passāse cittaṃ vikampati – samādhissa paripantho. Passāsaṃ āvajjato assāse cittaṃ vikampati – samādhissa paripantho.

Nimittaṃ āvajjamānassa, assāse vikkhipate mano;
Assāsaṃ āvajjamānassa, nimitte cittaṃ vikampati.

Nimittaṃ āvajjamānassa, passāse vikkhipate mano;
Passāsaṃ āvajjamānassa, nimitte cittaṃ vikampati.

Assāsaṃ āvajjamānassa, passāse vikkhipate mano;
Passāsaṃ āvajjamānassa, assāse cittaṃ vikampati.

Cha ete upakkilesā, ānāpānassatisamādhissa;
Yehi vikkhippamānassa, no ca cittaṃ vimuccati;
Vimokkhaṃ appajānantā, te honti parapattiyāti.

Tatiyacchakkaṃ

156. Atītānudhāvanaṃ cittaṃ vikkhepānupatitaṃ – samādhissa paripantho. Anāgatapaṭikaṅkhanaṃ cittaṃ vikampitaṃ – samādhissa paripantho. Līnaṃ cittaṃ kosajjānupatitaṃ – samādhissa paripantho. Atipaggahitaṃ cittaṃ uddhaccānupatitaṃ – samādhissa paripantho. Abhinataṃ cittaṃ rāgānupatitaṃ – samādhissa paripantho. Apanataṃ cittaṃ byāpādānupatitaṃ – samādhissa paripantho.

Atītānudhāvanaṃ cittaṃ, anāgatapaṭikaṅkhanaṃ līnaṃ;
Atipaggahitaṃ abhinataṃ, apanataṃ cittaṃ na samādhiyati.

Cha ete upakkilesā, ānāpānassatisamādhissa;
Yehi upakkiliṭṭhasaṅkappo, adhicittaṃ nappajānātīti.

157. Assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhāvikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Assāsapaṭikaṅkhanāya nikantiyā taṇhācariyāya kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Passāsapaṭikaṅkhanāya nikantiyā taṇhācariyāya kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Assāsenābhitunnassa passāsapaṭilābhe mucchitattā kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Passāsenābhitunnassa assāsapaṭilābhe mucchitattā kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Nimittaṃ āvajjato assāse cittaṃ vikampitattā kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Assāsaṃ āvajjato nimitte cittaṃ vikampitattā kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Nimittaṃ āvajjato passāse cittaṃ vikampitattā kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Passāsaṃ āvajjato nimitte cittaṃ vikampitattā kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Assāsaṃ āvajjato passāse cittaṃ vikampitattā kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Passāsaṃ āvajjato assāse cittaṃ vikampitattā kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Atītānudhāvanena cittena vikkhepānupatitena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Anāgatapaṭikaṅkhanena cittena vikampitena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Līnena cittena kosajjānupatitena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Atipaggahitena cittena uddhaccānupatitena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Abhinatena cittena rāgānupatitena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca. Apanatena cittena byāpādānupatitena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca.

Ānāpānassati yassa, paripuṇṇā abhāvitā;
Kāyopi iñjito hoti, cittampi hoti iñjitaṃ;
Kāyopi phandito hoti, cittampi hoti phanditaṃ.

Ānāpānassati yassa, paripuṇṇā subhāvitā;
Kāyopi aniñjito hoti, cittampi hoti aniñjitaṃ;
Kāyopi aphandito hoti, cittampi hoti aphanditanti.

Imehi ca pana nīvaraṇehi visuddhacittassa soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhiṃ bhāvayato khaṇikasamodhānā ime aṭṭhārasa upakkilesā uppajjanti.

Upakkilesañāṇaniddeso tatiyo.

4. Vodānañāṇaniddeso

158. Katamāni terasa vodāne ñāṇāni? Atītānudhāvanaṃ cittaṃ vikkhepānupatitaṃ; taṃ vivajjayitvā ekaṭṭhāne samādahati – evampi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati. Anāgatapaṭikaṅkhanaṃ cittaṃ vikampitaṃ; taṃ vivajjayitvā tattheva adhimoceti – evampi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati. Līnaṃ cittaṃ kosajjānupatitaṃ; taṃ paggaṇhitvā kosajjaṃ pajahati – evampi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati. Atipaggahitaṃ cittaṃ uddhaccānupatitaṃ; taṃ viniggaṇhitvā uddhaccaṃ pajahati – evampi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati. Abhinataṃ cittaṃ rāgānupatitaṃ; taṃ sampajāno hutvā rāgaṃ pajahati – evampi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati. Apanataṃ cittaṃ byāpādānupatitaṃ; taṃ sampajāno hutvā byāpādaṃ pajahati – evampi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati. Imehi chahi ṭhānehi parisuddhaṃ cittaṃ pariyodātaṃ ekattagataṃ hoti.

Katame te ekattā? Dānavosaggupaṭṭhānekattaṃ, samathanimittupaṭṭhānekattaṃ, vayalakkhaṇupaṭṭhānekattaṃ, nirodhupaṭṭhānekattaṃ. Dānavosaggupaṭṭhānekattaṃ cāgādhimuttānaṃ, samathanimittupaṭṭhānekattañca adhicittamanuyuttānaṃ, vayalakkhaṇupaṭṭhānekattañca vipassakānaṃ, nirodhupaṭṭhānekattañca ariyapuggalānaṃ – imehi catūhi ṭhānehi ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti, upekkhānubrūhitañca, ñāṇena ca sampahaṃsitaṃ.

Paṭhamassa jhānassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi. Ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīṇi lakkhaṇāni. Yo tassa paripantho tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Yañca paripanthato cittaṃ visujjhati, yañca visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, yañca paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi. Ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati – ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ ādikalyāṇañceva hoti lakkhaṇasampannañca’’.

Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni. Visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati, samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati. Yañca visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati, yañca samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, yañca ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati – paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati – ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ majjhekalyāṇañceva hoti lakkhaṇasampannañca’’.

Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni. Tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena sampahaṃsanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena sampahaṃsanā, āsevanaṭṭhena sampahaṃsanā. Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni. Tena vuccati – ‘‘paṭhamaṃ jhānaṃ pariyosānakalyāṇañceva hoti lakkhaṇasampannañca’’. Evaṃ tivattagataṃ cittaṃ tividhakalyāṇakaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ vitakkasampannañceva hoti vicārasampannañca pītisampannañca sukhasampannañca cittassa adhiṭṭhānasampannañca saddhāsampannañca vīriyasampannañca satisampannañca samādhisampannañca paññāsampannañca.

Dutiyassa jhānassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Dutiyassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānaṃ…pe… evaṃ tivattagataṃ cittaṃ tividhakalyāṇakaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ pītisampannañceva hoti sukhasampannañca cittassa adhiṭṭhānasampannañca saddhāsampannañca vīriyasampannañca satisampannañca samādhisampannañca paññāsampannañca.

Tatiyassa jhānassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ…pe… evaṃ tivattagataṃ cittaṃ tividhakalyāṇakaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ sukhasampannañceva hoti cittassa adhiṭṭhānasampannañca saddhāsampannañca vīriyasampannañca satisampannañca samādhisampannañca paññāsampannañca.

Catutthassa jhānassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ…pe… evaṃ tivattagataṃ cittaṃ tividhakalyāṇakaṃ dasalakkhaṇasampannañca upekkhāsampannañceva hoti cittassa adhiṭṭhānasampannañca saddhāsampannañca vīriyasampannañca satisampannañca samādhisampannañca paññāsampannañca.

Ākāsānañcāyatanasamāpattiyā…pe… viññāṇañcāyatanasamāpattiyā… ākiñcaññāyatanasamāpattiyā… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ…pe… evaṃ tivattagataṃ cittaṃ tividhakalyāṇakaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ upekkhāsampannañceva hoti cittassa adhiṭṭhānasampannaṃ ca…pe… paññāsampannañca.

Aniccānupassanāya ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ…pe… evaṃ tivattagataṃ cittaṃ tividhakalyāṇakaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ vitakkasampannañceva hoti vicārasampannañca pītisampannañca sukhasampannañca cittassa adhiṭṭhānasampannañca saddhāsampannañca vīriyasampannañca satisampannañca samādhisampannañca paññāsampannañca. Dukkhānupassanāya…pe… anattānupassanāya… nibbidānupassanāya… virāgānupassanāya… nirodhānupassanāya… paṭinissaggānupassanāya… khayānupassanāya… vayānupassanāya… vipariṇāmānupassanāya… animittānupassanāya… appaṇihitānupassanāya… suññatānupassanāya… adhipaññādhammavipassanāya… yathābhūtañāṇadassanāya… ādīnavānupassanāya… paṭisaṅkhānupassanāya… vivaṭṭanānupassanāya… paññāsampannañca.

Sotāpattimaggassa…pe… sakadāgāmimaggassa… anāgāmimaggassa… arahattamaggassa ko ādi, kiṃ majjhe, kiṃ pariyosānaṃ? Arahattamaggassa paṭipadāvisuddhi ādi upekkhānubrūhanā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Arahattamaggassa paṭipadāvisuddhi ādi. Ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīṇi lakkhaṇāni. Yo tassa paripantho tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Yañca paripanthato cittaṃ visujjhati, yañca visuddhattā cittaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati, yañca paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati – arahattamaggassa paṭipadāvisuddhi ādi. Ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati – ‘‘arahattamaggo ādikalyāṇo ceva hoti lakkhaṇasampanno ca’’.

Arahattamaggassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni. Visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati, samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati. Yañca visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati, yañca samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, yañca ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati. Tena vuccati – ‘‘arahattamaggo majjhekalyāṇo ceva hoti lakkhaṇasampanno ca’’.

Arahattamaggassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni. Tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena sampahaṃsanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena sampahaṃsanā, āsevanaṭṭhena sampahaṃsanā. Arahattamaggassa sampahaṃsanā pariyosānaṃ. Pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni. Tena vuccati – ‘‘arahattamaggo pariyosānakalyāṇo ceva hoti lakkhaṇasampanno ca’’. Evaṃ tivattagataṃ cittaṃ tividhakalyāṇakaṃ dasalakkhaṇasampannaṃ vitakkasampannañceva hoti vicārasampannañca pītisampannañca sukhasampannañca cittassa adhiṭṭhānasampannañca saddhāsampannañca vīriyasampannañca satisampannañca samādhisampannañca paññāsampannañca.

159. Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa;
Ajānato ca tayo dhamme, bhāvanā nupalabbhati.

Nimittaṃ assāsapassāsā, anārammaṇamekacittassa;
Jānato ca tayo dhamme, bhāvanā upalabbhatīti.

Kathaṃ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na honti, na cime tayo dhammā aviditā honti, na ca cittaṃ vikkhepaṃ gacchati, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhigacchati? Seyyathāpi rukkho same bhūmibhāge nikkhitto. Tamenaṃ puriso kakacena chindeyya. Rukkhe phuṭṭhakakakacadantānaṃ vasena purisassa sati upaṭṭhitā hoti; na āgate vā gate vā kakacadante manasi karoti. Na āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti. Yathā rukkho same bhūmibhāge nikkhitto. Evaṃ upanibandhanā nimittaṃ. Yathā kakacadantā, evaṃ assāsapassāsā. Yathā rukkhe phuṭṭhakakakacadantānaṃ vasena purisassa sati upaṭṭhitā hoti, na āgate vā gate vā kakacadante manasi karoti, na āgatā vā gatā vā kakacadantā aviditā honti, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti. Evamevaṃ bhikkhu nāsikagge vā mukhanimitte vā satiṃ upaṭṭhapetvā nisinno hoti, na āgate vā gate vā assāsapassāse manasi karoti, na āgatā vā gatā vā assāsapassāsā aviditā honti, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti. Visesamadhigacchati padhānañca.

Katamaṃ padhānaṃ? Āraddhavīriyassa kāyopi cittampi kammaniyaṃ hoti – idaṃ padhānaṃ. Katamo payogo? Āraddhavīriyassa upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasamanti – ayaṃ payogo. Katamo viseso? Āraddhavīriyassa saññojanā pahīyanti, anusayā byantīhonti [anusayā byāsanti (syā.)]. Ayaṃ viseso. Evaṃ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na honti, na cime tayo dhammā aviditā honti, na ca cittaṃ vikkhepaṃ gacchati, padhānañca paññāyati, payogañca sādheti, visesamadhigacchati.

160. Ānāpānassati yassa, paripuṇṇā subhāvitā;
Anupubbaṃ paricitā, yathā buddhena desitā;
So imaṃ lokaṃ pabhāseti, abbhā muttova candimāti.

Ānanti assāso, no passāso. **Apāna**nti [apānanti (ka.)] passāso, no assāso. Assāsavasena upaṭṭhānaṃ sati, passāsavasena upaṭṭhānaṃ sati.

Yo assasati tassupaṭṭhāti, yo passasati tassupaṭṭhāti. **Paripuṇṇā**ti pariggahaṭṭhena paripuṇṇā, parivāraṭṭhena paripuṇṇā, paripūraṭṭhena paripuṇṇā. **Subhāvitā**ti catasso bhāvanā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā, āsevanaṭṭhena bhāvanā. Tassime cattāro bhāvanaṭṭhā yānīkatā honti vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā.

Yānīkatāti yattha yattha ākaṅkhati tattha tattha vasippatto hoti balappatto vesārajjappatto. Tassa me te dhammā āvajjanapaṭibaddhā [āvajjanapaṭibandhā (ka.) evamīdisesu padesu] honti ākaṅkhapaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādapaṭibaddhā. Tena vuccati – ‘‘yānīkatā’’ti. **Vatthukatā**ti yasmiṃ yasmiṃ vatthusmiṃ cittaṃ svādhiṭṭhitaṃ hoti, tasmiṃ tasmiṃ vatthusmiṃ sati supaṭṭhitā hoti. Yasmiṃ yasmiṃ vā pana vatthusmiṃ sati sūpaṭṭhitā [supaṭṭhitā (ka.)] hoti, tasmiṃ tasmiṃ vatthusmiṃ cittaṃ svādhiṭṭhitaṃ hoti. Tena vuccati – ‘‘vatthukatā’’ti. **Anuṭṭhitā**ti vatthusmiṃ yena yena cittaṃ abhinīharati tena tena sati anuparivattati. Yena yena vā pana sati anuparivattati tena tena cittaṃ abhinīharati. Tena vuccati – ‘‘anuṭṭhitā’’ti. **Paricitā**ti pariggahaṭṭhena paricitā, parivāraṭṭhena paricitā, paripūraṭṭhena paricitā. Satiyā pariggaṇhanto jināti pāpake akusale dhamme. Tena vuccati – ‘‘paricitā’’ti. **Susamāraddhā**ti cattāro susamāraddhā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena susamāraddhā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena susamāraddhā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena susamāraddhā, tappaccanīkānaṃ kilesānaṃ susamūhatattā [susamuhatattā (ka.)] susamāraddhā.

161. **Susama**nti atthi samaṃ, atthi susamaṃ. Katamaṃ samaṃ? Ye tattha jātā anavajjā kusalā bodhipakkhiyā – idaṃ samaṃ. Katamaṃ susamaṃ? Yaṃ tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ ārammaṇaṃ nirodho nibbānaṃ – idaṃ susamaṃ. Iti idañca samaṃ idañca susamaṃ ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya. Āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammūḷā [apamuṭṭhā (syā.)], passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. Tena vuccati – ‘‘susamāraddhā’’ti.

Anupubbaṃ paricitāti dīghaṃ assāsavasena purimā purimā paricitā, pacchimā pacchimā anuparicitā. Dīghaṃ passāsavasena purimā purimā paricitā, pacchimā pacchimā anuparicitā. Rassaṃ assāsavasena purimā purimā paricitā, pacchimā pacchimā anuparicitā. Rassaṃ passāsavasena purimā purimā paricitā, pacchimā pacchimā anuparicitā…pe… paṭinissaggānupassī assāsavasena purimā purimā paricitā, pacchimā pacchimā anuparicitā. Paṭinissaggānupassī passāsavasena purimā purimā paricitā, pacchimā pacchimā anuparicitā. Sabbāpi soḷasavatthukā ānāpānassatiyo aññamaññaṃ paricitā ceva honti anuparicitā ca. Tena vuccati – ‘‘anupubbaparicitā’’ti.

Yathāti dasa yathatthā – attadamathattho yathattho, attasamathattho yathattho, attaparinibbāpanattho yathattho, abhiññattho yathattho, pariññattho yathattho, pahānattho yathattho, bhāvanattho yathattho, sacchikiriyattho yathattho, saccābhisamayattho yathattho, nirodhe patiṭṭhāpakattho yathattho.

Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇi, balesu ca vasībhāvaṃ.

162. **Buddho**ti kenaṭṭhena buddho? Bujjhitā saccānīti – buddho. Bodhetā pajāyāti – buddho. Sabbaññutāya buddho. Sabbadassāvitāya buddho. Anaññaneyyatāya buddho. Visavitāya [vikatitāya (syā.)] buddho. Khīṇāsavasaṅkhātena buddho. Nirupalepasaṅkhātena [nirupakkilesasaṅkhātena (syā.)] buddho. Ekantavītarāgoti – buddho. Ekantavītadosoti – buddho. Ekantavītamohoti – buddho. Ekantanikkilesoti – buddho. Ekāyanamaggaṃ gatoti – buddho. Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti – buddho. Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā – buddho. Buddhoti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ. Vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutañāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ – buddhoti. **Desitā**ti attadamathattho yathattho yathā buddhena desito, attasamathattho yathattho yathā buddhena desito, attaparinibbāpanattho yathattho yathā buddhena desito…pe… nirodhe patiṭṭhāpakattho yathattho yathā buddhena desito.

Soti gahaṭṭho vā hoti pabbajito vā. **Loko**ti. Khandhaloko dhātuloko āyatanaloko vipattibhavaloko vipattisambhavaloko sampattibhavaloko sampattisambhavaloko. Eko loko – sabbe sattā āhāraṭṭhitikā…pe… aṭṭhārasa lokā – aṭṭhārasa dhātuyo. **Pabhāsetī**ti attadamathatthaṃ yathatthaṃ abhisambuddhattā. So imaṃ lokaṃ obhāseti bhāseti pabhāseti. Attasamathatthaṃ yathatthaṃ abhisambuddhattā. So imaṃ lokaṃ obhāseti bhāseti pabhāseti. Attaparinibbāpanatthaṃ yathatthaṃ abhisambuddhattā. So imaṃ lokaṃ obhāseti bhāseti pabhāseti…pe… nirodhe patiṭṭhāpakatthaṃ yathatthaṃ abhisambuddhattā. So imaṃ lokaṃ obhāseti bhāseti pabhāseti.

Abbhā muttova candimāti yathā abbhā, evaṃ kilesā. Yathā cando, evaṃ ariyañāṇaṃ. Yathā candimā devaputto, evaṃ bhikkhu. Yathā cando abbhā mutto mahikā mutto dhūmarajā mutto rāhugahaṇā [rāhupāṇā (syā.)] vippamutto bhāsate ca tapate ca virocate [virocati (syā.)] ca, evamevaṃ bhikkhu sabbakilesehi vippamutto bhāsate ca tapate ca virocate ca. Tena vuccati – abbhā muttova candimāti. Imāni terasa vodāne ñāṇāni.

Vodānañāṇaniddeso catuttho.

Bhāṇavāro.

5. Satokāriñāṇaniddeso

163. Katamāni bāttiṃsa satokārissa ñāṇāni? Idha bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati sato passasati. Dīghaṃ vā assasanto ''dīghaṃ assasāmī''ti pajānāti. Dīghaṃ vā passasanto ''dīghaṃ passasāmī''ti pajānāti. Rassaṃ vā assasanto ''rassaṃ assasāmī''ti pajānāti. Rassaṃ vā passasanto ''rassaṃ passasāmī''ti pajānāti. ''Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī''ti sikkhati. ''Sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī''ti sikkhati. ''Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī''ti sikkhati. ''Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī''ti sikkhati. Pītipaṭisaṃvedī…pe… sukhapaṭisaṃvedī… cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī … passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ… cittapaṭisaṃvedī… abhippamodayaṃ cittaṃ… samādahaṃ cittaṃ… vimocayaṃ cittaṃ… aniccānupassī… virāgānupassī… nirodhānupassī… ''paṭinissaggānupassī assasissāmī''ti sikkhati. ''Paṭinissaggānupassī passasissāmī''ti sikkhati.

164. **Idhā**ti imissā diṭṭhiyā, imissā khantiyā, imissā ruciyā, imasmiṃ ādāye, imasmiṃ dhamme, imasmiṃ vinaye, imasmiṃ dhammavinaye, imasmiṃ pāvacane, imasmiṃ brahmacariye, imasmiṃ satthusāsane. Tena vuccati – ''idhā''ti. **Bhikkhū**ti puthujjanakalyāṇako vā hoti bhikkhu sekkho vā arahā vā akuppadhammo. **Araññа**nti nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ araññaṃ. **Rukkhamūla**nti yattha bhikkhuno āsanaṃ paññattaṃ hoti mañco vā pīṭhaṃ vā bhisi vā taṭṭikā vā cammakhaṇḍo vā tiṇasantharo [tiṇasaṇṭharo (syā.)] vā paṇṇasantharo vā palālasantharo [palāsasaṇṭharo (syā.)] vā, tattha bhikkhu caṅkamati vā tiṭṭhati vā nisīdati vā seyyaṃ vā kappeti. **Suñña**nti kenaci anākiṇṇaṃ hoti gahaṭṭhehi vā pabbajitehi vā. **Agāra**nti [āgāranti (syā.)] vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhā. **Nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā**ti nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā. **Ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti ujuko hoti kāyo ṭhito [panidhito (syā.)] supaṇihito. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti. **Parī**ti pariggahaṭṭho. **Mukha**nti niyyānaṭṭho. **Satī**ti upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati – ''parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā''ti.

165. **Satova assasati, sato passasatī**ti bāttiṃsāya ākārehi sato kārī hoti. Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hoti. Dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hoti. Rassaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hoti. Rassaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hoti…pe… paṭinissaggānupassī assāsavasena paṭinissaggānupassī passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sato kārī hoti.

Paṭhamacatukkaniddeso

166. Kathaṃ dīghaṃ assasanto ''dīghaṃ assasāmī''ti pajānāti, dīghaṃ passasanto ''dīghaṃ passasāmī''ti pajānāti? Dīghaṃ assāsaṃ addhānasaṅkhāte assasati, dīghaṃ passāsaṃ addhānasaṅkhāte passasati, dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatopi passasatopi chando uppajjati. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsaṃ addhānasaṅkhāte assasati, chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ passāsaṃ addhānasaṅkhāte passasati, chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Chandavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatopi passasatopi pāmojjaṃ uppajjati. Pāmojjavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsaṃ addhānasaṅkhāte assasati, pāmojjavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ passāsaṃ addhānasaṅkhāte passasati, pāmojjavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Pāmojjavasena tato sukhumataraṃ dīghaṃ assāsapassāsaṃ addhānasaṅkhāte assasatopi passasatopi dīghaṃ assāsapassāsāpi cittaṃ vivattati, upekkhā saṇṭhāti. Imehi navahākārehi dīghaṃ assāsapassāsā kāyo. Upaṭṭhānaṃ sati. Anupassanā ñāṇaṃ. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati – ''kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā''ti.

167. **Anupassatī**ti kathaṃ taṃ kāyaṃ anupassati? Aniccato anupassati, no niccato. Dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. Nirodheti, no samudeti. Paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati. Dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati. Anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati. Nibbindanto nandiṃ pajahati. Virajjanto rāgaṃ pajahati. Nirodhento samudayaṃ pajahati. Paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Evaṃ taṃ kāyaṃ anupassati.

Bhāvanāti catasso bhāvanā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā, āsevanaṭṭhena bhāvanā. Dīghaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Viditā saññā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Viditā vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti.

Kathaṃ viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti? Kathaṃ vedanāya uppādo vidito hoti? Avijjāsamudayā vedanāsamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena vedanāya uppādo vidito hoti. Taṇhāsamudayā vedanāsamudayoti… kammasamudayā vedanāsamudayoti… phassasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanāya uppādo vidito hoti. Nibbattilakkhaṇaṃ passatopi vedanāya uppādo vidito hoti. Evaṃ vedanāya uppādo vidito hoti.

Kathaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti? Aniccato manasikaroto khayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Dukkhato manasikaroto bhayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Anattato manasikaroto suññatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Evaṃ vedanāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti.

Kathaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti? Avijjānirodhā vedanānirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Taṇhānirodhā vedanānirodhoti …pe… kammanirodhā vedanānirodhoti…pe… phassanirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passatopi vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Evaṃ vedanāya atthaṅgamo vidito hoti. Evaṃ viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti.

Kathaṃ viditā saññā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti? Kathaṃ saññāya uppādo vidito hoti? Avijjāsamudayā saññāsamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena saññāya uppādo vidito hoti. Taṇhāsamudayā saññāsamudayoti…pe… kammasamudayā saññāsamudayoti…pe… phassasamudayā saññāsamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena saññāya uppādo vidito hoti. Nibbattilakkhaṇaṃ passatopi saññāya uppādo vidito hoti. Evaṃ saññāya uppādo vidito hoti.

Kathaṃ saññāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti? Aniccato manasikaroto khayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Dukkhato manasikaroto bhayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Anattato manasikaroto suññatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Evaṃ saññāya upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti.

Kathaṃ saññāya atthaṅgamo vidito hoti? Avijjānirodhā saññānirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena saññāya atthaṅgamo vidito hoti. Taṇhānirodhā saññānirodhoti…pe… kammanirodhā saññānirodhoti…pe… phassanirodhā saññānirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena saññāya atthaṅgamo vidito hoti. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passatopi saññāya atthaṅgamo vidito hoti. Evaṃ saññāya atthaṅgamo vidito hoti. Evaṃ viditā saññā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti.

Kathaṃ viditā vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti? Kathaṃ vitakkānaṃ uppādo vidito hoti? Avijjāsamudayā vitakkasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena vitakkānaṃ uppādo vidito hoti. Taṇhāsamudayā vitakkasamudayoti…pe… kammasamudayā vitakkasamudayoti…pe… saññāsamudayā vitakkasamudayoti – paccayasamudayaṭṭhena vitakkānaṃ uppādo vidito hoti. Nibbattilakkhaṇaṃ passatopi vitakkānaṃ uppādo vidito hoti. Evaṃ vitakkānaṃ uppādo vidito hoti.

Kathaṃ vitakkānaṃ upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti? Aniccato manasikaroto khayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Dukkhato manasikaroto bhayatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Anattato manasikaroto suññatupaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti. Evaṃ vitakkānaṃ upaṭṭhānaṃ viditaṃ hoti.

Kathaṃ vitakkānaṃ atthaṅgamo vidito hoti? Avijjānirodhā vitakkanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena vitakkānaṃ atthaṅgamo vidito hoti. Taṇhānirodhā vitakkanirodhoti…pe… kammanirodhā vitakkanirodhoti…pe… saññānirodhā vitakkanirodhoti – paccayanirodhaṭṭhena vitakkānaṃ atthaṅgamo vidito hoti. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passatopi vitakkānaṃ atthaṅgamo vidito hoti. Evaṃ vitakkānaṃ atthaṅgamo vidito hoti. Evaṃ viditā vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti.

168. Dīghaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānanto indriyāni samodhāneti, gocarañca pajānāti, samatthañca paṭivijjhati…pe… maggaṃ samodhāneti, dhamme samodhāneti, gocarañca pajānāti, samatthañca paṭivijjhati.

Indriyāni samodhānetīti kathaṃ indriyāni samodhāneti? Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ samodhāneti, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ samodhāneti, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ samodhāneti, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ samodhāneti, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ samodhāneti. Ayaṃ puggalo imāni indriyāni imasmiṃ ārammaṇe samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘indriyāni samodhānetī’’ti.

Gocarañca pajānātīti yaṃ tassa ārammaṇaṃ, taṃ tassa gocaraṃ. Yaṃ tassa gocaraṃ, taṃ tassa ārammaṇaṃ. **Pajānātī**ti puggalo. Pajānanā paññā.

Samanti ārammaṇassa upaṭṭhānaṃ samaṃ, cittassa avikkhepo samaṃ, cittassa adhiṭṭhānaṃ samaṃ, cittassa vodānaṃ samaṃ. **Attho**ti anavajjaṭṭho nikkilesaṭṭho vodānaṭṭho paramaṭṭho. **Paṭivijjhatī**ti ārammaṇassa upaṭṭhānaṭṭhaṃ paṭivijjhati, cittassa avikkhepaṭṭhaṃ paṭivijjhati, cittassa adhiṭṭhānaṭṭhaṃ paṭivijjhati, cittassa vodānaṭṭhaṃ paṭivijjhati. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Balāni samodhānetīti kathaṃ balāni samodhāneti? Assaddhiye akampiyaṭṭhena saddhābalaṃ samodhāneti, kosajje akampiyaṭṭhena vīriyabalaṃ samodhāneti, pamāde akampiyaṭṭhena satibalaṃ samodhāneti, uddhacce akampiyaṭṭhena samādhibalaṃ samodhāneti, avijjāya akampiyaṭṭhena paññābalaṃ samodhāneti. Ayaṃ puggalo imāni balāni imasmiṃ ārammaṇe samodhāneti. Tena vuccati – balāni samodhānetīti. Gocarañca pajānātīti…pe… tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Bojjhaṅge samodhānetīti kathaṃ bojjhaṅge samodhāneti? Upaṭṭhānaṭṭhena satisambojjhaṅgaṃ samodhāneti, pavicayaṭṭhena dhammavicayasambojjhaṅgaṃ samodhāneti, paggahaṭṭhena vīriyasambojjhaṅgaṃ samodhāneti, pharaṇaṭṭhena pītisambojjhaṅgaṃ samodhāneti, upasamaṭṭhena passaddhisambojjhaṅgaṃ samodhāneti, avikkhepaṭṭhena samādhisambojjhaṅgaṃ samodhāneti, paṭisaṅkhānaṭṭhena upekkhāsambojjhaṅgaṃ samodhāneti. Ayaṃ puggalo ime bojjhaṅge imasmiṃ ārammaṇe samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘bojjhaṅge samodhānetī’’ti. Gocarañca pajānātīti…pe… tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Maggaṃ samodhānetīti kathaṃ maggaṃ samodhāneti? Dassanaṭṭhena sammādiṭṭhiṃ samodhāneti, abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappaṃ samodhāneti, pariggahaṭṭhena sammāvācaṃ samodhāneti, samuṭṭhānaṭṭhena sammākammantaṃ samodhāneti, vodānaṭṭhena sammāājīvaṃ samodhāneti, paggahaṭṭhena sammāvāyāmaṃ samodhāneti, upaṭṭhānaṭṭhena sammāsatiṃ samodhāneti, avikkhepaṭṭhena sammāsamādhiṃ samodhāneti. Ayaṃ puggalo imaṃ maggaṃ imasmiṃ ārammaṇe samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘maggaṃ samodhānetī’’ti. Gocarañca pajānātīti…pe… tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Dhamme samodhānetīti kathaṃ dhamme samodhāneti? Ādhipateyyaṭṭhena indriyāni samodhāneti, akampiyaṭṭhena balāni samodhāneti, niyyānaṭṭhena bojjhaṅge samodhāneti, hetuṭṭhena maggaṃ samodhāneti, upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānaṃ samodhāneti, padahanaṭṭhena sammappadhānaṃ samodhāneti, ijjhanaṭṭhena iddhipādaṃ samodhāneti tathaṭṭhena saccaṃ samodhāneti, avikkhepaṭṭhena samathaṃ samodhāneti, anupassanaṭṭhena vipassanaṃ samodhāneti, ekarasaṭṭhena samathavipassanaṃ samodhāneti, anativattanaṭṭhena yuganaddhaṃ samodhāneti, saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhiṃ samodhāneti, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhiṃ samodhāneti, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhiṃ samodhāneti, vimuttaṭṭhena vimokkhaṃ samodhāneti, paṭivedhaṭṭhena vijjaṃ samodhāneti, pariccāgaṭṭhena vimuttiṃ samodhāneti, samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ samodhāneti, paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ samodhāneti, chandaṃ mūlaṭṭhena samodhāneti, manasikāraṃ samuṭṭhānaṭṭhena samodhāneti, phassaṃ samodhānaṭṭhena samodhāneti, vedanaṃ samosaraṇaṭṭhena samodhāneti, samādhiṃ pamukhaṭṭhena samodhāneti, satiṃ ādhipateyyaṭṭhena samodhāneti, paññaṃ tatuttaraṭṭhena samodhāneti, vimuttiṃ sāraṭṭhena samodhāneti, amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena samodhāneti. Ayaṃ puggalo ime dhamme imasmiṃ ārammaṇe samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘dhamme samodhānetī’’ti.

Gocarañca pajānātīti yaṃ tassa ārammaṇaṃ, taṃ tassa gocaraṃ. Yaṃ tassa gocaraṃ, taṃ tassa ārammaṇaṃ **pajānātī**ti puggalo. Pajānanā paññā. **Sama**nti ārammaṇassa upaṭṭhānaṃ samaṃ, cittassa avikkhepo samaṃ, cittassa adhiṭṭhānaṃ samaṃ, cittassa vodānaṃ samaṃ. **Attho**ti anavajjaṭṭho nikkilesaṭṭho vodānaṭṭho paramaṭṭho. **Paṭivijjhatī**ti ārammaṇassa upaṭṭhānaṭṭhaṃ paṭivijjhati, cittassa avikkhepaṭṭhaṃ paṭivijjhati, cittassa adhiṭṭhānaṭṭhaṃ paṭivijjhati, cittassa vodānaṭṭhaṃ paṭivijjhati. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

169. Kathaṃ rassaṃ assasanto ‘‘rassaṃ assasāmī’’ti pajānāti, rassaṃ passasanto ‘‘rassaṃ passasāmī’’ti pajānāti? Rassaṃ assāsaṃ ittarasaṅkhāte assasati, rassaṃ passāsaṃ ittarasaṅkhāte passasati, rassaṃ assāsapassāsaṃ ittarasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Rassaṃ assāsapassāsaṃ ittarasaṅkhāte assasatopi passasatopi chando uppajjati. Chandavasena tato sukhumataraṃ rassaṃ assāsaṃ ittarasaṅkhāte assasati. Chandavasena tato sukhumataraṃ rassaṃ passāsaṃ ittarasaṅkhāte passasati. Chandavasena tato sukhumataraṃ rassaṃ assāsapassāsaṃ ittarasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Chandavasena tato sukhumataraṃ rassaṃ assāsapassāsaṃ ittarasaṅkhāte assasatopi passasatopi pāmojjaṃ uppajjati. Pāmojjavasena tato sukhumataraṃ rassaṃ assāsaṃ ittarasaṅkhāte assasati, pāmojjavasena tato sukhumataraṃ rassaṃ passāsaṃ ittarasaṅkhāte passasati, pāmojjavasena tato sukhumataraṃ rassaṃ assāsapassāsaṃ ittarasaṅkhāte assasatipi passasatipi. Pāmojjavasena tato sukhumataraṃ rassaṃ assāsapassāsaṃ ittarasaṅkhāte assasatopi passasatopi rassā assāsapassāsā cittaṃ vivattati, upekkhā saṇṭhāti. Imehi navahākārehi rassā assāsapassāsā kāyo upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ kāyaṃ anupassati…pe… evaṃ taṃ kāyaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Rassaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato viditā vedanā uppajjanti…pe… rassaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānanto indriyāni samodhāneti…pe… tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

170. Kathaṃ ‘‘sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmī’’ti sikkhati? **Kāyo**ti dve kāyā – nāmakāyo ca rūpakāyo ca. Katamo nāmakāyo? Vedanā, saññā, cetanā, phasso, manasikāro, nāmañca nāmakāyo ca, ye ca vuccanti cittasaṅkhārā – ayaṃ nāmakāyo. Katamo rūpakāyo? Cattāro ca mahābhūtā, catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ, assāso ca passāso ca, nimittañca upanibandhanā, ye ca vuccanti kāyasaṅkhārā – ayaṃ rūpakāyo.

Kathaṃ te kāyā paṭividitā honti? Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena te kāyā paṭividitā honti. Dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena te kāyā paṭividitā honti. Rassaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena te kāyā paṭividitā honti. Rassaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena te kāyā paṭividitā honti.

Āvajjato te kāyā paṭividitā honti, pajānato te kāyā paṭividitā honti, passato te kāyā paṭividitā honti, paccavekkhato te kāyā paṭividitā honti, cittaṃ adhiṭṭhahato te kāyā paṭividitā honti, saddhāya adhimuccato te kāyā paṭividitā honti, vīriyaṃ paggaṇhato te kāyā paṭividitā honti, satiṃ upaṭṭhāpayato te kāyā paṭividitā honti, cittaṃ samādahato te kāyā paṭividitā honti, paññāya pajānato te kāyā paṭividitā honti, abhiññeyyaṃ abhijānato te kāyā paṭividitā honti, pariññeyyaṃ parijānato te kāyā paṭividitā honti, pahātabbaṃ pajahato te kāyā paṭividitā honti, bhāvetabbaṃ bhāvayato te kāyā paṭividitā honti, sacchikātabbaṃ sacchikaroto te kāyā paṭividitā honti. Evaṃ te kāyā paṭividitā honti. Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsā kāyo upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ kāyaṃ anupassati…pe… evaṃ taṃ kāyaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā.

Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ [assāsapassāsā (syā.)] saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi. Yo tattha saṃvaraṭṭho, ayaṃ adhisīlasikkhā. Yo tattha avikkhepaṭṭho, ayaṃ adhicittasikkhā. Yo tattha dassanaṭṭho, ayaṃ adhipaññāsikkhā. Imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkhati, jānanto sikkhati, passanto sikkhati, paccavekkhanto sikkhati, cittaṃ adhiṭṭhahanto sikkhati, saddhāya adhimuccanto sikkhati, vīriyaṃ paggaṇhanto sikkhati, satiṃ upaṭṭhapento sikkhati, cittaṃ samādahanto sikkhati, paññāya pajānanto sikkhati, abhiññeyyaṃ abhijānanto sikkhati, pariññeyyaṃ parijānanto sikkhati, pahātabbaṃ pajahanto sikkhati, bhāvetabbaṃ bhāvento sikkhati, sacchikātabbaṃ sacchikaronto sikkhati.

Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato viditā vedanā uppajjanti…pe… sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānanto indriyāni samodhāneti…pe… tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

171. Kathaṃ ‘‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’’ti sikkhati? Katamo kāyasaṅkhāro? Dīghaṃ assāsā kāyikā. Ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā. Te kāyasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati. Dīghaṃ passāsā kāyikā. Ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā. Te kāyasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati. Rassaṃ assāsā rassaṃ passāsā. Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsā sabbakāyapaṭisaṃvedī passāsā kāyikā. Ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā. Te kāyasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati.

Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi yā kāyassa ānamanā vinamanā sannamanā paṇamanā iñjanā phandanā calanā pakampanā – passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati, passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi yā kāyassa na ānamanā na vinamanā na sannamanā na paṇamanā aniñjanā aphandanā acalanā akampanā santaṃ sukhumaṃ passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmīti sikkhati, passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmīti sikkhati.

Iti kira ‘‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’’ti sikkhati. Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā na hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā na hoti; na ca naṃ taṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi.

Iti kira ‘‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’’ti sikkhati. Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā hoti. Ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā hoti; tañca naṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi. Yathā kathaṃ viya? Seyyathāpi kaṃse ākoṭite paṭhamaṃ oḷārikā saddā pavattanti. Oḷārikānaṃ saddānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi oḷārike sadde, atha pacchā sukhumakā saddā pavattanti. Sukhumakānaṃ saddānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi sukhumake sadde, atha pacchā sukhumasaddanimittārammaṇatāpi cittaṃ pavattati. Evamevaṃ paṭhamaṃ oḷārikā assāsapassāsā pavattanti; oḷārikānaṃ assāsapassāsānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi oḷārike assāsapassāse, atha pacchā sukhumakā assāsapassāsā pavattanti. Sukhumakānaṃ assāsapassāsānaṃ nimittaṃ suggahitattā sumanasikatattā sūpadhāritattā niruddhepi sukhumake assāsapassāse, atha pacchā sukhumakaassāsapassāsānaṃ nimittārammaṇatāpi cittaṃ na vikkhepaṃ gacchati.

Evaṃ sante vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā hoti, assāsapassāsānañca pabhāvanā hoti, ānāpānassatiyā ca pabhāvanā hoti, ānāpānassatisamādhissa ca pabhāvanā hoti; tañca naṃ samāpattiṃ paṇḍitā samāpajjantipi vuṭṭhahantipi. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsapassāsā kāyo upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ kāyaṃ anupassati…pe… evaṃ taṃ kāyaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ, assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi. Yo tattha saṃvaraṭṭho, ayaṃ adhisīlasikkhā; yo tattha avikkhepaṭṭho, ayaṃ adhicittasikkhā; yo tattha dassanaṭṭho ayaṃ adhipaññāsikkhā. Imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkhati…pe… sacchikātabbaṃ sacchikaronto sikkhati, passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato viditā vedanā uppajjanti…pe… passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānanto indriyāni samodhāneti…pe… tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Aṭṭha anupassanāñāṇāni, aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo, cattāri suttantikavatthūni kāye kāyānupassanāya.

Bhāṇavāro.

Dutiyacatukkaniddeso

172. Kathaṃ ‘‘pītipaṭisaṃvedī assasissāmī’’ti sikkhati ‘‘pītipaṭisaṃvedī passasissāmī’’ti sikkhati? Katamā pīti? Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato uppajjati pīti pāmojjaṃ. Yā pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti odagyaṃ attamanatā. Cittassa dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato uppajjati pīti pāmojjaṃ…pe… rassaṃ assāsavasena, rassaṃ passāsavasena, sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsavasena, sabbakāyapaṭisaṃvedī passāsavasena, passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsavasena, passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato uppajjati pīti pāmojjaṃ. Yā pīti pāmojjaṃ āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti odagyaṃ attamanatā cittassa – ayaṃ pīti.

Kathaṃ sā pīti paṭividitā hoti? Dīghaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭividitā hoti. Dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭividitā hoti. Rassaṃ assāsavasena…pe… rassaṃ passāsavasena… sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsavasena… sabbakāyapaṭisaṃvedī passāsavasena… passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assāsavasena… passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena sā pīti paṭividitā hoti. Āvajjato sā pīti paṭividitā hoti, jānato…pe… passato…

paccavekkhato… cittaṃ adhiṭṭhahato… saddhāya adhimuccato… vīriyaṃ paggaṇhato… satiṃ upaṭṭhāpayato… cittaṃ samādahato… paññāya pajānato… abhiññeyyaṃ abhijānato… pariññeyyaṃ parijānato… pahātabbaṃ pajahato… bhāvetabbaṃ bhāvayato… sacchikātabbaṃ sacchikaroto sā pīti paṭividitā hoti. Evaṃ sā pīti paṭividitā hoti.

Pītipaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena vedanā upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Vedanā upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ vedanaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ vedanaṃ anupassati? Aniccato anupassati…pe… evaṃ taṃ vedanaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Pītipaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… pītipaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

173. Kathaṃ ‘‘sukhapaṭisaṃvedī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘sukhapaṭisaṃvedī passasissāmī’’ti sikkhati? **Sukha**nti dve sukhāni – kāyikañca sukhaṃ, cetasikañca sukhaṃ. Katamaṃ kāyikaṃ sukhaṃ? Yaṃ kāyikaṃ sātaṃ kāyikaṃ sukhaṃ, kāyasamphassajaṃ sātaṃ sukhaṃ vedayitaṃ, kāyasamphassajā sātā sukhā vedanā – idaṃ kāyikaṃ sukhaṃ. Katamaṃ cetasikaṃ sukhaṃ? Yaṃ cetasikaṃ sātaṃ cetasikaṃ sukhaṃ, cetosamphassajaṃ sātaṃ sukhaṃ vedayitaṃ, cetosamphassajā sātā sukhā vedanā – idaṃ cetasikaṃ sukhaṃ.

Kathaṃ te sukhā paṭividitā honti? Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena te sukhā paṭividitā honti. Dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena te sukhā paṭividitā honti…pe… sacchikātabbaṃ sacchikaroto te sukhā paṭividitā honti. Evaṃ te sukhā paṭividitā honti. Sukhapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena vedanā upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Vedanā upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ vedanaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ vedanaṃ anupassati. Aniccato anupassati…pe… evaṃ taṃ vedanaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Sukhapaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… sukhapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

174. Kathaṃ ‘‘cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passasissāmī’’ti sikkhati? Katamo cittasaṅkhāro? Dīghaṃ assāsavasena saññā ca vedanā ca cetasikā – ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā. Dīghaṃ passāsavasena saññā ca vedanā ca cetasikā – ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā…pe… sukhapaṭisaṃvedī assāsavasena… sukhapaṭisaṃvedī passāsavasena saññā ca vedanā ca cetasikā – ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā – ayaṃ cittasaṅkhāro.

Kathaṃ te cittasaṅkhārā paṭividitā honti? Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena te cittasaṅkhārā paṭividitā honti. Dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena te cittasaṅkhārā paṭividitā honti…pe… sacchikātabbaṃ sacchikaroto te cittasaṅkhārā paṭividitā honti. Evaṃ te cittasaṅkhārā paṭividitā honti. Cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena vedanā upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ vedanā upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā te ñāṇena taṃ vedanaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ vedanaṃ anupassati? Aniccato anupassati…pe… evaṃ taṃ vedanaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

175. Kathaṃ ‘‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmī’’ti sikkhati? Katamo cittasaṅkhāro? Dīghaṃ assāsavasena saññā ca vedanā ca cetasikā – ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā. Te cittasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati. Dīghaṃ passāsavasena saññā ca vedanā ca cetasikā – ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā. Te cittasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati. Cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī assāsavasena… cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passāsavasena saññā ca vedanā ca cetasikā – ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā. Te cittasaṅkhāre passambhento nirodhento vūpasamento sikkhati. Passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assāsapassāsavasena vedanā upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Vedanā upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ vedanaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ vedanaṃ anupassati…pe… evaṃ taṃ vedanaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Aṭṭha anupassanāñāṇāni aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo cattāri suttantikavatthūni vedanāsu vedanānupassanāya.

Tatiyacatukkaniddeso

176. Kathaṃ ‘‘cittapaṭisaṃvedī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘cittapaṭisaṃvedī passasissāmī’’ti sikkhati? Katamaṃ taṃ cittaṃ? Dīghaṃ assāsavasena viññāṇaṃ cittaṃ. Yaṃ cittaṃ mano mānasaṃ hadayaṃ paṇḍaraṃ mano manāyatanaṃ manindriyaṃ viññāṇaṃ viññāṇakkhandho tajjā manoviññāṇadhātu. Dīghaṃ passāsavasena …pe… passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assāsavasena… passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passāsavasena viññāṇaṃ cittaṃ. Yaṃ cittaṃ mano mānasaṃ hadayaṃ paṇḍaraṃ mano mānayatanaṃ manindriyaṃ viññāṇaṃ viññāṇakkhandho tajjā manoviññāṇadhātu – idaṃ cittaṃ.

Kathaṃ taṃ cittaṃ paṭividitaṃ hoti? Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ cittaṃ paṭividitaṃ hoti. Dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ cittaṃ paṭividitaṃ hoti…pe… sacchikātabbaṃ sacchikaroto taṃ cittaṃ paṭividitaṃ hoti. Evaṃ taṃ cittaṃ paṭividitaṃ hoti. Cittapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena viññāṇaṃ cittaṃ upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Cittaṃ upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ cittaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘citte cittānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ cittaṃ anupassati…pe… evaṃ taṃ cittaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Cittapaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… cittapaṭisaṃvedī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

177. Kathaṃ ‘‘abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmī’’ti, ‘‘abhippamodayaṃ cittaṃ passasissāmī’’ti sikkhati? Katamo cittassa abhippamodo? Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato uppajjati cittassa abhippamodo. Yā cittassa āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti odagyaṃ attamanatā. Cittassa dīghaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato uppajjati cittassa abhippamodo. Yā cittassa āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti odagyaṃ attamanatā cittassa… pe… cittapaṭisaṃvedī assāsavasena… cittapaṭisaṃvedī passāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato uppajjati cittassa abhippamodo. Yā cittassa āmodanā pamodanā hāso pahāso vitti odagyaṃ attamanatā cittassa – ayaṃ cittassa abhippamodo. Abhippamodayaṃ cittaṃ assāsapassāsavasena viññāṇaṃ cittaṃ upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Cittaṃ upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ cittaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘citte cittānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ cittaṃ anupassati…pe… evaṃ taṃ cittaṃ anupassatīti. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Abhippamodayaṃ cittaṃ assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… abhippamodayaṃ cittaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

178. Kathaṃ ‘‘samādahaṃ cittaṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘samādahaṃ cittaṃ passasissāmī’’ti sikkhati? Katamo samādhi [katamañca samādhindiyaṃ (syā.)]? Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, yā cittassa ṭhiti saṇṭhiti avaṭṭhiti [adhiṭṭiti (syā.)] avisāhāro avikkhepo avisāhaṭamānasatā [avisāhatamānasatā (syā. ka.)] samatho samādhindriyaṃ samādhibalaṃ sammāsamādhi. Dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi…pe… samādahaṃ cittaṃ assāsavasena…pe… samādahaṃ cittaṃ passāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Yā cittassa ṭhiti saṇṭhiti avaṭṭhiti avisāhāro avikkhepo avisāhaṭamānasatā samatho samādhindriyaṃ samādhibalaṃ sammāsamādhi – ayaṃ samādhi. Samādahaṃ cittaṃ assāsapassāsavasena viññāṇaṃ cittaṃ upaṭṭhānaṃ sati **anupassanā** ñāṇaṃ. Cittaṃ upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ cittaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘citte cittānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ taṃ cittaṃ anupassati…pe… evaṃ taṃ cittaṃ anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Samādahaṃ cittaṃ assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… samādahaṃ cittaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

179. Kathaṃ ‘‘vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’’ti sikkhati? ‘‘Rāgato vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘rāgato vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’’ti sikkhati. ‘‘Dosato vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘dosato vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’’ti sikkhati. ‘‘Mohato vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’’ti sikkhati…pe… mānato vimocayaṃ cittaṃ… diṭṭhiyā vimocayaṃ cittaṃ… vicikicchāya vimocayaṃ cittaṃ… thinato vimocayaṃ cittaṃ… uddhaccato vimocayaṃ cittaṃ… ahirikato vimocayaṃ cittaṃ… ‘‘anottappato vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘anottappato vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’’ti sikkhati. Vimocayaṃ cittaṃ assāsapassāsavasena viññāṇaṃ cittaṃ upaṭṭhānaṃ sati…pe….

Anupassatīti kathaṃ taṃ cittaṃ **anupassati**…pe… evaṃ taṃ cittaṃ **anupassati**. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Vimocayaṃ cittaṃ assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… vimocayaṃ cittaṃ assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato …pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Aṭṭha anupassanāñāṇāni aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo cattāri suttantikavatthūni citte cittānupassanāya.

Catutthacatukkaniddeso

180. Kathaṃ ‘‘aniccānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘aniccānupassī passasissāmī’’ti sikkhati?

Aniccanti kiṃ aniccaṃ? Pañcakkhandhā aniccā. Kenaṭṭhena aniccā? Uppādavayaṭṭhena aniccā. Pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati, udayabbayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passati? Pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passati. Pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ passanto imāni paññāsa lakkhaṇāni passati.

‘‘Rūpe aniccānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘rūpe aniccānupassī passasissāmī’’ti sikkhati. ‘‘Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘jarāmaraṇe aniccānupassī passasissāmī’’ti sikkhati. Aniccānupassī assāsapassāsavasena dhammā upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Dhammā upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena te dhamme anupassati. Tena vuccati – ‘‘dhammesu dhammānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ te dhamme anupassati…pe… evaṃ te dhamme anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Aniccānupassī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… aniccānupassī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Kathaṃ ‘‘virāgānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘virāgānupassī passasissāmī’’ti sikkhati? Rūpe ādīnavaṃ disvā rūpavirāge chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ. ‘‘Rūpe virāgānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘rūpe virāgānupassī passasissāmī’’ti sikkhati. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe ādīnavaṃ disvā jarāmaraṇavirāge chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ. ‘‘Jarāmaraṇe virāgānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘jarāmaraṇe virāgānupassī passasissāmī’’ti sikkhati. Virāgānupassī assāsapassāsavasena dhammā upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Dhammā upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena te dhamme anupassati. Tena vuccati – ‘‘dhammesu dhammānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ te dhamme anupassati…pe… evaṃ te dhamme anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Virāgānupassī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… virāgānupassī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Kathaṃ ‘‘nirodhānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘nirodhānupassī passasissāmī’’ti sikkhati? Rūpe ādīnavaṃ disvā rūpanirodhe chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ. ‘‘Rūpe **nirodhānupassī** assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘rūpe nirodhānupassī passasissāmī’’ti sikkhati. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe ādīnavaṃ disvā jarāmaraṇanirodhe chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ. ‘‘Jarāmaraṇe nirodhānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘jarāmaraṇe nirodhānupassī passasissāmī’’ti sikkhati.

181. Katihākārehi avijjāya ādīnavo hoti? Katihākārehi avijjā nirujjhati? Pañcahākārehi avijjāya ādīnavo hoti. Aṭṭhahākārehi avijjā nirujjhati.

Katamehi pañcahākārehi avijjāya ādīnavo hoti? Aniccaṭṭhena avijjāya ādīnavo hoti, dukkhaṭṭhena avijjāya ādīnavo hoti, anattaṭṭhena avijjāya ādīnavo hoti, santāpaṭṭhena avijjāya ādīnavo hoti, vipariṇāmaṭṭhena avijjāya ādīnavo hoti – imehi pañcahākārehi avijjāya ādīnavo hoti.

Katamehi aṭṭhahākārehi avijjā nirujjhati? Nidānanirodhena avijjā nirujjhati, samudayanirodhena avijjā nirujjhati, jātinirodhena avijjā nirujjhati, pabhavanirodhena [āhāranirodhena (syā.)] avijjā nirujjhati, hetunirodhena avijjā nirujjhati, paccayanirodhena avijjā nirujjhati, ñāṇuppādena avijjā nirujjhati, nirodhupaṭṭhānena avijjā nirujjhati – imehi aṭṭhahākārehi avijjā nirujjhati. Imehi pañcahākārehi avijjāya ādīnavaṃ disvā – imehi aṭṭhahākārehi avijjānirodhe chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ. ‘‘Avijjāya nirodhānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘avijjāya nirodhānupassī passasissāmī’’ti sikkhati.

Katihākārehi saṅkhāresu ādīnavo hoti, katihākārehi saṅkhārā nirujjhanti…pe… katihākārehi viññāṇe ādīnavo hoti, katihākārehi viññāṇaṃ nirujjhati… katihākārehi nāmarūpe ādīnavo hoti, katihākārehi nāmarūpaṃ nirujjhati… katihākārehi saḷāyatane ādīnavo hoti, katihākārehi saḷāyatanaṃ nirujjhati… katihākārehi phasse ādīnavo hoti, katihākārehi phasso nirujjhati… katihākārehi vedanāya ādīnavo hoti, katihākārehi vedanā nirujjhati… katihākārehi taṇhāya ādīnavo hoti, katihākārehi taṇhā nirujjhati… katihākārehi upādāne ādīnavo hoti, katihākārehi upādānaṃ nirujjhati… katihākārehi bhave ādīnavo hoti, katihākārehi bhavo nirujjhati… katihākārehi jātiyā ādīnavo hoti, katihākārehi jāti nirujjhati… katihākārehi jarāmaraṇe ādīnavo hoti, katihākārehi jarāmaraṇaṃ nirujjhati? Pañcahākārehi jarāmaraṇe ādīnavo hoti, aṭṭhahākārehi jarāmaraṇaṃ nirujjhati.

Katamehi pañcahākārehi jarāmaraṇe ādīnavo hoti? Aniccaṭṭhena jarāmaraṇe ādīnavo hoti, dukkhaṭṭhena…pe… anattaṭṭhena…pe… santāpaṭṭhena…pe… vipariṇāmaṭṭhena jarāmaraṇe ādīnavo hoti – imehi pañcahākārehi jarāmaraṇe ādīnavo hoti.

Katamehi aṭṭhahākārehi jarāmaraṇaṃ nirujjhati? Nidānanirodhena jarāmaraṇaṃ nirujjhati, samudayanirodhena…pe… jātinirodhena…pe… pabhavanirodhena [bhavanirodhena (syā.)] … hetunirodhena… paccayanirodhena… ñāṇuppādena…pe… nirodhupaṭṭhānena jarāmaraṇaṃ nirujjhati – imehi aṭṭhahākārehi jarāmaraṇaṃ nirujjhati. Imehi pañcahākārehi jarāmaraṇe ādīnavaṃ disvā imehi aṭṭhahākārehi jarāmaraṇanirodhe chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ. ‘‘Jarāmaraṇe nirodhānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘jarāmaraṇe nirodhānupassī passasissāmī’’ti sikkhati. Nirodhānupassī assāsapassāsavasena dhammā upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Dhammā upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena te dhamme anupassati. Tena vuccati – ‘‘dhammesu dhammānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ te dhamme anupassati…pe… evaṃ te dhamme anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Nirodhānupassī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… nirodhānupassī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato…pe… pajānanto indriyāni samodhāneti. Tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

182. Kathaṃ ‘‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’’ti sikkhati? **Paṭinissaggā**ti dve paṭinissaggā – pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca. Rūpaṃ pariccajatīti – pariccāgapaṭinissaggo. Rūpanirodhe nibbāne cittaṃ pakkhandatīti – pakkhandanapaṭinissaggo. ‘‘Rūpe paṭinissaggānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘rūpe paṭinissaggānupassī passasissāmī’’ti sikkhati. Vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ pariccajatīti – pariccāgapaṭinissaggo. Jarāmaraṇanirodhe nibbāne cittaṃ pakkhandatīti – pakkhandanapaṭinissaggo. ‘‘Jarāmaraṇe paṭinissaggānupassī assasissāmī’’ti sikkhati, ‘‘jarāmaraṇe paṭinissaggānupassī passasissāmī’’ti sikkhati. Paṭinissaggānupassī assāsapassāsavasena dhammā upaṭṭhānaṃ sati anupassanā ñāṇaṃ. Dhammā upaṭṭhānaṃ, no sati; sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena te dhamme anupassati. Tena vuccati – ‘‘dhammesu dhammānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā’’ti.

Anupassatīti kathaṃ te dhamme anupassati? Aniccato anupassati, no niccato…pe… paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati…pe… paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Evaṃ te dhamme anupassati. **Bhāvanā**ti catasso bhāvanā. Tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Paṭinissaggānupassī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi. Yo tattha saṃvaraṭṭho, ayaṃ adhisīlasikkhā; yo tattha avikkhepaṭṭho, ayaṃ adhicittasikkhā; yo tattha dassanaṭṭho, ayaṃ adhipaññāsikkhā – imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkhati jānanto sikkhati…pe… sacchikātabbaṃ sacchikaronto sikkhati.

Paṭinissaggānupassī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchantntti …pe… paṭinissaggānupassī assāsapassāsavasena cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānanto indriyāni samodhāneti gocarañca pajānāti samatthañca paṭivijjhati; balāni samodhāneti… bojjhaṅge samodhāneti… maggaṃ samodhāneti… dhamme samodhāneti gocarañca pajānāti samatthañca paṭivijjhati.

Indriyāni samodhānetīti kathaṃ indriyāni samodhāneti? Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ samodhāneti…pe… tena vuccati – ‘‘samatthañca paṭivijjhatī’’ti.

Aṭṭha anupassane ñāṇāni aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo cattāri suttantikavatthūni dhammesu dhammānupassanāya. Imāni bāttiṃsa satokārissa ñāṇāni.

Satokāriñāṇaniddeso pañcamo.

6. Ñāṇarāsichakkaniddeso

183. Katamāni catuvīsati samādhivasena ñāṇāni? Dīghaṃ assāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, dīghaṃ passāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi…pe… vimocayaṃ cittaṃ assāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi, vimocayaṃ cittaṃ passāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Imāni catuvīsati samādhivasena ñāṇāni.

Katamāni dvesattati vipassanāvasena ñāṇāni? Dīghaṃ assāsaṃ aniccato anupassanaṭṭhena vipassanā, dukkhato anupassanaṭṭhena vipassanā, anattato anupassanaṭṭhena vipassanā, dīghaṃ passāsaṃ aniccato anupassanaṭṭhena vipassanā, dukkhato anupassanaṭṭhena vipassanā, anattato anupassanaṭṭhena vipassanā…pe… vimocayaṃ cittaṃ assāsaṃ, vimocayaṃ cittaṃ passāsaṃ aniccato anupassanaṭṭhena vipassanā, dukkhato anupassanaṭṭhena vipassanā, anattato anupassanaṭṭhena vipassanā. Imāni dvesattati vipassanāvasena ñāṇāni.

Katamāni aṭṭha nibbidāñāṇāni? Aniccānupassī assāsaṃ yathābhūtaṃ jānāti passatīti – nibbidāñāṇaṃ, aniccānupassī passāsaṃ yathābhūtaṃ jānāti passatīti – nibbidāñāṇaṃ…pe… paṭinissaggānupassī assāsaṃ yathābhūtaṃ jānāti passatīti – nibbidāñāṇaṃ, paṭinissaggānupassī passāsaṃ yathābhūtaṃ jānāti passatīti – nibbidāñāṇaṃ. Imāni aṭṭha nibbidāñāṇāni.

Katamāni aṭṭha nibbidānulome ñāṇāni? Aniccānupassī assāsaṃ bhayatupaṭṭhāne paññā nibbidānulome ñāṇaṃ, aniccānupassī passāsaṃ bhayatupaṭṭhāne paññā nibbidānulome ñāṇaṃ…pe… paṭinissaggānupassī assāsaṃ bhayatupaṭṭhāne paññā nibbidānulome ñāṇaṃ, paṭinissaggānupassī passāsaṃ bhayatupaṭṭhāne paññā nibbidānulome ñāṇaṃ – imāni aṭṭha nibbidānulome ñāṇāni.

Katamāni aṭṭha nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni? Aniccānupassī assāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaṃ, aniccānupassī passāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaṃ…pe… paṭinissaggānupassī assāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaṃ, paṭinissaggānupassī passāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaṃ – imāni aṭṭha nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni.

Katamāni ekavīsati vimuttisukhe ñāṇāni? Sotāpattimaggena sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattā samucchinnattā uppajjati vimuttisukhe ñāṇaṃ, vicikicchāya pahīnattā samucchinnattā uppajjati vimuttisukhe ñāṇaṃ, sīlabbataparāmāsassa…pe… diṭṭhānusayassa, vicikicchānusayassa pahīnattā samucchinnattā uppajjati vimuttisukhe ñāṇaṃ, sakadāgāmimaggena oḷārikassa, kāmarāgasaññojanassa…pe… paṭighasaññojanassa, oḷārikassa kāmarāgānusayassa, paṭighānusayassa pahīnattā samucchinnattā uppajjati vimuttisukhe ñāṇaṃ, anāgāmimaggena anusahagatassa kāmarāgasaññojanassa…pe… paṭighasaññojanassa, anusahagatassa kāmarāgānusayassa, paṭighānusayassa pahīnattā samucchinnattā uppajjati vimuttisukhe ñāṇaṃ, arahattamaggena, rūparāgassa…pe… arūparāgassa, mānassa, uddhaccassa, avijjāya, mānānusayassa, bhavarāgānusayassa, avijjānusayassa pahīnattā samucchinnattā uppajjati vimuttisukhe ñāṇaṃ. Imāni ekavīsati vimuttisukhe ñāṇāni. Soḷasavatthukaṃ ānāpānassatisamādhiṃ bhāvayato samadhikāni imāni dve ñāṇasatāni uppajjanti.

Ñāṇarāsichakkaniddeso chaṭṭho.

Ānāpānassatikathā [ānāpānakathā (syā. ka.)] niṭṭhitā.

4. Indriyakathā

1. Paṭhamasuttantaniddeso

184. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti [‘‘bhaddante’’ti (ka.)] te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni’’ [saṃ. ni. 5.471].

185. Imāni pañcindriyāni katihākārehi visujjhanti? Imāni pañcindriyāni pannarasahi ākārehi visujjhanti. Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato – imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato – imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato – imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato – imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṃ paccavekkhato – imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttantakkhandhe paccavekkhato – imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhanti.

Katihākārehi pañcindriyāni bhāviyanti, katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvanā hoti? Dasahākārehi pañcindriyāni bhāviyanti, dasahākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvanā hoti. Assaddhiyaṃ pajahanto saddhindriyaṃ bhāveti, saddhindriyaṃ bhāvento assaddhiyaṃ pajahati; kosajjaṃ pajahanto vīriyindriyaṃ bhāveti, vīriyindriyaṃ bhāvento kosajjaṃ pajahati; pamādaṃ pajahanto satindriyaṃ bhāveti, satindriyaṃ bhāvento pamādaṃ pajahati; uddhaccaṃ pajahanto samādhindriyaṃ bhāveti, samādhindriyaṃ bhāvento uddhaccaṃ pajahati; avijjaṃ pajahanto paññindriyaṃ bhāveti, paññindriyaṃ bhāvento avijjaṃ pajahati. Imehi dasahākārehi pañcindriyāni bhāviyanti, imehi dasahākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvanā hoti.

Katihākārehi pañcindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni? Dasahākārehi pañcindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Assaddhiyassa pahīnattā suppahīnattā saddhindriyaṃ bhāvitaṃ hoti subhāvitaṃ; saddhindriyassa bhāvitattā subhāvitattā assaddhiyaṃ pahīnaṃ hoti suppahīnaṃ. Kosajjassa pahīnattā suppahīnattā vīriyindriyaṃ bhāvitaṃ hoti subhāvitaṃ; vīriyindriyassa bhāvitattā subhāvitattā kosajjaṃ pahīnaṃ hoti suppahīnaṃ. Pamādassa pahīnattā suppahīnattā satindriyaṃ bhāvitaṃ hoti subhāvitaṃ; satindriyassa bhāvitattā subhāvitattā pamādo pahīno hoti suppahīno. Uddhaccassa pahīnattā suppahīnattā samādhindriyaṃ bhāvitaṃ hoti subhāvitaṃ; samādhindriyassa bhāvitattā subhāvitattā uddhaccaṃ pahīnaṃ hoti suppahīnaṃ. Avijjāya pahīnattā paññindriyaṃ bhāvitaṃ hoti subhāvitaṃ; paññindriyassa bhāvitattā subhāvitattā avijjā pahīnā hoti suppahīnā. Imehi dasahākārehi pañcindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni.

186. Katihākārehi pañcindriyāni bhāviyanti, katihākārehi pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni ca paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni ca? Catūhākārehi pañcindriyāni bhāviyanti catūhākārehi pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni ca paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni ca. Sotāpattimaggakkhaṇe pañcindriyāni bhāviyanti; sotāpattiphalakkhaṇe pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni ca paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni ca. Sakadāgāmimaggakkhaṇe pañcindriyāni bhāviyanti; sakadāgāmiphalakkhaṇe pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni ca paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni ca. Anāgāmimaggakkhaṇe pañcindriyāni bhāviyanti; anāgāmiphalakkhaṇe pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni ca paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni ca. Arahattamaggakkhaṇe pañcindriyāni bhāviyanti; arahattaphalakkhaṇe pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni ca paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni ca. Iti catasso maggavisuddhiyo, catasso phalavisuddhiyo, catasso samucchedavisuddhiyo, catasso paṭippassaddhivisuddhiyo. Imehi catūhākārehi pañcindriyāni bhāviyanti; imehi catūhākārehi pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni ca paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni ca.

Katinaṃ puggalānaṃ indriyabhāvanā; kati puggalā bhāvitindriyā? Aṭṭhannaṃ puggalānaṃ indriyabhāvanā; tayo puggalā bhāvitindriyā. Katamesaṃ aṭṭhannaṃ puggalānaṃ indriyabhāvanā? Sattannañca sekkhānaṃ, puthujjanakalyāṇakassa ca – imesaṃ aṭṭhannaṃ puggalānaṃ indriyabhāvanā. Katame tayo puggalā bhāvitindriyā? Savanena buddho tathāgatassa sāvako khīṇāsavo bhāvitindriyo, sayaṃ bhūtaṭṭhena paccekasambuddho bhāvitindriyo, appameyyaṭṭhena tathāgato arahaṃ sammāsambuddho bhāvitindriyo – ime tayo puggalā bhāvitindriyā. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ puggalānaṃ indriyabhāvanā; ime tayo puggalā bhāvitindriyā.

Suttantaniddeso paṭhamo.

2. Dutiyasuttantaniddeso

187. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu [ceva (ka.) saṃ. ni. 5.476] vā samaṇasammatā, brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā; na ca panete āyasmantā [āyasmanto saṃ. ni. 5.476] sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Ye ca kho keci [ye keci kho (syā.), ye hi keci kho (ka.) saṃ. ni. 5.476 passitabbā] bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā, brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā; te ca panāyasmantā sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti.

188. Katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ samudayo hoti; katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ samudayaṃ pajānāti? Katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ atthaṅgamo hoti; katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ atthaṅgamaṃ pajānāti? Katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ assādo hoti, katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ assādaṃ pajānāti? Katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ ādīnavo hoti; katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ ādīnavaṃ pajānāti? Katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ nissaraṇaṃ hoti; katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ nissaraṇaṃ pajānāti?

Cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ samudayo hoti; cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ samudayaṃ pajānāti. Cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ atthaṅgamo hoti; cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ atthaṅgamaṃ pajānāti. Pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ assādo hoti; pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ assādaṃ pajānāti. Pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ ādīnavo hoti; pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ ādīnavaṃ pajānāti. Asītisataṃ ākārehi [asītisatākārehi (syā.)] pañcannaṃ indriyānaṃ nissaraṇaṃ hoti; asītisataṃ ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ nissaraṇaṃ pajānāti.

Katamehi cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ samudayo hoti; katamehi cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ samudayaṃ pajānāti? Adhimokkhatthāya āvajjanāya samudayo saddhindriyassa samudayo hoti, adhimokkhavasena chandassa samudayo saddhindriyassa samudayo hoti, adhimokkhavasena manasikārassa samudayo saddhindriyassa samudayo hoti, saddhindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ saddhindriyassa samudayo hoti; paggahatthāya āvajjanāya samudayo vīriyindriyassa samudayo hoti, paggahavasena chandassa samudayo vīriyindriyassa samudayo hoti, paggahavasena manasikārassa samudayo vīriyindriyassa samudayo hoti, vīriyindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ vīriyindriyassa samudayo hoti; upaṭṭhānatthāya āvajjanāya samudayo satindriyassa samudayo hoti, upaṭṭhānavasena chandassa samudayo satindriyassa samudayo hoti, upaṭṭhānavasena manasikārassa samudayo satindriyassa samudayo hoti, satindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ satindriyassa samudayo hoti; avikkhepatthāya āvajjanāya samudayo samādhindriyassa samudayo hoti, avikkhepavasena chandassa samudayo samādhindriyassa samudayo hoti, avikkhepavasena manasikārassa samudayo samādhindriyassa samudayo hoti, samādhindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ samādhindriyassa samudayo hoti; dassanatthāya āvajjanāya samudayo paññindriyassa samudayo hoti, dassanavasena chandassa samudayo paññindriyassa samudayo hoti, dassanavasena manasikārassa samudayo paññindriyassa samudayo hoti, paññindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ paññindriyassa samudayo hoti. Adhimokkhatthāya āvajjanāya samudayo saddhindriyassa samudayo hoti, paggahatthāya āvajjanāya samudayo vīriyindriyassa samudayo hoti, upaṭṭhānatthāya āvajjanāya samudayo satindriyassa samudayo hoti, avikkhepatthāya āvajjanāya samudayo samādhindriyassa samudayo hoti, dassanatthāya āvajjanāya samudayo paññindriyassa samudayo hoti. Adhimokkhavasena chandassa samudayo saddhindriyassa samudayo hoti, paggahavasena chandassa samudayo vīriyindriyassa samudayo hoti, upaṭṭhānavasena chandassa samudayo satindriyassa samudayo hoti, avikkhepavasena chandassa samudayo samādhindriyassa samudayo hoti, dassanavasena chandassa samudayo paññindriyassa samudayo hoti. Adhimokkhavasena manasikārassa samudayo saddhindriyassa samudayo hoti, paggahavasena manasikārassa samudayo vīriyindriyassa samudayo hoti, upaṭṭhānavasena manasikārassa samudayo satindriyassa samudayo hoti, avikkhepavasena manasikārassa samudayo samādhindriyassa samudayo hoti, dassanavasena manasikārassa samudayo paññindriyassa samudayo hoti. Saddhindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ saddhindriyassa samudayo hoti vīriyindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ vīriyindriyassa samudayo hoti, satindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ satindriyassa samudayo hoti, samādhindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ samādhindriyassa samudayo hoti, paññindriyassa vasena ekattupaṭṭhānaṃ paññindriyassa samudayo hoti.

Imehi cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ samudayo hoti, imehi cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ samudayaṃ pajānāti.

Katamehi cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ atthaṅgamo hoti; katamehi cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ atthaṅgamaṃ pajānāti? Adhimokkhatthāya āvajjanāya atthaṅgamo saddhindriyassa atthaṅgamo hoti, adhimokkhavasena chandassa atthaṅgamo saddhindriyassa atthaṅgamo hoti, adhimokkhavasena manasikārassa atthaṅgamo saddhindriyassa atthaṅgamo hoti, saddhindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ [ekattaṃ anupaṭṭhānaṃ (syā.)] saddhindriyassa vasena atthaṅgamo hoti; paggahatthāya āvajjanāya atthaṅgamo vīriyindriyassa atthaṅgamo hoti, paggahavasena chandassa atthaṅgamo vīriyindriyassa atthaṅgamo hoti, paggahavasena manasikārassa atthaṅgamo vīriyindriyassa atthaṅgamo hoti, vīriyindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ vīriyindriyassa atthaṅgamo hoti; upaṭṭhānatthāya āvajjanāya atthaṅgamo satindriyassa atthaṅgamo hoti, upaṭṭhānavasena chandassa atthaṅgamo satindriyassa atthaṅgamo hoti, upaṭṭhānavasena manasikārassa atthaṅgamo satindriyassa atthaṅgamo hoti, satindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ satindriyassa atthaṅgamo hoti; avikkhepatthāya āvajjanāya atthaṅgamo samādhindriyassa atthaṅgamo hoti, avikkhepavasena chandassa atthaṅgamo samādhindriyassa atthaṅgamo hoti, avikkhepavasena manasikārassa atthaṅgamo samādhindriyassa atthaṅgamo hoti, samādhindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ samādhindriyassa atthaṅgamo hoti; dassanatthāya āvajjanāya atthaṅgamo paññindriyassa atthaṅgamo hoti, dassanavasena chandassa atthaṅgamo paññindriyassa atthaṅgamo hoti, dassanavasena manasikārassa atthaṅgamo paññindriyassa atthaṅgamo hoti, paññindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ paññindriyassa atthaṅgamo hoti.

Adhimokkhatthāya āvajjanāya atthaṅgamo saddhindriyassa atthaṅgamo hoti, paggahatthāya āvajjanāya atthaṅgamo vīriyindriyassa atthaṅgamo hoti, upaṭṭhānatthāya āvajjanāya atthaṅgamo satindriyassa atthaṅgamo hoti, avikkhepatthāya āvajjanāya atthaṅgamo samādhindriyassa atthaṅgamo hoti, dassanatthāya āvajjanāya atthaṅgamo paññindriyassa atthaṅgamo hoti. Adhimokkhavasena chandassa atthaṅgamo saddhindriyassa atthaṅgamo hoti, paggahavasena chandassa atthaṅgamo vīriyindriyassa atthaṅgamo hoti, upaṭṭhānavasena chandassa atthaṅgamo satindriyassa atthaṅgamo hoti, avikkhepavasena chandassa atthaṅgamo samādhindriyassa atthaṅgamo hoti, dassanavasena chandassa atthaṅgamo paññindriyassa atthaṅgamo hoti. Adhimokkhavasena manasikārassa atthaṅgamo saddhindriyassa atthaṅgamo hoti, paggahavasena manasikārassa atthaṅgamo vīriyindriyassa atthaṅgamo hoti, upaṭṭhānavasena manasikārassa atthaṅgamo satindriyassa atthaṅgamo hoti, avikkhepavasena manasikārassa atthaṅgamo samādhindriyassa atthaṅgamo hoti, dassanavasena manasikārassa atthaṅgamo paññindriyassa atthaṅgamo hoti. Saddhindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ saddhindriyassa atthaṅgamo hoti, vīriyindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ vīriyindriyassa atthaṅgamo hoti, satindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ satindriyassa atthaṅgamo hoti, samādhindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ samādhindriyassa atthaṅgamo hoti, paññindriyassa vasena ekattaanupaṭṭhānaṃ paññindriyassa atthaṅgamo hoti.

Imehi cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ atthaṅgamo hoti; imehi cattārīsāya ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ atthaṅgamaṃ pajānāti.

Ka. assādaniddeso

189. Katamehi pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ assādo hoti; katamehi pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ assādaṃ pajānāti? Assaddhiyassa anupaṭṭhānaṃ saddhindriyassa assādo hoti, assaddhiyapariḷāhassa anupaṭṭhānaṃ saddhindriyassa assādo hoti, adhimokkhacariyāya vesārajjaṃ saddhindriyassa assādo hoti, santo ca vihārādhigamo saddhindriyassa assādo hoti, yaṃ saddhindriyaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ ayaṃ saddhindriyassa assādo.

Kosajjassa anupaṭṭhānaṃ vīriyindriyassa assādo hoti, kosajjapariḷāhassa anupaṭṭhānaṃ vīriyindriyassa assādo hoti, paggahacariyāya vesārajjaṃ vīriyindriyassa assādo hoti, santo ca vihārādhigamo vīriyindriyassa assādo hoti, yaṃ vīriyindriyaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ ayaṃ vīriyindriyassa assādo.

Pamādassa anupaṭṭhānaṃ satindriyassa assādo hoti, pamādapariḷāhassa anupaṭṭhānaṃ satindriyassa assādo hoti, upaṭṭhānacariyāya vesārajjaṃ satindriyassa assādo hoti, santo ca vihārādhigamo satindriyassa assādo hoti, yaṃ satindriyaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ ayaṃ satindriyassa assādo.

Uddhaccassa anupaṭṭhānaṃ samādhindriyassa assādo hoti, uddhaccapariḷāhassa anupaṭṭhānaṃ samādhindriyassa assādo hoti, avikkhepacariyāya vesārajjaṃ samādhindriyassa assādo hoti, santo ca vihārādhigamo samādhindriyassa assādo hoti, yaṃ samādhindriyaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ ayaṃ samādhindriyassa assādo.

Avijjāya anupaṭṭhānaṃ paññindriyassa assādo hoti, avijjāpariḷāhassa anupaṭṭhānaṃ paññindriyassa assādo hoti, dassanacariyāya vesārajjaṃ paññindriyassa assādo hoti, santo ca vihārādhigamo paññindriyassa assādo hoti, yaṃ paññindriyaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ ayaṃ paññindriyassa assādo.

Imehi pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ assādo hoti; imehi pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ assādaṃ pajānāti.

Kha. ādīnavaniddeso

190. Katamehi pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ ādīnavo hoti; katamehi pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ ādīnavaṃ pajānāti? Assaddhiyassa upaṭṭhānaṃ saddhindriyassa ādīnavo hoti, assaddhiyapariḷāhassa upaṭṭhānaṃ saddhindriyassa ādīnavo hoti, aniccaṭṭhena saddhindriyassa ādīnavo hoti, dukkhaṭṭhena saddhindriyassa ādīnavo hoti, anattaṭṭhena saddhindriyassa ādīnavo hoti.

Kosajjassa upaṭṭhānaṃ vīriyindriyassa ādīnavo hoti, kosajjapariḷāhassa upaṭṭhānaṃ vīriyindriyassa ādīnavo hoti, aniccaṭṭhena vīriyindriyassa ādīnavo hoti, dukkhaṭṭhena…pe… anattaṭṭhena vīriyindriyassa ādīnavo hoti.

Pamādassa upaṭṭhānaṃ satindriyassa ādīnavo hoti, pamādapariḷāhassa upaṭṭhānaṃ satindriyassa ādīnavo hoti, aniccaṭṭhena satindriyassa ādīnavo hoti, dukkhaṭṭhena…pe… anattaṭṭhena satindriyassa ādīnavo hoti.

Uddhaccassa upaṭṭhānaṃ samādhindriyassa ādīnavo hoti, uddhaccapariḷāhassa upaṭṭhānaṃ samādhindriyassa ādīnavo hoti, aniccaṭṭhena samādhindriyassa ādīnavo hoti, dukkhaṭṭhena…pe… anattaṭṭhena samādhindriyassa ādīnavo hoti.

Avijjāya upaṭṭhānaṃ paññindriyassa ādīnavo hoti, avijjāpariḷāhassa upaṭṭhānaṃ paññindriyassa ādīnavo hoti, aniccaṭṭhena paññindriyassa ādīnavo hoti, dukkhaṭṭhena paññindriyassa ādīnavo hoti, anattaṭṭhena paññindriyassa ādīnavo hoti.

Imehi pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ ādīnavo hoti; imehi pañcavīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ ādīnavaṃ pajānāti.

Ga. nissaraṇaniddeso

191. Katamehi asītisataṃ ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ nissaraṇaṃ hoti; katamehi asītisataṃ ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ nissaraṇaṃ pajānāti? Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ assaddhiyā nissaṭaṃ hoti, assaddhiyapariḷāhā nissaṭaṃ hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca nissaṭaṃ hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi nissaṭaṃ hoti, tato paṇītatarasaddhindriyassa paṭilābhā purimatarasaddhindriyā nissaṭaṃ hoti; paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ kosajjā nissaṭaṃ hoti, kosajjapariḷāhā nissaṭaṃ hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca nissaṭaṃ hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi nissaṭaṃ hoti, tato paṇītataravīriyindriyassa paṭilābhā purimataravīriyindriyā nissaṭaṃ hoti; upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ pamādā nissaṭaṃ hoti, pamādapariḷāhā nissaṭaṃ hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca nissaṭaṃ hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi nissaṭaṃ hoti, tato paṇītatarasatindriyassa paṭilābhā purimatarasatindriyā nissaṭaṃ hoti; avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ uddhaccā nissaṭaṃ hoti, uddhaccapariḷāhā nissaṭaṃ hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca nissaṭaṃ hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi nissaṭaṃ hoti, tato paṇītatarasamādhindriyassa paṭilābhā purimatarasamādhindriyā nissaṭaṃ hoti; dassanaṭṭhena paññindriyaṃ avijjāya nissaṭaṃ hoti, avijjāpariḷāhā nissaṭaṃ hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca nissaṭaṃ hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi nissaṭaṃ hoti, tato paṇītatarapaññindriyassa paṭilābhā purimatarapaññindriyā nissaṭaṃ hoti.

192. Pubbabhāge pañcahi indriyehi paṭhamajjhānavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, paṭhame jhāne pañcahindriyehi dutiyajjhānavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, dutiye jhāne pañcahindriyehi tatiyajjhānavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, tatiye jhāne pañcahindriyehi catutthajjhānavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, catutthe jhāne pañcahindriyehi ākāsānañcāyatanasamāpattivasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, ākāsānañcāyatanasamāpattiyā pañcahindriyehi viññāṇañcāyatanasamāpattivasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā pañcahindriyehi ākiñcaññāyatanasamāpattivasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, ākiñcaññāyatanasamāpattiyā pañcahindriyehi nevasaññānāsaññāyatanasamāpattivasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā pañcahindriyehi aniccānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti.

Aniccānupassanā pañcahindriyehi dukkhānupassanāvase pañcindriyāni nissaṭāni honti, dukkhānupassanā pañcahindriyehi anattānupassanāvase pañcindriyāni nissaṭāni honti, anattānupassanā pañcahindriyehi nibbidānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, nibbidānupassanāya pañcahindriyehi virāgānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, virāgānupassanāya pañcahindriyehi nirodhānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, nirodhānupassanāya pañcahindriyehi paṭinissaggānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, paṭinissaggānupassanāya pañcahindriyehi khayānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, khayānupassanāya pañcahindriyehi vayānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, vayānupassanāya pañcahindriyehi vipariṇāmānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, vipariṇāmānupassanāya pañcahindriyehi animittānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, animittānupassanāya pañcahindriyehi appaṇihitānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, appaṇihitānupassanāya pañcahindriyehi suññatānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti suññatānupassanāya pañcahindriyehi adhipaññādhammavipassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti. Adhipaññādhammavipassanāya pañcahindriyehi yathābhūtañāṇadassanavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, yathābhūtañāṇadassane pañcahindriyehi ādīnavānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, ādīnavānupassanāya pañcahindriyehi paṭisaṅkhānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, paṭisaṅkhānupassanāya pañcahindriyehi vivaṭṭanānupassanāvasena pañcindriyāni nissaṭāni honti. Vivaṭṭanānupassanāya pañcahindriyehi sotāpattimaggavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti.

Sotāpattimagge pañcahindriyehi sotāpattiphalasamāpattivasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, sotāpattiphalasamāpattiyā pañcahindriyehi sakadāgāmimaggavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, sakadāgāmimagge pañcahindriyehi sakadāgāmiphalasamāpattivasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, sakadāgāmiphalasamāpattiyā pañcahindriyehi anāgāmimaggavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, anāgāmimagge pañcahindriyehi anāgāmiphalasamāpattivasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, anāgāmiphalasamāpattiyā pañcahindriyehi arahattamaggavasena pañcindriyāni nissaṭāni honti, arahattamagge pañcahindriyehi arahattaphalasamāpattivasena pañcindriyāni nissaṭāni honti.

Nekkhamme pañcindriyāni kāmacchandato nissaṭāni honti, abyāpāde pañcindriyāni byāpādato nissaṭāni honti, ālokasaññāya pañcindriyāni thinamiddhato nissaṭāni honti, avikkhepe pañcindriyāni uddhaccato nissaṭāni honti, dhammavavatthāne pañcindriyāni vicikicchāya nissaṭāni honti, ñāṇe pañcindriyāni avijjāya nissaṭāni honti, pāmojje pañcindriyāni aratiyā nissaṭāni honti.

193. Paṭhame jhāne pañcindriyāni nīvaraṇehi nissaṭāni honti, dutiye jhāne pañcindriyāni vitakkavicārehi nissaṭāni honti, tatiye jhāne pañcindriyāni pītiyā nissaṭāni honti, catutthe jhāne pañcindriyāni sukhadukkhehi nissaṭāni honti, ākāsānañcāyatanasamāpattiyā pañcindriyāni rūpasaññāya paṭighasaññāya nānattasaññāya nissaṭāni honti, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā pañcindriyāni ākāsānañcāyatanasaññāya nissaṭāni honti, ākiñcaññāyatanasamāpattiyā pañcindriyāni viññāṇañcāyatanasaññāya nissaṭāni honti, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā pañcindriyāni ākiñcaññāyatanasaññāya nissaṭāni honti.

Aniccānupassanā pañcindriyāni niccasaññāya nissaṭāni honti, dukkhānupassanā pañcindriyāni sukhasaññāya nissaṭāni honti, anattānupassanā pañcindriyāni attasaññāya nissaṭāni honti, nibbidānupassanāya pañcindriyāni nandiyā nissaṭāni honti, virāgānupassanāya pañcindriyāni rāgato nissaṭāni honti, nirodhānupassanāya pañcindriyāni samudayato nissaṭāni honti, paṭinissaggānupassanāya pañcindriyāni ādānato nissaṭāni honti, khayānupassanāya pañcindriyāni ghanasaññāya nissaṭāni honti, vayānupassanāya pañcindriyāni āyūhanato nissaṭāni honti, vipariṇāmānupassanāya pañcindriyāni dhuvasaññāya nissaṭāni honti, animittānupassanāya pañcindriyāni nimittato nissaṭāni honti, appaṇihitānupassanāya pañcindriyāni paṇidhiyā nissaṭāni honti, suññatānupassanāya pañcindriyāni abhinivesato nissaṭāni honti. Adhipaññādhammavipassanāya pañcindriyāni sārādānābhinivesato nissaṭāni honti, yathābhūtañāṇadassane pañcindriyāni sammohābhinivesato nissaṭāni honti, ādīnavānupassanāya pañcindriyāni ālayābhinivesato nissaṭāni honti, paṭisaṅkhānupassanāya pañcindriyāni appaṭisaṅkhāya nissaṭāni honti, vivaṭṭanānupassanāya pañcindriyāni saññogābhinivesato nissaṭāni honti.

Sotāpattimagge pañcindriyāni diṭṭhekaṭṭhehi kilesehi nissaṭāni honti, sakadāgāmimagge pañcindriyāni oḷārikehi kilesehi nissaṭāni honti, anāgāmimagge pañcindriyāni anusahagatehi kilesehi nissaṭāni honti, arahattamagge pañcindriyāni sabbakilesehi nissaṭāni honti, sabbesaññeva khīṇāsavānaṃ tattha tattha pañcindriyāni nissaṭāni ceva honti sunissaṭāni ca paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni ca.

Imehi asītisataṃ ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ nissaraṇaṃ hoti; imehi asītisataṃ ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ nissaraṇaṃ pajānāti.

Suttantaniddeso dutiyo.

Paṭhamabhāṇavāro.

3. Tatiyasuttantaniddeso

194. Sāvatthinidānaṃ [saṃ. ni. 5.478-479 passitabbā]. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Kattha ca, bhikkhave, saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu sotāpattiyaṅgesu – ettha saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu sammappadhānesu – ettha vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu satipaṭṭhānesu – ettha satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu jhānesu – ettha samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu ariyasaccesu – ettha paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ’’.

Catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyassa vasena katihākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Catūsu sammappadhānesu vīriyindriyassa vasena katihākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Catūsu satipaṭṭhānesu satindriyassa vasena katihākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Catūsu jhānesu samādhindriyassa vasena katihākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Catūsu ariyasaccesu paññindriyassa vasena katihākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni?

Catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyassa vasena vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni. Catūsu sammappadhānesu vīriyindriyassa vasena vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni. Catūsu satipaṭṭhānesu satindriyassa vasena vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni. Catūsu jhānesu samādhindriyassa vasena vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni. Catūsu ariyasaccesu paññindriyassa vasena vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni.

Ka. pabhedagaṇananiddeso

195. Catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Sappurisasaṃseve sotāpattiyaṅge adhimokkhādhipateyyaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, saddhindriyassa vasena paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ; saddhammasavane sotāpattiyaṅge… yonisomanasikāre sotāpattiyaṅge… dhammānudhammapaṭipattiyā sotāpattiyaṅge adhimokkhādhipateyyaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, saddhindriyassa vasena paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni.

Catūsu sammappadhānesu vīriyindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya sammappadhāne paggahādhipateyyaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, vīriyindriyassa vasena upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya sammappadhāne…pe… anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya sammappadhāne… pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā sammappadhāne paggahādhipateyyaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, vīriyindriyassa vasena upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu sammappadhānesu vīriyindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni.

Catūsu satipaṭṭhānesu satindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhāne upaṭṭhānādhipateyyaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, satindriyassa vasena avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhāne…pe… citte cittānupassanāsatipaṭṭhāne… dhammesu dhammānupassanāsatipaṭṭhāne upaṭṭhānādhipateyyaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, satindriyassa vasena avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu satipaṭṭhānesu satindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni.

Catūsu jhānesu samādhindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Paṭhame jhāne avikkhepādhipateyyaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, samādhindriyassa vasena dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Dutiye jhāne…pe… tatiye jhāne… catutthe jhāne avikkhepādhipateyyaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, samādhindriyassa vasena dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu jhānesu samādhindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni.

Catūsu ariyasaccesu paññindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni? Dukkhe ariyasacce dassanādhipateyyaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ.

Dukkhasamudaye ariyasacce…pe… dukkhanirodhe ariyasacce… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasacce dassanādhipateyyaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Catūsu ariyasaccesu paññindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcindriyāni daṭṭhabbāni.

Kha. cariyavāro

196. Catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyassa vasena katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā?

Catūsu sammappadhānesu…pe… catūsu satipaṭṭhānesu… catūsu jhānesu… catūsu ariyasaccesu paññindriyassa vasena katihākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā? Catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyassa vasena vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā. Catūsu sammappadhānesu…pe… catūsu satipaṭṭhānesu… catūsu jhānesu… catūsu ariyasaccesu paññindriyassa vasena vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā.

Catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā? Sappurisasaṃseve sotāpattiyaṅge adhimokkhādhipateyyaṭṭhena saddhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, saddhindriyassa vasena paggahaṭṭhena vīriyindriyassa cariyā daṭṭhabbā, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyassa cariyā daṭṭhabbā, avikkhepaṭṭhena samādhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, dassanaṭṭhena paññindriyassa cariyā daṭṭhabbā. Saddhammasavane sotāpattiyaṅge…pe… yoniso manasikāre sotāpattiyaṅge… dhammānudhammapaṭipattiyā sotāpattiyaṅge adhimokkhādhipateyyaṭṭhena saddhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, saddhindriyassa vasena paggahaṭṭhena vīriyindriyassa cariyā daṭṭhabbā, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyassa cariyā daṭṭhabbā, avikkhepaṭṭhena samādhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, dassanaṭṭhena paññindriyassa cariyā daṭṭhabbā. Catūsu sotāpattiyaṅgesu saddhindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā.

Catūsu sammappadhānesu vīriyindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā? Anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya sammappadhāne paggahādhipateyyaṭṭhena vīriyindriyassa cariyā daṭṭhabbā, vīriyindriyassa vasena upaṭṭhānaṭṭhena satindriyassa cariyā daṭṭhabbā, avikkhepaṭṭhena samādhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, dassanaṭṭhena paññindriyassa cariyā daṭṭhabbā, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyassa cariyā daṭṭhabbā. Uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya sammappadhāne…pe… anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya sammappadhāne…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā sammappadhāne paggahādhipateyyaṭṭhena vīriyindriyassa cariyā daṭṭhabbā…pe… catūsu sammappadhānesu vīriyindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā.

Catūsu satipaṭṭhānesu satindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā? Kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhāne upaṭṭhānādhipateyyaṭṭhena satindriyassa cariyā daṭṭhabbā, satindriyassa vasena avikkhepaṭṭhena samādhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, dassanaṭṭhena paññindriyassa cariyā daṭṭhabbā, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, paggahaṭṭhena vīriyindriyassa cariyā daṭṭhabbā. Vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhāne…pe… citte cittānupassanāsatipaṭṭhāne…pe… dhammesu dhammānupassanāsatipaṭṭhāne upaṭṭhānādhipateyyaṭṭhena satindriyassa cariyā daṭṭhabbā…pe… catūsu satipaṭṭhānesu satindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā.

Catūsu jhānesu samādhindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā? Paṭhame jhāne avikkhepādhipateyyaṭṭhena samādhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, samādhindriyassa vasena dassanaṭṭhena paññindriyassa cariyā daṭṭhabbā, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, paggahaṭṭhena vīriyindriyassa cariyā daṭṭhabbā, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyassa cariyā daṭṭhabbā. Dutiye jhāne…pe… tatiye jhāne…pe… catutthe jhāne avikkhepādhipateyyaṭṭhena samādhindriyassa cariyā daṭṭhabbā…pe… catūsu jhānesu samādhindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā.

Catūsu ariyasaccesu paññindriyassa vasena katamehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā? Dukkhe ariyasacce dassanādhipateyyaṭṭhena paññindriyassa cariyā daṭṭhabbā, paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, paggahaṭṭhena vīriyindriyassa cariyā daṭṭhabbā, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyassa cariyā daṭṭhabbā, avikkhepaṭṭhena samādhindriyassa cariyā daṭṭhabbā. Dukkhasamudaye ariyasacce…pe… dukkhanirodhe ariyasacce… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasacce dassanādhipateyyaṭṭhena paññindriyassa cariyā daṭṭhabbā, paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyassa cariyā daṭṭhabbā, paggahaṭṭhena vīriyindriyassa cariyā daṭṭhabbā, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyassa cariyā daṭṭhabbā, avikkhepaṭṭhena samādhindriyassa cariyā daṭṭhabbā. Catūsu ariyasaccesu paññindriyassa vasena imehi vīsatiyā ākārehi pañcannaṃ indriyānaṃ cariyā daṭṭhabbā.

Ga. cāravihāraniddeso

197. Cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho, yathācarantaṃ yathāviharantaṃ viññū sabrahmacārī gambhīresu ṭhānesu okappeyyuṃ – ‘‘addhā, ayamāyasmā patto vā pāpuṇissati vā’’.

Cariyāti aṭṭha cariyāyo – iriyāpathacariyā, āyatanacariyā, saticariyā, samādhicariyā, ñāṇacariyā, maggacariyā, patticariyā, lokatthacariyāti. **Iriyāpathacariyā**ti catūsu iriyāpathesu. **Āyatanacariyā**ti chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu. **Saticariyā**ti catūsu satipaṭṭhānesu. **Samādhicariyā**ti catūsu jhānesu. **Ñāṇacariyā**ti catūsu ariyasaccesu. **Maggacariyā**ti catūsu ariyamaggesu. **Patticariyā**ti catūsu sāmaññaphalesu. **Lokatthacariyā**ti tathāgatesu arahantesu sammāsambuddhesu, padese paccekabuddhesu, padese sāvakesu. Iriyāpathacariyā ca paṇidhisampannānaṃ, āyatanacariyā ca indriyesu guttadvārānaṃ, saticariyā ca appamādavihārīnaṃ, samādhicariyā ca adhicittamanuyuttānaṃ, ñāṇacariyā ca buddhisampannānaṃ, maggacariyā ca sammāpaṭipannānaṃ, patticariyā ca adhigataphalānaṃ, lokatthacariyā ca tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ, padese paccekabuddhānaṃ, padese sāvakānaṃ. Imā aṭṭha cariyāyo.

Aparāpi aṭṭha cariyāyo. Adhimuccanto saddhāya carati, paggaṇhanto vīriyena carati, upaṭṭhāpento satiyā carati, avikkhepaṃ karonto samādhinā carati, pajānanto paññāya carati, vijānanto viññāṇacariyāya carati, evaṃ paṭipannassa kusalā dhammā āyāpentīti āyatanacariyāya carati, evaṃ paṭipanno visesamadhigacchatīti visesacariyāya carati – imā aṭṭha cariyāyo.

Aparāpi aṭṭha cariyāyo. Dassanacariyā ca sammādiṭṭhiyā, abhiniropanacariyā ca sammāsaṅkappassa, pariggahacariyā ca sammāvācāya, samuṭṭhānacariyā ca sammākammantassa, vodānacariyā ca sammāājīvassa, paggahacariyā ca sammāvāyāmassa, upaṭṭhānacariyā ca sammāsatiyā, avikkhepacariyā ca sammāsamādhissa – imā aṭṭha cariyāyo.

Vihāroti adhimuccanto saddhāya viharati, paggaṇhanto vīriyena viharati, upaṭṭhāpento satiyā viharati, avikkhepaṃ karonto samādhinā viharati, pajānanto paññāya viharati.

Anubuddhoti saddhindriyassa adhimokkhaṭṭho anubuddho hoti, vīriyindriyassa paggahaṭṭho anubuddho hoti, satindriyassa upaṭṭhānaṭṭho anubuddho hoti, samādhindriyassa avikkhepaṭṭho anubuddho hoti, paññindriyassa dassanaṭṭho anubuddho hoti.

Paṭividdhoti saddhindriyassa adhimokkhaṭṭho paṭividdho hoti, vīriyindriyassa paggahaṭṭho paṭividdho hoti, satindriyassa upaṭṭhānaṭṭho paṭividdho hoti, samādhindriyassa avikkhepaṭṭho paṭividdho hoti, paññindriyassa dassanaṭṭho paṭividdho hoti. **Yathācaranta**nti evaṃ saddhāya carantaṃ, evaṃ vīriyena carantaṃ, evaṃ satiyā carantaṃ, evaṃ samādhinā carantaṃ, evaṃ paññāya carantaṃ. **Yathāviharanta**nti evaṃ saddhāya viharantaṃ, evaṃ vīriyena viharantaṃ, evaṃ satiyā viharantaṃ, evaṃ samādhinā viharantaṃ, evaṃ paññāya viharantaṃ. **Viññū**ti viññū vibhāvī medhāvī paṇḍitā buddhisampannā. **Sabrahmacārī**ti ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatā. **Gambhīresu ṭhānesū**ti gambhīrāni ṭhānāni vuccanti jhānā ca vimokkhā ca samādhī ca samāpattiyo ca maggā ca phalāni ca abhiññāyo ca paṭisambhidā ca. **Okappeyyu**nti saddaheyyuṃ adhimucceyyuṃ. **Addhā**ti ekaṃsavacanametaṃ nissaṃsayavacanametaṃ nikkaṅkhavacanametaṃ advejjhavacanametaṃ adveḷhakavacanametaṃ niyogavacanametaṃ apaṇṇakavacanametaṃ avatthāpanavacanametaṃ – addhāti. **Āyasmā**ti piyavacanametaṃ garuvacanametaṃ sagāravasappatissādhivacanametaṃ – āyasmāti. **Patto vā**ti adhigato vā. **Pāpuṇissati vā**ti adhigamissati vā.

Suttantaniddeso tatiyo.

4. Catutthasuttantaniddeso

198. Purimanidānaṃ [paripuṇṇanidānaṃ (syā. ka.)]. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imāni pañcindriyāni katihākārehi kenaṭṭhena daṭṭhabbāni? Imāni pañcindriyāni chahākārehi tenaṭṭhena daṭṭhabbāni – ādhipateyyaṭṭhena ādivisodhanaṭṭhena adhimattaṭṭhena, adhiṭṭhānaṭṭhena, pariyādānaṭṭhena, patiṭṭhāpakaṭṭhena’’.

Ka. ādhipateyyaṭṭhaniddeso

199. Kathaṃ **ādhipateyyaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni?** Assaddhiyaṃ pajahato adhimokkhādhipateyyaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, saddhindriyassa vasena paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kosajjaṃ pajahato paggahādhipateyyaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, vīriyindriyassa vasena upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Pamādaṃ pajahato upaṭṭhānādhipateyyaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, satindriyassa vasena avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Uddhaccaṃ pajahato avikkhepādhipateyyaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, samādhindriyassa vasena dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Avijjaṃ pajahato dassanādhipateyyaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kāmacchandaṃ pajahato nekkhammavasena adhimokkhādhipateyyaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, saddhindriyassa vasena paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kāmacchandaṃ pajahato nekkhammavasena paggahādhipateyyaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, vīriyindriyassa vasena upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kāmacchandaṃ pajahato nekkhammavasena upaṭṭhānādhipateyyaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, satindriyassa vasena avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kāmacchandaṃ pajahato nekkhammavasena avikkhepādhipateyyaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, samādhindriyassa vasena dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kāmacchandaṃ pajahato nekkhammavasena dassanādhipateyyaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ.

Byāpādaṃ pajahato abyāpādavasena…pe… thinamiddhaṃ pajahato ālokasaññāvasena…pe… sabbakilese pajahato arahattamaggavasena adhimokkhādhipateyyaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, saddhindriyassa vasena paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ…pe… sabbakilese pajahato arahattamaggavasena dassanādhipateyyaṭṭhena paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ ādhipateyyaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni.

Kha. ādivisodhanaṭṭhaniddeso

200. Kathaṃ **ādivisodhanaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni?** Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ, assaddhiyasaṃvaraṭṭhena [assaddhiyaṃ saṃvaraṭṭhena (syā. ka.) evamīdisesu padesupi] sīlavisuddhi – saddhindriyassa ādivisodhanā. Paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ, kosajjasaṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi – vīriyindriyassa ādivisodhanā. Upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ, pamādasaṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi – satindriyassa ādivisodhanā. Avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ, uddhaccasaṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi – samādhindriyassa ādivisodhanā. Dassanaṭṭhena paññindriyaṃ, avijjāsaṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi – paññindriyassa ādivisodhanā. Nekkhamme pañcindriyāni, kāmacchandasaṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi – pañcannaṃ indriyānaṃ ādivisodhanā. Abyāpāde pañcindriyāni, byāpādasaṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi – pañcannaṃ indriyānaṃ ādivisodhanā…pe… arahattamagge pañcindriyāni, sabbakilesasaṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi – pañcannaṃ indriyānaṃ ādivisodhanā. Evaṃ ādivisodhanaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni.

Ga. adhimattaṭṭhaniddeso

201. Kathaṃ **adhimattaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni?** Saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjati – chandavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Chandavasena pāmojjaṃ uppajjati – pāmojjavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Pāmojjavasena pīti uppajjati – pītivasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Pītivasena passaddhi uppajjati – passaddhivasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Passaddhivasena sukhaṃ uppajjati – sukhavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Sukhavasena obhāso uppajjati – obhāsavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Obhāsavasena saṃvego uppajjati – saṃvegavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saṃvejetvā cittaṃ samādahati – samādhivasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Tathā samāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ paggaṇhāti – paggahavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Tathāpaggahitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhati – upekkhāvasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṃ vimuccati – vimokkhavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti – ekarasaṭṭhena bhāvanāvasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Bhāvitattā tato paṇītatare vivaṭṭanti – vivaṭṭanāvasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vivaṭṭitattā tato vosajjati [vossajjati (syā. ka.)] – vosaggavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vosajjitattā tato nirujjhanti – nirodhavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Nirodhavasena dve vosaggā – pariccāgavosaggo ca, pakkhandanavosaggo ca. Kilese ca khandhe ca pariccajatīti – pariccāgavosaggo. Nirodhanibbānadhātuyā cittaṃ pakkhandatīti – pakkhandanavosaggo. Nirodhavasena ime dve vosaggā.

Assaddhiyassa pahānāya chando uppajjati…pe… assaddhiyapariḷāhassa pahānāya chando uppajjati… diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… anusahagatānaṃ kilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… sabbakilesānaṃ pahānāya chando uppajjati – chandavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti…pe… vīriyindriyassa bhāvanāya chando uppajjati…pe… kosajjassa pahānāya chando uppajjati… kosajjapariḷāhassa pahānāya chando uppajjati… diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ pahānāya chando uppajjati…pe… sabbakilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… satindriyassa bhāvanāya chando uppajjati…pe… pamādassa pahānāya chando uppajjati… pamādapariḷāhassa pahānāya chando uppajjati…pe… sabbakilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… samādhindriyassa bhāvanāya chando uppajjati…pe… uddhaccassa pahānāya chando uppajjati uddhaccapariḷāhassa pahānāya chando uppajjati…pe… sabbakilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… paññindriyassa bhāvanāya chando uppajjati…pe… avijjāya pahānāya chando uppajjati… avijjāpariḷāhassa pahānāya chando uppajjati… diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… anusahagatānaṃ kilesānaṃ pahānāya chando uppajjati… sabbakilesānaṃ pahānāya chando uppajjati – chandavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Chandavasena pāmojjaṃ uppajjati – pāmojjavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Pāmojjavasena pīti uppajjati – pītivasena paññā vasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Pītivasena passaddhi uppajjati – passaddhivasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Passaddhivasena sukhaṃ uppajjati – sukhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Sukhavasena obhāso uppajjati – obhāsavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Obhāsavasena saṃvego uppajjati – saṃvegavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saṃvejetvā cittaṃ samādahati – samādhivasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ paggaṇhāti – paggahavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Tathāpaggahitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhati – upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṃ vimuccati – vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti – bhāvanāvasena [ekarasaṭṭhena bhāvanāvasena (syā. ka.) aṭṭhakathā oloketabbo] paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Bhāvitattā tato paṇītatare vivaṭṭanti – vivaṭṭanāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vivaṭṭitattā tato vosajjati – vosaggavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vosajjitattā tato nirujjhanti – nirodhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Nirodhavasena dve vosaggā – pariccāgavosaggo ca, pakkhandanavosaggo ca. Kilese ca khandhe ca pariccajatīti – pariccāgavosaggo. Nirodhanibbānadhātuyā cittaṃ pakkhandatīti – pakkhandanavosaggo. Nirodhavasena ime dve vosaggā. Evaṃ adhimattaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni.

Dutiyabhāṇavāro.

Gha. adhiṭṭhānaṭṭhaniddeso

202. Kathaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni? Saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjati – chandavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhiṭṭhāti. Chandavasena pāmojjaṃ uppajjati – pāmojjavasena saddhāvasena saddhindriyaṃ adhiṭṭhāti…pe… evaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni.

Ṅa. pariyādānaṭṭhaniddeso

Kathaṃ pariyādānaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni? Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ assaddhiyaṃ pariyādiyati, assaddhiyapariḷāhaṃ pariyādiyati. Paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ kosajjaṃ pariyādiyati, kosajjapariḷāhaṃ pariyādiyati. Upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ pamādaṃ pariyādiyati, pamādapariḷāhaṃ pariyādiyati. Avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ uddhaccaṃ pariyādiyati, uddhaccapariḷāhaṃ pariyādiyati. Dassanaṭṭhena paññindriyaṃ avijjaṃ pariyādiyati, avijjāpariḷāhaṃ pariyādiyati. Nekkhamme pañcindriyāni kāmacchandaṃ pariyādiyanti. Abyāpāde pañcindriyāni byāpādaṃ pariyādiyanti. Ālokasaññāya pañcindriyāni thinamiddhaṃ pariyādiyanti. Avikkhepe pañcindriyāni uddhaccaṃ pariyādiyanti…pe… arahattamagge pañcindriyāni sabbakilese pariyādiyanti. Evaṃ pariyādānaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni.

Ca. patiṭṭhāpakaṭṭhaniddeso

203. Kathaṃ patiṭṭhāpakaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni? Saddho saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti, saddhassa saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti. Vīriyavā vīriyindriyaṃ paggahe patiṭṭhāpeti, vīriyavato vīriyindriyaṃ paggahe patiṭṭhāpeti. Satimā satindriyaṃ upaṭṭhāne patiṭṭhāpeti, satimato satindriyaṃ upaṭṭhāne patiṭṭhāpeti. Samāhito samādhindriyaṃ avikkhepe patiṭṭhāpeti, samāhitassa samādhindriyaṃ avikkhepe patiṭṭhāpeti. Paññavā paññindriyaṃ dassane patiṭṭhāpeti, paññavato paññindriyaṃ dassane patiṭṭhāpeti. Yogāvacaro pañcindriyāni nekkhamme patiṭṭhāpeti, yogāvacarassa pañcindriyāni nekkhamme patiṭṭhāpenti. Yogāvacaro pañcindriyāni abyāpāde patiṭṭhāpeti, yogāvacarassa pañcindriyāni abyāpāde patiṭṭhāpenti. Yogāvacaro pañcindriyāni ālokasaññāya patiṭṭhāpeti, yogāvacarassa pañcindriyāni ālokasaññāya patiṭṭhāpenti. Yogāvacaro pañcindriyāni avikkhepe patiṭṭhāpeti, yogāvacarassa pañcindriyāni avikkhepe patiṭṭhāpenti…pe… yogāvacaro pañcindriyāni arahattamagge patiṭṭhāpeti, yogāvacarassa pañcindriyāni arahattamagge patiṭṭhāpenti. Evaṃ patiṭṭhāpakaṭṭhena indriyāni daṭṭhabbāni.

Suttantaniddeso catuttho.

5. Indriyasamodhānaṃ

204. Puthujjano samādhiṃ bhāvento katihākārehi upaṭṭhānakusalo hoti? Sekkho samādhiṃ bhāvento katihākārehi upaṭṭhānakusalo hoti? Vītarāgo samādhiṃ bhāvento katihākārehi upaṭṭhānakusalo hoti? Puthujjano samādhiṃ bhāvento sattahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti. Sekkho samādhiṃ bhāvento aṭṭhahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti. Vītarāgo samādhiṃ bhāvento dasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti.

Puthujjano samādhiṃ bhāvento katamehi sattahākārehi upaṭṭhānakusalo hoti? Āvajjitattā ārammaṇūpaṭṭhānakusalo hoti, samathanimittūpaṭṭhānakusalo hoti, paggahanimittūpaṭṭhānakusalo hoti, avikkhepūpaṭṭhānakusalo hoti, obhāsūpaṭṭhānakusalo hoti, sampahaṃsanūpaṭṭhānakusalo hoti, upekkhūpaṭṭhānakusalo hoti – puthujjano samādhiṃ bhāvento imehi sattahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti.

Sekkho samādhiṃ bhāvento katamehi aṭṭhahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti? Āvajjitattā ārammaṇūpaṭṭhānakusalo hoti, samathanimittūpaṭṭhānakusalo hoti, paggahanimittūpaṭṭhānakusalo hoti, avikkhepūpaṭṭhānakusalo hoti, obhāsūpaṭṭhānakusalo hoti, sampahaṃsanūpaṭṭhānakusalo hoti, upekkhūpaṭṭhānakusalo hoti, ekattūpaṭṭhānakusalo hoti – sekkho samādhiṃ bhāvento imehi aṭṭhahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti.

Vītarāgo samādhiṃ bhāvento katamehi dasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti? Āvajjitattā ārammaṇūpaṭṭhānakusalo hoti…pe… ekattūpaṭṭhānakusalo hoti, ñāṇūpaṭṭhānakusalo hoti, vimuttūpaṭṭhānakusalo hoti – vītarāgo samādhiṃ bhāvento imehi dasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti.

205. Puthujjano vipassanaṃ bhāvento katihākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, katihākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti? Sekkho vipassanaṃ bhāvento katihākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, katihākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti? Vītarāgo vipassanaṃ bhāvento katihākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, katihākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti?

Puthujjano vipassanaṃ bhāvento navahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, navahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti. Sekkho vipassanaṃ bhāvento dasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, dasahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti. Vītarāgo vipassanaṃ bhāvento dvādasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, dvādasahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti.

Puthujjano vipassanaṃ bhāvento katamehi navahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, katamehi navahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti? Aniccato upaṭṭhānakusalo hoti, niccato anupaṭṭhānakusalo hoti. Dukkhato upaṭṭhānakusalo hoti, sukhato anupaṭṭhānakusalo hoti. Anattato upaṭṭhānakusalo hoti, attato anupaṭṭhānakusalo hoti. Khayato upaṭṭhānakusalo hoti, ghanato anupaṭṭhānakusalo hoti. Vayato upaṭṭhānakusalo hoti, āyūhanānupaṭṭhānakusalo hoti. Vipariṇāmūpaṭṭhānakusalo hoti, dhuvato anupaṭṭhānakusalo hoti. Animittūpaṭṭhānakusalo hoti, nimittānupaṭṭhānakusalo hoti. Appaṇihitūpaṭṭhānakusalo hoti, paṇidhianupaṭṭhānakusalo [paṇidhānupaṭṭhānakusalo (syā.)] hoti. Suññatūpaṭṭhānakusalo hoti, abhinivesānupaṭṭhānakusalo hoti – puthujjano vipassanaṃ bhāvento imehi navahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, imehi navahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti.

206. Sekkho vipassanaṃ bhāvento katamehi dasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, katamehi dasahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti? Aniccato upaṭṭhānakusalo hoti, niccato anupaṭṭhānakusalo hoti…pe… suññatūpaṭṭhānakusalo hoti, abhinivesānūpaṭṭhānakusalo hoti. Ñāṇūpaṭṭhānakusalo hoti, aññāṇaanupaṭṭhānakusalo hoti – sekkho vipassanaṃ bhāvento imehi dasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, imehi dasahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti.

Vītarāgo vipassanaṃ bhāvento katamehi dvādasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, katamehi dvādasahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti? Aniccato upaṭṭhānakusalo hoti, niccato anupaṭṭhānakusalo hoti…pe… ñāṇūpaṭṭhānakusalo hoti, aññāṇānupaṭṭhānakusalo hoti. Visaññogūpaṭṭhānakusalo hoti, saññogānupaṭṭhānakusalo hoti. Nirodhūpaṭṭhānakusalo hoti, saṅkhārānupaṭṭhānakusalo hoti – vītarāgo vipassanaṃ bhāvento imehi dvādasahi ākārehi upaṭṭhānakusalo hoti, imehi dvādasahi ākārehi anupaṭṭhānakusalo hoti.

Āvajjitattā ārammaṇūpaṭṭhānakusalavasena indriyāni samodhāneti, gocarañca pajānāti, samatthañca paṭivijjhati…pe… dhamme samodhāneti, gocarañca pajānāti, samatthañca paṭivijjhati. **Indriyāni samodhānetī**ti kathaṃ indriyāni samodhāneti? Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ samodhāneti…pe… samathanimittūpaṭṭhānakusalavasena, paggahanimittūpaṭṭhānakusalavasena, avikkhepūpaṭṭhānakusalavasena, obhāsūpaṭṭhānakusalavasena, sampahaṃsanūpaṭṭhānakusalavasena, upekkhūpaṭṭhānakusalavasena, ekattūpaṭṭhānakusalavasena, ñāṇūpaṭṭhānakusalavasena, vimuttūpaṭṭhānakusalavasena.

Aniccato upaṭṭhānakusalavasena, niccato anupaṭṭhānakusalavasena, dukkhato upaṭṭhānakusalavasena, sukhato anupaṭṭhānakusalavasena, anattato upaṭṭhānakusalavasena, attato anupaṭṭhānakusalavasena, khayato upaṭṭhānakusalavasena, ghanato anupaṭṭhānakusalavasena, vayato upaṭṭhānakusalavasena, āyūhanānupaṭṭhānakusalavasena, vipariṇāmūpaṭṭhānakusalavasena, dhuvato anupaṭṭhānakusalavasena, animittūpaṭṭhānakusalavasena, nimittānupaṭṭhānakusalavasena, appaṇihitūpaṭṭhānakusalavasena, paṇidhianupaṭṭhānakusalavasena, suññatūpaṭṭhānakusalavasena, abhinivesānupaṭṭhānakusalavasena, ñāṇūpaṭṭhānakusalavasena, aññāṇānupaṭṭhānakusalavasena, visaññogūpaṭṭhānakusalavasena, saññogānupaṭṭhānakusalavasena, nirodhūpaṭṭhānakusalavasena, saṅkhārānupaṭṭhānakusalavasena indriyāni samodhāneti, gocarañca pajānāti, samatthañca paṭivijjhati.

207. Catusaṭṭhiyā ākārehi tiṇṇannaṃ indriyānaṃ vasībhāvatāpaññā āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ. Katamesaṃ tiṇṇannaṃ indriyānaṃ? Anaññātaññassāmītindriyassa, aññindriyassa, aññātāvindriyassa.

Anaññātaññassāmītindriyaṃ kati ṭhānāni gacchati? Aññindriyaṃ kati ṭhānāni gacchati? Aññātāvindriyaṃ kati ṭhānāni gacchati? Anaññātaññassāmītindriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati – sotāpattimaggaṃ. Aññindriyaṃ cha ṭhānāni gacchati – sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmimaggaṃ, sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmimaggaṃ, anāgāmiphalaṃ, arahattamaggaṃ. Aññātāvindriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati – arahattaphalaṃ.

Sotāpattimaggakkhaṇe anaññātaññassāmītindriyassa saddhindriyaṃ adhimokkhaparivāraṃ hoti, vīriyindriyaṃ paggahaparivāraṃ hoti, satindriyaṃ upaṭṭhānaparivāraṃ hoti, samādhindriyaṃ avikkhepaparivāraṃ hoti, paññindriyaṃ dassanaparivāraṃ hoti, manindriyaṃ vijānanaparivāraṃ hoti, somanassindriyaṃ abhisandanaparivāraṃ hoti, jīvitindriyaṃ pavattasantatādhipateyyaparivāraṃ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammā, ṭhapetvā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ, sabbeva kusalā honti, sabbeva anāsavā honti, sabbeva niyyānikā honti, sabbeva apacayagāmino honti, sabbeva lokuttarā honti, sabbeva nibbānārammaṇā honti. Sotāpattimaggakkhaṇe anaññātaññassāmītindriyassa imāni aṭṭhindriyāni sahajātaparivārā honti, aññamaññaparivārā honti, nissayaparivārā honti, sampayuttaparivārā honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti. Teva tassa ākārā ceva honti parivārā ca.

Sotāpattiphalakkhaṇe…pe… arahattaphalakkhaṇe aññātāvindriyassa saddhindriyaṃ adhimokkhaparivāraṃ hoti…pe… jīvitindriyaṃ pavattasantatādhipateyyaparivāraṃ hoti. Arahattaphalakkhaṇe jātā dhammā sabbeva abyākatā honti, ṭhapetvā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sabbeva anāsavā honti, sabbeva lokuttarā honti, sabbeva nibbānārammaṇā honti. Arahattaphalakkhaṇe aññātāvindriyassa imāni aṭṭhindriyāni sahajātaparivārā honti. Teva tassa ākārā ceva honti parivārā ca. Iti imāni aṭṭha aṭṭhakāni catusaṭṭhi honti.

Āsavāti katame te āsavā? Kāmāsavo, bhavāsavo, diṭṭhāsavo, avijjāsavo. Katthete āsavā khīyanti [khiyyanti (ka.)]? Sotāpattimaggena anavaseso diṭṭhāsavo khīyati. Apāyagamanīyo kāmāsavo khīyati, apāyagamanīyo bhavāsavo khīyati, apāyagamanīyo avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Sakadāgāmimaggena oḷāriko kāmāsavo khīyati, tadekaṭṭho bhavāsavo khīyati, tadekaṭṭho avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Anāgāmimaggena anavaseso kāmāsavo khīyati, tadekaṭṭho bhavāsavo khīyati, tadekaṭṭho avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti. Arahattamaggena anavaseso bhavāsavo khīyati, anavaseso avijjāsavo khīyati. Etthete āsavā khīyanti.

208. Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci, atho aviññātamajānitabbaṃ;
Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ, tathāgato tena samantacakkhūti.

Samantacakkhūti kenaṭṭhena samantacakkhu? Cuddasa buddhañāṇāni – dukkhe ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ buddhañāṇaṃ…pe… sabbaññutañāṇaṃ buddhañāṇaṃ, anāvaraṇañāṇaṃ buddhañāṇaṃ. Imāni cuddasa buddhañāṇāni. Imesaṃ cuddasannaṃ buddhañāṇānaṃ aṭṭha ñāṇāni sāvakasādhāraṇāni, cha ñāṇāni asādhāraṇāni sāvakehi.

Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho ñāto, aññāto dukkhaṭṭho natthīti – samantacakkhu. Yaṃ samantacakkhu taṃ paññindriyaṃ. Paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ. Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya; aphassito paññāya dukkhaṭṭho natthīti – samantacakkhu. Yaṃ samantacakkhu taṃ paññindriyaṃ. Paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ. Yāvatā samudayassa samudayaṭṭho…pe… yāvatā nirodhassa nirodhaṭṭho… yāvatā maggassa maggaṭṭho… yāvatā atthapaṭisambhidāya atthapaṭisambhidaṭṭho… yāvatā dhammapaṭisambhidāya dhammapaṭisambhidaṭṭho… yāvatā niruttipaṭisambhidāya niruttipaṭisambhidaṭṭho… yāvatā paṭibhānapaṭisambhidāya paṭibhānapaṭisambhidaṭṭho… yāvatā indriyaparopariyatte ñāṇaṃ… yāvatā sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ… yāvatā yamakapāṭihīre ñāṇaṃ… yāvatā mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ… yāvatā sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, taṃ ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya. Aphassitaṃ paññāya natthīti – samantacakkhu. Yaṃ samantacakkhu taṃ paññindriyaṃ. Paññindriyassa vasena adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ.

Saddahanto paggaṇhāti, paggaṇhanto saddahati. Saddahanto upaṭṭhāpeti, upaṭṭhāpento saddahati. Saddahanto samādahati, samādahanto saddahati. Saddahanto pajānāti, pajānanto saddahati. Paggaṇhanto upaṭṭhāpeti, upaṭṭhāpento paggaṇhāti. Paggaṇhanto samādahati, samādahanto paggaṇhāti. Paggaṇhanto pajānāti, pajānanto paggaṇhāti. Paggaṇhanto saddahati, saddahanto paggaṇhāti. Upaṭṭhāpento samādahati, samādahanto upaṭṭhāpeti. Upaṭṭhāpento pajānāti, pajānanto upaṭṭhāpeti. Upaṭṭhāpento saddahati, saddahanto upaṭṭhāpeti. Upaṭṭhāpento paggaṇhāti, paggaṇhanto upaṭṭhāpeti. Samādahanto pajānāti, pajānanto samādahati. Samādahanto saddahati, saddahanto samādahati. Samādahanto paggaṇhāti, paggaṇhanto samādahati. Samādahanto upaṭṭhāpeti, upaṭṭhāpento samādahati. Pajānanto saddahati, saddahanto pajānāti. Pajānanto paggaṇhāti, paggaṇhanto pajānāti. Pajānanto upaṭṭhāpeti, upaṭṭhāpento pajānāti. Pajānanto samādahati, samādahanto pajānāti.

Saddahitattā paggahitaṃ, paggahitattā saddahitaṃ. Saddahitattā upaṭṭhāpitaṃ, upaṭṭhāpitattā saddahitaṃ. Saddahitattā samādahitaṃ, samādahitattā saddahitaṃ. Saddahitattā pajānitaṃ, pajānitattā saddahitaṃ. Paggahitattā upaṭṭhāpitaṃ, upaṭṭhāpitattā paggahitaṃ. Paggahitattā samādahitaṃ, samādahitattā paggahitaṃ. Paggahitattā pajānitaṃ pajānitattā paggahitaṃ. Paggahitattā saddahitaṃ, saddahitattā paggahitaṃ. Upaṭṭhāpitattā samādahitaṃ, samādahitattā upaṭṭhāpitaṃ. Upaṭṭhāpitattā pajānitaṃ, pajānitattā upaṭṭhāpitaṃ. Upaṭṭhāpitattā saddahitaṃ, saddahitattā upaṭṭhāpitaṃ. Upaṭṭhāpitattā paggahitaṃ, paggahitattā upaṭṭhāpitaṃ. Samādahitattā pajānitaṃ, pajānitattā samādahitaṃ. Samādahitattā saddahitaṃ, saddahitattā samādahitaṃ. Samādahitattā paggahitaṃ, paggahitattā samādahitaṃ. Samādahitattā upaṭṭhāpitaṃ, upaṭṭhāpitattā samādahitaṃ. Pajānitattā saddahitaṃ, saddahitattā pajānitaṃ. Pajānitattā paggahitaṃ, paggahitattā pajānitaṃ. Pajānitattā upaṭṭhāpitaṃ, upaṭṭhāpitattā pajānitaṃ. Pajānitattā samādahitaṃ, samādahitattā pajānitaṃ.

Yaṃ buddhacakkhu taṃ buddhañāṇaṃ, yaṃ buddhañāṇaṃ taṃ buddhacakkhu, yena cakkhunā tathāgato satte passati apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye appekacce paralokavajjabhayadassāvino [paralokavajjabhayadassāvine (syā. ka.)], appekacce naparalokavajjabhayadassāvino.

Apparajakkhe mahārajakkheti saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho. Āraddhavīriyo puggalo apparajakkho, kusīto puggalo mahārajakkho. Upaṭṭhitassati puggalo apparajakkho, muṭṭhassati puggalo mahārajakkho. Samāhito puggalo apparajakkho, asamāhito puggalo mahārajakkho. Paññavā puggalo apparajakkho, duppañño puggalo mahārajakkho.

Tikkhindriye mudindriyeti saddho puggalo tikkhindriyo, assaddho puggalo mudindriyo…pe… paññavā puggalo tikkhindriyo, duppañño puggalo mudindriyo. **Svākāre dvākāre**ti saddho puggalo svākāro, assaddho puggalo dvākāro…pe… paññavā puggalo svākāro, duppañño puggalo dvākāro. **Suviññāpaye duviññāpaye**ti saddho puggalo suviññāpayo, assaddho puggalo duviññāpayo…pe… paññavā puggalo suviññāpayo, duppañño puggalo duviññāpayo.

Appekacce paralokavajjabhayadassāvino, appekacce naparalokavajjabhayadassāvinoti saddho puggalo paralokavajjabhayadassāvī, assaddho puggalo naparalokavajjabhayadassāvī. Āraddhavīriyo puggalo paralokavajjabhayadassāvī, kusīto puggalo naparalokavajjabhayadassāvī…pe… paññavā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo naparalokavajjabhayadassāvī.

Lokoti khandhaloko dhātuloko āyatanaloko vipattibhavaloko vipattisambhavaloko sampattibhavaloko sampattisambhavaloko.

Eko loko – sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā – nāmañca rūpañca. Tayo lokā – tisso vedanā. Cattāro lokā – cattāro āhārā. Pañca lokā – pañcupādānakkhandhā. Cha lokā – cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā – satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā – aṭṭha lokadhammā. Nava lokā – nava sattāvāsā. Dasa lokā – dasāyatanāni. Dvādasa lokā – dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā – aṭṭhārasa dhātuyo.

Vajjanti sabbe kilesā vajjā, sabbe duccaritā vajjā, sabbe abhisaṅkhārā vajjā, sabbe bhavagāmikammā vajjā. Iti imasmiñca loke imasmiñca vajje tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā honti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti passati aññāti paṭivijjhatīti.

Indriyasamodhāno pañcamo.

Tatiyabhāṇavāro.

Indriyakathā niṭṭhitā.

5. Vimokkhakathā

1. Uddeso

209. Purimanidānaṃ. ‘‘Tayome, bhikkhave, vimokkhā. Katame tayo? Suññato vimokkho, animitto vimokkho, appaṇihito vimokkho – ime kho, bhikkhave, tayo vimokkhā.

‘‘Api ca, aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā – suññato vimokkho, animitto vimokkho, appaṇihito vimokkho; ajjhattavuṭṭhāno vimokkho, bahiddhāvuṭṭhāno vimokkho, dubhato vuṭṭhāno vimokkho; ajjhattavuṭṭhānā cattāro vimokkhā, bahiddhāvuṭṭhānā cattāro vimokkhā, dubhato vuṭṭhānā cattāro vimokkhā; ajjhattavuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā, bahiddhāvuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā, dubhato vuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā; ajjhattavuṭṭhānapaṭippassaddhī [ajjhattavuṭṭhānā paṭippassddhī (syā.)] cattāro vimokkhā, bahiddhāvuṭṭhānapaṭippassaddhī cattāro vimokkhā, dubhato vuṭṭhānapaṭippassaddhī cattāro vimokkhā; rūpī rūpāni passatīti vimokkho, ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passatīti vimokkho, subhaṃ teva adhimutto hotīti vimokkho; ākāsānañcāyatanasamāpatti vimokkho, viññāṇañcāyatanasamāpatti vimokkho, ākiñcaññāyatanasamāpatti vimokkho; nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti vimokkho, saññāvedayitanirodhasamāpatti vimokkho; samayavimokkho, asamayavimokkho; sāmayiko vimokkho, asāmayiko vimokkho; kuppo vimokkho, akuppo vimokkho; lokiyo vimokkho, lokuttaro vimokkho; sāsavo vimokkho, anāsavo vimokkho; sāmiso vimokkho, nirāmiso vimokkho; nirāmisānirāmisataro vimokkho, paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho, paṇihitappaṭippassaddhi vimokkho; saññutto vimokkho, visaññutto vimokkho; ekattavimokkho, nānattavimokkho, saññāvimokkho, ñāṇavimokkho; sītisiyāvimokkho [sītīsiyāvimokkho (sī. aṭṭha.)], jhānavimokkho, anupādācittassa vimokkho’’.

2. Niddeso

210. Katamo **suññato vimokkho?** Idha bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘‘suññamidaṃ attena vā attaniyena vā’’ti. So tattha abhinivesaṃ na karotīti – suññato vimokkho. Ayaṃ suññato vimokkho.

Katamo **animitto vimokkho?** Idha bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘‘suññamidaṃ attena vā attaniyena vā’’ti. So tattha nimittaṃ na karotīti – animitto vimokkho. Ayaṃ animitto vimokkho.

Katamo **appaṇihito vimokkho?** Idha bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā iti paṭisañcikkhati – ‘‘suññamidaṃ attena vā attaniyena vā’’ti. So tattha paṇidhiṃ na karotīti – appaṇihito vimokkho. Ayaṃ appaṇihito vimokkho.

Katamo **ajjhattavuṭṭhāno vimokkho?** Cattāri jhānāni – ayaṃ ajjhattavuṭṭhāno vimokkho. Katamo bahiddhāvuṭṭhāno vimokkho? Catasso arūpasamāpattiyo – ayaṃ bahiddhāvuṭṭhāno vimokkho. Katamo dubhato vuṭṭhāno vimokkho? Cattāro ariyamaggā – ayaṃ dubhato vuṭṭhāno vimokkho.

Katame **ajjhattavuṭṭhānā cattāro vimokkhā?** Paṭhamaṃ jhānaṃ nīvaraṇehi vuṭṭhāti. Dutiyaṃ jhānaṃ vitakkavicārehi vuṭṭhāti. Tatiyaṃ jhānaṃ pītiyā vuṭṭhāti. Catutthaṃ jhānaṃ sukhadukkhehi vuṭṭhāti. Ime ajjhattavuṭṭhānā cattāro vimokkhā.

Katame **bahiddhāvuṭṭhānā cattāro vimokkhā?** Ākāsānañcāyatanasamāpatti rūpasaññāya paṭighasaññāya nānattasaññāya vuṭṭhāti. Viññāṇañcāyatanasamāpatti ākāsānañcāyatanasaññāya vuṭṭhāti. Ākiñcaññāyatanasamāpatti viññāṇañcāyatanasaññāya vuṭṭhāti. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti ākiñcaññāyatanasaññāya vuṭṭhāti. Ime bahiddhāvuṭṭhānā cattāro vimokkhā.

Katame **dubhato vuṭṭhānā cattāro vimokkhā?** Sotāpattimaggo sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsā diṭṭhānusayā vicikicchānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Sakadāgāmimaggo oḷārikā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā oḷārikā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Anāgāmimaggo anusahagatā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā anusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Arahattamaggo rūparāgā arūparāgā mānā uddhaccā avijjāya mānānusayā bhavarāgānusayā avijjānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Ime dubhato vuṭṭhānā cattāro vimokkhā.

211. Katame **ajjhattavuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā?** Paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca, dutiyaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya…pe… tatiyaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya…pe… catutthaṃ jhānaṃ paṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca – ime ajjhattavuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā.

Katame **bahiddhāvuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā?** Ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca, viññāṇañcāyatanasamāpattiṃ…pe… ākiñcaññāyatanasamāpattiṃ …pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittekaggatā ca – ime bahiddhāvuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā.

Katame **dubhato vuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā?** Sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāya **aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā**. Sakadāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāya…pe… anāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāya…pe… arahattamaggaṃ paṭilābhatthāya **aniccānupassanā, dukkhānupassanā, anattānupassanā** – ime dubhato vuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā.

Katame **ajjhattavuṭṭhānapaṭippassaddhī cattāro vimokkhā?** Paṭhamassa jhānassa paṭilābho vā vipāko vā, dutiyassa jhānassa…pe… tatiyassa jhānassa…pe… catutthassa jhānassa paṭilābho vā vipāko vā – ime ajjhattavuṭṭhānapaṭippassaddhī cattāro vimokkhā.

Katame **bahiddhāvuṭṭhānapaṭippassaddhī cattāro vimokkhā?** Ākāsānañcāyatanasamāpattiyā paṭilābho vā vipāko vā, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā…pe… ākiñcaññāyatanasamāpattiyā…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā paṭilābho vā vipāko vā – ime bahiddhāvuṭṭhānapaṭippassaddhī cattāro vimokkhā.

Katame **dubhato vuṭṭhānapaṭippassaddhī cattāro vimokkhā?** Sotāpattimaggassa sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmimaggassa sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmimaggassa anāgāmiphalaṃ, arahattamaggassa arahattaphalaṃ – ime dubhato vuṭṭhānapaṭippassaddhī cattāro vimokkhā.

212. Kathaṃ **rūpī rūpāni passatīti – vimokkho?** Idhekacco ajjhattaṃ paccattaṃ nīlanimittaṃ manasikaroti, nīlasaññaṃ paṭilabhati. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, svāvatthitaṃ avatthāpeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ [supadhāritaṃ (ka.)] upadhāretvā svāvatthitaṃ avatthāpetvā bahiddhā nīlanimitte cittaṃ upasaṃharati, nīlasaññaṃ paṭilabhati. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, svāvatthitaṃ avatthāpeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā upadhāretvā svāvatthitaṃ avatthāpetvā āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ajjhattañca bahiddhā ca ubhayamidaṃ rūpa’’nti, rūpasaññī hoti. Idhekacco ajjhattaṃ paccattaṃ pītanimittaṃ…pe… lohitanimittaṃ…pe… odātanimittaṃ manasikaroti, odātasaññaṃ paṭilabhati. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, svāvatthitaṃ avatthāpeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā svāvatthitaṃ avatthāpetvā bahiddhā odātanimitte cittaṃ upasaṃharati, odātasaññaṃ paṭilabhati. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, svāvatthitaṃ avatthāpeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā svāvatthitaṃ avatthāpetvā āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ajjhattañca bahiddhā ca ubhayamidaṃ rūpa’’nti, rūpasaññī hoti. Evaṃ rūpī rūpāni passatīti – vimokkho.

Kathaṃ **ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passatīti – vimokkho?** Idhekacco ajjhattaṃ paccattaṃ nīlanimittaṃ na manasikaroti, nīlasaññaṃ na paṭilabhati; bahiddhā nīlanimitte cittaṃ upasaṃharati, nīlasaññaṃ paṭilabhati. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, svāvatthitaṃ avatthāpeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā svāvatthitaṃ avatthāpetvā āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ajjhattaṃ arūpaṃ, bahiddhā rūpamida’’nti, rūpasaññī hoti. Idhekacco ajjhattaṃ paccattaṃ pītanimittaṃ…pe… lohitanimittaṃ…pe… odātanimittaṃ na manasikaroti, odātasaññaṃ na paṭilabhati; bahiddhā odātanimitte cittaṃ upasaṃharati, odātasaññaṃ paṭilabhati. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ karoti, sūpadhāritaṃ upadhāreti, svāvatthitaṃ avatthāpeti. So taṃ nimittaṃ suggahitaṃ katvā sūpadhāritaṃ upadhāretvā svāvatthitaṃ avatthāpetvā āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa evaṃ hoti – ‘‘ajjhattaṃ arūpaṃ bahiddhā rūpamida’’nti, rūpasaññī hoti. Evaṃ ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passatīti – vimokkho.

Kathaṃ **‘‘subha’’nteva adhimutto hotīti – vimokkho?** Idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ. Iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena [abyāpajjhena (syā.)] pharitvā viharati. Mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Karuṇāsahagatena cetasā…pe… karuṇāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Muditāsahagatena cetasā…pe… muditāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati…pe… upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Evaṃ ‘‘subhaṃ’’ teva adhimutto hotīti – vimokkho.

213. Katamo **ākāsānañcāyatanasamāpatti vimokkho?** Idha bhikkhu sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘‘ananto ākāso’’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati – ayaṃ ākāsānañcāyatanasamāpatti vimokkho.

Katamo **viññāṇañcāyatanasamāpatti vimokkho?** Idha bhikkhu sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘‘anantaṃ viññāṇa’’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati – ayaṃ viññāṇañcāyatanasamāpatti vimokkho.

Katamo **ākiñcaññāyatanasamāpatti vimokkho?** Idha bhikkhu sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘‘natthi kiñcī’’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati – ayaṃ ākiñcaññāyatanasamāpatti vimokkho.

Katamo **nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti vimokkho?** Idha bhikkhu sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati – ayaṃ nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti vimokkho.

Katamo **saññāvedayitanirodhasamāpatti vimokkho?** Idha bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati – ayaṃ saññāvedayitanirodhasamāpatti vimokkho.

Katamo **samayavimokkho?** Cattāri ca jhānāni catasso ca arūpasamāpattiyo – ayaṃ samayavimokkho.

Katamo **asamayavimokkho?** Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ asamayavimokkho.

Katamo **sāmayiko vimokkho?** Cattāri ca jhānāni, catasso ca arūpasamāpattiyo – ayaṃ sāmayiko vimokkho.

Katamo **asāmayiko vimokkho?** Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ asāmayiko vimokkho.

Katamo **kuppo vimokkho?** Cattāri ca jhānāni, catasso ca arūpasamāpattiyo – ayaṃ kuppo vimokkho.

Katamo **akuppo vimokkho?** Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ akuppo vimokkho.

Katamo **lokiyo vimokkho?** Cattāri ca jhānāni, catasso ca arūpasamāpattiyo – ayaṃ lokiyo vimokkho.

Katamo **lokuttaro vimokkho?** Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ lokuttaro vimokkho.

Katamo **sāsavo vimokkho?** Cattāri ca jhānāni, catasso ca arūpasamāpattiyo – ayaṃ sāsavo vimokkho.

Katamo **anāsavo vimokkho?** Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ anāsavo vimokkho.

Katamo **sāmiso vimokkho?** Rūpappaṭisaññutto vimokkho – ayaṃ sāmiso vimokkho.

Katamo **nirāmiso vimokkho?** Arūpappaṭisaññutto vimokkho – ayaṃ nirāmiso vimokkho.

Katamo **nirāmisā nirāmisataro vimokkho?** Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ nirāmisānirāmisataro vimokkho.

Katamo **paṇihito vimokkho?** Cattāri ca jhānāni, catasso ca arūpasamāpattiyo – ayaṃ paṇihito vimokkho. Katamo appaṇihito vimokkho? Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ appaṇihito vimokkho.

Katamo **paṇihitappaṭippassaddhi vimokkho?** Paṭhamassa jhānassa paṭilābho vā vipāko vā …pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā paṭilābho vā vipāko vā – ayaṃ paṇihitappaṭippassaddhi vimokkho.

Katamo **saññutto vimokkho?** Cattāri ca jhānāni, catasso ca arūpasamāpattiyo – ayaṃ saññutto vimokkho.

Katamo **visaññutto vimokkho?** Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ visaññutto vimokkho.

Katamo **ekattavimokkho?** Cattāro ca ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ayaṃ ekattavimokkho.

Katamo **nānattavimokkho?** Cattāri ca jhānāni, catasso ca arūpasamāpattiyo – ayaṃ nānattavimokkho.

214. Katamo **saññāvimokkho?** Siyā eko saññāvimokkho dasa saññāvimokkhā honti, dasa saññāvimokkhā eko saññāvimokkho hoti, vatthuvasena pariyāyena. Kathañca siyā? Aniccānupassanāñāṃ niccato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Dukkhānupassanāñāṃ sukhato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Anattānupassanāñāṇaṃ attato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Nibbidānupassanāñāṇaṃ nandiyā saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Virāgānupassanāñāṇaṃ rāgato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Nirodhānupassanāñāṇaṃ samudayato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ ādānato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Animittānupassanāñāṇaṃ nimittato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Appaṇihitānupassanāñāṇaṃ paṇidhiyā saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Evaṃ siyā eko saññāvimokkho dasa saññāvimokkhā honti, dasa saññāvimokkhā eko saññāvimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Rūpe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato saññāya muccatīti – saññāvimokkho…pe… rūpe suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Evaṃ siyā eko saññāvimokkho dasa saññāvimokkhā honti, dasa saññāvimokkhā eko saññāvimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato saññāya muccatīti – saññāvimokkho…pe… jarāmaraṇe suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato saññāya muccatīti – saññāvimokkho. Evaṃ siyā, eko saññāvimokkho dasa saññāvimokkhā honti, dasa saññāvimokkhā eko saññāvimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena – ayaṃ saññāvimokkho.

215. Katamo **ñāṇavimokkho?** Siyā eko ñāṇavimokkho dasa ñāṇavimokkhā honti, dasa ñāṇavimokkhā eko ñāṇavimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena **siyā**ti. Kathañca siyā? Aniccānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ niccato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Dukkhānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ sukhato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Anattānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ attato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Nibbidānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ nandiyā sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Virāgānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ rāgato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Nirodhānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ samudayato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Paṭinissaggānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ ādānato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Animittānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ nimittato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Appaṇihitānupassanā thābhūtaṃ ñāṇaṃ paṇidhiyā sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Suññatānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ abhinivesato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Evaṃ siyā eko ñāṇavimokkho dasa ñāṇavimokkhā honti, dasa ñāṇavimokkhā eko ñāṇavimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Rūpe aniccānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ niccato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho…pe… rūpe suññatānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ abhinivesato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Evaṃ siyā eko ñāṇavimokkho dasa ñāṇavimokkhā honti, dasa ñāṇavimokkhā eko ñāṇavimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Vedanāya …pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ niccato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho…pe… jarāmaraṇe suññatānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ abhinivesato sammohā aññāṇā muccatīti – ñāṇavimokkho. Evaṃ siyā eko ñāṇavimokkho dasa ñāṇavimokkhā honti, dasa ñāṇavimokkhā eko ñāṇavimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena – ayaṃ ñāṇavimokkho.

216. Katamo **sītisiyāvimokkho?** Siyā eko sītisiyāvimokkho dasa sītisiyāvimokkhā honti, dasa sītisiyāvimokkhā eko sītisiyāvimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena **siyā**ti. Kathañca siyā? Aniccānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ niccato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Dukkhānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ sukhato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Anattānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ attato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Nibbidānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ nandiyā santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Virāgānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ rāgato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Nirodhānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ samudayato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Paṭinissaggānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ ādānato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Animittānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ nimittato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Appaṇihitānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ paṇidhiyā santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Suññatānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ abhinivesato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Evaṃ siyā eko sītisiyāvimokkho dasa sītisiyāvimokkhā honti, dasa sītisiyāvimokkhā eko sītisiyāvimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Rūpe aniccānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ niccato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho…pe… rūpe suññatānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ abhinivesato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Evaṃ siyā eko sītisiyāvimokkho dasa sītisiyāvimokkhā honti, dasa sītisiyāvimokkhā eko sītisiyāvimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ niccato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho…pe… jarāmaraṇe suññatānupassanā anuttaraṃ sītibhāvaṃ ñāṇaṃ abhinivesato santāpapariḷāhadarathā muccatīti – sītisiyāvimokkho. Evaṃ siyā eko sītisiyāvimokkho dasa sītisiyāvimokkhā honti, dasa sītisiyāvimokkhā eko sītisiyāvimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena – ayaṃ sītisiyāvimokkho.

217. Katamo **jhānavimokkho?** Nekkhammaṃ jhāyatīti [jāyatīti (syā.)] jhānaṃ. Kāmacchandaṃ jhāpetīti – jhānaṃ. Jhāyanto [jāyanto (syā.)] muccatīti – jhānavimokkho. Jhāpento muccatīti – jhānavimokkho. Jhāyantīti – dhammā. Jhāpetīti – kilese. Jhāte ca jhāpe ca jānātīti – jhānavimokkho. Abyāpādo jhāyatīti – jhānaṃ. Byāpādaṃ jhāpetīti – jhānaṃ. Jhāyanto muccatīti – jhānavimokkho. Jhāpento muccatīti – jhānavimokkho. Jhāyantīti – dhammā. Jhāpetīti – kilese. Jhāte ca jhāpe ca jānātīti – jhānavimokkho. Ālokasaññā jhāyatīti – jhānaṃ. Thinamiddhaṃ jhāpetīti – jhānaṃ…pe… avikkhepo jhāyatīti – jhānaṃ. Uddhaccaṃ jhāpetīti – jhānaṃ. Dhammavavatthānaṃ jhāyatīti – jhānaṃ. Vicikicchaṃ jhāpetīti – jhānaṃ. Ñāṇaṃ jhāyatīti – jhānaṃ. Avijjaṃ jhāpetīti – jhānaṃ. Pāmojjaṃ jhāyatīti – jhānaṃ. Aratiṃ jhāpetīti – jhānaṃ. Paṭhamaṃ jhānaṃ jhāyatīti – jhānaṃ. Nīvaraṇe jhāpetīti – jhānaṃ…pe… arahattamaggo jhāyatīti – jhānaṃ. Sabbakilese jhāpetīti – jhānaṃ. Jhāyanto muccatīti – jhānavimokkho. Jhāpento muccatīti – jhānavimokkho. Jhāyantīti – dhammā. Jhāpetīti – kilese. Jhāte ca jhāpe ca jānātīti – jhānavimokkho – ayaṃ jhānavimokkho.

218. Katamo **anupādā cittassa vimokkho?** Siyā eko anupādācittassa vimokkho dasa anupādācittassa vimokkhā honti, dasa anupādācittassa vimokkhā eko anupādācittassa vimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena **siyā**ti. Kathañca siyā? Aniccānupassanāñāṇaṃ niccato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Dukkhānupassanāñāṇaṃ sukhato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Anattānupassanāñāṇaṃ attato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Nibbidānupassanāñāṇaṃ nandiyā upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Virāgānupassanāñāṇaṃ rāgato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Nirodhānupassanāñāṇaṃ samudayato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ ādānato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Animittānupassanāñāṇaṃ nimittato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Appaṇihitānupassanāñāṇaṃ paṇidhiyā upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Evaṃ siyā eko anupādācittassa vimokkho dasa anupādācittassa vimokkhā honti, dasa anupādācittassa vimokkhā eko anupādācittassa vimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Rūpe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho…pe… rūpe suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Evaṃ siyā eko anupādācittassa vimokkho dasa anupādācittassa vimokkhā honti, dasa anupādācittassa vimokkhā eko anupādācittassa vimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho…pe… jarāmaraṇe suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato upādānā muccatīti – anupādācittassa vimokkho. Evaṃ siyā eko anupādācittassa vimokkho dasa anupādācittassa vimokkhā honti, dasa anupādācittassa vimokkhā eko anupādācittassa vimokkho hoti vatthuvasena pariyāyena.

Aniccānupassanāñāṇaṃ katihupādānehi muccati? Dukkhānupassanāñāṇaṃ katihupādānehi muccati? Anattānupassanāñāṇaṃ katihupādānehi muccati? Nibbidānupassanāñāṇaṃ…pe… virāgānupassanāñāṇaṃ… nirodhānupassanāñāṇaṃ… paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ… animittānupassanāñāṇaṃ… appaṇihitānupassanāñāṇaṃ… suññatānupassanāñāṇaṃ katihupādānehi muccatīti?

Aniccānupassanāñāṇaṃ tīhupādānehi muccati. Dukkhānupassanāñāṇaṃ ekupādānā muccati. Anattānupassanāñāṇaṃ tīhupādānehi muccati. Nibbidānupassanāñāṇaṃ ekupādānā muccati. Virāgānupassanāñāṇaṃ ekupādānā muccati. Nirodhānupassanāñāṇaṃ catūhupādānehi muccati. Paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ catūhupādānehi muccati. Animittānupassanāñāṇaṃ tīhupādānehi muccati. Appaṇihitānupassanāñāṇaṃ ekupādānā muccati. Suññatānupassanāñāṇaṃ tīhupādānehi muccati.

Aniccānupassanāñāṇaṃ katamehi tīhupādānehi muccati? Diṭṭhupādānā, sīlabbatupādānā, attavādupādānā – aniccānupassanāñāṇaṃ imehi tīhupādānehi muccati. Dukkhānupassanāñāṇaṃ katamā ekupādānā [ekūpādānā (sī. aṭṭha.)] muccati? Kāmupādānā – dukkhānupassanāñāṇaṃ idaṃ ekupādānā muccati. [imā ekupādānā (syā.)] Anattānupassanāñāṇaṃ katamehi tīhupādānehi muccati? Diṭṭhupādānā, sīlabbatupādānā, attavādupādānā – anattānupassanāñāṇaṃ imehi tīhupādānehi muccati. Nibbidānupassanāñāṇaṃ katamā ekupādānā muccati? Kāmupādānā – nibbidānupassanāñāṇaṃ idaṃ ekupādānā muccati. Virāgānupassanāñāṇaṃ katamā ekupādānā muccati? Kāmupādānā – virāgānupassanāñāṇaṃ idaṃ ekupādānā muccati. Nirodhānupassanāñāṇaṃ katamehi catūhupādānehi muccati? Kāmupādānā, diṭṭhupādānā, sīlabbatupādānā, attavādupādānā – nirodhānupassanāñāṇaṃ imehi catūhupādānehi muccati. Paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ katamehi catūhupādānehi muccati? Kāmupādānā, diṭṭhupādānā, sīlabbatupādānā, attavādupādānā – paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ imehi catūhupādānehi muccati. Animittānupassanāñāṇaṃ katamehi tīhupādānehi muccati? Diṭṭhupādānā, sīlabbatupādānā, attavādupādānā – animittānupassanāñāṇaṃ imehi tīhupādānehi muccati. Appaṇihitānupassanāñāṇaṃ katamā ekupādānā muccati? Kāmupādānā – appaṇihitānupassanāñāṇaṃ idaṃ ekupādānā muccati. Suññatānupassanāñāṇaṃ katamehi tīhupādānehi muccati? Diṭṭhupādānā, sīlabbatupādānā, attavādupādānā – suññatānupassanāñāṇaṃ imehi tīhupādānehi muccati.

Yañca aniccānupassanāñāṇaṃ, yañca anattānupassanāñāṇaṃ, yañca animittānupassanāñāṇaṃ, yañca suññatānupassanāñāṇaṃ – imāni cattāri ñāṇāni tīhupādānehi muccanti – diṭṭhupādānā, sīlabbatupādānā, attavādupādānā. Yañca dukkhānupassanāñāṇaṃ, yaṃ ca nibbidānupassanāñāṇaṃ, yañca virāgānupassanāñāṇaṃ, yañca appaṇihitānupassanāñāṇaṃ – imāni cattāri ñāṇāni ekupādānā muccanti – kāmupādānā. Yañca nirodhānupassanāñāṇaṃ, yañca paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ – imāni dve ñāṇāni catūhupādānehi muccanti – kāmupādānā, diṭṭhupādānā, sīlabbatupādānā, attavādupādānā – ayaṃ anupādācittassa vimokkho.

Vimokkhakathāya paṭhamabhāṇavāro.

219. Tīṇi kho panimāni vimokkhamukhāni lokaniyyānāya saṃvattanti. Sabbasaṅkhāre paricchedaparivaṭumato [paricchedaparivaṭṭumato (syā.)] samanupassanatāya animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya, sabbasaṅkhāresu manosamuttejanatāya appaṇihitāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya, sabbadhamme parato samanupassanatāya suññatāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya – imāni tīṇi vimokkhamukhāni lokaniyyānāya saṃvattanti.

Aniccato manasikaroto kathaṃ saṅkhārā upaṭṭhanti? Dukkhato manasikaroto kathaṃ saṅkhārā upaṭṭhanti? Anattato manasikaroto kathaṃ saṅkhārā upaṭṭhanti? Aniccato manasikaroto khayato saṅkhārā upaṭṭhanti, dukkhato manasikaroto bhayato saṅkhārā upaṭṭhanti, anattato manasikaroto suññato saṅkhārā upaṭṭhanti.

Aniccato manasikaroto kiṃ bahulaṃ cittaṃ hoti? Dukkhato manasikaroto kiṃ bahulaṃ cittaṃ hoti? Anattato manasikaroto kiṃ bahulaṃ cittaṃ hoti? Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulaṃ cittaṃ hoti. Dukkhato manasikaroto passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. Anattato manasikaroto vedabahulaṃ cittaṃ hoti.

Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo katamindriyaṃ paṭilabhati? Dukkhato manasikaronto passaddhibahulo katamindriyaṃ paṭilabhati? Anattato manasikaronto vedabahulo katamindriyaṃ paṭilabhati? Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo saddhindriyaṃ paṭilabhati. Dukkhato manasikaronto passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhati. Anattato manasikaronto vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhati.

Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulassa katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti, bhāvanāya katindriyāni tadanvayā [tadanvayāni (syā.)] honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, ko bhāveti? Dukkhato manasikaroto passaddhibahulassa katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti, bhāvanāya katindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, ko bhāveti? Anattato manasikaroto vedabahulassa katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti, bhāvanāya katindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, ko bhāveti? Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulassa saddhindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Bhāvanāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Yo sammāpaṭipanno so bhāveti; natthi micchāpaṭipannassa indriyabhāvanā. Dukkhato manasikaroto passaddhibahulassa samādhindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Bhāvanāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Yo sammāpaṭipanno so bhāveti; natthi micchāpaṭipannassa indriyabhāvanā. Anattato manasikaroto vedabahulassa paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Bhāvanāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Yo sammāpaṭipanno so bhāveti; natthi micchāpaṭipannassa indriyabhāvanā.

220. Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulassa katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti? Bhāvanāya katindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti? Paṭivedhakāle katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti? Paṭivedhāya katindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti? Kenaṭṭhena bhāvanā? Kenaṭṭhena paṭivedho? Dukkhato manasikaroto passaddhibahulassa katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti? Bhāvanāya katindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti? Paṭivedhakāle katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti? Paṭivedhāya katindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti? Kenaṭṭhena bhāvanā? Kenaṭṭhena paṭivedho? Anattato manasikaroto vedabahulassa katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti? Bhāvanāya katindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti? Paṭivedhakāle katamindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti? Paṭivedhāya katindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti? Kenaṭṭhena bhāvanā? Kenaṭṭhena paṭivedho?

Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulassa saddhindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Bhāvanāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭivedhakāle paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Paṭivedhāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Dassanaṭṭhena paṭivedho. Evaṃ paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhati. Dukkhato manasikaroto passaddhibahulassa samādhindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Bhāvanāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭivedhakāle paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Paṭivedhāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Dassanaṭṭhena paṭivedho. Evaṃ paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhati. Anattato manasikaroto vedabahulassa paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Bhāvanāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭivedhakālepi paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hoti. Paṭivedhāya cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Dassanaṭṭhena paṭivedho. Evaṃ paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhati.

221. Aniccato manasikaroto katamindriyaṃ adhimattaṃ hoti? Katamindriyassa adhimattattā saddhāvimutto [saddhādhimutto (syā.)] hoti? Dukkhato manasikaroto katamindriyaṃ adhimattaṃ hoti? Katamindriyassa adhimattattā kāyasakkhī [kāyasakkhi (syā. ka.) abhi. pu. pa. 95 passitabbā] hoti? Anattato manasikaroto katamindriyaṃ adhimattaṃ hoti? Katamindriyassa adhimattattā diṭṭhippatto hoti?

Aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saddhindriyassa adhimattattā saddhāvimutto hoti. Dukkhato manasikaroto samādhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Samādhindriyassa adhimattattā kāyasakkhī hoti. Anattato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Paññindriyassa adhimattattā diṭṭhippatto hoti.

Saddahanto vimuttoti – saddhāvimutto. Phuṭṭhattā sacchikatoti [sacchikarotīti (syā. pī.)] – kāyasakkhī. Diṭṭhattā pattoti – diṭṭhippatto. Saddahanto vimuccatīti – saddhāvimutto. Jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti – kāyasakkhī. ‘‘Dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho’’ti ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāyāti – diṭṭhippatto. Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto, yo ca kāyasakkhī, yo ca diṭṭhippatto, siyā ime tayo puggalā saddhāvimuttāpi kāyasakkhīpi diṭṭhippattāpi vatthuvasena pariyāyena **siyā**ti. Kathañca siyā? Aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saddhindriyassa adhimattattā saddhāvimutto hoti. Dukkhato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saddhindriyassa adhimattattā saddhāvimutto hoti. Anattato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saddhindriyassa adhimattattā saddhāvimutto hoti. Evaṃ ime tayo puggalā saddhindriyassa vasena saddhāvimuttā.

Dukkhato manasikaroto samādhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Samādhindriyassa adhimattattā kāyasakkhī hoti. Anattato manasikaroto samādhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Samādhindriyassa adhimattattā kāyasakkhī hoti. Aniccato manasikaroto samādhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Samādhindriyassa adhimattattā kāyasakkhī hoti. Evaṃ ime tayo puggalā samādhindriyassa vasena kāyasakkhī.

Anattato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Paññindriyassa adhimattattā diṭṭhippatto hoti. Aniccato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Paññindriyassa adhimattattā diṭṭhippatto hoti. Dukkhato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Paññindriyassa adhimattattā diṭṭhippatto hoti. Evaṃ ime tayo puggalā paññindriyassa vasena diṭṭhippattā.

Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto, yo ca kāyasakkhī, yo ca diṭṭhippatto, evaṃ siyā ime tayo puggalā saddhāvimuttāpi kāyasakkhīpi diṭṭhippattāpi vatthuvasena pariyāyena. Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto, yo ca kāyasakkhī, yo ca diṭṭhippatto, siyā ime tayo puggalā…pe… aññoyeva saddhāvimutto, añño kāyasakkhī, añño diṭṭhippatto **siyā**ti. Kathañca siyā? Aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saddhindriyassa adhimattattā saddhāvimutto hoti. Dukkhato manasikaroto samādhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Samādhindriyassa adhimattattā kāyasakkhī hoti. Anattato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Paññindriyassa adhimattattā diṭṭhippatto hoti. Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto, yo ca kāyasakkhī, yo ca diṭṭhippatto, evaṃ siyā ime tayo puggalā saddhāvimuttāpi kāyasakkhīpi diṭṭhippattāpi vatthuvasena pariyāyena. Aññoyeva saddhāvimutto, añño kāyasakkhī, añño diṭṭhippatto.

Aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhindriyassa adhimattattā sotāpattimaggaṃ paṭilabhati; tena vuccati – ‘‘saddhānusārī’’. Cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Saddhindriyassa vasena catunnaṃ indriyānaṃ bhāvanā hoti. Ye hi keci saddhindriyassa vasena sotāpattimaggaṃ paṭilabhanti, sabbe te saddhānusārino.

Aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhindriyassa adhimattattā sotāpattiphalaṃ sacchikataṃ hoti; tena vuccati – ‘‘saddhāvimutto’’. Cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Saddhindriyassa vasena cattārindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Yehi keci saddhindriyassa vasena sotāpattiphalaṃ sacchikatā, sabbe te saddhāvimuttā.

Aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhindriyassa adhimattattā sakadāgāmimaggaṃ paṭilabhati…pe… sakadāgāmiphalaṃ sacchikataṃ hoti…pe… anāgāmimaggaṃ paṭilabhati… anāgāmiphalaṃ sacchikataṃ hoti…pe… arahattamaggaṃ paṭilabhati… arahattaṃ [arahattaphalaṃ (syā. ka.) aṭṭhakathā oloketabbā] sacchikataṃ hoti; tena vuccati – ‘‘saddhāvimutto’’. Cattārindriyāni tadanvayā honti…pe… sampayuttapaccayā honti. Saddhindriyassa vasena cattārindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Yehi keci saddhindriyassa vasena arahattaṃ sacchikatā, sabbe te saddhāvimuttā.

Dukkhato manasikaroto samādhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, samādhindriyassa adhimattattā sotāpattimaggaṃ paṭilabhati; tena vuccati – ‘‘kāyasakkhī’’. Cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Samādhindriyassa vasena catunnaṃ indriyānaṃ bhāvanā hoti. Ye hi keci samādhindriyassa vasena sotāpattimaggaṃ paṭilabhanti, sabbe te kāyasakkhī.

Dukkhato manasikaroto samādhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, samādhindriyassa adhimattattā sotāpattiphalaṃ sacchikataṃ hoti…pe… sakadāgāmimaggaṃ paṭilabhati…pe… sakadāgāmiphalaṃ sacchikataṃ hoti…pe… anāgāmimaggaṃ paṭilabhati…pe… anāgāmiphalaṃ sacchikataṃ hoti…pe… arahattamaggaṃ paṭilabhati…pe… arahattaṃ sacchikataṃ hoti; tena vuccati – ‘‘kāyasakkhī’’. Cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Samādhindriyassa vasena cattārindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Yehi keci samādhindriyassa vasena arahattaṃ sacchikatā, sabbe te kāyasakkhī.

Anattato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññindriyassa adhimattattā sotāpattimaggaṃ paṭilabhati; tena vuccati – ‘‘dhammānusārī’’. Cattārindriyāni tadanvayā honti…pe… sampayuttapaccayā honti. Paññindriyassa vasena catunnaṃ indriyānaṃ bhāvanā hoti. Ye hi keci paññindriyassa vasena sotāpattimaggaṃ paṭilabhanti, sabbe te dhammānusārino.

Anattato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññindriyassa adhimattattā sotāpattiphalaṃ sacchikataṃ hoti; tena vuccati – ‘‘diṭṭhippatto’’. Cattārindriyāni tadanvayā honti…pe… sampayuttapaccayā honti. Paññindriyassa vasena cattārindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Yehi keci paññindriyassa vasena sotāpattiphalaṃ sacchikatā, sabbe te diṭṭhippattā.

Anattato manasikaroto paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, paññindriyassa adhimattattā sakadāgāmimaggaṃ paṭilabhati…pe… sakadāgāmiphalaṃ sacchikataṃ hoti…pe… anāgāmimaggaṃ paṭilabhati…pe… anāgāmiphalaṃ sacchikataṃ hoti…pe… arahattamaggaṃ paṭilabhati…pe… arahattaṃ sacchikataṃ hoti; tena vuccati – ‘‘diṭṭhippatto’’. Cattārindriyāni tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paññindriyassa vasena cattārindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Yehi keci paññindriyassa vasena arahattaṃ sacchikatā, sabbe te diṭṭhippattā.

222. Ye hi keci nekkhammaṃ bhāvitā vā bhāventi vā bhāvissanti vā, adhigatā vā adhigacchanti vā adhigamissanti vā, pattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, paṭiladdhā vā paṭilabhanti vā paṭilabhissanti vā, paṭividdhā vā paṭivijjhanti vā paṭivijjhissanti vā, sacchikatā vā sacchikaronti vā sacchikarissanti vā, phassitā vā phassanti vā phassissanti vā, vasippattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, pāramippattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, vesārajjappattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, sabbe te saddhindriyassa vasena saddhāvimuttā, samādhindriyassa vasena kāyasakkhī, paññindriyassa vasena diṭṭhippattā.

Ye hi keci abyāpādaṃ…pe… ālokasaññaṃ… avikkhepaṃ… dhammavavatthānaṃ… ñāṇaṃ… pāmojjaṃ… paṭhamaṃ jhānaṃ… dutiyaṃ jhānaṃ… tatiyaṃ jhānaṃ… catutthaṃ jhānaṃ… ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ… viññāṇañcāyatanasamāpattiṃ … ākiñcaññāyatanasamāpattiṃ… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ… aniccānupassanaṃ… dukkhānupassanaṃ… anattānupassanaṃ… nibbidānupassanaṃ… virāgānupassanaṃ … nirodhānupassanaṃ… paṭinissaggānupassanaṃ… khayānupassanaṃ… vayānupassanaṃ… vipariṇāmānupassanaṃ… animittānupassanaṃ… appaṇihitānupassanaṃ… suññatānupassanaṃ… adhipaññādhammavipassanaṃ… yathābhūtañāṇadassanaṃ… ādīnavānupassanaṃ… paṭisaṅkhānupassanaṃ… vivaṭṭanānupassanaṃ… sotāpattimaggaṃ… sakadāgāmimaggaṃ… anāgāmimaggaṃ… arahattamaggaṃ….

Ye hi keci cattāro satipaṭṭhāne… cattāro sammappadhāne… cattāro iddhipāde… pañcindriyāni… pañca balāni… satta bojjhaṅge… ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ… ye hi keci aṭṭha vimokkhe bhāvitā vā bhāventi vā bhāvissanti vā, adhigatā vā adhigacchanti vā adhigamissanti vā, pattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, paṭiladdhā vā paṭilabhanti vā paṭilabhissanti vā, paṭividdhā vā paṭivijjhanti vā paṭivijjhissanti vā, sacchikatā vā sacchikaronti vā sacchikarissanti vā, phassitā vā phassanti vā phassissanti vā, vasippattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā pāramippattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, vesārajjappattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, sabbe te saddhindriyassa vasena saddhāvimuttā, samādhindriyassa vasena kāyasakkhī, paññindriyassa vasena diṭṭhippattā.

Ye hi keci catasso paṭisambhidā pattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā…pe… sabbe te saddhindriyassa vasena saddhāvimuttā, samādhindriyassa vasena kāyasakkhī, paññindriyassa vasena diṭṭhippattā.

Ye hi keci tisso vijjā paṭividdhā vā paṭivijjhanti vā paṭivijjhissanti vā…pe… sabbe te saddhindriyassa vasena saddhāvimuttā, samādhindriyassa vasena kāyasakkhī, paññindriyassa vasena diṭṭhippattā.

Ye hi keci tisso sikkhā sikkhitā vā sikkhanti vā sikkhissanti vā, sacchikatā vā sacchikaronti vā sacchikarissanti vā, phassitā vā phassanti vā phassissanti vā, vasippattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, pāramippattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, vesārajjappattā vā pāpuṇanti vā pāpuṇissanti vā, sabbe te saddhindriyassa vasena saddhāvimuttā, samādhindriyassa vasena kāyasakkhī, paññindriyassa vasena diṭṭhippattā.

Ye hi keci dukkhaṃ parijānanti samudayaṃ pajahanti nirodhaṃ sacchikaronti maggaṃ bhāventi, sabbe te saddhindriyassa vasena saddhāvimuttā, samādhindriyassa vasena kāyasakkhī, paññindriyassa vasena diṭṭhippattā.

Katihākārehi saccappaṭivedho hoti? Katihākārehi saccāni paṭivijjhati? Catūhākārehi saccappaṭivedho hoti. Catūhākārehi saccāni paṭivijjhati. Dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati, samudayasaccaṃ pahānappaṭivedhaṃ paṭivijjhati, nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati. Imehi catūhākārehi saccappaṭivedho hoti. Imehi catūhākārehi saccāni paṭivijjhanto saddhindriyassa vasena saddhāvimutto, samādhindriyassa vasena kāyasakkhī, paññindriyassa vasena diṭṭhippatto.

Katihākārehi saccappaṭivedho hoti? Katihākārehi saccāni paṭivijjhati? Navahākārehi saccappaṭivedho hoti, navahākārehi saccāni paṭivijjhati. Dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati, samudayasaccaṃ pahānappaṭivedhaṃ paṭivijjhati, nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati. Abhiññāpaṭivedho ca sabbadhammānaṃ, pariññāpaṭivedho ca sabbasaṅkhārānaṃ, pahānappaṭivedho ca sabbākusalānaṃ, bhāvanāpaṭivedho ca catunnaṃ maggānaṃ, sacchikiriyāpaṭivedho ca nirodhassa. Imehi navahākārehi saccappaṭivedho hoti. Imehi navahākārehi saccāni paṭivijjhanto saddhindriyassa vasena saddhāvimutto, samādhindriyassa vasena kāyasakkhī, paññindriyassa vasena diṭṭhippatto.

Dutiyabhāṇavāro.

223. Aniccato manasikaroto kathaṃ saṅkhārā upaṭṭhanti? Dukkhato manasikaroto kathaṃ saṅkhārā upaṭṭhanti? Anattato manasikaroto kathaṃ saṅkhārā upaṭṭhanti? Aniccato manasikaroto khayato saṅkhārā upaṭṭhanti. Dukkhato manasikaroto bhayato saṅkhārā upaṭṭhanti. Anattato manasikaroto suññato saṅkhārā upaṭṭhanti.

Aniccato manasikaroto kiṃ bahulaṃ cittaṃ hoti? Dukkhato manasikaroto kiṃ bahulaṃ cittaṃ hoti? Anattato manasikaroto kiṃ bahulaṃ cittaṃ hoti? Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulaṃ cittaṃ hoti. Dukkhato manasikaroto passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. Anattato manasikaroto vedabahulaṃ cittaṃ hoti.

Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo katamaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati? Dukkhato manasikaronto passaddhibahulo katamaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati? Anattato manasikaronto vedabahulo katamaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati? Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati. Dukkhato manasikaronto passaddhibahulo appaṇihitaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati. Anattato manasikaronto vedabahulo suññataṃ vimokkhaṃ paṭilabhati.

224. Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulassa katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya kati vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, ko bhāveti? Dukkhato manasikaroto passaddhibahulassa katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya kati vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, ko bhāveti? Anattato manasikaroto vedabahulassa katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya kati vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, ko bhāveti?

Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulassa animitto vimokkho ādhipateyyo hoti. Bhāvanāya dve vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Yo sammāpaṭipanno so bhāveti; natthi micchāpaṭipannassa vimokkhabhāvanā. Dukkhato manasikaroto passaddhibahulassa appaṇihito vimokkho ādhipateyyo hoti. Bhāvanāya dve vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Yo sammāpaṭipanno so bhāveti; natthi micchāpaṭipannassa vimokkhabhāvanā. Anattato manasikaroto vedabahulassa suññato vimokkho ādhipateyyo hoti. Bhāvanāya dve vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti. Ekarasaṭṭhena bhāvanā. Yo sammāpaṭipanno so bhāveti; natthi micchāpaṭipannassa vimokkhabhāvanā.

Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulassa katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya kati vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, paṭivedhakāle katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, paṭivedhāya kati vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, kenaṭṭhena paṭivedho? Dukkhato manasikaroto passaddhibahulassa katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya kati vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, paṭivedhakāle katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, paṭivedhāya kati vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, kenaṭṭhena paṭivedho? Anattato manasikaroto vedabahulassa katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya kati vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, paṭivedhakāle katamo vimokkho ādhipateyyo hoti, paṭivedhāya kativimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, kenaṭṭhena bhāvanā, kenaṭṭhena paṭivedho?

225. Aniccato manasikaroto adhimokkhabahulassa animitto vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya dve vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, paṭivedhakālepi animitto vimokkho ādhipateyyo hoti, paṭivedhāya dve vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, ekarasaṭṭhena bhāvanā, dassanaṭṭhena paṭivedho, evaṃ paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhati. Dukkhato manasikaroto passaddhibahulassa appaṇihito vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya dve vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, paṭivedhakālepi appaṇihito vimokkho ādhipateyyo hoti, paṭivedhāya dve vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, ekarasaṭṭhena bhāvanā, dassanaṭṭhena paṭivedho, evaṃ paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhati. Anattato manasikaroto vedabahulassa suññato vimokkho ādhipateyyo hoti, bhāvanāya dve vimokkhā tadanvayā honti sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, paṭivedhakālepi suññato vimokkho ādhipateyyo hoti, paṭivedhāya dve vimokkhā tadanvayā honti, sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti, ekarasā honti, ekarasaṭṭhena bhāvanā, dassanaṭṭhena paṭivedho, evaṃ paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhati.

226. Aniccato manasikaroto katamo vimokkho adhimatto hoti? Katamavimokkhassa adhimattattā saddhāvimutto hoti? Dukkhato manasikaroto katamo vimokkho adhimatto hoti? Katamavimokkhassa adhimattattā kāyasakkhī hoti? Anattato manasikaroto katamo vimokkho adhimatto hoti? Katamavimokkhassa adhimattattā diṭṭhippatto hoti?

Aniccato manasikaroto animitto vimokkho adhimatto hoti. Animittavimokkhassa adhimattattā saddhāvimutto hoti. Dukkhato manasikaroto appaṇihito vimokkho adhimatto hoti. Appaṇihitavimokkhassa adhimattattā kāyasakkhī hoti. Anattato manasikaroto suññato vimokkho adhimatto hoti. Suññatavimokkhassa adhimattattā diṭṭhippatto hoti.

Saddahanto vimuttoti – saddhāvimutto. Phuṭṭhattā sacchikatoti – kāyasakkhī. Diṭṭhattā pattoti – diṭṭhippatto. Saddahanto vimuccatīti – saddhāvimutto. Jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti – kāyasakkhī. ‘‘Dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho’’ti viññātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāyāti – diṭṭhippatto…pe… ye hi keci nekkhammaṃ bhāvitā vā bhāventi vā bhāvissanti vā…pe… sabbe te animittavimokkhassa vasena saddhāvimuttā, appaṇihitavimokkhassa vasena kāyasakkhī, suññatavimokkhassa vasena diṭṭhippattā.

Ye hi keci abyāpādaṃ… ālokasaññaṃ… avikkhepaṃ… ye hi keci dukkhaṃ parijānanti, samudayaṃ pajahanti, nirodhaṃ sacchikaronti, maggaṃ bhāventi, sabbe te animittavimokkhassa vasena saddhāvimuttā, appaṇihitavimokkhassa vasena kāyasakkhī, suññatavimokkhassa vasena diṭṭhippattā.

Katihākārehi saccappaṭivedho hoti? Katihākārehi saccāni paṭivijjhati? Catūhākārehi saccappaṭivedho hoti. Catūhākārehi saccāni paṭivijjhati. Dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati, samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhaṃ paṭivijjhati. Nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati. Maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati. Imehi catūhākārehi saccappaṭivedho hoti. Imehi catūhākārehi saccāni paṭivijjhanto animittavimokkhassa vasena saddhāvimutto, appaṇihitavimokkhassa vasena kāyasakkhī, suññatavimokkhassa vasena diṭṭhippatto.

Katihākārehi saccappaṭivedho hoti? Katihākārehi saccāni paṭivijjhati? Navahākārehi saccappaṭivedho hoti. Navahākārehi saccāni paṭivijjhati. Dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhaṃ paṭivijjhati…pe… sacchikiriyāpaṭivedho ca nirodhassa. Imehi navahākārehi saccappaṭivedho hoti. Imehi navahākārehi saccāni paṭivijjhanto animittavimokkhassa vasena saddhāvimutto, appaṇihitavimokkhassa vasena kāyasakkhī, suññatavimokkhassa vasena diṭṭhippatto.

227. Aniccato manasikaronto katame dhamme yathābhūtaṃ jānāti passati? Kathaṃ sammādassanaṃ hoti? Kathaṃ tadanvayena sabbe saṅkhārā aniccato sudiṭṭhā honti? Kattha kaṅkhā pahīyati? Dukkhato manasikaronto katame dhamme yathābhūtaṃ jānāti passati? Kathaṃ sammādassanaṃ hoti? Kathaṃ tadanvayena sabbe saṅkhārā dukkhato sudiṭṭhā honti? Kattha kaṅkhā pahīyati? Anattato manasikaronto katame dhamme yathābhūtaṃ jānāti passati? Kathaṃ sammādassanaṃ hoti? Kathaṃ tadanvayena sabbe dhammā anattato sudiṭṭhā honti? Kattha kaṅkhā pahīyati?

Aniccato manasikaronto nimittaṃ yathābhūtaṃ jānāti passati; tena vuccati – sammādassanaṃ. Evaṃ tadanvayena sabbe saṅkhārā aniccato sudiṭṭhā honti. Ettha kaṅkhā pahīyati. Dukkhato manasikaronto pavattaṃ yathābhūtaṃ jānāti passati; tena vuccati – sammādassanaṃ. Evaṃ tadanvayena sabbe saṅkhārā dukkhato sudiṭṭhā honti. Ettha kaṅkhā pahīyati. Anattato manasikaronto nimittañca pavattañca yathābhūtaṃ jānāti passati; tena vuccati – sammādassanaṃ. Evaṃ tadanvayena sabbe dhammā anattato sudiṭṭhā honti. Ettha kaṅkhā pahīyati.

Yañca yathābhūtaṃ ñāṇaṃ yañca sammādassanaṃ yā ca kaṅkhāvitaraṇā, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā, byañjanameva nānanti? Yañca yathābhūtaṃ ñāṇaṃ yañca sammādassanaṃ yā ca kaṅkhāvitaraṇā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ.

Aniccato manasikaroto kiṃ bhayato upaṭṭhāti? Dukkhato manasikaroto kiṃ bhayato upaṭṭhāti? Anattato manasikaroto kiṃ bhayato upaṭṭhāti? Aniccato manasikaroto nimittaṃ bhayato upaṭṭhāti. Dukkhato manasikaroto pavattaṃ bhayato upaṭṭhāti. Anattato manasikaroto nimittañca pavattañca bhayato upaṭṭhāti.

Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā yañca ādīnave ñāṇaṃ yā ca nibbidā, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā, byañjanameva nānanti? Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā yañca ādīnave ñāṇaṃ yā ca nibbidā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ.

Yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā, byañjanameva nānanti? Yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ.

Aniccato manasikaroto kiṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati? Dukkhato manasikaroto kiṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati? Anattato manasikaroto kiṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati? Aniccato manasikaroto nimittaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati. Dukkhato manasikaroto pavattaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati. Anattato manasikaroto nimittañca pavattañca paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati.

Yā ca muccitukamyatā yā ca paṭisaṅkhānupassanā yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā, byañjanameva nānanti? Yā ca muccitukamyatā yā ca paṭisaṅkhānupassanā yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ.

Aniccato manasikaroto kuto cittaṃ vuṭṭhāti, kattha cittaṃ pakkhandati? Dukkhato manasikaroto kuto cittaṃ vuṭṭhāti, kattha cittaṃ pakkhandati? Anattato manasikaroto kuto cittaṃ vuṭṭhāti, kattha cittaṃ pakkhandati? Aniccato manasikaroto nimittā cittaṃ vuṭṭhāti, animitte cittaṃ pakkhandati. Dukkhato manasikaroto pavattā cittaṃ vuṭṭhāti, appavatte cittaṃ pakkhandati. Anattato manasikaroto nimittā ca pavattā ca cittaṃ vuṭṭhāti, animitte appavatte nirodhe nibbānadhātuyā [nirodhanibbānadhātuyā (sī.)] cittaṃ pakkhandati.

Yā ca bahiddhāvuṭṭhānavivaṭṭane paññā ye ca gotrabhū dhammā, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā, byañjanameva nānanti? Yā ca bahiddhāvuṭṭhānavivaṭṭane paññā ye ca gotrabhū dhammā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ.

Aniccato manasikaronto katamena vimokkhena vimuccati? Dukkhato manasikaronto katamena vimokkhena vimuccati? Anattato manasikaronto katamena vimokkhena vimuccati? Aniccato manasikaronto animittavimokkhena vimuccati. Dukkhato manasikaronto appaṇihitavimokkhena vimuccati. Anattato manasikaronto suññatavimokkhena vimuccati. Yā ca dubhatovuṭṭhānavivaṭṭane paññā yañca magge ñāṇaṃ, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā, byañjanameva nānanti? Yā ca dubhatovuṭṭhānavivaṭṭane paññā yañca magge ñāṇaṃ, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ.

228. Katihākārehi tayo vimokkhā nānākkhaṇe [nānākhaṇe (syā. ka.)] honti? Katihākārehi tayo vimokkhā ekakkhaṇe honti? Catūhākārehi tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti. Sattahākārehi tayo vimokkhā ekakkhaṇe honti.

Katamehi catūhākārehi tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti? Ādhipateyyaṭṭhena, adhiṭṭhānaṭṭhena, abhinīhāraṭṭhena, niyyānaṭṭhena. Kathaṃ ādhipateyyaṭṭhena tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti? Aniccato manasikaroto animitto vimokkho ādhipateyyo hoti, dukkhato manasikaroto appaṇihito vimokkho ādhipateyyo hoti, anattato manasikaroto suññato vimokkho ādhipateyyo hoti. Evaṃ ādhipateyyaṭṭhena tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti.

Kathaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti? Aniccato manasikaronto animittavimokkhassa vasena cittaṃ adhiṭṭhāti, dukkhato manasikaronto appaṇihitavimokkhassa vasena cittaṃ adhiṭṭhāti, anattato manasikaronto suññatavimokkhassa vasena cittaṃ adhiṭṭhāti. Evaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti.

Kathaṃ abhinīhāraṭṭhena tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti? Aniccato manasikaronto animittavimokkhassa vasena cittaṃ abhinīharati, dukkhato manasikaronto appaṇihitavimokkhassa vasena cittaṃ abhinīharati, anattato manasikaronto suññatavimokkhassa vasena cittaṃ abhinīharati. Evaṃ abhinīhāraṭṭhena tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti.

Kathaṃ niyyānaṭṭhena tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti? Aniccato manasikaronto animittavimokkhassa vasena nirodhaṃ nibbānaṃ niyyāti, dukkhato manasikaronto appaṇihitavimokkhassa vasena nirodhaṃ nibbānaṃ niyyāti, anattato manasikaronto suññatavimokkhassa vasena nirodhaṃ nibbānaṃ niyyāti. Evaṃ niyyānaṭṭhena tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti. Imehi catūhākārehi tayo vimokkhā nānākkhaṇe honti.

Katamehi sattahākārehi tayo vimokkhā ekakkhaṇe honti? Samodhānaṭṭhena, adhigamanaṭṭhena, paṭilābhaṭṭhena paṭivedhaṭṭhena, sacchikiriyaṭṭhena, phassanaṭṭhena, abhisamayaṭṭhena. Kathaṃ samodhānaṭṭhena adhigamanaṭṭhena paṭilābhaṭṭhena paṭivedhaṭṭhena sacchikiriyaṭṭhena phassanaṭṭhena abhisamayaṭṭhena tayo vimokkhā ekakkhaṇe honti? Aniccato manasikaronto nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Yato muccati, tattha na paṇidahatīti – appaṇihito vimokkho. Yattha na paṇidahati, tena suññoti – suññato vimokkho. Yena suñño, tena nimittena animittoti – animitto vimokkho. Evaṃ samodhānaṭṭhena adhigamanaṭṭhena paṭilābhaṭṭhena paṭivedhaṭṭhena sacchikiriyaṭṭhena phassanaṭṭhena abhisamayaṭṭhena tayo vimokkhā ekakkhaṇe honti.

Dukkhato manasikaronto paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Yattha na paṇidahati, tena suññoti – suññato vimokkho. Yena suñño, tena nimittena animittoti – animitto vimokkho. Yena nimittena animitto, tattha na paṇidahatīti – appaṇihito vimokkho. Evaṃ samodhānaṭṭhena adhigamanaṭṭhena paṭilābhaṭṭhena paṭivedhaṭṭhena sacchikiriyaṭṭhena phassanaṭṭhena abhisamayaṭṭhena tayo vimokkhā ekakkhaṇe honti.

Anattato manasikaronto abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Yena suñño, tena nimittena animittoti – animitto vimokkho. Yena nimittena animitto, tattha na paṇidahatīti – appaṇihito vimokkho. Yattha na paṇidahati, tena suññoti – suññato vimokkho. Evaṃ samodhānaṭṭhena adhigamanaṭṭhena paṭilābhaṭṭhena paṭivedhaṭṭhena sacchikiriyaṭṭhena phassanaṭṭhena abhisamayaṭṭhena tayo vimokkhā ekakkhaṇe honti. Imehi sattahākārehi tayo vimokkhā ekakkhaṇe honti.

229. Atthi vimokkho, atthi mukhaṃ, atthi vimokkhamukhaṃ, atthi vimokkhapaccanīkaṃ, atthi vimokkhānulomaṃ, atthi vimokkhavivaṭṭo, atthi vimokkhabhāvanā, atthi vimokkhappaṭippassaddhi.

Katamo **vimokkho?** Suññato vimokkho, animitto vimokkho, appaṇihito vimokkho. Katamo suññato vimokkho? Aniccānupassanāñāṇaṃ niccato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Dukkhānupassanāñāṇaṃ sukhato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Anattānupassanāñāṇaṃ attato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Nibbidānupassanāñāṇaṃ nandiyā abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Virāgānupassanāñāṇaṃ rāgato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho.

Nirodhānupassanāñāṇaṃ samudayato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ ādānato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Animittānupassanāñāṇaṃ nimittato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Appaṇihitānupassanāñāṇaṃ paṇidhiyā abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho. Suññatānupassanāñāṇaṃ sabbābhinivesehi muccatīti – suññato vimokkho.

Rūpe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho…pe… rūpe suññatānupassanāñāṇaṃ sabbābhinivesehi muccatīti – suññato vimokkho. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato abhinivesā muccatīti – suññato vimokkho…pe… jarāmaraṇe suññatānupassanāñāṇaṃ sabbābhinivesehi muccatīti – suññato vimokkho. Ayaṃ suññato vimokkho.

Katamo animitto vimokkho? Aniccānupassanāñāṇaṃ niccato nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Dukkhānupassanāñāṇaṃ sukhato nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Anattānupassanāñāṇaṃ attato nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Nibbidānupassanāñāṇaṃ nandiyā nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Virāgānupassanāñāṇaṃ rāgato nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Nirodhānupassanāñāṇaṃ samudayato nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ ādānato nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Animittānupassanāñāṇaṃ sabbanimittehi muccatīti – animitto vimokkho. Appaṇihitānupassanāñāṇaṃ paṇidhiyā nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato nimittā muccatīti – animitto vimokkho.

Rūpe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato nimittā muccatīti – animitto vimokkho …pe… rūpe animittānupassanāñāṇaṃ sabbanimittehi muccatīti – animitto vimokkho. Rūpe appaṇihitānupassanāñāṇaṃ paṇidhiyā nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Rūpe suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato nimittā muccatīti – animitto vimokkho…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanāñāṇaṃ sabbanimittehi muccatīti – animitto vimokkho. Jarāmaraṇe appaṇihitānupassanāñāṇaṃ paṇidhiyā nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Jarāmaraṇe suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato nimittā muccatīti – animitto vimokkho. Ayaṃ animitto vimokkho.

Katamo appaṇihito vimokkho? Aniccānupassanāñāṇaṃ niccato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Dukkhānupassanāñāṇaṃ sukhato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Anattānupassanāñāṇaṃ attato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Nibbidānupassanāñāṇaṃ nandiyā paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Virāgānupassanāñāṇaṃ rāgato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Nirodhānupassanāñāṇaṃ samudayato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Paṭinissaggānupassanāñāṇaṃ ādānato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Animittānupassanāñāṇaṃ nimittato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Appaṇihitānupassanāñāṇaṃ sabbapaṇidhīhi muccatīti – appaṇihito vimokkho. Suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho.

Rūpe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho…pe… rūpe appaṇihitānupassanāñāṇaṃ sabbapaṇidhīhi muccatīti – appaṇihito vimokkho. Rūpe suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanāñāṇaṃ niccato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho…pe… jarāmaraṇe appaṇihitānupassanāñāṇaṃ sabbapaṇidhīhi muccatīti – appaṇihito vimokkho. Jarāmaraṇe suññatānupassanāñāṇaṃ abhinivesato paṇidhiyā muccatīti – appaṇihito vimokkho. Ayaṃ appaṇihito vimokkho. Ayaṃ vimokkho.

230. Katamaṃ **mukhaṃ?** Ye tattha jātā anavajjā kusalā bodhipakkhiyādhammā, idaṃ mukhaṃ.

Katamaṃ **vimokkhamukhaṃ?** Yaṃ tesaṃ dhammānaṃ ārammaṇaṃ nirodho nibbānaṃ, idaṃ vimokkhamukhaṃ. Vimokkhañca mukhañca vimokkhamukhaṃ, idaṃ vimokkhamukhaṃ.

Katamaṃ **vimokkhapaccanīkaṃ?** Tīṇi akusalamūlāni vimokkhapaccanīkāni, tīṇi duccaritāni vimokkhapaccanīkāni, sabbepi akusalā dhammā vimokkhapaccanīkā, idaṃ vimokkhapaccanīkaṃ.

Katamaṃ **vimokkhānulomaṃ?** Tīṇi kusalamūlāni vimokkhānulomāni, tīṇi sucaritāni vimokkhānulomāni, sabbepi kusalā dhammā vimokkhānulomā, idaṃ vimokkhānulomaṃ.

Katamo **vimokkhavivaṭṭo?** Saññāvivaṭṭo, cetovivaṭṭo, cittavivaṭṭo, ñāṇavivaṭṭo, vimokkhavivaṭṭo, saccavivaṭṭo. Sañjānanto vivaṭṭatīti – saññāvivaṭṭo. Cetayanto vivaṭṭatīti – cetovivaṭṭo. Vijānanto vivaṭṭatīti – cittavivaṭṭo. Ñāṇaṃ karonto vivaṭṭatīti – ñāṇavivaṭṭo. Vosajjanto vivaṭṭatīti – vimokkhavivaṭṭo. Tathaṭṭhena vivaṭṭatīti – saccavivaṭṭo.

Yattha saññāvivaṭṭo tattha cetovivaṭṭo, yattha cetovivaṭṭo tattha saññāvivaṭṭo, yattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo tattha cittavivaṭṭo, yattha cittavivaṭṭo tattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo. Yattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo tattha ñāṇavivaṭṭo, yattha ñāṇavivaṭṭo tattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo. Yattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo ñāṇavivaṭṭo tattha vimokkhavivaṭṭo, yattha vimokkhavivaṭṭo tattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo ñāṇavivaṭṭo. Yattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo ñāṇavivaṭṭo vimokkhavivaṭṭo tattha saccavivaṭṭo, yattha saccavivaṭṭo tattha saññāvivaṭṭo cetovivaṭṭo cittavivaṭṭo ñāṇavivaṭṭo vimokkhavivaṭṭo. Ayaṃ vimokkhavivaṭṭo.

Katamā **vimokkhabhāvanā?** Paṭhamassa jhānassa āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, dutiyassa jhānassa āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, tatiyassa jhānassa āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, catutthassa jhānassa āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, ākāsānañcāyatanasamāpattiyā āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, viññāṇañcāyatanasamāpattiyā…pe… ākiñcaññāyatanasamāpattiyā… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, sotāpattimaggassa āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, sakadāgāmimaggassa āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, anāgāmimaggassa āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, arahattamaggassa āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, ayaṃ vimokkhabhāvanā.

Katamā **vimokkhappaṭippassaddhi?** Paṭhamassa jhānassa paṭilābho vā vipāko vā, dutiyassa jhānassa paṭilābho vā vipāko vā, tatiyassa jhānassa…pe… catutthassa jhānassa… ākāsānañcāyatanasamāpattiyā… viññāṇañcāyatanasamāpattiyā… ākiñcaññāyatanasamāpattiyā… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā paṭilābho vā vipāko vā, sotāpattimaggassa sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmimaggassa sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmimaggassa anāgāmiphalaṃ, arahattamaggassa arahattaphalaṃ, ayaṃ vimokkhappaṭippassaddhīti.

Tatiyabhāṇavāro.

Vimokkhakathā niṭṭhitā.

6. Gatikathā

231. Gatisampattiyā ñāṇasampayutte katinaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Khattiyamahāsālānaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ kāmāvacarānaṃ devānaṃ ñāṇasampayutte katinaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Rūpāvacarānaṃ devānaṃ katinaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Arūpāvacarānaṃ devānaṃ katinaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti?

Gatisampattiyā ñāṇasampayutte aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti. Khattiyamahāsālānaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ kāmāvacarānaṃ devānaṃ ñāṇasampayutte aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti. Rūpāvacarānaṃ devānaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti. Arūpāvacarānaṃ devānaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti.

232. Gatisampattiyā ñāṇasampayutte katamesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Kusalakammassa javanakkhaṇe tayo hetū kusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Nikantikkhaṇe dve hetū akusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – akusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū abyākatā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘nāmarūpapaccayāpi viññāṇaṃ, viññāṇapaccayāpi nāmarūpaṃ’’.

Paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe cattāro mahābhūtā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe tayo jīvitasaṅkhārā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe nāmañca rūpañca sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime cuddasa dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe cattāro khandhā arūpino sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe pañcindriyāni sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe nāmañca viññāṇañca sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime cuddasa dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime aṭṭhavīsati dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Gatisampattiyā ñāṇasampayutte imesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti.

Khattiyamahāsālānaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ kāmāvacarānaṃ devānaṃ ñāṇasampayutte katamesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Kusalakammassa javanakkhaṇe tayo hetū kusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā’’. Nikantikkhaṇe dve hetū akusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘akusalamūlapaccayāpi saṅkhārā’’. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū abyākatā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘nāmarūpapaccayāpi viññāṇaṃ, viññāṇapaccayāpi nāmarūpaṃ’’.

Paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe cattāro mahābhūtā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe tayo jīvitasaṅkhārā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe nāmañca rūpañca sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime cuddasa dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe cattāro khandhā arūpino sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe pañcindriyāni sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe nāmañca viññāṇañca sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime cuddasa dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime aṭṭhavīsati dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Khattiyamahāsālānaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ kāmāvacarānaṃ devānaṃ ñāṇasampayutte imesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti.

Rūpāvacarānaṃ devānaṃ katamesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Kusalakammassa javanakkhaṇe tayo hetū kusalā…pe… rūpāvacarānaṃ devānaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti.

Arūpāvacarānaṃ devānaṃ katamesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Kusalakammassa javanakkhaṇe tayo hetū kusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā’’. Nikantikkhaṇe dve hetū akusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘akusalamūlapaccayāpi saṅkhārā’’. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū abyākatā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘nāmapaccayāpi viññāṇaṃ viññāṇapaccayāpi nāmaṃ’’.

Paṭisandhikkhaṇe cattāro khandhā arūpino sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe pañcindriyāni sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe tayo hetū sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe nāmañca viññāṇañca sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime cuddasa dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Arūpāvacarānaṃ devānaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti.

233. Gatisampattiyā ñāṇavippayutte katinaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Khattiyamahāsālānaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ kāmāvacarānaṃ devānaṃ ñāṇavippayutte katinaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti?

Gatisampattiyā ñāṇavippayutte channaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti. Khattiyamahāsālānaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ kāmāvacarānaṃ devānaṃ ñāṇavippayutte channaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti.

Gatisampattiyā ñāṇavippayutte katamesaṃ channaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Kusalakammassa javanakkhaṇe dve hetū kusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Nikantikkhaṇe dve hetū akusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – akusalamūlapaccayāpi saṅkhārā. Paṭisandhikkhaṇe dve hetū abyākatā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘nāmarūpapaccayāpi viññāṇaṃ, viññāṇapaccayāpi nāmarūpaṃ’’.

Paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe cattāro mahābhūtā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe tayo jīvitasaṅkhārā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe nāmañca rūpañca sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime cuddasa dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe cattāro khandhā arūpino sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe cattāri indriyāni sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe dve hetū sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe nāmañca viññāṇañca sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime dvādasa dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, sampayuttapaccayā honti. Paṭisandhikkhaṇe ime chabbīsati dhammā sahajātapaccayā honti, aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā honti, vippayuttapaccayā honti. Gatisampattiyā ñāṇavippayutte imesaṃ channaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti.

Khattiyamahāsālānaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ kāmāvacarānaṃ devānaṃ ñāṇavippayutte katamesaṃ channaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hoti? Kusalakammassa javanakkhaṇe dve hetū kusalā; tasmiṃ khaṇe jātacetanāya sahajātapaccayā honti. Tena vuccati – ‘‘kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā…pe… khattiyamahāsālānaṃ brāhmaṇamahāsālānaṃ gahapatimahāsālānaṃ kāmāvacarānaṃ devānaṃ ñāṇavippayutte imesaṃ channaṃ hetūnaṃ paccayā upapatti hotī’’ti.

Gatikathā niṭṭhitā.

7. Kammakathā

234. Ahosi kammaṃ, ahosi kammavipāko. Ahosi kammaṃ, nāhosi kammavipāko. Ahosi kammaṃ, atthi kammavipāko. Ahosi kammaṃ, natthi kammavipāko. Ahosi kammaṃ, bhavissati kammavipāko. Ahosi kammaṃ, na bhavissati kammavipāko. [Atītakammaṃ]

Atthi kammaṃ, atthi kammavipāko. Atthi kammaṃ, natthi kammavipāko. Atthi kammaṃ, bhavissati kammavipāko. Atthi kammaṃ, na bhavissati kammavipāko. [Paccuppannakammaṃ]

Bhavissati kammaṃ, bhavissati kammavipāko. Bhavissati kammaṃ, na bhavissati kammavipāko. [Anāgatakammaṃ]

235. Ahosi kusalaṃ kammaṃ, ahosi kusalassa kammassa vipāko. Ahosi kusalaṃ kammaṃ, nāhosi kusalassa kammassa vipāko. Ahosi kusalaṃ kammaṃ, atthi kusalassa kammassa vipāko. Ahosi kusalaṃ kammaṃ, natthi kusalassa kammassa vipāko. Ahosi kusalaṃ kammaṃ, bhavissati kusalassa kammassa vipāko. Ahosi kusalaṃ kammaṃ, na bhavissati kusalassa kammassa vipāko.

Atthi kusalaṃ kammaṃ, atthi kusalassa kammassa vipāko. Atthi kusalaṃ kammaṃ, natthi kusalassa kammassa vipāko. Atthi kusalaṃ kammaṃ, bhavissati kusalassa kammassa vipāko. Atthi kusalaṃ kammaṃ, na bhavissati kusalassa kammassa vipāko.

Bhavissati kusalaṃ kammaṃ, bhavissati kusalassa kammassa vipāko. Bhavissati kusalaṃ kammaṃ, na bhavissati kusalassa kammassa vipāko.

Ahosi akusalaṃ kammaṃ, ahosi akusalassa kammassa vipāko. Ahosi akusalaṃ kammaṃ, nāhosi akusalassa kammassa vipāko. Ahosi akusalaṃ kammaṃ, atthi akusalassa kammassa vipāko. Ahosi akusalaṃ kammaṃ, natthi akusalassa kammassa vipāko. Ahosi akusalaṃ kammaṃ, bhavissati akusalassa kammassa vipāko. Ahosi akusalaṃ kammaṃ, na bhavissati akusalassa kammassa vipāko.

Atthi akusalaṃ kammaṃ, atthi akusalassa kammassa vipāko. Atthi akusalaṃ kammaṃ, natthi akusalassa kammassa vipāko. Atthi akusalaṃ kammaṃ, bhavissati akusalassa kammassa vipāko. Atthi akusalaṃ kammaṃ, na bhavissati akusalassa kammassa vipāko.

Bhavissati akusalaṃ kammaṃ, bhavissati akusalassa kammassa vipāko. Bhavissati akusalaṃ kammaṃ, na bhavissati akusalassa kammassa vipāko.

Ahosi sāvajjaṃ kammaṃ…pe… ahosi anavajjaṃ kammaṃ…pe… ahosi kaṇhaṃ kammaṃ…pe…

ahosi sukkaṃ kammaṃ…pe… ahosi sukhudrayaṃ kammaṃ…pe… ahosi dukkhudrayaṃ kammaṃ…pe… ahosi sukhavipākaṃ kammaṃ…pe… ahosi dukkhavipākaṃ kammaṃ, ahosi dukkhavipākassa kammassa vipāko. Ahosi dukkhavipākaṃ kammaṃ, nāhosi dukkhavipākassa kammassa vipāko. Ahosi dukkhavipākaṃ kammaṃ, atthi dukkhavipākassa kammassa vipāko. Ahosi dukkhavipākaṃ kammaṃ, natthi dukkhavipākassa kammassa vipāko. Ahosi dukkhavipākaṃ kammaṃ, bhavissati dukkhavipākassa kammassa vipāko. Ahosi dukkhavipākaṃ kammaṃ, na bhavissati dukkhavipākassa kammassa vipāko.

Atthi dukkhavipākaṃ kammaṃ, atthi dukkhavipākassa kammassa vipāko. Atthi dukkhavipākaṃ kammaṃ, natthi dukkhavipākassa kammassa vipāko. Atthi dukkhavipākaṃ kammaṃ, bhavissati dukkhavipākassa kammassa vipāko. Atthi dukkhavipākaṃ kammaṃ, na bhavissati dukkhavipākassa kammassa vipāko.

Bhavissati dukkhavipākaṃ kammaṃ, bhavissati dukkhavipākassa kammassa vipāko. Bhavissati dukkhavipākaṃ kammaṃ, na bhavissati dukkhavipākassa kammassa vipākoti.

Kammakathā niṭṭhitā.

8. Vipallāsakathā

236. Purimanidānaṃ. ‘‘Cattārome, bhikkhave [a. ni. 4.49 passitabbā], saññāvipallāsā cittavipallāsā diṭṭhivipallāsā. Katame cattāro? Anicce, bhikkhave, niccanti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso. Dukkhe, bhikkhave, sukhanti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso. Anattani, bhikkhave, attāti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso. Asubhe, bhikkhave, subhanti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso. Ime kho, bhikkhave, cattāro saññāvipallāsā cittavipallāsā diṭṭhivipallāsā.

‘‘Cattārome, bhikkhave, nasaññāvipallāsā nacittavipallāsā nadiṭṭhivipallāsā. Katame cattāro? Anicce, bhikkhave, aniccanti nasaññāvipallāso nacittavipallāso nadiṭṭhivipallāso. Dukkhe, bhikkhave, dukkhanti nasaññāvipallāso nacittavipallāso nadiṭṭhivipallāso. Anattani, bhikkhave, anattāti nasaññāvipallāso nacittavipallāso nadiṭṭhivipallāso. Asubhe, bhikkhave, asubhanti nasaññāvipallāso nacittavipallāso nadiṭṭhivipallāso. Ime kho, bhikkhave, cattāro nasaññāvipallāsā nacittavipallāsā nadiṭṭhivipallāsā’’ti.

‘‘Anicce niccasaññino, dukkhe ca sukhasaññino;
Anattani ca attāti [attasaññino (syā.) a. ni. 4.49 passitabbā], asubhe subhasaññino;
Micchādiṭṭhihatā sattā, khittacittā visaññino.

‘‘Te yogayuttā mārassa, ayogakkhemino janā;
Sattā gacchanti saṃsāraṃ, jātimaraṇagāmino.

‘‘Yadā ca buddhā lokasmiṃ, uppajjanti pabhaṅkarā;
Te imaṃ dhammaṃ pakāsenti, dukkhūpasamagāminaṃ.

‘‘Tesaṃ sutvāna sappaññā, sacittaṃ paccaladdhu [paccaladdhuṃ (syā.), paccaladdhā a. ni. 4.49] te;
Aniccaṃ aniccato dakkhuṃ, dukkhamaddakkhu dukkhato.

‘‘Anattani anattāti, asubhaṃ asubhataddasuṃ;
Sammādiṭṭhisamādānā, sabbaṃ dukkhaṃ upaccagu’’nti.

Ime cattāro vipallāsā diṭṭhisampannassa puggalassa pahīnā, appahīnāti. Keci pahīnā, keci appahīnā? Anicce niccanti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso pahīno. Dukkhe sukhanti saññā uppajjati, cittaṃ uppajjati, diṭṭhivipallāso pahīno. Anattani attāti saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāso pahīno. Asubhe subhanti saññā uppajjati, cittaṃ uppajjati, diṭṭhivipallāso pahīno. Dvīsu vatthūsu cha vipallāsā pahīnā. Dvīsu vatthūsu dve vipallāsā pahīnā, cattāro vipallāsā appahīnā. Catūsu vatthūsu aṭṭha vipallāsā pahīnā, cattāro vipallāsā appahīnāti.

Vipallāsakathā niṭṭhitā.

9. Maggakathā

237. Maggoti kenaṭṭhena maggo? Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā pahānāya maggo ceva hetu ca, sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāya maggo ceva hetu ca, kilesānaṃ pariyādānāya maggo ceva hetu ca, paṭivedhādivisodhanāya maggo ceva hetu ca, cittassa adhiṭṭhānāya maggo ceva hetu ca, cittassa vodānāya maggo ceva hetu ca, visesādhigamāya maggo ceva hetu ca, uttari paṭivedhāya [uttariṃ paṭivedhāya (syā.)] maggo ceva hetu ca, saccābhisamayāya maggo ceva hetu ca, nirodhe patiṭṭhāpanāya maggo ceva hetu ca.

Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo micchāsaṅkappassa pahānāya maggo ceva hetu ca, sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāya maggo ceva hetu ca, kilesānaṃ pariyādānāya maggo ceva hetu ca, paṭivedhādivisodhanāya maggo ceva hetu ca, cittassa adhiṭṭhānāya maggo ceva hetu ca, cittassa vodānāya maggo ceva hetu ca, visesādhigamāya maggo ceva hetu ca, uttari paṭivedhāya maggo ceva hetu ca, saccābhisamayāya maggo ceva hetu ca, nirodhe patiṭṭhāpanāya maggo ceva hetu ca.

Pariggahaṭṭhena sammāvācā micchāvācāya pahānāya maggo ceva hetu ca, sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāya maggo ceva hetu ca, kilesānaṃ pariyādānāya maggo ceva hetu ca, paṭivedhādivisodhanāya maggo ceva hetu ca, cittassa adhiṭṭhānāya maggo ceva hetu ca, cittassa vodānāya maggo ceva hetu ca, visesādhigamāya maggo ceva hetu ca, uttari paṭivedhāya maggo ceva hetu ca, saccābhisamayāya maggo ceva hetu ca, nirodhe patiṭṭhāpanāya maggo ceva hetu ca.

Samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto micchākammantassa pahānāya maggo ceva hetu ca, sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāya maggo ceva hetu ca, kilesānaṃ pariyādānāya maggo ceva hetu ca paṭivedhādivisodhanāya maggo ceva hetu ca, cittassa adhiṭṭhānāya maggo ceva hetu ca, cittassa vodānāya maggo ceva hetu ca, visesādhigamāya maggo ceva hetu ca, uttari paṭivedhāya maggo ceva hetu ca, saccābhisamayāya maggo ceva hetu ca, nirodhe patiṭṭhāpanāya maggo ceva hetu ca.

Vodānaṭṭhena sammāājīvo micchāājīvassa pahānāya maggo ceva hetu ca…pe… paggahaṭṭhena sammāvāyāmo micchāvāyāmassa pahānāya maggo ceva hetu ca…pe… upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati micchāsatiyā pahānāya maggo ceva hetu ca…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi micchāsamādhissa pahānāya maggo ceva hetu ca, sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāya maggo ceva hetu ca, kilesānaṃ pariyādānāya maggo ceva hetu ca, paṭivedhādivisodhanāya maggo ceva hetu ca, cittassa adhiṭṭhānāya maggo ceva hetu ca, cittassa vodānāya maggo ceva hetu ca, visesādhigamāya maggo ceva hetu ca, uttari paṭivedhāya maggo ceva hetu ca, saccābhisamayāya maggo ceva hetu ca, nirodhe patiṭṭhāpanāya maggo ceva hetu ca.

Sakadāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi oḷārikassa kāmarāgasaññojanassa paṭighasaññojanassa oḷārikassa kāmarāgānusayassa paṭighānusayassa pahānāya maggo ceva hetu ca, sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāya maggo ceva hetu ca, kilesānaṃ pariyādānāya maggo ceva hetu ca, paṭivedhādivisodhanāya maggo ceva hetu ca, cittassa adhiṭṭhānāya maggo ceva hetu ca, cittassa vodānāya maggo ceva hetu ca, visesādhigamāya maggo ceva hetu ca, uttari paṭivedhāya maggo ceva hetu ca, saccābhisamayāya maggo ceva hetu ca, nirodhe patiṭṭhāpanāya maggo ceva hetu ca.

Anāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi anusahagatassa kāmarāgasaññojanassa paṭighasaññojanassa, anusahagatassa kāmarāgānusayassa paṭighānusayassa pahānāya maggo ceva hetu ca, sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāya maggo ceva hetu ca, kilesānaṃ pariyādānāya maggo ceva hetu ca, paṭivedhādivisodhanāya maggo ceva hetu ca, cittassa adhiṭṭhānāya maggo ceva hetu ca, cittassa vodānāya maggo ceva hetu ca, visesādhigamāya maggo ceva hetu ca, uttari paṭivedhāya maggo ceva hetu ca, saccābhisamayāya maggo ceva hetu ca, nirodhe patiṭṭhāpanāya maggo ceva hetu ca.

Arahattamaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi rūparāgassa arūparāgassa mānassa uddhaccassa avijjāya, mānānusayassa bhavarāgānusayassa avijjānusayassa pahānāya maggo ceva hetu ca, sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanāya maggo ceva hetu ca, kilesānaṃ pariyādānāya maggo ceva hetu ca, paṭivedhādivisodhanāya maggo ceva hetu ca, cittassa adhiṭṭhānāya maggo ceva hetu ca, cittassa, vodānāya maggo ceva hetu ca, visesādhigamāya maggo ceva hetu ca, uttari paṭivedhāya maggo ceva hetu ca, saccābhisamayāya maggo ceva, hetu ca, nirodhe patiṭṭhāpanāya maggo ceva hetu ca.

Dassanamaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo, pariggahamaggo sammāvācā, samuṭṭhānamaggo sammākammanto, vodānamaggo sammāājīvo, paggahamaggo sammāvāyāmo, upaṭṭhānamaggo sammāsati, avikkhepamaggo sammāsamādhi. Upaṭṭhānamaggo satisambojjhaṅgo, pavicayamaggo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahamaggo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇamaggo pītisambojjhaṅgo, upasamamaggo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepamaggo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānamaggo upekkhāsambojjhaṅgo.

Assaddhiye akampiyamaggo saddhābalaṃ, kosajje akampiyamaggo vīriyabalaṃ, pamāde akampiyamaggo satibalaṃ, uddhacce akampiyamaggo samādhibalaṃ, avijjāya akampiyamaggo paññābalaṃ. Adhimokkhamaggo saddhindriyaṃ, paggahamaggo vīriyindriyaṃ, upaṭṭhānamaggo satindriyaṃ, avikkhepamaggo samādhindriyaṃ, dassanamaggo paññindriyaṃ.

Ādhipateyyaṭṭhena indriyā maggo, akampiyaṭṭhena balā maggo, niyyānaṭṭhena bojjhaṅgā maggo, hetuṭṭhena maggaṅgā maggo, upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānā maggo, padahanaṭṭhena sammappadhānā maggo, ijjhanaṭṭhena iddhipādā maggo, tathaṭṭhena saccāni maggo, avikkhepaṭṭhena samatho maggo, anupassanaṭṭhena vipassanā maggo, ekarasaṭṭhena samathavipassanā maggo, anativattanaṭṭhena yuganaddhā maggo, saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi maggo, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi maggo, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi maggo, muttaṭṭhena vimokkho maggo, paṭivedhaṭṭhena vijjā maggo, pariccāgaṭṭhena vimutti maggo, samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ maggo, chando mūlaṭṭhena maggo, manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena maggo, phasso samodhānaṭṭhena maggo, vedanā samosaraṇaṭṭhena maggo, samādhi pamukhaṭṭhena maggo, sati ādhipateyyaṭṭhena maggo, paññā tatuttaraṭṭhena maggo, vimutti sāraṭṭhena maggo, amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena maggoti.

Maggakathā niṭṭhitā.

10. Maṇḍapeyyakathā

238. ‘‘Maṇḍapeyyamidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ. Satthā sammukhībhūto tidhattamaṇḍo [tividho maṇḍo (bahūsu) aṭṭhakathā oloketabbā]. Satthari sammukhībhūte desanāmaṇḍo, paṭiggahamaṇḍo, brahmacariyamaṇḍo’’.

Katamo **desanāmaṇḍo?** Catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ [uttānikammaṃ (ka.)], catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ…pe… catunnaṃ sammappadhānānaṃ… catunnaṃ iddhipādānaṃ… pañcannaṃ indriyānaṃ… pañcannaṃ balānaṃ… sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ… ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa ācikkhanā desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ – ayaṃ desanāmaṇḍo.

Katamo **paṭiggahamaṇḍo?** Bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo devā manussā ye vā panaññepi keci viññātāro – ayaṃ paṭiggahamaṇḍo.

Katamo **brahmacariyamaṇḍo?** Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi – ayaṃ brahmacariyamaṇḍo.

239. Adhimokkhamaṇḍo saddhindriyaṃ, assaddhiyaṃ kasaṭo; assaddhiyaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Paggahamaṇḍo vīriyindriyaṃ, kosajjaṃ kasaṭo; kosajjaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā vīriyindriyassa paggahamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Upaṭṭhānamaṇḍo satindriyaṃ, pamādo kasaṭo; pamādaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā satindriyassa upaṭṭhānamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Avikkhepamaṇḍo samādhindriyaṃ, uddhaccaṃ kasaṭo; uddhaccaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā samādhindriyassa avikkhepamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Dassanamaṇḍo paññindriyaṃ, avijjaṃ kasaṭo; avijjaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā paññindriyassa dassanamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ.

Assaddhiye akampiyamaṇḍo saddhābalaṃ, assaddhiyaṃ kasaṭo; assaddhiyaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā saddhābalassa assaddhiye akampiyamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Kosajje akampiyamaṇḍo vīriyabalaṃ, kosajjaṃ kasaṭo; kosajjaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā vīriyabalassa kosajje akampiyamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Pamāde akampiyamaṇḍo satibalaṃ, pamādo kasaṭo; pamādaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā satibalassa pamāde akampiyamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Uddhacce akampiyamaṇḍo samādhibalaṃ, uddhaccaṃ kasaṭo; uddhaccaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā samādhibalassa uddhacce akampiyamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Avijjāya akampiyamaṇḍo paññābalaṃ, avijjā kasaṭo; avijjaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā paññābalassa avijjāya akampiyamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ.

Upaṭṭhānamaṇḍo satisambojjhaṅgā, pamādo kasaṭo; pamādaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Pavicayamaṇḍo dhammavicayasambojjhaṅgo, avijjā kasaṭo; avijjaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Paggahamaṇḍo vīriyasambojjhaṅgo, kosajjaṃ kasaṭo; kosajjaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā vīriyasambojjhaṅgassa paggahamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Pharaṇamaṇḍo pītisambojjhaṅgo, pariḷāho kasaṭo; pariḷāhaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā pītisambojjhaṅgassa pharaṇamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Upasamamaṇḍo passaddhisambojjhaṅgo, duṭṭhullaṃ kasaṭo; duṭṭhullaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā passaddhisambojjhaṅgassa upasamamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Avikkhepamaṇḍo samādhisambojjhaṅgo, uddhaccaṃ kasaṭo; uddhaccaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā samādhisambojjhaṅgassa avikkhepamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Paṭisaṅkhānamaṇḍo upekkhāsambojjhaṅgo, appaṭisaṅkhā kasaṭo; appaṭisaṅkhaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ.

Dassanamaṇḍo sammādiṭṭhi, micchādiṭṭhi kasaṭo; micchādiṭṭhiṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā sammādiṭṭhiyā dassanamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Abhiniropanamaṇḍo sammāsaṅkappo, micchāsaṅkappo kasaṭo; micchāsaṅkappaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā sammāsaṅkappassa abhiniropanamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Pariggahamaṇḍo sammāvācā, micchāvācā kasaṭo; micchāvācaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā sammāvācāya pariggahamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Samuṭṭhānamaṇḍo sammākammanto, micchākammanto kasaṭo; micchākammantaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā sammākammantassa samuṭṭhānamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Vodānamaṇḍo sammāājīvo, micchāājīvo kasaṭo; micchāājīvaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā sammāājīvassa vodānamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Paggahamaṇḍo sammāvāyāmo, micchāvāyāmo kasaṭo; micchāvāyāmaṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā sammāvāyāmassa paggahamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Upaṭṭhānamaṇḍo sammāsati, micchāsati kasaṭo; micchāsatiṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā sammāsatiyā upaṭṭhānamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ. Avikkhepamaṇḍo sammāsamādhi, micchāsamādhi kasaṭo; micchāsamādhiṃ kasaṭaṃ chaḍḍetvā sammāsamādhissa avikkhepamaṇḍaṃ pivatīti – maṇḍapeyyaṃ.

240. Atthi maṇḍo, atthi peyyaṃ, atthi kasaṭo. Adhimokkhamaṇḍo saddhindriyaṃ, assaddhiyaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Paggahamaṇḍo vīriyindriyaṃ, kosajjaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Upaṭṭhānamaṇḍo satindriyaṃ, pamādo kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Avikkhepamaṇḍo samādhindriyaṃ, uddhaccaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Dassanamaṇḍo paññindriyaṃ, avijjā kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ.

Assaddhiye akampiyamaṇḍo saddhābalaṃ, assaddhiyaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Kosajje akampiyamaṇḍo vīriyabalaṃ, kosajjaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Pamāde akampiyamaṇḍo satibalaṃ, pamādo kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Uddhacce akampiyamaṇḍo samādhibalaṃ, uddhaccaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Avijjāya akampiyamaṇḍo paññābalaṃ, avijjā kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ.

Upaṭṭhānamaṇḍo satisambojjhaṅgo, pamādo kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Pavicayamaṇḍo dhammavicayasambojjhaṅgo, avijjā kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Paggahamaṇḍo vīriyasambojjhaṅgo, kosajjaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Pharaṇamaṇḍo pītisambojjhaṅgo, pariḷāho kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Upasamamaṇḍo passaddhisambojjhaṅgo, duṭṭhullaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Avikkhepamaṇḍo samādhisambojjhaṅgo, uddhaccaṃ kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Paṭisaṅkhānamaṇḍo upekkhāsambojjhaṅgo, apaṭisaṅkhā kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ.

Dassanamaṇḍo sammādiṭṭhi, micchādiṭṭhi kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Abhiniropanamaṇḍo sammāsaṅkappo, micchāsaṅkappo kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Pariggahamaṇḍo sammāvācā, micchāvācā kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Samuṭṭhānamaṇḍo sammākammanto, micchākammanto kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Vodānamaṇḍo sammāājīvo, micchāājīvo kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Paggahamaṇḍo sammāvāyāmo, micchāvāyāmo kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Upaṭṭhānamaṇḍo sammāsati, micchāsati kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ. Avikkhepamaṇḍo sammāsamādhi, micchāsamādhi kasaṭo; yo tattha attharaso dhammaraso vimuttiraso – idaṃ peyyaṃ.

Dassanamaṇḍo sammādiṭṭhi… abhiniropanamaṇḍo sammāsaṅkappo… pariggahamaṇḍo sammāvācā… samuṭṭhānamaṇḍo sammākammanto… vodānamaṇḍo sammāājīvo… paggahamaṇḍo sammāvāyāmo… upaṭṭhānamaṇḍo sammāsati… avikkhepamaṇḍo sammāsamādhi.

Upaṭṭhānamaṇḍo satisambojjhaṅgo… pavicayamaṇḍo dhammavicayasambojjhaṅgo… paggahamaṇḍo vīriyasambojjhaṅgo… pharaṇamaṇḍo pītisambojjhaṅgo… upasamamaṇḍo passaddhisambojjhaṅgo… avikkhepamaṇḍo samādhisambojjhaṅgo… paṭisaṅkhānamaṇḍo upekkhāsambojjhaṅgo.

Assaddhiye akampiyamaṇḍo saddhābalaṃ… kosajje akampiyamaṇḍo vīriyabalaṃ… pamāde akampiyamaṇḍo satibalaṃ… uddhacce akampiyamaṇḍo samādhibalaṃ… avijjāya akampiyamaṇḍo paññābalaṃ.

Adhimokkhamaṇḍo saddhindriyaṃ… paggahamaṇḍo vīriyindriyaṃ… upaṭṭhānamaṇḍo satindriyaṃ… avikkhepamaṇḍo samādhindriyaṃ… dassanamaṇḍo paññindriyaṃ.

Ādhipateyyaṭṭhena indriyā maṇḍo, akampiyaṭṭhena balā maṇḍo, niyyānaṭṭhena bojjhaṅgā maṇḍo, hetuṭṭhena maggo maṇḍo, upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānā maṇḍo, padahanaṭṭhena sammappadhānā maṇḍo, ijjhanaṭṭhena iddhipādā maṇḍo, tathaṭṭhena saccā maṇḍo, avikkhepaṭṭhena samatho maṇḍo, anupassanaṭṭhena vipassanā maṇḍo, ekarasaṭṭhena samathavipassanā maṇḍo, anativattanaṭṭhena yuganaddhā maṇḍo, saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi maṇḍo, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi maṇḍo, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi maṇḍo, muttaṭṭhena vimokkho maṇḍo, paṭivedhaṭṭhena vijjā maṇḍo, pariccāgaṭṭhena vimutti maṇḍo, samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ maṇḍo, paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ maṇḍo, chando mūlaṭṭhena maṇḍo, manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena maṇḍo, phasso samodhānaṭṭhena maṇḍo, vedanā samosaraṇaṭṭhena maṇḍo, samādhi pamukhaṭṭhena maṇḍo, sati ādhipateyyaṭṭhena maṇḍo, paññā tatuttaraṭṭhena maṇḍo, vimutti sāraṭṭhena maṇḍo, amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena maṇḍoti.

Catutthabhāṇavāro.

Maṇḍapeyyakathā niṭṭhitā.

Mahāvaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Ñāṇadiṭṭhī ca assāsā, indriyaṃ vimokkhapañcamā;
Gatikammavipallāsā, maggo maṇḍena te dasāti.

Esa nikāyadharehi ṭhapito, asamo [assamo (syā.)] paṭhamo pavaro

Varavaggoti [varamaggoti (syā.)].

2. Yuganaddhavaggo

1. Yuganaddhakathā

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tatra kho āyasmā ānando bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhavo’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato ānandassa paccassosuṃ. Āyasmā ānando etadavoca –

‘‘Yo hi koci, āvuso, bhikkhu vā bhikkhunī vā mama santike arahattapattaṃ [arahattaṃ (syā.), arahattapattiṃ a. ni. 4.170] byākaroti, sabbaso catūhi maggehi etesaṃ vā aññatarena. Katamehi catūhi?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāveti. Tassa samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti [bahuliṃ karoti (ka.) a. ni. 4.170 passitabbā]. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāveti. Tassa vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhu samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ [yuganandhaṃ (ka. sī. aṭṭha.)] bhāveti. Tassa samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvayato maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

‘‘Puna caparaṃ, āvuso, bhikkhuno dhammuddhaccaviggahitaṃ mānasaṃ hoti. So, āvuso, samayo yaṃ taṃ cittaṃ ajjhattameva [ajjhattaññeva (syā. ka.)] santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Tassa maggo sañjāyati. So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti. Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

‘‘Yo hi koci, āvuso, bhikkhu vā bhikkhunī vā mama santike arahattapattaṃ byākaroti, sabbaso imehi catūhi maggehi, etesaṃ vā aññatarenā’’ti.

1. Suttantaniddeso

2. Kathaṃ **samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāveti?** Nekkhammavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Tattha jāte dhamme aniccato anupassanaṭṭhena vipassanā, dukkhato anupassanaṭṭhena vipassanā, anattato anupassanaṭṭhena vipassanā. Iti paṭhamaṃ samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati – ‘‘samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetī’’ti. **Bhāvetī**ti catasso bhāvanā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā, āsevanaṭṭhena bhāvanā.

Maggo sañjāyatīti kathaṃ maggo sañjāyati? Dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi maggo sañjāyati, abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo maggo sañjāyati, pariggahaṭṭhena sammāvācā maggo sañjāyati, samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto maggo sañjāyati, vodānaṭṭhena sammāājīvo maggo sañjāyati, paggahaṭṭhena sammāvāyāmo maggo sañjāyati, upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati maggo sañjāyati, avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi maggo sañjāyati – evaṃ maggo sañjāyati.

So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti āsevatīti kathaṃ āsevati? Āvajjanto āsevati, jānanto āsevati, passanto āsevati, paccavekkhanto āsevati, cittaṃ adhiṭṭhahanto āsevati, saddhāya adhimuccanto āsevati, vīriyaṃ paggaṇhanto āsevati, satiṃ upaṭṭhāpento āsevati, cittaṃ samādahanto āsevati, paññāya pajānanto āsevati, abhiññeyyaṃ abhijānanto āsevati, pariññeyyaṃ parijānanto āsevati, pahātabbaṃ pajahanto āsevati, bhāvetabbaṃ bhāvento āsevati, sacchikātabbaṃ sacchikaronto āsevati – evaṃ āsevati.

Bhāvetīti kathaṃ bhāveti? Āvajjanto bhāveti, jānanto bhāveti, passanto bhāveti, paccavekkhanto bhāveti, cittaṃ adhiṭṭhahanto bhāveti, saddhāya adhimuccanto bhāveti, vīriyaṃ paggaṇhanto bhāveti, satiṃ upaṭṭhāpento bhāveti, cittaṃ samādahanto bhāveti, paññāya pajānanto bhāveti, abhiññeyyaṃ abhijānanto bhāveti, pariññeyyaṃ parijānanto bhāveti, pahātabbaṃ pajahanto bhāveti, bhāvetabbaṃ bhāvento bhāveti, sacchikātabbaṃ sacchikaronto bhāveti – evaṃ bhāveti.

Bahulīkarotīti kathaṃ bahulīkaroti? Āvajjanto bahulīkaroti, jānanto bahulīkaroti, passanto bahulīkaroti, paccavekkhanto bahulīkaroti, cittaṃ adhiṭṭhahanto bahulīkaroti, saddhāya adhimuccanto bahulīkaroti, vīriyaṃ paggaṇhanto bahulīkaroti, satiṃ upaṭṭhāpento bahulīkaroti, cittaṃ samādahanto bahulīkaroti, paññāya pajānanto bahulīkaroti, abhiññeyyaṃ abhijānanto bahulīkaroti, pariññeyyaṃ parijānanto bahulīkaroti, pahātabbaṃ pajahanto bahulīkaroti, bhāvetabbaṃ bhāvento bahulīkaroti, sacchikātabbaṃ sacchikaronto bahulīkaroti – evaṃ bahulīkaroti.

Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saññojanāni pahīyanti anusayā byantīhontīti kathaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti? Sotāpattimaggena, sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso – imāni tīṇi saññojanāni pahīyanti; diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo – ime dve anusayā byantīhonti. Sakadāgāmimaggena oḷārikaṃ kāmarāgasaññojanaṃ, paṭighasaññojanaṃ – imāni dve saññojanāni pahīyanti; oḷāriko kāmarāgānusayo, paṭighānusayo – ime dve anusayā byantīhonti. Anāgāmimaggena anusahagataṃ kāmarāgasaññojanaṃ, paṭighasaññojanaṃ – imāni dve saññojanāni pahīyanti; anusahagato kāmarāgānusayo, paṭighānusayo – ime dve anusayā byantīhonti. Arahattamaggena rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni pañca saññojanāni pahīyanti; mānānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo – ime tayo anusayā byantīhonti. Evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

3. Abyāpādavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi…pe… ālokasaññāvasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi…pe… paṭinissaggānupassī assāsavasena paṭinissaggānupassī passāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Tattha jāte dhamme aniccato anupassanaṭṭhena vipassanā, dukkhato anupassanaṭṭhena vipassanā, anattato anupassanaṭṭhena vipassanā. Iti paṭhamaṃ samatho, pacchā vipassanā. Tena vuccati – ‘‘samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetī’’ti. **Bhāvetī**ti catasso bhāvanā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā, āsevanaṭṭhena bhāvanā.

Maggo sañjāyatīti kathaṃ maggo sañjāyati? Dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi maggo sañjāyati, abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo maggo sañjāyati…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi maggo sañjāyati. Evaṃ maggo sañjāyati.

So taṃ maggaṃ āsevati bhāveti bahulīkaroti āsevatīti kathaṃ āsevati? Āvajjanto āsevati…pe… sacchikātabbaṃ sacchikaronto āsevati, evaṃ āsevati. **Bhāvetī**ti kathaṃ bhāveti? Āvajjanto bhāveti, jānanto bhāveti…pe… sacchikātabbaṃ sacchikaronto bhāveti, evaṃ bhāveti. **Bahulīkarotī**ti kathaṃ bahulīkaroti? Āvajjanto bahulīkaroti, jānanto bahulīkaroti…pe… sacchikātabbaṃ sacchikaronto bahulīkaroti, evaṃ bahulīkaroti.

Tassa taṃ maggaṃ āsevato bhāvayato bahulīkaroto saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhontīti kathaṃ saññojanā pahīyanti, anusayā byantīhonti? Sotāpattimaggena sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso – imāni tīṇi saññojanāni pahīyanti; diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo – ime dve anusayā byantīhonti. Sakadāgāmimaggena oḷārikaṃ kāmarāgasaññojanaṃ, paṭighasaññojanaṃ – imāni dve saññojanāni pahīyanti; oḷāriko kāmarāgānusayo paṭighānusayo – ime dve anusayā byantīhonti. Anāgāmimaggena anusahagataṃ kāmarāgasaññojanaṃ, paṭighasaññojanaṃ – imāni dve saññojanāni pahīyanti; anusahagato kāmarāgānusayo, paṭighānusayo – ime dve anusayā byantīhonti. Arahattamaggena rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni pañca saññojanāni pahīyanti; mānānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo – ime tayo anusayā byantīhonti. Evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti. Evaṃ samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāveti.

4. Kathaṃ **vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāveti?** Aniccato anupassanaṭṭhena vipassanā, dukkhato anupassanaṭṭhena vipassanā, anattato anupassanaṭṭhena vipassanā. Tattha jātānaṃ dhammānañca vosaggārammaṇatā [vossaggārammaṇatā (syā. ka.)] cittassa ekaggatā avikkhepo. Samādhi iti paṭhamaṃ vipassanā, pacchā samatho. Tena vuccati – ‘‘vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvetī’’ti. **Bhāvetī**ti catasso bhāvanā – āsevanaṭṭhena bhāvanā…pe… **maggo sañjāyatī**ti kathaṃ maggo sañjāyati…pe… evaṃ maggo sañjāyati. Evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

Rūpaṃ aniccato anupassanaṭṭhena vipassanā, rūpaṃ dukkhato anupassanaṭṭhena vipassanā, rūpaṃ anattato anupassanaṭṭhena vipassanā. Tattha jātānaṃ dhammānañca vosaggārammaṇatā cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Iti paṭhamaṃ vipassanā, pacchā samatho. Tena vuccati – ‘‘vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvetī’’ti. **Bhāvetī**ti catasso bhāvanā – āsevanaṭṭhena bhāvanā…pe… **maggo sañjāyatī**ti kathaṃ maggo sañjāyati…pe… evaṃ maggo sañjāyati. Evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

Vedanaṃ…pe… saññaṃ … saṅkhāre… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ aniccato anupassanaṭṭhena vipassanā, jarāmaraṇaṃ dukkhato…pe… anattato anupassanaṭṭhena vipassanā. Tattha jātānaṃ dhammānañca vosaggārammaṇatā cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi. Iti paṭhamaṃ vipassanā, pacchā samatho. Tena vuccati – ‘‘vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvetī’’ti. **Bhāvetī**ti catasso bhāvanā – āsevanaṭṭhena bhāvanā…pe… **maggo sañjāyatī**ti kathaṃ maggo sañjāyati…pe… evaṃ maggo sañjāyati. Evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti. Evaṃ vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāveti.

5. Kathaṃ **samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Soḷasahi ākārehi samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti. Ārammaṇaṭṭhena gocaraṭṭhena pahānaṭṭhena pariccāgaṭṭhena vuṭṭhānaṭṭhena vivaṭṭanaṭṭhena santaṭṭhena paṇītaṭṭhena vimuttaṭṭhena anāsavaṭṭhena taraṇaṭṭhena animittaṭṭhena appaṇihitaṭṭhena suññataṭṭhena ekarasaṭṭhena anativattanaṭṭhena yuganaddhaṭṭhena.

Kathaṃ **ārammaṇaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi nirodhārammaṇo, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhārammaṇā. Iti ārammaṇaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘ārammaṇaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti. **Bhāvetī**ti catasso bhāvanā – āsevanaṭṭhena bhāvanā…pe… **maggo sañjāyatī**ti kathaṃ maggo sañjāyati…pe… evaṃ maggo sañjāyati. Evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti. Evaṃ ārammaṇaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti.

Kathaṃ **gocaraṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi nirodhagocaro, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhagocarā. Iti gocaraṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘gocaraṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **pahānaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi nirodhagocaro, avijjāsahagatakilese ca khandhe ca pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhagocarā. Iti pahānaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘pahānaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **pariccāgaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca pariccajato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi nirodhagocaro, avijjāsahagatakilese ca khandhe ca pariccajato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhagocarā. Iti pariccāgaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘pariccāgaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **vuṭṭhānaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccasahagatakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi nirodhagocaro, avijjāsahagatakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhahato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhagocarā. Iti vuṭṭhānaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘vuṭṭhānaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **vivaṭṭanaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccasahagatakilesehi ca khandhehi ca vivaṭṭato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi nirodhagocaro, avijjāsahagatakilesehi ca khandhehi ca vivaṭṭato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhagocarā. Iti vivaṭṭanaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘vivaṭṭanaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **santaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi santo honti nirodhagocaro, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā santā hoti nirodhagocarā. Iti santaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘santaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **paṇītaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi paṇīto hoti nirodhagocaro, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā paṇītā hoti nirodhagocarā. Iti paṇītaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘paṇītaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **vimuttaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi kāmāsavā vimutto hoti nirodhagocaro, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā avijjāsavā vimuttā hoti nirodhagocarā. Iti rāgavirāgā cetovimutti avijjāvirāgā paññā vimuttaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘vimuttaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **anāsavaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi kāmāsavena anāsavo hoti nirodhagocaro, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā avijjāsavena anāsavā hoti nirodhagocarā. Iti anāsavaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘anāsavaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **taraṇaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca tarato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi nirodhagocaro, avijjāsahagatakilese ca khandhe ca tarato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhagocarā. Iti taraṇaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘taraṇaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **animittaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi sabbanimittehi animitto hoti nirodhagocaro, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā sabbanimittehi animittā hoti nirodhagocarā. Iti animittaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘animittaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **appaṇihitaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi sabbapaṇidhīhi appaṇihito hoti nirodhagocaro, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā sabbapaṇidhīhi appaṇihitā hoti nirodhagocarā. Iti appaṇihitaṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘appaṇihitaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti.

Kathaṃ **suññataṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti?** Uddhaccaṃ pajahato cittassa ekaggatā avikkhepo samādhi sabbābhinivesehi suñño hoti nirodhagocaro, avijjaṃ pajahato anupassanaṭṭhena vipassanā sabbābhinivesehi suññā hoti nirodhagocarā. Iti suññataṭṭhena samathavipassanā ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati – ‘‘suññataṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti. **Bhāvetī**ti catasso bhāvanā – āsevanaṭṭhena bhāvanā…pe… **maggo sañjāyatī**ti kathaṃ maggo sañjāyati…pe… evaṃ maggo sañjāyati. Evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti. Evaṃ suññataṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti. Imehi soḷasahi ākārehi samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti, evaṃ samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti.

Suttantaniddeso.

2. Dhammuddhaccavāraniddeso

6. Kathaṃ **dhammuddhaccaviggahitaṃ mānasaṃ hoti?** Aniccato manasikaroto obhāso uppajjati, obhāso dhammoti obhāsaṃ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccaṃ. Tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, dukkhato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tena vuccati – ‘‘dhammuddhaccaviggahitamānaso hoti so samayo, yaṃ taṃ cittaṃ ajjhattameva santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. **Tassa maggo sañjāyatī’’**ti kathaṃ maggo sañjāyati…pe… evaṃ maggo sañjāyati, evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

Aniccato manasikaroto ñāṇaṃ uppajjati, pīti uppajjati, passaddhi uppajjati, sukhaṃ uppajjati, adhimokkho uppajjati, paggaho uppajjati, upaṭṭhānaṃ uppajjati, upekkhā uppajjati, nikanti uppajjati, ‘nikanti dhammo’ti nikantiṃ āvajjati. Tato vikkhepo uddhaccaṃ. Tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, dukkhato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tena vuccati – ‘‘dhammuddhaccaviggahitamānaso hoti so samayo, yaṃ taṃ cittaṃ ajjhattameva santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. **Tassa maggo sañjāyatī**’’ti. Kathaṃ maggo sañjāyati…pe… evaṃ maggo sañjāyati, evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti.

Dukkhato manasikaroto…pe… anattato manasikaroto obhāso uppajjati…pe… ñāṇaṃ uppajjati, pīti uppajjati, passaddhi uppajjati, sukhaṃ uppajjati, adhimokkho uppajjati, paggaho uppajjati, upaṭṭhānaṃ uppajjati, upekkhā uppajjati, nikanti uppajjati, ‘nikanti dhammo’ti nikantiṃ āvajjati. Tato vikkhepo uddhaccaṃ. Tena uddhaccena viggahitamānaso anattato upaṭṭhānaṃ, aniccato upaṭṭhānaṃ, dukkhato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tena vuccati – ‘‘dhammuddhaccaviggahitamānaso…pe… evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti’’.

Rūpaṃ aniccato manasikaroto…pe… rūpaṃ dukkhato manasikaroto… rūpaṃ anattato manasikaroto… vedanaṃ…pe… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ… cakkhuṃ…pe… jarāmaraṇaṃ aniccato manasikaroto…pe… jarāmaraṇaṃ dukkhato manasikaroto, jarāmaraṇaṃ anattato manasikaroto obhāso uppajjati…pe… ñāṇaṃ uppajjati, pīti uppajjati, passaddhi uppajjati, sukhaṃ uppajjati, adhimokkho uppajjati, paggaho uppajjati, upaṭṭhānaṃ uppajjati, upekkhā uppajjati, nikanti uppajjati, ‘nikanti dhammo’ti nikantiṃ āvajjati. Tato vikkhepo uddhaccaṃ. Tena uddhaccena viggahitamānaso. Jarāmaraṇaṃ anattato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Jarāmaraṇaṃ aniccato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, jarāmaraṇaṃ dukkhato upaṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Tena vuccati – ‘‘dhammuddhaccaviggahitamānaso hoti. So samayo, yaṃ taṃ cittaṃ ajjhattameva santiṭṭhati sannisīdati ekodi hoti samādhiyati. Tassa maggo sañjāyatī’’ti. Kathaṃ maggo sañjāyati…pe… evaṃ maggo sañjāyati. Evaṃ saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhonti. Evaṃ dhammuddhaccaviggahitaṃ mānasaṃ hoti.

7. Obhāse ceva ñāṇe ca, pītiyā ca vikampati;
Passaddhiyā sukhe ceva, yehi cittaṃ pavedhati.

Adhimokkhe ca paggāhe, upaṭṭhāne ca kampati;
Upekkhāvajjanāya ceva, upekkhāya ca nikantiyā.

Imāni dasa ṭhānāni, paññā yassa pariccitā;
Dhammuddhaccakusalo hoti, na ca sammoha gacchati.

Vikkhipati ceva kilissati ca, cavati cittabhāvanā;

Vikkhipati na kilissati, bhāvanā parihāyati.

Vikkhipati na kilissati, bhāvanā na parihāyati;
Na ca vikkhipate cittaṃ na kilissati, na cavati cittabhāvanā.

Imehi catūhi ṭhānehi cittassa saṅkhepavikkhepaviggahitaṃ [saṅkhepaṃ vikkhepaṃ viggahitaṃ (syā.)] dasa ṭhāne sampajānātīti.

Yuganaddhakathā niṭṭhitā.

2. Saccakathā

8. Purimanidānaṃ. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave [saṃ. ni. 5.1090], tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? ‘Idaṃ dukkha’nti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ; ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ. Imāni kho, bhikkhave, cattāri tathāni avitathāni anaññathāni’’.

1. Paṭhamasuttantaniddeso

Kathaṃ dukkhaṃ tathaṭṭhena saccaṃ? Cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Dukkhassa pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, vipariṇāmaṭṭho – ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Evaṃ dukkhaṃ tathaṭṭhena saccaṃ.

Kathaṃ samudayo tathaṭṭhena saccaṃ? Cattāro samudayassa samudayaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Samudayassa āyūhanaṭṭho, nidānaṭṭho, saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho – ime cattāro samudayassa samudayaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Evaṃ samudayo tathaṭṭhena saccaṃ.

Kathaṃ nirodho tathaṭṭhena saccaṃ? Cattāro nirodhassa nirodhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Nirodhassa nissaraṇaṭṭho, vivekaṭṭho, asaṅkhataṭṭho, amataṭṭho – ime cattāro nirodhassa nirodhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Evaṃ nirodho tathaṭṭhena saccaṃ.

Kathaṃ maggo tathaṭṭhena saccaṃ? Cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Maggassa niyyānaṭṭho, hetuṭṭho, dassanaṭṭho, ādhipateyyaṭṭho – ime cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Evaṃ maggo tathaṭṭhena saccaṃ.

9. Katihākārehi cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Catūhākārehi cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Tathaṭṭhena, anattaṭṭhena, saccaṭṭhena, paṭivedhaṭṭhena – imehi catūhākārehi cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Kathaṃ tathaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Catūhākārehi tathaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Dukkhassa dukkhaṭṭho tathaṭṭho, samudayassa samudayaṭṭho tathaṭṭho, nirodhassa nirodhaṭṭho tathaṭṭho, maggassa maggaṭṭho tathaṭṭho – imehi catūhākārehi tathaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Kathaṃ anattaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Catūhākārehi anattaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Dukkhassa dukkhaṭṭho anattaṭṭho, samudayassa samudayaṭṭho anattaṭṭho, nirodhassa nirodhaṭṭho anattaṭṭho, maggassa maggaṭṭho anattaṭṭho – imehi catūhākārehi anattaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Kathaṃ saccaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Catūhākārehi saccaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Dukkhassa dukkhaṭṭho saccaṭṭho, samudayassa samudayaṭṭho saccaṭṭho, nirodhassa nirodhaṭṭho saccaṭṭho, maggassa maggaṭṭho saccaṭṭho – imehi catūhākārehi saccaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Kathaṃ paṭivedhaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Catūhākārehi paṭivedhaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Dukkhassa dukkhaṭṭho paṭivedhaṭṭho, samudayassa samudayaṭṭho paṭivedhaṭṭho nirodhassa nirodhaṭṭho paṭivedhaṭṭho, maggassa maggaṭṭho paṭivedhaṭṭho – imehi catūhākārehi paṭivedhaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

10. Katihākārehi cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Yaṃ aniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ taṃ aniccaṃ, yaṃ aniccañca dukkhañca taṃ anattā. Yaṃ aniccañca dukkhañca anattā ca taṃ tathaṃ. Yaṃ aniccaṃ ca dukkhañca anattā ca tathañca taṃ saccaṃ. Yaṃ aniccañca dukkhañca anattā ca tathañca saccañca taṃ ekasaṅgahitaṃ. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Katihākārehi cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Navahākārehi cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Tathaṭṭhena, anattaṭṭhena, saccaṭṭhena, paṭivedhaṭṭhena, abhiññaṭṭhena, pariññaṭṭhena, pahānaṭṭhena, bhāvanaṭṭhena, sacchikiriyaṭṭhena – imehi navahākārehi cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Kathaṃ tathaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Navahākārehi tathaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Dukkhassa dukkhaṭṭho tathaṭṭho, samudayassa samudayaṭṭho tathaṭṭho, nirodhassa nirodhaṭṭho tathaṭṭho, maggassa maggaṭṭho tathaṭṭho, abhiññāya abhiññaṭṭho tathaṭṭho, pariññāya pariññaṭṭho tathaṭṭho, pahānassa pahānaṭṭho tathaṭṭho, bhāvanāya bhāvanaṭṭho tathaṭṭho, sacchikiriyāya sacchikiriyaṭṭho tathaṭṭho – imehi navahākārehi tathaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Kathaṃ anattaṭṭhena… saccaṭṭhena… paṭivedhaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Navahākārehi paṭivedhaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Dukkhassa dukkhaṭṭho paṭivedhaṭṭho, samudayassa samudayaṭṭho paṭivedhaṭṭho, nirodhassa nirodhaṭṭho paṭivedhaṭṭho, maggassa maggaṭṭho paṭivedhaṭṭho, abhiññāya abhiññaṭṭho paṭivedhaṭṭho, pariññāya pariññaṭṭho paṭivedhaṭṭho, pahānassa pahānaṭṭho paṭivedhaṭṭho, bhāvanāya bhāvanaṭṭho paṭivedhaṭṭho, sacchikiriyāya sacchikiriyaṭṭho paṭivedhaṭṭho – imehi navahākārehi paṭivedhaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

11. Katihākārehi cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Dvādasahi ākārehi cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Tathaṭṭhena, anattaṭṭhena, saccaṭṭhena, paṭivedhaṭṭhena, abhijānanaṭṭhena, parijānanaṭṭhena, dhammaṭṭhena, tathaṭṭhena, ñātaṭṭhena, sacchikiriyaṭṭhena, phassanaṭṭhena, abhisamayaṭṭhena – imehi dvādasahi ākārehi cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Kathaṃ tathaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Soḷasahi ākārehi tathaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Dukkhassa pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, vipariṇāmaṭṭho, tathaṭṭho; samudayassa āyūhanaṭṭho, nidānaṭṭho, saṃyogaṭṭho, palibodhaṭṭho tathaṭṭho; nirodhassa nissaraṇaṭṭho, vivekaṭṭho, asaṅkhataṭṭho, amataṭṭho tathaṭṭho; maggassa niyyānaṭṭho, hetuṭṭho, dassanaṭṭho, ādhipateyyaṭṭho tathaṭṭho – imehi soḷasahi ākārehi tathaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

Kathaṃ anattaṭṭhena…pe… saccaṭṭhena… paṭivedhaṭṭhena… abhijānanaṭṭhena… parijānanaṭṭhena… dhammaṭṭhena… tathaṭṭhena… ñātaṭṭhena… sacchikiriyaṭṭhena… phassanaṭṭhena… abhisamayaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni? Soḷasahi ākārehi abhisamayaṭṭhena cattāri saccāni ekappaṭivedhāni. Dukkhassa pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, vipariṇāmaṭṭho, abhisamayaṭṭho; samudayassa āyūhanaṭṭho, nidānaṭṭho, saṃyogaṭṭho, palibodhaṭṭho, abhisamayaṭṭho; nirodhassa nissaraṇaṭṭho, vivekaṭṭho, asaṅkhataṭṭho, amataṭṭho, abhisamayaṭṭho; maggassa niyyānaṭṭho, hetuṭṭho, dassanaṭṭho, ādhipateyyaṭṭho, abhisamayaṭṭho – imehi soḷasahi ākārehi abhisamayaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ taṃ ekattaṃ. Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatīti – cattāri saccāni ekappaṭivedhāni.

12. Saccānaṃ kati lakkhaṇāni? Saccānaṃ dve lakkhaṇāni. Saṅkhatalakkhaṇañca, asaṅkhatalakkhaṇañca – saccānaṃ imāni dve lakkhaṇāni.

Saccānaṃ kati lakkhaṇāni? Saccānaṃ cha lakkhaṇāni. Saṅkhatānaṃ saccānaṃ uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitānaṃ aññathattaṃ paññāyati asaṅkhatassa saccassa na uppādo paññāyati, na vayo paññāyati, na ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati – saccānaṃ imāni cha lakkhaṇāni.

Saccānaṃ kati lakkhaṇāni? Saccānaṃ dvādasa lakkhaṇāni. Dukkhasaccassa uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati; samudayasaccassa uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati; maggasaccassa uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati; nirodhasaccassa na uppādo paññāyati, na vayo paññāyati, na ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati – saccānaṃ imāni dvādasa lakkhaṇāni.

Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalā, kati akusalā, kati abyākatā? Samudayasaccaṃ akusalaṃ, maggasaccaṃ kusalaṃ, nirodhasaccaṃ abyākataṃ. Dukkhasaccaṃ siyā kusalaṃ, siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ.

Siyā tīṇi saccāni ekasaccena saṅgahitāni, ekasaccaṃ tīhi saccehi saṅgahitaṃ? Vatthuvasena pariyāyena siyāti. Kathañca siyā? Yaṃ dukkhasaccaṃ akusalaṃ, samudayasaccaṃ akusalaṃ – evaṃ akusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitāni, ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahitaṃ. Yaṃ dukkhasaccaṃ kusalaṃ, maggasaccaṃ kusalaṃ – evaṃ kusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitāni, ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahitaṃ. Yaṃ dukkhasaccaṃ abyākataṃ, nirodhasaccaṃ abyākataṃ – evaṃ abyākataṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitāni, ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahitaṃ. Evaṃ siyā tīṇi saccāni ekasaccena saṅgahitāni, ekasaccaṃ tīhi saccehi saṅgahitaṃ vatthuvasena pariyāyenāti.

2. Dutiyasuttantapāḷi

13. ‘‘Pubbe me, bhikkhave [saṃ. ni. 3.26], sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘ko nu kho rūpassa assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ; ko vedanāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ; ko saññāya assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ; ko saṅkhārānaṃ assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇaṃ; ko viññāṇassa assādo, ko ādīnavo, kiṃ nissaraṇa’nti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘yaṃ kho rūpaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ – ayaṃ rūpassa assādo. Yaṃ rūpaṃ aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ – ayaṃ rūpassa ādīnavo. Yo rūpasmiṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ – idaṃ rūpassa nissaraṇaṃ. Yaṃ vedanaṃ paṭicca…pe… yaṃ saññaṃ paṭicca… yaṃ saṅkhāre paṭicca… yaṃ viññāṇaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ – ayaṃ viññāṇassa assādo. Yaṃ viññāṇaṃ aniccaṃ taṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ – ayaṃ viññāṇassa ādīnavo. Yo viññāṇasmiṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ – idaṃ viññāṇassa nissaraṇaṃ’’.

‘‘Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ evaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ [abhisambuddho paccaññāsiṃ (syā.) saṃ. ni. 3.26 passitabbā] yato ca khvāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ evaṃ assādañca assādato ādīnavañca ādīnavato nissaraṇañca nissaraṇato yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, ‘sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti [cetovimutti (syā. ka.) saṃ. ni. 3.27 passitabbā]. Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti.

3. Dutiyasuttantaniddeso

14. Yaṃ rūpaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ rūpassa assādoti – pahānappaṭivedho samudayasaccaṃ. Yaṃ rūpaṃ aniccaṃ taṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ rūpassa ādīnavoti – pariññāpaṭivedho dukkhasaccaṃ. Yo rūpasmiṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ rūpassa nissaraṇanti – sacchikiriyāpaṭivedho nirodhasaccaṃ. Yā imesu tīsu ṭhānesu diṭṭhi saṅkappo vācā kammanto ājīvo vāyāmo sati samādhi – bhāvanāpaṭivedho maggasaccaṃ.

Yaṃ vedanaṃ paṭicca…pe… yaṃ saññaṃ paṭicca… yaṃ saṅkhāre paṭicca… yaṃ viññāṇaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ viññāṇassa assādoti – pahānappaṭivedho samudayasaccaṃ. Yaṃ viññāṇaṃ aniccaṃ taṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ viññāṇassa ādīnavoti – pariññāpaṭivedho dukkhasaccaṃ. Yo viññāṇasmiṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ, idaṃ viññāṇassa nissaraṇanti – sacchikiriyāpaṭivedho nirodhasaccaṃ. Yā imesu tīsu ṭhānesu diṭṭhi saṅkappo vācā kammanto ājīvo vāyāmo sati samādhi – bhāvanāpaṭivedho maggasaccaṃ.

15. **Sacca**nti katihākārehi saccaṃ? Esanaṭṭhena, pariggahaṭṭhena, paṭivedhaṭṭhena. Kathaṃ esanaṭṭhena saccaṃ? Jarāmaraṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavanti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Jarāmaraṇaṃ jātinidānaṃ, jātisamudayaṃ, jātijātikaṃ, jātippabhavanti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Jarāmaraṇañca pajānāti, jarāmaraṇasamudayañca pajānāti, jarāmaraṇanirodhañca pajānāti, jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Jāti kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavāti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Jāti bhavanidānā, bhavasamudayā, bhavajātikā, bhavappabhavāti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Jātiñca pajānāti, jātisamudayañca pajānāti, jātinirodhañca pajānāti, jātinirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Bhavo kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavoti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Bhavo upādānanidāno, upādānasamudayo, upādānajātiko, upādānappabhavoti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Bhavaṃ ca pajānāti, bhavasamudayañca pajānāti, bhavanirodhañca pajānāti, bhavanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Upādānaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavanti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Upādānaṃ taṇhānidānaṃ, taṇhāsamudayaṃ, taṇhājātikaṃ, taṇhāpabhavanti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Upādānañca pajānāti, upādānasamudayañca pajānāti, upādānanirodhañca pajānāti upādānanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Taṇhā kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavāti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Taṇhā vedanānidānā, vedanāsamudayā, vedanājātikā, vedanāpabhavāti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Taṇhañca pajānāti, taṇhāsamudayañca pajānāti, taṇhānirodhañca pajānāti, taṇhānirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Vedanā kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavāti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Vedanā phassanidānā, phassasamudayā, phassajātikā, phassappabhavāti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Vedanañca pajānāti, vedanāsamudayañca pajānāti, vedanānirodhañca pajānāti, vedanānirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Phasso kiṃnidāno, kiṃsamudayo, kiṃjātiko, kiṃpabhavoti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Phasso saḷāyatananidāno, saḷāyatanasamudayo, saḷāyatanajātiko, saḷāyatanappabhavoti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Phassañca pajānāti, phassasamudayañca pajānāti, phassanirodhañca pajānāti, phassanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Saḷāyatanaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavanti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Saḷāyatanaṃ nāmarūpanidānaṃ, nāmarūpasamudayaṃ, nāmarūpajātikaṃ, nāmarūpappabhavanti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Saḷāyatanañca pajānāti, saḷāyatanasamudayañca pajānāti, saḷāyatananirodhañca pajānāti, saḷāyatananirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Nāmarūpaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavanti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Nāmarūpaṃ viññāṇanidānaṃ, viññāṇasamudayaṃ, viññāṇajātikaṃ, viññāṇappabhavanti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Nāmarūpañca pajānāti, nāmarūpasamudayañca pajānāti, nāmarūpanirodhañca pajānāti, nāmarūpanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Viññāṇaṃ kiṃnidānaṃ, kiṃsamudayaṃ, kiṃjātikaṃ, kiṃpabhavanti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Viññāṇaṃ saṅkhāranidānaṃ, saṅkhārasamudayaṃ, saṅkhārajātikaṃ, saṅkhārappabhavanti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Viññāṇañca pajānāti, viññāṇasamudayañca pajānāti, viññāṇanirodhañca pajānāti, viññāṇanirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

Saṅkhārā kiṃnidānā, kiṃsamudayā, kiṃjātikā, kiṃpabhavāti – evaṃ esanaṭṭhena saccaṃ. Saṅkhārā avijjānidānā, avijjāsamudayā, avijjājātikā, avijjāpabhavāti – evaṃ pariggahaṭṭhena saccaṃ. Saṅkhāre ca pajānāti, saṅkhārasamudayañca pajānāti, saṅkhāranirodhañca pajānāti, saṅkhāranirodhagāminiṃ paṭipadañca pajānāti – evaṃ paṭivedhaṭṭhena saccaṃ.

16. Jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Jāti dukkhasaccaṃ, bhavo samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Bhavo dukkhasaccaṃ, upādānaṃ samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Upādānaṃ dukkhasaccaṃ, taṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Taṇhā dukkhasaccaṃ, vedanā samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Vedanā dukkhasaccaṃ, phasso samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Phasso dukkhasaccaṃ, saḷāyatanaṃ samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Saḷāyatanaṃ dukkhasaccaṃ, nāmarūpaṃ samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Nāmarūpaṃ dukkhasaccaṃ, viññāṇaṃ samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Viññāṇaṃ dukkhasaccaṃ, saṅkhārā samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Saṅkhārā dukkhasaccaṃ, avijjā samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ.

Jarāmaraṇaṃ siyā dukkhasaccaṃ, siyā samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccaṃ. Jāti siyā dukkhasaccaṃ, siyā samudayasaccaṃ…pe… bhavo siyā dukkhasaccaṃ, siyā samudayasaccaṃ, ubhinnampi nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā maggasaccanti.

Bhāṇavāro.

Saccakathā niṭṭhitā.

3. Bojjhaṅgakathā

17. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Sattime, bhikkhave [saṃ. ni. 5.200], bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo, dhammavicayasambojjhaṅgo, vīriyasambojjhaṅgo, pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgo, samādhisambojjhaṅgo, upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā’’.

Bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya saṃvattantīti – bojjhaṅgā. Bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anubujjhantīti – bojjhaṅgā. Paṭibujjhantīti – bojjhaṅgā. Sambujjhantīti – bojjhaṅgā.

Bujjhanaṭṭhena bojjhaṅgā, anubujjhanaṭṭhena bojjhaṅgā, paṭibujjhanaṭṭhena bojjhaṅgā, sambujjhanaṭṭhena bojjhaṅgā.

Bodhentīti – bojjhaṅgā. Anubodhentīti – bojjhaṅgā. Paṭibodhentīti – bojjhaṅgā. Sambodhentīti – bojjhaṅgā.

Bodhanaṭṭhena bojjhaṅgā, anubodhanaṭṭhena bojjhaṅgā, paṭibodhanaṭṭhena bojjhaṅgā, sambodhanaṭṭhena bojjhaṅgā.

Bodhipakkhiyaṭṭhena bojjhaṅgā, anubodhipakkhiyaṭṭhena bojjhaṅgā, paṭibodhipakkhiyaṭṭhena bojjhaṅgā, sambodhipakkhiyaṭṭhena bojjhaṅgā.

Buddhilabhanaṭṭhena bojjhaṅgā, buddhipaṭilabhanaṭṭhena bojjhaṅgā, buddhiropanaṭṭhena bojjhaṅgā, buddhiabhiropanaṭṭhena bojjhaṅgā, buddhipāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, buddhisampāpanaṭṭhena bojjhaṅgā.

Mūlamūlakādidasakaṃ

18. Mūlaṭṭhena bojjhaṅgā, mūlacariyaṭṭhena bojjhaṅgā, mūlapariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, mūlaparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, mūlaparipūraṇaṭṭhena [mūlaparipūraṭṭhena (syā. ka.) evamuparipi] bojjhaṅgā, mūlaparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, mūlapaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, mūlapaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, mūlapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, mūlapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Hetuṭṭhena bojjhaṅgā, hetucariyaṭṭhena bojjhaṅgā, hetupariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, hetuparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, hetuparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, hetuparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, hetupaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, hetupaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, hetupaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, hetupaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Paccayaṭṭhena bojjhaṅgā, paccayacariyaṭṭhena bojjhaṅgā, paccayapariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, paccayaparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, paccayaparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, paccayaparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, paccayapaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, paccayapaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, paccayapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, paccayapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Visuddhaṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhicariyaṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhipariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhiparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhiparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhiparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhipaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhipaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhipaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, visuddhipaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Anavajjaṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjacariyaṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjapariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjaparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjaparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjaparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjapaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjapaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, anavajjapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Nekkhammaṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammacariyaṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammapariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammaparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammaparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammaparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammapaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammapaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, nekkhammapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Vimuttaṭṭhena bojjhaṅgā, vimutticariyaṭṭhena bojjhaṅgā, vimuttipariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, vimuttiparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, vimuttiparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, vimuttiparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, vimuttipaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, vimuttipaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, vimuttipaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, vimuttipaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Anāsavaṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavacariyaṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavapariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavaparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavaparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavaparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavapaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavapaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, anāsavapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Vivekaṭṭhena bojjhaṅgā, vivekacariyaṭṭhena bojjhaṅgā, vivekapariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, vivekaparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, vivekaparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, vivekaparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, vivekapaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, vivekapaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, vivekapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, vivekapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

Vosaggaṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggacariyaṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggapariggahaṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggaparivāraṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggaparipūraṇaṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggaparipākaṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggapaṭisambhidaṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggapaṭisambhidāpāpanaṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhena bojjhaṅgā, vosaggapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampi bojjhaṅgā.

19. Mūlaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Hetuṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paccayaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Visuddhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anavajjaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Nekkhammaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vimuttaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anāsavaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vivekaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vosaggaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Mūlacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Hetucariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Paccayacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Visuddhicariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anavajjacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Nekkhammacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vimutticariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anāsavacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vivekacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vosaggacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Mūlapariggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… vosaggapariggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Mūlaparivāraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… vosaggaparivāraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Mūlaparipūraṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… vosaggaparipūraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Mūlaparipākaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… vosaggaparipākaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Mūlapaṭisambhidaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… vosaggapaṭisambhidaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Mūlapaṭisambhidāpāpanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… vosaggapaṭisambhidāpāpanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Mūlapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… vosaggapaṭisambhidāya vasībhāvaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe….

Pariggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Parivāraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paripūraṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekaggaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Avikkhepaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Avisāraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anāvilaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Aniñjanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekattupaṭṭhānavasena cittassa ṭhitaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ārammaṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Gocaraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Pahānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Pariccāgaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vuṭṭhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vivaṭṭanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Santaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paṇītaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vimuttaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anāsavaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Taraṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Animittaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Appaṇihitaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Suññataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekarasaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anativattanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Yuganaddhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Niyyānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Hetuṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dassanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ādhipateyyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Samathassa avikkhepaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vipassanāya anupassanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Samathavipassanānaṃ ekarasaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Yuganaddhassa anativattanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Sikkhāya samādānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ārammaṇassa gocaraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Līnassa cittassa paggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Uddhatassa cittassa niggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ubhovisuddhānaṃ ajjhupekkhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Visesādhigamaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Uttari paṭivedhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Saccābhisamayaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Nirodhe patiṭṭhāpakaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Saddhindriyassa adhimokkhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… paññindriyassa dassanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Saddhābalassa assaddhiye akampiyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… paññābalassa avijjāya akampiyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Sammādiṭṭhiyā dassanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… sammāsamādhissa avikkhepaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Indriyānaṃ ādhipateyyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Balānaṃ akampiyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Niyyānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Maggassa hetuṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Sammappadhānānaṃ padahanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Iddhipādānaṃ ijjhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Saccānaṃ tathaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Payogānaṃṃṃṃṃ paṭippassaddhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Phalānaṃ sacchikiriyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Vitakkassa abhiniropanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vicārassa upavicāraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Pītiyā pharaṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Sukhassa abhisandanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa ekaggaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Āvajjanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vijānanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Pajānanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Sañjānanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekodaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Abhiññāya ñātaṭṭhaṃ [abhiññeyyatthaṃ (syā.)] bujjhantīti – bojjhaṅgā. Pariññāya tīraṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Pahānassa pariccāgaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Bhāvanāya ekarasaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Sacchikiriyāya phassanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Khandhānaṃ khandhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dhātūnaṃ dhātuṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Saṅkhatānaṃ saṅkhataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Asaṅkhatassa asaṅkhataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Cittaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittānantariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa vuṭṭhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa vivaṭṭanaṭṭhaṃ [vivajjanaṭṭhaṃ (syā.)] bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa hetuṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa paccayaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa vatthuṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa bhūmaṭṭhaṃ [bhummaṭṭhaṃ (syā.) paṭi. ma. 1.14 passitabbā] bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa ārammaṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa gocaraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa cariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa gataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa abhinīhāraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa niyyānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Cittassa nissaraṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Ekatte āvajjanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte vijānanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte pajānanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte sañjānanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte ekodaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. ( ) [(ekatte upanibandhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā) (sabbattha)]. Ekatte pakkhandanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte pasīdanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte santiṭṭhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte vimuccanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte etaṃ santanti passanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte yānīkataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte vatthukataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte anuṭṭhitaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte paricitaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte susamāraddhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte pariggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte parivāraṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte paripūraṇaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte samodhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte adhiṭṭhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte āsevanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte bhāvanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte bahulīkammaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte susamuggataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte suvimuttaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte bujjhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte anubujjhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte paṭibujjhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte sambujjhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte bodhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte anubodhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte paṭibodhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte sambujjhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte bodhipakkhiyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte anubodhipakkhiyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte paṭibodhipakkhiyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte sambodhipakkhiyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte jotanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte ujjotanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte anujotanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte paṭijotanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ekatte sañjotanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Patāpanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Virocanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Kilesānaṃ santāpanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Amalaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vimalaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Nimmalaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Samaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Samayaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vivekaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vivekacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Virāgaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Virāgacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Nirodhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Nirodhacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vosaggaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Vosaggacariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vimuttaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vimutticariyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Chandaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa mūlaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa pādaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa padhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa ijjhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa adhimokkhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa paggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa upaṭṭhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa avikkhepaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Chandassa dassanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Vīriyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… cittaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… vīmaṃsaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya mūlaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya pādaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya padhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya ijjhanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya adhimokkhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya paggahaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya upaṭṭhānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya avikkhepaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vīmaṃsāya dassanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Dukkhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dukkhassa pīḷanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dukkhassa saṅkhataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dukkhassa santāpaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dukkhassa vipariṇāmaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Samudayaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Samudayassa āyūhanaṭṭhaṃ nidānaṭṭhaṃ saññogaṭṭhaṃ palibodhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Nirodhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Nirodhassa nissaraṇaṭṭhaṃ vivekaṭṭhaṃ asaṅkhataṭṭhaṃ amataṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Maggaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Maggassa niyyānaṭṭhaṃ hetuṭṭhaṃ dassanaṭṭhaṃ ādhipateyyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Tathaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anattaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Saccaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paṭivedhaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Abhijānanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Parijānanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dhammaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dhātuṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ñātaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Sacchikiriyaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Phassanaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Abhisamayaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Nekkhammaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Abyāpādaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ālokasaññaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Avikkhepaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dhammavavatthānaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ñāṇaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Pāmojjaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paṭhamaṃ jhānaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… arahattamaggaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Arahattaphalasamāpattiṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… dassanaṭṭhena paññindriyaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Assaddhiye akampiyaṭṭhena saddhābalaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… avijjāya akampiyaṭṭhena paññābalaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Upaṭṭhānaṭṭhena satisambojjhaṅgaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… paṭisaṅkhānaṭṭhena upekkhāsambojjhaṅgaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Dassanaṭṭhena sammādiṭṭhiṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhiṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ādhipateyyaṭṭhena indriyaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Akampiyaṭṭhena balaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Niyyānaṭṭhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Hetuṭṭhena maggaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Padahanaṭṭhena sammappadhānaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Ijjhanaṭṭhena iddhipādaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Tathaṭṭhena saccaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Avikkhepaṭṭhena samathaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anupassanaṭṭhe vipassanaṃ …pe… ekarasaṭṭhena samathavipassanaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Anativattanaṭṭhena yuganaddhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhiṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Avikkhepaṭṭhena cittavisuddhiṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhiṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Muttaṭṭhena vimokkhaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paṭivedhaṭṭhena vijjaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Pariccāgaṭṭhena vimuttiṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ bujjhantīti – bojjhaṅgā.

Chandaṃ mūlaṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā. Manasikāraṃ samuṭṭhānaṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā. Phassaṃ samodhānaṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vedanaṃ samosaraṇaṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā. Samādhiṃ pamukhaṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā. Satiṃ ādhipateyyaṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā. Paññaṃ tatuttaraṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā. Vimuttiṃ sāraṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā. Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena bujjhantīti – bojjhaṅgā.

20. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhavo’’ti [āvusoti (syā.) saṃ. ni. 5.185 passitabbā]. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Sattime, āvuso, bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo, dhammavicayasambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, āvuso, satta bojjhaṅgā. Imesaṃ khvāhaṃ, āvuso, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena pubbaṇhasamayaṃ viharāmi. Yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi majjhanhikasamayaṃ…pe… sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena sāyanhasamayaṃ viharāmi. Satisambojjhaṅgo iti ce me, ‘āvuso, hoti, appamāṇo’ti me hoti, ‘susamāraddho’ti me hoti. Tiṭṭhantañca naṃ [tiṭṭhantaṃ caraṃ (syā.) saṃ. ni. 5.185 passitabbā] ‘tiṭṭhatī’ti pajānāmi. Sacepi me cavati, ‘idappaccayā me cavatī’ti pajānāmi. Dhammavicayasambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo iti ce me, āvuso, hoti, ‘appamāṇo’ti me hoti, ‘susamāraddho’ti me hoti. Tiṭṭhantañca naṃ ‘tiṭṭhatī’ti pajānāmi. Sacepi me cavati, ‘idappaccayā me cavatī’ti pajānāmi.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, rañño vā rājamahāmattassa vā nānārattānaṃ dussānaṃ dussakaraṇḍako pūro assa. So yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya pubbaṇhasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ pubbaṇhasamayaṃ pārupeyya. Yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya majjhanhikasamayaṃ…pe… sāyanhasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ sāyanhasamayaṃ pārupeyya. Evameva khvāhaṃ, āvuso, imesaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena pubbaṇhasamayaṃ viharāmi. Yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi majjhanhikasamayaṃ…pe… sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena sāyanhasamayaṃ viharāmi. Satisambojjhaṅgo iti ce me, āvuso, hoti, ‘appamāṇo’ti me hoti, ‘susamāraddho’ti me hoti. Tiṭṭhantañca naṃ ‘tiṭṭhatī’ti pajānāmi. Sacepi me cavati, ‘idappaccayā me cavatī’ti pajānāmi…pe… upekkhāsambojjhaṅgo iti ce me, āvuso, hoti, ‘appamāṇo’ti me hoti, ‘susamāraddho’ti me hoti. Tiṭṭhantañca naṃ ‘tiṭṭhatī’ti pajānāmi. Sacepi me cavati, ‘idappaccayā me cavatī’ti pajānāmi’’.

Suttantaniddeso

21. Kathaṃ **satisambojjhaṅgo iti ce me hotī**ti bojjhaṅgo? Yāvatā nirodhūpaṭṭhāti tāvatā satisambojjhaṅgo. Iti ce me hotīti bojjhaṅgo. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato yāvatā acci tāvatā vaṇṇo, yāvatā vaṇṇo tāvatā acci. Evameva yāvatā nirodhūpaṭṭhāti tāvatā satisambojjhaṅgo. Iti ce me hotīti bojjhaṅgo.

Kathaṃ **appamāṇo iti ce me hotī**ti bojjhaṅgo? Pamāṇabaddhā [pamāṇavantā (syā.), aṭṭhakathā oloketabbā] kilesā, sabbe ca pariyuṭṭhānā, ye ca saṅkhārā ponobhavikā appamāṇo nirodho acalaṭṭhena asaṅkhataṭṭhena. Yāvatā nirodhūpaṭṭhāti tāvatā appamāṇo. Iti ce me hotīti bojjhaṅgo.

Kathaṃ **susamāraddho iti ce me hotī**ti – bojjhaṅgo? Visamā kilesā, sabbe ca pariyuṭṭhānā, ye ca saṅkhārā ponobhavikā, samadhammo nirodho santaṭṭhena paṇītaṭṭhena. Yāvatā nirodhūpaṭṭhāti tāvatā susamāraddho iti ce me hotīti bojjhaṅgo.

Kathaṃ **‘‘tiṭṭhantañca naṃ tiṭṭhatī’’ti pajānāmi; sacepi cavati ‘‘idappaccayā cavatī’’ti pajānāmi?** Katihākārehi satisambojjhaṅgo tiṭṭhati? Katihākārehi satisambojjhaṅgo cavati? Aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo tiṭṭhati. Aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo cavati.

Katamehi **aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo tiṭṭhati?** Anuppādaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, uppādaṃ anāvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, appavattaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, pavattaṃ anāvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, animittaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, nimittaṃ anāvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, nirodhaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati, saṅkhāre anāvajjitattā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati – imehi aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo tiṭṭhati.

Katamehi **aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo cavati?** Uppādaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo cavati, anuppādaṃ anāvajjitattā satisambojjhaṅgo cavati, pavattaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo cavati, appavattaṃ anāvajjitattā satisambojjhaṅgo cavati, nimittaṃ āvajjitattā satisambojjhaṅgo cavati, animittaṃ anāvajjitattā satisambojjhaṅgo cavati, saṅkhāre āvajjitattā satisambojjhaṅgo cavati, nirodhaṃ anāvajjitattā satisambojjhaṅgo cavati – imehi aṭṭhahākārehi satisambojjhaṅgo cavati. Evaṃ ‘‘tiṭṭhantañca naṃ tiṭṭhatī’’ti pajānāmi. Sacepi cavati, ‘‘idappaccayā me cavatī’’ti pajānāmi…pe….

Kathaṃ **upekkhāsambojjhaṅgo iti ce me hotī**ti bojjhaṅgo? Yāvatā nirodhūpaṭṭhāti tāvatā upekkhāsambojjhaṅgo iti ce me hotīti bojjhaṅgo. Seyyathāpi telappadīpassa jhāyato yāvatā acci tāvatā vaṇṇo, yāvatā vaṇṇo tāvatā acci. Evameva yāvatā nirodhūpaṭṭhāti tāvatā upekkhāsambojjhaṅgo iti ce hotīti bojjhaṅgo.

Kathaṃ **appamāṇo iti ce hotī**ti bojjhaṅgo? Pamāṇabaddhā kilesā, sabbe ca pariyuṭṭhānā, ye ca saṅkhārā ponobhavikā appamāṇo nirodho acalaṭṭhena asaṅkhataṭṭhena. Yāvatā nirodhūpaṭṭhāti tāvatā appamāṇo iti ce hotīti bojjhaṅgo.

Kathaṃ **susamāraddho iti ce hotī**ti bojjhaṅgo? Visamā kilesā, sabbe ca pariyuṭṭhānā, ye ca saṅkhārā ponobhavikā samadhammo nirodho santaṭṭhena paṇītaṭṭhena. Yāvatā nirodhūpaṭṭhāti tāvatā susamāraddho iti ce hotīti bojjhaṅgo.

Kathaṃ **‘‘tiṭṭhantañca naṃ tiṭṭhatī’’ti pajānāmi; sacepi cavati ‘‘idappaccayā me cavatī’’ti pajānāmi?** Katihākārehi upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati? Katihākārehi upekkhāsambojjhaṅgo cavati? Aṭṭhahākārehi upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati. Aṭṭhahākārehi upekkhāsambojjhaṅgo cavati.

Katamehi **aṭṭhahākārehi upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati?** Anuppādaṃ āvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati, uppādaṃ anāvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati, appavattaṃ āvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati, pavattaṃ anāvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati, animittaṃ āvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati, nimittaṃ anāvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati, nirodhaṃ āvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati, saṅkhāre anāvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati – imehi aṭṭhahākārehi upekkhāsambojjhaṅgo tiṭṭhati.

Katamehi **aṭṭhahākārehi upekkhāsambojjhaṅgo cavati?** Uppādaṃ āvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo cavati, anuppādaṃ anāvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo cavati, pavattaṃ āvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo cavati, appavattaṃ anāvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo cavati, nimittaṃ āvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo cavati, animittaṃ anāvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo cavati, saṅkhāre āvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo cavati, nirodhaṃ anāvajjitattā upekkhāsambojjhaṅgo cavati – imehi aṭṭhahākārehi upekkhāsambojjhaṅgo cavati. Evaṃ ‘‘tiṭṭhantañca naṃ tiṭṭhatī’’ti pajānāmi; sacepi cavati, ‘‘idappaccayā me cavatī’’ti pajānāmi.

Bojjhaṅgakathā niṭṭhitā.

4. Mettākathā

22. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Mettāya, bhikkhave, cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya ekādasānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Katame ekādasa? Sukhaṃ supati, sukhaṃ paṭibujjhati, na pāpakaṃ supinaṃ passati, manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatā rakkhanti, nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamati, tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyati, mukhavaṇṇo vippasīdati, asammūḷho kālaṅkaroti, uttari [uttariṃ (syā. pī.) a. ni. 11.15 passitabbā] appaṭivijjhanto brahmalokūpago hoti. Mettāya, bhikkhave, cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya yānīkatāya vatthukatāya anuṭṭhitāya paricitāya susamāraddhāya – ime ekādasānisaṃsā pāṭikaṅkhā’’.

Atthi anodhiso pharaṇā mettācetovimutti, atthi odhiso pharaṇā mettācetovimutti, atthi disāpharaṇā mettācetovimutti. Katihākārehi anodhiso pharaṇā mettācetovimutti, katihākārehi odhiso pharaṇā mettācetovimutti, katihākārehi disāpharaṇā mettācetovimutti? Pañcahākārehi anodhiso pharaṇā mettācetovimutti, sattahākārehi odhiso pharaṇā mettācetovimutti, dasahākārehi disāpharaṇā mettācetovimutti.

Katamehi pañcahākārehi anodhiso pharaṇā mettācetovimutti? Sabbe sattā averā abyāpajjā [abyāpajjhā (syā.)] anīghā sukhī attānaṃ pariharantu. Sabbe pāṇā…pe… sabbe bhūtā…pe… sabbe puggalā…pe… sabbe attabhāvapariyāpannā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantūti. Imehi pañcahākārehi anodhiso pharaṇā mettācetovimutti.

Katamehi sattahākārehi odhiso pharaṇā mettācetovimutti? Sabbā itthiyo averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantu. Sabbe purisā…pe… sabbe ariyā…pe… sabbe anariyā…pe… sabbe devā…pe… sabbe manussā…pe… sabbe vinipātikā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantūti. Imehi sattahākārehi odhiso pharaṇā mettācetovimutti.

Katamehi dasahākārehi disāpharaṇā mettācetovimutti? Sabbe puratthimāya disāya sattā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantu. Sabbe pacchimāya disāya sattā…pe… sabbe uttarāya disāya sattā…pe… sabbe dakkhiṇāya disāya sattā…pe… sabbe puratthimāya anudisāya sattā…pe… sabbe pacchimāya anudisāya sattā…pe… sabbe uttarāya anudisāya sattā…pe… sabbe dakkhiṇāya anudisāya sattā…pe… sabbe heṭṭhimāya disāya sattā…pe… sabbe uparimāya disāya sattā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantu. Sabbe puratthimāya disāya pāṇā…pe… bhūtā… puggalā… attabhāvapariyāpannā… sabbā itthiyo… sabbe purisā… sabbe ariyā… sabbe anariyā… sabbe devā… sabbe manussā… sabbe vinipātikā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantu. Sabbe pacchimāya disāya vinipātikā…pe… sabbe uttarāya disāya vinipātikā… sabbe dakkhiṇāya disāya vinipātikā… sabbe puratthimāya anudisāya vinipātikā… sabbe pacchimāya anudisāya vinipātikā… sabbe uttarāya anudisāya vinipātikā… sabbe dakkhiṇāya anudisāya vinipātikā… sabbe heṭṭhimāya disāya vinipātikā… sabbe uparimāya disāya vinipātikā averā abyāpajjā anīghā sukhī attānaṃ pariharantūti. Imehi dasahākārehi disāpharaṇā mettācetovimutti.

1. Indriyavāro

23. Sabbesaṃ sattānaṃ pīḷanaṃ vajjetvā apīḷanāya, upaghātaṃ vajjetvā anupaghātena, santāpaṃ vajjetvā asantāpena, pariyādānaṃ vajjetvā apariyādānena, vihesaṃ vajjetvā avihesāya, sabbe sattā averino hontu mā verino, sukhino hontu mā dukkhino, sukhitattā hontu mā dukkhitattāti – imehi aṭṭhahākārehi sabbe satte mettāyatīti – mettā. Taṃ dhammaṃ cetayatīti – ceto. Sabbabyāpādapariyuṭṭhānehi vimuccatīti – vimutti. Mettā ca ceto ca vimutti cāti – mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – saddhāya adhimuccati. Saddhindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – vīriyaṃ paggaṇhāti. Vīriyindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – satiṃ upaṭṭhāpeti. Satindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – cittaṃ samādahati. Samādhindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – paññāya pajānāti. Paññindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Imāni pañcindriyāni mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti. Imehi pañcahi indriyehi mettācetovimutti āsevīyati. Imāni pañcindriyāni mettāya cetovimuttiyā bhāvanā honti. Imehi pañcahi indriyehi mettācetovimutti bhāvīyati. Imāni pañcindriyāni mettāya cetovimuttiyā bahulīkatā honti. Imehi pañcahi indriyehi mettācetovimutti bahulīkarīyati. Imāni pañcindriyāni mettāya cetovimuttiyā alaṅkārā honti. Imehi pañcahi indriyehi mettācetovimutti svālaṅkatā hoti. Imāni pañcindriyāni mettāya cetovimuttiyā parikkhārā honti. Imehi pañcahi indriyehi mettācetovimutti suparikkhatā hoti. Imāni pañcindriyāni mettāya cetovimuttiyā parivārā honti. Imehi pañcahi indriyehi mettācetovimutti suparivutā hoti. Imāni pañcindriyāni mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti, bhāvanā honti, bahulīkatā honti, alaṅkārā honti, parikkhārā honti, parivārā honti, pāripūrī honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti, pakkhandanā honti, pasīdanā [saṃsīdanā (ka. sī. aṭṭha.)] honti, santiṭṭhanā honti, vimuccanā honti, ‘‘etaṃ santa’’nti phassanā honti, yānīkatā honti, vatthukatā honti, anuṭṭhitā honti, paricitā honti, susamāraddhā honti, subhāvitā honti, svādhiṭṭhitā honti, susamuggatā honti, suvimuttā honti, nibbattenti jotenti patāpenti.

2. Balavāro

24. Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – assaddhiye na kampati. Saddhābalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – kosajje na kampati. Vīriyabalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – pamāde na kampati. Satibalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – uddhacce na kampati. Samādhibalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – avijjāya na kampati. Paññābalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Imāni pañca balāni mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti. Imehi pañcahi balehi mettācetovimutti āsevīyati. Imāni pañca balāni mettāya cetovimuttiyā bhāvanā honti. Imehi pañcahi balehi mettācetovimutti bhāvīyati. Imāni pañca balāni mettāya cetovimuttiyā bahulīkatā honti. Imehi pañcahi balehi mettācetovimutti bahulīkarīyati. Imāni pañca balāni mettāya cetovimuttiyā alaṅkārā honti. Imehi pañcahi balehi mettācetovimutti svālaṅkatā hoti. Imāni pañca balāni mettāya cetovimuttiyā parikkhārā honti. Imehi pañcahi balehi mettācetovimutti suparikkhatā hoti. Imāni pañca balāni mettāya cetovimuttiyā parivārā honti. Imehi pañcahi balehi mettācetovimutti suparivutā hoti. Imāni pañca balāni mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti, bhāvanā honti, bahulīkatā honti, alaṅkārā honti, parikkhārā honti, parivārā honti, pāripūrī honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti, pakkhandanā honti, pasīdanā honti, santiṭṭhanā honti, vimuccanā honti, ‘‘etaṃ santa’’nti phassanā honti, yānīkatā honti, vatthukatā honti, anuṭṭhitā honti, paricitā honti, susamāraddhā honti, subhāvitā honti, svādhiṭṭhitā honti, susamuggatā honti, suvimuttā honti nibbattenti jotenti patāpenti.

3. Bojjhaṅgavāro

25. Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – satiṃ upaṭṭhāpeti. Satisambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – paññāya pavicināti. Dhammavicayasambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – vīriyaṃ paggaṇhāti. Vīriyasambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – pariḷāhaṃ paṭippassambheti. Pītisambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – duṭṭhullaṃ paṭippassambheti. Passaddhisambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – cittaṃ samādahati. Samādhisambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – ñāṇena kilese paṭisaṅkhāti. Upekkhāsambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Ime satta bojjhaṅgā mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti. Imehi sattahi bojjhaṅgehi mettācetovimutti āsevīyati. Ime satta bojjhaṅgā mettāya cetovimuttiyā bhāvanā honti. Imehi sattahi bojjhaṅgehi mettācetovimutti bhāvīyati. Ime satta bojjhaṅgā mettāya cetovimuttiyā bahulīkatā honti. Imehi sattahi bojjhaṅgehi mettācetovimutti bahulīkarīyati. Ime satta bojjhaṅgā mettāya cetovimuttiyā alaṅkārā honti. Imehi sattahi bojjhaṅgehi mettācetovimutti svālaṅkatā hoti. Ime satta bojjhaṅgā mettāya cetovimuttiyā parikkhārā honti. Imehi sattahi bojjhaṅgehi mettācetovimutti suparikkhatā hoti. Ime satta bojjhaṅgā mettāya cetovimuttiyā parivārā honti. Imehi sattahi bojjhaṅgehi mettācetovimutti suparivutā hoti. Ime satta bojjhaṅgā mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti, bhāvanā honti, bahulīkatā honti, alaṅkārā honti, parikkhārā honti, parivārā honti, pāripūrī honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti, pakkhandanā honti, pasīdanā honti, santiṭṭhanā honti, vimuccanā honti, ‘‘etaṃ santa’’nti phassanā honti, yānīkatā honti, vatthukatā honti, anuṭṭhitā honti, paricitā honti, susamāraddhā honti, subhāvitā honti, svādhiṭṭhitā honti, susamuggatā honti, suvimuttā honti, nibbattenti jotenti patāpenti.

4. Maggaṅgavāro

26. Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā passati. Sammādiṭṭhiparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā abhiniropeti. Sammāsaṅkappaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā pariggaṇhāti.

Sammāvācāparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā samuṭṭhāpeti. Sammākammantaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā vodāpeti. Sammāājīvaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā paggaṇhāti. Sammāvāyāmaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā upaṭṭhāpeti. Sammāsatiparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā samādahati. Sammāsamādhiparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti. Imehi aṭṭhahi maggaṅgehi mettācetovimutti āsevīyati. Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā bhāvanā honti. Imehi aṭṭhahi maggaṅgehi mettācetovimutti bhāvīyati. Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā bahulīkatā honti. Imehi aṭṭhahi maggaṅgehi mettācetovimutti bahulīkarīyati. Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā alaṅkārā honti. Imehi aṭṭhahi maggaṅgehi mettācetovimutti svālaṅkatā honti. Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā parikkhārā honti. Imehi aṭṭhahi maggaṅgehi mettācetovimutti suparikkhatā hoti. Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā parivārā honti. Imehi aṭṭhahi maggaṅgehi mettācetovimutti suparivutā hoti. Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti, bhāvanā honti, bahulīkatā honti, alaṅkārā honti, parikkhārā honti, parivārā honti, pāripūrī honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti, pakkhandanā honti, pasīdanā honti, santiṭṭhanā honti, vimuccanā honti, ‘‘etaṃ santa’’nti phassanā honti, yānīkatā honti, vatthukatā honti, anuṭṭhitā honti, paricitā honti, susamāraddhā honti, subhāvitā honti, svādhiṭṭhitā honti, susamuggatā honti, suvimuttā honti nibbattenti jotenti patāpenti.

27. Sabbesaṃ pāṇānaṃ…pe… sabbesaṃ bhūtānaṃ… sabbesaṃ puggalānaṃ… sabbesaṃ attabhāvapariyāpannānaṃ… sabbāsaṃ itthīnaṃ… sabbesaṃ purisānaṃ… sabbesaṃ ariyānaṃ… sabbesaṃ anariyānaṃ… sabbesaṃ devānaṃ… sabbesaṃ manussānaṃ… sabbesaṃ vinipātikānaṃ pīḷanaṃ vajjetvā apīḷanāya, upaghātaṃ vajjetvā anupaghātena, santāpaṃ vajjetvā asantāpena, pariyādānaṃ vajjetvā apariyādānena, vihesaṃ vajjetvā avihesāya, sabbe vinipātikā averino hontu mā verino, sukhino hontu mā dukkhino, sukhitattā hontu mā dukkhitattāti – imehi aṭṭhahākārehi sabbe vinipātike mettāyatīti – mettā. Taṃ dhammaṃ cetayatīti – ceto. Sabbabyāpādapariyuṭṭhānehi vimuccatīti – vimutti. Mettā ca ceto ca vimutti cāti – mettācetovimutti.

Sabbe vinipātikā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – saddhāya adhimuccati. Saddhindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti…pe… nibbattenti jotenti patāpenti.

Sabbesaṃ puratthimāya disāya sattānaṃ…pe… sabbesaṃ pacchimāya disāya sattānaṃ… sabbesaṃ uttarāya disāya sattānaṃ… sabbesaṃ dakkhiṇāya disāya sattānaṃ… sabbesaṃ puratthimāya anudisāya sattānaṃ… sabbesaṃ pacchimāya anudisāya sattānaṃ… sabbesaṃ uttarāya anudisāya sattānaṃ… sabbesaṃ dakkhiṇāya anudisāya sattānaṃ… sabbesaṃ heṭṭhimāya disāya sattānaṃ… sabbesaṃ uparimāya disāya sattānaṃ pīḷanaṃ vajjetvā apīḷanāya, upaghātaṃ vajjetvā anupaghātena, santāpaṃ vajjetvā asantāpena, pariyādānaṃ vajjetvā apariyādānena, vihesaṃ vajjetvā avihesāya, sabbe uparimāya disāya sattā averino hontu mā verino, sukhino hontu mā dukkhino, sukhitattā hontu mā dukkhitattāti – imehi aṭṭhahākārehi sabbe uparimāya disāya satte mettāyatīti – mettā. Taṃ dhammaṃ cetayatīti – ceto. Sabbabyāpādapariyuṭṭhānehi vimuccatīti – vimutti. Mettā ca ceto ca vimutti cāti – mettācetovimutti.

Sabbe uparimāya disāya sattā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – saddhāya adhimuccati. Saddhindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti…pe… nibbattenti jotenti patāpenti.

Sabbesaṃ puratthimāya disāya pāṇānaṃ…pe… bhūtānaṃ… puggalānaṃ attabhāvapariyāpannānaṃ… sabbāsaṃ itthīnaṃ… sabbesaṃ purisānaṃ… sabbesaṃ ariyānaṃ… sabbesaṃ anariyānaṃ… sabbesaṃ devānaṃ… sabbesaṃ manussānaṃ… sabbesaṃ vinipātikānaṃ… sabbesaṃ pacchimāya disāya vinipātikānaṃ… sabbesaṃ uttarāya disāya vinipātikānaṃ… sabbesaṃ dakkhiṇāya disāya vinipātikānaṃ… sabbesaṃ puratthimāya anudisāya vinipātikānaṃ… sabbesaṃ pacchimāya anudisāya vinipātikānaṃ… sabbesaṃ uttarāya anudisāya vinipātikānaṃ… sabbesaṃ dakkhiṇāya anudisāya vinipātikānaṃ… sabbesaṃ heṭṭhimāya disāya vinipātikānaṃ… sabbesaṃ uparimāya disāya vinipātikānaṃ pīḷanaṃ vajjetvā apīḷanāya, upaghātaṃ vajjetvā anupaghātena, santāpaṃ vajjetvā asantāpena, pariyādānaṃ vajjetvā apariyādānena, vihesaṃ vajjetvā avihesāya, sabbe uparimāya disāya vinipātikā averino hontu mā verino, sukhino hontu mā dukkhino, sukhitattā hontu mā dukkhitattāti – imehi aṭṭhahākārehi sabbe uparimāya disāya vinipātike mettāyatīti – mettā. Taṃ dhammaṃ cetayatīti – ceto. Sabbabyāpādapariyuṭṭhānehi vimuccatīti – vimutti. Mettā ca ceto ca vimutti cāti – mettācetovimutti.

Sabbe uparimāya disāya vinipātikā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – saddhāya adhimuccati. Saddhindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Sabbe uparimāya disāya vinipātikā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – vīriyaṃ paggaṇhāti. Vīriyindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Satiṃ upaṭṭhāpeti. Satindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Cittaṃ samādahati. Samādhindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Paññāya pajānāti. Paññindriyaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Imāni pañcindriyāni mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti. Imehi pañcahi indriyehi mettācetovimutti āsevīyati…pe… nibbattenti jotenti patāpenti.

Sabbe uparimāya disāya vinipātikā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – assaddhiye na kampati. Saddhābalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Kosajje na kampati. Vīriyabalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Pamāde na kampati. Satibalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Uddhacce na kampati. Samādhibalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Avijjāya na kampati. Paññābalaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Imāni pañca balāni mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti. Imehi pañcahi balehi mettācetovimutti āsevīyati…pe… nibbattenti jotenti patāpenti.

Sabbe uparimāya disāya vinipātikā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – satiṃ upaṭṭhāpeti. Satisambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Paññāya pavicināti. Dhammavicayasambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Vīriyaṃ paggaṇhāti. Vīriyasambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Pariḷāhaṃ paṭippassambheti. Pītisambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Duṭṭhullaṃ paṭippassambheti. Passaddhisambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Cittaṃ samādahati. Samādhisambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Ñāṇena kilese paṭisaṅkhāti. Upekkhāsambojjhaṅgaparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Ime satta bojjhaṅgā mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti. Imehi sattahi bojjhaṅgehi mettācetovimutti āsevīyati…pe… nibbattenti jotenti patāpenti.

Sabbe uparimāya disāya vinipātikā averino hontu, khemino hontu, sukhino hontūti – sammā passati. Sammādiṭṭhi paribhāvitā hoti mettācetovimutti. Sammā abhiniropeti. Sammāsaṅkappaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Sammā parigganhāti. Sammāvācāparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Sammā samuṭṭhāpeti. Sammākammantaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Sammā vodāpeti. Sammā ājīvaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Sammā pagganhāti. Sammāvāyāmaparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Sammā upaṭṭhāti. Sammāsatiparibhāvitā hoti mettācetovimutti. Sammā samādahati. Sammāsamādhiparibhāvitā hoti mettācetovimutti.

Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti. Imehi aṭṭhahi maggaṅgehi mettācetovimutti āsevīyati…pe… ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā paribhāvitā honti. Imehi aṭṭhahi maggaṅgehi mettācetovimutti suparivutā hoti. Ime aṭṭha maggaṅgā mettāya cetovimuttiyā āsevanā honti, bhāvanā honti, bahulīkatā honti, alaṅkārā honti, parikkhārā honti, parivārā honti, pāripūrī honti, sahagatā honti, sahajātā honti, saṃsaṭṭhā honti, sampayuttā honti, pakkhandanā honti, pasīdanā honti, santiṭṭhanā honti, vimuccanā honti, ‘‘etaṃ santa’’nti phassanā honti, yānīkatā honti, vatthukatā honti, anuṭṭhitā honti, paricitā honti, susamāraddhā honti, subhāvitā honti, svādhiṭṭhitā honti, susamuggatā honti, suvimuttā honti nibbattenti jotenti patāpentīti.

Mettākathā niṭṭhitā.

5. Virāgakathā

28. Virāgo maggo, vimutti phalaṃ. Kathaṃ **virāgo maggo?** Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā virajjati, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca virajjati, bahiddhā ca sabbanimittehi virajjati. Virāgo virāgārammaṇo virāgagocaro virāge samudāgato [samupāgato (syā.)] virāge ṭhito virāge patiṭṭhito.

Virāgoti dve virāgā – nibbānañca virāgo, ye ca nibbānārammaṇatājātā dhammā sabbe virāgā hontīti – virāgā. Sahajātāni sattaṅgāni virāgaṃ gacchantīti – virāgo maggo. Etena maggena buddhā ca sāvakā ca agataṃ disaṃ nibbānaṃ gacchantīti – aṭṭhaṅgiko maggo. Yāvatā puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ parappavādānaṃ maggā, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo aggo ca seṭṭho ca pāmokkho [vimokkho (syā.), mokkho (aṭṭha.)] ca uttamo ca pavaro cāti – maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho.

Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo micchāsaṅkappā virajjati. Pariggahaṭṭhena sammāvācā micchāvācāya virajjati. Samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto micchākammantā virajjati. Vodānaṭṭhena sammāājīvo micchāājīvā virajjati. Paggahaṭṭhena sammāvāyāmo micchāvāyāmā virajjati. Upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati micchāsatiyā virajjati. Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi micchāsamādhito virajjati. Tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca virajjati. Bahiddhā ca sabbanimittehi virajjati. Virāgo virāgārammaṇo virāgagocaro virāge samudāgato virāge ṭhito virāge patiṭṭhito.

Virāgoti dve virāgā – nibbānañca virāgo, ye ca nibbānārammaṇatājātā dhammā sabbe virāgā hontīti – virāgā. Sahajātāni sattaṅgāni virāgaṃ gacchantīti – virāgo maggo. Etena maggena buddhā ca sāvakā ca agataṃ disaṃ nibbānaṃ gacchantīti – aṭṭhaṅgiko maggo. Yāvatā puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ parappavādānaṃ maggā, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro cāti – maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho.

Sakadāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi oḷārikā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā oḷārikā kāmarāgānusayā paṭighānusayā virajjati, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca virajjati, bahiddhā ca sabbanimittehi virajjati. Virāgo virāgārammaṇo virāgagocaro virāge samudāgato virāge ṭhito virāge patiṭṭhito.

Virāgoti dve virāgā – nibbānañca virāgo, ye ca nibbānārammaṇatājātā dhammā sabbe virāgā hontīti – virāgā. Sahajātāni sattaṅgāni virāgaṃ gacchantīti – virāgo maggo. Etena maggena buddhā ca sāvakā ca agataṃ disaṃ nibbānaṃ gacchantīti – aṭṭhaṅgiko maggo. Yāvatā puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ parappavādānaṃ maggā. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro cāti – maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho.

Anāgāmimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi anusahagatā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā anusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayā virajjati, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca virajjati, bahiddhā ca sabbanimittehi virajjati. Virāgo virāgārammaṇo…pe… maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho.

Arahattamaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi rūparāgā arūparāgā mānā uddhaccā avijjāya mānānusayā bhavarāgānusayā avijjānusayā virajjati, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca virajjati, bahiddhā ca sabbanimittehi virajjati virāgo virāgārammaṇo virāgagocaro virāge samudāgato virāge ṭhito virāge patiṭṭhito.

Virāgoti dve virāgā – nibbānañca virāgo, ye ca nibbānārammaṇatājātā dhammā sabbe virāgā hontīti – virāgā. Sahajātāni sattaṅgāni virāgaṃ gacchantīti – virāgo maggo. Etena maggena buddhā ca sāvakā ca agataṃ disaṃ nibbānaṃ gacchantīti – aṭṭhaṅgiko maggo. Yāvatā puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ parappavādānaṃ maggā. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro cāti – maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho.

Dassanavirāgo sammādiṭṭhi. Abhiniropanavirāgo sammāsaṅkappo. Pariggahavirāgo sammāvācā. Samuṭṭhānavirāgo sammākammanto. Vodānavirāgo sammāājīvo. Paggahavirāgo sammāvāyāmo. Upaṭṭhānavirāgo sammāsati. Avikkhepavirāgo sammāsamādhi. Upaṭṭhānavirāgo satisambojjhaṅgo. Pavicayavirāgo dhammavicayasambojjhaṅgo. Paggahavirāgo vīriyasambojjhaṅgo. Pharaṇavirāgo pītisambojjhaṅgo. Upasamavirāgo passaddhisambojjhaṅgo. Avikkhepavirāgo samādhisambojjhaṅgo. Paṭisaṅkhānavirāgo upekkhāsambojjhaṅgo. Assaddhiye akampiyavirāgo saddhābalaṃ. Kosajje akampiyavirāgo vīriyabalaṃ. Pamāde akampiyavirāgo satibalaṃ. Uddhacce akampiyavirāgo samādhibalaṃ. Avijjāya akampiyavirāgo paññābalaṃ. Adhimokkhavirāgo saddhindriyaṃ. Paggahavirāgo vīriyindriyaṃ. Upaṭṭhānavirāgo satindriyaṃ. Avikkhepavirāgo samādhindriyaṃ. Dassanavirāgo paññindriyaṃ. Ādhipateyyaṭṭhena indriyāni virāgo. Akampiyaṭṭhena balaṃ virāgo. Niyyānaṭṭhena bojjhaṅgā virāgo. Hetuṭṭhena maggo virāgo. Upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānā virāgo. Padahanaṭṭhena sammappadhānā virāgo. Ijjhanaṭṭhena iddhipādā virāgo. Tathaṭṭhena saccā virāgo. Avikkhepaṭṭhena samatho virāgo. Anupassanaṭṭhena vipassanā virāgo. Ekarasaṭṭhena samathavipassanā virāgo. Anativattanaṭṭhena yuganaddhaṃ virāgo. Saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi virāgo. Avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi virāgo. Dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi virāgo. Vimuttaṭṭhena vimokkho virāgo. Paṭivedhaṭṭhena vijjā virāgo. Pariccāgaṭṭhena vimutti virāgo. Samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ virāgo. Chando mūlaṭṭhena virāgo. Manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena virāgo. Phasso samodhānaṭṭhena virāgo. Vedanā samosaraṇaṭṭhena virāgo. Samādhi pamukhaṭṭhena virāgo. Sati ādhipateyyaṭṭhena virāgo. Paññā tatuttaraṭṭhena virāgo. Vimutti sāraṭṭhena virāgo. Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena maggo.

Dassanamaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena maggo. Evaṃ virāgo maggo.

29. Kathaṃ **vimutti phalaṃ?** Sotāpattiphalakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā vimuttā hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vimuttā hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi vimuttā hoti, vimutti vimuttārammaṇā vimuttigocarā vimuttiyā samudāgatā vimuttiyā ṭhitā vimuttiyā patiṭṭhitā. **Vimuttī**ti dve muttiyo – nibbānañca vimutti, ye ca nibbānārammaṇatājātā dhammā sabbe ca vimuttā hontīti – vimutti phalaṃ.

Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo micchāsaṅkappā vimutto hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vimutto hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi vimutto hoti, vimutti vimuttārammaṇā vimuttigocarā vimuttiyā samudāgatā vimuttiyā ṭhitā vimuttiyā patiṭṭhitā. **Vimuttī**ti dve vimuttiyo – nibbānañca vimutti, ye ca nibbānārammaṇatājātā dhammā sabbe vimuttā hontīti – vimutti phalaṃ.

Pariggahaṭṭhena sammāvācā micchāvācāya vimuttā hoti, samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto micchākammantā vimutto hoti, vodānaṭṭhena sammāājīvo micchāājīvā vimutto hoti, paggahaṭṭhena sammāvāyāmo micchāvāyāmā vimutto hoti, upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati micchāsatiyā vimuttā hoti, avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi micchāsamādhito vimutto hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vimutto hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi vimutto hoti, vimutti vimuttārammaṇā vimuttigocarā vimuttiyā samudāgatā vimuttiyā ṭhitā vimuttiyā patiṭṭhitā. Vimuttīti. Dve vimuttiyo – nibbānañca vimutti, ye ca nibbānārammaṇatājātā dhammā sabbe vimuttā hontīti – vimutti phalaṃ.

Sakadāgāmiphalakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi oḷārikā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā oḷārikā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vimutto hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vimutto hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi vimutto hoti, vimutti vimuttārammaṇā vimuttigocarā vimuttiyā samudāgatā vimuttiyā ṭhitā vimuttiyā patiṭṭhitā. **Vimuttī**ti dve vimuttiyo – nibbānañca vimutti, ye ca nibbānārammaṇatājātā dhammā sabbe vimuttā hontīti – vimutti phalaṃ.

Anāgāmiphalakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi anusahagatā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā anusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vimutto hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vimutto hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi vimutto hoti, vimutti vimuttārammaṇā vimuttigocarā vimuttiyā samudāgatā vimuttiyā ṭhitā vimuttiyā patiṭṭhitā…pe….

Arahattaphalakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi…pe… avikkhepaṭṭhena sammāsamādhi rūparāgā arūparāgā mānā uddhaccā avijjāya mānānusayā bhavarāgānusayā avijjānusayā vimutto hoti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vimutto hoti, bahiddhā ca sabbanimittehi vimutto hoti, vimutti vimuttārammaṇā vimuttigocarā vimuttiyā samudāgatā vimuttiyā ṭhitā vimuttiyā patiṭṭhitā. **Vimuttī**ti dve vimuttiyo – nibbānañca vimutti, ye ca nibbānārammaṇatā jātā dhammā sabbe vimuttā hontīti – vimutti phalaṃ.

Dassanavimutti sammādiṭṭhi…pe… avikkhepavimutti sammāsamādhi, upaṭṭhānavimutti satisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānavimutti upekkhāsambojjhaṅgo. Assaddhiye akampiyavimutti saddhābalaṃ…pe… avijjāya akampiyavimutti paññābalaṃ. Adhimokkhavimutti saddhindriyaṃ…pe… dassanavimutti paññindriyaṃ.

Ādhipateyyaṭṭhena indriyā vimutti. Akampiyaṭṭhena balā vimutti, niyyānaṭṭhena bojjhaṅgā vimutti, hetuṭṭhena maggo vimutti, upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānā vimutti, padahanaṭṭhena sammappadhānā vimutti, ijjhanaṭṭhena iddhipādā vimutti, tathaṭṭhena saccā vimutti, avikkhepaṭṭhena samatho vimutti, anupassanaṭṭhena vipassanā vimutti, ekarasaṭṭhena samathavipassanā vimutti, anativattanaṭṭhena yuganaddhaṃ vimutti, saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi vimutti, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi vimutti, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi vimutti, vimuttaṭṭhena vimokkho vimutti, paṭivedhaṭṭhena vijjā vimutti, pariccāgaṭṭhena vimutti vimutti, paṭippassaddhiyaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ vimutti, chando mūlaṭṭhena vimutti, manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena vimutti, phasso samodhānaṭṭhena vimutti, vedanā samosaraṇaṭṭhena vimutti, samādhi pamukhaṭṭhena vimutti, sati ādhipateyyaṭṭhena vimutti, paññā tatuttaraṭṭhena vimutti, vimutti sāraṭṭhena vimutti, amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena vimutti. Evaṃ vimutti phalaṃ. Evaṃ virāgo maggo, vimutti phalanti.

Virāgakathā niṭṭhitā.

6. Paṭisambhidākathā

1. Dhammacakkapavattanavāro

30. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tatra kho bhagavā pañcavaggiye bhikkhū āmantesi –

‘‘Dveme, bhikkhave, antā pabbajitena na sevitabbā. Katame dve? Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogo hīno gammo pothujjaniko anariyo anatthasaṃhito; yo cāyaṃ attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasaṃhito. Ete kho [ete te (syā. ka. sī. aṭṭha.) saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13 passitabbā], bhikkhave, ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

‘‘Katamā ca sā, bhikkhave, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

‘‘Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, byādhipi dukkho, maraṇampi dukkhaṃ, appiyehi sampayogo dukkho, piyehi vippayogo dukkho, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ; saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā. Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ – yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandirāgasahagatā tatratatrābhinandinī, seyyathidaṃ – kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā. Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ – yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo. Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ – ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘‘Idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññeyya’nti me, bhikkhave…pe… pariññātanti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasacca’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ pahātabba’nti me, bhikkhave…pe… pahīnanti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasacca’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ sacchikātabba’nti me, bhikkhave…pe… sacchikatanti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ bhāvetabba’nti me, bhikkhave…pe… bhāvitanti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘Yāvakīvañca me, bhikkhave, imesu catūsu ariyasaccesu evaṃ tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ yathābhūtaṃ ñāṇadassanaṃ na suvisuddhaṃ ahosi, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Yato ca kho me, bhikkhave, imesu catūsu ariyasaccesu evaṃ tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ yathābhūtaṃ ñāṇadassanaṃ suvisuddhaṃ ahosi, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā pañcavaggiyā bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne āyasmato koṇḍaññassa virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti.

Pavattite ca pana bhagavatā dhammacakke bhummā [bhūmā (ka.)] devā saddamanussāvesuṃ – ‘‘etaṃ bhagavatā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti. Bhummānaṃ devānaṃ saddaṃ sutvā cātumahārājikā [cātummahārājikā (syā.)] devā saddamanussāvesuṃ…pe… cātumahārājikānaṃ devānaṃ saddaṃ sutvā tāvatiṃsā devā…pe… yāmā devā…pe… tusitā devā…pe… nimmānaratī devā…pe… paranimmitavasavattī devā…pe… brahmakāyikā devā saddamanussāvesuṃ – ‘‘etaṃ bhagavatā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti.

Itiha tena khaṇena tena layena tena muhuttena yāva brahmalokā saddo abbhuggacchi. Ayañca dasasahassī lokadhātu saṃkampi sampakampi sampavedhi, appamāṇo ca uḷāro obhāso loke pāturahosi atikkamma [atikkammeva (syā. ka.) saṃ. ni. 5.1081 passitabbā] devānaṃ devānubhāvanti.

Atha kho bhagavā imaṃ udānaṃ udānesi – ‘‘aññāsi vata, bho, koṇḍañño; aññāsi vata, bho, koṇḍañño’’ti. Iti hidaṃ āyasmato koṇḍaññassa aññāsikoṇḍañño tveva [aññākoṇḍaññotveva (syā.)] nāmaṃ ahosi.

[Ka] ‘idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’nti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Ñāṇaṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Paññā udapādīti – kenaṭṭhena? Vijjā udapādīti – kenaṭṭhena? Āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena. **Ñāṇaṃ udapādī**ti – ñātaṭṭhena. **Paññā udapādī**ti – pajānanaṭṭhena. **Vijjā udapādī**ti – paṭivedhaṭṭhena. **Āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, ñāṇaṃ dhammo, paññā dhammo, vijjā dhammo, āloko dhammo. Ime pañca dhammā dhammapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’.

Dassanaṭṭho attho, ñātaṭṭho attho, pajānanaṭṭho attho, paṭivedhaṭṭho attho, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca atthā atthapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’.

Pañca dhamme sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā, pañca atthe sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā. Imā dasa niruttiyā niruttipaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘niruttīsu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā’’.

Pañcasu dhammesu ñāṇāni, pañcasu atthesu ñāṇāni, dasasu niruttīsu ñāṇāni. Imāni vīsati ñāṇāni paṭibhānapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘paṭibhānesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā’’.

‘‘‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññeyya’nti…pe… pariññātanti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Ñāṇaṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Paññā udapādīti – kenaṭṭhena? Vijjā udapādīti – kenaṭṭhena? Āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena. **Ñāṇaṃ udapādī**ti – ñātaṭṭhena. **Paññā udapādī**ti – pajānanaṭṭhena. **Vijjā udapādī**ti – paṭivedhaṭṭhena. **Āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, ñāṇaṃ dhammo, paññā dhammo, vijjā dhammo, āloko dhammo. Ime pañca dhammā dhammapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’.

Dassanaṭṭho attho, ñātaṭṭho attho, pajānanaṭṭho attho, paṭivedhaṭṭho attho, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca atthā atthapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’.

Pañca dhamme sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā, pañca atthe sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā. Imā dasa niruttiyo niruttipaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘niruttīsu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā’’.

Pañcasu dhammesu ñāṇāni, pañcasu atthesu ñāṇāni, dasasu niruttīsu ñāṇāni. Imāni vīsati ñāṇāni paṭibhānapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘paṭibhānesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā’’.

Dukkhe ariyasacce pannarasa dhammā, pannarasa atthā, tiṃsa niruttiyo, saṭṭhi ñāṇāni.

[Kha] ‘‘‘idaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasacca’nti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ pahātabba’nti…pe… pahīnanti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe. … āloko udapādi…pe…’’.

Dukkhasamudaye ariyasacce pannarasa dhammā, pannarasa atthā, tiṃsa niruttiyo, saṭṭhi ñāṇāni.

[Ga] ‘‘‘idaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasacca’nti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ sacchikātabba’nti…pe… sacchikatanti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe…’’.

Dukkhanirodhe ariyasacce pannarasa dhammā, pannarasa atthā, tiṃsa niruttiyo, saṭṭhi ñāṇāni.

[Gha] ‘‘‘idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’nti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ bhāvetabba’nti…pe… bhāvitanti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe…’’.

Dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasacce pannarasa dhammā, pannarasa atthā, tiṃsa niruttiyo, saṭṭhi ñāṇāni.

Catūsu ariyasaccesu saṭṭhi dhammā, saṭṭhi atthā, vīsatisataniruttiyo, cattālīsañca dve ca ñāṇasatāni.

2. Satipaṭṭhānavāro

31. '''Ayaṃ kāye kāyānupassanā'ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. Sā kho panāyaṃ kāye kāyānupassanā bhāvetabbāti me, bhikkhave,…pe… bhāvitāti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi''.

''Ayaṃ vedanāsu…pe… ayaṃ citte…pe… ayaṃ dhammesu dhammānupassanāti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. Sā kho panāyaṃ dhammesu dhammānupassanā bhāvetabbā ti…pe… bhāvitāti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi''.

[Ka] '''ayaṃ kāye kāyānupassanā'ti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe… sā kho panāyaṃ kāye kāyānupassanā bhāvetabbāti…pe… bhāvitāti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi''.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Ñāṇaṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Paññā udapādīti – kenaṭṭhena? Vijjā udapādīti – kenaṭṭhena? Āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena. **Ñāṇaṃ udapādī**ti – ñātaṭṭhena. **Paññā udapādī**ti – pajānanaṭṭhena. **Vijjā udapādī**ti – paṭivedhaṭṭhena. **Āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, ñāṇaṃ dhammo, paññā dhammo, vijjā dhammo, āloko dhammo. Ime pañca dhammā dhammapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ''dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā''.

Dassanaṭṭho attho, ñātaṭṭho attho, pajānanaṭṭho attho, paṭivedhaṭṭho attho, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca atthā atthapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ''atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā''.

Pañca dhamme sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā, pañca atthe sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā. Imā dasa niruttiyo niruttipaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ''niruttīsu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā''.

Pañcasu dhammesu ñāṇāni, pañcasu atthesu ñāṇāni, dasasu niruttīsu ñāṇāni. Imāni vīsati ñāṇāni paṭibhānapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ''paṭibhānesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā''.

Kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhāne pannarasa dhammā, pannarasa atthā, tiṃsa niruttiyo, saṭṭhi ñāṇāni.

[Kha-gha] ''ayaṃ vedanāsu…pe… ayaṃ citte…pe… ayaṃ dhammesu dhammānupassanāti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe… sā kho panāyaṃ dhammesu dhammānupassanā bhāvetabbā ti…pe… bhāvitāti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe…''.

Dhammesu dhammānupassanā satipaṭṭhāne pannarasa dhammā, pannarasa atthā, tiṃsa niruttiyo, saṭṭhi ñāṇāni.

Catūsu satipaṭṭhānesu saṭṭhi dhammā, saṭṭhi atthā, vīsatisataniruttiyo, cattālīsañca dve ca ñāṇasatāni.

3. Iddhipādavāro

32. ‘‘Ayaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādoti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. So kho panāyaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabboti me, bhikkhave…pe… bhāvitoti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi.

‘‘Ayaṃ vīriyasamādhi…pe… ayaṃ cittasamādhi…pe… ayaṃ vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādoti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. So kho panāyaṃ vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabboti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’.

[Ka] ‘‘‘ayaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’ti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe… so kho panāyaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabboti…pe… bhāvitoti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Ñāṇaṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Paññā udapādīti – kenaṭṭhena? Vijjā udapādīti – kenaṭṭhena? Āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena. **Ñāṇaṃ udapādī**ti – ñātaṭṭhena. **Paññā udapādī**ti – pajānanaṭṭhena. **Vijjā udapādī**ti – paṭivedhaṭṭhena. **Āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, ñāṇaṃ dhammo, paññā dhammo, vijjā dhammo, āloko dhammo. Ime pañca dhammā dhammapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’.

Dassanaṭṭho attho, ñātaṭṭho attho, pajānanaṭṭho attho, paṭivedhaṭṭho attho, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca atthā atthapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’.

Pañca dhamme sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā, pañca atthe sandassetuṃ byañjananiruttābhilāpā. Imā dasa niruttiyo niruttipaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘niruttīsu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā’’.

Pañcasu dhammesu ñāṇāni, pañcasu atthesu ñāṇāni, dasasu niruttīsu ñāṇāni. Imāni vīsati ñāṇāni paṭibhānapaṭisambhidāya ārammaṇā ceva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā te tassā gocarā. Ye tassā gocarā te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – ‘‘paṭibhānesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā’’.

Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgate iddhipāde pannarasa dhammā, pannarasa atthā, tiṃsa niruttiyo, saṭṭhi ñāṇāni.

[Kha-gha] ‘‘ayaṃ vīriyasamādhi…pe… ayaṃ cittasamādhi…pe… ayaṃ vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādoti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe… so kho panāyaṃ vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabboti…pe… bhāvitoti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe…’’.

Vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgate iddhipāde pannarasa dhammā, pannarasa atthā, tiṃsa niruttiyo, saṭṭhi ñāṇāni.

Catūsu iddhipādesu saṭṭhi dhammā, saṭṭhi atthā, vīsatisataniruttiyo, cattālīsañca dve ca ñāṇasatāni.

4. Sattabodhisattavāro

33. ‘‘‘Samudayo samudayo’ti kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. ‘Nirodho nirodho’ti kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’. Vipassissa bodhisattassa veyyākaraṇe dasa dhammā, dasa atthā, vīsati niruttiyo, cattālīsaṃ [cattālīsa (ka.)] ñāṇāni.

‘‘‘Samudayo samudayo’ti kho, bhikkhave, sikhissa bodhisattassa…pe… vessabhussa bodhisattassa…pe… kakusandhassa bodhisattassa…pe… koṇāgamanassa bodhisattassa…pe… kassapassa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. ‘Nirodho nirodho’ti kho, bhikkhave, kassapassa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’. Kassapassa bodhisattassa veyyākaraṇe dasa dhammā, dasa atthā, vīsati niruttiyo, cattālīsa ñāṇāni.

‘‘‘Samudayo samudayo’ti kho, bhikkhave, gotamassa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. ‘Nirodho nirodho’ti kho, bhikkhave, gotamassa bodhisattassa pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’. Gotamassa bodhisattassa veyyākaraṇe dasa dhammā, dasa atthā, vīsati niruttiyo, cattālīsa ñāṇāni.

Sattannaṃ bodhisattānaṃ sattasu veyyākaraṇesu sattati dhammā, sattati atthā, cattālīsasataṃ [cattārīsasatā (syā.)] niruttiyo, asīti ca dve ca ñāṇasatāni.

5. Abhiññādivāro

34. ‘‘‘Yāvatā abhiññāya abhiññaṭṭho ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya. Aphassito paññāya abhiññaṭṭho natthī’ti – cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’. Abhiññāya abhiññaṭṭhe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

‘‘‘Yāvatā pariññāya pariññaṭṭho…pe… yāvatā pahānassa pahānaṭṭho…pe… yāvatā bhāvanāya bhāvanaṭṭho…pe… yāvatā sacchikiriyāya sacchikiriyaṭṭho ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya. Aphassito paññāya sacchikiriyaṭṭho natthī’ti – cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’. Sacchikiriyāya sacchikiriyaṭṭhe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

Abhiññāya abhiññaṭṭhe, pariññāya pariññaṭṭhe, pahānāya pahānaṭṭhe, bhāvanāya bhāvanaṭṭhe, sacchikiriyāya sacchikiriyaṭṭhe pañcavīsasataṃ dhammā, pañcavīsasataṃ atthā, aḍḍhateyyāni niruttisatāni, pañca ñāṇasatāni.

6. Khandhādivāro

35. ‘‘‘Yāvatā khandhānaṃ khandhaṭṭho, ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya. Aphassito paññāya khandhaṭṭho natthī’ti – cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’. Khandhānaṃ khandhaṭṭhe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

‘‘‘Yāvatā dhātūnaṃ dhātuṭṭho…pe… yāvatā āyatanānaṃ āyatanaṭṭho…pe… yāvatā saṅkhatānaṃ saṅkhataṭṭho…pe… yāvatā asaṅkhatassa asaṅkhataṭṭho ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya. Aphassito paññāya asaṅkhataṭṭho natthī’ti – cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’. Asaṅkhatassa asaṅkhataṭṭhe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

Khandhānaṃ khandhaṭṭhe, dhātūnaṃ dhātuṭṭhe, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhe saṅkhatānaṃ saṅkhataṭṭhe, asaṅkhatassa asaṅkhataṭṭhe pañcavīsatisataṃ dhammā, pañcavīsatisataṃ atthā, aḍḍhateyyāni niruttisatāni, pañca ñāṇasatāni.

7. Saccavāro

36. ‘‘‘Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho, ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya. Aphassito paññāya dukkhaṭṭho natthī’ti – cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’. Dukkhassa dukkhaṭṭhe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

‘‘‘Yāvatā samudayassa samudayaṭṭho…pe… yāvatā nirodhassa nirodhaṭṭho…pe… yāvatā maggassa maggaṭṭho ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya. Aphassito paññāya maggaṭṭho natthī’ti – cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’. Maggassa maggaṭṭhe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

Catūsu ariyasaccesu sataṃ dhammā, sataṃ atthā, dve niruttisatāni, cattāri ñāṇasatāni.

8. Paṭisambhidāvāro

37. ‘‘‘Yāvatā atthapaṭisambhidāya atthapaṭisambhidaṭṭho, ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya. Aphassito paññāya atthapaṭisambhidaṭṭho natthī’ti – cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’. Atthapaṭisambhidāya atthapaṭisambhidaṭṭhe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

‘‘‘Yāvatā dhammapaṭisambhidāya dhammapaṭisambhidaṭṭho…pe… yāvatā niruttipaṭisambhidāya niruttipaṭisambhidaṭṭho…pe… yāvatā paṭibhānapaṭisambhidāya paṭibhānapaṭisambhidaṭṭho, ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya. Aphassito paññāya paṭibhānapaṭisambhidaṭṭho natthī’ti – cakkhuṃ udapādi …pe… āloko udapādi’’. Paṭibhānapaṭisambhidaṭṭhe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

Catūsu paṭisambhidāsu sataṃ dhammā, sataṃ atthā, dve niruttisatāni, cattāri ñāṇasatāni.

9. Chabuddhadhammavāro

38. ‘‘‘Yāvatā indriyaparopariyatte ñāṇaṃ, ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya. Aphassitaṃ paññāya indriyaparopariyatte ñāṇaṃ natthī’ti – cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’. Indriyaparopariyatte ñāṇe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

‘‘‘Yāvatā sattānaṃ āsayānusaye ñāṇaṃ…pe… yāvatā yamakapāṭihīre ñāṇaṃ …pe… yāvatā mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ…pe… yāvatā sabbaññutaññāṇaṃ…pe… yāvatā anāvaraṇaṃ ñāṇaṃ, ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya. Aphassitaṃ paññāya anāvaraṇaṃ ñāṇaṃ natthī’ti – cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’. Anāvaraṇe ñāṇe pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, paññāsa niruttiyo, sataṃ ñāṇāni.

Chasu buddhadhammesu diyaḍḍhasataṃ dhammā, diyaḍḍhasataṃ atthā, tīṇi niruttisatāni, cha ñāṇasatāni.

Paṭisambhidādhikaraṇe [paṭisambhidāpakaraṇe (syā.)] aḍḍhanavadhammasatāni [aḍḍhanavamāni dhammasatāni (syā.), aḍḍhanavamadhammasatāni (ka.)], aḍḍhanavaatthasatāni, niruttisahassañca satta ca niruttisatāni, tīṇi ca ñāṇasahassāni, cattāri ca ñāṇasatānīti.

Paṭisambhidākathā niṭṭhitā.

7. Dhammacakkakathā

1. Saccavāro

39. Ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati…pe… iti hidaṃ āyasmato koṇḍaññassa ‘‘aññāsikoṇḍañño’’ tveva nāmaṃ ahosi.

[Ka] ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’’nti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Ñāṇaṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Paññā udapādīti – kenaṭṭhena? Vijjā udapādīti – kenaṭṭhena? Āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena. **Ñāṇaṃ udapādī**ti – ñātaṭṭhena. **Paññā udapādī**ti – pajānanaṭṭhena. **Vijjā udapādī**ti – paṭivedhaṭṭhena. **Āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, dassanaṭṭho attho. Ñāṇaṃ dhammo, ñātaṭṭho attho. Paññā dhammo, pajānanaṭṭho attho. Vijjā dhammo, paṭivedhaṭṭho attho. Āloko dhammo, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca dhammā pañca atthā dukkhavatthukā saccavatthukā saccārammaṇā saccagocarā saccasaṅgahitā saccapariyāpannā sacce samudāgatā sacce ṭhitā sacce patiṭṭhitā.

40. **Dhammacakka**nti kenaṭṭhena dhammacakkaṃ? Dhammañca pavatteti cakkañcāti – dhammacakkaṃ. Cakkañca pavatteti dhammañcāti – dhammacakkaṃ. Dhammena pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammacariyāya pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme ṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme patiṭṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme patiṭṭhāpento pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme vasippatto pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme vasiṃ pāpento pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme pāramippatto pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme pāramiṃ pāpento pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme vesārajjappatto pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme vesārajjaṃ pāpento pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaṃ sakkaronto pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaṃ garuṃ karonto [garukaronto (syā.)] pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaṃ mānento pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaṃ pūjento pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaṃ apacāyamāno pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaddhajo pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaketu pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammādhipateyyo pavattetīti – dhammacakkaṃ. Taṃ kho pana dhammacakkaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasminti – dhammacakkaṃ.

Saddhindriyaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Vīriyindriyaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Satindriyaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Samādhindriyaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Paññindriyaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Saddhābalaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Vīriyabalaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Satibalaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Samādhibalaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Paññābalaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Satisambojjhaṅgo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammavicayasambojjhaṅgo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Vīriyasambojjhaṅgo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Pītisambojjhaṅgo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Passaddhisambojjhaṅgo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Samādhisambojjhaṅgo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Upekkhāsambojjhaṅgo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sammādiṭṭhi dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sammāsaṅkappo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sammāvācā dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sammākammanto dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sammāājīvo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sammāvāyāmo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sammāsati dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sammāsamādhi dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ.

Ādhipateyyaṭṭhena indriyaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Akampiyaṭṭhena balaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Niyyānikaṭṭhena bojjhaṅgo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Hetuṭṭhena maggo dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānā dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Padahanaṭṭhena sammappadhānā dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Ijjhanaṭṭhena iddhipādā dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Tathaṭṭhena saccā dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Avikkhepaṭṭhena samatho dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Anupassanaṭṭhena vipassanā dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Ekarasaṭṭhena samathavipassanā dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Anativattanaṭṭhena yuganaddhaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Muttaṭṭhena vimokkho dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Paṭivedhaṭṭhena vijjā dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Pariccāgaṭṭhena vimutti dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Chando mūlaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammo pavattetīti – dhammacakkaṃ. Manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Phasso samodhānaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Vedanā samosaraṇaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Samādhi pamukhaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Sati ādhipateyyaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Paññā tatuttaraṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Vimutti sāraṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ. Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ.

‘‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññeyya’’nti…pe… pariññātanti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena…pe… āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena…pe… **āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena. Cakkhuṃ dhammo, dassanaṭṭho attho…pe… āloko dhammo, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca dhammā pañca atthā dukkhavatthukā saccavatthukā saccārammaṇā saccagocarā saccasaṅgahitā saccapariyāpannā sacce samudāgatā sacce ṭhitā sacce patiṭṭhitā.

Dhammacakkanti kenaṭṭhena dhammacakkaṃ? Dhammañca pavatteti cakkañcāti – dhammacakkaṃ. Cakkañca pavatteti dhammañcāti – dhammacakkaṃ. Dhammena pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammapariyāya pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme ṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme patiṭṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena dhammo taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ.

[Kha-gha] ‘‘idaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasacca’’nti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe… ‘‘taṃ kho panidaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ pahātabba’’nti…pe… ‘‘pahīna’’nti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena…pe… āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena…pe… **āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, dassanaṭṭho attho…pe… āloko dhammo, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca dhammā pañca atthā samudayavatthukā saccavatthukā…pe… nirodhavatthukā saccavatthukā…pe… maggavatthukā saccavatthukā saccārammaṇā saccagocarā saccasaṅgahitā saccapariyāpannā sacce samudāgatā sacce ṭhitā sacce patiṭṭhitā.

Dhammacakkanti kenaṭṭhena dhammacakkaṃ? Dhammañca pavatteti cakkañcāti – dhammacakkaṃ. Cakkañca pavatteti dhammañcāti – dhammacakkaṃ. Dhammena pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammacariyāya pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme ṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme patiṭṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ.

2. Satipaṭṭhānavāro

41. ‘‘‘Ayaṃ kāye kāyānupassanā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. Sā kho panāyaṃ kāye kāyānupassanā bhāvetabbāti me, bhikkhave,…pe… bhāvitāti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’.

‘‘Ayaṃ vedanāsu…pe… ayaṃ citte… ayaṃ dhammesu dhammānupassanāti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. Sā kho panāyaṃ dhammesu dhammānupassanā bhāvetabbāti me, bhikkhave…pe… bhāvitāti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi’’.

Ayaṃ kāye kāyānupassanāti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe… sā kho panāyaṃ kāye kāyānupassanā bhāvetabbāti…pe… bhāvitāti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena…pe… āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena…pe… **āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, dassanaṭṭho attho…pe… āloko dhammo, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca dhammā pañca atthā kāyavatthukā satipaṭṭhānavatthukā…pe… vedanāvatthukā satipaṭṭhānavatthukā… cittavatthukā satipaṭṭhānavatthukā… dhammavatthukā satipaṭṭhānavatthukā satipaṭṭhānārammaṇā satipaṭṭhānagocarā satipaṭṭhānasaṅgahitā satipaṭṭhānapariyāpannā satipaṭṭhāne samudāgatā satipaṭṭhāne ṭhitā satipaṭṭhāne patiṭṭhitā.

Dhammacakkanti kenaṭṭhena dhammacakkaṃ? Dhammañca pavatteti cakkañcāti – dhammacakkaṃ. Cakkañca pavatteti dhammañcāti – dhammacakkaṃ. Dhammena pavattetīti –

dhammacakkaṃ. Dhammacariyāya pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme ṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme patiṭṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ …pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ.

3. Iddhipādavāro

42. '''Ayaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo'ti me, bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. 'So kho panāyaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabbo'ti me, bhikkhave…pe… bhāvitoti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi.

''Ayaṃ vīriyasamādhi…pe… ayaṃ cittasamādhi…pe… ayaṃ vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādoti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi. So kho panāyaṃ vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabboti me, bhikkhave…pe… bhāvitoti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi''.

Ayaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādoti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe… so kho panāyaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabboti…pe… bhāvitoti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Ñāṇaṃ udapādīti – kenaṭṭhena? Paññā udapādīti – kenaṭṭhena? Vijjā udapādīti – kenaṭṭhena? Āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena. **Ñāṇaṃ udapādī**ti – ñātaṭṭhena. **Paññā udapādī**ti – pajānanaṭṭhena. **Vijjā udapādī**ti – paṭivedhaṭṭhena. **Āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, dassanaṭṭho attho. Ñāṇaṃ dhammo, ñātaṭṭho attho. Paññā dhammo, pajānanaṭṭho attho. Vijjā dhammo, paṭivedhaṭṭho attho. Āloko dhammo, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca dhammā pañca atthā chandavatthukā iddhipādavatthukā iddhipādārammaṇā iddhipādagocarā iddhipādasaṅgahitā iddhipādapariyāpannā iddhipāde samudāgatā iddhipāde ṭhitā iddhipāde patiṭṭhitā.

Dhammacakkanti kenaṭṭhena dhammacakkaṃ? Dhammañca pavatteti cakkañcāti – dhammacakkaṃ. Cakkañca pavatteti dhammañcāti – dhammacakkaṃ. Dhammena pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammacariyāya pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme ṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme patiṭṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme patiṭṭhāpento pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme vasippatto pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme vasiṃ pāpento pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme pāramippatto pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme pāramiṃ pāpento pavattetīti – dhammacakkaṃ…pe… dhammaṃ apacāyamāno pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaddhajo pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammaketu pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammādhipateyyo pavattetīti – dhammacakkaṃ. Taṃ kho pana dhammacakkaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasminti – dhammacakkaṃ.

Saddhindriyaṃ dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkaṃ.

Ayaṃ vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādoti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi…pe… so kho panāyaṃ vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabboti…pe… bhāvitoti pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi…pe… āloko udapādi.

Cakkhuṃ udapādīti – kenaṭṭhena…pe… āloko udapādīti – kenaṭṭhena? **Cakkhuṃ udapādī**ti – dassanaṭṭhena…pe… **āloko udapādī**ti – obhāsaṭṭhena.

Cakkhuṃ dhammo, dassanaṭṭho attho…pe… āloko dhammo, obhāsaṭṭho attho. Ime pañca dhammā pañca atthā vīriyavatthukā iddhipādavatthukā…pe… cittavatthukā iddhipādavatthukā… vīmaṃsāvatthukā iddhipādavatthukā iddhipādārammaṇā iddhipādagocarā iddhipādasaṅgahitā iddhipādapariyāpannā iddhipāde samudāgatā iddhipāde ṭhitā iddhipāde patiṭṭhitā.

Dhammacakkanti kenaṭṭhena dhammacakkaṃ? Dhammañca pavatteti cakkañcāti – dhammacakkaṃ. Cakkañca pavatteti dhammañcāti – dhammacakkaṃ. Dhammena pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhammacariyāya pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme ṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ. Dhamme patiṭṭhito pavattetīti – dhammacakkaṃ…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena dhammo. Taṃ dhammaṃ pavattetīti – dhammacakkanti.

Dhammacakkakathā niṭṭhitā.

8. Lokuttarakathā

43. Katame dhammā lokuttarā? Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, cattāro ariyamaggā, cattāri ca sāmaññaphalāni, nibbānañca – ime dhammā lokuttarā.

Lokuttarāti kenaṭṭhena lokuttarā? Lokaṃ tarantīti – lokuttarā. Lokā uttarantīti – lokuttarā. Lokato uttarantīti – lokuttarā. Lokamhā uttarantīti – lokuttarā. Lokaṃ atikkamantīti – lokuttarā. Lokaṃ samatikkamantīti – lokuttarā. Lokaṃ samatikkantāti – lokuttarā. Lokena atirekāti – lokuttarā. Lokantaṃ tarantīti – lokuttarā. Lokā nissarantīti – lokuttarā. Lokato nissarantīti – lokuttarā. Lokamhā nissarantīti – lokuttarā. Lokā nissaṭāti – lokuttarā. Lokena nissaṭāti – lokuttarā. Lokamhā nissaṭāti – lokuttarā. Loke na tiṭṭhantīti – lokuttarā. Lokasmiṃ na tiṭṭhantīti – lokuttarā. Loke na limpantīti – lokuttarā. Lokena na limpantīti – lokuttarā. Loke asaṃlittāti – lokuttarā. Lokena asaṃlittāti – lokuttarā. Loke anupalittāti – lokuttarā. Lokena anupalittāti – lokuttarā. Loke vippamuttāti – lokuttarā. Lokena vippamuttāti – lokuttarā. Lokā vippamuttāti – lokuttarā. Lokato vippamuttāti – lokuttarā. Lokamhā vippamuttāti – lokuttarā. Loke visaññuttāti – lokuttarā. Lokena visaññuttāti – lokuttarā. Lokā visaññuttāti – lokuttarā. Lokasmiṃ visaññuttāti – lokuttarā. Lokato visaññuttāti – lokuttarā. Lokamhā visaññuttāti – lokuttarā. Lokā sujjhantīti – lokuttarā. Lokato sujjhantīti – lokuttarā. Lokamhā sujjhantīti – lokuttarā. Lokā visujjhantīti – lokuttarā. Lokato visujjhantīti – lokuttarā. Lokamhā visujjhantīti – lokuttarā. Lokā vuṭṭhahantīti [uddharantīti (ka.), uṭṭhahantīti (sī. aṭṭha.)] – lokuttarā. Lokato vuṭṭhahantīti – lokuttarā. Lokamhā vuṭṭhahantīti – lokuttarā. Lokā vivaṭṭantīti – lokuttarā. Lokato vivaṭṭantīti – lokuttarā. Lokamhā vivaṭṭantīti – lokuttarā. Loke na sajjantīti – lokuttarā. Loke na gayhantīti – lokuttarā. Loke na bajjhantīti – lokuttarā. Lokaṃ samucchindantīti – lokuttarā. Lokaṃ samucchinnattāti – lokuttarā. Lokaṃ paṭippassambhentīti – lokuttarā. Lokaṃ paṭippassambhitattāti – lokuttarā. Lokassa apathāti – lokuttarā. Lokassa agatīti – lokuttarā. Lokassa avisayāti – lokuttarā. Lokassa asādhāraṇāti – lokuttarā. Lokaṃ vamantīti – lokuttarā. Lokaṃ na paccāvamantīti – lokuttarā. Lokaṃ pajahantīti – lokuttarā. Lokaṃ na upādiyantīti – lokuttarā. Lokaṃ visinentīti – lokuttarā. Lokaṃ na ussinentīti – lokuttarā. Lokaṃ vidhūpentīti – lokuttarā. Lokaṃ na saṃdhūpentīti – lokuttarā. Lokaṃ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhantīti – lokuttarā.

Lokuttarakathā niṭṭhitā.

9. Balakathā

44. Sāvatthinidānaṃ [saṃ. ni. 5.705-716 passitabbā]. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca balāni.

‘‘Api ca, aṭṭhasaṭṭhi balāni – saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ, hiribalaṃ, ottappabalaṃ, paṭisaṅkhānabalaṃ, bhāvanābalaṃ, anavajjabalaṃ, saṅgahabalaṃ, khantibalaṃ, paññattibalaṃ, nijjhattibalaṃ, issariyabalaṃ, adhiṭṭhānabalaṃ, samathabalaṃ, vipassanābalaṃ, dasa sekhabalāni, dasa asekhabalāni, dasa khīṇāsavabalāni, dasa iddhibalāni, dasa tathāgatabalāni’’.

Katamaṃ **saddhābalaṃ?** Assaddhiye na kampatīti – saddhābalaṃ. Sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanaṭṭhena saddhābalaṃ, kilesānaṃ pariyādānaṭṭhena saddhābalaṃ, paṭivedhādivisodhanaṭṭhena saddhābalaṃ, cittassa adhiṭṭhānaṭṭhena saddhābalaṃ, cittassa vodānaṭṭhena saddhābalaṃ, visesādhigamaṭṭhena saddhābalaṃ, uttari paṭivedhaṭṭhena saddhābalaṃ, saccābhisamayaṭṭhena saddhābalaṃ, nirodhe patiṭṭhāpakaṭṭhena saddhābalaṃ. Idaṃ saddhābalaṃ.

Katamaṃ **vīriyabalaṃ?** Kosajje na kampatīti – vīriyabalaṃ. Sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanaṭṭhena vīriyabalaṃ, kilesānaṃ pariyādānaṭṭhena vīriyabalaṃ, paṭivedhādivisodhanaṭṭhena vīriyabalaṃ, cittassa adhiṭṭhānaṭṭhena vīriyabalaṃ, cittassa vodānaṭṭhena vīriyabalaṃ, visesādhigamaṭṭhena vīriyabalaṃ, uttari paṭivedhaṭṭhena vīriyabalaṃ, saccābhisamayaṭṭhena vīriyabalaṃ, nirodhe patiṭṭhāpakaṭṭhena vīriyabalaṃ. Idaṃ vīriyabalaṃ.

Katamaṃ **satibalaṃ?** Pamāde na kampatīti – satibalaṃ. Sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanaṭṭhena satibalaṃ…pe… nirodhe patiṭṭhāpakaṭṭhena satibalaṃ. Idaṃ satibalaṃ.

Katamaṃ **samādhibalaṃ?** Uddhacce na kampatīti – samādhibalaṃ. Sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanaṭṭhena samādhibalaṃ…pe… nirodhe patiṭṭhāpakaṭṭhena samādhibalaṃ. Idaṃ samādhibalaṃ.

Katamaṃ **paññābalaṃ?** Avijjāya na kampatīti – paññābalaṃ. Sahajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanaṭṭhena paññābalaṃ…pe… nirodhe patiṭṭhāpakaṭṭhena paññābalaṃ. Idaṃ paññābalaṃ.

Katamaṃ **hiribalaṃ?** Nekkhammena kāmacchandaṃ hirīyatīti [hiriyatīti (syā. ka.)] – hiribalaṃ. Abyāpādena byāpādaṃ hirīyatīti – hiribalaṃ. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ hirīyatīti – hiribalaṃ. Avikkhepena uddhaccaṃ hirīyatīti – hiribalaṃ. Dhammavavatthānena vicikicchaṃ hirīyatīti – hiribalaṃ. Ñāṇena avijjaṃ hirīyatīti – hiribalaṃ. Pāmojjena aratiṃ hirīyatīti – hiribalaṃ. Paṭhamena jhānena nīvaraṇe hirīyatīti – hiribalaṃ…pe… arahattamaggena sabbakilese hirīyatīti – hiribalaṃ. Idaṃ hiribalaṃ.

Katamaṃ **ottappabalaṃ?** Nekkhammena kāmacchandaṃ ottappatīti – ottappabalaṃ. Abyāpādena byāpādaṃ ottappatīti – ottappabalaṃ. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ ottappatīti – ottappabalaṃ. Avikkhepena uddhaccaṃ ottappatīti – ottappabalaṃ. Dhammavavatthānena vicikicchaṃ ottappatīti – ottappabalaṃ. Ñāṇena avijjaṃ ottappatīti – ottappabalaṃ. Pāmojjena aratiṃ ottappatīti – ottappabalaṃ. Paṭhamena jhānena nīvaraṇe ottappatīti – ottappabalaṃ…pe… arahattamaggena sabbakilese ottappatīti – ottappabalaṃ. Idaṃ ottappabalaṃ.

Katamaṃ **paṭisaṅkhānabalaṃ?** Nekkhammena kāmacchandaṃ paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Abyāpādena byāpādaṃ paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Avikkhepena uddhaccaṃ paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Dhammavavatthānena vicikicchaṃ paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Ñāṇena avijjaṃ paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Pāmojjena aratiṃ paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Paṭhamena jhānena nīvaraṇe paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ…pe… arahattamaggena sabbakilese paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Idaṃ paṭisaṅkhānabalaṃ.

Katamaṃ **bhāvanābalaṃ?** Kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ. Thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ. Uddhaccaṃ pajahanto avikkhepaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ. Vicikicchaṃ pajahanto dhammavavatthānaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ. Avijjaṃ pajahanto ñāṇaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ. Aratiṃ pajahanto pāmojjaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ. Nīvaraṇe pajahanto paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggaṃ bhāvetīti – bhāvanābalaṃ. Idaṃ bhāvanābalaṃ.

Katamaṃ **anavajjabalaṃ?** Kāmacchandassa pahīnattā nekkhamme natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ. Byāpādassa pahīnattā abyāpāde natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ. Thinamiddhassa pahīnattā ālokasaññāya natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ. Uddhaccassa pahīnattā avikkhepe natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ. Vicikicchāya pahīnattā dhammavavatthāne natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ. Avijjāya pahīnattā ñāṇe natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ. Aratiyā pahīnattā pāmojje natthi kiñci vajjanti anavajjabalaṃ. Nīvaraṇānaṃ pahīnattā paṭhamajjhāne natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ…pe… sabbakilesānaṃ pahīnattā arahattamagge natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ. Idaṃ anavajjabalaṃ.

Katamaṃ **saṅgahabalaṃ?** Kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammavasena cittaṃ saṅgaṇhātīti – saṅgahabalaṃ. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādavasena cittaṃ saṅgaṇhātīti – saṅgahabalaṃ. Thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññāvasena cittaṃ saṅgaṇhātīti – saṅgahabalaṃ…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggavasena cittaṃ saṅgaṇhātīti – saṅgahabalaṃ. Idaṃ saṅgahabalaṃ.

Katamaṃ **khantibalaṃ?** Kāmacchandassa pahīnattā nekkhammaṃ khamatīti – khantibalaṃ. Byāpādassa pahīnattā abyāpādo khamatīti – khantibalaṃ. Thinamiddhassa pahīnattā ālokasaññā khamatīti – khantibalaṃ. Uddhaccassa pahīnattā avikkhepo khamatīti – khantibalaṃ. Vicikicchāya pahīnattā dhammavavatthānaṃ khamatīti – khantibalaṃ. Avijjāya pahīnattā ñāṇaṃ khamatīti – khantibalaṃ. Aratiyā pahīnattā pāmojjaṃ khamatīti – khantibalaṃ. Nīvaraṇānaṃ pahīnattā paṭhamaṃ jhānaṃ khamatīti – khantibalaṃ…pe… sabbakilesānaṃ pahīnattā arahattamaggo khamatīti – khantibalaṃ. Idaṃ khantibalaṃ.

Katamaṃ **paññattibalaṃ?** Kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammavasena cittaṃ paññapetīti – paññattibalaṃ. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādavasena cittaṃ paññapetīti – paññattibalaṃ. Thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññāvasena cittaṃ paññapetīti – paññattibalaṃ…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggavasena cittaṃ paññapetīti – paññattibalaṃ. Idaṃ paññattibalaṃ.

Katamaṃ **nijjhattibalaṃ?** Kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammavasena cittaṃ nijjhāpetīti – nijjhattibalaṃ. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādavasena cittaṃ nijjhāpetīti – nijjhattibalaṃ. Thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññāvasena cittaṃ nijjhāpetīti – nijjhattibalaṃ…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggavasena cittaṃ nijjhāpetīti – nijjhattibalaṃ. Idaṃ nijjhattibalaṃ.

Katamaṃ **issariyabalaṃ?** Kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammavasena cittaṃ vasaṃ vattetīti – issariyabalaṃ. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādavasena cittaṃ vasaṃ vattetīti – issariyabalaṃ. Thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññāvasena cittaṃ vasaṃ vattetīti – issariyabalaṃ…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggavasena cittaṃ vasaṃ vattetīti – issariyabalaṃ. Idaṃ issariyabalaṃ.

Katamaṃ **adhiṭṭhānabalaṃ?** Kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhānabalaṃ. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhānabalaṃ. Thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññāvasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhānabalaṃ…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhānabalaṃ. Idaṃ adhiṭṭhānabalaṃ.

Katamaṃ **samathabalaṃ?** Nekkhammavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalaṃ, abyāpādavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalaṃ, ālokasaññāvasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalaṃ…pe… paṭinissaggānupassī assāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalaṃ, paṭinissaggānupassī passāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalaṃ.

Samathabalanti kenaṭṭhena samathabalaṃ? Paṭhamena jhānena nīvaraṇe na kampatīti – samathabalaṃ. Dutiyena jhānena vitakkavicāre na kampatīti – samathabalaṃ. Tatiyena jhānena pītiyā na kampatīti – samathabalaṃ. Catutthena jhānena sukhadukkhe na kampatīti – samathabalaṃ. Ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññāya paṭighasaññāya nānattasaññāya na kampatīti – samathabalaṃ. Viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññāya na kampatīti – samathabalaṃ. Ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññāya na kampatīti – samathabalaṃ. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāya na kampatīti – samathabalaṃ. Uddhacce ca uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca na kampatī na calati na vedhatīti – samathabalaṃ. Idaṃ samathabalaṃ.

Katamaṃ **vipassanābalaṃ**? Aniccānupassanā vipassanābalaṃ, dukkhānupassanā vipassanābalaṃ…pe… paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ, rūpe aniccānupassanā vipassanābalaṃ, rūpe dukkhānupassanā vipassanābalaṃ…pe… rūpe paṭinassaggānupassanā vipassanābalaṃ, vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā vipassanābalaṃ, jarāmaraṇe dukkhānupassanā vipassanābalaṃ…pe… jarāmaraṇe paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ. Vipassanābalanti kenaṭṭhena vipassanābalaṃ? Aniccānupassanāya niccasaññāya na kampatīti – vipassanābalaṃ. Dukkhānupassanāya sukhasaññāya na kampatīti – vipassanābalaṃ. Anattānupassanāya attasaññāya kampatīti – vipassanābalaṃ. Nibbidānupassanāya nandiyā na kampatīti – vipassanābalaṃ. Virāgānupassanāya rāge na kampatīti – vipassanābalaṃ. Nirodhānupassanā samudaye na kampatīti – vipassanābalaṃ. Paṭinissaggānupassanāya ādāne na kampatīti – vipassanābalaṃ. Avijjāya avijjāsahagatakilese ca khandhe ca na kampati na calati na vedhatīti – vipassanābalaṃ. Idaṃ vipassanābalaṃ.

Katamāni **dasa sekhabalāni, dasa asekhabalāni?** Sammādiṭṭhiṃ [sammādiṭṭhi (ka.) evamīdisesu navasu padesu dutiyantavacanena. dī. ni. 3.348 passitabbā] sikkhatīti – sekhabalaṃ. Tattha sikkhitattā asekhabalaṃ. Sammāsaṅkappaṃ sikkhatīti – sekhabalaṃ. Tattha sikkhitattā – asekhabalaṃ. Sammāvācaṃ…pe… sammākammantaṃ… sammāājīvaṃ… sammāvāyāmaṃ… sammāsatiṃ… sammāsamādhiṃ… sammāñāṇaṃ…pe… sammāvimuttiṃ sikkhatīti – sekhabalaṃ. Tattha sikkhitattā – asekhabalaṃ. Imāni dasa sekhabalāni, dasa asekhabalāni.

Katamāni **dasa khīṇāsavabalāni?** [a. ni. 10.90 passitabbā] Idha khīṇāsavassa bhikkhuno aniccato sabbe saṅkhārā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti. Yampi khīṇāsavassa bhikkhuno aniccato sabbe saṅkhārā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti, idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti – ‘‘khīṇā me āsavā’’ti.

Puna caparaṃ khīṇāsavassa bhikkhuno aṅgārakāsūpamā kāmā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti. Yampi khīṇāsavassa bhikkhuno aṅgārakāsūpamā kāmā yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti, idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti – ‘‘khīṇā me āsavā’’ti.

Puna caparaṃ khīṇāsavassa bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekapoṇaṃ vivekapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ nekkhammābhirataṃ byantībhūtaṃ [byantibhūtaṃ (ka.)] sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi. Yampi khīṇāsavassa bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekapoṇaṃ vivekapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ nekkhammābhirataṃ byantibhūtaṃ sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi, idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti – ‘‘khīṇā me āsavā’’ti.

Puna caparaṃ khīṇāsavassa bhikkhuno cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā honti subhāvitā. Yampi khīṇāsavassa bhikkhuno cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā honti subhāvitā, idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti – ‘‘khīṇā me āsavā’’ti.

Puna caparaṃ khīṇāsavassa bhikkhuno cattāro sammappadhānā bhāvitā honti subhāvitā…pe… cattāro iddhipādā bhāvitā honti subhāvitā… pañcindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni… pañca balāni bhāvitāni honti subhāvitāni… satta bojjhaṅgā bhāvitā honti subhāvitā…pe… ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito hoti subhāvito. Yampi khīṇāsavassa bhikkhuno aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito hoti subhāvito, idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti – ‘‘khīṇā me āsavā’’ti. Imāni dasa khīṇāsavabalāni.

Katamāni **dasa iddhibalāni?** Adhiṭṭhānā iddhi, vikubbanā iddhi, manomayā iddhi, ñāṇavipphārā iddhi, samādhivipphārā iddhi, ariyā iddhi, kammavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, tattha tattha sammā payogappaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi – imāni dasa iddhibalāni.

Katamāni **dasa tathāgatabalāni?** Idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti, idampi tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

Puna caparaṃ tathāgato atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi tathāgato atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ, nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

Puna caparaṃ tathāgato sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ [sabbatthagāminīpaṭipadaṃ (syā.) ma. ni. 1.148 passitabbā] yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi tathāgato sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti.

Puna caparaṃ tathāgato anekadhātunānādhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi tathāgato anekadhātunānādhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi tathāgatassa…pe….

Puna caparaṃ tathāgato sattānaṃ nānādhimuttikataṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi tathāgato sattānaṃ nānādhimuttikataṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi tathāgatassa…pe….

Puna caparaṃ tathāgato parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi tathāgato parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi tathāgatassa…pe….

Puna caparaṃ tathāgato jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Yampi tathāgato jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, idampi tathāgatassa…pe….

Puna caparaṃ tathāgato anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Yampi tathāgato anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… idampi tathāgatassa…pe….

Puna caparaṃ tathāgato dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne…pe… yampi tathāgato dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne…pe… idampi tathāgatassa…pe….

Puna caparaṃ tathāgato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Yampi tathāgato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati, idampi tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. Imāni dasa tathāgatabalāni.

45. Kenaṭṭhena saddhābalaṃ? Kenaṭṭhena vīriyabalaṃ? Kenaṭṭhena satibalaṃ? Kenaṭṭhena samādhibalaṃ? Kenaṭṭhena paññābalaṃ? Kenaṭṭhena hiribalaṃ? Kenaṭṭhena ottappabalaṃ? Kenaṭṭhena paṭisaṅkhānabalaṃ…pe… kenaṭṭhena tathāgatabalaṃ?

Assaddhiye akampiyaṭṭhena saddhābalaṃ. Kosajje akampiyaṭṭhena vīriyabalaṃ. Pamāde akampiyaṭṭhena satibalaṃ. Uddhacce akampiyaṭṭhena samādhibalaṃ. Avijjāya akampiyaṭṭhena paññābalaṃ. Hirīyati pāpake akusale dhammeti – hiribalaṃ. Ottappati pāpake akusale dhammeti – ottappabalaṃ. Ñāṇena kilese paṭisaṅkhātīti – paṭisaṅkhānabalaṃ. Tattha jātā dhammā ekarasā hontīti – bhāvanābalaṃ. Tattha natthi kiñci vajjanti – anavajjabalaṃ. Tena cittaṃ saṅgaṇhātīti – saṅgahabalaṃ. Taṃ tassa khamatīti – [taṃ khamatīti (ka.)] khantibalaṃ. Tena cittaṃ paññapetīti – paññattibalaṃ. Tena cittaṃ nijjhāpetīti – nijjhattibalaṃ. Tena cittaṃ vasaṃ vattetīti – issariyabalaṃ. Tena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhānabalaṃ. Tena cittaṃ ekagganti – samathabalaṃ. Tattha jāte dhamme anupassatīti – vipassanābalaṃ. Tattha sikkhatīti – sekhabalaṃ. Tattha sikkhitattā – asekhabalaṃ. Tena āsavā khīṇāti – khīṇāsavabalaṃ. Tassa ijjhatīti – iddhibalaṃ. Appameyyaṭṭhena tathāgatabalanti.

Balakathā niṭṭhitā.

10. Suññakathā

46. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘‘Suñño loko, suñño loko’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, ‘suñño loko’ti vuccatī’’ti? ‘‘Yasmā kho, ānanda, suññaṃ attena vā attaniyena vā, tasmā ‘suñño loko’ti vuccati. Kiñcānanda [kiñca ānanda saṃ. ni. 4.85], suññaṃ attena vā attaniyena vā? Cakkhu kho, ānanda, suññaṃ attena vā attaniyena vā. Rūpā suññā attena vā attaniyena vā. Cakkhuviññāṇaṃ suññaṃ attena vā attaniyena vā. Cakkhusamphasso suñño attena vā attaniyena vā. Yampidaṃ [yadidaṃ (ka.) saṃ. ni. 4.85 passitabbā] cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi suññaṃ attena vā attaniyena vā.

‘‘Sotaṃ suññaṃ…pe… saddā suññā… ghānaṃ suññaṃ… gandhā suññā… jivhā suññā… rasā suññā… kāyo suñño… phoṭṭhabbā suññā… mano suñño attena vā attaniyena vā. Dhammā suññā attena vā attaniyena vā. Manoviññāṇaṃ suññaṃ attena vā attaniyena vā. Manosamphasso suñño attena vā attaniyena vā. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, tampi suññaṃ attena vā attaniyena vā. Yasmā kho, ānanda, suññaṃ attena vā attaniyena vā tasmā ‘suñño loko’ti vuccatī’’ti.

1. Mātikā

47. Suññasuññaṃ [suññaṃ suññaṃ (syā.)], saṅkhārasuññaṃ, vipariṇāmasuññaṃ, aggasuññaṃ, lakkhaṇasuññaṃ, vikkhambhanasuññaṃ, tadaṅgasuññaṃ, samucchedasuññaṃ, paṭippassaddhisuññaṃ, nissaraṇasuññaṃ, ajjhattasuññaṃ, bahiddhāsuññaṃ, dubhatosuññaṃ, sabhāgasuññaṃ, visabhāgasuññaṃ, esanāsuññaṃ, pariggahasuññaṃ, paṭilābhasuññaṃ, paṭivedhasuññaṃ, ekattasuññaṃ, nānattasuññaṃ, khantisuññaṃ, adhiṭṭhānasuññaṃ, pariyogāhaṇasuññaṃ [pariyogāhanasuññaṃ (syā.)], sampajānassa pavattapariyādānaṃ sabbasuññatānaṃ paramatthasuññaṃ.

2. Niddeso

48. Katamaṃ **suññasuññaṃ?** Cakkhu suññaṃ attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Sotaṃ suññaṃ…pe… ghānaṃ suññaṃ… jivhā suññā… kāyo suñño… mano suñño attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Idaṃ suññasuññaṃ.

Katamaṃ **saṅkhārasuññaṃ?** Tayo saṅkhārā – puññābhisaṅkhāro, apuññābhisaṅkhāro, āneñjābhisaṅkhāro. Puññābhisaṅkhāro apuññābhisaṅkhārena ca āneñjābhisaṅkhārena ca suñño. Apuññābhisaṅkhāro puññābhisaṅkhārena ca āneñjābhisaṅkhārena ca suñño. Āneñjābhisaṅkhāro puññābhisaṅkhārena ca apuññābhisaṅkhārena ca suñño. Ime tayo saṅkhārā.

Aparepi tayo saṅkhārā – kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro. Kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhārena ca cittasaṅkhārena ca suñño. Vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhārena ca cittasaṅkhārena ca suñño. Cittasaṅkhāro kāyasaṅkhārena ca vacīsaṅkhārena ca suñño. Ime tayo saṅkhārā.

Aparepi tayo saṅkhārā – atītā saṅkhārā, anāgatā saṅkhārā, paccuppannā saṅkhārā. Atītā saṅkhārā anāgatehi ca paccuppannehi ca saṅkhārehi suññā. Anāgatā saṅkhārā atītehi ca paccuppannehi ca saṅkhārehi suññā paccuppannā saṅkhārā atītehi ca anāgatehi ca saṅkhārehi suññā. Ime tayo saṅkhārā; idaṃ saṅkhārasuññaṃ.

Katamaṃ **vipariṇāmasuññaṃ?** Jātaṃ rūpaṃ sabhāvena suññaṃ. Vigataṃ rūpaṃ vipariṇatañceva suññañca. Jātā vedanā sabhāvena suññā. Vigatā vedanā vipariṇatā ceva suññā ca …pe… jātā saññā… jātā saṅkhārā… jātaṃ viññāṇaṃ… jātaṃ cakkhu…pe… jāto bhavo sabhāvena suñño. Vigato bhavo vipariṇato ceva suñño ca. Idaṃ vipariṇāmasuññaṃ.

Katamaṃ **aggasuññaṃ?** Aggametaṃ padaṃ seṭṭhametaṃ padaṃ visiṭṭhametaṃ [viseṭṭhametaṃ (ka.)] padaṃ yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ. Idaṃ aggasuññaṃ.

Katamaṃ **lakkhaṇasuññaṃ?** Dve lakkhaṇāni – bālalakkhaṇañca paṇḍitalakkhaṇañca. Bālalakkhaṇaṃ paṇḍitalakkhaṇena suññaṃ. Paṇḍitalakkhaṇaṃ bālalakkhaṇena suññaṃ. Tīṇi lakkhaṇāni – uppādalakkhaṇaṃ, vayalakkhaṇaṃ, ṭhitaññathattalakkhaṇaṃ. Uppādalakkhaṇaṃ vayalakkhaṇena ca ṭhitaññathattalakkhaṇena ca suññaṃ. Vayalakkhaṇaṃ uppādalakkhaṇena ca ṭhitaññathattalakkhaṇena ca suññaṃ, ṭhitaññathattalakkhaṇaṃ uppādalakkhaṇena ca vayalakkhaṇena ca suññaṃ.

Rūpassa uppādalakkhaṇaṃ vayalakkhaṇena ca ṭhitaññathattalakkhaṇena ca suññaṃ. Rūpassa vayalakkhaṇaṃ uppādalakkhaṇena ca ṭhitaññathattalakkhaṇena ca suññaṃ. Rūpassa ṭhitaññathattalakkhaṇaṃ uppādalakkhaṇena ca vayalakkhaṇena ca suññaṃ. Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhārānaṃ… viññāṇassa… cakkhussa… jarāmaraṇassa uppādalakkhaṇaṃ vayalakkhaṇena ca ṭhitaññathattalakkhaṇena ca suññaṃ. Jarāmaraṇassa vayalakkhaṇaṃ uppādalakkhaṇena ca ṭhitaññathattalakkhaṇena ca suññaṃ. Jarāmaraṇassa ṭhitaññathattalakkhaṇaṃ uppādalakkhaṇena ca vayalakkhaṇena ca suññaṃ. Idaṃ lakkhaṇasuññaṃ.

Katamaṃ **vikkhambhanasuññaṃ?** Nekkhammena kāmacchando vikkhambhito ceva suñño ca. Abyāpādena byāpādo vikkhambhito ceva suñño ca. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ vikkhambhitañceva suññañca. Avikkhepena uddhaccaṃ vikkhambhitañceva suññañca. Dhammavavatthānena vicikicchā vikkhambhitā ceva suññā ca. Ñāṇena avijjā vikkhambhitā ceva suññā ca. Pāmojjena arati vikkhambhitā ceva suññā ca. Paṭhamena jhānena nīvaraṇā vikkhambhitā ceva suññā ca…pe… arahattamaggena sabbakilesā vikkhambhitā ceva suññā ca. Idaṃ vikkhambhanasuññaṃ.

Katamaṃ **tadaṅgasuññaṃ?** Nekkhammena kāmacchando tadaṅgasuñño. Abyāpādena byāpādo tadaṅgasuñño. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ tadaṅgasuññaṃ. Avikkhepena uddhaccaṃ tadaṅgasuññaṃ. Dhammavavatthānena vicikicchā tadaṅgasuññā. Ñāṇena avijjā tadaṅgasuññā. Pāmojjena arati tadaṅgasuññā. Paṭhamena jhānena nīvaraṇā tadaṅgasuññā…pe… vivaṭṭanānupassanāya saññogābhiniveso tadaṅgasuñño. Idaṃ tadaṅgasuññaṃ.

Katamaṃ **samucchedasuññaṃ?** Nekkhammena kāmacchando samucchinno ceva suñño ca. Abyāpādena byāpādo samucchinno ceva suñño ca. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ samucchinnañceva suññañca. Avikkhepena uddhaccaṃ samucchinnañceva suññañca. Dhammavavatthānena vicikicchā samucchinnā ceva suññā ca. Ñāṇena avijjā samucchinnā ceva suññā ca. Pāmojjena arati samucchinnā ceva suññā ca. Paṭhamena jhānena nīvaraṇā samucchinnā ceva suññā ca…pe… arahattamaggena sabbakilesā samucchinnā ceva suññā ca. Idaṃ samucchedasuññaṃ.

Katamaṃ **paṭippassaddhisuññaṃ?** Nekkhammena kāmacchando paṭippassaddho ceva suñño ca. Abyāpādena byāpādo paṭippassaddho ceva suñño ca. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ paṭippassaddhañceva suññañca. Avikkhepena uddhaccaṃ paṭippassaddhañceva suññañca. Dhammavavatthānena vicikicchā paṭippassaddhā ceva suññā ca. Ñāṇena avijjā paṭippassaddhā ceva suññā ca. Pāmojjena arati paṭippassaddhā ceva suññā ca. Paṭhamena jhānena nīvaraṇā paṭippassaddhā ceva suññā ca…pe… arahattamaggena sabbakilesā paṭippassaddhā ceva suññā ca. Idaṃ paṭippassaddhisuññaṃ.

Katamaṃ **nissaraṇasuññaṃ?** Nekkhammena kāmacchando nissaṭo ceva suñño ca. Abyāpādena byāpādo nissaṭo ceva suñño ca. Ālokasaññāya thinamiddhaṃ nissaṭañceva suññañca. Avikkhepena uddhaccaṃ nissaṭañceva suññañca. Dhammavavatthānena vicikicchā nissaṭā ceva suññā ca. Ñāṇena avijjā nissaṭā ceva suññā ca. Pāmojjena arati nissaṭā ceva suññā ca. Paṭhamena jhānena nīvaraṇā nissaṭā ceva suññā ca …pe… arahattamaggena sabbakilesā nissaṭā ceva suññā ca. Idaṃ nissaraṇasuññaṃ.

Katamaṃ **ajjhattasuññaṃ?** Ajjhattaṃ cakkhuṃ suññaṃ attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Ajjhattaṃ sotaṃ suññaṃ… ajjhattaṃ ghānaṃ suññaṃ… ajjhattaṃ jivhā suññā… ajjhattaṃ kāyo suñño… ajjhattaṃ mano suñño attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Idaṃ ajjhattasuññaṃ.

Katamaṃ **bahiddhāsuññaṃ?** Bahiddhā rūpā suññā…pe… bahiddhā dhammā suññā attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Idaṃ bahiddhāsuññaṃ.

Katamaṃ **dubhatosuññaṃ?** Yañca ajjhattaṃ cakkhu ye ca bahiddhā rūpā ubhayametaṃ suññaṃ [ubhayato taṃ suññā (syā.)] attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Yañca ajjhattaṃ sotaṃ ye ca bahiddhā saddā…pe… yañca ajjhattaṃ ghānaṃ ye ca bahiddhā gandhā… yā ca ajjhattaṃ jivhā ye ca bahiddhā rasā… yo ca ajjhattaṃ kāyo ye ca bahiddhā phoṭṭhabbā… yo ca ajjhattaṃ mano ye ca bahiddhā dhammā ubhayametaṃ suññaṃ attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Idaṃ dubhatosuññaṃ.

Katamaṃ **sabhāgasuññaṃ?** Cha ajjhattikāni āyatanāni sabhāgāni ceva suññāni ca. Cha bāhirāni āyatanāni sabhāgāni ceva suññāni ca. Cha viññāṇakāyā sabhāgā ceva suññā ca. Cha phassakāyā sabhāgā ceva suññā ca. Cha vedanākāyā sabhāgā ceva suññā ca. Cha saññākāyā sabhāgā ceva suññā ca. Cha cetanākāyā sabhāgā ceva suññā ca. Idaṃ sabhāgasuññaṃ.

Katamaṃ **visabhāgasuññaṃ?** Cha ajjhattikāni āyatanāni chahi bāhirehi āyatanehi visabhāgāni ceva suññāni ca. Cha bāhirāni āyatanāni chahi viññāṇakāyehi visabhāgāni ceva suññāni ca. Cha viññāṇakāyā chahi phassakāyehi visabhāgā ceva suññā ca. Cha phassakāyā chahi vedanākāyehi visabhāgā ceva suññā ca. Cha vedanākāyā chahi saññākāyehi visabhāgā ceva suññā ca. Cha saññākāyā chahi cetanākāyehi visabhāgā ceva suññā ca. Idaṃ visabhāgasuññaṃ.

Katamaṃ **esanāsuññaṃ?** Nekkhammesanā kāmacchandena suññā. Abyāpādesanā byāpādena suññā. Ālokasaññesanā thinamiddhena suññā. Avikkhepesanā uddhaccena suññā. Dhammavavatthānesanā vicikicchāya suññā. Ñāṇesanā avijjāya suññā. Pāmojjesanā aratiyā suññā. Paṭhamajjhānesanā nīvaraṇehi suññā…pe… arahattamaggesanā sabbakilesehi suññā. Idaṃ esanāsuññaṃ.

Katamaṃ **pariggahasuññaṃ?** Nekkhammapariggaho kāmacchandena suñño. Abyāpādapariggaho byāpādena suñño. Ālokasaññāpariggaho thinamiddhena suñño. Avikkhepapariggaho uddhaccena suñño. Dhammavavatthānapariggaho vicikicchāya suñño. Ñāṇapariggaho avijjāya suñño. Pāmojjapariggaho aratiyā suñño. Paṭhamajjhānapariggaho nīvaraṇehi suñño…pe… arahattamaggapariggaho sabbakilesehi suñño. Idaṃ pariggahasuññaṃ.

Katamaṃ **paṭilābhasuññaṃ?** Nekkhammapaṭilābho kāmacchandena suñño. Abyāpādapaṭilābho byāpādena suñño. Ālokasaññāpaṭilābho thinamiddhena suñño. Avikkhepapaṭilābho uddhaccena suñño. Dhammavavatthānapaṭilābho vicikicchāya suñño. Ñāṇapaṭilābho avijjāya suñño. Pāmojjapaṭilābho aratiyā suñño. Paṭhamajjhānapaṭilābho nīvaraṇehi suñño…pe… arahattamaggapaṭilābho sabbakilesehi suñño. Idaṃ paṭilābhasuññaṃ.

Katamaṃ **paṭivedhasuññaṃ?** Nekkhammappaṭivedho kāmacchandena suñño. Abyāpādappaṭivedho byāpādena suñño. Ālokasaññāppaṭivedho thinamiddhena suñño. Avikkhepappaṭivedho uddhaccena suñño. Dhammavavatthānappaṭivedho vicikicchāya suñño. Ñāṇappaṭivedho avijjāya suñño. Pāmojjappaṭivedho aratiyā suñño. Paṭhamajjhānappaṭivedho nīvaraṇehi suñño…pe… arahattamaggappaṭivedho sabbakilesehi suñño. Idaṃ paṭivedhasuññaṃ.

Katamaṃ **ekattasuññaṃ, nānattasuññaṃ?** Kāmacchando nānattaṃ, nekkhammaṃ ekattaṃ. Nekkhammekattaṃ cetayato kāmacchandena suññaṃ. Byāpādo nānattaṃ, abyāpādo ekattaṃ. Abyāpādekattaṃ cetayato byāpādena suññaṃ. Thinamiddhaṃ nānattaṃ, ālokasaññā ekattaṃ. Ālokasaññekattaṃ cetayato thinamiddhena suññaṃ. Uddhaccaṃ nānattaṃ, avikkhepo ekattaṃ. Avikkhepekattaṃ cetayato uddhaccena suññaṃ. Vicikicchā nānattaṃ, dhammavavatthānaṃ ekattaṃ. Dhammavavatthānekattaṃ cetayato vicikicchāya suññaṃ. Avijjā nānattaṃ, ñāṇaṃ ekattaṃ. Ñāṇekattaṃ cetayato avijjāya suññaṃ. Arati nānattaṃ, pāmojjaṃ ekattaṃ. Pāmojjekattaṃ cetayato aratiyā suññaṃ. Nīvaraṇā nānattaṃ, paṭhamajjhānaṃ ekattaṃ. Paṭhamajjhānekattaṃ cetayato nīvaraṇehi suññaṃ…pe… sabbakilesā nānattaṃ, arahattamaggo ekattaṃ. Arahattamaggekattaṃ cetayato sabbakilesehi suññaṃ. Idaṃ ekattasuññaṃ nānattasuññaṃ.

Katamaṃ **khantisuññaṃ?** Nekkhammakhanti kāmacchandena suññā. Abyāpādakhanti byāpādena suññā. Ālokasaññākhanti thinamiddhena suññā. Avikkhepakhanti uddhaccena suññā. Dhammavavatthānakhanti vicikicchāya suññā. Ñāṇakhanti avijjāya suññā. Pāmojjakhanti aratiyā suññā. Paṭhamajjhānakhanti nīvaraṇehi suññā…pe… arahattamaggakhanti sabbakilesehi suññā. Idaṃ khantisuññaṃ.

Katamaṃ **adhiṭṭhānasuññaṃ?** Nekkhammādhiṭṭhānaṃ kāmacchandena suññaṃ. Abyāpādādhiṭṭhānaṃ byāpādena suññaṃ. Ālokasaññādhiṭṭhānaṃ thinamiddhena suññaṃ. Avikkhepādhiṭṭhānaṃ uddhaccena suññaṃ. Dhammavavatthānādhiṭṭhānaṃ vicikicchāya suññaṃ. Ñāṇādhiṭṭhānaṃ avijjāya suññaṃ. Pāmojjādhiṭṭhānaṃ aratiyā suññaṃ. Paṭhamajjhānādhiṭṭhānaṃ nīvaraṇehi suññaṃ…pe… arahattamaggādhiṭṭhānaṃ sabbakilesehi suññaṃ. Idaṃ adhiṭṭhānasuññaṃ.

Katamaṃ **pariyogāhaṇasuññaṃ?** Nekkhammapariyogāhaṇaṃ kāmacchandena suññaṃ. Abyāpādapariyogāhaṇaṃ byāpādena suññaṃ. Ālokasaññāpariyogāhaṇaṃ thinamiddhena suññaṃ. Avikkhepapariyogāhaṇaṃ uddhaccena suññaṃ. Dhammavavatthānapariyogāhaṇaṃ vicikicchāya suññaṃ. Ñāṇapariyogāhaṇaṃ avijjāya suññaṃ. Pāmojjapariyogāhaṇaṃ aratiyā suññaṃ. Paṭhamajjhānapariyogāhaṇaṃ nīvaraṇehi suññaṃ…pe… arahattamaggapariyogāhaṇaṃ sabbakilesehi suññaṃ. Idaṃ pariyogāhaṇasuññaṃ.

Katamaṃ **sampajānassa pavattapariyādānaṃ sabbasuññatānaṃ paramatthasuññaṃ?** Idha sampajāno nekkhammena kāmacchandassa pavattaṃ pariyādiyati, abyāpādena byāpādassa pavattaṃ pariyādiyati, ālokasaññāya thinamiddhassa pavattaṃ pariyādiyati, avikkhepena uddhaccassa pavattaṃ pariyādiyati, dhammavavatthānena vicikicchāya pavattaṃ pariyādiyati, ñāṇena avijjāya pavattaṃ pariyādiyati, pāmojjena aratiyā pavattaṃ pariyādiyati, paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ pavattaṃ pariyādiyati…pe… arahattamaggena sabbakilesānaṃ pavattaṃ pariyādiyati. Atha vā pana sampajānassa anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa idaṃ ceva cakkhupavattaṃ pariyādiyati, aññañca cakkhupavattaṃ na uppajjati. Idañceva sotapavattaṃ…pe… ghānapavattaṃ… jivhāpavattaṃ… kāyapavattaṃ… manopavattaṃ pariyādiyati, aññañca manopavattaṃ na uppajjati. Idaṃ sampajānassa pavattapariyādānaṃ sabbasuññatānaṃ paramatthasuññanti.

Suññakathā niṭṭhitā.

Yuganaddhavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Yuganaddhā saccabojjhaṅgā, mettā virāgapañcamā;
Paṭisambhidā dhammacakkaṃ, lokuttarabalasuññāti.

Esa nikāyadharehi ṭhapito, asamo dutiyo pavaro

Varavaggoti.

3. Paññāvaggo

1. Mahāpaññākathā

1. Aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Dukkhānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Anattānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti…pe… paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti?

Aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Dukkhānupassanā bhāvitā bahulīkatā nibbedhikapaññaṃ paripūreti. Anattānupassanā bhāvitā bahulīkatā mahāpaññaṃ paripūreti. Nibbidānupassanā bhāvitā bahulīkatā tikkhapaññaṃ paripūreti. Virāgānupassanā bhāvitā bahulīkatā vipulapaññaṃ paripūreti. Nirodhānupassanā bhāvitā bahulīkatā gambhīrapaññaṃ paripūreti. Paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā asāmantapaññaṃ [assāmantapaññaṃ (syā.)] paripūreti. Imā satta paññā bhāvitā bahulīkatā paṇḍiccaṃ paripūrenti. Imā aṭṭha paññā bhāvitā bahulīkatā puthupaññaṃ paripūrenti. Imā nava paññā bhāvitā bahulīkatā hāsapaññaṃ paripūrenti.

Hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā. Tassā atthavavatthānato atthapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Dhammavavatthānato dhammapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Niruttivavatthānato niruttipaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya.

Paṭibhānavavatthānato paṭibhānapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Tassimā catasso paṭisambhidāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāya.

Rūpe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti…pe… rūpe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Rūpe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti…pe… rūpe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā asāmantapaññaṃ paripūreti. Imā satta paññā bhāvitā bahulīkatā paṇḍiccaṃ paripūrenti. Imā aṭṭha paññā bhāvitā bahulīkatā puthupaññaṃ paripūrenti. Imā nava paññā bhāvitā bahulīkatā hāsapaññaṃ paripūrenti.

Hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā. Tassā atthavavatthānato atthapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Dhammavavatthānato dhammapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Niruttivavatthānato niruttipaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Paṭibhānavavatthānato paṭibhānapaṭisambhidā adhigatā hoti, sacchikatā phassitā paññāya. Tassimā catasso paṭisambhidāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāya.

Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti…pe… jarāmaraṇe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Jarāmaraṇe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti…pe… jarāmaraṇe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā asāmantapaññaṃ paripūreti. Imā satta paññā bhāvitā bahulīkatā paṇḍiccaṃ paripūrenti. Imā aṭṭha paññā bhāvitā bahulīkatā puthupaññaṃ paripūrenti. Imā nava paññā bhāvitā bahulīkatā hāsapaññaṃ paripūrenti.

Hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā. Tassā atthavavatthānato atthapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Dhammavavatthānato dhammapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Niruttivavatthānato niruttipaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Paṭibhānavavatthānato paṭibhānapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Tassimā catasso paṭisambhidāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāya.

2. Rūpe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne rūpe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Rūpe dukkhānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne rūpe dukkhānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Rūpe anattānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne rūpe anattānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Rūpe nibbidānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne rūpe nibbidānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Rūpe virāgānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne rūpe virāgānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Rūpe nirodhānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne rūpe nirodhānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Rūpe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne rūpe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti?

Rūpe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Atītānāgatapaccuppanne rūpe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Rūpe dukkhānupassanā bhāvitā bahulīkatā nibbedhikapaññaṃ paripūreti. Atītānāgatapaccuppanne rūpe dukkhānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Rūpe anattānupassanā bhāvitā bahulīkatā mahāpaññaṃ paripūreti. Atītānāgatapaccuppanne rūpe anattānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Rūpe nibbidānupassanā bhāvitā bahulīkatā tikkhapaññaṃ paripūreti. Atītānāgatapaccuppanne rūpe nibbidānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Rūpe virāgānupassanā bhāvitā bahulīkatā vipulapaññaṃ paripūreti. Atītānāgatapaccuppanne rūpe virāgānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Rūpe nirodhānupassanā bhāvitā bahulīkatā gambhīrapaññaṃ paripūreti. Atītānāgatapaccuppanne rūpe nirodhānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Rūpe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā asāmantapaññaṃ paripūreti. Atītānāgatapaccuppanne rūpe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Imā satta paññā bhāvitā bahulīkatā paṇḍiccaṃ paripūrenti. Imā aṭṭha paññā bhāvitā bahulīkatā puthupaññaṃ paripūrenti. Imā nava paññā bhāvitā bahulīkatā hāsapaññaṃ paripūrenti.

Hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā. Tassā atthavavatthānato atthapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Dhammavavatthānato dhammapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Niruttivavatthānato niruttipaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Paṭibhānavavatthānato paṭibhānapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya. Tassimā catasso paṭisambhidāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāya.

Vedanāya…pe… saññāya… saṅkhāresu… viññāṇe… cakkhusmiṃ…pe… jarāmaraṇe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne jarāmaraṇe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti…pe… jarāmaraṇe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Atītānāgatapaccuppanne jarāmaraṇe paṭinissaggānupassanā bhāvitā bahulīkatā katamaṃ paññaṃ paripūreti? Jarāmaraṇe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti. Atītānāgatapaccuppanne jarāmaraṇe aniccānupassanā bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti…pe… tassimā catasso paṭisambhidāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāya.

3. ‘‘Cattārome, bhikkhave [saṃ. ni. 5.1851], dhammā bhāvitā bahulīkatā sotāpattiphalasacchikiriyāya saṃvattanti. Katame cattāro? Sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammapaṭipatti – ime kho, bhikkhave, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā sotāpattiphalasacchikiriyāya saṃvattanti.

‘‘Cattārome, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā sakadāgāmiphalasacchikiriyāya saṃvattanti…pe… anāgāmiphalasacchikiriyāya saṃvattanti…pe… arahattaphalasacchikiriyāya saṃvattanti. Katame cattāro? Sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammapaṭipatti – ime kho, bhikkhave, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā arahattamaggaphalasacchikiriyāya saṃvattanti.

‘‘Cattārome, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā paññāpaṭilābhāya saṃvattanti…pe… paññābuddhiyā saṃvattanti, paññāvepullāya saṃvattanti, mahāpaññatāya saṃvattanti, puthupaññatāya saṃvattanti, vipulapaññatāya saṃvattanti, gambhīrapaññatāya saṃvattanti, asāmantapaññatāya [assāmantapaññatāya (syā.) saṃ. ni. 3 passitabbā] saṃvattanti, bhūripaññatāya saṃvattanti, paññābāhullāya saṃvattanti, sīghapaññatāya saṃvattanti, lahupaññatāya saṃvattanti, hāsapaññatāya saṃvattanti, javanapaññatāya saṃvattanti, tikkhapaññatāya saṃvattanti, nibbedhikapaññatāya saṃvattanti. Katame cattāro? Sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammapaṭipatti – ime kho, bhikkhave, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā paññāpaṭilābhāya saṃvattanti, paññābuddhiyā saṃvattanti…pe… nibbedhikapaññatāya saṃvattanti’’.

1. Soḷasapaññāniddeso

4. **Paññāpaṭilābhāya saṃvattantī**ti katamo paññāpaṭilābho? Catunnaṃ maggañāṇānaṃ, catunnaṃ phalañāṇānaṃ, catunnaṃ paṭisambhidāñāṇānaṃ, channaṃ abhiññāñāṇānaṃ, tesattatīnaṃ ñāṇānaṃ, sattasattatīnaṃ ñāṇānaṃ lābho paṭilābho patti sampatti phassanā [phusanā (ka.)] sacchikiriyā upasampadā. Paññāpaṭilābhāya saṃvattantīti – ayaṃ paññā paṭilābho.

Paññābuddhiyā saṃvattantīti katamā paññābuddhi? Sattannañca sekkhānaṃ puthujjanakalyāṇakassa ca paññā vaḍḍhati, arahato paññā vaḍḍhati. Vaḍḍhitavaḍḍhanā paññābuddhiyā saṃvattantīti – ayaṃ paññābuddhi.

Paññāvepullāya saṃvattantīti katamaṃ paññāvepullaṃ? Sattannaṃ sekkhānaṃ puthujjanakalyāṇakassa ca paññāvepullaṃ gacchati. Arahato paññā vepullagatā paññāvepullāya saṃvattantīti – idaṃ paññāvepullaṃ.

Mahāpaññatāya saṃvattantīti katamā mahāpaññā? Mahante atthe pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante dhamme pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantā niruttiyo pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantāni paṭibhānāni pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante samādhikkhandhe pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante paññākkhandhe pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante vimuttikkhandhe pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantāni ṭhānāṭṭhānāni pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantā vihārasamāpattiyo pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantāni ariyasaccāni pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante satipaṭṭhāne pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante sammappadhāne pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante iddhipāde pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantāni indriyāni pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantāni balāni pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahante bojjhaṅge pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantaṃ ariyamaggaṃ [mahante ariyamagge (ka.)] pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantāni sāmaññaphalāni pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantā abhiññāyo [mahābhiññāyo (ka.)] pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahantaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti – mahāpaññā. Mahāpaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ mahāpaññā.

Puthupaññatāya saṃvattantīti katamā puthupaññā? Puthunānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānādhātūsu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāāyatanesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāpaṭiccasamuppādesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāsuññatamanupalabbhesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāatthesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānādhammesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāniruttīsu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāpaṭibhānesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāsīlakkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāsamādhikkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāpaññākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāvimuttikkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāvimuttiñāṇadassanakkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāṭhānāṭṭhānesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāvihārasamāpattīsu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāariyasaccesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāsatipaṭṭhānesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāsammappadhānesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāiddhipādesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāindriyesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānābalesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānābojjhaṅgesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāariyamaggesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāsāmaññaphalesu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthunānāabhiññāsu ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthujjanasādhāraṇe dhamme atikkamma [samatikkamma (syā.)] paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti – puthupaññā. Puthupaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ puthupaññā.

Vipulapaññatāya saṃvattantīti katamā vipulapaññā? Vipule atthe pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule dhamme pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulā niruttiyo pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulāni paṭibhānāni pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule sīlakkhandhe pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule samādhikkhandhe pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule paññākkhandhe pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule vimuttikkhandhe pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule vimuttiñāṇadassanakkhandhe pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulāni ṭhānāṭṭhānāni pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulā vihārasamāpattiyo pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulāni ariyasaccāni pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule satipaṭṭhāne pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule sammappadhāne pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule iddhipāde pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulāni indriyāni pariggaṇhātīti – vipulapaññā.

Vipulāni balāni pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule bojjhaṅge pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipule ariyamagge pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulāni sāmaññaphalāni pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulā abhiññāyo pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ pariggaṇhātīti – vipulapaññā. Vipulapaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ vipulapaññā.

Gambhīrapaññatāya saṃvattantīti katamā gambhīrapaññā? Gambhīresu khandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīrāsu dhātūsu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu āyatanesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu paṭiccasamuppādesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu suññatamanupalabbhesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu atthesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu dhammesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīrāsu niruttīsu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu paṭibhānesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu sīlakkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu samādhikkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu paññākkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu vimuttikkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu vimuttiñāṇadassanakkhandhesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu ṭhānāṭṭhānesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīrāsu vihārasamāpattīsu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu ariyasaccesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu satipaṭṭhānesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu sammappadhānesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu iddhipādesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu indriyesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu balesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu bojjhaṅgesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu ariyamaggesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīresu sāmaññaphalesu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīrāsu abhiññāsu ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīre paramatthe nibbāne ñāṇaṃ pavattatīti – gambhīrapaññā. Gambhīrapaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ gambhīrapaññā.

Asāmantapaññatāya saṃvattantīti katamā asāmantapaññā? Yassa puggalassa atthavavatthānato atthapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya, dhammavavatthānato dhammapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya, niruttivavatthānato niruttipaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya, paṭibhānavavatthānato paṭibhānapaṭisambhidā adhigatā hoti sacchikatā phassitā paññāya, tassa atthe ca dhamme ca niruttiyā ca paṭibhāne ca na añño koci sakkoti abhisambhavituṃ. Anabhisambhavanīyo ca so aññehīti – asāmantapañño.

Puthujjanakalyāṇakassa paññā aṭṭhamakassa paññāya dūre vidūre suvidūre na santike na sāmantā. Puthujjanakalyāṇakaṃ upādāya aṭṭhamako asāmantapañño. Aṭṭhamakassa paññā sotāpannassa paññāya dūre vidūre suvidūre na santike na sāmantā. Aṭṭhamakaṃ upādāya sotāpanno asāmantapañño. Sotāpannassa paññā sakadāgāmissa paññāya dūre vidūre suvidūre na santike na sāmantā. Sotāpannaṃ upādāya sakadāgāmi asāmantapañño. Sakadāgāmissa paññā anāgāmissa paññāya dūre vidūre suvidūre na santike na sāmantā. Sakadāgāmiṃ upādāya anāgāmī asāmantapañño. Anāgāmissa paññā arahato paññāya dūre vidūre suvidūre na santike na sāmantā. Anāgāmiṃ upādāya arahā asāmantapañño. Arahato paññā paccekasambuddhassa [paccekabuddhassa (syā. ka.) aṭṭhakathā oloketabbā] paññāya dūre vidūre suvidūre na santike na sāmantā. Arahantaṃ upādāya paccekabuddho asāmantapañño. Paccekabuddhañca sadevakañca lokaṃ upādāya tathāgato arahaṃ sammāsambuddho aggo asāmantapañño.

5. Paññāpabhedakusalo pabhinnañāṇo adhigatappaṭisambhido catuvesārajjappatto dasabaladhārī purisāsabho purisasīho purisanāgo purisājañño purisadhorayho anantañāṇo anantatejo anantayaso aḍḍho mahaddhano dhanavā netā vinetā anunetā paññāpetā nijjhāpetā pekkhetā pasādetā. So hi bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā [sañjānetā (syā.)], anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido maggānugāmī [maggānugā (syā.) mahāni. 69 passitabbo] ca panassa etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā.

So hi bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati, cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato. Natthi tassa bhagavato aññātaṃ adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya. Atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ [atītānāgatapaccuppannaṃ (syā.) mahāni. 69] upādāya sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchanti. Yaṃ kiñci neyyaṃ nāma atthi taṃ sabbaṃ jānitabbaṃ [sabbaṃ dhammaṃ jānitabbaṃ (ka.)]. Attattho vā parattho vā ubhayattho vā diṭṭhadhammiko vā attho samparāyiko vā attho uttāno vā attho gambhīro vā attho gūḷho vā attho paṭicchanno vā attho neyyo vā attho nīto vā attho anavajjo vā attho nikkileso vā attho vodāno vā attho paramattho vā attho, sabbaṃ taṃ antobuddhañāṇe parivattati.

Sabbaṃ kāyakammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti. Sabbaṃ vacīkammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti. Sabbaṃ manokammaṃ buddhassa bhagavato ñāṇānuparivatti. Atīte buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ. Anāgate buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ. Paccuppanne buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ neyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, yāvatakaṃ ñāṇaṃ tāvatakaṃ neyyaṃ. Neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ. Neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati. Ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā. Yathā dvinnaṃ samuggapaṭalānaṃ sammā phusitānaṃ [suphussitānaṃ (syā. ka.)] heṭṭhimaṃ samuggapaṭalaṃ uparimaṃ nātivattati, uparimaṃ samuggapaṭalaṃ heṭṭhimaṃ nātivattati, aññamaññapariyantaṭṭhāyino; evameva buddhassa bhagavato neyyañca ñāṇañca aññamaññapariyantaṭṭhāyino. Yāvatakaṃ neyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, yāvatakaṃ ñāṇaṃ tāvatakaṃ neyyaṃ. Neyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ neyyaṃ. Neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati. Ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā. Sabbadhammesu buddhassa bhagavato ñāṇaṃ pavattati.

Sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā. Sabbasattesu buddhassa bhagavato ñāṇaṃ pavattati. Sabbesaṃ sattānaṃ buddho āsayaṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ [cariyaṃ (syā.) mahāni. 69 passitabbā] jānāti, adhimuttiṃ jānāti. Apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye svākāre dvākāre suviññāpaye duviññāpaye bhabbābhabbe satte pajānāti. Sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā antobuddhañāṇe parivattati.

Yathā ye keci macchakacchapā, antamaso timitimiṅgalaṃ upādāya, antomahāsamudde parivattanti, evamevaṃ sadevako loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā antobuddhañāṇe parivattati. Yathā ye keci pakkhino, antamaso garuḷaṃ venateyyaṃ upādāya, ākāsassa padese parivattanti; evameva yepi te sāriputtasamā paññāya tepi buddhañāṇassa padese parivattanti. Buddhañāṇaṃ devamanussānaṃ paññaṃ pharitvā atighaṃsitvā tiṭṭhati. Yepi te khattiyapaṇḍitā brāhmaṇapaṇḍitā gahapatipaṇḍitā samaṇapaṇḍitā nipuṇā kataparappavādā vālavedhirūpā vobhindantā [te bhindantā (syā. ka.)] maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni, te pañhaṃ abhisaṅkharitvā abhisaṅkharitvā tathāgataṃ upasaṅkamitvā pucchanti gūḷhāni ca paṭicchannāni ca, kathitā visajjitā ca te pañhā bhagavatā honti niddiṭṭhakāraṇā [niddiṭṭhikāraṇā (syā.)]. Upakkhittakā ca te bhagavato sampajjanti. Atha kho bhagavā tattha atirocati yadidaṃ paññāyāti. Aggo asāmantapañño, asāmantapaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ asāmantapaññā.

6. **Bhūripaññatāya saṃvattantī**ti katamā bhūripaññā? Rāgaṃ abhibhuyyatīti – bhūripaññā. Abhibhavitāti – bhūripaññā. Dosaṃ abhibhuyyatīti – bhūripaññā. Abhibhavitāti – bhūripaññā. Mohaṃ abhibhuyyatīti – bhūripaññā. Abhibhavitāti – bhūripaññā. Kodhaṃ…pe… upanāhaṃ … makkhaṃ… paḷāsaṃ… issaṃ… macchariyaṃ… māyaṃ… sāṭheyyaṃ… thambhaṃ… sārambhaṃ… mānaṃ… atimānaṃ… madaṃ… pamādaṃ… sabbe kilese… sabbe duccarite… sabbe abhisaṅkhāre…pe… sabbe bhavagāmikamme abhibhuyyatīti – bhūripaññā. Abhibhavitāti – bhūripaññā. Rāgo ari. Taṃ ariṃ maddanipaññāti – bhūripaññā. Doso ari. Taṃ ariṃ maddanipaññāti – bhūripaññā. Moho ari. Taṃ ariṃ maddanipaññāti – bhūripaññā. Kodho…pe… upanāho… makkho… paḷāso… issā… macchariyaṃ… māyā… sāṭheyyaṃ… thambho… sārambho… māno… atimāno… mado… pamādo… sabbe kilesā…

sabbe duccaritā… sabbe abhisaṅkhārā…pe… sabbe bhavagāmikammā ari. Taṃ ariṃ maddanipaññāti – bhūripaññā. Bhūri vuccati pathavī [paṭhavī (syā.)]. Tāya pathavisamāya vitthatāya vipulāya paññāya samannāgatoti – bhūripaññā. Api ca, paññāya metaṃ adhivacanaṃ. Bhūri medhā pariṇāyikāti – bhūripaññā. Bhūripaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ bhūripaññā.

Paññābāhullāya saṃvattantīti katamaṃ paññābāhullaṃ? Idhekacco paññāgaruko hoti paññācarito paññāsayo paññādhimutto paññādhajo paññāketu paññādhipateyyo vicayabahulo pavicayabahulo okkhāyanabahulo samokkhāyanabahulo [sampekkhāyanabahulo (syā. ka.) mahāni. 204 passitabbā] sampekkhāyanadhammo vibhūtavihārī taccarito taggaruko tabbahulo tanninno tappoṇo tappabbhāro tadadhimutto tadadhipateyyo. Yathā gaṇagaruko vuccati ‘‘gaṇabāhuliko’’ti, cīvaragaruko vuccati ‘‘cīvarabāhuliko’’ti, pattagaruko vuccati ‘‘pattabāhuliko’’ti, senāsanagaruko vuccati ‘‘senāsanabāhuliko’’ti; evamevaṃ idhekacco paññā garuko hoti paññācarito paññāsayo paññādhimutto paññādhajo paññāketu paññādhipateyyo vicayabahulo pavicayabahulo okkhāyanabahulo samokkhāyanabahulo sampekkhāyanadhammo vibhūtavihārī taccarito taggaruko tabbahulo tanninno tappoṇo tappabbhāro tadadhimutto tadadhipateyyo. Paññābāhullāya saṃvattantīti – idaṃ paññābāhullaṃ.

Sīghapaññatāya saṃvattantīti katamā sīghapaññā? Sīghaṃ sīghaṃ sīlāni paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ indriyasaṃvaraṃ paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ bhojane mattaññutaṃ paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ jāgariyānuyogaṃ paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ sīlakkhandhaṃ paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ samādhikkhandhaṃ paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ paññākkhandhaṃ paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ vimuttikkhandhaṃ paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ ṭhānāṭṭhānāni paṭivijjhatīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ vihārasamāpattiyo paripūretīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ ariyasaccāni paṭivijjhatīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ satipaṭṭhāne bhāvetīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ sammappadhāne bhāvetīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ iddhipāde bhāvetīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ indriyāni bhāvetīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ balāni bhāvetīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ bojjhaṅge bhāvetīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ ariyamaggaṃ bhāvetīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ sāmaññaphalāni sacchikarotīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ abhiññāyo paṭivijjhatīti – sīghapaññā. Sīghaṃ sīghaṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti – sīghapaññā. Sīghapaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ sīghapaññā.

Lahupaññatāya saṃvattantīti katamā lahupaññā? Lahuṃ lahuṃ sīlāni paripūretīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ indriyasaṃvaraṃ paripūretīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ bhojane mattaññutaṃ paripūretīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ jāgariyānuyogaṃ paripūretīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ sīlakkhandhaṃ …pe… samādhikkhandhaṃ … paññākkhandhaṃ… vimuttikkhandhaṃ… vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ ṭhānāṭṭhānāni paṭivijjhatīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ vihārasamāpattiyo paripūretīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ ariyasaccāni paṭivijjhatīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ satipaṭṭhāne bhāvetīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ sammappadhāne bhāvetīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ iddhipāde bhāvetīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ indriyāni bhāvetīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ balāni bhāvetīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ bojjhaṅge bhāvetīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ ariyamaggaṃ bhāvetīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ sāmaññaphalāni sacchikarotīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ abhiññāyo paṭivijjhatīti – lahupaññā. Lahuṃ lahuṃ paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti – lahupaññā. Lahupaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ lahupaññā.

Hāsapaññatāya saṃvattantīti katamā hāsapaññā? Idhekacco hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlāni paripūretīti – hāsapaññā. Hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo indriyasaṃvaraṃ paripūretīti – hāsapaññā. Hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo bhojane mattaññutaṃ paripūretīti – hāsapaññā. Hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo jāgariyānuyogaṃ paripūretīti – hāsapaññā. Hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo sīlakkhandhaṃ…pe… samādhikkhandhaṃ… paññākkhandhaṃ… vimuttikkhandhaṃ… vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ paripūretīti…pe… ṭhānāṭṭhānāni paṭivijjhatīti… vihārasamāpattiyo paripūretīti … ariyasaccāni paṭivijjhatīti… satipaṭṭhāne bhāvetīti… sammappadhāne bhāvetīti… iddhipāde bhāvetīti… indriyāni bhāvetīti… balāni bhāvetīti… bojjhaṅge bhāvetīti … ariyamaggaṃ bhāvetīti…pe… sāmaññaphalāni sacchikarotīti – hāsapaññā. Hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo abhiññāyo paṭivijjhatīti – hāsapaññā. Hāsabahulo vedabahulo tuṭṭhibahulo pāmojjabahulo paramatthaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti – hāsapaññā. Hāsapaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ hāsapaññā.

7. **Javanapaññatāya saṃvattantī**ti katamā javanapaññā? Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti – javanapaññā. Dukkhato khippaṃ javatīti – javanapaññā. Anattato khippaṃ javatīti – javanapaññā. Yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā… ye keci saṅkhārā… yaṃ kiñci viññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ viññāṇaṃ aniccato khippaṃ javatīti – javanapaññā. Dukkhato khippaṃ javatīti – javanapaññā. Anattato khippaṃ javatīti – javanapaññā. Cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato khippaṃ javatīti – javanapaññā. Dukkhato khippaṃ javatīti – javanapaññā. Anattato khippaṃ javatīti – javanapaññā.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena dukkhaṃ bhayaṭṭhena anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti – javanapaññā. Vedanā…pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhena dukkhaṃ bhayaṭṭhena anattā asārakaṭṭhenāti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe [jarāmaraṇaṃ rūpanirodhe (syā.)] nibbāne khippaṃ javatīti – javanapaññā.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā rūpanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti – javanapaññā. Vedanā…pe… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ… cakkhu…pe… jarāmaraṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti tulayitvā tīrayitvā vibhāvayitvā vibhūtaṃ katvā jarāmaraṇanirodhe nibbāne khippaṃ javatīti – javanapaññā. Javanapaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ javanapaññā.

Tikkhapaññatāya saṃvattantīti katamā tikkhapaññā? Khippaṃ kilese chindatīti – tikkhapaññā. Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti [byantiṃ karoti (ka.)] anabhāvaṃ gametīti – tikkhapaññā. Uppannaṃ byāpādavitakkaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti – tikkhapaññā. Uppannaṃ vihiṃsāvitakkaṃ nādhivāseti…pe… uppannuppanne pāpake akusale dhamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti – tikkhapaññā. Uppannaṃ rāgaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti – tikkhapaññā. Uppannaṃ dosaṃ…pe… uppannaṃ mohaṃ … uppannaṃ kodhaṃ… uppannaṃ upanāhaṃ… makkhaṃ… paḷāsaṃ… issaṃ… macchariyaṃ… māyaṃ… sāṭheyyaṃ… thambhaṃ… sārambhaṃ… mānaṃ… atimānaṃ… madaṃ… pamādaṃ… sabbe kilese… sabbe duccarite… sabbe abhisaṅkhāre…pe… sabbe bhavagāmikamme nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametīti – tikkhapaññā. Ekasmiṃ āsane cattāro ca ariyamaggā cattāri ca sāmaññaphalāni catasso paṭisambhidāyo cha abhiññāyo adhigatā honti sacchikatā phassitā paññāyāti – tikkhapaññā. Tikkhapaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ tikkhapaññā.

Nibbedhikapaññatāya saṃvattantīti katamā nibbedhikapaññā? Idhekacco sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hoti uttāsabahulo ukkaṇṭhanabahulo aratibahulo anabhiratibahulo. Bahimukho na ramati sabbasaṅkhāresu. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti –

nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti – nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhati padāletīti – nibbedhikapaññā. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ kodhaṃ…pe… upanāhaṃ… makkhaṃ… paḷāsaṃ… issaṃ… macchariyaṃ… māyaṃ… sāṭheyyaṃ… thambhaṃ… sārambhaṃ… mānaṃ… atimānaṃ… madaṃ… pamādaṃ… sabbe kilese… sabbe duccarite… sabbe abhisaṅkhāre…pe… sabbe bhavagāmikamme nibbijjhati padāletīti – nibbedhikapaññā. Nibbedhikapaññatāya saṃvattantīti – ayaṃ nibbedhikapaññā.

Imā soḷasa paññāyo. Imāhi soḷasahi paññāhi samannāgato puggalo paṭisambhidappatto.

2. Puggalavisesaniddeso

8. Dve puggalā paṭisambhidappattā – eko pubbayogasampanno, eko na pubbayogasampanno. Yo pubbayogasampanno so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Dve puggalā paṭisambhidappattā, dvepi pubbayogasampannā – eko bahussuto, eko na bahussuto. Yo bahussuto, so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Dve puggalā paṭisambhidappattā, dvepi pubbayogasampannā, dvepi bahussutā – eko desanābahulo, eko na desanābahulo. Yo desanābahulo, so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Dve puggalā paṭisambhidappattā, dvepi pubbayogasampannā, dvepi bahussutā, dvepi desanābahulā – eko garūpanissito, eko na garūpanissito. Yo garūpanissito, so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Dve puggalā paṭisambhidappattā, dvepi pubbayogasampannā, dvepi bahussutā, dvepi desanābahulā, dvepi garūpanissitā – eko vihārabahulo, eko na vihārabahulo. Yo vihārabahulo, so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Dve puggalā paṭisambhidappattā, dvepi pubbayogasampannā, dvepi bahussutā, dvepi desanābahulā, dvepi garūpanissitā, dvepi vihārabahulā – eko paccavekkhaṇābahulo, eko na paccavekkhaṇābahulo. Yo paccavekkhaṇābahulo, so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Dve puggalā paṭisambhidappattā, dvepi pubbayogasampannā, dvepi bahussutā, dvepi desanābahulā, dvepi garūpanissitā, dvepi vihārabahulā, dvepi paccavekkhaṇābahulā – eko sekhapaṭisambhidappatto, eko asekhapaṭisambhidappatto. Yo asekhapaṭisambhidappatto, so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Dve puggalā paṭisambhidappattā, dvepi pubbayogasampannā, dvepi bahussutā, dvepi desanābahulā, dvepi garūpanissitā, dvepi vihārabahulā, dvepi paccavekkhaṇābahulā, dvepi asekhapaṭisambhidappattā – eko sāvakapāramippatto, eko na sāvakapāramippatto. Yo sāvakapāramippatto, so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Dve puggalā paṭisambhidappattā, dvepi pubbayogasampannā, dvepi bahussutā, dvepi desanābahulā, dvepi garūpanissitā, dvepi vihārabahulā, dvepi paccavekkhaṇābahulā, dvepi asekhapaṭisambhidappattā – eko sāvakapāramippatto, eko paccekasambuddho. Yo paccekasambuddho, so tena atireko hoti, adhiko hoti, viseso hoti. Tassa ñāṇaṃ pabhijjati.

Paccekabuddhañca sadevakañca lokaṃ upādāya tathāgato arahaṃ sammāsambuddho aggo paṭisambhidappatto paññāpabhedakusalo pabhinnañāṇo adhigatapaṭisambhido catuvesārajjappatto dasabaladhārī purisāsabho purisasīho…pe… yepi te khattiyapaṇḍitā brāhmaṇapaṇḍitā gahapatipaṇḍitā samaṇapaṇḍitā nipuṇā kataparappavādā vālavedhirūpā vobhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatāni, te pañhaṃ abhisaṅkharitvā abhisaṅkharitvā tathāgataṃ upasaṅkamitvā pucchanti gūḷhāni ca paṭicchannāni ca. Kathitā visajjitā ca te pañhā bhagavatā honti niddiṭṭhakāraṇā, upakkhittakā ca te bhagavato sampajjanti. Atha kho bhagavā tattha atirocati, yadidaṃ paññāyāti aggo paṭisambhidappattoti.

Mahāpaññākathā niṭṭhitā.

2. Iddhikathā

9. Kā iddhi? Kati iddhiyo? Iddhiyā kati bhūmiyo, kati pādā, kati padāni, kati mūlāni? **Kā iddhī**ti? Ijjhanaṭṭhena iddhi. **Kati iddhiyo**ti? Dasa iddhiyo. **Iddhiyā kati bhūmiyo**ti? Iddhiyā catasso bhūmiyo, cattāro pādā, aṭṭha padāni, soḷasa mūlāni.

10. Katamā **dasa iddhiyo?** Adhiṭṭhānā iddhi, vikubbanā iddhi, manomayā iddhi, ñāṇavipphārā iddhi, samādhivipphārā iddhi, ariyā iddhi, kammavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, tattha tattha sammā payogapaccayā [sammappayogapaccayā (syā. ka.)] ijjhanaṭṭhena iddhi.

Iddhiyā katamā catasso bhūmiyo? Vivekajābhūmi paṭhamaṃ jhānaṃ, pītisukhabhūmi dutiyaṃ jhānaṃ, upekkhāsukhabhūmi tatiyaṃ jhānaṃ, adukkhamasukhābhūmi catutthaṃ jhānaṃ. Iddhiyā imā catasso bhūmiyo iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya iddhivikubbanatāya iddhivisavitāya iddhivasībhāvāya iddhivesārajjāya saṃvattantīti.

Iddhiyā katame cattāro pādā? Idha bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, cittasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Iddhiyā ime cattāro pādā iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya iddhivikubbanatāya iddhivisavitāya iddhivasībhāvāya iddhivesārajjāya saṃvattantīti.

Iddhiyā katamāni aṭṭha padāni? Chandaṃ ce bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ. Chando na samādhi, samādhi na chando. Añño chando, añño samādhi. Vīriyaṃ ce bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ. Vīriyaṃ na samādhi, samādhi na vīriyaṃ. Aññaṃ vīriyaṃ, añño samādhi. Cittaṃ ce bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ. Cittaṃ na samādhi, samādhi na cittaṃ. Aññaṃ cittaṃ, añño samādhi. Vīmaṃsaṃ ce bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ. Vīmaṃsā na samādhi, samādhi na vīmaṃsā. Aññā vīmaṃsā, añño samādhi. Iddhiyā imāni aṭṭha padāni iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya iddhivikubbanatāya iddhivisavitāya iddhivasībhāvāya iddhivesārajjāya saṃvattantīti.

Iddhiyā katamāni soḷasa mūlāni? Anonataṃ [anoṇataṃ (ka.)] cittaṃ kosajje na iñjatīti – āneñjaṃ. Anunnataṃ [(anuṇṇataṃ (ka.)] cittaṃ uddhacce na iñjatīti – āneñjaṃ. Anabhinataṃ cittaṃ rāge na iñjatīti – āneñjaṃ. Anapanataṃ cittaṃ byāpāde na iñjatīti – āneñjaṃ. Anissitaṃ cittaṃ diṭṭhiyā na iñjatīti – āneñjaṃ. Appaṭibaddhaṃ cittaṃ chandarāge na iñjatīti – āneñjaṃ. Vippamuttaṃ cittaṃ kāmarāge na iñjatīti – āneñjaṃ. Visaññuttaṃ cittaṃ kilese na iñjatīti – āneñjaṃ. Vimariyādikataṃ cittaṃ kilesamariyāde na iñjatīti – āneñjaṃ. Ekattagataṃ [ekaggataṃ (syā.)] cittaṃ nānattakilesehi [nānattakilese (syā.)] na iñjatīti – āneñjaṃ. Saddhāya pariggahitaṃ cittaṃ assaddhiye na iñjatīti – āneñjaṃ. Vīriyena pariggahitaṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti – āneñjaṃ. Satiyā pariggahitaṃ cittaṃ pamāde na iñjatīti – āneñjaṃ. Samādhinā pariggahitaṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti – āneñjaṃ. Paññāya pariggahitaṃ cittaṃ avijjāya na iñjatīti – āneñjaṃ. Obhāsagataṃ cittaṃ avijjandhakāre na iñjatīti – āneñjaṃ. Iddhiyā imāni soḷasa mūlāni iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya iddhivikubbanatāya iddhivisavitāya iddhivasībhāvāya iddhivesārajjāya saṃvattantīti.

Dasaiddhiniddeso

10. Katamā **adhiṭṭhānā iddhi?** Idha bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse. Pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake. Udakepi abhijjamāne [abhijjamāno (ka.) dī. ni. 1.238 passitabbā] gacchati, seyyathāpi pathaviyaṃ. Ākāsepi pallaṅkena kamati, seyyathāpi pakkhī sakuṇo. Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjati. Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattetīti.

Idhāti imissā diṭṭhiyā imissā khantiyā imissā ruciyā imasmiṃ ādāye imasmiṃ dhamme imasmiṃ vinaye imasmiṃ dhammavinaye imasmiṃ pāvacane imasmiṃ brahmacariye imasmiṃ satthusāsane. Tena vuccati – ‘‘idhā’’ti. **Bhikkhū**ti puthujjanakalyāṇako vā hoti bhikkhu sekho vā arahā vā akuppadhammo. **Anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhotī**ti nānappakāraṃ iddhividhaṃ paccanubhoti. **Ekopi hutvā bahudhā hotī**ti pakatiyā eko bahukaṃ āvajjati, sataṃ vā sahassaṃ vā satasahassaṃ vā āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘‘bahulo homī’’ti [hotūti (ka.)]. Bahulo hoti. Yathāyasmā cūḷapanthako [cullapanthako (syā.)] ekopi hutvā bahudhā hoti, evamevaṃ so iddhimā cetovasippatto ekopi hutvā bahudhā hoti. **Bahudhāpi hutvā eko hotī**ti pakatiyā bahuko ekaṃ āvajjati; āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘‘eko homī’’ti. Eko hoti. Yathāyasmā cūḷapanthako bahudhāpi hutvā eko hoti, evamevaṃ so iddhimā cetovasippatto bahudhāpi hutvā eko hoti.

11. **Āvibhāva**nti kenaci anāvaṭaṃ hoti appaṭicchannaṃ vivaṭaṃ pākaṭaṃ. **Tirobhāva**nti kenaci āvaṭaṃ hoti paṭicchannaṃ pihitaṃ paṭikujjitaṃ. **Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse**ti pakatiyā ākāsakasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘‘ākāso hotū’’ti. Ākāso hoti. Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto kenaci anāvaṭe aparikkhitte asajjamānā gacchanti, evamevaṃ so iddhimā cetovasippatto tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse.

Pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udaketi pakatiyā āpokasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Pathaviṃ āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘‘udakaṃ hotū’’ti. Udakaṃ hoti. So pathaviyā ummujjanimujjaṃ karoti. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto udake ummujjanimujjaṃ karonti, evamevaṃ so iddhimā cetovasippatto pathaviyā ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake.

Udakepi abhijjamāne gacchati, seyyathāpi pathaviyanti pakatiyā pathavīkasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Udakaṃ āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘‘pathavī hotū’’ti. Pathavī hoti. So abhijjamāne udake gacchati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto abhijjamānāya pathaviyā gacchanti, evamevaṃ so iddhimā cetovasippatto abhijjamāne udake gacchati, seyyathāpi pathaviyaṃ.

Ākāsepi pallaṅkena kamati, seyyathāpi pakkhī sakuṇoti pakatiyā pathavīkasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Ākāsaṃ āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘‘pathavī hotū’’ti. Pathavī hoti. So ākāse antalikkhe caṅkamatipi tiṭṭhatipi nisīdatipi seyyampi kappeti. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto pathaviyā caṅkamantipi tiṭṭhantipi nisīdantipi seyyampi kappenti, evamevaṃ so iddhimā cetovasippatto ākāse antalikkhe caṅkamatipi tiṭṭhatipi nisīdatipi seyyampi kappeti, seyyathāpi pakkhī sakuṇo.

12. **Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjatī**ti idha so iddhimā cetovasippatto nisinnako vā nipannako vā candimasūriye āvajjati. Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti – ‘‘hatthapāse hotū’’ti. Hatthapāse hoti. So nisinnako vā nipannako vā candimasūriye pāṇinā āmasati parāmasati parimajjati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto kiñcideva

rūpagataṃ hatthapāse āmasanti parāmasanti parimajjanti, evamevaṃ so iddhimā cetovasippatto nisinnako vā nipannako vā candimasūriye pāṇinā āmasati parāmasati parimajjati.

Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattetīti sace so iddhimā cetovasippatto brahmalokaṃ gantukāmo hoti, dūrepi santike adhiṭṭhāti – ‘‘santike hotū’’ti. Santike hoti. Santikepi dūre adhiṭṭhāti – ‘‘dūre hotū’’ti. Dūre hoti. Bahukampi thokaṃ adhiṭṭhāti – ‘‘thokaṃ hotū’’ti. Thokaṃ hoti. Thokampi bahukaṃ adhiṭṭhāti – ‘‘bahukaṃ hotū’’ti. Bahukaṃ hoti. Dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passati. Dibbāya sotadhātuyā tassa brahmuno saddaṃ suṇāti. Cetopariyañāṇena tassa brahmuno cittaṃ pajānāti. Sace so iddhimā cetovasippatto dissamānena kāyena brahmalokaṃ gantukāmo hoti, kāyavasena cittaṃ pariṇāmeti, kāyavasena cittaṃ adhiṭṭhāti. Kāyavasena cittaṃ pariṇāmetvā, kāyavasena cittaṃ adhiṭṭhahitvā, sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā dissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. Sace so iddhimā cetovasippatto adissamānena kāyena brahmalokaṃ gantukāmo hoti, cittavasena kāyaṃ pariṇāmeti, cittavasena kāyaṃ adhiṭṭhāti. Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetvā, cittavasena kāyaṃ adhiṭṭhahitvā sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā adissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. So tassa brahmuno purato rūpiṃ [rūpaṃ (syā. ka.) dī. ni. 1.236 passitabbā] abhinimmināti manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ [sabbaṅgapaccaṅgaṃ (syā. ka.)] ahīnindriyaṃ. Sace so iddhimā caṅkamati, nimmitopi tattha caṅkamati. Sace so iddhimā tiṭṭhati, nimmitopi tattha tiṭṭhati. Sace so iddhimā nisīdati, nimmitopi tattha nisīdati. Sace so iddhimā seyyaṃ kappeti, nimmitopi tattha seyyaṃ kappeti. Sace so iddhimā dhūmāyati, nimmitopi tattha dhūmāyati. Sace so iddhimā pajjalati, nimmitopi tattha pajjalati. Sace so iddhimā dhammaṃ bhāsati, nimmitopi tattha dhammaṃ bhāsati. Sace so iddhimā pañhaṃ pucchati, nimmitopi tattha pañhaṃ pucchati. Sace so iddhimā pañhaṃ puṭṭho visajjeti, nimmitopi tattha pañhaṃ puṭṭho visajjeti. Sace so iddhimā tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati sallapati sākacchaṃ samāpajjati, nimmitopi tattha tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati sallapati sākacchaṃ samāpajjati. Yaññadeva so iddhimā karoti, taṃ tadeva hi so nimmito karotīti – ayaṃ adhiṭṭhānā iddhi.

13. Katamā **vikubbanā iddhi?** Sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa abhibhū nāma sāvako brahmaloke ṭhito sahassilokadhātuṃ [sahassīlokadhātuṃ (syā.) vatthu saṃ. ni. 1.185] sarena viññāpesi. So dissamānenapi kāyena dhammaṃ desesi; adissamānenapi kāyena dhammaṃ desesi; dissamānenapi heṭṭhimena upaḍḍhakāyena adissamānenapi uparimena upaḍḍhakāyena dhammaṃ desesi. Dissamānenapi uparimena upaḍḍhakāyena, adissamānenapi heṭṭhimena upaḍḍhakāyena dhammaṃ desesi. So pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti, nāgavaṇṇaṃ vā dasseti, supaṇṇavaṇṇaṃ vā dasseti, yakkhavaṇṇaṃ vā dasseti, indavaṇṇaṃ vā [asuravaṇṇaṃ vā dasseti, indavaṇṇaṃ vā (syā.)] dasseti, devavaṇṇaṃ vā dasseti, brahmavaṇṇaṃ vā dasseti, samuddavaṇṇaṃ vā dasseti, pabbatavaṇṇaṃ vā dasseti, vanavaṇṇaṃ vā dasseti, sīhavaṇṇaṃ vā dasseti, byagghavaṇṇaṃ vā dasseti, dīpivaṇṇaṃ vā dasseti, hatthimpi dasseti, assampi dasseti, rathampi dasseti, pattimpi dasseti, vividhampi senābyūhaṃ dassetīti – ayaṃ vikubbanā iddhi.

14. Katamā **manomayā iddhi?** Idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Seyyathāpi puriso muñjamhā īsikaṃ pavāheyya. Tassa evamassa – ‘‘ayaṃ muñjo, ayaṃ īsikā. Añño muñjo, aññā īsikā. Muñjamhā tveva īsikā pavāḷhā’’ti. Seyyathā vā pana puriso asiṃ kosiyā pavāheyya. Tassa evamassa – ‘‘ayaṃ asi, ayaṃ kosi. Añño asi, aññā kosi. Kosiyā tveva asi pavāḷho’’ti. Seyyathā vā pana puriso ahiṃ karaṇḍā uddhareyya. Tassa evamassa – ‘‘ayaṃ ahi, ayaṃ karaṇḍo. Añño ahi, añño karaṇḍo. Karaṇḍā tveva ahi ubbhato’’ti. Evamevaṃ bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Ayaṃ manomayā iddhi.

15. Katamā **ñāṇavipphārā iddhi?** Aniccānupassanā niccasaññāya pahānaṭṭho ijjhatīti – ñāṇavipphārā iddhi. Dukkhānupassanā sukhasaññāya… anattānupassanā attasaññāya… nibbidānupassanāya nandiyā… virāgānupassanāya rāgassa… nirodhānupassanāya samudayassa… paṭinissaggānupassanāya ādānassa pahānaṭṭho ijjhatīti – ñāṇavipphārā iddhi. Āyasmato bākulassa ñāṇavipphārā iddhi, āyasmato saṃkiccassa ñāṇavipphārā iddhi, āyasmato bhūtapālassa ñāṇavipphārā iddhi. Ayaṃ ñāṇavipphārā iddhi.

16. Katamā **samādhivipphārā iddhi?** Paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ pahānaṭṭho ijjhatīti – samādhivipphārā iddhi. Dutiyena jhānena vitakkavicārānaṃ pahānaṭṭho ijjhatīti – samādhivipphārā iddhi. Tatiyena jhānena pītiyā pahānaṭṭho ijjhatīti…pe… catutthena jhānena sukhadukkhānaṃ pahānaṭṭho ijjhatīti…pe… ākāsānañcāyatanasamāpattiyā rūpasaññāya paṭighasaññāya nānattasaññāya pahānaṭṭho ijjhatīti…pe… viññāṇañcāyatanasamāpattiyā ākāsānañcāyatanasaññāya pahānaṭṭho ijjhatīti…pe… ākiñcaññāyatanasamāpattiyā viññāṇañcāyatanasaññāya pahānaṭṭho ijjhatīti…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāya pahānaṭṭho ijjhatīti – samādhivipphārā iddhi. Āyasmato sāriputtassa samādhivipphārā iddhi, āyasmato sañjīvassa samādhivipphārā iddhi, āyasmato khāṇukoṇḍaññassa samādhivipphārā iddhi, uttarāya upāsikāya samādhivipphārā iddhi, sāmāvatiyā upāsikāya samādhivipphārā iddhi. Ayaṃ samādhivipphārā iddhi.

17. Katamā **ariyā iddhi?** Idha bhikkhu [ma. ni. 3.462 passitabbā] sace ākaṅkhati – ‘‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya’’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati – ‘‘paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno.

Kathaṃ **paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati?** Aniṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati. Evaṃ paṭikūle appaṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ **appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati?** Iṭṭhasmiṃ vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati. Evaṃ appaṭikūle paṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ **paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī viharati?** Aniṭṭhasmiñca iṭṭhasmiñca vatthusmiṃ mettāya vā pharati, dhātuto vā upasaṃharati. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ **appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī viharati?** Iṭṭhasmiñca aniṭṭhasmiñca vatthusmiṃ asubhāya vā pharati, aniccato vā upasaṃharati. Evaṃ appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī viharati.

Kathaṃ **paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno?** Idha bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Ayaṃ ariyā iddhi.

18. Katamā **kammavipākajā iddhi?** Sabbesaṃ pakkhīnaṃ, sabbesaṃ devānaṃ, ekaccānaṃ manussānaṃ, ekaccānaṃ vinipātikānaṃ. Ayaṃ kammavipākajā iddhi.

Katamā **puññavato iddhi?** Rājā cakkavattī [cakkavatti (syā.)] vehāsaṃ gacchati saddhiṃ caturaṅginiyā senāya, antamaso assabandhagopurise [assabandhagopake purise (syā.)] upādāya. Jotikassa gahapatissa puññavato iddhi, jaṭilassa gahapatissa puññavato iddhi, meṇḍakassa gahapatissa puññavato iddhi, ghositassa gahapatissa puññavato iddhi, pañcannaṃ mahāpuññānaṃ puññavato iddhi. Ayaṃ puññavato iddhi.

Katamā **vijjāmayā iddhi?** Vijjādharā vijjaṃ parijappetvā vehāsaṃ gacchanti, ākāse antalikkhe hatthimpi dassenti, assampi dassenti, rathampi dassenti, pattimpi dassenti, vividhampi senābyūhaṃ dassenti. Ayaṃ vijjāmayā iddhi.

Kathaṃ **tattha tattha sammā payogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi?** Nekkhammena kāmacchandassa pahānaṭṭho ijjhatīti – tattha tattha sammā payogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi. Abyāpādena byāpādassa pahānaṭṭho ijjhatīti – tattha tattha sammā payogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi… pe… arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānaṭṭho ijjhatīti – tattha tattha sammā payogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi. Evaṃ tattha tattha sammā payogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi. Imā dasa iddhiyo.

Iddhikathā niṭṭhitā.

3. Abhisamayakathā

19. **Abhisamayo**ti. Kena abhisameti? Cittena abhisameti.

Hañci cittena abhisameti, tena hi aññāṇī abhisameti? Na aññāṇī abhisameti. Ñāṇena abhisameti.

Hañci ñāṇena abhisameti, tena hi acittena ca ñāṇena ca acittako [tena hi acittako (syā.)] abhisameti? Na acittako abhisameti. Cittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Hañci cittena ca ñāṇena ca abhisameti, tena hi kāmāvacaracittena ca ñāṇena ca abhisameti? Na kāmāvacaracittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Tena hi rūpāvacaracittena ca ñāṇena ca abhisameti? Na rūpāvacaracittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Tena hi arūpāvacaracittena ca ñāṇena ca abhisameti? Na arūpāvacaracittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Tena hi kammassakatacittena ca ñāṇena ca abhisameti? Na kammassakatacittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Tena hi saccānulomikacittena ca ñāṇena ca abhisameti? Na saccānulomikacittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Tena hi atītacittena ca ñāṇena ca abhisameti? Na atītacittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Tena hi anāgatacittena ca ñāṇena ca abhisameti? Na anāgatacittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Tena hi paccuppannalokiyacittena ca ñāṇena ca abhisameti? Na paccuppannalokiyacittena ca ñāṇena ca abhisameti. Lokuttaramaggakkhaṇe paccuppannacittena ca ñāṇena ca abhisameti.

Kathaṃ lokuttaramaggakkhaṇe paccuppannacittena ca ñāṇena ca abhisameti? Lokuttaramaggakkhaṇe uppādādhipateyyaṃ cittaṃ ñāṇassa hetu paccayo ca. Taṃsampayuttaṃ nirodhagocaraṃ dassanādhipateyyaṃ ñāṇaṃ cittassa hetu paccayo ca. Taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ nirodhagocaraṃ. Evaṃ lokuttaramaggakkhaṇe paccuppannacittena ca ñāṇena ca abhisameti.

20. **Kiṃ nu ettakoyeva abhisamayoti? Na hi. Lokuttara**maggakkhaṇe dassanābhisamayo sammādiṭṭhi, abhiniropanābhisamayo sammāsaṅkappo, pariggahābhisamayo sammāvācā, samuṭṭhānābhisamayo sammākammanto, vodānābhisamayo sammāājīvo, paggahābhisamayo sammāvāyāmo, upaṭṭhānābhisamayo sammāsati, avikkhepābhisamayo sammāsamādhi; upaṭṭhānābhisamayo satisambojjhaṅgo, pavicayābhisamayo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahābhisamayo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇābhisamayo pītisambojjhaṅgo, upasamābhisamayo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepābhisamayo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānābhisamayo upekkhāsambojjhaṅgo; assaddhiye akampiyābhisamayo saddhābalaṃ, kosajje akampiyābhisamayo vīriyabalaṃ, pamāde akampiyābhisamayo satibalaṃ, uddhacce akampiyābhisamayo samādhibalaṃ, avijjāya akampiyābhisamayo paññābalaṃ; adhimokkhābhisamayo saddhindriyaṃ, paggahābhisamayo vīriyindriyaṃ, upaṭṭhānābhisamayo satindriyaṃ, avikkhepābhisamayo samādhindriyaṃ, dassanābhisamayo paññindriyaṃ. Ādhipateyyaṭṭhena indriyābhisamayo, akampiyaṭṭhena balābhisamayo, niyyānaṭṭhena bojjhaṅgābhisamayo, hetuṭṭhena maggābhisamayo, upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānābhisamayo, padahaṭṭhena sammappadhānābhisamayo, ijjhanaṭṭhena iddhipādābhisamayo, tathaṭṭhena saccābhisamayo, avikkhepaṭṭhena samathābhisamayo, anupassanaṭṭhena vipassanābhisamayo, ekarasaṭṭhena samathavipassanābhisamayo, anativattanaṭṭhena yuganaddhābhisamayo, saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhiabhisamayo, avikkhepaṭṭhena visuddhiabhisamayo, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhiabhisamayo, muttaṭṭhena vimokkhābhisamayo, paṭivedhaṭṭhena vijjābhisamayo, pariccāgaṭṭhena vimuttiabhisamayo, samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṃ abhisamayo. Chando mūlaṭṭhena abhisamayo, manasikāro samuṭṭhānaṭṭhena abhisamayo, phasso samodhānaṭṭhena abhisamayo, vedanā samosaraṇaṭṭhena abhisamayo, samādhi pamukhaṭṭhena abhisamayo, sati ādhipateyyaṭṭhena abhisamayo, paññā tatuttaraṭṭhena abhisamayo, vimutti sāraṭṭhena abhisamayo, amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena abhisamayo.

21. Kiṃ nu ettakoyeva abhisamayoti? Na hi. Sotāpattimaggakkhaṇe dassanābhisamayo sammādiṭṭhi…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena abhisamayo.

Kiṃ nu ettakoyeva abhisamayoti? Na hi. Sotāpattiphalakkhaṇe dassanābhisamayo sammādiṭṭhi…pe… paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ abhisamayo. Chando mūlaṭṭhena abhisamayo…pe… amatogadhaṃ 5 nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena abhisamayo.

Kiṃ nu ettakoyeva abhisamayoti?

Na hi. Sakadāgāmimaggakkhaṇe…pe… sakadāgāmiphalakkhaṇe… anāgāmimaggakkhaṇe… anāgāmiphalakkhaṇe… arahattamaggakkhaṇe…pe… arahattaphalakkhaṇe dassanābhisamayo sammādiṭṭhi, abhiniropanābhisamayo sammāsaṅkappo…pe… paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ abhisamayo. Chando mūlaṭṭhena abhisamayo…pe… amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena abhisamayo.

Yvāyaṃ [syāyaṃ (syā. pī.)] kilese pajahati, atīte kilese pajahati…pe… anāgate kilese pajahati, paccuppanne kilese pajahati, atīte kilese pajahatīti. Hañci atīte kilese pajahati, tena hi khīṇaṃ khepeti, niruddhaṃ nirodheti, vigataṃ vigameti, atthaṅgataṃ atthaṅgameti, atītaṃ yaṃ na atthi taṃ pajahatīti? Na atīte kilese pajahatīti. Anāgate kilese pajahatīti. Hañci anāgate kilese pajahati, tena hi ajātaṃ pajahati, anibbattaṃ pajahati, anuppannaṃ pajahati, apātubhūtaṃ pajahati, anāgataṃ yaṃ na atthi taṃ pajahatīti? Na anāgate kilese pajahatīti. Paccuppanne kilese pajahatīti. Hañci paccuppanne kilese pajahati, tena hi ratto rāgaṃ pajahati, duṭṭho dosaṃ pajahati, mūḷho mohaṃ pajahati, vinibaddho mānaṃ pajahati, parāmaṭṭho diṭṭhiṃ pajahati,

Vikkhepagato uddhaccaṃ pajahati, aniṭṭhaṅgato vicikicchaṃ pajahati, thāmagato anusayaṃ pajahati, kaṇhasukkadhammā yuganaddhā samameva vattanti, saṃkilesikā [taṃsaṃkilesikā (syā. ka.)] maggabhāvanā hoti?

Na hi atīte kilese pajahati, na anāgate kilese pajahati, na paccuppanne kilese pajahatīti. Hañci na atīte kilese pajahati, na anāgate…pe… na paccuppanne kilese pajahati, tena hi natthi maggabhāvanā, natthi phalasacchikiriyā, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayoti? Atthi maggabhāvanā, atthi phalasacchikiriyā, atthi kilesappahānaṃ, atthi dhammābhisamayo. Yathā kathaṃ viya? Seyyathāpi taruṇo rukkho ajātaphalo. Tamenaṃ puriso mūlaṃ chindeyya. Ye tassa rukkhassa ajātaphalā, te ajātāyeva na jāyanti, anibbattāyeva na nibbattanti, anuppannāyeva na uppajjanti, apātubhūtāyeva na pātubhavanti. Evamevaṃ uppādo hetu, uppādo paccayo kilesānaṃ nibbattiyāti. Uppāde ādīnavaṃ disvā anuppāde cittaṃ pakkhandati. Anuppāde cittassa pakkhandattā ye uppādapaccayā kilesā nibbatteyyuṃ, te ajātāyeva na jāyanti, anibbattāyeva na nibbattanti, anuppannāyeva na uppajjanti, apātubhūtāyeva na pātubhavanti. Evaṃ hetunirodhā dukkhanirodho. Pavattaṃ hetu, nimittaṃ hetu, āyūhanā hetu. Āyūhanā paccayo kilesānaṃ nibbattiyāti. Āyūhane ādīnavaṃ disvā anāyūhane cittaṃ pakkhandati. Anāyūhane cittassa pakkhandattā, ye āyūhanapaccayā kilesā nibbatteyyuṃ, te ajātāyeva na jāyanti, anibbattāyeva na nibbattanti, anuppannāyeva na uppajjanti, apātubhūtāyeva na pātubhavanti. Evaṃ hetunirodhā dukkhanirodho. Evaṃ atthi maggabhāvanā, atthi phalasacchikiriyā, atthi kilesappahānaṃ, atthi dhammābhisamayoti.

Abhisamayakathā niṭṭhitā.

4. Vivekakathā

22. Sāvatthinidānaṃ [saṃ ni. 3.5.149 passitabbā]. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā karīyanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete balakaraṇīyā kammantā karīyanti, evamevaṃ, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Sammāsaṅkappaṃ…pe… sammāvācaṃ… sammākammantaṃ… sammāājīvaṃ… sammāvāyāmaṃ… sammāsatiṃ… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti.

23. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci [yepime (syā.) saṃ. ni. 5.150 passitabbā] bījagāmabhūtagāmā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete bījagāmabhūtagāmā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti; evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesu.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Sammāsaṅkappaṃ bhāveti…pe… sammāvācaṃ bhāveti… sammākammantaṃ bhāveti… sammāājīvaṃ bhāveti… sammāvāyāmaṃ bhāveti… sammāsatiṃ bhāveti… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesū’’ti.

1. Maggaṅganiddeso

24. Sammādiṭṭhiyā pañca vivekā, pañca virāgā, pañca nirodhā, pañca vossaggā, dvādasa nissayā. Sammāsaṅkappassa…pe… sammāvācāya… sammākammantassa… sammāājīvassa… sammāvāyāmassa… sammāsatiyā… sammāsamādhissa pañca vivekā, pañca virāgā, pañca nirodhā, pañca vossaggā, dvādasa nissayā.

Sammādiṭṭhiyā katame pañca vivekā? Vikkhambhanaviveko, tadaṅgaviveko samucchedaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇaviveko. Vikkhambhanaviveko ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅgaviveko ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedaviveko ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhiviveko ca phalakkhaṇe, nissaraṇaviveko ca nirodho nibbānaṃ. Sammādiṭṭhiyā ime pañca vivekā. Imesu pañcasu vivekesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ.

Sammādiṭṭhiyā katame pañca virāgā? Vikkhambhanavirāgo, tadaṅgavirāgo, samucchedavirāgo, paṭippassaddhivirāgo, nissaraṇavirāgo. Vikkhambhanavirāgo ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅgavirāgo ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedavirāgo ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhivirāgo ca phalakkhaṇe, nissaraṇavirāgo ca nirodho nibbānaṃ. Sammādiṭṭhiyā ime pañca virāgā. Imesu pañcasu virāgesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ.

Sammādiṭṭhiyā katame pañca nirodhā? Vikkhambhananirodho, tadaṅganirodho, samucchedanirodho, paṭippassaddhinirodho, nissaraṇanirodho. Vikkhambhananirodho ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅganirodho ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedanirodho ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhinirodho ca phalakkhaṇe, nissaraṇanirodho ca amatā dhātu. Sammādiṭṭhiyā ime pañca nirodhā. Imesu pañcasu nirodhesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ.

Sammādiṭṭhiyā katame pañca vossaggā? Vikkhambhanavossaggo, tadaṅgavossaggo, samucchedavossaggo, paṭippassaddhivossaggo, nissaraṇavossaggo. Vikkhambhanavossaggo ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅgavossaggo ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedavossaggo ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhivossaggo ca phalakkhaṇe, nissaraṇavossaggo ca nirodho nibbānaṃ. Sammādiṭṭhiyā ime pañca vossaggā. Imesu pañcasu vossaggesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ. Sammādiṭṭhiyā ime pañca vivekā, pañca virāgā, pañca nirodhā, pañca vossaggā, dvādasa nissayā.

25. Sammāsaṅkappassa …pe… sammāvācāya… sammākammantassa… sammāājīvassa… sammāvāyāmassa… sammāsatiyā… sammāsamādhissa katame pañca vivekā? Vikkhambhanaviveko, tadaṅgaviveko, samucchedaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇaviveko. Vikkhambhanaviveko ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅgaviveko ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedaviveko ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhiviveko ca phalakkhaṇe nissaraṇaviveko ca nirodho nibbānaṃ. Sammāsamādhissa ime pañca vivekā. Imesu pañcasu vivekesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ.

Sammāsamādhissa katame pañca virāgā? Vikkhambhanavirāgo, tadaṅgavirāgo, samucchedavirāgo, paṭippassaddhivirāgo, nissaraṇavirāgo. Vikkhambhanavirāgo ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅgavirāgo ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedavirāgo ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhivirāgo ca phalakkhaṇe, nissaraṇavirāgo ca nirodho nibbānaṃ. Sammāsamādhissa ime pañca virāgā. Imesu pañcasu virāgesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ.

Sammāsamādhissa katame pañca nirodhā? Vikkhambhananirodho, tadaṅganirodho, samucchedanirodho, paṭippassaddhinirodho, nissaraṇanirodho. Vikkhambhananirodho ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅganirodho ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedanirodho ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhinirodho ca phalakkhaṇe, nissaraṇanirodho ca amatā dhātu. Sammāsamādhissa ime pañca nirodhā. Imesu pañcasu nirodhesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ.

Sammāsamādhissa katame pañca vossaggā? Vikkhambhanavossaggo, tadaṅgavossaggo, samucchedavossaggo, paṭippassaddhivossaggo, nissaraṇavossaggo. Vikkhambhanavossaggo ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅgavossaggo ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedavossaggo ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhivossaggo ca phalakkhaṇe, nissaraṇavossaggo ca nirodho nibbānaṃ. Sammāsamādhissa ime pañca vossaggā. Imesu pañcasu vossaggesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ. Sammāsamādhissa ime pañca vivekā, pañca virāgā, pañca nirodhā, pañca vossaggā, dvādasa nissayā.

26. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā karīyanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete balakaraṇīyā kammantā karīyanti; evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkaroti…pe… satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesu…pe… pañca balāni bhāveti, pañca balāni bahulīkaroti…pe… pañca balāni bhāvento pañca balāni bahulīkaronto vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesu…pe… pañcindriyāni bhāveti, pañcindriyāni bahulīkaroti…pe….

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci bījagāmabhūtagāmā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete bījagāmabhūtagāmā vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti, evamevaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāvento pañcindriyāni bahulīkaronto vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesu.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya pañcindriyāni bhāvento pañcindriyāni bahulīkaronto vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Vīriyindriyaṃ bhāveti…pe… satindriyaṃ bhāveti…pe… samādhindriyaṃ bhāveti…pe… paññindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya…pe… pāpuṇāti dhammesū’’ti.

2. Indriyaniddeso

27. Saddhindriyassa pañca vivekā, pañca virāgā, pañca nirodhā, pañca vossaggā, dvādasa nissayā. Vīriyindriyassa…pe… satindriyassa… samādhindriyassa… paññindriyassa pañca vivekā, pañca virāgā, pañca nirodhā, pañca vossaggā, dvādasa nissayā.

Saddhindriyassa katame pañca vivekā? Vikkhambhanaviveko, tadaṅgaviveko, samucchedaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇaviveko. Vikkhambhanaviveko ca nīvaraṇānaṃ paṭhamajjhānaṃ bhāvayato, tadaṅgaviveko ca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvayato, samucchedaviveko ca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ bhāvayato, paṭippassaddhiviveko ca phalakkhaṇe, nissaraṇaviveko ca nirodho nibbānaṃ. Saddhindriyassa ime pañca vivekā. Imesu pañcasu vivekesu chandajāto hoti saddhādhimutto, cittañcassa svādhiṭṭhitaṃ…pe… saddhindriyassa ime pañca vivekā, pañca virāgā, pañca nirodhā, pañca vossaggā, dvādasa nissayā.

Vīriyindriyassa…pe… satindriyassa…pe… samādhindriyassa… paññindriyassa katame pañca vivekā? Vikkhambhanaviveko, tadaṅgaviveko, samucchedaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇaviveko…pe… paññindriyassa ime pañca vivekā, pañca virāgā, pañca nirodhā, pañca vossaggā, dvādasa nissayāti.

Vivekakathā niṭṭhitā.

5. Cariyākathā

28. **Cariyā**ti, aṭṭha cariyāyo – iriyāpathacariyā, āyatanacariyā, saticariyā, samādhicariyā, ñāṇacariyā, maggacariyā, patticariyā, lokatthacariyāti.

Iriyāpathacariyāti catūsu iriyāpathesu. **Āyatanacariyā**ti chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu. **Saticariyā**ti catūsu satipaṭṭhānesu. **Samādhicariyā**ti catūsu jhānesu. **Ñāṇacariyā**ti catūsu ariyasaccesu. **Maggacariyā**ti catūsu ariyamaggesu. **Patticariyā**ti catūsu sāmaññaphalesu. **Lokatthacariyā**ti tathāgatesu arahantesu sammāsambuddhesu padese [padeso (syā.)] paccekabuddhesu padese sāvakesu.

Iriyāpathacariyā ca paṇidhisampannānaṃ. Āyatanacariyā ca indriyesu guttadvārānaṃ. Saticariyā ca appamādavihārīnaṃ. Samādhicariyā ca adhicittamanuyuttānaṃ. Ñāṇacariyā ca buddhisampannānaṃ. Maggacariyā ca sammāpaṭipannānaṃ. Patticariyā ca adhigataphalānaṃ. Lokatthacariyā ca tathāgatānaṃ arahantānaṃ sammāsambuddhānaṃ padese paccekabuddhānaṃ padese sāvakānaṃ. Imā aṭṭha cariyāyo.

29. Aparāpi aṭṭha cariyāyo. Adhimuccanto saddhāya carati, paggaṇhanto vīriyena carati, upaṭṭhāpento satiyā carati, avikkhepaṃ karonto samādhinā carati, pajānanto paññāya carati, vijānanto viññāṇacariyāya carati, evaṃ paṭipannassa kusalā dhammā āyāpentīti āyatanacariyāya carati, evaṃ paṭipanno visesamadhigacchatīti visesacariyāya carati. Imā aṭṭha cariyāyo.

Aparāpi aṭṭha cariyāyo. Dassanacariyā ca sammādiṭṭhiyā, abhiniropanacariyā ca sammāsaṅkappassa, pariggahacariyā ca sammāvācāya, samuṭṭhānacariyā ca sammākammantassa, vodānacariyā ca sammāājīvassa, paggahacariyā ca sammāvāyāmassa, upaṭṭhānacariyā ca sammāsatiyā, avikkhepacariyā ca sammāsamādhissa. Imā aṭṭha cariyāyoti.

Cariyākathā niṭṭhitā.

6. Pāṭihāriyakathā

30. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave [a. ni. 3.61 passitabbā], pāṭihāriyāni. Katamāni tīṇi? Iddhipāṭihāriyaṃ, ādesanāpāṭihāriyaṃ, anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, iddhipāṭihāriyaṃ? Idha, bhikkhave, ekacco anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipāṭihāriyaṃ.

‘‘Katamañca, **bhikkhave, ādesanāpāṭihāriyaṃ?** Idha, bhikkhave, ekacco nimittena ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti, no aññathā. Idha pana, bhikkhave, ekacco na heva kho nimittena ādisati, api ca kho manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti, no aññathā. Idha pana, bhikkhave, ekacco na heva kho nimittena ādisati, napi manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati, api ca kho vitakkayato vicārayato vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisati – ‘evampi te mano, itthampi te mano, itipi te citta’nti. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti, no aññathā. Idha pana, bhikkhave, ekacco na heva kho nimittena ādisati, napi manussānaṃ vā amanussānaṃ vā devatānaṃ vā saddaṃ sutvā ādisati, napi vitakkayato vicārayato vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisati, api ca kho avitakkaṃ avicāraṃ samādhiṃ samāpannassa cetasā ceto paricca pajānāti – ‘yathā imassa bhoto manosaṅkhārā paṇihitā imassa [tathā imassa (syā.), yathā imassa (ka.) a. ni. 3.61 passitabbā] cittassa anantarā amukaṃ nāma vitakkaṃ vitakkayissatī’ti [vitakkessatīti (syā.) a. ni. 3.61]. So bahuṃ cepi ādisati, tatheva taṃ hoti, no aññathā.

Idaṃ vuccati, bhikkhave, ādesanāpāṭihāriyaṃ.

‘‘**Katamañca, bhikkhave, anusāsanīpāṭihāriyaṃ?** Idha, bhikkhave, ekacco evamanusāsati – ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha. Evaṃ manasi karotha, mā evaṃ manasi karittha. Idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’ti. Idaṃ vuccati, bhikkhave, anusāsanīpāṭihāriyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi pāṭihāriyāni’’.

31. Nekkhammaṃ ijjhatīti – iddhi. Kāmacchandaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tena nekkhammena samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘Taṃ kho pana nekkhammaṃ evaṃ āsevitabbaṃ, evaṃ bhāvetabbaṃ, evaṃ bahulīkātabbaṃ, evaṃ tadanudhammatā sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

Abyāpādo ijjhatīti – iddhi. Byāpādaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tena abyāpādena samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘So kho pana abyāpādo evaṃ āsevitabbo, evaṃ bhāvetabbo, evaṃ bahulīkātabbo, evaṃ tadanudhammatā sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

Ālokasaññā ijjhatīti – iddhi. Thinamiddhaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tāya ālokasaññāya samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘Sā kho pana ālokasaññā evaṃ āsevitabbā, evaṃ bhāvetabbā, evaṃ bahulīkātabbā, evaṃ tadanudhammatā sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

Avikkhepo ijjhatīti – iddhi. Uddhaccaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tena avikkhepena samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘So kho pana avikkhepo evaṃ āsevitabbo, evaṃ bhāvetabbo, evaṃ bahulīkātabbo, evaṃ tadanudhammatā sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

Dhammavavatthānaṃ ijjhatīti – iddhi. Vicikicchaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tena dhammavavatthānena samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘Taṃ kho pana dhammavavatthānaṃ evaṃ āsevitabbaṃ, evaṃ bhāvetabbaṃ, evaṃ bahulīkātabbaṃ, evaṃ tadanudhammatā, sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

Ñāṇaṃ ijjhatīti – iddhi. Avijjaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tena ñāṇena samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘Taṃ kho pana ñāṇaṃ evaṃ āsevitabbaṃ, evaṃ bhāvetabbaṃ, evaṃ bahulīkātabbaṃ, evaṃ tadanudhammatā sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

Pāmojjaṃ ijjhatīti – iddhi. Aratiṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tena pāmojjena samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘Taṃ kho pana pāmojjaṃ evaṃ āsevitabbaṃ, evaṃ bhāvetabbaṃ, evaṃ bahulīkātabbaṃ, evaṃ tadanudhammatā sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ…pe….

Paṭhamaṃ jhānaṃ ijjhatīti – iddhi. Nīvaraṇe paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tena paṭhamena jhānena samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘Taṃ kho pana paṭhamaṃ jhānaṃ evaṃ āsevitabbaṃ, evaṃ bhāvetabbaṃ, evaṃ bahulīkātabbaṃ, evaṃ tadanudhammatā sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ…pe….

Arahattamaggo ijjhatīti – iddhi. Sabbakilese paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Ye tena arahattamaggena samannāgatā, sabbe te visuddhacittā anāvilasaṅkappāti – ādesanāpāṭihāriyaṃ. ‘‘So kho pana arahattamaggo evaṃ āsevitabbo, evaṃ bhāvetabbo, evaṃ bahulīkātabbo, evaṃ tadanudhammatā sati upaṭṭhāpetabbā’’ti – anusāsanīpāṭihāriyaṃ.

32. Nekkhammaṃ ijjhatīti – iddhi. Kāmacchandaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Yā ca iddhi yañca pāṭihāriyaṃ, idaṃ vuccati iddhipāṭihāriyaṃ. Abyāpādo ijjhatīti – iddhi. Byāpādaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Yā ca iddhi yañca pāṭihāriyaṃ, idaṃ vuccati iddhipāṭihāriyaṃ. Ālokasaññā ijjhatīti – iddhi. Thinamiddhaṃ paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ…pe… arahattamaggo ijjhatīti – iddhi. Sabbakilese paṭiharatīti – pāṭihāriyaṃ. Yā ca iddhi yañca pāṭihāriyaṃ, idaṃ vuccati iddhipāṭihāriyanti.

Pāṭihāriyakathā niṭṭhitā.

7. Samasīsakathā

33. Sabbadhammānaṃ [sabbesaṃ dhammānaṃ (ka.) paṭi. ma. 1.87 passitabbā] sammāsamucchede nirodhe ca anupaṭṭhānatā paññā samasīsaṭṭhe ñāṇaṃ.

Sabbadhammānanti pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, kāmāvacarā dhammā, rūpāvacarā dhammā, arūpāvacarā dhammā, apariyāpannā dhammā. **Sammā samucchede**ti nekkhammena kāmacchandaṃ sammā samucchindati, abyāpādena byāpādaṃ sammā samucchindati, ālokasaññāya thinamiddhaṃ sammā samucchindati, avikkhepena uddhaccaṃ sammā samucchindati, dhammavavatthānena vicikicchaṃ sammā samucchindati, ñāṇena avijjaṃ sammā samucchindati, pāmojjena aratiṃ sammā samucchindati, paṭhamena jhānena nīvaraṇe sammā samucchindati…pe… arahattamaggena sabbakilese sammā samucchindati.

Nirodheti nekkhammena kāmacchandaṃ nirodheti, abyāpādena byāpādaṃ nirodheti, ālokasaññāya thinamiddhaṃ nirodheti, avikkhepena uddhaccaṃ nirodheti, dhammavavatthānena vicikicchaṃ nirodheti, ñāṇena avijjaṃ nirodheti, pāmojjena aratiṃ nirodheti, paṭhamena jhānena nīvaraṇe nirodheti…pe… arahattamaggena sabbakilese nirodheti.

Anupaṭṭhānatāti nekkhammaṃ paṭiladdhassa kāmacchando na upaṭṭhāti, abyāpādaṃ paṭiladdhassa byāpādo na upaṭṭhāti, ālokasaññaṃ paṭiladdhassa thinamiddhaṃ na upaṭṭhāti, avikkhepaṃ paṭiladdhassa uddhaccaṃ na upaṭṭhāti, dhammavavatthānaṃ paṭiladdhassa vicikicchā na upaṭṭhāti, ñāṇaṃ paṭiladdhassa avijjā na upaṭṭhāti, pāmojjaṃ paṭiladdhassa arati na upaṭṭhāti, paṭhamaṃ jhānaṃ paṭiladdhassa nīvaraṇā na upaṭṭhanti…pe… arahattamaggaṃ paṭiladdhassa sabbakilesā na upaṭṭhanti.

Samanti kāmacchandassa pahīnattā nekkhammaṃ samaṃ, byāpādassa pahīnattā abyāpādo samaṃ, thinamiddhassa pahīnattā ālokasaññā samaṃ, uddhaccassa pahīnattā avikkhepo samaṃ, vicikicchāya pahīnattā dhammavavatthānaṃ samaṃ, avijjāya pahīnattā ñāṇaṃ samaṃ, aratiyā pahīnattā pāmojjaṃ samaṃ, nīvaraṇānaṃ pahīnattā paṭhamaṃ jhānaṃ samaṃ…pe… sabbakilesānaṃ pahīnattā arahattamaggo samaṃ.

Sīsanti terasa sīsāni – palibodhasīsañca taṇhā, vinibandhanasīsañca māno, parāmāsasīsañca diṭṭhi, vikkhepasīsañca uddhaccaṃ, saṃkilesasīsañca avijjā, adhimokkhasīsañca saddhā, paggahasīsañca vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsañca sati, avikkhepasīsañca samādhi, dassanasīsañca paññā, pavattasīsañca jīvitindriyaṃ, gocarasīsañca vimokkho, saṅkhārasīsañca nirodhoti.

Samasīsakathā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathā

34. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Vedanāsu…pe… citte… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā’’ti.

35. [Ka] kathaṃ **kāye kāyānupassī viharati?** Idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, no niccato; dukkhato anupassati, no sukhato; anattato anupassati, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati; nirodheti, no samudeti, paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Imehi sattahi ākārehi kāyaṃ anupassati. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānā’’.

Bhāvanāti catasso bhāvanā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā, āsevanaṭṭhena bhāvanā.

Idhekacco āpokāyaṃ…pe… tejokāyaṃ… vāyokāyaṃ… kesakāyaṃ… lomakāyaṃ… chavikāyaṃ… cammakāyaṃ… maṃsakāyaṃ… rudhirakāyaṃ… nhārukāyaṃ [nahārukāyaṃ (syā.)] … aṭṭhikāyaṃ… aṭṭhimiñjakāyaṃ aniccato anupassati, no niccato; dukkhato anupassati, no sukhato; anattato anupassati, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati, nirodheti, no samudeti; paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Imehi sattahi ākārehi kāyaṃ anupassati. Kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ kāyaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānā’’.

Bhāvanāti catasso bhāvanā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā, āsevanaṭṭhena bhāvanā. Evaṃ kāye kāyānupassī viharati.

[Kha] kathaṃ **vedanāsu vedanānupassī viharati?** Idhekacco sukhaṃ vedanaṃ aniccato anupassati, no niccato…pe… paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati…pe… paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Imehi sattahi ākārehi vedanaṃ anupassati. Vedanā upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ vedanaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhānā’’.

Bhāvanāti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā…pe… idhekacco dukkhaṃ vedanaṃ…pe… adukkhamasukhaṃ vedanaṃ… sāmisaṃ sukhaṃ vedanaṃ… nirāmisaṃ sukhaṃ vedanaṃ… sāmisaṃ dukkhaṃ vedanaṃ… nirāmisaṃ dukkhaṃ vedanaṃ… sāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ… nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ… cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ… sotasamphassajaṃ vedanaṃ… ghānasamphassajaṃ vedanaṃ… jivhāsamphassajaṃ vedanaṃ… kāyasamphassajaṃ vedanaṃ… manosamphassajaṃ vedanaṃ aniccato anupassati, no niccato…pe… paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati…pe… paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Imehi sattahi ākārehi vedanaṃ anupassati. Vedanā upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ vedanaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘vedanāsu vedanānupassanāsatipaṭṭhānā’’.

Bhāvanāti catasso bhāvanā…pe… evaṃ vedanāsu vedanānupassī viharati.

[Ga] kathaṃ **citte cittānupassī viharati?** Idhekacco sarāgaṃ cittaṃ aniccato anupassati, no niccato…pe… paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati…pe… paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Imehi sattahi ākārehi cittaṃ anupassati. Cittaṃ upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ cittaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘citte cittānupassanāsatipaṭṭhānā’’.

Bhāvanāti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā.

Idhekacco vītarāgaṃ cittaṃ…pe… sadosaṃ cittaṃ… vītadosaṃ cittaṃ… samohaṃ cittaṃ… vītamohaṃ cittaṃ… saṃkhittaṃ cittaṃ… vikkhittaṃ cittaṃ… mahaggataṃ cittaṃ… amahaggataṃ cittaṃ… sauttaraṃ cittaṃ… anuttaraṃ cittaṃ… samāhitaṃ cittaṃ… asamāhitaṃ cittaṃ… vimuttaṃ cittaṃ… avimuttaṃ cittaṃ… cakkhuviññāṇaṃ… sotaviññāṇaṃ… ghānaviññāṇaṃ… jivhāviññāṇaṃ… kāyaviññāṇaṃ… manoviññāṇaṃ aniccato anupassati, no niccato…pe… paṭinissajjati, no ādiyati. **Aniccato anupassanto** niccasaññaṃ pajahati…pe… paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Imehi sattahi ākārehi cittaṃ anupassati. Cittaṃ upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena taṃ cittaṃ anupassati. Tena vuccati – ‘‘citte cittānupassanāsatipaṭṭhānā’’.

Bhāvanāti catasso bhāvanā…pe… āsevanaṭṭhena bhāvanā. Evaṃ citte cittānupassī viharati.

[Gha] kathaṃ **dhammesu dhammānupassī viharati?** Idhekacco ṭhapetvā kāyaṃ ṭhapetvā vedanaṃ ṭhapetvā cittaṃ tadavasese dhamme aniccato anupassati, no niccato; dukkhato anupassati, no sukhato; anattato anupassati, no attato; nibbindati, no nandati; virajjati, no rajjati; nirodheti, no samudeti; paṭinissajjati, no ādiyati. Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati. Imehi sattahi ākārehi te dhamme anupassati. Dhammā upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati ca. Tāya satiyā tena ñāṇena te dhamme anupassati. Tena vuccati – ‘‘dhammesu dhammānupassanāsatipaṭṭhānā’’.

Bhāvanāti catasso bhāvanā – tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhena bhāvanā, indriyānaṃ ekarasaṭṭhena bhāvanā, tadupagavīriyavāhanaṭṭhena bhāvanā, āsevanaṭṭhena bhāvanā. Evaṃ dhammesu dhammānupassī viharatīti.

Satipaṭṭhānakathā niṭṭhitā.

9. Vipassanākathā

36. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu kañci [kiñci (ka.) a. ni. 6.99-100 passitabbā] saṅkhāraṃ niccato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; anulomikāya khantiyā asamannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; sammattaniyāmaṃ anokkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaṃ vā [arahattaphalaṃ vā (syā. ka.) a. ni. 6.98 passitabbā] sacchikarissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu sabbasaṅkhāre aniccato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti – ṭhānametaṃ vijjati; anulomikāya khantiyā samannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti – ṭhānametaṃ vijjati, sammattaniyāmaṃ okkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaṃ vā sacchikarissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu kañci saṅkhāraṃ sukhato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; anulomikāya khantiyā asamannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; sammattaniyāmaṃ anokkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaṃ vā sacchikarissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu sabbasaṅkhāre dukkhato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti – ṭhānametaṃ vijjati; anulomikāya khantiyā samannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti – ṭhānametaṃ vijjati; sammattaniyāmaṃ okkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaṃ vā sacchikarissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu kañci dhammaṃ attato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; anulomikāya khantiyā asamannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; sammattaniyāmaṃ anokkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaṃ vā sacchikarissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu sabbadhamme [kañci dhammaṃ (syā.), kiñci dhammaṃ (ka.) a. ni. 6.100 passitabbā] anattato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti – ṭhānametaṃ vijjati; anulomikāya khantiyā samannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti – ṭhānametaṃ vijjati; sammattaniyāmaṃ okkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaṃ vā sacchikarissatīti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu nibbānaṃ dukkhato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; anulomikāya khantiyā asamannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; sammattaniyāmaṃ anokkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaṃ vā sacchikarissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘So vata, bhikkhave, bhikkhu nibbānaṃ sukhato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti – ṭhānametaṃ vijjati; anulomikāya khantiyā samannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti – ṭhānametaṃ vijjati; sammattaniyāmaṃ okkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaṃ vā sacchikarissatīti – ṭhānametaṃ vijjati’’.

37. Katihākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati, katihākārehi sammattaniyāmaṃ okkamati? Cattārīsāya ākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati, cattārīsāya ākārehi sammattaniyāmaṃ okkamati.

Katamehi cattārīsāya ākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati, katamahi cattārīsāya ākārehi sammattaniyāmaṃ okkamati? Pañcakkhandhe aniccato dukkhato rogato gaṇḍato sallato aghato ābādhato parato palokato ītito upaddavato bhayato upasaggato calato pabhaṅguto [pabhaṅgato (syā.)] addhuvato atāṇato [attāṇato (syā.)] aleṇato asaraṇato rittato tucchato suññato anattato ādīnavato vipariṇāmadhammato asārakato aghamūlato vadhakato vibhavato sāsavato saṅkhatato mārāmisato jātidhammato jarādhammato byādhidhammato maraṇadhammato sokadhammato paridevadhammato upāyāsadhammato saṃkilesikadhammato.

38. Pañcakkhandhe aniccato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho niccaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe dukkhato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho sukhaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe rogato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho ārogyaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe gaṇḍato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho agaṇḍaṃ [nigaṇḍo (syā.)] nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe sallato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho visallaṃ [nissallaṃ (syā.)] nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati.

Pañcakkhandhe aghato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anagho nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe ābādhato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anābādho nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe parato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho aparappaccayaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe palokato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho apalokadhammo nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe ītito passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anītikaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati.

Pañcakkhandhe upaddavato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anupaddavaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe bhayato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho abhayaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe upasaggato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anupasaggaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe calato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho acalaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe pabhaṅguto passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho apabhaṅgu [appabhaṅgaṃ (syā.)] nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati.

Pañcakkhandhe addhuvato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho dhuvaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe atāṇato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho tāṇaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe aleṇato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho leṇaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe asaraṇato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho saraṇaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe rittato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho arittaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati.

Pañcakkhandhe tucchato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho atucchaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe suññato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho paramasuññaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe anattato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho paramatthaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe ādīnavato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anādīnavaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe vipariṇāmadhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho avipariṇāmadhammaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati.

Pañcakkhandhe asārakato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho sāraṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe aghamūlato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anaghamūlaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe vadhakato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho avadhakaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe vibhavato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho avibhavaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe sāsavato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anāsavaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati.

Pañcakkhandhe saṅkhatato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho asaṅkhataṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe mārāmisato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nirāmisaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe jātidhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho ajātaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe jarādhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho ajaraṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe byādhidhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho abyādhi [abyādhidhammaṃ (syā.)] nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati.

Pañcakkhandhe maraṇadhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho amataṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe sokadhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho asokaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe paridevadhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho aparidevaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe upāyāsadhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho anupāyāsaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati. Pañcakkhandhe saṃkilesikadhammato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho asaṃkiliṭṭhaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati.

39. Aniccatoti, aniccānupassanā. Dukkhatoti, dukkhānupassanā. Rogatoti, dukkhānupassanā. Gaṇḍatoti, dukkhānupassanā. Sallatoti, dukkhānupassanā. Aghatoti, dukkhānupassanā. Ābādhatoti, dukkhānupassanā. Paratoti, anattānupassanā. Palokatoti, aniccānupassanā. Ītitoti, dukkhānupassanā.

Upaddavatoti, dukkhānupassanā. Bhayatoti, dukkhānupassanā. Upasaggatoti, dukkhānupassanā. Calatoti, aniccānupassanā. Pabhaṅgutoti, aniccānupassanā. Addhuvatoti, aniccānupassanā. Atāṇatoti, dukkhānupassanā. Aleṇatoti, dukkhānupassanā. Asaraṇatoti, dukkhānupassanā. Rittatoti, anattānupassanā.

Tucchatoti, anattānupassanā. Suññatoti, anattānupassanā. Anattatoti, anattānupassanā. Ādīnavatoti, dukkhānupassanā. Vipariṇāmadhammatoti, aniccānupassanā. Asārakatoti, anattānupassanā. Aghamūlatoti, dukkhānupassanā. Vadhakatoti, dukkhānupassanā. Vibhavatoti, aniccānupassanā. Sāsavatoti, dukkhānupassanā.

Saṅkhatatoti, aniccānupassanā. Mārāmisatoti, dukkhānupassanā. Jātidhammatoti, dukkhānupassanā. Jarādhammatoti, dukkhānupassanā. Byādhidhammatoti, dukkhānupassanā. Maraṇadhammatoti, aniccānupassanā. Sokadhammatoti, dukkhānupassanā. Paridevadhammatoti, dukkhānupassanā. Upāyāsadhammatoti, dukkhānupassanā. Saṃkilesikadhammatoti, dukkhānupassanā.

Imehi cattālīsāya ākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Imehi cattālīsāya ākārehi sammattaniyāmaṃ okkamati.

Imehi cattālīsāya ākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhantassa, imehi cattālīsāya ākārehi sammattaniyāmaṃ okkamantassa kati aniccānupassanā, kati dukkhānupassanā, kati anattānupassanā?

Pañcavīsati anattānupassanā, paññāsa aniccānupassanā;
Sataṃ pañcavīsati ceva, yāni dukkhe pavuccareti.

Vipassanākathā niṭṭhitā.

10. Mātikākathā

40. Nicchāto [nicchāto muccatīti (syā.)], mokkho vimokkho, vijjāvimutti, adhisīlaṃ, adhicittaṃ, adhipaññā, passaddhi, ñāṇaṃ, dassanaṃ visuddhi [suddhi (syā.)] nekkhammaṃ, nissaraṇaṃ paviveko, vossaggo, cariyā, jhānavimokkho, bhāvanā, adhiṭṭhānaṃ, jīvitaṃ.

41. **Nicchāto**ti nekkhammena kāmacchandato nicchāto, abyāpādena byāpādato nicchāto…pe… paṭhamena jhānena nīvaraṇehi nicchāto…pe… arahattamaggena sabbakilesehi nicchāto.

Mokkho vimokkhoti nekkhammena kāmacchandato muccatīti – mokkho vimokkho. Abyāpādena byāpādato muccatīti – mokkho vimokkho…pe… paṭhamena jhānena nīvaraṇehi muccatīti – mokkho vimokkho…pe… arahattamaggena sabbakilesehi muccatīti – mokkho vimokkho.

Vijjāvimuttīti nekkhammaṃ vijjatīti vijjā, kāmacchandato muccatīti vimutti. Vijjanto muccati, muccanto vijjatīti – vijjāvimutti. Abyāpādo [abyāpādaṃ (syā.)] vijjatīti vijjā, byāpādato vimuccatīti vimutti. Vijjanto muccati, muccanto vijjatīti – vijjāvimutti…pe… arahattamaggo vijjatīti vijjā, sabbakilesehi muccatīti vimutti. Vijjanto muccati, muccanto vijjatīti – vijjāvimutti.

Adhisīlaṃ adhicittaṃ adhipaññāti nekkhammena kāmacchandaṃ, saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi, dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi. Yo tattha saṃvaraṭṭho, ayaṃ adhisīlasikkhā. Yo tattha avikkhepaṭṭho, ayaṃ adhicittasikkhā. Yo tattha dassanaṭṭho, ayaṃ adhipaññāsikkhā. Abyāpādena byāpādaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi…pe… arahattamaggena sabbakilese saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi, avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi. Dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi. Yo tattha saṃvaraṭṭho, ayaṃ adhisīlasikkhā. Yo tattha avikkhepaṭṭho, ayaṃ adhicittasikkhā. Yo tattha dassanaṭṭho, ayaṃ adhipaññāsikkhā.

Passaddhīti nekkhammena kāmacchandaṃ paṭippassambheti, abyāpādena byāpādaṃ paṭippassambheti…pe… arahattamaggena sabbakilese paṭippassambheti.

Ñāṇanti kāmacchandassa pahīnattā nekkhammaṃ ñātaṭṭhena ñāṇaṃ; byāpādassa pahīnattā abyāpādo ñātaṭṭhena ñāṇaṃ…pe… sabbakilesānaṃ pahīnattā arahattamaggo ñātaṭṭhena ñāṇaṃ.

Dassananti kāmacchandassa pahīnattā nekkhammaṃ diṭṭhattā dassanaṃ. Byāpādassa pahīnattā abyāpādo diṭṭhattā dassanaṃ…pe… sabbakilesānaṃ pahīnattā arahattamaggo diṭṭhattā dassanaṃ.

Visuddhīti kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammena visujjhati. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādena visujjhati…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggena visujjhati.

Nekkhammanti kāmānametaṃ nissaraṇaṃ, yadidaṃ nekkhammaṃ. Rūpānametaṃ nissaraṇaṃ, yadidaṃ āruppaṃ. Yaṃ kho pana kiñci bhūtaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ, nirodho tassa nekkhammaṃ. Byāpādassa abyāpādo nekkhammaṃ. Thinamiddhassa ālokasaññā nekkhammaṃ…pe… sabbakilesānaṃ arahattamaggo nekkhammaṃ.

Nissaraṇanti kāmānametaṃ nissaraṇaṃ, yadidaṃ nekkhammaṃ. Rūpānametaṃ nissaraṇaṃ, yadidaṃ āruppaṃ. Yaṃ kho pana kiñci bhūtaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ, nirodho tassa nissaraṇaṃ. Kāmacchandassa nekkhammaṃ nissaraṇaṃ. Byāpādassa abyāpādo nissaraṇaṃ…pe… sabbakilesānaṃ arahattamaggo nissaraṇaṃ.

Pavivekoti kāmacchandassa nekkhammaṃ paviveko …pe… sabbakilesānaṃ arahattamaggo paviveko.

Vossaggoti nekkhammena kāmacchandaṃ vossajjatīti – vossaggo. Abyāpādena byāpādaṃ vossajjatīti – vossaggo…pe… arahattamaggena sabbakilese vossajjatīti – vossaggo.

Cariyāti kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammena carati. Byāpādaṃ pajahanto abyāpādena carati… pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggena carati.

Jhānavimokkhoti nekkhammaṃ jhāyatīti – jhānaṃ. Kāmacchandaṃ jhāpetīti – jhānaṃ. Jhāyanto muccatīti – jhānavimokkho. Jhāpento muccatīti – jhānavimokkho. Jhāyantīti dhammā. Jhāpentīti kilese. Jhāte ca jhāpe ca jānātīti – jhānajhāyī [jhānavimokkho (syā.) aṭṭhakathā oloketabbā]. Abyāpādo jhāyatīti jhānaṃ. Byāpādaṃ jhāpetīti – jhānaṃ…pe… ālokasaññā jhāyatīti – jhānaṃ. Thinamiddhaṃ jhāpetīti – jhānaṃ…pe… arahattamaggo jhāyatīti – jhānaṃ. Sabbakilese jhāpetīti – jhānaṃ. Jhāyanto muccatīti – jhānavimokkho. Jhāpento muccatīti – jhānavimokkho. Jhāyantīti – dhammā. Jhāpentīti – kilese. Jhāte ca jhāpe ca jānātīti – jhānajhāyī.

42. **Bhāvanā adhiṭṭhānaṃ jīvita**nti kāmacchandaṃ pajahanto nekkhammaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno. Nekkhammavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhānasampanno. Svāyaṃ evaṃ bhāvanāsampanno adhiṭṭhānasampanno samaṃ jīvati, no visamaṃ; sammā jīvati, no micchā; visuddhaṃ jīvati, no kiliṭṭhanti – ājīvasampanno. Svāyaṃ evaṃ bhāvanāsampanno adhiṭṭhānasampanno ājīvasampanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ – visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so bhāvanāsampanno adhiṭṭhānasampanno ājīvasampanno.

Byāpādaṃ pajahanto abyāpādaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno…pe… thinamiddhaṃ pajahanto ālokasaññaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno…pe… uddhaccaṃ pajahanto avikkhepaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno…pe… vicikicchaṃ pajahanto dhammavavatthānaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno…pe… avijjaṃ pajahanto vijjaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno…pe… aratiṃ pajahanto pāmojjaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno…pe… nīvaraṇe pajahanto paṭhamaṃ jhānaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno…pe… sabbakilese pajahanto arahattamaggaṃ bhāvetīti – bhāvanāsampanno. Arahattamaggavasena cittaṃ adhiṭṭhātīti – adhiṭṭhānasampanno. Svāyaṃ evaṃ bhāvanāsampanno adhiṭṭhānasampanno samaṃ jīvati, no visamaṃ; sammā jīvati, no micchā; visuddhaṃ jīvati, no kiliṭṭhanti – ājīvasampanno. Svāyaṃ evaṃ bhāvanāsampanno adhiṭṭhānasampanno ājīvasampanno yaññadeva parisaṃ upasaṅkamati – yadi khattiyaparisaṃ yadi brāhmaṇaparisaṃ yadi gahapatiparisaṃ yadi samaṇaparisaṃ – visārado upasaṅkamati amaṅkubhūto. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so bhāvanāsampanno adhiṭṭhānasampanno ājīvasampannoti.

Mātikākathā niṭṭhitā.

Paññāvaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Paññā iddhi abhisamayo, viveko cariyapañcamo;
Pāṭihāri samasīsi, satipaṭṭhānā vipassanā;
Tatiye paññāvaggamhi, mātikāya ca te dasāti.

Mahāvaggo yuganaddho, paññāvaggo ca nāmato;
Tayova vaggā imamhi [tivaggo yassa vikkhepo (syā. ka.)], paṭisambhidāpakaraṇe.

Anantanayamaggesu, gambhīro sāgarūpamo;
Nabhañca tārakākiṇṇaṃ, thūlo jātassaro yathā;
Kathikānaṃ visālāya, yogīnaṃ ñāṇajotananti.

Paṭisambhidāmaggapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Udāna-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **nāthaṃ,** ñeyyasāgarapāraguṃ;
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.

Vijjācaraṇasampannā, yena nīyanti lokato;
Vande tamuttamaṃ **dhammaṃ,** sammāsambuddhapūjitaṃ.

Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
Vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.

Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.

Tena tena nidānena, desitāni hitesinā;
Yāni suddhāpadānena, udānāni mahesinā.

Tāni sabbāni ekajjhaṃ, āropentehi saṅgahaṃ;
Udānaṃ nāma saṅgītaṃ, dhammasaṅgāhakehi yaṃ.

Jinassa dhammasaṃvega-pāmojjaparidīpanaṃ;
Somanassasamuṭṭhāna-gāthāhi paṭimaṇḍitaṃ.

Tassa gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato;
Kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Sahasaṃvaṇṇanaṃ yasmā, dharate satthusāsanaṃ;
Pubbācariyasīhānaṃ, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā taṃ avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi;
Nikāye upanissāya, porāṇaṭṭhakathānayaṃ.

Suvisuddhaṃ asaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.

Punappunāgataṃ atthaṃ, vajjayitvāna sādhukaṃ;
Yathābalaṃ karissāmi, **udānassatthavaṇṇanaṃ**.

Iti ākaṅkhamānassa, saddhammassa ciraṭṭhitiṃ;
Vibhajantassa tassatthaṃ, sādhu gaṇhantu sādhavoti.

Tattha **udānan**ti kenaṭṭhena udānaṃ? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānaṃ nāma? Pītivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ ‘‘avaseko’’ti vuccati. Yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṃ ‘‘ogho’’ti vuccati. Evameva yaṃ pītivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ antohadayaṃ sandhāretuṃ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso **‘‘udāna’’**nti vuccati. Dhammasaṃvegavasenapi ayamākāro labbhateva.

Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Yaṃ pana aṭṭhakathāsu ‘‘somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā’’ti udānalakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ gāthābandhavasena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitañca. Itarampi pana ‘‘atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo’’tiādīsu (udā. 71) ‘‘sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsatī’’ti (dha. pa. 131), ‘‘sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiya’’nti evamādīsu (udā. 44; netti. 91) ca labbhati.

Evaṃ tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ, paccekabuddhabhāsitaṃ, sāvakabhāsitanti tividhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ – ‘‘sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ, aviheṭhayaṃ aññatarampi tesa’’ntiādinā (su. ni. 35; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) khaggavisāṇasutte āgatameva. Sāvakabhāsitānipi –

> ‘‘Sabbo rāgo pahīno me, sabbo doso samūhato;
> Sabbo me vihato moho, sītibhūtosmi nibbuto’’ti. (theragā. 79) –

Ādinā theragāthāsu –

> ‘‘Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
> Samūlaṃ taṇhamabbuyha, sītibhūtāsmi nibbutā’’ti. (therīgā. 15) –

Ādinā therīgāthāsu ca āgatāni. Tāni pana tesaṃ therānaṃ therīnañca na kevalaṃ udānāni eva, atha kho sīhanādāpi honti. Sakkādīhi devehi bhāsitāni ‘‘aho dānaṃ paramadānaṃ, kassape suppatiṭṭhita’’ntiādīni (udā. 27), ārāmadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi ca bhāsitāni ‘‘namo tassa bhagavato’’tiādīni (a. ni. 2.38) tisso saṅgītiyo ārūḷhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana sammāsambuddhena sāmaṃ āhacca bhāsitāni jinavacanabhūtāni, yāni sandhāya bhagavatā pariyattidhammaṃ navadhā vibhajitvā uddisantena udānanti vuttāni, tāneva dhammasaṅgāhakehi **‘‘udāna’’**nti saṅgītanti tadevettha saṃvaṇṇetabbabhāvena gahitaṃ.

Yā pana ‘‘anekajātisaṃsāra’’ntiādigāthāya dīpitā bhagavatā bodhimūle udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ avijahitaudānagāthā ca, etā aparabhāge pana dhammabhaṇḍāgārikassa bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā dhammapade saṅgītā. Yañca ‘‘aññāsi vata, bho koṇḍañño, aññāsi vata, bho koṇḍañño’’ti (mahāva. 17; saṃ. ni. 5.1081; paṭi. ma. 2.30) udānavacanaṃ dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi dhammacakkappavattanasuttantadesanāpariyosāne attanā adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamaṃ therena adhigatattā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ ‘‘ārādhayiṃsu vata maṃ bhikkhū ekaṃ samaya’’ntiādivacanaṃ (ma. ni. 1.225) viya pītisomanassajanitaṃ udāhāramattaṃ, ‘‘yadā have pātubhavanti dhammā’’tiādivacanaṃ (mahāva. 1-3; udā. 1-3) viya pavattiyā nivattiyā vā na pakāsananti, na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgītanti daṭṭhabbaṃ.

Taṃ panetaṃ **udānaṃ** vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ, dīghanikāyo, majjhimanikāyo, saṃyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannaṃ, suttaṃ, geyyaṃ, veyyākaraṇaṃ, gāthā, udānaṃ, itivuttakaṃ, jātakaṃ, abbhutadhammaṃ, vedallanti navasu sāsanaṅgesu udānasaṅgahaṃ.

‘‘Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhuto;
Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino’’ti. (theragā. 1027) –

Evaṃ dhammabhaṇḍāgārikena paṭiññātesu caturāsītiyā dhammakkhandhasahassesu katipayadhammakkhandhasaṅgahaṃ. Bodhivaggo, mucalindavaggo, nandavaggo, meghiyavaggo, soṇavaggo, jaccandhavaggo, cūḷavaggo, pāṭaligāmiyavaggoti vaggato aṭṭhavaggaṃ; suttato asītisuttasaṅgahaṃ, gāthāto pañcanavutiudānagāthāsaṅgahaṃ. Bhāṇavārato aḍḍhūnanavamattā bhāṇavārā. Anusandhito bodhisutte pucchānusandhivasena ekānusandhi, suppavāsāsutte pucchānusandhiyathānusandhivasena dve anusandhī, sesesu yathānusandhivasena ekekova anusandhi, ajjhāsayānusandhi panettha natthi. Evaṃ sabbathāpi ekāsītianusandhisaṅgahaṃ. Padato satādhikāni ekavīsa padasahassāni, gāthāpādato tevīsati catussatādhikāni aṭṭha sahassāni, akkharato sattasahassādhikāni saṭṭhi sahassāni tīṇi ca satāni dvāsīti ca akkharāni. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato;
Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsitā.

‘‘Aḍḍhūnanavamattā ca, bhāṇavārā pamāṇato;
Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhiyo.

‘‘Ekavīsasahassāni, satañceva vicakkhaṇo;
Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise’’.

Gāthāpādato pana –

‘‘Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca;
Pādānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

‘‘Akkharānaṃ sahassāni, saṭṭhi satta satāni ca;
Tīṇi dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā’’ti.

Tassa aṭṭhasu vaggesu **bodhivaggo** ādi, suttesu paṭhamaṃ **bodhisuttaṃ,** tassāpi **evaṃ me suta**ntiādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanidānamādi. Sā panāyaṃ paṭhamamahāsaṅgīti vinayapiṭake (cūḷava. 437) tantimārūḷhā eva. Yo panettha nidānakosallatthaṃ vattabbo kathāmaggo sopi sumaṅgalavilāsiniyaṃ dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.nidānakathā) vutto evāti tattha vuttanayeneva veditabbo.

1. Bodhivaggo

1. Paṭhamabodhisuttavaṇṇanā

1. Yaṃ panettha **‘‘evaṃ me suta’’**ntiādikaṃ nidānaṃ, tattha **eva**nti nipātapadaṃ. **Me**tiādīni nāmapadāni. **Uruvelāyaṃ viharatī**ti ettha **vī**ti upasaggapadaṃ, **haratī**ti ākhyātapadanti imināva nayena sabbattha padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana **evaṃ**saddo tāva upamūpadesasampahaṃsanagarahaṇavacanasampaṭiggahākāra-nidassanāvadhāraṇapucchāidamatthaparimāṇādi anekatthappabhedo. Tathā hesa ‘‘evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu’’nti evamādīsu (dha. pa. 53) upamāyaṃ āgato. ‘‘Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabba’’ntiādīsu (a. ni. 4.122) upadese. ‘‘Evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā’’tiādīsu (a. ni. 3.66) sampahaṃsane. ‘‘Evamevaṃ panāyaṃ vasalī yasmiṃ vā tasmiṃ vā tassa muṇḍakassa samaṇakassa vaṇṇaṃ bhāsatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.187) garahaṇe. ‘‘Evaṃ, bhanteti kho te bhikkhū bhagavato paccassosu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.3; ma. ni. 1.1) vacanasampaṭiggahe. ‘‘Evaṃ byā kho ahaṃ, bhante, bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’tiādīsu (ma. ni. 1.398) ākāre. ‘‘Ehi tvaṃ, māṇavaka, yena samaṇo ānando tenupasaṅkama, upasaṅkamitvā mama vacanena samaṇaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ puccha ‘subho māṇavo todeyyaputto bhavantaṃ ānandaṃ appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāraṃ pucchatī’ti, evañca vadehi ‘sādhu kira bhavaṃ ānando yena subhassa māṇavassa todeyyaputtassa nivesanaṃ, tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’ti’’ādīsu (dī. ni. 1.445) nidassane. ‘‘‘Taṃ kiṃ maññatha, kālāmā, ime dhammā kusalā vā akusalā vā’ti? ‘Akusalā, bhante’. ‘Sāvajjā vā anavajjā vā’ti? ‘Sāvajjā, bhante’. ‘Viññūgarahitā vā viññuppasatthā vā’ti? ‘Viññūgarahitā, bhante’. ‘Samattā samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, no’vā? ‘Kathaṃ vo ettha hotī’ti? ‘Samattā, bhante, samādinnā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, evaṃ no ettha hotīti’’’ādīsu (a. ni. 3.66) avadhāraṇe. ‘‘Evamete sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamālābharaṇā’’tiādīsu (dī. ni. 1.286) pucchāyaṃ. ‘‘Evaṃgatāni puthusippāyatanāni (dī. ni. 1.182), evaṃvidho evamākāro’’tiādīsu idaṃsaddassa atthe. Gatasaddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākārasaddā. Tathā hi vidhayuttagatasadde lokiyā pakāratthe vadanti. ‘‘Evaṃ lahuparivattaṃ evamāyupariyanto’’tiādīsu (a. ni. 1.48) parimāṇe.

Nanu ca ‘‘evaṃ vitakkitaṃ no tumhehi, evamāyupariyanto’’ti cettha evaṃsaddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃsaddoti. Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hettha evaṃsaddo ākāratthoti adhippeto. ‘‘Evaṃ byā kho’’tiādīsu pana ākāravisesavacano. Ākāravisesavācino cete evaṃsaddā pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vācakattā. Evañca katvā ‘‘evaṃ jātena maccenā’’tiādīni upamānaudāharaṇāni yujjanti. Tattha hi –

> ‘‘Yathāpi puppharāsimhā, kayirā mālāguṇe bahū;
> Evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu’’nti. –

Ettha puppharāsiṭṭhānīyato manussuppatti sappurisūpanissayasaddhammassavanayonisomanasikārabhogasampattiādito dānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇavisesayogato mālāguṇasadisiyo bahukā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena kattabbāti abhedatāya puppharāsi mālāguṇā ca upamā, tesaṃ upamānākāro yathāsaddena aniyamato vutto. Puna evaṃsaddena niyamanavasena vutto. So pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamā eva hotīti vuttaṃ ‘‘upamāyaṃ āgato’’ti.

Tathā ‘‘evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba’’ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadesākāro, so atthato upadesoyevāti vuttaṃ – ‘‘evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabbantiādīsu upadese’’ti.

‘‘Evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā’’ti ettha bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ yaṃ tattha vijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ, so tattha pahaṃsanākāroti vuttanayena yojetabbaṃ.

‘‘Evamevaṃ panāya’’nti ettha garahaṇākāroti vuttanayena yojetabbaṃ. So ca garahaṇākāro ‘‘vasalī’’tiādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃsaddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānato vuttāti veditabbaṃ.

‘‘Evaṃ no’’ti etthāpi tesaṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāvena sanniṭṭhānajananatthaṃ anumatiggahaṇavasena ‘‘no vā kathaṃ vo ettha hotī’’ti pucchāya katāya ‘‘evaṃ no ettha hotī’’ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃsaddena āvikataṃ. So pana tesaṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti vuttaṃ – ‘‘evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe’’ti.

‘‘Evañca vadehī’’ti yathāhaṃ vadāmi evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehīti vadanākāro idāni vattabbo evaṃsaddena nidassīyatīti ‘‘nidassanattho’’ti vuttaṃ.

Evamākāravisesavācīnampi etesaṃ evaṃsaddānaṃ upamādivisesatthavuttitāya upamādiatthatā vuttā. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti pana dhammassa sādhukaṃ savanamanasikāre niyojitehi bhikkhūhi tattha patiṭṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā tattha evaṃsaddo vacanasampaṭiggahattho. Tena evaṃ, bhanteti sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttaṃ hoti. Svāyamidha ākāranidassanāvadhāraṇesu daṭṭhabbo.

Tattha ākāratthena **evaṃ**saddena etamatthaṃ dīpeti – nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṃ tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātuṃ, sabbathāmena pana sotukāmataṃ janetvāpi evaṃ me sutaṃ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Ettha ca ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīḷitadisālocanaaṅkusasaṅkhātā ca assādādivisayādibhedena nānāvidhā nayā **nānānayā**. Nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññattianupaññattādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena, saṅgahādivasena, samayavimuttādivasena, ṭhapanādivasena, kusalamūlādivasena, tikapaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti **nānānayā,** tehi nipuṇaṃ saṇhaṃ sukhumanti nānānayanipuṇaṃ.

Āsayova ajjhāsayo, so ca sassatādibhedena apparajakkhatādibhedena ca anekavidho. Attajjhāsayādiko eva vā aneko ajjhāsayo anekajjhāsayo. So samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**.

Sīlādiatthasampattiyā tabbibhāvanabyañjanasampattiyā saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatattā **atthabyañjanasampannaṃ**.

Iddhiādesanānusāsanībhedena tesu ca ekekassa visayādibhedena vividhaṃ bahuvidhaṃ vā pāṭihāriyaṃ etassāti **vividhapāṭihāriyaṃ**. Tattha paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriyanti atthe sati bhagavato na paṭipakkhā rāgādayo santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyanti vattuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṃ haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ceva sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṃ haraṇato pāṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanīhi haritā apanītā honti. Paṭīti vā ayaṃ saddo pacchāti etassa atthaṃ bodheti ‘‘tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo’’tiādīsu (cūḷani. pārāyanavagga, vatthugāthā 4) viya. Tasmā samāhite citte vigatūpakkilese katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ. Attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ. Iddhiādesanānusāsaniyo vigatūpakkilesena katakiccena sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti. Paṭihāriyameva pāṭihāriyaṃ, paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanīsamudāye bhavaṃ ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato. Tattha jātaṃ nimittabhūtato tato vā āgatanti pāṭihāriyanti attho veditabbo.

Yasmā pana tantiatthadesanā tabbohārābhisamayasaṅkhātā hetuhetuphalatadubhayapaññattipaṭivedhasaṅkhātā vā dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrā, sasādīhi viya mahāsamuddo anupacitakusalasambhārehi alabbhaneyyappatiṭṭhā duppariyogāhā ca, tasmā tehi catūhi gambhīrabhāvehi yuttanti bhagavato vacanaṃ **dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ**.

Eko eva bhagavato dhammadesanāghoso, ekasmiṃ khaṇe pavattamāno nānābhāsānaṃ sattānaṃ attano attano bhāsāvasena apubbaṃ acarimaṃ gahaṇūpago hoti. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhānubhāvoti sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapathaṃ āgacchatīti veditabbaṃ.

Nidassanatthena ‘‘nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata’’nti attānaṃ parimocento ‘‘evaṃ me sutaṃ, mayāpi evaṃ suta’’nti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ bahussutānaṃ yadidaṃ ānando, gatimantānaṃ, satimantānaṃ, dhitimantānaṃ, upaṭṭhākānaṃ yadidaṃ ānando’’ti (a. ni. 1.219-223) evaṃ bhagavatā, ‘‘āyasmā ānando atthakusalo, dhammakusalo, byañjanakusalo, niruttikusalo, pubbāparakusalo’’ti (a. ni. 5.169) evaṃ dhammasenāpatinā ca pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmataṃ janeti. ‘‘Evaṃ me sutaṃ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṃ, evameva na aññathā daṭṭhabba''nti. **Aññathā**ti bhagavato sammukhā sutākārato aññathā na pana bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā, sā neva sabbākārena sakkā viññātunti vuttovāyamattho. Sutākārāvirujjhanameva hi dhāraṇabalaṃ.

Mesaddo tīsu atthesu dissati. Tathā hissa ''gāthābhigītaṃ me abhojaneyya''ntiādīsu (saṃ. ni. 1.194; su. ni. 81) mayāti attho. ''Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū''tiādīsu (saṃ. ni. 4.88; 5.382; a. ni. 4.257) mayhanti attho. ''Dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavathā''tiādīsu (ma. ni. 1.29) mamāti attho. Idha pana ''mayā sutaṃ, mama suta''nti ca atthadvaye yujjati.

Ettha ca yo paro na hoti, so attāti evaṃ vattabbe niyakajjhattasaṅkhāte sasantāne vattanato tividhopi **me**saddo kiñcāpi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānādivisesasaṅkhāto pana viññāyatevāyaṃ atthabhedoti ''me-saddo tīsu atthesu dissatī''ti vuttoti daṭṭhabbaṃ.

Sutanti ayaṃ **suta**saddo saupasaggo anupasaggo ca gamanavissutakilinnūpacitānuyogasotaviññeyya sotadvārānusāra viññātādianekatthappabhedo. Kiñcāpi hi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ sutasaddo eva taṃ tamatthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhati.

Tattha ''senāya pasuto''tiādīsu gacchantoti attho. ''Sutadhammassa passato''tiādīsu (udā. 11) vissutadhammassāti attho. ''Avassutā avassutassā''tiādīsu (pāci. 657) kilesena kilinnā kilinnassāti attho. ''Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappaka''ntiādīsu (khu. pā. 7.12) upacitanti attho. ''Ye jhānappasutā dhīrā''tiādīsu (dha. pa. 181) jhānānuyuttāti attho. ''Diṭṭhaṃ sutaṃ muta''ntiādīsu (ma. ni. 1.241) sotaviññeyyanti attho. ''Sutadharo sutasannicayo''tiādīsu (ma. ni. 1.339) sotadvārānusāraviññātadharoti attho. Idha panassa ''sotadvārānusārena upadhārita''nti vā ''upadhāraṇa''nti vā attho. Me-saddassa hi mayāti atthe sati ''evaṃ mayā sutaṃ sotadvārānusārena upadhārita''nti yujjati. Mamāti atthe sati ''evaṃ mama sutaṃ sotadvārānusārena upadhāraṇa''nti yujjati.

Evametesu tīsu padesu yasmā sutasaddasannidhāne payuttena **evaṃ**saddena savanakiriyājotakena bhavitabbaṃ, tasmā **eva**nti sotaviññāṇasampaṭicchanādisotadvārikaviññāṇānantaraṃ uppannamanodvārikaviññāṇakiccanidassanaṃ. **Me**ti vuttaviññāṇasamaṅgīpuggalanidassanaṃ. Sabbāni hi vākyāni evakāratthasahitāniyeva avadhāraṇaphalattā tesaṃ. **Suta**nti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Yathā hi sutaṃ sutamevāti vattabbataṃ arahati tathā taṃ sammā sutaṃ anūnaggahaṇaṃ anadhikaggahaṇaṃ aviparītaggahaṇañca hotīti. Atha vā saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti etasmiṃ pakkhe yasmā sutanti etassa asutaṃ na hotīti ayamattho vutto, tasmā sutanti assavanabhāvappaṭikkhepato anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – evaṃ me sutaṃ, na mayā idaṃ diṭṭhaṃ, na sayambhūñāṇena sacchikataṃ, na aññathā vā upaladdhaṃ. Api ca sutaṃva, tañca kho sammadevāti. Avadhāraṇatthe vā evaṃsadde ayamatthayojanā, tadapekkhassa sutasaddassa niyamattho sambhavatīti tadapekkhassa sutasaddassa assavanabhāvappaṭikkhepo anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassanatā ca veditabbā. Iti savanahetusavanavisesavasenapi sutasaddassa atthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Tathā **eva**nti tassā sotadvārānusārena pavattāya viññāṇavīthiyā nānatthabyañjanaggahaṇato nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvappakāsanaṃ ākārattho evaṃsaddoti karitvā. **Me**ti attappakāsanaṃ. **Suta**nti dhammappakāsanaṃ yathāvuttāya viññāṇavīthiyā pariyattidhammārammaṇattā. Ayañhettha saṅkhepo – nānappakārena ārammaṇe pavattāya viññāṇavīthiyā karaṇabhūtāya mayā na aññaṃ kataṃ, idaṃ pana kataṃ, ayaṃ dhammo sutoti.

Tathā **eva**nti nidassitabbappakāsanaṃ nidassanattho evaṃsaddoti katvā nidassetabbassa niddisitabbabhāvato. Tasmā evaṃsaddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti veditabbaṃ. **Me**ti puggalappakāsanaṃ. **Suta**nti puggalakiccappakāsanaṃ. Sutasaddena hi labbhamānā savanakiriyā savanaviññāṇappabandhappaṭibaddhā, tattha ca puggalavohāro, na ca puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati. Tassāyaṃ saṅkhepattho – yaṃ suttaṃ niddisissāmi, taṃ mayā evaṃ sutanti.

Tathā **eva**nti yassa cittasantānassa nānārammaṇappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso ākārattho eva evaṃsaddoti katvā. **Eva**nti hi ayamākārapaññatti dhammānaṃ taṃ taṃ pavattiākāraṃ upādāya paññapetabbasabhāvattā. **Me**ti kattuniddeso. **Suta**nti visayaniddeso, sotabbo hi dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānaṃ hoti. Ettāvatā nānappakārena pavattena cittasantānena taṃsamaṅgino kattu visaye gahaṇasanniṭṭhānaṃ dassitaṃ hoti.

Atha vā **eva**nti puggalakiccaniddeso, sutānañhi dhammānaṃ gahitākārassa nidassanassa avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvena evaṃsaddena tadākārādidhāraṇassa puggalavohārupādānadhammabyāpārabhāvato puggalakiccaṃnāma niddiṭṭhaṃ hotīti. **Suta**nti viññāṇakiccaniddeso, puggalavādinopi hi savanakiriyā viññāṇanirapekkhā na hotīti. **Me**ti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso. **Me**ti hi saddappavatti ekanteneva sattavisesavisayā viññāṇakiccañca tattheva samodahitabbanti. Ayaṃ panettha saṅkhepo – mayā savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena viññāṇavasena laddhasavanakiccavohārena sutanti.

Tathā **eva**nti ca **me**ti ca saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti. Sabbassa hi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādīsu chasu paññattīsu avarodho, tasmā yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho anussavādīhi gahetabbo viya anuttamatthopi na hoti. So rūpasaddādiko ruppanānubhavanādiko ca paramatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjati. Yo pana evanti ca meti ca vuccamāno ākārattho, so aparamatthasabhāvo saccikaṭṭhaparamatthavasena anupalabbhamāno avijjamānapaññatti nāma. Tasmā kiñhettha taṃ paramatthato atthi, yaṃ evanti vā meti vā niddesaṃ labhetha? **Suta**nti vijjamānapaññatti, yañhi taṃ ettha sotena upaladdhaṃ, taṃ paramatthato vijjamānanti.

Tathā **eva**nti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṃ upadhāritākārādīnaṃ paccāmasanavasena. **Me**ti sasantatipariyāpanne khandhe karaṇādivisesavisiṭṭhe upādāya vattabbato upādāpaññatti. **Suta**nti diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato upanidhāpaññatti. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro dutiyaṃ tatiyantiādiko viya paṭhamādīni, diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā sutanti viññeyyattā diṭṭhādīni upanidhāya vattabbo hoti. Asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti.

Ettha ca **eva**ntivacanena asammohaṃ dīpeti. Paṭividdhā hi attanā sutassa pakāravisesā evanti idha āyasmatā ānandena paccāmaṭṭhā, tenassa asammoho dīpito hoti. Na hi sammūḷho nānappakārapaṭivedhasamattho hoti, paccayākāravasena nānappakārā duppaṭividdhā ca suttantāti dīpitanti. **Suta**ntivacanena sutassa asammosaṃ dīpeti, sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā. Yassa hi sutaṃ sammuṭṭhaṃ hoti, na so kālantare mayā sutanti paṭijānāti. Iccassa asammohena paññāsiddhi, sammohābhāvena paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarikālapaññāsiddhi, tathā asammosena satisiddhi. Tattha paññāpubbaṅgamāya satiyā byañjanāvadhāraṇasamatthatā. Byañjanānañhi paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutaṃ dhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtā hoti paññāya pubbaṅgamāti katvā. Satipubbaṅgamāya paññāya atthappaṭivedhasamatthatā. Atthassa hi paṭivijjhitabbo ākāro gambhīroti paññāya byāpāro adhiko, sati tattha guṇībhūtāyevāti satiyā pubbaṅgamāyāti katvā. Tadubhayasamatthatāyogena atthabyañjanasampannassa dhammakosassa anupālanasamatthatāya dhammabhaṇḍāgārikattasiddhi.

Aparo nayo – **eva**ntivacanena yonisomanasikāraṃ dīpeti, tena ca vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ upari vakkhamānānaṃ nānappakārappaṭivedhajotakānaṃ aviparītasiddhi dhammavisayattā. Na hi ayoniso manasikaroto nānappakārappaṭivedho sambhavati. **Suta**ntivacanena avikkhepaṃ dīpeti, ‘‘paṭhamabodhisuttaṃ kattha bhāsita’’ntiādipucchāvasena pakaraṇapattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavati vikkhittacittassa savanābhāvato. Tathā hi vikkhittacitto puggalo sabbasampattiyā vuccamānopi ‘‘na mayā sutaṃ, puna bhaṇathā’’ti bhaṇati. Yonisomanasikārena cettha attasammāpaṇidhiṃ pubbe ca katapuññataṃ sādheti sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā tadabhāvato. Avikkhepena saddhammassavanaṃ sappurisūpanissayañca sādheti assutavato sappurisūpanissayavirahitassa ca tadabhāvato. Na hi vikkhitto sotuṃ sakkoti, na ca sappurise anupanissayamānassa savanaṃ atthīti.

Aparo nayo – ‘‘yassa cittasantānassa nānappakārappavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇaṃ hoti, tassa nānākāraniddeso''ti vuttaṃ. Yasmā ca so bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanena niravasesaṃ parahitapāripūrīkaraṇabhūto evaṃ bhaddako ākāro na sammā appaṇihitattassa pubbe akatapuññassa vā hoti. Tasmā **eva**nti iminā bhaddakena ākārena pacchimacakkadvayasampattimattano dīpeti, **suta**nti savanayogena purimacakkadvayasampattiṃ. Na hi appatirūpe dese vasato sappurisūpanissayavirahitassa ca savanaṃ atthi. Iccassa pacchimacakkadvayasiddhiyā āsayasuddhi siddhā hoti. Sammā paṇihitacitto pubbe ca katapuñño visuddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvato. Tathā hi vuttaṃ ''sammā paṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare''ti (dha. pa. 43) ''katapuññosi tvaṃ, ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo''ti (dī. ni. 2.207) ca. Purimacakkadvayasiddhiyā payogasuddhi. Patirūpadesavāsena hi sappurisūpanissayena ca sādhūnaṃ diṭṭhānugatiāpajjanena parisuddhappayogo hoti. Tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhi, pubbeyeva taṇhādiṭṭhisaṃkilesānaṃ visodhitattā payogasuddhiyā āgamabyattisiddhi. Suparisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hoti. Iti payogāsayasuddhassa āgamādhigamasampannassa vacanaṃ aruṇuggamanaṃ viya sūriyassa udayato yonisomanasikāro viya ca kusalakammassa arahati bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṃ bhavituntі ṭhāne nidānaṃ ṭhapento **evaṃ me suta**ntiādimāha.

Aparo nayo – **eva**nti iminā pubbe vuttanayeneva nānappakārappaṭivedhadīpakena vacanena attano atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Suta**nti iminā evaṃsaddasannidhānato vakkhamānāpekkhāya vā sotabbabhedappaṭivedhadīpakena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvaṃ dīpeti. **Eva**nti ca idaṃ vuttanayeneva yonisomanasikāradīpakavacanaṃ bhāsamāno ''ete dhammā mayā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā''ti dīpeti. Pariyattidhammo hi ''idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo''tiādinā nayena manasā anupekkhito anussavākāraparivitakkasahitāya dhammanijjhānakkhantibhūtāya ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme ''iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa''ntiādinā nayena suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdho attano ca paresañca hitasukhāvaho hotīti. **Suta**nti idaṃ savanayogadīpakavacanaṃ bhāsamāno ''bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitā''ti dīpeti. Sotāvadhānappaṭibaddhā hi pariyattidhammassa savanadhāraṇaparicayā. Tadubhayenapi dhammassa svākkhātabhāvena, atthabyañjanapāripūriṃ dīpento savane ādaraṃ janeti. Atthabyañjanaparipuṇṇañhi dhammaṃ ādarena assuṇanto mahatā hitā paribāhiro hotīti ādaraṃ janetvā sakkaccaṃ dhammo sotabbo.

''Evaṃ me suta''nti iminā pana sakalena vacanena āyasmā ānando tathāgatappaveditaṃ dhammaṃ attano adahanto asappurisabhūmiṃ atikkamati, sāvakattaṃ paṭijānanto sappurisabhūmiṃ okkamati. Tathā asaddhammā cittaṃ vuṭṭhāpeti, saddhamme cittaṃ patiṭṭhāpeti. ''Kevalaṃ sutamevetaṃ mayā, tasseva pana bhagavato vacana''nti dīpento attānaṃ parimoceti, satthāraṃ apadisati, jinavacanaṃ appeti, dhammanettiṃ patiṭṭhāpeti.

Apica ''evaṃ me suta''nti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimassavanaṃ vivaranto ''sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavisāradassa dasabaladharassa āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kattabbā''ti sabbadevamanussānaṃ imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādeti. Tenetaṃ vuccati –

> ''Vināsayati assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍheti sāsane;
> Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako''ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. Ayañhi **eka**saddo aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hi ayaṃ ''sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadantī''tiādīsu (ma. ni. 3.27; udā. 55) aññe dissati. ''Cetaso ekodibhāva''ntiādīsu (pārā. 11; dī. ni. 1.228) seṭṭhe. ''Eko vūpakaṭṭho''tiādīsu (cūḷava. 445; dī. ni. 1.405) asahāye. ''Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā''tiādīsu (a. ni. 8.29) saṅkhyāyaṃ, idhāpi saṅkhyāyameva daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ – ''ekanti gaṇanaparicchedaniddeso''ti.

Samayanti paricchinnaniddeso. **Ekaṃ samayan**ti aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samaya**saddo –

> ‘‘Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;
> Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati’’.

Tathā hissa ‘‘appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā’’ti evamādīsu (dī. ni. 1.447) samavāyo attho, yuttakālañca paccayasāmaggiñca labhitvāti hi adhippāyo, tasmā paccayasamavāyoti veditabbo. ‘‘Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā’’tiādīsu (a. ni. 8.29) khaṇo, okāsoti attho. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayappaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo, yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so eko yevāti hi attho. ‘‘Uṇhasamayo pariḷāhasamayo’’tiādīsu (pāci. 358) kālo. ‘‘Mahāsamayo pavanasmi’’ntiādīsu (dī. ni. 2.332) samūho. Mahāsamayoti hi bhikkhūnaṃ devatānañca mahāsannipātoti attho. ‘‘Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi, bhagavā kho sāvatthiyaṃ viharati, bhagavāpi maṃ jānissati ‘bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya na paripūrakārī’ti, ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosī’’tiādīsu (ma. ni. 2.135) hetu. Sikkhāpadassa kāraṇañhi idha samayoti adhippetaṃ. ‘‘Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasatī’’tiādīsu (ma. ni. 2.260) diṭṭhi. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano diṭṭhisaṅkhātaṃ samayaṃ pavadantīti so paribbājakārāmo ‘‘samayappavādako’’ti vuccati.

> ‘‘Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
> Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī’’ti. (saṃ. ni. 1.129) –

Ādīsu paṭilābho. Atthābhisamayāti hi atthassa adhigamāti attho. ‘‘Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā’’tiādīsu (ma. ni. 1.28) pahānaṃ. Adhikaraṇaṃ samayaṃ vūpasamanaṃ apagamoti abhisamayo pahānaṃ. ‘‘Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho’’tiādīsu (paṭi. ma. 2.8) paṭivedho. Paṭivedhoti hi abhisametabbato abhisamayo, abhisamayova attho abhisamayaṭṭhoti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva tathā ekantena vuttāni. Tattha pīḷanaṃ dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santappanaṃ paridahanaṃ.

Ettha ca sahakārīkāraṇasannijjhaṃ sameti samavetīti samavāyo samayo. Sameti samāgacchati ettha maggabrahmacariyaṃ tadādhārapuggalehīti khaṇo samayo. Sameti ettha etena vā saṃgacchati satto sabhāvadhammo vā uppādādīhi sahajātādīhi vāti kālo samayo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhenānurūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti avaṭṭhānanti samūho samayo yathā samudāyoti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūho. Avasesapaccayānaṃ samāgame sati eti phalametasmā uppajjati pavattatīti samayo hetu yathā samudayoti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo diṭṭhi. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti samayo paṭilābho. Samayanaṃ upasamayanaṃ apagamoti samayo pahānaṃ. Samucchedappahānabhāvato pana adhiko samayoti abhisamayo yathā abhidhammoti. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparītasabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa gahaṇe kāraṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Idha panassa kālo attho samavāyādīnaṃ asambhavato. Desadesakaparisā viya hi desanāya nidānabhāve kālo eva icchitabboti. Yasmā panettha samayoti kālo adhippeto, tasmā saṃvaccharautumāsaddhamāsarattidivasapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamayāma-majjhimayāmapacchimayāmamuhuttādīsu kālabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvā niddiṭṭhoti ce? Kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yasmiṃ yasmiṃ saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbampi taṃ therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya.

Yasmā pana ‘‘evaṃ me sutaṃ asukasaṃvacchare asukautumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā’’ti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretuṃ vā uddisituṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā ‘‘ekaṃ samaya’’nti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātaṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo vāyaṃ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitappaṭipattisamayesu parahitappaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammakathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesu samayesu aññatarasamayaṃ sandhāya ‘‘ekaṃ samaya’’nti āha.

Kasmā panettha yathā abhidhamme ‘‘yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī’’ti (dha. sa. 1) ca ito aññesu suttapadesu ‘‘yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī’’ti (a. ni. 4.200) ca bhummavacanena niddeso kato, vinaye ca ‘‘tena samayena buddho bhagavā’’ti (pārā. 1) karaṇavacanena niddeso kato, tathā akatvā ‘‘ekaṃ samaya’’nti accantasaṃyogatthe upayogavacanena niddeso katoti? Tattha tathā, idha ca aññathā atthasambhavato. Tattha hi abhidhamme ito aññesu ca suttantesu ādhāravisayasaṅkhāto adhikaraṇattho kiriyāya kiriyantaralakkhaṇasaṅkhāto bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca sambhavatīti. Adhikaraṇañhi kālattho samūhattho ca samayo tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ, tathā kālo sabhāvadhammappavattimattatāya paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato yathā ‘‘pubbaṇhe jāto sāyanhe jāto’’tiādīsu. Samūhotipi avayavavinimutto paramatthato avijjamānopi kappanāmattasiddhena rūpena avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati, yathā ‘‘rukkhe sākhā, yavo yavarāsimhi samuṭṭhito’’tiādīsu. Yasmiṃ kāle dhammapuñje ca kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Tathā khaṇasamavāyahetusaṅkhātassa samayassa bhāvena tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ bhāvo lakkhīyati. Yathā hi ‘‘gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato’’ti ettha gāvīnaṃ dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi yasmiṃ samayeti vutte ca padatthassa sattāvirahābhāvato satīti ayamattho viññāyamāno eva hotīti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. Tathā yasmiṃ samaye yasmiṃ navame khaṇe yasmiṃ yonisomanasikārādihetumhi paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃ samaye khaṇe hetumhi paccayasamavāye ca phassādayopi hontīti. Tasmā tadatthajotanatthaṃ bhummavacanena niddeso kato.

Vinaye ca ‘‘annena vasati, ajjhenena vasatī’’tiādīsu viya hetuattho, ‘‘pharasunā chindati, kudālena khaṇatī’’tiādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Yo hi sikkhāpadapaññattisamayo dhammasenāpatiādīhipi dubbiññeyyo, tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtena ca vītikkamaṃ sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuṃ otiṇṇasamayasaṅkhātaṃ kālaṃ anatikkamitvā sikkhāpadāni paññāpento tatiyapārājikādīnaṃ viya sikkhāpadapaññattiyā hetuṃ apekkhamāno tattha tattha vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ vinaye karaṇavacanena niddeso kato.

Idha pana aññasmiñca evaṃjātike accantasaṃyogattho sambhavati. Yasmiñhi samaye saha samuṭṭhānahetunā idaṃ udānaṃ uppannaṃ, accantameva taṃ samayaṃ ariyavihārapubbaṅgamāya dhammapaccavekkhaṇāya bhagavā vihāsi, tasmā ‘‘māsaṃ ajjhetī’’tiādīsu viya upayogatthajotanatthaṃ idha upayogavacanena niddeso kato. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca;
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā’’ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti – ‘‘yasmiṃ samaye’’ti vā ‘‘tena samayenā’’ti vā ‘‘ekaṃ samaya’’nti vā abhilāpamattabhedo esa niddeso, sabbattha bhummameva atthoti. Tasmā ‘‘ekaṃ samaya’’nti vuttepi ekasmiṃ samayeti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loke ‘‘bhagavā’’ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā bhagavāti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ –

‘‘Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;
Garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī’’ti.

Tattha seṭṭhavācakavacanaṃ seṭṭhanti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho. **Bhagavāti vacanaṃ seṭṭha**nti bhagavāti iminā vacanena vacanīyo yo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttama**nti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato visesagarukaraṇārahatāya vā gāravayutto. Evaṃ guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanaṃ bhagavāti idaṃ vacananti veditabbaṃ. Apica –

‘‘Bhagī bhajī bhāgī vibhattavā iti,
Akāsi bhagganti garūti bhāgyavā;
Bahūhi ñāyehi subhāvitattano,
Bhavantago so bhagavāti vuccatī’’ti. –

Niddese (mahāni. 84) āgatanayena –

‘‘Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato’’ti. –

Imāya gāthāya ca vasena bhagavāti padassa attho veditabbo. So panāyaṃ attho sabbākārena visuddhimagge (visuddhi. 1.142) vutto, tasmā tattha vuttanayeneva vivaritabbo.

Apica bhāge vani, bhage vā vamīti bhagavā. Tathāgato hi dānasīlādipāramidhamme jhānavimokkhādiuttarimanussadhamme vani bhaji sevi bahulamakāsi, tasmā bhagavā. Atha vā teyeva ‘‘veneyyasattasantānesu kathaṃ nu kho uppajjeyyu’’nti vani abhipatthayīti bhagavā. Atha vā bhagasaṅkhātaṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayīti bhagavā. Tathā hi tathāgato hatthagataṃ cakkavattisiriṃ devalokādhipaccasadisaṃ cātuddīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā. Sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayasobhā kappaṭṭhitibhāvato, tepi bhage vami, tannivāsisattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavāti evamādinā nayena bhagavāti padassa attho veditabbo.

Ettāvatā cettha **evaṃ me suta**nti vacanena yathāsutaṃ dhammaṃ savanavasena bhāsanto bhagavato dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti, tena ‘‘nayidaṃ atikkantasatthukaṃ pāvacanaṃ, ayaṃ vo satthā’’ti satthu adassanena ukkaṇṭhitaṃ janaṃ samassāseti. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘yo kho, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti (dī. ni. 2.216; mi. pa. 4.1.1). **Ekaṃ samayaṃ bhagavā**ti vacanena tasmiṃ samaye bhagavato avijjamānabhāvaṃ dassento rūpakāyaparinibbānaṃ sādheti, tena ‘‘evaṃvidhassa nāma dhammassa desetā dasabaladharo vajirasaṅghātasamānakāyo sopi bhagavā parinibbuto, kenaññena jīvite āsā janetabbā’’ti jīvitamadamattaṃ janaṃ saṃvejeti, saddhamme cassa ussāhaṃ janeti.

Evanti ca bhaṇanto desanāsampattiṃ niddisati, vakkhamānassa sakalasuttassa evanti nidassanato. **Me suta**nti sāvakasampattiṃ savanasampattiñca niddisati, paṭisambhidāpattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena dhammabhaṇḍāgārikena sutabhāvadīpanato ‘‘tañca kho mayāva sutaṃ, na anussutikaṃ, na paramparābhata’’nti imassa catthassa dīpanato. **Ekaṃ samaya**nti kālasampattiṃ niddisati bhagavato uruvelāyaṃ viharaṇasamayabhāvena buddhuppādappaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. **Bhagavā**ti desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarubhāvadīpanato.

Uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsimhīti attho. Atha vā urūti vālukā vuccati, velāti mariyādā. Velātikkamanahetu ābhatā uru uruvelāti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atīte kira anuppanne buddhe dasasahassatāpasā tasmiṃ padese viharantā ‘‘kāyakammavacīkammāni paresampi pākaṭāni honti, manokammaṃ pana apākaṭaṃ. Tasmā yo micchāvitakkaṃ vitakketi, so attanāva attānaṃ codetvā pattapuṭena vālukaṃ āharitvā imasmiṃ ṭhāne ākiratu, idamassa daṇḍakamma’’nti katikavattaṃ katvā tato paṭṭhāya yo tādisaṃ vitakkaṃ vitakketi, so tattha pattapuṭena vālukaṃ āharitvā ākirati. Evaṃ tattha anukkamena mahāvālukārāsi jāto, tato naṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyaṭṭhānamakāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘uruvelāyanti mahāvelāyaṃ, mahante vālukārāsimhīti attho daṭṭhabbo’’ti.

Viharatīti avisesena iriyāpathadibbabrahmaariyavihāresu aññataravihārasamaṅgitāparidīpanaṃ. Idha pana ṭhānanisajjāgamanasayanappabhedesu iriyāpathesu āsanasaṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ ariyavihārasamaṅgitāparidīpanañcāti veditabbaṃ. Tattha yasmā ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā viharatīti padassa iriyāpathavihāravasenettha attho veditabbo. Yasmā pana bhagavā dibbavihārādīhi sattānaṃ vividhaṃ hitaṃ harati upaharati upaneti uppādeti, tasmā tesampi vasena vividhaṃ haratīti evamattho veditabbo.

Najjāti nadati sandatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyā**ti nelaṃ jalamassāti ‘‘nelañjalāyā’’ti vattabbe lakārassa rakāraṃ katvā ‘‘nerañjarāyā’’ti vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci ‘‘nīlajalāyāti vattabbe nerañjarāyāti vutta’’nti vadanti. Nāmameva vā etaṃ etissā nadiyāti veditabbaṃ. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṃ dassetuṃ **‘‘bodhirukkhamūle’’**ti vuttaṃ. Tattha ‘‘bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa’’nti ettha (cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) maggañāṇaṃ bodhīti vuttaṃ. ‘‘Pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso’’ti ettha (dī. ni. 3.217) sabbaññutaññāṇaṃ. Tadubhayampi bodhiṃ bhagavā ettha pattoti rukkhopi bodhirukkhotveva nāmaṃ labhi. Atha vā satta bojjhaṅge bujjhīti bhagavā bodhi, tena bujjhantena sannissitattā so rukkhopi bodhirukkhoti nāmaṃ labhi, tassa bodhirukkhassa. **Mūle**ti samīpe. Ayañhi mūlasaddo ‘‘mūlāni uddhareyya antamaso usīranāḷamattānipī’’tiādīsu (a. ni. 4.195) mūlamūle dissati. ‘‘Lobho akusalamūla’’ntiādīsu (dī. ni. 3.305) asādhāraṇahetumhi. ‘‘Yāvatā majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā rukkhamūla’’ntiādīsu samīpe. Idhāpi samīpe adhippeto, tasmā bodhirukkhassa mūle samīpeti evamettha attho daṭṭhabbo.

Paṭhamābhisambuddhoti paṭhamaṃ abhisambuddho hutvā, sabbapaṭhamaṃyevāti attho. Ettāvatā dhammabhaṇḍāgārikena udānadesanāya nidānaṃ ṭhapentena kāladesadesakāpadesā saha visesena pakāsitā honti.

Etthāha ‘‘kasmā dhammavinayasaṅgahe kayiramāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabbo’’ti? Vuccate – desanāya ciraṭṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakavatthuādīhi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosā saddheyyā ca desakālakattuhetunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena ‘‘paṭhamaṃ, āvuso ānanda, udānaṃ kattha bhāsita’’ntiādinā desādīsu pucchāya katāya vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena ‘‘evaṃ me suta’’ntiādinā udānassa nidānaṃ bhāsitanti.

Apica satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sambuddhattasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamāṇattā ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānurāgābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Na hi sabbaso parikkhīṇāsavassa katthacipi ācariyamuṭṭhiādīnaṃ sambhavoti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Iti desakadosabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampattidūsakānaṃ accantaṃ avijjātaṇhānaṃ abhāvasaṃsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitappaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā honti, tattha tattha sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānuppattikappaṭibhānena dhammadesanādīpanato. Idha pana vimuttisukhappaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārapakāsanenāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacana’’nti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitā vā. Tasmā paresaṃyeva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracanā. Tayidaṃ satthu caritaṃ kāladesadesakaparisāpadesādīhi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanena yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana abhisambodhivimuttisukhappaṭisaṃvedanapaṭiccasamuppādamanasikārenāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacana’’nti.

Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ. Sā cassa pamāṇabhāvadassanatā heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbā. Bhagavāti hi iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena, sabbasattuttamabhāvadīpanena ca anaññasādhāraṇañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena, ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattadassanaṃ.

Taṃ panetaṃ ‘‘evaṃ me suta’’nti ārabhitvā yāva ‘‘imaṃ udānaṃ udānesī’’ti padaṃ, tāva imassa udānassa nidānanti veditabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā paṭipanno bhagavā imaṃ udānaṃ udānesi, ādito paṭṭhāya tassa kāyikacetasikappaṭipattiyā pakāsanatthaṃ saṅgītikārehi saṅgītikāle bhāsitavacanaṃ.

Nanu ca ‘‘imasmiṃ sati idaṃ hotī’’tiādi bhagavato eva vacanaṃ bhavituṃ arahati, na hi satthāraṃ muñcitvā añño paṭiccasamuppādaṃ desetuṃ samattho hotīti? Saccametaṃ, yathā pana bhagavā bodhirukkhamūle dhammasabhāvapaccavekkhaṇavasena paṭiccasamuppādaṃ manasākāsi, tatheva naṃ bodhaneyyabandhavānaṃ bodhanatthaṃ paṭiccasamuppādasīhanādasuttādīsu desitassa ca vacanānaṃ desitākārassa anukaraṇavasena paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavatā bhāsitassa imassa udānassa dhammasaṅgāhakā mahātherā nidānaṃ saṅgāyiṃsūti yathāvuttavacanaṃ saṅgītikārānameva vacananti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Ito paresupi suttantesu eseva nayo.

Ettha ca attajjhāsayo parajjhāsayo pucchāvasiko aṭṭhuppattikoti cattāro suttanikkhepā veditabbā. Yathā hi anekasataanekasahassabhedānipi suttāni saṃkilesabhāgiyādipaṭṭhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ tāni sabbānipi attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvaṃ nātivattanti. Kāmañcettha attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāvasikehi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ajjhāsayānusandhipucchānusandhisambhavato, attajjhāsayaaṭṭhuppattīnaṃ aññamaññaṃ saṃsaggo natthīti niravaseso paṭṭhānanayo na sambhavati. Tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattāro suttanikkhepāti vuttaṃ.

Tatrāyaṃ vacanattho – nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo suttanikkhepo. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti attajjhāsayo, attano ajjhāsayo etassāti vā attajjhāsayo. Parajjhāsayepi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti pucchāvasiko. Suttadesanāya vatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppatti eva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti aṭṭhuppattiko. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti nikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchanavasena pavattaṃ dhammappaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pucchāvasikoti pulliṅgavasena vuttaṃ. Tathā atthuppattiyeva aṭṭhuppattikoti evamettha attho veditabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā, parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyā anavarodho, pucchāvasikaaṭṭhuppattipubbakānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṃ. Paresañhi abhinīhāraparipucchādivinicchayādivinimuttasseva suttantadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi brahmajāladhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇaāmisuppādādidesanānimittaṃ aṭṭhuppatti vuccati, paresaṃ pucchāya vinā ajjhāsayameva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Tattha paṭhamādīni tīṇi bodhisuttāni mucalindasuttaṃ, āyusaṅkhārossajjanasuttaṃ, paccavekkhaṇasuttaṃ, papañcasaññāsuttanti imesaṃ udānānaṃ attajjhāsayo nikkhepo. Huhuṅkasuttaṃ, brāhmaṇajātikasuttaṃ, bāhiyasuttanti imesaṃ udānānaṃ pucchāvasiko nikkhepo. Rājasuttaṃ, sakkārasuttaṃ, ucchādanasuttaṃ, piṇḍapātikasuttaṃ, sippasuttaṃ, gopālasuttaṃ, sundarikasuttaṃ, mātusuttaṃ, saṅghabhedakasuttaṃ, udapānasuttaṃ, tathāgatuppādasuttaṃ, moneyyasuttaṃ, pāṭaligāmiyasuttaṃ, dvepi dabbasuttānīti etesaṃ udānānaṃ aṭṭhuppattiko nikkhepo. Pālileyyasuttaṃ, piyasuttaṃ, nāgasamālasuttaṃ, visākhāsuttañcāti imesaṃ udānānaṃ attajjhāsayo parajjhāsayo ca nikkhepo. Sesānaṃ ekapaññāsāya suttānaṃ parajjhāsayo nikkhepo. Evametesaṃ udānānaṃ attajjhāsayādivasena nikkhepaviseso veditabbo.

Ettha ca yāni udānāni bhagavatā bhikkhūnaṃ sammukhā bhāsitāni, tāni tehi yathābhāsitasuttāni vacasā paricitāni manasānupekkhitāni dhammabhaṇḍāgārikassa kathitāni. Yāni pana bhagavatā bhikkhūnaṃ asammukhā bhāsitāni, tānipi aparabhāge bhagavatā dhammabhaṇḍāgārikassa puna bhāsitāni. Evaṃ sabbānipi tāni āyasmā ānando ekajjhaṃ katvā dhārento bhikkhūnañca vācento aparabhāge paṭhamamahāsaṅgītikāle udānantveva saṅgahaṃ āropesīti veditabbaṃ.

Tena kho pana samayenātiādīsu **tena samayenā**ti ca bhummatthe karaṇavacanaṃ, **kho panā**ti nipāto, tasmiṃ samayeti attho. Kasmiṃ pana samaye? Yaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre bodhirukkhamūle paṭhamābhisambuddho. Tasmiṃ samaye. **Sattāha**nti satta ahāni sattāhaṃ, accantasaṃyogatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Yasmā bhagavā taṃ sattāhaṃ nirantaratāya accantameva phalasamāpattisukhena vihāsi, tasmā sattāhanti accantasaṃyogavasena upayogavacanaṃ vuttaṃ. **Ekapallaṅkenā**ti visākhāpuṇṇamāya anatthaṅgateyeva sūriye aparājitapallaṅkavare vajirāsane nisinnakālato paṭṭhāya sakimpi anuṭṭhahitvā yathāābhujitena ekeneva pallaṅkena.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho. Tattha **vimuttī**ti tadaṅgavimutti, vikkhambhanavimutti, samucchedavimutti, paṭippassaddhivimutti, nissaraṇavimuttīti pañca vimuttiyo. Tāsu yaṃ deyyadhammapariccāgādīhi tehi tehi guṇaṅgehi nāmarūpaparicchedādīhi vipassanaṅgehi ca yāva tassa tassa aṅgassa aparihānivasena pavatti, tāva taṃtaṃpaṭipakkhato vimuccanato vimuccanaṃ pahānaṃ. Seyyathidaṃ? Dānena macchariyalobhādito, sīlena pāṇātipātādito, nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhito, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīhi, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṃkathībhāvato, kalāpasammasanena ''ahaṃ mamā''ti gāhato, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muccitukamyatāñāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvato, gotrabhunā saṅkhāranimittabhāvato vimuccanaṃ, ayaṃ **tadaṅgavimutti** nāma. Yaṃ pana upacārappanābhedena samādhinā yāvassa aparihānivasena pavatti, tāva kāmacchandādīnaṃ nīvaraṇānañceva, vitakkādīnañca paccanīkadhammānaṃ, anuppattisaññitaṃ vimuccanaṃ, ayaṃ **vikkhambhanavimutti** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato ariyassa santāne yathārahaṃ ''diṭṭhigatānaṃ pahānāyā''tiādinā (dha. sa. 277; vibha. 628) nayena vuttassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa puna accantaṃ appavattibhāvena samucchedappahānavasena vimuccanaṃ, ayaṃ **samucchedavimutti** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, ayaṃ **paṭippassaddhivimutti** nāma. Sabbasaṅkhatanissaṭattā pana sabbasaṅkhāravimuttaṃ nibbānaṃ, ayaṃ **nissaraṇavimutti** nāma. Idha pana bhagavato nibbānārammaṇā phalavimutti adhippetā. Tena vuttaṃ – ''vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho''ti.

Vimuttīti ca upakkilesehi paṭippassaddhivasena cittassa vimuttabhāvo, cittameva vā tathā vimuttaṃ veditabbaṃ, tāya vimuttiyā jātaṃ sampayuttaṃ vā sukhaṃ vimuttisukhaṃ. ‘‘Yāyaṃ, bhante, upekkhā sante sukhe vuttā bhagavatā’’ti (ma. ni. 2.88) vacanato upekkhāpi cettha sukhamicceva veditabbā. Tathā ca vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ ‘‘upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā’’ti (vibha. aṭṭha. 232). Bhagavā hi catutthajjhānikaṃ arahattasamāpattiṃ samāpajjati, na itaraṃ. Atha vā ‘‘tesaṃ vūpasamo sukho’’tiādīsu yathā saṅkhāradukkhūpasamo sukhoti vuccati, evaṃ sakalakilesadukkhūpasamabhāvato aggaphale labbhamānā paṭippassaddhivimutti eva idha sukhanti veditabbā. Tayidaṃ vimuttisukhaṃ maggavīthiyaṃ kālantareti phalacittassa pavattivibhāgena duvidhaṃ hoti. Ekekassa hi ariyamaggassa anantarā tassa tasseva vipākabhūtāni nibbānārammaṇāni tīṇi dve vā phalacittāni uppajjanti anantaravipākattā lokuttarakusalānaṃ. Yasmiñhi javanavāre ariyamaggo uppajjati, tattha yadā dve anulomāni, tadā tatiyaṃ gotrabhu, catutthaṃ maggacittaṃ, tato paraṃ tīṇi phalacittāni honti. Yadā pana tīṇi anulomāni, tadā catutthaṃ gotrabhu, pañcamaṃ maggacittaṃ, tato paraṃ dve phalacittāni honti. Evaṃ catutthaṃ pañcamaṃ appanāvasena pavattati, na tato paraṃ bhavaṅgassa āsannattā. Keci pana ‘‘chaṭṭhampi cittaṃ appetī’’ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāsu (visuddhi. 2.811) paṭikkhittaṃ. Evaṃ maggavīthiyaṃ phalaṃ veditabbaṃ. Kālantare phalaṃ pana phalasamāpattivasena pavattaṃ, nirodhā vuṭṭhahantassa uppajjamānañca eteneva saṅgahitaṃ. Sā panāyaṃ phalasamāpatti atthato lokuttarakusalānaṃ vipākabhūtā nibbānārammaṇā appanāti daṭṭhabbā.

Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti? Sabbepi puthujjanā na samāpajjanti anadhigatattā. Tathā heṭṭhimā ariyā uparimaṃ, uparimāpi ariyā heṭṭhimaṃ na samāpajjantiyeva puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhabhāvato. Attano eva phalaṃ te te ariyā samāpajjanti. Keci pana ‘‘sotāpannasakadāgāmino phalasamāpattiṃ na samāpajjanti, uparimā dveyeva samāpajjanti samādhismiṃ paripūrakāribhāvato’’ti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhalokiyasamādhisamāpajjanato. Kiṃ vā ettha kāraṇacintāya? Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ ‘‘katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti (paṭi. ma. 1.57), katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjantī’’ti (paṭi. ma. 1.60) imesaṃ pañhānaṃ vissajjane sotāpattiphalasamāpattatthāya sakadāgāmiphalasamāpattatthāyāti tesampi ariyānaṃ phalasamāpattisamāpajjanaṃ vuttaṃ. Tasmā sabbepi ariyā yathāsakaṃ phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kasmā pana te samāpajjantīti? Diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi rājāno rajjasukhaṃ, devatā dibbasukhaṃ anubhavanti, evaṃ ariyā ‘‘lokuttarasukhaṃ anubhavissāmā’’ti addhānaparicchedaṃ katvā icchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti.

Kathañcassā samāpajjanaṃ, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānanti? Dvīhi tāva ākārehi assā samāpajjanaṃ hoti nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā, nibbānassa ca manasikārā. Yathāha –

> ‘‘Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā, sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro’’ti (ma. ni. 1.458).

Ayaṃ panettha samāpajjanakkamo – phalasamāpattitthikena ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena saṅkhārā vipassitabbā. Tassevaṃ pavattānupubbavipassanasseva saṅkhārārammaṇagotrabhuñāṇānantaraṃ phalasamāpattivasena nirodhe cittamappeti, phalasamāpattininnabhāvena ca sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Ye pana vadanti ‘‘sotāpanno attano phalasamāpattiṃ samāpajjissāmīti vipassanaṃ vaḍḍhetvā sakadāgāmī hoti, sakadāgāmī ca anāgāmī’’ti. Te vattabbā – evaṃ sante anāgāmī arahā bhavissati, arahā ca paccekabuddho, paccekabuddho ca sambuddhoti āpajjeyya, tasmā yathābhinivesaṃ yathājjhāsayaṃ vipassanā atthaṃ sādhetīti sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalampi tassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato, paṭhamajjhānikameva uppajjati. Sace dutiyādīsu aññatarajjhāniko, dutiyādīsu aññatarajjhānikamevāti.

Kasmā panettha gotrabhuñāṇaṃ maggañāṇapurecārikaṃ viya nibbānārammaṇaṃ na hotīti? Phalañāṇānaṃ aniyyānikabhāvato. Ariyamaggadhammāyeva hi niyyānikā. Vuttañhetaṃ ‘‘katame dhammā niyyānikā? Cattāro ariyamaggā apariyāpannā’’ti (dha. sa. 1295). Tasmā ekanteneva niyyānikabhāvassa ubhato vuṭṭhānabhāvena pavattamānassa anantarapaccayabhūtena ñāṇena nimittato vuṭṭhiteneva bhavitabbanti tassa nibbānārammaṇatā yuttā, na pana ariyamaggassa bhāvitattā tassa vipākabhāvena pavattamānānaṃ kilesānaṃ asamucchindanato aniyyānikattā avuṭṭhānasabhāvānaṃ phalañāṇānaṃ purecārikañāṇassa kadācipi nibbānārammaṇatā ubhayattha anulomañāṇānaṃ atulyākārato. Ariyamaggavīthiyañhi anulomañāṇāni anibbiddhapubbānaṃ thūlathūlānaṃ lobhakkhandhādīnaṃ sātisayaṃ padālanena lokiyañāṇena ukkaṃsapāramippattāni maggañāṇānukūlāni uppajjanti, phalasamāpattivīthiyaṃ pana tāni tāni tena tena maggena tesaṃ tesaṃ kilesānaṃ samucchinnattā tattha nirussukkāni kevalaṃ ariyānaṃ phalasamāpattisukhasamaṅgibhāvassa parikammamattāni hutvā uppajjantīti na tesaṃ kutoci vuṭṭhānasambhavo, yato tesaṃ pariyosāne ñāṇaṃ saṅkhāranimittaṃ vuṭṭhānato nibbānārammaṇaṃ siyā. Evañca katvā sekkhassa attano phalasamāpattivaḷañjanatthāya udayabbayādivasena saṅkhāre sammasantassa vipassanāñāṇānupubbāya phalameva uppajjati, na maggoti ayañca attho samatthito hoti. Evaṃ tāva phalasamāpattiyā samāpajjanaṃ veditabbaṃ.

> ‘‘Tayo kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā, sabbanimittānaṃ amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisaṅkhāro’’ti (ma. ni. 1.458) –

Vacanato panassā tīhākārehi ṭhānaṃ hoti. Tattha **pubbe ca abhisaṅkhāro**ti samāpattito pubbe kālaparicchedo. ‘‘Asukasmiṃ nāma kāle vuṭṭhahissāmī’’ti paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchati, tāva vuṭṭhānaṃ na hoti.

> ‘‘Dve kho, āvuso, paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānassa, sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro’’ti (ma. ni. 1.458) –

Vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānaṃ hoti. Tattha **sabbanimittāna**nti rūpanimittavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇanimittānaṃ. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasi karoti, sabbasaṅgāhikavasena panevaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇaṃ, tassa manasikaraṇena phalasamāpattito vuṭṭhānaṃ hotīti evaṃ assā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Tayidaṃ evamidha samāpajjanavuṭṭhānaṃ arahattaphalabhūtaṃ –

> ‘‘Paṭippassaddhadarathaṃ, amatārammaṇaṃ subhaṃ;
> Vantalokāmisaṃ santaṃ, sāmaññaphalamuttamaṃ’’.

Iti vuttaṃ sātātisātaṃ vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedesi. Tena vuttaṃ – ‘‘vimuttisukhapaṭisaṃvedīti vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvediyamāno nisinno hotīti attho’’ti.

Athāti adhikāratthe nipāto. **Kho**ti padapūraṇe. Tesu adhikāratthena **athā**ti iminā vimuttisukhapaṭisaṃvedanato aññaṃ adhikāraṃ dasseti. Ko panesoti? Paṭiccasamuppādamanasikāro. **Athā**ti vā pacchāti etasmiṃ atthe nipāto, tena ‘‘tassa sattāhassa accayenā’’ti vakkhamānameva atthaṃ joteti. **Tassa sattāhassā**ti pallaṅkasattāhassa. **Accayenā**ti apagamena. **Tamhā samādhimhā**ti arahattaphalasamādhito. Idha pana ṭhatvā paṭipāṭiyā satta sattāhāni dassetabbānīti keci tāni vitthārayiṃsu. Mayaṃ pana tāni khandhakapāṭhena imissā udānapāḷiyā avirodhadassanamukhena parato vaṇṇayissāma. **Rattiyā**ti avayavasambandhe sāmivacanaṃ. **Paṭhama**nti accantasaṃyogatthe upayogavacanaṃ. Bhagavā hi tassā rattiyā sakalampi paṭhamaṃ yāmaṃ teneva manasikārena yutto ahosīti.

Paṭiccasamuppādanti paccayadhammaṃ. Avijjādayo hi paccayadhammā paṭiccasamuppādo. Kathamidaṃ jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi ‘‘tasmātihānanda, eseva hetu, etaṃ nidānaṃ, esa samudayo, esa paccayo jarāmaraṇassa, yadidaṃ jāti…pe… saṅkhārānaṃ, yadidaṃ avijjā’’ti (dī. ni. 2.105 ādayo) evaṃ avijjādayo hetūti vuttā. Yathā dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādāti.

Tatrāyaṃ vacanattho – aññamaññaṃ paṭicca paṭimukhaṃ katvā kāraṇasamavāyaṃ appaṭikkhipitvā sahite uppādetīti paṭiccasamuppādo. Atha vā paṭicca paccetabbaṃ paccayārahataṃ paccayaṃ paṭigantvā na vinā tena sambandhassa uppādo paṭiccasamuppādo. Paṭiccasamuppādoti cettha samuppādapadaṭṭhānavacanaviññeyyo phalassa uppādanasamatthatāyutto hetu, na paṭiccasamuppattimattaṃ veditabbaṃ. Atha vā paccetuṃ arahanti naṃ paṇḍitāti paṭicco, sammā sayameva vā uppādetīti samuppādo, paṭicco ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Anulomanti ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā nayena vutto avijjādiko paccayākāro attanā kattabbakiccakaraṇato anulomoti vuccati. Atha vā ādito paṭṭhāya antaṃ pāpetvā vuttattā pavattiyā vā anulomato anulomo, taṃ anulomaṃ. **Sādhukaṃ manasākāsī**ti sakkaccaṃ manasi akāsi. Yo yo paccayadhammo yassa yassa paccayuppannadhammassa yathā yathā hetupaccayādinā paccayabhāvena paccayo hoti, taṃ sabbaṃ aviparītaṃ aparihāpetvā anavasesato paccavekkhaṇavasena citte akāsīti attho. Yathā pana bhagavā paṭiccasamuppādānulomaṃ manasākāsi, taṃ saṅkhepena tāva dassetuṃ **‘‘iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjatī’’**ti vuttaṃ.

Tattha **itī**ti evaṃ, anena pakārenāti attho. **Imasmiṃ sati idaṃ hotī**ti imasmiṃ avijjādike paccaye sati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ hoti. **Imassuppādā idaṃ uppajjatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa uppādā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ uppajjatīti attho. **Imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī**ti avijjādīnaṃ abhāve saṅkhārādīnaṃ abhāvassa avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ nirodhassa ca dutiyatatiyasuttavacanena etasmiṃ paccayalakkhaṇe niyamo dassito hoti – imasmiṃ sati eva, nāsati. Imassuppādā eva, nānuppādā. Anirodhā eva, na nirodhāti. Tenetaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Nirodho**ti ca avijjādīnaṃ virāgādhigamena āyatiṃ anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’tiādi. Nirodhanirodhī ca uppādanirodhībhāvena vutto ‘‘imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī’’ti.

Tenetaṃ dasseti – anirodho uppādo nāma, so cettha atthibhāvotipi vuccatīti. ‘‘Imasmiṃ sati idaṃ hotī’’ti idameva hi lakkhaṇaṃ pariyāyantarena ‘‘imassa uppādā idaṃ uppajjatī’’ti vadantena parena purimaṃ visesitaṃ hoti. Tasmā na dharamānataṃyeva sandhāya ‘‘imasmiṃ satī’’ti vuttaṃ, atha kho maggena aniruddhabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca ‘‘imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī’’ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ vadantena ‘‘avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’tiādinā nirodho eva vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato na idha atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamattho vibhāvitoti. Evametaṃ lakkhaṇadvayavacanaṃ aññamaññavisesanavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṃ.

Ko panāyaṃ anirodho nāma, yo ‘‘atthibhāvo, uppādo’’ti ca vuccatīti? Appahīnabhāvo ca, anibbattitaphalārahatāpahānehi phalānuppādanārahatā ca. Ye hi pahātabbā akusalā dhammā, tesaṃ ariyamaggena asamugghāṭitabhāvo ca. Ye pana na pahātabbā kusalābyākatā dhammā, yāni tesu saṃyojanāni akhīṇāsavānaṃ tesaṃ aparikkhīṇatā ca. Asamugghāṭitānusayatāya hi sasaṃyojanā khandhappavatti paṭiccasamuppādo. Tathā ca vuttaṃ –

> ‘‘Yāya ca, bhikkhave, avijjāya nivutassa bālassa yāya ca taṇhāya sampayuttassa ayaṃ kāyo samudāgato, sā ceva avijjā bālassa appahīnā, sā ca taṇhā aparikkhīṇā. Taṃ kissa hetu? Na, bhikkhave, bālo acari brahmacariyaṃ sammā dukkhakkhayāya, tasmā bālo kāyassa bhedā kāyūpago hoti, so kāyūpago samāno na parimuccati jātiyā jarāmaraṇenā’’tiādi (saṃ. ni. 2.19).

Khīṇasaṃyojanānaṃ pana avijjāya abhāvato saṅkhārānaṃ, taṇhupādānānaṃ abhāvato upādānabhavānaṃ asambhavoti vaṭṭassa upacchedo paññāyissatīti. Tenevāha –

> ‘‘Channaṃ tveva, phagguṇa, phassāyatanānaṃ asesavirāganirodhā phassanirodho, phassanirodhā vedanānirodho’’tiādi (saṃ. ni. 2.12).

Na hi aggamaggādhigamato uddhaṃ yāva parinibbānā saḷāyatanādīnaṃ appavatti. Atha kho natthitā nirodhasaddavacanīyatā khīṇasaṃyojanatāti nirodho vutto. Apica cirakatampi kammaṃ anibbattitaphalatāya appahīnāhāratāya ca phalārahaṃ santaṃ eva nāma hoti, na nibbattitaphalaṃ, nāpi pahīnāhāranti. Phaluppattipaccayānaṃ avijjāsaṅkhārādīnaṃ vuttanayeneva phalārahabhāvo anirodhoti veditabbo. Evaṃ aniruddhabhāveneva hi yena vinā phalaṃ na sambhavati, taṃ kāraṇaṃ atītantipi imasmiṃ satīti iminā vacanena vuttaṃ. Tatoyeva ca avusitabrahmacariyassa appavattidhammataṃ anāpanno paccayuppādo kālabhedaṃ anāmasitvā anivattanāya eva imassa uppādāti vutto. Atha vā avasesapaccayasamavāye avijjamānassapi vijjamānassa viya pageva vijjamānassa yā phaluppattiabhimukhatā, sā imassa uppādāti vuttā. Tathā hi tato phalaṃ uppajjatīti tadavatthaṃ kāraṇaṃ phalassa uppādanabhāvena uṭṭhitaṃ uppatitaṃ nāma hoti, na vijjamānampi atadavatthanti tadavatthatā uppādoti veditabbo.

Tattha **satī**ti iminā vijjamānatāmattena paccayabhāvaṃ vadanto abyāpārataṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. **Uppādā**ti uppattidhammataṃ asabbakālabhāvitaṃ phaluppattiabhimukhatañca dīpento aniccataṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. ‘‘Sati, nāsati, uppādā, na nirodhā’’ti pana hetuatthehi bhummanissakkavacanehi samatthitaṃ nidānasamudayajātipabhavabhāvaṃ paṭiccasamuppādassa dasseti. Hetuatthatā cettha bhummavacane yassa bhāve tadavinābhāviphalassa bhāvo lakkhīyati, tattha pavattiyā veditabbā yathā ‘‘adhanānaṃ dhane ananuppadīyamāne dāliddiyaṃ vepullaṃ agamāsī’’ti (dī. ni. 3.91) ca ‘‘nipphannesu sassesu subhikkhaṃ jāyatī’’ti ca. Nissakkavacanassāpi hetuatthatā phalassa pabhave pakatiyañca pavattito yathā ‘‘kalalā hoti abbudaṃ, abbudā jāyatī pesī’’ti (saṃ. ni. 1.235) ca ‘‘himavatā gaṅgā pabhavanti, siṅgato saro jāyatī’’ti ca. Avijjādibhāve ca tadavinābhāvena saṅkhārādibhāvo lakkhīyati, avijjādīhi ca saṅkhārādayo pabhavanti pakariyanti cāti te tesaṃ pabhavo pakati ca, tasmā tadatthadīpanatthaṃ ‘‘imasmiṃ sati imassa uppādā’’ti hetuatthe bhummanissakkaniddesā katāti.

Yasmā cettha ‘‘imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjatī’’ti saṅkhepena uddiṭṭhassa paṭiccasamuppādassa ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādiko niddeso, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca tesaṃ tesaṃ paccayuppannadhammānaṃ paccayabhāvoti viññāyati. Na hi aniruddhatāsaṅkhātaṃ atthibhāvaṃ uppādañca anivattasabhāvatāsaṅkhātaṃ udayāvatthatāsaṅkhātaṃ vā ‘‘sati eva, nāsati, uppādā eva, na nirodhā’’ti antogadhaniyamehi vacanehi abhihitaṃ muñcitvā añño paccayabhāvo nāma atthi, tasmā yathāvutto atthibhāvo uppādo ca paccayabhāvoti veditabbaṃ. Yepi paṭṭhāne āgatā hetuādayo catuvīsati paccayā, tepi etasseva paccayabhāvassa visesāti veditabbā. Iti yathā vitthārena anulomaṃ paṭiccasamuppādaṃ manasi akāsi, taṃ dassetuṃ, **‘‘yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **yadidan**ti nipāto, tassa yo ayanti attho. **Avijjāpaccayā**tiādīsu avindiyaṃ kāyaduccaritādiṃ vindatīti **avijjā,** vindiyaṃ kāyasucaritādiṃ na vindatīti avijjā, dhammānaṃ aviparītasabhāvaṃ aviditaṃ karotīti avijjā, antavirahite saṃsāre bhavādīsu satte javāpetīti avijjā, avijjamānesu javati vijjamānesu na javatīti avijjā, vijjāya paṭipakkhāti avijjā, sā ‘‘dukkhe aññāṇa’’ntiādinā catubbidhā veditabbā. Paṭicca na vinā phalaṃ eti uppajjati ceva pavattati cāti **paccayo,** upakārakattho vā paccayo. Avijjā ca sā paccayo cāti **avijjāpaccayo,** tasmā **avijjāpaccayā**. Saṅkharontīti **saṅkhārā,** lokiyakusalākusalacetanā, sā puññāpuññāneñjābhisaṅkhāravasena tividhā veditabbā. Vijānātīti **viññāṇaṃ,** taṃ lokiyavipākaviññāṇavasena dvattiṃsavidhaṃ. Namatīti **nāmaṃ,** vedanādikkhandhattayaṃ. Ruppatīti **rūpaṃ,** bhūtarūpaṃ cakkhādiupādārūpañca. Āyatati āyatañca saṃsāradukkhaṃ nayatīti **āyatanaṃ**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Idampi dvayaṃ dvāravasena chabbidhaṃ, vipākavasena gahaṇe chattiṃsavidhaṃ. Paritassatīti **taṇhā,** sā kāmataṇhādivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato aṭṭhuttarasatavidhā ca. Upādīyatīti **upādānaṃ,** taṃ kāmupādānādivasena catubbidhaṃ. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo,** so kammūpapattibhedato duvidho. Jananaṃ **jāti**. Jīraṇaṃ **jarā**. Maranti tenāti **maraṇaṃ**. Socanaṃ **soko**. Paridevanaṃ **paridevo**. Dukkhayatīti **dukkhaṃ,** uppādaṭṭhitivasena dvedhā khaṇatīti **dukkhaṃ**. Dumanassa bhāvo **domanassaṃ**. Bhuso āyāso **upāyāso**. **Sambhavantī**ti nibbattanti. Na kevalañca sokādīhiyeva, atha kho sabbapadehi ‘‘sambhavantī’’ti padassa yojanā kātabbā. Evañhi ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantī’’ti paccayapaccayuppannavavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Esa nayo sabbattha.

Tattha aññāṇalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, saṃvidahanapaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ, saṅkhārapadaṭṭhānaṃ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṃ vā. Namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, sampayogarasaṃ, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vikiraṇarasaṃ, appaheyyabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ saḷāyatanaṃ, dassanādirasaṃ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Phusanalakkhaṇo phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarasasambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetubhāvalakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṃ upādānaṃ, amuñcanarasaṃ, taṇhādaḷhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ. Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhavanabhāvanaraso, kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Tattha tattha bhave paṭhamābhinibbattilakkhaṇā jāti, niyyātanarasā, atītabhavato idhuppannapaccupaṭṭhānā, dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā. Khandhaparipākalakkhaṇā jarā, maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Cutilakkhaṇaṃ maraṇaṃ, visaṃyogarasaṃ, gativippavāsapaccupaṭṭhānaṃ. Antonijjhānalakkhaṇo soko, cetaso nijjhānaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno. Lālappanalakkhaṇo paridevo, guṇadosaparikittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno. Kāyapīḷanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ, duppaññānaṃ domanassakaraṇarasaṃ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṃ. Cittapīḷanalakkhaṇaṃ domanassaṃ, manovighātanarasaṃ, mānasabyādhipaccupaṭṭhānaṃ. Cittaparidahanalakkhaṇo upāyāso, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Evamete avijjādayo lakkhaṇāditopi veditabbāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sabbākārasampannaṃ vinicchayaṃ icchantena sammohavinodaniyā (vibha. aṭṭha. 225) vibhaṅgaṭṭhakathāya gahetabbo.

Evanti niddiṭṭhassa nidassanaṃ, tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassā**ti yathāvuttassa. **Kevalassā**ti asammissassa sakalassa vā. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkhasamūhassa, na sattassa, nāpi jīvassa, nāpi subhasukhādīnaṃ. **Samudayo hotī**ti nibbatti sambhavati.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Tāyaṃ velāya**nti tāyaṃ tassa atthassa viditavelāyaṃ. **Imaṃ udānaṃ udānesī**ti imaṃ tasmiṃ atthe vidite hetuno ca hetusamuppannadhammassa ca pajānanāya ānubhāvadīpakaṃ **''yadā have pātubhavantī''**tiādikaṃ somanassasampayuttañāṇasamuṭṭhānaṃ udānaṃ udānesi, attamanavācaṃ nicchāresīti vuttaṃ hoti.

Tassattho – **yadā**ti yasmiṃ kāle. **Have**ti byattanti imasmiṃ atthe nipāto. Keci pana ''haveti āhave yuddhe''ti atthaṃ vadanti, ''yodhetha māraṃ paññāvudhenā''ti (dha. pa. 40) vacanato kilesamārena yujjhanasamayeti tesaṃ adhippāyo. **Pātubhavantī**ti uppajjanti. **Dhammā**ti anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. Atha vā **pātubhavantī**ti pakāsenti, abhisamayavasena byattā pākaṭā honti. **Dhammā**ti catuariyasaccadhammā, ātāpo vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyaṃ. **Ātāpino**ti sammappadhānavīriyavato. **Jhāyato**ti ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassā**ti bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā**ti athassa evaṃ pātubhūtadhammassa yā etā ''ko nu kho, bhante, phusatīti. No kallo pañhoti bhagavā avocā''tiādinā (saṃ. ni. 2.12) nayena, ''katamaṃ nu kho, bhante, jarāmaraṇaṃ, kassa ca panidaṃ jarāmaraṇanti. No kallo pañhoti bhagavā avocā''tiādinā (saṃ. ni. 2.35) nayena paccayākāre kaṅkhā vuttā, yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā ''ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna''ntiādinā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasa kaṅkhā āgatā. Tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti. Kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṃ,** yasmā avijjādikena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādikaṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāsi paṭivijjhīti.

Kadā panassa bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavanti uppajjanti pakāsenti vā? Vipassanāmaggañāṇesu. Tattha vipassanāñāṇasampayuttā satiādayo vipassanāñāṇañca yathārahaṃ attano visayesu tadaṅgappahānavasena subhasaññādike pajahantā kāyānupassanādivasena visuṃ visuṃ uppajjanti, maggakkhaṇe pana te nibbānamālambitvā samucchedavasena paṭipakkhe pajahantā catūsupi ariyasaccesu asammohappaṭivedhasādhanavasena sakideva uppajjanti. Evaṃ tāvettha bodhipakkhiyadhammānaṃ uppajjanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Ariyasaccadhammānaṃ pana lokiyānaṃ vipassanākkhaṇe vipassanāya ārammaṇakaraṇavasena, lokuttarānaṃ tadadhimuttatāvasena, maggakkhaṇe nirodhasaccassa ārammaṇābhisamayavasena, sabbesampi kiccābhisamayavasena pākaṭabhāvato pakāsanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Iti bhagavā satipi sabbākārena sabbadhammānaṃ attano ñāṇassa pākaṭabhāve paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhinivesassa katattā nipuṇagambhīrasududdasatāya paccayākārassa taṃ paccavekkhitvā uppannabalavasomanasso paṭipakkhasamucchedavibhāvanena saddhiṃ attano tadabhisamayānubhāvadīpakamevettha udānaṃ udānesīti.

Ayampi udāno vutto bhagavatā iti me sutanti ayaṃ pāḷi kesuciyeva potthakesu dissati. Tattha **ayampī**ti pisaddo ‘‘idampi buddhe ratanaṃ paṇītaṃ, ayampi pārājiko hotī’’tiādīsu viya sampiṇḍanattho, tena uparimaṃ sampiṇḍeti. **Vutto**ti ayaṃ vuttasaddo kesohāraṇavappanavāpasamīkaraṇajīvitavuttipamuttabhāvapāvacanabhāvena pavattana ajjhenakathanādīsu dissati. Tathā hesa ‘‘kāpaṭiko māṇavo daharo vuttasiro’’tiādīsu (ma. ni. 2.426) kesohāraṇe āgato.

‘‘Gāvo tassa pajāyanti, khette vuttaṃ virūhati;
Vuttānaṃ phalamasnāti, yo mittānaṃ na dubbhatī’’ti. –

Ādīsu (jā. 2.22.19) vappane. ‘‘No ca kho paṭivutta’’ntiādīsu (pārā. 289) aṭṭhadaṇḍakādīhi vāpasamīkaraṇe. ‘‘Pannalomo paradattavutto migabhūtena cetasā viharāmī’’tiādīsu (cūḷava. 332) jīvitavuttiyaṃ. ‘‘Paṇḍupalāso bandhanā pavutto abhabbo haritattāyā’’tiādīsu (pārā. 92) bandhanato pamuttabhāve. ‘‘Gītaṃ vuttaṃ samīhita’’ntiādīsu (dī. ni. 1.285) pāvacanabhāvena pavattite. ‘‘Vutto pārāyaṇo’’tiādīsu ajjhene. ‘‘Vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatā ‘dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā’’’tiādīsu (ma. ni. 1.30) kathane. Idhāpi kathane eva daṭṭhabbo, tena ayampi udāno bhāsitoti attho. **Itī**ti evaṃ. **Me suta**nti padadvayassa attho nidānavaṇṇanāyaṃ sabbākārato vuttoyeva. Pubbe ‘‘evaṃ me suta’’nti nidānavasena vuttoyeva hi attho idha nigamanavasena ‘‘iti me suta’’nti puna vutto. Vuttasseva hi atthassa puna vacanaṃ nigamananti. Itisaddassa atthuddhāro **evaṃ-**saddena samānatthatāya **‘‘evaṃ me suta’’**nti ettha viya, atthayojanā ca **itivuttakavaṇṇanāya** amhehi pakāsitāyevāti tattha vuttanayeneva veditabboti.

Paramatthadīpaniyā khuddakanikāyaṭṭhakathāya

Udānasaṃvaṇṇanāpaṭhamabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyabodhisuttavaṇṇanā

2. Dutiye **paṭiloma**nti ‘‘avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’tiādinā nayena vutto avijjādikoyeva paccayākāro anuppādanirodhena nirujjhamāno attano kattabbakiccassa akaraṇato paṭilomoti vuccati. Pavattiyā vā vilomanato paṭilomo, antato pana majjhato vā paṭṭhāya ādiṃ pāpetvā avuttattā ito aññenatthenettha paṭilomatā na yujjati. Paṭilomanti ca ‘‘visamaṃ candasūriyā parivattantī’’tiādīsu viya bhāvanapuṃsakaniddeso. **Imasmiṃ asati idaṃ na hotī**ti imasmiṃ avijjādike paccaye asati maggena pahīne idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ na hoti nappavattati. **Imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī**ti imassa avijjādikassa paccayassa nirodhā maggena anuppattidhammataṃ āpāditattā idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ nirujjhati, nappavattatīti attho. Idhāpi yathā ‘‘imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjatī’’ti ettha ‘‘imasmiṃ satiyeva, nāsati, imassa uppādā eva, na nirodhā’’ti antogadhaniyamatā dassitā. Evaṃ imasmiṃ asatiyeva, na sati, imassa nirodhā eva, na uppādāti antogadhaniyamatālakkhaṇā dassitāti veditabbaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamabodhisuttavaṇṇanāya vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Evaṃ yathā bhagavā paṭilomapaṭiccasamuppādaṃ manasi akāsi, taṃ saṅkhepena dassetvā idāni vitthārena dassetuṃ **‘‘avijjānirodhā saṅkhāranirodho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **avijjānirodhā**ti ariyamaggena avijjāya anavasesanirodhā, anusayappahānavasena aggamaggena avijjāya accantasamugghāṭatoti attho. Yadipi heṭṭhimamaggehi pahīyamānā avijjā accantasamugghāṭavaseneva pahīyati, tathāpi na anavasesato pahīyati. Apāyagāminiyā hi avijjā paṭhamamaggena pahīyati. Tathā sakideva imasmiṃ loke sabbattha ca anariyabhūmiyaṃ upapattipaccayabhūtā avijjā yathākkamaṃ dutiyatatiyamaggehi pahīyati, na itarāti. Arahattamaggeneva hi sā anavasesaṃ pahīyatīti.

Saṅkhāranirodhoti saṅkhārānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ niruddhānaṃ pana saṅkhārānaṃ nirodhā viññāṇaṃ, viññāṇādīnañca nirodhā nāmarūpādīni niruddhāni eva hontīti dassetuṃ **''saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho''**tiādiṃ vatvā **''evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''**ti vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Apicettha kiñcāpi ''avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho''ti ettāvatāpi sakalassa dukkhakkhandhassa anavasesato nirodho vutto hoti, tathāpi yathā anulome yassa yassa paccayadhammassa atthitāya yo yo paccayuppannadhammo na nirujjhati pavattati evāti imassa atthassa dassanatthaṃ ''avijjāpaccayā saṅkhārā…pe… samudayo hotī''ti vuttaṃ. Evaṃ tappaṭipakkhato tassa tassa paccayadhammassa abhāve so so paccayuppannadhammo nirujjhati nappavattatīti dassanatthaṃ idha **''avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho…pe… dukkhakkhandhassa nirodho hotī''**ti vuttaṃ, na pana anulome viya kālattayapariyāpannassa dukkhakkhandhassa nirodhadassanatthaṃ. Anāgatasseva hi ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa dukkhakkhandhassa ariyamaggabhāvanāya nirodho icchitoti ayampi viseso veditabbo.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ ''avijjānirodhādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa nirodho hotī''ti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānaṃ udānesī**ti imasmiṃ atthe vidite ''avijjānirodhā saṅkhāranirodho''ti evaṃ pakāsitassa avijjādīnaṃ paccayānaṃ khayassa avabodhānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesīti attho.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho – yasmā avijjādīnaṃ **paccayānaṃ** anuppādanirodhasaṅkhātaṃ **khayaṃ avedi** aññāsi paṭivijjhi, tasmā etassa vuttanayena **ātāpino jhāyato brāhmaṇassa** vuttappakārā bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā **pātubhavanti** uppajjanti pakāsenti vā. Atha yā paccayanirodhassa sammā aviditattā uppajjeyyuṃ pubbe vuttappabhedā **kaṅkhā,** tā sabbāpi **vapayanti** nirujjhantīti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Dutiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyabodhisuttavaṇṇanā

3. Tatiye **anulomapaṭiloma**nti anulomañca paṭilomañca, yathāvuttaanulomavasena ceva paṭilomavasena cāti attho. Nanu ca pubbepi anulomavasena paṭilomavasena ca paṭiccasamuppāde manasikārappavatti suttadvaye vuttā, idha kasmā punapi tadubhayavasena manasikārappavatti vuccatīti? Tadubhayavasena tatiyavāraṃ tattha manasikārassa pavattitattā. Kathaṃ pana tadubhayavasena manasikāro pavattito? Na hi sakkā apubbaṃ acarimaṃ anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādassa manasikāraṃ pavattetunti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ ''tadubhayaṃ ekajjhaṃ manasākāsī''ti, atha kho vārena. Bhagavā hi paṭhamaṃ anulomavasena paṭiccasamuppādaṃ manasi karitvā tadanurūpaṃ paṭhamaṃ udānaṃ udānesi. Dutiyampi paṭilomavasena taṃ manasi karitvā tadanurūpameva udānaṃ udānesi. Tatiyavāre pana kālena anulomaṃ kālena paṭilomaṃ manasikaraṇavasena anulomapaṭilomaṃ manasi akāsi. Tena vuttaṃ – ''anulomapaṭilomanti anulomañca paṭilomañca, yathāvuttaanulomavasena ceva paṭilomavasena cā''ti. Iminā manasikārassa paguṇabalavabhāvo ca vasībhāvo ca pakāsito hoti. Ettha ca ''anulomaṃ manasi karissāmi, paṭilomaṃ manasi karissāmi, anulomapaṭilomaṃ manasi karissāmī''ti evaṃ pavattānaṃ pubbābhogānaṃ vasena nesaṃ vibhāgo veditabbo.

Tattha **avijjāya tvevā**ti avijjāya tu eva. **Asesavirāganirodhā**ti virāgasaṅkhātena maggena asesanirodhā, aggamaggena anavasesaanuppādappahānāti attho. **Saṅkhāranirodho**ti sabbesaṃ saṅkhārānaṃ anavasesaṃ anuppādanirodho. Heṭṭhimena hi maggattayena keci saṅkhārā nirujjhanti, keci na nirujjhanti avijjāya sāvasesanirodhā. Aggamaggena panassā anavasesanirodhā na keci saṅkhārā na nirujjhantīti.

Etamatthaṃ viditvāti yvāyaṃ avijjādivasena saṅkhārādikassa dukkhakkhandhassa samudayo nirodho ca avijjādīnaṃ samudayā nirodhā ca hotīti vutto, sabbākārena etamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udānaṃ**

udānesīti idaṃ yena maggena yo dukkhakkhandhassa samudayanirodhasaṅkhāto attho kiccavasena ārammaṇakiriyāya ca vidito, tassa ariyamaggassa ānubhāvadīpakaṃ vuttappakāraṃ udānaṃ udānesīti attho.

Tatrāyaṃ saṅkhepattho – **yadā have pātubhavanti dhammā ātāpino jhāyato brāhmaṇassa,** tadā so brāhmaṇo tehi uppannehi bodhipakkhiyadhammehi yassa vā ariyamaggassa catusaccadhammā pātubhūtā, tena ariyamaggena **vidhūpayaṃ tiṭṭhati mārasenaṃ,** ‘‘kāmā te paṭhamā senā’’tiādinā (su. ni. 438; mahāni. 28; cūḷani. nandamāṇavapucchāniddesa 47) nayena vuttappakāraṃ mārasenaṃ vidhūpayanto vidhamento viddhaṃsento tiṭṭhati. Kathaṃ? **Sūriyova obhāsayamantalikkhaṃ,** yathā sūriyo abbhuggato attano pabhāya antalikkhaṃ obhāsentova andhakāraṃ vidhamento tiṭṭhati, evaṃ sopi khīṇāsavabrāhmaṇo tehi dhammehi tena vā ariyamaggena saccāni paṭivijjhantova mārasenaṃ vidhūpayanto tiṭṭhatīti.

Evaṃ bhagavatā paṭhamaṃ paccayākārapajānanassa, dutiyaṃ paccayakkhayādhigamassa, tatiyaṃ ariyamaggassa ānubhāvappakāsanāni imāni tīṇi udānāni tīsu yāmesu bhāsitāni. Katarāya rattiyā? Abhisambodhito sattamāya rattiyā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāya rattiyā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā nānānayehi tebhūmakasaṅkhāre sammasitvā ‘‘idāni aruṇo uggamissatī’’ti sammāsambodhiṃ pāpuṇi, sabbaññutappattisamanantarameva ca aruṇo uggacchīti. Tato teneva pallaṅkena bodhirukkhamūle sattāhaṃ vītināmento sampattāya pāṭipadarattiyā tīsu yāmesu vuttanayena paṭiccasamuppādaṃ manasi karitvā yathākkamaṃ imāni udānāni udānesi.

Khandhake pana tīsupi vāresu ‘‘paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomaṃ manasākāsī’’ti (mahāva. 1) āgatattā khandhakaṭṭhakathāyaṃ ‘‘tīsupi yāmesu evaṃ manasi katvā paṭhamaṃ udānaṃ paccayākārapaccavekkhaṇavasena, dutiyaṃ nibbānapaccavekkhaṇavasena, tatiyaṃ maggapaccavekkhaṇavasenāti evaṃ imāni bhagavā udānāni udānesī’’ti vuttaṃ, tampi na virujjhati. Bhagavā hi ṭhapetvā ratanagharasattāhaṃ sesesu chasu sattāhesu antarantarā dhammaṃ paccavekkhitvā yebhuyyena vimuttisukhapaṭisaṃvedī vihāsi, ratanagharasattāhe pana abhidhammaparicayavaseneva vihāsīti.

Tatiyabodhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Huṃhuṅkasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **ajapālanigrodhe**ti tassa kira chāyāyaṃ ajapālā gantvā nisīdanti, tenassa ‘‘ajapālanigrodho’’tveva nāmaṃ udapādi. Keci pana ‘‘yasmā tattha vede sajjhāyituṃ asamatthā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasiṃsu, tasmā **ajapālanigrodho**ti nāmaṃ jāta’’nti vadanti. Tatrāyaṃ vacanattho – na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho, ajapā lanti ādiyanti nivāsaṃ etthāti ajapāloti. Yasmā vā majjhanhike samaye anto paviṭṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’tissa nāmaṃ rūḷhanti apare. Sabbathāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa, tassa samīpe. Samīpatthe hi etaṃ bhummaṃ ‘‘ajapālanigrodhe’’ti.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti tatrapi dhammaṃ vicinanto vimuttisukhañca paṭisaṃvedento nisīdi. Bodhirukkhato puratthimadisābhāge esa rukkho hoti. **Sattāha**nti ca idaṃ na pallaṅkasattāhato anantarasattāhaṃ. Bhagavā hi pallaṅkasattāhato aparānipi tīṇi sattāhāni bodhisamīpeyeva vītināmesi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – bhagavati kira sammāsambodhiṃ patvā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinne ‘‘na bhagavā vuṭṭhāti, kinnu kho aññepi buddhattakarā dhammā atthī’’ti ekaccānaṃ devatānaṃ kaṅkhā udapādi. Atha bhagavā aṭṭhame divase samāpattito vuṭṭhāya devatānaṃ kaṅkhaṃ ñatvā kaṅkhāvidhamanatthaṃ ākāse uppatitvā yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā tāsaṃ kaṅkhaṃ vidhametvā pallaṅkato īsakaṃ pācīnanissite uttaradisābhāge ṭhatvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca upacitānaṃ pāramīnaṃ balādhigamaṭṭhānaṃ pallaṅkaṃ bodhirukkhañca animisehi cakkhūhi olokayamāno sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **animisacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Atha pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antarā puratthimato ca pacchimato ca āyate ratanacaṅkame caṅkamanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ

ratanacaṅkamacetiyaṃ nāma jātaṃ. Tato pacchimadisābhāge devatā ratanagharaṃ māpayiṃsu, tattha pallaṅkena nisīditvā abhidhammapiṭakaṃ visesato anantanayaṃ samantapaṭṭhānaṃ vicinanto sattāhaṃ vītināmesi, taṃ ṭhānaṃ **ratanagharacetiyaṃ** nāma jātaṃ. Evaṃ bodhisamīpeyeva cattāri sattāhāni vītināmetvā pañcame sattāhe bodhirukkhato ajapālanigrodhaṃ upasaṅkamitvā tassa mūle pallaṅkena nisīdi.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhāsīti tato phalasamāpattisamādhito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhahi, vuṭṭhahitvā ca pana tattha evaṃ nisinne bhagavati eko brāhmaṇo taṃ gantvā pañhaṃ pucchi. Tena vuttaṃ **''atha kho aññataro''**tiādi. Tattha **aññataro**ti nāmagottavasena anabhiññāto apākaṭo eko. **Huṃhuṅkajātiko**ti so kira diṭṭhamaṅgaliko mānathaddho mānavasena kodhavasena ca sabbaṃ avokkhajātikaṃ passitvā jigucchanto ''huṃhu''nti karonto vicarati, tasmā ''huṃhuṅkajātiko''ti vuccati, ''huhukkajātiko''tipi pāṭho. **Brāhmaṇo**ti jātiyā brāhmaṇo.

Yena bhagavāti yassaṃ disāyaṃ bhagavā nisinno. Bhummatthe hi etaṃ karaṇavacanaṃ. Yena vā disābhāgena bhagavā upasaṅkamitabbo, tena disābhāgena upasaṅkami. Atha vā **yenā**ti hetuatthe karaṇavacanaṃ, yena kāraṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho. Kena ca kāraṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakārarogadukkhābhipīḷitattā āturakāyehi mahājanehi mahānubhāvo bhisakko viya rogatikicchanatthaṃ, nānāvidhakilesabyādhipīḷitattā āturacittehi devamanussehi kilesabyādhitikicchanatthaṃ dhammassavanapañhapucchanādikāraṇehi bhagavā upasaṅkamitabbo. Tena ayampi brāhmaṇo attano kaṅkhaṃ chinditukāmo upasaṅkami.

Upasaṅkamitvāti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā yaṃ ṭhānaṃ upasaṅkami, tatopi bhagavato samīpabhūtaṃ āsannataraṃ ṭhānaṃ upagantvāti attho. **Sammodī**ti samaṃ sammā vā modi, bhagavā cānena, sopi bhagavatā ''kacci bhoto khamanīyaṃ kacci yāpanīya''ntiādinā paṭisanthārakaraṇavasena samappavattamodo ahosi. **Sammodanīya**nti sammodanārahaṃ sammodajananayoggaṃ. **Katha**nti kathāsallāpaṃ. **Sāraṇīya**nti saritabbayuttaṃ sādhujanehi pavattetabbaṃ, kālantare vā cintetabbaṃ. **Vītisāretvā**ti niṭṭhāpetvā. **Ekamanta**nti bhāvanapuṃsakaniddeso. Ekasmiṃ ṭhāne, atisammukhādike cha nisajjadose vajjetvā ekasmiṃ padeseti attho. **Etadavocā**ti etaṃ idāni vattabbaṃ ''kittāvatā nu kho''tiādivacanaṃ avoca.

Tattha **kittāvatā**ti kittakena pamāṇena. **Nū**ti saṃsayatthe nipāto. **Kho**ti padapūraṇe. **Bho**ti brāhmaṇānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanaṃ. Tathā hi vuttaṃ – ''bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano''ti (ma. ni. 2.457; dha. pa. 396). **Gotamā**ti bhagavantaṃ gottena ālapati. Kathaṃ panāyaṃ brāhmaṇo sampatisamāgato bhagavato gottaṃ jānātīti? Nāyaṃ sampatisamāgato, chabbassāni padhānakaraṇakāle upaṭṭhahantehi pañcavaggiyehi saddhiṃ caramānopi, aparabhāge taṃ vataṃ chaḍḍetvā uruvelāyaṃ senanigame eko adutiyo hutvā piṇḍāya caramānopi tena brāhmaṇena diṭṭhapubbo ceva sallapitapubbo ca. Tena so pubbe pañcavaggiyehi gayhamānaṃ bhagavato gottaṃ anussaranto, ''bho gotamā''ti bhagavantaṃ gottena ālapati. Yato paṭṭhāya vā bhagavā mahābhinikkhamanaṃ nikkhamanto anomanadītīre pabbajito, tato pabhuti ''samaṇo gotamo''ti cando viya sūriyo viya ca pākaṭo paññāto, na tassa gottajānane kāraṇaṃ gavesitabbaṃ.

Brāhmaṇakaraṇāti brāhmaṇaṃ karontīti brāhmaṇakaraṇā, brāhmaṇabhāvakarāti attho. Ettha ca **kittāvatā**ti etena yehi dhammehi brāhmaṇo hoti, tesaṃ dhammānaṃ parimāṇaṃ pucchati. **Katame ca panā**ti iminā tesaṃ sarūpaṃ pucchati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena puṭṭhassa pañhassa sikhāpattaṃ atthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi, na pana tassa brāhmaṇassa dhammaṃ desesi. Kasmā? Dhammadesanāya abhājanabhāvato. Tathā hi tassa brāhmaṇassa imaṃ gāthaṃ sutvā na saccābhisamayo ahosi. Yathā ca imassa, evaṃ upakassa ājīvakassa buddhaguṇappakāsanaṃ. Dhammacakkappavattanato hi pubbabhāge bhagavatā bhāsitaṃ paresaṃ suṇantānampi tapussabhallikānaṃ saraṇadānaṃ viya vāsanābhāgiyameva jātaṃ, na sekkhabhāgiyaṃ, na nibbedhabhāgiyaṃ. Esā hi dhammatāti.

Tattha **yo brāhmaṇo**ti yo bāhitapāpadhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṃhuṅkārakasāvādipāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattakena brahmaññaṃ paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammattā huṃhuṅkārappahānena **nihuṃhuṅko,** rāgādikasāvābhāvena **nikkasāvo,** bhāvanānuyogayuttacittatāya **yatatto,** sīlasaṃyamena vā saṃyatacittatāya **yatatto,** catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṃ saṅkhārapariyosānaṃ nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantagū**. Maggabrahmacariyassa vusitattā **vusitabrahmacariyo, dhammena so brahmavādaṃ vadeyya** ''brāhmaṇo aha''nti etaṃ vādaṃ dhammena ñāyena vadeyya. **Yassa** sakalalokasannivāsepi **kuhiñci** ekārammaṇepi rāgussado, dosussado, mohussado, mānussado, diṭṭhussadoti ime **ussadā natthi,** anavasesaṃ pahīnāti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Brāhmaṇasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **sāvatthiya**nti evaṃnāmake nagare. Tañhi savatthassa nāma isino nivāsaṭṭhāne māpitattā sāvatthīti vuccati, yathā kākandī, mākandīti. Evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti – yaṃkiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbamettha atthīti sāvatthi. Satthasamāyoge ca kimettha bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthītipi vacanaṃ upādāya sāvatthīti.

''Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvatthiyaṃ samohitaṃ;
Tasmā sabbamupādāya, **sāvatthī**ti pavuccatī''ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.14);

Tassaṃ **sāvatthiyaṃ,** samīpatthe cetaṃ bhummavacanaṃ. **Jetavane**ti attano paccatthike jinātīti **jeto,** raññā vā paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃ nāmameva katanti jeto. Vanayatīti **vanaṃ,** attano sampattiyā sattānaṃ attani bhattiṃ karoti uppādetīti attho. Vanuke iti vā **vanaṃ,** nānāvidhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgavirutālāpehi mandamārutacalitarukkhasākhāpallavahatthehi ca ''etha maṃ paribhuñjathā''ti pāṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṃ **jetavanaṃ**. Tañhi jetena kumārena ropitaṃ saṃvaddhitaṃ paripālitaṃ. Sova tassa sāmī ahosi, tasmā jetavananti vuccati, tasmiṃ **jetavane**.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti mātāpitūhi gahitanāmavasena sudatto nāma so mahāseṭṭhi, sabbakāmasamiddhitāya pana vigatamalamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṃ anāthānaṃ piṇḍaṃ deti, tasmā anāthapiṇḍikoti vuccati. Āramanti ettha pāṇino visesena pabbajitāti **ārāmo,** pupphaphalādisobhāya nātidūranāccāsannatādipañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā vasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaraṃyeva ānetvā rametīti **ārāmo**. So hi anāthapiṇḍikena gahapatinā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisanthārena kiṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena buddhappamukhassa saṅghassa niyyātito, tasmā ''anāthapiṇḍikassa ārāmo''ti vuccati. Tasmiṃ **anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca ''jetavane''ti vacanaṃ purimasāmiparikittanaṃ, ''anāthapiṇḍikassa ārāme''ti pacchimasāmiparikittanaṃ. Ubhayampi dvinnaṃ pariccāgavisesaparidīpanena puññakāmānaṃ āyatiṃ diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādakaraṇavasena bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭiyo anekakoṭiagghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo, catupaññāsa koṭiyo anāthapiṇḍikassa. Iti tesaṃ pariccāgaparikittanena ''evaṃ puññakāmā puññāni karontī''ti dassento dhammabhaṇḍāgāriko aññepi puññakāme tesaṃ diṭṭhānugatiāpajjane niyojetīti.

Tattha siyā – yadi tāva bhagavā sāvatthiyaṃ viharati, ''jetavane''ti na vattabbaṃ. Atha jetavane viharati, ''sāvatthiya''nti na vattabbaṃ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharituntі. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumhā ''samīpatthe etaṃ bhummavacana''nti. Tasmā yadidaṃ sāvatthiyā samīpe jetavanaṃ, tattha viharanto ''sāvatthiyaṃ viharati jetavane''ti vutto.

Gocaragāmanidassanatthaṃ hissa sāvatthivacanaṃ, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānadassanatthaṃ sesavacananti.

Āyasmā ca sāriputtotiādīsu **āyasmā**ti piyavacanaṃ. Casaddo samuccayattho. Rūpasāriyā nāma brāhmaṇiyā puttoti **sāriputto. Mahāmoggallāno**ti pūjāvacanaṃ. Guṇavisesehi mahanto moggallānoti hi mahāmoggallāno. **Revato**ti khadiravanikarevato, na kaṅkhārevato. Ekasmiñhi divase bhagavā rattasāṇiparikkhitto viya suvaṇṇayūpo, pavāḷadhajaparivārito viya suvaṇṇapabbato, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataraṭṭho haṃsarājā, sattaratanasamujjalāya caturaṅginiyā senāya parivārito viya cakkavatti rājā, mahābhikkhusaṅghaparivuto gaganamajjhe candaṃ uṭṭhāpento viya catunnaṃ parisānaṃ majjhe dhammaṃ desento nisinno hoti. Tasmiṃ samaye ime aggasāvakā mahāsāvakā ca bhagavato pāde vandanatthāya upasaṅkamiṃsu.

Bhikkhū āmantesīti attānaṃ parivāretvā nisinnabhikkhū te āgacchante dassetvā abhāsi. Bhagavā hi te āyasmante sīlasamādhipaññādiguṇasampanne paramena upasamena samannāgate paramāya ākappasampattiyā yutte upasaṅkamante passitvā pasannamānaso tesaṃ guṇavisesaparikittanatthaṃ bhikkhū āmantesi **''ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchanti, ete, bhikkhave, brāhmaṇā āgacchantī''**ti. Pasādavasena etaṃ āmeḍitaṃ, pasaṃsāvasenātipi vattuṃ yuttaṃ. **Evaṃ vutte**ti evaṃ bhagavatā te āyasmante ''brāhmaṇā''ti vutte. **Aññataro**ti nāmagottena apākaṭo, tassaṃ parisāyaṃ nisinno eko bhikkhu. **Brāhmaṇajātiko**ti brāhmaṇakule jāto. So hi uḷārabhogā brāhmaṇamahāsālakulā pabbajito. Tassa kira evaṃ ahosi ''ime lokiyā ubhatosujātiyā brāhmaṇasikkhānipphattiyā ca brāhmaṇo hoti, na aññathāti vadanti, bhagavā ca ete āyasmante brāhmaṇāti vadati, handāhaṃ bhagavantaṃ brāhmaṇalakkhaṇaṃ puccheyya''nti etadatthameva hi bhagavā tadā te there ''brāhmaṇā''ti abhāsi. Brahmaṃ aṇatīti brāhmaṇoti hi jātibrāhmaṇānaṃ nibbacanaṃ. Ariyā pana bāhitapāpatāya brāhmaṇā. Vuttañhetaṃ – ''bāhitapāpoti brāhmaṇo, samacariyā samaṇoti vuccatī''ti (dha. pa. 388). Vakkhati ca ''bāhitvā pāpake dhamme''ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ brāhmaṇasaddassa paramatthato sikhāpattamatthaṃ jānitvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ paramatthabrāhmaṇabhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **bāhitvā**ti bahi katvā, attano santānato nīharitvā samucchedappahānavasena pajahitvāti attho. **Pāpake dhamme**ti lāmake dhamme, duccaritavasena tividhaduccaritadhamme, cittuppādavasena dvādasākusalacittuppāde, kammapathavasena dasākusalakammapathe, pavattibhedavasena anekabhedabhinne sabbepi akusaladhammeti attho. **Ye caranti sadā satā**ti ye sativepullappattatāya sabbakālaṃ rūpādīsu chasupi ārammaṇesu satatavihāravasena satā satimanto hutvā catūhi iriyāpathehi caranti. Satiggahaṇeneva cettha sampajaññampi gahitanti veditabbaṃ. **Khīṇasaṃyojanā**ti catūhipi ariyamaggehi dasavidhassa saṃyojanassa samucchinnattā parikkhīṇasaṃyojanā. **Buddhā**ti catusaccasambodhena buddhā. Te ca pana sāvakabuddhā, paccekabuddhā, sammāsambuddhāti tividhā, tesu idha sāvakabuddhā adhippetā. **Te ve lokasmi brāhmaṇā**ti te seṭṭhatthena brāhmaṇasaṅkhāte dhamme ariyāya jātiyā jātā, brāhmaṇabhūtassa vā bhagavato orasaputtāti imasmiṃ sattaloke paramatthato brāhmaṇā nāma, na jātigottamattehi, na jaṭādhāraṇādimattena vāti attho. Evaṃ imesu dvīsu suttesu brāhmaṇakarā dhammā arahattaṃ pāpetvā kathitā, nānajjhāsayatāya pana sattānaṃ desanāvilāsena abhilāpanānattena desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahākassapasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **rājagahe**ti evaṃnāmake nagare. Tañhi mahāmandhātumahāgovindādīhi pariggahitattā ''rājagaha''nti vuccati. ''Durabhibhavanīyattā paṭirājūnaṃ gahabhūtanti rājagaha''ntiādinā aññenettha pakārena vaṇṇayanti. Kintehi? Nāmametaṃ tassa nagarassa. Taṃ panetaṃ buddhakāle cakkavattikāle ca nagaraṃ hoti, sesakāle suññaṃ yakkhapariggahitaṃ tesaṃ vasanaṭṭhānaṃ hutvā tiṭṭhati. **Veḷuvane kalandakanivāpe**ti **veḷuvana**nti tassa vihārassa nāmaṃ. Taṃ kira aṭṭhārasahatthubbedhena pākārena parikkhittaṃ buddhassa bhagavato vasanānucchavikāya mahatiyā gandhakuṭiyā aññehi ca pāsādakuṭileṇamaṇḍapacaṅkamadvārakoṭṭhakādīhi paṭimaṇḍitaṃ bahi veḷūhi parikkhittaṃ ahosi nīlobhāsaṃ manoramaṃ, tena ‘‘veḷuvana’’nti vuccati. Kalandakānañcettha nivāpaṃ adaṃsu, tasmā **‘‘kalandakanivāpo’’**ti vuccati. Pubbe kira aññataro rājā taṃ uyyānaṃ kīḷanatthaṃ paviṭṭho surāmadamatto divāseyyaṃ upagato supi, parijanopissa ‘‘sutto rājā’’ti pupphaphalādīhi palobhiyamāno ito cito ca pakkāmi. Atha surāgandhena aññatarasmā rukkhasusirā kaṇhasappo nikkhamitvā rañño abhimukho āgacchati. Taṃ disvā rukkhadevatā ‘‘rañño jīvitaṃ dassāmī’’ti kalandakavesena gantvā kaṇṇamūle saddamakāsi. Rājā paṭibujjhi, kaṇhasappo nivatto. So taṃ disvā ‘‘imāya kāḷakāya mama jīvitaṃ dinna’’nti kāḷakānaṃ nivāpaṃ tattha paṭṭhapesi, abhayaghosañca ghosāpesi. Tasmā tato paṭṭhāya taṃ ‘‘kalandakanivāpa’’nti saṅkhaṃ gataṃ. Kalandakāti hi kāḷakānaṃ nāmaṃ, tasmiṃ **veḷuvane kalandakanivāpe**.

Mahākassapoti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheraṃ upādāya ayaṃ mahāthero ‘‘mahākassapo’’ti vuccati. **Pippaliguhāya**nti tassā kira guhāya dvārasamīpe eko pippalirukkho ahosi, tena sā ‘‘pippaliguhā’’ti paññāyittha. Tassaṃ **pippaliguhāyaṃ. Ābādhiko**ti ābādho assa atthīti ābādhiko, byādhikoti attho. **Dukkhito**ti kāyasannissitaṃ dukkhaṃ sañjātaṃ assāti dukkhito, dukkhappattoti attho. **Bāḷhagilāno**ti adhimattagelañño, taṃ pana gelaññaṃ sato sampajāno hutvā adhivāsesi. Athassa bhagavā taṃ pavattiṃ ñatvā tattha gantvā bojjhaṅgaparittaṃ abhāsi, teneva therassa so ābādho vūpasami. Vuttañhetaṃ bojjhaṅgasaṃyutte –

> ‘‘Tena kho pana samayena āyasmā mahākassapo pippaliguhāyaṃ viharati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā…pe… etadavoca – ‘kacci te, kassapa, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti, paṭikkamosānaṃ paññāyati no abhikkamo’ti? ‘Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ, bāḷhā me bhante, dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti, abhikkamosānaṃ paññāyati no paṭikkamo’ti.
>
> ‘‘‘Sattime, kassapa, bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ime kho, kassapa, satta bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahūlīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī’ti. ‘Taggha bhagavā bojjhaṅgā, taggha, sugata, bojjhaṅgā’’’ti.
>
> ‘‘Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mahākassapo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Vuṭṭhahi cāyasmā mahākassapo tamhā ābādhā, tathā pahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahosī’’ti.

Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho āyasmā mahākassapo aparena samayena tamhā ābādhā vuṭṭhāsī’’**ti.

Etadahosīti pubbe gelaññadivasesu saddhivihārikehi upanītaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā vihāre eva ahosi. Athassa tamhā ābādhā vuṭṭhitassa etaṃ ‘‘yaṃnūnāhaṃ rājagahaṃ piṇḍāya paviseyya’’nti parivitakko ahosi. **Pañcamattāni devatāsatānī**ti sakkassa devarañño paricārikā pañcasatā kakuṭapādiniyo accharāyo. **Ussukkaṃ āpannāni hontī**ti therassa piṇḍapātaṃ dassāmāti pañcapiṇḍapātasatāni sajjetvā suvaṇṇabhājanehi ādāya antarāmagge ṭhatvā, ‘‘bhante, imaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhatha, saṅgahaṃ no karothā’’ti vadamānā piṇḍapātadāne yuttappayuttāni honti. Tena vuttaṃ **‘‘āyasmato mahākassapassa piṇḍapātappaṭilābhāyā’’**ti.

Sakko kira devarājā therassa cittappavattiṃ ñatvā tā accharāyo uyyojesi ‘‘gacchatha tumhe ayyassa mahākassapattherassa piṇḍapātaṃ datvā attano patiṭṭhaṃ karothā’’ti. Evaṃ hissa ahosi ‘‘imāsu sabbāsu gatāsu kadāci ekissāpi hatthato piṇḍapātaṃ thero paṭiggaṇheyya, taṃ tassā bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Paṭikkhipi thero, ‘‘bhante, mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhatha, mayhaṃ piṇḍapātaṃ gaṇhathā’’ti vadantiyo ‘‘gacchatha tumhe katapuññā mahābhogā, ahaṃ duggatānaṃ saṅgahaṃ karissāmī’’ti vatvā, ‘‘bhante, mā no nāsetha, saṅgahaṃ no karothā’’ti vadantiyo punapi paṭikkhipitvā punapi apagantuṃ anicchamānā yācantiyo ‘‘na attano pamāṇaṃ jānātha, apagacchathā’’ti vatvā accharaṃ pahari. Tā therassa accharāsaddaṃ sutvā santajjitā ṭhātuṃ asakkontiyo palāyitvā devalokameva gatā. Tena vuttaṃ – **‘‘pañcamattāni devatāsatāni paṭikkhipitvā’’**ti.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhe ekaṃ samayaṃ, ekasmiṃ kāle. **Nivāsetvā**ti vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsanaṃ daḷhaṃ nivāsetvā. **Pattacīvaramādāyā**ti cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gahetvā. **Piṇḍāya pāvisī**ti piṇḍapātatthāya pāvisi. **Daliddavisikhā**ti duggatamanussānaṃ vasanokāso. **Kapaṇavisikhā**ti bhogapārijuññappattiyā dīnamanussānaṃ vāso. **Pesakāravisikhā**ti tantavāyavāso. **Addasā kho bhagavā**ti kathaṃ addasa? ‘‘Ābādhā vuṭṭhito mama putto kassapo kinnu kho karotī’’ti āvajjento veḷuvane nisinno eva bhagavā dibbacakkhunā addasa.

Etamatthaṃ viditvāti yāyaṃ āyasmato mahākassapassa pañcahi accharāsatehi upanītaṃ anekasūpaṃ anekabyañjanaṃ dibbapiṇḍapātaṃ paṭikkhipitvā kapaṇajanānuggahappaṭipatti vuttā, etamatthaṃ jānitvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ paramappicchatādassanamukhena khīṇāsavassa tādībhāvānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **anaññaposi**nti aññaṃ posetīti aññaposī, na aññaposī anaññaposī, attanā posetabbassa aññassa abhāvena adutiyo, ekakoti attho. Tena therassa subharataṃ dasseti. Thero hi kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena ca piṇḍapātena attānameva posento paramappiccho hutvā viharati, aññaṃ ñātimittādīsu kañci na poseti katthaci alaggabhāvato. Atha vā aññena aññatarena posetabbatāya abhāvato anaññaposī. Yo hi ekasmiṃyeva paccayadāyake paṭibaddhacatupaccayo so anaññaposī nāma na hoti ekāyattavuttito. Thero pana ‘‘yathāpi bhamaro puppha’’nti (dha. pa. 49) gāthāya vuttanayena jaṅghābalaṃ nissāya piṇḍāya caranto kulesu niccanavo hutvā missakabhattena yāpeti. Tathā hi naṃ bhagavā candūpamappaṭipadāya thomesi. **Aññāta**nti abhiññātaṃ, yathābhuccaguṇehi patthaṭayasaṃ, teneva vā anaññaposibhāvena appicchatāsantuṭṭhitāhi ñātaṃ. Atha vā **aññāta**nti sabbaso pahīnataṇhatāya lābhasakkārasilokanikāmanahetu attānaṃ jānāpanavasena na ñātaṃ. Avītataṇho hi pāpiccho kuhakatāya sambhāvanādhippāyena attānaṃ jānāpeti. **Danta**nti chaḷaṅgupekkhāvasena indriyesu uttamadamanena dantaṃ. **Sāre patiṭṭhita**nti vimuttisāre avaṭṭhitaṃ, asekkhasīlakkhandhādike vā sīlādisāre patiṭṭhitaṃ. **Khīṇāsavaṃ vantadosa**nti kāmāsavādīnaṃ catunnaṃ āsavānaṃ anavasesaṃ pahīnattā khīṇāsavaṃ. Tato eva rāgādidosānaṃ sabbaso vantattā vantadosaṃ. **Tamahaṃ brūmi brāhmaṇa**nti taṃ yathāvuttaguṇaṃ paramatthabrāhmaṇaṃ ahaṃ brāhmaṇanti vadāmīti. Idhāpi heṭṭhā vuttanayeneva desanānānattaṃ veditabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ajakalāpakasuttavaṇṇanā

7. Sattame **pāvāya**nti evaṃnāmake mallarājūnaṃ nagare. **Ajakalāpake cetiye**ti ajakalāpakena nāma yakkhena pariggahitattā ‘‘ajakalāpaka’’nti laddhanāme manussānaṃ cittīkataṭṭhāne. So kira yakkho aje kalāpe katvā bandhanena ajakoṭṭhāsena saddhiṃ baliṃ paṭicchati, na aññathā, tasmā ‘‘ajakalāpako’’ti paññāyittha. Keci panāhu – ajake viya satte lāpetīti ajakalāpakoti. Tassa kira sattā baliṃ upanetvā yadā ajasaddaṃ katvā baliṃ upaharanti, tadā so tussati, tasmā ‘‘ajakalāpako’’ti vuccatīti. So pana yakkho ānubhāvasampanno kakkhaḷo pharuso tattha ca sannihito, tasmā taṃ ṭhānaṃ manussā cittiṃ karonti, kālena kālaṃ baliṃ upaharanti. Tena vuttaṃ ‘‘ajakalāpake cetiye’’ti. **Ajakalāpakassa yakkhassa bhavane**ti tassa yakkhassa vimāne.

Tadā kira satthā taṃ yakkhaṃ dametukāmo sāyanhasamaye eko adutiyo pattacīvaraṃ ādāya ajakalāpakassa yakkhassa bhavanadvāraṃ gantvā tassa dovārikaṃ bhavanapavisanatthāya yāci. So ‘‘kakkhaḷo, bhante, ajakalāpako yakkho, samaṇoti vā brāhmaṇoti vā gāravaṃ na karoti, tasmā tumhe eva jānātha, mayhaṃ pana tassa anārocanaṃ na yutta’’nti tāvadeva yakkhasamāgamaṃ gatassa ajakalāpakassa santikaṃ vātavegena agamāsi. Satthā antobhavanaṃ pavisitvā ajakalāpakassa nisīdanamaṇḍape paññattāsane nisīdi. Yakkhassa orodhā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Satthā tāsaṃ kālayuttaṃ dhammiṃ kathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ – ‘‘pāvāyaṃ viharati ajakalāpake cetiye ajakalāpakassa yakkhassa bhavane’’ti.

Tasmiṃ samaye sātāgirahemavatā ajakalāpakassa bhavanamatthakena yakkhasamāgamaṃ gacchantā attano gamane asampajjamāne ‘‘kiṃ nu kho kāraṇa’’nti āvajjentā satthāraṃ ajakalāpakassa bhavane nisinnaṃ disvā tattha gantvā bhagavantaṃ vanditvā ‘‘mayaṃ, bhante, yakkhasamāgamaṃ gamissāmā’’ti āpucchitvā padakkhiṇaṃ katvā gatā yakkhasannipāte ajakalāpakaṃ disvā tuṭṭhiṃ pavedayiṃsu ‘‘lābhā te, āvuso, ajakalāpaka, yassa te bhavane sadevake loke aggapuggalo bhagavā nisinno, upasaṅkamitvā bhagavantaṃ payirupāsassu, dhammañca suṇāhī’’ti. So tesaṃ kathaṃ sutvā ‘‘ime tassa muṇḍakassa samaṇakassa mama bhavane nisinnabhāvaṃ kathentī’’ti kodhābhibhūto hutvā ‘‘ajja mayhaṃ tena samaṇena saddhiṃ saṅgāmo bhavissatī’’ti cintetvā yakkhasannipātato uṭṭhahitvā dakkhiṇaṃ pādaṃ ukkhipitvā saṭṭhiyojanamattaṃ pabbatakūṭaṃ akkami, taṃ bhijjitvā dvidhā ahosi. Sesaṃ ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ āḷavakasuttavaṇṇanāyaṃ (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.246) āgatanayeneva veditabbaṃ.

Ajakalāpakassa samāgamo hi āḷavakasamāgamasadisova ṭhapetvā pañhakaraṇaṃ vissajjanaṃ bhavanato tikkhattuṃ nikkhamanaṃ pavesanañca. Ajakalāpako hi āgacchantoyeva ‘‘etehiyeva taṃ samaṇaṃ palāpessāmī’’ti vātamaṇḍalādike navavasse samuṭṭhāpetvā tehi bhagavato calanamattampi kātuṃ asakkonto nānāvidhappaharaṇahatthe ativiya bhayānakarūpe bhūtagaṇe nimminitvā tehi saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā antanteneva caranto sabbarattiṃ nānappakāraṃ vippakāraṃ katvāpi bhagavato kiñci kesaggamattampi nisinnaṭṭhānato calanaṃ kātuṃ nāsakkhi. Kevalaṃ pana ‘‘ayaṃ samaṇo maṃ anāpucchā mayhaṃ bhavanaṃ pavisitvā nisīdatī’’ti kodhavasena pajjali. Athassa bhagavā cittappavattiṃ ñatvā ‘‘seyyathāpi nāma caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṃ bhindeyya, evaṃ so bhiyyosomattāya caṇḍataro assa, evamevāyaṃ yakkho mayi idha nisinne cittaṃ padūseti, yaṃnūnāhaṃ bahi nikkhameyya’’nti sayameva bhavanato nikkhamitvā abbhokāse nisīdi. Tena vuttaṃ – **‘‘tena kho pana samayena bhagavā rattandhakāratimisāyaṃ abbhokāse nisinno hotī’’**ti.

Tattha **rattandhakāratimisāya**nti rattiyaṃ andhakaraṇatamasi, cakkhuviññāṇuppattivirahite bahalandhakāreti attho. Caturaṅgasamannāgato kira tadā andhakāro pavattīti. **Devo**ti megho ekamekaṃ phusitakaṃ udakabinduṃ pāteti. Atha yakkho ‘‘iminā saddena tāsetvā imaṃ samaṇaṃ palāpessāmī’’ti bhagavato samīpaṃ gantvā ‘‘akkulo’’tiādinā taṃ bhiṃsanaṃ akāsi. Tena vuttaṃ **‘‘atha kho ajakalāpako’’**tiādi. Tattha **bhaya**nti cittutrāsaṃ, **chambhitatta**nti ūrutthambhakasarīrassa chambhitabhāvaṃ. **Lomahaṃsa**nti lomānaṃ pahaṭṭhabhāvaṃ, tīhipi padehi bhayuppattimeva dasseti. **Upasaṅkamī**ti kasmā panāyaṃ evamadhippāyo upasaṅkami, nanu pubbe attanā kātabbaṃ vippakāraṃ akāsīti? Saccamakāsi, taṃ panesa ‘‘antobhavane khemaṭṭhāne thirabhūmiyaṃ ṭhitassa na kiñci kātuṃ asakkhi, idāni bahi ṭhitaṃ evaṃ bhiṃsāpetvā palāpetuṃ sakkā’’ti maññamāno upasaṅkami. Ayañhi yakkho attano bhavanaṃ ‘‘thirabhūmī’’ti maññati, ‘‘tattha ṭhitattā ayaṃ samaṇo na bhāyatī’’ti ca.

Tikkhattuṃ ‘‘akkulo pakkulo’’ti akkulapakkulikaṃ akāsīti tayo vāre ‘‘akkulo pakkulo’’ti bhiṃsāpetukāmatāya evarūpaṃ saddaṃ akāsi. Anukaraṇasaddo hi ayaṃ. Tadā hi so yakkho sineruṃ ukkhipanto viya mahāpathaviṃ parivattento viya ca mahatā ussāhena asanisatasaddasaṅghāṭaṃ viya ekasmiṃ ṭhāne puñjīkataṃ hutvā viniccharantaṃ disāgajānaṃ hatthigajjitaṃ, kesarasīhānaṃ sīhaninnādaṃ, yakkhānaṃ hiṃkārasaddaṃ, bhūtānaṃ aṭṭahāsaṃ, asurānaṃ apphoṭanaghosaṃ, indassa devarañño vajiranigghātanigghosaṃ, attano gambhīratāya vipphārikatāya bhayānakatāya ca avasesasaddaṃ avahasantamiva abhibhavantamiva ca kappavuṭṭhānamahāvātamaṇḍalikāya vinigghosaṃ puthujjanānaṃ hadayaṃ phālentaṃ viya mahantaṃ paṭibhayanigghosaṃ abyattakkharaṃ tikkhattuṃ attano yakkhagajjitaṃ gajji ‘‘etena imaṃ samaṇaṃ bhiṃsāpetvā palāpessāmī’’ti. Yaṃ yaṃ niccharati, tena tena pabbatā papaṭikaṃ muñciṃsu, vanappatijeṭṭhake upādāya sabbesu rukkhalatāgumbesu pattaphalapupphāni sīdayiṃsu, tiyojanasahassavitthatopi himavantapabbatarājā saṅkampi sampakampi sampavedhi, bhummadevatā ādiṃ katvā yebhuyyena devatānampi ahudeva bhayaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso, pageva manussānaṃ. Aññesañca apadadvipadacatuppadānaṃ mahāpathaviyā undriyanakālo viya mahatī vibhiṃsanakā ahosi, sakalasmiṃ jambudīpatale mahantaṃ kolāhalaṃ udapādi. Bhagavā pana taṃ saddaṃ ‘‘kimī’’ti amaññamāno niccalo nisīdi, ‘‘mā kassaci iminā antarāyo hotū’’ti adhiṭṭhāsi.

Yasmā pana so saddo ‘‘akkula pakkula’’ iti iminā ākārena sattānaṃ sotapathaṃ agamāsi, tasmā tassa anukaraṇavasena ‘‘akkulo pakkulo’’ti, yakkhassa ca tassaṃ nigghosanicchāraṇāyaṃ akkulapakkulakaraṇaṃ atthīti katvā ‘‘akkulapakkulikaṃ akāsī’’ti saṅgahaṃ āropayiṃsu. Keci pana ‘‘ākulabyākula iti padadvayassa pariyāyābhidhānavasena akkulo bakkuloti ayaṃ saddo vutto’’ti vadanti yathā ‘‘ekaṃ ekaka’’nti. Yasmā ekavāraṃ jāto paṭhamuppattivaseneva nibbattattā ākuloti ādiattho ākāro, tassa ca kakārāgamaṃ katvā rassattaṃ katanti. Dve vāre pana jāto bakkulo, kulasaddo cettha jātipariyāyo kolaṃkolotiādīsu viya. Vuttaadhippāyānuvidhāyī ca saddappayogoti paṭhamena padena jalābujasīhabyagghādayo, dutiyena aṇḍajaāsīvisakaṇhasappādayo vuccanti, tasmā sīhādiko viya āsīvisādiko viya ca ‘‘ahaṃ te jīvitahārako’’ti imaṃ atthaṃ yakkho padadvayena dassetīti aññe. Apare pana ‘‘akkhulo bhakkhulo’’ti pāḷiṃ vatvā ‘‘akkhetuṃ khepetuṃ vināsetuṃ ulati pavattetīti akkhulo, bhakkhituṃ khādituṃ ulatīti bhakkhulo. Ko paneso? Yakkharakkhasapisācasīhabyagghādīsu aññataro yo koci manussānaṃ anatthāvaho’’ti tassa atthaṃ vadanti. Idhāpi pubbe vuttanayeneva adhippāyayojanā veditabbā.

Eso te, samaṇa, pisācoti ‘‘ambho, samaṇa, tava pisitāsano pisāco upaṭṭhito’’ti mahantaṃ bheravarūpaṃ abhinimminitvā bhagavato purato ṭhatvā attānaṃ sandhāya yakkho vadati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tena yakkhena kāyavācāhi pavattiyamānaṃ vippakāraṃ. Tena ca attano anabhibhavanīyassa hetubhūtaṃ lokadhammesu nirupakkilesataṃ sabbākārato viditvā. **Tāyaṃ velāya**nti tassaṃ vippakārakaraṇavelāyaṃ. **Imaṃ udāna**nti taṃ vippakāraṃ agaṇetvā assa agaṇanahetubhūtaṃ dhammānubhāvadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yadā sakesu dhammesū**ti yasmiṃ kāle sakaattabhāvasaṅkhātesu pañcasu upādānakkhandhadhammesu. **Pāragū**ti pariññābhisamayapāripūrivasena pāraṅgato, tatoyeva tesaṃ hetubhūte samudaye, tadappavattilakkhaṇe nirodhe, nirodhagāminiyā paṭipadāya ca pahānasacchikiriyābhāvanābhisamayapāripūrivasena pāragato. **Hoti brāhmaṇo**ti evaṃ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo nāma hoti, sabbaso sakaattabhāvāvabodhanepi catusaccābhisamayo hoti. Vuttañcetaṃ – ‘‘imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca lokasamudayañca paññapemī’’tiādi (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45). Atha vā **sakesu dhammesū**ti attano dhammesu, attano dhammā nāma atthakāmassa puggalassa sīlādidhammā. Sīlasamādhipaññāvimuttiādayo hi vodānadhammā ekantahitasukhasampādanena purisassa attano dhammā nāma, na anatthāvahā saṃkilesadhammā viya asakadhammā. **Pāragū**ti tesaṃ sīlādīnaṃ pāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gato.

Tattha sīlaṃ tāva lokiyalokuttaravasena duvidhaṃ. Tesu lokiyaṃ pubbabhāgasīlaṃ. Taṃ saṅkhepato pātimokkhasaṃvarādivasena catubbidhaṃ, vitthārato pana anekappabhedaṃ. Lokuttaraṃ maggaphalavasena duvidhaṃ, atthato sammāvācāsammākammantasammāājīvā. Yathā ca sīlaṃ, tathā samādhipaññā ca lokiyalokuttaravasena duvidhā. Tattha lokiyasamādhi saha upacārena aṭṭha samāpattiyo, lokuttarasamādhi maggapariyāpanno. Paññāpi lokiyā sutamayā, cintāmayā, bhāvanāmayā ca sāsavā, lokuttarā pana maggasampayuttā phalasampayuttā ca. Vimutti nāma phalavimutti nibbānañca, tasmā sā lokuttarāva. Vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva, taṃ ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇabhāvato. Evaṃ etesaṃ sīlādidhammānaṃ attano santāne arahattaphalādhigamena anavasesato nibbattapāripūriyā pāraṃ pariyantaṃ gatoti **sakesu dhammesu pāragū**.

Atha vā sotāpattiphalādhigamena sīlasmiṃ pāragū. So hi ‘‘sīlesu paripūrakārī’’ti vutto, sotāpannaggahaṇeneva cettha sakadāgāmīpi gahito hoti. Anāgāmiphalādhigamena samādhismiṃ pāragū. So hi ‘‘samādhismiṃ paripūrakārī’’ti vutto. Arahattaphalādhigamena itaresu tīsu pāragū. Arahā hi paññāvepullappattiyā aggabhūtāya akuppāya cetovimuttiyā adhigatattā paccavekkhaṇañāṇassa ca pariyosānagamanato paññāvimuttivimuttiñāṇadassanesu pāragū nāma hoti. Evaṃ sabbathāpi catūsu ariyasaccesu catumaggavasena pariññādisoḷasavidhāya kiccanipphattiyā yathāvuttesu tasmiṃ tasmiṃ kāle sakesu dhammesu pāragato.

Hoti brāhmaṇoti tadā so bāhitapāpadhammatāya paramatthabrāhmaṇo hoti. **Atha etaṃ pisācañca, pakkulañcātivattatī**ti tato yathāvuttapāragamanato atha pacchā, ajakalāpaka, etaṃ tayā dassitaṃ pisitāsanatthamāgataṃ pisācaṃ bhayajananatthaṃ samuṭṭhāpitaṃ akkulapakkulikañca ativattati, atikkamati, abhibhavati, taṃ na bhāyatīti attho.

Ayampi gāthā arahattameva ullapitvā kathitā. Atha ajakalāpako attanā katena tathārūpenapi paṭibhayarūpena vibhiṃsanena akampanīyassa bhagavato taṃ tādibhāvaṃ disvā ‘‘aho acchariyamanussovatāya’’nti pasannamānaso pothujjanikāya saddhāya attani niviṭṭhabhāvaṃ vibhāvento satthu sammukhā upāsakattaṃ pavedesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅgāmajisuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **saṅgāmajī**ti evaṃnāmo. Ayañhi āyasmā sāvatthiyaṃ aññatarassa mahāvibhavassa seṭṭhino putto, vayappattakāle mātāpitūhi patirūpena dārena niyojetvā sāpateyyaṃ niyyātetvā gharabandhanena baddho hoti. So ekadivasaṃ sāvatthivāsino upāsake pubbaṇhasamayaṃ dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā sāyanhasamaye suddhavatthe suddhuttarāsaṅge gandhamālādihatthe dhammassavanatthaṃ jetavanābhimukhe gacchante disvā ‘‘kattha tumhe gacchathā’’ti pucchitvā ‘‘dhammassavanatthaṃ jetavane satthu santika’’nti vutte ‘‘tena hi ahampi gamissāmī’’ti tehi saddhiṃ jetavanaṃ agamāsi. Tena ca samayena bhagavā kañcanaguhāyaṃ sīhanādaṃ nadanto kesarasīho viya saddhammamaṇḍape paññattavarabuddhāsane nisīditvā catuparisamajjhe dhammaṃ deseti.

Atha kho te upāsakā bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu, saṅgāmajipi kulaputto tassā parisāya pariyante dhammaṃ suṇanto nisīdi. Bhagavā anupubbikathaṃ kathetvā cattāri saccāni pakāsesi, saccapariyosāne anekesaṃ pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayo ahosi. Saṅgāmajipi kulaputto sotāpattiphalaṃ patvā parisāya vuṭṭhitāya bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā pabbajjaṃ yāci ‘‘pabbājetha maṃ bhagavā’’ti. ‘‘Anuññātosi pana tvaṃ mātāpitūhi pabbajjāyā’’ti? ‘‘Nāhaṃ, bhante, anuññāto’’ti. ‘‘Na kho, saṅgāmaji, tathāgatā mātāpitūhi ananuññātaṃ puttaṃ pabbājentī’’ti. ‘‘Sohaṃ, bhante, tathā karissāmi, yathā maṃ mātāpitaro pabbajituṃ anujānantī’’ti. So bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā mātāpitaro upasaṅkamitvā, ‘‘ammatātā, anujānātha maṃ pabbajitu’’nti āha. Tato paraṃ raṭṭhapālasutte (ma. ni. 2.293 ādayo) āgatanayena veditabbaṃ.

Atha so ‘‘pabbajitvā attānaṃ dassessāmī’’ti paṭiññaṃ datvā anuññāto mātāpitūhi bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Alattha kho ca bhagavato santike pabbajjaṃ upasampadañca, acirūpasampanno ca pana so uparimaggatthāya ghaṭento vāyamanto aññatarasmiṃ araññāvāse vassaṃ vasitvā chaḷabhiñño hutvā vutthavasso bhagavantaṃ dassanāya mātāpitūnañca paṭissavamocanatthaṃ sāvatthiṃ agamāsi. Tena vuttaṃ – **‘‘tena kho pana samayena āyasmā saṅgāmaji sāvatthiṃ anuppatto hotī’’**ti.

So hāyasmā dhuragāme piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto jetavanaṃ pavisitvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ katapaṭisanthāro aññaṃ byākaritvā puna bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā nikkhamitvā aññatarasmiṃ rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdi. Athassa mātāpitaro ñātimittā cassa āgamanaṃ sutvā, ‘‘saṅgāmaji, kira idhāgato’’ti haṭṭhatuṭṭhā turitaturitā vihāraṃ gantvā pariyesantā naṃ tattha nisinnaṃ disvā upasaṅkamitvā paṭisanthāraṃ katvā ‘‘mā aputtakaṃ sāpateyyaṃ rājāno hareyyuṃ, appiyā dāyādā vā gaṇheyyuṃ, nālaṃ pabbajjāya, ehi, tāta, vibbhamā’’ti yāciṃsu. Taṃ sutvā thero ‘‘ime mayhaṃ kāmehi anatthikabhāvaṃ na jānanti, gūthadhārī viya gūthapiṇḍe kāmesuyeva allīyanaṃ icchanti, nayime sakkā dhammakathāya saññāpetu’’nti assuṇanto viya nisīdi. Te nānappakāraṃ yācitvā attano vacanaṃ aggaṇhantaṃ disvā gharaṃ pavisitvā puttena saddhiṃ tassa bhariyaṃ saparivāraṃ uyyojesuṃ ‘‘mayaṃ nānappakāraṃ taṃ yācantāpi tassa manaṃ alabhitvā āgatā, gaccha tvaṃ, bhadde, tava bhattāraṃ puttasandassanena yācitvā saññāpehī’’ti. Tāya kira āpannasattāya ayamāyasmā pabbajito. Sā ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā dārakamādāya mahatā parivārena jetavanaṃ agamāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘assosi kho āyasmato saṅgāmajissā’’**tiādi.

Tattha **purāṇadutiyikā**ti pubbe gihikāle pādaparicaraṇavasena dutiyikā, bhariyāti attho. **Ayyo**ti ‘‘ayyaputto’’ti vattabbe pabbajitānaṃ anucchavikavohārena vadati. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto, tassa anuppatto kirāti sambandho veditabbo. **Khuddaputtañhi samaṇa, posa ma**nti āpannasattameva maṃ chaḍḍetvā pabbajito, sāhaṃ etarahi khuddaputtā, tādisaṃ maṃ chaḍḍetvāva tava samaṇadhammakaraṇaṃ ayuttaṃ, tasmā, samaṇa, puttadutiyaṃ maṃ ghāsacchādanādīhi bharassūti. Āyasmā pana, saṅgāmaji, indriyāni ukkhipitvā taṃ neva oloketi, nāpi ālapati. Tena vuttaṃ – **''evaṃ vutte āyasmā saṅgāmaji tuṇhī ahosī''**ti.

Sā tikkhattuṃ tatheva vatvā tuṇhībhūtameva taṃ disvā ''purisā nāma bhariyāsu nirapekkhāpi puttesu sāpekkhā honti, puttasineho pitu aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati, tasmā puttapemenāpi mayhaṃ vase vatteyyā''ti maññamānā puttaṃ therassa aṅke nikkhipitvā ekamantaṃ apakkamma **''eso te, samaṇa, putto, posa na''**nti vatvā thokaṃ agamāsi. Sā kira samaṇatejenassa sammukhe ṭhātuṃ nāsakkhi. Thero dārakampi neva oloketi nāpi ālapati. Atha sā itthī avidūre ṭhatvā mukhaṃ parivattetvā olokentī therassa ākāraṃ ñatvā paṭinivattitvā ''puttenapi ayaṃ samaṇo anatthiko''ti dārakaṃ gahetvā pakkāmi. Tena vuttaṃ – **''atha kho āyasmato saṅgāmajissa purāṇadutiyikā''**tiādi.

Tattha **puttenapī**ti ayaṃ samaṇo attano orasaputtenapi anatthiko, pageva aññehīti adhippāyo. **Dibbenā**ti ettha dibbasadisattā dibbaṃ. Devatānañhi sucaritakammanibbattaṃ pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ dūrepi ārammaṇasampaṭicchanasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idampi catutthajjhānasamādhinibbattaṃ abhiññācakkhuṃ tādisanti dibbaṃ viyāti dibbaṃ, dibbavihārasannissayena laddhattā vā dibbaṃ, mahājutikattā mahāgatikattā vā dibbaṃ, tena dibbena. **Visuddhenā**ti nīvaraṇādisaṃkilesavigamena suparisuddhena. **Atikkantamānusakenā**ti manussānaṃ visayātītena. **Imaṃ evarūpaṃ vippakāra**nti imaṃ evaṃ vippakāraṃ yathāvuttaṃ pabbajitesu asāruppaṃ aṅke puttaṭṭhapanasaṅkhātaṃ virūpakiriyaṃ.

Etamatthanti etaṃ āyasmato saṅgāmajissa puttadārādīsu sabbattha nirapekkhabhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ tassa iṭṭhāniṭṭhādīsu tādibhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **āyanti**nti āgacchantiṃ, purāṇadutiyikanti adhippāyo. **Nābhinandatī**ti daṭṭhuṃ maṃ āgatāti na nandati na tussati. **Pakkamanti**nti sā ayaṃ mayā asammoditāva gacchatīti gacchantiṃ. **Na socatī**ti na cittasantāpamāpajjati. Yena pana kāraṇena thero evaṃ nābhinandati na socati, taṃ dassetuṃ **''saṅgā saṅgāmajiṃ mutta''**nti vuttaṃ. Tattha **saṅgā**ti rāgasaṅgo dosamohamānadiṭṭhisaṅgoti pañcavidhāpi saṅgā samucchedappaṭipassaddhivimuttīhi vimuttaṃ saṅgāmajiṃ bhikkhuṃ. **Tamahaṃ brūmi brāhmaṇa**nti taṃ tādibhāvappattaṃ khīṇāsavaṃ ahaṃ sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇanti vadāmīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jaṭilasuttavaṇṇanā

9. Navame **gayāya**nti ettha **gayā**ti gāmopi titthampi vuccati. Gayāgāmassa hi avidūre viharanto bhagavā ''gayāyaṃ viharatī''ti vuccati, tathā gayātitthassa. Gayātitthanti hi gayāgāmassa avidūre ekā pokkharaṇī atthi nadīpi, tadubhayaṃ ''pāpapavāhanatittha''nti lokiyamahājano samudācarati. **Gayāsīse**ti gajasīsasadisasikharo tattha eko pabbato gayāsīsanāmako, yattha hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇo bhikkhusahassassa okāso pahoti, tatra bhagavā viharati. Tena vuttaṃ – **''gayāyaṃ viharati gayāsīse''**ti.

Jaṭilāti tāpasā. Te hi jaṭādhāritāya idha ''jaṭilā''ti vuttā. **Antaraṭṭhake himapātasamaye**ti hemantassa utuno abbhantarabhūte māghamāsassa avasāne cattāro phagguṇamāsassa ādimhi cattāroti aṭṭhadivasaparimāṇe himassa patanakāle. **Gayāyaṃ ummujjantī**ti keci tasmiṃ titthasammate udake paṭhamaṃ nimuggasakalasarīrā tato ummujjanti vuṭṭhahanti uppilavanti. **Nimujjantī**ti sasīsaṃ udake osīdanti. **Ummujjanimujjampi karontī**ti punappunaṃ ummujjananimujjanānipi karonti.

Tattha hi keci ''ekummujjaneneva pāpasuddhi hotī''ti evaṃdiṭṭhikā, te ummujjanameva katvā gacchanti. Ummujjanaṃ pana nimujjanamantarena natthīti avinābhāvato nimujjanampi te karontiyeva. Yepi ''ekanimujjaneneva pāpasuddhi hotī''ti evaṃdiṭṭhikā, tepi ekavārameva nimujjitvā vuttanayena avinābhāvato ummujjanampi katvā pakkamanti. Ye pana ‘‘tasmiṃ titthe nimujjaneneva pāpasuddhi hotī’’ti evaṃdiṭṭhikā, te tattha nimujjitvā assāse sannirumbhitvā maruppapātapatitā viya tattheva jīvitakkhayaṃ pāpuṇanti. Apare ‘‘punappunaṃ ummujjananimujjanāni katvā nhāte pāpasuddhi hotī’’ti evaṃdiṭṭhikā, te kālena kālaṃ ummujjananimujjanāni karonti. Te sabbepi sandhāya vuttaṃ – ‘‘**ummujjantipi nimujjantipi ummujjanimujjampi karontī’’ti.** Ettha ca kiñcāpi nimujjanapubbakaṃ ummujjanaṃ, nimujjanameva pana karontā katipayā, ummujjanaṃ tadubhayañca karontā bahūti tesaṃ yebhuyyabhāvadassanatthaṃ ummujjanaṃ paṭhamaṃ vuttaṃ. Tathā **sambahulā jaṭilā**ti jaṭilānaṃ yebhuyyatāya vuttaṃ, muṇḍasikhaṇḍinopi ca brāhmaṇā udakasuddhikā tasmiṃ kāle tattha tathā karonti.

Osiñcantīti keci gayāya udakaṃ hatthena gahetvā attano sīse ca sarīre ca osiñcanti, apare ghaṭehi udakaṃ gahetvā tīre ṭhatvā tathā karonti. **Aggiṃ juhantī**ti keci gayātīre vediṃ sajjetvā dhūmadabbhipūjādike upakaraṇe upanetvā aggihutaṃ juhanti aggihutaṃ paricaranti. **Iminā suddhī**ti iminā gayāyaṃ ummujjanādinā aggiparicaraṇena ca pāpamalato suddhi pāpapavāhanā saṃsārasuddhi eva vā hotīti evaṃdiṭṭhikā hutvāti attho.

Ummujjanādi cettha nidassanamattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tesu hi keci udakavāsaṃ vasanti, keci udakassañjaliṃ denti, keci tasmiṃ udake ṭhatvā candimasūriye anuparivattanti, keci anekasahassavāraṃ sāvittiādike japanti, keci ‘‘inda āgacchā’’tiādinā vijjājapaṃ avhāyanti, keci mahatupaṭṭhānaṃ karonti, evañca karontā keci otaranti, keci uttaranti keci uttaritvā suddhikaācamanaṃ karonti, keci antoudake ṭhitā tantī vādenti, vīṇaṃ vādentīti evamādikā nānappakārakiriyā dassenti. Yasmā vā te evarūpā vikārakiriyā karontāpi tasmiṃ udake nimujjanaummujjanapubbakameva karonti, tasmā taṃ sabbaṃ nimujjanummujjanantogadhameva katvā ‘‘ummujjantī’’tipiādi vuttaṃ. Evaṃ tattha ākulabyākule vattamāne uparipabbate ṭhito bhagavā tesaṃ taṃ kolāhalaṃ sutvā ‘‘kinnu kho eta’’nti olokento taṃ kiriyavikāraṃ addasa, taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘addasā kho bhagavā…pe… iminā suddhī’’**ti, taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ atthaṃ udakorohanādiasuddhimagge tesaṃ suddhimaggaparāmasanaṃ saccādike ca suddhimagge attano aviparītāvabodhaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ udakasuddhiyā asuddhimaggabhāvadīpakaṃ saccādidhammānañca yāthāvato suddhimaggabhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **na udakena sucī hotī**ti ettha **udakenā**ti udakummujjanādinā. Udakummujjanādi hi idha uttarapadalopena ‘‘udaka’’nti vuttaṃ yathā rūpabhavo rūpanti. Atha vā **udakenā**ti ummujjanādikiriyāya sādhanabhūtena udakena suci sattassa suddhi nāma na hoti, natthīti attho. Atha vā **sucī**ti tena yathāvuttena udakena suci pāpamalato suddho nāma satto na hoti. Kasmā? **Bahvettha nhāyatī jano**. Yadi hi udakorohanādinā yathāvuttena pāpasuddhi nāma siyā, bahu ettha udake jano nhāyati, mātughātādipāpakammakārī añño ca gomahiṃsādiko antamaso macchakacchape upādāya, tassa sabbassāpi pāpasuddhi siyā, na panevaṃ hoti. Kasmā? Nhānassa pāpahetūnaṃ appaṭipakkhabhāvato. Yañhi yaṃ vināseti, so tassa paṭipakkho yathā āloko andhakārassa, vijjā ca avijjāya, na evaṃ nhānaṃ pāpassa. Tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ ‘‘na udakena suci hotī’’ti.

Yena pana suci hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘yamhi saccañcā’’**tiādimāha. Tattha **yamhī**ti yasmiṃ puggale. **Sacca**nti vacīsaccañceva viratisaccañca. Atha vā saccanti ñāṇasaccañceva paramatthasaccañca. **Dhammo**ti ariyamaggadhammo, phaladhammo ca, so sabbopi yasmiṃ puggale upalabbhati, **so sucī so ca brāhmaṇo**ti so ariyapuggalo visesato khīṇāsavo accantasuddhiyā suci ca brāhmaṇo cāti. Kasmā panettha saccaṃ dhammato visuṃ katvā gahitaṃ? Saccassa bahūpakārattā. Tathā hi ‘‘saccaṃ ve amatā vācā (su. ni. 455), saccaṃ have sādutaraṃ rasānaṃ (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184), sacce atthe ca dhamme ca, āhu santo patiṭṭhitā (su. ni. 455), sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā’’tiādinā (jā. 2.21.433) anekesu suttapadesu saccaguṇā pakāsitā. Saccavipariyassa ca ‘‘ekaṃ dhammaṃ atītassa, musāvādissa jantuno (dha. pa. 176), abhūtavādī nirayaṃ upetī’’ti (dha. pa. 306) ca ādinā pakāsitāti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bāhiyasuttavaṇṇanā

10. Dasame **bāhiyo**ti tassa nāmaṃ. **Dārucīriyo**ti dārumayacīro. **Suppārake**ti evaṃnāmake paṭṭane vasati. Ko panāyaṃ bāhiyo, kathañca dārucīriyo ahosi, kathaṃ suppārake paṭṭane paṭivasatīti?

Tatrāyaṃ anupubbīkathā – ito kira kappasatasahassamatthake padumuttarasammāsambuddhakāle eko kulaputto haṃsavatīnagare dasabalassa dhammadesanaṃ suṇanto satthāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ khippābhiññānaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā ‘‘mahā vatāyaṃ bhikkhu, yo satthārā evaṃ etadagge ṭhapīyati, aho vatāhampi anāgate evarūpassa sammāsambuddhassa sāsane pabbajitvā satthārā edise ṭhāne etadagge ṭhapetabbo bhaveyyaṃ yathāyaṃ bhikkhū’’ti taṃ ṭhānantaraṃ patthetvā tadanurūpaṃ adhikārakammaṃ katvā yāvajīvaṃ puññaṃ katvā saggaparāyaṇo hutvā devamanussesu saṃsaranto kassapadasabalassa sāsane pabbajitvā paripuṇṇasīlo samaṇadhammaṃ karontova jīvitakkhayaṃ patvā devaloke nibbatti. So ekaṃ buddhantaraṃ devaloke vasitvā imasmiṃ buddhuppāde bāhiyaraṭṭhe kulagehe paṭisandhiṃ gaṇhi, taṃ bāhiyaraṭṭhe jātattā **bāhiyo**ti sañjāniṃsu. So vayappatto gharāvāsaṃ vasanto vaṇijjatthāya bahūnaṃ bhaṇḍānaṃ nāvaṃ pūretvā samuddaṃ pavisitvā aparāparaṃ sañcaranto satta vāre saddhiṃyeva parisāya attano nagaraṃ upagañchi.

Aṭṭhame vāre pana ‘‘suvaṇṇabhūmiṃ gamissāmī’’ti āropitabhaṇḍo nāvaṃ abhiruhi. Nāvā mahāsamuddaṃ ajjhogāhetvā icchitadesaṃ apatvāva samuddamajjhe vipannā. Mahājano macchakacchapabhakkho ahosi. Bāhiyo pana ekaṃ nāvāphalakaṃ gahetvā taranto ūmivegena mandamandaṃ khipamāno bhassitvā samudde patitattā jātarūpeneva samuddatīre nipanno. Parissamaṃ vinodetvā assāsamattaṃ labhitvā uṭṭhāya lajjāya gumbantaraṃ pavisitvā acchādanaṃ aññaṃ kiñci apassanto akkanāḷāni chinditvā vākehi paliveṭhetvā nivāsanapāvuraṇāni katvā acchādesi. Keci pana ‘‘dāruphalakāni vijjhitvā vākena āvuṇitvā nivāsanapāvuraṇaṃ katvā acchādesī’’ti vadanti. Evaṃ sabbathāpi dārumayacīradhāritāya **‘‘dārucīriyo’’**ti purimavohārena **‘‘bāhiyo’’**ti ca paññāyittha.

Taṃ ekaṃ kapālaṃ gahetvā vuttaniyāmena suppārakapaṭṭane piṇḍāya carantaṃ disvā manussā cintesuṃ ‘‘sace loke arahanto nāma honti, evaṃvidhehi bhavitabbaṃ, kinnu kho ayaṃ ayyo vatthaṃ diyyamānaṃ gaṇheyya, udāhu appicchatāya na gaṇheyyā’’ti vīmaṃsantā nānādisāhi vatthāni upanesuṃ. So cintesi – ‘‘sacāhaṃ iminā niyāmena nāgamissaṃ, nayime evaṃ mayi pasīdeyyuṃ, yaṃnūnāhaṃ imāni paṭikkhipitvā imināva nīhārena vihareyyaṃ, evaṃ me lābhasakkāro uppajjissatī’’ti. So evaṃ cintetvā kohaññe ṭhatvā vatthāni na paṭiggaṇhi. Manussā ‘‘aho appiccho vatāyaṃ ayyo’’ti bhiyyosomattāya pasannamānasā mahantaṃ sakkārasammānaṃ kariṃsu.

Sopi bhattakiccaṃ katvā avidūraṭṭhāne ekaṃ devāyatanaṃ agamāsi. Mahājano tena saddhiṃ eva gantvā taṃ devāyatanaṃ paṭijaggitvā adāsi. So ‘‘ime mayhaṃ cīradhāraṇamatte pasīditvā evaṃvidhaṃ sakkārasammānaṃ karonti, etesaṃ mayā ukkaṭṭhavuttinā bhavituṃ vaṭṭatī’’ti sallahukaparikkhāro appicchova hutvā vihāsi. ‘‘Arahā’’ti pana tehi sambhāvīyamāno ‘‘arahā’’ti attānaṃ amaññi, uparūpari cassa sakkāragarukāro abhivaḍḍhi, lābhī ca ahosi uḷārānaṃ paccayānaṃ. Tena vuttaṃ – **‘‘tena kho pana samayena bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati samuddatīre sakkato garukato’’**tiādi.

Tattha **sakkato**ti sakkaccaṃ ādarena upaṭṭhānavasena sakkato. **Garukato**ti guṇavisesena yuttoti adhippāyena pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇavasena garukato. **Mānito**ti manasā sambhāvanavasena mānito. **Pūjito**ti pupphagandhādīhi pūjāvasena pūjito. **Apacito**ti abhippasannacittehi maggadānaāsanābhiharaṇādivasena apacito. **Lābhī cīvara…pe… parikkhārāna**nti paṇītapaṇītānaṃ uparūpari upanīyamānānaṃ cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ labhanavasena lābhī.

Aparo nayo – **sakkato**ti sakkārappatto. **Garukato**ti garukārappatto. **Mānito**ti bahumānito manasā piyāyito ca. **Pūjito**ti catupaccayābhipūjāya pūjito. **Apacito**ti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā suabhisaṅkhate paṇītapaṇīte denti, so **sakkato**. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā denti, so **garukato**. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so **mānito**. Yassa sabbampetaṃ pūjanavasena karonti, so **pūjito**. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so **apacito**.

Bāhiyassa pana te sabbametaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ – ‘‘bāhiyo dārucīriyo suppārake paṭivasati sakkato’’tiādi. Ettha ca cīvaraṃ so agganhantopi ‘‘ehi, bhante, imaṃ vatthaṃ paṭigganhāhī’’ti upanāmanavasena cīvarassāpi ‘‘lābhī’’tveva vutto.

Rahogatassāti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti ekībhūtassa bahūhi manussehi ‘‘arahā’’ti vuccamānassa tassa idāni vuccamānākārena **cetaso parivitakko udapādi** cittassa micchāsaṅkappo uppajji. Kathaṃ? **Ye kho keci loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā, ahaṃ tesaṃ aññataro**ti. Tassattho – ye imasmiṃ sattaloke kilesārīnaṃ hatattā pūjāsakkārādīnañca arahabhāvena arahanto, ye kilesārīnaṃ hananena arahattamaggaṃ samāpannā, tesu ahaṃ ekoti.

Purāṇasālohitāti purimasmiṃ bhavesālohitā bandhusadisā ekato katasamaṇadhammā devatā. Keci pana ‘‘purāṇasālohitāti purāṇakāle bhavantare sālohitā mātubhūtā ekā devatā’’ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhipitvā purimoyevattho gahito.

Pubbe kira kassapadasabalassa sāsane osakkamāne sāmaṇerādīnaṃ vippakāraṃ disvā satta bhikkhū saṃvegappattā ‘‘yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva attano patiṭṭhaṃ karissāmā’’ti suvaṇṇacetiyaṃ vanditvā araññaṃ paviṭṭhā ekaṃ pabbataṃ disvā ‘‘jīvite sālayā nivattantu, nirālayā imaṃ pabbataṃ abhiruhantū’’ti vatvā nisseṇiṃ bandhitvā sabbe taṃ pabbataṃ abhiruyha nisseṇiṃ pātetvā samaṇadhammaṃ kariṃsu. Tesu saṅghatthero ekarattātikkameneva arahattaṃ pāpuṇi. So uttarakuruto piṇḍapātaṃ ānetvā te bhikkhū, ‘‘āvuso, ito piṇḍapātaṃ paribhuñjathā’’ti āha. Te ‘‘tumhe, bhante, attano ānubhāvena evaṃ akattha, mayampi sace tumhe viya visesaṃ nibbattessāma, sayameva āharitvā bhuñjissāmā’’ti bhuñjituṃ na icchiṃsu. Tato dutiyadivase dutiyatthero anāgāmiphalaṃ pāpuṇi, sopi tatheva piṇḍapātaṃ ādāya tattha gantvā itare nimantesi, tepi tatheva paṭikkhipiṃsu. Tesu arahattappatto parinibbāyi, anāgāmī suddhāvāsabhūmiyaṃ nibbatti. Itare pana pañca janā ghaṭentā vāyamantāpi visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhiṃsu. Te asakkontā tattheva parisussitvā devaloke nibbattā. Ekaṃ buddhantaraṃ devesuyeva saṃsaritvā imasmiṃ buddhuppāde devalokato cavitvā tattha tattha kulaghare nibbattiṃsu. Tesu hi eko pakkusāti rājā ahosi, eko kumārakassapo, eko dabbo mallaputto, eko sabhiyo paribbājako, eko bāhiyo dārucīriyo. Tattha yo so anāgāmī brahmaloke nibbatto, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ ‘‘purāṇasālohitā devatā’’ti. Devaputtopi hi devadhītā viya devo eva devatāti katvā devatāti vuccati ‘‘atha kho aññatarā devatā’’tiādīsu viya. Idha pana brahmā devatāti adhippeto.

Tassa hi brahmuno tattha nibbattasamanantarameva attano brahmasampattiṃ oloketvā āgataṭṭhānaṃ āvajjentassa sattannaṃ janānaṃ pabbataṃ āruyha samaṇadhammakaraṇaṃ, tatthekassa parinibbutabhāvo, anāgāmiphalaṃ patvā attano ca ettha nibbattabhāvo upaṭṭhāsi. So ‘‘kattha nu kho itare pañca janā’’ti āvajjento kāmāvacaradevaloke tesaṃ nibbattabhāvaṃ ñatvā aparabhāge kālānukālaṃ ‘‘kinnu kho karontī’’ti tesaṃ pavattiṃ oloketiyeva. Imasmiṃ pana kāle ‘‘kahaṃ nu kho’’ti āvajjento bāhiyaṃ suppārakapaṭṭanaṃ upanissāya dārucīradhāriṃ kohaññena jīvikaṃ kappentaṃ disvā ‘‘ayaṃ mayā saddhiṃ pubbe nisseṇiṃ bandhitvā pabbataṃ abhiruhitvā samaṇadhammaṃ karonto atisallekhavuttiyā jīvite anapekkho arahatāpi ābhataṃ piṇḍapātaṃ aparibhuñjitvā idāni sambhāvanādhippāyo anarahāva arahattaṃ paṭijānitvā vicarati lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno, dasabalassa ca nibbattabhāvaṃ na jānāti, handa naṃ saṃvejetvā buddhuppādaṃ jānāpessāmī’’ti tāvadeva brahmalokato otaritvā rattibhāge suppārakapaṭṭane dārucīriyassa sammukhe pāturahosi. Bāhiyo attano vasanaṭṭhāne uḷāraṃ obhāsaṃ disvā ‘‘kiṃ nu kho eta’’nti bahi nikkhamitvā olokento ākāse ṭhitaṃ mahābrahmānaṃ disvā añjaliṃ paggayha ‘‘ke tumhe’’ti pucchi. Athassa so brahmā ‘‘ahaṃ te porāṇakasahāyo tadā anāgāmiphalaṃ patvā brahmaloke nibbatto, tvaṃ pana kiñci visesaṃ nibbattetuṃ asakkonto tadā puthujjanakālakiriyaṃ katvā saṃsaranto idāni titthiyavesadhārī anarahāva samāno ‘arahā aha’nti imaṃ laddhiṃ gahetvā vicarasīti ñatvā āgato, neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā, paṭinissajjetaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ, mā te ahosi dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya, sammāsambuddho loke uppanno. So hi bhagavā arahā, gaccha naṃ payirupāsassū’’ti āha. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho bāhiyassa dārucīriyassa purāṇasālohitā devatā’’**tiādi.

Tattha **anukampikā**ti anuggahasīlā karuṇādhikā. **Atthakāmā**ti hitakāmā mettādhikā. Purimapadena cettha bāhiyassa dukkhāpanayanakāmataṃ tassā devatāya dasseti, pacchimena hitūpasaṃhāraṃ. **Cetasā**ti attano cittena, cetosīsena cettha cetopariyañāṇaṃ gahitanti veditabbaṃ. **Cetoparivitakka**nti tassa cittappavattiṃ. **Aññāyā**ti jānitvā. **Tenupasaṅkamī**ti seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva brahmaloke antarahito bāhiyassa purato pātubhavanavasena upasaṅkami. **Etadavocā**ti ''ye kho keci loke arahanto vā''tiādipavattamicchāparivitakkaṃ bāhiyaṃ sahoḍhaṃ coraṃ gaṇhanto viya ''neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā''tiādikaṃ etaṃ idāni vuccamānavacanaṃ brahmā avoca. **Neva kho tvaṃ, bāhiya, arahā**ti etena tadā bāhiyassa asekkhabhāvaṃ paṭikkhipati, **nāpi arahattamaggaṃ vā samāpanno**ti etena sekkhabhāvaṃ, ubhayenapissa anariyabhāvameva dīpeti. **Sāpi te paṭipadā natthi, yāya tvaṃ arahā vā assa arahattamaggaṃ vā samāpanno**ti iminā panassa kalyāṇaputhujjanabhāvampi paṭikkhipati. Tattha **paṭipadā**ti sīlavisuddhiādayo cha visuddhiyo. Paṭipajjati etāya ariyamaggeti paṭipadā. **Assā**ti bhaveyyāsi.

Ayañcassa arahattādhimāno kiṃ nissāya uppannoti? ''Appicchatāya santuṭṭhitāya sallekhatāya dīgharattaṃ katādhikārattā tadaṅgappahānavasena kilesānaṃ vihatattā arahattādhimāno uppanno''ti keci vadanti. Apare panāhu ''bāhiyo paṭhamādijhānacatukkalābhī, tasmāssa vikkhambhanappahānena kilesānaṃ asamudācārato arahattādhimāno uppajjatī''ti. Tadubhayampi tesaṃ matimattameva ''sambhāvanādhippāyo lābhasakkārasilokaṃ nikāmayamāno''ti ca aṭṭhakathāyaṃ āgatattā. Tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Atha bāhiyo ākāse ṭhatvā kathentaṃ mahābrahmānaṃ oloketvā cintesi – ''aho bhāriyaṃ vata kammaṃ, yamahaṃ arahāti cintesiṃ, ayañca 'arahattagāminī paṭipadāpi te natthī'ti vadati, atthi nu kho loke koci arahā''ti? Atha naṃ pucchi. Tena vuttaṃ – **''atha ke carahi devate loke arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā''**ti.

Tattha **athā**ti pucchārambhe nipāto. **Ke carahī**ti ke etarahi. **Loke**ti okāsaloke. Ayañhettha adhippāyo – bhājanalokabhūte sakalasmiṃ jambudīpatale kasmiṃ ṭhāne arahanto vā arahattamaggaṃ vā samāpannā etarahi viharanti, yattha mayaṃ te upasaṅkamitvā tesaṃ ovāde ṭhatvā vaṭṭadukkhato muccissāmāti. **Uttaresū**ti suppārakapaṭṭanato pubbuttaradisābhāgaṃ sandhāya vuttaṃ.

Arahanti ārakattā arahaṃ. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūravidūre ṭhito maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhaṃsitattā. Arīnaṃ vā hatattā arahaṃ. Bhagavatā hi kilesārayo anavasesato ariyamaggena hatā samucchinnāti. Arānaṃ vā hatattā arahaṃ. Yañca avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādiabhisaṅkhārāraṃ jarāmaraṇanemi āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā tibhavarathe samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ. Tassānena bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlapathaviyaṃ patiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakarañāṇapharasuṃ gahetvā sabbepi arā hatā vihatā viddhaṃsitāti. Arahatīti vā arahaṃ. Bhagavā hi sadevake loke aggadakkhiṇeyyattā uḷāre cīvarādipaccaye pūjāvisesañca arahati. Rahābhāvato vā arahaṃ. Tathāgato hi sabbaso samucchinnarāgādikilesattā pāpakilesassāpi asambhavato pāpakaraṇe rahābhāvatopi arahanti vuccati.

Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddho**. Bhagavā hi abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato abhisambujjhi. Vuttañhetaṃ –

> ''Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
> Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā''ti. (su. ni. 563; ma. ni. 2.399; visuddhi. 1.131);

Apica kusale dhamme anavajjasukhavipākato, akusale dhamme sāvajjadukkhavipākatotiādinā sabbattikadukādivasena ayamattho netabbo. Iti aviparītaṃ sayambhuñāṇena sabbākārato sabbadhammānaṃ abhisambuddhattā sammāsambuddhoti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.129-131) āgatanayeneva veditabbo. **Arahattāyā**ti aggaphalappaṭilābhāya. **Dhammaṃ desetī**ti ādikalyāṇādiguṇavisesayuttaṃ sīlādipaṭipadādhammaṃ samathavipassanādhammameva vā veneyyajjhāsayānurūpaṃ upadisati katheti.

Saṃvejitoti ‘‘dhiratthu vata, bho, puthujjanabhāvassa, yenāhaṃ anarahāva samāno arahāti amaññiṃ, sammāsambuddhañca loke uppajjitvā dhammaṃ desentaṃ na jāniṃ, dujjānaṃ kho panidaṃ jīvitaṃ, dujjānaṃ maraṇa’’nti saṃvegamāpādito, devatāvacanena yathāvuttenākārena saṃviggamānasoti attho. **Tāvadevā**ti tasmiṃyeva khaṇe. **Suppārakā pakkāmī**ti buddhoti nāmamapi savanena uppannāya buddhārammaṇāya pītiyā saṃvegena ca codiyamānahadayo suppārakapaṭṭanato sāvatthiṃ uddissa pakkanto. **Sabbattha ekarattiparivāsenā**ti sabbasmiṃ magge ekarattivāseneva agamāsi. Suppārakapaṭṭanato hi sāvatthi vīsayojanasate hoti, tañcāyaṃ ettakaṃ addhānaṃ ekarattivāsena agamāsi. Yadā suppārakato nikkhanto, tadaheva sāvatthiṃ sampattoti.

Kathaṃ panāyaṃ evaṃ agamāsīti? Devatānubhāvena, ‘‘buddhānubhāvenā’’tipi vadanti. ‘‘Sabbattha ekarattiparivāsenā’’ti pana vuttattā maggassa ca vīsayojanasatikattā antarāmagge gāmanigamarājadhānīsu yattha yattha rattiyaṃ vasati, tattha tattha dutiyaṃ aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā sabbattha ekarattivāseneva sāvatthiṃ upasaṅkamīti ayamattho dīpito hotīti. Nayidaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Sabbasmiṃ vīsayojanasatike magge ekarattivāsenāti imassa atthassa adhippetattā. Ekarattimattaṃ so sakalasmiṃ tasmiṃ magge vasitvā pacchimadivase pubbaṇhasamaye sāvatthiṃ anuppattoti.

Bhagavāpi bāhiyassa āgamanaṃ ñatvā ‘‘na tāvassa indriyāni paripākaṃ gatāni, khaṇantare pana paripākaṃ gamissantī’’ti tassa indriyānaṃ paripākaṃ āgamayamāno mahābhikkhusaṅghaparivuto tasmiṃ khaṇe sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. So ca jetavanaṃ pavisitvā bhuttapātarāse kāyālasiyavimocanatthaṃ abbhokāse caṅkamante sambahule bhikkhū passitvā ‘‘kahaṃ nu kho etarahi bhagavā’’ti pucchi. Bhikkhū ‘‘bhagavā sāvatthiṃ piṇḍāya paviṭṭho’’ti vatvā pucchiṃsu ‘‘tvaṃ pana kuto āgato’’ti? ‘‘Suppārakapaṭṭanato āgatomhī’’ti. ‘‘Dūrato āgatosi, nisīda, tāva pāde dhovitvā makkhetvā thokaṃ vissamāhi, āgatakāle satthāraṃ dakkhasī’’ti. ‘‘Ahaṃ, bhante, attano jīvitantarāyaṃ na jānāmi, ekarattenevamhi katthacipi ciraṃ aṭṭhatvā anisīditvā vīsayojanasatikaṃ maggaṃ āgato, satthāraṃ passitvāva vissamissāmī’’ti vatvā taramānarūpo sāvatthiṃ pavisitvā anopamāya buddhasiriyā virocamānaṃ bhagavantaṃ passi. Tena vuttaṃ **‘‘tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū abbhokāse caṅkamanti. Atha kho bāhiyo dārucīriyo yena te bhikkhū tenupasaṅkamī’’**tiādi.

Tattha **kaha**nti kattha. **Nū**ti saṃsaye, **kho**ti padapūraṇe, kasmiṃ nu kho padeseti attho. **Dassanakāmamhā**ti daṭṭhukāmā amha. Mayañhi taṃ bhagavantaṃ andho viya cakkhuṃ, badhiro viya sotaṃ, mūgo viya kalyāṇavākkaraṇaṃ, hatthapādavikalo viya hatthapāde, daliddo viya dhanasampadaṃ, kantāraddhānappaṭipanno viya khemantabhūmiṃ, rogābhibhūto viya ārogyaṃ, mahāsamudde bhinnanāvo viya mahākullaṃ passituṃ upasaṅkamituñca icchāmāti dasseti. **Taramānarūpo**ti taramānākāro.

Pāsādikanti bāttiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanabyāmappabhāketumālālaṅkatāya samantapāsādikāya attano sarīrasobhāsampattiyā rūpakāyadassanabyāvaṭassa janassa sabbabhāgato pasādāvahaṃ. **Pasādanīya**nti dasabalacatuvesārajjachaasādhāraṇañāṇaaṭṭhārasāveṇikabuddhadhammappabhutiaparimāṇaguṇagaṇasamannāgatāya dhammakāyasampattiyā sarikkhakajanassa pasādanīyaṃ pasīditabbayuttaṃ pasādārahaṃ vā. **Santindriya**nti cakkhādipañcindriyalolabhāvāpagamanena vūpasantapañcindriyaṃ. **Santamānasa**nti chaṭṭhassa manindriyassa nibbisevanabhāvūpagamanena vūpasantamānasaṃ. **Uttamadamathasamathamanuppatta**nti lokuttarapaññāvimutticetovimuttisaṅkhātaṃ uttamaṃ damathaṃ samathañca anuppatvā adhigantvā ṭhitaṃ. **Danta**nti suparisuddhakāyasamācāratāya ceva hatthapādakukkuccābhāvato davādiabhāvato ca kāyena dantaṃ. **Gutta**nti suparisuddhavacīsamācāratāya ceva niratthakavācābhāvato davādiabhāvato ca vācāya guttaṃ. **Yatindriya**nti suparisuddhamanosamācāratāya ariyiddhiyogena abyāvaṭaappaṭisaṅkhānupekkhābhāvato ca manindriyavasena yatindriyaṃ. **Nāga**nti chandādivasena agamanato, pahīnānaṃ rāgādikilesānaṃ punānāgamanato, kassacipi āgussa sabbathāpi akaraṇato, punabbhavassa ca agamanatoti imehi kāraṇehi nāgaṃ. Ettha ca pāsādikanti iminā rūpakāyena bhagavato pamāṇabhūtataṃ dīpeti, pasādanīyanti iminā dhammakāyena, santindriyantiādinā sesehi pamāṇabhūtataṃ dīpeti. Tena catuppamāṇike lokasannivāse anavasesato sattānaṃ bhagavato pamāṇabhāvo pakāsitoti veditabbo.

Evaṃbhūtañca bhagavantaṃ antaravīthiyaṃ gacchantaṃ disvā ‘‘cirassaṃ vata me sammāsambuddho diṭṭho''ti haṭṭhatuṭṭho pañcavaṇṇāya pītiyā nirantaraṃ phuṭasarīro pītivipphāritavivaṭaniccalalocano diṭṭhaṭṭhānato paṭṭhāya oṇatasarīro bhagavato sarīrappabhāvemajjhaṃ ajjhogāhetvā tattha nimujjanto bhagavato samīpaṃ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā bhagavato pāde sambāhanto paricumbanto ''desetu me, bhante, bhagavā dhamma''nti āha. Tena vuttaṃ – **''bhagavato pāde sirasā nipatitvā bhagavantaṃ etadavoca – 'desetu me, bhante, bhagavā dhammaṃ, desetu sugato dhammaṃ, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā'''**ti.

Tattha **sugato**ti sobhanagamanattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā gadattā sugato. Gamanampi hi gatanti vuccati, tañca bhagavato sobhanaṃ parisuddhaṃ anavajjaṃ. Kiṃ pana tanti? Ariyamaggo. Tena hesa gamanena khemaṃ disaṃ asajjamāno gato, aññepi gametīti sobhanagamanattā sugato. Sundarañcesa ṭhānaṃ amataṃ nibbānaṃ gatoti sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā sugato. Sammā ca gatattā sugato tena tena maggena pahīne kilese puna apaccāgamanato. Vuttañhetaṃ –

> ''Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato. Sakadāgāmi…pe… arahattamaggena…pe… na paccāgacchatīti sugato''ti (cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddesa 27).

Atha vā sammā gatattāti tīsupi avatthāsu sammāpaṭipattiyā gatattā, suppaṭipannattāti attho. Dīpaṅkarapādamūlato hi paṭṭhāya yāva mahābodhimaṇḍā tāva samatiṃsapāramipūritāya sammāpaṭipattiyā ñātatthacariyāya lokatthacariyāya buddhatthacariyāya koṭiṃ pāpuṇitvā sabbalokassa hitasukhameva paribrūhanto sassataṃ ucchedaṃ kāmasukhaṃ attakilamathanti ime ante anupagacchantiyā anuttarāya bojjhaṅgabhāvanāsaṅkhātāya majjhimāya paṭipadāya ariyasaccesu tato paraṃ samadhigatadhammādhipateyyo sabbasattesu avisayāya sammāpaṭipattiyā ca gato paṭipannoti evampi sammā gatattā sugato. Sammā cesa gadati yuttaṭṭhāne yuttameva vācaṃ bhāsatīti sugato. Vuttampi cetaṃ –

> ''Kālavādī, bhūtavādī, atthavādī, dhammavādī, vinayavādī, nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasaṃhita''nti (dī. ni. 1.9; ma. ni. 3.14).

Aparampi vuttaṃ –

> ''Yā sā vācā abhūtā atacchā anatthasaṃhitā, yā ca paresaṃ appiyā amanāpā, na taṃ tathāgato vācaṃ bhāsatī''tiādi (ma. ni. 2.86).

Evaṃ sammā gadattāpi sugato.

Yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyāti yaṃ dhammassa upadisanaṃ cirakālaṃ mama jhānavimokkhādihitāya tadadhigantabbasukhāya ca siyā. **Akālo kho tāva bāhiyā**ti tava dhammadesanāya na tāva kāloti attho. Kiṃ pana bhagavato sattahitapaṭipattiyā akālopi nāma atthi, yato bhagavā kālavādīti? Vuccate – kāloti cettha veneyyānaṃ indriyaparipākakālo adhippeto. Yasmā pana tadā bāhiyassa attano indriyānaṃ paripakkāparipakkabhāvo dubbiññeyyo, tasmā bhagavā taṃ avatvā attano antaravīthiyaṃ ṭhitabhāvamassa kāraṇaṃ apadisanto āha **''antaragharaṃ paviṭṭhamhā''**ti. **Dujjāna**nti dubbiññeyyaṃ. **Jīvitantarāyāna**nti jīvitassa antarāyakaradhammānaṃ vattanaṃ avattanaṃ vāti vattukāmo sambhamavasena ''jīvitantarāyāna''nti āha. Tathā hi anekapaccayappaṭibaddhavuttijīvitaṃ anekarūpā ca tadantarāyā. Vuttañhi –

> ''Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
> Na hi no saṅgaraṃ tena, mahāsenena maccunā''ti. (ma. ni. 3.272; netti. 103);

Kasmā panāyaṃ jīvitantarāyameva tāva purakkharoti? ''Nimittaññutāya adiṭṭhakosallena vā''ti keci. Apare ''devatāya santike jīvitantarāyassa sutattā''ti vadanti. Antimabhavikattā pana upanissayasampattiyā codiyamāno evamāha. Na hi tesaṃ appattaarahattānaṃ jīvitakkhayo hoti. Kiṃ pana kāraṇā bhagavā tassa dhammaṃ desetukāmova dvikkhattuṃ paṭikkhipi? Evaṃ kirassa ahosi ''imassa maṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya sakalasarīraṃ pītiyā nirantaraṃ phuṭaṃ, atibalavā pītivego, dhammaṃ sutvāpi na tāva sakkhissati paṭivijjhituṃ. Yāva pana majjhattupekkhā saṇṭhāti, tāva tiṭṭhatu, vīsayojanasataṃ maggaṃ āgatattā darathopissa kāye balavā, sopi tāva paṭippassambhatū''ti. Tasmā dvikkhattuṃ paṭikkhipi. Keci pana ''dhammassavane ādarajananatthaṃ bhagavā evamakāsī''ti vadanti. Tatiyavāraṃ yācito pana majjhattupekkhaṃ darathappaṭipassaddhiṃ paccupaṭṭhitañcassa jīvitantarāyaṃ disvā ''idāni dhammadesanāya kālo''ti cintetvā **''tasmā tihā''**tiādinā dhammadesanaṃ ārabhi.

Tattha **tasmā**ti yasmā tvaṃ ussukkajāto hutvā ativiya maṃ yācasi, yasmā vā jīvitantarāyānaṃ dujjānataṃ vadasi, indriyāni ca te paripākaṃ gatāni, tasmā. **Tihā**ti nipātamattaṃ. **Te**ti tayā **evan**ti idāni vattabbākāraṃ vadati.

Sikkhitabbanti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannampi sikkhānaṃ vasena sikkhanaṃ kātabbaṃ. Yathā pana sikkhitabbaṃ, taṃ dassento **''diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī''**tiādimāha.

Tattha **diṭṭhe diṭṭhamatta**nti rūpāyatane cakkhuviññāṇena diṭṭhamattaṃ. Yathā hi cakkhuviññāṇaṃ rūpe rūpamattameva passati, na aniccādisabhāvaṃ, evameva sesaṃ. Cakkhudvārikaviññāṇena hi me diṭṭhamattameva bhavissatīti sikkhitabbanti attho. Atha vā diṭṭhe diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇena rūpavijānananti attho. Mattanti pamāṇaṃ. Diṭṭhā mattā etassāti diṭṭhamattaṃ, cakkhuviññāṇamattameva cittaṃ bhavissatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā āpāthagate rūpe cakkhuviññāṇaṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ rāgādivirahena cakkhuviññāṇamattameva me javanaṃ bhavissati, cakkhuviññāṇappamāṇeneva javanaṃ ṭhapessāmīti.

Atha vā diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ, diṭṭhamattaṃ nāma tattheva uppannaṃ sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātaṃ cittattayaṃ. Yathā taṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ āpāthagate rūpe teneva sampaṭicchanādippamāṇena javanaṃ uppādessāmi, nāhaṃ taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā rajjanādivasena uppajjituṃ dassāmīti evamettha attho daṭṭhabbo. Eseva nayo sutamute. **Muta**nti tadārammaṇaviññāṇehi saddhiṃ gandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ veditabbaṃ. **Viññāte viññātamatta**nti ettha pana viññātaṃ nāma manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ. Tasmiṃ viññāte viññātamattanti āvajjanappamāṇaṃ. Yathā āvajjanaṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ rajjanādivasena ca uppajjituṃ adatvā āvajjanappamāṇeneva cittaṃ ṭhapessāmīti ayamettha attho. **Evañhi te, bāhiya, sikkhitabba**nti evaṃ imāya paṭipadāya tayā, bāhiya, tissannaṃ sikkhānaṃ anuvattanavasena sikkhitabbaṃ.

Iti bhagavā bāhiyassa saṃkhittarucitāya chahi viññāṇakāyehi saddhiṃ chaḷārammaṇabhedabhinnaṃ vipassanāya visayaṃ diṭṭhādīhi catūhi koṭṭhāsehi vibhajitvā tatthassa ñātatīraṇapariññaṃ dasseti. Kathaṃ? Ettha hi rūpāyatanaṃ passitabbaṭṭhena diṭṭhaṃ nāma, cakkhuviññāṇaṃ pana saddhiṃ taṃdvārikaviññāṇehi dassanaṭṭhena, tadubhayampi yathāpaccayaṃ pavattamānaṃ dhammamattameva, na ettha koci kattā vā kāretā vā, yato taṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, udayabbayappaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattāti kuto tattha paṇḍitassa rajjanādīnaṃ okāsoti? Ayamettha adhippāyo sutādīsupi.

Idāni ñātatīraṇapariññāsu patiṭṭhitassa upari saha maggaphalena pahānapariññaṃ dassetuṃ, **''yato kho te, bāhiyā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **yato**ti yadā, yasmā vā. **Te**ti tava. **Tato**ti tadā, tasmā vā. **Tenā**ti tena diṭṭhādinā, diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādinā vā. Idaṃ vuttaṃ hoti – bāhiya, tava yasmiṃ kāle yena vā kāraṇena diṭṭhādīsu mayā vuttavidhiṃ paṭipajjantassa aviparītasabhāvāvabodhena diṭṭhādimattaṃ bhavissati, tasmiṃ kāle tena vā kāraṇena diṭṭhādipaṭibaddhena rāgādinā saha na bhavissasi, ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, pahīnarāgādikattā tena vā diṭṭhādinā saha paṭibaddho na bhavissasīti. **Tato tvaṃ, bāhiya, na tatthā**ti yadā yasmā vā tvaṃ tena rāgena vā ratto dosena vā duṭṭho mohena vā mūḷho na bhavissasi, tadā tasmā vā tvaṃ tattha diṭṭhādike na bhavissasi, tasmiṃ diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā ''etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā''ti taṇhāmānadiṭṭhīhi allīno patiṭṭhito na bhavissasi. Ettāvatā pahānapariññaṃ matthakaṃ pāpetvā khīṇāsavabhūmi dassitā.

Tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayamantarenāti yadā tvaṃ, bāhiya, tena rāgādinā tattha diṭṭhādīsu paṭibaddho na bhavissasi, tadā tvaṃ neva idhaloke na paraloke na ubhayatthāpi. **Esevanto dukkhassā**ti kilesadukkhassa ca vaṭṭadukkhassa ca ayameva hi anto ayaṃ parivaṭumabhāvoti ayameva hi ettha attho. Ye pana ‘‘ubhayamantarenā’’ti padaṃ gahetvā antarābhavaṃ nāma icchanti, tesaṃ taṃ micchā. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. Antarenāti vacanaṃ pana vikappantaradīpanaṃ, tasmā ayamettha attho – ‘‘neva idha na huraṃ, aparo vikappo na ubhaya’’nti.

Atha vā antarenāti vacanaṃ pana vikappantarābhāvadīpanaṃ. Tassattho – ‘‘neva idha na huraṃ, ubhayamantare pana na aññaṭṭhānaṃ atthī’’ti. Yepi ca ‘‘antarāparinibbāyī sambhavesī’’ti ca imesaṃ suttapadānaṃ atthaṃ ayoniso gahetvā ‘‘atthiyeva antarābhavo’’ti vadanti, tepi yasmā avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyatīti antarāparinibbāyī, na antarābhavabhūtoti purimassa suttapadassa attho. Pacchimassa ca ye bhūtā eva, na bhavissanti, te khīṇāsavā purimapade bhūtāti vuttā. Tabbiruddhatāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīnabhavasaṃyojanattā sekhā puthujjanā ca. Catūsu vā yonīsu aṇḍajajalābujasattā yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṃsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva sambhavesino, tato paraṃ bhūtāti attho. Tasmā natthīti paṭikkhipitabbā. Sati hi ujuke pāḷianugate atthe kiṃ aniddhāritasāmatthiyena antarābhavena parikappitena payojananti.

Ye pana ‘‘santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho, yathā taṃ vīhiādiaviññāṇakasantāne, evaṃ saviññāṇakasantānepi avicchedena desantaresu pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayañca nayo sati antarābhave yujjati, na aññathā’’ti yuttiṃ vadanti. Tena hi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasaṅkamane ito vā brahmalokagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva avicchinnadese dhammānaṃ pavatti icchitā, yadipi siyā iddhimantānaṃ iddhivisayo acinteyyoti. Taṃ idhāpi samānaṃ ‘‘kammavipāko acinteyyo’’ti vacanato. Tasmā taṃ tesaṃ matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavasena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese. Tathā hi mukhaghosādīhi paccayehi aññasmiṃ dese ādāsapabbatappadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṃ paccayuppannaṃ nibbattamānaṃ dissati, tasmā na sabbaṃ sabbattha upanetabbanti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paṭibimbassa udāharaṇabhāvasādhanādiko antarābhavakathāvicāro kathāvatthupakaraṇassa (kathā. 505; kathā. aṭṭha. 505) ṭīkāyaṃ gahetabbo.

Apare pana **‘‘idhā**ti kāmabhavo, **hura**nti arūpabhavo, **ubhayamantarenā**ti rūpabhavo vutto’’ti. Aññe **‘‘idhā**ti ajjhattikāyatanāni, **hura**nti bāhirāyatanāni, **ubhayamantarenā**ti cittacetasikā’’ti. **‘‘Idhā**ti vā paccayadhammā, **hura**nti paccayuppannadhammā, **ubhayamantarenā**ti paṇṇattidhammā vuttā’’ti vadanti. Taṃ sabbaṃ aṭṭhakathāsu natthi. Evaṃ tāva ‘‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī’’tiādinā diṭṭhādivasena catudhā tebhūmakadhammā saṅgahetabbā. Tattha subhasukhaniccaattaggāhaparivajjanamukhena asubhadukkhāniccānattānupassanā dassitāti heṭṭhimāhi visuddhīhi saddhiṃ saṅkhepeneva vipassanā kathitā. ‘‘Tato tvaṃ, bāhiya, na tenā’’ti iminā rāgādīnaṃ samucchedassa adhippetattā maggo. ‘‘Tato tvaṃ, bāhiya, na tatthā’’ti iminā phalaṃ. ‘‘Nevidhā’’tiādinā anupādisesā parinibbānadhātu kathitāti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho bāhiyassa…pe… āsavehi cittaṃ vimuccī’’**ti.

Imāya saṃkhittapadāya desanāya **tāvadevā**ti tasmiṃyeva khaṇe, na kālantare. **Anupādāyā**ti aggahetvā. **Āsavehī**ti ābhavaggaṃ āgotrabhuṃ savanato pavattanato cirapārivāsiyaṭṭhena madirādiāsavasadisatāya ca ‘‘āsavā’’ti laddhanāmehi kāmarāgādīhi. **Vimuccī**ti samucchedavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimucci nissajji. So hi satthu dhammaṃ suṇanto eva sīlāni sodhetvā yathāladdhaṃ cittasamādhiṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā khippābhiññatāya tāvadeva sabbāsave khepetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So saṃsārasotaṃ chinditvā katavaṭṭapariyanto antimadehadharo hutvā ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇāsu pavattāsu dhammatāya codiyamāno bhagavantaṃ pabbajjaṃ yāci. ‘‘Paripuṇṇaṃ te pattacīvara’’nti puṭṭho ‘‘na paripuṇṇa’’nti āha. Atha naṃ satthā ‘‘tena hi pattacīvaraṃ pariyesā’’ti vatvā pakkāmi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho bhagavā…pe… pakkāmī’’**ti.

So kira kassapadasabalassa sāsane vīsavassasahassāni samaṇadhammaṃ karonto ‘‘bhikkhunā nāma attanā paccaye labhitvā yathādānaṃ karontena attanāva paribhuñjituṃ vaṭṭatī''ti ekassa bhikkhussapi pattena vā cīvarena vā saṅgahaṃ nākāsi, tenassa ehibhikkhuupasampadāya upanissayo nāhosi. Keci panāhu – ''so kira buddhasuññe loke coro hutvā dhanukalāpaṃ sannayhitvā araññe corikaṃ karonto ekaṃ paccekabuddhaṃ disvā pattacīvaralobhena taṃ usunā vijjhitvā pattacīvaraṃ gaṇhi, tenassa iddhimayapattacīvaraṃ na uppajjissatīti, satthā taṃ ñatvā ehibhikkhubhāvena pabbajjaṃ na adāsī''ti. Tampi pattacīvarapariyesanaṃ caramānaṃ ekā dhenu vegena āpatantī paharitvā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''atha kho acirapakkantassa bhagavato bāhiyaṃ dārucīriyaṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesī''**ti.

Tattha **acirapakkantassā**ti na ciraṃ pakkantassa bhagavato. **Gāvī taruṇavacchā**ti ekā yakkhinī taruṇavacchadhenurūpā. **Adhipatitvā**ti abhibhavitvā madditvā. **Jīvitā voropesī**ti purimasmiṃ attabhāve laddhāghātatāya diṭṭhamatteneva vericittaṃ uppādetvā siṅgena paharitvā jīvitā voropesi.

Satthā piṇḍāya caritvā katabhattakicco sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ nagarato nikkhamanto bāhiyassa sarīraṃ saṅkāraṭṭhāne patitaṃ disvā bhikkhū āṇāpesi – ''bhikkhave, ekasmiṃ gharadvāre ṭhatvā mañcakaṃ āharāpetvā idaṃ sarīraṃ nagarato nīharitvā jhāpetvā thūpaṃ karothā''ti, bhikkhū tathā akaṃsu. Katvā ca pana vihāraṃ gantvā satthāraṃ upasaṅkamitvā attanā katakiccaṃ ārocetvā tassa abhisamparāyaṃ pucchiṃsu. Atha nesaṃ bhagavā tassa parinibbutabhāvaṃ ācikkhi. Bhikkhū ''tumhe, bhante, 'bāhiyo dārucīriyo arahattaṃ patto'ti vadatha, kadā so arahattaṃ patto''ti pucchiṃsu. ''Mama dhammaṃ sutakāle''ti ca vutte ''kadā panassa tumhehi dhammo kathito''ti? ''Piṇḍāya carantena ajjeva antaravīthiyaṃ ṭhatvā''ti. ''Appamattako so, bhante, tumhehi antaravīthiyaṃ ṭhatvā kathitadhammo, kathaṃ so tāvatakena visesaṃ nibbattesī''ti? ''Kiṃ, bhikkhave, mama dhammaṃ 'appaṃ vā bahuṃ vā'ti pamiṇatha, anekāni gāthāsahassānipi anatthasaṃhitāni na seyyo, atthanissitaṃ pana ekampi gāthāpadaṃ seyyo''ti dassento –

> ''Sahassamapi ce gāthā, anatthapadasañhitā;
> Ekaṃ gāthāpadaṃ seyyo, yaṃ sutvā upasammatī''ti. (dha. pa. 101) –

Dhammapade imaṃ gāthaṃ vatvā ''na kevalaṃ so parinibbānamattena, atha kho mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ aggabhāvenapi pūjāraho''ti dassento ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ khippābhiññānaṃ, yadidaṃ bāhiyo dārucīriyo''ti (a. ni. 1.216) taṃ āyasmantaṃ etadagge ṭhapesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **''atha kho bhagavā sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā…pe… parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo''**ti.

Tattha **pacchābhatta**nti bhattakiccato pacchā. **Piṇḍapātapaṭikkanto**ti piṇḍapātapariyesanato paṭinivatto. Padadvayenāpi katabhattakiccoti vuttaṃ hoti. **Nīharitvā**ti nagarato bahi netvā. **Jhāpethā**ti dahatha. **Thūpañcassa karothā**ti assa bāhiyassa sarīradhātuyo gahetvā cetiyañca karotha. Tattha kāraṇamāha – **''sabrahmacārī vo, bhikkhave, kālakato''**ti. Tassattho – yaṃ tumhe seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ adhisīlādipaṭipattidhammaṃ sandiṭṭhaṃ caratha, taṃ so tumhehi samānaṃ brahmaṃ acarīti sabrahmacārī maraṇakālassa pattiyāva kālakato, tasmā taṃ mañcakena nīharitvā jhāpetha, thūpañcassa karothāti.

Tassa kā gatīti pañcasu gatīsu tassa katamā gati upapatti bhavabhūtā, **gatī**ti nipphatti, ariyo puthujjano vāti kā niṭṭhāti attho. **Abhisamparāyo**ti pecca bhavuppatti bhavanirodho vā. Kiñcāpi tassa thūpakaraṇāṇattiyāva parinibbutabhāvo atthato pakāsito hoti, ye pana bhikkhū tattakena na jāniṃsu, te ''tassa kā gatī''ti pucchiṃsu. Pākaṭataraṃ vā kārāpetukāmā tathā bhagavantaṃ pucchiṃsu.

Paṇḍitoti aggamaggapaññāya adhigatattā paṇḍena ito gato pavattoti paṇḍito. **Paccapādī**ti paṭipajji. **Dhammassā**ti lokuttaradhammassa. **Anudhamma**nti sīlavisuddhiādipaṭipadādhammaṃ. Atha vā **dhammassā**ti nibbānadhammassa. **Anudhamma**nti ariyamaggaphaladhammaṃ. **Na ca maṃ dhammādhikaraṇa**nti dhammadesanāhetu na ca maṃ vihesesi yathānusiṭṭhaṃ paṭipannattā. Yo hi satthu santike dhammaṃ sutvā kammaṭṭhānaṃ vā gahetvā yathānusiṭṭhaṃ na paṭipajjati, so satthāraṃ viheseti nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ''vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme''ti (mahāva. 9; ma. ni. 1.283; 2.339). Atha vā **na ca maṃ dhammādhikaraṇa**nti na ca imaṃ dhammādhikaraṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – vaṭṭadukkhato niyyānahetubhūtaṃ imaṃ mama sāsanadhammaṃ suppaṭipannattā na viheseti. Duppaṭipanno hi sāsanaṃ bhindanto satthu dhammasarīre pahāraṃ deti nāma. Ayaṃ pana sammāpaṭipattiṃ matthakaṃ pāpetvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Tena vuttaṃ – **''parinibbuto, bhikkhave, bāhiyo dārucīriyo''**ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ therassa bāhiyassa anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutabhāvaṃ, tathā parinibbutānañca khīṇāsavānaṃ gatiyā pacurajanehi dubbiññeyyabhāvaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ appatiṭṭhitaparinibbānānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yatthā**ti yasmiṃ nibbāne āpo ca na gādhati, pathavī ca tejo ca vāyo ca na gādhati, na patiṭṭhāti. Kasmā? Nibbānassa asaṅkhatasabhāvattā. Na hi tattha saṅkhatadhammānaṃ lesopi sambhavati. **Sukkā**ti sukkavaṇṇatāya sukkāti laddhanāmā gahanakkhattatārakā. **Na jotantī**ti na bhāsanti. **Ādicco nappakāsatī**ti tīsu dīpesu ekasmiṃ khaṇe ālokapharaṇasamattho ādiccopi ābhāvasena na dibbati. **Na tattha candimā bhātī**ti satipi bhāsurabhāve kantasītalakiraṇo candopi tasmiṃ nibbāne abhāvato eva attano juṇhāvibhāsanena na virocati. Yadi tattha candimasūriyādayo natthi, lokantaro viya niccandhakārameva taṃ bhaveyyāti āsaṅkaṃ sandhāyāha **''tamo tattha na vijjatī''**ti. Sati hi rūpābhāve tamo nāma na siyā.

Yadā ca attanā vedi, muni monena brāhmaṇoti catusaccamunanato monanti laddhanāmena maggañāṇena kāyamoneyyādīhi ca samannāgatattā ''munī''ti laddhanāmo ariyasāvakabrāhmaṇo teneva monasaṅkhātena paṭivedhañāṇena yadā yasmiṃ kāle aggamaggakkhaṇe attanā sayameva anussavādike pahāya attapaccakkhaṃ katvā nibbānaṃ vedi paṭivijjhi. ''Avedī''tipi pāṭho, aññāsīti attho. **Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā pamuccatī**ti **athā**ti tassa nibbānassa jānanato pacchā. **Rūpā**ti rūpadhammā, tena pañcavokārabhavo ekavokārabhavo ca gahito hoti. **Arūpā**ti arūpadhammā, tena rūpenāmissīkato arūpabhavo gahito hoti. So ''catuvokārabhavo''tipi vuccati. **Sukhadukkhā**ti sabbattha uppajjanakasukhadukkhatopi vaṭṭato. Atha vā **rūpā**ti rūpalokapaṭisandhito. **Arūpā**ti arūpalokapaṭisandhito. **Sukhadukkhā**ti kāmāvacarapaṭisandhito. Kāmabhavo hi byāmissasukhadukkho. Evametasmā sakalatopi vaṭṭato accantameva muccatīti gāthādvayenapi bhagavā ''mayhaṃ puttassa bāhiyassa evarūpā nibbānagatī''ti dasseti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca bodhivaggavaṇṇanā.

2. Mucalindavaggo

1. Mucalindasuttavaṇṇanā

11. Mucalindavaggassa paṭhame **mucalindamūle**ti ettha mucalindo vuccati nīparukkho. So ''niculo''tipi vuccati, tassa samīpe. Keci pana ''mucaloti tassa rukkhassa nāmaṃ, taṃ vanajeṭṭhakatāya pana mucalindoti vutta''nti vadanti. **Mahā akālamegho**ti asampatte vassakāle uppannamahāmegho. So hi gimhānaṃ pacchime māse sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūrento udapādi. **Sattāhavaddalikā**ti tasmiṃ uppanne sattāhaṃ avicchinnavuṭṭhikā ahosi. **Sītavātaduddinī**ti sā ca sattāhavaddalikā udakaphusitasammissena sītavātena samantato paribbhamantena dusitadivasattā duddinī nāma ahosi. **Mucalindo nāma nāgarājā**ti tasseva mucalindarukkhassa samīpe pokkharaṇiyā heṭṭhā nāgabhavanaṃ atthi, tattha nibbatto mahānubhāvo nāgarājā. **Sakabhavanā**ti attano nāgabhavanato. **Sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā**ti sattavāre attano sarīrabhogehi bhagavato kāyaṃ parivāretvā. **Uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ vihaccā**ti bhagavato muddhappadesassa upari attano mahantaṃ phaṇaṃ pasāretvā. ''Phaṇaṃ karitvā''tipi pāṭho, so evattho.

Tassa kira nāgarājassa etadahosi ''bhagavā ca mayhaṃ bhavanasamīpe rukkhamūle nisinno, ayañca sattāhavaddalikā vattati, vāsāgāramassa laddhuṃ vaṭṭatī''ti. So sattaratanamayaṃ pāsādaṃ nimminituṃ sakkontopi ''evaṃ kate kāyasāro gahito na bhavissati, dasabalassa kāyaveyyāvaccaṃ karissāmī''ti mahantaṃ attabhāvaṃ katvā satthāraṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ katvā dhāresi.

‘‘Parikkhepabbhantaraṃ lohapāsāde bhaṇḍāgāragabbhappamāṇaṃ ahosī’’ti khandhakaṭṭhakathāyaṃ (mahāva. aṭṭha. 5) vuttaṃ. Majjhimaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘heṭṭhālohapāsādappamāṇa’’nti (ma. ni. aṭṭha. 1.284). ‘‘Icchiticchitena iriyāpathena satthā viharissatī’’ti kira nāgarājassa ajjhāsayo. Bhagavā pana yathānisinnova sattāhaṃ vītināmesi. Tañca ṭhānaṃ supihitavātapānaṃ suphusitaaggaḷadvāraṃ kūṭāgāraṃ viya ahosi. **Mā bhagavantaṃ sīta**ntiādi tassa tathā karitvā ṭhānakāraṇaparidīpanaṃ. So hi ‘‘mā bhagavantaṃ sītaṃ bādhayittha, mā uṇhaṃ, mā ḍaṃsādisamphasso bādhayitthā’’ti tathā karitvā aṭṭhāsi.

Tattha kiñcāpi sattāhavaddalikāya uṇhameva natthi, sace pana antarantarā megho vigaccheyya, uṇhaṃ bhaveyya, tampi mā bādhayitthāti evaṃ tassa cintetuṃ yuttaṃ. Keci panettha vadanti ‘‘uṇhaggahaṇaṃ bhogaparikkhepassa vipulabhāvakaraṇe kāraṇakittanaṃ. Khuddake hi tasmiṃ bhagavantaṃ nāgassa sarīrasambhūtā usmā bādheyya, vipulabhāvakaraṇena pana tādisaṃ ‘mā uṇhaṃ bādhayitthā’ti tathā karitvā aṭṭhāsī’’ti.

Viddhanti ubbiddhaṃ, meghavigamena dūrībhūtanti attho. **Vigatavalāhaka**nti apagatameghaṃ. **Deva**nti ākāsaṃ. **Viditvā**ti ‘‘idāni vigatavalāhako ākāso, natthi bhagavato sītādiupaddavo’’ti ñatvā. **Viniveṭhetvā**ti apanetvā. **Sakavaṇṇa**nti attano nāgarūpaṃ. **Paṭisaṃharitvā**ti antaradhāpetvā. **Māṇavakavaṇṇa**nti kumārakarūpaṃ.

Etamatthanti vivekasukhappaṭisaṃvedino yattha katthaci sukhameva hotīti etamatthaṃ sabbākārena jānitvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ vivekasukhānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukho viveko**ti nibbānasaṅkhāto upadhiviveko sukho. **Tuṭṭhassā**ti catumaggañāṇasantosena tuṭṭhassa. **Sutadhammassā**ti pakāsitadhammassa vissutadhammassa. **Passato**ti taṃ vivekaṃ, yaṃ vā kiñci passitabbaṃ nāma, taṃ sabbaṃ attano vīriyabalādhigatena ñāṇacakkhunā passantassa. **Abyāpajja**nti akuppanabhāvo, etena mettāpubbabhāgo dassito. **Pāṇabhūtesu saṃyamo**ti sattesu ca saṃyamo avihiṃsanabhāvo sukhoti attho. Etena karuṇāpubbabhāgo dassito.

Sukhā virāgatā loketi vigatarāgatāpi loke sukhā. Kīdisī? **Kāmānaṃ samatikkamo**ti, yā kāmānaṃ samatikkamoti vuccati, sā vigatarāgatāpi sukhāti attho, etena anāgāmimaggo kathito. **Asmimānassa yo vinayo**ti iminā pana arahattaṃ kathitaṃ. Arahattañhi asmimānassa paṭippassaddhivinayoti vuccati, ito parañca sukhaṃ nāma natthi, tenāha **‘‘etaṃ ve paramaṃ sukha’’**nti. Evaṃ arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sambahulāna**nti vinayapariyāyena tayo janā ‘‘sambahulā’’ti vuccanti, tato paraṃ saṅgho. Suttantapariyāyena pana tayo tayo eva, tato uddhaṃ sambahulā. Tasmā idhāpi suttantapariyāyena sambahulāti veditabbā. **Upaṭṭhānasālāya**nti dhammasabhāmaṇḍape. Sā hi dhammaṃ desetuṃ āgatassa tathāgatassa bhikkhūnaṃ upaṭṭhānakaraṇaṭṭhānanti ‘‘upaṭṭhānasālā’’ti vuccati. Atha vā yattha bhikkhū vinayaṃ vinicchinanti, dhammaṃ kathenti, sākacchaṃ samāpajjanti, sannipatanavasena pakatiyā upatiṭṭhanti, sā sālāpi maṇḍapopi ‘‘upaṭṭhānasālā’’tveva vuccati. Tatthāpi hi buddhāsanaṃ niccaṃ paññattameva hoti. Idañhi buddhānaṃ dharamānakāle bhikkhūnaṃ cārittaṃ. **Sannisinnāna**nti nisajjanavasena saṅgamma nisinnānaṃ. **Sannipatitāna**nti tato tato āgantvā sannipatanavasena sannipatitānaṃ. Atha vā buddhāsanaṃ purato katvā satthu sammukhe viya ādaruppattiyā sakkaccaṃ nisīdanavasena sannisinnānaṃ, samānajjhāsayattā aññamaññasmiṃ ajjhāsayena suṭṭhu sammā ca nipatanavasena sannipatitānaṃ. **Aya**nti idāni vuccamānaṃ niddisati. **Antarākathā**ti kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā kathā, atha vā majjhanhike laddhassa sugatovādassa, sāyaṃ labhitabbassa dhammassavanassa ca antarā pavattattā antarākathā, samaṇasamācārasseva vā antarā pavattā aññā ekā kathāti antarākathā. **Udapādī**ti uppannā.

Imesaṃ dvinnaṃ rājūnanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Mahaddhanataro vā**tiādīsu pathaviyaṃ nikhaṇitvā ṭhapitaṃ sattaratananicayasaṅkhātaṃ mahantaṃ dhanaṃ etassāti mahaddhano, dvīsu ayaṃ atisayena mahaddhanoti **mahaddhanataro**. Vāsaddo vikappattho. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – niccaparibbayavasena mahanto bhogo etassāti **mahābhogo**. Devasikaṃ pavisanaāyabhūto mahanto koso etassāti **mahākoso**. Apare pana ‘‘devasikaṃ pavisanaāyabhūtaṃ maṇisārapheggugumbādibhedabhinnaṃ pariggahavatthu dhanaṃ, tadeva sāragabbhādīsu nihitaṃ koso’’ti vadanti. Vajiro, mahānīlo, indanīlo, marakato, veḷuriyo, padumarāgo, phussarāgo, kakketano, pulāko, vimalo, lohitaṅko, phaliko, pavāḷo, jotiraso, gomuttako, gomedako, sogandhiko, muttā, saṅkho, añjanamūlo, rājapaṭṭo, amataṃsako, piyako, brāhmaṇī cāti catubbīsati **maṇi** nāma. Satta lohāni kahāpaṇo ca **sāro** nāma. Sayanacchādanapāvuraṇagajadantasilādīni **pheggu** nāma. Candanāgarukuṅkumatagarakappūrādi **gumbā** nāma. Tattha purimena ādisaddena sālivīhiādimuggamāsādipubbaṇṇāparaṇṇabhedaṃ dhaññavikatiṃ ādiṃ katvā yaṃ sattānaṃ upabhogaparibhogabhūtaṃ vatthu, taṃ sabbaṃ saṅgayhati. Mahantaṃ vijitaṃ raṭṭhaṃ etassāti **mahāvijito**. Mahanto hatthiassādivāhano etassāti **mahāvāhano**. Mahantaṃ senābalañceva thāmabalañca etassāti **mahabbalo**. Icchitanibbattisaṅkhātā puññakammanipphannā mahatī iddhi etassāti **mahiddhiko**. Tejasaṅkhāto ussāhamantapabhusattisaṅkhāto vā mahanto ānubhāvo etassāti **mahānubhāvo**.

Ettha ca paṭhamena āyasampadā, dutiyena vittūpakaraṇasampadā, tatiyena vibhavasampadā, catutthena janapadasampadā, pañcamena yānasampadā, chaṭṭhena parivārasampadāya saddhiṃ attasampadā, sattamena puññakammasampadā, aṭṭhamena pabhāvasampadā tesaṃ rājūnaṃ pakāsitā hoti. Tena yā sā sāmisampatti, amaccasampatti, senāsampatti, raṭṭhasampatti, vibhavasampatti, mittasampatti, duggasampattīti satta pakatisampadā rājūnaṃ icchitabbā. Tā sabbā yathārahaṃ paridīpitāti veditabbā.

Dānādīhi catūhi saṅgahavatthūhi parisaṃ rañjetīti **rājā**. Magadhānaṃ issaroti **māgadho**. Mahatiyā senāya samannāgatattā seniyagottattā vā **seniyo**. Bimbi vuccati suvaṇṇaṃ, tasmā sārabimbivaṇṇatāya **bimbisāro**. Keci pana ‘‘nāmamevetaṃ tassa rañño’’ti vadanti. Paccāmittaṃ parasenaṃ jinātīti **pasenadi**. Kosalaraṭṭhassa adhipatīti **kosalo**. **Ayañcarahī**ti ettha **carahī**ti nipātamattaṃ. **Vippakatā**ti apariyositā. Ayaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ antarākathā aniṭṭhitāti attho.

Sāyanhasamayanti sāyanhe ekaṃ samayaṃ. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti tato tato rūpādiārammaṇato cittassa paṭisaṃharaṇato paṭisallānasaṅkhātāya phalasamāpattito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhito. Bhagavā hi pubbaṇhasamayaṃ bhikkhusaṅghaparivuto sāvatthiṃ pavisitvā bhikkhūnaṃ sulabhapiṇḍapātaṃ katvā katabhattakicco bhikkhūhi saddhiṃ sāvatthito nikkhamitvā vihāraṃ pavisitvā gandhakuṭippamukhe ṭhatvā vattaṃ dassetvā ṭhitānaṃ bhikkhūnaṃ yathāsamuṭṭhitaṃ sugatovādaṃ datvā tesu araññarukkhamūlādidivāṭṭhānaṃ uddissa gatesu gandhakuṭiṃ pavisitvā phalasamāpattisukhena divasabhāgaṃ vītināmetvā yathākālaparicchede samāpattito vuṭṭhāya, ‘‘mayhaṃ upagamanaṃ āgamayamānā catasso parisā sakalavihāraṃ paripūrentiyo nisinnā, idāni me dhammadesanatthaṃ dhammasabhāmaṇḍalaṃ upagantuṃ kālo’’ti āsanato vuṭṭhāya, kesarasīho viya kañcanaguhāya surabhigandhakuṭito nikkhamitvā yūthaṃ upasaṅkamanto mattavaravāraṇo viya akāyacāpallena cāruvikkantagamano asītianubyañjanappaṭimaṇḍitabāttiṃsamahāpurisalakkhaṇasamujjalāya byāmappabhāya parikkhepavilāsasampannāya pabhassaraketumālālaṅkatāya nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarānaṃ vasena chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjentiyā acinteyyānubhāvāya anupamāya buddhalīlāya samannāgatāya rūpakāyasampattiyā sakalavihāraṃ ekālokaṃ kurumāno upaṭṭhānasālaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho bhagavā…pe… tenupasaṅkamī’’**ti.

Evaṃ upasaṅkamitvā vattaṃ dassetvā nisinne te bhikkhū tuṇhībhūte disvā ‘‘mayi akathente ime bhikkhū buddhagāravena kappampi na kathessantī’’ti kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ **‘‘kāya nuttha, bhikkhave’’**tiādimāha. Tattha **kāya nutthā**ti katamāya nu bhavatha. ‘‘Kāya notthā’’tipi pāḷi, so evattho, ‘‘kāya nvetthā’’tipi paṭhanti, tassa katamāya nu etthāti attho. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, katamāya nāma kathāya idha sannisinnā bhavatha, katamā ca tumhākaṃ kathā mamāgamanapaccayā aniṭṭhitā, taṃ niṭṭhāpessāmīti evaṃ sabbaññupavāraṇāya pavāresi.

Na khvetanti na kho etaṃ, ayameva vā pāṭho. ‘‘Na khota’’ntipi paṭhanti, na kho etaṃ icceva padavibhāgo. **Kulaputtānan**ti jātiācārakulaputtānaṃ. **Saddhā**ti saddhāya, kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca. **Agārasmā**ti gharato, gahaṭṭhabhāvāti attho. **Anagāriya**nti pabbajjaṃ. **Pabbajitāna**nti upagatānaṃ. **Ya**nti kiriyāparāmasanaṃ. Tatthāyaṃ padayojanā – ‘‘bhikkhave, tumhe neva rājābhinītā na corābhinītā na iṇaṭṭā na jīvitapakatā pabbajitā, atha kho saddhāya agārato nikkhamitvā mama sāsane pabbajitā, tumhe etarahi evarūpiṃ rājappaṭisaṃyuttaṃ tiracchānakathaṃ katheyyātha, yaṃ evarūpāya kathāya kathanaṃ, etaṃ tumhākaṃ na kho patirūpaṃ na yuttamevā’’ti.

Evaṃ sannipatitānaṃ pabbajitānaṃ appatirūpaṃ paṭikkhipitvā idāni nesaṃ patirūpaṃ paṭipattiṃ anujānanto **‘‘sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī vā kathā ariyo vā tuṇhībhāvo’’**ti āha. Tattha **vo**ti tumhākaṃ. Karaṇīyanti hi padaṃ apekkhitvā kattari sāmivacanametaṃ, tasmā tumhehīti attho. **Dvayaṃ karaṇīya**nti dve kātabbā. **Dhammī kathā**ti catusaccadhammato anapetā kathā, pavattinivattiparidīpinī dhammadesanāti attho. Dasakathāvatthusaṅkhātāpi hi dhammakathā tadekadesā evāti. **Ariyo**ti ekantahitāvahattā ariyo, visuddho uttamoti vā ariyo. **Tuṇhībhāvo**ti samathavipassanābhāvanābhūtaṃ akathanaṃ. Keci pana ‘‘vacīsaṅkhārapaṭipakkhabhāvato dutiyajjhānaṃ ariyo tuṇhībhāvo’’ti vadanti. Apare ‘‘catutthajjhānaṃ ariyo tuṇhībhāvo’’ti vadanti. Ayaṃ panettha attho – ‘‘bhikkhave, cittavivekassa paribrūhanatthaṃ vivekaṭṭhakāyā suññāgāre viharantā sace kadāci sannipatatha, evaṃ sannipatitehi tumhehi ‘assutaṃ sāveti sutaṃ vā pariyodapetī’ti vuttanayena aññamaññassūpakārāya khandhādīnaṃ aniccatādipaṭisaṃyuttā dhammakathā vā pavattetabbā, aññamaññaṃ abyābādhanatthaṃ jhānasamāpattiyā vā viharitabba’’nti.

Tattha purimena karaṇīyavacanena anotiṇṇānaṃ sāsane otaraṇūpāyaṃ dasseti, pacchimena otiṇṇānaṃ saṃsārato nissaraṇūpāyaṃ. Purimena vā āgamaveyyattiye niyojeti, pacchimena adhigamaveyyattiye. Atha vā purimena sammādiṭṭhiyā paṭhamaṃ uppattihetuṃ dīpeti, dutiyena dutiyaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Dveme, bhikkhave, hetū dve paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso, paccattañca yoniso manasikāro’’ti (a. ni. 2.127).

Purimena vā lokiyasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇaṃ vibhāveti, pacchimena lokuttarasammādiṭṭhiyā mūlakāraṇanti evamādinā ettha yojanā veditabbā.

Etamatthaṃ viditvāti tehi bhikkhūhi kittitakāmasampattito jhānādisampatti santatarā ceva paṇītatarā cāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ ariyavihārasukhānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yañca kāmasukhaṃ loke**ti lokasaddo ‘‘khandhaloko āyatanaloko dhātuloko’’tiādīsu (mahāni. 3, 7; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 2) saṅkhāresu āgato.

> ‘‘Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
> Disā bhanti virocanā;
> Tāva sahassadhā loko,
> Ettha te vattatī vaso’’ti. –

Ādīsu (ma. ni. 1.503) okāse āgato. ‘‘Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā lokaṃ volokento’’tiādīsu (mahāva. 9; ma. ni. 1.283) sattesu. Idha pana sattaloke okāsaloke ca veditabbo. Tasmā avīcito paṭṭhāya upari brahmalokato heṭṭhā etasmiṃ loke yaṃ vatthukāme paṭicca kilesakāmavasena uppajjanato kāmasahagataṃ sukhaṃ. **Yañcidaṃ diviyaṃ sukha**nti yañca idaṃ divi bhavaṃ dibbavihāravasena ca laddhabbaṃ brahmānaṃ manussānañca rūpasamāpattisukhaṃ. **Taṇhakkhayasukhassā**ti yaṃ āgamma taṇhā khīyati, taṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā taṇhāya ca paṭipassambhanavasena pavattaphalasamāpattisukhaṃ taṇhakkhayasukhaṃ nāma, tassa taṇhakkhayasukhassa. **Ete**ti liṅgavipallāsena niddeso, etāni sukhānīti attho. Keci ubhayampi sukhasāmaññena gahetvā **‘‘eta’’**nti paṭhanti, tesaṃ ‘‘kalaṃ nāgghatī’’ti pāṭhena bhavitabbaṃ.

Soḷasinti soḷasannaṃ pūraṇiṃ. Ayañhettha saṅkhepattho – cakkavattisukhaṃ ādiṃ katvā sabbasmiṃ manussaloke manussasukhaṃ, nāgasupaṇṇādiloke nāgādīhi anubhavitabbaṃ sukhaṃ, cātumahārājikādidevaloke chabbidhaṃ kāmasukhanti yaṃ ekādasavidhe kāmaloke uppajjantaṃ kāmasukhaṃ, yañca idaṃ rūpārūpadevesu dibbavihārabhūtesu rūpārūpajjhānesu ca uppannattā ‘‘diviya’’nti laddhanāmaṃ lokiyajjhānasukhaṃ, sakalampi tadubhayaṃ taṇhakkhayasukhasaṅkhātaṃ phalasamāpattisukhaṃ soḷasa bhāge katvā tato ekabhāgaṃ soḷasabhāgaguṇe laddhaṃ ekabhāgasaṅkhātaṃ kalaṃ na agghatīti.

Ayañca atthavaṇṇanā phalasamāpattisāmaññena vuttā. Pāḷiyaṃ avisesena taṇhakkhayassa āgatattā paṭhamaphalasamāpattisukhassāpi kalaṃ lokiyaṃ na agghati eva. Tathā hi vuttaṃ –

‘‘Pathabyā ekarajjena, saggassa gamanena vā;
Sabbalokādhipaccena, sotāpattiphalaṃ vara’’nti. (dha. pa. 178);

Sotāpattisaṃyuttepi vuttaṃ –

‘‘Kiñcāpi, bhikkhave, rājā cakkavattī catunnaṃ dīpānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāretvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ, so tattha nandane vane accharāsaṅghaparivuto dibbehi ca pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, so catūhi dhammehi asamannāgato. Atha kho so aparimuttova nirayā, aparimutto tiracchānayoniyā, aparimutto pettivisayā, aparimutto apāyaduggativinipātā. Kiñcāpi, bhikkhave, ariyasāvako piṇḍiyālopena yāpeti, nantakāni ca dhāreti, so catūhi dhammehi samannāgato, atha kho so parimutto nirayā, parimutto tiracchānayoniyā, parimutto pettivisayā, parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti ‘itipi so bhagavā arahaṃ…pe... buddho bhagavā’ti. Dhamme aveccappasādena…pe… viññūhī’ti. Saṅghe aveccappasādena…pe… puññakkhettaṃ lokassā’ti. Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi catūhi dhammehi samannāgato hoti. Yo ca, bhikkhave, catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho, yo catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābho, catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābhassa kalaṃ nāgghati soḷasi’’nti (saṃ. ni. 5.997).

Evaṃ bhagavā sabbattha lokiyasukhaṃ sauttaraṃ sātisayaṃ, lokuttarasukhameva anuttaranti atisayanti bhājesīti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **kumārakā**ti dārakā. **Antarā ca sāvatthiṃ antarā ca jetavana**nti antarāsaddo ‘‘tadantaraṃ ko jāneyya, aññatra tathāgatā’’ti (a. ni. 6.44; 10.75), ‘‘janā saṅgamma mantenti, mañca tvañca kimantara’’ntiādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe āgato. ‘‘Addasā maṃ, bhante, aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovantī’’tiādīsu (ma. ni. 2.149) khaṇe. ‘‘Yassantarato na santi kopā’’tiādīsu (udā. 20) citte. ‘‘Antarā vosānamāpādī’’tiādīsu vemajjhe. ‘‘Apicāyaṃ, bhikkhave, tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī’’tiādīsu (pārā. 231) vivare. Svāyamidhāpi vivare veditabbo. Tasmā sāvatthiyā ca jetavanassa ca vivareti, evamettha attho veditabbo. Antarāsaddayogato cettha upayogavacanaṃ ‘‘antarā ca sāvatthiṃ antarā ca jetavana’’nti. Īdisesu ṭhānesu akkharacintakā ‘‘antarā gāmañca nadiñca gacchatī’’ti ekameva antarāsaddaṃ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Idha pana yojetvā vutto.

Ahiṃ daṇḍena hanantiti bilato nikkhamitvā gocarāya gacchantaṃ kaṇhasappaṃ chātajjhattaṃ anubandhitvā yaṭṭhīhi pothenti. Tena ca samayena bhagavā sāvatthiṃ piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahiṃ daṇḍena hanante disvā ‘‘kasmā kumārakā imaṃ ahiṃ daṇḍena hanathā’’ti pucchitvā ‘‘ḍaṃsanabhayena, bhante’’ti ca vutte ‘‘ime attano sukhaṃ karissāmāti imaṃ paharantā nibbattaṭṭhāne dukkhaṃ anubhavissanti, aho avijjāya nikatikosalla''nti dhammasaṃvegaṃ uppādesi. Teneva ca dhammasaṃvegena udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ **''atha kho bhagavā''**tiādi.

Tattha **etamatthaṃ viditvā**ti ''ime dārakā attasukhāya paradukkhaṃ karontā sayaṃ parattha sukhaṃ na labhissantī''ti etamatthaṃ jānitvāti evameke vaṇṇenti. Aññesaṃ duppaṭipannānaṃ sukhapariyesanaṃ āyatiṃ dukkhāya saṃvattati, suppaṭipannānaṃ ekantena sukhāya saṃvattati. Tasmā ''paravihesāvinimuttā accantameva sukhabhāgino vata mayhaṃ ovādappaṭikarā''ti somanassavasenevetampi satthā udānaṃ udānesīti vadanti. Apare pana bhaṇanti ''evaṃ tehi kumārakehi pavattitaṃ paraviheṭhanaṃ sabbākārena ādīnavato viditvā paravihesāya parānukampāya ca yathākkamaṃ ādīnavānisaṃsavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesī''ti.

Tattha **sukhakāmānī**ti ekanteneva attano sukhassa icchanato sukhānugiddhāni. **Bhūtānī**ti pāṇino. **Yo daṇḍena vihiṃsatī**ti ettha **daṇḍenā**ti desanāmattaṃ, daṇḍena vā leḍḍusatthapāṇippahārādīhi vāti attho. Atha vā **daṇḍenā**ti daṇḍanena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo sukhakāmāni sabbabhūtāni jātiādinā ghaṭṭanavasena vacīdaṇḍena vā pāṇimuggarasatthādīhi pothanatāḷanacchedanādivasena sarīradaṇḍena vā sataṃ vā sahassaṃ vā ṭhāpanavasena dhanadaṇḍena vāti imesu daṇḍesu yena kenaci daṇḍena vihiṃsati viheṭheti dukkhaṃ pāpeti, **attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukha**nti so puggalo attano sukhaṃ esanto gavesanto patthento pecca paraloke manussasukhaṃ dibbasukhaṃ nibbānasukhanti tividhampi sukhaṃ na labhati, aññadatthu tena daṇḍena dukkhameva labhatīti attho.

Pecca so labhate sukhanti yo khantimettānuddayasampanno ''yathāhaṃ sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, evaṃ sabbepī''ti cintetvā sampattaviratiādīsu ṭhito vuttanayena kenaci daṇḍena sabbānipi bhūtāni na hiṃsati na bādhati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukhaṃ, devabhūto dibbasukhaṃ, ubhayaṃ atikkamanto nibbānasukhaṃ labhatīti. Ettha ca tādisassa puggalassa avassaṃbhāvitāya taṃ sukhaṃ paccuppannaṃ viya hotīti dassanatthaṃ ''labhate''ti vuttaṃ. Purimagāthāyapi eseva nayo.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sakkārasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **tena kho pana samayena bhagavā sakkato hotī**ti kappānaṃ satasahassādhikesu catūsu asaṅkhyeyyesu paripūritassa puññasambhāravisesassa phalabhūtena ''ito paraṃ mayhaṃ okāso natthī''ti ussahajātena viya uparūpari vaḍḍhamānena sakkārādinā bhagavā sakkato hoti. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahoghaṃ viya sabbapāramiyo ''ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmā''ti sampiṇḍitā viya bhagavato lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayiṃsu. Tato annapānavatthayānamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā ''kahaṃ buddho, kahaṃ bhagavā, kahaṃ devadevo, kahaṃ narāsabho, kahaṃ purisasīho''ti bhagavantaṃ pariyesanti. Sakaṭasatehi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇepi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇādayo viya. Sabbaṃ taṃ khandhake (mahāva. 282) tesu tesu ca suttesu āgatanayena veditabbaṃ. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassāti. Vuttañhetaṃ –

> ''Yāvatā kho, cunda, etarahi saṅghā vā gaṇā vā loke uppannā, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekasaṅghampi samanupassāmi evaṃ lābhaggayasaggappattaṃ, yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho''ti (dī. ni. 3.176).

Svāyaṃ bhagavato ca bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnaṃ mahānadīnaṃ udakogho viya appameyyo ahosi. Tena vuttaṃ – ''tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti…pe… parikkhārānaṃ, bhikkhusaṅghopi sakkato…pe… parikkhārāna''nti.

Titthiyā pana pubbe akatapuññatāya ca duppaṭipannatāya ca asakkatā agarukatā, buddhuppādena pana visesato vipannasobhā sūriyuggamane khajjopanakā viya nippabhā nittejā hatalābhasakkārā ahesuṃ. Te tādisaṃ bhagavato saṅghassa ca lābhasakkāraṃ asahamānā issāpakatā ‘‘evaṃ ime pharusāhi vācāhi ghaṭṭetvāva palāpessāmā’’ti usūyā visuggāraṃ uggirantā tattha tattha bhikkhū akkosantā paribhāsantā vicariṃsu. Tena vuttaṃ – **‘‘aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti…pe… parikkhārānaṃ. Atha kho te aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā bhikkhusaṅghassa ca gāme ca araññe ca bhikkhū disvā asabbhāhi pharusāhi vācāhi akkosanti paribhāsanti rosenti vihesentī’’**ti.

Tattha **asabbhāhī**ti asabhāyoggāhi sabhāyaṃ sādhujanasamūhe vattuṃ ayuttāhi, duṭṭhullāhīti attho. **Pharusāhī**ti kakkhaḷāhi mammacchedikāhi. **Akkosantī**ti jātiādīhi akkosavatthūhi khuṃsenti. **Paribhāsantī**ti bhaṇḍanavasena bhayaṃ uppādentā tajjenti. **Rosentī**ti yathā parassa roso hoti, evaṃ anuddhaṃsanavasena rosaṃ uppādenti. **Vihesentī**ti viheṭhenti, vividhehi ākārehi aphāsuṃ karonti.

Kathaṃ panete samantapāsādike bhagavati bhikkhusaṅghe ca akkosādīni pavattesunti? Bhagavato uppādato pahīnalābhasakkāratāya upahatacittā pathaviṃ khaṇitvā pakkhalantā viya avaṇe veḷuriyamaṇimhi vaṇaṃ uppādentā viya ca sundarikaṃ nāma paribbājikaṃ saññāpetvā tāya satthu bhikkhūnañca avaṇṇaṃ vuṭṭhāpetvā akkosādīni pavattesuṃ. Taṃ panetaṃ sundarīvatthu parato sundarīsutte (udā. 38) pāḷiyaṃyeva āgamissati, tasmā yamettha vattabbaṃ, taṃ tattheva vaṇṇayissāma.

Bhikkhū bhagavato santikaṃ upasaṅkamitvā taṃ pavattimārocesuṃ. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu…pe… vihesentī’’**ti. Taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ issāpakatānaṃ titthiyānaṃ vippaṭipattiṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ tehi kate vippakāre pasannacittehi ca parehi kate upakāre tādibhāvānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **gāme araññe sukhadukkhaphuṭṭho**ti gāme vā araññe vā yattha katthaci sukhena dukkhena ca phuṭṭho sukhadukkhāni anubhavanto, tesaṃ vā paccayehi samaṅgībhūto. **Nevattato no parato dahethā**ti ‘‘ahaṃ sukhito, ahaṃ dukkhito, mama sukhaṃ, mama dukkhaṃ, parenidaṃ mayhaṃ sukhadukkhaṃ uppādita’’nti ca neva attato na parato taṃ sukhadukkhaṃ ṭhapetha. Kasmā? Na hettha khandhapañcake ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā passitabbayuttakaṃ kiñci atthi, kevalaṃ saṅkhārā eva pana yathāpaccayaṃ uppajjitvā khaṇe khaṇe bhijjantīti. Sukhadukkhaggahaṇañcettha desanāsīsaṃ, sabbassāpi lokadhammassa vasena attho veditabbo. Iti bhagavā ‘‘nāhaṃ kvacani, kassaci kiñcanatasmiṃ, na ca mama kvacani, katthaci kiñcanatatthī’’ti catukoṭikaṃ suññataṃ vibhāvesi.

Idāni tassa attato parato ca adahanassa kāraṇaṃ dasseti **‘‘phusanti phassā upadhiṃ paṭiccā’’**ti. Ete sukhavedanīyā dukkhavedanīyā ca phassā nāma khandhapañcakasaṅkhātaṃ upadhiṃ paṭicca tasmiṃ sati yathāsakaṃ visayaṃ phusanti, tattha pavattantiyeva. Adukkhamasukhā hi vedanā santasabhāvatāya sukhe eva saṅgahaṃ gacchatīti duvidhasamphassavasenevāyaṃ atthavaṇṇanā katā.

Yathā pana te phassā na phusanti, taṃ dassetuṃ **‘‘nirupadhiṃ kena phuseyyuṃ phassā’’**ti vuttaṃ. Sabbaso hi khandhūpadhiyā asati kena kāraṇena te phassā phuseyyuṃ, na taṃ kāraṇaṃ atthi. Yadi hi tumhe akkosādivasena uppajjanasukhadukkhaṃ na icchatha, sabbaso nirupadhibhāveyeva yogaṃ kareyyāthāti anupādisesanibbānadhātuyā gāthaṃ niṭṭhapesi. Evaṃ iminā udānena vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upāsakasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **icchānaṅgalako**ti icchānaṅgalanāmako kosalesu eko brāhmaṇagāmo, taṃnivāsitāya tattha vā jāto bhavoti vā icchānaṅgalako. **Upāsako**ti tīhi saraṇagamanehi bhagavato santike upāsakabhāvassa paveditattā upāsako pañcasikkhāpadiko buddhamāmako, dhammamāmako, saṅghamāmako. **Kenacideva karaṇīyenā**ti uddhārasodhāpanādinā kenacideva kattabbena. **Tīretvā**ti niṭṭhāpetvā. Ayaṃ kira upāsako pubbe abhiṇhaṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā payirupāsati, so katipayaṃ kālaṃ bahukaraṇīyatāya satthu dassanaṃ nābhisambhosi. Tenāha bhagavā – **''cirassaṃ kho tvaṃ, upāsaka, imaṃ pariyāyamakāsi, yadidaṃ idhāgamanāyā''**ti.

Tattha **cirassa**nti cirena. **Pariyāya**nti vāraṃ. **Yadida**nti nipāto, yo ayanti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – idha mama santike āgamanāya yo ayaṃ ajja kato vāro, taṃ imaṃ cirena papañcaṃ katvā akāsīti. **Cirapaṭikāha**nti cirapaṭiko ahaṃ, cirakālato paṭṭhāya ahaṃ upasaṅkamitukāmoti sambandho. **Kehici kehicī**ti ekaccehi ekaccehi. Atha vā **kehici kehicī**ti yehi vā tehi vā. Tattha gāravaṃ dasseti. Satthari abhippasannassa hi satthudassanadhammassavanesu viya na aññattha ādaro hoti. **Kiccakaraṇīyehī**ti ettha avassaṃ kātabbaṃ kiccaṃ, itaraṃ karaṇīyaṃ. Paṭhamaṃ vā kātabbaṃ kiccaṃ, pacchā kātabbaṃ karaṇīyaṃ. Khuddakaṃ vā kiccaṃ, mahantaṃ karaṇīyaṃ. **Byāvaṭo**ti ussukko. **Evāha**nti evaṃ iminā pakārena ahaṃ nāsakkhiṃ upasaṅkamituṃ, na agāravādināti adhippāyo.

Etamatthaṃ viditvāti dullabhe buddhuppāde manussattalābhe ca sattānaṃ sakiñcanabhāvena kiccapasutatāya kusalantarāyo hoti, na akiñcanassāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti tadatthaparidīpanameva imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukhaṃ vata tassa na hoti kiñcī**ti yassa puggalassa kiñci rūpādīsu ekavatthumpi ''mameta''nti taṇhāya pariggahitabhāvena na hoti natthi na vijjati, sukhaṃ vata tassa puggalassa, aho sukhamevāti attho. ''Na hosī''tipi pāṭho, tassa atītakālavasena attho veditabbo. Keci pana **na hoti kiñcī**ti padassa ''rāgādikiñcanaṃ yassa na hotī''ti atthaṃ vaṇṇenti, taṃ na sundaraṃ pariggahadhammavasena desanāya āgatattā. Rāgādikiñcananti pariggahetabbassāpi saṅgahe sati yuttameva vuttaṃ siyā atha vā yassa puggalassa kiñci appampi kiñcanaṃ palibodhajātaṃ rāgādikiñcanābhāvato eva na hoti, taṃ tassa akiñcanattaṃ sukhassa paccayabhāvato sukhaṃ vataṃ, aho sukhanti attho. Kassa pana na hoti kiñcananti ce, āha **''saṅkhātadhammassa bahussutassā''**ti. Yo catūhipi maggasaṅkhāhi soḷasakiccanipphattiyā saṅkhātadhammo katakicco, tato eva paṭivedhabāhusaccena bahussuto, tassa.

Iti bhagavā akiñcanabhāve ānisaṃsaṃ dassetvā sakiñcanabhāve ādīnavaṃ dassetuṃ **''sakiñcanaṃ passā''**tiādimāha. Tassattho – rāgādikiñcanānaṃ āmisakiñcanānañca atthitāya sakiñcanaṃ, sakiñcanattā eva aladdhānañca laddhānañca kāmānaṃ pariyesanārakkhaṇahetu kiccakaraṇīyavasena ''ahaṃ mamā''ti gahaṇavasena ca vihaññamānaṃ vighātaṃ āpajjamānaṃ passāti dhammasaṃvegappatto satthā attano cittaṃ vadati. **Jano janasmiṃ paṭibandharūpo**ti sayaṃ añño jano samāno aññasmiṃ jane ''ahaṃ imassa, mama aya''nti taṇhāvasena paṭibandhasabhāvo hutvā vihaññati vighātaṃ āpajjati. ''Paṭibaddhacitto''tipi pāṭho. Ayañca attho –

> ''Puttā matthi dhanammatthi, iti bālo vihaññati;
> Attā hi attano natthi, kuto puttā kuto dhana''nti. (dha. pa. 62) –

Ādīhi suttapadehi dīpetabboti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Gabbhinīsuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **aññatarassa paribbājakassā**ti ekassa kuṭumbikassa paribbājakassa. **Daharā**ti taruṇī. **Māṇavikā**ti brāhmaṇadhītāya vohāro. **Pajāpatī**ti bhariyā. **Gabbhinī**ti āpannasattā. **Upavijaññā**ti ajja suveti paccupaṭṭhitavijāyanakālā hotīti sambandho. So kira brāhmaṇajātiko sabhariyo vādapatthassame ṭhito, tena naṃ sapajāpatikaṃ paribbājakavohārena samudācaranti. Bhariyā panassa brāhmaṇajātikattā brāhmaṇāti ālapati. **Tela**nti tilatelaṃ. Telasīsena cettha yaṃ yaṃ vijātāya pasavadukkhappaṭikāratthaṃ icchitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sappiloṇādiṃ āharāti āṇāpeti. **Yaṃ me vijātāya bhavissatī**ti yaṃ telādi mayhaṃ vijātāya bahinikkhantagabbhāya upakārāya bhavissati. ''Paribbājikāyā''tipi pāṭho. **Kuto**ti kasmā ṭhānā, yato ñātikulā vā mittakulā vā telādiṃ āhareyyaṃ, taṃ ṭhānaṃ me natthīti adhippāyo. **Telaṃ āharāmī**ti vattamānasamīpatāya vattamānaṃ katvā vuttaṃ, telaṃ āharissāmīti attho. **Samaṇassa vā brāhmaṇassa vā**

sappissa vā telassa vāti ca samuccayattho vā-saddo ‘‘aggito vā udakato vā mithubhedā vā’’tiādīsu (mahāva. 286; dī. ni. 2.152; udā. 76) viya. **Sappissa vā telassa vā**ti paccatte sāmivacanaṃ, sappi ca telañca yāvadatthaṃ pātuṃ pivituṃ dīyatīti attho. Apare pana ‘‘sappissa vā telassa vāti avayavasambandhe sāmivacanaṃ. Sappitelasamudāyassa hi avayavo idha yāvadatthasaddena vuccatī’’ti vadanti. **No nīharitu**nti bhājanena vā hatthena vā bahi netuṃ no dīyati, **ucchadditvānā**ti vamitvā, yaṃnūna dadeyyanti sambandho. Evaṃ kirassa ahosi ‘‘ahaṃ rañño koṭṭhāgāraṃ gantvā telaṃ kaṇṭhamattaṃ pivitvā tāvadeva gharaṃ āgantvā ekasmiṃ bhājane yathāpītaṃ vamitvā uddhanaṃ āropetvā pacissāmi, yaṃ pittasemhādimissitaṃ, taṃ agginā jhāyissati, telaṃ pana gahetvā imissā paribbājikāya kamme upanessāmī’’ti.

Uddhaṃ kātunti vamanavasena uddhaṃ nīharituṃ. **Na pana adho**ti viriñcanavasena heṭṭhā nīharituṃ na pana sakkoti. So hi ‘‘adhikaṃ pītaṃ sayameva mukhato niggamissatī’’ti pivitvā āsayassa arittatāya aniggate vamanavirecanayogaṃ ajānanto alabhanto vā kevalaṃ dukkhāhi vedanāhi phuṭṭho āvaṭṭati ca parivaṭṭati ca. **Dukkhāhī**ti dukkhamāhi. **Tibbāhī**ti bahalāhi tikhiṇāhi vā. **Kharāhī**ti kakkhaḷāhi. **Kaṭukāhī**ti ativiya aniṭṭhabhāvena dāruṇāhi. **Āvaṭṭatī**ti ekasmiṃyeva ṭhāne anipajjitvā attano sarīraṃ ito cito ākaḍḍhanto āvaṭṭati. **Parivaṭṭatī**ti ekasmiṃ padese nipannopi aṅgapaccaṅgāni parito khipanto vaṭṭati, abhimukhaṃ vā vaṭṭanto āvaṭṭati, samantato vaṭṭanto parivaṭṭati.

Etamatthaṃ viditvāti ‘‘sakiñcanassa appaṭisaṅkhāparibhogahetukā ayaṃ dukkhuppatti, akiñcanassa pana sabbaso ayaṃ natthī’’ti etamatthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthappakāsanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukhino vatā**ti sukhino vata sappurisā. Ke pana teti? **Ye akiñcanā,** ye rāgādikiñcanassa pariggahakiñcanassa ca abhāvena akiñcanā, kesaṃ panidaṃ kiñcanaṃ natthīti āha – **‘‘vedaguno hi janā akiñcanā’’**ti, ye ariyamaggañāṇasaṅkhātaṃ vedaṃ gatā adhigatā, tena vā vedena nibbānaṃ gatāti vedaguno, te ariyajanā khīṇāsavapuggalā anavasesarāgādikiñcanānaṃ aggamaggena samucchinnattā akiñcanā nāma. Asati hi rāgādikiñcane kuto pariggahakiñcanassa sambhavo. Evaṃ gāthāya purimabhāgena arahante pasaṃsitvā aparabhāgena andhaputhujjane garahanto ‘‘sakiñcanaṃ passā’’tiādimāha. Taṃ purimasutte vuttatthameva. Evaṃ imāyapi gāthāya vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaputtakasuttavaṇṇanā

17. Sattame **ekaputtako**ti eko putto, so ca anukampitabbaṭṭhena ekaputtako, piyāyitabbaṭṭhena **piyo,** manassa vaḍḍhanaṭṭhena **manāpo**. Sarīrasobhāsampattiyā vā dassanīyaṭṭhena **piyo,** sīlācārasampattiyā kalyāṇadhammatāya **manāpo**. Kaleti satte khepetīti **kālo,** maraṇaṃ. Taṃ kato pattoti **kālaṅkato,** kālena vā maccunā kato naṭṭho adassanaṃ gatoti **kālaṅkato,** matoti attho.

Sambahulā upāsakāti sāvatthivāsino bahū upāsakā mataputtaupāsakassa sahasokībhāvena yāva āḷāhanā pacchato gantvā matasarīrassa kattabbaṃ kāretvā paṭinivattā yathānivatthāva udakaṃ otaritvā sīsaṃnhātā vatthāni pīḷetvā anotāpetvāva ekaṃ nivāsetvā ekaṃ uttarāsaṅgaṃ katvā upāsakaṃ purato katvā ‘‘sokavinodanaṃ dhammaṃ satthu santike sossāmā’’ti bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu. Tena vuttaṃ **‘‘allakesā’’**tiādi.

Tattha **allavatthā**ti udakena tintavatthā. **Divā divassā**ti divasassapi divā, majjhanhike kāleti attho. Yasmā jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchanti. Kālaṃ viditvā pucchanti, kālaṃ viditvā na pucchanti, tasmā jānantoyeva bhagavā kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchanto **‘‘kiṃ nu kho tumhe upāsakā’’**tiādimāha. Tassattho – tumhe upāsakā aññesu divasesu mama santikaṃ āgacchantā otāpitasuddhavatthā sāyanhe āgacchatha, ajja pana allavatthā allakesā ṭhitamajjhanhike kāle idhāgatā, taṃ kiṃ kāraṇanti. **Tena maya**nti tena puttaviyogajanitacittasantāpena balavasokābhibhūtatāya evaṃbhūtā mayaṃ idhūpasaṅkamantāti.

Etamatthaṃ viditvāti piyavatthusambhavā sokadukkhadomanassādayo, asati piyavatthusmiṃ sabbaso ete na santīti etamatthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthappakāsanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **piyarūpassādagadhitāse**ti piyasabhāvesu rūpakkhandhādīsu sukhavedanassādena gadhitā paṭibaddhacittā. Gadhitāseti hi gadhitāiccevattho. **Se**ti vā nipātamattaṃ. Piyarūpā nāma cakkhādayo puttadārādayo ca. Vuttañhetaṃ – ‘‘kiñca loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ cakkhu loke …pe… dhammataṇhā loke piyarūpaṃ sātarūpa’’nti (cūḷani. hemakamāṇavapucchāniddesa 55).

‘‘Khettaṃ vatthuṃ hiraññaṃ vā, gavassaṃ dāsaporisaṃ;
Thiyo bandhū puthu kāme, yo naro anugijjhatī’’ti ca. (su. ni. 775);

Tasmā tesu piyarūpesu assādena giddhā mucchitā ajjhāpannāti attho. Ke pana te piyarūpassādagadhitāti te dasseti **‘‘devakāyā puthumanussā cā’’**ti, cātumahārājikādayo bahudevasamūhā ceva jambudīpakādikā bahumanussā ca. **Aghāvino**ti kāyikacetasikadukkhena dukkhitā. **Parijunnā**ti jarārogādivipattiyā yobbanārogyādisampattito parihīnā. Yathālābhavasena vāyamattho devamanussesu veditabbo. Atha vā kāmañcekantasukhasamappitānaṃ devānaṃ dukkhajarārogā na sambhavanti, tadanativattasabhāvatāya pana tepi ‘‘aghāvino’’ti ‘‘parijunnā’’ti ca vuttā. Tesampi vā pubbanimittuppattiyā paṭicchannajarāya cetasikarogassa ca vasena dukkhādīnaṃ sambhavo veditabbo. **Maccurājassa vasaṃ gacchantī**ti piyavatthuvisayāya taṇhāya appahīnattā punappunaṃ gabbhūpagamanato dhātuttayissaratāya maccurājasaṅkhātassa maraṇassa vasaṃ hatthameva gacchanti.

Ettāvatā vaṭṭaṃ dassetvā idāni **‘‘ye ve divā’’**tiādinā vivaṭṭaṃ dasseti. Tattha **ye ve divā ca ratto ca appamattā**ti ‘‘divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī’’tiādinā vuttanayena divasabhāge rattibhāge ca daḷhaṃ appamattā appamādappaṭipadaṃ pūrenti. **Jahanti piyarūpa**nti catusaccakammaṭṭhānabhāvanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggādhigamena piyarūpaṃ piyajātikaṃ cakkhādipiyavatthuṃ tappaṭibaddhachandarāgajahanena jahanti. **Te ve khaṇanti aghamūlaṃ, maccuno āmisaṃ durativatta**nti te ariyapuggalā aghassa vaṭṭadukkhassa mūlabhūtaṃ, maccunā maraṇena āmasitabbato āmisaṃ, ito bahiddhā kehicipi samaṇabrāhmaṇehi nivattituṃ asakkuṇeyyatāya durativattaṃ, saha avijjāya taṇhaṃ ariyamaggañāṇakudālena khaṇanti, lesamattampi anavasesantā ummūlayantīti. Svāyamattho –

‘‘Appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padaṃ;
Appamattā na mīyanti, ye pamattā yathā matā’’ti. (dha. pa. 21) –

Ādīhi suttapadehi vitthāretabboti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Suppavāsāsuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **kuṇḍikāya**nti evaṃnāmake koliyānaṃ nagare. **Kuṇḍadhānavane**ti tassa nagarassa avidūre kuṇḍadhānasaṅkhāte vane.

Pubbe kira kuṇḍo nāma eko yakkho tasmiṃ vanasaṇḍe vāsaṃ kappesi, kuṇḍadhānamissakena ca balikammena tussatīti tassa tathā tattha baliṃ upaharanti, tenetaṃ vanasaṇḍaṃ kuṇḍadhānavanantveva paññāyittha. Tassa avidūre ekā gāmapatikā ahosi, sāpi tassa yakkhassa āṇāpavattiṭṭhāne niviṭṭhattā teneva paripālitattā kuṇḍikāti voharīyittha. Aparabhāge tattha koliyarājāno nagaraṃ kāresuṃ, tampi purimavohārena **kuṇḍikā**tveva vuccati. Tasmiñca vanasaṇḍe koliyarājāno bhagavato bhikkhusaṅghassa ca vasanatthāya vihāraṃ patiṭṭhāpesuṃ, tampi **kuṇḍadhānavana**ntveva paññāyittha. Atha bhagavā janapadacārikaṃ caranto anukkamena taṃ vihāraṃ patvā tattha vihāsi. Tena vuttaṃ – **‘‘ekaṃ samayaṃ bhagavā kuṇḍikāyaṃ viharati kuṇḍadhānavane’’**ti.

Suppavāsāti tassā upāsikāya nāmaṃ. **Koliyadhītā**ti koliyarājaputtī. Sā hi bhagavato aggupaṭṭhāyikā paṇītadāyikānaṃ sāvikānaṃ etadagge ṭhapitā sotāpannā ariyasāvikā. Yañhi kiñci bhagavato yuttarūpaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ bhesajjaṃ vā na tattha aññāhi saṃvidhātabbaṃ atthi, sabbaṃ taṃ sayameva attano paññāya vicāretvā sakkaccaṃ sampādetvā upaneti. Devasikañca aṭṭhasataṃ saṅghabhattapāṭipuggalikabhattāni deti. Yo koci bhikkhu vā bhikkhunī vā taṃ kulaṃ piṇḍāya paviṭṭho rittahattho na gacchati. Evaṃ muttacāgā payatapāṇī vossaggaratā yācayogā dānasaṃvibhāgaratā. Assā kucchiyaṃ purimabuddhesu katādhikāro pacchimabhaviko sāvakabodhisatto paṭisandhiṃ gaṇhi. Sā taṃ gabbhaṃ kenacideva pāpakammena satta vassāni kucchinā parihari, sattāhañca mūḷhagabbhā ahosi. Tena vuttaṃ – **''satta vassāni gabbhaṃ dhāreti sattāhaṃ mūḷhagabbhā''**ti.

Tattha **satta vassānī**ti satta saṃvaccharāni, accantasaṃyoge ca idaṃ upayogavacanaṃ. **Gabbhaṃ dhāretī**ti gabbhaṃ vahati, gabbhinī hotīti attho. **Sattāhaṃ mūḷhagabbhā**ti satta ahāni byākulagabbhā. Gabbho hi paripakko sampajjamāno vijāyanakāle kammajavātehi sañcāletvā parivattito uddhaṃpādo adhosiro hutvā yonimukhābhimukho hoti, evaṃ so katthaci alaggo bahi nikkhamati. Vipajjamāno pana viparivattanavasena yonimaggaṃ pidahitvā tiriyaṃ nipajjati, sayameva vā yonimaggo pidahati, so tattha kammajavātehi aparāparaṃ parivattamāno byākulo mūḷhagabbhoti vuccati. Tassāpi satta divase evaṃ ahosi, tena vuttaṃ ''sattāhaṃ mūḷhagabbhā''ti.

Ayañca gabbho sīvalitthero. Tassa kathaṃ satta vassāni gabbhavāsadukkhaṃ, sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvappatti, mātu cassāpi sotāpannāya ariyasāvikāya tathā dukkhānubhavanaṃ jātanti? Vuccate – atīte kāsikarāje bārāṇasiyaṃ rajjaṃ kārente eko kosalarājā mahantena balenāgantvā bārāṇasiṃ gahetvā taṃ rājānaṃ māretvā tassa aggamahesiṃ attano aggamahesiṃ akāsi. Bārāṇasirañño pana putto pitu maraṇakāle niddhamanadvārena palāyitvā attano ñātimittabandhave ekajjhaṃ katvā anukkamena balaṃ saṃharitvā bārāṇasiṃ āgantvā avidūre mahantaṃ khandhāvāraṃ bandhitvā tassa rañño paṇṇaṃ pesesi ''rajjaṃ vā detu, yuddhaṃ vā''ti. Rājakumārassa mātā sāsanaṃ sutvā ''yuddhena kammaṃ natthi, sabbadisāsu sañcāraṃ pacchinditvā bārāṇasinagaraṃ parivāretu, tato dārūdakabhattaparikkhayena kilantā nagare manussā vināva yuddhena rājānaṃ gahetvā dassantī''ti paṇṇaṃ pesesi. So mātu sāsanaṃ sutvā cattāri mahādvārāni rakkhanto satta vassāni nagaraṃ uparundhi, nagare manussā cūḷadvārena nikkhamitvā dārūdakāni āharanti, sabbakiccāni karonti.

Atha rājakumārassa mātā taṃ pavattiṃ sutvā ''bālo mama putto upāyaṃ na jānāti, gacchatha, assa cūḷadvārāni pidhāya nagaraṃ uparundhatūti vadethā''ti puttassa gūḷhasāsanaṃ pahiṇi. So mātu sāsanaṃ sutvā satta divase tathā akāsi. Nāgarā bahi nikkhamituṃ alabhantā sattame divase tassa rañño sīsaṃ gahetvā kumārassa adaṃsu. Kumāro nagaraṃ pavisitvā rajjaṃ aggahesi. So tadā satta vassāni nagararundhanakammanissandena etarahi satta vassāni mātukucchisaṅkhātāya lohitakumbhiyā vasi, avasesato pana sattāhaṃ nagarūparundhanena sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvaṃ āpajji. Jātakaṭṭhakathāyaṃ pana ''satta divasāni nagaraṃ rundhitvā gahitakammanissandena sattavassāni lohitakumbhiyaṃ vasitvā sattāhaṃ mūḷhagabbhabhāvaṃ āpajjī''ti vuttaṃ. Yaṃ pana so padumuttarasammāsambuddhapādamūle ''lābhīnaṃ aggo bhaveyya''nti mahādānaṃ datvā patthanaṃ akāsi, yañca vipassissa bhagavato kāle nāgarehi saddhiṃ sahassagghanikaṃ guḷadadhiṃ datvā patthanaṃ akāsi, tassānubhāvena lābhīnaṃ aggo jāto. Suppavāsāpi ''nagaraṃ rundhitvā gaṇha, tātā''ti pesitabhāvena satta vassāni kucchinā gabbhaṃ pariharitvā sattāhaṃ mūḷhagabbhājātā. Evaṃ te mātāputtā attano kammassa anurūpaṃ īdisaṃ dukkhaṃ paṭisaṃvediṃsu.

Tīhi vitakkehīti ratanattayaguṇānussatipaṭisaṃyuttehi tīhi sammāvitakkehi. **Adhivāsetī**ti mūḷhagabbhatāya uppannadukkhaṃ sahati. Sā hi bhagavato sambuddhabhāvaṃ, ariyasaṅghassa suppaṭipattiṃ, nibbānassa ca dukkhanissaraṇabhāvaṃ anussarantī attano uppajjamānadukkhaṃ amanasikaraṇeneva abhibhavitvā khamati. Tena vuttaṃ ''tīhi vitakkehi adhivāsetī''ti.

Sammāsambuddho vatātiādi tesaṃ vitakkānaṃ pavattiākāradassanaṃ. Tassattho – yo bhagyavantatādīhi kāraṇehi bhagavā lokanātho sammā aviparītaṃ sāmaṃ sayameva sabbadhamme aho vata buddho, so bhagavā evarūpassa etarahi mayā anubhaviyamānassa aññassa ca evaṃjātikassa sakalassa vaṭṭadukkhassa pahānāya accantaṃ anuppādanirodhāya dhammaṃ katheti, aviparītadhammaṃ katheti.

Aviparītadhammadesanatāya hi satthu sammāsambodhisiddhi. Tassa yathāvuttaguṇassa bhagavato dhammassavanante jātattā sīladiṭṭhisāmaññena saṃhatattā ca sāvakasaṅghoti laddhanāmo aṭṭhaariyapuggalasamūho suppaṭipanno vata aho vata sammā paṭipanno, yo ariyasaṅgho evarūpassa īdisassa vaṭṭadukkhassa pahānāya anuppādanirodhāya anivattipaṭipadaṃ paṭipanno. Susukhaṃ vata aho vata suṭṭhu sukhaṃ sabbasaṅkhatanissaṭaṃ nibbānaṃ, yasmiṃ nibbāne īdisaṃ vaṭṭadukkhaṃ na upalabbhatīti. Ettha ca paṭipajjamānāpi paṭipannā icceva vuttā paṭipattiyā anivattibhāvato. Atha vā uppannasaddo viya paṭipannasaddo vattamānatthopi veditabbo. Tenevāha ‘‘sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno’’ti.

Sāmikanti attano patiṃ koliyarājaputtaṃ. **Āmantesī**ti abhāsi. **Mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandāhī**ti mayhaṃ vacanena cakkalakkhaṇappaṭimaṇḍitāni vikasitapadumasassirīkāni bhagavato caraṇāni tava sirasā vandāhi, uttamaṅgena abhivādanaṃ karohīti attho. **Appābādha**ntiādīsu **ābādho**ti visabhāgavedanā vuccati, yā ekadese uppajjitvāpi sakalasarīraṃ ayapaṭṭena ābandhitvā viya gaṇhati. **Ātaṅko**ti kicchajīvitakaro rogo. Atha vā yāpetabbarogo ātaṅko, itaro ābādho. Khuddako vā rogo ātaṅko, balavā ābādho. Keci pana ‘‘ajjhattasamuṭṭhāno ābādho, bahiddhāsamuṭṭhāno ātaṅko’’ti vadanti. Tadubhayassāpi abhāvaṃ pucchāti vadati. Gilānasseva ca uṭṭhānaṃ nāma garukaṃ hoti, kāye balaṃ na hoti, tasmā niggelaññatāya lahuparivattisaṅkhātaṃ kāyassa lahuṭṭhānaṃ sarīrabalañca pucchāti vadati. **Phāsuvihāra**nti ṭhānanisinnagamanasayanasaṅkhātesu catūsu iriyāpathesu sukhavihārañca pucchāti vadati. Athassa pucchitabbākāraṃ dassentī **‘‘suppavāsā, bhante’’**tiādimāha. **Evañca vadehī**ti idāni vattabbākāraṃ nidasseti.

Paramanti vacanasampaṭicchanaṃ. Tena sādhu, bhadde, yathā vuttaṃ, tathā paṭipajjāmīti dasseti. **Koliyaputto**ti suppavāsāya sāmiko koliyarājaputto. **Sukhinī hotū**ti sadevake loke aggadakkhiṇeyyo satthā suppavāsāya pesitavandanaṃ sampaṭicchitvā tadanantaraṃ attano mettāvihārasaṃsūcakaṃ buddhāciṇṇaṃ sukhūpasaṃhāraṃ tassā sāmaññato pakāsetvā puna tassā puttassa ca gabbhavipattimūlakadukkhuppattipaṭikkhepamukhena sukhūpasaṃhāraṃ nidassento **‘‘sukhinī…pe… arogā, arogaṃ puttaṃ vijāyatū’’ti āha.**

Saha vacanāti bhagavato vacanena saheva. Yasmiṃ kāle bhagavā tathā avoca, tasmiṃyeva kāle tampi kammaṃ parikkhayaṃ agamāsi. Tassa parikkhīṇabhāvaṃ oloketvā satthā tathā abhāsi. Apare pana vadanti – sace tathā satthā nācikkhissā, tato parampi kiñci kālaṃ tassā taṃ dukkhaṃ anubandhissā. Yasmā pana bhagavatā ‘‘sukhinī arogā arogañca puttaṃ vijāyatū’’ti vuttaṃ, tasmā tassa vacanasamakālameva so gabbho byākulabhāvaṃ vijahitvā sukheneva bahi nikkhami, evaṃ tesaṃ mātāputtānaṃ sotthi ahosi. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhānubhāvo. Yathā hi paṭācārāya piyavippayogasambhūtena sokena ummādaṃ patvā –

> ‘‘Ubho puttā kālakatā, panthe mayhaṃ patī mato;
> Mātā pitā ca bhātā ca, ekacitakamhi jhāyare’’ti. (apa. therī 2.2.498) –

Vatvā jātarūpeneva carantiyā ‘‘satiṃ paṭilabhāhi bhaginī’’ti bhagavato vacanasamanantarameva ummādo vūpasami, tathā suppiyāpi upāsikā attanāva attano ūruyaṃ katena mahāvaṇena vuṭṭhātuṃ asakkontī sayanapiṭṭhe nipannā ‘‘āgantvā maṃ vandatū’’ti vacanasamanantarameva vaṇe pākatike jāte sayameva gantvā bhagavantaṃ vandīti evamādīni vatthūni idha udāharitabbānīti.

Evaṃ, bhanteti, bhante, yathā bhagavā saputtāya mātuyā arogabhāvaṃ āsīsanto āha – ‘‘sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijāyatū’’ti, taṃ evameva. Na hi kadāci buddhānaṃ bhagavantānaṃ vacanassa aññathābhāvoti adhippāyo. Keci pana ‘‘evamatthū’’ti vadanti, apare ‘‘hotū’’ti padassa atthaṃ ānetvā vaṇṇayanti. **Abhinanditvā**ti karavīkarutamañjunā brahmassarena bhagavatā vuccamāne tasmiṃ vacane pītisomanassapaṭilābhato abhimukhabhāvena nanditvā. **Anumoditvā**ti tato pacchāpi sammodanaṃ uppādetvā, cittena vā abhinanditvā vācāya anumoditvā, vacanasampattiyā vā abhinanditvā atthasampattiyā anumoditvā. **Sakaṃ gharaṃ paccāyāsī**ti attano gharaṃ paṭigacchi. Ye pana ‘‘yena sakaṃ ghara’’nti paṭhanti, tesaṃ yadipi ya-ta-saddānaṃ sambandhabhāvato ‘‘tenā’’ti padaṃ vuttameva hoti, tathāpi ‘‘paṭiyāyitvā’’ti pāṭhaseso yojetabbo hoti.

Vijātanti pajātaṃ, pasutanti attho. **Acchariya**nti andhassa pabbatārohanaṃ viya niccaṃ na hotīti acchariyaṃ, ayaṃ tāva saddanayo. Aṭṭhakathāsu pana ‘‘accharāyoggaṃ acchariya’’nti vuttaṃ, accharaṃ paharituṃ yuttanti attho. **Vatā**ti sambhāvane, aho acchariyanti attho. **Bho**ti dhammālapanaṃ. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutaṃ**.

Tathāgatassāti aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato – tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Kathaṃ bhagavā **tathā āgatoti tathāgato**? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā sammāsambuddhā āgatāti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yena abhinīhārena te bhagavanto āgatā, tena aṭṭhaguṇasamannāgatena ayampi bhagavā āgato. Yathā ca te bhagavanto dānapāramiṃ pūretvā sīlanekkhammapaññāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramīti imā dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo pūretvā pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātatthacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭiṃ patvā āgatā, tathā ayampi bhagavā āgato. Yathā ca te bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne…pe… ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgatā, tathā ayampi bhagavā āgato. Evaṃ tathā āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato**? Yathā sampatijātā te bhagavanto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītihārena gatā, setacchatte dhāriyamāne sabbāva disā anuvilokesuṃ, āsabhiñca vācaṃ bhāsiṃsu loke attano jeṭṭhaseṭṭhabhāvaṃ pakāsentā, tañca nesaṃ gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena, tathā ayampi bhagavā gato, tañcassa gamanaṃ kathaṃ ahosi avitathaṃ tesaññeva visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Evaṃ tathā gatoti tathāgato.

Yathā vā te bhagavanto nekkhammena kāmacchandaṃ pahāya gatā, abyāpādena byāpādaṃ, ālokasaññāya thinamiddhaṃ, avikkhepena uddhaccakukkuccaṃ, dhammavavatthānena vicikicchaṃ pahāya gatā, ñāṇena avijjaṃ padāletvā, pāmojjena aratiṃ vinodetvā, aṭṭhasamāpattīhi aṭṭhārasahi mahāvipassanāhi catūhi ca ariyamaggehi taṃ taṃ paṭipakkhaṃ pahāya gatā, evaṃ ayampi bhagavā gato. Evampi tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato**? Pathavīdhātuyā kakkhaḷalakkhaṇaṃ, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇaṃ, tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇaṃ, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇaṃ, ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, saññāya sañjānanalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇalakkhaṇaṃ, viññāṇassa vijānanalakkhaṇanti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ, dvādasannaṃ āyatanānaṃ, aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ, bāvīsatiyā indriyānaṃ, catunnaṃ saccānaṃ, dvādasapadikassa paccayākārassa, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ, catunnaṃ sammappadhānānaṃ, catunnaṃ iddhipādānaṃ, pañcannaṃ indriyānaṃ, pañcannaṃ balānaṃ, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ, ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa, sattannaṃ visuddhīnaṃ, amatogadhassa nibbānassāti evaṃ tassa tassa dhammassa yaṃ sabhāvasarasalakkhaṇaṃ, taṃ tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ lakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhitvā patto adhigatoti tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato**? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha – ‘‘cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’’nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Tāni ca bhagavā abhisambuddho, tasmā tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato.

Apica jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho…pe… saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho, tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho…pe... jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho, taṃ sabbaṃ bhagavā abhisambuddho, tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddoti. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ **tathadassitāya tathāgato**? Yaṃ sadevake…pe… sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāre āpāthamāgacchantaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā sabbākārato jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā ‘‘katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītaka’’ntiādinā (dha. sa. 616) nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsu āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa…pe… sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ abbhaññāsiṃ, taṃ tathāgatassa viditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī’’ti (a. ni. 4.24).

Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Tattha tathadassīatthe tathāgatoti padasambhavo veditabbo.

Kathaṃ **tathavāditāya tathāgato**? Yaṃ rattiṃ bhagavā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇakālaṃ yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ lapitaṃ suttageyyādi, sabbaṃ taṃ parisuddhaṃ paripuṇṇaṃ rāgamadādinimmathanaṃ ekasadisaṃ tathaṃ avitathaṃ. Tenāha –

> ‘‘Yañca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbaṃ taṃ tatheva hoti, no aññathā, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (dī. ni. 3.188).

Gadaattho ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato.

Apica āgadanaṃ āgado, vacananti attho. Tatho avitatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti evamettha padasiddhi veditabbā.

Kathaṃ **tathākāritāya tathāgato**? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassapi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathāvācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgato. Tenāha –

> ‘‘Yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23).

Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Kathaṃ **abhibhavanaṭṭhena tathāgato**? Yasmā upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyantaṃ karitvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlenapi samādhināpi paññāyapi vimuttiyāpi vimuttiñāṇadassanenapi, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro devadevo sakkānaṃ atisakko, brahmānaṃ atibrahmā sabbasattuttamo, tasmā tathāgato. Tenāha –

> ‘‘Sadevake, bhikkhave, loke…pe… sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavatti, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23).

Tatrāyaṃ padasiddhi – agado viya agado, desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena so mahānubhāvo bhisakko viya dibbāgadena sappe sabbaparappavādino sadevakañca lokaṃ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho avitatho aviparīto yathāvuttova agado etassāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Apica tathāya gatoti tathāgato, tathaṃ gatoti tathāgato. Tattha sakalalokaṃ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato. Lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato. Lokanirodhaṃ sacchikiriyāya tathāya gato adhigatoti tathāgato. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ tathaṃ gato paṭipannoti tathāgato. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasmā tathāgato visaṃyutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo tathāgatassa pahīno, lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa…pe… sabbaṃ taṃ tathāgatena abhisambuddhaṃ. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23).

Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato – tathāya āgatoti tathāgato, tathāya gatoti tathāgato, tathāni āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathāvidhoti tathāgato, tathā pavattitoti tathāgato, tathehi agatoti tathāgato, tathā gatabhāvena tathāgato.

Kathaṃ **tathāya āgatoti tathāgato**? Yā sā bhagavatā sumedhabhūtena dīpaṅkaradasabalassa pādamūle –

‘‘Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ,
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī’’ti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Evaṃ vuttaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ abhinīhāraṃ sampādentena ‘‘ahaṃ sadevakaṃ lokaṃ tiṇṇo tāressāmi, mutto mocessāmi, danto damessāmi, santo samessāmi, assattho assāsessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmi, buddho bodhessāmī’’ti mahāpaṭiññā pavattitā. Vuttañhetaṃ –

‘‘Kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakaṃ.

‘‘Iminā me adhikārena, katena purisuttame;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tāremi janataṃ bahuṃ.

‘‘Saṃsārasotaṃ chinditvā, viddhaṃsetvā tayo bhave;
Dhammanāvaṃ samāruyha, santāressaṃ sadevakaṃ.

‘‘Kiṃ me aññātavesena, dhammaṃ sacchikatenidha;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, buddho hessaṃ sadevake’’ti. (bu. vaṃ. 2.55-58);

Taṃ panetaṃ mahāpaṭiññaṃ sakalassāpi buddhakaradhammasamudāyassa pavicaya paccavekkhaṇasamādānānaṃ kāraṇabhūtaṃ avisaṃvādetvā lokanāyako yasmā mahākappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesato dānapāramiādayo samatiṃsapāramiyo pūretvā, aṅgapariccāgādayo pañca mahāpariccāge pariccajitvā, saccādhiṭṭhānādīni cattāri adhiṭṭhānāni paribrūhetvā, puññañāṇasambhāre sambharitvā, pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātatthacariyādayo ukkaṃsāpetvā, buddhicariyaṃ paramakoṭiṃ pāpetvā, anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhi, tasmā tasseva sā mahāpaṭiññā tathā avitathā anaññathā, na tassa vālaggamattampi vitathaṃ atthi. Tathā hi dīpaṅkaradasabalo koṇḍañño maṅgalo…pe… kassapo bhagavāti ime catuvīsati sammāsambuddhā paṭipāṭiyā uppannā ‘‘buddho bhavissatī’’ti byākariṃsu. Evaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇo ye te katābhinīhārehi bodhisattehi laddhabbā ānisaṃsā, te labhitvāva āgatoti tāya yathāvuttāya mahāpaṭiññāya tathāya abhisambuddhabhāvaṃ āgato adhigatoti tathāgato. Evaṃ tathāya āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāya gatoti tathāgato**? Yāya mahākaruṇāya lokanātho mahādukkhasambādhappaṭipannaṃ sattanikāyaṃ disvā ‘‘tassa natthañño koci paṭissaraṇaṃ, ahameva namito saṃsāradukkhato mutto mocessāmī’’ti samussāhitamānaso mahābhinīhāramakāsi. Katvā ca yathāpaṇidhānaṃ sakalalokahitasampādanāya ussukkamāpanno attano kāyajīvitanirapekkho paresaṃ sotapathāgamanamattenapi cittutrāsasamuppādikā atidukkarā dukkaracariyā samācaranto yathā mahābodhiyā paṭipatti hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva hoti, tathā paṭipajjamāno anupubbena niravasese bodhisambhāre sampādetvā abhisambodhiṃ pāpuṇi. Tato parañca tāyeva mahākaruṇāya sañcoditamānaso pavivekaratiṃ paramañca santaṃ vimokkhasukhaṃ pahāya bālajanabahule loke tehi samuppāditaṃ sammānāvamānavippakāraṃ agaṇetvā vineyyajanassa vinayanena niravasesaṃ buddhakiccaṃ niṭṭhapesi. Tattha yo bhagavato sattesu mahākaruṇāya samokkamanākāro, so parato āvibhavissati. Yathā ca buddhabhūtassa lokanāthassa sattesu mahākaruṇā, evaṃ bodhisattabhūtassapi mahābhinīhārakālādīsūti sabbattha sabbadā ca ekasadisatāya tathā avitathā anaññathā, tasmā tīsupi avatthāsu sabbasattesu samānarasāya tathāya mahākaruṇāya sakalalokahitāya gato paṭipannoti tathāgato. Evaṃ tathāya gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāni āgatoti tathāgato**? Tathāni nāma cattāri ariyamaggañāṇāni. Tāni hi idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ dukkhasamudayo, ayaṃ dukkhanirodho, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti evaṃ sabbañeyyadhammasaṅgāhakānaṃ pavattinivattitadubhayahetubhūtānaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho, nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho, maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho ādhipateyyaṭṭhotiādīnaṃ tabbibhāgānañca yathābhūtasabhāvāvabodhavibandhakassa saṃkilesapakkhassa samucchindanena paṭiladdhāya tattha asammohābhisamayasaṅkhātāya aviparītākārappavattiyā dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā anaññaneyyo sayameva āgato adhigato, tasmā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā ca maggañāṇāni, evaṃ bhagavato tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni catupaṭisambhidāñāṇāni catuvesārajjañāṇāni pañcagatiparicchedañāṇāni chaasādhāraṇañāṇāni sattabojjhaṅgavibhāvanañāṇāni aṭṭhamaggaṅgavibhāvanañāṇāni navānupubbavihārasamāpattiñāṇāni dasabalañāṇāni ca tathabhāve veditabbāni.

Tatrāyaṃ vibhāvanā – yañhi kiñci aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ hīnādibhedabhinnāsu atītāsu khandhāyatanadhātūsu sabhāvakiccādi avatthāvisesādi khandhappaṭibaddhanāmagottādi ca jānitabbaṃ. Anindriyabaddhesu ca atisukhumatirohitavidūradesesupi rūpadhammesu yo taṃtaṃpaccayavisesehi saddhiṃ paccayuppannānaṃ vaṇṇasaṇṭhānagandharasaphassādiviseso, tattha sabbattheva hatthatale ṭhapitaāmalake viya paccakkhato appaṭihataṃ bhagavato ñāṇaṃ pavattati, tathā anāgatāsu paccuppannāsu cāti imāni tīsu kālesu appaṭihatañāṇāni nāma. Yathāha –

> ‘‘Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, paccuppannaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇa’’nti (paṭi. ma. 3.5).

Tāni panetāni tattha tattha dhammānaṃ sabhāvasarasalakkhaṇassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni, tāni bhagavā sayambhūñāṇena adhigañchīti. Evampi tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā atthappaṭisambhidā dhammappaṭisambhidā niruttippaṭisambhidā paṭibhānappaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ atthappabhedagataṃ ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ dhammappabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ paṭibhānappabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Atthe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dhamme ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā, ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā’’ti

> (vibha. 718-721).

Ettha ca hetuanusārena araṇīyato adhigantabbato ca saṅkhepato hetuphalaṃ attho nāma. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā attho. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ atthaṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati, pabhedato pana yo koci phalanibbattanako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti ime pañca dhammā dhammo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Dukkhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, dukkhanirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā’’ti (vibha. 719).

Atha vā hetumhi ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jarāmaraṇe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, jarāmaraṇasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jarāmaraṇanirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, jarāmaraṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Jātiyā, bhave, upādāne, taṇhāya, vedanāya, phasse, saḷāyatane, nāmarūpe, viññāṇe, saṅkhāresu ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā. Saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā.

> ‘‘Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti suttaṃ geyyaṃ…pe… vedallaṃ, ayaṃ vuccati dhammappaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jānāti ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti, ayaṃ vuccati atthappaṭisambhidā.
>
> ‘‘Katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā…pe… dhammārammaṇaṃ vā yaṃ yaṃ vā panārabbha, tasmiṃ samaye phasso hoti…pe… avikkhepo hoti…pe… ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammappaṭisambhidā, tesaṃ vipāke ñāṇaṃ atthappaṭisambhidā’’tiādi (vibha. 724-725) vitthāro.

Yā panetasmiṃ atthe ca dhamme ca sabhāvanirutti abyabhicāravohāro abhilāpo, tasmiṃ sabhāvaniruttābhilāpe māgadhikāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya ‘‘ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ asabhāvaniruttī’’ti pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttippaṭisambhidā. Yathāvuttesu tesu ñāṇesu gocarakiccato vitthārato pavattaṃ sabbampi taṃ ñāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmiṃ ñāṇe pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānappaṭisambhidā. Iti imāni cattāri paṭisambhidāñāṇāni sayameva bhagavatā adhigatāni atthadhammādike tasmiṃ tasmiṃ attano visaye avisaṃvādanavasena aviparītākārappavattiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃkiñci ñeyyaṃ nāma, sabbaṃ taṃ bhagavatā sabbākārena ñātaṃ diṭṭhaṃ adhigataṃ abhisambuddhaṃ. Tathā hissa abhiññeyyā dhammā abhiññeyyato buddhā, pariññeyyā dhammā pariññeyyato, pahātabbā dhammā pahātabbato, sacchikātabbā dhammā sacchikātabbato, bhāvetabbā dhammā bhāvetabbato, yato naṃ koci samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā ‘‘ime nāma te dhammā anabhisambuddhā’’ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Yaṃkiñci pahātabbaṃ nāma, sabbaṃ taṃ bhagavato anavasesato bodhimūleyeva pahīnaṃ anuppattidhammaṃ, na tassa pahānāya uttari karaṇīyaṃ atthi. Tathā hissa lobhadosamohaviparītamanasikāraahirikānottappathinamiddhakodhūpanāha-makkhapalāsaissāmacchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambhamānātimānamadappamādatividhā-kusalamūladuccaritavisamaviparītasaññā- malavitakkapapañcaesanātaṇhācatubbidhavipariyesaāsavaganthaoghayogāgatitaṇhupādānapañcābhinandananīvaraṇacetokhilacetasovinibandha-chavivādamūlasattānusayaaṭṭhamicchattanavaāghātavatthutaṇhā- mūlakadasaakusalakammapathaekavīsati anesanadvāsaṭṭhidiṭṭhigataaṭṭhasatataṇhāvicaritādippabhedaṃ diyaḍḍhakilesasahassaṃ saha vāsanāya pahīnaṃ samucchinnaṃ samūhataṃ, yato naṃ koci samaṇo vā…pe… brahmā vā ‘‘ime nāma te kilesā appahīnā’’ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Ye cime bhagavatā kammavipākakilesūpavādaāṇāvītikkamappabhedā antarāyikā vuttā, alameva te paṭisevato ekantena antarāyāya. Yato naṃ koci samaṇo vā…pe… brahmā vā ‘‘nālaṃ te paṭisevato antarāyāyā’’ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthi.

Yo ca bhagavatā niravasesavaṭṭadukkhanissaraṇāya sīlasamādhipaññāya saṅgaho sattakoṭṭhāsiko sattatiṃsappabhedo ariyamaggapubbaṅgamo anuttaro niyyāniko dhammo desito, so ekanteneva niyyāti, paṭipannassa vaṭṭadukkhato mokkhāya hoti, yato naṃ koci samaṇo vā…pe… brahmā vā ‘‘niyyāniko dhammoti tayā desito na niyyātī’’ti saha dhammena anuyuñjituṃ samattho natthīti. Vuttañhetaṃ – ‘‘sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā’’ti (ma. ni. 1.150) vitthāro. Evametāni attano ñāṇappahānadesanāvisesānaṃ avitathabhāvāvabodhanato aviparītākārappavattitāni bhagavato catuvesārajjañāṇāni tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā nirayagati, tiracchānagati, petagati, manussagati, devagatīti pañca gatiyo, tāsu sañjīvādayo aṭṭha mahānirayā, kukkuḷādayo soḷasa ussadanirayā, lokantarikanirayoti sabbepime ekantadukkhatāya nirassādaṭṭhena nirayā, yathākammunā gantabbato gati cāti **nirayagati,** tibbandhakārasītanarakāpi etesveva antogadhā. Kimikīṭasarīsapapakkhisoṇasiṅgālādayo tiriyaṃ añchitabhāvena tiracchānā, te eva gatīti **tiracchānagati**. Khuppipāsitattā paradattūpajīvinijjhāmataṇhikādayo dukkhabahulatāya pākaṭasukhato itā vigatāti petā, te eva gatīti **petagati,** kālakañcikādiasurāpi etesvevantogadhā. Parittadīpavāsīhi saddhiṃ jambudīpādicatumahādīpavāsino manaso ussannatāya manussā, te eva gatīti **manussagati**. Cātumahārājikato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanūpagāti ime chabbīsati devanikāyā dibbanti attano iddhānubhāvena kīḷanti jotanti cāti devā, te eva gatīti **devagati**.

Tā panetā gatiyo yasmā taṃtaṃkammanibbatto upapattibhavaviseso, tasmā atthato vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Tattha ‘‘ayaṃ nāma gati iminā nāma kammunā jāyati, tassa ca kammassa paccayavisesehi evaṃ vibhāgabhinnattā visuṃ ete sattanikāyā evaṃ vibhāgabhinnā’’ti yathāsakaṃ hetuphalavibhāgaparicchindanavasena ṭhānaso hetuso bhagavato ñāṇaṃ pavattati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Pañca kho imā, sāriputta, gatiyo. Katamā pañca? Nirayo, tiracchānayoni, pettivisayo, manussā, devā. Nirayañcāhaṃ, sāriputta, pajānāmi nirayagāmiñca maggaṃ nirayagāminiñca paṭipadaṃ, yathā paṭipanno ca kāyassa bhedā parammaraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tañca pajānāmī’’tiādi (ma. ni. 1.153).

Tāni panetāni bhagavato ñāṇāni tasmiṃ tasmiṃ visaye aviparītākārappavattiyā avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā yaṃ sattānaṃ saddhādiyogavikalāvikalabhāvāvabodhanena apparajakkhamahārajakkhatādivisesavibhāvanaṃ paññāsāya ākārehi pavattaṃ bhagavato indriyaparopariyattañāṇaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho’’ti (paṭi. ma. 1.111) vitthāro.

Yañca ‘‘ayaṃ puggalo apparajakkho, ayaṃ sassatadiṭṭhiko, ayaṃ ucchedadiṭṭhiko, ayaṃ anulomikāyaṃ khantiyaṃ ṭhito, ayaṃ yathābhūtañāṇe ṭhito, ayaṃ kāmāsayo, na nekkhammādiāsayo, ayaṃ nekkhammāsayo, na kāmādiāsayo’’tiādinā ‘‘imassa kāmarāgo ativiya thāmagato, na paṭighādiko, imassa paṭigho ativiya thāmagato, na kāmarāgādiko’’tiādinā ‘‘imassa puññābhisaṅkhāro adhiko, na apuññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa apuññābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na āneñjābhisaṅkhāro, imassa āneñjābhisaṅkhāro adhiko, na puññābhisaṅkhāro na apuññābhisaṅkhāro. Imassa kāyasucaritaṃ adhikaṃ, imassa vacīsucaritaṃ, imassa manosucaritaṃ, ayaṃ hīnādhimuttiko, ayaṃ paṇītādhimuttiko, ayaṃ kammāvaraṇena samannāgato, ayaṃ kilesāvaraṇena samannāgato, ayaṃ vipākāvaraṇena samannāgato, ayaṃ na kammāvaraṇena samannāgato, na kilesāvaraṇena samannāgato, na vipākāvaraṇena samannāgato’’tiādinā ca sattānaṃ āsayādīnaṃ yathābhūtaṃ vibhāvanākārappavattaṃ bhagavato āsayānusayañāṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Idha tathāgato sattānaṃ āsayaṃ jānāti, anusayaṃ jānāti, caritaṃ jānāti, adhimuttiṃ jānāti, bhabbābhabbe satte jānātī’’tiādi (paṭi. ma. 1.113).

Yañca uparimaheṭṭhimapurimapacchimakāyehi dakkhiṇavāmaakkhikaṇṇasotanāsikasotaaṃsakūṭahatthapādehi aṅguliaṅgulantarehi lomakūpehi ca aggikkhandhūdakadhārāpavattanaṃ anaññasādhāraṇaṃ vividhavikubbaniddhinimmāpanakaṃ bhagavato yamakapāṭihāriyañāṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Idha tathāgato yamakapāṭihāriyaṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi, uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati. Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattatī’’tiādi (paṭi. ma. 1.116).

Yañca rāgādīhi jātiādīhi ca anekehi dukkhadhammehi upaddutaṃ sattanikāyaṃ tato nīharitukāmatāvasena nānānayehi pavattassa bhagavato mahākaruṇokkamanassa paccayabhūtaṃ mahākaruṇāsamāpattiñāṇaṃ. Yathāha (paṭi. ma. 1.117-118) –

> ‘‘Katamaṃ tathāgatassa mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇaṃ? Bahukehi ākārehi passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati, āditto lokasannivāsoti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati. Uyyutto, payāto, kummaggappaṭipanno, upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko, sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāsoti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati.
>
> ‘‘Atāyano lokasannivāso, aleṇo, asaraṇo, asaraṇībhūto. Uddhato loko avūpasanto, sasallo lokasannivāso viddho puthusallehi, avijjandhakārāvaraṇo kilesapañjarapakkhitto, avijjāgato lokasannivāso aṇḍabhūto pariyonaddho tantākulakajāto kulaguṇḍikajāto muñjapabbajabhūto apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati, avijjāvisadosasaṃlitto, kilesakalalībhūto, rāgadosamohajaṭājaṭito.
>
> ‘‘Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko, taṇhājālena otthaṭo, taṇhāsotena vuyhati, taṇhāsaññojanena saṃyutto, taṇhānusayena anusaṭo, taṇhāsantāpena santappati, taṇhāpariḷāhena pariḍayhati.
>
> ‘‘Diṭṭhisaṅghāṭapaṭimukko, diṭṭhijālena otthaṭo, diṭṭhisotena vuyhati, diṭṭhisaññojanena saṃyutto, diṭṭhānusayena anusaṭo, diṭṭhisantāpena santappati, diṭṭhipariḷāhena pariḍayhati.
>
> ‘‘Jātiyā anugato, jarāya anusaṭo, byādhinā abhibhūto, maraṇena abbhāhato, dukkhe patiṭṭhito.
>
> ‘‘Taṇhāya uḍḍito, jarāpākāraparikkhitto, maccupāsena parikkhitto, mahābandhanabaddho, rāgabandhanena dosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritabandhanena baddho, mahāsambādhappaṭipanno, mahāpalibodhena palibuddho, mahāpapāte patito, mahākantārappaṭipanno, mahāsaṃsārappaṭipanno, mahāvidugge samparivattati, mahāpalipe palipanno.
>
> ‘‘Abbhāhato lokasannivāso, āditto lokasannivāso rāgagginā dosagginā mohagginā jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, unnītako lokasannivāso haññati niccamatāṇo pattadaṇḍo takkaro, vajjabandhanabaddho āghātanapaccupaṭṭhito, anātho lokasannivāso paramakāruññappatto, dukkhābhitunno cirarattaṃ pīḷito, gadhito niccaṃ pipāsito.

> ‘‘Andho acakkhuko, hatanetto apariṇāyako, vipathapakkhando añjasāparaddho, mahoghapakkhando.
>
> ‘‘Dvīhi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, tīhi duccaritehi vippaṭipanno, catūhi yogehi yojito, catūhi ganthehi ganthito, catūhi upādānehi upādiyati, pañcagatisamāruḷho, pañcahi kāmaguṇehi rajjati, pañcahi nīvaraṇehi otthaṭo, chahi vivādamūlehi vivadati, chahi taṇhākāyehi rajjati, chahi diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, sattahi anusayehi anusaṭo, sattahi saññojanehi saṃyutto, sattahi mānehi unnato, aṭṭhahi lokadhammehi samparivattati, aṭṭhahi micchattehi niyyāto, aṭṭhahi purisadosehi dussati, navahi āghātavatthūhi āghātito, navavidhamānehi unnato, navahi taṇhāmūlakehi dhammehi rajjati, dasahi kilesavatthūhi kilissati, dasahi āghātavatthūhi āghātito, dasahi akusalakammapathehi samannāgato, dasahi saṃyojanehi saṃyutto, dasahi micchattehi niyyāto, dasavatthukāya micchādiṭṭhiyā samannāgato, dasavatthukāya antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato, aṭṭhasatataṇhāpapañcehi papañcito, dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehi pariyuṭṭhito, lokasannivāsoti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamati.
>
> ‘‘Ahañcamhi tiṇṇo, loko ca atiṇṇo. Ahañcamhi mutto, loko ca amutto. Ahañcamhi danto, loko ca adanto. Ahañcamhi santo, loko ca asanto. Ahañcamhi assattho, loko ca anassattho. Ahañcamhi parinibbuto, loko ca aparinibbuto. Pahomi khvāhaṃ tiṇṇo tāretuṃ, mutto mocetuṃ, danto dametuṃ, santo sametuṃ, assattho assāsetuṃ, parinibbuto parinibbāpetunti passantānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ sattesu mahākaruṇā okkamatī’’ti (paṭi. ma. 1.117-118).

Evaṃ ekūnanavutiyā ākārehi vibhajanaṃ kataṃ.

Yaṃ pana yāvatā dhammadhātuyā yattakaṃ ñātabbaṃ saṅkhatāsaṅkhatādikassa sabbassa paropadesanirapekkhaṃ sabbākārena paṭivijjhanasamatthaṃ ākaṅkhamattappaṭibaddhavuttianaññasādhāraṇaṃ bhagavato ñāṇaṃ sabbathā anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutisaccāvabodhato sabbaññutaññāṇaṃ tatthāvaraṇābhāvato nissaṅgappavattimupādāya anāvaraṇañāṇanti vuccati. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ visayappavattimukhena aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṃ duvidhena uddiṭṭhaṃ. Aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṃ sādhāraṇatā sabbavisayatā āpajjeyyuṃ, na ca taṃ yuttaṃ kiñcāpi imāya yuttiyā. Ayañhettha pāḷi –

> ‘‘Sabbaṃ saṅkhatamasaṅkhataṃ anavasesaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ. Atītaṃ sabbaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ. Anāgataṃ sabbaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇaṃ. Paccuppannaṃ sabbaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.119-120) vitthāro.

Evametāni bhagavato chaasādhāraṇañāṇāni aviparītākārappavattiyā yathāsakavisayassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā –

‘‘Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā – satisambojjhaṅgo, dhammavicayasambojjhaṅgo, vīriyasambojjhaṅgo, pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgo, samādhisambojjhaṅgo, upekkhāsambojjhaṅgo’’ti (paṭi. ma. 2.17; saṃ. ni. 5.185) evaṃ **sarūpato,** ‘‘yāyaṃ lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānā līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogaucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtā satiādibhedā dhammasāmaggī, yāya ariyasāvako bujjhati kilesaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti, sā dhammasāmaggī bodhīti vuccati. Tassā ‘bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā, ariyasāvako vā yathāvuttāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā’’ti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato**. ‘‘Upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo’’ti evaṃ **visesalakkhaṇato**.

‘‘Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha, bhikkhu, satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā hoti anussaritā’’tiādinā (vibha. 467) sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ aññamaññopakāravasena **ekakkhaṇe pavattidassanato,** ‘‘tattha katamo satisambojjhaṅgo? Atthi ajjhattaṃ, bhikkhave, dhammesu sati, atthi bahiddhā dhammesu satī’’tiādinā tesaṃ **visayavibhāgena pavattidassanato**. ‘‘Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmi’’ntiādinā (vibha. 471) **bhāvanāvidhidassanato**. ‘‘Tattha katame satta bojjhaṅgā? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti…pe… tasmiṃ samaye satta bojjhaṅgā honti satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo. Tattha katamo satisambojjhaṅgo? Yā sati…pe… anussatī’’tiādinā (vibha. 478-479) **channavutiyā nayasahassavibhāgehī**ti evaṃ nānākārato pavattāni bhagavato sambojjhaṅgavibhāvanañāṇāni tassa tassa atthassa avisaṃvādanato tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā –

‘‘Tattha katamaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhī’’ti (vibha. 205) evaṃ **sarūpato**. Sabbakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalappaṭilābhakarattā ca ariyo, aṭṭhavidhattā nibbānādhigamāya ekantakāraṇattā ca aṭṭhaṅgiko. Kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggīyati, sayaṃ vā nibbānaṃ maggatīti maggoti evaṃ **sāmaññalakkhaṇato**. ‘‘Sammā dassanalakkhaṇā sammādiṭṭhi, sammā abhiniropanalakkhaṇo sammāsaṅkappo, sammā pariggahaṇalakkhaṇā sammāvācā, sammā samuṭṭhānalakkhaṇo sammākammanto, sammā vodānalakkhaṇo sammāājīvo, sammā paggahalakkhaṇo sammāvāyāmo, sammā upaṭṭhānalakkhaṇā sammāsati, sammā avikkhepalakkhaṇo sammāsamādhī’’ti evaṃ **visesalakkhaṇato**. Sammādiṭṭhi aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nibbānaṃ ārammaṇaṃ karoti, tappaṭicchādakamohavidhamanena asammohato sampayuttadhamme ca passati. Tathā sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādīni pajahanti, nibbānañca ārammaṇaṃ karonti, sahajātadhammānaṃ sammāabhiniropanapariggahaṇasamuṭṭhānavodānapaggahaupaṭṭhānasamādahanāni ca karontīti evaṃ **kiccavibhāgato**. Sammādiṭṭhi pubbabhāge nānakkhaṇā visuṃ visuṃ dukkhādiārammaṇā hutvā maggakāle ekakkhaṇā nibbānameva ārammaṇaṃ katvā kiccato ‘‘dukkhe ñāṇa’’ntiādīni cattāri nāmāni labhati, sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānakkhaṇā nānārammaṇā maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā.

Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappotiādīni tīṇi nāmāni labhati, sammāvācādayo tayo pubbabhāge musāvādāveramaṇītiādivibhāgā viratiyopi cetanāyopi hutvā maggakkhaṇe viratiyova, sammāvāyāmasatiyo kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhanti. Sammāsamādhi pana maggakkhaṇepi paṭhamajjhānādivasena nānā evāti evaṃ pubbabhāgaparabhāgesu **pavattivibhāgato,** ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissita’’ntiādinā (vibha. 489) **bhāvanāvidhito,** ‘‘tattha katamo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhu, yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti…pe… dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ, tasmiṃ samaye aṭṭhaṅgiko maggo hoti sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo’’tiādinā (vibha. 499) **caturāsītiyā nayasahassavibhāgehī**ti evaṃ anekākārato pavattāni bhagavato ariyamaggavibhāvanañāṇāni atthassa avisaṃvādanato sabbānipi tathāni avitathāni anaññathāni. Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Tathā paṭhamajjhānasamāpatti yā ca nirodhasamāpattīti etāsu anupaṭipāṭiyā viharitabbaṭṭhena samāpajjitabbaṭṭhena ca anupubbavihārasamāpattīsu sampādanapaccavekkhaṇādivasena yathārahaṃ sampayogavasena ca pavattāni bhagavato ñāṇāni tadatthasiddhiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Tathā ‘‘idaṃ imassa ṭhānaṃ, idaṃ aṭṭhāna’’nti aviparītaṃ tassa tassa phalassa kāraṇākāraṇajānanaṃ, tesaṃ tesaṃ sattānaṃ atītādibhedabhinnassa kammasamādānassa anavasesato yathābhūtaṃ vipākantarajānanaṃ, āyūhanakkhaṇeyeva tassa tassa sattassa ‘‘ayaṃ nirayagāminī paṭipadā…pe… ayaṃ nibbānagāminī paṭipadā’’ti yāthāvato sāsavānāsavakammavibhāgajānanaṃ, 0.khandhāyatanādīnaṃ upādinnānupādinnādianekasabhāvaṃ nānāsabhāvañca tassa lokassa ‘‘imāya nāma dhātuyā ussannattā imasmiṃ dhammappabandhe ayaṃ viseso jāyatī''tiādinā nayena yathābhūtaṃ dhātunānattajānanaṃ, anavasesato sattānaṃ hīnādiajjhāsayādhimuttijānanaṃ, saddhādiindriyānaṃ tikkhamudutājānanaṃ, saṃkilesādīhi saddhiṃ jhānavimokkhādivisesajānanaṃ, sattānaṃ aparimāṇāsu jātīsu tappaṭibandhena saddhiṃ anavasesato pubbenivutthakkhandhasantatijānanaṃ, hīnādivibhāgehi saddhiṃ cutipaṭisandhijānanaṃ, ''idaṃ dukkha''ntiādinā heṭṭhā vuttanayeneva catusaccajānananti imāni bhagavato dasabalañāṇāni avirajjhitvā yathāsakaṃ visayāvagāhanato yathādhippetatthasādhanato ca yathābhūtavuttiyā tathāni avitathāni anaññathāni. Vuttañhetaṃ –

> ''Idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānātī''tiādi (vibha. 809; a. ni. 10.21).

Evampi bhagavā tathāni āgatoti tathāgato.

Yathā cetesaṃ ñāṇānaṃ vasena, evaṃ yathāvuttānaṃ satipaṭṭhānasammappadhānavibhāvanañāṇādīnaṃ anantāparimeyyabhedānaṃ anaññasādhāraṇānaṃ paññāvisesānaṃ vasena bhagavā tathāni ñāṇāni āgato adhigatoti tathāgato. Evampi tathāni āgatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatoti tathāgato**? Yā sā bhagavato abhijāti abhisambodhi dhammavinayapaññāpanā anupādisesanibbānadhātu, sā tathā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yadatthaṃ lokanāthena abhisambodhi patthitā pavattitā ca, tadatthassa ekantasiddhiyā avisaṃvādanato aviparītatthavuttiyā tathā avitathā anaññathā. Tathā hi ayaṃ bhagavā bodhisattabhūto samatiṃsapāramiparipūraṇādikaṃ vuttappabhedaṃ sabbaṃ buddhattahetuṃ sampādetvā tusitapure ṭhitova buddhakolāhalaṃ sutvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi ekato sannipatitāhi upasaṅkamitvā –

> ''Kālo deva mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
> Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ pada''nti. (bu. vaṃ. 1.67) –

Āyācito uppannapubbanimitto pañca mahāvilokanāni viloketvā ''idānāhaṃ manussayoniyaṃ uppajjitvā abhisambujjhissāmī''ti āsāḷhipuṇṇamāya sakyarājakule mahāmāyāya deviyā kucchimhi paṭisandhiṃ gahetvā dasa māse devamanussehi mahatā parihārena parihariyamāno visākhapuṇṇamāya paccūsasamaye abhijātiṃ pāpuṇi.

Abhijātikkhaṇe panassa paṭisandhiggahaṇakkhaṇe viya **dvattiṃsapubbanimittāni** pāturahesuṃ. Ayañhi dasasahassī lokadhātu kampi saṅkampi sampakampi sampavedhi, dasasu cakkavāḷasahassesu appamāṇo obhāso phari, tassa taṃ siriṃ daṭṭhukāmā viya jaccandhā cakkhūni paṭilabhiṃsu, badhirā saddaṃ suṇiṃsu. Mūgā samālapiṃsu, khujjā ujugattā ahesuṃ, paṅgulā padasā gamanaṃ paṭilabhiṃsu, bandhanagatā sabbasattā andubandhanādīhi mucciṃsu, sabbanirayesu aggi nibbāyi, pettivisaye khuppipāsā vūpasami, tiracchānānaṃ bhayaṃ nāhosi, sabbasattānaṃ rogo vūpasami, sabbasattā piyaṃvadā ahesuṃ, madhurenākārena assā hasiṃsu, vāraṇā gajjiṃsu, sabbatūriyāni sakaṃ sakaṃ ninnādaṃ muñciṃsu, aghaṭṭitāni eva manussānaṃ hatthūpagādīni ābharaṇāni madhurenākārena raviṃsu, sabbadisā vippasannā ahesuṃ, sattānaṃ sukhaṃ uppādayamāno mudusītalavāto vāyi, akālamegho vassi, pathavitopi udakaṃ ubbhijjitvā vissandi, pakkhino ākāsagamanaṃ vijahiṃsu, nadiyo asandamānā aṭṭhaṃsu, mahāsamudde madhuraṃ udakaṃ ahosi, upakkilesavimutte sūriye dissamāne eva ākāsagatā sabbā jotiyo jaliṃsu, ṭhapetvā arūpāvacare deve avasesā sabbe devā sabbepi nerayikā dissamānarūpā ahesuṃ, tarukuṭṭakavāṭaselādayo anāvaraṇabhūtā ahesuṃ, sattānaṃ cutūpapātā nāhesuṃ, sabbaṃ aniṭṭhagandhaṃ abhibhavitvā dibbagandho vāyi, sabbe phalūpagā rukkhā phaladharā sampajjiṃsu, mahāsamuddo sabbatthakameva pañcavaṇṇehi padumehi sañchannatalo ahosi, thalajajalajādīni sabbapupphāni pupphiṃsu, rukkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhapadumāni, latāsu latāpadumāni pupphiṃsu, mahītale silātalāni bhinditvā uparūpari satta satta hutvā daṇḍapadumāni nāma nikkhamiṃsu, ākāse olambakapadumāni nibbattiṃsu, samantato pupphavassaṃ vassi, ākāse dibbatūriyāni vajjiṃsu, sakaladasasahassī lokadhātu vaṭṭetvā vissaṭṭhamālāguḷaṃ viya uppīḷetvā baddhamālākalāpo viya alaṅkatappaṭiyattaṃ mālāsanaṃ viya ca ekamālāmālinī vipphurantavāḷabījanī pupphadhūpagandhaparivāsitā paramasobhaggappattā ahosi, tāni ca pubbanimittāni upari adhigatānaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ nimittabhūtāni eva ahesuṃ. Evaṃ anekacchariyapātubhāvappaṭimaṇḍitā cāyaṃ abhijāti yadatthaṃ anena abhisambodhi patthitā, tassā abhisambodhiyā ekantasiddhiyā tathāva ahosi avitathā anaññathā.

Tathā ye buddhaveneyyā bodhaneyyabandhavā, te sabbepi anavasesato sayameva bhagavatā vinītā. Ye ca sāvakaveneyyā dhammaveneyyā ca, tepi sāvakādīhi vinītā vinayaṃ gacchanti gamissanti cāti yadatthaṃ bhagavatā abhisambodhi abhipatthitā, tadatthassa ekantasiddhiyā abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Apica yassa yassa ñeyyadhammassa yo yo sabhāvo bujjhitabbo, so so hatthatale ṭhapitaāmalakaṃ viya āvajjanamattappaṭibaddhena attano ñāṇena aviparītaṃ anavasesato bhagavatā abhisambuddhoti evampi abhisambodhi tathā avitathā anaññathā.

Tathā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ tathā tathā desetabbappakāraṃ tesaṃ tesañca sattānaṃ āsayānusayacaritādhimuttiṃ sammadeva oloketvā dhammataṃ avijahanteneva paññattinayavohāramaggaṃ anatidhāvanteneva ca dhammataṃ vibhāvantena yathāparādhaṃ yathājjhāsayaṃ yathādhammañca anusāsantena bhagavatā veneyyā vinītā ariyabhūmiṃ sampāpitāti dhammavinayapaññāpanāpissa tadatthasiddhiyā yathābhūtavuttiyā ca tathā avitathā anaññathā.

Tathā yā sā bhagavatā anuppattā pathaviyādiphassavedanādirūpārūpasabhāvavinimuttā lujjanabhāvābhāvato lokasabhāvātītā tamasā visaṃsaṭṭhattā kenaci anobhāsanīyā lokasabhāvābhāvato eva gatiādibhāvarahitā appatiṭṭhā anārammaṇā amatamahānibbānadhātu khandhasaṅkhātānaṃ upādīnaṃ lesamattassapi abhāvato anupādisesāti vuccati, yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo na tejo na vāyo na ākāsānañcāyatanaṃ na viññāṇañcāyatanaṃ na ākiñcaññāyatanaṃ na nevasaññānāsaññāyatanaṃ nāyaṃ loko na paro loko na ca ubho candimasūriyā, tatrāpāhaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi na gatiṃ na ṭhitiṃ na cutiṃ na upapattiṃ, appatiṭṭhaṃ appavattaṃ anārammaṇamevetaṃ, esevanto dukkhassā’’ti (udā. 71).

Sā sabbesampi upādānakkhandhānaṃ atthaṅgamo, sabbasaṅkhārānaṃ samatho, sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggo, sabbadukkhānaṃ vūpasamo, sabbālayānaṃ samugghāto, sabbavaṭṭānaṃ upacchedo, accantasantilakkhaṇoti yathāvuttasabhāvassa kadācipi avisaṃvādanato tathā avitathā anaññathā. Evametā abhijātiādikā tathā gato upagato adhigato paṭipanno pattoti tathāgato. Evaṃ bhagavā tathā gatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathāvidhoti tathāgato**? Yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathāvidhā te bhagavanto maggasīlena phalasīlena sabbenapi lokiyalokuttarasīlena, maggasamādhinā phalasamādhinā sabbenapi lokiyalokuttarasamādhinā, maggapaññāya phalapaññāya sabbāyapi lokiyalokuttarapaññāya, devasikaṃ valañjitabbehi catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattivihārehi, tadaṅgavimuttiyā, vikkhambhanavimuttiyā, samucchedavimuttiyā, paṭippassaddhivimuttiyā, nissaraṇavimuttiyāti saṅkhepato. Vitthārato pana anantāparimāṇabhedehi acinteyyānubhāvehi sakalasabbaññuguṇehi, ayampi amhākaṃ bhagavā tathāvidho. Sabbesañhi sammāsambuddhānaṃ āyuvemattaṃ, sarīrappamāṇavemattaṃ, kulavemattaṃ, dukkaracariyāvemattaṃ, rasmivemattanti, imehi pañcahi vemattehi siyā vemattaṃ, na pana sīlavisuddhiyādīsu visuddhīsu samathavipassanāpaṭipattiyaṃ attanā paṭiladdhaguṇesu ca kiñci nānākaraṇaṃ atthi. Atha kho majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya aññamaññaṃ nibbisesā te buddhā bhagavanto. Tasmā yathāvidhā purimakā sammāsambuddhā, ayampi bhagavā tathāvidho. Evaṃ tathāvidhoti tathāgato. Vidhattho cettha gatasaddo, tathā hi lokiyā vidhayuttagatasadde pakāratthe vadanti.

Kathaṃ **tathā pavattitoti tathāgato**? Anaññasādhāraṇena iddhānubhāvena samannāgatattā atthappaṭisambhidādīnaṃ ukkaṃsapāramippattiyā anāvaraṇañāṇappaṭilābhena ca bhagavato kāyappavattiyādīnaṃ katthaci paṭighātābhāvato yathā ruci tathā gataṃ gati gamanaṃ kāyavacīcittappavatti etassāti tathāgato. Evaṃ tathā pavattitoti tathāgato.

Kathaṃ **tathehi agatoti tathāgato**? Bodhisambhārasambharaṇe tappaṭipakkhappavattisaṅkhātaṃ natthi etassa gatanti agato. So panassa agatabhāvo maccheradānapāramiādīsu aviparītaṃ ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇādinayappavattehi ñāṇehīti tathehi ñāṇehi agatoti tathāgato.

Atha vā kilesābhisaṅkhārappavattisaṅkhātaṃ khandhappavattisaṅkhātameva vā pañcasupi gatīsu gataṃ gamanaṃ etassa natthīti agato. Saupādisesaanupādisesanibbānappattiyā svāyamassa agatabhāvo tathehi ariyamaggañāṇehīti evampi bhagavā tathehi agatoti tathāgato.

Kathaṃ **tathā gatabhāvena tathāgato**? Tathā gatabhāvenāti ca tathāgatassa sabbhāvena atthitāyāti attho. Ko panesa tathāgato, yassa atthitāya bhagavā tathāgatoti vuccatīti? Saddhammo. Saddhammo hi ariyamaggo tāva yathā yuganaddhasamathavipassanābalena anavasesato kilesapakkhaṃ samūhanantena samucchedappahānavasena gantabbaṃ, tathā gato. Phaladhammo yathā attano maggānurūpaṃ paṭippassaddhipahānavasena gantabbaṃ, tathā gato pavatto. Nibbānadhammo pana yathā gato paññāya paṭividdho sakalavaṭṭadukkhavūpasamāya sampajjati, buddhādīhi tathā gato sacchikatoti tathāgato. Pariyattidhammopi yathā purimabuddhehi suttageyyādivasena pavattiādippakāsanavasena ca veneyyānaṃ āsayādianurūpaṃ pavattito, amhākampi bhagavatā tathā gato gadito pavattitoti vā tathāgato. Yathā bhagavatā desito, tathā bhagavato sāvakehi gato avagatoti tathāgato. Evaṃ sabbopi saddhammo tathāgato. Tenāha sakko devānamindo – ‘‘tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, dhammaṃ namassāma suvatthi hotū’’ti (khu. pā. 6.17; su. ni. 240). Svāssa atthīti bhagavā tathāgato.

Yathā ca dhammo, evaṃ ariyasaṅghopi yathā attahitāya parahitāya ca paṭipannehi suvisuddhaṃ pubbabhāgasamathavipassanāpaṭipadaṃ purakkhatvā tena tena maggena gantabbaṃ, taṃ taṃ tathā gatoti tathāgato. Yathā vā bhagavatā saccapaṭiccasamuppādādayo desitā, tathāva buddhattā tathā gadanato ca tathāgato. Tenāha sakko devarājā – ‘‘tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū’’ti. Svāssa sāvakabhūto atthīti bhagavā tathāgato. Evaṃ tathāgatabhāvena tathāgatoti.

Idampi ca tathāgatassa tathāgatabhāvadīpane mukhamattakameva, sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Idañhi tathāgatapadaṃ mahatthaṃ mahāgatikaṃ mahāvisayaṃ, tassa appamādapadassa viya tepiṭakampi buddhavacanaṃ yuttito atthabhāvena āharanto ‘‘atitthena dhammakathiko pakkhando’’ti na vattabboti.

Tatthetaṃ vuccati –

‘‘Yatheva loke purimā mahesino,
Sabbaññubhāvaṃ munayo idhāgatā;
Tathā ayaṃ sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumā.

‘‘Pahāya kāmādimale asesato,
Samādhiñāṇehi yathā gatā jinā;
Purātanā sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena tathāgato mato.

‘‘Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
Sayambhuñāṇena jinoyamāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

‘‘Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaneyyā nayato vibhāvitā,
Tathā gato tena jino tathāgato.

‘‘Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

‘‘Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāya nurūpamattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

‘‘Tathā pariññāya tathāya sabbaso,
Avedi lokaṃ pabhavaṃ atikkami;
Gato ca paccakkhakiriyāya nibbutiṃ,
Arīyamaggañca gato tathāgato.

‘‘Tathā paṭiññāya tathāya sabbaso,
Hitāya lokassa yatoyamāgato;
Tathāya nātho karuṇāya sabbadā,
Gato ca tenāpi jino tathāgato.

‘‘Tathāni ñāṇāni yatoyamāgato,
Yathāsabhāvaṃ visayāvabodhato;
Tathābhijātippabhutī tathāgato,
Tadatthasampādanato tathāgato.

‘‘Yathāvidhā te purimā mahesino,
Tathāvidhoyampi tathā yathāruci;
Pavattavācā tanucittabhāvato,
Tathāgato vuccati aggapuggalo.

‘‘Sambodhisambhāravipakkhato pure,
Gataṃ na saṃsāragatampi tassa vā;
Na catthi nāthassa bhavantadassino,
Tathehi tasmā agato tathāgato.

‘‘Tathāgato dhammavaro mahesinā,
Yathā pahātabbamalaṃ pahīyati;
Tathāgato ariyagaṇopi satthuno,
Tathāgato tena samaṅgibhāvato’’ti.

Mahiddhikatāti paramena cittavasībhāvena ca iddhividhayogena dhammānubhāvaññathattanipphādanasamatthatāsaṅkhātāya mahatiyā iddhiyā samannāgamo **mahiddhikatā**. Cirakālasambhūtena suvidūrappaṭipakkhena icchitatthanipphattihetubhūtena mahājutikena puññatejena samannāgamo **mahānubhāvatā. Yatrā**ti acchariyapasaṃsākotuhalahāsapasādiko paccattatthe nipāto. Tena yuttattā **vijāyissatī**ti anāgatakālavacanaṃ, attho pana atītakāloyeva. Ayañhettha attho – yā hi nāma ayaṃ suppavāsā tathā dukkhanimuggā kicchāpannā bhagavato vacanasamakālameva sukhinī arogā arogaṃ puttaṃ vijāyīti. **Attamano**ti sakamano, bhagavati pasādena kilesarahitacittoti attho. Kilesapariyuṭṭhitañhi cittaṃ vase avattanato attamanoti na sakkā vattunti. **Attamano**ti vā pītisomanassehi gahitamano. **Pamudito**ti pāmojjena yutto. **Pītisomanassajāto**ti jātabalavapītisomanasso. **Athā**ti pacchā, tato katipāhassa accayena. **Sattabhattānī**ti sattasu divasesu dātabbabhattāni. **Svātanāyā**ti svātanapuññatthaṃ, yaṃ sve buddhappamukhassa saṅghassa dānavasena payirupāsanavasena ca bhavissati puññaṃ tadatthaṃ.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ āmantesīti kasmā āmantesi? Suppavāsāya sāmikassa pasādarakkhaṇatthaṃ. Suppavāsā pana acalappasādāva, upāsakassa pana pasādarakkhaṇaṃ mahāmoggallānattherassa bhāro. Tenāha **''tuyheso upaṭṭhāko''**ti. Tattha **tuyheso**ti tuyhaṃ eso. **Tiṇṇaṃ dhammānaṃ pāṭibhogo**ti mama bhogādīnaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ ahāniyā avināsāya ayyo mahāmoggallāno yadi pāṭibhogo yadi patibhū, ito satta divase atikkamitvā mama sakkā dānaṃ dātunti yadi ayyena ñātanti dīpeti. Theropi tassa tesu divasesu bhogānaṃ jīvitassa ca anupaddavaṃ passitvā āha – **''dvinnaṃ kho nesaṃ, āvuso, dhammānaṃ pāṭibhogo bhogānañca jīvitassa cā''**ti. Saddhā panassa cittappaṭibaddhāti tasseva bhāraṃ karonto **''saddhāya pana tvaññeva pāṭibhogo''**ti āha. Api ca so upāsako diṭṭhasacco, tassa saddhāya aññathābhāvo natthīti tathā vuttaṃ. Teneva ca kāraṇena bhagavatā **''pacchāpi tvaṃ karissasīti saññāpehī''**ti vuttaṃ. Upāsakopi satthari there ca gāravena subbacatāya tassā ca puññena vaḍḍhiṃ icchanto **''karotu suppavāsā koliyadhītā satta bhattāni, pacchāhaṃ karissāmī''**ti anujāni.

Tañca dārakanti vijātadivasato paṭṭhāya ekādasamaṃ divasaṃ atikkamitvā tato paraṃ sattāhaṃ buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ bhojetvā sattame divase taṃ sattavassikaṃ dārakaṃ bhagavantaṃ bhikkhusaṅghañca vandāpesi. **Satta me vassānī**ti satta me saṃvaccharāni, accantasaṃyogavasena cetaṃ upayogavacanaṃ. **Lohitakumbhiyaṃ vutthānī**ti mātukucchiyaṃ attano gabbhavāsadukkhaṃ sandhāya vadati. **Aññānipi evarūpāni satta puttānī**ti ''aññepi evarūpe satta putte''ti vattabbe liṅgavipallāsavasena vuttaṃ ''evarūpānī''ti. Evaṃ satta vassāni gabbhadhāraṇavasena sattāhaṃ mūḷhagabbhatāya ca mahantaṃ dukkhaṃ pāpetvā uppajjanakaputteti attho. Etena mātugāmānaṃ puttalolatāya puttalābhena titti natthīti dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sattadivasādhikāni satta saṃvaccharāni gabbhadhāraṇādivasena pavattaṃ mahantaṃ dukkhaṃ ekapade visaritvā puttalolatāvasena tāya vuttamatthaṃ viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ cittasukhappamatto viya pamattapuggale iṭṭhākārena vañcetvā taṇhāsinehassa mahānatthakarabhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **asāta**nti amadhuraṃ asundaraṃ aniṭṭhaṃ. **Sātarūpenā**ti iṭṭhasabhāvena. **Piyarūpenā**ti piyāyitabbabhāvena. **Sukhassa rūpenā**ti sukhasabhāvena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā asātaṃ appiyaṃ dukkhameva samānaṃ sakalampi vaṭṭagataṃ saṅkhārajātaṃ appahīnavipallāsattā ayonisomanasikārena iṭṭhaṃ viya piyaṃ viya sukhaṃ viya ca hutvā upaṭṭhahamānaṃ sativippavāsena pamattapuggalaṃ ativattati abhibhavati ajjhottharati, tasmā imampi suppavāsaṃ punapi sattakkhattuṃ evarūpaṃ asātaṃ appiyaṃ dukkhaṃ sātādipatirūpakena dukkhena puttasaṅkhātapemavatthusukhena ajjhottharatīti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Visākhāsuttavaṇṇanā

19. Navame **pubbārāme**ti sāvatthiyā pācīnadisābhāge anurādhapurassa uttamadevīvihārasadise ṭhāne kārite ārāme. **Migāramātupāsāde**ti migāramātuyā pāsāde.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – atīte satasahassakappamatthake padumuttaradasabalaṃ ekā upāsikā aññataraṃ upāsikaṃ attano aggupaṭṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā bhagavantaṃ nimantetvā buddhappamukhassa bhikkhusatasahassassa dānaṃ datvā bhagavato nipaccakāraṃ katvā ''anāgate tumhādisassa buddhassa aggupaṭṭhāyikā bhaveyya''nti patthanaṃ akāsi. Sā kappasatasahassaṃ devesu ca manussesu ca saṃsaritvā amhākaṃ bhagavato kāle bhaddiyanagare meṇḍakaseṭṭhiputtassa dhanañjayaseṭṭhino gehe sumanadeviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Jātakāle cassā **visākhā**ti nāmaṃ akaṃsu. Sā yadā bhagavā bhaddiyanagaraṃ agamāsi, tadā pañcahi dārikāsatehi saddhiṃ bhagavato paccuggamanaṃ katvā paṭhamadassaneneva sotāpannā ahosi.

Aparabhāge sāvatthiyaṃ migāraseṭṭhiputtassa puṇṇavaḍḍhanakumārassa gehaṃ gatā, tattha naṃ sasuro migāraseṭṭhi upakāravasena mātuṭṭhāne ṭhapesi. Tasmā **migāramātā**ti vuccati. Sā attano mahallatāpasādhanaṃ vissajjetvā navakoṭīhi bhagavato bhikkhusaṅghassa ca vasanatthāya karīsamatte bhūmibhāge uparibhūmiyaṃ pañcagabbhasatāni heṭṭhābhūmiyaṃ pañcagabbhasatānīti gabbhasahassehi paṭimaṇḍitaṃ pāsādaṃ kāresi. Tena vuttaṃ **''migāramātupāsāde''**ti.

Kocideva atthoti kiñcideva payojanaṃ. **Raññe**ti rājini. **Paṭibaddho**ti āyatto. Visākhāya ñātikulato maṇimuttādiracitaṃ tādisaṃ bhaṇḍajātaṃ tassā paṇṇākāratthāya pesitaṃ, taṃ nagaradvārappattaṃ suṅkikā tattha suṅkaṃ gaṇhantā tadanurūpaṃ aggahetvā atirekaṃ gaṇhiṃsu. Taṃ sutvā visākhā rañño tamatthaṃ nivedetukāmā patirūpaparivārena rājanivesanaṃ agamāsi, tasmiṃ khaṇe rājā mallikāya deviyā saddhiṃ antepuraṃ gato hoti. Visākhā okāsaṃ alabhamānā ''idāni labhissāmi, idāni labhissāmī''ti bhojanavelaṃ atikkamitvā chinnabhattā hutvā pakkāmi. Evaṃ dvīhatīhaṃ gantvāpi okāsaṃ na labhiyeva. Iti rājā aniveditopi tassa atthavinicchayassa okāsākaraṇena **''yathādhippāyaṃ na tīretī''**ti vutto. Tattha **yathādhippāya**nti adhippāyānurūpaṃ. **Na tīretī**ti na niṭṭhāpeti. Mahāupāsikāya hi rājāyattasuṅkameva rañño datvā itaraṃ vissajjāpetuṃ adhippāyo, so raññā na diṭṭhattā eva na tīrito. **Handā**ti vossaggatthe nipāto. **Divā divassā**ti divasassa divā, majjhanhike kāleti attho. Kenacideva karaṇīyena dvīhatīhaṃ rājanivesanadvāraṃ gacchantī tassa atthassa aniṭṭhitattā niratthakameva upasaṅkamiṃ, bhagavati upasaṅkamanameva pana dassanānuttariyādippaṭilābhakāraṇattā sātthakanti evāhaṃ, bhante, imāya velāya idhāgatāti imamatthaṃ dassentī mahāupāsikā **''idha me, bhante''**tiādimāha.

Etamatthanti etaṃ parāyattatāya adhippāyāsamijjhanasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ parādhīnāparādhīnavuttīsu ādīnavānisaṃsaparidīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sabbaṃ paravasaṃ dukkha**nti yaṃ kiñci atthajātaṃ payojanaṃ paravasaṃ parāyattaṃ attano icchāya nipphādetuṃ asakkuṇeyyatāya dukkhaṃ dukkhāvahaṃ hotīti attho. **Sabbaṃ issariyaṃ sukha**nti duvidhaṃ issariyaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tattha lokiyaṃ rājissariyādi ceva lokiyajjhānābhiññānibbattaṃ cittissariyañca, lokuttaraṃ maggaphalādhigamanimittaṃ nirodhissariyaṃ. Tesu yaṃ cakkavattibhāvapariyosānaṃ manussesu issariyaṃ, yañca sakkādīnaṃ tasmiṃ tasmiṃ devanikāye ādhipaccabhūtaṃ issariyaṃ, tadubhayaṃ yadipi kammānubhāvena yathicchitanipphattiyā sukhanimittatāya sukhaṃ, vipariṇāmadukkhatāya pana sabbathā dukkhameva. Tathā aniccantikatāya lokiyajjhānanibbattaṃ cittissariyaṃ, nirodhissariyameva pana lokadhammehi akampanīyato anivattisabhāvattā ca ekantasukhaṃ nāma. Yaṃ panettha sabbattheva aparādhīnatāya labhati cittasukhaṃ, taṃ sandhāya satthā ''sabbaṃ issariyaṃ sukha''nti āha.

Sādhāraṇe vihaññantīti idaṃ ''sabbaṃ paravasaṃ dukkha''nti imassa padassa atthavivaraṇaṃ. Ayañhettha attho – sādhāraṇe payojane sādhetabbe sati tassa parādhīnatāya yathādhippāyaṃ anipphādanato ime sattā vihaññanti vighātaṃ āpajjanti kilamanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamā**ti yasmā kāmayogabhavayogadiṭṭhiyogaavijjāyogā anādikālabhāvitā anupacitakusalasambhārehi pajahituṃ asakkuṇeyyatāya duratikkamā. Etesu diṭṭhiyogo paṭhamamaggena atikkamitabbo, kāmayogo tatiyamaggena. Itare aggamaggena. Iti ariyamaggānaṃ duradhigamanīyattā ime yogā duratikkamā. Tasmā kāmayogādivasena icchitālābhahetu sattā vihaññanti, asādhāraṇe pana cittissariye nirodhissariye ca sati na kadācipi vighātassa sambhavoti adhippāyo.

Atha vā **sabbaṃ paravasa**nti yaṃ attano aññappaṭibaddhavuttisaṅkhātaṃ, taṃ sabbaṃ aniccasabhāvatāya dukkhaṃ. ''Yadaniccaṃ taṃ dukkha''nti hi vuttaṃ. **Sabbaṃ issariya**nti yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭaṃ issariyaṭṭhānatāya issariyanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ, taṃ upādisesādivibhāgaṃ sabbaṃ sukhaṃ. ''Nibbānaṃ paramaṃ sukha''nti (dha. pa. 203-204) hi vuttaṃ. **Sādhāraṇe**ti evaṃ dukkhasukhe vavatthite ime sattā bahusādhāraṇe dukkhakāraṇe nimuggā hutvā vihaññanti. Kasmā? **Yogā hi duratikkamā**ti yasmā te sabbattha nimujjanassa hetubhūtā kāmayogādayo duratikkamā, tasmā tvampi visākhe parāyattamatthaṃ patthetvā alabhamānā vihaññasīti adhippāyo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

20. Dasame **anupiyāya**nti evaṃ nāmake nagare. **Ambavane**ti tassa nagarassa avidūre mallarājūnaṃ ekaṃ ambavanaṃ ahosi, tattha mallarājūhi bhagavato vihāro kārito, so ‘‘ambavana’’ntveva vuccati. Anupiyaṃ gocaragāmaṃ katvā tattha bhagavā viharati, tena vuttaṃ **‘‘anupiyāyaṃ viharati ambavane’’**ti. **Bhaddiyo**ti tassa therassa nāmaṃ. **Kāḷīgodhāya putto**ti kāḷīgodhā nāma sākiyānī sakyarājadevī ariyasāvikā āgataphalā viññātasāsanā, tassā ayaṃ putto. Tassa pabbajjāvidhi khandhake (cūḷava. 330-331) āgatova. So pabbajitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā na cirasseva chaḷabhiñño ahosi, terasapi dhutaṅgāni samādāya vattati. Bhagavatā ca ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ uccakulikānaṃ, yadidaṃ bhaddiyo kāḷīgodhāya putto’’ti (a. ni. 1.193) uccakulikabhāve etadagge ṭhapito asītiyā sāvakānaṃ abbhantaro.

Suññāgāragatoti ‘‘ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ arañña’’nti vuttaṃ araññaṃ rukkhamūlañca ṭhapetvā aññaṃ pabbatakandarādi pabbajitasāruppaṃ nivāsaṭṭhānaṃ janasambādhābhāvato idha suññāgāranti adhippetaṃ. Atha vā jhānakaṇṭakānaṃ saddānaṃ abhāvato vivittaṃ yaṃ kiñci agārampi suññāgāranti veditabbaṃ. Taṃ suññāgāraṃ upagato. **Abhikkhaṇa**nti bahulaṃ. **Udānaṃ udānesī**ti so hi āyasmā araññe divāvihāraṃ upagatopi rattivāsūpagatopi yebhuyyena phalasamāpattisukhena nirodhasukhena ca vītināmeti, tasmā taṃ sukhaṃ sandhāya pubbe attanā anubhūtaṃ sabhayaṃ sapariḷāhaṃ rajjasukhaṃ jigucchitvā **‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’**nti somanassasahitaṃ ñāṇasamuṭṭhānaṃ pītisamuṭṭhānaṃ samuggirati.

Sutvāna nesaṃ etadahosīti nesaṃ sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ tassa āyasmato ‘‘aho sukhaṃ, aho sukha’’nti udānentassa udānaṃ sutvā ‘‘nissaṃsayaṃ esa anabhirato brahmacariyaṃ caratī’’ti evaṃ parivitakkitaṃ ahosi. Te bhikkhū puthujjanā tassa āyasmato vivekasukhaṃ sandhāya udānaṃ ajānantā evaṃ amaññiṃsu, tena vuttaṃ **‘‘nissaṃsaya’’**ntiādi. Tattha **nissaṃsaya**nti asandehena ekantenāti attho. ‘‘Yaṃ so pubbe agāriyabhūto samāno’’ti pāḷiṃ vatvā ‘‘anubhavī’’ti vacanasesena keci atthaṃ vaṇṇenti, apare ‘‘yaṃ sā’’ti paṭhanti, ‘‘yaṃsa pubbe agāriyabhūtassā’’ti pana pāḷi. Tattha **yaṃsā**ti yaṃ assa, sandhivasena hi akārasakāralopo ‘‘evaṃsa te (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58), pupphaṃsā uppajjī’’tiādīsu (pārā. 36) viya. Tassattho – assa āyasmato bhaddiyassa pabbajitato pubbe agāriyabhūtassa gahaṭṭhassa sato yaṃ rajjasukhaṃ anubhūtaṃ. **Sā tamanussaramāno**ti so taṃ sukhaṃ etarahi ukkaṇṭhanavasena anussaranto.

Te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocunti te sambahulā bhikkhū ullapanasabhāvasaṇṭhitā tassa anuggahaṇādhippāyena bhagavantaṃ etadavocuṃ, na ujjhānavasena. **Aññatara**nti nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ. **Āmantesī**ti āṇāpesi te bhikkhū saññāpetukāmo. **Eva**nti vacanasampaṭiggahe, sādhūti attho. Puna **eva**nti paṭiññāya. **Abhikkhaṇaṃ ‘‘aho sukhaṃ, aho sukha’’nti imaṃ udānaṃ udānesī**ti yathā te bhikkhū vadanti, taṃ evaṃ tathevāti attano udānaṃ paṭijānāti. **Kiṃ pana tvaṃ bhaddiyā**ti kasmā bhagavā pucchati, kiṃ tassa cittaṃ na jānātīti? No na jānāti, teneva pana tamatthaṃ vadāpetvā te bhikkhū saññāpetuṃ pucchati. Vuttañhetaṃ – ‘‘jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchantī’’tiādi. **Atthavasa**nti kāraṇaṃ.

Antepureti itthāgārassa sañcaraṇaṭṭhānabhūte rājagehassa abbhantare, yattha rājā nhānabhojanasayanādiṃ kappeti. **Rakkhā susaṃvihitā**ti ārakkhādikatapurisehi gutti suṭṭhu samantato vihitā. **Bahipi antepure**ti aḍḍakaraṇaṭṭhānādike antepurato bahibhūte rājagehe. **Evaṃ rakkhito gopito santo**ti evaṃ rājageharājadhānirajjadesesu anto ca bahi ca anekesu ṭhānesu anekasatehi susaṃvihitarakkhāvaraṇaguttiyā mameva nibbhayatthaṃ phāsuvihāratthaṃ rakkhito gopito samāno. **Bhīto**tiādīni padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā **bhīto**ti pararājūhi bhāyamāno. **Ubbiggo**ti sakarajjepi pakatito uppajjanakabhayubbegena ubbiggo calito. **Ussaṅkī**ti ‘‘raññā nāma sabbakālaṃ avissatthena bhavitabba’’nti vacanena sabbattha avissāsavasena tesaṃ tesaṃ kiccakaraṇīyānaṃ paccayaparisaṅkāya ca uddhamukhaṃ saṅkamāno. **Utrāsī**ti ‘‘santikāvacarehipi ajānantasseva me kadāci anattho bhaveyyā’’ti uppannena sarīrakampaṃ uppādanasamatthena tāsena utrāsī. ‘‘Utrasto’’tipi paṭhanti. **Vihāsi**nti evaṃbhūto hutvā vihariṃ.

Etarahīti idāni pabbajitakālato paṭṭhāya. **Eko**ti asahāyo, tena vūpakaṭṭhakāyataṃ dasseti. **Abhīto**tiādīnaṃ padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo. Bhayādinimittassa pariggahassa taṃ nimittassa ca kilesassa abhāvenevassa abhītāditāti. Etena cittavivekaṃ dasseti. **Appossukko**ti sarīraguttiyaṃ nirussukko. **Pannalomo**ti lomahaṃsuppādakassa chambhitattassa abhāvena anuggatalomo. Padadvayenapi serivihāraṃ dasseti. **Paradattavutto**ti parehi dinnena cīvarādinā vattamāno, etena sabbaso saṅgābhāvadīpanamukhena anavasesabhayahetuvirahaṃ dasseti. **Migabhūtena cetasā**ti vissatthavihāritāya migassa viya jātena cittena. Migo hi amanussapathe araññe vasamāno vissattho tiṭṭhati, nisīdati, nipajjati, yenakāmañca pakkamati appaṭihatacāro, evaṃ ahampi viharāmīti dasseti. Vuttañhetaṃ paccekabuddhena –

‘‘Migo araññamhi yathā abaddho,
Yenicchakaṃ gacchati gocarāya;
Viññū naro seritaṃ pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo’’ti. (su. ni. 39; apa. thera 1.1.95);

Imaṃ kho ahaṃ, bhante, atthavasanti, bhante, bhagavā yadidaṃ mama etarahi paramaṃ vivekasukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ, idameva kāraṇaṃ sampassamāno ‘‘aho sukhaṃ, aho sukha’’nti udānaṃ udānesinti.

Etamatthanti etaṃ bhaddiyattherassa puthujjanavisayātītaṃ vivekasukhasaṅkhātamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti idaṃ sahetukabhayasokavigamānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassantarato na santi kopā**ti yassa ariyapuggalassa antarato abbhantare attano citte cittakālussiyakaraṇato cittappakopā rāgādayo āghātavatthuādikāraṇabhedato anekabhedā dosakopā eva kopā na santi maggena pahīnattā na vijjanti. Ayañhi antarasaddo kiñcāpi ‘‘mañca tvañca kimantara’’ntiādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe dissati, ‘‘antaraṭṭhake himapātasamaye’’tiādīsu (mahāva. 346) vemajjhe, ‘‘antarā ca jetavanaṃ antarā ca sāvatthi’’ntiādīsu (udā. 13, 44) vivare, ‘‘bhayamantarato jāta’’ntiādīsu (itivu. 88; mahāni. 5) citte, idhāpi citte eva daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ ‘‘antarato attano citte’’ti.

Itibhavābhavatañca vītivattoti yasmā bhavoti sampatti, abhavoti vipatti. Tathā bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti vā sassataṃ, abhavoti ucchedo. Bhavoti vā puññaṃ, abhavoti pāpaṃ. Bhavoti vā sugati, abhavoti duggati. Bhavoti vā khuddako, abhavoti mahanto. Tasmā yā sā sampattivipattivuḍḍhihānisassatucchedapuññapāpasugatiduggati- khuddakamahantaupapattibhavānaṃ vasena iti anekappakārā bhavābhavatā vuccati. Catūhipi ariyamaggehi yathāsambhavaṃ tena tena nayena taṃ itibhavābhavatañca vītivatto atikkanto hoti. Atthavasena vibhatti vipariṇāmetabbā. **Taṃ vigatabhaya**nti taṃ evarūpaṃ yathāvuttaguṇasamannāgataṃ khīṇāsavaṃ cittakopābhāvato itibhavābhavasamatikkamato ca bhayahetuvigamena vigatabhayaṃ, vivekasukhena aggaphalasukhena ca **sukhiṃ,** vigatabhayattā eva **asokaṃ. Devā nānubhavanti dassanāyā**ti adhigatamagge ṭhapetvā sabbepi upapattidevā vāyamantāpi cittacāradassanavasena dassanāya daṭṭhuṃ nānubhavanti na abhisambhuṇanti na sakkonti, pageva manussā. Sekkhāpi hi puthujjanā viya arahato cittappavattiṃ na jānanti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mucalindavaggavaṇṇanā.

3. Nandavaggo

1. Kammavipākajasuttavaṇṇanā

21. Nandavaggassa paṭhame **aññataro bhikkhū**ti nāmagottena apākaṭo eko khīṇāsavabhikkhu. So kira rājagahavāsī kulaputto moggallānattherena saṃvejito saṃsāradosaṃ disvā satthu santike pabbajitvā sīlāni sodhetvā catusaccakammaṭṭhānaṃ gahetvā na cirasseva vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattaṃ pāpuṇi. Tassa aparabhāge kharo ābādho uppajji, so paccavekkhaṇāya adhivāsento viharati. Khīṇāsavānañhi cetasikadukkhaṃ nāma natthi, kāyikadukkhaṃ pana hotiyeva. So ekadivasaṃ bhagavato dhammaṃ desentassa nātidūre ṭhāne dukkhaṃ adhivāsento pallaṅkena nisīdi. Tena vuttaṃ **‘‘bhagavato avidūre**

nisinno hotī’’tiādi.

Tattha **pallaṅka**nti samantato ūrubaddhāsanaṃ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamaṃsanhārūni na namanti, tasmā so tathā nisinno hoti. **Purāṇakammavipākaja**nti pubbe katassa kammassa vipākabhāvena jātaṃ, purāṇakammavipāke vā sukhadukkhappakāre vipākavaṭṭasamudāye tadekadesabhāvena jātaṃ. Kiṃ taṃ? Dukkhaṃ. Purāṇakammavipākajanti ca iminā tassa ābādhassa kammasamuṭṭhānataṃ dassento opakkamikautuvipariṇāmajādibhāvaṃ paṭikkhipati. **Dukkha**nti pacurajanehi khamituṃ asakkuṇeyyaṃ. **Tibba**nti tikhiṇaṃ, abhibhavitvā pavattiyā bahalaṃ vā. **Khara**nti kakkhaḷaṃ. **Kaṭuka**nti asātaṃ. **Adhivāsento**ti upari vāsento sahanto khamanto.

Sato sampajānoti vedanāpariggāhakānaṃ satisampajaññānaṃ vasena satimā sampajānanto ca. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘ayaṃ vedanā nāma hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, aniṭṭhārammaṇādipaccaye paṭicca uppannattā paṭiccasamuppannā, uppajjitvā ekantena bhijjanasabhāvattā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā’’ti vedanāya aniccatāsallakkhaṇavasena satokāritāya **sato**, aviparītasabhāvapaṭivijjhanavasena **sampajāno** ca hutvā. Atha vā satiVepullapattiyā sabbattheva kāyavedanācittadhammesu suṭṭhu upaṭṭhitasatitāya **sato,** tathā paññāvepullappattiyā pariggahitasaṅkhāratāya **sampajāno. Avihaññamāno**ti ‘‘assutavā, bhikkhave, puthujjano aññataraññatarena dukkhadhammena phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohaṃ āpajjatī’’ti vuttanayena andhaputhujjano viya na vihaññamāno maggeneva samugghātitattā cetodukkhaṃ anuppādento kevalaṃ kammavipākajaṃ sarīradukkhaṃ adhivāsento samāpattiṃ samāpanno viya nisinno hoti. **Addasā**ti taṃ āyasmantaṃ adhivāsanakhantiyā tathā nisinnaṃ addakkhi.

Etamatthanti etaṃ tādisassapi rogassa vejjādīhi tikicchanatthaṃ anussukkāpajjanakāraṇaṃ khīṇāsavānaṃ lokadhammehi anupalepitasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ saṅkhatadhammānaṃ yehi kehici dukkhadhammehi avighātapattivibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sabbakammajahassā**ti pahīnasabbakammassa. Aggamaggassa hi uppannakālato paṭṭhāya arahato sabbāni kusalākusalakammāni pahīnāni nāma honti paṭisandhiṃ dātuṃ asamatthabhāvato, yato ariyamaggañāṇaṃ kammakkhayakaranti vuccati. **Bhikkhuno**ti bhinnakilesatāya bhikkhuno. **Dhunamānassa pure kataṃ raja**nti arahattappattito pubbe kataṃ rāgarajādimissatāya rajanti laddhanāmaṃ dukkhavedanīyaṃ kammaṃ vipākapaṭisaṃvedanena taṃ dhunantassa viddhaṃsentassa, arahattappattiyā parato pana sāvajjakiriyāya sambhavoyeva natthi, anavajjakiriyā ca bhavamūlassa samucchinnattā samucchinnamūlatāya pupphaṃ viya phaladānasamatthatāya abhāvato kiriyamattāva hoti.

Amamassāti rūpādīsu katthaci mamanti gahaṇābhāvato amamassa mamaṅkārarahitassa. Yassa hi mamaṅkāro atthi, so attasinehena vejjādīhi sarīraṃ paṭijaggāpeti. Arahā pana amamo, tasmā so sarīrajagganepi udāsīnadhātukova. **Ṭhitassā**ti catubbidhampi oghaṃ taritvā nibbānathale ṭhitassa, paṭisandhiggahaṇavasena vā sandhāvanassa abhāvena ṭhitassa. Sekkhaputhujjanā hi kilesābhisaṅkhārānaṃ appahīnattā cutipaṭisandhivasena saṃsāre dhāvanti nāma, arahā pana tadabhāvato ṭhitoti vuccati. Atha vā dasavidhe khīṇāsavasaṅkhāte ariyadhamme ṭhitassa. **Tādino**ti ‘‘paṭikūle appaṭikūlasaññī viharatī’’tiādinā (paṭi. ma. 3.17) nayena vuttāya pañcavidhāya ariyiddhiyā aṭṭhahi lokadhammehi akampaniyāya chaḷaṅgupekkhāya ca samannāgatena iṭṭhādīsu ekasadisatāsaṅkhātena tādībhāvena tādino. **Attho natthi janaṃ lapetave**ti ‘‘mama bhesajjādīni karothā’’ti janaṃ lapituṃ kathetuṃ payojanaṃ natthi sarīre nirapekkhabhāvato. Paṇḍupalāso viya hi bandhanā pavutto sayamevāyaṃ kāyo bhijjitvā patatūti khīṇāsavānaṃ ajjhāsayo. Vuttañhetaṃ –

‘‘Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā’’ti. (theragā. 606);

Atha vā yaṃkiñci nimittaṃ dassetvā ‘‘kiṃ ayyassa icchitabba’’nti janaṃ lapetave paccayehi nimantanavasena lapāpetuṃ khīṇāsavassa attho natthi tādisassa micchājīvassa maggeneva samugghātitattāti attho. Iti bhagavā ‘‘kissāyaṃ thero attano rogaṃ vejjehi atikicchāpetvā bhagavato avidūre nisīdatī’’ti cintentānaṃ tassa atikicchāpane kāraṇaṃ pakāsesi.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nandasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **nando**ti tassa nāmaṃ. So hi cakkavattilakkhaṇūpetattā mātāpitaro saparijanaṃ sakalañca ñātiparivaṭṭaṃ nandayanto jātoti ‘‘nando’’ti nāmaṃ labhi. **Bhagavato bhātā**ti bhagavato ekapituputtatāya bhātā. Na hi bhagavato sahodarā uppajjanti, tena vuttaṃ **‘‘mātucchāputto’’**ti, cūḷamātuputtoti attho. Mahāpajāpatigotamiyā hi so putto. **Anabhirato**ti na abhirato. **Brahmacariya**nti brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ cariyaṃ ekāsanaṃ ekaseyyaṃ methunaviratiṃ. **Sandhāretu**nti paṭhamacittato yāvacarimakacittaṃ sammā paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ dhāretuṃ pavattetuṃ. Dutiyena cettha brahmacariyapadena maggabrahmacariyassāpi saṅgaho veditabbo. **Sikkhaṃ paccakkhāyā**ti upasampadakāle bhikkhubhāvena saddhiṃ samādinnaṃ nibbattetabbabhāvena anuṭṭhitaṃ tividhampi sikkhaṃ paṭikkhipitvā, vissajjetvāti attho. **Hīnāyā**ti gihibhāvāya. **Āvattissāmī**ti nivattissāmi.

Kasmā panāyaṃ evamārocesīti? Etthāyaṃ anupubbikathā – bhagavā pavattavaradhammacakko rājagahaṃ gantvā veḷuvane viharanto ‘‘puttaṃ me ānetvā dassethā’’ti suddhodanamahārājena pesitesu sahassasahassaparivāresu dasasu dūtesu saha parivārena arahattaṃ pattesu sabbapacchā gantvā arahattappattena kāḷudāyittherena gamanakālaṃ ñatvā maggavaṇṇanaṃ vaṇṇetvā jātibhūmigamanāya yācito vīsatisahassakhīṇāsavaparivutto kapilavatthunagaraṃ gantvā ñātisamāgame pokkharavassaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā vessantarajātakaṃ (jā. 2.22.1655 ādayo) kathetvā punadivase piṇḍāya paviṭṭho ‘‘uttiṭṭhe nappamajjeyyā’’ti (dha. pa. 168) gāthāya pitaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā nivesanaṃ gantvā ‘‘dhammañcare’’ti (dha. pa. 169) gāthāya mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale, rājānaṃ sakadāgāmiphale patiṭṭhāpesi.

Bhattakiccāvasāne pana rāhulamātuguṇakathaṃ nissāya candakinnarījātakaṃ (jā. 1.14.18 ādayo) kathetvā tatiyadivase nandakumārassa abhisekagehappavesanavivāhamaṅgalesu vattamānesu piṇḍāya pavisitvā nandakumārassa hatthe pattaṃ datvā maṅgalaṃ vatvā uṭṭhāyāsanā pakkamanto kumārassa hatthato pattaṃ na gaṇhi. Sopi tathāgate gāravena ‘‘pattaṃ te, bhante, gaṇhathā’’ti vattuṃ nāsakkhi. Evaṃ pana cintesi, ‘‘sopānasīse pattaṃ gaṇhissatī’’ti, satthā tasmiṃ ṭhāne na gaṇhi. Itaro ‘‘sopānamūle gaṇhissatī’’ti cintesi, satthā tatthapi na gaṇhi. Itaro ‘‘rājaṅgaṇe gaṇhissatī’’ti cintesi, satthā tatthapi na gaṇhi. Kumāro nivattitukāmo anicchāya gacchanto gāravena ‘‘pattaṃ gaṇhathā’’ti vattuṃ na sakkoti, ‘‘idha gaṇhissati, ettha gaṇhissatī’’ti cintento gacchati.

Tasmiṃ khaṇe janapadakalyāṇiyā ācikkhiṃsu, ‘‘ayye bhagavā, nandarājānaṃ gahetvā gacchati, tumhehi vinā karissatī’’ti. Sā udakabindūhi paggharantehi aḍḍhullikhitehi kesehi vegena pāsādaṃ āruyha sīhapañjaradvāre ṭhatvā ‘‘tuvaṭaṃ kho, ayyaputta, āgaccheyyāsī’’ti āha. Taṃ tassā vacanaṃ tassa hadaye tiriyaṃ patitvā viya ṭhitaṃ. Satthāpissa hatthato pattaṃ aggahetvāva taṃ vihāraṃ netvā ‘‘pabbajissasi nandā’’ti āha. So buddhagāravena ‘‘na pabbajissāmī’’ti avatvā, ‘‘āma, pabbajissāmī’’ti āha. Satthā tena hi nandaṃ pabbājethāti kapilavatthupuraṃ gantvā tatiyadivase taṃ pabbājesi. Sattame divase mātarā alaṅkaritvā pesitaṃ ‘‘dāyajjaṃ me, samaṇa, dehī’’ti vatvā attanā saddhiṃ ārāmāgataṃ rāhulakumāraṃ pabbājesi. Punekadivasaṃ mahādhammapālajātakaṃ (jā. 1.10.92 ādayo) kathetvā rājānaṃ anāgāmiphale patiṭṭhāpesi.

Iti bhagavā mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale, pitaraṃ tīsu phalesu patiṭṭhāpetvā bhikkhusaṅghaparivuto punadeva rājagahaṃ gantvā tato anāthapiṇḍikena sāvatthiṃ āgamanatthāya gahitapaṭiñño niṭṭhite jetavanamahāvihāre tattha gantvā vāsaṃ kappesi. Evaṃ satthari jetavane viharante āyasmā nando attano anicchāya pabbajito kāmesu anādīnavadassāvī janapadakalyāṇiyā vuttavacanamanussaranto ukkaṇṭhito hutvā bhikkhūnaṃ attano anabhiratiṃ ārocesi. Tena vuttaṃ **‘‘tena kho pana samayena āyasmā nando… pe… hīnāyāvattissāmī’’**ti.

Kasmā pana naṃ bhagavā evaṃ pabbājesīti? ‘‘Puretarameva ādīnavaṃ dassetvā kāmehi naṃ vivecetuṃ na sakkā, pabbājetvā pana upāyena tato vivecetvā uparivisesaṃ nibbattessāmī’’ti veneyyadamanakusalo satthā evaṃ naṃ paṭhamaṃ pabbājesi.

Sākiyānīti sakyarājadhītā. **Janapadakalyāṇī**ti janapadamhi kalyāṇī rūpena uttamā chasarīradosarahitā, pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷikā naccodātā atikkantā mānusakavaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nakhakalyāṇaṃ aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatā.

Tattha attano sarīrobhāsena dasadvādasahatthe ṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusamā vā suvaṇṇasamā vā hoti, ayamassā **chavikalyāṇatā**. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikammakataṃ viya rattapavāḷarattakambalena sadisaṃ hoti, ayamassā **maṃsakalyāṇatā**. Vīsati nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasaparikitāni viya muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā **nakhakalyāṇatā**. Dvattiṃsadantā suphusitā parisuddhapavāḷapantisadisā vajirapantī viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā**. Vīsativassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nippalitā, ayamassā **vayakalyāṇatā**. Sundarī ca hoti evarūpaguṇasamannāgatā, tena vuttaṃ **‘‘janapadakalyāṇī’’**ti.

Gharā nikkhamantassāti anādare sāmivacanaṃ, gharato nikkhamatoti attho. ‘‘Gharā nikkhamanta’’ntipi paṭhanti. **Upaḍḍhullikhitehi kesehī**ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, vippakatullikhitehi kesehi upalakkhitāti attho. ‘‘Aḍḍhullikhitehī’’tipi paṭhanti. Ullikhananti ca phaṇakādīhi kesasaṇṭhāpanaṃ, ‘‘aḍḍhakāravidhāna’’ntipi vadanti. **Apaloketvā**ti sineharasavipphārasaṃsūcakena aḍḍhakkhinā ābandhantī viya oloketvā. **Maṃ, bhante**ti pubbepi ‘‘ma’’nti vatvā ukkaṇṭhākulacittatāya puna ‘‘maṃ etadavocā’’ti āha. **Tuvaṭa**nti sīghaṃ. **Tamanussaramāno**ti taṃ tassā vacanaṃ, taṃ vā tassā ākārasahitaṃ vacanaṃ anussaranto.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā ‘‘upāyenassa rāgaṃ vūpasamessāmī’’ti iddhibalena naṃ tāvatiṃsabhavanaṃ nento antarāmagge ekasmiṃ jhāmakhette jhāmakhāṇumatthake nisinnaṃ chinnakaṇṇanāsānaṅguṭṭhaṃ ekaṃ paluṭṭhamakkaṭiṃ dassetvā tāvatiṃsabhavanaṃ nesi. Pāḷiyaṃ pana ekakkhaṇeneva satthārā tāvatiṃsabhavanaṃ gataṃ viya vuttaṃ, taṃ gamanaṃ avatvā tāvatiṃsabhavanaṃ sandhāya vuttaṃ. Gacchantoyeva hi bhagavā āyasmato nandassa antarāmagge taṃ paluṭṭhamakkaṭiṃ dasseti. Yadi evaṃ kathaṃ samiñjanādinidassanaṃ? Taṃ antaradhānanidassananti gahetabbaṃ. Evaṃ satthā taṃ tāvatiṃsabhavanaṃ netvā sakkassa devarañño upaṭṭhānaṃ āgatāni kakuṭapādāni pañca accharāsatāni attānaṃ vanditvā ṭhitāni dassetvā janapadakalyāṇiyā tāsaṃ pañcannaṃ accharāsatānaṃ rūpasampattiṃ paṭicca visesaṃ pucchi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho bhagavā āyasmantaṃ nandaṃ bāhāyaṃ gahetvā…pe… kakuṭapādānī’’**ti.

Tattha **bāhāyaṃ gahetvā**ti bāhumhi gahetvā viya. Bhagavā hi tadā tādisaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā āyasmā nando bhuje gahetvā bhagavatā nīyamāno viya ahosi. Tattha ca bhagavatā sace tassa āyasmato tāvatiṃsadevalokassa dassanaṃ pavesanameva vā icchitaṃ siyā, yathānisinnasseva tassa taṃ devalokaṃ dasseyya lokavivaraṇiddhikāle viya, tameva vā iddhiyā tattha peseyya. Yasmā panassa dibbattabhāvato manussattabhāvassa yo nihīnajigucchanīyabhāvo, tassa sukhaggahaṇatthaṃ antarāmagge taṃ makkaṭiṃ dassetukāmo, devalokasirivibhavasampattiyo ca ogāhetvā dassetukāmo ahosi, tasmā taṃ gahetvā tattha nesi. Evañhissa tadatthaṃ brahmacariyavāse visesato abhirati bhavissatīti.

Kakuṭapādānīti rattavaṇṇatāya pārāvatasadisapādāni. Tā kira sabbāpi kassapassa bhagavato sāvakānaṃ pādamakkhanateladānena tādisā sukumārapādā ahesuṃ. **Passasi no**ti passasi nu. **Abhirūpatarā**ti visiṭṭharūpatarā. **Dassanīyatarā**ti divasampi passantānaṃ atittikaraṇaṭṭhena passitabbatarā. **Pāsādikatarā**ti sabbāvayavasobhāya samantato pasādāvahatarā.

Kasmā pana bhagavā avassutacittaṃ āyasmantaṃ nandaṃ accharāyo olokāpesi? Sukhenevassa kilese nīharituṃ. Yathā hi kusalo vejjo ussannadosaṃ puggalaṃ tikicchanto sinehapānādinā paṭhamaṃ dose ukkiledetvā pacchā vamanavirecanehi sammadeva nīharāpeti, evaṃ vineyyadamanakusalo bhagavā ussannarāgaṃ āyasmantaṃ nandaṃ devaccharāyo dassetvā ukkiledesi ariyamaggabhesajjena anavasesato nīharitukāmoti veditabbaṃ.

Paluṭṭhamakkaṭīti jhāmaṅgapaccaṅgamakkaṭī. **Evameva kho**ti yathā sā, bhante, tumhehi mayhaṃ dassitā chinnakaṇṇanāsā paluṭṭhamakkaṭī janapadakalyāṇiṃ upādāya, evameva janapadakalyāṇī imāni pañca accharāsatāni upādāyāti attho. **Pañcannaṃ accharāsatāna**nti upayoge sāmivacanaṃ, pañca accharāsatānīti attho. Avayavasambandhe vā etaṃ sāmivacanaṃ, tena pañcannaṃ accharāsatānaṃ rūpasampattiṃ upanidhāyāti adhippāyo. **Upanidhāyā**ti ca samīpe ṭhapetvā, upādāyāti attho. **Saṅkhya**nti itthīti gaṇanaṃ. **Kalabhāga**nti kalāyapi bhāgaṃ, ekaṃ soḷasakoṭṭhāse katvā tato ekakoṭṭhāsaṃ gahetvā soḷasadhā gaṇite tattha yo ekeko koṭṭhāso, so kalabhāgoti adhippeto, tampi kalabhāgaṃ na upetīti vadati. **Upanidhi**nti ‘‘imāya ayaṃ sadisī’’ti upamābhāvena gahetvā samīpe ṭhapanampi.

Yatthāyaṃ anabhirato, taṃ brahmacariyaṃ pubbe vuttaṃ pākaṭañcāti taṃ anāmasitvā tattha abhiratiyaṃ ādarajananatthaṃ **abhirama, nanda, abhirama, nandā’’**ti āmeḍitavasena vuttaṃ. **Ahaṃ te pāṭibhogo**ti kasmā bhagavā tassa brahmacariyavāsaṃ icchanto abrahmacariyavāsassa pāṭibhogaṃ upagañchi? Yatthassa ārammaṇe rāgo daḷhaṃ nipati, taṃ āgantukārammaṇe saṅkāmetvā sukhena sakkā jahāpetunti pāṭibhogaṃ upagañchi. Anupubbikathāyaṃ saggakathā imassa atthassa nidassanaṃ.

Assosunti kathamassosuṃ? Bhagavā hi tadā āyasmante nande vattaṃ dassetvā attano divāṭṭhānaṃ gate upaṭṭhānaṃ āgatānaṃ bhikkhūnaṃ taṃ pavattiṃ kathetvā yathā nāma kusalo puriso anikkhantaṃ āṇiṃ aññāya āṇiyā nīharitvā puna taṃ hatthādīhi sañcāletvā apaneti, evameva āciṇṇavisaye tassa rāgaṃ āgantukavisayena nīharitvā puna tadapi brahmacariyamaggahetuṃ katvā apanetukāmo ‘‘etha tumhe, bhikkhave, nandaṃ bhikkhuṃ bhatakavādena ca upakkitakavādena ca samudācarathā’’ti āṇāpesi, evaṃ bhikkhū assosuṃ. Keci pana ‘‘bhagavā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi, yathā te bhikkhū tamatthaṃ jāniṃsū’’ti vadanti.

Bhatakavādenāti bhatakoti vādena. Yo hi bhatiyā kammaṃ karoti, so bhatakoti vuccati, ayampi āyasmā accharāsambhoganimittaṃ brahmacariyaṃ caranto bhatako viya hotīti vuttaṃ ‘‘bhatakavādenā’’ti. **Upakkitakavādenā**ti yo kahāpaṇādīhi kiñci kiṇāti, so upakkitakoti vuccati, ayampi āyasmā accharānaṃ hetu attano brahmacariyaṃ kiṇāti, tasmā ‘‘upakkitako’’ti evaṃ vacanena. Atha vā bhagavato āṇāya accharāsambhogasaṅkhātāya bhatiyā brahmacariyavāsasaṅkhātaṃ jīvitaṃ pavattento tāya bhatiyā yāpane bhagavatā bhariyamāno viya hotīti ‘‘bhatako’’ti vutto, tathā accharāsambhogasaṅkhātaṃ vikkayaṃ ādātabbaṃ katvā bhagavato āṇattiyaṃ tiṭṭhanto tena vikkayena bhagavatā upakkito viya hotīti vuttaṃ ‘‘upakkitako’’ti.

Aṭṭīyamānoti pīḷiyamāno dukkhāpiyamāno. **Harāyamāno**ti lajjamāno. **Jigucchamāno**ti pāṭikulyato dahanto. **Eko**ti asahāyo. **Vūpakaṭṭho**ti vatthukāmehi kilesakāmehi ca kāyena ceva cittena ca vūpakaṭṭho. **Appamatto**ti kammaṭṭhāne satiṃ avijahanto. **Ātāpī**ti kāyikacetasikavīriyātāpena ātāpavā, ātāpeti kileseti ātāpo, vīriyaṃ. **Pahitatto**ti kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pesitatto vissaṭṭhaattabhāvo, nibbāne vā pesitacitto. **Na cirassevā**ti kammaṭṭhānārambhato na cireneva. **Yassatthāyā**ti yassa atthāya. **Kulaputtā**ti duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca, ayaṃ pana ubhayathāpi kulaputto. **Sammadevā**ti hetunā ca kāraṇena ca. **Agārasmā**ti gharato. **Anagāriya**nti pabbajjaṃ. Kasivaṇijjādikammañhi agārassa hitanti agāriyaṃ nāma, taṃ ettha natthīti pabbajjā anagāriyāti vuccati. **Pabbajantī**ti upagacchanti. **Tadanuttara**nti taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosāna**nti maggabrahmacariyassa pariyosānabhūtaṃ arahattaphalaṃ. Tassa hi atthāya kulaputtā idha pabbajanti. **Diṭṭheva dhamme**ti tasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajja vihāsī**ti pāpuṇitvā sampādetvā vā vihāsi. Evaṃ viharantova **khīṇā jāti…pe… abbhaññāsī**ti. Iminā assa paccavekkhaṇabhūmi dassitā.

Tattha **khīṇā jātī**ti na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgatattā eva, na paccuppannā vijjamānattā. Maggassa pana abhāvitattā yā ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti uppajjeyya, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā. Taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāvena vijjamānampi kammaṃ āyatiṃ appaṭisandhikaṃ hotīti jānanena abbhaññāsi. **Vusita**nti vutthaṃ parivutthaṃ kataṃ caritaṃ, niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā brahmacariyavāsaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso, tasmā so attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto ''vusitaṃ brahmacariya''nti abbhaññāsi. **Kataṃ karaṇīya**nti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitaṃ. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti nāma, khīṇāsavo katakaraṇīyo, tasmā so attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto ''kataṃ karaṇīya''nti abbhaññāsi. **Nāparaṃ itthattāyā**ti ''idāni puna itthabhāvāya evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanāya kiccaṃ me natthī''ti abbhaññāsi. **Nāparaṃ itthattāyā**ti vā ''itthabhāvato imasmā evaṃpakārā vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā viya rukkhā, te carimakacittanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissanti, apaṇṇattikabhāvaṃ gamissantī''ti abbhaññāsi. **Aññataro**ti eko. **Arahata**nti bhagavato sāvakānaṃ arahantānaṃ abbhantaro eko mahāsāvako ahosīti attho.

Aññatarā devatāti adhigatamaggā ekā brahmadevatā. Sā hi sayaṃ asekkhattā asekkhavisayaṃ abbhaññāsi. Sekkhā hi taṃ taṃ sekkhavisayaṃ, puthujjanā ca attano puthujjanavisayameva jānanti. **Abhikkantāya rattiyā**ti parikkhīṇāya rattiyā, majjhimayāmeti attho. **Abhikkantavaṇṇā**ti atiuttamavaṇṇā. **Kevalakappa**nti anavasesena samantato. **Obhāsetvā**ti attano pabhāya cando viya sūriyo viya ca jetavanaṃ ekobhāsaṃ katvā. **Tenupasaṅkamī**ti āyasmato nandassa arahattappattiṃ viditvā pītisomanassajātā ''taṃ bhagavato paṭivedessāmī''ti upasaṅkami.

Āsavānaṃ khayāti ettha āsavantīti āsavā, cakkhudvārādīhi pavattantīti attho. Atha vā āgotrabhuṃ ābhavaggaṃ vā savantīti āsavā, ete dhamme etañca okāsaṃ anto karitvā pavattantīti attho. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādiāsavā viyāti āsavā. ''Purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāyā''tiādivacanehi (a. ni. 10.61) nesaṃ cirapārivāsiyatā veditabbā. Atha vā āyataṃ saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi, āsavā. Purimo cettha attho kilesesu yujjati, pacchimo kammepi. Na kevalañca kammakilesā eva āsavā, atha kho nānappakārā upaddavāpi. Tathā hi ''nāhaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemī''ti ettha (dī. ni. 3.182) vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

''Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyya, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinalīkatā''ti. (a. ni. 4.36) –

Ettha tebhūmikaṃ kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā āsavāti āgatā. ''Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā''ti (pārā. 39) parūpaghātavippaṭisāravadhabandhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

Te panete āsavā vinaye – ''diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā''ti (pārā. 39) dvidhā āgatā. Saḷāyatane ''tayome, āvuso, āsavā – kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo''ti (dī. ni. 3.305) tidhā āgatā, tathā aññesu ca suttantesu. Abhidhamme teyeva diṭṭhāsavena saddhiṃ catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāye ''atthi, bhikkhave, āsavā nirayagāminiyā''tiādinā (a. ni. 6.63) pañcadhā āgatā. Chakkanipāte ''atthi, bhikkhave, āsavā saṃvarāya pahātabbā''tiādinā (a. ni. 6.58) nayena chadhā āgatā. Sabbāsavapariyāye (ma. ni. 1.22) teyeva dassanapahātabbehi saddhiṃ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhammanayena cattāro āsavā veditabbā.

Khayāti ettha pana ''yo āsavānaṃ khayo bhedo paribhedo''tiādīsu āsavānaṃ sarasabhedo āsavakkhayoti vutto. ''Jānato ahaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmī''tiādīsu (ma. ni. 1.15) āsavānaṃ āyatiṃ anuppādo āsavakkhayoti vutto.

''Sekkhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;
Khayasmiṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ, tato aññā anantarā''ti. (itivu. 62) –

Ādīsu maggo āsavakkhayoti vutto. ‘‘Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī’’tiādīsu (ma. ni. 1.438) phalaṃ.

‘‘Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā’’ti. –

Ādīsu (dha. pa. 253) nibbānaṃ. Idha pana āsavānaṃ accantakhayo anuppādo vā maggo vā ‘‘āsavānaṃ khayo’’ti vutto.

Anāsavanti paṭipassaddhivasena sabbaso pahīnāsavaṃ. **Cetovimutti**nti arahattaphalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti arahattaphalapaññaṃ. Ubhayavacanaṃ magge viya phalepi samathavipassanānaṃ yuganandhabhāvadassanatthaṃ. **Ñāṇa**nti sabbaññutaññāṇaṃ. Devatāya vacanasamanantarameva ‘‘kathaṃ nu kho’’ti āvajjentassa bhagavato ñāṇaṃ uppajji ‘‘nandena arahattaṃ sacchikata’’nti. So hi āyasmā sahāyabhikkhūhi tathā uppaṇḍiyamāno ‘‘bhāriyaṃ vata mayā kataṃ, yohaṃ evaṃ svākkhāte dhammavinaye pabbajitvā accharānaṃ paṭilābhāya satthāraṃ pāṭibhogaṃ akāsi’’nti uppannasaṃvego hirottappaṃ paccupaṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto arahattaṃ patvā cintesi – ‘‘yaṃnūnāhaṃ bhagavantaṃ etasmā paṭissavā moceyya’’nti. So bhagavantaṃ upasaṅkamitvā attano adhippāyaṃ satthu ārocesi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho āyasmā nando…pe… etasmā paṭissavā’’**ti. Tattha **paṭissavā**ti pāṭibhogappaṭissavā, ‘‘accharānaṃ paṭilābhāya ahaṃ paṭibhūto’’ti paṭiññāya.

Athassa bhagavā ‘‘yasmā tayā aññā ārādhitāti ñātametaṃ mayā, devatāpi me ārocesi, tasmā nāhaṃ paṭissavā idāni mocetabbo arahattappattiyāva mocitattā’’ti āha. Tena vuttaṃ **‘‘yadeva kho te nandā’’**tiādi. Tattha **yadevā**ti yadā eva. **Te**ti tava. **Mutto**ti pamutto. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmiṃyeva kāle āsavehi tava cittaṃ vimuttaṃ, atha anantaramevāhaṃ tato pāṭibhogato muttoti.

Sopi āyasmā vipassanākāleyeva ‘‘yadevāhaṃ indriyāsaṃvaraṃ nissāya imaṃ vippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmī’’ti ussāhajāto balavahirottappo tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvare ukkaṭṭhapaṭipadampi agamāsi. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyu’nti, itiha tattha sampajāno hoti.
>
> ‘‘Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā…pe… uttarā… dakkhiṇā… uddhaṃ… adho… anudisā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetaso samannāharitvā nando anudisaṃ āloketi ‘evaṃ me…pe… sampajāno hotī’’’ti (a. ni. 8.9).

Teneva taṃ āyasmantaṃ satthā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando’’ti (a. ni. 1.230) etadagge ṭhapesi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato nandassa sabbāsave khepetvā sukhādīsu tādibhāvappattisaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa nittiṇṇo paṅko**ti yena ariyapuggalena ariyamaggasetunā sabbo diṭṭhipaṅko saṃsārapaṅko eva vā nibbānapāragamanena tiṇṇo. **Maddito kāmakaṇḍako**ti yena sattānaṃ vijjhanato. ‘‘Kāmakaṇḍako’’ti laddhanāmo sabbo kilesakāmo sabbo kāmavisūko aggañāṇadaṇḍena maddito bhaggo anavasesato mathito. **Mohakkhayaṃ anuppatto**ti evaṃbhūto ca dukkhādivisayassa sabbassa sammohassa khepanena mohakkhayaṃ patto, arahattaphalaṃ nibbānañca anuppatto. **Sukhadukkhesu na vedhatī sa bhikkhū**ti so bhinnakileso bhikkhu iṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu sukhesu aniṭṭhārammaṇasamāyogato uppannesu dukkhesu ca na vedhati na kampati, taṃ nimittaṃ cittavikāraṃ nāpajjati. ‘‘Sukhadukkhesū’’ti ca desanāmattaṃ, sabbesupi lokadhammesu na vedhatīti veditabbaṃ.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yasojasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **yasojappamukhānī**ti ettha **yasojo**ti tassa therassa nāmaṃ, taṃ pubbaṅgamaṃ katvā pabbajitattā vicaraṇato ca tāni pañca bhikkhusatāni ‘‘yasojappamukhānī’’ti vuttāni.

Tesaṃ ayaṃ pubbayogo – atīte kira kassapadasabalassa sāsane aññataro bhikkhu āraññako araññe piṭṭhipāsāṇe katapaṇṇakuṭiyaṃ viharati. Tasmiñca samaye pañcasatā corā gāmaghātakādīni katvā corikāya jīvantā corakammaṃ katvā janapadamanussehi anubaddhā palāyamānā araññaṃ pavisitvā tattha kiñci gahaṇaṃ vā paṭisaraṇaṃ vā apassantā avidūre taṃ bhikkhuṃ pāsāṇe nisinnaṃ disvā vanditvā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā ‘‘amhākaṃ, bhante, paṭisaraṇaṃ hothā’’ti yāciṃsu. Thero ‘‘tumhākaṃ sīlasadisaṃ paṭisaraṇaṃ natthi, sabbe pañca sīlāni samādiyathā’’ti āha. Te ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchitvā sīlāni samādiyiṃsu. Thero ‘‘tumhe idāni sīlesu patiṭṭhitā, attano jīvitaṃ vināsayantesupi mā manaṃ padosayitthā’’ti kakacūpamavidhiṃ (ma. ni. 1.222 ādayo) ācikkhi. Te ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchiṃsu. Atha te jānapadā taṃ sampattā ito cito ca gavesantā te core disvā sabbeva jīvitā voropesuṃ. Te tesu manopadosamattampi akatvā akkhaṇḍasīlā kālaṃ katvā kāmāvacaradevesu nibbattiṃsu. Tesu jeṭṭhacoro jeṭṭhadevaputto ahosi, itare tasseva parivārā.

Te aparāparaṃ saṃsarantā ekaṃ buddhantaraṃ devaloke khepetvā amhākaṃ bhagavato kāle devalokato cavitvā jeṭṭhadevaputto sāvatthinagaradvāre kevaṭṭagāme pañcasatakulagāmajeṭṭhakassa kevaṭṭassa putto hutvā nibbatti, **yasojo**tissa nāmaṃ akaṃsu. Itarepi avasesakevaṭṭānaṃ puttā hutvā nibbattiṃsu. Te pubbasannivāsena sabbepi sahāyakā hutvā sahapaṃsukīḷitaṃ kīḷantā anupubbena vayappattā ahesuṃ, yasojo tesaṃ aggo ahosi. Te sabbeva ekato hutvā jālāni gahetvā nadītaḷākādīsu macche bandhantā vicaranti.

Athekadivasaṃ aciravatiyā nadiyā jāle khitte suvaṇṇavaṇṇo maccho antojāle pāvisi. Taṃ disvā sabbepi kevaṭṭā ‘‘amhākaṃ puttā macche bandhantā suvaṇṇavaṇṇaṃ macchaṃ bandhiṃsū’’ti haṭṭhatuṭṭhā ahesuṃ. Atha te pañcasatāpi sahāyakā macchaṃ nāvāya pakkhipitvā nāvaṃ ukkhipitvā rañño dassesuṃ. Rājā taṃ disvā ‘‘bhagavā etassa suvaṇṇavaṇṇakāraṇaṃ jānissatī’’ti macchaṃ gāhāpetvā bhagavato dassesi. Satthā ‘‘ayaṃ kassapasammāsambuddhassa sāsane osakkamāne pabbajitvā micchā paṭipajjanto sāsanaṃ osakkāpetvā niraye nibbatto ekaṃ buddhantaraṃ niraye paccitvā tato cuto aciravatiyaṃ maccho hutvā nibbatto’’ti vatvā tassa mātubhaginīnañca niraye nibbattabhāvaṃ, tassa bhātikattherassa parinibbutabhāvañca teneva kathāpetvā imissā aṭṭhuppattiyā kapilasuttaṃ desesi.

Satthu desanaṃ sutvā te pañcasatā kevaṭṭaputtā saṃvegajātā hutvā bhagavato santike pabbajitvā, upasampannā hutvā vivekavāsaṃ vasantā bhagavantaṃ dassanāya āgamaṃsu. Tena vuttaṃ – **‘‘tena kho pana samayena yasojappamukhāni pañcamattāni bhikkhusatānī’’**tiādi.

Tattha **tedhā**ti te idha. **Nevāsikehī**ti nibaddhavāsaṃ vasamānehi. **Paṭisammodamānā**ti nevāsikabhikkhūhi ‘‘kaccāvuso, khamanīya’’ntiādinā paṭisanthāravasena sammodanāya katāya ‘‘āmāvuso, khamanīya’’ntiādinā, puna sammodamānā tehi saddhiṃ samappavattamodā. **Senāsanāni paññāpayamānā**ti ācariyupajjhāyānaṃ attano ca pāpuṇakāni senāsanāni pucchitvā tehi nevāsikehi tesaṃ ‘‘idaṃ tumhākaṃ ācariyānaṃ, idaṃ tumhākaṃ upajjhāyānaṃ, idaṃ tumhākaṃ pāpuṇātī’’ti senāsanāni saṃvidhāpetvā attanā ca tattha gantvā, dvārakavāṭāni vivaritvā, mañcapīṭhakaṭasārakādīni nīharitvā papphoṭetvā yathāṭhānaṃ ṭhapanādivasena paññāpentā ca.

Pattacīvarāni paṭisāmayamānāti, ‘‘bhante, imaṃ me pattaṃ ṭhapetha, idaṃ cīvaraṃ, idaṃ thālakaṃ, idaṃ udakatumbaṃ, idaṃ me kattarayaṭṭhi’’nti evaṃ samaṇaparikkhāraṃ saṃgopayamānā. **Uccāsaddā mahāsaddā**ti uddhaṃ gataṭṭhena ucco saddo yesante uccāsaddā akārassa ākāraṃ katvā. Samantato patthaṭaṭṭhena mahanto saddo yesante mahāsaddā. **Kevaṭṭā maññe macchavilope**ti kevaṭṭā viya macchavilumpane. Yathā nāma kevaṭṭā udake vaṭṭanato macchaggahaṇatthaṃ pavattanato ‘‘kevaṭṭā’’ti laddhanāmā macchabandhā macchaggahaṇatthaṃ jale jālaṃ pakkhipitvā ‘‘paviṭṭho na paviṭṭho, gahito na gahito’’tiādinā uccāsaddamahāsaddā honti. Yathā ca te macchapacchiādīni ṭhapitaṭṭhāne mahājane gantvā ‘‘mayhaṃ ekaṃ macchaṃ detha, mayhaṃ ekaṃ macchaphālaṃ detha, amukassa dinno mahanto, mayhaṃ khuddako’’tiādīni vatvā vilumpamāne tesaṃ paṭisedhanādivasena uccāsaddamahāsaddā ca honti, evamete bhikkhūti dasseti. **Tete**ti te ete. **Kiṃnū**ti kissa nu, kimatthaṃ nūti attho. **Teme**ti te ime. **Paṇāmemī**ti nīharāmi. **Vo**ti tumhe. **Na vo mama santike vatthabba**nti tumhehi mayhaṃ santike na vasitabbaṃ. Ye tumhe mādisassa buddhassa vasanaṭṭhānaṃ āgantvā evaṃ mahāsaddaṃ karotha, attano dhammatāya vasantā kiṃ nāma sāruppaṃ karissatha, tumhādisānaṃ mama santike vasanakiccaṃ natthīti dīpeti. Evaṃ paṇāmitesu ca bhagavatā tesu ekabhikkhupi ‘‘bhagavā tumhe mahāsaddamattakena amhe paṇāmethā’’ti vā aññaṃ vā kiñci paṭivacanaṃ avatvā buddhagāravena sabbe bhagavato vacanaṃ sampaṭicchantā ‘‘evaṃ, bhante’’ti vatvā nikkhamiṃsu. Evaṃ pana tesaṃ ahosi ‘‘mayaṃ satthāraṃ passissāma, dhammaṃ sossāma, satthu santike vasissāmāti āgatā, evarūpassa pana garuno satthu santikaṃ āgantvā mahāsaddaṃ karimhā, amhākameva dosoyaṃ, paṇāmitamhā tato, na laddhaṃ satthu santike vatthuṃ, samantapāsādikaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ oloketuṃ, madhurassarena desitaṃ dhammaṃ sotu’’nti. Te balavadomanassajātā hutvā pakkamiṃsu.

Saṃsāmetvāti suguttaṃ katvā. **Vajjī**ti evaṃnāmako janapado, vajjī nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena ‘‘vajjī’’tveva vuccati. Tena vuttaṃ **‘‘vajjīsū’’**ti. **Vaggumudā**ti evaṃnāma lokassa puññasammatā ekā nadī. ‘‘Vaggamudā’’tipi pāṭho. **Atthakāmenā**ti kiñci payojanaṃ anapekkhitvā atthameva icchantena. **Hitesinā**ti atthaṃ icchantena, ‘‘kinti me sāvakā vaṭṭadukkhā parimucceyyu’’nti tassa atthasaṅkhātassa atthassa vā hetubhūtassa hitassa esanasīlena. Tato eva attano sarīrakhedaṃ agaṇetvā dūrepi veneyyasantikaṃ gantvā anukampanato **anukampakena**. Tameva anukampaṃ upādāya mayaṃ paṇāmitā, na attano veyyāvaccādipaccāsīsāya. Yasmā dhammagaruno buddhā bhagavanto sammāpaṭipattiyāva pūjetabbā, ye uccāsaddakaraṇamattepi paṇāmenti, tasmā **handa mayaṃ, āvuso, tathā vihāraṃ kappema** sabbattha satisampajaññayogena apaṇṇakappaṭipadaṃ pūrentā yathāgahitakammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpentā catuiriyāpathavihāraṃ kappema viharāma. **Yathā no viharata**nti yathā amhesu viharantesu, **bhagavā attamano assa,** sammāpaṭipattiyā pūjāya ārādhito bhaveyyāti attho.

Tenevantaravassenāti tasmiṃyeva antaravasse mahāpavāraṇaṃ anatikkamitvāva. **Sabbeva tisso vijjā sacchākaṃsū**ti sabbeyeva te pañcasatā bhikkhū pubbenivāsānussatiñāṇaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti imā tisso pubbenivutthakkhandhappaṭicchādakamohakkhandhādīnaṃ vinivijjhanaṭṭhena vijjā attapaccakkhā akaṃsu. Lokiyābhiññāsu imāyeva dve abhiññā āsavakkhayañāṇassa bahūpakārā, na tathā dibbasotacetopariyaiddhividhañāṇānīti dassanatthaṃ vijjattayamevettha tesaṃ bhikkhūnaṃ adhigamadassanavasena uddhaṭaṃ. Tathā hi verañjasutte (a. ni. 8.11) bhagavā verañjabrāhmaṇassa attano adhigamaṃ dassento vijjattayameva desesi, na dibbasotañāṇādīnaṃ abhāvato. Evaṃ tesampi bhikkhūnaṃ vijjamānānipi dibbasotañāṇādīni na uddhaṭāni. Chaḷabhiññā hi te bhikkhū. Evañca katvā ‘‘vaggumudāya nadiyā tīre antarahitā mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ bhagavato sammukhe pāturahesu’’nti tesaṃ bhikkhūnaṃ iddhivaḷañjanaṃ vakkhati.

Yathābhirantanti yathābhiratiṃ yathājjhāsayaṃ. Buddhānañhi ekasmiṃ ṭhāne vasantānaṃ chāyūdakavipattiṃ vā aphāsukasenāsanaṃ vā manussānaṃ assaddhādibhāvaṃ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesaṃ sampattiyā ‘‘phāsuṃ viharāmā’’ti ciravihāropi natthi. Yattha pana bhagavati viharante manussā saraṇesu vā patiṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti pabbajanti, sotāpattimaggādīni vā pāpuṇanti, satthā tāsu sampattīsu tesaṃ patiṭṭhāpanatthaṃ vasati, tadabhāve pakkamati. Tadā hi sāvatthiyaṃ kattabbabuddhakiccaṃ nāhosi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho bhagavā sāvatthiyaṃ yathābhirantaṃ viharitvā yena vesālī tena cārikaṃ pakkāmī’’ti.**

Cārikaṃ caramānoti addhānagamanaṃ gacchanto. Cārikā ca nāmesā bhagavato duvidhā turitacārikā aturitacārikāti. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanatthaṃ sahasā gamanaṃ turitacārikā nāma, sā mahākassapapaccuggamanādīsu daṭṭhabbā. Yā pana gāmanigamarājadhānīpaṭipāṭiyā devasikaṃ yojanaddhayojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhanto gacchati, ayaṃ aturitacārikā nāma, ayameva idhādhippetā. **Tadavasarī**ti tena avasari, taṃ vā avasari, tattha avasari, pāvisīti attho.

Tatrāti tassaṃ. **Suda**nti nipātamattaṃ. **Vesāliya**nti tikkhattuṃ visālībhūtattā ‘‘vesālī’’ti laddhanāme licchavirājūnaṃ nagare. **Mahāvane**ti mahāvanaṃ nāma sayaṃjātaṃ aropimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavantena saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ. Idaṃ tādisaṃ na hoti, saparicchedaṃ mahantaṃ vananti mahāvanaṃ. **Kūṭāgārasālāya**nti tasmiṃ mahāvane bhagavantaṃ uddissa kate ārāme kūṭāgāraṃ anto katvā haṃsavaṭṭakacchannena katā sabbākārasampannā buddhassa bhagavato gandhakuṭi kūṭāgārasālā nāma, tassaṃ kūṭāgārasālāyaṃ. **Vaggumudātīriyāna**nti vaggumudātīravāsīnaṃ. **Cetasā ceto paricca manasi karitvā**ti attano cittena tesaṃ cittaṃ paricchijja manasi karitvā, cetopariyañāṇena vā sabbaññutaññāṇena vā tehi adhigatavisesaṃ jānitvāti attho.

Ālokajātā viyāti sañjātālokā viya. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ, candasahassasūriyasahassehi obhāsitā viyāti attho. Yasmā te yasojappamukhā pañcasatā bhikkhū sabbaso avijjandhakāravidhamanena ālokabhūtā obhāsabhūtā hutvā viharanti, tasmā bhagavā tehi ṭhitadisāya ‘‘ālokajātā viya me, ānanda, esā disā’’tiādinā vaṇṇabhaṇanāpadesena te bhikkhū pasaṃsati. Tena vuttaṃ – **‘‘yassaṃ disāyaṃ vaggumudātīriyā bhikkhū viharantī’’**ti. **Appaṭikūlā**ti na paṭikūlā, manāpā manoharāti attho. Yasmiñhi padese sīlādiguṇasampannā mahesino viharanti, taṃ kiñcāpi ukkūlavikūlavisamaduggākāraṃ, atha kho manuññaṃ ramaṇīyameva. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Gāme vā yadi vāraññe, ninne vā yadi vā thale;
> Yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka’’nti. (dha. pa. 98);

Pahiṇeyyāsīti peseyyāsi. **Satthā āyasmantānaṃ dassanakāmo**ti tesaṃ bhikkhūnaṃ santike paheṇākāradassanaṃ. Iti bhagavā yadatthaṃ te bhikkhū paṇāmesi, tamatthaṃ matthakappattaṃ disvā āraddhacitto tesaṃ dassanakāmataṃ therassa ārocesi. Evaṃ kirassa ahosi ‘‘ahaṃ ime uccāsaddamahāsaddakaraṇe paṇāmessāmi, atha te bhadro assājānīyo viya kasābhighātena, tena coditā saṃvegappattā mamārādhanatthaṃ araññaṃ pavisitvā ghaṭentā vāyamantā khippameva arahattaṃ sacchikarissantī’’ti. Idāni te aggaphalappatte disvā tāya arahattappattiyā ārādhitacitto tesaṃ dassanakāmo hutvā evaṃ dhammabhaṇḍāgārikaṃ āṇāpesi.

So bhikkhūti ānandattherena tathā āṇatto chaḷabhiñño eko bhikkhu. **Pamukhe**ti sammukhe. **Āneñjasamādhinā**ti catutthajjhānapādakena aggaphalasamādhinā, ‘‘arūpajjhānapādakenā’’tipi vadanti. ‘‘Āneñjena samādhinā’’tipi pāṭho. Kasmā pana bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ āgamanaṃ jānanto paṭisanthāraṃ akatvā samāpattiṃyeva samāpajji? Tesaṃ attanā samāpannasamāpattiṃ jānitvā samāpajjanatthaṃ, tesaṃ pubbe paṇāmitānaṃ idāni attanā samānasambhogadassanatthaṃ, ānubhāvadīpanatthaṃ, vinā vacībhedena aññabyākaraṇadīpanatthañca. Apare panāhu ‘‘pubbe paṇāmitānaṃ idāni attano santikaṃ āgatānaṃ anuttarasukhuppādanena anaññasādhāraṇapaṭisanthārakaraṇattha’’nti. Tepi āyasmanto bhagavato ajjhāsayaṃ ñatvā taṃyeva samāpattiṃ samāpajjiṃsu. Tena vuttaṃ – **‘‘katamena nu kho bhagavā vihārena etarahi viharatī’’**tiādi.

Ettha ca rūpāvacaracatutthajjhānaṃ kosajjādīnaṃ pāripantikadhammānaṃ suvidūrabhāvato iddhiyā mūlabhūtehi anoṇamanādīhi soḷasahi vodānadhammehi samannāgamanato āneñjappattaṃ sayaṃ aniñjanaṭṭhena āneñjanti vuccati. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Anoṇataṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ. Anuṇṇataṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ. Anabhirataṃ cittaṃ rāge na iñjatīti āneñjaṃ. Anapanataṃ cittaṃ byāpāde na iñjatīti āneñjaṃ. Anissitaṃ cittaṃ diṭṭhiyā na iñjatīti āneñjaṃ. Appaṭibaddhaṃ cittaṃ chandarāge na iñjatīti āneñjaṃ. Vippamuttaṃ cittaṃ kāmarāge na iñjatīti āneñjaṃ. Visaṃyuttaṃ cittaṃ kilese na iñjatīti āneñjaṃ. Vimariyādikataṃ cittaṃ kilesamariyādāya na iñjatīti āneñjaṃ. Ekattagataṃ cittaṃ nānattakilese na iñjatīti āneñjaṃ. Saddhāya pariggahitaṃ cittaṃ assaddhiye na iñjatīti āneñjaṃ. Vīriyena pariggahitaṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ. Satiyā pariggahitaṃ cittaṃ pamāde na iñjatīti āneñjaṃ. Samādhinā pariggahitaṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ. Paññāya pariggahitaṃ cittaṃ avijjāya na iñjatīti āneñjaṃ. Obhāsagataṃ cittaṃ avijjandhakāre na iñjatīti āneñja’’nti.

Rūpāvacaracatutthajjhānameva ca rūpavirāgabhāvanāvasena pavattitaṃ, ārammaṇavibhāgena catubbidhaṃ arūpāvacarajjhānanti etesaṃ pañcannaṃ jhānānaṃ āneñjavohāro. Tesaṃ yaṃ kiñci pādakaṃ katvā samāpannā arahattaphalasamāpatti āneñjasamādhīti porāṇā.

Abhikkantāyāti atītāya. **Nikkhante**ti niggate, apagateti attho. **Tuṇhī ahosī**ti bhagavā ariyena tuṇhībhāvena tuṇhī ahosi. **Uddhaste aruṇe**ti uggate aruṇe, aruṇo nāma puratthimadisāya sūriyodayato puretarameva uṭṭhitobhāso. **Nandimukhiyā**ti rattiyā aruṇassa uggatattā eva aruṇappabhāya sūriyālokūpajīvino satte nandāpanamukhiyā viya rattiyā jātāya, vibhāyamānāyāti attho.

Tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvāti yathāparicchedaṃ tato āneñjasamādhito arahattaphalasamāpattito uṭṭhāya. **Sace kho tvaṃ, ānanda, jāneyyāsī**ti bhagavā ‘‘ime ca bhikkhū ettakaṃ kālaṃ iminā nāma samāpattisukhena vītināmentī’’ti, ānanda, yadi tvaṃ jāneyyāsi. **Ettakampi te nappaṭibhāseyyā**ti lokiyapaṭisammodanaṃ sandhāya yadidaṃ te ‘‘abhikkantā, bhante, rattī’’tiādinā tikkhattuṃ paṭibhānaṃ upaṭṭhitaṃ, tayidaṃ ettakampi te na upaṭṭhaheyya. Yasmā ca kho tvaṃ, ānanda, sekkho asekkhaṃ samāpattivihāraṃ na jānāsi, tasmā maṃ imesaṃ bhikkhūnaṃ lokiyapaṭisammodanaṃ kāretuṃ ussukkaṃ āpajji. Ahaṃ pana imehi bhikkhūhi saddhiṃ lokuttarapaṭisammodaneneva tiyāmarattiṃ vītināmesinti dassento bhagavā āha – **‘‘ahañca, ānanda, imāni ca pañca bhikkhusatāni sabbeva āneñjasamādhinā nisīdimhā’’**ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ attanā samaṃ āneñjasamādhisamāpajjanasamatthatāsaṅkhātaṃ vasībhāvatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ anavasesarāgādippahānasaṃsiddhitādisabhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa jito kāmakaṇḍako**ti kusalapakkhavijjhanaṭṭhena kaṇḍakabhūto kilesakāmo yena ariyapuggalena anavasesaṃ jito pahīno, etenassa anunayābhāvaṃ dasseti. ‘‘Gāmakaṇṭako’’tipi pāṭho. Tassattho – gāme kaṇṭako kaṇṭakaṭṭhāniyo sakalo vatthukāmo yassa jitoti. Jayo cassa tappaṭibaddhachandarāgappahāneneva veditabbo, tena tesaṃ anāgāmimaggo vutto hoti. Akkoso ca jitoti sambandho. **Vadho ca bandhanañcā**ti etthāpi eseva nayo. Tesu akkosajayena vacīduccaritābhāvo, itarena kāyaduccaritābhāvo dassito. Tena taṃnimittakassa byāpādassa anavasesappahānena tatiyamaggo vutto hoti. Atha vā akkosādijayavacanena tatiyamaggo vutto hoti, akkosādīnaṃ accantakhamanaṃ tattha pakāsitaṃ hoti, ubhayathāpi nesaṃ virodhābhāvaṃ dasseti. **Pabbato viya so ṭhito anejo**ti ejā vuccati calanakilesaparipantho, ejāhetūnaṃ avasesakilesānaṃ abhāvena anejo, anejattāyeva sabbakilesehi paravādavātehi ca akampanīyattā ṭhito ekagghanapabbatasadiso. **Sukhadukkhesu na vedhati sa bhikkhū**ti so bhinnakileso bhikkhu sukhadukkhanimittaṃ na kampatīti heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Iti bhagavā tesaṃ pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ arahattādhigamena tādibhāvappattiṃ ekajjhaṃ katvā ekapuggalādhiṭṭhānaṃ udānaṃ udānesīti.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sāriputtasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti ārammaṇābhimukhaṃ satiṃ ṭhapayitvā mukhasamīpe katvā. Tathā hi vibhaṅge vuttaṃ –

> ‘‘Ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti supaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā, tena vuccati parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā’’ti (vibha. 537).

Atha vā **‘‘parī**ti pariggahaṭṭho, **mukha**nti niyyānaṭṭho, **satī**ti upaṭṭhānaṭṭho, tena vuccati ‘parimukhaṃ sati’’’nti. Evaṃ paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.164) vuttanayenapettha attho veditabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – pariggahitaniyyānasatiṃ katvāti. Niyyānanti ca satiyā ogāhitabbaṃ ārammaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ettha ca purimo pacchimo ca attho sabbasaṅgāhakavasena, itaro samāpattiyā pubbabhāgasamannāhāravasena daṭṭhabbo. Satīti vā satisīsena jhānaṃ vuttaṃ ‘‘ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjantī’’tiādīsu (a. ni. 1.600) viya. Katamaṃ pana taṃ jhānanti? Rūpāvacaracatutthajjhānaṃ pādakaṃ katvā samāpannaṃ arahattaphalajjhānaṃ. Kathaṃ panetaṃ jānitabbanti? Āneñjasamādhiyogena therassa savisesaṃ niccalabhāvaṃ kenaci akampanīyatañca pabbatopamāya pakāsento bhagavā imaṃ udānaṃ abhāsīti gāthāya eva ayamattho viññāyati. Na cāyaṃ nisajjā therassa saccappaṭivedhāya, atha kho diṭṭhadhammasukhavihārāya. Pubbeyeva hi sūkarakhataleṇe (ma. ni. 2.201) attano bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa bhagavati dhammaṃ desente ayaṃ mahāthero saccappaṭivedhakiccaṃ matthakaṃ pāpesīti.

Etamatthanti etaṃ therassa āneñjasamādhiyogena tādibhāvappattiyā ca kenaci akampanīyatāsaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yathāpi pabbato selo**ti yathā silāmayo ekagghanasilāpabbato, na paṃsupabbato na missakapabbatoti attho. **Acalo suppatiṭṭhito**ti suppatiṭṭhitamūlo pakativātehi acalo akampanīyo hoti. **Evaṃ mohakkhayā bhikkhu, pabbatova na vedhatī**ti mohassa anavasesappahānā mohamūlakattā ca sabbākusalānaṃ pahīnasabbākusalo bhikkhu, yathā so pabbato pakativātehi, evaṃ lokadhammehi na vedhati na kampati. Mohakkhayoti vā yasmā nibbānaṃ arahattañca vuccati, tasmā mohakkhayassa hetu nibbānassa arahattassa vā adhigatattā catūsu ariyasaccesu suppatiṭṭhito asamāpannakālepi yathāvuttapabbato viya na kenaci vedhati, pageva samāpannakāleti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **kāyagatāya satiyā**ti kāyānupassanāvasena kāye gatāya kāyārammaṇāya satiyā, itthambhūtalakkhaṇe idaṃ karaṇavacanaṃ. **Ajjhatta**nti idha ajjhattaṃ nāma niyakajjhattaṃ, tasmā attani attasantāneti attho. Atha vā yasmā kammaṭṭhānabhūto kesādiko dvattiṃsakoṭṭhāsasamudāyo idha kāyoti adhippeto, tasmā ajjhattanti padassa gocarajjhattanti attho veditabbo. **Sūpaṭṭhitāyā**ti niyakajjhattabhūte gocarajjhattabhūte vā kāye suṭṭhu upaṭṭhitāya. Kā panāyaṃ sati, yā ‘‘ajjhattaṃ sūpaṭṭhitā’’ti vuttā? Yvāyaṃ bhagavatā ‘‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā’’tiādinā (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3.dvattiṃsākāra) ajjhattakesādiko dvattiṃsākāro kāyo vutto, tattha yā paṭikūlamanasikāraṃ pavattentassa upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati, sā ‘‘kāyagatā satī’’ti vuccati. Yathā cāyaṃ, evaṃ ānāpānacatuiriyāpathasatisampajaññānaṃ vasena uddhumātakavinīlakādivasena ca manasikāraṃ pavattentassa yathārahaṃ upacārappanāvasena kāye upaṭṭhitā sati ‘‘kāyagatā satī’’ti vuccati. Idha pana ajjhattaṃ kāyagatā sati pathavīādikā catasso dhātuyo sasambhārasaṅkhepādīsu catūsu yena kenaci ekenākārena vavatthapetvā tesaṃ aniccādilakkhaṇasallakkhaṇavasena upaṭṭhitā vipassanāsampayuttā sati ‘‘kāyagatā satī’’ti adhippetā. Thero pana tathā vipassitvā attano phalasamāpattimeva samāpajjitvā nisīdi. Idhāpi gāthāya evaṃ imassa atthassa viññātabbatā ‘‘na cāyaṃ nisajjā’’tiādinā vuttanayānusārena yojetabbā.

Etamatthanti etaṃ therassa catudhātuvavatthānamukhena kāyānupassanāsatipaṭṭhānena vipassanaṃ ogāhetvā phalasamāpattisamāpajjanasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ satipaṭṭhānabhāvanāya nibbānādhigamadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sati kāyagatā upaṭṭhitā**ti pubbe vuttalakkhaṇā sati saddhāpubbaṅgamānaṃ samādhivīriyapaññānaṃ yathāsakaṃ kiccanipphādanena sahāyabhāvaṃ āpannattā pahīnappaṭipakkhā tato eva tikkhavisadabhūtā ca yathāvuttakāyasaṃvaraṇavasena ekatthasamosaraṇavasena ca aviparītasabhāvaṃ sallakkhentī upagantvā ṭhitā hoti, etena kāyasaṅkhātānaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ tannissitānañca upādārūpānaṃ sallakkhaṇavasena, paccaye vavatthapetvā tato paraṃ tesaṃ aniccādilakkhaṇasallakkhaṇavasena ca pavattaṃ ñāṇaparamparāgataṃ satiṃ dasseti, satisīsena vā taṃsampayuttaṃ pariññāttayapariyāpannañāṇaparamparameva dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṃvuto**ti yathāvuttāya kāye upaṭṭhitāya satiyā samannāgato cakkhādīsu phassassa kāraṇabhūtesu chasu dvāresu kāyānupassanāya abhāvitāya uppajjanārahānaṃ abhijjhādīnaṃ tassā bhāvitattā ñāṇappavattiṃ paṭivedhento te pidahanto ‘‘tattha saṃvuto’’ti vuccati, etena ñāṇasaṃvaraṃ dasseti.

Satataṃ bhikkhu samāhitoti so bhikkhu evaṃ upaṭṭhitassati sabbattha ca saṃvuto puthuttārammaṇe cittaṃ avissajjetvā aniccādivasena sammasanto vipassanaṃ ussukkāpetvā ñāṇe tikkhe sūre vahante vipassanāsamādhinā tāva satataṃ nirantaraṃ samāhito anulomañāṇānantaraṃ gotrabhuñāṇodayato paṭṭhāya. **Jaññā nibbānamattano**ti aññesaṃ puthujjanānaṃ supinantepi agocarabhāvato, ariyānaṃ pana tassa tasseva āveṇikattā attasadisattā ca ''attā''ti laddhavohārassa maggaphalañāṇassa sātisayavisayabhāvato ekantasukhāvahaṃ nibbānaṃ asaṅkhatadhātu ''attano''ti vuttaṃ, taṃ nibbānaṃ jaññā jāneyya, maggaphalañāṇehi paṭivijjheyya, sacchikareyyāti attho. Etena ariyānaṃ nibbāne adhimuttataṃ dasseti. Ariyā hi adhicittappavattikālepi ekanteneva nibbāne ninnapoṇapabbhārabhāvena viharanti. Ettha ca yassa sati kāyagatā upaṭṭhitā, so bhikkhu chasu phassāyatanesu saṃvuto, tato eva satataṃ samāhito attapaccakkhakaraṇena nibbānaṃ attano jāneyyāti evaṃ gāthāpadānaṃ sambandho veditabbo. Evaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānamukhena yāva arahattā ekassa bhikkhuno niyyānamaggaṃ dasseti dhammarājā.

Aparo nayo – **sati kāyagatā upaṭṭhitā**ti etena kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ dasseti. **Chasu phassāyatanesu saṃvuto**ti phasso āyatanaṃ kāraṇaṃ etesanti phassāyatanāni, tesu phassāyatanesu. Phassahetukesu phassapaccayā nibbattesu chasu cakkhusamphassajādivedayitesu taṇhādīnaṃ appavattiyā saṃvuto, etena vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ dasseti. **Satataṃ bhikkhu samāhito**ti satataṃ niccakālaṃ nirantaraṃ vikkhepābhāvato samāhito bhikkhu. So cāyaṃ avikkhepo sabbaso satipaṭṭhānabhāvanāya matthakappattāya hoti. Sammasanto hi atītādibhedabhinnesu pañcupādānakkhandhesu anavasesatova pariggahetvā sammasatīti. Etena sesasatipaṭṭhāne dasseti. **Jaññā nibbānamattano**ti evaṃ catusatipaṭṭhānabhāvanaṃ matthakaṃ pāpetvā ṭhito bhinnakileso bhikkhu attano kilesanibbānaṃ paccavekkhaṇañāṇena sayameva jāneyyāti attho.

Atha vā **sati kāyagatā upaṭṭhitā**ti attano paresañca kāyassa yathāsabhāvapariññādīpanena therassa sativepullappatti dīpitā. **Chasu phassāyatanesu saṃvuto**ti cakkhādīsu chasu dvāresu accantasaṃvaradīpanena satatavihārivasena therassa sampajaññappakāsinī paññāvepullappatti dīpitā. **Satataṃ bhikkhu samāhito**ti samāpattibahulatādassanena navānupubbavihārasamāpattiyo dassitā. Evaṃbhūto pana bhikkhu **jaññā nibbānamattano**ti katakiccattā uttari karaṇīyābhāvato kevalaṃ attano anupādisesanibbānameva jāneyya cinteyya, aññampi tassa cintetabbaṃ natthīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pilindavacchasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **pilindavaccho**ti **pilindā**tissa nāmaṃ, **vaccho**ti gottavasena theraṃ sañjānanti. **Vasalavādena samudācaratī**ti ''ehi, vasala, apehi, vasalā''tiādinā bhikkhū vasalavādena voharati ālapati. **Sambahulā bhikkhū**ti bahū bhikkhū. Te theraṃ tathā samudācarantaṃ disvā ''arahāva samāno appahīnavāsanattā evaṃ bhaṇatī''ti ajānantā ''dosantaro maññe ayaṃ thero evaṃ samudācaratī''ti cintetvā ullapanādhippāyā taṃ tato vuṭṭhāpetuṃ bhagavato ārocesuṃ. Tena vuttaṃ – ''āyasmā, bhante, pilindavaccho bhikkhū vasalavādena samudācaratī''ti. Keci panāhu – ''imaṃ theraṃ bhikkhū 'arahā'ti sañjānanti, ayañca bhikkhū pharusavacanena evaṃ samudācarati, 'abhūto eva nu kho imasmiṃ uttarimanussadhammo'ti vāsanāvasena tassa tathā samudācāraṃ ajānantā ariyabhāvañcassa asaddahantā ujjhānasaññino bhagavato tamatthaṃ ārocesu''nti. Bhagavā therassa dosantarābhāvaṃ pakāsetukāmo ekena bhikkhunā taṃ pakkosāpetvā sammukhā tassa ''pubbāciṇṇavasenāyaṃ tathā samudācarati, na pharusavacanādhippāyo''ti āha. Tena vuttaṃ – **''atha kho bhagavā aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesī''**tiādi.

Tattha **pubbenivāsaṃ manasi karitvā**ti satthā ''saccaṃ kira tvaṃ, vaccha, bhikkhū vasalavādena samudācarasī''ti theraṃ pucchitvā tena ''evaṃ, bhante''ti vutte ''ayaṃ vaccho kilesavāsanāya vasalavādaṃ na pariccajati, kiṃ nu kho atītesupi attabhāvesu brāhmaṇajātiko ahosī''ti āvajjento pubbenivāsañāṇena sabbaññutaññāṇena vā tassa pubbenivāsaṃ atītāsu jātīsu nivutthakkhandhasantānaṃ manasi karitvā hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya paccakkhakaraṇavasena attano manasi katvā. **Bhikkhū āmantesī**ti te bhikkhū saññāpetuṃ ālapi, abhāsi. Tena vuttaṃ **''mā kho tumhe, bhikkhave''**tiādi.

Tattha **māti** paṭisedhe nipāto, tassa ‘‘ujjhāyitthā’’ti iminā sambandho. **Mā ujjhāyitthā**ti mā heṭṭhā katvā cintayittha, olokayitthāti attho. **Vacchassa bhikkhuno**ti ca ujjhāyanassa usūyanatthattā sampadānavacanaṃ. Idānissa anujjhāyitabbe kāraṇaṃ dassento **‘‘na, bhikkhave, vaccho dosantaro bhikkhū vasalavādena samudācaratī’’**ti āha. Tassattho – bhikkhave, ayaṃ vaccho dosantaro dosacitto dosena byāpādena dūsitacitto hutvā bhikkhū vasalavādena na samudācarati, maggeneva cassa byāpādo samugghātito. Evaṃ adosantarattepi tassa tathā samudācārassa purimajātisiddhaṃ kāraṇaṃ dassento **‘‘vacchassa, bhikkhave’’**tiādimāha.

Tattha **abbokiṇṇānī**ti khattiyādijātiantarehi avomissāni anantaritāni. **Pañca jātisatāni brāhmaṇakule paccājātānī**ti sabbāni tāni vacchassa pañca jātisatāni paṭipāṭiyā brāhmaṇakule eva jātāni, ahesunti attho. **So tassa vasalavādo dīgharattaṃ samudāciṇṇo**ti yo etarahi khīṇāsavenapi satā pavattiyati, so tassa vacchassa bhikkhuno vasalavādo dīgharattaṃ ito jātito paṭṭhāya uddhaṃ ārohanavasena pañcajātisatamattaṃ kālaṃ brāhmaṇajātikattā samudāciṇṇo samudācarito ahosi. Brāhmaṇā hi jātisiddhena mānena thaddhā aññaṃ vasalavādena samudācaranti. ‘‘Ajjhāciṇṇo’’tipi paṭhanti, so eva attho. **Tenā**ti tena dīgharattaṃ tathā samudāciṇṇabhāvena, etenassa tathā samudācārassa kāraṇaṃ vāsanāti dasseti. Kā panāyaṃ vāsanā nāma? Yaṃ kilesarahitassāpi santāne appahīnakilesānaṃ samācārasadisasamācārahetubhūtaṃ, anādikālabhāvitehi kilesehi āhitaṃ sāmatthiyamattaṃ, tathārūpā adhimuttīti vadanti. Taṃ panetaṃ abhinīhārasampattiyā ñeyyāvaraṇappahānavasena yattha kilesā pahīnā, tattha bhagavato santāne natthi. Yattha pana tathā kilesā na pahīnā, tattha sāvakānaṃ paccekabuddhānañca santāne atthi, tato tathāgatova anāvaraṇañāṇadassano.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato pilindavacchassa satipi vasalasamudācāre dosantarābhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udāna**nti tassa aggaphalādhigamavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yamhi na māyā vasati na māno**ti yasmiṃ ariyapuggale santadosappaṭicchādanalakkhaṇā māyā, ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā sampaggahavasena pavatto uṇṇatilakkhaṇo māno ca na vasati, maggena samugghātitattā na pavattati na uppajjati. **Yo vītalobho amamo nirāso**ti yo ca rāgādipariyāyavasena pavattassa ārammaṇaggahaṇalakkhaṇassa lobhassa sabbathā vigatattā vītalobho, tato eva rūpādīsu katthaci mamāyanābhāvato amamo apariggaho, anāgatānampi bhavādīnaṃ anāsīsanato nirāso. **Panuṇṇakodho**ti kujjhanalakkhaṇassa kodhassa anāgāmimaggena sabbaso pahīnattā panuṇṇakodho samucchinnāghāto. **Abhinibbutatto**ti yo evaṃ māyāmānalobhakodhānaṃ samugghātena tadekaṭṭhatāya sabbassa saṃkilesapakkhassa suppahīnattā sabbaso kilesaparinibbānena abhinibbutacitto sītibhūto. **So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū**ti so evarūpo khīṇāsavo sabbaso bāhitapāpattā brāhmaṇo, so eva samitapāpattā samacariyāya ca samaṇo, so eva ca sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu nāma. Evaṃbhūto ca, bhikkhave, vaccho so kathaṃ dosantaro kiñci kāyakammādiṃ pavatteyya, kevalaṃ pana vāsanāya appahīnattā vasalavādena samudācaratīti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sakkudānasuttavaṇṇanā

27. Sattame **sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti aññataraṃ samādhiṃ samāpajjitvā**ti ettha keci tāva āhu ‘‘arahattaphalasamādhi idha ‘aññataro samādhī’ti adhippeto’’ti. Tañhi so āyasmā bahulaṃ samāpajjati diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ, pahoti ca sattāhampi phalasamāpattiyā vītināmetuṃ. Tathā hi bhagavatā –

> ‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi, vivicca akusalehi dhammehi…pe… viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi…pe… viharatī’’ti (saṃ. ni. 2.152) –

Ādinā navānupubbavihārachaḷabhiññādibhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhāne ṭhapito, na cettha ‘‘yadi evaṃ thero yamakapāṭihāriyampi kareyyā’’ti vattabbaṃ sāvakasādhāraṇānaṃyeva jhānādīnaṃ adhippetattāti.

Porāṇā panāhu – **aññataraṃ samādhiṃ samāpajjitvā**ti nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā. Kathaṃ pana nirodhasamāpatti samādhīti vuttā? Samādhānaṭṭhena. Ko panāyaṃ samādhānaṭṭho? Sammadeva ādhātabbatā. Yā hi esā paccanīkadhammehi akampanīyā balappattiyā samathabalaṃ vipassanābalanti imehi dvīhi balehi, aniccadukkhānattanibbidāvirāganirodhapaṭinissaggavivaṭṭānupassanā cattāri maggañāṇāni cattāri ca phalañāṇānīti imesaṃ soḷasannaṃ ñāṇānaṃ vasena soḷasahi ñāṇacariyāhi, paṭhamajjhānasamādhiādayo aṭṭha samādhī ekajjhaṃ katvā gahito tesaṃ upacārasamādhi cāti imesaṃ navannaṃ samādhīnaṃ vasena navahi samādhicariyāhi kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāroti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ tattha tattha paṭippassaddhiyā tathā viharitukāmena yathāvuttesu ṭhānesu vasībhāvappattena arahatā anāgāminā vā yathādhippetaṃ kālaṃ cittacetasikasantānassa sammadeva appavatti ādhātabbā, tassā tathā samādhātabbatā idha samādhānaṭṭho, tenāyaṃ vihāro samādhīti vutto, na avikkhepaṭṭhena. Etenassa samāpattiatthopi vuttoti veditabbo. Imañhi nirodhasamāpattiṃ sandhāya paṭisambhidāmagge –

> ‘‘Kathaṃ dvīhi balehi samannāgatattā tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāya saññānirodhasamāpattiyā ñāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.83) –

Pucchitvā ‘‘dvīhi balehī’’ti dve balāni samathabalaṃ vipassanābalanti vitthāro. Sāyaṃ nirodhasamāpattikathā visuddhimagge (visuddhi. 2.867 ādayo) saṃvaṇṇitāva. Kasmā panāyaṃ thero phalasamāpattiṃ asamāpajjitvā nirodhaṃ samāpajji? Sattesu anukampāya. Ayañhi mahāthero sabbāpi samāpattiyo vaḷañjeti, sattānuggahena pana yebhuyyena nirodhaṃ samāpajjati. Tañhi samāpajjitvā vuṭṭhitassa kato appakopi sakkāro visesato mahapphalo mahānisaṃso hotīti.

Vuṭṭhāsīti arahattaphalacittuppattiyā vuṭṭhāsi. Nirodhaṃ samāpanno hi arahā ce arahattaphalassa, anāgāmī ce anāgāmiphalassa uppādena vuṭṭhito nāma hoti.

Tena kho pana samayena sakko devānamindo āyasmato mahākassapassa piṇḍapātaṃ dātukāmo hotīti kathaṃ tassa dātukāmatā jātā? Yāni ‘‘tāni pañcamattāni devatāsatānī’’ti vuttāni, tā sakkassa devarañño paricārikā kakuṭapādiniyo pubbe ‘‘ayyo mahākassapo rājagahaṃ piṇḍāya pavisati, gacchatha therassa dānaṃ dethā’’ti sakkena pesitā upagantvā dibbāhāraṃ dātukāmā ṭhitā therena paṭikkhittā devalokameva gatā. Idāni purimappaṭikkhepaṃ cintetvā ‘‘kadāci gaṇheyyā’’ti samāpattito vuṭṭhitassa therassa dānaṃ dātukāmā sakkassa anārocetvā sayameva āgantvā dibbabhojanāni upanentiyo purimanayeneva therena paṭikkhittā devalokaṃ gantvā sakkena ‘‘kahaṃ gatatthā’’ti puṭṭhā tamatthaṃ ārocetvā ‘‘dinno vo therassa piṇḍapāto’’ti sakkena vutte ‘‘gaṇhituṃ na icchatī’’ti. ‘‘Kiṃ kathesī’’ti? ‘‘‘Duggatānaṃ saṅgahaṃ karissāmī’ti āha, devā’’ti. ‘‘Tumhe kenākārena gatā’’ti? ‘‘Imināva, devā’’ti. Sakko ‘‘tumhādisiyo therassa piṇḍapātaṃ kiṃ dassantī’’ti? Sayaṃ dātukāmo, jarājiṇṇo khaṇḍadanto palitakeso obhaggasarīro mahallako tantavāyo hutvā, sujampi asuradhītaraṃ tathārūpimeva mahallikaṃ katvā, ekaṃ pesakāravīthiṃ māpetvā tantaṃ pasārento acchi, sujā tasaraṃ pūreti. Tena vuttaṃ – **‘‘tena kho pana samayena sakko devānamindo…pe… tasaraṃ pūretī’’**ti.

Tattha **tantaṃ vinātī**ti pasāritatantaṃ vinanto viya hoti. **Tasaraṃ pūretī**ti tasaravaṭṭiṃ vaḍḍhentī viya. **Yena sakkassa devānamindassa nivesanaṃ tenupasaṅkamī**ti thero nivāsetvā pattacīvaramādāya ‘‘duggatajanasaṅgahaṃ karissāmī’’ti nagarābhimukho gacchanto bahinagare sakkena māpitaṃ pesakāravīthiṃ paṭipajjitvā olokento addasa oluggaviluggajiṇṇasālaṃ tattha ca te jāyampatike yathāvuttarūpe tantavāyakammaṃ karonte disvā cintesi – ‘‘ime mahallakakālepi kammaṃ karonti. Imasmiṃ nagare imehi duggatatarā natthi maññe. Imehi dinnaṃ sākamattampi gahetvā imesaṃ saṅgahaṃ karissāmī’’ti. So tesaṃ gehābhimukho agamāsi. Sakko taṃ āgacchantaṃ disvā sujaṃ āha – ‘‘bhadde, mayhaṃ ayyo ito āgacchati, taṃ tvaṃ apassantī viya tuṇhī hutvā nisīda. Khaṇeneva vañcetvā piṇḍapātaṃ dassāmā’’ti thero gantvā gehadvāre aṭṭhāsi. Tepi apassantā viya attano kammameva karontā thokaṃ āgamayiṃsu. Atha sakko ‘‘gehadvāre ṭhito eko thero viya khāyati, upadhārehi tāvā’’ti āha. ‘‘Tumhe gantvā upadhāretha, sāmī''ti. So gehā nikkhamitvā theraṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā ubhohi hatthehi jaṇṇukāni olumbitvā nitthunanto uṭṭhāya ''kataratthero nu kho ayyo''ti thokaṃ osakkitvā ''akkhīni me dhūmāyantī''ti vatvā nalāṭe hatthaṃ ṭhapetvā uddhaṃ ulloketvā ''aho dukkhaṃ ayyo no mahākassapattherova cirassaṃ me kuṭidvāraṃ āgato. Atthi nu kho kiñci gehe''ti āha. Sujā thokaṃ ākulā viya hutvā ''atthi, sāmī''ti paṭivacanaṃ adāsi. Sakko, ''bhante, lūkhaṃ vā paṇītaṃ vāti acintetvā saṅgahaṃ no karothā''ti pattaṃ gaṇhi. Thero pattaṃ dento ''imesaṃ eva duggatānaṃ jarājiṇṇānaṃ mayā saṅgaho kātabbo''ti cintesi. So anto pavisitvā ghaṭiodanaṃ nāma ghaṭito uddharitvā, pattaṃ pūretvā, therassa hatthe ṭhapesi. Tena vuttaṃ – **''addasā kho sakko devānamindo…pe… adāsī''**ti.

Tattha **ghaṭiyā**ti bhattaghaṭito. ''Ghaṭiodana''ntipi pāṭho, tassa ghaṭiodanaṃ nāma devānaṃ koci āhāravisesoti atthaṃ vadanti. **Uddharitvā**ti kutoci bhājanato uddharitvā. Anekasūpo so eva āhāro patte pakkhipitvā therassa hatthe ṭhapanakāle kapaṇānaṃ upakappanakalūkhāhāro viya paññāyittha, hatthe ṭhapitamatte pana attano dibbasabhāveneva aṭṭhāsi. **Anekasūpo**ti muggamāsādisūpehi ceva khajjavikatīhi ca anekavidhasūpo. **Anekabyañjano**ti nānāvidhauttaribhaṅgo. **Anekarasabyañjano**ti anekehi sūpehi ceva byañjanehi ca madhurādimūlarasānañceva sambhinnarasānañca abhibyañjako, nānaggarasasūpabyañjanoti attho.

So kira piṇḍapāto therassa hatthe ṭhapitakāle rājagahanagaraṃ attano dibbagandhena ajjhotthari, tato thero cintesi – ''ayaṃ puriso appesakkho, piṇḍapāto ativiya paṇīto sakkassa bhojanasadiso. Ko nu kho eso''ti? Atha naṃ ''sakko''ti ñatvā āha – ''bhāriyaṃ te, kosiya, kammaṃ kataṃ duggatānaṃ sampattiṃ vilumpantena, ajja mayhaṃ dānaṃ datvā kocideva duggato senāpatiṭṭhānaṃ vā seṭṭhiṭṭhānaṃ vā labheyyā''ti. ''Ko mayā duggatataro atthi, bhante''ti? ''Kathaṃ tvaṃ duggato devarajjasiriṃ anubhavanto''ti? ''Bhante, evaṃ nāmetaṃ, mayā pana anuppanne buddhe kalyāṇakammaṃ kataṃ, buddhuppāde pana vattamāne puññakammaṃ katvā cūḷarathadevaputto mahārathadevaputto anekavaṇṇadevaputtoti ime tayo devaputtā mamāsannaṭṭhāne nibbattā mahātejavantatarā. Ahaṃ tesu devaputtesu 'nakkhattaṃ kīḷissāmā'ti paricārikāyo gahetvā antaravīthiṃ otiṇṇesu palāyitvā gehaṃ pavisāmi. Tesañhi sarīrato tejo mama sarīraṃ ottharati, mama sarīrato tejo tesaṃ sarīraṃ na ottharati. Ko mayā duggatataro, bhante''ti? ''Evaṃ santepi ito paṭṭhāya mayhaṃ mā evaṃ vañcetvā dānamadāsī''ti. ''Vañcetvā tumhākaṃ dāne dinne mayhaṃ kusalaṃ atthi natthī''ti? ''Atthi, āvuso''ti. ''Evaṃ sante kusalakaraṇaṃ nāma mayhaṃ bhāro, bhante''ti vatvā theraṃ vanditvā sujaṃ ādāya theraṃ padakkhiṇaṃ katvā, vehāsaṃ abbhuggantvā ''aho dānaṃ paramadānaṃ, kassape suppatiṭṭhita''nti tikkhattuṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ **''atha kho āyasmato mahākassapassa etadahosī''**tiādi.

Tattha **kosiyā**ti sakkaṃ devānamindaṃ gottena ālapati. **Puññena attho**ti puññena payojanaṃ. Atthīti vacanaseso. **Vehāsaṃ abbhuggantvā**ti pathavito vehāsaṃ abhiuggantvā. **Ākāse antalikkhe**ti ākāsameva pariyāyasaddena antalikkheti vadanti. Atha vā antalikkhasaṅkhāte ākāse na kasiṇugghāṭimādiākāseti visesento vadati. **Aho dāna**nti ettha **aho**ti acchariyatthe nipāto. Sakko hi devānamindo, ''yasmā nirodhā vuṭṭhitassa ayyassa mahākassapattherassa sakkaccaṃ sahatthena cittīkatvā anapaviddhaṃ kālena paresaṃ anupahacca, sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā idamīdisaṃ mayā dibbabhojanadānaṃ dinnaṃ, tasmā khettasampatti deyyadhammasampatti cittasampattīti, tividhāyapi sampattiyā samannāgatattā sabbaṅgasampannaṃ vata mayā dānaṃ pavattita''nti acchariyabbhutacittajāto tadā attano hadayabbhantaragataṃ pītisomanassaṃ samuggiranto **''aho dāna''**nti vatvā tassa dānassa vuttanayena uttamadānabhāvaṃ khettaṅgatabhāvañca pakāsento **''paramadānaṃ kassape suppatiṭṭhita''**nti udānaṃ udānesi.

Evaṃ pana sakkassa udānentassa bhagavā vihāre ṭhitoyeva dibbasotena saddaṃ sutvā ''passatha, bhikkhave, sakkaṃ devānamindaṃ udānaṃ udānetvā ākāsena gacchanta''nti bhikkhūnaṃ vatvā tehi ''kiṃ pana, bhante, tena kata''nti puṭṭho ''mama puttassa kassapassa vañcetvā dānaṃ adāsi, tena ca attamano udānesī''ti āha. Tena vuttaṃ **''assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā''**tiādi.

Tattha **dibbāya sotadhātuyā**ti dibbasadisattā dibbā. Devatānañhi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavinimuttatāya dūrepi ārammaṇaṃ gahetuṃ samatthā dibbapasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi bhagavato vīriyabhāvanābalanibbattā ñāṇamayā sotadhātu tādisā evāti dibbasadisattā dibbā. Api ca dibbavihāravasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbā. Savanaṭṭhena ca sabhāvadhāraṇaṭṭhena ca sotadhātu, sotadhātuyāpi kiccakaraṇena sotadhātu viyāti sotadhātu, tāya dibbāya sotadhātuyā. **Visuddhāyā**ti parisuddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyā**ti manussūpacāraṃ atikkamitvā saddassavanena mānusikamaṃsasotadhātuṃ atikkamitvā ṭhitāya.

Etamatthaṃ viditvāti ‘‘sammāpaṭipattiyā guṇavisese patiṭṭhitaṃ purisātisayaṃ devāpi manussāpi ādarajātā ativiya pihayantī’’ti imamatthaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tatra piṇḍapātikaṅgasaṅkhātaṃ dhutaṅgaṃ samādāya tassa paripūraṇena **piṇḍapātikassa**. Nanu cāyaṃ gāthā āyasmantaṃ mahākassapaṃ nimittaṃ katvā bhāsitā, thero ca sabbesaṃ dhutavādānaṃ aggo terasadhutaṅgadharo, so kasmā ekeneva dhutaṅgena kittitoti? Aṭṭhuppattivasenāyaṃ niddeso. Atha vā desanāmattametaṃ, iminā desanāsīsena sabbepissa dhutaṅgā vuttāti veditabbā. Atha vā ‘‘yathāpi bhamaro puppha’’nti (dha. pa. 49) gāthāya vuttanayena paramappicchatāya kulānuddayatāya cassa sabbaṃ piṇḍapātikavattaṃ akkhaṇḍetvā tattha sātisayaṃ paṭipattiyā pakāsanatthaṃ **‘‘piṇḍapātikassā’’**ti vuttaṃ. Piṇḍapātikassāti ca pihayantīti padaṃ apekkhitvā sampadānavacanaṃ, taṃ upayogatthe daṭṭhabbaṃ. **Attabharassā**ti ‘‘appāni ca tāni sulabhāni anavajjānī’’ti (a. ni. 4.27; itivu. 101) evaṃ vuttehi appānavajjasulabharūpehi catūhi paccayehi attānameva bharantassa. **Anaññaposino**ti āmisasaṅgaṇhanena aññe sissādike posetuṃ anussukkatāya anaññaposino. Padadvayenassa kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena vicaraṇato sallahukavuttitaṃ subharataṃ paramañca santuṭṭhiṃ dasseti. Atha vā **attabharassā**ti ekavacanicchāya attabhāvasaṅkhātaṃ ekaṃyeva imaṃ attānaṃ bharati, na ito paraṃ aññanti attabharo, tato eva attanā aññassa posetabbassa abhāvato anaññaposī, tassa attabharassa anaññaposino. Padadvayenapi khīṇāsavabhāvena āyatiṃ anādānataṃ dasseti.

Devā pihayanti…pe… satīmatoti taṃ aggaphalādhigamena sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasamena paṭippassaddhiyā upasantaṃ, sativepullappattiyā niccakālaṃ satokāritāya satimantaṃ, tato eva iṭṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattaṃ khīṇāsavaṃ sakkādayo devā pihayanti patthenti, tassa sīlādiguṇavisesesu bahumānaṃ uppādentā ādaraṃ janenti, pageva manussāti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍapātikasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **pacchābhatta**nti ekāsanikakhalupacchābhattikānaṃ pātova bhuttānaṃ antomajjhanhikopi pacchābhattameva, idha pana pakatibhattasseva pacchato pacchābhattanti veditabbaṃ. **Piṇḍapātapaṭikkantāna**nti piṇḍapātato paṭikkantānaṃ, piṇḍapātaṃ pariyesitvā bhattakiccassa niṭṭhāpanavasena tato nivattānaṃ. **Karerimaṇḍalamāḷe**ti ettha **karerī**ti varuṇarukkhassa nāmaṃ. So kira gandhakuṭiyā maṇḍapassa sālāya ca antare hoti, tena gandhakuṭīpi ‘‘karerikuṭikā’’ti vuccati, maṇḍapopi sālāpi ‘‘karerimaṇḍalamāḷo’’ti. Tasmā karerirukkhassa avidūre kate nisīdanasālasaṅkhāte maṇḍalamāḷe. Tiṇapaṇṇacchadanaṃ anovassakaṃ ‘‘maṇḍalamāḷo’’ti vadanti, atimuttakādilatāmaṇḍapo ‘‘maṇḍalamāḷo’’ti apare.

Kālena kālanti kāle kāle antarantarā, tasmiṃ tasmiṃ samayeti attho. **Manāpike**ti manavaḍḍhake, piyarūpe iṭṭheti attho. Iṭṭhāniṭṭhabhāvo ca puggalavasena ca dvāravasena ca gahetabbo. Ekaccassa hi iṭṭhābhimato ekaccassa aniṭṭho hoti, ekaccassa aniṭṭhābhimato ekaccassa iṭṭho. Tathā ekassa dvārassa iṭṭho aññassa aniṭṭho. Vipākavasena panettha vinicchayo veditabbo. Kusalavipāko hi ekantena iṭṭho, akusalavipāko aniṭṭho evāti. **Cakkhunā rūpe passitu**nti gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭho upāsakehi gehaṃ pavesetvā pūjāsakkārakaraṇatthaṃ upanītesu āsanavitānādīsu nānāvirāgasamujjalavaṇṇasaṅkhāte rajanīye aññe ca saviññāṇakarūpe cakkhudvārikaviññāṇehi passituṃ. **Sadde**ti tatheva issarajanānaṃ gehaṃ paviṭṭho tesaṃ payutte gītavāditasadde sotuṃ. **Gandhe**ti tathā tehi pūjāsakkāravasena upanīte pupphadhūmādigandhe ghāyituṃ. **Rase**ti tehi dinnāhāraparibhoge nānaggarase sāyituṃ. **Phoṭṭhabbe**ti mahagghapaccattharaṇesu āsanesu nisinnakāle sukhasamphasse phoṭṭhabbe phusituṃ. Evañca pañcadvārikaiṭṭhārammaṇappaṭilābhaṃ kittetvā idāni manodvārikaiṭṭhārammaṇappaṭilābhaṃ dassetuṃ **‘‘sakkato’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttatthameva.

Kiṃ pana apiṇḍapātikānaṃ ayaṃ nayo na labbhatīti? Labbhati. Tesampi hi nimantanasalākabhattādiatthaṃ gāmaṃ gatakāle uḷāravibhavā upāsakā tathā sakkārasammānaṃ karontiyeva, taṃ pana aniyataṃ. Piṇḍapātikānaṃ pana tadā niccameva tattha pūjāsakkāraṃ kariyamānaṃ disvā, sakkāragarutāya anissaraṇamagge ṭhatvā, ayonisomanasikāravasena te bhikkhū evamāhaṃsu. Tenevāha – **‘‘handāvuso, mayampi piṇḍapātikā homā’’**tiādi.

Tattha **handā**ti vossaggatthe nipāto. **Lacchāmā**ti labhissāma. **Tenupasaṅkamī**ti tattha surabhigandhakuṭiyaṃ nisinno tesaṃ taṃ kathāsallāpaṃ sutvā ‘‘ime bhikkhū mādisassa nāma buddhassa sāsane pabbajitvā mayā saddhiṃ ekavihāre vasantāpi evaṃ ayonisomanasikāravasena kathaṃ pavattenti, sallekhe na vattanti, handa te tato nivāretvā sallekhavihāre niyojessāmī’’ti maṇḍalamāḷaṃ upasaṅkami. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti ‘‘appicchatāsantuṭṭhitāsallekhānaṃ vasena kilese dhunituṃ taṇhaṃ visosetuṃ paṭipannoti piṇḍapātikassa sato devā pihayanti, tassa paṭipattiyā ādarajātā piyāyanti, na ito aññathā’’ti imamatthaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **no ce saddasilokanissito**ti ‘‘aho ayyo appiccho santuṭṭho paramasallekhavuttī’’tiādinā parehi kittitabbasaddasaṅkhātaṃ silokaṃ. Taṇhāya nissito na hoti ceti attho. Saddo vā sammukhā vaṇṇabhaṇanathutighoso, siloko parammukhabhūtā pasaṃsā patthaṭayasatā vā. Sesaṃ anantarasutte vuttanayameva.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sippasuttavaṇṇanā

29. Navame **ko nu kho, āvuso, sippaṃ jānātī**ti, āvuso, amhesu idha sannipatitesu ko nu jīvitanimittaṃ sikkhitabbaṭṭhena ‘‘sippa’’nti laddhanāmaṃ yaṃkiñci ājīvaṃ vijānāti? **Ko kiṃ sippaṃ sikkhī**ti ko dīgharattaṃ sippācariyakulaṃ payirupāsitvā āgamato payogato ca hatthisippādīsu kiṃ sippaṃ sikkhi? **Kataraṃ sippaṃ sippānaṃ agga**nti sabbasippānaṃ agārayhatāya mahapphalatāya akicchasiddhiyā ca kataraṃ sippaṃ aggaṃ uttamaṃ? Yaṃ nissāya sukhena sakkā jīvituntī adhippāyo. **Tatthekacce**ti tesu bhikkhūsu ekacce bhikkhū. Ye hatthācariyakulā pabbajitā te. **Evamāhaṃsū**ti te evaṃ bhaṇiṃsu. Ito parampi ‘‘ekacce’’ti vuttaṭṭhāne eseva nayo. **Hatthisippa**nti yaṃ hatthīnaṃ pariggaṇhanadamanasāraṇarogatikicchādibhedaṃ kattabbaṃ, taṃ uddissa pavattaṃ sabbampi sippaṃ idha ‘‘hatthisippa’’nti adhippetaṃ. **Assasippa**nti etthāpi eseva nayo. **Rathasippaṃ** pana rathayoggānaṃ damanasāraṇādividhānavasena ceva rathassa karaṇavasena ca veditabbaṃ. **Dhanusippa**nti issāsasippaṃ, yo dhanubbedhoti vuccati. **Tharusippa**nti sesaāvudhasippaṃ. **Muddāsippa**nti hatthamuddāya gaṇanasippaṃ. **Gaṇanasippa**nti acchiddakagaṇanasippaṃ. **Saṅkhānasippa**nti saṅkalanapaṭuppādanādivasena piṇḍagaṇanasippaṃ. Taṃ yassa paguṇaṃ hoti, so rukkhampi disvā ‘‘ettakāni ettha paṇṇānī’’ti gaṇituṃ jānāti. **Lekhāsippa**nti nānākārehi akkharalikhanasippaṃ, lipiñāṇaṃ vā. **Kāveyyasippa**nti attano cintāvasena vā parato paṭiladdhasutavasena vā, ‘‘imassa ayamattho, evaṃ naṃ yojessāmī’’ti evaṃ atthavasena vā, kiñcideva kabbaṃ disvā, ‘‘tappaṭibhāgaṃ kabbaṃ karissāmī’’ti ṭhānuppattikapaṭibhānavasena vā cintākaviādīnaṃ catunnaṃ kavīnaṃ kabbakaraṇasippaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Cattārome, bhikkhave, kavī – cintākavi, sutakavi, atthakavi, paṭibhānakavī’’ti (a. ni. 4.231).

Lokāyatasippanti ‘‘kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā’’ti evamādinayappavattaṃ paralokanibbānānaṃ paṭisedhakaṃ vitaṇḍasatthasippaṃ. **Khattavijjāsippa**nti abbheyyamāsurakkhādinītisatthasippaṃ. Imāni kira dvādasa mahāsippāni nāma. Tenevāha tattha tattha

‘‘sippānaṃ agga’’nti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sabbasippāyatanānaṃ jīvikatthatāya vaṭṭadukkhato anissaraṇabhāvaṃ, sīlādīnaṃyeva pana suparisuddhānaṃ nissaraṇabhāvaṃ, taṃ samaṅginoyeva ca bhikkhubhāvaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **asippajīvī**ti catunnaṃ taṇhuppādānaṃ samucchedavikkhambhanena paccayāsāya visositattā yaṃkiñci sippaṃ upanissāya jīvikaṃ na kappetīti asippajīvī, etena ājīvapārisuddhisīlaṃ dasseti. **Lahū**ti appakiccatāya sallahukavuttitāya ca lahu abahulasambhāro, etena catupaccayasantosasiddhaṃ subharataṃ dasseti. **Atthakāmo**ti sadevakassa lokassa atthameva kāmetīti atthakāmo, etena sattānaṃ anatthaparivajjanassa pakāsitattā pātimokkhasaṃvarasīlaṃ dasseti pāṇātipātādianatthaviramaṇaparidīpanato. **Yatindriyo**ti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ abhijjhādyappavattito saṃyamena yatindriyo, etena indriyasaṃvarasīlaṃ vuttaṃ. **Sabbadhi vippamutto**ti evaṃ suparisuddhasīlo catupaccayasantose avaṭṭhito sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā aniccādivasena saṅkhāre sammasanto vipassanaṃ ussukkāpetvā tato paraṃ paṭipāṭiyā pavattitehi catūhi ariyamaggehi saṃyojanānaṃ pahīnattā sabbadhi sabbattha bhavādīsu vippamutto.

Anokasārī amamo nirāsoti tathā sabbadhi vippamuttattā eva okasaṅkhātesu chasupi āyatanesu taṇhābhisaraṇassa abhāvena anokasārī, rūpādīsu katthaci mamaṅkārābhāvato amamo, sabbena sabbaṃ anāsīsanato nirāso. **Hitvā mānaṃ ekacaro sa bhikkhū**ti evaṃbhūto ca so arahattamaggappattisamakālameva anavasesaṃ mānaṃ hitvā pajahitvā ime bhikkhū viya gaṇasaṅgaṇikaṃ akatvā pavivekakāmatāya taṇhāsahāyavirahena ca sabbiriyāpathesu ekacaro, so sabbaso bhinnakilesattā paramatthato bhikkhu nāma. Ettha ca ‘‘asippajīvī’’tiādinā lokiyaguṇā kathitā, ‘‘sabbadhi vippamutto’’tiādinā lokuttaraguṇā kathitā. Tattha asippajīvītiādi ‘‘vibhave ṭhitasseva ayaṃ dhammo, na sippaṃ nissāya micchājīvena jīvikaṃ kappentassa, tasmā sippesu sāraggahaṇaṃ vissajjetvā adhisīlādīsuyeva tumhehi sikkhitabba’’nti dasseti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Lokasuttavaṇṇanā

30. Dasame **buddhacakkhunā**ti ettha āsayānusayañāṇaṃ indriyaparopariyattañāṇañca buddhacakkhu nāma. Yathāha –

> ‘‘Addasā kho bhagavā buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye’’tiādi (ma. ni. 1.283; 2.339).

Lokanti tayo lokā – okāsaloko, saṅkhāraloko, sattalokoti. Tattha –

‘‘Yāvatā candimasūriyā pariharanti,
Disā bhanti virocanā;
Tāva sahassadhā loko,
Ettha te vattatī vaso’’ti. –

Ādīsu (ma. ni. 1.503) okāsaloko. ‘‘Eko loko – sabbe sattā āhāraṭṭhitikā, dve lokā – nāmañca rūpañca, tayo lokā – tisso vedanā, cattāro lokā – cattāro āhārā, pañca lokā – pañcupādānakkhandhā, cha lokā – cha ajjhattikāni āyatanāni, satta lokā – satta viññāṇaṭṭhitiyo, aṭṭha lokā – aṭṭha lokadhammā, nava lokā – nava sattāvāsā, dasa lokā – dasāyatanāni, dvādasa lokā – dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa lokā – aṭṭhārasa dhātuyo’’tiādīsu (paṭi. ma. 1.112) saṅkhāraloko. ‘‘Sassato loko, asassato loko’’tiādīsu sattaloko vutto. Idhāpi sattaloko veditabbo.

Tattha lokīyati vicittākārato dissatīti cakkavāḷasaṅkhāto loko okāsaloko, saṅkhāro lujjati palujjatīti loko, lokīyati ettha puññapāpaṃ tabbipāko cāti sattaloko. Tesu bhagavā mahākaruṇāya anukampamāno saṃsāradukkhato mocetukāmo sattalokaṃ olokesi. Katamassa pana sattāhassa accayena olokesi? Paṭhamassa sattāhassa. Bhagavā hi pallaṅkasattāhassa pariyosāne pacchimayāmāvasāne ‘‘yadā have pātubhavanti dhammā…pe… sūriyova obhāsayamantalikkha’’nti (udā. 1-3; kathā. 321; mahāva. 1-3) imaṃ ariyamaggānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānetvā, ‘‘ahaṃ tāva evaṃ suduttaraṃ saṃsāramahoghaṃ imāya dhammanāvāya samuttaritvā nibbānapāre ṭhito, handa dāni lokampi tāressāmi, kīdiso nu kho loko’’ti lokaṃ volokesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā buddhacakkhunā lokaṃ volokesī**’’ti.

Tattha **volokesī**ti vividhehi ākārehi passi, hatthatale ṭhapitaāmalakaṃ viya attano ñāṇena paccakkhaṃ akāsi. **Anekehi santāpehī**tiādi volokitākāradassanaṃ. **Anekehi santāpehī**ti anekehi dukkhehi. Dukkhañhi santāpanapīḷanaṭṭhena santāpoti vuccati. Yathāha – ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho’’ti (paṭi. ma. 1.17). Tañca dukkhadukkhādivasena ceva jātiādivasena ca anekappakāraṃ. Tena vuttaṃ ‘‘anekehi santāpehī’’ti. Anekehi dukkhehi santappamāne pīḷiyamāne bādhiyamāne. **Pariḷāhehī**ti paridāhehi. **Pariḍayhamāne**ti indhanaṃ viya agginā samantato ḍayhamāne. **Rāgajehī**ti rāgasambhūtehi. Esa nayo sesesupi. Rāgādayo hi yasmiṃ santāne uppajjanti, taṃ niddahantā viya vibādhenti, tena vuttaṃ – ‘‘tayome, bhikkhave, aggī – rāgaggi, dosaggi, mohaggī’’ti (itivu. 93). Yato te cittaṃ kāyañca kilesentīti kilesāti vuccanti. Ettha ca pariḍayhamāneti etena bhagavā rāgādikilesānaṃ pavattidukkhataṃ, tena ca sattānaṃ abhibhūtataṃ dasseti. Santappamāneti iminā pana tesaṃ kālantaradukkhataṃ, tena nirantaropaddavatañca dasseti.

Bhagavā hi bodhirukkhamūle aparājitapallaṅke nisinno paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimayāme paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ otāretvā kilesamūlakaṃ vaṭṭadukkhaṃ abhiññāya saṅkhāre pariggahetvā sammasanto anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggādhigamena sayaṃ vigataviddhastakileso abhisambuddho hutvā paccavekkhaṇānantaraṃ anavasesānaṃ kilesānaṃ pahīnattā attano vaṭṭadukkhassa parikkhīṇabhāvadīpakaṃ sabbabuddhānaṃ avijahitaṃ ‘‘anekajātisaṃsāra’’nti (dha. pa. 153) udānaṃ udānetvā teneva pallaṅkena sattāhaṃ vimuttisukhapaṭisaṃvedī nisinno sattamāya rattiyā tīsu yāmesu vuttanayena tīṇi udānāni udānetvā tatiyaudānānantaraṃ buddhacakkhunā lokaṃ volokento ‘‘sakalamidaṃ sattānaṃ vaṭṭadukkhaṃ kilesamūlakaṃ, kilesā nāmete pavattidukkhā āyatimpi dukkhahetubhūtā, tehi ime sattā santappanti pariḍayhanti cā’’ti passi. Tena vuttaṃ **‘‘addasā kho bhagavā…pe… mohajehipī’’**ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ lokassa yathāvuttasantāpapariḷāhehi abhibhuyyamānataṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ sabbasantāpapariḷāhato parinibbānavibhāvanaṃ mahāudānaṃ udānesi.

Tattha **ayaṃ loko santāpajāto**ti ayaṃ sabbopi loko jarārogamaraṇehi ceva nānāvidhabyasanehi ca kilesapariyuṭṭhānehi ca jātasantāpo, uppannakāyikacetasikadukkhābhibhavoti attho. **Phassapareto**ti tato eva anekehi dukkhasamphassehi parihato upadduto. Atha vā **phassapareto**ti sukhādisaṅkhātānaṃ tissannaṃ dukkhatānaṃ paccayabhūtehi chahi phassehi abhibhūto, tato tato dvārato tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe pavattivasena upassaṭṭho. **Rogaṃ vadati attato**ti phassapaccayā uppajjamānaṃ vedanāsaṅkhātaṃ rogaṃ dukkhaṃ, khandhapañcakameva vā yathābhūtaṃ ajānanto ‘‘aha’’nti saññāya diṭṭhigāhavasena ‘‘ahaṃ sukhito dukkhito’’ti attato vadati. ‘‘Attano’’tipi paṭhanti. Tassattho – yvāyaṃ loko kenaci dukkhadhammena phuṭṭho abhāvitattatāya adhivāsetuṃ asakkonto ‘‘aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ attanopi mā hotū’’tiādinā vippalapanto kevalaṃ attano rogaṃ vadati, tassa pana pahānāya na paṭipajjatīti adhippāyo. Atha vā taṃ yathāvuttaṃ dukkhaṃ yathābhūtaṃ ajānanto taṇhāgāhavasena ‘‘mama’’nti saññāya attato vadati, ‘‘mama ida’’nti vācaṃ nicchāreti.

Yena yena hi maññatīti evamimaṃ rogabhūtaṃ khandhapañcakaṃ attato attano vā vadanto loko yena yena rūpavedanādinā kāraṇabhūtena, yena vā sassatādinā pakārena diṭṭhimānataṇhāmaññanāhi maññati. **Tato taṃ hoti aññathā**ti tato attanā parikappitākārato taṃ maññanāya vatthubhūtaṃ khandhapañcakaṃ aññathā anattānattaniyameva hoti. Vase vattetuṃ asakkuṇeyyatāya ahaṅkāramamaṅkārattaṃ na nipphādetīti attho. Atha vā **tato**ti tasmā maññanāmattabhāvato taṃ khandhapañcakaṃ niccādivasena maññitaṃ aññathā aniccādisabhāvameva hoti. Na hi maññanā bhāvaññathattaṃ vā lakkhaṇaññathattaṃ vā kātuṃ sakkoti.

Aññathābhāvī bhavasattoti asambhave vaḍḍhiyaṃ hitasukhe satto laggo sattaloko maññanāya yathāruci cintiyamānopi viparītappaṭipattiyā tato aññathābhāvī ahitadukkhabhāvī vighātaṃyeva pāpuṇāti. **Bhavamevābhinandatī**ti evaṃ santepi taṃ maññanāparikappitaṃ avijjamānaṃ bhavaṃ vaḍḍhiṃ abhinandati eva abhikaṅkhati eva. Atha vā **aññathābhāvī**ti ‘‘nicco me attā’’tiādinā maññanāya parikappitākārato sayaṃ aññathābhāvī samāno anicco adhuvoti attho. **Bhavasatto**ti kāmādibhavesu bhavataṇhāya satto laggo gadhito. **Bhavamevābhinandatī**ti aniccādisabhāvaṃ bhavameva niccādivasena parāmasitvā, tattha vā adhimuttisaññaṃ taṇhādiṭṭhābhinandanāhi abhinandati, na tattha nibbindati. **Yadabhinandati taṃ bhaya**nti yaṃ vaḍḍhisaṅkhātaṃ bhavaṃ kāmādibhavaṃ vā abhinandati, taṃ aniccādivipariṇāmasabhāvattā anekabyasanānubandhattā ca bhavahetubhāvato ativiya bhayānakaṭṭhena bhayaṃ. **Yassa bhāyatī**ti yato jarāmaraṇādito bhāyati, taṃ jarāmaraṇādi dukkhādhiṭṭhānabhāvato dukkhadukkhabhāvato ca dukkhaṃ. Atha vā **yassa bhāyatī**ti bhavābhinandanena yassa vibhavassa bhāyati, so ucchedasaṅkhāto vibhavo, tato bhāyanañca dukkhavatthubhāvato jātiādidukkhassa anativattanato ca dukkhaṃ dukkhasabhāvamevāti attho. Atha vā **yassa bhāyati taṃ dukkha**nti yassa aniccādikassa bhāyati taṃ nissaraṇaṃ ajānanto, taṃ bhayaṃ tassa dukkhaṃ hoti, dukkhaṃ āvahatīti attho.

Ettakena vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ, **‘‘bhavavippahānāya kho panidaṃ brahmacariyaṃ vussatī’’**ti āha. Tattha **bhavavippahānāyā**ti kāmādibhavassa pajahanatthāya. **Kho**ti avadhāraṇe, **panā**ti padapūraṇe nipāto. **Ida**nti āsannapaccakkhavacanaṃ. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. **Vussatī**ti pūressati. Idaṃ vuttaṃ hoti – ekanteneva kāmādibhavassa samudayappahānena anavasesapajahanatthāya idaṃ mayā satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atidukkarāni ācaritvā pāramiyo pūretvā bodhimaṇḍe tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā adhigataṃ sīlādikkhandhattayasaṅgahaṃ aṭṭhaṅgikamaggabrahmacariyaṃ cariyati bhāviyatīti.

Evaṃ ariyamaggassa ekaṃseneva niyyānikabhāvaṃ dassetvā idāni aññamaggassa tadabhāvaṃ dassento **‘‘ye hi kecī’’**tiādimāha. Tattha **ye**ti aniyamaniddeso. **Hī**ti nipātamattaṃ. **Kecī**ti ekacce. Padadvayenāpi tathāvādino diṭṭhigatike aniyamato pariyādiyati. **Samaṇā**ti pabbajjūpagamanamattena samaṇā, na samitapāpā. **Brāhmaṇā**ti jātimattena brāhmaṇā, na bāhitapāpā. **Vā**saddo vikappattho. **Bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsū**ti ekacce kāmabhavena rūpabhavena vā sabbabhavato vimuttiṃ saṃsārasuddhiṃ kathayiṃsu.

Ke panevaṃ vadantīti? Diṭṭhadhammanibbānavādino tesu hi keci ‘‘uḷārehi pañcahi kāmaguṇehi samappito attā diṭṭheva dhamme paramaṃ nibbutiṃ patto hotī’’ti vadanti. Keci ‘‘rūpāvacarajjhānesu paṭhamajjhānasamaṅgī…pe… keci ‘‘dutiyatatiyacatutthajjhānasamaṅgī attā diṭṭheva dhamme paramaṃ nibbutiṃ patto hotī’’ti vadanti. Yathāha –

> ‘‘Idha, bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃvādī hoti evaṃdiṭṭhi ‘yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito’’’ti (dī. ni. 1.94) vitthāro.

Te pana yasmā yāvadatthaṃ pītattā suhitāya jalūkāya viya ruhirapipāsā kāmādisukhehi samappitassa tassa attano kāmesanādayo na bhavissanti, tadabhāve ca bhavassa abhāvoyeva, yasmiṃ yasmiñca bhave ṭhitassa ayaṃ nayo labbhati, tena tena bhavena sabbabhavato vimutti hotīti vadanti, tasmā ‘‘bhavena bhavassa vippamokkhamāhaṃsū’’ti vuttā. Yesañca ‘‘ettakaṃ nāma kālaṃ saṃsaritvā bālā ca paṇḍitā ca pariyosānabhave ṭhatvā saṃsārato vimuccantī’’ti laddhi, tepi bhavena bhavassa vippamokkhaṃ vadanti nāma. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Cullāsīti mahākappino satasahassāni yāni bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissantī’’ti (dī. ni. 1.168).

Atha vā **bhavenā**ti bhavadiṭṭhiyā. Bhavati sassataṃ tiṭṭhatīti pavattanato sassatadiṭṭhi bhavadiṭṭhīti vuccati, bhavadiṭṭhi evettha uttarapadalopena bhavataṇhātiādīsu viya bhavoti vutto. Bhavadiṭṭhivasena ca ekacce bhavavisesaṃyeva kilesānaṃ vūpasantavuttiyā āyuno ca dīghāvāsatāya niccādisabhāvaṃ bhavavimokkhaṃ maññanti, seyyathāpi bako brahmā ‘‘idaṃ niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ avipariṇāmadhamma’’nti (ma. ni. 1.501) avoca. Tesamevaṃ viparītagāhīnaṃ anissaraṇe nissaraṇadiṭṭhīnaṃ kuto bhavavimokkho. Tenāha bhagavā – **‘‘sabbe te ‘avippamuttā bhavasmā’ti vadāmī’’**ti.

Vibhavenāti ucchedena. **Bhavassa nissaraṇamāhaṃsū**ti sabbabhavato niggamanaṃ nikkhantiṃ saṃsārasuddhiṃ vadiṃsu. Te hi ‘‘bhavena bhavassa vippamokkho’’ti vadantānaṃ vādaṃ ananujānantā bhavūpacchedena nissaraṇaṃ paṭijāniṃsu. **Vibhavenā**ti vā ucchedadiṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjati attā ca loko cāti pavattanato ucchedadiṭṭhi vuttanayena ‘‘vibhavo’’ti vuccati. Ucchedadiṭṭhivasena hi sattā adhimuccitvā tattha tattha uppannā ucchijjanti, sā eva saṃsārasuddhīti ucchedavādino. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yato kho bho ayaṃ attā rūpī cātumahābhūtiko…pe… nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati, ettāvatā kho bho ayaṃ attā sammā samucchinno hotī’’ti (dī. ni. 1.85).

Tathā –

> ‘‘Natthi, mahārāja, dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ natthi hutaṃ…pe… bāle ca paṇḍite ca kāyassa bhedā ucchijjanti vinassanti na honti paraṃ maraṇā’’ti ca (dī. ni. 1.171).

Tesampi evaṃ viparītagāhīnaṃ kuto bhavanissaraṇaṃ. Tenāha bhagavā – **‘‘sabbe te ‘anissaṭā bhavasmā’ti vadāmī’’**ti. Na hi ariyamaggabhāvanāya anavasesakilesaṃ asamugghātetvā kadācipi bhavato nissaraṇavimutti sambhavati. Tathā hi tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ yathābhūtāvabodhābhāvato ‘‘atthi natthī’’ti antadvayanipatitānaṃ taṇhādiṭṭhivasena samparitasitavipphanditamattaṃ, yato te diṭṭhigatikā pavattihetūsupi sammūḷhā sakkāyabhūmiyaṃ sunikhāte viparītadassanathambhe taṇhābandhanena baddhā gaddūlabandhanā viya sā na vijahanti bandhanaṭṭhānaṃ, kuto nesaṃ vimokkho?

Ye pana catusaccavibhāvanena pavattiādīsu asammohato taṃ antadvayaṃ anupagamma majjhimaṃ paṭipadaṃ samāruḷhā, tesaṃyeva bhavavippamokkho nissaraṇañcāti dassento satthā **‘‘upadhiṃ hī’’**tiādimāha. Tattha **upadhi**nti khandhādiupadhiṃ. **Hī**ti nipātamattaṃ. **Paṭiccā**ti nissāya, paccayaṃ katvā. **Dukkha**nti jātiādi dukkhaṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yatthime diṭṭhigatikā vimokkhasaññino, tattha khandhakilesābhisaṅkhārūpadhayo adhigatā, kuto tattha dukkhanissaraṇaṃ? Yatra hi kilesā, tatrābhisaṅkhārasambhavato bhavapabandhassa avicchedoyevāti vaṭṭadukkhassa anivatti. Tena vuttaṃ – ‘‘upadhiñhi paṭicca dukkhamidaṃ sambhotī’’ti.

Idāni yaṃ paramatthato dukkhassa nissaraṇaṃ, taṃ dassetuṃ, **‘‘sabbupādānakkhayā natthi dukkhassa sambhavo’’**ti vuttaṃ. Tattha **sabbupādānakkhayā**ti kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti sabbesaṃ imesaṃ catunnampi upādānānaṃ ariyamaggādhigamena anavasesappahānato. Tattha diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti imāni tīṇi upādānāni sotāpattimaggena khīyanti, anuppattidhammataṃ āpajjanti. Kāmupādānaṃ apāyagamanīyaṃ paṭhamena, kāmarāgabhūtaṃ bahalaṃ dutiyena, sukhumaṃ tatiyena, rūparāgārūparāgappahānaṃ catutthenāti catūhipi maggehi khīyati, anuppattidhammataṃ āpajjatīti veditabbaṃ. **Natthi dukkhassa sambhavo**ti evaṃ sabbaso upādānakkhayā tadekaṭṭhatāya sabbassapi kilesagaṇassa anuppādanato appamattakassapi vaṭṭadukkhassa sambhavo pātubhāvo natthi.

Evaṃ bhagavā hetunā saddhiṃ pavattiṃ nivattiñca dassetvā ‘‘imaṃ nayaṃ ajānanto ayaṃ sattaloko vaṭṭatopi sīsaṃ na ukkhipatī’’ti dassento **‘‘lokamimaṃ passā’’**tiādimāha. Tattha **lokamimaṃ passā**ti attano buddhacakkhunā paccakkhato visayabhāvassa upagatattā ‘‘lokamimaṃ passā’’ti bhagavādassanakiriyāya niyojento attānamevālapati. **Puthū**ti bahū, visuṃ visuṃ vā. **Avijjāya paretā**ti ‘‘dukkhe aññāṇa’’ntiādinā (dha. sa. 1106; vibha. 226) nayena vuttāya catusaccapaṭicchādikāya avijjāya abhibhūtā. **Bhūtā**ti kammakilesehi jātā nibbattā. **Bhūtaratā**ti bhūtesu mātāpituputtadārādisaññāya aññasattesu taṇhāya ratā, bhūte vā khandhapañcake aniccāsubhadukkhānattasabhāve taṃsabhāvānavabodhato itthipurisādiparikappavasena niccādivasena attattaniyagāhavasena ca abhiratā. **Bhavā aparimuttā**ti yathāvuttena taṇhādiṭṭhigāhena bhavato saṃsārato na parimuttā.

Ettha ca ‘‘lokamima’’nti paṭhamaṃ tāva sakalampi sattanikāyaṃ sāmaññato ekattaṃ upanento ekavacanena anodhiso gahaṇaṃ dīpetvā ‘‘svāyaṃ loko bhavayonigatiṭhitisattāvāsādivasena ceva tatthāpi taṃtaṃsattanikāyādivasena ca anekabhedabhinno paccekaṃ mayā volokito’’ti attano buddhacakkhuñāṇānubhāvaṃ pakāsento satthā puna vacanabhedaṃ katvā bahuvacanena odhiso gahaṇaṃ dīpeti ‘‘puthū avijjāya paretā bhūtā’’tiādinā. Evañca katvā ‘‘lokamima’’nti upayogavacanaṃ katvā ‘‘avijjāya paretā’’tiādinā paccattabahuvacananiddesopi aviruddho hoti bhinnavākyattā. Keci pana ekavākyatādhippāyena ‘‘avijjāya paretaṃ bhūtaṃ bhūtarataṃ bhavā aparimutta’’nti paṭhanti, vibhattibhedavaseneva pana purāṇapāṭho.

Idāni yena upāyena bhavavippamokkho hoti, taṃ sabbaṃ titthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhagocaraṃ vipassanāvīthiṃ dassento **‘‘ye hi kecī’’**tiādimāha. Tattha **ye hi keci bhavā**ti kāmabhavādi saññībhavādi ekavokārabhavādivibhāgena nānābhedabhinnā sātavanto vā asātavanto vā dīghāyukā vā ittarakkhaṇā vā ye hi keci bhavā. **Sabbadhī**ti uddhaṃ adho tiriyanti ādivibhāgena sabbattha. **Sabbatthatāyā**ti saggāpāyamanussādivibhāgena. **Sabbe te**tiādīsu sabbepi te bhavā rūpavedanādidhammā hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā,** udayabbayapaṭipīḷitattā **dukkhā,** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatāya **vipariṇāmadhammā. Iti**saddo ādiattho pakārattho vā, tena anattalakkhaṇampi saṅgahetvā avasavattanaṭṭhena anattā, vipariṇāmadhammatāya vā avasavattanaṭṭhena anattāti vuttā.

Evaṃ lakkhaṇattayapaṭivijjhanākārena **etaṃ** bhavasaṅkhātaṃ khandhapañcakaṃ **yathābhūtaṃ** aviparītaṃ **sammappaññāya** sammā ñāyena vipassanāsahitāya maggapaññāya **passato** pariññābhisamayādivasena paṭivijjhato ‘‘bhavo nicco’’ti ādinayappavattā bhavesu **taṇhā pahīyati,** aggamaggappattisamakālameva anavasesaṃ nirujjhati, ucchedadiṭṭhiyā sabbaso pahīnattā **vibhavaṃ** vicchedaṃ **nābhinandati** na pattheti. Evaṃbhūtassa tassa yā kāmataṇhādivasena aṭṭhasatabhedā avatthādivibhāgena anantabhedā ca, tāsaṃ **sabbaso** sabbappakārena **taṇhānaṃ khayā** pahānā, tadekaṭṭhatāya sabbassapi saṃkilesapakkhassa **asesaṃ** nissesaṃ **virāgena** ariyamaggena yo anuppādanirodho, taṃ **nibbāna**nti.

Evaṃ taṇhāya pahānamukhena saupādisesanibbānaṃ dassetvā idāni anupādisesanibbānaṃ dassento **‘‘tassa nibbutassā’’**tiādimāha. Tassattho – yo so sabbaso taṇhānaṃ khayā kilesaparinibbānena nibbuto vuttanayena bhinnakileso khīṇāsavabhikkhu, **tassa nibbutassa bhikkhuno anupādā** upādānābhāvato kilesābhisaṅkhāramārānaṃ vā aggahaṇato **punabbhavo na hoti,** āyatiṃ paṭisandhivasena upapattibhavo natthi. Evaṃbhūtena ca tena **abhibhūto māro,** ariyamaggakkhaṇe kilesamāro abhisaṅkhāramāro devaputtamāro ca carimakacittakkhaṇe khandhamāro maccumāro cāti pañcavidho māro abhibhūto parājito, puna sīsaṃ ukkhipituṃ appadānena nibbisevano kato, yato tena vijito saṅgāmo mārehi tattha tattha pavattito. Evaṃ **vijitasaṅgāmo** pana iṭṭhādīsu sabbesu vikārābhāvena tādilakkhaṇappattiyā **tādī** arahā **sabbabhavāni** yathāvuttabhede sabbepi bhave **upaccagā** samatikkanto, na yattha katthaci saṅkhaṃ upeti, aññadatthu anupādāno viya jātavedo parinibbānato uddhaṃ apaññattikova hotīti. Iti bhagavā imaṃ mahāudānaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā kūṭaṃ gahetvā niṭṭhapesi.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca nandavaggavaṇṇanā.

4. Meghiyavaggo

1. Meghiyasuttavaṇṇanā

31. Meghiyavaggassa paṭhame **cālikāya**nti evaṃ nāmake nagare. Tassa kira nagarassa dvāraṭṭhānaṃ muñcitvā samantato calapaṅkaṃ hoti, taṃ calapaṅkaṃ nissāya ṭhitattā olokentānaṃ calamānaṃ viya upaṭṭhāti, tasmā ‘‘cālikā’’ti vuccati. **Cālike pabbate**ti tassa nagarassa avidūre eko pabbato, sopi sabbasetattā kālapakkhauposathe olokentānaṃ calamāno viya upaṭṭhāti, tasmā ‘‘cālikapabbato’’ti saṅkhaṃ gato. Tattha bhagavato mahantaṃ vihāraṃ kārayiṃsu, bhagavā tadā taṃ nagaraṃ gocaragāmaṃ katvā tasmiṃ cālikapabbatamahāvihāre viharati. Tena vuttaṃ – ‘‘cālikāyaṃ viharati cālike pabbate’’ti. **Meghiyo**ti tassa therassa nāmaṃ. **Upaṭṭhāko hotī**ti paricārako hoti. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ upaṭṭhākā anibaddhā ahesuṃ, ekadā nāgasamālo, ekadā nāgito, ekadā upavāno, ekadā sunakkhatto, tadāpi meghiyattherova upaṭṭhāko. Tenāha – ‘‘tena kho pana samayena āyasmā meghiyo bhagavato upaṭṭhāko hotī’’ti.

Jantugāmanti evaṃ nāmakaṃ tasseva vihārassa aparaṃ gocaragāmaṃ. ‘‘Jattugāma’’ntipi pāṭho. **Kimikāḷāyā**ti kāḷakimīnaṃ bahulatāya ‘‘kimikāḷā’’ti laddhanāmāya nadiyā. **Jaṅghavihāra**nti ciranisajjāya jaṅghāsu uppannakilamathavinodanatthaṃ vicaraṇaṃ. **Pāsādika**nti aviraḷarukkhatāya siniddhapattatāya ca passantānaṃ pasādamāvahatīti pāsādikaṃ. Sandacchāyatāya manuññabhūmibhāgatāya ca **manuññaṃ**. Anto paviṭṭhānaṃ pītisomanassajananaṭṭhena cittaṃ rametīti **ramaṇīyaṃ. Ala**nti pariyattaṃ, yuttantipi attho. **Padhānatthikassā**ti yogena bhāvanāya atthikassa. **Padhānāyā**ti samaṇadhammakaraṇāya. **Āgaccheyyāha**nti āgaccheyyaṃ ahaṃ. Therena kira pubbe taṃ ṭhānaṃ anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni raññā eva satā anubhūtaṃ uyyānaṃ ahosi, tenassa diṭṭhamatteyeva tattha viharituṃ cittaṃ nami. **Āgamehi tāvā**ti satthā therassa vacanaṃ sutvā upadhārento ‘‘na tāvassa ñāṇaṃ paripākaṃ gata’’nti ñatvā paṭikkhipanto evamāha. **Ekakamhi tāvā**ti idaṃ panassa ‘‘evamayaṃ gantvāpi kamme anipphajjamāne nirāsaṅko hutvā pemavasena puna āgacchissatī’’ti cittamaddavajananatthaṃ āha. **Yāva aññopi koci bhikkhu āgacchatī**ti añño koci bhikkhu mama santikaṃ yāva āgacchati, tāva āgamehīti attho. ‘‘Koci bhikkhu dissatī’’tipi pāṭho. ‘‘Āgacchatū’’tipi paṭhanti, tathā ‘‘dissatū’’ti.

Natthi kiñci uttari karaṇīyanti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññādīnaṃ soḷasannaṃ kiccānaṃ katattā, abhisambodhiyā vā adhigatattā tato aññaṃ uttari karaṇīyaṃ nāma natthi. **Natthi katassa vā paticayo**ti katassa vā puna paticayopi natthi. Na hi bhāvitamaggo puna bhāvīyati, pahīnakilesānaṃ vā puna pahānena kiccaṃ atthi. **Atthi katassa paticayo**ti mayhaṃ santāne nipphāditassa sīlādidhammassa ariyamaggassa anadhigatattā tadatthaṃ puna vaḍḍhanasaṅkhāto paticayo atthi, icchitabboti attho. **Padhānanti kho meghiya vadamānaṃ kinti vadeyyāmā**ti ‘‘samaṇadhammaṃ karomī’’ti taṃ vadamānaṃ mayaṃ aññaṃ kiṃ nāma vadeyyāma?

Divāvihāraṃ nisīdīti divāvihāratthāya nisīdi. Nisinno ca yasmiṃ maṅgalasilāpaṭṭe pubbe anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni rājā hutvā uyyānakīḷaṃ kīḷanto vividhanāṭakaparivāro nisinnapubbo, tasmiṃyeva ṭhāne nisīdi. Athassa nisinnakālato paṭṭhāya samaṇabhāvo vigato viya ahosi, rājavesaṃ gahetvā nāṭakaparivāraparivuto setacchattassa heṭṭhā mahārahe pallaṅke nisinno viya jāto. Athassa taṃ sampattiṃ assādayato kāmavitakko udapādi. So tasmiṃyeva khaṇe sahoḍḍhaṃ gahite dve core ānetvā purato ṭhapite viya addasa. Tesu ekassa vadhaṃ āṇāpanavasena byāpādavitakko uppajji, ekassa bandhanaṃ āṇāpanavasena vihiṃsāvitakko, evaṃ so latājālena rukkho viya madhumakkhikāhi madhughātako viya ca akusalavitakkehi parikkhitto samparikiṇṇo ahosi. Taṃ sandhāya **‘‘atha kho āyasmato meghiyassā’’**tiādi vuttaṃ.

Acchariyaṃ vata bhoti garahaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ yathā āyasmā ānando bhagavato valiyagattaṃ disvā avoca ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante’’ti (saṃ. ni. 5.511). Apare pana ‘‘tasmiṃ samaye pupphaphalapallavādīsu lobhavasena kāmavitakko, kharassarānaṃ pakkhiādīnaṃ saddassavanena byāpādavitakko, leḍḍuādīhi tesaṃ paṭibāhanādhippāyena vihiṃsāvitakko, ‘idhevāhaṃ vaseyya’nti tattha sāpekkhatāvasena kāmavitakko, vanacarake tattha tattha disvā tesu cittadubbhanena byāpādavitakko, tesaṃ viheṭhanādhippāyena vihiṃsāvitakko tassa uppajjī’’tipi vadanti. Yathā vā tathā vā tassa micchāvitakkuppattiyeva acchariyakāraṇaṃ. **Anvāsattā**ti anulaggā vokiṇṇā. Attani garumhi ca ekattepi bahuvacanaṃ dissati. ‘‘Anusanto’’tipi pāṭho.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti evaṃ micchāvitakkehi samparikiṇṇo kammaṭṭhānasappāyaṃ kātuṃ asakkonto ‘‘idaṃ vata disvā dīghadassī bhagavā paṭisedhesī’’ti sallakkhetvā ‘‘imaṃ kāraṇaṃ dasabalassa ārocessāmī’’ti nisinnāsanato vuṭṭhāya yena bhagavā tenupasaṅkami. Upasaṅkamitvā ca **‘‘idha mayhaṃ, bhante’’**tiādinā attano pavattiṃ ārocesi.

Tattha **yebhuyyenā**ti bahulaṃ abhikkhaṇaṃ. **Pāpakā**ti lāmakā. **Akusalā**ti akosallasambhūtā. Duggatisampāpanaṭṭhena vā pāpakā, kusalapaṭipakkhatāya akusalā. Vitakketi ūhati ārammaṇaṃ cittaṃ abhiniropetīti vitakko, kāmasahagato vitakko **kāmavitakko,** kilesakāmasampayutto vatthukāmārammaṇo vitakkoti attho. Byāpādasahagato vitakko **byāpādavitakko**. Vihiṃsāsahagato vitakko **vihiṃsāvitakko**. Tesu kāmānaṃ abhinandanavasena pavatto nekkhammapaṭipakkho kāmavitakko, ''ime sattā haññantu vā vinassantu vā mā vā ahesu''nti sattesu sampadussanavasena pavatto mettāpaṭipakkho byāpādavitakko, pāṇileḍḍudaṇḍādīhi sattānaṃ viheṭhetukāmatāvasena pavatto karuṇāpaṭipakkho vihiṃsāvitakko.

Kasmā panassa bhagavā tattha gamanaṃ anujāni? ''Ananuññātopi cāyaṃ maṃ ohāya gacchissateva, 'paricārakāmatāya maññe bhagavā gantuṃ na detī'ti cassa siyā aññathattaṃ. Tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā''ti anujāni.

Evaṃ tasmiṃ attano pavattiṃ ārocetvā nisinne athassa bhagavā sappāyaṃ dhammaṃ desento **''aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā''**tiādimāha. Tattha **aparipakkāyā**ti paripākaṃ appattāya. **Cetovimuttiyā**ti kilesehi cetaso vimuttiyā. Pubbabhāge hi tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca kilesehi cetaso vimutti hoti, aparabhāge samucchedavasena ceva paṭipassaddhivasena ca. Sāyaṃ vimutti heṭṭhā vitthārato kathitāva, tasmā tattha vuttanayena veditabbā. Tattha vimuttiparipācanīyehi dhammehi āsaye paripācite pabodhite vipassanāya maggagabbhaṃ gaṇhantiyā paripākaṃ gacchantiyā cetovimutti paripakkā nāma hoti, tadabhāve aparipakkā.

Katame pana vimuttiparipācanīyā dhammā? Saddhindriyādīnaṃ visuddhikaraṇavasena pannarasa dhammā veditabbā. Vuttañhetaṃ –

> ''Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupāsato, pasādanīye suttante paccavekkhato – imehi tīhākārehi saddhindriyaṃ visujjhati.
>
> ''Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato – imehi tīhākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati.
>
> ''Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato – imehi tīhākārehi satindriyaṃ visujjhati.
>
> ''Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato – imehi tīhākārehi samādhindriyaṃ visujjhati.
>
> ''Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṃ paccavekkhato – imehi tīhākārehi paññindriyaṃ visujjhati.
>
> ''Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato, pañca suttante paccavekkhato – imehi pannarasahi ākārehi, imāni pañcindriyāni visujjhantī''ti (paṭi. ma. 1.185).

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācanīyā – saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā dukkhasaññā anattasaññā pahānasaññā virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhatā vīriyārambho nibbedhikapaññāti. Tesu vineyyadamanakusalo satthā vineyyassa meghiyattherassa ajjhāsayavasena idha kalyāṇamittatādayo vimuttiparipācanīye dhamme dassento **''pañca dhammā paripākāya saṃvattantī''**ti vatvā te vitthārento **''idha, meghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hotī''**tiādimāha.

Tattha **kalyāṇamitto**ti kalyāṇo bhaddo sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto. Yassa sīlādiguṇasampanno ''aghassa ghātā, hitassa vidhātā''ti evaṃ sabbākārena upakāro mitto hoti, so puggalo kalyāṇamittova. Yathāvuttehi kalyāṇapuggaleheva sabbiriyāpathesu saha ayati pavattati, na vinā tehīti

kalyāṇasahāyo. Kalyāṇapuggalesu eva cittena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavattatīti **kalyāṇasampavaṅko**. Padattayena kalyāṇamittasaṃsagge ādaraṃ uppādeti.

Tatridaṃ kalyāṇamittalakkhaṇaṃ – idha kalyāṇamitto saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgasampanno vīriyasampanno satisampanno samādhisampanno paññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati tathāgatassa bodhiṃ kammaphalañca, tena sammāsambodhihetubhūtaṃ sattesu hitesitaṃ na pariccajati. Sīlasampattiyā sabrahmacārīnaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo codako pāpagarahī vattā vacanakkhamo, sutasampattiyā saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṃyuttānaṃ gambhīrānaṃ kathānaṃ kattā hoti, cāgasampattiyā appiccho hoti santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho, vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti sattānaṃ hitappaṭipattiyā, satisampattiyā upaṭṭhitassati hoti, samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhitacitto, paññāsampattiyā aviparītaṃ jānāti. So satiyā kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā, samādhinā tattha ekaggacitto hutvā, vīriyena satte ahitā nisedhetvā hite niyojeti. Tenāha –

‘‘Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojaye’’ti. (a. ni. 7.37);

Ayaṃ paṭhamo dhammo paripākāya saṃvattatīti, ayaṃ kalyāṇamittatāsaṅkhāto brahmacariyavāsassa ādibhāvato, sabbesañca kusalānaṃ dhammānaṃ bahukāratāya padhānabhāvato ca imesu pañcasu dhammesu ādito vuttattā paṭhamo anavajjadhammo avisuddhānaṃ saddhādīnaṃ visuddhikaraṇavasena cetovimuttiyā paripākāya saṃvattati. Ettha ca kalyāṇamittassa bahukāratā padhānatā ca ‘‘upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā’’ti vadantaṃ dhammabhaṇḍāgārikaṃ, ‘‘mā hevaṃ, ānandā’’ti dvikkhattuṃ paṭisedhetvā, ‘‘sakalameva hidaṃ, ānanda, brahmacariyaṃ, yadidaṃ kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā’’tiādisuttapadehi (saṃ. ni. 1.129; 5.2) veditabbā.

Puna caparanti puna ca aparaṃ dhammajātaṃ. **Sīlavā**ti ettha kenaṭṭhena sīlaṃ? Sīlanaṭṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Atha vā upadhāraṇaṃ, jhānādikusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhānavasena ādhārabhāvoti attho. Tasmā sīleti sīlatīti vā sīlaṃ. Ayaṃ tāva saddalakkhaṇanayena sīlattho. Apare pana ‘‘siraṭṭho sītalaṭṭho sīlaṭṭho saṃvaraṭṭho’’ti niruttinayena atthaṃ vaṇṇenti. Tayidaṃ pāripūrito atisayato vā sīlaṃ assa atthīti sīlavā, sīlasampannoti attho.

Yathā ca sīlavā hoti sīlasampanno, taṃ dassetuṃ **‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto’’**tiādimāha. Tattha **pātimokkha**nti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhaṃ. Saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, tena saṃvuto pihitakāyavācoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto, idamassa tasmiṃ sīle patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatī**ti tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasampanno**ti heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa, upari visesānaṃ yogassa ca upakārakadhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti pātimokkhasīlato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyā**ti sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatī**ti sikkhāya samaṅgibhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesū**ti sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Aparo nayo – kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭīyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīloti vā pātī, sattasantāno cittameva vā. Taṃ pātinaṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi vimokkhena satto ‘‘vimutto’’ti vuccati. Vuttañhi ‘‘cittavodānā sattā visujjhantī’’ti (saṃ. ni. 3.100), ‘‘anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’’nti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādihetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti, ‘‘avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata’’nti (saṃ. ni. 2.124) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho, ‘‘kaṇṭhekālo’’tiādīnaṃ viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkhehīti pāti, cittaṃ. Vuttañhi ‘‘cittena niyyatī loko, cittena parikassatī’’ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesā. Vuttañhi – ‘‘taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.55-57), taṇhādutiyo puriso’’ti (itivu. 15, 105) cādi. Tato pātito mokkhoti pātimokkho.

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi – ‘‘chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhava’’nti (su. ni. 171). Tato cha ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātapātito mokkhoti pātimokkho. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkho.

Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā patīti vuccati, muccati etenāti mokkho. Patino mokkho tena paññattattāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Sabbaguṇānaṃ vā tammūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca, so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṃ ‘‘pātimokkhantiādimetaṃ mukhameta’’nti vitthāro.

Atha vā **pa**iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkhaṃ. Idañhi sīlaṃ sayaṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitañca vikkhambhanavasena samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkhaṃ. Pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva pātimokkho. Mokkhoti vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa paṭibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamanaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo ca yathārahaṃ saṃkilesanibbāpanato. Patimokkho eva pātimokkho. Pativattati mokkheti dukkhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evaṃ tāvettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Saṃvarati pidahati etenāti saṃvaro, pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro. Atthato pana tato tato vītikkamitabbato viratiyo cetanā ca. Tena pātimokkhasaṃvarena upeto samannāgato pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti vutto. Vuttañhetaṃ vibhaṅge –

> ‘‘Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno samupapanno samannāgato, tena vuccati pātimokkhasaṃvarasaṃvuto’’ti (vibha. 511).

Viharatīti iriyāpathavihārena viharati irīyati vattati.

Ācāragocarasampannoti veḷudānādimicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā ‘‘kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo kāyikavācasiko avītikkamo’’ti evaṃ vuttabhikkhusāruppaācārasampattiyā, vesiyādiagocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādiatthaṃ upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānasaṅkhātena gocarena ca sampannattā ācāragocarasampanno.

Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittīkārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācārasampanno.

Gocaro pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha yo dasakathāvatthuguṇasamannāgato vuttalakkhaṇo kalyāṇamitto, yaṃ nissāya asutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti, yañca anusikkhanto saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ vuccati **upanissayagocaro**.

Yo bhikkhu antaragharaṃ paviṭṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī cakkhundriyasaṃvutova gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattiṃ, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ olokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**.

Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati, vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā’’ti (saṃ. ni. 5.372).

Tattha upanissayagocarassa pubbe vuttattā itaresaṃ vasenettha gocaro veditabbo. Iti yathāvuttāya ācārasampattiyā, imāya ca gocarasampattiyā samannāgatattā ācāragocarasampanno.

Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti appamattakattā aṇuppamāṇesu assatiyā asañcicca āpannasekhiyaakusalacittuppādādibhedesu vajjesu bhayadassanasīlo. Yo hi bhikkhu paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanapamāṇādhikayojanasatasahassubbedhasinerupabbatarājasadisaṃ katvā passati, yopi sabbalahukaṃ dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisaṃ katvā passati, ayampi aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī nāma. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ anavasesaṃ sammā ādiyitvā sikkhati, pavattati paripūretīti attho.

Abhisallekhikāti ativiya kilesānaṃ sallekhanī, tesaṃ tanubhāvāya pahānāya yuttarūpā. **Cetovivaraṇasappāyā**ti cetaso paṭicchādakānaṃ nīvaraṇānaṃ dūrībhāvakaraṇena cetovivaraṇasaṅkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā, samathavipassanācittasseva vā vivaraṇāya pākaṭīkaraṇāya vā sappāyā upakārikāti cetovivaraṇasappāyā.

Idāni yena nibbidādiāvahanena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovivaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘ekantanibbidāyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ekantanibbidāyā**ti ekaṃseneva vaṭṭadukkhato nibbindanatthāya. **Virāgāya nirodhāyā**ti tasseva virajjanatthāya ca nirujjhanatthāya ca. **Upasamāyā**ti sabbakilesūpasamāya. **Abhiññāyā**ti sabbassāpi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyā**ti anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi padehi vipassanā vuttā, dvīhi maggo, dvīhi nibbānaṃ vuttaṃ. Samathavipassanā ādiṃ katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sijjhatīti dasseti.

Idāni taṃ kathaṃ vibhajitvā dassento **‘‘appicchakathā’’**tiādimāha. Tattha **appiccho**ti na iccho, tassa kathā appicchakathā, appicchabhāvappaṭisaṃyuttā kathā vā appicchakathā. Ettha ca atriccho pāpiccho mahiccho appicchoti icchāvasena cattāro puggalā. Tesu attanā yathāladdhena lābhena atitto uparūpari lābhaṃ icchanto **atriccho** nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhabhi cāpi soḷasa;
> Soḷasabhi ca dvattiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;
> Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake’’ti. (jā. 1.5.103);
>
> ‘‘Atricchā atilobhena, atilobhamadena cā’’ti ca. (jā. 1.2.168);

Lābhasakkārasilokanikāmayatāya asantaguṇasambhāvanādhippāyo **pāpiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Tattha katamā kuhanā? Lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa icchāpakatassa paccayappaṭisevanasaṅkhātena vā sāmantajappitena vā iriyāpathassa vā aṭhapanā’’tiādi (vibha. 861).

Santaguṇasambhāvanādhippāyo paṭiggahaṇe amattaññū **mahiccho**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Idhekacco saddho samāno ‘saddhoti maṃ jano jānātū’ti icchati, sīlavā samāno ‘sīlavāti maṃ jano jānātū’ti icchatī’’tiādi (vibha. 851).

Duttappiyatāya hissa vijātamātāpi cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
Sakaṭehi paccaye dentu, tayopete atappiyā’’ti.

Ete pana atricchatādayo dose ārakā parivajjetvā santaguṇanigūhanādhippāyo paṭiggahaṇe ca mattaññū appiccho. So attani vijjamānampi guṇaṃ paṭicchādetukāmatāya saddho samāno ‘‘saddhoti maṃ jano jānātū’’ti na icchati, sīlavā, bahussuto, pavivitto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, samāhito, paññavā samāno ‘‘paññavāti maṃ jano jānātū’’ti na icchati.

Svāyaṃ paccayappiccho dhutaṅgappiccho pariyattiappiccho adhigamappicchoti catubbidho. Tattha **catūsu paccayesu appiccho** paccayadāyakaṃ deyyadhammaṃ attano thāmañca oloketvā sacepi hi deyyadhammo bahu hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammo ce appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appameva gaṇhāti. Deyyadhammopi ce bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇayuttameva gaṇhāti. Evarūpo hi bhikkhu anuppannaṃ lābhaṃ uppādeti, uppannaṃ lābhaṃ thāvaraṃ karoti, dāyakānaṃ cittaṃ ārādheti. Dhutaṅgasamādānassa pana attani atthibhāvaṃ na jānāpetukāmo **dhutaṅgappiccho**. Yo attano bahussutabhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **pariyattiappiccho**. Yo pana sotāpannādīsu aññataro hutvā sabrahmacārīnampi attano sotāpannādibhāvaṃ jānāpetuṃ na icchati, ayaṃ **adhigamappiccho**. Evametesaṃ appicchānaṃ yā appicchatā, tassā saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokāraānisaṃsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchādibhedassa icchācārassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **appicchakathā**.

Santuṭṭhikathāti ettha **santuṭṭhī**ti sakena attanā laddhena tuṭṭhi santuṭṭhi. Atha vā visamaṃ paccayicchaṃ pahāya samaṃ tuṭṭhi, santuṭṭhi. Santena vā vijjamānena tuṭṭhi santuṭṭhi. Vuttañcetaṃ –

‘‘Atītaṃ nānusocanto, nappajappamanāgataṃ;
Paccuppannena yāpento, santuṭṭhoti pavuccatī’’ti.

Sammā vā ñāyena bhagavatā anuññātavidhinā paccayehi tuṭṭhi santuṭṭhi. Atthato itarītarapaccayasantoso, so dvādasavidho hoti. Kathaṃ? Cīvare yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantosoti tividho, evaṃ piṇḍapātādīsu.

Tatrāyaṃ pabhedavaṇṇanā – idha bhikkhu cīvaraṃ labhati sundaraṃ vā asundaraṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa cīvare **yathālābhasantoso**. Atha pana pakatidubbalo vā hoti ābādhajarābhibhūto vā, garuṃ cīvaraṃ pārupanto kilamati, so sabhāgena bhikkhunā saddhiṃ taṃ parivattetvā lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathābalasantoso**. Aparo paṭṭacīvarādīnaṃ aññataraṃ mahagghacīvaraṃ labhitvā ‘‘idaṃ therānaṃ cirapabbajitānaṃ, idaṃ bahussutānaṃ anurūpaṃ, idaṃ gilānānaṃ dubbalānaṃ, idaṃ appalābhīnaṃ vā hotū’’ti tesaṃ datvā attanā saṅkārakūṭādito nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā tesaṃ vā purāṇacīvarāni gahetvā dhārentopi santuṭṭhova hoti, ayamassa cīvare **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu piṇḍapātaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva yāpeti, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa piṇḍapāte **yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti, lūkhaṃ pakativiruddhaṃ vā byādhiviruddhaṃ vā piṇḍapātaṃ bhuñjitvā gāḷhaṃ rogātaṅkaṃ pāpuṇāti, so sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa hatthato sappāyabhojanaṃ bhuñjitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa piṇḍapāte **yathābalasantoso**. Aparo bhikkhu paṇītaṃ piṇḍapātaṃ labhati, so ‘‘ayaṃ piṇḍapāto cirapabbajitādīnaṃ anurūpo’’ti cīvaraṃ viya tesaṃ datvā, tesaṃ vā santakaṃ gahetvā, attanā piṇḍāya caritvā, missakāhāraṃ vā paribhuñjantopi santuṭṭhova hoti. Ayamassa piṇḍapāte **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhuno senāsanaṃ pāpuṇāti manāpaṃ vā amanāpaṃ vā antamaso tiṇakuṭikāpi tiṇasanthārakampi, so teneva santussati, puna aññaṃ sundarataraṃ vā pāpuṇāti, taṃ na gaṇhāti, ayamassa senāsane **yathālābhasantoso**. Atha pana ābādhiko hoti dubbalo vā, so byādhiviruddhaṃ vā pakativiruddhaṃ vā senāsanaṃ labhati, yatthassa vasato aphāsu hoti, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā tassa santake sappāyasenāsane vasitvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathābalasantoso**. Aparo sundaraṃ senāsanaṃ pattampi na sampaṭicchati ‘‘paṇītasenāsanaṃ pamādaṭṭhāna’’nti, mahāpuññatāya vā leṇamaṇḍapakūṭāgārādīni paṇītasenāsanāni labhati, so tāni cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṃ datvā yattha katthaci vasantopi santuṭṭhova hoti, ayamassa senāsane **yathāsāruppasantoso**.

Idha pana bhikkhu bhesajjaṃ labhati lūkhaṃ vā paṇītaṃ vā, so teneva tussati, aññaṃ na pattheti, labhantopi na gaṇhāti, ayamassa gilānapaccaye **yathālābhasantoso**. Atha pana telena atthiko phāṇitaṃ labhati, so taṃ sabhāgassa bhikkhuno datvā, tassa hatthato telaṃ gahetvā, bhesajjaṃ katvā samaṇadhammaṃ karontopi santuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathābalasantoso**. Aparo mahāpuñño bahuṃ telamadhuphāṇitādipaṇītabhesajjaṃ labhati, so taṃ cīvarādīni viya cirapabbajitādīnaṃ datvā tesaṃ ābhatena yena kenaci bhesajjaṃ karontopi santuṭṭhova hoti. Yo pana ekasmiṃ bhājane muttaharītakaṃ, ekasmiṃ catumadhuraṃ ṭhapetvā ‘‘gaṇhatha, bhante, yadicchasī’’ti vuccamāno sacassa tesu aññatarenapi rogo vūpasammati, ‘‘muttaharītakaṃ nāma buddhādīhi vaṇṇitaṃ, pūtimuttabhesajjaṃ nissāya pabbajjā, tattha te yāvajīvaṃ ussāho karaṇīyo’’ti (mahāva. 128) vacanamanussaranto catumadhuraṃ paṭikkhipitvā muttaharītakena bhesajjaṃ karonto paramasantuṭṭhova hoti, ayamassa gilānapaccaye **yathāsāruppasantoso**.

So evaṃpabhedo sabbopi santoso santuṭṭhīti pavuccati. Tena vuttaṃ ‘‘atthato itarītarapaccayasantoso’’ti. Itarītarasantuṭṭhiyā saddhiṃ sandassanādividhinā ānisaṃsavibhāvanavasena, tappaṭipakkhassa atricchatādibhedassa icchāpakatattassa ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā **santuṭṭhikathā**. Ito parāsupi kathāsu eseva nayo, visesamattameva vakkhāma.

Pavivekakathāti ettha kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti tayo vivekā. Tesu eko gacchati, eko tiṭṭhati, eko nisīdati, eko seyyaṃ kappeti, eko gāmaṃ piṇḍāya pavisati, eko paṭikkamati, eko abhikkamati, eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti, eko carati, eko viharatīti evaṃ sabbiriyāpathesu sabbakiccesu gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vivittavāso **kāyaviveko** nāma. Aṭṭha samāpattiyo pana **cittaviveko** nāma. Nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatāna’’nti (mahāni. 57).

Vivekoyeva paviveko, pavivekappaṭisaṃyuttā kathā **pavivekakathā**.

Asaṃsaggakathāti ettha savanasaṃsaggo dassanasaṃsaggo samullapanasaṃsaggo sambhogasaṃsaggo kāyasaṃsaggoti pañca saṃsaggā. Tesu idhekacco bhikkhu suṇāti ‘‘asukasmiṃ gāme vā nigame vā itthī abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā’’ti, so taṃ sutvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇasavanena uppannakilesasanthavo **savanasaṃsaggo** nāma. Na heva kho bhikkhu suṇāti, apica kho sāmaṃ passati itthiṃ abhirūpaṃ dassanīyaṃ pāsādikaṃ paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgataṃ, so taṃ disvā saṃsīdati visīdati, na sakkoti brahmacariyaṃ sandhāretuṃ, sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattati, evaṃ visabhāgārammaṇadassanena uppannakilesasanthavo **dassanasaṃsaggo** nāma. Disvā pana aññamaññaṃ ālāpasallāpavasena uppanno kilesasanthavo **samullapanasaṃsaggo** nāma. Sahajagghanādīnipi eteneva saṅgaṇhāti. Attano pana santakaṃ yaṃkiñci mātugāmassa datvā vā adatvā vā tena dinnassa vanabhaṅgiyādino paribhogavasena uppannakilesasanthavo **sambhogasaṃsaggo** nāma. Mātugāmassa hatthaggāhādivasena uppannakilesasanthavo **kāyasaṃsaggo** nāma. Yopi cesa –

> ‘‘Gihīhi saṃsaṭṭho viharati ananulomikena saṃsaggena sahasokī sahanandī sukhitesu sukhito, dukkhitesu dukkhito, uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā uyyogaṃ āpajjatī’’ti (saṃ. ni. 3.3; mahāni. 164) –

Evaṃ vutto ananulomiko gihisaṃsaggo, yo ca sabrahmacārīhipi kilesuppattihetubhūto saṃsaggo, taṃ sabbaṃ pahāya yvāyaṃ saṃsāre thirataraṃ saṃvegaṃ, saṅkhāresu tibbaṃ bhayasaññaṃ, sarīre paṭikūlasaññaṃ, sabbākusalesu jigucchāpubbaṅgamaṃ hirottappaṃ, sabbakiriyāsu satisampajaññanti sabbaṃ paccupaṭṭhapetvā kamaladale jalabindu viya sabbattha alaggabhāvo, ayaṃ sabbasaṃsaggappaṭipakkhatāya asaṃsaggo. Tappaṭisaṃyuttā kathā **asaṃsaggakathā**.

Vīriyārambhakathāti ettha vīrassa bhāvo, kammanti vā vīriyaṃ, vidhinā īrayitabbaṃ pavattetabbanti vā vīriyaṃ, vīriyañca taṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya ārambhanaṃ vīriyārambho. Svāyaṃ kāyiko cetasiko cāti duvidho, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu cāti tividho; sammappadhānavasena catubbidho. So sabbopi yo bhikkhu gamane uppannaṃ kilesaṃ ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na deti; ṭhāne uppannaṃ nisajjaṃ, nisajjāya uppannaṃ sayanaṃ pāpuṇituṃ na deti, tattha tattheva ajapadena daṇḍena kaṇhasappaṃ uppīḷetvā gaṇhanto viya, tikhiṇena asinā amittaṃ gīvāya paharanto viya ca sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā vīriyabalena niggaṇhāti, tassevaṃ āraddhavīriyassa vasena veditabbo. Tappaṭisaṃyuttā kathā **vīriyārambhakathā**.

Sīlakathādīsu duvidhaṃ sīlaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tattha lokiyaṃ pātimokkhasaṃvarādi catupārisuddhisīlaṃ, lokuttaraṃ maggasīlaṃ phalasīlañca. Tathā vipassanāya pādakabhūtā saha upacārena aṭṭha samāpattiyo lokiyo samādhi, maggasampayutto panettha lokuttaro samādhi nāma. Tathā **paññā**pi lokiyā sutamayā cintāmayā jhānasampayuttā vipassanāñāṇañca. Visesato panettha vipassanāpaññā gahetabbā, lokuttarā maggapaññā phalapaññā ca. **Vimutti**pi ariyaphalavimutti nibbānañca. Apare pana tadaṅgavikkhambhanasamucchedavimuttīnampi vasenettha atthaṃ vaṇṇenti. **Vimuttiñāṇadassana**mpi ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. Iti imesaṃ sīlādīnaṃ saddhiṃ sandassanādividhinā anekākāravokāraānisaṃsavibhāvanavasena ceva tappaṭipakkhānaṃ dussīlyādīnaṃ ādīnavavibhāvanavasena ca pavattā kathā, tappaṭisaṃyuttā kathā vā **sīlādikathā** nāma.

Ettha ca ‘‘attanā ca appiccho hoti, appicchakathañca paresaṃ kattā’’ti (ma. ni. 1.252; a. ni. 10.70) ‘‘santuṭṭho hoti itarītarena cīvarena, itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī’’ti (saṃ. ni. 2.144; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128) ca ādivacanato sayañca appicchatādiguṇasamannāgatena paresampi tadatthāya hitajjhāsayena pavattetabbā tathārūpī kathā, yā idha abhisallekhikādibhāvena visesetvā vuttā appicchakathādīti veditabbā. Kārakasseva hi kathā visesato adhippetatthasādhinī. Tathā hi vakkhati ‘‘kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ…pe. … akasiralābhī’’ti.

Evarūpāyāti īdisāya, yathāvuttāya. **Nikāmalābhī**ti yathicchitalābhī yathārucilābhī, sabbakālaṃ imā kathā sotuṃ vicāretuñca yathāsukhaṃ labhanto. **Akicchalābhī**ti niddukkhalābhī. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī.

Āraddhavīriyoti paggahitavīriyo. **Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyā**ti akosallasambhūtaṭṭhena akusalānaṃ pāpadhammānaṃ pajahanatthāya. **Kusalānaṃ dhammāna**nti kucchitānaṃ salanādiatthena anavajjaṭṭhena ca kusalānaṃ sahavipassanānaṃ maggaphaladhammānaṃ. **Upasampadāyā**ti sampādanāya, attano santāne uppādanāya. **Thāmavā**ti ussoḷhisaṅkhātena vīriyathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamo**ti thiraparakkamo asithilavīriyo. **Anikkhittadhuro**ti anorohitadhuro anosakkitavīriyo.

Paññavāti vipassanāpaññāya paññavā. **Udayatthagāminiyā**ti pañcannaṃ khandhānaṃ udayañca vayañca paṭivijjhantiyā. **Ariyāyā**ti vikkhambhanavasena kilesehi ārakā dūre ṭhitāya niddosāya. **Nibbedhikāyā**ti nibbedhabhāgiyāya. **Sammā dukkhakkhayagāminiyā**ti vaṭṭadukkhassa khepanato ‘‘dukkhakkhayo’’ti laddhanāmaṃ ariyamaggaṃ sammā hetunā ñāyena gacchantiyā.

Imesu ca pana pañcasu dhammesu sīlaṃ vīriyaṃ paññā ca yogino ajjhattikaṃ aṅgaṃ, itaradvayaṃ bāhiraṃ aṅgaṃ. Tathāpi kalyāṇamittasannissayeneva sesaṃ catubbidhaṃ ijjhati, kalyāṇamittassevettha bahūpakārataṃ dassento satthā **‘‘kalyāṇamittassetaṃ, meghiya, bhikkhuno pāṭikaṅkha’’**ntiādinā desanaṃ vaḍḍheti. Tattha **pāṭikaṅkha**nti ekaṃsena icchitabbaṃ, avassaṃbhāvīti attho. **Ya**nti kiriyāparāmasanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘sīlavā bhavissatī’’ti ettha yadetaṃ kalyāṇamittassa bhikkhuno sīlavantatāya bhavanaṃ sīlasampannattaṃ, tassa bhikkhuno sīlasampannattā etaṃ tassa pāṭikaṅkhaṃ, avassaṃbhāvī ekaṃseneva tassa tattha niyojanatoti adhippāyo. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissatī**tiādīsupi eseva nayo.

Evaṃ bhagavā sadevake loke uttamakalyāṇamittasaṅkhātassa attano vacanaṃ anādiyitvā taṃ vanasaṇḍaṃ pavisitvā tādisaṃ vippakāraṃ pattassa āyasmato meghiyassa kalyāṇamittatādinā sakalaṃ sāsanasampattiṃ dassetvā, idānissa tattha ādarajātassa pubbe yehi kāmavitakkādīhi upaddutattā kammaṭṭhānaṃ na sampajji, tassa tesaṃ ujuvipaccanīkabhūtattā ca bhāvanānayaṃ pakāsetvā, tato paraṃ arahattassa kammaṭṭhānaṃ ācikkhanto, **''tena ca pana, meghiya, bhikkhunā imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāya cattāro dhammā uttari bhāvetabbā''**tiādimāha. Tattha **tenā**ti evaṃ kalyāṇamittasannissayena yathāvuttasīlādiguṇasamannāgatena. Tenevāha **''imesu pañcasu dhammesu patiṭṭhāyā''**ti. **Uttarī**ti āraddhataruṇavipassanassa rāgādiparissayā ce uppajjeyyuṃ, tesaṃ visodhanatthaṃ tato uddhaṃ **cattāro dhammā bhāvetabbā** uppādetabbā vaḍḍhetabbā ca.

Asubhāti ekādasasu asubhakammaṭṭhānesu yathārahaṃ yattha katthaci asubhabhāvanā. **Rāgassa pahānāyā**ti kāmarāgassa pajahanatthāya. Ayamattho sālilāyakopamāya vibhāvetabbo – eko hi puriso asitaṃ gahetvā koṭito paṭṭhāya sālikhette sāliyo lāyati, athassa vatiṃ bhinditvā gāvo pavisiṃsu. So asitaṃ ṭhapetvā, yaṭṭhiṃ ādāya, teneva maggena gāvo nīharitvā, vatiṃ pākatikaṃ katvā, puna asitaṃ gahetvā sāliyo lāyi. Tattha sālikhettaṃ viya buddhasāsanaṃ daṭṭhabbaṃ, sālilāyako viya yogāvacaro, asitaṃ viya paññā, lāyanakālo viya vipassanāya kammakaraṇakālo, yaṭṭhi viya asubhakammaṭṭhānaṃ, vati viya saṃvaro, vatiṃ bhinditvā gāvīnaṃ pavisanaṃ viya sahasā appaṭisaṅkhāya pamādaṃ āgamma rāgassa uppajjanaṃ, asitaṃ ṭhapetvā, yaṭṭhiṃ ādāya, paviṭṭhamaggeneva gāvo nīharitvā, vatiṃ paṭipākatikaṃ katvā, puna ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya sālilāyanaṃ viya asubhakammaṭṭhānena rāgaṃ vikkhambhetvā, puna vipassanāya kammakaraṇakāloti idamettha upamāsaṃsandanaṃ. Evaṃbhūtaṃ bhāvanāvidhiṃ sandhāya vuttaṃ ''asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā''ti.

Mettāti mettākammaṭṭhānaṃ. **Byāpādassa pahānāyā**ti vuttanayeneva uppannakopassa pajahanatthāya. **Ānāpānassatī**ti soḷasavatthukā ānāpānassati. **Vitakkupacchedāyā**ti vuttanayeneva uppannānaṃ vitakkānaṃ upacchedanatthāya. **Asmimānasamugghātāyā**ti asmīti uppajjanakassa navavidhassa mānassa samucchedanatthāya. **Aniccasaññino**ti hutvā abhāvato udayabbayavantato pabhaṅguto tāvakālikato niccappaṭipakkhato ca ''sabbe saṅkhārā aniccā''ti (dha. pa. 277; cūḷani. hemakamāṇavapucchāniddesa 56) pavattaaniccānupassanāvasena aniccasaññino. **Anattasaññā saṇṭhātī**ti asārakato avasavattanato parato rittato tucchato suññato ca ''sabbe dhammā anattā''ti (dha. pa. 279; cūḷani. hemakamāṇavapucchāniddesa 56) evaṃ pavattā anattānupassanāsaṅkhātā anattasaññā citte saṇṭhahati, atidaḷhaṃ patiṭṭhāti. Aniccalakkhaṇe hi diṭṭhe anattalakkhaṇaṃ diṭṭhameva hoti. Tīsu hi lakkhaṇesu ekasmiṃ diṭṭhe itaradvayaṃ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṃ – **''aniccasaññino hi, meghiya, anattasaññā saṇṭhātī''**ti. Anattalakkhaṇe diṭṭhe asmīti uppajjanakamāno suppajahova hotīti āha – **''anattasaññī asmimānasamugghātaṃ pāpuṇātī''**ti **diṭṭheva dhamme nibbāna**nti diṭṭheyeva dhamme imasmiṃyeva attabhāve apaccayaparinibbānaṃ pāpuṇāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana asubhādibhāvanānayo visuddhimagge (visuddhi. 1.102) vuttanayena gahetabbo.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato meghiyassa micchāvitakkacorehi kusalabhaṇḍupacchedasaṅkhātaṃ atthaṃ jānitvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ kāmavitakkādīnaṃ avinodane vinodane ca ādīnavānisaṃsadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **khuddā**ti hīnā lāmakā. **Vitakkā**ti kāmavitakkādayo tayo pāpavitakkā. Te hi sabbavitakkehi patikiṭṭhatāya idha khuddāti vuttā ''na ca khuddamācare''tiādīsu (khu. pā. 9.3; su. ni. 145) viya. **Sukhumā**ti ñātivitakkādayo adhippetā. Ñātivitakko janapadavitakko amarāvitakko parānuddayatāya paṭisaṃyutto vitakko lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto vitakko anavaññattipaṭisaṃyutto vitakkoti ete hi vitakkā kāmavitakkādayo viya dāruṇā na hontīti anoḷārikasabhāvatāya sukhumāti vuttā. **Anugatā**ti cittena anuvattitā. Vitakke hi uppajjamāne cittaṃ tadanugatameva hoti tassa ārammaṇābhiniropanato. ''Anuggatā''tipi pāḷi, anuuṭṭhitāti attho. **Manaso uppilāvā**ti cetaso uppilāvitattakarā.

Ete avidvā manaso vitakketi ete kāmavitakkādike manovitakke assādādīnavanissaraṇato ñātatīraṇapahānapariññāhi yathābhūtaṃ ajānanto. **Hurā huraṃ dhāvati bhantacitto**ti appahīnamicchāvitakkattā anavaṭṭhitacitto ‘‘kadāci rūpe, kadāci sadde’’tiādinā tasmiṃ tasmiṃ ārammaṇe assādādivasena aparāparaṃ dhāvati paribbhamati. Atha vā **hurā huraṃ dhāvati bhantacitto**ti apariññātavitakkattā tannimittānaṃ avijjātaṇhānaṃ vasena paribbhamanamānaso idhalokato paralokaṃ ādānanikkhepehi aparāparaṃ dhāvati saṃsaratīti attho.

Ete ca vidvā manaso vitakketi ete yathāvuttappabhede kāmavitakkādike manovitakke assādādito yathābhūtaṃ jānanto. **Ātāpiyo**ti vīriyavā. **Saṃvaratī**ti pidahati. **Satimā**ti satisampanno. **Anuggate**ti dullabhavasena anuppanne. Idaṃ vuttaṃ hoti – ete vuttappakāre kāmavitakkādike manovitakke cittassa uppilāvitahetutāya manaso uppilāve vidvā vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya sammadeva jānanto, tassa sahāyabhūtānaṃ sammāvāyāmasatīnaṃ atthitāya ātāpiyo satimā te ariyamaggabhāvanāya āyatiṃ uppattirahe anuggate anuppanne eva maggakkhaṇe saṃvarati, ñāṇasaṃvaravasena pidahati, āgamanapathaṃ pacchindati, evaṃbhūto ca catusaccappabodhena **buddho** ariyasāvako arahattādhigamena **asesaṃ,** anavasesaṃ **ete** kāmavitakkādike **pajahāsi** samucchindīti. Etthāpi ‘‘anugate’’tipi paṭhanti. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddhatasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **kusinārāya**nti kusinārāyaṃ nāma mallarājūnaṃ nagare. **Upavattane mallānaṃ sālavane**ti yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo, evaṃ kusinārāya uyyānaṃ dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagarapavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā ‘‘upavattana’’nti vuccati. Tasmiṃ upavattane mallarājūnaṃ sālavane. **Araññakuṭikāya**nti sālapantiyā avidūre rukkhagacchasañchannaṭṭhāne katā kuṭikā, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘araññakuṭikāyaṃ viharatī’’ti. Te pana bhikkhū paṭisaṅkhānavirahitā ossaṭṭhavīriyā pamattavihārino, tena vuttaṃ **‘‘uddhatā’’**tiādi.

Tattha uddhaccabahulattā avūpasantacittatāya **uddhatā**. Tucchabhāvena māno naḷo viyāti naḷo, mānasaṅkhāto uggato naḷo etesanti **unnaḷā,** uggatatucchamānāti attho. Pattacīvaramaṇḍanādicāpallena samannāgatattā bahukatāya vā **capalā**. Pharusavācatāya mukhena kharāti **mukharā**. Tiracchānakathābahulatāya vikiṇṇā byākulā vācā etesanti **vikiṇṇavācā**. Muṭṭhā naṭṭhā sati etesanti **muṭṭhassatino,** sativirahitā pamādavihārinoti attho. Sabbena sabbaṃ sampajaññābhāvato **asampajānā**. Gaddūhanamattampi kālaṃ cittasamādhānassa abhāvato na samāhitāti **asamāhitā**. Lolasabhāvattā bhantamigasappaṭibhāgatāya **vibbhantacittā**. Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ asaṃvaraṇato asaññatindriyatāya **pākatindriyā**.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ uddhaccādivasena pamādavihāraṃ jānitvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ pamādavihāre appamādavihāre ca yathākkamaṃ ādīnavānisaṃsavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **arakkhitenā**ti satiārakkhābhāvena aguttena. **Kāyenā**ti chaviññāṇakāyena cakkhuviññāṇena hi rūpaṃ disvā tattha nimittānubyañjanaggahaṇavasena abhijjhādipavattito viññāṇadvārassa satiyā arakkhitabhāvato. Sotaviññāṇādīsupi eseva nayo. Evaṃ chaviññāṇakāyassa arakkhitabhāvaṃ sandhāyāha ‘‘arakkhitena kāyenā’’ti. Keci pana ‘‘kāyenā’’ti atthaṃ vadanti, tesampi vuttanayeneva atthayojanāya sati yujjeyya. Apare pana ‘‘arakkhitena cittenā’’ti paṭhanti, tesampi vuttanayo eva attho. **Micchādiṭṭhihatenā**ti sassatādimicchābhinivesadūsitena. **Thinamiddhābhibhūtenā**ti cittassa akalyatālakkhaṇena thinena kāyassa akalyatālakkhaṇena middhena ca ajjhotthaṭena, tena kāyena cittenāti vā sambandho. **Vasaṃ mārassa gacchatī**ti kilesamārādikassa sabbassapi mārassa vasaṃ yathākāmakaraṇīyataṃ upagacchati, tesaṃ visayaṃ nātikkamatīti attho.

Imāya hi gāthāya bhagavā ye satiārakkhābhāvena sabbaso arakkhitacittā, yonisomanasikārassa hetubhūtāya paññāya abhāvato ayoniso ummujjanena niccantiādinā vipariyesagāhino, tato eva kusalakiriyāya vīriyārambhābhāvato kosajjābhibhūtā saṃsāravaṭṭato sīsaṃ na ukkhipissantīti tesaṃ bhikkhūnaṃ pamādavihāragarahāmukhena vaṭṭaṃ dassetvā idāni vivaṭṭaṃ dassetuṃ, **''tasmā rakkhitacittassā''**ti dutiyagāthamāha.

Tattha **tasmā rakkhitacittassā**ti yasmā arakkhitacitto mārassa yathākāmakaraṇīyo hutvā saṃsāreyeva hoti, tasmā satisaṃvarena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ rakkhaṇena pidahanena rakkhitacitto assa. Citte hi rakkhite cakkhādiindriyāni rakkhitāneva hontīti. **Sammāsaṅkappagocaro**ti yasmā micchāsaṅkappagocaro tathā tathā ayoniso vitakketvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhanto micchādiṭṭhihatena cittena mārassa yathākāmakaraṇīyo hoti, tasmā yonisomanasikārena kammaṃ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocaro assa, jhānādisampayuttaṃ sammāsaṅkappameva attano cittassa pavattiṭṭhānaṃ kareyya. **Sammādiṭṭhipurekkhāro**ti sammāsaṅkappagocaratāya vidhūtamicchādassano puretaraṃyeva kammassakatālakkhaṇaṃ, tato yathābhūtañāṇalakkhaṇañca sammādiṭṭhiṃ purato katvā pubbe vuttanayeneva sīlasamādhīsu yutto payutto vipassanaṃ ārabhitvā saṅkhāre sammasanto **ñatvāna udayabbayaṃ** pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādanirodhaṃ vavatthapetvā udayabbayañāṇamadhigantvā tato paraṃ bhaṅgānupassanādivasena vipassanaṃ ussukkāpetvā anukkamena ariyamaggaṃ gaṇhanto aggamaggena, **thinamiddhābhibhū bhikkhu sabbā duggatiyo jahe**ti, evaṃ so heṭṭhimamaggavajjhānaṃ kilesānaṃ paṭhamameva pahīnattā diṭṭhivippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjanakathinamiddhānaṃ adhigatena arahattamaggena samucchindanato tadekaṭṭhānaṃ mānādīnampi pahīnattā sabbaso bhinnakileso khīṇāsavo bhikkhu tividhadukkhatāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo ucchinnabhavamūlattā **jahe,** pajaheyya. Tāsaṃ parabhāge nibbāne patiṭṭheyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gopālakasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **kosalesū**ti kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ''kosalā''tveva vuccati, tesu kosalesu janapade. **Cārikaṃ caratī**ti aturitacārikāvasena janapadacārikaṃ carati. **Mahatā**ti guṇamahattenapi mahatā, aparicchinnasaṅkhyattā saṅkhyāmahattenapi mahatā. **Bhikkhusaṅghenā**ti diṭṭhisīlasāmaññasaṃhatena samaṇagaṇena. **Saddhi**nti ekato. **Maggā okkammā**ti maggato apakkamitvā. **Aññataraṃ rukkhamūla**nti ghanapattasākhāviṭapasampannassa sandacchāyassa mahato rukkhassa samīpasaṅkhātaṃ mūlaṃ.

Aññataro gopālakoti eko gogaṇarakkhako, nāmena pana nando nāma. So kira aḍḍho mahaddhano mahābhogo, yathā keṇiyo jaṭilo pabbajjāvasena, evaṃ anāthapiṇḍikassa goyūthaṃ rakkhanto gopālakattena rājapīḷaṃ apaharanto attano kuṭumbaṃ rakkhati. So kālena kālaṃ pañca gorase gahetvā, mahāseṭṭhissa santikaṃ āgantvā niyyātetvā satthu santikaṃ gantvā, satthāraṃ passati, dhammaṃ suṇāti, attano vasanaṭṭhānaṃ āgamanatthāya satthāraṃ yācati. Satthā tasseva ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno agantvā, aparabhāge mahatā bhikkhusaṅghena parivuto janapadacārikaṃ caranto, ''idānissa ñāṇaṃ paripakka''nti ñatvā tassa vasanaṭṭhānassa avidūre maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi tassa āgamanaṃ āgamayamāno. Nandopi kho ''satthā kira janapadacārikaṃ caranto ito āgacchatī''ti sutvā, haṭṭhatuṭṭho vegena gantvā, satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā katapaṭisanthāro ekamantaṃ nisīdi, athassa bhagavā dhammaṃ desesi. So sotāpattiphale patiṭṭhahitvā bhagavantaṃ nimantetvā sattāhaṃ pāyāsadānamadāsi, sattame divase bhagavā anumodanaṃ katvā pakkāmi. Tena vuttaṃ – **''ekamantaṃ nisinnaṃ kho taṃ gopālakaṃ bhagavā dhammiyā kathāya sandassesi…pe… uṭṭhāyāsanā pakkāmī''**ti.

Tattha **sandassesī**ti ''ime dhammā kusalā, ime dhammā akusalā''tiādinā kusalādidhamme kammavipāke idhalokaparaloke paccakkhato dassento anupubbikathāvasāne cattāri ariyasaccāni sammā dassesi. **Samādapesī**ti ''saccādhigamāya ime nāma dhammā attani uppādetabbā''ti sīlādidhamme sammā gaṇhāpetvā tesu taṃ patiṭṭhapesi. **Samuttejesī**ti te dhammā samādinnā anukkamena bhāviyamānā nibbedhabhāgiyā hutvā tikkhavisadā yathā khippaṃ ariyamaggaṃ āvahanti, tathā sammā uttejesi sammadeva tejesi. **Sampahaṃsesī**ti bhāvanāya pubbenāparaṃ visesabhāvadassanena cittassa pamodāpanavasena suṭṭhu pahaṃsesi. Apicettha sāvajjānavajjadhammesu dukkhādīsu ca sammohavinodanena sandassanaṃ, sammāpaṭipattiyaṃ pamādāpanodanena samādapanaṃ, cittassālasiyāpattivinodanena samuttejanaṃ, sammāpaṭipattisiddhiyā sampahaṃsanaṃ veditabbaṃ. Evaṃ so bhagavato sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya sotāpattiphale patiṭṭhahi. **Adhivāsesī**ti tena diṭṭhasaccena ''adhivāsetu me, bhante bhagavā''tiādinā nimantito kāyaṅgavācaṅgaṃ acopento citteneva adhivāsesi sādiyi. Tenevāha **''tuṇhībhāvenā''**ti.

Appodakapāyāsanti nirudakapāyāsaṃ. **Paṭiyādāpetvā**ti sampādetvā sajjetvā. **Navañca sappi**nti navanītaṃ gahetvā tāvadeva vilīnaṃ maṇḍasappiñca paṭiyādāpetvā. **Sahatthā**ti ādarajāto sahattheneva parivisanto. **Santappesī**ti paṭiyattaṃ bhojanaṃ bhojesi. **Sampavāresī**ti ''alaṃ ala''nti vācāya paṭikkhipāpesi. **Bhuttāvi**nti katabhattakiccaṃ. **Onītapattapāṇi**nti pattato apanītapāṇiṃ, ''dhotapattapāṇi''ntipi pāṭho, dhotapattahatthanti attho. **Nīca**nti anuccaṃ āsanaṃ gahetvā āsaneyeva nisīdanaṃ ariyadesavāsīnaṃ cārittaṃ, so pana satthu santike upacāravasena paññattassa dāruphalakāsanassa samīpe nisīdi. **Dhammiyā kathāyā**tiādi sattame divase kataṃ anumodanaṃ sandhāya vuttaṃ. So kira sattāhaṃ bhagavantaṃ bhikkhusaṅghañca tattha vasāpetvā mahādānaṃ pavattesi. Sattame pana divase appodakapāyāsadānaṃ adāsi. Satthā tassa tasmiṃ attabhāve uparimaggatthāya ñāṇaparipākābhāvato anumodanameva katvā pakkāmi.

Sīmantarikāyāti sīmantare, tassa gāmassa antaraṃ. Gāmavāsino kira ekaṃ taḷākaṃ nissāya tena saddhiṃ kalahaṃ akaṃsu. So te abhibhavitvā taṃ taḷākaṃ gaṇhi. Tena baddhāghāto eko puriso taṃ satthu pattaṃ gahetvā dūraṃ anugantvā ''nivattāhi upāsakā''ti vutte bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā bhikkhusaṅghassa ca añjaliṃ katvā yāva dassanūpacārasamatikkamā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasi paggayha paṭinivattitvā dvinnaṃ gāmānaṃ antare araññappadese ekakaṃ gacchantaṃ sarena vijjhitvā māresi. Tena vuttaṃ **acirapakkantassa…pe… voropesī''**ti. Kenacideva karaṇīyena ohīyitvā pacchā gacchantā bhikkhū taṃ tathā mataṃ disvā bhagavato tamatthaṃ ārocesuṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ **''atha kho sambahulā bhikkhū''**tiādi.

Etamatthaṃ viditvāti yasmā diṭṭhisampannaṃ ariyasāvakaṃ nandaṃ mārentena purisena ānantariyakammaṃ bahulaṃ apuññaṃ pasutaṃ, tasmā yaṃ corehi ca verīhi ca kattabbaṃ, tatopi ghorataraṃ imesaṃ sattānaṃ micchāpaṇihitaṃ cittaṃ karotīti imamatthaṃ jānitvā tadatthadīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **diso disa**nti dūsako dūsanīyaṃ coro coraṃ, disvāti vacanaseso. **Yaṃ taṃ kayirā**ti yaṃ tassa anayabyasanaṃ kareyya, dutiyapadepi eseva nayo. Idaṃ vuttaṃ hoti – eko ekassa mittadubbhī coro puttadārakhettavatthugomahiṃsādīsu aparajjhanto yassa aparajjhati, tampi tatheva attani aparajjhantaṃ coraṃ disvā, verī vā pana kenacideva kāraṇena baddhaveraṃ veriṃ disvā attano kakkhaḷatāya dāruṇatāya yaṃ tassa anayabyasanaṃ kareyya, puttadāraṃ vā pīḷeyya, khettādīni vā nāseyya, jīvitā vā voropeyya, dasasu akusalakammapathesu micchāṭhapitattā **micchāpaṇihitaṃ cittaṃ pāpiyo naṃ tato kare,** naṃ purisaṃ pāpataraṃ tato kareyya. Vuttappakāro hi diso vā verī vā disassa vā verino vā imasmiṃyeva attabhāve dukkhaṃ vā uppādeyya, jīvitakkhayaṃ vā kareyya. Idaṃ pana akusalakammapathesu micchāṭhapitaṃ cittaṃ diṭṭheva dhamme anayabyasanaṃ pāpeti, attabhāvasatasahassesupi catūsu apāyesu khipitvā sīsamassa ukkhipituṃ na detīti.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Yakkhapahārasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **kapotakandarāya**nti evaṃnāmake vihāre. Tasmiṃ kira pabbatakandare pubbe bahū kapotā vasiṃsu, tena sā pabbatakandarā ''kapotakandarā''ti vuccati. Aparabhāge tattha katavihāropi ''kapotakandarā''tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ – ''kapotakandarāyanti evaṃnāmake vihāre''ti. **Juṇhāya rattiyā**ti sukkapakkharattiyaṃ. **Navoropitehi kesehī**ti aciraohāritehi kesehi, itthambhūtalakkhaṇe cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Abbhokāse**ti yattha uparicchadanaṃ parikkhepo vā natthi, tādise ākāsaṅgaṇe.

Tattha āyasmā sāriputto suvaṇṇavaṇṇo, āyasmā mahāmoggallāno nīluppalavaṇṇo. Ubhopi pana te mahātherā udiccabrāhmaṇajaccā kappānaṃ satasahassādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ abhinīhārasampannā chaḷabhiññāpaṭisambhidāppattā mahākhīṇāsavā samāpattilābhino sattasaṭṭhiyā sāvakapāramiñāṇānaṃ matthakappattā etaṃ kapotakandaravihāraṃ upasobhayantā ekaṃ kanakaguhaṃ paviṭṭhā dve sīhā viya, ekaṃ vijambhanabhūmiṃ otiṇṇā dve byagghā viya, ekaṃ supupphitasālavanaṃ paviṭṭhā dve chaddantanāgarājāno viya, ekaṃ simbalivanaṃ paviṭṭhā dve supaṇṇarājāno viya, ekaṃ naravāhanayānaṃ abhiruḷhā dve vessavaṇā viya, ekaṃ paṇḍukambalasilāsanaṃ abhinisinnā dve sakkā viya, ekavimānabbhantaragatā dve mahābrahmāno viya, ekasmiṃ gaganaṭṭhāne ṭhitāni dve candamaṇḍalāni viya, dve sūriyamaṇḍalāni viya ca virociṃsu. Tesu āyasmā mahāmoggallāno tuṇhī nisīdi, āyasmā pana sāriputto samāpajji. Tena vuttaṃ – **‘‘aññataraṃ samādhiṃ samāpajjitvā’’**ti.

Tattha **aññataraṃ samādhi**nti upekkhābrahmavihārasamāpattiṃ. Keci ‘‘saññāvedayitanirodhasamāpatti’’nti vadanti, apare panāhu ‘‘āruppapādakaṃ phalasamāpatti’’nti. Imā eva hi tisso kāyarakkhaṇasamatthā samāpattiyo. Tattha nirodhasamāpattiyā samādhipariyāyasambhavo heṭṭhā vuttova, pacchimaṃyeva pana ācariyā vaṇṇenti. **Uttarāya disāya dakkhiṇaṃ disaṃ gacchantī**ti uttarāya disāya yakkhasamāgamaṃ gantvā attano bhavanaṃ gantuṃ dakkhiṇaṃ disaṃ gacchanti. **Paṭibhāti ma**nti upaṭṭhāti mama. **Ma**nti hi paṭisaddayogena sāmiatthe upayogavacanaṃ, imassa sīse pahāraṃ dātuṃ cittaṃ me uppajjatīti attho. So kira purimajātiyaṃ there baddhāghāto, tenassa theraṃ disvā paduṭṭhacittassa evaṃ ahosi. Itaro pana sappaññajātiko, tasmā taṃ paṭisedhento **‘‘alaṃ sammā’’**tiādimāha. Tattha **mā āsādesī**ti mā ghaṭṭesi, mā pahāraṃ dehīti vuttaṃ hoti. **Uḷāro**ti uḷārehi uttamehi sīlādiguṇehi samannāgato.

Anādiyitvāti ādaraṃ akatvā, tassa vacanaṃ aggahetvā. Yasmā pana tassa vacanaṃ aggaṇhanto taṃ anādiyanto nāma hoti, tasmā vuttaṃ – ‘‘taṃ yakkhaṃ anādiyitvā’’ti. **Sīse pahāraṃ adāsī**ti sabbathāmena ussāhaṃ janetvā ākāse ṭhitova sīse khaṭakaṃ adāsi, muddhani muṭṭhighātaṃ akāsīti attho. **Tāva mahā**ti thāmamahattena tattakaṃ mahanto pahāro ahosi. **Tena pahārenā**ti tena pahārena karaṇabhūtena. **Sattaratana**nti pamāṇamajjhimassa purisassa ratanena sattaratanaṃ. **Nāga**nti hatthināgaṃ. **Osādeyyā**ti pathaviyaṃ osīdāpeyya nimujjāpeyya. ‘‘Osāreyyā’’tipi pāṭho, cuṇṇavicuṇṇaṃ kareyyāti attho. **Aḍḍhaṭṭhamaratana**nti aḍḍhena aṭṭhannaṃ pūraṇāni aḍḍhaṭṭhamāni, aḍḍhaṭṭhamāni ratanāni pamāṇaṃ etassāti aḍḍhaṭṭhamaratano, taṃ aḍḍhaṭṭhamaratanaṃ. **Mahantaṃ pabbatakūṭa**nti kelāsakūṭappamāṇaṃ vipulaṃ girikūṭaṃ. **Padāleyyā**ti sakalikākārena bhindeyya. Api osādeyya, api padāleyyāti sambandho.

Tāvadeva cassa sarīre mahāpariḷāho uppajji, so vedanāturo ākāse ṭhātuṃ asakkonto bhūmiyaṃ pati, taṅkhaṇaññeva aṭṭhasaṭṭhisahassādhikayojanasatasahassubbedhaṃ sinerumpi pabbatarājānaṃ sandhārentī catunahutādhikadviyojanasatasahassabahalā mahāpathavī taṃ pāpasattaṃ dhāretuṃ asakkontī viya vivaramadāsi. Avīcito jālā uṭṭhahitvā kandantaṃyeva taṃ gaṇhiṃsu, so kandanto vippalapanto pati. Tena vuttaṃ – **‘‘atha ca pana so yakkho ‘ḍayhāmi ḍayhāmī’ti vatvā tattheva mahānirayaṃ apatāsī**ti. Tattha **apatāsī**ti apati.

Kiṃ pana so yakkhattabhāveneva nirayaṃ upagacchīti? Na upagacchi, yañhettha diṭṭhadhammavedanīyaṃ pāpakammaṃ ahosi, tassa balena yakkhattabhāve mahantaṃ dukkhaṃ anubhavi. Yaṃ pana upapajjavedanīyaṃ ānantariyakammaṃ, tena cutianantaraṃ niraye uppajjīti. Therassa pana samāpattibalena upatthambhitasarīrassa na koci vikāro ahosi. Samāpattito avuṭṭhitakāle hi taṃ yakkho pahari, tathā paharantaṃ dibbacakkhunā disvā āyasmā mahāmoggallāno dhammasenāpatiṃ upasaṅkami, upasaṅkamanasamakālameva ca dhammasenāpati samāpattito uṭṭhāsi. Atha naṃ mahāmoggallāno sarīravuttiṃ pucchi, sopissa byākāsi, tena vuttaṃ – **‘‘addasā kho āyasmā mahāmoggallāno…pe… api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkha’’**nti.

Tattha **thokaṃ dukkha**nti thokaṃ appamattakaṃ madhurakajātaṃ viya me sīsaṃ dukkhitaṃ, dukkhappattanti attho. Dukkhādhiṭṭhānañhi sīsaṃ dukkhanti vuttaṃ. ‘‘Sīse thokaṃ dukkha’’ntipi pāṭho. Kathaṃ pana samāpattibalena sarīre upatthambhite therassa sīse thokampi dukkhaṃ ahosīti? Acireneva vuṭṭhitattā. Antosamāpattiyaṃ apaññāyamānadukkhañhi kāyanissitattā niddaṃ upagatassa makasādijanitaṃ viya paṭibuddhassa thokaṃ paññāyittha.

‘‘Mahābalena yakkhena tathā sabbussāhena pahaṭe sarīrepi vikāro nāma natthī’’ti acchariyabbhutacittajātena āyasmatā mahāmoggallānena **‘‘acchariyaṃ, āvuso sāriputtā’’**tiādinā dhammasenāpatino mahānubhāvatāya vibhāvitāya sopissa **‘acchariyaṃ, āvuso moggallānā’’**tiādinā iddhānubhāvamahantatāpakāsanāpadesena attano issāmacchariyāhaṅkārādimalānaṃ suppahīnataṃ dīpeti. **Paṃsupisācakampi na passāmā**ti saṅkārakūṭādīsu vicaraṇakakhuddakapetampi na passāma. Iti adhigamappicchānaṃ aggabhūto mahāthero tasmiṃ kāle anāvajjanena tesaṃ adassanaṃ sandhāya vadati. Tenevāha **‘‘etarahī’’**ti.

Bhagavā pana veḷuvane ṭhito ubhinnaṃ aggasāvakānaṃ imaṃ kathāsallāpaṃ dibbasotena assosi. Tena vuttaṃ – **‘‘assosi kho bhagavā’’**tiādi, taṃ vuttatthameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato sāriputtassa samāpattibalūpagataṃ iddhānubhāvamahantataṃ viditvā. **Imaṃ udāna**nti tasseva tādibhāvappattidīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yassa selūpamaṃ cittaṃ, ṭhitaṃ nānupakampatī**ti yassa khīṇāsavassa cittaṃ ekagghanasilāmayapabbatūpamaṃ sabbesaṃ iñjanānaṃ abhāvato vasībhāvappattiyāva ṭhitaṃ sabbehipi lokadhammehi nānupakampati na pavedhati. Idānissa akampanākāraṃ saddhiṃ kāraṇena dassetuṃ **‘‘viratta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **virattaṃ rajanīyesū**ti virāgasaṅkhātena ariyamaggena rajanīyesu rāguppattihetubhūtesu sabbesu tebhūmakadhammesu virattaṃ, tattha sabbaso samucchinnarāganti attho. **Kopaneyye**ti paṭighaṭṭhānīye sabbasmimpi āghātavatthusmiṃ **na kuppati** na dussati na vikāraṃ āpajjati. **Yassevaṃ bhāvitaṃ citta**nti yassa yathāvuttassa ariyapuggalassa cittaṃ evaṃ vuttanayena tādibhāvāvahanabhāvena bhāvitaṃ. **Kuto taṃ dukkhamessatī**ti taṃ uttamapuggalaṃ kuto sattato saṅkhārato vā dukkhaṃ upagamissati, na tādisassa dukkhaṃ atthīti attho.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nāgasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **kosambiya**nti kusumbena nāma isinā vasitaṭṭhāne māpitattā ‘‘kosambī’’ti evaṃladdhanāmake nagare. **Ghositārāme**ti ghositaseṭṭhinā kārite ārāme. **Bhagavā ākiṇṇo viharatī**ti bhagavā sambādhappatto viharati. Kiṃ pana bhagavato sambādho atthi, saṃsaggo vāti? Natthi. Na hi koci bhagavantaṃ anicchāya upasaṅkamituṃ sakkoti. Durāsadā hi buddhā bhagavanto sabbattha ca anupalittattā. Hitesitāya pana sattesu anukampaṃ upādāya ‘‘mutto mocessāmī’’ti paṭiññānurūpaṃ caturoghanittharaṇatthaṃ aṭṭhannaṃ parisānaṃ attano santikaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanaṃ adhivāseti, sayañca mahākaruṇāsamussāhito kālaññū hutvā tattha upasaṅkamati, idaṃ sabbabuddhānaṃ āciṇṇaṃ, ayamidha ākiṇṇavihāroti adhippeto.

Idha pana kosambikānaṃ bhikkhūnaṃ kalahajātānaṃ satthā dīghītissa kosalarañño vatthuṃ āharitvā, ‘‘na hi verena verāni, sammantīdha kudācana’’ntiādinā (dha. pa. 5; ma. ni. 3.237; mahāva. 464) ovādaṃ adāsi, taṃ divasaṃ tesaṃ kalahaṃ karontānaṃyeva ratti vibhātā. Dutiyadivasepi bhagavā tameva vatthuṃ kathesi, taṃ divasampi tesaṃ kalahaṃ karontānaṃyeva ratti vibhātā. Tatiyadivasepi bhagavā tameva vatthuṃ kathesi, athaññataro bhikkhu bhagavantaṃ evamāha – ‘‘appossukko, bhante bhagavā, diṭṭhadhammasukhavihāramanuyutto viharatu, mayametena bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā’’ti. Satthā ‘‘pariyādinnacittā kho ime moghapurisā na dānime sakkā saññāpetuṃ, natthi cettha saññāpetabbā, yaṃnūnāhaṃ ekacārikavāsaṃ vaseyyaṃ, evaṃ ime bhikkhū kalahato oramissantī’’ti cintesi. Evaṃ tehi kalahakārakehi bhikkhūhi saddhiṃ ekavihāre vāsaṃ vinetabbābhāvato upāsakādīhi upasaṅkamanañca ākiṇṇavihāraṃ katvā vuttaṃ – ‘‘tena kho pana samayena bhagavā ākiṇṇo viharatī’’tiādi.

Tattha **dukkha**nti na sukhaṃ, anārādhitacittatāya na iṭṭhanti attho. Tenevāha **‘‘na phāsu viharāmī’’**ti. **Vūpakaṭṭho**ti pavivekaṭṭho dūrībhūto. Tathā cintetvāva bhagavā pātova sarīrappaṭijagganaṃ katvā kosambiyaṃ piṇḍāya caritvā kañci anāmantetvā eko adutiyo gantvā kosalaraṭṭhe pālileyyake vanasaṇḍe bhaddasālamūle vihāsi. Tena vuttaṃ – **''atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ…pe… bhaddasālamūle''**ti. Tattha **sāma**nti sayaṃ. **Saṃsāmetvā**ti paṭisāmetvā. **Pattacīvaramādāyā**ti etthāpi sāmanti padaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Upaṭṭhāke**ti kosambinagaravāsino ghositaseṭṭhiādike upaṭṭhāke, vihāre ca aggupaṭṭhākaṃ āyasmantaṃ ānandaṃ anāmantetvā.

Evaṃ gate satthari pañcasatā bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ āhaṃsu – ''āvuso ānanda, satthā ekakova gato, mayaṃ anubandhissāmā''ti. ''Āvuso, yadā bhagavā sāmaṃ senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya anāmantetvā upaṭṭhāke ca anapaloketvā bhikkhusaṅghaṃ adutiyo gacchati, tadā ekacāraṃ carituṃ bhagavato ajjhāsayo, sāvakena nāma satthu ajjhāsayānurūpaṃ paṭipajjitabbaṃ, tasmā na imesu divasesu bhagavā anugantabbo''ti nivāresi, sayampi nānugacchi.

Anupubbenāti anukkamena, gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikaṃ caramāno ''ekacāravāsaṃ tāva vasamānaṃ bhikkhuṃ passissāmī''ti bālakaloṇakāragāmaṃ gantvā tattha bhaguttherassa sakalaṃ pacchābhattañceva tiyāmañca rattiṃ ekacāravāse ānisaṃsaṃ kathetvā punadivase tena pacchāsamaṇena piṇḍāya caritvā taṃ tattheva nivattetvā ''samaggavāsaṃ vasamāne tayo kulaputte passissāmī''ti pācīnavaṃsamigadāyaṃ gantvā tesampi sakalarattiṃ samaggavāse ānisaṃsaṃ kathetvā tepi tattheva nivattetvā ekakova pālileyyagāmaṃ sampatto. Pālileyyagāmavāsino paccuggantvā bhagavato dānaṃ datvā pālileyyagāmassa avidūre rakkhitavanasaṇḍo nāma atthi, tattha bhagavato paṇṇasālaṃ katvā ''ettha bhagavā vasatū''ti yācitvā vāsayiṃsu. **Bhaddasālo**ti pana tattheko manāpo bhaddako sālarukkho, bhagavā taṃ gāmaṃ upanissāya vanasaṇḍe paṇṇasālasamīpe tasmiṃ rukkhamūle vihāsi. Tena vuttaṃ – **''pālileyyake viharati rakkhitavanasaṇḍe bhaddasālamūle''**ti.

Hatthināgoti mahāhatthī yūthapati. **Hatthikalabhehī**ti hatthipotakehi. **Hatthicchāpehī**ti khīrūpagehi daharahatthipotakehi, ye ''bhiṅkā''tipi vuccanti. **Chinnaggānī**ti purato purato gacchantehi tehi hatthiādīhi chinnaggāni khāditāvasesāni khāṇusadisāni khādati. **Obhaggobhagga**nti tena hatthināgena uccaṭṭhānato bhañjitvā bhañjitvā pātitaṃ. **Assa sākhābhaṅga**nti etassa santakaṃ sākhābhaṅgaṃ te khādanti. **Āvilānī**ti tehi paṭhamataraṃ otaritvā pivantehi āluḷitattā āvilāni kaddamamissāni pānīyāni pivati. **Ogāhā**ti titthato. ''Ogāha''ntipi pāḷi. **Assā**ti hatthināgassa. **Upanighaṃsantiyo**ti ghaṭṭentiyo, upanighaṃsiyamānopi attano uḷārabhāvena na kujjhati, tena tā taṃ ghaṃsantiyeva. **Yūthā**ti hatthighaṭā.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti so kira hatthināgo yūthavāse ukkaṇṭhito taṃ vanasaṇḍaṃ paviṭṭho tattha bhagavantaṃ disvā ghaṭasahassena nibbāpitasantāpo viya nibbuto hutvā pasannacitto bhagavato santike aṭṭhāsi, tato paṭṭhāya vattasīse ṭhatvā bhaddasālassa paṇṇasālāya ca samantato appaharitakaṃ katvā sākhābhaṅgehi sammajjati, bhagavato mukhadhovanaṃ deti, nhānodakaṃ āharati, dantakaṭṭhaṃ deti, araññato madhurāni phalāni āharitvā satthu upaneti, satthā tāni paribhuñjati. Tena vuttaṃ – **''tatra sudaṃ so hatthināgo yasmiṃ padese bhagavā viharati, taṃ padesaṃ appaharitañca karoti, soṇḍāya bhagavato pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetī''**ti. Soṇḍāya dārūni āharitvā aññamaññaṃ ghaṃsitvā aggiṃ uṭṭhāpetvā dārūni jālāpetvā tattha pāsāṇakhaṇḍāni tāpetvā tāni daṇḍakehi pavaṭṭetvā soṇḍiyaṃ khipitvā udakassa tattabhāvaṃ ñatvā bhagavato santikaṃ upagantvā tiṭṭhati, bhagavā ''hatthināgo mama nhānaṃ icchatī''ti tattha gantvā nhānakiccaṃ karoti, pānīyepi eseva nayo. Tasmiṃ pana sītale sañjāte upasaṅkamati, taṃ sandhāya vuttaṃ – ''soṇḍāya bhagavato pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetī''ti.

Atha kho bhagavato rahogatassātiādi ubhinnaṃ mahānāgānaṃ vivekasukhapaccavekkhaṇadassanaṃ, taṃ vuttatthameva. **Attano ca pavivekaṃ viditvā**ti kehici anākiṇṇabhāvaladdhaṃ kāyavivekaṃ jānitvā, itare pana vivekā bhagavato sabbakālaṃ vijjantiyeva.

Imaṃ udānanti imaṃ attano hatthināgassa ca pavivekābhiratiyā samānajjhāsayabhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tatthāyaṃ saṅkhepattho – **etaṃ īsādantassa** rathaīsāsadisadantassa hatthināgassa **cittaṃ nāgena** buddhanāgassa **cittena sameti** saṃsandati. Kathaṃ sameti ce? **Yadeko ramatī vane** yasmā buddhanāgo ‘‘ahaṃ kho pubbe ākiṇṇo vihāsi’’nti purimaṃ ākiṇṇavihāraṃ jigucchitvā vivekaṃ upabrūhayamāno idāni yathā **eko** adutiyo **vane** araññe **ramati** abhiramati, evaṃ ayampi hatthināgo pubbe attano hatthiādīhi ākiṇṇavihāraṃ jigucchitvā vivekaṃ upabrūhayamāno idāni **eko** asahāyo **vane** araññe **ramati** abhiramati. Tasmāssa **cittaṃ nāgena sameti** tassa cittena sametīti katvā ekībhāvaratiyā ekasadisaṃ hotīti attho.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Piṇḍolasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **piṇḍolabhāradvājo**ti piṇḍaṃ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti piṇḍolo. So kira parijiṇṇabhogo brāhmaṇo hutvā mahantaṃ bhikkhusaṅghassa lābhasakkāraṃ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito. So mahantaṃ kapallaṃ ‘‘patta’’nti gahetvā carati, kapallapūraṃ yāguṃ pivati, bhattaṃ bhuñjati, pūvakhajjakañca khādati. Athassa mahagghasabhāvaṃ satthu ārocesuṃ. Satthā tassa pattatthavikaṃ nānujāni, heṭṭhāmañce pattaṃ nikkujjitvā ṭhapeti, so ṭhapentopi ghaṃsentova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṃsentova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṃ gacchante gacchante kāle ghaṃsanena parikkhīṇaṃ, nāḷikodanamattasseva gaṇhanakaṃ jātaṃ. Tato satthu ārocesuṃ, athassa satthā pattatthavikaṃ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvanaṃ bhāvento aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Iti so pubbe savisesaṃ piṇḍatthāya ulatīti piṇḍolo, gottena pana bhāradvājoti ubhayaṃ ekato katvā ‘‘piṇḍolabhāradvājo’’ti vuccati.

Āraññakoti gāmantasenāsanapaṭikkhipanena araññe nivāso assāti āraññako, āraññakadhutaṅgaṃ samādāya vattantassetaṃ nāmaṃ. Tathā bhikkhāsaṅkhātānaṃ āmisapiṇḍānaṃ pāto piṇḍapāto, parehi dinnānaṃ piṇḍānaṃ patte nipatananti attho. Piṇḍapātaṃ uñchati taṃ taṃ kulaṃ upasaṅkamanto gavesatīti **piṇḍapātiko,** piṇḍāya vā patituṃ carituṃ vatametassāti piṇḍapātī, piṇḍapātīyeva piṇḍapātiko. Saṅkārakūṭādīsu paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena paṃsukūlaṃ viyāti paṃsukūlaṃ, paṃsu viya vā kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlaṃ, paṃsukūlassa dhāraṇaṃ paṃsukūlaṃ, taṃ sīlaṃ etassāti **paṃsukūliko**. Saṅghāṭiuttarāsaṅgaantaravāsakasaṅkhātāni tīṇi cīvarāni ticīvaraṃ, ticīvarassa dhāraṇaṃ ticīvaraṃ, taṃ sīlaṃ etassāti **tecīvariko. Appiccho**tiādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Dhutavādoti **dhuto** vuccati dhutakileso puggalo, kilesadhunanakadhammo vā. Tattha atthi dhuto, na dhutavādo, atthi na dhuto, dhutavādo, atthi neva dhuto, na dhutavādo, atthi dhuto ceva, dhutavādo cāti idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ. Tesu yo sayaṃ dhutadhamme samādāya vattati, na paraṃ tadatthāya samādapeti, ayaṃ paṭhamo. Yo pana sayaṃ na dhutadhamme samādāya vattati, paraṃ samādapeti, ayaṃ dutiyo. Yo ubhayarahito, ayaṃ tatiyo. Yo pana ubhayasampanno, ayaṃ catuttho. Evarūpo ca āyasmā piṇḍolabhāradvājoti. Tena vuttaṃ ‘‘dhutavādo’’ti. Ekadesasarūpekasesavasena hi ayaṃ niddeso yathā taṃ ‘‘nāmarūpa’’nti.

Adhicittamanuyuttoti ettha aṭṭhasamāpattisampayogato arahattaphalasamāpattisampayogato vā cittassa adhicittabhāvo veditabbo, idha pana ‘‘arahattaphalacitta’’nti vadanti. Taṃtaṃsamāpattīsu samādhi eva adhicittaṃ, idha pana arahattaphalasamādhi veditabbo. Keci pana ‘‘adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā kālena kālaṃ tīṇi nimittāni manasi kātabbānīti etasmiṃ adhicittasutte (a. ni. 3.103) viya samathavipassanācittaṃ adhicittanti idhādhippeta’’nti vadanti, taṃ na sundaraṃ. Purimoyevattho gahetabbo.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato piṇḍolabhāradvājassa adhiṭṭhānaparikkhārasampadāsampannaṃ adhicittānuyogasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. Evaṃ ‘‘adhicittānuyogo mama sāsanānuṭṭhāna’’nti dīpento **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **anūpavādo**ti vācāya kassacipi anupavadanaṃ. **Anūpaghāto**ti kāyena kassaci upaghātākaraṇaṃ. **Pātimokkhe**ti ettha pātimokkhapadassa attho heṭṭhā nānappakārehi vutto, tasmiṃ pātimokkhe. Sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamalakkhaṇo **saṃvaro. Mattaññutā**ti paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsanan**ti vivittaṃ saṅghaṭṭanavirahitaṃ senāsanaṃ. **Adhicitte ca āyogo**ti aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ adhigamāya bhāvanānuyogo.

Aparo nayo – **anūpavādo**ti kassacipi uparujjhanavacanassa avadanaṃ. Tena sabbampi vācasikaṃ sīlaṃ saṅgaṇhāti. **Anūpaghāto**ti kāyena kassaci upaghātassa paraviheṭhanassa akaraṇaṃ. Tena sabbampi kāyikaṃ sīlaṃ saṅgaṇhāti. Yādisaṃ panidaṃ ubhayaṃ buddhānaṃ sāsanantogadhaṃ hoti, taṃ dassetuṃ – **‘‘pātimokkhe ca saṃvaro’’**ti vuttaṃ. **Ca**saddo nipātamattaṃ. **Pātimokkhe ca saṃvaro**ti pātimokkhasaṃvarabhūto anūpavādo anūpaghāto cāti attho.

Atha vā **pātimokkhe**ti adhikaraṇe bhummaṃ. Pātimokkhe nissayabhūte saṃvaro. Ko pana soti? Anūpavādo anūpaghāto. Upasampadavelāyañhi avisesena pātimokkhasīlaṃ samādinnaṃ nāma hoti, tasmiṃ pātimokkhe ṭhitassa tato paraṃ upavādūpaghātānaṃ akaraṇavasena saṃvaro, so anūpavādo anūpaghāto cāti vutto.

Atha vā **pātimokkhe**ti nipphādetabbe bhummaṃ yathā ‘‘cetaso avūpasamo ayonisomanasikārapadaṭṭhāna’’nti (saṃ. ni. 5.232). Tena pātimokkhena sādhetabbo anūpavādo anūpaghāto, pātimokkhasaṃvarasaṅgahito anūpavādo anūpaghātoicceva attho. **Saṃvaro**ti iminā pana satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti imesaṃ catunnaṃ saṃvarānaṃ gahaṇaṃ, pātimokkhasādhanaṃ idaṃ saṃvaracatukkaṃ.

Mattaññutā ca bhattasminti pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogavissajjanānaṃ vasena bhojane pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsana**nti bhāvanānukūlaṃ araññarukkhamūlādivivittasenāsanaṃ. **Adhicitte ca āyogo**ti sabbacittānaṃ adhikattā uttamattā adhicittasaṅkhāte arahattaphalacitte sādhetabbe tassa nipphādanatthaṃ samathavipassanābhāvanāvasena āyogo. **Etaṃ buddhāna sāsana**nti etaṃ parassa anūpavadanaṃ, anūpaghātanaṃ, pātimokkhasaṃvaro, pariyesanapaṭiggahaṇādīsu mattaññutā, vivittavāso, yathāvuttaadhicittānuyogo ca buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusiṭṭhīti attho. Evaṃ imāya gāthāya tisso sikkhā kathitāti veditabbā.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasuttavaṇṇanā

37. Sattame apubbaṃ natthi. Gāthāya **adhicetaso**ti adhicittavato, sabbacittānaṃ adhikena arahattaphalacittena samannāgatassāti attho. **Appamajjato**ti na pamajjato, appamādena anavajjadhammesu sātaccakiriyāya samannāgatassāti vuttaṃ hoti. **Munino**ti ‘‘yo munāti ubho loke, muni tena pavuccatī’’ti (dha. pa. 269; cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddesa 21) evaṃ ubhayalokamunanena monaṃ vuccati ñāṇaṃ, tena arahattaphalañāṇasaṅkhātena ñāṇena samannāgatattā vā khīṇāsavo muni nāma, tassa munino. **Monapathesu sikkhato**ti arahattañāṇasaṅkhātassa monassa pathesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesu tīsu vā sikkhāsu sikkhato. Idañca pubbabhāgappaṭipadaṃ gahetvā vuttaṃ. Pariniṭṭhitasikkho hi arahā, tasmā evaṃ sikkhato, imāya sikkhāya munibhāvaṃ pattassa muninoti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā ca etadeva, tasmā heṭṭhimamaggaphalacittānaṃ vasena adhicetaso, catusaccasambodhapaṭipattiyaṃ appamādavasena appamajjato, maggañāṇasamannāgamena muninoti evametesaṃ tiṇṇaṃ padānaṃ attho yujjatiyeva. Atha vā ‘‘appamajjato sikkhato’’ti padānaṃ hetuatthatā daṭṭhabbā appamajjanahetu sikkhanahetu ca adhicetasoti.

Sokā na bhavanti tādinoti tādisassa khīṇāsavamunino abbhantare iṭṭhaviyogādivatthukā sokā cittasantāpā na honti. Atha vā **tādino**ti tādilakkhaṇasamannāgatassa evarūpassa munino sokā na bhavantīti ayamettha attho. **Upasantassā**ti rāgādīnaṃ accantūpasamena upasantassa. **Sadā satīmato**ti sativepullappattiyā niccakālaṃ satiyā avirahitassa.

Ettha ca ‘‘adhicetaso’’ti iminā adhicittasikkhā, ‘‘appamajjato’’ti etena adhisīlasikkhā, ‘‘munino monapathesu sikkhato’’ti etehi adhipaññāsikkhā. ‘‘Munino’’ti vā etena adhipaññāsikkhā, ‘‘monapathesu sikkhato’’ti etena tāsaṃ lokuttarasikkhānaṃ pubbabhāgapaṭipadā, ‘‘sokā na bhavantī’’tiādīhi sikkhāpāripūriyā ānisaṃso pakāsitoti veditabbaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sundarīsuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **sakkato**tiādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vaṇṇitoyeva. **Asahamānā**ti na sahamānā, usūyantāti attho. Bhikkhusaṅghassa ca sakkāraṃ asahamānāti sambandho.

Sundarīti tassā nāmaṃ. Sā kira tasmiṃ kāle sabbaparibbājikāsu abhirūpā dassanīyā pāsādikā paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā, teneva sā ''sundarī''ti paññāyittha. Sā ca anatītayobbanā asaṃyatasamācārāva hoti, tasmā te sundariṃ paribbājikaṃ pāpakamme uyyojesuṃ. Te hi aññatitthiyā buddhuppādato paṭṭhāya sayaṃ hatalābhasakkārā heṭṭhā akkosasuttavaṇṇanāyaṃ āgatanayena bhagavato bhikkhusaṅghassa ca uḷāraṃ aparimitaṃ lābhasakkāraṃ pavattamānaṃ disvā issāpakatā ekato hutvā sammantayiṃsu – mayaṃ samaṇassa gotamassa uppannakālato paṭṭhāya naṭṭhā hatalābhasakkārā, na no koci atthibhāvampi jānāti, kiṃ nissāya nu kho loko samaṇe gotame abhippasanno uḷāraṃ sakkārasammānaṃ upanetīti? Tattheko āha – ''uccākulappasuto asambhinnāya mahāsammatappaveṇiyā jāto''ti, aparo ''abhijātiyaṃ tassa anekāni acchariyāni pātubhūtānī''ti, añño ''kāladevilaṃ vandāpetuṃ upanītassa pādā parivattitvā tassa jaṭāsu patiṭṭhitā''ti, aparo ''vappamaṅgalakāle jambucchāyāya sayāpitassa vītikkantepi majjhanhike jambucchāyā aparivattitvā ṭhitā''ti, añño ''abhirūpo dassanīyo pāsādiko rūpasampattiyā''ti, aparo ''jiṇṇāturamatapabbajitasaṅkhātanimitte disvā saṃvegajāto āgāminaṃ cakkavattirajjaṃ pahāya pabbajito''ti. Evaṃ aparimāṇakāle sambhataṃ anaññasādhāraṇaṃ bhagavato puññañāṇasambhāraṃ ukkaṃsapāramippattaṃ nirupamaṃ sallekhappaṭipadaṃ anuttarañca ñāṇapahānasampadādibuddhānubhāvaṃ ajānantā attanā yathādiṭṭhaṃ yathāsutaṃ dharamānaṃ taṃ taṃ bhagavato bahumānakāraṇaṃ kittetvā abahumānakāraṇaṃ pariyesitvā apassantā ''kena nu kho kāraṇena mayaṃ samaṇassa gotamassa ayasaṃ uppādetvā lābhasakkāraṃ nāseyyāmā''ti. Tesu eko tikhiṇamantī evamāha – ''ambho imasmiṃ sattaloke mātugāmasukhe asattasattā nāma natthi, ayañca samaṇo gotamo abhirūpo devasamo taruṇo, attano samarūpaṃ mātugāmaṃ labhitvā sajjeyya. Athāpi na sajjeyya, janassa pana saṅkiyo bhaveyya, handa mayaṃ sundariṃ paribbājikaṃ tathā uyyojema, yathā samaṇassa gotamassa ayaso pathaviyaṃ patthareyyā''ti.

Taṃ sutvā itare ''idaṃ suṭṭhu tayā cintitaṃ, evañhi kate samaṇo gotamo ayasakena upadduto sīsaṃ ukkhipituṃ asakkonto yena vā tena vā palāyissatī''ti sabbeva ekajjhāsayā hutvā tathā uyyojetuṃ sundariyā santikaṃ agamaṃsu. Sā te disvā ''kiṃ tumhe ekato āgatatthā''ti āha. Titthiyā anālapantā ārāmapariyante paṭicchanne ṭhāne nisīdiṃsu. Sā tattha gantvā punappunaṃ ālapantī paṭivacanaṃ alabhitvā kiṃ tumhākaṃ aparajjhaṃ? Kasmā me paṭivacanaṃ na dethāti? Tathā hi pana tvaṃ amhe viheṭhiyamāne ajjhupekkhasīti. Ko tumhe viheṭhetīti? ''Kiṃ pana tvaṃ na passasi, samaṇaṃ gotamaṃ amhe viheṭhetvā hatalābhasakkāre katvā vicaranta''nti vatvā ''tattha mayā kiṃ kātabba''nti vutte ''tena hi tvaṃ abhikkhaṇaṃ jetavanasamīpaṃ gantvā mahājanassa evañcevañca vadeyyāsī''ti āhaṃsu. Sāpi ''sādhū''ti sampaṭicchi. Tena vuttaṃ – **''aññatitthiyā paribbājakā bhagavato sakkāraṃ asahamānā''**tiādi.

Tattha **ussahasī**ti sakkosi. **Attha**nti hitaṃ kiccaṃ vā. **Kyāha**nti kiṃ ahaṃ. Yasmā te titthiyā tassā aññātakāpi samānā pabbajjasambandhamattena saṅgaṇhituṃ ñātakā viya hutvā **''ussahasi tvaṃ bhagini ñātīnaṃ atthaṃ kātu''**nti āhaṃsu. Tasmā sāpi migaṃ valli viya pāde laggā **jīvitampi me pariccattaṃ ñātīnaṃ atthāyā**ti āha.

Tena hīti ''yasmā tvaṃ 'jīvitampi me tumhākaṃ atthāya pariccatta'nti vadasi, tvañca paṭhamavaye ṭhitā abhirūpā sobhaggappattā ca, tasmā yathā taṃ nissāya samaṇassa gotamassa ayaso uppajjissati, tathā kareyyāsī''ti vatvā ''abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ gacchāhī''ti uyyojesuṃ. Sāpi kho bālā kakacadantapantiyā pupphāvalikīḷaṃ kīḷitukāmā viya, pabhinnamadaṃ caṇḍahatthiṃ soṇḍāya parāmasantī viya, nalāṭena maccuṃ gaṇhantī viya titthiyānaṃ vacanaṃ sampaṭicchitvā mālāgandhavilepanatambūlamukhavāsādīni gahetvā mahājanassa satthu dhammadesanaṃ sutvā nagaraṃ pavisanakāle jetavanābhimukhī gacchantī ''kahaṃ gacchasī''ti ca puṭṭhā ''samaṇassa gotamassa santikaṃ, ahañhi tena saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasāmī''ti vatvā aññatarasmiṃ titthiyārāme vasitvā pātova jetavanamaggaṃ otaritvā nagarābhimukhī āgacchantī ''kiṃ sundari kahaṃ gatāsī''ti ca puṭṭhā ''samaṇena gotamena saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitvā taṃ kilesaratiyā ramāpetvā āgatāmhī''ti vadati. Tena vuttaṃ – **''evaṃ ayyāti kho sundarī paribbājikā tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ paṭissutvā abhikkhaṇaṃ jetavanaṃ agamāsī''**ti.

Titthiyā katipāhassa accayena dhuttānaṃ kahāpaṇe datvā ''gacchatha, sundariṃ māretvā samaṇassa gotamassa gandhakuṭiyā avidūre mālākacavarantare nikkhipitvā ethā''ti vadiṃsu. Te tathā akaṃsu. Tato titthiyā ''sundariṃ na passāmā''ti kolāhalaṃ katvā rañño ārocetvā ''kattha pana tumhe parisaṅkathā''ti raññā vuttā imesu divasesu jetavane vasati, tatthassā pavattiṃ na jānāmāti. ''Tena hi gacchatha, naṃ tattha vicinathā''ti raññā anuññātā attano upaṭṭhāke gahetvā jetavanaṃ gantvā vicinantā viya hutvā mālākacavaraṃ byūhitvā tassā sarīraṃ mañcakaṃ āropetvā nagaraṃ pavesetvā ''samaṇassa gotamassa sāvakā 'satthunā kataṃ pāpakammaṃ paṭicchādessāmā'ti sundariṃ māretvā mālākacavarantare nikkhipiṃsū''ti rañño ārocesuṃ. Rājāpi anupaparikkhitvā ''tena hi gacchatha, nagaraṃ āhiṇḍathā''ti āha. Te nagaravīthīsu ''passatha samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ kamma''ntiādīni vadantā vicaritvā puna rañño nivesanadvāraṃ agamaṃsu. Rājā sundariyā sarīraṃ āmakasusāne aṭṭakaṃ āropetvā rakkhāpesi. Sāvatthivāsino ṭhapetvā ariyasāvake yebhuyyena ''passatha samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ kamma''ntiādīni vatvā antonagare bahinagare ca bhikkhū akkosantā vicariṃsu. Tena vuttaṃ – **''yadā te aññiṃsu titthiyā paribbājakā 'vodiṭṭhā kho sundarī''**tiādi.

Tattha **aññiṃsū**ti jāniṃsu. **Vodiṭṭhā**ti byapadiṭṭhā, jetavanaṃ āgacchantī ca gacchantī ca visesato diṭṭhā, bahulaṃ diṭṭhāti attho. **Parikhākūpe**ti dīghikāvāṭe. **Yā sā, mahārāja, sundarī**ti, mahārāja, yā sā imasmiṃ nagare rūpasundaratāya ''sundarī''ti pākaṭā abhiññātā paribbājikā. **Sā no na dissatī**ti sā amhākaṃ cakkhu viya jīvitaṃ viya ca piyāyitabbā, idāni na dissati. **Yathānikkhitta**nti purise āṇāpetvā mālākacavarantare attanā yathāṭhapitaṃ. ''Yathānikhāta''ntipi pāṭho, pathaviyaṃ nikhātappakāranti attho.

Rathiyāya rathiyanti vīthito vīthiṃ. **Vīthī**ti hi vinivijjhanakaracchā. **Siṅghāṭaka**nti tikoṇaracchā. **Alajjino**ti na lajjino, pāpajigucchāvirahitāti attho. **Dussīlā**ti nissīlā. **Pāpadhammā**ti lāmakasabhāvā nihīnācārā. **Musāvādino**ti dussīlā samānā ''sīlavanto maya''nti alikavāditāya musāvādino. **Abrahmacārino**ti ''methunappaṭisevitāya aseṭṭhacārino ime hi nāmā''ti hīḷentā vadanti. **Dhammacārino**ti kusaladhammacārino. **Samacārino**ti kāyakammādisamacārino. **Kalyāṇadhammā**ti sundarasabhāvā, paṭijānissanti nāmāti sambandho. Nāmasaddayogena hi ettha paṭijānissantīti anāgatakālavacanaṃ. **Sāmañña**nti samaṇabhāvo samitapāpatā. **Brahmañña**nti seṭṭhabhāvo bāhitapāpatā. **Kuto**ti kena kāraṇena. **Apagatā**ti apetā paribhaṭṭhā. **Purisakicca**nti methunappaṭisevanaṃ sandhāya vadanti.

Atha bhikkhū taṃ pavattiṃ bhagavato ārocesuṃ. Satthā ''tena hi, bhikkhave, tumhepi te manusse imāya gāthāya paṭicodethā''ti vatvā ''abhūtavādī''ti gāthamāha. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **''atha kho sambahulā…pe… nihīnakammā manujā paratthā''**ti. Tattha **neso, bhikkhave, saddo ciraṃ bhavissatī**ti idaṃ satthā tassa ayasassa nipphattiṃ sabbaññutaññāṇena jānitvā bhikkhū samassāsento āha.

Gāthāyaṃ **abhūtavādī**ti parassa dosaṃ adisvāva musāvādaṃ katvā abhūtena atacchena paraṃ abbhācikkhanto. **Yo vāpi katvā**ti yo vā pana pāpakammaṃ katvā ''nāhaṃ etaṃ karomī''ti āha. **Pecca samā bhavantī**ti te ubhopi janā ito paralokaṃ gantvā nirayūpagamanena gatiyā samā bhavanti. Gatiyeva hi nesaṃ paricchinnā, āyū pana aparicchinnā. Bahukañhi pāpaṃ katvā ciraṃ niraye paccati, parittakaṃ katvā appamattakameva kālaṃ paccati. Yasmā pana nesaṃ ubhinnampi lāmakameva kammaṃ, tena vuttaṃ – **nihīnakammā manujā paratthā**ti. ''Paratthā''ti imassa pana padassa purato ''peccā''tipadena sambandho, pecca parattha ito gantvā te nihīnakammā paraloke samā bhavantīti attho.

Pariyāpuṇitvāti uggahetvā. **Akārakā**ti aparādhassa na kārakā. **Nayimehi kata**nti evaṃ kira nesamahosi – imehi samaṇehi sakyaputtiyehi addhā taṃ pāpakammaṃ na kataṃ, yaṃ aññatitthiyā ugghositvā sakalanagaraṃ āhiṇḍiṃsu, yasmā ime amhesu evaṃ asabbhāhi pharusāhi vācāhi abbhācikkhantesupi na kiñci vikāraṃ dassenti, khantisoraccañca na vijahanti, kevalaṃ pana ''abhūtavādī nirayaṃ upetī''ti dhammaṃyeva vadantā sapantiyeva, ime samaṇā sakyaputtiyā amhe anupadhāretvā abbhācikkhante sapanti, sapathaṃ karontā viya vadanti. Atha vā ''yo vāpi katvā 'na karomi' cāhā''ti vadantā sapanti, attano akārakabhāvaṃ bodhetuṃ amhākaṃ sapathaṃ karonti imeti attho.

Tesañhi manussānaṃ bhagavatā bhāsitagāthāya savanasamanantarameva buddhānubhāvena sārajjaṃ okkami, saṃvego uppajji ''nayidaṃ amhehi paccakkhato diṭṭhaṃ, sutaṃ nāma tathāpi hoti, aññathāpi hoti, ete ca aññatitthiyā imesaṃ anatthakāmā ahitakāmā, tasmā te saddhāya nayidaṃ amhehi vattabbaṃ, dujjānā hi samaṇā''ti. Te tato paṭṭhāya tato oramiṃsu.

Rājāpi yehi sundarī māritā, tesaṃ jānanatthaṃ purise āṇāpesi. Atha te dhuttā tehi kahāpaṇehi suraṃ pivantā aññamaññaṃ kalahaṃ kariṃsu. Tesu hi eko ekaṃ āha – ''tvaṃ sundariṃ ekappahārena māretvā mālākacavarantare khipitvā tato laddhakahāpaṇehi suraṃ pivasi, hotu hotū''ti. Rājapurisā taṃ sutvā te dhutte gahetvā rañño dassesuṃ. Rājā ''tumhehi sā māritā''ti te dhutte pucchi. ''Āma, devā''ti. ''Kehi mārāpitā''ti? ''Aññatitthiyehi, devā''ti. Rājā titthiye pakkosāpetvā tamatthaṃ paṭijānāpetvā, ''ayaṃ sundarī tassa samaṇassa gotamassa avaṇṇaṃ āropetukāmehi amhehi mārāpitā, neva gotamassa, na gotamasāvakānaṃ doso atthi, amhākameva dosoti evaṃ vadantā nagaraṃ āhiṇḍathā''ti āṇāpesi. Te tathā akaṃsu. Mahājano sammadeva saddahi. Titthiyānaṃ dhikkāraṃ akāsi, titthiyā manussavadhadaṇḍaṃ pāpuṇiṃsu. Tato paṭṭhāya buddhassa bhikkhusaṅghassa ca bhiyyosomattāya sakkārasammāno mahā ahosi. Bhikkhū acchariyabbhutacittajātā bhagavantaṃ abhivādetvā attamanā paṭivedesuṃ. Tena vuttaṃ – **''atha kho sambahulā bhikkhū…pe… antarahito so, bhante, saddo''**ti.

Kasmā pana bhagavā ''titthiyānaṃ idaṃ kamma''nti bhikkhūnaṃ nārocesi? Ariyānaṃ tāva ārocanena payojanaṃ natthi, puthujjanesu pana ''ye na saddaheyyuṃ, tesaṃ taṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyyā''ti nārocesi. Apicetaṃ buddhānaṃ anāciṇṇaṃ, yaṃ anāgatassa īdisassa vatthussa ācikkhanaṃ. Parānuddesikameva hi bhagavā saṃkilesapakkhaṃ vibhāveti, kammañca katokāsaṃ na sakkā nivattetunti abbhakkhānaṃ tannimittañca bhagavā ajjhupekkhanto nisīdi. Vuttañhetaṃ –

''Na antalikkhe na samuddamajjhe,
Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa;
Na vijjatī so jagatippadeso,
Yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammā''ti. (dha. pa. 127; mi. pa. 4.2.4);

Etamatthaṃ viditvāti mammacchedanavasenāpi bālajanehi pavattitaṃ duruttavacanaṃ khantibalasamannāgatassa dhīrassa duttitikkhā nāma natthīti imamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ adhivāsanakhantibalavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **tudanti vācāya janā asaññatā, sarehi saṅgāmagataṃva kuñjara**nti kāyikasaṃvarādīsu kassacipi saṃvarassa abhāvena asaṃyatā avinītā bālajanā sarehi sāyakehi saṅgāmagataṃ yuddhagataṃ kuñjaraṃva hatthināgaṃ paṭiyodhā viya vācāsattīhi tudanti vijjhanti, ayaṃ tesaṃ sabhāvo. **Sutvāna vākyaṃ pharusaṃ udīritaṃ, adhivāsaye bhikkhu aduṭṭhacitto**ti taṃ pana tehi bālajanehi udīritaṃ bhāsitaṃ mammaghaṭṭanavasena pavattitaṃ pharusaṃ vākyaṃ vacanaṃ abhūtaṃ bhūtato nibbeṭhento mama kakacūpamaovādaṃ (ma. ni. 1.222 ādayo) anussaranto īsakampi aduṭṭhacitto hutvā ''saṃsārasabhāvo eso''ti saṃsāre bhayaṃ ikkhaṇasīlo bhikkhu adhivāsaye, adhivāsanakhantiyaṃ ṭhatvā khameyyāti attho.

Etthāha – kiṃ pana taṃ kammaṃ, yaṃ aparimāṇakālaṃ sakkaccaṃ upacitavipulapuññasambhāro satthā evaṃ dāruṇaṃ abhūtabbhakkhānaṃ pāpuṇīti? Vuccate – ayaṃ so bhagavā bodhisattabhūto atītajātiyaṃ munāḷi nāma dhutto hutvā pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo vicarati. So ekadivasaṃ surabhiṃ nāma paccekasambuddhaṃ nagaraṃ piṇḍāya pavisituṃ cīvaraṃ pārupantaṃ passi. Tasmiñca samaye aññatarā itthī tassa avidūrena gacchati. Dhutto ''abrahmacārī ayaṃ samaṇo''ti abbhācikkhi. So tena kammena bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena idāni buddho hutvāpi sundariyā kāraṇā abhūtabbhakkhānaṃ pāpuṇi. Yathā cetaṃ, evaṃ ciñcamāṇavikādīnaṃ vikārakitthīnaṃ bhagavato abbhakkhānādīni dukkhāni pattāni, sabbāni pubbe katassa kammassa vipākāvasesāni, yāni ‘‘kammapilotikānī’’ti vuccanti. Vuttañhetaṃ apadāne (apa. thera 1.39.64-96) –

‘‘Anotattasarāsanne, ramaṇīye silātale;
Nānāratanapajjote, nānāgandhavanantare.

‘‘Mahatā bhikkhusaṅghena, pareto lokanāyako;
Āsīno byākarī tattha, pubbakammāni attano.

‘‘Suṇātha bhikkhavo mayhaṃ, yaṃ kammaṃ pakataṃ mayā;
Pilotikassa kammassa, buddhattepi vipaccati.

1. ‘‘Munāḷi nāmahaṃ dhutto, pubbe aññāsu jātisu;
Paccekabuddhaṃ surabhiṃ, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

‘‘Tena kammavipākena, niraye saṃsariṃ ciraṃ;
Bahū vassasahassāni, dukkhaṃ vedemi vedanaṃ.

‘‘Tena kammāvasesena, idha pacchimake bhave;
Abbhakkhānaṃ mayā laddhaṃ, sundarikāya kāraṇā.

2. ‘‘Sabbābhibhussa buddhassa, nando nāmāsi sāvako;
Taṃ abbhakkhāya niraye, ciraṃ saṃsaritaṃ mayā.

‘‘Dasa vassasahassāni, niraye saṃsariṃ ciraṃ;
Manussabhāvaṃ laddhāhaṃ, abbhakkhānaṃ bahuṃ labhiṃ.

‘‘Tena kammāvasesena, ciñcamāṇavikā mamaṃ;
Abbhācikkhi abhūtena, janakāyassa aggato.

3. ‘‘Brāhmaṇo sutavā āsiṃ, ahaṃ sakkatapūjito;
Mahāvane pañcasate, mante vācemi māṇave.

‘‘Tatthāgato isī bhīmo, pañcābhiñño mahiddhiko;
Tañcāhaṃ āgataṃ disvā, abbhācikkhiṃ adūsakaṃ.

‘‘Tatohaṃ avacaṃ sisse, kāmabhogī ayaṃ isi;
Mayhampi bhāsamānassa, anumodiṃsu māṇavā.

‘‘Tato māṇavakā sabbe, bhikkhamānaṃ kule kule;
Mahājanassa āhaṃsu, kāmabhogī ayaṃ isi.

‘‘Tena kammavipākena, pañca bhikkhusatā ime;
Abbhakkhānaṃ labhuṃ sabbe, sundarikāya kāraṇā.

4. ‘‘Vemātubhātikaṃ pubbe, dhanahetu haniṃ ahaṃ;
Pakkhipiṃgiriduggasmiṃ, silāya ca apiṃsayiṃ.

‘‘Tena kammavipākena, devadatto silaṃ khipi;
Aṅguṭṭhaṃ piṃsayī pāde, mama pāsāṇasakkharā.

5. ‘‘Purehaṃ dārako hutvā, kīḷamāno mahāpathe;
Paccekabuddhaṃ disvāna, magge sakalikaṃ khipiṃ.

‘‘Tena kammavipākena, idha pacchimake bhave;
Vadhatthaṃ maṃ devadatto, abhimāre payojayi.

6. ‘‘Hatthāroho pure āsiṃ, paccekamunimuttamaṃ;
Piṇḍāya vicarantaṃ taṃ, āsādesiṃ gajenahaṃ.

‘‘Tena kammavipākena, bhanto nāḷāgirī gajo;
Giribbaje puravare, dāruṇo samupāgami.

7. ‘‘Rājāhaṃ patthivo āsiṃ, sattiyā purise haniṃ;
Tena kammavipākena, niraye paccisaṃ bhusaṃ.

‘‘Kammuno tassa sesena, sodāni sakalaṃ mama;
Pāde chaviṃ pakappesi, na hi kammaṃ vinassati.

8. ‘‘Ahaṃ kevaṭṭagāmasmiṃ, ahuṃ kevaṭṭadārako;
Macchake ghātite disvā, janayiṃ somanassakaṃ.

‘‘Tena kammavipākena, sīsadukkhaṃ ahū mama;
Sakkā ca sabbe haññiṃsu, yadā hani viṭaṭūbho.

9. ‘‘Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayiṃ;
Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.

‘‘Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ;
Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā.

10. ‘‘Nibbuddhe vattamānamhi, mallaputtaṃ niheṭhayiṃ;
Tena kammavipākena, piṭṭhidukkhaṃ ahū mama.

11. ‘‘Tikicchako ahaṃ āsiṃ, seṭṭhiputtaṃ virecayiṃ;
Tena kammavipākena, hoti pakkhandikā mama.

12. ‘‘Avacāhaṃ jotipālo, kassapaṃ sugataṃ tadā;
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.

‘‘Tena kammavipākena, acariṃ dukkaraṃ bahuṃ;
Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhiṃ apāpuṇiṃ.

‘‘Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇiṃ bodhimuttamaṃ;
Kummaggena gavesissaṃ, pubbakammena vārito.

‘‘Puññapāpaparikkhīṇo, sabbasantāpavajjito;
Asoko anupāyāso, nibbāyissamanāsavo.

‘‘Evaṃ jino viyākāsi, bhikkhusaṅghassa aggato;
Sabbābhiññābalappatto, anotattamahāsare’’ti. (apa. thera 1.39.64-96);

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upasenasuttavaṇṇanā

39. Navame **upasenassā**ti ettha **upaseno**ti tassa therassa nāmaṃ, vaṅgantabrāhmaṇassa pana puttattā ‘‘vaṅgantaputto’’ti ca naṃ voharanti.

Ayañhi thero āyasmato sāriputtassa kaniṭṭhabhātā, sāsane pabbajitvā apaññatte sikkhāpade upasampadāya dvivasso upajjhāyo hutvā ekaṃ bhikkhuṃ upasampādetvā tena saddhiṃ bhagavato upaṭṭhānaṃ gato, tassa bhikkhuno bhagavatā tassa saddhivihārikabhāvaṃ pucchitvā khandhake āgatanayena ‘‘atilahuṃ kho tvaṃ, moghapurisa, āvatto bāhullāya, yadidaṃ gaṇabandhiya’’nti (mahāva. 75) vigarahito patodābhitunno viya ājānīyo saṃviggamānaso ‘‘yadipāhaṃ idāni parisaṃ nissāya bhagavatā vigarahito, parisaṃyeva pana nissāya pāsaṃsiyo bhaveyya’’nti ussāhajāto sabbe dhutadhamme samādāya vattamāno vipassanaṃ ārabhitvā na cirasseva chaḷabhiñño paṭisambhidāppatto mahākhīṇāsavo hutvā attano nissitake dhutaṅgadhare eva katvā tehi saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā santhatasikkhāpade (pārā. 565 ādayo) āgatanayena ‘‘pāsādikā kho tyāyaṃ, upasena, parisā’’ti parisavasena bhagavato santikā laddhapasaṃso ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ samantapāsādikānaṃ yadidaṃ upaseno vaṅgantaputto’’ti (a. ni. 1.213) etadagge ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro.

So ekadivasaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto antevāsikesu attano attano divāṭṭhānaṃ gatesu udakakumbhato udakaṃ gahetvā pāde pakkhāletvā gattāni sītiṃ katvā cammakkhaṇḍaṃ attharitvā divāṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno attano guṇe āvajjesi. Tassa te anekasatā anekasahassā poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahiṃsu. So ‘‘mayhaṃ tāva sāvakassa sato ime evarūpā guṇā, kīdisā nu kho mayhaṃ satthu guṇā’’ti bhagavato guṇābhimukhaṃ manasikāraṃ pesesi. Te tassa ñāṇabalānurūpaṃ anekakoṭisahassā upaṭṭhahiṃsu. So ‘‘evaṃsīlo me satthā evaṃdhammo evaṃpañño evaṃvimuttī’’tiādinā ca ‘‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho’’tiādinā ca āvibhāvānurūpaṃ satthu guṇe anussaritvā, tato ‘‘svākkhāto’’tiādinā dhammassa, ‘‘suppaṭipanno’’tiādinā ariyasaṅghassa ca guṇe anussari. Evaṃ mahāthero anekākāravokāraṃ ratanattayaguṇesu āvibhūtesu attamano pamudito uḷārapītisomanassaṃ paṭisaṃvedento nisīdi. Tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘āyasmato upasenassa vaṅgantaputtassa rahogatassā’’**tiādi vuttaṃ.

Tattha **rahogatassā**ti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti ekībhūtassa. **Evaṃ cetaso parivitakko udapādī**ti evaṃ idāni vuccamānākāro cittassa vitakko uppajji. **Lābhā vata me**ti ye ime manussattabuddhuppādasaddhāsamadhigamādayo, aho vata me ete lābhā. **Suladdhaṃ vata me**ti yañcidaṃ mayā bhagavato sāsane pabbajjūpasampadāratanattayapayirupāsanādi paṭiladdhaṃ, taṃ me aho vata suṭṭhu laddhaṃ. Tattha kāraṇamāha **‘‘satthā ca me’’**tiādinā.

Tattha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte anusāsatīti **satthā**. Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi **bhagavā**. Ārakattā kilesehi, kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa vā arānaṃ hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā **arahaṃ**. Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddho**ti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.123 ādayo) buddhānussatiniddesato gahetabbo.

Svākkhāteti suṭṭhu akkhāte, ekantaniyyānikaṃ katvā bhāsite. **Dhammavinaye**ti pāvacane. Tañhi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānānaṃ saṃsāradukkhapātato dhāraṇena, rāgādikilese vinayanena ca dhammavinayoti vuccati. **Sabrahmacārino**ti seṭṭhaṭṭhena brahmasaṅkhātaṃ bhagavato sāsanaṃ ariyamaggaṃ saha caranti paṭipajjantīti sabrahmacārino. **Sīlavanto**ti maggaphalasīlavasena sīlavanto. **Kalyāṇadhammā**ti samādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanādayo kalyāṇā sundarā dhammā etesaṃ atthīti kalyāṇadhammā. Etena saṅghassa suppaṭipattiṃ dasseti. **Sīlesu camhi paripūrakārī**ti ‘‘ahampi pabbajitvā na tiracchānakathākathiko kāyadaḷhibahulo hutvā vihāsiṃ, atha kho pātimokkhasaṃvarādiṃ catubbidhampi sīlaṃ akhaṇḍaṃ achiddaṃ asabalaṃ akammāsaṃ bhujissaṃ viññuppasatthaṃ aparāmaṭṭhaṃ katvā paripūrento ariyamaggaṃyeva pāpesi’’nti vadati. Etena heṭṭhimaphaladvayasampattimattano dīpeti. Sotāpannasakadāgāmino hi sīlesu paripūrakārino. **Susamāhito camhi ekaggacitto**ti upacārappanābhedena samādhinā sabbathāpi samāhito ca amhi avikkhittacitto. Iminā samādhismiṃ paripūrakāritāvacanena tatiyaphalasampattimattano dīpeti. Anāgāmino hi samādhismiṃ paripūrakārino. **Arahā camhi khīṇāsavo**ti kāmāsavādīnaṃ sabbaso khīṇattā khīṇāsavo, tato eva parikkhīṇabhavasaṃyojano sadevake loke aggadakkhiṇeyyatāya arahā camhi. Etena attano katakaraṇīyataṃ dasseti. **Mahiddhiko camhi**

mahānubhāvoti adhiṭṭhānavikubbanādiiddhīsu mahatā vasībhāvena samannāgatattā mahiddhiko uḷārassa puññānubhāvassa guṇānubhāvassa ca sampattiyā mahānubhāvo ca asmi. Etena lokiyābhiññānavānupubbavihārasamāpattiyogamattano dīpeti. Abhiññāsu vasībhāvena hi ariyā yathicchitanipphādanena mahiddhikā, pubbūpanissayasampattiyā nānāvihārasamāpattīhi ca visodhitasantānattā mahānubhāvā ca hontīti.

Bhaddakaṃ me jīvitanti evaṃvidhasīlādiguṇasamannāgatassa me yāvāyaṃ kāyo dharati, tāva sattānaṃ hitasukhameva vaḍḍhati, puññakkhettabhāvato jīvitampi me bhaddakaṃ sundaraṃ. **Bhaddakaṃ maraṇa**nti sace panidaṃ khandhapañcakaṃ ajja vā imasmiṃyeva vā khaṇe anupādāno viya jātavedo nibbāyati, taṃ appaṭisandhikaṃ parinibbānasaṅkhātaṃ maraṇampi me bhaddakanti ubhayattha tādibhāvaṃ dīpeti. Evaṃ mahāthero appahīnasomanassuppilāvitavāsanussannattā uḷārasomanassito dhammabahumānena dhammapītipaṭisaṃvedanena parivitakkesi.

Taṃ satthā gandhakuṭiyaṃ nisinnova sabbaññutaññāṇena jānitvā jīvite maraṇe ca tassa tādibhāvavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ – **''atha kho bhagavā…pe… udānesī''**ti.

Tattha **yaṃ jīvitaṃ na tapatī**ti yaṃ khīṇāsavapuggalaṃ jīvitaṃ āyatiṃ khandhappavattiyā sabbena sabbaṃ abhāvato na tapati na bādhati, vattamānameva vā jīvitaṃ sabbaso saṅkhatadhammattā satipaññāvepullappattiyā sabbattha satisampajaññasamāyogato na bādhati. Yo hi andhaputhujjano pāpajanasevī ayonisomanasikārabahulo akatakusalo akatapuñño, so ''akataṃ vata me kalyāṇa''ntiādinā vippaṭisārena tapatīti tassa jīvitaṃ taṃ tapati nāma. Itare pana akatapāpā katapuññā kalyāṇaputhujjanena saddhiṃ satta sekhā tapanīyadhammaparivajjanena atapanīyadhammasamannāgamena ca pacchānutāpena na tapantīti na tesaṃ jīvitaṃ tapati. Khīṇāsave pana vattabbameva natthīti pavattidukkhavasena atthavaṇṇanā katā.

Maraṇante na socatīti maraṇasaṅkhāte ante pariyosāne, maraṇasamīpe vā na socati anāgāmimaggeneva sokassa samugghātitattā. **Sa ve diṭṭhapado dhīro, sokamajjhe na socatī**ti so anabhijjhādīnaṃ catunnaṃ dhammapadānaṃ nibbānasseva vā diṭṭhattā diṭṭhapado, dhitisampannattā dhīro khīṇāsavo socanadhammattā ''sokā''ti laddhanāmānaṃ avītarāgānaṃ sattānaṃ, sokahetūnaṃ vā lokadhammānaṃ majjhe ṭhatvāpi na socati.

Idānissa sabbaso sokahetūnaṃ abhāvaṃ dīpetuṃ **''ucchinnabhavataṇhassā''**tiādimāha. Tattha yassa aggamaggena sabbaso ucchinnā bhavataṇhā, so ucchinnabhavataṇho. Tassa avasesakilesānaṃ anavasesavūpasamena santacittassa khīṇāsavabhikkhuno. **Vikkhīṇo jātisaṃsāro**ti jātiādiko –

> ''Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
> Abbocchinnaṃ vattamānā, 'saṃsāro'ti pavuccatī''ti. –

Vuttalakkhaṇo saṃsāro visesato khīṇo. Tasmā **natthi tassa punabbhavo**ti yasmā tassa evarūpassa ariyapuggalassa āyatiṃ punabbhavo natthi, tasmā tassa jātisaṃsāro khīṇo. Kasmā panassa punabbhavo natthi? Yasmā ucchinnabhavataṇho santacitto ca hoti, tasmāti āvattetvā vattabbaṃ. Atha vā vikkhīṇo jātisaṃsāro, tato eva natthi tassa punabbhavoti attho yojetabbo.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sāriputtaupasamasuttavaṇṇanā

40. Dasame **attano upasama**nti sāvakapāramīmatthakappattiyā hetubhūtaṃ aggamaggena attano anavasesakilesavūpasamaṃ.

Āyasmā hi sāriputto anupasantakilesānaṃ sattānaṃ rāgādikilesajanitasantāpadarathapariḷāhadukkhañceva kilesābhisaṅkhāranimittaṃ jātijarābyādhimaraṇasokaparidevādidukkhañca paccakkhato disvā atītānāgatepi nesaṃ vaṭṭamūlakadukkhaṃ parituletvā karuṇāyamāno attanāpi puthujjanakāle anubhūtaṃ kilesanimittaṃ vā anappakaṃ dukkhaṃ anussaritvā ‘‘īdisassa nāma mahādukkhassa hetubhūtā kilesā idāni me suppahīnā’’ti attano kilesavūpasamaṃ abhiṇhaṃ paccavekkhati. Paccavekkhanto ca ‘‘ime ettakā kilesā sotāpattimaggena upasamitā, ettakā sakadāgāmimaggena, ettakā anāgāmimaggena, ettakā arahattamaggena upasamitā’’ti taṃtaṃmaggañāṇehi odhiso kilesānaṃ upasamitabhāvaṃ paccavekkhati, tena vuttaṃ – **‘‘attano upasamaṃ paccavekkhamāno’’**ti.

Apare ‘‘thero arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjitvā taṃ paccavekkhitvā ‘imassa vatāyaṃ santapaṇītabhāvo accantasantāya asaṅkhatāya dhātuyā ārammaṇato, sayañca sammadeva kilesavūpasamato’ti evaṃ abhiṇhaṃ upasamaṃ paccavekkhatī’’ti vadanti. Aññe pana ‘‘anavasesakilesānaṃ upasamapariyosāne jātaṃ aggaphalamevettha upasamo nāma, taṃ paccavekkhamāno nisinno’’ti.

Etamatthaṃ viditvāti yadidaṃ āyasmato sāriputtassa mahāpaññatādihetubhūtaṃ sāvakesu anaññasādhāraṇaṃ kilesappahānaṃ aggaphalaṃ vā upasamapariyāyena vuttaṃ, tassa paccavekkhaṇasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadanubhāvadīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **upasantasantacittassā**ti upasantameva hutvā santaṃ cittaṃ etassāti upasantasantacitto. Samāpattiyā vikkhambhanena hi upasantakilesattā upasantacittaṃ na sabbathā ‘‘upasantasanta’’nti vuccati tassa upasamassa anaccantikabhāvato, na tathā aggamaggena. Tena pana accantameva kilesānaṃ samucchinnattā arahato cittaṃ puna kilesānaṃ anupasametabbatāya samathavipassanāheṭṭhimamaggehi upasantakilesaṃ hutvā accantasantabhāvatova ‘‘upasantasanta’’nti vuccati. Tena vuttaṃ – ‘‘upasantameva hutvā santaṃ cittaṃ etassāti upasantasantacitto’’ti. **Upasanta**nti vā upasamo vuccati, tasmā ‘‘upasantasantacittassā’’ti accantūpasamena santacittassāti attho.

Atha vā satipi sabbesaṃ khīṇāsavānaṃ anavasesakilesavūpasame sāvakapāramīñāṇassa pana matthakappattihetubhūto sāvakesu anaññasādhāraṇo saviseso dhammasenāpatino kilesavūpasamoti dassetuṃ satthā upasantasaddena visesetvā āha ‘‘upasantasantacittassā’’ti.

Tatrāyamattho – bhusaṃ daḷhaṃ vā santaṃ upasantaṃ, tena upasantena upasantameva hutvā santaṃ upasantasantaṃ, tādisaṃ cittaṃ etassāti sabbaṃ purimasadisameva. Tathā hesa bhagavatā – ‘‘sāriputto, bhikkhave, mahāpañño puthupañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño’’tiādinā (ma. ni. 3.93) anekapariyāyena vaṇṇito thomito. **Netticchinnassā**ti netti vuccati bhavataṇhā saṃsārassa nayanato, sā netti chinnā etassāti netticchinno. Tassa netticchinnassa, pahīnataṇhassāti attho. **Mutto so mārabandhanā**ti so evaṃvidho parikkhīṇabhavasaṃyojano sabbasmā mārabandhanato mutto, na tassa mārabandhanamocanāya karaṇīyaṃ atthi, tasmā dhammasenāpati attano upasamaṃ paccavekkhatīti. Sesaṃ vuttanayameva.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca meghiyavaggavaṇṇanā.

5. Soṇavaggo

1. Piyatarasuttavaṇṇanā

41. Mahāvaggassa paṭhame **mallikāya deviyā saddhi**nti mallikāya nāma attano mahesiyā saha. **Uparipāsādavaragato**ti pāsādavarassa upari gato. **Kocañño attanā piyataro**ti koci añño attanā piyāyitabbataro. **Atthi nu kho te**ti ‘‘kiṃ te atthī’’ti deviṃ pucchati.

Kasmā pucchati? Ayañhi sāvatthiyaṃ duggatamālākārassa dhītā. Ekadivasaṃ āpaṇato pūvaṃ gahetvā mālārāmaṃ gantvā ‘‘khādissāmī’’ti gacchantī paṭipathe bhikkhusaṅghaparivutaṃ bhagavantaṃ bhikkhācāraṃ pavisantaṃ disvā pasannacittā taṃ bhagavato adāsi. Satthā tathārūpe ṭhāne nisīdanākāraṃ dassesi. Ānandatthero cīvaraṃ paññāpetvā adāsi. Bhagavā tattha nisīditvā taṃ pūvaṃ paribhuñjitvā mukhaṃ vikkhāletvā sitaṃ pātvākāsi. Thero ‘‘ko imissā, bhante, dānassa vipāko bhavissatī’’ti pucchi. ‘‘Ajjesā, ānanda, tathāgatassa paṭhamaṃ bhojanaṃ adāsi, ajjeva kosalarañño aggamahesī bhavissati piyā manāpā’’ti. Taṃ divasameva ca rājā kāsigāme bhāgineyyena saddhiṃ yujjhitvā parājito palāyitvā āgato nagaraṃ pavisanto ‘‘balakāyassa āgamanaṃ āgamessāmī’’ti taṃ mālārāmaṃ pāvisi. Sā rājānaṃ āgataṃ passitvā tassa vattamakāsi. Rājā tassā vatte pasīditvā pitaraṃ pakkosāpetvā mahantaṃ issariyaṃ datvā taṃ antepuraṃ paṭiharāpetvā aggamahesiṭṭhāne ṭhapesi. Athekadivasaṃ rājā cintesi – ‘‘mayā imissā mahantaṃ issariyaṃ dinnaṃ, yaṃnūnāhaṃ imaṃ puccheyyaṃ ‘ko te piyo’ti? Sā ‘tvaṃ me, mahārāja, piyo’ti vatvā, puna maṃ pucchissati, athassāhaṃ ‘mayhampi tvaṃyeva piyā’ti vakkhāmī’’ti. Iti so aññamaññaṃ vissāsajananatthaṃ sammodanīyaṃ karonto pucchi.

Devī pana paṇḍitā buddhupaṭṭhāyikā saṅghupaṭṭhāyikā ‘‘nāyaṃ pañho rañño mukhaṃ ulloketvā kathetabbo’’ti cintetvā yathābhūtameva vadantī **‘‘natthi kho me, mahārāja, kocañño attanā piyataro’’**ti āha. Vatvāpi attanā byākatamatthaṃ upāyena rañño paccakkhaṃ kātukāmā **‘‘tuyhaṃ pana, mahārāja, atthañño koci attanā piyataro’’**ti tatheva rājānaṃ pucchi yathā raññā sayaṃ puṭṭhā. Rājāpi tāya sarasalakkhaṇena kathitattā nivattituṃ asakkonto sayampi sarasalakkhaṇeneva kathento tatheva byākāsi yathā deviyā byākataṃ.

Byākaritvā ca mandadhātukatāya evaṃ cintesi – ‘‘ahaṃ rājā pathavissaro mahantaṃ pathavimaṇḍalaṃ abhivijiya ajjhāvasāmi, mayhaṃ tāva yuttaṃ ‘attanā piyataraṃ aññaṃ na passāmī’ti, ayaṃ pana vasalī hīnajaccā samānā mayā ucce ṭhāne ṭhapitā sāmibhūtaṃ maṃ na tathā piyāyati, ‘attāva piyataro’ti mama sammukhā vadati, yāva kakkhaḷā vatāya’’nti anattamano hutvā ‘‘nanu te tīṇi ratanāni piyatarānī’’ti codesi. Devī ‘ratanattayaṃpāhaṃ deva attano saggasukhaṃ mokkhasukhañca patthayantī sampiyāyāmi, tasmā attāva me piyataro’’ti āha. Sabbo cāyaṃ loko attadatthameva paraṃ piyāyati, puttaṃ patthentopi ‘‘ayaṃ maṃ jiṇṇakāle posessatī’’ti pattheti, dhītaraṃ ‘‘mama kulaṃ vaḍḍhissatī’’ti, bhariyaṃ ‘‘mayhaṃ pāde paricarissatī’’ti, aññepi ñātimittabandhave taṃtaṃkiccavasena, iti attadatthameva sampassanto loko paraṃ piyāyatīti. Ayañhi deviyā adhippāyo.

Atha rājā cintesi – ‘‘ayaṃ mallikā kusalā paṇḍitā nipuṇā ‘attāva me piyataro’ti vadati, mayhampi attāva piyataro hutvā upaṭṭhāti, handāhaṃ imamatthaṃ satthu ārocessāmi, yathā ca me satthā byākarissati, tathā naṃ dhāressāmī’’ti. Evaṃ pana cintetvā satthu santikaṃ upasaṅkamitvā tamatthaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho rājā pasenadi kosalo…pe… piyataro’’**ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ ‘‘loke sabbasattānaṃ attāva attano piyataro’’ti raññā vuttamatthaṃ sabbaso jānitvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **sabbā disā anuparigamma cetasā**ti sabbā anavasesā dasapi disā pariyesanavasena cittena anugantvā. **Nevajjhagā piyataramattanā kvacī**ti attanā atisayena piyaṃ aññaṃ koci puriso sabbussāhena pariyesanto kvaci katthaci sabbadisāsu neva adhigaccheyya na passeyya. **Evaṃ piyo puthu attā paresa**nti evaṃ kassaci attanā piyatarassa anupalabbhanavasena puthu visuṃ visuṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ attāva piyo. **Tasmā na hiṃse paramattakāmo**ti yasmā evaṃ sabbopi satto attānaṃ piyāyati attano sukhakāmo dukkhappaṭikūlo, tasmā attakāmo attano hitasukhaṃ icchanto paraṃ sattaṃ antamaso kunthakipillikaṃ upādāya na hiṃse na haneyya na pāṇileḍḍudaṇḍādīhipi viheṭheyya. Parassa hi attanā kate dukkhe taṃ tato saṅkamantaṃ viya kālantare attani sandissati. Ayañhi kammānaṃ dhammatāti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Appāyukasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **acchariyaṃ, bhante**ti idampi meghiyasutte viya garahaṇacchariyavasena veditabbaṃ. **Yāva appāyukā**ti yattakaṃ parittāyukā, atiittarajīvitāti attho. **Sattāhajāte**ti sattāhena jāto sattāhajāto.

Tasmiṃ sattāhajāte, jātassa sattame ahanīti attho. **Tusitaṃ kāyaṃ upapajjī**ti tusitaṃ devanikāyaṃ paṭisandhiggahaṇavasena upapajji.

Ekadivasaṃ kira thero pacchābhattaṃ divāṭṭhāne nisinno lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitaṃ sobhaggappattaṃ dassanānuttariyabhūtaṃ bhagavato rūpakāyasiriṃ manasi karitvā, ‘‘aho buddhānaṃ rūpakāyasampatti dassanīyā samantapāsādikā manoharā’’ti uḷāraṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedento evaṃ cintesi – ‘‘vijātamātuyā nāma virūpopi putto surūpo viya manāpo hoti, sace pana buddhānaṃ mātā mahāmāyā devī dhareyya, kīdisaṃ nu kho tassā bhagavato rūpadassane pītisomanassaṃ uppajjeyya, mahājāni kho mayhaṃ mahāmātu deviyā, yā sattāhajāte bhagavati kālakatā’’ti. Evaṃ pana cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā attano parivitakkitaṃ ārocento tassā kālakiriyaṃ garahanto **‘‘acchariyaṃ, bhante’’**tiādimāha.

Keci panāhu – ‘‘mahāpajāpati gotamī bhagavantaṃ mahatā āyāsena pabbajjaṃ yācitvāpi paṭikkhittā, mayā pana upāyena yācito bhagavā aṭṭhagarudhammappaṭiggahaṇavasena tassā pabbajjaṃ upasampadañca anujāni, sā te dhamme paṭiggahetvā laddhapabbajjūpasampadā bhagavato dutiyaṃ parisaṃ uppādetvā catutthāya parisāya paccayo ahosi. Sace pana bhagavato janetti mahāmāyā devī dhareyya, evametā cubhopi khattiyabhaginiyo ekato hutvā imaṃ sāsanaṃ sobheyyuṃ, bhagavā ca mātari bahumānena mātugāmassa sāsane pabbajjaṃ upasampadañca sukheneva anujāneyya, appāyukatāya panassā kasirena nipphannamidanti iminā adhippāyena thero bhagavato santike **‘acchariyaṃ, bhante’**tiādimāhā’’ti. Taṃ akāraṇaṃ. Bhagavā hi mātuyā vā aññassa vā mātugāmassa attano sāsane pabbajjaṃ anujānanto garukaṃyeva katvā anujānāti, na lahukaṃ ciraṭṭhitikāmatāyāti.

Apare panāhu – ‘‘dasabalacatuvesārajjādike anaññasādhāraṇe anantāparimāṇe buddhaguṇe thero manasi karitvā yā evaṃ mahānubhāvaṃ nāma loke aggapuggalaṃ satthāraṃ kucchinā dasa māse parihari, sā buddhamātā kassaci paricārikā bhavissatīti ayuttamidaṃ. Kasmā? Satthu guṇānucchavikamevetaṃ, yadidaṃ sattāhajāte bhagavati janetti kālaṃ karoti, kālakatā ca tusitesu uppajjatīti acchariyabbhutacittajāto hutvā taṃ attano vitakkuppādanaṃ bhagavato ārocento **‘acchariyaṃ, bhante’**tiādivacanaṃ avocā’’ti.

Satthā pana yasmā sattāhajātesu bodhisattesu bodhisattamātu kālakiriyā dhammatā siddhā, tasmā taṃ dhammataṃ paridīpento **‘‘evametaṃ, ānandā’’**tiādimāha. Sā panāyaṃ dhammatā yasmā yathā sabbe bodhisattā pāramiyo pūretvā tusitapure nibbattitvā tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā āyupariyosāne dasasahassacakkavāḷadevatāhi sannipatitvā abhisambodhiṃ pattuṃ manussaloke paṭisandhiggahaṇāya ajjhesitā kāladīpadesakulāni viya janettiyā āyuparimāṇampi oloketvā paṭisandhiṃ gaṇhanti, ayampi bhagavā bodhisattabhūto tatheva tusitapure ṭhito pañca mahāvilokanāni vilokento sattadivasādhikadasamāsaparimāṇaṃ mātuyā āyuparimāṇaṃ paricchinditvā ‘‘ayaṃ mama paṭisandhiggahaṇassa kālo, idāni uppajjituṃ vaṭṭatī’’ti ñatvāva paṭisandhiṃ aggahesi, tasmā sabbabodhisattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇavaseneva veditabbaṃ. Tenāha bhagavā – **‘‘appāyukā hi, ānanda, bodhisattamātaro hontī’’**tiādi.

Tattha **kālaṃ karontī**ti yathāvuttaāyuparikkhayeneva kālaṃ karonti, na vijātapaccayā. Carimattabhāvehi bodhisattehi vasitaṭṭhānaṃ cetiyagharasadisaṃ hoti, na aññesaṃ paribhogārahaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃ eva bodhisattamātu āyuppamāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṃ karonti. Imameva hi atthaṃ sandhāya mahābodhisattā pañcamaṃ mahāvilokanaṃ karonti.

Katarasmiṃ pana vaye kālaṃ karontīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthiyo yebhuyyena gabbhaṃ anurakkhituṃ na sakkonti. Gaṇheyyuṃ ce, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamitvā tatiyakoṭṭhāse vatthu visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamātaro paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karontīti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ bodhisattamātu aññesañca sabbasattānaṃ attabhāve āyussa maraṇapariyosānataṃ viditvā tadatthavibhāvanamukhena anavajjappaṭipattiyaṃ ussāhadīpakaṃ **imaṃ**

udānaṃ udānesi.

Tattha **ye kecī**ti aniyamaniddeso. **Bhūtā**ti nibbattā. **Bhavissantī**ti anāgate nibbattissanti. **Vā**saddo vikappattho, **api**saddo sampiṇḍanattho. Tena nibbattamānepi saṅgaṇhāti. Ettāvatā atītādivasena tiyaddhapariyāpanne satte anavasesato pariyādiyati. Apica gabbhaseyyakasattā gabbhato nikkhantakālato paṭṭhāya bhūtā nāma, tato pubbe bhavissanti nāma. Saṃsedajūpapātikā paṭisandhicittato parato bhūtā nāma, tato pubbe uppajjitabbabhavavasena bhavissanti nāma. Sabbepi vā paccuppannabhavavasena bhūtā nāma, āyatiṃ punabbhavavasena bhavissanti nāma. Khīṇāsavā bhūtā nāma. Te hi bhūtā eva, na puna bhavissantīti, tadaññe bhavissanti nāma.

Sabbe gamissanti pahāya dehanti sabbe yathāvuttabhedā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena anekabhedabhinnā sattā dehaṃ attano sarīraṃ pahāya nikkhipitvā paralokaṃ gamissanti, asekkhā pana nibbānaṃ. Ettha koci acavanadhammo nāma natthīti dasseti. **Taṃ sabbajāniṃ kusalo viditvā**ti tadetaṃ sabbassa sattassa jāniṃ hāniṃ maraṇaṃ, sabbassa vā sattassa jāniṃ vināsaṃ pabhaṅgutaṃ kusalo paṇḍitajātiko maraṇānussativasena aniccatāmanasikāravasena vā jānitvā. **Ātāpiyo brahmacariyaṃ careyyā**ti vipassanāya kammaṃ karonto ātāpiyasaṅkhātena vīriyena samannāgatattā ātāpiyo catubbidhasammappadhānavasena āraddhavīriyo anavasesamaraṇasamatikkamanūpāyaṃ maggabrahmacariyaṃ careyya, paṭipajjeyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suppabuddhakuṭṭhisuttavaṇṇanā

43. Tatiye **rājagahe suppabuddho nāma kuṭṭhī ahosī**ti suppabuddhanāmako eko puriso rājagahe ahosi. So ca kuṭṭhī kuṭṭharogena bāḷhavidūsitagatto. **Manussadaliddo**ti yattakā rājagahe manussā tesu sabbaduggato. So hi saṅkārakūṭavatiādīsu manussehi chaḍḍitapilotikakhaṇḍāni sibbitvā paridahati, kapālaṃ gahetvā gharā gharaṃ gantvā laddhaācāmaucchiṭṭhabhattāni nissāya jīvati, tampi pubbe katakammapaccayā na yāvadatthaṃ labhati. Tena vuttaṃ ''manussadaliddo''ti. **Manussakapaṇo**ti manussesu paramakapaṇataṃ patto. **Manussavarāko**ti manussānaṃ hīḷitaparibhūtatāya ativiya dīno. **Mahatiyā parisāyā**ti mahatiyā bhikkhuparisāya ceva upāsakaparisāya ca.

Ekadivasaṃ kira bhagavā mahābhikkhusaṅghaparivāro rājagahaṃ piṇḍāya pavisitvā bhikkhūnaṃ sulabhapiṇḍapātaṃ katvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto katipayabhikkhuparivāro nikkhanto yehi dānaṃ dinnaṃ, tesaṃ upāsakānaṃ avasesabhikkhūnañca āgamanaṃ āgamayamāno antonagareyeva aññatarasmiṃ ramaṇīye padese aṭṭhāsi. Tāvadeva bhikkhū tato tato āgantvā bhagavantaṃ parivāresuṃ, upāsakāpi ''anumodanaṃ sutvā vanditvā nivattissāmā''ti bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu, mahāsannipāto ahosi. Bhagavā nisīdanākāraṃ dassesi. Tāvadeva buddhārahaṃ āsanaṃ paññāpesuṃ. Atha bhagavā asītianubyañjanappaṭimaṇḍitehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi virocamānāya byāmappabhāparikkhepasamujjalāya nīlapītalohitodātamañjeṭṭhapabhassarānaṃ vasena chabbaṇṇabuddharaṃsiyo vissajjentiyā anupamāya rūpakāyasiriyā sakalameva taṃ padesaṃ obhāsento tārāgaṇaparivuto viya puṇṇacando bhikkhugaṇaparivuto paññattavarabuddhāsane nisīditvā manosilātale kesarasīho viya sīhanādaṃ nadanto karavīkarutamañjunā brahmassarena dhammaṃ deseti.

Bhikkhūpi kho appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā pahitattā codakā pāpagarahino vattāro vacanakkhamā sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā suvammitā viya gandhahatthino bhagavantaṃ parivāretvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Upāsakāpi suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā pubbaṇhasamayaṃ mahādānāni pavattetvā gandhamālādīhi bhagavantaṃ pūjetvā vanditvā bhikkhusaṅghassa nipaccakāraṃ dassetvā bhagavantaṃ bhikkhusaṅghañca parivāretvā saṃyatahatthapādā ohitasotā sakkaccaṃ dhammaṃ suṇanti. Tena vuttaṃ – **''tena kho pana samayena bhagavā mahatiyā parisāya parivuto dhammaṃ desento nisinno hotī''**ti.

Suppabuddho pana jighacchādubbalyapareto ghāsapariyesanaṃ caramāno antaravīthiṃ otiṇṇo dūratova taṃ mahājanasannipātaṃ disvā, ‘‘kiṃ nu kho ayaṃ mahājanakāyo sannipatito, addhā ettha bhojanaṃ dīyati maññe, appeva nāmettha gatena kiñci khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā laddhuṃ sakkā’’ti sañjātābhilāso tattha gantvā addasa bhagavantaṃ pāsādikaṃ dassanīyaṃ pasādanīyaṃ uttamadamathasamathamanuppattaṃ dantaṃ guttaṃ santindriyaṃ susamāhitaṃ tāya parisāya parivutaṃ dhammaṃ desentaṃ, disvāna purimajātisambhatāya paripakkāya upanissayasampattiyā codiyamāno ‘‘yaṃnūnāhampi dhammaṃ suṇeyya’’nti parisapariyante nisīdi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘addasā kho suppabuddho kuṭṭhī…pe… tattheva ekamantaṃ nisīdi ‘ahampi dhammaṃ sossāmī’’**’ti.

Sabbāvantanti sabbāvatiṃ hīnādisabbapuggalavataṃ, tattha kiñcipi anavasesetvāti attho. ‘‘Sabbavanta’’ntipi paṭhanti. **Cetasā**ti buddhacakkhusampayuttacittena. Cittasīsena hi ñāṇaṃ niddiṭṭhaṃ, tasmā āsayānusayañāṇena indriyaparopariyattañāṇena cāti attho. **Ceto paricca manasākāsī**ti tassā parisāya cittaṃ paccekaṃ paricchinditvā manasi akāsi te volokesi. **Bhabbo dhammaṃ viññātu**nti maggaphaladhammaṃ adhigantuṃ samattho, upanissayasampannoti attho. **Etadahosī**ti ayaṃ suppabuddho kiñcāpi tagarasikhimhi paccekabuddhe aparajjhitvā īdiso jāto, maggaphalūpanissayo panassa paṃsupaṭicchannasuvaṇṇanikkhaṃ viya antohadayeyeva vijjotati, tasmā suviññāpiyoti idaṃ ahosi. Tenāha – **‘‘ayaṃ kho idha bhabbo dhammaṃ viññātu’’**nti.

Anupubbiṃ kathanti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggaṃ, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ. Bhagavā hi paṭhamaṃ hetunā saddhiṃ assādaṃ dassetvā tato satte vivecetuṃ nānānayehi ādīnavaṃ pakāsetvā ādīnavasavanena saṃviggahadayānaṃ nekkhammaguṇavibhāvanamukhena ca vivaṭṭaṃ dasseti.

Dānakathanti idaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadiso avassayo patiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisaṃ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavisadisaṃ, ālambanaṭṭhena ālambanarajjusadisaṃ, dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvāsadisaṃ, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena suparikhāparikkhittanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesaṃ nidahanaṭṭhena jātavedo, durāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena setausabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhako assarājā. Dānañhi loke rajjasiriṃ deti, cakkavattisampattiṃ sakkasampattiṃ mārasampattiṃ brahmasampattiṃ sāvakapāramīñāṇaṃ paccekabodhiñāṇaṃ sammāsambodhiñāṇaṃ detīti evamādidānaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dento sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā dānakathānantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakatha**nti sīlaṃ nāmetaṃ sattānaṃ avassayo patiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadiso avassayo patiṭṭhā ālambanaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro, sīlapupphasadisaṃ pupphaṃ, sīlagandhasadiso gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakusumapiḷandhitaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevako loko olokento tittiṃ na gacchatīti evamādīhi sīlaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaraṃ saggakathaṃ kathesi. **Saggakatha**nti saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīḷā niccasampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti, tāvatiṃsā tisso vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādisaggaguṇappaṭisaṃyuttakathaṃ. Saggasampattiṃ kathentānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetaṃ ‘‘anekapariyāyena kho ahaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyya’’ntiādi.

Evaṃ hetunā saddhiṃ saggakathāya palobhetvā puna hatthiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya ‘‘ayampi saggo anicco adhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo’’ti dassanatthaṃ ‘‘appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’’tiādinā (ma. ni. 1.177; 2.42) nayena kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha **ādīnava**nti dosaṃ. **Okāra**nti lāmakasabhāvaṃ, aseṭṭhehi sevitabbaṃ seṭṭhehi na sevitabbaṃ nihīnasabhāvanti attho. **Saṃkilesa**nti tehi sattānaṃ saṃsāre saṃkilissanaṃ. Tenāha

– ‘‘kilissanti vata bho sattā’’ti (ma. ni. 2.351).

Evaṃ kāmādīnavena tajjetvā **nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi** pabbajjāya jhānādīsu ca guṇaṃ dīpesi vaṇṇesi. **Kallacitta**ntiādīsu **kallacitta**nti kammaniyacittaṃ, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammaniyacittaṃ, kammakkhamacittanti attho. Diṭṭhimānādisaṃkilesavigamena **muducittaṃ**. Kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṃ**. Sammāpaṭipattiyaṃ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṃ**. Tattha saddhāsampattiyā **pasannacittaṃ,** yadā bhagavā aññāsīti sambandho.

Atha vā **kallacitta**nti kāmacchandavigamena arogacittaṃ. **Muducitta**nti byāpādavigamena mettāvasena akathinacittaṃ. **Vinīvaraṇacitta**nti uddhaccakukkuccavigamena avikkhipanato na pihitacittaṃ. **Udaggacitta**nti thinamiddhavigamena sampaggahavasena alīnacittaṃ. **Pasannacitta**nti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā adhimuttacittaṃ.

Athāti pacchā. **Sāmukkaṃsikā**ti sāmaṃ ukkaṃsikā attanāva uddharitvā gahitā, sayambhūñāṇena sāmaṃ diṭṭhā, aññesaṃ asādhāraṇāti attho. Kā ca pana sāti? Ariyasaccadesanā. Tenevāha – **‘‘dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ magga’’**nti. Idañhi saccānaṃ sarūpadassanaṃ, tasmā imasmiṃ ṭhāne ariyasaccāni kathetabbāni, tāni sabbākārato vitthārena visuddhimagge (visuddhi. 2.529) vuttānīti tattha vuttanayena veditabbāni.

Seyyathāpītiādinā upamāvasena suppabuddhassa kilesappahānaṃ ariyamagguppādañca dasseti. **Apagatakāḷaka**nti vigatakāḷakaṃ. **Sammadevā**ti suṭṭhuyeva. **Rajana**nti nīlapītalohitamañjeṭṭhādiraṅgajātaṃ. **Paṭiggaṇheyyā**ti gaṇheyya, pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmiṃyeva āsane**ti tassaṃyeva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassanakatā tikkhapaññatā sukhāpaṭipadā khippābhiññatā ca dassitā honti. **Virajaṃ vītamala**nti apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ abhāvena virajaṃ, anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena vītamalaṃ. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā virajaṃ, pañcavidhadussīlamalāpagamena vītamalaṃ. **Dhammacakkhu**nti sotāpattimaggo adhippeto. Tassa uppattiākāradassanatthaṃ **‘‘yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’**nti vuttaṃ. Tañhi nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena eva saṅkhatadhamme paṭivijjhantaṃ uppajjati.

Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ – vatthaṃ viya cittaṃ daṭṭhabbaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanaphalakaṃ viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, udakena temetvā temetvā gomayakhārehi kāḷake sammadditvā vatthassa dhovanappayogo viya saddhāsalilena temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā saddhādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodāpananti.

Evaṃ pana suppabuddho parisapariyante nisinno dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphalaṃ patvā attanā paṭiladdhaguṇaṃ satthu ārocetukāmo parisamajjhaṃ ogāhituṃ avisahanto mahājanassa satthāraṃ vanditvā anugantvā nivattakāle bhagavati vihāraṃ gate sayampi vihāraṃ agamāsi. Tasmiṃ khaṇe sakko devarājā ‘‘ayaṃ suppabuddho kuṭṭhī attanā satthu sāsane paṭiladdhaguṇaṃ pākaṭaṃ kātukāmo’’ti ñatvā ‘‘vīmaṃsissāmi na’’nti gantvā ākāse ṭhito etadavoca – ‘‘suppabuddha tvaṃ manussadaliddo manussakapaṇo manussavarāko, ahaṃ te aparimitaṃ dhanaṃ dassāmi, ‘buddho na buddho, dhammo na dhammo, saṅgho na saṅgho, alaṃ me buddhena, alaṃ me dhammena, alaṃ me saṅghenā’ti vadehī’’ti. Atha naṃ so āha ‘‘kosi tva’’nti? ‘‘Ahaṃ sakko devarājā’’ti. ‘‘Andhabāla ahirika, tvaṃ mayā saddhiṃ kathetuṃ na yuttarūpo, yo tvaṃ evaṃ avattabbaṃ vadesi, apica maṃ tvaṃ ‘duggato daliddo kapaṇo’ti kasmā vadesi, nanu ahaṃ lokanāthassa orasaputto, nevāhaṃ duggato na daliddo na kapaṇo, atha kho sukhappatto paramena sukhena apāhamasmi mahaddhano’’ti vatvā āha –

‘‘Saddhādhanaṃ sīladhanaṃ, hiriottappiyaṃ dhanaṃ;
Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhanaṃ.

> ‘‘Yassa ete dhanā atthi, itthiyā purisassa vā;
> ‘Adaliddo’ti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvita’’nti. (a. ni. 7.5) –

Tassimāni me satta ariyadhanāni santi. Yesañhi imāni dhanāni santi, na tveva te buddhehi vā paccekabuddhehi vā ‘daliddā’ti vuccantī’’ti.

Sakko tassa kathaṃ sutvā taṃ antarāmagge ohāya satthu santikaṃ gantvā sabbaṃ taṃ vacanaṃ paṭivacanañca ārocesi. Atha naṃ bhagavā āha – ‘‘na kho sakka sakkā tādisānaṃ satenapi sahassenapi suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ ‘buddho na buddho, dhammo na dhammo, saṅgho na saṅgho’ti kathāpetu’’nti. Suppabuddhopi kho kuṭṭhī satthu santikaṃ gantvā satthārā katapaṭisanthāro attanā paṭiladdhaguṇaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho suppabuddho kuṭṭhī diṭṭhadhammo’’**tiādi.

Tattha **diṭṭhadhammo**ti diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha ‘‘diṭṭhadhammo’’ti cettha sāmaññavacano dhammasaddo. Dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṃ nivattanatthaṃ **‘‘pattadhammo’’**ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṃ **‘‘viditadhammo’’**ti vuttaṃ. Sā panāyaṃ viditadhammatā dhammesu ekadesenāpi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘pariyogāḷhadhammo’’**ti vuttaṃ. Tenassa yathāvuttaṃ saccābhisambodhaṃyeva dīpeti. Maggañāṇañhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādhentaṃ nippadesenapi pariññeyyadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti, na tadaññañāṇaṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo’’ti. Tenevāha **‘‘tiṇṇavicikiccho’’**tiādi.

Tattha paṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā ca aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā etenāti **tiṇṇavicikiccho**. Tato eva pavattiādīsu ‘‘evaṃ nu kho, na nu kho’’ti evaṃ pavattitā vigatā samucchinnā kathaṃkathā etassāti **vigatakathaṃkatho**. Sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu ca sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā vesārajjaṃ visāradabhāvaṃ veyyattiyaṃ pattoti **vesārajjappatto**. Nāssa paro paccayo, na parassa saddhāya ettha vattatīti **aparappaccayo**. Katthāti āha **‘‘satthusāsane’’**ti.

Abhikkantantiādīsu kiñcāpi ayaṃ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpabbhanumodanādīsu anekesu atthesu dissati, idha pana abbhanumodane daṭṭhabbo. Teneva so pasādavasena pasaṃsāvasena ca dvikkhattuṃ vutto, sādhu sādhu, bhanteti vuttaṃ hoti. **Abhikkanta**nti vā atikantaṃ atiiṭṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti attho. Tattha ekena abhikkantasaddena bhagavato desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ.

Ayañhettha adhippāyo – abhikkantaṃ, bhante, yadidaṃ bhagavato dhammadesanā, abhikkantaṃ, bhante, yadidaṃ bhagavato dhammadesanaṃ āgamma mama pasādoti. Bhagavato eva vā vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhigamanato, tathā saddhāvaḍḍhanato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṃsiyamānahitatoti evamādinayehi thomento padadvayaṃ āha.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjita**nti adhomukhaṭṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyā**ti upari mukhaṃ kareyya. **Paṭicchanna**nti tiṇapaṇṇādinā chāditaṃ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūḷhassā**ti disāmūḷhassa. **Maggaṃ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā ‘‘esa maggo’’ti maggaṃ upadiseyya. **Andhakāre**ti caturaṅgasamannāgate. Ayaṃ tāva padattho.

Ayaṃ pana adhippāyayojanā – yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhamme patiṭṭhitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato paṭṭhāya micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggappaṭipannassa me saggamokkhamaggaṃ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāre nimuggassa me buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṃsanadesanāpajjotadhāraṇena bhagavatā nānānayehi pakāsitattā anekapariyāyena dhammo pakāsito.

Evaṃ desanaṃ thometvā tāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṃ karonto **‘‘esāha’’**ntiādimāha. Tattha **esāha**nti eso ahaṃ. **Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmī**ti bhagavā me saraṇaṃ parāyaṇaṃ aghassa ghātā, hitassa vidhātāti iminā adhippāyena bhagavantaṃ gacchāmi bhajāmi, evaṃ vā jānāmi bujjhāmīti. Yesañhi dhātūnaṃ gatiattho, buddhipi tesaṃ atthoti. **Dhamma**nti adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo. So atthato ariyamaggo ceva nibbānañca. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti (a. ni. 4.34; itivu. 90).
>
> ‘‘Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti (itivu. 90) ca –

Na kevalaṃ ariyamaggo ceva nibbānañca, apica kho ariyaphalehi saddhiṃ pariyattidhammopi. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Rāgavirāgamanejamasokaṃ, dhammamasaṅkhatamappaṭikūlaṃ;
> Madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ, dhammamimaṃ saraṇatthamupehī’’ti. (vi. va. 887);

Ettha hi **rāgavirāga**nti maggo vutto. **Anejamasoka**nti phalaṃ. **Asaṅkhata**nti nibbānaṃ. **Appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhatta**nti pariyattidhammo vuttoti.

Bhikkhusaṅghanti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhataṃ aṭṭhaariyapuggalasamūhaṃ. Ettāvatā suppabuddho tīṇi saraṇagamanāni paṭivedesi. **Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata**nti **ajjatagge**ti ajjataṃ ādiṃ katvā. ‘‘Ajjadagge’’tipi pāṭho, tattha dakāro padasandhikaro, ajja agge ajja ādiṃ katvāti attho. **Pāṇupeta**nti pāṇehi upetaṃ, yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ anaññasatthukaṃ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṃ gataṃ ratanattayassa upāsanato upāsakaṃ kappiyakārakaṃ maṃ bhagavā upadhāretu jānātūti attho. Imassa ca saraṇagamanaṃ ariyamaggādhigameneva nipphannaṃ, ajjhāsayaṃ pana āvikaronto evamāha.

Bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvāti bhagavato vacanaṃ cittena abhinanditvā tameva abhinanditabhāvaṃ pakāsento vuttanayena vācāya anumoditvā. **Abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmī**ti taṃ bhagavantaṃ pañcapatiṭṭhitena vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā satthu guṇaninnacitto yāva dassanavisayasamatikkamā bhagavantaṃyeva pekkhamāno pañjaliko namassamāno pakkāmi.

Pakkanto ca kuṭṭharogābhibhavena chinnahatthapādaṅguli ukkāragatto samantato vissandamānāsavo kaṇḍūtipatipīḷito asuci duggandho jegucchatamo paramakāruññataṃ patto ‘‘nāyaṃ kāyo imassa accantasantassa paṇītatamassa ariyadhammassa ādhāro bhavituṃ yutto’’ti uppannābhisandhinā viya saggasaṃvattaniyena puññakammena okāse kate appāyukasaṃvattaniyena upacchedakena pāpakammena katūpacitena codiyamāno taruṇavacchāya dhenuyā āpatitvā mārito. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho acirapakkantaṃ suppabuddhaṃ kuṭṭhiṃ gāvī taruṇavacchā adhipatitvā jīvitā voropesī’’**ti.

So kira atīte eko seṭṭhiputto hutvā attano sahāyehi tīhi seṭṭhiputtehi saddhiṃ kīḷanto ekaṃ nagarasobhiniṃ gaṇikaṃ uyyānaṃ netvā divasaṃ sampattiṃ anubhavitvā atthaṅgate sūriye sahāye etadavoca – ‘‘imissā hatthe kahāpaṇasahassaṃ bahukañca suvaṇṇaṃ mahagghāni ca pasādhanāni saṃvijjanti, imasmiṃ vane añño koci natthi, ratti ca jātā, handa imaṃ mayaṃ māretvā sabbaṃ dhanaṃ gahetvā gacchāmā’’ti. Te cattāropi janā ekajjhāsayā hutvā taṃ māretuṃ upakkamiṃsu. Sā tehi māriyamānā ‘‘ime nillajjā nikkaruṇā mayā saddhiṃ kilesasanthavaṃ katvā niraparādhaṃ maṃ kevalaṃ dhanalobhena mārenti, ekavāraṃ tāva maṃ ime mārentu, ahaṃ pana yakkhinī hutvā anekavāraṃ ime māretuṃ samatthā bhaveyya’’nti patthanaṃ katvā kālamakāsi. Tesu kira eko pakkusāti kulaputto ahosi, eko bāhiyo dārucīriyo, eko tambadāṭhiko coraghātako, eko suppabuddho kuṭṭhī, iti imesaṃ catunnaṃ janānaṃ anekasate attabhāve sā yakkhayoniyaṃ nibbattā gāvī hutvā jīvitā voropesi. Te tassa kammassa nissandena tattha tattha antarāmaraṇaṃ pāpuṇiṃsu. Evaṃ suppabuddhassa kuṭṭhissa sahasā maraṇaṃ jātaṃ, tena vuttaṃ – ‘‘atha kho acirapakkantaṃ…pe… voropesī’’ti.

Atha sambahulā bhikkhū tassa kālakiriyaṃ bhagavato ārocetvā abhisamparāyaṃ pucchiṃsu. Bhagavā byākāsi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho sambahulā bhikkhū’’**tiādi.

Tattha **tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā**ti sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāsoti imesaṃ tiṇṇaṃ bhavabandhanānaṃ samucchedavasena pahānā. **Sotāpanno**ti sotasaṅkhātaṃ ariyamaggaṃ ādito panno. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Soto sototi idaṃ, āvuso sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, āvuso, sototi? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’tiādi (saṃ. ni. 5.1001).

Avinipātadhammoti vinipatanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo, catūsu apāyesu upapajjanavasena apatanasabhāvoti attho. **Niyato**ti dhammaniyāmena sammattaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayanaṃ assa gati paṭisaraṇaṃ avassaṃ pattabbanti sambodhiparāyaṇo. Etena ‘‘tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti pucchāya bhaddikā eva suppabuddhassa gati, na pāpikāti ayamattho dassito. Na pana tena sampattā gati, taṃ pana pucchānusandhivasena pakāsetukāmo dhammarājā ettakameva abhāsi. Passati hi bhagavā ‘‘mayā ettake kathite imissaṃyeva parisati anusandhikusalo eko bhikkhu suppabuddhassa kuṭṭhibhāvadāliddiyakapaṇabhāvānaṃ kāraṇaṃ pucchissati, athāhaṃ tassa taṃ kāraṇaṃ tena pucchānusandhinā pakāsetvā desanaṃ niṭṭhāpessāmī’’ti. Tenevāha – **‘‘evaṃ vutte aññataro bhikkhū’’**tiādi. Tattha **hetū**ti asādhāraṇakāraṇaṃ, sādhāraṇakāraṇaṃ pana **paccayo**ti, ayametesaṃ viseso. **Yenā**ti yena hetunā yena paccayena ca.

Bhūtapubbanti jātapubbaṃ. Atīte kāle nibbattaṃ taṃ dassetuṃ **‘‘suppabuddho’’**tiādi vuttaṃ. Kadā pana bhūtanti? Atīte kira anuppanne tathāgate bārāṇasiyā sāmantā ekasmiṃ gāme ekā kuladhītā khettaṃ rakkhati. Sā ekaṃ paccekabuddhaṃ disvā pasannacittā tassa pañcahi lājāsatehi saddhiṃ ekaṃ padumapupphaṃ datvā pañca puttasatāni patthesi. Tasmiṃyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā paccekabuddhassa madhuramaṃsaṃ datvā ‘‘etissā puttā bhaveyyāma, tumhehi pattavisesaṃ labheyyāmā’’ti ca patthayiṃsu. Sā yāvatāyukaṃ ṭhatvā devaloke nibbattā. Tato cutā ekasmiṃ jātassare padumagabbhe nibbatti. Tameko tāpaso disvā paṭijaggi. Tassā vicarantiyā pāduddhāre pāduddhāre bhūmito padumāni uṭṭhahanti. Eko vanacarako disvā bārāṇasirañño ārocesi. Rājā taṃ ānetvā aggamahesiṃ akāsi. Tassā kucchiyaṃ gabbho saṇṭhāsi. Mahāpadumakumāro tassā kucchiyaṃ vasi, sesā gabbhamalaṃ nissāya nibbattā, te vayappattā uyyāne padumasare kīḷantā ekekasmiṃ padume nisīditvā paripakkañāṇā saṅkhāresu khayavayaṃ paṭṭhapetvā paccekabodhiṃ pāpuṇiṃsu. Tesaṃ byākaraṇagāthā ahosi –

‘‘Saroruhaṃ padumapalāsapatrajaṃ,
Supupphitaṃ bhamaragaṇānukiṇṇaṃ;
Aniccataṃ khayavayataṃ viditvā,
Eko care khaggavisāṇakappo’’ti.

Evaṃ paccekabodhiṃ abhisambuddhesu tesu pañcasu paccekabuddhasatesu abbhantaro tagarasikhī nāma paccekasambuddho gandhamādanapabbate nandamūlapabbhāre sattāhaṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā sattāhassa accayena nirodhā vuṭṭhito ākāsena āgantvā isigilipabbate otaritvā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya rājagahaṃ piṇḍāya pāvisi. Tasmiñca samaye rājagahe eko seṭṭhiputto mahatā parivārena uyyānakīḷanatthaṃ nagarato nikkhamanto tagarasikhipaccekabuddhaṃ disvā ‘‘ko ayaṃ bhaṇḍukāsāvavasano, kuṭṭhī bhavissati, tathā hi kuṭṭhicīvarena sarīraṃ pārupitvā gacchatī’’ti niṭṭhubhitvā apasabyaṃ katvā pakkāmi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘suppabuddho kuṭṭhī imasmiṃyeva rājagahe…pe… pakkāmī’’**ti.

Tattha **kvāyanti** ko ayaṃ. Khuṃsanavasena vadati. ‘‘Kovāya’’ntipi pāḷi. **Kuṭṭhī**ti akuṭṭhiṃyeva taṃ seṭṭhi kuṭṭharogaṃ akkosavatthuṃ pāpento vadati. **Kuṭṭhicīvarenā**ti kuṭṭhīnaṃ cīvarena. Yebhuyyena hi kuṭṭhino ḍaṃsamakasasarīsapapaṭibāhanatthaṃ rogapaṭicchādanatthañca yaṃ vā taṃ vā pilotikakhaṇḍaṃ gahetvā pārupati, evamayampīti dasseti. Paṃsukūlacīvaradharattā vā aggaḷānaṃ anekavaṇṇabhāvena kuṭṭhasarīrasadisoti hīḷento ‘‘kuṭṭhicīvarenā’’ti āha. **Niṭṭhubhitvā**ti kheḷaṃ pātetvā. **Apasabyato karitvā**ti paṇḍitā tādisaṃ paccekabuddhaṃ disvā vanditvā padakkhiṇaṃ karonti, ayaṃ pana aviññutāya paribhavena taṃ apasabyaṃ katvā attano apasabyaṃ apadakkhiṇaṃ katvā gato. ‘‘Apasabyāmato’’tipi pāṭho. **Tassa kammassā**ti tagarasikhimhi paccekabuddhe ‘‘kvāyaṃ kuṭṭhī’’ti hīḷetvā niṭṭhubhanaapasabyakaraṇavasena pavattapāpakammassa. **Niraye paccitthā**ti niraye nirayagginā dayhittha. ‘‘Paccitvā nirayagginā’’tipi paṭhanti. **Tasseva kammassa vipākāvasesenā**ti yena kammena so niraye paṭisandhiṃ gaṇhi, na taṃ kammaṃ manussaloke vipākaṃ deti. Yā panassa nānakkhaṇikā cetanā tadā paccekabuddhe vippaṭipajjanavasena pavattā aparāpariyavedanīyabhūtā, sā aparāpariyavedanīyeneva puññakammena manussesu tihetukapaṭisandhiyā dinnāya pavattiyaṃ kuṭṭhibhāvaṃ dāliddiyaṃ paramakāruññataṃ āpādesi. Taṃ sandhāya kammasabhāgatāvasena ‘‘tasseva kammassa vipākavasesenā’’ti vuttaṃ. Sadisepi hi loke tabbohāro diṭṭho yathā taṃ ‘‘sā eva tittirī, tāniyeva osadhānī’’ti.

Ettāvatā ‘‘ko nu kho, bhante, hetū’’ti tena bhikkhunā puṭṭhapañhaṃ vissajjetvā idāni yo ‘‘tassa kā gati, ko abhisamparāyo’’ti pubbe bhikkhūhi puṭṭhapañho, taṃ vissajjetuṃ **‘‘so tathāgatappavedita’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tathāgatappaveditanti** tathāgatena bhagavatā desitaṃ akkhātaṃ pakāsitanti tathāgatappaveditaṃ. **Āgammā**ti adhigantvā, nissāya ñatvā vā. ‘‘Tathāgatappavedite dhammavinaye’’tipi pāṭho. **Saddhaṃ samādiyī**ti sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅghoti ratanattayasannissayaṃ pubbabhāgasaddhañceva lokuttarasaddhañcāti duvidhampi saddhaṃ sammā ādiyi. Yathā na puna ādātabbā hoti, evaṃ yāva bhavakkhayā gaṇhi, attano cittasantāne uppādesīti attho. **Sīlaṃ samādiyī**tiādīsupi eseva nayo. **Sīla**nti pubbabhāgasīlena saddhiṃ maggasīlaṃ phalasīlañca. **Suta**nti pariyattibāhusaccaṃ paṭivedhabāhusaccañcāti duvidhampi sutaṃ. Pariyattidhammāpi hi tena dhammassavanakāle saccappaṭivedhāya sāvakehi yathāladdhappakāraṃ sutā paricitā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhā cāti. **Cāga**nti paṭhamamaggavajjhakilesābhisaṅkhārānaṃ vossaggasaṅkhātaṃ cāgaṃ, yena ariyasāvakā deyyadhammesu muttacāgā ca honti payatapāṇī vossaggaratā. **Pañña**nti saddhiṃ vipassanāpaññāya maggapaññañceva phalapaññañca.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhagahaṇā. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Sugatiṃ saggaṃ loka**nti padattayenāpi devalokameva vadati. So hi sampattīnaṃ sobhanattā sundarā gatīti sugati, rūpādīhi visesehi suṭṭhu aggoti saggo, sabbakālaṃ sukhamevettha lokiyati, lujjatīti vā lokoti vuccati. **Upapanno**ti paṭisandhiggahaṇavasena upagato. **Sahabyata**nti sahabhāvaṃ. Vacanattho pana saha byati pavattati, vasatīti vā sahabyo, sahaṭhāyī sahavāyī vā. Tassa bhāvo sahabyatā. **Atirocatī**ti atikkamma abhibhavitvā rocati virocati. **Vaṇṇenā**ti rūpasampattiyā. **Yasasā**ti parivārena. So hi asucimakkhitaṃ jajjaraṃ mattikābhājanaṃ chaḍḍetvā anekaratanavicittaṃ pabhassararaṃsijālavinaddhasuddhajambunadabhājanaṃ gaṇhanto viya vuttappakāraṃ kaḷevaraṃ idha nikkhipitvā ekacittakkhaṇena yathāvuttaṃ dibbattabhāvaṃ mahatā parivārena saddhiṃ paṭilabhīti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ pāpānaṃ aparivajjane ādīnavaṃ, parivajjane ca ānisaṃsaṃ sabbākārato viditvā tadatthavibhāvanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tassāyaṃ saṅkhepattho – yathā **cakkhumā** puriso **parakkame** kāyikavīriye **vijjamāne** sarīre vahante **visamāni** papātādiṭṭhānāni caṇḍabhāvena vā visamāni hatthiassaahikukkuragorūpādīni **parivajjaye,** evaṃ **jīvalokasmiṃ** imasmiṃ sattaloke **paṇḍito** sappañño puriso tāya sappaññatāya attano hitaṃ jānanto **pāpāni** lāmakāni duccaritāni parivajjeyya. Evañhi yathāyaṃ suppabuddho tagarasikhimhi paccekabuddhe pāpaṃ aparivajjetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpajji, evaṃ āpajjeyyāti adhippāyo. Yathā vā suppabuddho kuṭṭhī mama dhammadesanaṃ āgamma idāni saṃvegappatto pāpāni parivajjento uḷāraṃ visesaṃ adhigañchi, evaṃ aññopi uḷāraṃ visesādhigamaṃ icchanto pāpāni parivajjeyyāti adhippāyo.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kumārakasuttavaṇṇanā

44. Catutthe **kumārakā**ti taruṇapuggalā. Ye subhāsitadubbhāsitassa atthaṃ jānanti, te idha kumārakāti adhippetā. Ime hi sattā jātadivasato paṭṭhāya yāva pañcadasavassakā, tāva ''kumārakā, bālā''ti ca vuccanti, tato paraṃ vīsativassāni ''yuvāno''ti. **Macchake bādhentī**ti maggasamīpe ekasmiṃ taḷāke nidāghakāle udake parikkhīṇe ninnaṭṭhāne ṭhitaṃ udakaṃ ussiñcitvā khuddakamacche gaṇhanti ceva hananti ca ''pacitvā khādissāmā''ti. **Tenupasaṅkamī**ti maggato thokaṃ taḷākaṃ atikkamitvā ṭhito, tasmā ''upasaṅkamī''ti vadati. Kasmā pana upasaṅkami? Te kumārake attani vissāsaṃ janetuṃ upasaṅkami. **Bhāyatha vo**ti ettha **vo**ti nipātamattaṃ. **Dukkhassā**ti nissakke sāmivacanaṃ, dukkhasmāti attho. **Appiyaṃ vo dukkha**nti ''kiṃ tumhākaṃ sarīre uppajjanakadukkhaṃ appiyaṃ aniṭṭha''nti pucchati.

Etamatthaṃ viditvāti ime sattā attano dukkhaṃ anicchantā eva hutvā dukkhahetuṃ paṭipajjantā attano taṃ icchantā eva nāma hontīti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ pāpakiriyāya nisedhanaṃ ādīnavavibhāvanañca udānaṃ udānesi.

Tassattho – yadi tumhākaṃ sakalamāpāyikaṃ, sugatiyañca appāyukatāmanussadobhaggiyādibhedaṃ **dukkhaṃ appiyaṃ** aniṭṭhaṃ, yadi tumhe tato **bhāyatha, āvi vā** paresaṃ pākaṭabhāvavasena appaṭicchannaṃ katvā kāyena vā vācāya vā pāṇātipātādippabhedaṃ **yadi vā raho** apākaṭabhāvavasena paṭicchannaṃ katvā manodvāre eva abhijjhādippabhedaṃ aṇumattampi **pāpakaṃ** lāmakadhammaṃ **mākattha** mā karittha, atha pana taṃ pāpakammaṃ etarahi **karotha,** āyatiṃ vā **karissatha,** nirayādīsu catūsu apāyesu manussesu ca tassa phalabhūtaṃ dukkhaṃ ito vā etto vā palāyante amhe nānubandhissatīti adhippāyena **upecca** apecca **palāyata**mpi tumhākaṃ tato **mutti** mokkho natthi. Gatikālādipaccayantarasamavāye vipaccissatiyevāti dasseti. ''Palāyane''tipi paṭhanti, vuttanayena yattha katthaci gamane pakkamane satīti attho. Ayañca attho ''na antalikkhe na samuddamajjhe…pe… pāpakammā''ti (dha. pa. 127; mi. pa. 4.2.4) imāya gāthāya dīpetabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uposathasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **tadahū**ti tasmiṃ ahani tasmiṃ divase. **Uposathe**ti ettha upavasanti etthāti uposatho, **upavasantī**ti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayañhi uposathasaddo ''aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasāmī''tiādīsu (a. ni. 3.71; 10.46) sīle āgato. ''Uposatho vā pavāraṇā vā''tiādīsu (mahāva. 155) pātimokkhuddesādivinayakamme. ''Gopālakūposatho nigaṇṭhūposatho''tiādīsu (a. ni. 3.71) upavāse. ''Uposatho nāma nāgarājā''tiādīsu (dī. ni. 2.246) paññattiyaṃ. ''Ajjuposatho pannaraso''tiādīsu (mahāva. 168) divase. Idhāpi divaseyeva daṭṭhabbo, tasmā ''tadahuposathe''ti tasmiṃ uposathadivasabhūte ahanīti attho. **Nisinno hotī**ti mahābhikkhusaṅghaparivuto ovādapātimokkhaṃ uddisituṃ nisinno hoti. Nisajja pana bhikkhūnaṃ cittāni olokento ekaṃ dussīlapuggalaṃ disvā, ''sacāhaṃ imasmiṃ puggale idha nisinneyeva pātimokkhaṃ uddisissāmi, sattadhāssa muddhā phalissatī''ti tasmiṃ anukampāya tuṇhīyeva ahosi.

Ettha ca **uddhastaṃ aruṇa**nti aruṇuggamanaṃ vatvāpi ''uddisatu, bhante bhagavā, bhikkhūnaṃ pātimokkha''nti thero bhagavantaṃ pātimokkhuddesaṃ yāci tasmiṃ kāle ''na, bhikkhave, anuposathe uposatho kātabbo''tisikkhāpadassa (mahāva. 183) apaññattattā. **Aparisuddhā, ānanda, parisā**ti tikkhattuṃ therena pātimokkhuddesassa yācitattā anuddesassa kāraṇaṃ kathento ''asukapuggalo aparisuddho''ti avatvā ''aparisuddhā, ānanda, parisā''ti āha. Kasmā pana bhagavā tiyāmarattiṃ tathā vītināmesi? Tato paṭṭhāya ovādapātimokkhaṃ anuddisitukāmo tassa vatthuṃ pākaṭaṃ kātuṃ.

Addasāti kathaṃ addasa. Attano cetopariyañāṇena tassaṃ parisati bhikkhūnaṃ cittāni parijānanto tassa moghapurisassa dussīlyacittaṃ passi. Yasmā pana citte diṭṭhe taṃsamaṅgīpuggalo diṭṭho nāma hoti, tasmā **''addasā kho āyasmā mahāmoggallāno taṃ puggalaṃ dussīla''**ntiādi **vuttaṃ**. Yatheva hi anāgate sattasu divasesu pavattamānaṃ paresaṃ cittaṃ cetopariyañāṇalābhī jānāti, evaṃ atītepīti. **Dussīla**nti nissīlaṃ, sīlavirahitanti attho. **Pāpadhamma**nti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvaṃ. **Asuci**nti aparisuddhehi kāyakammādīhi samannāgatattā na suciṃ. **Saṅkassarasamācāra**nti kiñcideva asāruppaṃ disvā ‘‘idaṃ iminā kataṃ bhavissatī’’ti evaṃ paresaṃ āsaṅkanīyatāya saṅkāya saritabbasamācāraṃ, atha vā kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā ‘‘kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantentī’’ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāraṃ.

Lajjitabbatāya paṭicchādetabbakāraṇato paṭicchannaṃ kammantaṃ etassāti **paṭicchannakammantaṃ**. Kucchitasamaṇavesadhāritāya na samaṇanti **assamaṇaṃ**. Salākaggahaṇādīsu ‘‘kittakā samaṇā’’ti ca gaṇanāya ‘‘ahampi samaṇomhī’’ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññaṃ**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacāriṃ**. Aññe brahmacārino sunivatthe supārute supattadhare gāmanigamādīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṃ kappente disvā abrahmacārī samāno sayampi tādisena ākārena paṭipajjanto uposathādīsu sandissanto ‘‘ahampi brahmacārī’’ti paṭiññaṃ dento viya hotīti **brahmacāripaṭiññaṃ**. Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtiṃ**. Chahi dvārehi rāgādikilesavassanena tintattā **avassutaṃ**. Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātaṃ. Majjhe bhikkhusaṅghassa nisinna**nti saṅghapariyāpanno viya bhikkhusaṅghassa anto nisinnaṃ. **Diṭṭhosī**ti ayaṃ pana na pakatattoti bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṃ diṭṭho, tasmā natthi **te** tava **bhikkhūhi saddhiṃ** ekakammādisaṃvāso. Yasmā pana so **saṃvāso** tava **natthi,** tasmā **uṭṭhehi, āvuso**ti evamettha padayojanā veditabbā.

Tatiyampi kho so puggalo tuṇhī ahosīti anekavāraṃ vatvāpi thero ‘‘sayameva nibbinno oramissatī’’ti vā, ‘‘idāni imesaṃ paṭipattiṃ jānissāmī’’ti vā adhippāyena tuṇhī ahosi. **Bāhāyaṃ gahetvā**ti bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvatatiyaṃ uṭṭhehīti vutto na uṭṭhāti, ‘‘idānissa nikkaḍḍhanakālo mā saṅghassa uposathantarāyo ahosī’’ti taṃ bāhāyaṃ aggahesi, tathā gahetvā. **Bahidvārakoṭṭhakā nikkhāmetvā**ti dvārakoṭṭhakasālato bahi nikkhāmetvā. **Bahī**ti pana nikkhāmitaṭṭhānadassanaṃ, atha vā **bahidvārakoṭṭhakā**ti bahidvārakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na antodvārakoṭṭhakato, evaṃ ubhayathāpi vihārato bahi katvāti attho. **Sūcighaṭikaṃ datvā**ti aggaḷasūciñca uparighaṭikañca ādahitvā, suṭṭhutaraṃ kavāṭaṃ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmā**ti iminā ‘‘aparisuddhā, ānanda, parisā’’ti vacanaṃ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṃ siyā, evaṃ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamessatīti acchariyamidanti dasseti. Idampi garahaṇacchariyamevāti veditabbaṃ.

Atha bhagavā cintesi – ‘‘idāni bhikkhusaṅgho abbudajāto, aparisuddhā puggalā uposathaṃ āgacchanti, na ca tathāgatā aparisuddhāya parisāya uposathaṃ karonti, pātimokkhaṃ uddisanti, anuddisante ca bhikkhusaṅghassa uposatho pacchijjati, yaṃnūnāhaṃ ito paṭṭhāya bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāneyya’’nti. Evaṃ pana cintetvā bhikkhūnaṃyeva pātimokkhuddesaṃ anujāni. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho bhagavā…pe… pātimokkhaṃ uddiseyyāthā**’’ti.

Tattha **na dānāha**nti idāni ahaṃ uposathaṃ na karissāmi, pātimokkhaṃ na uddisissāmīti paccekaṃ na-kārena sambandho. Duvidhañhi pātimokkhaṃ āṇāpātimokkhaṃ ovādapātimokkhanti. Tesu ‘‘suṇātu me, bhante’’tiādikaṃ (mahāva. 134) āṇāpātimokkhaṃ, taṃ sāvakāva uddisanti, na buddhā, ayaṃ anvaddhamāsaṃ uddisiyati. ‘‘Khantī paramaṃ…pe… sabbapāpassa akaraṇaṃ…pe… anūpavādo anūpaghāto…pe… etaṃ buddhāna sāsana’’nti (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183-185) imā pana tisso gāthā ovādapātimokkhaṃ nāma, taṃ buddhāva uddisanti, na sāvakā, channampi vassānaṃ accayena uddisanti. Dīghāyukabuddhānañhi dharamānakāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānaṃ pana paṭhamabodhiyaṃyeva. Tato paraṃ itaro, tañca kho bhikkhū eva uddisanti, na buddhā, tasmā amhākampi bhagavā vīsativassamattaṃ ovādapātimokkhaṃ uddisitvā imaṃ antarāyaṃ disvā tato paraṃ na uddisi. **Aṭṭhāna**nti akāraṇaṃ. **Anavakāso**ti tasseva vevacanaṃ. Kāraṇañhi yathā tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānanti vuccati, evaṃ anavakāsotipi vuccatīti. **Ya**nti kiriyāparāmasanaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamuddeti ko anusandhi? Yvāyaṃ aparisuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso vutto, so imasmiṃ dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti taṃ aparehi sattahi acchariyabbhutadhammehi saddhiṃ vibhajitvā dassetukāmo paṭhamaṃ tāva tesaṃ upamābhāvena mahāsamudde aṭṭha acchariyabbhutadhamme dassento satthā ‘‘aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamudde’’tiādimāha.

Pakatidevā viya na suranti na isanti na virocantīti **asurā,** surā nāma devā, tesaṃ paṭipakkhāti vā asurā, vepacittipahārādādayo. Tesaṃ bhavanaṃ sinerussa heṭṭhābhāge, te tattha pavisantā nikkhamantā sinerupāde maṇḍapādiṃ nimminitvā kīḷantāva abhiramanti. Tattha tesaṃ abhirati ime guṇe disvāti āha – **‘‘ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramantī’’**ti. Tattha **abhiramantī**ti ratiṃ vindanti, anukkaṇṭhamānā vasantīti attho.

Anupubbaninnotiādīni sabbāni anupaṭipāṭiyā ninnabhāvasseva vevacanāni. **Na āyatakeneva papāto**ti na chinnataṭo mahāsobbho viya ādito eva papāto. So hi tīradesato paṭṭhāya ekaṅguladvaṅgulavidatthiratanayaṭṭhiusabhaaḍḍhagāvutagāvutaḍḍhayojanādivasena gambhīro hutvā gacchanto gacchanto sinerupādamūle caturāsītiyojanasahassagambhīro hutvā ṭhitoti dasseti.

Ṭhitadhammoti ṭhitasabhāvo avaṭṭhitasabhāvo. **Na matena kuṇapena saṃvasatī**ti yena kenaci hatthiassādīnaṃ kaḷevarena saddhiṃ na saṃvasati. **Tīraṃ vāhetī**ti tīraṃ apaneti. **Thalaṃ ussāretī**ti hatthena gahetvā viya vīcippahāreneva thale khipati. **Gaṅgā yamunā**ti anotattadahassa dakkhiṇamukhato nikkhantanadī pañca dhārā hutvā pavattaṭṭhāne gaṅgātiādinā pañcadhā saṅkhaṃ gatā.

Tatrāyaṃ imāsaṃ nadīnaṃ ādito paṭṭhāya uppattikathā – ayañhi jambudīpo dasasahassayojanaparimāṇo, tattha catusahassayojanappamāṇo padeso udakena ajjhotthaṭo samuddoti saṅkhaṃ gato, tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe himavā patiṭṭhito ubbedhena pañcayojanasatiko caturāsītikūṭasahassapaṭimaṇḍito samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmena vitthārena gambhīratāya ca paṇṇāsayojanappamāṇo diyaḍḍhayojanasataparimaṇḍalo anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇāladaho mandākinidaho sīhapapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhitā.

Tesu **anotattadaho** sudassanakūṭaṃ cittakūṭaṃ kāḷakūṭaṃ gandhamādanakūṭaṃ kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatakūṭehi parikkhitto. Tattha **sudassanakūṭaṃ** sovaṇṇamayaṃ tiyojanasatubbedhaṃ antovaṅkaṃ kākamukhasaṇṭhānaṃ tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ, **cittakūṭaṃ** sattaratanamayaṃ. **Kāḷakūṭaṃ** añjanamayaṃ. **Gandhamādanakūṭaṃ** masāragallamayaṃ abbhantare muggavaṇṇaṃ; mūlagandho, sāragandho, pheggugandho, tacagandho, papaṭikāgandho, khandhagandho, rasagandho, pupphagandho, phalagandho, pattagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ, nānappakāraosadhasañchannaṃ, kāḷapakkhuposathadivase ādittaṃ viya aṅgāraṃ pajjalantaṃ tiṭṭhati. **Kelāsakūṭaṃ** rajatamayaṃ. Sabbāni cetāni sudassanena samānubbedhasaṇṭhānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Tattha devānubhāvena nāgānubhāvena ca devo vassati, nadiyo ca sandanti, taṃ sabbampi udakaṃ anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujukaṃ gacchantā na karonti, tenevassa ‘‘anotatta’’nti saṅkhā udapādi.

Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisāni nimmalūdakāni tadupabhogasattānaṃ kammanibbattāneva nahānatitthāni ca honti, yattha buddhapaccekabuddhā iddhimanto sāvakā isayo ca nahānādīni karonti, devayakkhādayo udakakīḷaṃ kīḷanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ, hatthimukhaṃ, assamukhaṃ, usabhamukhanti cattāri udakanikkhamanamukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadītīre kesarasīhā bahutarā honti, tathā hatthimukhādīhi hatthiassausabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisati. Pacchimadisato uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇaṃ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisanti.

Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇena ujukaṃ pāsāṇapiṭṭheneva saṭṭhiyojanāni gantvā pabbataṃ paharitvā uṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇaudakadhārā hutvā ākāsena saṭṭhiyojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma pokkharaṇī jātā, pokkharaṇiyā kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gantvā tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhiyojanāni gantvā viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattanti.

Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇaṃ katvā gataṭṭhāne **‘‘āvaṭṭagaṅgā’’**ti vuccati, ujukaṃ pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne **‘‘kaṇhagaṅgā’’**ti, ākāsena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne **‘‘ākāsagaṅgā’’**ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā **‘‘tiyaggaḷapokkharaṇī’’**ti, kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne **‘‘bahalagaṅgā’’**ti, umaṅgena saṭṭhiyojanāni gataṭṭhāne **‘‘umaṅgagaṅgā’’**ti vuccati, viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahīti pañcadhā saṅkhaṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pavattantīti veditabbā.

Tattha **nadī ninnagā**tiādikaṃ gottaṃ, **gaṅgā yamunā**tiādikaṃ nāmaṃ. **Savantiyo**ti yā kāci savamānā sandamānā gacchantiyo mahānadiyo vā kunnadiyo vā. **Appentī**ti allīyanti osaranti. **Dhārā**ti vuṭṭhidhārā. **Pūratta**nti puṇṇabhāvo. Mahāsamuddassa hi ayaṃ dhammatā – ‘‘imasmiṃ kāle devo mando jāto, jālakkhipādīni ādāya macchakacchape gaṇhissāmā’’ti vā ‘‘imasmiṃ kāle atimahantī vuṭṭhi, na labhissāma nu kho piṭṭhipasāraṇaṭṭhāna’’nti vā taṃ na sakkā vattuṃ. Paṭhamakappikakālato paṭṭhāya hi yaṃ vassitvā sinerumekhalaṃ āhacca udakaṃ ṭhitaṃ, taṃ tato ekaṅgulamattampi udakaṃ neva heṭṭhā otarati, na uddhaṃ uttarati.

Ekarasoti asambhinnaraso. **Muttā**ti khuddakamahantavaṭṭadīghādibhedā anekavidhā muttā. **Maṇī**ti rattanīlādibhedo anekavidho maṇi. **Veḷuriyo**ti vaṃsavaṇṇasirīsapupphavaṇṇādisaṇṭhānato anekavidho. **Saṅkho**ti dakkhiṇāvattatambakucchikadhamanasaṅkhādibhedo anekavidho. **Silā**ti setakāḷamuggavaṇṇādibhedā anekavidhā. **Pavāḷa**nti khuddakamahantamandarattaghanarattādibhedaṃ anekavidhaṃ. **Lohitaṅgo**ti padumarāgādibhedo anekavidho **masāragalla**nti kabaramaṇi. ‘‘Cittaphalika’’ntipi vadanti.

Mahataṃ bhūtānanti mahantānaṃ sattānaṃ. **Timitimiṅgalā**dikā tisso macchajātiyo. Timiṃ gilanasamatthā timiṅgalā, timiñca timiṅgalañca gilanasamatthā ‘‘timitimiṅgalā’’ti vadanti. **Nāgā**ti ūmipiṭṭhivāsinopi vimānaṭṭhakanāgāpi.

Evameva khoti kiñcāpi satthā imasmiṃ dhammavinaye soḷasapi bāttiṃsapi tato bhiyyopi acchariyabbhutadhamme vibhajitvā dassetuṃ sakkoti, tadā upamābhāvena pana gahitānaṃ aṭṭhannaṃ anurūpavasena aṭṭheva te upametabbadhamme vibhajitvā dassento **‘‘evameva kho, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye aṭṭha acchariyā abbhutā dhammā’’**tiādimāha.

Tattha **anupubbasikkhāya** tisso bhikkhā gahitā, **anupubbakiriyāya** terasa dhutaṅgadhammā, **anupubbapaṭipadāya** satta anupassanā aṭṭhārasa mahāvipassanā aṭṭhatiṃsa ārammaṇavibhattiyo sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā ca gahitā. **Na āyatakeneva aññāpaṭivedho**ti maṇḍūkassa uppatitvā gamanaṃ viya āditova sīlapūraṇādīni akatvā arahattapaṭivedho nāma natthi, paṭipāṭiyā pana sīlasamādhipaññāyo pūretvāva arahattappattīti attho.

Mama sāvakāti sotāpannādike ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṃvasatī**ti uposathakammādivasena saṃvāsaṃ na karoti. **Ukkhipatī**ti apaneti. **Ārakāvā**ti dūreyeva. **Na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā**ti asaṅkhyeyyepi mahākappe buddhesu anuppajjantesu ekasattopi parinibbātuṃ na sakkoti, tadāpi ‘‘tucchā nibbānadhātū’’ti na sakkā vattuṃ, buddhakāle pana ekekasmiṃ samāgame asaṅkhyeyyāpi sattā amataṃ ārādhenti, tadāpi na sakkā vattuṃ ‘‘pūrā nibbānadhātū’’ti. **Vimuttiraso**ti kilesehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanassa sampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimuttiyā hoti.

Ratanānīti ratijananaṭṭhena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubbabhāgepi anappakaṃ pītipāmojjaṃ nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
> Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata’’nti. (dha. pa. 374) –

Lokiyaratananimittaṃ pana pītipāmojjaṃ na tassa kalabhāgampi agghatīti ayamattho heṭṭhā dassito eva. Apica –

> ‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
> Anomasattaparibhogaṃ, ‘ratana’nti pavuccatī’’ti.

Yadi ca cittīkatādibhāvena ratanaṃ nāma hoti, satipaṭṭhānādīnaṃyeva bhūtato ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānañhi so ānubhāvo, yaṃ sāvakā sāvakapāramīñāṇaṃ, paccekabuddhā paccekabodhiñāṇaṃ, sammāsambuddhā sammāsambodhiṃ adhigacchantīti āsannakāraṇattā. Paramparakāraṇañhi dānādiupanissayoti evaṃ ratijananaṭṭhena cittīkatādiatthena ca ratanabhāvo bodhipakkhiyadhammānaṃ sātisayo. Tena vuttaṃ – **‘‘tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ, cattāro satipaṭṭhānā’’**tiādi.

Tattha ārammaṇe pakkhanditvā upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ, satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā vuttaṃ **‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’**ti. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukhaniccaattasaññānaṃ pahānato asubhadukkhāniccānattatāgahaṇato ca nesaṃ kāyānupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayaṃ vā sammā padahati, pasatthaṃ, sundaraṃ vā padahanti **sammappadhānaṃ**. Puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakaraṇato **sammappadhānaṃ**. Vīriyassetaṃ adhivacanaṃ. Tampi anuppannuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanapahānavasena anuppannuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādanabhāvanavasena ca catukiccaṃ katvā vuttaṃ **‘‘cattāro sammappadhānā’’**ti.

Ijjhatīti **iddhi,** samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi**. Iti paṭhamena atthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamūpāyoti iddhipādo. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, svāyaṃ iddhipādo yasmā chandādike cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbattiyati, tasmā vuttaṃ **‘‘cattāro iddhipādā’’**ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṃ abhibhavitvā adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti saddhindriyaṃ, kosajjaṃ abhibhavitvā paggahalakkhaṇe, pamādaṃ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkhaṇe, vikkhepaṃ abhibhavitvā avikkhepalakkhaṇe, aññāṇaṃ abhibhavitvā dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti paññindriyaṃ.

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena sampayuttadhammesu thirabhāvena **‘‘balānī’’**ti veditabbāni.

Satta bojjhaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Yā hi esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti ‘‘bodhī’’ti vuccati, tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako ‘‘bodhī’’ti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā – ‘‘bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā''ti. ''Bodhiyā saṃvattantīti bojjhaṅgā''tiādinā nayenapi bojjhaṅgānaṃ bojjhaṅgattho veditabbo.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭha aṅgāniyeva vā aṭṭhaṅgiko. Kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyati, sayaṃ vā nibbānaṃ maggatīti maggoti. Evametesaṃ satipaṭṭhānādīnaṃ atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasaṅkhātaṃ sotaṃ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, sotāpattiphalaṭṭhoti attho. **Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno**ti sotāpattiphalassa attapaccakkhakaraṇāya paṭipajjamāno paṭhamamaggaṭṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadāgāmī**ti sakideva imaṃ lokaṃ paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphalaṭṭho. **Anāgāmī**ti paṭisandhiggahaṇavasena kāmalokaṃ anāgamanasīlo tatiyaphalaṭṭho. Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabījīti evamādiko ariyapuggalavibhāgo, so etesaṃyeva pabhedoti. Sesaṃ vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ attano dhammavinaye matakuṇapasadisena dussīlapuggalena saddhiṃ saṃvāsābhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ asaṃvāsārahasaṃvāsārahavibhāgakāraṇaparidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **channamativassatī**ti āpattiṃ āpajjitvā paṭicchādento aññaṃ navaṃ āpattiṃ āpajjati, tato paraṃ tato paranti evaṃ āpattivassaṃ kilesavassaṃ ativiya vassati. **Vivaṭaṃ nātivassatī**ti āpattiṃ āpanno taṃ appaṭicchādetvā vivaranto sabrahmacārīnaṃ pakāsento yathādhammaṃ yathāvinayaṃ paṭikaronto desento vuṭṭhahanto aññaṃ navaṃ āpattiṃ na āpajjati, tenassa vivaṭaṃ puna āpattivassaṃ kilesavassaṃ na vassati. Yasmā ca etadevaṃ, tasmā **channaṃ** chāditaṃ āpattiṃ **vivaretha** pakāsetha. **Evaṃ taṃ nātivassatī**ti evaṃ sante taṃ āpattiāpajjanakaṃ āpannapuggalaṃ attabhāvaṃ ativijjhitvā kilesavassaṃ na vassati na temeti. Evaṃ so kilesehi anavassuto parisuddhasīlo samāhito hutvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā sammasanto anukkamena nibbānaṃ pāpuṇātīti adhippāyo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Soṇasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **avantīsū**ti avantiraṭṭhe. **Kuraragharе**ti evaṃnāmake nagare. **Pavatte pabbate**ti pavattanāmake pabbate. ''Papāte pabbate''tipi paṭhanti. **Soṇo upāsako kuṭikaṇṇo**ti nāmena soṇo nāma, tīhi saraṇagamanehi upāsakabhāvappaṭivedanena upāsako, koṭiagghanakassa kaṇṇapiḷandhanassa dhāraṇena ''koṭikaṇṇo''ti vattabbe ''kuṭikaṇṇo''ti evaṃ abhiññāto, na sukhumālasoṇoti adhippāyo. Ayañhi āyasmato mahākaccāyanassa santike dhammaṃ sutvā sāsane abhippasanno, saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhito pavatte pabbate chāyūdakasampanne ṭhāne vihāraṃ kāretvā theraṃ tattha vasāpetvā catūhi paccayehi upaṭṭhāti. Tena vuttaṃ – **''āyasmato mahākaccānassa upaṭṭhāko hotī''**ti.

So kālena kālaṃ therassa upaṭṭhānaṃ gacchati. Thero cassa dhammaṃ deseti. Tena saṃvegabahulo dhammacariyāya ussāhajāto viharati. So ekadā satthena saddhiṃ vāṇijjatthāya ujjeniṃ gacchanto antarāmagge aṭaviyaṃ satthe niviṭṭhe rattiyaṃ janasambādhabhayena ekamantaṃ apakkamma niddaṃ upagañchi. Sattho paccūsavelāyaṃ uṭṭhāya gato, na ekopi soṇaṃ pabodhesi, sabbepi visaritvā agamaṃsu. So pabhātāya rattiyā pabujjhitvā uṭṭhāya kañci apassanto sattheneva gatamaggaṃ gahetvā sīghaṃ sīghaṃ gacchanto ekaṃ vaṭarukkhaṃ upagañchi. Tattha addasa ekaṃ mahākāyaṃ virūpadassanaṃ gacchantaṃ purisaṃ aṭṭhito muttāni attano maṃsāni sayameva khādantaṃ, disvāna ''kosi tva''nti pucchi. ''Petomhi, bhante''ti. ''Kasmā evaṃ karosī''ti. ''Attano pubbakammenā''ti. ''Kiṃ pana taṃ kamma''nti. ''Ahaṃ pubbe bhārukacchanagaravāsī kūṭavāṇijo hutvā paresaṃ santakaṃ vañcetvā khādiṃ, samaṇe ca bhikkhāya upagate 'tumhākaṃ maṃsaṃ khādathā'ti akkosiṃ, tena kammena etarahi imaṃ dukkhaṃ anubhavāmī''ti. Taṃ sutvā soṇo ativiya saṃvegaṃ paṭilabhi.

Tato paraṃ gacchanto mukhato paggharitakāḷalohite dve petadārake passitvā tatheva pucchi. Tepissa attano kammaṃ kathesuṃ. Te kira bhārukacchanagare dārakakāle gandhavāṇijjāya jīvikaṃ kappentā attano mātari khīṇāsave nimantetvā bhojentiyā gehaṃ gantvā ‘‘amhākaṃ santakaṃ kasmā samaṇānaṃ desi, tayā dinnaṃ bhojanaṃ bhuñjanakasamaṇānaṃ mukhato kāḷalohitaṃ paggharatū’’ti akkosiṃsu. Te tena kammena niraye paccitvā tassa vipākāvasesena petayoniyaṃ nibbattitvā tadā imaṃ dukkhaṃ anubhavanti. Tampi sutvā soṇo ativiya saṃvegajāto ahosi.

So ujjeniṃ gantvā taṃ karaṇīyaṃ tīretvā kulagharaṃ paccāgato theraṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro therassa tamatthaṃ ārocesi. Theropissa pavattinivattīsu ādīnavānisaṃse vibhāvento dhammaṃ desesi. So theraṃ vanditvā gehaṃ gato sāyamāsaṃ bhuñjitvā sayanaṃ upagato thokaṃyeva niddāyitvā pabujjhitvā sayanatale nisajja yathāsutaṃ dhammaṃ paccavekkhituṃ āraddho. Tassa taṃ dhammaṃ paccavekkhato, te ca petattabhāve anussarato saṃsāradukkhaṃ ativiya bhayānakaṃ hutvā upaṭṭhāsi, pabbajjāya cittaṃ nami. So vibhātāya rattiyā sarīrapaṭijagganaṃ katvā theraṃ upasaṅkamitvā attano ajjhāsayaṃ ārocetvā pabbajjaṃ yāci. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho soṇassa upāsakassa kuṭikaṇṇassa rahogatassa…pe… pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno’’**ti.

Tattha **yathā yathā**tiādīnaṃ padānaṃ ayaṃ saṅkhepattho – yena yena ākārena ayyo mahākaccāno dhammaṃ deseti ācikkhati paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti pakāseti, tena tena me upaparikkhato evaṃ hoti, yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akkhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Ekadivasampi kilesamalena amalinaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṃ. Saṅkhalikhita**nti likhitasaṅkhasadisaṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ. **Idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā** agāramajjhe vasantena **ekanta paripuṇṇaṃ…pe… carituṃ yaṃnūnāhaṃ** kese ceva massūni ca **ohāretvā** voropetvā kāsāyarasapītatāya **kāsāyāni** brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni **acchādetvā** nivāsetvā ceva pārupitvā ca **agārasmā** nikkhamitvā **anagāriyaṃ pabbajeyyaṃ**. Yasmā agārassa hitaṃ kasivāṇijjādikammaṃ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyā nāma. Taṃ **anagāriyaṃ** pabbajjaṃ **pabbajeyyaṃ** upagaccheyyaṃ, paṭipajjeyyanti attho.

Evaṃ attanā rahovitakkitaṃ soṇo upāsako therassa ārocetvā taṃ paṭipajjitukāmo **‘‘pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno’’**ti āha. Thero pana ‘‘tāvassa ñāṇaparipākaṃ katha’’nti upadhāretvā ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno **‘‘dukkaraṃ kho’’**tiādinā pabbajjāchandaṃ nivāresi.

Tattha **ekabhatta**nti ‘‘ekabhattiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā’’ti (dī. ni. 1.194; a. ni. 3.71) evaṃ vuttaṃ vikālabhojanaviratiṃ sandhāya vadati. **Ekaseyya**nti adutiyaseyyaṃ. Ettha ca seyyāsīsena ‘‘eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdatī’’tiādinā (mahāni. 7; 49) nayena vuttesu catūsu iriyāpathesu kāyavivekaṃ dīpeti, na ekākinā hutvā sayanamattaṃ. **Brahmacariya**nti methunaviratibrahmacariyaṃ, sikkhattayānuyogasaṅkhātaṃ sāsanabrahmacariyaṃ vā. **Iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Tatthevā**ti geheyeva. **Buddhānaṃ sāsanaṃ anuyuñjā**ti niccasīlauposathasīlādibhedaṃ pañcaṅgaaṭṭhaṅgadasaṅgasīlaṃ, tadanurūpañca samādhipaññābhāvanaṃ anuyuñja. Etañhi upāsakena pubbabhāge anuyuñjitabbaṃ buddhasāsanaṃ nāma. Tenāha – **‘‘kālayuttaṃ ekabhattaṃ ekaseyyaṃ brahmariya’’**nti.

Tattha **kālayutta**nti cātuddasīpañcadasīaṭṭhamīpāṭihāriyapakkhasaṅkhātena kālena yuttaṃ, yathāvuttakāle vā tuyhaṃ anuyuñjantassa yuttaṃ patirūpaṃ sakkuṇeyyaṃ, na sabbakālaṃ pabbajjāti adhippāyo. Sabbametaṃ ñāṇassa aparipakkattā tassa kāmānaṃ duppahānatāya sammāpaṭipattiyaṃ yogyaṃ kārāpetuṃ vadati, na pabbajjāchandaṃ nivāretuṃ. **Pabbajjābhisaṅkhāro**ti pabbajituṃ ārambho ussāho. **Paṭipassambhī**ti indriyānaṃ aparipakkattā, saṃvegassa ca nātitikkhabhāvato vūpasami. Kiñcāpi paṭipassambhi, therena vuttavidhiṃ pana anutiṭṭhanto kālena kālaṃ theraṃ upasaṅkamitvā payirupāsanto dhammaṃ suṇāti. Tassa vuttanayeneva dutiyaṃ pabbajjāya cittaṃ uppajji, therassa ca ārocesi. Dutiyampi thero paṭikkhipi. Tatiyavāre pana ñāṇassa paripakkabhāvaṃ ñatvā ‘‘idāni naṃ pabbājetuṃ kālo’’ti thero pabbājesi, pabbajitañca taṃ tīṇi saṃvaccharāni atikkamitvā gaṇaṃ pariyesitvā upasampādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘dutiyampi kho soṇo…pe… upasampādesī’’**ti.

Tattha **appabhikkhuko**ti katipayabhikkhuko. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena majjhimadese eva vasiṃsu. Tasmā tattha katipayā eva ahesuṃ, te ca ekasmiṃ nigame eko, ekasmiṃ dveti evaṃ visuṃ visuṃ vasiṃsu. **Kicchenā**ti dukkhena. **Kasirenā**ti āyāsena. **Tato tato**ti tasmā tasmā gāmanigamādito. Therena hi katipaye bhikkhū ānetvā aññesu ānīyamānesu pubbe ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamiṃsu, kiñci kālaṃ āgametvā puna tesu ānīyamānesu itare pakkamiṃsu. Evaṃ punappunaṃ ānayanena sannipāto cireneva ahosi, thero ca tadā ekavihārī ahosi. **Dasavaggaṃ bhikkhusaṅghaṃ sannipātetvā**ti tadā bhagavatā paccantadesepi dasavaggeneva saṅghena upasampadā anuññātā. Itonidānañhi therena yācito pañcavaggena saṅghena paccantadese upasampadaṃ anujāni. Tena vuttaṃ – **‘‘tiṇṇaṃ vassānaṃ…pe… sannipātetvā’’**ti.

Vassaṃvuṭṭhassāti upasampajjitvā paṭhamavassaṃ upagantvā vusitavato. **Īdiso ca īdiso cā**ti evarūpo ca evarūpo ca, evarūpāya nāmakāyarūpakāyasampattiyā samannāgato, evarūpāya dhammakāyasampattiyā samannāgatoti **sutoyeva me so bhagavā. Na kho me so bhagavā sammukhā diṭṭho**ti etena puthujjanasaddhāya evaṃ āyasmā soṇo bhagavantaṃ daṭṭhukāmo ahosi. Aparabhāge pana satthārā saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitvā paccūsasamayaṃ ajjhiṭṭho soḷasa aṭṭhakavaggikāni satthu sammukhā aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā atthadhammappaṭisaṃvedī hutvā bhaṇanto dhammūpasañhitapāmojjādimukhena samāhito sarabhaññapariyosāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre sammasanto anupubbena arahattaṃ pāpuṇi. Etadatthameva hissa bhagavatā attanā saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vāso āṇattoti vadanti.

Keci panāhu – ‘‘na kho me so bhagavā sammukhā diṭṭho’’ti idaṃ rūpakāyadassanameva sandhāya vuttanti. Āyasmā hi soṇo pabbajitvāva therassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto anupasampannova sotāpanno hutvā upasampajjitvā ‘‘upāsakāpi sotāpannā honti, ahampi sotāpanno, kimettha citta’’nti uparimaggatthāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā antovasseyeva chaḷabhiñño hutvā visuddhipavāraṇāya pavāresi. Ariyasaccadassanena hi bhagavato dhammakāyo diṭṭho nāma hoti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati. Yo maṃ passati, so dhammaṃ passatī’’ti (saṃ. ni. 3.87).

Tasmāssa dhammakāyadassanaṃ pageva siddhaṃ, pavāretvā pana rūpakāyaṃ daṭṭhukāmo ahosīti.

‘‘Sace maṃ upajjhāyo anujānātī’’tipi pāṭho. ‘‘Bhante’’ti pana likhanti. Tathā ‘‘sādhu sādhu, āvuso soṇa, gaccha tvaṃ, āvuso soṇā’’tipi pāṭho. ‘‘Āvuso’’ti pana kesuci potthakesu natthi. Tathā ‘‘evamāvusoti kho āyasmā soṇo’’tipi pāṭho. Āvusovādoyeva hi aññamaññaṃ bhikkhūnaṃ bhagavato dharamānakāle āciṇṇo. **Bhagavantaṃ pāsādika**ntiādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.

Kacci bhikkhu khamanīyanti bhikkhu idaṃ tuyhaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ kacci khamanīyaṃ, kiṃ sakkā khamituṃ sahituṃ pariharituṃ, kiṃ dukkhabhāro nābhibhavati. **Kacci yāpanīya**nti kiṃ taṃtaṃkiccesu yāpetuṃ gametuṃ sakkā, na kañci antarāyanti dasseti. **Kaccisi appakilamathenā**ti anāyāsena imaṃ ettakaṃ addhānaṃ kacci āgatosi.

Etadahosīti buddhāciṇṇaṃ anussarantassa āyasmato ānandassa etaṃ **‘‘yassa kho maṃ bhagavā’’**tiādinā idāni vuccamānaṃ citte āciṇṇaṃ ahosi. **Ekavihāre**ti ekagandhakuṭiyaṃ. Gandhakuṭi hi idha vihāroti adhippetā. **Vatthu**nti vasituṃ.

Nisajjāya vītināmetvāti ettha yasmā bhagavā āyasmato soṇassa samāpattisamāpajjane paṭisanthāraṃ karonto sāvakasādhāraṇā sabbā samāpattiyo anulomapaṭilomaṃ samāpajjanto **bahudeva rattiṃ…pe… vihāraṃ pāvisi,** tasmā āyasmāpi soṇo bhagavato adhippāyaṃ ñatvā tadanurūpaṃ sabbā tā samāpattiyo samāpajjanto ‘‘bahudeva rattiṃ…pe… vihāraṃ pāvisī’’ti keci vadanti. Pavisitvā ca bhagavatā anuññāto cīvaraṃ tirokaraṇīyaṃ katvāpi bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjhesī**ti āṇāpesi. **Paṭibhātu taṃ bhikkhu dhammo bhāsitu**nti bhikkhu tuyhaṃ dhammo bhāsituṃ upaṭṭhātu ñāṇamukhe āgacchatu, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ bhaṇāhīti attho.

Soḷasa aṭṭhakavaggikānīti aṭṭhakavaggabhūtāni kāmasuttādīni soḷasa suttāni. **Sarena abhaṇī**ti suttussāraṇasarena abhāsi, sarabhaññavasena kathesīti attho. **Sarabhaññapariyosāne**ti ussāraṇāvasāne. **Suggahitānī**ti sammā uggahitāni. **Sumanasikatānī**ti suṭṭhu manasi katāni. Ekacco uggahaṇakāle sammā uggahetvāpi pacchā sajjhāyādivasena manasi karaṇakāle byañjanāni vā micchā ropeti, padapacchābhaṭṭhaṃ vā karoti, na evamayaṃ. Iminā pana sammadeva yathuggahitaṃ manasi katāni. Tena vuttaṃ – ‘‘sumanasikatānīti suṭṭhu manasi katānī’’ti. **Sūpadhāritānī**ti atthatopi suṭṭhu upadhāritāni. Atthe hi suṭṭu upadhārite sakkā pāḷiṃ sammā ussāretuṃ. **Kalyāṇiyāsi vācāya samannāgato**ti sithiladhanitādīnaṃ yathāvidhānavacanena parimaṇḍalapadabyañjanaparipuṇṇāya poriyā vācāya samannāgato āsi. **Vissaṭṭhāyā**ti vimuttāya. Etenassa vimuttavāditaṃ dasseti. **Anelagaḷāyā**ti elā vuccati doso, taṃ na paggharatīti anelagaḷā, tāya niddosāyāti attho. Atha vā **anelagaḷāyā**ti anelāya ca agaḷāya ca niddosāya agaḷitapadabyañjanāya, aparihīnapadabyañjanāyāti attho. Tathā hi naṃ bhagavā ‘‘etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ kalyāṇavākkaraṇānaṃ yadidaṃ soṇo kuṭikaṇṇo’’ti (a. ni. 1.206) etadagge ṭhapesi. **Atthassa viññāpaniyā**ti yathādhippetaṃ atthaṃ viññāpetuṃ samatthāya.

Kativassoti so kira majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse ṭhito ākappasampanno ca paresaṃ ciratarapabbajito viya khāyati. Taṃ sandhāya bhagavā pucchatīti keci, taṃ akāraṇaṃ. Evaṃ sante samādhisukhaṃ anubhavituṃ yutto, ettakaṃ kālaṃ kasmā pamādamāpannoti puna anuyuñjituṃ satthā ‘‘kativassosī’’ti taṃ pucchati. Tenevāha – **‘‘kissa pana tvaṃ bhikkhu evaṃ ciraṃ akāsī’’**ti.

Tattha **kissā**ti kiṃ kāraṇā. **Evaṃ ciraṃ akāsī**ti evaṃ cirāyi, kena kāraṇena evaṃ cirakālaṃ pabbajjaṃ anupagantvā agāramajjhe vasīti attho. **Ciraṃ diṭṭho me**ti cirena cirakālena mayā diṭṭho. **Kāmesū**ti kilesakāmesu ca vatthukāmesu ca. **Ādīnavo**ti doso. **Api cā**ti kāmesu ādīnave kenaci pakārena diṭṭhepi na tāvāhaṃ gharāvāsato nikkhamituṃ asakkhiṃ. Kasmā? **Sambādho gharāvāso** uccāvacehi kiccakaraṇīyehi samupabyūḷho agāriyabhāvo. Tenevāha – **‘‘bahukicco bahukaraṇīyo’’**ti.

Etamatthaṃ viditvāti kāmesu yathābhūtaṃ ādīnavadassino cittaṃ cirāyitvāpi na patiṭṭhāti, aññadatthu padumapalāse udakabindu viya vinivattatiyevāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti pavattiṃ nivattiñca sammadeva jānanto pavattiyaṃ tannimitte ca na kadācipi ramatīti idamatthadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **disvā ādīnavaṃ loke**ti sabbasmiṃ saṅkhāraloke ‘‘anicco dukkho vipariṇāmadhammo’’tiādinā ādīnavaṃ dosaṃ paññāya passitvā. Etena vipassanāvāro kathito. **Ñatvā dhammaṃ nirupadhi**nti sabbūpadhipaṭinissaggattā nirupadhiṃ nibbānadhammaṃ yathābhūtaṃ ñatvā nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatasabhāvato maggañāṇena paṭivijjhitvā. ‘‘Disvā ñatvā’’ti imesaṃ padānaṃ ‘‘sappiṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hoti, paññāya disvā āsavā parikkhīṇā hontī’’tiādīsu (pu. pa. 208; a. ni. 9.42-43) viya hetuatthatā daṭṭhabbā. **Ariyo na ramatī pāpe**ti kilesehi ārakattā ariyo sappuriso aṇumattepi pāpe na ramati. Kasmā? **Pāpe na ramatī sucī**ti suvisuddhakāyasamācārāditāya visuddhapuggalo rājahaṃso viya ukkāraṭṭhāne pāpe saṃkiliṭṭhadhamme na ramati nābhinandati. ‘‘Pāpo na ramatī suci’’ntipi pāṭho. Tassattho – pāpo pāpapuggalo suciṃ anavajjaṃ vodānadhammaṃ na ramati, aññadatthu gāmasūkarādayo viya ukkāraṭṭhānaṃ asuciṃ saṃkilesadhammaṃyeva ramatīti paṭipakkhato desanaṃ parivatteti.

Evaṃ bhagavatā udāne udānite āyasmā soṇo uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ vanditvā attano upajjhāyassa vacanena paccantadese pañcavaggena upasampadādipañcavatthūni yāci. Bhagavāpi tāni anujānīti taṃ sabbaṃ khandhake (mahāva. 242 ādayo) āgatanayena veditabbaṃ.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṅkhārevatasuttavaṇṇanā

47. Sattame **kaṅkhārevato**ti tassa therassa nāmaṃ. So hi sāsane pabbajitvā laddhūpasampado sīlavā kalyāṇadhammo viharati, ‘‘akappiyā muggā, na kappanti muggā paribhuñjituṃ, akappiyo guḷo’’ti (mahāva.

272) ca ādinā vinayakukkuccasaṅkhātakaṅkhābahulo pana hoti. Tena **kaṅkhārevato**ti paññāyittha. So aparabhāge satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto chaḷabhiññā sacchikatvā jhānasukhena phalasukhena vītināmeti, yebhuyyena pana attanā adhigataṃ ariyamaggaṃ garuṃ katvā paccavekkhati. Tena vuttaṃ – **''attano kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ paccavekkhamāno''**ti. Maggapaññā hi ''ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna''ntiādinayapavattāya (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasavatthukāya, ''buddhe kaṅkhati…pe… paṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhatī''ti (dha. sa. 1008) evaṃ vuttāya aṭṭhavatthukāya, pageva itarāsanti anavasesato sabbakaṅkhānaṃ vitaraṇato samatikkamanato, aññehi ca attanā pahātabbakilesehi accantavisujjhanato ''kaṅkhāvitaraṇavisuddhī''ti idhādhippetā. Tañhi ayamāyasmā dīgharattaṃ kaṅkhāpakatattā ''imaṃ maggadhammaṃ adhigamma imā me kaṅkhā anavasesā pahīnā''ti garuṃ katvā paccavekkhamāno nisīdi, na sappaccayanāmarūpadassanaṃ aniccantikattā tassa kaṅkhāvitaraṇassa.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ ariyamaggassa anavasesakaṅkhāvitaraṇasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā tadatthadīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yā kāci kaṅkhā idha vā huraṃ vā**ti idha imasmiṃ paccuppanne attabhāve ''ahaṃ nu khosmi no nu khosmī''tiādinā huraṃ vā, atītānāgatesu attabhāvesu ''ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna''ntiādinā uppajjanakā kaṅkhā. **Sakavediyā vā paravediyā vā**ti tā evaṃ vuttanayeneva sakaattabhāve ārammaṇavasena paṭilabhitabbāya pavattiyā sakavediyā vā parassa attabhāve paṭilabhitabbāya ''buddho nu kho, no nu kho''tiādinā vā parasmiṃ padhāne uttame paṭilabhitabbāya pavattiyā paravediyā vā yā kāci kaṅkhā vicikicchā. **Ye jhāyino tā pajahanti sabbā, ātāpino brahmacariyaṃ carantā**ti ye ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena jhāyino vipassanaṃ ussukkāpetvā catubbidhasammappadhānapāripūriyā ātāpino maggabrahmacariyaṃ carantā adhigacchantā saddhānusārīādippabhedā paṭhamamaggaṭṭhā puggalā, tā sabbā kaṅkhā pajahanti samucchindanti maggakkhaṇe. Tato paraṃ pana tā pahīnā nāma honti, tasmā ito aññaṃ tāsaṃ accantappahānaṃ nāma natthīti adhippāyo.

Iti bhagavā jhānamukhena āyasmato kaṅkhārevatassa jhānasīsena ariyamaggādhigamaṃ thomento thomanāvasena udānaṃ udānesi. Teneva ca naṃ ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ jhāyīnaṃ yadidaṃ kaṅkhārevato''ti (a. ni. 1.204) jhāyībhāvena etadagge ṭhapesīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅghabhedasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocā**ti abhimāre payojetvā nāḷāgiriṃ vissajjāpetvā silaṃ pavaṭṭetvā bhagavato anatthaṃ kātuṃ asakkonto ''saṅghaṃ bhinditvā cakkabhedaṃ karissāmī''ti adhippāyena etaṃ **''ajjatagge''**tiādivacanaṃ avoca. **Aññatreva bhagavatā**ti vinā eva bhagavantaṃ, satthāraṃ akatvāti attho. **Aññatra bhikkhusaṅghā**ti vinā eva bhikkhusaṅghaṃ. **Uposathaṃ karissāmi saṅghakammāni cā**ti bhagavato ovādakārakaṃ bhikkhusaṅghaṃ visuṃ katvā maṃ anuvattantehi bhikkhūhi saddhiṃ āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammāni ca karissāmīti attho. **Devadatto saṅghaṃ bhindissatī**ti bhedakarānaṃ sabbesaṃ devadattena sajjitattā ekaṃseneva devadatto ajja saṅghaṃ bhindissati dvidhā karissati. ''Adhammaṃ dhammo''tiādīsu hi aṭṭhārasasu bhedakaravatthūsu yaṃkiñci ekampi vatthuṃ dīpetvā tena tena kāraṇena ''imaṃ gaṇhatha, imaṃ rocethā''ti saññāpetvā salākaṃ gāhetvā visuṃ saṅghakamme kate saṅgho bhinno hoti. Vuttañhetaṃ –

> ''Pañcahi, upāli, ākārehi saṅgho bhijjati kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā''ti (pari. 458).

Tattha **kammenā**ti apalokanakammādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **Uddesenā**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharanto**ti tāhi tāhi uppattīhi ''adhammaṃ dhammo''tiādīni (a. ni. 10.37; cūḷava. 352) aṭṭhārasabhedakaravatthūni dīpento. **Anussāvanenā**ti ''nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ gāheyyāti kiṃ tumhākaṃ cittampi uppādetuṃ yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī''tiādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anussāvetvā tesaṃ cittaṃ upatthambhetvā anāvattidhamme katvā ''gaṇhatha imaṃ salāka''nti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā panevaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ uddesaṃ vā kammaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Devadatto ca sabbaṃ saṅghabhedassa pubbabhāgaṃ nipphādetvā ''ekaṃseneva ajja āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammañca karissāmī''ti cintetvā ''ajjatagge''tiādivacanaṃ avoca. Tenāha – **''ajja, bhante, devadatto saṅghaṃ bhindissatī''**ti. Yato avocumhā ''bhedakarānaṃ sabbesaṃ devadattena sajjitattā''ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ avīcimahānirayuppattisaṃvattaniyaṃ kappaṭṭhiyaṃ atekicchaṃ devadattena nibbattiyamānaṃ saṅghabhedakammaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti kusalākusalesu yathākkamaṃ sappurisāsappurisasabhāgavisabhāgapaṭipattivasena pana sukusalāti idamatthavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukaraṃ sādhunā sādhū**ti attano paresañca hitaṃ sādhetīti sādhu, sammāpaṭipanno. Tena sādhunā sāriputtādinā sāvakena paccekabuddhena sammāsambuddhena aññena vā lokiyasādhunā sādhu sundaraṃ bhaddakaṃ attano paresañca hitasukhāvahaṃ sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkā. **Sādhu pāpena dukkara**nti tadeva pana vuttalakkhaṇaṃ sādhu pāpena devadattādinā pāpapuggalena dukkaraṃ kātuṃ na sakkā, na so taṃ kātuṃ sakkotīti attho. **Pāpaṃ pāpena sukara**nti pāpaṃ asundaraṃ attano paresañca anatthāvahaṃ pāpena yathāvuttapāpapuggalena sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkuṇeyya. **Pāpamariyehi dukkara**nti ariyehi pana buddhādīhi taṃ taṃ pāpaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ. Setughātoyeva hi tesanti satthā dīpeti.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sadhāyamānasuttavaṇṇanā

49. Navame **māṇavakā**ti taruṇā. Paṭhame yobbane ṭhitā brāhmaṇakumārakā idhādhippetā.

Sadhāyamānarūpāti uppaṇḍanajātikaṃ vacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Aññesaṃ uppaṇḍentā sadhanti, tadatthavacanasīlāti attho. Tassāyaṃ vacanattho – sadhanaṃ sadho, taṃ ācikkhantīti sadhayamānāti vattabbe dīghaṃ katvā ''sadhāyamānā''ti vuttaṃ. Atha vā visesato sasedhe viya attānaṃ āvadantīti sadhāyamānā. Te evaṃ sabhāvatāya ''sadhāyamānarūpā''ti vuttaṃ. ''Saddāyamānarūpā''tipi pāṭho, uccāsaddamahāsaddaṃ karontāti attho. **Bhagavato avidūre atikkamantī**ti bhagavato savanavisaye taṃ taṃ mukhāruḷhaṃ vadantā atiyanti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesaṃ vācāya asaññatabhāvaṃ jānitvā tadatthadīpakaṃ dhammasaṃvegavasena **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **parimuṭṭhā**ti dandhā muṭṭhassatino. **Paṇḍitābhāsā**ti paṇḍitapatirūpakā ''ke aññe jānanti, mayamevettha jānāmā''ti tasmiṃ tasmiṃ atthe attānameva jānantaṃ katvā samudācaraṇato. **Vācāgocarabhāṇino**ti yesaṃ vācā eva gocaro visayo, te vācāgocarabhāṇino, vācāvatthumattasseva bhāṇino atthassa apariññātattā. Atha vā vācāya agocaraṃ ariyānaṃ kathāya avisayaṃ musāvādaṃ bhaṇantīti vācāgocarabhāṇino. Atha vā ''gocarabhāṇino''ti ettha ākārassa rassabhāvo kato. Vācāgocarā, na satipaṭṭhānādigocarā bhāṇinova. Kathaṃ bhāṇino? **Yāvicchanti mukhāyāmaṃ** attano yāva mukhāyāmaṃ yāva mukhappasāraṇaṃ icchanti, tāva pasāretvā bhāṇino, paresu gāravena, attano avisayatāya ca mukhasaṅkocaṃ na karontīti attho. Atha vā vācāgocarā eva hutvā bhāṇino, sayaṃ ajānitvā parapattikā eva hutvā vattāroti attho. Tato eva yāvicchanti mukhāyāmaṃ yena vacanena sāvetabbā, taṃ acintetvā yāvadeva attano mukhappasāraṇamattaṃ icchantīti attho. **Yena nītā na taṃ vidū**ti yena muṭṭhassaccādinā nillajjabhāvaṃ paṇḍitamānībhāvañca nītā ''mayamevaṃ bhaṇāmā''ti, taṃ tathā attano bhaṇantassa kāraṇaṃ na vidū, aviddasuno asūrā na jānantīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūḷapanthakasuttavaṇṇanā

50. Dasame **cūḷapanthako**ti mahāpanthakattherassa kaniṭṭhabhātikattā panthe jātattā ca daharakāle laddhavohārena aparabhāgepi ayamāyasmā ''cūḷapanthako''tveva paññāyittha. Guṇavisesehi pana chaḷabhiñño pabhinnapaṭisambhido ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ manomayaṃ kāyaṃ abhinimminantānaṃ yadidaṃ cūḷapanthako, cetovivaṭṭakusalānaṃ yadidaṃ cūḷapanthako''ti dvīsu (a. ni. 1.199) ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapito asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro.

So ekadivasaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto attano divāṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno samāpattīhi divasabhāgaṃ vītināmetvā sāyanhasamayaṃ upāsakesu dhammassavanatthaṃ anāgatesu eva vihāramajjhaṃ pavisitvā bhagavati gandhakuṭiyaṃ nisinne ''akālo tāva bhagavato upaṭṭhānaṃ upasaṅkamitu''nti gandhakuṭipamukhe ekamantaṃ nisīdi pallaṅkaṃ ābhujitvā. Tena vuttaṃ – **''tena kho pana samayena āyasmā cūḷapanthako bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā''**ti. So hi tadā kālaparicchedaṃ katvā samāpattiṃ samāpajjitvā nisīdi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato cūḷapanthakassa kāyacittānaṃ sammāpaṇihitabhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ jānitvā. **Imaṃ udāna**nti aññopi yo passaddhakāyo sabbiriyāpathesu upaṭṭhitassati samāhito, tassa bhikkhuno anupādā parinibbānapariyosānassa visesādhigamassa tattha pātubhāvavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **ṭhitena kāyenā**ti kāyadvārikassa asaṃvarassa pahānena akaraṇena sammā ṭhapitena copanakāyena, tathā cakkhādīnaṃ indriyānaṃ nibbisevanabhāvakaraṇena suṭṭhu ṭhapitena pañcadvārikakāyena, saṃyatahatthapādatāya hatthakukkuccādīnaṃ abhāvato apariphandanena ṭhitena karajakāyena cāti saṅkhepato sabbenapi kāyena nibbikāratāsaṅkhātena niccalabhāvena ṭhitena. Etenassa sīlapārisuddhi dassitā. Itthambhūtalakkhaṇe ca idaṃ karaṇavacanaṃ. **Ṭhitena cetasā**ti cittassa ṭhitiparidīpanena samādhisampadaṃ dasseti. Samādhi hi cittassa 'ṭhitī'ti vuccati. Tasmā samathavasena vipassanāvaseneva vā ekaggatāya sati cittaṃ ārammaṇe ekodibhāvūpagamanena ṭhitaṃ nāma hoti, na aññathā. Idañca yathāvuttakāyacittānaṃ ṭhapanaṃ samādahanaṃ sabbasmiṃ kāle sabbesu ca iriyāpathesu icchitabbanti dassento āha – **''tiṭṭhaṃ nisinno uda vā sayāno''**ti. Tattha **vā**-saddo aniyamattho. Tena tiṭṭhanto vā nisinno vā sayāno vā tadaññiriyāpatho vāti ayamattho dīpito hotīti caṅkamanassāpi idha saṅgaho veditabbo.

Etaṃ satiṃ bhikkhu adhiṭṭhahānoti yāya pageva parisuddhasamācāro kāyacittaduṭṭhullabhāvūpasamanena kāyaṃ cittañca asāraddhaṃ katvā paṭiladdhāya anavajjasukhādhiṭṭhāya kāyacittapassaddhivasena cittaṃ lahuṃ muduṃ kammaññañca katvā sammā ṭhapento samādahanto kammaṭṭhānaṃ paribrūheti matthakañca pāpeti, taṃ eva kammaṭṭhānānuyogassa ādimajjhapariyosānesu bahūpakāraṃ satiṃ bhikkhu adhiṭṭhahāno sīlavisodhanaṃ ādiṃ katvā yāva visesādhigamā tattha tattha adhiṭṭhahantoti attho. **Labhetha pubbāpariyaṃ visesa**nti so evaṃ satiārakkhena cetasā kammaṭṭhānaṃ uparūpari vaḍḍhento brūhento phātiṃ karonto pubbāpariyaṃ pubbāpariyavantaṃ pubbāparabhāgena pavattaṃ uḷāruḷāratarādibhedavisesaṃ labheyya.

Tattha duvidho pubbāpariyaviseso samathavasena vipassanāvasena cāti. Tesu **samathavasena** tāva nimittuppattito paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanavasībhāvo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. **Vipassanāvasena** pana rūpamukhena abhinivisantassa rūpadhammapariggahato, itarassa nāmadhammapariggahato paṭṭhāya yāva arahattādhigamo, tāva pavatto bhāvanāviseso pubbāpariyaviseso. Ayameva ca idhādhippeto.

Laddhāna pubbāpariyaṃ visesanti pubbāpariyavisesaṃ ukkaṃsapāramippattaṃ arahattaṃ labhitvā. **Adassanaṃ maccurājassa gacche**ti jīvitupacchedavasena sabbesaṃ sattānaṃ abhibhavanato maccurājasaṅkhātassa maraṇassa visayabhūtaṃ bhavattayaṃ samatikkantattā adassanaṃ agocaraṃ gaccheyya. Imasmiṃ vagge yaṃ avuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggavaṇṇanā.

6. Jaccandhavaggo

1. Āyusaṅkhārossajjanasuttavaṇṇanā

51. Jaccandhavaggassa paṭhame **vesāliya**ntiādi heṭṭhā vuttatthameva. **Vesāliṃ piṇḍāya pāvisī**ti kadā pāvisi? Ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ gatakāle. Bhagavā hi veḷuvagāmake vassaṃ vasitvā tato nikkhamitvā anupubbena sāvatthiṃ patvā jetavane vihāsi. Tasmiṃ kāle dhammasenāpati attano āyusaṅkhāraṃ oloketvā ‘‘sattāhameva pavattissatī’’ti ñatvā bhagavantaṃ anujānāpetvā nāḷakagāmaṃ gantvā tattha mātaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā parinibbāyi. Satthā cundena ābhatā tassa dhātuyo gahetvā dhātucetiyaṃ kārāpetvā mahābhikkhusaṅghaparivuto rājagahaṃ agamāsi. Tattha gatakāle āyasmā mahāmoggallāno parinibbāyi. Bhagavā tassapi dhātuyo gahetvā cetiyaṃ kārāpetvā rājagahato nikkhamitvā anupubbena ukkācelaṃ agamāsi. Tattha gaṅgātīre bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā aggasāvakānaṃ parinibbānappaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ desetvā ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ agamāsi. Evaṃ gato bhagavā ‘‘pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisī’’ti vuccati. Tena vuttaṃ – ‘‘ukkācelato nikkhamitvā vesāliṃ gatakāle’’ti.

Nisīdananti idha cammakkhaṇḍaṃ adhippetaṃ. **Cāpālaṃ cetiya**nti pubbe cāpālassa nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ ‘‘cāpālacetiya’’nti paññāyittha. Tattha bhagavato katavihāropi tāya ruḷhiyā ‘‘cāpālacetiya’’nti vuccati. **Udenaṃ cetiya**nti evamādīsupi eseva nayo. **Sattamba**nti kikissa kira kāsirañño dhītaro satta kumāriyo saṃvegajātā rājagehato nikkhamitvā yattha padhānaṃ padahiṃsu, taṃ ṭhānaṃ ‘‘sattambaṃ cetiya’’nti vadanti. **Bahuputta**nti bahupāroho eko nigrodharukkho, tasmiṃ adhivatthaṃ devataṃ bahū manussā putte patthenti, tadupādāya taṃ ṭhānaṃ ‘‘bahuputtaṃ cetiya’’nti paññāyittha. **Sārandada**nti sārandadassa nāma yakkhassa vasitaṭṭhānaṃ. Iti sabbāneva tāni buddhuppādato pubbe devatāpariggahitattā cetiyavohārena voharitāni, bhagavato vihāre katepi ca tatheva paññāyanti. **Ramaṇīyā**ti ettha vesāliyā tāva bhūmibhāgasampattiyā puggalasampattiyā sulabhapaccayatāya ca ramaṇīyabhāvo veditabbo. Vihārānaṃ pana nagarato nātidūratāya nāccāsannatāya gamanāgamanasampattiyā anākiṇṇavihāraṭṭhānatāya chāyūdakasampattiyā pavivekapatirūpatāya ca ramaṇīyatā daṭṭhabbā. **Cattāro iddhipādā**ti ettha iddhipādapadassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṃ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā, ativiya sammā nipphāditāti.

Evaṃ aniyamena kathetvā puna niyametvā dassetuṃ, **‘‘tathāgatassa kho’’**tiādimāha. Ettha ca **kappa**nti āyukappaṃ. **Tiṭṭheyyā**ti tasmiṃ tasmiṃ kāle yaṃ manussānaṃ āyuppamāṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ katvā tiṭṭheyya dhareyya. **Kappāvasesaṃ vā**ti ‘‘appaṃ vā bhiyyo vā’’ti (dī. ni. 2.7; a. ni. 7.74) vuttaṃ vassasatato atirekaṃ vā. Mahāsīvatthero panāha – ‘‘buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi veḷuvagāmake uppannaṃ māraṇantikaṃ vedanaṃ dasa māse vikkhambhesi, evaṃ punappunaṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā vikkhambhento imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyā’’ti. Kasmā pana na ṭhitoti? Upādinnakasarīraṃ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, buddhā ca pana khaṇḍiccādibhāvaṃ appatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu aggasāvakamahāsāvakesu parinibbutesu aparivārena ekakeneva ṭhātabbaṃ hoti, daharasāmaṇeraparivārena vā. Tato ‘‘aho buddhānaṃ parisā’’ti hīḷetabbataṃ āpajjeyya, tasmā na ṭhitoti. Evaṃ vuttepi so pana na ruccati, ‘‘āyukappo’’ti idameva aṭṭhakathāya niyamitaṃ.

Oḷārike nimitteti thūle saññuppādane. Thūlasaññuppādanañhetaṃ, ‘‘tiṭṭhatu bhagavā kappa’’nti sakalakappaṃ avaṭṭhānayācanāya yadidaṃ ‘‘yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā’’tiādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappaṃ avaṭṭhānasamatthatāvibhāvanaṃ. **Obhāse**ti pākaṭavacane. Pākaṭañcetaṃ vacanaṃ pariyāyaṃ muñcitvā ujukameva attano adhippāyavibhāvanaṃ.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya. **Bahujanasukhāyā**ti mahājanassa sukhatthāya. **Lokānukampāyā**ti sattalokassa anukampaṃ paṭicca. Katarassa sattalokassa? Yo bhagavato dhammadesanaṃ sutvā paṭivijjhati, amatapānaṃ pivati, tassa. Bhagavato hi dhammacakkappavattanasuttadesanāya aññātakoṇḍaññappamukhā aṭṭhārasa brahmakoṭiyo dhammaṃ paṭivijjhiṃsu. Evaṃ yāva subhaddaparibbājakavinayanā dhammapaṭividdhasattānaṃ gaṇanā natthi, mahāsamayasuttaṃ maṅgalasuttaṃ cūḷarāhulovādasuttaṃ samacittasuttanti imesaṃ catunnaṃ suttānaṃ desanākāle abhisamayappattasattānaṃ paricchedo natthi, etassa aparimāṇassa sattalokassa anukampāya bhagavato ṭhānaṃ jātaṃ. Evaṃ anāgatepi bhavissatīti adhippāyena vadati. **Devamanussāna**nti na kevalaṃ devamanussānaṃyeva, avasesānaṃ nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāya bhagavato ṭhānaṃ hoti. Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbapuggale dassetuṃ evaṃ vuttaṃ, tasmā aññesampi atthatthāya hitatthāya sukhatthāya bhagavā tiṭṭhatūti attho. Tattha **atthāyā**ti idhalokasampattiatthāya. **Hitāyā**ti paralokasampattihetubhūtahitatthāya. **Sukhāyā**ti nibbānadhātusukhatthāya. Purimaṃ pana hitasukhaggahaṇaṃ sabbasādhāraṇavasena veditabbaṃ.

Yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacittoti ettha nti nipātamattaṃ, yathā mārena pariyuṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa keci vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyuṭṭhāti. Yassa pana sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa vattabbameva natthi, therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa cittaṃ pariyuṭṭhāsi. So pana cittapariyuṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satiṃ vissajjetvā vivaṭamukhā honti. Tesaṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati, tato visaññino hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṃ pavesetuṃ kiṃ sakkhissati, bheravārammaṇaṃ pana dasseti. Taṃ disvā thero nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Jānantoyeva bhagavā kimatthaṃ yāvatatiyaṃ āmantesi? Parato ‘‘tiṭṭhatu, bhante bhagavā’’ti yācite ‘‘tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddha’’nti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ. Passati hi bhagavā ‘‘ayaṃ mayi ativiya siniddhahadayo, so parato bhūmicālakāraṇañca āyusaṅkhārossajjanañca sutvā mama ciraṭṭhānaṃ yācissati, athāhaṃ ‘kissa tvaṃ puretaraṃ na yācasī’ti tasseva sīse dosaṃ pātessāmi, sattā ca attano aparādhena na tathā vihaññanti, tenassa soko tanuko bhavissatī’’ti.

Gaccha tvaṃ, ānandāti yasmā divāvihāratthāya idhāgato, tasmā, ānanda, gaccha tvaṃ yathārucitaṃ ṭhānaṃ divāvihārāya. Tenevāha – **‘‘yassa dāni kālaṃ maññasī’’**ti.

Māro pāpimāti ettha satte anatthe niyojento māretīti māro. **Pāpimā**ti tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammena samannāgatattā ‘pāpimā’ti vuccati. **Bhāsitā kho panesā**ti ayañhi bhagavati bodhimaṇḍe satta sattāhe atikkamitvā ajapālanigrodhe viharante attano dhītāsu āgantvā icchāvighātaṃ patvā gatāsu ayaṃ ‘‘attheso upāyo’’ti cintento āgantvā ‘‘bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, kiṃ te lokavicaraṇenā’’ti vatvā yathā ajja evameva ‘‘parinibbātu dāni, bhante bhagavā’’ti yāci. Bhagavā cassa ‘‘na tāvāha’’ntiādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya idāni ‘‘bhāsitā kho panesā’’tiādimāha.

Tattha **viyattā**ti ariyamaggādhigamavasena byattā. **Vinītā**ti tatheva kilesavinayanena vinītā. **Visāradā**ti sārajjakarānaṃ diṭṭhivicikicchādīnaṃ pahānena visāradabhāvaṃ pattā. **Bahussutā**ti tepiṭakavasena bahu sutametesanti bahussutā. Tameva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā **bahussutā**ti pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. **Dhammadharā**ti pariyattidhammānaṃ ceva paṭivedhadhammānañca dhāraṇato dhammadharāti evampettha attho veditabbo. **Dhammānudhammappaṭipannā**ti ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannā**ti ñāṇadassanavisuddhiyā anucchavikaṃ visuddhiparamparāpaṭipadaṃ paṭipannā.

Anudhammacārinoti sallekhikaṃ tassā paṭipadāya anurūpaṃ appicchatādidhammaṃ caraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyaka**nti attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantī**ti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāḷiṃ sammā vācessantīti attho. **Paññapessantī**ti pajānāpessanti, pakāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārena ṭhapessanti. **Vivarissantī**ti vivaṭaṃ karissanti. **Vibhajissantī**ti vibhattaṃ karissanti. **Uttānīkarissantī**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karissanti. **Sahadhammenā**ti sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriya**nti yāvaniyyānikaṃ katvā. **Dhammaṃ desessantī**ti navavidhalokuttaradhammaṃ pabodhessanti, pakāsessantīti attho.

Ettha ca ‘‘paññapessantī’’tiādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadānīti. Ettāvatā tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanānayena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhetaṃ nettiyaṃ ‘‘dvādasapadāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanañca attho cā’’ti (netti. saṅgahavāra).

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Iddha**nti samiddhaṃ jhānuppādavasena. **Phīta**nti vuddhippattaṃ sabbaphāliphullaṃ abhiññāsampattivasena. **Vitthārika**nti vitthataṃ tasmiṃ tasmiṃ disābhāge patiṭṭhahanavasena. **Bāhujañña**nti bahūhi ñātaṃ paṭividdhaṃ bahujanābhisamayavasena. **Puthubhūta**nti sabbākāravasena puthulabhāvappattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsita**nti yattakā viññujātikā devā manussā ca atthi, tehi sabbehi suṭṭhu pakāsitanti attho.

Appossukkoti nirussukko līnavīriyo. ‘‘Tvañhi, pāpima, sattasattāhātikkamanato paṭṭhāya ‘parinibbātu dāni, bhante bhagavā, parinibbātu sugato’ti viravanto āhiṇḍittha, ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthāya vāyāmaṃ karohī’’ti vadati. **Sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī**ti satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāraṃ vissaji pajahi. Tattha na bhagavā hatthena leḍḍuṃ viya āyusaṅkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana samāpattiṃ samāpajjitvā tato paraṃ na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘ossajī’’ti, ‘‘vossajjī’’tipi pāṭho.

Kasmā pana bhagavā kappaṃ vā kappāvasesaṃ vā ṭhātuṃ samattho tattakaṃ kālaṃ aṭṭhatvā parinibbāyituṃ mārassa yācanāya āyusaṅkhāraṃ ossaji? Na bhagavā mārassa yācanāya āyusaṅkhāraṃ ossaji, nāpi therassa āyācanāya na ossajissati, temāsato pana paraṃ buddhaveneyyānaṃ abhāvato āyusaṅkhāraṃ ossaji. Ṭhānañhi nāma buddhānaṃ bhagavantānaṃ yāvadeva veneyyavinayanatthaṃ, te asati vineyyajane kena nāma kāraṇena ṭhassanti. Yadi ca mārassa yācanāya parinibbāyeyya, puretaraṃyeva parinibbāyeyya. Bodhimaṇḍepi hi mārena yācitaṃ, nimittobhāsakaraṇampi therassa sokatanukaraṇatthanti vuttovāyamattho. Apica buddhabaladīpanatthaṃ nimittobhāsakaraṇaṃ. Evaṃ mahānubhāvā buddhā bhagavantoyeva tiṭṭhantāpi attano ruciyāva tiṭṭhanti, parinibbāyantāpi attano ruciyāva parinibbāyantīti.

Mahābhūmicāloti mahanto pathavīkampo. Tadā kira dasasahassilokadhātu akampittha. **Bhiṃsanako**ti bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phaliṃsū**ti devabheriyo nadiṃsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālavijjulatā nicchariṃsu, khaṇikavassaṃ vassīti vuttaṃ hoti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ saṅkhāravisaṅkhārānaṃ visesasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti anavasesasaṅkhāre vissajjetvā attano visaṅkhāragamanadīpakaṃ udānaṃ udānesi. Kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya ‘‘mārena pacchato pacchato anubandhitvā ‘parinibbātu, bhante’ti upadduto bhayena bhagavā āyusaṅkhāraṃ ossajī’’ti. ‘‘Tassokāso mā hotu, bhītassa udānaṃ nāma natthī’’ti etassa dīpanatthaṃ pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Tato temāsamatteneva ca pana buddhakiccassa nipphajjanato evaṃ dīgharattaṃ mayā parihaṭoyaṃ dukkhabhāro na cirasseva nikkhipiyatīti passato parinibbānaguṇapaccavekkhaṇe tassa uḷāraṃ pītisomanassaṃ uppajji, tena pītivegena udānesīti yuttaṃ viya. Ekantena hi visaṅkhāraninno nibbānajjhāsayo satthā mahākaruṇāya balakkārena viya sattahitatthaṃ loke suciraṃ ṭhito. Tathā hi devasikaṃ catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo vaḷañjeti, sodāni mahākaruṇādhikārassa nipphannattā nibbānābhimukho anappakaṃ pītisomanassaṃ paṭisaṃvedesi. Teneva hi bhagavato kilesaparinibbānadivase viya khandhaparinibbānadivasepi sarīrābhā visesato vippasannā parisuddhā pabhassarā ahosīti.

Gāthāya soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulaṃ,** kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ **atulaṃ,** tulaṃ vā sadisamassa aññaṃ lokiyakammaṃ natthīti **atulaṃ,** mahaggatakammaṃ. Kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ vā **tulaṃ,** arūpāvacaraṃ **atulaṃ**. Appavipākaṃ vā **tulaṃ,** bahuvipākaṃ **atulaṃ**. **Sambhava**nti sambhavassa hetubhūtaṃ, upapattijanakanti attho. **Bhavasaṅkhāra**nti punabbhavasaṅkhāraṇakaṃ. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti buddhamuni. **Ajjhattarato**ti niyakajjhattarato. **Samāhito**ti upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhava**nti attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti ''savipākaṭṭhena sambhavaṃ, bhavābhavābhisaṅkharaṇaṭṭhena bhavasaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasaṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesañca ajjhattarato samāhito hutvā abhindī''ti.

Atha vā **tula**nti tulento tīrento. **Atulañca sambhava**nti nibbānañceva bhavañca. **Bhavasaṅkhāra**nti bhavagāmikaṃ kammaṃ. **Avassaji munī**ti ''pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ nicca''ntiādinā nayena tulento buddhamuni bhave ādīnavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavasaṅkhārakammaṃ ''kammakkhayāya saṃvattatī''ti (ma. ni. 2.81; a. ni. 4.233) evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ ajjhattarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhattarato, samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacaṃ viya attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā ''attasambhava''nti laddhanāmaṃ sabbaṃ kilesajālaṃ abhindi, kilesābhāveneva kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi. Iti bodhimūleyeva avassaṭṭhabhavasaṅkhāro bhagavā vekhamissakena viya jarasakaṭaṃ samāpattivekhamissakena attabhāvaṃ yāpentopi ''ito temāsato uddhaṃ samāpattivekhamassa na dassāmī''ti cittuppādanena āyusaṅkhāraṃ ossajīti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sattajaṭilasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **bahidvārakoṭṭhake**ti pāsādadvārakoṭṭhakassa bahi, na vihāradvārakoṭṭhakassa. So kira pāsādo lohapāsādo viya samantā catudvārakoṭṭhakaparivuto pākāraparikkhitto. Tesu pācīnadvārakoṭṭhakassa bahi pāsādacchāyāyaṃ pācīnalokadhātuṃ olokento paññattavarabuddhāsane nisinno hoti. **Jaṭilā**ti jaṭāvanto tāpasavesadhārino. **Nigaṇṭhā**ti setapaṭanigaṇṭharūpadhārino. **Ekasāṭakā**ti ekasāṭakanigaṇṭhā viya ekaṃ pilotikakhaṇḍaṃ hatthe bandhitvā tenāpi sarīrassa purimabhāgaṃ paṭicchādetvā vicaraṇakā. **Parūḷhakacchanakhalomā**ti parūḷhakacchalomā parūḷhanakhā parūḷhaavasesalomā ca, kacchādīsu dīghalomā dīghanakhā cāti attho. **Khārivividhamādāyā**ti vividhaṃ khārādinānappakāraṃ pabbajitaparikkhārabhaṇḍikaṃ gahetvā. **Avidūre atikkamantī**ti vihārassa avidūramaggena nagaraṃ pavisanti.

Rājāhaṃ, bhante, pasenadi kosaloti ahaṃ, bhante, rājā pasenadi kosalo, mayhaṃ nāmaṃ tumhe jānāthāti. Kasmā pana rājā loke aggapuggalassa santike nisinno evarūpānaṃ nagganissirīkānaṃ añjaliṃ paggaṇhātīti? Saṅgaṇhanatthāya. Evañhissa ahosi ''sacāhaṃ ettakampi etesaṃ na karissāmi, mayaṃ puttadāraṃ pahāya etassatthāya dubbhojanadukkhaseyyādīni anubhoma, ayaṃ amhākaṃ nipaccakāramattampi na karoti. Tasmiñhi kate amhe 'ocarakā'ti jano aggahetvā 'pabbajitā'icceva sañjānissati, kiṃ imassa bhūtatthakathanenāti attanā diṭṭhaṃ sutaṃ paṭicchādetvā na katheyyuṃ, evaṃ kate pana anigūhitvā kathessantī''ti. Apica satthu ajjhāsayajānanatthampi evamakāsīti. Rājā kira bhagavantaṃ upasaṅkamantopi katipayakālaṃ sammāsambodhiṃ na saddahi. Tenassa evaṃ ahosi ''yadi bhagavā sabbaṃ jānāti, mayā imesaṃ nipaccakāraṃ katvā 'ime arahanto'ti vutte nānujāneyya, atha maṃ anuvattanto anujāneyya, kuto tassa sabbaññutā''ti. Evaṃ so satthu ajjhāsayajānanatthaṃ tathā akāsi. Bhagavā pana ''ujukameva 'na ime samaṇā ocarakā'ti vutte yadipi rājā saddahati, mahājano pana tamatthaṃ ajānanto na saddaheyya, samaṇo gotamo 'rājā attano kathaṃ suṇātī'ti yaṃ kiñci mukhāruḷhaṃ kathetī'ti vadeyya, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvatteyya, añño ca guḷhakammaṃ vivaṭaṃ kataṃ bhaveyya, sayameva rājā tesaṃ ocarakabhāvaṃ kathessatī''ti ñatvā **''dujjānaṃ kho eta''**ntiādimāha.

Tattha **kāmabhoginā**ti iminā pana rāgābhibhavaṃ, ubhayenāpi vikkhittacittataṃ dasseti. **Puttasambādhasayana**nti puttehi sambādhasayanaṃ. Ettha ca puttasīsena dārapariggahaṃ, puttadāresu uppilāvitena tesaṃ gharāvāsādihetu sokābhibhavena cittassa saṃkiliṭṭhataṃ dasseti. **Kāsikacandana**nti saṇhacandanaṃ, kāsikavatthañca candanañcāti vā attho. **Mālāgandhavilepana**nti vaṇṇagandhatthāya mālā, sugandhabhāvatthāya gandhaṃ, chavirāgakaraṇatthāya vilepanaṃ dhārentena. **Jātarūparajata**nti suvaṇṇañceva avasiṭṭhadhanañca. **Sādiyantenā**ti paṭiggaṇhantena. Sabbenapi kāmesu abhigiddhabhāvameva pakāseti.

Saṃvāsenāti sahavāsena. **Sīlaṃ veditabba**nti ''ayaṃ pesalo vā dussīlo vā''ti saṃvasantena ekasmiṃ ṭhāne saha vasantena jānitabbo. **Tañca kho dīghena addhunā na ittara**nti tañca sīlaṃ dīghena kālena veditabbaṃ, na ittarena. Katipayadivase hi saññatākāro saṃvutindriyākāro ca hutvā sakkā dassetuṃ. **Manasi karotā no amanasi karotā**ti tampi ''sīlamassa pariggaṇhissāmī''ti manasi karontena paccavekkhantena sakkā jānituṃ, na itarena. **Paññavatā**ti tampi sappaññeneva paṇḍitena. Bālo hi manasi karontopi jānituṃ na sakkoti. **Saṃvohārenā**ti kathanena.

''Yo hi koci manussesu, vohāraṃ upajīvati;
Evaṃ vāseṭṭha jānāhi, vāṇijo so na brāhmaṇo''ti. (su. ni. 619) –

Ettha hi vāṇijjaṃ vohāro nāma. ''Cattāro ariyavohārā''ti (dī. ni. 3.313) ettha cetanā. ''Saṅkhā samaññā paññatti vohāro''ti (dha. sa. 1313-1315) ettha paññatti. ''Vohāramattena so vohareyyā''ti (saṃ. ni. 1.25) ettha kathā vohāro. Idhāpi so eva adhippeto. Ekaccassa hi sammukhākathā parammukhākathāya na sameti, parammukhākathā sammukhākathāya, tathā purimakathā pacchimakathāya, pacchimakathā ca purimakathāya. So kathentoyeva sakkā jānituṃ ''asuci eso puggalo''ti. Sucisīlassa pana purimaṃ pacchimena, pacchimañca purimena, sammukhā kathitañca parammukhā kathitena, parammukhā kathitañca sammukhā kathitena sameti, tasmā kathentena sakkā sucibhāvo jānitunti pakāsento āha – **''saṃvohārena soceyyaṃ veditabba''nti.**

Thāmoti ñāṇathāmo. Yassa hi ñāṇathāmo natthi, so uppannesu upaddavesu gahetabbagahaṇaṃ kattabbakaraṇaṃ apassanto advārikaṃ gharaṃ paviṭṭho viya carati. Tenāha – **''āpadāsu kho, mahārāja, thāmo veditabbo''**ti. **Sākacchāyā**ti sahakathāya. Duppaññassa hi kathā udake geṇḍu viya uplavati, paññavato kathentassa paṭibhānaṃ anantaṃ hoti. Udakavipphandaneneva hi maccho khuddako mahanto vāti paññāyati.

Iti bhagavā rañño ujukameva te ''ime nāmā''ti avatvā arahantānaṃ anarahantānañca jānanūpāyaṃ pakāsesi. Rājā taṃ sutvā bhagavato sabbaññutāya desanāvilāsena ca abhippasanno **''acchariyaṃ, bhante''**tiādinā attano pasādaṃ pakāsetvā idāni te yāthāvato bhagavato ārocento **''ete, bhante, mama purisā carā''**tiādimāha. Tattha **carā**ti apabbajitā eva pabbajitarūpena raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjantā paṭicchannakammantattā. **Ocarakā**ti heṭṭhā carakā. Carā hi pabbatamatthakena carantāpi heṭṭhā carakāva nihīnakammattā. Atha vā **ocarakā**ti carapurisā. **Ocaritvā**ti avacaritvā vīmaṃsitvā, tasmiṃ tasmiṃ dese taṃ taṃ pavattiṃ ñatvāti attho. **Osārissāmī**ti paṭipajjissāmi, karissāmīti attho. **Rajojalla**nti rajañca malañca. **Pavāhetvā**ti suṭṭhu vikkhālanavasena apanetvā. **Kappitakesamassū**ti alaṅkārasatthe vuttavidhinā kappakehi chinnakesamassū. **Kāmaguṇehī**ti kāmakoṭṭhāsehi, kāmabandhanehi vā **samappitā**ti suṭṭhu appitā allīnā. **Samaṅgibhūtā**ti sahabhūtā. **Paricāressantī**ti indriyāni samantato cāressanti kīḷāpessanti vā.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesaṃ rājapurisānaṃ attano udarassa kāraṇā pabbajitavesena lokavañcanasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ parādhīnatāparavañcanatāpaṭikkhepavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **na vāyameyya sabbatthā**ti dūteyyaocarakakammādike sabbasmiṃ pāpadhamme ime rājapurisā viya pabbajito na vāyameyya, vāyāmaṃ ussāhaṃ na kareyya, sabbattha yattha katthaci vāyāmaṃ akatvā appamattakepi puññasmiṃyeva vāyameyyāti adhippāyo. **Nāññassa puriso siyā**ti pabbajitarūpena aññassa puggalassa sevakapuriso na siyā. Kasmā? Evarūpassapi ocarakādipāpakammassa kattabbattā.

Nāññaṃ nissāya jīveyyāti aññaṃ paraṃ issarādiṃ nissāya ‘‘tappaṭibaddhaṃ me sukhadukkha’’nti evaṃcitto hutvā na jīvikaṃ pavatteyya, attadīpo attasaraṇo anaññasaraṇo eva bhaveyya. Atha vā anatthāvahato ‘‘ocaraṇa’’nti laddhanāmakattā aññaṃ akusalakammaṃ nissāya na jīveyya. **Dhammena na vaṇiṃ care**ti dhanādiatthāya dhammaṃ na katheyya. Yo hi dhanādihetu paresaṃ dhammaṃ deseti, so dhammena vāṇijjaṃ karoti nāma, evaṃ dhammena taṃ na careyya. Atha vā dhanādīnaṃ atthāya kosalarañño puriso viya ocarakādikammaṃ karonto parehi anāsaṅkanīyatāya pabbajjāliṅgasamādānādīni anutiṭṭhanto dhammena vāṇijjaṃ karoti nāma. Yopi idha parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carantopi aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati, sopi dhammena vāṇijjaṃ karoti nāma, evaṃ dhammena vāṇijjaṃ na care, na kareyyāti attho.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccavekkhaṇasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **attano aneke pāpake akusale dhamme pahīne**ti lobhadosamohaviparītamanasikāraahirikānottappakodhūpanāhamakkhapalāsaissāmacchariyamāyāsāṭheyyathambhasārambhamānātimānamadapamādataṇhāavijjātividhākusalamūladuccaritasaṃkilesavisamasaññāvitakkapapañcacatubbidhavipallāsaāsavaoghayogaganthāgatigamanataṇhupādānapañcavidhacetokhilapañcacetovinibandhanīvaraṇābhinandanachavivādamūlataṇhākāyasattānusayaaṭṭhamicchattanavataṇhāmūlakadasākusalakammapathadvāsaṭṭhidiṭṭhigataaṭṭhasatataṇhāvicaritādippabhede attano santāne anādikālapavatte diyaḍḍhasahassakilese taṃsahagate cāpi aneke pāpake lāmake akosallasambhūtaṭṭhena akusale dhamme anavasesaṃ saha vāsanāya bodhimūleyeva pahīne ariyamaggena samucchinne paccavekkhamāno ‘‘ayampi me kileso pahīno, ayampi me kileso pahīno’’ti anupadapaccavekkhaṇāya paccavekkhamāno bhagavā nisinno hoti.

Aneke ca kusale dhammeti sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanaṃ cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri phalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā paññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikkamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivinayā, nava saññā, nava nānattāni, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhā dhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaṅgaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pannarasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa mahāvipassanā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaññāsa kusalā dhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādike aneke attano kusale anavajjadhamme anantakālaṃ pāramiparibhāvanāya maggabhāvanāya ca pāripūriṃ vuddhiṃ gate ‘‘imepi anavajjadhammā mayi saṃvijjanti, imepi anavajjadhammā mayi saṃvijjantī’’ti rucivasena manasikārābhimukhe buddhaguṇe vaggavagge puñjapuñje katvā paccavekkhamāno nisinno hoti. Te ca kho sapadesato eva, na nippadesato. Sabbe buddhaguṇe bhagavatāpi anupadaṃ anavasesato manasi kātuṃ na sakkā anantāparimeyyabhāvato.

Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
> Kappampi ce aññamabhāsamāno;
> Khīyetha kappo ciradīghamantare,
> Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti.

Aparampi vuttaṃ –

> ‘‘Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
> Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāma sahassato’’ti.

Tadā hi bhagavā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā gandhakuṭippamukhe ṭhatvā bhikkhūsu vattaṃ dassetvā gatesu mahāgandhakuṭiṃ pavisitvā paññattavarabuddhāsane nisinno attano atītajātivisayaṃ ñāṇaṃ pesesi. Athassa tāni nirantaraṃ poṅkhānupoṅkhaṃ anantāparimāṇappabhedā upaṭṭhahiṃsu. So ‘‘evaṃ mahantassa nāma dukkhakkhandhassa mūlabhūtā ime kilesā’’ti kilesavisayaṃ ñāṇācāraṃ pesetvā te pahānamukhena anupadaṃ paccavekkhitvā ‘‘ime vata kilesā anavasesato mayhaṃ suṭṭhu pahīnā’’ti puna tesaṃ pahānakaraṃ sākāraṃ saparivāraṃ sauddesaṃ ariyamaggaṃ paccavekkhanto anantāparimāṇabhede attano sīlādianavajjadhamme manasākāsi. Tena vuttaṃ –

> ‘‘Tena kho pana samayena bhagavā attano aneke pāpake akusale dhamme pahīne paccavekkhamāno nisinno hoti, aneke ca kusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate’’ti.

Evaṃ paccavekkhitvā uppannapītisomanassuddesabhūtaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **ahu pubbe**ti arahattamaggañāṇuppattito pubbe sabbopi cāyaṃ rāgādiko kilesagaṇo mayhaṃ santāne ahu āsi, na imasmiṃ kilesagaṇe kocipi kileso nāhosi. **Tadā nāhū**ti tadā tasmiṃ kāle ariyamaggakkhaṇe so kilesagaṇo na ahu na āsi, tattha aṇumattopi kileso aggamaggakkhaṇe appahīno nāma natthi. ‘‘Tato nāhū’’tipi paṭhanti, tato arahattamaggakkhaṇato paraṃ nāsīti attho. **Nāhu pubbe**ti yo cāyaṃ mama aparimāṇo anavajjadhammo etarahi bhāvanāpāripūriṃ gato upalabbhati, sopi ariyamaggakkhaṇato pubbe na ahu na āsi. **Tadā ahū**ti yadā pana me aggamaggañāṇaṃ uppannaṃ, tadā sabbopi me anavajjadhammo āsi. Aggamaggādhigamena hi saddhiṃ sabbepi sabbaññuguṇā buddhānaṃ hatthagatā eva honti.

Na cāhu na ca bhavissati, na cetarahi vijjatīti yo pana so anavajjadhammo ariyamaggo mayhaṃ bodhimaṇḍe uppanno, yena sabbo kilesagaṇo anavasesaṃ pahīno, so yathā mayhaṃ maggakkhaṇato pubbe na cāhu na ca ahosi, evaṃ attanā pahātabbakilesābhāvato te kilesā viya ayampi na ca bhavissati anāgate na uppajjissati, etarahi paccuppannakālepi na vijjati na upalabbhati attanā kattabbakiccābhāvato. Na hi ariyamaggo anekavāraṃ pavattati. Tenevāha – ‘‘na pāraṃ diguṇaṃ yantī’’ti.

Iti bhagavā ariyamaggena attano santāne anavasesaṃ pahīne akusale dhamme bhāvanāpāripūriṃ gate aparimāṇe anavajjadhamme ca paccavekkhamāno attupanāyikapītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi. Purimāya kathāya purimavesārajjadvayameva kathitaṃ, pacchimadvayaṃ sammāsambodhiyā pakāsitattā pakāsitameva hotīti.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamanānātitthiyasuttavaṇṇanā

54. Catutthe **nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā**ti ettha taranti etena saṃsāroghanti titthaṃ, nibbānamaggo. Idha pana viparītavipallāsavasena diṭṭhigatikehi tathā gahitadiṭṭhidassanaṃ ‘‘tittha’’nti adhippetaṃ. Tasmiṃ sassatādinānākāre titthe niyuttāti nānātitthiyā, nagganigaṇṭhādisamaṇā ceva kaṭhakalāpādibrāhmaṇā ca pokkharasātādiparibbājakā ca samaṇabrāhmaṇaparibbājakā. Nānātitthiyā ca te samaṇabrāhmaṇaparibbājakā cāti nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakā.

‘‘Sassato attā ca loko cā’’tiādinā passanti etāya, sayaṃ vā passati, tathā dassanamattameva vāti diṭṭhi, micchābhinivesassetaṃ adhivacanaṃ. Sassatādivasena nānā anekavidhā diṭṭhiyo etesanti **nānādiṭṭhikā**. Sassatādivaseneva khamanaṃ khanti, rocanaṃ ruci, atthato ‘‘sassato attā ca loko cā’’tiādinā (udā. 55) pavatto cittavipallāso saññāvipallāso ca. Tathā nānā khantiyo etesanti **nānākhantikā,** nānā ruciyo etesanti **nānārucikā**. Diṭṭhigatikā hi pubbabhāge tathā tathā cittaṃ rocetvā khamāpetvā ca pacchā ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti abhinivisanti. Atha vā ‘‘aniccaṃ nicca’’ntiādinā tathā tathā dassanavasena diṭṭhi, khamanavasena khanti, ruccanavasena rucīti evaṃ tīhipi padehi diṭṭhi eva vuttāti veditabbā. **Nānādiṭṭhinissayanissitā**ti sassatādiparikappavasena nānāvidhaṃ diṭṭhiyā nissayaṃ vatthuṃ kāraṇaṃ, diṭṭhisaṅkhātameva vā nissayaṃ nissitā allīnā upagatā, taṃ anissajjitvā ṭhitāti attho. Diṭṭhiyopi hi diṭṭhigatikānaṃ abhinivesākārānaṃ nissayā honti.

Santīti atthi saṃvijjanti upalabbhanti. **Eke**ti ekacce. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjūpagamena samaṇā, jātiyā brāhmaṇā, lokena vā samaṇāti ca brāhmaṇāti ca evaṃ gahitā. **Evaṃvādino**ti evaṃ idāni vattabbākārena vadantīti evaṃvādino. Evaṃ idāni vattabbākārena pavattā diṭṭhi etesanti **evaṃdiṭṭhino**. Tattha dutiyena diṭṭhigatikānaṃ micchābhiniveso dassito, paṭhamena tesaṃ yathābhinivesaṃ paresaṃ tattha patiṭṭhāpanavasena vohāro.

Sassato loko, idameva saccaṃ moghamaññanti ettha **loko**ti attā. So hi diṭṭhigatikehi lokiyanti ettha puññaṃ pāpaṃ tabbipākā, sayaṃ vā kārakādibhāvena abhiyuttehi lokiyatīti lokoti adhippeto. Svāyaṃ sassato amaro nicco dhuvoti yadidaṃ amhākaṃ dassanaṃ idameva saccaṃ aviparītaṃ, aññaṃ pana asassatotiādi paresaṃ dassanaṃ moghaṃ micchāti attho. Etena cattāropi sassatavādā dassitā honti. **Asassato**ti na sassato, anicco adhuvo cavanadhammoti attho. ‘‘Asassato’’ti sassatabhāvappaṭikkhepeneva ucchedo dīpitoti sattapi ucchedavādā dīpitā honti.

Antavāti sapariyanto parivaṭumo paricchinnappamāṇo, na sabbagatoti attho. Etena sarīraparimāṇo aṅguṭṭhaparimāṇo avayavaparimāṇo paramāṇuparimāṇo attāti evamādivādā dassitā honti. **Anantavā**ti apariyanto, sabbagatoti attho. Etena kapilakaṇādādivādā dīpitā honti.

Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti yaṃ sarīraṃ, tadeva jīvasaṅkhātaṃ vatthu, yañca jīvasaṅkhātaṃ vatthu, tadeva sarīranti jīvañca sarīrañca advayaṃ samanupassati. Etena ājīvakānaṃ viya ‘‘rūpī attā’’ti ayaṃ vādo dassito hoti. **Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra**nti iminā pana ‘‘arūpī attā’’ti ayaṃ vādo dassito.

Hoti tathāgato paraṃ maraṇāti ettha **tathāgato**ti satto. Tañhi diṭṭhigatiko kārakavedakādisaṅkhātaṃ, niccadhuvādisaṅkhātaṃ vā tathābhāvaṃ gatoti tathāgatoti voharati, so maraṇato idhakāyassa bhedato paraṃ uddhaṃ hoti, atthi saṃvijjatīti attho. Etena sassataggāhamukhena soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā dassitā honti. **Na hotī**ti natthi na upalabbhati. Etena ucchedavādo dassito. **Hoti ca na ca hotī**ti atthi ca natthi cāti. Etena ekaccasassatavādā satta saññīvādā ca dassitā. **Neva hoti na na hotī**ti iminā pana amarāvikkhepavādo dassitoti veditabbaṃ.

Ime kira diṭṭhigatikā nānādesato āgantvā sāvatthiyaṃ paṭivasantā ekadā samayappavādake sannipatitvā attano attano vādaṃ paggayha aññavāde khuṃsentā vivādāpannā ahesuṃ. Tena vuttaṃ **‘‘te bhaṇḍanajātā’’**tiādi.

Tattha bhaṇḍanaṃ nāma kalahassa pubbabhāgo. **Bhaṇḍanajātā**ti jātabhaṇḍanā. **Kalaho**ti kalaho eva, kalassa vā hananato kalaho daṭṭhabbo. Aññamaññassa viruddhavādaṃ āpannāti **vivādāpannā**. Mammaghaṭṭanato mukhameva sattīti **mukhasatti,** pharusavācā. Phalūpacārena viya hi kāraṇaṃ kāraṇūpacārena phalampi vohariyati yathā taṃ ‘‘sukho buddhuppādo, pāpakammaṃ paccanubhotī’’ti ca. Tāhi mukhasattīhi vitudantā vijjhantā viharanti. **Ediso dhammo**ti dhammo aviparītasabhāvo ediso evarūpo, yathā mayā vuttaṃ ‘‘sassato loko’’ti. **Nediso dhammo**ti na ediso dhammo, yathā tayā vuttaṃ ‘‘asassato loko’’ti, evaṃ sesapadehipi yojetabbaṃ. So ca titthiyānaṃ vivādo sakalanagare pākaṭo jāto. Atha bhikkhū sāvatthiṃ piṇḍāya paviṭṭhā taṃ sutvā ‘‘atthi no idaṃ kathāpābhataṃ, yaṃ nūna mayaṃ imaṃ pavattiṃ bhagavato āroceyyāma, appeva nāma taṃ nissāya satthu saṇhasukhumaṃ dhammadesanaṃ labheyyāmā’’ti te pacchābhattaṃ dhammadesanākāle bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Tena vuttaṃ – **''atha kho sambahulā bhikkhū''**tiādi.

Taṃ sutvā bhagavā aññatitthiyānaṃ dhammassa ayathābhūtapajānanaṃ pakāsento **''aññatitthiyā, bhikkhave''**tiādimāha. Tattha **andhā**ti paññācakkhuvirahena andhā. Tenāha **''acakkhukā''**ti. Paññā hi idha ''cakkhū''ti adhippetā. Tathā hi vuttaṃ **''atthaṃ na jānantī''**tiādi. Tattha **atthaṃ na jānantī**ti idhalokatthaṃ paralokatthaṃ na jānanti, idhalokaparalokesu vuddhiṃ abbhudayaṃ nāvabujjhanti, paramatthe pana nibbāne kathāvakā. Ye hi nāma pavattimattepi sammūḷhā, te kathaṃ nivattiṃ jānissantīti. **Anatthaṃ na jānantī**ti yadaggena te atthaṃ na jānanti, tadaggena anatthampi na jānanti. Yasmā **dhammaṃ na jānanti,** tasmā **adhammampi na jānanti**. Te hi vipariyesaggāhitāya dhammaṃ kusalampi akusalaṃ karonti, adhammampi akusalaṃ kusalaṃ karonti. Na kevalañca dhammādhammesu eva, atha kho tassa vipākesupi sammūḷhā. Tathā hi te kammampi vipākaṃ katvā voharanti, vipākampi kammaṃ katvā. Tathā **dhammaṃ** sabhāvadhammampi na jānanti, **adhammaṃ** asabhāvadhammampi na jānanti. Evaṃbhūtā ca sabhāvadhammaṃ asabhāvadhammañca, asabhāvadhammaṃ sabhāvadhammañca katvā pavedenti.

Iti bhagavā titthiyānaṃ mohadiṭṭhipaṭilābhabhāvena paññācakkhuvekallato andhabhāvaṃ dassetvā idāni tamatthaṃ jaccandhūpamāya pakāsetuṃ **''bhūtapubbaṃ, bhikkhave''**tiādimāha. Tattha **bhūtapubba**nti pubbe bhūtaṃ, atītakāle nibbattaṃ. **Aññataro rājā ahosī**ti purātano nāmagottehi loke apākaṭo eko rājā ahosi. **So rājā aññataraṃ purisaṃ āmantesī**ti tassa kira rañño sobhaggappattaṃ sabbaṅgasampannaṃ attano opavayhaṃ hatthiṃ upaṭṭhānaṃ āgataṃ disvā etadahosi – ''bhaddakaṃ vata, bho, hatthiyānaṃ dassanīya''nti. Tena ca samayena eko jaccandho rājaṅgaṇena gacchati. Taṃ disvā rājā cintesi – ''mahājāniyā kho ime andhā ye evarūpaṃ dassanīyaṃ na labhanti daṭṭhuṃ. Yaṃnūnāhaṃ imissā sāvatthiyā yattakā jaccandhā sabbe te sannipātāpetvā ekadesaṃ ekadesaṃ hatthena phusāpetvā tesaṃ vacanaṃ suṇeyya''nti. Keḷisīlo rājā ekena purisena sāvatthiyā sabbe jaccandhe sannipātāpetvā tassa purisassa saññaṃ adāsi ''yathā ekeko jaccandho sīsādikaṃ ekekaṃyeva hatthissa aṅgaṃ phusitvā 'hatthī mayā diṭṭho'ti saññaṃ uppādesi, tathā karohī''ti. So puriso tathā akāsi. Atha rājā te jaccandhe paccekaṃ pucchi ''kīdiso, bhaṇe, hatthī''ti. Te attanā diṭṭhadiṭṭhāvayavameva hatthiṃ katvā vadantā ''ediso hatthī, nediso hatthī''ti aññamaññaṃ kalahaṃ karontā hatthādīhi upakkamitvā rājaṅgaṇe mahantaṃ kolāhalaṃ akaṃsu. Rājā saparijano tesaṃ taṃ vippakāraṃ disvā phāsukehi bhijjamānehi hadayena uggatena mahāhasitaṃ hasi. Tena vuttaṃ – **''atha kho, bhikkhave, so rājā…pe… attamano ahosī''**ti.

Tattha **ambho**ti ālapanaṃ. **Yāvatakā**ti yattakā. **Jaccandhā**ti jātiyā andhā, jātito paṭṭhāya acakkhukā. **Ekajjha**nti ekato. **Bhaṇe**ti abahumānālāpo. **Hatthiṃ dassehī**ti yathāvuttaṃ hatthiṃ sayāpetvā dassehi. So ca susikkhitattā aparipphandanto nipajji. **Diṭṭho no hatthī**ti hatthena parāmasanaṃ dassanaṃ katvā āhaṃsu. Tena purisena sīsaṃ parāmasāpetvā ''ediso hatthī''ti saññāpitattā tādisaṃyeva naṃ hatthiṃ sañjānantā jaccandhā **''ediso deva hatthī seyyathāpi kumbho''**ti vadiṃsu. **Kumbho**ti ca ghaṭoti attho. **Khīlo**ti nāgadantakhīlo. **Soṇḍo**ti hattho. **Naṅgalīsā**ti naṅgalassa sirassa īsā. **Kāyo**ti sarīraṃ. **Koṭṭho**ti kusūlo. **Pādo**ti jaṅgho. **Thūṇo**ti thambho. **Naṅguṭṭha**nti vāḷassa urimappadeso. **Vāladhī**ti vālassa aggappadeso. **Muṭṭhīhi saṃsumbhiṃsū**ti muṭṭhiyo bandhitvā pahariṃsu, muṭṭhighātaṃ akaṃsu. **Attamano ahosī**ti keḷisīlattā so rājā tena jaccandhānaṃ kalahena attamano pahāsena gahitamano ahosi.

Evameva khoti upamāsaṃsandanaṃ. Tassattho – bhikkhave, yathā te jaccandhā acakkhukā ekaṅgadassino anavasesato hatthiṃ apassitvā attanā diṭṭhāvayavamattaṃ hatthisaññāya itarehi diṭṭhaṃ ananujānantā aññamaññaṃ vivādaṃ āpannā kalahaṃ akaṃsu, evameva ime aññatitthiyā sakkāyassa ekadesaṃ rūpavedanādiṃ attano diṭṭhidassanena yathādiṭṭhaṃ ''attā''ti maññamānā tassa sassatādibhāvaṃ āropetvā ''idameva saccaṃ moghamañña''nti abhinivisitvā aññamaññaṃ vivadanti, yathābhūtaṃ pana atthānatthaṃ dhammādhammañca na jānanti. Tasmā andhā acakkhukā jaccandhapaṭibhāgāti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ titthiyānaṃ dhammasabhāvaṃ yathābhūtaṃ ajānantānaṃ apassantānaṃ jaccandhānaṃ viya hatthimhi yathādassanaṃ micchābhinivesaṃ, tattha ca vivādāpattiṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi.**

Tattha **imesu kira sajjanti, eke samaṇabrāhmaṇā**ti idhekacce pabbajjūpagamanena samaṇā, jātimattena brāhmaṇā ‘‘sassato loko’’tiādinayappavattesu imesu eva asāresu diṭṭhigatesu diṭṭhābhinandanavasena, imesu vā rūpādīsu upādānakkhandhesu evaṃ aniccesu dukkhesu vipariṇāmadhammesu taṇhābhinandanadiṭṭhābhinandanānaṃ vasena ‘‘etaṃ mamā’’tiādinā sajjanti kira. Aho nesaṃ sammohoti dasseti. **Kira**saddo cettha arucisūcanattho. Tena tattha saṅgakāraṇābhāvameva dīpeti. Na kevalaṃ sajjanti eva, atha kho **viggayha naṃ vivadanti** ‘‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmī’’tiādinā viggāhikakathānuyogavasena viggayha vivadanti vivādaṃ āpajjanti. **Na**nti cettha nipātamattaṃ. Atha vā **viggayha na**nti naṃ diṭṭhinissayaṃ sakkāyadiṭṭhimeva vā viparītadassanattā sassatādivasena aññamaññaṃ viruddhaṃ gahetvā vivadanti visesato vadanti, attano eva vādaṃ visiṭṭhaṃ aviparītaṃ katvā abhinivissa voharanti. Yathā kiṃ? **Janā ekaṅgadassino** yatheva jaccandhajanā hatthissa ekekaṅgadassino ‘‘yaṃ yaṃ attanā phusitvā ñātaṃ, taṃ tadeva hatthī’’ti gahetvā aññamaññaṃ viggayha vivadiṃsu, evaṃsampadamidanti attho. Ivasaddo cettha luttaniddiṭṭhoti veditabbo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyanānātitthiyasuttavaṇṇanā

55. Pañcame **sassato attā ca loko cā**ti rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā taṃ sassataṃ niccanti aññepi ca tathā gāhentā voharanti. Yathāha –

> ‘‘Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attā ca loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapentī’’ti.

Atha vā **attā**ti ahaṅkāravatthu, **loko**ti mamaṅkāravatthu, yaṃ ‘‘attaniya’’nti vuccati. **Attā**ti vā sayaṃ, **loko**ti paro. **Attā**ti vā pañcasu upādānakkhandhesu eko khandho, itaro **loko**. **Attā**ti vā saviññāṇako khandhasantāno, aviññāṇako **loko**. Evaṃ taṃ taṃ attāti ca lokoti ca yathādassanaṃ dvidhā gahetvā tadubhayaṃ ‘‘nicco dhuvo sassato’’ti abhinivissa voharanti. Etena cattāro sassatavādā dassitā. **Asassato**ti sattapi ucchedavādā dassitā. **Sassato ca asassato cā**ti ekacco attā ca loko ca sassato, ekacco asassatoti evaṃ sassato ca asassato cāti attho. Atha vā sveva attā ca loko ca attagatidiṭṭhikānaṃ viya sassato ca asassato ca, siyā sassatoti evamettha attho veditabbo. Sabbathāpi iminā ekaccasassatavādo dassito. **Neva sassato nāsassato**ti iminā amarāvikkhepavādo dassito. Te hi sassatavāde asassatavāde ca dosaṃ disvā ‘‘neva sassato nāsassato attā ca loko cā’’ti vikkhepaṃ karontā vivadanti.

Sayaṃkatoti attanā kato. Yathā hi tesaṃ tesaṃ sattānaṃ attā ca attano dhammānudhammaṃ katvā sukhadukkhāni paṭisaṃvedeti, evaṃ attāva attānaṃ tassa ca upabhogabhūtaṃ kiñcanaṃ palibodhasaṅkhātaṃ lokañca karoti, abhinimminātīti attaladdhi viya ayampi tesaṃ laddhi. **Paraṃkato**ti parena kato, attato parena issarena vā purisena vā pajāpatinā vā kālena vā pakatiyā vā attā ca loko ca kato, nimmitoti attho. **Sayaṃkato ca paraṃkato cā**ti yasmā attānañca lokañca nimminantā issarādayo na kevalaṃ sayameva nimminanti, atha kho tesaṃ tesaṃ sattānaṃ dhammādhammānaṃ sahakārīkāraṇaṃ labhitvāva, tasmā sayaṃkato ca paraṃkato ca attā ca loko cāti ekaccānaṃ laddhi. **Asayaṃkāro aparaṃkāro**ti natthi etassa sayaṃkāroti asayaṃkāro, natthi etassa parakāroti aparakāro. Anunāsikāgamaṃ katvā vuttaṃ ‘‘aparaṃkāro’’ti. Ayaṃ ubhayattha dosaṃ disvā ubhayaṃ paṭikkhipati. Atha kathaṃ uppannoti āha – **adhiccasamuppanno**ti yadicchāya samuppanno kenaci kāraṇena vinā uppannoti adhiccasamuppannavādo dassito. Tena ca ahetukavādopi saṅgahito hoti.

Idāni ye diṭṭhigatikā attānaṃ viya sukhadukkhampi tassa guṇabhūtaṃ kiñcanabhūtaṃ vā sassatādivasena abhinivissa voharanti, tesaṃ taṃ vādaṃ dassetuṃ **‘‘santeke samaṇabrāhmaṇā’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti ettha pana idha jaccandhūpamāya anāgatattā taṃ hitvā heṭṭhā vuttanayeneva attho yojetabbo, tathā gāthāya.

Tattha **antarāva visīdanti, apatvāva tamogadha**nti ayaṃ viseso. Tassattho – evaṃ diṭṭhigatesu diṭṭhinissayesu āsajjamānā diṭṭhigatikā kāmoghādīnaṃ catunnaṃ oghānaṃ, saṃsāramahoghasseva vā antarāva vemajjhe eva yaṃ tesaṃ pārabhāvena patiṭṭhaṭṭhena vā ogadhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ tadadhigamūpāyo vā ariyamaggo taṃ appatvāva anadhigantvāva visīdanti saṃsīdanti. Ogādhanti patiṭṭhahanti etena, ettha vāti ogādho, ariyamaggo nibbānañca. Ogādhamevettha rassattaṃ katvā ogadhanti vuttaṃ. Taṃ ogadhaṃ tamogadhanti padavibhāgo.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Tatiyanānātitthiyasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Imaṃ udāna**nti ettha pana diṭṭhitaṇhāmānesu dosaṃ disvā te dūrato vajjetvā saṅkhāre yathābhūtaṃ passato ca tattha anādīnavadassitāya micchābhiniviṭṭhassa yathābhūtaṃ apassato ca yathākkamaṃ saṃsārato ativattanānativattanadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesīti attho yojetabbo.

Tattha **ahaṅkārapasutāyaṃ pajā**ti ‘‘sayaṃkato attā ca loko cā’’ti evaṃ vuttasayaṃkārasaṅkhātaṃ ahaṅkāraṃ tathāpavattaṃ diṭṭhiṃ pasutā anuyuttā ayaṃ pajā micchābhiniviṭṭho sattakāyo. **Paraṃkārūpasaṃhitā**ti paro añño issarādiko sabbaṃ karotīti evaṃ pavattaparaṃkāradiṭṭhisannissitā tāya upasaṃhitāti paraṃkārūpasaṃhitā. **Etadeke nābbhaññaṃsū**ti etaṃ diṭṭhidvayaṃ eke samaṇabrāhmaṇā tattha dosadassino hutvā nānujāniṃsu. Kathaṃ? Sati hi sayaṃkāre kāmakārato sattānaṃ iṭṭheneva bhavitabbaṃ, na aniṭṭhena. Na hi koci attano dukkhaṃ icchati, bhavati ca aniṭṭhaṃ, tasmā na sayaṃkāro. Paraṃkāropi yadi issarahetuko, svāyaṃ issaro attatthaṃ vā kareyya paratthaṃ vā. Tattha yadi attatthaṃ, attanā akatakicco siyā asiddhassa sādhanato. Atha vā paratthaṃ sabbesaṃ hitasukhameva nipphajjeyya, na ahitaṃ dukkhaṃ nipphajjati, tasmā issaravasena na paraṃkāro sijjhati. Yadi ca issarasaṅkhātaṃ aññanirapekkhaṃ niccamekakāraṇaṃ pavattiyā siyā, kammena uppatti na siyā, sabbeheva ekajjhaṃ uppajjitabbaṃ kāraṇassa sannihitattā. Athassa aññampi sahakārīkāraṇaṃ icchitaṃ, taññeva hetu, kiṃ issarena apariniṭṭhitasāmatthiyena parikappitena. Yathā ca issarahetuko paraṃkāro na sijjhati, evaṃ pajāpatipurisapakatibrahmakālādihetutopi na sijjhateva tesampi asiddhattā vuttadosānativattanato ca. Tena vuttaṃ ‘‘etadeke nābbhaññaṃsū’’ti. Ye pana yathāvutte sayaṃkāraparaṃkāre nānujānantāpi adhiccasamuppannaṃ attānañca lokañca paññapenti, tepi **na naṃ sallanti addasuṃ** adhiccasamuppannantivādinopi micchābhinivesaṃ anatikkamanato yathābhūtaṃ ajānantānaṃ diṭṭhigataṃ tattha tattha dukkhuppādanato vijjhanaṭṭhena ‘‘salla’’nti na passiṃsu.

Etañca sallaṃ paṭikacca passatoti yo pana āraddhavipassako pañcapi upādānakkhandhe aniccato dukkhato anattato samanupassati, so etañca tividhaṃ viparītadassanaṃ aññañca sakalaṃ micchābhinivesaṃ tesañca nissayabhūte pañcupādānakkhandhepi tujjanato duruddhārato ca ‘‘salla’’nti paṭikacca pubbeyeva vipassanāpaññāya passati. Evaṃ passato ariyamaggakkhaṇe ekanteneva **ahaṃ karomīti na tassa hoti**. Yathā ca attano kārakabhāvo tassa na upaṭṭhāti, evaṃ **paro karotīti na tassa hoti,** kevalaṃ pana aniccasaṅkhātaṃ paṭiccasamuppannadhammamattameva hoti. Ettāvatā sammāpaṭipannassa sabbathāpi diṭṭhimānābhāvova dassito. Tena ca arahattappattiyā saṃsārasamatikkamo pakāsito hoti.

Idāni yo diṭṭhigate allīno, na so saṃsārato sīsaṃ ukkhipituṃ sakkoti, taṃ dassetuṃ **‘‘mānupetā’’**ti gāthamāha. Tattha **mānupetā ayaṃ pajā**ti ayaṃ sabbāpi diṭṭhigatikasaṅkhātā pajā sattakāyo ‘‘mayhaṃ diṭṭhi sundarā, mayhaṃ ādāno sundaro’’ti attano gāhassa saṃpaggahalakkhaṇena mānena upetā samannāgatā. **Mānaganthā mānavinibaddhā**ti tato eva tena aparāparaṃ uppajjamānena yathā taṃ diṭṭhiṃ na paṭinissajjati, evaṃ attano santānassa ganthitattā vinibaddhattā ca mānaganthā mānavinibaddhā. **Diṭṭhīsu sārambhakathā, saṃsāraṃ nātivattatī**ti ‘‘idameva saccaṃ moghamañña’’nti attukkaṃsanaparavambhanavasena attano diṭṭhābhinivesena paresaṃ diṭṭhīsu sārambhakathā virodhakathā saṃsāranāyikānaṃ avijjātaṇhānaṃ appahānato saṃsāraṃ nātivattati, na atikkamatīti attho.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Subhūtisuttavaṇṇanā

57. Sattame **subhūtī**ti tassa therassa nāmaṃ. So hi āyasmā padumuttarassa bhagavato pādamūle katābhinīhāro kappasatasahassaṃ upacitapuññasambhāro imasmiṃ buddhuppāde uḷāravibhave gahapatikule uppanno bhagavato dhammadesanaṃ sutvā saṃvegajāto gharā nikkhamma pabbajitvā katādhikārattā ghaṭento vāyamanto na cirasseva chaḷabhiñño jāto, brahmavihārabhāvanāya pana ukkaṃsapāramippattiyā ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ subhūtī''ti (a. ni. 1.201) araṇavihāre bhagavatā etadagge ṭhapito. So ekadivasaṃ sāyanhasamayaṃ divāṭṭhānato vihāraṅgaṇaṃ otiṇṇo catuparisamajjhe bhagavantaṃ dhammaṃ desentaṃ disvā ''desanāpariyosāne vuṭṭhahitvā vandissāmī''ti kālaparicchedaṃ katvā bhagavato avidūre aññatarasmiṃ rukkhamūle nisinno phalasamāpattiṃ samāpajji. Tena vuttaṃ – **''tena kho pana samayena āyasmā subhūti…pe… samāpajjitvā''**ti.

Tattha dutiyajjhānato paṭṭhāya rūpāvacarasamādhi sabbopi arūpāvacarasamādhi avitakkasamādhi eva. Idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalasamādhi ''avitakkasamādhī''ti adhippeto. Dutiyajjhānādīhi pahīnā micchāvitakkā na tāva suppahīnā accantapahānābhāvato, ariyamaggena pana pahīnā eva puna pahānakiccābhāvato. Tasmā aggamaggapariyosānabhūto arahattaphalasamādhi sabbesaṃ micchāvitakkānaṃ pahānante uppannattā visesato ''avitakkasamādhī''ti vattabbataṃ arahati, pageva catutthajjhānapādako. Tena vuttaṃ – ''idha pana catutthajjhānapādako arahattaphalasamādhi 'avitakkasamādhī'ti adhippeto''ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato subhūtissa sabbamicchāvitakkasabbasaṃkilesapahānasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthadīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa vitakkā vidhūpitā**ti yena ariyapuggalena, yassa vā ariyapuggalassa kāmavitakkādayo sabbepi micchāvitakkā vidhūpitā ariyamaggañāṇena santāpitā samucchinnā. **Ajjhattaṃ suvikappitā asesā**ti niyakajjhattasaṅkhāte attano santāne uppajjanārahā suvikappitā suṭṭhu vikappitā asesato, kiñcipi asesetvā susamucchinnāti attho. **Taṃ saṅgamaticca arūpasaññī**ti ettha nti nipātamattaṃ. Atha vā hetuattho **taṃ**saddo. Yasmā anavasesena micchāvitakkā samucchinnā, tasmā rāgasaṅgādikaṃ pañcavidhaṃ saṅgaṃ, sabbampi vā kilesasaṅgaṃ aticca atikkamitvā atikkamanahetu rūpasabhāvābhāvato ruppanasaṅkhātassa ca vikārassa tattha abhāvato nibbikārahetubhāvato vā ''arūpa''nti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattāhi maggaphalasaññāhi arūpasaññī. **Catuyogātigato**ti kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogoti cattāro yoge yathārahaṃ catūhipi maggehi atikkamitvā gato. **Na jātu metī**ti **ma**kāro padasandhikaro, jātu ekaṃseneva punabbhavāya na eti, āyatiṃ punabbhavābhinibbatti tassa natthīti attho. ''Na jāti metī''tipi paṭhanti, so evattho. Iti bhagavā āyasmato subhūtissa arahattaphalasamāpattivihāraṃ anupādisesanibbānañca ārabbha pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṇikāsuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **dve pūgā**ti dve gaṇā. **Aññatarissā gaṇikāyā**ti aññatarāya nagarasobhiniyā. **Sārattā**ti suṭṭhu rattā. **Paṭibaddhacittā**ti kilesavasena baddhacittā. Rājagahe kira ekasmiṃ chaṇadivase bahū dhuttapurisā gaṇabandhanena vicarantā ekamekassa ekamekaṃ vesiṃ ānetvā uyyānaṃ pavisitvā chaṇakīḷaṃ kīḷiṃsu. Tato parampi dve tayo chaṇadivase taṃ taṃyeva vesiṃ ānetvā chaṇakīḷaṃ kīḷiṃsu. Athāparasmiṃ chaṇadivase aññepi dhuttā tatheva chaṇakīḷaṃ kīḷitukāmā vesiyo ānentā purimadhuttehi pubbe ānītaṃ ekaṃ vesiṃ ānenti. Itare taṃ disvā ''ayaṃ amhākaṃ pariggaho''ti āhaṃsu. Tepi tatheva āhaṃsu. ''Evaṃ amhākaṃ pariggaho, amhākaṃ pariggaho''ti kalahaṃ vaḍḍhetvā pāṇippahārādīni akaṃsu. Tena vuttaṃ – **''tena kho pana samayena rājagahe dve pūgā''**tiādi. Tattha **upakkamantī**ti paharanti. **Maraṇampi nigacchantī**ti balavūpakkamehi maraṇaṃ upagacchanti, itarepi maraṇamattaṃ maraṇappamāṇadukkhaṃ pāpuṇanti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ kāmesu gedhaṃ vivādamūlaṃ sabbānatthamūlanti sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti antadvaye ca majjhimāya paṭipattiyā ādīnavānisaṃsavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **yañca patta**nti yaṃ rūpādipañcakāmaguṇajātaṃ pattaṃ ''natthi kāmesu doso''ti diṭṭhiṃ purakkhatvā vā apurakkhatvā vā etarahi laddhaṃ anubhuyyamānaṃ. **Yañca pattabba**nti yañca kāmaguṇajātameva ''bhuñjitabbā kāmā, paribhuñjitabbā kāmā, āsevitabbā kāmā, paṭisevitabbā kāmā, yo kāme paribhuñjati, so lokaṃ vaḍḍheti, yo lokaṃ vaḍḍheti, so bahuṃ puññaṃ pasavatī''ti diṭṭhiṃ upanissāya taṃ anissajjitvā katena kammunā anāgate pattabbaṃ anubhavitabbañca. **Ubhayametaṃ rajānukiṇṇa**nti etaṃ ubhayaṃ pattaṃ pattabbañca rāgarajādīhi anukiṇṇaṃ. Sampatte hi vatthukāme anubhavanto rāgarajena vokiṇṇo hoti, tattha pana saṃkiliṭṭhacittassa phale āyatiṃ āpanne domanassuppattiyā dosarajena vokiṇṇo hoti, ubhayatthāpi moharajena vokiṇṇo hoti. Kassa panetaṃ rajānukiṇṇanti āha – **''āturassānusikkhato''**ti kāmapatthanāvasena kilesāturassa, tassa ca phalena dukkhāturassa ca ubhayatthāpi paṭikārābhilāsāya kilesaphale anusikkhato.

Tathā **yañca patta**nti yaṃ acelakavatādivasena pattaṃ attaparitāpanaṃ. **Yañca pattabba**nti yaṃ micchādiṭṭhikammasamādānahetu apāyesu pattabbaṃ phalaṃ. **Ubhayametaṃ rajānukiṇṇa**nti tadubhayaṃ dukkharajānukiṇṇaṃ. **Āturassā**ti kāyakilamathena dukkhāturassa. **Anusikkhato**ti micchādiṭṭhiṃ, tassā samādāyake puggale ca anusikkhato.

Ye ca sikkhāsārāti yehi yathāsamādinnaṃ sīlabbatādisaṅkhātaṃ sikkhaṃ sārato gahetvā ''iminā saṃsārasuddhī''ti kathitā. Tenāha – **sīlabbataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ upaṭṭhānasārā**ti. Tattha yaṃ ''na karomī''ti oramati, taṃ sīlaṃ, visabhojanakicchācaraṇādikaṃ vataṃ, sākabhakkhatādijīvikā jīvitaṃ, methunavirati brahmacariyaṃ, etesaṃ anutiṭṭhanaṃ upaṭṭhānaṃ, bhūtapiṇḍakaparibhaṇḍādivasena khandhadevasivādiparicaraṇaṃ vā upaṭṭhānaṃ, evametehi yathāvuttehi sīlādīhi saṃsārasuddhi hotīti tāni sārato gahetvā ṭhitā samaṇabrāhmaṇā sikkhāsārā sīlabbataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ ''upaṭṭhānasārā''ti veditabbā. **Ayameko anto**ti ayaṃ sīlabbataparāmāsavasena attakilamathānuyogasaṅkhāto majjhimāya paṭipattiyā uppathabhūto lāmakaṭṭhena ca eko anto. **Ayaṃ dutiyo anto**ti ayaṃ kāmasukhallikānuyogo kāmesu pātabyatāpattisaṅkhāto dutiyo vuttanayena anto.

Iccete ubho antāti kāmasukhallikānuyogo attakilamathānuyogo ca iti ete ubho antā. Te ca kho etarahi patte, āyatiṃ pattabbe ca kilesadukkharajānukiṇṇe kāmaguṇe attaparitāpane ca allīnehi kilesadukkhāturānaṃ anusikkhantehi, sayañca kilesadukkhāturehi paṭipajjitabbattā lāmakā uppathabhūtā cāti antā. **Kaṭasivaḍḍhanā**ti andhaputhujjanehi abhikaṅkhitabbaṭṭhena kaṭasisaṅkhātānaṃ taṇhāavijjānaṃ abhivaḍḍhanā. **Kaṭasiyo diṭṭhiṃ vaḍḍhentī**ti tā pana kaṭasiyo nānappakāradiṭṭhiṃ vaḍḍhenti. Vatthukāmesu assādānupassino hi te pajahituṃ asakkontassa taṇhāavijjāsahakārīkāraṇaṃ labhitvā ''natthi dinna''ntiādinā (dha. sa. 1221; vibha. 938) natthikadiṭṭhiṃ akiriyadiṭṭhiṃ ahetukadiṭṭhiñca gaṇhāpenti, attaparitāpanaṃ anuyuttassa pana avijjātaṇhāsahakārīkāraṇaṃ labhitvā ''sīlena suddhi vatena suddhī''tiādinā attasuddhiabhilāsena sīlabbataparāmāsadiṭṭhiṃ gaṇhāpenti. Sakkāyadiṭṭhiyā pana tesaṃ paccayabhāvo pākaṭoyeva. Evaṃ antadvayūpanissayena taṇhāavijjānaṃ diṭṭhivaḍḍhakatā veditabbā. Keci pana ''kaṭasīti pañcannaṃ khandhānaṃ adhivacana''nti vadanti. Tesaṃ yadaggena tato antadvayato saṃsārasuddhi na hoti, tadaggena te upādānakkhandhe abhivaḍḍhetīti adhippāyo. Apare pana ''kaṭasivaḍḍhanā''ti padassa ''aparāparaṃ jarāmaraṇehi sivathikavaḍḍhanā''ti atthaṃ vadanti. Tehipi antadvayassa saṃsārasuddhihetubhāvābhāvoyeva vutto, kaṭasiyā pana diṭṭhivaḍḍhanakāraṇabhāvo vattabbo.

Ete te ubho ante anabhiññāyāti te ete yathāvutte ubhopi ante ajānitvā ''ime antā te ca evaṃgahitā evaṃanuṭṭhitā evaṃgatikā evaṃabhisamparāyā''ti evaṃ ajānanahetu ajānanakāraṇā. ''Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā''tiādīsu (pu. pa. 208; a. ni. 9.43) viyassa hetuatthatā daṭṭhabbā. **Olīyanti eke**ti eke kāmasukhānuyogavasena saṅkocaṃ āpajjanti. **Atidhāvanti eke**ti eke attakilamathānuyogavasena atikkamanti. Kāmasukhamanuyuttā hi vīriyassa akaraṇato kosajjavasena sammāpaṭipattito saṅkocamāpannatā olīyanti nāma, attaparitāpanamanuyuttā pana kosajjaṃ pahāya anupāyena vīriyārambhaṃ karontā sammāpaṭipattiyā atikkamanato atidhāvanti nāma, tadubhayaṃ pana tattha ādīnavādassanato. Tena vuttaṃ – ''ubho ante anabhiññāya olīyanti eke atidhāvanti eke''ti. Tattha taṇhābhinandanavasena olīyanti, diṭṭhābhinandanavasena atidhāvantīti veditabbaṃ.

Atha vā sassatābhinivesavasena olīyanti eke, ucchedābhinivesavasena atidhāvanti eke. Gosīlādivasena hi attaparitāpanamanuyuttā ekacce ‘‘imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā, tattha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmī’’ti sassatadassanaṃ abhinivisantā saṃsāre olīyanti nāma, kāmasukhamanuyuttā pana ekacce yaṃkiñci katvā indriyāni santappetukāmā lokāyatikā viya tadanuguṇaṃ ucchedadassanaṃ abhinivisantā anupāyena vaṭṭupacchedassa pariyesanato atidhāvanti nāma. Evaṃ sassatucchedavasenapi olīyanātidhāvanāni veditabbāni.

Ye ca kho te abhiññāyāti ye ca kho pana ariyapuggalā te yathāvutte ubho ante ‘‘ime antā evaṃgahitā evaṃanuṭṭhitā evaṃgatikā evaṃabhisamparāyā’’ti abhivisiṭṭhena ñāṇena vipassanāsahitāya maggapaññāya jānitvā majjhimapaṭipadaṃ sammāpaṭipannā, tāya sammāpaṭipattiyā. **Tatra ca nāhesu**nti tatra tasmiṃ antadvaye patitā na ahesuṃ, taṃ antadvayaṃ pajahiṃsūti attho. **Tena ca nāmaññiṃsū**ti tena antadvayapahānena ‘‘mama idaṃ antadvayapahānaṃ, ahaṃ antadvayaṃ pahāsiṃ, iminā antadvayapahānena seyyo’’tiādinā taṇhādiṭṭhimānamaññanāvasena na amaññiṃsu sabbamaññanānaṃ sammadeva pahīnattā. Ettha ca aggaphale ṭhite ariyapuggale sandhāya ‘‘tatra ca nāhesuṃ, tena ca nāmaññiṃsū’’ti atītakālavasena ayaṃ desanā pavattā, maggakkhaṇe pana adhippete vattamānakālavaseneva vattabbaṃ siyā. **Vaṭṭaṃ tesaṃ natthi paññāpanāyā**ti ye evaṃ pahīnasabbamaññanā uttamapurisā, tesaṃ anupādāparinibbutānaṃ kammavipākakilesavasena tividhampi vaṭṭaṃ natthi paññāpanāya, vattamānakkhandhabhedato uddhaṃ anupādāno viya jātavedo apaññattikabhāvameva gacchatīti attho.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upātidhāvantisuttavaṇṇanā

59. Navame **rattandhakāratimisāya**nti rattiyaṃ andhakāre mahātimisāyaṃ. Rattīpi hi andhakāravirahitā hoti, yā puṇṇamāya ratti juṇhobhāsitā. Andhakāropi ‘‘timisā’’ti na vattabbo hoti abbhamahikādiupakkilesavirahite deve. Mahandhakāro hi ‘‘timisā’’ti vuccati. Ayaṃ pana amāvasī ratti devo ca meghapaṭalasañchanno. Tena vuttaṃ – ‘‘rattandhakāratimisāyanti rattiyā andhakāre mahātimisāya’’nti. **Abbhokāse**ti appaṭicchanne okāse vihāraṅgaṇe. **Telappadīpesu jhāyamānesū**ti telapajjotesu jalamānesu.

Nanu ca bhagavato byāmappabhā pakatiyā byāmamattappadesaṃ abhibyāpetvā candimasūriyālokaṃ abhibhavitvā ghanabahalaṃ buddhālokaṃ vissajjentī andhakāraṃ vidhamitvā tiṭṭhati, kāyappabhāpi nīlapītādivasena chabbaṇṇaghanabuddharasmiyo vissajjetvā pakatiyāva samantato asītihatthappadesaṃ obhāsentī tiṭṭhati, evaṃ buddhālokeneva ekobhāsabhūte bhagavato nisinnokāse padīpakaraṇe kiccaṃ natthīti? Saccaṃ natthi, tathāpi puññatthikā upāsakā bhagavato bhikkhusaṅghassa ca pūjākaraṇatthaṃ devasikaṃ telappadīpaṃ upaṭṭhapenti. Tathā hi vuttaṃ – sāmaññaphalepi ‘‘ete maṇḍalamāle dīpā jhāyantī’’ti (dī. ni. 1.159). ‘‘Rattandhakāratimisāya’’nti idampi tassā rattiyā sabhāvakittanatthaṃ vuttaṃ, na pana bhagavato nisinnokāsassa andhakārabhāvato. Pūjākaraṇatthameva hi tadāpi upāsakehi padīpā kāritā.

Tasmiñhi divase sāvatthivāsino bahū upāsakā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā vihāraṃ gantvā uposathaṅgāni samādiyitvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā nagaraṃ pavisitvā mahādānāni pavattetvā bhagavantaṃ bhikkhusaṅghañca anugantvā nivattitvā attano attano gehāni gantvā sayampi paribhuñjitvā suddhavatthanivatthā suddhuttarāsaṅgā gandhamālādihatthā vihāraṃ gantvā bhagavantaṃ pūjetvā keci manobhāvanīye bhikkhū payirupāsantā keci yonisomanasikarontā divasabhāgaṃ vītināmesuṃ. Te sāyanhasamaye bhagavato santike dhammaṃ sutvā satthari dhammasabhāmaṇḍapato paṭṭhāya gandhakuṭisamīpe ajjhokāse paññattavarabuddhāsane nisinne, bhikkhusaṅghe ca bhagavantaṃ upasaṅkamitvā payirupāsante uposathavisodhanatthañceva yonisomanasikāraparibrūhanatthañca nagaraṃ agantvā vihāreyeva vasitukāmā ohīyiṃsu. Atha te bhagavato bhikkhusaṅghassa ca pūjākaraṇatthaṃ bahū telappadīpe āropetvā satthāraṃ upasaṅkamitvā vanditvā bhikkhusaṅghassa ca añjaliṃ katvā bhikkhūnaṃ pariyante nisinnā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ, ‘‘bhante, ime titthiyā nānāvidhāni diṭṭhigatāni abhinivissa voharanti, tathā voharantā ca kadāci sassataṃ, kadāci asassataṃ, ucchedādīsu aññataranti ekasmiṃyeva aṭṭhatvā navanavāni diṭṭhigatāni 'idameva saccaṃ moghamañña'nti paggayha tiṭṭhanti ummattakasadisā, tesaṃ tathā abhiniviṭṭhānaṃ kā gati, ko abhisamparāyo''ti. Tena ca samayena bahū paṭaṅgapāṇakā patantā patantā tesu telappadīpesu nipatanti. Tena vuttaṃ – **''tena kho pana samayena sambahulā adhipātakā''**tiādi.

Tattha **adhipātakā**ti paṭaṅgapāṇakā, ye ''salabhā''tipi vuccanti. Te hi dīpasikhaṃ adhipatanato ''adhipātakā''ti adhippetā. **Āpātaparipāta**nti āpātaṃ paripātaṃ, āpatitvā āpatitvā paripatitvā paripatitvā, abhimukhapātañceva paribbhamitvā pātañca katvāti attho. ''Āpāthe paripāta''nti keci paṭhanti, āpāthe padīpassa attano āpāthagamane sati paripatitvā paripatitvāti attho. **Anaya**nti avaḍḍhiṃ dukkhaṃ. **Byasana**nti vināsaṃ. Purimapadena hi maraṇamattaṃ dukkhaṃ, pacchimapadena maraṇaṃ tesaṃ dīpeti. Tattha keci pāṇakā saha patanena mariṃsu, keci maraṇamattaṃ dukkhaṃ āpajjiṃsu.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ adhipātakapāṇakānaṃ attahitaṃ ajānantānaṃ attupakkamavasena niratthakabyasanāpattiṃ viditvā tesaṃ viya diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhābhinivesena anayabyasanāpattidīpakaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **upātidhāvanti na sāramentī**ti sīlasamādhipaññāvimuttiādibhedaṃ sāraṃ na enti, catusaccābhisamayavasena na adhigacchanti. Tasmiṃ pana saupāye sāre tiṭṭhanteyeva vimuttābhilāsāya taṃ upentā viya hutvāpi diṭṭhivipallāsena atidhāvanti atikkamitvā gacchanti, pañcupādānakkhandhe ''niccaṃ subhaṃ sukhaṃ attā''ti abhinivisitvā gaṇhantāti attho. **Navaṃ navaṃ bandhanaṃ brūhayantī**ti tathā gaṇhantā ca taṇhādiṭṭhisaṅkhātaṃ navaṃ navaṃ bandhanaṃ brūhayanti vaḍḍhayanti. **Patanti pajjotamivādhipātakā, diṭṭhe sute itiheke niviṭṭhā**ti evaṃ taṇhādiṭṭhibandhanehi baddhattā eke samaṇabrāhmaṇā diṭṭhe attanā cakkhuviññāṇena diṭṭhidassaneneva vā diṭṭhe anussavūpalabbhamatteneva ca sute ''itiha ekantato evameta''nti niviṭṭhā diṭṭhābhinivesena ''sassata''ntiādinā abhiniviṭṭhā, ekantahitaṃ vā nissaraṇaṃ ajānantā rāgādīhi ekādasahi aggīhi ādittaṃ bhavattayasaṅkhātaṃ aṅgārakāsuṃyeva ime viya adhipātakā imaṃ pajjotaṃ patanti, na tato sīsaṃ ukkhipituṃ sakkontīti attho.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uppajjantisuttavaṇṇanā

60. Dasame **yāvakīva**nti yattakaṃ kālaṃ. **Yato**ti yadā, yato paṭṭhāya, yasmiṃ kāleti vā attho. **Evametaṃ, ānandā**ti, ānanda, tathāgate uppanne tathāgatassa tathāgatasāvakānaṃyeva ca lābhasakkāro abhivaḍḍhati, titthiyā pana nittejā vihatappabhā pahīnalābhasakkārā hontīti yaṃ tayā vuttaṃ, etaṃ evaṃ, na etassa aññathābhāvo. Cakkavattino hi cakkaratanassa pātubhāvena loko cakkaratanaṃ muñcitvā aññattha pūjāsakkārasammānaṃ na pavatteti, cakkaratanameva pana sabbo loko sabbabhāvehi sakkaroti garuṃ karoti māneti pūjeti. Iti vaṭṭānusāripuññamattanissandassapi tāva mahanto ānubhāvo, kimaṅgaṃ pana vivaṭṭānusāripuññaphalūpatthambhassa anantāparimeyyaguṇagaṇādhārassa buddharatanassa dhammaratanassa saṅgharatanassa cāti dasseti.

Bhagavā hi sammāsambodhiṃ patvā pavattavaradhammacakko anukkamena loke ekasaṭṭhiyā arahantesu jātesu saṭṭhi arahante janapadacārikāya vissajjetvā uruvelaṃ patvā uruvelakassapappamukhe sahassajaṭile arahatte patiṭṭhāpetvā tehi parivuto laṭṭhivanuyyāne nisīditvā bimbisārappamukhānaṃ aṅgamagadhavāsīnaṃ dvādasa nahutāni sāsane otāretvā yadā rājagahe vihāsi, tato paṭṭhāya bhagavato bhikkhusaṅghassa ca yathā yathā uparūpari uḷāralābhasakkāro abhivaḍḍhati, tathā tathā sabbatitthiyānaṃ lābhasakkāro parihāyi eva.

Athekadivasaṃ āyasmā ānando divāṭṭhāne nisinno bhagavato ca ariyasaṅghassa ca sammāpaṭipattiṃ paccavekkhitvā pītisomanassajāto ''kathaṃ nu kho titthiyāna''nti tesaṃ paṭipattiṃ āvajjesi. Athassa nesaṃ sabbathāpi duppaṭipattiyeva upaṭṭhāsi. So ''evaṃmahānubhāve nāma puññūpanissayassa dhammānudhammappaṭipattiyā ca ukkaṃsapāramippatte bhagavati, ariyasaṅghe ca dharante kathaṃ ime aññatitthiyā evaṃ duppaṭipannā akatapuññā varākā lābhino sakkatā bhavissantī’’ti titthiyānaṃ lābhasakkārahāniṃ nissāya kāruññaṃ uppādetvā atha attano parivitakkaṃ ‘‘yāvakīvañca, bhante’’tiādinā bhagavato ārocesi. Bhagavā ca taṃ, ‘‘ānanda, tayā micchā parivitakkita’’nti avatvā suvaṇṇāliṅgasadisaṃ gīvaṃ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṃ mahāmukhaṃ abhippasannataraṃ katvā ‘‘evametaṃ, ānandā’’ti sampahaṃsitvā ‘‘yāvakīvañcā’’tiādinā tassa vacanaṃ paccanumodi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho āyasmā ānando…pe… bhikkhusaṅgho cā’’**ti. Atha bhagavā tassaṃ aṭṭhuppattiyaṃ atītepi mayi anuppanne ekacce nīcajanā sammānaṃ labhitvā mama uppādato paṭṭhāya hatalābhasakkārā ahesunti **bāverujātakaṃ** (jā. 1.4.153 ādayo) kathesi.

Etamatthaṃ viditvāti diṭṭhigatikānaṃ tāva sakkārasammāno yāva na sammāsambuddhā loke uppajjanti, tesaṃ pana uppādato paṭṭhāya te hatalābhasakkārā nippabhā nittejāva honti, duppaṭipattiyā dukkhato ca na muccantīti etamatthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **obhāsati tāva so kimī**ti so khajjūpanakakimi tāvadeva obhāsati jotati dibbati. **Yāva na unnamate pabhaṅkaro**ti tīsupi mahādīpesu ekakkhaṇe ālokakaraṇena ‘‘pabhaṅkaro’’ti laddhanāmo sūriyo yāva na uggamati na udeti. Anuggate hi sūriye laddhokāsā khajjūpanakā viparivattamānāpi kaṇṭakaphalasadisā tamasi vijjotanti. **Sa verocanamhi uggate, hatappabho hoti na cāpi bhāsatī**ti samantato andhakāraṃ vidhamitvā kiraṇasahassena virocanasabhāvatāya verocananāmake ādicce uṭṭhite so khajjūpanako hatappabho nittejo kāḷako hoti, rattandhakāre viya na bhāsati na dibbati.

Evaṃ obhāsitameva takkikānanti yathā tena khajjūpanakena sūriyuggamanato pureyeva obhāsitaṃ hoti, evaṃ takketvā vitakketvā parikappanamattena diṭṭhīnaṃ gahaṇato ‘‘takkikā’’ti laddhanāmehi titthiyehi obhāsitaṃ attano samayatejena dīpetvā adhiṭṭhitaṃ tāva, **yāva sammāsambuddhā loke nuppajjanti. Na takkikā sujjhanti na cāpi sāvakā**ti yadā pana sammāsambuddhā loke uppajjanti, tadā diṭṭhigatikā na sujjhanti na sobhanti, na cāpi tesaṃ sāvakā sobhanti, aññadatthu vihatasobhā rattikhittā viya sarā na paññāyanteva. Atha vā yāva sammāsambuddhā loke nuppajjanti, tāvadeva takkikānaṃ obhāsitaṃ attano samayena jotanaṃ bālalāpanaṃ, na tato paraṃ. Kasmā? Yasmā na takkikā sujjhanti, na cāpi sāvakā. Te hi durakkhātadhammavinayā sammāpaṭipattirahitā na saṃsārato sujjhanti aniyyānikasāsanattā. Tenāha **‘‘duddiṭṭhī na dukkhā pamuccare’’**ti. Takkikā hi ayāthāvaladdhikatāya duddiṭṭhino micchābhiniviṭṭhadiṭṭhikā viparītadassanā taṃ diṭṭhiṃ anissajjitvā saṃsāradukkhato na kadācipi muccantīti.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca jaccandhavaggavaṇṇanā.

7. Cūḷavaggo

1. Paṭhamalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

61. Cūḷavaggassa paṭhame **lakuṇḍakabhaddiya**nti ettha **bhaddiyo**ti tassa āyasmato nāmaṃ, kāyassa pana rassattā ‘‘lakuṇḍakabhaddiyo’’ti naṃ sañjānanti. So kira sāvatthivāsī kulaputto mahaddhano mahābhogo rūpena apāsādiko dubbaṇṇo duddasiko okoṭimako. So ekadivasaṃ satthari jetavane viharante upāsakehi saddhiṃ vihāraṃ gantvā dhammadesanaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā laddhūpasampado satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā vipassanāya kammaṃ karonto sotāpattiphalaṃ pāpuṇi. Tadā sekkhā bhikkhū yebhuyyena āyasmantaṃ sāriputtaṃ upasaṅkamitvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ yācanti, dhammadesanaṃ yācanti, pañhaṃ pucchanti. So tesaṃ adhippāyaṃ pūrento kammaṭṭhānaṃ ācikkhati, dhammaṃ deseti, pañhaṃ vissajjeti. Te ghaṭentā vāyamantā appekacce sakadāgāmiphalaṃ, appekacce anāgāmiphalaṃ, appekacce arahattaṃ, appekacce tisso vijjā, appekacce chaḷabhiññā, appekacce catasso paṭisambhidā adhigacchanti. Te disvā lakuṇḍakabhaddiyopi sekho samāno kālaṃ ñatvā attano cittakallatañca sallekhañca paccavekkhitvā dhammasenāpatiṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro sammodamāno dhammadesanaṃ yāci. Sopissa ajjhāsayassa anurūpaṃ kathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ – **‘‘tena kho pana samayena āyasmā sāriputto āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ anekapariyāyena**

dhammiyā kathāya sandassetī''tiādi.

Tattha **anekapariyāyenā**ti ''itipi pañcakkhandhā aniccā, itipi dukkhā, itipi anattā''ti evaṃ anekehi kāraṇehi. **Dhammiyā kathāyā**ti pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayādipakāsaniyā dhammiyā kathāya. **Sandassetī**ti tāniyeva aniccādilakkhaṇāni udayabbayādike ca sammā dasseti, hatthena gahetvā viya paccakkhato dasseti. **Samādapetī**ti tattha lakkhaṇārammaṇikaṃ vipassanaṃ sammā ādapeti, yathā vīthipaṭipannā hutvā pavattati, evaṃ gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti vipassanāya āraddhāya saṅkhārānaṃ udayabbayādīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṃ paggahaniggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṃ anupavattanena bhāvanaṃ majjhimaṃ vīthiṃ otāretvā yathā vipassanāñāṇaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, evaṃ indriyānaṃ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṃ sammā uttejeti, visadāpanavasena vodapeti. **Sampahaṃsetī**ti tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena ceva upariladdhabbabhāvanābalena ca cittaṃ sammā pahaṃseti, laddhassādavasena vā suṭṭhu toseti. **Anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccī**ti yathā yathā dhammasenāpati dhammaṃ deseti, tathā tathā tathalakkhaṇaṃ vipassantassa therassa ca desanānubhāvena, attano ca upanissayasampattiyā ñāṇassa paripākaṃ gatattā desanānusārena ñāṇe anupavattante kāmāsavādīsu kañci āsavaṃ aggahetvā maggapaṭipāṭiyāva anavasesato cittaṃ vimucci, arahattaphalaṃ sacchākāsīti attho.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato lakuṇḍakabhaddiyassa aññārādhanasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **uddha**nti rūpadhātuyā arūpadhātuyā ca. **Adho**ti kāmadhātuyā. **Sabbadhī**ti sabbasmimpi saṅkhāragate. **Vippamutto**ti pubbabhāge vikkhambhanavimuttiyā aparabhāge samucchedapaṭipassaddhivimuttīhi sabbappakārena vimutto. Ettha ca **uddhaṃ vippamutto**ti etena pañcuddhambhāgiyasaṃyojanapahānaṃ dasseti. **Adho vippamutto**ti etena pañcorambhāgiyasaṃyojanapahānaṃ. **Sabbadhi vippamutto**ti etena avasiṭṭhasabbākusalapahānaṃ dasseti. Atha vā **uddha**nti anāgatakālaggahaṇaṃ. **Adho**ti atītakālaggahaṇaṃ. Ubhayaggahaṇeneva tadubhayapaṭisaṃyuttattā paccuppanno addhā gahito hoti, tattha anāgatakālaggahaṇena anāgatakkhandhāyatanadhātuyo gahitā. Sesapadesupi eseva nayo. **Sabbadhī**ti kāmabhedādike sabbasmiṃ bhave. Idaṃ vuttaṃ hoti – anāgato atīto paccuppannoti evaṃ tiyaddhasaṅgahite sabbasmiṃ bhave vippamuttoti.

Ayaṃhamasmīti anānupassīti yo evaṃ vippamutto, so rūpavedanādīsu ''ayaṃ nāma dhammo ahamasmī''ti diṭṭhimānamaññanāvasena evaṃ nānupassati. Tassa tathā dassane kāraṇaṃ natthīti adhippāyo. Atha vā **ayaṃhamasmīti anānupassī**ti idaṃ yathāvuttāya vimuttiyā adhigamupāyadīpanaṃ. Tiyaddhasaṅgahite tebhūmake saṅkhāre ''etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā''ti pavattanasabhāvāya maññanāya anadhiṭṭhānaṃ katvā ''netaṃ mama, nesohamasmi, na me so attā''ti evaṃ uppajjamānā yā pubbabhāgavuṭṭhānagāminī vipassanā, sā vimuttiyā padaṭṭhānaṃ. **Evaṃ vimutto udatāri oghaṃ, atiṇṇapubbaṃ apunabbhavāyā**ti evaṃ dasahi saṃyojanehi sabbākusalehi ca sabbathā vimutto arahā ariyamaggādhigamanato pubbe supinantepi atiṇṇapubbaṃ kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjoghoti imaṃ catubbidhaṃ oghaṃ, saṃsāramahoghameva vā apunabbhavāya anupādisesāya nibbānāya udatāri uttiṇṇo, uttaritvā pāre ṭhitoti attho.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

62. Dutiye **sekhaṃ maññamāno**ti ''sekho aya''nti maññamāno. Tatrāyaṃ vacanattho – sikkhatīti sekho. Kiṃ sikkhati? Adhisīlaṃ adhicittaṃ adhipaññañca. Atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sā etassa sīlanti sekho. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na pariniṭṭhitasikkho asekho viya tattha paṭippassaddhussukko, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekho. **Bhiyyosomattāyā**ti pamāṇato uttari, pamāṇaṃ atikkamitvā adhikataranti attho. Āyasmā hi lakuṇḍakabhaddiyo paṭhamasutte vuttena vidhinā paṭhamovādena yathānisinnova āsavakkhayappatto. Dhammasenāpati pana tassa taṃ arahattappattiṃ anāvajjanena ajānitvā ‘‘sekhoyevā’’ti maññamāno appaṃ yācito bahuṃ dadamāno uḷārapuriso viya bhiyyo bhiyyo anekapariyāyena āsavakkhayāya dhammaṃ kathetiyeva. Āyasmāpi lakuṇḍakabhaddiyo ‘‘katakicco dānāhaṃ, kiṃ iminā ovādenā’’ti acintetvā saddhammagāravena pubbe viya sakkaccaṃ suṇātiyeva. Taṃ disvā bhagavā gandhakuṭiyaṃ nisinnoyeva buddhānubhāvena yathā dhammasenāpati tassa kilesakkhayaṃ jānāti, tathā katvā imaṃ udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ **‘‘tena kho pana samayenā’’**tiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttameva.

Gāthāyaṃ pana **acchecchi vaṭṭa**nti anavasesato kilesavaṭṭaṃ samucchindi, chinne ca kilesavaṭṭe kammavaṭṭampi chinnameva. **Byagā nirāsa**nti āsā vuccati taṇhā, natthi ettha āsāti nirāsaṃ, nibbānaṃ. Taṃ nirāsaṃ visesena agā adhigatoti byagā, aggamaggassa adhigatattā puna adhigamakāraṇena vinā adhigatoti attho. Yasmā taṇhā dukkhasamudayabhūtā, tāya pahīnāya appahīno nāma kileso natthi, tasmāssa taṇhāpahānaṃ savisesaṃ katvā dassento **‘‘visukkhā saritā na sandatī’’**ti āha. Tassattho – catutthasūriyapātubhāvena viya mahānadiyo catutthamaggañāṇuppādena anavasesato visukkhā visositā taṇhāsaritā nadī na sandati, ito paṭṭhāya na pavattati. Taṇhā hi ‘‘saritā’’ti vuccati. Yathāha – ‘‘saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno’’ti (dha. pa. 341), ‘‘saritā visattikā’’ti (dha. sa. 1065; mahāni. 3) ca. **Chinnaṃ vaṭṭaṃ na vattatī**ti evaṃ kilesavaṭṭasamucchedena chinnaṃ vaṭṭaṃ anuppādadhammataṃ avipākadhammatañca āpādanena upacchinnaṃ kammavaṭṭaṃ na vattati na pavattati. **Esevanto dukkhassā**ti yadetaṃ sabbaso kilesavaṭṭābhāvato kammavaṭṭassa appavattanaṃ, so āyatiṃ vipākavaṭṭassa ekaṃseneva anuppādo eva sakalassāpi saṃsāradukkhassa anto paricchedo parivaṭumabhāvoti.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamasattasuttavaṇṇanā

63. Tatiye **kāmesū**ti vatthukāmesu. **Atívela**nti velaṃ atikkamitvā. **Sattā**ti ayonisomanasikārabahulatāya vijjamānampi ādīnavaṃ anoloketvā assādameva saritvā sajjanavasena sattā, āsattā laggāti attho. **Rattā**ti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakaraṇena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhijjhanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitā**ti rāgamucchitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohaṃ āpannā. **Ajjhopannā**ti anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Sammattakajātā**ti kāmesu pātabyataṃ āpajjantā appasukhavedanāya sammattakā suṭṭhu mattakā jātā. ‘‘Sammodakajātā’’tipi pāṭho, jātasammodanā uppannapahaṃsāti attho. Sabbehipi padehi tesaṃ taṇhādhipannataṃyeva vadati. Ettha ca paṭhamaṃ ‘‘kāmesū’’ti vatvā punapi ‘‘kāmesū’’ti vacanaṃ tesaṃ sattānaṃ tadadhimuttidīpanatthaṃ. Tena sabbiriyāpathesu kāmaguṇasamaṅgino hutvā tadā vihariṃsūti dasseti.

Tasmiñhi samaye ṭhapetvā ariyasāvake sabbe sāvatthivāsino ussavaṃ ghosetvā yathāvibhavaṃ āpānabhūmiṃ sajjetvā bhuñjantā pivantā āvi ceva raho ca kāme paribhuñjantā indriyāni paricārentā kāmesu pātabyataṃ āpajjiṃsu. Bhikkhū sāvatthiyaṃ piṇḍāya carantā tattha tattha gehe ārāmuyyānādīsu ca manusse ussavaṃ ghosetvā kāmaninne tathā paṭipajjante disvā ‘‘vihāraṃ gantvā saṇhasukhumaṃ dhammaṃ labhissāmā’’ti bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho sambahulā bhikkhū…pe… kāmesu viharantī’’**ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesaṃ manussānaṃ āpānabhūmiramaṇīyesu mahāpariḷāhesu anekānatthānubandhesu ghorāsayhakaṭukaphalesu kāmesu anādīnavadassitaṃ sabbākārato viditvā kāmānañceva kilesānañca ādīnavavibhāvanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **kāmesu sattā**ti vatthukāmesu kilesakāmena rattā mattā sattā visattā laggā laggitā saṃyuttā. **Kāmasaṅgasattā**ti tāyeva kāmasattiyā vatthukāmesu rāgasaṅgena ceva diṭṭhimānadosaavijjāsaṅgehi ca sattā āsattā. **Saṃyojane vajjamapassamānā**ti kammavaṭṭaṃ vipākavaṭṭena, bhavādike vā bhavantarādīhi, satte vā dukkhehi saṃyojanato bandhanato saṃyojananāmake kāmarāgādikilesajāte saṃyojanīyesu dhammesu assādānupassitāya vaṭṭadukkhamūlabhāvādikaṃ vajjaṃ dosaṃ ādīnavaṃ apassantā. **Na hi jātu saṃyojanasaṅgasattā, oghaṃ tareyyuṃ vipulaṃ mahanta**nti evaṃ ādīnavadassanābhāvena saṃyojanasabhāvesu saṅgesu, saṃyojanasaṅkhātehi vā saṅgehi tesaṃ visayesu tebhūmakadhammesu sattā vipulavisayatāya anādikālatāya ca vipulaṃ vitthiṇṇaṃ mahantañca kāmādioghaṃ, saṃsāroghameva vā na kadāci tareyyuṃ, ekaṃseneva tassa oghassa pāraṃ na gaccheyyunti attho.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyasattasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **andhīkatā**ti kāmā nāma anandhampi andhaṃ karonti.

Yathāha –

> ‘‘Luddho atthaṃ na jānāti, luddho dhammaṃ na passati;
> Andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate nara’’nti. (itivu. 88; mahāni. 5; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 128) –

Tasmā kāmena anandhāpi andhā katāti andhīkatā. Sesaṃ anantarasutte vuttanayameva. Tattha hi manussānaṃ pavatti bhikkhūhi disvā bhagavato ārocitā, idha bhagavatā sāmaṃyeva diṭṭhāti ayameva viseso. Satthā sāvatthito nikkhamitvā jetavanaṃ gacchanto antarāmagge aciravatiyaṃ nadiyaṃ macchabandhehi oḍḍitaṃ kuminaṃ pavisitvā nikkhantuṃ asakkonte bahū macche passi, tato aparabhāge ekaṃ khīrapakaṃ vacchaṃ goravaṃ katvā anubandhitvā thaññapipāsāya gīvaṃ pasāretvā mātu antarasatthiyaṃ mukhaṃ upanentaṃ passi. Atha bhagavā vihāraṃ pavisitvā pāde pakkhāletvā paññattavarabuddhāsane nisinno pacchimaṃ vatthudvayaṃ purimassa upamānabhāvena gahetvā imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **kāmandhā**ti vatthukāmesu kilesakāmena andhā vicakkhukā katā. **Jālasañchannā**ti sakattabhāvaparattabhāvesu ajjhattikabāhirāyatanesu, tannissitesu ca dhammesu atītādivasena anekabhedabhinnesu heṭṭhupariyavasena aparāparaṃ uppattiyā antogadhānaṃ anatthāvahato ca jālabhūtāya taṇhāya sukhumacchiddena jālena parivuto viya udakarahado sañchannā paliguṇṭhitā ajjhotthaṭā. **Taṇhāchadanachāditā**ti taṇhāsaṅkhātena chadanena sevālapaṇakena viya udakaṃ chāditā, paṭicchannā pihitāti attho. Padadvayenāpi kāmacchandanīvaraṇanivāritakusalacittācārataṃ dasseti.

Pamattabandhunā baddhāti kilesamārena devaputtamārena ca baddhā. Yadaggena hi kilesamārena baddhā, tadaggena devaputtamārenapi baddhā nāma honti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso;
> Tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī’’ti. (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33);

Namuci kaṇho pamattabandhūti tīṇi mārassa nāmāni. Devaputtamāropi hi kilesamāro viya anatthena pamatte satte bandhatīti pamattabandhu. ‘‘Pamattā bandhane baddhā’’tipi paṭhanti. Tattha **bandhane**ti kāmaguṇabandhaneti attho. **Baddhāti** niyamitā. Yathā kiṃ? **Macchāva kumināmukhe** yathā nāma macchabandhakena oḍḍitassa kuminassa mukhe paviṭṭhā macchā tena baddhā hutvā maraṇamanventi pāpuṇanti, evameva mārena oḍḍitena kāmaguṇabandhanena baddhā ime sattā **jarāmaraṇamanventi. Vaccho khīrapakova mātaraṃ** yathā khīrapāyī taruṇavaccho attano mātaraṃ anveti anugacchati, na aññaṃ evaṃ mārabandhanabaddhā sattā saṃsāre paribbhamantā maraṇameva anventi anugacchanti, na ajaraṃ amaraṇaṃ nibbānanti adhippāyo.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aparalakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito**ti āyasmā lakuṇḍakabhaddiyo ekadivasaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ gāmantarena piṇḍāya caritvā katabhattakicco pattaṃ vodakaṃ katvā thavikāya pakkhipitvā aṃse laggetvā cīvaraṃ saṅgharitvā tampi vāmaṃse ṭhapetvā pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno attano satipaññāvepullaṃ pakāsento viya satisampajaññaṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā samāhitena cittena pade padaṃ nikkhipanto gacchati, gacchanto ca bhikkhūnaṃ pacchato pacchato gacchati tehi bhikkhūhi asaṃmisso. Kasmā? Asaṃsaṭṭhavihāritāya. Apica tassāyasmato rūpaṃ paribhūtaṃ paribhavaṭṭhānīyaṃ puthujjanā ohīḷenti. Thero taṃ jānitvā piṭṭhito piṭṭhito gacchati ''mā ime maṃ nissāya apuññaṃ pasaviṃsū''ti. Evaṃ te bhikkhū ca thero ca sāvatthiṃ patvā vihāraṃ pavisitvā yena bhagavā tenupasaṅkamanti. Tena vuttaṃ – **''tena kho pana samayena āyasmā lakuṇḍakabhaddiyo''**tiādi.

Tattha **dubbaṇṇa**nti virūpaṃ. Tenassa vaṇṇasampattiyā saṇṭhānasampattiyā ca abhāvaṃ dasseti. **Duddasika**nti apāsādikadassanaṃ. Tenassa anubyañjanasampattiyā ākārasampattiyā ca abhāvaṃ dasseti. **Okoṭimaka**nti rassaṃ. Iminā ārohasampattiyā abhāvaṃ dasseti. **Yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpa**nti puthujjanabhikkhūhi ohīḷitarūpaṃ. Puthujjanā ekacce chabbaggiyādayo tassāyasmato guṇaṃ ajānantā hatthakaṇṇacūḷikādīsu gaṇhantā parāmasantā kīḷantā paribhavanti, na ariyā, kalyāṇaputhujjanā vā.

Bhikkhū āmantesīti kasmā āmantesi? Therassa guṇaṃ pakāsetuṃ. Evaṃ kira bhagavato ahosi ''ime bhikkhū mama puttassa mahānubhāvataṃ na jānanti, tena taṃ paribhavanti, taṃ nesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya bhavissati, handāhaṃ imassa guṇe bhikkhūnaṃ pakāsetvā paribhavato naṃ mocessāmī''ti.

Passatha noti passatha nu. **Na ca sā samāpatti sulabharūpā, yā tena bhikkhunā asamāpannapubbā**ti rūpasamāpatti arūpasamāpatti brahmavihārasamāpatti nirodhasamāpatti phalasamāpattīti evaṃ pabhedā sāvakasādhāraṇā yā kāci samāpattiyo nāma, tāsu ekāpi samāpatti na sulabharūpā, dullabhā, natthiyeva sā tena lakuṇḍakabhaddiyena bhikkhunā asamāpannapubbā. Etenassa yaṃ vuttaṃ. **''Mahiddhiko mahānubhāvo''**ti, tattha mahiddhikataṃ pakāsetvā idāni mahānubhāvataṃ dassetuṃ **''yassa catthāyā''**tiādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Ettha ca bhagavā ''eso, bhikkhave, bhikkhū''tiādinā, ''bhikkhave, ayaṃ bhikkhu na yo vā so vā dubbaṇṇo duddasiko okoṭimakoti bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchatīti ca ettakena na oññātabbo, atha kho mahiddhiko mahānubhāvo, yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, sabbaṃ taṃ tena anuppattaṃ, tasmā taṃ pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā oloketha, taṃ vo dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī''ti dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato lakuṇḍakabhaddiyassa mahiddhikatāmahānubhāvatādibhedaṃ guṇarāsiṃ sabbākārato jānitvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **nelaṅgo**ti elaṃ vuccati doso, nāssa elanti nelaṃ. Kiṃ pana taṃ? Suparisuddhasīlaṃ. Tañhi niddosaṭṭhena idha ''nela''nti adhippetaṃ. Taṃ nelaṃ padhānabhūtaṃ aṅgaṃ etassāti nelaṅgo. So yaṃ ''ratho''ti vakkhati, tena sambandho, tasmā suparisuddhasīlaṅgoti attho. Arahattaphalasīlañhi idhādhippetaṃ. Seto pacchādo etassāti **setapacchādo. Pacchādo**ti rathassa upari attharitabbakambalādi. So pana suparisuddhadhavalabhāvena seto vā hoti rattanīlādīsu vā aññataro. Idha pana arahattaphalavimuttiyā adhippetattā suparisuddhabhāvaṃ upādāya ''setapacchādo''ti vuttaṃ yathā aññatrāpi ''ratho sīlaparikkhāro''ti. Eko satisaṅkhāto aro etassāti **ekāro. Vattatī**ti pavattati. **Ratho**ti therassa attabhāvaṃ sandhāya vadati.

Anīghanti niddukkhaṃ, khobhavirahitaṃ yānaṃ viya kilesaparikhobhavirahitanti attho. **Āyanta**nti sambahulānaṃ bhikkhūnaṃ piṭṭhito piṭṭhito āgacchantaṃ. **Chinnasota**nti pacchinnasotaṃ. Pakatirathassa hi sukhapavattanatthaṃ akkhasīsesu nābhiyañca upalittānaṃ sappitelādīnaṃ soto savanaṃ sandanaṃ hoti, tena so acchinnasoto nāma hoti. Ayaṃ pana chattiṃsatiyā sotānaṃ anavasesato pahīnattā chinnasoto nāma hoti, taṃ chinnasotaṃ. Natthi etassa bandhananti **abandhano**. Rathūpattharassa hi akkhena saddhiṃ niccalabhāvakaraṇatthaṃ bahūni bandhanāni honti, tena so sabandhano. Ayaṃ pana sabbasaṃyojanabandhanānaṃ anavasesato parikkhīṇattā abandhano, taṃ abandhanaṃ. **Passā**ti bhagavā therassa guṇehi somanassappatto hutvā attānaṃ vadati.

Iti satthā āyasmantaṃ lakuṇḍakabhaddiyaṃ arahattaphalasīsena sucakkaṃ, arahattaphalavimuttiyā suuttaracchadaṃ, sūpaṭṭhitāya satiyā svāraṃ, kilesaparikhobhābhāvena aparikhobhaṃ, taṇhūpalepābhāvena anupalepaṃ, saṃyojanādīnaṃ abhāvena abandhanaṃ suparikkhittaṃ suyuttaṃ ājaññarathaṃ katvā dasseti.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Taṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **aññāsikoṇḍañño**ti ettha **koṇḍañño**ti tassāyasmato gottato āgatanāmaṃ. Sāvakesu pana sabbapaṭhamaṃ ariyasaccāni paṭivijjhīti bhagavatā ‘‘aññāsi vata, bho, koṇḍañño’’ti (mahāva. 17; saṃ. ni. 5.1081) vuttaudānavasena thero sāsane ‘‘aññāsikoṇḍañño’’tveva paññāyittha. **Taṇhāsaṅkhayavimutti**nti taṇhā saṅkhīyati pahīyati etthāti taṇhāsaṅkhayo, nibbānaṃ. Tasmiṃ taṇhāsaṅkhaye vimutti. Taṇhā vā saṅkhīyati pahīyati etenāti taṇhāsaṅkhayo, ariyamaggo. Tassa phalabhūtā, pariyosānabhūtā vā vimuttīti taṇhāsaṅkhayavimutti, nippariyāyena arahattaphalasamāpatti. Taṃ paccavekkhamāno nisinno hoti. Ayañhi āyasmā bahulaṃ phalasamāpattiṃ samāpajjati, tasmā idhāpi evamakāsi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ aññāsikoṇḍaññattherassa aggaphalapaccavekkhaṇaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa mūlaṃ chamā natthī**ti yassa ariyapuggalassa attabhāvarukkhamūlabhūtā avijjā, tassāva patiṭṭhā hetubhūtā āsavanīvaraṇaayonisomanasikārasaṅkhātā chamā pathavī ca natthi aggamaggena samugghātitattā. **Paṇṇā natthi kuto latā**ti natthi latā kuto paṇṇāti padasambandho. Mānātimānādipabhedā sākhāpasākhādisaṅkhātā latāpi natthi, kuto eva madappamādamāyāsāṭheyyādipaṇṇānīti attho. Atha vā **paṇṇā natthi kuto latā**ti rukkhaṅkurassa vaḍḍhamānassa paṭhamaṃ paṇṇāni nibbattanti. Pacchā sākhāpasākhāsaṅkhātā latāti katvā vuttaṃ. Tattha yassa ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa attabhāvarukkhassa ariyamaggassa bhāvitattā yaṃ avijjāsaṅkhātaṃ mūlaṃ, tassa patiṭṭhānabhūtaṃ āsavādi ca natthi. Mūlaggahaṇeneva cettha mūlakāraṇattā bījaṭṭhāniyaṃ kammaṃ tadabhāvopi gahitoyevāti veditabbo. Asati ca kammabīje taṃnimitto viññāṇaṅkuro, viññāṇaṅkuranimittā ca nāmarūpasaḷāyatanapattasākhādayo na nibbattissantiyeva. Tena vuttaṃ – ‘‘yassa mūlaṃ chamā natthi, paṇṇā natthi kuto latā’’ti.

Taṃ dhīraṃ bandhanā muttanti taṃ catubbidhasammappadhānavīriyayogena vijitamārattā dhīraṃ, tato eva sabbakilesābhisaṅkhārabandhanato muttaṃ. **Ko taṃ ninditumarahatī**ti ettha nti nipātamattaṃ. Evaṃ sabbakilesavippamuttaṃ sīlādianuttaraguṇasamannāgataṃ ko nāma viññujātiko ninditum garahituṃ arahati nindānimittasseva abhāvato. **Devāpi naṃ pasaṃsantī**ti aññadatthu devā sakkādayo guṇavisesavidū, **api**saddena manussāpi khattiyapaṇḍitādayo pasaṃsanti. Kiñca bhiyyo **brahmunāpi pasaṃsito** mahābrahmunāpi aññehipi brahmanāgayakkhagandhabbādīhipi pasaṃsito thomitoyevāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Papañcakhayasuttavaṇṇanā

67. Sattame **papañcasaññāsaṅkhāpahāna**nti papañcenti yattha sayaṃ uppannā, taṃ santānaṃ vitthārenti ciraṃ ṭhapentīti papañcā, kilesā. Visesato rāgadosamohataṇhādiṭṭhimānā. Tathā hi vuttaṃ –

> ‘‘Rāgo papañco, doso papañco, moho papañco, taṇhā papañco, diṭṭhi papañco, māno papañco’’ti. –

Apica saṃkilesaṭṭho papañcaṭṭho, kacavaraṭṭho papañcaṭṭho. Tattha rāgapapañcassa subhasaññā nimittaṃ, dosapapañcassa āghātavatthu, mohapapañcassa āsavā, taṇhāpapañcassa vedanā, diṭṭhipapañcassa saññā, mānapapañcassa vitakko nimittaṃ. Tehi papañcehi sahagatā saññā papañcasaññā. Papañcasaññānaṃ saṅkhā bhāgā koṭṭhāsā papañcasaññāsaṅkhā. Atthato saddhiṃ nimittehi taṃtaṃpapañcassa pakkhiyo kilesagaṇo.

Saññāgahaṇañcettha tassa nesaṃ sādhāraṇahetubhāvena. Vuttañhetaṃ – ‘‘saññānidānā hi papañcasaṅkhā’’ti (su. ni. 880). Tesaṃ pahānaṃ, tena tena maggena rāgādikilesānaṃ samucchedananti attho.

Tadā hi bhagavā atītāsu anekakoṭisatasahassasaṅkhāsu attano jātīsu anatthassa nimittabhūte kilese imasmiṃ carimabhave ariyamaggena bodhimaṇḍe savāsane pahīne paccavekkhitvā sattasantānañca kilesacaritaṃ rāgādikilesasaṃkiliṭṭhaṃ kañjiyapuṇṇalābuṃ viya takkabharitacāṭiṃ viya vasāpītapilotikaṃ viya ca dubbinimociyaṃ disvā ‘‘evaṃ gahanaṃ nāmidaṃ kilesavaṭṭaṃ anādikālabhāvitaṃ mayhaṃ anavasesaṃ pahīnaṃ, aho suppahīna’’nti uppannapītipāmojjo udānaṃ udānesi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho bhagavā attano papañcasaññāsaṅkhāpahānaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesī’’**ti.

Tattha **yassa papañcā ṭhiti ca natthī**ti yasmā bhagavā attānameva paraṃ viya katvā niddisati tasmā yassa aggapuggalassa vuttalakkhaṇā papañcā, tehi katā saṃsāre ṭhiti ca natthi. Nettiyaṃ pana ‘‘ṭhiti nāma anusayo’’ti (netti. 27) vuttaṃ. Anusayo hi bhavapavattiyā mūlanti. Satte saṃsāre papañcentīti papañcā. ‘‘Papañcaṭṭhitī’’ti ca pāṭho. Tassattho – papañcānaṃ ṭhiti vijjamānatā maggena asamucchedo papañcaṭṭhiti, papañcā eva vā avasiṭṭhakusalākusalavipākānaṃ pavattiyā hetubhāvato vaṭṭassa ṭhiti papañcaṭṭhiti, sā yassa aggapuggalassa natthi. **Sandānaṃ palighañca vītivatto**ti yo bandhanaṭṭhena santānasadisattā ‘‘sandāna’’nti laddhanāmā taṇhādiṭṭhiyo, nibbānanagarapavesanisedhanato palighasadisattā palighasaṅkhātaṃ avijjañca vītivatto savāsanapahānena visesato atikkanto. Apare pana kodhaṃ ‘‘sandāna’’nti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. So hi ‘‘parābhisajjanī’’ti vuttoti.

Taṃ nittaṇhaṃ muniṃ carantanti taṃ sabbathāpi taṇhābhāvena nittaṇhaṃ, ubhayalokamunanato attahitaparahitamunanato ca muniṃ, ekanteneva sabbasattahitatthaṃ catūhi iriyāpathehi nānāsamāpatticārehi anaññasādhāraṇena ñāṇacārena ca carantaṃ. **Nāvajānāti sadevakopi loko**ti sabbo sapaññajātiko sattaloko sadevakopi sabrahmakopi na kadācipi avajānāti na paribhoti, atha kho ayameva loke aggo seṭṭho uttamo pavaroti garuṃ karonto sakkaccaṃ pūjāsakkāranirato hotīti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaccānasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **ajjhatta**nti ettha ayaṃ **ajjhatta**saddo ‘‘cha ajjhattikāni āyatanānī’’tiādīsu (ma. ni. 3.304) ajjhattajjhatte āgato. ‘‘Ajjhattā dhammā (dha. sa. tikamātikā 20), ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī’’tiādīsu (dī. ni. 2.373-374) niyakajjhatte. ‘‘Sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī’’tiādīsu (ma. ni. 3.187) visayajjhatte, issariyaṭṭhāneti attho. Phalasamāpatti hi buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma. ‘‘Tenānanda, bhikkhunā tasmiṃyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapetabba’’ntiādīsu (ma. ni. 3.188) gocarajjhatte. Idhāpi gocarajjhatteyeva daṭṭhabbo. Tasmā **ajjhatta**nti gocarajjhattabhūte kammaṭṭhānārammaṇeti vuttaṃ hoti. **Parimukha**nti abhimukhaṃ. **Sūpaṭṭhitāyā**ti suṭṭhu upaṭṭhitāya kāyagatāya satiyā. Satisīsena cettha jhānaṃ vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘ajjhattaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānavasena paṭiladdhaṃ uḷāraṃ jhānaṃ samāpajjitvā’’ti.

Ayañhi thero bhagavati sāvatthiyaṃ viharante ekadivasaṃ sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto vihāraṃ pavisitvā bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhāne divāvihāraṃ nisinno nānāsamāpattīhi divasabhāgaṃ vītināmetvā sāyanhasamayaṃ vihāramajjhaṃ otaritvā bhagavati gandhakuṭiyaṃ nisinne ‘‘akālo tāva bhagavantaṃ upasaṅkamitu’’nti gandhakuṭiyā avidūre, aññatarasmiṃ rukkhamūle kālaparicchedaṃ katvā yathāvuttaṃ samāpattiṃ samāpajjitvā nisīdi. Satthā taṃ tathānisinnaṃ gandhakuṭiyaṃ nisinnoyeva passi. Tena vuttaṃ – **‘‘tena kho pana samayena āyasmā mahākaccāno… pe… sūpaṭṭhitāyā’’**ti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato mahākaccānattherassa satipaṭṭhānabhāvanāvasena adhigataṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā samāpajjanaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **yassa siyā sabbadā sati, satataṃ kāyagatā upaṭṭhitā**ti yassa āraddhavipassakassa ekadivasaṃ cha koṭṭhāse katvā sabbasmimpi kāle nāmarūpabhedena duvidhepi kāye gatā kāyārammaṇā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ aniccādisammasanavasena satataṃ nirantaraṃ sātaccābhiyogavasena sati upaṭṭhitā siyā.

Ayaṃ kirāyasmā paṭhamaṃ kāyagatāsatikammaṭṭhānavasena jhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā kāyānupassanāsatipaṭṭhānamukhena vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patto. So aparabhāgepi yebhuyyena tameva jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tatheva ca vipassitvā phalasamāpattiṃ samāpajjati. Svāyaṃ yena vidhinā arahattaṃ patto, taṃ vidhiṃ dassento satthā ‘‘yassa siyā sabbadā sati, satataṃ kāyagatā upaṭṭhitā’’ti vatvā tassā upaṭṭhānākāraṃ vibhāvetuṃ **‘‘no cassa no ca me siyā, na bhavissati na ca me bhavissatī’’**ti āha.

Tassattho dvidhā veditabbo sammasanato pubbabhāgavasena sammasanakālavasena cāti. Tesu pubbabhāgavasena tāva **no cassa no ca me siyā**ti atītakāle mama kilesakammaṃ no cassa na bhaveyya ce, imasmiṃ paccuppannakāle ayaṃ attabhāvo no ca me siyā na me uppajjeyya. Yasmā pana me atīte kammakilesā ahesuṃ, tasmā taṃnimitto etarahi ayaṃ me attabhāvo pavattati. **Na bhavissati na ca me bhavissatī**ti imasmiṃ attabhāve paṭipakkhādhigamena kilesakammaṃ na bhavissati na uppajjissati me, āyatiṃ vipākavaṭṭaṃ na ca me bhavissati na me pavattissatīti. Evaṃ kālattaye kammakilesahetukaṃ idaṃ mayhaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ khandhapañcakaṃ, na issarādihetukaṃ, yathā ca mayhaṃ, evaṃ sabbasattānanti sappaccayanāmarūpadassanaṃ pakāsitaṃ hoti.

Sammasanakālavasena pana **no cassa no ca me siyā**ti yasmā idaṃ khandhapañcakaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṃ, abhiṇhapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṃ, avasavattanaṭṭhena anattā, evaṃ yadi ayaṃ attā nāma nāpi khandhapañcakavinimutto koci no cassa no ca siyā na bhaveyya, evaṃ, bhante, no ca me siyā mama santakaṃ nāma kiñci na bhaveyya. **Na bhavissatī**ti attani attaniye bhavitabbaṃ yathā cidaṃ nāmarūpaṃ etarahi ca atīte ca attattaniyaṃ suññaṃ, evaṃ na bhavissati na me bhavissati, anāgatepi khandhavinimutto attā nāma na koci na me bhavissati na pavattissati, tato eva kiñci palibodhaṭṭhāniyaṃ na me bhavissati āyatimpi attaniyaṃ nāma na me kiñci bhavissatīti. Iminā tīsu kālesu ‘‘aha’’nti gahetabbassa abhāvato ‘‘mama’’nti gahetabbassa ca abhāvaṃ dasseti. Tena catukkoṭikā suññatā pakāsitā hoti.

Anupubbavihāri tattha soti evaṃ tīsupi kālesu attattaniyaṃ suññataṃ tattha saṅkhāragate anupassanto anukkamena udayabbayañāṇādivipassanāñāṇesu uppajjamānesu anupubbavipassanāvihāravasena anupubbavihārī samāno. **Kāleneva tare visattika**nti so evaṃ vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā ṭhito yogāvacaro indriyānaṃ paripākagatakālena vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya maggena ghaṭitakālena ariyamaggassa uppattikālena sakalassa bhavattayassa saṃtananato visattikāsaṅkhātaṃ taṇhaṃ tareyya, vitaritvā tassā paratīre tiṭṭheyyāti adhippāyo.

Iti bhagavā aññāpadesena āyasmato mahākaccānassa arahattuppattidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Udapānasuttavaṇṇanā

69. Navame **mallesū**ti mallā nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena ‘‘mallā’’ti vuccati, tesu mallesu, yaṃ loke ‘‘mallo’’ti vuccati. Keci pana ‘‘mālesū’’ti paṭhanti. **Cāriyaṃ caramāno**ti aturitacārikāvasena mahāmaṇḍalajanapadacārikaṃ caramāno. **Mahatā bhikkhusaṅghenā**ti aparicchedaguṇena mahantena samaṇagaṇena. Tadā hi bhagavato mahābhikkhuparivāro ahosi. **Thūṇaṃ nāma mallānaṃ brāhmaṇagāmo**ti puratthimadakkhiṇāya disāya majjhimadesassa avadhiṭṭhāne malladese thūṇanāmako brāhmaṇabahulatāya brāhmaṇagāmo. **Tadavasarī**ti taṃ avasari, thūṇagāmamaggaṃ pāpuṇīti attho. **Assosu**nti suṇiṃsu, sotadvārasampattavacananigghosānusārena jāniṃsūti attho. **Kho**ti padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena assosuṃyeva, na tesaṃ savanantarāyo ahosīti vuttaṃ hoti. Padapūraṇena padabyañjanasiliṭṭhattamattameva. **Thūṇeyyakā**ti thūṇagāmavāsino. **Brāhmaṇagahapatikā**ti ettha brahmaṃ aṇantīti brāhmaṇā, mante sajjhāyantīti attho. Idameva hi jātibrāhmaṇānaṃ nibbacanaṃ, ariyā pana bāhitapāpattā ‘‘brāhmaṇā’’ti vuccanti. **Gahapatikā**ti khattiyabrāhmaṇe vajjetvā ye keci agāraṃ ajjhāvasantā vuccanti, visesato vessā. Brāhmaṇā ca gahapatikā ca brāhmaṇagahapatikā.

Idāni yamatthaṃ te assosuṃ, taṃ dassetuṃ **‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha samitapāpattā ‘‘samaṇo’’ti veditabbo. Vuttañhetaṃ – ‘‘samitāssa honti pāpakā akusalā dhammā’’tiādi (ma. ni. 1.434). Bhagavā ca anuttarena ariyamaggena sabbaso samitapāpo. Tenassa yathābhuccaguṇādhigatametaṃ nāmaṃ, yadidaṃ samaṇoti. **Khalū**ti anussavatthe nipāto. **Bho**ti brāhmaṇajātikānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanamattaṃ. Vuttampi cetaṃ ‘‘bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano’’ti (dha. pa. 396). **Gotamo**ti gottavasena bhagavato parikittanaṃ. Tasmā ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo’’ti samaṇo kira, bho, gotamagottoti ayamettha attho. **Sakyaputto**ti idaṃ pana bhagavato uccākulaparidīpanaṃ. **Sakyakulā pabbajito**ti saddhāpabbajitabhāvaparidīpanaṃ. Kenaci pārijuññena anabhibhūto aparikkhīṇaṃyeva taṃ kulaṃ pahāya nekkhammādhigamasaddhāya pabbajitoti vuttaṃ hoti. **Udapānaṃ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresu**nti pānīyakūpaṃ tiṇena ca bhusena ca mukhappamāṇena vaḍḍhesuṃ, tiṇādīni pakkhipitvā kūpaṃ pidahiṃsūti attho.

Tassa kira gāmassa bahi bhagavato āgamanamagge brāhmaṇānaṃ paribhogabhūto eko udapāno ahosi. Taṃ ṭhapetvā tattha sabbāni kūpataḷākādīni udakaṭṭhānāni tadā visukkhāni nirudakāni ahesuṃ. Atha thūṇeyyakā ratanattaye appasannā maccherapakatā bhagavato āgamanaṃ sutvā ‘‘sace samaṇo gotamo sasāvako imaṃ gāmaṃ pavisitvā dvīhatīhaṃ vaseyya, sabbaṃ imaṃ janaṃ attano vacane ṭhapeyya, tato brāhmaṇadhammo patiṭṭhaṃ na labheyyā’’ti tattha bhagavato avāsāya parisakkantā ‘‘imasmiṃ gāme aññattha udakaṃ natthi, amuṃ udapānaṃ aparibhogaṃ karissāma, evaṃ samaṇo gotamo sasāvako imaṃ gāmaṃ na pavisissatī’’ti sammantayitvā sabbe gāmavāsino sattāhassa udakaṃ gahetvā cāṭiādīni pūretvā udapānaṃ tiṇena ca bhusena ca pidahiṃsu. Tena vuttaṃ – **‘‘udapānaṃ tiṇassa ca bhusassa ca yāva mukhato pūresuṃ, ‘mā te muṇḍakā samaṇakā pānīyaṃ apaṃsū’’’**ti.

Tattha **muṇḍakā samaṇakā**ti muṇḍe ‘‘muṇḍā’’ti samaṇe ‘‘samaṇā’’ti vattuṃ vaṭṭeyya, te pana khuṃsanādhippāyena hīḷentā evamāhaṃsu. **Mā**ti paṭisedhe, mā apaṃsu mā piviṃsūti attho. **Maggā okkammā**ti maggato apasakkitvā. **Etamhā**ti yo udapāno tehi tathā kato, tameva niddisanto āha. Kiṃ pana bhagavā tesaṃ brāhmaṇānaṃ vippakāraṃ anāvajjitvā evamāha – ‘‘etamhā udapānā pānīyaṃ āharā’’ti, udāhu āvajjitvā jānantoti? Jānanto eva bhagavā attano buddhānubhāvaṃ pakāsetvā te dametvā nibbisevane kātuṃ evamāha, na pānīyaṃ pātukāmo. Tenevettha mahāparinibbānasutte viya ‘‘pipāsitosmī’’ti (dī. ni. 2.191) na vuttaṃ. Dhammabhaṇḍāgāriko pana satthu ajjhāsayaṃ ajānanto thūṇeyyakehi kataṃ vippakāraṃ ācikkhanto **‘‘idāni so, bhante’’**tiādimāha.

Tattha **idānī**ti adhunā, amhākaṃ āgamanavelāyamevāti attho. **Eso, bhante, udapāno**ti paṭhanti. Thero dvikkhattuṃ paṭikkhipitvā tatiyavāre ‘‘na kho tathāgatā tikkhattuṃ paccanīkā kātabbā, kāraṇaṃ diṭṭhaṃ bhavissati dīghadassinā’’ti mahārājadattiyaṃ bhagavato pattaṃ gahetvā udapānaṃ agamāsi. Gacchante there udapāne udakaṃ paripuṇṇaṃ hutvā uttaritvā samantato sandati, sabbaṃ tiṇaṃ bhusañca uplavitvā sayameva apagacchi. Tena ca sandamānena salilena uparūpari vaḍḍhantena tasmiṃ gāme sabbeva pokkharaṇīādayo jalāsayā visukkhā paripūriṃsu, tathā parikhākusubbhaninnādīni ca. Sabbo gāmappadeso mahoghena ajjhotthaṭo mahāvassakāle viya ahosi. Kumuduppalapadumapuṇḍarīkādīni jalajapupphāni tattha tattha ubbhijjitvā vikasamānāni udakaṃ sañchādiṃsu. Saresu haṃsakoñcacakkavākakāraṇḍavabakādayā e udakasakuṇikā vassamānā tattha tattha vicariṃsu. Thūṇeyyakā taṃ mahoghaṃ tathā uttarantaṃ samantato vīcitaraṅgasamākulaṃ pariyantato samuṭṭhahamānaṃ ruciraṃ pheṇabubbuḷakaṃ disvā acchariyabbhutacittajātā evaṃ sammantesuṃ ‘‘mayaṃ samaṇassa gotamassa udakupacchedaṃ kātuṃ vāyamimhā, ayaṃ pana mahogho tassa āgamanakālato paṭṭhāya evaṃ abhivaḍḍhati, nissaṃsayaṃ kho ayaṃ tassa iddhānubhāvo. Mahiddhiko hi so mahānubhāvo. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yathā yaṃ mahogho uṭṭhahitvā amhākaṃ gāmampi otthareyya. Handa mayaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā payirupāsitvā accayaṃ desentā khamāpeyyāmā’’ti.

Te sabbeva ekajjhāsayā hutvā saṅghasaṅghī gaṇībhūtā gāmato nikkhamitvā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu. Upasaṅkamitvā appekacce bhagavato pāde sirasā vandiṃsu, appekacce añjaliṃ paṇāmesuṃ, appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu, appekacce tuṇhībhūtā nisīdiṃsu, appekacce nāmagottaṃ sāvesuṃ. Evaṃ pana katvā sabbeva ekamantaṃ nisīditvā ‘‘idha mayaṃ, bho gotama, bhoto ceva gotamassa gotamasāvakānañca udakappaṭisedhaṃ kārayimha, amukasmiṃ udapāne tiṇañca bhusañca pakkhipimha. So pana udapāno acetanopi samāno sacetano viya bhoto guṇaṃ jānanto viya sayameva sabbaṃ tiṇaṃ bhusaṃ apanetvā suvisuddho jāto, sabbopi cettha ninnappadeso mahatā udakoghena paripuṇṇo ramaṇīyova jāto, udakūpajīvino sattā parituṭṭhā. Mayaṃ pana manussāpi samānā bhoto guṇe na jānimha, ye mayaṃ evaṃ akarimha, sādhu no bhavaṃ gotamo tathā karotu, yathāyaṃ mahogho imaṃ gāmaṃ na otthareyya, accayo no accagamā yathābālaṃ, taṃ no bhavaṃ gotamo accayaṃ paṭiggaṇhātu anukampaṃ upādāyā’’ti accayaṃ desesuṃ. Bhagavāpi ‘‘taggha tumhe accayo accagamā yathābālaṃ, taṃ vo mayaṃ paṭiggaṇhāma āyatiṃ saṃvarāyā’’ti tesaṃ accayaṃ paṭiggahetvā pasannacittataṃ ñatvā uttari ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ desesi. Te bhagavato dhammadesanaṃ sutvā pasannacittā saraṇādīsu patiṭṭhitā bhagavantaṃ vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkamiṃsu. Tesaṃ pana āgamanato puretaraṃyeva āyasmā ānando taṃ pāṭihāriyaṃ disvā acchariyabbhutacittajāto pattena pānīyaṃ ādāya bhagavato upanāmetvā taṃ pavattiṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – **‘‘evaṃ, bhanteti kho āyasmā ānando’’**tiādi.

Tattha **mukhato ovamitvā**ti sabbaṃ taṃ tiṇādiṃ mukhena chaḍḍetvā. **Vissandanto maññe**ti pubbe dīgharajjukena udapānena ussiñcitvā gahetabbaudakogho bhagavato pattaṃ gahetvā therassa gatakāle mukhena vissandanto viya samatittiko kākapeyyo hutvā aṭṭhāsi. Idañca therassa gatakāle udakappavattiṃ sandhāya vuttaṃ. Tato paraṃ pana pubbe vuttanayena tasmiṃ gāme sakalaṃ ninnaṭṭhānaṃ udakena paripuṇṇaṃ ahosīti. Ayaṃ paniddhi na buddhānaṃ adhiṭṭhānena, nāpi devānubhāvena, atha kho bhagavato puññānubhāvena parittadesanatthaṃ rājagahato vesāligamane viya. Keci pana ‘‘thūṇeyyakānaṃ bhagavati pasādajananatthaṃ tesaṃ atthakāmāhi devatāhi kata’’nti. Apare ‘‘udapānassa heṭṭhā vasanakanāgarājā evamakāsī’’ti. Sabbaṃ taṃ akāraṇaṃ, yathā bhagavato puññānubhāvenayeva tathā udakuppattiyā paridīpitattā.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ adhiṭṭhānena vinā attanā icchitanipphattisaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **kiṃ kayirā udapānena, āpā ce sabbadā siyu**nti yassa sabbakālaṃ sabbattha ca āpā ce yadi siyuṃ yadi upalabbheyyuṃ yadi ākaṅkhāmattapaṭibaddho, tesaṃ lābho, tena udapānena kiṃ kayirā kiṃ kareyya, kiṃ payojananti attho. **Taṇhāya mūlato chetvā, kissa pariyesanaṃ care**ti yāya taṇhāya vinibaddhā sattā akatapuññā hutvā icchitālābhadukkhena vihaññanti, tassā taṇhāya mūlaṃ, mūle vā chinditvā ṭhito mādiso sabbaññubuddho kissa kena kāraṇena pānīyapariyesanaṃ, aññaṃ vā paccayapariyesanaṃ careyya. ‘‘Mūlato chettā’’tipi paṭhanti, taṇhāya mūlaṃ mūleyeva vā chedakoti attho. Atha vā **mūlato chettā**ti mūlato paṭṭhāya taṇhāya chedako. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo bodhiyā mūlabhūtamahāpaṇidhānato paṭṭhāya aparimitaṃ sakalaṃ puññasambhāraṃ attano acintetvā lokahitatthameva pariṇāmanavasena paripūrento mūlato pabhuti taṇhāya chettā, so taṇhāhetukassa icchitālābhassa abhāvato kissa kena kāraṇena udakapariyesanaṃ careyya, ime pana thūṇeyyakā andhabālā imaṃ kāraṇaṃ ajānantā evamakaṃsūti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Utenasuttavaṇṇanā

70. Dasame **rañño utenassā**ti utenassa nāma rañño, yo ‘‘vajjirājā’’tipi vuccati. **Uyyānagatassā**ti uyyānakīḷanatthaṃ uyyānaṃ gatassa. Anādare hi idaṃ sāmivacanaṃ, ‘‘antepura’’nti pana padaṃ apekkhitvā sambandhepetaṃ sāmivacanaṃ hoti. **Kālaṅkatānī**ti aggidaḍḍhāni hutvā matāni honti. **Sāmāvatīpamukhānī**ti ettha kā panāyaṃ sāmāvatī, kathañca daḍḍhāti? Vuccate, bhaddavatiyaṃ seṭṭhino dhītā ghosakaseṭṭhinā dhītuṭṭhāne ṭhapitā pañcasataitthiparivārā rañño utenassa aggamahesī mettāvihārabahulā ariyasāvikā sāmāvatī nāma. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana ādito paṭṭhāya sāmāvatiyā uppattikathā dhammapadavatthumhi (dha. pa. aṭṭha. 1.20 sāmāvatīvatthu) vuttanayena veditabbā. Māgaṇḍiyassa nāma brāhmaṇassa dhītā attano mātāpitūnaṃ –

‘‘Disvāna taṇhaṃ aratiṃ ragañca,
Nāhosi chando api methunasmiṃ;
Kimevidaṃ muttakarīsapuṇṇaṃ,
Pādāpi naṃ samphusituṃ na icche’’ti. (su. ni. 841) –

Bhagavatā desitaṃ imaṃ gāthaṃ sutvā satthari baddhāghātā māgaṇḍiyā aparabhāge raññā utenena mahesiṭṭhāne ṭhapitā bhagavato kosambiṃ upagatabhāvaṃ, sāmāvatīpamukhānañca pañcannaṃ itthisatānaṃ upāsikābhāvaṃ ñatvā ‘‘āgato nāma samaṇo gotamo imaṃ nagaraṃ, dānissa kattabbaṃ jānissāmi, imāpi tassa upaṭṭhāyikā, imāsampi sāmāvatīpamukhānañca kattabbaṃ jānissāmī’’ti anekapariyāyehi tathāgatassa tāsañca anatthaṃ kātuṃ vāyamitvāpi asakkontī punekadivasaṃ raññā saddhiṃ uyyānakīḷaṃ gacchantī cūḷapitu sāsanaṃ pahiṇi ‘‘sāmāvatiyā pāsādaṃ gantvā dussakoṭṭhāgāratelakoṭṭhāgārāni vivarāpetvā dussāni telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetvā tā sabbā ekato katvā dvāraṃ pidahitvā bahi yantaṃ datvā daṇḍadīpikāhi gehe aggiṃ dadamāno otaritvā gacchatū’’ti.

Taṃ sutvā so pāsādaṃ abhiruyha koṭṭhāgārāni vivaritvā vatthāni telacāṭīsu temetvā thambhe veṭhetuṃ ārabhi. Atha naṃ sāmāvatīpamukhā itthiyo ‘‘kiṃ etaṃ cūḷapitā’’ti vadantiyo upasaṅkamiṃsu. ‘‘Ammā, rājā daḷhikammatthāya ime thambhe telapilotikāhi bandhāpeti, rājagehe nāma suyuttaduyuttaṃ dujjānaṃ, mā me santike hothā’’ti vatvā tā āgatā gabbhesu pavesetvā dvārāni pidahitvā bahi yantakaṃ datvā ādito paṭṭhāya aggiṃ dento otari. Sāmāvatī tāsaṃ ovādaṃ adāsi, ‘‘ammā, anamatagge saṃsāre vicarantīnaṃ evameva agginā jhāmattabhāvānaṃ buddhañāṇenapi paricchedo na sukaro, appamattā hothā’’ti. Tā satthu santike dhammaṃ sutvā adhigataphalāya viññātasāsanāya khujjuttarāya ariyasāvikāya sekkhapaṭisambhidāpattāya satthārā desitaniyāmeneva dhammaṃ desentiyā santike sotāpattiphalassa adhigatā antarantarā kammaṭṭhānamanasikārena yuttappayuttā gehe jhāyante vedanāpariggahakammaṭṭhānaṃ manasi karontiyo kāci dutiyaphalaṃ, kāci tatiyaphalaṃ pāpuṇitvā kālamakaṃsu. Atha bhikkhū kosambiyaṃ piṇḍāya carantā taṃ pavattiṃ ñatvā pacchābhattaṃ bhagavato ārocetvā tāsaṃ abhisamparāyaṃ pucchiṃsu. Bhagavā ca tāsaṃ ariyaphalādhigamaṃ bhikkhūnaṃ abhāsi. Tena vuttaṃ – **‘‘tena kho pana samayena rañño utenassa…pe… anipphalā kālaṅkatā’’**ti.

Tattha **anipphalā**ti na nipphalā, sampattasāmaññaphalā eva kālaṅkatā. Tā pana phalāni paṭilabhantiyo sāmāvatiyā –

‘‘Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

‘‘Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī’’ti. (saṃ. ni. 1.185; netti. 29) –

Gāthāhi ovadiyamānā vedanāpariggahakammaṭṭhānaṃ manasi karontiyo vipassitvā dutiyatatiyaphalāni paṭilabhiṃsu. Khujjuttarā pana āyusesassa atthitāya, pubbe tādisassa kammassa akatattā ca tato pāsādato bahi ahosi. ‘‘Dasayojanantare pakkāmī’’ti ca vadanti. Atha bhikkhū dhammasabhāyaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ, ‘‘āvuso, ananucchavikaṃ vata ariyasāvikānaṃ evarūpaṃ maraṇa’’nti. Satthā āgantvā ‘‘kāya nuttha, bhikkhave, etarahi kathāya sannisinnā’’ti pucchitvā ‘‘imāya nāmā’’ti vutte, ‘‘bhikkhave, yadipi tāsaṃ imasmiṃ attabhāve ayuttaṃ, pubbe katakammassa pana yuttameva tāhi laddha’’nti vatvā tehi yācito atītaṃ āhari.

Atīte bārāṇasiyaṃ brahmadatte rajjaṃ kārente aṭṭha paccekabuddhā rañño nivesane nibaddhaṃ bhuñjanti. Pañcasatā itthiyo te upaṭṭhahanti. Tesu satta janā himavantaṃ gacchanti, eko nadītīrasamīpe ekasmiṃ tiṇagahane samāpattiyā nisīdati. Athekadivasaṃ rājā paccekabuddhesu gatesu tāhi itthīhi saddhiṃ udakakīḷaṃ kīḷitukāmo tattha gato. Tā itthiyo divasabhāgaṃ udake kīḷitvā sītapīḷitā visibbitukāmā taṃ tiṇagahanaṃ upari visukkhatiṇasañchannaṃ ‘‘tiṇarāsī’’ti saññāya parivāretvā aggiṃ datvā tiṇesu jhāyitvā patantesu paccekabuddhaṃ disvā ‘‘rañño paccekabuddho jhāyati, taṃ rājā ñatvā amhe nāsessati, sudaḍḍhaṃ naṃ karissāmā’’ti sabbā ito cito ca dāruādīni āharitvā tassa upari rāsiṃ katvā ālimpetvā ‘‘idāni jhāyissatī’’ti pakkamiṃsu. Tā paṭhamaṃ asañcetanikā hutvā idāni kammunā bajjhiṃsu. Paccekabuddhaṃ pana antosamāpattiyaṃ sace dārūnaṃ sakaṭasahassampi āharitvā ālimpentā usumākāramattampi gāhetuṃ na sakkonti, tasmā so sattame divase uṭṭhāya yathāsukhaṃ agamāsi. Tā tassa kammassa katattā bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni niraye paccitvā tasseva kammassa vipākāvasesena attabhāvasate imināva niyāmena gehe jhāyamāne jhāyiṃsu. Idaṃ tāsaṃ pubbakammaṃ.

Yasmā pana te imasmiṃ attabhāve ariyaphalāni sacchākaṃsu, ratanattayaṃ payirupāsiṃsu, tasmā tattha anāgāminiyo suddhāvāsesu upapannā, itarā kāci tāvatiṃsesu, kāci yāmesu, kāci tusitesu, kāci nimmānaratīsu, kāci paranimmitavasavattīsu upapannā.

Rājāpi kho uteno ‘‘sāmāvatiyā gehaṃ kira jhāyatī’’ti sutvā vegena āgacchantopi taṃ padesaṃ tāsu daḍḍhāsuyeva sampāpuṇi. Āgantvā pana gehaṃ nibbāpetvā uppannabalavadomanasso māgaṇḍiyāya tathā kāritabhāvaṃ upāyena ñatvā ariyasāvikāsu katāparādhakammunā codiyamāno tassā rājāṇaṃ kāresi saddhiṃ ñātakehi. Evaṃ sā saparijanā samittabandhavā anayabyasanaṃ pāpuṇi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ sāmāvatīpamukhānaṃ tāsaṃ itthīnaṃ aggimhi anayabyasanāpattihetuṃ, māgaṇḍiyāya ca samittabandhavāya rājāṇāya anayabyasanāpattinimittaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **mohasambandhano loko, bhabbarūpova dissatī**ti yo idha sattaloko bhabbarūpova hetusampanno viya hutvā dissati, sopi mohasambandhano mohena paliguṇṭhito attahitāhitaṃ ajānanto hite na paṭipajjati, ahitaṃ dukkhāvahaṃ bahuñca apuññaṃ ācināti. ‘‘Bhavarūpova dissatī’’tipi pāṭho. Tassattho – ayaṃ loko mohasambandhano mohena paliguṇṭhito, tato eva bhavarūpova sassatasabhāvo viyassa attā dissati, ajarāmaro viya upaṭṭhāti, yena pāṇātipātādīni akattabbāni karoti.

Upadhibandhano bālo, tamasā parivārito. Sassatoriva khāyatīti na kevalañca mohasambandhano eva, apica kho upadhibandhanopi ayaṃ andhabālaloko avijjātamasā parivārito. Idaṃ vuttaṃ hoti – yena ñāṇena aviparītaṃ kāme ca khandhe ca ‘‘aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’’ti passeyya, tassa abhāvato yasmā bālo andhaputhujjano aññāṇatamasā samantato parivārito nivuto, tasmā so kāmūpadhi kilesūpadhi khandhūpadhīti imesaṃ upadhīnaṃ vasena ca upadhibandhano, tato eva cassa sopadhissa passato sassato viya nicco sabbakālabhāvī viya khāyati. ‘‘Asassatiriva khāyatī’’tipi pāṭho. Tassattho – attā sabbakālaṃ vijjati upalabbhatīti añño asassati aniccoti lokassa so upadhi micchābhinivesavasena ekadeso viya khāyati, upaṭṭhahatīti attho. **Ra**kāro hi padasandhikaro. **Passato natthi kiñcana**nti yo pana saṅkhāre pariggahetvā aniccādivasena vipassati, tasseva vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya yathābhūtaṃ passato jānato paṭivijjhato rāgādikiñcanaṃ natthi, yena saṃsāre bajjheyya. Tathā apassanto eva hi avijjātaṇhādiṭṭhiādibandhanehi saṃsāre baddho siyāti adhippāyo.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca cūḷavaggavaṇṇanā.

8. Pāṭaligāmiyavaggo

1. Paṭhamanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

71. Pāṭaligāmiyavaggassa paṭhame **nibbānapaṭisaṃyuttāyā**ti amatadhātusannissitāya asaṅkhatadhātuyā pavedanavasena pavattāya. **Dhammiyā kathāyā**ti dhammadesanāya. **Sandassetī**ti sabhāvasarasalakkhaṇato nibbānaṃ dasseti. **Samādapetī**ti tameva atthaṃ te bhikkhū gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti tadatthagahaṇe ussāhaṃ janento tejeti joteti. **Sampahaṃsetī**ti nibbānaguṇehi sammadeva sabbappakārehi toseti.

Atha vā **sandassetī**ti ‘‘so sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggā taṇhakkhayo virāgo nirodho’’tiādinā (ma. ni. 1.281; 2.337; mahāva. 8) nayeneva sabbathā tena tena pariyāyena tesaṃ tesaṃ ajjhāsayānurūpaṃ sammā dasseti. **Samādapetī**ti ‘‘iminā ariyamaggena taṃ adhigantabba’’nti adhigamapaṭipadāya saddhiṃ tattha bhikkhū ninnapoṇapabbhāre karonto sammā ādapeti gaṇhāpeti. **Samuttejetī**ti etaṃ dukkaraṃ durabhisambhavanti ‘‘mā sammāpaṭipattiyaṃ pamādaṃ antarāvosānaṃ āpajjatha, upanissayasampannassa vīriyavato nayidaṃ dukkaraṃ, tasmā sīlavisuddhiādivisuddhipaṭipadāya uṭṭhahatha ghaṭayatha vāyameyyāthā’’ti nibbānādhigamāya ussāheti, tattha vā cittaṃ vodapeti. **Sampahaṃsetī**ti ‘‘madanimmadano pipāsavinayo ālayasamugghāto’’ti (a. ni. 4.34; itivu. 90), rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti (saṃ. ni. 4.367; itivu. 44), asaṅkhatanti (saṃ. ni. 4.367), amatañca santantiādinā ca anekapariyāyena (saṃ. ni. 4.409) nibbānānisaṃsappakāsanena tesaṃ bhikkhūnaṃ cittaṃ tosento hāsento sampahaṃseti samassāseti.

Tedhāti te idha. **Aṭṭhiṃ katvā**ti ‘‘atthi kiñci ayaṃ no attho adhigantabbo’’ti evaṃ sallakkhetvā tāya desanāya atthikā hutvā. **Manasi katvā**ti citte ṭhapetvā anaññavihitā taṃ desanaṃ attano cittagatameva katvā. **Sabbaṃ cetaso samannāharitvā**ti sabbena kārakacittena ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā desanaṃ āvajjetvā, taggatameva ābhogaṃ katvāti attho. Atha vā **sabbaṃ cetaso samannāharitvā**ti sabbasmā cittato desanaṃ sammā anu anu āharitvā. Idaṃ vuttaṃ hoti – desentassa yehi cittehi desanā katā, sabbasmā cittato pavattaṃ desanaṃ bahi gantuṃ adento sammā aviparītaṃ anu anu āharitvā attano cittasantānaṃ āharitvā yathādesitadesitaṃ desanaṃ suṭṭhu upadhāretvā. **Ohitasotā**ti avahitasotā, suṭṭhu upitasotā. **Ohitasotā**ti vā avikkhittasotā. Tameva upalabbhamānopi hi savane avikkhepo satisaṃvaro viya cakkhundriyādīsu sotindriyepi vattumarahatīti. Ettha ca ‘‘aṭṭhiṃ katvā’’tiādīhi catūhipi padehi tesaṃ bhikkhūnaṃ tapparabhāvato savane ādaradīpanena sakkaccasavanaṃ dasseti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ tassā nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammakathāya savane ādarakāritaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ nibbānassa tabbidhuradhammadesanāmukhena paramatthato vijjamānabhāvavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **atthī**ti vijjati, paramatthato upalabbhatīti attho. **Bhikkhave**ti tesaṃ bhikkhūnaṃ ālapanaṃ. Nanu ca udānaṃ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito vā dhammasaṃvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro, tathā ceva ettakesu suttesu āgataṃ, idha kasmā bhagavā udānento te bhikkhū āmantesīti? Tesaṃ bhikkhūnaṃ saññāpanatthaṃ. Nibbānapaṭisaṃyuttañhi bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanassā udānaṃ udānesi. Idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho. Ayaṃ pana nibbānadhammo katamapaccaye upalabbhatīti tesaṃ bhikkhūnaṃ cetoparivitakkamaññāya te ca saññāpetukāmo **‘‘atthi, bhikkhave, tadāyatana’’**ntiādimāha, na ekantatova te paṭiggāhake katvāti veditabbaṃ. **Tadāyatana**nti taṃ kāraṇaṃ. **Da**kāro padasandhikaro. Nibbānañhi maggaphalañāṇādīnaṃ ārammaṇapaccayabhāvato rūpādīni viya cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇapaccayabhūtānīti kāraṇaṭṭhena ‘‘āyatana’’nti vuccati. Ettāvatā ca bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṃ pavedesi.

Tatrāyaṃ dhammanvayo – idha saṅkhatadhammānaṃ vijjamānattā asaṅkhatāyapi dhātuyā bhavitabbaṃ tappaṭipakkhattā sabhāvadhammānaṃ. Yathā hi dukkhe vijjamāne tappaṭipakkhabhūtaṃ sukhampi vijjatiyeva, tathā uṇhe vijjamāne sītampi vijjati, pāpadhammesu vijjamānesu kalyāṇadhammāpi vijjanti eva. Vuttañcetaṃ –

‘‘Yathāpi dukkhe vijjante, sukhaṃ nāmapi vijjati;
Evaṃ bhave vijjamāne, vibhavopi icchitabbako.

‘‘Yathāpi uṇhe vijjante, aparaṃ vijjati sītalaṃ;
Evaṃ tividhaggi vijjante, nibbānaṃ icchitabbakaṃ.

‘‘Yathāpi pāpe vijjante, kalyāṇamapi vijjati;
Evameva jāti vijjante, ajātimapi icchitabbaka’’ntiādi. (bu. vaṃ. 2.10-12) –

Apica nibbānassa paramatthato atthibhāvavicāraṇaṃ parato āvibhavissati.

Evaṃ bhagavā asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvaṃ sammukhena dassetvā idāni tabbidhuradhammāpohanamukhenassa sabhāvaṃ dassetuṃ, **‘‘yattha neva pathavī na āpo’’**tiādimāha. Tattha yasmā nibbānaṃ sabbasaṅkhāravidhurasabhāvaṃ yathā saṅkhatadhammesu katthaci natthi, tathā tatthapi sabbe saṅkhatadhammā. Na hi saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ samodhānaṃ sambhavati. Tatrāyaṃ atthavibhāvanā – yattha yasmiṃ nibbāne yassaṃ asaṅkhatadhātuyaṃ neva kakkhaḷalakkhaṇā pathavīdhātu atthi, na paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu, na uṇhalakkhaṇā tejodhātu, na vitthambhanalakkhaṇā vāyodhātu atthi. Iti catumahābhūtābhāvavacanena yathā sabbassapi upādārūpassa abhāvo vutto hoti tannissitattā. Evaṃ anavasesato kāmarūpabhavassa tattha abhāvo vutto hoti tadāyattavuttibhāvato. Na hi mahābhūtanissayena vinā pañcavokārabhavo ekavokārabhavo vā sambhavatīti.

Idāni arūpasabhāvattepi nibbānassa arūpabhavapariyāpannānaṃ dhammānaṃ tattha abhāvaṃ dassetuṃ, **‘‘na ākāsānañcāyatanaṃ…pe… na nevasaññānāsaññāyatana’’**nti vuttaṃ. Tattha **na ākāsānañcāyatana**nti saddhiṃ ārammaṇena kusalavipākakiriyabhedo tividhopi ākāsānañcāyatanacittuppādo natthīti attho. Sesesupi eseva nayo. Yadaggena ca nibbāne kāmalokādīnaṃ abhāvo hoti, tadaggena tattha idhalokaparalokānampi abhāvoti āha – **‘‘nāyaṃ loko na paraloko’’**ti. Tassattho – yvāyaṃ ‘‘itthattaṃ diṭṭhadhammo idhaloko’’ti ca laddhavohāro khandhādiloko, yo ca ‘‘tato aññathā paro abhisamparāyo’’ti ca laddhavohāro khandhādiloko, tadubhayampi tattha natthīti. **Na ubho candimasūriyā**ti yasmā rūpagate sati tamo nāma siyā, tamassa ca vidhamanatthaṃ candimasūriyehi vattitabbaṃ. Sabbena sabbaṃ pana yattha rūpagatameva natthi, kuto tattha tamo. Tamassa vā vidhamanā candimasūriyā, tasmā candimā sūriyo cāti ubhopi tattha nibbāne natthīti attho. Iminā ālokasabhāvataṃyeva nibbānassa dasseti.

Ettāvatā ca anabhisametāvīnaṃ bhikkhūnaṃ anādimatisaṃsāre supinantepi ananubhūtapubbaṃ paramagambhīraṃ atiduddasaṃ saṇhasukhumaṃ atakkāvacaraṃ accantasantaṃ paṇḍitavedanīyaṃ atipaṇītaṃ amataṃ nibbānaṃ vibhāvento paṭhamaṃ tāva ‘‘atthi, bhikkhave, tadāyatana’’nti tassa atthibhāvā tesaṃ aññāṇādīni apanetvā ‘‘yattha neva pathavī …pe… na ubho candimasūriyā’’ti tadaññadhammāpohanamukhena taṃ vibhāveti dhammarājā. Tena pathavīādisabbasaṅkhatadhammavidhurasabhāvā yā asaṅkhatā dhātu, taṃ nibbānanti dīpitaṃ hoti. Tenevāha, **‘‘tatrāpāhaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmī’’**ti.

Tattha **tatrā**ti tasmiṃ. **Api**saddo samuccaye. Ahaṃ, bhikkhave, yattha saṅkhārapavatte kutoci kassaci āgatiṃ na vadāmi yathāpaccayaṃ tattha dhammamattassa uppajjanato. Evaṃ tasmimpi āyatane nibbāne kutoci āgatiṃ āgamanaṃ neva vadāmi āgantabbaṭṭhānatāya abhāvato. **Na gati**nti katthaci gamanaṃ na vadāmi gantabbaṭṭhānatāya abhāvato. Na hi tattha sattānaṃ ṭhapetvā ñāṇena ārammaṇakaraṇaṃ āgatigatiyo sambhavanti, nāpi ṭhiticutūpapattiyo vadāmi. ‘‘Tadāpaha’’ntipi pāḷi. Tassattho – tampi āyatanaṃ gāmantarato gāmantaraṃ viya na āgantabbatāya na āgati, na gantabbatāya na gati, pathavīpabbatādi viya apatiṭṭhānatāya na ṭhiti, apaccayattā vā uppādābhāvo, tato amatasabhāvattā cavanābhāvo, uppādanirodhābhāvato ceva tadubhayaparicchinnāya ṭhitiyā ca abhāvato na ṭhitiṃ na cutiṃ na upapattiṃ vadāmi. Kevalaṃ pana taṃ arūpasabhāvattā apaccayattā ca na katthaci patiṭṭhitanti **appatiṭṭhaṃ**. Tattha pavattābhāvato pavattappaṭipakkhato ca **appavattaṃ**. Arūpasabhāvattepi vedanādayo viya kassacipi ārammaṇassa anālambanato upatthambhanirapekkhato ca **anārammaṇameva** taṃ ‘‘āyatana’’nti vuttaṃ nibbānaṃ. Ayañca **eva**saddo appatiṭṭhameva appavattamevāti padadvayenapi yojetabbo. **Esevanto dukkhassā**ti yadidaṃ ‘‘appatiṭṭha’’ntiādīhi vacanehi vaṇṇitaṃ thomitaṃ yathāvuttalakkhaṇaṃ nibbānaṃ, eso eva sakalassa vaṭṭadukkhassa anto pariyosānaṃ tadadhigame sati sabbadukkhābhāvato. Tasmā ‘‘dukkhassa anto’’ti ayameva tassa sabhāvoti dasseti.

Paṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

72. Dutiye **imaṃ udānan**ti imaṃ nibbānassa pakatiyā gambhīrabhāvato duddasabhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi. Tattha **duddasa**nti sabhāvagambhīrattā atisukhumasaṇhasabhāvattā ca anupacitañāṇasambhārehi passituṃ na sakkāti duddasaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘tañhi te, māgaṇḍiya, ariyaṃ paññācakkhu natthi, yena tvaṃ ārogyaṃ jāneyyāsi, nibbānampi passeyyāsī’’ti (ma. ni. 2.218). Aparampi vuttaṃ – ‘‘idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho’’tiādi (mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337). **Anata**nti rūpādiārammaṇesu, kāmādīsu ca bhavesu namanato tanninnabhāvena pavattito sattānañca tattha namanato taṇhā natā nāma, natthi ettha natāti anataṃ, nibbānanti attho. ‘‘Ananta’’ntipi paṭhanti, niccasabhāvattā antavirahitaṃ, acavanadhammaṃ nirodhaṃ amatanti attho. Keci pana ‘‘ananta’’nti padassa ‘‘appamāṇa’’nti atthaṃ vadanti. Ettha ca ‘‘duddasa’’nti iminā paññāya dubbalīkaraṇehi rāgādikilesehi cirakālabhāvitattā sattānaṃ apaccayabhāvanā na sukarāti nibbānassa kicchena adhigamanīyataṃ dasseti. **Na hi saccaṃ sudassanan**ti imināpi tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti. Tattha **sacca**nti nibbānaṃ. Tañhi kenaci pariyāyena asantasabhāvābhāvato ekanteneva santattā aviparītaṭṭhena saccaṃ. Na hi taṃ sudassanaṃ na sukhena passitabbaṃ, sucirampi kālaṃ puññañāṇasambhāre samānentehipi kasireneva samadhigantabbato. Tathā hi vuttaṃ bhagavatā – ‘‘kicchena me adhigata’’nti (mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337).

Paṭividdhā taṇhā jānato passato natthi kiñcananti tañca nirodhasaccaṃ sacchikiriyābhisamayavasena abhisamentena visayato kiccato ca ārammaṇato ca ārammaṇappaṭivedhena asammohappaṭivedhena ca paṭividdhaṃ, yathāpariññābhisamayavasena dukkhasaccaṃ, bhāvanābhisamayavasena maggasaccañca asammohato paṭividdhaṃ hoti, evaṃ pahānābhisamayavasena asammohato ca paṭividdhā taṇhā hoti. Evañca cattāri saccāni yathābhūtaṃ ariyamaggapaññāya jānato passato bhavādīsu natabhūtā taṇhā natthi, tadabhāve sabbassapi kilesavaṭṭassa abhāvo, tatova kammavipākavaṭṭānaṃ asambhavoyevāti evaṃ bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ anavasesavaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṃ amatamahānibbānassa ānubhāvaṃ pakāsesi. Sesaṃ vuttanayameva.

Dutiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

73. Tatiye **atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā**ti tadā kira bhagavatā anekapariyāyena saṃsārassa ādīnavaṃ pakāsetvā sandassanādivasena nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ saṃsāro bhagavatā avijjādīhi kāraṇehi sahetuko pakāsito, nibbānassa pana tadupasamassa na kiñci kāraṇaṃ vuttaṃ, tayidaṃ ahetukaṃ, kathaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’’ti. Atha bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ etaṃ yathāvuttaṃ parivitakkasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udānan**ti tesaṃ bhikkhūnaṃ vimatividhamanatthañceva idha samaṇabrāhmaṇānaṃ ‘‘nibbānaṃ nibbānanti vācāvatthumattameva, natthi hi paramatthato nibbānaṃ nāma anupalabbhamānasabhāvattā’’ti lokāyatikādayo viya vippaṭipannānaṃ bahiddhā ca puthudiṭṭhigatikānaṃ micchāvādabhañjanatthañca imaṃ amatamahānibbānassa paramatthato atthibhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata**nti sabbānipi padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā vedanādayo viya hetupaccayasamavāyasaṅkhātāya kāraṇasāmaggiyā na jātaṃ na nibbattanti **ajātaṃ,** kāraṇena vinā, sayameva vā na bhūtaṃ na pātubhūtaṃ na uppannanti **abhūtaṃ,** evaṃ ajātattā abhūtattā ca yena kenaci kāraṇena na katanti **akataṃ,** jātabhūtakatasabhāvo ca nāmarūpānaṃ saṅkhatadhammānaṃ hoti, na asaṅkhatasabhāvassa nibbānassāti dassanatthaṃ **asaṅkhata**nti vuttaṃ. Paṭilomato vā samecca sambhūya paccayehi katanti saṅkhataṃ, tathā na saṅkhataṃ saṅkhatalakkhaṇarahitanti asaṅkhatanti. Evaṃ anekehi kāraṇehi nibbattitabhāve paṭisiddhe ‘‘siyā nu kho ekeneva kāraṇena kata’’nti āsaṅkāya ‘‘na yena kenaci kata’’nti dassanatthaṃ ‘‘akata’’nti vuttaṃ. Evaṃ apaccayampi samānaṃ ‘‘sayameva nu kho idaṃ bhūtaṃ pātubhūta’’nti āsaṅkāya tannivattanatthaṃ ‘‘abhūta’’nti vuttaṃ. ‘‘Ayañcetassa asaṅkhatākatābhūtabhāvo sabbena sabbaṃ ajātidhammattā’’ti dassetuṃ ‘‘ajāta’’nti vuttaṃ. Evametesaṃ catunnampi padānaṃ sātthakabhāvaṃ viditvā ‘‘tayidaṃ nibbānaṃ atthi, bhikkhave’’ti paramatthato nibbānassa atthibhāvo pakāsitoti veditabbo. Ettha udānentena bhagavatā, ‘‘bhikkhave’’ti ālapane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Iti satthā ‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’nti vatvā tattha hetuṃ dassento **‘‘no cetaṃ, bhikkhave’’**tiādimāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho – bhikkhave, yadi ajātādisabhāvā asaṅkhatā dhātu na abhavissa na siyā, idha loke jātādisabhāvassa rūpādikkhandhapañcakasaṅkhātassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ anavasesavūpasamo na paññāyeyya na upalabbheyya na sambhaveyya. Nibbānañhi ārammaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhiādayo ariyamaggadhammā anavasesakilese samucchindanti. Tenettha sabbassapi vaṭṭadukkhassa appavatti apagamo nissaraṇaṃ paññāyati.

Evaṃ byatirekavasena nibbānassa atthibhāvaṃ dassetvā idāni anvayavasenapi taṃ dassetuṃ, **‘‘yasmā ca kho’’**tiādi vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. Ettha ca yasmā ‘‘apaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā (dha. sa. dukamātikā 7, 8), atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī (udā. 71), idampi kho ṭhānaṃ duddasaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo (mahāva. 8; ma. ni. 1.281; 2.337), asaṅkhatañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipada’’ntiādīhi (saṃ. ni. 4.366-367) anekehi suttapadehi, ‘‘atthi, bhikkhave, ajāta’’nti imināpi ca suttena nibbānadhātuyā paramatthato sambhavo sabbalokaṃ anukampamānena sammāsambuddhena desito, tasmā yadipi tattha apaccakkhakārīnampi viññūnaṃ kaṅkhā vā vimati vā natthiyeva. Ye pana paraneyyabuddhino puggalā, tesaṃ vimativinodanatthaṃ ayamettha adhippāyaniddhāraṇamukhena yuttivicāraṇā – yathā pariññeyyatāya sauttarānaṃ kāmānaṃ rūpādīnañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ sabbesampi saṅkhatadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhurasabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ. Yañcetaṃ nissaraṇaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiyyo saṅkhatadhammārammaṇaṃ vipassanāñāṇaṃ api anulomañāṇaṃ kilese samucchedavasena pajahituṃ na sakkoti. Tathā sammutisaccārammaṇaṃ paṭhamajjhānādīsu ñāṇaṃ vikkhambhanavaseneva kilese pajahati, na samucchedavasena. Iti saṅkhatadhammārammaṇassa sammutisaccārammaṇassa ca ñāṇassa kilesānaṃ samucchedappahāne asamatthabhāvato tesaṃ samucchedappahānakarassa ariyamaggañāṇassa tadubhayaviparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā ‘‘atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhata’’nti idaṃ nibbānapadassa paramatthato atthibhāvajotakaṃ vacanaṃ aviparītatthaṃ bhagavatā bhāsitattā. Yañhi bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītatthaṃ paramatthaṃ yathā taṃ ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā’’ti (a. ni. 3.137; mahāni. 27), tathā nibbānasaddo katthaci visaye yathābhūtaparamatthavisayo upacāramattavuttisabbhāvato seyyathāpi sīhasaddo. Atha vā attheva paramatthato asaṅkhatā dhātu, itaratabbiparītavinimuttasabhāvattā seyyathāpi pathavīdhātu vedanāti. Evamādīhi nayehi yuttitopi asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato atthibhāvo veditabbo.

Tatiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanibbānapaṭisaṃyuttasuttavaṇṇanā

74. Catutthe **atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā**ti tadā kira bhagavatā anekapariyāyena sandassanādivasena nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammadesanāya katāya tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘ayaṃ tāva bhagavatā amatamahānibbānadhātuyā anekākāravokāraṃ ānisaṃsaṃ dassentena anaññasādhāraṇo ānubhāvo pakāsito, adhigamūpāyo panassā na bhāsito, kathaṃ nu kho paṭipajjantehi amhehi ayaṃ adhigantabbā’’ti. Atha bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ etaṃ yathāvuttaparivitakkasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti taṇhāvasena katthaci anissitassa passaddhakāyacittassa vīthipaṭipannavipassanassa ariyamaggena anavasesato taṇhāpahānena nibbānādhigamavibhāvanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **nissitassa calita**nti rūpādisaṅkhāre taṇhādiṭṭhīhi nissitassa calitaṃ ‘‘etaṃ mama, eso me attā’’ti taṇhādiṭṭhivipphanditaṃ hoti. Appahīnataṇhādiṭṭhikassa hi puggalassa sukhādīsu uppannesu tāni abhibhuyya vihārituṃ asakkontassa ‘‘mama vedanā, ahaṃ vediyāmī’’tiādinā taṇhādiṭṭhigāhavasena kusalappavattito cittasantānassa calanaṃ kampanaṃ, avakkhalitaṃ vā hotīti attho. **Anissitassa calitaṃ natthī**ti yo pana visuddhipaṭipadaṃ paṭipajjanto samathavipassanāhi taṇhādiṭṭhiyo vikkhambhetvā aniccādivasena saṅkhāre sammasanto viharati, tassa taṃ anissitassa yathāvuttaṃ calitaṃ avakkhalitaṃ, vipphanditaṃ vā natthi kāraṇassa suvikkhambhitattā.

Calite asatīti yathāvutte calite asati yathā taṇhādiṭṭhigāhā nappavattanti, tathā vīthipaṭipannāya vipassanāya taṃ ussukkantassa. **Passaddhī**ti vipassanācittasahajātānaṃ kāyacittānaṃ sārambhakarakilesavūpasaminī duvidhāpi passaddhi hoti. **Passaddhiyā sati nati na hotī**ti pubbenāparaṃ visesayuttāya passaddhiyā sati anavajjasukhādhiṭṭhānaṃ samādhiṃ vaḍḍhetvā taṃ paññāya samavāyakaraṇena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ yojetvā maggaparamparāya kilese khepentassa kāmabhavādīsu namanato ‘‘natī’’ti laddhanāmā taṇhā arahattamaggakkhaṇe anavasesato na hoti, anuppattidhammataṃ āpāditattā na uppajjatīti attho.

Natiyā asatīti arahattamaggena taṇhāya suppahīnattā bhavādiatthāya ālayanikanti pariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotī**ti paṭisandhivasena idha āgati āgamanaṃ cutivasena gati ito paralokagamanaṃ peccabhāvo na hoti na pavattati. **Āgatigatiyā asatī**ti vuttanayena āgatiyā ca gatiyā ca asati. **Cutūpapāto na hotī**ti aparāparaṃ cavanupapajjanaṃ na hoti na pavattati. Asati hi kilesavaṭṭe kammavaṭṭaṃ pacchinnameva, pacchinne ca tasmiṃ kuto vipākavaṭṭassa sambhavo. Tenāha – **‘‘cutūpapāte asati nevidha na hura’’**ntiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā bāhiyasutte vitthārato vuttameva. Tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo.

Iti bhagavā idhāpi tesaṃ bhikkhūnaṃ anavasesato vaṭṭadukkhavūpasamahetubhūtaṃ amatamahānibbānassa ānubhāvaṃ sammāpaṭipattiyā pakāseti.

Catutthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cundasuttavaṇṇanā

75. Pañcame **mallesū**ti evaṃnāmake janapade. **Mahatā bhikkhusaṅghenā**ti guṇamahattasaṅkhyāmahattehi mahatā. So hi bhikkhusaṅgho sīlādiguṇavisesayogenapi mahā tattha sabbapacchimakassa sotāpannabhāvato, saṅkhyāmahattenapi mahā aparicchinnagaṇanattā. Āyusaṅkhārossajjanato paṭṭhāya hi āgatāgatā bhikkhū na pakkamiṃsu. **Cundassā**ti evaṃnāmakassa. **Kammāraputtassā**ti suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano ambavane satthuvasanānucchavikaṃ gandhakuṭiṃ, bhikkhusaṅghassa ca rattiṭṭhānadivāṭṭhānaupaṭṭhānasālākuṭimaṇḍapacaṅkamanādike ca sampādetvā pākāraparikkhittaṃ dvārakoṭṭhakayuttaṃ vihāraṃ katvā buddhappamukhassa saṅghassa niyyādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘tatra sudaṃ bhagavā pāvāyaṃ viharati cundassa kammāraputtassa ambavane’’**ti.

Paṭiyādāpetvāti sampādetvā. **‘‘Sūkaramaddava**nti sūkarassa mudusiniddhaṃ pavattamaṃsa’’nti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Keci pana ‘‘sūkaramaddavanti na sūkaramaṃsaṃ, sūkarehi madditavaṃsakaḷīro’’ti vadanti. Aññe ‘‘sūkarehi madditappadese jātaṃ ahichattaka’’nti. Apare pana ‘‘sūkaramaddavaṃ nāma ekaṃ rasāyana’’nti bhaṇiṃsu. Tañhi cundo kammāraputto ‘‘ajja bhagavā parinibbāyissatī’’ti sutvā ‘‘appeva nāma naṃ paribhuñjitvā cirataraṃ tiṭṭheyyā’’ti satthu cirajīvitukamyatāya adāsīti vadanti.

Tena maṃ parivisāti tena mamaṃ bhojehi. Kasmā bhagavā evamāha? Parānuddayatāya. Tañca kāraṇaṃ pāḷiyaṃ vuttameva. Tena abhihaṭabhikkhāya paresaṃ aparibhogārahato ca tathā vattuṃ vaṭṭatīti dassitaṃ hoti. Tasmiṃ kira sūkaramaddave dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu devatā ojaṃ pakkhipiṃsu. Tasmā taṃ añño koci sammā jīrāpetuṃ na sakkoti, tamatthaṃ pakāsento satthā parūpavādamocanatthaṃ **‘‘nāhaṃ taṃ, cunda, passāmī’’**tiādinā sīhanādaṃ nadi. Ye hi pare upavadeyyuṃ ‘‘attanā paribhuttāvasesaṃ neva bhikkhūnaṃ, na aññesaṃ manussānaṃ adāsi, āvāṭe nikhaṇāpetvā vināsesī’’ti, ‘‘tesaṃ vacanokāso mā hotū’’ti parūpavādamocanatthaṃ sīhanādaṃ nadi.

Tattha **sadevake**tiādīsu saha devehīti **sadevako,** saha mārenāti **samārako,** saha brahmunāti **sabrahmako,** saha samaṇabrāhmaṇehīti **sassamaṇabrāhmaṇī,** pajātattā **pajā,** saha devamanussehīti **sadevamanussā**. Tasmiṃ sadevake loke…pe… sadevamanussāya. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ, sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇaṃ. Evamettha tīhi padehi okāsalokavasena, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo. Aparo nayo – sadevakavacanena arūpāvacaraloko gahito, samārakavacanena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakavacanena rūpī brahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇavacanena catuparisavasena sammutidevehi saha manussaloko, avasesasattaloko vā gahitoti veditabbo.

Bhuttāvissāti bhuttavato. **Kharo**ti pharuso. **Ābādho**ti visabhāgarogo. **Pabāḷhā**ti balavatiyo. **Māraṇantikā**ti maraṇantā maraṇasamīpapāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhivāsesī**ti satiṃ upaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamāno**ti vedanānuvattanavasena asallakkhitadhammo viya aparāparaṃ parivattanaṃ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamāno viya adhivāsesi. Bhagavato hi veḷuvagāmakeyeva tā vedanā uppannā, samāpattibalena pana vikkhambhitā yāva parinibbānadivasā na uppajjiṃsu divase divase samāpattīhi paṭipaṇāmanato. Taṃ divasaṃ pana parinibbāyitukāmo ‘‘koṭisahassahatthīnaṃ balaṃ dhārentānaṃ vajirasaṅghātasamānakāyānaṃ aparimitakālaṃ upacitapuññasambhārānampi bhave sati evarūpā vedanā pavattanti, kimaṅgaṃ pana aññesa’’nti sattānaṃ saṃvegajananatthaṃ samāpattiṃ na samāpajji, tena vedanā kharā vattiṃsu. **Āyāmā**ti ehi yāma.

Cundassa bhattaṃ bhuñjitvātiādikā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā gāthā. Tattha **bhuttassa ca sūkaramaddavenā**ti bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa uppajjissā, atikharo abhavissā, siniddhabhojanaṃ pana bhuttattā tanukā vedanā ahosi, teneva padasā gantuṃ asakkhi. Etena yvāyaṃ ‘‘yassa taṃ paribhuttaṃ sammā pariṇāmaṃ gaccheyya aññatra tathāgatassā’’ti sīhanādo nadito, tassa sātthakatā dassitā. Buddhānañhi aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yasmā taṃ paribhuttaṃ bhagavato na kiñci vikāraṃ uppādesi, kammena pana laddhokāsena uppādiyamānaṃ vikāraṃ appamattatāya upasamento sarīre balaṃ uppādesi, yena yathā vakkhamānaṃ tividhaṃ payojanaṃ sampādesi, tasmā sammadeva taṃ pariṇāmaṃ gataṃ, māraṇantikattā pana vedanānaṃ aviññātaṃ apākaṭaṃ ahosīti. **Viriccamāno**ti abhiṇhaṃ pavattalohitavirecanova samāno. **Avocā**ti attanā icchitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha.

Kasmā pana bhagavā evaṃ roge uppanne kusināraṃ agamāsi, kiṃ aññattha na sakkā parinibbāyitunti? Parinibbāyituṃ nāma na katthaci na sakkā, evaṃ pana cintesi – mayi kusināraṃ gate mahāsudassanasuttadesanāya (dī. ni. 2.241) aṭṭhuppatti bhavissati, tāya yā devaloke anubhavitabbasadisā sampatti manussaloke mayā anubhūtā, taṃ dvīhi bhāṇavārehi paṭimaṇḍetvā desessāmi, taṃ sutvā bahū janā kusalaṃ kattabbaṃ maññissanti. Subhaddopi kattha maṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchitvā vissajjanapariyosāne saraṇesu patiṭṭhāya pabbajitvā laddhūpasampado kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā mayi dharanteyeva arahattaṃ patvā pacchimasāvako nāma bhavissati. Aññattha mayi parinibbute dhātunimittaṃ mahākalaho bhavissati, lohitaṃ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṃ pana parinibbute doṇabrāhmaṇo taṃ vivādaṃ vūpasametvā dhātuyo vibhajitvā dassatīti imāni tīṇi kāraṇāni passanto bhagavā mahatā ussāhena kusināraṃ agamāsi.

Iṅghāti codanatthe nipāto. **Kilantosmī**ti parissanto asmi. Tena yathāvuttavedanānaṃ balavabhāvaṃ eva dasseti. Bhagavā hi attano ānubhāvena tadā padasā agamāsi, aññesaṃ pana yathā paduddhārampi kātuṃ na sakkā, tathā vedanā tikhiṇā kharā kaṭukā vattiṃsu. Tenevāha **‘‘nisīdissāmī’’**ti.

Idānīti adhunā. **Luḷita**nti madditaṃ viya ākulaṃ. **Āvila**nti ālulaṃ. **Acchodakā**ti tanupasannasalilā. **Sātodakā**ti madhuratoyā. **Sītodakā**ti sītalajalā. **Setodakā**ti nikkaddamā. Udakañhi sabhāvato setavaṇṇaṃ, bhūmivasena kaddamāvilatāya ca aññādisaṃ hoti, kakudhāpi nadī vimalavālikā samokiṇṇā setavaṇṇā sandati. Tena vuttaṃ ‘‘setodakā’’ti. **Supatitthā**ti sundaratitthā. **Ramaṇīyā**ti manoharabhūmibhāgatāya ramitabbā yathāvuttaudakasampattiyā ca manoramā.

Kilantosmi cundaka, nipajjissāmīti tathāgatassa hi –

> ‘‘Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
> Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasā’’ti. –

Evaṃ vuttesu dasasu hatthikulesu kāḷāvakasaṅkhātānaṃ yaṃ dasannaṃ pakatihatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassāti evaṃ dasaguṇitāya gaṇanāya pakatihatthīnaṃ koṭisahassabalappamāṇaṃ sarīrabalaṃ. Taṃ sabbampi tasmiṃ divase pacchābhattato paṭṭhāya caṅgavāre pakkhittaudakaṃ viya parikkhayaṃ gataṃ. Pāvāya tigāvute kusinārā. Etasmiṃ antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahantaṃ ussāhaṃ katvā āgacchanto sūriyatthaṅgamanavelāya bhagavā kusināraṃ pāpuṇīti evaṃ ‘‘rogo nāma sabbaṃ ārogyaṃ maddanto āgacchatī’’ti imamatthaṃ dassento sadevakassa lokassa saṃvegakaraṃ vācaṃ bhāsanto ‘‘kilantosmi, cundaka, nipajjissāmī’’ti āha.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā petaseyyā tathāgataseyyā sīhaseyyāti catasso seyyā. Tattha ‘‘yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī vāmena passena seyyaṃ kappentī’’ti (a. ni. 4.246) ayaṃ kāmabhogīseyyā. ‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā sentī’’ti (a. ni. 4.246) ayaṃ petaseyyā. Catutthajjhānaṃ tathāgataseyyā. ‘‘Sīho, bhikkhave, migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappetī’’ti (a. ni. 4.246) ayaṃ sīhaseyyā. Ayañhi tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā nāma. Tena vuttaṃ – **‘‘dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappesī’’**ti. **Pāde pāda**nti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti atiādhāya, gopphakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjanti, seyyā phāsukā na hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjanti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṃ nipajji.

Gantvāna buddhoti imā gāthā aparabhāge dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā. Tattha **nadika**nti nadiṃ. **Appaṭimodha loke**ti appaṭimo idha imasmiṃ sadevake loke. **Nhatvā ca pivitvā cudatārī**ti gattānaṃ sītikaraṇavasena nhatvā ca pānīyaṃ pivitvā ca nadito uttari. Tadā kira bhagavati nhāyante antonadiyaṃ macchakacchapā, udakaṃ, ubhosu tīresu vanasaṇḍo, sabbo ca so bhūmibhāgoti sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva ahosi. **Purakkhato**ti guṇavisiṭṭhasattuttamagarubhāvato sadevakena lokena pūjāsammānavasena purakkhato. **Bhikkhugaṇassa majjhe**ti bhikkhusaṅghassa majjhe. Tadā bhikkhū bhagavato vedanānaṃ adhimattabhāvaṃ viditvā āsannā hutvā samantato parivāretvāva gacchanti. **Satthā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ anusāsanato satthā. **Pavattā bhagavā idha dhamme**ti bhāgyavantatādīhi bhagavā idha sīlādisāsanadhamme pavattā, dhamme vā caturāsītidhammakkhandhasahassāni pavattā pavattetā. **Ambavana**nti tassā eva nadiyā tīre ambavanaṃ. **Āmantayi cundaka**nti tasmiṃ kira khaṇe āyasmā ānando udakasāṭikaṃ pīḷento ohīyi, cundakatthero samīpe ahosi. Tasmā taṃ bhagavā āmantayi. **Pamukhe nisīdī**ti vattasīsena satthu purato nisīdi ‘‘kiṃ nu kho satthā āṇāpetī’’ti. Ettāvatā dhammabhaṇḍāgāriko anuppatto. Evaṃ anuppattaṃ atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi.

Upadaheyyāti uppādeyya, vippaṭisārassa uppādako koci puriso siyā api bhaveyya. **Alābhā**ti ye aññesaṃ dānaṃ dadantānaṃ dānānisaṃsasaṅkhātā lābhā honti, te alābhā. **Dulladdha**nti puññavisesena laddhampi manussattaṃ dulladdhaṃ. **Yassa te**ti yassa tava. Uttaṇḍulaṃ vā atikilinnaṃ vā ko taṃ jānāti, kīdisampi pacchimaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tathāgato parinibbuto, addhā tena yaṃ vā taṃ vā dinnaṃ bhavissatīti. **Lābhā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikā dānānisaṃsasaṅkhātā lābhā. **Suladdha**nti tuyhaṃ manussattaṃ suladdhaṃ. **Sammukhā**ti sammukhato, na anussavena na paramparāyāti attho. **Meta**nti me etaṃ mayā etaṃ. **Dveme**ti dve ime. **Samasamaphalā**ti sabbākārena samānaphalā.

Nanu ca yaṃ sujātāya dinnaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tathāgato abhisambuddho, taṃ kilesānaṃ appahīnakāle dānaṃ, idaṃ pana cundassa dānaṃ khīṇāsavakāle, kasmā etāni samaphalānīti? Parinibbānasamatāya samāpattisamatāya anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi sujātāya dinnaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā saupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, cundena dinnaṃ bhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṃ **parinibbānasamatāya**pi samaphalāni. Abhisambujjhanadivase ca aggamaggassa hetubhūtā catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajji. Evaṃ **samāpattisamatāya**pi samaphalāni. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yassa cetaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaraṃ appamāṇaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati, appamāṇo tassa puññābhisando kusalābhisando’’tiādi. –

Sujātā ca aparabhāge assosi ‘‘na kira sā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, sattasattāhaṃ kirassa tena yāpanā ahosī''ti. Tassā idaṃ sutvā ''lābhā vata me''ti anussarantiyā balavapītisomanassaṃ udapādi. Cundassapi aparabhāge ''avasānapiṇḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsaṃ kira mayā gahitaṃ, mayhaṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā satthā attanā cirakālābhipatthitāya anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto''ti sutvā ''lābhā vata me''ti anussarato balavapītisomanassaṃ udapādi. Evaṃ **anussaraṇasamatāya**pi samaphalāni dvepi piṇḍapātadānānīti veditabbāni.

Āyusaṃvattanikanti dīghāyukasaṃvattanikaṃ. **Upacita**nti pasutaṃ uppāditaṃ. **Yasasaṃvattanika**nti parivārasaṃvattanikaṃ. **Ādhipateyyasaṃvattanika**nti seṭṭhabhāvasaṃvattanikaṃ.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ dānassa mahapphalatañceva sīlādiguṇehi attano ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ anupādāparinibbānañcāti tividhampi atthaṃ sabbākārato viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **dadato puññaṃ pavaḍḍhatī**ti dānaṃ dentassa cittasampattiyā ca dakkhiṇeyyasampattiyā ca dānamayaṃ puññaṃ upacīyati, mahapphalatarañca mahānisaṃsatarañca hotīti attho. Atha vā **dadato puññaṃ pavaḍḍhatī**ti deyyadhammaṃ pariccajanto pariccāgacetanāya bahulīkatāya anukkamena sabbattha anāpattibahulo suvisuddhasīlaṃ rakkhitvā samathavipassanañca bhāvetuṃ sakkotīti tassa dānādivasena tividhampi puññaṃ abhivaḍḍhatīti evamettha attho veditabbo. **Saṃyamato**ti sīlasaṃyamena saṃyamantassa, saṃvare ṭhitassāti attho. **Veraṃ na cīyatī**ti pañcavidhaveraṃ na pavaḍḍhati, adosapadhānattā vā adhisīlassa kāyavācācittehi sayaṃmanto suvisuddhasīlo khantibahulatāya kenaci veraṃ na karoti, kuto tassa upacayo. Tasmā tassa saṃyamato saṃyamantassa, saṃyamahetu vā veraṃ na cīyati. **Kusalo ca jahāti pāpaka**nti kusalo pana ñāṇasampanno suvisuddhasīle patiṭṭhito aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu attano anurūpaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā upacārappanābhedaṃ jhānaṃ sampādento pāpakaṃ lāmakaṃ kāmacchandādiakusalaṃ vikkhambhanavasena jahāti pariccajati. So tameva jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāresu khayavayaṃ paṭṭhapetvā vipassanāya kammaṃ karonto vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggena anavasesaṃ pāpakaṃ lāmakaṃ akusalaṃ samucchedavasena jahāti. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto**ti so evaṃ pāpakaṃ pajahitvā rāgādīnaṃ khayā anavasesakilesanibbānena, tato paraṃ khandhanibbānena ca nibbuto hotīti evaṃ bhagavā cundassa ca dakkhiṇasampattiṃ, attano ca dakkhiṇeyyasampattiṃ nissāya pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Pañcamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāṭaligāmiyasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **magadhesū**ti magadharaṭṭhe. **Mahatā**ti idhāpi guṇamahattenapi aparicchinnasaṅkhyattā gaṇanamahattenapi mahatā bhikkhusaṅghena. **Pāṭaligāmo**ti evaṃnāmako magadharaṭṭhe eko gāmo. Tassa kira gāmassa māpanadivase gāmaggahaṇaṭṭhāne dve tayo pāṭalaṅkurā pathavito ubbhijjitvā nikkhamiṃsu. Tena taṃ ''pāṭaligāmo''tveva vohariṃsu. **Tadavasarī**ti taṃ pāṭaligāmaṃ avasari anupāpuṇi. Kadā pana bhagavā pāṭaligāmaṃ anupāpuṇi? Heṭṭhā vuttanayena sāvatthiyaṃ dhammasenāpatino cetiyaṃ kārāpetvā tato nikkhamitvā rājagahe vasanto tattha āyasmato mahāmoggallānassa ca cetiyaṃ kārāpetvā tato nikkhamitvā ambalaṭṭhikāyaṃ vasitvā aturitacārikāvasena janapadacārikaṃ caranto tattha tattha ekarattivāsena vasitvā lokaṃ anuggaṇhanto anukkamena pāṭaligāmaṃ anupāpuṇi.

Pāṭaligāmiyāti pāṭaligāmavāsino upāsakā. Te kira bhagavato paṭhamadassanena keci saraṇesu, keci sīlesu, keci saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhitā. Tena vuttaṃ **''upāsakā''**ti. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsū**ti pāṭaligāme kira ajātasattuno licchavirājūnañca manussā kālena kālaṃ gantvā gehasāmike gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Tena pāṭaligāmavāsino manussā niccupaddutā ''etesañceva āgatakāle vasanaṭṭhānaṃ bhavissatī''ti ekapasse issarānaṃ bhaṇḍappaṭisāmanaṭṭhānaṃ, ekapasse vasanaṭṭhānaṃ, ekapasse āgantukānaṃ addhikamanussānaṃ, ekapasse daliddānaṃ kapaṇamanussānaṃ, ekapasse gilānānaṃ vasanaṭṭhānaṃ bhavissatīti sabbesaṃ aññamaññaṃ aghaṭṭetvā vasanappahonakaṃ nagaramajjhe mahāsālaṃ kāresuṃ, tassā nāmaṃ

āvasathāgāranti. Taṃ divasañca niṭṭhānaṃ agamāsi. Te tattha gantvā hatthakammasudhākammacittakammādivasena supariniṭṭhitaṃ susajjitaṃ devavimānasadisaṃ taṃ dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya oloketvā ''idaṃ āvasathāgāraṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ, kena nu kho paṭhamaṃ paribhuttaṃ amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā''ti cintesuṃ, tasmiṃyeva ca khaṇe ''bhagavā taṃ gāmaṃ anuppatto''ti assosuṃ. Tena te uppannapītisomanassā ''amhehi bhagavā gantvāpi ānetabbo siyā, so pana sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, ajja mayaṃ bhagavantaṃ idha vasāpetvā paṭhamaṃ paribhuñjāpessāma tathā bhikkhusaṅghaṃ, bhikkhusaṅghe āgate tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissati, satthāraṃ maṅgalaṃ vadāpessāma, dhammaṃ kathāpessāma. Iti tīhi ratanehi paribhutte pacchā amhākañca paresañca paribhogo bhavissati, evaṃ no dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī''ti sanniṭṭhānaṃ katvā etadatthameva bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu. Tasmā evamāhaṃsu – **''adhivāsetu no, bhante bhagavā, āvasathāgāra''**nti.

Yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsūti kiñcāpi taṃ taṃ divasameva pariniṭṭhitattā devavimānaṃ viya susajjitaṃ supaṭijaggitaṃ, buddhārahaṃ pana katvā na paññattaṃ, ''buddhā nāma araññajjhāsayā araññārāmā, antogāme vaseyyuṃ vā no vā, tasmā bhagavato ruciṃ jānitvāva paññāpessāmā''ti cintetvā te bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu, idāni bhagavato ruciṃ jānitvā tathā paññāpetukāmā yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu. **Sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharitvā**ti yathā sabbameva santhataṃ hoti, evaṃ taṃ santharitvā sabbapaṭhamaṃ tāva ''gomayaṃ nāma sabbamaṅgalesu vattatī''ti sudhāparikammakatampi bhūmiṃ allagomayena opuñjāpetvā parisukkhabhāvaṃ ñatvā yathā akkantaṭṭhāne padaṃ na paññāyati, evaṃ catujjātiyagandhehi limpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharitvā tesaṃ upari mahāpiṭṭhikakojavādiṃ katvā hatthattharaṇādīhi nānāvaṇṇehi attharaṇehi santharitabbayuttakaṃ sabbokāsaṃ santharāpesuṃ. Tena vuttaṃ – ''sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharitvā''ti.

Āsanānañhi majjhaṭṭhāne tāva maṅgalathambhaṃ nissāya mahārahaṃ buddhāsanaṃ paññāpetvā tattha yaṃ yaṃ mudukañca manoramañca paccattharaṇaṃ, taṃ taṃ paccattharitvā ubhatolohitakaṃ manuññadassanaṃ upadhānaṃ upadahitvā upari suvaṇṇarajatatārakāvicittaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhadāmapupphadāmādīhi alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭhāne pupphajālaṃ kāretvā tiṃsahatthamattaṭṭhānaṃ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusaṅghassa pallaṅkaapassayamañcapīṭhādīni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā sālāya pācīnapassaṃ attano nisajjāyoggaṃ kāresuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''āsanāni paññāpetvā''**ti.

Udakamaṇikanti mahākucchikaṃ udakacāṭiṃ. Evaṃ bhagavā bhikkhusaṅgho ca yathāruciyā hatthapāde dhovissanti, mukhaṃ vikkhālessantīti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūretvā vāsatthāya nānāpupphāni ceva udakavāsacuṇṇāni ca pakkhipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhapesuṃ. Tena vuttaṃ ''udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā''ti.

Telappadīpaṃ āropetvāti rajatasuvaṇṇādimayadaṇḍadīpikāsu yodhakarūpavilāsakhacitarūpakādīnaṃ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimayakapallikāsu telappadīpaṃ jālayitvā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsū**ti ettha pana te pāṭaligāmiyā upāsakā na kevalaṃ āvasathāgārameva, atha kho sakalasmimpi gāme vīthiyo sajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe kadaliyo ca ṭhapāpetvā sakalagāmaṃ dīpamālāhi vippakiṇṇatārakaṃ viya katvā ''khīrapake dārake khīraṃ pāyetha, daharakumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ satthā antogāme vasissati, buddhā nāma appasaddakāmā hontī''ti bheriṃ carāpetvā sayaṃ daṇḍadīpikā ādāya yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu.

Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamīti ''yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī''ti evaṃ kira tehi kāle ārocite bhagavā lākhārasena tintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṃ rattadupaṭṭaṃ kattariyā padumaṃ kantento viya, saṃvidhāya timaṇḍalaṃ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṃ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṃ pariyonandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṃ khipamāno viya, mahati suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṃ paṭimuñcanto viya, gacchantaṃ puṇṇacandaṃ rattavalāhakena paṭicchādento viya, kañcanagirimatthake supakkalākhārasaṃ parisiñcanto viya, cittakūṭapabbatamatthakaṃ vijjulatājālena parikkhipanto viya, sakalacakkavāḷasineruyugandharamahāpathaviṃ cāletvā gahitanigrodhapallavasamānavaṇṇaṃ surattavarapaṃsukūlaṃ pārupitvā vanagahanato nikkhantakesarasīho viya, samantato udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya, bālasūriyo viya ca attanā nisinnacārumaṇḍapato nikkhami.

Athassa kāyato meghamukhato vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiñjarapattapupphaphalasākhāviṭape viya samantato rukkhe kariṃsu. Tāvadeva attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṅgho bhagavantaṃ parivāresi. Te ca naṃ parivāretvā ṭhitā bhikkhū evarūpā ahesuṃ appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivuto bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, nakkhattaparivārito viya puṇṇacando, rattapadumavanasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikaparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Mahākassapappamukhā pana mahātherā meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā maṇivammavammitā viya mahānāgā parivārayiṃsu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭitajaṭā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti bhagavā sayaṃ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohehi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkileso nikkilesehi, sayaṃ buddho anubuddhehi parivārito pattaparivāritaṃ viya kesaraṃ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataraṭṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārito viya puṇṇacando, anupamena buddhavesena aparimāṇena buddhavilāsena pāṭaligāminaṃ maggaṃ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesuṃ, tathā pacchimakāyato dakkhiṇapassato vāmapassato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesuṃ, uparikesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvarājavaṇṇā asitā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesuṃ, heṭṭhāpādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesuṃ, dantato akkhīnaṃ setaṭṭhānato, nakhānaṃ maṃsavimuttaṭṭhānato odātā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesuṃ, rattapītavaṇṇānaṃ sambhinnaṭṭhānato mañjeṭṭhavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesuṃ, sabbatthakameva pabhassarā rasmiyo uṭṭhahiṃsu. Evaṃ samantā asītihatthaṭṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā vidhāvamānā kañcanadaṇḍadīpikādīhi niccharitvā ākāsaṃ pakkhandamānā mahāpadīpajālā viya, cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjulatā viya ca disodisaṃ pakkhandiṃsu. Yāhi sabbe disābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya, suvaṇṇaghaṭato suvaṇṇarasadhārāhi āsiñciyamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya, verambhavātena samuddhatakiṃsukakaṇikārakoviḷārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya, cīnapiṭṭhacuṇṇasamparirañjitā viya ca virociṃsu.

Bhagavatopi asītianubyañjanabyāmappabhāparikkhepasamujjalaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇappaṭimaṇḍitaṃ sarīraṃ abbhamahikādiupakkilesavimuttaṃ samujjalantatārakāvabhāsitaṃ viya, gaganatalaṃ vikasitaṃ viya padumavanaṃ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ dvattiṃsacandimānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā siriṃ abhibhavamānaṃ viya virocittha, yathā taṃ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhīti sammadeva paripūritāhi samatiṃsapāramitāhi alaṅkataṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnena dānena rakkhitena sīlena katena kalyāṇakammena ekasmiṃ attabhāve samosaritvā vipākaṃ dātuṃ okāsaṃ alabhamānena sambādhappattaṃ viya nibbattitaṃ nāvāsahassabhaṇḍaṃ ekaṃ nāvaṃ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṃ ekaṃ sakaṭaṃ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā gaṅgānaṃ sambhinnamukhadvāre ekato rāsibhūtakālo viya ahosi.

Imāya buddhasiriyā obhāsamānassapi bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikāsahassāni ukkhipiṃsu. Tathā pacchato vāmapasse dakkhiṇapasse jātikusumacampakavanamālikārattuppalanīluppalabakulasinduvārādipupphāni ceva nīlapītādivaṇṇasugandhacuṇṇāni ca cātuddīpikamahāmeghavissaṭṭhā salilavuṭṭhiyo viya vippakiriṃsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ca buddhadhammasaṅghaguṇāsaṃyuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayamānā mukhasambhāsā viya ahesuṃ. Devasupaṇṇanāgayakkhagandhabbamanussānaṃ akkhīni amatapānaṃ viya labhiṃsu. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā padasahassehi gamanavaṇṇanaṃ vattuṃ vaṭṭati. Tatriyaṃ mukhamattaṃ –

‘‘Evaṃ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ;
Aheṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

‘‘Dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ, uddharanto narāsabho;
Gacchanto sirisampanno, sobhate dvipaduttamo.

‘‘Gacchato buddhaseṭṭhassa, heṭṭhā pādatalaṃ mudu;
Samaṃ samphusate bhūmiṃ, rajasānupalimpati.

‘‘Ninnaṃ ṭhānaṃ unnamati, gacchante lokanāyake;
Unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

‘‘Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā;
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante lokanāyake.

‘‘Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṃ;
Aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

‘‘Nātisīghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo muni;
Na cāpi saṇikaṃ yāti, gacchamāno samāhito.

‘‘Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, disañca vidisaṃ tathā;
Na pekkhamāno so yāti, yugamattaṃvapekkhati.

‘‘Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate jino;
Cāruṃ gacchati lokaggo, hāsayanto sadevake.

‘‘Usabharājāva sobhanto, cārucārīva kesarī;
Tosayanto bahū satte, gāmaṃ seṭṭho upāgamī’’ti. –

Vaṇṇakālo nāma kiresa. Evaṃvidhesu kālesu bhagavato sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṃ, cuṇṇiyapadehi gāthābandhehi yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. ‘‘Dukkathita’’nti vā ‘‘atitthena pakkhando’’ti vā na vattabbo. Aparimāṇavaṇṇā hi buddhā bhagavanto, tesaṃ buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattuṃ asamatthā. Sakalampi hi kappaṃ vaṇṇentā pariyosāpetuṃ na sakkonti, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatappaṭiyattaṃ pāṭaligāmaṃ pāvisi, pavisitvā bhagavā pasannacittena janena pupphagandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjiyamāno āvasathāgāraṃ pāvisi. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamī’’ti.

Pāde pakkhāletvāti yadipi bhagavato pāde rajojallaṃ na upalimpati, tesaṃ pana upāsakānaṃ kusalābhivuddhiṃ ākaṅkhanto paresaṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjanatthañca bhagavā pāde pakkhāleti. Apica upādinnakasarīraṃ nāma sītaṃ kātabbampi hotīti etadatthampi bhagavā nhānapādadhovanādīni karotiyeva. **Bhagavantaṃyeva purakkhatvā**ti bhagavantaṃ purato katvā. Tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbaṭakena vodakaṃ katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalena paliveṭhetvā pīṭhe ṭhapitā rattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativirocittha.

Ayaṃ panettha porāṇānaṃ vaṇṇabhaṇanamaggo –

‘‘Gantvāna maṇḍalamāḷaṃ, nāgavikkantacāraṇo;
Obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

‘‘Tahiṃ nisinno naradammasārathi,
Devātidevo satapuññalakkhaṇo;
Buddhāsane majjhagato virocati,
Suvaṇṇanikkhaṃ viya paṇḍukambale.

‘‘Nekkhaṃ jambonadasseva, nikkhittaṃ paṇḍukambale;
Virocati vītamalo, maṇiverocano yathā.

‘‘Mahāsālova samphullo, merurājāvalaṅkato;
Suvaṇṇayūpasaṅkāso, padumo kokanado yathā.

‘‘Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī;
Devānaṃ pārichattova, sabbaphullo virocatī’’ti.

Pāṭaligāmiye upāsake āmantesīti yasmā tesu upāsakesu bahū janā sīlesu patiṭṭhitā, tasmā paṭhamaṃ tāva sīlavipattiyā ādīnavaṃ pakāsetvā pacchā sīlasampadāya ānisaṃsaṃ dassetuṃ, **‘‘pañcime gahapatayo’’**tiādinā dhammadesanatthaṃ āmantesi.

Tattha **dussīlo**ti nissīlo. **Sīlavipanno**ti vipannasīlo bhinnasaṃvaro. Ettha ca ‘‘dussīlo’’ti padena puggalassa sīlābhāvo vutto. So panassa sīlābhāvo duvidho asamādānena vā samādinnassa bhedena vāti. Tesu purimo na tathā sāvajjo, yathā dutiyo sāvajjataro. Yathādhippetādīnavanimittaṃ sīlābhāvaṃ puggalādhiṭṭhānāya desanāya dassetuṃ, ‘‘sīlavipanno’’ti vuttaṃ. Tena ‘‘dussīlo’’ti padassa atthaṃ dasseti. **Pamādādhikaraṇa**nti pamādakāraṇā. Idañca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti yadi kasiyā yadi vāṇijjāya yadi gorakkhena, pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetuṃ na sakkoti, athassa kammaṃ vinassati. Māghātakāle pana pāṇātipātādīni karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo pamādakāraṇā sīlato buddhavacanato jhānato sattaariyadhanato ca jāniṃ nigacchati.

Pāpako kittisaddoti gahaṭṭhassa ‘‘asuko amukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccattaidhalokaparaloko salākabhattamattampi na detī’’ti parisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa ‘‘asuko nāma thero satthu sāsane pabbajitvā nāsakkhi sīlāni rakkhituṃ, na buddhavacanaṃ gahetuṃ, vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato’’ti evaṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne ‘‘koci mama kammaṃ jānissati, atha maṃ nindissati, rājakulassa vā dassessatī’’ti sabhayo upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi bahubhikkhusaṅghe sannipatite ‘‘avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññato cāvetvā nikkaḍḍhissatī’’ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi samāno susīlo viya carati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūḷho kālaṃ karotīti dussīlassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakammāni samādāya pavattitaṭṭhānāni āpāthaṃ āgacchanti. So ummīletvā idhalokaṃ, nimīletvā paralokaṃ passati. Tassa cattāro apāyā kammānurūpaṃ upaṭṭhahanti, sattisatena pahariyamāno viya aggijālābhighātena jhāyamāno viya ca hoti. So ‘‘vāretha, vārethā’’ti viravantova marati. Tena vuttaṃ – ‘‘sammūḷho kālaṃ karotī’’ti.

Kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇā. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Apāya**ntiādi sabbaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasaṅkhātā ayā apetattā, sukhānaṃ vā ayassa, āgamanassa vā abhāvā apāyo. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti duggati. Vivasā nipatanti ettha dukkatakārinoti **vinipāto,** vinassantā vā ettha nipatanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgāti vinipāto. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoniṃ dīpeti. Tiracchānayoni hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayaṃ dīpeti. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā, dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisaṃ avinipatitattā petamahiddhikānampi vijjamānattā. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ dīpeti. So hi yathāvuttenaṭṭhena ‘‘apāyo’’ ceva ‘‘duggati’’ ca sabbasampattisamussayehi vinipatitattā ‘‘vinipāto’’ti ca vuccati. Nirayaggahaṇena avīciādikaṃ anekappakāraṃ nirayameva dīpeti. **Upapajjatī**ti nibbattati.

Ānisaṃsakathā vuttavipariyāyena veditabbā. Ayaṃ pana viseso – **sīlavā**ti samādānavasena sīlavā. **Sīlasampanno**ti parisuddhaṃ paripuṇṇañca katvā sīlassa samādānena sīlasampanno. **Bhogakkhandha**nti bhogarāsiṃ. **Sugatiṃ saggaṃ loka**nti ettha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagati eva. Tattha sundarā gati **sugati,** rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo,** so sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**ti.

Pāṭaligāmiye upāsake bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāyāti aññāyapi pāḷimuttāya dhammakathāya ceva āvasathānumodanakathāya ca. Tadā hi bhagavā yasmā ajātasattunā tattha pāṭaliputtanagaraṃ māpentena aññesu gāmanigamajanapadarājadhānīsu ye sīlācārasampannā kuṭumbikā, te ānetvā dhanadhaññagharavatthukhettavatthādīni ceva parihārañca dāpetvā nivesiyanti. Tasmā pāṭaligāmiyā upāsakā ānisaṃsadassāvitāya visesato sīlagarukā sabbaguṇānañca sīlassa adhiṭṭhānabhāvato tesaṃ paṭhamaṃ sīlānisaṃse pakāsetvā tato paraṃ ākāsagaṅgaṃ otārento viya, pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya, mahājambuṃ matthake gahetvā cālento viya, yojanikamadhukaṇḍaṃ cakkayantena pīḷetvā madhurasaṃ pāyamāno viya pāṭaligāmikānaṃ upāsakānaṃ hitasukhāvahaṃ pakiṇṇakakathaṃ kathento ‘‘āvāsadānaṃ nāmetaṃ gahapatayo mahantaṃ puññaṃ, tumhākaṃ āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṅghena ca paribhutto, mayā ca bhikkhusaṅghena ca paribhutte pana dhammaratanenapi paribhuttoyeva hoti. Evaṃ tīhi ratanehi paribhutte aparimeyyo ca vipāko, apica āvāsadānasmiṃ dinne sabbadānaṃ dinnameva hoti, bhūmaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākhāmaṇḍapassa vā saṅghaṃ uddissa katassa ānisaṃso paricchindituṃ na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhave nibbattamānassapi sampīḷitagabbhavāso nāma na hoti, dvādasahattho ovarako viyassa mātukucchi asambādhova hotī’’ti evaṃ nānānayehi vicittaṃ bahuṃ dhammakathaṃ kathetvā –

‘‘Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca;
Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

‘‘Tato vātātapo ghoro, sañjāto paṭihaññati;
Leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassituṃ.

‘‘Vihāradānaṃ saṅghassa, aggaṃ buddhena vaṇṇitaṃ;
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

‘‘Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute;
Tesaṃ annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.

‘‘Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā;
Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo’’ti. (cūḷava. 295) –

Evaṃ ayampi āvāsadāne ānisaṃsoti bahudeva rattiṃ atirekataraṃ diyaḍḍhayāmaṃ āvāsadānānisaṃsakathaṃ kathesi. Tattha imā gāthā tāva saṅgahaṃ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅgahaṃ nārohati. **Sandassetvā**tiādīni vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kālaṃ maññathā**ti yassa gamanassa tumhe kālaṃ maññatha, gamanakālo tumhākaṃ, gacchathāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya. Tiyāmarattiñhi tattha nisīditvā vītināmentānaṃ tesaṃ sarīre ābādho uppajjeyyāti, bhikkhusaṅghepi ca vippabhātasayananisajjāya okāso laddhuṃ vaṭṭati, iti ubhayānukampāya uyyojesīti. **Suññāgāra**nti pāṭiyekkaṃ suññāgāraṃ nāma tattha natthi. Tena kira gahapatayo tasseva āvasathāgārassa ekapasse paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā kappiyamañcaṃ paññāpetvā tattha kappiyapaccattharaṇaṃ attharitvā upari suvaṇṇarajatatārakāgandhamālādipaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā telappadīpaṃ āropesuṃ ‘‘appeva nāma satthā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṃ vissamitukāmo idha nipajjeyya, evaṃ no idaṃ āvasathāgāraṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī’’ti. Satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṃ paññāpetvā sīhaseyyaṃ kappesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘suññāgāraṃ pāvisī’’ti. Tattha pādadhovanaṭṭhānato paṭṭhāya yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṃ nipphannaṃ. Dhammāsanaṃ patvā thokaṃ aṭṭhāsi, idaṃ tattha ṭhānaṃ. Bhagavā dve yāme dhammāsane nisīdi, ettake ṭhāne nisajjā nipphannā. Upāsake uyyojetvā dhammāsanato oruyha yathāvutte ṭhāne sīhaseyyaṃ kappesi. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ ahosīti.

Sunidhavassakārāti sunidho ca vassakāro ca dve brāhmaṇā. **Magadhamahāmattā**ti magadharañño mahāamaccā, magadharaṭṭhe vā mahāmattā mahatiyā issariyamattāya samannāgatāti mahāmattā. **Pāṭaligāme nagaraṃ māpentī**ti pāṭaligāmasaṅkhāte bhūmipadese nagaraṃ māpenti. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyā**ti licchavirājūnaṃ āyamukhappacchindanatthaṃ. **Sahassasahassevā**ti ekekavaggavasena sahassaṃ sahassaṃ hutvā. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetu**nti rañño rājamahāmattānañca nivesanāni māpetuṃ vatthuvijjāpāṭhakānaṃ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhāpathaviyaṃ tiṃsahatthamatte ṭhāne ‘‘idha nāgaggāho, idha yakkhaggāho, idha bhūtaggāho, idha pāsāṇo vā khāṇuko vā atthī’’ti jānanti. Te tadā sippaṃ jappetvā devatāhi saddhiṃ sammantayamānā viya māpenti.

Atha vā nesaṃ sarīre devatā adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetuṃ cittaṃ nāmenti. Tā catūsu koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhakulānaṃ saddhā devatā tathā karonti, assaddhakulānaṃ assaddhā devatā. Kiṃkāraṇā? Saddhānañhi evaṃ hoti ‘‘idha manussā nivesanaṃ māpentā paṭhamaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ vadāpessanti, atha mayaṃ sīlavantānaṃ dassanaṃ dhammakathaṃ pañhavissajjanaṃ anumodanaṃ sotuṃ labhissāma, manussā ca dānaṃ datvā amhākaṃ pattiṃ dassantī’’ti. Assaddhā devatāpi ‘‘attano icchānurūpaṃ tesaṃ paṭipattiṃ passituṃ, kathañca sotuṃ labhissāmā’’ti tathā karonti.

Tāvatiṃsehīti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitamanussaṃ, ekasmiñca vihāre ekaṃ bahussutaṃ bhikkhuṃ upādāya ‘‘asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā’’ti saddo abbhuggacchati, evameva sakkaṃ devarājānaṃ, vissakammañca devaputtaṃ upādāya ‘‘tāvatiṃsā paṇḍitā’’ti saddo abbhuggato. Tenāha ‘‘tāvatiṃsehī’’ti. **Seyyathāpī**tiādinā devehi tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā viya sunidhavassakārā nagaraṃ māpentīti dasseti.

Yāvatā, ānanda, ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyamanussānaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvatā vaṇippatho**ti yattakaṃ vāṇijānaṃ āhaṭabhaṇḍassa rāsivasena kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vāṇijānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagara**nti tesaṃ ariyāyatanavaṇippathānaṃ idaṃ nagaraṃ aggaṃ bhavissati jeṭṭhakaṃ pāmokkhaṃ. **Puṭabhedana**nti bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṃ, bhaṇḍabhaṇḍikānaṃ mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissanti, aññattha vikkayaṃ agacchantāpi idheva vikkayaṃ gacchissanti, tasmā idheva puṭaṃ bhindissantīti attho. Āyānampi hi catūsu dvāresu cattāri, sabhāyaṃ ekanti evaṃ divase divase pañcasatasahassāni tattha uṭṭhahissanti. Tāni sabhāvāni āyānīti dasseti.

Aggito vātiādīsu samuccayattho **vā**saddo, agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissatīti attho.

Tassa hi eko koṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetuṃ na sakkhissanti, ekaṃ koṭṭhāsaṃ gaṅgā gahetvā gamissati, eko iminā akathitaṃ amussa, amunā akathitaṃ imassa vadantānaṃ pisuṇavācānaṃ vasena bhinnānaṃ manussānaṃ aññamaññabhedena vinassissati. Evaṃ vatvā bhagavā paccūsakāle gaṅgātīraṃ gantvā katamukhadhovano bhikkhācāravelaṃ āgamayamāno nisīdi.

Sunidhavassakārāpi ‘‘amhākaṃ rājā samaṇassa gotamassa upaṭṭhāko, so amhe upagate pucchissati ‘satthā kira pāṭaligāmaṃ agamāsi, kiṃ tassa santikaṃ upasaṅkamittha, na upasaṅkamitthā’ti. ‘Upasaṅkamimhā’ti ca vutte ‘nimantayittha, na nimantayitthā’ti pucchissati. ‘Na nimantayimhā’ti ca vutte amhākaṃ dosaṃ āropetvā niggaṇhissati, idañcāpi mayaṃ akataṭṭhāne nagaraṃ māpema, samaṇassa kho pana gotamassa gatagataṭṭhāne kāḷakaṇṇisattā paṭikkamanti, taṃ mayaṃ nagaramaṅgalaṃ vācāpessāmā’’ti cintetvā satthāraṃ upasaṅkamitvā nimantayiṃsu. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho sunidhavassakārā’’**tiādi.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhe kāle. **Nivāsetvā**ti gāmapavesananīhārena nivāsanaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā. **Pattacīvaramādāyā**ti cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gahetvā.

Sīlavantetthāti sīlavanto ettha attano vasanaṭṭhāne. **Saññate**ti kāyavācācittehi saññate. **Tāsaṃ dakkhiṇamādise**ti saṅghassa dinne cattāro paccaye tāsaṃ gharadevatānaṃ ādiseyya pattiṃ dadeyya. **Pūjitā pūjayantī**ti ‘‘ime manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, evampi no pattiṃ dentī’’ti ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karonti suṭṭhu ārakkhaṃ karonti. **Mānitā mānayantī**ti kālānukālaṃ balikammakaraṇena mānitā ‘‘ete manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, tathāpi catupañcachamāsantaraṃ no balikammaṃ karontī’’ti mānenti uppannaparissayaṃ haranti. **Tato na**nti tato taṃ paṇḍitajātikaṃ purisaṃ. **Orasa**nti ure ṭhapetvā vaḍḍhitaṃ, yathā mātā orasaṃ puttaṃ anukampati, uppannaparissayaharaṇatthamevassa yathā vāyamati, evaṃ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatī**ti sundarāni passati.

Anumoditvāti tehi tadā pasutapuññassa anumodanavasena tesaṃ dhammakathaṃ katvā. Sunidhavassakārāpi ‘‘yā tattha devatā āsuṃ, tāsaṃ dakkhiṇamādise’’ti bhagavato vacanaṃ sutvā devatānaṃ pattiṃ adaṃsu. **Taṃ gotamadvāraṃ nāma ahosī**ti tassa nagarassa yena dvārena bhagavā nikkhami, taṃ gotamadvāraṃ nāma ahosi. Gaṅgāya pana uttaraṇatthaṃ anotiṇṇattā gotamatitthaṃ nāma nāhosi. **Pūrā**ti puṇṇā. **Samatittikā**ti taṭasamaṃ udakassa tittā bharitā. **Kākapeyyā**ti tīre ṭhitakākehi pātuṃ sakkuṇeyyaudakā. Dvīhipi padehi ubhatokūlasamaṃ paripuṇṇabhāvameva dasseti. **Uḷumpa**nti pāragamanatthāya dārūni saṅghāṭetvā āṇiyo koṭṭetvā kataṃ. **Kulla**nti veḷudaṇḍādike valliādīhi bandhitvā kataṃ.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ mahājanassa gaṅgodakamattassapi kevalaṃ tarituṃ asamatthataṃ, attano pana bhikkhusaṅghassa ca atigambhīravitthataṃ saṃsāramahaṇṇavaṃ taritvā ṭhitabhāvañca sabbākārato viditvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **aṇṇava**nti sabbantimena paricchedena yojanamattaṃ gambhīrassa ca vitthatassa ca udakaṭṭhānassetaṃ adhivacanaṃ. **Sara**nti saritvā gamanato idha nadī adhippetā. Idaṃ vuttaṃ hoti – **ye** gambhīravitthataṃ saṃsāraṇṇavaṃ taṇhāsaritañca **taranti,** te ariyamaggasaṅkhātaṃ **setuṃ katvāna visajja pallalāni** anāmasitvāva udakabharitāni ninnaṭṭhānāni, ayaṃ pana idaṃ appamattakaṃ udakaṃ taritukāmo **kullañhi jano pabandhati** kullaṃ bandhituṃ āyāsaṃ āpajjati. **Tiṇṇā medhāvino janā**ti ariyamaggañāṇasaṅkhātāya medhāya samannāgatattā medhāvino buddhā ca buddhasāvakā ca vinā eva kullena tiṇṇā paratīre patiṭṭhitāti.

Chaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dvidhāpathasuttavaṇṇanā

77. Sattame **addhānamaggapaṭipanno**ti addhānasaṅkhātaṃ dīghamaggaṃ paṭipanno gacchanto hoti. **Nāgasamālenā**ti evaṃnāmakena therena. **Pacchāsamaṇenā**ti ayaṃ tadā bhagavato upaṭṭhāko ahosi. Tena naṃ pacchāsamaṇaṃ katvā maggaṃ paṭipajji. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsativassāni anibaddhā

upaṭṭhākā ahesuṃ, tato paraṃ yāva parinibbānā pañcavīsativassāni āyasmā ānando chāyāva upaṭṭhāsi. Ayaṃ pana anibaddhupaṭṭhākakālo. Tena vuttaṃ – **''āyasmatā nāgasamālena pacchāsamaṇenā''**ti. **Dvidhāpatha**nti dvidhābhūtaṃ maggaṃ. ''Dvedhāpatha''ntipi paṭhanti āyasmā nāgasamālo attanā pubbe tattha kataparicayattā ujubhāvañcassa sandhāya vadati **''ayaṃ, bhante bhagavā, pantho''**ti.

Bhagavā pana tadā tassa saparissayabhāvaṃ ñatvā tato aññaṃ maggaṃ gantukāmo **''ayaṃ, nāgasamāla, pantho''**ti āha. ''Saparissayo''ti ca vutte asaddahitvā ''bhagavā na tattha parissayo''ti vadeyya, tadassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti ''saparissayo''ti na kathesi. Tikkhattuṃ ''ayaṃ pantho, iminā gacchāmā''ti vatvā catutthavāre ''na bhagavā iminā maggena gantuṃ icchati, ayameva ca ujumaggo, handāhaṃ bhagavato pattacīvaraṃ datvā iminā maggena gamissāmī''ti cintetvā satthu pattacīvaraṃ dātuṃ asakkonto bhūmiyaṃ ṭhapetvā paccupaṭṭhitena dukkhasaṃvattanikena kammunā codiyamāno bhagavato vacanaṃ anādiyitvāva pakkāmi. Tena vuttaṃ – **''atha kho āyasmā nāgasamālo bhagavato pattacīvaraṃ tattheva chamāyaṃ nikkhipitvā pakkāmī''**ti. Tattha **bhagavato pattacīvara**nti attano hatthagataṃ bhagavato pattacīvaraṃ. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva magge **chamāyaṃ** pathaviyaṃ nikkhipitvā pakkāmi. Idaṃ vo bhagavā pattacīvaraṃ, sace icchatha, gaṇhatha, yadi attanā icchitamaggaṃyeva gantukāmatthāti adhippāyo. Bhagavāpi attano pattacīvaraṃ sayameva gahetvā yathādhippetaṃ maggaṃ paṭipajji.

Antarāmagge corā nikkhamitvāti tadā kira pañcasatā purisā luddā lohitapāṇino rājāparādhino hutvā araññaṃ pavisitvā corikāya jīvikaṃ kappentā ''pāripanthikabhāvena rañño āyapathaṃ pacchindissāmā''ti maggasamīpe araññe tiṭṭhanti. Te theraṃ tena maggena gacchantaṃ disvā ''ayaṃ samaṇo iminā maggena āgacchati, avaḷañjitabbaṃ maggaṃ vaḷañjeti, amhākaṃ atthibhāvaṃ na jānāti, handa naṃ jānāpessāmā''ti kujjhitvā gahanaṭṭhānato vegena nikkhamitvā sahasā theraṃ bhūmiyaṃ pātetvā hatthapādehi koṭṭetvā mattikāpattañcassa bhinditvā cīvaraṃ khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinditvā pabbajitattā ''taṃ na hanāma, ito paṭṭhāya imassa maggassa parissayabhāvaṃ jānāhī''ti vissajjesuṃ. Tena vuttaṃ – **''atha kho āyasmato… pe… vipphālesu''**nti.

Bhagavāpi ''ayaṃ tena maggena gato corehi bādhito maṃ pariyesitvā idāneva āgamissatī''ti ñatvā thokaṃ gantvā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Āyasmāpi kho nāgasamālo paccāgantvā satthārā gatamaggameva gahetvā gacchanto tasmiṃ rukkhamūle bhagavantaṃ passitvā upasaṅkamitvā vanditvā taṃ pavattiṃ sabbaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – **''atha kho āyasmā nāgasamālo…pe… saṅghāṭiñca vipphālesu''**nti.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato nāgasamālassa attano vacanaṃ anādiyitvā akhemantamaggagamanaṃ, attano ca khemantamaggagamanaṃ viditvā tadatthadīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **saddhiṃ cara**nti saha caranto. **Ekato vasa**nti idaṃ tasseva vevacanaṃ, saha vasantoti attho. **Misso aññajanena vedagū**ti veditabbaṭṭhena vedasaṅkhātena catusaccaariyamaggañāṇena gatattā adhigatattā, vedassa vā sakalassa ñeyyassa pāraṃ gatattā vedagū. Attano hitāhitaṃ na jānātīti añño, avidvā bāloti attho. Tena aññena janena misso sahacaraṇamattena misso. **Vidvā pajahāti pāpaka**nti tena vedagūbhāvena vidvā jānanto pāpakaṃ abhaddakaṃ attano dukkhāvahaṃ pajahāti, pāpakaṃ vā akalyāṇapuggalaṃ pajahāti. Yathā kiṃ? **Koñco khīrapakova ninnaga**nti yathā koñcasakuṇo udakamissite khīre upanīte vinā toyaṃ khīramattasseva pivanato khīrapako ninnaṭṭhānagamanena ninnagasaṅkhātaṃ udakaṃ pajahāti vajjeti, evaṃ paṇḍito kira duppaññapuggalehi ṭhānanisajjādīsu sahabhūtopi ācārena te pajahāti, na kadācipi sammisso hoti.

Sattamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Visākhāsuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **visākhāya migāramātuyā nattā kālaṅkatā hotī**ti visākhāya mahāupāsikāya puttassa dhītā kumārikā kālaṅkatā hoti. Sā kira vattasampannā sāsane abhippasannā mahāupāsikāya gehaṃ paviṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca attanā kātabbaveyyāvaccaṃ purebhattaṃ pacchābhattañca appamattā akāsi, attano pitāmahiyā cittānukūlaṃ paṭipajji. Tena visākhā gehato bahi gacchantī sabbaṃ tassāyeva bhāraṃ katvā gacchati, rūpena ca dassanīyā pāsādikā, iti sā tassā visesato piyā manāpā ahosi. Sā rogābhibhūtā kālamakāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘tena kho pana samayena visākhāya migāramātuyā nattā kālaṅkatā hoti piyā manāpā’’ti. Atha mahāupāsikā tassā maraṇena sokaṃ sandhāretuṃ asakkontī dukkhī dummanā sarīranikkhepaṃ kāretvā ‘‘api nāma satthu santikaṃ gatakāle cittassādaṃ labheyya’’nti bhagavantaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho visākhā migāramātā’’**tiādi. Tattha **divā divassā**ti divasassāpi divā, majjhanhike kāleti attho.

Bhagavā visākhāya vaṭṭābhiratiṃ jānanto upāyena sokatanukaraṇatthaṃ **‘‘iccheyyāsi tvaṃ visākhe’’**tiādimāha. Tattha **yāvatikā**ti yattakā. Tadā kira satta janakoṭiyo sāvatthiyaṃ paṭivasanti. Taṃ sandhāya bhagavā **‘‘kīvabahukā pana visākhe sāvatthiyā manussā devasikaṃ kālaṃ karontī’’**ti pucchi. Visākhā **‘‘dasapi, bhante’’**tiādimāha. Tattha **tīṇī**ti tayo. Ayameva vā pāṭho. **Avivittā**ti asuññā.

Atha bhagavā attano adhippāyaṃ pakāsento **‘‘api nu tvaṃ kadāci karahaci anallavatthā vā bhaveyyāsi anallakesā vā’’**ti āha. Nanu evaṃ sante tayā sabbakālaṃ sokābhibhūtāya matānaṃ puttādīnaṃ amaṅgalūpacāravasena udakorohaṇena allavatthāya allakesāya eva bhavitabbanti dasseti. Taṃ sutvā upāsikā saṃvegajātā **‘‘no hetaṃ, bhante’’**ti paṭikkhipitvā piyavatthuṃ vippaṭisārato attano cittassa nivattabhāvaṃ satthu ārocentī **‘‘alaṃ me, bhante, tāvabahukehi puttehi ca nattārehi cā’’**ti āha.

Athassā bhagavā ‘‘dukkhaṃ nāmetaṃ piyavatthunimittaṃ, yattakāni piyavatthūni, tattakāni dukkhāni. Tasmā sukhakāmena dukkhappaṭikūlena sabbaso piyavatthuto cittaṃ vivecetabba’’nti dhammaṃ desento **‘‘yesaṃ kho visākhe sataṃ piyāni, sataṃ tesaṃ dukkhānī’’**tiādimāha. Tattha **sataṃ piyānī**ti sataṃ piyāyitabbavatthūni. ‘‘Sataṃ piya’’ntipi keci paṭhanti. Ettha ca yasmā ekato paṭṭhāya yāva dasa, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānā, tasmā **‘‘yesaṃ dasa piyāni, dasa tesaṃ dukkhānī’’**tiādinā pāḷi āgatā. Keci pana ‘‘yesaṃ dasa piyānaṃ, dasa nesaṃ dukkhāna’’ntiādinā paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. Yasmā pana vīsatito paṭṭhāya yāva sataṃ, tāva saṅkhyā saṅkhyeyyappadhānāva, tasmā tatthāpi saṅkhyeyyappadhānataṃyeva gahetvā ‘‘yesaṃ kho visākhe sataṃ piyāni, sataṃ tesaṃ dukkhānī’’tiādinā pāḷi āgatā. Sabbesampi ca ‘‘yesaṃ ekaṃ piyaṃ, ekaṃ tesaṃ dukkha’’nti pāṭho, na pana dukkhassāti. Etasmiñhi pakkhe ekarasā ekajjhāsayā ca bhagavato desanā hoti. Tasmā yathāvuttanayāva pāḷi veditabbā.

Etamatthaṃ viditvā sokaparidevādikaṃ cetasikaṃ kāyikañca dukkhaṃ piyavatthunimittaṃ piyavatthumhi sati hoti, asati na hotīti etamatthaṃ sabbākārato jānitvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tassattho – ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa anto nijjhāyantassa bālassa cittasantāpalakkhaṇā **ye keci** mudumajjhādibhedena yādisā tādisā **sokā vā** tehiyeva phuṭṭhassa sokuddehakasamuṭṭhāpitavacīvippalāpalakkhaṇā **paridevitā vā** aniṭṭhaphoṭṭhabbapaṭihatakāyassa kāyapīḷanalakkhaṇā **dukkhā vā** tathā avuttatthassa vikappanatthena **vā**saddena gahitā domanassūpāyāsādayo vā nissayabhedena ca **anekarūpā** nānāvidhā imasmiṃ sattaloke dissanti upalabbhanti, sabbepi **ete piyaṃ** piyajātikaṃ sattaṃ saṅkhārañca **paṭicca** nissāya āgamma paccayaṃ katvā **pabhavanti** nibbattanti. Tasmiṃ pana yathāvutte piyavatthumhi **piye asante** piyabhāvakare chandarāge pahīne na kadācipi **ete bhavanti**. Vuttañhetaṃ – ‘‘piyato jāyatī soko…pe… pemato jāyatī soko’’ti ca ādi (dha. pa. 212-213). Tathā ‘‘piyappabhūtā kalahā vivādā, paridevasokā sahamaccharehī’’ti ca ādi (su. ni. 869). Ettha ca ‘‘paridevitā vā dukkhā vā’’ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, ‘‘paridevitāni vā dukkhāni vā’’ti vattabbe vibhattilopo vā katoti veditabbo.

Tasmā hi te sukhino vītasokāti yasmā piyappabhūtā sokādayo yesaṃ natthi, tasmā te eva sukhino vītasokā nāma. Ke pana te? **Yesaṃ piyaṃ natthi kuhiñci loke** yesaṃ ariyānaṃ sabbaso vītarāgattā katthacipi sattaloke saṅkhāraloke ca piyaṃ piyabhāvo ‘‘putto’’ti vā ‘‘bhātā’’ti vā ‘‘bhaginī’’ti vā ‘‘bhariyā’’ti vā piyaṃ piyāyanaṃ piyabhāvo natthi, saṅkhāralokepi ‘‘etaṃ mama santakaṃ, imināhaṃ imaṃ nāma sukhaṃ labhāmi labhissāmī’’ti piyaṃ piyāyanaṃ piyabhāvo natthi. **Tasmā asokaṃ virajaṃ**

patthayāno, piyaṃ na kayirātha kuhiñci loketi yasmā ca sukhino nāma vītasokā, vītasokattāva katthacipi visaye piyabhāvo natthi, tasmā attano yathāvuttasokābhāvena ca asokaṃ asokabhāvaṃ rāgarajādivigamanena virajaṃ virajabhāvaṃ arahattaṃ, sokassa rāgarajādīnañca abhāvahetubhāvato vā ‘‘asokaṃ viraja’’nti laddhanāmaṃ nibbānaṃ patthayāno kattukamyatākusalacchandassa vasena chandajāto katthaci loke rūpādidhamme antamaso samathavipassanādhammepi piyaṃ piyabhāvaṃ viyāyanaṃ na kayirātha na uppādeyya. Vuttañhetaṃ – ‘‘dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā’’ti (ma. ni. 1.240).

Aṭṭhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamadabbasuttavaṇṇanā

79. Navame **āyasmā**ti piyavacanaṃ. **Dabbo**ti tassa therassa nāmaṃ. **Mallaputto**ti mallarājassa putto. So hi āyasmā padumuttarassa bhagavato pādamūle katābhinīhāro kappasatasahassaṃ upacitapuññasañcayo amhākaṃ bhagavato kāle mallarājassa devikā kucchiyaṃ nibbatto katādhikārattā jātiyā sattavassikakāleyeva mātāpitaro upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Te ca ‘‘pabbajitvāpi ācāraṃ tāva sikkhatu, sace taṃ nābhiramissati, idheva āgamissatī’’ti anujāniṃsu. So satthāraṃ upasaṅkamitvā pabbajjaṃ yāci. Satthāpissa upanissayasampattiṃ oloketvā pabbajjaṃ anujāni. Tassa pabbajjāsamaye dinnaovādena bhavattayaṃ ādittaṃ viya upaṭṭhāsi. So vipassanaṃ paṭṭhapetvā khuraggeyeva arahattaṃ pāpuṇi. Yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, ‘‘tisso vijjā catasso paṭisambhidā chaḷabhiññā nava lokuttaradhammā’’ti evamādikaṃ sabbaṃ adhigantvā asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro ahosi. Vuttañhetaṃ tena āyasmatā –

> ‘‘Mayā kho jātiyā sattavassena arahattaṃ sacchikataṃ, yaṃkiñci sāvakena pattabbaṃ, sabbaṃ taṃ anuppattaṃ mayā’’tiādi (pārā. 380).

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti so kirāyasmā ekadivasaṃ rājagahe piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhānaṃ gantvā udakakumbhato udakaṃ gahetvā pāde pakkhāletvā gattāni sītiṃ katvā cammakkhaṇḍaṃ paññāpetvā nisinno kālaparicchedaṃ katvā samāpattiṃ samāpajji. Athāyasmā yathākālaparicchedaṃ samāpattito vuṭṭhahitvā attano āyusaṅkhāre olokesi. Tassa te parikkhīṇā katipayamuhuttikā upaṭṭhahiṃsu. So cintesi – ‘‘na kho metaṃ patirūpaṃ, yamahaṃ satthu anārocetvā sabrahmacārīhi ca avidito idha yathānisinnova parinibbāyissāmi. Yaṃnūnāhaṃ satthāraṃ upasaṅkamitvā parinibbānaṃ anujānāpetvā satthu vattaṃ dassetvā sāsanassa niyyānikabhāvadassanatthaṃ mayhaṃ iddhānubhāvaṃ vibhāvento ākāse nisīditvā tejodhātuṃ samāpajjitvā parinibbāyeyyaṃ. Evaṃ sante ye mayi assaddhā appasannā, tesampi pasādo uppajjissati, tadassa tesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti. Evañca so āyasmā cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā sabbaṃ taṃ tatheva akāsi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho āyasmā dabbo mallaputto yena bhagavā tenupasaṅkamī’’**tiādi.

Tattha **parinibbānakālo me**ti ‘‘bhagavā mayhaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānakālo upaṭṭhito, tamahaṃ bhagavato ārocetvā parinibbāyitukāmomhī’’ti dasseti. Keci panāhu ‘‘na tāva thero jiṇṇo, na ca gilāno, parinibbānāya ca satthāraṃ āpucchati, kiṃ tattha kāraṇaṃ? ‘Mettiyabhūmajakā bhikkhū pubbe maṃ amūlakena pārājikena anuddhaṃsesuṃ, tasmiṃ adhikaraṇe vūpasantepi akkosantiyeva. Tesaṃ saddahitvā aññepi puthujjanā mayi agāravaṃ paribhavañca karonti. Imañca dukkhabhāraṃ niratthakaṃ vahitvā kiṃ payojanaṃ, tasmāhaṃ idāneva parinibbāyissāmī’ti sanniṭṭhānaṃ katvā satthāraṃ āpucchī’’ti. Taṃ akāraṇaṃ. Na hi khīṇāsavā aparikkhīṇe āyusaṅkhāre paresaṃ upavādādibhayena parinibbānāya cetenti ghaṭayanti vāyamanti, na ca paresaṃ pasaṃsādihetu ciraṃ tiṭṭhanti, atha kho saraseneva attano āyusaṅkhārassa parikkhayaṃ āgamenti. Yathāha –

> ‘‘Nābhikaṅkhāmi maraṇaṃ, nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ;
> Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathā’’ti. (theragā. 196, 606; mi. pa. 2.2.4) –

Bhagavāpissa āyusaṅkhāraṃ oloketvā parikkhīṇabhāvaṃ ñatvā **‘‘yassadāni tvaṃ, dabba, kālaṃ maññasī’’**ti āha.

Vehāsaṃ abbhuggantvāti ākāsaṃ abhiuggantvā, vehāsaṃ gantvāti attho. **Abhi**saddayogena hi idaṃ upayogavacanaṃ, attho pana bhummavasena veditabbo. Vehāsaṃ abbhuggantvā kiṃ akāsīti āha – **‘‘ākāse antalikkhe pallaṅkena nisīditvā’’**tiādi. Tattha **tejodhātuṃ samāpajjitvā**ti tejokasiṇacatutthajjhānasamāpattiṃ samāpajjitvā. Thero hi tadā bhagavantaṃ vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā ekamantaṃ ṭhito ‘‘bhagavā kappasatasahassaṃ tumhehi saddhiṃ tattha tattha vasanto puññāni karonto imamevatthaṃ sandhāya akāsiṃ, svāyamattho ajja matthakaṃ patto, idaṃ pacchimadassana’’nti āha. Ye tattha puthujjanabhikkhū sotāpannasakadāgāmino ca, tesu ekaccānaṃ mahantaṃ kāruññaṃ ahosi, ekacce ārodanappattā ahesuṃ. Athassa bhagavā cittācāraṃ ñatvā ‘‘tena hi, dabba, mayhaṃ bhikkhusaṅghassa ca iddhipāṭihāriyaṃ dassehī’’ti āha. Tāvadeva sabbo bhikkhusaṅgho sannipati. Athāyasmā dabbo ‘‘ekopi hutvā bahudhā hotī’’tiādinā (paṭi. ma. 1.102; dī. ni. 1.484) nayena āgatāni sāvakasādhāraṇāni sabbāni pāṭihāriyāni dassetvā puna ca bhagavantaṃ vanditvā ākāsaṃ abbhuggantvā ākāse pathaviṃ nimminitvā tattha pallaṅkena nisinno tejokasiṇasamāpattiyā parikammaṃ katvā samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sarīraṃ āvajjitvā puna samāpattiṃ samāpajjitvā sarīrajhāpanatejodhātuṃ adhiṭṭhahitvā parinibbāyi. Saha adhiṭṭhānena sabbo kāyo agginā āditto ahosi. Khaṇeneva ca so aggi kappavuṭṭhānaggi viya aṇumattampi saṅkhāragataṃ masimattampi tattha kiñci anavasesento adhiṭṭhānabalena jhāpetvā nibbāyi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho āyasmā dabbo mallaputto’’**tiādi. Tattha **vuṭṭhahitvā parinibbāyī**ti iddhicittato vuṭṭhahitvā bhavaṅgacittena parinibbāyi.

Jhāyamānassāti jāliyamānassa. **Ḍayhamānassā**ti tasseva vevacanaṃ. Atha vā **jhāyamānassā**ti jālāpavattikkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, **ḍayhamānassā**ti vītaccitaṅgārakkhaṇaṃ. **Chārikā**ti bhasmaṃ. **Masī**ti kajjalaṃ. **Na paññāyitthā**ti na passittha, adhiṭṭhānabalena sabbaṃ khaṇeneva antaradhāyitthāti attho. Kasmā pana thero uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassesi, nanu bhagavatā iddhipāṭihāriyakaraṇaṃ paṭikkhittanti? Na codetabbametaṃ gihīnaṃ sammukhā pāṭihāriyakaraṇassa paṭikkhittattā. Tañca kho vikubbanavasena, na panevaṃ adhiṭṭhānavasena. Ayaṃ panāyasmā dhammasāminā āṇattova pāṭihāriyaṃ dassesi.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ āyasmato dabbassa mallaputtassa anupādāparinibbānaṃ sabbākārato viditvā tadatthaparidīpanaṃ **imaṃ udānaṃ udānesi**.

Tattha **abhedi kāyo**ti sabbo bhūtupādāyapabhedo catusantatirūpakāyo bhijji, anavasesato ḍayhi, antaradhāyi, anuppattidhammataṃ āpajji. **Nirodhi saññā**ti rūpāyatanādigocaratāya rūpasaññādibhedā sabbāpi saññā appaṭisandhikena nirodhena nirujjhi. **Vedanā sītibhaviṃsu sabbā**ti vipākavedanā kiriyavedanāti sabbāpi vedanā appaṭisandhikanirodhena niruddhattā aṇumattampi vedanādarathassa abhāvato sītibhūtā ahesuṃ, kusalākusalavedanā pana arahattaphalakkhaṇeyeva nirodhaṃ gatā. ‘‘Sītirahiṃsū’’tipi paṭhanti, santā niruddhā ahesunti attho. **Vūpasamiṃsu saṅkhārā**ti vipākakiriyappabhedā sabbepi phassādayo saṅkhārakkhandhadhammā appaṭisandhikanirodheneva niruddhattā visesena upasamiṃsu. **Viññāṇaṃ atthamāgamā**ti viññāṇampi vipākakiriyappabhedaṃ sabbaṃ appaṭisandhikanirodheneva atthaṃ vināsaṃ upacchedaṃ agamā agacchi.

Iti bhagavā āyasmato dabbassa mallaputtassa pañcannampi khandhānaṃ pubbeyeva kilesābhisaṅkhārupādānassa anavasesato niruddhattā anupādāno viya jātavedo appaṭisandhikanirodhena niruddhabhāvaṃ nissāya pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesīti.

Navamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyadabbasuttavaṇṇanā

80. Dasame **tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesī**ti bhagavā rājagahe yathābhirantaṃ viharitvā janapadacārikaṃ caranto anukkamena sāvatthiṃ patvā jetavane viharantoyeva yesaṃ bhikkhūnaṃ āyasmato dabbassa mallaputtassa parinibbānaṃ apaccakkhaṃ, tesaṃ taṃ paccakkhaṃ katvā dassetuṃ, yepi ca mettiyabhūmajakehi katena abhūtena abbhācikkhaṇena there gāravarahitā puthujjanā, tesaṃ there bahumānuppādanatthañca āmantesi. Tattha **tatrā**ti vacanasaññāpane nipātamattaṃ. **Kho**ti avadhāraṇe. Tesu ‘‘tatrā’’ti iminā ‘‘bhagavā bhikkhū āmantesī’’ti etesaṃ padānaṃ vuccamānataṃyeva joteti. ‘‘Kho’’ti pana iminā āmantesiyeva, nāssa āmantane koci antarāyo ahosīti imamatthaṃ dasseti. Atha vā **tatrā**ti tasmiṃ ārāme. **Kho**ti vacanālaṅkāre nipāto. **Āmantesī**ti abhāsi. Kasmā pana bhagavā bhikkhūyeva āmantesīti? Jeṭṭhattā seṭṭhattā āsannattā sabbakālaṃ sannihitattā dhammadesanāya visesato bhājanabhūtattā ca.

Bhikkhavoti tesaṃ āmantanākāradassanaṃ. **Bhadante**ti āmantitānaṃ bhikkhūnaṃ gāravena satthu paṭivacanadānaṃ. Tattha ‘‘bhikkhavo’’ti vadanto bhagavā te bhikkhū ālapati. ‘‘Bhadante’’ti vadantā te paccālapanti. Apica ‘‘bhikkhavo’’ti iminā karuṇāvipphārasommahadayanissitapubbaṅgamena vacanena te bhikkhū kammaṭṭhānamanasikāradhammapaccavekkhaṇādito nivattetvā attano mukhābhimukhe karoti. ‘‘Bhadante’’ti iminā satthari ādarabahumānagāravadīpanavacanena te bhikkhū attano sussūsataṃ ovādappaṭiggahagāravabhāvañca paṭivedenti. **Bhagavato paccassosu**nti te bhikkhū bhagavato vacanaṃ patiassosuṃ sotukāmataṃ janesuṃ. **Etadavocā**ti bhagavā etaṃ idāni vakkhamānaṃ sakalaṃ suttaṃ abhāsi. **Dabbassa, bhikkhave, mallaputtassā**tiādi anantarasutte vuttatthameva. **Etamattha**ntiādīsupi apubbaṃ natthi, anantarasutte vuttanayeneva veditabbaṃ.

Gāthāsu pana **ayoghanahatassā**ti ayo haññati etenāti ayoghanaṃ, kammārānaṃ ayokūṭaṃ ayomuṭṭhi ca. Tena ayoghanena hatassa pahatassa. Keci pana ‘‘ayoghanahatassāti ghanaayopiṇḍaṃ hatassā’’ti atthaṃ vadanti. **Eva-**saddo cettha nipātamattaṃ. **Jalato jātavedaso**ti jhāyamānassa aggissa. Anādare etaṃ sāmivacanaṃ. **Anupubbūpasantassā**ti anukkamena upasantassa vijjhātassa niruddhassa. **Yathā na ñāyate gatī**ti yathā tassa gati na ñāyati. Idaṃ vuttaṃ hoti – ayomuṭṭhikūṭādinā mahatā ayoghanena hatassa saṃhatassa, kaṃsabhājanādigatassa vā jalamānassa aggissa, tathā uppannassa vā saddassa anukkamena upasantassa suvūpasantassa dasasu disāsu na katthaci gati paññāyati paccayanirodhena appaṭisandhikaniruddhattā.

Evaṃ sammāvimuttānanti evaṃ sammā hetunā ñāyena tadaṅgavikkhambhanavimuttipubbaṅgamena ariyamaggena catūhipi upādānehi āsavehi ca vimuttattā sammā vimuttānaṃ, tato eva kāmapabandhasaṅkhātaṃ kāmoghaṃ bhavoghādibhedaṃ avasiṭṭhaṃ oghañca taritvā ṭhitattā **kāmabandhoghatārinaṃ** suṭṭhu paṭipassambhitasabbakilesavipphanditattā kilesābhisaṅkhāravātehi ca akampanīyatāya **acalaṃ** anupādisesanibbānasaṅkhātaṃ sabbasaṅkhārūpasamaṃ **sukhaṃ pattānaṃ** adhigatānaṃ khīṇāsavānaṃ **gati** devamanussādibhedāsu gatīsu ayaṃ nāmāti paññapetabbatāya abhāvattā paññāpetuṃ **natthi** na upalabbhati, yathāvuttajātavedo viya apaññattikabhāvameva hi so gatoti attho.

Dasamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca pāṭaligāmiyavaggavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Suvimuttabhavādāno, devadānavamānito;
Pacchinnataṇhāsantāno, pītisaṃvegadīpano.

Saddhammadānanirato, upādānakkhayāvaho;
Tattha tattha udāne ye, udānesi vināyako.

Te sabbe ekato katvā, āropentehi saṅgahaṃ;
Udānamiti saṅgītaṃ, dhammasaṅgāhakehi yaṃ.

Tassa atthaṃ pakāsetuṃ, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Nissāya yā samāraddhā, atthasaṃvaṇṇanā mayā.

Sā tattha paramatthānaṃ, suttantesu yathārahaṃ;
Pakāsanā **paramatthadīpanī** nāma nāmato.

Sampattā pariniṭṭhānaṃ, anākulavinicchayā;
Catuttiṃsappamāṇāya, pāḷiyā bhāṇavārato.

Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;
Puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.

Ogāhitvā visuddhāya, sīlādipaṭipattiyā;
Sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.

Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
Tasmiṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.

Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati;
Saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsatūti.

Badaratitthavihāravāsinā ācariyadhammapālattherena

Katāudānassa aṭṭhakathā samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāyo

Mahāvaggo

1. Maggasaṃyuttaṃ

1. Avijjāvaggo

1. Avijjāsuttaṃ

1. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Avijjā, bhikkhave, pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā, anvadeva [anudeva (sī. pī. ka.)] ahirikaṃ anottappaṃ. Avijjāgatassa, bhikkhave, aviddasuno micchādiṭṭhi pahoti; micchādiṭṭhissa micchāsaṅkappo pahoti; micchāsaṅkappassa micchāvācā pahoti; micchāvācassa micchākammanto pahoti; micchākammantassa micchāājīvo pahoti; micchāājīvassa micchāvāyāmo pahoti; micchāvāyāmassa micchāsati pahoti; micchāsatissa micchāsamādhi pahoti.

‘‘Vijjā ca kho, bhikkhave, pubbaṅgamā kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā, anvadeva hirottappaṃ. Vijjāgatassa, bhikkhave, viddasuno sammādiṭṭhi pahoti; sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahoti; sammāsaṅkappassa sammāvācā pahoti; sammāvācassa sammākammanto pahoti; sammākammantassa sammāājīvo pahoti; sammāājīvassa sammāvāyāmo pahoti; sammāvāyāmassa sammāsati pahoti; sammāsatissa sammāsamādhi pahotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Upaḍḍhasuttaṃ

2. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakyesu viharati nagarakaṃ nāma [nāgarakaṃ nāma (sī.), sakkaraṃ nāma (syā. ka.)] sakyānaṃ nigamo. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmacariyaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ti.

‘‘Mā hevaṃ, ānanda, mā hevaṃ, ānanda! Sakalamevidaṃ, ānanda, brahmacariyaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā. Kalyāṇamittassetaṃ, ānanda, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati.

‘‘Kathañcānanda, bhikkhu kalyāṇamitto kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idhānanda, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ; sammāsaṅkappaṃ bhāveti vivekanissitaṃ …pe… sammāvācaṃ bhāveti …pe… sammākammantaṃ bhāveti…pe… sammāājīvaṃ bhāveti…pe… sammāvāyāmaṃ bhāveti…pe… sammāsatiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, ānanda, bhikkhu kalyāṇamitto kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti.

‘‘Tadamināpetaṃ, ānanda, pariyāyena veditabbaṃ yathā sakalamevidaṃ brahmacariyaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā. Mamañhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti; jarādhammā sattā jarāya parimuccanti; maraṇadhammā sattā maraṇena parimuccanti; sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā sattā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccanti. Iminā kho etaṃ, ānanda, pariyāyena veditabbaṃ yathā sakalamevidaṃ brahmacariyaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sāriputtasuttaṃ

3. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sakalamidaṃ, bhante, brahmacariyaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Sakalamidaṃ, sāriputta, brahmacariyaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā. Kalyāṇamittassetaṃ, sāriputta, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ kalyāṇasahāyassa kalyāṇasampavaṅkassa – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, sāriputta, bhikkhu kalyāṇamitto kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti?

‘‘Idha, sāriputta, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, sāriputta, bhikkhu kalyāṇamitto kalyāṇasahāyo kalyāṇasampavaṅko ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti.

‘‘Tadamināpetaṃ, sāriputta, pariyāyena veditabbaṃ yathā sakalamidaṃ brahmacariyaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā. Mamañhi, sāriputta, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccanti; jarādhammā sattā jarāya parimuccanti; maraṇadhammā sattā maraṇena parimuccanti; sokaparidevadukkhadomanassupāyāsadhammā sattā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsehi parimuccanti. Iminā kho etaṃ, sāriputta, pariyāyena veditabbaṃ yathā sakalamidaṃ brahmacariyaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā kalyāṇasahāyatā kalyāṇasampavaṅkatā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttaṃ

4. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho āyasmā ānando jāṇussoṇiṃ brāhmaṇaṃ sabbasetena vaḷavābhirathena [vaḷabhīrathena (sī.)] sāvatthiyā niyyāyantaṃ. Setā sudaṃ assā yuttā honti setālaṅkārā, seto ratho, setaparivāro, setā rasmiyo, setā patodalaṭṭhi, setaṃ chattaṃ, setaṃ uṇhīsaṃ, setāni vatthāni, setā upāhanā, setāya sudaṃ vālabījaniyā bījīyati. Tamenaṃ jano disvā evamāha – ‘‘brahmaṃ vata, bho, yānaṃ! Brahmayānarūpaṃ vata, bho’’ti!!

Atha kho āyasmā ānando sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Addasaṃ khvāhaṃ, bhante, jāṇussoṇiṃ brāhmaṇaṃ sabbasetena vaḷavābhirathena sāvatthiyā niyyāyantaṃ. Setā sudaṃ assā yuttā honti setālaṅkārā, seto ratho, setaparivāro, setā rasmiyo, setā patodalaṭṭhi, setaṃ chattaṃ, setaṃ uṇhīsaṃ, setāni vatthāni, setā upāhanā, setāya sudaṃ vālabījaniyā bījīyati. Tamenaṃ jano disvā evamāha – 'brahmaṃ vata, bho, yānaṃ! Brahmayānarūpaṃ vata, bho'ti!! Sakkā nu kho, bhante, imasmiṃ dhammavinaye brahmayānaṃ paññāpetu''nti?

''Sakkā, ānandā''ti bhagavā avoca – ''imasseva kho etaṃ, ānanda, ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ – 'brahmayānaṃ' itipi, 'dhammayānaṃ' itipi, 'anuttaro saṅgāmavijayo' itipī''ti.

''Sammādiṭṭhi, ānanda, bhāvitā bahulīkatā rāgavinayapariyosānā hoti, dosavinayapariyosānā hoti, mohavinayapariyosānā hoti. Sammāsaṅkappo, ānanda, bhāvito bahulīkato rāgavinayapariyosāno hoti, dosavinayapariyosāno hoti, mohavinayapariyosāno hoti. Sammāvācā, ānanda, bhāvitā bahulīkatā rāgavinayapariyosānā hoti, dosa…pe… mohavinayapariyosānā hoti. Sammākammanto, ānanda, bhāvito bahulīkato rāgavinayapariyosāno hoti, dosa… mohavinayapariyosāno hoti. Sammāājīvo, ānanda, bhāvito bahulīkato rāgavinayapariyosāno hoti, dosa… mohavinayapariyosāno hoti. Sammāvāyāmo, ānanda, bhāvito bahulīkato rāgavinayapariyosāno hoti, dosa… mohavinayapariyosāno hoti. Sammāsati, ānanda, bhāvitā bahulīkatā rāgavinayapariyosānā hoti, dosa… mohavinayapariyosānā hoti. Sammāsamādhi, ānanda, bhāvito bahulīkato rāgavinayapariyosāno hoti, dosa… mohavinayapariyosāno hoti.

''Iminā kho etaṃ, ānanda, pariyāyena veditabbaṃ yathā imassevetaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ – 'brahmayānaṃ' itipi, 'dhammayānaṃ' itipi, 'anuttaro saṅgāmavijayo' itipī''ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Yassa saddhā ca paññā ca, dhammā yuttā sadā dhuraṃ;
Hirī īsā mano yottaṃ, sati ārakkhasārathi.

''Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo;
Upekkhā dhurasamādhi, anicchā parivāraṇaṃ.

''Abyāpādo avihiṃsā, viveko yassa āvudhaṃ;
Titikkhā cammasannāho [vammasannāho (sī.)], yogakkhemāya vattati.

''Etadattani sambhūtaṃ, brahmayānaṃ anuttaraṃ;
Niyyanti dhīrā lokamhā, aññadatthu jayaṃ jaya''nti. catutthaṃ;

5. Kimatthiyasuttaṃ

5. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu…pe… ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

''Idha no, bhante, aññatitthiyā paribbājakā amhe evaṃ pucchanti – 'kimatthiyaṃ, āvuso, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī'ti? Evaṃ puṭṭhā mayaṃ, bhante, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākaroma – 'dukkhassa kho, āvuso, pariññatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatī'ti. Kacci mayaṃ, bhante, evaṃ puṭṭhā evaṃ byākaramānā vuttavādino ceva bhagavato homa, na ca bhagavantaṃ abhūtena abbhācikkhāma, dhammassa cānudhammaṃ byākaroma, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchatī''ti?

''Taggha tumhe, bhikkhave, evaṃ puṭṭhā evaṃ byākaramānā vuttavādino ceva me hotha, na ca maṃ abhūtena abbhācikkhatha, dhammassa cānudhammaṃ byākarotha, na ca koci sahadhammiko vādānuvādo gārayhaṃ ṭhānaṃ āgacchati. Dukkhassa hi pariññatthaṃ mayi brahmacariyaṃ vussati. Sace vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – 'atthi panāvuso, maggo, atthi paṭipadā etassa dukkhassa pariññāyā’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘atthi kho, āvuso, maggo, atthi paṭipadā etassa dukkhassa pariññāyā’’’ti.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, maggo, katamā paṭipadā etassa dukkhassa pariññāyāti? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ, bhikkhave, maggo, ayaṃ paṭipadā etassa dukkhassa pariññāyāti. Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyāthā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamaaññatarabhikkhusuttaṃ

6. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘brahmacariyaṃ, brahmacariya’nti, bhante, vuccati. Katamaṃ nu kho, bhante, brahmacariyaṃ, katamaṃ brahmacariyapariyosāna’’nti?

‘‘Ayameva kho, bhikkhu, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo brahmacariyaṃ, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Yo kho, bhikkhu, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ brahmacariyapariyosāna’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyaaññatarabhikkhusuttaṃ

7. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘‘Rāgavinayo dosavinayo mohavinayo’ti, bhante, vuccati. Kissa nu kho etaṃ, bhante, adhivacanaṃ – ‘rāgavinayo dosavinayo mohavinayo’’’ti? ‘‘Nibbānadhātuyā kho etaṃ, bhikkhu, adhivacanaṃ – ‘rāgavinayo dosavinayo mohavinayo’ti. Āsavānaṃ khayo tena vuccatī’’ti.

Evaṃ vutte so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘amataṃ, amata’nti, bhante, vuccati. Katamaṃ nu kho, bhante, amataṃ, katamo amatagāmimaggo’’ti? ‘‘Yo kho, bhikkhu, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati amataṃ. Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo amatagāmimaggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhī’’ti. Sattamaṃ.

8. Vibhaṅgasuttaṃ

8. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Ariyaṃ vo, bhikkhave, aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ desessāmi vibhajissāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamo ca, bhikkhave, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhi? Yaṃ kho, bhikkhave, dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammādiṭṭhi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāsaṅkappo? Yo kho, bhikkhave, nekkhammasaṅkappo, abyāpādasaṅkappo, avihiṃsāsaṅkappo – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsaṅkappo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā? Yā kho, bhikkhave, musāvādā veramaṇī, pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāvācā.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto? Yā kho, bhikkhave, pāṇātipātā veramaṇī, adinnādānā veramaṇī, abrahmacariyā veramaṇī – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammākammanto.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo? Idha, bhikkhave, ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvitaṃ kappeti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāājīvo.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāvāyāmo? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati, uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti…pe… anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāvāyāmo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāsati? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsati.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāsamādhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsamādhī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Sūkasuttaṃ

9. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, sālisūkaṃ vā yavasūkaṃ vā micchāpaṇihitaṃ hatthena vā pādena vā akkantaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindissati [bhecchati (ka.)], lohitaṃ vā uppādessatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Micchāpaṇihitattā, bhikkhave, sūkassa. Evameva kho, bhikkhave, so vata bhikkhu micchāpaṇihitāya diṭṭhiyā micchāpaṇihitāya maggabhāvanāya avijjaṃ bhindissati, vijjaṃ uppādessati, nibbānaṃ sacchikarissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Micchāpaṇihitattā, bhikkhave, diṭṭhiyā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, sālisūkaṃ vā yavasūkaṃ vā sammāpaṇihitaṃ hatthena vā pādena vā akkantaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindissati, lohitaṃ vā uppādessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Sammāpaṇihitattā, bhikkhave, sūkassa. Evameva kho, bhikkhave, so vata bhikkhu sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāya avijjaṃ bhindissati, vijjaṃ uppādessati, nibbānaṃ sacchikarissatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Sammāpaṇihitattā, bhikkhave, diṭṭhiyā.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāya avijjaṃ bhindati, vijjaṃ uppādeti, nibbānaṃ sacchikarotīti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāya avijjaṃ bhindati, vijjaṃ uppādeti, nibbānaṃ sacchikarotī’’ti. Navamaṃ.

10. Nandiyasuttaṃ

10. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho nandiyo paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho nandiyo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kati nu kho, bho gotama, dhammā bhāvitā bahulīkatā nibbānaṅgamā honti nibbānaparāyanā nibbānapariyosānā’’ti?

‘‘Aṭṭhime kho, nandiya, dhammā bhāvitā bahulīkatā nibbānaṅgamā honti nibbānaparāyanā nibbānapariyosānā. Katame aṭṭha? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ime kho, nandiya, aṭṭha dhammā bhāvitā bahulīkatā nibbānaṅgamā honti nibbānaparāyanā nibbānapariyosānā’’ti. Evaṃ vutte nandiyo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama …pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Dasamaṃ.

Avijjāvaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Avijjañca upaḍḍhañca, sāriputto ca brāhmaṇo;
Kimatthiyo ca dve bhikkhū, vibhaṅgo sūkanandiyāti.

2. Vihāravaggo

1. Paṭhamavihārasuttaṃ

11. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Icchāmahaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisalliyituṃ. Namhi kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā nāssudha koci bhagavantaṃ upasaṅkamati, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena.

Atha kho bhagavā tassa aḍḍhamāsassa accayena paṭisallānā vuṭṭhito bhikkhū āmantesi – ‘‘yena svāhaṃ, bhikkhave, vihārena paṭhamābhisambuddho viharāmi, tassa padesena vihāsiṃ. So evaṃ pajānāmi – ‘micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ; sammādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ…pe… micchāsamādhipaccayāpi vedayitaṃ; sammāsamādhipaccayāpi vedayitaṃ; chandapaccayāpi vedayitaṃ; vitakkapaccayāpi vedayitaṃ; saññāpaccayāpi vedayitaṃ; chando ca avūpasanto hoti, vitakko ca avūpasanto hoti, saññā ca avūpasantā hoti, tappaccayāpi vedayitaṃ; chando ca vūpasanto hoti, vitakko ca vūpasanto hoti, saññā ca vūpasantā hoti, tappaccayāpi vedayitaṃ; appattassa pattiyā atthi āyāmaṃ [vāyāmaṃ (sī. syā.)], tasmimpi ṭhāne anuppatte tappaccayāpi vedayita’’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyavihārasuttaṃ

12. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Icchāmahaṃ, bhikkhave, temāsaṃ paṭisalliyituṃ. Namhi kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā nāssudha koci bhagavantaṃ upasaṅkamati, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena.

Atha kho bhagavā tassa temāsassa accayena paṭisallānā vuṭṭhito bhikkhū āmantesi – ‘‘yena svāhaṃ, bhikkhave, vihārena paṭhamābhisambuddho viharāmi, tassa padesena vihāsiṃ. So evaṃ pajānāmi – ‘micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ; micchādiṭṭhivūpasamapaccayāpi vedayitaṃ; sammādiṭṭhipaccayāpi vedayitaṃ; sammādiṭṭhivūpasamapaccayāpi vedayitaṃ…pe… micchāsamādhipaccayāpi vedayitaṃ; micchāsamādhivūpasamapaccayāpi vedayitaṃ, sammāsamādhipaccayāpi vedayitaṃ;

sammāsamādhivūpasamapaccayāpi vedayitaṃ; chandapaccayāpi vedayitaṃ; chandavūpasamapaccayāpi vedayitaṃ; vitakkapaccayāpi vedayitaṃ; vitakkavūpasamapaccayāpi vedayitaṃ; saññāpaccayāpi vedayitaṃ; saññāvūpasamapaccayāpi vedayitaṃ; chando ca avūpasanto hoti, vitakko ca avūpasanto hoti, saññā ca avūpasantā hoti, tappaccayāpi vedayitaṃ; chando ca vūpasanto hoti, vitakko ca vūpasanto hoti, saññā ca vūpasantā hoti, tappaccayāpi vedayitaṃ; appattassa pattiyā atthi āyāmaṃ [vāyāmaṃ (sī. syā.)], tasmimpi ṭhāne anuppatte tappaccayāpi vedayita''nti. Dutiyaṃ.

3. Sekkhasuttaṃ

13. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – '''sekkho, sekkho'ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, sekkho hotī''ti?

''Idha, bhikkhu, sekkhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti…pe… sekkhena sammāsamādhinā samannāgato hoti. Ettāvatā kho, bhikkhu, sekkho hotī''ti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamauppādasuttaṃ

14. Sāvatthinidānaṃ. ''Aṭṭhime, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā anuppannā uppajjanti, nāññatra tathāgatassa pātubhāvā arahato sammāsambuddhassa. Katame aṭṭha? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha dhammā bhāvitā bahulīkatā anuppannā uppajjanti, nāññatra tathāgatassa pātubhāvā arahato sammāsambuddhassā''ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyauppādasuttaṃ

15. Sāvatthinidānaṃ. ''Aṭṭhime, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā anuppannā uppajjanti, nāññatra sugatavinayā. Katame aṭṭha? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha dhammā bhāvitā bahulīkatā anuppannā uppajjanti, nāññatra sugatavinayā''ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamaparisuddhasuttaṃ

16. Sāvatthinidānaṃ. ''Aṭṭhime, bhikkhave, dhammā parisuddhā pariyodātā anaṅgaṇā vigatūpakkilesā anuppannā uppajjanti, nāññatra tathāgatassa pātubhāvā arahato sammāsambuddhassa. Katame aṭṭha? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha dhammā parisuddhā pariyodātā anaṅgaṇā vigatūpakkilesā anuppannā uppajjanti, nāññatra tathāgatassa pātubhāvā arahato sammāsambuddhassā''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyaparisuddhasuttaṃ

17. Sāvatthinidānaṃ. ''Aṭṭhime, bhikkhave, dhammā parisuddhā pariyodātā anaṅgaṇā vigatūpakkilesā anuppannā uppajjanti, nāññatra sugatavinayā. Katame aṭṭha? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha dhammā parisuddhā pariyodātā anaṅgaṇā vigatūpakkilesā anuppannā uppajjanti, nāññatra sugatavinayā''ti. Sattamaṃ.

8. Paṭhamakukkuṭārāmasuttaṃ

18. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ca ānando āyasmā ca bhaddo pāṭaliputte viharanti kukkuṭārāme. Atha kho āyasmā bhaddo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bhaddo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca –

‘‘‘Abrahmacariyaṃ, abrahmacariya’nti, āvuso ānanda, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, abrahmacariya’’nti? ‘‘Sādhu sādhu, āvuso bhadda! Bhaddako kho te, āvuso bhadda, ummaṅgo, bhaddakaṃ paṭibhānaṃ, kalyāṇī paripucchā. Evañhi tvaṃ, āvuso bhadda, pucchasi – ‘abrahmacariyaṃ, abrahmacariyanti, āvuso ānanda, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, abrahmacariya’’’nti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Ayameva kho, āvuso, aṭṭhaṅgiko micchāmaggo abrahmacariyaṃ, seyyathidaṃ – micchādiṭṭhi…pe… micchāsamādhī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyakukkuṭārāmasuttaṃ

19. Pāṭaliputtanidānaṃ. ‘‘‘Brahmacariyaṃ, brahmacariya’nti, āvuso ānanda, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, brahmacariyaṃ, katamaṃ brahmacariyapariyosāna’’nti? ‘‘Sādhu sādhu, āvuso bhadda! Bhaddako kho te, āvuso bhadda, ummaṅgo, bhaddakaṃ paṭibhānaṃ, kalyāṇī paripucchā. Evañhi tvaṃ, āvuso bhadda, pucchasi – ‘brahmacariyaṃ, brahmacariyanti, āvuso ānanda, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, brahmacariyaṃ, katamaṃ brahmacariyapariyosāna’’’nti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo brahmacariyaṃ, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ brahmacariyapariyosāna’’nti. Navamaṃ.

10. Tatiyakukkuṭārāmasuttaṃ

20. Pāṭaliputtanidānaṃ. ‘‘‘Brahmacariyaṃ, brahmacariya’nti, āvuso ānanda, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, brahmacariyaṃ, katamo brahmacārī, katamaṃ brahmacariyapariyosāna’’nti? ‘‘Sādhu sādhu, āvuso bhadda! Bhaddako kho te, āvuso bhadda, ummaṅgo, bhaddakaṃ paṭibhānaṃ, kalyāṇī paripucchā. Evañhi tvaṃ, āvuso bhadda, pucchasi – ‘brahmacariyaṃ, brahmacariyanti, āvuso ānanda, vuccati. Katamaṃ nu kho, āvuso, brahmacariyaṃ, katamo brahmacārī, katamaṃ brahmacariyapariyosāna’’’nti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Ayameva kho, āvuso, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo brahmacariyaṃ, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Yo kho, āvuso, iminā ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato – ayaṃ vuccati brahmacārī. Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ brahmacariyapariyosāna’’nti. Dasamaṃ.

Tīṇi suttantāni ekanidānāni.Vihāravaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve vihārā ca sekkho ca, uppādā apare duve;
Parisuddhena dve vuttā, kukkuṭārāmena tayoti.

3. Micchattavaggo

1. Micchattasuttaṃ

21. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Micchattañca vo, bhikkhave, desessāmi, sammattañca. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, micchattaṃ? Seyyathidaṃ – micchādiṭṭhi…pe… micchāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, micchattaṃ. Katamañca, bhikkhave, sammattaṃ? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sammatta’’nti. Paṭhamaṃ.

2. Akusaladhammasuttaṃ

22. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Akusale ca kho, bhikkhave, dhamme desessāmi, kusale ca dhamme. Taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, akusalā dhammā? Seyyathidaṃ – micchādiṭṭhi…pe… micchāsamādhi. Ime vuccanti, bhikkhave, akusalā dhammā. Katame ca, bhikkhave, kusalā dhammā? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ime vuccanti, bhikkhave, kusalā dhammā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamapaṭipadāsuttaṃ

23. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Micchāpaṭipadañca vo, bhikkhave, desessāmi, sammāpaṭipadañca. Taṃ suṇātha. Katamā ca, bhikkhave, micchāpaṭipadā? Seyyathidaṃ – micchādiṭṭhi…pe… micchāsamādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, micchāpaṭipadā. Katamā ca, bhikkhave, sammāpaṭipadā? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāpaṭipadā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyapaṭipadāsuttaṃ

24. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Gihino vāhaṃ, bhikkhave, pabbajitassa vā micchāpaṭipadaṃ na vaṇṇemi. Gihi vā, bhikkhave, pabbajito vā micchāpaṭipanno micchāpaṭipattādhikaraṇahetu nārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ’’.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, micchāpaṭipadā? Seyyathidaṃ – micchādiṭṭhi…pe… micchāsamādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, micchāpaṭipadā. Gihino vāhaṃ, bhikkhave, pabbajitassa vā micchāpaṭipadaṃ na vaṇṇemi. Gihi vā, bhikkhave, pabbajito vā micchāpaṭipanno micchāpaṭipattādhikaraṇahetu nārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ.

‘‘Gihino vāhaṃ, bhikkhave, pabbajitassa vā sammāpaṭipadaṃ vaṇṇemi. Gihi vā, bhikkhave, pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusalaṃ. Katamā ca, bhikkhave, sammāpaṭipadā? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāpaṭipadā. Gihino vāhaṃ, bhikkhave, pabbajitassa vā sammāpaṭipadaṃ vaṇṇemi. Gihi vā, bhikkhave, pabbajito vā sammāpaṭipanno sammāpaṭipattādhikaraṇahetu ārādhako hoti ñāyaṃ dhammaṃ kusala’’nti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamaasappurisasuttaṃ

25. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Asappurisañca vo, bhikkhave, desessāmi, sappurisañca. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, asappuriso? Idha, bhikkhave, ekacco micchādiṭṭhiko hoti, micchāsaṅkappo, micchāvāco, micchākammanto, micchāājīvo, micchāvāyāmo, micchāsati, micchāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, asappuriso’’.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sappuriso? Idha, bhikkhave, ekacco sammādiṭṭhiko hoti, sammāsaṅkappo, sammāvāco, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sappuriso’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaasappurisasuttaṃ

26. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Asappurisañca vo, bhikkhave, desessāmi, asappurisena asappurisatarañca. Sappurisañca vo, bhikkhave, desessāmi sappurisena sappurisatarañca. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, asappuriso? Idha, bhikkhave, ekacco micchādiṭṭhiko hoti…pe… micchāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, asappuriso’’.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, asappurisena asappurisataro? Idha, bhikkhave, ekacco micchādiṭṭhiko hoti…pe… micchāsamādhi, micchāñāṇī, micchāvimutti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, asappurisena asappurisataro.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sappuriso? Idha, bhikkhave, ekacco sammādiṭṭhiko hoti…pe… sammāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sappuriso.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, sappurisena sappurisataro? Idha, bhikkhave, ekacco sammādiṭṭhiko hoti…pe… sammāsamādhi, sammāñāṇī, sammāvimutti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sappurisena sappurisataro’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kumbhasuttaṃ

27. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kumbho anādhāro suppavattiyo hoti, sādhāro duppavattiyo hoti; evameva kho, bhikkhave, cittaṃ anādhāraṃ suppavattiyaṃ hoti, sādhāraṃ duppavattiyaṃ hoti. Ko ca, bhikkhave, cittassa ādhāro? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ cittassa ādhāro. Seyyathāpi, bhikkhave, kumbho anādhāro suppavattiyo hoti, sādhāro duppavattiyo hoti; evameva kho, bhikkhave, cittaṃ anādhāraṃ suppavattiyaṃ hoti, sādhāraṃ duppavattiyaṃ hotī’’ti. Sattamaṃ.

8. Samādhisuttaṃ

28. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi saupanisaṃ saparikkhāraṃ. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, ariyo sammāsamādhi saupaniso saparikkhāro? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsati [sammāsamādhi (sī. syā. kaṃ. ka.)]. Yā kho, bhikkhave, imehi sattahaṅgehi cittassa ekaggatā saparikkhāratā [saparikkhatā (sī. pī.)] – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyo sammāsamādhi saupaniso itipi saparikkhāro itipī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Vedanāsuttaṃ

29. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, bhikkhave, tisso vedanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ vedanānaṃ pariññāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ vedanānaṃ pariññāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. Navamaṃ.

10. Uttiyasuttaṃ

30. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā uttiyo yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā uttiyo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idha mayhaṃ, bhante, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘pañca kāmaguṇā vuttā bhagavatā. Katame nu kho pañca kāmaguṇā vuttā bhagavatā’’’ti? ‘‘Sādhu sādhu, uttiya! Pañcime kho, uttiya, kāmaguṇā vuttā mayā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, uttiya, pañca kāmaguṇā vuttā mayā. Imesaṃ kho, uttiya, pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ pahānāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Imesaṃ kho, uttiya, pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ pahānāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. Dasamaṃ.

Micchattavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Micchattaṃ akusalaṃ dhammaṃ, duve paṭipadāpi ca;
Asappurisena dve kumbho, samādhi vedanuttiyenāti.

4. Paṭipattivaggo

1. Paṭhamapaṭipattisuttaṃ

31. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Micchāpaṭipattiñca vo, bhikkhave, desessāmi, sammāpaṭipattiñca. Taṃ suṇātha. Katamā ca, bhikkhave, micchāpaṭipatti? Seyyathidaṃ – micchādiṭṭhi…pe… micchāsamādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, micchāpaṭipatti. Katamā ca, bhikkhave, sammāpaṭipatti? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāpaṭipattī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyapaṭipattisuttaṃ

32. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Micchāpaṭipannañca vo, bhikkhave, desessāmi, sammāpaṭipannañca. Taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, micchāpaṭipanno? Idha, bhikkhave, ekacco micchādiṭṭhiko hoti…pe… micchāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, micchāpaṭipanno. Katamo ca, bhikkhave, sammāpaṭipanno? Idha, bhikkhave, ekacco sammādiṭṭhiko hoti…pe… sammāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāpaṭipanno’’ti. Dutiyaṃ.

3. Viraddhasuttaṃ

33. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo viraddho, viraddho tesaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo āraddho, āraddho tesaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Katamo ca, bhikkhave, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo viraddho, viraddho tesaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo āraddho, āraddho tesaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sammā dukkhakkhayagāmī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Pāraṅgamasuttaṃ

34. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Aṭṭhime, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā apārā pāraṃ gamanāya saṃvattanti. Katame aṭṭha? Seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ime kho, bhikkhave, aṭṭha dhammā bhāvitā bahulīkatā apārā pāraṃ gamanāya saṃvattantī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Appakā te manussesu, ye janā pāragāmino;
Athāyaṃ itarā pajā, tīramevānudhāvati.

‘‘Ye ca kho sammadakkhāte, dhamme dhammānuvattino;
Te janā pāramessanti, maccudheyyaṃ suduttaraṃ.

‘‘Kaṇhaṃ dhammaṃ vippahāya, sukkaṃ bhāvetha paṇḍito;
Okā anokamāgamma, viveke yattha dūramaṃ.

‘‘Tatrābhiratimiccheyya, hitvā kāme akiñcano;
Pariyodapeyya attānaṃ, cittaklesehi paṇḍito.

‘‘Yesaṃ sambodhiyaṅgesu, sammā cittaṃ subhāvitaṃ;
Ādānapaṭinissagge, anupādāya ye ratā;
Khīṇāsavā jutimanto, te loke parinibbutā’’ti. catutthaṃ;

5. Paṭhamasāmaññasuttaṃ

35. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Sāmaññañca vo, bhikkhave, desessāmi, sāmaññaphalāni ca. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, sāmaññaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi… pe… sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sāmaññaṃ. Katamāni ca, bhikkhave, sāmaññaphalāni? Sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmiphalaṃ, arahattaphalaṃ – imāni vuccanti, bhikkhave, sāmaññaphalānī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyasāmaññasuttaṃ

36. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Sāmaññañca vo, bhikkhave, desessāmi, sāmaññatthañca. Taṃ suṇātha. Katamañca kho, bhikkhave, sāmaññaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, sāmaññaṃ. Katamo ca, bhikkhave, sāmaññattho? Yo kho, bhikkhave, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – ayaṃ vuccati, bhikkhave, sāmaññattho’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamabrahmaññasuttaṃ

37. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Brahmaññañca vo, bhikkhave, desessāmi, brahmaññaphalāni ca. Taṃ suṇātha. Katamañca kho, bhikkhave, brahmaññaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, brahmaññaṃ. Katamāni ca, bhikkhave, brahmaññaphalāni? Sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmiphalaṃ, arahattaphalaṃ – imāni vuccanti, bhikkhave, brahmaññaphalānī’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyabrahmaññasuttaṃ

38. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Brahmaññañca vo, bhikkhave, desessāmi, brahmaññatthañca. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, brahmaññaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi… pe… sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, brahmaññaṃ. Katamo ca, bhikkhave, brahmaññattho? Yo kho, bhikkhave, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – ayaṃ vuccati, bhikkhave, brahmaññattho’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamabrahmacariyasuttaṃ

39. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Brahmacariyañca vo, bhikkhave, desessāmi, brahmacariyaphalāni ca. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, brahmacariyaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, brahmacariyaṃ. Katamāni ca, bhikkhave, brahmacariyaphalāni? Sotāpattiphalaṃ, sakadāgāmiphalaṃ, anāgāmiphalaṃ, arahattaphalaṃ – imāni vuccanti, bhikkhave, brahmacariyaphalānī’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyabrahmacariyasuttaṃ

40. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Brahmacariyañca vo, bhikkhave, desessāmi, brahmacariyatthañca. Taṃ suṇātha. Katamañca, bhikkhave, brahmacariyaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, brahmacariyaṃ. Katamo ca, bhikkhave, brahmacariyattho? Yo kho, bhikkhave, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – ayaṃ vuccati, bhikkhave, brahmacariyattho’’ti. Dasamaṃ.

Paṭipattivaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Paṭipatti paṭipanno ca, viraddhañca pāraṃgamā;
Sāmaññena ca dve vuttā, brahmaññā apare duve;
Brahmacariyena dve vuttā, vaggo tena pavuccatīti.

5. Aññatitthiyapeyyālavaggo

1. Rāgavirāgasuttaṃ

41. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Sace vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘kimatthiyaṃ, āvuso, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘rāgavirāgatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti. Sace pana vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘atthi panāvuso, maggo, atthi paṭipadā rāgavirāgāyā’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘atthi kho, āvuso, maggo, atthi paṭipadā rāgavirāgāyā’ti. Katamo ca, bhikkhave, maggo, katamā ca paṭipadā rāgavirāgāya? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ, bhikkhave, maggo, ayaṃ paṭipadā rāgavirāgāyāti. Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyāthā’’ti. Paṭhamaṃ.

2-7. Saṃyojanappahānādisuttachakkaṃ

42-47. ‘‘Sace vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘kimatthiyaṃ, āvuso, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘saṃyojanappahānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti…pe… ‘anusayasamugghātanatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti…pe… ‘addhānapariññatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti…pe… ‘āsavānaṃ khayatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti…pe… ‘vijjāvimuttiphalasacchikiriyatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti…pe… ‘ñāṇadassanatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti…pe…. Sattamaṃ.

8. Anupādāparinibbānasuttaṃ

48. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Sace vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘kimatthiyaṃ, āvuso, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’ti. Sace pana vo, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘atthi panāvuso, maggo, atthi paṭipadā anupādāparinibbānāyā’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘atthi kho, āvuso, maggo, atthi paṭipadā anupādāparinibbānāyā’ti. Katamo ca, bhikkhave, maggo, katamā ca paṭipadā anupādāparinibbānāya? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ, bhikkhave, maggo, ayaṃ paṭipadā anupādāparinibbānāyāti. Evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyāthā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

Aññatitthiyapeyyālavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Virāgasaṃyojanaṃ anusayaṃ, addhānaṃ āsavā khayā;
Vijjāvimuttiñāṇañca, anupādāya aṭṭhamī.

6. Sūriyapeyyālavaggo

1. Kalyāṇamittasuttaṃ

49. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Sīlasampadādisuttapañcakaṃ

50-54. ‘‘Sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – sīlasampadā. Sīlasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ… yadidaṃ – chandasampadā… yadidaṃ – attasampadā… yadidaṃ – diṭṭhisampadā… yadidaṃ – appamādasampadā…. Chaṭṭhaṃ.

7. Yonisomanasikārasampadāsuttaṃ

55. ‘‘Sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimmittaṃ, yadidaṃ – yonisomanasikārasampadā. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Sattamaṃ.

1. Kalyāṇamittasuttaṃ

56. ‘‘Sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Sīlasampadādisuttapañcakaṃ

57-61. ‘‘Sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – sīlasampadā…pe… yadidaṃ – chandasampadā…pe… yadidaṃ – attasampadā…pe… yadidaṃ – diṭṭhisampadā…pe… yadidaṃ – appamādasampadā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Yonisomanasikārasampadāsuttaṃ

62. ‘‘Yadidaṃ – yonisomanasikārasampadā. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Sattamaṃ.

Sūriyapeyyālavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Kalyāṇamittaṃ sīlañca, chando ca attasampadā;
Diṭṭhi ca appamādo ca, yoniso bhavati sattamaṃ.

7. Ekadhammapeyyālavaggo

1. Kalyāṇamittasuttaṃ

63. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Ekadhammo, bhikkhave, bahūpakāro ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya. Katamo ekadhammo? Yadidaṃ – kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Sīlasampadādisuttapañcakaṃ

64-68. ‘‘Ekadhammo, bhikkhave, bahūpakāro ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya. Katamo ekadhammo? Yadidaṃ – sīlasampadā…pe… yadidaṃ – chandasampadā…pe… yadidaṃ – attasampadā…pe… yadidaṃ – diṭṭhisampadā…pe… yadidaṃ – appamādasampadā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Yonisomanasikārasampadāsuttaṃ

69. ‘‘Yadidaṃ – yonisomanasikārasampadā. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Sattamaṃ.

1. Kalyāṇamittasuttaṃ

70. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Ekadhammo, bhikkhave, bahūpakāro ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya. Katamo ekadhammo? Yadidaṃ – kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Sīlasampadādisuttapañcakaṃ

71-75. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Ekadhammo, bhikkhave, bahūpakāro ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa uppādāya. Katamo ekadhammo? Yadidaṃ – sīlasampadā…pe… yadidaṃ – chandasampadā…pe… yadidaṃ – attasampadā…pe… yadidaṃ – diṭṭhisampadā…pe… yadidaṃ – appamādasampadā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Yonisomanasikārasampadāsuttaṃ

76. ‘‘Yadidaṃ – yonisomanasikārasampadā. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Sattamaṃ.

Ekadhammapeyyālavaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Kalyāṇamittaṃ sīlañca, chando ca attasampadā;
Diṭṭhi ca appamādo ca, yoniso bhavati sattamaṃ.

8. Dutiyaekadhammapeyyālavaggo

1. Kalyāṇamittasuttaṃ

77. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yena anuppanno vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo uppajjati, uppanno vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati, yathayidaṃ, bhikkhave, kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Sīlasampadādisuttapañcakaṃ

78-82. ''Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yena anuppanno vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo uppajjati, uppanno vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati, yathayidaṃ, bhikkhave, sīlasampadā…pe… yathayidaṃ, bhikkhave, chandasampadā…pe… yathayidaṃ, bhikkhave, attasampadā…pe… yathayidaṃ, bhikkhave, diṭṭhisampadā…pe… yathayidaṃ, bhikkhave, appamādasampadā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Yonisomanasikārasampadāsuttaṃ

83. ''Yathayidaṃ, bhikkhave, yonisomanasikārasampadā. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti. Sattamaṃ.

1. Kalyāṇamittasuttaṃ

84. ''Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yena anuppanno vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo uppajjati, uppanno vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati, yathayidaṃ, bhikkhave, kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Sīlasampadādisuttapañcakaṃ

85-89. ''Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yena anuppanno vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo uppajjati, uppanno vā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchati, yathayidaṃ, bhikkhave, sīlasampadā…pe… yathayidaṃ, bhikkhave, chandasampadā…pe… yathayidaṃ, bhikkhave, attasampadā…pe… yathayidaṃ, bhikkhave, diṭṭhisampadā…pe… yathayidaṃ, bhikkhave, appamādasampadā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Yonisomanasikārasampadāsuttaṃ

90. ''Yathayidaṃ, bhikkhave, yonisomanasikārasampadā. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti. Sattamaṃ.

Dutiyaekadhammapeyyālavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Kalyāṇamittaṃ sīlañca, chando ca attasampadā;
Diṭṭhi ca appamādo ca, yoniso bhavati sattamaṃ.

1. Gaṅgāpeyyālavaggo

1. Paṭhamapācīnaninnasuttaṃ

91. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Paṭhamaṃ.

2-5. Dutiyādipācīnaninnasuttacatukkaṃ

92-95. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yamunā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave…pe… seyyathāpi, bhikkhave, aciravatī nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave…pe… seyyathāpi, bhikkhave, sarabhū nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave…pe… seyyathāpi, bhikkhave, mahī nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave…pe…. Pañcamaṃ.

6. Chaṭṭhapācīnaninnasuttaṃ

96. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yā kācimā mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, sabbā tā pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Chaṭṭhaṃ.

1. Paṭhamasamuddaninnasuttaṃ

97. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Dutiyādisamuddaninnasuttapañcakaṃ

98-102. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yamunā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, aciravatī nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, sarabhū nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, mahī nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, yā kācimā mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, sabbā tā samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Chaṭṭhaṃ.

Gaṅgāpeyyālavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Ete dve cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti;
Gaṅgāpeyyālī pācīnaninnavācanamaggī, vivekanissitaṃ dvādasakī paṭhamakī.

2. Dutiyagaṅgāpeyyālavaggo

1. Paṭhamapācīnaninnasuttaṃ

103. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Dutiyādipācīnaninnasuttapañcakaṃ

104. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yamunā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… dutiyaṃ.

105. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, aciravatī nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… tatiyaṃ.

106. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, sarabhū nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… catutthaṃ.

107. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahī nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… pañcamaṃ.

108. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yā kācimā mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, sabbā tā pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu… pe… chaṭṭhaṃ.

1. Paṭhamasamuddaninnasuttaṃ

109. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Dutiyādisamuddaninnasuttapañcakaṃ

110. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yamunā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… dutiyaṃ.

111. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, aciravatī nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… tatiyaṃ.

112. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, sarabhū nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… catutthaṃ.

113. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahī nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… pañcamaṃ.

114. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yā kācimā mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, sabbā tā samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Chaṭṭhaṃ.

(Rāgavinayadvādasakī dutiyakī samuddaninnanti).

1. Paṭhamapācīnaninnasuttaṃ

115. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Dutiyādipācīnaninnasuttapañcakaṃ

116. Seyyathāpi, bhikkhave, yamunā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… dutiyaṃ.

117. ''Seyyathāpi, bhikkhave, aciravatī nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… tatiyaṃ.

118. ''Seyyathāpi, bhikkhave, sarabhū nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… catutthaṃ.

119. ''Seyyathāpi, bhikkhave, mahī nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… pañcamaṃ.

120. ''Seyyathāpi, bhikkhave, yā kācimā mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, sabbā tā pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… chaṭṭhaṃ.

1. Paṭhamasamuddaninnasuttaṃ

121. ''Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Dutiyādisamuddaninnasuttapañcakaṃ

122-126. ''Seyyathāpi, bhikkhave, yamunā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, aciravatī nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, sarabhū nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, mahī nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, yā kācimā mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, sabbā tā samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Chaṭṭhaṃ.

(Amatogadhadvādasakī tatiyakī).

1. Paṭhamapācīnaninnasuttaṃ

127. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Dutiyādipācīnaninnasuttapañcakaṃ

128-132. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yamunā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, aciravatī nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, sarabhū nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, mahī nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, yā kācimā mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, sabbā tā pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Chaṭṭhaṃ.

1. Paṭhamasamuddaninnasuttaṃ

133. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Paṭhamaṃ.

2-6. Dutiyādisamuddaninnasuttapañcakaṃ

134-138. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yamunā nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, aciravatī nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, sarabhū nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, mahī nadī samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu…pe… seyyathāpi, bhikkhave, yā kācimā mahānadiyo, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī sarabhū, mahī, sabbā tā samuddaninnā samuddapoṇā samuddapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Chaṭṭhaṃ.

(Gaṅgāpeyyālī).

Dutiyagaṅgāpeyyālavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Ete dve cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti;
Nibbānaninno dvādasakī, catutthakī chaṭṭhā navakī.

5. Appamādapeyyālavaggo

1. Tathāgatasuttaṃ

139. Sāvatthinidānaṃ. ''Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā [dipadā (sī.)] vā catuppadā vā bahuppadā [bahupadā (?)] vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho; evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbe te appamādamūlakā appamādasamosaraṇā; appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati. Appamattassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti.

''Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho; evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbe te appamādamūlakā appamādasamosaraṇā; appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati. Appamattassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti.

''Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho; evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbe te appamādamūlakā appamādasamosaraṇā; appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati. Appamattassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti.

‘‘Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho; evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbe te appamādamūlakā appamādasamosaraṇā; appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati. Appamattassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Padasuttaṃ

140. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici jaṅgalānaṃ pāṇānaṃ padajātāni, sabbāni tāni hatthipade samodhānaṃ gacchanti; hatthipadaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – mahantattena; evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbe te appamādamūlakā appamādasamosaraṇā; appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati. Appamattassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Dutiyaṃ.

3-7. Kūṭādisuttapañcakaṃ

141. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kūṭāgārassa yā kāci gopānasiyo sabbā tā kūṭaṅgamā kūṭaninnā kūṭasamosaraṇā; kūṭaṃ tāsaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave…pe… tatiyaṃ.

142. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci mūlagandhā, kāḷānusāriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave…pe… catutthaṃ.

143. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci sāragandhā, lohitacandanaṃ tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave…pe… pañcamaṃ.

144. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci pupphagandhā, vassikaṃ tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave…pe… chaṭṭhaṃ.

145. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci kuṭṭarājāno, sabbe te rañño cakkavattissa anuyantā bhavanti, rājā tesaṃ cakkavatti aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave…pe… sattamaṃ.

8-10. Candimādisuttatatiyakaṃ

146. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yā kāci tārakarūpānaṃ pabhā, sabbā tā candimappabhāya [candimāpabhāya (syā. ka.)] kalaṃ nāgghanti soḷasiṃ, candappabhā tāsaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave…pe… aṭṭhamaṃ.

147. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, saradasamaye viddhe vigatavalāhake deve ādicco nabhaṃ abbhussakkamāno sabbaṃ ākāsagataṃ tamagataṃ abhivihacca bhāsate ca tapate ca virocati ca; evameva kho, bhikkhave…pe… navamaṃ.

148. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici tantāvutānaṃ vatthānaṃ, kāsikavatthaṃ tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave, ye keci kusalā dhammā, sabbe te appamādamūlakā appamādasamosaraṇā; appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati. Appamattassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvessati ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu appamatto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti. Dasamaṃ.

(Yadapi tathāgataṃ, tadapi vitthāretabbaṃ).

Appamādapeyyālavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sāro ca vassikaṃ;
Rājā candimasūriyā ca, vatthena dasamaṃ padaṃ.

6. Balakaraṇīyavaggo

1. Balasuttaṃ

149. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā karīyanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete balakaraṇīyā kammantā karīyanti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti.

(Paragaṅgāpeyyālīvaṇṇiyato paripuṇṇasuttanti vitthāramaggī).

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā karīyanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete balakaraṇīyā kammantā karīyanti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī’’ti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā karīyanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete balakaraṇīyā kammantā karīyanti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti.

''Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā karīyanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete balakaraṇīyā kammantā karīyanti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Bījasuttaṃ

150. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ye kecime bījagāmabhūtagāmā vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete bījagāmabhūtagāmā vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjanti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesu. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti dhammesū''ti. Dutiyaṃ.

3. Nāgasuttaṃ

151. ''Seyyathāpi, bhikkhave, himavantaṃ pabbatarājaṃ nissāya nāgā kāyaṃ vaḍḍhenti, balaṃ gāhenti; te tattha kāyaṃ vaḍḍhetvā balaṃ gāhetvā kusobbhe otaranti, kusobbhe [kussubbhe (sī. syā.), kusubbhe (pī. ka.)] otaritvā mahāsobbhe otaranti, mahāsobbhe otaritvā kunnadiyo otaranti, kunnadiyo otaritvā mahānadiyo otaranti, mahānadiyo otaritvā mahāsamuddaṃ [mahāsamuddasāgaraṃ (sabbattha) saṃ. ni. 2.23] otaranti, te tattha mahantattaṃ vepullattaṃ āpajjanti kāyena; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto mahantattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti dhammesu. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto mahantattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti dhammesu? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto mahantattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti dhammesū''ti. Tatiyaṃ.

4. Rukkhasuttaṃ

152. ''Seyyathāpi, bhikkhave, rukkho pācīnaninno pācīnapoṇo pācīnapabbhāro. So mūlacchinno [mūlacchinde kate (syā.)] katamena papateyyā''ti? ''Yena, bhante, ninno yena poṇo yena pabbhāro''ti. ''Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Catutthaṃ.

5. Kumbhasuttaṃ

153. ''Seyyathāpi, bhikkhave, kumbho nikkujjo vamateva udakaṃ, no paccāvamati; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vamateva pāpake akusale dhamme, no paccāvamati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vamateva pāpake akusale dhamme, no paccāvamati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto vamateva pāpake akusale dhamme, no paccāvamatī''ti. Pañcamaṃ.

6. Sūkasuttaṃ

154. ''Seyyathāpi, bhikkhave, sālisūkaṃ vā yavasūkaṃ vā sammāpaṇihitaṃ hatthena vā pādena vā akkantaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhindissati lohitaṃ vā uppādessatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Sammāpaṇihitattā, bhikkhave, sūkassa. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāya avijjaṃ bhindissati, vijjaṃ uppādessati, nibbānaṃ sacchikarissatīti – ṭhānametaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Sammāpaṇihitattā, bhikkhave, diṭṭhiyā. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāya avijjaṃ bhindati, vijjaṃ uppādeti, nibbānaṃ sacchikaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāya avijjaṃ bhindati, vijjaṃ uppādeti, nibbānaṃ sacchikarotī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Ākāsasuttaṃ

155. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ākāse vividhā vātā vāyanti – puratthimāpi vātā vāyanti, pacchimāpi vātā vāyanti, uttarāpi vātā vāyanti, dakkhiṇāpi vātā vāyanti, sarajāpi vātā vāyanti, arajāpi vātā vāyanti, sītāpi vātā vāyanti, uṇhāpi vātā vāyanti, parittāpi vātā vāyanti, adhimattāpi vātā vāyanti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayato ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroto cattāropi satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi iddhipādā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi indriyāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi balāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, sattapi bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhuno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayato ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroto cattāropi satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi iddhipādā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi indriyāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi balāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, sattapi bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayato ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroto cattāropi satipaṭṭhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi sammappadhānā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, cattāropi iddhipādā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi indriyāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, pañcapi balāni bhāvanāpāripūriṃ gacchanti, sattapi bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī''ti. Sattamaṃ.

8. Paṭhamameghasuttaṃ

156. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gimhānaṃ pacchime māse ūhataṃ rajojallaṃ, tamenaṃ mahāakālamegho ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyameghasuttaṃ

157. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, uppannaṃ mahāmeghaṃ, tamenaṃ mahāvāto antarāyeva antaradhāpeti vūpasameti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme antarāyeva antaradhāpeti vūpasameti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme antarāyeva antaradhāpeti vūpasameti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme antarāyeva antaradhāpeti vūpasametī’’ti. Navamaṃ.

10. Nāvāsuttaṃ

158. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, sāmuddikāya nāvāya vettabandhanabandhāya cha māsāni udake pariyādāya [pariyātāya (ka.), pariyāhatāya (?)] hemantikena thalaṃ ukkhittāya vātātapaparetāni bandhanāni tāni pāvussakena meghena abhippavuṭṭhāni appakasireneva paṭippassambhanti, pūtikāni bhavanti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayato ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroto appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavanti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhuno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayato ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroto appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavanti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhuno ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayato ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroto appakasireneva saṃyojanāni paṭippassambhanti, pūtikāni bhavantī’’ti. Dasamaṃ.

11. Āgantukasuttaṃ

159. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, āgantukāgāraṃ. Tattha puratthimāyapi disāya āgantvā vāsaṃ kappenti, pacchimāyapi disāya āgantvā vāsaṃ kappenti, uttarāyapi disāya āgantvā vāsaṃ kappenti, dakkhiṇāyapi disāya āgantvā vāsaṃ kappenti, khattiyāpi āgantvā vāsaṃ kappenti, brāhmaṇāpi āgantvā vāsaṃ kappenti, vessāpi āgantvā vāsaṃ kappenti, suddāpi āgantvā vāsaṃ kappenti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto ye dhammā abhiññā pariññeyyā, te dhamme abhiññā parijānāti, ye dhammā abhiññā pahātabbā, te dhamme abhiññā pajahati, ye dhammā abhiññā sacchikātabbā, te dhamme abhiññā sacchikaroti, ye dhammā abhiññā bhāvetabbā, te dhamme abhiññā bhāveti.

‘‘Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā pariññeyyā? Pañcupādānakkhandhātissa vacanīyaṃ.

Katame pañca? Seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho…pe… viññāṇupādānakkhandho. Ime, bhikkhave, dhammā abhiññā pariññeyyā. Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā pahātabbā? Avijjā ca bhavataṇhā ca – ime, bhikkhave, dhammā abhiññā pahātabbā. Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā sacchikātabbā? Vijjā ca vimutti ca – ime, bhikkhave, dhammā abhiññā sacchikātabbā. Katame ca, bhikkhave, dhammā abhiññā bhāvetabbā? Samatho ca vipassanā ca – ime, bhikkhave, dhammā abhiññā bhāvetabbā. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto, ye dhammā abhiññā pariññeyyā te dhamme abhiññā parijānāti…pe… ye dhammā abhiññā bhāvetabbā, te dhamme abhiññā bhāveti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto ye dhammā abhiññā pariññeyyā, te dhamme abhiññā parijānāti, ye dhammā abhiññā pahātabbā, te dhamme abhiññā pajahati, ye dhammā abhiññā sacchikātabbā, te dhamme abhiññā sacchikaroti, ye dhammā abhiññā bhāvetabbā, te dhamme abhiññā bhāvetī''ti. Ekādasamaṃ.

12. Nadīsuttaṃ

160. ''Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā. Atha mahājanakāyo āgaccheyya kuddāla-piṭakaṃ ādāya – 'mayaṃ imaṃ gaṅgaṃ nadiṃ pacchāninnaṃ karissāma pacchāpoṇaṃ pacchāpabbhāra'nti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so mahājanakāyo gaṅgaṃ nadiṃ pacchāninnaṃ kareyya pacchāpoṇaṃ pacchāpabbhāra''nti? ''No hetaṃ, bhante''. ''Taṃ kissa hetu''? ''Gaṅgā, bhante, nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā. Sā na sukarā pacchāninnaṃ kātuṃ pacchāpoṇaṃ pacchāpabbhāraṃ. Yāvadeva pana so mahājanakāyo kilamathassa vighātassa bhāgī assā''ti. ''Evameva kho, bhikkhave, bhikkhuṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāventaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarontaṃ rājāno vā rājamahāmattā vā mittā vā amaccā vā ñātī vā ñātisālohitā vā bhogehi abhihaṭṭhuṃ pavāreyyuṃ – 'ehambho purisa, kiṃ te ime kāsāvā anudahanti, kiṃ muṇḍo kapālamanusaṃcarasi! Ehi, hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu, puññāni ca karohī'ti. So vata, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaronto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Yañhi taṃ, bhikkhave, cittaṃ dīgharattaṃ vivekaninnaṃ vivekapoṇaṃ vivekapabbhāraṃ taṃ vata hīnāyāvattissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveti, ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bahulīkarotī''ti. (Yadapi balakaraṇīyaṃ, tadapi vitthāretabbaṃ.) Dvādasamaṃ.

Balakaraṇīyavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

7. Esanāvaggo

1. Esanāsuttaṃ

161. Sāvatthinidānaṃ. ''Tisso imā, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā – imā kho, bhikkhave, tisso esanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti.

‘‘Tisso imā kho, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā – imā kho, bhikkhave, tisso esanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti.

‘‘Tisso imā kho, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā – imā kho, bhikkhave, tisso esanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti.

‘‘Tisso imā kho, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā – imā kho, bhikkhave, tisso esanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti.

‘‘Tisso imā, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā – imā kho, bhikkhave, tisso esanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ pariññāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. (Yadapi abhiññā, tadapi pariññāya vitthāretabbaṃ.)

‘‘Tisso imā, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā – imā kho, bhikkhave, tisso esanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ parikkhayāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. (Yadapi abhiññā, tadapi parikkhayāya vitthāretabbaṃ.)

‘‘Tisso imā, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā – imā kho, bhikkhave, tisso esanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ pahānāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ pahānāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. (Yadapi abhiññā, tadapi pahānāya vitthāretabbaṃ.) Paṭhamaṃ.

2. Vidhāsuttaṃ

162. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vidhā. Katamā tisso? ‘Seyyohamasmī’ti vidhā, ‘sadisohamasmī’ti vidhā, ‘hīnohamasmī’ti vidhā – imā kho, bhikkhave, tisso vidhā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ vidhānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… imāsaṃ kho, bhikkhave tissannaṃ vidhānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. (Yathā esanā, evaṃ vitthāretabbaṃ). Dutiyaṃ.

3. Āsavasuttaṃ

163. ‘‘Tayome, bhikkhave, āsavā. Katame tayo? Kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo – ime kho, bhikkhave, tayo āsavā. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇannaṃ āsavānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Tatiyaṃ.

4. Bhavasuttaṃ

164. ''Tayome, bhikkhave, bhavā. Katame tayo? Kāmabhavo, rūpabhavo, arūpabhavo – ime kho, bhikkhave, tayo bhavā. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇannaṃ bhavānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Catutthaṃ.

5. Dukkhatāsuttaṃ

165. ''Tisso imā, bhikkhave, dukkhatā. Katamā tisso? Dukkhadukkhatā, saṅkhāradukkhatā, vipariṇāmadukkhatā – imā kho, bhikkhave, tisso dukkhatā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ dukkhatānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Pañcamaṃ.

6. Khilasuttaṃ

166. ''Tayome, bhikkhave, khilā. Katame tayo? Rāgo khilo, doso khilo, moho khilo – ime kho, bhikkhave, tayo khilā. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇannaṃ khilānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Malasuttaṃ

167. ''Tīṇimāni, bhikkhave, malāni. Katamāni tīṇi? Rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho malaṃ – imāni kho, bhikkhave, tīṇi malāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇannaṃ malānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Sattamaṃ.

8. Nīghasuttaṃ

168. ''Tayome, bhikkhave, nīghā. Katame tayo? Rāgo nīgho, doso nīgho, moho nīgho – ime kho, bhikkhave, tayo nīghā. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇannaṃ nīghānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Vedanāsuttaṃ

169. ''Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, bhikkhave, tisso vedanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ vedanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Navamaṃ.

10. Taṇhāsuttaṃ

170. ''Tisso imā, bhikkhave, taṇhā. Katamā tisso? Kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā – imā kho, bhikkhave, tisso taṇhā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ taṇhānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ taṇhānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Dasamaṃ.

11. Tasināsuttaṃ

171. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, tasinā. Katamā tisso? Kāmatasinā, bhavatasinā, vibhavatasinā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ tasinānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ…pe… nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ tasinānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. Ekādasamaṃ.

Esanāvaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā khilā;
Malaṃ nīgho ca vedanā, dve taṇhā tasināya cāti.

8. Oghavaggo

1. Oghasuttaṃ

172. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Cattārome, bhikkhave, oghā. Katame cattāro? Kāmogho, bhavogho, diṭṭhogho, avijjogho – ime kho, bhikkhave, cattāro oghā. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ oghānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. (Yathā esanā, evaṃ sabbaṃ vitthāretabbaṃ.) Paṭhamaṃ.

2. Yogasuttaṃ

173. ‘‘Cattārome, bhikkhave, yogā. Katame cattāro? Kāmayogo, bhavayogo, diṭṭhiyogo avijjāyogo – ime kho, bhikkhave, cattāro yogā. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ yogānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Upādānasuttaṃ

174. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, upādānāni. Katamāni cattāri? Kāmupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ, sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānaṃ – imāni kho, bhikkhave, cattāri upādānāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ upādānānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Ganthasuttaṃ

175. ‘‘Cattārome, bhikkhave, ganthā. Katame cattāro? Abhijjhā kāyagantho, byāpādo kāyagantho, sīlabbataparāmāso kāyagantho, idaṃsaccābhiniveso kāyagantho – ime kho, bhikkhave, cattāro ganthā. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ ganthānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo’’ti. Catutthaṃ.

5. Anusayasuttaṃ

176. ‘‘Sattime, bhikkhave, anusayā. Katame satta? Kāmarāgānusayo, paṭighānusayo, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo, mānānusayo, bhavarāgānusayo, avijjānusayo – ime kho, bhikkhave, sattānusayā. Imesaṃ kho, bhikkhave, sattannaṃ anusayānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe…

ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Pañcamaṃ.

6. Kāmaguṇasuttaṃ

177. ''Pañcime, bhikkhave, kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā…pe… jivhāviññeyyā rasā…pe… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ime kho, bhikkhave, pañca kāmaguṇā. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ kāmaguṇānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Nīvaraṇasuttaṃ

178. ''Pañcimāni, bhikkhave, nīvaraṇāni. Katamāni pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ, byāpādanīvaraṇaṃ, thinamiddhanīvaraṇaṃ, uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca nīvaraṇāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Sattamaṃ.

8. Upādānakkhandhasuttaṃ

179. ''Pañcime, bhikkhave, upādānakkhandhā. Katame pañca? Seyyathidaṃ – rūpupādānakkhandho, vedanupādānakkhandho, saññupādānakkhandho, saṅkhārupādānakkhandho, viññāṇupādānakkhandho. Ime kho, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Orambhāgiyasuttaṃ

180. ''Pañcimāni, bhikkhave, orambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Sakkāyadiṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāso, kāmacchando, byāpādo – imāni kho, bhikkhave, pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho bhikkhave, pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya…pe… ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Navamaṃ.

10. Uddhambhāgiyasuttaṃ

181. ''Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti.

''Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo. Katamo ariyo aṭṭhaṅgiko maggo? Idha, bhikkhave, bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti…pe… sammāsamādhiṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ… amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ… nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvetabbo''ti. Dasamaṃ.

Oghavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthaṃ anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇaṃ, khandhā oruddhambhāgiyāti.

Vagguddānaṃ –

Avijjāvaggo paṭhamo, dutiyaṃ vihāraṃ vuccati;
Micchattaṃ tatiyo vaggo, catutthaṃ paṭipanneneva.

Titthiyaṃ pañcamo vaggo, chaṭṭho sūriyena ca;
Bahukate sattamo vaggo, uppādo aṭṭhamena ca.

Divasavaggo navamo, dasamo appamādena ca;
Ekādasabalavaggo, dvādasa esanā pāḷiyaṃ;
Oghavaggo bhavati terasāti.

Maggasaṃyuttaṃ paṭhamaṃ.

2. Bojjhaṅgasaṃyuttaṃ

1. Pabbatavaggo

1. Himavantasuttaṃ

182. Sāvatthinidānaṃ. ''Seyyathāpi, bhikkhave, himavantaṃ pabbatarājānaṃ nissāya nāgā kāyaṃ vaḍḍhenti, balaṃ gāhenti; te tattha kāyaṃ vaḍḍhetvā balaṃ gāhetvā kusobbhe otaranti, kusobbhe otaritvā mahāsobbhe otaranti, mahāsobbhe otaritvā kunnadiyo otaranti, kunnadiyo otaritvā mahānadiyo otaranti, mahānadiyo otaritvā mahāsamuddasāgaraṃ otaranti; te tattha mahantattaṃ vepullattaṃ āpajjanti kāyena; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto mahantattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti dhammesu. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto mahantattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti dhammesūti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ; dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… vīriyasambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… pītisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… passaddhisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… samādhisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto mahantattaṃ vepullattaṃ pāpuṇāti dhammesū''ti. Paṭhamaṃ.

2. Kāyasuttaṃ

183. Sāvatthinidānaṃ. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati; evameva kho, bhikkhave, pañca nīvaraṇā āhāraṭṭhitikā, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhanti, anāhārā no tiṭṭhanti.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, subhanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, arati tandi vijambhitā bhattasammado cetaso ca līnattaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, vicikicchāṭṭhānīyā dhammā. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati; evameva kho, bhikkhave, ime pañca nīvaraṇā āhāraṭṭhitikā, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhanti, anāhārā no tiṭṭhanti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati; evameva kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā āhāraṭṭhitikā, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhanti, anāhārā no tiṭṭhanti.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā, sāvajjānavajjā dhammā, hīnapaṇītā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu [ārabbhadhātu (syā. ka.)] nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi, cittapassaddhi. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ [samādhinimittaṃ (syā.)] abyagganimittaṃ. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati; evameva kho, bhikkhave, ime satta bojjhaṅgā āhāraṭṭhitikā, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhanti, anāhārā no tiṭṭhantī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sīlasuttaṃ

184. ‘‘Ye te, bhikkhave, bhikkhū sīlasampannā samādhisampannā ñāṇasampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā, dassanampāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ [bahūpakāraṃ (syā.)] vadāmi; savanampāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi; upasaṅkamanampāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi; payirupāsanampāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi; anussatimpāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi; anupabbajjampāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahukāraṃ vadāmi. Taṃ kissa hetu? Tathārūpānaṃ, bhikkhave, bhikkhūnaṃ dhammaṃ sutvā dvayena vūpakāsena vūpakaṭṭho [dvayena vūpakaṭṭho (sī. syā.)] viharati – kāyavūpakāsena ca cittavūpakāsena ca. So tathā vūpakaṭṭho viharanto taṃ dhammaṃ anussarati anuvitakketi.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathā vūpakaṭṭho viharanto taṃ dhammaṃ anussarati anuvitakketi, satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti; satisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti; satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. So tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicarati parivīmaṃsamāpajjati.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicarati parivīmaṃsamāpajjati, dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti; dhammavicayasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti; dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Tassa taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicarato parivīmaṃsamāpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicarato parivīmaṃsamāpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ, vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti; vīriyasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti; vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā, pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti; pītisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti; pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno pītimanassa kāyopi passambhati cittampi passambhati, passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti; passaddhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti; passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati, samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti; samādhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti; samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. So tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti; upekkhāsambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti; upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhave, sattasu sambojjhaṅgesu evaṃ bahulīkatesu satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Katame satta phalā sattānisaṃsā? Diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, atha maraṇakāle aññaṃ ārādheti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, no ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti, atha pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, no ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti, atha pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, no ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti, atha pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, no ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti, atha pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sasaṅkhāraparinibbāyī hoti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, no ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā upahaccaparinibbāyī hoti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti, no ce pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, atha pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhave, sattasu bojjhaṅgesu evaṃ bahulīkatesu ime satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Vatthasuttaṃ

185. Ekaṃ samayaṃ āyasmā sāriputto sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tatra kho āyasmā sāriputto bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso, bhikkhavo’’ti! ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato sāriputtassa paccassosuṃ. Āyasmā sāriputto etadavoca –

‘‘Sattime, āvuso, bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo, dhammavicayasambojjhaṅgo, vīriyasambojjhaṅgo, pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgo, samādhisambojjhaṅgo, upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, āvuso, satta bojjhaṅgā. Imesaṃ khvāhaṃ, āvuso, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena pubbaṇhasamayaṃ viharāmi; yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi majjhanhikaṃ samayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena majjhanhikaṃ samayaṃ viharāmi; yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena sāyanhasamayaṃ viharāmi. Satisambojjhaṅgo iti ce me, āvuso, hoti, ‘appamāṇo’ti me hoti, ‘susamāraddho’ti me hoti, tiṭṭhantañca naṃ ‘tiṭṭhatī’ti pajānāmi.

Sacepi me cavati, ‘idappaccayā me cavatī’ti pajānāmi…pe… upekkhāsambojjhaṅgo iti ce me, āvuso, hoti, ‘appamāṇo’ti me hoti, ‘susamāraddho’ti me hoti, tiṭṭhantañca naṃ ‘tiṭṭhatī’ti pajānāmi. Sacepi me cavati, ‘idappaccayā me cavatī’ti pajānāmi.

‘‘Seyyathāpi, āvuso, rañño vā rājamahāmattassa vā nānārattānaṃ dussānaṃ dussakaraṇḍako pūro assa. So yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya pubbaṇhasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ pubbaṇhasamayaṃ pārupeyya; yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya majjhanhikaṃ samayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ majjhanhikaṃ samayaṃ pārupeyya; yaññadeva dussayugaṃ ākaṅkheyya sāyanhasamayaṃ pārupituṃ, taṃ tadeva dussayugaṃ sāyanhasamayaṃ pārupeyya. Evameva khvāhaṃ, āvuso, imesaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi pubbaṇhasamayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena pubbaṇhasamayaṃ viharāmi; yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi majjhanhikaṃ samayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena majjhanhikaṃ samayaṃ viharāmi; yena yena bojjhaṅgena ākaṅkhāmi sāyanhasamayaṃ viharituṃ, tena tena bojjhaṅgena sāyanhasamayaṃ viharāmi. Satisambojjhaṅgo iti ce me, āvuso, hoti, ‘appamāṇo’ti me hoti, ‘susamāraddho’ti me hoti, tiṭṭhantañca naṃ ‘tiṭṭhatī’ti pajānāmi. Sacepi me cavati, ‘idappaccayā me cavatī’ti pajānāmi…pe… upekkhāsambojjhaṅgo iti ce me, āvuso, hoti, ‘appamāṇo’ti me hoti, ‘susamāraddho’ti me hoti, tiṭṭhantañca naṃ ‘tiṭṭhatī’ti pajānāmi. Sacepi me cavati, ‘idappaccayā me cavatī’ti pajānāmī’’ti. Catutthaṃ.

5. Bhikkhusuttaṃ

186. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘bojjhaṅgā, bojjhaṅgā’ti, bhante, vuccanti. Kittāvatā nu kho, bhante, ‘bojjhaṅgā’ti vuccantī’’ti? ‘‘Bodhāya saṃvattantīti kho, bhikkhu, tasmā ‘bojjhaṅgā’ti vuccanti. Idha, bhikkhu, satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Tassime satta bojjhaṅge bhāvayato kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccati, avijjāsavāpi cittaṃ vimuccati. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti. ‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānāti. Bodhāya saṃvattantīti, bhikkhu, tasmā ‘bojjhaṅgā’ti vuccantī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Kuṇḍaliyasuttaṃ

187. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sākete viharati añjanavane migadāye. Atha kho kuṇḍaliyo paribbājako yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho kuṇḍaliyo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahamasmi, bho gotama, ārāmanissayī [ārāmanisādī (sī.), ārāmaniyādī (syā.)] parisāvacaro. Tassa mayhaṃ, bho gotama, pacchābhattaṃ bhuttapātarāsassa ayamācāro [ayamāhāro (syā. ka.)] hoti – ārāmena ārāmaṃ uyyānena uyyānaṃ anucaṅkamāmi anuvicarāmi. So tattha passāmi eke samaṇabrāhmaṇe itivādappamokkhānisaṃsañceva kathaṃ kathente upārambhānisaṃsañca – ‘bhavaṃ pana gotamo kimānisaṃso viharatī’’’ti? ‘‘Vijjāvimuttiphalānisaṃso kho, kuṇḍaliya, tathāgato viharatī’’ti.

‘‘Katame pana, bho gotama, dhammā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti? ‘‘Satta kho, kuṇḍaliya, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti. ‘‘Katame pana, bho gotama, dhammā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī’’ti? ‘‘Cattāro kho, kuṇḍaliya, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī’’ti. ‘‘Katame pana, bho gotama, dhammā bhāvitā, bahulīkatā cattāro satipaṭṭhāne paripūrentī’’ti? ‘‘Tīṇi kho, kuṇḍaliya, sucaritāni bhāvitāni bahulīkatāni cattāro satipaṭṭhāne paripūrentī’’ti. ‘‘Katame pana, bho gotama, dhammā bhāvitā bahulīkatā tīṇi sucaritāni paripūrentī’’ti? ‘‘Indriyasaṃvaro kho, kuṇḍaliya, bhāvito bahulīkato tīṇi sucaritāni paripūretī’’ti.

‘‘Kathaṃ bhāvito ca, kuṇḍaliya, indriyasaṃvaro kathaṃ bahulīkato tīṇi sucaritāni paripūretīti? Idha, kuṇḍaliya, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā manāpaṃ nābhijjhati nābhihaṃsati, na rāgaṃ janeti. Tassa ṭhito ca kāyo hoti, ṭhitaṃ cittaṃ ajjhattaṃ susaṇṭhitaṃ suvimuttaṃ. Cakkhunā kho paneva rūpaṃ disvā amanāpaṃ na maṅku hoti appatiṭṭhitacitto adīnamānaso abyāpannacetaso. Tassa ṭhito ca kāyo hoti ṭhitaṃ cittaṃ ajjhattaṃ susaṇṭhitaṃ suvimuttaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, kuṇḍaliya, bhikkhu sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya manāpaṃ nābhijjhati nābhihaṃsati, na rāgaṃ janeti. Tassa ṭhito ca kāyo hoti, ṭhitaṃ cittaṃ ajjhattaṃ susaṇṭhitaṃ suvimuttaṃ. Manasā kho paneva dhammaṃ viññāya amanāpaṃ na maṅku hoti appatiṭṭhitacitto adīnamānaso abyāpannacetaso. Tassa ṭhito ca kāyo hoti, ṭhitaṃ cittaṃ ajjhattaṃ susaṇṭhitaṃ suvimuttaṃ.

‘‘Yato kho, kuṇḍaliya, bhikkhuno cakkhunā rūpaṃ disvā manāpāmanāpesu rūpesu ṭhito ca kāyo hoti, ṭhitaṃ cittaṃ ajjhattaṃ susaṇṭhitaṃ suvimuttaṃ. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā…pe… jivhāya rasaṃ sāyitvā…pe… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā…pe… manasā dhammaṃ viññāya manāpāmanāpesu dhammesu ṭhito ca kāyo hoti, ṭhitaṃ cittaṃ ajjhattaṃ susaṇṭhitaṃ suvimuttaṃ. Evaṃ bhāvito kho, kuṇḍaliya, indriyasaṃvaro evaṃ bahulīkato tīṇi sucaritāni paripūreti.

‘‘Kathaṃ bhāvitāni ca, kuṇḍaliya, tīṇi sucaritāni kathaṃ bahulīkatāni cattāro satipaṭṭhāne paripūrenti? Idha, kuṇḍaliya, bhikkhu kāyaduccaritaṃ pahāya kāyasucaritaṃ bhāveti, vacīduccaritaṃ pahāya vacīsucaritaṃ bhāveti, manoduccaritaṃ pahāya manosucaritaṃ bhāveti. Evaṃ bhāvitāni kho, kuṇḍaliya, tīṇi sucaritāni evaṃ bahulīkatāni cattāro satipaṭṭhāne paripūrenti.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, kuṇḍaliya, cattāro satipaṭṭhānā kathaṃ bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti? Idha, kuṇḍaliya, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ bhāvitā kho, kuṇḍaliya, cattāro satipaṭṭhānā evaṃ bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, kuṇḍaliya, satta bojjhaṅgā kathaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti? Idha, kuṇḍaliya, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, kuṇḍaliya, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti.

Evaṃ vutte kuṇḍaliyo paribbājako bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama, abhikkantaṃ, bho gotama! Seyyathāpi, bho gotama, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya, cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evameva bhotā gotamena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Chaṭṭhaṃ.

7. Kūṭāgārasuttaṃ

188. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, kūṭāgārassa yā kāci gopānasiyo, sabbā tā kūṭaninnā kūṭapoṇā kūṭapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Sattamaṃ.

8. Upavānasuttaṃ

189. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca upavāno āyasmā ca sāriputto kosambiyaṃ viharanti ghositārāme. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā upavāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā upavānena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ upavānaṃ etadavoca –

''Jāneyya nu kho, āvuso upavāna, bhikkhu 'paccattaṃ yonisomanasikārā evaṃ susamāraddhā me satta bojjhaṅgā phāsuvihārāya saṃvattantī'''ti? ''Jāneyya kho, āvuso sāriputta, bhikkhu 'paccattaṃ yonisomanasikārā evaṃ susamāraddhā me satta bojjhaṅgā phāsuvihārāya saṃvattantī'''ti.

''Satisambojjhaṅgaṃ kho, āvuso, bhikkhu ārabbhamāno pajānāti 'cittañca me suvimuttaṃ, thinamiddhañca me susamūhataṃ, uddhaccakukkuccañca me suppaṭivinītaṃ, āraddhañca me vīriyaṃ, aṭṭhiṃkatvā manasi karomi, no ca līna'nti…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ āvuso, bhikkhu ārabbhamāno pajānāti 'cittañca me suvimuttaṃ, thinamiddhañca me susamūhataṃ, uddhaccakukkuccañca me suppaṭivinītaṃ, āraddhañca me vīriyaṃ, aṭṭhiṃkatvā manasi karomi, no ca līna'nti. Evaṃ kho, āvuso sāriputta, bhikkhu jāneyya 'paccattaṃ yonisomanasikārā evaṃ susamāraddhā me satta bojjhaṅgā phāsuvihārāya saṃvattantī'''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamauppannasuttaṃ

190. ''Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā anuppannā uppajjanti, nāññatra tathāgatassa pātubhāvā arahato sammāsambuddhassa. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā anuppannā uppajjanti, nāññatra tathāgatassa pātubhāvā arahato sammāsambuddhassā''ti. Navamaṃ.

10. Dutiyauppannasuttaṃ

191. ''Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā anuppannā uppajjanti, nāññatra sugatavinayā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā anuppannā uppajjanti, nāññatra sugatavinayā''ti. Dasamaṃ.

Pabbatavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Himavantaṃ kāyaṃ sīlaṃ, vatthaṃ bhikkhu ca kuṇḍali;
Kūṭañca upavānañca, uppannā apare duveti.

2. Gilānavaggo

1. Pāṇasuttaṃ

192. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci pāṇā cattāro iriyāpathe kappenti – kālena gamanaṃ, kālena ṭhānaṃ, kālena nisajjaṃ, kālena seyyaṃ, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete cattāro iriyāpathe kappenti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkaroti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya satta bojjhaṅge bhāveti satta bojjhaṅge bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkarotī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Paṭhamasūriyūpamasuttaṃ

193. ‘‘Sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – satta bojjhaṅge bhāvessati, satta bojjhaṅge bahulīkarissati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto satta bojjhaṅge bhāveti satta bojjhaṅge bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkarotī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dutiyasūriyūpamasuttaṃ

194. ‘‘Sūriyassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ; evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – yonisomanasikāro. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – satta bojjhaṅge bhāvessati, satta bojjhaṅge bahulīkarissati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkarotī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamagilānasuttaṃ

195. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā mahākassapo pippaliguhāyaṃ [vipphaliguhāyaṃ (sī.)] viharati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahākassapo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavoca –

‘‘Kacci te, kassapa, khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ? Kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti; paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo’’ti? ‘‘Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo’’ti.

‘‘Sattime, kassapa, bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo kho, kassapa, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ime kho, kassapa, satta bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī''ti. ''Taggha, bhagavā, bojjhaṅgā; taggha, sugata, bojjhaṅgā''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mahākassapo bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Vuṭṭhahi cāyasmā mahākassapo tamhā ābādhā. Tathāpahīno cāyasmato mahākassapassa so ābādho ahosīti. Catutthaṃ.

5. Dutiyagilānasuttaṃ

196. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā mahāmoggallāno gijjhakūṭe pabbate viharati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ etadavoca –

''Kacci te, moggallāna, khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ? Kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti; paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo''ti? ''Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo''ti.

''Sattime, moggallāna, bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho, moggallāna, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo kho, moggallāna, mayā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ime kho, moggallāna, satta bojjhaṅgā mayā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī''ti. ''Taggha, bhagavā, bojjhaṅgā; taggha, sugata, bojjhaṅgā''ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā mahāmoggallāno bhagavato bhāsitaṃ abhinandi. Vuṭṭhahi cāyasmā mahāmoggallāno tamhā ābādhā. Tathāpahīno cāyasmato mahāmoggallānassa so ābādho ahosīti. Pañcamaṃ.

6. Tatiyagilānasuttaṃ

197. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena bhagavā ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho āyasmā mahācundo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ mahācundaṃ bhagavā etadavoca – ''paṭibhantu taṃ, cunda, bojjhaṅgā''ti.

''Sattime, bhante, bojjhaṅgā bhagavatā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho, bhante, bhagavatā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo kho, bhante, bhagavatā sammadakkhāto bhāvito bahulīkato abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ime kho, bhante, satta bojjhaṅgā bhagavatā sammadakkhātā bhāvitā bahulīkatā abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī''ti. ''Taggha, cunda, bojjhaṅgā; taggha, cunda, bojjhaṅgā''ti.

Idamavocāyasmā cundo. Samanuñño satthā ahosi. Vuṭṭhahi ca bhagavā tamhā ābādhā. Tathāpahīno ca bhagavato so ābādho ahosīti. Chaṭṭhaṃ.

7. Pāraṅgamasuttaṃ

198. ''Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā apārā pāraṃ gamanāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā apārā pāraṃ gamanāya saṃvattantī''ti.

''Appakā te manussesu, ye janā pāragāmino;
Athāyaṃ itarā pajā, tīramevānudhāvati.

''Ye ca kho sammadakkhāte, dhamme dhammānuvattino;
Te janā pāramessanti, maccudheyyaṃ suduttaraṃ.

''Kaṇhaṃ dhammaṃ vippahāya, sukkaṃ bhāvetha paṇḍito;
Okā anokamāgamma, viveke yattha dūramaṃ.

''Tatrābhiratimiccheyya, hitvā kāme akiñcano;
Pariyodapeyya attānaṃ, cittaklesehi paṇḍito.

''Yesaṃ sambodhiyaṅgesu, sammā cittaṃ subhāvitaṃ;
Ādānappaṭinissagge, anupādāya ye ratā;
Khīṇāsavā jutimanto, te loke parinibbutā''ti. sattamaṃ;

8. Viraddhasuttaṃ

199. ''Yesaṃ kesañci, bhikkhave, satta bojjhaṅgā viraddhā, viraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, satta bojjhaṅgā āraddhā, āraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – yesaṃ kesañci, bhikkhave, ime satta bojjhaṅgā viraddhā, viraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ime satta bojjhaṅgā āraddhā, āraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Ariyasuttaṃ

200. ''Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā ariyā niyyānikā nīyanti takkarassa sammā dukkhakkhayāya. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā ariyā niyyānikā nīyanti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā''ti. Navamaṃ.

10. Nibbidāsuttaṃ

201. ''Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī''ti. Dasamaṃ.

Gilānavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Pāṇā sūriyūpamā dve, gilānā apare tayo;
Pāraṅgāmī viraddho ca, ariyo nibbidāya cāti.

3. Udāyivaggo

1. Bodhāyasuttaṃ

202. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘‘Bojjhaṅgā, bojjhaṅgā’ti, bhante, vuccanti. Kittāvatā nu kho, bhante, ‘bojjhaṅgā’ti vuccantī’’ti? ‘‘‘Bodhāya saṃvattantī’ti kho, bhikkhu, tasmā bojjhaṅgāti vuccanti. Idha, bhikkhu, satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. ‘Bodhāya saṃvattantī’ti kho, bhikkhu, tasmā ‘bojjhaṅgā’ti vuccantī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Bojjhaṅgadesanāsuttaṃ

203. ‘‘Satta vo, bhikkhave, bojjhaṅge desessāmi; taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, satta bojjhaṅgā? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Ṭhāniyasuttaṃ

204. ‘‘Kāmarāgaṭṭhāniyānaṃ, [kāmarāgaṭṭhānīyānaṃ (sī.)] bhikkhave, dhammānaṃ manasikārabahulīkārā anuppanno ceva kāmacchando uppajjati, uppanno ca kāmacchando bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati. Byāpādaṭṭhāniyānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ manasikārabahulīkārā anuppanno ceva byāpādo uppajjati, uppanno ca byāpādo bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati. Thinamiddhaṭṭhāniyānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ manasikārabahulīkārā anuppannañceva thinamiddhaṃ uppajjati, uppannañca thinamiddhaṃ bhiyyobhāvāya vepullāyaṃ saṃvattati. Uddhaccakukkuccaṭṭhāniyānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ manasikārabahulīkārā anuppannañceva uddhaccakukkuccaṃ uppajjati, uppannañca uddhaccakukkuccaṃ bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati. Vicikicchāṭṭhāniyānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ manasikārabahulīkārā anuppannā ceva vicikicchā uppajjati, uppannā ca vicikicchā bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati.

‘‘Satisambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ manasikārabahulīkārā anuppanno ceva satisambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca satisambojjhaṅgo bhāvanāpāripūriṃ gacchati…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhāniyānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ manasikārabahulīkārā anuppanno ceva upekkhāsambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca upekkhāsambojjhaṅgo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Ayonisomanasikārasuttaṃ

205. ‘‘Ayoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppanno ceva kāmacchando uppajjati, uppanno ca kāmacchando bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppanno ceva byāpādo uppajjati, uppanno ca byāpādo bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppannañceva thinamiddhaṃ uppajjati, uppannañca thinamiddhaṃ bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppannañceva uddhaccakukkuccaṃ uppajjati, uppannañca uddhaccakukkuccaṃ bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppannā ceva vicikicchā uppajjati, uppannā ca vicikicchā bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppanno ceva satisambojjhaṅgo nuppajjati, uppanno ca satisambojjhaṅgo nirujjhati…pe… anuppanno ceva upekkhāsambojjhaṅgo nuppajjati, uppanno ca upekkhāsambojjhaṅgo nirujjhati.

Yoniso ca kho, bhikkhave, manasikaroto anuppanno ceva kāmacchando nuppajjati, uppanno ca kāmacchando pahīyati; anuppanno ceva byāpādo nuppajjati, uppanno ca byāpādo pahīyati; anuppannañceva thinamiddhaṃ nuppajjati, uppannañca thinamiddhaṃ pahīyati; anuppannañceva uddhaccakukkuccaṃ nuppajjati, uppannañca uddhaccakukkuccaṃ pahīyati; anuppannā ceva vicikicchā nuppajjati, uppannā ca vicikicchā pahīyati.

‘‘Anuppanno ceva satisambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca satisambojjhaṅgo bhāvanāpāripūriṃ gacchati…pe… anuppanno ceva upekkhāsambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca upekkhāsambojjhaṅgo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti. Catutthaṃ.

5. Aparihāniyasuttaṃ

206. ‘‘Satta vo, bhikkhave, aparihāniye dhamme desessāmi; taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, satta aparihāniyā dhammā? Yadidaṃ – satta bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ime kho, bhikkhave, satta aparihāniyā dhammā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Taṇhakkhayasuttaṃ

207. ‘‘Yo, bhikkhave, maggo yā paṭipadā taṇhakkhayāya saṃvattati, taṃ maggaṃ taṃ paṭipadaṃ bhāvetha. Katamo ca, bhikkhave, maggo katamā ca paṭipadā taṇhakkhayāya saṃvattati? Yadidaṃ – satta bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo’’ti. Evaṃ vutte āyasmā udāyī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kathaṃ bhāvitā nu kho, bhante, satta bojjhaṅgā, kathaṃ bahulīkatā taṇhakkhayāya saṃvattantī’’ti?

‘‘Idha, udāyi, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ vipulaṃ mahaggataṃ appamāṇaṃ abyāpajjaṃ [abyāpajjhaṃ (sī. syā. pī.)]. Tassa satisambojjhaṅgaṃ bhāvayato vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ vipulaṃ mahaggataṃ appamāṇaṃ abyāpajjaṃ taṇhā pahīyati. Taṇhāya pahānā kammaṃ pahīyati. Kammassa pahānā dukkhaṃ pahīyati…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ vipulaṃ mahaggataṃ appamāṇaṃ abyāpajjaṃ. Tassa upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāvayato vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ vipulaṃ mahaggataṃ appamāṇaṃ abyāpajjaṃ taṇhā pahīyati taṇhāya pahānā kammaṃ pahīyati. Kammassa pahānā dukkhaṃ pahīyati. Iti kho, udāyi, taṇhakkhayā kammakkhayo, kammakkhayā dukkhakkhayo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Taṇhānirodhasuttaṃ

208. ‘‘Yo, bhikkhave, maggo yā paṭipadā taṇhānirodhāya saṃvattati, taṃ maggaṃ taṃ paṭipadaṃ bhāvetha. Katamo ca, bhikkhave, maggo katamā ca paṭipadā taṇhānirodhāya saṃvattati? Yadidaṃ – satta bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo. Kathaṃ bhāvitā, ca bhikkhave, satta bojjhaṅgā kathaṃ bahulīkatā taṇhānirodhāya saṃvattanti?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā taṇhānirodhāya saṃvattantī’’ti. Sattamaṃ.

8. Nibbedhabhāgiyasuttaṃ

209. ‘‘Nibbedhabhāgiyaṃ vo, bhikkhave, maggaṃ desessāmi; taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, nibbedhabhāgiyo maggo? Yadidaṃ – satta bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo’’ti. Evaṃ vutte āyasmā udāyī bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kathaṃ bhāvitā nu kho, bhante, satta bojjhaṅgā kathaṃ bahulīkatā nibbedhāya saṃvattantī’’ti?

‘‘Idha, udāyi, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ vipulaṃ mahaggataṃ appamāṇaṃ abyāpajjaṃ. So satisambojjhaṅgaṃ bhāvitena cittena anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāleti; anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ nibbijjhati padāleti; anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhati padāleti…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ vipulaṃ mahaggataṃ appamāṇaṃ abyāpajjaṃ. So upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāvitena cittena anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ nibbijjhati padāleti; anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ dosakkhandhaṃ nibbijjhati padāleti; anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhati padāleti. Evaṃ bhāvitā kho, udāyi, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā nibbedhāya saṃvattantī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Ekadhammasuttaṃ

210. ''Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yo evaṃ bhāvito bahulīkato saṃyojanīyānaṃ dhammānaṃ pahānāya saṃvattati, yathayidaṃ, bhikkhave, satta bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, satta bojjhaṅgā kathaṃ bahulīkatā saṃyojanīyānaṃ dhammānaṃ pahānāya saṃvattanti?

''Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā saṃyojanīyānaṃ dhammānaṃ pahānāya saṃvattanti.

''Katame ca, bhikkhave, saṃyojanīyā dhammā? Cakkhu, bhikkhave, saṃyojanīyo dhammo. Etthete uppajjanti saṃyojanavinibandhā ajjhosānā…pe… jivhā saṃyojanīyā dhammā. Etthete uppajjanti saṃyojanavinibandhā ajjhosānā…pe… mano saṃyojanīyo dhammo. Etthete uppajjanti saṃyojanavinibandhā ajjhosānā. Ime vuccanti, bhikkhave, saṃyojanīyā dhammā''ti. Navamaṃ.

10. Udāyisuttaṃ

211. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sumbhesu viharati setakaṃ nāma sumbhānaṃ nigamo. Atha kho āyasmā udāyī yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā udāyī bhagavantaṃ etadavoca –

''Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Yāva bahukatañca me, bhante, bhagavati pemañca gāravo ca hirī ca ottappañca. Ahañhi, bhante, pubbe agārikabhūto samāno abahukato ahosiṃ dhammena [dhamme (?)] abahukato saṅghena. So khvāhaṃ bhagavati pemañca gāravañca hiriñca ottappañca sampassamāno agārasmā anagāriyaṃ pabbajito. Tassa me bhagavā dhammaṃ desesi – 'iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā…pe… iti saññā… iti saṅkhārā… iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo'ti.

''So khvāhaṃ, bhante, suññāgāragato imesaṃ pañcupādānakkhandhānaṃ ukkujjāvakujjaṃ samparivattento 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhasamudayo'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhanirodho'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ. Dhammo ca me, bhante, abhisamito, maggo ca me paṭiladdho; yo me bhāvito bahulīkato tathā tathā viharantaṃ tathattāya upanessati yathāhaṃ – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānissāmi.

''Satisambojjhaṅgo me, bhante, paṭiladdho, yo me bhāvito bahulīkato tathā tathā viharantaṃ tathattāya upanessati yathāhaṃ – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānissāmi…pe… upekkhāsambojjhaṅgo me, bhante, paṭiladdho, yo me bhāvito bahulīkato tathā tathā viharantaṃ tathattāya upanessati yathāhaṃ – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānissāmi. Ayaṃ kho me, bhante, maggo paṭiladdho, yo me bhāvito bahulīkato tathā tathā viharantaṃ tathattāya upanessati yathāhaṃ – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānissāmī''ti.

''Sādhu sādhu, udāyi! Eso hi te, udāyi, maggo paṭiladdho, yo te bhāvito bahulīkato tathā tathā viharantaṃ tathattāya upanessati yathā tvaṃ – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānissasī''ti. Dasamaṃ.

Udāyivaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Bodhāya desanā ṭhānā, ayoniso cāparihānī;
Khayo nirodho nibbedho, ekadhammo udāyināti.

4. Nīvaraṇavaggo

1. Paṭhamakusalasuttaṃ

212. ''Ye keci, bhikkhave, dhammā kusalā kusalabhāgiyā kusalapakkhikā, sabbe te appamādamūlakā appamādasamosaraṇā; appamādo tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati. Appamattassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – satta bojjhaṅge bhāvessati, satta bojjhaṅge bahulīkarissati.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu appamatto satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu appamatto satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkarotī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyakusalasuttaṃ

213. ''Ye keci, bhikkhave, dhammā kusalā kusalabhāgiyā kusalapakkhikā, sabbe te yonisomanasikāramūlakā yonisomanasikārasamosaraṇā; yonisomanasikāro tesaṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – satta bojjhaṅge bhāvessati, satta bojjhaṅge bahulīkarissati.

''Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkarotī''ti. Dutiyaṃ.

3. Upakkilesasuttaṃ

214. ''Pañcime, bhikkhave, jātarūpassa upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ jātarūpaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā upeti kammāya. Katame pañca? Ayo, bhikkhave, jātarūpassa upakkileso, yena upakkilesena upakkiliṭṭhaṃ jātarūpaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā upeti kammāya. Lohaṃ, bhikkhave, jātarūpassa upakkileso, yena upakkilesena upakkiliṭṭhaṃ jātarūpaṃ…pe… tipu, bhikkhave, jātarūpassa upakkileso…pe… sīsaṃ, bhikkhave, jātarūpassa upakkileso…pe… sajjhu, bhikkhave, jātarūpassa upakkileso, yena upakkilesena upakkiliṭṭhaṃ jātarūpaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā upeti kammāya. Ime kho, bhikkhave, pañca jātarūpassa upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ jātarūpaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā upeti kammāya.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, pañcime cittassa upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ cittaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Katame pañca? Kāmacchando, bhikkhave, cittassa upakkileso, yena upakkilesena upakkiliṭṭhaṃ cittaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya…pe… ime kho, bhikkhave, pañca cittassa upekkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ cittaṃ na ceva mudu hoti na ca kammaniyaṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāyā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Anupakkilesasuttaṃ

215. ‘‘Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā anāvaraṇā anīvaraṇā cetaso anupakkilesā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo, bhikkhave, anāvaraṇo anīvaraṇo cetaso anupakkileso bhāvito bahulīkato vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo, bhikkhave, anāvaraṇo anīvaraṇo cetaso anupakkileso bhāvito bahulīkato vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā anāvaraṇā anīvaraṇā cetaso anupakkilesā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattantī’’ti. Catutthaṃ.

5. Ayonisomanasikārasuttaṃ

216. ‘‘Ayoniso, bhikkhave, manasikaroto anuppanno ceva kāmacchando uppajjati, uppanno ca kāmacchando bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppanno ceva byāpādo uppajjati, uppanno ca byāpādo bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppannañceva thinamiddhaṃ uppajjati, uppannañca thinamiddhaṃ bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppannañceva uddhaccakukkuccaṃ uppajjati, uppannañca uddhaccakukkuccaṃ bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattati; anuppannā ceva vicikicchā uppajjati, uppannā ca vicikicchā bhiyyobhāvāya vepullāya saṃvattatī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Yonisomanasikārasuttaṃ

217. ‘‘Yoniso ca kho, bhikkhave, manasikaroto anuppanno ceva satisambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca satisambojjhaṅgo bhāvanāpāripūriṃ gacchati…pe… anuppanno ceva upekkhāsambojjhaṅgo uppajjati, uppanno ca upekkhāsambojjhaṅgo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Buddhisuttaṃ

218. ‘‘Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā buddhiyā aparihānāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo. Ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā buddhiyā aparihānāya saṃvattantī’’ti. Sattamaṃ.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttaṃ

219. ‘‘Pañcime, bhikkhave, āvaraṇā nīvaraṇā cetaso upakkilesā paññāya dubbalīkaraṇā. Katame pañca? Kāmacchando, bhikkhave, āvaraṇo nīvaraṇo cetaso upakkileso paññāya dubbalīkaraṇo. Byāpādo, bhikkhave, āvaraṇo nīvaraṇo cetaso upakkileso paññāya dubbalīkaraṇo. Thinamiddhaṃ, bhikkhave, āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso upakkilesaṃ paññāya dubbalīkaraṇaṃ. Uddhaccakukkuccaṃ, bhikkhave, āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso upakkilesaṃ paññāya dubbalīkaraṇaṃ. Vicikicchā, bhikkhave, āvaraṇā nīvaraṇā cetaso upakkilesā paññāya dubbalīkaraṇā. Ime kho, bhikkhave, pañca āvaraṇā nīvaraṇā cetaso upakkilesā paññāya dubbalīkaraṇā.

‘‘Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā anāvaraṇā anīvaraṇā cetaso anupakkilesā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo, bhikkhave, anāvaraṇo anīvaraṇo cetaso anupakkileso bhāvito bahulīkato vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo, bhikkhave, anāvaraṇo anīvaraṇo cetaso anupakkileso bhāvito bahulīkato vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā anāvaraṇā anīvaraṇā cetaso anupakkilesā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattantīti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇāti, imassa pañca nīvaraṇā tasmiṃ samaye na honti. Satta bojjhaṅgā tasmiṃ samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

‘‘Katame pañca nīvaraṇā tasmiṃ samaye na honti? Kāmacchandanīvaraṇaṃ tasmiṃ samaye na hoti, byāpādanīvaraṇaṃ tasmiṃ samaye na hoti, thinamiddhanīvaraṇaṃ tasmiṃ samaye na hoti, uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ tasmiṃ samaye na hoti, vicikicchānīvaraṇaṃ tasmiṃ samaye na hoti. Imassa pañca nīvaraṇā tasmiṃ samaye na honti.

‘‘Katame satta bojjhaṅgā tasmiṃ samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchanti? Satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Ime satta bojjhaṅgā tasmiṃ samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā ohitasoto dhammaṃ suṇāti, imassa pañca nīvaraṇā tasmiṃ samaye na honti. Ime satta bojjhaṅgā tasmiṃ samaye bhāvanāpāripūriṃ gacchantī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Rukkhasuttaṃ

220. ‘‘Santi, bhikkhave, mahārukkhā aṇubījā mahākāyā rukkhānaṃ ajjhāruhā, yehi rukkhā ajjhārūḷhā obhaggavibhaggā vipatitā senti. Katame ca te, bhikkhave, mahārukkhā aṇubījā mahākāyā rukkhānaṃ ajjhāruhā, yehi rukkhā ajjhārūḷhā obhaggavibhaggā vipatitā senti [senti. seyyathidaṃ (katthaci)]? Assattho, nigrodho, pilakkho, udumbaro, kacchako, kapitthano – ime kho te, bhikkhave, mahārukkhā aṇubījā mahākāyā rukkhānaṃ ajjhāruhā, yehi rukkhā ajjhārūḷhā obhaggavibhaggā vipatitā senti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco kulaputto yādisake kāme ohāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito hoti, so tādisakehi kāmehi tato vā pāpiṭṭhatarehi obhaggavibhaggo vipatito seti.

‘‘Pañcime, bhikkhave, āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhāruhā paññāya dubbalīkaraṇā. Katame pañca? Kāmacchando, bhikkhave, āvaraṇo nīvaraṇo cetaso ajjhāruho paññāya dubbalīkaraṇo. Byāpādo, bhikkhave, āvaraṇo nīvaraṇo cetaso ajjhāruho paññāya dubbalīkaraṇo. Thinamiddhaṃ, bhikkhave, āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso ajjhāruhaṃ paññāya dubbalīkaraṇaṃ. Uddhaccakukkuccaṃ, bhikkhave, āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso ajjhāruhaṃ paññāya dubbalīkaraṇaṃ. Vicikicchā, bhikkhave, āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhāruhā paññāya dubbalīkaraṇā. Ime kho, bhikkhave, pañca āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhāruhā paññāya dubbalīkaraṇā.

‘‘Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā anāvaraṇā anīvaraṇā cetaso anajjhāruhā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo, bhikkhave, anāvaraṇo anīvaraṇo cetaso anajjhāruho bhāvito bahulīkato vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo, bhikkhave, anāvaraṇo anīvaraṇo cetaso anajjhāruho bhāvito bahulīkato vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati. Ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā anāvaraṇā anīvaraṇā cetaso anajjhāruhā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattantī’’ti. Navamaṃ.

10. Nīvaraṇasuttaṃ

221. ‘‘Pañcime, bhikkhave, nīvaraṇā andhakaraṇā acakkhukaraṇā aññāṇakaraṇā paññānirodhikā vighātapakkhiyā anibbānasaṃvattanikā. Katame pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ, bhikkhave, andhakaraṇaṃ acakkhukaraṇaṃ aññāṇakaraṇaṃ paññānirodhikaṃ vighātapakkhiyaṃ anibbānasaṃvattanikaṃ. Byāpādanīvaraṇaṃ, bhikkhave…pe… thinamiddhanīvaraṇaṃ, bhikkhave… uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ, bhikkhave… vicikicchānīvaraṇaṃ, bhikkhave, andhakaraṇaṃ acakkhukaraṇaṃ aññāṇakaraṇaṃ paññānirodhikaṃ vighātapakkhiyaṃ anibbānasaṃvattanikaṃ. Ime kho, bhikkhave, pañca nīvaraṇā andhakaraṇā acakkhukaraṇā aññāṇakaraṇā paññānirodhikā vighātapakkhiyā anibbānasaṃvattanikā.

‘‘Sattime, bhikkhave, bojjhaṅgā cakkhukaraṇā ñāṇakaraṇā paññābuddhiyā avighātapakkhiyā nibbānasaṃvattanikā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo, bhikkhave, cakkhukaraṇo ñāṇakaraṇo paññābuddhiyo avighātapakkhiyo nibbānasaṃvattaniko…pe… upekkhāsambojjhaṅgo, bhikkhave, cakkhukaraṇo ñāṇakaraṇo paññābuddhiyo avighātapakkhiyo nibbānasaṃvattaniko. Ime kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā cakkhukaraṇā ñāṇakaraṇā paññābuddhiyā avighātapakkhiyā nibbānasaṃvattanikā’’ti. Dasamaṃ.

Nīvaraṇavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Dve kusalā kilesā ca, dve yoniso ca buddhi ca;
Āvaraṇā nīvaraṇā rukkhaṃ, nīvaraṇañca te dasāti.

5. Cakkavattivaggo

1. Vidhāsuttaṃ

222. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā tisso vidhā pajahiṃsu, sabbe te sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā tisso vidhā pajahissanti, sabbe te sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā tisso vidhā pajahanti, sabbe te sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Katamesaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ? Satisambojjhaṅgassa…pe… upekkhāsambojjhaṅgassa. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā tisso vidhā pajahiṃsu…pe… pajahissanti…pe… pajahanti, sabbe te imesaṃyeva sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Cakkavattisuttaṃ

223. ‘‘Rañño, bhikkhave, cakkavattissa pātubhāvā sattannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo hoti. Katamesaṃ sattannaṃ? Cakkaratanassa pātubhāvo hoti, hatthiratanassa pātubhāvo hoti, assaratanassa pātubhāvo hoti, maṇiratanassa pātubhāvo hoti, itthiratanassa pātubhāvo hoti, gahapatiratanassa pātubhāvo hoti, pariṇāyakaratanassa pātubhāvo hoti. Rañño, bhikkhave, cakkavattissa pātubhāvā imesaṃ sattannaṃ ratanānaṃ pātubhāvo hoti.

‘‘Tathāgatassa, bhikkhave, pātubhāvā arahato sammāsambuddhassa sattannaṃ bojjhaṅgaratanānaṃ pātubhāvo hoti. Katamesaṃ sattannaṃ? Satisambojjhaṅgassa ratanassa pātubhāvo hoti…pe… upekkhāsambojjhaṅgassa ratanassa pātubhāvo hoti. Tathāgatassa, bhikkhave, pātubhāvā arahato sammāsambuddhassa imesaṃ sattannaṃ bojjhaṅgaratanānaṃ pātubhāvo hotī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Mārasuttaṃ

224. ‘‘Mārasenappamaddanaṃ vo, bhikkhave, maggaṃ desessāmi; taṃ suṇātha. Katamo ca, bhikkhave, mārasenappamaddano maggo? Yadidaṃ – satta bojjhaṅgā. Katame satta? Satisambojjhaṅgo…pe… upekkhāsambojjhaṅgo – ayaṃ kho, bhikkhave, mārasenappamaddano maggo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Duppaññasuttaṃ

225. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘duppañño eḷamūgo, duppañño eḷamūgo’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, ‘duppañño eḷamūgo’ti vuccatī’’ti? ‘‘Sattannaṃ kho, bhikkhu, bojjhaṅgānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā ‘duppañño eḷamūgo’ti vuccati. Katamesaṃ sattannaṃ? Satisambojjhaṅgassa…pe… upekkhāsambojjhaṅgassa – imesaṃ kho, bhikkhu, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā ‘duppañño eḷamūgo’ti vuccatī’’ti. Catutthaṃ.

5. Paññavantasuttaṃ

226. ‘‘‘Paññavā aneḷamūgo, paññavā aneḷamūgo’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, ‘paññavā aneḷamūgo’ti vuccatī’’ti? ‘‘Sattannaṃ kho, bhikkhu, bojjhaṅgānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ‘paññavā aneḷamūgo’ti vuccati. Katamesaṃ sattannaṃ? Satisambojjhaṅgassa…pe… upekkhāsambojjhaṅgassa – imesaṃ kho, bhikkhu, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ‘paññavā aneḷamūgo’ti vuccatī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Daliddasuttaṃ

227. ‘‘‘Daliddo, daliddo’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, ‘daliddo’ti vuccatī’’ti? ‘‘Sattannaṃ kho, bhikkhu, bojjhaṅgānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā ‘daliddo’ti vuccati. Katamesaṃ sattannaṃ? Satisambojjhaṅgassa…pe… upekkhāsambojjhaṅgassa – imesaṃ kho, bhikkhu, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā ‘daliddo’ti vuccatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Adaliddasuttaṃ

228. ‘‘‘Adaliddo, adaliddo’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, ‘adaliddo’ti vuccatī’’ti? ‘‘Sattannaṃ kho, bhikkhu, bojjhaṅgānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ‘adaliddo’ti vuccati. Katamesaṃ sattannaṃ? Satisambojjhaṅgassa …pe… upekkhāsambojjhaṅgassa – imesaṃ kho, bhikkhu, sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ‘adaliddo’ti vuccatī’’ti. Sattamaṃ.

8. Ādiccasuttaṃ

229. ‘‘Ādiccassa, bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ uppādāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – satta bojjhaṅge bhāvessati, satta bojjhaṅge bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkarotī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Ajjhattikaṅgasuttaṃ

230. ‘‘Ajjhattikaṃ, bhikkhave, aṅganti karitvā nāññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ uppādāya, yathayidaṃ – bhikkhave, yonisomanasikāro. Yonisomanasikārasampannassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – satta bojjhaṅge bhāvessati, satta bojjhaṅge bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yonisomanasikārasampanno satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkarotī''ti. Navamaṃ.

10. Bāhiraṅgasuttaṃ

231. ''Bāhiraṃ, bhikkhave, aṅganti karitvā nāññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ uppādāya, yathayidaṃ – bhikkhave, kalyāṇamittatā. Kalyāṇamittassetaṃ, bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – satta bojjhaṅge bhāvessati, satta bojjhaṅge bahulīkarissati. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu kalyāṇamitto satta bojjhaṅge bhāveti, satta bojjhaṅge bahulīkarotī''ti. Dasamaṃ.

Cakkavattivaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Vidhā cakkavatti māro, duppañño paññavena ca;
Daliddo adaliddo ca, ādiccaṅgena te dasāti.

6. Sākacchavaggo

1. Āhārasuttaṃ

232. Sāvatthinidānaṃ. ''Pañcannañca, bhikkhave, nīvaraṇānaṃ sattannañca bojjhaṅgānaṃ āhārañca anāhārañca desessāmi; taṃ suṇātha. Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, subhanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

''Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

''Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, arati tandi vijambhitā bhattasammado cetaso ca līnattaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

''Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

''Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, vicikicchāṭṭhānīyā dhammā. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā hīnapaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, kāyappassaddhi cittappassaddhi. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyagganimittaṃ. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, āhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, asubhanimittaṃ. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, mettācetovimutti. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāya? Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā hīnapaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāya.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha amanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā hīnapaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha amanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha amanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha amanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, kāyappassaddhi cittappassaddhi. Tattha amanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyagganimittaṃ. Tattha amanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā.

‘‘Ko ca, bhikkhave, anāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā? Atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha amanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya pāripūriyā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Pariyāyasuttaṃ

233. Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyyāmā’’ti.

Atha kho te bhikkhū yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū aññatitthiyā paribbājakā etadavocuṃ –

‘‘Samaṇo, āvuso, gotamo sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘etha tumhe, bhikkhave, pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvethā’ti. Mayampi kho, āvuso, sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desema – ‘etha tumhe, āvuso, pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvethā’ti. Idha no, āvuso, ko viseso, ko adhippayāso, kiṃ nānākaraṇaṃ samaṇassa vā gotamassa amhākaṃ vā, yadidaṃ – dhammadesanāya vā dhammadesanaṃ, anusāsaniyā vā anusāsani’’nti?

Atha kho te bhikkhū tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandiṃsu nappaṭikkosiṃsu; anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu – ‘‘bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmā’’ti. Atha kho te bhikkhū sāvatthiṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idha mayaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiṃ piṇḍāya pavisimha. Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ etadahosi – ‘atippago kho tāva sāvatthiyaṃ piṇḍāya carituṃ, yaṃnūna mayaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyyāmā’ti. Atha kho mayaṃ, bhante, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamimha; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodimha. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdimha. Ekamantaṃ nisinne kho amhe, bhante, aññatitthiyā paribbājakā etadavocuṃ –

‘‘Samaṇo, āvuso, gotamo sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ deseti ‘etha tumhe, bhikkhave, pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvethā’ti. Mayampi kho, āvuso, sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desema – ‘etha tumhe, āvuso, pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvethā’ti. Idha no, āvuso, ko viseso, ko adhippayāso, kiṃ nānākaraṇaṃ samaṇassa vā gotamassa amhākaṃ vā, yadidaṃ – dhammadesanāya vā dhammadesanaṃ, anusāsaniyā vā anusāsani’’nti?

‘‘Atha kho mayaṃ, bhante, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandimha nappaṭikkosimha, anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamimha – ‘bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmā’’’ti.

‘‘Evaṃvādino, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘atthi panāvuso, pariyāyo, yaṃ pariyāyaṃ āgamma pañca nīvaraṇā dasa honti, satta bojjhaṅgā catuddasā’ti. Evaṃ puṭṭhā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā na ceva sampāyissanti, uttariñca vighātaṃ āpajjissanti. Taṃ kissa hetu? Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmiṃ. ‘‘Nāhaṃ taṃ, bhikkhave, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yo imesaṃ pañhānaṃ veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyya, aññatra tathāgatena vā tathāgatasāvakena vā ito vā pana sutvā’’.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, pariyāyo, yaṃ pariyāyaṃ āgamma pañca nīvaraṇā dasa honti? Yadapi, bhikkhave, ajjhattaṃ kāmacchando tadapi nīvaraṇaṃ, yadapi bahiddhā kāmacchando tadapi nīvaraṇaṃ. ‘Kāmacchandanīvaraṇa’nti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti. Yadapi, bhikkhave, ajjhattaṃ byāpādo tadapi nīvaraṇaṃ, yadapi bahiddhā byāpādo tadapi nīvaraṇaṃ.

‘Byāpādanīvaraṇa’nti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti. Yadapi, bhikkhave, thinaṃ tadapi nīvaraṇaṃ, yadapi middhaṃ tadapi nīvaraṇaṃ. ‘Thinamiddhanīvaraṇa’nti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti. Yadapi, bhikkhave, uddhaccaṃ tadapi nīvaraṇaṃ, yadapi kukkuccaṃ tadapi nīvaraṇaṃ. ‘Uddhaccakukkuccanīvaraṇa’nti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti. Yadapi, bhikkhave, ajjhattaṃ dhammesu vicikicchā tadapi nīvaraṇaṃ, yadapi bahiddhā dhammesu vicikicchā tadapi nīvaraṇaṃ. ‘Vicikicchānīvaraṇa’nti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, pariyāyo, yaṃ pariyāyaṃ āgamma pañca nīvaraṇā dasa honti.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, pariyāyo, yaṃ pariyāyaṃ āgamma satta bojjhaṅgā catuddasa honti? Yadapi, bhikkhave, ajjhattaṃ dhammesu sati tadapi satisambojjhaṅgo, yadapi bahiddhā dhammesu sati tadapi satisambojjhaṅgo. ‘Satisambojjhaṅgo’ti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, ajjhattaṃ dhammesu paññāya pavicinati [pavicināti (ka.)] pavicarati parivīmaṃsamāpajjati tadapi dhammavicayasambojjhaṅgo, yadapi bahiddhā dhammesu paññāya pavicinati pavicarati parivīmaṃsamāpajjati tadapi dhammavicayasambojjhaṅgo. ‘Dhammavicayasambojjhaṅgo’ti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, kāyikaṃ vīriyaṃ tadapi vīriyasambojjhaṅgo, yadapi cetasikaṃ vīriyaṃ tadapi vīriyasambojjhaṅgo. ‘Vīriyasambojjhaṅgo’ti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, savitakkasavicārā pīti tadapi pītisambojjhaṅgo, yadapi avitakkaavicārā pīti tadapi pītisambojjhaṅgo. ‘Pītisambojjhaṅgo’ti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, kāyappassaddhi tadapi passaddhisambojjhaṅgo, yadapi cittappassaddhi tadapi passaddhisambojjhaṅgo. ‘Passaddhisambojjhaṅgo’ti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, savitakko savicāro samādhi tadapi samādhisambojjhaṅgo, yadapi avitakkaavicāro samādhi tadapi samādhisambojjhaṅgo. ‘Samādhisambojjhaṅgo’ti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti.

‘‘Yadapi, bhikkhave, ajjhattaṃ dhammesu upekkhā tadapi upekkhāsambojjhaṅgo, yadapi bahiddhā dhammesu upekkhā tadapi upekkhāsambojjhaṅgo. ‘Upekkhāsambojjhaṅgo’ti iti hidaṃ uddesaṃ gacchati. Tadamināpetaṃ pariyāyena dvayaṃ hoti. Ayaṃ kho, bhikkhave, pariyāyo, yaṃ pariyāyaṃ āgamma satta bojjhaṅgā catuddasā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Aggisuttaṃ

234. Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya sāvatthiyaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. (Pariyāyasuttasadisaṃ).

‘‘Evaṃvādino, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘yasmiṃ, āvuso, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, katamesaṃ tasmiṃ samaye bojjhaṅgānaṃ akālo bhāvanāya, katamesaṃ tasmiṃ samaye bojjhaṅgānaṃ kālo bhāvanāya? Yasmiṃ panāvuso, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, katamesaṃ tasmiṃ samaye bojjhaṅgānaṃ akālo bhāvanāya, katamesaṃ tasmiṃ samaye bojjhaṅgānaṃ kālo bhāvanāyā’ti? Evaṃ puṭṭhā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā na ceva sampāyissanti, uttariñca vighātaṃ āpajjissanti. Taṃ kissa hetu? Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmiṃ.

‘‘Nāhaṃ taṃ, bhikkhave, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya yo imesaṃ pañhānaṃ veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyya, aññatra tathāgatena vā tathāgatasāvakena vā ito vā pana sutvā.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi dussamuṭṭhāpayaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa. So tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni pakkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, udakavātañca dadeyya, paṃsukena ca okireyya; bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggiṃ ujjālitu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi dussamuṭṭhāpayaṃ hoti.

‘‘Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa. So tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya; bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggiṃ ujjālitu’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti.

‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye uddhattaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi duvūpasamayaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa. So tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya; bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, akālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi duvūpasamayaṃ hoti.

‘‘Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa. So tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, allāni ca gomayāni pakkhipeyya, allāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, udakavātañca dadeyya, paṃsukena ca okireyya; bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetu’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Mettāsahagatasuttaṃ

235. Ekaṃ samayaṃ bhagavā koliyesu viharati haliddavasanaṃ nāma koliyānaṃ nigamo. Atha kho sambahulā bhikkhū pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya haliddavasanaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ etadahosi – ‘‘atippago kho tāva haliddavasane piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyyāmā’’ti.

Atha kho te bhikkhū yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū aññatitthiyā paribbājakā etadavocuṃ –

‘‘Samaṇo, āvuso, gotamo sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘etha tumhe, bhikkhave, pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ mettāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharatha. Karuṇāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ karuṇāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharatha. Muditāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ muditāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharatha. Upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharathā’’’ti.

‘‘Mayampi kho, āvuso, sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desema – ‘etha tumhe, āvuso, pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha…pe… karuṇāsahagatena cetasā… muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharathā’ti. Idha no, āvuso, ko viseso, ko adhippayāso, kiṃ nānākaraṇaṃ samaṇassa vā gotamassa amhākaṃ vā, yadidaṃ – dhammadesanāya vā dhammadesanaṃ, anusāsaniyā vā anusāsani’’nti?

Atha kho te bhikkhū tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandiṃsu nappaṭikkosiṃsu. Anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamiṃsu – ‘‘bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmā’’ti. Atha kho te bhikkhū haliddavasane piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idha mayaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya haliddavasane piṇḍāya pavisimha. Tesaṃ no, bhante, amhākaṃ etadahosi – ‘atippago kho tāva haliddavasane piṇḍāya carituṃ. Yaṃnūna mayaṃ yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkameyyāmā’’’ti.

‘‘Atha kho mayaṃ, bhante, yena aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ ārāmo tenupasaṅkamimha, upasaṅkamitvā tehi aññatitthiyehi paribbājakehi saddhiṃ sammodimha. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdimha. Ekamantaṃ nisinne kho amhe, bhante, te aññatitthiyā paribbājakā etadavocuṃ –

‘‘Samaṇo, āvuso, gotamo sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ deseti – ‘etha tumhe, bhikkhave, pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha…pe… karuṇāsahagatena cetasā … muditāsahagatena cetasā… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharathā’’’ti.

‘‘Mayampi kho, āvuso, sāvakānaṃ evaṃ dhammaṃ desema – ‘etha tumhe, āvuso, pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha…pe… karuṇāsahagatena cetasā…pe… muditāsahagatena cetasā…pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatha, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ, tathā catutthaṃ; iti uddhamadho tiriyaṃ sabbadhi sabbattatāya sabbāvantaṃ lokaṃ upekkhāsahagatena cetasā vipulena mahaggatena appamāṇena averena abyāpajjena pharitvā viharathā’ti. Idha no, āvuso, ko viseso, ko adhippayāso, kiṃ nānākaraṇaṃ samaṇassa vā gotamassa amhākaṃ vā, yadidaṃ, dhammadesanāya vā dhammadesanaṃ, anusāsaniyā vā anusāsani’’nti?

Atha kho mayaṃ, bhante, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ bhāsitaṃ neva abhinandimha nappaṭikkosimha, anabhinanditvā appaṭikkositvā uṭṭhāyāsanā pakkamimha – ‘bhagavato santike etassa bhāsitassa atthaṃ ājānissāmā’ti.

‘‘Evaṃvādino, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evamassu vacanīyā – ‘kathaṃ bhāvitā panāvuso, mettācetovimutti, kiṃgatikā hoti, kiṃparamā, kiṃphalā, kiṃpariyosānā? Kathaṃ bhāvitā panāvuso, karuṇācetovimutti, kiṃgatikā hoti, kiṃparamā, kiṃphalā, kiṃpariyosānā? Kathaṃ bhāvitā panāvuso, muditācetovimutti, kiṃgatikā hoti, kiṃparamā, kiṃphalā, kiṃpariyosānā? Kathaṃ bhāvitā panāvuso, upekkhācetovimutti, kiṃgatikā hoti, kiṃparamā, kiṃphalā, kiṃpariyosānā’’’ti? Evaṃ puṭṭhā, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā na ceva sampāyissanti, uttariñca vighātaṃ āpajjissanti. Taṃ kissa hetu? Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmiṃ. ‘‘Nāhaṃ taṃ, bhikkhave, passāmi sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya, yo imesaṃ pañhānaṃ veyyākaraṇena cittaṃ ārādheyya, aññatra tathāgatena vā tathāgatasāvakena vā ito vā pana sutvā’’.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, mettācetovimutti, kiṃgatikā hoti, kiṃparamā, kiṃphalā, kiṃpariyosānā? Idha, bhikkhave, bhikkhu mettāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… mettāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. So sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati ‘appaṭikūlañca paṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako ca tattha viharati sato sampajāno, subhaṃ vā kho pana vimokkhaṃ upasampajja viharati. Subhaparamāhaṃ, bhikkhave, mettācetovimuttiṃ vadāmi, idhapaññassa bhikkhuno uttarivimuttiṃ appaṭivijjhato.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, karuṇācetovimutti, kiṃgatikā hoti, kiṃparamā, kiṃphalā, kiṃpariyosānā? Idha, bhikkhave, bhikkhu karuṇāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… karuṇāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. So sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati…pe… sace ākaṅkhati ‘appaṭikūlañca paṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno. Sabbaso vā pana rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Ākāsānañcāyatanaparamāhaṃ, bhikkhave, karuṇācetovimuttiṃ vadāmi, idhapaññassa bhikkhuno uttarivimuttiṃ appaṭivijjhato.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, muditācetovimutti, kiṃgatikā hoti, kiṃparamā, kiṃphalā, kiṃpariyosānā? Idha, bhikkhave, bhikkhu muditāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… muditāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. So sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati …pe… sace ākaṅkhati ‘appaṭikūlañca paṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno. Sabbaso vā pana ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Viññāṇañcāyatanaparamāhaṃ, bhikkhave, muditācetovimuttiṃ vadāmi, idhapaññassa bhikkhuno uttarivimuttiṃ appaṭivijjhato.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, upekkhācetovimutti, kiṃgatikā hoti, kiṃparamā, kiṃphalā, kiṃpariyosānā? Idha, bhikkhave, bhikkhu upekkhāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… upekkhāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. So sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati. Sace ākaṅkhati ‘appaṭikūlañca paṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno. Sabbaso vā pana viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati. Ākiñcaññāyatanaparamāhaṃ, bhikkhave, upekkhācetovimuttiṃ vadāmi, idhapaññassa bhikkhuno uttarivimuttiṃ appaṭivijjhato’’ti. Catutthaṃ.

5. Saṅgāravasuttaṃ

236. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho saṅgāravo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho saṅgāravo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Ko nu kho, bho gotama, hetu, ko paccayo yenekadā dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā? Ko pana, bho gotama, hetu, ko paccayo yenekadā dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā’’ti?

‘‘Yasmiṃ kho, brāhmaṇa, samaye kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto saṃsaṭṭho lākhāya vā haliddiyā vā nīliyā vā mañjiṭṭhāya vā. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ na jāneyya na passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati byāpādaparetena, uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto agginā santatto pakkuthito [pakkudhito (ka.), ukkaṭṭhito (sī.), ukkuṭṭhito (syā.)] usmudakajāto [ussadakajāto (sī.), usmādakajāto (syā.)]. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ na jāneyya na passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati byāpādaparetena, uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi tasmiṃ samaye…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati thinamiddhaparetena, uppannassa ca thinamiddhassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto sevālapaṇakapariyonaddho. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ na jāneyya na passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati thinamiddhaparetena, uppannassa ca thinamiddhassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati uddhaccakukkuccaparetena, uppannassa ca uddhaccakukkuccassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto vāterito calito bhanto ūmijāto. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ na jāneyya na passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati uddhaccakukkuccaparetena, uppannassa ca uddhaccakukkuccassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi… dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto āvilo luḷito kalalībhūto andhakāre nikkhitto. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ na jāneyya na passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, paratthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati, ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ na jānāti na passati; dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, hetu ayaṃ paccayo yenekadā dīgharattaṃ sajjhāyakatāpi mantā nappaṭibhanti, pageva asajjhāyakatā.

‘‘Yasmiñca kho, brāhmaṇa, samaye na kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati na kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati; dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto asaṃsaṭṭho lākhāya vā haliddiyā vā nīliyā vā mañjiṭṭhāya vā. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ jāneyya passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati na kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti…pe….

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati na byāpādaparetena, uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi… dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto na agginā santatto na pakkuthito na usmudakajāto, tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ jāneyya passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati na byāpādaparetena, uppannassa ca byāpādassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi… dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati na thinamiddhaparetena, uppannassa ca thinamiddhassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi … dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto na sevālapaṇakapariyonaddho. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ jāneyya passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati na thinamiddhaparetena, uppannassa ca thinamiddhassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi… dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati na uddhaccakukkuccaparetena, uppannassa ca uddhaccakukkuccassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi… dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto na vāterito na calito na bhanto na ūmijāto. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ jāneyya passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena cetasā viharati na uddhaccakukkuccaparetena, uppannassa ca uddhaccakukkuccassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi…pe… ubhayatthampi… dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Puna caparaṃ, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati na vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti [pajānāti passati (syā.)], attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati; ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati; dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Seyyathāpi, brāhmaṇa, udapatto accho vippasanno anāvilo āloke nikkhitto. Tattha cakkhumā puriso sakaṃ mukhanimittaṃ paccavekkhamāno yathābhūtaṃ jāneyya passeyya. Evameva kho, brāhmaṇa, yasmiṃ samaye na vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati na vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ pajānāti, attatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, paratthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati, ubhayatthampi tasmiṃ samaye yathābhūtaṃ jānāti passati; dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā. Ayaṃ kho, brāhmaṇa, hetu ayaṃ paccayo yenekadā dīgharattaṃ asajjhāyakatāpi mantā paṭibhanti, pageva sajjhāyakatā.

‘‘Sattime, brāhmaṇa, bojjhaṅgā anāvaraṇā anīvaraṇā cetaso anupakkilesā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattanti. Katame satta? Satisambojjhaṅgo kho, brāhmaṇa, anāvaraṇo anīvaraṇo cetaso anupakkileso bhāvito bahulīkato vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati…pe… upekkhāsambojjhaṅgo kho, brāhmaṇa, anāvaraṇo anīvaraṇo cetaso anupakkileso bhāvito bahulīkato vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattati. Ime kho, brāhmaṇa, satta bojjhaṅgā anāvaraṇā anīvaraṇā cetaso anupakkilesā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiphalasacchikiriyāya saṃvattantī’’ti. Evaṃ vutte saṅgāravo brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Pañcamaṃ.

6. Abhayasuttaṃ

237. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho abhayo rājakumāro yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho abhayo rājakumāro bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘pūraṇo, bhante, kassapo evamāha – ‘natthi hetu, natthi paccayo aññāṇāya adassanāya. Ahetu, appaccayo [appaccayā (sī.), appaccayaṃ (?)] aññāṇaṃ adassanaṃ hoti. Natthi hetu, natthi paccayo ñāṇāya dassanāya. Ahetu, appaccayo ñāṇaṃ dassanaṃ hotī’ti. Idha bhagavā kimāhā’’ti? ‘‘Atthi, rājakumāra, hetu, atthi paccayo aññāṇāya adassanāya. Sahetu, sappaccayo [sappaccayā (sī.), sappaccayaṃ (?)] aññāṇaṃ adassanaṃ hoti. Atthi, rājakumāra, hetu, atthi paccayo ñāṇāya dassanāya. Sahetu, sappaccayo ñāṇaṃ dassanaṃ hotī’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante, hetu, katamo paccayo aññāṇāya adassanāya? Kathaṃ sahetu, sappaccayo aññāṇaṃ adassanaṃ hotī’’ti? ‘‘Yasmiṃ kho, rājakumāra, samaye kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā viharati kāmarāgaparetena, uppannassa ca kāmarāgassa nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ na jānāti na passati – ayampi kho, rājakumāra, hetu, ayaṃ paccayo aññāṇāya adassanāya. Evampi sahetu sappaccayo aññāṇaṃ adassanaṃ hoti.

‘‘Puna caparaṃ, rājakumāra, yasmiṃ samaye byāpādapariyuṭṭhitena cetasā viharati byāpādaparetena…pe… thinamiddhapariyuṭṭhitena… uddhaccakukkuccapariyuṭṭhitena… vicikicchāpariyuṭṭhitena cetasā viharati vicikicchāparetena, uppannāya ca vicikicchāya nissaraṇaṃ yathābhūtaṃ na jānāti na passati – ayampi kho, rājakumāra, hetu, ayaṃ paccayo aññāṇāya adassanāya. Evampi sahetu sappaccayo aññāṇaṃ adassanaṃ hotī’’ti.

‘‘Ko nāmāyaṃ, bhante, dhammapariyāyo’’ti? ‘‘Nīvaraṇā nāmete, rājakumārā’’ti. ‘‘Taggha, bhagavā, nīvaraṇā; taggha, sugata, nīvaraṇā! Ekamekenapi kho, bhante, nīvaraṇena abhibhūto yathābhūtaṃ na jāneyya na passeyya, ko pana vādo pañcahi nīvaraṇehi?

‘‘Katamo pana, bhante, hetu, katamo paccayo ñāṇāya dassanāya? Kathaṃ sahetu, sappaccayo ñāṇaṃ dassanaṃ hotī’’ti? ‘‘Idha, rājakumāra, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. So satisambojjhaṅgaṃ bhāvitena cittena yathābhūtaṃ jānāti passati – ayampi kho, rājakumāra, hetu, ayaṃ paccayo ñāṇāya dassanāya. Evampi sahetu, sappaccayo ñāṇaṃ dassanaṃ hoti.

‘‘Puna caparaṃ, rājakumāra, bhikkhu…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. So upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāvitena cittena yathābhūtaṃ jānāti passati – ayampi kho, rājakumāra, hetu, ayaṃ paccayo ñāṇāya dassanāya. Evaṃ sahetu, sappaccayo ñāṇaṃ dassanaṃ hotī’’ti.

‘‘Ko nāmāyaṃ, bhante, dhammapariyāyo’’ti? ‘‘Bojjhaṅgā nāmete, rājakumārā’’ti. ‘‘Taggha, bhagavā, bojjhaṅgā; taggha, sugata, bojjhaṅgā! Ekamekenapi kho, bhante, bojjhaṅgena samannāgato yathābhūtaṃ jāneyya passeyya, ko pana vādo sattahi bojjhaṅgehi? Yopi me, bhante, gijjhakūṭaṃ pabbataṃ ārohantassa kāyakilamatho cittakilamatho, sopi me paṭippassaddho, dhammo ca me abhisamito’’ti. Chaṭṭhaṃ.

Sākacchavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Āhārā pariyāyamaggi, mettaṃ saṅgāravena ca;
Abhayo pucchito pañhaṃ, gijjhakūṭamhi pabbateti.

7. Ānāpānavaggo

1. Aṭṭhikamahapphalasuttaṃ

238. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Aṭṭhikasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, aṭṭhikasaññā kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… aṭṭhikasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, aṭṭhikasaññā evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā’’ti.

Aññataraphalasuttaṃ

‘‘Aṭṭhikasaññāya, bhikkhave, bhāvitāya bahulīkatāya dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā. Kathaṃ bhāvitāya ca kho, bhikkhave, aṭṭhikasaññāya kathaṃ bahulīkatāya dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā? Idha, bhikkhave, bhikkhu aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… aṭṭhikasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitāya kho, bhikkhave, aṭṭhikasaññāya evaṃ bahulīkatāya dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā’’ti.

Mahatthasuttaṃ

‘‘Aṭṭhikasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahato atthāya saṃvattati. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, aṭṭhikasaññā kathaṃ bahulīkatā mahato atthāya saṃvattati? Idha, bhikkhave, bhikkhu aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… aṭṭhikasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, aṭṭhikasaññā evaṃ bahulīkatā mahato atthāya saṃvattatī’’ti.

Yogakkhemasuttaṃ

‘‘Aṭṭhikasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahato yogakkhemāya saṃvattati. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, aṭṭhikasaññā kathaṃ bahulīkatā mahato yogakkhemāya saṃvattati? Idha, bhikkhave, bhikkhu aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… aṭṭhikasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, aṭṭhikasaññā evaṃ bahulīkatā mahato yogakkhemāya saṃvattatī’’ti.

Saṃvegasuttaṃ

‘‘Aṭṭhikasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahato saṃvegāya saṃvattati. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, aṭṭhikasaññā kathaṃ bahulīkatā mahato saṃvegāya saṃvattati? Idha, bhikkhave, bhikkhu aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… aṭṭhikasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, aṭṭhikasaññā evaṃ bahulīkatā mahato saṃvegāya saṃvattatī’’ti.

Phāsuvihārasuttaṃ

‘‘Aṭṭhikasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahato phāsuvihārāya saṃvattati. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, aṭṭhikasaññā kathaṃ bahulīkatā mahato phāsuvihārāya saṃvattati? Idha, bhikkhave, bhikkhu aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… aṭṭhikasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, aṭṭhikasaññā evaṃ bahulīkatā mahato phāsuvihārāya saṃvattatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Puḷavakasuttaṃ

239. ‘‘Puḷavakasaññā [puḷuvakasaññā (ka.)], bhikkhave, bhāvitā…pe… dutiyaṃ.

3. Vinīlakasuttaṃ

240. ‘‘Vinīlakasaññā, bhikkhave…pe… tatiyaṃ.

4. Vicchiddakasuttaṃ

241. ‘‘Vicchiddakasaññā, bhikkhave…pe… catutthaṃ.

5. Uddhumātakasuttaṃ

242. ‘‘Uddhumātakasaññā, bhikkhave…pe… pañcamaṃ.

6. Mettāsuttaṃ

243. ‘‘Mettā, bhikkhave, bhāvitā…pe… chaṭṭhaṃ.

7. Karuṇāsuttaṃ

244. ‘‘Karuṇā, bhikkhave, bhāvitā…pe… sattamaṃ.

8. Muditāsuttaṃ

245. ‘‘Muditā, bhikkhave, bhāvitā…pe… aṭṭhamaṃ.

9. Upekkhāsuttaṃ

246. ‘‘Upekkhā, bhikkhave, bhāvitā…pe… navamaṃ.

10. Ānāpānasuttaṃ

247. ‘‘Ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā…pe… dasamaṃ.

Ānāpānavaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

> Aṭṭhikapuḷavakaṃ vinīlakaṃ, vicchiddakaṃ uddhumātena pañcamaṃ;
> Mettā karuṇā muditā upekkhā, ānāpānena te dasāti.

8. Nirodhavaggo

1. Asubhasuttaṃ

248. ‘‘Asubhasaññā, bhikkhave…pe… paṭhamaṃ.

2. Maraṇasuttaṃ

249. ‘‘Maraṇasaññā, bhikkhave…pe… dutiyaṃ.

3. Āhārepaṭikūlasuttaṃ

250. ‘‘Āhāre paṭikūlasaññā, bhikkhave…pe… tatiyaṃ.

4. Anabhiratisuttaṃ

251. ‘‘Sabbaloke anabhiratisaññā, bhikkhave…pe… catutthaṃ.

5. Aniccasuttaṃ

252. ‘‘Aniccasaññā, bhikkhave…pe… pañcamaṃ.

6. Dukkhasuttaṃ

253. ‘‘Anicce dukkhasaññā, bhikkhave…pe… chaṭṭhaṃ.

7. Anattasuttaṃ

254. ‘‘Dukkhe anattasaññā, bhikkhave…pe… sattamaṃ.

8. Pahānasuttaṃ

255. ‘‘Pahānasaññā, bhikkhave…pe… aṭṭhamaṃ.

9. Virāgasuttaṃ

256. ‘‘Virāgasaññā, bhikkhave…pe… navamaṃ.

10. Nirodhasuttaṃ

257. ‘‘Nirodhasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, nirodhasaññā kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu nirodhasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… nirodhasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, nirodhasaññā evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsāti.

‘‘Nirodhasaññāya, bhikkhave, bhāvitāya bahulīkatāya dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā. Kathaṃ bhāvitāya, bhikkhave, nirodhasaññāya kathaṃ bahulīkatāya dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā? Idha, bhikkhave, bhikkhu nirodhasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… nirodhasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitāya kho, bhikkhave, nirodhasaññāya evaṃ bahulīkatāya dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā’’ti.

‘‘Nirodhasaññā, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahato atthāya saṃvattati, mahato yogakkhemāya saṃvattati, mahato saṃvegāya saṃvattati, mahato phāsuvihārāya saṃvattati. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, nirodhasaññā kathaṃ bahulīkatā mahato atthāya saṃvattati, mahato yogakkhemāya saṃvattati, mahato saṃvegāya saṃvattati, mahato phāsuvihārāya saṃvattati? Idha, bhikkhave, bhikkhu nirodhasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… nirodhasaññāsahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, nirodhasaññā evaṃ bahulīkatā mahato atthāya saṃvattati, mahato yogakkhemāya saṃvattati, mahato saṃvegāya saṃvattati, mahato phāsuvihārāya saṃvattatī’’ti. Dasamaṃ.

Nirodhavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Asubhamaraṇaāhāre, paṭikūlaanabhiratena [paṭikūlena ca sabbaloke (syā.)];
Aniccadukkhaanattapahānaṃ, virāganirodhena te dasāti.

9. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Gaṅgānadīādisuttaṃ

258-269. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu satta bojjhaṅge bhāvento satta bojjhaṅge bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. (Yāva esanā pāḷi vitthāretabbā).

Gaṅgāpeyyālavaggo navamo.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

10. Appamādavaggo

1-10. Tathāgatādisuttaṃ

270. ‘‘Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vāti vitthāretabbaṃ.

Appamādavaggo dasamo.

Tassuddānaṃ –

Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sārena vassikaṃ;
Rājā candimasūriyā ca, vatthena dasamaṃ padanti.

(Appamādavaggo bojjhaṅgasaṃyuttassa bojjhaṅgavasena vitthāretabbā).

11. Balakaraṇīyavaggo

1-12. Balādisuttaṃ

280. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā karīyanti…pe….

Balakaraṇīyavaggo ekādasamo.

Tassuddānaṃ –

Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

(Balakaraṇīyavaggo bojjhaṅgasaṃyuttassa bojjhaṅgavasena vitthāretabbā).

12. Esanāvaggo

1-10. Esanādisuttaṃ

292. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanāti vitthāretabbaṃ.

Esanāvaggo dvādasamo.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanā taṇhā tasināya cāti.

(Bojjhaṅgasaṃyuttassa esanāpeyyālaṃ vivekanissitato vitthāretabbaṃ).

13. Oghavaggo

1-8. Oghādisuttaṃ

302. ‘‘Cattārome bhikkhave, oghā. Katame cattāro? Kāmogho, bhavogho, diṭṭhogho, avijjoghoti vitthāretabbaṃ.

10. Uddhambhāgiyasuttaṃ

311. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya satta bojjhaṅgā bhāvetabbā. Katame satta? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ… amatogadhaṃ amataparāyanaṃ amatapariyosānaṃ… nibbānaninnaṃ nibbānapoṇaṃ nibbānapabbhāraṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ime satta bojjhaṅgā bhāvetabbā’’ti. Dasamaṃ.

Oghavaggo terasamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyānīti.

14. Punagaṅgāpeyyālavaggo

312-323 Punagaṅgānadīādisuttaṃ

Vaggo cuddasamo.

Uddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

(Bojjhaṅgasaṃyuttassa gaṅgāpeyyālaṃ rāgavasena vitthāretabbaṃ).

15. Punaappamādavaggo

324-333 Tathāgatādisuttaṃ

Pannarasamo.

Uddānaṃ –

> Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sārena vassikaṃ;
> Rājā candimasūriyā ca, vatthena dasamaṃ padanti.

(Appamādavaggo rāgavasena vitthāretabbo).

16. Punabalakaraṇīyavaggo

334-345 Punabalādisuttaṃ

Soḷasamo.

Uddānaṃ –

> Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
> Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

(Bojjhaṅgasaṃyuttassa balakaraṇīyavaggo rāgavasena vitthāretabbo).

17. Punaesanāvaggo

346-356 Punaesanādisuttaṃ

Punaesanāvaggo sattarasamo.

Uddānaṃ –

> Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
> Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanātaṇhā tasināya cāti.

18. Punaoghavaggo

357-366 Punaoghādisuttaṃ

Bojjhaṅgasaṃyutassa punaoghavaggo aṭṭhārasamo.

Uddānaṃ –

> Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
> Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyānīti.

(Rāgavinayapariyosāna-dosavinayapariyosāna-mohavinayapariyosānavaggo vitthāretabbo). (Yadapi maggasaṃyuttaṃ vitthāretabbaṃ, tadapi bojjhaṅgasaṃyuttaṃ vitthāretabbaṃ).

Bojjhaṅgasaṃyuttaṃ dutiyaṃ.

3. Satipaṭṭhānasaṃyuttaṃ

1. Ambapālivaggo

1. Ambapālisuttaṃ

367. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati ambapālivane. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Paṭhamaṃ.

2. Satisuttaṃ

368. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati ambapālivane. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya sampajāno. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sato hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sato hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sampajāno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti, ālokite vilokite sampajānakārī hoti, samiñjite pasārite sampajānakārī hoti, saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe sampajānakārī hoti, asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti, uccārapassāvakamme sampajānakārī hoti, gate ṭhite nisinne sutte jāgarite bhāsite tuṇhībhāve sampajānakārī hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sampajānakārī hoti. Sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya sampajāno. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Bhikkhusuttaṃ

369. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti. ''Evameva panidhekacce moghapurisā mañceva [mameva (sī.)] ajjhesanti, dhamme ca bhāsite mameva anubandhitabbaṃ maññantī''ti. ''Desetu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ, desetu sugato saṃkhittena dhammaṃ. Appeva nāmāhaṃ bhagavato bhāsitassa atthaṃ jāneyyaṃ, appeva nāmāhaṃ bhagavato bhāsitassa dāyādo assa''nti. ''Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ, diṭṭhi ca ujukā. Yato kho te, bhikkhu, sīlañca suvisuddhaṃ bhavissati diṭṭhi ca ujukā, tato tvaṃ, bhikkhu, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro satipaṭṭhāne tividhena bhāveyyāsi.

Katame cattāro? Idha tvaṃ, bhikkhu, ajjhattaṃ vā kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; bahiddhā vā kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; ajjhattabahiddhā vā kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ajjhattaṃ vā vedanāsu…pe… bahiddhā vā vedanāsu…pe… ajjhattabahiddhā vā vedanāsu vedanānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ajjhattaṃ vā citte…pe… bahiddhā vā citte…pe… ajjhattabahiddhā vā citte cittānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ajjhattaṃ vā dhammesu…pe… bahiddhā vā dhammesu…pe… ajjhattabahiddhā vā dhammesu dhammānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yato kho tvaṃ, bhikkhu, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ tividhena bhāvessasi, tato tuyhaṃ, bhikkhu, yā ratti vā divaso vā āgamissati vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihānī''ti.

Atha kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho so bhikkhu eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. ''Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi. Aññataro ca pana so bhikkhu arahataṃ ahosīti. Tatiyaṃ.

4. Sālasuttaṃ

370. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati sālāya brāhmaṇagāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi…pe… etadavoca –

''Ye te, bhikkhave, bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, te vo, bhikkhave, bhikkhū catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanāya samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā. Katamesaṃ catunnaṃ? Etha tumhe, āvuso, kāye kāyānupassino viharatha ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, kāyassa yathābhūtaṃ ñāṇāya; vedanāsu vedanānupassino viharatha ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, vedanānaṃ yathābhūtaṃ ñāṇāya; citte cittānupassino viharatha ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, cittassa yathābhūtaṃ ñāṇāya; dhammesu dhammānupassino viharatha ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, dhammānaṃ yathābhūtaṃ ñāṇāya. Yepi te, bhikkhave, bhikkhū sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, tepi kāye kāyānupassino viharanti ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, kāyassa pariññāya; vedanāsu vedanānupassino viharanti ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, vedanānaṃ pariññāya; citte cittānupassino viharanti ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, cittassa pariññāya; dhammesu dhammānupassino viharanti ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, dhammānaṃ pariññāya.

''Yepi te, bhikkhave, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā, tepi kāye kāyānupassino viharanti ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, kāyena visaṃyuttā; vedanāsu vedanānupassino viharanti ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, vedanāhi visaṃyuttā; citte cittānupassino viharanti ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, cittena visaṃyuttā; dhammesu dhammānupassino viharanti ātāpino sampajānā ekodibhūtā vippasannacittā samāhitā ekaggacittā, dhammehi visaṃyuttā.

‘‘Yepi te, bhikkhave, bhikkhū navā acirapabbajitā adhunāgatā imaṃ dhammavinayaṃ, te vo, bhikkhave, bhikkhū imesaṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanāya samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā’’ti. Catutthaṃ.

5. Akusalarāsisuttaṃ

371. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho bhagavā etadavoca – ‘‘‘akusalarāsī’ti, bhikkhave, vadamāno pañca nīvaraṇe sammā vadamāno vadeyya. Kevalo hāyaṃ, bhikkhave, akusalarāsi, yadidaṃ – pañca nīvaraṇā. Katame pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ, byāpādanīvaraṇaṃ, thinamiddhanīvaraṇaṃ, uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ. ‘Akusalarāsī’ti, bhikkhave, vadamāno ime pañca nīvaraṇe sammā vadamāno vadeyya. Kevalo hāyaṃ, bhikkhave, akusalarāsi, yadidaṃ – pañca nīvaraṇā.

‘‘‘Kusalarāsī’ti, bhikkhave, vadamāno cattāro satipaṭṭhāne sammā vadamāno vadeyya. Kevalo hāyaṃ, bhikkhave, kusalarāsi, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. ‘Kusalarāsī’ti, bhikkhave, vadamāno ime cattāro satipaṭṭhāne sammā vadamāno vadeyya. Kevalo hāyaṃ, bhikkhave, kusalarāsi, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sakuṇagghisuttaṃ

372. ‘‘Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakuṇagghi lāpaṃ sakuṇaṃ sahasā ajjhappattā aggahesi. Atha kho, bhikkhave, lāpo sakuṇo sakuṇagghiyā hariyamāno evaṃ paridevasi – ‘mayamevamha [mayamevāmha (ka.)] alakkhikā, mayaṃ appapuññā, ye mayaṃ agocare carimha paravisaye. Sacejja mayaṃ gocare careyyāma sake pettike visaye, na myāyaṃ [na cāyaṃ (sī.)], sakuṇagghi, alaṃ abhavissa, yadidaṃ – yuddhāyā’ti. ‘Ko pana te, lāpa, gocaro sako pettiko visayo’ti? ‘Yadidaṃ – naṅgalakaṭṭhakaraṇaṃ leḍḍuṭṭhāna’’’nti. ‘‘Atha kho, bhikkhave, sakuṇagghi sake bale apatthaddhā sake bale asaṃvadamānā [avacamānā (sī.)] lāpaṃ sakuṇaṃ pamuñci – ‘gaccha kho tvaṃ, lāpa, tatrapi me gantvā na mokkhasī’’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, lāpo sakuṇo naṅgalakaṭṭhakaraṇaṃ leḍḍuṭṭhānaṃ gantvā mahantaṃ leḍḍuṃ abhiruhitvā sakuṇagghiṃ vadamāno aṭṭhāsi – ‘ehi kho dāni me, sakuṇagghi, ehi kho dāni me, sakuṇagghī’ti. Atha kho sā, bhikkhave, sakuṇagghi sake bale apatthaddhā sake bale asaṃvadamānā ubho pakkhe sannayha [sandhāya (sī. syā.)] lāpaṃ sakuṇaṃ sahasā ajjhappattā. Yadā kho, bhikkhave, aññāsi lāpo sakuṇo ‘bahuāgato kho myāyaṃ sakuṇagghī’ti, atha tasseva leḍḍussa antaraṃ paccupādi. Atha kho, bhikkhave, sakuṇagghi tattheva uraṃ paccatāḷesi. Evañhi taṃ [evaṃ hetaṃ (sī.)], bhikkhave, hoti yo agocare carati paravisaye.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, mā agocare carittha paravisaye. Agocare, bhikkhave, carataṃ paravisaye lacchati māro otāraṃ, lacchati māro ārammaṇaṃ. Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo? Yadidaṃ – pañca kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā – ayaṃ, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo.

‘‘Gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye. Gocare, bhikkhave, carataṃ sake pettike visaye na lacchati māro otāraṃ, na lacchati māro ārammaṇaṃ. Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – ayaṃ, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Makkaṭasuttaṃ

373. ''Atthi, bhikkhave, himavato pabbatarājassa duggā visamā desā, yattha neva makkaṭānaṃ cārī na manussānaṃ. Atthi, bhikkhave, himavato pabbatarājassa duggā visamā desā, yattha makkaṭānañhi kho cārī, na manussānaṃ. Atthi, bhikkhave, himavato pabbatarājassa samā bhūmibhāgā ramaṇīyā, yattha makkaṭānañceva cārī manussānañca. Tatra, bhikkhave, luddā makkaṭavīthīsu lepaṃ oḍḍenti makkaṭānaṃ bādhanāya.

''Tatra, bhikkhave, ye te makkaṭā abālajātikā alolajātikā, te taṃ lepaṃ disvā ārakā parivajjanti. Yo pana so hoti makkaṭo bālajātiko lolajātiko, so taṃ lepaṃ upasaṅkamitvā hatthena gaṇhāti. So tattha bajjhati. 'Hatthaṃ mocessāmī'ti dutiyena hatthena gaṇhāti. So tattha bajjhati. 'Ubho hatthe mocessāmī'ti pādena gaṇhāti. So tattha bajjhati. 'Ubho hatthe mocessāmi pādañcā'ti dutiyena pādena gaṇhāti. So tattha bajjhati. 'Ubho hatthe mocessāmi pāde cā'ti tuṇḍena gaṇhāti. So tattha bajjhati. Evañhi so, bhikkhave, makkaṭo pañcoḍḍito thunaṃ seti anayaṃ āpanno byasanaṃ āpanno yathākāmakaraṇīyo luddassa. Tamenaṃ, bhikkhave, luddo vijjhitvā tasmiṃyeva kaṭṭhakataṅgāre [tasmiṃyeva makkaṭaṃ uddharitvā (sī. syā.)] avassajjetvā yena kāmaṃ pakkamati. Evaṃ so taṃ, bhikkhave, hoti yo agocare carati paravisaye.

''Tasmātiha, bhikkhave, mā agocare carittha paravisaye. Agocare, bhikkhave, carataṃ paravisaye lacchati māro otāraṃ, lacchati māro ārammaṇaṃ. Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo? Yadidaṃ – pañca kāmaguṇā. Katame pañca? Cakkhuviññeyyā rūpā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā, sotaviññeyyā saddā…pe… ghānaviññeyyā gandhā… jivhāviññeyyā rasā… kāyaviññeyyā phoṭṭhabbā iṭṭhā kantā manāpā piyarūpā kāmūpasaṃhitā rajanīyā. Ayaṃ, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo.

''Gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye. Gocare, bhikkhave, carataṃ sake pettike visaye na lacchati māro otāraṃ, na lacchati māro ārammaṇaṃ. Ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ayaṃ, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo''ti. Sattamaṃ.

8. Sūdasuttaṃ

374. ''Seyyathāpi, bhikkhave, bālo abyatto akusalo sūdo rājānaṃ vā rājamahāmattaṃ vā [rājamahāmattānaṃ vā (sī.)] nānaccayehi sūpehi paccupaṭṭhito assa – ambilaggehipi, tittakaggehipi, kaṭukaggehipi, madhuraggehipi, khārikehipi, akhārikehipi, loṇikehipi, aloṇikehipi.

''Sa kho so, bhikkhave, bālo abyatto akusalo sūdo sakassa bhattu nimittaṃ na uggaṇhāti – 'idaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, imassa vā abhiharati, imassa vā bahuṃ gaṇhāti, imassa vā vaṇṇaṃ bhāsati. Ambilaggaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, ambilaggassa vā abhiharati, ambilaggassa vā bahuṃ gaṇhāti, ambilaggassa vā vaṇṇaṃ bhāsati. Tittakaggaṃ vā me ajja… kaṭukaggaṃ vā me ajja… madhuraggaṃ vā me ajja… khārikaṃ vā me ajja… akhārikaṃ vā me ajja… loṇikaṃ vā me ajja… aloṇikaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, aloṇikassa vā abhiharati, aloṇikassa vā bahuṃ gaṇhāti, aloṇikassa vā vaṇṇaṃ bhāsatī''ti.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, bālo abyatto akusalo sūdo na ceva lābhī hoti acchādanassa, na lābhī vetanassa, na lābhī abhihārānaṃ. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, bālo abyatto akusalo sūdo sakassa bhattu nimittaṃ na uggaṇhāti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco bālo abyatto akusalo bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa kāye kāyānupassino viharato cittaṃ na samādhiyati, upakkilesā na pahīyanti. So taṃ nimittaṃ na uggaṇhāti. Vedanāsu vedanānupassī viharati…pe… citte cittānupassī viharati …pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato cittaṃ na samādhiyati, upakkilesā na pahīyanti. So taṃ nimittaṃ na uggaṇhāti.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, bālo abyatto akusalo bhikkhu na ceva lābhī hoti diṭṭheva dhamme sukhavihārānaṃ, na lābhī satisampajaññassa. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, bālo abyatto akusalo bhikkhu sakassa cittassa nimittaṃ na uggaṇhāti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo rājānaṃ vā rājamahāmattaṃ vā nānaccayehi sūpehi paccupaṭṭhito assa – ambilaggehipi, tittakaggehipi, kaṭukaggehipi, madhuraggehipi, khārikehipi, akhārikehipi, loṇikehipi, aloṇikehipi.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattu nimittaṃ uggaṇhāti – ‘idaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, imassa vā abhiharati, imassa vā bahuṃ gaṇhāti, imassa vā vaṇṇaṃ bhāsati. Ambilaggaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, ambilaggassa vā abhiharati, ambilaggassa vā bahuṃ gaṇhāti, ambilaggassa vā vaṇṇaṃ bhāsati. Tittakaggaṃ vā me ajja… kaṭukaggaṃ vā me ajja… madhuraggaṃ vā me ajja… khārikaṃ vā me ajja… akhārikaṃ vā me ajja… loṇikaṃ vā me ajja… aloṇikaṃ vā me ajja bhattu sūpeyyaṃ ruccati, aloṇikassa vā abhiharati, aloṇikassa vā bahuṃ gaṇhāti, aloṇikassa vā vaṇṇaṃ bhāsatī’’’ti.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo lābhī ceva hoti acchādanassa, lābhī vetanassa, lābhī abhihārānaṃ. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo sūdo sakassa bhattu nimittaṃ uggaṇhāti. Evameva kho, bhikkhave, idhekacco paṇḍito byatto kusalo bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa kāye kāyānupassino viharato cittaṃ samādhiyati, upakkilesā pahīyanti. So taṃ nimittaṃ uggaṇhāti. Vedanāsu vedanānupassī viharati…pe… citte cittānupassī viharati…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato cittaṃ samādhiyati, upakkilesā pahīyanti. So taṃ nimittaṃ uggaṇhāti.

‘‘Sa kho so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo bhikkhu lābhī ceva hoti diṭṭheva dhamme sukhavihārānaṃ, lābhī hoti satisampajaññassa. Taṃ kissa hetu? Tathā hi so, bhikkhave, paṇḍito byatto kusalo bhikkhu sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Gilānasuttaṃ

375. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati veḷuvagāmake [beluvagāmake (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘etha tumhe, bhikkhave, samantā vesāliyā yathāmittaṃ yathāsandiṭṭhaṃ yathāsambhattaṃ vassaṃ upetha. Idhevāhaṃ veḷuvagāmake vassaṃ upagacchāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā samantā vesāliyā yathāmittaṃ yathāsandiṭṭhaṃ yathāsambhattaṃ vassaṃ upagacchuṃ. Bhagavā pana tattheva veḷuvagāmake vassaṃ upagacchi [upagañchi (sī. pī.)].

Atha kho bhagavato vassūpagatassa kharo ābādho uppajji, bāḷhā vedanā vattanti māraṇantikā. Tatra sudaṃ bhagavā sato sampajāno adhivāsesi avihaññamāno. Atha kho bhagavato etadahosi – ‘‘na kho me taṃ patirūpaṃ, yohaṃ anāmantetvā upaṭṭhāke anapaloketvā bhikkhusaṅghaṃ parinibbāyeyyaṃ.

Yaṃnūnāhaṃ imaṃ ābādhaṃ vīriyena paṭipaṇāmetvā jīvitasaṅkhāraṃ adhiṭṭhāya vihareyya’’nti. Atha kho bhagavā taṃ ābādhaṃ vīriyena paṭipaṇāmetvā jīvitasaṅkhāraṃ adhiṭṭhāya vihāsi. (Atha kho bhagavato so ābādho paṭippassambhi) [( ) dī. ni. 2.164 dissati].

Atha kho bhagavā gilānā vuṭṭhito [gilānavuṭṭhito (saddanīti)] aciravuṭṭhito gelaññā vihārā nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ [vihārapacchāchāyāyaṃ (bahūsu)] paññatte āsane nisīdi. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘diṭṭho me, bhante, bhagavato phāsu; diṭṭhaṃ, bhante, bhagavato khamanīyaṃ; diṭṭhaṃ, bhante, bhagavato yāpanīyaṃ. Api ca me, bhante, madhurakajāto viya kāyo, disāpi me na pakkhāyanti, dhammāpi maṃ nappaṭibhanti bhagavato gelaññena. Api ca me, bhante, ahosi kācideva assāsamattā – ‘na tāva bhagavā parinibbāyissati, na yāva bhagavā bhikkhusaṅghaṃ ārabbha kiñcideva udāharatī’’’ti.

‘‘Kiṃ pana dāni, ānanda, bhikkhusaṅgho mayi paccāsīsati [paccāsiṃsati (sī. syā. kaṃ. pī.)]? Desito, ānanda, mayā dhammo anantaraṃ abāhiraṃ karitvā. Natthānanda, tathāgatassa dhammesu ācariyamuṭṭhi. Yassa nūna, ānanda, evamassa – ‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’ti vā, ‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’ti vā, so nūna, ānanda, bhikkhusaṅghaṃ ārabbha kiñcideva udāhareyya. Tathāgatassa kho, ānanda, na evaṃ hoti – ‘ahaṃ bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’ti vā, ‘mamuddesiko bhikkhusaṅgho’ti vā. Sa kiṃ [so nūna (sī. pī.)], ānanda, tathāgato bhikkhusaṅghaṃ ārabbha kiñcideva udāharissati! Etarahi kho panāhaṃ, ānanda, jiṇṇo vuddho mahallako addhagato vayoanuppatto. Āsītiko me vayo vattati. Seyyathāpi, ānanda, jajjarasakaṭaṃ [jarasakaṭaṃ (sabbattha)] veḷamissakena [vegamissakena (sī.), veḷumissakena (syā. kaṃ.), vedhamissakena (pī. ka.), vekhamissakena (ka.)] yāpeti; evameva kho, ānanda, vedhamissakena maññe tathāgatassa kāyo yāpeti.

‘‘Yasmiṃ, ānanda, samaye tathāgato sabbanimittānaṃ amanasikārā ekaccānaṃ vedanānaṃ nirodhā animittaṃ cetosamādhiṃ upasampajja viharati, phāsutaro [phāsutaraṃ (sabbattha)], ānanda, tasmiṃ samaye tathāgatassa kāyo hoti [tathāgatassa hoti (bahūsu)]. Tasmātihānanda, attadīpā viharatha attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā.

‘‘Kathañcānanda, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo? Idhānanda, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, ānanda, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo. Ye hi keci, ānanda, etarahi vā mamaccaye vā attadīpā viharissanti attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā; tamatagge mete, ānanda, bhikkhū bhavissanti ye keci sikkhākāmā’’ti. Navamaṃ.

10. Bhikkhunupassayasuttaṃ

376. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena aññataro bhikkhunupassayo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho sambahulā bhikkhuniyo yenāyasmā ānando tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho tā bhikkhuniyo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocuṃ –

‘‘Idha, bhante ānanda, sambahulā bhikkhuniyo catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā [supaṭṭhitacittā (sī. pī. ka.)] viharantiyo uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ sañjānantī’’ti [sampajānantīti (ka.)]. ‘‘Evametaṃ, bhaginiyo, evametaṃ, bhaginiyo! Yo hi koci, bhaginiyo, bhikkhu vā bhikkhunī vā catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto viharati, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – ‘uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ sañjānissatī’’’ti.

Atha kho āyasmā ānando tā bhikkhuniyo dhammiyā kathāya sandassetvā samādapetvā samuttejetvā sampahaṃsetvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho āyasmā ānando sāvatthiyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃ. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena aññataro bhikkhunupassayo tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdiṃ. Atha kho, bhante, sambahulā bhikkhuniyo yenāhaṃ tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā maṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho, bhante, tā bhikkhuniyo maṃ etadavocuṃ – ‘idha, bhante ānanda, sambahulā bhikkhuniyo catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharantiyo uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ sañjānantī’ti. Evaṃ vuttāhaṃ, bhante, tā bhikkhuniyo etadavocaṃ – ‘evametaṃ, bhaginiyo, evametaṃ, bhaginiyo! Yo hi koci, bhaginiyo, bhikkhu vā bhikkhunī vā catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto viharati, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ sañjānissatī’’’ti.

‘‘Evametaṃ, ānanda, evametaṃ, ānanda! Yo hi koci, ānanda, bhikkhu vā bhikkhunī vā catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto viharati, tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ – ‘uḷāraṃ pubbenāparaṃ visesaṃ sañjānissati’’ [sañjānissatīti (bahūsu)].

‘‘Katamesu catūsu? Idhānanda, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa kāye kāyānupassino viharato kāyārammaṇo vā uppajjati kāyasmiṃ pariḷāho, cetaso vā līnattaṃ, bahiddhā vā cittaṃ vikkhipati. Tenānanda [tenahānanda (sī.)], bhikkhunā kismiñcideva pasādanīye nimitte cittaṃ paṇidahitabbaṃ. Tassa kismiñcideva pasādanīye nimitte cittaṃ paṇidahato pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati [vediyati (sī.)]. Sukhino cittaṃ samādhiyati. So iti paṭisañcikkhati – ‘yassa khvāhaṃ atthāya cittaṃ paṇidahiṃ, so me attho abhinipphanno. Handa, dāni paṭisaṃharāmī’ti. So paṭisaṃharati ceva na ca vitakketi na ca vicāreti. ‘Avitakkomhi avicāro, ajjhattaṃ satimā sukhamasmī’ti pajānāti’’.

‘‘Puna caparaṃ, ānanda, bhikkhu vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato dhammārammaṇo vā uppajjati kāyasmiṃ pariḷāho, cetaso vā līnattaṃ, bahiddhā vā cittaṃ vikkhipati. Tenānanda, bhikkhunā kismiñcideva pasādanīye nimitte cittaṃ paṇidahitabbaṃ. Tassa kismiñcideva pasādanīye nimitte cittaṃ paṇidahato pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vedayati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. So iti paṭisañcikkhati – ‘yassa khvāhaṃ atthāya cittaṃ paṇidahiṃ, so me attho abhinipphanno. Handa, dāni paṭisaṃharāmī’ti. So paṭisaṃharati ceva na ca vitakketi na ca vicāreti. ‘Avitakkomhi avicāro, ajjhattaṃ satimā sukhamasmī’ti pajānāti. Evaṃ kho, ānanda, paṇidhāya bhāvanā hoti.

‘‘Kathañcānanda, appaṇidhāya bhāvanā hoti? Bahiddhā, ānanda, bhikkhu cittaṃ appaṇidhāya ‘appaṇihitaṃ me bahiddhā citta’nti pajānāti. Atha pacchāpure ‘asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihita’nti pajānāti. Atha ca pana ‘kāye kāyānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā sukhamasmī’ti pajānāti. Bahiddhā, ānanda, bhikkhu cittaṃ appaṇidhāya ‘appaṇihitaṃ me bahiddhā citta’nti pajānāti. Atha pacchāpure ‘asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihita’nti pajānāti. Atha ca pana ‘vedanāsu vedanānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā sukhamasmī’ti pajānāti. Bahiddhā, ānanda, bhikkhu cittaṃ appaṇidhāya ‘appaṇihitaṃ me bahiddhā citta’nti pajānāti. Atha pacchāpure ‘asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihita’nti pajānāti. Atha ca pana ‘citte cittānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā sukhamasmī’ti pajānāti. Bahiddhā, ānanda, bhikkhu cittaṃ appaṇidhāya ‘appaṇihitaṃ me bahiddhā citta’nti pajānāti. Atha pacchāpure ‘asaṃkhittaṃ vimuttaṃ appaṇihita’nti pajānāti. Atha ca pana ‘dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā sukhamasmī’ti pajānāti. Evaṃ kho, ānanda, appaṇidhāya bhāvanā hoti.

‘‘Iti kho, ānanda, desitā mayā paṇidhāya bhāvanā, desitā appaṇidhāya bhāvanā. Yaṃ, ānanda, satthārā karaṇīyaṃ sāvakānaṃ hitesinā anukampakena anukampaṃ upādāya, kataṃ vo taṃ mayā. Etāni, ānanda, rukkhamūlāni, etāni suññāgārāni! Jhāyathānanda, mā pamādattha; mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha! Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Attamano āyasmā ānando bhagavato bhāsitaṃ abhinandīti. Dasamaṃ.

Ambapālivaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Ambapāli sato bhikkhu, sālā kusalarāsi ca;
Sakuṇagdhi makkaṭo sūdo, gilāno bhikkhunupassayoti.

2. Nālandavaggo

1. Mahāpurisasuttaṃ

377. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘mahāpuriso, mahāpuriso’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, mahāpuriso hotī’’ti? ‘‘Vimuttacittattā khvāhaṃ, sāriputta, ‘mahāpuriso’ti vadāmi. Avimuttacittattā ‘no mahāpuriso’ti vadāmi’’.

‘‘Kathañca, sāriputta, vimuttacitto hoti? Idha, sāriputta, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa kāye kāyānupassino viharato cittaṃ virajjati, vimuccati anupādāya āsavehi. Vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato cittaṃ virajjati, vimuccati anupādāya āsavehi. Evaṃ kho, sāriputta, vimuttacitto hoti. Vimuttacittattā khvāhaṃ, sāriputta, ‘mahāpuriso’ti vadāmi. Avimuttacittattā ‘no mahāpuriso’ti vadāmī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Nālandasuttaṃ

378. Ekaṃ samayaṃ bhagavā nālandāyaṃ viharati pāvārikambavane. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati! Na cāhu, na ca bhavissati, na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro, yadidaṃ – sambodhiya’’nti. ‘‘Uḷārā kho tyāyaṃ, sāriputta, āsabhī vācā bhāsitā, ekaṃso gahito, sīhanādo nadito – ‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati! Na cāhu, na ca bhavissati na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā bhiyyobhiññataro, yadidaṃ – sambodhiya’’’nti.

‘‘Kiṃ nu te, sāriputta, ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto cetasā ceto paricca viditā – ‘evaṃsīlā te bhagavanto ahesuṃ’ iti vā, ‘evaṃdhammā te bhagavanto ahesuṃ’ iti vā, ‘evaṃpaññā te bhagavanto ahesuṃ’ iti vā, ‘evaṃvihārino te bhagavanto ahesuṃ’ iti vā, ‘evaṃvimuttā te bhagavanto ahesuṃ’ iti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’!

‘‘Kiṃ pana te, sāriputta, ye te bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto cetasā ceto paricca viditā – ‘evaṃsīlā te bhagavanto bhavissanti’ iti vā, ‘evaṃdhammā te bhagavanto bhavissanti’ iti vā, ‘evaṃpaññā te bhagavanto bhavissanti’ iti vā, ‘evaṃvihārino te bhagavanto bhavissanti’ iti vā, ‘evaṃvimuttā te bhagavanto bhavissanti’ iti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Kiṃ pana tyāhaṃ [kiṃ pana te (sī.)], sāriputta, etarahi, arahaṃ sammāsambuddho cetasā ceto paricca vidito – ‘evaṃsīlo bhagavā’ iti vā, ‘evaṃdhammo bhagavā’ iti vā, ‘evaṃpañño bhagavā’ iti vā, ‘evaṃvihārī bhagavā’ iti vā, ‘evaṃvimutto bhagavā’ iti vā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Ettha ca te, sāriputta, atītānāgatapaccuppannesu arahantesu sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṃ [cetopariyāyañāṇaṃ (bahūsu)] natthi. Atha kiñcarahi tyāyaṃ, sāriputta, uḷārā āsabhī vācā bhāsitā, ekaṃso gahito, sīhanādo nadito – ‘evaṃpasanno ahaṃ, bhante, bhagavati! Na cāhu, na ca bhavissati, na cetarahi vijjati añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā’ bhiyyobhiññataro, yadidaṃ – sambodhiya’’nti?

‘‘Na kho me [na kho me taṃ (syā. kaṃ. ka.)], bhante, atītānāgatapaccuppannesu arahantesu sammāsambuddhesu cetopariyañāṇaṃ atthi, api ca me dhammanvayo vidito. Seyyathāpi, bhante, rañño paccantimaṃ nagaraṃ daḷhuddhāpaṃ [daḷhuddāpaṃ (sī. pī. ka.), daḷhaddhāpaṃ (syā. kaṃ.)] daḷhapākāratoraṇaṃ ekadvāraṃ. Tatrassa dovāriko paṇḍito byatto medhāvī aññātānaṃ nivāretā ñātānaṃ pavesetā. So tassa nagarassa samantā anupariyāyapathaṃ anukkamamāno na passeyya pākārasandhiṃ vā pākāravivaraṃ vā, antamaso biḷāranikkhamanamattampi. Tassa evamassa – ‘ye kho keci oḷārikā pāṇā imaṃ nagaraṃ pavisanti vā nikkhamanti vā, sabbe te imināva dvārena pavisanti vā nikkhamanti vā’ti. Evameva kho me, bhante, dhammanvayo vidito – ‘yepi te, bhante, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto pañca nīvaraṇe pahāya, cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe, catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā, satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā, anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhiṃsu. Yepi te, bhante, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, sabbe te bhagavanto pañca nīvaraṇe pahāya, cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe, catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā, satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā, anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhissanti. Bhagavāpi, bhante, etarahi arahaṃ sammāsambuddho pañca nīvaraṇe pahāya, cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe, catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto, satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā, anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Tasmātiha tvaṃ, sāriputta, imaṃ dhammapariyāyaṃ abhikkhaṇaṃ bhāseyyāsi bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ. Yesampi hi, sāriputta, moghapurisānaṃ bhavissati tathāgate kaṅkhā vā vimati vā, tesampimaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā yā tathāgate kaṅkhā vā vimati vā sā pahīyissatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Cundasuttaṃ

379. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena āyasmā sāriputto magadhesu viharati nālakagāmake ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Cundo ca samaṇuddeso āyasmato sāriputtassa upaṭṭhāko hoti.

Atha kho āyasmā sāriputto teneva ābādhena parinibbāyi. Atha kho cundo samaṇuddeso āyasmato sāriputtassa pattacīvaramādāya yena sāvatthi jetavanaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmo yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho cundo samaṇuddeso āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘āyasmā, bhante, sāriputto parinibbuto. Idamassa pattacīvara’’nti.

‘‘Atthi kho idaṃ, āvuso cunda, kathāpābhataṃ bhagavantaṃ dassanāya. Āyāmāvuso cunda, yena bhagavā tenupasaṅkamissāma; upasaṅkamitvā bhagavato etamatthaṃ ārocessāmā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho cundo samaṇuddeso āyasmato ānandassa paccassosi.

Atha kho āyasmā ca ānando cundo ca samaṇuddeso yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ayaṃ, bhante, cundo samaṇuddeso evamāha – ‘āyasmā, bhante, sāriputto parinibbuto; idamassa pattacīvara’nti. Api ca me, bhante, madhurakajāto viya kāyo, disāpi me na pakkhāyanti, dhammāpi maṃ nappaṭibhanti ‘āyasmā sāriputto parinibbuto’ti sutvā’’.

‘‘Kiṃ nu kho te, ānanda, sāriputto sīlakkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto, samādhikkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto, paññākkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto, vimuttikkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto, vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto’’ti? ‘‘Na ca kho me, bhante, āyasmā sāriputto sīlakkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto, samādhikkhandhaṃ vā…pe… paññākkhandhaṃ vā… vimuttikkhandhaṃ vā… vimuttiñāṇadassanakkhandhaṃ vā ādāya parinibbuto. Api ca me, bhante, āyasmā sāriputto ovādako ahosi otiṇṇo viññāpako sandassako samādapako samuttejako sampahaṃsako, akilāsu dhammadesanāya, anuggāhako sabrahmacārīnaṃ. Taṃ mayaṃ āyasmato sāriputtassa dhammojaṃ dhammabhogaṃ dhammānuggahaṃ anussarāmā’’ti.

‘‘Nanu taṃ, ānanda, mayā paṭikacceva [paṭigacceva (sī. pī.)] akkhātaṃ – ‘sabbehi piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo. Taṃ kutettha, ānanda, labbhā! Yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Seyyathāpi, ānanda, mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato yo mahantataro khandho so palujjeyya; evameva kho ānanda, mahato bhikkhusaṅghassa tiṭṭhato sāravato sāriputto parinibbuto. Taṃ kutettha, ānanda, labbhā! Yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Tasmātihānanda, attadīpā viharatha attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā.

‘‘Kathañcānanda, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo? Idhānanda, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, ānanda, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo. Ye hi keci, ānanda, etarahi vā mamaccaye vā attadīpā viharissanti attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā; tamatagge mete, ānanda, bhikkhū bhavissanti ye keci sikkhākāmā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Ukkacelasuttaṃ

380. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vajjīsu viharati ukkacelāyaṃ gaṅgāya nadiyā tīre mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aciraparinibbutesu sāriputtamoggallānesu. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhusaṅghaparivuto ajjhokāse nisinno hoti.

Atha kho bhagavā tuṇhībhūtaṃ bhikkhusaṅghaṃ anuviloketvā bhikkhū āmantesi – ‘‘api myāyaṃ, bhikkhave, parisā suññā viya khāyati parinibbutesu sāriputtamoggallānesu. Asuññā me, bhikkhave, parisā hoti, anapekkhā tassaṃ disāyaṃ hoti, yassaṃ disāyaṃ sāriputtamoggallānā viharanti. Ye hi te, bhikkhave, ahesuṃ atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tesampi bhagavantānaṃ etapparamaṃyeva sāvakayugaṃ [etaparamaṃyeva (sī. syā. kaṃ. pī.)] ahosi – seyyathāpi mayhaṃ sāriputtamoggallānā. Yepi te, bhikkhave, bhavissanti anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā, tesampi bhagavantānaṃ etapparamaṃyeva sāvakayugaṃ bhavissati – seyyathāpi mayhaṃ sāriputtamoggallānā. Acchariyaṃ, bhikkhave, sāvakānaṃ! Abbhutaṃ, bhikkhave, sāvakānaṃ! Satthu ca nāma sāsanakarā bhavissanti ovādappaṭikarā, catunnañca parisānaṃ piyā bhavissanti manāpā garubhāvanīyā ca! Acchariyaṃ, bhikkhave, tathāgatassa, abbhutaṃ, bhikkhave, tathāgatassa! Evarūpepi nāma sāvakayuge parinibbute natthi tathāgatassa soko vā paridevo vā! Taṃ kutettha, bhikkhave, labbhā! Yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Seyyathāpi, bhikkhave, mahato rukkhassa tiṭṭhato sāravato ye mahantatarā khandhā te palujjeyyuṃ; evameva kho, bhikkhave, mahato bhikkhusaṅghassa tiṭṭhato sāravato sāriputtamoggallānā parinibbutā. Taṃ kutettha, bhikkhave, labbhā! Yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Tasmātiha, bhikkhave, attadīpā viharatha attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu attadīpo viharati attasaraṇo anaññasaraṇo, dhammadīpo dhammasaraṇo anaññasaraṇo. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi vā mamaccaye vā attadīpā viharissanti attasaraṇā anaññasaraṇā, dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā; tamatagge mete, bhikkhave, bhikkhū bhavissanti ye keci sikkhākāmā''ti. Catutthaṃ.

5. Bāhiyasuttaṃ

381. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā bāhiyo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bāhiyo bhagavantaṃ etadavoca – ''sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti. ''Tasmātiha tvaṃ, bāhiya, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ, diṭṭhi ca ujukā. Yato ca kho te, bāhiya, sīlañca suvisuddhaṃ bhavissati, diṭṭhi ca ujukā, tato tvaṃ, bāhiya, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro satipaṭṭhāne bhāveyyāsi''.

''Katame cattāro? Idha, tvaṃ, bāhiya, kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yato kho tvaṃ, bāhiya, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāvessasi, tato tuyhaṃ, bāhiya, yā ratti vā divaso vā āgamissati, vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihānī''ti.

Atha kho āyasmā bāhiyo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho āyasmā bāhiyo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ''Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi. Aññataro ca panāyasmā bāhiyo arahataṃ ahosīti. Pañcamaṃ.

6. Uttiyasuttaṃ

382. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā uttiyo yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā uttiyo bhagavantaṃ etadavoca – ''sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya''nti. ''Tasmātiha tvaṃ, uttiya, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ, diṭṭhi ca ujukā. Yato ca kho te, uttiya, sīlañca suvisuddhaṃ bhavissati, diṭṭhi ca ujukā, tato tvaṃ, uttiya, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro satipaṭṭhāne bhāveyyāsi''.

''Katame cattāro? Idha tvaṃ, uttiya, kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yato kho tvaṃ, uttiya, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāvessasi, tato tvaṃ, uttiya, gamissasi maccudheyyassa pāra''nti.

Atha kho āyasmā uttiyo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho āyasmā uttiyo eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. ''Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā''ti abbhaññāsi.

Aññataro ca panāyasmā uttiyo arahataṃ ahosīti. Chaṭṭhaṃ.

7. Ariyasuttaṃ

383. ‘‘Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā ariyā niyyānikā niyyanti takkarassa sammā dukkhakkhayāya. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā ariyā niyyānikā niyyanti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’’ti. Sattamaṃ.

8. Brahmasuttaṃ

384. Ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhe paṭhamābhisambuddho. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘ekāyano ayaṃ maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’.

‘‘Katame cattāro? Kāye vā bhikkhu kāyānupassī vihareyya ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vā bhikkhu…pe… citte vā bhikkhu…pe… dhammesu vā bhikkhu dhammānupassī vihareyya ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ekāyano ayaṃ maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’ti.

Atha kho brahmā sahampati bhagavato cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – brahmaloke antarahito bhagavato purato pāturahosi. Atha kho brahmā sahampati ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata! Ekāyano ayaṃ, bhante, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’.

‘‘Katame cattāro? Kāye vā, bhante, bhikkhu kāyānupassī vihareyya ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vā, bhante, bhikkhu…pe… citte vā, bhante, bhikkhu…pe… dhammesu vā, bhante, bhikkhu dhammānupassī vihareyya ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ekāyano ayaṃ, bhante, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’ti.

Idamavoca brahmā sahampati. Idaṃ vatvā athāparaṃ etadavoca –

‘‘Ekāyanaṃ jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca taranti ogha’’nti. aṭṭhamaṃ;

9. Sedakasuttaṃ

385. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sumbhesu viharati sedakaṃ nāma sumbhānaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, caṇḍālavaṃsiko caṇḍālavaṃsaṃ ussāpetvā medakathālikaṃ antevāsiṃ āmantesi – ‘ehi tvaṃ, samma medakathālike, caṇḍālavaṃsaṃ abhiruhitvā mama uparikhandhe tiṭṭhāhī’ti. ‘Evaṃ, ācariyā’ti kho, bhikkhave, medakathālikā antevāsī caṇḍālavaṃsikassa paṭissutvā caṇḍālavaṃsaṃ abhiruhitvā ācariyassa uparikhandhe aṭṭhāsi. Atha kho, bhikkhave, caṇḍālavaṃsiko medakathālikaṃ antevāsiṃ etadavoca – ‘tvaṃ, samma medakathālike, mamaṃ rakkha, ahaṃ taṃ rakkhissāmi. Evaṃ mayaṃ aññamaññaṃ guttā aññamaññaṃ rakkhitā sippāni ceva dassessāma, lābhañca [lābhe ca (sī.)] lacchāma, sotthinā ca caṇḍālavaṃsā orohissāmā’ti. Evaṃ vutte, bhikkhave, medakathālikā antevāsī caṇḍālavaṃsikaṃ etadavoca – ‘na kho panetaṃ, ācariya, evaṃ bhavissati. Tvaṃ, ācariya, attānaṃ rakkha, ahaṃ attānaṃ rakkhissāmi. Evaṃ mayaṃ attaguttā attarakkhitā sippāni ceva dassessāma, lābhañca lacchāma, sotthinā ca caṇḍālavaṃsā orohissāmā’’ti. ‘‘So tattha ñāyo’’ti bhagavā etadavoca, ‘‘yathā medakathālikā antevāsī ācariyaṃ avoca. Attānaṃ, bhikkhave, rakkhissāmīti satipaṭṭhānaṃ sevitabbaṃ; paraṃ rakkhissāmīti satipaṭṭhānaṃ sevitabbaṃ. Attānaṃ, bhikkhave, rakkhanto paraṃ rakkhati, paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati? Āsevanāya, bhāvanāya, bahulīkammena – evaṃ kho, bhikkhave, attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Kathañca, bhikkhave, paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati? Khantiyā, avihiṃsāya, mettacittatāya, anudayatāya – evaṃ kho, bhikkhave, paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati. Attānaṃ, bhikkhave, rakkhissāmīti satipaṭṭhānaṃ sevitabbaṃ; paraṃ rakkhissāmīti satipaṭṭhānaṃ sevitabbaṃ. Attānaṃ, bhikkhave, rakkhanto paraṃ rakkhati, paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhatī’’ti. Navamaṃ.

10. Janapadakalyāṇīsuttaṃ

386. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sumbhesu viharati sedakaṃ nāma sumbhānaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhavo’’ti. ‘‘Bhadante’’ti te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ‘janapadakalyāṇī, janapadakalyāṇī’ti kho, bhikkhave, mahājanakāyo sannipateyya. ‘Sā kho panassa janapadakalyāṇī paramapāsāvinī nacce, paramapāsāvinī gīte. Janapadakalyāṇī naccati gāyatī’ti kho, bhikkhave, bhiyyosomattāya mahājanakāyo sannipateyya. Atha puriso āgaccheyya jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikūlo. Tamenaṃ evaṃ vadeyya – ‘ayaṃ te, ambho purisa, samatittiko telapatto antarena ca mahāsamajjaṃ antarena ca janapadakalyāṇiyā pariharitabbo. Puriso ca te ukkhittāsiko piṭṭhito piṭṭhito anubandhissati. Yattheva naṃ thokampi chaḍḍessati tattheva te siro pātessatī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu so puriso amuṃ telapattaṃ amanasikaritvā bahiddhā pamādaṃ āhareyyā’’ti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’.

‘‘Upamā kho myāyaṃ, bhikkhave, katā atthassa viññāpanāya. Ayaṃ cevettha attho – samatittiko telapattoti kho, bhikkhave, kāyagatāya etaṃ satiyā adhivacanaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kāyagatā sati no bhāvitā bhavissati bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā’ti. Evañhi kho, bhikkhave, sikkhitabba’’nti. Dasamaṃ.

Nālandavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Mahāpuriso nālandaṃ, cundo celañca bāhiyo;
Uttiyo ariyo brahmā, sedakaṃ janapadena cāti.

3. Sīlaṭṭhitivaggo

1. Sīlasuttaṃ

387. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ca ānando āyasmā ca bhaddo pāṭaliputte viharanti kukkuṭārāme. Atha kho āyasmā bhaddo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bhaddo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘yānimāni, āvuso ānanda, kusalāni sīlāni vuttāni bhagavatā, imāni kusalāni sīlāni kimatthiyāni vuttāni bhagavatā’’ti?

‘‘Sādhu sādhu, āvuso bhadda! Bhaddako kho te, āvuso bhadda, ummaṅgo [ummaggo (sī. syā. kaṃ.)], bhaddakaṃ paṭibhānaṃ, kalyāṇī paripucchā. Evañhi tvaṃ, āvuso bhadda, pucchasi – ‘yānimāni āvuso ānanda, kusalāni sīlāni vuttāni bhagavatā, imāni kusalāni sīlāni kimatthiyāni vuttāni bhagavatā’’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Yānimāni, āvuso bhadda, kusalāni sīlāni vuttāni bhagavatā, imāni kusalāni sīlāni yāvadeva catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanāya vuttāni bhagavatā’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yānimāni, āvuso bhadda, kusalāni sīlāni vuttāni bhagavatā, imāni kusalāni sīlāni yāvadeva imesaṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanāya vuttāni bhagavatā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Ciraṭṭhitisuttaṃ

388. Taṃyeva nidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bhaddo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, āvuso ānanda, hetu, ko paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hoti? Ko panāvuso ānanda, hetu, ko paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti?

‘‘Sādhu sādhu, āvuso bhadda! Bhaddako kho te, āvuso bhadda, ummaṅgo, bhaddakaṃ paṭibhānaṃ, kalyāṇī paripucchā. Evañhi tvaṃ, āvuso bhadda, pucchasi – ‘ko nu kho, āvuso ānanda, hetu, ko paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hoti? Ko panāvuso ānanda, hetu, ko paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Catunnaṃ kho, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hoti. Catunnañca kho, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hoti’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hoti. Imesañca kho, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Parihānasuttaṃ

389. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca ānando āyasmā ca bhaddo pāṭaliputte viharanti kukkuṭārāme. Atha kho āyasmā bhaddo sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā bhaddo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, āvuso ānanda, hetu, ko paccayo yena saddhammaparihānaṃ hoti? Ko nu kho, āvuso ānanda, hetu, ko paccayo yena saddhammaaparihānaṃ hotī’’ti?

‘‘Sādhu sādhu, āvuso bhadda! Bhaddako kho te, āvuso bhadda, ummaṅgo, bhaddakaṃ paṭibhānaṃ, kalyāṇī paripucchā. Evañhi tvaṃ, āvuso bhadda, pucchasi – ‘ko nu kho, āvuso ānanda, hetu, ko paccayo yena saddhammaparihānaṃ hoti? Ko panāvuso ānanda, hetu, ko paccayo yena saddhammaaparihānaṃ hotī’’’ti? ‘‘Evamāvuso’’ti. ‘‘Catunnaṃ kho, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā saddhammaparihānaṃ hoti. Catunnañca kho, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā saddhammaaparihānaṃ hoti’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā saddhammaparihānaṃ hoti. Imesañca kho, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā saddhammaaparihānaṃ hotī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Suddhasuttaṃ

390. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu …pe… citte …pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā’’ti. Catutthaṃ.

5. Aññatarabrāhmaṇasuttaṃ

391. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho aññataro brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ko nu kho, bho gotama, hetu, ko paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hoti? Ko pana, bho gotama, hetu, ko paccayo yena tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti?

‘‘Catunnaṃ kho, brāhmaṇa, satipaṭṭhānānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hoti. Catunnañca kho, brāhmaṇa, satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hoti.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, brāhmaṇa, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, brāhmaṇa, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ abhāvitattā abahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo na ciraṭṭhitiko hoti. Imesañca kho, brāhmaṇa, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgate parinibbute saddhammo ciraṭṭhitiko hotī’’ti.

Evaṃ vutte so brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Pañcamaṃ.

6. Padesasuttaṃ

392. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno āyasmā ca anuruddho sākete viharanti kaṇḍakīvane [kaṇṭakīvane (sī. syā. kaṃ. pī.)]. Atha kho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhitā yenāyasmā aniruddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā anuruddhena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘‘sekho, sekho’ti [sekkho sekkhoti (syā. kaṃ.)], āvuso anuruddha, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, sekho hotī’’ti? ‘‘Catunnaṃ kho, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ padesaṃ bhāvitattā sekho hoti’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ padesaṃ bhāvitattā sekho hotī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Samattasuttaṃ

393. Taṃyeva nidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘‘asekho, asekho’ti, āvuso anuruddha, vuccati. Kittāvatā nu kho, āvuso, asekho hotī’’ti? ‘‘Catunnaṃ kho, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ samattaṃ bhāvitattā asekho hoti’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ samattaṃ bhāvitattā asekho hotī’’ti. Sattamaṃ.

8. Lokasuttaṃ

394. Taṃyeva nidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘katamesaṃ, āvuso anuruddha, dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ [mahābhiññātaṃ (pī.)] patto’’ti? ‘‘Catunnaṃ, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāhaṃ, āvuso, kāye kāyānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ khvāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto. Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā sahassaṃ lokaṃ abhijānāmī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Sirivaḍḍhasuttaṃ

395. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena sirivaḍḍho [sirīvaḍḍho (ka.)] gahapati ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho sirivaḍḍho gahapati aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yenāyasmā ānando tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato ānandassa pāde sirasā vanda – ‘sirivaḍḍho, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato ānandassa pāde sirasā vandatī’ti. Evañca vadehi – ‘sādhu kira, bhante, āyasmā ānando yena sirivaḍḍhassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so puriso sirivaḍḍhassa gahapatissa paṭissutvā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘sirivaḍḍho, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno, so āyasmato ānandassa pāde sirasā vandati. Evañca vadeti – ‘sādhu kira, bhante, āyasmā ānando yena sirivaḍḍhassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti. Adhivāsesi kho āyasmā ānando tuṇhībhāvena.

Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena sirivaḍḍhassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho āyasmā ānando sirivaḍḍhaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘kacci te, gahapati, khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ, kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti; paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo’’ti? ‘‘Na me, bhante, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo’’ti.

‘‘Tasmātiha te, gahapati, evaṃ sikkhitabbaṃ – ‘kāye kāyānupassī viharissāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharissāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassa’nti. Evañhi te, gahapati, sikkhitabba’’nti.

‘‘Yeme, bhante, bhagavatā cattāro satipaṭṭhānā desitā saṃvijjanti, te dhammā [saṃvijjante ratanadhammā (sī.)] mayi, ahañca tesu dhammesu sandissāmi. Ahañhi, bhante, kāye kāyānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yāni cimāni, bhante, bhagavatā pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni desitāni, nāhaṃ, bhante, tesaṃ kiñci attani appahīnaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Lābhā te, gahapati, suladdhaṃ te, gahapati! Anāgāmiphalaṃ tayā, gahapati, byākata’’nti. Navamaṃ.

10. Mānadinnasuttaṃ

396. Taṃyeva nidānaṃ. Tena kho pana samayena mānadinno gahapati ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho mānadinno gahapati aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa…pe… na me, bhante, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamoti. Evarūpāya cāhaṃ, bhante, dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno kāye kāyānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yāni cimāni, bhante, bhagavatā pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni desitāni, nāhaṃ, bhante, tesaṃ kiñci attani appahīnaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Lābhā te, gahapati, suladdhaṃ te, gahapati! Anāgāmiphalaṃ tayā, gahapati, byākata’’nti. Dasamaṃ.

Sīlaṭṭhitivaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Sīlaṃ ṭhiti parihānaṃ, suddhaṃ brāhmaṇapadesaṃ;
Samattaṃ loko sirivaḍḍho, mānadinnena te dasāti.

4. Ananussutavaggo

1. Ananussutasuttaṃ

397. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘‘Ayaṃ kāye kāyānupassanā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Sā kho panāyaṃ kāye kāyānupassanā bhāvetabbā’ti me, bhikkhave…pe… bhāvitā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi’’.

‘‘‘Ayaṃ vedanāsu vedanānupassanā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Sā kho panāyaṃ vedanāsu vedanānupassanā bhāvetabbā’ti me, bhikkhave…pe… bhāvitā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Ayaṃ citte cittānupassanā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Sā kho panāyaṃ citte cittānupassanā bhāvetabbā’ti me, bhikkhave…pe… bhāvitā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Ayaṃ dhammesu dhammānupassanā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Sā kho panāyaṃ dhammesu dhammānupassanā bhāvetabbā’ti me, bhikkhave…pe… bhāvitā’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Virāgasuttaṃ

398. ‘‘Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti.

‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Viraddhasuttaṃ

399. ‘‘Yesaṃ kesañci, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā viraddhā, viraddho tesaṃ ariyo maggo [ariyo aṭṭhaṅkiko maggo (ka.) imasmiṃ yeva sutte dissati aṭṭhaṅgikotipadaṃ, na panāññattha iddhipāda anuruddhādīsu] sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā āraddhā, āraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī.

‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhānā viraddhā, viraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhānā āraddhā, āraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Bhāvitasuttaṃ

400. ‘‘Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā apārā pāraṃ gamanāya saṃvattanti.

‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā apārā pāraṃ gamanāya saṃvattantī’’ti. Catutthaṃ.

5. Satisuttaṃ

401. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya sampajāno. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sato hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sato hoti.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sampajāno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno viditā vedanā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Viditā vitakkā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Viditā saññā uppajjanti, viditā upaṭṭhahanti, viditā abbhatthaṃ gacchanti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sampajāno hoti. Sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya sampajāno. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī''ti. Pañcamaṃ.

6. Aññāsuttaṃ

402. ''Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ime kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Chandasuttaṃ

403. ''Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa kāye kāyānupassino viharato yo kāyasmiṃ chando so pahīyati. Chandassa pahānā amataṃ sacchikataṃ hoti.

''Vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa vedanāsu vedanānupassino viharato yo vedanāsu chando so pahīyati. Chandassa pahānā amataṃ sacchikataṃ hoti.

''Citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa citte cittānupassino viharato yo cittamhi chando so pahīyati. Chandassa pahānā amataṃ sacchikataṃ hoti.

''Dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato yo dhammesu chando so pahīyati. Chandassa pahānā amataṃ sacchikataṃ hotī''ti. Sattamaṃ.

8. Pariññātasuttaṃ

404. ''Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa kāye kāyānupassino viharato kāyo pariññāto hoti. Kāyassa pariññātattā amataṃ sacchikataṃ hoti.

''Vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa vedanāsu vedanānupassino viharato vedanā pariññātā honti. Vedanānaṃ pariññātattā amataṃ sacchikataṃ hoti.

''Citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa citte cittānupassino viharato cittaṃ pariññātaṃ hoti. Cittassa pariññātattā amataṃ sacchikataṃ hoti.

''Dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Tassa dhammesu dhammānupassino viharato dhammā pariññātā honti. Dhammānaṃ pariññātattā amataṃ sacchikataṃ hotī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Bhāvanāsuttaṃ

405. ‘‘Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ bhāvanaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha’’. ‘‘Katamā, bhikkhave, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanā? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ayaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanā’’ti. Navamaṃ.

10. Vibhaṅgasuttaṃ

406. ‘‘Satipaṭṭhānañca vo, bhikkhave, desessāmi satipaṭṭhānabhāvanañca satipaṭṭhānabhāvanāgāminiñca paṭipadaṃ. Taṃ suṇātha’’. ‘‘Katamañca, bhikkhave, satipaṭṭhānaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vedanānupassī viharati…pe… citte cittānupassī viharati…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Idaṃ vuccati, bhikkhave, satipaṭṭhānaṃ’’.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, satipaṭṭhānabhāvanā? Idha, bhikkhave, bhikkhu samudayadhammānupassī kāyasmiṃ viharati, vayadhammānupassī kāyasmiṃ viharati, samudayavayadhammānupassī kāyasmiṃ viharati, ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Samudayadhammānupassī vedanāsu viharati…pe… samudayadhammānupassī citte viharati… samudayadhammānupassī dhammesu viharati, vayadhammānupassī dhammesu viharati, samudayavayadhammānupassī dhammesu viharati, ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, satipaṭṭhānabhāvanā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, satipaṭṭhānabhāvanāgāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, satipaṭṭhānabhāvanāgāminī paṭipadā’’ti. Dasamaṃ.

Ananussutavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Ananussutaṃ virāgo, viraddho bhāvanā sati;
Aññā chandaṃ pariññāya, bhāvanā vibhaṅgena cāti.

5. Amatavaggo

1. Amatasuttaṃ

407. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Catūsu, bhikkhave, satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharatha. Mā vo amataṃ panassa. Katamesu catūsu? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesu, bhikkhave, catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā viharatha. Mā vo amataṃ panassā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Samudayasuttaṃ

408. ‘‘Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi. Taṃ suṇātha. Ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyassa samudayo; āhāranirodhā kāyassa atthaṅgamo. Phassasamudayā vedanānaṃ samudayo; phassanirodhā vedanānaṃ atthaṅgamo. Nāmarūpasamudayā cittassa samudayo; nāmarūpanirodhā cittassa atthaṅgamo. Manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo; manasikāranirodhā dhammānaṃ atthaṅgamo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Maggasuttaṃ

409. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘ekamidāhaṃ, bhikkhave, samayaṃ uruvelāyaṃ viharāmi najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhe paṭhamābhisambuddho. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘ekāyano ayaṃ maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’’.

‘‘Katame cattāro? Kāye vā bhikkhu kāyānupassī vihareyya ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vā bhikkhu vedanānupassī vihareyya…pe… citte vā bhikkhu cittānupassī vihareyya…pe… dhammesu vā bhikkhu dhammānupassī vihareyya ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ekāyano ayaṃ maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’ti.

‘‘Atha kho, bhikkhave, brahmā sahampati mama cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – brahmaloke antarahito mama purato pāturahosi. Atha kho, bhikkhave, brahmā sahampati ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yenāhaṃ tenañjaliṃ paṇāmetvā maṃ etadavoca – ‘evametaṃ, bhagavā, evametaṃ, sugata! Ekāyano ayaṃ, bhante, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’’.

‘‘Katame cattāro? Kāye vā, bhante, bhikkhu kāyānupassī vihareyya ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu vā…pe… citte vā …pe… dhammesu vā, bhante, bhikkhu dhammānupassī vihareyya ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ekāyano ayaṃ, bhante, maggo sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’ti.

‘‘Idamavoca, bhikkhave, brahmā sahampati. Idaṃ vatvā athāparaṃ etadavoca –

> ‘Ekāyanaṃ jātikhayantadassī, maggaṃ pajānāti hitānukampī;
> Etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca taranti ogha’’’nti. tatiyaṃ;

4. Satisuttaṃ

410. ‘‘Sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sato hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sato hoti. Sato, bhikkhave, bhikkhu vihareyya. Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanī’’ti. Catutthaṃ.

5. Kusalarāsisuttaṃ

411. ‘‘‘Kusalarāsī’ti, bhikkhave, vadamāno cattāro satipaṭṭhāne sammā vadamāno vadeyya. Kevalo hāyaṃ, bhikkhave, kusalarāsi, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā.

‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… cittānupassī…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. ‘Kusalarāsī’ti, bhikkhave, vadamāno ime cattāro satipaṭṭhāne sammā vadamāno vadeyya. Kevalo hāyaṃ, bhikkhave, kusalarāsi, yadidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Pātimokkhasaṃvarasuttaṃ

412. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti. ‘‘Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Idha tvaṃ, bhikkhu, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharāhi ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī, samādāya sikkhassu sikkhāpadesu. Yato kho tvaṃ, bhikkhu, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharissasi ācāragocarasampanno aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhissu sikkhāpadesu; tato tvaṃ, bhikkhu, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro satipaṭṭhāne bhāveyyāsi’’.

‘‘Katame cattāro? Idha tvaṃ, bhikkhu, kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yato kho tvaṃ, bhikkhu, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāvessasi, tato tuyhaṃ, bhikkhu, yā ratti vā divaso vā āgamissati vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihānī’’ti.

Atha kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi. Atha kho so bhikkhu eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto viharanto nacirasseva – yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, tadanuttaraṃ – brahmacariyapariyosānaṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. ‘‘Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’’ti abbhaññāsi. Aññataro ca pana so bhikkhu arahataṃ ahosīti. Chaṭṭhaṃ.

7. Duccaritasuttaṃ

413. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami…pe… ‘‘sādhu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetu, yamahaṃ bhagavato dhammaṃ sutvā eko vūpakaṭṭho appamatto ātāpī pahitatto vihareyya’’nti. ‘‘Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Idha tvaṃ, bhikkhu, kāyaduccaritaṃ pahāya kāyasucaritaṃ bhāvessasi. Vacīduccaritaṃ pahāya vacīsucaritaṃ bhāvessasi. Manoduccaritaṃ pahāya manosucaritaṃ bhāvessasi. Yato kho tvaṃ, bhikkhu, kāyaduccaritaṃ pahāya kāyasucaritaṃ bhāvessasi, vacīduccaritaṃ pahāya vacīsucaritaṃ bhāvessasi, manoduccaritaṃ pahāya manosucaritaṃ bhāvessasi, tato tvaṃ, bhikkhu, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro satipaṭṭhāne bhāveyyāsi’’.

‘‘Katame cattāro? Idha tvaṃ, bhikkhu, kāye kāyānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāhi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Yato kho tvaṃ, bhikkhu, sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāvessasi, tato tuyhaṃ, bhikkhu, yā ratti vā divaso vā āgamissati vuddhiyeva pāṭikaṅkhā kusalesu dhammesu, no parihānī’’ti…pe… aññataro ca pana so bhikkhu arahataṃ ahosīti. Sattamaṃ.

8. Mittasuttaṃ

414. ‘‘Ye, bhikkhave, anukampeyyātha, ye ca kho sotabbaṃ maññeyyuṃ mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā, te vo, bhikkhave, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanāya samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā.

‘‘Katamesaṃ, catunnaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ye, bhikkhave, anukampeyyātha, ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā, te vo, bhikkhave, imesaṃ catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanāya samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Vedanāsuttaṃ

415. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, vedanā. Katamā tisso? Sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā – imā kho, bhikkhave, tisso vedanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ vedanānaṃ pariññāya cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā.

‘‘Katame cattāro? Idha bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ vedanānaṃ pariññāya ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Navamaṃ.

10. Āsavasuttaṃ

416. ‘‘Tayome, bhikkhave āsavā. Katame tayo? Kāmāsavo, bhavāsavo, avijjāsavo – ime kho, bhikkhave, tayo āsavā. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇannaṃ āsavānaṃ pahānāya cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā.

‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇannaṃ āsavānaṃ pahānāya ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti. Dasamaṃ.

Amatavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Amataṃ samudayo maggo, sati kusalarāsi ca;
Pātimokkhaṃ duccaritaṃ, mittavedanā āsavena cāti.

6. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Gaṅgānadīādisuttadvādasakaṃ

417-428. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu cattāro satipaṭṭhāne bhāvento cattāro satipaṭṭhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu cattāro satipaṭṭhāne bhāvento cattāro satipaṭṭhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu …pe… citte …pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu cattāro satipaṭṭhāne bhāvento cattāro satipaṭṭhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti vitthāretabbaṃ.

Gaṅgāpeyyālavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Ete dve cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

7. Appamādavaggo

1-10. Tathāgatādisuttadasakaṃ

429-438. Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vāti vitthāretabbaṃ.

Appamādavaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sāro ca vassikaṃ;
Rājā candimasūriyā, vatthena dasamaṃ padanti.

8. Balakaraṇīyavaggo

1-12. Balādisuttadvādasakaṃ

439-450. Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā karīyantīti vitthāretabbaṃ.

Balakaraṇīyavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

9. Esanāvaggo

1-10. Esanādisuttadasakaṃ

451-460. Tisso imā, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanāti vitthāretabbaṃ.

Esanāvaggo navamo.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanā taṇhā tasināya cāti.

10. Oghavaggo

1-10. Uddhambhāgiyādisuttadasakaṃ

461-470. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā.

‘‘Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ime cattāro satipaṭṭhānā bhāvetabbā’’ti.

(Yathā maggasaṃyuttaṃ tathā satipaṭṭhānasaṃyuttaṃ vitthāretabbaṃ).

Oghavaggo dasamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyāti.

Satipaṭṭhānasaṃyuttaṃ tatiyaṃ.

4. Indriyasaṃyuttaṃ

1. Suddhikavaggo

1. Suddhikasuttaṃ

471. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyānī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Paṭhamasotāpannasuttaṃ

472. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ assādañca [samudayañca atthaṅgamañca assādañca (syā. kaṃ. pī. ka.) saṃ. ni. 2.175] ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dutiyasotāpannasuttaṃ

473. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’ti.

Tatiyaṃ.

4. Paṭhamaarahantasuttaṃ

474. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ assādañca [samudayañca atthaṅgamañca assādañca (syā. kaṃ. pī. ka.) saṃ. ni. 2.175] ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto hoti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyaarahantasuttaṃ

475. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Yato kho, bhikkhave, bhikkhu imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto hoti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto’’ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

476. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca panete āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

‘‘Ye ca kho keci [ye ca kho te (syā. kaṃ. ka.) saṃ. ni. 2.174], bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā; te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

477. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā saddhindriyaṃ nappajānanti, saddhindriyasamudayaṃ nappajānanti, saddhindriyanirodhaṃ nappajānanti, saddhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti; vīriyindriyaṃ nappajānanti…pe… satindriyaṃ nappajānanti …pe… samādhindriyaṃ nappajānanti…pe… paññindriyaṃ nappajānanti, paññindriyasamudayaṃ nappajānanti, paññindriyanirodhaṃ nappajānanti, paññindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca panete āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā saddhindriyaṃ pajānanti, saddhindriyasamudayaṃ pajānanti, saddhindriyanirodhaṃ pajānanti, saddhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti; vīriyindriyaṃ pajānanti, vīriyindriyasamudayaṃ pajānanti, vīriyindriyanirodhaṃ pajānanti, vīriyindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti; satindriyaṃ pajānanti…pe… samādhindriyaṃ pajānanti…pe… paññindriyaṃ pajānanti, paññindriyasamudayaṃ pajānanti, paññindriyanirodhaṃ pajānanti, paññindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Sattamaṃ.

8. Daṭṭhabbasuttaṃ

478. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ. Kattha ca, bhikkhave, saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu sotāpattiyaṅgesu – ettha saddhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu sammappadhānesu – ettha vīriyindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu satipaṭṭhānesu – ettha satindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu jhānesu – ettha samādhindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Kattha ca, bhikkhave, paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ? Catūsu ariyasaccesu – ettha paññindriyaṃ daṭṭhabbaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañcindriyānī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamavibhaṅgasuttaṃ

479. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ. Katamañca, bhikkhave, saddhindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti – idaṃ vuccati, bhikkhave, saddhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, vīriyindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu – idaṃ vuccati, bhikkhave, vīriyindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, satindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā – idaṃ vuccati, bhikkhave, satindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, samādhindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako vossaggārammaṇaṃ karitvā labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, samādhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, paññindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya, sammā dukkhakkhayagāminiyā – idaṃ vuccati, bhikkhave, paññindriyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañcindriyānī''ti. Navamaṃ.

10. Dutiyavibhaṅgasuttaṃ

480. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ. Katamañca, bhikkhave, saddhindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti – idaṃ vuccati, bhikkhave, saddhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, vīriyindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako āraddhavīriyo viharati akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. So anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati; uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā [samāpattiyā (syā. kaṃ. ka.)] asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati – idaṃ vuccati, bhikkhave, vīriyindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, satindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. So kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, satindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, samādhindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako vossaggārammaṇaṃ karitvā labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ. So vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati – idaṃ vuccati, bhikkhave, samādhindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, paññindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya, sammā dukkhakkhayagāminiyā. So ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti – idaṃ vuccati, bhikkhave, paññindriyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañcindriyānī’’ti. Dasamaṃ.

Suddhikavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Suddhikañceva dve sotā, arahantā apare duve;
Samaṇabrāhmaṇā daṭṭhabbaṃ, vibhaṅgā apare duveti.

2. Mudutaravaggo

1. Paṭilābhasuttaṃ

481. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ…pe…. Katamañca, bhikkhave, saddhindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti – idaṃ vuccati, bhikkhave, saddhindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, vīriyindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cattāro sammappadhāne ārabbha vīriyaṃ paṭilabhati – idaṃ vuccati, bhikkhave, vīriyindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, satindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhāne ārabbha satiṃ paṭilabhati – idaṃ vuccati, bhikkhave, satindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, samādhindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako vossaggārammaṇaṃ karitvā labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, samādhindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, paññindriyaṃ? Idha, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā – idaṃ vuccati, bhikkhave, paññindriyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañcindriyānī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Paṭhamasaṃkhittasuttaṃ

482. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ samattā paripūrattā arahaṃ hoti, tato mudutarehi anāgāmī hoti, tato mudutarehi sakadāgāmī hoti, tato mudutarehi sotāpanno hoti, tato mudutarehi dhammānusārī hoti, tato mudutarehi saddhānusārī hotī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dutiyasaṃkhittasuttaṃ

483. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ samattā paripūrattā arahaṃ hoti, tato mudutarehi anāgāmī hoti, tato mudutarehi sakadāgāmī hoti, tato mudutarehi sotāpanno hoti, tato mudutarehi dhammānusārī hoti, tato mudutarehi saddhānusārī hoti. Iti kho, bhikkhave, indriyavemattatā phalavemattatā hoti, phalavemattatā puggalavemattatā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Tatiyasaṃkhittasuttaṃ

484. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ samattā paripūrattā arahaṃ hoti, tato mudutarehi anāgāmī hoti, tato mudutarehi sakadāgāmī hoti, tato mudutarehi sotāpanno hoti, tato mudutarehi dhammānusārī hoti, tato mudutarehi saddhānusārī hoti. Iti kho, bhikkhave, paripūraṃ paripūrakārī ārādheti, padesaṃ padesakārī ārādheti. ‘Avañjhāni tvevāhaṃ, bhikkhave, pañcindriyānī’ti vadāmī’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamavitthārasuttaṃ

485. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ samattā paripūrattā arahaṃ hoti, tato mudutarehi antarāparinibbāyī hoti, tato mudutarehi upahaccaparinibbāyī hoti, tato mudutarehi asaṅkhāraparinibbāyī hoti, tato mudutarehi sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, tato mudutarehi uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī, tato mudutarehi sakadāgāmī hoti, tato mudutarehi sotāpanno hoti, tato mudutarehi dhammānusārī hoti, tato mudutarehi saddhānusārī hotī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyavitthārasuttaṃ

486. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ samattā paripūrattā arahaṃ hoti, tato mudutarehi antarāparinibbāyī hoti, tato mudutarehi upahaccaparinibbāyī hoti, tato mudutarehi asaṅkhāraparinibbāyī hoti, tato mudutarehi sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, tato mudutarehi uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī, tato mudutarehi sakadāgāmī hoti, tato mudutarehi sotāpanno hoti, tato mudutarehi dhammānusārī hoti, tato mudutarehi saddhānusārī hoti. Iti kho, bhikkhave, indriyavemattatā phalavemattatā hoti, phalavemattatā puggalavemattatā hotī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Tatiyavitthārasuttaṃ

487. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ samattā paripūrattā arahaṃ hoti, tato mudutarehi antarāparinibbāyī hoti, tato mudutarehi upahaccaparinibbāyī hoti, tato mudutarehi asaṅkhāraparinibbāyī hoti, tato mudutarehi sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, tato mudutarehi uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī, tato mudutarehi sakadāgāmī hoti, tato mudutarehi sotāpanno hoti, tato mudutarehi dhammānusārī hoti, tato mudutarehi saddhānusārī hoti. Iti kho, bhikkhave, paripūraṃ paripūrakārī ārādheti, padesaṃ padesakārī ārādheti. ‘Avañjhāni tvevāhaṃ, bhikkhave, pañcindriyānī’ti vadāmī’’ti. Sattamaṃ.

8. Paṭipannasuttaṃ

488. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ samattā paripūrattā arahaṃ hoti, tato mudutarehi arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanno hoti, tato mudutarehi anāgāmī hoti, tato mudutarehi anāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno hoti, tato mudutarehi sakadāgāmī hoti, tato mudutarehi sakadāgāmiphalasacchikiriyāya paṭipanno hoti, tato mudutarehi sotāpanno hoti, tato mudutarehi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno hoti. Yassa kho, bhikkhave, imāni pañcindriyāni sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ natthi, tamahaṃ ‘bāhiro puthujjanapakkhe ṭhito’ti vadāmī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Sampannasuttaṃ

489. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘‘Indriyasampanno, indriyasampanno’ti, bhante, vuccati. Kittāvatā nu kho, bhante, indriyasampanno hotī’’ti? ‘‘Idha, bhikkhu, bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ, vīriyindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ, satindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ, samādhindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ, paññindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ. Ettāvatā kho, bhikkhu, bhikkhu indriyasampanno hotī’’ti. Navamaṃ.

10. Āsavakkhayasuttaṃ

490. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Dasamaṃ.

Mudutaravaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Paṭilābho tayo saṃkhittā, vitthārā apare tayo;
Paṭipanno ca sampanno [paṭipanno cūpasamo (syā. kaṃ. pī. ka.)], dasamaṃ āsavakkhayanti.

3. Chaḷindriyavaggo

1. Punabbhavasuttaṃ

491. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ. Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ [abhisambuddho paccaññāsiṃ (sī. syā. kaṃ.)]. Yato ca khvāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti [cetovimutti (sī. pī. ka.)], ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo’’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Jīvitindriyasuttaṃ

492. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni tīṇi? Itthindriyaṃ, purisindriyaṃ, jīvitindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, tīṇi indriyānī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Aññindriyasuttaṃ

493. ‘‘Tīṇimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni tīṇi? Anaññātaññassāmītindriyaṃ, aññindriyaṃ, aññātāvindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, tīṇi indriyānī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Ekabījīsuttaṃ

494. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ samattā paripūrattā arahaṃ hoti, tato mudutarehi antarāparinibbāyī hoti, tato mudutarehi upahaccaparinibbāyī hoti, tato mudutarehi asaṅkhāraparinibbāyī hoti, tato mudutarehi sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, tato mudutarehi uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī, tato mudutarehi sakadāgāmī hoti, tato mudutarehi ekabījī [ekabīji (ka.)] hoti, tato mudutarehi kolaṃkolo hoti, tato mudutarehi sattakkhattuparamo hoti, tato mudutarehi dhammānusārī hoti, tato mudutarehi saddhānusārī hotī’’ti. Catutthaṃ.

5. Suddhakasuttaṃ

495. ‘‘Chayimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ, manindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, cha indriyānī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sotāpannasuttaṃ

496. ‘‘Chayimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṃ…pe… manindriyaṃ. Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako imesaṃ channaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Arahantasuttaṃ

497. ‘‘Chayimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ, manindriyaṃ. Yato kho, bhikkhave, bhikkhu imesaṃ channaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto hoti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto’’’ti. Sattamaṃ.

8. Sambuddhasuttaṃ

498. ‘‘Chayimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ, manindriyaṃ. Yāvakīvañcāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ channaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nābbhaññāsiṃ, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassa maṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Yato ca khvāhaṃ, bhikkhave, imesaṃ channaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ abbhaññāsiṃ, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti, ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo’’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

499. ‘‘Chayimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ, manindriyaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imesaṃ channaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca panete āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti’’. ‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imesaṃ channaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

500. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā cakkhundriyaṃ nappajānanti, cakkhundriyasamudayaṃ nappajānanti, cakkhundriyanirodhaṃ nappajānanti, cakkhundriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti; sotindriyaṃ…pe… ghānindriyaṃ…pe… jivhindriyaṃ…pe… kāyindriyaṃ…pe… manindriyaṃ nappajānanti, manindriyasamudayaṃ nappajānanti, manindriyanirodhaṃ nappajānanti, manindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti. Na me te, bhikkhave…pe… sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā cakkhundriyaṃ pajānanti, cakkhundriyasamudayaṃ pajānanti, cakkhundriyanirodhaṃ pajānanti, cakkhundriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti, sotindriyaṃ…pe… ghānindriyaṃ…pe… jivhindriyaṃ…pe… kāyindriyaṃ…pe… manindriyaṃ pajānanti, manindriyasamudayaṃ pajānanti, manindriyanirodhaṃ pajānanti, manindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Dasamaṃ.

Chaḷindriyavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Punabbhavo jīvitaññāya, ekabījī ca suddhakaṃ;
Soto arahasambuddho, dve ca samaṇabrāhmaṇāti.

4. Sukhindriyavaggo

1. Suddhikasuttaṃ

501. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyānī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Sotāpannasuttaṃ

502. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ. Yato kho, bhikkhave, ariyasāvako imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānāti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ariyasāvako sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Arahantasuttaṃ

503. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ. Yato kho, bhikkhave, bhikkhu imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ viditvā anupādāvimutto hoti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto’’ti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

504. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca panete āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā imesaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ samudayañca atthaṅgamañca assādañca ādīnavañca nissaraṇañca yathābhūtaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

505. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā sukhindriyaṃ nappajānanti, sukhindriyasamudayaṃ nappajānanti, sukhindriyanirodhaṃ nappajānanti, sukhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti; dukkhindriyaṃ nappajānanti…pe… somanassindriyaṃ nappajānanti…pe… domanassindriyaṃ nappajānanti …pe… upekkhindriyaṃ nappajānanti, upekkhindriyasamudayaṃ nappajānanti, upekkhindriyanirodhaṃ nappajānanti, upekkhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ nappajānanti; na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca panete āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā sukhindriyaṃ pajānanti, sukhindriyasamudayaṃ pajānanti, sukhindriyanirodhaṃ pajānanti, sukhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti; dukkhindriyaṃ pajānanti…pe… somanassindriyaṃ pajānanti… domanassindriyaṃ pajānanti… upekkhindriyaṃ pajānanti, upekkhindriyasamudayaṃ pajānanti, upekkhindriyanirodhaṃ pajānanti, upekkhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānanti, te ca kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī''ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttaṃ

506. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, sukhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ sukhaṃ, kāyikaṃ sātaṃ, kāyasamphassajaṃ sukhaṃ sātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, sukhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, dukkhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ dukkhaṃ, kāyikaṃ asātaṃ, kāyasamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, somanassindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ sukhaṃ, cetasikaṃ sātaṃ, manosamphassajaṃ sukhaṃ sātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, somanassindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, domanassindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ dukkhaṃ, cetasikaṃ asātaṃ, manosamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, domanassindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, upekkhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā nevasātaṃ nāsātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, upekkhindriyaṃ. Imāni kho, bhikkhave, pañcindriyānī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyavibhaṅgasuttaṃ

507. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, sukhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ sukhaṃ, kāyikaṃ sātaṃ, kāyasamphassajaṃ sukhaṃ sātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, sukhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, dukkhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ dukkhaṃ, kāyikaṃ asātaṃ, kāyasamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, somanassindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ sukhaṃ, cetasikaṃ sātaṃ, manosamphassajaṃ sukhaṃ sātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, somanassindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, domanassindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ dukkhaṃ, cetasikaṃ asātaṃ, manosamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, domanassindriyaṃ.

''Katamañca, bhikkhave, upekkhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā nevasātaṃ nāsātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, upekkhindriyaṃ.

''Tatra, bhikkhave, yañca sukhindriyaṃ yañca somanassindriyaṃ, sukhā sā vedanā daṭṭhabbā.

Tatra, bhikkhave, yañca dukkhindriyaṃ yañca domanassindriyaṃ, dukkhā sā vedanā daṭṭhabbā. Tatra, bhikkhave, yadidaṃ upekkhindriyaṃ, adukkhamasukhā sā vedanā daṭṭhabbā. Imāni kho, bhikkhave, pañcindriyānī’’ti. Sattamaṃ.

8. Tatiyavibhaṅgasuttaṃ

508. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, sukhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ sukhaṃ, kāyikaṃ sātaṃ, kāyasamphassajaṃ sukhaṃ sātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, sukhindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ dukkhaṃ, kāyikaṃ asātaṃ, kāyasamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, somanassindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ sukhaṃ, cetasikaṃ sātaṃ, manosamphassajaṃ sukhaṃ sātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, somanassindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, domanassindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, cetasikaṃ dukkhaṃ, cetasikaṃ asātaṃ, manosamphassajaṃ dukkhaṃ asātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, domanassindriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, upekkhindriyaṃ? Yaṃ kho, bhikkhave, kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā neva sātaṃ nāsātaṃ vedayitaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, upekkhindriyaṃ.

‘‘Tatra, bhikkhave, yañca sukhindriyaṃ yañca somanassindriyaṃ, sukhā sā vedanā daṭṭhabbā. Tatra, bhikkhave, yañca dukkhindriyaṃ yañca domanassindriyaṃ, dukkhā sā vedanā daṭṭhabbā. Tatra, bhikkhave, yadidaṃ upekkhindriyaṃ, adukkhamasukhā sā vedanā daṭṭhabbā. Iti kho, bhikkhave, imāni pañcindriyāni pañca hutvā tīṇi honti, tīṇi hutvā pañca honti pariyāyenā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Kaṭṭhopamasuttaṃ

509. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Sukhindriyaṃ, dukkhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, domanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ. Sukhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati sukhindriyaṃ. So sukhitova samāno ‘sukhitosmī’ti pajānāti. Tasseva sukhavedaniyassa phassassa nirodhā ‘yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannaṃ sukhindriyaṃ taṃ nirujjhati, taṃ vūpasammatī’ti pajānāti’’.

‘‘Dukkhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhindriyaṃ. So dukkhitova samāno ‘dukkhitosmī’ti pajānāti. Tasseva dukkhavedaniyassa phassassa nirodhā ‘yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ dukkhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannaṃ dukkhindriyaṃ taṃ nirujjhati, taṃ vūpasammatī’ti pajānāti’’.

‘‘Somanassavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati somanassindriyaṃ. So sumanova samāno ‘sumanosmī’ti pajānāti. Tasseva somanassavedaniyassa phassassa nirodhā ‘yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ somanassavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannaṃ somanassindriyaṃ taṃ nirujjhati, taṃ vūpasammatī’ti pajānāti’’.

‘‘Domanassavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati domanassindriyaṃ. So dummanova samāno ‘dummanosmī’ti pajānāti. Tasseva domanassavedaniyassa phassassa nirodhā ‘yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ domanassavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannaṃ domanassindriyaṃ taṃ nirujjhati, taṃ vūpasammatī’ti pajānāti’’.

‘‘Upekkhāvedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati upekkhindriyaṃ. So upekkhakova samāno ‘upekkhakosmī’ti pajānāti. Tasseva upekkhāvedaniyassa phassassa nirodhā ‘yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ upekkhāvedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppannaṃ upekkhindriyaṃ taṃ nirujjhati, taṃ vūpasammatī’ti pajānāti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, dvinnaṃ kaṭṭhānaṃ saṅghaṭṭanasamodhānā [saṃghaṭṭanāsamodhānā (pī. ka.), saṃghaṭanasamodhānā (syā. kaṃ.)] usmā jāyati, tejo abhinibbattati; tesaṃyeva kaṭṭhānaṃ nānābhāvāvinikkhepā yā [nānābhāvanikkhepā (syā. kaṃ. pī. ka.)] tajjā usmā sā nirujjhati sā vūpasammati; evameva kho, bhikkhave, sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhindriyaṃ. So sukhitova samāno ‘sukhitosmī’ti pajānāti. Tasseva sukhavedaniyassa phassassa nirodhā ‘yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhindriyaṃ taṃ nirujjhati, taṃ vūpasammatī’ti pajānāti’’.

‘‘Dukkhavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca…pe… somanassavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca…pe… domanassavedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca…pe… upekkhāvedaniyaṃ, bhikkhave, phassaṃ paṭicca uppajjati upekkhindriyaṃ. So upekkhakova samāno ‘upekkhakosmī’ti pajānāti. Tasseva upekkhāvedaniyassa phassassa nirodhā ‘yaṃ tajjaṃ vedayitaṃ upekkhāvedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati upekkhindriyaṃ taṃ nirujjhati, taṃ vūpasammatī’ti pajānāti’’. Navamaṃ.

10. Uppaṭipāṭikasuttaṃ

510. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Dukkhindriyaṃ, domanassindriyaṃ, sukhindriyaṃ, somanassindriyaṃ, upekkhindriyaṃ. Idha, bhikkhave, bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati dukkhindriyaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ dukkhindriyaṃ, tañca kho sanimittaṃ sanidānaṃ sasaṅkhāraṃ sappaccayaṃ. Tañca animittaṃ anidānaṃ asaṅkhāraṃ appaccayaṃ dukkhindriyaṃ uppajjissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati’. So dukkhindriyañca pajānāti, dukkhindriyasamudayañca pajānāti, dukkhindriyanirodhañca pajānāti, yattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati tañca pajānāti. Kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu aññāsi dukkhindriyassa nirodhaṃ, tadatthāya cittaṃ upasaṃharati’’’.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati domanassindriyaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ domanassindriyaṃ, tañca kho sanimittaṃ sanidānaṃ sasaṅkhāraṃ sappaccayaṃ. Tañca animittaṃ anidānaṃ asaṅkhāraṃ appaccayaṃ domanassindriyaṃ uppajjissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati’. So domanassindriyañca pajānāti, domanassindriyasamudayañca pajānāti, domanassindriyanirodhañca pajānāti, yattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati tañca pajānāti. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ domanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu aññāsi domanassindriyassa nirodhaṃ, tadatthāya cittaṃ upasaṃharati’’’.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati sukhindriyaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ sukhindriyaṃ, tañca kho sanimittaṃ sanidānaṃ sasaṅkhāraṃ sappaccayaṃ. Tañca animittaṃ anidānaṃ asaṅkhāraṃ appaccayaṃ sukhindriyaṃ uppajjissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati’. So sukhindriyañca pajānāti, sukhindriyasamudayañca pajānāti, sukhindriyanirodhañca pajānāti, yattha cuppannaṃ sukhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati tañca pajānāti. Kattha cuppannaṃ sukhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ sukhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu aññāsi sukhindriyassa nirodhaṃ, tadatthāya cittaṃ upasaṃharati’’’.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati somanassindriyaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ somanassindriyaṃ, tañca kho sanimittaṃ sanidānaṃ sasaṅkhāraṃ sappaccayaṃ. Tañca animittaṃ anidānaṃ asaṅkhāraṃ appaccayaṃ somanassindriyaṃ uppajjissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati’. So somanassindriyañca pajānāti, somanassindriyasamudayañca pajānāti, somanassindriyanirodhañca pajānāti, yattha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati tañca pajānāti. Kattha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu aññāsi somanassindriyassa nirodhaṃ, tadatthāya cittaṃ upasaṃharati’’’.

‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhuno appamattassa ātāpino pahitattassa viharato uppajjati upekkhindriyaṃ. So evaṃ pajānāti – ‘uppannaṃ kho me idaṃ upekkhindriyaṃ, tañca kho sanimittaṃ sanidānaṃ sasaṅkhāraṃ sappaccayaṃ. Tañca animittaṃ anidānaṃ asaṅkhāraṃ appaccayaṃ upekkhindriyaṃ uppajjissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati’. So upekkhindriyañca pajānāti, upekkhindriyasamudayañca pajānāti, upekkhindriyanirodhañca pajānāti, yattha cuppannaṃ upekkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati tañca pajānāti. Kattha cuppannaṃ upekkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ upekkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘bhikkhu aññāsi upekkhindriyassa nirodhaṃ, tadatthāya cittaṃ upasaṃharatī’’’ti. Dasamaṃ.

Sukhindriyavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Suddhikañca soto arahā, duve samaṇabrāhmaṇā;
Vibhaṅgena tayo vuttā, kaṭṭho uppaṭipāṭikanti.

5. Jarāvaggo

1. Jarādhammasuttaṃ

511. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena bhagavā sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito pacchātape nisinno hoti piṭṭhiṃ otāpayamāno.

Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā bhagavato gattāni pāṇinā anomajjanto bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ, bhante! Na cevaṃ dāni, bhante, bhagavato tāva parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto, sithilāni ca gattāni sabbāni valiyajātāni, purato pabbhāro ca kāyo, dissati ca indriyānaṃ aññathattaṃ – cakkhundriyassa sotindriyassa ghānindriyassa jivhindriyassa kāyindriyassā’’ti.

‘‘Evañhetaṃ, ānanda, hoti – jarādhammo yobbaññe, byādhidhammo ārogye, maraṇadhammo jīvite. Na ceva tāva parisuddho hoti chavivaṇṇo pariyodāto, sithilāni ca honti gattāni sabbāni valiyajātāni, purato pabbhāro ca kāyo, dissati ca indriyānaṃ aññathattaṃ – cakkhundriyassa sotindriyassa ghānindriyassa jivhindriyassa kāyindriyassā’’ti.

‘‘Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvā ca sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Dhī taṃ jammi jare atthu, dubbaṇṇakaraṇī jare;
Tāva manoramaṃ bimbaṃ, jarāya abhimadditaṃ.

‘‘Yopi vassasataṃ jīve, sopi maccuparāyaṇo [sabbe maccuparāyanā (syā. kaṃ. ka.)];
Na kiñci parivajjeti, sabbamevābhimaddatī’’ti. paṭhamaṃ;

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttaṃ

512. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho uṇṇābho brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavatā saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uṇṇābho brāhmaṇo bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Pañcimāni, bho gotama, indriyāni nānāvisayāni nānāgocarāni, na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhonti. Katamāni pañca? Cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ. Imesaṃ nu kho, bho gotama, pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ nānāgocarānaṃ na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ kiṃ paṭisaraṇaṃ, ko ca nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhotī’’ti?

‘‘Pañcimāni, brāhmaṇa, indriyāni nānāvisayāni nānāgocarāni na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhonti. Katamāni pañca? Cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ. Imesaṃ kho, brāhmaṇa, pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ nānāgocarānaṃ na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ mano paṭisaraṇaṃ, manova nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhotī’’ti.

‘‘Manassa pana, bho gotama, kiṃ paṭisaraṇa’’nti? ‘‘Manassa kho, brāhmaṇa, sati paṭisaraṇa’’nti. ‘‘Satiyā pana, bho gotama, kiṃ paṭisaraṇa’’nti? ‘‘Satiyā kho, brāhmaṇa, vimutti paṭisaraṇa’’nti. ‘‘Vimuttiyā pana, bho gotama, kiṃ paṭisaraṇa’’nti? ‘‘Vimuttiyā kho, brāhmaṇa, nibbānaṃ paṭisaraṇa’’nti. ‘‘Nibbānassa pana, bho gotama, kiṃ paṭisaraṇa’’nti? ‘‘Accayāsi [accasarā (sī. syā. kaṃ.), ajjhaparaṃ (pī. ka.)], brāhmaṇa, pañhaṃ, nāsakkhi pañhassa pariyantaṃ gahetuṃ. Nibbānogadhañhi, brāhmaṇa, brahmacariyaṃ vussati nibbānaparāyaṇaṃ nibbānapariyosāna’’nti.

Atha kho uṇṇābho brāhmaṇo bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Atha kho bhagavā acirapakkante uṇṇābhe brāhmaṇe bhikkhū āmantesi – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, kūṭāgāre vā kūṭāgārasālāyaṃ vā [rasmiyo (syā. ka.)] pācīnavātapānā sūriye uggacchante vātapānena rasmi [kūṭāgāraṃ vā kūṭāgārasālaṃ vā uttarāya (ka. sī.)] pavisitvā kvāssa [kāya (syā. ka.)] patiṭṭhitā’’ti? ‘‘Pacchimāyaṃ, bhante, bhittiya’’nti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, uṇṇābhassa brāhmaṇassa tathāgate saddhā niviṭṭhā mūlajātā patiṭṭhitā daḷhā asaṃhāriyā samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ. Imamhi ce, bhikkhave, samaye uṇṇābho brāhmaṇo kālaṅkareyya, natthi saṃyojanaṃ yena saṃyojanena saṃyutto uṇṇābho brāhmaṇo puna imaṃ lokaṃ āgaccheyyā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sāketasuttaṃ

513. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sākete viharati añjanavane migadāye. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘atthi nu kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma yāni pañcindriyāni tāni pañca balāni honti, yāni pañca balāni tāni pañcindriyāni hontī’’ti?

‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Atthi, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma yāni pañcindriyāni tāni pañca balāni honti, yāni pañca balāni tāni pañcindriyāni honti’’.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma yāni pañcindriyāni tāni pañca balāni honti, yāni pañca balāni tāni pañcindriyāni honti? Yaṃ, bhikkhave, saddhindriyaṃ taṃ saddhābalaṃ, yaṃ saddhābalaṃ taṃ saddhindriyaṃ; yaṃ vīriyindriyaṃ taṃ vīriyabalaṃ, yaṃ vīriyabalaṃ taṃ vīriyindriyaṃ; yaṃ satindriyaṃ taṃ satibalaṃ, yaṃ satibalaṃ taṃ satindriyaṃ; yaṃ samādhindriyaṃ taṃ samādhibalaṃ, yaṃ samādhibalaṃ taṃ samādhindriyaṃ; yaṃ paññindriyaṃ taṃ paññābalaṃ, yaṃ paññābalaṃ taṃ paññindriyaṃ. Seyyathāpi, bhikkhave, nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā, tassa majjhe dīpo. Atthi, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma tassā nadiyā eko soto tveva saṅkhyaṃ gacchati [saṅkhaṃ (sī. syā. kaṃ.)]. Atthi pana, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma tassā nadiyā dve sotāni tveva saṅkhyaṃ gacchanti.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma tassā nadiyā eko soto tveva saṅkhyaṃ gacchati? Yañca, bhikkhave, tassa dīpassa purimante [puratthimante (sī. syā. kaṃ. pī.)] udakaṃ, yañca pacchimante udakaṃ – ayaṃ kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma tassā nadiyā eko soto tveva saṅkhyaṃ gacchati.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma tassā nadiyā dve sotāni tveva saṅkhyaṃ gacchanti? Yañca, bhikkhave, tassa dīpassa uttarante udakaṃ, yañca dakkhiṇante udakaṃ – ayaṃ kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma tassā nadiyā dve sotāni tveva saṅkhyaṃ gacchanti. Evameva kho, bhikkhave, yaṃ saddhindriyaṃ taṃ saddhābalaṃ, yaṃ saddhābalaṃ taṃ saddhindriyaṃ; yaṃ vīriyindriyaṃ taṃ vīriyabalaṃ, yaṃ vīriyabalaṃ taṃ vīriyindriyaṃ; yaṃ satindriyaṃ taṃ satibalaṃ, yaṃ satibalaṃ taṃ satindriyaṃ; yaṃ samādhindriyaṃ taṃ samādhibalaṃ, yaṃ samādhibalaṃ taṃ samādhindriyaṃ; yaṃ paññindriyaṃ taṃ paññābalaṃ, yaṃ paññābalaṃ taṃ paññindriyaṃ. Pañcannaṃ, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Pubbakoṭṭhakasuttaṃ

514. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbakoṭṭhake. Tatra kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ‘‘saddahasi [saddahāsi (sī. pī.)] tvaṃ, sāriputta – saddhindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosāna’’nti?

‘‘Na khvāhaṃ ettha, bhante, bhagavato saddhāya gacchāmi – saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ. Yesañhetaṃ, bhante, aññātaṃ assa adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ [apassitaṃ (sī. syā. kaṃ. ka.), aphusitaṃ (pī.)] paññāya, te tattha paresaṃ saddhāya gaccheyyuṃ – saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ. Yesañca kho etaṃ, bhante, ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya, nikkaṅkhā te tattha nibbicikicchā – saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ. Mayhañca kho etaṃ, bhante, ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya. Nikkaṅkhavāhaṃ tattha nibbicikiccho saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosāna’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Yesañhetaṃ, sāriputta, aññātaṃ assa adiṭṭhaṃ aviditaṃ asacchikataṃ aphassitaṃ paññāya, te tattha paresaṃ saddhāya gaccheyyuṃ – saddhindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ. Yesañca kho etaṃ, sāriputta, ñātaṃ diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phassitaṃ paññāya, nikkaṅkhā te tattha nibbicikicchā – saddhindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosāna''nti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamapubbārāmasuttaṃ

515. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ''katinaṃ nu kho, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti?

Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… ''ekassa kho, bhikkhave, indriyassa bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmīti. Katamassa ekassa paññindriyassa paññavato, bhikkhave, ariyasāvakassa tadanvayā saddhā saṇṭhāti, tadanvayaṃ vīriyaṃ saṇṭhāti, tadanvayā sati saṇṭhāti, tadanvayo samādhi saṇṭhāti. Imassa kho, bhikkhave, ekassa indriyassa bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyapubbārāmasuttaṃ

516. Taṃyeva nidānaṃ. ''Katinaṃ nu kho, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… ''dvinnaṃ kho, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmīti. Katamesaṃ dvinnaṃ? Ariyāya ca paññāya, ariyāya ca vimuttiyā. Yā hissa, bhikkhave, ariyā paññā tadassa paññindriyaṃ. Yā hissa, bhikkhave, ariyā vimutti tadassa samādhindriyaṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, dvinnaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Tatiyapubbārāmasuttaṃ

517. Taṃyeva nidānaṃ. ''Katinaṃ nu kho, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… ''catunnaṃ kho, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmīti. Katamesaṃ catunnaṃ? Vīriyindriyassa, satindriyassa, samādhindriyassa, paññindriyassa – imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti. Sattamaṃ.

8. Catutthapubbārāmasuttaṃ

518. Taṃyeva nidānaṃ. ''Katinaṃ nu kho, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… ''pañcannaṃ kho, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmīti. Katamesaṃ pañcannaṃ? Saddhindriyassa, vīriyindriyassa, satindriyassa, samādhindriyassa, paññindriyassa – imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā khīṇāsavo bhikkhu aññaṃ byākaroti – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Piṇḍolabhāradvājasuttaṃ

519. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tena kho pana samayena āyasmatā piṇḍolabhāradvājena aññā byākatā hoti – ''khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyāti pajānāmī''ti. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ –

''Āyasmatā, bhante, piṇḍolabhāradvājena aññā byākatā – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmīti. Kiṃ nu kho, bhante, atthavasaṃ sampassamānena āyasmatā piṇḍolabhāradvājena aññā byākatā – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti?

''Tiṇṇannaṃ kho, bhikkhave, indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā piṇḍolabhāradvājena bhikkhunā aññā byākatā – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmīti. Katamesaṃ tiṇṇannaṃ? Satindriyassa, samādhindriyassa, paññindriyassa – imesaṃ kho, bhikkhave, tiṇṇannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā piṇḍolabhāradvājena bhikkhunā aññā byākatā – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmīti. Imāni ca, bhikkhave, tīṇindriyāni kimantāni? Khayantāni. Kissa khayantāni? Jātijarāmaraṇassa. 'Jātijarāmaraṇaṃ khaya'nti kho, bhikkhave, sampassamānena piṇḍolabhāradvājena bhikkhunā aññā byākatā – 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānāmī''ti. Navamaṃ.

10. Āpaṇasuttaṃ

520. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā aṅgesu viharati āpaṇaṃ nāma aṅgānaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ''yo so, sāriputta, ariyasāvako tathāgate ekantagato [ekantigato (sī.)] abhippasanno, na so tathāgate vā tathāgatasāsane vā kaṅkheyya vā vicikiccheyya vā''ti?

''Yo so, bhante, ariyasāvako tathāgate ekantagato abhippasanno, na so tathāgate vā tathāgatasāsane vā kaṅkheyya vā vicikiccheyya vā. Saddhassa hi, bhante, ariyasāvakassa evaṃ pāṭikaṅkhaṃ yaṃ āraddhavīriyo viharissati – akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Yaṃ hissa, bhante, vīriyaṃ tadassa vīriyindriyaṃ.

''Saddhassa hi, bhante, ariyasāvakassa āraddhavīriyassa etaṃ pāṭikaṅkhaṃ yaṃ satimā bhavissati, paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Yā hissa, bhante, sati tadassa satindriyaṃ.

''Saddhassa hi, bhante, ariyasāvakassa āraddhavīriyassa upaṭṭhitassatino etaṃ pāṭikaṅkhaṃ yaṃ vossaggārammaṇaṃ karitvā labhissati samādhiṃ, labhissati cittassa ekaggataṃ. Yo hissa, bhante, samādhi tadassa samādhindriyaṃ.

''Saddhassa hi, bhante, ariyasāvakassa āraddhavīriyassa upaṭṭhitassatino samāhitacittassa etaṃ pāṭikaṅkhaṃ yaṃ evaṃ pajānissati – anamataggo kho saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Avijjāya tveva tamokāyassa asesavirāganirodho santametaṃ padaṃ paṇītametaṃ padaṃ, yadidaṃ – sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ [nibbānanti (?)]. Yā hissa, bhante, paññā tadassa paññindriyaṃ.

‘‘Saddho so [sa kho so (sī. syā. kaṃ.)], bhante, ariyasāvako evaṃ padahitvā padahitvā evaṃ saritvā saritvā evaṃ samādahitvā samādahitvā evaṃ pajānitvā pajānitvā evaṃ abhisaddahati – ‘ime kho te dhammā ye me pubbe sutavā ahesuṃ. Tenāhaṃ etarahi kāyena ca phusitvā viharāmi, paññāya ca ativijjha [paṭivijjha (sī. ka.) tadaṭṭhakathāsu pana ativijjhitvāti vaṇṇitaṃ] passāmī’ti. Yā hissa, bhante, saddhā tadassa saddhindriya’’nti.

‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Yo so, sāriputta, ariyasāvako tathāgate ekantagato abhippasanno, na so tathāgate vā tathāgatasāsane vā kaṅkheyya vā vicikiccheyya vā. Saddhassa hi, sāriputta, ariyasāvakassa etaṃ pāṭikaṅkhaṃ yaṃ āraddhavīriyo viharissati – akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya, kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya, thāmavā daḷhaparakkamo anikkhittadhuro kusalesu dhammesu. Yaṃ hissa, sāriputta, vīriyaṃ tadassa vīriyindriyaṃ.

‘‘Saddhassa hi, sāriputta, ariyasāvakassa āraddhavīriyassa etaṃ pāṭikaṅkhaṃ yaṃ satimā bhavissati, paramena satinepakkena samannāgato, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā. Yā hissa, sāriputta, sati tadassa satindriyaṃ.

‘‘Saddhassa hi, sāriputta, ariyasāvakassa āraddhavīriyassa upaṭṭhitassatino etaṃ pāṭikaṅkhaṃ yaṃ vossaggārammaṇaṃ karitvā labhissati samādhiṃ, labhissati cittassa ekaggataṃ. Yo hissa, sāriputta, samādhi tadassa samādhindriyaṃ.

‘‘Saddhassa hi, sāriputta, ariyasāvakassa āraddhavīriyassa upaṭṭhitassatino samāhitacittassa etaṃ pāṭikaṅkhaṃ yaṃ evaṃ pajānissati – anamataggo kho saṃsāro. Pubbā koṭi na paññāyati avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarataṃ. Avijjāya tveva tamokāyassa asesavirāganirodho santametaṃ padaṃ paṇītametaṃ padaṃ, yadidaṃ – sabbasaṅkhārasamatho sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho nibbānaṃ. Yā hissa, sāriputta, paññā tadassa paññindriyaṃ.

‘‘Saddho so [sa kho so (sī. syā. kaṃ. pī.)], sāriputta, ariyasāvako evaṃ padahitvā padahitvā evaṃ saritvā saritvā evaṃ samādahitvā samādahitvā evaṃ pajānitvā pajānitvā evaṃ abhisaddahati – ‘ime kho te dhammā ye me pubbe sutavā ahesuṃ. Tenāhaṃ etarahi kāyena ca phusitvā viharāmi, paññāya ca ativijjha [paṭivijjha (ka. sī. ka.)] passāmī’ti. Yā hissa, sāriputta, saddhā tadassa saddhindriya’’nti. Dasamaṃ.

Jarāvaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Jarā uṇṇābho brāhmaṇo, sāketo pubbakoṭṭhako;
Pubbārāme ca cattāri, piṇḍolo āpaṇena cāti [saddhena te dasāti (syā. kaṃ. ka.)].

6. Sūkarakhatavaggo

1. Sālasuttaṃ

521. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu viharati sālāya brāhmaṇagāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, ye keci tiracchānagatā pāṇā, sīho migarājā tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – thāmena javena sūrena [sūriyena (sī. syā. kaṃ.)]; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāya’’.

‘‘Katame ca, bhikkhave, bodhipakkhiyā dhammā? Saddhindriyaṃ, bhikkhave, bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati; vīriyindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati; satindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati; samādhindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati; paññindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci tiracchānagatā pāṇā, sīho migarājā tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – thāmena javena sūrena; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāyā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Mallikasuttaṃ

522. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā mallesu [mallakesu (sī. syā. kaṃ.), mallikesu (ka.)] viharati uruvelakappaṃ nāma mallānaṃ nigamo. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘yāvakīvañca, bhikkhave, ariyasāvakassa ariyañāṇaṃ na uppannaṃ hoti neva tāva catunnaṃ indriyānaṃ saṇṭhiti hoti, neva tāva catunnaṃ indriyānaṃ avaṭṭhiti hoti. Yato ca kho, bhikkhave, ariyasāvakassa ariyañāṇaṃ uppannaṃ hoti, atha catunnaṃ indriyānaṃ saṇṭhiti hoti, atha catunnaṃ indriyānaṃ avaṭṭhiti hoti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yāvakīvañca kūṭāgārassa kūṭaṃ na ussitaṃ hoti, neva tāva gopānasīnaṃ saṇṭhiti hoti, neva tāva gopānasīnaṃ avaṭṭhiti hoti. Yato ca kho, bhikkhave, kūṭāgārassa kūṭaṃ ussitaṃ hoti, atha gopānasīnaṃ saṇṭhiti hoti, atha gopānasīnaṃ avaṭṭhiti hoti. Evameva kho, bhikkhave, yāvakīvañca ariyasāvakassa ariyañāṇaṃ na uppannaṃ hoti, neva tāva catunnaṃ indriyānaṃ saṇṭhiti hoti, neva tāva catunnaṃ indriyānaṃ avaṭṭhiti hoti. Yato ca kho, bhikkhave, ariyasāvakassa ariyañāṇaṃ uppannaṃ hoti, atha catunnaṃ indriyānaṃ…pe… avaṭṭhiti hoti.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Saddhindriyassa, vīriyindriyassa, satindriyassa, samādhindriyassa. Paññavato, bhikkhave, ariyasāvakassa tadanvayā saddhā saṇṭhāti, tadanvayaṃ vīriyaṃ saṇṭhāti, tadanvayā sati saṇṭhāti, tadanvayo samādhi saṇṭhātī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sekhasuttaṃ

523. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘atthi nu kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma sekho bhikkhu sekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘sekhosmī’ti pajāneyya, asekho bhikkhu asekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘asekhosmī’ti pajāneyyā’’ti?

Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… ‘‘atthi, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma sekho bhikkhu sekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘sekhosmī’ti pajāneyya, asekho bhikkhu asekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘asekhosmī’ti pajāneyya’’.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma sekho bhikkhu sekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘sekhosmī’ti pajānāti? Idha, bhikkhave, sekho bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti – ayampi kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma sekho bhikkhu sekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘sekhosmī’ti pajānāti’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu iti paṭisañcikkhati – ‘atthi nu kho ito bahiddhā añño samaṇo vā brāhmaṇo vā yo evaṃ bhūtaṃ tacchaṃ tathaṃ dhammaṃ deseti yathā bhagavā’ti? So evaṃ pajānāti – ‘natthi kho ito bahiddhā añño samaṇo vā brāhmaṇo vā yo evaṃ bhūtaṃ tacchaṃ tathaṃ dhammaṃ deseti yathā bhagavā’ti. Ayampi kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma sekho bhikkhu sekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘sekhosmī’ti pajānāti’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, sekho bhikkhu pañcindriyāni pajānāti – saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ – yaṃgatikāni yaṃparamāni yaṃphalāni yaṃpariyosānāni. Na heva kho kāyena phusitvā viharati; paññāya ca ativijjha passati. Ayampi kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma sekho bhikkhu sekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘sekhosmī’ti pajānāti’’.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma asekho bhikkhu asekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘asekhosmī’ti pajānāti? Idha, bhikkhave, asekho bhikkhu pañcindriyāni pajānāti – saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ – yaṃgatikāni yaṃparamāni yaṃphalāni yaṃpariyosānāni. Kāyena ca phusitvā viharati; paññāya ca ativijjha passati. Ayampi kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma asekho bhikkhu asekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘asekhosmī’ti pajānāti’’.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, asekho bhikkhu cha indriyāni pajānāti. ‘Cakkhundriyaṃ, sotindriyaṃ, ghānindriyaṃ, jivhindriyaṃ, kāyindriyaṃ, manindriyaṃ – imāni kho cha indriyāni sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ aparisesaṃ nirujjhissanti, aññāni ca cha indriyāni na kuhiñci kismiñci uppajjissantī’ti pajānāti. Ayampi kho, bhikkhave, pariyāyo yaṃ pariyāyaṃ āgamma asekho bhikkhu asekhabhūmiyaṃ ṭhito ‘asekhosmī’ti pajānātī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Padasuttaṃ

524. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici jaṅgalānaṃ [jaṅgamānaṃ (sī. pī.)] pāṇānaṃ padajātāni sabbāni tāni hatthipade samodhānaṃ gacchanti, hatthipadaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – mahantattena; evameva kho, bhikkhave, yāni kānici padāni bodhāya saṃvattanti, paññindriyaṃ padaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāya. Katamāni ca, bhikkhave, padāni bodhāya saṃvattanti? Saddhindriyaṃ, bhikkhave, padaṃ, taṃ bodhāya saṃvattati; vīriyindriyaṃ padaṃ, taṃ bodhāya saṃvattati; satindriyaṃ padaṃ, taṃ bodhāya saṃvattati; samādhindriyaṃ padaṃ, taṃ bodhāya saṃvattati; paññindriyaṃ padaṃ, taṃ bodhāya saṃvattati. Seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici jaṅgalānaṃ pāṇānaṃ padajātāni sabbāni tāni hatthipade samodhānaṃ gacchanti, hatthipadaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – mahantattena; evameva kho, bhikkhave, yāni kānici padāni bodhāya saṃvattanti, paññindriyaṃ padaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāyā’’ti. Catutthaṃ.

5. Sārasuttaṃ

525. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci sāragandhā, lohitacandanaṃ tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāya. Katame ca, bhikkhave, bodhipakkhiyā dhammā? Saddhindriyaṃ, bhikkhave, bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Vīriyindriyaṃ…pe… satindriyaṃ …pe… samādhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci sāragandhā, lohitacandanaṃ tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāyā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Patiṭṭhitasuttaṃ

526. ‘‘Ekadhamme patiṭṭhitassa, bhikkhave, bhikkhuno pañcindriyāni bhāvitāni honti subhāvitāni. Katamasmiṃ ekadhamme? Appamāde. Katamo ca bhikkhave, appamādo? Idha, bhikkhave, bhikkhu cittaṃ rakkhati āsavesu ca sāsavesu ca dhammesu. Tassa cittaṃ rakkhato āsavesu ca sāsavesu ca dhammesu saddhindriyampi bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Vīriyindriyampi bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Satindriyampi bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Samādhindriyampi bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Paññindriyampi bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Evampi kho, bhikkhave, ekadhamme patiṭṭhitassa bhikkhuno pañcindriyāni bhāvitāni honti subhāvitānī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sahampatibrahmasuttaṃ

527. Ekaṃ samayaṃ bhagavā uruvelāyaṃ viharati najjā nerañjarāya tīre ajapālanigrodhe paṭhamābhisambuddho. Atha kho bhagavato rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni amatogadhāni honti amataparāyaṇāni amatapariyosānāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ. Vīriyindriyaṃ…pe… satindriyaṃ…pe… samādhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ. Imāni pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni amatogadhāni honti amataparāyaṇāni amatapariyosānānī’’ti.

Atha kho brahmā sahampati bhagavato cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya; evameva brahmaloke antarahito bhagavato purato pāturahosi. Atha kho brahmā sahampati ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘evametaṃ, bhagavā, evametaṃ sugata! Pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni amatogadhāni honti amataparāyaṇāni amatapariyosānāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ amatogadhaṃ hoti amataparāyaṇaṃ amatapariyosānaṃ. Imāni pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni amatogadhāni honti amataparāyaṇāni amatapariyosānāni’’.

‘‘Bhūtapubbāhaṃ, bhante, kassape sammāsambuddhe brahmacariyaṃ acariṃ. Tatrapi maṃ evaṃ jānanti – ‘sahako bhikkhu, sahako bhikkhū’ti. So khvāhaṃ, bhante, imesaṃyeva pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā kāmesu kāmacchandaṃ virājetvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ brahmalokaṃ upapanno. Tatrapi maṃ evaṃ jānanti – ‘brahmā sahampati, brahmā sahampatī’’’ti. ‘‘Evametaṃ, bhagavā, evametaṃ sugata! Ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmi yathā imāni pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni amatogadhāni honti amataparāyaṇāni amatapariyosānānī’’ti. Sattamaṃ.

8. Sūkarakhatasuttaṃ

528. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate sūkarakhatāyaṃ. Tatra kho bhagavā āyasmantaṃ sāriputtaṃ āmantesi – ‘‘kiṃ nu kho, sāriputta, atthavasaṃ sampassamāno khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī’’ti [pavattetīti (sī.)]? ‘‘Anuttarañhi, bhante, yogakkhemaṃ sampassamāno khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Anuttarañhi, sāriputta, yogakkhemaṃ sampassamāno khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī’’ti.

‘‘Katamo ca, sāriputta, anuttaro yogakkhemo yaṃ sampassamāno khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī’’ti? ‘‘Idha, bhante, khīṇāsavo bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ, vīriyindriyaṃ bhāveti…pe… satindriyaṃ bhāveti…pe… samādhindriyaṃ bhāveti…pe… paññindriyaṃ bhāveti upasamagāmiṃ sambodhagāmiṃ. Ayaṃ kho, bhante, anuttaro yogakkhemo yaṃ sampassamāno khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Eso hi, sāriputta, anuttaro yogakkhemo yaṃ sampassamāno khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī’’ti.

‘‘Katamo ca, sāriputta, paramanipaccakāro yaṃ khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī’’ti? ‘‘Idha, bhante, khīṇāsavo bhikkhu satthari sagāravo viharati sappatisso [sappaṭisso (syā. kaṃ. ka.)], dhamme sagāravo viharati sappatisso, saṅghe sagāravo viharati sappatisso, sikkhāya sagāravo viharati sappatisso, samādhismiṃ sagāravo viharati sappatisso. Ayaṃ kho, bhante, paramanipaccakāro yaṃ khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Eso hi, sāriputta, paramanipaccakāro yaṃ khīṇāsavo bhikkhu tathāgate vā tathāgatasāsane vā paramanipaccakāraṃ pavattamāno pavattatī''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamauppādasuttaṃ

529. Sāvatthinidānaṃ. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni bhāvitāni bahulīkatāni anuppannāni uppajjanti, nāññatra tathāgatassa pātubhāvā arahato sammāsambuddhassa. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni anuppannāni uppajjanti, nāññatra tathāgatassa pātubhāvā arahato sammāsambuddhassā''ti. Navamaṃ.

10. Dutiyauppādasuttaṃ

530. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni bhāvitāni bahulīkatāni anuppannāni uppajjanti, nāññatra sugatavinayā. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni anuppannāni uppajjanti, nāññatra sugatavinayā''ti. Dasamaṃ.

Sūkarakhatavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Sālaṃ mallikaṃ sekho ca, padaṃ sāraṃ patiṭṭhitaṃ;
Brahmasūkarakhatāyo, uppādā apare duveti.

7. Bodhipakkhiyavaggo

1. Saṃyojanasuttaṃ

531. Sāvatthinidānaṃ. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni bhāvitāni bahulīkatāni saṃyojanappahānāya [saṃyojanānaṃ pahānāya (syā. ka.)] saṃvattanti. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni saṃyojanappahānāya saṃvattantī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Anusayasuttaṃ

532. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni bhāvitāni bahulīkatāni anusayasamugghātāya saṃvattanti. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni anusayasamugghātāya saṃvattantī''ti. Dutiyaṃ.

3. Pariññāsuttaṃ

533. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni bhāvitāni bahulīkatāni addhānapariññāya saṃvattanti. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni addhānapariññāya saṃvattantī''ti. Tatiyaṃ.

4. Āsavakkhayasuttaṃ

534. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni bhāvitāni bahulīkatāni āsavānaṃ khayāya saṃvattanti. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni āsavānaṃ khayāya saṃvattantī''ti.

''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni bhāvitāni bahulīkatāni saṃyojanappahānāya saṃvattanti, anusayasamugghātāya saṃvattanti, addhānapariññāya saṃvattanti, āsavānaṃ khayāya saṃvattanti. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni bhāvitāni bahulīkatāni saṃyojanappahānāya saṃvattanti, anusayasamugghātāya saṃvattanti, addhānapariññāya saṃvattanti, āsavānaṃ khayāya saṃvattantī''ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamaphalasuttaṃ

535. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā''ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaphalasuttaṃ

536. ''Pañcimāni, bhikkhave, indriyāni. Katamāni pañca? Saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañcindriyāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Katame satta phalā sattānisaṃsā? Diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, no ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, atha maraṇakāle aññaṃ ārādheti. No ce diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheti, no ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti, atha pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti, upahaccaparinibbāyī hoti, asaṅkhāraparinibbāyī hoti, sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ime satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamarukkhasuttaṃ

537. ''Seyyathāpi bhikkhave, ye keci jambudīpakā rukkhā, jambū tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāya. Katame ca, bhikkhave, bodhipakkhiyā dhammā? Saddhindriyaṃ, bhikkhave, bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Vīriyindriyaṃ…pe… satindriyaṃ…pe… samādhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci jambudīpakā rukkhā, jambū tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāyā''ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyarukkhasuttaṃ

538. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci devānaṃ tāvatiṃsānaṃ rukkhā, pārichattako tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāya. Katame ca, bhikkhave, bodhipakkhiyā dhammā? Saddhindriyaṃ, bhikkhave, bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Vīriyindriyaṃ…pe… satindriyaṃ…pe… samādhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci devānaṃ tāvatiṃsānaṃ rukkhā, pārichattako tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāyā''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Tatiyarukkhasuttaṃ

539. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci asurānaṃ rukkhā, cittapāṭali tesaṃ aggamakkhāyati;

evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāya. Katame ca, bhikkhave, bodhipakkhiyā dhammā? Saddhindriyaṃ, bhikkhave, bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati…pe… paññindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Seyyathāpi bhikkhave, ye keci asurānaṃ rukkhā, cittapāṭali tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāyā''ti. Navamaṃ.

10. Catuttharukkhasuttaṃ

540. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci supaṇṇānaṃ rukkhā, kūṭasimbalī [koṭasimbali (syā. kaṃ.)] tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāya. Katame ca, bhikkhave, bodhipakkhiyā dhammā? Saddhindriyaṃ, bhikkhave, bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati…pe… paññindriyaṃ bodhipakkhiyo dhammo, taṃ bodhāya saṃvattati. Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci supaṇṇānaṃ rukkhā, kūṭasimbalī tesaṃ aggamakkhāyati; evameva kho, bhikkhave, ye keci bodhipakkhiyā dhammā, paññindriyaṃ tesaṃ aggamakkhāyati, yadidaṃ – bodhāyā''ti. Dasamaṃ.

Bodhipakkhiyavaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Saṃyojanā anusayā, pariññā āsavakkhayā;
Dve phalā caturo rukkhā, vaggo tena pavuccatīti.

8. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Pācīnādisuttadvādasakaṃ

541-552. ''Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu pañcindriyāni bhāvento pañcindriyāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu pañcindriyāni bhāvento pañcindriyāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ, vīriyindriyaṃ…pe… satindriyaṃ… samādhindriyaṃ… paññindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pañcindriyāni bhāvento pañcindriyāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Dvādasamaṃ.

Gaṅgāpeyyālavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

Appamādavaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sārena vassikaṃ;

Rājā candimasūriyā, vatthena dasamaṃ padanti.

Balakaraṇīyavaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

Esanāvaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanā taṇhā tasinā cāti.

12. Oghavaggo

1-10. Oghādisuttadasakaṃ

587-596. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya pañcindriyāni bhāvetabbāni. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… paññindriyaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya imāni pañcindriyāni bhāvetabbānī’’ti. Dasamaṃ. (Yathā maggasaṃyuttaṃ, tathā vitthāretabbaṃ.)

Oghavaggo dvādasamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyāti.

13. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Pācīnādisuttadvādasakaṃ

597-608. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu pañcindriyāni bhāvento pañcindriyāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu pañcindriyāni bhāvento pañcindriyāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… paññindriyaṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pañcindriyāni bhāvento pañcindriyāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Dvādasamaṃ.

Gaṅgāpeyyālavaggo terasamo.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

Appamādavagga-balakaraṇīyavagga-esanāvaggā vitthāretabbā.

17. Oghavaggo

1-10. Oghādisuttadasakaṃ

641-650. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya pañcindriyāni bhāvetabbāni. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhindriyaṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Vīriyindriyaṃ …pe… satindriyaṃ… samādhindriyaṃ … paññindriyaṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya imāni pañcindriyāni bhāvetabbānī’’ti.

Oghavaggo sattarasamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyāti.

Indriyasaṃyuttaṃ catutthaṃ.

5. Sammappadhānasaṃyuttaṃ

1. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Pācīnādisuttadvādasakaṃ

651-662. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho bhagavā etadavoca – ‘‘cattārome, bhikkhave, sammappadhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ime kho, bhikkhave, cattāro sammappadhānāti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu cattāro sammappadhāne bhāvento cattāro sammappadhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu cattāro sammappadhāne bhāvento cattāro sammappadhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu cattāro sammappadhāne bhāvento cattāro sammappadhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Dvādasamaṃ. (Sammappadhānasaṃyuttassa gaṅgāpeyyālī sammappadhānavasena vitthāretabbā).

Gaṅgāpeyyālavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

2. Appamādavaggo

(Appamādavaggo sammappadhānavasena vitthāretabbo).

Tassuddānaṃ –

Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sārena vassikaṃ;
Rājā candimasūriyā, vatthena dasamaṃ padanti.

3. Balakaraṇīyavaggo

1-12. Balakaraṇīyādisuttadvādasakaṃ

673-684. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ye keci balakaraṇīyā kammantā kayiranti, sabbe te pathaviṃ nissāya pathaviyaṃ patiṭṭhāya evamete balakaraṇīyā kammantā kayiranti; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro sammappadhāne bhāveti, cattāro sammappadhāne bahulīkaroti. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro sammappadhāne bhāveti, cattāro sammappadhāne bahulīkaroti? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya cattāro sammappadhāne bhāveti, cattāro sammappadhāne bahulīkarotī''ti. (Evaṃ balakaraṇīyavaggo sammappadhānavasena vitthāretabbo). Dvādasamaṃ.

Balakaraṇīyavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

4. Esanāvaggo

1-10. Esanādisuttadasakaṃ

685-694. ‘‘Tisso imā, bhikkhave, esanā. Katamā tisso? Kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā – imā kho, bhikkhave, tisso esanā. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya cattāro sammappadhānā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Imāsaṃ kho, bhikkhave, tissannaṃ esanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ime cattāro sammappadhānā bhāvetabbā’’ti. (Vitthāretabbaṃ). Dasamaṃ.

Esanāvaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanā taṇhā tasinā cāti.

5. Oghavaggo

1-10. Oghādisuttadasakaṃ

695-704. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya cattāro sammappadhānā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu anuppannānaṃ…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ime cattāro sammappadhānā bhāvetabbā’’ti. (Vitthāretabbā). Dasamaṃ.

Oghavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyāti.

Sammappadhānasaṃyuttaṃ pañcamaṃ.

6. Balasaṃyuttaṃ

1. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Balādisuttadvādasakaṃ

705-716. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, balāni. Katamāni pañca? Saddhābalaṃ, vīriyabalaṃ, satibalaṃ, samādhibalaṃ, paññābalaṃ – imāni kho, bhikkhave, pañca balānīti. Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu pañca balāni bhāvento pañcabalāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu pañca balāni bhāvento pañca balāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhābalaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ, vīriyabalaṃ…pe… satibalaṃ… samādhibalaṃ… paññābalaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pañca balāni bhāvento pañca balāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro''ti. Dvādasamaṃ.

Gaṅgāpeyyālavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

2. Appamādavaggo

Appamādavaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sārena vassikaṃ;
Rājā candimasūriyā, vatthena dasamaṃ padanti.

Balakaraṇīyavaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

Esanāvaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanā taṇhā tasinā cāti.

5. Oghavaggo

1-10. Oghādisuttadasakaṃ

749-758. ''Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya pañca balāni bhāvetabbāni. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu, saddhābalaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ, vīriyabalaṃ…pe… satibalaṃ…pe… samādhibalaṃ…pe… paññābalaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya imāni pañca balāni bhāvetabbānī''ti. (Evaṃ vitthāretabbā). Dasamaṃ.

Oghavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyāti.

6. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Pācīnādisuttadvādasakaṃ

759-770. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu pañca balāni bhāvento pañca balāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu pañca balāni bhāvento pañca balāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu, saddhābalaṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pañca balāni bhāvento pañca balāni bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. (Vitthāretabbā) dvādasamaṃ.

Gaṅgāpeyyālavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

Appamāda-balakaraṇīyavaggā vitthāretabbā.

9. Esanāvaggo

1-12. Esanādisuttadvādasakaṃ

792-802. Evaṃ esanāpāḷi vitthāretabbā – rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ.

Esanāvaggo navamo.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanā taṇhā tasinā cāti.

10. Oghavaggo

1-10. Oghādisuttadasakaṃ

803-812. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni.

Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya pañca balāni bhāvetabbāni. Katamāni pañca? Idha, bhikkhave, bhikkhu saddhābalaṃ bhāveti…pe… paññābalaṃ bhāveti rāgavinayapariyosānaṃ dosavinayapariyosānaṃ mohavinayapariyosānaṃ. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya imāni pañca balāni bhāvetabbānī''ti. Dasamaṃ.

Oghavaggo dasamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyāti.

Balasaṃyuttaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Iddhipādasaṃyuttaṃ

1. Cāpālavaggo

1. Apārasuttaṃ

813. ''Cattārome bhikkhave, iddhipādā bhāvitā bahulīkatā apārā pāraṃ gamanāya saṃvattanti. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, cittasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ime kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā apārā pāraṃ gamanāya saṃvattantī''ti. Paṭhamaṃ.

2. Viraddhasuttaṃ

814. ''Yesaṃ kesañci, bhikkhave, cattāro iddhipādā viraddhā, viraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, cattāro iddhipādā āraddhā, āraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ime cattāro iddhipādā viraddhā, viraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci, bhikkhave, ime cattāro iddhipādā āraddhā, āraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī''ti. Dutiyaṃ.

3. Ariyasuttaṃ

815. ''Cattārome, bhikkhave, iddhipādā bhāvitā bahulīkatā ariyā niyyānikā niyyanti takkarassa sammā dukkhakkhayāya. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… iddhipādaṃ bhāveti, vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ime kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā ariyā niyyānikā niyyanti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā''ti. Tatiyaṃ.

4. Nibbidāsuttaṃ

816. ‘‘Cattārome, bhikkhave, iddhipādā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ime kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattantī’’ti. Catutthaṃ.

5. Iddhipadesasuttaṃ

817. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā iddhipadesaṃ abhinipphādesuṃ sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā iddhipadesaṃ abhinipphādessanti sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā iddhipadesaṃ abhinipphādenti sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā iddhipadesaṃ abhinipphādesuṃ, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā iddhipadesaṃ abhinipphādessanti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā iddhipadesaṃ abhinipphādenti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Samattasuttaṃ

818. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā samattaṃ iddhiṃ abhinipphādesuṃ, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā samattaṃ iddhiṃ abhinipphādessanti, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā samattaṃ iddhiṃ abhinipphādenti, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā samattaṃ iddhiṃ abhinipphādesuṃ, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā samattaṃ iddhiṃ abhinipphādessanti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā samattaṃ iddhiṃ abhinipphādenti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Bhikkhusuttaṃ

819. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ bhikkhū āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihariṃsu, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ bhikkhū āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissanti, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi bhikkhū āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ bhikkhū āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihariṃsu sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ bhikkhū āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharissanti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi bhikkhū āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā’’ti. Sattamaṃ.

8. Buddhasuttaṃ

820. ‘‘Cattārome, bhikkhave, iddhipādā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi …pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ime kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgato ‘arahaṃ sammāsambuddho’ti vuccatī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Ñāṇasuttaṃ

821. ‘‘‘Ayaṃ chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’ti me bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘So kho panāyaṃ chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabbo’ti me, bhikkhave…pe… ‘bhāvito’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Ayaṃ vīriyasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘So kho panāyaṃ vīriyasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabbo’ti me, bhikkhave…pe… ‘bhāvito’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Ayaṃ cittasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘So kho panāyaṃ cittasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabbo’ti me, bhikkhave…pe… ‘bhāvito’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Ayaṃ vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘So kho panāyaṃ vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo bhāvetabbo’ti me, bhikkhave…pe… ‘bhāvito’ti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādī’’ti. Navamaṃ.

10. Cetiyasuttaṃ

822. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Vesāliyaṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘gaṇhāhi, ānanda, nisīdanaṃ. Yena cāpālaṃ cetiyaṃ [pāvālacetiyaṃ (syā. kaṃ.)] tenupasaṅkamissāma divāvihārāyā’’ti. ‘‘Evaṃ bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā nisīdanaṃ ādāya bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhi. Atha kho bhagavā yena cāpālaṃ cetiyaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Āyasmāpi kho ānando bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Ramaṇīyā, ānanda, vesālī, ramaṇīyaṃ udenaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ gotamakaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sattambaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ bahuputtaṃ cetiyaṃ [bahuputtakacetiyaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)], ramaṇīyaṃ sārandadaṃ cetiyaṃ [ānandacetiyaṃ (ka.), sānandaraṃ (ka.)], ramaṇīyaṃ cāpālaṃ cetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’ti.

Evampi kho āyasmā ānando bhagavatā oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ; na bhagavantaṃ yāci – ‘‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ [sugato kappāvasesaṃ (pī. ka.) dī. ni. 2.167] bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacitto.

Dutiyampi kho bhagavā…pe… tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘ramaṇīyā, ānanda, vesālī, ramaṇīyaṃ udenaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ gotamakaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sattambaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ bahuputtaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sārandadaṃ cetiyaṃ, ramaṇīyaṃ cāpālaṃ cetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā. Ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’ti.

Evampi kho āyasmā ānando bhagavatā oḷārike nimitte kayiramāne oḷārike obhāse kayiramāne nāsakkhi paṭivijjhituṃ; na bhagavantaṃ yāci – ‘‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā kappaṃ, tiṭṭhatu sugato kappaṃ bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussāna’’nti yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacitto.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘gaccha kho tvaṃ, ānanda, yassa dāni kālaṃ maññasī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvā avidūre aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi. Atha kho māro pāpimā, acirapakkante āyasmante ānande, yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu dāni sugato [parinibbātu sugato (sī. syā. kaṃ.) evamuparipi]! Parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato. Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti [uttāniṃ karissanti (ka.), uttānikarissanti (pī.)], uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī’’’ti.

Santi kho pana, bhante, etarahi bhikkhū bhagavato sāvakā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacārino, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu dāni, sugato! Parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato.

‘‘Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me bhikkhuniyo na sāvikā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī’’’ti.

‘‘Santi kho pana, bhante, etarahi bhikkhuniyo bhagavato sāvikā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu dāni, sugato! Parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato.

‘‘Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me upāsakā…pe… yāva me upāsikā na sāvikā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhissanti desessanti paññapessanti paṭṭhapessanti vivarissanti vibhajissanti uttānīkarissanti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī’’’ti.

‘‘Santi kho pana, bhante, etarahi upāsakā…pe… upāsikā bhagavato sāvikā viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā dhammānudhammappaṭipannā sāmīcippaṭipannā anudhammacāriniyo, sakaṃ ācariyakaṃ uggahetvā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti, uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desenti. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu dāni, sugato! Parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato.

‘‘Bhāsitā kho panesā, bhante, bhagavatā vācā – ‘na tāvāhaṃ, pāpima, parinibbāyissāmi yāva me idaṃ brahmacariyaṃ na iddhañceva bhavissati phītañca vitthāritaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsita’nti. Tayidaṃ, bhante, bhagavato brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthāritaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāva devamanussehi suppakāsitaṃ. Parinibbātu dāni, bhante, bhagavā, parinibbātu dāni sugato. Parinibbānakālo dāni, bhante, bhagavato’’ti.

Evaṃ vutte bhagavā māraṃ pāpimantaṃ etadavoca – ‘‘appossukko tvaṃ, pāpima, hohi. Na ciraṃ [nacirasseva (ka.)] tathāgatassa parinibbānaṃ bhavissati. Ito tiṇṇaṃ māsānaṃ accayena tathāgato parinibbāyissatī’’ti. Atha kho bhagavā cāpāle cetiye sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossaji. Ossaṭṭhe ca [osajje pana (ka.)] bhagavatā āyusaṅkhāre mahābhūmicālo ahosi bhiṃsanako lomahaṃso, devadundubhiyo [devadudrabhiyo (ka.)] ca phaliṃsu. Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Tulamatulañca sambhavaṃ, bhavasaṅkhāramavassaji muni;
Ajjhattarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhava’’nti. dasamaṃ;

Cāpālavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Apārāpi viraddho ca, ariyā nibbidāpi ca;
Padesaṃ samattaṃ bhikkhu, buddhaṃ ñāṇañca cetiyanti.

2. Pāsādakampanavaggo

1. Pubbasuttaṃ

823. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘ko nu kho hetu, ko paccayo iddhipādabhāvanāyā’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘idha bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – iti me chando na ca atilīno bhavissati, na ca atippaggahito bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhitto bhavissati, na ca bahiddhā vikkhitto bhavissati. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti’’’.

‘‘Vīriyasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – iti me vīriyaṃ na ca atilīnaṃ bhavissati, na ca atippaggahitaṃ bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhittaṃ bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittaṃ bhavissati. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Cittasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – iti me cittaṃ na ca atilīnaṃ bhavissati, na ca atippaggahitaṃ bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhittaṃ bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittaṃ bhavissati. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – iti me vīmaṃsā na ca atilīnā bhavissati, na ca atippaggahitā bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhittā bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittā bhavissati. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhu, catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karoti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne [abhijjamāno (sī. pī. ka.)] gacchati, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamati, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasati [parāmasati (sī. syā. kaṃ.)] parimajjati; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhu, catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāti – dibbe ca mānuse ca, dūre santike cāti.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhu, catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti. Sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti; vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānāti; sadosaṃ vā cittaṃ ‘sadosaṃ citta’nti pajānāti; vītadosaṃ vā cittaṃ ‘vītadosaṃ citta’nti pajānāti; samohaṃ vā cittaṃ ‘samohaṃ citta’nti pajānāti; vītamohaṃ vā cittaṃ ‘vītamohaṃ citta’nti pajānāti; saṃkhittaṃ vā cittaṃ ‘saṃkhittaṃ citta’nti pajānāti; vikkhittaṃ vā cittaṃ ‘vikkhittaṃ citta’nti pajānāti; mahaggataṃ vā cittaṃ ‘mahaggataṃ citta’nti pajānāti; amahaggataṃ vā cittaṃ ‘amahaggataṃ citta’nti pajānāti; sauttaraṃ vā cittaṃ ‘sauttaraṃ citta’nti pajānāti; anuttaraṃ vā cittaṃ ‘anuttaraṃ citta’nti pajānāti; samāhitaṃ vā cittaṃ ‘samāhitaṃ citta’nti pajānāti; asamāhitaṃ vā cittaṃ ‘asamāhitaṃ citta’nti pajānāti; vimuttaṃ vā cittaṃ ‘vimuttaṃ citta’nti pajānāti; avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti’’.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhu, catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe – ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ [uppādiṃ (sī.)]; tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho bhikkhu, catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti – ‘ime vata, bhonto, sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana, bhonto, sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā; te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe, sugate duggate yathākammūpage satte pajānāti.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhu, catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Mahapphalasuttaṃ

824. ‘‘Cattārome, bhikkhave, iddhipādā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, cattāro iddhipādā kathaṃ bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ‘iti me chando na ca atilīno bhavissati, na ca atippaggahito bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhitto bhavissati, na ca bahiddhā vikkhitto bhavissati’. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ‘iti me vīmaṃsā na ca atilīnā bhavissati, na ca atippaggahitā bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhittā bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittā bhavissati’. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā evaṃ bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhave, bhikkhu catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti…pe….

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhave, bhikkhu catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Chandasamādhisuttaṃ

825. ‘‘Chandaṃ ce, bhikkhave, bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ – ayaṃ vuccati chandasamādhi. So anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ime vuccanti ‘padhānasaṅkhārā’ti. Iti ayañca chando, ayañca chandasamādhi, ime ca padhānasaṅkhārā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’’’.

‘‘Vīriyaṃ ce, bhikkhave, bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ – ayaṃ vuccati ‘vīriyasamādhi’. So anuppannānaṃ…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ime vuccanti ‘padhānasaṅkhārā’ti. Iti idañca vīriyaṃ, ayañca vīriyasamādhi, ime ca padhānasaṅkhārā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘vīriyasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’’’.

‘‘Cittaṃ ce, bhikkhave, bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ – ayaṃ vuccati ‘cittasamādhi’. So anuppannānaṃ pāpakānaṃ…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ime vuccanti ‘padhānasaṅkhārā’ti. Iti idañca cittaṃ, ayañca cittasamādhi, ime ca padhānasaṅkhārā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘cittasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’’’.

‘‘Vīmaṃsaṃ ce, bhikkhave, bhikkhu nissāya labhati samādhiṃ, labhati cittassa ekaggataṃ – ayaṃ vuccati ‘vīmaṃsāsamādhi’. So anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati…pe… uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ṭhitiyā asammosāya bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā chandaṃ janeti vāyamati vīriyaṃ ārabhati cittaṃ paggaṇhāti padahati. Ime vuccanti ‘padhānasaṅkhārā’ti. Iti ayañca vīmaṃsā, ayañca vīmaṃsāsamādhi, ime ca padhānasaṅkhārā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ‘vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo’’’ti. Tatiyaṃ.

4. Moggallānasuttaṃ

826. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati pubbārāme migāramātupāsāde. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū heṭṭhāmigāramātupāsāde viharanti uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā bhantacittā [vibbhantacittā (sī. syā. kaṃ.)] pākatindriyā.

Atha kho bhagavā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ āmantesi – ‘‘ete kho, moggallāna, sabrahmacārino heṭṭhāmigāramātupāsāde viharanti uddhatā unnaḷā capalā mukharā vikiṇṇavācā muṭṭhassatino asampajānā asamāhitā bhantacittā pākatindriyā. Gaccha, moggallāna, te bhikkhū saṃvejehī’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā mahāmoggallāno bhagavato paṭissutvā tathārūpaṃ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkhāresi [abhisaṅkharesi (syā. pī. ka.)] yathā pādaṅguṭṭhakena migāramātupāsādaṃ saṅkampesi sampakampesi sampacālesi. Atha kho te bhikkhū saṃviggā lomahaṭṭhajātā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Nivātañca vata ayañca migāramātupāsādo gambhīranemo sunikhāto acalo asampakampī, atha ca pana saṅkampito sampakampito sampacālito''ti!

Atha kho bhagavā yena te bhikkhū tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā te bhikkhū bhagavā etadavoca – ''kiṃ nu tumhe, bhikkhave, saṃviggā lomahaṭṭhajātā ekamantaṃ ṭhitā''ti? ''Acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ bhante! Nivātañca vata ayañca migāramātupāsādo gambhīranemo sunikhāto acalo asampakampī, atha ca pana saṅkampito sampakampito sampacālito''ti! ''Tumheva kho, bhikkhave, saṃvejetukāmena moggallānena bhikkhunā pādaṅguṭṭhakena migāramātupāsādo, saṅkampito sampakampito sampacālito. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamesaṃ dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo''ti? ''Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā, bhagavaṃnettikā bhagavaṃpaṭisaraṇā. Sādhu vata, bhante, bhagavantaṃyeva paṭibhātu etassa bhāsitassa attho. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī''ti.

''Tena hi, bhikkhave, suṇātha. Catunnaṃ kho, bhikkhave, iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo. Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, moggallāno bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – 'iti me vīmaṃsā na ca atilīnā bhavissati, na ca atippaggahitā bhavissati; na ca ajjhattaṃ saṃkhittā bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittā bhavissati'. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo. Imesañca pana, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti…pe… imesañca pana, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī''ti. Catutthaṃ.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttaṃ

827. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando kosambiyaṃ viharati ghositārāme. Atha kho uṇṇābho brāhmaṇo yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho uṇṇābho brāhmaṇo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''kimatthiyaṃ nu kho, bho ānanda, samaṇe gotame brahmacariyaṃ vussatī''ti? ''Chandappahānatthaṃ kho, brāhmaṇa, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī''ti.

''Atthi pana, bho ānanda, maggo atthi paṭipadā etassa chandassa pahānāyā''ti? ''Atthi kho, brāhmaṇa, maggo atthi paṭipadā etassa chandassa pahānāyā''ti.

''Katamo pana, bho ānanda, maggo katamā paṭipadā etassa chandassa pahānāyā''ti? ''Idha, brāhmaṇa, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ayaṃ kho, brāhmaṇa, maggo ayaṃ paṭipadā etassa chandassa pahānāyā''ti.

''Evaṃ sante, bho ānanda, santakaṃ hoti no asantakaṃ. Chandeneva chandaṃ pajahissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati''. ''Tena hi, brāhmaṇa, taññevettha paṭipucchissāmi. Yathā te khameyya tathā taṃ byākareyyāsi. Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, ahosi te pubbe chando 'ārāmaṃ gamissāmī'ti? Tassa te ārāmagatassa yo tajjo chando so paṭippassaddho''ti? ''Evaṃ, bho''. ''Ahosi te pubbe vīriyaṃ 'ārāmaṃ gamissāmī'ti? Tassa te ārāmagatassa yaṃ tajjaṃ vīriyaṃ taṃ paṭippassaddha''nti? ''Evaṃ, bho''. ''Ahosi te pubbe cittaṃ 'ārāmaṃ gamissāmī'ti? Tassa te ārāmagatassa yaṃ tajjaṃ cittaṃ taṃ paṭippassaddha''nti? ''Evaṃ, bho''. ''Ahosi te pubbe vīmaṃsā 'ārāmaṃ gamissāmī'ti? Tassa te ārāmagatassa yā tajjā vīmaṃsā sā paṭippassaddhā’’ti? ‘‘Evaṃ, bho’’.

‘‘Evameva kho, brāhmaṇa, yo so bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, tassa yo pubbe chando ahosi arahattappattiyā, arahattappatte [arahatte patte (sī. syā. kaṃ.)] yo tajjo chando so paṭippassaddho; yaṃ pubbe vīriyaṃ ahosi arahattappattiyā, arahattappatte yaṃ tajjaṃ vīriyaṃ taṃ paṭippassaddhaṃ; yaṃ pubbe cittaṃ ahosi arahattappattiyā, arahattappatte yaṃ tajjaṃ cittaṃ taṃ paṭippassaddhaṃ; yā pubbe vīmaṃsā ahosi arahattappattiyā, arahattappatte yā tajjā vīmaṃsā sā paṭippassaddhā. Taṃ kiṃ maññasi, brāhmaṇa, iti evaṃ sante, santakaṃ vā hoti no asantakaṃ vā’’ti?

‘‘Addhā, bho ānanda, evaṃ sante, santakaṃ hoti no asantakaṃ. Abhikkantaṃ, bho ānanda, abhikkantaṃ, bho ānanda! Seyyathāpi, bho ānanda, nikkujjitaṃ vā ukkujjeyya, paṭicchannaṃ vā vivareyya, mūḷhassa vā maggaṃ ācikkheyya, andhakāre vā telapajjotaṃ dhāreyya – cakkhumanto rūpāni dakkhantīti; evamevaṃ bhotā ānandena anekapariyāyena dhammo pakāsito. Esāhaṃ, bho ānanda, taṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ ānando dhāretu ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gata’’nti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

828. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā mahiddhikā ahesuṃ mahānubhāvā, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā mahiddhikā bhavissanti mahānubhāvā, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā mahiddhikā mahānubhāvā, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā mahiddhikā ahesuṃ mahānubhāvā, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā mahiddhikā bhavissanti mahānubhāvā, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā mahiddhikā mahānubhāvā, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

829. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhosuṃ – ekopi hutvā bahudhā ahesuṃ, bahudhāpi hutvā eko ahesuṃ; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamānā agamaṃsu, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ akaṃsu, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne [abhijjamānā (sī. pī. ka.)] agamaṃsu, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamiṃsu, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasiṃsu [parāmasiṃsu (syā. kaṃ. ka.)] parimajjiṃsu; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattesuṃ, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā.

‘‘Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhossanti – ekopi hutvā bahudhā bhavissanti, bahudhāpi hutvā eko bhavissanti; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamānā gamissanti, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karissanti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gamissanti, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamissanti, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasissanti parimajjissanti; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattissanti, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā.

‘‘Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhonti – ekopi hutvā bahudhā honti, bahudhāpi hutvā eko honti; āvibhāvaṃ, tirobhāvaṃ; tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamānā gacchanti, seyyathāpi ākāse; pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karonti, seyyathāpi udake; udakepi abhijjamāne gacchanti, seyyathāpi pathaviyaṃ; ākāsepi pallaṅkena kamanti, seyyathāpi pakkhī sakuṇo; imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasanti [parāmasanti (syā. kaṃ.)] parimajjanti; yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattenti, sabbe te catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattāti.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhosuṃ – ekopi hutvā bahudhā ahesuṃ…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattesuṃ, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā.

‘‘Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhossanti – ekopi hutvā bahudhā bhavissanti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattissanti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā.

‘‘Ye hi keci bhikkhave etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhonti – ekopi hutvā bahudhā honti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattenti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā’’ti. Sattamaṃ.

8. Bhikkhusuttaṃ

830. ‘‘Catunnaṃ, bhikkhave, iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Iddhādidesanāsuttaṃ

831. ‘‘Iddhiṃ vo, bhikkhave, desessāmi iddhipādañca iddhipādabhāvanañca iddhipādabhāvanāgāminiñca paṭipadaṃ. Taṃ suṇātha.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, iddhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, iddhipādo? Yo so, bhikkhave, maggo yā paṭipadā iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya saṃvattati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, iddhipādabhāvanā? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi …pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādabhāvanā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā’’ti. Navamaṃ.

10. Vibhaṅgasuttaṃ

832. ‘‘Cattārome, bhikkhave, iddhipādā bhāvitā bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā’’.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, cattāro iddhipādā kathaṃ bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ‘iti me chando na ca atilīno bhavissati, na ca atippaggahito bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhitto bhavissati, na ca bahiddhā vikkhitto bhavissati’. Pacchāpuresaññī ca viharati – ‘yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ yathā rattiṃ tathā divā’. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ‘iti me vīmaṃsā na ca atilīnā bhavissati, na ca atippaggahitā bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhittā bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittā bhavissati’. Pacchāpuresaññī ca viharati – ‘yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā’. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, atilīno chando? Yo, bhikkhave, chando kosajjasahagato kosajjasampayutto – ayaṃ vuccati, bhikkhave, atilīno chando.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, atippaggahito chando? Yo, bhikkhave, chando uddhaccasahagato uddhaccasampayutto – ayaṃ vuccati, bhikkhave, atippaggahito chando.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, ajjhattaṃ saṃkhitto chando? Yo, bhikkhave, chando thinamiddhasahagato thinamiddhasampayutto – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ajjhattaṃ saṃkhitto chando.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, bahiddhā vikkhitto chando? Yo, bhikkhave, chando bahiddhā pañca kāmaguṇe ārabbha anuvikkhitto anuvisaṭo – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bahiddhā vikkhitto chando.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure? Idha, bhikkhave, bhikkhuno pacchāpuresaññā suggahitā hoti sumanasikatā sūpadhāritā suppaṭividdhā paññāya. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu imameva kāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantaṃ pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhati – ‘atthi imasmiṃ kāye kesā lomā nakhā dantā taco maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakkaṃ hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsaṃ antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā mutta’nti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho viharati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā viharati? Idha, bhikkhave, bhikkhu yehi ākārehi yehi liṅgehi yehi nimittehi divā chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, so tehi ākārehi tehi liṅgehi tehi nimittehi rattiṃ chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti; yehi vā pana ākārehi yehi liṅgehi yehi nimittehi rattiṃ chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, so tehi ākārehi tehi liṅgehi tehi nimittehi divā chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā viharati.

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno ālokasaññā suggahitā hoti divāsaññā svādhiṭṭhitā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Katamañca, bhikkhave, atilīnaṃ vīriyaṃ? Yaṃ, bhikkhave, vīriyaṃ kosajjasahagataṃ kosajjasampayuttaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, atilīnaṃ vīriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, atippaggahitaṃ vīriyaṃ? Yaṃ, bhikkhave, vīriyaṃ uddhaccasahagataṃ uddhaccasampayuttaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, atippaggahitaṃ vīriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, ajjhattaṃ saṃkhittaṃ vīriyaṃ? Yaṃ, bhikkhave, vīriyaṃ thinamiddhasahagataṃ thinamiddhasampayuttaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, ajjhattaṃ saṃkhittaṃ vīriyaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, bahiddhā vikkhittaṃ vīriyaṃ? Yaṃ, bhikkhave, vīriyaṃ bahiddhā pañca kāmaguṇe ārabbha anuvikkhittaṃ anuvisaṭaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, bahiddhā vikkhittaṃ vīriyaṃ…pe….

‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno ālokasaññā suggahitā hoti divāsaññā svādhiṭṭhitā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Katamañca, bhikkhave, atilīnaṃ cittaṃ? Yaṃ, bhikkhave, cittaṃ kosajjasahagataṃ kosajjasampayuttaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, atilīnaṃ cittaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, atippaggahitaṃ cittaṃ? Yaṃ, bhikkhave, cittaṃ uddhaccasahagataṃ uddhaccasampayuttaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, atippaggahitaṃ cittaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, ajjhattaṃ saṃkhittaṃ cittaṃ? Yaṃ, bhikkhave, cittaṃ thinamiddhasahagataṃ thinamiddhasampayuttaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, ajjhattaṃ saṃkhittaṃ cittaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, bahiddhā vikkhittaṃ cittaṃ? Yaṃ, bhikkhave, cittaṃ bahiddhā pañca kāmaguṇe ārabbha anuvikkhittaṃ anuvisaṭaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, bahiddhā vikkhittaṃ cittaṃ…pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, atilīnā vīmaṃsā? Yā, bhikkhave, vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, atilīnā vīmaṃsā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, atippaggahitā vīmaṃsā? Yā, bhikkhave, vīmaṃsā uddhaccasahagatā uddhaccasampayuttā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, atippaggahitā vīmaṃsā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, ajjhattaṃ saṃkhittā vīmaṃsā? Yā, bhikkhave, vīmaṃsā thinamiddhasahagatā thinamiddhasampayuttā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, ajjhattaṃ saṃkhittā vīmaṃsā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, bahiddhā vikkhittā vīmaṃsā? Yā, bhikkhave, vīmaṃsā bahiddhā pañca kāmaguṇe ārabbha anuvikkhittā anuvisaṭā – ayaṃ vuccati, bhikkhave, bahiddhā vikkhittā vīmaṃsā… pe… evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā evaṃ bahulīkatā mahapphalā honti mahānisaṃsā.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhave, bhikkhu catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhave, bhikkhu catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Dasamaṃ.

Pāsādakampanavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Pubbaṃ mahapphalaṃ chandaṃ, moggallānañca uṇṇābhaṃ;
Dve samaṇabrāhmaṇā bhikkhu, desanā vibhaṅgena cāti.

3. Ayoguḷavaggo

1. Maggasuttaṃ

833. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato etadahosi – ‘ko nu kho maggo, kā paṭipadā iddhipādabhāvanāyā’ti? Tassa mayhaṃ, bhikkhave, etadahosi – ‘idha bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – iti me chando na ca atilīno bhavissati, na ca atippaggahito bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhitto bhavissati, na ca bahiddhā vikkhitto bhavissati. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – iti me vīmaṃsā na ca atilīnā bhavissati, na ca atippaggahitā bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhittā bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittā bhavissati. Pacchāpuresaññī ca viharati – yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ yathā rattiṃ tathā divā’ – iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti.

‘‘Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhave, bhikkhu catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Evaṃ bhāvitesu kho, bhikkhave, bhikkhu catūsu iddhipādesu evaṃ bahulīkatesu, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Paṭhamaṃ.

(Chapi abhiññāyo vitthāretabbā).

2. Ayoguḷasuttaṃ

834. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘abhijānāti nu kho, bhante, bhagavā iddhiyā manomayena kāyena brahmalokaṃ upasaṅkamitā’’ti? ‘‘Abhijānāmi khvāhaṃ, ānanda, iddhiyā manomayena kāyena brahmalokaṃ upasaṅkamitā’’ti. ‘‘Abhijānāti pana, bhante, bhagavā iminā cātumahābhūtikena kāyena iddhiyā brahmalokaṃ upasaṅkamitā’’ti? ‘‘Abhijānāmi khvāhaṃ, ānanda, iminā cātumahābhūtikena [cātummahābhūtikena (sī. syā. kaṃ.)] kāyena iddhiyā brahmalokaṃ upasaṅkamitā’’ti.

‘‘Yañca kho, omāti, bhante, bhagavā iddhiyā manomayena kāyena brahmalokaṃ upasaṅkamituṃ, yañca kho abhijānāti, bhante, bhagavā iminā cātumahābhūtikena kāyena iddhiyā brahmalokaṃ upasaṅkamitā, tayidaṃ, bhante, bhagavato acchariyañceva abbhutañcā’’ti. ‘‘Acchariyā ceva, ānanda, tathāgatā acchariyadhammasamannāgatā ca, abbhutā ceva, ānanda, tathāgatā abbhutadhammasamannāgatā ca’’.

‘‘Yasmiṃ, ānanda, samaye tathāgato kāyampi citte samodahati [samādahati (sī. syā. pī.)] cittampi kāye samodahati, sukhasaññañca lahusaññañca kāye okkamitvā viharati; tasmiṃ, ānanda, samaye tathāgatassa kāyo lahutaro ceva hoti mudutaro ca kammaniyataro ca pabhassarataro ca.

‘‘Seyyathāpi, ānanda, ayoguḷo divasaṃ santatto lahutaro ceva hoti mudutaro ca kammaniyataro ca pabhassarataro ca; evameva kho, ānanda, yasmiṃ samaye tathāgato kāyampi citte samodahati, cittampi kāye samodahati, sukhasaññañca lahusaññañca kāye okkamitvā viharati; tasmiṃ, ānanda, samaye tathāgatassa kāyo lahutaro ceva hoti mudutaro ca kammaniyataro ca pabhassarataro ca.

‘‘Yasmiṃ, ānanda, samaye tathāgato kāyampi citte samodahati, cittampi kāye samodahati, sukhasaññañca lahusaññañca kāye okkamitvā viharati; tasmiṃ, ānanda, samaye tathāgatassa kāyo appakasireneva pathaviyā vehāsaṃ abbhuggacchati, so anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

‘‘Seyyathāpi, ānanda, tūlapicu vā kappāsapicu vā lahuko vātūpādāno appakasireneva pathaviyā vehāsaṃ abbhuggacchati; evameva kho, ānanda, yasmiṃ samaye tathāgato kāyampi citte samodahati, cittampi kāye samodahati, sukhasaññañca lahusaññañca kāye okkamitvā viharati; tasmiṃ, ānanda, samaye tathāgatassa kāyo appakasireneva pathaviyā vehāsaṃ abbhuggacchati, so anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattetī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Bhikkhusuttaṃ

835. ‘‘Cattārome, bhikkhave, iddhipādā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi …pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ime kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Suddhikasuttaṃ

836. ‘‘Cattārome, bhikkhave, iddhipādā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ime kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamaphalasuttaṃ

837. ‘‘Cattārome, bhikkhave, iddhipādā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi …pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ime kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā bhikkhunā dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā''ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyaphalasuttaṃ

838. ''Cattārome, bhikkhave, iddhipādā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi …pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ime kho, bhikkhave, cattāro iddhipādā. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā.

''Katame satta phalā sattānisaṃsā? Diṭṭheva dhamme paṭikacca [paṭigacca (sī.), paṭihacca (pī.)] aññaṃ ārādheti no ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti; atha maraṇakāle aññaṃ ārādheti, no ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, no ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti; atha pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti, upahaccaparinibbāyī hoti, asaṅkhāraparinibbāyī hoti, sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ime satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamaānandasuttaṃ

839. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

''Katamā nu kho, bhante, iddhi, katamo iddhipādo, katamā iddhipādabhāvanā, katamā iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā''ti? ''Idhānanda, bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti – ayaṃ vuccatānanda, iddhi''.

''Katamo cānanda, iddhipādo? Yo, ānanda, maggo yā paṭipadā iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya saṃvattati – ayaṃ vuccatānanda, iddhipādo.

''Katamā cānanda, iddhipādabhāvanā? Idhānanda, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ayaṃ vuccatānanda, iddhipādabhāvanā.

''Katamā cānanda, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi – ayaṃ vuccatānanda, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā''ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyaānandasuttaṃ

840. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca – ''katamā nu kho, ānanda, iddhi, katamo iddhipādo, katamā iddhipādabhāvanā, katamā iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā''ti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā…pe….

‘‘Idhānanda, bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti – ayaṃ vuccatānanda, iddhi.

‘‘Katamo cānanda, iddhipādo? Yo, ānanda, maggo yā paṭipadā iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya saṃvattati – ayaṃ vuccatānanda, iddhipādo.

‘‘Katamā cānanda, iddhipādabhāvanā? Idhānanda, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ayaṃ vuccatānanda, iddhipādabhāvanā.

‘‘Katamā cānanda, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi – ayaṃ vuccatānanda, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamabhikkhusuttaṃ

841. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘katamā nu kho, bhante, iddhi, katamo iddhipādo, katamā iddhipādabhāvanā, katamā iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā’’ti?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, iddhipādo? Yo, bhikkhave, maggo, yā paṭipadā iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya saṃvattati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, iddhipādabhāvanā? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādabhāvanā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyabhikkhusuttaṃ

842. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu…pe… ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū bhagavā etadavoca – ‘‘katamā nu kho, bhikkhave, iddhi, katamo iddhipādo, katamā iddhipādabhāvanā, katamā iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā’’ti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā…pe….

‘‘Katamā ca, bhikkhave, iddhi? Idha, bhikkhave, bhikkhu anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhi.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, iddhipādo? Yo, bhikkhave, maggo, yā paṭipadā iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya saṃvattati – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādo.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, iddhipādabhāvanā? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādabhāvanā.

‘‘Katamā ca, bhikkhave, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi. Ayaṃ vuccati, bhikkhave, iddhipādabhāvanāgāminī paṭipadā’’ti. Dasamaṃ.

11. Moggallānasuttaṃ

843. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamesaṃ dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo’’ti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā bhagavaṃnettikā…pe… ‘‘catunnaṃ kho, bhikkhave, iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, moggallāno bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ‘iti me chando na ca atilīno bhavissati, na ca atippaggahito bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhitto bhavissati, na ca bahiddhā vikkhitto bhavissati’. Pacchāpuresaññī ca viharati – ‘yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā’. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ‘iti me vīmaṃsā na ca atilīnā bhavissati, na ca atippaggahitā bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhittā bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittā bhavissati’…pe… iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo.

‘‘Imesañca pana, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggalāno bhikkhu evaṃ anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Imesañca pana, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā moggallāno bhikkhu āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Ekādasamaṃ.

12. Tathāgatasuttaṃ

844. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamesaṃ dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgato evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo’’ti? Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… ‘‘catunnaṃ kho, bhikkhave, iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgato evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Idha, bhikkhave, tathāgato chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ‘iti me chando na ca atilīno bhavissati, na ca atippaggahito bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhitto bhavissati, na ca bahiddhā vikkhitto bhavissati’. Pacchāpuresaññī ca viharati – ‘yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā’. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti – ‘iti me vīmaṃsā na ca atilīnā bhavissati, na ca atipaggahitā bhavissati, na ca ajjhattaṃ saṃkhittā bhavissati, na ca bahiddhā vikkhittā bhavissati’. Pacchāpuresaññī ca viharati – ‘yathā pure tathā pacchā, yathā pacchā tathā pure; yathā adho tathā uddhaṃ, yathā uddhaṃ tathā adho; yathā divā tathā rattiṃ, yathā rattiṃ tathā divā’. Iti vivaṭena cetasā apariyonaddhena sappabhāsaṃ cittaṃ bhāveti. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgato evaṃmahiddhiko evaṃmahānubhāvo.

‘‘Imesañca pana, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgato anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti – ekopi hutvā bahudhā hoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti. Imesañca pana, bhikkhave, catunnaṃ iddhipādānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā tathāgato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti. Dvādasamaṃ.

(Chapi abhiññāyo vitthāretabbā).

Ayoguḷavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Maggo ayoguḷo bhikkhu, suddhikañcāpi dve phalā;
Dve cānandā duve bhikkhū, moggallāno tathāgatoti.

4. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Gaṅgānadīādisuttadvādasakaṃ

845-856. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu cattāro iddhipāde bhāvento cattāro iddhipāde bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu cattāro iddhipāde bhāvento cattāro iddhipāde bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi…pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti.

‘‘Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu cattāro iddhipāde bhāvento cattāro iddhipāde bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Dvādasamaṃ.

Gaṅgāpeyyālavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

Appamādavaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sāro ca vassikaṃ;
Rājā candimasūriyā, vatthena dasamaṃ padanti.

Balakaraṇīyavaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

Esanāvaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanā taṇhā tasinā cāti.

8. Oghavaggo

1-10. Oghādisuttadasakaṃ

889-898. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya cattāro iddhipādā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriyasamādhi…pe… cittasamādhi …pe… vīmaṃsāsamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ime cattāro iddhipādā bhāvetabbā’’ti.

(Yathā maggasaṃyuttaṃ tathā vitthāretabbaṃ).

Oghavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyāti.

Iddhipādasaṃyuttaṃ sattamaṃ.

8. Anuruddhasaṃyuttaṃ

1. Rahogatavaggo

1. Paṭhamarahogatasuttaṃ

899. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā anuruddho sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmato anuruddhassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘yesaṃ kesañci cattāro satipaṭṭhānā viraddhā, viraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī. Yesaṃ kesañci cattāro satipaṭṭhānā āraddhā, āraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī’’ti.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno āyasmato anuruddhassa cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – āyasmato anuruddhassa sammukhe pāturahosi. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, āvuso anuruddha, bhikkhuno cattāro satipaṭṭhānā āraddhā hontī’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu ajjhattaṃ kāye samudayadhammānupassī viharati, ajjhattaṃ kāye vayadhammānupassī viharati, ajjhattaṃ kāye samudayavayadhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Bahiddhā kāye samudayadhammānupassī viharati, bahiddhā kāye vayadhammānupassī viharati, bahiddhā kāye samudayavayadhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ajjhattabahiddhā kāye samudayadhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā kāye vayadhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā kāye samudayavayadhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati; sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati; sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati; sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati; sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūlañca paṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno.

‘‘Ajjhattaṃ vedanāsu samudayadhammānupassī viharati, ajjhattaṃ vedanāsu vayadhammānupassī viharati, ajjhattaṃ vedanāsu samudayavayadhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Bahiddhā vedanāsu samudayadhammānupassī viharati, bahiddhā vedanāsu vayadhammānupassī viharati, bahiddhā vedanāsu samudayavayadhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ajjhattabahiddhā vedanāsu samudayadhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vedanāsu vayadhammānupassī viharati, ajjhattabahiddhā vedanāsu samudayavayadhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati; sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati; sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati; sace ākaṅkhati – ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, appaṭikūlasaññī tattha viharati; sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūlañca paṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno.

‘‘Ajjhattaṃ citte…pe… bahiddhā citte…pe… ajjhattabahiddhā citte samudayadhammānupassī viharati… ajjhattabahiddhā citte vayadhammānupassī viharati… ajjhattabahiddhā citte samudayavayadhammānupassī viharati ātāpī…pe… abhijjhādomanassaṃ.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati…pe… upekkhako tattha viharati sato sampajāno.

‘‘Ajjhattaṃ dhammesu…pe… bahiddhā dhammesu…pe… ajjhattabahiddhā dhammesu samudayadhammānupassī viharati… ajjhattabahiddhā dhammesu vayadhammānupassī viharati… ajjhattabahiddhā dhammesu samudayavayadhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘So sace ākaṅkhati – ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, paṭikūlasaññī tattha viharati…pe… upekkhako tattha viharati sato sampajāno. Ettāvatā kho, āvuso, bhikkhuno cattāro satipaṭṭhānā āraddhā hontī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyarahogatasuttaṃ

900. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmato anuruddhassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṃ cetaso parivitakko udapādi – ‘‘yesaṃ kesañci cattāro satipaṭṭhānā viraddhā, viraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī; yesaṃ kesañci cattāro satipaṭṭhānā āraddhā, āraddho tesaṃ ariyo maggo sammā dukkhakkhayagāmī’’ti.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno āyasmato anuruddhassa cetasā cetoparivitakkamaññāya – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – āyasmato anuruddhassa sammukhe pāturahosi.

Atha kho āyasmā mahāmoggallāno āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘kittāvatā nu kho, āvuso anuruddha, bhikkhuno cattāro satipaṭṭhānā āraddhā hontī’’ti?

‘‘Idhāvuso, bhikkhu ajjhattaṃ kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Bahiddhā kāye kāyānupassī viharati…pe… ajjhattabahiddhā kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Bahiddhā vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ajjhattabahiddhā vedanāsu vedanānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ citte…pe… bahiddhā citte…pe… ajjhattabahiddhā citte cittānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Ajjhattaṃ dhammesu…pe… bahiddhā dhammesu…pe… ajjhattabahiddhā dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Ettāvatā kho, āvuso, bhikkhuno cattāro satipaṭṭhānā āraddhā hontī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Sutanusuttaṃ

901. Ekaṃ samayaṃ āyasmā anuruddho sāvatthiyaṃ viharati sutanutīre. Atha kho sambahulā bhikkhū yenāyasmā anuruddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā anuruddhena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocuṃ – ‘‘katamesaṃ āyasmā anuruddho dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto’’ti?

‘‘Catunnaṃ khvāhaṃ, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto. Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāhaṃ, āvuso, kāye kāyānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – imesaṃ khvāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto. Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā hīnaṃ dhammaṃ hīnato abbhaññāsiṃ, majjhimaṃ dhammaṃ majjhimato abbhaññāsiṃ, paṇītaṃ dhammaṃ paṇītato abbhaññāsi’’nti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamakaṇḍakīsuttaṃ

902. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca anuruddho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno sākete viharanti kaṇḍakīvane. Atha kho āyasmā ca sāriputto āyasmā ca mahāmoggallāno sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhitā yenāyasmā anuruddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā anuruddhena saddhiṃ sammodiṃsu. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘sekhenāvuso anuruddha, bhikkhunā katame dhammā upasampajja vihātabbā’’ti?

‘‘Sekhenāvuso sāriputta, bhikkhunā cattāro satipaṭṭhānā upasampajja vihātabbā. Katame cattāro? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu …pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – sekhenāvuso sāriputta, bhikkhunā ime cattāro satipaṭṭhānā upasampajja vihātabbā’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyakaṇḍakīsuttaṃ

903. Sāketanidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘asekhenāvuso anuruddha, bhikkhunā katame dhammā upasampajja vihātabbā’’ti? ‘‘Asekhenāvuso sāriputta, bhikkhunā cattāro satipaṭṭhānā upasampajja vihātabbā. Katame cattāro? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – asekhenāvuso sāriputta, bhikkhunā ime cattāro satipaṭṭhānā upasampajja vihātabbā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Tatiyakaṇḍakīsuttaṃ

904. Sāketanidānaṃ. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca – ‘‘katamesaṃ āyasmā anuruddho dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto’’ti? ‘‘Catunnaṃ khvāhaṃ, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto. Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāhaṃ, āvuso, kāye kāyānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – imesaṃ khvāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto. Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā sahassaṃ lokaṃ abhijānāmī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Taṇhakkhayasuttaṃ

905. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho āyasmā anuruddho bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso bhikkhavo’’ti. ‘‘Āvuso’’ti kho te bhikkhū āyasmato anuruddhassa paccassosuṃ. Āyasmā anuruddho etadavoca –

‘‘Cattārome, āvuso, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā taṇhakkhayāya saṃvattanti. Katame cattāro? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati…pe… vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – ime kho, āvuso, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā taṇhakkhayāya saṃvattantī’’ti. Sattamaṃ.

8. Salaḷāgārasuttaṃ

906. Ekaṃ samayaṃ āyasmā anuruddho sāvatthiyaṃ viharati salaḷāgāre. Tatra kho āyasmā anuruddho bhikkhū āmantesi…pe… etadavoca – ‘‘seyyathāpi, āvuso, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā. Atha mahājanakāyo āgaccheyya kuddālapiṭakaṃ [kuddālapiṭakaṃ (bahūsu)] ādāya – ‘mayaṃ imaṃ gaṅgānadiṃ pacchāninnaṃ karissāma pacchāpoṇaṃ pacchāpabbhāra’nti. Taṃ kiṃ maññathāvuso, api nu so mahājanakāyo gaṅgānadiṃ pacchāninnaṃ kareyya pacchāpoṇaṃ pacchāpabbhāra’’nti? ‘‘No hetaṃ, āvuso’’. ‘‘Taṃ kissa hetu’’? ‘‘Gaṅgā, āvuso, nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā. Sā na sukarā pacchāninnaṃ kātuṃ pacchāpoṇaṃ pacchāpabbhāraṃ. Yāvadeva ca pana so mahājanakāyo kilamathassa vighātassa bhāgī assā’’ti.

‘‘Evameva kho, āvuso, bhikkhuṃ cattāro satipaṭṭhāne bhāventaṃ cattāro satipaṭṭhāne bahulīkarontaṃ rājāno vā rājamahāmattā vā mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā bhogehi abhihaṭṭhuṃ pavāreyyuṃ – ‘ehambho purisa, kiṃ te ime kāsāvā anudahanti? Kiṃ muṇḍo kapālamanusañcarasi? Ehi hīnāyāvattitvā bhoge ca bhuñjassu puññāni ca karohī’’ti.

‘‘So vata, āvuso, bhikkhu cattāro satipaṭṭhāne bhāvento cattāro satipaṭṭhāne bahulīkaronto sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Yañhi taṃ, āvuso, cittaṃ dīgharattaṃ vivekaninnaṃ vivekapoṇaṃ vivekapabbhāraṃ taṃ vata hīnāyāvattissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Kathañcāvuso, bhikkhu cattāro satipaṭṭhāne bhāveti, cattāro satipaṭṭhāne bahulīkarotīti? Idhāvuso, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati…pe… vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Evaṃ kho, āvuso, bhikkhu cattāro satipaṭṭhāne bhāveti, cattāro satipaṭṭhāne bahulīkarotī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Ambapālivanasuttaṃ

907. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca anuruddho āyasmā ca sāriputto vesāliyaṃ viharanti ambapālivane. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavoca –

‘‘Vippasannāni kho te, āvuso anuruddha, indriyāni, parisuddho mukhavaṇṇo pariyodāto. Katamenāyasmā anuruddho vihārena etarahi bahulaṃ viharatī’’ti? ‘‘Catūsu khvāhaṃ, āvuso, satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto etarahi bahulaṃ viharāmi. Katamesu catūsu? Idhāhaṃ, āvuso, kāye kāyānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – imesu khvāhaṃ, āvuso, catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto etarahi bahulaṃ viharāmi. Yo so, āvuso, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasaṃyojano sammadaññā vimutto, so imesu catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacitto bahulaṃ viharatī’’ti.

‘‘Lābhā vata no, āvuso, suladdhaṃ vata no, āvuso! Ye mayaṃ āyasmato anuruddhassa sammukhāva assumha āsabhiṃ vācaṃ bhāsamānassā’’ti. Navamaṃ.

10. Bāḷhagilānasuttaṃ

908. Ekaṃ samayaṃ āyasmā anuruddho sāvatthiyaṃ viharati andhavanasmiṃ ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho sambahulā bhikkhū yenāyasmā anuruddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocuṃ –

‘‘Katamenāyasmato anuruddhassa vihārena viharato uppannā sārīrikā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhantī’’ti? ‘‘Catūsu kho me, āvuso, satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittassa viharato uppannā sārīrikā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhanti. Katamesu catūsu? Idhāhaṃ, āvuso, kāye kāyānupassī viharāmi…pe… vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – imesu kho me, āvuso, catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittassa viharato uppannā sārīrikā dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhantī’’ti. Dasamaṃ.

Rahogatavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Rahogatena dve vuttā, sutanu kaṇḍakī tayo;
Taṇhakkhayasalaḷāgāraṃ, ambapāli ca gilānanti.

2. Dutiyavaggo

1. Kappasahassasuttaṃ

909. Ekaṃ samayaṃ āyasmā anuruddho sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho sambahulā bhikkhū yenāyasmā anuruddho tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmatā anuruddhena saddhiṃ…pe… ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū āyasmantaṃ anuruddhaṃ etadavocuṃ –

‘‘Katamesaṃ āyasmā anuruddho dhammānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto’’ti? ‘‘Catunnaṃ khvāhaṃ, āvuso, satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto. Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāhaṃ, āvuso, kāye kāyānupassī viharāmi…pe… vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharāmi ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ – imesaṃ khvāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā mahābhiññataṃ patto. Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā kappasahassaṃ anussarāmī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Iddhividhasuttaṃ

910. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhomi – ekopi hutvā bahudhā homi…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattemī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Dibbasotasuttaṃ

911. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāmi dibbe ca mānuse ca ye dūre santike cā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Cetopariyasuttaṃ

912. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi – sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāmi…pe… avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāmī’’ti. Catutthaṃ.

5. Ṭhānasuttaṃ

913. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāmī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Kammasamādānasuttaṃ

914. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāmī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Sabbatthagāminisuttaṃ

915. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā sabbatthagāminippaṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāmī’’ti. Sattamaṃ.

8. Nānādhātusuttaṃ

916. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā anekadhātunānādhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānāmī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Nānādhimuttisuttaṃ

917. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā sattānaṃ nānādhimuttikataṃ yathābhūtaṃ pajānāmī’’ti. Navamaṃ.

10. Indriyaparopariyattasuttaṃ

918. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāmī’’ti. Dasamaṃ.

11. Jhānādisuttaṃ

919. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ pajānāmī’’ti. Ekādasamaṃ.

12. Pubbenivāsasuttaṃ

920. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi, seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmī’’ti. Dvādasamaṃ.

13. Dibbacakkhusuttaṃ

921. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne…pe… iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena yathākammūpage satte pajānāmī’’ti. Terasamaṃ.

14. Āsavakkhayasuttaṃ

922. ‘‘Imesañca panāhaṃ, āvuso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā bahulīkatattā āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭhe dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmī’’ti. Cuddasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Mahābhiññaṃ iddhi dibbaṃ, cetopariyaṃ ṭhānaṃ kammaṃ;
Sabbatthadhātudhimutti, indriyaṃ jhānaṃ tisso vijjāti.

Anuruddhasaṃyuttaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Jhānasaṃyuttaṃ

1. Gaṅgāpeyyālavaggo

1-12. Jhānādisuttadvādasakaṃ

923-934. Sāvatthinidānaṃ ‘‘cattāro me, bhikkhave, jhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ime kho, bhikkhave, cattāro jhānā’’ti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gaṅgā nadī pācīnaninnā pācīnapoṇā pācīnapabbhārā; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu cattāro jhāne bhāvento cattāro jhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Kathañca, bhikkhave, bhikkhu cattāro jhāne bhāvento cattāro jhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu cattāro jhāne bhāvento cattāro jhāne bahulīkaronto nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Dvādasamaṃ.

Gaṅgāpeyyālavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Cha pācīnato ninnā, cha ninnā ca samuddato;
Dvete cha dvādasa honti, vaggo tena pavuccatīti.

Appamādavaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Tathāgataṃ padaṃ kūṭaṃ, mūlaṃ sāro ca vassikaṃ;
Rājā candimasūriyā, vatthena dasamaṃ padanti.

Balakaraṇīyavaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Balaṃ bījañca nāgo ca, rukkho kumbhena sūkiyā;
Ākāsena ca dve meghā, nāvā āgantukā nadīti.

Esanāvaggo vitthāretabbo.

Tassuddānaṃ –

Esanā vidhā āsavo, bhavo ca dukkhatā tisso;
Khilaṃ malañca nīgho ca, vedanā taṇhā tasinā cāti.

5. Oghavaggo

1-10. Oghādisuttaṃ

967-976. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, uddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Katamāni pañca? Rūparāgo, arūparāgo, māno, uddhaccaṃ, avijjā – imāni kho, bhikkhave, pañcuddhambhāgiyāni saṃyojanāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya cattāro jhānā bhāvetabbā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ…pe… tatiyaṃ jhānaṃ…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ uddhambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ abhiññāya pariññāya parikkhayāya pahānāya ime cattāro jhānā bhāvetabbā’’ti vitthāretabbaṃ. Dasamaṃ. (Yathā maggasaṃyuttaṃ tathā vitthāretabbaṃ).

Oghavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Ogho yogo upādānaṃ, ganthā anusayena ca;
Kāmaguṇā nīvaraṇā, khandhā oruddhambhāgiyāti.

Jhānasaṃyuttaṃ navamaṃ.

10. Ānāpānasaṃyuttaṃ

1. Ekadhammavaggo

1. Ekadhammasuttaṃ

977. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho…pe… etadavoca – ‘‘ekadhammo, bhikkhave, bhāvito bahulīkato mahapphalo hoti mahānisaṃso. Katamo ekadhammo? Ānāpānassati [ānāpānasati (sī. pī.)]. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, ānāpānassati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova [sato (bahūsu) tatiyapārājikepi] passasati. Dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti; rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāti; ‘sabbakāyappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sabbakāyappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘pītippaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘pītippaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘sukhappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘sukhappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘cittappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘cittappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; ‘abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘abhippamodayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘samādahaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘samādahaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘aniccānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘aniccānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘virāgānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘virāgānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘nirodhānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘nirodhānupassī passasissāmī’ti sikkhati; ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, ānāpānassati evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Bojjhaṅgasuttaṃ

978. ‘‘Ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, ānāpānassati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu ānāpānassatisahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ, ānāpānassatisahagataṃ dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti… pe… ānāpānassatisahagataṃ upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, ānāpānassati evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Suddhikasuttaṃ

979. ‘‘Ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, ānāpānassati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, ānāpānassati evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamaphalasuttaṃ

980. ‘‘Ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, ānāpānassati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, ānāpānassati evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Evaṃ bhāvitāya kho, bhikkhave, ānāpānassatiyā evaṃ bahulīkatāya dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ pāṭikaṅkhaṃ – diṭṭheva dhamme aññā, sati vā upādisese anāgāmitā’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyaphalasuttaṃ

981. ‘‘Ānāpānassati, bhikkhave, bhāvitā bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā. Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, ānāpānassati kathaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, ānāpānassati evaṃ bahulīkatā mahapphalā hoti mahānisaṃsā.

‘‘Evaṃ bhāvitāya kho, bhikkhave, ānāpānassatiyā evaṃ bahulīkatāya satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā. Katame satta phalā sattānisaṃsā? Diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti; no ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti. Atha maraṇakāle aññaṃ ārādheti; no ce diṭṭheva dhamme paṭikacca aññaṃ ārādheti, no ce maraṇakāle aññaṃ ārādheti. Atha pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti… upahaccaparinibbāyī hoti… asaṅkhāraparinibbāyī hoti… sasaṅkhāraparinibbāyī hoti… uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī – evaṃ bhāvitāya kho, bhikkhave, ānāpānassatiyā evaṃ bahulīkatāya ime satta phalā sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Ariṭṭhasuttaṃ

982. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho bhagavā…pe… etadavoca – ‘‘bhāvetha no tumhe bhikkhave, ānāpānassati’’nti? Evaṃ vutte āyasmā ariṭṭho bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, bhante, bhāvemi ānāpānassati’’nti. ‘‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, ariṭṭha, bhāvesi ānāpānassati’’nti? ‘‘Atītesu me, bhante, kāmesu kāmacchando pahīno, anāgatesu me kāmesu kāmacchando vigato, ajjhattabahiddhā [ajjhattaṃ bahiddhā (syā. kaṃ. pī. ka.)] ca me dhammesu paṭighasaññā suppaṭivinītā. So [sohaṃ (?)] satova assasissāmi, satova passasissāmi. Evaṃ khvāhaṃ, bhante, bhāvemi ānāpānassati’’nti.

‘‘‘Atthesā, ariṭṭha, ānāpānassati, nesā natthī’ti vadāmi. Api ca, ariṭṭha, yathā ānāpānassati vitthārena paripuṇṇā hoti taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ariṭṭho bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Kathañca, ariṭṭha, ānāpānassati vitthārena paripuṇṇā hoti? Idha, ariṭṭha, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati. Dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ kho, ariṭṭha, ānāpānassati vitthārena paripuṇṇā hotī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Mahākappinasuttaṃ

983. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena āyasmā mahākappino bhagavato avidūre nisinno hoti pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Addasā kho bhagavā āyasmantaṃ mahākappinaṃ avidūre nisinnaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. Disvāna bhikkhū āmantesi –

‘‘Passatha no tumhe, bhikkhave, etassa bhikkhuno kāyassa iñjitattaṃ vā phanditattaṃ vā’’ti? ‘‘Yadāpi mayaṃ, bhante, taṃ āyasmantaṃ passāma saṅghamajjhe vā nisinnaṃ ekaṃ vā raho nisinnaṃ, tadāpi mayaṃ tassa āyasmato na passāma kāyassa iñjitattaṃ vā phanditattaṃ vā’’ti.

‘‘Yassa, bhikkhave, samādhissa bhāvitattā bahulīkatattā neva kāyassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā, na cittassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā, tassa so, bhikkhave, bhikkhu samādhissa nikāmalābhī akicchalābhī akasiralābhī. Katamassa ca, bhikkhave, samādhissa bhāvitattā bahulīkatattā neva kāyassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā, na cittassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā?

‘‘Ānāpānassatisamādhissa, bhikkhave, bhāvitattā bahulīkatattā neva kāyassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā, na cittassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā. Kathaṃ bhāvite ca, bhikkhave, ānāpānassatisamādhimhi kathaṃ bahulīkate neva kāyassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā, na cittassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvite ca kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhimhi evaṃ bahulīkate neva kāyassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā, na cittassa iñjitattaṃ vā hoti phanditattaṃ vā’’ti. Sattamaṃ.

8. Padīpopamasuttaṃ

984. ‘‘Ānāpānassatisamādhi, bhikkhave, bhāvito bahulīkato mahapphalo hoti mahānisaṃso. Kathaṃ bhāvito ca, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato mahapphalo hoti mahānisaṃso?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati.

Dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvito kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi evaṃ bahulīkato mahapphalo hoti mahānisaṃso.

‘‘Ahampi sudaṃ, bhikkhave, pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno iminā vihārena bahulaṃ viharāmi. Tassa mayhaṃ, bhikkhave, iminā vihārena bahulaṃ viharato neva kāyo kilamati na cakkhūni; anupādāya ca me āsavehi cittaṃ vimucci.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘neva me kāyo kilameyya na cakkhūni, anupādāya ca me āsavehi cittaṃ vimucceyyā’ti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘ye me gehasitā sarasaṅkappā te pahīyeyyu’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘appaṭikūle paṭikūlasaññī vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘paṭikūle appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca paṭikūlasaññī vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaññī vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘appaṭikūlañca paṭikūlañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘pītiyā ca virāgā upekkhako ca vihareyyaṃ sato ca sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeyyaṃ, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti – upekkhako satimā sukhavihārīti tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ananto ākāsoti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma anantaṃ viññāṇanti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma natthi kiñcīti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, bhikkhu cepi ākaṅkheyya – ‘sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja vihareyya’nti, ayameva ānāpānassatisamādhi sādhukaṃ manasi kātabbo.

‘‘Evaṃ bhāvite kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhimhi evaṃ bahulīkate, sukhaṃ ce vedanaṃ vedayati, sā ‘aniccā’ti pajānāti, ‘anajjhositā’ti pajānāti, ‘anabhinanditā’ti pajānāti; dukkhaṃ ce vedanaṃ vedayati, ‘sā aniccā’ti pajānāti, ‘anajjhositā’ti pajānāti, ‘anabhinanditā’ti pajānāti; adukkhamasukhaṃ ce vedanaṃ vedayati, ‘sā aniccā’ti pajānāti, ‘anajjhositā’ti pajānāti, ‘anabhinanditā’ti pajānāti’’.

‘‘Sukhaṃ [so sukhaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.) ma. ni. 3.364 aṭṭhakathāṭīkā oloketabbā] ce vedanaṃ vedayati, visaṃyutto naṃ vedayati; dukkhaṃ ce vedanaṃ vedayati, visaṃyutto naṃ vedayati; adukkhamasukhaṃ ce vedanaṃ vedayati, visaṃyutto naṃ vedayati. So kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti, jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti, ‘kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissantī’ti pajānāti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, telañca paṭicca, vaṭṭiñca paṭicca telappadīpo jhāyeyya, tasseva telassa ca vaṭṭiyā ca pariyādānā anāhāro nibbāyeyya; evameva kho, bhikkhave, bhikkhu kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti, jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti, ‘kāyassa bhedā uddhaṃ jīvitapariyādānā idheva sabbavedayitāni anabhinanditāni sītībhavissantī’ti pajānātī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Vesālīsuttaṃ

985. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhūnaṃ anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti, asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati, asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsati.

Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘icchāmahaṃ, bhikkhave, aḍḍhamāsaṃ paṭisallīyituṃ. Nāmhi kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā nāssudha koci bhagavantaṃ upasaṅkamati, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena.

Atha kho te bhikkhū – ‘‘bhagavā anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti, asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati, asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsatī’’ti anekākāravokāraṃ asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti. Te iminā kāyena aṭṭīyamānā [aṭṭiyamānā (sī. syā. kaṃ. pī. ka.)] harāyamānā jigucchamānā satthahārakaṃ pariyesanti. Dasapi bhikkhū ekāhena satthaṃ āharanti, vīsampi…pe… tiṃsampi bhikkhū ekāhena satthaṃ āharanti.

Atha kho bhagavā tassa aḍḍhamāsassa accayena paṭisallānā vuṭṭhito āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi – ‘‘kiṃ nu kho, ānanda, tanubhūto viya bhikkhusaṅgho’’ti? ‘‘Tathā hi pana, bhante, ‘bhagavā bhikkhūnaṃ anekapariyāyena asubhakathaṃ katheti, asubhāya vaṇṇaṃ bhāsati, asubhabhāvanāya vaṇṇaṃ bhāsatī’ti anekākāravokāraṃ asubhabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti. Te iminā kāyena aṭṭīyamānā harāyamānā jigucchamānā satthahārakaṃ pariyesanti. Dasapi bhikkhū ekāhena satthaṃ āharanti, vīsampi bhikkhū… tiṃsampi bhikkhū ekāhena satthaṃ āharanti. Sādhu, bhante, bhagavā aññaṃ pariyāyaṃ ācikkhatu yathāyaṃ bhikkhusaṅgho aññāya saṇṭhaheyyā’’ti.

‘‘Tenahānanda, yāvatikā bhikkhū vesāliṃ upanissāya viharanti te sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātehī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paṭissutvā yāvatikā bhikkhū vesāliṃ upanissāya viharanti te sabbe upaṭṭhānasālāyaṃ sannipātetvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘sannipatito [sannipātito (sī.)], bhante, bhikkhusaṅgho. Yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti.

Atha kho bhagavā yena upaṭṭhānasālā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘ayampi kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti’’.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, gimhānaṃ pacchime māse ūhataṃ rajojallaṃ, tamenaṃ mahāakālamegho ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti; evameva kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti. Kathaṃ bhāvito ca, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasameti?

‘‘Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati… pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvito kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi evaṃ bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne ca pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti vūpasametī’’ti. Navamaṃ.

10. Kimilasuttaṃ

986. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kimilāyaṃ [kimbilāyaṃ (sī. pī.)] viharati veḷuvane. Tatra kho bhagavā āyasmantaṃ kimilaṃ āmantesi – ‘‘kathaṃ bhāvito nu kho, kimila, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato mahapphalo hoti mahānisaṃso’’ti?

Evaṃ vutte āyasmā kimilo tuṇhī ahosi. Dutiyampi kho bhagavā…pe… tatiyampi kho bhagavā āyasmantaṃ kimilaṃ āmantesi – ‘‘kathaṃ bhāvito nu kho, kimila, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato mahapphalo hoti mahānisaṃso’’ti? Tatiyampi kho āyasmā kimilo tuṇhī ahosi.

Evaṃ vutte āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘etassa, bhagavā, kālo; etassa, sugata, kālo! Yaṃ bhagavā ānāpānassatisamādhiṃ bhāseyya. Bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti.

‘‘Tenahānanda, suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho āyasmā ānando bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca – ‘‘kathaṃ bhāvito ca, ānanda, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato mahapphalo hoti mahānisaṃso? Idhānanda, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati. Evaṃ bhāvito kho, ānanda, ānāpānassatisamādhi evaṃ bahulīkato mahapphalo hoti mahānisaṃso''.

''Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu dīghaṃ vā assasanto 'dīghaṃ assasāmī'ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto 'dīghaṃ passasāmī'ti pajānāti; rassaṃ vā assasanto 'rassaṃ assasāmī'ti pajānāti, rassaṃ vā passasanto 'rassaṃ passasāmī'ti pajānāti; 'sabbakāyappaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'sabbakāyappaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; 'passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī'ti sikkhati, 'passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī'ti sikkhati – kāye kāyānupassī, ānanda, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Kāyaññatarāhaṃ, ānanda, etaṃ vadāmi yadidaṃ – assāsapassāsaṃ. Tasmātihānanda, kāye kāyānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

''Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu 'pītippaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'pītippaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; 'sukhappaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'sukhappaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; 'cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; 'passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmī'ti sikkhati – vedanāsu vedanānupassī, ānanda, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Vedanāññatarāhaṃ, ānanda, etaṃ vadāmi, yadidaṃ – assāsapassāsānaṃ [assāsapassāsaṃ (pī. ka.) ma. ni. 3.145] sādhukaṃ manasikāraṃ. Tasmātihānanda, vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

''Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu 'cittappaṭisaṃvedī assasissāmī'ti sikkhati, 'cittappaṭisaṃvedī passasissāmī'ti sikkhati; abhippamodayaṃ cittaṃ…pe… samādahaṃ cittaṃ…pe… 'vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī'ti sikkhati, 'vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī'ti sikkhati – citte cittānupassī, ānanda, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Nāhaṃ, ānanda, muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatisamādhibhāvanaṃ vadāmi. Tasmātihānanda, citte cittānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

''Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu 'aniccānupassī assasissāmī'ti sikkhati…pe… virāgānupassī…pe… nirodhānupassī…pe… 'paṭinissaggānupassī assasissāmī'ti sikkhati, 'paṭinissaggānupassī passasissāmī'ti sikkhati – dhammesu dhammānupassī, ānanda, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. So yaṃ taṃ hoti abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ taṃ paññāya disvā sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Tasmātihānanda, dhammesu dhammānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

''Seyyathāpi, ānanda, catumahāpathe [cātummahāpathe (sī. syā. kaṃ.)] mahāpaṃsupuñjo. Puratthimāya cepi disāyaṃ āgaccheyya sakaṭaṃ vā ratho vā, upahanateva taṃ paṃsupuñjaṃ; pacchimāya cepi disāya āgaccheyya…pe… uttarāya cepi disāya…pe… dakkhiṇāya cepi disāya āgaccheyya sakaṭaṃ vā ratho vā, upahanateva taṃ paṃsupuñjaṃ. Evameva kho, ānanda, bhikkhu kāye kāyānupassī viharantopi upahanateva pāpake akusale dhamme; vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharantopi upahanateva pāpake akusale dhamme''ti. Dasamaṃ.

Ekadhammavaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Ekadhammo ca bojjhaṅgo, suddhikañca duve phalā;
Ariṭṭho kappino dīpo, vesālī kimilena cāti.

2. Dutiyavaggo

1. Icchānaṅgalasuttaṃ

987. Ekaṃ samayaṃ bhagavā icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘icchāmahaṃ, bhikkhave, temāsaṃ paṭisallīyituṃ. Nāmhi kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paṭissutvā nāssudha koci bhagavantaṃ upasaṅkamati, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena.

Atha kho bhagavā tassa temāsassa accayena paṭisallānā vuṭṭhito bhikkhū āmantesi – ‘‘sace kho, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – ‘katamenāvuso, vihārena samaṇo gotamo vassāvāsaṃ bahulaṃ vihāsī’ti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ‘ānāpānassatisamādhinā kho, āvuso, bhagavā vassāvāsaṃ bahulaṃ vihāsī’ti. Idhāhaṃ, bhikkhave, sato assasāmi, sato passasāmi. Dīghaṃ assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāmi, dīghaṃ passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāmi; rassaṃ assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāmi, rassaṃ passasanto ‘rassaṃ passasāmī’ti pajānāmi; ‘sabbakāyappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti pajānāmi… pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti pajānāmi, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti pajānāmi’’.

‘‘Yañhi taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘ariyavihāro’ itipi, ‘brahmavihāro’ itipi, ‘tathāgatavihāro’ itipi. Ānāpānassatisamādhiṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘ariyavihāro’ itipi, ‘brahmavihāro’ itipi, ‘tathāgatavihāro’ itipi. Ye te, bhikkhave, bhikkhū sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti tesaṃ ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato āsavānaṃ khayāya saṃvattati. Ye ca kho te, bhikkhave, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā tesaṃ ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato diṭṭhadhammasukhavihārāya ceva saṃvattati satisampajaññāya ca.

‘‘Yañhi taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ‘ariyavihāro’ itipi, ‘brahmavihāro’ itipi, ‘tathāgatavihāro’ itipi. Ānāpānassatisamādhiṃ sammā vadamāno vadeyya – ‘ariyavihāro’ itipi, ‘brahmavihāro’ itipi, ‘tathāgatavihāro’ itipī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Kaṅkheyyasuttaṃ

988. Ekaṃ samayaṃ āyasmā lomasakaṃbhiyo [lomasavaṅgiso (sī. pī.)] sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho mahānāmo sakko yenāyasmā lomasakaṃbhiyo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ lomasakaṃbhiyaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko āyasmantaṃ lomasakaṃbhiyaṃ etadavoca – ‘‘so eva nu kho, bhante, sekho vihāro so tathāgatavihāro, udāhu aññova [añño (syā. kaṃ. pī. ka.)] sekho vihāro añño tathāgatavihāro’’ti?

‘‘Na kho, āvuso mahānāma, sveva sekho vihāro, so tathāgatavihāro. Añño kho, āvuso mahānāma, sekho vihāro, añño tathāgatavihāro. Ye te, āvuso mahānāma, bhikkhū sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, te pañca nīvaraṇe pahāya viharanti. Katame pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ pahāya viharanti, byāpādanīvaraṇaṃ…pe… thinamiddhanīvaraṇaṃ…pe… uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ…pe… vicikicchānīvaraṇaṃ pahāya viharanti.

‘‘Yepi te, āvuso mahānāma, bhikkhū sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, te ime pañca nīvaraṇe pahāya viharanti.

‘‘Ye ca kho te, āvuso mahānāma, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā, tesaṃ pañca nīvaraṇā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā [anabhāvakatā (sī. pī.)] āyatiṃ anuppādadhammā. Katame pañca? Kāmacchandanīvaraṇaṃ pahīnaṃ ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṃkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ; byāpādanīvaraṇaṃ pahīnaṃ…pe… thinamiddhanīvaraṇaṃ…pe… uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ…pe… vicikicchānīvaraṇaṃ pahīnaṃ ucchinnamūlaṃ tālāvatthukataṃ anabhāvaṃkataṃ āyatiṃ anuppādadhammaṃ.

‘‘Ye te, āvuso mahānāma, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā, tesaṃ ime pañca nīvaraṇā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā. Tadamināpetaṃ, āvuso mahānāma, pariyāyena veditabbaṃ yathā – aññova sekho vihāro, añño tathāgatavihāro.

‘‘Ekamidaṃ, āvuso mahānāma, samayaṃ bhagavā icchānaṅgale viharati icchānaṅgalavanasaṇḍe. Tatra kho, āvuso mahānāma, bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘icchāmahaṃ, bhikkhave, temāsaṃ paṭisallīyituṃ. Nāmhi kenaci upasaṅkamitabbo, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakenā’ti. ‘Evaṃ, bhante’ti kho, āvuso mahānāma, te bhikkhū bhagavato paṭissutvā nāssudha koci bhagavantaṃ upasaṅkamati, aññatra ekena piṇḍapātanīhārakena.

‘‘Atha kho, āvuso, bhagavā tassa temāsassa accayena paṭisallānā vuṭṭhito bhikkhū āmantesi – ‘sace kho, bhikkhave, aññatitthiyā paribbājakā evaṃ puccheyyuṃ – katamenāvuso, vihārena samaṇo gotamo vassāvāsaṃ bahulaṃ vihāsīti, evaṃ puṭṭhā tumhe, bhikkhave, tesaṃ aññatitthiyānaṃ paribbājakānaṃ evaṃ byākareyyātha – ānāpānassatisamādhinā kho, āvuso, bhagavā vassāvāsaṃ bahulaṃ vihāsīti. Idhāhaṃ, bhikkhave, sato assasāmi, sato passasāmi. Dīghaṃ assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāmi, dīghaṃ passasanto dīghaṃ passasāmīti pajānāmi…pe… paṭinissaggānupassī assasissāmīti pajānāmi, paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti pajānāmi’’.

‘‘Yañhi taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ariyavihāro itipi, brahmavihāro itipi, tathāgatavihāro itipi. Ānāpānassatisamādhiṃ sammā vadamāno vadeyya – ariyavihāro itipi, brahmavihāro itipi, tathāgatavihāro itipi.

‘‘Ye te, bhikkhave, bhikkhū sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, tesaṃ ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato āsavānaṃ khayāya saṃvattati.

‘‘Ye ca kho te, bhikkhave, bhikkhū arahanto khīṇāsavā vusitavanto katakaraṇīyā ohitabhārā anuppattasadatthā parikkhīṇabhavasaṃyojanā sammadaññā vimuttā, tesaṃ ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato diṭṭheva dhamme sukhavihārāya ceva saṃvattati satisampajaññāya ca.

‘‘Yañhi taṃ, bhikkhave, sammā vadamāno vadeyya – ariyavihāro itipi, brahmavihāro itipi, tathāgatavihāro itipi. Ānāpānassatisamādhiṃ sammā vadamāno vadeyya – ariyavihāro itipi, brahmavihāro itipi, tathāgatavihāro itipī’’ti. ‘‘Iminā kho etaṃ, āvuso mahānāma, pariyāyena veditabbaṃ, yathā – aññova sekho vihāro, añño tathāgatavihāro’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamaānandasuttaṃ

989. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘atthi nu kho, bhante, ekadhammo [eko dhammo (sī.)] bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrentī’’ti?

‘‘Atthi kho, ānanda, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrentī’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante, ekadhammo [eko dhammo (sī.)] bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrentī’’ti? ‘‘Ānāpānassatisamādhi kho, ānanda, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti’’.

‘‘Kathaṃ bhāvito, ānanda, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti? Idhānanda, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati. Dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati’’. ‘‘Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti; rassaṃ vā…pe… ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati – kāye kāyānupassī, ānanda, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Kāyaññatarāhaṃ, ānanda, etaṃ vadāmi, yadidaṃ – assāsapassāsaṃ. Tasmātihānanda, kāye kāyānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ’’.

‘‘Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu ‘pītippaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati …pe… sukhappaṭisaṃvedī…pe… cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī…pe… ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati – vedanāsu vedanānupassī, ānanda, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Vedanāññatarāhaṃ, ānanda, etaṃ vadāmi, yadidaṃ – assāsapassāsānaṃ sādhukaṃ manasikāraṃ. Tasmātihānanda, vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu ‘cittappaṭisaṃvedī assasissāmī’ti sikkhati, ‘cittappaṭisaṃvedī passasissāmī’ti sikkhati; abhippamodayaṃ cittaṃ…pe… samādahaṃ cittaṃ…pe… ‘vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati – citte cittānupassī, ānanda, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Nāhaṃ, ānanda, muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatisamādhibhāvanaṃ vadāmi. Tasmātihānanda, citte cittānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu aniccānupassī…pe… virāgānupassī…pe… nirodhānupassī…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati – dhammesu dhammānupassī, ānanda, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. So yaṃ taṃ hoti abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ taṃ paññāya disvā sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Tasmātihānanda, dhammesu dhammānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Evaṃ bhāvito kho, ānanda, ānāpānassatisamādhi evaṃ bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti.

‘‘Kathaṃ bhāvitā cānanda, cattāro satipaṭṭhānā kathaṃ bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti? Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati – upaṭṭhitāssa [upaṭṭhitassati (pī. ka.)] tasmiṃ samaye bhikkhuno [tasmiṃ samaye ānanda bhikkhuno (pī. ka.), tasmiṃ samaye (ma. ni. 3.149)] sati hoti asammuṭṭhā. Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhuno upaṭṭhitā sati hoti asammuṭṭhā – satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, satisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘So tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicarati parivīmaṃsamāpajjati.

Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicarati parivīmaṃsamāpajjati – dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, dhammavicayasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Tassa taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicarato parivīmaṃsamāpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ. Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhuno taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicarato parivīmaṃsamāpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ – vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, vīriyasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā. Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhuno āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā – pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, pītisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati. Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhuno pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati – passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, passaddhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati. Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhuno passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati – samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, samādhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘So tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti – upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, upekkhāsambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati – upaṭṭhitāssa tasmiṃ samaye bhikkhuno sati hoti asammuṭṭhā. Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhuno upaṭṭhitā sati hoti asammuṭṭhā – satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, satisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. (Yathā paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ, evaṃ vitthāretabbaṃ).

‘‘So tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Yasmiṃ samaye, ānanda, bhikkhu tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti – upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, upekkhāsambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Evaṃ bhāvitā kho, ānanda, cattāro satipaṭṭhānā evaṃ bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti.

‘‘Kathaṃ bhāvitā, ānanda, satta bojjhaṅgā kathaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti? Idhānanda, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ, dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti …pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, ānanda, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyaānandasuttaṃ

990. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘atthi nu kho, ānanda, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā, satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrentī’’ti. Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… ‘‘atthānanda, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrenti.

‘‘Katamo cānanda, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrenti? Ānāpānassatisamādhi, ānanda, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti. ‘‘Kathaṃ bhāvito cānanda, ānāpānassatisamādhi, kathaṃ bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti? Idhānanda, bhikkhu araññagato vā…pe… evaṃ bhāvitā kho, ānanda, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamabhikkhusuttaṃ

991. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘atthi nu kho, bhante, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrentī’’ti? ‘‘Atthi kho, bhikkhave, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrentī’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrentī’’ti? ‘‘Ānāpānassatisamādhi kho, bhikkhave, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti.

‘‘Kathaṃ bhāvito ca, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā…pe… evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyabhikkhusuttaṃ

992. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinne kho te bhikkhū bhagavā etadavoca – ‘‘atthi nu kho, bhikkhave, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrentī’’ti? ‘‘Bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammā…pe… bhagavato sutvā bhikkhū dhāressantī’’ti. ‘‘Atthi, bhikkhave, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrenti’’.

‘‘Katamo ca, bhikkhave, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro dhamme paripūreti, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā satta dhamme paripūrenti, satta dhammā bhāvitā bahulīkatā dve dhamme paripūrenti? Ānāpānassatisamādhi, bhikkhave, ekadhammo bhāvito bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti, cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti, satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentīti.

‘‘Kathaṃ bhāvito ca, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vā nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā. So satova assasati, satova passasati…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati’’.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu dīghaṃ vā assasanto ‘dīghaṃ assasāmī’ti pajānāti, dīghaṃ vā passasanto ‘dīghaṃ passasāmī’ti pajānāti, rassaṃ vā assasanto ‘rassaṃ assasāmī’ti pajānāti…pe… sabbakāyappaṭisaṃvedī…pe… ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati – kāye kāyānupassī, bhikkhave, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Kāyaññatarāhaṃ, bhikkhave, etaṃ vadāmi, yadidaṃ – assāsapassāsaṃ. Tasmātiha, bhikkhave, kāye kāyānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu pītippaṭisaṃvedī…pe… sukhappaṭisaṃvedī…pe… cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī…pe… ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘passambhayaṃ cittasaṅkhāraṃ passasissāmī’ti sikkhati – vedanāsu vedanānupassī, bhikkhave, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Vedanāññatarāhaṃ, bhikkhave, etaṃ vadāmi, yadidaṃ – assāsapassāsānaṃ sādhukaṃ manasikāraṃ. Tasmātiha, bhikkhave, vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu cittappaṭisaṃvedī…pe… abhippamodayaṃ cittaṃ…pe… ‘samādahaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘samādahaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati; ‘vimocayaṃ cittaṃ assasissāmī’ti sikkhati, ‘vimocayaṃ cittaṃ passasissāmī’ti sikkhati – citte cittānupassī, bhikkhave, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. Taṃ kissa hetu? Nāhaṃ, bhikkhave, muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatisamādhibhāvanaṃ vadāmi. Tasmātiha, bhikkhave, citte cittānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu aniccānupassī…pe… virāgānupassī…pe… nirodhānupassī…pe… ‘paṭinissaggānupassī assasissāmī’ti sikkhati, ‘paṭinissaggānupassī passasissāmī’ti sikkhati – dhammesu dhammānupassī, bhikkhave, bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ. So yaṃ taṃ hoti abhijjhādomanassānaṃ pahānaṃ taṃ paññāya disvā sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Tasmātiha, bhikkhave, dhammesu dhammānupassī bhikkhu tasmiṃ samaye viharati ātāpī sampajāno satimā, vineyya loke abhijjhādomanassaṃ.

‘‘Evaṃ bhāvito kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi evaṃ bahulīkato cattāro satipaṭṭhāne paripūreti.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā kathaṃ bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti? Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharati – upaṭṭhitāssa tasmiṃ samaye bhikkhuno sati hoti asammuṭṭhā. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno upaṭṭhitā sati hoti asammuṭṭhā – satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, satisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘So tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicarati parivīmaṃsamāpajjati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinati pavicarati parivīmaṃsamāpajjati – dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, dhammavicayasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, dhammavicayasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Tassa taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicarato parivīmaṃsamāpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno taṃ dhammaṃ paññāya pavicinato pavicarato parivīmaṃsamāpajjato āraddhaṃ hoti vīriyaṃ asallīnaṃ – vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, vīriyasambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, vīriyasambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno āraddhavīriyassa uppajjati pīti nirāmisā – pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, pītisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, pītisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno pītimanassa kāyopi passambhati, cittampi passambhati – passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, passaddhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, passaddhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhiyati – samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, samādhisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, samādhisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘So tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti – upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, upekkhāsambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati.

‘‘Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vedanāsu…pe… citte…pe… dhammesu dhammānupassī viharati – upaṭṭhitāssa tasmiṃ samaye bhikkhuno sati hoti asammuṭṭhā. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhuno upaṭṭhitā sati hoti asammuṭṭhā – satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, satisambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti – satisambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati…pe….

So tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti. Yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu tathāsamāhitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjhupekkhitā hoti – upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno āraddho hoti, upekkhāsambojjhaṅgaṃ tasmiṃ samaye bhikkhu bhāveti, upekkhāsambojjhaṅgo tasmiṃ samaye bhikkhuno bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, cattāro satipaṭṭhānā evaṃ bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti.

‘‘Kathaṃ bhāvitā ca, bhikkhave, satta bojjhaṅgā kathaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ; dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ…pe… upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ. Evaṃ bhāvitā kho, bhikkhave, satta bojjhaṅgā evaṃ bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Saṃyojanappahānasuttaṃ

993. Ānāpānassatisamādhi, bhikkhave, bhāvito bahulīkato saṃyojanappahānāya saṃvattati…pe…. Sattamaṃ.

8. Anusayasamugghātasuttaṃ

994. …Anusayasamugghātāya saṃvattati…. Aṭṭhamaṃ.

9. Addhānapariññāsuttaṃ

995. …Addhānapariññāya saṃvattati…. Navamaṃ.

10. Āsavakkhayasuttaṃ

996. Āsavānaṃ khayāya saṃvattati. Kathaṃ bhāvito ca, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi kathaṃ bahulīkato saṃyojanappahānāya saṃvattati… anusayasamugghātāya saṃvattati… addhānapariññāya saṃvattati… āsavānaṃ khayāya saṃvattati? Idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā rukkhamūlagato vā…pe. … paṭinissaggānupassī assasissāmīti sikkhati, paṭinissaggānupassī passasissāmīti sikkhati. Evaṃ bhāvito kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhi evaṃ bahulīkato saṃyojanappahānāya saṃvattati…pe… anusayasamugghātāya saṃvattati…pe… addhānapariññāya saṃvattati…pe… āsavānaṃ khayāya saṃvattatīti. Dasamaṃ.

Dutiyo vaggo.

Tassuddānaṃ –

Icchānaṅgalaṃ kaṅkheyyaṃ, ānandā apare duve;
Bhikkhū saṃyojanānusayā, addhānaṃ āsavakkhayanti.

Ānāpānasaṃyuttaṃ dasamaṃ.

11. Sotāpattisaṃyuttaṃ

1. Veḷudvāravaggo

1. Cakkavattirājasuttaṃ

997. Sāvatthinidānaṃ. Tatra kho bhagavā…pe… etadavoca – ‘‘kiñcāpi, bhikkhave, rājā cakkavattī [cakkavatti (syā. kaṃ. pī. ka.)] catunnaṃ dīpānaṃ issariyādhipaccaṃ rajjaṃ kāretvā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sahabyataṃ, so tattha nandane vane accharāsaṅghaparivuto dibbehi ca pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, so catūhi dhammehi asamannāgato, atha kho so aparimuttova [aparimutto ca (syā. kaṃ. ka.)] nirayā aparimutto tiracchānayoniyā aparimutto pettivisayā aparimutto apāyaduggativinipātā. Kiñcāpi, bhikkhave, ariyasāvako piṇḍiyālopena yāpeti, nantakāni ca dhāreti, so catūhi dhammehi samannāgato, atha kho so parimutto [parimutto ca (syā. kaṃ. ka.)] nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā’’.

‘‘Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’ti. Dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – ‘svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti. Saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – ‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ujuppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, ñāyappaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, sāmīcippaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho, yadidaṃ – cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa bhagavato sāvakasaṅgho āhuneyyo pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’ti. Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi acchiddehi asabalehi akammāsehi bhujissehi viññuppasatthehi aparāmaṭṭhehi samādhisaṃvattanikehi. Imehi catūhi dhammehi samannāgato hoti. Yo ca, bhikkhave, catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho, yo catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābho catunnaṃ dīpānaṃ paṭilābho catunnaṃ dhammānaṃ paṭilābhassa kalaṃ nāgghati soḷasi''nti. Paṭhamaṃ.

2. Brahmacariyogadhasuttaṃ

998. ''Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

''Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – 'itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā'ti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhave, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna [vatvā (sī. pī.) evamīdisesu ṭhānesu] sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Yesaṃ saddhā ca sīlañca, pasādo dhammadassanaṃ;
Te ve kālena paccenti, brahmacariyogadhaṃ sukha''nti. dutiyaṃ;

3. Dīghāvuupāsakasuttaṃ

999. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena dīghāvu upāsako ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho dīghāvu upāsako pitaraṃ jotikaṃ gahapatiṃ āmantesi – ''ehi tvaṃ, gahapati, yena bhagavā tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena bhagavato pāde sirasā vanda – 'dīghāvu, bhante, upāsako ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. So bhagavato pāde sirasā vandatī'ti. Evañca vadehi – 'sādhu kira, bhante, bhagavā yena dīghāvussa upāsakassa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā'''ti. ''Evaṃ, tātā''ti kho jotiko gahapati dīghāvussa upāsakassa paṭissutvā yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho jotiko gahapati bhagavantaṃ etadavoca – ''dīghāvu, bhante, upāsako ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. So bhagavato pāde sirasā vandati. Evañca vadeti – 'sādhu kira, bhante, bhagavā yena dīghāvussa upāsakassa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā'''ti. Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvena.

Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya yena dīghāvussa upāsakassa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho bhagavā dīghāvuṃ upāsakaṃ etadavoca – ''kacci te, dīghāvu, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ? Kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti; paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo''ti? ''Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo''ti. ''Tasmātiha te, dīghāvu, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'buddhe aveccappasādena samannāgato bhavissāmi – itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato bhavissāmi akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi'. Evañhi te, dīghāvu, sikkhitabba''nti.

''Yānimāni, bhante, bhagavatā cattāri sotāpattiyaṅgāni desitāni, saṃvijjante te dhammā mayi, ahañca tesu dhammesu sandissāmi. Ahañhi, bhante, buddhe aveccappasādena samannāgato – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehī''ti. ''Tasmātiha tvaṃ, dīghāvu, imesu catūsu sotāpattiyaṅgesu patiṭṭhāya cha vijjābhāgiye dhamme uttari bhāveyyāsi. Idha tvaṃ, dīghāvu, sabbasaṅkhāresu aniccānupassī viharāhi, anicce dukkhasaññī, dukkhe anattasaññī pahānasaññī virāgasaññī nirodhasaññīti. Evañhi te, dīghāvu, sikkhitabba''nti.

''Yeme, bhante, bhagavatā cha vijjābhāgiyā dhammā desitā, saṃvijjante te dhammā mayi, ahañca tesu dhammesu sandissāmi. Ahañhi, bhante, sabbasaṅkhāresu aniccānupassī viharāmi, anicce dukkhasaññī, dukkhe anattasaññī pahānasaññī virāgasaññī nirodhasaññī. Api ca me, bhante, evaṃ hoti – 'mā hevāyaṃ jotiko gahapati mamaccayena vighātaṃ āpajjī''ti [āpajjati (ka.)]. ''Mā tvaṃ, tāta dīghāvu, evaṃ manasākāsi. Iṅgha tvaṃ, tāta dīghāvu, yadeva te bhagavā āha, tadeva tvaṃ sādhukaṃ manasi karohī''ti.

Atha kho bhagavā dīghāvuṃ upāsakaṃ iminā ovādena ovaditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi. Atha kho dīghāvu upāsako acirapakkantassa bhagavato kālamakāsi. Atha kho sambahulā bhikkhū yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocuṃ – ''yo so, bhante, dīghāvu nāma upāsako bhagavatā saṃkhittena ovādena ovadito so kālaṅkato. Tassa kā gati, ko abhisamparāyo''ti? ''Paṇḍito, bhikkhave, dīghāvu upāsako, paccapādi [ahosi saccavādī (syā. kaṃ. pī. ka.)] dhammassānudhammaṃ, na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ [na ca dhammādhikaraṇaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] vihesesi [viheṭhesi (itipi aññattha)]. Dīghāvu, bhikkhave, upāsako pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā''ti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamasāriputtasuttaṃ

1000. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca sāriputto āyasmā ca ānando sāvatthiyaṃ viharanti jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā ānando sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito…pe… ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca – ''katinaṃ nu kho, āvuso sāriputta, dhammānaṃ samannāgamanahetu evamayaṃ pajā bhagavatā byākatā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā''ti? ''Catunnaṃ kho, āvuso, dhammānaṃ samannāgamanahetu evamayaṃ pajā bhagavatā byākatā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā''.

''Katamesaṃ catunnaṃ? Idhāvuso, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imesaṃ kho, āvuso, catunnaṃ dhammānaṃ samannāgamanahetu evamayaṃ pajā bhagavatā byākatā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā''ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyasāriputtasuttaṃ

1001. Atha kho āyasmā sāriputto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ sāriputtaṃ bhagavā etadavoca – '''sotāpattiyaṅgaṃ, sotāpattiyaṅga'nti hidaṃ, sāriputta, vuccati. Katamaṃ nu kho sāriputta, sotāpattiyaṅga''nti? ''Sappurisasaṃsevo hi, bhante, sotāpattiyaṅgaṃ, saddhammassavanaṃ sotāpattiyaṅgaṃ, yonisomanasikāro sotāpattiyaṅgaṃ, dhammānudhammappaṭipatti sotāpattiyaṅga''nti. ''Sādhu sādhu, sāriputta! Sappurisasaṃsevo hi, sāriputta, sotāpattiyaṅgaṃ, saddhammassavanaṃ sotāpattiyaṅgaṃ, yonisomanasikāro sotāpattiyaṅgaṃ, dhammānudhammappaṭipatti sotāpattiyaṅgaṃ''.

'''Soto, soto'ti hidaṃ, sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, sāriputta, soto''ti? ''Ayameva hi, bhante, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo soto, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi, sammāsaṅkappo, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvo, sammāvāyāmo, sammāsati, sammāsamādhī''ti. ''Sādhu sādhu, sāriputta! Ayameva hi, sāriputta, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo soto, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe…

sammāsamādhi’’.

‘‘‘Sotāpanno, sotāpanno’ti hidaṃ, sāriputta, vuccati. Katamo nu kho, sāriputta, sotāpanno’’ti? ‘‘Yo hi, bhante, iminā ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato ayaṃ vuccati sotāpanno, svāyaṃ āyasmā evaṃnāmo evaṃgotto’’ti. ‘‘Sādhu sādhu, sāriputta! Yo hi, sāriputta, iminā ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato ayaṃ vuccati sotāpanno, svāyaṃ āyasmā evaṃnāmo evaṃgotto’’ti. Pañcamaṃ.

6. Thapatisuttaṃ

1002. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū bhagavato cīvarakammaṃ karonti – ‘‘niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissatī’’ti. Tena kho pana samayena isidattapurāṇā thapatayo sādhuke paṭivasanti kenacideva karaṇīyena. Assosuṃ kho isidattapurāṇā thapatayo – ‘‘sambahulā kira bhikkhū bhagavato cīvarakammaṃ karonti – ‘niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissatī’’’ti.

Atha kho isidattapurāṇā thapatayo magge purisaṃ ṭhapesuṃ – ‘‘yadā tvaṃ, ambho purisa, passeyyāsi bhagavantaṃ āgacchantaṃ arahantaṃ sammāsambuddhaṃ, atha amhākaṃ āroceyyāsī’’ti. Dvīhatīhaṃ ṭhito kho so puriso addasa bhagavantaṃ dūratova āgacchantaṃ. Disvāna yena isidattapurāṇā thapatayo tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā isidattapurāṇe thapatayo etadavoca – ‘‘ayaṃ so, bhante, bhagavā āgacchati arahaṃ sammāsambuddho. Yassa dāni kālaṃ maññathā’’ti.

Atha kho isidattapurāṇā thapatayo yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā bhagavantaṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandhiṃsu. Atha kho bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Isidattapurāṇā thapatayo bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te isidattapurāṇā thapatayo bhagavantaṃ etadavocuṃ –

‘‘Yadā mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘sāvatthiyā kosalesu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘sāvatthiyā kosalesu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘kosalehi mallesu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘kosalehi mallesu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘mallehi vajjīsu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘mallehi vajjīsu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘vajjīhi kāsīsu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante bhagavantaṃ suṇāma – ‘vajjīhi kāsīsu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘kāsīhi māgadhe cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘kāsīhi māgadhe cārikaṃ pakkanto’ti, hoti anappakā no tasmiṃ samaye anattamanatā hoti anappakaṃ domanassaṃ – ‘dūre no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘māgadhehi kāsīsu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘māgadhehi kāsīsu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘kāsīhi vajjīsu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘kāsīhi vajjīsu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘vajjīhi mallesu cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘vajjīhi mallesu cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘mallehi kosale cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘mallehi kosale cārikaṃ pakkanto’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā’’’ti.

‘‘Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘kosalehi sāvatthiṃ cārikaṃ pakkamissatī’ti, hoti no tasmiṃ samaye attamanatā hoti somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā bhavissatī’ti. Yadā pana mayaṃ, bhante, bhagavantaṃ suṇāma – ‘sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme’ti, hoti anappakā no tasmiṃ samaye attamanatā hoti anappakaṃ somanassaṃ – ‘āsanne no bhagavā’’’ti.

‘‘Tasmātiha, thapatayo, sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Alañca pana vo, thapatayo, appamādāyā’’ti. ‘‘Atthi kho no, bhante, etamhā sambādhā añño sambādho sambādhataro ceva sambādhasaṅkhātataro cā’’ti. ‘‘Katamo pana vo, thapatayo, etamhā sambādhā añño sambādho sambādhataro ceva sambādhasaṅkhātataro cā’’ti?

‘‘Idha mayaṃ, bhante, yadā rājā pasenadi kosalo uyyānabhūmiṃ niyyātukāmo hoti, ye te rañño pasenadissa kosalassa nāgā opavayhā te kappetvā, yā tā rañño pasenadissa kosalassa pajāpatiyo piyā manāpā tā ekaṃ purato ekaṃ pacchato nisīdāpema. Tāsaṃ kho pana, bhante, bhaginīnaṃ evarūpo gandho hoti, seyyathāpi nāma gandhakaraṇḍakassa tāvadeva vivariyamānassa, yathā taṃ rājakaññānaṃ gandhena vibhūsitānaṃ. Tāsaṃ kho pana, bhante, bhaginīnaṃ evarūpo kāyasamphasso hoti, seyyathāpi nāma tūlapicuno vā kappāsapicuno vā, yathā taṃ rājakaññānaṃ sukhedhitānaṃ. Tasmiṃ kho pana, bhante, samaye nāgopi rakkhitabbo hoti, tāpi bhaginiyo rakkhitabbā honti, attāpi rakkhitabbo hoti. Na kho pana mayaṃ, bhante, abhijānāma tāsu bhaginīsu pāpakaṃ cittaṃ uppādetā. Ayaṃ kho no, bhante, etamhā sambādhā añño sambādho sambādhataro ceva sambādhasaṅkhātataro cā’’ti.

‘‘Tasmātiha, thapatayo, sambādho gharāvāso rajāpatho, abbhokāso pabbajjā. Alañca pana vo, thapatayo, appamādāya. Catūhi kho, thapatayo, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

‘‘Katamehi catūhi? Idha, thapatayo, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… vigatamalamaccherena cetasā ajjhāgāraṃ vasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato. Imehi kho, thapatayo, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

‘‘Tumhe kho, thapatayo, buddhe aveccappasādena samannāgatā – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… yaṃ kho pana kiñci kule deyyadhammaṃ sabbaṃ taṃ appaṭivibhattaṃ sīlavantehi kalyāṇadhammehi. Taṃ kiṃ maññatha, thapatayo, katividhā te kosalesu manussā ye tumhākaṃ samasamā, yadidaṃ – dānasaṃvibhāge’’ti? ‘‘Lābhā no, bhante, suladdhaṃ no, bhante! Yesaṃ no bhagavā evaṃ pajānātī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Veḷudvāreyyasuttaṃ

1003. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ yena veḷudvāraṃ nāma kosalānaṃ brāhmaṇagāmo tadavasari. Assosuṃ kho te veḷudvāreyyakā brāhmaṇagahapatikā – ‘‘samaṇo khalu, bho, gotamo sakyaputto sakyakulā pabbajito kosalesu cārikaṃ caramāno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ veḷudvāraṃ anuppatto. Taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato – ‘itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno sugato lokavidū anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā [bhagavāti (sī. syā. kaṃ. pī.)]. So imaṃ lokaṃ sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedeti. So dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ, kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti’. Sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti.

Atha kho te veḷudvāreyyakā brāhmaṇagahapatikā yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā appekacce bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce bhagavatā saddhiṃ sammodiṃsu; sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce bhagavato santike nāmagottaṃ sāvetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Appekacce tuṇhībhūtā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho te veḷudvāreyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘mayaṃ, bho gotama, evaṃkāmā evaṃchandā evaṃadhippāyā – puttasambādhasayanaṃ ajjhāvaseyyāma, kāsikacandanaṃ paccanubhaveyyāma, mālāgandhavilepanaṃ dhāreyyāma, jātarūparajataṃ sādiyeyyāma, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyāma. Tesaṃ no bhavaṃ gotamo amhākaṃ evaṃkāmānaṃ evaṃchandānaṃ evaṃadhippāyānaṃ tathā dhammaṃ desetu yathā mayaṃ puttasambādhasayanaṃ ajjhāvaseyyāma…pe… sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjeyyāmā’’ti.

‘‘Attūpanāyikaṃ vo, gahapatayo, dhammapariyāyaṃ desessāmi. Taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bho’’ti kho te veḷudvāreyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavato paccassosuṃ. Bhagavā etadavoca –

‘‘Katamo ca, gahapatayo, attupanāyiko dhammapariyāyo? Idha, gahapatayo, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘ahaṃ khosmi jīvitukāmo amaritukāmo sukhakāmo dukkhappaṭikūlo. Yo kho maṃ jīvitukāmaṃ amaritukāmaṃ sukhakāmaṃ dukkhappaṭikūlaṃ jīvitā voropeyya, na metaṃ assa piyaṃ manāpaṃ. Ahañceva kho pana paraṃ jīvitukāmaṃ amaritukāmaṃ sukhakāmaṃ dukkhappaṭikūlaṃ jīvitā voropeyyaṃ, parassapi taṃ assa appiyaṃ amanāpaṃ. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, parassa peso dhammo appiyo amanāpo. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, kathāhaṃ paraṃ tena saṃyojeyya’nti! So iti paṭisaṅkhāya attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hoti, parañca pāṇātipātā veramaṇiyā samādapeti, pāṇātipātā veramaṇiyā ca vaṇṇaṃ bhāsati. Evamassāyaṃ kāyasamācāro tikoṭiparisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yo kho me adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyya, na metaṃ assa piyaṃ manāpaṃ. Ahañceva kho pana parassa adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyyaṃ, parassapi taṃ assa appiyaṃ amanāpaṃ. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, parassa peso dhammo appiyo amanāpo. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, kathāhaṃ paraṃ tena saṃyojeyya’nti! So iti paṭisaṅkhāya attanā ca adinnādānā paṭivirato hoti, parañca adinnādānā veramaṇiyā samādapeti, adinnādānā veramaṇiyā ca vaṇṇaṃ bhāsati. Evamassāyaṃ kāyasamācāro tikoṭiparisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yo kho me dāresu cārittaṃ āpajjeyya, na metaṃ assa piyaṃ manāpaṃ. Ahañceva kho pana parassa dāresu cārittaṃ āpajjeyyaṃ, parassapi taṃ assa appiyaṃ amanāpaṃ. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, parassa peso dhammo appiyo amanāpo. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, kathāhaṃ paraṃ tena saṃyojeyya’nti! So iti paṭisaṅkhāya attanā ca kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, parañca kāmesumicchācārā veramaṇiyā samādapeti, kāmesumicchācārā veramaṇiyā ca vaṇṇaṃ bhāsati. Evamassāyaṃ kāyasamācāro tikoṭiparisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yo kho me musāvādena atthaṃ bhañjeyya, na metaṃ assa piyaṃ manāpaṃ. Ahañceva kho pana parassa musāvādena atthaṃ bhañjeyyaṃ, parassapi taṃ assa appiyaṃ amanāpaṃ. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, parassa peso dhammo appiyo amanāpo. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, kathāhaṃ paraṃ tena saṃyojeyya’nti! So iti paṭisaṅkhāya attanā ca musāvādā paṭivirato hoti, parañca musāvādā veramaṇiyā samādapeti, musāvādā veramaṇiyā ca vaṇṇaṃ bhāsati. Evamassāyaṃ vacīsamācāro tikoṭiparisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – yo kho maṃ pisuṇāya vācāya mitte bhindeyya [mittehi bhedeyya (syā. kaṃ. pī. ka.)], na metaṃ assa piyaṃ manāpaṃ. Ahañceva kho pana paraṃ pisuṇāya vācāya mitte bhindeyyaṃ, parassapi taṃ assa appiyaṃ amanāpaṃ…pe… evamassāyaṃ vacīsamācāro tikoṭiparisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – yo kho maṃ pharusāya vācāya samudācareyya, na metaṃ assa piyaṃ manāpaṃ. Ahañceva kho pana paraṃ pharusāya vācāya samudācareyyaṃ, parassapi taṃ assa appiyaṃ amanāpaṃ. Yo kho myāyaṃ dhammo…pe… evamassāyaṃ vacīsamācāro tikoṭiparisuddho hoti.

‘‘Puna caparaṃ, gahapatayo, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati – ‘yo kho maṃ samphabhāsena samphappalāpabhāsena samudācareyya, na metaṃ assa piyaṃ manāpaṃ. Ahañceva kho pana paraṃ samphabhāsena samphappalāpabhāsena samudācareyyaṃ, parassapi taṃ assa appiyaṃ amanāpaṃ. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, parassa peso dhammo appiyo amanāpo. Yo kho myāyaṃ dhammo appiyo amanāpo, kathāhaṃ paraṃ tena saṃyojeyya’nti! So iti paṭisaṅkhāya attanā ca samphappalāpā paṭivirato hoti, parañca samphappalāpā veramaṇiyā samādapeti, samphappalāpā veramaṇiyā ca vaṇṇaṃ bhāsati. Evamassāyaṃ vacīsamācāro tikoṭiparisuddho hoti.

‘‘So buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti; dhamme …pe… saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. Ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Yato kho, gahapatayo, ariyasāvako imehi sattahi saddhammehi [dhammehi (sī.)] samannāgato hoti imehi catūhi ākaṅkhiyehi ṭhānehi, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni [khīṇatiracchānayoniyo (sī. syā. kaṃ. pī.), khīṇatiracchānayoniko (ka.)] khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti.

Evaṃ vutte veḷudvāreyyakā brāhmaṇagahapatikā bhagavantaṃ etadavocuṃ – ‘‘abhikkantaṃ, bho gotama…pe… ete mayaṃ bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāma dhammañca bhikkhusaṅghañca. Upāsake no bhavaṃ gotamo dhāretu ajjatagge pāṇupete [pāṇupetaṃ (ka.)] saraṇaṃ gate’’ti. Sattamaṃ.

8. Paṭhamagiñjakāvasathasuttaṃ

1004. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā ñātike viharati giñjakāvasathe. Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi.

Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Sāḷho nāma, bhante, bhikkhu kālaṅkato; tassa kā gati ko abhisamparāyo? Nandā nāma, bhante, bhikkhunī kālaṅkatā; tassā kā gati ko abhisamparāyo? Sudatto nāma, bhante, upāsako kālaṅkato; tassa kā gati ko abhisamparāyo? Sujātā nāma, bhante, upāsikā kālaṅkatā; tassā kā gati, ko abhisamparāyo’’ti?

‘‘Sāḷho, ānanda, bhikkhu kālaṅkato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi. Nandā, ānanda, bhikkhunī kālaṅkatā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyinī anāvattidhammā tasmā lokā. Sudatto, ānanda, upāsako kālaṅkato tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī; sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissati. Sujātā, ānanda, upāsikā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā.

‘‘Anacchariyaṃ kho panetaṃ, ānanda, yaṃ manussabhūto kālaṃ kareyya; tasmiṃ tasmiṃ ce maṃ kālaṅkate upasaṅkamitvā etamatthaṃ paṭipucchissatha. Vihesā pesā, ānanda, assa tathāgatassa. Tasmātihānanda, dhammādāsaṃ nāma dhammapariyāyaṃ desessāmi; yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’.

‘‘Katamo ca so, ānanda, dhammādāso dhammapariyāyo; yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’?

‘‘Idha, ānanda, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ayaṃ kho so, ānanda, dhammādāso dhammapariyāyo; yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti. Aṭṭhamaṃ.

(Tīṇipi suttantāni ekanidānāni).

9. Dutiyagiñjakāvasathasuttaṃ

1005. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘asoko nāma, bhante, bhikkhu kālaṅkato; tassa kā gati, ko abhisamparāyo? Asokā nāma, bhante, bhikkhunī kālaṅkatā…pe… asoko nāma, bhante, upāsako kālaṅkato…pe… asokā nāma, bhante, upāsikā kālaṅkatā; tassā kā gati, ko abhisamparāyo’’ti?

‘‘Asoko, ānanda, bhikkhu kālaṅkato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja vihāsi…pe… (purimaveyyākaraṇena ekanidānaṃ).

‘‘Ayaṃ kho so, ānanda, dhammādāso dhammapariyāyo; yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti. Navamaṃ.

10. Tatiyagiñjakāvasathasuttaṃ

1006. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘kakkaṭo nāma, bhante, ñātike upāsako kālaṅkato; tassa kā gati, ko abhisamparāyo? Kaḷibho nāma, bhante, ñātike upāsako…pe… nikato nāma, bhante, ñātike upāsako…pe… kaṭissaho nāma, bhante, ñātike upāsako…pe… tuṭṭho nāma, bhante, ñātike upāsako…pe… santuṭṭho nāma, bhante, ñātike upāsako…pe… bhaddo nāma, bhante, ñātike upāsako…pe… subhaddo nāma, bhante, ñātike upāsako kālaṅkato; tassa kā gati ko abhisamparāyo''ti?

''Kakkaṭo, ānanda, upāsako kālaṅkato pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. Kaḷibho, ānanda …pe… nikato, ānanda…pe… kaṭissaho, ānanda …pe… tuṭṭho, ānanda…pe… santuṭṭho, ānanda…pe… bhaddo, ānanda…pe… subhaddo, ānanda, upāsako kālaṅkato pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā lokā. (Sabbe ekagatikā kātabbā).

''Paropaññāsa, ānanda, ñātike upāsakā kālaṅkatā pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā. Sādhikanavuti, ānanda, ñātike upāsakā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino; sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti. Chātirekāni kho, ānanda, pañcasatāni ñātike upāsakā kālaṅkatā tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā.

''Anacchariyaṃ kho panetaṃ, ānanda, yaṃ manussabhūto kālaṃ kareyya; tasmiṃ tasmiṃ ce maṃ kālaṅkate upasaṅkamitvā etamatthaṃ paṭipucchissatha. Vihesā pesā, ānanda, assa tathāgatassa. Tasmātihānanda, dhammādāsaṃ nāma dhammapariyāyaṃ desessāmi; yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – 'khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo'''.

''Katamo ca so, ānanda, dhammādāso dhammapariyāyo; yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – 'khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo'''.

''Idhānanda, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ayaṃ kho so, ānanda, dhammādāso dhammapariyāyo; yena samannāgato ariyasāvako ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – 'khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto, sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo'''ti. Dasamaṃ.

Veḷudvāravaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Rājā ogadhadīghāvu, sāriputtāpare duve;
Thapatī veḷudvāreyyā, giñjakāvasathe tayoti.

2. Rājakārāmavaggo

1. Sahassabhikkhunisaṅghasuttaṃ

1007. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati rājakārāme. Atha kho sahassabhikkhunisaṅgho [sahasso bhikkhunisaṃgho (sī.)] yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhitā kho tā bhikkhuniyo bhagavā etadavoca –

''Catūhi kho, bhikkhuniyo, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Katamehi catūhi? Idha, bhikkhuniyo, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme …pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti, akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhuniyo, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti. Paṭhamaṃ.

2. Brāhmaṇasuttaṃ

1008. Sāvatthinidānaṃ. ''Brāhmaṇā, bhikkhave, udayagāminiṃ nāma paṭipadaṃ paññapenti. Te sāvakaṃ evaṃ samādapenti – 'ehi tvaṃ, ambho purisa, kālasseva uṭṭhāya pācīnamukho yāhi. So tvaṃ mā sobbhaṃ parivajjehi, mā papātaṃ, mā khāṇuṃ, mā kaṇḍakaṭhānaṃ [kaṇḍakaṃ ṭhānaṃ (pī. ka.)], mā candaniyaṃ, mā oḷigallaṃ. Yattha [yattheva (syā. kaṃ.), yāni vā (sī.)] papateyyāsi tattheva maraṇaṃ āgameyyāsi. Evaṃ tvaṃ, ambho purisa, kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissasī''ti.

''Taṃ kho panetaṃ, bhikkhave, brāhmaṇānaṃ bālagamanametaṃ [bālānaṃ gamanametaṃ (sī.)] mūḷhagamanametaṃ na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati. Ahañca kho, bhikkhave, ariyassa vinaye udayagāminiṃ paṭipadaṃ paññapemi; yā ekantanibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

''Katamā ca sā, bhikkhave, udayagāminī paṭipadā; yā ekantanibbidāya…pe… nibbānāya saṃvattati? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti; dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, udayagāminī paṭipadā ekantanibbidāya…pe… nibbānāya saṃvattatī''ti. Dutiyaṃ.

3. Ānandattherasuttaṃ

1009. Ekaṃ samayaṃ āyasmā ca ānando āyasmā ca sāriputto sāvatthiyaṃ viharanti jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Atha kho āyasmā sāriputto sāyanhasamayaṃ paṭisallānā vuṭṭhito yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmatā ānandena saddhiṃ sammodi. Sammodanīyaṃ kathaṃ sāraṇīyaṃ vītisāretvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā sāriputto āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ''katinaṃ kho, āvuso ānanda, dhammānaṃ pahānā, katinaṃ dhammānaṃ samannāgamanahetu, evamayaṃ pajā bhagavatā byākatā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā''ti? ''Catunnaṃ kho, āvuso, dhammānaṃ pahānā, catunnaṃ dhammānaṃ samannāgamanahetu, evamayaṃ pajā bhagavatā byākatā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā''ti.

''Katamesaṃ catunnaṃ? Yathārūpena kho, āvuso, buddhe appasādena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tathārūpassa buddhe appasādo na hoti. Yathārūpena ca kho, āvuso, buddhe aveccappasādena samannāgato sutavā ariyasāvako kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati tathārūpassa buddhe aveccappasādo hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā''ti.

''Yathārūpena ca kho, āvuso, dhamme appasādena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tathārūpassa dhamme appasādo na hoti. Yathārūpena ca kho, āvuso, dhamme aveccappasādena samannāgato sutavā ariyasāvako kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati tathārūpassa dhamme aveccappasādo hoti – svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… viññūhīti.

''Yathārūpena ca kho, āvuso, saṅghe appasādena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tathārūpassa saṅghe appasādo na hoti. Yathārūpena ca kho, āvuso, saṅghe aveccappasādena samannāgato sutavā ariyasāvako kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati tathārūpassa saṅghe aveccappasādo hoti – suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti.

‘‘Yathārūpena ca kho, āvuso, dussīlyena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tathārūpassa dussīlyaṃ na hoti. Yathārūpehi ca kho, āvuso, ariyakantehi sīlehi samannāgato sutavā ariyasāvako kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjati tathārūpāni ariyakantāni sīlāni honti akhaṇḍāni…pe… samādhisaṃvattanikāni. Imesaṃ kho, āvuso, catunnaṃ dhammānaṃ pahānā imesaṃ catunnaṃ dhammānaṃ samannāgamanahetu evamayaṃ pajā bhagavatā byākatā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Duggatibhayasuttaṃ

1010. ‘‘Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ariyasāvako sabbaduggatibhayaṃ samatikkanto hoti. Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhave, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sabbaduggatibhayaṃ samatikkanto hotī’’ti. Catutthaṃ.

5. Duggativinipātabhayasuttaṃ

1011. ‘‘Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ariyasāvako sabbaduggativinipātabhayaṃ samatikkanto hoti. Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhave, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sabbaduggativinipātabhayaṃ samatikkanto hotī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamamittāmaccasuttaṃ

1012. ‘‘Ye te, bhikkhave, anukampeyyātha, ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ – mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā – te, bhikkhave, catūsu sotāpattiyaṅgesu samādapetabbā, nivesetabbā, patiṭṭhāpetabbā. Katamesu catūsu? Buddhe aveccappasāde samādapetabbā, nivesetabbā, patiṭṭhāpetabbā – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantesu sīlesu samādapetabbā, nivesetabbā, patiṭṭhāpetabbā akhaṇḍesu…pe… samādhisaṃvattanikesu. Ye te, bhikkhave, anukampeyyātha, ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ – mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā – te, bhikkhave, imesu catūsu sotāpattiyaṅgesu samādapetabbā, nivesetabbā, patiṭṭhāpetabbā’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyamittāmaccasuttaṃ

1013. ‘‘Ye te, bhikkhave, anukampeyyātha, ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ – mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā – te, bhikkhave, catūsu sotāpattiyaṅgesu samādapetabbā, nivesetabbā, patiṭṭhāpetabbā. Katamesu catūsu? Buddhe aveccappasāde samādapetabbā, nivesetabbā, patiṭṭhāpetabbā – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavā’’ti.

‘‘Siyā, bhikkhave, catunnaṃ mahābhūtānaṃ aññathattaṃ – pathavīdhātuyā, āpodhātuyā, tejodhātuyā, vāyodhātuyā – na tveva buddhe aveccappasādena samannāgatassa ariyasāvakassa siyā aññathattaṃ. Tatridaṃ aññathattaṃ – so vata buddhe aveccappasādena samannāgato ariyasāvako nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjissatī’’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. ‘‘Dhamme…

pe… saṅghe…pe… ariyakantesu sīlesu samādapetabbā, nivesetabbā, patiṭṭhāpetabbā akhaṇḍesu… pe… samādhisaṃvattanikesu. Siyā, bhikkhave, catunnaṃ mahābhūtānaṃ aññathattaṃ – pathavīdhātuyā, āpodhātuyā, tejodhātuyā, vāyodhātuyā – na tveva ariyakantehi sīlehi samannāgatassa ariyasāvakassa siyā aññathattaṃ. Tatridaṃ aññathattaṃ – so vata ariyakantehi sīlehi samannāgato ariyasāvako nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjissatīti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ye te, bhikkhave, anukampeyyātha, ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ – mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā – te, bhikkhave, imesu catūsu sotāpattiyaṅgesu samādapetabbā, nivesetabbā, patiṭṭhāpetabbā’’ti. Sattamaṃ.

8. Paṭhamadevacārikasuttaṃ

1014. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – jetavane antarahito devesu tāvatiṃsesu pāturahosi. Atha kho sambahulā tāvatiṃsakāyikā devatāyo yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho tā devatāyo āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, āvuso, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, āvuso, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, āvuso, dhamme…pe… saṅghe…pe… sādhu kho, āvuso, ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, āvuso, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjantī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyadevacārikasuttaṃ

1015. Sāvatthinidānaṃ. Atha kho āyasmā mahāmoggallāno – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – jetavane antarahito devesu tāvatiṃsesu pāturahosi. Atha kho sambahulā tāvatiṃsakāyikā devatāyo yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ mahāmoggallānaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho tā devatāyo āyasmā mahāmoggallāno etadavoca –

‘‘Sādhu kho, āvuso, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, āvuso, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā. Sādhu kho, āvuso, dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, āvuso, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa moggallāna, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā. Sādhu kho, mārisa moggallāna, dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, mārisa moggallāna, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’’ti. Navamaṃ.

10. Tatiyadevacārikasuttaṃ

1016. Atha kho bhagavā – seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyya, evameva – jetavane antarahito devesu tāvatiṃsesu pāturahosi. Atha kho sambahulā tāvatiṃsakāyikā devatāyo yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Ekamantaṃ ṭhitā kho tā devatāyo bhagavā etadavoca –

‘‘Sādhu kho, āvuso, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, āvuso, evamidhekacce sattā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā. Sādhu kho, āvuso, dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, āvuso, evamidhekacce sattā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’’ti.

‘‘Sādhu kho, mārisa, buddhe aveccappasādena samannāgamanaṃ hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Buddhe aveccappasādena samannāgamanahetu kho, mārisa, evamayaṃ pajā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā. Sādhu kho, mārisa, dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgamanaṃ hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ariyakantehi sīlehi samannāgamanahetu kho, mārisa, evamayaṃ pajā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’’ti. Dasamaṃ.

Rājakārāmavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Sahassabrāhmaṇānanda, duggati apare duve;
Mittāmaccā duve vuttā, tayo ca devacārikāti.

3. Saraṇānivaggo

1. Paṭhamamahānāmasuttaṃ

1017. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, bhante, kapilavatthu iddhañceva phītañca bāhujaññaṃ ākiṇṇamanussaṃ sambādhabyūhaṃ. So khvāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ vā payirupāsitvā manobhāvanīye vā bhikkhū sāyanhasamayaṃ kapilavatthuṃ pavisanto; bhantenapi [vibbhantenapi (sī.), bhamantenapi (ka.)] hatthinā samāgacchāmi; bhantenapi assena samāgacchāmi; bhantenapi rathena samāgacchāmi; bhantenapi sakaṭena samāgacchāmi; bhantenapi purisena samāgacchāmi. Tassa mayhaṃ, bhante, tasmiṃ samaye mussateva [musateva (?)] bhagavantaṃ ārabbha sati, mussati [musati (?)] dhammaṃ ārabbha sati, mussati saṅghaṃ ārabbha sati. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘imamhi cāhaṃ samaye kālaṃ kareyyaṃ, kā mayhaṃ gati, ko abhisamparāyo’’’ti?

‘‘Mā bhāyi, mahānāma, mā bhāyi, mahānāma! Apāpakaṃ te maraṇaṃ bhavissati apāpikā kālaṃkiriyā [kālakiriyā (sī. syā. kaṃ.)]. Yassa kassaci, mahānāma, dīgharattaṃ saddhāparibhāvitaṃ cittaṃ sīlaparibhāvitaṃ cittaṃ sutaparibhāvitaṃ cittaṃ cāgaparibhāvitaṃ cittaṃ paññāparibhāvitaṃ cittaṃ, tassa yo hi khvāyaṃ kāyo rūpī cātumahābhūtiko [cātummahābhūtiko (sī. syā. kaṃ.)]

mātāpettikasambhavo odanakummāsūpacayo aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammo. Taṃ idheva kākā vā khādanti gijjhā vā khādanti kulalā vā khādanti sunakhā vā khādanti siṅgālā [sigālā (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā khādanti vividhā vā pāṇakajātā khādanti; yañca khvassa cittaṃ dīgharattaṃ saddhāparibhāvitaṃ…pe… paññāparibhāvitaṃ taṃ uddhagāmi hoti visesagāmi.

‘‘Seyyathāpi, mahānāma, puriso sappikumbhaṃ vā telakumbhaṃ vā gambhīraṃ udakarahadaṃ ogāhitvā bhindeyya. Tatra yā assa sakkharā vā kaṭhalā [kathalā (pī. ka.)] vā sā adhogāmī assa, yañca khvassa tatra sappi vā telaṃ vā taṃ uddhagāmi assa visesagāmi. Evameva kho, mahānāma, yassa kassaci dīgharattaṃ saddhāparibhāvitaṃ cittaṃ…pe… paññāparibhāvitaṃ cittaṃ tassa yo hi khvāyaṃ kāyo rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo odanakummāsūpacayo aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammo taṃ idheva kākā vā khādanti gijjhā vā khādanti kulalā vā khādanti sunakhā vā khādanti siṅgālā vā khādanti vividhā vā pāṇakajātā khādanti; yañca khvassa cittaṃ dīgharattaṃ saddhāparibhāvitaṃ…pe… paññāparibhāvitaṃ taṃ uddhagāmi hoti visesagāmi. Tuyhaṃ kho pana, mahānāma, dīgharattaṃ saddhāparibhāvitaṃ cittaṃ…pe… paññāparibhāvitaṃ cittaṃ. Mā bhāyi, mahānāma, mā bhāyi, mahānāma! Apāpakaṃ te maraṇaṃ bhavissati, apāpikā kālaṃkiriyā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyamahānāmasuttaṃ

1018. Evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idaṃ, bhante, kapilavatthu iddhañceva phītañca bāhujaññaṃ ākiṇṇamanussaṃ sambādhabyūhaṃ. So khvāhaṃ, bhante, bhagavantaṃ vā payirupāsitvā manobhāvanīye vā bhikkhū sāyanhasamayaṃ kapilavatthuṃ pavisanto; bhantenapi hatthinā samāgacchāmi; bhantenapi assena samāgacchāmi; bhantenapi rathena samāgacchāmi; bhante, napi sakaṭena samāgacchāmi; bhante, napi purisena samāgacchāmi. Tassa mayhaṃ, bhante, tasmiṃ samaye mussateva bhagavantaṃ ārabbha sati, mussati dhammaṃ ārabbha sati, mussati saṅghaṃ ārabbha sati. Tassa mayhaṃ, bhante, evaṃ hoti – ‘imamhi cāhaṃ samaye kālaṃ kareyyaṃ, kā mayhaṃ gati, ko abhisamparāyo’’’ti?

‘‘Mā bhāyi, mahānāma, mā bhāyi, mahānāma! Apāpakaṃ te maraṇaṃ bhavissati apāpikā kālaṃkiriyā. Catūhi kho, mahānāma, dhammehi samannāgato ariyasāvako nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro. Katamehi catūhi? Idha, mahānāma, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe …pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi.

‘‘Seyyathāpi, mahānāma, rukkho pācīnaninno pācīnapoṇo pācīnapabbhāro, so mūlacchinno katamena papateyyā’’ti? ‘‘Yena, bhante, ninno yena poṇo yena pabbhāro’’ti. ‘‘Evameva kho, mahānāma, imehi catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako nibbānaninno hoti nibbānapoṇo nibbānapabbhāro’’ti. Dutiyaṃ.

3. Godhasakkasuttaṃ

1019. Kapilavatthunidānaṃ. Atha kho mahānāmo sakko yena godhā sakko tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā godhaṃ sakkaṃ etadavoca – ‘‘katihi [katīhi (pī. ka.) rūpasiddhi oloketabbā] tvaṃ, godhe, dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāsi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇa’’nti?

‘‘Tīhi khvāhaṃ, mahānāma, dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāmi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇaṃ. Katamehi tīhi? Idha, mahānāma, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. Imehi khvāhaṃ, mahānāma, tīhi dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāmi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇaṃ.

‘‘Tvaṃ pana, mahānāma, katihi dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāsi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇa’’nti? ‘‘Catūhi khvāhaṃ, godhe, dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāmi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇaṃ. Katamehi catūhi? Idha, godhe, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi khvāhaṃ, godhe, catūhi dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāmi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇa’’nti.

‘‘Āgamehi tvaṃ, mahānāma, āgamehi tvaṃ, mahānāma! Bhagavāva etaṃ jāneyya etehi dhammehi samannāgataṃ vā asamannāgataṃ vā’’ti. ‘‘Āyāma, godhe, yena bhagavā tenupasaṅkameyyāma; upasaṅkamitvā bhagavato etamatthaṃ ārocessāmā’’ti. Atha kho mahānāmo sakko godhā ca sakko yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idhāhaṃ, bhante, yena godhā sakko tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā godhaṃ sakkaṃ etadavocaṃ – ‘katihi tvaṃ, godhe, dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāsi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇaṃ’? Evaṃ vutte, bhante, godhā sakko maṃ etadavoca –

‘‘Tīhi khvāhaṃ, mahānāma, dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāmi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇaṃ. Katamehi tīhi? Idha, mahānāma, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. Imehi khvāhaṃ, mahānāma, tīhi dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāmi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇaṃ. Tvaṃ pana, mahānāma, katamehi dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāsi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇa’’nti?

‘‘Evaṃ vuttāhaṃ, bhante, godhaṃ sakkaṃ etadavocaṃ – ‘catūhi khvāhaṃ, godhe, dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāmi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇaṃ. Katamehi catūhi? Idha, godhe, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi khvāhaṃ, godhe, catūhi dhammehi samannāgataṃ sotāpannapuggalaṃ ājānāmi avinipātadhammaṃ niyataṃ sambodhiparāyaṇa’’’nti.

‘‘Evaṃ vutte, bhante, godhā sakko maṃ etadavoca – ‘āgamehi tvaṃ, mahānāma, āgamehi tvaṃ, mahānāma! Bhagavāva etaṃ jāneyya etehi dhammehi samannāgataṃ vā asamannāgataṃ vā’’’ti. ‘‘Idha, bhante, kocideva dhammo samuppādo uppajjeyya, ekato assa bhagavā ekato bhikkhusaṅgho ca. Yeneva bhagavā tenevāhaṃ assaṃ. Evaṃ pasannaṃ maṃ, bhante, bhagavā dhāretu. Idha, bhante, kocideva dhammo samuppādo uppajjeyya, ekato assa bhagavā ekato bhikkhusaṅgho bhikkhunisaṅgho ca. Yeneva bhagavā tenevāhaṃ assaṃ. Evaṃ pasannaṃ maṃ, bhante, bhagavā dhāretu. Idha, bhante, kocideva dhammo samuppādo uppajjeyya, ekato assa bhagavā ekato bhikkhusaṅgho bhikkhunisaṅgho ca upāsakā ca. Yeneva bhagavā tenevāhaṃ assaṃ. Evaṃ pasannaṃ maṃ, bhante, bhagavā dhāretu. Idha, bhante, kocideva dhammo samuppādo uppajjeyya, ekato assa bhagavā ekato bhikkhusaṅgho bhikkhunisaṅgho upāsakā upāsikāyo ca. Yeneva bhagavā tenevāhaṃ assaṃ. Evaṃ pasannaṃ maṃ, bhante, bhagavā dhāretu. Idha, bhante, kocideva dhammo samuppādo uppajjeyya, ekato assa bhagavā ekato bhikkhusaṅgho bhikkhunisaṅgho upāsakā upāsikāyo sadevako ca loko samārako sabrahmako sassamaṇabrāhmaṇī pajā sadevamanussā. Yeneva bhagavā tenevāhaṃ assaṃ. Evaṃ pasannaṃ maṃ, bhante, bhagavā dhāretū''ti. ''Evaṃvādī tvaṃ, godhe, mahānāmaṃ sakkaṃ kiṃ vadesī''ti? ''Evaṃvādāhaṃ, bhante, mahānāmaṃ sakkaṃ na kiñci vadāmi, aññatra kalyāṇā aññatra kusalā''ti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttaṃ

1020. Kapilavatthunidānaṃ. Tena kho pana samayena saraṇāni [sarakāni (sī. syā. kaṃ. pī.)] sakko kālaṅkato hoti. So bhagavatā byākato – ''sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti. Tatra sudaṃ sambahulā sakkā saṅgamma samāgamma ujjhāyanti khīyanti vipācenti – ''acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Ettha dāni ko na sotāpanno bhavissati! Yatra hi nāma saraṇāni sakko kālaṅkato; so bhagavatā byākato – 'sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo'ti. Saraṇāni sakko sikkhādubbalyamāpādi, majjapānaṃ apāyī''ti.

Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca – ''idha, bhante, saraṇāni sakko kālaṅkato. So bhagavatā byākato – 'sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo'ti. Tatra sudaṃ, bhante, sambahulā sakkā saṅgamma samāgamma ujjhāyanti khīyanti vipācenti – ''acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho! Ettha dāni ko na sotapanno bhavissati! Yatra hi nāma saraṇāni sakko kālaṅkato; so bhagavatā byākato – 'sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo'ti. Saraṇāni sakko sikkhādubbalyamāpādi, majjapānaṃ apāyī''ti.

''Yo so, mahānāma, dīgharattaṃ upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato dhammaṃ saraṇaṃ gato saṅghaṃ saraṇaṃ gato, so kathaṃ vinipātaṃ gaccheyya! Yañhi taṃ, mahānāma, sammā vadamāno vadeyya – 'dīgharattaṃ upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato dhammaṃ saraṇaṃ gato saṅghaṃ saraṇaṃ gato'ti, saraṇāni sakkaṃ sammā vadamāno vadeyya. Saraṇāni, mahānāma, sakko dīgharattaṃ upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato dhammaṃ saraṇaṃ gato saṅghaṃ saraṇaṃ gato. So kathaṃ vinipātaṃ gaccheyya!

''Idha, mahānāma, ekacco puggalo buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… hāsapañño javanapañño vimuttiyā ca samannāgato. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayampi kho, mahānāma, puggalo parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

''Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… hāsapañño javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātiko hoti tattha parinibbāyī anāvattidhammo tasmā [asmā (syā. kaṃ. pī. ka.)] lokā. Ayampi kho, mahānāma, puggalo parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

''Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… na hāsapañño na javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Ayampi kho, mahānāma, puggalo parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti; dhamme…pe… saṅghe…pe… na hāsapañño na javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇoti. Ayampi kho, mahānāma, puggalo parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo na heva kho buddhe aveccappasādena samannāgato hoti… na dhamme…pe… na saṅghe…pe… na hāsapañño na javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato. Api cassa ime dhammā honti – saddhindriyaṃ, vīriyindriyaṃ, satindriyaṃ, samādhindriyaṃ, paññindriyaṃ. Tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya mattaso nijjhānaṃ khamanti. Ayampi kho, mahānāma, puggalo agantā nirayaṃ agantā tiracchānayoniṃ agantā pettivisayaṃ agantā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ.

‘‘Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo na heva kho buddhe aveccappasādena samannāgato hoti… na dhamme…pe… na saṅghe…pe… na hāsapañño na javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato, api cassa ime dhammā honti saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ. Tathāgate cassa saddhāmattaṃ hoti pemamattaṃ. Ayampi kho, mahānāma, puggalo agantā nirayaṃ agantā tiracchānayoniṃ agantā pettivisayaṃ agantā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ. Ime cepi, mahānāma, mahāsālā subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ ājāneyyuṃ, ime cāhaṃ [imevāhaṃ (syā. kaṃ.), imesāhaṃ (ka.)] mahāsāle byākareyyaṃ – ‘sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’ti; kimaṅgaṃ [kimaṅga (sī. syā. kaṃ. pī.)] pana saraṇāniṃ sakkaṃ. Saraṇāni, mahānāma, sakko maraṇakāle sikkhaṃ samādiyī’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttaṃ

1021. Kapilavatthunidānaṃ. Tena kho pana samayena saraṇāni sakko kālaṅkato hoti. So bhagavatā byākato – ‘‘sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’ti. Tatra sudaṃ sambahulā sakkā saṅgamma samāgamma ujjhāyanti khīyanti vipācenti – ‘‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Ettha dāni ko na sotāpanno bhavissati! Yatra hi nāma saraṇāni sakko kālaṅkato. So bhagavatā byākato – ‘sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti. Saraṇāni sakko sikkhāya aparipūrakārī ahosī’’ti. Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Idha, bhante, saraṇāni sakko kālaṅkato. So bhagavatā byākato – ‘sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’ti. Tatra sudaṃ, bhante, sambahulā sakkā saṅgamma samāgamma ujjhāyanti khīyanti vipācenti – ‘acchariyaṃ vata, bho, abbhutaṃ vata, bho! Ettha dāni ko na sotāpanno bhavissati! Yatra hi nāma saraṇāni sakko kālaṅkato. So bhagavatā byākato – sotāpanno avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇoti. Saraṇāni sakko sikkhāya aparipūrakārī ahosī’’’ti.

‘‘Yo so, mahānāma, dīgharattaṃ upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato dhammaṃ saraṇaṃ gato saṅghaṃ saraṇaṃ gato, so kathaṃ vinipātaṃ gaccheyya! Yañhi taṃ, mahānāma, sammā vadamāno vadeyya – ‘dīgharattaṃ upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato dhammaṃ saraṇaṃ gato saṅghaṃ saraṇaṃ gato’, saraṇāniṃ sakkaṃ sammā vadamāno vadeyya. Saraṇāni, mahānāma, sakko dīgharattaṃ upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato dhammaṃ saraṇaṃ gato saṅghaṃ saraṇaṃ gato, so kathaṃ vinipātaṃ gaccheyya!

‘‘Idha, mahānāma, ekacco puggalo buddhe ekantagato hoti abhippasanno – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… hāsapañño javanapañño vimuttiyā ca samannāgato. So āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati. Ayampi kho, mahānāma, puggalo parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo buddhe ekantagato hoti abhippasanno – itipi so bhagavā… pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… hāsapañño javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti, upahaccaparinibbāyī hoti, asaṅkhāraparinibbāyī hoti, sasaṅkhāraparinibbāyī hoti, uddhaṃsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Ayampi kho, mahānāma, puggalo parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo buddhe ekantagato hoti abhippasanno – itipi so bhagavā… pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… na hāsapañño na javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Ayampi kho, mahānāma, puggalo parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo buddhe ekantagato hoti abhippasanno – itipi so bhagavā… pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… na hāsapañño na javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Ayampi kho, mahānāma, puggalo parimutto nirayā parimutto tiracchānayoniyā parimutto pettivisayā parimutto apāyaduggativinipātā.

‘‘Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo na heva kho buddhe ekantagato hoti abhippasanno…pe… na dhamme…pe… na saṅghe…pe… na hāsapañño na javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato; api cassa ime dhammā honti – saddhindriyaṃ …pe… paññindriyaṃ. Tathāgatappaveditā cassa dhammā paññāya mattaso nijjhānaṃ khamanti. Ayampi kho, mahānāma, puggalo agantā nirayaṃ agantā tiracchānayoniṃ agantā pettivisayaṃ agantā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ.

‘‘Idha pana, mahānāma, ekacco puggalo na heva kho buddhe ekantagato hoti abhippasanno… na dhamme…pe… na saṅghe…pe… na hāsapañño na javanapañño na ca vimuttiyā samannāgato; api cassa ime dhammā honti – saddhindriyaṃ…pe… paññindriyaṃ. Tathāgate cassa saddhāmattaṃ hoti pemamattaṃ. Ayampi kho, mahānāma, puggalo agantā nirayaṃ agantā tiracchānayoniṃ agantā pettivisayaṃ agantā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ.

‘‘Seyyathāpi, mahānāma, dukkhettaṃ dubbhūmaṃ avihatakhāṇukaṃ, bījāni cassu khaṇḍāni pūtīni vātātapahatāni asārādāni asukhasayitāni [asukhāpassayitāni (ka.)], devo ca na sammā [devo pana sammā (syā. kaṃ.), devo na sammā (ka.) dī. ni. 2.438] dhāraṃ anuppavecheyya. Api nu tāni bījāni vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjeyyu’’nti? ‘‘No hetaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, mahānāma, idha dhammo durakkhāto [dvākkhāto (pī. ka.)] hoti duppavedito aniyyāniko anupasamasaṃvattaniko asammāsambuddhappavedito – idamahaṃ dukkhettasmiṃ vadāmi. Tasmiñca dhamme sāvako viharati dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī – idamahaṃ dubbījasmiṃ vadāmi’’.

‘‘Seyyathāpi, mahānāma, sukhettaṃ subhūmaṃ suvihatakhāṇukaṃ, bījāni cassu akhaṇḍāni apūtīni avātātapahatāni sārādāni sukhasayitāni; devo ca [devo cassa (syā. kaṃ. ka.)] sammā dhāraṃ anuppavecheyya. Api nu tāni bījāni vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjeyyu’’nti? ‘‘Evaṃ, bhante’’. ‘‘Evameva kho, mahānāma, idha dhammo svākkhāto hoti suppavedito niyyāniko upasamasaṃvattaniko sammāsambuddhappavedito – idamahaṃ sukhettasmiṃ vadāmi. Tasmiñca dhamme sāvako viharati dhammānudhammappaṭipanno sāmīcippaṭipanno anudhammacārī – idamahaṃ subījasmiṃ vadāmi. Kimaṅgaṃ pana saraṇāniṃ sakkaṃ! Saraṇāni, mahānāma, sakko maraṇakāle sikkhāya paripūrakārī ahosī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Paṭhamaanāthapiṇḍikasuttaṃ

1022. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena anāthapiṇḍiko gahapati ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vanda – ‘anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vandatī’ti. Evañca vadehi – ‘sādhu kira, bhante, āyasmā sāriputto yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so puriso anāthapiṇḍikassa gahapatissa paṭissutvā yenāyasmā sāriputto tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sāriputtaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso āyasmantaṃ sāriputtaṃ etadavoca –

‘‘Anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato sāriputtassa pāde sirasā vandati. Evañca vadati – ‘sādhu kira, bhante, āyasmā sāriputto yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti. Adhivāsesi kho āyasmā sāriputto tuṇhībhāvena.

Atha kho āyasmā sāriputto pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya āyasmatā ānandena pacchāsamaṇena yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho āyasmā sāriputto anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘kacci te, gahapati, khamanīyaṃ kacci yāpanīyaṃ? Kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti; paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo’’ti? ‘‘Na me, bhante, khamanīyaṃ, na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo’’ti.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, buddhe appasādena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati tathārūpo te buddhe appasādo natthi. Atthi ca kho te, gahapati, buddhe aveccappasādo – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Tañca pana te buddhe aveccappasādaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, dhamme appasādena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpo te dhamme appasādo natthi. Atthi ca kho te, gahapati, dhamme aveccappasādo – svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhīti. Tañca pana te dhamme aveccappasādaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, saṅghe appasādena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpo te saṅghe appasādo natthi. Atthi ca kho te, gahapati, saṅghe aveccappasādo – suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. Tañca pana te saṅghe aveccappasādaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, dussīlyena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpaṃ te dussīlyaṃ natthi. Atthi ca kho te, gahapati, ariyakantāni sīlāni…pe… samādhisaṃvattanikāni. Tāni ca pana te ariyakantāni sīlāni attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpāya kho, gahapati, micchādiṭṭhiyā samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpā te micchādiṭṭhi natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammādiṭṭhi. Tañca pana te sammādiṭṭhiṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, micchāsaṅkappena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpo te micchāsaṅkappo natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammāsaṅkappo. Tañca pana te sammāsaṅkappaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpāya kho, gahapati, micchāvācāya samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpā te micchāvācā natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammāvācā. Tañca pana te sammāvācaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, micchākammantena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpo te micchākammanto natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammākammanto. Tañca pana te sammākammantaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, micchāājīvena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpo te micchāājīvo natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammāājīvo. Tañca pana te sammāājīvaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, micchāvāyāmena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpo te micchāvāyāmo natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammāvāyāmo. Tañca pana te sammāvāyāmaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpāya kho, gahapati, micchāsatiyā samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpā te micchāsati natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammāsati. Tañca pana te sammāsatiṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, micchāsamādhinā samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpo te micchāsamādhi natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammāsamādhi. Tañca pana te sammāsamādhiṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpena kho, gahapati, micchāñāṇena samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpaṃ te micchāñāṇaṃ natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammāñāṇaṃ. Tañca pana te sammāñāṇaṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyya.

‘‘Yathārūpāya kho, gahapati, micchāvimuttiyā samannāgato assutavā puthujjano kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapajjati, tathārūpā te micchāvimutti natthi. Atthi ca kho te, gahapati, sammāvimutti. Tañca pana te sammāvimuttiṃ attani samanupassato ṭhānaso vedanā paṭippassambheyyā’’ti.

Atha kho anāthapiṇḍikassa gahapatissa ṭhānaso vedanā paṭippassambhiṃsu. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati āyasmantañca sāriputtaṃ āyasmantañca ānandaṃ sakeneva thālipākena parivisi. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati āyasmantaṃ sāriputtaṃ bhuttāviṃ onītapattapāṇiṃ aññataraṃ nīcāsanaṃ gahetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ āyasmā sāriputto imāhi gāthāhi anumodi –

‘‘Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;

Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

‘‘Saṅghe pasādo yassatthi, ujubhūtañca dassanaṃ;
Adaliddoti [adaḷiddoti (sī. syā. kaṃ.)] taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

‘‘Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhānasāsana’’nti.

Atha kho āyasmā sāriputto anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ imāhi gāthāhi anumoditvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Atha kho āyasmā ānando yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho āyasmantaṃ ānandaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘handa! Kuto nu tvaṃ, ānanda, āgacchasi divādivassā’’ti? ‘‘Āyasmatā, bhante, sāriputtena anāthapiṇḍiko gahapati iminā ca iminā ca ovādena ovadito’’ti. ‘‘Paṇḍito, ānanda, sāriputto; mahāpañño, ānanda, sāriputto, yatra hi nāma cattāri sotāpattiyaṅgāni dasahākārehi vibhajissatī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Dutiyaanāthapiṇḍikasuttaṃ

1023. Sāvatthinidānaṃ. Tena kho pana samayena anāthapiṇḍiko gahapati ābādhiko hoti dukkhito bāḷhagilāno. Atha kho anāthapiṇḍiko gahapati aññataraṃ purisaṃ āmantesi – ‘‘ehi tvaṃ, ambho purisa, yenāyasmā ānando tenupasaṅkama; upasaṅkamitvā mama vacanena āyasmato ānandassa pāde sirasā vanda – ‘anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato ānandassa pāde sirasā vandatī’ti. Evañca vadehi – ‘sādhu kira, bhante, āyasmā ānando yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti.

‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho so puriso anāthapiṇḍikassa gahapatissa paṭissutvā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā āyasmantaṃ ānandaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so puriso āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca – ‘‘anāthapiṇḍiko, bhante, gahapati ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno. So āyasmato ānandassa pāde sirasā vandati. Evañca vadati – ‘sādhu kira, bhante, āyasmā ānando yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkamatu anukampaṃ upādāyā’’’ti. Adhivāsesi kho āyasmā ānando tuṇhībhāvena.

Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena anāthapiṇḍikassa gahapatissa nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Nisajja kho āyasmā ānando anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ etadavoca – ‘‘kacci te, gahapati, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ? Kacci dukkhā vedanā paṭikkamanti, no abhikkamanti; paṭikkamosānaṃ paññāyati, no abhikkamo’’ti? ‘‘Na me, bhante, khamanīyaṃ na yāpanīyaṃ. Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti; abhikkamosānaṃ paññāyati, no paṭikkamo’’ti.

‘‘Catūhi kho, gahapati, dhammehi samannāgatassa assutavato puthujjanassa hoti uttāso, hoti chambhitattaṃ, hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ. Katamehi catūhi? Idha, gahapati, assutavā puthujjano buddhe appasādena samannāgato hoti. Tañca panassa buddhe appasādaṃ attani samanupassato hoti uttāso, hoti chambhitattaṃ, hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, assutavā puthujjano dhamme appasādena samannāgato hoti. Tañca panassa dhamme appasādaṃ attani samanupassato hoti uttāso, hoti chambhitattaṃ, hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, assutavā puthujjano saṅghe appasādena samannāgato hoti. Tañca panassa saṅghe appasādaṃ attani samanupassato hoti uttāso, hoti chambhitattaṃ, hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, assutavā puthujjano dussīlyena samannāgato hoti. Tañca panassa dussīlyaṃ attani samanupassato hoti uttāso, hoti chambhitattaṃ, hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ. Imehi kho, gahapati, catūhi dhammehi samannāgatassa assutavato puthujjanassa hoti uttāso, hoti chambhitattaṃ, hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ.

‘‘Catūhi kho, gahapati, dhammehi samannāgatassa sutavato ariyasāvakassa na hoti uttāso, na hoti chambhitattaṃ, na hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ. Katamehi catūhi? Idha, gahapati, sutavā ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Tañca panassa buddhe aveccappasādaṃ attani samanupassato na hoti uttāso, na hoti chambhitattaṃ, na hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, sutavā ariyasāvako dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhīti. Tañca panassa dhamme aveccappasādaṃ attani samanupassato na hoti uttāso, na hoti chambhitattaṃ, na hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, sutavā ariyasāvako saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. Tañca panassa saṅghe aveccappasādaṃ attani samanupassato na hoti uttāso, na hoti chambhitattaṃ, na hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ.

‘‘Puna caparaṃ, gahapati, sutavā ariyasāvako ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi… pe… samādhisaṃvattanikehi. Tāni ca panassa ariyakantāni sīlāni attani samanupassato na hoti uttāso, na hoti chambhitattaṃ, na hoti samparāyikaṃ maraṇabhayaṃ. Imehi kho, gahapati, catūhi dhammehi samannāgatassa sutavato ariyasāvakassa na hoti uttāso, na hoti chambhitattaṃ, na hoti samparāyikaṃ maraṇabhaya’’nti.

‘‘Nāhaṃ, bhante ānanda, bhāyāmi. Kyāhaṃ bhāyissāmi! Ahañhi, bhante, buddhe aveccappasādena samannāgato homi – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme… pe… saṅghe aveccappasādena samannāgato homi – suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. Yāni cimāni, bhante, bhagavatā gihisāmīcikāni sikkhāpadāni desitāni, nāhaṃ tesaṃ kiñci attani khaṇḍaṃ samanupassāmī’’ti. ‘‘Lābhā te, gahapati, suladdhaṃ te, gahapati! Sotāpattiphalaṃ tayā, gahapati, byākata’’nti. Sattamaṃ.

8. Paṭhamabhayaverūpasantasuttaṃ

1024. Sāvatthinidānaṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho anāthapiṇḍikaṃ gahapatiṃ bhagavā etadavoca – ‘‘yato kho, gahapati, ariyasāvakassa pañca bhayāni verāni vūpasantāni ca honti, catūhi ca sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, ariyo cassa ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho, so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni [khīṇatiracchānayoniyo (sabbattha)] khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto; sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’.

‘‘Katamāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti? Yaṃ, gahapati, pāṇātipātī pāṇātipātappaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyati. Pāṇātipātā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti. Yaṃ, gahapati, adinnādāyī…pe… yaṃ, gahapati, kāmesumicchācārī…pe… yaṃ, gahapati, musāvādī…pe… yaṃ, gahapati, surāmerayamajjappamādaṭṭhāyī surāmerayamajjappamādaṭṭhānappaccayā diṭṭhadhammikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, samparāyikampi bhayaṃ veraṃ pasavati, cetasikampi dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvediyati. Surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭiviratassa evaṃ taṃ bhayaṃ veraṃ vūpasantaṃ hoti. Imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti.

‘‘Katamehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti? Idha, gahapati, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti.

‘‘Katamo cassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho? Idha, gahapati, ariyasāvako paṭiccasamuppādaññeva sādhukaṃ yoniso manasi karoti – iti imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati; iti imasmiṃ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati; yadidaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ…pe… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti. Avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho…pe… phassanirodhā vedanānirodho, vedanānirodhā taṇhānirodho… evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa nirodho hoti. Ayamassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho.

‘‘Yato kho, gahapati, ariyasāvakassa imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, ayañcassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho. So ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto; sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Dutiyabhayaverūpasantasuttaṃ

1025. Sāvatthinidānaṃ…pe… ‘‘yato kho, bhikkhave, ariyasāvakassa imāni pañca bhayāni verāni vūpasantāni honti, imehi catūhi sotāpattiyaṅgehi samannāgato hoti, ayañcassa ariyo ñāyo paññāya sudiṭṭho hoti suppaṭividdho; so ākaṅkhamāno attanāva attānaṃ byākareyya – ‘khīṇanirayomhi khīṇatiracchānayoni khīṇapettivisayo khīṇāpāyaduggativinipāto; sotāpannohamasmi avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’’ti. Navamaṃ.

10. Nandakalicchavisuttaṃ

1026. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho nandako licchavimahāmatto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho nandakaṃ licchavimahāmattaṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Catūhi kho, nandaka, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Katamehi catūhi? Idha, nandaka, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, nandaka, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

‘‘Imehi ca pana, nandaka, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako āyunā saṃyutto hoti dibbenapi mānusenapi; vaṇṇena saṃyutto hoti dibbenapi mānusenapi; sukhena saṃyutto hoti dibbenapi mānusenapi; yasena saṃyutto hoti dibbenapi mānusenapi; ādhipateyyena saṃyutto hoti dibbenapi mānusenapi. Taṃ kho panāhaṃ, nandaka, nāññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā sutvā vadāmi. Api ca yadeva mayā sāmaṃ ñātaṃ sāmaṃ diṭṭhaṃ sāmaṃ viditaṃ, tadevāhaṃ vadāmī’’ti.

Evaṃ vutte aññataro puriso nandakaṃ licchavimahāmattaṃ etadavoca – ‘‘nahānakālo, bhante’’ti.

‘‘Alaṃ dāni, bhaṇe, etena bāhirena nahānena. Alamidaṃ ajjhattaṃ nahānaṃ bhavissati, yadidaṃ – bhagavati pasādo’’ti. Dasamaṃ.

Saraṇānivaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Mahānāmena dve vuttā, godhā ca saraṇā duve;
Duve anāthapiṇḍikā, duve verabhayena ca;
Licchavī dasamo vutto, vaggo tena pavuccatīti.

4. Puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttaṃ

1027. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Cattārome, bhikkhave, puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Ayaṃ paṭhamo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme aveccappasādena samannāgato hoti – svākkhāto bhagavatā dhammo…pe… paccattaṃ veditabbo viññūhīti. Ayaṃ dutiyo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako saṅghe aveccappasādena samannāgato hoti – suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho…pe… anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti. Ayaṃ tatiyo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ayaṃ catuttho puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro. Ime kho, bhikkhave, cattāro puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Dutiyapuññābhisandasuttaṃ

1028. ‘‘Cattārome, bhikkhave, puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Ayaṃ paṭhamo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato. Ayaṃ catuttho puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro. Ime kho, bhikkhave, cattāro puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā’’ti. Dutiyaṃ.

3. Tatiyapuññābhisandasuttaṃ

1029. ‘‘Cattārome, bhikkhave, puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Ayaṃ paṭhamo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Ayaṃ catuttho puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro. Ime kho, bhikkhave, cattāro puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā’’ti. Tatiyaṃ.

4. Paṭhamadevapadasuttaṃ

1030. Sāvatthinidānaṃ. Cattārimāni, bhikkhave, devānaṃ devapadāni avisuddhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā apariyodātānaṃ sattānaṃ pariyodapanāya.

Katamāni cattāri? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Idaṃ paṭhamaṃ devānaṃ devapadaṃ avisuddhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā apariyodātānaṃ sattānaṃ pariyodapanāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Idaṃ catutthaṃ devānaṃ devapadaṃ avisuddhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā apariyodātānaṃ sattānaṃ pariyodapanāya. Imāni kho, bhikkhave, cattāri devānaṃ devapadāni avisuddhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā apariyodātānaṃ sattānaṃ pariyodapanāyā’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyadevapadasuttaṃ

1031. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, devānaṃ devapadāni avisuddhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā apariyodātānaṃ sattānaṃ pariyodapanāya.

‘‘Katamāni cattāri? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. So iti paṭisañcikkhati – ‘kiṃ nu kho devānaṃ devapada’nti? So evaṃ pajānāti – ‘abyābajjhaparame khvāhaṃ etarahi deve suṇāmi. Na ca kho panāhaṃ kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā. Addhāhaṃ devapadadhammasamannāgato viharāmī’’’ti. Idaṃ paṭhamaṃ devānaṃ devapadaṃ avisuddhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā apariyodātānaṃ sattānaṃ pariyodapanāya.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. So iti paṭisañcikkhati – ‘kiṃ nu kho devānaṃ devapada’nti? So evaṃ pajānāti – ‘abyābajjhaparame khvāhaṃ etarahi deve suṇāmi. Na kho panāhaṃ kiñci byābādhemi tasaṃ vā thāvaraṃ vā. Addhāhaṃ devapadadhammasamannāgato viharāmī’ti. Idaṃ catutthaṃ devānaṃ devapadaṃ avisuddhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā apariyodātānaṃ sattānaṃ pariyodapanāya. Imāni kho, bhikkhave, cattāri devānaṃ devapadāni avisuddhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā apariyodātānaṃ sattānaṃ pariyodapanāyā’’ti. Pañcamaṃ.

6. Devasabhāgasuttaṃ

1032. ‘‘Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgataṃ attamanā devā sabhāgataṃ kathenti. Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Yā tā devatā buddhe aveccappasādena samannāgatā ito cutā tatrūpapannā tāsaṃ evaṃ hoti – ‘yathārūpena kho mayaṃ buddhe aveccappasādena samannāgatā tato cutā idhūpapannā, ariyasāvakopi tathārūpena buddhe aveccappasādena samannāgato ehīti devānaṃ santike’’’ti.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Yā tā devatā ariyakantehi sīlehi samannāgatā ito cutā tatrūpapannā tāsaṃ evaṃ hoti – ‘yathārūpehi kho mayaṃ ariyakantehi sīlehi samannāgatā tato cutā idhūpapannā, ariyasāvakopi tathārūpehi ariyakantehi sīlehi samannāgato ehīti devānaṃ santike’ti. Imehi kho, bhikkhave, catūhi dhammehi samannāgataṃ attamanā devā sabhāgataṃ kathentī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Mahānāmasuttaṃ

1033. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca –

‘‘Kittāvatā nu kho, bhante, upāsako hotī’’ti? ‘‘Yato kho, mahānāma, buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato hoti, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti – ettāvatā kho, mahānāma, upāsako hotī’’ti.

‘‘Kittāvatā pana, bhante, upāsako sīlasampanno hotī’’ti? ‘‘Yato kho, mahānāma, upāsako pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā paṭivirato hoti, kāmesumicchācārā paṭivirato hoti, musāvādā paṭivirato hoti, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭivirato hoti, – ettāvatā kho, mahānāma, upāsako sīlasampanno hotī’’ti.

‘‘Kittāvatā pana, bhante, upāsako saddhāsampanno hotī’’ti? ‘‘Idha, mahānāma, upāsako saddho hoti, saddahati tathāgatassa bodhiṃ – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Ettāvatā kho, mahānāma, upāsako saddhāsampanno hotī’’ti.

‘‘Kittāvatā pana, bhante, upāsako cāgasampanno hotī’’ti? ‘‘Idha, mahānāma, upāsako vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato – ettāvatā kho, mahānāma, upāsako cāgasampanno hotī’’ti.

‘‘Kittāvatā pana, bhante, upāsako paññāsampanno hotī’’ti? ‘‘Idha, mahānāma, upāsako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā – ettāvatā kho, mahānāma, upāsako paññāsampanno hotī’’ti. Sattamaṃ.

8. Vassasuttaṃ

1034. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, uparipabbate thullaphusitake deve vassante taṃ udakaṃ yathāninnaṃ pavattamānaṃ pabbatakandarapadarasākhā paripūreti, pabbatakandarapadarasākhā paripūrā kusobbhe paripūrenti, kusobbhā paripūrā mahāsobbhe paripūrenti, mahāsobbhā paripūrā kunnadiyo paripūrenti, kunnadiyo paripūrā mahānadiyo paripūrenti, mahānadiyo paripūrā mahāsamuddaṃ [mahāsamuddasāgaraṃ (sabbattha) saṃ. ni. 4.70] paripūrenti; evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa yo ca buddhe aveccappasādo, yo ca dhamme aveccappasādo, yo ca saṅghe aveccappasādo, yāni ca ariyakantāni sīlāni – ime dhammā sandamānā pāraṃ gantvā āsavānaṃ khayāya saṃvattantī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Kāḷigodhasuttaṃ

1035. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya yena kāḷigodhāya sākiyāniyā nivesanaṃ tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Atha kho kāḷigodhā sākiyānī yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho kāḷigodhaṃ sākiyāniṃ bhagavā etadavoca –

‘‘Catūhi kho, godhe, dhammehi samannāgatā ariyasāvikā sotāpannā hoti avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā. Katamehi catūhi? Idha, godhe, ariyasāvikā buddhe aveccappasādena samannāgatā hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgā payatapāṇinī [payatapāṇī (sabbattha) 3.30 moggallānasuttaṃ oloketabbaṃ] vossaggaratā yācayogā dānasaṃvibhāgaratā. Imehi kho, godhe, catūhi dhammehi samannāgatā ariyasāvikā sotāpannā hoti avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā’’ti.

‘‘Yānimāni, bhante, bhagavatā cattāri sotāpattiyaṅgāni desitāni, saṃvijjante te dhammā mayi, ahañca tesu dhammesu sandissāmi. Ahañhi, bhante, buddhe aveccappasādena samannāgatā – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… yaṃ kho pana kiñci kule deyyadhammaṃ sabbaṃ taṃ appaṭivibhattaṃ sīlavantehi kalyāṇadhammehī’’ti. ‘‘Lābhā te, godhe, suladdhaṃ te, godhe! Sotāpattiphalaṃ tayā, godhe, byākata’’nti. Navamaṃ.

10. Nandiyasakkasuttaṃ

1036. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Atha kho nandiyo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho nandiyo sakko bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘yasseva nu kho, bhante, ariyasāvakassa cattāri sotāpattiyaṅgāni sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ natthi sveva nu kho, bhante, ariyasāvako pamādavihārī’’ti.

‘‘‘Yassa kho, nandiya, cattāri sotāpattiyaṅgāni sabbena sabbaṃ sabbathā sabbaṃ natthi tamahaṃ bāhiro puthujjanapakkhe ṭhito’ti vadāmi. Api ca, nandiya, yathā ariyasāvako pamādavihārī ceva hoti, appamādavihārī ca taṃ suṇāhi, sādhukaṃ manasi karohi; bhāsissāmī’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho nandiyo sakko bhagavato paccassosi. Bhagavā etadavoca –

‘‘Kathañca, nandiya, ariyasāvako pamādavihārī hoti? Idha nandiya, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. So tena buddhe aveccappasādena santuṭṭho na uttari vāyamati divā pavivekāya, rattiṃ paṭisallānāya. Tassa evaṃ pamattassa viharato pāmojjaṃ na hoti. Pāmojje asati, pīti na hoti. Pītiyā asati, passaddhi na hoti. Passaddhiyā asati, dukkhaṃ viharati. Dukkhino cittaṃ na samādhiyati. Asamāhite citte dhammā na pātubhavanti. Dhammānaṃ apātubhāvā pamādavihārī tveva saṅkhyaṃ gacchati.

‘‘Puna caparaṃ, nandiya, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. So tehi ariyakantehi sīlehi santuṭṭho na uttari vāyamati divā pavivekāya rattiṃ paṭisallānāya. Tassa evaṃ pamattassa viharato pāmojjaṃ na hoti. Pāmojje asati, pīti na hoti. Pītiyā asati, passaddhi na hoti. Passaddhiyā asati, dukkhaṃ viharati. Dukkhino cittaṃ na samādhiyati. Asamāhite citte dhammā na pātubhavanti. Dhammānaṃ apātubhāvā pamādavihārī tveva saṅkhyaṃ gacchati. Evaṃ kho, nandiya, ariyasāvako pamādavihārī hoti.

‘‘Kathañca, nandiya, ariyasāvako appamādavihārī hoti? Idha, nandiya, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. So tena buddhe aveccappasādena asantuṭṭho uttari vāyamati divā pavivekāya rattiṃ paṭisallānāya. Tassa evaṃ appamattassa viharato pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vediyati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhite citte dhammā pātubhavanti. Dhammānaṃ pātubhāvā appamādavihārī tveva saṅkhyaṃ gacchati.

‘‘Puna caparaṃ, nandiya, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. So tehi ariyakantehi sīlehi asantuṭṭho uttari vāyamati divā pavivekāya rattiṃ paṭisallānāya. Tassa evaṃ appamattassa viharato pāmojjaṃ jāyati. Pamuditassa pīti jāyati. Pītimanassa kāyo passambhati. Passaddhakāyo sukhaṃ vediyati. Sukhino cittaṃ samādhiyati. Samāhite citte dhammā pātubhavanti. Dhammānaṃ pātubhāvā appamādavihārī tveva saṅkhyaṃ gacchati. Evaṃ kho, nandiya, ariyasāvako appamādavihārī hotī’’ti. Dasamaṃ.

Puññābhisandavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Abhisandā tayo vuttā, duve devapadāni ca;
Sabhāgataṃ mahānāmo, vassaṃ kāḷī ca nandiyāti.

5. Sagāthakapuññābhisandavaggo

1. Paṭhamaabhisandasuttaṃ

1037. ‘‘Cattārome, bhikkhave, puññābhisandā, kusalābhisandā, sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Ayaṃ paṭhamo puññābhisando, kusalābhisando, sukhassāhāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Ayaṃ catuttho puññābhisando, kusalābhisando, sukhassāhāro. Ime kho, bhikkhave, cattāro puññābhisandā, kusalābhisandā, sukhassāhārā.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, catūhi puññābhisandehi kusalābhisandehi samannāgatassa ariyasāvakassa na sukaraṃ puññassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ – ‘ettako puññābhisando, kusalābhisando, sukhassāhāro’ti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāpuññakkhandho tveva saṅkhyaṃ gacchati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamudde na sukaraṃ udakassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ – ‘ettakāni udakāḷhakānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasahassānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatasahassānī’ti vāti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāudakakkhandho tveva saṅkhyaṃ gacchati. Evameva kho, bhikkhave, imehi catūhi puññābhisandehi kusalābhisandehi samannāgatassa ariyasāvakassa na sukaraṃ puññassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ – ‘ettako puññābhisando, kusalābhisando, sukhassāhāro’ti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāpuññakkhandho tveva saṅkhyaṃ gacchatī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Mahodadhiṃ aparimitaṃ mahāsaraṃ,
Bahubheravaṃ ratanagaṇānamālayaṃ;
Najjo yathā naragaṇasaṅghasevitā,
Puthū savantī upayanti sāgaraṃ.

‘‘Evaṃ naraṃ annapānavatthadadaṃ,
Seyyāni paccattharaṇassa [sajjattharaṇassa (sī. syā. kaṃ. pī.)] dāyakaṃ;
Puññassa dhārā upayanti paṇḍitaṃ,

Najjo yathā vārivahāva sāgara’’nti. paṭhamaṃ;

2. Dutiyaabhisandasuttaṃ

1038. ‘‘Cattārome, bhikkhave, puññābhisandā, kusalābhisandā, sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Ayaṃ paṭhamo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako vigatamalamaccherena cetasā agāraṃ ajjhāvasati muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṃvibhāgarato. Ayaṃ catuttho puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro. Ime kho, bhikkhave, cattāro puññābhisandā, kusalābhisandā, sukhassāhārā.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, catūhi puññābhisandehi kusalābhisandehi samannāgatassa ariyasāvakassa na sukaraṃ puññassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ – ‘ettako puññābhisando, kusalābhisando, sukhassāhāro’ti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāpuññakkhandho tveva saṅkhyaṃ gacchati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samenti, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, tattha na sukaraṃ udakassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ – ‘ettakāni udakāḷhakānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasahassānī’ti vā ‘ettakāni udakāḷhakasatasahassānī’ti vāti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāudakakkhandho tveva saṅkhyaṃ gacchati. Evameva kho, bhikkhave, imehi catūhi puññābhisandehi kusalābhisandehi samannāgatassa ariyasāvakassa na sukaraṃ puññassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ – ‘ettako puññābhisando, kusalābhisando, sukhassāhāro’ti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāpuññakkhandho tveva saṅkhyaṃ gacchatī’’ti. Idamavoca bhagavā…pe… satthā –

‘‘Mahodadhiṃ aparimitaṃ mahāsaraṃ,
Bahubheravaṃ ratanagaṇānamālayaṃ;
Najjo yathā naragaṇasaṅghasevitā,
Puthū savantī upayanti sāgaraṃ.

‘‘Evaṃ naraṃ annapānavatthadadaṃ,
Seyyāni paccattharaṇassa dāyakaṃ;
Puññassa dhārā upayanti paṇḍitaṃ,
Najjo yathā vārivahāva sāgara’’nti. dutiyaṃ;

3. Tatiyaabhisandasuttaṃ

1039. ‘‘Cattārome, bhikkhave, puññābhisandā, kusalābhisandā, sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Ayaṃ paṭhamo puññābhisando, kusalābhisando, sukhassāhāro.

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako dhamme…pe… saṅghe…pe….

‘‘Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā. Ayaṃ catuttho puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro. Ime kho, bhikkhave, cattāro puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā.

‘‘Imehi kho, bhikkhave, catūhi puññābhisandehi kusalābhisandehi samannāgatassa ariyasāvakassa na sukaraṃ puññassa pamāṇaṃ gaṇetuṃ – ‘ettako puññābhisando, kusalābhisando, sukhassāhāro’ti. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāpuññakkhandho tveva saṅkhyaṃ gacchatī’’ti. Idamavoca bhagavā…pe… satthā –

‘‘Yo puññakāmo kusale patiṭṭhito,
Bhāveti maggaṃ amatassa pattiyā;
So dhammasārādhigamo khaye rato,
Na vedhati maccurājāgamanasmi’’nti [maccurājāgamissatīti (sī. pī.), maccujarākampisminti (ka.)]. tatiyaṃ;

4. Paṭhamamahaddhanasuttaṃ

1040. ‘‘Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ariyasāvako ‘aḍḍho mahaddhano mahābhogo’ti [mahābhogo mahāyasoti (syā. pī. ka.)] vuccati.

‘‘Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti; dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhave, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako ‘aḍḍho mahaddhano mahābhogo’ti vuccatī’’ti. Catutthaṃ.

5. Dutiyamahaddhanasuttaṃ

1041. ‘‘Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ariyasāvako ‘aḍḍho mahaddhano mahābhogo mahāyaso’ti vuccati.

‘‘Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhave, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako ‘aḍḍho mahaddhano mahābhogo mahāyaso’ti vuccatī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Suddhakasuttaṃ

1042. ‘‘Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

‘‘Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi …pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhave, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Nandiyasuttaṃ

1043. Kapilavatthunidānaṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho nandiyaṃ sakkaṃ bhagavā etadavoca – ‘‘catūhi kho, nandiya, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo’’.

‘‘Katamehi catūhi? Idha, nandiya, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, nandiya, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti. Sattamaṃ.

8. Bhaddiyasuttaṃ

1044. Kapilavatthunidānaṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho bhaddiyaṃ sakkaṃ bhagavā etadavoca – ''catūhi kho, bhaddiya, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

''Katamehi catūhi? Idha, bhaddiya, ariyasāvako buddhe…pe… dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhaddiya, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Mahānāmasuttaṃ

1045. Kapilavatthunidānaṃ. Ekamantaṃ nisinnaṃ kho mahānāmaṃ sakkaṃ bhagavā etadavoca – ''catūhi kho, mahānāma, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti…pe… sambodhiparāyaṇo''.

''Katamehi catūhi? Idha, mahānāma, ariyasāvako buddhe…pe… dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, mahānāma, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti. Navamaṃ.

10. Aṅgasuttaṃ

1046. ''Cattārimāni, bhikkhave, sotāpattiyaṅgāni. Katamāni cattāri? Sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammappaṭipatti – imāni kho, bhikkhave, cattāri sotāpattiyaṅgānī''ti. Dasamaṃ.

Sagāthakapuññābhisandavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Abhisandā tayo vuttā, duve mahaddhanena ca;
Suddhaṃ nandiyaṃ bhaddiyaṃ, mahānāmaṅgena te dasāti.

6. Sappaññavaggo

1. Sagāthakasuttaṃ

1047. ''Catūhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

''Katamehi catūhi? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgato hoti akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehi. Imehi kho, bhikkhave, catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo''ti. Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

''Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

''Saṅghe pasādo yassatthi, ujubhūtañca dassanaṃ;
Adaliddoti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

''Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhānasāsana''nti. paṭhamaṃ;

2. Vassaṃvutthasuttaṃ

1048. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena aññataro bhikkhu sāvatthiyaṃ vassaṃvuttho kapilavatthuṃ anuppatto hoti kenacideva karaṇīyena. Assosuṃ kho kāpilavatthavā sakyā – ''aññataro kira bhikkhu sāvatthiyaṃ vassaṃvuttho kapilavatthuṃ anuppatto''ti.

Atha kho kāpilavatthavā sakyā yena so bhikkhu tenupasaṅkamiṃsu; upasaṅkamitvā taṃ bhikkhuṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdiṃsu. Ekamantaṃ nisinnā kho kāpilavatthavā sakyā taṃ bhikkhuṃ etadavocuṃ – ''kacci, bhante, bhagavā arogo ceva balavā cā''ti? ''Arogo cāvuso, bhagavā balavā cā''ti. ''Kacci pana, bhante, sāriputtamoggallānā arogā ceva balavanto cā''ti? ''Sāriputtamoggallānāpi kho, āvuso, arogā ceva balavanto cā''ti. ''Kacci pana, bhante, bhikkhusaṅgho arogo ca balavā cā''ti. ''Bhikkhusaṅghopi kho, āvuso, arogo ca balavā cā''ti. ''Atthi pana te, bhante, kiñci iminā antaravassena bhagavato sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahita''nti? ''Sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'appakā te, bhikkhave, bhikkhū ye āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti. Atha kho eteva bahutarā bhikkhū ye pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā'''ti.

''Aparampi kho me, āvuso, bhagavato sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'appakā te, bhikkhave, bhikkhū ye pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā opapātikā tattha parinibbāyino anāvattidhammā tasmā lokā. Atha kho eteva bahutarā bhikkhū ye tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissantī'''ti.

''Aparampi kho me, āvuso, bhagavato sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ – 'appakā te, bhikkhave, bhikkhū ye tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmino, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissanti. Atha kho eteva bahutarā bhikkhū ye tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā'''ti. Dutiyaṃ.

3. Dhammadinnasuttaṃ

1049. Ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Atha kho dhammadinno upāsako pañcahi upāsakasatehi saddhiṃ yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho dhammadinno upāsako bhagavantaṃ etadavoca – ''ovadatu no, bhante, bhagavā; anusāsatu no, bhante, bhagavā yaṃ amhākaṃ assa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā''ti.

''Tasmātiha vo, dhammadinnaṃ, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'ye te suttantā tathāgatabhāsitā gambhīrā gambhīratthā lokuttarā suññatapaṭisaṃyuttā te kālena kālaṃ upasampajja viharissāmā'ti. Evañhi vo, dhammadinna, sikkhitabba''nti. ''Na kho netaṃ, bhante, sukaraṃ amhehi puttasambādhasayanaṃ ajjhāvasantehi kāsikacandanaṃ paccanubhontehi mālāgandhavilepanaṃ dhārayantehi jātarūparajataṃ sādiyantehi – ye te suttantā tathāgatabhāsitā gambhīrā gambhīratthā lokuttarā suññatapaṭisaṃyuttā te kālena kālaṃ upasampajja viharituṃ. Tesaṃ no, bhante, bhagavā amhākaṃ pañcasu sikkhāpadesu ṭhitānaṃ uttaridhammaṃ desetū''ti.

''Tasmātiha vo, dhammadinna, evaṃ sikkhitabbaṃ – 'buddhe aveccappasādena samannāgatā bhavissāma – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgatā bhavissāma akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehī'ti. Evañhi vo, dhammadinna, sikkhitabba''nti.

''Yānimāni, bhante, bhagavatā cattāri sotāpattiyaṅgāni desitāni, saṃvijjante te dhammā amhesu, mayañca tesu dhammesu sandissāma. Mayañhi bhante, buddhe aveccappasādena samannāgatā – itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantehi sīlehi samannāgatā akhaṇḍehi…pe… samādhisaṃvattanikehī''ti. ''Lābhā vo, dhammadinna, suladdhaṃ vo, dhammadinna! Sotāpattiphalaṃ tumhehi byākata''nti. Tatiyaṃ.

4. Gilānasuttaṃ

1050. Ekaṃ samayaṃ bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ nigrodhārāme. Tena kho pana samayena sambahulā bhikkhū bhagavato cīvarakammaṃ karonti – ''niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissatī''ti. Assosi kho mahānāmo sakko – ''sambahulā kira bhikkhū bhagavato cīvarakammaṃ karonti – 'niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissatī'''ti. Atha kho mahānāmo sakko yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho mahānāmo sakko bhagavantaṃ etadavoca – ''sutametaṃ, bhante – 'sambahulā kira bhikkhū bhagavato cīvarakammaṃ karonti – niṭṭhitacīvaro bhagavā temāsaccayena cārikaṃ pakkamissatī'ti. Na kho netaṃ [na kho te etaṃ (sī. pī.)], bhante, bhagavato sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ sappaññena upāsakena sappañño upāsako ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno ovaditabbo''ti.

''Sappaññena mahānāma, upāsakena sappañño upāsako ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno catūhi assāsanīyehi dhammehi assāsetabbo – 'assāsatāyasmā – atthāyasmato buddhe aveccappasādo itipi so bhagavā…pe… satthā devamanussānaṃ buddho bhagavāti. Assāsatāyasmā – atthāyasmato dhamme…pe… saṅghe…pe… ariyakantāni sīlāni akhaṇḍāni…pe… samādhisaṃvattanikānī'''ti.

''Sappaññena, mahānāma, upāsakena sappañño upāsako ābādhiko dukkhito bāḷhagilāno imehi catūhi assāsanīyehi dhammehi assāsetvā evamassa vacanīyo – 'atthāyasmato mātāpitūsu apekkhā'ti? So ce evaṃ vadeyya – 'atthi me mātāpitūsu apekkhā'ti, so evamassa vacanīyo – 'āyasmā kho māriso maraṇadhammo. Sace pāyasmā mātāpitūsu apekkhaṃ karissati, marissateva; no ce pāyasmā mātāpitūsu apekkhaṃ karissati, marissateva. Sādhāyasmā, yā te mātāpitūsu apekkhā taṃ pajahā'''ti.

''So ce evaṃ vadeyya – 'yā me mātāpitūsu apekkhā sā pahīnā'ti, so evamassa vacanīyo – 'atthi panāyasmato puttadāresu apekkhā'ti? So ce evaṃ vadeyya – 'atthi me puttadāresu apekkhā'ti, so evamassa vacanīyo – 'āyasmā kho māriso maraṇadhammo. Sace pāyasmā puttadāresu apekkhaṃ karissati, marissateva; no ce pāyasmā puttadāresu apekkhaṃ karissati, marissateva. Sādhāyasmā, yā te puttadāresu apekkhā taṃ pajahā'''ti.

''So ce evaṃ vadeyya – 'yā me puttadāresu apekkhā sā pahīnā'ti, so evamassa vacanīyo – 'atthi panāyasmato mānusakesu pañcasu kāmaguṇesu apekkhā'ti? So ce evaṃ vadeyya – 'atthi me mānusakesu pañcasu kāmaguṇesu apekkhā'ti, so evamassa vacanīyo – 'mānusakehi kho, āvuso, kāmehi dibbā kāmā abhikkantatarā ca paṇītatarā ca. Sādhāyasmā, mānusakehi kāmehi cittaṃ vuṭṭhāpetvā cātumahārājikesu [cātummahārājikesu (sī. syā. kaṃ. pī.)] devesu cittaṃ adhimocehī’’’ti.

‘‘So ce evaṃ vadeyya – ‘mānusakehi me kāmehi cittaṃ vuṭṭhitaṃ, cātumahārājikesu devesu cittaṃ adhimocita’nti, so evamassa vacanīyo – ‘cātumahārājikehi kho, āvuso, devehi tāvatiṃsā devā abhikkantatarā ca paṇītatarā ca. Sādhāyasmā, cātumahārājikehi devehi cittaṃ vuṭṭhāpetvā tāvatiṃsesu devesu cittaṃ adhimocehī’’’ti.

‘‘So ce evaṃ vadeyya – ‘cātumahārājikehi me devehi cittaṃ vuṭṭhitaṃ, tāvatiṃsesu devesu cittaṃ adhimocita’nti, so evamassa vacanīyo – ‘tāvatiṃsehi kho, āvuso, devehi yāmā devā…pe… tusitā devā…pe… nimmānaratī devā…pe… paranimmitavasavattī devā…pe… paranimmitavasavattīhi kho, āvuso, devehi brahmaloko abhikkantataro ca paṇītataro ca. Sādhāyasmā, paranimmitavasavattīhi devehi cittaṃ vuṭṭhāpetvā brahmaloke cittaṃ adhimocehī’ti. So ce evaṃ vadeyya – ‘paranimmitavasavattīhi me devehi cittaṃ vuṭṭhitaṃ, brahmaloke cittaṃ adhimocita’nti, so evamassa vacanīyo – ‘brahmalokopi kho, āvuso, anicco addhuvo sakkāyapariyāpanno. Sādhāyasmā, brahmalokā cittaṃ vuṭṭhāpetvā sakkāyanirodhe cittaṃ upasaṃharāhī’’’ti.

‘‘So ce evaṃ vadeyya – ‘brahmalokā me cittaṃ vuṭṭhitaṃ, sakkāyanirodhe cittaṃ upasaṃharāmī’ti; evaṃ vimuttacittassa kho, mahānāma, upāsakassa āsavā [vassasata (sī. syā.)] vimuttacittena bhikkhunā na kiñci nānākaraṇaṃ vadāmi, yadidaṃ – vimuttiyā vimutta’’nti. Catutthaṃ.

5. Sotāpattiphalasuttaṃ

1051. ‘‘Cattārome, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā sotāpattiphalasacchikiriyāya saṃvattanti. Katame cattāro? Sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammappaṭipatti – ime kho, bhikkhave, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā sotāpattiphalasacchikiriyāya saṃvattantī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Sakadāgāmiphalasuttaṃ

1052. ‘‘Cattārome, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā sakadāgāmiphalasacchikiriyāya saṃvattanti. Katame cattāro? …Pe… saṃvattantī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Anāgāmiphalasuttaṃ

1053. …Pe… anāgāmiphalasacchikiriyāya…pe… saṃvattantī’’ti. Sattamaṃ.

8. Arahattaphalasuttaṃ

1054. …Pe… arahattaphalasacchikiriyāya…pe… saṃvattantī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paññāpaṭilābhasuttaṃ

1055. …Pe… paññāpaṭilābhāya…pe… saṃvattantī’’ti. Navamaṃ.

10. Paññāvuddhisuttaṃ

1056. …Pe… paññāvuddhiyā …pe… saṃvattantī’’ti. Dasamaṃ.

11. Paññāvepullasuttaṃ

1057. …Pe…. Paññāvepullāya…pe… saṃvattantī’’ti. Ekādasamaṃ.

Sappaññavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Sagāthakaṃ vassaṃvutthaṃ, dhammadinnañca gilānaṃ;
Caturo phalā paṭilābho, vuddhi vepullatāya cāti.

7. Mahāpaññavaggo

1. Mahāpaññāsuttaṃ

1058. ‘‘Cattārome, bhikkhave, dhammā bhāvitā bahulīkatā mahāpaññatāya saṃvattanti. Katame cattāro? Sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammappaṭipatti – ime kho, bhikkhave, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā mahāpaññatā saṃvattantī’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Puthupaññāsuttaṃ

1059. … Puthupaññatā saṃvattantī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Vipulapaññāsuttaṃ

1060. … Vipulapaññatā saṃvattantī’’ti. Tatiyaṃ.

4. Gambhīrapaññāsuttaṃ

1061. … Gambhīrapaññatā saṃvattantī’’ti. Catutthaṃ.

5. Appamattapaññāsuttaṃ

1062. … Appamattapaññatā saṃvattantī’’ti. Pañcamaṃ.

6. Bhūripaññāsuttaṃ

1063. … Bhūripaññatā saṃvattantī’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paññābāhullasuttaṃ

1064. … Paññābāhullā saṃvattantī’’ti. Sattamaṃ.

8. Sīghapaññāsuttaṃ

1065. … Sīghapaññatā saṃvattantī’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Lahupaññāsuttaṃ

1066. … Lahupaññatā saṃvattantī’’ti. Navamaṃ.

10. Hāsapaññāsuttaṃ

1067. … Hāsapaññatā saṃvattantī’’ti. Dasamaṃ.

11. Javanapaññāsuttaṃ

1068. … Javanapaññatā saṃvattantī’’ti. Ekādasamaṃ.

12. Tikkhapaññāsuttaṃ

1069. … Tikkhapaññatā saṃvattantī’’ti. Dvādasamaṃ.

13. Nibbedhikapaññāsuttaṃ

1070. … Nibbedhikapaññatā saṃvattanti. Katame cattāro? Sappurisasaṃsevo, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammappaṭipatti – ime kho, bhikkhave, cattāro dhammā bhāvitā bahulīkatā nibbedhikapaññatāya saṃvattantī’’ti. Terasamaṃ.

Mahāpaññavaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Mahā puthu vipula-gambhīraṃ, appamatta-bhūri-bāhullaṃ;
Sīgha-lahu-hāsa-javana, tikkha-nibbedhikāya cāti.

Sotāpattisaṃyuttaṃ ekādasamaṃ.

12. Saccasaṃyuttaṃ

1. Samādhivaggo

1. Samādhisuttaṃ

1071. Sāvatthinidānaṃ. ‘‘Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha. Samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti. Kiñca yathābhūtaṃ pajānāti? ‘Idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha. Samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Paṭisallānasuttaṃ

1072. ‘‘Paṭisallāne, bhikkhave, yogamāpajjatha. Paṭisallīno, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti. Kiñca yathābhūtaṃ pajānāti? ‘Idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānāti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Paṭisallāne, bhikkhave, yogamāpajjatha. Paṭisallīno, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamakulaputtasuttaṃ

1073. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ kulaputtā sammā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃsu, sabbe te catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisamayāya. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ kulaputtā sammā agārasmā anagāriyaṃ pabbajissanti, sabbe te catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisamayāya. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi kulaputtā sammā agārasmā anagāriyaṃ pabbajanti, sabbe te catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisamayāya.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa dukkhasamudayassa ariyasaccassa dukkhanirodhassa ariyasaccassa dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ kulaputtā sammā agārasmā anagāriyaṃ pabbajiṃsu…pe… pabbajissanti…pe… pabbajanti, sabbe te imesaṃyeva catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisamayāya.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyakulaputtasuttaṃ

1074. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ kulaputtā sammā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā yathābhūtaṃ abhisamesuṃ, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisamesuṃ. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ kulaputtā sammā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā yathābhūtaṃ abhisamessanti, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisamessanti. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi kulaputtā sammā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā yathābhūtaṃ abhisamenti, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisamenti.

‘‘Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ kulaputtā sammā agārasmā anagāriyaṃ pabbajitā yathābhūtaṃ abhisamesuṃ …pe… abhisamessanti…pe… abhisamenti, sabbe te imāni cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisamenti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

1075. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yathābhūtaṃ abhisambojjhiṃsu, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambojjhiṃsu. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yathābhūtaṃ abhisambojjhissanti, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambojjhissanti. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā yathābhūtaṃ abhisambojjhanti, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambojjhanti.

‘‘Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ…pe… dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yathābhūtaṃ abhisambojjhiṃsu…pe… abhisambojjhissanti…pe… abhisambojjhanti, sabbe te imāni cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambojjhanti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttaṃ

1076. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yathābhūtaṃ abhisambuddhaṃ pakāsesuṃ, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambuddhaṃ pakāsesuṃ. Ye hi keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yathābhūtaṃ abhisambuddhaṃ pakāsessanti, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambuddhaṃ pakāsessanti. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi samaṇā vā brāhmaṇā vā yathābhūtaṃ abhisambuddhaṃ pakāsenti, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambuddhaṃ pakāsenti.

‘‘Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ…pe… dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ samaṇā vā brāhmaṇā vā yathābhūtaṃ abhisambuddhaṃ pakāsesuṃ…pe… pakāsessanti…pe… pakāsenti, sabbe te imāni cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambuddhaṃ pakāsenti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Vitakkasuttaṃ

1077. ‘‘Mā, bhikkhave, pāpake akusale vitakke vitakkeyyātha [vitakketha (sī. syā. kaṃ.)], seyyathidaṃ – kāmavitakkaṃ, byāpādavitakkaṃ, vihiṃsāvitakkaṃ. Taṃ kissa hetu? Nete, bhikkhave, vitakkā atthasaṃhitā nādibrahmacariyakā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattanti.

‘‘Vitakkentā ca kho tumhe, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti vitakkeyyātha, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti vitakkeyyātha, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti vitakkeyyātha, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti vitakkeyyātha. Taṃ kissa hetu? Ete, bhikkhave, vitakkā atthasaṃhitā ete ādibrahmacariyakā ete nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattanti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Sattamaṃ.

8. Cintasuttaṃ

1078. ‘‘Mā, bhikkhave, pāpakaṃ akusalaṃ cittaṃ cinteyyātha [cintetha (sī. syā. kaṃ.)] – ‘sassato loko’ti vā ‘asassato loko’ti vā, ‘antavā loko’ti vā ‘anantavā loko’ti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā. Taṃ kissa hetu? Nesā, bhikkhave, cintā atthasaṃhitā nādibrahmacariyakā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati.

‘‘Cintentā ca kho tumhe, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti cinteyyātha, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti cinteyyātha, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti cinteyyātha, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti cinteyyātha. Taṃ kissa hetu? Esā, bhikkhave, cintā atthasaṃhitā, esā ādibrahmacariyakā, esā nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Viggāhikakathāsuttaṃ

1079. ‘‘Mā, bhikkhave, viggāhikakathaṃ katheyyātha [kathetha (sī. syā. kaṃ.)] – ‘na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi. Kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi! Micchāpaṭipanno tvamasi, ahamasmi sammāpaṭipanno. Sahitaṃ me, asahitaṃ te. Purevacanīyaṃ pacchā avaca, pacchāvacanīyaṃ pure avaca. Adhiciṇṇaṃ [aciṇṇaṃ (syā. kaṃ. pī.)] te viparāvattaṃ. Āropito te vādo, cara vādappamokkhāya. Niggahitosi, nibbeṭhehi vā sace pahosī’ti. Taṃ kissa hetu? Nesā, bhikkhave, kathā atthasaṃhitā nādibrahmacariyakā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati.

‘‘Kathentā ca kho tumhe, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti katheyyātha, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti katheyyātha, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti katheyyātha, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti katheyyātha…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Navamaṃ.

10. Tiracchānakathāsuttaṃ

1080. ‘‘Mā, bhikkhave, anekavihitaṃ tiracchānakathaṃ katheyyātha, seyyathidaṃ – rājakathaṃ corakathaṃ mahāmattakathaṃ senākathaṃ, bhayakathaṃ yuddhakathaṃ, annakathaṃ pānakathaṃ vatthakathaṃ sayanakathaṃ mālākathaṃ gandhakathaṃ, ñātikathaṃ yānakathaṃ gāmakathaṃ nigamakathaṃ nagarakathaṃ janapadakathaṃ itthikathaṃ [itthikathaṃ purisakathaṃ (syā. kaṃ. pī. ka.)] sūrakathaṃ visikhākathaṃ kumbhaṭṭhānakathaṃ, pubbapetakathaṃ nānattakathaṃ, lokakkhāyikaṃ samuddakkhāyikaṃ itibhavābhavakathaṃ iti vā. Taṃ kissa hetu? Nesā, bhikkhave, kathā atthasaṃhitā nādibrahmacariyakā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati.

‘‘Kathentā ca kho tumhe, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti katheyyātha, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti katheyyātha, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti katheyyātha, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti katheyyātha. Taṃ kissa hetu? Esā, bhikkhave, kathā atthasaṃhitā, esā ādibrahmacariyakā, esā nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Dasamaṃ.

Samādhivaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Samādhi paṭisallānā, kulaputtā apare duve;
Samaṇabrāhmaṇā vitakkaṃ, cintā viggāhikā kathāti.

2. Dhammacakkappavattanavaggo

1. Dhammacakkappavattanasuttaṃ

1081. Ekaṃ samayaṃ bhagavā bārāṇasiyaṃ viharati isipatane migadāye. Tatra kho bhagavā pañcavaggiye bhikkhū āmantesi – ‘‘dveme, bhikkhave, antā pabbajitena na sevitabbā. Katame dve? Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogo hīno gammo pothujjaniko anariyo anatthasaṃhito, yo cāyaṃ attakilamathānuyogo dukkho anariyo anatthasaṃhito. Ete kho, bhikkhave, ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati’’.

‘‘Katamā ca sā, bhikkhave, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi. Ayaṃ kho sā, bhikkhave, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

‘‘Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ – jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, byādhipi dukkho, maraṇampi dukkhaṃ, appiyehi sampayogo dukkho, piyehi vippayogo dukkho, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ – saṃkhittena pañcupādānakkhandhā [pañcupādānakkhandhāpi (pī. ka.)] dukkhā. Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ – yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā [ponobhavikā (sī. pī.)] nandirāgasahagatā tatratatrābhinandinī, seyyathidaṃ [seyyathīdaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] – kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā. Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ – yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo. Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ – ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi.

‘‘‘Idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññeyya’nti me, bhikkhave, pubbe…pe… udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññāta’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasacca’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ pahātabba’nti me, bhikkhave, pubbe…pe… udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ pahīna’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasacca’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ sacchikātabba’nti me, bhikkhave, pubbe…pe… udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ sacchikata’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ bhāvetabba’nti me, bhikkhave, pubbe…pe… udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ bhāvita’nti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘Yāvakīvañca me, bhikkhave, imesu catūsu ariyasaccesu evaṃ tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ yathābhūtaṃ ñāṇadassanaṃ na suvisuddhaṃ ahosi, neva tāvāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ [abhisambuddho paccaññāsiṃ (sī. syā. kaṃ.)].

‘‘Yato ca kho me, bhikkhave, imesu catūsu ariyasaccesu evaṃ tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ yathābhūtaṃ ñāṇadassanaṃ suvisuddhaṃ ahosi, athāhaṃ, bhikkhave, sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya ‘anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho’ti paccaññāsiṃ. Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi – ‘akuppā me vimutti [cetovimutti (sī. pī.)], ayamantimā jāti, natthidāni punabbhavo’’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamanā pañcavaggiyā bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti.

Imasmiñca pana veyyākaraṇasmiṃ bhaññamāne āyasmato koṇḍaññassa virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti.

Pavattite ca pana bhagavatā dhammacakke bhummā devā saddamanussāvesuṃ – ‘‘etaṃ bhagavatā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti. Bhummānaṃ devānaṃ saddaṃ sutvā cātumahārājikā devā saddamanussāvesuṃ – ‘‘etaṃ bhagavatā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ, appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti. Cātumahārājikānaṃ devānaṃ saddaṃ sutvā tāvatiṃsā devā…pe… yāmā devā…pe… tusitā devā…pe… nimmānaratī devā…pe… paranimmitavasavattī devā…pe… brahmakāyikā devā saddamanussāvesuṃ – ‘‘etaṃ bhagavatā bārāṇasiyaṃ isipatane migadāye anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmi’’nti.

Itiha tena khaṇena (tena layena) [( ) natthi (sī. syā. kaṃ.)] tena muhuttena yāva brahmalokā saddo abbhuggacchi. Ayañca dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampi sampavedhi, appamāṇo ca uḷāro obhāso loke pāturahosi atikkamma devānaṃ devānubhāvanti.

Atha kho bhagavā imaṃ udānaṃ udānesi – ‘‘aññāsi vata, bho, koṇḍañño, aññāsi vata, bho, koṇḍañño’’ti! Iti hidaṃ āyasmato koṇḍaññassa ‘aññāsikoṇḍañño’ tveva nāmaṃ ahosīti. Paṭhamaṃ.

2. Tathāgatasuttaṃ

1082. ‘‘‘Idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññeyya’nti bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe…pe… udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ pariññāta’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasacca’nti bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ pahātabba’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe…pe… udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ pahīna’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasacca’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ sacchikātabba’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe…pe. … udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ sacchikata’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi.

‘‘‘Idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ bhāvetabba’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe…pe… udapādi. ‘Taṃ kho panidaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ bhāvita’nti, bhikkhave, tathāgatānaṃ pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādi, ñāṇaṃ udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloko udapādī’’ti. Dutiyaṃ.

3. Khandhasuttaṃ

1083. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni. Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ [dukkhasamudayo ariyasaccaṃ dukkhanirodho ariyasaccaṃ (syā.)] dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ? ‘Pañcupādānakkhandhā’ tissa vacanīyaṃ, seyyathidaṃ [katame pañca (sī. syā. kaṃ.)] – rūpupādānakkhandho…pe… viññāṇupādānakkhandho. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ? Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandirāgasahagatā tatratatrābhinandinī, seyyathidaṃ – kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ? Yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Ajjhattikāyatanasuttaṃ

1084. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni. Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ? ‘Cha ajjhattikāni āyatanānī’ tissa vacanīyaṃ. Katamāni cha? Cakkhāyatanaṃ…pe… manāyatanaṃ – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ? Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandirāgasahagatā tatratatrābhinandinī, seyyathidaṃ – kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ? Yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhi – idaṃ vuccati, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamadhāraṇasuttaṃ

1085. ‘‘Dhāretha no tumhe, bhikkhave, mayā cattāri ariyasaccāni desitānī’’ti? Evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, bhante, dhāremi bhagavatā cattāri ariyasaccāni desitānī’’ti. ‘‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, bhikkhu, dhāresi mayā cattāri ariyasaccāni desitānī’’ti?

‘‘Dukkhaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā paṭhamaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ dhāremi; dukkhasamudayaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā dutiyaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ dhāremi; dukkhanirodhaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā tatiyaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ dhāremi; dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā catutthaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ dhāremi. Evaṃ khvāhaṃ, bhante, dhāremi bhagavatā cattāri ariyasaccāni desitānī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, bhikkhu! Sādhu kho tvaṃ, bhikkhu, dhāresi mayā cattāri ariyasaccāni desitānīti. Dukkhaṃ kho, bhikkhu, mayā paṭhamaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ, tathā naṃ dhārehi; dukkhasamudayaṃ [dukkhasamudayo (syā. kaṃ.)] kho, bhikkhu, mayā dutiyaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ, tathā naṃ dhārehi; dukkhanirodhaṃ [dukkhanirodho (syā. kaṃ.)] kho, bhikkhu, mayā tatiyaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ, tathā naṃ dhārehi; dukkhanirodhagāminī paṭipadā [dukkhanirodhagāminipaṭipadaṃ (pī.), dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ (ka.)] kho, bhikkhu, mayā catutthaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ, tathā naṃ dhārehi. Evaṃ kho, bhikkhu, dhārehi mayā cattāri ariyasaccāni desitānīti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhu, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyadhāraṇasuttaṃ

1086. ‘‘Dhāretha no tumhe, bhikkhave, mayā cattāri ariyasaccāni desitānī’’ti? Evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘ahaṃ kho, bhante, dhāremi bhagavatā cattāri ariyasaccāni desitānī’’ti.

‘‘Yathā kathaṃ pana tvaṃ, bhikkhu, dhāresi mayā cattāri ariyasaccāni desitānī’’ti? ‘‘Dukkhaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā paṭhamaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ dhāremi. Yo hi koci, bhante, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya – ‘netaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ. Ahametaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Dukkhasamudayaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā…pe… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ khvāhaṃ, bhante, bhagavatā catutthaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ dhāremi. Yo hi koci, bhante, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya – ‘netaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā catutthaṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ. Ahametaṃ dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ catutthaṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ catutthaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Evaṃ khvāhaṃ, bhante, dhāremi bhagavatā cattāri ariyasaccāni desitānī’’ti.

‘‘Sādhu sādhu, bhikkhu! Sādhu kho tvaṃ, bhikkhu, dhāresi mayā cattāri ariyasaccāni desitānīti. Dukkhaṃ kho, bhikkhu, mayā paṭhamaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ, tathā naṃ dhārehi. Yo hi koci, bhikkhu, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya – ‘netaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ. Ahametaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Dukkhasamudayaṃ kho, bhikkhu…pe… dukkhanirodhaṃ kho, bhikkhu…pe… dukkhanirodhagāminī paṭipadā kho, bhikkhu, mayā catutthaṃ ariyasaccaṃ desitaṃ, tathā naṃ dhārehi. Yo hi koci, bhikkhu, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya – ‘netaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā catutthaṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ. Ahametaṃ dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ catutthaṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ catutthaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Evaṃ kho tvaṃ, bhikkhu, dhārehi mayā cattāri ariyasaccāni desitānīti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhu, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Avijjāsuttaṃ

1087. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘avijjā, avijjā’ti bhante, vuccati. Katamā nu kho, bhante, avijjā; kittāvatā ca avijjāgato hotī’’ti? ‘‘Yaṃ kho, bhikkhu, dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhu, avijjā; ettāvatā ca avijjāgato hotī’’ti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhu, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Sattamaṃ.

8. Vijjāsuttaṃ

1088. Atha kho aññataro bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho so bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘‘vijjā, vijjā’ti, bhante, vuccati. Katamā nu kho, bhante, vijjā; kittāvatā ca vijjāgato hotī’’ti? ‘‘Yaṃ kho, bhikkhu, dukkhe ñāṇaṃ, dukkhasamudaye ñāṇaṃ, dukkhanirodhe ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhu, vijjā; ettāvatā ca vijjāgato hotī’’ti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhu, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Saṅkāsanasuttaṃ

1089. ‘‘‘Idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’nti bhikkhave, mayā paññattaṃ. Tattha aparimāṇā vaṇṇā aparimāṇā byañjanā aparimāṇā saṅkāsanā – ‘itipidaṃ dukkhaṃ ariyasacca’nti; idaṃ dukkhasamudayaṃ…pe… idaṃ dukkhanirodhaṃ…pe… ‘idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’nti, bhikkhave, mayā paññattaṃ. Tattha aparimāṇā vaṇṇā aparimāṇā byañjanā aparimāṇā saṅkāsanā – ‘itipidaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’nti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Navamaṃ.

10. Tathasuttaṃ

1090. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri? ‘Idaṃ dukkha’nti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ; ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ; ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ; ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametaṃ – imāni kho, bhikkhave, cattāri tathāni avitathāni anaññathāni.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Dasamaṃ.

Dhammacakkappavattanavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Dhammacakkaṃ tathāgataṃ, khandhā āyatanena ca;
Dhāraṇā ca dve avijjā, vijjā saṅkāsanā tathāti.

3. Koṭigāmavaggo

1. Paṭhamakoṭigāmasuttaṃ

1091. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vajjīsu viharati koṭigāme. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘catunnaṃ, bhikkhave, ariyasaccānaṃ ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca’’.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa, bhikkhave, ariyasaccassa ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca. Dukkhasamudayassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa ananubodhā appaṭivedhā evamidaṃ dīghamaddhānaṃ sandhāvitaṃ saṃsaritaṃ mamañceva tumhākañca. Tayidaṃ, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ anubuddhaṃ paṭividdhaṃ; ucchinnā bhavataṇhā, khīṇā bhavanetti; natthidāni punabbhavo’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Catunnaṃ ariyasaccānaṃ, yathābhūtaṃ adassanā;
Saṃsitaṃ [saṃsaritaṃ (syā. kaṃ. ka.) dī. ni. 2.155] dīghamaddhānaṃ, tāsu tāsveva jātisu.

‘‘Tāni [yāni (syā. kaṃ. pī. ka.)] etāni diṭṭhāni, bhavanetti samūhatā;
Ucchinnaṃ mūlaṃ dukkhassa, natthidāni punabbhavo’’ti. paṭhamaṃ;

2. Dutiyakoṭigāmasuttaṃ

1092. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ nappajānanti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, na me te, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu vā samaṇasammatā brāhmaṇesu vā brāhmaṇasammatā, na ca panete āyasmanto sāmaññatthaṃ vā brahmaññatthaṃ vā diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharanti.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānanti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ pajānanti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ pajānanti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānanti, te kho me, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā samaṇesu ceva samaṇasammatā brāhmaṇesu ca brāhmaṇasammatā, te ca panāyasmanto sāmaññatthañca brahmaññatthañca diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharantī’’ti.

Idamavoca bhagavā. Idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā –

‘‘Ye dukkhaṃ nappajānanti, atho dukkhassa sambhavaṃ;
Yattha ca sabbaso dukkhaṃ, asesaṃ uparujjhati.

‘‘Tañca maggaṃ na jānanti, dukkhūpasamagāminaṃ;
Cetovimuttihīnā te, atho paññāvimuttiyā;
Abhabbā te antakiriyāya, te ve jātijarūpagā.

‘‘Ye ca dukkhaṃ pajānanti, atho dukkhassa sambhavaṃ;
Yattha ca sabbaso dukkhaṃ, asesaṃ uparujjhati.

‘‘Tañca maggaṃ pajānanti, dukkhūpasamagāminaṃ;
Cetovimuttisampannā, atho paññāvimuttiyā;
Sabbā te antakiriyāya, na te jātijarūpagā’’ti. dutiyaṃ;

3. Sammāsambuddhasuttaṃ

1093. Sāvatthinidānaṃ. Cattārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni. Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ…pe… dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ – imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā tathāgato ‘arahaṃ sammāsambuddho’ti vuccati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Arahantasuttaṃ

1094. Sāvatthinidānaṃ. Ye hi keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā yathābhūtaṃ abhisambujjhiṃsu, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambujjhiṃsu. Ye hi [yepi hi (bahūsu)] keci, bhikkhave, anāgatamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā yathābhūtaṃ abhisambujjhissanti, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambujjhissanti. Ye hi keci, bhikkhave, etarahi arahanto sammāsambuddhā yathābhūtaṃ abhisambujjhanti, sabbe te cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambujjhanti.

‘‘Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Ye hi, keci, bhikkhave, atītamaddhānaṃ arahanto sammāsambuddhā yathābhūtaṃ abhisambujjhiṃsu…pe… abhisambujjhissanti…pe… abhisambujjhanti, sabbe te imāni cattāri ariyasaccāni yathābhūtaṃ abhisambujjhanti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Catutthaṃ.

5. Āsavakkhayasuttaṃ

1095. ‘‘Jānatohaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayaṃ vadāmi, no ajānato apassato. Kiñca, bhikkhave, jānato passato āsavānaṃ khayo hoti? ‘Idaṃ dukkha’nti, bhikkhave, jānato passato āsavānaṃ khayo hoti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti jānato passato āsavānaṃ khayo hoti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti jānato passato āsavānaṃ khayo hoti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti jānato passato āsavānaṃ khayo hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, jānato evaṃ passato āsavānaṃ khayo hoti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Pañcamaṃ.

6. Mittasuttaṃ

1096. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, anukampeyyātha, ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ – mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā – te vo, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisamayāya samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā.

‘‘Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa, dukkhasamudayassa ariyasaccassa, dukkhanirodhassa ariyasaccassa, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa. Ye hi keci, bhikkhave, anukampeyyātha, ye ca sotabbaṃ maññeyyuṃ – mittā vā amaccā vā ñātī vā sālohitā vā te vo, bhikkhave, imesaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisamayāya samādapetabbā nivesetabbā patiṭṭhāpetabbā.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Tathasuttaṃ

1097. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni. Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ – imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni; tasmā ‘ariyasaccānī’ti vuccanti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Sattamaṃ.

8. Lokasuttaṃ

1098. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni. Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Sadevake loke samārake sabrahmake sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya tathāgato ariyo; tasmā ‘ariyasaccānī’ti vuccanti’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Pariññeyyasuttaṃ

1099. ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni. Katamāni cattāri? Dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ – imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni. Imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ atthi ariyasaccaṃ pariññeyyaṃ, atthi ariyasaccaṃ pahātabbaṃ, atthi ariyasaccaṃ sacchikātabbaṃ, atthi ariyasaccaṃ bhāvetabbaṃ.

‘‘Katamañca, bhikkhave, ariyasaccaṃ pariññeyyaṃ? Dukkhaṃ, bhikkhave, ariyasaccaṃ pariññeyyaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ pahātabbaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ sacchikātabbaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ bhāvetabbaṃ.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Navamaṃ.

10. Gavampatisuttaṃ

1100. Ekaṃ samayaṃ sambahulā therā bhikkhū cetesu [cetiyesu (syā.)] viharanti sahañcanike [sahajaniye (sī. syā. kaṃ.)]. Tena kho pana samayena sambahulānaṃ therānaṃ bhikkhūnaṃ pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantānaṃ maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ sannipatitānaṃ ayamantarākathā udapādi – ‘‘yo nu kho, āvuso, dukkhaṃ passati dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passatī’’ti.

Evaṃ vutte āyasmā gavampati thero [gavampatitthero (syā. kaṃ.)] bhikkhū etadavoca – ‘‘sammukhā metaṃ, āvuso, bhagavato sutaṃ, sammukhā paṭiggahitaṃ – ‘yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passati. Yo dukkhasamudayaṃ passati dukkhampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passati. Yo dukkhanirodhaṃ passati dukkhampi so passati, dukkhasamudayampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passati. Yo dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ passati dukkhampi so passati, dukkhasamudayampi passati, dukkhanirodhampi passatī’’’ti. Dasamaṃ.

Koṭigāmavaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Dve vajjī sammāsambuddho, arahaṃ āsavakkhayo;
Mittaṃ tathā ca loko ca, pariññeyyaṃ gavampatīti.

4. Sīsapāvanavaggo

1. Sīsapāvanasuttaṃ

1101. Ekaṃ samayaṃ bhagavā kosambiyaṃ viharati sīsapāvane [siṃsapāvane (sī. pī.)]. Atha kho bhagavā parittāni sīsapāpaṇṇāni pāṇinā gahetvā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yāni vā mayā parittāni sīsapāpaṇṇāni pāṇinā gahitāni yadidaṃ upari sīsapāvane’’ti? ‘‘Appamattakāni, bhante, bhagavatā parittāni sīsapāpaṇṇāni pāṇinā gahitāni; atha kho etāneva bahutarāni yadidaṃ upari sīsapāvane’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, etadeva bahutaraṃ yaṃ vo mayā abhiññāya anakkhātaṃ. Kasmā cetaṃ, bhikkhave, mayā anakkhātaṃ? Na hetaṃ, bhikkhave, atthasaṃhitaṃ nādibrahmacariyakaṃ na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati; tasmā taṃ mayā anakkhātaṃ’’.

‘‘Kiñca, bhikkhave, mayā akkhātaṃ? ‘Idaṃ dukkha’nti, bhikkhave, mayā akkhātaṃ, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti mayā akkhātaṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti mayā akkhātaṃ, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti mayā akkhātaṃ’’.

‘‘Kasmā cetaṃ, bhikkhave, mayā akkhātaṃ? Etañhi, bhikkhave, atthasaṃhitaṃ etaṃ ādibrahmacariyakaṃ etaṃ nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati; tasmā taṃ mayā akkhātaṃ.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Khadirapattasuttaṃ

1102. ‘‘Yo, bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca sammā dukkhassantaṃ karissāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yo evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ khadirapattānaṃ vā saralapattānaṃ [palāsapattānaṃ (sī. syā. kaṃ. pī.)] vā āmalakapattānaṃ vā puṭaṃ karitvā udakaṃ vā tālapattaṃ vā āharissāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; evameva kho, bhikkhave, yo evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca…pe… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca sammā dukkhassantaṃ karissāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Yo ca kho, bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca sammā dukkhassantaṃ karissāmī’ti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yo evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ padumapattānaṃ vā palāsapattānaṃ vā māluvapattānaṃ vā puṭaṃ karitvā udakaṃ vā tālapattaṃ vā āharissāmī’ti – ṭhānametaṃ vijjati; evameva kho, bhikkhave, yo evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca …pe… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca sammā dukkhassantaṃ karissāmī’ti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Daṇḍasuttaṃ

1103. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, daṇḍo uparivehāsaṃ khitto sakimpi mūlena nipatati, sakimpi aggena nipatati; evameva kho, bhikkhave, avijjānīvaraṇā sattā taṇhāsaṃyojanā sandhāvantā saṃsarantā [taṇhāsaṃyojanabandhā sandhāvatā (ka.)] sakimpi asmā lokā paraṃ lokaṃ gacchanti, sakimpi parasmā lokā imaṃ lokaṃ āgacchanti. Taṃ kissa hetu? Adiṭṭhattā, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Celasuttaṃ

1104. ‘‘Āditte, bhikkhave, cele vā sīse vā kimassa karaṇīya’’nti? ‘‘Āditte, bhante, cele vā sīse vā, tasseva celassa vā sīsassa vā nibbāpanāya adhimatto chando ca vāyāmo ca ussāho ca ussoḷhī ca appaṭivānī ca sati ca sampajaññañca karaṇīya’’nti.

‘‘Ādittaṃ, bhikkhave, celaṃ vā sīsaṃ vā ajjhupekkhitvā amanasikaritvā anabhisametānaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisamayāya adhimatto chando ca vāyāmo ca ussāho ca ussoḷhī ca appaṭivānī ca sati ca sampajaññañca karaṇīyaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Catutthaṃ.

5. Sattisatasuttaṃ

1105. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso vassasatāyuko vassasatajīvī. Tamenaṃ evaṃ vadeyya – ‘ehambho purisa, pubbaṇhasamayaṃ taṃ sattisatena hanissanti, majjhanhikasamayaṃ sattisatena hanissanti, sāyanhasamayaṃ sattisatena hanissanti. So kho tvaṃ, ambho purisa, divase divase tīhi tīhi sattisatehi haññamāno vassasatāyuko vassasatajīvī vassasatassa accayena anabhisametāni cattāri ariyasaccāni abhisamessasī’’’ti.

‘‘Atthavasikena, bhikkhave, kulaputtena alaṃ upagantuṃ. Taṃ kissa hetu? Anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro; pubbā koṭi nappaññāyati sattippahārānaṃ asippahārānaṃ usuppahārānaṃ pharasuppahārānaṃ [asippahārānaṃ pharasuppahārānaṃ (ka.)]. Evañcetaṃ, bhikkhave, assa. Na kho panāhaṃ, bhikkhave, saha dukkhena, saha domanassena catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamayaṃ vadāmi; api cāhaṃ, bhikkhave, sahāva sukhena, sahāva somanassena catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamayaṃ vadāmi. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Pañcamaṃ.

6. Pāṇasuttaṃ

1106. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso yaṃ imasmiṃ jambudīpe tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ tacchetvā ekajjhaṃ saṃhareyya; ekajjhaṃ saṃharitvā sūlaṃ kareyya. Sūlaṃ karitvā ye mahāsamudde mahantakā pāṇā te mahantakesu sūlesu āvuneyya, ye mahāsamudde majjhimakā pāṇā te majjhimakesu sūlesu āvuneyya, ye mahāsamudde sukhumakā pāṇā te sukhumakesu sūlesu āvuneyya. Apariyādinnā ca, bhikkhave, mahāsamudde oḷārikā pāṇā assu.

‘‘Atha imasmiṃ jambudīpe tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya. Ito bahutarā kho, bhikkhave, mahāsamudde sukhumakā pāṇā, ye na sukarā sūlesu āvunituṃ. Taṃ kissa hetu? Sukhumattā, bhikkhave, attabhāvassa. Evaṃ mahā kho, bhikkhave, apāyo. Evaṃ mahantasmā kho, bhikkhave, apāyasmā parimutto diṭṭhisampanno puggalo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamasūriyasuttaṃ

1107. ‘‘Sūriyassa [suriyassa (sī. syā. kaṃ. pī.)], bhikkhave, udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – aruṇuggaṃ. Evameva kho, bhikkhave, bhikkhuno catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisamayāya etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ, yadidaṃ – sammādiṭṭhi. Tassetaṃ bhikkhave, bhikkhuno pāṭikaṅkhaṃ – ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānissati…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānissati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyasūriyasuttaṃ

1108. ‘‘Yāvakīvañca, bhikkhave, candimasūriyā loke nuppajjanti, neva tāva mahato ālokassa pātubhāvo hoti mahato obhāsassa. Andhatamaṃ tadā hoti andhakāratimisā. Neva tāva rattindivā [rattidivā (ka.)] paññāyanti, na māsaddhamāsā paññāyanti, na utusaṃvaccharā paññāyanti.

‘‘Yato ca kho, bhikkhave, candimasūriyā loke uppajjanti, atha mahato ālokassa pātubhāvo hoti mahato obhāsassa. Neva andhakāratamaṃ tadā hoti na andhakāratimisā. Atha rattindivā paññāyanti, māsaddhamāsā paññāyanti, utusaṃvaccharā paññāyanti. Evameva kho, bhikkhave, yāvakīvañca tathāgato loke nuppajjati arahaṃ sammāsambuddho, neva tāva mahato ālokassa pātubhāvo hoti mahato obhāsassa. Andhatamaṃ tadā hoti andhakāratimisā. Neva tāva catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhaṇā hoti desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ.

‘‘Yato ca kho, bhikkhave, tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho, atha mahato ālokassa pātubhāvo hoti mahato obhāsassa. Neva andhatamaṃ tadā hoti na andhakāratimisā. Atha kho catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhaṇā hoti desanā paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Indakhīlasuttaṃ

1109. ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ nappajānanti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, te aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā mukhaṃ ullokenti [olokenti (sī. syā.)] – ‘ayaṃ nūna bhavaṃ jānaṃ jānāti, passaṃ passatī’’’ti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, tūlapicu vā kappāsapicu vā lahuko vātūpādāno same bhūmibhāge nikkhitto. Tamenaṃ puratthimo vāto pacchimena saṃhareyya, pacchimo vāto puratthimena saṃhareyya, uttaro vāto dakkhiṇena saṃhareyya, dakkhiṇo vāto uttarena saṃhareyya. Taṃ kissa hetu? Lahukattā, bhikkhave, kappāsapicuno. Evameva kho, bhikkhave, ye hi keci samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ nappajānanti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, te aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā mukhaṃ ullokenti – ‘ayaṃ nūna bhavaṃ jānaṃ jānāti, passaṃ passatī’ti. Taṃ kissa hetu? Adiṭṭhattā, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānanti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānanti, te na aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā mukhaṃ ullokenti – ‘ayaṃ nūna bhavaṃ jānaṃ jānāti, passaṃ passatī’’’ti.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, ayokhīlo vā indakhīlo vā gambhīranemo sunikhāto acalo asampakampī. Puratthimāya cepi disāya āgaccheyya bhusā vātavuṭṭhi, neva saṅkampeyya [neva naṃ saṅkampeyya (sī. pī.)] na sampakampeyya na sampacāleyya; pacchimāya cepi disāya…pe… uttarāya cepi disāya…pe… dakkhiṇāya cepi disāya āgaccheyya bhusā vātavuṭṭhi, neva saṅkampeyya na sampakampeyya na sampacāleyya. Taṃ kissa hetu? Gambhīrattā, bhikkhave, nemassa sunikhātattā indakhīlassa. Evameva kho, bhikkhave, ye ca kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānanti…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānanti, te na aññassa samaṇassa vā brāhmaṇassa vā mukhaṃ ullokenti – ‘ayaṃ nūna bhavaṃ jānaṃ jānāti, passaṃ passatī’ti. Taṃ kissa hetu? Sudiṭṭhattā, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Navamaṃ.

10. Vādatthikasuttaṃ

1110. ‘‘Yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti, puratthimāya cepi disāya āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā vādatthiko vādagavesī – ‘vādamassa āropessāmī’ti, taṃ vata sahadhammena saṅkampessati vā sampakampessati vā sampacālessati vāti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Pacchimāya cepi disāya…pe… uttarāya cepi disāya…pe… dakkhiṇāya cepi disāya āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā vādatthiko vādagavesī – ‘vādamassa āropessāmī’ti, taṃ vata sahadhammena saṅkampessati vā sampakampessati vā sampacālessati vāti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, silāyūpo soḷasa kukkuko. Tassassu aṭṭha kukku heṭṭhā nemaṅgamā, aṭṭha kukku uparinemassa. Puratthimāya cepi disāya āgaccheyya bhusā vātavuṭṭhi, neva saṅkampeyya na sampakampeyya na sampacāleyya; pacchimāya cepi disāya…pe… uttarāya cepi disāya…pe… dakkhiṇāya cepi disāya āgaccheyya bhusā vātavuṭṭhi, neva saṅkampeyya na sampakampeyya na sampacāleyya. Taṃ kissa hetu? Gambhīrattā, bhikkhave, nemassa sunikhātattā silāyūpassa. Evameva kho, bhikkhave, yo hi koci bhikkhu ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti; puratthimāya cepi disāya āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā vādatthiko vādagavesī ‘vādamassa āropessāmī’ti, taṃ vata sahadhammena saṅkampessati vā sampakampessati vā sampacālessati vāti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Pacchimāya cepi disāya…pe… uttarāya cepi disāya…pe… dakkhiṇāya cepi disāya āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā vādatthiko vādagavesī – ‘vādamassa āropessāmī’ti, taṃ vata sahadhammena saṅkampessati vā sampakampessati vā sampacālessati vāti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Taṃ kissa hetu? Sudiṭṭhattā, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Dasamaṃ.

Sīsapāvanavaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Sīsapā khadiro daṇḍo, celā sattisatena ca;
Pāṇā suriyūpamā dvedhā, indakhīlo ca vādinoti.

5. Papātavaggo

1. Lokacintāsuttaṃ

1111. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, aññataro puriso rājagahā nikkhamitvā ‘lokacintaṃ cintessāmī’ti yena sumāgadhā pokkharaṇī tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā sumāgadhāya pokkharaṇiyā tīre nisīdi lokacintaṃ cintento. Addasā kho, bhikkhave, so puriso sumāgadhāya pokkharaṇiyā tīre caturaṅginiṃ senaṃ [caturaṅginisenaṃ (ka.)] bhisamuḷālaṃ [bhisamūlālaṃ (pī. ka.)] pavisantaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘ummattosmi nāmāhaṃ, vicetosmi nāmāhaṃ! Yaṃ loke natthi taṃ mayā diṭṭha’’’nti.

‘‘Atha kho so, bhikkhave, puriso nagaraṃ pavisitvā mahājanakāyassa ārocesi – ‘ummattosmi nāmāhaṃ, bhante, vicetosmi nāmāhaṃ, bhante! Yaṃ loke natthi taṃ mayā diṭṭha’’’nti. ‘‘Kathaṃ pana tvaṃ, ambho purisa, ummatto kathaṃ viceto? Kiñca loke natthi yaṃ tayā diṭṭha’’nti? ‘‘Idhāhaṃ, bhante, rājagahā nikkhamitvā ‘lokacintaṃ cintessāmī’ti yena sumāgadhā pokkharaṇī tenupasaṅkamiṃ; upasaṅkamitvā sumāgadhāya pokkharaṇiyā tīre nisīdiṃ lokacintaṃ cintento. Addasaṃ khvāhaṃ, bhante, sumāgadhāya pokkharaṇiyā tīre caturaṅginiṃ senaṃ bhisamuḷālaṃ pavisantaṃ. Evaṃ khvāhaṃ, bhante, ummatto evaṃ viceto. Idañca loke natthi yaṃ mayā diṭṭha’’nti. ‘‘Taggha tvaṃ, ambho purisa, ummatto taggha viceto. Idañca loke natthi yaṃ tayā diṭṭha’’nti.

‘‘Taṃ kho pana, bhikkhave, so puriso bhūtaṃyeva addasa, no abhūtaṃ. Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, devāsurasaṅgāmo samupabyūḷho ahosi. Tasmiṃ kho pana, bhikkhave, saṅgāme devā jiniṃsu, asurā parājiniṃsu. Parājitā ca kho, bhikkhave, asurā bhītā bhisamuḷālena asurapuraṃ pavisiṃsu devānaṃyeva mohayamānā.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, mā lokacintaṃ cintetha – ‘sassato loko’ti vā ‘asassato loko’ti vā, ‘antavā loko’ti vā ‘anantavā loko’ti vā, ‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’nti vā ‘aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’nti vā, ‘hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā ‘na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā, ‘neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’ti vā. Taṃ kissa hetu? Nesā, bhikkhave, cintā atthasaṃhitā nādibrahmacariyakā na nibbidāya na virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na nibbānāya saṃvattati.

‘‘Cintentā kho tumhe, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti cinteyyātha…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti cinteyyātha. Taṃ kissa hetu? Esā, bhikkhave, cintā atthasaṃhitā esā ādibrahmacariyakā esā nibbidāya virāgāya nirodhāya upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Papātasuttaṃ

1112. Ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati gijjhakūṭe pabbate. Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi – ‘‘āyāma, bhikkhave, yena paṭibhānakūṭo tenupasaṅkamissāma divāvihārāyā’’ti. ‘‘Evaṃ, bhante’’ti kho te bhikkhū bhagavato paccassosuṃ. Atha kho bhagavā sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ yena paṭibhānakūṭo tenupasaṅkami. Addasā kho aññataro bhikkhu paṭibhānakūṭe mahantaṃ papātaṃ. Disvāna bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mahā vatāyaṃ, bhante, papāto subhayānako, bhante, papāto. Atthi nu kho, bhante, imamhā papātā añño papāto mahantataro ca bhayānakataro cā’’ti? ‘‘Atthi kho, bhikkhu, imamhā papātā añño papāto mahantataro ca bhayānakataro cā’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante, imamhā papātā añño papāto mahantataro ca bhayānakataro cā’’ti? ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ nappajānanti, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, te jātisaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiramanti, jarāsaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiramanti, maraṇasaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiramanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiramanti. Te jātisaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiratā jarāsaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiratā maraṇasaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiratā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiratā jātisaṃvattanikepi saṅkhāre abhisaṅkharonti, jarāsaṃvattanikepi saṅkhāre abhisaṅkharonti, maraṇasaṃvattanikepi saṅkhāre abhisaṅkharonti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṃvattanikepi saṅkhāre abhisaṅkharonti. Te jātisaṃvattanikepi saṅkhāre abhisaṅkharitvā jarāsaṃvattanikepi saṅkhāre abhisaṅkharitvā maraṇasaṃvattanikepi saṅkhāre abhisaṅkharitvā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṃvattanikepi saṅkhāre abhisaṅkharitvā jātipapātampi papatanti, jarāpapātampi papatanti, maraṇapapātampi papatanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsapapātampi papatanti. Te na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi. ‘Na parimuccanti dukkhasmā’ti vadāmi’’.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānanti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānanti, te jātisaṃvattanikesu saṅkhāresu nābhiramanti, jarāsaṃvattanikesu saṅkhāresu nābhiramanti, maraṇasaṃvattanikesu saṅkhāresu nābhiramanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṃvattanikesu saṅkhāresu nābhiramanti. Te jātisaṃvattanikesu saṅkhāresu anabhiratā, jarāsaṃvattanikesu saṅkhāresu anabhiratā, maraṇasaṃvattanikesu saṅkhāresu anabhiratā, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṃvattanikesu saṅkhāresu anabhiratā, jātisaṃvattanikepi saṅkhāre nābhisaṅkharonti, jarāsaṃvattanikepi saṅkhāre nābhisaṅkharonti, maraṇasaṃvattanikepi saṅkhāre nābhisaṅkharonti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṃvattanikepi saṅkhāre nābhisaṅkharonti. Te jātisaṃvattanikepi saṅkhāre anabhisaṅkharitvā, jarāsaṃvattanikepi saṅkhāre anabhisaṅkharitvā, maraṇasaṃvattanikepi saṅkhāre anabhisaṅkharitvā, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṃvattanikepi saṅkhāre anabhisaṅkharitvā, jātipapātampi nappapatanti, jarāpapātampi nappapatanti, maraṇapapātampi nappapatanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsapapātampi nappapatanti. Te parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi. ‘Parimuccanti dukkhasmā’ti vadāmi’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Mahāpariḷāhasuttaṃ

1113. ‘‘Atthi, bhikkhave, mahāpariḷāho nāma nirayo. Tattha yaṃ kiñci cakkhunā rūpaṃ passati, aniṭṭharūpaññeva passati no iṭṭharūpaṃ; akantarūpaññeva passati no kantarūpaṃ; amanāparūpaññeva passati no manāparūpaṃ. Yaṃ kiñci sotena saddaṃ suṇāti…pe… yaṃ kiñci kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati…pe… yaṃ kiñci manasā dhammaṃ vijānāti, aniṭṭharūpaññeva vijānāti no iṭṭharūpaṃ; akantarūpaññeva vijānāti no kantarūpaṃ; amanāparūpaññeva vijānāti no manāparūpa’’nti.

Evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mahā vata so, bhante, pariḷāho, sumahā vata so, bhante, pariḷāho! Atthi nu kho, bhante, etamhā pariḷāhā añño pariḷāho mahantataro ceva bhayānakataro cā’’ti? ‘‘Atthi kho, bhikkhu, etamhā pariḷāhā añño pariḷāho mahantataro ca bhayānakataro cā’’ti.

‘‘Katamo pana, bhante, etamhā pariḷāhā añño pariḷāho mahantataro ca bhayānakataro cā’’ti? ‘‘Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ nappajānanti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ nappajānanti, te jātisaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiramanti…pe… abhiratā…pe… abhisaṅkharonti…pe… abhisaṅkharitvā jātipariḷāhenapi pariḍayhanti, jarāpariḷāhenapi pariḍayhanti, maraṇapariḷāhenapi pariḍayhanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsapariḷāhenapi pariḍayhanti. Te na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi. ‘Na parimuccanti dukkhasmā’ti vadāmi’’.

‘‘Ye ca kho keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānanti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānanti. Te jātisaṃvattanikesu saṅkhāresu nābhiramanti…pe… anabhiratā…pe… nābhisaṅkharonti…pe… anabhisaṅkharitvā jātipariḷāhenapi na pariḍayhanti, jarāpariḷāhenapi na pariḍayhanti, maraṇapariḷāhenapi na pariḍayhanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsapariḷāhenapi na pariḍayhanti. Te parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi. ‘Parimuccanti dukkhasmā’ti vadāmi’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Kūṭāgārasuttaṃ

1114. ‘‘Yo hi, bhikkhave [yo ca kho bhikkhave (syā. ka.)], evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca…pe… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca sammā dukkhassantaṃ karissāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yo evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ kūṭāgārassa heṭṭhimaṃ gharaṃ akaritvā uparimaṃ gharaṃ āropessāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati; evameva kho, bhikkhave, yo evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca…pe… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ anabhisamecca sammā dukkhassantaṃ karissāmī’ti – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

‘‘Yo ca kho, bhikkhave, evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca…pe… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca sammā dukkhassantaṃ karissāmī’ti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yo evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ kūṭāgārassa heṭṭhimaṃ gharaṃ karitvā uparimaṃ gharaṃ āropessāmī’ti – ṭhānametaṃ vijjati; evameva kho, bhikkhave, yo evaṃ vadeyya – ‘ahaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca…pe… dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyasaccaṃ yathābhūtaṃ abhisamecca sammā dukkhassantaṃ karissāmī’ti – ṭhānametaṃ vijjati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Catutthaṃ.

5. Vālasuttaṃ

1115. Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharati mahāvane kūṭāgārasālāyaṃ. Atha kho āyasmā ānando pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisi. Addasā kho āyasmā ānando sambahule licchavikumārake santhāgāre upāsanaṃ karonte, dūratova sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipātente, poṅkhānupoṅkhaṃ [pokhānupokhaṃ (syā. kaṃ.)] avirādhitaṃ. Disvānassa etadahosi – ‘‘sikkhitā vatime licchavikumārakā, susikkhitā vatime licchavikumārakā; yatra hi nāma dūratova sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipātessanti poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhita’’nti.

Atha kho āyasmā ānando vesāliṃ piṇḍāya caritvā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto yena bhagavā tenupasaṅkami; upasaṅkamitvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ nisīdi. Ekamantaṃ nisinno kho āyasmā ānando bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘idhāhaṃ, bhante, pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisiṃ. Addasaṃ khvāhaṃ, bhante sambahule licchavikumārake santhāgāre upāsanaṃ karonte dūratova sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipātente poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ’. Disvāna me etadahosi – ‘‘sikkhitā vatime licchavikumārakā, susikkhitā vatime licchavikumārakā; yatra hi nāma dūratova sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipātessanti poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhita’’nti.

‘‘Taṃ kiṃ maññasi, ānanda, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā – yo dūratova sukhumena tāḷacchiggaḷena asanaṃ atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ, yo vā sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, dukkaratarañceva durabhisambhavatarañca yo vā [yo (sī.)] sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyā’’ti. ‘‘Atha kho [atha kho te (syā. kaṃ.)], ānanda, duppaṭivijjhataraṃ paṭivijjhanti, ye ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti’’.

‘‘Tasmātihānanda, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Pañcamaṃ.

6. Andhakārasuttaṃ

1116. ‘‘Atthi, bhikkhave, lokantarikā aghā asaṃvutā andhakārā andhakāratimisā, yatthamimesaṃ candimasūriyānaṃ evaṃmahiddhikānaṃ evaṃ mahānubhāvānaṃ ābhāya nānubhontī’’ti.

Evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca – ‘‘mahā vata so, bhante, andhakāro, sumahā vata so, bhante, andhakāro! Atthi nu kho, bhante, etamhā andhakārā añño andhakāro mahantataro ca bhayānakataro cā’’ti? ‘‘Atthi kho, bhikkhu, etamhā andhakārā añño andhakāro mahantataro ca bhayānakataro cā''ti.

''Katamo pana, bhante, etamhā andhakārā añño andhakāro mahantataro ca bhayānakataro cā''ti? ''Ye hi keci, bhikkhu, samaṇā vā brāhmaṇā vā 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ nappajānanti…pe… 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ nappajānanti, te jātisaṃvattanikesu saṅkhāresu abhiramanti…pe… abhiratā…pe… abhisaṅkharonti…pe… abhisaṅkharitvā jātandhakārampi papatanti, jarandhakārampi papatanti, maraṇandhakārampi papatanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsandhakārampi papatanti. Te na parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi. 'Na parimuccanti dukkhasmā'ti vadāmi''.

''Ye ca kho keci, bhikkhu, samaṇā vā brāhmaṇā vā 'idaṃ dukkha'nti yathābhūtaṃ pajānanti…pe… 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yathābhūtaṃ pajānanti, te jātisaṃvattanikesu saṅkhāresu nābhiramanti…pe… anabhiratā…pe… nābhisaṅkharonti…pe… anabhisaṅkharitvā jātandhakārampi nappapatanti, jarandhakārampi nappapatanti, maraṇandhakārampi nappapatanti, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsandhakārampi nappapatanti. Te parimuccanti jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi. 'Parimuccanti dukkhasmā'ti vadāmi''.

''Tasmātiha, bhikkhave, 'idaṃ dukkha'nti yogo karaṇīyo…pe… 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yogo karaṇīyo''ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamachiggaḷayugasuttaṃ

1117. ''Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahāsamudde ekacchiggaḷaṃ yugaṃ pakkhipeyya. Tatrāpissa kāṇo kacchapo. So vassasatassa vassasatassa accayena sakiṃ sakiṃ ummujjeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu kho kāṇo kacchapo vassasatassa vassasatassa accayena sakiṃ sakiṃ ummujjanto amusmiṃ ekacchiggaḷe yuge gīvaṃ paveseyyā''ti? ''Yadi nūna, bhante, kadāci karahaci dīghassa addhuno accayenā''ti.

''Khippataraṃ kho so, bhikkhave, kāṇo kacchapo vassasatassa vassasatassa accayena sakiṃ sakiṃ ummujjanto amusmiṃ ekacchiggaḷe yuge gīvaṃ paveseyya, na tvevāhaṃ, bhikkhave, sakiṃ vinipātagatena bālena [vinītagatena bahulena (ka.)] manussattaṃ vadāmi''.

Taṃ kissa hetu? Na hettha, bhikkhave, atthi dhammacariyā, samacariyā, kusalakiriyā, puññakiriyā. Aññamaññakhādikā ettha, bhikkhave, vattati dubbalakhādikā. Taṃ kissa hetu? Adiṭṭhattā, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa.

''Tasmātiha, bhikkhave, 'idaṃ dukkha'nti yogo karaṇīyo…pe… 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yogo karaṇīyo''ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttaṃ

1118. ''Seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ mahāpathavī ekodakā assa. Tatra puriso ekacchiggaḷaṃ yugaṃ pakkhipeyya. Tamenaṃ puratthimo vāto pacchimena saṃhareyya, pacchimo vāto puratthimena saṃhareyya, uttaro vāto dakkhiṇena saṃhareyya, dakkhiṇo vāto uttarena saṃhareyya. Tatrassa kāṇo kacchapo. So vassasatassa vassasatassa accayena sakiṃ sakiṃ ummujjeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, api nu kho kāṇo kacchapo vassasatassa vassasatassa accayena sakiṃ sakiṃ ummujjanto amusmiṃ ekacchiggaḷe yuge gīvaṃ paveseyyā''ti? ''Adhiccamidaṃ, bhante, yaṃ so kāṇo kacchapo vassasatassa vassasatassa accayena sakiṃ sakiṃ ummujjanto amusmiṃ ekacchiggaḷe yuge gīvaṃ paveseyyā''ti.

‘‘Evaṃ adhiccamidaṃ, bhikkhave, yaṃ manussattaṃ labhati. Evaṃ adhiccamidaṃ, bhikkhave, yaṃ tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho. Evaṃ adhiccamidaṃ, bhikkhave, yaṃ tathāgatappavedito dhammavinayo loke dibbati. Tassidaṃ [tayidaṃ (?)], bhikkhave, manussattaṃ laddhaṃ, tathāgato loke uppanno arahaṃ sammāsambuddho, tathāgatappavedito ca dhammavinayo loke dibbati.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamasinerupabbatarājasuttaṃ

1119. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso sinerussa pabbatarājassa satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yā vā [yā ca] satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā, yo vā [yo ca (syā. kaṃ. pī. ka.) saṃ. ni. 2.84] sinerupabbatarājā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – sinerupabbatarājā; appamattikā satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti sinerupabbatarājānaṃ upanidhāya satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa diṭṭhisampannassa puggalassa abhisametāvino etadeva bahutaraṃ dukkhaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattakaṃ avasiṭṭhaṃ. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti, purimaṃ dukkhakkhandhaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya yadidaṃ sattakkhattuparamatā; yo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyasinerupabbatarājasuttaṃ

1120. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, sinerupabbatarājāyaṃ parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, ṭhapetvā satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yaṃ vā sinerussa pabbatarājassa parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ, yā vā satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ sinerussa pabbatarājassa yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattikā satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti sinerussa pabbatarājassa parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya satta muggamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa diṭṭhisampannassa puggalassa abhisametāvino etadeva bahutaraṃ dukkhaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattakaṃ avasiṭṭhaṃ. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti, purimaṃ dukkhakkhandhaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya yadidaṃ sattakkhattuparamatā; yo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Dasamaṃ.

Papātavaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Cintā papāto pariḷāho, kūṭaṃ vālandhakāro ca;
Chiggaḷena ca dve vuttā, sineru apare duveti.

6. Abhisamayavaggo

1. Nakhasikhasuttaṃ

1121. Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsuṃ āropetvā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ yadidaṃ – mahāpathavī; appamattakāyaṃ bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti mahāpathaviṃ upanidhāya bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa diṭṭhisampannassa puggalassa abhisametāvino etadeva bahutaraṃ dukkhaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattakaṃ avasiṭṭhaṃ. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti purimaṃ dukkhakkhandhaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya yadidaṃ sattakkhattuparamatā; yo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Pokkharaṇīsuttaṃ

1122. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, pokkharaṇī paññāsayojanāni āyāmena, paññāsayojanāni vitthārena, paññāsayojanāni ubbedhena, puṇṇā udakassa samatittikā kākapeyyā. Tato puriso kusaggena udakaṃ uddhareyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yaṃ vā kusaggena ubbhataṃ, yaṃ vā pokkharaṇiyā udaka’’nti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – pokkharaṇiyā udakaṃ; appamattakaṃ kusaggena udakaṃ ubbhataṃ. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti pokkharaṇiyā udakaṃ upanidhāya kusaggena udakaṃ ubbhata’’nti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Dutiyaṃ.

3. Paṭhamasaṃbhejjasuttaṃ

1123. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samenti, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, tato puriso dve vā tīṇi vā udakaphusitāni uddhareyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatāni, yaṃ vā saṃbhejjaudaka’’nti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – saṃbhejjaudakaṃ; appamattakāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatāni. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti saṃbhejjaudakaṃ upanidhāya dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatānī’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Tatiyaṃ.

4. Dutiyasaṃbhejjasuttaṃ

1124. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samenti, seyyathidaṃ – gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahī, taṃ udakaṃ parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, ṭhapetvā dve vā tīṇi vā udakaphusitāni. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yaṃ vā saṃbhejjaudakaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ, yāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhānī’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ saṃbhejjaudakaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattakāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhāni. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti saṃbhejjaudakaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhānī’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Catutthaṃ.

5. Paṭhamamahāpathavīsuttaṃ

1125. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahāpathaviyā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā upanikkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yā vā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā upanikkhittā, ayaṃ vā mahāpathavī’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – mahāpathavī; appamattikā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā upanikkhittā. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti mahāpathaviṃ upanidhāya satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā upanikkhittā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Pañcamaṃ.

6. Dutiyamahāpathavīsuttaṃ

1126. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāpathavī parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya ṭhapetvā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yaṃ vā mahāpathaviyā parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ, yā vā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā avasiṭṭhā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ mahāpathaviyā yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattikā satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā avasiṭṭhā. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti mahāpathaviyā parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya satta kolaṭṭhimattiyo guḷikā avasiṭṭhā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Chaṭṭhaṃ.

7. Paṭhamamahāsamuddasuttaṃ

1127. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahāsamuddato dve vā tīṇi vā udakaphusitāni uddhareyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatāni, yaṃ vā mahāsamudde udaka’’nti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – mahāsamudde udakaṃ; appamattakāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatāni. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti mahāsamudde udakaṃ upanidhāya dve vā tīṇi vā udakaphusitāni ubbhatānī’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Sattamaṃ.

8. Dutiyamahāsamuddasuttaṃ

1128. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamudde udakaṃ parikkhayaṃ [mahāsamuddo parikkhayaṃ (sī. syā. kaṃ.) saṃ. ni. 2.81] pariyādānaṃ gaccheyya ṭhapetvā dve vā tīṇi vā udakaphusitāni. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yaṃ vā mahāsamudde udakaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ, yāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhānī’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ mahāsamudde udakaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattakāni dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhāni. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti mahāsamudde udakaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya dve vā tīṇi vā udakaphusitāni avasiṭṭhānī’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Aṭṭhamaṃ.

9. Paṭhamapabbatūpamasuttaṃ

1129. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso himavato pabbatarājassa satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhipeyya. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yā vā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā, ayaṃ vā himavā pabbatarājā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – himavā pabbatarājā; appamattikā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti himavantaṃ pabbatarājānaṃ upanidhāya satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā upanikkhittā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa…pe… yogo karaṇīyo’’ti. Navamaṃ.

10. Dutiyapabbatūpamasuttaṃ

1130. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, himavā pabbatarājā parikkhayaṃ pariyādānaṃ gaccheyya, ṭhapetvā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yaṃ vā himavato pabbatarājassa parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ, yā vā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ himavato pabbatarājassa yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattikā satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā. Saṅkhampi na upenti, upanidhampi na upenti, kalabhāgampi na upenti himavato pabbatarājassa parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya satta sāsapamattiyo pāsāṇasakkharā avasiṭṭhā’’ti. ‘‘Evameva kho, bhikkhave, ariyasāvakassa diṭṭhisampannassa puggalassa abhisametāvino etadeva bahutaraṃ dukkhaṃ yadidaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ; appamattakaṃ avasiṭṭhaṃ. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti purimaṃ dukkhakkhandhaṃ parikkhīṇaṃ pariyādinnaṃ upanidhāya yadidaṃ sattakkhattuparamatā; yo ‘idaṃ dukkha’nti yathābhūtaṃ pajānāti…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yathābhūtaṃ pajānāti’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Dasamaṃ.

Abhisamayavaggo chaṭṭho.

Tassuddānaṃ –

Nakhasikhā pokkharaṇī, saṃbhejja apare duve;
Pathavī dve samuddā dve, dvemā ca pabbatūpamāti.

7. Paṭhamaāmakadhaññapeyyālavaggo

1. Aññatrasuttaṃ

1131. Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsuṃ āropetvā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – mahāpathavī; appamattakāyaṃ bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti mahāpathaviṃ upanidhāya bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito’’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, appamattakā te sattā ye manussesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye aññatra manussehi [manussesu (pī. ka.)] paccājāyanti. Taṃ kissa hetu? Adiṭṭhattā, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo…pe… ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Paṭhamaṃ.

2. Paccantasuttaṃ

1132. Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsuṃ āropetvā bhikkhū āmantesi – ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’’ti? ‘‘Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – mahāpathavī; appamattakāyaṃ bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti mahāpathaviṃ upanidhāya bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito’’ti.

‘‘Evameva kho, bhikkhave, appamattakā te sattā ye majjhimesu janapadesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye paccantimesu janapadesu paccājāyanti aviññātāresu milakkhesu [milakkhūsu (syā. kaṃ. ka.)] …pe…. Dutiyaṃ.

3. Paññāsuttaṃ

1133. … ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye pana ariyena paññācakkhunā samannāgatā; atha kho eteva bahutarā sattā ye avijjāgatā sammuḷhā…pe…. Tatiyaṃ.

4. Surāmerayasuttaṃ

1134. … ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye surāmerayamajjappamādaṭṭhānā apaṭiviratā…pe…. Catutthaṃ.

5. Odakasuttaṃ

1135. … ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye thalajā; atha kho eteva bahutarā sattā ye udakajā. Taṃ kissa hetu…pe…. Pañcamaṃ.

6. Matteyyasuttaṃ

1136. … ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye matteyyā; atha kho eteva bahutarā sattā ye amatteyyā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Petteyyasuttaṃ

1137. … ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye petteyyā; atha kho eteva bahutarā sattā ye apetteyyā…pe…. Sattamaṃ.

8. Sāmaññasuttaṃ

1138. … ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye sāmaññā; atha kho eteva bahutarā sattā ye asāmaññā…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Brahmaññasuttaṃ

1139. … ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye brahmaññā; atha kho eteva bahutarā sattā ye abrahmaññā…pe…. Navamaṃ.

10. Pacāyikasuttaṃ

1140. … ‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye kule jeṭṭhāpacāyino; atha kho eteva bahutarā sattā ye kule ajeṭṭhāpacāyinoti [akule jeṭṭhāpacāyinoti (syā. kaṃ.)] …pe…. Dasamaṃ.

Paṭhamaāmakadhaññapeyyālavaggo sattamo.

Tassuddānaṃ –

Aññatra paccantaṃ paññā, surāmerayaodakā;
Matteyya petteyyā cāpi, sāmaññaṃ brahmapacāyikanti.

8. Dutiyaāmakadhaññapeyyālavaggo

1. Pāṇātipātasuttaṃ

1141. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye pāṇātipātā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye pāṇātipātā appaṭiviratā. Taṃ kissa hetu? …Pe…. Paṭhamaṃ.

2. Adinnādānasuttaṃ

1142. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye adinnādānā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye adinnādānā appaṭiviratā…pe…. Dutiyaṃ.

3. Kāmesumicchācārasuttaṃ

1143. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye kāmesumicchācārā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye kāmesumicchācārā appaṭiviratā…pe…. Tatiyaṃ.

4. Musāvādasuttaṃ

1144. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye musāvādā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye musāvādā appaṭiviratā…pe…. Catutthaṃ.

5. Pesuññasuttaṃ

1145. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye pisuṇāya vācāya paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye pisuṇāya vācāya appaṭiviratā…pe…. Pañcamaṃ.

6. Pharusavācāsuttaṃ

1146. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye pharusāya vācāya paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye pharusāya vācāya appaṭiviratā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Samphappalāpasuttaṃ

1147. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye samphappalāpā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye samphappalāpā appaṭiviratā…pe…. Sattamaṃ.

8. Bījagāmasuttaṃ

1148. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye bījagāmabhūtagāmasamārambhā [bījagāmabhūtagāmasamārabbhā (ka.)] paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye bījagāmabhūtagāmasamārambhā appaṭiviratā…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Vikālabhojanasuttaṃ

1149. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye vikālabhojanā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye vikālabhojanā appaṭiviratā…pe…. Navamaṃ.

10. Gandhavilepanasuttaṃ

1150. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānā appaṭiviratā…pe…. Dasamaṃ.

Dutiyaāmakadhaññapeyyālavaggo aṭṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Pāṇaṃ adinnaṃ kāmesu, musāvādañca pesuññaṃ;
Pharusaṃ samphappalāpaṃ, bījañca vikālaṃ gandhanti.

9. Tatiyaāmakadhaññapeyyālavaggo

1. Naccagītasuttaṃ

1151. …Pe….

‘‘Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye naccagītavāditavisūkadassanā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye naccagītavāditavisūkadassanā appaṭiviratā. Taṃ kissa hetu…pe…. Paṭhamaṃ.

2. Uccāsayanasuttaṃ

1152. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye uccāsayanamahāsayanā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye uccāsayanamahāsayanā appaṭiviratā…pe…. Dutiyaṃ.

3. Jātarūparajatasuttaṃ

1153. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye jātarūparajatapaṭiggahaṇā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye jātarūparajatapaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Tatiyaṃ.

4. Āmakadhaññasuttaṃ

1154. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye āmakadhaññapaṭiggahaṇā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye āmakadhaññapaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Catutthaṃ.

5. Āmakamaṃsasuttaṃ

1155. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye āmakamaṃsapaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Pañcamaṃ.

6. Kumārikasuttaṃ

1156. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye itthikumārikapaṭiggahaṇā [itthikumārikāpaṭiggahaṇā (ka.)] paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye itthikumārikapaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7. Dāsidāsasuttaṃ

1157. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye dāsidāsapaṭiggahaṇā [dāsīdāsapaṭiggahaṇā (syā. kaṃ. pī.)] paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye dāsidāsapaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Sattamaṃ.

8. Ajeḷakasuttaṃ

1158. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye ajeḷakapaṭiggahaṇā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye ajeḷakapaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Aṭṭhamaṃ.

9. Kukkuṭasūkarasuttaṃ

1159. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye kukkuṭasūkarapaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Navamaṃ.

10. Hatthigavassasuttaṃ

1160. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā [hatthigavassavaḷavāpaṭiggahaṇā (syā. kaṃ. pī. ka.)] paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Dasamaṃ.

Tatiyaāmakadhaññapeyyālavaggo navamo.

Tassuddānaṃ –

Naccaṃ sayanaṃ rajataṃ, dhaññaṃ maṃsaṃ kumārikā;
Dāsī ajeḷakañceva, kukkuṭasūkarahatthīti.

10. Catutthaāmakadhaññapeyyālavaggo

1. Khettavatthusuttaṃ

1161. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye khettavatthupaṭiggahaṇā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye khettavatthupaṭiggahaṇā appaṭiviratā…pe…. Paṭhamaṃ.

2. Kayavikkayasuttaṃ

1162. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye kayavikkayā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye kayavikkayā appaṭiviratā…pe…. Dutiyaṃ.

3. Dūteyyasuttaṃ

1163. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye dūteyyapahinagamanānuyogā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye dūteyyapahinagamanānuyogā appaṭiviratā…pe…. Tatiyaṃ.

4. Tulākūṭasuttaṃ

1164. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye tulākūṭakaṃsakūṭamānakūṭā appaṭiviratā…pe…. Catutthaṃ.

5. Ukkoṭanasuttaṃ

1165. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye ukkoṭanavañcananikatisāciyogā [ukkoṭanavañcananikatisāviyogā (syā. kaṃ. pī. ka.)] paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye ukkoṭanavañcananikatisāciyogā appaṭiviratā…pe…. Pañcamaṃ.

6-11. Chedanādisuttaṃ

1166-1171. …Pe… evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā [sāhasākārā (ka.)] paṭiviratā; atha kho eteva bahutarā sattā ye chedanavadhabandhanaviparāmosaālopasahasākārā appaṭiviratā. Taṃ kissa hetu? Adiṭṭhattā bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa…pe… dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa''.

''Tasmātiha, bhikkhave, 'idaṃ dukkha'nti yogo karaṇīyo…pe… 'ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā'ti yogo karaṇīyo''ti. Ekādasamaṃ.

Catutthaāmakadhaññapeyyālavaggo dasamo.

Tassuddānaṃ –

Khettaṃ kāyaṃ dūteyyañca, tulākūṭaṃ ukkoṭanaṃ;
Chedanaṃ vadhabandhanaṃ, viparālopaṃ sāhasanti.

11. Pañcagatipeyyālavaggo

1. Manussacutinirayasuttaṃ

1172. Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsuṃ āropetvā bhikkhū āmantesi – ''taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ – yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī''ti? ''Etadeva, bhante, bahutaraṃ, yadidaṃ – mahāpathavī; appamattakāyaṃ bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito. Saṅkhampi na upeti, upanidhampi na upeti, kalabhāgampi na upeti mahāpathaviṃ upanidhāya bhagavatā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito''ti. Evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye manussā cutā manussesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye manussā cutā niraye paccājāyanti…pe…. Paṭhamaṃ.

2. Manussacutitiracchānasuttaṃ

1173. …Pe… ''evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye manussā cutā manussesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye manussā cutā tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe…. Dutiyaṃ.

3. Manussacutipettivisayasuttaṃ

1174. …Pe… ''evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye manussā cutā manussesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye manussā cutā pettivisaye paccājāyanti…pe…. Tatiyaṃ.

4-5-6. Manussacutidevanirayādisuttaṃ

1175-1177. …Pe… ''evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye manussā cutā devesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye manussā cutā niraye paccājāyanti…pe… tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe… pettivisaye paccājāyanti…pe…. Chaṭṭhaṃ.

7-9. Devacutinirayādisuttaṃ

1178-1180. …Pe… ''evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye devā cutā devesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye devā cutā niraye paccājāyanti…pe… tiracchānayoniyā paccājāyanti…

pe… pettivisaye paccājāyanti…pe…. Navamaṃ.

10-12. Devamanussanirayādisuttaṃ

1181-1183. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye devā cutā manussesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye devā cutā niraye paccājāyanti…pe… tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe… pettivisaye paccājāyanti…pe…. Dvādasamaṃ.

13-15. Nirayamanussanirayādisuttaṃ

1184-1186. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye nirayā cutā manussesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye nirayā cutā niraye paccājāyanti…pe… tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe… pettivisaye paccājāyanti…pe…. Pannarasamaṃ.

16-18. Nirayadevanirayādisuttaṃ

1187-1189. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye nirayā cutā devesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye nirayā cutā niraye paccājāyanti…pe… tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe… pettivisaye paccājāyanti…pe…. Aṭṭhārasamaṃ.

19-21. Tiracchānamanussanirayādisuttaṃ

1190-1192. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye tiracchānayoniyā cutā manussesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye tiracchānayoniyā cutā niraye paccājāyanti…pe… tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe… pettivisaye paccājāyanti…pe…. Ekavīsatimaṃ.

22-24. Tiracchānadevanirayādisuttaṃ

1193-1195. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye tiracchānayoniyā cutā devesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye tiracchānayoniyā cutā niraye paccājāyanti…pe… tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe… pettivisaye paccājāyanti…pe…. Catuvīsatimaṃ.

25-27. Pettimanussanirayādisuttaṃ

1196-1198. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye pettivisayā cutā manussesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye pettivisayā cutā niraye paccājāyanti…pe… tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe… pettivisaye paccājāyanti…pe…. Sattavīsatimaṃ.

28-29. Pettidevanirayādisuttaṃ

1199-1200. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye pettivisayā cutā devesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye pettivisayā cutā niraye paccājāyanti…pe… evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye pettivisayā cutā devesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye pettivisayā cutā tiracchānayoniyā paccājāyanti…pe…. Ekūnatiṃsatimaṃ.

30. Pettidevapettivisayasuttaṃ

1201. …Pe… ‘‘evameva kho, bhikkhave, appakā te sattā ye pettivisayā cutā devesu paccājāyanti; atha kho eteva bahutarā sattā ye pettivisayā cutā pettivisaye paccājāyanti. Taṃ kissa hetu? Adiṭṭhattā bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ. Katamesaṃ catunnaṃ? Dukkhassa ariyasaccassa, dukkhasamudayassa ariyasaccassa, dukkhanirodhassa ariyasaccassa, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ariyasaccassa’’.

‘‘Tasmātiha, bhikkhave, ‘idaṃ dukkha’nti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti yogo karaṇīyo, ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti yogo karaṇīyo’’ti. Idamavoca bhagavā. Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandunti. Tiṃsatimaṃ.

Pañcagatipeyyālavaggo ekādasamo.

Tassuddānaṃ –

Manussato cutā chāpi, devā cutā nirayato;
Tiracchānapettivisayā, tiṃsamatto gativaggoti.

Saccasaṃyuttaṃ dvādasamaṃ.

Mahāvaggo pañcamo.

Tassuddānaṃ –

Maggabojjhaṅgaṃ satiyā, indriyaṃ sammappadhānaṃ;
Baliddhipādānuruddhā, jhānānāpānasaṃyutaṃ;
Sotāpatti saccañcāti, mahāvaggoti vuccatīti.

Mahāvaggasaṃyuttapāḷi niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Vimativinodanī-ṭīkā (paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathā

Karuṇāpuṇṇahadayaṃ, **sugataṃ** hitadāyakaṃ;
Natvā **dhammañca** vimalaṃ, **saṅghañca** guṇasampadaṃ.

Vaṇṇanā nipuṇāhesuṃ, vinayaṭṭhakathāya yā;
Pubbakehi katā nekā, nānānayasamākulā.

Tattha kāci suvitthiṇṇā, dukkhogāhā ca ganthato;
Viraddhā atthato cāpi, saddato cāpi katthaci.

Kāci katthaci apuṇṇā, kāci sammohakārinī;
Tasmā tāhi samādāya, sāraṃ saṅkheparūpato.

Līnatthañca pakāsento, viraddhañca visodhayaṃ;
Upaṭṭhitanayañcāpi, tattha tattha pakāsayaṃ.

Vinaye vimatiṃ chetuṃ, bhikkhūnaṃ lahuvuttinaṃ;
Saṅkhepena likhissāmi, tassā līnatthavaṇṇanaṃ.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Vinayasaṃvaṇṇanārambhe ratanattayaṃ namassitukāmo tassa visiṭṭhaguṇayogasandassanatthaṃ **yo kappakoṭīhipī**tiādimāha. Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetamatthaṃ sādheti. Ettha ca saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanaṃ tattha tattha bahudhā papañcenti ācariyā, mayaṃ pana idhādhippetameva payojanaṃ dassayissāma. Tasmā saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasaṃvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ ‘‘tassānubhāvena hatantarāyo’’ti. Ratanattayapaṇāmakaraṇena hi rāgādidosavigamato paññādiguṇapāṭavato āyuādivaḍḍhanato puññātisayabhāvādito ca hoteva yathāpaṭiññātasaṃvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanaṃ.

Tattha paṭhamaṃ tāva bhagavato vandanaṃ kattukāmo ‘‘yo kappakoṭīhipi…pe… tassā’’ti āha. Imissā pana vinayadesanāya karuṇāppadhānañāṇasamuṭṭhitatāya karuṇāppadhānameva thomanaṃ āraddhaṃ. Esā hi ācariyassa pakati, yadidaṃ ārambhānurūpathomanā. Karuṇāggahaṇena cettha aparimeyyappabhāvā sabbepi buddhaguṇā nayato saṅgahitāti daṭṭhabbā taṃmūlakattā sesabuddhaguṇānaṃ. Tattha **yo**ti imassa aniyamavacanassa nāthoti iminā sambandho. **Kappakoṭīhipi appameyyaṃ kāla**nti kappakoṭigaṇanāvasenapi ‘‘ettakā kappakoṭiyo’’ti pametuṃ asakkuṇeyyaṃ kālaṃ. **Api**-saddena pageva vassagaṇanāyāti dasseti. Appameyyaṃ kālanti ca accantasaṃyoge upayogavacanaṃ, tena kappakoṭigaṇanāvasena paricchinditumasakkuṇeyyamapi, asaṅkhyeyyavasena pana paricchinditabbato salakkhaṃ caturasaṅkhyeyyakappakālaṃ accantameva nirantaraṃ pañcamahāpaaccāgādi**atidukkarāni karonto khedaṃ** kāyikaṃ parissamaṃ pattoti dasseti.

Lokahitāyāti sattalokassa hitāya. Nāthatīti **nātho,** veneyyānaṃ hitasukhaṃ āsīsatīti attho. Atha vā nāthati veneyyagate kilese upatāpeti, nāthati vā yācati veneyye attano hitakaraṇe yācitvāpi niyojetīti **nātho,** lokapaṭisaraṇo lokasāmī lokanāyakoti vuttaṃ hoti. **Mahākāruṇikassā**ti yo karuṇāya kampitahadayattā lokahitatthaṃ atidukkarakiriyāya anekappakāraṃ tādisaṃ dukkhaṃ anubhavitvā āgato, **tassa mahākāruṇikassā**ti attho. Tattha kiratīti **karuṇā,** paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Dukkhitesu vā kiriyati pasāriyatīti karuṇā. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādheti, vināseti vā parassa dukkhanti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibādheti. Karuṇāya niyutto **kāruṇiko,** mahanto kāruṇiko **mahākāruṇiko, tassa namo** atthūti pāṭhaseso.

Evaṃ karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ thometvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **asambudha**ntiādimāha. Tattha buddhanisevitaṃ yaṃ asambudhaṃ jīvaloko bhavā bhavaṃ gacchati, tassa dhammavarassa namoti sambandho. Tattha **asambudha**nti asambujjhanto, yathāsabhāvaṃ appaṭivijjhanatoti vuttaṃ hoti. Hetuattho hettha antapaccayo. **Ya**nti aniyamato sapariyattiko navalokuttaradhammo kammabhāvena niddiṭṭho. **Buddhanisevita**nti tasseva visesanaṃ, sammāsambuddhena, paccekabuddhasāvakabuddhehipi vā gocarāsevanabhāvanāsevanāhi yathārahaṃ nisevitaṃ, ajahitanti attho. Tattha pariyattiphalanibbānāni gocarāsevanavaseneva nisevitāni, maggo pana bhāvanāsevanavasenāpi paccavekkhaṇañāṇādivasena gocarāsevanavasenāpi nisevito. **Bhavābhava**nti bhavato bhavaṃ. Atha vā hīnapaṇītādivasena khuddakaṃ mahantañca bhavanti attho. Vuḍḍhatthopi hi **a**-kāro dissati asekkhā dhammātiādīsu (dha. sa. tikamātikā 11) viya. Atha vā bhavoti vuḍḍhi, abhavoti hāni. Bhavoti vā sassatadiṭṭhi, abhavoti ucchedadiṭṭhi. Vuttappakāro bhavo ca abhavo ca bhavābhavo, taṃ bhavābhavaṃ. **Gacchatī**ti upagacchati. **Jīvaloko**ti sattaloko. **Avijjādikilesajālaviddhaṃsino**ti dhammavisesanaṃ. Tattha na vidati dhammānaṃ yathāsabhāvaṃ na vijānātīti avijjā, aññāṇaṃ. Sā ādi yesaṃ taṇhādīnaṃ, teyeva kilissanti etehi sattāti kilesā, teyeva ca sattānaṃ vibādhanaṭṭhena jālasadisāti jālaṃ, taṃ viddhaṃseti sabbaso vināseti sīlenāti **avijjādikilesajālaviddhaṃsī,** tassa.

Nanu cettha sapariyattiko navalokuttaradhammo adhippeto, tattha ca maggoyeva kilese viddhaṃseti, netareti ce? Vuccate – maggassāpi nibbānamāgamma kilesaviddhaṃsanato nibbānampi kilese viddhaṃseti nāma, maggassa kilesaviddhaṃsanakiccaṃ phalena niṭṭhitanti phalampi ‘‘kilesaviddhaṃsī’’ti vuccati, pariyattidhammopi kilesaviddhaṃsanassa upanissayapaccayattā ‘‘kilesaviddhaṃsī’’ti vattuṃ arahatīti na koci doso. **Dhammavarassa tassā**ti pubbe aniyamitassa niyāmakavacanaṃ. Tattha yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu saṃsāradukkhe ca apatamāne dhāretīti dhammo. Vuttappakāro dhammo eva attano uttaritarābhāvena varo pavaro anuttaroti dhammavaro, tassa dhammavarassa namo atthūti attho.

Evaṃ saṅkhepanayeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ thometvā idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ **guṇehī**tiādimāha. Tattha guṇehi yo yutto, tamariyasaṅghaṃ namāmīti sambandho. Sīlādayo guṇā cettha lokiyalokuttarā adhippetā. ‘‘Vimuttivimuttiñāṇa’’nti vattabbe ekadesasarūpekasesanayena ‘‘vimuttiñāṇa’’nti vuttaṃ, ādisaddapariyāyena pabhutisaddena vā vimuttiggahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha **vimuttī**ti phalaṃ. **Vimuttiñāṇa**nti paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Pabhuti**-saddena chaḷabhiññācatupaṭisambhidādayo guṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā. Kusalatthikānaṃ janānaṃ puññātisayavuḍḍhiyā khettasadisattā khettanti āha ‘‘khettaṃ janānaṃ kusalatthikāna’’nti. Khittaṃ bījaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyatīti hi **khettaṃ. Ariyasaṅgha**nti ettha ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena lokena ‘‘saraṇa’’nti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito ariyā, aṭṭha ariyapuggalā, ariyānaṃ saṅgho samūhoti ariyasaṅgho, taṃ ariyasaṅghaṃ.

Idāni ratanattayapaṇāmajanitaṃ kusalābhisandaṃ yathādhippete payojane niyojetvā attanā saṃvaṇṇiyamānassa vinayassa sakalasāsanamūlabhāvadassanamukhena saṃvaṇṇanākaraṇassāpi sāsanamūlataṃ dassetuṃ **icceva**miccādigāthādvayamāha. **Puññābhisanda**nti puññoghaṃ, puññappavāhaṃ puññarāsinti attho. **Tassānubhāvenā**ti tassa yathāvuttassa puññappavāhassa ānubhāvena balena hatantarāyo vinayaṃ vaṇṇayissanti sambandho.

Aṭṭhitassa susaṇṭhitassa bhagavato sāsanaṃ yasmiṃ ṭhite patiṭṭhitaṃ hotīti yojetabbaṃ. Tattha **yasmi**nti yasmiṃ vinayapiṭake. **Ṭhite**ti pāḷito ca atthato ca anūnaṃ hutvā lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena ṭhite. **Sāsana**nti sikkhattayasaṅgahitaṃ sāsanaṃ. **Aṭṭhitassā**ti kāmasukhallikattakilamathānuyogasaṅkhāte antadvaye aṭṭhitassa, ‘‘parinibbutassapi bhagavato’’tipi vadanti. **Susaṇṭhitassā**ti antadvayavirahitāya majjhimāya paṭipadāya suṭṭhu ṭhitassa. **Amissa**nti bhāvanapuṃsakaniddeso, nikāyantaraladdhīhi asammissaṃ katvā anākulaṃ katvā vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. **Nissāya pubbācariyānubhāva**nti pubbācariyehi saṃvaṇṇitaṃ aṭṭhakathaṃ nissāya, na attano balenāti adhippāyo.

Atha porāṇaṭṭhakathāsu vijjamānāsu puna vinayasaṃvaṇṇanā kiṃpayojanāti? Āha **kāmañcā**tiādi. Tattha **kāma**nti ekantena, yathicchakaṃ vā, sabbasoti vuttaṃ hoti, tassa saṃvaṇṇitoyaṃ vinayoti iminā sambandho. **Pubbācariyāsabhehī**ti mahākassapattherādayo pubbācariyā eva akampiyaṭṭhena uttamaṭṭhena ca āsabhā, tehi pubbācariyavarehīti vuttaṃ hoti. Kīdisā pana te pubbācariyāti? Āha **ñāṇambū**tiādi. Aggamaggañāṇasaṅkhātena ambunā salilena niddhotāni nissesato āyatiṃ anuppattidhammatāpādanena dhotāni visodhitāni rāgādīni tīṇi malāni kāmāsavādayo ca cattāro āsavā yehi te **ñāṇambuniddhotamalāsavā,** tehi khīṇāsavehīti attho. Khīṇāsavabhāvepi na ete sukkhavipassakāti āha ''visuddhavijjāpaṭisambhidehī''ti. Tattha **vijjā**ti tisso vijjā, aṭṭha vijjā vā. Paṭisambhidāppattesupi mahākassapattherādīnaṃ uccinitvā gahitatāya tesaṃ saddhammasaṃvaṇṇane sāmatthiyaṃ sātisayanti dassento āha ''saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī''ti.

Kilesajātaṃ, parikkhārabāhullaṃ vā sallikhati tanuṃ karotīti sallekho, appicchatādiguṇasamūho, idha pana khīṇāsavādhikārattā parikkhārabāhullassa sallikhanavaseneva attho gahetabbo. Sallekhena nibbattaṃ sallekhiyaṃ, tasmiṃ **sallekhiye,** dhutaṅgapariharaṇādisallekhapaapattiyanti vuttaṃ hoti. **Nosulabhūpamehī**ti sallekhapaṭipattiyā ''asukasadisā''ti natthi sulabhā upamā etesanti nosulabhūpamā, tehi. **Mahāvihārassā**ti iminā nikāyantaraṃ paṭikkhipati. Vihārasīsena hettha tattha nivāsīnañceva tehi samaladdhikānañca sabbesaṃ bhikkhūnaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tasmā tesaṃ mahāvihāravāsīnaṃ diṭṭhisīlavisuddhiyā pabhavattena saññāṇabhūtattā dhammasaṅgāhakā mahākassapattherādayo ''mahāvihārassa dhajūpamā''ti vuttā, tehi **ayaṃ vinayo saṃvaṇṇito** sammā anūnaṃ katvā vaṇṇito. Kathanti āha ''cittehi nayehī''ti. **Vicittehi nayehi sambuddhavaranvayehi** sabbaññubuddhavaraṃ anugatehi, bhagavato adhippāyānugatehi nayehīti vuttaṃ hoti.

Evaṃ porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ dassetvā idāni attano saṃvaṇṇanāya payojanavisesaṃ ajjhesakañca dassetuṃ **saṃvaṇṇanā**tiādimāha. Tattha **saṅkhatattā**ti racitattā. **Na kañci atthaṃ abhisambhuṇātī**ti na kañci atthaṃ sādheti.

Saṃvaṇṇanaṃ tañcātiādinā attano saṃvaṇṇanāya karaṇappakāraṃ dasseti. Tattha tañca idāni vuccamānaṃ saṃvaṇṇanaṃ **samārabhanto** sakalāyapi mahāaṭṭhakathāya idha gahetabbato mahāaṭṭhakathaṃ **tassā** idāni vuccamānāya saṃvaṇṇanāya **sarīraṃ katvā** mahāpaccariyaṃ yo vinicchayo vutto, tatheva kurundīnāmādīsu **vissutāsu aṭṭhakathāsu yo vinicchayo** vutto, tatopi vinicchayato yuttamatthaṃ **apariccajanto** antogadhattheravādaṃ katvā **saṃvaṇṇanaṃ** sammā **samārabhissa**nti padatthasambandho veditabbo. Ettha ca attho kathīyati etāyāti aṭṭhakathā ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā. **Mahāpaccariya**nti mahāpaccarīnāmikaṃ. Ettha ca paccarīti uḷumpaṃ vuccati, tasmiṃ nisīditvā katattā tameva nāmaṃ jātaṃ. ''Kurundīvallivihāro nāma atthi, tattha katattā 'kurundī'ti nāmaṃ jāta''nti vadanti. **Ādi**saddena andhakaṭṭhakathaṃ saṅkhepaṭṭhakathañca saṅgaṇhāti.

Yuttamatthanti mahāaṭṭhakathānayena, catubbidhavinayayuttiyā vā yuttamatthaṃ. ''Aṭṭhakathaṃyeva gahetvā saṃvaṇṇanaṃ karissāmī''ti vutte aṭṭhakathāsu vuttattheravādānaṃ bāhirabhāvo siyāti tepi antokattukāmo ''antogadhatheravāda''nti āha, theravādepi antokatvāti vuttaṃ hoti.

Taṃ meti gāthāya sotūhi paṭipajjitabbavidhiṃ dasseti. Tattha **dhammappadīpassā**ti dhammo eva mohandhakāraviddhaṃsanato padīpasadisattā padīpo assāti dhammappadīpo, bhagavā, tassa. **Patimānayantā**ti pūjentā manasā garuṃ karontā **nisāmentu** suṇantu.

Buddhenātiādinā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhidassanamukhena pamāṇabhāvaṃ dassetvā anusikkhitabbataṃ dasseti. Tattha yatheva buddhena yo dhammo vinayo ca vutto, so tassa buddhassa yehi puttehi mahākassapattherādīhi tatheva ñāto, tesaṃ buddhaputtānaṃ matimaccajantā sīhaḷaṭṭhakathācariyā yasmā pure aṭṭhakathā akaṃsūti sambandho veditabbo. Tattha **dhammo**ti suttābhidhamme saṅgaṇhāti. **Vinayo**ti sakalaṃ vinayapiṭakaṃ. **Vutto**ti pāḷito ca atthato ca **buddhena** bhagavatā vutto. Na hi bhagavatā abyākataṃ nāma tantipadaṃ atthi, tattha tattha bhagavatā pavattitapakiṇṇakadesanāyeva hi aṭṭhakathā. **Tatheva ñāto**ti yatheva buddhena vutto, tatheva ekapadampi ekakkharampi avināsetvā adhippāyañca avikopetvā ñāto viditoti attho. **Tesaṃ matimaccajantā**ti tesaṃ buddhaputtānaṃ matisaṅkhātaṃ theraparamparāya uggahetvā ābhataṃ abbocchinnaṃ pāḷivaṇṇanāvasena ceva pāḷimuttakavasena ca pavattaṃ sabbaṃ aṭṭhakathāvinicchayaṃ apariccajantā. **Aṭṭhakathā akaṃsū**ti mahāaṭṭhakathāmahāpaccariādikā sīhaḷaṭṭhakathāyo akaṃsu. ''Aṭṭhakathāmakaṃsū''tipi pāṭho, tatthāpi soyevattho.

Tasmāti yasmā tesaṃ buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ avikopetvā pure aṭṭhakathā akaṃsu, tasmā. **Yaṃ aṭṭhakathāsu vuttaṃ,** taṃ sabbampi pamāṇanti yojanā. **Hī**ti nipātamattaṃ hetuatthassa tasmāti imināyeva pakāsitattā, avadhāraṇattho vā, pamāṇamevāti. Yadi aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇaṃ, evaṃ sati tattha pamādalekhāpi pamāṇaṃ siyāti āha ''vajjayitvāna pamādalekha''nti, aparāparaṃ likhantehi pamādena satiṃ apaccupaṭṭhapetvā aññattha likhitabbaṃ aññattha likhanādivasena pavattitā pamādalekhā nāma, sā ca samantapāsādikāyaṃ tattha tattha sayameva āvibhavissati. Puna **yasmā**ti padassa sambandhadassanavasena ayaṃ atthayojanā – yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ idha imasmiṃ sāsane sikkhāsu sagāravānaṃ paṇḍitānaṃ pamāṇameva, yasmā ca ayaṃ vaṇṇanāpi bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhatāya atthato abhinnā, tato eva pamāṇabhūtāva hessati, tasmā anusikkhitabbāti.

Tatoti tāhi aṭṭhakathāhi. **Bhāsantarameva hitvā**ti sīhaḷabhāsaṃyeva apanetvā. **Vitthāramaggañca samāsayitvā**ti porāṇaṭṭhakathāsu yathāṭhāne vattabbampi padatthavinicchayādikaṃ ativitthiṇṇena vacanakkamena ceva vuttameva atthanayaṃ appamattakavisesena punappunaṃ kathanena ca tattha tattha papañcitaṃ tādisaṃ vitthāramaggaṃ pahāya sallahukena atthaviññāpakena padakkamena ceva vuttanayasadisaṃ vattabbaṃ atidisitvā ca saṅkhepanayeneva vaṇṇayissāmāti adhippāyo. **Sāratthadīpaniyaṃ** pana vinayaṭīkāyaṃ ''porāṇaṭṭhakathāsu upari vuccamānampi ānetvā tattha tattha papañcitaṃ ñatticatutthena kammena…pe… upasampannoti bhikkhūti ettha apalokanādīnaṃ catunnampi kammānaṃ vitthārakathā viya tādisaṃ vitthāramaggaṃ saṅkhipitvā''ti vuttaṃ, taṃ tantikkamaṃ kañci avokkamitvāti ettheva vattuṃ yuttaṃ. Aññattha pāḷiyā vattabbaṃ aññattha kathanañhi tantikkamaṃ vokkamitvā kathanaṃ nāma. Tathā hi vuttaṃ ''tatheva vaṇṇituṃ yuttarūpaṃ hutvā anukkamena āgataṃ pāḷiṃ pariccajitvā saṃvaṇṇanato sīhaḷaṭṭhakathāsu ayuttaṭṭhāne vaṇṇitaṃ yathāṭhāneyeva vaṇṇanato ca vuttaṃ 'tantikkamaṃ kañci avokkamitvā'''ti. Tasmā yathāvuttanayeneva attho gahetabbo. Kathaṃ pana vitthāramaggassa saṅkhipane vinicchayo na hīyatīti? Āha ''vinicchayaṃ sabbamasesayitvā''ti. Saṅkhipantopi punappunaṃ vacanādimeva saṅkhipanto, vinicchayaṃ pana aṭṭhakathāsu sabbāsupi vuttaṃ sabbampi asesayitvā, kiñcimattampi aparihāpetvāti vuttaṃ hoti. **Tantikkamaṃ kañci avokkamitvā**ti kañci pāḷikkamaṃ anatikkamitvā, anukkameneva pāḷiṃ vaṇṇayissāmāti attho.

Suttantikānaṃ vacanānamatthanti verañjakaṇḍādīsu āgatānaṃ jhānakathādīnaṃ suttantavacanānaṃ sīhaḷaṭṭhakathāsu ''suttantikānaṃ bhāro''ti vatvā avaṇṇitabbaṭṭhānaṃ atthaṃ taṃtaṃsuttānurūpaṃ sabbaso paridīpayissāmāti adhippāyo. **Hessatī**ti bhavissati, karīyissatīti vā attho. Ettha ca paṭhamasmiṃ atthavikappe ''bhāsantarapariccāgādikaṃ catubbidhaṃ kiccaṃ nipphādetvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ **paridīpayantī** ayaṃ vaṇṇanā bhavissatī''ti vaṇṇanāvasena samānakattukatā veditabbā. Pacchimasmiṃ atthavikappe pana ''heṭṭhā vuttabhāsantarapariccāgādikaṃ katvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā amhehi karīyissatī''ti evaṃ ācariyavasena samānakattukatā veditabbā.

Ganthārambhakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Bāhiranidānakathā

Idāni saṃvaravinayapahānavinayādīsu bahūsu vinayesu attanā ''taṃ vaṇṇayissaṃ vinaya''nti evaṃ saṃvaṇṇetabbabhāvena paṭiññātaṃ vinayaṃ dassento āha **tatthā**tiādi. Tattha **tatthā**ti yathāvuttāsu gāthāsu. **Tāva**-saddo paṭhamanti imasmiṃ atthe daṭṭhabbo, tena paṭhamaṃ vinayaṃ vavatthapetvā pacchā tassa vaṇṇanaṃ karissāmāti dīpeti. **Vavatthapetabbo**ti niyametabbo. **Tenetaṃ vuccatī**ti yasmā vavatthapetabbo, tena hetunā etaṃ vinayo nāmātiādikaṃ niyāmakavacanaṃ vuccatīti attho. **Assā**ti vinayassa. **Mātikā**ti uddeso. So hi niddesapadānaṃ jananīṭhāne ṭhitattā mātā viyāti ''mātikā''ti vuccati.

Idāni saṃvaṇṇetabbamatthaṃ mātikaṃ paṭṭhapetvā dassento āha **vuttaṃ yenā**tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti – etaṃ tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatītiādinidānavacanapaṭimaṇḍitaṃ vinayapiṭakaṃ yena puggalena vuttaṃ, yasmiṃ kāle vuttaṃ, yasmā kāraṇā vuttaṃ, yena dhāritaṃ, yena ca ābhataṃ, yesu patiṭṭhitaṃ, etaṃ yathāvuttavidhānaṃ vatvā tato tena samayenātiādipāṭhassa atthaṃ anekappakārato dassento vinayassa atthavaṇṇanaṃ karissāmīti.

Ettha ca **vuttaṃ yena yadā yasmā**ti idaṃ vacanaṃ tena samayena buddho bhagavātiādinidānavacanamattaṃ apekkhitvā vattukāmopi visuṃ avatvā ''nidānena ādikalyāṇaṃ, idamavocāti nigamanena pariyosānakalyāṇa''nti vacanato nidānanigamanānipi satthudesanāya anuvidhānattā tadantogadhānevāti nidānassāpi vinayapāḷiyaṃyeva antogadhattā vuttaṃ yena yadā yasmāti idampi vinayapiṭakasambandhaṃyeva katvā mātikaṃ ṭhapeti. Mātikāya hi etanti vuttaṃ vinayapiṭakaṃyeva sāmaññato sabbattha sambandhamupagacchati.

Idāni pana taṃ visuṃ nīharitvā dassento **tattha vuttaṃ yenā**tiādimāha. **Tatthā**ti tesu mātikāpadesu. **Ida**nti tena samayenātiādinidānavacanaṃ. **Hi**-saddo yasmāti attho daṭṭhabbo, yasmā buddhassa bhagavato attapaccakkhavacanaṃ na hoti, tasmāti vuttaṃ hoti. **Attapaccakkhavacanaṃ na hotī**ti attanā paccakkhaṃ katvā vuttavacanaṃ na hoti. Atha vā attano paccakkhakāle dharamānakāle vuttavacanaṃ na hoti. Tadubhayenāpi bhagavato vuttavacanaṃ na hotīti attho.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesāti ettha **ca**-saddo vattabbasampiṇḍanattho, upaññāsattho vā, upaññāsoti ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakārānaṃ pakati, yadidaṃ kiñci vatvā puna aparaṃ vattumārabhantānaṃ ca-saddappayogo. Yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ sabhāgatthavasena saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ saṅgīti, mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti. Dutiyādiṃ upādāya cesā ‘‘paṭhamamahāsaṅgītī’’ti vuttā. Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti **nidānaṃ,** tattha **kosallatthaṃ**.

Veneyyānaṃ maggaphaluppattihetubhūtāva kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha ‘‘dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā’’ti. Tattha satipaṭṭhānādidhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ,** cakkanti vā āṇā, taṃ dhammato anapetattā dhammacakkaṃ, dhammena ñāyena cakkantipi dhammacakkaṃ. **Katabuddhakicce**ti niṭṭhitabuddhakicce bhagavati lokanātheti sambandho. **Kusinārāya**nti samīpatthe etaṃ bhummavacanaṃ. **Upavattane mallānaṃ sālavane**ti tassa nagarassa upavattanabhūtaṃ mallarājūnaṃ sālavanuyyānaṃ dasseti. Tattha nagaraṃ pavisantā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti ‘‘upavattana’’nti uyyānassa ca nagarassa ca majjhe sālavanaṃ vuccati. Kusinārāya hi dakkhiṇapacchimadisāya taṃ uyyānaṃ hoti, tato uyyānato sālavanarājivirājito maggo pācīnābhimukho gantvā nagarassa dakkhiṇadvārābhimukho uttarena nivatto, tena maggena manussā nagaraṃ pavisanti, tasmā taṃ ‘‘upavattana’’nti vuccati. Tattha kira upavattane aññamaññasaṃsaṭṭhaviṭapānaṃ sampannachāyānaṃ sālapantīnamantare bhagavato parinibbānamañco paññatto, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘yamakasālānamantare’’ti. Upādīyati kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Tadeva kammakilesehi sammā appahīnatāya seso, natthi ettha upādisesoti **anupādisesā,** nibbānadhātu, tāya. Itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. **Parinibbāne**ti nimittatthe bhummaṃ, parinibbānahetu tasmiṃ ṭhāne sannipatitānanti attho. Saṅghassa thero jeṭṭho **saṅghatthero**. Ettha ca saṅghasaddassa bhikkhusatasahassasaddasāpekkhattepi gamakattā therasaddena samāso yathā devadattassa garukulanti. Āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho.

Tathā ussāhaṃ jananassa kāraṇamāha **sattāhaparinibbute**tiādi. Satta ahāni samāhaṭāni sattāhaṃ, sattāhaṃ parinibbutassa assāti sattāhaparinibbuto, sattāhaparinibbute subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanamanussarantoti sambandho. **Alaṃ, āvuso**tiādinā tena vuttavacanaṃ dasseti. Tattha **ala**nti paṭikkhepavacanaṃ. **Tena mahāsamaṇenā**ti nissakke karaṇavacanaṃ, tato mahāsamaṇato suṭṭhu muttā mayanti attho, upaddutā ca homa tadāti adhippāyo, homāti vā atītatthe vattamānavacanaṃ, ahumhāti attho. **Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjatī**ti tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ,** hetu. **Kho**ti avadhāraṇe, etaṃ kāraṇaṃ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kiṃ taṃ kāraṇanti? Āha **yaṃ pāpabhikkhū**tiādi. Ettha **ya**nti nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. Atīto atikkanto satthā ettha, etassāti vā **atītasatthukaṃ,** pāvacanaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ **pāvacanaṃ,** dhammavinayanti vuttaṃ hoti. **Pakkhaṃ labhitvā**ti alajjīpakkhaṃ labhitvā. **Na cirassevā**ti na cireneva. **Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatī**ti yattakaṃ kālaṃ dhammo ca vinayo ca lajjīpuggalesu tiṭṭhati.

Vuttañhetaṃ bhagavatāti parinibbānamañce nipannena bhagavatā vuttanti attho. **Desito paññatto**ti suttābhidhammapiṭakasaṅgahitassa dhammassa ceva vinayapiṭakasaṅgahitassa vinayassa ca atisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā. Tasseva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapanaṃ paññāpanaṃ. **So vo mamaccayena satthā**ti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena satthā mayi parinibbute satthukiccaṃ sādhessati. **Sāsana**nti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividhaṃ sāsanaṃ, nippariyāyato pana sattattiṃsa bodhipakkhiyadhammā. **Addhaniya**nti addhānakkhamaṃ, tadeva **ciraṭṭhitikaṃ assa** bhaveyyāti sambandho.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṃ anuggahavisesaṃ vibhāvento āha **yañcāhaṃ bhagavatā**tiādi. Tattha **yañcāha**nti etassa anuggahitoti etena sambandho. Tattha **ya**nti yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena anuggahitoti ettha anuggahaṇaṃ parāmasati. **Dhāressasī**tiādikaṃ bhagavatā mahākassapattherena saddhiṃ cīvaraparivattanaṃ kātukāmena vuttavacanaṃ. **Dhāressasi pana me tvaṃ kassapā**ti ‘‘kassapa, tvaṃ imāni paribhogajiṇṇāni paṃsukūlāni pārupituṃ sakkhissasī’’ti vadati, tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. **Sāṇāni paṃsukūlānī**ti matakaḷevaraṃ paliveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamatte kimayo papphoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṃsukūlacīvarāni. Rathikādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu kūlamivāti paṃsukūlaṃ. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti paṃsukūlasaddassa attho daṭṭhabbo. **Nibbasanānī**ti niṭṭhitavasanakiccāni, paribhogajiṇṇānīti attho. Ekameva taṃ cīvaraṃ anekāvayavattā bahuvacanaṃ kataṃ. **Sādhāraṇaparibhogenā**ti attanā samānaparibhogena, sādhāraṇaparibhogena ca samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttaṃ **kassapasaṃyutte** (saṃ. ni. 2.152) āgataṃ pāḷiṃ peyyālamukhena ādiggahaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha **ahaṃ, bhikkhave**tiādi. Tattha **yāvade ākaṅkhāmī**ti yāvadeva ākaṅkhāmi, yattakaṃ kālaṃ icchāmīti attho, ‘‘yāvadevā’’tipi pāṭho. **Navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede**ti ettha **navānupubbavihāro** nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbabhāvato evaṃsaññitā nirodhasamāpattiyā saha aṭṭha rūpārūpasamāpattiyo. **Chaḷabhiññā** nāma āsavakkhayañāṇena saddhiṃ pañcābhiññāyo. **Attanā samasamaṭṭhapanenā**ti ‘‘ahaṃ yattakaṃ kālaṃ yattake samāpattivihāre abhiññāyo ca vaḷañjemi, tathā kassapopī’’ti evaṃ yathāvuttauttarimanussadhamme attanā samasamaṃ katvā ṭhapanena, idañca uttarimanussadhammasāmaññena therassa pasaṃsāmattena vuttaṃ, na bhagavatā saddhiṃ sabbathā samatāya. Bhagavato hi guṇavisesaṃ upādāya sāvakā paccekabuddhā ca kalampi kalabhāgampi na upenti, tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha **tassā**ti tassa anuggahassa, tassa meti vā attho gahetabbo. Potthakesu hi kesuci ‘‘tassa me’’ti pāṭho dissati. **Āṇaṇyaṃ** aṇaṇabhāvo. **Sakakavacaissariyānuppadānenā**ti ettha cīvarassa nidassanavasena kavacasseva gahaṇaṃ kataṃ, samāpattiyā nidassanavasena issariyaṃ gahitaṃ.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāvento āha **yathāhā**tiādi. Tattha **ekamidāha**nti ettha **ida**nti nipātamattaṃ. **Ekaṃ samaya**nti ekasmiṃ samayeti attho. **Pāvāyā**ti pāvānagarato. **Addhānamaggappaṭipanno**ti dīghamaggappaṭipanno. Dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. **Sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabba**nti **pañcasatikakkhandhake** āgataṃ subhaddakaṇḍaṃ idha ānetvā vitthāretabbaṃ.

Tato paranti subhaddakaṇḍato paraṃ. Sabbaṃ **subhaddakaṇḍaṃ** vitthārato veditabbanti iminā ‘‘yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā’’ti etaṃ pariyantaṃ subhaddakaṇḍapāḷiṃ dassetvā idāni avasesaṃ ussāhajananappakārappavattaṃ pāḷimeva dassento **handa mayaṃ āvuso**tiādimāha. Tattha **pure adhammo dippatī**ti ettha **‘‘adhammo** nāma dasakusalakammapathapaṭipakkhabhūto adhammo’’ti **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā) vuttaṃ. Dhammasaṅgahaṇatthaṃ ussāhajananappasaṅgattā pana dhammavinayānaṃ asaṅgāyanahetudosagaṇo sambhavati, so eva ettha adhammo dippati tappaṭipakkho dhammo ca paṭibāhīyatīti vattabbaṃ. Api ca ‘‘adhammavādino balavanto honti dhammavādino dubbalā hontī’’ti vuccamānattā yena adhammena te subhaddavajjiputtakādayo adhammavādino, yena ca dhammena itare dhammavādinova honti. Teyeva idha ‘‘adhammo’’ ‘‘dhammo’’ti ca vattabbā. Tasmā sīlavipattiādihetuko pāpicchatādidosagaṇo adhammo, tappaṭipakkho sīlasampadādihetuko appicchatādiguṇasamūho dhammoti ca gahetabbaṃ. **Pure dippatī**ti api nāma dippati. Atha vā yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhituṃ samattho hoti, tato puretaramevāti attho. **Dippatī**ti dippissati. Puresaddayogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānappayogo, yathā purā vassati devoti. **Avinayo**ti pahānavinayādīnaṃ paṭipakkhabhūto avinayo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. **Sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare**ti sakalaṃ suttageyyādinavaṅgaṃ ettha, etassa vā atthīti sakalanavaṅgaṃ, satthusāsanaṃ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato diṭṭhadhammikādipurisatthapariyattibhāvato ca ‘‘pariyattī’’ti tīṇi piṭakāni vuccanti, taṃ sakalanavaṅgasatthusāsanasaṅkhātaṃ pariyattiṃ dhārentīti sakalanavaṅgasatthusāsanapaayattidharā, tādiseti attho. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti **sukkhavipassakā**. **Tipiṭakasabbapariyattippabhedadhare**ti tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samāhāro tipiṭakaṃ, tadeva navaṅgādivasena anekabhedabhinnaṃ sabbaṃ pariyattippabhedaṃ dhārentīti tipiṭakasabbapariyattippabhedadharā.

Kissa panāti kasmā pana. Sikkhatīti **sekkho**. Tamevāha ‘‘sakaraṇīyo’’ti. Uparimaggattayakiccassa apariyositattā sakiccoti attho. **Assā**ti anena. **Bahukārattā**ti bahupakārattā. **Assā**ti bhaveyya. **Ativiya vissattho**ti ativiya vissāsiko. **Na**nti ānandattheraṃ **ovadatī**ti sambandho. Ānandattherassa kadāci asaññatāya navakāya saddhivihārikaparisāya janapadacārikācaraṇaṃ, tesañca saddhivihārikānaṃ ekakkhaṇe uppabbajjanañca paṭicca mahākassapatthero taṃ niggaṇhanto evamāha ‘‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’’ti. Ettha ca **vā**-saddo padapūraṇo, ayaṃ kumāro attano pamāṇaṃ na paṭijānātīti theraṃ tajjento āha. **Tatrā**ti evaṃ sati.

Kiñcāpi sekkhoti idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānaññeva pana uccinitvā gahitattāti daṭṭhabbaṃ. Tasmā ‘‘kiñcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatū’’ti evamettha sambandho veditabbo, na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatiṃ gantunti yojetabbaṃ. **Abhabbo**tiādi panassa sabhāvakathanaṃ. Tattha **chandā**ti chandena sinehena. **Agatiṃ gantu**nti akattabbaṃ kātuṃ. **Pariyatto**ti adhīto uggahito.

Rājagahaṃ kho mahāgocaranti ettha gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ gocaraṭṭhānaṃ. Gocaro viyāti gocaro, bhikkhācaraṇaṭṭhānaṃ. So mahanto assāti mahāgocaraṃ, rājagahaṃ. **Ukkoṭeyyā**ti nivāreyya.

Sattasu sādhukīḷanadivasesūti ettha saṃvegavatthuṃ kittetvā kittetvā sādhukaṃ eva pūjāvasena kīḷanato sādhukīḷanaṃ. **Upakaṭṭhā**ti āsannā. Vassaṃ upaneti upagacchati etthāti **vassūpanāyikā**.

Tatra sudanti tassaṃ sāvatthiyaṃ, **suda**nti nipātamattaṃ. **Ussannadhātuka**nti upacitapittasemhādidhātukaṃ. **Samassāsetu**nti santappetuṃ. **Dutiyadivase**ti jetavanavihāraṃ paviṭṭhadivasato dutiyadivaseti vadanti. Viriccati etenāti virecanaṃ. Osadhaparibhāvitaṃ khīrameva virecananti **khīravirecanaṃ. Yaṃ sandhāyā**ti yaṃ bhesajjapānaṃ sandhāya vuttaṃ. **Bhesajjamattā**ti appamattakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ **mattā**-saddo mattā sukhapariccāgātiādīsu (dha. pa. 290) viya.

Khaṇḍaphullappaṭisaṅkharaṇanti ettha **khaṇḍa**nti chinnaṃ, **phulla**nti bhinnaṃ, tesaṃ **paṭisaṅkharaṇaṃ** abhinavakaraṇaṃ.

Paricchedavasena vediyati dissatīti **pariveṇaṃ. Tatthā**ti tesu vihāresu khaṇḍaphullappaṭisaṅkharaṇanti sambandho. **Paṭhamaṃ māsa**nti vassānassa paṭhamaṃ māsaṃ, accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. Senāsanavattānaṃ bahūnaṃ paññattattā, **senāsanakkhandhake** (cūḷava. 294 ādayo) senāsanapaṭibaddhānaṃ bahūnaṃ kammānaṃ vihitattā ''bhagavatā…pe… vaṇṇita''nti vuttaṃ.

Dutiyadivaseti ''khaṇḍaphullappaṭisaṅkharaṇaṃ karomā''ti cintitadivasato dutiyadivase. Vassūpanāyikadivaseyeva te evaṃ cintesuṃ. **Siriyā niketanamivā**ti siriyā nivāsanaṭṭhānaṃ viya. Ekasmiṃ pānīyatitthe sannipatantā pakkhino viya sabbesaṃ janānaṃ cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti vuttaṃ 'ekanipātatitthamiva ca devamanussanayanavihaṅgāna''nti. **Lokarāmaṇeyyaka**nti loke ramaṇīyabhāvaṃ, ramaṇaṃ arahatīti vā lokarāmaṇeyyakaṃ. **Daṭṭhabbasāramaṇḍa**nti daṭṭhabbesu sāraṃ daṭṭhabbasāraṃ, tato vippasannanti daṭṭhabbasāramaṇḍaṃ. Atha vā daṭṭhabbo sārabhūto visiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanaṃ alaṅkāro etassāti daṭṭhabbasāramaṇḍo, maṇḍapo. Maṇḍaṃ sūriyarasmiṃ pāti nivāretīti maṇḍapo. Vividhāni kusumadāmāni ceva muttolambakāni ca viniggalantaṃ vamentaṃ nikkhāmentamiva cāru sobhanaṃ vitānaṃ etthāti **vividhakusumadāmolambakaviniggalantacāruvitāno**. Nānāpupphūpahāravicittasupariniṭṭhitabhūmikammattā eva ''ratanavicittamaṇikoṭṭimatalamivā''ti vuttaṃ. Ettha ca maṇiyo koṭṭetvā katatalaṃ maṇikoṭṭimatalaṃ nāma, tamivāti vuttaṃ hoti. **Āsanāraha**nti nisīdanārahaṃ. **Dantakhacita**nti dantehi khacitaṃ.

Āvajjesīti upanāmesi. **Anupādāyā**ti taṇhādiṭṭhivasena kañci dhammaṃ aggahetvā. **Kathādoso**ti kathāya asaccaṃ nāma **natthi**.

Yathāvuḍḍhanti vuḍḍhapaṭipāṭiṃ anatikkamitvā. **Eke**ti majjhimabhāṇakānaṃyeva eke. Pubbe vuttampi hi sabbaṃ majjhimabhāṇakā vadantiyevāti veditabbaṃ. Dīghabhāṇakā pana ''padasāva thero sannipātamāgato''ti vadanti. Tesu keci ''ākāsenā''ti, ''te sabbepi tathā tathā āgatadivasānampi atthitāya ekamekaṃ gahetvā tathā tathā vadiṃsū''ti vadanti.

Kaṃ dhuraṃ katvāti kaṃ jeṭṭhakaṃ katvā. **Bījaniṃ gahetvā**ti ettha bījanīgahaṇaṃ parisāya dhammakathikānaṃ hatthakukkuccavinodanamukhavikārapaṭicchādanatthaṃ dhammatāvasena āciṇṇanti veditabbaṃ. Teneva hi accantasaññatappattā buddhāpi sāvakāpi dhammakathikānaṃ dhammatādassanatthameva cittabījaniṃ gaṇhanti. **Paṭhamaṃ, āvuso upāli, pārājikaṃ kattha paññatta**nti ettha kathaṃ saṅgītiyā pubbe paṭhamabhāvo siddhoti? Pātimokkhuddesānukkamādinā pubbe paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharamānakāleyeva iminā anukkamena sajjhāyitāni, teneva kamena pacchāpi saṅgītāni visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. **Kismiṃ vatthusmi**nti nimittatthe bhummaṃ. **Antarā ca, bhante, rājagahaṃ antarā ca nāḷanda**nti rājagahassa ca nāḷandāya ca antarā, vivare majjheti attho. **Antarā**-saddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. **Rājāgārake**ti rañño kīḷanatthāya kate agārake. **Ambalaṭṭhikāya**nti rañño evaṃnāmakaṃ uyyānaṃ. **Kena saddhi**nti idha kasmā vuttanti? Yasmā panetaṃ na bhagavatā eva vuttaṃ, raññāpi kiñci kiñci vuttamatthi, tasmā ''kamārabbhā''ti avatvā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Vedehiputtenā**ti ayaṃ kosalarañño dhītāya putto, na videharañño dhītāya. Yasmā mātā panassa paṇḍitā, tasmā sā vedena ñāṇena īhati ghaṭati vāyamatīti ''vedehī''ti pākaṭanāmā jātāti veditabbā.

Evaṃ nimittapayojanakāladesadesakakārakakaraṇappakārehi paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavatthāpitesu dhammavinayesu nānappakārakosallatthaṃ ekavidhādibhede dassetuṃ **tadetaṃ sabbampī**tiādimāha. Tattha **anuttaraṃ sammāsambodhi**nti ettha anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṃ maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ ''sammāsambodhī''ti vuccati. **Paccavekkhantena vā**ti udānādivasena pavattadhammaṃ sandhāyāha. **Vimuttirasa**nti arahattaphalassādaṃ, vimuttisampattikaṃ vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā kilesānaṃ accantavimuttisampādanato. **Avasesaṃ buddhavacanaṃ dhammo**ti ettha yadipi dhammo eva vinayopi pariyattiyādibhāvato, tathāpi vinayasaddasannidhānena bhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhamma-saddo vinayatantivirahitaṃ tantiṃ dīpeti, yathā puññañāṇasambhāro gobalibaddantiādi.

Anekajātisaṃsāranti imissā gāthāya ayaṃ saṅkhepattho – ahaṃ imassa attabhāvagehassa kārakaṃ taṇhāvaḍḍhakiṃ **gavesanto** yena ñāṇena taṃ daṭṭhuṃ sakkā, taṃ bodhiñāṇaṃ **anibbisaṃ** alabhanto eva abhinīhārato pabhuti ettakaṃ kālaṃ anekajātisatasahassasaṅkhyaṃ imaṃ saṃsāravaṭṭaṃ **sandhāvissaṃ** saṃsariṃ, yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunaṃ upagantuṃ dukkhā, na ca sā tasmiṃ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho. **Diṭṭhosī**ti idāni mayā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna geha**nti puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ. **Na kāhasī**ti na karissasi. Kāraṇamāha **sabbā te**tiādi. Tava **sabbā** avasesakilesaphāsukā mayā **bhaggā**. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa avijjāsaṅkhātaṃ **kūṭaṃ** kaṇṇikamaṇḍalaṃ **visaṅkhataṃ** viddhaṃsitaṃ. **Visaṅkhāraṃ** nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena gataṃ mama **cittaṃ**. Ahañca **taṇhānaṃ khaya**saṅkhātaṃ arahattamaggaphalaṃ **ajjhagā** pattosmīti attho. Keci pana ''visaṅkhāragataṃ cittameva taṇhānaṃ khayaṃ ajjhagā''ti evampi atthaṃ vadanti.

Kecīti khandhakabhāṇakā. **Pāṭipadadivase**ti idaṃ **paccavekkhantassa uppannā**ti etena sambandhitabbaṃ, na **sabbaññubhāvappattassā**ti etena. **Somanassamayañāṇenā**ti somanassasampayuttañāṇena. **Āmantayāmī**ti nivedayāmi, bodhemīti attho. **Antare**ti antarāḷe, vemajjheti attho.

Suttantapiṭakanti yathā kammameva kammantaṃ, evaṃ suttameva suttantanti veditabbaṃ. **Asaṅgīta**nti saṅgītikkhandhaka (cūḷava. 437 ādayo) kathāvatthuppakaraṇādikaṃ. Soḷasahi vārehi upalakkhitattā ''soḷasa parivārā''ti vuttaṃ. Tathā hi **parivārapāḷiyaṃ** (pari. 1 ādayo) paṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññattantiādinā vuttaṃ. Paññattivāro kathāpattivāro vipattivāro saṅgahavāro samuṭṭhānavāro adhikaraṇavāro samathavāro samuccayavāroti ime aṭṭha vārā, tadanantaraṃ ''methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā pārājikaṃ kattha paññatta''nti (pari. 188) evaṃ paccayamattavisesena puna vuttā teyeva aṭṭha vārā cāti imesaṃ soḷasannaṃ vārānaṃ vasena bhikkhuvibhaṅgassa ca bhikkhunīvibhaṅgassa ca pakāsitattā soḷasahi vārehi upalakkhito parivāro ''soḷasaparivāro''ti vuttoti veditabbo.

Daḷhīkammasithilakaraṇappayojanāti idaṃ lokavajjapaṇṇattivajjesu yathākkamaṃ yojetabbaṃ. Saññamavelaṃ abhibhavitvā pavatto ācāro **ajjhācāro,** vītikkamo. **Tenā**ti vividhanayattādihetunā. **Eta**nti **vividhavisesanayattā**tiādigāthāvacanaṃ. **Etassā**ti vinayassa.

Itaraṃ panāti suttaṃ. **Attatthaparatthādibhede**ti ettha **ādi**-saddena diṭṭhadhammikasamparāyikatthe lokiyalokuttarādiatthe ca saṅgaṇhāti. **Veneyajjhāsayānulomena vuttattā**ti vinayaṃ viya issarabhāvato āṇāpatiṭṭhāpanavasena adesetvā veneyyānaṃ ajjhāsayānulomena caritānurūpaṃ vuttattā. Anupubbasikkhādivasena adesetvā veneyyānaṃ kālantare abhinibbattiṃ dassento āha ''sassamiva phala''nti. Upāyasamaṅgīnaṃyeva nippajjanabhāvaṃ dassento ''dhenu viya khīra''nti āha. Na hi dhenuṃ visāṇādīsu, akāle vā avijātaṃ vā dohanto khīraṃ paṭilabhati.

Yanti yasmā. **Etthā**ti abhidhamme. **Abhidhamme**ti supinantena sukkavissaṭṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatītiādinā vinayapaññattiyā saṅkaravirahite dhamme, ''pubbāparavirodhābhāvato saṅkaravirahite dhamme''tipi vadanti. **Ārammaṇādīhī**ti ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. **Lakkhaṇīyattā**ti sañjānitabbattā. **Yaṃ panettha avisiṭṭha**nti ettha vinayapiṭakantiādīsu tīsu saddesu yaṃ avisiṭṭhaṃ samānaṃ, taṃ piṭakasaddanti attho. **Mā piṭakasampadānenā**ti pāḷisampadānavasena mā gaṇhitthāti vuttaṃ hoti. **Yathāvuttenā**ti evaṃ duvidhatthenātiādinā vuttappakārena.

Desanāsāsanakathābhedanti ettha desanābhedaṃ sāsanabhedaṃ kathābhedanti **bheda**saddo paccekaṃ yojetabbo. **Bheda**nti ca nānattanti attho. **Tesū**ti piṭakesu. Sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca **sikkhāpahānagambhīrabhāvo,** tañca yathārahaṃ paridīpayeti attho. **Pariyattibheda**nti pariyāpuṇanabhedaṃ vibhāvayeti sambandho. **Yahiṃ** yasmiṃ vinayādike yaṃ sampattiñca vipattiñca yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṃ pariyattibhedaṃ sampattiṃ vipattiñca yahiṃ yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti yojetabbaṃ. **Paridīpanā vibhāvanā cā**ti heṭṭhā gāthāsu vuttassa anurūpato vuttaṃ, atthato pana ekameva.

Āṇārahenāti āṇaṃ paṇetuṃ arahatīti āṇāraho, bhagavā sammāsambuddhattā. So hi mahākāruṇikatāya ca aviparītato desakabhāvena pamāṇavacanattā ca āṇaṃ paṇetuṃ arahati. Vohāraparamatthānampi sambhavato āha ''āṇābāhullato''ti. Ito paresupi eseva nayo. **Paṭhama**nti vinayapiṭakaṃ. **Pacurāparādhā** seyyasakattherādayo. Te hi dosabāhullato ''pacurāparādhā''ti vuttā. Pacuro bahuko bahulo aparādho doso vītikkamo yesante pacurāparādhā. **Anekajjhāsayā**tiādīsu āsayova ajjhāsayo, so ca atthato diṭṭhi ñāṇañca. **Cariyā**ti rāgacariyādikā cha mūlacariyā. Atha vā **cariyā**ti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ. **Adhimutti** nāma sattānaṃ pubbaparicayavasena abhiruci, sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. **Yathānuloma**nti ajjhāsayādīnaṃ anurūpaṃ. **Yathādhamma**nti dhammasabhāvānurūpaṃ.

Saṃvarāsaṃvaroti ettha khuddako mahanto ca saṃvaroti attho. Vuḍḍhiattho hettha **a**-kāro. **Diṭṭhiviniveṭhanā**ti diṭṭhiyā vimocanaṃ. **Suttantapāḷiyaṃ** vivicceva kāmehītiādinā (dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152) samādhidesanābāhullato suttantapiṭake ''adhicittasikkhā''ti vuttaṃ. **Vītikkamappahānaṃ kilesāna**nti saṃkilesadhammānaṃ, kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvārehi vītikkamo, tassa pahānaṃ. Anusayavasena santānamanuvattantā kilesā pariyuṭṭhitāpi sīlabhedavasena vītikkamituṃ na labhantīti āha ''vītikkamapaṭipakkhattā sīlassā''ti. **Pariyuṭṭhānappahāna**nti okāsadānavasena citte kusalappavattiṃ pariyādiyitvā samuppattivasena ṭhānaṃ pariyuṭṭhānaṃ, tassa pahānaṃ.

Anusayappahānanti ariyamaggena appahīnabhāvena santāne kāraṇalābhe uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā santāne anu anu sayanato anusayā nāma, tesaṃ pahānaṃ.

Tadaṅgappahānanti tena tena dānasīlādikusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānaṃ tadaṅgappahānaṃ. **Duccaritasaṃkilesassa pahāna**nti kāyavacīduccaritameva yattha uppajjati, taṃ santānaṃ sammā kileseti upatāpetīti saṃkileso, tassa tadaṅgavasena pahānaṃ. Samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā **suttantapiṭake** taṇhāsaṃkilesassa pahānaṃ vuttaṃ. Attādisuññasabhāvadhammappakāsanato **abhidhammapiṭake** diṭṭhisaṃkilesassa pahānaṃ vuttaṃ.

Ekamekasmiñcetthāti ettha etesu tīsu piṭakesu ekekasmiṃ piṭaketi attho. **Dhammoti pāḷī**ti ettha dhammassa sīlādivisiṭṭhatthayogato, buddhānaṃ sabhāvaniruttibhāvato ca pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ āḷi pantīti **pāḷi,** pariyattidhammo. Sammutiparamatthabhedassa atthassa anurūpavācakabhāvena paramatthasaddesu ekantena bhagavatā manasā vavatthāpito nāmapaññattippabandho pāḷidhammo nāma. Desanāya dhammassa ca ko visesoti ce? Yathāvuttanayena manasā vavatthāpitadhammassa paresaṃ bodhanabhāvena atisajjanā vācāya pakāsanā ‘‘desanā’’ti veditabbā. Tenāha – ‘‘desanāti tassā manasā vavatthāpitāya pāḷiyā desanā’’ti. Tadubhayampi pana paramatthato saddo eva paramatthavinimuttāya sammutiyā abhāvā. Imameva nayaṃ gahetvā keci ācariyā ‘‘dhammo ca desanā ca paramatthato saddo evā’’ti voharanti, tepi anupavajjāyeva. Yathā ‘‘kāmāvacarapaṭisandhivipākā parittārammaṇā’’ti vuccanti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Na hi ‘‘kāmāvacarapaṭisandhivipākā nibbattitaparamatthavisayāyevā’’ti sakkā vattuṃ itthipurisādiākāraparivitakkapubbakānaṃ rāgādiakusalānaṃ mettādikusalānañca ārammaṇaṃ gahetvāpi samuppajjanato. Paramatthadhammamūlakattā panassa parikappassa paramatthavisayatā sakkā paññapetuṃ, evamidhāpīti daṭṭhabbaṃ. Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrāti sambandho. Ettha ca piṭakāvayavānaṃ dhammādīnaṃ vuccamāno gambhīrabhāvo taṃsamudāyassa piṭakassāpi vutto yevāti daṭṭhabbo. Dukkhena ogayhanti, dukkho vā ogāho ogāhanaṃ antopavisanametesūti **dukkhogāhā. Etthā**ti etesu piṭakesu, niddhāraṇe cetaṃ bhummavacanaṃ.

Hetuno phalaṃ **hetuphalaṃ. Dhammābhilāpo**ti atthabyañjanako aviparītābhilāpo. **Visayato asammohato cā**ti lokiyalokuttarānaṃ yathākkamaṃ avabodhappakāradassanaṃ, etassa avabodhoti iminā sambandho. Lokiyo hi dhammatthādiṃ ālambitvāva pavattanato visayato avabodhoti vuccati. Lokuttaro pana nibbānārammaṇatāya taṃ anālambamānopi tabbisayamohaviddhaṃsanena dhammādīsu pavattanato asammohato avabodhoti vuccati. **Atthānurūpaṃ dhammesū**ti kāriyānurūpaṃ kāraṇesūti attho. **Paññattipathānurūpaṃ paññattīsū**ti chabbidhanāmapaññattiyā patho paññattipatho, tassa anurūpaṃ paññattīsūti attho.

Dhammajātanti kāraṇappabhedo kāraṇameva vā. **Atthajāta**nti kāriyappabhedo, kāriyameva vā. Yā cāyaṃ desanāti sambandho. **Yo cetthā**ti etāsu dhammatthadesanāsu yo paṭivedhoti attho. **Etthā**ti etesu tīsu piṭakesu.

Alagaddūpamāti ettha alagaddasaddena alagaddaggahaṇaṃ vuccati vīṇāvādanaṃ vīṇātiādīsu viya, gahaṇañcettha yathā ḍaṃsati, tathā duggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, itaraggahaṇe virodhābhāvā. Tasmā alagaddassa gahaṇaṃ upamā etissāti alagaddūpamā. Alagaddoti cettha āsiviso vuccati. So hi alaṃ pariyatto, jīvitaharaṇasamattho vā visasaṅkhāto gado assāti ‘‘alaṃgado’’ti vattabbe ‘‘alagaddo’’ti vuccati.

Vaṭṭato nissaraṇaṃ attho payojanaṃ etissāti **nissaraṇatthā**. Bhaṇḍāgāriko viyāti **bhaṇḍāgāriko,** dhammaratanānupālako, tassa atthanirapekkhassa pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti. Duggahitānī**ti duṭṭhu gahitāni. Tenāha ‘‘upārambhādihetu pariyāputā’’ti. Ettha ca upārambho nāma pariyattiṃ nissāya paravambhanaṃ. Ādi-saddena itivādappamokkhalābhasakkārādiṃ saṅgaṇhāti. **Yaṃ sandhāyā**ti yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya. **Vutta**nti **alagaddūpamasutte** (ma. ni. 1.238) vuttaṃ. **Tañcassa atthaṃ nānubhontī**ti tañca assa dhammassa sīlaparipūraṇādisaṅkhātaṃ atthaṃ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindanti. **Paṭividdhākuppo**ti paṭividdhaarahattaphalo.

Idāni tīsu piṭakesu yathārahaṃ sampattivipattiyo niddhāretvā dassento āha **vinaye panā**tiādi. Tattha **tāsaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Verañjakaṇḍe** (pārā. 12) hi tisso vijjāva vibhattā. Dutiye **tāsaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ tissannampi vijjānaṃ chasu abhiññāsu antopaviṭṭhattā. **Tāsañcā**ti ettha **ca**-saddena sesānampi tattha atthibhāvaṃ dīpeti. **Abhidhammapiṭake** hi tisso vijjā cha abhiññā catasso paṭisambhidā ca vuttā eva. Paṭisambhidānaṃ tattheva sammā vibhattabhāvaṃ dīpetuṃ **tatthevā**ti avadhāraṇaṃ kataṃ. **Upādinnaphasso**ti maggena maggapaṭipādanaphasso. **Tesa**nti tesaṃ piṭakānaṃ. **Eta**nti etaṃ buddhavacanaṃ.

Catuttiṃseva suttantāti gāthāya ayamatthayojanā – yassa nikāyassa suttagaṇanato catuttiṃseva suttantā vaggasaṅgahavasena tayo vaggā yassa saṅgahassāti tivaggo saṅgaho, esa paṭhamo nikāyo idha dīghanikāyoti. **Anulomiko**ti apaccanīko, atthānulomanato anvatthanāmoti vuttaṃ hoti. **Ekanikāyampī**ti ekasamūhampi. **Evaṃ citta**nti evaṃ vicittaṃ. **Yathayida**nti yathā ime. Poṇikacikkhallikā khattiyā, tesaṃ nivāso ‘‘poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo’’ti vuccati. **Pañcadasavaggapariggaho**ti pañcadasahi vaggehi pariggahito. **Suttantānaṃ sahassāni satta suttasatāni cā**ti pāṭhe suttantānaṃ sattasahassāni satta suttasatāni cāti yojetabbaṃ. Katthaci pana ‘‘satta suttasahassāni, satta suttasatāni cā’’ti pāṭho. **Pubbe nidassitā**ti suttantapiṭakaniddese nidassitā.

Vedanti ñāṇaṃ. **Tuṭṭhi**nti pītiṃ. **Dhammakkhandhavasenā**ti dhammarāsivasena. Dvāsītisahassāni buddhato gaṇhinti sambandho. **Dve sahassāni bhikkhuto**ti dhammasenāpatiādīnaṃ bhikkhūnaṃ santikā tehiyeva desitāni dve sahassāni gaṇhiṃ. **Me**ti mama hadaye, iti ānandatthero attānaṃ niddisati. **Ye dhammā** mama hadaye **pavattino,** te **caturāsītisahassānī**ti yojanā. Idañca bhagavato dharamānakāle uggahitadhammakkhandhavasena vuttaṃ, parinibbute pana bhagavati ānandattherena desitānaṃ subhasutta(daī. ni. 1.444 ādayo) gopakamoggallānasuttānaṃ (ma. ni. 3.79 ādayo), tatiyasaṅgītiyaṃ moggaliputtatissattherena kathitakathāvatthuppakaraṇassa ca vasena dhammakkhandhānaṃ caturāsītisahassatopi adhikatā veditabbā.

Ekānusandhikaṃ suttanti satipaṭṭhānādi (dī. ni. 2.372 ādayo; ma. ni. 1.105 ādayo). **Anekānusandhika**nti parinibbānasuttādi (dī. ni. 2.134 ādayo). Tañhi nānāṭhānesu nānādhammadesanānaṃ vasena pavattaṃ. Tikadukabhājanaṃ dhammasaṅgaṇiyaṃ nikkhepakaṇḍa(dha. sa. 985 ādayo) aṭṭhakathākaṇḍavasena (dha. sa. 1384 ādayo) gahetabbaṃ. **Cittavārabhājana**nti idaṃ cittuppādakaṇḍavasena (dha. sa. 1 ādayo) vuttaṃ. **Atthi vatthū**tiādīsu **vatthu** nāma sudinnakaṇḍādi (pārā. 24 ādayo). **Mātikā**ti sikkhāpadaṃ. **Antarāpattī**ti sikkhāpadantaresu aññasmiṃ vatthusmiṃ paññattā āpatti. **Tikacchedo**ti tikapācittiyāditikaparicchedo. Buddhavacanaṃ saṅgahitanti sambandho. **Assā**ti buddhavacanassa. Saṅgītipariyosāne sādhukāraṃ dadamānā viyāti sambandho. Accharaṃ paharituṃ yuttāni **acchariyāni,** pupphavassacelukkhepādīni. Yā ‘‘pañcasatā’’ti ca ‘‘therikā’’ti ca pavuccati, ayaṃ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Evaṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadatthaṃ sā idha dassitā, taṃ nigamanavasena dassento **imissā**tiādimāha. **Tatrāyaṃ ācariyaparamparā**ti tasmiṃ jambudīpe ayaṃ ācariyānaṃ paveṇī paṭipāṭi. **Vijitāvino**ti vijitasabbakilesapaṭipakkhattā vijitavanto. **Jambusirivhaye**ti jambusadiso sirimanto avhayo nāmaṃ yassa dīpassa, tasmiṃ jambudīpeti vuttaṃ hoti. Mahantena hi jamburukkhena abhilakkhitattā dīpopi ‘‘jambū’’ti vuccati. **Acchijjamānaṃ** avinassamānaṃ katvā. **Vinayavaṃsa**ntiādīhi tīhi vinayapāḷiyeva kathitā pariyāyavacanattā tesaṃ. **Pakataññuta**nti veyyattiyaṃ, paṭubhāvanti vuttaṃ hoti. **Dhuraggāho**ti padhānaggāhī, sabbesaṃ pāmokkho hutvā gaṇhīti vuttaṃ hoti. Bhikkhūnaṃ samudāyo samūho **bhikkhusamudāyo**.

Yadāti nibbāyiṃsūti sambandho. **Jotayitvā ca sabbadhī**ti tameva saddhammaṃ sabbattha pakāsayitvā. **Jutimanto**ti paññājutiyā yuttā, tejavanto vā, mahānubhāvāti attho. **Nibbāyiṃsū**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbāyiṃsu. **Anālayā**ti asaṅgā.

Athāti pacchā, yadā parinibbāyiṃsu, tato paranti attho. **Kappati siṅgīloṇakappo**ti ettha **kappa**-saddo vikappattho, tena siṅgīloṇavikappopi kappati. Idampi pakkhantaraṃ kappatīti attho, evaṃ sabbattha. Tattha siṅgena loṇaṃ pariharitvā aloṇakapiṇḍapātena saddhiṃ bhuñjituṃ kappati, sannidhiṃ na karotīti adhippāyo. **Kappati dvaṅgulakappo**ti dvaṅgulaṃ atikkantāya chāyāya vikāle bhojanaṃ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati gāmantarakappo**ti ‘‘gāmantaraṃ gamissāmī’’ti pavāritena anatirittabhojanaṃ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati āvāsakappo**ti ekasīmāya nānāsenāsanesu visuṃ visuṃ uposathādīni saṅghakammāni kātuṃ vaṭṭatīti attho. **Kappati anumatikappo**ti ‘‘anāgatānaṃ āgatakāle anumatiṃ gahessāmā’’ti tesu anāgatesuyeva vaggena saṅghena kammaṃ katvā pacchā anumatiṃ gahetuṃ kappati, vaggakammaṃ na hotīti adhippāyo. **Kappati āciṇṇakappo**ti ācariyupajjhāyehi āciṇṇo kappatīti attho. So pana ekacco kappati dhammiko, ekacco na kappati adhammikoti veditabbo. **Kappati amathitakappo**ti yaṃ khīraṃ khīrabhāvaṃ vijahitaṃ dadhibhāvaṃ asampattaṃ, taṃ bhuttāvinā pavāritena anatirittaṃ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati jaḷogiṃ pātu**nti ettha **jaḷogī**ti taruṇasurā, yaṃ majjasambhāraṃ ekato kataṃ majjabhāvamasampattaṃ, taṃ pātuṃ vaṭṭatīti adhippāyo. **Jātarūparajata**nti ettha sarasato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātarūpameva hotīti jātaṃ rūpaṃ etassāti **jātarūpaṃ,** suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rājatīti **rajataṃ,** rūpiyaṃ. **Susunāgaputto**ti susunāgassa putto. **Kākaṇḍakaputto**ti kākaṇḍakassa brāhmaṇassa putto. **Vajjīsū**ti janapadanāmattā bahuvacanaṃ kataṃ.

Tadahuposatheti ettha **tadahū**ti tasmiṃ ahani. Upavasanti etthāti **uposatho,** upavasantīti ca sīlasamādānena vā anasanādinā vā upetā hutvā vasantīti attho. **Kaṃsapāti**nti suvaṇṇapātiṃ. **Māsakarūpa**nti māsako eva. **Sabbaṃ tāva vattabba**nti iminā **sattasatikakkhandhake** (cūḷava. 446 ādayo) āgatā sabbāpi pāḷi idha ānetvā vattabbāti dasseti. Saṅgāyitasadisameva saṅgāyiṃsūti sambandho.

Sā panāyaṃ saṅgītīti sambandho. **Tesū**ti tesu saṅgītikārakesu theresu. Vissutā ete saddhivihārikā ñeyyāti sambandho. **Sāṇasambhūto**ti sāṇadesavāsī sambhūtatthero. Dutiyo saṅgahoti sambandhitabbaṃ. **Pannabhārā**ti patitakkhandhabhārā.

Abbudanti upaddavaṃ vadanti. ‘‘Bhagavato vacanaṃ thenetvā attano vacanassa dīpanato abbudanti corakamma’’nti eke. **Ida**nti vakkhamānanidassanaṃ. Sandissamānā mukhā **sammukhā. Bhāvitamagga**nti uppāditajjhānaṃ. **Sādhu sappurisā**ti ettha **sādhū**ti āyācanatthe nipāto, taṃ yācāmīti attho. **Haṭṭhapahaṭṭho**ti punappunaṃ santuṭṭho. **Udaggudaggo**ti sarīravikāruppādanapītivasena udaggudaggo, pītimā hi puggalo kāyacittānaṃ uggatattā ‘‘udaggudaggo’’ti vuccati.

Tena kho pana samayenāti yasmiṃ samaye dutiyaṃ saṅgītiṃ akariṃsu, tasmiṃ samayeti attho. **Taṃ adhikaraṇaṃ na sampāpuṇiṃsū**ti taṃ vajjiputtakehi uppāditaṃ adhikaraṇaṃ vinicchinituṃ na sampāpuṇiṃsu nāgamiṃsu. No ahuvatthāti sambandho. Yāvatāyukaṃ ṭhatvā parinibbutāti sambandho. Kiṃ pana katvā therā parinibbutāti? Āha **dutiyaṃ saṅgahaṃ katvā**tiādi. **Aniccatāvasa**nti aniccatādhīnataṃ. **Jammi**nti lāmakaṃ. **Durabhisambhavaṃ** anabhibhavanīyaṃ atikkamituṃ asakkuṇeyyaṃ aniccataṃ evaṃ ñatvāti sambandho.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Tatiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Satta vassānīti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Aticchathā**ti atikkamitvā icchatha, ito aññattha gantvā bhikkhaṃ pariyesathāti attho. **Bhattavissaggakaraṇatthāyā**ti bhattassa ajjhoharaṇakiccatthāya, bhuñjanatthāyāti attho. ‘‘Soḷasavasso’’ti uddeso kathanaṃ assa atthīti **soḷasavassuddesiko,** ‘‘soḷasavassiko’’ti attho.

Tīsu vedesūtiādīsu iruvedayajuvedasāmavedasaṅkhātesu tīsu vedesu. Tayo eva kira vedā aṭṭhakādīhi dhammikehi isīhi lokassa saggamaggavibhāvanatthāya katā. Teneva hi te tehi vuccanti. Āthabbaṇavedo pana pacchā adhammikehi brāhmaṇehi pāṇavadhādiatthāya kato. Purimesu ca tīsu vedesu teheva dhammikasākhāyo apanetvā yāgavadhādidīpikā adhammikasākhā pakkhittāti veditabbā. **Nighaṇḍū**ti rukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ pariyāyanāmānurūpaṃ satthaṃ. Tañhi loke ‘‘nighaṇḍū’’ti vuccati. **Keṭubha**nti kiṭati gameti kiriyādivibhāganti keṭubhaṃ, kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārasatthaṃ. Ettha ca **kiriyākappavikappo**ti vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadabandhapadatthādivibhāgato bahuvikappoti ‘‘kiriyākappavikappo’’ti vuccati. Idañca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. Saha nighaṇḍunā keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhā,** tayo vedā, tesu sanighaṇḍukeṭubhesu. Ṭhānakaraṇādivibhāgato ca nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti **akkharappabhedo,** sikkhā ca nirutti ca. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabhedā,** tesu sākkharappabhedesu. Āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā ‘‘itiha āsa itiha āsā’’ti īdisavacanapaṭisaṃyutto porāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti **itihāsapañcamā,** tayo vedā, tesu itihāsapañcamesu.

Yassa cittantiādi pañhadvayaṃ khīṇāsavānaṃ cuticittassa uppādakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha paṭhamapañhe **uppajjatī**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. **Na nirujjhatī**ti nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. **Tassa citta**nti tassa puggalassa taṃ cittaṃ kiṃ nirujjhissati āyatiñca nuppajjissatīti pucchā, tassā ca vibhajjabyākaraṇīyatāya evamettha vissajjanaṃ veditabbaṃ. Arahato pacchimacittassa uppādakkhaṇe tassa cittaṃ uppajjati, na nirujjhati, āyatiñca nuppajjissati, avassameva nirodhakkhaṇaṃ patvā nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ nuppajjissati. Ṭhapetvā pana pacchimacittasamaṅgiṃ khīṇāsavaṃ itaresaṃ uppādakkhaṇasamaṅgicittaṃ uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati, bhaṅgaṃ pana patvā nirujjhissateva, aññaṃ pana tasmiṃ vā aññasmiṃ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati cāti. **Yassa vā panā**tiādi dutiyapañhe pana **nirujjhissati nuppajjissatī**ti yassa cittaṃ uppādakkhaṇasamaṅgitāya bhaṅgakkhaṇaṃ patvā nirujjhissati appaṭisandhikatāya nuppajjissati, tassa khīṇāsavassa taṃ cittaṃ kiṃ uppajjati na nirujjhatīti pucchā, tassā ekaṃsabyākaraṇīyatāya ‘‘āmantā’’ti vissajjanaṃ veditabbaṃ. **Uddhaṃ vā adho vā harituṃ asakkonto**ti uparimapade vā heṭṭhimapadaṃ heṭṭhimapade vā uparimapadaṃ atthato samannāharituṃ ghaṭetuṃ pubbenāparaṃ yojetvā atthaṃ paricchindituṃ asakkontoti attho.

Sotāpannānaṃ sīlesu paripūrakāritāya samādinnasīlato natthi parihānīti āha ‘‘abhabbo dāni sāsanato nivattitu’’nti. **Vaḍḍhetvā**ti uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā. Dante punanti visodhenti etenāti **dantaponaṃ** vuccati dantakaṭṭhaṃ. Abhinavānaṃ āgantukānaṃ lajjīsabhāvaṃ khantimettādiguṇasamaṅgitañca katipāhaṃ suṭṭhu vīmaṃsitvāva hatthakammādisampaṭicchanaṃ saṅgahakaraṇañca yuttanti sāmaṇerassa ceva aññesañca bhikkhūnaṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjantānaṃ ñāpanatthaṃ thero tassa bhabbarūpataṃ abhiññāya ñatvāpi puna sammajjanādiṃ akāsi. ‘‘Tassa cittadamanattha’’ntipi vadanti. **Buddhavacanaṃ paṭṭhapesī**ti buddhavacanaṃ uggaṇhāpetuṃ ārabhi. Sakalavinayācārapaṭipatti upasampannānameva vihitāti tappariyāpuṇanamapi tesaññeva anurūpanti āha ‘‘ṭhapetvā vinayapiṭaka’’nti. Tassa citte ṭhapitampi buddhavacanaṃ saṅgopanatthāya niyyātitabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘hatthe patiṭṭhāpetvā’’ti vuttaṃ.

Ekarajjābhisekanti sakalajambudīpe ekādhipaccavasena kariyamānaṃ abhisekaṃ. **Rājiddhiyo**ti rājānubhāvānugatappabhāvā. **Yato**ti yato soḷasaghaṭato. Devatā eva divase divase āharantīti sambandho. **Devasika**nti divase divase. **Agadāmalaka**nti appakeneva sarīrasodhanādisamatthaṃ sabbadosaharaṃ osadhāmalakaṃ. **Chaddantadahato**ti chaddantadahasamīpe ṭhitadevavimānato, kapparukkhato vā, tattha tādisā kapparukkhavisesā santi, tato vā āharantīti attho. **Asuttamayika**nti suttehi abaddhaṃ dibbasumanapuppheheva kataṃ sumanapupphapaṭaṃ. **Uṭṭhitassa sālino**ti sayaṃjātasālino, samudāyāpekkhañcettha ekavacanaṃ, sālīnanti attho. **Nava vāhasahassānī**ti ettha catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāri doṇāni ekā mānikā, catasso mānikā ekā khārī, vīsati khārikā eko vāho, tadeva ‘‘ekaṃ sakaṭa’’nti **suttanipātaṭṭhakathādīsu** (su. ni. aṭṭha. 2.kokālikasuttavaṇṇanā) vuttaṃ. **Nitthusakaṇe karontī**ti thusakuṇḍakarahite karonti. Tena nimmitaṃ buddharūpaṃ passantoti sambandho. Puññappabhāvanibbattaggahaṇaṃ nāgarājanimmitānaṃ puññappabhāvanibbattehi sadisatāya kataṃ. **Vimalaketumālā**ti ettha **ketumālā** nāma sīsato nikkhamitvā uparimuddhani puñjo hutvā dissamānarasmirāsīti vadanti.

Bāhirakapāsaṇḍanti bāhirakappaveditaṃ samayavādaṃ. **Pariggaṇhī**ti vīmaṃsamāno pariggahesi. **Bhaddapīṭhakesū**ti vettamayapīṭhesu. **Sāro**ti guṇasāro. **Sīhapañjare**ti mahāvātapānasamīpe. Kilesavipphandarahitacittatāya **dantaṃ**. Niccaṃ paccupaṭṭhitasatārakkhatāya **guttaṃ. Khuraggeyevā**ti kesoropanāvasāne. Ativiya sobhatīti sambandho. **Vāṇijako ahosī**ti madhuvāṇijako ahosi.

Pubbe va sannivāsenāti pubbe vā pubbajātiyaṃ vā sahavāsenāti attho. **Paccuppannahitena vā**ti vattamānabhave hitacaraṇena vā. **Evaṃ** imehi dvīhi kāraṇehi **taṃ** sinehasaṅkhātaṃ **pemaṃ jāyate**. Kiṃ viyāti? Āha ‘‘uppalaṃ va yathodake’’ti. **Uppalaṃ vā**ti rassakato **vā**-saddo avuttasampiṇḍanattho. **Yathā**-saddo upamāyaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā uppalañca sesañca padumādi udake jāyamānaṃ dve kāraṇāni nissāya jāyati udakañceva kalalañca, evaṃ pemampīti (jā. aṭṭha. 2.2.174).

Dhuvabhattānīti niccabhattāni. **Vajjāvajja**nti khuddakaṃ mahantañca vajjaṃ. **Moggaliputtatissattherassa bhāramakāsī**ti therassa mahānubhāvataṃ, tadā sāsanakiccassa nāyakabhāvena saṅghapariṇāyakatañca rañño ñāpetuṃ saṅgho tassa bhāramakāsīti veditabbaṃ, na aññesaṃ ajānanatāya. **Sāsanassa dāyādo**ti sāsanassa abbhantaro ñātako homi na homīti attho. Ye sāsane pabbajituṃ puttadhītaro pariccajanti, te buddhasāsane sālohitañātakā nāma honti, sakalasāsanadhāraṇe samatthānaṃ attano orasaputtānaṃ pariccattattā na paccayamattadāyakāti imamatthaṃ sandhāya thero ‘‘na kho, mahārāja, ettāvatā sāsanassa dāyādo hotī’’ti āha. **Kathañcarahī**ti ettha **carahī**ti nipāto akkhantiṃ dīpeti. **Tissakumārassā**ti rañño ekamātukassa kaniṭṭhassa. **Sakkhasī**ti sakkhissasi. **Sikkhāya patiṭṭhāpesu**nti pāṇātipātā veramaṇiādīsu vikālabhojanā veramaṇipariyosānāsu chasu sikkhāsu pāṇātipātā veramaṇiṃ dve vassāni avītikkamma samādānaṃ samādiyāmītiādinā (pāci. 1079) samādānavasena sikkhāsammutidānānantaraṃ sikkhāya patiṭṭhāpesuṃ. Cha vassāni abhisekassa assāti **chavassābhiseko**.

Sabbaṃ theravādanti dve saṅgītiyo āruḷhā pāḷi. Sā hi mahāsaṅghikādibhinnaladdhikāhi vivecetuṃ ‘‘theravādo’’ti vuttā. Ayañhi vibhajjavādo mahākassapattherādīhi asaṅkarato rakkhito ānīto cāti ‘‘theravādo’’ti vuccati, ‘‘satheravāda’’ntipi likhanti. Tattha ‘‘aṭṭhakathāsu āgatatheravādasahitaṃ sāṭṭhakathaṃ tipiṭakasaṅgahitaṃ buddhavacana’’nti ānetvā yojetabbaṃ. **Tejodhātuṃ samāpajjitvā**ti tejokasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjitvā.

Sabhāyanti nagaramajjhe vinicchayasālāyaṃ. **Diṭṭhigatānī**ti diṭṭhiyova. **Na kho panetaṃ sakkā imesaṃ majjhe vasantena vūpasametu**nti tesañhi majjhe vasanto tesuyeva antogadhattā ādeyyavacano na hoti, tasmā evaṃ cintesi. **Ahogaṅgapabbata**nti evaṃnāmakaṃ pabbataṃ. ‘‘Adhogaṅgāpabbata’’ntipi likhanti, taṃ na sundaraṃ. **Pañcātapena tappentī**ti catūsu ṭhānesu aggiṃ jāletvā majjhe ṭhatvā sūriyamaṇḍalaṃ ullokentā sūriyātapena tappenti. **Ādiccaṃ anuparivattantī**ti udayakālato pabhuti sūriyaṃ olokayamānā yāva atthaṅgamanā sūriyābhimukhāva parivattanti. **Vobhindissāmāti pagganhiṃsū**ti vināsessāmāti ussāhamakaṃsu.

Vissaṭṭhoti maraṇasaṅkārahito, nibbhayoti attho. **Migavaṃ nikkhamitvā**ti araññe vicaritvā migamāraṇakīḷā migavaṃ, taṃ uddissa nikkhamitvā migavadhatthaṃ nikkhamitvāti attho. Ahināgādito visesanatthaṃ ''hatthināgenā''ti vuttaṃ. **Tassa passantassevā**ti anādare sāmivacanaṃ, tasmiṃ passanteyevāti attho. **Ākāse uppatitvā**ti ettha ayaṃ vikubbaniddhi na hotīti gihissāpi imaṃ iddhiṃ dassesi adhiṭṭhāniddhiyā appaṭikkhittattā. Pakativaṇṇañhi vijahitvā nāgavaṇṇādidassanaṃ vikubbaniddhi. **Chaṇavesa**nti ussavavesaṃ. **Padhānaghara**nti bhāvanānuyogavasena vīriyārambhassa anurūpaṃ vivittasenāsanaṃ. **Sopī**ti rañño bhāgineyyaṃ sandhāya vuttaṃ.

Kusalādhippāyoti manāpajjhāsayo. **Dveḷhakajāto**ti saṃsayamāpanno. **Ekekaṃ bhikkhusahassaparivāra**nti ettha ''gaṇhitvā āgacchathā''ti āṇākārena vuttepi therā bhikkhū sāsanahitattā gatā. Kappiyasāsanañhetaṃ, na gihīnaṃ gihikammapaṭisaṃyuttaṃ. **Thero nāgacchī**ti kiñcāpi ''rājā pakkosatī''ti vuttepi dhammakammatthāya āgantuṃ vaṭṭati, dvikkhattuṃ pana pesitepi ''ananurūpā yācanā''ti nāgato, ''mahānubhāvo thero yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiko pamāṇabhūto''ti rañño ceva ubhayapakkhikānañca attani bahumānuppādanavasena uddhaṃ kattabbakammasiddhiṃ ākaṅkhanto asāruppavacanalesena nāgacchi. Ekato saṅghaṭitā nāvā **nāvāsaṅghāṭaṃ**. Sāsanapaccatthikānaṃ bahubhāvato āha ''ārakkhaṃ saṃvidhāyā''ti. **Ya**nti yasmā. **Abbāhiṃsū**ti ākaḍḍhiṃsu. **Bāhirato**ti uyyānassa bāhirato. Passantānaṃ atidukkarabhāvena upaṭṭhānaṃ sandhāya ''padesapathavīkampanaṃ dukkara''nti āha. Adhiṭṭhāne panettha visuṃ dukkaratā nāma natthi.

Dīpakatittiroti sākuṇikehi samajātikānaṃ gahaṇatthāya posetvā sikkhetvā pāsaṭṭhāne ṭhapanakatittiro. **Na paṭicca kammaṃ phusatī**ti gāthāya yadi tava pāpakiriyāya **mano nappadussati,** luddena taṃ nissāya katampi pāpakammaṃ taṃ **na phusati**. Pāpakiriyāya hi **appossukkassa** nirālayassa **bhadrassa** sato tava taṃ **pāpaṃ na upalimpati,** tava cittaṃ na allīyatīti attho.

Kiṃ vadati sīlenāti **kiṃvādī**. Atha vā ko katamo vādo kiṃvādo, so etassa atthīti **kiṃvādī**. Attānañca lokañca sassatoti vādo etesanti **sassatavādino**. Sattesu saṅkhāresu vā ekaccaṃ sassatanti pavatto vādo ekaccasassato, tasmiṃ niyuttā **ekaccasassatikā**. ''Anto, ananto, antānanto, nevanto nānanto''ti evaṃ antānantaṃ ārabbha pavattā cattāro vādā antānantā, tesu niyuttā **antānantikā**. Na marati na upacchijjatīti amarā, evantipi me no, tathātipi me notiādinā (dī. ni. 1.62) pavattā diṭṭhi ceva vācā ca, tassā vikkhepo etesanti **amarāvikkhepikā**. Atha vā amarā nāma macchajāti duggahā hoti, tassā amarāya viya vikkhepo etesanti **amarāvikkhepikā**. Adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ anapekkhitvā samuppanno attā ca loko cāti vāde niyuttā **adhiccasamuppannikā**. Saññī attāti vādo yesante **saññīvādā**. Evaṃ **asaññīvādā nevasaññīnāsaññīvādā**ti etthāpi. ''Kāyassa bhedā satto ucchijjatī''ti (dī. ni. 1.85-86) evaṃ ucchedaṃ vadantīti **ucchedavādā. Diṭṭhadhammo**ti paccakkho yathāsakaṃ attabhāvo, tasmiṃyeva yathākāmaṃ pañcakāmaguṇaparibhogena nibbānaṃ dukkhūpasamaṃ vadantīti **diṭṭhadhammanibbānavādā**. Vibhajitvā vādo etassāti **vibhajjavādī,** bhagavā. Sabbaṃ ekarūpena avatvā yathādhammaṃ vibhajitvā nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā yathā diṭṭhisandehādayo vigacchanti, sammutiparamatthā ca dhammā asaṅkarā paṭibhanti, evaṃ ekantavibhajanasīloti vuttaṃ hoti. **Parappavādaṃ maddamāno**ti tasmiṃ kāle uppannaṃ, āyatiṃ uppajjanakañca sabbaṃ paravādaṃ kathāvatthumātikāvivaraṇamukhena nimmaddanaṃ karontoti attho.

Tatiyasaṅgītikathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā

Kenābhatanti imaṃ pañhaṃ vissajjentena jambudīpe tāva yāva tatiyasaṅgīti, tāva dassetvā idāni sīhaḷadīpe ācariyaparamparaṃ dassetuṃ **tatiyasaṅgahato pana uddha**ntiādi āraddhaṃ. **Imaṃ dīpa**nti tambapaṇṇidīpaṃ. Tasmiṃ dīpe nisīditvā ācariyena aṭṭhakathāya katattā ''imaṃ dīpa''nti vuttaṃ. **Kañci kāla**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ, kismiñci kāleti attho. **Porāṇā**ti sīhaḷadīpe sīhaḷaṭṭhakathākārakā. **Bhaddanāmo**ti bhaddasālatthero. Āguṃ pāpaṃ na karontīti **nāgā**. Vinayapiṭakaṃ vācayiṃsūti sambandho. **Tambapaṇṇiyā**ti bhummavacanaṃ. **Nikāye pañcā**ti vinayābhidhammānaṃ visuṃ gahitattā tabbinimuttā pañca nikāyā gahetabbā. **Pakaraṇe**ti abhidhammapakaraṇe **vācesu**nti yojanā. Tīṇi piṭakāni svāgatāni assāti ''tepiṭako''ti vattabbe ''tipeṭako''ti chandānurakkhaṇatthaṃ vuttaṃ. **Tārakarājā**ti candimā. **Pupphanāmo**ti ettha mahāpadumatthero sumanatthero ca ñātabboti dvikkhattuṃ ''pupphanāmo''ti vuttaṃ.

Vanavāsinti vanavāsīraṭṭhaṃ. **Karakavassa**nti himapātanakavassaṃ, karakadhārāsadisaṃ vā vassaṃ. **Harāpetvā**ti udakoghena harāpetvā. **Chinnabhinnapaṭadharo**ti satthakena chinnaṃ raṅgena bhinnaṃ paṭaṃ dhāraṇako. **Bhaṇḍū**ti muṇḍako. **Makkhaṃ asahamāno**ti therassa ānubhāvaṃ paṭicca attano uppannaṃ paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇaṃ makkhaṃ tathā pavattaṃ kodhaṃ asahamāno. **Asaniyo phalantī**ti gajjantā patanti. Me mama bhayabheravaṃ janetuṃ paṭibalo na assa na bhaveyyāti yojanā. **Aññadatthū**ti ekaṃsena. **Kasmīragandhārā**ti kasmīragandhāraraṭṭhavāsino. **Isivātapaṭivātā**ti bhikkhūnaṃ cīvaracalanakāyacalanehi sañjanitavātehi parito samantato bījayamānā ahesuṃ. **Dhammacakkhu**nti heṭṭhāmaggattaye ñāṇaṃ. **Anamataggiya**nti anamataggasaṃyuttaṃ (saṃ. ni. 2.124 ādayo). **Samadhikānī**ti sādhikāni. **Pañca raṭṭhānī**ti pañca cinaraṭṭhāni. **Vegasā**ti vegena. **Samantato rakkhaṃ ṭhapesī**ti tesaṃ appavesanatthāya adhiṭṭhānavasena rakkhaṃ ṭhapesi. **Aḍḍhuḍḍhāni sahassānī**ti aḍḍhena catutthāni aḍḍhuḍḍhāni, atirekapañcasatāni tīṇi sahassānīti attho. **Diyaḍḍhasahassa**nti aḍḍhena dutiyaṃ diyaḍḍhaṃ, atirekapañcasatikaṃ sahassanti attho. **Niddhametvānā**ti palāpetvā.

Rājagahanagaraparivattakenāti rājagahanagaraṃ parivattetvā tato bahi taṃ padakkhiṇaṃ katvā gatamaggena, gamanena vā. **Āropesī**ti paṭipādesi. **Paḷinā**ti ākāsaṃ pakkhandiṃsu. **Naguttame**ti cetiyagirimāha. **Purato**ti pācīnadisābhāge. **Puraseṭṭhassā**ti seṭṭhassa anurādhapurassa. **Silakūṭamhī**ti evaṃnāmake pabbatakūṭe. **Sīhakumārassa putto**ti ettha ''kaliṅgarājadhītu kucchismiṃ sīhassa jāto sīhakumāro''ti vadanti. Jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṃ jeṭṭhanakkhattaṃ vā mūlanakkhattaṃ vā hotīti āha ''jeṭṭhamūlanakkhattaṃ nāma hotī''ti. Migānaṃ vānato hiṃsanato bādhanato **migavaṃ,** migavijjhanakīḷā. **Rohitamigarūpa**nti gokaṇṇamigavesaṃ. **Rathayaṭṭhippamāṇā**ti rathapatodappamāṇā. **Ekā latāyaṭṭhi nāmā**ti ekā rajatamayā kañcanalatāya paṭimaṇḍitattā evaṃ laddhanāmā. Pupphayaṭṭhiyaṃ nīlādīni pupphāni, sakuṇayaṭṭhiyaṃ nānappakārā migapakkhino vicittakammakatā viya khāyantīti daṭṭhabbaṃ. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājārahauttamabhaṇḍāni. **Saṅkha**nti dakkhiṇāvaṭṭaṃ abhisekasaṅkhaṃ. **Vaḍḍhamāna**nti alaṅkāracuṇṇaṃ, ''nahānacuṇṇa''nti keci. **Vaṭaṃsaka**nti kaṇṇapiḷandhanaṃ vaṭaṃsakanti vuttaṃ hoti. **Nandiyāvaṭṭa**nti nandiyāvaṭṭapupphākārena maṅgalatthaṃ suvaṇṇena kataṃ. **Kañña**nti khattiyakumāriṃ. **Hatthapuñchana**nti pītavaṇṇaṃ mahagghahatthapuñchanavatthaṃ. **Aruṇavaṇṇamattika**nti nāgabhavanasambhavaṃ. **Vatthakoṭika**nti vatthayugameva. **Nāgamāhaṭa**nti nāgehi āhaṭaṃ. **Amatosadha**nti evaṃnāmikā guḷikajāti. Amatasadisakiccattā evaṃ vuccati. **Bhūmattharaṇasaṅkhepenā**ti bhūmattharaṇākārena. **Uppātapāṭhakā**ti nimittapāṭhakā. **Alaṃ gacchāmā**ti ''purassa accāsannattā sāruppaṃ na hotī''ti paṭikkhipanto āha. **Aḍḍhanavamānaṃ pāṇasahassāna**nti (a. ni. 6.53) pañcasatādhikānaṃ aṭṭhannaṃ pāṇasahassānaṃ. **Appamādasutta**nti aṅguttaranikāye mahāappamādasuttaṃ, rājovādasuttanti vuttaṃ hoti.

Mahaccāti mahatā. **Upasaṅkamanto**ti ativiya kilantarūpo hutvā upasaṅkamītī attho. Tumhe jānanatthanti sambandho. **Pañcapaṇṇāsāyā**ti ettha ''catupaññāsāyāti vattabbaṃ. Evañhi sati upari vuccamānaṃ dvāsaṭṭhi arahantoti vacanaṃ sametī''ti **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. 1.ācariyaparamparakathāvaṇṇanā) vuttaṃ. **Dasabhātikasamākula**nti muṭasivassa puttehi devānampiyatissādīhi dasahi bhātikehi samākiṇṇaṃ. **Ciradiṭṭho sammāsambuddho**ti dhātuyo sandhāyāha. **Sabbatāḷāvacare**ti sabbāni turiyabhaṇḍāni, taṃsahacarite vā vādake. **Upaṭṭhāpetvā**ti upahārakārāpanavasena sannipātetvā. **Vaḍḍhamānakacchāyāyā**ti pacchābhattaṃ. **Pokkharavassa**nti pokkharapatte viya atemitukāmānaṃ upari atemetvā pavattanakavassaṃ. **Mahāvīro**ti satthuvohārena dhātu eva vuttā. **Pacchimadisābhimukhova hutvā apasakkanto**ti ettha puratthābhimukho ṭhitova piṭṭhito apasakkanena pacchimadisāya gacchanto tādisopasaṅkamanaṃ sandhāya ''pacchimadisābhimukho''ti vutto. ''Mahejavatthu nāma evaṃnāmakaṃ devaṭṭhāna''nti vadanti.

Pajjarakenāti amanussasamuṭṭhāpitena pajjarakarogena. **Devo**ti megho. **Anuppavecchī**ti vimucci. **Vivādo hotī**ti ettha kiriyākālamapekkhitvā vattamānappayogo daṭṭhabbo. Evaṃ īdisesu sabbattha. **Tadeta**nti ṭhānaṃ tiṭṭhatīti sambandho. ''Channaṃ vaṇṇānaṃ sambandhabhūtānaṃ raṃsiyo cā''ti ajjhāharitabbaṃ, ''channaṃ vaṇṇānaṃ udakadhārā cā''ti evampettha sambandhaṃ vadanti. Parinibbutepi bhagavati tassānubhāvena evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ ahosi evāti dassetuṃ **evaṃ acintiyā**tiādigāthamāha. **Rakkhaṃ karonto**ti attanā upāyena palāpitānaṃ yakkhānaṃ puna appavisanatthāya parittānaṃ karonto. **Āvijjī**ti pariyāyi.

Rañño bhātāti rañño kaniṭṭhabhātā. **Anuḷādevī** nāma rañño jeṭṭhabhātu jāyā. **Sarasaraṃsijālavissajjanakenā**ti siniddhatāya rasavantaṃ ojavantaṃ raṃsijālaṃ vissajjentena. Ekadivasena agamāsīti sambandho. **Appesī**ti lekhasāsanaṃ patiṭṭhāpesi. **Udikkhatī**ti apekkhati pattheti. **Bhāriya**nti garukaṃ, anatikkamanīyanti attho. **Maṃ paṭimānetī**ti maṃ udikkhati. **Kammāravaṇṇa**nti rañño pakatisuvaṇṇakāravaṇṇaṃ. **Tihatthavikkhambha**nti tihatthavitthāraṃ. **Sakalajambudīparajjenā**ti ettha rañño idanti rajjaṃ, sakalajambudīpato uppajjanakaāyo ceva āṇādayo ca, tena **pūjemī**ti attho, na sakalapathavīpāsādādivatthunā tassa sattāhaṃ demītiādinā kālaparicchedaṃ katvā dātuṃ ayuttattā. Evañhi dento tāvakālikaṃ deti nāma vatthupariccāgalakkhaṇattā dānassa, pathavādivatthupariccāgena ca puna gahaṇassa ayuttattā. Niyamitakāle pana āyādayo pariccattā evāti tato paraṃ apariccattattā gahetuṃ vaṭṭati. Tasmā vuttanayenettha ito parampi āyādidānavaseneva rajjadānaṃ veditabbaṃ. **Pupphuḷakā hutvā**ti ketakīpārohaṅkurā viya udakapupphuḷakākārā hutvā. **Gavakkhajālasadisa**nti bhāvanapuṃsakaṃ, vātapānesu jālākārena ṭhapitadārupaṭasadisanti attho, gavakkhena ca suttādimayajālena ca sadisanti vā attho.

Devadundubhiyoti ettha devoti megho, tassa acchasukkhatāya ākāsamiva khāyamānassa animittagajjitaṃ devadundubhi nāma, yaṃ ''ākāsadundubhī''tipi vadanti.

Phaliṃsūti thaniṃsu. **Pabbatānaṃ naccehī**ti pathavīkampena ito cito ca bhamantānaṃ pabbatānaṃ naccehi. Vimhayajātā yakkhā ‘‘hi’’ntisaddaṃ nicchārentīti āha ‘‘yakkhānaṃ hiṅkārehī’’ti. **Sakasakapaṭibhānehī**ti attano attano sippakosallehi. **Abhisekaṃ datvā**ti anotattadahodakena abhisekaṃ datvā.

Devatākulānīti mahābodhiṃ parivāretvā ṭhitanāgayakkhādidevatākulāni datvāti sambandho. Gopakarājakammino tathā ‘‘taracchā’’ti vadanti. **Iminā parivārenā**ti sahatthe karaṇavacanaṃ, iminā parivārena sahāti attho. **Tāmalitti**nti evaṃnāmakaṃ samuddatīre paṭṭanaṃ. **Idamassa tatiya**nti suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitasākhābodhiyā rajjasampadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tato pana pubbe ekavāraṃ rajjasampadānaṃ acchinnāya sākhāya mahābodhiyā eva kataṃ, tena saddhiṃ catukkhattuṃ rājā rajjena pūjesi. Rajjena pūjitadivasesu kira sakaladīpato uppannaṃ āyaṃ gahetvā mahābodhimeva pūjesi.

Paṭhamapāṭipadadivaseti sukkapakkhapāṭipadadivase. Tañhi kaṇhapakkhapāṭipadadivasaṃ apekkhitvā ‘‘paṭhamapāṭipadadivasa’’nti vuttaṃ, idañca tasmiṃ tambapaṇṇidīpe vohāraṃ gahetvā vuttaṃ, idha pana puṇṇamito paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti vohāro. Tasmā iminā vohārena ‘‘dutiyapāṭipadadivase’’ti vattabbaṃ siyā kaṇhapakkhapāṭipadassa idha paṭhamapāṭipadattā. **Gacchati vatare**ti ettha **are**ti khede. **Samantāyojana**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ, yojanappamāṇe padese sabbatthāti attho. **Supaṇṇarūpenā**ti mahābodhiṃ balakkārena gahetvā nāgabhavanaṃ netukāmāni nāgarājakulāni iddhiyā gahitena garuḷarūpena **santāseti**. **Taṃ vibhūtiṃ passitvā**ti devatādīhi karīyamānaṃ pūjāmahattaṃ, mahābodhiyā ca ānubhāvamahattaṃ disvā sayampi tathā pūjetukāmā theriṃ **yācitvā**ti yojanā. **Samuddasālavatthusmi**nti yasmiṃ padese ṭhatvā rājā samudde āgacchantaṃ bodhiṃ therānubhāvena addasa, yattha ca pacchā samuddassa diṭṭhaṭṭhānanti pakāsetuṃ samuddasālaṃ nāma sālaṃ akaṃsu, tasmiṃ samuddasālāya vatthubhūte padese. **Therassā**ti mahāmahindattherassa. **Pupphaagghiyānī**ti kūṭāgārasadisāni pupphacetiyāni. **Āgato vatare**ti ettha **are**ti pamode. Aṭṭhahi amaccakulehi aṭṭhahi brāhmaṇakulehi cāti **soḷasahi jātisampannakulehi. Rajjaṃ vicāresī**ti rajjaṃ vicāretuṃ vissajjesi. **Rājavatthudvārakoṭṭhakaṭṭhāne**ti rājuyyānassa dvārakoṭṭhakaṭṭhāne. **Anupubbavipassana**nti udayabbayādianupubbavipassanaṃ. ‘‘Saha bodhipatiṭṭhānenā’’ti karaṇavacanena vattabbe vibhattipariṇāmena ‘‘saha bodhipatiṭṭhānā’’ti nissakkavacanaṃ kataṃ. Sati hi sahasaddappayoge karaṇavacaneneva bhavitabbaṃ. **Dassiṃsū**ti paññāyiṃsu. **Mahāāsanaṭṭhāne**ti pubbapasse mahāsilāsanena patiṭṭhitaṭṭhāne. **Pūjetvā vandī**ti āgāminaṃ mahācetiyaṃ vandi. Purime pana mahāvihāraṭṭhāne pūjāmattasseva katattā anāgate saṅghassapi navakatā avanditabbatā ca pakāsitāti veditabbā. Anāgate pana metteyyādibuddhā paccekabuddhā ca buddhabhāvakkhaṇaṃ uddissa vanditabbāva sabhāvena visiṭṭhapuggalattāti gahetabbaṃ.

Mahāariṭṭhoti pañcapaññāsāya bhātukehi saddhiṃ cetiyagirimhi pabbajitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Meghavaṇṇābhayaamaccassa pariveṇaṭṭhāne**ti meghavaṇṇaabhayassa rañño amaccena kattabbassa pariveṇassa vatthubhūte ṭhāne. Maṅgalanimittabhāvena ākāse samuppanno manoharasaddo ākāsassa ravo viya hotīti vuttaṃ ‘‘ākāsaṃ mahāviravaṃ ravī’’ti. Na hi ākāso nāma koci dhammo atthi, yo saddaṃ samuṭṭhāpeyya, ākāsagatautuvisesasamuṭṭhitova so saddoti gahetabbo. **Paṭhamakattikapavāraṇadivase…pe… vinayapiṭakaṃ pakāsesī**ti idaṃ vinayaṃ vācetuṃ āraddhadivasaṃ sandhāya vuttaṃ. **Anusiṭṭhikarāna**nti anusāsanīkarānaṃ. **Rājino**ti upayogatthe sāmivacanaṃ, devānampiyatissarājānanti attho. **Aññepī**ti mahindādīhi aṭṭhasaṭṭhimahātherehi aññepi, tesaṃ sarūpaṃ dassento āha **tesaṃ therāna**ntiādi. Tattha **tesaṃ therānaṃ antevāsikā**ti mahindattherādīnaṃ aṭṭhasaṭṭhimahātherānaṃ ariṭṭhādayo antevāsikā ca mahāariṭṭhattherassa antevāsikā tissadattakāḷasumanādayo cāti yojetabbaṃ. **Antevāsikānaṃ antevāsikā**ti ubhayattha vuttaantevāsikānaṃ antevāsikaparamparā cāti attho. **Pubbe vuttappakārā**ti mahindo iṭṭiyo uttiyotiādigāthāhi (pārā. aṭṭha. 1.tatiyasaṅgītikathā) pakāsitā ācariyaparamparā.

Na paggharatīti na gaḷati, na pamussatīti attho. **Satigatidhitimantesū**ti ettha **satī**ti uggahadhāraṇe sati. **Gatī**ti saddatthavibhāgaggahaṇe ñāṇaṃ. **Dhitī**ti uggahapariharaṇādīsu vīriyaṃ. **Kukkuccakesū**ti ‘‘kappati na kappatī’’ti vīmaṃsakukkuccakārīsu. **Mātāpituṭṭhāniyo**ti vatvā tamevatthaṃ samatthetuṃ āha **tadāyattāhī**tiādi. **Vinayapariyattiṃ nissāyā**ti vinayapiṭakapariyāpuṇanaṃ nissāya. **Attano sīlakkhandho sugutto**ti lajjino vinayadhāraṇassa alajjiaññāṇatādīhi chahi ākārehi āpattiyā anāpajjanato attano sīlakkhandho khaṇḍādidosavirahito sugutto **surakkhito** hoti. **Kukkuccapakatāna**nti kappiyākappiyaṃ nissāya uppannena kukkuccena pakatānaṃ upaddutānaṃ abhibhūtānaṃ yathāvinayaṃ kukkuccaṃ vinodetvā suddhante patiṭṭhāpanena **paṭisaraṇaṃ hoti**. Vigato sārado bhayametassāti **visārado**. ‘‘Evaṃ kathentassa doso evaṃ na doso’’ti ñatvāva kathanato nibbhayova **saṅghamajjhe voharati . Paccatthike**ti attapaccatthike ceva vajjiputtakādisāsanapaccatthike ca. **Sahadhammenā**ti sakāraṇena vacanena sikkhāpadaṃ dassetvā yathā te asaddhammaṃ patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti, evaṃ **suniggahitaṃ** katvā **niggaṇhāti. Saddhammaṭṭhitiyā**ti pariyattipaṭipattipaṭivedhasaṅkhātassa tividhassāpi saddhammassa ṭhitiyā, pavattiyāti attho.

Vinayo saṃvaratthāyātiādīsu vinayapariyāpuṇanaṃ **vinayo,** vinayapaññatti vā kāyavacīdvārasaṃvaratthāya. **Avippaṭisāro**ti katākataṃ nissāya vippaṭisārābhāvo santāpābhāvo. **Pāmojjaṃ** taruṇapīti. **Pīti** nāma balavapīti. **Passaddhī**ti kāyacittapassaddhi. **Yathābhūtañāṇadassana**nti sappaccayanāmarūpapariggaho. **Nibbidā**ti vipassanā. **Virāgo**ti ariyamaggo. **Vimuttī**ti aggaphalaṃ. **Vimuttiñāṇadassana**nti paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Anupādā**ti kañci dhammaṃ anupādiyitvā pariccajitvā. **Parinibbānatthāyā**ti paccavekkhaṇañāṇe anuppanne antarā parinibbānābhāvena taṃparinibbānatthāyāti paccayattena vuttaṃ anantarādipaccayattā. **Etadatthā kathā**ti ayaṃ vinayakathā nāma etassa anupādāparinibbānassa atthāyāti attho. **Mantanā**ti vinayamantanāyeva, bhikkhūnaṃ ‘‘evaṃ karissāma, evaṃ na karissāmā’’ti vinayapaṭibaddhamantanā. **Upanisā**ti upanisīdati ettha phalanti upanisā, kāraṇaṃ. Vinayo saṃvaratthāyātiādikāraṇaparamparāpi etadatthāti attho. **Sotāvadhāna**nti imissā paramparapaccayakathāya attānaṃ samanatthāya sotāvadhānaṃ, tampi etamatthaṃ. **Yadida**nti nipāto. Yo ayaṃ catūhi upādānehi anupādiyitvā cittassa arahattamaggasaṅkhāto, tapphalasaṅkhāto vā vimokkho, sopi etadatthāya anupādāparinibbānatthāya. Atha vā yo ayaṃ kañci dhammaṃ anupādācittassa **vimokkho** vimuccanaṃ vigamo parinibbānaṃ etadatthā kathāti evaṃ upasaṃharaṇavasena yojetumpi vaṭṭati maggaphalavimokkhassa pubbe vuttattā. **Āyogo**ti uggahaṇādivasena punappunaṃ abhiyogo.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Bāhiranidānakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

Seyyathidanti taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. **Aniyamaniddesavacana**nti attano atthaṃ sarūpena niyametvā niddisatīti niyamaniddeso, na niyamaniddeso aniyamaniddeso. Sova vuccate anenāti vacananti aniyamaniddesavacanaṃ. **Tassā**ti tenātipadassa. **Parivitakko**ti ‘‘katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosī’’tiādinā (pārā. 18) pavatto. **Pubbe vā pacchā vā**ti tenātipadato heṭṭhā vuttapāṭhe vā upari vakkhamānapāṭhe vāti attho. **Atthato siddhenā**ti sāmatthiyato siddhena. **Tatridaṃ mukhamattanidassana**nti tassā yathāvuttayuttiyā paridīpane idaṃ upāyamattanidassanaṃ. Mukhaṃ dvāraṃ upāyoti hi atthato ekaṃ.

Samayasaddo dissatīti sambandho. **Assā**ti samayasaddassa samavāyo atthoti sambandho. **Kālañca samayañca upādāyā**ti ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttakālo, **samayo** nāma sarīrabalādikāraṇasamavāyo, te upādāya paṭiccāti attho. **Khaṇo**ti okāso. Buddhuppādādayo hi maggabrahmacariyassa okāso. So eva samayo. Teneva ‘‘ekovā’’ti vuttaṃ. **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Pavanasmi**nti vanasaṇḍe. **Samayopi kho te bhaddālī**ti ettha **samayo**ti sikkhāpadāvilaṅghanassa hetu, ko so? Attano vippaṭipattiyā bhagavato jānanaṃ, so samayasaṅkhāto hetu tassā **appaṭividdho**ti attho. **Bhagavā**tiādi tassa paṭivijjhanākāradassanaṃ. **Uggahamāno**ti kiñci kiñci uggahetuṃ samatthatāya uggahamāno, sumanaparibbājakassevetaṃ nāmaṃ. Samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti etthāti **samayappavādako,** mallikāya ārāmo. Sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarurukkhapantiyā parikkhittattā ‘‘tindukācīra’’nti ca, ekāva nivāsā sālā etthāti ‘‘ekasālako’’ti ca vuccati. **Atthābhisamayā**ti yathāvuttassa diṭṭhadhammikasamparāyikassa atthassa hitassa paṭilābhato. **Mānābhisamayā**ti mānappahānā. **Pīḷanaṭṭho**ti pīḷanaṃ taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ, avipphārikatākaraṇaṃ, pīḷanameva attho pīḷanaṭṭho. **Santāpo**ti dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ. **Vipariṇāmo**ti jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā abhisametabbo paṭivijjhitabboti abhisamayo, sova **abhisamayaṭṭho,** pīḷanādīni.

Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattattā samayasaddassa atthuddhārepi saupasaggo abhisamayasaddo uddhaṭo. Tattha saṅgamavasena paccayānaṃ phaluppādanaṃ paṭi ayanaṃ ekato pavatti etthāti samayo, **samavāyo**. Vivaṭṭūpanissayasaṅgame sati enti ettha sattā pavattantīti samayo, **khaṇo**. Sameti ettha saṅkhatadhammo, sayaṃ vā eti āgacchati vigacchati cāti samayo, **kālo**. Samenti avayavā etasmiṃ, sayaṃ vā tesūti samayo, **samūho**. Paccayantarasaṅgame eti āgacchati etasmā phalanti samayo, **hetu**. Saññāvasena vipallāsato dhammesu eti abhinivisatīti samayo, **diṭṭhi**. Samīpaṃ ayanaṃ upagamanaṃ samayo, **paṭilābho**. Sammadeva sahitānaṃ vācānaṃ ayanaṃ vigamoti samayo, **pahānaṃ**. Sammadeva, sahitānaṃ vā saccānaṃ ayanaṃ jānananti samayo, **paṭivedho**. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Ettha ca samayasaddassa sāmaññena anekatthatā vuttā. Na hi ekasmiṃ atthavisese vattamāno saddo tadaññepi vattati. Tasmā atthā viya taṃtaṃvācakā samayasaddāpi bhinnā evāti gahetabbā. Evaṃ sabbattha atthuddhāresu.

Tattha tathāti tesu suttābhidhammesu upayogabhummavacanehi. **Idhā**ti vinaye, **aññathā**ti karaṇavacanena. **Accantamevā**ti nirantarameva. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantarūpalakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ,** yathā udaye sati cande jāto rājaputtoti. **Adhikaraṇañhī**tiādi abhidhamme samayasaddo kālasamūhakhaṇasamavāyahetusaṅkhātesu pañcasu atthesu vattati, na vinaye viya kāle eva, tesu ca kālasamūhatthā dve tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ adhikaraṇabhāvena niddisituṃ yuttā. Khaṇasamavāyahetuatthā pana tayopi attano bhāvena phassādīnaṃ bhāvassa upalakkhaṇabhāvena niddisituṃ yuttāti vibhāvanamukhena yathāvuttamatthaṃ samatthetuṃ vuttaṃ. Tattha yasmiñhi kāle, dhammasamūhe vā samaye adhikaraṇabhūte kusalaṃ uppannaṃ, tasmiññeva kāle, dhammasamūhe vā samaye phassādayo hontīti evaṃ adhikaraṇatthayojanā, yasmiṃ pana khaṇe, samavāye hetumhi vā samaye sati vijjamāne kusalaṃ uppannaṃ, tasmiññeva khaṇādimhi samayepi vijjamāne phassādayo hontīti bhāvenabhāvalakkhaṇatthayojanā ca veditabbā.

Hoti cetthāti ettha yathāvuttaatthavisaye saṅgahagāthā hoti. **Aññatrā**ti suttābhidhammesu. **Abhilāpamattabhedo**ti desanāvilāsato saddamatteneva bhedo, na atthato.

Avisesenāti sāmaññena. **Iriyāpatho**tiādīsu iriyāya sabbadvārikakiriyāya patho pavattanaṭṭhānaṃ tabbinimuttakammassa abhāvāti ṭhānādayo iriyāpatho, sova vihāro. Brahmabhūtā seṭṭhabhūtā parahitacittādivasappavattito mettādayo **brahmavihāro** nāma. Tadavasesā pana mahaggatā sabbanīvaraṇavigamanādisiddhena jotanādiatthena **dibbavihāro** nāma. Brahmavihārabhāvena visuṃ gahitattā mettādayo idha asaṅgahitā. Ariyānameva vihāroti phalasamāpattiyo **ariyavihāro** nāma.

Rukkhādimūleyeva mūlasaddassa niruḷhabhāvaṃ dassetuṃ aparena mūlasaddena visesetvā ‘‘mūlamūle’’ti vuttaṃ, yathā dukkhadukkhanti (vibha. aṭṭha. 190). Lobhādīnaṃ dosamūlādicittāsādhāraṇattā ‘‘asādhāraṇahetumhī’’ti vuttaṃ.

Tattha siyāti tattha verañjāyantiādīsu padesu kassaci codanā siyāti attho. Ubhayathā nidānakittanassa pana kiṃ payojananti? Āha **gocaragāmanidassanattha**ntiādi. Tattha **assā**ti bhagavato.

Kilamova kilamatho, attano attabhāvassa kilamatho attakilamatho, tassa anu anu yogo punappunaṃ pavattanaṃ **attakilamathānuyogo**. Vatthukāmārammaṇe sukhe sampayogavasena līnā yuttā, kāmataṇhā, taṃsahacarite kāme sukhe vā ārammaṇabhūte allīnā pavattatīti kāmasukhallikā taṇhā, tassā kāmasukhallikāya anu anu yogo **kāmasukhallikānuyogo. Loke saṃvaḍḍhabhāva**nti āmisopabhogena saṃvaḍḍhitabhāvaṃ. **Uppajjamāno** bahujanahitādiatthāyeva uppajjatīti yojanā.

Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā saṅghoti imamatthaṃ vibhāvento āha **diṭṭhī**tiādi. Ettha ca ‘‘yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā. ‘‘Yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni…pe… samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) evaṃ vuttānañca sīlānaṃ sāmaññasaṅkhātena saṅghāto saṅghaṭito samaṇagaṇo, tenāti attho. ‘‘Diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātasaṅghātenā’’ti vā pāṭhenettha bhavitabbaṃ, tassa diṭṭhisīlasāmaññabhūtena saṃhananena saṅghāto samaṇagaṇo, tenāti attho. Evañhi pāṭhe saddato attho yuttataro hoti. **Assā**ti mahato bhikkhusaṅghassa.

Brahmaṃ aṇatīti ettha **brahma**-saddena vedo vuccati, so mantabrahmakappavasena tividho. Tattha iruvedādayo tayo vedā mantā, te ca padhānā, itare pana sannissitā, tena padhānasseva gahaṇaṃ. **Mante sajjhāyatī**ti iruvedādike mantasatthe sajjhāyatīti attho. Iruvedādayo hi guttabhāsitabbatāya ‘‘mantā’’ti vuccanti. ‘‘Bāhitapāpattā brāhmaṇo, samitapāpattā samaṇo’’ti yathāvuttamatthadvayaṃ udāharaṇadvayena vibhāvetuṃ **vuttañheta**ntiādi vuttaṃ. ‘‘Samitattā hi pāpānaṃ ‘samaṇo’ti pavuccatī’’ti hi idaṃ vacanaṃ gahetvā ‘‘samitapāpattā ‘samaṇo’ti vuccatī’’ti vuttaṃ, bāhitapāpoti idaṃ pana aññasmiṃ gāthābandhe vuttavacanaṃ. **Yathābhuccaguṇādhigata**nti yathābhūtaguṇādhigataṃ. **Sakiñcano**ti sadoso.

Gottavasenāti ettha gaṃ tāyatīti gottaṃ, go-saddena cettha abhidhānaṃ buddhi ca vuccati. **Kenaci pārijuññenā**ti ñātipārijuññādinā kenaci pārijuññena, parihāniyāti attho. **Tato para**nti verañjāyantiādivacanaṃ. **Itthambhūtākhyānatthe upayogavacana**nti itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto āpannoti itthambhūto, tassa ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, soyevattho itthambhūtākhyānattho. Atha vā ‘‘itthaṃ evaṃpakāro bhūto jāto’’ti evaṃ kathanattho itthambhūtākhyānattho, tasmiṃ upayogavacananti attho. Ettha ca **abbhuggato**ti ettha abhi-saddo itthambhūtākhyānatthajotako abhibhavitvā uggamanappakārassa dīpanato, tena yogato taṃ kho pana bhavantaṃ gotamanti idaṃ upayogavacanaṃ sāmiatthepi samāne itthambhūtākhyānadīpanato ‘‘itthambhūtākhyānatthe’’ti vuttaṃ, tenevāha ‘‘tassa kho pana bhoto gotamassāti attho’’ti.

Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā sādhu devadatto mātaramabhīti ettha abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggatoti abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacananti. Sādhu devadatto mātaramabhīti ettha hi ‘‘devadatto mātaramabhi mātari visaye mātuyā vā sādhū’’ti evaṃ adhikaraṇatthe vā sāmiatthe vā bhummavacanassa sāmivacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānatthajotakena abhisaddena yoge upayogavacanaṃ kataṃ, yathā cettha devadatto mātuvisaye mātusambandhī vā so vuttappakārappattoti ayamattho viññāyati, evamidhāpi bhoto gotamassa sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavitvā uggamanapakārappattoti ayamattho viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, tattha mātaranti vacanaṃ viya idha taṃ kho pana bhavantaṃ gotamanti vacanaṃ, tattha sādhusaddaggahaṇaṃ viya idha uggatasaddaggahaṇaṃ veditabbaṃ. **Kittisaddo**ti kittibhūto saddo, na kevaloti dassanatthaṃ visesitanti āha ‘‘kitti evā’’ti. Tato **kittī**ti thuti, tassā pakāsako **saddo** kittisaddoti dassetuṃ ‘‘thutighoso vā’’ti vuttaṃ.

So bhagavāti ettha **so**ti pasiddhiyaṃ, yo so samattiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā dasasahassilokadhātuṃ kampento anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, so loke atipākaṭoti ‘‘so bhagavā’’ti vuttaṃ. Bhagavāti ca idaṃ satthu nāmakittanaṃ, na guṇakittanaṃ. Parato pana bhagavāti guṇakittanameva. **Iminā ca iminā cā**ti etena arahantiādipadānaṃ paccekaṃ anekaguṇagaṇaṃ paṭicca pavattabhāvaṃ dasseti.

Suvidūravidūreti dvīhi saddehi ativiya dūreti dasseti, suvidūratā eva hi vidūratā. **Savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhaṃsitattā**ti iminā paccekabuddhādīhi asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dasseti tesaṃ vāsanāya appahīnattā, **vāsanā** ca nāma nikkilesassāpi sakalañeyyānavabodhādidvārattayappayogaviguṇatāhetubhūto kilesanihito ākāro ciranigaḷitapādānaṃ nigaḷamokkhepi saṅkucitatāgamanahetuko nigaḷanihito ākāro viya. Yāya pilindavacchādīnaṃ vasalavohārādiviguṇatā hoti, ayaṃ vāsanāti gahetabbā. **Ārakā**ti ettha ākārassa rassattaṃ ka-kārassa ca ha-kāraṃ sānussaraṃ katvā niruttinayena ‘‘araha’’nti padasiddhi veditabbā. Evaṃ uparipi yathārahaṃ niruttinayena padasiddhi veditabbā. Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. **Puññādī**ti **ādi**-saddena apuññābhisaṅkhāraāneñjābhisaṅkhāre saṅgaṇhāti. Āsavā eva avijjādīnaṃ kāraṇattā samudayoti āha ‘‘āsavasamudayamayenā’’ti. ‘‘Āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti (ma. ni. 1.103) hi vuttaṃ. Vipākakaṭattārūpappabhedo tibhavo eva ratho, tasmiṃ **tibhavarathe. Saṃsāracakka**nti yathāvuttakilesakammavipākasamudayo.

> ‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
> Abbocchinnaṃ vattamānā, ‘saṃsāro’ti pavuccatī’’ti. (visuddhi. 2.618; dī. ni. aṭṭha. 2.95 apasādanāvaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; vibha. aṭṭha. 226 saṅkhārapadaniddesa; su. ni. aṭṭha. 2.523; udā. aṭṭha. 39; itivu. aṭṭha. 14, 58; theragā. aṭṭha. 1.67, 99; bu. vaṃ. aṭṭha. 58; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.117; cūḷani. aṭṭha. 6) –

Evaṃ vutto saṃsārova cakkaṃ viya paribbhamanato cakkaṃ, tassa cakkassa sabbe arā hatāti sambandho. **Anenā**ti bhagavatā. Bodhīti ñāṇaṃ, taṃ ettha maṇḍaṃ pasannaṃ jātanti **bodhimaṇḍo. Kammakkhayakaraṃ ñāṇapharasu**nti arahattamaggañāṇaṃ vuttaṃ, taṃ chinditabbaṃ abhisaṅkhārasaṅkhātaṃ kammaṃ paricchindatīti dassetuṃ kammakkhayakaravisesanavisiṭṭhaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Evaṃ katipayaṅgehi saṃsāracakkaṃ tadavasesaṅgehi phalabhūtanāmarūpadhammehi tibhavarathañca tasmiṃ rathe yojitasaṃsāracakkārānaṃ hananappakārañca dassetvā idāni sabbehipi dvādasahi paṭiccasamuppādaṅgehi rathavirahitameva kevalaṃ saṃsāracakkaṃ, tassa araghātanappakārabhedañca dassetuṃ **athavā**tiādi vuttaṃ. Tattha **anamatagga**nti anu anu amataggaṃ, sabbathā anugacchantehipi aviññātakoṭikanti attho. **Avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyosānattā**ti idaṃ saṅkhārādīnaṃ dasannaṃ arabhāvena ekattaṃ samāropetvāti vuttaṃ. Na hi tesaṃ paccekaṃ avijjāmūlakatā jarāmaraṇapariyosānatā ca atthi tathā **paṭiccasamuppādapāḷiyaṃ** avuttattā. Atha vā tesampi yathārahaṃ atthato avijjāmūlakattaṃ, attano attano lakkhaṇabhūtakhaṇikajarāmaraṇavasena tappariyosānatañca sandhāyetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Evañca tesaṃ paccekaṃ arabhāvo siddho hoti.

Evaṃ sabbākāraṃ saṃsāracakkameva dassetvā idāni yena ñāṇena imassa saṃsāracakkassa arānaṃ chedo bhagavato siddho, tassa dhammaṭṭhitiñāṇassa ‘‘paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti (paṭi. ma. 4; 1.45) mātikā vuttattā bhavacakkāvayavesu avijjādīsu paccayapaccayuppannattā pariggahavasena pavattiākāraṃ dassetvā parato tassa atthassa nigamanavasena vuttena **evamayaṃ avijjāhetū**tiādikena **paṭisambhidāpāḷi**sahitena (paṭi. ma. 1.45) pāṭhena sarūpato dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tassa ca tesuyeva avijjādīsu catusaṅkhepādivasena pavattivibhāgañca dassetvā tato paraṃ **iti bhagavā**tiādipāṭhena bhagavato tena dhammaṭṭhitiñāṇena paṭiccasamuppādassa sabbākārato paṭividdhabhāvaṃ dassetvā puna **iminā dhammaṭṭhitiñāṇenā**tiādinā bhagavato tena ñāṇena saṃsāracakkārānaṃ viddhaṃsitabhāvaṃ dassetuṃ **tattha dukkhādīsu aññāṇaṃ avijjā**tiādi vuttaṃ. Tattha **tiṇṇaṃ āyatanāna**nti cakkhusotamanāyatanānaṃ tiṇṇaṃ. Esa nayo **tiṇṇaṃ phassāna**ntiādīsupi. Rūpataṇhādivasena cha taṇhākāyā eva veditabbā.

Saggasampattinti kāmasugatīsu sampattiṃ. **Tathevā**ti kāmupādānapaccayā eva. **Brahmalokasampatti**nti rūpībrahmalokasampattiṃ. Tebhūmakadhammavisayassa sabbassāpi rāgassa kilesakāmabhāvato bhavarāgopi kāmupādānamevāti āha ‘‘kāmupādānapaccayāyeva mettaṃ bhāvetī’’ti. **Sesupādānamūlikāsupī**ti diṭṭhupādānasīlabbatupādānaattavādupādānamūlikāsupi yojanāsu. Tatrāyaṃ yojanānayo – idhekacco ‘‘natthi paraloko ucchijjati attā’’ti (dī. ni. 1.85-86 atthato samānaṃ) diṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ caratītiādinā, aparo ‘‘asukasmiṃ bhave attā ucchijjatī’’ti diṭṭhiṃ gahetvā kāmarūpārūpabhavūpapattiyā taṃ taṃ kusalaṃ karotītiādinā ca diṭṭhupādānamūlikā yojanā, imināva nayena attavādupādānamūlikā yojanā veditabbā. Aparo ‘‘sīlena suddhi vatena suddhī’’ti asuddhimaggaṃ ‘‘suddhimaggo’’ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ caratītiādinā sabbabhavesu sīlabbatupādānamūlikā yojanā veditabbā.

Idāni yassa saṃsāracakkārānaṃ ghātanasamatthassa dhammaṭṭhitiñāṇassa avijjādipaccayapaaggahākāraṃ dassetuṃ **kāmabhave ca avijjā kāmabhave saṅkhārānaṃ paccayo hotī**tiādinā avijjādīnaṃ paccayapaccayuppannabhāvo dassito, tameva ñāṇaṃ avijjādīsu pavattiākārena saddhiṃ **paṭisambhidāmaggapāḷiṃ** ānetvā nigamanavasena dassento **evamaya**ntiādimāha. **Visuddhimaggaṭīkāyaṃ** pana ‘‘idāni yvāyaṃ saṃsāracakkaṃ dassentena kāmabhave avijjā kāmabhave saṅkhārānaṃ paccayo hotītiādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo dassito, tameva **paṭisambhidāmaggapāḷiṃ** ānetvā nigamanavasena dassento evamayantiādimāhā’’ti vuttaṃ. **Sāratthadīpaniyā** vinayaṭīkāyapi ayameva pāṭho likhito. Tattha ca **kāmabhave ca avijjā**tiādinā avijjādīnaṃ paccayapaccayuppannabhāvo saṃsāracakkaṃ dassentena vutto na hoti **tassa ca avijjā nābhi, mūlattā**tiādinā pubbeva dassitattā upari cakkarūpato payogattena upasaṃhārābhāvā ca. ‘‘Api ca tameva paccayapaccayuppannabhāvaṃ nigamanavasena dassento’’ti ca vuttaṃ, na cettha paccayapaccayuppannabhāvo nigamanavasena padhānattena dassito, atha kho paccayapariggahavasappavattaṃ dhammaṭṭhitiñāṇameva yathāvuttapaccayapariggahākārassa nigamanavasena dassitaṃ. Tathā hi ‘‘evamayaṃ avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, ubhopete dhammā hetusamuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ. Anāgatampi addhānaṃ avijjā hetu…pe… dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti (paṭi. ma. 1.46) dhammaṭṭhitiñāṇameva padhānattena dassitaṃ. ‘‘Avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā’’tiādi pana paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇanti (paṭi. ma. mātikā 4; 1.45) vuccamānattā tassa paccayapariggahākāraparidīpanatthaṃ visayattena vuttaṃ, na padhānattena.

Ayañhettha attho – **eva**nti anantare vuttanayena **ayaṃ avijjā** saṅkhārānaṃ **hetu, saṅkhārā** ca tena hetunā samuppannā. **Ubhopete**ti yasmā ayaṃ avijjā paraparikappitapakatiissarādi viya ahetukā niccā dhuvā na hoti, atha kho ‘‘āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti (ma. ni. 1.103) vacanato sayampi sahetukā saṅkhatā aniccāyeva hoti, tasmā ubhopete avijjāsaṅkhārā hetusamuppannāyeva. **Itī**ti evaṃ yathāvuttanayena paccayapariggaṇhane yā paññā, taṃ dhammānaṃ ṭhitisaṅkhāte kāraṇe yāthāvato pavattattā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ nāmāti.

Ettha hi ñāṇassa visayavibhāvanavaseneva avijjādīnaṃ paccayādibhāvo vutto, na padhānattena, ñāṇameva panettha padhānato vuttaṃ, tasmā etassa ñāṇassa paccayapariggahākāradassanatthameva heṭṭhāpi **kāmabhave ca avijjā**tiādinā avijjādīnaṃ paccayādibhāvo vutto, idhāpi nigamanavasena upasaṃhaṭo, na bhavacakkadassanatthanti ayamettha attano mati.

Tattha ca paccayuppannadhammesu adiṭṭhesu hetūnaṃ paccayabhāvopi na sakkā daṭṭhunti ‘‘saṅkhārā hetusamuppannā’’ti **paccayapariggahañāṇaniddese** (paṭi. ma. 1.45) paccayuppannadhammānampi gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. **Etena nayenā**ti avijjāyaṃ vuttanayena saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppannantiādinā sabbāni jātipariyosānāni padāni vitthāretabbāni.

Evaṃ **paṭisambhidāmaggapāḷiyā** dhammaṭṭhitiñāṇassa avijjādīsu pavattiākāraṃ dassetvā idāni tassa tesu paccayesu aññehipi ākārehi pavattiākāraṃ dassetuṃ **tatthā**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Saṅkhippanti ettha avijjādayo hetusāmaññena phalasāmaññena vāti **saṅkhepo,** saṅgaho, koṭṭhāso rāsīti attho. So pana jātito duvidhopi kālabhedavasena catubbidho jāto. **Paccuppanno addhā**ti anuvattati. **Taṇhupādānabhavā gahitā** kilesakammasāmaññato tadavinābhāvato ca. Avijjādikilesavaṭṭampi vipākadhammadhammatāsarikkhatāya idha kammavaṭṭamevāti āha **ime pañca dhammā**tiādi. Vipākā dhammātiādīsu kammajaarūpakkhandhānameva vipākasaddavacanīyattepi nāmarūpādipadesu rūpamissampi phalapañcakaṃ arūpappadhānatāya ca tabbahulatāya ca ‘‘vipākavaṭṭa’’nti vuttaṃ. Vipākappadhānaṃ vaṭṭaṃ, vipākabahulaṃ vā vaṭṭanti attho. Kammajapariyāyo vā ettha vipāka-saddo daṭṭhabbo. **Jātijarāmaraṇāpadesenā**ti paramatthadhammavinimuttajātijarāmaraṇaṃ nāma natthīti tadapadesena tesaṃ kathanena taṃmukhenāti attho. Ākirīyanti pakāsīyantīti **ākārā,** avijjādisarūpā, tato paccayākāratoti attho. **Eko sandhī**ti avicchedappavattihetubhūto hetuphalasandhi, dutiyo phalahetusandhi, tatiyo hetuphalasandhīti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ dhammaṭṭhitiñāṇassa avijjādīsu anekehi pakārehi pavattiākāraṃ dassetvā idāni tehi, avuttehi ca sabbehi ākārehi bhagavato paṭiccasamuppādassa paṭividdhabhāvaṃ, tassa ca ñāṇassa dhammaṭṭhitiñāṇasaddappavattinimittataṃ **paṭisambhidāpāḷi**nayena dassetuṃ upasaṃhāravasena **iti bhagavā**tiādi vuttaṃ. Tattha **itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ, tenāha **catusaṅkhepa**ntiādi. **Sabbākārato**ti idha kāmabhave ca avijjā kāmabhave saṅkhārānaṃ paccayotiādinā idha vuttehi ca avuttehi ca **paṭiccasamuppāda**vibhaṅgādīsu (vibha. 225 ādayo) āgatehi sabbehi pakārehi paṭivijjhati. **Ta**nti yena ñāṇena bhagavā evaṃ jānāti, taṃ ñāṇaṃ. **Ñātaṭṭhenā**ti jānanaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenā**ti paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yamidaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ paccayapariggahākārabhedehi saddhiṃ papañcato dassitaṃ, tasmiṃ araghāte etassa upayogitaṃ dassetuṃ **iminā dhammaṭṭhitiñāṇenā**tiādi vuttaṃ. Tattha dhammaṭṭhitiñāṇena are hanīti sambandho. Kathanti? Āha **‘‘te dhamme’’**tiādi. Te avijjādike dhamme mahāvajirañāṇāvudhena tena **dhammaṭṭhitiñāṇena yathābhūtaṃ** ñatvā tena balavavipassanāvudhena **nibbindanto** ariyamaggāvudhena **virajjanto vimuccanto are hanī**ti yojanā. Ariyamaggañāṇampi hi kiccato samudayasaccādibodhato ‘‘dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti vuccati.

Ekekaṃ dhammakkhandhaṃ ekekavihārena pūjemīti dhammakkhandhaṃ ārabbha pavattāpi vihārakaraṇapūjā bhagavati pemeneva pavattattā sadhātukādicetiyapaṭimaṇḍitattā ca bhagavatova pūjāti āha **bhagavantaṃ uddissā**tiādi. **Kilesārīna so munī**ti ettha niggahītalopo, kilesārīnaṃ hatattāti attho. **Paccayādīna cāraho**ti etthāpi niggahītalopo daṭṭhabbo.

Sammāsambuddhoti ettha **saṃ**-saddo sayanti atthe pavattatīti āha ‘‘sāma’’nti, aparaneyyo hutvāti attho. **Sabbadhammāna**nti idaṃ kassaci visayavisesassa aggahitattā siddhaṃ. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati, yathā dikkhito na dadātīti. Evañca katvā atthavisesānapekkhā kattariyeva buddha-saddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. ‘‘Sammā sāmaṃ buddhattā sammāsambuddho’’ti ettakameva hi idha saddato labbhati. **Sabbadhammāna**nti idaṃ pana atthato labbhamānaṃ gahetvā vuttaṃ, na hi bujjhanakiriyā avisayā yujjati. **Abhiññeyye**ti lakkhaṇādito aniccādito ca abhivisiṭṭhena lokiyalokuttarañāṇena jānitabbe catusaccadhamme. **Pariññeyye**ti aniccādivasena paricchinditvā jānitabbaṃ dukkhaṃ ariyasaccamāha. **Pahātabbe**ti samudayasaccaṃ. **Sacchikātabbe**ti nirodhasaccaṃ. Bahuvacananiddeso panettha sopādisesādikaṃ pariyāyasiddhaṃ bhedaṃ apekkhitvā kato.

Abhiññeyyanti gāthāya pahātabbabhāvetabbānaṃ samudayamaggasaccānaṃ hetudhammānaṃ gahaṇeneva tapphalānaṃ dukkhasaccanirodhasaccānampi siddhito pariññātabbañca pariññātaṃ sacchikātabbañca sacchikatanti idampettha saṅgahitamevāti daṭṭhabbaṃ, tenāha ‘‘tasmā buddhosmī’’ti. Yasmā cattāripi saccāni mayā buddhāni, **tasmā** sabbampi ñeyyaṃ **buddhosmi,** abbhaññāsinti attho.

Vicittavisayapatthanākārappavattiyā taṇhā dukkhavicittatāya padhānakāraṇanti āha ‘‘mūlakāraṇabhāvenā’’ti. **Ubhinna**nti cakkhussa taṃsamudayassa ca. **Appavattī**ti appavattinimittaṃ, na abhāvamattaṃ. Tassa avatthuttā sappaccayattādianekabhedā sabbasaṅgahitā. **Nirodhappajānanā**ti sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhārenāpī**ti cakkhu cakkhusamudayotiādinā ekekakoṭṭhāsaniddhāraṇenāpi, na dukkhasaccādisāmaññato evāti adhippāyo. Taṇhāyapi saṅkhāradukkhapariyāpannatāya pariññeyyattā dukkhasaccabhāvaṃ dassetuṃ ‘‘cha taṇhākāyā’’ti vuttaṃ. Yasmiṃ pana attabhāve sā uppajjati, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimabhavasiddhā taṇhā samudayasaccanti gahetabbā. **Kasiṇānī**ti kasiṇārammaṇāni jhānāni. **Dvattiṃsākārā**ti kesādayo tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavā**ti kāmabhavādayo tayo saññībhavādayo tayo ekavokārabhavādayo tayo cāti nava bhavā. **Cattāri jhānānī**ti ārammaṇavisesaṃ anapekkhitvā sāmaññato cattāri jhānāni vuttāni. Vipākakiriyānampi yathārahaṃ sabbattha saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca kusaladhammānaṃ upanissayabhūtā taṇhāsamuṭṭhāpikāti veditabbā, kiriyadhammānaṃ pana tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā taṇhā. **Anulomato**ti ettha avijjā dukkhasaccaṃ, taṃsamuṭṭhāpikā purimataṇhā āsavā samudayasaccanti yojetabbaṃ. Saṅkhārādīsu pana avijjādayova samudayasaccabhāvena yojetabbā. **Tenā**ti tasmā.

Vijjāti attano visayaṃ viditaṃ karotīti vijjā. **Sampannattā**ti samannāgatattā, sampuṇṇattā vā. **Tatrā**ti ambaṭṭhasutte. **Manomayiddhiyā**ti ettha ‘‘idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimminātī’’ti (dī. ni. 1.236) vuttattā sarīrabbhantarajhānamanena aññassa sarīrassa nibbattivasena pavattā manomayiddhi nāma, sā atthato jhānasampayuttā paññāyeva. **Satta saddhammā** nāma saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. **Gacchati amataṃ disa**nti dukkhanittharaṇatthikehi daṭṭhabbato amataṃ nibbānameva disaṃ gacchati, iminā ca caraṇānaṃ sikkhattayasaṅgahitaariyamaggabhāvato nibbānatthikehi ekaṃsena icchitabbataṃ dasseti. Idānissā vijjācaraṇasampadāya sāvakādiasādhāraṇataṃ dassetuṃ **tattha vijjāsampadā**tiādi vuttaṃ. Tattha āsavakkhayavijjāvasena sabbaññutā sijjhati, caraṇadhammabhūtesu jhānesu antogadhāya mahākaruṇāsamāpattiyā vasena mahākāruṇikatā sijjhatīti āha ‘‘vijjā…pe… mahākāruṇikata’’nti. **Yathā ta**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ, yathā aññopi vijjācaraṇasampanno buddho niyojeti, tathā ayampīti attho. **Tenā**ti anatthaparivajjanaatthaniyojanena. **Attantapādayo**ti **ādi**-saddena parantapaubhayantapā gahitā. **Asajjamāno bhavesu apaccāgacchanto**ti pahīnānaṃ punānuppattito na puna upagacchanto.

Tatrāti yuttavācābhāsane sādhetabbe cetaṃ bhummaṃ. **Abhūta**nti abhūtatthaṃ. **Ataccha**nti tasseva vevacanaṃ. **Anatthasaṃhita**nti pisuṇādidosayuttaṃ. **Sammāgadattā**ti sundaravacanattā, gadanaṃ gado, kathananti attho. Sundaro gado vacanamassāti ''sugado''ti vattabbe niruttinayena da-kārassa ta-kāraṃ katvā ''sugato''ti vuttaṃ.

Sabhāvatoti dukkhasabhāvato. **Loka**nti khandhādilokaṃ. Yathāvuttamatthaṃ suttato āha **yatthā**tiādi. Tattha **yatthā**ti yasmiṃ lokantasaṅkhāte nibbāne. **Ta**nti lokassantaṃ, okāsaloke kāyagamanena ñātabbaṃ pattabbanti nāhaṃ vadāmīti yojanā. Idañca rohitadevaputtena lokassa kāyagativasena antagamanassa pucchitattā vuttaṃ. **Appatvā lokassanta**nti khandhādilokaṃ sandhāya vuttaṃ.

Kinte padasā okāsalokaparibbhamanena, parimitaṭṭhāne eva taṃ ñāṇagamanena gacchantānaṃ dassemīti dassento **api cā**tiādimāha. Tattha **byāmamatte kaḷevare**ti sarīre. Tena rūpakkhandhaṃ dasseti. **Sasaññimhī**ti saññāsīsena vedanādayo tayo khandhe. **Samanake**ti viññāṇakkhandhaṃ. **Loka**nti khandhādilokaṃ, dukkhanti attho. **Lokanirodha**nti nibbānena lokassa nirujjhanaṃ, nibbānameva vā. Adesampi hi nibbānaṃ yesaṃ nirodhāya hoti, upacārato tannissitaṃ viya hotīti ''byāmamatte kaḷevare lokanirodhampi paññapemī''ti vuttaṃ, cakkhu loke piyarūpaṃ, sātarūpaṃ, etthesā taṇhā nirujjhamānā nirujjhatītiādīsu (dī. ni. 2.401; vibha. 204) viya. **Kudācana**nti kadācipi. **Appatvā**ti aggamaggena anadhigantvā. **Tasmā**ti yasmā taṃ gamanena pattuṃ na sakkā, tasmā. **Have**ti nipātamattaṃ, ekaṃsatthe vā. **Lokavidū**ti sabhāvādito khandhādijānanako. Catusaccadhammānaṃ abhisamitattā **samitāvī,** samitakilesoti vā attho. **Nāsīsati** na pattheti appaṭisandhikattā.

Evaṃ saṅkhepato lokaṃ dassetvā idāni vitthārato taṃ dassetuṃ **api ca tayo lokā**tiādi vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūhasantānabhūto **sattaloko**. So hi rūpādīsu sattavisattatāya ''satto''ti ca, lokiyanti ettha kammakilesā tabbipākā cāti ''loko''ti ca vuccati. Anindriyabaddhānaṃ utujarūpānaṃ samūhasantānabhūto **okāsaloko**. So hi sattasaṅkhārānaṃ ādhārato ''okāso''ti ca, lokiyanti ettha tassādhārā ca ādheyyabhūtāti ''loko''ti ca pavuccati. Indriyānindriyabaddhā pana sabbeva upādānakkhandhā paccayehi saṅkhataṭṭhena lujjanapalujjanaṭṭhena ca ''saṅkhāraloko''ti ca vuccati. Āharati attano phalanti āhāro, paccayo. Tena tiṭṭhanasīlā uppajjitvā yāva bhaṅgā pavattanasīlāti **āhāraṭṭhitikā,** sabbe saṅkhatadhammā. **Sabbe sattā**ti ca imināpi veneyyānurūpato puggalādhiṭṭhānattā desanāya saṅkhārāva gahitā.

Yāvatā candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti pavattanti. **Virocanā**ti tesaṃ virocanahetu obhāsanahetūti hetumhi nissakkavacanaṃ. **Disā bhantī**ti sabbā disā yāvatā vigatandhakārā paññāyanti. Atha vā **disā**ti upayogabahuvacanaṃ. Tasmā virocamānā candimasūriyā yattakā disā bhanti obhāsentīti attho. **Tāva sahassadhā loko**ti tattakena pamāṇena sahassappakāro okāsaloko, sahassacakkavāḷānīti attho. **Etthā**ti sahassacakkavāḷe. **Vaso**ti iddhisaṅkhāto vaso vattatīti attho.

Tampīti tividhampi lokaṃ. **Assā**ti anena bhagavatā saṅkhāralokopi sabbathā viditoti sambandho. **Eko loko**ti yvāyaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbasaṅkhatānaṃ paccayāyattavuttito tena sāmaññena saṅkhāraloko eko ekavidho, esa nayo sesesupi. Sabbatthāpi lokiyadhammāva lokoti adhippetā lokuttarānaṃ pariññeyyattābhāvā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Satta viññāṇaṭṭhitiyo**ti tathā tathā samuppannā pajāyeva vuccanti. Nānattakāyā nānattasaññino, nānattakāyā ekattasaññino, ekattakāyā nānattasaññino, ekattakāyā ekattasaññino, heṭṭhimā ca tayo āruppāti imā sattavidhā pajāyeva viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti viññāṇaṭṭhitiyo nāma. Tattha nānattaṃ kāyo etesamatthīti nānattakāyā. Nānattaṃ saññā etesanti nānattasaññino. Saññāsīsenettha paṭisandhiviññāṇaṃ gahitaṃ, esa nayo sesesupi.

Tattha sabbamanussā ca cha kāmāvacaradevā ca **nānattakāyā nānattasaññino** nāma. Tesañhi aññamaññaṃ visadisatāya nānā kāyo, paṭisandhisaññā ca navavidhatāya nānā. Tīsu paṭhamajjhānabhūmīsu brahmakāyikā ceva catūsu apāyesu sattā ca **nānattakāyā ekattasaññino** nāma. Tesu hi brahmapārisajjādīnaṃ tiṇṇampi sarīraṃ aññamaññaṃ visadisaṃ, paṭisandhisaññā pana paṭhamajjhānavipākavasena ekāva, tathā āpāyikānampi, tesaṃ pana sabbesaṃ akusalavipākāhetukāva paṭisandhisaññā. Dutiyajjhānabhūmikā ca parittābha appamāṇābha ābhassarā **ekattakāyā nānattasaññino** nāma. Tesañhi sabbesaṃ ekappamāṇova kāyo, paṭisandhisaññā pana dutiyatatiyajjhānavipākavasena nānā hoti. Tatiyajjhānabhūmiyaṃ parittasubhādayo tayo, catutthajjhānabhūmiyaṃ asaññasattavajjitā vehapphalā, pañca ca suddhāvāsāti navasu bhūmīsu sattā **ekattakāyā ekattasaññino** nāma. Ābhānānattena pana sabbattha kāyanānattaṃ na gayhati, saṇṭhānanānatteneva gayhatīti. Asaññasattā viññāṇābhāvena viññāṇaṭṭhitisaṅkhyaṃ na gacchanti. Nevasaññā nāsaññāyatanaṃ pana yathā saññāya, evaṃ viññāṇassāpi sukhumattā nevaviññāṇaṃ nāviññāṇaṃ, tasmā paribyattaviññāṇakiccavantesu viññāṇaṭṭhitīsu na gayhati. Tasmā sesāni ākāsānañcāyatanādīni tīṇiyeva gahitāni, tehi saddhiṃ imā satta viññāṇaṭṭhitiyoti veditabbā.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasaṃsā sukhaṃ dukkhanti ime aṭṭha lokassa sabhāvattā lokadhammā. Lābhālābhādipaccayā uppajjanakā panettha anurodhavirodhā vā lābhādisaddehi vuttāti veditabbā. **Nava sattāvāsā**ti heṭṭhā vuttā satta viññāṇaṭṭhitiyo eva asaññasattacatutthāruppehi saddhiṃ ''nava sattāvāsā''ti vuccanti. Sattā āvasanti etthāti sattāvāsā, sattanikāyo, atthato tathā pavattā pajā eva idha saṅkhāralokabhāvena gayhantīti veditabbā. **Dasāyatanānī**ti dhammāyatanamanāyatanavajjitāni dasa.

Ettha ca tīsu bhavesu assādadassanavasena tisso vedanāva lokabhāvena vuttā, tathā paccayadassanavasena cattārova āhārā. Attaggāhanimittadassanavasena cha ajjhattikāneva āyatanāni. Thūlasaññībhavadassanavasena satta viññāṇaṭṭhitiyova, anurodhavirodhadassanavasena aṭṭha lokadhammā vā, thūlāyatanadassanavasena dasāyatanāneva lokabhāvena vuttāni. Tesaṃ gahaṇeneva tannissayatappaṭibaddhā tadārammaṇā sabbe tebhūmakā nāmarūpadhammā atthato gahitā eva honti. Sesehi pana ekavidhādikoṭṭhāsehi sarūpeneva te gahitāti veditabbaṃ.

Āsayaṃ jānātītiādīsu āhacca cittaṃ ettha setīti āsayo, aññasmiṃ visaye pavattitvāpi cittaṃ yattha sarasena pavisitvā tiṭṭhati, so vaṭṭāsayo vivaṭṭāsayoti duvidho. Tattha vaṭṭāsayopi sassatucchedadiṭṭhivasena duvidho. Vivaṭṭāsayo pana vipassanāsaṅkhātā anulomikā khanti, maggasaṅkhātaṃ yathābhūtañāṇañcāti duvidho. Yathāha –

''Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikaṃ;
Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita''nti. (sāratthа. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanā);

Etaṃ duvidhampi āsayaṃ sattānaṃ appavattikkhaṇeyeva bhagavā sabbathā jānāti. **Anusaya**nti kāmarāgānusayādivasena sattavidhaṃ anusayaṃ. **Carita**nti ''sucaritaduccarita''nti **niddese** vuttaṃ. Atha vā caritanti cariyā, te rāgādayo cha mūlacariyā, saṃsaggasannipātavasena anekavidhā honti. **Adhimutti**nti ajjhāsayadhātuṃ, tattha tattha cittassa abhirucivasena ninnatā, sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya dussīlādike hīnādhimuttike sevanti, sā **hīnādhimutti**. Yāya paṇītādhimuttike sevanti, sā **paṇītādhimutti**. Taṃ duvidhampi adhimuttiṃ bhagavā sabbākārato jānāti. Appaṃ rāgādirajaṃ etesanti **apparajakkhā,** anussadarāgādidosā. Ussadarāgādidosā **mahārajakkhā**. Upanissayabhūtehi tikkhehi saddhādiindriyehi mudukehi ca samannāgatā **tikkhindriyā mudindriyā** ca. Heṭṭhā vuttehi āsayādīhi sundarehi asundarehi ca samannāgatā **svākārā dvākārā** ca veditabbā. Sammattaniyāmaṃ viññāpetuṃ sukarā **suviññāpayā,** viparītā **duviññāpayā**. Maggaphalapaṭivedhāya upanissayasampannā **bhabbā,** viparītā **abhabbā**. Evaṃ sattasantānagatadhammavisesajānaneneva **sattaloko**pi **vidito** dhammavinimuttassa sattassa abhāvāti veditabbaṃ.

Ekaṃ cakkavāḷaṃ…pe… paññāsañca yojanānīti ettha hotīti seso. **Parikkhepato** pamāṇaṃ vuccatīti seso. Cakkavāḷassa sabbaṃ parimaṇḍalaṃ chattiṃsa satasahassāni…pe… satāni ca hontīti yojetabbaṃ. **Tatthā**ti cakkavāḷe, dve satasahassāni cattāri nahutāni ca yojanāni yāni ettakaṃ ettakappamāṇaṃ bahalattena ayaṃ vasundharā saṅkhātāti yojanā. Tattha **ettaka**nti kiriyāvisesanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sandhārakaṃ jalaṃ ettakaṃ ettakappamāṇaṃ hutvā patiṭṭhitanti yojanā. **Etthā**ti cakkavāḷe. **Ajjhogāḷhuggatā**ti ajjhogāḷhā ca uggatā ca. **Brahā**ti mahantā. **Yojanānaṃ satānucco, himavā pañcā**ti yojanānaṃ pañcasatāni ucco ubbedho. **Tipañcayojanakkhandhaparikkhepā**ti pannarasayojanappamāṇakkhandhapariṇāhā. **Nagavhayā**ti rukkhābhidhānā jambūti yojanā. **Samantato**ti sabbasobhāgena, āyāmato ca vitthārato ca satayojanavitthārāti attho. **Yassānubhāvenā**ti yassā mahantatākappaṭṭhāyikādippakārena pabhāvena. **Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhito**ti heṭṭhā vuttaṃ sabbampi taṃ parikkhipitvā **cakkavāḷasiluccayo** ṭhito, **ayaṃ** ekā **lokadhātu** nāmāti attho, **ma**-kāro padasandhivasena vutto. Atha vā taṃ sabbaṃ lokadhātuṃ parikkhipitvā ayaṃ cakkavāḷasiluccayo ṭhitoti yojetabbaṃ.

Tatthāti tassaṃ lokadhātuyaṃ. **Tāvatiṃsabhavana**nti tidasapuraṃ. **Asurabhavana**nti asurapuraṃ. Avīcimahānirayo ca tathā dasasahassayojano, so pana catunnaṃ lohabhittīnamantarā yojanasatāyāmavitthāropi samantā soḷasahi ussadanirayehi saddhiṃ dasasahassayojano vuttoti veditabbo. **Tadanantaresū**ti tesaṃ cakkavāḷānaṃ antaresu. Lokānaṃ cakkavāḷānaṃ antare vivare bhavattā **lokantarikā**. Tiṇṇañhi sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā āsannaṭṭhapitānaṃ antarasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antaresu ekeko lokantarikanirayo aṭṭhayojanasahassappamāṇo sītanarako sattānaṃ akusalavipākena nibbattati. **Anantānī**ti tiriyaṃ aṭṭhasu disāsu cakkavāḷāni ākāso viya anantāni. Uddhaṃ pana adho ca antāneva. **Anantena buddhañāṇenā**ti ettha anantañeyyapaṭivedhasāmatthiyayogatova ñāṇaṃ ''ananta''nti veditabbaṃ.

Attanoti nissakke sāmivacanametaṃ, attatoti attho. Guṇehi attano visiṭṭhatarassāti sambandho, taraggahaṇañcettha anuttaroti padassa atthaniddesavasena kataṃ, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso, tenāha **sīlaguṇenāpi asamo**tiādi. Tattha asamehi sammāsambuddhehi samo **asamasamo**. Natthi paṭimā etassāti **appaṭimo**. Esa nayo sesesupi. Tattha upamāmattaṃ paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo. Yugaggāhavasena ṭhito paṭimo puggaloti veditabbo. **Attanā**ti attato. **Purisadamme**tiādīsu damitabbā dammā, ''dammapurisā''ti vattabbe visesanassa paranipātaṃ katvā ''purisadammā''ti vuttaṃ, purisaggahaṇañcettha ukkaṭṭhavasena itthīnampi dametabbato. **Nibbisā katā** dosavisassa vinodanena. **Atthapada**nti atthābhibyañjanakaṃ padaṃ, vākyanti attho. Ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti, tenāha **bhagavā hī**tiādi. **Aṭṭha disā**ti aṭṭha samāpattiyo. **Asajjamānā**ti vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā.

Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti **diṭṭhadhammiko,** idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato samāgantabbato samparāyo, paraloko, tattha niyuttoti **samparāyiko,** paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Saha atthena vattatīti **sattho,** bhaṇḍamūlena vāṇijjāya desantaraṃ gacchanto janasamūho. So assa atthīti satthā, **satthavāho**ti niruttinayena. So viya bhagavāti āha ‘‘satthā, bhagavā satthavāho’’ti. Idāni tamatthaṃ niddesapāḷinayena dassetuṃ **yathā satthavāho**tiādi vuttaṃ. Tattha **satthe**ti satthike jane. Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti **kantāro,** nirudako araññappadeso. Corādīhi adhiṭṭhitaaraññappadesāpi duggamanaṭṭhena taṃsadisatāya kantārātveva niruḷhāti sāmaññato ‘‘kantāraṃ tāretī’’ti vatvā taṃ vivaranto **corakantāra**ntiādimāha.

Bhagavatoti nissakke sāmivacanaṃ, bhagavantato dhammassavanenāti attho. Yathā ‘‘upajjhāyato ajjhetī’’ti, bhagavato santiketi vā attho. **Sare nimittaṃ aggahesī**ti pubbabuddhuppādesu saddhammassavanaparicayena ‘‘dhammo eso vuccatī’’ti sare ākāraṃ gaṇhi. Pubbābhiyogavaseneva hi īdisānaṃ tiracchānānaṃ dhammassavanādīsu pasādo uppajjati vagguliādīnaṃ viya. Itarathā sabbatiracchānānampi tathā pasāduppattippasaṅgato. Yadi hi uppajjeyya, bhagavā anantacakkavāḷesu sabbasattānampi ekakkhaṇe sappāṭihāriyadhammaṃ sāvetuṃ sakkotīti sabbasattānampi ito pubbeva vimuttippasaṅgo siyā. Ye pana devamanussanāgasupaṇṇādayo pakatiyāva kammassakataññāṇādiyuttā honti, teyeva pubbe anupanissayāpi bhagavato saddhammassavanādinā paṭhamaṃ vivaṭṭūpanissayaṃ pasādaṃ uppādetuṃ sakkonti, na itareti gahetabbaṃ. **Are ahampi nāmā**ti ettha ‘‘kutohaṃ idha nibbattoti oloketvā maṇḍūkabhāvatoti ñatvā’’ti idaṃ ettakampi are ahampi nāmāti vimhayavacaneneva sijjhatīti avuttanti veditabbaṃ. **Jala**nti jalanto vijjotamāno. **Maṇḍūkoha**nti gāthāya **udake**ti sañjātaṭṭhānadassanaṃ, tena thalamaṇḍūkatā nivattanaṃ kataṃ hoti. Udake jātānampi kacchapādīnaṃ thalagocaratāpi atthīti taṃ nivattanatthaṃ ‘‘vārigocaro’’ti vuttaṃ, udakasañcārīti attho.

Vimokkhantikañāṇavasenāti ettha sabbaso kilesehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo, tassa anto, aggaphalaṃ, tattha bhavaṃ vimokkhantikaṃ, sabbaññutaññāṇena saddhiṃ sabbampi buddhañāṇaṃ. Idāni sammāsambuddhapadato buddhapadassa visesaṃ dassetuṃ **yasmā vā**tiādi vuttaṃ. Sammāsambuddhapadena hi satthu paṭivedhañāṇānubhāvo vutto, iminā pana buddhapadena desanāñāṇānubhāvopi, tenāha **aññepi satte bodhesī**tiādi.

Guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacananti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuccamānavacanamidaṃ **bhagavā**ti. **Seṭṭha**nti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho, so seṭṭhoti attho. **Uttama**nti etthāpi eseva nayo. **Garugāravayutto**ti ettha garubhāvo gāravaṃ, garuguṇayogato garukaraṇaṃ vā gāravaṃ, tena sāvakādīnaṃ asādhāraṇatāya garubhūtena mahantena gāravena yuttoti garugāravayutto. Atha vā garu ca sabbalokassa sikkhakattā teneva gāravayutto cātipi yojetabbaṃ.

Avatthāya viditaṃ **āvatthikaṃ**. Evaṃ **liṅgikaṃ**. Nimittato āgataṃ **nemittikaṃ**. Adhicca yaṃkiñci nimittaṃ adhivacanavasena anapekkhitvā pavattaṃ **adhiccasamuppannaṃ,** tenāha ‘‘vacanatthamanapekkhitvā’’ti. Yadicchāya āgataṃ yādicchakaṃ. Ettha ca bāhiraṃ daṇḍādi **liṅgaṃ,** abbhantaraṃ tevijjādi **nimittaṃ**. Pacurajanavisayaṃ vā dissamānaṃ **liṅgaṃ,** tabbiparītaṃ **nimitta**nti veditabbaṃ. **Sacchikāpaññattī**ti sabbadhammānaṃ sacchikiriyānimittā paññatti. Atha vā **sacchikāpaññattī**ti paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā hi sā, te guṇā satthu paccakkhabhūtāti guṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresaṃ, vohāramattenāti adhippāyo. **Yaṃguṇanemittika**nti yehi guṇehi nimittabhūtehi **etaṃ nāmaṃ** nemittikañca jātaṃ. **Vadantī**ti dhammasenāpatissa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṃ sandhāya.

Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī**. Maggaphalādiariyaguṇaṃ araññādivivekaṭṭhānañca bhaji sevi sīlenāti **bhajī**. Cīvarādipaccayānaṃ attharasādīnañca sīlādiguṇānañca **bhāgī,** dāyādoti attho. Vibhaji uddesaniddesādippakārehi dhammaratanaṃ pavibhajīti **vibhattavā**. Rāgādipāpadhammaṃ **bhaggaṃ akāsīti bhagavā**ti vuccatīti sabbattha sambandho. Garupi loke bhagavāti vuccatīti āha ‘‘garū’’ti, yasmā garu, tasmāpi bhagavāti attho. Pāramitāsaṅkhātaṃ bhagyamassa atthīti **bhagyavā. Bahūhi ñāyehī**ti kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattano**ti paccatte etaṃ sāmivacanaṃ, tena subhāvitasabhāvoti attho. Bhavānaṃ antaṃ nibbānaṃ gatoti **bhavantago**. Tattha tattha bhagavāti saddasiddhi niruttinayeneva veditabbā.

Idāni bhagī bhajīti niddesagāthāya navahi padehi dassitamatthaṃ bhagyavāti gāthāya chahi padehi saṅgahetvā padasiddhiṃ atthayojanānayabhedehi saddhiṃ dassetuṃ **ayaṃ pana aparo nayo**tiādi vuttaṃ. Tattha **vaṇṇavipariyayo**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, teneva vaṇṇavikāro vaṇṇalopo dhātuatthena niyojanañcāti imaṃ tividhaṃ lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. **Saddanayenā**ti saddalakkhaṇanayena. Pisodarādīnaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ **‘‘pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā’’**ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇañhi pakkhipanaṃ. **Bhagya**nti kusalaṃ.

Lobhādayo cattāro dosā ekakavasena gahitā. Ahirikādayo dukavasena. Akkocchimantiādinā (dha. pa. 3-4) punappunaṃ kujjhanavasena cittapariyonandhano kodhova **upanāho**. Paresaṃ pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa nipuñchano **makkho** nāma. Bahussutādīhi saddhiṃ yugaggāho attano samakaraṇaṃ **palāso**. Attano vijjamānadosapaṭicchādanā **māyā**. Avijjamānaguṇappakāsanaṃ **sāṭheyyaṃ**. Garūsupi thaddhatā anonatatā **thambho**. Taduttarikaraṇalakkhaṇo **sārambho**. Jātiādiṃ nissāya unnatilakkhaṇo **māno**. Abbhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Jātiādiṃ nissāya majjanākārappatto mānova **mado** nāma. So sattavīsatividho. Kāmaguṇesu cittassa vossaggo **pamādo**. Kāyaduccaritādīni **tividhaduccaritāni**. Taṇhādiṭṭhiduccaritavasena **tividhasaṃkilesā**. Rāgadosamohāva **malāni**. Teyeva kāyaduccaritādayo ca **tividhavisamāni**. Kāmabyāpādavihiṃsāsaññā **tividhasaññā** nāma. Teyeva **vitakkā**. Taṇhādiṭṭhimānā **papañcā**. Subhasukhaniccaattavipariyesā **catubbidhavipariyesā**. Chandādayo **agati**. Cīvarādīsu paccayesu lobhā **cattāro taṇhupādā**. Buddhadhammasaṅghasikkhāsu kaṅkhā, sabrahmacārīsu kopo ca **pañca cetokhīlā**. Kāme kāye rūpe ca avītarāgatā, yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādianuyogo, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyacaraṇañca **pañca cetovinibandhā**. Rūpābhinandanādayo **pañca abhinandanā**. Kodhamakkhaissāsāṭheyyapāpicchatāsandiṭṭhiparāmāsā **cha vivādamūlāni**. Rūpataṇhādayo **cha taṇhākāyā**. Micchādiṭṭhiādayo aṭṭhamaggaṅgapaṭipakkhā **micchattā**. Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, taṃ paṭicca chandarāgo, taṃ paṭicca ajjhosānaṃ, taṃ paṭicca pariggaho, taṃ paṭicca macchariyaṃ, taṃ paṭicca ārakkhā, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānādianekākusalarāsīti **nava taṇhāmūlakā** dhammā. Pāṇātipātādayo **dasa akusalakammapathā**. Cattāro sassatavādā tathā ekaccasassatavādā antānantikā amarāvikkhepikā dve adhiccasamuppannikā soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā satta ucchedavādā pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Rūpataṇhādichataṇhā eva paccekaṃ kāmataṇhābhavataṇhāvibhavataṇhāvasena aṭṭhārasa honti, tā ajjhattabahiddharūpādīsu pavattivasena chattiṃsa, puna kālattayavasena **aṭṭhasatataṇhāvicaritāni** honti. **Pabheda**-saddaṃ paccekaṃ sambandhitvā lobhappabhedotiādinā yojetabbaṃ. **Sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassānī**ti sabbāni sattānaṃ darathasaṅkhātapariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni, ārammaṇādivibhāgato pavattiākāravibhāgato ca nesaṃ evaṃ pabhedo veditabbo. Pañca māre abhañjīti sambandho. **Parissayāna**nti upaddavānaṃ.

Evaṃ bhagyavā bhaggavāti dvinnaṃ padānaṃ atthaṃ vibhajitvā idāni tehi dvīhi gahitamatthaṃ dassetuṃ **bhagyavantatāya cassā**tiādi vuttaṃ. Tattha **satapuññajalakkhaṇadharassā**ti anekasatapuññanibbattamahāpurisalakkhaṇadharassa bhagavato. **Sakacitte issariyaṃ** nāma paṭikkūlādīsu appaṭikkūlasaññitādivasappavattiyā ceva cetosamādhivasena ca attano cittassa vasībhāvāpādanameva. **Aṇimā laghimādika**nti **ādi**-saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṃ **aṇimā**. Ākāse padasā gamanādiarahabhāvena lahubhāvo **laghimā**. Kāyassa mahantatāpādanaṃ **mahimā**. Iṭṭhadesassa pāpuṇanaṃ **patti**. Adhiṭṭhānādivasena icchitatthanipphādanaṃ **pākammaṃ**. Sayaṃvasitā issarabhāvo **īsitā**. Iddhividhe vasībhāvo **vasitā**. Ākāsena vā gacchato, aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā,** ‘‘kumārakarūpādidassana’’ntipi vadanti. **Sabbaṅgapaccaṅgasirī**ti sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā. **Atthī**ti anuvattati. Lahusādhanaṃ taṃ taṃ kālikaṃ icchitaṃ, garusādhanaṃ cirakālikaṃ buddhattādipatthitaṃ. **Bhagā assa santīti bhagavā**ti idaṃ saddasatthanayena siddhaṃ, sesaṃ sabbaṃ niruttinayena siddhanti veditabbaṃ.

Pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhenātiādīsu pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭhotiādinā attha-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha attano sabhāvena pīḷanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ. Tassa yo pīḷanameva attho ‘‘pīḷanaṭṭho’’ti vuccati, so sabhāvo. Yasmā pana taṃsamudayena saṅkhataṃ, tasmā **saṅkhataṭṭho** samudayadassanena āvibhūto. Yasmā ca maggo kilesasantāpaharattā susītalo, tasmāssa maggadassanena **santāpaṭṭho** āvibhūto tappaṭiyogattā. Avipariṇāmadhammassa pana nirodhassa dassanena **vipariṇāmaṭṭho** āvibhūtoti. Ekasseva sabhāvadhammassa sakabhāvato itarasaccattayanivattito ca parikappetabbattā cattāro atthā vuttā. Samudayassa pana rāsikaraṇato **āyūhanaṭṭho** sabhāvo, tasseva dukkhadassanena **nidānaṭṭho** āvibhūto. Visaṃyogabhūtassa nirodhassa dassanena **saṃyogaṭṭho**. Niyyānabhūtassa maggassa dassanena **palibodhaṭṭho** āvibhūto.

Nirodhassa pana **nissaraṇaṭṭho** sabhāvo, tasseva samudayadassanena **vivekaṭṭho** āvibhūto. Saṅkhatassa maggassa dassanena **asaṅkhataṭṭho,** visayabhūtassa maraṇadhammassa vā dukkhassa dassanena **amataṭṭho**. Maggassa pana **niyyānaṭṭho** sabhāvo, tasseva samudayadassanena dukkhassevāyaṃ hetu, nibbānappattiyā pana ayameva hetūti **hetvaṭṭho,** atisukhumanirodhadassanena idhameva dassananti **dassanaṭṭho,** adhikapaṇassa dukkhassa dassanena **adhipateyyaṭṭho** āvibhūto. Ete eva ca pīḷanādayo soḷasa ākārāti vuccanti.

Kāmehi vivekaṭṭhakāyatā **kāyaviveko**. Nīvaraṇādīhi vivittā aṭṭha samāpattiyo **cittaviveko**. Upadhīyanti ettha yathāsakaṃ phalānīti upadhayo, pañcakāmaguṇasaṅkhātakāmakhandhakilesaabhisaṅkhārā, tehi catūhi vivittaṃ nibbānaṃ **upadhiviveko** nāma.

Anattānupassanāya paṭiladdho dukkhāniccānupassanāhi ca paṭiladdho ariyamaggo āgamanavasena yathākkamaṃ **suññataappaṇihitaanimittavimokkha**saññaṃ paṭilabhati, kilesehi vimuttattā hi esa vimokkhoti.

Yathā loke ekekapadato ekekamakkharaṃ gahetvā ‘‘mekhalā’’ti vuttaṃ, evamidhāpīti attho. **Mehanassā**ti guyhappadesassa. **Khassā**ti okāsassa.

Saha devehītiādīsu saha devehi vattatīti **sadevako** loko. **Taṃ sadevaka**ntiādinā yojanā veditabbā. **Sadevakavacanenā**ti sadevaka-sadde visesanabhāvena ṭhitadevavacanena. Tassāpi sadevakapade antobhūtattā avayave samudāyopacāravasena vohāro kato. Itarathā tena devavisiṭṭhalokasseva gahaṇato pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ na siyā, evaṃ uparipi. **Samārakavacanena** mārasaddena tena sahacaritā sabbe vasavattidevā ca gahitāti āha ‘‘chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇa’’nti. Brahmakāyikā nāma paṭhamajjhānabhūmikā. Te ādi yesaṃ āruppapariyantānaṃ brahmānaṃ tesaṃ brahmānaṃ gahaṇaṃ **brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṃ**. Loka-saddassa okāsalokādīnampi sādhāraṇattā sattalokāveṇikameva pajāgahaṇaṃ katanti āha ‘‘pajāvacanena sattalokaggahaṇa’’nti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ, sassamaṇavacanena visuddhidevānañca gahitattā āha ‘‘sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇa’’nti. Tattha **sammutidevā** rājāno, **avasesamanussā** sammutidevasamaṇabrāhmaṇehi avasiṭṭhā. Sattalokāveṇikassa pajāsaddassa visuṃ gahitattā sadevakaṃ lokanti ettha lokasaddaggahaṇaṃ okāsalokameva niyametīti āha ‘‘tīhi padehi okāsaloko’’ti. Idañca sadevakādipadattayavacanīyassa padhānatthassa vasena vuttaṃ. Okāsalokavisesanassa panettha devamārādisattalokassāpi gahaṇaṃ veditabbaṃ sāmatthiyato gamyamānattā saputto āgatotiādīsu puttādīnaṃ viya. Imasmiñca naye sadevakaṃ samārakaṃ sabrahmakaṃ okāsalokaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ sadevamanussaṃ pajañcāti **ca**-kāraṃ ānetvā yojetabbaṃ, okāsasattalokānaṃ gahaṇena cettha tadubhayasammutinimittabhūto saṅkhāralokopi tadavinābhāvato gahito evāti daṭṭhabbo. Apare pana ‘‘sadevakantiādīhi pañcahi padehi sattalokova attano avayavabhūtadevādivisesanehi visesetvā gahito, taggahaṇena tadādhāro okāsaloko, tadubhayapaññattivisayo saṅkhāraloko ca gahitā eva hontī’’ti vadanti. Tesañca pajanti idaṃ lokasaddassa visesanaṃ katvā sadevakaṃ pajaṃ lokaṃ…pe… sadevamanussaṃ pajaṃ lokanti yojetabbaṃ.

Arūpāvacaraloko gahito pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi gahitattā. Māraggahaṇena tappadhānā taṃsadisā ca upapattidevā saṅgayhantīti āha ‘‘chakāmāvacaradevaloko’’ti. Khattiyaparisā brāhmaṇagahapatisamaṇacātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu cātumahārājikādīnaṃ catunnaṃ parisānaṃ sadevakādipadehi saṅgahitattā idha sassamaṇabrāhmaṇinti iminā samaṇaparisā brāhmaṇaparisā ca, sadevamanussanti iminā khattiyaparisā gahapatiparisā ca vuttāti āha ‘‘catuparisavasenā’’ti. Tassa manussaloko gahitoti iminā sambandho. Tattha **manussaloko**ti manussasamūho, tenāha ‘‘avasesasabbasattaloko vā’’ti.

Vikappantaraṃ dassento āha ‘‘sammutidevehi vā saha manussaloko’’ti. Devapadena sammutidevā, samaṇabrāhmaṇamanussapadehi sesamanussā ca gahitāti evaṃ vikappadvayepi manussaṃ pajaṃ manussiṃ pajanti pajā-saddaṃ manussa-saddena visesetvā taṃ puna saha devehi vattatīti sadevā, pajā. Sadevā ca sā manussā cāti sadevamanussā, taṃ sadevamanussaṃ pajaṃ. Puna kiṃ bhūtaṃ sassamaṇabrāhmaṇinti evaṃ yathā pajāsaddena manussānaññeva gahaṇaṃ siyā, tathā nibbacanaṃ kātabbaṃ, itarathā manussānaññeva gahaṇaṃ na sampajjati sabbamanussānaṃ visesanabhāvena gahitattā aññapadatthabhūtassa kassaci manussassa abhāvā. Idāni pajanti iminā avasesanāgādisattepi saṅgahetvā dassetukāmo āha ‘‘avasesasabbasattaloko vā’’ti. Etthāpi catuparisavasena avasesasabbasattaloko sammutidevamanussehi vā saha avasesasabbasattalokoti yojetabbaṃ.

Ettāvatā bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni ekekapadena abhāgaso sabbalokānaṃ gahaṇapakkhepi tassa tassa visesanassa sapphalataṃ dassetuṃ **api cetthā**tiādi vuttaṃ. **Ukkaṭṭhaparicchedato**ti ukkaṭṭhānaṃ devagatipariyāpannānaṃ paricchinnavasena jānanavasena kittisaddo sayaṃ attano avayavabhūtena sadevakavacanena taṃ suṇantānaṃ sāvento abbhuggatoti yojanā. **Anusandhikkamo**ti atthānañceva padānañca anusandhānakkamo, jānanakkamoti attho.

Abhiññāti ya-kāralopena niddesoti āha ‘‘abhiññāyā’’ti. **Samantabhadrakattā**ti sabbabhāgehi sundarattā. **Sāsanadhammo**ti paṭipattipaṭivedhasāsanassa pakāsako pariyattidhammo. **Buddhasubodhitatāyā**ti idaṃ tikaṃ dhammassa hetusarūpaphalavasena vuttaṃ, tathā nāthapabhavattikampi. Majjhe tikadvayaṃ phalavaseneva vuttanti veditabbaṃ. **Kiccasuddhiyā**ti dhammaṃ sutvā yathāsutavasena paṭipajjantānaṃ suppaṭipattisaṅkhātakiccasuddhiyā.

Idāni ādikalyāṇādippakārameva dhammaṃ desento bhagavā sotūnaṃ yaṃ sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca pakāseti, tappakāsakassa brahmacariyapadassa **sāttha**ntiādīni padāni visesanabhāvena vuttāni, na dhammapadassāti dassanamukhena nānappakārato atthaṃ vivaritukāmo **sātthaṃ sabyañjananti evamādīsu panā**tiādimāha. Tattha tisso sikkhā sakalo ca tantidhammo **sāsanabrahmacariyaṃ** nāma. Bhagavā hi dhammaṃ desento sīlādike viya tappakāsakaṃ tantidhammampi pakāseti eva saddatthasamudāyattā pariyattidhammassa. **Yathānurūpa**nti yathārahaṃ. Sikkhattayasaṅgahitañhi sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca atthasampattiyā sampannatthatāya, uparūpari adhigantabbavisesasaṅkhātaatthasampattiyā ca saha atthena payojanena vattatīti sātthameva, na tu sabyañjanaṃ, tantidhammasaṅkhātaṃ sāsanabrahmacariyaṃ yathāvuttena atthena sātthaṃ sabyañjanañca. Kirātādimilakkhavacanānampi sātthasabyañjanatte samānepi visiṭṭhatthabyañjanayogaṃ sandhāya sahattho devadatto savittotiādi viya ‘‘sātthaṃ sabyañjana’’nti vuttanti āha ‘‘atthasampattiyā sātthaṃ, byañjanasampattiyā sabyañjana’’nti. Tattha yaṃ atthaṃ sutvā tathā paṭipajjantā sabbadukkhakkhayaṃ pāpuṇanti, tassa tādisasampatti **atthasampatti** nāma, sampannatthatāti attho. **Byañjanasampatti** nāma sithiladhanitādibyañjanaparipuṇṇāya māgadhikāya sabhāvaniruttiyā gambhīrampi atthaṃ uttānaṃ katvā dassanasamatthatā sampannabyañjanatāti attho.

Idāni **nettippakaraṇanayenā**pi (netti 4 dvādasapada) atthaṃ dassetuṃ **saṅkāsanā**tiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsīyati dīpīyatīti **saṅkāsana**nti kammasādhanavasena attho daṭṭhabbo, evaṃ sesesupi. Paṭhamaṃ kāsanaṃ **pakāsanaṃ**. Ubhayampetaṃ uddesatthavacanasaṅkhātassa vitthāravacanaṃ. Sakiṃ vuttassa puna vacanañca **vivaraṇavibhajanāni**. Ubhayampetaṃ niddesatthavacanaṃ. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṃ vibhattassa ca pakārehi ñāpanaṃ **uttānīkaraṇapaññattiyo**. Ubhayampetaṃ paṭiniddesatthavacanasaṅkhātassa vitthāravacanaṃ. **Atthapadasamāyogato**ti yathāvuttāni eva cha padāni pariyattiyā atthavibhāgattā atthapadāni, tehi sahitatāya atthakoṭṭhāsayuttattāti attho. Apariyosite pade ādimajjhagatavaṇṇo **akkharaṃ,** ekakkharaṃ, padaṃ vā akkharaṃ. Vibhattiyantaṃ **padaṃ**. Padābhihitaṃ atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ,** vākyaṃ. Kathitassevatthassa anekavidhena vibhāgakaraṇaṃ **ākāro** nāma. Ākārābhihitassa nibbacanaṃ **nirutti**. Nibbacanatthavitthāro **niddeso**. Atha vā ‘‘akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṃ karoti, niddesehi paññapetī’’ti vacanato saṅkāsanapakāsanasaṅkhaātauddesatthavācakāni vacanāni akkharapadāni nāma. Vivaraṇavibhajanasaṅkhātaniddesatthavācakāni vacanāni byañjanākārā nāma. Uttānīkaraṇapaññattisaṅkhātapaṭiniddesatthavācakāni vacanāni niruttiniddesā nāma, tesaṃ sampattiyā sabyañjananti attho.

Atthagambhīratātiādīsu **attho** nāma tantiattho, hetuphalaṃ vā. **Dhammo** nāma tanti, hetu vā. **Desanā** nāma yathādhammaṃ dhammābhilāpo. **Paṭivedho** nāma yathāvuttaatthādīnaṃ aviparītāvabodho. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Tesu paṭivedhassāpi atthasannissitattā atthasabhāgattā ca vuttaṃ ‘‘atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sāttha’’nti. Dhammadesanānaṃ atthasannissitattepi sayaṃ byañjanarūpattā vuttaṃ ‘‘dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjana’’nti. Yathāvuttaatthādīsu pabhedagatāni ñāṇāni **atthapaṭisambhidā**dayo. Tattha **niruttī**ti tantipadānaṃ niddhāretvā vacanaṃ, nibbacananti attho. Tīsu paṭisambhidāsu ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**. Lokiyā saddheyyavacanamukheneva atthesu pasīdanti, na atthamukhenāti āha **saddheyyato**tiādi. **Kevala**saddo sakalādhivacananti āha ‘‘sakalaparipuṇṇabhāvenā’’ti. **Brahmacariya**-saddo idha sikkhattayasaṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ dīpetīti āha **sikkhattayapariggahitattā**tiādi.

Yathāvuttamevatthaṃ aparenāpi pariyāyena dassetuṃ **api cā**tiādi vuttaṃ. Tattha **sanidāna**nti desakālādidīpakena nidānavacanena sanidānaṃ. **Sauppattika**nti aṭṭhuppattiādiyuttiyuttaṃ. Tatrāyaṃ pāḷiyojanākkamo – ‘‘verañjo brāhmaṇo samaṇo khalu bho…pe… viharatī’’ti ca, ‘‘taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ ‘itipi so…pe… pavedetī’ti evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato’’ti ca, ‘‘so dhammaṃ deseti…pe… pariyosānakalyāṇaṃ, desento ca sātthasabyañjanādiguṇasaṃyuttaṃ brahmacariyaṃ pakāsetī’’ti ca, ‘‘sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti ca assosi, sutvā ca atha kho verañjo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkamīti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana kiñcāpi ‘‘dassanamattampi sādhu hotīti evaṃ ajjhāsayaṃ katvā atha kho verañjo…pe… upasaṅkamī’’ti evaṃ sādhu kho panātiādipāṭhassa brāhmaṇassa parivitakkanabhāvena vuttattā brahmacariyaṃ pakāsetīti padānantarameva assosīti padaṃ sambandhitabbaṃ viya paññāyati, tathāpi ‘‘sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti evaṃ yathāvuttanidassanatthena iti-saddena paricchinditvā vuttattā pana aññattha iti-saddassa adassanato ca atha kho verañjotiādinā kattabbantaradassanamukhena pāḷiyā pakārantare pavattito ca yathāvuttavaseneva ‘‘sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti vacanānantarameva assosīti padaṃ ānetvā sambandhanaṃ yuttaṃ. Aṭṭhakathācariyena hi brāhmaṇassa attanā sutavaseneva ajjhāsayo uppajjatīti upasaṅkamanahetudassanamukhena **dassanamattampi sādhu hotīti evaṃ ajjhāsayaṃ katvā**tiādi vuttanti gahetabbaṃ.

2. **Sītodakaṃ viya uṇhodakenā**ti idaṃ ukkamena mukhāruḷhavasena vuttaṃ, anupasantasabhāvatāya brāhmaṇasseva uṇhodakaṃ viya sītodakenāti attho gahetabbo, ñāṇatejayuttatāya vā bhagavā uṇhodakopamoti katvā tabbirahitaṃ brāhmaṇaṃ sītodakaṃ viya katvā tathā vuttanti gahetabbaṃ. **Ekībhāva**nti sammodanakiriyāya ekarūpataṃ. **Yāyā**tiādīsu yāya kathāya sammodi brāhmaṇo, taṃ sammodanīyaṃ kathanti yojanā. Tattha **khamanīya**nti dukkhabahulaṃ idaṃ sarīraṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyyaṃ. **Yāpanīya**nti cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Rogābhāvena **appābādhaṃ**. Dukkhajīvitābhāvena **appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇatthāya lahuṃ akicchena uṭṭhātuṃ yoggatāya **lahuṭṭhānaṃ. Bala**nti sarīrassa sabbakiccakkhamaṃ balaṃ kacci atthīti pucchati. **Phāsuvihāro**ti sukhavihāro. Saraṇīyameva dīghaṃ katvā ‘‘sāraṇīya’’nti vuttanti āha ‘‘saritabbabhāvato ca sāraṇīya’’nti. **Pariyāyehī**ti kāraṇehi.

Bhāvoti kiriyā, tasmiṃ vattamāno napuṃsaka-saddo **bhāvanapuṃsakaniddeso** nāma, kiriyāvisesanasaddoti attho. Ekamante ekasmiṃ ante yuttappadeseti attho. **Khaṇḍiccādibhāva**nti khaṇḍitadantapalitakesādibhāvaṃ. **Rājaparivaṭṭe**ti rājūnaṃ parivattanaṃ, paṭipāṭiyoti attho. Purātanuccakulappasutatāya jiṇṇatā, na vayasāti āha ‘‘cirakālappavattakulanvaye’’ti. Vibhavānaṃ mahantattaṃ lāti gaṇhātīti mahallakoti āha ‘‘vibhavamahattatāya samannāgate’’ti. **Vibhāvane nāma atthe**ti pakativibhāvanasaṅkhāte atthe. Na abhivādeti vāti abhivādetabbanti na sallakkheti, evaṃ asallakkhaṇapakatikoti vuttaṃ hoti. Rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vāti etthāpi niccapakatikaṃ aniccapakatikaṃ vāti attho. **Aniccaṃ vā**ti ettha **vā**-saddo avadhāraṇattho.

Sampatijātoti muhuttajāto, jātasamanantaramevāti attho. **Sattapadavītihārena gantvā…pe… olokesī**ti ettha dvāraṃ pidhāya nikkhantotiādīsu viya gamanato pure katampi olokanaṃ pacchā kataṃ viya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Olokesi**nti ca lokavivaraṇapāṭihāriye jāte maṃsacakkhunā volokesīti attho. **Seṭṭho**ti pasatthataro. **Patimānesī**ti pūjesi. **Āsabhi**nti uttamaṃ.

3. **Taṃ vacana**nti nāhaṃ taṃ brāhmaṇātiādivacanaṃ. **Aññāya saṇṭhaheyyā**ti arahatte patiṭṭhaheyya. **Jātivasenā**ti khattiyādijātivasena. **Upapattivasenā**ti devesu upapattivasena. **Āviñchantī**ti ākaḍḍhanti. Yassa abhivādādikaraṇasaṅkhātassa sāmaggirasassa bhagavati abhāvaṃ maññamāno brāhmaṇo ‘‘arasarūpo’’ti āha, tabbidhurassa rūpataṇhādikasseva sāmaggirasassa abhāvena bhagavā ‘‘arasarūpo’’ti dassetuṃ sāmaggirasasaddassa rūparasādīsu vattanappakāraṃ dassento āha **vatthārammaṇādī**tiādi.

Tālāvatthukatāti ucchinnamūlānaṃ tālānaṃ vatthu viya nesaṃ rūparasādīnaṃ vatthu cittasantānaṃ katanti imasmiṃ atthe majjhepadalopaṃ dīghañca katvā niddesoti āha **tālavatthu viyā**tiādi. Tālavatthu viya yesaṃ vatthu kataṃ te tālāvatthukatāti visesanassa paranipāto daṭṭhabbo, katatālavatthukāti attho. Matthakacchinnatāloyeva pattaphalādīnaṃ akāraṇatāya avatthūti tālāvatthu, taṃ viya yesaṃ vatthu kataṃ te rūparasādayo tālāvatthukatā, ayaṃ aññapadatthavasena atthaggāho heṭṭhā vuttanayena sugamoti visesamatthaṃ dassento āha ‘‘matthakacchinnatālo viya katā’’ti. Evañca matthakasadisesu rūparasādīsu rāgesu chinnesupi tabbatthubhūtassa tālāvatthusadisassa cittasantānassa yāva parinibbānaṭṭhānaṃ upapannameva hoti. Yathārutato pana visesanasamāsavasena atthe gayhamāne rūparasādīnaṃ tālāvatthusadisatāya ṭhānaṃ āpajjati. Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. 1.3) etaṃ dosaṃ pariharituṃ rūparasādīnaṃ kusalākusalattaṃ vuttaṃ, taṃ te tathāgatassa pahīnātiādipāḷiyā, kāmasukhassādasaṅkhātā rūparasātiādiaṭṭhakathāya ca na sameti, khīṇāsavānampi yāva parinibbānā kusalākusalānaṃ phaluppattito tesaṃ matthakacchinnatālasadisatāpi na yuttāti gahetabbaṃ. Atha vā matthakacchinnatālassa ṭhitaṃ aṭṭhitañca amanasikatvā puna anuppattidhammatāsadisamattaṃ upametvā tālāvatthu viya katāti visesanasamāsavasena atthaggahaṇepi na koci doso. **Anu**-saddo pacchāti atthe vattatīti āha **pacchābhāvo na hotī**tiādi. **Anu abhāvaṃ gatā**ti pacchā anuppattidhammatāvasena abhāvaṃ gatā. **Anacchariyā**ti anu anu uparūpari vimhayakatāti attho. **Yañca kho tvaṃ vadesī**ti yaṃ vandanādisāmaggīrasābhāvasaṅkhātaṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na vijjatīti attho.

4. **Sandhāya bhāsitamattha**nti yaṃ atthaṃ sandhāya brāhmaṇo nibbhogo bhavaṃ gotamotiādimāha, bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogatādiṃ attani anujānāti, taṃ sandhāya bhāsitamatthaṃ.

5. **Kulasamudācārakamma**nti kulācārakammaṃ. Kāyato kāyadvārato pavattaṃ duccaritaṃ **kāyaduccaritaṃ. Anekavihitā**ti anekappakārā.

6. **Pañcakāmaguṇikarāgassā**ti rūpādīsu pañcasu kāmakoṭṭhāsesu ativiya saṅgavasena niyuttassa kāmarāgassa, etena anāgāmīnaṃ vatthābharaṇādīsu saṅganikantivasena uppajjanakāmarāgassa kāmarāgatābhāvaṃ dasseti tassa rūparāgādīsu saṅgahato. **Avasesāna**nti ettha sakkāyadiṭṭhivicikicchānaṃ paṭhamena maggena, sesānaṃ catūhipi ucchedaṃ vadati, tenāha ‘‘yathānurūpa’’nti.

7. **Jigucchati maññe**ti jigucchati viya, ‘‘jigucchatī’’ti vā sallakkhemi. **Akosallasambhūtaṭṭhenā**ti aññāṇasambhūtaṭṭhena.

8-10. **Tatrā**ti yathāvuttesu dvīsu atthavikappesu. Paṭisandhipariyāyopi idha gabbhasaddoti āha ‘‘devalokapaṭisandhipaṭilābhāyā’’ti. **Apunabbhavabhūtā**ti khaṇe khaṇe uppajjamānānaṃ dhammānaṃ abhinibbatti.

11. **Dhammadhātu**nti sabbaññutaññāṇaṃ. Tañhi dhamme yāthāvato dhāreti upadhāretīti ‘‘dhammadhātū’’ti vuccati. **Desanāvilāsappatto**ti abhirucivasena parivattetvā desetuṃ samatthatā desanāvilāso, taṃ patto. **Karuṇāvipphāra**nti sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṃ. Tādiguṇalakkhaṇameva upamāya vibhāvento āha ‘‘pathavīsamacittata’’nti. Tatoyeva akujjhanasabhāvato **akuppadhammatā. Jātiyā anugata**nti jātiyā anubaddhaṃ. **Jarāya anusaṭa**nti jarāya paliveṭhitaṃ. **Vaṭṭakhāṇubhūta**nti vaṭṭato uddharituṃ asakkuṇeyyatāya vaṭṭe niccalabhāvena ṭhitaṃ khāṇu viya bhūtaṃ. Jātānaṃ maccānaṃ niccaṃ maraṇato bhayanti āha **ajja maritvā**tiādi. **Appaṭisamaṃ purejātabhāva**nti asadisaṃ ariyāya jātiyā paṭhamajātabhāvaṃ, sabbajeṭṭhabhāvanti attho.

‘‘Apī’’ti avatvā ‘‘pī’’ti vadanto **pi**-saddo visuṃ atthi nipātoti dasseti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādīhi upaghātaṃ akarontiyā sammadeva upari sayitāni, akammakassāpi sayatidhātuno adhipubbatāya sakammakatā daṭṭhabbā. **Nakhasikhā**ti nakhaggāni. Sakuṇānaṃ pakkhā hatthapādaṭṭhāniyāti āha ‘‘saṅkuṭitahatthapādā’’ti. **Etthā**ti ālokaṭṭhāne. **Nikkhamantāna**nti nikkhamantesu, niddhāraṇe hetaṃ sāmivacanaṃ. **Aṇḍakosa**nti aṇḍakapālaṃ.

Lokoyeva **lokasannivāso**. Abujjhi etthāti rukkho **bodhi,** sayaṃ bujjhati, bujjhanti vā tenāti maggopi sabbaññutaññāṇampi bodhi. Bujjhīyatīti nibbānaṃ bodhi. **Antarā ca bodhi**nti dutiyamudāharaṇaṃ vināpi rukkha-saddena bodhi-saddassa rukkhappavattidassanatthaṃ. **Varabhūrimedhaso**ti mahāpathavī viya patthaṭapaññoti attho. **Tisso vijjā**ti arahattamaggo attanā saha vattamānaṃ sammādiṭṭhisaṅkhātaṃ āsavakkhayañāṇañceva itarā dve mahaggatavijjā ca tabbinibandhakakilesaviddhaṃsanavasena uppādanato ‘‘tisso vijjā’’ti vuccati. **Cha abhiññā**ti etthāpi eseva nayo. **Sāvakapāramīñāṇa**nti aggasāvakehi paṭilabhitabbaṃ sabbameva lokiyalokuttarañāṇaṃ. **Paccekabodhiñāṇa**nti etthāpi eseva nayo.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena samaṃ paṭipādanaṃ. **Atthenā**ti upameyyatthena. **Tikkhakharavippasannasūrabhāvo**ti iminā saṅkhārupekkhāpattataṃ vipassanāya dasseti. **Pariṇāmakālo**ti iminā vuṭṭhānagāminibhāvāpattiṃ. Tadā ca sā maggañāṇagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha ‘‘gabbhaggahaṇakālo’’ti. **Anupubbādhigatenā**ti paṭhamamaggādipaṭipāṭiyā adhigatena. **Caturaṅgasamannāgata**nti ‘‘kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22; a. ni. 2.5; mahāni. 196), sarīre upasussatu maṃsalohita’’nti evaṃ vuttacaturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ.

Chando kāmotiādīsu patthanākārena pavatto dubbalo lobho icchanaṭṭhena **chando**. Tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo**. Tatopi balavataro **chandarāgo**. Nimittānubyañjanasaṅkappavasena pavatto **saṅkappo**. Tatopi balavasaṅkappavaseneva pavatto **rāgo**. Tatopi balavataro **saṅkapparāgo**. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavattiākārabhedena avatthābhedena ca vutto.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

Seyyathidanti taṃ kathanti attho. **Eta**nti pubbapadeyeva avadhāraṇakaraṇaṃ, etaṃ atthajātaṃ vā. **Tannissaraṇato**ti tesaṃ kāmānaṃ nissaraṇattā. **Esā**ti eva-kāro. Kāmadhātu nāma kāmabhavo, **nekkhamma**nti paṭhamajjhānaṃ. **Esā**ti niyamo. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo**. Kāyacittaupadhivivekā **kāyavivekādayo, tayo eva idha** jhānakathāya, samucchedavivekādīnaṃ asambhavā. **Niddese**ti mahāniddese. **Tatthevā**ti mahāniddese eva. **Vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge. **Evañhi satī**ti ubhayesampi kāmānaṃ saṅgahe sati.

Purimenāti kāyavivekena. **Etthā**ti etasmiṃ kāyacittavivekadvaye. **Dutiyenā**ti cittavivekena. **Etesa**nti yathāvuttanayena vatthukāmakilesakāmavivekadvayassa vācakabhūtānaṃ vivicceva kāmehi vivicca akusalehīti imesaṃ padānaṃ, niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. **Bālabhāvassa** hetupariccāgoti anuvattati. Akusaladhammo hi bālabhāvassa hetu. **Āsayaposana**nti āsayassa visodhanaṃ vaḍḍhanañca. Vibhaṅge nīvaraṇāneva vuttānīti sambandho. Tattha kāraṇamāha ‘‘uparijhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato’’ti. Tattha upari savitakkantiādinā vuccamānāni jhānaṅgāni, tesaṃ attano paccanīkānaṃ paṭipakkhabhāvadassanatoti attho. Uparijhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvassa dassanatotipi pāṭho. Tattha ‘‘upari vuccamānajhānaṅgānaṃ ujuvipaccanīkavasena paṭipakkhabhāvadassanato’’ti ‘‘nīvaraṇānaṃ tāneva vibhaṅge vuttānī’’tipi atthaṃ vadanti. **Peṭake**ti mahākaccāyanattherena kataṃ nettippakaraṇanayānusāripakaraṇaṃ, taṃ pana piṭakānaṃ vaṇṇanābhūtattā ‘‘peṭaka’’nti vuttaṃ, tasminti attho.

Vitakkanaṃ nāma ārammaṇaparikappananti āha ‘‘ūhana’’nti. Rūpaṃ rūpantiādinā visaye ākoṭentassa visayappavattiāhananaṃ upari āhananti veditabbaṃ. **Ārammaṇe cittassa ānayanaṃ** nāma ārammaṇābhimukhakaraṇaṃ. **Anusañcaraṇa**nti anuparibbhamanaṃ, tañca khaṇantarassa tathākārena uppādanameva, na hi paramatthato ekassa sañcaraṇamatthi, evamaññatthāpi īdisesu. **Anumajjana**nti parimajjanaṃ. **Tatthā**ti ārammaṇe. **Sahajātānuyojanaṃ** sakiccānuvattitākaraṇena. **Katthacī**ti dutiyajjhānavirahitesu savicāracittesu sabbatthāti attho. Vicārena saha uppajjamānopi vitakko ārammaṇe abhiniropanākārena pavattiṃ sandhāya ‘‘paṭhamābhinipāto’’ti vutto.

Vipphāravāti avūpasantasabhāvatāya vegavā, tenevesa dutiyajjhāne pahānaṅgaṃ jātaṃ. **Paṭhamadutiyajjhānesū**ti pañcakanayaṃ sandhāya vuttaṃ. Aṅgavinimuttassa jhānassa abhāvaṃ dassento **rukkho viyā**tiādimāha.

Viveka-saddassa bhāvasādhanapakkhe ''tasmā vivekā''ti vuttaṃ, itarapakkhe ''tasmiṃ viveke''ti. **Pinayatī**ti tappeti, vaḍḍheti vā. **Pharaṇarasā**ti paṇītarūpehi kāye byāpanarasā. **Sātalakkhaṇa**nti iṭṭhasabhāvaṃ, madhuranti attho. Sampayuttānaṃ pīḷanajjhupekkhanaṃ akatvā anu anu gaṇhanaṃ upakāritā vā **anuggaho**. Vanameva **vanantaṃ**. Udakameva **udakantaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ samaye pākaṭabhāvato**ti iminā iṭṭhārammaṇādipaṭilābhasamayepi sukhaṃ vijjamānampi apākaṭaṃ, pītiyeva tattha pākaṭā, paṭiladdharasānubhavanasamaye ca vijjamānapītitopi sukhameva pākaṭataranti dasseti. Ettha ca cetasikasukhavaseneva paṭiladdharasānubhavanaṃ veditabbaṃ, na kāyikasukhavasena tassa pītisampayogasseva abhāvena idhānadhippetattā. **Ayañca pītī**tiādi aññapadatthasamaāsadassanaṃ, assatthipakkhe taddhitapaccayadassanaṃ vā. Dutiyavikappena aññapadatthasamāsavaseneva ''vivekajaṃ pītisukha''nti idaṃ ekaṃ padanti dasseti, vibhattiyā ca alopaṃ.

Gaṇanānupubbatāti desanākkamaṃ sandhāya vuttaṃ. **Paṭhamaṃ samāpajjatī**ti idaṃ ādikammikavasena vuttaṃ, ciṇṇavasīnaṃ pana yogīnaṃ uppaṭipāṭiyāpi jhānaṃ uppajjateva. **Jhāpetī**ti dahati. Aniccādilakkhaṇavisayāya vipassanāya upanijjhāyanaṃ kathaṃ nibbānālambanassa maggassa hotīti āha **vipassanāyā**tiādi. Tattha **maggena sijjhatī**ti niccādivipallāsappahāyakena saha maggeneva taṃ lakkhaṇūpanijjhānaṃ asammohato attano sijjhati. Atha vā maggenāti maggakiccena, vipallāsappahānenāti attho.

Aññoti satto. **Avuttattā**ti ''sacittekaggata''nti **jhānapāḷiyaṃ** (vibha. 508 ādayo) avuttattā. **Vuttattā**ti tassā jhānapāḷiyā **vibhaṅge** vuttattā.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

Ajjhattanti jhānavisesanattā vuttaṃ ''idha niyakajjhattamadhippeta''nti. Jhānañhi ajjhattajjhattaṃ na hoti chaḷindriyānameva tabbhāvato. Khuddakā ūmiyo **vīciyo**. Mahatiyo **taraṅgā. Santā honti samitā**tiādīni aññamaññavevacanāni, jhānabalena samatikkantāti adhippāyo. **Appitā**ti gamitā vināsaṃ pāpitā. **Pariyāyo**ti jhānaparikkhāre jhānavohārattā aparamatthato.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

Tadadhigamāyāti tatiyamaggādhigamāya. **Upapattito ikkhatī**ti paññāya sahacaraṇaparicayena yathā samavāhibhāvo hoti, evaṃ yuttito passati. **Vipulāyā**ti mahaggatabhāvappattāya. **Thāmagatāyā**ti vitakkavicārapītivigamena thirabhāvappattiyā, teneva vakkhati ''vitakkavicārapītīhi anabhibhūtattā''tiādi. (Pārā. aṭṭha. 1.11 tatiyajjhānakathā). Upekkhābhedaṃ dassetvā idhādhippetaṃ upekkhaṃ pakāsetuṃ **upekkhā panā**tiādi vuttaṃ. Tattha tatramajjhattatāva khīṇāsavānaṃ iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārena ajjhupekkhanato ''chaḷaṅgupekkhā''ti ca, sattesu majjhattākārappavattattā ''brahmavihārupekkhā''ti ca, sahajātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā ''bojjhaṅgupekkhā''ti ca, kevalā ''tatramajjhattupekkhā''ti ca, tatiyajjhānasahagatā aggasukhepi tasmiṃ apakkhapātabhūtā ''jhānupekkhā''ti ca, catutthajjhānasahagatā sabbapaccanīkaparisuddhitāya ''pārisuddhupekkhā''ti ca tena tena avatthābhedena chadhā vuttā.

Vīriyameva pana anaccāraddhaanatisithilesu sahajātesu saṅkhāresu upekkhanākārena pavattaṃ ''vīriyupekkhā''ti vuttaṃ. Aṭṭhannaṃ rūpārūpajjhānānaṃ paṭilābhato pubbabhāge eva nīvaraṇavitakkavicārādīnaṃ pahānābhimukhībhūtattā tesaṃ pahānepi abyāpārabhāvūpagamanena majjhattākārappavattā samādhivasena uppannā aṭṭha paññā ceva upādānakkhandhabhūtesu saṅkhāresu ajjhupekkhanākārappavattā vipassanāvasena uppannā catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāge tassa tassa adhigamāya catasso catunnaṃ phalasamāpattīnaṃ pubbabhāge tassa tassa adhigamāya appaṇihitavimokkhavasena pavattā catasso suññataanimittavimokkhavasena dveti dasa paññā cāti ime aṭṭhārasa paññā **saṅkhārupekkhā** nāma. Yathāvuttavipassanāpaññāva lakkhaṇavicinanepi majjhattabhūtā **vipassanupekkhā** nāma. Adukkhamasukhavedanā **vedanupekkhā** nāma. Imāsaṃ pana dasannampi upekkhānaṃ ''tattha tattha āgatanayato vibhāgo **dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ** vuttanayena veditabbo''ti dassento āha **evamayaṃ dasavidhāpī**tiādi. Tattha tattha āgatanayatoti idampi hi tāsaṃ vibhāgadassanassa bhūmipuggalādipadaṃ viya visuṃ mātikāpadavasena vuttaṃ, na pana bhūmipuggalādivasena vibhāgadassanassa āgataṭṭhānaparāmasanaṃ āgataṭṭhānassa aṭṭhasāliniyātiādinā vuttattā, tasmā **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. 1.11 tatiyajjhānakathā) yaṃ vuttaṃ ''imāsaṃ pana dasannampi upekkhānaṃ bhūmipuggalādivasena vibhāgo tattha tattha vuttanayeneva veditabboti dassento āha evamayaṃ dasavidhātiādī''ti, taṃ amanasikatvā vuttanti gahetabbaṃ. **Tattha tattha āgatanayato**ti ''idha (khīṇāsavo) bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno''tiādinā (dī. ni. 3.348; a. ni. 6.1) chaḷaṅgupekkhā āgatā, ''upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''ti (dī. ni. 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230) evaṃ brahmavihārupekkhā āgatāti iminā nayena dasannampi upekkhānaṃ tattha tattha vuttapadesesu āgatanayadassanato ca ayaṃ dasavidhāpi upekkhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti sambandho.

Bhūmītiādīsu pana chaḷaṅgupekkhā kāmāvacarā, brahmavihārupekkhā rūpāvacarātiādinā **bhūmito** ca, chaḷaṅgupekkhā asekkhānameva, brahmavihārupekkhā puthujjanādīnaṃ tiṇṇampi puggalānantiādinā **puggalato** ca, chaḷaṅgupekkhā somanassupekkhāsahagatacittasampayuttātiādinā **cittato** ca, chaḷaṅgupekkhā chaḷārammaṇātiādinā **ārammaṇato** ca, ''vedanupekkhā vedanākkhandhena saṅgahitā, itarā nava saṅkhārakkhandhenā''ti **khandhasaṅgahavasena** ca, ''chaḷaṅgupekkhā brahmavihārabojjhaṅgajhāna pārisuddhitatramajjhattupekkhā ca atthato ekā. Tasmā ekakkhaṇe ca tāsu ekāya sati itarā na uppajjanti, tathā saṅkhārupekkhā vipassanupekkhāpi veditabbā. Vedanāvīriyupekkhānamekakkhaṇe siyā uppattī''ti **ekakkhaṇavasena** ca, ''chaḷaṅgupekkhā abyākatā brahmavihārupekkhā kusalābyākatā, tathā sesā. Vedanupekkhā pana siyā akusalāpī''ti evaṃ **kusalattikavasena** ca, ''saṅkhepato cattāro ca dhammā vīriyavedanātatramajjhattatāñāṇavasenā''ti evaṃ **saṅkhepavasena** ca ayaṃ dasavidhāpi upekkhā **dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ** vuttanayeneva veditabbāti yojanā.

Ettha cetā kiñcāpi **aṭṭhasāliniyaṃ** bhūmipuggalādivasena sarūpato uddharitvā na vuttā, tathāpi tattha vuttappakāreheva tāsaṃ bhūmipuggalādivibhāgo nayato uddharitvā sakkā ñātunti tattha sarūpato vuttañca avuttañca ekato saṅgahetvā tattha tattha āgatanayatotiādīhi navahi pakārehi atideso kato, teneva ''dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttavasenā''ti avatvā **''vuttanayenevā''**ti vuttaṃ. Tathāhi khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvāti ādimhi vutte chaḷaṅgupekkhā rūpādiārammaṇatāya bhūmito kāmāvacarā ca puggalato asekkhānameva ca uppajjati, cittato somanassupekkhācittasampayuttā, ārammaṇato chaḷārammaṇā, kusalattikato abyākatā cāti paṇḍitehi sakkā ñātuṃ, tathā chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekātiādimhi vutte panassa saṅkhārakkhandhasaṅgahitattā brahmavihārupekkhādīhi saha ekakkhaṇe anuppattiādayo ca sakkā ñātuṃ, yathā ca chaḷaṅgupekkhā, evaṃ sesānampi yathārahaṃ aṭṭhasāliniyaṃ vuttanayato bhūmiādivibhāguddhāranayo ñātabbo. **Anābhogarasā**ti paṇītasukhepi tasmiṃ avanatipaṭipakkhakiccāti attho.

Puggalenāti puggalādhiṭṭhānena. Kilesehi sampayuttānaṃ **ārakkhā. Tīraṇaṃ** kiccassa pāragamanaṃ. **Pavicayo** vīmaṃsā. **Ida**nti satisampajaññaṃ. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhanti imassa tasmā etamatthantiādinā sambandho. **Tassā**ti jhānasamaṅgino. **Taṃsamuṭṭhānenā**ti taṃ yathāvuttanāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ samuṭṭhānaṃ kāraṇaṃ yassa rūpassa tena taṃsamuṭṭhānena rūpena. **Assā**ti yogino. **Yassā**ti rūpakāyassa. **Phuṭattā**ti atipaṇītena rūpena phuṭattā. **Etamatthaṃ dassento**ti kāyikasukhahetubhūtarūpasamuṭṭhāpakanāmakāyasukhaṃ paṭisaṃvediyamāno eva jhānasamaṅgitākaraṇe kāriyopacārato ''sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī''ti vuccatīti imamatthaṃ dassentoti attho. **Ya**nti hetuatthe nipātoti āha **''yaṃjhānahetū''**ti. **Sukhapāramippatte**ti sukhassa ukkaṃsapariyantaṃ patte. Evametesaṃ pahānaṃ veditabbanti sambandho. Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

Kattha cuppannanti ettha **katthā**ti hetumhi bhummaṃ, kasmiṃ hetumhi satīti attho. **Nānāvajjane**ti appanāvīthiāvajjanato nānā bhinnaṃ purimavīthīsu āvajjanaṃ yassa upacārassa, tasmiṃ nānāvajjane. Visamanisajjāya uppannakilamatho visamāsanupatāpo. **Upacāre vā**tiādi pakkhantaradassanaṃ ekāvajjanūpacārepi vāti attho. **Pītipharaṇenā**ti iminā appanāvīthiyā viya ekavīthiyampi kāmāvacarapītiyā pharaṇamattassa abhāvaṃ dasseti. Domanassindriyassa assa siyā uppattīti sambandho. **Eta**nti domanassindriyaṃ uppajjatīti sambandho. **Vitakkavicārappaccayepī**ti **pi**-saddo aṭṭhānappayutto. So ''pahīnassā''ti heṭṭhā vuttapadānantaraṃ yojetabbo ''pahīnassāpi domanassindriyassā''ti. **Vitakkavicārabhāve**ti ettha ''uppajjati domanassindriya''nti ānetvā sambandhitabbaṃ. Nimittatthe cetaṃ bhummaṃ, vitakkavicārabhāvahetūti attho. **Vitakkavicārā**ti ettha **iti**-saddo tasmāti etasmiṃ atthe daṭṭhabbo, tena yasmā etaṃ domanassindriyaṃ vitakkavicārapaccaye…pe… neva uppajjati, yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārabhāveyeva uppajjati. Yasmā ca appahīnāyeva dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārā, tasmā tatthassa siyā uppattīti evamettha yojanā veditabbā.

Tatthāti dutiyajjhānūpacāre. **Assā**ti domanassindriyassa. **Siyā uppattī**ti idañca paccayamattadassanena sambhāvanamattato vuttaṃ. Domanassuppattisambhāvanāpi hi upacārakkhaṇeyeva kātuṃ yuttā, vitakkavicārarahite pana dutiyajjhānakkhaṇe taduppattisambhāvanāpi na yuttā kātunti. Itarathā kusalacittakkhaṇe akusaladomanassuppattiyā asambhavato ''tatthassa siyā uppattī''ti na vattabbaṃ siyā. Samīpatthe vā etaṃ bhummaṃ, upacārajjhānānantaravīthīsūti attho. **Dutiyajjhāne**ti etthāpi anantaravīthīsupi na tveva uppajjatīti attho, evaṃ upari sukhindriyepi. Somanassindriyassa uppattīti sambandho. **Pahīnāti vuttā**ti idaṃ ''pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā''ti vuttattā vuttaṃ. **Dukkhābhāvenā**ti dukkhatābhāvena. Evaṃ **sukhābhāvenā**ti etthāpi. **Etenā**ti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. **Iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā**ti atiiṭṭhaatianiṭṭhānaṃ viparītassa majjhattārammaṇassa anubhavanalakkhaṇā, majjhattārammaṇampi hi iṭṭhāniṭṭhesu eva paviṭṭhaṃ tabbinimuttassa abhāvā.

Jhānacatukkakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

12. Arūpajjhānānampi aṅgasamatāya catutthajjhāne saṅgahoti āha **kesañci abhiññāpādakānī**tiādi, teneva vakkhati ‘‘aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā’’tiādi (pārā. aṭṭha. 1.12). Tesu ca catutthajjhānameva abhiññāpādakaṃ nirodhapādakaṃ hoti, na itarāni. Dūrakāraṇataṃ pana sandhāya ‘‘cattāri jhānānī’’ti nesampi ekato gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. **Cittekaggatatthānī**ti idaṃ diṭṭhadhammasukhavihāraṃ sandhāya vuttanti āha **khīṇāsavāna**ntiādi. **Sabbakiccasādhaka**nti dibbavihārādisabbabuddhakiccasādhakaṃ. **Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyaka**nti iminā yathāvuttaṃ vipassanāpādakattādisabbaṃ sampiṇḍeti. Idañhi jhānaṃ bhagavato sabbabuddhaguṇadāyakassa maggañāṇassa padaṭṭhānattā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Yathayida**nti yathā idaṃ. **Abhinīhārakkhama**nti iddhividhādiatthaṃ tadabhimukhaṃ nīharaṇayoggaṃ.

Jhānappaṭilābhapaccayānanti jhānappaṭilābhahetukānaṃ jhānappaṭilābhaṃ nissāya uppajjanakānaṃ. **Pāpakāna**nti lāmakānaṃ. **Icchāvacarāna**nti icchāya vasena otiṇṇānaṃ nīvaraṇabhāvaṃ tadekaṭṭhatañca appattānaṃ attukkaṃsanādivasappavattānaṃ aho vata mameva satthā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ evarūpaṃ dhammaṃ deseyyātiādinayappavattānaṃ mānādīnaṃ. Potthakesu pana ‘‘jhānappaṭilābhapaccanīkāna’’ntipi pāṭhaṃ likhanti, so pamādapāṭhoti gahetabbo ‘‘jhānappaṭilābhapaccanīkānaṃ nīvaraṇānaṃ abhāvassa nīvaraṇadūrībhāvena parisuddho’’ti evaṃ pubbe parisuddhapadeyeva vuttattā. **Sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. 1.12) pana ‘‘icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopaappaccayānanti atthoti ayampi pāṭho ayutto evāti gahetabbaṃ. Tato eva ca **visuddhimagge** ayaṃ pāṭho sabbena sabbaṃ na dassito’’ti vuttaṃ. Tattha ca nānappakārānaṃ kopaappaccayānanti evaṃ nīvaraṇabhāvappattadosānaṃ parāmaṭṭhattā ayaṃ pāṭho paṭikkhittoti veditabbo.

Abhijjhādīnanti ettha abhijjhā-saddena ca anīvaraṇasabhāvasseva lobhassa mānādīnañca gahaṇaṃ jhānappaṭilābhapaccayānanti anuvattamānattā. **Ubhayampī**ti anaṅgaṇattaṃ vigatūpakkilesattañcāti etaṃ ubhayampi yathākkamaṃ **anaṅgaṇasuttavatthasuttā**nusāreneva veditabbaṃ. Tesu ca suttesu kiñcāpi nīvaraṇasabhāvappattā thūladosāpi vuttā, tathāpi adhigatacatautthajjhānassa vasena vuttattā idha sukhumā eva te gahitā. Aṅgaṇupakkilesasāmaññena panettha suttānaṃ apadisanaṃ. Tathā hi ‘‘suttānusārenā’’ti vuttaṃ, na pana suttavasenāti.

Pubbenivāsānussatiyaṃ ñāṇaṃ pubbenivāsānussatiñāṇanti nibbacanaṃ dassento āha **pubbenivāsānussatimhī**tiādi. Idāni pubbenivāsaṃ pubbenivāsānussatiṃ tattha ñāṇañca vibhāgato dassetuṃ **tatthā**tiādi vuttaṃ. **Pubba**-saddo atītabhavavisayo, **nivāsa**-saddo ca kammasādhanoti āha ‘‘pubbe atītajātīsu nivutthakkhandhā’’ti. Nivutthatā cettha sakasantāne pavattatā, tenāha **anubhūtā**tiādi. Idāni saparasantānasādhanavasena nivāsa-saddassa atthaṃ dassetuṃ ‘‘nivutthadhammā vā nivutthā’’ti vatvā taṃ vivarituṃ **gocaranivāsenā**tiādi vuttaṃ. Gocarabhūtāpi hi dhammā ñāṇena nivutthā nāma honti, te pana saparaviññāṇagocaratāya duvidhāti dassetuṃ **attano**tiādi vuttaṃ. Paraviññāṇaviññātāpi vā nivutthāti sambandho. Idhāpi paricchinnāti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Anamataggepi hi saṃsāre attanā aviññātapubbānaṃ sattānaṃ khandhā pareheva kehici viññātattā paraviññāṇaviññātā nāma vuttā, tesaṃ anussaraṇaṃ purimato dukkaraṃ yehi parehi viññātatāya te paraviññāṇaviññātā nāma jātā, tesaṃ vattamānasantānānusārena viññātabbato. Te ca paraviññāṇaviññātā duvidhā parinibbutā aparinibbutāti. Tesu ca parinibbutānussaraṇaṃ dukkaraṃ sabbaso susamucchinnasantānattā. Taṃ pana sikhāppattaparaviññātaṃ pubbenivāsaṃ dassetuṃ ‘‘chinnavaṭumakānussaraṇādīsū’’ti vuttaṃ. Tattha **chinnavaṭumakā** atīte parinibbutā khīṇāsavā chinnasaṃsāramaggattā. **Ādi**-saddena aparinibbutānaṃ paraviññāṇaviññātānampi sīhokkantikavasaena anussaraṇaṃ gahitaṃ. Yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussatīti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Vihita-saddo vidha-saddapariyāyoti āha ‘‘anekavidha’’nti, bhavayoniādivasena bahuvidhanti attho. **Vihita**nti vā payuttaṃ vaṇṇitanti atthaṃ gahetvā ‘‘anekehi pakārehi vihita’’nti vattabbe majjhepadalopaṃ katvā niddiṭṭhanti āha ‘‘anekehi…pe… saṃvaṇṇita’’nti. **Pakārehī**ti nāmagottādipakārehi. **Saṃvaṇṇita**nti buddhādīhi kathitaṃ. Anu-saddo anantaratthadīpakoti āha ‘‘abhininnāmitamatte evā’’ti, etena ca parikammassa āraddhataṃ dasseti. **Pūritapāramīnañhī**tiādinā parikammaṃ vināpi siddhiṃ dasseti.

Āraddhappakāradassanattheti anussarituṃ āraddhānaṃ pubbe nivutthakkhandhānaṃ dassanatthe. Jāyatīti jāti, bhavo. So ekakammamūlako ādānanikkhepaparicchinno khandhappabandho idha ‘‘jātī’’ti adhippetoti āha **ekampī**tiādi. **Kappo**ti asaṅkhyeyyakappo, so pana atthato kālo tathāpavattadhammamupādāya paññatto, tesaṃ vasenassa parihāni ca vaḍḍhi ca veditabbā. Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭanaṃ vināso assa atthīti saṃvaṭṭo, asaṅkhyeyyakappo. Saṃvaṭṭena vināsena saha tiṭṭhati sīlenāti **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**. Evaṃ **vivaṭṭo**tiādīsupi. Tattha vivaṭṭanaṃ vivaṭṭo, uppatti, vaḍḍhi vā. Tejena vināso **tejosaṃvaṭṭo. Vitthārato panā**ti puthulato pana saṃvaṭṭasīmābhedo natthi, tenāha ‘‘sadāpī’’ti. Ekanagariyā viya assa jātakkhaṇe vikārāpajjanato jātikkhettavohāroti dassetuṃ ‘‘paṭisandhiādīsu kampatī’’ti vuttaṃ. **Ānubhāvo pavattatī**ti tadantogadhānaṃ sabbesaṃ sattānaṃ rogādiupaddavo vūpasammatīti adhippāyo. **Yaṃ yāvatā vā pana ākaṅkheyyāti vutta**nti yaṃ visayakkhettaṃ sandhāya ekasmiṃ eva khaṇe sabbattha sarena abhiviññāpanaṃ, attano rūpakāyadassanañca paṭijānantena bhagavatā ‘‘yāvatā vā pana ākaṅkheyyā’’ti vuttaṃ.

Etesūti niddhāraṇe bhummaṃ. **Pavattaphalabhojano**ti sayaṃpatitaphalāhāro, idañca tāpasakālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Idhūpapattiyā**ti idha carimabhave upapattiyā. **Ekagotto**ti tusitagottena ekagotto. **Itare**ti vaṇṇādayo. **Titthiyā**ti kammaphalavādino. **Abhinīhāro**ti abhinīhāropalakkhito puññañāṇasambharaṇakālo vutto. **Cutipaṭisandhivasenā**ti attano parassa vā tasmiṃ tasmiṃ attabhāve cutiṃ disvā antarā kiñci anāmasitvā paṭisandhiyā eva gahaṇavasena evaṃ jānanaṃ icchitappadesokkamananti āha **tesañhī**tiādi. **Ubhayathāpī**ti khandhapaṭipāṭiyāpi cutipaṭisandhivasenapi. **Sīhokkantavasenapī**ti sīhanipātavasenapi. Kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṃ ātāpoti āha ‘‘vīriyātāpenā’’ti.

Dibbacakkhuñāṇakathāvaṇṇanā

13. Divi bhavattā dibbanti devānaṃ pasādacakkhu vuccatīti āha ‘‘dibbasadisattā’’ti. **Dūrepī**ti **pi**-saddena sukhumassāpi ārammaṇassa gahaṇaṃ. Vīriyārambhavasena ijjhanato sabbāpi bhāvanā, padhānasaṅkhārasamannāgato vā iddhipādabhāvanāvisesato vīriyabhāvanāti āha ‘‘vīriyabhāvanābalanibbatta’’nti. **Dibbavihāravasenā**ti kasiṇādijjhānacataukkavasena. Iminā dūrakāraṇatthe assa dibbabhāvamāha. **Dibbavihārasannissitattā**ti iminā āsannakāraṇabhūtapādakajjhānato nibbattanti dibbavihārasannissitattāti imassa dibbavihārapaayāpannaṃ attanā sampayuttaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ nissayapaccayabhūtaṃ nissāya dibbacakkhuñāṇassa pavattattātipi attho. Divudhātussa jutigatiyogaṃ sandhāya **ālokapaaggahenā**tiādi vuttaṃ. Tattha **ālokapariggahenā**ti kasiṇālokapariggahavasena. **Dassanaṭṭhenā**ti rūpadassanabhāvena, iminā ‘‘cakkhati rūpaṃ vibhāvetī’’ti nibbacanato cakkhuttaṃ dasseti. **Cakkhukiccakaraṇenā**ti idaṃ cakkhumiva cakkhūti upamāya sadisanimittadassanaṃ, samavisamādidassanasaṅkhātassa cakkhukiccassa karaṇatoti attho.

Yathāhāti **upakkilesasutta**ppadesaṃ (ma. ni. 3.242) nidasseti. Tattha **vicikicchā**tiādīsu bhagavato bodhimūle anabhisambuddhasseva dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni passantassa ‘‘idaṃ nu kho kiṃ, idaṃ nu kho ki’’nti vicikicchā uppannā, tato pana vicikicchānivattanatthaṃ tāni rūpāni **amanasikaroto** amanasikarontassa thinamiddhaṃ uppannaṃ, tato nivattanatthaṃ puna sabbarūpāni manasikaroto rakkhasādīsu chambhitattaṃ uppannaṃ, ‘‘kimettha bhāyitabba’’nti bhayavinodanavasena manasikaroto attano manasikārakosallaṃ paṭicca uppilasaṅkhātā samādhidūsikā gehasitapīti uppannā, tannisedhāya manasikāravīriyaṃ sithilaṃ karontassa kāyālasiyasaṅkhātaṃ duṭṭhullaṃ, tannisedhāya puna vīriyaṃ paggaṇhato accāraddhavīriyaṃ, puna tannisedhāya vīriyaṃ sithilayato atilīnavīriyaṃ uppannaṃ, tannisedhetvā dibbarūpāni passato abhijappāsaṅkhātā taṇhā uppannā, tannisedhāya hīnādinānārūpāni manasikaroto nānārammaṇavikkhepasaṅkhātā nānattasaññā uppannā. Puna taṃ vihāya ekameva manasikaroto atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ ativiya cintanaṃ uppannaṃ. **Obhāsa**nti parikammasamuṭṭhitaṃ obhāsaṃ. **Na ca rūpāni passāmī**ti ‘‘parikammobhāsamanasikārapasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmī’’ti evaṃ uppattikkamasahito attho veditabbo, manussānaṃ idanti mānusakaṃ mānusakacakkhugocaraṃ thūlarūpaṃ vuccati. Tadeva manussānaṃ dassanūpacārattā manussūpacāroti āha ‘‘manussūpacāraṃ atikkamitvā’’ti. **Rūpadassanenā**ti dūrasukhumādirūpadassanena.

Yasmā niyamena purejātaṭṭhitarūpārammaṇaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ āvajjanaparikammehi vinā na uppajjati, na ca uppajjamānaṃ bhijjamānaṃ rūpamassa ārammaṇaṃ hoti dubbalattā, cuticittañca kammajarūpassa bhaṅgakkhaṇe eva uppajjati, paṭisandhicittañca upapattikkhaṇe, tasmā āha **cutikkhaṇe**tiādi. Rūpadassanamevettha sattadassananti **cavamāne**tiādinā puggalādhiṭṭhānena vuttaṃ. **Abhirūpe virūpetipī**ti idaṃ vaṇṇa-saddassa saṇṭhānavācakataṃ sandhāya vuttaṃ mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminitvātiādīsu (saṃ. ni. 1.138) viya. Sundaraṃ gatiṃ gatā sugatāti āha ‘‘sugatigate’’ti. **Iminā pana padenā**ti yathākammupageti iminā padena.

Nerayikānaṃ aggijālasatthanipātādīhi vibhinnasarīravaṇṇaṃ disvā tadanantarehi kāmāvacarajavaneheva ñātaṃ tesaṃ dukkhānubhavanampi dassanaphalāyattatāya ‘‘dibbacakkhukiccamevā’’ti vuttaṃ. **Evaṃ manasikarotī**ti tesaṃ kammassa ñātukāmatāvasena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikammavasena kinnu khotiādinā manasikaroti. Athassa taṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā āvajjanaparikammādīnaṃ upari uppannena rūpāvacaracatutthajjhānena sampayuttaṃ yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, idaṃ yathākammupagañāṇaṃ nāmāti yojanā. Devānaṃ dassanepi eseva nayo. **Visuṃ parikamma**nti pubbenivāsādīnaṃ viya dibbacakkhuñāṇaparikammaṃ vinā visuṃ parikammaṃ natthi. Keci panettha ‘‘pādakajjhānasamāpajjanaparikammehi kiccaṃ natthi, kinnu kho kammantiādimanasikārānantarameva kammaṃ. Kammasīsena taṃsampayutte ca dhamme ārammaṇaṃ katvā appanāvīthi uppajjati. Evamanāgataṃsañāṇepi, teneva visuṃ parikammaṃ nāma natthi…pe… dibbacakkhunā saheva ijjhantīti vutta’’nti vadanti. Taṃ na gahetabbaṃ vasībhūtānampi abhiññānaṃ pādakajjhānādiparikammaṃ vinā anuppattito. Pādakajjhānādimattena ca visuṃ parikammaṃ nāma na hotīti dibbacakkhunāva etāni ñāṇāni siddhānīti gahetabbaṃ. **Evaṃ anāgataṃsañāṇassāpī**ti dibbacakkhunā diṭṭhassa sattassa anāgate pavattiṃ ñātukāmatāya pādakajjhānādīnamanantaraṃ ñāṇabalānurūpaṃ anāgatesu anekakappesu uppajjanārahe pubbe attabhāvapariyāpanne pañcakkhandhe tappaṭibaddhe tadārammaṇe ca sabbe lokiyalokuttaradhamme sammutiñca ekakkhaṇe ālambitvā uppajjanakassa catutthajjhānasampayuttassa anāgataṃsañaāṇassāpi visuṃ parikammaṃ nāma natthīti yojanā.

Keci panettha ''pubbenivāsānussatiyaṃ viya nāmagottādigahaṇampi attheva, tañca na abhiññākkhaṇe, atha kho tadanantaresu kāmāvacarajavanakkhaṇesu eva hoti nāmaparikappakāle itaraparikappāsambhavā kammenuppattiyañca pariyantābhāvā. Sabbaparikammanimittesu pana dhammesu atthesupi ekakkhaṇe abhiññāya diṭṭhesu yathārucivasena pacchā evaṃnāmotiādinā kāmāvacaracittena vikappo uppajjati cakkhunā diṭṭhesu bahūsu rūpesu thambhakumbhādivikappo viya. Yañca kattha avikappitaṃ, tampi vikappanārahanti sabbaṃ nāmagottādito vikappitameva hoti. Yathā cettha, evaṃ pubbenivāsānussatiyampi parikappārahatampi sandhāya **pāḷiyaṃ** evaṃnāmotiādinā apadesasahitameva vutta''nti vadanti. Aññe pana ''nāmagottādikaṃ sabbampi ekakkhaṇe paññāyati, abhirucitaṃ pana vacasā voharantī''ti vadanti, tepi atthato purimehi sadisā eva, pubbe diṭṭhassa puna vohārakālepi parikappetabbato parikappārahadhammadassanameva tehipi atthato upagataṃ. Eke pana ''so tato cuto amutra udapādintiādivacanato kameneva atītānāgatadhammajānanena nāmagottādīhi saddhiṃ gahaṇaṃ sukara''nti vadanti, taṃ ayuttameva buddhānampi sabbaṃ ñātuṃ asakkuṇeyyatāya sabbaññutāhānippasaṅgato. **Pāḷiyaṃ** ime vata bhontotiādi yathākammupagañāṇassa pavattiākāradassanaṃ. Kāyavācādi cettha kāyavacīviññattiyo.

Bhāriyanti ānantariyasadisattā vuttaṃ. Khamāpane hi asati ānantariyameva. **Tassā**ti bhāriyasabhāvassa upavādassa. **Mahallako**ti kevalaṃ vayasāva mahallako, na ñāṇena, ''nāyaṃ kiñci lokavohāramattampi jānāti, parisadūsako eva amhākaṃ lajjitabbassa karaṇato''ti adhippāyena hīḷetvā vuttattā guṇaparidhaṃsanena upavadatīti veditabbaṃ. **Āvuso**tiādinā thero uparimagguppattimassa ākaṅkhanto karuṇāya attānamāvikāsi. **Pākatikaṃ ahosī**ti maggāvaraṇaṃ nāhosīti adhippāyo. **Attanā vuḍḍhataro**ti sayampi vuḍḍho. Etthāpi ''ukkuṭikaṃ nisīditvā''ti **visuddhimagge** vuttaṃ. Anāgāmī arahā ca āyatiṃ saṃvaratthāya na khameyyuṃ, sesā dosenapīti āha ''sace so na khamatī''ti.

Ye ca…pe… samādapenti, tepi micchādiṭṭhikammasamādānāti yojetabbaṃ. **Sīlasampanno**tiādīsu nippariyāyato aggamaggaṭṭho adhippeto tasseva aññārādhanā niyamato, sesāpi vā pacchimabhavikā sīlādīsu ṭhitā tesampi aññuppattiniyamato. **Añña**nti arahattaphalaṃ. **Evaṃ sampada**nti evaṃ nibbattikaṃ. Yathā taṃ avirajjhanakanibbattikaṃ, evamidampi etassa niraye nibbattananti attho. Yaṃ sandhāya ''evaṃsampadamida''nti niddiṭṭhaṃ, taṃ dassetuṃ **taṃ vāca**ntiādi vuttaṃ. **Taṃ vāca**nti ariyūpavādaṃ. **Citta**nti ariyūpavādakacittaṃ. **Diṭṭhi**nti ariyūpavāde dosābhāvadassanadiṭṭhiṃ. ''Sabbametaṃ pajahissāmī''ti cittena accayaṃ desetvā khamāpanavasena appahāya appaṭinissajjitvā. **Yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye**ti yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṃ niraye ṭhapito eva, ariyūpavādenevassa idaṃ niyamena niraye nibbattanaṃ yathā maggena phalaṃ sampajjati, evaṃ sampajjanakanti adhippāyo.

Micchādiṭṭhi sabbapāpamūlattā paramā padhānā yesaṃ vajjānaṃ tāni micchādiṭṭhiparamāni vajjāni, sabbavajjehi micchādiṭṭhiyeva paramaṃ vajjanti attho. Avītarāgassa maraṇato paraṃ nāma bhavantarupādānamevāti āha ''paraṃ maraṇāti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe''ti. Yena tiṭṭhati, tassa upacchedeneva kāyo bhijjatīti āha ''kāyassa bhedāti jīvitindriyassupacchedā''ti. Eti etasmā sukhanti ayo, puññaṃ. **Āyassā**ti āgamanassa, hetussa vā. Ayati iṭṭhārammaṇādīhi pavattatīti āyo, assādo. **Asurasadisa**nti petāsurasadisaṃ.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā

14. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. **Nibbattika**nti nipphādanaṃ. **Yaṃ ṭhānaṃ patvā**ti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena ṭhānaṃ kāraṇabhūtaṃ āgamma. **Appavatti**nti appavattihetuṃ. **Kilesavasenā**ti yesaṃ āsavānaṃ khepanena idaṃ ñāṇaṃ āsavakkhayañāṇaṃ jātaṃ, tesaṃ kilesānaṃ vasena, tesaṃ āsavānaṃ vasena sabbakilesānaṃ saṅgahaṇato **pariyāyato** pakārantaratoti attho. **Pāḷiyaṃ** atītakālavasena ''abbhaññāsi''nti vatvāpi abhisamayakāle tassa tassa jānanassa paccuppannataṃ upādāya ''evaṃ jānato evaṃ passato''ti vattamānakālena niddeso kato. Kāmāsavādīnaṃ vimuccaneneva tadavinābhāvato diṭṭhāsavassāpi vimutti veditabbā.

''Khīṇā jātī''ti jānanaṃ kilesakkhayapaccavekkhaṇavasena, vusitaṃ brahmacariyantiādijānanaṃ maggaphalanibbānapaccavekkhaṇavasena hotīti āha ''khīṇā jātītiādīhi tassa bhūmi''nti. Tattha **bhūmi**nti visayaṃ, tīsu kālesupi jātikkhayaṃ pati ujukameva vāyāmāsambhavepi taṃ pati vāyāmakaraṇassa sātthakataṃ, tassa anāgatakkhandhānuppattiphalatañca dassetuṃ **yā panā**tiādi vuttaṃ. **Yā pana maggassa abhāvitattā**tiādinā hi maggenāvihatakileseheva āyatiṃ khandhānaṃ jāti hessati, tesañca kilesānaṃ maggena vināse sati khandhā na jāyissanti, kilesānañca tekālikatāya jātiyaṃ vuttanayena kenaci paccayena vināsayogepi cittasantāne kilesaviruddhaariyamaggakkhaṇuppādanameva tabbināso viruddhapaccayopanipātena āyatiṃ anuppajjanato bījasantāne aggikkhandhopanipātena āyatiṃ bījattānuppatti viya, iti maggakkhaṇuppattisaṅkhātakilesābhāvena kilesaphalānaṃ khandhānaṃ āyatiṃ anuppattiyeva jātikkhayoti ayamattho vibhāvīyati, tenāha ''maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā''ti. Ettha cāyamattho kilesābhāvasaṅkhātassa maggassa bhāvitattā uppāditattā paccayābhāvena anuppajjantī khandhānaṃ jāti tena āyatiṃ anuppajjanasaṅkhātena anuppādadhammataṃ āpajjanena vohārato khīṇā me jātīti. Na hi saṅkhatadhammānaṃ paccayantarena vināso sambhavati, sambhave ca tassa paccayantaratādippasaṅgato. Tabbiruddhakkhaṇuppādanameva tabbināsuppādanaṃ. **Ta**nti khīṇajātiṃ abbhaññāsinti sambandho. **Itthattāyā**ti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthāya. **Dassento**ti nigamanavasena dassentoti.

Vijjāttayakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

15. **Aññāṇa**nti **dhi**-saddayogena sāmiatthe upayogavacanaṃ. **Pādānī**ti pāde. **Yasasā**ti parivārena. **Kotūhalacchare**ti kotūhale acchare ca. **Aya**nti amikkanta-saddo. Nayidaṃ āmeḍitavasena dvikkhattuṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento **atha vā**tiādimāha. Avisesena atthasāmaññena nipphanno abhikkantanti bhāvanapuṃsakaniddeso, desanāpasādādivisesāpekkhāyapi tatheva tiṭṭhati pubbe nipphannattāti āha ''abhikkantaṃ…pe… pasādo''ti. **Adhomukhaṭhapitaṃ** kenaci. **Heṭṭhāmukhajātaṃ** sayameva. **Pariyāyehī**ti pakārehi, arasarūpattādipaṭipādakakāraṇehi vā.

Gamudhātussa dvikammakattābhāvā gotamaṃ saraṇanti idaṃ padadvayampi na upayogavacanaṃ. Api ca kho purimameva, pacchimaṃ pana paccattavacananti dassetuṃ ''gotamaṃ saraṇanti gacchāmī''ti vuttaṃ. Tena ca iti-saddo luttaniddiṭṭhoti dasseti. **Aghassā**ti aghato pāpato. **Tātā**ti hi padaṃ apekkhitvā nissakkasseva yuttattā. **Adhigatamagge sacchikatanirodhe**ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti dassento ''yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā''ti āha. **Vitthāro**ti iminā ''yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī''ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) vuttapadaṃ saṅgaṇhāti. **Aneja**nti nittaṇhaṃ. **Appaṭikūla**nti avirodhatthadīpanato aviruddhasuciṃ paṇītaṃ vā. Vācāya paguṇīkattabbato, pakaṭṭhehi saddatthaguṇehi yogato vā **paguṇaṃ. Saṃhato**ti ghaṭito sameto. **Yatthā**ti yesu purisayugesūti sambandho. **Aṭṭha ca puggaladhammadasā te**ti te aṭṭha puggalā ariyadhammassa diṭṭhattā dhammadasā.

Saraṇantiādīsu ayaṃ saṅkhepattho – bhayahiṃsanādiatthena ratanattayaṃ **saraṇaṃ** nāma, tadeva me ratanattayaṃ tāṇaṃ leṇaṃ parāyaṇanti buddhasubuddhatādiguṇavasena tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo **saraṇagamanaṃ** nāma. Yathāvuttena iminā cittuppādena samannāgato **saraṇaṃ gacchati** nāma. Etassa ca saraṇagamanassa lokiyalokuttaravasena duvidho pabhedo. Tattha lokuttaraṃ saraṇagamanūpakkilesasamucchedena maggakkhaṇeyeva sijjhati. Lokiyasaraṇagamanaṃ catudhā pavattati ahaṃ attānaṃ buddhassa pariccajāmītiādinā attaniyyātanena, yathāvuttatapparāyaṇatāya, sissabhāvūpagamanena, paṇipātena cāti. Sabbatthāpi cettha seṭṭhadakkhiṇeyyabhāvavaseneva saraṇagamanaṃ hoti, na ñātibhayācariyādivasenāti veditabbaṃ. Evaṃ ñātiādivasena titthiyaṃ vandato saraṇaṃ na bhijjati, dakkhiṇeyyabhāvena aññaṃ vandato saraṇaṃ bhijjati. Lokiyassa saraṇagamanassa nibbānappattiniyamaṃ sadisaphalaṃ saraṇagatassa anāgate nibbānappattiniyamato. Sabbalokiyasampattisamadhigamo pana apāyadukkhādisamatikkamo ca ānisaṃsaphalaṃ. Tīsu vatthūsu cassa saṃsayamicchāñāṇādi saṃkileso. Bhedopissa sāvajjānavajjavasena duvidho. Tattha paṭhamo micchādiṭṭhipubbakehi titthiyapaṇipātādīhi hoti, so ca aniṭṭhaphalattā sāvajjo. Anavajjo pana kālakiriyāya hoti. Lokuttarasaraṇagamanassa sabbathā saṃkileso vā bhedo vā natthīti veditabbaṃ.

Ko upāsakotiādi upāsakattasarūpakāraṇādipucchā. Tattha yo gahaṭṭho manusso vā amanusso vā vuttanayena tisaraṇaṃ gato, ayaṃ **upāsako**. Yo ca saraṇagamanādikiriyāya ratanattayaṃ upāsanato ''upāsako''ti vuccati. Pañca veramaṇiyo cassa **sīlaṃ**. Pañcamicchāvāṇijjādipāpājīvaṃ pahāya dhammena samena jīvitakappanamassa **ājīvo**. Assaddhiyadussīlatādayo upāsakattassa **vipatti,** tadabhāvo **sampattī**ti veditabbā.

Vihāraggenāti ovarakādivasanaṭṭhānakoṭṭhāsena. **Ajjabhāva**nti asmiṃ ahani pavattaṃ pasādādiṃ. Kāyaviññattihetuko sarīrāvayavo **kāyaṅgaṃ**. Vacīviññattihetukaṃ oṭṭhajivhādi **vācaṅgaṃ. Acopetvā**ti acāletvā. Etena ca vacīpavattiyā pubbabhāge ṭhānakaraṇānaṃ calanapaccayo vāyodhātuyā vikārākāro visuṃ kāyaviññatti na hoti, tena visuṃ viññāpetabbassa adhippāyassa abhāvā vacīviññattiyameva saṅgayhati tadupakārattā. Yathā kāyena kāyakaṇḍuyanādīsu sadduppattihetubhūto pathavīdhātuyā ākāravikāro visuṃ adhippāyassa aviññāpanato vacīviññatti na hoti, evamayampīti dasseti. Adhippāyaviññāpanato hetā viññattiyo nāma jātā, na kevalaṃ vāyupathavīnaṃ calanasadduppattipaccayabhūtavikārākāramattatāya. Evañca bahiddhā rukkhādīsu calanasadduppattipaccayānaṃ yathāvuttappakārānaṃ vikārākārānaṃ aviññattitā samatthitā hotīti veditabbā. Keci **vācaṅga**nti ‘‘hotu sādhū’’ti evamādivācāya avayavantiādiṃ vadanti, taṃ acopetvāti iminā na sameti. **Khantiṃ cāretvā**ti anumatiṃ pavattetvā. ‘‘Khantiṃ dhāretvā’’tipi pāṭho, bahi anikkhamanavasena gaṇhitvāti attho. **Paṭimukho**ti bhagavati paṭinivattamukho, tenāha ‘‘apakkamitvā’’ti.

16. Yācadhātussa dvikammakattā ‘‘bhagavā vassāvāsaṃ yācito’’ti vuttaṃ. **Susassakālepī**ti vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ ‘‘atisamagghepī’’ti vuttaṃ. Ativiya appagghepi yadā kiñcideva datvā bahuṃ pubbaṇṇāparaṇṇaṃ gaṇhanti, tādise kālepīti attho. **Bhikkhamānā**ti yācamānā. **Vuttasassa**nti vapitasassaṃ. **Tatthā**ti verañjāyaṃ, etena ‘‘vuttaṃ salākā eva hoti etthāti salākāvuttā’’ti visesanassa paranipātena nibbacanaṃ dasseti. Atha vā ‘‘sabbaṃ sassaṃ salākāmattameva vuttaṃ nibbattaṃ sampannaṃ etthāti salākāvuttā’’tipi nibbacanaṃ daṭṭhabbaṃ, tenāha ‘‘salākā eva sampajjatī’’ti. ‘‘Salākāya vuttaṃ jīvikā etissanti salākāvuttā’’tipi nibbacanaṃ dassetuṃ **salākāya vā**tiādi vuttaṃ. **Dhaññakaraṇaṭṭhāne**ti dhaññaminanaṭṭhāne. **Vaṇṇajjhakkha**nti kahāpaṇaparikkhakaṃ.

Uñchena paggahenāti ettha **paggahenā**ti pattena, taṃ gahetvāti attho. Paggayhati etena bhikkhāti hi paggaho, patto. Tenāha **paggahena yo uñcho**tiādi. Atha vā **paggahenā**ti gahaṇena, uñchatthāya gahetabbo pattoti sijjhatīti āha ‘‘pattaṃ gahetvā’’ti.

Gaṅgāya uttaradisāpadeso uttarāpatho, so nivāso etesaṃ, tato vā āgatāti uttarāpathakā, tenāha **uttarāpathavāsikā**tiādi. ‘‘Uttarāhakā’’tipi pāṭho, so eva attho niruttinayena. **Mandira**nti assasālaṃ. ‘‘Mandara’’ntipi likhanti, taṃ na sundaraṃ. Sā ca mandirā yasmā parimaṇḍalākārena bahuvidhā ca katā, tasmā ‘‘assamaṇḍalikāyo’’ti vuttā.

Gaṅgāya dakkhiṇāya disāya deso dakkhiṇāpatho, tattha jātā manussā **dakkhiṇāpathamanussā**. Buddhaṃ mamāyanti mamevāyanti gaṇhanasīlā **buddhamāmakā,** evaṃ sesesupi. **Eva**nti pacchā vuttanayena atthe gayhamāne. **Paṭivīsa**nti koṭṭhāsaṃ. **Tadupiya**nti tadanurūpaṃ tappahonakaṃ. **Laddhā**ti labhitvā no hotīti sambandho. ‘‘Laddho’’ti vā pāṭho, upaṭṭhākaṭṭhānaṃ neva labhinti attho. Ñāti ca pasatthatamaguṇayogato seṭṭho cāti **ñātiseṭṭho. Evarūpesu ṭhānesu ayameva patirūpo**ti āmisassa dullabhakālesu parikathobhāsādiṃ akatvā paramasallekhavuttiyā ājīvasuddhiyaṃ ṭhatvā bhagavato adhippāyānuguṇaṃ āmisaṃ vicārentena nāma ñātisinehayuttena ariyasāvakeneva kātuṃ yuttanti adhippāyo.

Mārāvaṭṭanāyāti mārena katacittaparivaṭṭanena, cittasammohanenāti attho. **Tampī**ti uttarakuruṃ vā tidasapuraṃ vā āvaṭṭeyya.

> ‘‘Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayiṃ;
> Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo’’ti. (apa. thera 1.39.88) –

Apadāne vuttassa akusalassa tadā okāsakatattā. **Nibaddhadānassā**ti ‘‘dassāmā’’ti vācāya niyamitadānassa. **Appitavattassā**ti kāyena atiharitvā dinnavatthunopi. **Visahatī**ti sakkoti. **Saṅkhepenā**ti nīhārena. **Byāmappabhāyā**ti samantato heṭṭhā ca upari ca asītihatthamatte ṭhāne ghanībhūtāya chabbaṇṇāya pabhāya, yato chabbaṇṇaraṃsiyo taḷākato mātikāyo viya nikkhamitvā dasasu disāsu dhāvanti, sā yasmā byāmamattā viya khāyati, tasmā ‘‘byāmappabhā’’ti vuccati. Yasmā anubyañjanāni ca paccekaṃ bhagavato sarīre pabhāsampattiyuttā ākāse candasūriyādayo viya vibhātā virocanti, tasmā tāni byāmappabhāya saha kenaci anabhibhavanīyāni vuttāni.

Anatthasañhiteti ghātāpekkhaṃ sāmiatthe bhummavacanaṃ, tenāha ‘‘tādisassa vacanassa ghāto’’ti. Attho dhammadesanāya hetu uppajjati ettha, dhammadesanādiko vā attho uppajjati etāyāti **aṭṭhuppatti,** paccuppannavatthu.

Ekaṃ gahetvāti dhammadesanāsikkhāpadapaññattisaṅkhātesu dvīsu dhammadesanākāraṇaṃ gahetvā. **Ratticchedo vā**ti sattāhakaraṇīyavasena gantvā bahi aruṇuṭṭhāpanavasena vutto, na vassacchedavasena tassa visuṃ vuccamānattā. Etena ca vassacchedapaccaye sattāhakaraṇīyena gamanaṃ anuññātanti veditabbaṃ. **Na kismiñcī**ti kismiñci guṇe sambhāvanāvasena na maññanti. **Pacchā sīlaṃ adhiṭṭhaheyyāmā**ti ājīvahetu santaguṇappakāsanena ājīvavipattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Atimaññissatī**ti avamaññissati.

17. ‘‘Āyasmāti piyavacanameta’’nti uccanīcajanasāmaññavasena vatvā puna uccajanāveṇikavaseneva dassento ‘‘garugāravasappatissādhivacana’’nti āha. Tattha saha patissayena nissayenāti **sappatisso,** sanissayo, tassa garuguṇayuttesu gāravavacananti attho. Idha pana vacanameva adhivacanaṃ. **Pappaṭakoja**nti ādikappe udakūpari paṭhamaṃ pathavībhāvena sañjātaṃ navanītapiṇḍasadisaṃ udakepi uppilanasabhāvaṃ avilīyanakaṃ atisiniddhamadhuraṃ anekayojanasahassabahalaṃ rasātalasaṅkhātaṃ pathavojaṃ. Yaṃ ādikappikehi manussehi rasataṇhāya gahetvā bhuñjamānaṃ tesaṃ kammabalena uparibhāge kakkhaḷabhāvaṃ āpajjitvā heṭṭhā purimākāreneva ṭhitaṃ, yassa ca balena ayaṃ mahāpathavī sapabbatasamuddakānanā heṭṭhāudake animujjamānā avikiriyamānā kullupari viya niccalā tiṭṭhati, taṃ pathavīsāramaṇḍanti attho, tenāha **pathavīmaṇḍo**tiādi. **Sampanna**nti madhurarasena upetaṃ, tenāha ‘‘sādurasa’’nti. **Upapannaphalo**ti bahuphalo. ‘‘Nimmakkhika’’nti vatvā puna ‘‘nimmakkhikaṇḍa’’nti makkhikaṇḍānampi abhāvaṃ dasseti. **Ye pathavīnissitā pāṇā, te tattha saṅkāmessāmī**ti ettha manussāmanussatiracchānagatitthīnampi hatthasaṅkāmane kiṃ anāmāsadoso na hotīti? Na hoti, kasmā? ‘‘Anāpatti, bhikkhave, iddhimassa iddhivisaye’’ti (pārā. 159) vacanato, teneva bhagavāpi anāmāsadosaṃ adassetvā ‘‘vipallāsampi sattā paṭilabheyyu’’nti āha, khuddako **gāmo**. Mahanto sāpaṇo **nigamo. Padavītihārenā**ti padanikkhepena.

Vinayapaññattiyācanakathāvaṇṇanā

18. **Vinayapaññattiyā mūlato pabhutī**ti pārājikādigarukānaṃ, tadaññesañca sikkhāpadānaṃ pātimokkhuddesakkamena yebhuyyena apaññattataṃ sandhāya vuttaṃ, na sabbena sabbaṃ apaññattatāya. Teneva thero bhagavantaṃ ‘‘sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya uddiseyya pātimokkha’’nti pātimokkhuddesena saha sikkhāpadapaññattiṃ yāci. **Khandhake** hi ānandattherādīnaṃ pabbajjato puretarameva rāhulabhaddassa pabbajjāya ‘‘na, bhikkhave, ananuññāto mātāpitūhi putto pabbājetabbo, yo pabbājeyya āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 105) paññattasikkhāpadaṃ dissati. Idheva aṭṭhakathāyampi ‘‘sāmampi pacanaṃ…pe… na vaṭṭatī’’ti ca, ‘‘ratticchedo vassacchedo vā na kato’’ti ca vuttattā pubbeva sāmapākādipaṭikkhepo atthīti paññāyati. Evaṃ katipayasikkhāpadānaṃ paññattisabbhāvepi apaññattapārājikādike sandhāya ‘‘na tāva, sāriputta, satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapetī’’ti vuttanti gahetabbaṃ. Puthuttārammaṇato paṭinivattitvā sammadeva ekārammaṇe cittena līno paṭisallīno nāmāti āha ‘‘ekībhāvaṃ gatassā’’ti, cittavivekaṃ gatassāti attho. **Cira**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ.

Soḷasavidhāya paññāyāti majjhimanikāye **anupadasuttantadesanāyaṃ** ‘‘mahāpañño, bhikkhave, sāriputto puthupañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño’’ti āgatā cha paññā ca navānupubbavihārasamāpattipaññā ca arahattamaggapaññā cāti evaṃ soḷasavidhena āgatāya paññāya. Yesaṃ buddhānaṃ sāvakā suddhāvāsesu sandissanti, teyeva loke pākaṭāti vipassīādayova idha uddhaṭā, na itare pubbabuddhā. Teneva **āṭānāṭiyasutte** (dī. ni. 3.275 ādayo) devāpi attano pākaṭānaṃ tesaññeva gahaṇaṃ akaṃsu, nāññesanti veditabbaṃ.

19. **Kilāsuno**ti appossukkā payojanābhāvena nirussāhā ahesuṃ, na ālasiyena, tenāha **na ālasiyakilāsuno**tiādi. **Niddosatāyā**ti kāyavacīvītikkamasamuṭṭhāpakadosābhāvā. Pāṇaṃ na hane na cādinnamādiyetiādinā (su. ni. 402) ovādasikkhāpadānaṃ vijjamānattā vuttaṃ **sattāpattikkhandhavasenā**tiādi. Channaṃ channaṃ vassānaṃ osānadivasaṃ apekkhitvā ‘‘sakiṃ saki’’nti vuttattā tadapekkhamettha sāmivacanaṃ. Sakalajambudīpe sabbopi bhikkhusaṅgho uposathaṃ akāsīti sambandho.

Khantī paramantiādīsu titikkhāsaṅkhātā khanti sattasaṅkhārehi nibbattāniṭṭhākhamanakilesatapanato **paramaṃ tapo** nāma. Vānasaṅkhātāya taṇhāya nikkhantattā **nibbānaṃ** sabbadhammehi **paramaṃ** uttamanti buddhā vadanti. Yathāvuttakhantiyā abhāvena pāṇavadhaṃ vā chedanatāḷanādiṃ vā karonto **parūpaghātī** parassaharaṇaparadārātikkamanādīhi musāpesuññapharusādīhi ca paraṃ **viheṭhayanto** ca bāhitapāpatāya abhāvena pabbajito vā samitapāpatāya abhāvena samaṇo vā na hotīti attho. Sīlasaṃvarena sabbapāpassa anuppādanaṃ lokiyasamādhivipassanāhi kusalassa upasampādanaṃ nipphādanaṃ sabbehi maggaphalehi attano cittassa parisodhanaṃ pabhassarabhāvakaraṇaṃ yaṃ, tametaṃ buddhānaṃ **sāsanaṃ** anusiṭṭhi. **Anupavādo**ti vācāya kassaci anupavadanaṃ. **Anupaghāto**ti kāyena kassaci upaghātākaraṇaṃ vuttāvasese ca pātimokkhasaṅkhāte sīle attānaṃ saṃvaraṇaṃ. Bhattasmiṃ mattaññutāsaṅkhātaājīvapārisuddhipaccayasannissitasīlasamāyogo tammukhena indriyasaṃvaro pantasenāsanasaṅkhātaṃ araññavāsaṃ tammukhena pakāsite catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātamahāariyavaṃse patiṭṭhānañca adhicittasaṅkhāte lokiyalokuttarasamādhimhi taduppādanavasena **āyogo** anuyogo ca yaṃ, tametaṃ buddhānaṃ anusiṭṭhīti yojanā.

‘‘Yāva sāsanapariyantā’’ti āṇāpātimokkhassa abhāvato vuttaṃ. Parinibbānato pana uddhaṃ ovādapātimokkhuddesopi nattheva, buddhā eva hi taṃ uddisanti, na sāvakā. **Paṭhamabodhiya**nti bodhito vīsativassaparicchinne kāle, **ācariyadhammapālattherena** pana ‘‘pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhī’’ti vuttaṃ, **sikkhāpadapaññattikaālato pana pabhuti āṇāpātimokkhameva uddisantī**ti idaṃ pātimokkhuddesakkameneva paripuṇṇaṃ katvā sikkhāpadapaññattikālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Aṭṭhānaṃ anavakāso**ti yathākkamaṃ hetupaccayapaṭikkhepavasena kāraṇapaṭikkhepo. **Ya**nti yena kāraṇena. **Aparisuddhāya parisāyā**ti alajjīpuggalehi vomissatāya asuddhāya parisāya, na kevalaṃ buddhānaññeva aparisuddhāya parisāya pātimokkhuddeso ayutto, atha kho sāvakānampi. Codanāsāraṇādivasena pana sodhetvā saṃvāsakaraṇaṃ sāvakānaññeva bhāro, buddhā pana sikkhāpadāni paññapetvā uposathādikaraṇavidhānaṃ sikkhāpetvā vissajjenti, codanāsāraṇādīni na karonti, teneva bhagavā asuddhāya parisāya pātimokkhaṃ anuddisitvā sakalarattiṃ tuṇhībhūto nisīdi. Bhikkhū ca bhagavato adhippāyaṃ ñatvā asuddhapuggalaṃ bahi nīhariṃsu. Tasmā sāvakānampi asuddhāya parisāya ñatvā uposathādisaṅghakammakaraṇaṃ brahmacariyantarāyakaraṇaṃ vinā na vaṭṭatīti veditabbaṃ.

Sammukhasāvakānanti buddhānaṃ sammukhe dharamānakāle pabbajitānaṃ sabbantimānaṃ sāvakānaṃ. Uḷārātisayajotanatthaṃ ''uḷāruḷārabhogādikulavasena vā''ti puna uḷārasaddaggahaṇaṃ kataṃ. Ādi-saddena uḷāramajjhattaanuḷārādīnaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Te pacchimā sāvakā antaradhāpesunti sambandho.

Apaññattepi sikkhāpade yadi sāvakā samānajātiādikā siyuṃ, attano kulānugataganthaṃ viya bhagavato vacanaṃ na nāseyyuṃ. Yasmā pana sikkhāpadañca na paññattaṃ, ime ca bhikkhū na samānajātiādikā, tasmā vināsesunti imamatthaṃ dassetuṃ **yasmā ekanāmā…pe… tasmā aññamaññaṃ viheṭhentā**tiādi vuttaṃ. Ciraṭṭhitikavāre pana sāvakānaṃ nānājaccādibhāve samānepi sikkhāpadapaññattiyā paripuṇṇatāya sāsanassa cirappavatti veditabbā. Yadi evaṃ kasmā sabbepi buddhā sikkhāpadāni na paññapentīti? Yasmā ca sāsanassa cirappavattiyā na kevalaṃ sikkhāpadapaññattiyeva hetu, atha kho āyatiṃ dhammavinayaṃ gahetvā sāvakehi vinetabbapuggalānaṃ sambhavopi, tasmā tesaṃ sambhave sati buddhā sikkhāpadaṃ paññapenti, nāsatīti paripuṇṇāpaññattiyeva veneyyasambhavassāpi sūcanato sāsanassa cirappavattiyā hetu vuttāti veditabbā. Pāḷiyaṃ **sahassaṃ bhikkhusaṅghaṃ…pe… ovadatī**ti ettha sahassasaṅkhyāparicchinno saṅgho sahasso sahassilokadhātūtiādīsu (dī. ni. 2.18) viya. Taṃ sahassaṃ bhikkhusaṅghanti yojanā. Sahassasaddassa ekavacanantatāya ''bhikkhusahassassā''ti vatvā avayavāpekkhāya ''ovadiyamānāna''nti bahuvacananiddeso katoti daṭṭhabbo.

Anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsūti ettha **āsavehī**ti kattuatthe karaṇavacanaṃ. **Cittānī**ti paccattabahuvacanaṃ. **Vimucciṃsū**ti kammasādhanaṃ. Tasmā āsavehi kattubhūtehi anupādāya ārammaṇakaraṇavasena aggahetvā cittāni vimocitānīti evamettha attho gahetabboti āha **tesañhi cittānī**tiādi. **Yehi āsavehī**ti etthāpi kattuatthe eva karaṇavacanaṃ. **Vimucciṃsū**ti kammasādhanaṃ. **Te**ti āsavā. **Tānī**ti cittāni, upayogabahuvacanañcetaṃ. **Vimucciṃsū**ti kattusādhanaṃ, vimocesunti attho. **Aggahetvā vimucciṃsū**ti ārammaṇavasena tāni cittāni aggahetvā āsavā tehi cittehi muttavanto ahesunti attho. Atha vā **āsavehī**ti nissakkavacanaṃ, **vimucciṃsū**ti kattusādhanaṃ. Tasmā kañci saṅkhatadhammaṃ taṇhādivasena anupādiyitvā cittāni vimuttavantāni ahesunti attho gahetabbo. **Purimavacanāpekkha**nti aññatarasmiṃ bhiṃsanake vanasaṇḍeti vuttavacanassa apekkhanaṃ tasmiṃ purimavacaneti evaṃ apekkhananti attho, tenāha **yaṃ vutta**ntiādi. Bhiṃsanassa bhayassa kataṃ karaṇaṃ kiriyā bhiṃsanakataṃ, tasmiṃ bhiṃsanakiriyāyāti atthaṃ dassento āha ''bhiṃsanakiriyāyā''ti. Bhiṃsayatīti bhiṃsano, sova bhiṃsanako, tassa bhāvo ''bhiṃsanakatta''nti vattabbe ta-kārassa lopaṃ katvā vuttanti pakārantarena atthaṃ dassento āha **''atha vā''**tiādi. **Bahutarānaṃ sattānaṃ vā**ti yebhuyyenāti padassa atthadassanaṃ. Tena ca yo kocīti padassāpi yo yo pavisatīti vicchāvasena nānatthena attho gahetabboti dasseti, yo yo pavisati, tesu bahutarānanti atthasambhavato.

Nigamananti pakate atthe yathāvuttassa atthassa upasaṃhāro. Ayañhettha nigamanakkamo – yā hi, sāriputta, vipassīādīnaṃ tiṇṇaṃ buddhānaṃ attano parinibbānato upari pariyattivasena vinetabbānaṃ puggalānaṃ abhāvena tesaṃ atthāya vitthārato sikkhāpadapaññattiyaṃ kilāsutā appossukkatā, yā ca upanissayasampannānaṃ veneyyānaṃ cetasā ceto paricca bhiṃsanakavanasaṇḍepi gantvā ovadantānaṃ tesaṃ maggaphaluppādanatthāya dhammadesanāya eva akilāsutā saussāhatā, na vitthārato dhammavinayadesanāya, ayaṃ kho, sāriputta, hetu, ayaṃ paccayo, yena vipassīādīnaṃ tiṇṇaṃ buddhānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosīti. **Purisayugavasenā**ti purisānaṃ yugaṃ pavattikālo, tassa vasena, purisavasenāti attho. **Sabbapacchimako**ti parinibbānadivase pabbajito **subhadda**sadiso. **Satasahassaṃ saṭṭhimattāni ca vassasahassānī**ti idaṃ bhagavato jātito paṭṭhāya vuttaṃ, bodhito paṭṭhāya pana gaṇiyamānaṃ ūnaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. **Dveyevā**ti dharamāne bhagavati ekaṃ, parinibbute ekanti dve eva purisayugāni.

20-1. **Asambhuṇantenā**ti apāpuṇantena. **Ko anusandhī**ti purimakathāya imassa ko sambandhoti attho. **Yaṃ vutta**nti yaṃ yācitanti attho. **Yesū**ti vītikkamadhammesu. **Nesa**nti diṭṭhadhammikādiāsavānaṃ. **Te**ti vītikkamadhammā. Ñātiyeva pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanato parivaṭṭoti **ñātiparivaṭṭo. Lokāmisabhūta**nti lokapariyāpannaṃ hutvā kilesehi āmasitabbato lokāmisabhūtaṃ. **Pabbajjāsaṅkhepenevā**ti dasasikkhāpadadānādipabbajjāmukhena. **Eta**nti methunādīnaṃ akaraṇaṃ. **Thāma**nti sikkhāpadapaññāpanasāmatthiyaṃ. **Sañchavi**nti sukkacchaviṃ pakaticchaviṃ, sundaracchaviṃ vā. **Sesa**nti sesapadayojanadassanaṃ. Idāni atthayojanaṃ dassento āha **ayaṃ vā hetthā**tiādi. Tattha **vā**-saddo avadhāraṇe. **Hi**-saddo pasiddhiyaṃ, ayameva hetthāti attho. Atha satthāti padassa atthaṃ dasseti ''tadā satthā''ti. **Ropetvā**ti phālitaṭṭhāne ninnaṃ maṃsaṃ samaṃ vaḍḍhetvā. **Sake ācariyake**ti attano ācariyabhāve, ācariyakamme vā.

Vipulabhāvenāti bahubhāvena. **Ayoniso ummujjamānā**ti anupāyena abhinivisamānā, viparītato jānamānāti attho. **Rasena rasaṃ saṃsanditvā**ti anavajjasabhāvena sāvajjasabhāvaṃ sammissetvā. **Uddhammaṃ ubbinaya**nti uggatadhammaṃ uggatavinayañca, yathā dhammo ca vinayo ca vinassissati, evaṃ katvāti attho. **Imasmiṃ atthe**ti imasmiṃ saṅghādhikāre. **Pabhassaro**ti pabhāsanasīlo. **Evaṃnāmo evaṃgotto**ti soyamāyasmā sotāpannotināmagottena samannāgato, ayaṃ vuccati sotāpannoti pakatena sambandho. **Avinipātadhammo**ti ettha **dhamma**-saddo sabhāvavācī, so ca atthato apāyesu khipanako diṭṭhiādiakusaladhammo evāti āha **''ye dhammā''**tiādi. Idāni sabhāvavaseneva atthaṃ dassetuṃ **vinipatanaṃ vā**tiādi vuttaṃ. **Niyato**ti sattabhavabbhantare niyatakkhandhaparinibbāno. Tassa kāraṇamāha ''sambodhiparāyaṇo''ti.

22. **Anudhammatā**ti lokuttaradhammānugato sabhāvo. **Pavāraṇāsaṅgahaṃ datvā**ti ''āgāminiyā puṇṇamiyā pavāressāmā''ti anumatidānavasena datvā, pavāraṇaṃ ukkaḍḍhitvāti attho, etena nayena kenaci paccayena pavāraṇukkaḍḍhanaṃ kātuṃ vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti. **Māgasirassa paṭhamadivase**ti candamāsavasena vuttaṃ, aparakattikapuṇṇamāya anantare pāṭipadadivaseti attho. **Phussamāsassa paṭhamadivase**ti etthāpi eseva nayo. Idañca nidassanamattaṃ veneyyānaṃ aparipākaṃ paṭicca phussamāsato parañca ekadviticatumāsampi tattheva vasitvā sesamāsehi cārikāya pariyosāpanato. **Dasasahassacakkavāḷe**ti idaṃ devabrahmānaṃ vasena vuttaṃ. Manussā pana imasmiṃyeva cakkavāḷe bodhaneyyā honti. Itaracakkavāḷesu pana manussānaṃ imasmiṃ cakkavāḷe uppattiyā chanduppādanatthaṃ anantampi cakkavāḷaṃ oloketvā tadanuguṇānusāsanī pāṭihāriyaṃ karontiyeva.

Āyāmāti ettha **ā**-saddo āgacchāti iminā samānatthoti āha ''āgaccha yāmā''ti, ehi gacchāmāti attho. **Suvaṇṇarasapiñjarāhī**ti vilīnasuvaṇṇajalaṃ viya piñjarāhi suvaṇṇavaṇṇāhīti attho. **Pāḷiyaṃ** nimantitamhātiādīsu ''nimantitā vassaṃvutthā amhā''ti ca, ''nimantitā vassaṃvutthā atthā''ti ca sambandho.

Yanti deyyadhammajātaṃ, yaṃ kiñcīti attho. **No natthī**ti amhākaṃ natthi, noti vā etassa vivaraṇaṃ natthīti. **Etthā**ti gharāvāse. **Ta**nti taṃ kāraṇaṃ, kiccaṃ vā. **Kuto**ti katarahetuto. **Ya**nti yena kāraṇena, kiccena vā. Dutiye atthavikappe etthāti imassa vivaraṇaṃ **imasmiṃ temāsabbhantare**ti. **Ta**nti taṃ deyyadhammaṃ.

Tattha cāti kusale. Tikkhavisadabhāvāpādanena **samuttejetvā. Vassetvā**ti āyatiṃ vāsanābhāgiyaṃ dhammaratanavassaṃ otāretvā. **Yaṃ divasa**nti yasmiṃ divase.

23. **Pattuṇṇapattapaṭe cā**ti pattuṇṇapaṭe cīnapaṭe ca. **Tumbānī**ti cammamayatelabhājanāni. **Anubandhitvā**ti anupagamanaṃ katvā. **Abhiranta**-saddo idha abhirucipariyāyoti āha **''yathājjhāsaya''**ntiādi. **Soreyyādīni** mahāmaṇḍalacārikāya maggabhūtāni soreyyanagarādīni. **Payāgapatiṭṭhāna**nti gaṅgāya ekassa titthavisesassāpi, taṃsamīpe gāmassāpi nāmaṃ. **Samantapāsādikāyā**ti samantato sabbaso pasādaṃ janetīti samantapāsādikā, tassā.

Ye pana pakāre sandhāya ''samantato''ti vuccati, te pakāre vitthāretvā dassetuṃ **tatrida**ntiādi vuttaṃ. Tattha ''samantapāsādikā''ti yā saṃvaṇṇanā vuttā, tatra tassaṃ samantapāsādikāyaṃ samantapasādikabhāve idaṃ vakkhamānagāthāvacanaṃ hotīti yojanā. Bāhiranidānaabbhantaranidānasikkhāpadanidānānaṃ vasena **nidānappabhedadīpanaṃ** veditabbaṃ. ''Theravādappakāsanaṃ vatthuppabhedadīpana''ntipi vadanti. ''Sikkhāpadānaṃ paccuppannavatthuppabhedadīpana''ntipi vattuṃ vaṭṭati. Sikkhāpadanidānanti pana vesālīādi sikkhāpadapaññattiyā kāraṇabhūtadesaviseso veditabbo. **Etthā**ti samantapāsādikāya. Sampassataṃ viññūnanti sambandho, tasmā ayaṃ samantapāsādikātveva pavattāti yojetabbā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Verañjakaṇḍavaṇṇanānayo niṭṭhito.

1. Pārājikakaṇḍo

1. Paṭhamapārājikaṃ

Sudinnabhāṇavāravaṇṇanā

24. Vikkāyikabhaṇḍassa vikkiṇanaṃ iṇadānañca **bhaṇḍappayojanaṃ** nāma. Evaṃ payojitassa mūlassa saha vaḍḍhiyā gahaṇavāyāmo **uddhāro** nāma. **Asukadivase dinna**ntiādinā pamuṭṭhassa satuppādanādi **sāraṇaṃ** nāma. **Catubbidhāyā**ti khattiyabrāhmaṇagahapatisamaṇānaṃ vasena, bhikkhuādīnaṃ vā vasena catubbidhāya. **Disvānassa etadahosī**ti hetuatthe ayaṃ disvāna-saddo asamānakattukattā, yathā ghataṃ pivitvā balaṃ hotīti, evamaññatthāpi evarūpesu. **Bhabbakulaputto**ti upanissayamattasabhāvena vuttaṃ, na pacchimabhavikatāya. Tenevassa mātādiakalyāṇamittasamāyogena katavītikkamanaṃ nissāya uppannavippaṭisārena adhigamantarāyo jāto. Pacchimabhavikānaṃ pubbabuddhuppādesu laddhabyākaraṇānaṃ na sakkā kenaci antarāyaṃ kātuṃ. Teneva **aṅgulimāla**ttherādayo akusalaṃ katvāpi adhigamasampannā eva ahesunti. **Carimakacitta**nti cuticittaṃ. Saṅkhaṃ viya likhitaṃ ghaṃsitvā dhovitaṃ saṅkhalikhitanti āha **dhota**iccādi. **Ajjhāvasatā**ti adhi-saddayogena agāranti bhummatthe upayogavacananti āha ‘‘agāramajjhe’’ti. Kasāyarasarattāni kāsāyānīti āha ‘‘kasāyarasapītatāyā’’ti. Kasāyato nibbattatāya ca hi rasopi ‘‘kasāyaraso’’ti vuccati.

26. Yadā jānāti-saddo bodhanattho na hoti, tadā tassa payoge sappino jānāti madhuno jānātītiādīsu viya karaṇatthe sāmivacanaṃ saddasatthavidū icchantīti āha ‘‘kiñci dukkhena nānubhosī’’ti. Kenaci dukkhena nānubhosīti attho, kiñcīti etthāpi hi karaṇatthe sāmivacanassa lopo kato, teneva vakkhati ‘‘vikappadvayepi purimapadassa uttarapadena samānavibhattilopo daṭṭhabbo’’ti. Yadā pana jānāti-saddo saraṇattho hoti, tadā mātu saratītiādīsu viya upayogatthe sāmivacanaṃ saddasatthavidū vadantīti āha ‘‘atha vā kiñci dukkhaṃ nassaratīti attho’’ti, kassaci dukkhassa ananubhūtatāya nassaratīti attho. **Vikappadvayepī**ti anubhavanasaraṇatthavasena vutte dutiyatatiyavikappadvaye. **Purimapadassā**ti kiñcīti padassa. **Uttarapadenā**ti dukkhassātipadena. Samānāya sāmivacanabhūtāya vibhattiyā ‘‘kassaci dukkhassā’’ti vattabbe ‘‘kiñci dukkhassā’’ti lopoti daṭṭhabbo. **Maraṇenapi mayaṃ te**ti ettha **te**ti padassa sahatthe karaṇavasenapi atthaṃ dassetuṃ **tayā viyogaṃ vā pāpuṇissāmā**ti atthantaraṃ vuttaṃ.

28. **Gandhabbā** nāma gāyanakā. **Naṭā** nāma raṅganaṭā. **Nāṭakā** laṅghanakādayo. Sukhūpakaraṇehi attano paricaraṇaṃ karonto yasmā laḷanto kīḷanto nāma hoti, tasmā dutiye atthavikappe **laḷā**tiādi vuttaṃ. **Dānappadānādīnī**ti ettha niccadānaṃ **dānaṃ** nāma, visesadānaṃ **padānaṃ** nāma, **ādi-**saddena sīlādīni saṅgaṇhāti.

30. **Cuddasa bhattānī**ti saṅghabhattaṃ uddesabhattaṃ nimantanaṃ salākaṃ pakkhikaṃ uposathikaṃ pāṭipadikaṃ āgantukaṃ gamikaṃ gilānaṃ gilānupaṭṭhākaṃ vihāra-dhura-vārabhattanti imāni cuddasa bhattāni. Ettha ca senāsanādipaccayattayanissitesu āraññakaṅgādipadhānaṅgānaṃ gahaṇavasena sesadhutaṅgānipi gahitāneva hontīti veditabbaṃ. **Vajjīna**nti vajjīrājūnaṃ. **Vajjīsū**ti janapadāpekkhaṃ bahuvacanaṃ, vajjīnāmake janapadeti attho. Pañcakāmaguṇāyeva upabhuñjitabbato paribhuñjitabbato ca **upabhogaparibhogā,** itthivatthādīni ca tadupakaraṇānīti āha **‘‘yehi tesa’’**ntiādi. **Ukkaṭṭhapiṇḍapātikattā**ti sesadhutaṅgaparivāritena ukkaṭṭhapiṇḍapātikadhutaṅgena samannāgatattā, tenāha ‘‘sapadānacāraṃ caritukāmo’’ti.

31. **Dosā**ti ratti. Tattha abhivutthaṃ parivusitaṃ **ābhidosikaṃ,** abhidosaṃ vā paccūsakālaṃ gato patto atikkanto ābhidosiko, tenāha **ekarattātikkantassa vā**tiādi.

32. **Udakakañjiya**nti pānīyaparibhojanīyaudakañca yāgu ca. **Tathā**ti samuccayatthe.**Anokappanaṃ** asaddahanaṃ, **amarisanaṃ** asahanaṃ.

34. **Taddhitalopa**nti pitāmahato āgataṃ ‘‘petāmaha’’nti vattabbe taddhitapaccayanimittassa e-kārassa lopaṃ katvāti attho. Yesaṃ santakaṃ dhanaṃ gahitaṃ, te **iṇāyikā. Palibuddho**ti ‘mā gaccha mā bhuñjā’tiādinā katāvaraṇo, pīḷitoti attho.

35. **Attanā**ti sayaṃ. Sapatino dhanasāmino idaṃ **sāpateyyaṃ,** dhanaṃ. Tadeva **vibhavo**.

36. **Bhijjantī**ti agahitapubbā eva bhijjanti. **Dinnāpi paṭisandhī**ti pitarā dinnaṃ sukkaṃ nissāya uppannassa sattassa paṭisandhipi tena dinnā nāma hotīti vuttaṃ. Sukkameva vā idha paṭisandhinissayattā ‘‘paṭisandhī’’ti vuttaṃ, tenāha ‘‘khippaṃ patiṭṭhātī’’ti. Na hi pitu saṃyogakkhaṇeyeva sattassa uppattiniyamo atthi sukkameva tathā patiṭṭhānaniyamato. Sukke pana patiṭṭhite yāva satta divasāni, aḍḍhamāsamattaṃ vā, taṃ gabbhasaṇṭhānassa khettameva hoti mātu maṃsassa lohitalesassa sabbadāpi vijjamānattā. Pubbepi paññattasikkhāpadānaṃ sabbhāvato **apaññatte sikkhāpade**ti imassa paṭhamapārājikasikkhāpade aṭṭhapiteti attho vutto. **Evarūpa**nti evaṃ garukasabhāvaṃ, pārājikasaṅghādisesavatthubhūtanti attho, tenāha ‘‘avasese pañcakhuddakāpattikkhandhe eva paññapesī’’ti. Yaṃ ādīnavanti sambandho. **Kāyaviññatticopanato**ti kāyaviññattiyā nibbattacalanato.

Tenevāti avadhāraṇena yāni gabbhaggahaṇakāraṇāni nivattitāni, tānipi dassetuṃ **kiṃ panā**tiādi vuttaṃ. Tattha ubhayesaṃ chandarāgavasena kāyasaṃsaggo vutto. Itthiyā eva chandarāgavasena nābhiparāmasanaṃ visuṃ vuttaṃ. **Sāmapaṇḍitassa** hi mātā puttuppattiyā sañjātādarā nābhiparāmasanakāle kāmarāgasamākulacittā ahosi, itarathā puttuppattiyā eva asambhavato. ‘‘Sakko cassā kāmarāgasamuppattinimittāni akāsī’’tipi vadanti, vatthuvasena vā etaṃ nābhiparāmasanaṃ kāyasaṃsaggato visuṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Mātaṅgapaṇḍitassa** diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena maṇḍabyassa nibbatti ahosi. **Caṇḍapajjotamātu** nābhiyaṃ vicchikā pharitvā gatā, tena caṇḍapajjotassa nibbatti ahosīti āha **eteneva nayenā**tiādi.

Ayanti sudinnassa purāṇadutiyikā. **Yaṃ sandhāyā**ti yaṃ ajjhācāraṃ sandhāya. **Mātāpitaro ca sannipatitā hontī**ti iminā sukkassa sambhavaṃ dīpeti, **mātā ca utunī hotī**ti iminā soṇitassa. **Gandhabbo**ti tatrupago satto adhippeto, gantabboti vuttaṃ hoti, ta-kārassa cettha dha-kāro kato. Atha vā gandhabbā nāma raṅganaṭā, te viya tatra tatra bhavesu nānāvesaggahaṇato ayampi ‘‘gandhabbo’’ti vutto, so mātāpitūnaṃ sannipātakkhaṇato pacchāpi sattāhabbhantare tatra upapanno ‘‘paccupaṭṭhito’’ti vutto. **Gabbhassā**ti kalalarūpasahitassa paṭisandhiviññāṇassa. Tañhi idha ‘‘gabbho’’ti adhippetaṃ sā tena gabbhaṃ gaṇhītiādīsu (pārā. 36) viya. Assa taṃ ajjhācāranti sambandho. **Pāḷiyaṃ** nirabbudo vata bho bhikkhusaṅgho nirādīnavoti imassa anantaraṃ tasmiṃ bhikkhusaṅgheti ajjhāharitvā sudinnena…pe… ādīnavo uppāditoti yojanā veditabbā. **Itihā**ti nipātasamudāyassa **eva**nti idaṃ atthabhavanaṃ. **Muhuttenā**ti idaṃ **khaṇenā**ti padassa vevacanaṃ. Yāva brahmalokā abbhuggatopi devānaṃ tāvamahanto saddo tesaṃ rūpaṃ viya manussānaṃ gocaro na hoti. Tasmā pacchā sudinnena vutte eva jāniṃsūti daṭṭhabbaṃ.

37. **Maggabrahmacariya**nti maggapadaṭṭhānaṃ sikkhattayameva upacārato vuttaṃ tasseva yāvajīvaṃ caritabbattā. **Avipphāriko**ti uddesādīsu abyāvaṭo. **Vahacchinno**ti chinnapādo, chinnakhandho vā. **Cintayī**ti iminā **pajjhāyī**ti padassa kiriyāpadattaṃ dasseti. Tena ‘‘kiso ahosi…pe… pajjhāyi cā’’ti ca-kāraṃ ānetvā pāḷiyojanā kātabbā.

38. Gaṇe janasamāgame sannipātanaṃ gaṇasaṅgaṇikā, sāva papañcā, tena **gaṇasaṅgaṇikāpapañcena. Yassā**ti ye assa. **Kathāphāsukā**ti vissāsikabhāvena phāsukakathā, sukhasambhāsāti attho. Upādārūpaṃ bhūtarūpamukheneva mandanaṃ pīnanañca hotīti āha **pasāda**iccādi. **Dānī**ti nipāto idha pana-saddatthe vattati takkālavācino etarahi-padassa visuṃ vuccamānattāti āha ‘‘so pana tva’’nti. No-saddopi nu-saddo viya pucchanatthoti āha ‘‘kacci nu tva’’nti. **Tamevā**ti gihibhāvapatthanālakkhaṇameva. Anabhiratimevāti eva-kārena nivattitāya pana tadaññāya anabhiratiyā vijjamānattaṃ dassetuṃ **adhikusalāna**ntiādi vuttaṃ, samathavipassanā **adhikusalā** nāma. **Idaṃ panā**tiādi upari vattabbavisesadassanaṃ. **Pariyāyavacanamatta**nti saddatthakathanamattaṃ.

Tasminti dhamme, evaṃ virāgāya desite satīti attho. **Nāmā**ti garahāyaṃ. **Lokuttaranibbāna**nti virāgāyātiādinā vuttakilesakkhayanibbānato viseseti. Jātiṃ nissāya uppajjanakamāno eva madajananaṭṭhena madoti **mānamado**. ‘‘Ahaṃ puriso’’ti pavatto māno **purisamado**. ‘‘Asaddhammasevanāsamatthataṃ nissāya māno, rāgo eva vā **purisamado’’**ti keci. **Ādi**-saddena balamadādiṃ saṅgaṇhāti. **Tebhūmakavaṭṭa**nti tīsu bhūmīsu kammakilesavipākā pavattanaṭṭhena vaṭṭaṃ. **Virajjatī**ti vigacchati. **Yoniyo**ti aṇḍajādayo, tā pana yavanti tāhi sattā amissitāpi samānajātitāya missitā hontīti ‘‘yoniyo’’ti vuttā.

Ñātatīraṇapahānavasenāti ettha lakkhaṇādivasena sappaccayanāmarūpapariggaho **ñātapariññā** nāma. Kalāpasammasanādivasena pavattā lokiyavipassanā **tīraṇapariññā** nāma. Ariyamaggo **pahānapariññā** nāma. Idha pana ñātatīraṇakiccānampi asammohato maggakkhaṇe sijjhanato ariyamaggameva sandhāya tividhāpi pariññā vuttā, teneva ‘‘lokuttaramaggova kathito’’ti vuttaṃ. **Kāmesu pātabyatāna**nti vatthukāmesu pātabyatāsaṅkhātānaṃ subhādiākārānaṃ tadākāragāhikānaṃ taṇhānanti attho. Visayamukhena hettha visayino gahitā. **Tīsu ṭhānesū**ti ‘‘virāgāya dhammo desito…pe… no saupādānāyā’’ti evaṃ vuttesu.

39. **Kalisāsanāropanatthāyā**ti dosāropanatthāya. Kalīti kodhassa nāmaṃ, tassa sāsanaṃ kalisāsanaṃ, kodhavasena vuccamānā garahā. Ajjhācārova vītikkamo. **Samaṇakaraṇānaṃ dhammāna**nti samaṇabhāvakarānaṃ hirottappādidhammānaṃ. **Pāḷiyaṃ** kathaṃ-saddayogena na sakkhissasīti anāgatavacanaṃ kataṃ, ‘‘nāma-saddayogenā’’tipi vadanti. **Ativiya dukkhavipāka**nti gahaṭṭhānaṃ nātisāvajjampi kammaṃ pabbajitānaṃ bhagavato āṇāvītikkamato ceva samādinnasikkhattayavināsanato ca mahāsāvajjaṃ hotīti vuttaṃ. Udake bhavaṃ odakaṃ, dhovanakiccanti āha **udakakicca**ntiādi. Samāpajjissasīti anāgatavacanaṃ nāma-saddayogena katanti āha ‘‘nāma-saddena yojetabba’’nti. Dubbharatādīnaṃ hetubhūto asaṃvaro idha dubbharatādi-saddena vutto kāraṇe kāriyopacārenāti āha ‘‘dubbharatādīnaṃ vatthubhūtassa asaṃvarassā’’ti. **Attā**ti attabhāvo. **Dubbharata**nti attanā upaṭṭhākehi ca dukkhena bharitabbataṃ. Sattehi kilesehi ca saṅgaṇanaṃ samodhānaṃ saṅgaṇikāti āha **gaṇasaṅgaṇikāyā**tiādi. **Aṭṭhakusītavatthupāripūriyā**ti ettha kammaṃ kātabbanti ekaṃ, tathā akāsinti, maggo gantabboti agamāsinti, nālatthaṃ bhojanassa pāripūrinti, alatthanti, uppanno me ābādhoti, aciravuṭṭhito gelaññāti ekanti imāni aṭṭha kusītavatthūni nāma. Ettha ca kosajjaṃ kusīta-saddena vuttaṃ. Vināpi hi bhāvajotanapaccayaṃ bhāvattho viññāyati yathā paṭassa sukkanti. **Sabbakilesāpacayabhūtāya vivaṭṭāyā**ti rāgādisabbakilesānaṃ apacayahetubhūtāya nibbānāya, nibbānatthanti attho. **Saṃvarappahānapaṭisaṃyutta**nti sīlasaṃvarādīhi pañcahi saṃvarehi ceva tadaṅgappahānādīhi pañcahi pahānehi ca upetaṃ. **Asuttanta vinibaddha**nti tīsu piṭakesu pāḷisaṅkhātasuttantavasena aracitaṃ, saṅgītikārehi ca anāropitaṃ, tenāha ‘‘pāḷivinimutta’’nti. Tena ca aṭṭhakathāsu yathānurūpaṃ saṅgahitanti dasseti. Evarūpā hi pakiṇṇakadesanā aṭṭhakathāya mūlaṃ. **Okkantikadhammadesanā** nāma tasmiṃ tasmiṃ pasaṅge otāretvā otāretvā nānānayehi kathiyamānā dhammadesanā, tenāha **bhagavā kirā**tiādi. **Paṭikkhipanādhippāyā**ti paññattampi sikkhāpadaṃ ‘‘kimetenā’’ti maddanacittā.

Vuttatthavasenāti patiṭṭhāadhigamupāyavasena. **Sikkhāpadavibhaṅge** yā tasmiṃ samaye kāmesumicchācārā ārati viratītiādinā (vibha. 706) niddiṭṭhaviratiyo ceva, yā tasmiṃ samaye cetanā sañcetanātiādinā (vibha. 704) niddiṭṭhacetanā ca, kāmesumicchācārā viramantassa phasso…pe… avikkhepotiādinā (vibha. 705) niddiṭṭhaphassādidhammā ca sikkhāpadanti dassetuṃ ‘‘ayañca attho sikkhāpadavibhaṅge vuttanayeneva veditabbo’’ti vuttaṃ. ‘‘Yo tattha nāmakāyo padakāyoti idaṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ vutta’’nti vadanti. **Nāmakāyo**ti nāmasamūho nāmapaññattiyeva, sesānipi tasseva vevacanāni. **Sikkhākoṭṭhāso**ti viratiādayo vuttā tappakāsakañca vacanaṃ.

Atthavaseti hitavisese ānisaṃsavisese, te ca sikkhāpadapaññattiyā hetūti āha ‘‘kāraṇavase’’ti. Sukhavihārābhāve sahajīvanassa abhāvato **sahajīvitā**ti sukhavihārova vutto. **Dussīlapuggalā**ti nissīlā dūsitasīlā ca. Pārājikasikkhāpadappasaṅge hi nissīlā adhippetā, sesasikkhāpadapasaṅge tehi tehi vītikkamehi khaṇḍachiddādibhāvappattiyā dūsitasīlā adhippetā. Ubhayenapi alajjinova idha ‘‘dussīlā’’ti vuttāti veditabbā. Sabbasikkhāpadānampi dasa atthavase paṭicceva paññattattā upari dussīlapuggale nissāyāti etthāpi eseva nayo, teneva ‘‘ye maṅkutaṃ…pe… niggahessatī’’ti sabbasikkhāpadasādhāraṇavasena attho vutto. Tattha **maṅkuta**nti nittejataṃ adhomukhataṃ. **Dhammenā**tiādīsu **dhammo**ti bhūtaṃ vatthu. **Vinayo**ti codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsana**nti ñattisampadā ceva anusāvanasampadā ca. **Sandiṭṭhamānā**ti saṃsayaṃ āpajjamānā. **Ubbāḷhā**ti pīḷitā. **Dussīlapuggale nissāya hi uposatho na tiṭṭhati, pavāraṇā na tiṭṭhati, saṅghakammāni nappavattanti, sāmaggī na hotī**ti iminā alajjīhi saddhiṃ uposathādisakalasaṅghakammaṃ kātuṃ na vaṭṭati dhammaparibhogattāti dasseti. Uposathapavāraṇānaṃ niyatakālikatāya ca avassaṃ kattabbattā saṅghakammato visuṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Akitti** garahā. **Ayaso** parivārahāni.

Cuddasa khandhakavattāni nāma **vattakkhandhake** (cūḷava. 356 ādayo) vuttāni āgantukavattaṃ āvāsikagamikaanumodanabhattaggapiṇḍacārikaāraññakasenāsanajantāgharavaccakuṭiupajjhāyasaddhivihārikaācariyaantevāsikavattanti imāni cuddasa vattāni, etāni ca sabbesaṃ bhikkhūnaṃ sabbadā ca yathārahaṃ caritabbāni. **Dve asīti mahāvattāni** pana tajjanīyakammakatādikāleyeva caritabbāni, na sabbadā. Tasmā visuṃ gaṇitāni. Tāni pana ‘‘pārivāsikānaṃ bhikkhūnaṃ vattaṃ paññapessāmī’’ti (cūḷava. 75) ārabhitvā ‘‘na upasampādetabbaṃ…pe… na chamāya caṅkamante caṅkame caṅkamitabba’’nti vuttāvasānāni chasaṭṭhi, tato paraṃ ‘‘na, bhikkhave, pārivāsikena bhikkhunā pārivāsikena vuḍḍhatarena bhikkhunā saddhiṃ, mūlāyapaṭikassanārahena, mānattacārikena, mānattārahena, abbhānārahena bhikkhunā saddhiṃ ekacchanne āvāse vatthabba’’ntiādinā (cūḷava. 82) vuttavattāni pakatattena caritabbehi anaññattā visuṃ agaṇetvā pārivāsikavuḍḍhatarādīsu puggalantaresu caritabbattā tesaṃ vasena sampiṇḍetvā ekekaṃ katvā gaṇitāni pañcāti ekasattativattāni ca ukkhepanīyakammakatavattesu ca vuttaṃ ‘‘na pakatattassa bhikkhuno abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ…pe… nahāne piṭṭhiparikammaṃ sāditabba’’nti (cūḷava. 86) idaṃ abhivādanādīnaṃ asādiyanaṃ ekaṃ, ‘‘na pakatatto bhikkhu sīlavipattiyā anuddhaṃsetabbo’’tiādīni (cūḷava. 51) ca dasāti evaṃ dvāsīti vattāni honti, etesveva pana kānici tajjanīyakammādivattāni kānici pārivāsikādivattānīti aggahitaggahaṇena dvāsītiyeva. Aññattha pana aṭṭhakathāpadese appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti asītikhandhakavattānīti āgataṃ. Atha vā purimehi cuddasavattehi asaṅgahitāni vinayāgatāni sabbāni vattāni yathā dvāsīti vattāni, asīti vattāni eva vā honti, tathā saṅgahetvā ñātabbāni.

Saṃvaravinayoti sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidhopi saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato saṃvaro, vinayanato vinayoti vuccati. **Pahānavinayo**ti tadaṅgappahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ samucchedappahānaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nissaraṇappahānanti pañcavidhampi pahānaṃ, yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā ‘‘pahānavinayo’’ti vuccati. **Samathavinayo**ti satta adhikaraṇasamathā. **Paññattivinayo**ti sikkhāpadameva. Tampi hi bhagavato sikkhāpadapaññattiyāva anuggahitaṃ hoti tabbhāve eva bhāvato. Saṅkhalikanayaṃ katvā dasakkhattuṃ yojanañca katvā yaṃ vuttanti sambandho. Tattha purimapurimapadassa anantarapadeneva yojitattā ayosaṅkhalikasadisanti ‘‘saṅkhalikanaya’’nti vuttaṃ. Dasasu padesu ekamekaṃ padaṃ tadavasesehi navanavapadehi yojitattā ‘‘ekekapadamūlika’’nti vuttaṃ.

Atthasataṃ dhammasatanti ettha yo hi so **parivāre** (pari. 334) yaṃ saṅghasuṭṭhu, taṃ saṅghaphāsūti ādiṃkatvā yaṃ saddhammaṭṭhitiyā, taṃ vinayānuggahāyāti pariyosānaṃ khaṇḍacakkavaseneva saṅkhalikanayo vutto, tasmiṃ ekamūlakanaye āgatabaddhacakkanayena yaṃ vinayānuggahāya, taṃ saṅghasuṭṭhūti idampi yojetvā baddhacakke kate purimapurimāni dasa dhammapadāni, pacchimapacchimāni dasa atthapadāni cāti vīsati padāni honti. Ekamūlakanaye pana ekasmiṃ vāre naveva atthapadāni labbhanti. Evaṃ dasahi vārehi navuti atthapadāni navuti dhammapadāni ca honti, tāni saṅkhalikanaye vuttehi dasahi atthapadehi dasahi dhammapadehi ca saddhiṃ yojitāni yathāvuttaṃ atthasataṃ dhammasatañca hontīti veditabbaṃ. Yaṃ panettha **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha ṭī. pārājikakaṇḍa 2.39) saṅkhalikanayepi ekamūlakanayepi paccekaṃ atthasatassa dhammasatassa yojanāmukhaṃ vuttaṃ, taṃ tathā siddhepi atthasataṃ dhammasatanti (pari. 334) gāthāya na sameti dve atthasatāni dve dhammasatāni cattāri niruttisatāni aṭṭha ñāṇasatānīti vattabbato. Tasmā idha vuttanayeneva atthasataṃ dhammasatanti vuttanti gahetabbaṃ. **Dve ca niruttisatānī**ti atthajotikānaṃ niruttīnaṃ vasena niruttisataṃ, dhammabhūtānaṃ niruttīnañca vasena niruttisatanti dve niruttisatāni. **Cattāri ca ñāṇasatānī**ti atthasate ñāṇasataṃ, dhammasate ñāṇasataṃ, dvīsu niruttisatesu dve ñāṇasatānīti cattāri ñāṇasatāni. **Atirekānayanattho**ti avuttasamuccayattho.

Paṭhamapaññattikathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Sudinnabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Makkaṭīvatthukathāvaṇṇanā

40. **Pacuratthe hi vattamānavacana**nti ekadā paṭisevitvā pacchā anoramitvā divase divase sevanicchāya vattamānattā sevanāya abhāvakkhaṇepi iha mallā yujjhantītiādīsu viya abbocchinnataṃ bāhullavuttitañca upādāya paṭisevatīti vattamānavacanaṃ katanti attho. **Āhiṇḍantā**ti vicarantā.

41. **Sahoḍḍhaggahito**ti sabhaṇḍaggahito, ayameva vā pāṭho. **Taṃ sikkhāpadaṃ tatheva hotī**ti manussāmanussādipuggalavisesaṃ kiñci anupādiyitvā sāmaññato ‘‘yo pana bhikkhu methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyyā’’ti (pārā. 39) vuttattā manussāmanussatiracchānagatānaṃ itthipurisapaṇḍakaubhatobyañjanānaṃ tiṃsavidhepi magge methunaṃ sevantassa taṃ sikkhāpadaṃ mūlacchejjakaraṃ hoti evāti adhippāyo. Etena yaṃ anupaññattimūlapaññattiyā eva adhippāyappakāsanavasena subodhatthāya vatthuvasena pavattānaṃ visesatthajotakavasenāti dassitaṃ hoti. **Āmasanaṃ** āmaṭṭhamattaṃ. Tato daḷhataraṃ **phusanaṃ. Ghaṭṭanaṃ** pana tato daḷhataraṃ katvā sarīrena sarīrassa saṅghaṭṭanaṃ. **Taṃ sabbampī**ti anurāgena pavattitaṃ dassanādisabbampi.

42. **Pāṇātipātā**disacittakasikkhāpadānaṃ **surāpānā**diacittakasikkhāpadānañca (pāci. 326 ādayo) ekeneva lakkhaṇavacanena lokavajjataṃ dassetuṃ ‘‘yassa sacittakapakkhe cittaṃ akusalameva hoti, taṃ lokavajjaṃ nāmā’’ti vuttaṃ. Tattha **sacittakapakkhe**ti idaṃ kiñcāpi acittakasikkhāpadaṃ sandhāyeva vattuṃ yuttaṃ tasseva sacittakapakkhasambhavato, tathāpi sacittakasikkhāpadānampi asañcicca caṅkamanādīsu loke pāṇaghātavohārasambhavena acittakapakkhaṃ parikappetvā ubhinnampi sacittakācittakasikkhāpadānaṃ sādhāraṇavasena ‘‘sacittakapakkhe’’ti vuttaṃ. Itarathā sacittakasikkhāpadānaṃ imasmiṃ vākye lokavajjatālakkhaṇaṃ na vuttaṃ siyā. ‘‘Sacittakapakkhe cittaṃ akusalamevā’’ti vutte pana sacittakasikkhāpadānaṃ cittaṃ akusalameva, itaresaṃ sacittakapakkheyeva akusalaniyamo, na acittakapakkhe. Tattha pana yathāsambhavaṃ kusalaṃ vā siyā, akusalaṃ vā, abyākataṃ vāti ayamattho sāmatthiyato sijjhatīti veditabbaṃ. **Sacittakapakkhe**ti vatthuvītikkamavijānanacittena sacittakapakkheti gahetabbaṃ, na paṇṇattivijānanacittena tathā sati sabbasikkhāpadānampi lokavajjatāpasaṅgato. ‘‘Paṭikkhittamidaṃ kātuṃ na vaṭṭatī’’ti jānantassa hi paṇṇattivajjepi anādariyavasena paṭighacittameva uppajjati, tasmā idaṃ vākyaṃ niratthakameva siyā sabbasikkhāpadānipi lokavajjānīti ettakamattasseva vattabbatāpasaṅgato.

Ettha ca sacittakapakkheyeva cittaṃ akusalanti niyamassa akatattā surāpānādīsu acittakapakkhe cittaṃ akusalaṃ na hotevāti na sakkā niyametuṃ, kevalaṃ pana sacittakapakkhe cittaṃ akusalameva, na kusalādīti evamettha niyamo sijjhati, evañca surāti ajānitvā pivantānampi akusalacitteneva pānaṃ gandhavaṇṇakādibhāvaṃ ajānitvā limpantīnaṃ bhikkhunīnaṃ vināpi akusalacittena limpanañca, ubhayatthāpi āpattisambhavo ca samatthito hoti. Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.42) ‘‘sacittakapakkhe cittaṃ akusalamevāti vacanato acittakassa vatthuajānanavasena acittakapakkhe cittaṃ akusalamevāti ayaṃ niyamo natthīti viññāyatī’’ti vuttaṃ, taṃ na yuttaṃ. Acittakesu hi terasasu lokavajjesu surāpānasseva acittakapakkhepi akusalacittaniyamo, na itaresaṃ dvādasannaṃ akusalādicittenāpi āpajjitabbato. Yaṃ pana evaṃ kenaci anicchamānaṃ saddatopi apatīyamānamimaṃ niyamaṃ parādhippāyaṃ katvā dassetuṃ ‘‘yadi hi acittakassa acittakapakkhepi cittaṃ akusalameva siyā, sacittakapakkheti idaṃ visesanaṃ niratthakaṃ siyā’’tiādi vuttaṃ, taṃ niratthakameva evaṃ niyamassa kenaci anadhippetattā. Na hi koci saddasatthavidū niyamaṃ icchati, yena sacittakapakkheti idaṃ visesanaṃ niratthakaṃ siyātiādi vuttaṃ bhaveyya, kintu sacittakapakkhe cittaṃ akusalameva, acittakapakkhe pana cittaṃ aniyataṃ akusalameva vā siyā, kusalādīsu vā aññataranti evameva icchati. Tena **sacittakapakkhe**ti visesanampi sātthakaṃ siyā. Acittakasikkhāpadānaṃ sacittakapakkhesu akusalaniyamena lokavajjatā ca sijjhati. Tesu ca surāpānasseva acittakapakkhepi lokavajjatā akusalacittatā ca, itaresaṃ pana sacittakapakkhe evāti vādopi na virujjhatīti na kiñcettha anupapannaṃ nāma.

Yaṃ panettha ‘‘surāti ajānitvā pivantassa…pe… vināpi akusalacittena āpattisambhavato…pe… surāpānādiacittakasikkhāpadānaṃ lokavajjatā na siyā’’tiādi vuttaṃ. Yañca tamatthaṃ sādhetuṃ **gaṇṭhipadesu** āgatavacanaṃ dassetvā bahuṃ papañcitaṃ, taṃ na sārato paccetabbaṃ aṭṭhakathāhi viruddhattā. Tathā hi ‘‘vatthuajānanatāya cettha acittakatā veditabbā akusaleneva pātabbatāya lokavajjatā’’ti vuttaṃ. Yañcetassa ‘‘sacittakapakkhe akusaleneva pātabbato lokavajjatā’’ti vuttaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ, taṃ na sundaraṃ. ‘‘Sacittakapakkhe cittaṃ akusalamevā’’ti sabbesaṃ lokavajjānaṃ idheva pārājikaṭṭhakathāya sāmaññato vatvā surāpānasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ ‘‘akusaleneva pātabbatāyā’’ti evaṃ acittakapakkhepi akusalacittatāya visesetvā vuttattā. Na hi ‘‘sāmaññato idha vuttova attho puna **surāpānaṭṭhakathāyampi** vutto’’ti sakkā vattuṃ vuttasseva puna vacane payojanābhāvā, tadaññesupi acittakalokavajjesu vattabbatāpasaṅgato ca, nāpi ekattha vutto nayo tadaññesupi ekalakkhaṇatāya vutto eva hotīti ‘‘surāpānasikkhāpadeyeva (pāci. 326 ādayo) vutto’’ti sakkā vattuṃ acittakalokavajjānaṃ sabbapaṭhame uyyuttasikkhāpadeyeva (pāci. 311 ādayo) vattabbato, surāpānasikkhāpadeyeva vā vatvā eseva nayo sesesu acittakalokavajjesupīti atidisitabbato ca.

Apica vuttamevatthaṃ vadantena ‘‘sacittakapakkhe akusaleneva pātabbatāyā’’ti pubbe vuttakkameneva vattabbaṃ sandehādivigamatthattā puna vacanassa. Sikkhāpadavisaye ca visesitabbaṃ visesetvāva vuccati, itarathā āpattānāpattādibhedassa duviññeyyattā. Tathā hi **bhikkhunīvibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘vināpi cittena āpajjitabbattā acittakāni, citte pana sati akusaleneva āpajjitabbattā lokavajjāni ceva akusalacittāni cā’’ti giraggasamajjādīnaṃ sacittakapakkhe eva lokavajjatā akusalacittatā ca visesetvā vuttā, na evaṃ surāpānassa. Tassa pana pakkhadvayassāpi sādhāraṇavasena ‘‘akusaleneva pātabbatāyā’’ti vuttaṃ, na pana ‘‘sacittakapakkhe’’ti visesetvā. Tasmā idaṃ surāpānaṃ sacittakācittakapakkhadvayepi lokavajjaṃ akusalacittañcāti dassetumeva ‘‘akusaleneva pātabbatāya lokavajjatā’’ti visuṃ vuttanti suṭṭhu sijjhati. Eteneva yaṃ **sāratthadīpaniyaṃ** ‘‘sacittakapakkhe akusaleneva pātabbatāya lokavajjatā’’ti vuttassa imasseva adhippāyassa paṭipādakametanti saññāya iminā eva hi adhippāyena aññesupi lokavajjesu acittakasikkhāpadesu akusalacittatā eva vuttā, na pana ticittatā. Teneva **bhikkhunīvibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ‘‘giraggasamajjaṃ cittāgārasikkhāpadaṃ saṅghāṇi itthālaṅkāro gandhavaṇṇako vāsitakapiññāko bhikkhunīādīhi ummaddanaparimaddanānīti imāni dasa sikkhāpadāni acittakāni akusalacittāni, ayaṃ panettha adhippāyo vināpi cittena āpajjitabbattā acittakāni, citte pana sati akusaleneva āpajjitabbattā lokavajjāni ceva akusalacittāni cā’’ti vuttaṃ, tampi paṭisiddhaṃ hoti tabbiparītasseva atthassa yathāvuttanayena sādhanato. Tasmā surāpānassa acittakapakkhepi cittaṃ akusalamevāti imaṃ visesaṃ dassetumeva idaṃ vacanaṃ vuttanti gahetabbaṃ. Ayañhettha attho vatthuajānanatāya cetthāti ettha ca-kāro visesatthajotako apicāti iminā samānattho. Tasmā yadidaṃ aññesu acittakalokavajjesu vināpi cittena āpajjitabbattā acittakāni, citte pana sati akusaleneva āpajjitabbattā lokavajjāni ceva akusalacittāni cāti lokavajjatāya akusalacittatāya ca lakkhaṇaṃ vuccati, taṃ ettha surāpānasikkhāpade nāgacchati, idha pana viseso atthīti vuttaṃ hoti. So kataroti ce? Vatthuajānanatāya eva vatthujānanacittena vināpi āpajjitabbatāya eva acittakatā veditabbā, natthettha acittakatāya viseso. Kintu vatthuajānanasaṅkhātaacittakapakkhepi akusalacitteneva surāmerayassa ajjhoharitabbatāyāti imassa sikkhāpadassa sacittakapakkhepi acittakapakkhepi lokavajjatā akusalacittatā ca veditabbāti ayamettha viseso. Idha hi ‘‘citte pana satī’’ti avisesetvā ‘‘akusalenevā’’ti sāmaññato vuttattā ubhayapakkhepi lokavajjatā akusalacittatā ca siddhāti veditabbā. Teneva **paramatthajotikāya** (khu. pā. aṭṭha. 2.pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) khuddakaṭṭhakathāya sikkhāpadavaṇṇanāya ‘‘surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ kāyato ca kāyacittato cāti dvisamuṭṭhāna’’nti vuttaṃ. Surāti jānanacittābhāveneva hettha cittaṅgavirahito kevalopi kāyo ekasamuṭṭhānaṃ vutto, tasmiñca ekasamuṭṭhānakkhaṇepi yāya cetanāya pivati, sā ekantaakusalā eva hoti. Teneva tattheva aṭṭhakathāyaṃ ‘‘paṭhamā cettha pañca ekantaakusalacittasamuṭṭhānattā pāṇātipātādīnaṃ pakativajjato veramaṇiyo, sesā paṇṇattivajjato’’ti evaṃ pañcannampi sāmaññato akusalacittatā lokavajjatāsaṅkhātā pakativajjatā ca vuttā. Aṅgesu ca jānanaṅgaṃ na vuttaṃ. Tathā hi ‘‘surāmerayamajjapamādaṭṭhānassa pana surādīnaṃ aññataraṃ hoti madanīyaṃ, pātukāmatācittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti, tajjañca vāyāmaṃ āpajjati, pīte ca pavisatīti imāni cattāri aṅgānī’’ti vuttaṃ, na pana surāti jānanaṅgena saddhiṃ pañcāti. Yadi hi surāti jānanampi aṅgaṃ siyā, avassameva taṃ vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ. Yathā cettha, evaṃ aññāsupi **suttapiṭakādiaṭṭhakathāsu** katthaci jānanaṅgaṃ na vuttaṃ. Tasmā ‘‘akusaleneva pātabbatāya lokavajjatā’’ti imassa aṭṭhakathāpāṭhassa acittakapakkhepi ‘‘akusaleneva pātabbatāya lokavajjatā’’ti evameva atthoti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Apica yaṃ **gaṇṭhipadesu** ‘‘etaṃ sattaṃ māressāmīti tasmiṃyeva padese nipannaṃ aññaṃ mārentassa pāṇasāmaññassa atthitāya yathā pāṇātipāto hoti, evaṃ etaṃ majjaṃ pivissāmīti aññaṃ majjaṃ pivantassa majjasāmaññassa atthitāya akusalameva hoti, yathā pana kaṭṭhasaññāya sappaṃ ghātentassa pāṇātipāto na hoti, evaṃ nāḷikerapānasaññāya majjaṃ pivantassa akusalaṃ na hotī’’ti pāṇātipātena saddhiṃ sabbathā samānattena upametvā vuttaṃ, taṃ ativiya ayuttaṃ sabbesaṃ sikkhāpadānaṃ pāṇātipātādiakusalānañca aññamaññaṃ samānatāya niyamābhāvā. Pāṇātipāto hi pariyāyenāpi sijjhati, na tathā adinnādānaṃ. Taṃ pana āṇattiyāpi sijjhati, na ca methunādīsu. Tasmā payogaṅgādīhipi bhinnānameva saṃsaṭṭhaṃ sabbathā samīkaraṇaṃ ayuttameva. ‘‘Pāṇātipāto viya adinnādānamethunādīnipi pariyāyakathādīhi sijjhantī’’ti kenaci vutte taṃ kinti na gayhati tathā vacanābhāvāti ce? Idhāpi ‘‘tathā pāṇātipātasadisaṃ surāpāna’’nti vacanābhāvā idampi na gahetabbameva. Kiñci aṭṭhakathāvacaneneva siddhamevatthaṃ paṭibāhantena vinayaññunā suttasuttānulomādīhi tassa virodhaṃ dassetvā paṭibāhetabbaṃ, na pana payogaṅgādīhi accantavibhinnena sikkhāpadantarena saha samīkaraṇamattena. Na hi ‘‘surāti ajānitvā pivantassāpi akusalamevā’’ti ettha suttādivirodho atthi, vinayapiṭake tāva etassa atthassa viruddhaṃ suttādikaṃ na dissati, nāpi suttapiṭakādīsu.

Yaṃ panettha keci vadanti ‘‘manopubbaṅgamā dhammāti (dha. pa. 1, 2) vuttattā sabbāni akusalāni pubbe vītikkamavatthuṃ jānantasseva hontī’’ti. Taṃ tesaṃ suttādhippāyānabhiññātameva pakāseti. Na hi ‘‘manopubbaṅgamā dhammā’’ti idaṃ vacanaṃ pubbe vītikkamavatthuṃ jānantasseva akusalā dhammā uppajjantīti imamatthaṃ dīpeti, atha kho kusalākusalā dhammā uppajjamānā uppādapaccayaṭṭhena pubbaṅgamabhūtaṃ sahajātacittaṃ nissāyeva uppajjanti, na vinā cittenāti imamatthaṃ dīpeti. Na hettha ‘‘surāti ajānitvā pivantassa akusalamevā’’ti vutte sahajātacittaṃ vināpi lobhādiakusalacetasikā dhammā uppajjantīti ayamattho āpajjati. Yena taṃ nisedhāya idaṃ suttaṃ āharaṇīyaṃ siyā, abhidhammavirodhopettha natthi pubbe nāmajātiādivasena ajānantasseva pañcaviññāṇavīthiyaṃ kusalākusalajavanuppattivacanato.

Apica bālaputhujjanānaṃ chasu dvāresu uppajjamānāni javanāni yebhuyyena akusalāneva uppajjanti. Kusalāni pana tesaṃ kalyāṇamittādiupanissayabalena appakāneva uppajjanti, tuṇhībhūtānampi niddāyitvā supinaṃ passantānampi uddhaccādiakusalajavanasseva yebhuyyappavattito kusalākusalavirahitassa javanassa tesaṃ abhāvā. Akusalā hi visayānuguṇaṃ vāsanānuguṇañca yathāpaccayaṃ samuppajjanti, tattha kiṃ pubbe jānanājānananibaddhena. Ye pana jānanādiaṅgasampannā pāṇātipātādayo, ye ca jānanādiṃ vināpi sijjhamānā surāpānamicchādiṭṭhiādayo, te te tathā tathā yāthāvato ñatvā sammāsambuddhena niddiṭṭhā, tesañca yathāniddiṭṭhavasena gahaṇe ko nāma abhidhammavirodho. Evaṃ suttādivirodhābhāvato, aṭṭhakathāya ca vuttattā yathāvuttavasenevettha attho gahetabbo. Yadi evaṃ kasmā ‘‘sāmaṇero jānitvā pivanto sīlabhedaṃ āpajjati, na ajānitvā’’ti aṭṭhakathāyaṃ vuttanti? Nāyaṃ doso sīlabhedassa bhagavato āṇāyattattā ukkhittānuvattikādīnaṃ sīlabhedo viya. Na hi tāsaṃ akusaluppattiyā eva sīlabhedo hoti saṅghāyattasamanubhāsanānantareyeva vihitattā. Evamidhāpi jānitvā pivane eva vihito, na ajānitvā pivane. Añño hi sikkhāpadavisayo, añño akusalavisayo. Teneva sāmaṇerānaṃ purimesu pañcasu sikkhāpadesu ekasmiṃ bhinne sabbānipi sikkhāpadāni bhijjanti. Akusalaṃ pana yaṃ bhinnaṃ, tena ekeneva hoti, nāññehi. Tasmā sāmaṇerassa ajānitvā pivantassa sīlabhedābhāvepi kammapathappattaṃ akusalamevāti gahetabbaṃ.

Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.42) ‘‘sāmaṇerassa surāti ajānitvā pivantassa pārājikaṃ natthi, akusalaṃ pana hotī’’ti kehici vuttavacanaṃ ‘‘taṃ tesaṃ matimatta’’nti paṭikkhipitvā ‘‘bhikkhuno ajānitvāpi bījato paṭṭhāya majjaṃ pivantassa pācittiyaṃ. Sāmaṇero jānitvā pivanto sīlabhedaṃ āpajjati, na ajānitvāti ettakameva hi aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, akusalaṃ pana hotīti na vutta’’nti tattha kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ. Na hi aṭṭhakathāyaṃ sāmaṇerānaṃ jānitvā pivane eva sīlabhedo, na ajānitvāti sīlabhedakathanaṭṭhāne akusalaṃ pana hotīti avacanaṃ ajānanapakkhe akusalābhāvassa kāraṇaṃ hoti, tattha pasaṅgābhāvā, vattabbaṭṭhāne eva ‘‘akusaleneva pātabbatāya lokavajjatā’’ti vuttattā ca. Na ca te ‘‘akusalaṃ pana hotī’’ti vadantā ācariyā imaṃ sāmaṇerānaṃ sīlabhedappakāsakaṃ khandhakaṭṭhakathāpāṭhameva gahetvā avocuṃ, yena ‘‘ettakameva aṭṭhakathāyaṃ vutta’’nti vattabbaṃ siyā, atha kho surāpānaṭṭhakathāgataṃ suttapiṭakaṭṭhakathāgatañca anekavidhaṃ vacanaṃ, mahāvihāravāsīnaṃ paramparopadesañca gahetvā avocuṃ. Bhinnaladdhikānaṃ abhayagirikādīnaṃ matañhetaṃ, yadidaṃ jānitvā pivantasseva akusalanti gahaṇaṃ. Tasmā yaṃ vuttaṃ kehici ‘‘sāmaṇerassa surāti ajānitvā pivantassa pārājikaṃ natthi, akusalaṃ pana hotī’’ti, taṃ suvuttanti gahetabbaṃ.

Yañca **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.42) ‘‘ajānitvā pivantassāpi sotāpannassa mukhaṃ surā na pavisati kammapathappattaakusalacitteneva pātabbato’’ti kehici vuttavacanaṃ ‘‘na sundara’’nti paṭikkhipitvā ‘‘bodhisatte kucchigate bodhisattamātu sīlaṃ viya hi idampi ariyasāvakānaṃ dhammatāsiddhanti veditabba’’nti vatvā dhammatāsiddhattaṃyeva samatthetuṃ ‘‘bhavantarepi hi ariyasāvako jīvitahetupi neva pāṇaṃ hanati, na suraṃ pivati. Sace pissa surañca khīrañca missetvā mukhe pakkhipanti, khīrameva pavisati, na surā. Yathā kiṃ? Yathā koñcasakuṇānaṃ khīramissake udake khīrameva pavisati, na udakaṃ. Idaṃ yonisiddhanti ce, idampi dhammatāsiddhanti veditabba’’nti idaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ dassitaṃ, tampi na yuttameva. Yathā hi bodhisattamātu sīlaṃ viya ariyasāvakānaṃ dhammatāsiddhanti ettha bodhisattamātu dhammatā nāma bodhisattassa ca attano ca pāramitānubhāvena akusalānuppattiniyamo eva. Tathā ariyasāvakānampi bhavantare pāṇātipātādīnaṃ dasannaṃ kammapathānaṃ aññesañca apāyahetukānaṃ akusalānaṃ accantappahāyakassa maggassa ānubhāvena taṃtaṃsīlavītikkamahetukassa akusalassa anuppattiniyamo eva dhammatā. Na hi sabhāvavādīnaṃ dhammatā viya ahetukatā idha dhammatā nāma. Yathā vā evaṃdhammatānaye kāraṇassa bhāve abhāve ca kāriyassa bhāvo abhāvo ca dhammatā, na ahetuappaccayābhāvābhāvo, evamidhāpi pāṇātipātādikammapathānaṃ hetubhūtassa kilesassa accantābhāvena tesaṃ abhāvo, tadavasesānaṃ akusalānaṃ hetuno bhāvena bhāvo ca dhammatā, na ahetukatā. Tasmā apāyahetuno rāgassa abhāveneva ariyānaṃ ajānitvāpi surāya anajjhoharaṇanti suvuttamevidaṃ kehici ‘‘ajānitvā pivantassāpi sotāpannassa mukhaṃ surā na pavisati kammapathappattaakusalacitteneva pātabbato’’ti, taṃ kena hetunā na sundaraṃ jātanti na ñāyati, dhammatāsiddhanti vā kathanena kathaṃ taṃ paṭikkhittanti.

Yampi **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.352) ‘‘surañca khīrañca missetvā…pe… idaṃ dhammatāsiddha’’nti vacanaṃ, tampi surāpānassa acittakapakkhepi akusalacittaññeva sādheti. Tathā hi ‘‘bhavantarepi hi ariyasāvako jīvitahetupi pāṇaṃ na hanati, nādinnaṃ ādiyati…pe… na suraṃ pivatī’’ti vutte ‘‘purimānaṃ tāva catunnaṃ kammapathānaṃ sacittakattā viramaṇaṃ sukaraṃ, pacchimassa pana surāpānassa acittakattā kathaṃ viramaṇaṃ bhaveyyā’’ti codanāsambhavaṃ manasikatvā vatthuajānanavasena acittakattepi yasmā kammapathappattaakusaleneva surā ajjhoharitabbā, tādisī ca akusalappavatti ariyasāvakassa maggeneva hatā, tasmāssa paragalaṃ surāya pavisanaṃ natthīti atthato gamyamānatthaṃ parihāravacanaṃ vadatā ‘‘sace pissa surañca khīrañcā’’tiādi vuttaṃ. Tattha khīrameva pavisati, na surāti idaṃ surāya sabbathāpi paragalappavesābhāvadassanaparaṃ, na pana surāmissakhīrassa surāya viyojanasāmatthiyadassanaparaṃ. Ayañhettha adhippāyo – yadi hi surāmisse khīre kiñci paviseyya, khīrameva paviseyya, na surā. Khīre pana surāya aviyutte na kiñci pavisatīti. **Idaṃ yonisiddha**nti udakassa mukhe appavisanaṃ yonisiddhaṃ. Yonīti cettha jāti adhippetā. Tasmā koñcajātikānaṃ mukhatuṇḍasaṅkhātānaṃ rūpadhammānaṃ khīramissaudakajjhoharaṇahetuttābhāvena taṃ appavisanaṃ siddhanti attho. Idampi hi khīramissāya surāya khīre pavisantepi paragalāpavisananti. **Dhammatāsiddha**nti ariyasāvakassa arūpadhammānaṃ surāpivanahetubhūtakilesasahitattābhāvasaṅkhātāya dhammatāya siddhaṃ. Evamettha acittakapakkhepi surāya akusalacitteneva pātabbato ariyasāvakānaṃ apivanaṃ samatthitanti veditabbaṃ. Athāpi siyā ajānanapakkhe akusalacittena vināva pātabbattepi surāya apivanaṃ ariyānaṃ dhammatāti samatthanaparametanti, taṃ na, aṭṭhakathāvacanantarehi virujjhanato. Yathā hi vacanantarehi na virujjhati, tathāyeva attho gahetabbo.

Apica pāṇātipātādīnaṃ pañcannaṃ kammapathānaṃ bhavantarepi akaraṇaṃ ariyānaṃ dhammatāsīlameva, tesañca yadi sacittakataṃ samānaṃ. Surāpānaṃ viya itarānipi cattāri ajānantenāpi ariyasāvakena na kattabbāni siyuṃ, tathā ca ajānantānaṃ ariyānaṃ kusalābyākatacittehipi viramaṇaparamāraṇaparasantakagahaṇādīsu kāyavacīpavatti na sampajjeyya, no ce sampajjati, cakkhupālattherassa caṅkamanena pāṇaviyogassa, uppalavaṇṇattheriyā balakkārena maggenamaggaphusanassa ca pavattattā. Tasmā surāpānassa acittakapakkhepi akusaleneva pātabbatāya surā ariyānaṃ paragalaṃ na pavisatīti visesetvā vuttanti veditabbaṃ.

Nanu vatthuṃ jānantasseva sabbe kammapathā vuttāti? Na, micchādiṭṭhiyā viparītaggahaṇeneva pavattattā. Kathañhi nāma asabbaññuṃ sabbaññuto, aniccādiṃ niccādito ca gahaṇantī diṭṭhi vatthuṃ vijānāti. Yadi hi jāneyya, micchādiṭṭhiyeva na siyā. Sā ca kammapathesu gaṇitāti kuto jānantasseva kammapathappavattiniyamo. Atha sabbaññuṃ sabbaññūti gaṇhantīpi ''ayaṃ satto''ti tassa sarūpaggahaṇato diṭṭhipi vatthuṃ vijānātīti ce? Na, surāpānassapi ''ayaṃ na surā''ti sarūpaggahaṇassa samānattā. ''Aya''nti ca vatthuparāmasanepi ''surā''ti visesavijānanābhāvā na jānātīti ce? ''Aya''nti puggalattaṃ jānantīpi ''asabbaññū''tipi visesajānanābhāvā diṭṭhipi vatthuṃ na jānātīti samānameva. Evañhi tesaṃ buddhāti ahitoti ahitaṃ vā pūraṇakassapādiṃ hito paṭighassa vā anunayassa vā uppādanepi eseva nayo. Vipallāsapubbakañhi sabbaṃ akusalaṃ.

Apica surāya pīyamānāya niyamena akusaluppādanaṃ sabhāvo pītāya viya. Khīrādisaññāya pītasurassa puggalassa mātubhaginiādīsupi rāgadosādiakusalappabandho vatthusabhāveneva uppajjati, evaṃ pīyamānakkhaṇepi tikhiṇo rāgo uppajjateva, teneva sāgatattherassa ajānitvā pivanakāle pañcābhiññādijhānaparihāni, pacchā ca buddhādīsu agāravādiakusalappabandho yāva surāvigamā pavattittha. Teneva bhagavāpi tassa agāravādiakausalappavattidassanamukhena surādosaṃ pakāsetvā sikkhāpadaṃ paññapesi. Na hi pañcanīvaraṇuppattiṃ vinā jhānaparihāni hoti. Tasmā ajānantassāpi surā pīyamānā pītā ca attano sabhāveneva akusaluppādikāti ayamattho sāgatattherassa jhānaparihāniyā anvayatopi, ariyānaṃ kilesābhāvena mukhena surāya appavesasaṅkhātabyatirekatopi sijjhatīti niṭṭhamettha gantabbaṃ, evaṃ gahaṇameva hi vibhajjavādīmatānusāraṃ.

Yaṃ pana ''jānitvā pivantasseva akusala''nti gahaṇaṃ, taṃ bhinnaladdhikānaṃ abhayagirikādīnameva mataṃ, taṃ pana gaṇṭhipadakārakādīhi ''paravādo''ti ajānantehi attano matiyā saṃsanditvā likhitaṃ vibhajjavādīmaṇḍalampi pavisitvā yāvajjatanā sāsanaṃ dūseti, purāpi kira **imasmimpi damiḷaraṭṭhe** koci bhinnaladdhiko nāgaseno nāma thero kuṇḍalakesīvatthuṃ paravādamathananayadassanatthaṃ damiḷakabbarūpena kārento ''imaṃ surāpānassa jānitvāva pivane akusalanayaṃ, aññañca desakālādibhedena anantampi ñeyyaṃ sabbaññutaññāṇaṃ salakkhaṇavaseneva ñātuṃ na sakkoti ñāṇena paricchinnattena ñeyyassa anantattahānippasaṅgato. Aniccādisāmaññalakkhaṇavaseneva pana ñātuṃ sakkotī''ti ca, ''paramatthadhammesu nāmarūpantiādibhedo viya puggalādisammutipi visuṃ vatthubhedo evā''ti ca evamādikaṃ bahuṃ viparītatthanayaṃ kabbākārassa kavino upadisitvā tasmiṃ pabandhe kāraṇābhāsehi satiṃ sammohetvā pabandhāpesi, tañca kabbaṃ nissāya imaṃ bhinnaladdhikamataṃ idha vibhajjavādīmate sammissaṃ ciraṃ pavattittha. Taṃ pana pacchā ācariyabuddhappiyamahātherena bāhirabbharikaṃ diṭṭhijālaṃ vighāṭetvā idha parisuddhaṃ sāsanaṃ patiṭṭhāpentena sodhitampi **sāratthadīpaniyā** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.42) vinayaṭīkāya surāpānassa sacittakapakkheyeva cittaṃ akusalanti samatthanavacanaṃ nissāya kehici vipallattacittehi puna ukkhittasiraṃ jātaṃ, tañca mahātherehi vinicchinitvā gārayhavādaṃ katvā madditvā laddhigāhake ca bhikkhū viyojetvā dhammena vinayena satthusāsanena cireneva vūpasamitaṃ. Tenevettha mayaṃ evaṃ vitthārato idaṃ paṭikkhipimha ''mā aññepi vibhajjavādino ayaṃ laddhi dūsesī''ti. Tasmā idha vuttāni avuttāni ca kāraṇāni suṭṭhu sallakkhetvā yathā āgamavirodho na hoti, tathā attho gahetabbo.

Sesanti yassa vatthuvijānanacittena sacittakapakkhepi cittaṃ akusalamevāti niyamo natthi, taṃ sabbanti attho. **Rundhantī**ti ''tiracchānagatitthiyā doso natthī''tiādinā anāpattiyā lesaggahaṇaṃ nivārentī. **Dvāraṃ pidahantī**ti ''tañca kho manussitthiyā''tiādinā (pārā. 41) lesaggahaṇassa kāraṇasaṅkhātaṃ dvāraṃ pidahantī. **Sotaṃ pacchindamānā**ti tadubhayalesaggahaṇadvārānaṃ vasena avicchinnaṃ vītikkamasotaṃ pacchindamānā. **Gāḷhataraṃ karontī**ti yathāvuttehi kāraṇehi paṭhamapaññattisiddhaṃ āpattiññeva daḷhaṃ karontī, anāpattiyā okāsaṃ adadamānāti attho. Sā ca yasmā vītikkamābhāve, avisayatāya abbohārike vītikkame ca lokavajjepi sithilaṃ karontī uppajjati, tasmā tathā uppattiṃ uppattikāraṇañca dassento āha **aññatra adhimānā**tiādi. Aññatra adhimānāti imissā anupaññattiyā ''vītikkamābhāvā''ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Aññatra supinantāti imissā ''abbohārikattā''ti kāraṇaṃ vuttaṃ. Tattha **vītikkamābhāvā**ti pāpicchāya avijjamānassa uttarimanussadhammassa vijjamānato pakāsanavasappavattavisaṃvādanādhippāyasaṅkhātassa vītikkamassa abhāvato. Adhimānikassa hi anadhigate adhigatasaññitāya yathāvuttavītikkamo natthi. **Abbohārikattā**ti ''atthesā, bhikkhave, cetanā, sā ca kho abbohārikā''ti (pārā. 235) vacanato mocanassādacetanāya upakkamanassa ca vijjamānattepi thinamiddhena abhibhūtatāya avasattena abbohārikattā, āpattikāraṇavohārābhāvāti attho. **Vā**-saddo cettha samuccayattho daṭṭhabbo, ''abbohārikattā cā''ti vā pāṭho. **Vuttā**ti duvidhāpi cesā anupaññatti anāpattikarā vuttāti adhippāyo.

Akate vītikkameti āpadāsupi bhikkhūhi sikkhāpadavītikkame akate, kukkuccā na bhuñjiṃsūtiādīsu viya vītikkamaṃ akatvā bhikkhūhi attano dukkhuppattiyā ārocitāyāti attho. **Sithilaṃ karontī**ti paṭhamaṃ sāmaññato baddhasikkhāpadaṃ mocetvā attano visaye anāpattikaraṇavasena sithilaṃ karontī. **Dvāraṃ dadamānā**ti anāpattiyā dvāraṃ dadamānā. **Aparāparampi anāpattiṃ kurumānā**ti dinnena tena dvārena uparūpari anāpattibhāvaṃ dīpentī. Paññattepi sikkhāpade udāyinā ''muhuttikāya vesiyā na doso''ti lesena vītikkamitvā **sañcarittāpajjanavatthusmiṃ** (pārā. 296 ādayo) paññattattā ''kate vītikkame''ti vuttaṃ. **Paññattigatikā**ti atthato mūlapaññattiyevāti adhippāyo.

Makkaṭīvatthukathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Santhatabhāṇavāro

Vajjiputtakavatthukathāvaṇṇanā

43-44. Vajjiputtakavatthukathāya **pāḷiyaṃ** ''vesālikā…pe… methunaṃ dhammaṃ paṭiseviṃsū''ti ettha te ñātikulaṃ gantvā gihiliṅgaṃ gahetvā ''gihibhūtā maya''nti saññāya methunaṃ paṭiseviṃsūti gahetabbaṃ, tenāha **ñātibyasanenapi phuṭṭhā**tiādi. Ñātīnaṃ vināso rājadaṇḍādikāraṇena hotīti āha **rājadaṇḍa**iccādi. Dhaññahiraññadāsidāsagomahiṃsādidhanāni **bhogā** nāma, tesampi rājadaṇḍādināva vināsoti āha ''esa nayo dutiyapadepī''ti. Na sabbaññubuddhotiādinā tīsu vatthūsu appasannāva sāsane abhabbāti saññāya attano bhabbataṃ pakāsentā **na mayan**tiādimāhaṃsūti veditabbaṃ. ''Aṭṭhatiṃsārammaṇesū''ti **pāḷiyaṃ** anāgate ālokākāsakasiṇe vajjetvā vuttaṃ, tehi pana saddhiṃ cattālīsa honti. **Vibhattā kusalā dhammā**ti ''imasmiṃ ārammaṇe idaṃ hotī''ti vibhāgaso dassitā saupacārajjhānā mahaggatakusalā dhammā. **Gihipalibodha**nti sahasokitādivasena gihīsu byāvaṭataṃ. **Āvāsapalibodha**nti senāsanesu navakammādivasena niccabyāvaṭataṃ. Duppariccāgānaṃ imesaṃ dvinnaṃ palibodhānaṃ vasena sabbepi palibodhā saṅgahitā evāti veditabbaṃ.

Yenāti kāraṇena. **Asaṃvāso**ti idaṃ tasmiṃ attabhāve kenacipi pariyāyena bhikkhu hutvā bhikkhūhi saddhiṃ saṃvāsaṃ nārahatīti imamatthaṃ sandhāya vuttanti āha ''asaṃvāso''ti. **Paññattaṃ samūhaneyyā**ti ''so āgato na pabbājetabbo''ti avatvā ''na upasampādetabbo''ti ettakasseva vuttattā pārājikassa sāmaṇerabhūmi anuññātāti viññāyati, tenāha **sāmaṇerabhūmiyaṃ pana ṭhito**tiādi. ''Yo pana bhikkhū''ti vuttattā (pārā. 39) paccakkhātasikkho yasmā bhikkhu na hoti, methunasevane ca pārājikaṃ nāpajjati, tasmāssa ''āgato upasampādetabbo''ti upasampadaṃ anujānanto pārājikaṃ na samūhanati nāma, tenāha ''bhikkhubhāve ṭhatvā avipannasīlatāyā''ti. **Uttamatthaṃ** arahattaṃ, nibbānameva vā.

Catubbidhavinayādikathāvaṇṇanā

45. **Nīharitvā**ti pāḷito uddharitvā, tathā hi ''pañcahupāli, aṅgehi samannāgatena bhikkhunā nānuyuñjitabbaṃ. Katamehi pañcahi? Suttaṃ na jānāti, suttānulomaṃ na jānātī''tiādipāḷito suttaṃ suttānulomañca nīhariṃsu. ''Anāpatti evaṃ amhākaṃ ācariyānaṃ uggaho paripucchāti bhaṇatī''ti evamādito ācariyavādaṃ. ''Āyasmā upāli evamāha – 'anāpatti, āvuso, supinantenā'ti'' evamādito attano matiṃ nīhariṃsu, sā ca therassa attanomati suttena saṅgahitattā suttaṃ jātaṃ, evamaññāpi suttādīhi saṅgahitāva gahetabbā, netarāti veditabbaṃ. Atha vā **nīharitvā**ti vibhajitvā sāṭṭhakathaṃ sakalaṃ vinayapiṭakaṃ suttādīsu catūsu padesesu pakkhipitvā catudhā vibhajitvā vinayaṃ pakāsesuṃ tabbinimuttassa abhāvāti adhippāyo. **Vutta**nti nāgasenattherena **milindapañhe** vuttaṃ. Kaṇṭhādivaṇṇuppattiṭṭhānakaraṇādīhi āharitvā attano vacīviññattiyāva bhāsitavacanaṃ **āhaccapadaṃ. Raso**ti sāro ''pattaraso''tiādīsu (dha. sa. 628-630) viya, paṭikkhittaanuññātasuttasāroti attho, **raso**ti vā lakkhaṇaṃ paṭivatthukaṃ anuddharitvā lakkhaṇānulomena vuttattā. Dhammasaṅgāhakādiācariyavaṃsena ābhatā aṭṭhakathā ācariyavaṃsoti āha ''ācariyavaṃsoti ācariyavādo''ti.

Vinayapiṭake pāḷīti idha adhikāravasena vuttaṃ. Sesapiṭakesupi suttādicatunayā yathānurūpaṃ labbhanteva. **Mahāpadesā**ti mahāokāsā mahāvisayā, te atthato ''yaṃ, bhikkhave''tiādipāḷivasena akappiyānulomato kappiyānulomato ca puggalehi nayato tathā tathā gayhamānā atthanayā eva. Te hi bhagavatā sarūpato avuttesupi paṭikkhittānulomesu, anuññātānulomesu ca sesesu kiccesu nivattipavattihetutāya mahāgocarāti ''mahāpadesā''ti vuttā, na pana ''yaṃ, bhikkhave, mayā idaṃ na kappatī''tiādinā vuttā sādhippāyā pāḷiyeva tassā sutte paviṭṭhattā. ''Suttānulomampi sutte otāretabbaṃ…pe… suttameva balavatara''nti (pārā. aṭṭha. 1.45) hi vuttaṃ, na hesā sādhippāyā pāḷi sutte otāretabbā, na gahetabbā vā hoti, yenāyaṃ suttānulomaṃ siyā. Tasmā imaṃ pāḷiadhippāyaṃ nissāya puggalehi gahitā yathāvuttaatthāva suttānulomaṃ. Tappakāsakattā pana ayaṃ pāḷipi suttānulomanti gahetabbaṃ, tenāha **ye bhagavatā evaṃ vuttā**tiādi. Yaṃ bhikkhavetiādipāḷinayena hi puggalehi gahetabbā ye akappiyānulomādayo atthā vuttā, te mahāpadesāti attho.

Bhagavato pakiṇṇakadesanābhūtā ca suttānulomabhūtā ca aṭṭhakathā. Yasmā dhammasaṅgāhakattherehi pāḷivaṇṇanākkamena saṅgahetvā vuttā, tasmā ‘‘ācariyavādo’’ti vuttā, etena ca aṭṭhakathā suttasuttānulomesu atthato saṅgayhatīti veditabbā. Yathā ca esā, evaṃ attanomatipi pamāṇabhūtā. Na hi bhagavato vacanaṃ vacanānulomañca anissāya aggasāvakādayopi attano ñāṇabalena suttābhidhammavinayesu kañci sammutiparamatthabhedaṃ atthaṃ vattuṃ sakkonti, tasmā sabbampi vacanaṃ sutte suttānulome ca saṅgayhati. Visuṃ pana aṭṭhakathādīnaṃ saṅgahitattā tadavasesaṃ suttasuttānulomato gahetvā catudhā vinayo niddiṭṭho. Suttādayo nissāyeva pavattāpi attanomati tesu sarūpena anāgatattā vuttaṃ ‘‘suttasuttānulomaācariyavāde muñcitvā’’ti, tenāha ‘‘anubuddhiyā nayaggāhenā’’ti. Tattha suttādīni anugatāya eva buddhiyā tehi laddhanayaggāhena cāti attho.

Theravādoti mahāsumattherādīnaṃ gāho. Suttādiṃ nissāyeva viparītatopi attanomati uppajjatīti āha **taṃ panā**tiādi. **Atthenā**ti attanā nayaggahitena atthena. **Pāḷi**nti attano gāhassa nissayabhūtaṃ sāṭṭhakathaṃ pāḷiṃ. **Pāḷiyā**ti tappaṭikkhepatthaṃ parenāhaṭāya sāṭṭhakathāya pāḷiyā, attanā gahitaṃ atthaṃ nissāya pāḷiñca saṃsanditvāti attho. **Ācariyavāde**ti attanā parena ca samuddhaṭaaṭṭhakathāya. **Otarati ceva sameti cā**ti attanā uddhaṭehi saṃsandanavasena otarati, parena uddhaṭena sameti. **Sabbadubbalā**ti asabbaññupuggalassa dosavāsanāya yāthāvato atthasampaṭipattiabhāvato vuttaṃ. Pamādapāṭhavasena ācariyavādassa suttānulomena asaṃsandanāpi siyāti āha ‘‘itaro na gahetabbo’’ti.

Samentameva gahetabbanti ye suttena saṃsandanti, evarūpāva atthā mahāpadesato uddharitabbāti dasseti tathā tathā uddhaṭaatthānameva suttānulomattā, tenāha ‘‘suttānulomato hi suttameva balavatara’’nti. **Appaṭivattiya**nti appaṭibāhiyaṃ. **Kārakasaṅghasadisa**nti pamāṇattā saṅgītikārakasaṅghasadisaṃ. **Buddhānaṃ ṭhitakālasadisa**nti dharamānakabuddhasadisanti attho. **Sakavādī suttaṃ gahetvā kathetī**tiādīsu yo yathābhūtamatthaṃ gahetvā kathanasīlo, so **sakavādī. Sutta**nti saṅgītittayāruḷhaṃ pāḷivacanaṃ. **Paravādī**ti mahāvihāravāsī vā hotu aññanikāyavāsī vā, yo viparītato atthaṃ gahetvā kathanasīlo, sova idha ‘‘paravādī’’ti vutto. **Suttānuloma**nti saṅgītittayāruḷhaṃ vā anāruḷhaṃ vā yaṃkiñci vipallāsato vā vañcanāya vā ‘‘saṅgītittayāgatamida’’nti dassiyamānaṃ suttānulomaṃ. Keci ‘‘aññanikāye suttānuloma’’nti vadanti, taṃ na yuttaṃ sakavādīparavādīnaṃ ubhinnampi saṅgītittayāruḷhasuttādīnaṃ eva gahetabbato. Tathā hi vakkhati ‘‘tisso saṅgītiyo āruḷhaṃ pāḷiāgataṃ paññāyati, gahetabba’’ntiādi. Na hi sakavādī aññanikāyasuttādiṃ pamāṇato gaṇhāti, yena tesu suttādīsu dassitesu tattha ṭhātabbaṃ bhaveyya, vakkhati ca ‘‘paro tassa akappiyabhāvasādhakaṃ suttato bahuṃ kāraṇañca vinicchayañca dasseti…pe… ‘sādhū’ti sampaṭicchitvā akappiyeyeva ṭhātabba’’nti (pārā. aṭṭha. 1.45). Tasmā paravādināpi saṅgītittaye anāruḷhampi anāruḷhamicceva dassīyati, kevalaṃ tassa tassa suttādino saṅgītittaye anāgatassa kūṭatā, āgatassa ca byañjanacchāyāya aññathā adhippāyayojanā ca viseso. Tattha ca yaṃ kūṭaṃ, taṃ apanīyati. Yaṃ aññathā yojitaṃ, tassa viparītatāsandassanatthaṃ tadaññena suttādinā saṃsandanā karīyati. Yo pana paravādinā gahito adhippāyo suttantādinā saṃsandati, so sakavādināpi attano gāhaṃ vissajjetvā gahetabboti ubhinnampi saṅgītittayāgatameva suttādipamāṇanti veditabbaṃ. Teneva **kathāvatthu**ppakaraṇe sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; kathā. aṭṭha. nidānakathā) suttasahassampi adhippāyaggahaṇanānattena saṅgītittayāgatameva gahitaṃ, na nikāyantare kiñcīti.

Khepanti ‘‘kiṃ iminā’’ti paṭikkhepaṃ chaḍḍanaṃ. **Garaha**nti ‘‘kimesa bālo jānātī’’ti nindanaṃ. **Sutte otāretabba**nti yassa suttassa anulomanato idaṃ suttānulomaṃ akāsi, tasmiṃ, tadanurūpe vā aññatarasmiṃ sutte attanā gahitaṃ suttānulomaṃ atthato saṃsandanavasena otāretabbaṃ, ‘‘iminā ca iminā ca kāraṇena imasmiṃ sutte saṃsandatī’’ti saṃsanditvā dassetabbanti attho. **Aya**nti sakavādī. **Paro**ti paravādī. **Ācariyavādo sutte otāretabbo**ti yassa suttassa vaṇṇanāvasena ayaṃ ācariyavādo pavatto, tasmiṃ, tādise ca aññatarasmiṃ sutte pubbāparaatthasaṃsandanavasena otāretabbaṃ. **Gārayhācariyavādo**ti pamādalikhito, bhinnaladdhikehi vā ṭhapito, esa nayo sabbattha.

Yaṃ kiñci kūṭasuttaṃ bāhirakasuttādivacanaṃ na gahetabbanti dassetuṃ **suttaṃ suttānulome otāretabba**ntiādi vuttaṃ. Guḷhavessantarādīni mahāsaṅghikādibhinnaladdhikānaṃ pakaraṇāni. **Ādi-**saddena guḷhaummaggādīnaṃ gahaṇaṃ. Sakavādī suttaṃ gahetvā katheti, paravādīpi suttantiādinā aññepi vādālambanā vuttanayena sakkā ñātunti idha na vuttā.

Evaṃ suttasuttānulomādimukhena sāmaññato vivādaṃ dassetvā idāni visesato vivādavatthuṃ tabbinicchayamukhena suttādīnañca dassetuṃ **atha panāyaṃ kappiya**ntiādi vuttaṃ. **Sutte ca suttānulome cā**ti ettha **ca**-kāro vikappattho, tena ācariyavādādīnampi saṅgaho, tenāha ‘‘kāraṇañca vinicchayañca dassetī’’ti. Tattha **kāraṇa**nti suttādinayaṃ nissāya attanomatiyā uddhaṭaṃ hetuṃ. **Vinicchaya**nti aṭṭhakathāvinicchayaṃ. **Kāraṇacchāyā**ti suttādīsu ‘‘kappiya’’nti gāhassa, ‘‘akappiya’’nti gāhassa ca nimittabhūtaṃ kicchena paṭipādanīyaṃ avibhūtakāraṇaṃ kāraṇacchāyā, kāraṇapatirūpakanti attho. **Vinayañhi patvā**ti imassa vivaraṇaṃ **kappiyākappiyavicāraṇamāgammā**ti. **Rundhitabba**nti kappiyasaññāya vītikkamakaraṇaṃ rundhitabbaṃ, taṃnivāraṇacittaṃ daḷhataraṃ kātabbaṃ. **Sotaṃ pacchinditabba**nti tattha vītikkamappavatti pacchinditabbā. **Garukabhāve**ti akappiyabhāve. **Suttavinicchayakāraṇehī**ti suttena aṭṭhakathāvinicchayena ca laddhakāraṇehi. **Eva**ntiādi yathāvuttassa atthassa nigamanavacanaṃ. **Atirekakāraṇa**nti suttādīsu purimaṃ purimaṃ atirekakāraṇaṃ nāma, bahukāraṇaṃ vā.

Vācuggatanti vācāya uggataṃ, tattha nirantaraṃ ṭhitanti attho. ‘‘Suttaṃ nāma sakalaṃ vinayapiṭaka’’nti vuttattā puna **suttatoti** tadatthapaṭipādakaṃ suttābhidhammapāḷivacanaṃ adhippetaṃ. **Anubyañjanatoti** imassa vivaraṇaṃ **paripucchato ca aṭṭhakathāto cā**ti. Tattha **paripucchā**ti ācariyassa santikā pāḷiyā atthasavanaṃ. **Aṭṭhakathā**ti pāḷimuttakavinicchayo. Tadubhayampi hi pāḷiṃ anugantvā atthassa byañjanato ‘‘anubyañjana’’nti vuttaṃ. **Vinaye**ti vinayācāre, teneva vakkhati **vinayaṃ avijahanto avokkamanto**tiādi. Tattha patiṭṭhānaṃ nāma sañcicca āpattiyā anāpajjanādi hotīti āha ‘‘lajjībhāvena patiṭṭhito’’ti, tena lajjī hotīti vuttaṃ hoti. Vinayadharassa lakkhaṇe vattabbe kiṃ iminā lajjībhāvenāti āha **alajjī hī**tiādi. Tattha **bahussutopī**ti iminā paṭhamalakkhaṇasamannāgamaṃ dasseti. **Lābhagarutāyā**tiādinā vinaye ṭhitatāya abhāve paṭhamalakkhaṇayogo kiccakaro na hoti, atha kho akiccakaro anatthakaro evāti dasseti. Saṅghabhedassa pubbabhāgo kalaho **saṅgharāji**.

Vitthunatīti vitthambhati, nitthunati vā santiṭṭhituṃ na sakkoti, tenāha **yaṃ ya**ntiādi. **Ācariyaparamparā**ti ācariyānaṃ vinicchayaparamparā, teneva vakkhati ‘‘attano matiṃ pahāya…pe… yathā ācariyo ca ācariyācariyo ca pāḷiñca paripucchañca vadanti, tathā ñātuṃ vaṭṭatī’’ti. Na hi ācariyānaṃ nāmamattato paramparājānane payojanamatthi. **Pubbāparānusandhito**ti pubbavacanassa aparavacanena saha atthasambandhajānanato. **Atthato**ti padatthapiṇḍatthaadhippetatthādito. **Kāraṇato**ti tadatthupapattito. **Theravādaṅga**nti theravādapaṭipāṭiṃ, tesaṃ vinicchayapaṭipāṭinti attho.

Imehi ca pana tīhi lakkhaṇehīti ettha paṭhamena lakkhaṇena vinayassa suṭṭhu uggahitabhāvo vutto. Dutiyenassa lajjībhāvena ceva acalatāya ca patiṭṭhitatā. Tatiyena pāḷiaṭṭhakathāsu anurūpena anāgatampi tadanulomato ācariyehi dinnanayato vinicchinituṃ samatthatā. **Otiṇṇe vatthusmi**nti codanāvasena vītikkamavatthusmiṃ saṅghamajjhe otiṇṇe. **Codakena cuditakena ca vutte vattabbe**ti evaṃ otiṇṇe vatthuṃ nissāya codakena ‘‘diṭṭhaṃ suta’’ntiādinā cuditakena ‘‘atthi natthī’’tiādinā ca yaṃ vattabbaṃ, tasmiṃ vattabbe vutteti attho. Thullaccayadubbhāsitānaṃ mātikāya anāgatattā ‘‘pañcannaṃ āpattīna’’nti vuttaṃ. **Tikadukkaṭa**nti ‘‘anupasampanne upasampannasaññī ujjhāyati vā khīyati vā āpatti dukkaṭassā’’tiādinā (pāci. 106 thokaṃ visadisaṃ) āgataṃ tikadukkaṭaṃ. **Aññataraṃ vā āpatti**nti ‘‘kāle vikālasaññī āpatti dukkaṭassa, kāle vematiko āpatti dukkaṭassā’’tiādikaṃ (pāci. 250) dukadukkaṭaṃ sandhāya vuttaṃ. **Antarāpatti**nti tasmiṃ tasmiṃ sikkhāpade āgatavatthuvītikkamaṃ vinā aññasmiṃ vatthuvītikkame nidānato pabhuti vinītavatthupariyosānā antarantarā vuttaṃ āpattiṃ. Idha pana ‘‘vatthuṃ oloketī’’ti visuṃ gahitattā tadavasesā antarāpattīti gahitā. **Paṭilātaṃ ukkhipatī**ti idaṃ visibbanasikkhāpade (pāci. 350-351) āgataṃ. Tattha ḍayhamānaṃ alātaṃ aggikapālādito bahi patitaṃ avijjhātameva paṭiukkhipati, puna yathāṭhāne ṭhapetīti attho. Vijjhātaṃ pana pakkhipantassa pācittiyameva. **Anāpatti**nti ettha antarantarā vuttā anāpattipi atthi, ‘‘anāpatti, bhikkhave, iddhimassa iddhivisaye’’tiādi (pārā. 159) viya sāpi saṅgayhati.

Pārājikāpattīti na tāva vattabbanti idaṃ āpannapuggalena lajjīdhamme ṭhatvā yathābhūtaṃ āvikaraṇepi dubbinicchayaṃ adinnādānādiṃ sandhāya vuttaṃ. Yaṃ pana methunādīsu vijānanaṃ, taṃ vattabbameva, tenāha **methunadhammavītikkamo hī**tiādi. Yo pana alajjitāya paṭiññaṃ adatvā vikkhepaṃ karoti, tassa āpatti na sakkā oḷārikāpi vinicchinituṃ, yāva so yathābhūtaṃ nāvi karoti, saṅghassa ca āpattisandeho na vigacchati, tāva nāsitakova bhavissati. **Sukhumā**ti cittaparivattiyā sukhumatāya sukhumā. Tenāha ‘‘cittalahukā’’ti, cittaṃ tassa lahukanti attho. **Te**ti vītikkame. **Taṃvatthuka**nti adinnādānādimūlakaṃ. **Yaṃ ācariyo bhaṇati, taṃ karohī**tiādi sabbaṃ lajjīpesalaṃ kukkuccakameva sandhāya vuttaṃ. Yo yāthāvato pakāsetvā suddhimeva gavesati, **tenāpi, pārājikosīti na vattabbo**ti anāpattikoṭiyāpi saṅkiyamānattā vuttaṃ, teneva ‘‘pārājikacchāyā’’ti vuttaṃ. **Sīlāni sodhetvā**ti yasmiṃ vītikkame pārājikāsaṅkā vattati, tattha pārājikābhāvapakkhaṃ gahetvā desanāvuṭṭhānagāminīnaṃ āpattīnaṃ sodhanavasena sīlāni sodhetvā. **Dvattiṃsākāra**nti pākaṭabhāvato upalakkhaṇavasena vuttaṃ, yaṃ kiñci abhirucitaṃ manasikātuṃ vaṭṭateva. **Kammaṭṭhānaṃ ghaṭiyatī**ti vippaṭisāramūlakena vikkhepena antarantarā khaṇḍaṃ adassetvā pabandhavasena cittena saṅghaṭiyati. **Saṅkhārā**ti vipassanākammaṭṭhānavasena vuttaṃ. Sāpattikassa hi paguṇampi kammaṭṭhānaṃ na suṭṭhu upaṭṭhāti, pageva pārājikassa. Tassa hi vippaṭisāraninnatāya cittaṃ ekaggaṃ na hoti. Ekassa pana vitakkavikkhepādibahulassa suddhasīlassapi cittaṃ na samādhiyati, taṃ idha pārājikamūlakanti na gahetabbaṃ. Katapāpamūlakena vippaṭisārenevettha cittassa asamādhiyanaṃ sandhāya ‘‘kammaṭṭhānaṃ na ghaṭiyatī’’ti vuttaṃ, tenāha **vippaṭisāragginā**tiādi. **Attanā**ti cittena karaṇabhūtena puggalo kattā jānāti, paccatte vā karaṇavacanaṃ, attā sayaṃ pajānātīti attho.

Catubbidhavinayādikathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Padabhājanīyavaṇṇanā

Yo viya dissatīti **yādiso,** yaṃ-saddatthe yathā-saddo vattatīti āha ‘‘yena vā tena vā yutto’’ti. Yena tenāti hi padadvayena aniyamato yaṃ-saddatthova dassito. **Vāsadhurayutto**ti vipassanādhurayutto. Yā jāti assāti yaṃjāti, puggalo, sova **yaṃjacco** sakatthe yapaccayaṃ katvā. Gottavasena yena vā tena vā gottena yathāgotto vā tathāgotto vā hotūti sambandho. **Sīlesū**ti pakatīsu. **Atha kho**ti idaṃ kintūti imasmiṃ atthe. Kiṃ vuttaṃ hotīti attho. **Imasmiṃ atthe**ti imasmiṃ pārājikavisaye. **Eso**ti yathāvuttehi pakārehi yutto. **Ariyāyā**ti ‘‘uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyānaṃ yācanā’’ti evaṃ vuttāya, na, ‘‘dehi me’’ti kapaṇāya. **Liṅgasampaṭicchanenā**ti ‘‘bhikkhaṃ carissāmī’’ti cittābhāvepi bhikkhāhāranissitapabbajjāliṅgassa sampaṭicchanena. **Kājabhatta**nti kājehi ānītabhattaṃ. **Adhammikāyā**ti adhisīlasikkhādibhikkhuguṇābhāvato vuttaṃ, tenāha ‘‘abhūtāyā’’ti. ‘‘Mayaṃ bhikkhū’’ti vadantā paṭiññāmatteneva bhikkhū, na atthatoti attho. Idañca ‘‘mayaṃ bhikkhū’’ti paṭijānanassāpi sambhavato vuttaṃ. ‘‘Mayaṃ bhikkhū’’ti appaṭijānantāpi hi bhikkhuvohāranimittassa liṅgassa gahaṇena ceva bhikkhūnaṃ dinnapaccayabhāgaggahaṇādinā ca bhikkhupaṭiññā eva nāma honti. Tathā hi vuttaṃ **puggalapaññattiaṭṭhakathāyaṃ** –

> ‘‘‘Abrahmacārī brahmacāripaṭiñño’ti aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare gāmanigamajanapadarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṃ kappente disvā sayampi tādisena ākārena tathā paṭipajjanato ‘ahaṃ brahmacārī’ti paṭiññaṃ dento viya hoti. ‘Ahaṃ bhikkhū’ti vatvā uposathaggādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva, tathā saṅghikaṃ lābhaṃ gaṇhanto’’ti (pu. pa. aṭṭha. 91).

Tasmā evarūpehi paṭiññāya bhikkhūhi gotrabhupariyosānehi saddhiṃ sambhogaparibhogo na vaṭṭati, alajjīparibhogova hoti. Sañcicca āpattiāpajjanādialajjīlakkhaṇaṃ pana ukkaṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ vasena vuttaṃ sāmaṇerādīnampi alajjīvohāradassanato. ‘‘Alajjīsāmaṇerehi hatthakammampi na kāretabba’’nti hi vuttaṃ. Yathāvihitapaṭipattiyaṃ atiṭṭhanañhi sabbasādhāraṇaṃ alajjīlakkhaṇaṃ. Dussīlā liṅgaggahaṇato paṭṭhāya yathāvihitapaṭipattiyā abhāvato ekantā lajjinova mahāsaṅghikādinikāyantarikā viya, liṅgatthenakādayo viya, ca. Yāva 11 ca tesaṃ bhikkhupaṭiññā anuvattati, tāva bhikkhu eva, tehi ca paribhogo alajjipaabhogova, tesañca bhikkhusaṅghasaññāya dinnaṃ saṅghe dinnaṃ nāma hoti. Vuttañhi bhagavatā –

> ‘‘Bhavissanti kho panānanda, anāgatamaddhānaṃ gotrabhuno kāsāvakaṇṭhā dussīlā pāpadhammā, tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassanti, tadāpāhaṃ, ānanda, saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ vadāmī’’ti (ma. ni. 3.380).

Bhagavato saṅghaṃ uddissa dinnattā dakkhiṇā asaṅkhyeyyā appameyyā jātā. Dussīlānaṃ dinnattā nāti ce? Na, tesu saṅghaṃ uddissāti gotrabhūnaṃ paṭiggāhakattena paramāṭṭhattā, itarathā ‘‘yesu kesuci gahaṭṭhesu vā pabbajitesu vā saṅghaṃ uddissā’’ti vattabbatāpasaṅgato, tathā ca ‘‘tadāpāhaṃ, ānandā’’ti heṭṭhimakoṭidassanassa payojanaṃ na siyā. Tasmā gotrabhūnampi abhāve saṅghaṃ uddissa dānaṃ natthi, heṭṭhimakoṭiyā tesupi dinnā saṅghagatā dakkhiṇā asaṅkhyeyyā, na tato paraṃ sijjhatīti tepi paṭiññāya bhikkhu evāti gahetabbaṃ.

Brahmaghosanti uttamaghosaṃ, brahmuno ghosasadisaṃ vā ghosaṃ. **Ehi bhikkhū**ti ‘‘bhikkhū’’tisambodhanaṃ. Saṃsāre bhayaikkhaka tassa bhayassa sabbaso vināsanatthaṃ tisaraṇaṃ, sāsanaṃ vā **ehi** manasā ‘‘tāṇaṃ leṇa’’nti pavisa upagaccha. Upagantvāpi **cara brahmacariya**nti sāsanabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca carassu. **Bhaṇḍū**ti muṇḍitakeso. **Vāsī**ti dantakaṭṭhādicchedanavāsi. **Bandhana**nti kāyabandhanaṃ. Yutto yogo samādhipaññāvasena so **yuttayogo,** tassa aṭṭhete parikkhārāti seso. Sarīre paṭimukkehiyeva upalakkhitoti seso. ‘‘Tīṇi satānī’’ti vattabbe gāthābandhasukhatthaṃ ‘‘tīṇi sata’’nti vuttaṃ.

Tasmāti bhagavā heṭṭhā vuttaṃ parāmasati. Heṭṭhā hi ‘‘ahaṃ kho pana, kassapa, jānaññeva vadāmi ‘jānāmī’ti, passaññeva vadāmi ‘passāmī’’’ti (saṃ. ni. 2.154) vuttaṃ, taṃ parāmasati, yasmā ahaṃ jānaṃ vadāmi, tasmāti attho. **Ihā**ti imasmiṃ sāsane. **Tibba**nti mahantaṃ. **Paccupaṭṭhitaṃ bhavissatī**ti therādiupasaṅkamanato puretarameva tesu yaṃnūna me hirottappaṃ upaṭṭhitaṃ bhavissatīti attho. **Kusalūpasaṃhita**nti anavajjadhammanissitaṃ. **Aṭṭhiṃ katvā**ti attānaṃ tena dhammena aṭṭhikaṃ katvā, taṃ vā dhammaṃ ‘‘esa me attho’’ti atthaṃ katvā. **Ohitasoto**ti dhamme nihitasoto. **Evañhi te, kassapa, sikkhitabba**nti ñāṇasotañca pasādasotañca odahitvā ‘‘dhammaṃ sakkaccameva suṇissāmī’’ti evameva tayā sikkhitabbaṃ. **Sātasahagatā ca me kāyagatāsatī**ti asubhesu ceva ānāpāne ca paṭhamajjhānavasena sukhasampayuttakāyagatāsati. Yaṃ panetassa ovādassa sakkaccapaṭiggahaṇaṃ, ayameva therassa pabbajjā ca upasampadā ca ahosi (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.154).

Uddhumātakapaṭibhāgārammaṇaṃ jhānaṃ **uddhumātakasaññā**. Kasiṇārammaṇaṃ rūpāvacarajjhānaṃ **rūpasaññā. Ime**ti saññāsīsena niddiṭṭhā ime dve jhānadhammā. Sopāko ca bhagavatā puṭṭho ‘‘rūpāvacarabhāvena ekatthā, byañjanameva nāna’’nti āha. **Āraddhacitto**ti ārādhitacitto. Garudhammapaṭiggahaṇādiupasampadā upari sayameva āvi bhavissati.

Sabbantimena pariyāyenāti sabbantimena paricchedena. Ñatticatutthā kammavācā upasampadākammassa kāraṇattā ṭhānaṃ, tassa ṭhānassa arahaṃ anucchavikanti vatthudosādivinimuttakammaṃ ‘‘ṭhānāraha’’nti vuttaṃ vatthādidosayuttassa kammassa sabhāvato kammavācārahattābhāvā. Atha vā ṭhānanti nibbānappattihetuto sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ vuccati, tassa anucchavikaṃ kammaṃ ṭhānārahaṃ. Yathāvihitalakkhaṇena hi kammena upasampannova sakalaṃ sāsanaṃ samādāya paripūretumarahati. Tasmā parisuddhakammavācāpariyosānaṃ sabbaṃ saṅghakiccaṃ ṭhānārahaṃ nāma, tenāha ‘‘satthusāsanārahenā’’ti, sīlādisakalasāsanaparipuṇṇassa anucchavikenāti attho. **Ayaṃ imasmiṃ atthe**ti ñatticatutthakammena upasampannasseva sabbasikkhāpadesu vuttattā kiñcāpi ehibhikkhūpasampadādīhi upasampannānaṃ suddhasattānaṃ paṇṇattivajjasikkhāpadavītikkamepi abhabbatā vā dosābhāvo vā saddato paññāyati, tathāpi atthato tesampi paṇṇattivajjesu, lokavajjesupi vā surāpānādilahukesu magguppattito pubbe asañciccādinā āpattiāpajjanaṃ sijjhatiyeva. Tathā hi ‘‘dve puggalā abhabbā āpattiṃ āpajjituṃ buddhā ca paccekabuddhā ca. Dve puggalā bhabbā āpattiṃ āpajjituṃ bhikkhū ca bhikkhuniyo cā’’ti (pari. 322) vuttaṃ. **Ñatticatutthena kammena upasampanno**ti idaṃ pana sabbasikkhāpadavītikkamārahe sabbakālike ca bhikkhū gahetvā yebhuyyavasena vuttaṃ. **Niruttivasenā**ti nibbacanavasena. **Abhilāpavasenā**ti vohāravasena. **Guṇavasenā**ti bhikkhuvohāranimittānaṃ guṇānaṃ vasena.

Sājīvapadabhājanīyavaṇṇanā

Vivaṭṭūpanissayā sīlādayo lokiyehi abhivisiṭṭhattā adhisīlādivohārena vuttāti dassetuṃ **katamaṃ panā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **pañcaṅgadasaṅgasīla**nti abuddhuppādakāle sīlaṃ sandhāya vuttaṃ tassa vivaṭṭūpanissayattābhāvā. Yaṃ pana buddhuppāde ratanattayaguṇaṃ tathato ñatvā sāsane suniviṭṭhasaddhāhi upāsakopāsikāhi ceva sāmaṇerasikkhamānāhi ca rakkhiyamānaṃ pañcaṅgaaṭṭhaṅgadasaṅgasīlaṃ, tampi adhisīlameva magguppattihetuto. Vipassanāmagguppattinimittatāya hi pātimokkhasaṃvarasīlaṃ lokiyānaṃ sīlehi adhisīlaṃ jātaṃ adhicittaṃ viya. Na hi vipassanāmagganimittataṃ muñcitvā lokiyacittato adhicittassa añño koci viseso upalabbhati, tadubhayañca anādimato saṃsāravaṭṭassa attādisāravirahitatāya tilakkhaṇabbhāhatattaṃ, ‘‘ahaṃ mamā’’ti ākārena pavattaavijjātaṇhādidosamūlakattañca, taṃdosamūlaviddhaṃsanasamatthāya sīlacittabalopatthaddhāya vipassanāya ukkaṃseneva tassa saṃsāravaṭṭassa vigamañca, tadupadesakassa sammāsambuddhassa sabbaññutādiaparimitaguṇagaṇayogena aviparītasaddhammadesakattañca yāthāvato ñatvā paṭipannena samādāya sikkhitabbatāya vivaṭṭūpanissayaṃ jātaṃ, na aññena kāraṇena, tañca vivaṭṭūpanissayattaṃ yadi sāsane pañcasīlādissāpi samānaṃ, kimidaṃ adhisīlaṃ na siyā. Pañcasīlādimatte ṭhitānañhi anāthapiṇḍikādīnaṃ gahaṭṭhānampi maggo uppajjati. Na hi adhisīlādhicittaṃ vinā magguppatti hoti, tañca kiñcāpi kesañci anupanissayatāya tasmiṃ attabhāve magguppattiyā hetu na hoti, tathāpi bhavantare avassaṃ hotevāti adhisīlameva kālaṃ karontānaṃ kalyāṇaputhujjanānaṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ viya, tenāha **buddhuppādeyeva ca pavattatī**tiādi. Vivaṭṭaṃ patthetvā rakkhiyamānampi pañcasīlādi buddhuppādeyeva pavattati. **Na hi taṃ paññatti**ntiādi pana ukkaṭṭhavasena sabbaṃ pātimokkhaṃ sandhāya vuttaṃ. Tadekadesabhūtampi hi pāṇātipātādinnādānādigahaṭṭhasīlampi. Buddhāyeva vinaye pārājikasuttavibhaṅgādīsu āgatavasena sabbaso kāyavacīdvāresu magguppattiyā vibandhakaajjhācārasotaṃ vicchinditvā magguppattiyā padaṭṭhānabhāvena paññapetuṃ sakkonti, na aññe. Magguppattiṃ sandhāya hissa adhisīlatā vuttā. Tenāha ‘‘pātimokkhasaṃvaratopi ca maggaphalasampayuttameva sīlaṃ adhisīla’’nti. Tasseva hi adhisīlanti abyavadhānena maggādhiṭṭhānāti. **Idha anadhippeta**nti imasmiṃ paṭhamapārājikavisaye ‘‘sikkhā’’ti anadhippetaṃ.

Lokiyaaṭṭhasamāpatticittānīti sāsanasabhāvaṃ ajānantehi lokiyajanehi samāpajjitabbāni aṭṭha rūpārūpajjhānasampayuttacittāni sandhāya vuttaṃ. Na hi mahaggatesu lokiyalokuttarabhedo atthi, yena lokiyavisesanaṃ lokuttaranivattanaṃ siyā. Tasmā sāsanikehi samāpajjitabbamahaggatajjhānanivattanameva lokiyavisesanaṃ kataṃ. Yathā cettha, evaṃ **kāmāvacarāni pana aṭṭha kusalacittānī**ti etthāpi lokiyavisesanaṃ kātabbameva. Ayameva hi adhicittato cittassa bhedo, yaṃ sāsanaṃ ajānantassa puggalassa samuppajjanaṃ. Evañca abuddhuppādepi sāsanasabhāvaṃ jānantānaṃ paccekabuddhādīnampi sīlacittānaṃ adhisīlādhicittatā samatthitā hoti. **Na vinā buddhuppādā**ti idaṃ pana aññesaṃ abhisamayahetubhāvena paccekabuddhabodhisattādīnaṃ desanāsāmatthiyābhāvato vuttaṃ. Āyatiṃ vāsanāhetuṃ pana sīlacittaṃ tepi desentiyeva, tañca maggahetutāya adhisīlādhicittampi hontaṃ appakatāya vipphārikatābāhujaññattābhāvena abbohārikanti ‘‘buddhuppādeyevā’’ti avadhāraṇaṃ katanti veditabbaṃ. **Na hi taṃsamāpanno**tiādiaṭṭhakathāvacanehi idha adhicittaniddese, upari adhipaññāniddese ca maggaphalasampayuttaadhicittaadhipaññānameva paṭikkhepato lokiyādhicittādhipaññānaṃ idha adhippetatā, taṃ dvayaṃ samāpannassāpi methunadhammasamāpajjanasabhāvo ca viññāyati, **pāḷiyaṃ** pana ‘‘yāyaṃ adhisīlasikkhā, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā sikkhā’’ti vuttattā lokiyāpi adhicittādhipaññā anadhippetāti viññāyati. Tasmā **pāḷiyaṃ** aṭṭhakathāyañca evamadhippāyo veditabbo – ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevissāmī’’ti citte uppannamatte lokiyaṃ adhicittaṃ adhipaññā ca parihāyati, adhisīlaṃ pana cittuppādamattena na parihāyatīti **pāḷiyaṃ** adhisīlasikkhāva vuttā. Aṭṭhakathāyaṃ pana paṭiladdhalokuttaramaggassa bhikkhuno ‘‘methunaṃ paṭisevissāmī’’ti cittampi na uppajjati sabbaso akuppadhammattā, puthujjanānaṃ samāpattilābhīnampi kenaci kāraṇena uppajjati kuppadhammattāti imaṃ visesaṃ dassetuṃ ‘‘na hi taṃsamāpanno’’ti lokuttarāva paṭikkhittāti veditabbaṃ.

Atthi dinnanti ettha **dinna**nti dānacetanā adhippetā, tassa dinnassa phalaṃ atthīti attho. Esa nayo **atthi yiṭṭha**nti etthāpi. **Ādi-**saddena hutādīnaṃ saṅgaho. Tattha **yiṭṭha**nti mahāyāgo sabbasādhāraṇaṃ mahādānameva. **Huta**nti pahonakasakkāro, attano vā hotu, paresaṃ vā dasa akusalakammapathā, sabbepi vā akusalā dhammā anatthuppādanato na sakaṃ kammaṃ nāma, tabbiparītā kusalā dhammā sakaṃ nāma, tadubhayampi vā kusalākusalaṃ kammassakomhītiādivacanato sati saṃsārappavattiyaṃ adhimuccanaṭṭhena sattānaṃ sakanti evaṃ kammassakatāya sakabhāve attano santakatāya uppajjanakañāṇaṃ **kammassakataññāṇaṃ,** upalakkhaṇamattañcetaṃ. Sāsananissitā pana sabbāpi vaṭṭagāminikusalapaññā kammassakataññāṇe paviṭṭhā. Sāsananissitā hi vivaṭṭagāminī sabbāpi paññā ''saccānulomikañāṇa''nti vuccati. Sā eva ca adhipaññā tadavasesaṃ sabbaṃ kammassakataññāṇanti veditabbaṃ, teneva bhagavā ''kammassakataññāṇaṃ saccānulomikañāṇaṃ maggasamaṅgissa ñāṇaṃ phalasamaṅgissa ñāṇa''nti sabbampi ñāṇacatukkeyeva saṅgahesi. **Tilakkhaṇākāraparicchedakaṃ pana vipassanāñāṇa**nti idaṃ pana maggassa āsannapaccayatāya ukkaṭṭhavasena vuttaṃ. Taditarāsañhi ratanattayānussaraṇādipaññānampi maggahetutāya adhipaññatā samānāvāti gahetabbaṃ.

Sājīvapadabhājanīyavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Paccakkhānavibhaṅgavaṇṇanā

Dubbalye āvikateti yaṃnūnāhaṃ buddhaṃ paccakkheyyantiādinā dubbalabhāve pakāsite. **Mukhāruḷhatā**ti lokajanānaṃ sattaṭṭhātiādīsu mukhāruḷhañāyenāti adhippāyo. **Dirattatiratta**nti (pāci. 52) ettha yathā antarantarā sahaseyyāvasena tirattaṃ aggahetvā nirantarameva tisso rattiyo anupasampannena saddhiṃ sahaseyyāya aruṇuṭṭhāpanavasena tirattaggahaṇatthaṃ ''dirattatiratta''nti abyavadhānena vuttanti dirattaggahaṇassa payojanampi sakkā gahetuṃ, evamidhāpi **dubbalyaṃ anāvikatvā**ti imassāpi gahaṇassa payojanamatthevāti dassetuṃ **yasmā vā sikkhāpaccakkhānassā**tiādi vuttaṃ.

Idāni dubbalyaṃ anāvikatvāti imassa purimapadasseva vivaraṇabhāvaṃ vināpi visuṃ atthasabbhāvaṃ dassetuṃ **apicā**tiādi vuttaṃ. **Visesāvisesa**nti ettha yena vākyena dubbalyāvikammameva hoti, na sikkhāpaccakkhānaṃ, tattha sikkhāpaccakkhānadubbalyāvikammānaṃ aññamaññaṃ viseso hoti. Yena pana vacanena tadubhayampi hoti, tattha nevatthi viseso avisesopi, taṃ visesāvisesaṃ. ''Kaṭha kicchajīvane''ti dhātūsu paṭhitattā vuttaṃ ''kicchajīvikappatto''ti. Ukkaṇṭhanañhi ukkaṇṭhā, taṃ ito gatoti ukkaṇṭhito, kicchajīvikaṃ pattoti attho. Uddhaṃ gato kaṇṭho etissāti ukkaṇṭhā, anabhiratiyā vaje niruddhagogaṇo viya gamanamaggaṃ gavesanto puggalo ukkaṇṭho hoti, taṃ ukkaṇṭhaṃ. Anabhiratiṃ itotipi ukkaṇṭhitoti atthaṃ dassento āha – ''uddhaṃ kaṇṭhaṃ katvā viharamāno''ti. Sā ca ukkaṇṭhatā vikkhepenevāti **vikkhitto**tiādi vuttaṃ.

Samaṇabhāvatoti upasampadato. **Bhāvavikappākārenā**ti bhikkhubhāvato cavitvā yaṃ yaṃ gihiādibhāvaṃ pattukāmo ''ahaṃ assa''nti attano bhavanaṃ vikappeti, tena tena gihiādiākārena, attano bhavanassa vikappanākārenāti adhippāyo.

46. **Pāḷiyaṃ yadi panāha**nti ahaṃ yadi buddhaṃ paccakkheyyaṃ, sādhu vatassāti attho. **Apāhaṃ, handāha**nti etthāpi vuttanayeneva attho gahetabbo. ''Hoti me buddhaṃ paccakkheyya''nti mama cittaṃ uppajjatīti vadati.

50. **Na ramāmī**ti pabbajjāya dukkhabahulatāya sukhābhāvaṃ dasseti. **Nābhiramāmī**ti pabbajjāya vijjamānepi anavajjasukhe attano abhiratiabhāvaṃ dasseti.

51. **Teneva vacībhedenā**ti vacībhedaṃ katvāpi aññena kāyappayogena viññāpanaṃ nivatteti. **Ayaṃ sāsanaṃ jahitukāmo**tiādinā bhāsākosallābhāvena sabbaso padatthāvabodhābhāvepi ''ayaṃ attano pabbajitabhāvaṃ jahitukāmo imaṃ vākyabhedaṃ karotī''ti ettakaṃ adhippetatthamattaṃ cepi so tāva jānāti, paccakkhānameva hotīti dasseti. Tenāha ''ettakamattampi jānātī''ti. **Padapacchābhaṭṭha**nti padaparāvatti, māgadhabhāsato avasiṭṭhā sabbāpi bhāsā ''milakkhabhāsā''ti veditabbā. **Khettameva otiṇṇa**nti sikkhāpaccakkhānassa ruhanaṭṭhānabhūtaṃ khettameva otiṇṇaṃ.

Dūtanti mukhasāsanaṃ. **Sāsana**nti paṇṇasāsanaṃ, bhittithambhādīsu akkharaṃ vā chinditvā dasseti. Paccakkhātukāmatācitte dharanteyeva vacībhedasamuppattiṃ sandhāya ''cittasampayutta''nti vuttaṃ, cittasamuṭṭhānanti attho. Niyamitāniyamitavasena vijānanabhedaṃ dassetumāha **yadi ayameva jānātū**tiādi. Ayañca vibhāgo vadati **viññāpetī**ti ettha yassa vadati, tasseva vijānanaṃ adhippetanti iminā vuttanayena laddhoti daṭṭhabbaṃ, na hettha ekassa vadati aññassa viññāpetīti ayamattho sambhavati. ''Tesu ekasmiṃ jānantepī''ti vuttattā ''dveyeva jānantu eko mā jānātū''ti evaṃ dvinnampi janānaṃ niyametvā ārocitepi tesu ekasmimpi jānante paccakkhānaṃ hotiyevāti gahetabbaṃ. **Parisaṅkamāno**ti ''vāressantī''ti āsaṅkamāno. **Samayaññū**ti sāsanasaṅketaññū, idha pana adhippāyamattajānanenāpi samayaññū nāma hoti, tenāha **ukkaṇṭhito**tiādi. Tasmā buddhaṃ paccakkhāmītiādikhettapadānaṃ sabbaso atthaṃ ñatvāpi sace ''bhikkhubhāvato cavitukāmatāya esa vadatī''ti adhippāyaṃ na jānāti, appaccakkhātāva hoti sikkhā. Atthaṃ pana ajānitvāpi ''ukkaṇṭhito vadatī''ti taṃ jānāti, paccakkhātāva hoti sikkhā. Sotaviññāṇavīthiyā saddamattaggahaṇameva, atthaggahaṇaṃ pana manoviññāṇavīthiparamparāyāti āha **taṅkhaṇaññevā**tiādi.

53. **Vaṇṇapaṭṭhāna**nti satthuguṇavaṇṇappakāsakaṃ pakaraṇaṃ. **Upāligāthāsū**ti upālisutte upāligahapatinā dhīrassa vigatamohassātiādinā vuttagāthāsu. **Yathāruta**nti pāḷiyaṃ vuttamevāti attho. **Anantabuddhī**tiādīni vaṇṇapaṭṭhāne āgatanāmāni. **Dhīra**ntiādīni (ma. ni. 2.76) pana upāligāthāsu. Tattha bodhi vuccati sabbaññutaññāṇaṃ, sā jānanahetuttā paññāṇaṃ etassāti **bodhipaññāṇo. Svākkhātaṃ dhamma**ntiādīsu **dhamma**-saddo svākkhātādipadānaṃ dhammavevacanabhāvaṃ dassetuṃ vutto. Tasmā svākkhātaṃ paccakkhāmītiādinā vutteyeva vevacanena paccakkhānaṃ nāma hoti. Dhamma-saddena saha yojetvā vutte pana yathārutavasena paccakkhānanti veditabbaṃ. **Suppaṭipannaṃ saṅgha**ntiādīsupi eseva nayo. **Kusalaṃ dhamma**ntiādīnipi kusalā dhammā akusalā dhammātiādidhammameva (dha. sa. tikamātikā 1) sandhāya vuttanāmāni, itarathā akusaladhammapaccakkhāne dosābhāvappasaṅgatoti, tenāha **caturāsītidhammakkhandhasahassesū**tiādi. **Paṭhamapārājika**ntiādinā sikkhāpadānaṃyeva gahaṇaṃ veditabbaṃ, na āpattīnaṃ.

Yassa mūlenāti yassa santike. Ācariyavevacanesu yo upajjhaṃ adatvā ācariyova hutvā pabbājesi, taṃ sandhāya ''yo maṃ pabbājesī''ti vuttaṃ. **Tassa mūlenā**ti tassa santike. **Okallako**ti khuppipāsādidukkhāturānaṃ kisalūkhasarīravesānaṃ gahaṭṭhamanussānaṃ adhivacanaṃ. **Moḷibaddho**ti baddhakesakalāpo gahaṭṭho. **Kumārako**ti kumārāvattho ativiya daharo sāmaṇero. **Cellako**ti tato kiñci mahanto. **Ceṭako**ti majjhimo. **Moḷigallo**ti mahāsāmaṇero. **Samaṇuddeso**ti avisesato sāmaṇerādhivacanaṃ. **Asucisaṅkassarasamācāro**ti asuci hutvā ''mayā kataṃ pare jānanti nu kho, na nu kho''ti attanā, ''asukena nu kho idaṃ kata''nti parehi ca saṅkāya saritabbena anussaritabbena samācārena yutto. Sañjātarāgādikacavarattā **kasambujāto. Koṇṭho**ti dussīlādhivacanametaṃ.

54. **Tihetukapaṭisandhikā**ti atikhippaṃ jānanasamatthe sandhāya vuttaṃ, na duhetukānaṃ tattha asambhavato. **Sabhāgassā**ti purisassa. **Visabhāgassā**ti mātugāmassa. **Potthakarūpasadisassā**ti mattikādīhi katarūpasadisassa. **Garumedhassā**ti ārammaṇesu lahuppavattiyā abhāvato dandhagatikatāya garupaññassa, mandapaññassāti vuttaṃ hoti.

Idānettha sikkhāpaccakkhānavārassa **pāḷiyaṃ** aṭṭhakathāyañca vuttanayānaṃ sampiṇḍanatthavasena evaṃ vinicchayo veditabbo – tattha hi sāmaññā cavitukāmotiādīhi padehi cittaniyamaṃ dasseti. Buddhantiādīhi padehi khettaniyamaṃ, paccakkhāmi dhāretīti etena kālaniyamaṃ, vadatīti iminā payoganiyamaṃ, alaṃ me buddhena, kiṃ nu me, na mamattho, sumuttāhantiādīhi anāmaṭṭhakālavasenapi paccakkhānaṃ hotīti dasseti, viññāpetīti iminā vijānananiyamaṃ, ummattako sikkhaṃ paccakkhāti ummattakassa santiketiādīhi puggalaniyamaṃ, so ca nappaṭivijānātītiādīhi vijānananiyamābhāvena paccakkhānābhāvaṃ dasseti, davāyātiādīhi cittaniyamābhāvena, sāvetukāmo na sāvetīti iminā payoganiyamābhāvena, aviññussa sāveti viññussa na sāvetīti etehi yaṃ puggalaṃ uddissa sāveti, tasseva savane sīsaṃ eti, nāññassāti. Sabbaso vā pana na sāveti appaccakkhātā hoti sikkhāti idaṃ pana cittādiniyameneva sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na aññathāti dassanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā cittakhettakālapayogapuggalavijānanavasena sikkhāya paccakkhānaṃ ñatvā tadabhāvena appaccakkhānaṃ veditabbaṃ.

Kathaṃ? Upasampannabhāvato cavitukāmatācitteneva hi sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na davā vā ravā vā bhaṇantassa. Evaṃ cittavasena sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena. Tathā buddhaṃ paccakkhāmītiādinā vuttānaṃ buddhādīnaṃ sabrahmacāripariyosānānaṃ catuddasannañceva gihīti maṃ dhārehītiādinā vuttānaṃ gihiādīnaṃ asakyaputtiyapariyosānānaṃ aṭṭhannañcāti imesaṃ dvāvīsatiyā khettapadānaṃ yassa kassaci savevacanassa vasena tesu yaṃ kiñci vattukāmassa yaṃ kiñci vadatopi sikkhāpaccakkhānaṃ hoti. Evaṃ khettavasena sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena. Tattha yadetaṃ ''paccakkhāmīti ca maṃ dhārehīti cā''ti vuttaṃ vattamānakālavacanaṃ, yāni ca ''alaṃ me buddhena, kiṃ nu me buddhena, na mamattho buddhena, sumuttāhaṃ buddhenā''tiādinā nayena ākhyātavasena kālaṃ anāmasitvā purimehi cuddasahi padehi saddhiṃ yojetvā vuttāni alaṃ metiādīni cattāri padāni, tesaṃyeva ca savevacanānaṃ vasena paccakkhānaṃ hoti, na pana ''paccakkhāsi''nti vā, ''paccakkhissa''nti vā, ''maṃ dhāresī''ti vā, ''maṃ dhāressasī''ti vā, ''yaṃnūna paccakkheyya''nti vātiādīni atītānāgataparikappavacanāni bhaṇantassa. Evaṃ vattamānakālavasena ceva anāmaṭṭhakālavasena ca paccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena. Payogo pana duvidho kāyiko vācasiko, tattha buddhaṃ paccakkhāmītiādinā nayena yāya kāyaci bhāsāya vacībhedaṃ katvā vācasikapayogeneva paccakkhānaṃ hoti, na akkharalikhanaṃ vā hatthamuddādidassanaṃ vā kāyapayogaṃ karontassa. Evaṃ vācasikapayogeneva paccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena.

Puggalo pana duvidho yo ca paccakkhāti, yassa ca paccakkhāti, tattha yo paccakkhāti, so sace ummattakakhittacittavedanaṭṭānaṃ aññataro na hoti, yassa pana paccakkhāti, so sace manussajātiko hoti, na ca ummattakādīnaṃ aññataro sammukhībhūto ca, sikkhāpaccakkhānaṃ hoti. Na hi asammukhībhūtassa dūtena vā paṇṇena vā ārocanaṃ ruhati. Evaṃ yathāvuttapuggalavasena paccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena. Vijānanampi niyamitāniyamitavasena duvidhaṃ. Tattha yassa yesaṃ vā niyametvā imassa imesaṃ vā ārocemīti vadati, sace te yathā pakatiyā loke manussā vacanaṃ sutvā āvajjanasamaye jānanti, evaṃ tassa vacanānantarameva ‘‘ayaṃ ukkaṇṭhito’’ti vā, ‘‘gihibhāvaṃ patthayatī’’ti vā yena kenaci ākārena manussajātiko vacanatthaṃ jānāti, paccakkhātāva hoti sikkhā. Atha aparabhāge ‘‘kiṃ iminā vutta’’nti cintetvā jānanti, aññe vā jānanti, appaccakkhātāva hoti. Aniyametvā ārocentassa pana sace vuttanayena yo koci manussajātiko vacanatthaṃ jānāti, paccakkhātā hoti sikkhā, evaṃ jānanavasena paccakkhānaṃ hoti, na tadabhāvena. Iti imesaṃ vuttappakārānaṃ cittādīnaṃ vaseneva sikkhāpaccakkhānaṃ hoti, na aññathāti daṭṭhabbaṃ.

Sikkhāpaccakkhānavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Mūlapaññattivaṇṇanā

55. **Ito paṭṭhāyā**ti duṭṭhullapadato paṭṭhāya. Methunadhammo yathā sarūpeneva duṭṭhullaṃ, evaṃ dassanādiduṭṭhulladhammaparivārattāpi duṭṭhullanti dassetuṃ **yasmā**tiādi vuttaṃ. **Avassutāna**nti methunarāgena tintānaṃ. **Pariyuṭṭhitāna**nti methunarāgena abhibhūtacittānaṃ. Methuna-saddassa sadisasaddapaayāyattā vuttaṃ ‘‘sadisāna’’nti, rattatādīhi sadisānanti attho. Idañca yebhuyyato vuttaṃ ubhosu aññatarassa rāgābhāvepi itarassa methunasevanasaṃsiddhito. Methuna-saddo vā ubhayasaddapaayāyo, methunaṃ yugaḷaṃ yamakaṃ ubhayanti hi atthato ekaṃ, tenāha ‘‘ubhinnaṃ rattāna’’nti. ‘‘Dvayaṃdvayasamāpattī’’ti hi **pāḷiyampi** vuttaṃ. **Nimittenā**ti bhummatthe karaṇavacanaṃ, itthinimitte attano nimittaṃ pavesetīti attho. Nimittaṃ aṅgajātanti atthato ekaṃ. Tilaphalanti sāsapamattaṃ tilabījaṃ adhippetaṃ, na kosasahitaṃ phalanti āha ‘‘tilabījamattampī’’ti. **Allokāse**ti sabhāvena pihitassa nimittassa pakativātena asamphuṭṭhe tintappadese. Tādiso padeso sacepi kenaci vātādivikārena sukkhati, tathāpi anallokāsoti upakkamato pārājikameva.

Vemajjhanti yathā cattāri passāni aphusanto paveseti, evaṃ katavivarassa itthinimittassa abbhantaratalaṃ vuccati. Purisanimitte pana **majjha**nti aggakoṭiṃ sandhāya vadati. **Uparī**ti majjhimapabbena samiñjitvā pavesiyamānassa aṅgajātassa samiñjitaṅguliyā majjhimapabbapiṭṭhisadisaaggakoṭiyeva. **Heṭṭhā pavesento**ti itthinimittassa heṭṭhābhāgena chupiyamānaṃ pavesento, yathā itthinimittassa allokāsaṃ heṭṭhimatalaṃ tilabījamattampi attano nimittena chupati, evaṃ pavesentoti attho. Chupanameva hettha pavesanaṃ, evaṃ sesesupi. **Majjhena pavesento**ti abbhantaratalena chupiyamānaṃ pavesento, yathā abbhantaratalaṃ chupati, evaṃ pavesentoti attho. Katthaci acchupantaṃ pavesetvā ākāsagatameva nīharantassa natthi pārājikaṃ, dukkaṭaṃ pana hoti **chinnasīsavatthusmiṃ** (pārā. 73) viya. **Majjheneva chupantaṃ pavesento**ti aggakoṭiyā chupantaṃ pavesento. **Majjhimapabbapiṭṭhiyā saṅkocetvā**ti nimittaṃ attano majjhimapabbapiṭṭhiyā samiñjitvā uparibhāgena chupantaṃ pavesentopi. Kiṃ viya? Samiñjitaṅguli viyāti yojanā. Atha vā majjhimapabbapiṭṭhiyā samiñjitaṅguli viyāti sambandho, samiñjitaṅguliṃ vā majjhimapabbapiṭṭhiyā pavesento viyātipi yojetabbaṃ. **Uparibhāgenā**ti saṅkocitassa nimittassa uparikoṭiyā.

Idāni purisanimittassa heṭṭhā vuttesu chasu ‘‘uparī’’ti vuttassa chaṭṭhassa ṭhānassa vasena visuṃ cattāri passāni gahetvā purisanimitte dasaṭṭhānabhedaṃ dassento **tatthā**tiādimāha. Heṭṭhā pana agahitaggahaṇavasena cha ṭhānāni vuttāni. **Tulādaṇḍasadisaṃ pavesentassāpī**ti asamiñjitvā ujukaṃ pavesentassa. **Cammakhīla**nti eḷakādīnaṃ gīvāya viya nimitte jātaṃ cammaṅkuraṃ, ‘‘uṇṇigaṇḍo’’tipi vadanti. ‘‘Upahatakāyappasāda’’nti avatvā **naṭṭhakāyappasāda**nti vacanena upādinnabhāve sati kenaci paccayena upahatepi kāyappasāde **upahatindriyavatthusmiṃ** (pārā. 73) viya pārājikamevāti dasseti. Itthinimittassa pana naṭṭhepi upādinnabhāve sati matasarīre viya pārājikakkhettatā na vijahatīti veditabbā. **Methunassādenā**ti idaṃ kāyasaṃsaggarāge sati saṅghādiseso hotīti vuttaṃ. **Bījānī**ti aṇḍāni.

Mukhaṃ apidhāyāti pamādena samuppannampi hāsaṃ bījaniyā paṭicchādanampi akatvā nisīdanaṃ agāravanti vuttaṃ. Atha vā **apidhāyā**ti pidahitvā, bījaniyā mukhaṃ paṭicchādetvā hasamānena na nisīditabbanti attho. **Dantavidaṃsaka**nti dante dassetvā. **Gabbhitenā**ti ‘‘ayuttakathā’’ti saṅkocaṃ anāpajjantena, niravasesādhippāyakathane sañjātussāhenāti attho.

Anupaññattivaṇṇanā

Pārājikavatthubhūtāti yesaṃ tīsu maggesu tilabījamattampi nimittassa pavesokāso hoti, te itthipurisādibhedā sabbe saṅgayhanti, na itare. Idha pana tiracchānagatāyāti-pāḷipadānurūpato na sabbātiādinā itthiliṅgavasena vuttaṃ. **Gonasā**ti sappavisesā, yesaṃ piṭṭhīsu mahantamahantāni maṇḍalāni honti. Kacchapamaṇḍūkānaṃ catuppadattepi odakatāsāmaññena apadehi saha gahaṇaṃ. **Mukhasaṇṭhāna**nti oṭṭhacammasaṇṭhānaṃ. **Vaṇasaṅkhepa**nti vaṇasaṅgahaṃ. Vaṇe thullaccayañca ‘‘amaggena amaggaṃ paveseti, āpatti thullaccayassā’’ti (pārā. 66) imassa suttassa vasena veditabbaṃ. **Maṅgusā**ti nakulā. **Etameva hi attha**nti yo naṃ ajjhāpajjati, taṃ parājetīti imamatthaṃ vuttānaṃyeva pārājikādisaddānaṃ nibbacanappasaṅge imissā parivāragāthāya pavattattā. **Bhaṭṭho**ti sāsanato parihīno. **Niraṅkato**ti nirākato. **Eta**nti āpattirūpaṃ pārājikaṃ. **Chinno**ti antarākhaṇḍito.

Pakatattehi bhikkhūhīti ettha **pakatattā** nāma pārājikaṃ anāpannā anukkhittā ca. Keci pana ‘‘pakatattehi bhikkhūhi ekato kattabbattāti aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pakatattabhūtehi alajjīhipi saddhiṃ uposathādisaṅghakammakaraṇe doso natthī’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ, iminā vacanena tassa atthassa asijjhanato. Yadi hi saṅghakammaṃ karīyati, pakatatteheva karīyati, na apakatattehīti evaṃ apakatattehi sahasaṃvāsapaṭikkhepaparaṃ idaṃ vacanaṃ, na pana pakatattehi sabbehi alajjīādīhi ekato saṅghakammaṃ kattabbamevāti. Evaṃ saṃvāsavidhānaparaṃ pakatattesupi sabhāgāpattiṃ āpannehi aññamaññañca alajjīhi ca saddhiṃ ekato kammakaraṇassa paṭikkhittattā. Vuttañhi ‘‘sace sabbo saṅgho sabhāgāpattiyā sati vuttavidhiṃ akatvā uposathaṃ karoti, vuttanayeneva sabbo saṅgho āpattiṃ āpajjatī’’tiādi (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā). ‘‘Yattha āmisaparibhogo vaṭṭati, dhammaparibhogopi tattha vaṭṭatī’’ti alajjīhi saha paribhogo ca aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhitto ekato kammakaraṇassāpi dhammaparibhogattā. Tasmā yathā hi **pāḷiyaṃ** pārājikāpattiāpajjanakapuggalaniyamatthaṃ yvāyaṃ ñatticatutthena kammena…pe… upasampanno, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippeto bhikkhūti imasmiṃ vacane sabbepi ñatticatutthakammena upasampannā pārājikāpajjanakapuggalāyevāti niyamo na sijjhati pārājikānāpajjanakānampi sekkhādīnaṃ sambhavā, atha kho ñatticatutthakammena upasampannesuyeva pārājikāpattiāpajjanakā alajjī bālaputhujjanā labbhanti, na pana ehibhikkhuādīsūti evaṃ niyamo sijjhati, evamidhāpi pakatattesuyeva ekato kammakaraṇārahā anāpattikā lajjī kukkuccakā sikkhākāmā upalabbhanti, na apakatattesūti evameva niyamo sijjhati apakatattānaṃ gaṇapūraṇattābhāvena asaṃvāsikattaniyamato. Alajjino pana gaṇapūrakā hutvā kammassa sādhanato asaṃvāsikesu na gahitā kattabbavidhiṃ akatvā tehi saha madditvā kammaṃ karontānaṃ āpatti alajjitā ca na vigacchatīti veditabbaṃ. ‘‘Eko alajjī alajjīsatampi karotī’’ti (pārā. aṭṭha. 2.585) hi vuttaṃ, teneva vakkhati ‘‘sabbepi lajjino etesu kammādīsu saha vasantī’’tiādi. Ayañcattho upari vitthārato āvi bhavissati.

Tathāti sīmāparicchinnehītiādiṃ parāmasati. Ekato vandanabhuñjanagāmappavesanavattāpaṭivattakaraṇauggahaparipucchāsajjhāyakaraṇādisāmaggikiriyāvasena bhagavatā paññattasikkhāpadasikkhanaṃ samasikkhatā nāma, tañca lajjīheva samaṃ sikkhitabbaṃ, na alajjīhīti dassetuṃ ‘‘paññattaṃ pana…pe… samasikkhatā nāmā’’ti vuttaṃ. Tattha anatikkamanavasena uggahaparipucchādivasena ca lajjīpuggalehi samaṃ ekato sikkhitabbā samasikkhāti sikkhāpadāni vuttāni, tāsaṃ samasikkhanaṃ yathāvuttanayena lajjīhi sikkhitabbabhāvo samasikkhatā nāmāti adhippāyo. Yathāvuttesu ekakammādīsu alajjīnaṃ lajjidhamme anokkante lajjīhi saha saṃvāso natthi, tato bahiyeva te sandissantīti āha **sabbepi lajjino**tiādi.

56. Yaṃ taṃ vuttanti sambandho. **Vatthumeva na hotī**ti suvaṇṇādīhi kataitthirūpānaṃ aṅgajātesupi nimittavohāradassanato tattha pārājikāsaṅkānivattanatthaṃ vuttaṃ. Teneva vinītavatthūsu lepacittādivatthūsu sañjātakukkuccassa pārājikena anāpatti vuttā.

Paṭhamacatukkavaṇṇanā

57. **Assā**ti ākhyātapadanti tassa atthaṃ dassento ‘‘hotī’’ti āha, bhaveyyāti attho, hotīti vuttaṃ hoti. Dutiye atthavikappe ‘‘hotī’’ti idaṃ vacanaseso.

58. **Sādiyantassevā**ti **ettha sādiyanaṃ nāma sevetukāmatācittassa uppādanamevāti āha ‘‘paṭisevanacittasamaṅgissā’’**ti. **Paṭipakkha**nti aniṭṭhaṃ ahitaṃ. ‘‘Bhikkhūnaṃ paccatthikā bhikkhupaccatthikā’’ti vutte upari vuccamānā rājapaccatthikādayopi idheva pavisantīti taṃ nivattanatthaṃ **bhikkhū eva paccatthikā**ti rājapaccatthikānurūpena attho dassito. **Tasmiṃ khaṇe**ti pavesanakkhaṇe. Aggato hi yāva mūlā pavesanakiriyāya vattamānakālo pavesanakkhaṇo nāma. **Paviṭṭhakāle**ti aṅgajātassa yattakaṃ ṭhānaṃ pavesanārahaṃ, tattakaṃ anavasesato paviṭṭhakāle, pavesanakiriyāya niṭṭhitakkhaṇeti attho. Evaṃ paviṭṭhassa uddharaṇārambhato antarā ṭhitakāle ṭhitaṃ aṅgajātaṃ, tassa ṭhiti vā **ṭhitaṃ** nāma, **aṭṭhakathāyaṃ** pana mātugāmassa sukkavissaṭṭhiṃ patvā sabbathā vāyāmato oramitvā ṭhitakālaṃ sandhāya ‘‘sukkavissaṭṭhisamaye’’ti vuttaṃ, tadubhayampi ṭhitamevāti gahetabbaṃ. **Uddharaṇaṃ** nāma yāva aggā nīharaṇakiriyāya vattamānakāloti āha ‘‘nīharaṇakāle paṭisevanacittaṃ upaṭṭhāpetī’’ti.

Ettha ca yasmā parehi upakkamiyamānassa aṅgajātādikāyacalanassa vijjamānattā sevanacitte upaṭṭhitamatte tasmiṃ khaṇe cittajarūpena sañjāyamānaṃ aṅgajātādicalanaṃ iminā sevanacittena uppāditameva hoti. Apica sevanacitte uppanne parehi anupakkamiyamānassāpi aṅgajāte calanaṃ hoteva, tañca tena kataṃ nāma hoti, tasmā kāyacittato samuṭṭhitaṃ pārājikāpattiṃ so āpajjatiyeva **ubbhajāṇumaṇḍalikā** (pāci. 657-658) viya. Tatthāpi hi ‘‘adhakkhakaṃ ubbhajāṇumaṇḍalaṃ āmasanaṃ vā…pe… paṭipīḷanaṃ vā sādiyeyyā’’ti (pāci. 657) sādiyanamatteyeva āpatti vuttā, bhikkhuno kāyasaṃsagge pana ‘‘kāyasaṃsaggaṃ samāpajjeyyā’’ti (pārā. 270) attano upakkamassa āpattinimittabhāvena vuttattā itthiyā phusiyamānassa kāyasaṃsaggarāge ca itthiyā sañjanitakāyacalane ca vijjamānepi attano payogābhāvena anāpattiyeva vuttāti gahetabbaṃ. Keci pana ‘‘paṭhamasaṅghādisesavisayepi parehi balakkārena hatthādīhi upakkamiyamānassa mocanassādo ca uppajjati, tena ca asucimhi mutte saṅghādiseso, amutte thullaccayaṃ evā’’ti vadanti. **Aṅgārakāsu**nti aṅgārarāsiṃ, aṅgārapuṇṇāvāṭaṃ vā. Itthiyā upakkamiyamāne asādiyanaṃ nāma na sabbesaṃ visayoti āha **imañhī**tiādi. **Ekādasahi aggīhī**ti rāgadosamohajātijarāmaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsasaṅkhātehi ekādasaggīhi. **Assā**ti asādiyantassa. **Catukkaṃ nīharitvā ṭhapesī**ti ettha ekapuggalavisayatāya ekopi anāpattivāro pavesanapaviṭṭhaṭhitauddharaṇasaṅkhaātānaṃ catunnaṃ padānaṃ vasena ‘‘catukka’’nti vutto. **Paṭhamacatukkakathā**ti ettha pana anāpattivārena saddhiṃ pañcannaṃ vārānaṃ vuttanayena ‘‘pañca catukkā’’ti vattabbepi ekamaggavisayatāya tesaṃ ekattaṃ āropetvā paṭhamacatukkatā vuttā. Teneva vakkhati **tiṇṇaṃ maggānaṃ vasena tīṇi suddhikacatukkānī**tiādi.

Ekūnasattatidvisatacatukkakathāvaṇṇanā

59-60. **Matta**nti surādīhi mattaṃ. Akkhāyitanimittā idha uttarapadalopena akkhāyitasaddena vuttāti āha ‘‘akkhāyitanimitta’’nti. **Jāgaranti**ntiādi visesanarahitattā ‘‘suddhikacatukkānī’’ti vuttaṃ. **Samānācariyakātherā**ti ekācariyassa uddesantevāsikā. Gaṅgāya aparabhāgo **aparagaṅgaṃ. Vatare**ti garahatthe nipāto. **Evaṃ vinayagarukāna**nti iminā upari upatissattherena vuccamānavinicchayassa garukaraṇīyatāya kāraṇaṃ vuttaṃ. **Sabbaṃ pariyādiyitvā**ti sabbaṃ pārājikakhettaṃ anavasesato gahetvā. Yadi hi sāvasesaṃ katvā paññapeyya, alajjīnaṃ tattha lesena ajjhācārasoto pavattatīti āha ‘‘sotaṃ chinditvā’’ti. Sahaseyyādipaṇṇattivajjasikkhāpadesuyeva (pāci. 49-51) sāvasesaṃ katvāpi paññāpanaṃ sambhavati, na lokavajjesūti āha **idañhī**tiādi. **Sahaseyyasikkhāpade** hi (pāci. 49 ādayo) kiñcāpi yebhuyyacchanne yebhuyyaparicchanne heṭṭhimaparicchedato pācittiyaṃ dassitaṃ, upaḍḍhacchanne upaḍḍhaparicchanne dukkaṭaṃ, tathāpi sāvasesattā paññattiyā yebhuyyacchannaupaḍḍhaparicchannādīsupi **aṭṭhakathāyaṃ** pācittiyameva dassitaṃ. Idha pana niravasesattā paññattiyā bhagavatā dassitaṃ yebhuyyena akkhāyitanimittato heṭṭhā pārājikakkhettaṃ natthi, thullaccayādimeva tattha labbhati.

Upatissattherena vuttasseva vinicchayassa aññampi upatthambhakāraṇaṃ dassento **apicā**tiādimāha. Nimitte appamattikāpi maṃsarāji sace avasiṭṭhā hoti, taṃ yebhuyyakkhāyitameva hoti, tato paraṃ pana sabbaso khāyite nimitte dukkaṭamevāti dassento āha ‘‘tato paraṃ thullaccayaṃ natthī’’ti. Keci panettha vaccamaggādiṃ cattāro koṭṭhāse katvā ‘‘tesu dve koṭṭhāse atikkamma yāva tatiyakoṭṭhāsassa pariyosānā khāyitaṃ yebhuyyakkhāyitaṃ nāma, tato paraṃ thullaccayaṃ natthi, yāva catutthakoṭṭhāsassa pariyosānā khāyitaṃ, tampi dukkaṭavatthuyevā’’ti ca vadanti, taṃ na yuttaṃ. **Matasarīrasmiṃyeva veditabba**nti mataṃ yebhuyyena akkhāyitantiādivacanato vuttaṃ. **Yadipi nimitta**ntiādi jīvamānakasarīrameva sandhāya vuttaṃ tasseva adhikatattā. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamapārājikavaṇṇanā) ‘‘jīvamānakasarīrassa vuttappakāre magge sacepi tacādīni anavasesetvā sabbaso chinne’’tiādi vuttaṃ. **Sabbaso khāyita**nti nimittamaṃsaṃ sabbaṃ chinnanti attho. **Nimittasaṇṭhāna**nti chinnamaṃsassa anto yāva muttavatthikosā chiddākāro abbhantarachavicammamatto itthinimittākāro, tenāha ‘‘pavesanaṃ jāyatī’’ti. **Nimittasaṇṭhānaṃ pana anavasesetvā**ti pavesanārahachiddākārena ṭhitaabbhantaramaṃsādiṃ anavasesetvā. Etena yāva paveso labbhati, tāva maggoyevāti dasseti. **Nimittato patitāya maṃsapesiyā**ti idaṃ nimittasaṇṭhānavirahitaṃ abbhantaramaṃsakhaṇḍaṃ sandhāya vuttaṃ. Nimittasaṇṭhānaṃ akopetvā samantato chinditvā uddhaṭamaṃsapesiyā pana matasarīre yebhuyyena akkhāyitanimitte viya upakkamantassa pārājikameva.

Evaṃ jīvamānakamanussasarīre labbhamānavisesaṃ dassetvā idāni matasarīre dassetuṃ **matasarīre panā**tiādimāha. **Vatthikosesū**ti purisānaṃ aṅgajātakosacammesu. ‘‘Navadvāro mahāvaṇo’’tiādi (mi. pa. 2.6.1) vacanato manussānaṃ akkhināsādīni vaṇasaṅkhepena thullaccayakkhettānīti tesupi thullaccayaṃ vuttaṃ, evaṃ manussānaṃ matasarīrepi, tenāha **mate allasarīre**tiādi. Tattha **allasarīre**ti akuthitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Pārājikakkhette**ti yebhuyyena akkhāyitampi sandhāya vuttaṃ. **Thullaccayakkhette**ti upaḍḍhakkhāyitādimpi sandhāya vuttaṃ. Ettha ca akkhināsādithullaccayakkhettesu yebhuyyena akkhāyitesupi thullaccayaṃ, upaḍḍhakkhāyitādīsu dukkaṭanti veditabbaṃ. **Sabbesampī**ti yathāvuttahatthiādīhi aññesaṃ tiracchānānaṃ saṅgaṇhanatthaṃ vuttaṃ. Tiracchānagatānaṃ akkhikaṇṇavaṇesu dukkaṭaṃ pana aṭṭhakathāppamāṇena gahetabbaṃ, ‘‘amaggena amaggaṃ paveseti, āpatti thullaccayassā’’ti (pārā. 66) hi sāmaññato vuttaṃ, na pana manussānanti visesetvā. Yadi hi manussānaññeva vaṇesu thullaccayaṃ siyā, hatthiassādīnaṃ nāsavatthikosesupi paṭaṅgamukhamaṇḍūkassa mukhasaṇṭhānepi ca vaṇasaṅkhepato thullaccayaṃ na vattabbaṃ siyā, vuttañca. Tasmā aṭṭhakathācariyā evettha pamāṇaṃ. Matānaṃ tiracchānagatānanti matakena sambandho.

Methunarāgena vatthikosaṃ pavesentassa thullaccayaṃ vuttanti āha ‘‘vatthikosaṃ appavesento’’ti. **Methunarāgo** ca nāma kāyasaṃsaggarāgaṃ mocanassādañca muñcitvā visuṃ dvayaṃdvayasamāpattiyā rāgo, so ca purisādīsupi uppajjati, tena ca apārājikakkhette itthisarīrepi upakkamantassa asucimhi muttepi saṅghādiseso na hoti, khettānurūpaṃ thullaccayadukkaṭameva hotīti veditabbaṃ. **Appavesento**ti iminā tīsu maggesu pavesanādhippāye asatipi methunarāgena bahi ghaṭṭanaṃ sambhavatīti dasseti, teneva thullaccayaṃ vuttaṃ, itarathā pavesanādhippāyena bahi chupantassa methunassa pubbapayogattā dukkaṭameva vattabbaṃ siyā. **Nimittena nimittaṃ chupati thullaccaya**nti idañca ‘‘na ca, bhikkhave, rattacittena aṅgajātaṃ chupitabbaṃ, yo chupeyya, āpatti thullaccayassā’’ti (mahāva. 252) imassa cammakkhandhake āgatassa suttassa vasena vuttaṃ. Tattha ca kesañci aññathāpi atthavikappassa bījaṃ dassento **mahāaṭṭhakathāyaṃ panā**tiādimāha. **Mukheneva chupanaṃ sandhāyā**ti oṭṭhajivhādimukhāvayavena chupanaṃ sandhāya. **Oḷārikattā**ti ajjhācārassa thullattā. **Taṃ sandhāyabhāsita**nti taṃ yathāvuttasuttaṃ. Suttañhi ajjhācāraṃ sandhāya paṭicca vuttattā ‘‘sandhāyabhāsita’’nti vuccati. **Suṭṭhusallakkhetvā**ti piṭṭhiṃ abhiruhantānaṃ aṅgajātamukheneva nimittachupanassa sambhavaṃ methunarāgīnañca aṅgajātena chupanasseva anurūpatañca sutte ca ‘‘mukhenā’’ti avuttatañca aññañca nayaṃ yathābalaṃ suṭṭhu sallakkhetvāti attho. **Saṅghādiseso**ti manussitthiṃ sandhāya vuttaṃ. **Passāvamagga**nti idaṃ **cammakkhandhake** nidānavasena vuttaṃ. Itaramaggadvayaṃ pana nimittamukhena chupantassa vaṇasaṅkhepena thullaccayameva. **Vuttanayenevā**ti methunarāgeneva. Nimittamukhena pana vinā methunarāgena manussitthiyā vā tiracchānagatitthiyā vā passāvamaggaṃ pakatimukhena chupantassa dukkaṭameva pakatimukhena pakatimukhachupane viya, itarathā tatthāpi thullaccayena bhavitabbaṃ, tañca na yuttaṃ khandhakasuttepi tathā avuttattā. **Kāyasaṃsaggarāgena dukkaṭa**nti nimittamukhena vā pakatimukhādiṃ itarakāyena vā kāyasaṃsaggarāgena chupantassa dukkaṭameva.

Ettha ca kāyasaṃsaggarāgena bahinimitte upakkamato ajānantasseva aṅgajātaṃ yadi pārājikakkhettaṃ chupati, tattha kiṃ hotīti? Keci tāva ‘‘methunarāgassa abhāvā manussitthiyā saṅghādiseso, sesesu vatthuvasena thullaccayadukkaṭānī’’ti vadanti. Aññe pana ‘‘pavesanakkhaṇe phassassa sādiyanasambhavato balakkārena upakkamanakkhaṇe viya pārājikamevā’’ti vadanti, idameva yuttataraṃ. Maggattayato hi aññasmiṃ padeseyeva kāyasaṃsaggādirāgabhedato āpattibhedo labbhati, na maggattaye. Tattha pana yena kenaci ākārena phassassa sādiyanakkhaṇe pārājikameva, teneva paropakkamena pavesanādīsu rāgabhedaṃ anuddharitvā sādiyanamattena pārājikaṃ vuttaṃ.

Santhatacatukkabhedakathāvaṇṇanā

61-2. **Paṭipannakassā**ti āraddhavipassakassa. **Upādinnaka**nti kāyindriyaṃ sandhāya vuttaṃ. **Upādinnakena phusatī**ti upādinnakasarīrena phusīyatīti kammasādhanena attho daṭṭhabbo. Atha vā evaṃ karonto bhikkhu kiñci upādinnakaṃ upādinnakena na phusatīti attho. **Lesaṃ oḍḍessantī**ti lesaṃ ṭhapessanti, parikappessantīti attho. **Santhatādibhedehi bhinditvā**ti santhatādivisesanehi visesetvā. **Santhatāyā**ti samudāye ekadesavohāro daḍḍhassa paṭassa chiddantiādīsu viya. Yathā hi paṭassa ekadesova vatthato daḍḍhoti vuccati, taṃ ekadesavohāraṃ samudāye paṭe upacārato āropetvā puna taṃ samudāyaṃ daḍḍhappadesasaṅkhātachiddasambandhībhāvena ‘‘daḍḍhassa paṭassa chidda’’nti voharanti, evamidhāpi itthiyā maggappadesavohāraṃ samudāyabhūtāya itthiyā āropetvā puna taṃ itthiṃ santhatamaggasambandhiniṃ katvā **santhatāya itthiyā vaccamaggenā**tiādi vuttaṃ. Sāratthadīpaniyaṃ (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.61-62) panettha ‘‘ekadese samudāyavohāro’’ti vuttaṃ, taṃ na yuttaṃ avayavavohārena samudāyasseva patīyamānattā. Itarathā hi santhatāya vaccamaggenāti itthiliṅgatā maggasambandhitā ca na siyā, ekadese samudāyopacārassa pana ekadesova attho sākhāya chijjamānāya rukkho chijjatītiādīsu viya.

Vatthādīni maggassa anto appavesetvā bahiyeva veṭhanaṃ sandhāya ‘‘paliveṭhetvā’’ti vuttaṃ. Samudāye avayavūpacāreneva bhikkhupi **santhato nāmā**tiādi vuttaṃ. **Yattake paviṭṭhe**ti tilabījamatte paviṭṭhe. Akkhināsādīnaṃ santhatattepi yathāvatthukamevāti āha **thullaccayakkhette thullaccaya**ntiādi. **Khāṇuṃ ghaṭṭentassa dukkaṭa**nti itthinimittassa anto khāṇuṃ pavesetvā samatalaṃ, atirittaṃ vā ṭhitaṃ khāṇuṃ sace ghaṭṭeti, ghaṭṭentassa dukkaṭaṃ pavesābhāvato. Sace pana īsakaṃ anto allokāse pavesetvā ṭhitaṃ anupādinnameva khāṇusīsaṃ aṅgajātena chupati, pārājikameva. **Tassa tala**nti veḷunaḷādikassa antotalaṃ. **Bahiddhā khāṇuke**ti anto pavesitaveḷupabbādikassa bahi nikkhantasīsaṃ sandhāya vuttaṃ. **Yathā ca itthinimitte**tiādīsu yathā itthiyā passāvamagge khāṇuṃ katvā ghaṭṭanādikaṃ vuttaṃ, evaṃ sabbattha vaccamaggādīsupi lakkhaṇaṃ veditabbanti attho.

Rājapaccatthikādicatukkabhedakathāvaṇṇanā

65. **Kerāṭikā**ti vañcakā. Paṭhamaṃ itthidhuttameva dassetvā idāni itaradhuttepi saṅgahetvā dassetuṃ ‘‘itthidhuttasurādhuttādayo vā’’ti vuttaṃ.

Āpattānāpattivāravaṇṇanā

66. Paṭiññātakaraṇaṃ natthi sevetukāmatā maggena maggappaṭipattīti dvinnaṃ aṅgānaṃ siddhattā. Dūsitassa pana maggena maggappaṭipatti evamekaṃ aṅgaṃ siddhaṃ, sevetukāmatāsaṅkhātaṃ sādiyanaṃ asiddhaṃ. Tasmā so pucchitvā ‘‘sādiyi’’nti vuttapaṭiññāya nāsetabbo. **Tatthevā**ti vesāliyaṃ mahāvane eva. **Sabbaṅgagata**nti sabbakāyagataṃ. ‘‘Lohitaṃ viyā’’ti vuttattā kesādīnaṃ vinimuttaṭṭhāne sabbatthāti gahetabbaṃ. **Niccameva ummattako hotī**ti yassa pittakosato pittaṃ calitvā sabbadā bahi nikkhantaṃ hoti, taṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa pana pittaṃ calitvā pittakoseyeva ṭhitaṃ hoti, kadāci vā nikkhantaṃ puna nikkhamati, sopi antarantarā saññaṃ paṭilabhati bhesajjena ca pakatiārogyaṃ paṭilabhatīti veditabbaṃ.

Padabhājanīyavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Pakiṇṇakanti vomissakanayaṃ. **Samuṭṭhāna**nti uppattikāraṇaṃ. **Kiriyā**tiādi nidassanamattaṃ akiriyādīnampi saṅgahato. Vedanāya saha kusalañca veditabbanti yojetabbaṃ. **Sabbasaṅgāhakavasenā**ti sabbesaṃ sikkhāpadānaṃ saṅgāhakavasena ‘‘kāyo vācā kāyavācā kāyacittaṃ vācācittaṃ kāyavācācitta’’nti evaṃ vuttāni cha āpattisamuṭṭhānāni. Samuṭṭhānādayo hi āpattiyā eva honti, na sikkhāpadassa. Taṃtaṃsikkhāpadassa niyataāpattiyā eva gahaṇatthaṃ pana sikkhāpadasīsena samuṭṭhānādīnaṃ kathanaṃ. Evañhi āpattiviseso paññāyati āpatti-saddassa sabbāpattisādhāraṇattā, imesu pana chasu samuṭṭhānesu purimāni tīṇi acittakāni, pacchimāni sacittakāni. Samāsato taṃ imaṃ pakiṇṇakaṃ viditvā veditabbanti sambandho. Cha samuṭṭhānāni etassāti **chasamuṭṭhānaṃ**. Evaṃ sesesupi.

Atthi kathinasamuṭṭhānantiādi samuṭṭhānasīsavasena dvisamuṭṭhānaekasamuṭṭhānānaṃ dassanaṃ. Terasa hi samuṭṭhānasīsāni paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ adinnādānasamuṭṭhānaṃ sañcarittasamuṭṭhānaṃ samanubhāsanasamuṭṭhānaṃ kathinasamuṭṭhānaṃ eḷakalomasamuṭṭhānaṃ padasodhammasamuṭṭhānaṃ addhānasamuṭṭhānaṃ theyyasatthasamuṭṭhānaṃ dhammadesanāsamuṭṭhānaṃ bhūtārocanasamuṭṭhānaṃ corīvuṭṭhāpanasamuṭṭhānaṃ ananuññātasamauṭṭhānanti. Tattha **atthi chasamuṭṭhāna**nti iminā sañcarittasamuṭṭhānaṃ vuttaṃ, pañcasamuṭṭhānassa abhāvato ‘‘atthi pañcasamuṭṭhāna’’nti avatvā ‘‘atthi catusamuṭṭhāna’’nti vuttaṃ, iminā ca addhānasamuṭṭhānaṃ ananuññātasamuṭṭhānañca saṅgahitaṃ. Yañhi paṭhamatatiyacatutthachaṭṭhehi samuṭṭhānehi samuṭṭhāti, idaṃ addhānasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ pana dutiyatatiyapañcamachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ ananuññātasamuṭṭhānaṃ. **Atthi tisamuṭṭhāna**nti iminā adinnādānasamuṭṭhānaṃ bhūtārocanasamuṭṭhānañca saṅgahitaṃ. Yañhi sacittakehi tīhi samuṭṭhāti, idaṃ adinnādānasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ pana acittakehi tīhi samuṭṭhāti, idaṃ bhūtārocanasamuṭṭhānaṃ. **Atthi kathinasamuṭṭhāna**ntiādinā pana avasesasamauṭṭhānasīsavasena dvisamuṭṭhānaṃ ekasamuṭṭhānañca saṅgaṇhāti. Tattha hi yaṃ tatiyachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ kathinasamuṭṭhānaṃ nāma. Yaṃ pana paṭhamacatutthehi samuṭṭhāti, idaṃ eḷakalomasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ chaṭṭheneva samuṭṭhāti, idaṃ dhuranikkhepasamuṭṭhānaṃ, ‘‘samanubhāsanasamauṭṭhāna’’ntipi tasseva nāmaṃ. Iti sarūpena aṭṭha āpattisīsāni dassitāni. Ādisaddena panettha avasesāni paṭhamapārājikasamuṭṭhānapadasodhammatheyyasatthadhammadesanācorīvuṭṭhāpanasamuṭṭhānāni pañcapi samuṭṭhānasīsāni saṅgahitāni. Tattha yaṃ kāyacittato samuṭṭhāti, idaṃ paṭhamapārājikasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ dutiyapañcamehi samuṭṭhāti, idaṃ padasodhammasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ catutthachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ theyyasatthasamuṭṭhānaṃ. Yaṃ pañcameneva samuṭṭhāti, idaṃ dhammadesanāsamauṭṭhānaṃ. Yaṃ pañcamachaṭṭhehi samuṭṭhāti, idaṃ corīvuṭṭhāpanasamuṭṭhānaṃ. Ettha ca pacchimesu tīsu sacittakasamuṭṭhānesu ekekasamuṭṭhānavasena ekasamuṭṭhānāni tividhāni. Dvisamuṭṭhānāni pana paṭhamacatutthehi vā dutiyapañcamehi vā tatiyachaṭṭhehi vā catutthachaṭṭhehi vā pañcamachaṭṭhehi vā samuṭṭhānavasena pañcavidhānīti veditabbāni.

Evaṃ samuṭṭhānavasena sabbasikkhāpadāni terasadhā dassetvā idāni kiriyāvasena pañcadhā dassetuṃ **tatrāpī**tiādi vuttaṃ. **Kiñcī**ti sikkhāpadaṃ. **Kiriyato**ti pathavīkhaṇanādi (pāci. 84-85) viya kāyavacīviññattijanitakammato. **Akiriyato**ti paṭhamakathinādi (pārā. 459 ādayo) viya kattabbassa akaraṇeneva. **Kiriyākiriyato**ti aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvarapaṭiggahaṇādi (pārā. 508 ādayo) viya. **Siyā kiriyato, siyā akiriyato** rūpiyapaṭiggahaṇādi (pārā. 582 ādayo) viya, **siyā kiriyato, siyā kiriyākiriyato** kuṭikārādi (pārā. 342) viya. Vītikkamasaññāya abhāvena vimokkho assāti **saññāvimokkha**nti majjhepadalopīsamāso daṭṭhabbo. **Cittaṅgaṃ labhati** sacittakasamuṭṭhāneheva samuṭṭhahanato. **Itara**nti yassa cittaṅganiyamo natthi, taṃ, anāpattimukhena cetaṃ saññādukaṃ vuttaṃ, āpattimukhena sacittakadukanti ettakameva viseso, atthato samānāva.

Kāyavacīdvārehi āpajjitabbampi kāyakamme vā vacīkamme vā saṅgayhati. Tattha bāhullavuttito adinnādānamusāvādādayo viyāti **atthi sikkhāpadaṃ kāyakamma**ntiādinā kāyakammaṃ vacīkammañcāti dukameva vuttaṃ, vibhāgato pana kāyavacīkammena saddhiṃ tikameva hoti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamapārājikavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘sabbā ca kāyakammavacīkammatadubhayavasena tividhā hontī’’ti. Tatoyeva idhāpi adinnādānādīsu (pārā. 89) kāyakammavacīkammanti tadubhayavasena dassitaṃ. **Atthi pana sikkhāpadaṃ kusala**ntiādi āpattisamuṭṭhāpakacittavasena kāriye kāraṇopacārena vuttaṃ, na pana āpattiyā kusalādiparamatthadhammatāvasena āpattiyā sammutisabhāvattā. Kusalākusalādiparamatthadhamme upādāya hi bhagavatā āpattisammuti paññattā. Vakkhati hi ‘‘yaṃ kusalacittena āpajjati, taṃ kusala’’ntiādi (pārā. aṭṭha. 1.66 pakaṇṇakakathā). Na hi bhagavato āṇāyattā āpatti kusalādiparamatthasabhāvā hoti anupasampannānaṃ ādikammikānañca āpattippasaṅgato, tassā desanādīhi visuddhiabhāvappasaṅgato ca. Na hi kāraṇabalena uppajjamānā kusalādisabhāvā āpatti anupasampannādīsu nivattati, uppannāya ca tassā kenaci vināso na sambhavati. Sarasavināsato desanādinā ca āpatti vigacchatīti vacanamatthi, na pana tena akusalādi vigacchati. Pitughātādikammena hi pārājikaṃ āpannassa bhikkhuno gihiliṅgaṃ gahetvā bhikkhubhāvapariccāgena pārājikāpatti vigacchati, na pāṇātipātādiakusalaṃ ānantariyādibhāvato. Tasmā dummaṅkūnaṃ niggahādidasaatthavase (pārā. 39; pari. 2) paṭicca bhagavatā yathāpaccayaṃ samuppajjamāne kusalākusalādināmarūpadhamme upādāya paññattā sammutiyeva āpatti, sā ca yathāvidhipaṭikammakaraṇena vigatā nāma hotīti veditabbaṃ, tenāha **dvattiṃseva hi āpattisamuṭṭhāpakacittānī**tiādi. Āpattisamuṭṭhāpakatteneva hettha kusalādīnaṃ āpattito bhedo siddho. Na hi taṃsamuṭṭhitassa tato abhedo yutto samuṭṭhānasamuṭṭhitabhedabyavahārupacchedappasaṅgato. **Sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.66 pakiṇṇakakathāvaṇṇanā) pana āpattiyā paramatthato kusalattameva na sambhavati ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalaṃ, siyā abyākataṃ, natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala’’nti vacanato, ‘‘akusalattaṃ pana abyākatattañca āpattiyā sambhavatī’’ti saññāya kusalacittasamuṭṭhānakkhaṇepi rūpābyākatattaṃ āpattiyā samatthetuṃ yaṃ kusalacittena āpajjati, taṃ kusalaṃ, itarehi itaranti (pārā. aṭṭha. 1.66 pakiṇṇakakathā) imaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ nissāya vuttaṃ ‘‘yaṃ kusalacittena āpajjatīti yaṃ sikkhāpadasīse gahitaṃ āpattiṃ kusalacittasamaṅgī āpajjati, iminā pana vacanena taṃ kusalanti āpattiyā vuccamāno kusalabhāvo pariyāyato, na paramatthatoti dasseti. Kusalacittena hi āpattiṃ āpajjanto saviññattikaṃ aviññattikaṃ vā sikkhāpadavītikkamākārappavattaṃ rūpakkhandhasaṅkhātaṃ abyākatāpattiṃ āpajjatī’’ti. Tattha yaṃ kusalacittena āpajjatīti imaṃ vacanaṃ uddissa ‘‘iminā pana vacanena taṃ kusalanti āpattiyā vuccamāno kusalabhāvo pariyāyato, na paramatthatoti dassetī’’ti vuttaṃ, evaṃ itarehi itaranti vacanena ‘‘yaṃ akusalacittena āpajjahi, taṃ akusalaṃ, yaṃ abyākatacittena āpajjati, taṃ abyākata’’nti imassa atthassa vuttattā itarehīti vacanaṃ uddissa ‘‘imināpi vacanena itaranti āpattiyā vuccamāno akusalabhāvo abyākatabhāvo ca pariyāyato dassetī’’ti vattabbaṃ. Evaṃ avatvā kusalapakkhe eva kathanassa kāraṇaṃ na passāma. Yaṃ pana āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalantiādivacanaṃ kāraṇattena vuttaṃ, tampi akāraṇaṃ yaṃ akusalacittena āpajjati, taṃ akusalantiādinā heṭṭhā vuttanayena akusalādibhāvassa pariyāyadesitattā, āpattiyā kusalavohārassa ayuttatāya natthi āpattādhikaraṇaṃ kusalanti vuttattā ca. Āpattiyā hi kusalacittasamuṭṭhitattepi bhagavatā paṭikkhittabhāvena sāvajjadhammattā kāraṇūpacārenāpi anavajjakusalavohāro na yutto sāvajjānavajjānaṃ aññamaññaviruddhattā. Yathā ākāsādisammutisaccānaṃ uppannatādivohāro viya jātijarābhaṅgānaṃ uppannatādivohāro anavaṭṭhānādidesato ayutto, evamidhāpi kusalavohāro ayutto viruddhattā. Akusalādivohāro pana yutto, kāraṇūpacārena pana akusalādisabhāvatā yathāvuttadosānativattanato. Suttassāpi hi yathā suttasuttānulomādīhi virodho na hoti, tatheva attho gahetabbo.

Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘kusalacittena hi āpattiṃ āpajjanto…pe… rūpakkhandhasaṅkhātaṃ abyākatāpattiṃ āpajjatī’’ti, taṃ ayuttameva rūpakkhandhassa khaṇikatāya āpattiyāpi desanādipaṭikammaṃ vināva paṭipassaddhippasaṅgato. Rūpaparamparā āpattīti ce? Tanna, paṭikammenāpi avigamappasaṅgato. Na hi rūpasantatidesanādīhi vigacchati sakāraṇāyattattā, iti sabbathā āpattiyā paramatthatā ayuttā, eteneva yaṃ vuttaṃ ‘‘nipajjitvā nirodhasamāpannassa sahaseyyavasena tathākārappavattarūpadhammasseva āpattibhāvato’’tiādi, tampi paṭisiddhanti veditabbaṃ. Idha pana nirodhasamāpannānaṃ rūpadhammameva paṭicca uppannattā āpatti acittā avedanā, aññattha pana sacittā savedanāva, sabbatthāpi paññattisabhāvāti veditabbā. Teneva **duṭṭhadosasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** āpattiyā akusalādisabhāvaṃ paraparikappitaṃ nisedhetuṃ ‘‘ādikammikassa anāpattivacanato…pe… paṇṇattimattameva āpattādhikaraṇanti veditabba’’nti sayameva vakkhati, tasmā ‘‘taṃtaṃkusalādidhammasamuppattiyā bhagavatā paññattā āpattisammuti samuṭṭhitā’’ti ca, ‘‘yāva paṭippassaddhikāraṇā tiṭṭhatī’’ti ca, ‘‘paṭippassaddhikāraṇehi vinassatī’’ti ca voharīyati. Āpattiyā ca sammutisabhāvattepi hi sañcicca taṃ āpajjantassa, paṭikiriyaṃ akarontassa ca anādare akusalarāsi ceva saggamaggantarāyo ca hotīti lajjino yathāvidhiṃ nātikkamanti, anatikkamanappaccayā ca tesaṃ anantappabhedā sīlādayo dhammā parivaḍḍhantīti gahetabbaṃ. Dvattiṃsevāti niyamo āpattinimittānaṃ kāyavacīviññattīnaṃ eteheva samuppajjanato kato, na pana sabbāpattīnampi eteheva samuppajjanato. Nipajjitvā niddāyantānañhi jhānanirodhasamāpannānañca aviññattijanakehi vipākaappanācittehi ceva rūpadhammehi ca sahaseyyādiāpatti sambhavati.

Dasāti kiriyāhetukamanoviññāṇadhātudvayena saha aṭṭha mahākiriyacittāni. Paññattiṃ ajānitvā iddhivikubbanādīsu abhiññānaṃ āpattisamuṭṭhāpakattaṃ veditabbaṃ. Ettha ca kiñci sikkhāpadaṃ akusalacittameva, kiñci kusalābyākatavasena dvicittaṃ, kiñci ticittanti ayameva bhedo labbhati, nāññoti veditabbaṃ. **Kiriyāsamuṭṭhāna**nti parūpakkamena jāyamānaṃ aṅgajātādicalanaṃ sādiyanacittasaṅkhāte sevanacitte uppanne tena cittena samuppāditameva hotīti vuttaṃ itarathā ‘‘siyā kiriyasamuṭṭhānaṃ, siyā akiriyasamuṭṭhāna’’nti vattabbato.

Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.66 pakiṇṇakakathāvaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘kiriyasamuṭṭhānanti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ parūpakkame sati sādiyantassa akiriyasamuṭṭhānabhāvato’’tiādi, taṃ na gahetabbaṃ paṭhamapārājikassa akiriyasamuṭṭhānatāya pāḷiaṭṭhakathāsu avuttattā. ‘‘Manodvāre āpatti nāma natthī’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamapārājikavaṇṇanā; pārā. aṭṭha. 2.583-4) hi vuttaṃ. Kathañhi nāma parūpakkamena methunaṃ sādiyanto attano aṅgajātādikāyacalanaṃ na sādiyeyya, sādiyanacittānuguṇameva pana sakalasarīre cittajarūpasamuppattiyā viññattipi sukhumā samuppannā eva hotīti daṭṭhabbaṃ, tenāha **kāyadvāreneva samuṭṭhānato kāyakamma**ntiādi. **Cittaṃ panettha aṅgamattaṃ hotī**ti kāyaviññatti eva kāyakammabhāve kāraṇaṃ, na cittaṃ. Taṃ panettha kāyasaṅkhātāya viññattiyāyeva aṅgamattaṃ, na kāyakammabhāvassa, itarathā methunassa ‘‘manokamma’’nti vattabbato, tenāha ‘‘na tassa vasena kammabhāvo labbhatī’’ti. **Kammabhāvo**ti kāyakammabhāvo. **Sabbañceta**nti etaṃ samuṭṭhānādikaṃ. **Sikkhāpadasīsenā**ti taṃtaṃsikkhāpadaniyataāpattiyā eva gahaṇatthaṃ sikkhāpadamukhena.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Vinītavatthuvaṇṇanā

Idaṃ kinti kathetukāmatāpucchā. **Imā**tiādi vissajjanaṃ. Vinītāni āpattiṃ tvaṃ bhikkhu āpannotiādinā (pārā. 67) bhagavatā vinicchinitāni vatthūni **vinītavatthūni**. Taṃ taṃ vatthuṃ uddharitvā dānato dassanato uddānabhūtā gāthā **uddānagāthā,** saṅgahagāthā, uddesagāthāti vuttaṃ hoti. **Vatthu gāthā**ti tena kho pana samayena aññataro bhikkhūtiādikā vinītavatthupāḷiyeva tesaṃ tesaṃ vinītavatthūnaṃ ganthanato ‘‘vatthugāthā’’ti vuttā, na chandovicitilakkhaṇena. Uddānagāthānaṃ vatthu vatthugāthāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Etthā**ti vinītavatthūsu. **Dutiyādīna**nti dutiyapārājikādīnaṃ. Yaṃ passitvā cittakārādayo sippikā cittakammādīni sikkhanti, taṃ **paṭicchannakarūpaṃ,** paṭimārūpanti attho.

67. **Purimāni dve**ti makkaṭīvajjiputtakavatthūni dve. Tānipi bhagavatā vinītabhāvena puna vinītavatthūsu pakkhittāni. Tattha tassa kukkuccaṃ ahosītiādi pana kiñcāpi tesaṃ paṭhamaṃ kukkuccaṃ na uppannaṃ, bhikkhūhi pana bhagavatā ca garahitvā vuttavacanaṃ sandhāya pacchā uppannattaṃ sandhāya vuttaṃ. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuntiādi ca bhikkhūhi ānandattherena ca paṭhamaṃ bhagavato ārocite, bhagavatā ca tesaṃ pārājikatte pakāsite bhītā te sayampi gantvā attano kukkuccaṃ pacchā ārocenti eva. ‘‘Saccaṃ kira tva’’ntiādinā bhagavatā puṭṭhā pana ‘‘saccaṃ bhagavā’’ti paṭijānanavasenāpi ārocenti. Bhagavāpi āpattiṃ tvantiādinā tesaṃ pārājikattaṃ vinicchinoti eva. Anupaññattikathāyaṃ pana taṃ sabbaṃ avatvā anupaññattiyā anuguṇameva kiñcimattaṃ vuttaṃ, idhāpi tesaṃ vatthūnaṃ bhagavatā vinītabhāvadassanatthaṃ evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Keci imaṃ adhippāyaṃ amanasikatvā ‘‘aññānevetāni vatthūnī’’ti vadanti. **Kuse**ti kusatiṇāni. **Kesehī**ti manussakesehi.

68. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti ettha pokkhalaṃ nāma samiddhaṃ sundarañca, tassa bhāvo ‘‘pokkharatā’’ti ra-kāraṃ katvā vutto, samiddhatā sundaratāti attho. **Padhaṃsesī**ti abhibhavi. **Na limpatī**ti na allīyati.

69. Evarūpā parivattaliṅgā bhikkhuniyo atthato ekato upasampannāpi ubhatosaṅghe upasampannāsuyeva saṅgayhanti bhikkhūpasampadāya bhikkhunīupasampadatopi ukkaṭṭhattā. **Pāḷiyaṃ** ‘‘tāhi āpattīhi anāpatti’’nti upayogavacanaṃ katvā anujānāmīti padena sambandhitabbaṃ. Itthiliṅganti thanādikaṃ itthisaṇṭhānaṃ vuttanti āha – ‘‘purisa…pe… itthisaṇṭhānaṃ uppanna’’nti. Taṃ nānantarikato pana ‘‘purisindriyampi antarahitaṃ, itthindriyañca uppanna’’nti vuttameva hoti, evaṃ uparipi liṅgaggahaṇeneva itthindriyādiggahaṇaṃ veditabbaṃ. **Tā**ti āpattiyo, tassa vuṭṭhātunti iminā sambandho, tāhi āpattīhi vuṭṭhāpetunti attho. Kathanti āha **tā sabbāpi bhikkhunīhi kātabba**ntiādi. Tena paṭicchannāyapi appaṭicchannāyapi garukāpattiyā pakkhamānattacaraṇādikaṃ vidhiṃ dasseti.

Okkantikavinicchayoti pasaṅgānuguṇaṃ otaraṇakavinicchayo. **Balavaakusalenā**ti paradārikakammādinā. **Dubbalakusalenā**ti yathāvuttabalavākusalopahatasattinā tato eva dubbalabhūtena kusalena. **Dubbalaakusalenā**ti purisabhāvuppādakabrahmacariyādibalavakusalopahatasattinā tato eva dubbalabhūtena paradārikādiakusalena. Sugatiyaṃ bhāvadvayassa kusalakammajattā akusaleneva vināso kusaleneva uppattīti āha **ubhayampī**tiādi. Duggatiyaṃ pana akusaleneva ubhinnampi uppatti ca vināso ca, tattha dubbalabalavabhāvova viseso.

‘‘Ehi mayaṃ gamissāmā’’ti bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhāya ekaddhānagamane pācittiyāpattiparihāratthaṃ vuttaṃ ‘‘saṃvidahanaṃ parimocetvā’’ti. Tena ekagāmakkhettepi bahigāmato antaragharaṃ saṃvidhāya gamanampi āpattikaramevāti dasseti. Parimocanavidhiṃ dassento āha **maya**ntiādi. **Bahigāme**ti gāmantare. Dutiyikā bhikkhunī pakkantā vā hotītiādinā (pāci. 693) vuttaanāpattilakkhaṇaṃ anulometīti vuttaṃ ‘‘gāmantara…pe… anāpattī’’ti. **Kopetvā**ti pariccajitvā. **Lajjiniyo…pe… labbhatī**ti liṅgaparivattanadukkhapīḷitassa saṅgahepi asati hīnāyāvattanampi bhaveyyāti ‘‘āpadāsū’’ti vuttaanāpattianulomena vuttaṃ. Tāya dutiyikaṃ gahetvāva gantabbaṃ. **Alajjiniyo…pe… labbhatī**ti alajjinīhi saddhiṃ ekakammādisaṃvāse āpattisambhavato tā asantapakkhaṃ bhajantīti vuttaṃ, imināpetaṃ veditabbaṃ ‘‘alajjinīhi saddhiṃ paribhogo na vaṭṭatī’’ti. Yadi hi vaṭṭeyya, tatopi dutiyikaṃ vinā gāmantaragamanādīsu āpatti eva siyā saṅgāhikattā tāsaṃ saṅgāhikalajjinigaṇato viya. **Ñātikā na honti…pe… vaṭṭatīti vadantī**ti iminā aṭṭhakathāsu anāgatabhāvaṃ dīpeti. Tatthāpi vissāsikañātikabhikkhuniyo vinā bhikkhunibhāve aramantassa mānapakatikassa āpadāṭṭhānasambhavena taṃ vacanaṃ appaṭikkhittampi tadaññesaṃ na vaṭṭatiyevāti gahetabbaṃ. **Bhikkhubhāvepī**ti bhikkhukālepi. **Taṃ nissāyā**ti taṃ nissayācariyaṃ katvā. **Upajjhā gahetabbā**ti upasampadāgahaṇatthaṃ upajjhā gahetabbā.

Vinayakammanti vikappanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Puna kātabba**nti puna vikappetabbaṃ. **Puna paṭiggahetvā sattāhaṃ vaṭṭatī**ti ‘‘anujānāmi, bhikkhave, bhikkhunīnaṃ sannidhiṃ bhikkhūhi, bhikkhūnaṃ sannidhiṃ bhikkhunīhi ca paṭiggāhāpetvā paribhuñjitu’’nti (cūḷava. 421) vacanato puna paṭiggahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Sattame divase**ti idañca nissaggiyaṃ anāpajjitvāva punapi sattāhaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Pakatatto**ti aparivattaliṅgo. **Rakkhatī**ti taṃ paṭiggahaṇavijahanato rakkhati, avibhattatāya paṭiggahaṇaṃ na vijahatīti adhippāyo.

Sāmaṃ gahetvāna nikkhipeyyāti sahatthena paṭiggahetvāna nikkhipeyya. **Paribhuñjantassa āpattī**ti liṅgaparivatte jāte puna appaṭiggahetvā paribhuñjantassa āpatti.

Hīnāyāvattanenāti ettha keci ‘‘pakatattassa bhikkhuno sikkhaṃ appaccakkhāya ‘gihī bhavissāmī’ti gihiliṅgaggahaṇaṃ hīnāyāvattana’’nti vadanti, taṃ na yuttaṃ tattakena bhikkhubhāvassa avijahanato. Aññe pana ‘‘pārājikaṃ āpannassa bhikkhupaṭiññaṃ pahāya gihiliṅgabhāvūpagamanampi hīnāyāvattana’’nti vadanti, taṃ yuttameva. Pārājikaṃ āpanno hi taṃ paṭicchādetvā yāva bhikkhupaṭiñño hoti, tāva bhikkhu eva hoti bhikkhūnameva pārājikassa paññattattā. ‘‘Yo pana bhikkhū’’ti hi vuttaṃ. Tathā hi so saṃvāsaṃ sādiyantopi theyyasaṃvāsako na hoti, sahaseyyādiāpattiñca na janeti, attānaṃ omasantassa pācittiyañca janeti. Vuttañhi –

> ‘‘Asuddho hoti puggalo aññataraṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanno, tañce suddhadiṭṭhi samāno okāsaṃ kārāpetvā akkosādhippāyo vadeti, āpatti omasavādassā’’ti (pārā. 389).

Eke pana ‘‘pārājikaṃ āpannānaṃ dosaṃ paṭijānitvā gihiliṅgaggahaṇaṃ nāma sikkhāpaccakkhāne samodhānaṃ gacchati tenāpi paṭiññāya bhikkhubhāvassa vijahanato. Teneva vinayavinicchayādīsu hīnāyāvattanaṃ sikkhāpaccakkhāne samodhānetvā visuṃ taṃ na vuttaṃ. Tasmā bhikkhunīnaṃ vibbhamitukāmatāya gihiliṅgaggahaṇaṃ idha hīnāyāvattanaṃ tāsaṃ sikkhāpaccakkhānassa abhāvato. Tāsaṃ paṭiggahaṇavijahanassāpi sabbaso vattabbattā’’ti vadanti, tampi appaṭibāhiyameva. Tasmā pārājikānaṃ bhikkhunīnañca ‘‘uppabbajissāmī’’ti gihiliṅgaggahaṇaṃ hīnāyāvattananti gahetabbaṃ. Vibbhamotipi etasseva nāmaṃ, teneva taṃ **khuddasikkhāyaṃ** ‘‘acchedavissajjanagāhavibbhamā’’ti adhiṭṭhānavijahane vibbhamanāmena vuttaṃ.

Anapekkhavissajjanenāti aññassa adatvāva anatthikasseva paṭiggahitavatthūnaṃ bahi chaḍḍanena. Keci ‘‘paṭiggahitavatthūsu sāpekkhassa pure paṭiggahitabhāvato parimocanatthaṃ tattha paṭiggahamattassa vissajjanampi anapekkhavissajjanameva cīvarādiadhiṭṭhānapaccuddhāro viyā’’ti vadanti, taṃ na sundaraṃ tathāvacanābhāvā. Yatheva hi cīvarādīsu anapekkhavissajjanena adhiṭṭhānavijahanaṃ vatvāpi visuṃ paccuddhāro ca vutto, evamidhāpi vattabbaṃ, yathā ca cīvarādīsu kāyapaṭibaddhesupi paccuddhārena adhiṭṭhānaṃ vigacchati, na evamidha. Idha pana paṭiggahitavatthusmiṃ anapekkhassāpi kāyato mutteyeva tasmiṃ paṭiggahaṇaṃ vijahati. Tathā hi vuttaṃ ‘‘satakkhattumpi pariccajatu, yāva attano hatthagataṃ paṭiggahitamevā’’ti. Anapekkhavissajjanenāti ettha ca ‘‘anapekkhāyā’’ti ettakameva vattabbaṃ anapekkhataṃ muñcitvā idha visuṃ vissajjanassa abhāvā. Na hettha paccuddhāre viya vissajjanavidhānamatthi. Apica paṭiggahaṇamattavissajjane sati pure paṭiggahitopi āhāro bhuñjitukamyatāya uppannāya paṭiggahaṇamattaṃ vissajjetvā puna paṭiggahetvā yathāsukhaṃ bhuñjitabbo siyāti, tathā ca **sannidhikārakasikkhāpade** vuttā sabbāpi vinicchayabhedā niratthakā eva siyuṃ. Vuttañhi tattha –

> ‘‘Gaṇṭhikapattassa vā gaṇṭhikantare sneho paviṭṭho hoti…pe… tādise pattepi punadivase bhuñjantassa pācittiya’’ntiādi (pāci. aṭṭha. 253).

Tattha pana ‘‘paṭiggahaṇaṃ anapekkhacittena vissajjetvā bhuñjitabba’’nti ettakameva vattabbaṃ, na ca vuttaṃ. Katthaci īdisesu ca gaṇṭhikapattādīsu paṭiggahaṇe apekkhā kassacipi nattheva tappahānāya vāyāmato, tathāpi tatthagataāmise paṭiggahaṇaṃ na vigacchati. Kasmā? Bhikkhussa patte puna bhuñjitukāmatāpekkhāya vijjamānattā pattagatike āhārepi tassā vattanato. Na hi pattaṃ avissajjetvā taggatikaṃ āhāraṃ vissajjetuṃ sakkā, nāpi āhāraṃ avissajjetvā taggatikaṃ paṭiggahaṇaṃ vissajjetuṃ. Tasmā vatthuno vissajjanameva anapekkhavissajjanaṃ, na paṭiggahaṇassāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Teneva sannidhisikkhāpadassa **anāpattivāre** –

> ‘‘Antosattāhaṃ adhiṭṭheti, vissajjeti, nassati, vinassati, ḍayhati, acchinditvā gaṇhanti, vissāsaṃ gaṇhanti, anupasampannassa cattena vantena muttena anapekkho datvā paṭilabhitvā paribhuñjatī’’ti –

Evaṃ sabbattha vatthuvissajjanameva vuttaṃ. Ettha ca ‘‘antosattāhaṃ adhiṭṭhetī’’ti bāhiraparibhogāya adhiṭṭhānavacanato vatthuṃ avissajjetvāpi kevalaṃ anajjhoharitukāmatāya suddhacittena bāhiraparibhogatthāya niyamanampi visuṃ ekaṃ paṭiggahaṇavijahanakāraṇameva, idañca sandhāya paṭiggahaṇamattavissajjanaṃ vuttaṃ siyā, suvuttameva siyā, tathā ca ''puna paṭiggahetvā paribhuñjissāmī''ti paṭiggahaṇavissajjanaṃ na vattabbaṃ siyā bāhiraparibhogādhiṭṭhānassa idhādhippetattā.

Sāratthadīpaniyañhi (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.69) ''anapekkhavissajjanenāti ettha aññassa adatvāva anatthikatāya 'natthi iminā kammaṃ na dāni naṃ paribhuñjissāmī'ti vatthūsu vā, 'puna paṭiggahetvā paṭibhuñjissāmī'ti paṭiggahaṇe vā anapekkhavissajjanenā''ti evaṃ paribhuñjitukāmasseva paṭiggahaṇamattavissajjanampi paṭiggahaṇavijahanakāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ. Purimameva pana bāhiraparibhogādhiṭṭhānaṃ gahetabbaṃ. Idaṃ pana **aṭṭhakathāsu** ''anapekkhavissajjanasaṅkhāte vissajjetī''ti vuttapāḷipadatthe saṅgahetvā visuṃ na vuttaṃ. Nassati, vinassati, ḍayhati, vissāsaṃ vā gaṇhantīti imāni pana padāni acchinditvā gaṇhantīti imasmiṃ pade saṅgahitānīti veditabbaṃ.

Acchinditvā gahaṇenāti anupasampannānaṃ balakkārādinā acchinditvā gahaṇena. Upasampannānañhi acchindanavissāsaggāhesu paṭiggahaṇaṃ na vijahati. **Etthā**ti bhikkhuvihāre. **Uparopakā**ti tena ropitā rukkhagacchā. **Terasasu sammutīsū**ti bhattuddesakasenāsanapaññāpakabhaṇḍāgārikacīvarapaṭiggāhakacīvarabhājakayāgubhājakaphalabhājakakhajjabhājakaappamattakavissajjakasādiyagāhāpakapattagāhāpakaārā terasasu sammutīsu.

Pacchimikāya senāsanaggāhe paṭippassaddhepi appaṭippassaddhepi kathinatthārassa, tammūlakānaṃ pañcānisaṃsānañca abhāvassa samānattā tattha vijjamānampi senāsanaggāhapaṭippassaddhiṃ adassetvā tattha bhikkhūhi kattabbaṃ saṅgahameva dassetuṃ **sace pacchimikāyā**tiādi vuttaṃ. **Sace akusalavipāke …pe… chārattaṃ mānattameva dātabba**nti idaṃ paṭicchannāya sādhāraṇāpattiyā parivasantassa asamādinnaparivāsassa vā liṅge parivatte pakkhamānattaṃ carantassa vasena vuttaṃ. Sace panassa pakkhamānatte asamādinne eva puna liṅgaṃ parivattati, parivāsaṃ datvā parivutthaparivāsasseva chārattaṃ mānattaṃ dātabbaṃ. **Parivāsadānaṃ natthi** bhikkhukāle appaṭicchannabhāvato. Sace pana bhikkhukālepi sañcicca nāroceti, āpatti paṭicchannāva hoti, āpattipaṭicchannabhāvato parivāso ca dātabboti vadanti. Pārājikaṃ āpannānaṃ itthipurisānaṃ liṅge parivattepi pārājikattassa ekasmiṃ attabhāve avijahanato puna upasampadā na dātabbāti gahetabbaṃ. Teneva tesaṃ sīsacchinnapurisādayo nidassitā.

71. **Tathevā**ti muccatu vā mā vāti imamatthaṃ atidisati. **Aññesa**nti puthujjane sandhāya vuttaṃ. Tesañhi īdise ṭhāne asādiyanaṃ dukkaraṃ sotāpannādiariyānaṃ tattha dukkarattābhāvā. Na hi ariyā pārājikādilokavajjāpattiṃ āpajjanti.

73. **Suphusitā**ti uparimāya dantapantiyā heṭṭhimā dantapanti āhacca ṭhitā, avivaṭāti attho. Tenāha ''antomukhe okāso natthī''ti. **Uppāṭite pana oṭṭhamaṃse dante suyeva upakkamantassa thullaccaya**nti nimittena bahinimitte chupanattā vuttaṃ. Bahinikkhantadantajivhāsupi eseva nayo. **Nijjhāmataṇhikā** nāma lomakūpehi samuṭṭhitaaggijālāhi daḍḍhasarīratāya ativiya tasitarūpā. **Ādi**-saddena khuppipāsāsurā aṭṭhicammāvasiṭṭhā bhayānakasarīrā petiyo saṅgahitā. **Visaññaṃ katvā**ti yathā so katampi upakkamaṃ na jānāti, evaṃ katvā. Tena ca visaññī ahutvā sādiyantassa pārājikamevāti dasseti. **Upahatakāyappasādo**ti vātapittādidosehi kāyaviññāṇānuppādakabhāvena dūsitakāyappasādo, na pana vinaṭṭhakāyappasādo. **Sīse patte**ti maggena maggappaṭipādane jāte. Appavesetukāmatāya eva nimittena nimittachupane thullaccayaṃ vuttaṃ, sevetukāmassa pana tatthāpi dukkaṭamevāti āha ''dukkhaṭameva sāmanta''nti.

74. Jāti-saddena sumanapupphapariyāyena tannissayo gumbo adhippetoti āha ''jātipupphagumbāna''nti. Tena ca jātiyā upalakkhitaṃ vanaṃ jātiyāvananti aluttasamāsoti dasseti. **Ekarasa**nti vīthicittehi asammissaṃ.

77. **Uppanne vatthumhī**ti itthīhi kataajjhācāravatthusmiṃ. **Rukkhasūcikaṇṭakadvāra**nti rukkhasūcidvāraṃ kaṇṭakadvāraṃ, evameva vā pāṭho. Tattha yaṃ ubhosu passesu rukkhathambhe nikhanitvā tattha majjhe vijjhitvā dve tisso rukkhasūciyo pavesetvā karonti, taṃ **rukkhasūcidvāraṃ** nāma. Pavesananikkhamanakāle pana apanetvā thakanakayoggena kaṇṭakasākhāpaṭalena yuttaṃ dvāraṃ **kaṇṭakadvāraṃ** nāma. Gāmadvārassa pidhānatthaṃ padarena kaṇṭakasākhādīhi vā katassa kavāṭassa udukkhalapāsarahitatāya ekena saṃvarituṃ vivarituñca asakkuṇeyyassa heṭṭhā ekaṃ cakkaṃ yojenti, yena parivattamānena taṃ kavāṭaṃ sukhathakanaṃ hoti, taṃ sandhāya vuttaṃ ''cakkalakayuttadvāra''nti. Cakkameva hi lātabbaṭṭhena saṃvaraṇavivaraṇatthāya gahetabbaṭṭhena cakkalakaṃ, tena yuttampi kavāṭaṃ cakkalakaṃ nāma, tena yuttaṃ dvāraṃ cakkalakayuttadvāraṃ. Mahādvāresu pana dve tīṇipi cakkalakāni yojentīti āha **phalakesū**tiādi. **Kiṭikāsū**ti veḷupesikāhi kaṇṭakasākhādīhi ca katathakanakesu. **Saṃsaraṇakiṭikadvāra**nti cakkalakayantena saṃsaraṇakiṭikāyuttamahādvāraṃ. **Gopphetvā**ti āvuṇitvā, rajjūhi ganthetvā vā. **Ekaṃ dussasāṇidvārameva**āti ettha kilañjasāṇidvārampi saṅgahaṃ gacchati taggatikattā. **Atha bhikkhū…pe… nisinnā hontī**ti idaṃ bhikkhūnaṃ sannihitabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Nipannepi ābhogaṃ kātuṃ vaṭṭati, nipajjitvā niddāyante pana ābhogaṃ kātuṃ na vaṭṭati asantapakkhe ṭhitattā. Raho nisajjāya viya dvārasaṃvaraṇaṃ nāma mātugāmānaṃ pavesananivāraṇatthaṃ anuññātanti āha **bhikkhuniṃ vā**tiādi. **Nisseṇiṃ āropetvā**ti idaṃ heṭṭhimatalassa sadvārabandhatāya vuttaṃ. Catūsu disāsu parikkhittassa kuṭṭassa ekābaddhatāya ''ekakuṭṭake''ti vuttaṃ. **Pacchimānaṃ bhāro**ti pāḷiyā āgacchante sandhāya vuttaṃ. **Yena kenaci parikkhitte**ti ettha parikkhepassa ubbedhato pamāṇaṃ sahaseyyappahonake vuttasadisameva.

Mahāpariveṇanti mahantaṃ aṅgaṇaṃ, tena ca bahujanasañcāraṃ dasseti, tenāha **mahābodhī**tiādi. **Aruṇe uggate vuṭṭhahati, anāpatti** anāpattikhettabhūtāya rattiyā suddhacittena nipannattā. **Pabujjhitvā puna supati āpattī**ti aruṇe uggate pabujjhitvā aruṇuggamanaṃ ñatvā vā añatvā vā anuṭṭhahitvā sayitasantānena supati uṭṭhahitvā kattabbassa dvārasaṃvaraṇādino akatattā akiriyasamuṭṭhānā āpatti hoti anāpattikhette katanipajjanakiriyāya anaṅgattā. Ayañhi āpatti īdise ṭhāne akiriyā, divā asaṃvaritvā nipajjanakkhaṇe kiriyā ca acittakā cāti veditabbā. Purāruṇā pabujjhitvāpi yāva aruṇuggamanā sayantassāpi purimanayena āpattiyeva. **Aruṇe uggate vuṭṭhahissāmīti…pe… āpattiyevā**ti ettha kadā tassa āpattīti? Vuccate – na tāva rattiyaṃ ''divā āpajjati no ratti''nti (pari. 323) vuttattā. ''Anādariyadukkaṭā na muccatī''ti vuttadukkaṭaṃ pana divāsayanadukkaṭameva na hoti anādariyadukkaṭattā. Evaṃ aruṇuggamane pana acittakaṃ akiriyasamuṭṭhānaṃ āpattiṃ āpajjatīti veditabbaṃ. So sace dvāraṃ saṃvaritvā ''aruṇe uggate vuṭṭhahissāmī''ti nipajjati, dvāre ca aññehi aruṇuggamanakāle vivaṭepi tassa anāpattiyeva dvārapidahanassa rattidivābhāgesu visesābhāvā. Āpattiāpajjanasseva kālaviseso icchitabbo, na tapparihārassāti gahetabbaṃ, ''dvāraṃ asaṃvaritvā rattiṃ nipajjatī''ti (pārā. aṭṭha. 1.77) hi vuttaṃ. Divā saṃvaritvā nipannassa kenaci vivaṭepi dvāre anāpattiyeva. Attanāpi anuṭṭhahitvāva sati paccaye vivaṭepi anāpattīti vadanti. **Yathāparicchedameva ca na vuṭṭhātī**ti aruṇe uggateyeva uṭṭhāti. **Āpattiyevā**ti mūlāpattiṃyeva sandhāya vuttaṃ, anādariyaāpatti pana purāruṇā uṭṭhitassāpi tassa hoteva ''dukkaṭā na muccatī''ti vuttattā, dukkaṭā na muccatīti ca purāruṇā uṭṭhahitvā mūlāpattiyā muttopi anādariyadukkaṭā na muccatīti adhippāyo.

Niddāvasena nipajjatīti vohāravasena vuttaṃ, pādānaṃ pana bhūmito amocitattā ayaṃ nipanno nāma na hoti, teneva anāpatti vuttā. **Apassāya supantassā**ti kaṭiṭṭhito uddhaṃ piṭṭhikaṇṭake appamattakampi padesaṃ bhūmiṃ aphusāpetvā thambhādiṃ apassāya supantassa. Kaṭiṭṭhiṃ pana bhūmiṃ phusāpentassa sayanaṃ nāma hoti. Piṭṭhipasāraṇalakkhaṇā hi seyyā. Dīghavandanādīsupi tiriyaṃ piṭṭhikaṇṭakānaṃ pasāritattā nipajjanamevāti āpatti pariharitabbāva ''vandāmīti pādamūle nipajjī''tiādīsu nipajjanasseva vuttattā. **Tassāpi anāpatti** patanakkhaṇe avisayattā, visaye jāte sahasā vuṭṭhitattā ca. Yassa pana visaññitāya pacchāpi avisayo, etassa anāpattiyeva patitakkhaṇe viya. **Tattheva sayati na vuṭṭhātī**ti iminā visayepi akaraṇaṃ dasseti, teneva ''tassa āpattī''ti vuttaṃ.

Ekabhaṅgenāti ubho pāde bhūmito amocetvāva ekapassena sarīraṃ bhañjitvā nipanno. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana mahāpadumattherena vuttanti sambandho, tena ''mahāaṭṭhakathāya likhitamahāpadumattheravādo aya''nti dasseti. Tattha supantassāpi avisayattamatthīti mahāpadumattherena ''avisayattā pana āpatti na dissatī''ti vuttaṃ. Ācariyā pana supantassa visaññattābhāvena visayattā anāpattiṃ na kathayanti. Visaññatte sati anāpattiyeva. **Dve pana janā**tiādipi mahāaṭṭhakathāyameva vacanaṃ, tadeva pacchā vuttattā pamāṇaṃ. Yakkhagahitaggahaṇeneva cettha visaññībhūtopi saṅgahito. Ekabhaṅgena nipanno pana anipannattā āpattito muccatiyevāti gahetabbaṃ.

78. **Apade**ti ākāse. **Pada**nti padavaḷañjaṃ, tenāha ''ākāse pada''nti. **Etadagga**nti eso aggo. **Yadida**nti yo ayaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Paṭhamapārājikavaṇṇanānayo niṭṭhito.

2. Dutiyapārājikaṃ

Adutiyenāti asadisena jinena yaṃ dutiyaṃ pārājikaṃ pakāsitaṃ, tassa idāni yasmā saṃvaṇṇanākkamo patto, tasmā assa dutiyassa ayaṃ saṃvaṇṇanā hotīti yojanā.

Dhaniyavatthuvaṇṇanā

84. Rājūhi gahitanti rājagahanti āha ''mandhātū''ti. Rājapurohitena pariggahitampi rājapariggahitamevāti **mahāgovinda**ggahaṇaṃ, nagarasaddāpekkhāya cettha ''rājagaha''nti napuṃsakaniddeso. **Aññepettha pakāre**ti susaṃvihitārakkhattā rājūnaṃ gahaṃ gehabhūtanti rājagahantiādike pakāre. **Vasantavana**nti kīḷāvanaṃ, vasantakāle kīḷāya yebhuyyattā pana vasantavananti vuttaṃ.

Sadvārabandhāti vassūpagamanayoggatādassanaṃ. **Nālakapaṭipada**nti **suttanipāte** (su. ni. 684 ādayo) nālakattherassa desitaṃ moneyyapaṭipadaṃ. **Pañcannaṃ chadanāna**nti tiṇapaṇṇaiṭṭhakasilāsudhāsaṅkhātānaṃ pañcannaṃ. **No ce labhati…pe… sāmampi kātabba**nti iminā nāvāsatthavaje ṭhapetvā aññattha ‘‘asenāsaniko aha’’nti ālayakaraṇamattena upagamanaṃ na vaṭṭati. Senāsanaṃ pariyesitvā vacībhedaṃ katvā vassaṃ upagantabbamevāti dasseti. ‘‘Na, bhikkhave, asenāsanikenā’’tiādinā (mahāva. 204) hi **pāḷiyaṃ** ‘‘nālakapaṭipadaṃ paṭipannenāpī’’ti aṭṭhakathāyañca avisesena daḷhaṃ katvā vuttaṃ, nāvāsatthavajesuyeva ca ‘‘anujānāmi, bhikkhave, nāvāya vassaṃ upagantu’’ntiādinā (mahāva. 203) asatipi senāsane ālayakaraṇavasena vassūpagamanaṃ anuññātaṃ, nāññatthāti gahetabbaṃ. **Ayamanudhammatā**ti sāmīcivattaṃ. **Katikavattānī**ti bhassārāmatādiṃ vihāya sabbadā appamattehi bhavitabbantiādikatikavattāni. **Khandhakavattānī**ti ‘‘āgantukādikhandhakavattaṃ pūretabba’’nti evaṃ khandhakavattāni ca adhiṭṭhahitvā.

Vassaṃvutthāti padassa aṭṭhakathāyaṃ ‘‘purimikāya upagatā mahāpavāraṇāya pavāritā pāṭipadadivasato paṭṭhāya ‘vutthavassā’ti vuccantī’’ti vuttattā mahāpavāraṇādivase pavāretvā vā appavāretvā vā aññattha gacchantehi sattāhakaraṇīyanimitte sati eva gantabbaṃ, nāsati, itarathā vassacchedo dukkaṭañca hotīti veditabbaṃ. ‘‘Imaṃ temāsaṃ vassaṃ upemī’’ti hi ‘‘na, bhikkhave, vassaṃ upagantvā purimaṃ vā temāsaṃ pacchimaṃ vā temāsaṃ avasitvā cārikā pakkamitabbā’’ti (mahāva. 185) ca vuttaṃ. Idheva ca vassaṃvutthā temāsaccayena…pe… pakkamiṃsūti vuttaṃ. Pavāraṇādivasopi temāsapariyāpannova. Keci pana ‘‘anujānāmi, bhikkhave, vassaṃvutthānaṃ bhikkhūnaṃ tīhi ṭhānehi pavāretunti (mahāva. 209) pavāraṇākammassa pubbeyeva vassaṃvutthānanti vutthavassatāya vuttattā mahāpavāraṇādivase sattāhakaraṇīyanimittaṃ vināpi yathāsukhaṃ gantuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ, vutthavassānañhi pavāraṇānujānanaṃ anupagatachinnavassādīnaṃ nivattanatthaṃ kataṃ, na pana pavāraṇādivase avasitvā pakkamitabbanti dassanatthaṃ tadatthassa idha pasaṅgābhāvā, pavāraṇaṃ kātuṃ anucchavikānaṃ pavāraṇā idha vidhīyati, ye ca vassaṃ upagantvā vassacchedañca akatvā yāva pavāraṇādivasā vasiṃsu, te tattakena pavāraṇākammaṃ pati pariyāyato vutthavassāti vuccanti, appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti ñāyato, na kathinakammaṃ pati temāsassa aparipuṇṇattā, itarathā tasmiṃ mahāpavāraṇādivasepi kathinatthārappasaṅgato. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, vassaṃvutthānaṃ bhikkhūnaṃ kathinaṃ attharitu’’nti (mahāva. 306) idaṃ pana ‘‘na, bhikkhave, vassaṃ upagantvā purimaṃ vā temāsaṃ pacchimaṃ vā temāsaṃ avasitvā cārikā pakkamitabbā’’tiādi (mahāva. 185) ca nippariyāyato mahāpavāraṇāya anantarapāṭipadadivasato paṭṭhāya kathinatthāraṃ pakkamanañca sandhāya vuttaṃ, **parivāre** ca ‘‘kathinassa atthāramāso jānitabbo’’ti (pari. 412) vatvā ‘‘vassānassa pacchimo māso jānitabbo’’ti (pari. 412) vuttaṃ. Yo hi kathinatthārassa kālo, tato paṭṭhāyeva cārikāpakkamanassāpi kālo, na tato pure vassaṃvutthānaṃyeva kathinatthārārahattā. Yadaggena hi pavāraṇādivase kathinatthāro na vaṭṭati, tadaggena bhikkhūpi vutthavassā na honti pavāraṇādivasassa avutthattā.

Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.84) ‘‘ekadesena avutthampi taṃ divasaṃ vutthabhāgāpekkhāya vutthameva hotī’’tiādi vuttaṃ, taṃ na yuttaṃ, taṃdivasapariyosāne aruṇuggamanakāle vasantova hi taṃ divasaṃ vuttho nāma hoti parivāsaaraññavāsādīsu viya, ayañca vicāraṇā upari vassūpanāyikakkhandhake āvi bhavissatīti tattheva taṃ pākaṭaṃ karissāma.

Mahāpavāraṇāya pavāritāti purimikāya vassaṃ upagantvā acchinnavassatādassanaparaṃ etaṃ kenaci antarāyena appavāritānampi vutthavassattā. Na ovassiyatīti **anovassaka**nti kammasādhanaṃ daṭṭhabbaṃ, yathā na temiyati, tathā katvāti attho. **Anavayo**ti ettha anusaddo vicchāyaṃ vattatīti āha **anu anu avayo**tiādi. Ācariyassa kammaṃ ācariyakanti āha ‘‘ācariyakamme’’ti. Kaṭṭhakammaṃ **thambhādi. Telatambamattikāyā**ti telamissāya tambamattikāya.

85. **Kuṭikāya karaṇabhāva**nti kuṭiyā katabhāvaṃ. Kiṃ-saddappayoge anāgatappaccayavidhānaṃ sandhāya **tassa lakkhaṇa**ntiādi vuttaṃ. Kiñcāpi therassa pāṇaghātādhippāyo natthi, anupaparikkhitvā karaṇena pana bahūnaṃ pāṇānaṃ maraṇattā **pāṇe byābādhentassā**tiādi vuttaṃ. **Pātabyabhāva**nti vināsetabbataṃ. **Pāṇātipātaṃ karontāna**nti therena akatepi pāṇātipāte pāṇakānaṃ maraṇamattena pacchimānaṃ lesena gahaṇākāraṃ dasseti, tena ca ‘‘mama tādisaṃ akusalaṃ natthī’’ti pacchimānaṃ vipallāsalesaggahaṇanimittakiccaṃ na kattabbanti dīpitaṃ hoti. **Diṭṭhānugati**nti diṭṭhassa kammassa anupagamanaṃ anukiriyaṃ, diṭṭhiyā vā laddhiyā anugamanaṃ gāhaṃ. **Ghaṃsitabbe**ti madditabbe, vināsitabbeti attho. **Kataṃ labhitvā tattha vasantānampi dukkaṭamevā**ti idaṃ bhagavatā kuṭiyā bhedāpanavacanena siddhaṃ, sāpi tiṇadabbasambhārehi tulāthambhādīhi amissā suddhamattikāmayāpi iṭṭhakāhi katā vaṭṭati. Keci hi iṭṭhakāhiyeva thambhe cinitvā tadupari iṭṭhakāhiyeva vitānādisaṇṭhānena tulādidārusambhāravirahitaṃ chadanampi bandhitvā iṭṭhakāmayameva āvasathaṃ karonti, tādisaṃ vaṭṭati. **Giñjakāvasathasaṅkhepena katā**ti ettha giñjakā vuccanti iṭṭhakā, tāhiyeva kato āvasatho giñjakāvasatho. **Vayakammampī**ti mattikuddhāraṇaiṭṭhakadārucchedanādikārakānaṃ dinnabhattavettanādivatthubbayena nipphannakammampi atthi, etena kuṭibhedakānaṃ gīvādibhāvaṃ parisaṅkati. **Titthiyadhajo**ti titthiyānameva saññāṇabhūtattā vuttaṃ. Te hi īdisesu cāṭiādīsu vasanti. **Aññānipī**ti **pi**-saddena attanā vuttakāraṇadvayampi **mahāaṭṭhakathāyameva** vuttanti dasseti. Yasmā sabbamattikāmayā kuṭi sītakāle atisītā uṇhakāle ca uṇhā sukarā ca hoti corehi bhindituṃ, tasmā tattha ṭhapitapattacīvarādikaṃ sītuṇhacorādīhi vinassatīti vuttaṃ ‘‘pattacīvaraguttatthāyā’’ti. Chindāpeyya vā bhindāpeyya vā anupavajjoti idaṃ ayaṃ kuṭi viya sabbathā anupayogārahaṃ sandhāya vuttaṃ. Yaṃ pana pañcavaṇṇasuttehi vinaddhachattādikaṃ, tattha akappiyabhāgova chinditabbo, na tadavaseso tassa kappiyattā, taṃ chindanto upavajjova hoti. Teneva vakkhati ‘‘ghaṭakampi vāḷarūpampi bhinditvā dhāretabba’’ntiādi.

Pāḷimuttakavinicchayavaṇṇanā

Chattadaṇḍaggāhakaṃ salākapañjaranti ettha yo pañjarasalākānaṃ majjhaṭṭho bunde puthulo ahicchattakasadiso agge sachiddo yattha daṇḍantaraṃ pavesetvā chattaṃ gaṇhanti, yo vā sayameva dīghatāya gahaṇadaṇḍo hoti, ayaṃ chattadaṇḍo nāma, tassa aparigaḷanatthāya chattasalākānaṃ mūlappadesadaṇḍassa samantato daḷhapañjaraṃ katvā suttehi vinandhanti, so padeso chattadaṇḍagāhakasalākapañjaraṃ nāma, taṃ vinandhituṃ vaṭṭati. **Na vaṇṇamaṭṭhatthāyā**ti iminā thirakaraṇatthameva ekavaṇṇasuttena vinandhiyamānaṃ yadi vaṇṇamaṭṭhaṃ hoti, na tattha dosoti dasseti. **Āraggenā**ti nikhādanamukhena. **Daṇḍabunde**ti daṇḍamūle koṭiyaṃ. **Chattamaṇḍalika**nti chattapañjare maṇḍalākārena baddhadaṇḍavalayaṃ. **Ukkiritvā**ti ninnaṃ, unnataṃ vā katvā.

Nānāsuttakehīti nānāvaṇṇehi suttehi. Idañca tathā karontānaṃ vasena vuttaṃ, ekavaṇṇasuttakenāpi na vaṭṭatiyeva, ‘‘pakatisūcikammameva vaṭṭatī’’ti hi vuttaṃ. **Paṭṭamukhe**ti dvinnaṃ paṭṭānaṃ saṅghaṭitaṭṭhānaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Pariyante**ti cīvarapariyante, anuvātaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Veṇi**nti varakasīsākārena sibbanaṃ. **Saṅkhalika**nti diguṇasaṅkhalikākārena sibbanaṃ, veṇiṃ vā saṅkhalikaṃ vā karontīti pakatena sambandho. **Agghiyaṃ** nāma cetiyasaṇṭhānaṃ, yaṃ agghiyatthambhoti vadanti. **Ukkirantī**ti uṭṭhapenti. **Catukoṇameva vaṭṭatī**ti ganṭhikapāsakapaṭṭāni sandhāya vuttaṃ. **Koṇasuttapiḷakā**ti ganṭhikapāsakapaṭṭānaṃ koṇehi bahi niggatasuttānaṃ piḷakākārena ṭhapitakoṭiyoti keci vadanti, te piḷake chinditvā duviññeyyā kātabbāti tesaṃ adhippāyo. Keci pana ‘‘koṇasuttā ca piḷakāti dveyevā’’ti vadanti, tesaṃ matena ganṭhikapāsakapaṭṭānaṃ koṇato koṇehi nīhatasuttā koṇasuttā nāma. Samantato pana pariyantena katā caturassasuttā piḷakā nāma. Taṃ duvidhampi keci cīvarato visuṃ paññāyanatthāya vikārayuttaṃ karonti, taṃ nisedhāya ‘‘duviññeyyarūpā vaṭṭantī’’ti vuttaṃ, na pana sabbathā acakkhugocarabhāvena sibbanatthāya tathāsibbanassa asakkuṇeyyattā. Yathā pakaticīvarato vikāro na paññāyati, evaṃ sibbitabbanti adhippāyo. Rajanakammato pubbe paññāyamānopi viseso cīvare ratte ekavaṇṇatāya na paññāyatīti āha ‘‘cīvare ratte’’ti. **Maṇinā**ti nīlamaṇiādimaṭṭhapāsāṇena, aṃsavaddhakakāyabandhanādikaṃ pana acīvarattā saṅkhādīhi ghaṃsituṃ vaṭṭatīti vadanti. **Kaṇṇasuttaka**nti cīvarassa dīghato tiriyañca sibbitānaṃ catūsu kaṇṇesu koṇesu ca nikkhantānaṃ suttasīsānametaṃ nāmaṃ, taṃ chinditvāva pārupitabbaṃ, tenāha ‘‘rajitakāle chinditabba’’nti. Bhagavatā anuññātaṃ ekaṃ kaṇṇasuttampi atthi, taṃ pana nāmena sadisampi ito aññamevāti dassetuṃ **yaṃ panā**tiādi vuttaṃ. **Lagganatthāyā**ti cīvararajjuyaṃ cīvarabandhanatthāya. **Ganṭhike**ti dantādimaye. **Pīḷakā**ti binduṃ binduṃ katvā uṭṭhāpetabbapīḷakā.

Thālake vāti tambādimaye puggalike tividhepi kappiyathālake. **Na vaṭṭatī**ti maṇivaṇṇakaraṇappayogo na vaṭṭati, telavaṇṇakaraṇatthaṃ pana vaṭṭati. **Pattamaṇḍale**ti tipusīsādimaye. ‘‘Na, bhikkhave, cittāni pattamaṇḍalāni dhāretabbāni rūpakākiṇṇāni bhittikammakatānī’’ti (cūḷava. 253) vuttattā ‘‘bhittikammaṃ na vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, makaradantakaṃ chinditu’’nti (cūḷava. 253) vuttattā ‘‘makaradantakaṃ pana vaṭṭatī’’ti vuttaṃ, idaṃ pana pāḷiyā laddhampi idha pāḷiyā muttattā pāḷimuttakanaye vuttaṃ. Evamaññampi īdisaṃ.

Lekhā na vaṭṭatīti āraggena dinnalekhāva na vaṭṭati, jātihiṅgulikādivaṇṇehi katalekhā vaṭṭati. **Chattamukhavaṭṭiya**nti dhamakaraṇassa hatthena gahaṇachattākārassa mukhavaṭṭiyaṃ, ‘‘parissāvanacoḷabandhanaṭṭhāne’’ti keci.

Deḍḍubhasīsanti udakasappasīsaṃ. **Acchīnī**ti kuñjaracchisaṇṭhānāni. **Ekameva vaṭṭatī**ti ettha ekarajjukaṃ diguṇaṃ tiguṇaṃ katvāpi bandhituṃ na vaṭṭati, ekameva pana satavārampi sarīraṃ parikkhipitvā bandhituṃ vaṭṭati, bahurajjuke ekato katvā ekena nirantaraṃ veṭhetvā kataṃ ‘‘bahurajjuka’’nti na vattabbaṃ ‘‘vaṭṭatī’’ti vuttattā, taṃ murajasaṅkhaṃ na gacchatīti veditabbaṃ. Murajañhi nānāvaṇṇehi suttehi murajavaṭṭisaṇṭhānaṃ veṭhetvā kataṃ, idaṃ pana murajaṃ maddavīṇasaṅkhātaṃ pāmaṅgasaṇṭhānañca dasāsu vaṭṭati ‘‘kāyabandhanassa dasā jīranti; anujānāmi, bhikkhave, murajaṃ maddavīṇa’’nti (cūḷava. 278) vuttattā.

Vidheti dasāpariyosāne thirabhāvāya dantavisāṇasuttādīhi kattabbe vidhe. **Aṭṭha maṅgalāni** nāma saṅkho cakkaṃ puṇṇakumbho gayā sirīvaccho aṅkuso dhajaṃ sovattikanti vadanti. Macchayugaḷachattanandiyāvaṭṭādivasenapi vadanti. **Paricchedalekhāmatta**nti dantādīhi katavidhassa ubhosu koṭīsu kataparicchedarājimattaṃ.

‘‘Ujukamevā’’ti vuttattā caturassādisaṇṭhānāpi añjanī vaṅkagatikā na vaṭṭati. **Sipāṭikāyā**ti vāsiādibhaṇḍanikkhipanapasibbake. **Ārakaṇṭakaṃ** nāma potthakādiaasaṅkhāraṇatthaṃ katadīghamukhasatthakanti vadanti. ‘‘Bhamakārānaṃ dāruādilikhanasatthaka’’nti keci. **Vaṭṭamaṇika**nti vaṭṭaṃ katvā uṭṭhapetabbaṃ pupphuḷakaṃ. **Añña**nti iminā piḷakādiṃ saṅgaṇhāti. **Pipphalike**ti yaṃ kiñci chedanake khuddakasatthe. **Valitaka**nti nakhacchedanakāle daḷhaggahaṇatthaṃ valīhi yuttameva karonti. **Tasmā taṃ vaṭṭatī**ti iminā yaṃ aññampi vikāraṃ daḷhīkammādiatthāya karonti, na vaṇṇamaṭṭhatthāya, taṃ vaṭṭatīti dīpitaṃ, tena ca kattaradaṇḍakoṭiyaṃ aññamaññampi ghaṭṭanena saddaniccharaṇatthāya kataṃ ayovalayādikaṃ saṃyuttampi kappiyato upapannaṃ hoti. **Maṇḍala**nti uttarāraṇiyā pavesanatthaṃ āvāṭamaṇḍalaṃ hoti. Ujukameva bandhitunti sambandho, ubhosu vā passesu ekapasse vāti vacanaseso. Vāsidaṇḍassa ubhosu passesu daṇḍakoṭīnaṃ acalanatthaṃ bandhitunti attho.

Āmaṇḍasāraketi āmalakaphalāni pisitvā tena kakkena katatelabhājane. Tattha kira pakkhittaṃ telaṃ sītalaṃ hoti. **Bhūmattharaṇe**ti kaṭasārādimaye parikammakatāya bhūmiyā attharitabbaattharaṇe. **Pānīyaghaṭe**ti sabbaṃ bhājanavikatiṃ saṅgaṇhāti. **Sabbaṃ…pe… vaṭṭatī**ti yathāvuttesu mañcādīsu itthipurisarūpampi vaṭṭati telabhājanesuyeva itthipurisarūpānaṃ paṭikkhittattā, telabhājanena saha agaṇetvā visuṃ mañcādīnaṃ gahitattā cāti vadanti, kiñcāpi vadanti, etesaṃ pana mañcādīnaṃ hatthena āmasitabbabhaṇḍattā itthirūpamevettha na vaṭṭatīti gahetabbaṃ. **Aññesa**nti sīmasāmikānaṃ. **Rājavallabhehī**ti lajjīpesalādīnaṃ uposathādiantarāyakarā alajjino bhinnaladdhikā ca bhikkhū adhippetā tehi saha uposathādikaraṇāyogā, teneva ‘‘sīmāyā’’ti vuttaṃ. **Tesaṃ lajjīparisā**ti tesaṃ sīmāsāmikānaṃ anubalaṃ dātuṃ samatthā lajjīparisā. **Bhikkhūhi kata**nti yaṃ alajjīnaṃ senāsanabhedanādikaṃ lajjībhikkhūhi kataṃ, sabbañcetaṃ sukatameva alajjīniggahatthāya pavattitabbato.

88. **Avajjhāyantī**ti nīcato cintenti. **Ujjhāyanattho**ti bhikkhuno theyyakammanindanattho ‘‘kathañhi nāma adinnaṃ ādiyissatī’’ti, na pana dāru-saddavisesanattho tassa bahuvacanattā. **Vacanabhede**ti ekavacanabahuvacanānaṃ bhede. **Sabbāvanta**nti bhikkhubhikkhunīādisabbāvayavavantaṃ. **Bimbisāroti tassa nāma**nti ettha **bimbī**ti suvaṇṇaṃ. Tasmā sārasuvaṇṇasadisavaṇṇatāya ‘‘bimbisāro’’ti vuccatīti veditabbaṃ. Porāṇasatthānurūpaṃ uppādito vīsatimāsappamāṇauttamasuvaṇṇagghanako lakkhaṇasampanno **nīlakahāpaṇo**ti veditabbo. Rudradāmena nāma kenaci uppādito **rudradāmako**. So kira nīlakahāpaṇassa tibhāgaṃ agghati. Yasmiṃ pana dese nīlakahāpaṇā na santi, tatthāpi kāḷakavirahitassa niddhantasuvaṇṇassa pañcamāsagghanakena bhaṇḍena pādaparicchedo kātabbo. **Tenā**ti nīlakahāpaṇassa catutthabhāgabhūtena. **Pārājikavatthumhi vā**tiādi pārājikānaṃ sabbabuddhehi paññattabhāvena vuttaṃ, saṅghādisesādīsu pana itarāpattīsupi tabbatthūsu ca nānattaṃ nattheva, kevalaṃ keci sabbākārena paññapenti, keci ekadesenāti ettakameva viseso. Na hi kadācipi sammāsambuddhā yathāparādhaṃ atikkamma ūnamadhikaṃ vā sikkhāpadaṃ paññapenti.

Padabhājanīyavaṇṇanā

92. **Punapi** ‘‘āgantukāmā’’ti vuttattā ca sabbathā manussehi anivutthapubbe abhinavamāpite, ‘‘puna na pavisissāmā’’ti nirālayehi pariccatte ca gāme gāmavohārābhāvā gāmappavesanāpucchanādikiccaṃ natthīti veditabbaṃ. **Araññaparicchedadassanattha**nti gāmagāmūpacāresu dassitesu tadaññaṃ araññanti araññaparicchedo sakkā ñātunti vuttaṃ. **Mātikāyaṃ** pana gāmaggahaṇeneva gāmūpacāropi gahitoti daṭṭhabbo. **Indakhīle**ti ummāre. **Araññasaṅkhepaṃ gacchati** tathā **abhidhamme** vuttattā. Asatipi indakhīle indakhīlaṭṭhāniyattā ‘‘vemajjhameva indakhīloti vuccatī’’ti vuttaṃ. Yattha pana dvārabāhāpi natthi, tattha pākāravemajjhameva indakhīloti gahetabbaṃ. **Luṭhitvā**ti pavaṭṭitvā.

Majjhimassa purisassa suppapāto vātiādi mātugāmassa kākuṭṭhāpanavasena gahetabbaṃ, na baladassanavasena ‘‘mātugāmo bhājanadhovanaudakaṃ chaḍḍetī’’ti (pārā. aṭṭha. 1.92) upari vuccamānattā, teneva ‘‘leḍḍupāto’’ti avatvā **suppapāto**tiādi vuttaṃ. **Kurundaṭṭhakathāyaṃ mahāpaccariyañca** gharūpacārova gāmoti adhippāyena ‘‘gharūpacāre ṭhitassa leḍḍupāto gāmūpacāro’’ti vuttaṃ. **Kataparikkhepo**ti iminā parikkhepato bahi upacāro na gahetabboti dasseti. Suppamusalapātopi aparikkhittagehasseva, so ca yato pahoti, tattheva gahetabbo, appahonaṭṭhāne pana vijjamānaṭṭhānameva gahetabbaṃ. Yassa pana gharassa samantato pākārādīhi parikkhepo kato hoti, tattha sova parikkhepo gharūpacāroti gahetabbaṃ.

Pubbe vuttanayenāti parikkhittagāme vuttanayena. **Saṅkarīyatī**ti missīyati. Vikāle gāmappavesane ‘‘parikkhittassa gāmassa parikkhepaṃ atikkamantassa āpatti pācittiyassa. Aparikkhittassa gāmassa upacāraṃ okkamantassa āpatti pācittiyassā’’ti (pāci. 513) vuttattā gāmagāmūpacārānaṃ asaṅkaratā icchitabbāti āha **asaṅkarato cā**tiādi. Keci panettha **pāḷiyaṃ** ‘‘aparikkhittassa gāmassa upacāraṃ okkamantassāti idaṃ parikkhepārahaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, na tato paraṃ ekaleḍḍupātaparicchinnaṃ upacāraṃ. Tasmā parikkhepārahaṭṭhānasaṅkhātaṃ gāmaṃ okkamantasseva āpatti, na upacāra’’nti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ ‘‘gharūpacāre ṭhitassa majjhimassa purisassa leḍḍupātabbhantaraṃ gāmo nāma. Tato aññassa leḍḍupātassa abbhantaraṃ gāmūpacāro nāmā’’ti (pārā. aṭṭha. 1.92) idheva **aṭṭhakathāyaṃ** vuttattā. Vikāle gāmappavesanasikkhāpadaṭṭhakathāyañhi aparikkhittassa gāmassa upacāro adinnādāne vuttanayeneva veditabboti (pāci. aṭṭha. 512) ayameva nayo atidisito. Teneva **mātikāṭṭhakathāya**mpi ‘‘yvāyaṃ aparikkhittassa gāmassa upacāro dassito, tassa vasena vikāle gāmappavesanādīsu āpatti paricchinditabbā’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. dutiyapārājikavaṇṇanā) vuttaṃ, tasmā parikkhittassa gāmassa parikkhepaṃ atikkamantassa, aparikkhittassa gāmassa gharūpacārato paṭṭhāya dutiyaleḍḍupātasaṅkhātaṃ gāmūpacāraṃ okkamantassa vikāle gāmappavesanāpatti hoti, **mātikāya**ñca vikāle gāmaṃ paviseyyāti gāmaggahaṇeneva gāmūpacāropi gahitoti veditabbaṃ. **Vikāle gāmappavesanādīsū**ti **ādi**-saddena gharagharūpacārādīsu ṭhitānaṃ uppannalābhabhājanādiṃ saṅgaṇhāti.

Nikkhamitvā bahi indakhīlāti indakhīlato bahi nikkhamitvā ṭhitaṃ yaṃ ṭhānaṃ sabbametaṃ araññanti yojanā. **Ācariyadhanu** nāma pakatihatthena navavidatthipamāṇaṃ, jiyāya pana āropitāya sattaṭṭhavidatthimattanti vadanti.

Kappiyanti anurūpavasena vuttaṃ akappiyassāpi appaṭiggahitassa paribhoge pācittiyattā. Pariccāgādimhi akate ‘‘idaṃ mayhaṃ santaka’’nti vatthusāminā aviditampi pariggahitameva bālummattādīnaṃ santakaṃ viya, tādisaṃ avaharantopi ñātakādīhi pacchā ñatvā vatthusāminā ca anubandhitabbato pārājikova hoti. Yassa vasena puriso theno hoti, taṃ theyyanti āha ‘‘avaharaṇacittassetaṃ adhivacana’’nti. **Papañcasaṅkhā**ti taṇhāmānadiṭṭhisaṅkhātā papañcakoṭṭhāsā. **Eko cittakoṭṭhāso**ti ṭhānācāvanapayogasamuṭṭhāpako eko cittakoṭṭhāsoti attho.

Abhiyogavasenāti aṭṭakaraṇavasena. **Saviññāṇakenevā**ti idaṃ saviññāṇakānaññeva āveṇikavinicchayaṃ sandhāya vuttaṃ. Pāṇo apadantiādīsu hi ‘‘padasā nessāmī’’ti paṭhamaṃ pādaṃ saṅkāmeti, āpatti thullaccayassātiādinā **pāḷiyaṃ** (pārā. 111), bhikkhu dāsaṃ disvā sukhadukkhaṃ pucchitvā vā apucchitvā vā ‘‘gaccha, palāyitvā sukhaṃ jīvā’’ti vadati, so ce palāyati, dutiyapadavāre pārājikantiādinā (pārā. aṭṭha. 1.114) **aṭṭhakathāyañca** yo saviññāṇakānaññeva āveṇiko vinicchayo vutto, so ārāmādiaviññāṇakesu na labbhatīti tādisaṃ sandhāya ‘‘saviññāṇakenevā’’ti vuttaṃ. Yo pana vinicchayo ārāmādiaviññāṇakesu labbhati, so yasmā saviññāṇakesu alabbhanako nāma natthi, tasmā vuttaṃ ‘‘nānābhaṇḍavasena saviññāṇakāviññāṇakamissakenā’’ti. Saviññāṇakena ca aviññāṇakena cāti attho. Yasmā cettha aviññāṇakeneva ādiyanādīni chapi padāni na sakkā yojetuṃ iriyāpathavikopanassa saviññāṇakavaseneva yojetabbato, tasmā ‘‘aviññāṇakenevā’’ti tatiyaṃ pakāraṃ na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ārāmanti idaṃ upalakkhaṇamattaṃ dāsādisaviññāṇakassāpi idha saṅgahetabbato, nānābhaṇḍavasena hettha yojanā dassiyati. **Parikappitaṭṭhāna**nti parikappitokāsaṃ. **Suṅkaghāta**nti ettha maggaṃ gacchantehi satthikehi attanā nīyamānabhaṇḍato rañño dātabbabhāgo suṅko nāma, so ettha haññati adatvā gacchantehi avaharīyati, taṃ vā hanti ettha rājapurisā adadantānaṃ santakaṃ balakkārenāti suṅkaghāto, ‘‘ettha paviṭṭhehi suṅko dātabbo’’ti rukkhapabbatādisaññāṇena niyamitappadesassetaṃ adhivacanaṃ.

Pañcavīsatiavahārakathāvaṇṇanā

Katthacīti ekissā aṭṭhakathāyaṃ. **Ekaṃ pañcakaṃ dassita**nti ‘‘parapariggahitañca hoti, parapariggahitasaññī ca, garuko ca hoti parikkhāro pañcamāsako vā atirekapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti, ṭhānā cāvetī’’ti (pārā. 122) vuttapañcaavahāraṅgāni ekaṃ pañcakanti dassitaṃ. **Dve pañcakāni dassitānī**ti ‘‘chahi ākārehi adinnaṃ ādiyantassa āpatti pārājikassa. Na ca sakasaññī, na ca vissāsaggāhī, na ca tāvakālikaṃ, garuko ca hoti parikkhāro pañcamāsako vā atirekapañcamāsako vā, theyyacittañca paccupaṭṭhitaṃ hoti, ṭhānā cāveti, āpatti pārājikassā’’ti (pārā. 125) evaṃ vuttesu chasu padesu ekaṃ apanetvā sesāni pañca padāni ekaṃ pañcakaṃ katvā heṭṭhā vuttapañcakañca gahetvā dve pañcakāni dassitāni. **Ettha panā**ti pañcahākārehītiādīsu. **Sabbehipi padehī**ti parapariggahitañca hotītiādīhi sabbehi pañcahi padehi.

Pañcannaṃ avahārānaṃ samūho **pañcakaṃ**. Sako hattho sahattho, tena nibbatto, tassa vā sambandhīti sāhatthiko, avahāro. Sāhatthikādi pañcakaṃ **sāhatthikapañcaka**ntiādipadavasena nāmalābho daṭṭhabbo. Evaṃ sesesupi. **Tatiyapañcamesu pañcakesū**ti sāhatthikapañcakatheyyāvahārapañcakesu. **Labbhamānapadavasenā**ti sāhatthikapañcake labbhamānassa nissaggiyāvahārapadassa vasena, theyyāvahārapañcake labbhamānassa parikappāvahārapadassa ca vasena yojetabbanti attho.

Nissaggiyo nāma…pe… pārājikassāti iminā bahisuṅkaghātapātanaṃ nissaggiyapayogoti dasseti. ‘‘Hatthe bhāraṃ theyyacitto bhūmiyaṃ nikkhipati, āpatti pārājikassā’’ti (pārā. 101) vuttattā pana suddhacittena gahitaparabhaṇḍassa theyyacittena gumbādipaṭicchannaṭṭhāne khipanampi imasmiṃ nissaggiyapayoge saṅgayhatīti daṭṭhabbaṃ. Kiriyāsiddhito puretarameva pārājikāpattisaṅkhātaṃ atthaṃ sādhetīti **atthasādhako**. Atha vā attano vattamānakkhaṇe avijjamānampi kiriyāsiddhisaṅkhātaṃ atthaṃ avassaṃ āpattiṃ sādhetītipi **atthasādhako. Asukaṃ nāma bhaṇḍaṃ yadā sakkosī**ti idaṃ nidassanamattaṃ parassa telakumbhiyā upāhanādīnaṃ nikkhepapayogassāpi atthasādhakattā. Tathā hi vuttaṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** –

> ‘‘**Atthasādhako** nāma ‘asukassa bhaṇḍaṃ yadā sakkoti, tadā taṃ avaharā’ti aññaṃ āṇāpeti. Tattha sace paro anantarāyiko hutvā taṃ avaharati, āṇāpakassa āṇattikkhaṇeyeva pārājikaṃ. Parassa vā pana telakumbhiyā pādagghanakatelaṃ avassaṃ pivanakāni upāhanādīni pakkhipati, hatthato muttamatteyeva pārājika’’nti (kaṅkhā. aṭṭha. dutiyapārājikavaṇṇanā).

Imassa atthasādhakassa āṇattiyā ca ko visesoti? Taṅkhaṇaññeva gahaṇe niyuñjanaṃ **āṇattikapayogo,** kālantarena gahaṇatthaṃ niyogo **atthasādhako**ti ayaṃ nesaṃ viseso. Tenevāha ‘‘asukaṃ nāma bhaṇḍaṃ yadā sakkosī’’tiādi. **Dhuranikkhepo pana upanikkhittabhaṇḍavasena veditabbo**ti idaṃ nidassanamattaṃ, ārāmābhiyuñjanādīsupi tāvakālikabhaṇḍadeyyānaṃ adānepi eseva nayo. Bhaṇḍaggahaṇappayogato āṇattiyā pubbattā āha ‘‘āṇattivasena pubbapayogo veditabbo’’ti. Payogena saha vattamāno avahāro sahapayogoti āha ‘‘ṭhānācāvanavasenā’’ti, idañca nidassanamattaṃ khīlasaṅkamanādīsupi asati ṭhānācāvane sahapayogattā. Vuttañhi **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘ṭhānācāvanavasena khīlādīni saṅkāmetvā khettādiggahaṇavasena ca **sahapayogo** veditabbo’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. dutiyapārājikavaṇṇanā).

Tulayitvāti upaparikkhitvā. **Sāmīcī**ti vattaṃ. Sakasaññāya adentassa āpatti natthīti vadanti. **Sammaddo**ti nividdhatāsaṅkhobho. **Bhaṭṭhe janakāye**ti apagate janasamūhe. **Attano santakaṃ katvā etasseva bhikkhuno dehī**ti idaṃ ubhinnampi kukkuccavinodanatthaṃ vuttaṃ. Avahārakassa hi ‘‘mayā sahatthena na dinnaṃ, bhaṇḍadeyyaṃ eta’’nti kukkuccaṃ uppajjeyya, itarassa ca ‘‘mayā paṭhamaṃ dhuranikkhepaṃ katvā pacchā adinnaṃ gahita’’nti kukkuccaṃ uppajjeyyāti.

Samagghanti appagghaṃ. **Dāruatthaṃ pharatī**ti dārūhi kattabbakiccaṃ sādheti. Ekadivasaṃ dantakaṭṭhacchedanādinā yā ayaṃ agghahāni vuttā, sā sabbā bhaṇḍasāminā kiṇitvā gahitameva sandhāya vuttā. Sabbaṃ panetaṃ aṭṭhakathācariyappamāṇena veditabbaṃ. Pāsāṇañca sakkharañca **pāsāṇasakkharaṃ**.

Akkhadassāti ettha akkha-saddena kira vinicchayasālā vuccati, tattha nisīditvā vajjāvajjaṃ nirūpayantīti ‘‘akkhadassā’’ti vuccanti dhammavinicchanakā. Hananaṃ nāma hatthapādādīhi pothanañceva hatthanāsādicchedanañca hotīti āha ‘‘haneyyunti potheyyuñceva chindeyyuñcā’’ti.

Padabhājanīyañca ‘‘hatthena vā pādena vā kasāya vā vettena vā aḍḍhadaṇḍakena vā chajjāya vā haneyyu’’nti (pārā. 92) vuttaṃ. Tattha **aḍḍhadaṇḍakenā**ti dvihatthappamāṇena rassamuggarena, veḷupesikāya vā. **Chejjāya vā**ti hatthādīnaṃ chedanena. Chindanti etāya hatthapādādīnīti chejjā, satthaṃ, tena satthenātipi attho. **Nīhareyyu**nti raṭṭhato nīhareyyuṃ. ‘‘Corosi…pe… thenosī’’ti ettha paribhāseyyunti padaṃ ajjhāharitvā attho veditabboti āha ‘‘corosi…pe… paribhāseyyu’’nti. Yaṃ taṃ bhaṇḍaṃ dassitanti sambandho.

93. **Yattha yattha ṭhita**nti bhūmiyādīsu yattha yattha ṭhitaṃ. **Yathā yathā ādānaṃ gacchatī**ti yena yena ākārena gahaṇaṃ upagacchati.

Bhūmaṭṭhakathāvaṇṇanā

94. **Vācāya vācāyā**ti ekekatthadīpikāya vācāya vācāya. **Upaladdho**ti ñāto. **Pāḷiyaṃ** sesaaṭṭhakathāsu ca kudālaṃ vā piṭakaṃ vāti idameva dvayaṃ vatvā vāsipharasūnaṃ avuttattā tesampi saṅkhepaṭṭhakathādīsu āgatabhāvaṃ dassetuṃ **saṅkhepaṭṭhakathāya**ntiādi vuttaṃ. Theyyacittena katattā ‘‘dukkaṭehi saddhiṃ pācittiyānī’’ti vuttaṃ.

Aṭṭhavidhaṃ hetantiādīsu etaṃ dukkaṭaṃ nāma therehi dhammasaṅgāhakehi imasmiṃ ṭhāne samodhānetvā aṭṭhavidhanti dassitanti yojanā. Sabbesampi dukkaṭānaṃ imesuyeva aṭṭhasu saṅgahetabbabhāvato pana itarehi sattahi dukkaṭehi vinimuttaṃ vinayadukkaṭeyeva saṅgahetabbaṃ. **Dasavidhaṃ ratana**nti ‘‘muttā maṇi veḷuriyo saṅkho silā pavāḷaṃ rajataṃ jātarūpaṃ lohitako masāragalla’’nti evamāgataṃ dasavidhaṃ ratanaṃ.

‘‘Muttā maṇi veḷuriyo ca saṅkho,
Silā pavāḷaṃ rajatañca hemaṃ;
Lohitakañca masāragallaṃ,
Dasete dhīro ratanāni jaññā’’ti. –

Hi vuttaṃ. **Sattavidhaṃ dhañña**nti sāli vīhi yavo kaṅgu kudrūsaṃ varako godhumoti imaṃ sattavidhaṃ dhaññaṃ. **Āvudhabhaṇḍādi**nti **ādi**-saddena turiyabhaṇḍaitthirūpādiṃ saṅgaṇhāti. Anāmasitabbe vatthumhi dukkaṭaṃ **anāmāsadukkaṭaṃ. Durūpaciṇṇadukkaṭa**nti ‘‘akattabba’’nti vāritassa katattā duṭṭhu upaciṇṇaṃ caritanti durūpaciṇṇaṃ, tasmiṃ dukkaṭaṃ durūpaciṇṇadukkaṭaṃ. Vinaye paññattaṃ avasesaṃ dukkaṭaṃ **vinayadukkaṭaṃ. Ekādasa samanubhāsanā** nāma bhikkhupātimokkhe cattāro yāvatatiyakā saṅghādisesā ariṭṭhasikkhāpadanti pañca, bhikkhunīpātimokkhe ekaṃ yāvatatiyakapārājikaṃ cattāro saṅghādisesā caṇḍakāḷīsikkhāpadanti cha.

Sahapayogato paṭṭhāya cettha purimapurimā āpattiyo paṭippassambhantīti āha **atha dhuranikkhepaṃ akatvā**tiādi. ‘‘Dhuranikkhepaṃ akatvā’’ti vuttattā dhuranikkhepaṃ katvā puna khaṇantassa purimāpattiyo na paṭippassambhantīti vadanti. ‘‘Chedanapaccayā dukkaṭaṃ desetvā muccatī’’ti vatvā pubbapayoge āpattīnaṃ desetabbatāya avuttattā sahapayoge patte pubbapayoge āpattiyo paṭippassambhantīti veditabbaṃ.

Aparaddhaṃ viraddhaṃ khalitanti sabbametaṃ **yañca dukkaṭa**nti ettha vuttassa dukkaṭassa pariyāyavacanaṃ, **yaṃ manusso kare**tiādi panettha opammanidassanaṃ. **Saṃyogabhāvo**ti dvittaṃ sandhāya vuttaṃ, tena rassattassāpi nimittaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Ekassa mūle**ti ekassa santike. Sabbatthāpi āmasane dukkaṭaṃ, phandāpane thullaccayañca visuṃ visuṃ āmasanaphandāpanapayogaṃ karontasseva hoti, ekapayogena gaṇhantassa pana uddhāre pārājikameva, na dukkaṭathullaccayānīti vadanti, ekapayogena gaṇhantassāpi āmasanaphandāpanānampi labbhamānattā taṃ na gahetabbaṃ. Na hi sakkā anāmasitvā aphandāpetvā ca kiñci gahetuṃ. ‘‘Ekameva desetvā muccatī’’ti paṃsukhaṇanādisamānapayogepi purimā āpatti uttaramuttaraṃ āpattiṃ patvā paṭippassambhantīti saññāya **kurundaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ, **itaraṭṭhakathāsu** pana khaṇanapayogabhedehi payoge payoge āpannā āpattiyo uttaramuttaraṃ patvā na paṭippassambhanti aññamaññaṃ sadisattā viyūhanaṃ patvā tā sabbāpi paṭippassambhanti visadisapayogattāti iminā adhippāyena paṭippassaddhividhānaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iminā hi avahārakassa āsannaṃ orimantaṃ parāmasati.

Tatthevāti mukhavaṭṭiyameva. **Bundenā**ti kumbhiyā heṭṭhimatalena. Ekaṭṭhāne ṭhitāya kumbhiyā ṭhānā cāvanaṃ chahi ākārehi veditabbanti sambandho. **Ekaṭṭhāne**ti ca saṅkhalikabaddhabhāvena ekasmiṃ patiṭṭhitokāsaṭṭhāneti attho. **Khāṇukaṃ kesaggamattampi ṭhānā cāvetī**ti khāṇukaṃ attano patiṭṭhitaṭṭhānato pañcahi ākārehi ṭhānā cāveti. **Chinnamatte pārājika**nti avassaṃ ce patati, chinnamatte pārājikaṃ. **Paricchedo**ti pañcamāsakādigarubhāvaparicchedo. **Apabyūhanto**ti ṭhitaṭṭhānato apanayanavasena viyūhanto rāsiṃ karonto. **Evaṃ katvā**ti bhājanamukhavaṭṭiyā kumbhigatena bhājanagatassa ekābaddhabhāvaṃ viyojetvāti attho. **Upaḍḍhakumbhīya**nti upaḍḍhapuṇṇāya kumbhiyā. **Vinayadhammatā**ti adhikakāraṇālābhe vinayavinicchayadhammatāti adhippāyo. Na kevalañcettha garukatāva, suttānugamanampi atthīti dassento **apicā**tiādimāha. **Kaṇṭhena pana paricchinnakāle**ti mukhagataṃ ajjhohaṭakāleti attho. Ajjhoharaṇameva hettha paricchindanaṃ, na kaṇṭhapidahanaṃ. **Cikkana**nti thaddhaṃ, bahalaṃ ghananti attho.

Yopi theyyacittena parassa kumbhiyā pādagghanakaṃ sappiṃ vā telaṃ vā avassaṃ pivanakaṃ yaṃ kiñci dukūlasāṭakaṃ vā cammakhaṇḍādīnaṃ vā aññataraṃ pakkhipati, hatthato muttamatte pārājikanti ettha avahāro vīmaṃsitabbo. Yadi ca dukūlādīsu sappitelānaṃ pavisanaṃ sandhāya pārājikaṃ bhaveyya, tattha paviṭṭhatelādino kumbhigatena ekābaddhatāya na tāva avahāro bhājanantaraṃ pavesetvā gahaṇakāle viya. Tathā hi vuttaṃ – ‘‘bhājanaṃ pana nimujjāpetvā gaṇhantassa yāva ekābaddhaṃ hoti, tāva rakkhatī’’tiādi. Atha telādivināsena pārājikaṃ bhaveyya, tadāpi tiṇajjhāpanādīsu viya avahāro natthi, dukkaṭena saddhiṃ bhaṇḍadeyyameva hoti, tathā ca pādagghanakaṃ telādiṃ pītaṃ dukūlādiṃ uddharantassāpi pārājikaṃ na siyā tattha paviṭṭhassa telādino vinaṭṭhaṭṭhena gahaṇakkhaṇe avijjamānattā, vijjamānattena ca uddhāreyeva pārājikaṃ vattabbaṃ, na hatthato muttamatteti. **Sabbaaṭṭhakathāsu** ca dukūlādīnaṃ pakkhipane hatthato muttamatte pārājikassa vuttattā na taṃ paṭikkhipituṃ sakkā. Aṭṭhakathāppamāṇena panetaṃ gahetabbaṃ, yutti panettha paṇḍitehi pubbāparaṃ saṃsanditvā uddhāretabbā.

Palibujjhissatīti nivāressati. **Vuttanayena pārājika**nti hatthato muttamatteyeva pārājikaṃ. **Neva avahāro, na gīvā**ti attano bhājanattā vuttaṃ, anāpattimattameva vuttaṃ, na pana evaṃ vicāritanti adhippāyo. **Bahigataṃ nāma hotī**ti tato paṭṭhāya telassa aṭṭhānato adhomukhabhāvato ca bahigataṃ nāma hoti. Anto paṭṭhāya chidde kariyamāne telassa nikkhamitvā gatagataṭṭhānaṃ bhājanasaṅkhyameva gacchatīti āha ‘‘bāhirantato pādagghanake gaḷite pārājika’’nti. **Yathā tathā vā katassā**ti bāhirantato vā abbhantarantato vā paṭṭhāya katassa. **Majjhe ṭhapetvā katachidde**ti majjhe thokaṃ kapālaṃ ṭhapetvā pacchā taṃ chindantena katachidde.

Patthīnassa khādanaṃ itarassa pānañca sappiādīnaṃ paribhogoti āha ‘‘akhāditabbaṃ vā apātabbaṃ vā karotī’’ti. Kasmā panettha dukkaṭaṃ vuttanti āha ‘‘ṭhānācāvanassa natthitāya dukkaṭa’’nti. **Purimadvaya**nti bhedanaṃ chaḍḍanañca. **Kumbhijajjarakaraṇenā**ti puṇṇakumbhiyā jajjarakaraṇena. **Mātikāujukaraṇenā**ti udakapuṇṇāya mātikāya ujukaraṇena. **Ekalakkhaṇa**nti bhedanaṃ kumbhiyā jajjarakaraṇena, chaḍḍanaṃ mātikāya ujukaraṇena ca saddhiṃ ekasabhāvaṃ. **Pacchimaṃ pana dvaya**nti jhāpanaṃ aparibhogakaraṇañca. **Ettha evaṃ vinicchayaṃ vadantī**ti etasmiṃ **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vutte atthe eke ācariyā evaṃ vinicchayaṃ vadanti. **Pacchimadvayaṃ**

sandhāya vuttanti ettha purimapadadvaye vinicchayo heṭṭhā vuttānusārena sakkā viññātunti tattha kiñci avatvā pacchimapadadvayaṃ sandhāya ‘‘ṭhānācāvanassa natthitāya dukkaṭa’’nti idaṃ vuttanti adhippāyo. **Theyyacittenā**ti attano vā parassa vā kātukāmatāvasena uppannatheyyacittena. **Vināsetukāmatāyā**ti hatthapādādīni chindanto viya kevalaṃ vināsetukāmatāya. **Vuttanayena bhindantassa vā chaḍḍentassa vā**ti muggarena pothetvā bhindantassa vā udakaṃ vā vālikaṃ vā ākiritvā uttarāpentassa vāti attho. **Ayuttanti ce**ti pāḷiyaṃ purimadvayepi dukkaṭasseva vuttattā ‘‘purimadvaye pārājika’’nti idaṃ ayuttanti yadi tumhākaṃ siyāti attho. **Nā**ti ayuttabhāvaṃ nisedhetvā tattha kāraṇamāha ‘‘aññathā gahetabbatthato’’ti.

Evameke vadantīti heṭṭhā vuttassa atthanayassa attanā anabhimatabhāvaṃ dassetvā sayaṃ aññathāpi pāḷiṃ aṭṭhakathañca saṃsanditvā atthaṃ dassetukāmo **ayaṃ panettha sāro**tiādimāha. **Acāvetukāmovā**ti theyyacittena ṭhānā acāvetukāmova. **Achaḍḍetukāmoyevā**ti etthāpi theyyacittenāti sambandhitabbaṃ. Idañhi theyyacittapakkhaṃ sandhāya vuttaṃ nāsetukāmatāpakkhassa vakkhamānattā. Tenevāha **nāsetukāmatāpakkhe panā**tiādi. **Itarathāpi yujjatī**ti theyyacittābhāvā ṭhānā cāvetukāmassāpi dukkaṭaṃ yujjatīti vuttaṃ hoti.

Bhūmaṭṭhakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Ākāsaṭṭhakathāvaṇṇanā

96. Ākāsaṭṭhakathāyaṃ **antovatthumhī**ti parikkhittassa vatthussa anto. **Antogāme**ti parikkhittassa gāmassa anto. Aparikkhitte pana vatthumhi gāme vā ṭhitaṭṭhānameva ṭhānaṃ. **Aṭavimukhaṃ karoti…pe… rakkhatī**ti tena payogena tassa icchitaṭṭhānaṃ āgatattā rakkhati. **Gāmato nikkhantassā**ti parikkhittagāmato nikkhantassa. **Kapiñjaro** nāma aññamaññaṃ yujjhāpanatthāya bālajanehi posāvaniyapakkhijāti.

Vehāsaṭṭhakathāvaṇṇanā

97. Vehāsaṭṭhakathāyaṃ **chinnamatte muttamatte**ti yathā chinnaṃ muttañca pakatiṭṭhāne na tiṭṭhati, tathā chedanaṃ mocanañca sandhāya vuttaṃ.

Udakaṭṭhakathāvaṇṇanā

98. Udakaṭṭhakathāyaṃ sandamānaudake nikkhittaṃ na tiṭṭhatīti āha ‘‘asandanake udake’’ti. **Anāpattī**ti hatthavārapadavāresu dukkaṭāpattiyā abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kaḍḍhatī**ti heṭṭhato osāreti. **Sakalamudaka**nti daṇḍena phuṭṭhokāsagataṃ sakalamudakaṃ. **Na udakaṃ ṭhāna**nti attanā kataṭṭhānassa aṭṭhānattā. **Paduminiya**nti padumagacche. **Kalāpabandha**nti hatthakavasena khuddakaṃ katvā baddhaṃ kalāpabaddhaṃ. **Bhārabaddhaṃ** nāma sīsabhārādivasena baddhaṃ. **Muḷāla**nti kandaṃ. **Pattaṃ vā pupphaṃ vā**ti idaṃ kaddamassa anto pavisitvā ṭhitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Niddhamanatumba**nti vāpiyā udakassa nikkhamananāḷaṃ. **Udakavāhaka**nti mahāmātikaṃ. **Avahārena so na kāretabbo**ti iminā pāṇaṃ jīvitā voropane āpattiyā sabbattha na muccatīti dīpeti. **Mātikaṃ āropetvā**ti khuddakamātikaṃ āropetvā. **Maritvā…pe… tiṭṭhantī**ti ettha matamacchānaṃyeva tesaṃ santakattā amate gaṇhantassa natthi avahāro.

Nāvaṭṭhakathāvaṇṇanā

99. Nāvaṭṭhakathāyaṃ **thullaccayampi pārājikampi hotī**ti ettha paṭhamaṃ ṭhānā acāvetvā mutte thullaccayaṃ, paṭhamaṃ pana ṭhānā cāvetvā mutte pārājikanti veditabbaṃ. Pāse baddhasūkaro viyātiādinā vuttaṃ sandhāyāha ‘‘tattha yutti pubbe vuttāevā’’ti. **Vipannaṭṭhanāvā**ti visamavātehi desantaraṃ palātā, bhijjitvā vā vināsaṃ patvā udake nimujjitvā heṭṭhā bhūmitalaṃ appatvā sāmikehi ca apariccattālayā vuccati. **Balavā ca vāto āgammā**ti iminā asati vāte ayaṃ payogo katoti dasseti. **Puggalassa natthi avahāro**ti sukkhamātikāyaṃ ujukaraṇanayena vuttaṃ. Taṃ attano pādena anakkamitvā hatthena ca anukkhipitvā aññasmiṃ daṇḍādīsu bandhitvā ṭhapite yujjati, attano pādena akkamitvā hatthena ca ukkhipitvā ṭhitassa pana balavavātena chattacīvarādīsu pahaṭesu pakatiṃ vijahitvā daḷhataraṃ akkamanagahaṇādipayogo abhinavo kātabbo siyā. Itarathā chattacīvarādīni vā vigacchanti, avahārako vā sayaṃ patissati, nāvā ca tadā na gamissati. Tasmā īdise abhinavappayoge sati avahārena bhavitabbaṃ. Sukkhamātikāyaṃ ujukatāya udakāgamanakāle kātabbakiccaṃ natthīti taṃ idha nidassanaṃ na hoti. Dāsaṃ pana pakatiyā palāyantaṃ ‘‘sīghaṃ yāhī’’ti vatvā pakatigamanato turitagamanuppādanādinā idha nidassanena bhavitabbanti amhākaṃ khanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Vāte āgatepi yattha atilahukattā nāvāya kañci payogaṃ akatvā pakatiyā avahārako tiṭṭhati, tatthidaṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttanti gahetabbaṃ.

Yānaṭṭhakathāvaṇṇanā

100. Yānaṭṭhakathāyaṃ **ubhosu passesū**ti catunnaṃ thambhānaṃ upari caturassaṃ dārusaṅghāṭaṃ āropetvā tassa vāmadakkhiṇapassesu ubhosu vātātapādiparissayavinodanatthaṃ garuḷapakkhino ubho pakkhā viya katā **sandamānikā. Dukayuttassā**ti dvīhi goṇehi yuttassa. **Ayuttaka**nti goṇehi ayuttaṃ. **Kappakatā**ti dvinnaṃ sikhānaṃ sandhiṭṭhāne gosiṅgāni viya dve koṭiyo ṭhapetvā upatthambhanī kappakatā nāma, sā dvīhipi koṭīhi bhūmiyaṃ patiṭṭhāti, tenāha ‘‘cha ṭhānānī’’ti. **Tīṇi vā cattāri vā ṭhānānī**ti akappakatāya upatthambhaniyā ca dvinnaṃ cakkānañca vasena tīṇi ṭhānāni, kappakatāya vasena cattāri ṭhānāni, tathā pathaviyaṃ ṭhapitassa tīṇi ṭhānānīti sambandho. **Akkhasīsehī**ti akkhadāruno dvīhi koṭīhi. **Akkhuddhīhī**ti akkhadārunā sampaṭicchakā heṭṭhimabhāge kappakatā dve dārukhaṇḍā akkhuddhiyo nāma, tāsaṃ kappakatānaṃ dvinnaṃ kappasīsāni cattāri idha ‘‘akkhuddhiyo’’ti vuccanti, tenāha ‘‘catūhi ca akkhuddhīhī’’ti. Tāhi patiṭṭhitāhi patiṭṭhitaṭṭhānāni cattāri dhurena patiṭṭhitaṭṭhānaṃ ekanti **pañca ṭhānāni** honti. Uddhiyova ‘‘uddhikhāṇukā’’ti vuttā, uddhikhāṇukānaṃ abhāve akkhasīsānaṃ patiṭṭhānokāsaṃ dassento āha **samameva bāhaṃ katvā**tiādi. Tattha **samamevā**ti uddhiyo heṭṭhā anolambetvā bāhuno heṭṭhimabhāgaṃ samaṃ katvā dvinnaṃ bāhudārūnaṃ majjhe akkhasīsappamāṇena chiddaṃ katvā tattha akkhasīsāni pavesitāni honti, tena bāhānaṃ heṭṭhābhāgaṃ sabbaṃ bhūmiṃ phusitvā tiṭṭhati, tenāha ‘‘sabbaṃ pathaviṃ phusitvā tiṭṭhatī’’ti. Sesaṃ nāvāyaṃ **vuttasadisa**nti iminā yadi pana taṃ evaṃ gacchantaṃ pakatigamanaṃ pacchinditvā aññaṃ disābhāgaṃ neti, pārājikaṃ. Sayameva yaṃ kiñci ṭhānaṃ sampattaṃ ṭhānā acālentova vikkiṇitvā gacchati, nevatthi avahāro, bhaṇḍadeyyaṃ pana hotīti imaṃ nayaṃ atidisati.

Bhāraṭṭhakathāvaṇṇanā

101. Bhāraṭṭhakathāyaṃ bhāraṭṭhanti mātikāpadassa bhāro nāmāti idaṃ atthadassananti āha ‘‘bhāroyeva bhāraṭṭha’’nti. **Purimagale**ti galassa purimabhāge. **Galavāṭako**ti gīvāya uparimagalavāṭako. **Uraparicchedamajjhe**ti urapariyantassa majjhe. **Sāmikehi anāṇatto**ti idaṃ yadi sāmikehi ‘‘imaṃ bhāraṃ netvā asukaṭṭhāne dehī’’ti āṇatto bhaveyya, tadā tena gahitabhaṇḍaṃ upanikkhittaṃ siyā, tañca theyyacittena sīsādito oropentassāpi avahāro na siyā, sāmikānaṃ pana dhuranikkhepe eva siyāti tato upanikkhittabhaṇḍabhāvato viyojetuṃ vuttaṃ, teneva vakkhati ‘‘tehi pana anāṇattattā pārājika’’nti. **Ghaṃsanto**ti sīsato anukkhipanto, yadi ukkhipeyya, ukkhittamatte pārājikaṃ, tenāha **sīsato kesaggamattampī**tiādi. **Yo cāya**nti yo ayaṃ vinicchayo.

Ārāmaṭṭhakathāvaṇṇanā

102. Ārāmaṭṭhakathāyaṃ **ārāmaṃ abhiyuñjatī**ti idaṃ abhiyogakaraṇaṃ paresaṃ bhūmaṭṭhabhaṇḍādīsupi kātuṃ vaṭṭatiyeva. Ārāmādithāvaresu pana yebhuyyena abhiyogavaseneva gahaṇasambhavato ettheva **pāḷiyaṃ** abhiyogo vutto, iti iminā nayena sabbatthāpi sakkā ñātunti gahetabbaṃ. **Adinnādānassa payogattā**ti sahapayogamāha. Vatthumhiyeva katapayogattā sahapayogavasena hetaṃ dukkaṭaṃ. **Sayampī**ti abhiyuñjakopi. ‘‘Kiṃ karomi kiṃ karomī’’ti evaṃ kiṅkārameva paṭissuṇanto viya caratīti kiṅkārapaṭissāvī, tassa bhāvo **kiṅkārapaṭissāvibhāvo,** tasmiṃ, attano vasavattibhāveti vuttaṃ hoti. **Ukkoca**nti lañjaṃ. **Sabbesaṃ pārājika**nti kūṭavinicchayikādīnaṃ. Ayaṃ vatthusāmītiādikassa ubhinnaṃ dhuranikkhepakaraṇahetuno payogassa karaṇakkhaṇeva pārājikaṃ hotīti veditabbaṃ. Sace pana sāmikassa vimati ca dhuranikkhepo ca kamena uppajjanti, payogasamuṭṭhāpakacittakkhaṇe pārājikameva hoti, na thullaccayaṃ. Yadi vimatiyeva uppajjati, tadā thullaccayamevāti veditabbaṃ, ayaṃ nayo sabbattha yathānurūpaṃ gahetabbo. **Dhuranikkhepavaseneva parājayo**ti sāmiko ‘‘ahaṃ na muccāmī’’ti dhuraṃ anikkhipanto aṭṭo parājito nāma na hotīti dasseti.

Vihāraṭṭhakathāvaṇṇanā

103. Vihāraṭṭhakathāyaṃ **vihāra**nti upacārasīmāsaṅkhātaṃ sakalaṃ vihāraṃ. **Pariveṇa**nti tassa vihārassa abbhantare visuṃ visuṃ pākārādiparicchinnaṭṭhānaṃ. **Āvāsa**nti ekaṃ āvasathamattaṃ. Gaṇasantake paricchinnasāmikattā sakkā dhuraṃ nikkhipāpetunti āha ‘‘dīghabhāṇakādibhedassa pana gaṇassā’’ti. Idhāpi sace ekopi dhuraṃ na nikkhipati, rakkhatiyeva. Esa nayo bahūnaṃ santake sabbattha.

Khettaṭṭhakathāvaṇṇanā

104. Khettaṭṭhakathāyaṃ **nirumbhitvā vā**tiādīsu gaṇhantassāti paccekaṃ yojetabbaṃ, tattha nirumbhitvā gahaṇaṃ nāma vīhisīsaṃ acchinditvā yathāṭhitameva hatthena gahetvā ākaḍḍhitvā bījamattasseva gahaṇaṃ. **Ekameka**nti ekaṃ vīhisīsaṃ. **Yasmiṃ bīje vā**tiādi nirumbhitvā gahaṇādīsu yathākkamaṃ yojetabbaṃ. ‘‘Tasmiṃ bandhanā mocitamatte’’ti vacanato tasmiṃ bījādimhi bandhanā mutte sati tato anapanītepi ṭhānantarassa abhāvā pārājikameva. Yassa pana sīsādikassa santarādinā saha saṃsibbanaṃ vā ekābaddhatā vā hoti, tassa bandhanā mocite thullaccayaṃ, itaraṭṭhānato mocite pārājikanti gahetabbaṃ, tenāha **vīhināḷa**ntiādi. **Sabhusa**nti palālasahitaṃ. **Khīlenā**ti khāṇukena. Ettha ca khīlasaṅkamanādīsu sahapayogo dhuranikkhepo cāti ubhayaṃ sambhavati. **Khīlasaṅkamanādi** ettha sahapayogo. Tasmiñca kate yadi sāmikā dhuraṃ na nikkhipanti puna gaṇhitukāmāva honti, na tāva avahāro, ‘‘khīlaṃ saṅkāmetvā khettādiṃ asuko rājavallabho bhikkhu gaṇhitukāmo’’ti ñatvā tassa balaṃ kakkhaḷādibhāvañca nissāya khīlasaṅkamanādikiriyāniṭṭhānato paṭhamameva sāmikā dhuraṃ nikkhipanti, na avahāro etassa payoganiṭṭhānato puretarameva dhurassa nikkhittattā. Yadā pana khīlasaṅkamanādipayogeneva dhuranikkhepo hoti, tadāyeva avahāro, tenevettha ‘‘tañca kho sāmikānaṃ dhuranikkhepenā’’ti vuttaṃ. Khīlādīnaṃ saṅkamitabhāvaṃ ajānitvā sāmikānaṃ sampaṭicchanampettha dhuranikkhepoti veditabbo. **Evaṃ sabbatthā**ti yathāvuttamatthaṃ rajjusaṅkamanādīsupi atidisati. **Yaṭṭhi**nti mānadaṇḍaṃ. **Ekasmiṃ anāgate thullaccayaṃ, tasmiṃ āgate pārājika**nti sace dārūni nikhaṇitvā tattakeneva gaṇhitukāmo hoti, avasāne dārumhi pārājikaṃ. Sace tattha kaṇṭakasākhādīhi pādānaṃ antaraṃ paṭicchādetvā kassaci appavesārahaṃ katvā gahetukāmo hoti, avasānasākhāya pārājikaṃ, tenāha ‘‘sākhāparivāreneva attano kātuṃ sakkotī’’ti, dārūni ca nikhaṇitvā sākhāparivārañca katvā eva attano santakaṃ kātuṃ sakkotīti attho. Khettamariyādanti vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ ‘‘kedārapāḷi’’nti vuttaṃ. Idañca khīlasaṅkamanādinā gahaṇaṃ ārāmādīsupi labbhateva.

Vatthuṭṭhakathāvaṇṇanā

105. Vatthuṭṭhakathāyaṃ **tiṇṇaṃ pākārāna**nti iṭṭhakasilādārūnaṃ vasena tiṇṇaṃ pākārānaṃ.

106. Gāmaṭṭhakathāyaṃ ‘‘gāmo nāmā’’ti **pāḷiyaṃ** na vuttaṃ sabbaso gāmalakkhaṇassa pubbe vuttattā.

Araññaṭṭhakathāvaṇṇanā

107. Araññaṭṭhakathāyaṃ **vinivijjhitvā**ti ujukameva vinivijjhitvā. **Lakkhaṇacchinnassā**ti araññasāmikānaṃ hatthato kiṇitvā gaṇhantehi kataakkharādisaññāṇassa. **Challiyā pariyonaddha**nti iminā sāmikānaṃ nirāpekkhatāya cirachaḍḍitabhāvaṃ dīpeti, tenāha ‘‘gahetuṃ vaṭṭatī’’ti. Yadi sāmikānaṃ sāpekkhatā atthi, na vaṭṭati. **Tāni katāni ajjhāvutthāni ca hontī**ti tāni gehādīni katāni pariniṭṭhitāni manussehi ca ajjhāvutthāni ca honti. **Dārūnī**ti gehādīnaṃ katattā avasiṭṭhadārūni. **Gahetuṃ vaṭṭatī**ti sāmikānaṃ anālayattā vuttaṃ, te ca yadi gahaṇakāle disvā sālayā hutvā vārenti, gahetuṃ na vaṭṭatiyeva. **‘‘Dehī’’ti vutte dātabbamevāti** ‘‘dehī’’ti vutte ‘‘dassāmī’’ti ābhogaṃ katvā gacchantassa ‘‘dehī’’ti avutte adatvā gamane āpatti natthi. Pacchāpi tehi codite dātabbameva.

Adisvā gacchati, bhaṇḍadeyyanti suddhacittena gatassa bhaṇḍadeyyaṃ. Ārakkhaṭṭhānampi suddhacittena atikkamitvā theyyacitte uppannepi avahāro natthi ārakkhaṭṭhānassa atikkantattā. Keci pana ‘‘yattha katthaci nītānampi dārūnaṃ araññasāmikānaññeva santakattā puna theyyacittaṃ uppādetvā gacchati, pārājikamevā’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ ‘‘ārakkhaṭṭhānaṃ patvā…pe… assatiyā atikkamatī’’ti, sahasā taṃ ṭhānaṃ atikkamatītiādinā (pārā. aṭṭha. 1.107) ca ārakkhaṭṭhānātikkameyeva āpattiyā vuccamānattā, ārakkhaṭṭhānātikkamameva sandhāya ‘‘idaṃ pana theyyacittena pariharantassa ākāsena gacchatopi pārājikamevā’’ti vuttaṃ. Yañca ‘‘yattha katthaci nītānampi dārūnaṃ araññasāmikānaññeva santakattā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ, tampi ārakkhaṭṭhānato bahi pārājikāpajjanassa kāraṇaṃ na hoti bhaṇḍadeyyabhāvasseva kāraṇattā. Tesaṃ santakatteneva hi bahi katassāpi bhaṇḍadeyyaṃ jātaṃ, itarathā ca bhaṇḍadeyyampi na siyā suṅkaghātātikkame viya. Addhikehi dinnameva suṅkikānaṃ santakaṃ hoti, nādinnaṃ, tena taṃ ṭhānaṃ yato kutoci paccayato suddhacittena atikkantassa bhaṇḍadeyyampi na hoti. Idha pana araññasāmikānaṃ santakattā sabbatthāpi bhaṇḍadeyyameva hoti, tenevetaṃ araññe ārakkhaṭṭhānaṃ suṅkaghātatopi garutaraṃ jātaṃ. Yadi hi ārakkhaṭṭhānato bahipi theyyacitte sati avahāro bhaveyya, ārakkhaṭṭhānaṃ patvātiādinā ṭhānaniyamo niratthako siyā yattha katthaci theyyacitte uppanne pārājikanti vattabbato. Tasmā ārakkhaṭṭhānato bahi theyyacittena gacchantassa avahāro na bhavati evāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. **Idaṃ pana theyyacittena pariharantassā**ti yasmiṃ padese atikkante tesaṃ araññaṃ ārakkhaṭṭhānañca atikkanto nāma hoti, taṃ padesaṃ ākāsenāpi atikkamanavasena gacchantassāpīti attho.

Udakakathāvaṇṇanā

108. Udakakathāyaṃ mahākucchikā udakacāṭi **udakamaṇiko,** ‘‘samekhalā cāṭi udakamaṇiko’’tipi vadanti. **Tatthā**ti tesu bhājanesu. **Bhūtagāmena saddhimpī**ti **pi**saddena akappiyapathavimpi saṅgaṇhāti. **Taḷākarakkhaṇatthāyā**ti ‘‘mahodakaṃ āgantvā taḷākamariyādaṃ mā chindī’’ti taḷākarakkhaṇatthaṃ. **Nibbahanaudaka**nti ettha taḷākassa ekena unnatena passena adhikajalaṃ nibbahati nigacchati etenāti ‘‘nibbahana’’nti adhikajalanikkhamanamātikā vuccati. Tattha gacchamānaṃ udakaṃ nibbahanaudakaṃ nāma. **Niddhamanatumba**nti sassādīnaṃ atthāya iṭṭhakādīhi kataṃ udakanikkhamanapanāḷi. **Mariyādaṃ dubbalaṃ katvā**ti ettha dubbalaṃ akatvāpi yathāvuttappayoge kate mariyādaṃ chinditvā nikkhantaudakagghānurūpena avahārena kattabbameva. **Yattakaṃ tappaccayā sassaṃ uppajjatī**ti bījakasikammādibbayaṃ ṭhapetvā yaṃ adhikalābhaṃ uppajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi tehi kātabbaṃ vayakaraṇampi etassa dātabbaṃ. Idañca taruṇasasse jāte udakaṃ vināsentassa yujjati, sasse pana sabbathā akateyeva udakaṃ vināsentena ca udakagghameva dātabbaṃ, na tappaccayā sakalaṃ sassaṃ tena vināsitabhaṇḍasseva bhaṇḍadeyyattā, itarathā vāṇijjādiatthāya parehi ṭhapitabhaṇḍaṃ avaharantassa tadubhayampi gahetvā bhaṇḍagghaṃ kātabbaṃ siyā, tañca na yuttanti amhākaṃ khanti. **Sāmikānaṃ dhuranikkhepenā**ti ettha ekassa santake taḷāke khette ca jāte tasseva dhuranikkhepena pārājikaṃ, yadi pana taṃ taḷākaṃ sabbasādhāraṇaṃ, khettāni pāṭipuggalikāni, tassa tassa puggalasseva dhuranikkhepe avahāro, atha khettānipi sabbasādhāraṇāni, sabbesaṃ dhuranikkhepeyeva pārājikaṃ, nāsatīti daṭṭhabbaṃ.

Aniggateti anikkhante, taḷākeyeva ṭhiteti attho. **Paresaṃ mātikāmukha**nti khuddakamātikāmukhaṃ. **Asampattevā**ti taḷākato nikkhamitvā mahāmātikāyaṃ eva ṭhite. **Anikkhante baddhā subaddhā**ti taḷākato anikkhante bhaṇḍadeyyampi na hoti sabbasādhāraṇattā udakassāti adhippāyo. Nikkhante pana pāṭipuggalikaṃ hotīti āha ‘‘nikkhante baddhā bhaṇḍadeyya’’nti. Idha pana khuddakamātikāyaṃ appaviṭṭhattā avahāro na jāto, ‘‘taḷākato aniggate paresaṃ mātikāmukhaṃ asampattevā’’ti heṭṭhā vuttassa vikappadvayassa ‘‘anikkhante baddhā subaddhā, nikkhante baddhā bhaṇḍadeyya’’nti idaṃ dvayaṃ yathākkamena yojanatthaṃ vuttaṃ. **Natthi avahāro**ti ettha ‘‘avahāro natthi, bhaṇḍadeyyaṃ pana hotī’’ti keci vadanti, taṃ na yuttaṃ. **Vatthuṃ…pe… na sametī**ti ettha taḷākagataudakassa sabbasādhāraṇattā parasantakavatthu na hotīti adhippāyo.

Dantaponakathāvaṇṇanā

109. Dantakaṭṭhakathāyaṃ **tato paṭṭhāya avahāro natthī**ti ‘‘yathāsukhaṃ bhikkhusaṅgho paribhuñjatū’’ti abhājetvāva yāvadicchakaṃ gahaṇatthameva ṭhapitattā arakkhitattā sabbasādhāraṇattā ca aññaṃ saṅghikaṃ viya na hotīti theyyacittena gaṇhantassāpi natthi avahāro. **Khādantu, puna sāmaṇerā āharissantīti keci** therā vadeyyunti yojetabbaṃ.

Vanappatikathāvaṇṇanā

110. Vanappatikathāyaṃ **sandhāritattā**ti chinnassa rukkhassa patituṃ āraddhassa sandhāraṇamattena vuttaṃ, na pana maricavalliādīhi pubbe veṭhetvā ṭhitabhāvena. Tādise hi chinnepi avahāro natthi araññaṭṭhakathāyaṃ veṭhitavalliyaṃ viya. **Ujukameva tiṭṭhatī**ti iminā sabbaso chindanameva valliādīhi asambaddhassa rukkhassa ṭhānācāvanaṃ pubbe viya ākāsādīsu phuṭṭhasakalapadesato mocananti āveṇikamidha ṭhānācāvanaṃ dasseti. Keci pana ‘‘rukkhabhārena kiñcideva bhassitvā ṭhitattā hotiyeva ṭhānācāvana’’nti vadanti, tanna, rukkhena phuṭṭhassa sakalassa ākāsapadesassa pañcahi chahi vā ākārehi anatikkamitattā. **Vātamukhaṃ sodhetī**ti yathā vāto āgantvā rukkhaṃ pāteti, evaṃ vātassa āgamanamaggaṃ rundhitvā ṭhitāni sākhāgumbādīni chinditvā apanento sodheti. **Maṇḍūkakaṇṭakaṃ vā**ti maṇḍūkānaṃ naṅguṭṭhe aggakoṭiyaṃ ṭhitakaṇṭakanti vadanti, eke ‘‘visamacchakaṇṭaka’’ntipi vadanti.

Haraṇakakathāvaṇṇanā

111. Haraṇakakathāyaṃ **haraṇaka**nti vatthusāminā hariyamānaṃ. **So ca pādaṃ agghati, pārājikamevāti** ‘‘antaṃ na gaṇhissāmī’’ti asallakkhitattā sāmaññato ‘‘gaṇhissāmi eta’’nti sallakkhitasseva paṭassa ekadesatāya tampi gaṇhitukāmovāti pārājikaṃ vuttaṃ. **Sabhaṇḍahāraka**nti sahabhaṇḍahārakaṃ, sakārādesassa vikappattā saha saddova ṭhito, bhaṇḍahārakena saha taṃ bhaṇḍanti attho. **Sāsaṅko**ti ‘‘yadi upasaṅkamitvā bhaṇḍaṃ gaṇhissāmi, āvudhena maṃ pahareyyā’’ti bhayena sañjātāsaṅko. **Ekamantaṃ paṭikkammā**ti bhayeneva anupagantvā maggato sayaṃ paṭikkamma. **Santajjetvā**ti pharusavācāya ceva āvudhaparivattanādikāyavikārena ca santajjetvā. **Anajjhāvutthaka**nti apariggahitakaṃ. Ālayena anadhimuttampi bhaṇḍaṃ anajjhāvutthakaṃ nāma hotīti āha ‘‘āharāpente dātabba’’nti, iminā paṭhamaṃ pariccattālayānampi yadi pacchāpi sakasaññā uppajjati, tesaññeva taṃ bhaṇḍaṃ hoti, balakkārenāpi sakasaññāya tassa gahaṇe doso natthi, adadantasseva avahāroti dasseti. Yadi pana sāmino ‘‘pariccattaṃ mayā paṭhamaṃ, idāni mama santakaṃ vā etaṃ, no’’ti āsaṅkā hoti, balakkārena gahetuṃ na vaṭṭati sakasaññābaleneva puna gahetabbabhāvassa āpannattā. ‘‘Adentassa pārājika’’nti vacanato corassa sakasaññāya vijjamānāyapi sāmikesu sālayesu adātuṃ na vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti. **Aññesū**ti mahāpaccariyādīsu. **Vicāraṇāyeva**

natthīti iminā tatthāpi paṭikkhepābhāvato ayameva atthoti dasseti.

Upanidhikathāvaṇṇanā

112. Upanidhikathāyaṃ saṅgopanatthāya attano hatthe nikkhittassa bhaṇḍassa guttaṭṭhāne paṭisāmanappayogaṃ vinā nāhaṃ gaṇhāmītiādinā aññasmiṃ payoge akate rajjasaṅkhobhādikāle ‘‘na dāni tassa dassāmi, na mayhaṃ dāni dassatī’’ti ubhohipi sakasakaṭṭhāne nisīditvā dhuranikkhepe katepi avahāro natthi. Keci panettha ‘‘pārājikameva paṭisāmanappayogassa katattā’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ, na sārato paccetabbaṃ. Paṭisāmanakāle hissa theyyacittaṃ natthi, ‘‘na dāni tassa dassāmī’’ti theyyacittuppattikkhaṇe pana sāmino dhuranikkhepacittuppattiyā hetubhūto kāyavacīpayogo natthi, yena so āpattiṃ āpajjeyya. Na hi akiriyasamuṭṭhānāyaṃ āpattīti. **Dāne saussāho, rakkhati tāvā**ti avahāraṃ sandhāya avuttattā nāhaṃ gaṇhāmītiādinā musāvādakaraṇe pācittiyameva hoti, na dukkaṭaṃ theyyacittābhāvena sahapayogassāpi abhāvatoti gahetabbaṃ. **Yadipi mukhena dassāmīti vadati…pe… pārājika**nti ettha katarapayogena āpatti, na tāva paṭhamena bhaṇḍapaṭisāmanappayogena tadā theyyacittābhāvā, nāpi ‘‘dassāmī’’ti kathanappayogena tadā theyyacitte vijjamānepi payogassa kappiyattāti? Vuccate – sāminā ‘‘dehī’’ti bahuso yāciyamānopi adatvā yena payogena attano adātukāmataṃ sāmikassa ñāpeti, yena ca so ‘‘adātukāmo ayaṃ vikkhipatī’’ti ñatvā dhuraṃ nikkhipati, teneva payogenassa āpatti. Na hettha upanikkhittabhaṇḍe pariyāyena mutti atthi. Adātukāmatāya hi kadā te dinnaṃ, kattha te dinnantiādipariyāyavacanenāpi sāmikassa dhure nikkhipāpite āpattiyeva. Teneva **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ – ‘‘kiṃ tumhe bhaṇatha…pe… evaṃ ubhinnaṃ dhuranikkhepena bhikkhuno pārājika’’nti (pārā. aṭṭha. 1.111). Parasantakassa parehi gaṇhāpane eva pariyāyato mutti, na sabbatthāti gahetabbaṃ. **Attano hatthe nikkhittattā**ti ettha attano hatthe sāminā dinnatāya bhaṇḍāgārikaṭṭhāne ṭhitattā ca ṭhānācāvanepi natthi avahāro, theyyacittena pana gahaṇe dukkaṭato na muccatīti veditabbaṃ.

Eseva nayoti uddhāreyeva corassa pārājikaṃ, kasmā? Aññehi sādhāraṇassa abhiññāṇassa vuttattā. **Aññaṃ tādisameva gaṇhante yujjatī**ti saññāṇato okāsato ca tena sadisameva aññaṃ gaṇhante yujjati, corena sallakkhitappadesato taṃ apanetvā kehici tattha tādise aññasmiṃ patte ṭhapite taṃ gaṇhanteyeva yujjatīti adhippāyo, tena corena divā sallakkhitapattaṃ aññattha apanetvā tadaññe tādise patte tattha ṭhapitepi corassa pacchā rattibhāge uppajjamānaṃ theyyacittaṃ divā sallakkhitappadese ṭhapitaṃ aññaṃ tādisaṃ pattameva ālambitvā uppajjatīti dassitaṃ hoti. **Padavārenā**ti therena nīharitvā dinnaṃ pattaṃ gahetvā gacchato corassa padavārena. **Atādisameva gaṇhante yujjatī**ti atādisassa therena gahaṇakkhaṇe avahārābhāvato pacchā hatthapattaṃ ‘‘ta’’nti vā ‘‘añña’’nti vā saññāya ‘‘idaṃ gahetvā gacchāmī’’ti gamane padavāreneva avahāro yujjatīti adhippāyo.

Pārājikaṃ natthīti padavārepi pārājikaṃ natthi upanidhibhaṇḍe viyāti gahetabbaṃ. **Gāmadvāra**nti bahigāme vihārassa patiṭṭhitattā gāmappavesassa ārambhappadesadassanavasena vuttaṃ, antogāmanti attho. **Dvinnampi uddhāreyeva pārājika**nti therassa abhaṇḍāgārikattā vuttaṃ. Yadi hi so bhaṇḍāgāriko bhaveyya, sabbampi upanikkhittameva siyā, upanikkhittabhaṇḍe ca theyyacittena gaṇhatopi na tāva therassa avahāro hoti, corasseva avahāro. **Ubhinnampi dukkaṭa**nti therassa attano santakatāya corassa sāmikena dinnattā avahāro na jāto, ubhinnampi asuddhacittena gahitattā dukkaṭanti attho.

Āṇattiyā gahitattāti ‘‘pattacīvaraṃ gaṇhā’’ti evaṃ therena kataāṇattiyā gahitattā. **Aṭaviṃ pavisati, padavārena kāretabbo**ti ‘‘pattacīvaraṃ gaṇha, asukaṃ nāma gāmaṃ gantvā piṇḍāya carissāmā’’ti therena vihārato paṭṭhāya gāmamaggepi sakalepi gāme vicaraṇassa niyamitattā maggato okkamma gacchantasseva padavārena āpatti vuttā. Vihārassa hi parabhāge upacārato paṭṭhāya yāva tassa gāmassa parato upacāro, tāva sabbaṃ daharassa therāṇattiyā sañcaraṇūpacārova hoti, na pana tato paraṃ. Teneva ‘‘upacārātikkame pārājikaṃ. Gāmūpacārātikkame pārājika’’nti ca vuttaṃ. Paṭinivattane cīvaradhovanādiatthāya pesanepi eseva nayo. **Aṭṭhatvā anisīditvā**ti ettha vihāraṃ pavisitvā sīsādīsu bhāraṃ bhūmiyaṃ anikkhipitvā tiṭṭhanto vā nisīdanto vā vissamitvā theyyacitte vūpasante puna theyyacittaṃ uppādetvā gacchati ce, pāduddhārena kāretabbo. Sace bhūmiyaṃ nikkhipitvā puna taṃ gahetvā gacchati, uddhārena kāretabbo. Kasmā? Āṇāpakassa āṇattiyā yaṃ kattabbaṃ, tassa tāvatā pariniṭṭhitattā. ‘‘Asukaṃ nāma gāma’’nti aniyametvā ‘‘antogāmaṃ gamissāmā’’ti avisesena vutte vihārasāmantā pubbe piṇḍāya paviṭṭhapubbā sabbe gocaragāmāpi khettamevāti vadanti. **Sesa**nti maggukkamanavihārābhimukhagamanādi sabbaṃ. **Purimasadisamevā**ti anāṇattiyā gahitepi sāmikassa kathetvā gahitattā heṭṭhā vuttavihārūpacārādi sabbaṃ khettamevāti katvā vuttaṃ. **Eseva nayo**ti antarāmagge theyyacittaṃ uppādetvātiādinā (pārā. aṭṭha. 1.112) vuttaṃ nayaṃ atidisati.

Nimitte vā kateti cīvaraṃ me kiliṭṭhaṃ, ko nu kho rajitvā dassatītiādinā nimitte kate. **Vuttanayenevā**ti anāṇattassa therena saddhiṃ pattacīvaraṃ gahetvā gamanavāre vuttanayeneva. **Ekapasse**ti vihārassa mahantatāya attānaṃ adassetvā ekasmiṃ passe. **Theyyacittena paribhuñjanto jīrāpetī**ti theyyacitte uppanne ṭhānācāvanaṃ akatvā nivatthapārutanīhāreneva paribhuñjanto jīrāpeti, ṭhānā cāventassa pana theyyacitte sati pārājikameva sīse bhāraṃ khandhe karaṇādīsu viya (pārā. 101). **Yathā vā tathā vā nassatī**ti aggiādinā nassati, **añño vā kocī**ti iminā yena ṭhapitaṃ, sopi saṅgahitoti veditabbaṃ.

Itarassāti corassa. **Itaraṃ gaṇhato uddhāre pārājika**nti ettha ‘‘pavisitvā tava sāṭakaṃ gaṇhāhī’’ti iminā va upanidhibhāvato mocitattā, sāmikassa itaraṃ gaṇhato attano sāṭake ālayassa sabbhāvato ca ‘‘uddhāre pārājika’’nti vuttaṃ. Sāmiko ce ‘‘mama santakaṃ idaṃ vā hotu, aññaṃ vā, kiṃ tena, alaṃ mayhaṃ iminā’’ti evaṃ suṭṭhu nirālayo hoti, corassa pārājikaṃ natthīti gahetabbaṃ. **Na jānantī**ti tena vuttavacanaṃ asuṇantā na jānanti. **Eseva nayo**ti ettha sace jānitvāpi cittena na sampaṭicchanti, eseva nayoti daṭṭhabbaṃ. **Paṭikkhipantī**ti ettha cittena paṭikkhepopi saṅgahitovāti veditabbaṃ. **Upacāre vijjamāne**ti bhaṇḍāgārassa samīpe uccārapassāvaṭṭhāne vijjamāne. **Mayi ca mate saṅghassa ca senāsane vinaṭṭhe**ti ettha ‘‘taṃ māressāmā’’ti ettake vuttepi vivarituṃ vaṭṭati gilānapakkhe ṭhitattā avisayoti vuttattā. Maraṇato hi paraṃ gelaññaṃ avisayattañca natthi. ‘‘Dvāraṃ chinditvā parikkhāraṃ harissāmā’’ti ettake vuttepi vivarituṃ vaṭṭatiyeva. **Sahāyehi bhavitabba**nti tehipi bhikkhācārādīhi pariyesitvā attano santakepi kiñci kiñci dātabbanti vuttaṃ hoti. **Ayaṃ sāmīcī**ti bhaṇḍāgāre vasantānaṃ idaṃ vattaṃ.

Lolamahātheroti mando momūho ākiṇṇavihārī. **Itarehī**ti tasmiṃyeva gabbhe vasantehi itarabhikkhūhi. Vihārarakkhaṇavāre niyutto **vihāravāriko,** vuḍḍhapaṭipāṭiyā attano vāre vihārarakkhaṇako. **Nivāpa**nti bhattavetanaṃ. **Corānaṃ paṭipathaṃ gatesū**ti corānaṃ āgamanaṃ ñatvā ‘‘paṭhamataraññeva gantvā saddaṃ karissāmā’’ti corānaṃ abhimukhaṃ gatesu, ‘‘corehi haṭabhaṇḍaṃ āharissāmā’’ti tadanupathaṃ gatesupi eseva nayo. **Nibaddhaṃ katvā**ti ‘‘asukakule yāgubhattaṃ vihāravārikānaññevā’’ti evaṃ niyamanaṃ katvā. **Dve tisso yāgusalākā cattāri pañca salākabhattāni ca labhamānovā**ti idaṃ nidassanamattaṃ, tato ūnaṃ vā hotu adhikaṃ vā attano veyyāvaccakarassa ca yāpanamattaṃ labhanameva pamāṇanti gahetabbaṃ. **Nissitake jaggentī**ti tehi vihāraṃ jaggāpentīti attho. **Asahāyakassā**ti sahāyarahitassa. **Attadutiyassā**ti appicchassa attā sarīrameva dutiyo assa nāññoti attadutiyo. Tadubhayassāpi atthassa vibhāvanaṃ **yassā**tiādi, etena sabbena ekekassa vāro na pāpetabboti dassitanti veditabbaṃ. **Pākavattatthāyā**ti niccaṃ pacitabbayāgubhattasaṅkhātavattatthāya. **Ṭhapentī**ti dāyakā ṭhapenti. **Taṃ gahetvā**ti taṃ ārāmikādīhi diyyamānaṃ bhāgaṃ gahetvā. **Na gāhāpetabbo**ti ettha abbhokāsikassāpi attano adhikaparikkhāro vā ṭhapito atthi, cīvarādisaṅghikabhāgepi ālayo vā atthi, sopi gāhāpetabbova. **Diguṇa**nti aññehi labbhamānato diguṇaṃ. **Pakkhavārenā**ti aḍḍhamāsavārena.

Suṅkaghātakathāvaṇṇanā

113. Suṅkaghātakathāyaṃ suṅkaṃ yattha rājapurisā hananti adadantānaṃ santakaṃ acchinditvāpi gaṇhanti, taṃ ṭhānaṃ **suṅkaghāta**nti evampi attho daṭṭhabbo. Vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **taññhī**tiādi vuttaṃ. **Dutiyaṃ pādaṃ atikkāmetī**ti ettha paṭhamapādaṃ paricchedato bahi ṭhapetvā dutiyapāde uddhaṭamatte **pārājikaṃ**. Uddharitvā bahi aṭṭhapitepi bahi ṭhito eva nāma hotīti katvā evaṃ sabbattha padavāresupīti daṭṭhabbaṃ. **Parivattitvā abbhantarimaṃ bahi ṭhapeti, pārājika**nti idaṃ sayaṃ bahi ṭhatvā paṭhamaṃ abbhantarimaṃ ukkhipitvā vā samakaṃ ukkhipitvā vā parivattanaṃ sandhāya vuttaṃ. Bahi ṭhatvā ukkhittamatte hi sabbaṃ bahigatameva hotīti. Sace pana so bahi ṭhatvāpi bāhiraputakaṃ paṭhamaṃ anto ṭhapetvā pacchā abbhantarimaṃ ukkhipitvā bahi ṭhapeti, tadāpi ekābaddhatāya avijahitattā avahāro na dissati. Keci pana ‘‘bhūmiyaṃ patitvā vattantaṃ puna anto pavisati, pārājikamevāti (pārā. aṭṭha. 1.113) vuttattā bāhiraputake antopaviṭṭhepi bahigatabhāvato na muccati, antogataṃ pana puṭakaṃ paṭhamaṃ, pacchā eva vā bahi ṭhapitamatte vā pārājikamevā’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ. Bahi bhūmiyaṃ pātitassa kenaci saddhiṃ ekābaddhatāya abhāvena antopaviṭṭhepi pārājikamevāti vattuṃ yuttaṃ, idaṃ pana ekābaddhattā tena saddhiṃ na sameti. Tasmā yathā antobhūmigatena ekābaddhatā na hoti, evaṃ ubhayassāpi bahigatabhāve sādhiteyeva avahāroti viññāyati, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Ye pana parivattitvāti imassa nivattitvāti atthaṃ vadanti, tehi pana abbhantarimaṃ bahi ṭhapetīti ayamattho gahito hotīti tattha saṅkāyeva natthi. **Ekābaddha**nti kājakoṭiyaṃ rajjuyā bandhanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Abandhitvā kājakoṭiyaṃ ṭhapitamattameva hoti, pārājika**nti bahi gahitakājakoṭiyaṃ ṭhapitaṃ yadi pādaṃ agghati, pārājikameva, antoṭhapitena ekābaddhatāya abhāvāti adhippāyo. **Gacchante yāne vā…pe… ṭhapetī**ti suṅkaghātaṃ pavisitvā appavisitvā vā ṭhapeti. **Suṅkaṭṭhānassa bahi ṭhita**nti yānādīhi nīhaṭattā bahi ṭhitaṃ. Keci pana ‘‘bahi ṭhapita’’nti pāṭhaṃ vikappetvā suṅkaṭṭhānato pubbeva bahi ṭhapitanti atthaṃ vadanti, taṃ na sundaraṃ; suṅkaṭṭhāne pavisitvā yāne ṭhapitepi pavattitvā gate viya dosābhāvato. Yo pana suṅkaṭṭhānassa antova pavisitvā ‘‘suṅkaṭṭhāna’’nti ñatvā theyyacittena āgatamaggena paṭinivattitvā gacchati, tassāpi yadi tena disābhāgena gacchantānampi hatthato suṅkaṃ gaṇhanti, pārājikameva. **Imasmiṃ ṭhāne**ti yānādīhi nīharaṇe. **Tatrā**ti tasmiṃ eḷakalomasikkhāpade (pārā. 571 ādayo).

Pāṇakathāvaṇṇanā

114. Pāṇakathāyaṃ **āṭhapito**ti mātāpitūhi iṇaṃ gaṇhantehi ‘‘yāva iṇadānā ayaṃ tumhākaṃ santike hotū’’ti iṇadāyakānaṃ niyyātito. **Avahāro natthī**ti mātāpitūhi puttassa apariccattattā mātāpitūnañca asantakattā avahāro natthi. **Dhanaṃ pana gataṭṭhāne vaḍḍhatī**ti iminā āṭhapetvā gahitadhanaṃ vaḍḍhiyā saha āṭhapitaputtahārakassa gīvāti dassitanti vadanti. **Dāsassa jāto**ti ukkaṭṭhalakkhaṇaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Dāsikucchiyaṃ pana adāsassa jātopi ettheva saṅgahito. **Paradesato paharitvā**ti paradesavilumpakehi rājacorādīhi paharitvā. **Sukhaṃ jīvāti vadatī**ti theyyacittena sāmikānaṃ santikato palāpetukāmatāya vadati, tathā pana acintetvā kāruññena ‘‘sukhaṃ gantvā jīvā’’ti vadantassa natthi avahāro, gīvā pana hoti. **Dutiyapadavāre**ti yadi dutiyapadaṃ avassaṃ uddharissati, bhikkhussa ‘‘palāyitvā sukhaṃ jīvā’’ti vacanakkhaṇeyeva pārājikaṃ. **Anāpatti pārājikassā**ti tassa vacanena vegavaḍḍhane akatepi dukkaṭā na muccatīti dasseti. ‘‘Adinnaṃ theyyasaṅkhātaṃ ādiyeyyā’’ti (pārā. 89, 91) ādānasseva vuttattā vuttapariyāyena muccatīti.

Catuppadakathāvaṇṇanā

117. Catuppadakathāyaṃ **pāḷiyaṃ āgatāvasesā**ti pāḷiyaṃ āgatehi hatthi ādīhi aññe pasu-saddassa sabbasādhāraṇattā. **Bhiṅkacchāpa**nti ‘‘bhiṅkā bhiṅkā’’ti saddāyanato evaṃ laddhanāmaṃ hatthipotakaṃ. **Antovatthumhī**ti parikkhitte. **Bahinagare ṭhitassā**ti parikkhittanagaraṃ sandhāya vuttaṃ, aparikkhittanagare pana antonagare ṭhitassāpi ṭhitaṭṭhānameva ṭhānaṃ. **Khaṇḍadvāra**nti attanā khaṇḍitadvāraṃ. **Eko nipanno**ti etthāpi bandhoti ānetvā sambandhitabbaṃ, tenāha ‘‘nipannassa dve’’ti. **Ghātetī**ti ettha theyyacittena vināsentassa sahapayogattā dukkaṭamevāti vadanti.

Ocarakakathāvaṇṇanā

118. Ocarakakathāyaṃ **pariyāyena hi adinnādānato muccatī**ti idaṃ āṇattikapayogaṃ sandhāya vuttaṃ, sayameva pana abhiyuñjanādīsu pariyāyenapi mokkho natthi.

Oṇirakkhakathāvaṇṇanā

Oṇirakkhakathāyaṃ **oṇi**nti oṇītaṃ, ānītanti attho. Oṇirakkhassa santike ṭhapitabhaṇḍaṃ **upanidhi** (pārā. 112) viya guttaṭṭhāne ṭhapetvā saṅgopanatthāya anikkhipitvā yathāṭhapitaṭṭhāne eva muhuttamattaṃ olokanatthāya ṭhapitattā tassa bhaṇḍassa ṭhānācāvanamattena oṇirakkhakassa pārājikaṃ hoti.

Saṃvidāvahārakathāvaṇṇanā

Saṃvidāvahārakathāyaṃ **saṃvidhāyā**ti saṃvidahitvā. **Tena nesaṃ dukkaṭāpattiyo**ti āṇattivasena pārājikāpattiyā asambhave satīti vuttaṃ. Yadi hi tena āṇattā yathāṇattivasena haranti, āṇattikkhaṇe eva pārājikāpattiṃ āpajjanti. **Pāḷiyaṃ** ‘‘sambahulā saṃvidahitvā eko bhaṇḍaṃ avaharati, āpatti sabbesaṃ pārājikassā’’ti (pārā. 118) etthāpi āṇāpakānaṃ āṇattikkhaṇeyeva āpatti, avahārakassa uddhāreti gahetabbo. **Sambahulā bhikkhū ekaṃ āṇāpenti ‘gacchetaṃ āharā’ti, tassuddhāre sabbesaṃ pārājika**ntiādīsupi evameva attho gahetabbo. **Sāhatthikaṃ vā āṇattikassa āṇattikaṃ vā sāhatthikassa aṅgaṃ na hotī**ti bhinnakālikattā aññamaññassa aṅgaṃ na hoti. Tathā hi sahatthā avaharantassa ṭhānācāvanakkhaṇe āpatti, āṇattiyā pana āṇattikkhaṇeyevāti bhinnakālikattā āpattiyoti.

Saṅketakammakathāvaṇṇanā

119. Saṅketakammakathāyaṃ **ocarake vuttanayenevā**ti ettha avassaṃ hāriye bhaṇḍetiādinā (pārā. aṭṭha. 1.118) vuttanayeneva. **Pāḷiyaṃ** ‘‘taṃ saṅketaṃ pure vā pacchā vā’’ti tassa saṅketassa pure vā pacchā vāti attho. ‘‘Taṃ nimittaṃ pure vā pacchā vā’’ti etthāpi eseva nayo.

Nimittakammakathāvaṇṇanā

120. Nimittakammakathāyaṃ akkhinikhaṇanādinimittakammaṃ pana lahukaṃ ittarakālaṃ, tasmā taṅkhaṇeyeva taṃ bhaṇḍaṃ avaharituṃ na sakkā. Nimittakammānantarameva gaṇhituṃ āraddhattā teneva nimittena avaharatīti vuccati. Yadi evaṃ purebhattappayogova esoti vādo pamāṇabhāvaṃ āpajjatīti? Nāpajjati. Na hi **saṅketakammaṃ** (pārā. 119) viya nimittakammaṃ kālaparicchedayuttaṃ. Kālavasena hi saṅketakammaṃ vuttaṃ, kiriyāvasena nimittakammanti ayameva tesaṃ viseso. ‘‘Taṃ nimittaṃ pure vā pacchā vā taṃ bhaṇḍaṃ avaharati, mūlaṭṭhassa anāpattī’’ti idaṃ pana nimittakaraṇato pure gaṇhantassa ceva nimittakamme ca katepi gaṇhituṃ anārabhitvā pacchā sayameva gaṇhantassa ca vasena vuttaṃ.

Āṇattikathāvaṇṇanā

121. Āṇattikathāyaṃ **asammohattha**nti yasmā saṅketakammanimittakammāni karonto na kevalaṃ purebhattādikālasaṅketakammaṃ akkhinikhaṇanādinimittakammameva vā karoti, atha kho evaṃvaṇṇasaṇṭhānabhaṇḍaṃ gaṇhāti, bhaṇḍaniyamampi karoti, tvaṃ itthannāmassa pāvada, so aññassa pāvadatūtiādinā puggalapaṭipāṭiyā ca āṇāpeti, tasmā pubbaṇhādikālavasena akkhinikhaṇanādikiriyāvasena bhaṇḍapuggalapaṭipāṭivasena ca āṇatte etesu saṅketakammanimittakammesu visaṅketā visaṅketabhāve sammoho jāyati, tadapagamena asammohatthaṃ. **Yaṃ āṇāpakena nimittasaññaṃ katvā vutta**nti pubbaṇhādīsu akkhinikhaṇanādīsu vā gahaṇatthaṃ āṇāpentena īdisavaṇṇasaṇṭhānādiyuttaṃ gaṇhāti evaṃ gahaṇassa nimittabhūtasaññāṇaṃ katvā yaṃ bhaṇḍaṃ vuttaṃ. **Ayaṃ yutti sabbatthā**ti heṭṭhā vuttesu upari vakkhamānesu ca sabbattha āṇattippasaṅgesu āṇattikkhaṇeyeva pārājikādīnaṃ bhāvasaṅkhātā vinayayutti, sā ca āṇattassa kiriyāniṭṭhāpanakkhaṇe āṇāpakassa payoge theyyacittānaṃ abhāvā āṇattikkhaṇe ekā eva āpatti hotīti evaṃ upapattiyā pavattattā yuttīti vuttā. ‘‘Mūlaṭṭhassa thullaccaya’’nti vuttattā saṅgharakkhitena paṭiggahitepi buddharakkhitadhammarakkhitānaṃ dukkaṭameva, kasmā panettha ācariyassa thullaccayanti āha **‘‘mahājano hī’’**tiādi. Mahājanoti ca buddharakkhitadhammarakkhitasaṅgharakkhite sandhāya vuttaṃ. **Mūlaṭṭhasseva dukkaṭa**nti buddharakkhitassa dukkaṭaṃ. Idañca mūlaṭṭhassa thullaccayābhāvadassanatthaṃ paṭhamaṃ āṇattikkhaṇe dukkaṭaṃ sandhāya vuttaṃ, na pana saṅgharakkhitassa paṭiggahaṇapaccayā puna dukkaṭasambhavaṃ sandhāya. Na hi so ekapayogena dukkaṭadvayaṃ āpajjati. Keci pana ‘‘visaṅketattā **pāḷiyaṃ** ‘mūlaṭṭhassā’ti avatvā ‘paṭigganhāti, āpatti dukkaṭassā’ti sāmaññena vuttattā idaṃ saṅgharakkhitassa dukkaṭaṃ sandhāya vutta’’nti vadanti, taṃ kiñcāpi aṭṭhakathāya na sameti, pāḷito pana yuttaṃ viya dissati. Na hi tassa paṭiggahaṇappayoge anāpatti hotīti. Imināva heṭṭhā āgatavāresupi paṭigganhantānaṃ dukkaṭaṃ veditabbaṃ. ‘‘Paṇṇe vā silādīsu vā ‘coriyaṃ kātabba’nti likhitvā ṭhapite pārājikamevā’’ti keci vadanti, taṃ pana ‘‘asukassa gehe bhaṇḍa’’nti evaṃ niyametvā likhite yujjati, na aniyametvā likhiteti vīmaṃsitabbaṃ. **Maggānantaraphalasadisā**ti iminā yathā ariyapuggalānaṃ maggānantare phale uppanne kilesapaṭippassaddhipariyosānaṃ bhāvanākiccaṃ nipphannaṃ nāma hoti, evametissā atthasādhakacetanāya uppannāya āṇattikiccaṃ nipphannamevāti dasseti, tenāha ‘‘tasmā ayaṃ āṇattikkhaṇeyeva pārājiko’’ti, āṇattivacīpayogasamuṭṭhāpakacetanākkhaṇeyeva pārājiko hotīti attho.

Āṇattikathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Āpattibhedavaṇṇanā

122. **Tattha tatthā**ti bhūmaṭṭhathalaṭṭhādīsu. **Pāḷiyaṃ** manussapariggahitaṃ sandhāya ‘‘parapariggahita’’nti vuttaṃ. Āmasati phandāpeti ṭhānā cāvetīti imehi tīhi padehi pubbapayogasahitaṃ pañcamaṃ avahāraṅgaṃ vuttaṃ, ṭhānā cāvetīti ca idaṃ upalakkhaṇamattaṃ. Āṇattikādayo sabbepi payogā dhuranikkhepo ca idha saṅgahetabbāvāti daṭṭhabbaṃ.

125. **Ṭhānācāvana**nti idaṃ pāḷianusārato vuttaṃ dhuranikkhepassāpi saṅgahetabbato. Esa nayo uparipi sabbattha. Tattha hi na ca sakasaññīti iminā parapariggahitatā vuttā, na ca vissāsaggāhī na ca tāvakālikanti imehi parapariggahitasaññitā, tīhi vā etehi parapariggahitatā parapariggahitasaññitā ca vuttāti veditabbā. **Anajjhāvutthaka**nti ‘‘mameda’’nti pariggahavasena anajjhāvutthakaṃ araññe dārutiṇapaṇṇādi. **Chaḍḍita**nti paṭhamaṃ pariggahetvā pacchā anatthikatāya chaḍḍitaṃ yaṃ kiñci. **Chinnamūlaka**nti naṭṭhaṃ pariyesitvā ālayasaṅkhātassa mūlassa chinnattā chinnamūlakaṃ. **Assāmika**nti anajjhāvutthakādīhi tīhi ākārehi dassitaṃ assāmikavatthu. **Ubhayampī**ti assāmikaṃ attano santakañca.

Anāpattibhedavaṇṇanā

131. **Tasmiṃyeva attabhāve nibbattā**ti tasmiṃyeva matasarīre petattabhāvena nibbattā. **Rukkhādīsu laggitasāṭake vattabbameva natthī**ti manussehi agopitaṃ sandhāya vuttaṃ, sace panetaṃ devālayacetiyarukkhādīsu niyuttehi purisehi rakkhitagopitaṃ hoti, gahetuṃ na vaṭṭati. **Thoke khāyite…pe… gahetuṃ vaṭṭatī**ti idaṃ adinnādānābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Jighacchitapāṇinā khādiyamānamaṃsassa acchinditvā khādanaṃ nāma kāruññahānito lolabhāvato ca asāruppameva. Teneva hi ariyavaṃsikā attano patte bhattaṃ khādantampi sunakhādiṃ tajjetvā na vārenti, tiracchānānaṃ āmisadāne kusalaṃ viya tesaṃ āmisassa acchindanepi akusalamevāti gahetabbaṃ, teneva vakkhati ‘‘parānuddayatāya ca na gahetabba’’nti (pārā. aṭṭha. 1.140).

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Bahu ekato dāruādibhāriyassa ekassa bhaṇḍassa ukkhipanakāle ‘‘gaṇhatha ukkhipathā’’ti vacīpayogena saddhiṃ kāyapayogasabbhāvaṭṭhānaṃ sandhāya ‘‘sāhatthikāṇattika’’nti vuttaṃ. ‘‘Tvaṃ etaṃ vatthuṃ gaṇha, ahaṃ añña’’nti evaṃ pavatte pana avahāre attanā gahitaṃ sāhatthikameva, parena gāhāpitaṃ āṇattikameva, teneva tadubhayagghena pañcamāsepi pārājikaṃ na hoti, ekekabhaṇḍagghavasena thullaccayādimeva hoti. Vuttañhi ‘‘sāhatthikaṃ vā āṇattikassa aṅgaṃ na hotī’’tiādi. Upanikkhittabhaṇḍaṃ bhaṇḍadeyyañca adātukāmatāya ‘‘demi dammī’’ti vikkhipanto tuṇhībhāvena viheṭhentopi tena tena kāyavikārādikiriyāya parassa dhuraṃ nikkhipāpesīti ‘‘kiriyāsamuṭṭhānañcā’’ti vuttaṃ.

Padabhājanīyavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Vinītavatthuvaṇṇanā

135. Vinītavatthūsu niruttiyeva taṃtaṃatthaggahaṇassa upāyatāya pathoti niruttipatho, tenevāha ‘‘vohāravacanamatte’’ti. **Yathākammaṃ gato**ti tato petattabhāvato matabhāvaṃ dasseti. **Abbhuṇhe**ti āsannamaraṇatāya sarīrassa uṇhasamaṅgitaṃ dasseti, tenevāha ‘‘allasarīre’’ti. Kuṇapabhāvaṃ upagatampi bhinnameva allabhāvato bhinnattā. **Visabhāgasarīre**ti itthisarīre. **Sīse vā**tiādi adhakkhake ubbhajāṇumaṇḍale padese cittavikārappattiṃ sandhāya vuttaṃ, yattha katthaci anāmasantena kataṃ sukatameva. Matasarīrampi hi yena kenaci ākārena sañcicca phusantassa anāmāsadukkaṭamevāti vadanti, taṃ yuttameva. Na hi apārājikavatthukepi cittādiitthirūpe bhavantaṃ dukkaṭaṃ pārājikavatthubhūte matitthisarīre nivattati.

Kusasaṅkāmanavatthukathāvaṇṇanā

138. **Balasā**ti balena. **Sāṭako bhavissati, gaṇhissāmī**ti anāgatavacanaṃ pasibbakaggahaṇato puretaraṃ samuppannaparikappadassanavasena vuttaṃ. Gahaṇakkhaṇe pana ‘‘sāṭako ce, gaṇhāmī’’ti pasibbakaṃ gaṇhātīti evamettha adhippāyo gahetabbo, na pana bahi nīharitvā sāṭakabhāvaṃ ñatvā gahessāmīti, tenāha ‘‘uddhāreyeva pārājika’’nti. Itarathā ‘‘idāni na gaṇhāmi, pacchā andhakāre jāte vijānanakāle vā gaṇhissāmi, idāni olokento viya hatthagataṃ karomī’’ti gaṇhantassāpi gahaṇakkhaṇe avahāro bhaveyya, na ca taṃ yuttaṃ tadā gahaṇe sanniṭṭhānābhāvā. Sanniṭṭhāpakacetanāya eva hi pāṇātipātādiakusalaṃ viya. Na hi ‘‘pacchā vadhissāmī’’ti pāṇaṃ gaṇhantassa tadeva tasmiṃ matepi pāṇātipāto hoti vadhakacetanāya payogassa akatattā, evamidhāpi atthaṅgate sūriye avaharissāmītiādinā kālaparikappanavasena ṭhānā cāvitepi tadāpi avahāro na hoti **okāsaparikappe** (pārā. aṭṭha. 1.138) viya, tasmiṃ pana yathāparikappitaṭṭhāne kāle āgate bhaṇḍaṃ bhūmiyaṃ anikkhipitvāpi theyyacittena gacchato padavārena avahāroti khāyati. Tasmā bhaṇḍaparikappo okāsaparikappo kālaparikappoti tividhopi parikappo gahetabbo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana okāsaparikappe samodhānetvā kālaparikappo visuṃ na vuttoti amhākaṃ khanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Padavārena kāretabbo**ti bhūmiyaṃ anikkhipitvā vīmaṃsitattā vuttaṃ. **Pariyuṭṭhito**ti anubaddho.

Parikappo dissatīti gahaṇakkhaṇe parikappo dissati, na tadā tesaṃ matena avahāroti dasseti. **Disvā haṭattā parikappāvahāro na dissatī**ti pacchā pana bahi vīmaṃsitvā sāṭakabhāvaṃ ñatvā tato pacchā theyyacittena haṭattā pubbe katassa parikappassa avahārānaṅgattā ‘‘sutta’’nti ñatvā haraṇe viya theyyāvahāro eva siyā. Tasmā parikappāvahāro na dissati. Sāṭako ce bhavissatītiādikassa parikappassa tadā avijjamānattā kevalaṃ avahāro eva, na parikappāvahāroti adhippāyo, tena bhaṇḍaparikappāvahārassa ‘‘sāṭako ce bhavissati, gahessāmī’’ti evaṃ bhaṇḍasanniṭṭhānābhāvakkhaṇeyeva pavattiṃ dasseti, tenāha ‘‘yaṃ parikappitaṃ, taṃ adiṭṭhaṃ parikappitabhāve ṭhitaṃyeva uddharantassa avahāro’’ti. Yadi evaṃ kasmā okāsapaappāvahāro bhaṇḍaṃ disvā avaharantassa parikappāvahāro siyāti? Nāyaṃ doso abhaṇḍavisayattā tassa parikappassa, pubbeva disvā ñātabhaṇḍasseva hi okāsaparikappo vutto. **Taṃ maññamāno taṃ avaharī**ti idaṃ suttaṃ kiñcāpi ‘‘taññeveta’’nti niyametvā gaṇhantassa vasena vuttaṃ, tathāpi ‘‘tañce gaṇhissāmī’’ti evaṃ pavatte imasmiṃ parikappepi ‘‘gaṇhissāmī’’ti gahaṇe niyamasabbhāvā avahāratthasādhakaṃ hotīti uddhaṭaṃ, teneva ‘‘sametī’’ti vuttaṃ.

Kecīti mahāaṭṭhakathāyameva ekacce ācariyā. **Mahāpaccariyaṃ panā**tiādināpi kecivādo gārayho, mahāaṭṭhakathāvādova yuttataroti dasseti.

Alaṅkārabhaṇḍanti aṅgulimuddikādi. **Kusaṃ pātetvā**ti vilīvamayaṃ vā tālapaṇṇādimayaṃ vā katasaññāṇaṃ pātetvā. Parakoṭṭhāsato kuse uddhaṭepi na tāva kusassa parivattanaṃ jātanti vuttaṃ ‘‘uddhāre rakkhatī’’ti. **Hatthato muttamatte pārājika**nti iminā ṭhānācāvanaṃ dhuranikkhepañca vinā kusasaṅkāmanaṃ nāma visuṃ ekoyaṃ avahāroti dasseti. Sabbepi hi avahārā sāhatthikāṇattikādhippāyayogehi nipphādiyamānā atthato ṭhānācāvanadhuranikkhepakusasaṅkāmanesu tīsu samosarantīti daṭṭhabbaṃ. **Itaro tassa bhāgaṃ uddharati, uddhāre pārājika**nti purimassa attano koṭṭhāse ālayassa avigatattā vuttaṃ, ālaye pana sabbathā asati avahāro na hoti, tenāha ‘‘vicinitāvasesaṃ gaṇhantassāpi avahāro natthevā’’ti.

Nāyaṃ mamāti jānantopīti ettha **pi**-saddena tattha vematikopi hutvā theyyacittena gaṇhantopi saṅgayhati. **Siveyyaka**nti siviraṭṭhe jātaṃ.

140-1. **Kappiyaṃ kārāpetvā**ti pacāpetvā. **Tasmiṃ pācittiya**nti adinnādānabhāvena sahapayogassāpi abhāvā dukkaṭaṃ na vuttanti veditabbaṃ. **Āṇattehī**ti sammatena āṇattehi. **Āṇattenā**ti sāmikehi āṇattena. **Bhaṇḍadeyya**nti sammatādīhi dinnattā na parājikaṃ jātaṃ, asantaṃ puggalaṃ vatvā gahitattā pana bhaṇḍadeyyaṃ vuttaṃ. **Aññena diyyamāna**nti sammatādīhi catūhi aññena diyyamānaṃ. **Gaṇhanto**ti ‘‘aparassa bhāgaṃ dehī’’ti vatvā gaṇhanto. **Aparassā**ti asantaṃ puggalaṃ adassetvā pana ‘‘aparaṃ bhāgaṃ dehī’’ti vā kūṭavassāni gaṇetvā vā gaṇhato gihisantake sāminā ca ‘‘imassa dehī’’ti evaṃ āṇattena ca dinne bhaṇḍadeyyampi na hoti, saṅghasantake pana hotīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ **asammatena vā anāṇattena vā**tiādi puna vuttaṃ. **Itarehi diyyamāna**nti sammatena āṇattena vā diyyamānaṃ. **Evaṃ gaṇhato**ti ‘‘aparampi bhāgaṃ dehī’’ti vatvā kūṭavassāni gaṇetvā vā gaṇhato. **Sāmikena panā**ti ettha **pana**-saddo visesatthajotako, tena ‘‘aparampi bhāgaṃ dehī’’ti vā kūṭavassāni gaṇetvā vā gaṇhante sāmikena sayaṃ dente vā dāpente vā viseso atthīti vuttaṃ hoti. **Sudinna**nti bhaṇḍadeyyaṃ na hotīti adhippāyo. Heṭṭhā pana sāmikena tena āṇattena vā diyyamānaṃ gihisantakaṃ ‘‘aparassa bhāgaṃ dehī’’ti vatvā gaṇhato aparassa abhāvato sāmisantakameva hotīti bhaṇḍadeyyaṃ jātaṃ, idha pana tehiyeva diyyamānaṃ ‘‘aparampi bhāgaṃ dehī’’ti vatvā vā kūṭavassāni gaṇetvā vā gaṇhato ‘‘dehī’’ti vuttattā aññātakaviññattimattaṃ ṭhapetvā bhaṇḍadeyyaṃ na hotīti sudinnamevāti vuttaṃ. Assāmikena pana āṇattena dinnaṃ bhaṇḍaṃ gaṇhato bhaṇḍadeyyamevāti vadanti, pattacatukke viya avahāratāvettha yuttā, saṅghasantake pana ‘‘dehī’’ti vuttepi sāmikassa kassaci abhāvā sammatena dinnepi bhaṇḍadeyyaṃ vuttanti gahetabbaṃ.

146-9. **Āharāpentesu bhaṇḍadeyya**nti ‘‘gahite attamano hotī’’ti vacanato anattamanassa santakaṃ gahitampi puna dātabbamevāti vuttaṃ. ‘‘Sammukhībhūtehi bhājetabba’’nti vacanato bhājanīyabhaṇḍaṃ upacārasīmaṭṭhānameva pāpuṇātīti āha ‘‘antoupacārasīmāyaṃ ṭhitasseva gahetuṃ vaṭṭatī’’ti. **Bhaṇḍadeyya**nti ubhinnaṃ sālayabhāvepi corassa adatvā sāmikasseva dātabbaṃ corenāpi sāmikasseva dātabbato. **Eseva nayo**ti paṃsukūlasaññāya gahite bhaṇḍadeyyaṃ, theyyacittena pārājikanti attho.

Vuṭṭhahantesūti gāmaṃ chaḍḍetvā palāyantesu. **Avisesenā**ti saussāhatādivisesaṃ aparāmasitvā sāmaññato. Saussāhamattameva āpattibhāvassa pamāṇaṃ sāmikānaṃ paricchinnabhāvato. **Tato**ti gaṇasantakādito. **Kulasaṅgahaṇatthāya detī**ti paṃsukūlavissāsikādisaññāya gahetvā deti, tadā kulasaṅgahapaccayā ca dukkaṭaṃ bhaṇḍadeyyañca, theyyacitte pana sati kulasaṅgahaṇatthāya gaṇhatopi pārājikameva. Ūnapañcamāsakādīsu kuladūsakadukkaṭena saddhiṃ thullaccayadukkaṭāni. **Senāsanatthāya niyamita**nti idaṃ issaravatāya dadato thullaccayadassanatthaṃ vuttaṃ. Itarapaccayatthāya dinnampi atheyyacittena issaravatāya kulasaṅgahaṇatthāya vā ñātakādīnaṃ vā dadato dukkaṭaṃ bhaṇḍadeyyañca hoteva. **Issaravatāyā**ti ‘‘mayi dente ko nivāressati, ahamevettha pamāṇa’’nti evaṃ attano issariyabhāvena. **Thullaccaya**nti kulasaṅgahaṇatthāya vā aññathā vā kāraṇena dadato senāsanatthāya niyamitassa garubhaṇḍatāya thullaccayaṃ bhaṇḍadeyyañca. **Gīvā**ti ettha senāsanatthāya niyamite thullaccayena saddhiṃ gīvā, itarasmiṃ dukkaṭena saddhinti veditabbaṃ. **Sukhāditamevā**ti antoupacārasīmāyaṃ ṭhatvā bhājetvā attano santakaṃ katvā khāditattā vuttaṃ. Saṅghikañhi vihārapaṭibaddhaṃ vebhaṅgiyaṃ bahiupacārasīmaṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ antoupacāraṭṭhehi bhikkhūhi eva bhājetabbaṃ, na bahi ṭhitehi upacārasīmāya bhājetabbanti.

150. ‘‘Vutto vajjemī’’ti vuttabhikkhusmiṃ ‘‘vutto vajjehī’’ti vuttassa pacchā uppajjanakapārājikādidosāropanato, gahaṭṭhānaṃ vā ‘‘bhadantā aparicchedaṃ katvā vadantī’’ti evaṃ dosāropanato.

153-5. **Chātajjhatta**nti tena chātena jighacchāya udaragginā jhattaṃ, daḍḍhaṃ pīḷitanti attho. **Dhanuka**nti khuddakadhanusaṇṭhānaṃ lagganakadaṇḍaṃ. **Maddanto gacchati, bhaṇḍadeyya**nti ettha ekasūkaragghanakabhaṇḍaṃ dātabbaṃ ekasmiṃ bandhe aññesaṃ tattha abajjhanato. **Adūhala**nti yantapāsāṇo, yena ajjhotthaṭattā migā palāyituṃ na sakkonti. **Pacchā gacchatī**ti tena katapayogena agantvā pacchā sayameva gacchati, heṭṭhā vuttesupi īdisesu ṭhānesu eseva nayo. **Rakkhaṃ yācitvā**ti rājapurisānaṃ santikaṃ gantvā anuddissa rakkhaṃ yācitvā. **Kumīnamukha**nti kumīnassa anto macchānaṃ pavisanamukhaṃ.

156. **Therāna**nti āgantukattherānaṃ. **Tesampī**ti āvāsikabhikkhūnampi. **Paribhogatthāyā**ti saṅghike kattabbavidhiṃ katvā paribhuñjanatthāya. Gahaṇeti pāṭhaseso daṭṭhabbo. **Yatthā**ti yasmiṃ āvāse. **Aññesa**nti aññesaṃ āgantukānaṃ. **Tesupi āgantukā anissarā**ti senāsane nirantaraṃ vasantānaṃ cīvaratthāya dāyakehi bhikkhūhi vā niyametvā dinnattā bhājetvā khādituṃ anissarā, āgantukehipi icchantehi tasmiṃ vihāre vassānādīsu pavisitvā cīvaratthāya gahetabbaṃ. **Tesaṃ katikāya ṭhātabba**nti sabbāni phalāphalāni abhājetvā ‘‘ettakesu rukkhesu phalāni bhājetvā paribhuñjissāma, aññesu phalāphalehi senāsanāni paṭijaggissāmā’’ti vā, ‘‘piṇḍapātādipaccayaṃ sampādessāmā’’ti vā, ‘‘kiñcipi abhājetvā catupaccayatthāyeva upanemā’’ti vā evaṃ sammā upanentānaṃ āvāsikānaṃ katikāya āgantukehi ṭhātabbaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘anissarā’’ti vacanena dīpito eva attho, **mahāpaccariyaṃ** catunnaṃ paccayānantiādinā vitthāretvā dassito. **Paribhogavasenevā**ti ettha **eva**-saddo aṭṭhānappayutto, paribhogavasena tameva bhājetvāti yojetabbaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ vihāre, raṭṭhe vā.

Senāsanapaccayanti senāsanañca tadatthāya niyametvā ṭhapitañca. **Ekaṃ vā dve vā varasenāsanāni ṭhapetvā**ti vuttamevatthaṃ puna byatirekamukhena dassetuṃ ‘‘mūlavatthucchedaṃ pana katvā na upanetabba’’nti vuttaṃ, senāsanasaṅkhātavatthuno mūlacchedaṃ katvā sabbāni senāsanāni na vissajjetabbānīti attho. Keci panettha ‘‘ekaṃ vā dve vā varasenāsanāni ṭhapetvā lāmakato paṭṭhāya vissajjentehipi senāsanabhūmiyo na vissajjetabbāti ayamattho vutto’’ti vadanti, tampi yuttameva imassāpi atthassa avassaṃ vattabbato, itarathā keci saha vatthunāpi vissajjetabbaṃ maññeyyuṃ.

Paṇṇaṃ āropetvāti ‘‘ettake rukkhe rakkhitvā tato ettakaṃ gahetabba’’nti paṇṇaṃ āropetvā. **Nimittasaññaṃ katvā**ti saṅketaṃ katvā. **Dārakā**ti tesaṃ puttanattādayo ye keci gopenti, te sabbepi idha ‘‘dārakā’’ti vuttā. **Tato**ti yathāvuttadārusambhārato. **Āpucchitvā**ti kārakasaṅghaṃ āpucchitvā. **Taṃ sabbampi āharitvā**ti anāpucchitvāpi tāvakālikaṃ āharitvā. **Ayameva bhikkhu issaro**tiādito paṭṭhāya attano santakehi dārusambhārādīhi ca kārāpitattā paṭijaggitattā ca saṅghikasenāsane bhāgitāya ca ayameva issaro, na ca so tato vuṭṭhāpetabboti vuttaṃ hoti. **Udakapūja**nti cetiyaṅgaṇe siñcanādipūjaṃ. **Vattasīsenā**ti kevalaṃ saddhāya, na vetanādiatthāya. **Savatthuka**nti saha bhūmiyā. **Kuṭṭa**nti gehabhittiṃ. **Pākāra**nti parikkhepapākāraṃ. **Tato**ti chaḍḍitavihārato. **Tato āharitvā senāsanaṃ kataṃ hotī**ti sāmantagāmavāsīhi bhikkhūhi chaḍḍitavihārato dārusambhārādiṃ āharitvā senāsanaṃ kataṃ hoti.

157. ‘‘Puggalikaparibhogena paribhuñjatī’’ti vuttamatthaṃyeva pākaṭaṃ kātuṃ ‘‘āgatāgatānaṃ vuḍḍhatarānaṃ na detī’’ti vuttaṃ. **Catubhāgaudakasambhinne**ti catutthabhāgena sambhinne. **Pāḷiyaṃ** ‘‘anāpatti, bhikkhave, pārājikassā’’ti (pārā. 157) sāmikehi thullanandaṃ uddissa etissā hatthe dinnattā, atheyyacittena paribhuñjitattā ca vuttaṃ. Theyyacittena paribhuttepi cassā bhaṇḍadeyyameva upanikkhittabhaṇḍaṭṭhāniyattā. **Odanabhājanīyavatthusmi**nti ‘‘aparassa bhāgaṃ dehī’’ti āgatavatthusmiṃ (pārā. 141).

159. **Tassa kulassa anukampāya pasādānurakkhaṇatthāyā**tiādinā kulasaṅgahatthaṃ nākāsīti dasseti. ‘‘Yāva dārakā pāsādaṃ ārohanti, tāva pāsādo tesaṃ santike hotū’’ti pubbe kālaparicchedaṃ katvā adhiṭṭhitattā eva yathākālaparicchedameva tattha tiṭṭhati, tato paraṃ pāsādo sayameva yathāṭhānaṃ gacchati, tathāgamanañca iddhivissajjanena sañjātaṃ viya hotīti vuttaṃ ‘‘thero iddhiṃ paṭisaṃharī’’ti. Yasmā evaṃ iddhividhañāṇena karontassa kāyavacīpayogā na santi theyyacittañca natthi pāsādasseva vicāritattā, tasmā ‘‘ettha avahāro natthī’’ti thero evamakāsīti daṭṭhabbaṃ. Atha vā dārakesu anukampāya ānayanatthameva pāsāde upanīte pāse baddhasūkarādīnaṃ āmisaṃ dassetvā ṭhānācāvanaṃ viya karamarānītesu dārakesu pāsādaṃ āruḷhesupi puna paṭisaṃharaṇe ca idha avahāro natthi kāruññādhippāyattā, bhaṇḍadeyyampi na hoti kāyavacīpayogābhāvā. Kāyavacīpayoge satiyeva hi āpatti bhaṇḍadeyyaṃ vā hoti, teneva bhagavā ‘‘anāpatti, bhikkhave, atheyyacittassā’’tiādiṃ avatvā ‘‘anāpatti, bhikkhave, iddhimassa iddhivisaye’’ti (pārā. 159) ettakameva avoca. **Iddhivisaye**ti cettha parabhaṇḍādāyakakāyavacīpayogāsamuṭṭhāpakassa kevalaṃ manodvārikassa atheyyacittabhūtassa iddhicittassa visaye āpatti nāma natthīti adhippāyo gahetabbo. Kiṃ pana paṭikkhittaṃ iddhipāṭihāriyaṃ kātuṃ vaṭṭatīti codanaṃ sandhāyāha ‘‘īdisāya adhiṭṭhāniddhiyā anāpattī’’ti. ‘‘Anāpatti, bhikkhave, iddhimassa iddhivisaye’’ti hi imināyeva suttena adhiṭṭhāniddhiyā appaṭikkhittabhāvo sijjhati. Attano pakativaṇṇaṃ avijahitvā bahiddhā hatthiādidassanaṃ, ‘‘ekopi hutvā bahudhā hotī’’ti (dī. ni. 1.238, 239; ma. ni. 1.147; paṭi. ma. 1.102) āgatañca adhiṭṭhānavasena nipphannattā **adhiṭṭhāniddhi** nāma, ‘‘so pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti, nāgavaṇṇaṃ…pe… vividhampi senābyūhaṃ dassetī’’ti (paṭi. ma. 3.13) evaṃ āgatā iddhi pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā **vikubbaniddhi** nāma. Attano pana pakatirūpaṃ yathāsabhāvena ṭhapetvāva bahi hatthiādidassanaṃ vikubbaniddhi nāma na hoti, attano rūpameva hatthiādirūpena nimmānaṃ vikubbaniddhīti veditabbaṃ.

Parājitakilesenāti vijitakilesena, nikkilesenāti attho. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane, tena dutiyapārājikasikkhāpadena samaṃ aññaṃ anekanayavokiṇṇaṃ gambhīratthavinicchayaṃ kiñci sikkhāpadaṃ na vijjatīti yojanā. Tattha attho nāma pāḷiattho, vinicchayo pāḷimuttakavinicchayo, te gambhīrā yasmiṃ, taṃ **gambhīratthavinicchayaṃ. Vatthumhi otiṇṇe**ti codanāvasena vā attanāva attano vītikkamārocanavasena vā saṅghamajjhe adinnādānavatthusmiṃ otiṇṇe. **Etthā**ti otiṇṇavatthumhi. **Vinicchayo**ti āpattānāpattiniyamanaṃ. **Kappiyepi ca vatthusmi**nti attanā gahetuṃ yutte mātāpitādīnaṃ santakepi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Dutiyapārājikavaṇṇanānayo niṭṭhito.

3. Tatiyapārājikaṃ

Tīhīti kāyavacīmanodvārehi.

Paṭhamapaññattinidānavaṇṇanā

162. Yā ayaṃ heṭṭhā taṃ panetaṃ buddhakāle ca cakkavattikāle ca nagaraṃ hotītiādinā (pārā. aṭṭha. 1.84) rājagahassa buddhuppādeyeva vepullappatti vuttā, sā etthāpi samānāti dassetuṃ ‘‘idampi ca nagara’’nti vuttaṃ, tena ca na kevalaṃ rājagahādayo evāti dasseti. **Mahāvanaṃ nāmā**tiādi majjhimabhāṇakasaṃyuttabhāṇakānaṃ matena vuttaṃ, dīghabhāṇakā pana ‘‘himavantena saddhiṃ ekābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ mahāvana’’nti vadanti. **Haṃsavaṭṭakacchadanenā**ti haṃsavaṭṭakapaṭicchannena, haṃsamaṇḍalākārenāti attho. **Kāyavicchandaniyakatha**nti karajakāye virāguppādanakathaṃ. **Chando**ti dubbalarāgo. **Rāgo**ti balavarāgo. ‘‘Kesalomādi’’nti saṅkhepato vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ **yepi hī**tiādi vuttaṃ. **Pañcapañcappabhedenā**ti ettha pañca pañca pabhedā etassa pariyāyassāti pañcapañcappabhedo, tena pañcapañcappabhedenāti evaṃ bāhiratthasamāsavasena pariyāyavisesanatā daṭṭhabbā.

Asubhāyāti asubhamātikāya. Vaṇṇetabbamātikañhi apekkhitvā itthiliṅge sāmivacanaṃ, tenāha **mātikaṃ nikkhipitvā**tiādi. **Taṃ vibhajanto**ti mātikaṃ vibhajanto. **Phātikamma**nti nipphattikaraṇaṃ. **Pañcaṅgavippahīna**nti kāmacchandādipañcanīvaraṇaṅgavigamena pañcaṅgavippahīnatā, appanāppattavitakkādijjhānaṅgānaṃ uppattivasena pañcaṅgasamannāgatatā ca veditabbā. **Tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampanna**nti ettha pana jhānassa ādimajjhapariyosānānaṃ vasena tividhakalyāṇatā, tesaṃyeva ādimajjhapariyosānānaṃ lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā ca veditabbā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘dasalakkhaṇavibhāvaneneva tannissayabhūtā tividhakalyāṇatāpi jhānassa pākaṭā hotīti **tatrimānī**tiādi vuttaṃ.

Tatrāyaṃ pāḷīti tasmiṃ dasalakkhaṇavibhāvanavisaye ayaṃ pāḷi. **Paṭipadāvisuddhī**ti gotrabhupariyosānāya pubbabhāgapaṭipadāya jhānassa nīvaraṇādiparibandhato visuddhi, sāyaṃ yasmā upekkhānubrūhanādīnampi paccayattena padhānā purimakāraṇasiddhā ca, tasmā vuttaṃ ‘‘paṭipadāvisuddhi ādī’’ti. **Upekkhānubrūhanā**ti visodhetabbatādīnaṃ abhāvato tatramajjhattupekkhāya kiccanipphattiyā anubrūhanā, sā pana paribandhavisuddhisamakālavibhāvinīpi tabbisuddhiyāva nipphannāti dīpanatthamāha ‘‘upekkhānubrūhanā majjhe’’ti. **Sampahaṃsanā**ti vatthudhammādīnaṃ anativattanādisādhakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena pariyodapanā, sā pana yasmā kattabbassa sabbakiccassa nipphattiyāva siddhā nāma hoti, tasmā vuttaṃ ‘‘sampahaṃsanā pariyosāna’’nti. Tīṇipi cetāni kalyāṇāni ekakkhaṇe labbhamānānipi paccayapaccayuppannatādivasena pavattantīti dassanatthaṃ ādimajjhapariyosānabhāvena vuttāni, na pana jhānassa uppādādikkhaṇattaye yathākkamaṃ labbhamānattāti daṭṭhabbaṃ. **Majjhimaṃ samādhinimittaṃ paṭipajjatī**tiādīsu majjhimaṃ samādhinimittaṃ nāma samappavatto appanāsamādhiyeva. So hi līnuddhaccasaṅkhātānaṃ ubhinnaṃ antānaṃ anupagamanena majjhimo, savisesaṃ cittassa ekattārammaṇe ṭhapanato samādhiyeva uparivisesānaṃ kāraṇabhāvato ‘‘samādhinimitta’’nti vuccati, taṃ paṭipajjati paṭilabbhatīti attho. Evaṃ paṭipannattā majjhimena samādhinimittena tattha ekattārammaṇe appanāgocare pakkhandati upatiṭṭhati, evaṃ visuddhassa pana tassa cittassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāraṃ akaronto puggalo visuddhaṃ cittaṃ ajjhupekkhati nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādhāne byāpāraṃ akaronto samathapaṭipannaṃ ajjhupekkhati, samathapaṭipannabhāvato evamassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāraṃ akaronto ekattupaṭṭhānaṃ ajjhupekkhati nāma.

Tattha jātānantiādīsu ye pana te evaṃ upekkhānubrūhite tasmiṃ jhānacitte jātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā, tesaṃ aññamaññaṃ anativattanasabhāvena sampahaṃsanā visodhanā pariyodapanā ca, saddhādīnaṃ indriyānaṃ kilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasatāya sampahaṃsanā ca, yañcetaṃ tadupagaṃ tesaṃ anativattanaekarasabhāvānaṃ anucchavikaṃ vīriyaṃ, tassa tadupagavīriyassa vāhanaṭṭhena pavattanaṭṭhena sampahaṃsanā ca, tasmiṃ khaṇe yathāvuttadhammānaṃ āsevanaṭṭhena sampahaṃsanā ca, pariyodapanā ca pariyodapanakassa ñāṇassa kiccanipphattivaseneva ijjhatīti veditabbaṃ. **Evaṃ tividhattagataṃ citta**ntiādīni tasseva cittassa thomanavacanāni. **Vitakkasampanna**nti vitakkaṅgena sundarabhāvamupagataṃ. **Cittassa adhiṭṭhānasampanna**nti tasmiññeva ārammaṇe cittassa nirantarappavattisaṅkhātena samādhinā sampannaṃ, idaṃ jhānaṅgavasena vuttaṃ. **Samādhisampanna**nti idaṃ pana indriyavasenāti veditabbaṃ.

Paṭikuṭatīti saṅkucati. **Paṭivaṭṭatī**ti paṭinivaṭṭati. **Nhārudaddula**nti nhārukhaṇḍaṃ. **Payuttavāca**nti paccayapariyesane niyuttavācaṃ. **Daṇḍavāgurāhī**ti daṇḍapaṭibaddhāhi dīghajālasaṅkhātāhi vāgurāhi.

Samaṇakuttakoti kāsāyanivāsanādisamaṇakiccako. **Vaggumudā**ti ettha ‘‘vaggumatā’’ti vattabbe lokikā ‘‘mudā’’ti vohariṃsūti dassento āha ‘‘vaggumatā’’ti.

‘‘Vaggū’’ti matā, suddhasammatāti attho, tenāha ‘‘puññasammatā’’ti. Sattānaṃ pāpunanena sodhanena sā puññasammatā.

163. Mārassa dheyyaṃ ṭhānaṃ, vatthu vā nivāso māradheyyaṃ, so atthato tebhūmakadhammā eva, idha pana pañca kāmaguṇā adhippetā, taṃ **māradheyyaṃ**. ‘‘Ayaṃ samaṇakuttako yathāsamuppannasaṃvegamūlakena samaṇabhāvūpagamanena atikkamituṃ sakkhissatī’’ti cintetvā avoca, na pana ‘‘arahattappattiyā tīsu bhavesu appaṭisandhikatāya taṃ atikkamituṃ sakkhissatī’’ti maraṇeneva sattānaṃ saṃsāramocanaladdhikattā devatāya. Na hi matānaṃ katthaci paṭisandhi gacchati. **Iminā atthena evameva bhavitabba**nti iminā paresaṃ jīvitā voropanatthena evameva saṃsāramocanasabhāveneva bhavitabbaṃ. ‘‘Attanāpi attānaṃ jīvitā voropenti, aññamaññampi jīvitā voropentī’’ti (pārā. 162) vuttattā **sabbānipi tāni pañcabhikkhusatāni jīvitā voropesī**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttanti gahetabbaṃ. Tasmā ye attanāpi attānaṃ aññamaññañca jīvitā voropesuṃ, te puthujjanabhikkhū ṭhapetvā tadavasese ca puthujjanabhikkhū, sabbe ca ariye ayaṃ jīvitā voropesīti veditabbaṃ.

164. **Ekībhāvato**ti pavivekato. **Uddesaṃ paripucchaṃ gaṇhantī**ti attano attano ācariyānaṃ santike gaṇhanti, gahetvā ca ācariyehi saddhiṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahanti. Tadā pana uddesādidāyakā tanubhūtehi bhikkhūhi bhagavantaṃ upagatā, taṃ sandhāya bhagavā pucchati.

Ānāpānassatisamādhikathāvaṇṇanā

165. Dasānussatīsu antogadhāpi ānāpānassati tadā bhikkhūnaṃ bahūnaṃ sappāyataṃ dassetuṃ puna gahitā. Tathā hi taṃ bhagavā tesaṃ desesi. Āhāre paṭikkūlasaññā asubhakammaṭṭhānasadisā, cattāro pana āruppā ādikammikānaṃ ananurūpāti tesaṃ idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Aññaṃ pariyāya**nti arahattādhigamatthāya aññaṃ kāraṇaṃ. **Atthayojanākkama**nti atthañca yojanākkamañca. **Assāsavasenā**ti assāsaṃ ārammaṇaṃ katvāti vuttaṃ hoti. **Upaṭṭhānaṃ satī**ti appamussanatāya tameva assāsaṃ passāsañca upagantvā ṭhānaṃ, tathā tiṭṭhanakadhammo sati nāmāti attho. Idāni sativaseneva puggalaṃ niddisitukāmena **yo assasatī**tiādi vuttaṃ. Tattha yo assasati, tassa sati assāsaṃ upagantvā tiṭṭhatītiādinā attho gahetabbo. **Akosallasambhūte**ti avijjāsambhūte. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhi anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha ‘‘ariyamaggavuḍḍhippatto’’ti. **Opammanidassana**nti ettha upamāva opammaṃ, tassa nidassanaṃ.

Bāhirakā ānāpānassatiṃ jānantā ādito catuppakārameva jānanti, na sabbaṃ soḷasappakāranti āha **sabbappakāra**iccādi. **Evamassetaṃ senāsana**nti ettha **eva**nti bhāvanāsatiyā yathāvuttanayena ārammaṇe cittassa nibandhane satiyeva, nāsatīti attho, tena muṭṭhassatissa araññavāso niratthako ananurūpoti dasseti. **Avasesasattavidhasenāsana**nti ‘‘pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñja’’nti (vibha. 508) evaṃ vuttaṃ. **Ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūla**nti gimhānādiututtayassa semhādidhātuttayassa mohādicariyattayassa ca anukūlaṃ. Nisajjāya daḷhabhāvaṃ pallaṅkābhujanena, assāsapassāsānaṃ pavattanasukhataṃ uparimakāyassa ujukaṃ ṭhapanena, ārammaṇapariggahūpāyaṃ parimukhaṃ satiyā ṭhapanena **upadisanto. Na paṇamantī**ti na oṇamanti. **Pariggahitaniyyānaṃ sati**nti sabbathā gahitaṃ sammosapaṭipakkhato niggamanasaṅkhātaṃ satiṃ katvā, paramaṃ satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

Satovāti satiyā samannāgato eva. **Bāttiṃsāya ākārehī**ti catūsu catukkesu āgatāni dīgharassādīni soḷasa padāni assāsapassāsavasena dvidhā vibhajitvā vuttehi dvattiṃsākārehi. **Dīghaṃassāsavasenā**ti dīghaassāsavasena, vibhattialopaṃ katvā niddeso, dīghanti vā bhagavatā vuttaassāsavasena. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepa**nti vikkhepapaṭipakkhabhāvato ‘‘avikkhepo’’ti laddhanāmaṃ cittassa ekaggabhāvaṃ **pajānato. Paṭinissaggānupassī assāsavasenā**ti paṭinissaggānupassī hutvā assāsavasena, ‘‘paṭinissaggānupassiassāsanavasenā’’ti vā pāṭho, tassa paṭinissaggānupassino assāsavasenāti attho. Ā paṭhamaṃ bahimukhaṃ sasanaṃ assāso, tato antomukhaṃ paṭisasanaṃ passāsoti āha **assāsoti bahinikkhamanavāto**tiādi, **suttantaṭṭhakathāsu** pana ākaḍḍhanavasena anto sasanaṃ assāso, bahi paṭisasanaṃ passāsoti katvā uppaṭipāṭiyā vuttaṃ.

Tatthāti bahinikkhamanaantopavisanavātesu, tassa ca paṭhamaṃ abbhantaravāto nikkhamatīti iminā sambandho. **‘‘Sabbesampi gabbhaseyyakāna**ntiādinā dārakānaṃ pavattikkamena assāso bahinikkhamanavātoti gahetabbanti dīpetī’’ti keci vadanti. Suttanayo eva cettha ‘‘assāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato ajjhattaṃ vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā ca passāsādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato bahiddhā vikkhepagatena cittena kāyopi cittampi sāraddhā ca honti iñjitā ca phanditā cā’’ti imāya pāḷiyā sametīti gahetabbaṃ. **Addhānavasenā**ti kāladdhānavasena. Ayañhi addhāna-saddo kālassa desassa ca vācako. Tattha **yathā hī**tiādinā desaddhānaṃ upamāvasena dassitaṃ. Idāni tabbisiṭṭhakāladdhānavasena assāsapassāsānaṃ dīgharassataṃ upameyyavasena vibhāvetuṃ **eva**ntiādi vuttaṃ. **Cuṇṇavicuṇṇā** anekakalāpabhāvena. Ettha ca hatthiādisarīre sunakhādisarīre ca assāsapassāsānaṃ desaddhānavisiṭṭhakāladdhānavaseneva dīgharassatā vuttāti veditabbā attabhāvasaṅkhātaṃ dīghaṃ addhānaṃ saṇikaṃ pūretvātiādivacanato. **Tesa**nti sattānaṃ. **Te**ti assāsapassāsā. **Ittaramaddhāna**nti appakaṃ kālaṃ. **Navahākārehī**ti bhāvanamanuyuñjantassa pubbenāparaṃ aladdhavisesassa kevalaṃ addhānavasena ādito vuttā tayo ākārā, te ca kassaci assāsova, kassaci passāsova, kassaci tadubhayampi upaṭṭhātīti tiṇṇaṃ puggalānaṃ vasena vuttā, tathā chandavasena tayo, tathā pāmojjavasenāti imehi navahi ākārehi. **Ekenākārenā**ti dīghaṃ assāsādīsu ekenākārena.

Addhānasaṅkhāteti dīghe okāsaddhānasaṅkhāte attabhāve kāladdhānepi vā, evaṃ upari **ittarasaṅkhāte**ti etthāpi. **Chando uppajjatī**ti bhāvanāya pubbenāparaṃ visesaṃ āvahantiyā laddhassādattā tattha sātisayo kattukāmatālakkhaṇo kusalacchando uppajjati. **Chandavasenā**ti tathāpavattachandassa vasena. **Pāmojjaṃ uppajjatī**ti assāsapassāsānaṃ sukhumatarabhāve ārammaṇassa santataratāya, kammaṭṭhānassa ca vīthipaṭipannatāya bhāvanācittasahagato pamodo khuddakādibhedā taruṇā pīti uppajjati. **Cittaṃ vivattatī**ti paṭibhāganimitte uppanne pakatiassāsapassāsato cittaṃ nivattati. **Upekkhā saṇṭhātī**ti tasmiṃ paṭibhāganimitte upacārappanābhede samādhimhi uppanne puna jhānanibbattanatthaṃ byāpārābhāvato ajjhupekkhanaṃ hoti, sā panāyaṃ upekkhā tatramajjhattupekkhāti veditabbā. **Anupassanāñāṇa**nti samathavasena nimittassa anupassanā, vipassanāvasena assāsapassāsamukhena tannissayanāmarūpassa anupassanā ca ñāṇaṃ. **Kāyo upaṭṭhāna**nti assāsapassāsasaṅkhāto kāyo upagantvā tiṭṭhati ettha satīti upaṭṭhānaṃ, no sati, sati pana sarasato upatiṭṭhanaṭṭhena saraṇaṭṭhena ca upaṭṭhānañceva sati ca. **Tena vuccatī**tiādīsu yā ayaṃ yathāvuttaassāsapassāsakāye, tannissayabhūte karajakāye ca kāyasseva anupassanā niccādibhāvaṃ vā itthipurisasattajīvādibhāvaṃ vā ananupassitvā assāsapassāsakāyamattasseva aniccādibhāvassa ca anupassanā, tāya kāyānupassanāya satisaṅkhātassa paṭṭhānassa bhāvanā vaḍḍhanā **kāye kāyānupassanā satipaṭṭhānabhāvanā**ti ayaṃ saṅkhepattho.

Ittaravasenāti parittakālavasena. **Tādiso**ti dīgho rasso ca. **Vaṇṇā**ti dīghādiākārā. **Nāsikaggeva bhikkhuno**ti nāsikagge vā, **vā**-saddena uttaroṭṭhe vāti attho. **Tasmā**ti yasmā ‘‘ādimajjhapariyosānavasena sabbaṃ assāsapassāsakāyaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karissāmī’’ti pubbe pavattaābhogavasena pacchā tathā samuppannena ñāṇasampayuttacittena taṃ assāsapassāsakāyaṃ evaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karonto assasati ceva passasati ca, tasmā evaṃbhūto sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmi passasissāmīti sikkhati nāma, na pana ‘‘anāgate evaṃ karissāmī’’ti cintanamattena so evaṃ vuccatīti adhippāyo. **Tathābhūtassā**ti ādimajjhapariyosānaṃ viditaṃ karontassa. **Saṃvaro**ti sati vīriyampi vā. **Na aññaṃ kiñcī**ti sabbakāyaṃ viditaṃ karissāmītiādikaṃ pubbābhogaṃ sandhāya vadati. **Ñāṇuppādanādīsū**ti **ādi**-saddena kāyasaṅkhārapassambhanapītipaṭisaṃvedanādiṃ saṅgaṇhāti. **Kāyasaṅkhāra**nti assāsapassāsaṃ. So hi cittasamuṭṭhānopi samāno karajakāyapaṭibaddhavuttitāya tena saṅkharīyatīti kāyasaṅkhāroti vuccati. **Apariggahitakāle**ti kammaṭṭhānassa anāraddhakāle, tadārambhatthāya kāyacittānampi apariggahitakāleti attho. Nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyāti hi iminā kāyapariggaho, parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvāti iminā cittapariggaho vutto. **Adhimatta**nti balavaṃ oḷārikaṃ, liṅgavipallāsena vuttaṃ. Kāyasaṅkhāro hi adhippeto. Adhimattaṃ hutvā pavattatīti kiriyāvisesanaṃ vā etaṃ. **Sabbesaṃyevā**ti ubhayesampi.

Mahābhūtapariggahe sukhumoti catudhātumukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ. **Lakkhaṇārammaṇikavipassanāyā**ti kalāpasammasanamāha. Nibbidānupassanato paṭṭhāya balavavipassanā, tato oraṃ dubbalavipassanā. **Pubbe vuttanayenā**ti apariggahitakāletiādinā samathanaye vuttanayena.

Codanāsodhanāhīti anuyogaparihārehi. **Katha**ntiādi paṭisambhidāpāḷi, tattha kathaṃ sikkhatīti sambandho. **Iti kirā**tiādi codakavacanaṃ. **Iti kirā**ti evañceti attho. Assāsapassāso sabbathā abhāvaṃ upaneti ceti codakassa adhippāyo. **Vātūpaladdhiyā**ti assāsapassāsavātassa abhāvena tabbisayāya upaladdhiyā bhāvanācittassa uppādo vaḍḍhi ca na hotīti attho. **Na ca na**nti ettha **na**nti nipātamattaṃ. **Puna iti kirā**tiādi yathāvuttāya codanāya vissajjanā, tattha **iti kira sikkhatī**ti mayā vuttākārena yadi sikkhatīti attho. **Pabhāvanā hotī**ti yadipi oḷārikā kāyasaṅkhārā paṭippassambhanti, sukhumā pana atthevāti bhāvanāyapi vaḍḍhi hotevāti adhippāyo. **Kaṃse**ti kaṃsabhājane. **Nimitta**nti nimittassa, tesaṃ saddānaṃ pavattiākārassāti attho. **Sukhumakā saddā**ti anurave āha. **Sukhumasaddanimittārammaṇatāpī**ti sukhumo saddova nimittaṃ tadārammaṇatāyapi.

Ābhisamācārikasīlanti ettha abhisamācāroti uttamasamācāro, tadeva ābhisamācārikaṃ sīlaṃ, khandhakavattapariyāpannassa sīlassetaṃ adhivacanaṃ. **Ahaṃ sīlaṃ rakkhāmī**ti ubhatovibhaṅgapariyāpannaṃ sīlaṃ sandhāya vuttaṃ. **Āvāso**ti āvāsapalibodho. **Kula**ntiādīsupi eseva nayo. **Kamma**nti navakammaṃ. **Iddhī**ti pothujjanikā iddhi, sā vipassanāya palibodho. **So upacchinditabbo**ti **visuddhimagge** (visuddhi. 1.41) vuttena tassa tassa palibodhassa upacchedappakārena upacchinditabbo. **Yogānuyogo**ti yogassa bhāvanāya anuyuñjanaṃ. **Aṭṭhatiṃsārammaṇesū**ti ālokākāsakasiṇadvayaṃ vajjetvā **pāḷiyaṃ** āgatānaṃ aṭṭhannaṃ kasiṇānaṃ vasena vuttaṃ, cattārīsaññeva pana kammaṭṭhānāni. **Yathāvutteneva nayenā**ti yogānuyogakammassa padaṭṭhānattāti imamatthaṃ atidisati. **Imināva kammaṭṭhānenā**ti iminā ānāpānassatikammaṭṭhānena. **Mahāhatthipathaṃ nīharanto viyā**ti kammaṭṭhānavīthiṃ mahāhatthimaggaṃ katvā dassento viya.

Vuttappakāramācariyanti ‘‘imināva kammaṭṭhānena catutthajjhānaṃ nibbattetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattassā’’tiādinā heṭṭhā vuttappakāraṃ ācariyaṃ. ‘‘Piyo garu bhāvanīyo’’tiādinā (a. ni. 7.37; netti. 113; mi. pa. 6.1.10) **visuddhimagge** (visuddhi. 1.42) vuttappakāramācariyantipi vadanti. **Pañcasandhika**nti pañcapabbaṃ, pañcabhāganti attho. **Kammaṭṭhānassa uggaṇhana**nti kammaṭṭhānaganthassa uggaṇhanaṃ. Tadatthaparipucchā **kammaṭṭhānassa paripucchā,** tattha saṃsayaparipucchā vā. **Kammaṭṭhānassa upaṭṭhāna**nti evaṃ bhāvanamanuyuñjantassa evamidha nimittaṃ upatiṭṭhatīti upadhāraṇaṃ. Tathā **kammaṭṭhānappanā** evaṃ jhānamappetīti.

Kammaṭṭhānassa lakkhaṇanti gaṇanānubandhanāphusanānaṃ vasena bhāvanaṃ ussukkāpetvā ṭhapanāvasena matthakappatti idha bhāvanāti kammaṭṭhānasabhāvassa sallakkhaṇaṃ, tenāha ‘‘kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hotī’’ti.

Aṭṭhārasasenāsanadosavivajjitanti mahattaṃ navattaṃ jiṇṇattaṃ panthanissitattaṃ soṇḍipaṇṇapupphaphalayuttatā patthanīyatā nagaradārukhettasannissitatā visabhāgānaṃ puggalānaṃ atthitā paṭṭanasannissitatā paccantasannissitatā rajjasīmasannissitatā asappāyatā kalyāṇamittānaṃ alābhoti imehi aṭṭhārasahi senāsanadosehi vivajjitaṃ. **Pañcasenāsanaṅgasamannāgata**nti –

> ‘‘Idha, bhikkhave, senāsanaṃ nātidūraṃ hoti nāccāsannaṃ gamanāgamanasampannaṃ divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassaṃ, tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārā, tasmiṃ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti …pe… evaṃ kho, bhikkhave, senāsanaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ hotī’’ti (a. ni. 10.11) –

Evaṃ bhagavatā vuttehi pañcahi senāsanaṅgehi samannāgataṃ, ettha ca nātidūratādi ekaṃ, divā appākiṇṇatādi ekaṃ, appaḍaṃsāditā ekaṃ, cīvarādilābho ekaṃ, therānaṃ bhikkhūnaṃ nivāso ekanti evaṃ pañcaṅgāni veditabbāni.

Upacchinnakhuddakapalibodhenāti dīghānaṃ kesādīnaṃ haraṇena pattacīvarādīnaṃ pacanatunnakaraṇarajanādikaraṇehi ca upacchinnā khuddakā palibodhā yena, tena. **Bhattasammada**nti bhojananimittaṃ parissamaṃ. Ācariyato uggaho **ācariyuggaho,** sabbopi kammaṭṭhānavidhi, na pubbe vuttauggahamattaṃ, tato. **Ekapadampī**ti ekakoṭṭhāsampi.

Anuvahanāti assāsapassāsānaṃ anugamanavasena satiyā nirantaraṃ anuppavattanā. Yasmā pana gaṇanādivasena viya phusanāvasena visuṃ manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāne eva gaṇanādi kātabbanti dassetuṃ idha phusanāgahaṇanti dīpento ‘‘phusanāti phuṭṭhaṭṭhāna’’nti āha. Ṭhapanāti samādhānaṃ, samādhippadhānā pana appanāti āha ‘‘ṭhapanāti appanā’’ti. Aniccatādīnaṃ lakkhaṇato **sallakkhaṇā vipassanā**. Pavattato nimittato ca vinivaṭṭanato **vinivaṭṭanā maggo**. Kilesapaṭippassaddhibhāvato **pārisuddhi phalaṃ. Tesa**nti vinivaṭṭanāpārisuddhīnaṃ. **Khaṇḍa**nti ‘‘ekaṃ tīṇi pañcā’’ti ekantarikādibhāvena gaṇanāya khaṇḍanaṃ. Atha vā khaṇḍanti antarantarā katipayakālaṃ agaṇetvā puna gaṇanavasena antarā odhiparicchedo na dassetabbo. Tathā khaṇḍaṃ dassentassa hi ‘‘kammaṭṭhānaninnaṃ pavattati nu kho me cittaṃ, no’’ti vīmaṃsuppattiyā vikkhepo hoti, tenāha **sikhāppattaṃ nu kho me**tiādi, idañca evaṃ khaṇḍaṃ dassetvā ciratarаṃ gaṇanāya manasikarontassa vasena vuttaṃ. So hi tathā laddhaṃ avikkhepamattaṃ nissāya evaṃ maññeyya. **Yo upaṭṭhāti, taṃ gahetvā**ti idaṃ assāsapassāsesu yassa ekova paṭhamaṃ upaṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ, yassa pana ubhopi upaṭṭhahanti, tena ubhayampi gahetvā gaṇitabbaṃ. Yo upaṭṭhātīti imināva dvīsu nāsāpuṭavātesu yo pākaṭo hoti, so gahetabboti ayampi attho dīpitoti gahetabbaṃ. Paṭhamaṃ ekekasmiṃ upaṭṭhitepi upalakkhetvā gaṇantasseva kamena ubhopi pākaṭā hontīti āha ‘‘assāsapassāsā pākaṭā hontī’’ti. Evaṃ sīghaṃ sīghaṃ gaṇetabbamevāti sambandho. Evaṃ sīghagaṇanārambhassa okāsaṃ dassetuṃ **imassāpi purimanayena gaṇayato**tiādi vuttaṃ. Tattha **purimanayenā**ti dandhagaṇanāya, **pākaṭā hutvā**ti iminā dandhagaṇanāya āraddhakāle cittassa avisadatāya sukhumassāsādīnaṃ apākaṭatаṃ, pacchā visadakāle pākaṭatañca tesu ca pākaṭesu dandhagaṇanaṃ pahāya sīghagaṇanā kātabbāti dasseti. Sīghagaṇanāya nippariyāyato nirantarappavatti appanāvīthiyameva, na kāmāvacare bhavaṅgantarikattāti āha ‘‘nirantarappavattaṃ viyā’’ti. **Purimanayenevā**ti sīghagaṇanāya. Anto pavisantaṃ vātaṃ manasikaronto anto cittaṃ paveseti nāma.

Etanti etaṃ assāsapassāsajātaṃ. **Anugamana**nti phuṭṭhaṭṭhāne manasikaraṇameva, na assāsapassāsānaṃ anuvattanaṃ, tenāha – ‘‘tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasenā’’ti. **Phusanāṭhapanāvasena visuṃ manasikāro natthī**ti iminā yathā gaṇanāya phusanāya ca manasikaroti, evaṃ anubandhanaṃ vinā kevalaṃ ṭhapanāya ca phusanāya ca manasikāropi natthīti dassentena gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā yāva appanā uppajjati, tāva anubandhanāya ca phusanāya ca manasikaroti, appanāya pana uppannāya anubandhanāya ṭhapanāya ca manasikaroti nāmāti dīpitaṃ hoti, **aṭṭhakathāyaṃ** pana anubandhanāya vinā ṭhapanāya manasikāro natthīti dassanatthaṃ ‘‘anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasikarotīti vuccatī’’ti ettakameva vuttanti gahetabbaṃ. Yā accantāya na minoti na vinicchanati, sā mānassa samīpeti upamānaṃ siddhasādisena sādhyasādhanaṃ yathā go viya gavayoti. **Paṅguḷo**ti pīṭhasappī. **Dolā**ti peṅkholo. **Kīḷata**nti kīḷantānaṃ. **Upanibandhanatthambhamūle**ti nāsikaggaṃ mukhanimittañca sandhāya vuttaṃ. **Ādito pabhutī**ti upameyyatthadassanato paṭṭhāya. **Nimitta**nti upanibandhananimittaṃ nāsikaggaṃ, mukhanimittaṃ vā. **Anārammaṇamekacittassā**ti assāsapassāsānaṃ ekakkhaṇe appavattanato ekassa cittassa tayopi ārammaṇaṃ na honti, nimittena saha assāso passāso vāti dveyeva ekakkhaṇe ārammaṇaṃ hontīti attho. **Ajānato ca tayo dhamme**ti nimittaṃ assāso passāsoti ime tayo dhamme ārammaṇakaraṇavasena avindantassa, **ca**-saddo byatireko, tena evañca sati ayaṃ aniṭṭhappasaṅgoti byatirekaṃ dasseti. **Bhāvanā**ti ānāpānassatibhāvanā.

Kathaṃ ime…pe… visesamadhigacchatīti idaṃ parihāragāthāya vuttamevatthaṃ **kakacopamāya** (ma. ni. 1.222 ādayo) vivarituṃ pucchāṭhapanaṃ. Tattha kathaṃ-saddo paccekaṃ yojetabbo ‘‘kathamime aviditā…pe… kathaṃ visesamadhigacchatī’’ti. **Padhāna**nti bhāvanānipphādakaṃ vīriyaṃ. **Payoga**nti nīvaraṇavikkhambhakaṃ bhāvanānuyogaṃ. **Visesa**nti arahattapariyosānavisesaṃ. **Padhāna**nti rukkhassa chedanavīriyaṃ. **Payoga**nti tasseva chedanakakiriyaṃ. Kiñcāpettha ‘‘visesamadhigacchatī’’ti upamāyaṃ na vuttaṃ, tathāpi atthato yojetabbameva. **Yathā rukkho**tiādi upamāsaṃsandanaṃ. **Nāsikagge vā mukhanimitte vā**ti dīghanāsiko nāsikagge, itaro mukhaṃ nimiyati chādiyati etenāti mukhanimittanti laddhanāme uttaroṭṭhe.

Idaṃ padhānanti yena vīriyārambhena kāyopi cittampi bhāvanākammassa arahaṃ idha padhānanti phalena hetuṃ dasseti. **Upakkilesā**ti nīvaraṇā. **Vitakkā**ti kāmavitakkādimicchāvitakkā, nīvaraṇappahānena vā paṭhamajjhānādhigamaṃ dassetvā vitakkūpasamāpadesena dutiyajjhānādīnamadhigamamāha. **Ayaṃ payogo**ti ayaṃ jhānādhigamassa hetubhūto kammaṭṭhānānuyogasaṅkhāto payogo. **Saṃyojanā pahīyantī**ti dasapi saṃyojanāni maggapaapāṭiyā samucchedavasena pahīyanti. **Byantī hontī**ti tathā sattapi anusayā bhaṅgamattassapi anavasesato vigatantā honti. **Ayaṃ viseso**ti imaṃ samādhiṃ nissāya anukkamena labbhamāno ayaṃ saṃyojanappahānādiko imassa samādhissa visesoti attho. **Evaṃ ime tayo dhammā**tiādi nigamanavacanaṃ. **Paripuṇṇā**ti soḷasannaṃ vatthūnaṃ pāripūriyā sabbaso puṇṇā. **Anupubba**nti anukkamena. **Paricitā**ti pariciṇṇā. **Imaṃ loka**nti khandhādilokaṃ paññāpabhāsena pabhāseti.

Idhāti imasmiṃ ṭhāne. **Assā**ti upamābhūtassa kakacassa. Ānayane payojananti yojetabbaṃ. **Nimitta**nti paṭibhāganimittaṃ. **Avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā**ti vitakkādiavasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitāti vadanti. Vicārādīhīti pana vattabbaṃ nippariyāyena vitakkassa appanābhāvato. So hi ‘‘appanā byappanā’’ti niddiṭṭho. Evañhi sati avasesa-saddo upapanno hoti, vitakkasampayogato vā jhānaṅgesu padhānabhūto samādhi appanāti katvā ‘‘avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjatī’’ti vuttaṃ. **Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhutī**ti ettha ‘‘anukkamato…pe… pattaṃ viya hotī’’ti upari vakkhamāno gantho purāṇapotthakesu dissati, tasmā ayaṃ pāṭho etthāpi likhitabbo, lekhakānaṃ pana dosena gaḷitoti veditabbo.

Oḷārike assāsapassāse niruddhetiādi heṭṭhā vuttanayampi vicetabbākārappattassa kāyasaṅkhārassa vicayanavidhiṃ dassetuṃ ānītaṃ. **Desato**ti pubbe phusanavasena gahitaṭṭhānato. **Nimittaṃ paṭṭhapetabba**nti pubbe gahitākāranimittaggāhikā saññā phusanaṭṭhāne paṭṭhapetabbā. **Imameva hi atthavasa**nti imaṃ anupaṭṭhahantassa ārammaṇassa upaṭṭhānavidhisaṅkhātaṃ kāraṇaṃ paṭicca. **Ito**ti ānāpānakammaṭṭhānato. Garukatā ca bhāvanādukkaratāyāti āha ‘‘garukabhāvana’’nti. **Caritvā**ti gocaraṃ gahetvā. **Nimitta**nti uggahanimittaṃ, paṭibhāganimittaṃ vā. Ubhayampi hi idha ekajjhaṃ vuttaṃ. Tathā hi tūlapicuādiupamattayaṃ uggahe yujjati, sesaṃ ubhayattha.

Tārakarūpaṃ viyāti tārakāya sarūpaṃ viya. **Saññānānatāyā**ti nimittupaṭṭhānato pubbe pavattasaññānaṃ nānatāya. **Saññaja**nti bhāvanāsaññāya parikappitaṃ, na uppāditaṃ avijjamānattā, tenāha ‘‘nānato upaṭṭhātī’’ti. **Evaṃ hotī**ti bhāvanamanuyuttassa evaṃ upaṭṭhāti. **Eva**nti evaṃ sati, yathāvuttanayena nimitte eva cittassa ṭhapane satīti attho. **Ito pabhutī**ti ito paṭibhāganimittuppattito paṭṭhāya. **Nimitte**ti paṭibhāganimitte. **Ṭhapaya**nti ṭhapanāvasena cittaṃ ṭhapanto. **Nānākāra**nti ‘‘cattāro vaṇṇā’’ti evaṃ vuttaṃ nānākāraṃ. **Vibhāvaya**nti vibhāvento antaradhāpento. Nimittuppattito paṭṭhāya hi te ākārā amanasikaroto antarahitā viya honti. **Assāsapassāse**ti assāse passāse ca yo nānākāro, taṃ vibhāvayaṃ assāsapassāsasambhūte vā nimitte cittaṃ ṭhapayaṃ sakaṃ cittaṃ nibandhati nāmāti yojanā. Keci pana vibhāvayanti etassa vibhāvento viditaṃ pākaṭaṃ karontoti atthaṃ vadanti, taṃ pubbabhāgavasena yujjeyya. Ayañhettha attho – assāsapassāse nānākāraṃ vibhāvento pajānanto tattha yaṃ laddhaṃ nimittaṃ, tasmiṃ cittaṃ ṭhapento anukkamena sakaṃ cittaṃ nibandhati appetīti.

Kilesāti avasesakilesā. **Sannisinnāyevā**ti aladdhanīvaraṇasahāyā olīnāyeva. **Upacārabhūmiya**nti upacārāvatthāyaṃ. **Lakkhaṇato**ti vikkhambhanādisabhāvato vā aniccādisabhāvato vā. **Gocaro**ti bhikkhācāragāmo. Yattha dullabhā sappāyabhikkhā, so asappāyo, itaro sappāyo. **Bhassa**nti dasakathāvatthunissitaṃ bhassaṃ, taṃ sappāyaṃ, itaramasappāyaṃ. Sesesu āvāsādīsu yattha yattha asamāhitaṃ cittaṃ samādhiyati, taṃ taṃ sappāyaṃ, itaramasappāyanti gahetabbaṃ. Yassa pana evaṃ sattavidhaṃ asappāyaṃ vajjetvā sappāyameva sevantassapi appanā na hoti, tena sampādetabbaṃ dasavidhaṃ appanākosallaṃ dassento **vatthuvisadakiriyā**tiādimāha. Tattha **vatthuvisadakiriyā** nāma kesanakhacchedanādīhi ajjhattikassa sarīravatthussa, cīvarasenāsanādidhovanaparikammādīhi bāhiravatthussa ca visadabhāvakaraṇaṃ. Evañhi ñāṇampi visadakiccanipphattikaraṃ hoti. **Indriyasamattapaṭipādanatā** nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. **Nimittakusalatā** nāma bhāvanāya laddhanimittassa rakkhaṇakosallaṃ. **Yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabba**ntiādīsu yasmiṃ samaye cittaṃ accāraddhatādīhi kāraṇehi uddhatatāya niggahetabbaṃ, tadā dhammavicayasambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā passaddhādīnaṃ tiṇṇaṃ bhāvanena cittassa niggaṇhanā hoti. Yadāssa cittaṃ atisithilavīriyatādīhi līnatāya paggahetabbaṃ, tadā passaddhisambojjhaṅgādayo tayo abhāvetvā dhammavicayādīnaṃ tiṇṇaṃ bhāvanena cittassa paggaṇhanaṃ hoti. Yadāssa paññāpayogamandatādīhi nirassādaṃ cittaṃ hoti, tadā tassa cittassa aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇādinā (a. ni. aṭṭha. 1.1.418) sampahaṃsanasaṅkhātā saṃvejanā hoti. Yadā panassa evaṃ paṭipajjanato alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannañca cittaṃ hoti, tadā tassa paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāpāratāsamāpajjanena ajjhupekkhanā hoti.

Tadadhimuttatā nāma samādhiadhimuttatā, samādhininnapoṇapabbhāratāti attho. **Etthā**ti etissaṃ kāyānupassanāyaṃ.

Pārisuddhiṃ pattukāmoti phalaṃ adhigantukāmo samāpajjitukāmo ca. Tattha sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena paṭhamaṃ maggānantaraphalaṃ adhigantukāmo. Tato paraṃ sallakkhaṇavasena phalasamāpattiṃ samāpajjitukāmopīti evamattho gahetabbo. **Āvajjanasamāpajjana…pe… vasippatta**nti ettha paṭiladdhajhānato vuṭṭhāya vitakkādīsu jhānaṅgesu ekekaṃ āvajjayato bhavaṅgaṃ upacchinditvā uppannāvajjanānantaraṃ vitakkādīsu yathāvajjitajhānaṅgārammaṇāni kāmāvacarajavanāni bhavaṅgantaritāni yadā nirantaraṃ pavattanti, athassa **āvajjanavasī** siddhā hoti. Taṃ pana jhānaṃ samāpajjitukāmatānantaraṃ sīghaṃ samāpajjanasamatthatā **samāpajjanavasī** nāma. Accharāmattaṃ vā dasaccharāmattaṃ vā khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapetuṃ samatthatā **adhiṭṭhānavasī** nāma. Tatheva lahuṃ khaṇaṃ jhānasamaṅgī hutvā jhānato bhavaṅguppattivasena vuṭṭhātuṃ samatthatā **vuṭṭhānavasī** nāma. ‘‘Ettakameva khaṇaṃ samāpajjissāmī’’ti, ‘‘ettakameva khaṇaṃ jhānasamaṅgī hutvā jhānato vuṭṭhahissāmī’’ti ca pavattapubbaparikammabhedenettha adhiṭṭhānavuṭṭhānavasiyo bhinnā, na sarūpabhedena, yā ‘‘samāpattikusalatā, vuṭṭhānakusalatā’’ti vuccanti. **Paccavekkhaṇavasī** pana āvajjanavasiyā eva vuttā. Paccavekkhaṇavīthiyañhi sīghaṃ āvajjanuppattiyā āvajjanavasī tadanantarānaṃ javanānaṃ samuppattiyā paccavekkhaṇavasīti āvajjanavasīsiddhiyāva paccavekkhaṇavasī siddhā eva hotīti veditabbā. **Jhānaṅgāni pariggahetvā**ti jhānacittasampayuttāni jhānaṅgāni lakkhaṇādivasena pariggahetvā. **Tesañca nissaya**nti tesaṃ vatthunissayānaṃ bhūtānaṃ nissayaṃ. Idañca karajakāyassa vatthudasakassa bhūtanissayattā suttantanayena vuttaṃ, na paṭṭhānanayena. Na hi kalāpantaragatāni bhūtāni kalāpantaragatānaṃ bhūtānaṃ nissayapaccayā honti, suttantanayena pana upanissayapaccayoti veditabbāni. Paṭṭhāne hi asaṅgahitā sabbe paccayā suttantikanayena upanissayapaccaye saṅgayhantīti veditabbaṃ. **Taṃnissitarūpānī**ti upādārūpāni. **Yathāpariggahitarūpavatthudvārārammaṇaṃ vā**ti ettha yathāpariggahitakesādirūpārammaṇaṃ tato pubbe vuttanayavatthārammaṇañca tannissayakarajakāyapaaggahamukhena upaṭṭhitacakkhādidvārañca sasampayuttadhammaviññāṇaṃ vāti yojetabbaṃ. **Kammāragaggarī**ti kammārānaṃ aggidhamanabhastā. **Tajja**nti tadanurūpaṃ. **Tassā**ti nāmarūpassa. **Taṃ disvā**ti avijjātaṇhādipaccayaṃ disvā. **Kaṅkhaṃ vitaratī**ti ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānantiādinayappavattaṃ (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasavatthukaṃ vicikicchaṃ atikkamati. **Kalāpasammasanavasenā**ti yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannantiādinā (ma. ni. 1.361; 3.86, 89; a. ni. 4.181) pañcasu khandhesu atītādikoṭṭhāsaṃ ekekakalāpato gahetvā aniccādivasena sammasanaṃ kalāpasammasanaṃ, tassa vasena. **Pubbabhāge**ti paṭipadāñāṇadassanavisuddhipariyāpannāya udayabbayānupassanāya pubbabhāge. **Obhāsādayo**ti obhāso ñāṇaṃ pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkho paggaho upekkhā upaṭṭhānaṃ nikanti ca. Tattha **adhimokkho**ti saddhā. **Upaṭṭhāna**nti sati. **Upekkhā**ti tatramajjhattatā. Ettha ca obhāsādayo nava nikantisaṅkhātataṇhupakkilesavatthutāya upakkilesā vuttā, nikanti pana upakkilesatāya tabbatthutāya ca. **Nibbindanto** ādīnavānupassanāpubbaṅgamāya nibbidānupassanāya nibbindanto. Muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhānulomañāṇānaṃ ciṇṇapariyante uppannagotrabhuñāṇānantaraṃ uppannena maggañāṇena sabbasaṅkhāresu **virajjanto vimuccanto**. Phalakkhaṇe hi vimutto nāma vuccati, maggakkhaṇe vimuccantoti. **Ekūnavīsatibhedassā**ti catunnaṃ maggavīthīnaṃ anantaraṃ paccekaṃ uppajjantassa maggaphalanibbānapahīnāvasiṭṭhakilesānaṃ pañcannaṃ paccavekkhitabbānaṃ vasena ekūnavīsatibhedassa. Arahato hi avasiṭṭhakilesābhāvena ekūnavīsatitā. **Assā**ti ānāpānakammaṭṭhānikassa.

Sappītike dve jhāneti pītisahagatāni catukkanaye dve paṭhamadutiyajjhānāni. **Tassā**ti tena yoginā. **Samāpattikkhaṇe**ti samāpannakkhaṇe. **Ārammaṇato**ti paṭibhāgārammaṇaggahaṇamukhena **pīti paṭisaṃviditā hoti, ārammaṇassa paṭisaṃviditattā**. Ārammaṇe hi vidite tabbisayā cittacetasikā dhammā sayaṃ attano paṭisaṃviditā nāma hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca pacchā gahaṇe sandehābhāvato. **Vipassanākkhaṇe**ti vipassanāpaññāya visayato dassanakkhaṇe. Evaṃ pītiṃ aniccādivasena gahaṇameva **asammohato** pītipaṭisaṃvedanaṃ nāma.

Dīghaṃ assāsavasenāti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena, pajānato sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato**ti jhānapariyāpannaṃ avikkhepāpannaṃ nāma cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi paṭisaṃviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tassa ārammaṇe upaṭṭhitā tadārammaṇajjhānepi upaṭṭhitā nāma hotīti. **Dīghaṃ passāsavasenā**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Evaṃ dassitaṃ pītipaṭisaṃvedanaṃ ārammaṇato asammohato ca vibhāgato dassetuṃ **āvajjato**tiādi vuttaṃ. Tattha **āvajjato**ti jhānaṃ āvajjantassa. **Sā pītī**ti sā jhānapariyāpannā pīti. **Jānato**ti samāpannakkhaṇe ārammaṇamukhena jānato, tassa sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Passato**ti dassanabhūtena ñāṇena jhānato vuṭṭhāya passantassa. **Paccavekkhato**ti jhānaṃ paccavekkhantassa. **Cittaṃ adhiṭṭhahato**ti ‘‘ettakaṃ velaṃ jhānasamaṅgī bhavissāmī’’ti jhānacittaṃ adhiṭṭhahantassa. Evaṃ pañcannaṃ vasibhāvānaṃ vasena jhānassa pajānanamukhena ārammaṇato pītiyā paṭisaṃvedanā dassitā. **Adhimuccato**ti saddahantassa, samathavipassanāvasenāti adhippāyo. **Vīriyaṃ paggaṇhato**tiādīsupi eseva nayo. **Abhiññeyya**nti visiṭṭhāya paññāya jānitabbaṃ catusaccaṃ vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya abhijānatotiādi yojanā. Evaṃ **pariññeyya**ntiādīsupi parijānatotiādinā yojanā veditabbā. Tattha **pariññeyya**nti dukkhasaccaṃ. **Avasesapadānī**ti sukhapaṭisaṃvedī cittasaṅkhārapaṭisaṃvedīti padāni.

Vedanādayoti **ādi**-saddena saññā gahitā, tenāha ‘‘dve khandhā’’ti. **Vipassanābhūmidassanattha**nti kāyikasukhādisīsena pakiṇṇakasaṅkhāradassanato vuttaṃ samathe kāyikasukhābhāvato. **So**ti passambhanapariyāyena vutto nirodho. **Vuttanayenā**ti imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāletiādinā (pārā. aṭṭha. 2.165) kāyasaṅkhāre vuttanayena. **Pītisīsena vedanā vuttā**ti pītiapadesena vedanā vuttā, sukhaggahaṇato vedanānupassanāpasaṅgatoti adhippāyo. **Dvīsu cittasaṅkhārapadesū**ti ‘‘cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāra’’nti imesu dvīsu koṭṭhāsesu. **Saññāsampayuttā vedanā**ti vedanānupassanābhāvato vuttaṃ. **Cittapaṭisaṃveditā veditabbā**ti ārammaṇato asammohatotiādinā vuttanayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Citta**nti jhānasampayuttaṃ vipassanāsampayuttañca cittaṃ. **Āmodetī**ti sampayuttāya pītiyā jhānavisayāya modeti. **Vipassanākkhaṇe**tiādinā vuttabhaṅgānupassanakkhaṇe.

Ānāpānassatisamādhikathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

167. Yadipi ariyā neva attanāva attānaṃ aññamaññaṃ vā jīvitā voropenti, nāpi parehi samādapenti, tathāpi yathāvuttehi tīhi pakārehi matānaṃ puthujjanānaṃ antare migalaṇḍikena māritānaṃ ariyapuggalānampi atthitāya ‘‘ariyapuggalamissakattā’’ti vuttaṃ. Atha vā puthujjanakāle attanāva attānaṃ ghātetvā maraṇasamaye vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggaṃ paṭilabhitvā matānampi sabbhāvato evaṃ vuttanti gahetabbaṃ.

Padabhājanīyavaṇṇanā

172. **Byañjane ādaraṃ akatvā**ti jānitvā sañjānitvātiādinā byañjanānurūpaṃ avuttattā vuttaṃ. **Pāṇoti jānanto**ti idaṃ manussoti ajānitvāpi kevalaṃ sattasaññāya eva pārājikabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Vadhakacetanāvasena cetetvā**ti ‘‘imaṃ māremī’’ti vadhakacetanāya cintetvā. **Pakappetvā**ti ‘‘vadhāmi na’’nti evaṃ cittena paricchinditvā. **Abhivitaritvā**ti sanniṭṭhānaṃ katvā, tenāha ‘‘nirāsaṅkacittaṃ pesetvā’’ti. **Sikhāppatto attho**ti sañciccāti pubbakālakiriyāvasena vuttassapi vītikkamabhūtassa aparakālakiriyāyuttadassanena koṭippatto attho. **Jātiuṇṇā** nāma tadahujātaeḷakassa lomaṃ. **Evaṃ vaṇṇappaṭibhāga**nti evaṃ vaṇṇasaṇṭhānaṃ. **Tato vā uddha**nti dutiyasattāhādīsu abbudādibhāvappattaṃ sandhāya vuttaṃ. **Parihīnavegassa santānassa paccayo hotī**ti sahakārīpaccayo hoti, na janako. Kammameva hi khaṇe khaṇe uppajjamānānaṃ kammajarūpānaṃ janakapaccayo, tañca pavattiyaṃ pubbe uppajjitvā ṭhitaṃ anupahataṃ catusantatirūpaṃ sahakārīpaccayaṃ labhitvāva kātuṃ sakkoti, na aññathā, yena kenaci virodhipaccayena niruddhacakkhādippasādānaṃ puggalānaṃ vijjamānampi kammaṃ cakkhādikaṃ janetuṃ na sakkotīti siddhameva hoti.

Atipātentoti atipātento vināsento. **Vuttapakāramevā**ti jīvitindriyātipātanavidhānaṃ vuttappakārameva. Saraseneva patanasabhāvassa saṇikaṃ patituṃ adatvā atīva pātanaṃ sīghapātanaṃ atipāto, pāṇassa atipāto pāṇātipāto. **Āthabbaṇikā**ti athabbaṇavedino. **Athabbaṇa**nti athabbaṇavedavihitaṃ. **Mantaṃ payojentī**ti aloṇabhojanadabbasayanasusānagamanādīhi payogehi mantaṃ parivattenti, tena yathicchitapāṇavadhādiphalaṃ upapajjati, tasmā taṃ kāyavacīkammesu paviṭṭhaṃ. **Īti**nti pīḷaṃ. **Upaddava**nti tato adhikataraṃ pīḷaṃ. **Pajjaraka**nti visamajjaraṃ. **Sūcika**nti sūcīhi viya vijjhamānaṃ sūlaṃ. **Visūcika**nti sasūlaṃ āmātisāraṃ. **Pakkhandiya**nti rattātisāraṃ. **Vijjaṃ parivattetvā**ti gandhāravijjādikaṃ attano vijjaṃ katūpacāraṃ mantapaṭhanakkamena parijappitvā. **Tehī**ti tehi vatthūhi. **Payojana**nti pavattanaṃ. **Aho vatāya**nti ayaṃ taṃ kucchigataṃ. **Gabbha**nti idaṃ kucchigataṃ gabbhaṃ. **Kulumbassā**ti gabbhassa, kulasseva vā, kuṭumbassāti vuttaṃ hoti. **Bhāvanāmayiddhiyā**ti adhiṭṭhāniddhiṃ sandhāya vuttaṃ. **Taṃ tesaṃ icchāmatta**nti suttatthato na sametīti adhippāyo. Athabbaṇiddhivaseneva hi sutte ‘‘iddhimā cetovasippatto’’ti vuttaṃ, na bhāvanāmayiddhivasenāti daṭṭhabbaṃ.

Itarathāti pariyeseyyāti padassa gavesanamattameva yathārutavasena attho siyā, tadā pariyiṭṭhamattena pariyesitvā satthādīnaṃ laddhamattenāti attho. Sasanti hiṃsanti etenāti satthanti vadhopakaraṇassa pāsāṇarajjuādino sabbassāpi nāmanti āha **laguḷā**tiādi. **Laguḷa**nti muggarassetaṃ adhivacanaṃ. **Satthasaṅgaho**ti mātikāyaṃ **satthahāraka**nti ettha vuttasatthasaṅgaho. **Parato vuttanayattā**ti parato nigamanavasena vuttassa dutiyapadassa padabhājane vuttanayattā. **Cittasaddassa atthadīpanatthaṃ vutto**ti citta-saddassa vicittādianekatthavisayattā itarehi nivattetvā viññāṇatthaṃ niyametuṃ vutto.

174. **Kammunā bajjhatī**ti pāṇātipātakammunā bajjhati, taṃ kammamassa siddhanti attho. **Ubhayathāpī**ti uddisakānuddisakavasena. **Pacchā vā tena rogenā**ti etena anāgatampi jīvitindriyaṃ ārabbha pāṇātipātassa pavattiṃ dasseti. Evañca ‘‘yadā sakkoti, tadā taṃ jīvitā voropehī’’ti āṇattiyā cirena samiddhiyampi āṇattikkhaṇeyeva pāṇātipāto. Opātakhaṇanādithāvarapayogesu payogakaraṇato pacchā gahitapaṭisandhikassāpi sattassa maraṇe pāṇātipāto ca anāgatārammaṇo upapanno hoti. Yaṃ pana **sikkhāpadavibhaṅge** ‘‘pañca sikkhāpadāni paccuppannārammaṇāyevā’’ti vuttaṃ, taṃ pāṇātipātādito viratiṃ sandhāya vuttaṃ, na pāṇātipātādinti gahetabbaṃ. **Aññacittenā**ti amāretukāmatācittena. **Dutiyappahārena maratī**ti paṭhamappahāraṃ vinā dutiyeneva maratīti attho. **Paṭhamappahārenevā**ti paṭhamappahārasamuṭṭhāpakacetanākkhaṇeyevāti attho. Kiñcāpi paṭhamappahāro sayameva na sakkoti māretuṃ, dutiyaṃ pana labhitvā sakkonto jīvitavināsahetu hoti, tasmā paṭhamappahāraṃ vinā maraṇassa asiddhattā ‘‘payogo tena ca maraṇa’’nti iminā saṃsandanato paṭhamappahāreneva kammabaddho yutto, na dutiyena tassa aññacittena dinnattā. Yathā cettha, evaṃ aññena puggalena dutiyappahāradānādīsu viya. Yadi pana dutiyappahāradāyakassāpi puggalassa vadhakacetanā atthi, tassāpi attano payogenāpi matattā payogakkhaṇe pāṇātipātoti veditabbaṃ.

Kammāpattibyattibhāvatthanti ānantariyādikammavibhāgassa pārājikādiāpattivibhāgassa ca pākaṭabhāvatthaṃ. ‘‘Eḷakaṃ māremī’’ti viparītaggahaṇepi ‘‘ima’’nti yathānipannasseva paramatthato gahitattā yathāvatthukaṃ kammabaddho hotiyevāti āha **imaṃ vatthu**ntiādi. **Ghātako ca hotī**ti pāṇātipātakammena baddhoti attho. Mātādiguṇamahante ārabbha pavattavadhakacetanāya mahāsāvajjatāya vuttaṃ ‘‘idha pana cetanā dāruṇā hotī’’ti.

Lohitakanti lohitamakkhitaṃ. **Kammaṃ karonte**ti yuddhakammaṃ karonte. **Yathādhippāyaṃ gate**ti yodhaṃ vijjhitvā pitari viddhe, yodhaṃ pana avijjhitvā kevalaṃ pitari viddhepi visaṅketo natthiyeva pitaripi vadhakacittassa atthitāya, kevalaṃ yodhe viddhepi eseva nayo. **Ānantariyaṃ pana natthī**ti pituvisayaṃ pāṇātipātakammaṃ natthīti attho.

Evaṃ vijjhāti evaṃ pādehi bhūmiyaṃ ṭhatvā evaṃ dhanuṃ gahetvā ākaḍḍhitvātiādinā vijjhanappakārasikkhāpanamukhena āṇāpetīti attho. **Evaṃ paharā**ti daḷhaṃ asiṃ gahetvā evaṃ pahara. **Evaṃ ghātehī**ti evaṃ kammakāraṇaṃ katvā mārehi. **Tattakā ubhinnaṃ pāṇātipātā**ti anuddisitvā yesaṃ kesañci māraṇatthāya ubhohi payogassa katattā vuttaṃ. Sace hi āṇāpako ‘‘evaṃ viddhe asuko evaṃ maratī’’ti saññāya ‘‘evaṃ vijjhā’’ti āṇāpeti, niyamitasseva maraṇe āṇāpakassa kammabaddhoti vadanti. Sace āṇatto ‘‘asuka’’nti niyametvā uddissa saraṃ khipati, āṇāpako aniyametvā āṇāpeti, āṇāpakassa yesaṃ kesañci maraṇepi kammabaddho, āṇattassa pana niyamitamaraṇeyevāti veditabbaṃ. **Majjhe**ti hatthino piṭṭhino majjhe. **Etenā**ti adhiṭṭhahitvā āṇāpetītiādipāḷivacanena. **Tatthā**ti āṇattikapayoge.

Kiñcāpi kiriyāviseso aṭṭhakathāsu anāgato, **pāḷiyaṃ** pana ‘‘evaṃ vijjha, evaṃ pahara, evaṃ ghātehī’’ti (pārā. 174) kiriyāvisesassa parāmaṭṭhattā ācariyaparamparā āgataṃ kiriyāvisesampi pāḷisaṃsandanato gahetvā dassento **aparo nayo**tiādimāha. **Vijjhana**nti ususattiādīhi vijjhanaṃ. **Chedana**nti asiādīhi hatthapādādicchedanaṃ. **Bhedana**nti muggarādīhi sīsādibhedanaṃ dvidhākaraṇaṃ. **Saṅkhamuṇḍaka**nti sīsakaṭāhe cammaṃ saha kesehi uppāṭetvā thūlasakkharāhi sīsakaṭāhaṃ ghaṃsitvā saṅkhavaṇṇakaraṇavasena saṅkhamuṇḍakammakaraṇaṃ. **Evamādī**ti **ādi**-saddena bilaṅgathālikādiṃ saṅgaṇhāti. Ure paharitvā piṭṭhiyaṃ paharitvā gīvāyaṃ paharitvātiādinā sarīrāvayavappadesesu paharaṇavijjhanādiniyamopi kiriyāviseseyeva saṅgayhati aṭṭhakathāsu saṅkhamuṇḍakādisarīrappadesavisayāyapi ghātanāya tattha pavesitattā, yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.174 payogakathāvaṇṇanā) purato paharitvā mārehītiādikassa aṭṭhakathāpāṭhassa ‘‘purimapassādīnampi vatthusabhāgato vatthuggahaṇeneva gahaṇanti āha purato paharitvātiādī’’ti evamadhippāyakathanaṃ, taṃ saṅkhamuṇḍakādikassa sarīrappadese kammakāraṇākaraṇassa aṭṭhakathāya kiriyāvisesavisaye vuttattā na yujjati. Yathāṇattaṃ muñcitvā puggalantaramāraṇameva hi vatthuvisaṃvādo, na paharituṃ āṇattaṃ sarīrappadesavisaṃvādanaṃ, tenāha ‘‘vatthuṃ visaṃ vādetvā…pe… tato aññaṃ māreti. Purato paharitvā mārehīti vā…pe… natthi kammabaddho’’ti, idaṃ pana yathāṇattavatthusmimpi kiriyāvisesavisaṅketena kammabaddhābhāvaṃ dassetuṃ vuttanti paññāyati. Tena ‘‘vatthuṃ avisaṃvādetvā mārentī’’ti ettakameva avatvā ‘‘yathāṇattiyā’’ti kiriyāvisesaniyamopi dassito, itarathā yathāṇattiyāti vacanassa niratthakatāpattito. **Vatthuniddese** ca ‘‘vatthūti māretabbo satto’’ti (pārā. aṭṭha. 2.174) ettakameva vuttaṃ, na pana ‘‘yathāṇattassa paharitabbasarīrappadesopī’’ti vuttaṃ. Tasmā purato paharaṇādipi kiriyāvisese eva saṅgayhatīti amhākaṃ khanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Vatthuvisesenā**ti mātuādimatasattavisesena. **Kammaviseso**ti ānantariyādikammaviseso. **Āpattiviseso**ti pārājikādiāpattiviseso.

Yadā kadāci pubbaṇheti āṇattadivasato aññassapi yassa kassaci divasassa pubbaṇhe. **Etaṃ gāme ṭhita**nti gāmo puggalaniyamanatthaṃ vutto, na okāsaniyamanatthaṃ, tasmā ‘‘yattha katthaci māreti, natthi visaṅketo’’ti vuttaṃ, etena kālokāsaāvudhaiayāpathakiriyāvisesānaṃ niyamicchāya asati yena kenaci pakārena maraṇameva icchantassa āṇāpakassa mukhāruḷhavasena vuttassa desakālādiniyamassa visaṅketepi kammabaddhoyevāti ñāpitaṃ hoti. Yo pana cittena yattha katthaci yadā kadāci yena kenaci pakārena maraṇameva icchantopi kālādivisaṅketena akusalato codanato vā muccitukāmo lesena kālādiniyamaṃ karoti, tassa manussaviggahapārājikato pariyāyena amuccanato kālādivisaṅketepi kammabaddhovāti gahetvā vicāraṇato gahetabbaṃ, keci panetaṃ na icchanti, vīmaṃsitabbaṃ. **Tuṇḍenā**ti aggakoṭiyā. **Tharunā**ti khaggamuṭṭhinā. **Etaṃ gacchanta**nti gamanena puggalova niyamito, na iriyāpatho, tenāha ‘‘natthi visaṅketa’’nti.

‘‘Dīghaṃ mārehī’’ti vuttepi dīghasaṇṭhānānaṃ bahubhāvato ‘‘itthannāmaṃ evarūpañca dīgha’’nti aññesaṃ asādhāraṇalakkhaṇena aniddiṭṭhattā ‘‘aniyametvā āṇāpetī’’ti vuttaṃ, tenevāha ‘‘yaṃ kiñci tādisaṃ māremī’’ti. Ettha ca cittena bahūsu dīghasaṇṭhānesu ekaṃ niyametvā vuttepi vācāya aniyamitattā aññasmiṃ tādise mārite natthi visaṅketoti vadanti. Attānaṃ muñcitvā parapāṇimhi pāṇasaññitālakkhaṇassa aṅgassa abhāvato nevatthi pāṇātipātoti āha ‘‘āṇāpako muccatī’’ti. Attānaṃ uddissa ‘‘asukaṭṭhāne nisinna’’nti okāsaniyame tasmiṃ padese nisinnassa yassa kassaci jīvitindriyaṃ ārabbha vadhakacittaṃ uppajjatīti vuttaṃ ‘‘neva vadhako muccati na āṇāpako’’ti. Okāsañhi niyametvā niddisanto tasmiṃ okāse nisinnaṃ māretukāmo hoti, sayaṃ pana tadā tattha natthi, tasmā okāsena saha tattha nisinnasseva jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ hoti, na attanoti gahetabbaṃ. Sace pana sayaṃ tattheva nisīditvā attano nisinnaṭṭhānameva niyametvā ‘‘mārehī’’ti vuttepi añño tattha nisinno māriyati, tassāpi attanopi jīvitaṃ ārabbha vadhakacetanā pavattati, parasmiṃ tattha mārite āṇāpakassa kammabaddhoti gahetabbaṃ. Evarūpe ṭhāne cittappavattiniyamo buddhavisayo, na aññesaṃ visayoti āha ‘‘tasmā ettha na anādariyaṃ kātabba’’nti.

Evaṃ āṇāpentassa ācariyassa tāva dukkaṭanti sace āṇattiko yathādhippāyaṃ na gacchati, ācariyassa āṇattikkhaṇe dukkaṭaṃ. Sace pana so yathādhippāyaṃ gacchati, yaṃ parato thullaccayaṃ vuttaṃ, āṇattikkhaṇe tadeva hoti. Atha so avassaṃ ghāteti, yaṃ parato ‘‘āpatti sabbesaṃ pārājikassā’’ti (pārā. 174) vuttaṃ, tato imassa āṇattikkhaṇeyeva pārājikaṃ hoti, na dukkaṭathullaccayānīti gahetabbaṃ. **Tesampi dukkaṭa**nti buddharakkhitādīnampi ārocanapaccayā dukkaṭaṃ, idañca yathāṇattivasena saṅgharakkhitassa jīvitā voropane asati yujjati, voropane sati tesampi ārocanakkhaṇeyeva pārājikaṃ. **Paṭiggahitamatte**ti idaṃ avassaṃ paṭiggahaṇasabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ, na paṭiggahitakkhaṇeyeva thullaccayanti dassanatthaṃ. Sace hi so avassaṃ paṭiggahessati, kammaṃ pana na nipphādessati, tadā ācariyassa āṇattikkhaṇeyeva thullaccayaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Mūlaṭṭhasseva dukkaṭanti idaṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ āgatanayadassanamattaṃ, na panetaṃ attanā adhippetaṃ, tenāha **evaṃ sante**tiādi, evaṃ mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttanayena atthe satīti attho. **Paṭiggahaṇe āpattiyeva na siyā**ti vadhakassa ‘‘sādhu suṭṭhū’’ti maraṇapaṭiggahaṇe dukkaṭāpatti neva siyā, evaṃ anoḷārikavisayepi tāva dukkaṭaṃ, kimaṅgaṃ pana maraṇapaṭiggahaṇeti dassanatthaṃ sañcarittapaṭiggahaṇādi nidassitaṃ. ‘‘Aho vata itthannāmo hato assā’’ti evaṃ maraṇābhinandanadassanatthaṃ sañcarittapaṭiggahaṇādibhinandane dukkaṭe sati pageva ‘‘ahaṃ taṃ māressāmī’’ti maraṇapaṭiggahaṇeti adhippāyo. **Paṭiggaṇhantassevetaṃ dukkaṭa**nti avadhāraṇena saṅgharakkhitassa paṭiggahaṇapaccayā mūlaṭṭhassa nattheva āpattīti dasseti, visaṅketattā paṭhamaṃ āṇattadukkaṭamevassa hoti. Keci pana ‘‘mūlaṭṭhassāpi dukkaṭamevā’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ ekena payogena dvinnaṃ dukkaṭānaṃ asambhavā. **Purimanaye**ti samanantarātīte avisakkiyadūtaniddese. **Eta**nti dukkaṭaṃ. **Okāsābhāvenā**ti mūlaṭṭhassa thullaccayassa vuccamānattā paṭiggaṇhantassa dukkaṭaṃ na vuttaṃ okāsābhāvena, na pana āpattiabhāvatoti adhippāyo.

175. Sayaṃ saṅghattherattā ‘‘upaṭṭhānakāle’’ti vuttaṃ. **Vācāya vācāya dukkaṭa**nti ‘‘yo koci mama vacanaṃ sutvā imaṃ māretū’’ti iminā adhippāyena avatvā kevalaṃ maraṇābhinandanavaseneva vuttattā **corāpi nāma taṃ na hanantī**tiādivācāyapi dukkaṭameva vuttaṃ. **Dvinnaṃ uddissā**ti dve uddissa, dvinnaṃ vā maraṇaṃ uddissa. Ubho uddissa maraṇaṃ saṃvaṇṇentassa payogasamuṭṭhāpikāya cetanāya ekattepi ‘‘dve pāṇātipātā’’ti vattabbatāsaṅkhātaṃ balavabhāvaṃ āpajjitvā paṭisandhipavattīsu mahāvipākattā ‘‘akusalarāsī’’ti vuttaṃ, bahū uddissa maraṇasaṃvaṇṇanepi eseva nayo. **Tattakā pāṇātipātā**ti yattakā saṃvaṇṇanaṃ sutvā marissanti, tattakānampi vattamānaṃ anāgatañca jīvitindriyaṃ sabbaṃ ālambitvāva cetanāya pavattanato tattakā pāṇātipātā honti, tattakāhi cetanāhi dātabbaṃ pavattivipākaṃ ekāva sā cetanā dātuṃ sakkotīti attho, paṭisandhivipākaṃ pana sayañca pubbāparacetanā ca ekekameva dātuṃ sakkotīti gahetabbaṃ.

176. **Yesaṃ hatthato**ti yesaṃ ñātakapavāritādīnaṃ hatthato, idañca bhikkhuno rūpiyamūlassa abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, attanova dhanañce, sayameva mūlaṃ gahetvā muñcati, mūlaṃ pana aggahetvāpi potthakassa potthakasāmino santakattāpādanamevettha pamāṇanti gahetabbaṃ. **Lekhādassanakotūhalakā**ti sundarakkharaṃ disvā vā ‘‘kīdisaṃ nu kho potthaka’’nti vā oloketukāmā.

Pāṇātipātassa payogattāti sarīrato pāṇaviyojanassa niṭṭhāpakapayogattā. Opātakhaṇanatthaṃ pana kudālādiatthāya ayobījasamuṭṭhāpanatthaṃ akappiyapathaviṃ vā kudāladaṇḍādīnaṃ atthāya bhūtagāmaṃ vikopentassa pācittiyameva. Pāṇātipātapayogattābhāvā adinnādānapubbapayaoge viya dutiyapariyesanādīsupi ettha dukkaṭaṭṭhāne dukkaṭaṃ, musāvādādipācittiyaṭṭhāne pācittiyamevāti gahetabbaṃ. **Pamāṇe**ti attanā sallakkhite pamāṇe. **Tacchetvā**ti unnatappadesaṃ tacchetvā. **Paṃsupacchi**nti sabbantimaṃ paṃsupacchiṃ. **Ettakaṃ ala**nti niṭṭhāpetukāmatāya sabbantimapayaogasādhikā cetanā sanniṭṭhāpakacetanā, **mahāaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘ekasmiṃ divase avūpasanteneva payogena khaṇitvā niṭṭhāpentaṃ sandhāya sabbantimā sanniṭṭhāpakacetanā vuttā, itarāsu pana **aṭṭhakathāsu** ‘‘imasmiṃ patitvā marantū’’ti adhippāyena ekasmiṃ divase kiñci khaṇitvā aparasmimpi divase tato kiñci kiñci khaṇitvā niṭṭhāpentaṃ sandhāya vuttanti evaṃ aṭṭhakathānaṃ aññamaññavirodho ñātabbo. **Attano**

dhammatāyāti ajānitvā, pakkhalitvā vā. **Arahantāpi saṅgahaṃ gacchantī**ti aññehi pātiyamānānaṃ amaritukāmānampi arahantānaṃ maraṇaṃ sambhavatīti vuttaṃ. **Purimanaye**ti ‘‘maritukāmā idha marissantī’’ti vuttanaye. **Visaṅketo**ti maritukāmānaṃ māretukāmānañca uddissa khatattā amaritukāmānaṃ maraṇe kammabaddho natthīti attho.

Tattha patitaṃ bahi nīharitvāti idaṃ tattha patanapaccayā maraṇassa pavattattā vuttaṃ. Āvāṭe patitvā thokaṃ cirāyitvā gacchantaṃ gahetvā mārite tattha patitarogena pīḷitassa gacchato pakkhalitvā pāsāṇādīsu patanenāpi maraṇepi opātakhaṇako na muccatīti veditabbaṃ. Amaritukāmā vāti adhippāyassa sambhavato opapātike uttarituṃ asakkuṇitvā matepi pārājikaṃ vuttaṃ. ‘‘Nibbattitvā’’ti vuttattā patanaṃ na dissatīti ce? Tatthassa nibbattiyeva patananti natthi virodho. Yasmā mātuyā patitvā parivattitaliṅgāya matāya so mātughātako hoti, na kevalaṃ manussapurisaghātako, tasmā patitasseva vasena āpattīti adhippāyena ‘‘patanarūpaṃ pamāṇa’’nti vuttaṃ, idaṃ pana akāraṇaṃ ‘‘liṅge parivattepi ekasantānattassa avigatattā. Manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariya’’nti hi **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Yena pana sabhāvena sattā jāyanti, teneva maranti, sova tesaṃ rūpantaraggahaṇepi sabhāvoti ‘‘maraṇarūpameva pamāṇaṃ, tasmā pācittiya’’nti vutto. Pacchimo vādo pamāṇaṃ, evaṃ sante **pāḷiyaṃ** ‘‘yakkho vā peto vā tiracchānagatamanussaviggaho vā tasmiṃ patati, āpatti dukkaṭassa. Patite dukkhā vedanā uppajjati, āpatti dukkaṭassa. Marati, āpatti thullaccayassā’’ti kasmā vuttanti ce? Nāyaṃ doso. ‘‘Yakkho vā peto vā’’ti hi paṭhamaṃ sakarūpaṃ dassetvā rūpantaraṃ gahetvāpi ṭhiteyeva yakkhapete dassetuṃ ‘‘tiracchānagatamanussaviggaho vā’’ti vuttaṃ. Tasmā tiracchānagataviggaho manussaviggaho vā yakkho vā peto vāti evamettha yojanā kātabbā. Keci pana ‘‘manussaviggahena ṭhitatiracchānagatānaṃ āveṇikaṃ katvā thullaccayaṃ vuttaṃ viya dissatī’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ tiracchāno vā manussaviggahoti vattabbato, aṭṭhakathāsu ca imassa visesassa avuttattā. **Yakkhapetarūpena matepi eseva nayo**ti iminā maraṇarūpasseva pamāṇattā thullaccayaṃ atidisati.

Mudhāti amūlena. **So niddoso**ti tena tattha katapayogassa abhāvato, yadi pana sopi tattha kiñci karoti, na muccati evāti dassento **evaṃ patitā**tiādimāha. Tattha **eva**nti evaṃ mayā kateti attho. **Na nassissantī**ti adassanaṃ na gamissanti, na palāyissantīti adhippāyo. **Suuddharā vā bhavissantī**ti idaṃ gambhīrassa opātassa pūraṇe payojanadassanaṃ. Uttāne kate opāte sīghaṃ amhehi gahetvā māretuṃ suuddharā bhavissantīti adhippāyo. **Vippaṭisāre uppanne**ti mūlaṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ. Yadi pana pacchimopi labhitvā tattha vuttappakāraṃ kiñci katvā puna vippaṭisāre uppanne evaṃ karoti, tassāpi eseva nayo. **Jātapathavī jātā**ti īdise puna aññena opāte khate tadā muccatīti dassanatthaṃ vuttaṃ, jātapathavīsadisaṃ katvā puna suṭṭhu koṭṭetvā daḷhataraṃ pūritepi muccatiyevāti gahetabbaṃ.

Thaddhataranti thirakaraṇatthaṃ aparāparāya pāsayaṭṭhiyā saddhiṃ bandhitvā vā tameva vā sithilabhūtapāsaṃ thaddhataraṃ bandhitvā ṭhapeti. **Khāṇuka**nti pāsayaṭṭhibandhanakhāṇukaṃ. **Tatthajātakayaṭṭhiṃ chinditvā muccatī**ti idaṃ araññe yathāṭhitameva daṇḍaṃ mūle acchinditvā pāsabandhanayoggaṃ katvā ṭhapitattā tattha aññopi koci pāsaṃ bandheyya, mūlaṭṭho na muccati, taṃ pana mūlepi chinditvā khaṇḍākhaṇḍaṃ katvā muccatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Rajjuke**ti vākehi ekavāraṃ vaṭṭitarajjuke. **Sayaṃ vaṭṭita**nti tanukavaṭṭitaṃ diguṇatiguṇatāpādanena attanā vaṭṭitaṃ. **Ubbaṭṭetvā**ti pākatikaṃ katvā. **Gopentopī**ti hīraṃ hīraṃ katvā gopentopi.

177. **Ālambanarukkho vā**ti tatthajātakaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tadatthameva katvā**ti māraṇatthameva ayobījasamuṭṭhāpanādinā vāsiādiṃ satthaṃ kāretvā. **Pākatika**nti aññehi kataṃ pakatisatthameva labhitvā mūlaṭṭhena ṭhapitaṃ hotīti attho. **Muccatī**ti mūlaṭṭho muccati. **Visamaṇḍala**nti mañcapīṭhādīsu ālittaṃ visamaṇḍalaṃ.

Vatvā asiṃ upanikkhipatīti ettha mukhena avatvā manasāva cintetvā upanikkhipanepi eseva nayo. **Purimanayenā**ti yesaṃ hatthato mūlaṃ gahitantiādinā. **Visabhāgarogo** nāma kuṭṭhādivirūpabhāvato, gaṇḍapīḷakādi vā jīvitappavattiyā paccanīkattā.

178. **Manāpiyepi eseva nayo**ti etena manāpiyaṃ rūpaṃ upasaṃharatīti ettha yaṃ vā manāparūpaṃ, tassa samīpe ṭhapeti, attanā vā manāpiyena rūpena samannāgato tiṭṭhatītiādi yojetabbanti dasseti. **Alaṅkaritvā upasaṃharatī**ti ‘‘alābhakena sussitvā maratū’’ti iminā adhippāyena upasaṃharati, teneva ‘‘sace uttasitvā marati, visaṅketo’’ti vuttaṃ. **Alābhakena sussitvā maratī**ti ettha pārājikoti pāṭhaseso daṭṭhabbo. **Mahākacchu** nāma valliphalaviseso, yassa majjārapādasseva saṇṭhānaṃ dukkhasamphassāni sukhumalomāni ca honti. **Haṃsapuppha**nti haṃsādīnaṃ pakkhalomaṃ sandhāya vadanti. **Attano dhammatāya marati, anāpattī**ti pārājikaṃ sandhāya vuttaṃ dukkaṭā na muccanato.

179. Asañciccāti idaṃ maraṇasaṃvattanikaupakkamassa asallakkhaṇaṃ sandhāya vuttanti āha **iminā upakkamenā**tiādi. Ajānantassāti idaṃ pana maraṇasaṃvattanikavisādiupakkamakaraṇassa ajānanaṃ sandhāya vuttanti āha **iminā ayaṃ marissatī**tiādi. Na maraṇādhippāyassāti idaṃ dukkhuppādakaṃ upakkamanti jānantassāpi maraṇādhippāyassa abhāvaṃ sandhāya vuttanti āha **maraṇaṃ anicchantassā**tiādi. **Anuppabandhābhāvā**ti domanassavīthīnaṃ nirantarappavattiabhāvā.

Padabhājanīyavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Vinītavatthuvaṇṇanā

180. **Vohāravasenā**ti pubbabhāgavohāravasena, maraṇādhippāyassa sanniṭṭhāpakacetanākkhaṇe karuṇāya abhāvato kāruññena pāse baddhasūkaramocanaṃ (pārā. 153) viya na hotīti adhippāyo. ‘‘Yathāyunā’’ti vuttamevatthaṃ ‘‘yathānusandhinā’’ti pariyāyantarena vuttaṃ. Heṭṭhā kismiñci vijjamāne sāṭakaṃ valiṃ gaṇhātīti āha ‘‘yasmiṃ vali na paññāyatī’’ti. Paṭivekkhaṇañcetaṃ gihīnaṃ santake evāti daṭṭhabbaṃ. Pāḷiyaṃ **musale ussite**ti aññamaññaṃ upatthambhetvā dvīsu musalesu bhittiṃ apassāya ṭhapitesūti attho. **Udukkhalabhaṇḍika**nti udukkhalatthāya ānītaṃ dārubhaṇḍaṃ. **Paribandha**nti bhojanaparibandhaṃ, bhojanantarāyanti vuttaṃ hoti.

181. Aggakārikanti ettha kārika-saddassa bhāvavacanattā ‘‘aggakiriya’’nti atthaṃ vatvāpi yasmā kiriyaṃ dātuṃ na sakkā, tasmā dānasaṅkhātāya aggakiriyāya yuttapiṇḍapātameva idha upacārayuttiyā aggakiriyāti gahetabbanti āha **paṭhamaṃ laddhapiṇḍapāta**ntiādi.

182-3. **Daṇḍamuggaranikhādanavemādīnaṃ vasenā**ti ettha **daṇḍo** nāma dīghadaṇḍo. **Muggaro** nāma rasso. **Vemaṃ** nāma tantavāyānaṃ vatthavāyanaupakaraṇaṃ, yena vītaṃ tantaṃ ghaṭṭenti. **Vibhattibyattayenā**ti vibhattivipariṇāmena. **Visesādhigamo**ti samādhi vipassanā ca. **Visesādhigama**nti lokuttaradhammapaṭilābhaṃ. **Byākaritvā**ti ārocetvā, idañca visesassa adhigatabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Adhigatavisesā hi diṭṭhānugatiāpajjanatthaṃ lajjībhikkhūnaṃ avassaṃ adhigamaṃ byākaronti, adhigatavisesena pana abyākaritvāpi āhāraṃ upacchindituṃ na vaṭṭati, adhigamantarāyavinodanatthameva āhārūpacchedassa anuññātattā tadadhigame so na kātabbova. Kiṃ panādhigamaṃ ārocetuṃ vaṭṭatīti āha **sabhāgāna**ntiādi. **Bhaṇḍakaṃ vā dhovantā**ti cīvaraṃ vā dhovantā. **Dhovanadaṇḍaka**nti cīvaradhovanadaṇḍaṃ.

185. **Maddāpetvā pāteti, visaṅketo**ti yathāṇattiyā akatattā vuttaṃ, yadi pana āṇāpako maddanampi maddāpanampi sandhāya vohāravasena ‘‘madditvā pātehī’’ti vadati, visaṅketo natthīti veditabbaṃ. ‘‘Maraṇavaṇṇaṃ vā saṃvaṇṇeyyā’’ti (pārā. 171) vuttattā āha ‘‘pariyāyo nāma natthī’’ti, pariyāyena āpattimokkho na hotīti adhippāyo. Avijāyanatthāya gabbhaggahaṇato puretarameva bhesajjaṃ dentassa kucchiyaṃ uppajjitvā gabbho vinassatīti iminā adhippāyena dinne tathāmarantānaṃ vasena kammabaddho, kucchiyaṃ na uppajjissatīti iminā adhippāyena dinne uppajjitvā maratu vā mā vā, nevatthi kammabaddho.

Sahadhammikānanti ekassa satthu sāsane sahasikkhamānadhammānaṃ, sahadhamme vā sikkhāpade sikkhanabhāvena niyuttānaṃ. **Samasīlasaddhāna**ntiādinā dussīlānaṃ bhinnaladdhikānañca akātumpi labbhatīti dasseti. **Ñātakapavāritaṭṭhānato**ti attano tesaṃ vā ñātakapavāritaṭṭhānato. Ariyehi akatā ayuttavasena akatapubbā viññatti **akataviññatti**.

Paṭiyādiyatīti sampādiyati. **Akātuṃ na vaṭṭatī**ti ettha dukkaṭaṃ vadanti, ayuttatāvaseneva panettha akaraṇapaṭikkhepo yutto, na āpattivasenāti gahetabbaṃ. **Yāva ñātakā passantī**ti yāva tassa ñātakā passanti.

Pitubhaginī **pitucchā**. Mātubhātā **mātulo. Nappahontī**ti kātuṃ na sakkonti. **Na yācantī**ti lajjāya na yācanti. ‘‘Ābhogaṃ katvā’’ti vuttattā aññathā dentassa āpattiyeva. Keci pana ‘‘ābhogaṃ akatvāpi dātuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ bhesajjakaraṇassa **pāḷiyaṃ** ‘‘anāpatti bhikkhu pārājikassa, āpatti dukkaṭassā’’ti (pārā. 187) evaṃ antarāpattidassanavasena sāmaññato paṭikkhittattā, aṭṭhakathāyaṃ avuttappakārena karontassa sutteneva āpatti siddhāti daṭṭhabbā, teneva aṭṭhakathāyampi ‘‘tesaññeva santaka’’ntiādi vuttaṃ. **Aññesa**nti asālohitānaṃ, tenāha **etesaṃ puttaparamparāyā**tiādi. **Kulaparivaṭṭo**ti kulasmiṃ ñātiparamparā. **Bhesajjaṃ karontassā**ti yathāvuttavidhinā karontassa, ‘‘tāvakālikaṃ dassāmī’’ti ābhogaṃ akatvā dentassāpi pana antarāpatti dukkaṭaṃ vinā micchājīvaṃ vā kuladūsanaṃ vā na hotiyeva, tenāha – ‘‘vejjakammaṃ vā kuladūsakāpatti vā na hotī’’ti. Ñātakānañhi santakaṃ yācitvāpi gahetuṃ vaṭṭati, tasmā tattha kuladūsanādi na siyā. **Sabbapadesū**ti ‘‘cūḷamātuyā’’tiādīsu sabbapadesu.

Upajjhāyassa āharāmāti idaṃ upajjhāyena ‘‘mama ñātakānaṃ bhesajjaṃ āharathā’’ti āṇattehi kattabbavidhidassanatthaṃ vuttaṃ, iminā ca sāmaṇerādīnaṃ apaccāsāyapi parajanassa bhesajjakaraṇaṃ na vaṭṭatīti dasseti. **Vuttanayena pariyesitvā**ti iminā ‘‘bhikkhācāravattena vā’’ti iminā, ‘‘ñātisāmaṇerehī’’ti iminā ca vuttamatthaṃ atidisati. **Apaccāsīsantenā**ti āgantukacorādīnaṃ karontenāpi ‘‘manussā nāma upakārakā hontī’’ti attano tehi lābhaṃ apatthayantena. Paccāsāya karontassa pana vejjakammakuladūsanādidoso hotīti adhippāyo. ‘‘Evaṃ upakāre kate sāsanaguṇaṃ ñatvā pasīdanti, saṅghassa vā upakārakā hontī’’ti karaṇe pana doso natthi. Keci pana ‘‘apaccāsīsantena āgantukādīnaṃ paṭikkhittapuggalādīnampi dātuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ kattabbākattabbaṭṭhānavibhāgassaniratthakattappasaṅgato ‘‘apaccāsīsantena sabbesaṃ dātuṃ kātuñca vaṭṭatī’’ti ettakamattasseva vattabbato. Apaccāsīsanañca micchājīvakuladūsanādidosanisedhanatthameva vuttaṃ bhesajjakaraṇasaṅkhatāya imissā antarāpattiyā muccanatthaṃ āgantukacorādīnaṃ anuññātānaṃ dāneneva tāya āpattiyā muccanatoti gahetabbaṃ. Teneva apaccāsīsantenāpi akātabbaṭṭhānaṃ dassetuṃ **saddhaṃ kula**ntiādi vuttaṃ. **Pucchantī**ti iminā diṭṭhadiṭṭharogīnaṃ pariyāyenāpi vatvā vicaraṇaṃ ayuttanti dasseti. Pucchitassāpi pana paccāsīsantassa pariyāyakathāpi na vaṭṭatīti vadanti.

Samullapesīti apaccāsīsanto evaṃ aññamaññaṃ kathaṃ samuṭṭhāpesi. **Ācariyabhāgo**ti vinayācāraṃ akopetvā bhesajjācikkhaṇena vejjācariyabhāgoti attho. Pupphapūjanatthāya sampaṭicchiyamānaṃ rūpiyaṃ attano santakattabhajanena nissaggiyamevāti āha ‘‘kappiyavasena gāhāpetvā’’ti, ‘‘amhākaṃ rūpiyaṃ na vaṭṭati, pupphapūjanatthaṃ pupphaṃ vaṭṭatī’’tiādinā paṭikkhipitvā kappiyena kammena gāhāpetvāti attho.

Yadi ‘‘parittaṃ karothā’’ti vutte karonti, bhesajjakaraṇaṃ viya gihikammaṃ viya hotīti ‘‘na kātabba’’nti vuttaṃ. ‘‘Parittaṃ bhaṇathā’’ti vutte pana dhammajjhesanattā anajjhiṭṭhenapi bhaṇitabbo dhammo, pageva ajjhiṭṭhenāpīti ‘‘kātabba’’nti vuttaṃ. **Cāletvā suttaṃ parimajjitvā**ti idaṃ ‘‘parittāṇaṃ ettha pavesemī’’ti cittena evaṃ kate parittāṇā tattha pavesitā nāma hotīti vuttaṃ. **Vihārato…pe… dukkaṭa**nti idaṃ aññātakagahaṭṭhe sandhāya vuttanti vadanti. **Pādesu udakaṃ ākiritvā**ti idaṃ tasmiṃ dese cārittavasena vuttaṃ. Vuttañhi ‘‘tattha pāḷiyā nisinnānaṃ bhikkhūnaṃ pādesu rogavūpasamanādiatthāya udakaṃ siñcitvā parittaṃ kātuṃ suttañca ṭhapetvā ‘parittaṃ bhaṇathā’ti vatvā gacchanti. Evañhi kariyamāne yadi pāde apanenti, manussā taṃ avamaṅgalanti maññanti, rogo vā na vūpasamissatī’’ti. Tenāha ‘‘na pādā apanetabbā’’ti. Matasarīradassane viya kevalaṃ susānadassanepi ‘‘idaṃ jātānaṃ sattānaṃ khayagamanaṭṭhāna’’nti maraṇasaññā uppajjatīti āha ‘‘sīvathikadassane…pe… ‘maraṇassatiṃ paṭilabhissāmā’ti kammaṭṭhānasīsena gantuṃ vaṭṭatī’’ti. Lesakappaṃ akatvā samuppannasuddhacittena ‘‘parivāratthāya āgacchantū’’ti vuttepi gantuṃ vaṭṭati.

Anāmaṭṭhapiṇḍapātoti aggahitaaggo, aparibhuttoti attho. **Kahāpaṇagghanako hotī**ti iminā dāyakehi bahubyañjanena sampādetvā sakkaccaṃ dinnabhāvaṃ dīpeti. **Thālake**ti saṅghike kaṃsādimaye thālake, pattopi ettha saṅgayhati. **Na vaṭṭatī**ti iminā dukkaṭanti dasseti. **Dāmarikacorassā**ti rajjaṃ patthentassa pākaṭacorassa. Adīyamānepi ‘‘na dentī’’ti kujjhantīti sambandho. Āmisassa dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa chiddassa ca vivarassa paṭisantharaṇaṃ pidahanaṃ **paṭisanthāro,** so pana dhammāmisavasena duvidho. Tattha āmisapaṭisanthāraṃ sandhāya ‘‘kassa kātabbo, kassa na kātabbo’’ti vuttaṃ. ‘‘Āgantukassa vā…pe… kattabbo yevā’’ti saṅkhepato vuttamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **āgantukaṃ tāvā**tiādimāha. **Khīṇaparibbaya**nti iminā agatibhāvaṃ kāruññabhājanatañca dasseti, tena ca tabbidhurānaṃ samiddhānaṃ dāyakādīnaṃ āgantukattepi dātuṃ na vaṭṭatīti siddhaṃ hoti. Taṇḍulādimhi dātabbe sati ‘‘avelāyaṃ…pe… na vattabbo’’ti vuttaṃ. ‘‘Apaccāsīsantenā’’ti vatvā paccāsīsanappakāraṃ dassetuṃ **manussā nāmā**tiādi vuttaṃ. Ananuññātānaṃ pana apaccāsīsantenāpi dātuṃ na vaṭṭati saddhādeyyavinipātattā, paccāsīsāya pana sati kuladūsanampi hoti.

Ubbāsetvāti samantato tiyojanaṃ vilumpante manusse palāpetvā. **Varapotthakacittattharaṇa**nti anekappakāraitthipurisādiuttamarūpavicittaṃ attharaṇaṃ.

187. Sattarasavaggiyesu pubbe ekassa aṅgulipatodakena māritattā sesesu soḷasajanesu udaraṃ āruhitvā nisinnamekaṃ ṭhapetvā ‘‘sesāpi pannarasa janā’’ti vuttaṃ. **Adūhalapāsāṇā viyā**ti adūhale āropitapāsāṇā viya. **Kammādhippāyā**ti tajjanīyādikammakaraṇādhippāyā.

Āvāhetvāti āvisāpetvā. **Rūpaṃ katvā hatthapādādīni chindantī**ti tasmiṃ piṭṭhādimaye rūpe amanussaṃ āvāhetvā tassa hatthapādādīni chindanti. **Sakkaṃ devarājānaṃ māreyyā**ti idaṃ sambhāvanavasena vuttaṃ. Na hi tādisā mahānubhāvā yakkhā satthaghātārahā honti devāsurayuddhepi tesaṃ satthappahārena maraṇābhāvā.

188. Pahāro na dātabboti sambandho. Amanussaṃ kodhacittena paharantassa dukkaṭameva. Cikicchādhippāyena paharantassa anācāroti gahetabbo. **Tālapaṇṇaṃ…pe… bandhitabba**nti amanussā tālapaṇṇabandhanena palāyantīti katvā vuttaṃ, idañca gihīnaṃ vejjakammavasena kātuṃ na vaṭṭati.

189. **Yo rukkhena otthatopi na maratī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ bhūtagāmasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ sayameva vakkhati, taṃ tattheva gahetabbaṃ.

190. **Dabbūpakaraṇānī**ti kehici chinditvā ṭhapitāni sapariggahitāni sandhāya vuttaṃ. Tattha hi ṭhānācāvanābhāvena vināsādhippāyassa dukkaṭaṃ vuttaṃ. **Khiḍḍādhippāyenāpi dukkaṭa**nti sukkhatiṇādīsu aggikaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, allesu pana kīḷādhippāyenapi karontassa pācittiyameva. Paṭipakkhabhūto, paṭimukhaṃ gacchanto vā aggi **paṭaggi,** tassa allatiṇādīsupi dānaṃ anuññātaṃ, taṃ dentena dūrato āgacchantaṃ dāvaggiṃ disvā vihārassa samantato ekakkhaṇe adatvā ekadesato paṭṭhāya vihārassa samantato saṇikaṃ jhāpetvā yathā mahantopi aggi vihāraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti, evaṃ vihārassa samantā abbhokāsaṃ katvā paṭaggi dātabbo, so dāvaggino paṭipathaṃ gantvā ekato hutvā tena saha nibbāti. **Parittakaraṇa**nti samantā rukkhatiṇādicchedanaparikhākhaṇanādiārakkhakaraṇaṃ, tenāha **tiṇakuṭikānaṃ samantā bhūmitacchana**ntiādi.

191. **Khettameva otiṇṇattā pārājika**nti dvīsu ekassāpi antogadhattā ‘‘dvīhī’’ti vuttakhette ekassāpi otiṇṇattā pārājikaṃ, ‘‘dvīhi eva mārehi na ekenā’’ti niyamite pana ekeneva mārite natthi pārājikanti vadanti, evaṃ dve eva purisātiādīsupi. Pubbe katasīsacchedapayogato añño payogo jīvitindriyupacchedako na upalabbhati, paṭhamena payogenassa jīvitindriyaṃ upacchijjatīti ‘‘sīsacchedakassā’’ti vuttaṃ, yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** ‘‘jīvitindriyassa avijjamānattā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ jīvitindriyasannissitacittasantatiṃ vinā ukkhipanasannirujjhanādivasappavattassa gamanassa asambhavato. Na hi vāyuvegena paṇṇapaṭādayo viya kāyo gacchati, na ca ukkhipane pavattāva cittajaviññattiādayova nikkhipanādinopi hetubhūtāti sakkā vattuṃ vicchinditvā pavattanato. Pubbe anāhitavegāpi hi kāci sarīsapajāti dvidhā chinnā chedanamattā dvīhi vibhāgehi katipayakkhaṇaṃ dvīsu disāsu gacchati, tattha ca yasmiṃ bhāge hadayavatthu tiṭṭhati, tatraṭṭhaṃ pañcadvārāvajjanacittaṃ dvīsupi bhāgesu kāyappasāde ghaṭṭitaṃ phoṭṭhabbaṃ ālambitvā uppajjati, tato tadārammaṇameva yathārahamekasmiṃ bhāge ekadā aññasmiṃ aññadāti evaṃ pariyāyena kāyaviññāṇaṃ uppajjati, tato hadayavatthusmiṃyeva sampaṭicchanādivīthicittāni bhavaṅgantaritāni manodvāravīthiviññāṇāni ca viññattijanakāni uppajjanti, ye hi ubhayabhāgā gacchanti vā calanti vā phandanti vā. Cittassa pana lahuparivattiyā ekakkhaṇe ubhayabhāgāpi calantā viya upaṭṭhahanti, seyyathāpi nāma kukkuḷādinarakesu nimuggasakalasarīrassa sattassa ekasmiṃ khaṇe sakalasarīrepi kāyaviññāṇadukkhaṃ uppajjamānaṃ viya upaṭṭhāti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ, tato pana yasmiṃ bhāge jīvitindriyaṃ sasesakammajarūpaṃ nirujjhati, tattha kāyaviññāṇaṃ nappavattati, hadayavatthusahitabhāgeyeva yāva jīvitindriyanirodhā pavattati.

Nanu narakādīsu ekābaddhe sarīre sabbattha pariyāyena kāyaviññāṇasamuppatti yuttā hotu, dvidhā hutvā vicchinne pana bhāgadvaye kathanti? Nāyaṃ doso. Sarīre hi ekābaddhatā nāma paramatthadhammabyatirittā kāci natthi paravādīnaṃ avayavīādi viya, kammādiekakāraṇapuñjāyattatāya bahūnaṃ sahuppattiyeva ekābaddhatā. Tattha ca satthappahārādiviruddhapaccayopanipātena vibhinnānampi kammādiekakāraṇānaṃ puñjāyattatā na vigacchati, yāva sā na vigacchati, tāva avicchinnāva tattha viññāṇappavatti. Vibhinnānaṃ pana kammajarūpānaṃ aññesañca sesatisantatirūpānañca upatthambhanabhāvena ciraṃ pavattituṃ na sakkonti, yāva ca dharanti, tāva viññāṇapaccayā honti, viññāṇena ca tesaṃ calanagamanādidesantaruppatti. Tasmā kabandhassapi dhāvakkhaṇe saviññāṇajīvitindriyaṃ attheva, tañca sīsacchedakappayogeneva sīghaṃ patati, tato aññappayogassa sarīre visesuppādanato puretarameva paṭhameneva kiccanipphattito sīsacchedakasseva kammabaddhoti gahetabbo. **Evarūpānī**ti kabandhavatthusadisāni. **Imassa vatthussā**ti āghātanavatthussa. **Atthadīpane**ti ekena purisena payogena vā māritatāsaṅkhātassa atthassa dīpane.

192. Pānaparibhogena vaṭṭatīti sambandho. Evaṃ pana vuttattā ‘‘loṇasovīrakaṃ yāmakālika’’nti keci vadanti, keci pana ‘‘gilānānaṃ pākatikameva, agilānānaṃ pana udakasambhinna’’nti vuttattā ‘‘guḷaṃ viya sattāhakālika’’nti.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Tatiyapārājikavaṇṇanānayo niṭṭhito.

4. Catutthapārājikaṃ

Vaggumudātīriyabhikkhuvatthuvaṇṇanā

193. **Adhiṭṭhemā**ti saṃvidahāma. **Iriyāpathaṃ saṇṭhapetvā**ti padhānānurūpaṃ katvā. **Anāgatasambandhe pana asatī**ti bhāsito bhavissatīti pāṭhasesaṃ katvā anāgatasambandhe asati. Bhāsitoti atītavacanaṃ kathaṃ anāgatavacanena sambandhamupagacchatīti āha **lakkhaṇaṃ panā**tiādi. Īdise hi ṭhāne dhātusambandhe paccayāti iminā lakkhaṇena dhātvatthasambandhe sati ayathākālavihitāpi paccayā sādhavo bhavantīti saddasatthavidū vadanti.

194. **Vaṇṇavā**ti iminā abhinavuppannavaṇṇatā vuttā. **Pasannamukhavaṇṇā**ti iminā mukhavaṇṇassa atipaṇītatā vuttā. **Vippasannacchavivaṇṇā**ti iminā pakatisarīravaṇṇasseva yathāvuttanayena vippasannatā vuttā. Yasmā indriyānaṃ upādārūpattā nissayavaseneva pīṇananti āha ‘‘abhiniviṭṭhokāsassa paripuṇṇattā’’ti.

Pañcappasādānaṃ viya hadayarūpassāpi paripuṇṇatā vuttāyevāti āha ‘‘manacchaṭṭhānaṃ indriyāna’’nti. Uddesaṃ paripucchaṃ anuyuñjantā imaṃ sarīrasobhaṃ neva pāpuṇiṃsūti sambandho. **Yathā ta**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ. **Catucakka**nti ettha pavattanaṭṭhena iriyāpathova cakkanti vutto.

195. **Upalabbhantī**ti dissanti, ñāyantīti attho. **Pacanto**ti pīḷento, gehādīni vā sayaṃ ḍahanto, aññehi vā pācento. **Uddhate**ti uddhaccapakatike. **Unnaḷe**ti uggatanaḷasadisena uggatatucchamānena sahite. **Capale**ti pattacīvaramaṇḍanādinā cāpallena yutte. **Mukhare**ti kharavacane. **Pākatindriye**ti asaṃvutattā gihikāle viya pakatiyaṃ ṭhitindriye. **Iriyāpathasaṇṭhapanādīnī**ti **ādi**-saddena paccayapaṭisevanasāmantajappānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Paramasallekhavuttīhi mahāariyavaṃsehi bhikkhūhi nivutthasenāsanāni **lokasammatasenāsanāni** nāma. **Paripācetu**nti vimhāpanavasena pariṇāmetuṃ. **Bhikkhācāre asampajjamāne**ti idaṃ **janapadacārikaṃ carantī**ti iminā sambandhitabbaṃ, na pana **pāḷiṃ vācento**tiādīhi, tāni pana padāni attano nirantaravāsaṭṭhānepi janapadesupi kattabbakiccadassanavasena vuttāni, tāni ca te vattasīsena karonti, na lābhanimittaṃ, tenāha **tantī**tiādi. **Kicchenā**ti imasseva vevacanaṃ **kasirenā**ti. Tadubhayampi pāramīpūraṇavāyāmaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sādhāraṇaparikkhārabhāvenā**ti saṅghikaparikkhārabhāvena. **Tathābhāvato thenetvā**ti avissajjiyaavebhaṅgiyabhāvato thenetvā, na ṭhānācāvanavasenāti adhippāyo, tenāha ‘‘kuladūsakadukkaṭaṃ āpajjatī’’ti. **Asanta**nti imassa **abhūta**nti idaṃ kāraṇavacanaṃ, anuppannattā avijjamānanti attho. **Kitavassevā**ti kitavassa sakuṇagahaṇamiva. **Kerāṭikassā**ti saṭhassa. Samaṇoti gottamattaṃ anubhonti dhārentīti **gotrabhuno,** nāmamattasamaṇāti attho. **Dujjānaparicchedа**nti anantadukkhattā ‘‘ettakaṃ dukkha’’nti saṅkhyāvasena paricchinditvā ñātuṃ sabbaññutaññāṇenāpi dukkaraṃ, na pana sarūpavasena ñātuṃ buddhañāṇassa avisayabhāvā.

Adhimānavatthuvaṇṇanā

196. **Arahatte**ti aggaphale. **Ñāṇacakkhunā**ti paccavekkhaṇañāṇasaṅkhātena cakkhunā, atha vā phalacittasampayutteneva ñāṇacakkhunā. Attanā sampayuttenāpi hi ñāṇena asammohato sayaṃ diṭṭhaṃ nāma hoti, tathā tasmiṃ adiṭṭheti attho. Sabbesaṃ kilesānaṃ pahāyakavasena ājānāti, samantato sabbena vā pakārena jānātīti ‘‘aññā’’ti aggamaggo vuccati, tadupacārena pana tapphalampīti āha ‘‘aññaṃ byākariṃsūti arahattaṃ byākariṃsū’’ti. **Antarā ṭhapetī**ti sekhabhūmiyaṃ adhimāno ṭhapeti. **Kilesasamudācāraṃ apassanto**ti purimamaggattayavajjhānaṃyeva kilesānaṃ vasena vuttaṃ, na bhavarāgādīnaṃ.

Savibhaṅgasikkhāpadavaṇṇanā

197. Pakatimanussehi uttaritarānaṃ buddhādiuttamapurisānaṃ adhigamadhammo uttarimanussadhammoti āha **uttarimanussāna**ntiādi. **Pāḷiyaṃ** (pārā. 198) ‘‘atthi ca me ete dhammā mayī’’ti ettha **me**ti idaṃ padapūraṇamattaṃ. Adhigantabbato adhigamasaṅkhātassa jhānādino pucchā **adhigamapucchā,** sā ca jhānādīsu sāmaññato pavattāti idāni tattha paṭhamajjhānaṃ vā dutiyādīsu aññataraṃ vā tatthāpi kasiṇādiārammaṇesu kataramārammaṇaṃ jhānaṃ vā lokuttaresu ca sotāpattimaggaṃ vā sakadāgāmimaggādīsu aññataraṃ vā tatthāpi suññatavimokkhaṃ vā appaṇihitavimokkhādīsu aññataraṃ vāti evaṃ paccekaṃ bhedaniddhāraṇavasena pucchanākāraṃ dassetuṃ **pāḷiyaṃ** (pārā. 198) ‘‘puna katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhī’’ti ayaṃ pucchā dassitāti daṭṭhabbā, tenāha **paṭhamamaggādīsū**tiādi. Yāya anukkamapaṭipattiyā lokuttaro adhigamo āgacchati, sā pubbabhāgapaṭipatti **āgamanapaṭipadā. Na sujjhatī**ti pucchiyamāno paṭipattikkamaṃ ullaṅghitvā katheti. **Apanetabbo**ti tayā vuttakkamenāyaṃ na sakkā adhigantunti adhigatamānato apanetabbo. Sannihitesu kappiyesupi catūsu paccayesu alaggattā ‘‘ākāse pāṇisamena cetasā’’ti vuttaṃ. Vuttasadisaṃ byākaraṇaṃ hotīti yojanā. **Khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti** suvikkhambhitakilesattā. Idañca arahattaṃ paṭijānantassa vasena vuttaṃ, tenāha **khīṇāsavassa nāmā**tiādi. Evaṃ suvikkhambhitakilesassa vattanasekkhadhammapaṭijānanaṃ iminā bhayuppādanena, ambilādidassane kheḷuppādādinā ca na sakkā vīmaṃsituṃ, tasmā tassa vacaneneva taṃ saddhātabbaṃ. **Ayaṃ bhikkhu sampannabyākaraṇo**ti idaṃ na kevalaṃ abhāyanakameva sandhāya vuttaṃ ekaccassa sūrajātikassa puthujjanassāpi abhāyanato, rajjanīyārammaṇānaṃ badarasāḷavādiambilamaddanādīnaṃ upanayanepi kheḷuppādāditaṇhāpavattarahitaṃ sabbathā susodhitameva sandhāya vuttanti gahetabbaṃ.

Asantaguṇasambhāvanalakkhaṇā pāpicchāti āha **yā sā idhekacco**tiādi. **Ādi**-saddena assaddhotiādipāṭhaṃ saṅgaṇhāti. **Sāmaññaṃ dupparāmaṭṭha**nti samaṇadhammasaṅkhātaṃ sāmaññaṃ khaṇḍasīlāditāya dupparāmaṭṭhaṃ duṭṭhu gahitaṃ nirayāya nirayadukkhāya taṃ puggalaṃ tattha niraye upakaḍḍhati nibbattāpetīti attho. **Sithilo**ti olīyitvā karaṇena sithilagāhena kato, saṭhena vā sāṭheyyena ādiṇṇo sithilo. **Paribbajo**ti samaṇabhāvo. **Bhiyyo**ti pubbe vijjamānānaṃ rāgarajādīnaṃ upari aparampi rajaṃ ākiratīti attho. **Bhikkhubhāvo**ti adhammikapaṭiññāmattasiddho bhikkhubhāvo. **Ajānamevā**ti ettha eva-saddo avadhāraṇe ajānanto evāti, ‘‘ajānameva’’ntipi pāṭho, tattha pana evaṃ jānāmi evaṃ passāmīti yojetabbaṃ.

Padabhājanīyavaṇṇanā

199. **Eva**nti ca paṭhamajjhānādiparāmasanaṃ paṭhamajjhānaṃ jānāmi dutiyādijhānanti. **Asubhajjhānādīnī**ti **ādi**-saddena kāyagatāsatijjhānaṃ kasiṇajjhānaṃ kasiṇamūlakāni āruppajjhānāni ca saṅgaṇhāti. **Vimokkho**ti catubbidho maggo, tassa saguṇato suññatādināmaṃ dassento āha **so panāya**ntiādi. Maggo hi nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasena vā paccanīkena vā saguṇena vā ārammaṇena vā āgamanena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vuṭṭhāti, maggo animittavimokkhena vimuccati. Sace dukkhato sammasitvā vuṭṭhāti, appaṇihitavimokkhena vimuccati. Sace anattato sammasitvā vuṭṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati, idaṃ **sarasato** nāmaṃ nāma. Yasmā panesa saṅkhāresu aniccānupassanāya niccanimittaṃ pajahanto āgato, tasmā animitto. Dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ paṇidhiṃ patthanaṃ pahāya āgatattā appaṇihito. Anattānupassanāya attasaññaṃ pahāya attasuññatādassanavasena suññatā hoti, idaṃ **paccanīkato** nāmaṃ nāma. Rāgādīhi panesa suññatattā suññato, rūpanimittādīnaṃ, rāganimittādīnaṃ eva vā abhāvena animitto, rāgapaṇidhiādīnaṃ abhāvato appaṇihitoti vuccati, idaṃ assa **saguṇato** nāmaṃ. Rāgādisuññaṃ animittaṃ appaṇihitañca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti suññato animitto appaṇihitoti vuccati, idamassa **ārammaṇato** nāmaṃ. Āgamanaṃ pana duvidhaṃ vipassanāgamanaṃ maggāgamanañca. Tattha magge vipassanāgamanameva, phale pana maggānantare maggāgamanaṃ, phalasamāpattiyaṃ vipassanāgamanampi. Anattānupassanāvasena maggo suññato aniccadukkhānupassanāhi animitto appaṇihitoti evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassāti idaṃ **āgamanato** nāmaṃ.

Suññattāti vivittattā. Rāgādayova patiṭṭhānaṭṭhena paṇidhīti āha ‘‘rāgadosamohapaṇidhīna’’nti. **Imissā vijjāyāti dibbacakkhuvijjāyā**tiādinā ekekavijjaṃ sandhāya vadanti. Evaṃ ekissāpi nāmaṃ aggahetvāpi tā eva sandhāya ‘‘vijjānaṃ lābhimhī’’ti bhaṇantopi pārājiko hotīti saṅkhepaṭṭhakathāyaṃ adhippāyo. Vatthuvijjādīni pana sandhāya vadanto na hoti. **Ekekakoṭṭhāsavasenā**ti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttanayena lokuttaravisesaṃ akatvā kevalaṃ ‘‘satipaṭṭhānānaṃ lābhī’’ti ekekakoṭṭhāsavasenāti adhippāyo. **Tatthā**ti tesu koṭṭhāsesu. Kilesānaṃ pahānaṃ nāma abhāvamattampi lokuttarakiccattā lokuttaranti samatthetuṃ **taṃ panā**tiādi vuttaṃ. **Rāgā cittaṃ vinīvaraṇatā**ti rāgato cittassa vinīvaraṇatā, tato rāgato vimuttattā eva vītarāganīvaraṇatāti attho, yā ca pañca vijjāti yojetabbaṃ. **Na āgatā**ti idha padabhājane ‘‘ñāṇanti tisso vijjā’’ti (pārā. 199) vuttattā sesā pañca vijjā na āgatāti attho. **Nibbattitalokuttarattā**ti lokiyadhammasādhāraṇasaṅkhatassāpi abhāvā lokiyehi sabbathā asammissalokuttarattā. **Añña**nti saṅkhepaṭṭhakathādiṃ vadanti, tampi tattheva paṭikkhittanti sambandho.

200. **Puna ānetvā paṭhamajjhānādīhi na yojita**nti ettha ‘‘paṭhamajjhānenāti pāṭho’’ti keci vadanti, taṃ yuttameva ādi-saddena gahetabbassa jhānassa abhāvā. Paṭhamajjhānamūlakañhi ekameva khaṇḍacakkaṃ. Kattusādhanopi bhaṇita-saddo hotīti āha **atha vā**tiādi. Yena cittena musā bhaṇati, teneva cittena na sakkā ‘‘musā bhaṇāmī’’ti jānituṃ, antarantarā pana aññāhi manodvāravīthīhi ‘‘musā bhaṇāmī’’ti jānātīti vuttaṃ ‘‘bhaṇantassa hoti musā bhaṇāmī’’ti. **Ayamettha attho dassito**ti tīhi aṅgehi samannāgato musāvādoti ayamattho dassito. **Davā**ti sahasā. **Ravā**ti aññaṃ vattukāmassa khalitvā aññabhaṇanaṃ. Taṃ jānātīti taṃñāṇaṃ, tassa bhāvo **taṃñāṇatā,** ñāṇassa visayavisayībhāvena attasaṃvedananti attho. **Ñāṇasamodhāna**nti bahūnaṃ ñāṇānaṃ ekasmiṃ khaṇe samodhānaṃ, sahuppattīti attho. **Yena cittena ‘‘musā bhaṇissa’’nti jānātī**ti idaṃ pubbabhāgacetanañca sanniṭṭhānacetanañca ekato katvā vuttaṃ. Yena cittena pubbabhāgacetanābhūtena sanniṭṭhānacetanābhūtena ca visaṃvāditabbasattasaṅkhāre jānāti, yena cittena musā bhaṇissanti attho. **Teneva…pe… pariccajitabbā**ti teneva cittena ‘‘evaṃ ahaṃ musā bhaṇāmī’’ti vā ‘‘bhaṇita’’nti vā tadeva musāvādacittamārammaṇaṃ katvā bhikkhu jānātīti evaṃ pubbāparasanniṭṭhānacetanākkhaṇesu tīsu ekeneva cittena ñāṇavisayañca ñāṇañcāti ubhayampi ekakkhaṇe puggalo jānātīti ayaṃ taṃñāṇatā pariccajitabbā visayasseva tadā pakāsanatoti adhippāyo, tenāha **na hī**tiādi. Yadi ñāṇassa attano sarūpaṃ na ñāyati, kathaṃ pacchimaṃ cittaṃ jānātīti āha **purimaṃ purima**ntiādi. Tattha **bhaṇissāmī**tiādinā tīsu kālesu uppannaṃ purimapurimacittaṃ attānaṃ visayaṃ katvā uppajjamānassa pacchimassa pacchimassa cittassa tathā uppattiyā paccayo hotīti attho. **Tenā**ti yena kāraṇena tīsu khaṇesu cittāni tadaññeheva cittehi jānitabbāni, tāni ca purimapurimacitteneva avassaṃ uppajjanti, tena kāraṇenāti attho. **Tasmiṃ satī**ti bhaṇissāmīti pubbabhāge sati. **Sesadvaya**nti bhaṇāmi, bhaṇitanti idaṃ dvayaṃ na hessatīti etaṃ natthīti yojanā hotiyevāti attho. **Ekaṃ viya pakāsatī**ti bhinnakkhaṇānampi nirantaruppattiyā ‘‘tadeveda’’nti gahetabbataṃ sandhāya vadati.

Balavadhammavinidhānavasenāti balavagāhassa vinidhānavasena. **Dubbaladubbalāna**nti dubbaladubbalānaṃ gāhānaṃ. **Sakabhāvapariccajanavasenā**ti attano santakabhāvassa pariccajanavasena.

207. **Uttāsitattā**ti bhayaṃ janetvā viya palāpitattā. Evaṃ palāpito na puna taṃ ṭhānaṃ āgacchatīti āha ‘‘puna anallīyanabhāvadassanavasenā’’ti. Kheṭa-saddaṃ saddatthavidū uttāsatthe paṭhantīti āha **svāyamattho**tiādi. Aṇu eva aṇusahagataṃ, aṇuttena vā yuttanti attho.

Vattukāmavārakathāvaṇṇanā

215. **Kevalañhiya**nti kevalañhi ayaṃ vāroti ajjhāharitabbaṃ. **Taṅkhaṇaññeva jānātī**ti pakatiyā vacanānantaraṃ vijānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evaṃ pana vacībhedaṃ akatvā ‘‘yo imamhā āvāsā paṭhamaṃ pakkamissati, naṃ mayaṃ ‘arahā’ti jānissāmā’’ti evaṃ katasaṅketā vihārā paṭhamaṃ pakkamanena tasmiṃ khaṇe avītivattepi nikkhantamattepi pārājikaṃ aññataro bhikkhu ‘‘maṃ ‘arahā’ti jānantū’’ti tamhā āvāsā paṭhamaṃ pakkāmīti āgatavatthumhi (pārā. 227) viya. **Viññattipathe**ti kāyavacīviññattīnaṃ gahaṇayogge padese, tena viññattipathaṃ atikkamitvā ṭhito koci dibbena cakkhunā kāyavikāraṃ disvā dibbāya sotadhātuyā vacībhedañca sutvā jānāti, na pārājikanti dīpeti. **Pāḷiyaṃ** ‘‘paṭivijānantassa āpatti pārājikassā’’ti (pārā. 215) imasmiṃ paṭivijānanavāre yasmiṃ akkhare vā uccārite kāyappayoge vā kateyeva ayaṃ paṭhamajjhānaṃ samāpannotiādiatthaṃ paro vijānāti, tato purimesu akkharuccāraṇādippayogesu thullaccayaṃ āpajjitvā pacchimeva paṭivijānanapayogakkhaṇe pārājikaṃ āpajjatīti veditabbaṃ thullaccayassevettha sāmantattā, teneva **buddhadattācariyena** –

‘‘Dukkaṭaṃ paṭhamasseva, sāmantamiti vaṇṇitaṃ;
Sesānaṃ pana tiṇṇampi, thullaccayamudīrita’’nti –

Vuttaṃ, ayañcattho ‘‘na paṭivijānantassa āpatti thullaccayassā’’ti iminā suttena saṅgahitoti daṭṭhabbo. **Uggahaparipucchādivasenā**tiādinā jhānasamādhiādisaddānamatthesu pubbe akataparicayattā sutvā ‘‘atthaṃ īdisa’’nti ajānitvā kevalaṃ ‘‘visiṭṭho koci samaṇaguṇo anena laddho’’ti parena ñātepi pārājikamevāti dasseti.

Anāpattibhedakathāvaṇṇanā

220. **Anullapanādhippāyassā**ti ‘‘evaṃ vutte uttarimanussadhammo mayā pakāsito hotī’’ti amanasikatvā ‘‘nāhaṃ, āvuso, maccuno bhāyāmī’’tiādikaṃ kathentassa. Evaṃ kathento ca vohārato aññaṃ byākaronto nāma hotīti vuttaṃ ‘‘aññaṃ byākarontassā’’ti. **Bhāyanto**ti ‘‘ñatvā garahanti nu kho’’ti bhāyanto.

Padabhājanīyavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Vinītavatthuvaṇṇanā

223. **Sekkhabhūmiya**nti iminā jhānabhūmimpi saṅgaṇhāti. **Tiṇṇaṃ vivekāna**nti kāyacittaupadhivivekānaṃ. Piṇḍāya caraṇassa bhojanapariyosānatāya vuttaṃ ‘‘yāva bhojanapaayosāna’’nti. Antaraghare bhutvā āgacchantassāpi vuttanayeneva sambhāvanicchāya cīvarasaṇṭhāpanādīni karontassa dukkaṭameva, **pāḷiyaṃ** pana dukkarādivatthūsu ‘‘anāpatti anullapanādhippāyassā’’ti idaṃ thullaccayenāpi anāpattidassanatthaṃ vuttaṃ. Ullapanādhippāyassāpi hi ‘‘nāvuso, dukkaraṃ aññaṃ byākātu’’nti vutte thullaccayameva attupanāyikattābhāvatoti daṭṭhabbaṃ.

227. **Na dānāhaṃ tattha gamissāmī**ti puna tattha vasitaṭṭhāne na gamissāmi, evaṃ sati paṭhamaṃ gato ayaṃ puna ca nāgato, tasmā arahāti maññissantīti adhippāyo. **Taṃ ṭhāna**nti āvāsaṃ vātiādinā pubbe paricchinnaṭṭhānaṃ. Padasā gamanaṃ sandhāya katikāya katattā **yānenā**tiādi vuttaṃ. Vijjāmayiddhiṃ sandhāya ‘‘iddhiyā’’ti vuttaṃ ullapanādhippāyassa abhiññiddhiyā asambhavato. **Aññamaññaṃ rakkhantī**ti ullapanādhippāye satipi ekassāpi paṭhamagamanābhāvā rakkhanti. Sace pana katikaṃ katvā nisinnesu ekaṃ dve ṭhapetvā avasesā ullapanādhippāyena ekato gacchanti, gatānaṃ sabbesaṃ pārājikameva. Tesu yassa ullapanādhippāyo natthi, tassa anāpatti. **Eta**nti heṭṭhā vuttaṃ sabbaṃ katikavattaṃ. **Nānāverajjakā**ti nānājanapadavāsino. **Saṅghalābho**ti yathāvuḍḍhaṃ pāpuṇanakakoṭṭhāso. Ayañca paṭikkhepo avisesetvā karaṇaṃ sandhāya kato, visesetvā pana ‘‘ettako asukassā’’ti paricchinditvā apaloketvā dātuṃ vaṭṭati.

228. **Dhammadhātū**ti sabbaññutaññāṇaṃ, dhammānaṃ sabhāvo vā. **Upapattī**ti attabhāvaṃ sandhāya vadati. **Dussaddhāpayā hontī**ti puthujjane sandhāya vuttaṃ, na lakkhaṇattherādike ariyapuggale. **Vituḍentī**ti vinivijjhitvā ḍenti gacchanti, phāsuḷantarikāyo chiddāvachiddaṃ katvā tāhi gacchantīti nissakkavasena attho. Vitudentīti pāṭhe phāsuḷantarikāhīti ādhāratthe nissakkavacanaṃ. **Lohatuṇḍehī**ti kāḷalohamayehi tuṇḍehi. **Acchariyaṃ vatā**ti garahitabbatāya accharaṃ paharituṃ yuttarūpaṃ. **Cakkhubhūtā**ti lokassa cakkhu viya bhūtā sañjātā, cakkhusadisātipi attho. **Tasseva kammassā**ti yena goghātakakammeneva niraye nibbatto, tassevāti atthe gayhamāne ekāya cetanāya bahupaṭisandhiyo hontīti āpajjati, na cetaṃ yuttaṃ ekassa ambādibījassa anekaṅkuruppatti viyāti taṃ pariharanto āha **tassa nānācetanāhi āyūhitassā**tiādi, tena goghātakakammakkhaṇe pubbacetanā aparacetanā sanniṭṭhāpakacetanāti ekasmimpi pāṇātipāte bahū cetanā honti, nānāpāṇātipātesu vattabbameva natthi. Tattha ekāya cetanāya narake pacitvā tadaññacetanāsu ekāya aparāpariyacetanāya imasmiṃ petattabhāve nibbattoti dasseti, tenāha ‘‘avasesakammaṃ vā kammanimittaṃ vā’’ti. Ettha ca kammasarikkhavipākuppattiṃ sandhāya kammakammanimittānameva gahaṇaṃ kataṃ, na gatinimittassa, tenāha ‘‘aṭṭhirāsiyeva nimittaṃ ahosī’’ti. **Pāḷiyaṃ** vitacchentīti tuṇḍehi tacchento viya luñcanti. **Virājentī**ti vilikhanti.

229. **Vallūravikkayenā**ti sukkhāpitamaṃsavikkayena. **Nippakkhacamme**ti vigatapakkhalomacamme. **Ekaṃ miga**nti dīpakamigaṃ. **Kāraṇāhī**ti ghātanāhi. **Ñatvā**ti kammaṭṭhānaṃ ñatvā.

230. Maṅganavasena ulatīti **maṅguli,** virūpabībhacchabhāvena pavattatīti attho. **Cittakeḷi**nti cittaruciyaṃ anācārakīḷaṃ.

231. **Nissevālapaṇakakaddamo**ti tilabījakādisevālena nīlamaṇḍūkapiṭṭhivaṇṇena udakapiṭṭhe udakaṃ nīlavaṇṇaṃ kurumānena paṇakena kaddamena ca virahito. Uṇhabhāvena tapanato tapaṃ udakaṃ assāti tapodakāti vattabbe ka-kāralopaṃ katvā ‘‘tapodā’’ti vuccati. **Petaloko**ti pakaṭṭhena akusalakammena sugatito duggatiṃ itānaṃ gatānaṃ loko samūho, nivāsaṭṭhānaṃ vā. **Katahatthā**ti dhanusippe suṭṭhu sikkhitahatthā, avirajjhanalakkhavedhāti attho. Sippadassanavasena rājakulādīsu rājasamūhaṃ upecca kataṃ asanaṃ sarakkhepo etesanti **katupāsanā,** sabbattha dassitasippāti attho. **Pabhaggo**ti pabhañjito, parājitoti attho.

232. **Āneñjasamādhi**nti arūpasamāpattiyaṃ niruddhe satipi saddakaṇṭakena uṭṭhānāraho rūpāvacarasamādhiyeva idha vattabboti āha **anejaṃ acala**ntiādi. **Samādhiparipanthake**ti vitakkādike sandhāya vadati, idaṃ pana paṭhamabodhiyaṃ uppannampi vatthuṃ anācāramattavasena bhikkhūhi coditepi bhagavatā ‘‘anāpatti, bhikkhave, moggallānassā’’ti (pārā. 228) evaṃ āyatiṃ attanā paññapiyamānapārājikānuguṇaṃ tadā eva vinītanti dhammasaṅgāhakattherehi pacchā paññattassa imassa sikkhāpadassa vinītavatthubhāvena saṅgahamāropitanti daṭṭhabbaṃ. Sāvakānaṃ uppaṭipāṭiyā anussaraṇābhāvaṃ dassetuṃ ‘‘na uppaṭipāṭiyā’’ti vuttaṃ. **Dukkaraṃ kata**nti anantare pañcakappasatike kāle viññāṇasantatiṃ adisvāpi asammuyhitvā parato tatiyattabhāve diṭṭhacuticittena saddhiṃ vattamānabhavapaṭisandhiyā anumānenāpi kāriyakāraṇābhāvagahaṇaṃ nāma sāvakānaṃ dukkarattā vuttaṃ. **Paṭividdhā**ti paṭividdhasadisā. Yathā nāma sattadhā phālitassa cāmaravālalomassa ekāya aggakoṭiyā aparassa vālalomaṃsuno koṭiṃ dūre ṭhatvā vijjheyya āvunanto viya paṭipādeyya, evameva imināpi dukkaraṃ katanti vuttaṃ hoti. **Etadagga**nti eso aggo. **Yadida**nti yo ayaṃ.

Nigamanavaṇṇanā

233. **Idhā**ti bhikkhuvibhaṅge. **Uddiṭṭhapārājikaparidīpana**nti sikkhāpadesu pātimokkhuddesavasena uddiṭṭhapārājikaparidīpanaṃ, na pana sabbasmiṃ pārājikavibhaṅge āgataāpattiparidīpanaṃ tattha thullaccayādīnampi āgatattā teneva uddiṭṭha-saddena vuttavibhaṅgassa niddesattā. **Bhikkhunīnaṃ asādhāraṇāni cattārī**ti ubbhajāṇumaṇḍalikā (pāci. 658) vajjappaṭicchādikā (pāci. 665) ukkhittānuvattikā (pāci. 669) aṭṭhavatthukāti (pāci. 675) imāni bhikkhūhi asādhāraṇāni bhikkhunīnaṃ eva paññattāni pārājikānīti attho. **Vatthuvipannā**ti pabbajjupasampadānaṃ vatthubhāvo vatthu nāma, tena vatthumattena vipannā, vipannavatthukāti attho. **Ahetukapaṭisandhikā**ti maggānuppattikāraṇamāha. Kiñcāpi duhetukānampi maggo nuppajjati, te pana pabbajjupasampadāsu ṭhatvā āyatiṃ maggahetuṃ sampādetuṃ sakkonti, ahetukā pana parisuddhe catupārisuddhisīle ṭhatvā sampādetuṃ na sakkonti, tasmā te tampi paṭicca vatthuvipannāvāti veditabbā. **Pārājikā**ti kammavipattiyā paṭisandhikkhaṇeyeva parājayaṃ āpannā. Theyyasaṃvāsakādīnaṃ gihibhāve ṭhatvā vipassanāya vāyamantānampi tasmiṃ attabhāve magguppattiabhāvato ‘‘maggo pana vārito’’ti vuttaṃ. Dīghatāya lambamānaṃ aṅgajātaṃ lambaṃ nāma, taṃ yassa atthi so **lambī**. So ettāvatā na pārājiko, taṃ pana dīghaṃ aṅgajātaṃ attano mukhe vā vaccamagge vā sevanādhippāyena pavesentova pārājiko, idha pana vaccamagge pavesentova adhippeto mudupiṭṭhikeneva mukhe pavesanassa vuttattā. Sopi hi kataparikammatāya mudubhūtāya piṭṭhiyā onamitvā attano aṅgajātaṃ mukhena gaṇhantova pārājiko hoti, na kevalo. Yo pana mukhena attano vaccamaggaṃ vā paresaṃ vaccamaggamukhaṃ vā itthīnaṃ passāvamaggaṃ vā gaṇhāti, tassa ca purisanimittena purisanimittaṃ chupantassa ca maggena maggapaṭipādanepi pārājikaṃ na hoti purisanimittena taditaramaggasampaṭipādaneneva methunadhammavohārato. **Parassa aṅgajāte abhinisīdatī**ti parassa uttānaṃ sayantassa kammaniye aṅgajāte attano vaccamaggaṃ pavesento tassūpari nisīdati, idañca upalakkhaṇamattaṃ paresaṃ aṅgajātaṃ vaccamagge pavesento sādiyantopi pārājikova, balakkārena pana vaccamagge vā mukhe vā parena pavesiyamāno yadi na sādiyati, anāpattikova. Ettha asādiyanaṃ nāma dukkaraṃ virajjitabbato. Ettha ca anupasampannabhāve ṭhatvā mātupituarahantesu aññataraṃ ghātento bhikkhuniṃ dūsento ca sāmaṇerapabbajjampi na labhatīti dassanatthaṃ visuṃ gahitattā mātughātakādīnaṃ catunnaṃ tatiyapaṭhamapārājikesu antogadhatā veditabbā. Yathā ettha, evaṃ gihibhāve ṭhatvā lohituppādaṃ karonto lohituppādakovāti gahetabbaṃ. **Etena pariyāyenā**ti ubhinnaṃ rāgapariyuṭṭhānasaṅkhātena pariyāyena. Dutiyavikappe kacci atthāti padacchedo veditabbo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Catutthapārājikavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Niṭṭhito ca pārājikakaṇḍavaṇṇanānayo.

2. Saṅghādisesakaṇḍo

1. Sukkavissaṭṭhisikkhāpadavaṇṇanā

234. **Terasakassā**ti terasa sikkhāpadāni parimāṇāni assāti terasako, kaṇḍo, tassa. Samathe vipassanāya vā abhiratirahito idha **anabhirato,** na pabbajjāyāti āha ‘‘vikkhittacitto’’ti. Vikkhittatāya kāraṇamāha **kāmarāgā**iccādi.

235. **Abbohārikā**ti sīlavipattivohāraṃ nārahatīti katvā vuttaṃ. Akusalabhāve panassā abbohāratā natthi.

236-7. Cetanā-saddato visuṃ saṃ-saddassa atthābhāvaṃ ika-paccayassa ca atthavantataṃ dassetuṃ **sañcetanā vā**tiādi dutiyavikappo vutto. **Sikhāppatto attho**ti adhippetatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Āsayabhedato**ti pittasemhapubbalohitānaṃ catunnaṃ āsayānaṃ bhedena. **Dhātunānattato**ti rasaruhirādīnaṃ sattannaṃ, pathavādīnaṃ vā catunnaṃ dhātūnaṃ nānattena. **Vatthisīsa**nti muttavatthito matthakapassaṃ. Hatthimadacalanaṃ nāmañca sambhavoti āha ‘‘sambhavo nikkhamatī’’ti. **Sambhavavega**nti sambhavassa ṭhānato cavitvā dakasotābhimukhaṃ otaraṇena sañjātasarīrakkhobhavegaṃ. **Bāhusīsa**nti khandhappadesaṃ. **Dassesī**ti ettha **iti**-saddo hetuttho, tena yasmā kaṇṇacūḷikāhi sambhavo nikkhamati…pe… sambhavañca dassesi, tasmā tatiyassa bhāsitaṃ subhāsitanti evaṃ yojanā veditabbā. **Dakasota**nti muttassa vatthito nikkhamanamaggaṃ, aṅgajātappadesanti vuttaṃ hoti. Sukkañca nāmetaṃ rasaruhirādisattadehadhātūsu majjhimadhātucatujaṃ aṭṭhimiñjādi viya pathavīdhātusaṅgahitaṃ āhārūpajīvīnaṃ sakalakāyagataṃ atidaharadārakānampi attheva, taṃ pana pannarasasoḷasavassuddesato paṭṭhāya sattānaṃ samuppajjanakakāmarāgeheva ṭhānato calati, calitañca āpodhātubhāvena cittajameva hutvā dakasotaṃ otarati, dakasotato pana paṭṭhāya cittapaccayautujaṃ hoti matthaluṅgato calitasiṅghāṇikā viya. Yesaṃ pana samucchedanavikkhambhanādīhi rāgapariyuṭṭhānaṃ natthi, tesaṃ sukkavissaṭṭhi na siyā. Iti yathāṭhānato sukkassa vissaṭṭhiyeva rāgacittasamuṭṭhānā, na pakatirūpaṃ, teneva **kathāvatthuaṭṭhakathāyaṃ** (kathā. aṭṭha. 307) ‘‘sukkavissaṭṭhi nāma rāgasamuṭṭhānā hotī’’ti sukkassa vissaṭṭhi eva rāgasamuṭṭhānā vuttā, na pakatirūpaṃ. Channaṃ pana kāmāvacaradevānaṃ vijjamānāpi sukkadhātu dvayaṃdvayasamāpattivasena pariyuṭṭhitarāgenāpi ṭhānato na gaḷati, yathāṭhāne eva ṭhatvā kiñci vikāraṃ āpajjamānā taṅkhaṇikapariḷāhavūpasamāvahā methunakiccaniṭṭhāpitā hotīti veditabbaṃ. Keci pana ‘‘kāyasamphassasukhameva tesaṃ kāmakicca’’nti vadanti. Khīṇāsavānaṃ pana anāgāmīnañca sabbaso kāmarāgābhāvena sukkadhātuvikārampi nāpajjatīti veditabbaṃ. Rūpībrahmānaṃ pana vikkhambhitakāmarāgena janitattā anāhārūpajīvitattā ca sabbathā sukkadhātupi nattheva. **Tathevā**ti mocanassādena nimitte upakkamatotiādiṃ atidisati. ‘‘Vissaṭṭhīti ṭhānācāvanā vuccatī’’ti padabhājane (pārā. 237) vuttattā ‘‘dakasotaṃ otiṇṇamatte’’ti kasmā vuttanti āha **dakasotorohaṇañcetthā**tiādi. **Etthā**ti tīsupi vādesu. **Adhivāsetvā**ti nimitte upakkamitvā puna vippaṭisāre uppanne mocanassādaṃ vinodetvā. **Antarā nivāretu**nti attano nimitte katūpakkamena ṭhānā cutaṃ dakasotaṃ otarituṃ adatvā antarā nivāretuṃ. Mocanassādena hatthaparikammādiṃ karontassa muttepi dukkaṭameva, nimitte upakkamābhāvato pana saṅghādiseso na hotīti āha ‘‘hattha…pe… anāpattī’’ti. Dakasotorohaṇañcetthātiādinā vuttavinicchayaṃ sandhāya ‘‘ayaṃ sabbācariyasādhāraṇavinicchayo’’ti vuttaṃ.

Khobhakaraṇapaccayo nāma visabhāgabhesajjasenāsanāhārādipaccayo. **Nānāvidhaṃ supina**nti khubhitavātādidhātūnaṃ anuguṇaṃ. **Anubhūtapubba**nti pubbe bhūtapubbaṃ manasā parikappitapubbañca. Sagganarakadesantarādīnampi hi saṅgahetvā vuttaṃ. **Atthakāmatāya vā anatthakāmatāya vā**ti idaṃ devatānaṃ hitāhitādhippāyataṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Atthāya vā anatthāya vā**ti sabhāvato bhavitabbaṃ hitāhitaṃ sandhāya vuttaṃ. Nanu devatāhi upasaṃhariyamānāni ārammaṇāni paramatthato natthi, kathaṃ tāni puriso passati, devatā vā tāni avijjamānāni upasaṃharantīti codanaṃ manasi katvā āha **so tāsa**ntiādi. Tena ‘‘evameso parikappatū’’ti devatāhi cintitamattena supantassa cittaṃ bhavaṅgasantatito nipatitvā devatāhi cintitaniyāmeneva parikappamānaṃ pavattati, evaṃ tena parikappamānāni ārammaṇāni devatāhi upasaṃhaṭāni nāma honti, tāni ca so devatānubhāvena passati nāmāti dasseti. **Bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimitta**ntiādīsu bodhisattassa gabbhokkantidivase mahāmāyādeviyā attano dakkhiṇapassena ekassa setavaravāraṇassa antokucchipaviṭṭhabhāvadassanaṃ puttapaṭilābhanimittaṃ supinaṃ nāma. Amhākaṃ pana bodhisattassa ‘‘sve buddho bhavissatī’’ti cātuddasiyaṃ pakkhassa rattivibhāyanakāle himavantaṃ bibbohanaṃ katvā puratthimapacchimasamuddesu vāmadakkhiṇahatthe dakkhiṇasamudde pāde ca odahitvā mahāpathaviyā sayanaṃ eko, dabbatiṇasaṅkhātāya tiriyā nāma tiṇajātiyā naṅgalamattarattadaṇḍāya nābhito uggatāya khaṇena anekayojanasahassaṃ nabhaṃ āhacca ṭhānaṃ eko, setānaṃ kaṇhasīsānaṃ kimīnaṃ pādehi ussakkitvā yāva jāṇumaṇḍalaṃ āhacca ṭhānaṃ eko, nānāvaṇṇānaṃ catunnaṃ sakuṇānaṃ catūhi disāhi āgantvā pādamūle setavaṇṇatāpajjanaṃ eko, bodhisattassa mahato mīḷhapabbatassa upari alimpamānassa caṅkamanaṃ ekoti ime pañca mahāsupinā nāma, ime ca yathākkamaṃ sambodhiyā, devamanussesu ariyamaggappakāsanassa, gihīnañca saraṇūpagamanassa, khattiyādicatuvaṇṇānaṃ pabbajitvā arahattapaṭilābhassa, catunnaṃ paccayānaṃ lābhe alittabhāvassa ca pubbanimittānīti veditabbaṃ. Soḷasa supinā pākaṭā eva. **Ekantasaccamevā**ti phalaniyamuppattito vuttaṃ. Dassanaṃ pana sabbattha vipallatthameva. Dhātukkhobhādīsu catūsu mūlakāraṇesu dvīhi tīhipi kāraṇehi kadāci supinaṃ passantīti āha ‘‘saṃsaggabhedato’’ti. **Supinabhedo**ti saccāsaccatthatābhedo.

Rūpanimittādiārammaṇanti ettha kammanimittagatinimittato aññarūpameva viññāṇassa nimittanti rūpanimittaṃ, taṃ ādi yesaṃ sattanimittādīnaṃ tāni rūpanimittādīni ārammaṇāni yassa bhavaṅgacittassa taṃ rūpanimittādiārammaṇaṃ. **Īdisānī**ti rūpanimittādiārammaṇāni rāgādisampayuttāni ca. **Sabbohārikacittenā**ti paṭibuddhassa pakativīthicittena. **Ko nāma passatī**ti suttapaṭibuddhabhāvaviyuttāya cittappavattiyā abhāvato supinaṃ passanto nāma na siyāti adhippāyo, tenāha ‘‘supinassa abhāvova āpajjatī’’ti. **Kapimiddhapareto**ti iminā niddāvasena pavattamānabhavaṅgasantatibyavahitāya kusalākusalāya manodvāravīthiyā ca passatīti dasseti, tenāha **yā niddā**tiādi. **Dvīhi antehi mutto**ti kusalākusalasaṅkhātehi dvīhi antehi mutto. **Āvajjanatadārammaṇakkhaṇe**ti supine pañcadvāravīthiyā abhāvato manodvāre uppajjanārahaṃ gahetvā vuttaṃ.

Ettha ca supinantepi tadārammaṇavacanato anubhūtesu sutapubbesu vā rūpādīsu purāpattibhāvena parikappetvā vipallāsato pavattamānāpi kāmāvacaravipākadhammā parittadhamme nissāya parikappetvā pavattattā parittārammaṇā vuttā, na pana sarūpato parittadhamme gahetvā pavattattā evāti gahetabbaṃ. Evañca itthipurisādiākāraṃ āropetvā pavattamānānaṃ rāgādisavipākadhammānampi tesaṃ ārammaṇaṃ gahetvā uppannānaṃ paṭisandhādivipākānampi parittārammaṇatā kammanimittārammaṇatā ca upapannā eva hoti. Vatthudhammavinimuttaṃ pana sammutibhūtaṃ kasiṇādipaṭibhāgārammaṇaṃ gahetvā uppannā upacārappanādivasappavattā cittacetasikadhammā eva parittattike (dha. sa. tikamātikā 12) na vattabbārammaṇāti gahetabbā.

Svāyanti supino. Vipallāsena parikappitaparittārammaṇattā ‘‘dubbalavatthukattā’’ti vuttaṃ, avijjamānārammaṇe avasavattitoti adhippāyo, tenāha **avisaye uppannattā**tiādi.

Āpattinikāyassāti idaṃ saṅghādisesoti pulliṅga-saddassa anurūpavasena vuttaṃ. **Assā**ti assa āpattinikāyassa, vuṭṭhāpetuṃ icchitassāti attho, tenāha **kiṃ vutta**ntiādi. **Ruḷhisaddenā**ti ettha samudāye nipphannassāpi saddassa tadekadesepi pasiddhi idha ruḷhī nāma, tāya ruḷhiyā yutto saddo ruḷhīsaddo, tena. Ruḷhiyā kāraṇamāha **avayave**iccādinā.

Kālañcāti ‘‘rāgūpatthambhe’’tiādinā dassitakālañca, ‘‘rāgūpatthambhe’’ti vutte rāgūpatthambhe jāte tasmiṃ kāle mocetīti atthato kālo gammati. **Navamassa adhippāyassā**ti vīmaṃsādhippāyassa. **Vatthū**ti visayaṃ.

238. Lomā etesaṃ santīti **lomasā,** bahulomapāṇakā.

239. **Mocanenā**ti mocanappayogena. **Mocanassādasampayuttāyā**ti ettha mocanicchāva mocanassādo, tena sampayuttā cetanā mocanassādacetanāti attho, na pana mocane assādaṃ sukhaṃ patthentiyā cetanāyāti evaṃ attho gahetabbo, itarathā sukhatthāya mocentasseva āpatti, na ārogyādiatthāyāti āpajjati. Tasmā ārogyādīsu yena kenaci adhippāyena mocanicchāya cetanāyāti atthova gahetabbo.

240. **Vāyamato**ti aṅgajāte kāyena upakkamato. **Dve āpattisahassānī**ti khaṇḍacakkādīni anāmasitvāva vuttaṃ, icchantena pana khaṇḍacakkādibhedenāpi gaṇanā kātabbā. **Ekena padenā**ti gehasitapemapadena. **Tathevā**ti mocanassādacetanāya eva gāḷhaṃ pīḷanādippayogaṃ avijahitvā supanena saṅghādisesoti vuttaṃ. **Suddhacitto**ti mocanassādassa nimitte ūruādīhi kataupakkamassa vijahanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tena asubhamanasikārābhāvepi payogābhāveneva mocanepi anāpatti dīpitāti veditabbā.

Tena upakkamena mutteti muccamānaṃ vinā aññasmimpi sukke ṭhānato mutte. Yadi pana upakkame katepi muccamānameva dakasotaṃ otarati, thullaccayameva payogena muttassa abhāvā. **Jagganatthāyā**ti cīvarādīsu limpanaparihārāya hatthena aṅgajātaggahaṇaṃ vaṭṭati, tappayogo na hotīti adhippāyo. **Anokāsa**nti aṅgajātappadesaṃ.

262. **Supinantena kāraṇenā**ti supinante pavattaupakkamahetunā. Āpattiṭṭhāneyeva hi ayaṃ anāpatti avisayattā vuttā. Tenāha **''sacassa visayo hoti niccalena bhavitabba''**ntiādi.

263. Vinītavatthupāḷiyaṃ **aṇḍakaṇḍuvanavatthusmiṃ** mocanādhippāyena aṇḍacalanena aṅgajātassāpi calanato nimitte upakkamo hotīti saṅghādiseso vutto. Yathā pana aṅgajātaṃ na calati, evaṃ aṇḍameva kaṇḍuvanena phusantassa muttepi anāpatti aṇḍassa anaṅgajātattā.

264. **Vatthi**nti aṅgajātasīsacchādakacammaṃ. **Udaraṃ tāpentassa…pe… anāpattiyevā**ti udaratāpanena aṅgajātepi tatte tāvattakena nimitte upakkamo kato nāma na hotīti vuttaṃ.

265. **Ehi me tvaṃ, āvuso, sāmaṇerāti vatthusmiṃ** aññaṃ āṇāpetu, tena kariyamānassa aṅgajātacalanassa mocanassādena sādiyanato taṃ calanaṃ bhikkhussa sādiyanacittasamuṭṭhitampi hotīti sukkavissaṭṭhipaccayassa aṅgajātacalanassa hetubhūtā assādacetanāva āpattiyā aṅgaṃ hoti, na āṇāpanavācā tassā pavattikkhaṇe saṅghādisesassa asijjhanato. Evaṃ āṇāpetvāpi yonisomanasikārena mocanassādaṃ paṭivinodentassa āpattiasambhavato idaṃ sikkhāpadaṃ anāṇattikaṃ, kāyakammaṃ, kiriyasamuṭṭhānañca jātanti gahetabbaṃ, āṇāpanavācāya pana dukkaṭaṃ āpajjati. Yo pana parena anāṇattena balakkārenāpi kariyamānappayogaṃ mocanassādena sādiyati, tassāpi mutte **paṭhamapārājike** viya saṅghādisesova, amutte thullaccayaṃ. Mocanassāde cetanāya pana asati kāyasaṃsaggarāgena sādiyantassāpi muttepi saṅghādisesena anāpattīti ācariyā vadanti, tañca yuttameva.

266. **Kāyatthambhanavatthusmiṃ** calanavasena yathā aṅgajāte upakkamo sambhavati, tathā vijambhitattā āpatti vuttā.

Upanijjhāyanavatthusmiṃ aṅgajātanti jīvamānaitthīnaṃ passāvamaggova adhippeto, netaro.

267. **Pupphāvalī**ti kīḷāviseso. Taṃ kira kīḷantā nadīādīsu chinnataṭaṃ udakena cikkhallaṃ katvā tattha ubho pāde pasāretvā nisinnā patanti, ''pupphāvaliya''ntipi pāṭho. **Pavesentassā**ti payojakattena dvikammikattā ''vālikaṃ aṅgajāta''nti ubhayatthāpi upayogavacanaṃ kataṃ. Cetanā, upakkamo, muccananti imānettha tīṇi aṅgāni veditabbāni.

Sukkavissaṭṭhisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kāyasaṃsaggasikkhāpadavaṇṇanā

269. Dutiye kesuci vātapānesu vivaṭesu bahipi andhakārattā āloko na pavisati, vivaṭakavāṭena aññato āgacchantassa ālokassa nivāraṇato kavāṭassa piṭṭhipasse ghanandhakārova hoti, tādisāni sandhāya **''yesu vivaṭesu andhakāro hotī''**tiādi vuttaṃ.

Brāhmaṇī attano aṅgamaṅgānaṃ parāmasanakkhaṇe anācārānukūlā hutvā na kiñci vatvā bhikkhuno vaṇṇabhaṇanakkhaṇe vuttattā āha **''pabbajitukāmo maññeti sallakkhetvā''**ti, pabbajitukāmo viyāti sallakkhetvāti attho. Kulitthīnaṃ evaṃ parehi abhibhavanaṃ nāma accantāvamānoti āha **''attano vippakāra''**nti.

270. Otiṇṇasaddassa kammasādhanapakkhaṃ sandhāya **''yakkhādīhī''**tiādi vuttaṃ, kattusādhanapakkhaṃ sandhāya **''kūpādīnī''**tiādi vuttaṃ. **Tasmiṃ vatthusmi**nti itthisarīrasaṅkhāte vatthusmiṃ.

271. **Assā**ti hatthaggāhādikassa sabbassa.

273. **Etesaṃ padāna**nti āmasanādipadānaṃ. **Itthisaññī**ti manussitthisaññī. **Naṃ**-saddassa kāyavisesanabhāvena etaṃ kāyanti atthaṃ dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. **Omasanto…pe… ekāva āpattī**ti anivatthaṃ sandhāya vuttaṃ, na nivatthaṃ. Sanivatthāya pana matthakato paṭṭhāya hatthaṃ otārentassa nivatthasāṭakopari hatthe āruḷhe thullaccayaṃ. Sāṭakato hatthaṃ otārāpetvā jaṅghato paṭṭhāya omasantassa puna saṅghādiseso.

Yathāniddiṭṭhaniddeseti yathāvuttakāyasaṃsagganiddese. **Tenā**ti yena kāraṇena vatthusaññādayo honti, tena kāraṇena. Yathāvuttasikkhāpadaniddese vuttaṃ garukaṃ bhikkhuno kareyya pakāseyyāti yojanā.

Saññāya virāgitamhīti saññāya viraddhāya. **Idaṃ nāma vatthu**nti imasmiṃ sikkhāpade āgataṃ, anāgatañca yaṃ kiñci saviññāṇakāviññāṇakaṃ phusantassa anāpattiabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ.

Sārattanti kāyasaṃsaggarāgeneva sārattaṃ. **Viratta**nti kāyasaṃsaggarāgarahitaṃ mātuādiṃ sandhāya vadati. **Dukkaṭa**nti mātupemādivasena gaṇhantassa vasena vuttaṃ, virattampi itthiṃ kāyasaṃsaggarāgena gaṇhantassa pana saṅghādiseso eva. Imāya pāḷiyā sametīti sambandho. Kathaṃ sametīti ce? Yadi hi ''itthiyā kāyappaṭibaddhaṃ gaṇhissāmī''ti citte uppanne itthisaññā virāgitā bhaveyya. Kāyappaṭibaddhaggahaṇepi thullaccayenāpi na bhavitabbaṃ itthisaññāya eva **pāḷiyaṃ** (pārā. 276) thullaccayassa vuttattā, tasmā ''itthiyā kāyappaṭibaddhaṃ gaṇhissāmīti kāyaṃ gaṇhantassa itthisaññā virāgitā nāma na hotīti kāyappaṭibaddhaṃ gaṇhissāmīti kāyaṃ gaṇhato itthisaññāya ceva kāyasaṃsaggarāgassa ca kāyaggahaṇassa ca sambhavā yathāvatthukaṃ saṅghādisesameva āpajjatī''ti **mahāsumattherena** vuttavādova imāya pāḷiyā sameti. Aṭṭhakathāyañhi ''sambahulā itthiyo bāhāhi parikkhipitvā gaṇhāmī''ti saññāya parikkhipato majjhagatānaṃ vasena thullaccayaṃ vuttaṃ. Na hi tassa ''majjhagatā itthiyo kāyappaṭibaddhena gaṇhāmī''ti saññā atthi, tasmā aṭṭhakathāyapi sametīti gahetabbaṃ. Nīlena duviññeyyabhāvato **kāḷitthī** vuttā.

279. **Sevanādhippāyo**ti phassasukhasevanādhippāyo. Kāyappaṭibaddhāmasanavāre kāyappaṭibaddhavasena phassapaṭivijānanaṃ veditabbaṃ. **Cittuppādamatte āpattiyābhāvato anāpattī**ti idaṃ kāyasaṃsaggarāgamattena kāyacalanassa anuppattito itthiyā kariyamānakāyacalanaṃ sādiyatopi payogābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭhamapārājike pana parehi upakkamiyamānassa abhāvato sevanādhippāye uppanne tena adhippāyena aṅgajātakkhobho sayameva avassaṃ sañjāyati, so ca tena kato nāma hotīti pārājikaṃ vuttaṃ, teneva nayena paṭhamasaṅghādisesepi parena kariyamānapayogasādiyamānepi aṅgajātakkhobhasambhavena āpatti hotīti veditabbaṃ. **Catutthe**ti ''na ca kāyena vāyamati, na ca phassaṃ paṭivijānātī''ti imasmiṃ vāre. **Phassapaṭivijānanampī**ti **api**-saddena tatiyavāre viya vāyāmopi natthīti dasseti. **Nissaggiyena nissaggiyāmasane viyā**ti idaṃ pana phassapaṭivijānanābhāvamattasseva nidassanaṃ, na payogābhāvassāti daṭṭhabbaṃ. **Mokkhādhippāyo**ti ettha cittassa lahuparivattitāya antarantarā kāyasaṃsaggarāge samuppannepi mokkhādhippāyassa avicchinnatāya anāpattiyeva, vicchinne pana tasmiṃ āpatti eva.

Padabhājanīyavaṇṇanānayo.

281. **Ettha gaṇhāhīti na vattabbā**ti gehasitapemena kāyappaṭibaddhena phusane dukkaṭaṃ sandhāya vuttaṃ, kāruññena pana vatthādiṃ gahetuṃ asakkontiṃ ''gaṇhā''ti vadantassāpi avasasabhāvappattaṃ udake nimujjantiṃ kāruññena sahasā anāmāsanti acintetvā kesādīsu gahetvā mokkhādhippāyena ākaḍḍhatopi anāpattiyeva. Na hi mīyamānaṃ mātaraṃ ukkhipituṃ na vaṭṭati. Aññātikāya itthiyāpi eseva nayo. Ukkaṭṭhāya mātuyāpi āmāso na vaṭṭatīti dassanatthaṃ **''mātara''**nti vuttaṃ. Tassā kātabbaṃ pana aññāsampi itthīnaṃ karontassāpi anāpattiyeva anāmāsatte visesābhāvā.

Tiṇaṇḍupakanti hiriverādimūlehi kesālaṅkāratthāya katacumbaṭakaṃ. **Parivattetvā**ti attano nivāsanādibhāvato apanetvā. Pūjādiatthaṃ pana tāvakālikampi āmasituṃ vaṭṭati. **Sīsapasādhanakadantasūciādī**ti idaṃ sīsālaṅkāratthāya paṭapilotikādīhi kataṃ sīsapasādhanakañceva dantasūciādi cāti dvidhā yojetvā sīsapasādhanaṃ sipāṭikopakaraṇatthāya ceva dantasūciupakaraṇatthāya ca gahetabbanti yathākkamaṃ atthaṃ dasseti. Kesakalāpaṃ bandhitvā tattha tiriyaṃ pavesanatthāya katā dantasūci eva sīsapasādhanakadantasūcīti ekameva katvā sipāṭikāya pakkhipitvā pariharitabbasūciyeva tassa tassa kiccassa upakaraṇanti sipāṭikāsūciupakaraṇanti evaṃ vā yojanā kātabbā. **Potthakarūpa**nti sudhādīhi kataṃ, pārājikavatthubhūtānaṃ tiracchānagatitthīnaṃ saṇṭhānena katampi anāmāsameva. Itthirūpādīni dassetvā kataṃ, vatthabhittiādiñca itthirūpaṃ anāmasitvā vaḷañjetuṃ vaṭṭati. Evarūpehi anāmāse kāyasaṃsaggarāge asati kāyappaṭibaddhena āmasato doso natthi. **Bhinditvā**ti ettha anāmāsampi daṇḍapāsāṇādīhi bhedanassa aṭṭhakathāyaṃ vuttattā, pāḷiyampi āpadāsu mokkhādhippāyassa āmasanepi anāpattiyā vuttattā ca. Sappinīādīhi vāḷamigīhi ca gahitapāṇakānaṃ mocanatthāya taṃ sappinīādiṃ vatthadaṇḍādīhi parikkhipitvā gahetuṃ, mātuādiṃ udake mīyamānaṃ vatthādīhi gahetuṃ, asakkontiṃ kesādīsu gahetvā kāruññena ukkhipituṃ vaṭṭatīti ayamattho gahetabbova. Aṭṭhakathāyaṃ ''na tveva āmasitabbā''ti idaṃ pana vacanaṃ amīyamānavatthuṃ sandhāya vuttanti ayaṃ amhākaṃ khanti.

Maggaṃ adhiṭṭhāyāti ''maggo aya''nti maggasaññaṃ uppādetvāti attho. **Paññapetvā dentī**ti idaṃ sāmīcivasena vuttaṃ, tehi pana āsanaṃ apaññapetvāva nisīdathāti vutte sayameva paññapetvā nisīditumpi vaṭṭati. **Tatthajātakānī**ti acchinditvā bhūtagāmabhāveneva ṭhitāni. **Kīḷantenā**ti vuttattā sati paccaye āmasantassa anāpatti. Bhikkhusantakaṃ pana paribhogārahaṃ sabbathā āmasituṃ na vaṭṭati durupaciṇṇattā. **Anupasampannānaṃ dassāmī**ti idaṃ appaṭiggahetvā gahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ.

Attanopi atthāya paṭiggahetvā gahaṇe doso natthi anāmāsattābhāvā.

Maṇīti veḷuriyādito añño jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriyo**ti allaveḷuvaṇṇomaṇi, ‘‘majjārakkhi maṇḍalavaṇṇo’’tipi vadanti. **Silā**ti muggamāsavaṇṇā atisiniddhā kāḷasilā, maṇivohāraṃ āgatā rattasetādivaṇṇā sumaṭṭhāpi silā anāmāsā evāti vadanti. **Rajata**nti kahāpaṇamāsādibhedaṃ jatumāsādiṃ upādāya sabbaṃ vuttāvasesaṃ rūpiyaṃ gahitaṃ. **Lohitaṅko**ti rattamaṇi. **Masāragalla**nti kabaravaṇṇo maṇi, ‘‘marakata’’ntipi vadanti. Bhesajjatthāya pisitvā yojitānaṃ muttānaṃ ratanabhāvavirahato gahaṇakkhaṇepi ratanākārena apekkhitābhāvā **‘‘bhesajjatthāya pana vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Yāva pana tā muttā ratanarūpena tiṭṭhanti, tāva āmasituṃ na vaṭṭati eva. Evaṃ aññampi ratanapāsāṇaṃ pisitvā bhesajje yojanatthāya gahetuṃ vaṭṭati eva, jātarūparajataṃ pana pisitvā yojanabhesajjatthāyapi sampaṭicchituṃ na vaṭṭati, gahaṭṭhehi yojetvā dinnampi yadi bhesajje suvaṇṇādirūpena tiṭṭhati, viyojetuñca sakkā, tādisaṃ bhesajjampi na vaṭṭati. Taṃ abbohārikattaṃ gataṃ ce, vaṭṭati. **‘‘Jātiphalikaṃ upādāyā’’**ti vuttattā, sūriyakantacandakantādikaṃ jātipāsāṇaṃ maṇimhi eva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Dhamanasaṅkho ca dhotaviddho ca ratanamisso cāti yojetabbaṃ. **Viddho**ti maṇiādibhāvena katachiddo.

Ratanamissoti kañcanalatādivicitto, muttādiratanakhacito ca, etena dhamanasaṅkhato añño ratanamissova anāmāsoti dasseti. Silāyampi eseva nayo. **Pānīyasaṅkho**ti imināva thālakādiākārena katasaṅkhamayabhājanāni bhikkhūnaṃ sampaṭicchituṃ vaṭṭatīti siddhaṃ. **Sesā**ti ratanasaṃyuttaṃ ṭhapetvā avasesā.

Bījato paṭṭhāyāti dhātupāsāṇato paṭṭhāya. **Paṭikkhipī**ti suvaṇṇamayadhātukaraṇḍakassa, buddharūpādissa ca attano santakakaraṇe nissaggiyattā vuttaṃ. **‘‘Rūpiyachaḍḍakaṭṭhāne’’**ti vuttattā rūpiyachaḍḍakassa jātarūparajataṃ āmasitvā chaḍḍetuṃ vaṭṭatīti siddhaṃ. **Keḷāpayitu**nti āmasitvā ito cito ca sañcāretuṃ. **Vutta**nti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **Kacavarameva harituṃ vaṭṭatī**ti gopakā vā hontu aññe vā, hatthena puñchitvā kacavaraṃ apanetuṃ vaṭṭati, malampi pamajjituṃ vaṭṭati evāti vadanti, taṃ aṭṭhakathāya na sameti keḷāyanasadisattā. **Ārakūṭaloha**nti suvaṇṇavaṇṇo kittimalohaviseso. Tividhañhi kittimalohaṃ kaṃsalohaṃ vaṭṭalohaṃ hārakūṭalohanti. Tattha tiputambe missetvā kataṃ **kaṃsalohaṃ** nāma. Sīsatambe missetvā kataṃ **vaṭṭalohaṃ**. Rasatambe missetvā kataṃ **hārakūṭalohaṃ** nāma. Taṃ pana **‘‘jātarūpagatika’’**nti vuttattā uggaṇhato nissaggiyampi hotīti keci vadanti. Rūpiyesu pana agaṇitattā nissaggiyaṃ na hoti, āmasane, sampaṭicchane ca dukkaṭamevāti veditabbaṃ. **Sabbakappiyo**ti yathāvuttasuvaṇṇādimayānaṃ senāsanaparikkhārānaṃ āmasanagopanādivasena paribhogo sabbathā kappiyoti adhippāyo. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi. **‘‘Bhikkhūnaṃ dhammavinayavaṇṇanaṭṭhāne’’**ti vuttattā saṅghikameva suvaṇṇādimayaṃ senāsanaṃ, senāsanaparikkhārā ca vaṭṭanti, na puggalikānīti gahetabbaṃ.

Bhinditvāti paṭhamameva anāmasitvā pāsāṇādinā kiñcimattaṃ bhedaṃ katvā pacchā kappiyabhaṇḍatthāya adhiṭṭhahitvā hatthena gahetuṃ vaṭṭati. Tenāha **‘‘kappiyabhaṇḍaṃ karissāmīti sabbampi sampaṭicchituṃ vaṭṭatī’’**ti. Etthāpi kiñci bhinditvā, viyojetvā vā āmasitabba.

Phalakajālikādīnīti ettha saraparittāṇāya hatthena gahetabbaṃ kiṭikāphalakaṃ akkhirakkhaṇatthāya ayalohādīhi jālākārena katvā sīsādīsu paṭimuñcitabbaṃ jālikaṃ nāma. **Ādi**-saddena kavacādiṃ saṅgaṇhāti. **Anāmāsānī**ti macchajālādiparūparodhakaṃ sandhāya vuttaṃ, na saraparittāṇaṃ tassa āvudhabhaṇḍattābhāvā. Teneva vakkhati ‘‘parūparodhanivāraṇaṃ hī’’tiādi. **Āsanassā**ti cetiyassa samantā kataparibhaṇḍassa. **Bandhissāmī**ti kākādīhi adūsanatthāya bandhissāmi.

‘‘Bherisaṅghāṭoti saṅghaṭitacammabherī. **Vīṇāsaṅghāṭo**ti saṅghaṭitacammavīṇā’’ti **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. 2.281) vuttaṃ. ‘‘Cammavinaddhāni vīṇābheriādīnī’’ti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttavacanato visesābhāvā, **‘‘kurundiyaṃ panā’’**tiādinā tato visesassa vattumāraddhattā ca bheriādīnaṃ vinaddhanopakaraṇasamūho bherivīṇāsaṅghāṭoti veditabbaṃ saṅghaṭitabboti saṅghāṭoti katvā. **Tucchapokkhara**nti avinaddhacammabherivīṇānaṃ pokkharaṃ. **Āropitacamma**nti pubbe āropitaṃ hutvā pacchā tato apanetvā visuṃ ṭhapitamukhacammamattaṃ, na sesopakaraṇasahitaṃ. Sahitaṃ pana saṅghāṭoti ayaṃ viseso. **Onahitu**nti bheripokkharādīni cammaṃ āropetvā cammavaṭṭiādīhi sabbehi upakaraṇehi vinandhituṃ.

Pāḷiyaṃ **paṇḍakassā**ti paṇḍakena. **Pārājikappahonakakāle**ti akuthitakāle. Kāyasaṃsaggarāgādibhāve sabbāvatthāyapi itthiyā saṇṭhāne paññāyamāne anāmāsadukkaṭaṃ na vigacchatīti daṭṭhabbaṃ. Saṅkamādīnaṃ ṭhānācāvanavasena acāletabbatāya na kāyappaṭibaddhavohāroti dukkaṭaṃ vuttaṃ.

282. **Ekapadikasaṅkamo**ti tanukasetu. **‘‘Āviñchanto’’**ti vuttattā cāletuṃ yuttāya eva rajjuyā thullaccayaṃ, na itarāya bhittithambhādigatikattāti āha **‘‘yā mahārajju hotī’’**tiādi. Tena cāletuṃ yutte tanukarajjudaṇḍake acāletvā phusantassāpi thullaccayamevāti dīpitanti veditabbaṃ. **Paṭicchādetabbā**ti chādanādivasena gūhitabbā. Manussitthī, manussitthisaññitā, kāyasaṃsaggarāgo, vāyāmo, tena hatthādīsu phusananti imānettha pañca aṅgāni.

Kāyasaṃsaggasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Duṭṭhullavācāsikkhāpadavaṇṇanā

285. Tatiye **asaddhammapaṭisaññutta**nti methunadhammapaṭisaṃyuttaṃ. **Bālā**ti subhāsitadubbhāsitaṃ ajānantī, surāmadamattatāya ummattakādibhāvena ca ajānantīpi ettheva saṅgayhati. **Na tāva sīsaṃ etī**ti saṅghādisesapaccayattasaṅkhātaṃ matthakaṃ pāripūri na hoti, maggamethunehi aghaṭitattā dukkaṭaṃ pana hoti eva.

Apasādetīti apasādakaravacanaṃ karoti. **Dosaṃ detī**ti dosaṃ patiṭṭhāpeti. **Tīhī**ti animittāsītiādīnaṃ padānaṃ aduṭṭhullabhāvenāpi atthayojanārahattā passāvamaggādipaṭisaññuttatāniyamo natthīti vuttaṃ, tehi pana aṭṭhahi padehi **paribbājikāvatthusmiṃ** (pārā. 289) viya thullaccayanti veditabbaṃ.

Kuñcikapanāḷimattanti kuñcikāchiddamattaṃ. **Sukkhasotā**ti dakasotassa sukkhatāya lohitavaṇṇavigamo hotīti vuttaṃ.

Suddhānīti methunādipadehi ayojitānipi. **Methunadhammena ghaṭitānevā**ti idaṃ upalakkhaṇamattaṃ, vaccamaggapassāvamaggehipi animitte ‘‘tava vaccamaggo, passāvamaggo vā īdiso’’tiādinā ghaṭitepi āpattikarāneva.

286. **Garukāpatti**nti bhikkhuniyā ubbhajāṇumaṇḍalikāya pārājikāpattiṃ sandhāya vadati.

287. **Hasanto hasanto**ti upalakkhaṇamattaṃ, ahasantopi yena kenaci ākārena attano vipariṇatacittataṃ itthiyā pakāsento vadati, āpattiyeva.

Kāyacittatoti hatthamuddāya obhāsentassa kāyacittato samuṭṭhāti.

288. **Tasmā dukkaṭa**nti appaṭivijānanato dukkaṭaṃ, paṭivijānane pana sati thullaccayameva **paribbājikāvatthusmiṃ** (pārā. 289) viya akhettapadattā. Khettapade hi paṭivijānantiyā saṅghādisesova siyā **methunadhammayācanavatthudvaye** (pārā. 289) viya, taṃ pana vatthudvayaṃ methunayācanato catutthasaṅghādisese vattabbampi duṭṭhullavācassādamattena pavattattā idha vuttanti veditabbaṃ. Evaṃ khettapadena vadantassa itthiyā appaṭivijānantiyā kiṃ hotīti? Kiñcāpi ayaṃ nāma āpattīti pāḷiaṭṭhakathāsu na vuttaṃ, atha kho thullaccayenevettha bhavitabbaṃ. Tathā hi akhettapade appaṭivijānantiyā dukkaṭaṃ, paṭivijānantiyā thullaccayaṃ vuttaṃ. Khettapade pana paṭivijānane saṅghādisesova vutto, appaṭivijānane thullaccayameva bhavituṃ yuttaṃ, na dukkaṭaṃ, akhettapadato visesābhāvappasaṅgoti gahetabbaṃ. Yathā cettha, evaṃ catutthasikkhāpadepi akhettapade paṭivijānantiyā thullaccayaṃ, appaṭivijānantiyā dukkaṭaṃ, khettapade pana appaṭivijānantiyā thullaccayanti veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ **navāvuta**nti navavītaṃ.

288. **Asaddhammaṃ sandhāyā**ti methunaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi puttasamuppattiyā bījanikkhepato vappapariyāyaṃ labhatīti.

Saṃsīdatīti vahati, saṃsarīyatīti vā attho. Manussitthī, tathāsaññitā, duṭṭhullavācassādarāgo, tena obhāsanaṃ, taṅkhaṇavijānananti imānettha pañca aṅgāni.

Duṭṭhullavācāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Attakāmapāricariyasikkhāpadavaṇṇanā

290. Catutthe parehi patte pātiyamānānaṃ bhikkhāpiṇḍānaṃ pāto sannipātoti piṇḍapātoti bhikkhāhāro vuccati, taṃsadisatāya aññopi yo koci bhikkhācariyaṃ vinā bhikkhūhi laddho piṇḍapātotveva vuccati. Pati eti etasmāti paccayoti āha **‘‘patikaraṇaṭṭhena paccayo’’**ti. Rogadukkhānaṃ vā paṭipakkhabhāvena ayati pavattatīti paccayo. **Sappāyassā**ti hitassa. **Nagaraparikkhārehī**ti nagaraṃ parivāretvā rakkhaṇakehi. Rājūnaṃ gehaparikkhepo parikhā uddāpo pākāro esikā paligho aṭṭoti ime satta nagaraparikkhārāti vadanti. **Setaparikkhāro**ti visuddhisīlālaṅkāro. Ariyamaggo hi idha ‘‘ratho’’ti adhippeto, tassa ca sammāvācādayo alaṅkāraṭṭhena ‘‘parikkhārā’’ti vuttā. **Cakkavīriyo**ti vīriyacakko. **Jīvitaparikkhārā**ti jīvitassa pavattikāraṇāni. **Samudānetabbā**ti sammā uddhaṃ ānetabbā pariyesitabbā.

291. **Upacāre**ti yattha ṭhito viññāpetuṃ sakkoti, tādise ṭhāne. **Kāmo ceva hetu ca pāricariyā ca attho**ti pāḷiyaṃ ‘‘attano kāmaṃ, attano hetuṃ, attano adhippāyaṃ, attano pāricariya’’nti (pārā. 292) vuttesu imesu catūsu padesu kāmo, hetu, pāricariyā ca **aṭṭhakathāyaṃ** vutte paṭhame atthavikappe viggahavākyādhippāyasūcanato attho. **Sesa**nti adhippāyapadamekaṃ. **Byañjana**nti byañjanamattaṃ, paṭhamavikappānupayogitāya vacanamattanti attho. Dutiye atthavikappepi eseva nayo.

Yathāvuttameva atthaṃ padabhājanena saṃsanditvā dassetuṃ **‘‘attano kāmaṃ attano hetuṃ attano pāricariyanti hi vutte jānissanti paṇḍitā’’**tiādi āraddhaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘attano hetu’’nti vutte attano atthāyāti ayamattho viññāyati, ‘‘attano kāmaṃ attano pāricariya’’nti vutte kāmena pāricariyāti ayamattho viññāyati. Tasmā imehi tīhi padehi attano atthāya kāmena pāricariyā attakāmapāricariyāti imaṃ atthavikappaṃ viññū jānissanti. ‘‘Attano adhippāya’’nti vutte pana adhippāya-saddassa kāmita-saddena samānatthabhāvato attanā adhippetakāmitaṭṭhena attakāmapāricariyāti imamatthaṃ vikappaṃ viññū jānissanti.

Etadagganti esā aggā. **Duṭṭhullavācāsikkhāpade**pi (pārā. 285) kāmaṃ ‘‘yācatipi āyācatipī’’ti evaṃ methunayācanaṃ āgataṃ, taṃ pana duṭṭhullavācassādarāgavasena vuttaṃ, idha pana attano methunassādarāgavasenāti ayaṃ viseso.

Vinītavatthūsu **‘‘aggadānaṃ dehī’’**ti idaṃ attano atthāya vuttaṃ, duṭṭhullavācāsikkhāpade pana paratthāyapi vutte sīsaṃ etīti veditabbaṃ. **Subhagā**ti issariyādīhi sundarehi bhagehi samannāgatā. Manussitthī, tathāsaññitā, attakāmapāricariyāya rāgo, tena kāmapāricariyayācanaṃ, taṅkhaṇavijānananti imānettha pañca aṅgāni.

Attakāmapāricariyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sañcarittasikkhāpadavaṇṇanā

296. Pañcame **paṇḍiccenā**ti sabhāvañāṇena. **Gatimantā**ti sabhāvañāṇagatiyuttā. **Veyyattiyenā**ti itthikattabbesu sikkhitañāṇena. **Medhāyā**ti asikkhitesupi taṃitthikattabbesu ṭhānuppattiyā paññāya. **Chekā**ti kāyena pacanādikusalā.

Āvahanaṃ **āvāho,** dārikāya gahaṇaṃ. Vidhinā parakule vahanaṃ pesanaṃ **vivāho,** dārikāya dānaṃ.

297. **Randhāpanaṃ** bhattapacāpanaṃ. Byañjanādisampādanaṃ **pacāpanaṃ. Na upāhaṭa**nti na dinnaṃ. **Kayo** nāma gahaṇaṃ. **Vikkayo** nāma dānaṃ. Tadubhayaṃ saṅgahetvā **‘‘vohāro’’**ti vuttaṃ.

300. **‘‘Abbhutaṃ kātuṃ na vaṭṭatī’’**ti iminā dukkaṭaṃ hotīti dīpeti. **‘‘Parājitena dātabba’’**nti vuttattā adento dhuranikkhepena kāretabbo. Acirakāle adhikāro etassa atthīti **acirakālādhikārikaṃ,** sañcarittaṃ. ‘‘Acirakālācārika’’nti vā pāṭho. Acirakāle ācāro ajjhācāro etassāti yojanā.

301. Kiñcāpi ehibhikkhuādikāpi sañcarittādipaṇṇattivajjaṃ āpattiṃ āpajjanti, tesaṃ pana asabbakālikattā, appakattā ca idhāpi ñatticatuttheneva kammena upasampannaṃ sandhāya **‘‘yvāya’’**ntiādipadabhājanamāha. Sañcaraṇaṃ sañcaro, so etassa atthīti sañcarī, tassa bhāvo sañcarittaṃ. Tenāha **‘‘sañcaraṇabhāva’’**nti. Sañcaratīti sañcaraṇo, puggalo, tassa bhāvo **sañcaraṇabhāvo,** taṃ itthipurisānaṃ antare sañcaraṇabhāvanti attho.

Jāyābhāveti bhariyabhāvāya. **Jārabhāve**ti sāmibhāvāya, taṃnimittanti attho. Nimittatthe hi etaṃ bhummavacanaṃ. Kiñcāpi ‘‘jārattane’’ti padassa padabhājane ‘‘jārī bhavissasī’’ti (pārā. 302) itthiliṅgavasena padabhājanaṃ vuttaṃ, ‘‘sañcarittaṃ samāpajjeyyā’’ti padassa pana niddese ‘‘itthiyā vā pahito purisassa santike gacchati, purisena vā pahito itthiyā santike gacchatī’’ti vuttattā purisassāpi santike vattabbākāraṃ dassetuṃ ‘‘jārattane’’ti niddesassa itthipurisasādhāraṇattā **‘‘itthiyā matiṃ purisassa ārocento jārattane ārocetī’’**ti vuttaṃ. **Pāḷiyaṃ** pana purisassa matiṃ itthiyā ārocanavaseneva padadvayepi yojanā katā, tadanusārena itthiyā matiṃ purisassa ārocanākāropi sakkā viññātunti.

Idāni **pāḷiyaṃ** vuttanayenāpi atthaṃ dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. **‘‘Pati bhavissasī’’**ti idaṃ jāyāsaddassa itthiliṅganiyamato purisapariyāyena vuttaṃ, nibaddhasāmiko bhavissasīti attho. **Jāro bhavissasī**ti micchācārabhāvena upagacchanako bhavissasīti adhippāyo.

303. **Serivihāra**nti sacchandacāraṃ. **Attano vasa**nti attano āṇaṃ. Gottavantesu gotta-saddo, dhammacārīsu ca dhamma-saddo vattatīti āha **‘‘sagottehī’’**tiādi. Tattha **sagottehī**ti samānagottehi. **Sahadhammikehī**ti ekassa satthu sāsane sahacaritabbadhammehi, samānakuladhammehi vā. Tenevāha **‘‘ekaṃ satthāra’’**ntiādi. **Ekagaṇapariyāpannehī**ti mālākārādiekagaṇapariyāpannehi.

Sassāmikā **sārakkhā**. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā. Pacchimānaṃ dvinna**nti sārakkhasaparidaṇḍānaṃ. **Micchācāro hotī**ti tāsu gatapurisānaṃ viya tāsampi micchācāro hoti sassāmikabhāvato. **Na itarāsa**nti māturakkhitādīnaṃ aṭṭhannaṃ micchācāro natthi assāmikattā, tāsu gatānaṃ purisānameva micchācāro hoti mātādīhi rakkhitattā. Purisā hi parehi yehi kehici gopitaṃ itthiṃ gantuṃ na labhanti, itthiyo pana kenaci purisena bhariyābhāvena gahitāva purisantaraṃ gantuṃ na labhanti, na itarā attano phassassa sayaṃ sāmikattā. Na hi mātādayo sayaṃ tāsaṃ phassānubhavanatthaṃ tā rakkhanti, kevalaṃ purisagamanameva tāsaṃ vārenti. Tasmā kenaci apariggahitaphassattā, attano phassattā ca itthīnaṃ na micchācāro, purisānaṃ pana parehi vārite attano asantakaṭṭhāne paviṭṭhattā micchācāroti veditabbo.

Bhogenāti bhogahetu. Udapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Dhaja-saddena senā eva upalakkhitāti āha **‘‘ussitaddhajāyā’’**tiādi.

305. **Bahiddhā vimaṭṭha**nti aññattha ārocitaṃ. **Taṃ kiriyaṃ sampādessatī**ti tassā ārocetvā taṃ kiccaṃ sampādetu vā mā vā, taṃ kiriyaṃ sampādane sāmatthiyaṃ sandhāya vuttaṃ. Dārakaṃ, dārikañca ajānāpetvā mātāpituādīhi mātāpituādīnaññeva santikaṃ sāsane pesitepi paṭiggaṇhanavīmaṃsanapaccāharaṇasaṅkhātāya tivaṅgasampattiyā saṅghādiseso hoti evāti daṭṭhabbaṃ.

Yaṃ uddissa sāsanaṃ pesitaṃ, taṃ eva sandhāya tassā mātuādīnaṃ ārocitepi khettameva otiṇṇabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘buddhaṃ paccakkhāmī’’**tiādi udāhaṭaṃ, idañca vacanabyattayahetubyattayānaṃ bhedepi byattayasāmaññato udāhaṭanti daṭṭhabbaṃ. Tampi udāharaṇadosaṃ pariharitvā suttānulomataṃ dassetuṃ **‘‘taṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. **Iminā sametī**ti etthāyamadhippāyo – yathā sayaṃ anārocetvā aññesaṃ antevāsikādīnaṃ vatvā vīmaṃsāpetvā paccāharantassa natthi visaṅketo, evaṃ tassā sayaṃ anārocetvā ārocanatthaṃ mātuādīnaṃ vadantassāpi mātuādayo taṃ kiriyaṃ sampādentu vā mā vā. Yadi hi tesaṃ mātuādīnaṃ tuṇhībhūtabhāvampi paccāharati, visaṅketo natthīti.

Gharakiccaṃ netīti **gharaṇī**. Aññataraṃ vadantassa visaṅketaṃ adinnādānādīsu āṇattiyaṃ vatthusaṅketo viyāti adhippāyo. **Mūlaṭṭhānañca vasenā**ti ettha purisassa mātuādayo sāsanapesane mūlabhūtattā ‘‘mūlaṭṭhā’’ti vuttā.

322. Pāḷiyaṃ **māturakkhitāya mātā bhikkhuṃ pahiṇatī**ti ettha attano vā dhītu santikaṃ ‘‘itthannāmassa bhariyā hotū’’ti bhikkhuṃ pahiṇati, purisassa vā tassa ñātakānaṃ vā santikaṃ ‘‘mama dhītā itthannāmassa bhariyā hotū’’ti pahiṇatīti gahetabbaṃ. Eseva nayo sesesupi. **Pubbe vuttanayattā**ti **paṭhamasaṅghādisese** vuttanayattā.

338. **Ante ekenā**ti ekena padena. **Ettova pakkamatī**ti apaccāharitvā tatova pakkamati. **‘‘Anabhinanditvā’’**ti idaṃ tathā paṭipajjamānaṃ sandhāya vuttaṃ. Satipi abhinandane sāsanaṃ anārocento pana **na vīmaṃsati** nāma. **Tatiyapade vuttanayenā**ti ‘‘so tassā vacanaṃ anabhinanditvā’’tiādinā vuttanayena. Pāḷiyaṃ **antevāsiṃ vīmaṃsāpetvā**ti ‘‘ayaṃ tesaṃ vattuṃ samattho’’ti antevāsinā vīmaṃsāpetvā. Sace pana so antevāsiko taṃ vacanaṃ ādiyitvā tuṇhī hoti, tassāpi taṃ pavattiṃ paccāharantassa ācariyassa saṅghādisesova mātuādīsu tuṇhībhūtesu tesaṃ tuṇhibhāvaṃ paccāharantassa viyāti daṭṭhabbaṃ.

Pāḷiyaṃ catutthavāre asatipi gacchanto sampādeti, āgacchanto visaṃvādeti anāpattīti atthato āpannamevātikatvā vuttaṃ **‘‘catutthe anāpattī’’**ti.

340. **Kārukāna**nti vaḍḍhakīādīnaṃ tacchakaayokāratantavāyarajakanhāpitakā pañca kāravo ‘‘kārukā’’ti vuccanti. **Evarūpena…pe… anāpattī**ti tādisaṃ gihiveyyāvaccampi na hotīti katvā vuttaṃ.

Kāyato samuṭṭhātīti paṇṇattiṃ vā alaṃvacanīyabhāvaṃ vā tadubhayaṃ vā ajānantassa kāyato samuṭṭhāti. Esa nayo itaradvayepi. **Alaṃvacanīyā hontī**ti itthī vā puriso vā ubhopi vā jāyābhāve, sāmikabhāve ca nikkhittachandatāya accantaviyuttattā puna aññamaññaṃ samāgamatthaṃ ‘‘mā evaṃ akaritthā’’tiādinā vacanīyatāya vattabbatāya alaṃ arahāti alaṃvacanīyā, alaṃ vā kattuṃ arahaṃ sandhānavacanametesu itthipurisesūti alaṃvacanīyā, sandhānakārassa vacanaṃ vinā asaṅgacchanakā pariccattāyevāti adhippāyo.

Paṇṇattiṃ pana jānitvāti ettha alaṃvacanīyabhāvaṃ vāti vattabbaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāya**ñca ‘‘tadubhayaṃ pana jānitvā’’tiādi vuttaṃ. Bhikkhuṃ ajānāpetvā attano adhippāyaṃ paṇṇe likhitvā ‘‘imaṃ paṇṇaṃ asukassa dehī’’ti dinnaṃ harantassa sañcarittaṃ na hoti. Paṇṇattialaṃvacanīyabhāvaajānanavaseneva hi imaṃ sikkhāpadaṃ acittakaṃ, na sabbena sabbaṃ sañcaraṇabhāvampi ajānanavasena, pāḷiyañca aṭṭhakathāyañca ārocanameva dassitaṃ. Tasmā sandassanatthaṃ ñatvā paṇṇasandassanavasenāpi kāyena vā vācāya vā ārocentasseva āpatti hotīti gahetabbaṃ.

341. **Yathā yathā yesu yesu janapadesū**ti pariccattabhāvappakāsanatthaṃ kattabbaṃ paṇṇadānañātijanissarādijānāpanāditaṃtaṃdesaniyataṃ pakāraṃ dasseti, idañca nibaddhabhariyābhāvena gahitaṃ sandhāya vuttaṃ. Attano ruciyā saṅgatānaṃ pana itthīnaṃ, muhuttikāya ca purise cittassa virajjanameva alaṃvacanīyabhāve kāraṇanti daṭṭhabbaṃ. **Duṭṭhullādīsupī**ti **ādi**-saddena attakāmasañcarittāni saṅgaṇhāti, ettha pana pāḷiyaṃ kiñcāpi ‘‘itthī nāma manussitthī na yakkhī’’tiādinā manussitthipurisā na dassitā, tathāpi ‘‘dasa itthiyo māturakkhitā’’tiādinā manussitthīnaññeva dassitattā purisānampi tadanuguṇānameva gahetabbato manussajātikāva itthipurisā idhādhippetā. Tasmā yesu sañcarittaṃ samāpajjati, tesaṃ manussajātikatā, na nālaṃvacanīyatā, paṭiggaṇhana, vīmaṃsana, paccāharaṇānīti imānettha pañca aṅgāni.

Sañcarittasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kuṭikārasikkhāpadavaṇṇanā

342. Chaṭṭhe **ettakenā**ti ettakena dāruādinā. **Aparicchinnappamāṇāyo**ti aparicchinnadāruādipamāṇāyo. **Mūlacchejjāyā**ti parasantakabhāvato mocetvā attano eva santakakaraṇavasenāti attho. Evaṃ yācato aññātakaviññattidukkaṭañceva dāsapaṭiggahaṇadukkaṭañca hoti ‘‘dāsidāsapaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’ti (dī. ni. 1.10, 194) vacanaṃ nissāya aṭṭhakathāsu paṭikkhittattā. **Sakakamma**nti pāṇavadhakammaṃ. Idañca pāṇātipātadosaparihārāya dukkaṭaṃ vuttaṃ, na viññattiparihārāya. **Aniyametvāpi na yācitabbā**ti sāmīcidassanatthaṃ vuttaṃ, suddhacittena pana hatthakammaṃ yācantassa āpatti nāma natthi. **Yadicchakaṃ kārāpetuṃ vaṭṭatī**ti ‘‘hatthakammaṃ yācāmi, dethā’’tiādinā ayācitvāpi vaṭṭati. Sakiccapasutampi evaṃ kārāpentassa viññatti natthi eva, sāmīcidassanatthaṃ pana vibhajitvā vuttaṃ.

Sabbakappiyabhāvadīpanatthanti sabbaso kappiyabhāvadīpanatthaṃ. **Mūlaṃ dethāti vattuṃ vaṭṭatī**ti ‘‘mūlaṃ dassāmā’’ti paṭhamaṃ vuttattā viññatti vā mūlanti vacanassa kappiyākappiyavatthusāmaññavacanattepi niṭṭhitabhatikiccānaṃ dāpanato akappiyavatthusādiyanaṃ vā na hotīti katvā vuttaṃ. **Anajjhāvutthaka**nti apariggahitaṃ.

Mañca…pe… cīvarādīni kārāpetukāmenāpītiādīsu cīvaraṃ kārāpetukāmassa aññātakaappavāritatantavāyehi hatthakammayācanavasena vāyāpane viññattipaccayā dukkaṭābhāvepi **cīvaravāyāpanasikkhāpadena** yathārahaṃ pācittiyadukkaṭāni hontīti veditabbaṃ. **Akappiyakahāpaṇādi na dātabba**nti kappiyamukhena laddhampi hatthakammakaraṇatthāya imassa kahāpaṇaṃ dehīti vatvā dānaṃ na vaṭṭatīti vuttaṃ. Pubbe katakammassa dāpane kiñcāpi doso na dissati, tathāpi asāruppamevāti vadanti. Katakammatthāyapi kātabbakammatthāyapi kappiyavohārena pariyāyato bhatiṃ dāpentassa natthi doso. **Vatta**nti cārittaṃ, āpatti na hotīti adhippāyo.

Kappiyaṃ kārāpetvā paṭiggahetabbānīti sākhāya makkhikabījanena paṇṇādicchede bījagāmakopanassa ceva tattha laggarajādiappaṭiggahitassa ca parihāratthāya vuttaṃ. Tadubhayāsaṅkāya asati tathā akaraṇe doso natthi. Nadīyādīsu udakassa apariggahitatāya **‘‘āharāti vattuṃ vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. **‘‘Na āhaṭaṃ paribhuñjitu’’**nti vacanato viññattiyā āpannaṃ dukkaṭaṃ desetvāpi taṃ vatthuṃ paribhuñjantassa puna paribhoge dukkaṭameva, pañcannampi sahadhammikānaṃ na vaṭṭati. **‘‘Alajjīhi pana bhikkhūhi vā sāmaṇerehi vā hatthakammaṃ na kāretabba’’**nti sāmaññato vuttattā attano atthāya yaṃkiñci hatthakammaṃ kāretuṃ na vaṭṭati. Yaṃ pana alajjī nivāriyamānopi bījanādiṃ karoti, tattha doso natthi. Cetiyakammādīni pana tehi kārāpetuṃ vaṭṭati. Ettha ca ‘‘alajjīhi sāmaṇerehī’’ti vuttattā ‘‘sañcicca āpattiṃ āpajjatī’’tiādi (pari. 359) alajjīlakkhaṇaṃ ukkaṭṭhavasena upasampanne paṭicca upalakkhaṇato vuttanti taṃlakkhaṇavirahitānaṃ sāmaṇerādīnaṃ liṅgatthenakagotrabhupariyosānānaṃ bhikkhupaṭiññānaṃ dussīlānampi sādhāraṇavasena alajjitālakkhaṇaṃ yathāvihitapaṭipattiyaṃ sañcicca atiṭṭhanamevāti gahetabbaṃ.

Āharāpentassa dukkaṭanti viññattikkhaṇe viññattipaccayā, paṭilābhakkhaṇe goṇānaṃ sādiyanapaccayā ca dukkaṭaṃ. Goṇañhi attano atthāya aviññattiyā laddhampi sādituṃ na vaṭṭati ‘‘hatthigavassavaḷavapaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’ti (dī. ni. 1.10, 194) vuttattā. Tenevāha **‘‘ñātipavāritaṭṭhānatopi mūlacchejjāya yācituṃ na vaṭṭatī’’**ti. Ettha ca viññattidukkaṭābhāvepi akappiyavatthuyācanepi paṭiggahaṇepi dukkaṭameva. **Rakkhitvā**ti corādiupaddavato rakkhitvā. **Jaggitvā**ti tiṇadānādīhi posetvā.

Ñātipavāritaṭṭhāne pana vaṭṭatīti sakaṭassa sampaṭicchitabbattā mūlacchejjavasena yācituṃ vaṭṭati. **Tāvakālikaṃ vaṭṭatī**ti ubhayatthāpi vaṭṭatīti attho. Vāsiādīni puggalikānipi vaṭṭantīti āha **‘‘esa nayo vāsī’’**tiādi. Valliādīsu ca parapariggahitesu ca eseva nayoti yojetabbaṃ. **‘‘Garubhaṇḍappahonakesuyevā’’**ti idaṃ viññattiṃ sandhāya vuttaṃ. Adinnādāne pana tiṇasalākaṃ upādāya parapariggahitaṃ theyyacittena gaṇhato avahāro eva, bhaṇḍagghena kāretabbo. **Valliādīsū**ti ettha **ādi**-saddena pāḷiāgatānaṃ (pārā. 349) veḷuādīnaṃ saṅgaho. Tattha yasmiṃ padese haritālajātihiṅgulādi appakampi mahagghaṃ hoti, tattha taṃ tālapakkapamāṇato ūnampi garubhaṇḍameva, viññāpetuñca na vaṭṭati.

Sāti viññatti. Parikathādīsu ‘‘senāsanaṃ sambādha’’ntiādinā (visuddhi. 1.19) pariyāyena kathanaṃ **parikathā** nāma. Ujukameva akathetvā ‘‘bhikkhūnaṃ kiṃ pāsādo na vaṭṭatī’’tiādinā (visuddhi. 1.19) adhippāyo yathāvibhūto hoti, evaṃ bhāsanaṃ **obhāso** nāma. Senāsanādiatthaṃ bhūmiparikammādikaraṇavasena paccayuppādāya nimittakaraṇaṃ **nimittakammaṃ** nāma. **Ukkamantī**ti apagacchanti.

344. Maṇi kaṇṭhe assāti **maṇikaṇṭho. Devavaṇṇa**nti devattabhāvaṃ.

345. Pāḷiyaṃ **pattena me attho**ti (pārā. 345) anatthikampi pattena bhikkhuṃ evaṃ vadāpento bhagavā sotthiyā mantapadavasena vadāpesi. Sopi bhikkhu bhagavatā āṇattavacanaṃ vademīti avoca, tenassa musā na hoti. Atha vā **‘‘pattena me attho’’**ti idaṃ **‘‘pattaṃ dadantū’’**ti iminā samānatthanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo **maṇinā me attho**ti etthāpi. Tasmā aññesampi evarūpaṃ kathentassa, kathāpentassa ca vacanadoso natthīti gahetabbaṃ.

349. Uddhaṃmukhaṃ littā ullittā, chadanassa anto limpantā hi yebhuyyena uddhaṃmukhā limpanti. Tenāha **‘‘antolittā’’**ti. Adhomukhaṃ littā avalittā. Bahi limpantā hi yebhuyyena adhomukhā limpanti. Tenāha **‘‘bahilittā’’**ti.

Byañjanaṃ vilomitaṃ bhaveyyāti yasmā ‘‘kārayamānenā’’ti imassa hetukattuvacanassa ‘‘karontenā’’ti idaṃ suddhakattuvacanaṃ pariyāyavacanaṃ na hoti, tasmā ‘‘karontena vā kārāpentena vā’’ti kārayamānenāti bahuuddesapadānuguṇaṃ karaṇavacaneneva padatthaṃ katvā niddese kate byañjanaṃ viruddhaṃ bhaveyya, tathā pana padatthavasena adassetvā sāmatthiyato siddhamevatthaṃ dassetuṃ paccattavasena ‘‘karonto vā kārāpento vā’’ti padabhājanaṃ vuttanti adhippāyo. Tenāha **‘‘atthamattamevā’’**tiādi. Padatthato, sāmatthiyato ca labbhamānaṃ atthamattamevāti attho. Yañhi kārayamānena paṭipajjitabbaṃ, taṃ karontenāpi paṭipajjitabbamevāti idamettha sāmatthiyaṃ daṭṭhabbaṃ.

Uddesoti sāmibhāvena uddisitabbo. **Setakamma**nti setavaṇṇakaraṇatthaṃ setavaṇṇamattikāya vā sudhāya vā katatanukalepo, tena pana saha miniyamāne pamāṇātikkantaṃ hotīti saṅkānivāraṇatthaṃ āha **‘‘abbohārika’’**nti. Tena pamāṇātikkantavohāraṃ na gacchati kuṭiyā anaṅgattāti adhippāyo.

Yathāvuttassa atthassa vuttanayaṃ dassentena **‘‘vuttañheta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha ‘‘āyāmato ca vitthārato cā’’ti avatvā ‘‘āyāmato vā vitthārato vā’’ti vikappatthassa vā-saddassa vuttattā ekatobhāge vaḍḍhitepi āpattīti pakāsitanti adhippāyo. **Tihatthā**ti pakatihatthena tihatthā, ‘‘vaḍḍhakīhatthenā’’tipi (sārattha. ṭī. 2.348-349) vadanti, taṃ ‘‘yattha…pe… ayaṃ kuṭīti saṅkhyaṃ na gacchatī’’ti iminā virujjhati vaḍḍhakīhatthena tihatthāyapi kuṭiyā pamāṇayuttassa mañcassa sukhena parivattanato. **‘‘Ūnakacatuhatthā vā’’**ti idañca pacchimappamāṇayuttassa mañcassa aparivattanārahaṃ sandhāya vuttaṃ. Yadi hi pakatihatthena catuhatthāyapi kuṭiyā pamāṇayutto mañco na parivattati, sā akuṭīyeva, tasmā mañcaparivattanamatteneva pamāṇanti gahetabbaṃ. **Pamāṇayutto mañco**ti sabbapacchimappamāṇayutto mañco. So hi pakatividatthiyā navavidatthiko, aṭṭhavidatthiko vā hoti, tato khuddako mañco sīsūpadhānaṃ ṭhapetvā pādaṃ pasāretvā nipajjituṃ na pahoti. **Pamāṇato ūnatarampī**ti ukkaṭṭhappamāṇato ūnatarampi, idañca heṭṭhimappamāṇayuttāyapi vatthudesanā kātabbā, na vāti sandehanivattanatthaṃ vuttaṃ.

Kalalalepoti kenaci silesena katalepo, setarattādivaṇṇakaraṇatthaṃ katatambamattikādikalalalepo vā. Tenāha **‘‘alepo evā’’**ti. Tena taḷākādīsu ghanena kalalena katabahalalepo mattikālepane eva pavisati lepavohāragamanatoti dasseti. **Piṭṭhasaṅghāṭo** nāma dvārabāhasaṅkhāto caturassadārusaṅghāṭo, yattha sauttarapāsaṃ kavāṭaṃ apassāya dvāraṃ pidahanti.

Oloketvāpīti apaloketvāpi, apalokanakammavasenāpīti attho, apasaddassāpi oādeso katoti daṭṭhabbo.

353. **Nibaddhagocaraṭṭhānampī**ti ettha gocarāya pakkamantānaṃ hatthīnaṃ nibaddhagamanamaggopi saṅgayhati. **Etesa**nti sīhādīnaṃ. **Gocarabhūmī**ti āmisaggahaṇaṭṭhānaṃ. **Na gahitā**ti paṭikkhipitabbabhāvena na gahitā, na vāritāti attho. Sīhādīnañhi gocaraggahaṇaṭṭhānaṃ hatthīnaṃ viya nibaddhaṃ na hoti, yattha pana gomahiṃsādipāṇakā santi, dūrampi taṃ ṭhānaṃ sīghaṃ gantvā gocaraṃ gaṇhanti. Tasmā tesaṃ taṃ na vāritaṃ, nibaddhagamanamaggova vārito āsayato gamanamaggassa nibaddhattā. **Aññesampi vāḷāna**nti araññamahiṃsādīnaṃ. **Ārogyatthāyā**ti nirupaddavāya. **Sesānī**ti pubbaṇṇanissitādīni soḷasa. Tāni ca janasammaddamahāsammaddakuṭivilopasarīrapīḷādiupaddavehi **saupaddavānī**ti veditabbāni. Abhihananti etthāti **abbhāghātaṃ**. ‘‘Verighara’’nti vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘corānaṃ māraṇatthāya kata’’**nti vuttaṃ.

Dhammagandhikāti dhammena daṇḍanītiyā hatthapādādicchindanagandhikā. Gandhikāti ca yassa upari hatthādiṃ ṭhapetvā chindanti, tādisaṃ dārukhaṇḍaphalakāti vuccati, tena ca upalakkhitaṃ ṭhānaṃ. Pāḷiyaṃ **racchānissita**nti rathikānissitaṃ. **Caccaranissita**nti catunnaṃ rathikānaṃ sandhinissitaṃ. **Sakaṭenā**ti iṭṭhakasudhādibhaṇḍāharaṇasakaṭena.

Pācinanti senāsanassa bhūmito paṭṭhāya yāva talāvasānaṃ cinitabbavatthukaṃ adhiṭṭhānaṃ, yassa upari bhittithambhādīni ca patiṭṭhapenti. Tenāha **‘‘tato paṭṭhāyā’’**tiādi. Kiñcāpi idha pubbapayogasahapayogānaṃ adinnādāne viya viseso natthi, tathāpi tesaṃ vibhāgena dassanaṃ bhinditvā vā puna kātabbāti ettha kuṭiyā bhedena paricchedadassanatthaṃ kataṃ. **Tadatthāyā**ti tacchanatthāya. **Evaṃ kata**nti adesitavatthukaṃ pamāṇātikkantaṃ vā kataṃ. **Paṇṇasāla**nti paṇṇakuṭiyā tiṇapaṇṇacuṇṇassa aparipatanatthāya anto ca bahi ca limpanti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Teneva vakkhati ‘‘paṇṇasālaṃ limpatī’’ti.

Antolepeneva niṭṭhāpetukāmaṃ sandhāya **‘‘antolepe vā’’**tiādi vuttaṃ. **Bahilepe vā**ti etthāpi eseva nayo. **Tasmi**nti dvārabandhe vā vātapāne vā ṭhapiteti yojetabbaṃ. **Tassokāsa**nti tassa dvārabandhādissa okāsabhūtaṃ chiddaṃ. **Puna vaḍḍhetvā**ti pubbe ṭhapitokāsaṃ khuddakaṃ ce, taṃ dvāravātapānacchiddabhedanena puna vaḍḍhetvā. **Ṭhapite**ti dvārabandhe vā gavakkhasaṅghāṭe vā ānetvā tasmiṃ vaḍḍhite vā avaḍḍhite vā chidde patiṭṭhāpite. **Lepo na ghaṭīyatī**ti samantato dinno lepo tathā ṭhapitena dvārabandhanena vā vātapānena vā saddhiṃ na ghaṭīyati, ekābaddhaṃ na hotīti vuttaṃ hoti. **Ta**nti dvārabandhaṃ vā vātapānaṃ vā. **Paṭhamameva saṅghādiseso**ti tesaṃ samantato pubbeva lepassa ghaṭetvā niṭṭhāpitattā dvārabandhavātapānānaṃ ṭhapanato pubbe eva saṅghādiseso.

Lepaghaṭanenevāti iṭṭhakāhi katavātapānādīni vinā samantā lepaghaṭaneneva āpatti vātapānādīnaṃ alepokāsattā, iṭṭhakāhi katattā vā, vātapānādīsupi lepassa bhittilepena saddhiṃ ghaṭanenevātipi atthaṃ vadanti. **Tatthā**ti paṇṇasālāyaṃ. **Ālokatthāya aṭṭhaṅgulamattaṃ ṭhapetvā limpatī**ti dārukuṭṭassa dārūnamantarā aṭṭhaṅgulamattaṃ vivaraṃ yāva limpati, tāva ālokatthāya ṭhapetvā avasesaṃ sakuṭṭacchadanaṃ limpati, pacchā etaṃ vivaraṃ limpissāmīti evaṃ ṭhapane anāpattīti adhippāyo. Sace pana evaṃ akatvā sabbadāpi ālokatthāya vātapānavasena ṭhapeti, vātapānadvārasaṅghāṭe ghaṭite lepo ca ghaṭīyati, paṭhamameva saṅghādisesoti dassento āha **‘‘sace’’**tiādi. Mattikākuṭṭameva mattikālepasaṅkhyaṃ gacchatīti āha **‘‘sace mattikāya kuṭṭaṃ karoti, chadanalepena saddhiṃ ghaṭane āpattī’’**ti. **Ubhinnaṃ anāpattī**ti purimassa lepassa aghaṭitattā dutiyassa attuddesikatāya asambhavato.

354. **Āpattibhedadassanattha**nti tattha ‘‘sārambhe ca aparikkamane ca dukkaṭaṃ adesitavatthukatāya, pamāṇātikkantatāya ca saṅghādiseso’’ti evaṃ āpattiyeva vibhāgadassanatthaṃ.

361. **Aniṭṭhite kuṭikamme**ti lepapariyosāne kuṭikamme ekapiṇḍamattenapi aniṭṭhite. **‘‘Aññassa puggalassa vā’’**ti idaṃ mūlaṭṭhassa anāpattidassanatthaṃ vuttaṃ. Yena pana laddhaṃ, tassāpi taṃ niṭṭhāpentassa ‘‘parehi vippakataṃ attanā pariyosāpeti, āpatti saṅghādisesassā’’tiādivacanato (pārā. 363) āpattiyeva. Pubbe katakammampi laddhakālato paṭṭhāya attano atthāyeva kataṃ nāma hoti, tasmā tenāpi saṅghassa vā sāmaṇerādīnaṃ vā datvā niṭṭhāpetabbaṃ. **‘‘Aññassa vā’’**ti idaṃ anupasampannaṃyeva sandhāya vuttanti gahetabbaṃ, keci pana ‘‘parato laddhāya kuṭiyā niṭṭhāpane anāpattiādito paṭṭhāya attano atthāya akatattā’’ti vadanti. **Apacinitabbā**ti yāva pācinā viddhaṃsetabbā. **Bhūmisamaṃ katvā**ti pācinatalāvasānaṃ katvā.

364. **Leṇa**nti pabbataleṇaṃ. **Na hettha lepo ghaṭīyatī**ti chadanalepassa abhāvato vuttaṃ, visuṃ eva vā anuññātattā. Sace leṇassa anto uparibhāge cittakammādikaraṇatthaṃ lepaṃ denti, ullittakuṭisaṅkhyaṃ na gacchati, vaṭṭati eva. Iṭṭhakādīhi kataṃ caturassakūṭāgārasaṇṭhānaṃ ekakaṇṇikābaddhaṃ nātiuccaṃ paṭissayavisesaṃ **‘‘guhā’’**ti vadanti, tādisaṃ mahantampi ullittāvalittaṃ karontassa anāpatti. **Bhūmiguha**nti umaṅgaguhaṃ.

Aṭṭhakathāsūti kukkuṭacchikagehantiādīsu aṭṭhakathāsu tiṇakuṭikā kukkuṭacchikagehanti vatvā puna taṃ vivarantehi aṭṭhakathācariyehi chadanaṃ daṇḍakehi…pe… vuttāti yojanā daṭṭhabbā. Tattha **daṇḍakehi jālabaddhaṃ katvā**ti dīghato, tiriyato ca ṭhapetvā valliyādīhi baddhadaṇḍakehi jālaṃ viya katvā. **So cā**ti ullittādibhāvo. **Chadanameva sandhāya vutto**ti chadanassa anto ca bahi ca limpanameva sandhāya vutto. Mattikākuṭṭe bhittilepaṃ vināpi bhittiyā saddhiṃ chadanalepassa ghaṭanamattenāpi āpattisambhavato chadanalepova padhānanti veditabbaṃ. Kiñcāpi evaṃ, atha kho ‘‘upacikāmocanatthameva heṭṭhā pāsāṇakuṭṭaṃ katvā taṃ alimpitvā upari limpati, lepo na ghaṭīyati nāma, anāpattiyevā’’tiādivacanato pana chadanalepaghaṭanatthaṃ sakalāyapi bhittiyā lepo avassaṃ icchitabbova tassā ekadesassa alepepi chadanalepassa aghaṭanato. Tenāha **‘‘lepo na ghaṭīyatī’’**ti. **Etthā**ti tiṇakuṭikāyaṃ. Na kevalañca tiṇakuṭikāyaṃ eva, leṇaguhādīsupi sārambhāparikkamanapaccayāpi anāpatti eva, iminā pana nayena aññassatthāya kuṭiṃ karontassāpi sārambhādipaccayāpi anāpattibhāvo atthato dassito eva hotīti.

Tattha pāḷivirodhaṃ pariharituṃ **‘‘yaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – aññassa upajjhāyādino atthāya karontassa sārambhādipaccayāpi anāpatti eva, yaṃ pana pāḷiyaṃ ‘‘āpattikārukānaṃ tiṇṇaṃ dukkaṭāna’’ntiādivacanaṃ, taṃ aññassatthāya karontassa, na sārambhādipaccayā āpattidassanatthaṃ vuttaṃ, kiñcarahi yathāsamādiṭṭhāya kuṭiyā akaraṇapaccayā āpattidassanatthanti. Tattha **yathāsamādiṭṭhāyā**ti ‘‘bhikkhu samādisitvā pakkamati, ‘kuṭiṃ me karothā’ti samādisati ca, desitavatthukā ca hotu anārambhā ca saparikkamanā cā’’ti evaṃ kārāpakena āṇattikkamaṃ muñcitvā karaṇapaccayāti adhippāyo. Katthaci pana potthake ‘‘kuṭilakkhaṇappattampi kuṭiṃ aññassa…pe… karontassa anāpattī’’ti imassa pāṭhassa anantaraṃ ‘‘yaṃ pana āpatti kārukāna’’ntiādipāṭho dissati, sova yuttataro. Evañhi sati tattha adhippāyo pākaṭo hoti.

Anāpattīti vatvāti vāsāgāratthāya eva aniyamitattā anāpattīti vatvā. **Adesāpetvā karoto**ti pamāṇayuttampi karoto. **Acittaka**nti paṇṇattiajānanacittena acittakaṃ. Ullittādīnaṃ aññataratā, heṭṭhimappamāṇasambhavo, adesitavatthukatā, pamāṇātikkantatā, attuddesikatā, vāsāgāratā, lepaghaṭanāti satta vā pamāṇayuttaṅgādīsu cha vā aṅgāni.

Kuṭikārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vihārakārasikkhāpadavaṇṇanā

365. Sattame pūjāvacanappayoge kattari sāmivacanassapi icchitattā **‘‘gāmassa vā pūjita’’**nti vuttaṃ. Rūpindriyesu vijjamānaṃ sandhāya ekindriyatā vuccatīti āha **‘‘kāyindriyaṃ sandhāyā’’**ti. Te hi manindriyampi bhūtagāmānaṃ icchanti.

366. **Kiriyato samuṭṭhānābhāvo**ti vatthuno adesanāsaṅkhātaṃ akiriyaṃ vinā na kevalaṃ kiriyāya samuṭṭhānabhāvo. Kiriyākiriyato hi idaṃ samuṭṭhāti. Imasmiṃ sikkhāpade **bhikkhū vā anabhineyyā**ti ettha **vā**-saddo samuccayattho, tena ‘‘mahallakañca vihāraṃ kareyya, bhikkhū ca anabhineyyā’’ti kiriyañca akiriyañca samuccinoti.

Vihārakārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamaduṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā

380. Aṭṭhame pākārena ca parikkhittanti sambandho. **Gopuraṭṭālakayutta**nti ettha pākāresu yuddhatthāya kato vaṅkasaṇṭhāno sarakkhepachiddasahito patissayaviseso **aṭṭālako** nāma.

Soḷasavidhassāti catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kattabbassa pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāsaṅkhātassa soḷasavidhassa. **Te gāravenā**ti te kilantarūpā bhikkhū bhattuddesakaṭṭhāne sannipatitānaṃ bhikkhūnaṃ purato attano kilantasarīraṃ dassetvā uddisāpane gāravena, lajjāyāti attho. **Terasapī**ti bhattuddesakasenāsanagāhāpakabhaṇḍāgārikacīvarapaṭiggāhakacīvarabhājakayāgubhājakaphalabhājakakhajjabhājakaappamattakavissajjakasāṭiyagāhāpakapattagāhāpakaārāmvasena terasapi.

Pāḷiyaṃ **‘‘apisū’’**ti idaṃ ‘‘apicā’’ti iminā samānattho nipāto. **Evaṃ sabbapadesū**ti pīṭhādīsu senāsanasādhāraṇesu, katikasaṇṭhānapavesanikkhamanakālādīsu pana visuṃ visuṃ adhiṭṭhahitvā kathāpetīti veditabbaṃ. **Ayañhi nimmitānaṃ dhammatā**ti aniyametvā nimmitānaṃ vasena vuttaṃ, niyametvā pana ‘‘ettakā idañcidañca kathentu, ettakā tuṇhī bhavantu, nānāppakāraṃ iriyāpathaṃ, kiriyañca kappentu, nānāvaṇṇasaṇṭhānavayoniyamā ca hontū’’ti parikammaṃ katvā samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhite icchiticchitappakārā aññamaññampi visadisāva honti. **Avatthukavacana**nti niratthakavacanaṃ.

383. **Ekacārikabhatta**nti atimanāpattā sabbesampi paṭilābhatthāya visuṃ ṭhitikāya pāpetabbabhattaṃ. **Taddhitavohārenā**ti cattāri pamāṇamassa catukkanti evaṃ taddhitavohārena. **Bhavo**ti bhavitabbo. **Atītaṃ divasabhāga**nti tasmiññeva divase salākadānakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Hiyyo**ti imassa ajja icceva attho. Tenevāhaṃsu ‘‘sve amhe’’tiādi. **Padhūpāyantā**ti punappunaṃ uppajjanakodhavasena padhūpāyantā. Pāḷiyaṃ **kissa ma**nti kena kāraṇena mayāti attho.

384. ‘‘Sarasi tva’’nti idaṃ ekaṃ vākyaṃ katvā, ‘‘kattā’’ti idañca kattari ritupaccayantaṃ katvā, ‘‘asī’’ti ajjhāhārapadena saha ekavākyaṃ katvā, ‘‘evarūpa’’nti idaṃ, ‘‘yathāyaṃ bhikkhunī āhā’’ti idañca dvīsu vākyesu paccekaṃ yojetabbanti dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādimāha. **Ujukamevā**ti tvā-paccayantavasena paṭhamaṃ atthaggahaṇaṃ ujukanti adhippāyo.

Dutiyo dabba-saddo paṇḍitādivacanoti āha **‘‘na kho dabba dabbā paṇḍitā’’**ti. **Nibbeṭhentī**ti dosato mocenti. **Vinayalakkhaṇe tanti**nti vinayavinicchayalakkhaṇavisaye āgamaṃ ṭhapento. Pāḷiyaṃ **yato aha**ntiādīsu yasmiṃ kāle ahaṃ jāto, tato pabhuti supinantenapi methunaṃ dhammaṃ nābhijānāmi, na ca tassa methunadhammassa paṭisevitā ahosinti attho daṭṭhabbo. Tenāha **‘‘supinantenapī’’**tiādi. Idāni ekavākyavasena yojanaṃ dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ. **Na ghaṭatī**ti yasmā khīṇāsavassa vacanena etissā vacanaṃ na sameti, tañca na ghaṭanaṃ yasmā pubbe bhikkhūsu pasiddhāya eva accantadussīlatāya eva ahosi, tasmā mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsethāti adhippāyo.

Cara pireti cara gaccha pire para amāmaka tvaṃ. **Vinassā**ti adassanaṃ gaccha. **Akārikā**ti amūlakena codanāya na kārikā. **Kārako hotī**ti ‘‘ayyenamhi dūsitā’’ti imāya paṭiññāya yadi nāsitā, tadā thero bhikkhunīdūsakattasiddhito tassa dosassa kārako hoti. **Akārako hotī**ti tāya katapaṭiññaṃ anapekkhitvā sāmaññato ‘‘mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsethā’’ti bhagavatā vuttattā akārako hoti. Yadi hi thero kārako bhaveyya, avassaṃ tameva dosaṃ apadisitvā iminā nāma kāraṇena ‘‘mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsethā’’ti vattabbaṃ siyā, tathā avuttattā, ‘‘dabbañca anuyuñjathā’’ti avatvā ‘‘ime ca bhikkhū anuyuñjathā’’ti vuttattā ca sāmatthiyato mettiyāya bhikkhuniyā aññena dosena nāsanārahatā, vatthussa ca amūlakabhāvo, therassa akārakabhāvo ca siddho hotīti adhippāyo.

Attano suttanti ‘‘sakāya paṭiññāyā’’ti iminā pakkhepavacanena sahitaṃ kūṭasuttaṃ. **Thero kārako hotī**ti ettha ayamadhippāyo – ‘‘sakāya paṭiññāyā’’ti avatvā sāmaññato ‘‘mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsethā’’ti otiṇṇavatthusmiṃyeva tassā nāsanā vihitāti tumhākaṃ vāde thero kārako hoti, ‘‘sakāya paṭiññāyā’’ti pana vutte pubbeyeva siddhassa pārājikassa sucikāya assā sakāya paṭiññāya nāsethāti sijjhanato amhākaṃ vāde thero akārako hotīti. Mahāvihāravāsīnampi pana ‘‘sakāya paṭiññāyā’’ti vutte otiṇṇavatthusmiṃyeva tassā nāsanā vihitā hoti, na sāmaññatoti adhippāyo. **Etthā**ti imesu dvīsu vādesu, suttesu vā. **Yaṃ pacchā vutta**nti mahāvihāravāsīhi yaṃ vuttaṃ, taṃ yuttanti attho. **Vicāritaṃ heta**nti etaṃ pacchimassa yuttattaṃ vicāritaṃ, ‘‘tatra saṅghādiseso vuṭṭhānagāminī…pe… asuddhatāyeva nāsesī’’ti vakkhamānanayena vinicchitanti attho. **‘‘Bhikkhuniṃ anuddhaṃseti dukkaṭa’’**nti iminā mahāaṭṭhakathāvādo dassito.

Tatrāti tesu dukkaṭapācittiyesu. **Dukkaṭa**nti vuttamahāaṭṭhakathāvādassa adhippāyaṃ dassetvā ‘‘pācittiya’’nti pavattassa kurundivādassa adhippāyaṃ dassetuṃ **‘‘pacchimanayepī’’**tiādi vuttaṃ. **Vacanappamāṇato**ti visaṃvādanādhippāye samānepi anuddhaṃsanādivisese saṅghādisesādino vidhāyakavacanabalenāti attho. **Bhikkhussa pana bhikkhuniyā dukkaṭa**nti bhikkhuniṃ anuddhaṃsentassa bhikkhussa dukkaṭaṃ.

Evaṃ dvīsupi aṭṭhakathāvacanesu adhippāyaṃ vibhāvetvā idāni pacchime pācittiyavāde dosaṃ dassetvā purimadukkaṭavādameva patiṭṭhāpetuṃ **‘‘tatra panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **visu**nti **sampajānamusāvāde pācittiyato** (pāci. 1) visuṃ pācittiyaṃ vuttaṃ, tattha anantogadhabhāvāti adhippāyo. **Tasmā**ti yasmā amūlakānuddhaṃsane visuññeva pācittiyaṃ paññattaṃ, tasmā purimanayoti dukkaṭavādo. Evaṃ antarā paviṭṭhaṃ dukkaṭapācittiyavādaṃ dassetvā idāni pākaṭameva atthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘tathā bhikkhunī’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tathā**ti yathā bhikkhussa bhikkhuṃ, bhikkhuniñca anuddhaṃsentassa saṅghādisesadukkaṭāni vuttāni, tathāti attho. **Etehi nāsanā natthī**ti sāmaññato vuttaṃ, dukkaṭena imissā pana nāsanā natthīti adhippāyo. **Dussīlā**ti pārājikā.

386. **Ākāranānattenā**ti dūsitākārassa, dūsakākārassa ca nānattena. **Anabhiraddho**ti atuṭṭho. Tenāha **‘‘na sukhito’’**ti. **Na pasādito**ti anuppāditappasādo. Khīla-saddo thaddhabhāvavacano, kacavarapariyāyo ca hotīti āha **‘‘citta…pe… khīla’’**nti. **Nappatīto**ti pītisukhādīhi na abhigato na upagato. Tenāha **‘‘na abhisaṭo’’**ti.

Yena duṭṭhoti ca kupitoti ca vuttoti ettha yena duṭṭhoti ca vutto yena kupitoti ca vutto, taṃ **mātikāya**ñca **padabhājane** (pārā. 386) ca vuttaṃ ubhayampetanti yojetabbaṃ. **Dvīhī**ti ‘‘tena ca kopena, tena ca dosenā’’ti vuttakopadosapadehi dvīhi, atthato pana dvīhipi dosova dassitoti āha **‘‘saṅkhārakkhandhameva dassetī’’**ti. **Yāyā**ti anattamanatāya.

Na cuditakavasenāti yadi cuditakavasenāpi amūlakaṃ adhippetaṃ siyā, amūlakaṃ nāma anajjhāpannanti padabhājanaṃ vadeyyāti adhippāyo. **Yaṃ pārājika**nti bhikkhuno anurūpesu ekūnavīsatiyā pārājikesu aññataraṃ. **Padabhājane** (pārā. 386) pana **bhikkhuvibhaṅge** āgatāneva gahetvā ‘‘catunnaṃ aññatarenā’’ti vuttaṃ. **Etaṃ idha appamāṇa**nti etaṃ āpannānāpannataṃ idhānuddhaṃsane āpattiyā anaṅgaṃ, āpattiṃ pana āpanne vā anāpanne vā puggale ‘‘anāpanno eso suddho’’ti suddhasaññāya vā vimatiyā vā cāvanādhippāyova idha aṅganti adhippāyo.

Tathevāti pasādasotena, dibbasotena vāti imamatthaṃ atidisati. Diṭṭhānusāreneva samuppannā parisaṅkāva **diṭṭhaparisaṅkitaṃ** nāma. Evaṃ sesesupi. **‘‘Adisvā vā’’**ti idaṃ ukkaṭṭhavasena vuttaṃ, disvā pakkantesupi doso natthiyeva. **Imesa**nti imehi. **Karissantī**ti tasmiṃ khaṇe uppajjanākāradassanaṃ, pacchā pana ettakena kālena kataṃ vāti saṅkāya codeti. Na hi karissantīti codanā atthi. **‘‘Ariṭṭhaṃ pīta’’**nti idaṃ mukhe surāgandhavāyananimittadassanaṃ. Ariṭṭhañhi surāsadisavaṇṇagandhaṃ kappiyabhesajjaṃ.

Diṭṭhaṃ atthi samūlakantiādīsu ajjhācārassa sambhavāsambhavānaṃ mūlāmūlabhāvadassanaṃ. **Atthi saññāsamūlaka**ntiādi pana diṭṭhasaññāya sambhavāsambhavānaṃ mūlāmūlabhāvadassanaṃ. **Disvāva diṭṭhasaññī hutvā codetī**ti ettha yaṃ codeti, tato aññaṃ puggalaṃ vītikkamantaṃ, paṭicchannokāsato nikkhamantaṃ vā disvā ‘‘ayaṃ so’’ti saññāya codentopi saṅgayhati. Esa nayo sutādīsupi. **Samūlakena vā saññāsamūlakena vā**ti ettha pārājikamāpannaṃ diṭṭhādimūlakena ca ‘‘ayaṃ āpanno’’ti asuddhasaññāya codento samūlakena codeti nāma. Saññāsamūlakatte eva anāpattisambhavato āpanne vā anāpanne vā puggale āpannasaññī diṭṭhādīsu, adiṭṭhādīsu vā mūlesu diṭṭhasutādisaññī tena diṭṭhādimūlakena taṃ puggalaṃ codento saññāsamūlakena codeti nāma. Imesaṃ anāpatti, vuttavipariyāyena āpattivāre attho veditabbo.

Samīpe ṭhatvāti hatthavikāravacīghosānaṃ codanāvasena pavattiyamānānaṃ dassanasavanūpacāre ṭhatvāti attho. Keci pana ‘‘dvādasahatthabbhantare ṭhatvā’’ti (sārattha. ṭī. 2.385-386) vadanti, taṃ na yuttaṃ. Parato byatirekato anāpattiṃ dassentena ‘‘dūtaṃ vā paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā pesetvā’’ti ettakameva vuttaṃ, na pana ‘‘dvādasahatthaṃ muñcitvā codentassa sīsaṃ na etī’’ti vuttaṃ. **Vācāya vācāyā**ti sakiṃ āṇattassa sakalampi divasaṃ vadato vācāya vācāya codāpakasseva āpatti. **Sopī**ti āṇattopi. Tassa ca ‘‘mayāpi diṭṭha’’ntiādiṃ avatvāpi ‘‘amūlaka’’nti saññāya cāvanādhippāyena ‘‘tvaṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpannosī’’ti idameva vācaṃ parassa vacanaṃ viya akatvā sāmaññato vadantassāpi saṅghādiseso eva. Satipi pana anuddhaṃsanādhippāye ‘‘asukena evaṃ vutta’’nti parena vuttameva vadantassa natthi saṅghādiseso. Sace pana parena avuttampi vuttanti vadati, āpatti eva.

Sambahulā sambahule sambahulehi vatthūhīti ettha **sambahule**ti cuditakabahuttaniddesena purimesu tīsu vāresu cuditakabahuttenāpi vārabhedasabbhāvaṃ ñāpeti. Ekasmiñhi cuditakavatthucodakabhedena idaṃ catukkaṃ vuttaṃ, cuditakabahuttenāpi catukkantaraṃ labbhatīti aṭṭhakaṃ hoti eva.

Amūlakacodanāpasaṅgena samūlakacodanālakkhaṇādiṃ dassetuṃ **‘‘codetuṃ pana ko labhatī’’**tiādi āraddhaṃ. **Bhikkhussa sutvā codetī**tiādi suttaṃ yasmā ye codakassa aññesaṃ vipattiṃ pakāsenti, tepi tasmiṃ khaṇe codakabhāve ṭhatvāva pakāsenti, tesañca vacanaṃ gahetvā itaropi yasmā codetuñca asampaṭicchantaṃ tehi titthiyasāvakapariyosānehi paṭhamacodakehi sampaṭicchāpetuñca labhati, tasmā idha sāvakabhāvena uddhaṭanti veditabbaṃ.

Dūtaṃ vātiādīsu ‘‘tvaṃ evaṃ gantvā codehī’’ti dūtaṃ vā pesetvā yo codetuṃ sakkoti, tassa paṇṇaṃ, mūlasāsanaṃ vā pesetvā. **Samayenā**ti pakatiyā jānanakkhaṇe.

Garukānaṃ dvinnanti pārājikasaṅghādisesānaṃ. **Micchādiṭṭhi** nāma ‘‘natthi dinna’’ntiādinayappavattā (ma. ni. 1.445; 2.94, 95, 225; 3.91, 116, 136; saṃ. ni. 3.210) dasavatthukā diṭṭhi, sassatucchedasaṅkhātaṃ antaṃ gaṇhāpakadiṭṭhi **antaggāhikā** nāma. **Ājīvahetu paññattānaṃ channa**nti ājīvahetupi āpajjitabbānaṃ uttarimanussadhammapārājikaṃ (pārā. 195), sañcaritte (pārā. 301, 302) saṅghādiseso, ‘‘yo te vihāre vasati, so arahā’’ti (pārā. 220) pariyāyena thullaccayaṃ, bhikkhussa paṇītabhojanaviññattiyā pācittiyaṃ (pāci. 257), bhikkhuniyāpaṇītabhojanaviññattiyā pāṭidesanīyaṃ (pāci. 1236), sūpodanaviññattiyā (pāci. 612-613) dukkaṭanti imesaṃ **parivāre** (pari. 287) vuttānaṃ channaṃ. Na hetā āpattiyo ājīvahetu eva paññattā sañcarittādīnaṃ aññathāpi āpajjitabbato. Ājīvahetupi etāsaṃ āpajjanaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ, ājīvahetupi paññattānanti attho. Na kevalañca etā eva, aññāpi adinnādānakuladūsanapāṇavadhavejjakammādivasena ājīvahetu āpajjitabbāpi santi, tā pana āpattisabhaāgatāya pārājikādīsu chasu eva saṅgayhantīti visuṃ na vuttāti veditabbā.

Ettāvatā pana sīsaṃ na etīti saṅghādisesaṃ sandhāya vuttaṃ, codanā pana katā eva hoti. **Tiṃsānī**ti tiṃsaṃ etesamatthīti tiṃsāni, tiṃsādhikānīti vuttaṃ hoti. **Navutānī**ti etthāpi eseva nayo.

Attādānaṃ ādātukāmenāti ettha attanā ādātabbato diṭṭhādimūlakehi gahetabbato parassa vipphandituṃ adatvā paggaṇhanato attādānanti codanā vuccati, taṃ ādātukāmena, codanaṃ kattukāmenāti attho.

Ubbāhikāyāti ubbahanti viyojenti etāya alajjīnaṃ tajjaniṃ vā kalahaṃ vāti ubbāhikā, saṅghasammuti, tāya. Vinicchinanaṃ nāma tāya sammatabhikkhūhi vinicchananameva. Alajjussannāya hi parisāya **samathakkhandhake** (cūḷava. 227) āgatehi dasaṅgehi samannāgatā dve tayo bhikkhū tattheva vuttāya ñattidutiyakammavācāya sammannitabbā, tehi ca sammatehi visuṃ vā nisīditvā, tassā eva vā parisāya ‘‘aññehi na kiñci kathetabba’’nti sāvetvā taṃ adhikaraṇaṃ vinicchitabbaṃ.

Kimhīti kismiṃ vatthusmiṃ, kataravipattiyanti attho. **‘‘Kimhi naṃ nāmā’’**ti idaṃ ‘‘katarāya vipattiyā etaṃ codesī’’ti yāya kāyaci viññāyamānāya bhāsāya vuttepi codakassa vinaye apakataññutāya ‘‘sīlācāradiṭṭhiājīvavipattīsu katarāyāti maṃ pucchatī’’ti ñātuṃ asakkontassa pucchā, na pana kimhītiādipadatthamattaṃ ajānantassa. Na hi anuvijjako codakaṃ bālaṃ aparicitabhāsāya ‘‘kimhi na’’nti pucchati. **‘‘Kimhi nampi na jānāsī’’**ti idampi vacanamattaṃ sandhāya vuttaṃ na hoti, ‘‘kataravipattiyā’’ti vutte ‘‘asukāya vipattiyā’’ti vattumpi na jānāsīti vacanassa adhippāyameva sandhāya vuttanti gahetabbaṃ. Teneva vakkhati ‘‘bālassa lajjissa nayo dātabbo’’ti vatvā ca ‘‘kimhi naṃ codesīti sīlavipattiyā’’tiādi adhippāyappakāsanameva nayadānaṃ vuttaṃ, na pana kimhi-naṃ-padānaṃ pariyāyamattadassanaṃ. Na hi bālo ‘‘kataravipattiyaṃ naṃ codesī’’ti imassa vacanassa atthe ñātepi vipattippabhedanaṃ, attanā codiyamānaṃ vipattisarūpañca jānituṃ sakkoti, tasmā teneva ajānanena alajjī apasādetabbo. ‘‘Kimhi na’’nti idampi upalakkhaṇamattaṃ, aññena vā yena kenaci ākārena aviññutaṃ pakāsetvā vissajjetabbova.

‘‘Dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyā’’tiādivacanato (pārā. 39; pari. 2) **‘‘alajjīniggahatthāya…pe… paññatta’’**nti vuttaṃ. **Ehitī**ti **hi**-kāro ettha āgamo daṭṭhabbo, āgamissatīti attho. **Diṭṭhasantānenā**ti diṭṭhaniyāmena. **Alajjissa paṭiññāya eva kātabba**nti vacanapaṭivacanakkameneva dose āvibhūtepi alajjissa ‘‘asuddhoha’’nti dosasampaṭicchanapaaññāya eva āpattiyā kātabbanti attho. Keci pana ‘‘alajjissa etaṃ natthīti suddhapaṭiññāya eva anāpattiyā kātabbanti ayamettha attho saṅgahito’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ anuvijjakasseva niratthakattāpattito codakeneva alajjipaṭiññāya ṭhātabbato. Dosāpagamapaṭiññā eva hi idha paṭiññāti adhippetā. Teneva vakkhati ‘‘etampi natthīti paṭiññaṃ na detī’’tiādi (pārā. aṭṭha. 2.385-386).

Tadatthadīpanatthanti alajjissa dose āvibhūtepi tassa dosāpagamapaṭiññāya eva kātabbatādīpanatthaṃ. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā **atthapaccatthikā. Saññaṃ datvā**ti nesaṃ kathāpacchedatthaṃ, abhimukhakaraṇatthañca saddaṃ katvā. **Vinicchinituṃ ananucchaviko**ti ‘‘asuddho’’ti saññāya codakapakkhe paviṭṭhattā anuvijjakabhāvato bahibhūtattā anuvijjituṃ asakkuṇeyyataṃ sandhāya vuttaṃ. Sandehe eva hi sati anuvijjituṃ sakkā, asuddhadiṭṭhiyā pana sati cuditakena vuttaṃ sabbaṃ asaccatopi paṭibhāti, kathaṃ tattha anuvijjanā siyāti.

‘‘Tathā nāsitakova bhavissatī’’ti iminā vinicchayaṃ adatvā saṅghato viyojanaṃ nāma liṅganāsanā viya ayampi eko nāsanappakāroti dasseti. **Viraddhaṃ hotī**ti sañcicca āpattiṃ sahasā āpanno hoti. **‘‘Ādito paṭṭhāya alajjī nāma natthī’’**ti idaṃ ‘‘pakkhānurakkhaṇatthāya paṭiññaṃ na detī’’ti imassa alajjilakkhaṇasambhavassa kāraṇavacanaṃ. Paṭicchāditakālato paṭṭhāya alajjī nāma eva, purimo lajjibhāvo na rakkhatīti attho. **Paṭiññaṃ na detī**ti sace mayā katadosaṃ vakkhāmi, mayhaṃ anuvattakā bhijjissantīti paṭiññaṃ na deti. **Ṭhāne na tiṭṭhatī**ti lajjiṭṭhāne na tiṭṭhati, kāyavācāsu vītikkamo hoti evāti adhippāyo. Tenāha **‘‘vinicchayo na dātabbo’’**ti, pubbe pakkhikānaṃ paṭiññāya vūpasamitassāpi adhikaraṇassa duvūpasantatāya ayampi tathā nāsitakova bhavissatīti adhippāyo.

Cuditakacodakesu paṭipattiṃ ñatvāti ‘‘tumhe amhākaṃ vinicchayena tuṭṭhā bhavissathā’’tiādinā vuttaṃ cuditakacodakesu anuvijjakena paṭipajjitabbakammaṃ ñatvā. **Vinicchayo majjhe**ti āpattīti vā anāpattīti vā vinicchayapariyosānaanuvijjanānaṃ majjhaṃ nāmāti attho.

Amūlakampi samūlakaṃ katvā vadantīti āha **‘‘dve mūlānī’’**ti. **Kālena vakkhāmī**tiādīsu okāsaṃ kārāpetvā vadanto **kālena vadati** nāma. Salākaggayāguaggabhikkhācāraṭṭhānādīsu codento **akālena vadati** nāma. Dosato vuṭṭhāpetukāmatāya vadanto **atthasaṃhitena vadati** nāma. **Dosantaro**ti dosacitto. **Pannarasasu dhammesū**ti ‘‘parisuddhakāyasamaācāratā, tathā vacīsamācāratā, sabrahmacārīsu mettacittatā, bahussutatā, ubhinnaṃ pātimokkhānaṃ svāgatāditā, kālena vakkhāmī’’tiādinā (pari. 362) vuttapañcadhammā ca kāruññatā, hitesitā, anukampatā, āpattivuṭṭhānatā, vinayapurekkhāratāti (cūḷava. 401) imesu pannarasasu. Tattha **‘‘kāruññatā’’**ti iminā karuṇā dassitā. **Hitesitā**ti hitagavesanatā. **Anukampatā**ti tena hitena saṃyojanatā, imehi dvīhipi mettā dassitā. **Āpattivuṭṭhānatā**ti suddhante patiṭṭhāpanatā. Vatthuṃ codetvā sāretvā paṭiññaṃ āropetvā yathāpaṭiññāya kammakaraṇaṃ **vinayapurekkhāratā** nāma.

Adhikaraṇaṭṭhenāti adhikātabbaṭṭhena, samathehi vūpasametabbaṭṭhenāti attho. **Taṃ nānattaṃ dassetu**nti idha anadhippetampi atthuddhāravasena taṃ nānattaṃ dassetunti adhippāyo. Teneva vakkhati ‘‘sesāni atthuddhāravasena vuttānī’’ti (pārā. aṭṭha. 2.385-386). **Yaṃ adhikiccā**tiādinā adhikaraṇasaddassa kammasādhanatā vuttā.

Gāhanti ‘‘asukaṃ codessāmī’’ti manasā codanākārassa gahaṇaṃ. **Cetana**nti ‘‘codessāmī’’ti uppannacittabyāpārasaṅkhātaṃ cittakammaṃ. **Akkhanti**nti cuditakassa vipattiṃ disvā uppannaṃ kodhaṃ asahanaṃ, tathā pavattaṃ vā yaṃ kiñci cittacetasikarāsiṃ. **Vohāra**nti codanāvasappavattavacanaṃ. **Paṇṇatti**nti codanāvasappavattaṃ manasā parikappitaṃ nāmapaṇṇattiṃ. **Attādānaṃ gahetvā**ti codanaṃ manasā gahetvā. **Taṃ adhikaraṇa**nti taṃ gāhalakkhaṇaṃ adhikaraṇaṃ. **Nirujjhati** cetanāya khaṇikattā, sā ca samathappattā hotīti evamettha aniṭṭhappasaṅgo veditabbo. Evaṃ uparipi **‘‘tuṇhī hotī’’**ti iminā vohāravacanassa nirodhaṃ dasseti. Tenāha **‘‘taṃ adhikaraṇaṃ samathappattaṃ bhavissatī’’**ti. ‘‘Tasmā paṇṇatti adhikaraṇa’’nti aṭṭhakathāsu katasanniṭṭhānaṃ dassetvā idāni tassāpi ekaccehi paṭikkhittabhāvaṃ dassetvā puna tampi paṭisedhetvā aṭṭhakathāsu vuttapaṇṇattiyā eva adhikaraṇataṃ samatthetuṃ **‘‘taṃ paneta’’**ntiādimāha. Tattha **taṃ paneta**nti paṇṇatti adhikaraṇanti etaṃ gahaṇaṃ virujjhatīti sambandho. Pārājikādiāpatti ekantaakusalasabhāvā vā abyākatasabhāvā vā hotīti saññāya **‘‘methunadhammapārājikāpattī’’**tiādikaṃ suttaṃ paṇṇattiadhikaraṇavādena virujjhatīti dassetuṃ uddhaṭaṃ. Tenāha **‘‘na hi te…pe… accantaakusalattā’’**tiādi. **Te**ti aṭṭhakathācariyā.

Amūlakañceva taṃ adhikaraṇanti ettha amūlakapārājikameva adhikaraṇa-saddena adhippetanti dassetuṃ **‘‘yañceta’’**ntiādi vuttaṃ. **Yasmā panā**tiādi pana idhādhippetāya amūlakapārājikāpattiyā eva paṇṇattibhāvo yujjatīti dassetuṃ āraddhaṃ. Tattha **yāya paṇṇattiyā**ti sabhāvato parisuddhepi puggale ‘‘pārājiko’’tiādinā codakena pavattitaṃ nāmapaṇṇattiṃ sandhāya vadati. **Paññatto**ti kathito. **Adhikaraṇe pavattattā**ti avijjamānepi manasā āropitamatte āpattādhikaraṇe vācakabhāvena pavattattā.

Evaṃ nāmapaṇṇattivasena imasmiṃ sikkhāpade āpattādhikaraṇassa paññattibhāvaṃ dassetvā idāni atthapaṇṇattivasenāpi dassetuṃ **‘‘yasmā vāya’’**ntiādi vuttaṃ. **Paññattimattamevā**ti avijjamānassa vijjamānākārena manasā āropitaatthapaṇṇattimattamevāti attho. **Tañca kho idhevā**ti tañca yathāvuttapariyāyena paṇṇattiyā adhikaraṇattaṃ idheva imasmiṃ eva sikkhāpade. **Eke**ti keci. **Taṃ na yutta**nti yaṃ ekaccehi aṭṭhakathāsu vuttaṃ, adhikaraṇassa paṇṇattibhāvaṃ nisedhetvā kusalādiparamatthabhāvaṃ sādhetuṃ ‘‘taṃ panetaṃ methunadhammapārājikāpattī’’tiādinā papañcato dassito, taṃ na yuttanti attho. Tattha kāraṇamāha **‘‘ādikammikassā’’**tiādinā, tena ca tasmiṃ vāde yadi āpatti nāma akusalā vā abyākatā vā bhaveyya, kathaṃ ādikammikassa anāpatti bhaveyya? Tassāpi akusalādīnaṃ uppannattā bhagavato sikkhāpadapaññattito paṭṭhāya yāva āpattītipi na sakkā vattuṃ, methunādīsu akusalādīnaṃ sikkhāpadapaññattito pubbepi samuppattito. Tato eva anupasampannānampi āpattippasaṅgo, gilānādīnaṃ uppannattā anupaññattiyāpi anāpattiabhāvappasaṅgo ca siyā. Atha mataṃ ‘‘na kevalaṃ akusalādi eva, atha kho bhagavatā paṭikkhittabhāvaṃ jānantassa samuppajjamānā eva akusalādayo āpattī’’ti, tampi asāraṃ, sikkhāpadapaññattiṃ ajānitvā vītikkamantassa methunādīsu anāpattippasaṅgato, akusalādisabhāvāya ca āpattiyā ekapayogādīsu ekattādipi na siyā. Na hi sakalampi divasaṃ itthiṃ kāyato amocetvā phusantassa ekamevākusalaṃ uppajjati, bahū vā itthiyo phusitvā apagacchantassa bahūni, yenāpattiyā ekattaṃ, bahuttaṃ vā siyāti evamādikaṃ ayuttiṃ saṅgahetvā dassitanti veditabbaṃ.

Tattha **vatthuñcā**ti vītikkamo. Tañhi āpattisammutipaññāpanassa okāsaṭṭhena ‘‘vatthū’’ti vuccati. **Gotta**nti adinnādānādito buddhisaddanivattanaṭṭhena parikappitasāmaññākāro gottaṃ. **Nāma**nti avijjamānanāmapaññatti. **Tassa pana pārājika**nti nāmassa atthabhūtā āpatti atthapaññatti evāti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ pana ‘‘vivādādhikaraṇaṃ siyā kusala’’ntiādi (cūḷava. 220; pari. 303), ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā akusala’’ntiādi (cūḷava. 222) ca suttaṃ tehi samuddhaṭaṃ, tampi na vivādādīnaṃ kusalādibhāvassa pariyāyadesitattāti yaṃ ettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā paṭhamapārājikasamuṭṭhānādivaṇṇanāya **sāratthadīpaniyaṃ** viraddhaṭṭhānasodhanatthaṃ vitthārato vuttanti tattheva taṃ gahetabbaṃ, sāratthadīpanīkārakassa akusalādirūpāva āpattīti laddhi, teneva so idhāpi ‘‘tasmā paṇṇattiadhikaraṇanti aṭṭhakathāsu katasanniṭṭhānaṃ dassetvā idāni tampi na yuttanti dassetuṃ ‘taṃ paneta’ntiādimāhā’’ti (sārattha. ṭī. 2.385-386) evaṃ attano laddhiṃ aṭṭhakathācariyassapi laddhiṃ katvā ganthavirodhampi anoloketvā dassesi. Na hettha buddhaghosācariyo aṭṭhakathāvādaṃ ayuttanti dassetuṃ ‘‘taṃ paneta’’ntiādimārabhi ‘‘paṇṇattimattameva āpattādhikaraṇanti veditabba’’nti sayameva upari kathanato, atha kho dulladdhikānaṃ ekaccānaṃ tattha vippaṭipattiṃ dassetvā puna taṃ paṭisedhetukāmo ārabhi, teneva ante ‘‘eke’’ti vuttanti veditabbaṃ. Vivādādīnaṃ kusalādikatte taṃsamathānampi tabbhāvo āpajjati paramatthesu paṇṇattiyā samathāyogāti āha **‘‘kusalādisamathehī’’**ti. Paññattisabhāvānameva catunnaṃ adhikaraṇānaṃ samathehi adhikaraṇīyatā, na pana kusalādiparamattharūpānaṃ tesaṃ tesaṃ khaṇikatāya sayameva samathappattitoti heṭṭhā samatthitamatthaṃ nigamanavasena dassentena **‘‘iti iminā adhikaraṇaṭṭhenā’’**ti vuttaṃ, tassa yathāvuttanayena samathehi adhikaraṇīyatāyāti attho. **‘‘Idhekacco’’**ti iminā idhādhippetaṃ vivādaṃ nivatteti.

Anuvādoti vipattīhi upavadanā ceva codanā ca. Tattha upavadanā nāma garahā, akkoso ca. **Pañcapī**ti mātikāpariyāpannāpattiyo sandhāya vuttaṃ. **Kiccayatā**ti kattabbatā. **Sapadānukkamaniddesassā**ti ettha **padānukkamaniddeso**ti padabhājanaṃ vuccati, tena sahitassa sikkhāpadassāti attho.

387. **Assā**ti kattuatthe sāmivacananti āha **‘‘etena codakenā’’**tiādi. **Diṭṭhamūlake panā**ti ‘‘diṭṭhassa hoti pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto’’tiādi (pārā. 387) pāḷivāraṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha itthiyā saddhiṃ rahonisajjādidassanamattavasena pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto puggalo tena diṭṭho, na pana maggena maggappaṭipādanādidassanavasena. Yadi hi tena so tathā diṭṭho bhaveyya, asuddhasaññī evāyaṃ tasmiṃ puggale siyā, asuddhasaññāya ca suddhaṃ vā asuddhaṃ vā codentassa saṅghādiseso na siyā ‘‘anāpatti suddhe asuddhadiṭṭhissa, asuddhe asuddhadiṭṭhissā’’tiādivacanato (pārā. 390). Tasmā itthiyā saddhiṃ rahonisajjādimattameva disvāpi ‘‘saddho kulaputto, nāyaṃ pārājikaṃ āpajjatī’’ti tasmiṃ suddhasaññissa vā vematikassa vā ‘‘suto mayā pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpajjanto’’tiādinā niyametvā codentasseva saṅghādiseso, na asuddhasaññissa, tassa pana diṭṭhaṃ sutanti musāvādādipaccayā lahukāpatti evāti veditabbaṃ. Yadi pana so tasmiṃ suddhadiṭṭhicāvanādhippāyopi diṭṭhaṃ rahonisajjādimattameva vadati, adiṭṭhaṃ pana maggenamaggappaṭipādanādipārājikavatthuṃ vā ‘‘assamaṇosī’’tiādikaṃ vā na vadati, tassa anāpatti. Adhikaṃ vadantassa pana āpattiyeva ‘‘adiṭṭhaṃ diṭṭha’’nti (pārā. 386-387) vuttattā. Yo pana diṭṭhena rahonisajjādinā paṭhamapārājikena asuddhasaññī hutvā cāvanādhippāyo adinnādānaṃ ajjhāpajjanto ‘‘diṭṭho’’ti vā ‘‘suto’’ti vā ādiṃ vadati, tassāpi na saṅghādiseso asuddhe asuddhadiṭṭhitāyāti keci vadanti. Aññe pana ‘‘yena pārājikena codeti, tena suddhasaññābhāvā āpattiyevā’’ti vadanti, idaṃ yuttaṃ. Tathā hi vuttaṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. duṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘yena pārājikena codeti, taṃ ‘ayaṃ anajjhāpanno’ti ñatvā cāvanādhippāyena…pe… saṅghādiseso’’ti. Iminā nayena sutādimūlakesupi vinicchayo veditabbo. **Aññatra āgatesū**ti omasavādādīsu āgatesu. **Avassuto**ti tīhipi dvārehi pārājikavatthubhūtaduccaritānuvassanena tinto. **Kasambujāto**ti kacavarabhūto, nissāroti attho.

Koṇṭhoti coro, dussīloti attho. **Jeṭṭhabbatiko**ti kāḷakaṇṇidevīvate niyutto titthiyoti vadati, sā kira kāḷakaṇṇisirideviyā jeṭṭhāti vuttā. **Yadaggenā**ti yena kāraṇena, yattakenāti attho. **Tadaggenā**ti etthāpi eseva nayo. **No kappetī**tiādi vematikabhāvadīpanatthameva vuttanti mahāpadumattherassa adhippāyo.

389. **Etthā**ti codanāyaṃ. Tajjanīyādikammaṃ karissāmītiāpattiyā codentassa adhippāyo **kammādhippāyo** nāma. Parivāsadānādikkamena āpattito vuṭṭhāpetuṃ āpattiyā codentassa adhippāyo **vuṭṭhānādhippāyo**. Uposathaṃ, pavāraṇaṃ vā saṅghe kātuṃ adānatthāya āpattiyā codayato adhippāyo **uposathapavāraṇaṭṭhapanādhippāyo. Asammukhā…pe… dukkaṭa**nti anuddhaṃsentassapi akkosantassapi dukkaṭaṃ.

Sabbatthevāti sabbāsu aṭṭhakathāsu. Uposathapavāraṇānaṃ ñattikammabhāvato ñattiyā vattamānāya eva uposathapavāraṇaṭṭhapanaṃ hoti, na niṭṭhitāya, sā ca yya-kāre patte niṭṭhitā nāma hotīti āha **‘‘yya-kāre patte na labbhatī’’**ti.

Anupāsakoti upāsakopi so bhikkhu na hoti saraṇagamanassāpi paṭippassaddhattāti vadanti. **‘‘Anodissa dhammaṃ kathentassā’’**ti iminā odissa kathentena okāsaṃ kāretabbanti dasseti. **Āpattiṃ desetvā**ti okāsākārāpanāpattiṃ desetvā. Yaṃ codeti, tassa upasampannoti saṅkhyupagamanaṃ, tasmiṃ suddhasaññitā vematikatā vā, yena pārājikena codeti, tassa diṭṭhādivasena amūlakatā, cāvanādhippāyena ‘‘tvaṃ pārājiko’’tiādinā niyametvā sammukhā codanā codāpanā, tassa taṅkhaṇavijānananti imānettha pañca aṅgāni.

Paṭhamaduṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyaduṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā

391. Navame **mettiyaṃ bhikkhuni**nti liṅganāsanāya nāsitāyapi tassā bhūtapubbavohāraṃ gahetvā vuttaṃ. **Aññabhāgassā**ti therassa manussajātibhikkhubhāvato aññassa tiracchānajātichagalakabhāvasaṅkhātassa koṭṭhāsassa. **Ida**nti sāmaññato napuṃsakaliṅgena vuttaṃ, ayaṃ chagalakoti attho. **Aññabhāgo**ti yathāvuttatiracchānajātichagalakabhāvasaṅkhāto añño koṭṭhāso, aññabhāgassa idanti aññabhāgiyanti paṭhamaviggahassa attho, aññabhāgamatthīti dutiyaviggahassa, dvīhipi chagalakova vutto. Idāni dvīhipi viggahehi vuttamevatthaṃ vitthārato dassento **‘‘yo hi so’’**tiādimāha. Tattha yo hi so chagalako vutto, so aññassa bhāgassa hotīti ca aññabhāgiyasaṅkhyaṃ labhatīti ca yojanā. Dutiyaviggahassa atthaṃ dassetuṃ **‘‘so vā’’**tiādi vuttaṃ. **Adhikaraṇanti veditabbo**ti etthāpi yo hi so ‘‘dabbo mallaputto nāmā’’ti chagalako vutto, soti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tañhi sandhāyā**ti ‘‘dabbo’’ti nāmakaraṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ chagalakaṃ sandhāya. **Te bhikkhū**ti te anuyuñjantā bhikkhū. Āpattiyāpi puggalādhiṭṭhānattā **‘‘puggalānaṃyeva lesā’’**ti vuttaṃ.

393. **Yā ca sā avasāne…pe… codanā vuttā**ti ‘‘bhikkhu saṅghādisesaṃ ajjhāpajjanto diṭṭho hoti saṅghādisese saṅghādisesadiṭṭhi hoti, tañce pārājikena codetī’’tiādiṃ (pārā. 407) codanābhedaṃ sandhāya vadati. Sattannampi āpattīnaṃ paccekaṃ pārājikattādisāmaññepi methunādinnādānādivatthuto, rāgadosattādisabhāvato ca visabhāgatāpi atthīti āha **‘‘yasmā pana…pe… na hotī’’**ti.

Vuttanayenevāti ‘‘sabhāgavisabhāgavatthuto’’tiādinā (pārā. aṭṭha. 2.393) vuttanayena. Kammalakkhaṇaṃ, taṃmanasikāro ca avipannakammassa nimittato phalūpacārena kammanti vuccatīti āha **‘‘taṃ nissāya uppajjanato’’**ti. Parivāsādiṃ nissāya mānattādīnaṃ uppajjanato **‘‘purimaṃ purima’’**ntiādi vuttaṃ.

395. **Savatthukaṃ katvā**ti puggalādhiṭṭhānaṃ katvā. **Dīghādino**ti dīgharassādiliṅgassa. **Diṭṭhādino**ti diṭṭhapubbādino.

408. **Evaṃ tathāsaññī**ti aññassa methunādikiriyaṃ disvā ‘‘ayaṃ so’’ti evaṃ tathāsaññī. Aṅgāni paṭhamaduṭṭhadose vuttasadisāni, idha pana kiñcidesaṃ lesamattaṃ upādiyanā adhikā.

Dutiyaduṭṭhadosasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṭhamasaṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanā

410. Dasame **bahūna**nti dubbalatāya araññādisevāya cittaṃ samāhitaṃ kātuṃ asakkontānaṃ. Dukkhassantakiriyāya tasmiṃ attabhāve buddhavacanaggahaṇadhāraṇādisaṅkhātaṃ byañjanapadameva paramaṃ assa, na maggalābhoti **padaparamo. Abhisambhuṇitvā**ti nipphādetvā. Dhammato apetaṃ **uddhammaṃ. Paṭikkhittamevā**ti ‘‘na, bhikkhave, asenāsanikena vassaṃ upagantabba’’nti (mahāva. 204) vacanato vuttaṃ, idameva vacanaṃ sandhāya pāḷiyampi **‘‘aṭṭha māse’’**tiādi (pārā. 409) vuttaṃ.

Tīhi koṭīhīti asuddhamūlehi. Ettha ca bhikkhūnaṃ catūsu kulesu pakkapiṇḍiyālopabhojananissitatāya, macchamaṃsabhojanavirahitassa ca kulassa dullabhatāya tattha laddhesu bhattabyañjanesu macchamaṃsasaṃsaggasaṅkāya, dunnivāraṇatāya ca bhikkhūnaṃ sarīrayāpanampi na siyāti bhagavatā macchamaṃsaṃ sabbathā appaṭikkhipitvā tīhi koṭīhi aparisuddhameva paṭikkhittaṃ. Yadi hi taṃ bhagavā sabbathā paṭikkhipeyya, bhikkhū maramānāpi macchādisaṃsaggasaṅkitaṃ bhattaṃ na bhuñjeyyuṃ, tato taṇḍuladhaññādiṃ paṭiggahetvā nidahitvā sayaṃ pacitvā bhuñjituṃ tadupakaraṇabhūtaṃ dāsidāsaṃ, udukkhalamusalādikañca bhikkhūnaṃ pattādi viya avassaṃ gahetuṃ anujānitabbaṃ siyāti titthiyānaṃ viya gahaṭṭhāvāso eva siyā, na bhikkhuāvāsoti veditabbaṃ. **Jālaṃ** macchabandhanaṃ. **Vāgurā** migabandhanī. **Kappatī**ti yadi tesaṃ vacanena saṅkā na vattati, vaṭṭati, na taṃ vacanaṃ lesakappaṃ kātuṃ vaṭṭati. Teneva vakkhati ‘‘yattha ca nibbematiko hoti, taṃ sabbaṃ kappatī’’ti.

Pavattamaṃsanti āpaṇādīsu pavattaṃ vikkāyikaṃ matamaṃsaṃ. **Bhikkhūnaṃyeva atthāya akata**nti ettha aṭṭhānappayutto eva-saddo, bhikkhūnaṃ atthāya akatamevāti sambandhitabbaṃ, tasmā bhikkhūnañca maṅgalādīnañcāti missetvā katampi na vaṭṭatīti veditabbaṃ. Keci pana yathāṭhitavasena avadhāraṇaṃ gahetvā ‘‘vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ na sundaraṃ. **‘‘Vatta’’**nti iminā āpatti natthīti dasseti.

Kappanti asaṅkheyyakappaṃ, ‘‘āyukappa’’ntipi (sārattha. ṭī. 2.410) keci. Mahākappassa hi catutthabhāgo asaṅkheyyakappo, tato vīsatimo bhāgo saṅghabhedakassa āyukappanti vadanti, taṃ aṭṭhakathāsu kappaṭṭhakathāya na sameti ‘‘kappavināse eva muccatī’’tiādi (vibha. aṭṭha. 809) vacanato. **Brahmaṃ puñña**nti seṭṭhaṃ puññaṃ. **Kappaṃ saggamhī**ti ettha paṭisandhiparamparāya kappaṭṭhatā veditabbā.

411. **Laddhinānāsaṃvāsakenā**ti ukkhittānuvattakabhāvena bhāvappadhānattā niddesassa. **Kammanānāsaṃvāsakenā**ti ukkhittabhāvena. ‘‘Bhedāya parakkameyyā’’ti visuṃ vuttattā bhedanasaṃvattanikassa adhikaraṇassa samādāya paggaṇhanato pubbepi pakkhapariyesanādivasena saṅghabhedāya parakkamantassa samanubhāsanakammaṃ kātuṃ vaṭṭatīti veditabbaṃ. Yopi cāyaṃ saṅghabhedo hotīti sambandho.

Kammenāti apalokanādinā. **Uddesenā**ti pātimokkhuddesena. **Vohārenā**ti tāhi tāhi upapattīhi ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādinā (a. ni. 3.10-39, 42; cūḷava. 352) vohārena, paresaṃ paññāpanenāti attho. **Anusāvanāyā**ti attano laddhiyā gahaṇatthameva anu punappunaṃ kaṇṇamūle mantasāvanāya, kathanenāti attho. **Salākaggāhenā**ti evaṃ anusāvanāya tesaṃ cittaṃ upatthambhetvā attano pakkhe paviṭṭhabhāvassa saññāṇatthaṃ ‘‘gaṇhatha imaṃ salāka’’nti salākaggāhena. Ettha ca kammameva, uddeso vā saṅghabhede padhānaṃ kāraṇaṃ, vohārādayo pana saṅghabhedassa pubbabhāgāti veditabbā. **Abbhussita**nti abbhuggataṃ. **Accheyyā**ti vihareyya.

‘‘Lajjī rakkhissatī’’ti (visuddhi. 1.42; pārā. aṭṭha. 1.45) vacanato āpattibhayena ārocanaṃ lajjīnaṃ eva bhāroti āha **‘‘lajjīhi bhikkhūhī’’**ti, alajjissapi anārocentassa āpattiyeva. **Appaṭinissajjato dukkaṭa**nti visuṃ visuṃ vadantānaṃ gaṇanāya dukkaṭaṃ. **Pahontenā**ti gantuṃ samatthena, icchantenāti attho. Āpatti pana aḍḍhayojanabbhantareneva agilānassa vasena veditabbā.

416. Ñattiyādīhi dukkaṭādisabbhāvaṃ sandhāya **‘‘saṅghādisesena anāpattī’’**ti vuttaṃ. **Assā**ti devadattassa. Apaññatte sikkhāpade samanubhāsanakammasseva abhāvato **‘‘na hi paññattaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamantassā’’**ti vuttaṃ. Sikkhāpadaṃ paññapenteneva hi samanubhāsanakammaṃ anuññātaṃ. **Uddissa anuññātato**ti ‘‘anujānāmi, bhikkhave, romanthakassa romanthana’’ntiādiṃ (cūḷava. 273) uddissānuññātaṃ sandhāya vadati. **Anāpattiya**nti anāpattivāre. **Āpattiṃ ropetabbo**ti samanubhāsanāya pācittiyaāpattiṃ ropetabbo. **Āpattiyeva na jātā**ti saṅghādisesāpatti na jātā eva.

‘‘Na paṭinissajjāmī’’ti saññāya abhāvena muccanato **saññāvimokkhaṃ. Sacittaka**nti ‘‘na paṭinissajjāmī’’ti jānanacittena sacittakaṃ. Yo visaññī vā bhīto vā vikkhitto vā ‘‘paṭinissajjitabba’’ntipi, ‘‘kammaṃ karissatī’’ti vā na jānāti, tassa anāpatti. Bhedāya parakkamanaṃ, dhammakammena samanubhāsanaṃ, kammavācāpariyosānaṃ, na paṭinissajjāmīti cittena appaṭinissajjananti imānettha cattāri aṅgāni.

Paṭhamasaṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dutiyasaṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanā

418. Ekādasame yasmā ubbāhikādisammutikammaṃ bahūnampi kātuṃ vaṭṭati, tasmā **‘‘na hi saṅgho saṅghassa kammaṃ karotī’’**ti idaṃ niggahavasena kattabbakammaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Aṅgāni panettha bhedāya parakkamanaṃ pahāya anuvattanaṃ pakkhipitvā heṭṭhā vuttasadisāneva gahetabbāni.

Dutiyasaṅghabhedasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dubbacasikkhāpadavaṇṇanā

424. Dvādasame **vambhanavacana**nti garahavacanaṃ. Saṭa-saddo patitasaddena samānattho, tassa ca visesanassa paranipātoti āha **‘‘tattha tattha patitaṃ tiṇakaṭṭhapaṇṇa’’**nti. **Kenāpī**ti vātādisadisena upajjhāyādinā.

426. Cittapariyonāho daḷhakodhova **upanāho**. Tatopi balavataro dummocanīyo **kodhābhisaṅgo. Codakaṃ paṭippharaṇatā**ti codakassa paṭiviruddho hutvā avaṭṭhānaṃ. **Codakaṃ apasādanā**ti vācāya ghaṭṭanā. **Paccāropanā**ti ‘‘tvampi sāpattiko’’ti codakassa āpattiāropanā. **Paṭicaraṇatā**ti paṭicchādanatā. **Apadānenā**ti attano cariyāya. **Na sampāyanatā**ti ‘‘yaṃ tvaṃ codako vadesi ‘mayā esa āpattiṃ āpanno diṭṭho’ti, tvaṃ tasmiṃ samaye kiṃ karosi, ayaṃ kiṃ karoti, kattha ca tvaṃ ahosi, kattha aya’’ntiādinā nayena cariyaṃ puṭṭhena sampādetvā akathanaṃ.

‘‘Yassa siyā āpattī’’ti (mahāva. 134) iminā nidānavacanena sabbāpi āpattiyo saṅgahitāti āha **‘‘yassa siyā’’**tiādi. Aṅgāni cettha paṭhamasaṅghabhedasadisāni, ayaṃ pana viseso yathā tattha bhedāya parakkamanaṃ, idha avacanīyakaraṇatā daṭṭhabbā.

Dubbacasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Kuladūsakasikkhāpadavaṇṇanā

431. Terasame **kīṭāgirī**ti tassa nigamassa nāmaṃ. Tañhi sandhāya parato ‘‘na assajipunabbasukehi bhikkhūhi kīṭāgirismiṃ vatthabba’’nti vuttaṃ, gāmanigamato ca pabbājanaṃ, na janapadato. Tena pana yogato janapadopi ‘‘kīṭāgiri’’icceva saṅkhyaṃ gatoti āha **‘‘evaṃnāmake janapade’’**ti.

Tatrāti sāvatthiyaṃ. **Dhuraṭṭhāne**ti abhimukhaṭṭhāne, jetavanadvārasamīpeti attho. **Dvīhi meghehī**ti vassikena, hemantikena cāti dvīhi meghehi. Gaṇācariyehi chahi adhikatāya **‘‘samadhika’’**nti vuttaṃ.

Udakassāti akappiyaudakassa ‘‘kappiyaudakasiñcana’’nti visuṃ vakkhamānattā, tañca ‘‘ārāmādiatthāya rukkharopane akappiyavohāresupi kappiyaudakasiñcanādi vaṭṭatī’’ti vakkhamānattā idhāpi vibhāgaṃ katvā kappiyaudakasiñcanādi visuṃ dassitaṃ. Yathā koṭṭanakhaṇanādikāyikakiriyāpi akappiyavohāre saṅgahitā, evaṃ mātikāujukaraṇādikappiyavohārepīti āha **‘‘sukkhamātikāya ujukaraṇa’’**nti. Ettha purāṇapaṇṇādiharaṇampi saṅgayhati. Mahāpaccariyavādova pamāṇattā pacchā vutto. Akappiyavohārepi ekaccaṃ vaṭṭatīti dassetuṃ **‘‘na kevalañca sesa’’**ntiādimāha. **Yaṃkiñci mātika**nti sukkhaṃ vā asukkhaṃ vā. **Tatthā**ti ārāmādiatthāya rukkharopane. **Tathā**ti kappiyavohārapariyāyādīhi ganthāpanaṃ sandhāya vuttaṃ. Iminā ca kulasaṅgahatthāya ganthāpanādipi na vaṭṭatīti dasseti.

Vatthupūjanatthāya sayaṃ ganthanaṃ kasmā na vaṭṭatīti codento **‘‘nanu cā’’**tiādimāha. Yathā ārāmādiatthaṃ kappiyapathaviyaṃ sayaṃ ropetumpi vaṭṭati, tathā vatthupūjanatthāya sayaṃ ganthanampi kasmā na vaṭṭatīti codakassa adhippāyo. **Vutta**ntiādi parihāro. Atha **‘‘na pana mahāaṭṭhakathāya’’**nti kasmā vadati? Mahāpaccariādīsu vuttampi hi pamāṇamevāti nāyaṃ virodho, mahāaṭṭhakathāyaṃ avuttassa sayaṃ ropanassa tattheva vuttena udakasiñcanena saha saṃsandananayadassanamukhena pamāṇamevāti patiṭṭhāpetuṃ vuttattā. ‘‘Maññeyyāsī’’ti padaṃ ‘‘taṃ katha’’nti iminā sambandhitabbaṃ. Tatthāyaṃ adhippāyo – kiñcāpi mahāaṭṭhakathāyaṃ sayaṃ ropanaṃ na vuttaṃ, kappiyaudakassa sayaṃ āsiñcanaṃ vuttameva, tasmā yathā ārāmādiatthāya kappiyaudakaṃ sayaṃ siñcitumpi vaṭṭati, tathā vatthupūjanatthāya ganthanampi kasmā na vaṭṭatīti. **Tampi na virujjhatī**ti yadetaṃ vatthupūjanatthāyapi ganthanādiṃ paṭikkhipitvā ārāmādiatthāya sayaṃ ropanasiñcanaṃ vuttaṃ, tampi pāḷiyā saṃsandanato pubbāparaṃ na virujjhati.

Taṃ kathaṃ na virujjhatīti āha **‘‘tatra hī’’**tiādi. **Tatrā**ti ropanasiñcanavisaye. Pupphādīhi kulasaṅgahappasaṅge ‘‘mālāvaccha’’nti visesitattā kulasaṅgahatthameva ropanaṃ adhippetanti viññāyatīti āha **‘‘mālāvacchanti vadanto’’**tiādi. **Etaṃ vutta**nti ‘‘mālāvacchaṃ ropentipi ropāpentipi, siñcantipi siñcāpentipī’’ti etaṃ vuttaṃ. **Aññatra panā**ti ārāmādiatthāya mālāvacchādīnaṃ ropane pana. **Pariyāyo**ti sayaṃkaraṇakārāpanasaṅkhāto pariyāyo vohāro atthavisesoti attho **atthi** upalabbhati, kulasaṅgahatthattābhāvāti adhippāyo. Evamettha pariyāyasaddassa karaṇakārāpanavasena atthe gayhamāne ‘‘ganthentipi ganthāpentipī’’ti pāḷiyaṃ paṭikkhittaganthanaganthāpanaṃ ṭhapetvā yaṃ parato ‘‘evaṃ jāna, evaṃ kate sobheyyā’’tiādikappiyavacanehi ganthāpanaṃ vuttaṃ, tattha dosābhāvo samatthito hoti, ‘‘ganthehī’’ti āṇattiyā kārāpanasseva ganthāpananti adhippetattā. **Tattha pariyāyaṃ idha ca pariyāyābhāvaṃ ñatvā**ti tattha ‘‘mālāvacchaṃ ropentī’’tiādīsu ‘‘mālāvaccha’’nti kulasaṅgahatthatāsūcanakassa visesanassa sabbhāvato karaṇakārāpanasaṅkhātapariyāyasabbhāvaṃ. Idha ‘‘ganthentī’’tiādīsu tathāvidhavisesavacanābhāvato tassa pariyāyassa abhāvañca ñatvā. Taṃ suvuttamevāti veditabbanti yojanā.

Sabbaṃ vuttanayeneva veditabbanti aṭṭhakathāsu āgatanayeneva ropanādi, ganthāpanādi ca sabbaṃ veditabbaṃ. Na hettha sandeho kātabboti nigameti.

Haraṇādīsūti vatthupūjanatthāya haraṇādīsu. **Kulitthiādīnaṃ atthāya haraṇato**ti kulitthiādīnaṃ haraṇasseva visesetvā paṭikkhittattāti adhippāyo. Tenāha **‘‘haraṇādhikāre hī’’**tiādi. **Mañjarī**ti pupphagocchaṃ. **Vaṭaṃsako**ti kaṇṇassa upari piḷandhanatthaṃ katapupphavikati, so ca ‘‘vaṭaṃso’’ti vuccati. **Kaṇṇikā**ti bahūnaṃ pupphānaṃ vā mālānaṃ vā ekato bandhitassa nāmaṃ, ‘‘kaṇṇābharaṇa’’ntipi vadanti. **Hārasadisa**nti muttāhārasadisaṃ.

Kappiyenāti kappiyaudakena. **Tesaṃyeva dvinna**nti kuladūsanaparibhogānaṃ dvinnaṃ. **Dukkaṭa**nti kulasaṅgahatthāya sayaṃ siñcane, kappiyavohārena vā akappiyavohārena vā siñcāpane ca dukkaṭaṃ, paribhogatthāya pana sayaṃ siñcane, akappiyavohārena siñcāpane ca dukkaṭaṃ. **Payogabahulatāyā**ti sayaṃ karaṇe, kāyapayogassa kārāpane ca vacīpayogassa ca bahuttena.

Ganthena nibbattaṃ dāmaṃ **ganthimaṃ**. Eseva nayo sesesupi. **Na vaṭṭatī**ti vatthupūjanatthāyapi na vaṭṭati, dukkaṭanti attho. **Vaṭṭatī**ti vatthupūjanatthāya vaṭṭati, kulasaṅgahatthāya pana kappiyavohārena kārāpentassāpi dukkaṭameva.

Nīpapupphaṃ nāma kadambapupphaṃ. **Purimanayenevā**ti ‘‘bhikkhussa vā’’tiādinā vuttanayena.

Kadalikkhandhamhītiādinā vuttaṃ sabbameva sandhāya **‘‘taṃ atioḷārikamevā’’**ti vuttaṃ, sabbattha karaṇe, akappiyavacanena kārāpane ca dukkaṭamevāti attho. **‘‘Pupphavijjhanatthaṃ kaṇṭakaṃ bandhitumpi na vaṭṭatī’’**ti imassa upalakkhaṇattā pupphadāmolambanādiatthāya rajjubandhanādipi na vaṭṭatīti keci vadanti, aññe pana ‘‘pupphavijjhanatthaṃ kaṇṭakanti visesitattā tadatthaṃ kaṇṭakameva bandhituṃ na vaṭṭati, tañca aṭṭhakathāpamāṇenā’’ti vadanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Pupphapaṭicchakaṃ** nāma daṇḍādīhi kataṃ pupphādhānaṃ, etampi nāgadantakampi sachiddakameva gahetabbaṃ. **Asokapiṇḍiyā**ti asokasākhānaṃ, pupphānaṃ vā samūhe. **Dhammarajju** nāma cetiyādīni parikkhipitvā tesañca rajjuyā ca antarā pupphappavesanatthāya bandharajju. ‘‘Sithilavaṭṭitā vā rajjuvaṭṭiantare pupphappavesanatthāya evaṃ bandhā’’tipi vadanti.

Matthakadāmanti dhammāsanādimatthakalambakadāmaṃ. **Tesaṃyevā**ti uppalādīnaṃ eva. **Vākena vā daṇḍakena vā**ti pupphanāḷaṃ phāletvā pupphena ekābaddhaṃ ṭhitavākena, daṇḍakena ca ekabandhaneneva, etena pupphaṃ bījagāme saṅgahaṃ na gacchati pañcasu bījesu appaviṭṭhattā paṇṇaṃ viya, tasmā kappiyaṃ akārāpetvāpi kopane doso natthi. Yañca chinnassāpi makuḷassa vikasanaṃ, tampi atitaruṇassa abhāvā vuḍḍhilakkhaṇaṃ na hoti, pariṇatassa pana makuḷassa pattānaṃ sinehe pariyādānaṃ gate visuṃbhāvo eva vikāso, teneva chinnamakuḷavikāso acchinnamakuḷavikāsato parihīno, milātayutto vā dissati. Yañca milātassa udakasaññoge amilānatāpajjanaṃ, tampi tambulapaṇṇādīsu samānanti vuḍḍhilakkhaṇaṃ na hoti, pāḷiaṭṭhakathādīsu ca na katthaci pupphānaṃ kappiyakaraṇaṃ āgataṃ, tasmā pupphaṃ sabbathā abījamevāti viññāyati, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **‘‘Pasibbake viyā’’**ti vuttattā pupphapasibbake vā pasibbakasadisabandhe vā yattha katthaci cīvare vā pakkhipituṃ vaṭṭatīti siddhaṃ. **Bandhituṃ na vaṭṭatī**ti rajjuādīhi bandhanaṃ sandhāya vuttaṃ, pupphasseva pana acchinnadaṇḍavākehi bandhituṃ vaṭṭati eva.

Pupphapaṭe ca daṭṭhabbanti pupphapaṭaṃ karontassa dīghato pupphadāmassa haraṇapaccāharaṇavasena pūraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, tiriyato haraṇaṃ pana vāyimaṃ nāma hoti, na pūrimaṃ. **‘‘Purimaṭṭhānaṃ atikkāmetī’’**ti sāmaññato vuttattā purimaṃ pupphakoṭiṃ phusāpetvā vā aphusāpetvā vā parikkhipanavasena pana atikkamantassa āpattiyeva. **Bandhituṃ vaṭṭatī**ti puppharahitāya suttavākakoṭiyā bandhituṃ vaṭṭati. **‘‘Ekavāraṃ haritvā vā parikkhipitvā vā’’**ti idaṃ pubbe vuttacetiyādiparikkhepaṃ, pupphapaṭakaraṇañca sandhāya vuttaṃ.

Parehi pūritanti dīghato pasāritaṃ. **Vāyitu**nti tiriyato harituṃ, taṃ pana ekavārampi na labbhati. **Pupphāni ṭhapentenā**ti aganthitapupphāni aññamaññaṃ phusāpetvāpi ṭhapentena. **Ghaṭikadāmaolambako**ti heṭṭhābhāge ghaṭikākārayutto, dārughaṭikākāro vā olambako. Suttamayaṃ **geṇḍukaṃ** nāma. **Sabbatthā**ti ganthimādīsu sabbattha.

Recakanti abhinayaṃ, ‘‘evaṃ naccāhī’’ti naṭanākāradassananti attho, ‘‘cakkaṃ viya attānaṃ bhamāpana’’ntipi keci. **Ākāseyeva kīḷantī**ti ‘‘ayaṃ sārī asukapadaṃ mayā nītā’’ti evaṃ mukheneva ubhopi vadantā kīḷanti. **Jūtaphalake**ti jūtamaṇḍale. **Pāsakakīḷāyā**ti dvinnaṃ tivaṅgulappamāṇānaṃ dārudantādimayānaṃ pāsakānaṃ catūsu passesu ekakādivasena bindūni katvā phalake khipitvā uparibhāge diṭṭhabindūnaṃ vasena sāriyo apanetvā kīḷanakajūtakīḷāya.

Mañjaṭṭhi nāma mañjaṭṭharukkhasārakasāvaṃ. **Salākahattha**nti nāḷikerahīrādīnaṃ kalāpassetaṃ nāmaṃ. Pāḷiyaṃ **tharusmi**nti khagge. **Usseḷentī**ti mukhena usseḷanasaddaṃ pamuñcanti, mahantaṃ abyattasaddaṃ pavattentīti attho. **Apphoṭentī**ti dviguṇitavāmahatthe dakkhiṇahatthena tāḷetvā saddaṃ karonti. **Mukhaḍiṇḍima**nti mukhabherī.

432. **Tesa**nti samāse guṇībhūtāni pabbānipi parāmasati. **Bondo**ti lolo, mandadhātukoti attho. **Bhakuṭiṃ katvā**ti bhamukabhedaṃ katvā. **Nelā**ti niddosā.

433. Pāḷiyaṃ **‘‘sāriputtā’’**ti idaṃ ekasesanayena sāriputtamoggallānānaṃ ubhinnaṃ ālapanaṃ, teneva bahuvacananiddeso kato.

435. **Aṭṭhārasa vattānī**ti ‘‘na upasampādetabba’’ntiādīni ‘‘na bhikkhūhi sampayojetabba’’nti pariyosānāni **kammakkhandhake** (cūḷava. 7) āgatāni aṭṭhārasa vattāni. **Na pannalomā**ti na patitamānalomā, ananukūlavattinoti attho.

437. **Parasantakaṃ deti dukkaṭamevā**ti vissāsagāhena dānaṃ sandhāya vuttaṃ. **Thullaccaya**nti ettha bhaṇḍadeyyampi hoti eva.

Tañca kho vatthupūjanatthāyāti mātāpitūnampi pupphaṃ dentena vatthupūjanatthāyeva dātabbanti dasseti. **Maṇḍanatthāya pana sivaliṅgādipūjanatthāyā**ti ettakameva vuttattā ‘‘imaṃ vikkiṇitvā jīvissantī’’ti mātāpitūnaṃ dātuṃ vaṭṭati, sesañātīnaṃ pana tāvakālikameva dātuṃ vaṭṭati. **Ñātisāmaṇerehevā**ti tesaṃ gihikammaparimocanatthaṃ vuttaṃ. **Itare**ti aññātakā, tehipi sāmaṇerehi ācariyupajjhāyānaṃ vattasīsena haritabbaṃ. **Cūḷaka**nti upaḍḍhabhāgatopi upaḍḍhaṃ.

Sāmaṇerā…pe… ṭhapentīti arakkhitāgopitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tattha tatthā**ti magge vā cetiyaṅgaṇe vā. **‘‘Sāmaṇerehi dāpetuṃ na labhantī’’**ti idaṃ sāmaṇerehi gihīnaṃ kammaṃ kāritaṃ viya hotīti vuttaṃ, na pana pupphadānaṃ hotīti sāmaṇerānampi na vaṭṭanato. Vuttañca **‘‘sayamevā’’**tiādi. **‘‘Avisesena vutta’’**nti iminā sabbesampi na vaṭṭatīti dasseti.

Khīṇaparibbayānanti āgantuke sandhāya vuttaṃ. Paricchinnesupi rukkhesu **‘‘idha phalāni sundarānī’’**tiādiṃ vadantena kulasaṅgaho kato nāma hotīti āha **‘‘evaṃ pana na vattabba’’**nti.

Rukkhacchallīti rukkhattaco. Abhājanīyattā **garubhaṇḍaṃ** vuttaṃ. **Vuttanayenā**ti paṇṇadānampi **pupphaphalādīsu** vuttanayena kulasaṅgaho hotīti dasseti.

Pubbe vuttappakāranti mama vacanena bhagavato pāde vandathātiādinā **vuttappakārasikkhāpade** paṭhamaṃ vuttaṃ. ‘‘Pakkamatāyasmā’’ti idaṃ pabbājanīyakammavasena vuttaṃ. Puna ‘‘pakkamatāyasmā’’ti idampi pabbājanīyakammakatassa vattavasena vuttaṃ. Ettha ca assajipunabbasukehi ācariyesu anekavidhesu anācāresu paññapetabbā āpattiyo sikkhāpadantaresu paññattā evāti tā idha apaññapetvā kuladūsakānaṃ pabbājanīyakammavasena niggahaṃ kātuṃ tattheva sammā avattitvā kārakasaṅghaṃ chandagāmitādīhi pāpentānaṃ samanubhāsanāya saṅghādisesaṃ āropitañca idaṃ sikkhāpadaṃ paññattanti veditabbaṃ. **Paṭhamasaṅghabhedasadisānevā**ti ettha aṅgesupi yathā tattha parakkamanaṃ, evamidha chandādīhi pāpanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ tādisamevāti.

Kuladūsakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanavaṇṇanā

442. Itare pana yāvatatiyakāti veditabbāti sambandho. Yo hi jaro ekasmiṃ divase āgantvāpi gato anantaresu dvīsu divasesu anuppajjitvā tatiye divase uppajjati, so **tatiyako**. Yo pana tatiyepi anuppajjitvā catutthe eva divase uppajjati, so **catutthako** cāti vuccati. Taṃ sandhāyāha **‘‘yathā tatiye’’**tiādi. **‘‘Akāmena avasenā’’**ti iminā appaṭikammakaraṇaṃ nāma yasmā alajjilakkhaṇaṃ, saggamokkhāvaraṇañca, tasmā āpanno puggalo ‘‘pacchā parivasissāmī’’ti vikkhipituṃ na labhati, saṅghena ca anicchantasseva parivāso dātabboti dasseti. Pāḷiyaṃ **ciṇṇamānatto bhikkhu…pe… abbhetabbo**ti ettha yo bhikkhu ciṇṇamānatto, so bhikkhu abbhetabboti evaṃ bhikkhusaddadvayassa yojanā veditabbā. **Te ca bhikkhū gārayhā**ti ūnabhāvaṃ ñatvā abbhenti, dukkaṭāpajjanena garahitabbā. **Sāmīcī**ti vattaṃ.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Terasakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

3. Aniyatakaṇḍo

1. Paṭhamaaniyatasikkhāpadavaṇṇanā

443. Puttasaddena sāmaññaniddesato, ekasesanayena vā puttīpi gahitāti āha **‘‘bahū dhītaro cā’’**ti. **Tadanantara**nti bhikkhūnaṃ bhojanānantaraṃ.

444-5. **Taṃ kamma**nti taṃ methunādiajjhācārakammaṃ. Pāḷiyaṃ **‘‘sotassa raho’’**ti idaṃ atthuddhāravasena vuttaṃ, upari sikkhāpade ‘‘na heva kho pana paṭicchanna’’ntiādinā (pārā. 454) etassa sikkhāpadassa visayaṃ paṭikkhipitvā ‘‘alañca kho hoti mātugāmaṃ duṭṭhullāhi vācāhi obhāsitu’’nti visayantarabhūtasotarahassa visuṃ vakkhamānattā, idha pana cakkhurahova adhippeto ‘‘paṭicchanne āsane’’tiādivacanato, ‘‘sakkā hoti methunaṃ dhammaṃ paṭisevitu’’nti vuttattā ca. Tenāha **‘‘kiñcāpī’’**tiādi. **Paricchedo**ti rahonisajjāpattiyā vavatthānaṃ.

Idāni cakkhuraheneva āpattiṃ paricchinditvā dassento **‘‘sacepi hī’’**tiādimāha. **‘‘Pihitakavāṭassā’’**ti iminā paṭicchannabhāvato cakkhussa rahova adhippeto, na sotassa rahoti dasseti. Tenāha **‘‘apihitakavāṭassa…pe… anāpatti’’**nti. Na hi kavāṭapidahanena sotassa raho vigacchati, cakkhussa raho eva pana vigacchati. **‘‘Antodvādasahatthepī’’**ti idaṃ dutiyasikkhāpade āgatasotassa rahena āpajjitabbaduṭṭhullavācāpattiyā sabbathā anāpattibhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Dvādasahatthato bahi nisinno hi tattha sotassa rahasabbhāvato duṭṭhullavācāpattiyā anāpattiṃ na karoti, tathā ca ‘‘anāpattiṃ na karotī’’ti sāmaññato na vattabbaṃ siyā, ‘‘methunakāyasaṃsaggāpattīhi anāpattiṃ karotī’’ti visesetvā vattabbaṃ bhaveyya. Tasmā tathā taṃ avatvā sabbathā anāpattiṃ dassetumeva ‘‘dvādasahatthe’’ti vuttanti gahetabbaṃ. Yadi hi cakkhusseva rahabhāvaṃ sandhāya vadeyya, ‘‘antodvādasahatthe’’ti na vadeyya appaṭicchanne tato dūre nisinnepi cakkhussa rahāsambhavato. Yasmā nisīditvā niddāyanto kapimiddhapareto kiñci kālaṃ cakkhūni ummīleti, kiñci kālaṃ nimmīleti. Tasmā **‘‘niddāyantopi anāpattiṃ karotī’’**ti vuttaṃ.

Paṭiladdhasotāpattiphalāti antimaparicchedato vuttaṃ. **Nisajjaṃ paṭijānamāno**ti methunakāyasaṃsaggādivasena raho nisajjaṃ paṭijānamānoti attho. Tenāha **‘‘pārājikena vā’’**tiādi. **Na appaṭijānamāno**ti alajjīpi appaṭijānamāno āpattiyā na kāretabbova. So hi yāva dosaṃ na paṭijānāti, tāva ‘‘neva suddho, nāsuddho’’ti vā vattabbo, vattānusandhinā pana kāretabbo. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Paṭiññā lajjīsu katā, alajjīsu evaṃ na vijjati;
> Bahumpi alajjī bhāseyya, vattānusandhitena kāraye’’ti. (pari. 359);

Nisajjādīsu…pe… paṭijānamānova tena so bhikkhu kāretabboti ettha **paṭijānamāno**ti pāḷiyaṃ anāgatampi adhikārato āgatamevāti katvā vuttaṃ.

Vadāpethāti tassa iddhiyā vigatāsaṅkopi taṃ ovadanto āha, anupaparikkhitvā adese nisinnā ‘‘mātugāmena saddhiṃ ekāsane thero raho nisinno’’ti evaṃ mādisehipi tumhe tumhākaṃ avaṇṇaṃ vadāpetha kathāpayittha, mā puna evaṃ karitthāti adhippāyo. **Evamakāsi**nti nigūhitabbampi imaṃ visesādhigamaṃ pakāsento taṃ saddhāpetumeva evamakāsinti attho. **Rakkheyyāsima**nti imaṃ uttarimanussadhammaṃ aññesaṃ mā pakāsayi.

451. **Nisajjāya pācittiya**nti rahonisajjassāde vattamāne pācittiyaṃ. Sace pana so rahonisajjassādaṃ paṭivinodetvā kammaṭṭhānamanasikārādinā aññavihito, niddūpagato vā anāpatti eva. Tenāha **‘‘assāde uppanne’’**ti. **‘‘Nisinnāya itthiyā’’**ti iminā nisīdanakkhaṇe assādābhāvaṃ dasseti. Yadi hi nisīdanakkhaṇe assādo uppajjeyya, tena uṭṭhātabbaṃ. Itarathā āpatti eva itthiyā uṭṭhāyuṭṭhāya punappunaṃ nisīdane viya, tatthāpi bhikkhussa uṭṭhahato anāpatti, tena rahonisajjāpatti akiriyasamuṭṭhānāpi hotīti vadanti. Idaṃ pana aniyatasikkhāpadaṃ, anantarañcāti dvepi visuṃ āpattipaññāpanavasena paññattāni na honti rahonisajjādīsu āpattiyā sikkhāpadantaresu paññattattā. Pārājikādiāpattīhi pana kenaci coditassa anuvijjakehi vinicchayakāraṇanayadassanatthaṃ evaṃ vatthuvasena dvidhā vibhajitvā paññattāni, imāneva ca yasmā bhikkhunīnampi vinicchayanayaggahaṇāya alaṃ, tasmā tāsaṃ visuṃ na vuttānīti veditabbaṃ. Yaṃ pana āpattiṃ paṭijānāti, tassa vasenettha aṅgabhedo veditabbo. Teneva ‘‘ayaṃ dhammo aniyato’’ti vuttaṃ.

Idha aniyatavasena vuttānaṃ pārājikasaṅghādisesapācittiyānaṃ tiṇṇampi aññamaññaṃ sadisasamuṭṭhānāditāya vuttaṃ **‘‘samuṭṭhānādīni paṭhamapārājikasadisānevā’’**ti.

Paṭhamaaniyatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyaaniyatasikkhāpadavaṇṇanā

452. ‘‘Na labhati mātugāmena saddhiṃ eko ekāya…pe… nisajjaṃ kappetu’’nti avatvā ‘‘paṭikkhittaṃ mātugāmenā’’tiādinā vuttattā ‘‘eko’’ti paccattapadaṃ paṭikkhittapadena na sameti, ‘‘ekassā’’ti vattabboti sādhento āha **‘‘itarathā hī’’**tiādi.

453. **Pariveṇaṅgaṇādī**ti pariveṇassa māḷakaṃ. **Ādi**-saddena pākārādiparikkhittaṃ cetiyamāḷakādiṃ saṅgaṇhāti. **Antogadha**nti appaṭicchannaṭṭhāne eva pariyāpannaṃ. Idha itthīpi anāpattiṃ karotīti sambandho. Kasmā pana itthī idheva anāpattiṃ karoti, na purimasikkhāpadeti? Imassa sikkhāpadassa methunaṃ vinā duṭṭhullavācāya vasena āgatattā. Methunameva hi itthiyo aññamaññaṃ paṭicchādenti mahāvane dvāraṃ vivaritvā **niddūpagatamhi bhikkhumhi** viya. Duṭṭhullaṃ pana na paṭicchādenti, teneva duṭṭhullavācāsikkhāpade ‘‘yā tā itthiyo hirimanā, tā nikkhamitvā bhikkhū ujjhāpesu’’nti (pārā. 283) vuttaṃ, tasmā **‘‘itthīpi anāpattiṃ karotī’’**ti vuttaṃ, ‘‘appaṭicchannaṭṭhānattā’’tipi kāraṇaṃ vadanti.

Kāyenāpi duṭṭhullobhāsasambhavato imasmiṃ sikkhāpade cakkhussa raho, sotassa raho ca adhippetoti āha **‘‘anandho abadhiro’’**tiādi. Keci pana **vibhaṅge** ‘‘nālaṃ kammaniyanti na sakkā hoti methunaṃ dhammaṃ paṭisevitu’nti (pārā. 454) ettakameva vatvā ‘na sakkā hoti kāyasaṃsaggaṃ samāpajjitu’nti avuttattā appaṭicchannepi ṭhāne raho aññesaṃ abhāvaṃ disvā ekāya itthiyā kāyasaṃsaggopi sakkā āpajjituntі antodvādasahatthe savanūpacāre ṭhito abadhiropi andho kāyasaṃsaggassāpi sabbhāvābhāvaṃ na jānātīti kāyena duṭṭhullobhāsanasabbhāvaṃ amanasikatvāpi kāyasaṃsaggāpattiyāpi parihārāya anandho abadhirotiādi vutta’’nti vadanti. Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** ‘‘kāyasaṃsaggavasena anandho vutto’’ti (sārattha. ṭī. 2.453) vuttaṃ, taṃ pana kāyena duṭṭhullobhāsanasambhavaṃ amanasikatvā vuttaṃ, kāyasaṃsaggavasenāpīti gahetabbaṃ. Teneva ‘‘imasmiṃ sikkhāpade sotassa raho eva adhippeto…pe… kenaci pana ‘dvepi rahā idha adhippetā’ti vuttaṃ, taṃ na gahetabba’’nti vuttaṃ. Yaṃ pana cakkhussa rahābhāvasādhanatthaṃ ‘‘na hi appaṭicchanne okāse cakkhussa raho sambhavatī’’tiādi vuttaṃ, taṃ na yuttaṃ atidūratare ṭhitassa kāyena obhāsanampi hatthaggāhādīnipi sallakkhetuṃ asakkuṇeyyattā. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘cakkhussa raho’’ti vuttaṃ, aṭṭhakathāyaṃ appaṭikkhittaṃ. Na kevalañca appaṭikkhittaṃ, atha kho ‘‘anandho badhiroti ca andho vā abadhiropi na karotī’’ti ca vuttaṃ, tasmā dvepi rahā idha gahetabbā. **‘‘Antodvādasahatthe’’**tiiminā sotassa raho dvādasahatthena paricchinnoti idaṃ dasseti. Cakkhussa raho pana yattha ṭhitassa kāyavikārādayo na paññāyanti, tena paricchinditabboti daṭṭhabbaṃ. **Badhiro pana cakkhumāpī**ti duṭṭhullavācāsaṅghādisesaṃ sandhāya vuttaṃ. **Duṭṭhullāpatti vuttā**ti purimasikkhāpade vuttehi adhikavasena duṭṭhullāpatti ca vuttāti evamattho gahetabbo, na pana duṭṭhullāpatti evāti kāyasaṃsaggassāpi idha gahetabbato. Teneva **‘‘pārājikāpattiñca parihāpetvā’’**ti ettakameva vuttaṃ, itarathā ‘‘kāyasaṃsaggañcā’’ti vattabbaṃ bhaveyya.

Tisamuṭṭhānantiādi pana purimasikkhāpade āgatehi adhikassa duṭṭhullavācāsaṅghādisesassa vasena vuttaṃ kāyasaṃsaggādīnampi purimasikkhāpade eva vuttattā, idha pana na vuttantipi vadanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Dutiyaaniyatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito aniyatavaṇṇanānayo.

4. Nissaggiyakaṇḍo

1. Cīvaravaggo

1. Paṭhamakathinasikkhāpadavaṇṇanā

459. **Samitāvinā**ti samitapāpena. **Gotamakacetiyaṃ** nāma gotamayakkhassa cetiyaṭṭhāne katavihāro vuccati.

461. **Navamaṃ vā dasamaṃ vā**ti bhummatthe upayogavacanaṃ. **Sace bhaveyyā**ti sace kassaci kaṅkhā bhaveyya. **Vuttasadisa**nti dasamaṃ vāti vuttasadisaṃ paricchedasadisaṃ, ‘‘vuttasadisamevā’’tipi likhanti. **Dhāretu**nti ettha āhāti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

463. **Sūciyā paṭisāmana**nti sūcighare saṃgopanaṃ, idañca sūcikammassa sabbassa pariniṭṭhitabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Eta**nti naṭṭhacīvaraṃ. **Etesampī**ti naṭṭhacīvarādīni parāmasati, tena cīvarapalibodhābhāvaṃ dasseti. **Dutiyassa palibodhassā**ti āvāsapalibodhassa. Ettha ca niṭṭhitacīvarasmiṃ, ubbhatasmiṃ kathineti dvīhi padehi dvinnaṃ palibodhānaṃ abhāvadassanena atthatakathinassa pañcamāsabbhantare yāva cīvarapalibodhaāvāsapalibodhesu aññataraṃ na upacchijjati, tāva atirekacīvaraṃ dhāretuṃ vaṭṭatīti dīpeti. Pakkamanaṃ anto assāti **pakkamanantikā,** evaṃ sesāpi veditabbā. Vitthāro panettha āgataṭṭhāne āvi bhavissati.

Dasāhaparamaṃ kālanti accantasaṃyogavacanaṃ. **Idañhi vuttaṃ hoti…pe… dasāhaparamabhāvo**ti idaṃ dasāhaparamatāpadassa atthamattadassanaṃ, dasāhaparamabhāvoti idañhi vuttaṃ hotīti evamettha yojanā veditabbā. Ayamatthotiādi dasāhaparamapadasseva adhippetatthadassanavasena vuttaṃ. Tattha **ettako kālo**ti ‘‘dasāhaparamatā’’ti vutto yo kālo, so ettako kāloti attho.

Khomanti khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭacīvaraṃ, taṃ vākamayanti vadanti. Kappāsasuttehi vāyitaṃ **kappāsikaṃ,** evaṃ sesānipi. **Kambala**nti eḷakādīnaṃ lomamayasuttena vāyitapaṭaṃ. **Bhaṅga**nti khomasuttādīni sabbāni, ekaccāni vā missetvā vāyitaṃ cīvaraṃ. Bhaṅgampi vākamayamevāti keci. Dukūlaṃ pattuṇṇaṃ somārapaṭaṃ cīnapaṭaṃ iddhijaṃ devadinnanti imāni pana cha cīvarāni etesaññeva anulomānīti visuṃ na vuttāni. **Dukūla**ñhi sāṇassa anulomaṃ vākamayattā. **‘‘Pattuṇṇaṃ** koseyyaviseso’’ti **abhidhānakose** vuttaṃ. Somāradese, cīnadese ca jātavatthāni **somāracīnapaṭāni**. Pattuṇṇādīni tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhija**nti ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattacīvaraṃ. Kapparukkhe nibbattaṃ, **devadinna**ñca khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesaṃ sabbesaṃ anulomāni. Manussānaṃ pakatividatthiṃ sandhāya **‘‘dve vidatthiyo’’**tiādi vuttaṃ. Iminā dīghato vaḍḍhakīhatthappamāṇaṃ vitthārato tato upaḍḍhappamāṇaṃ vikappanupaganti dasseti. Tathā hi ‘‘sugatavidatthi nāma idāni majjhimassa purisassa tisso vidatthiyo, vaḍḍhakīhatthena diyaḍḍho hattho hotī’’ti (pārā. aṭṭha. 2.348-349) **kuṭikārasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ, tasmā sugataṅgulena dvādasaṅgulā sugatavidatthi vaḍḍhakīhatthena diyaḍḍho hatthoti siddhaṃ. Evañca katvā ‘‘sugataṅgulena aṭṭhaṅgulaṃ vaḍḍhakīhatthappamāṇa’’nti āgataṭṭhānehi ca sameti.

Taṃ atikkāmayatoti ettha **ta**nti cīvaraṃ, kālaṃ vā parāmasati. **Tassa yo aruṇo**ti cīvaruppādadivasassa yo atikkanto aruṇo. **Cīvaruppādadivasena saddhi**nti cīvaruppādadivasassa ādibhūtena atikkantaaruṇena saddhinti attho, idañca bhagavatā ‘‘dasāhaparama’’nti vatvā puna ‘‘ekādase aruṇuggamane’’ti vuttattā pubbāparasaṃsandanatthaṃ saddato gammamānampi ‘‘cīvaruppādadivasena saddhi’’nti evaṃ vuttaṃ. ‘‘Dasame aruṇe’’ti vutte eva hi dasāhaparamena saddhiṃ sameti. Divasapariyosānassa avadhibhūtaanāgatāruṇavasena hi divasaṃ atikkantaṃ nāma hoti, na pana divasassa ādibhūtāruṇavasena parivāsādīsu tathā aggahaṇato, idha pana bhagavatā divasassa ādiantaparicchedadassanavasena **‘‘ekādase aruṇuggamane’’**ti vuttaṃ, tasmā **aṭṭhakathāyaṃ** divasassa ādibhūtaṃ taṃdivasanissitampi aruṇaṃ gahetvā ‘‘ekādase aruṇuggamane nissaggiyaṃ hotī’’ti vuttaṃ. **Aruṇo**ti cettha sūriyuggamanassa purecaro vaḍḍhanaghanaratto pabhāvisesoti daṭṭhabbo.

Vacanīyoti saṅghāpekkho. **Vacanabhedo**ti ‘‘ñattiyaṃ dve āpattiyo saratī’’tiādinā vattabbanti adhippāyo.

468. **‘‘Na idha saññā rakkhatī’’**ti idaṃ vematikañca anatikkantasaññañca sandhāya vuttaṃ. **Yopi evaṃsaññī tassapī**ti yo anatikkantasaññī, vematiko vā, tassapīti attho. Anaṭṭhato aviluttassa visesamāha **‘‘pasayhāvahāravasenā’’**ti. Theyyāvahāravasena gahitampi idha naṭṭhaṃ.

Anāpatti aññena kataṃ paṭilabhitvātiādi nisīdanasanthataṃ sandhāya vuttaṃ. Yena hi purāṇasanthatassa sāmantā sugatavidatthiṃ anādiyitvā navaṃ nisīdanasanthataṃ kataṃ, tassa taṃ nissaggiyampi tato aññassa paṭilabhitvā paribhuñjantassa anāpattikaranti sijjhanato ayamattho sabbanissaggiyesupi sijjhati.

469. **Ticīvaraṃ adhiṭṭhātu**nti saṅghāṭiādināmena adhiṭṭhātuṃ. **‘‘Na vikappetu’’**nti iminā nāmena na vikappetuṃ, etena vikappitaticīvaro tecīvariko na hoti. Tassa tasmiṃ adhiṭṭhitaticīvare viya avippavāsādinā kattabbavidhi na kātabboti dasseti, na pana vikappane dosoti. **Tato para**nti catumāsato paraṃ vikappetvā paribhuñjituṃ anuññātanti keci vadanti, aññe pana ‘‘vikappetvā yāva āgāmivassānaṃ, tāva ṭhapetumeva vaṭṭatī’’ti vadanti, apare pana ‘‘vikappane na doso, tathā vikappitaṃ parikkhārādināmena adhiṭṭhahitvā paribhuñjitabba’’nti vadanti.

Muṭṭhipañcakanti muṭṭhiyā upalakkhitaṃ pañcakaṃ, catuhatthe minitvā pañcamaṃ hatthaṃ muṭṭhiṃ katvā minitabbanti adhippāyo. Keci pana ‘‘muṭṭhihatthānaṃ pañcakaṃ muṭṭhipañcakaṃ, tasmā pañcapi hatthe muṭṭhiṃ katvāva minitabbā’’ti vadanti. **Muṭṭhittika**nti etthāpi eseva nayo. Dvihatthena antaravāsakena timaṇḍalaṃ paṭicchādetuṃ sakkāti āha **‘‘pārupanenā’’**tiādi. **Atireka**nti sugatacīvarappamāṇato adhikaṃ. **Ūnaka**nti muṭṭhipañcakādito ūnakaṃ, tena ca tesu ticīvarādhiṭṭhānaṃ na ruhatīti dasseti.

Imaṃ saṅghāṭiṃ paccuddharāmīti imaṃ saṅghāṭiadhiṭṭhānaṃ ukkhipāmi pariccajāmīti attho. **Kāyavikāraṃ karontenā**ti hatthena cīvaraṃ parāmasantena, cālentena vā. **Vācāya adhiṭṭhātabbā**ti ettha kāyenapi cāletvā vācampi bhinditvā kāyavācāhi adhiṭṭhānampi saṅgahitanti veditabbaṃ ‘‘kāyena aphusitvā’’ti vuttattā. **Duvidha**nti ahatthapāsahatthapāsavasena duvidhaṃ. Tattha **hatthapāso** nāma aḍḍhateyyahattho vuccati. Dvādasahatthanti keci vadanti, taṃ idha na sameti. **‘‘Sāmantavihāre’’**ti idaṃ ṭhapitaṭṭhānasallakkhaṇayogge ṭhitaṃ sandhāya vuttaṃ. Tato dūre ṭhitampi ṭhapitaṭṭhānaṃ sallakkhentena adhiṭṭhātabbameva. Tatthapi cīvarassa ṭhapitabhāvasallakkhaṇameva pamāṇaṃ. Na hi sakkā sabbathā ṭhānaṃ sallakkhetuṃ. Ekasmiṃ vihāre ṭhapetvā tato aññasmiṃ ṭhapitanti adhiṭṭhātuṃ na vaṭṭati. Keci pana ‘‘tathāpi adhiṭṭhite na doso’’ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāya na sameti, vīmaṃsitabbaṃ. **Adhiṭṭhahitvā ṭhapitavatthehī**ti parikkhāracoḷanāmena adhiṭṭhahitvā ṭhapitavatthehi, teneva ‘‘imaṃ paccuddharāmī’’ti parikkhāracoḷassa paccuddhāraṃ dasseti. Etena ca tecīvaradhutaṅgaṃ pariharantena paṃsukūlādivasena laddhaṃ vatthaṃ dasāhabbhantare katvā rajitvā pārupituṃ asakkontena parikkhāracoḷavasena adhiṭṭhahitvāva dasāhaṃ atikkametabbaṃ, itarathā nissaggiyaṃ hotīti dasseti. Teneva ‘‘rajitakālato pana paṭṭhāya nikkhipituṃ na vaṭṭati, dhutaṅgacoro nāma hotī’’ti (visuddhi. 1.25) **visuddhimagge** vuttaṃ. **‘‘Puna adhiṭṭhātabbānī’’**ti idañca saṅghāṭiāditicīvaranāmena adhiṭṭhahitvā paribhuñjitukāmassa vasena vuttaṃ, itarassa pana purimādhiṭṭhānameva alanti veditabbaṃ. **‘‘Puna adhiṭṭhātabba’’**nti iminā kappabindupi dātabbanti dasseti.

Baddhasīmāyaṃ avippavāsasīmāsammutisambhavato na tattha dupparihāratāti āha **‘‘abaddhasīmāyaṃ dupparihāra’’**nti.

Atirittappamāṇāya chedanakaṃ pācittiyanti āha **‘‘anatirittappamāṇā’’**ti. **Tato paraṃ paccuddharitvā vikappetabbā**ti vassikamāsato paraṃ adhiṭṭhānaṃ paccuddharitvā vikappetabbā, iminā catunnaṃ vassikamāsānaṃ upari adhiṭṭhānaṃ tiṭṭhatīti viññāyati tato paccuddharāyogā. Yañca **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘vassikasāṭikā vassānamāsātikkamenāpi, kaṇḍupaṭicchādi ābādhavūpasamenāpi adhiṭṭhānaṃ vijahatī’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. kathinasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ, taṃ **samantapāsādikāyaṃ** natthi. **Parivāraṭṭhakathāyañca** ‘‘atthāpatti hemante āpajjati, no gimhe’’ti ettha idaṃ vuttaṃ ‘‘kattikapuṇṇamāsiyā pacchime pāṭipadadivase vikappetvā ṭhapitaṃ vassikasāṭikaṃ nivāsento hemante āpajjati, kurundiyaṃ pana ‘kattikapuṇṇamadivase apaccuddharitvā hemante āpajjatī’ti vuttaṃ, tampi suvuttaṃ, ‘catumāsaṃ adhiṭṭhātuṃ tato paraṃ vikappetu’nti hi vutta’’nti (pari. aṭṭha. 323). Tattha **mahāaṭṭhakathāyaṃ** nivāsanapaccayā dukkaṭaṃ vuttaṃ, **kurundaṭṭhakathāyaṃ** pana apaccuddhārapaccayā, tasmā kurundiyaṃ vuttanayenāpi vassikasāṭikā vassānamāsātikkamepi adhiṭṭhānaṃ na vijahatīti paññāyati. Adhiṭṭhānavijahanesu ca vassānamāsaābādhānaṃ vigamena vijahanaṃ **mātikāṭṭhakathāyampi** na uddhaṭaṃ, tasmā **samantapāsādikāyaṃ** āgatanayena yāva paccuddharā adhiṭṭhānaṃ tiṭṭhatīti gahetabbaṃ. Nahānatthāya anuññātattā **‘‘vaṇṇabhedamattarattāpi cesā vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. **‘‘Dve pana na vaṭṭantī’’**ti iminā saṅghāṭiādīsu viya dutiye adhiṭṭhānaṃ na ruhati, atirekacīvaraṃ hotīti dasseti. **Mahāpaccariyaṃ** cīvaravasena paribhogakiccassa abhāvaṃ sandhāya anāpatti vuttā senāsanaparikkhāratthāya dinnapaccattharaṇe viya. Yaṃ pana ‘‘paccattharaṇampi adhiṭṭhātabba’’nti vuttaṃ, taṃ senāsanatthāyevāti niyamitaṃ na hoti navasu cīvaresu gahitattā, tasmā attano nāmena adhiṭṭhahitvā nidahitvā parikkhāracoḷaṃ viya yathā tathā viniyujjitabbamevāti gahetabbaṃ. **Pāvāro kojavo**ti imesampi paccattharaṇādīnaṃ lokepi voharaṇato senāsanaparikkhāratthāya dinnapaccattharaṇato visuṃ gahaṇaṃ kataṃ.

‘‘Hīnāyāvattanenā’’ti idaṃ antimavatthuṃ ajjhāpajjitvā bhikkhupaṭiññāya ṭhitassa ceva titthiyapakkantassa ca bhikkhuniyā ca bhikkhunibhāve nirapekkhatāya gihiliṅgatitthiyaliṅgaggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Sikkhaṃ apaccakkhāya gihibhāvūpagamanaṃ sandhāya vuttanti keci vadanti, taṃ na yuttaṃ tadāpissa upasampannattā, cīvarassa ca tassa santakattāvijahanato. **Pamāṇacīvarassā**ti pacchimappamāṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Dve cīvarāni pārupantassā**ti gāmappavese diguṇaṃ katvā saṅghāṭiyo pārupanaṃ sandhāya vuttaṃ. **‘‘Esa nayo’’**ti iminā pamāṇayuttesu yattha katthaci chiddaṃ adhiṭṭhānaṃ vijahatītiādiatthaṃ saṅgaṇhāti.

Aññaṃ pacchimappamāṇaṃ nāma natthīti sutte āgataṃ natthīti adhippāyo. Idāni tameva vibhāvetuṃ **‘‘yañhī’’**tiādi vuttaṃ, taṃ na sameti, saṅghāṭiādīnaṃ muṭṭhipañcakādiheṭṭhimappamāṇassa sutte anāgatattāti adhippāyo.

Mahantaṃ vā khuddakaṃ karotīti ettha atimahantaṃ cīvaraṃ muṭṭhipañcakādipacchimappamāṇayuttaṃ katvā samantato chindanenāpi vicchindanakāle chijjamānaṭṭhānaṃ chiddasaṅkhyaṃ na gacchati adhiṭṭhānaṃ na vijahati evāti sijjhati, ‘‘ghaṭetvā chindati, na bhijjatī’’ti vacanena ca sameti. Parikkhāracoḷaṃ pana vikappanupagapacchimappamāṇato ūnaṃ katvā chinnaṃ adhiṭṭhānaṃ vijahati adhiṭṭhānassa anissayattā. Tāni puna baddhāni ghaṭitāni adhiṭṭhātabbamevāti veditabbaṃ. Keci pana ‘‘vassikasāṭikacīvare dvidhā chinne yadipi ekekaṃ khaṇḍaṃ pacchimapacchimappamāṇaṃ pahoti, ekasmiṃyeva khaṇḍe adhiṭṭhānaṃ tiṭṭhati, na itare, ‘‘dve pana na vaṭṭantī’’ti vuttattā. Nisīdanakaṇḍuppaṭicchādīsupi eseva nayoti vadanti.

Sammukhe pavattā **sammukhā**ti paccattavacanaṃ, tañca vikappanavisesanaṃ, tasmā ‘‘sammukhe’’ti bhummatthe nissakkavacanaṃ katvāpi atthaṃ vadanti, abhimukheti attho. Atha vā sammukhena attano vācāya eva vikappanā **sammukhāvikappanā**. Parammukhena vikappanā **parammukhāvikappanā**ti karaṇatthenāpi attho daṭṭhabbo, ayameva pāḷiyā sameti. **Sannihitāsannihitabhāva**nti āsannadūrabhāvaṃ. **Ettāvatā nidhetuṃ vaṭṭatī**ti ettakeneva vikappanākiccassa niṭṭhitattā, atirekacīvaraṃ na hotīti dasāhātikkame na nissaggiyaṃ janetīti adhippāyo. **Paribhuñjituṃ…pe… na vaṭṭatī**ti sayaṃ apaccuddharaṇaṃ paribhuñjane pācittiyaṃ, adhiṭṭhāne paresaṃ vissajjane dukkaṭañca sandhāya vuttaṃ.

Paribhogādayopi vaṭṭantīti paribhogavissajjanaadhiṭṭhānānipi. **Api**-saddena nidhetumpi vaṭṭatīti attho, etena ca paccuddhārepi kate cīvarampi vikappitacīvarameva hoti, na atirekacīvaraṃ. Taṃ pana ticīvarādināmena adhiṭṭhātukāmena adhiṭṭhahitabbaṃ, itarena vikappitacīvarameva katvā paribhuñjitabbanti dasseti. Keci pana ‘‘yaṃ vikappitacīvaraṃ, taṃ yāva aparibhogakālā apaccuddharāpetvāva nidahitabbaṃ, paribhogakāle pana sampatte paccuddharāpetvā adhiṭṭhahitvā paribhuñjitabbaṃ. Yadi hi tato purepi paccuddharāpeyya, paccuddhāreneva vikappanāya vigatattā atirekacīvaraṃ nāma hoti, dasāhātikkame ca nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Tasmā yaṃ aparibhuñjitvāva ṭhapetabbaṃ, tadeva vikappetabbaṃ, paccuddhāre ca kate antodasāheyeva adhiṭṭhātabbaṃ. Yañca aṭṭhakathāyaṃ ‘tato pabhuti paribhogādayopi vaṭṭantī’tiādi vuttaṃ, taṃ pāḷiyā virujjhatī’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattameva. Pāḷiyañhi ‘‘antodasāhaṃ adhiṭṭheti, vikappetī’’ti (pārā. 469) ca ‘‘sāmaṃ cīvaraṃ vikappetvā apaccuddhāraṇaṃ paribhuñjeyya pācittiya’’nti (pāci. 373) ca ‘‘anāpatti so vā deti, tassa vā vissāsanto paribhuñjatī’’ti (pāci. 374) ca sāmaññato vuttattā, aṭṭhakathāyañca ‘‘imaṃ cīvaraṃ vā vikappanaṃ vā paccuddharāmī’’tiādinā paccuddhāraṃ adassetvā ‘‘mayhaṃ santakaṃ paribhuñja vā vissajjehi vā’’ti evaṃ attano santakattaṃ amocetvāva paribhogādivaseneva paccuddhārassa vuttattā, ‘‘tato pabhuti paribhogādayopi vaṭṭantī’’ti adhiṭṭhānaṃ vināpi visuṃ paribhogassa, nidahanassa ca vuttattā vikappanānantarameva paccuddharāpetvā anadhiṭṭhahitvā eva ticīvaravirahitaṃ vikappanārahaṃ cīvaraṃ paribhuñjituṃ, nidahituñca idaṃ pāṭekkaṃ vinayakammanti khāyati. Apica bahūnaṃ pattānaṃ vikappetuṃ, paccuddhāretuñca vuttattā paccuddhārena tesaṃ atirekapattatā dassitāti sijjhati tesu ekasseva adhiṭṭhātabbato. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ āgatanayeneva gahetabbaṃ.

Paññattikovido na hotīti evaṃ vikappite ‘‘anantarameva evaṃ paccuddharitabba’’nti vinayakammaṃ na jānāti. Tenāha **‘‘na jānāti paccuddharitu’’**nti, imināpi cetaṃ veditabbaṃ ‘‘vikappanānantarameva paccuddhāro kātabbo’’ti.

Avisesena vuttavacananti ticīvarādīnaṃ sādhāraṇavacanena vuttavacanaṃ. Yaṃ panettha ‘‘viruddhaṃ viya dissatī’’ti vatvā taṃ virodhāsaṅkaṃ nivattetuṃ **‘‘ticīvarasaṅkhepena…pe… vikappanāya okāso dinno hotī’’**ti vuttaṃ, taṃ ‘‘adhiṭṭheti vikappetī’’ti sāmaññato vuttepi ticīvarampi vikappetīti ayamattho na sijjhati, ‘‘ticīvaraṃ adhiṭṭhātuṃ na vikappetu’’nti (mahāva. 358) visesetvā vuttattā. Yaṃ pana adhiṭṭhātabbaṃ, taṃ adhiṭṭhāti. Yaṃ ticīvaravirahitaṃ, taṃ vikappetabbaṃ, taṃ vikappetīti evamattho sijjhatīti. Tasmā ettha pubbāparavirodho na dissati sāmaññavacanassa vuttāvaseseyeva avatiṭṭhanato. Yaṃ panettha ticīvarassāpi vikappanavidhiṃ dassetuṃ **‘‘ticīvaraṃ ticīvarasaṅkhepenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha ticīvarasaṅkhepena parihariyamānesu ekampi paccuddharitvā vikappetuṃ na vaṭṭati, ticīvarato pana ekaṃ vā sakalameva vā apanetvā aparaṃ ticīvaraṃ ticīvarasaṅkhepena pariharitukāmassa vā ticīvarādhiṭṭhānaṃ muñcitvā parikkhāracoḷavaseneva sabbacīvaraṃ paribhuñjitukāmassa vā purimaṃ adhiṭṭhitacīvaraṃ paccuddharitvā vikappetuṃ vaṭṭatīti evamadhippāyena **‘‘ticīvare ekena cīvarena vippavasitukāmo hotī’’**tiādi vuttaṃ siyā, iccetaṃ pāḷiyā saddhiṃ sameti. Atha punapi tadeva ticīvarādhiṭṭhānena adhiṭṭhātukāmo hutvā vippavāsasukhatthaṃ paccuddharitvā vikappetīti iminā adhippāyena vuttaṃ siyā, taṃ ‘‘ticīvaraṃ adhiṭṭhātuṃ na vikappetu’’nti (mahāva. 358) iminā vacanena na sameti. Yadi hi sesacīvarāni viya ticīvarampi paccuddharitvā vikappetabbaṃ siyā, ‘‘ticīvaraṃ adhiṭṭhātuṃ na vikappetu’’nti idaṃ vacanameva niratthakaṃ siyā sesacīvarehi ticīvarassa visesābhāvā. Tasmā ‘‘vikappetī’’ti idaṃ ticīvaravirahitameva sandhāya vuttaṃ. Ticīvaraṃ pana vikappetuṃ na vaṭṭatīti viññāyati, teneva dutiyakathinasikkhāpadassa anāpattivāre ‘‘vikappetī’’ti idaṃ na vuttaṃ, vīmaṃsitvā yathā pāḷiyā saddhiṃ na virujjhati, tathā ettha adhippāyo gahetabbo.

Tuyhaṃ demītiādīsu pariccattattā manasā asampaṭicchantepi sampadānabhūtasseva santakaṃ hoti, so icchitakkhaṇe gahetuṃ labhati. **Itthannāmassā**ti parammukhe ṭhitaṃ sandhāya vadati. **Yassa pana ruccatī**tiādi ubhohipi pariccattatāya assāmikataṃ sandhāya vuttaṃ.

‘‘Taṃ na yujjatī’’ti idaṃ antodasāhe eva vissāsaggahaṇaṃ sandhāya anāpattivārassa āgatattā, idha nissaggiyacīvarassa kappiyabhāvakaraṇatthaṃ lesena gahitattā ca vuttaṃ, keci pana ‘‘parehi sabhāgena acchinne, vissāsaggahite ca puna laddhe doso na dissatī’’ti vadanti. **Anadhiṭṭhānenā**ti kāyavācāhi kattabbassa akaraṇenāti adhippāyo. Cīvarassa attano santakatā, jātipamāṇayuttatā, chinnapalibodhabhāvo, atirekacīvaratā, dasāhātikkamoti imānettha pañca aṅgāni.

Paṭhamakathinasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Udositasikkhāpadavaṇṇanā

473. Dutiye **avippavāse**ti avippavāse nipphādetabbe, vippavāsadosābhāve sādhetabbe kattabbā sammutīti attho.

475. **Paṭisiddhapariyāpannenā**ti vippavasituṃ paṭisiddhesu tīsu cīvaresu antogadhena, ekena ca avayave samudāyopacāraṃ dasseti.

478-9. **Ettāvatā**ti ‘‘parikkhitto’’ti iminā. ‘‘Sabhāyeti liṅgabyattayena sabhā vuttā’’ti vatvā puna sayampi **‘‘sabhāye’’**ti iminā voharanto sabhā-saddassa pariyāyo sabhāya-saddo napuṃsakaliṅgayutto atthīti dasseti. ‘‘Sabhāyanti liṅgabyattayena sabhā vuttā’’ti vā pāṭho. Liṅgabyattayena sabhāti ca liṅgantarayutto sabhāsaddapariyāyo sabhāyasaddoti attho.

Sabhāyaṃ gacchatīti sabhaṃ gacchati. **Vasitabbaṃ natthī**ti cīvarahatthapāseyeva vasitabbaṃ natthīti attho. **Tassā**ti vīthiyā. **Sabhāyassa ca dvārassa ca hatthapāsā na vijahitabba**nti ettha sabhāyadvārānamantare vīthi gehāpi gahitā eva honti ādipariyosānānaṃ gahitattā. Ettha ca dvāravīthigharesu vasantena gāmappavesanasahaseyyādidosaṃ pariharitvā supaṭicchannatādiyutteneva bhavitabbaṃ, sabhā pana yadi sabbesaṃ vasanatthāya sālāsadisā katā, antarārāme viya yathāsukhaṃ vasituṃ vaṭṭatīti veditabbaṃ. Parikkhittatāya ca ekūpacārataṃ, aparikkhittatāya nānūpacāratañca nivesanādīsupi atidisanto āha **‘‘etenevūpāyenā’’**tiādi. Nivesanādīni bahigāmato sanniviṭṭhāni gahitāni antogāme ṭhitānaṃ gāmaggahaṇeneva gahitattā. **Sabbatthā**ti gāmanigamanivesanādīsu pannarasasu. **Parikkhepādī**ti **ādi**-saddena aparikkhepasseva gahaṇaṃ, na ekakulādīnampi tesaṃ ekūpacāratānānūpacāratānimittatābhāvā. Ettha ca satthassa katipāhaṃ katthaci niviṭṭhasseva parikkhepo hoti, na gacchantassa.

482-7. Gāmato bahi issarānaṃ samuddatīrādīsu katabhaṇḍasālā udositoti āha **‘‘yānādīna’’**ntiādi. **Muṇḍacchadanapāsādo**ti nātiucco candikaṅgaṇayutto sikharakūṭamālādivirahito pāsādo.

489. **Pariyādiyitvā**ti ajjhottharitvā. **Nadīparihāro**ti visuṃgāmādīnaṃ viya nadīparihārassa avuttattā cīvarahatthapāso evāti vadanti, aññe pana ‘‘iminā aṭṭhakathāvacanena nadīparihāropi visuṃ siddho, nadiyā hatthapāso na vijahitabbo’’ti vadanti. **Vihārasīma**nti avippavāsasīmaṃ sandhāyāha. Ettha ca vihārassa nānākulasantakabhāvepi avippavāsasīmāparicchedabbhantare sabbattha cīvaraavippavāsasambhavato tassā padhānattā tattha satthaparihāro na labbhatīti **‘‘vihāraṃ gantvā vasitabba’’**nti vuttaṃ. **‘‘Satthasamīpe’’**ti idaṃ yathāvuttaṃ abbhantaraparicchedavasena vuttaṃ. Pāḷiyaṃ **nānākulassa sattho hoti, satthe cīvaraṃ nikkhipitvā hatthapāsā na vijahitabba**nti ettha satthahatthapāso gahito.

490. **Ekakulassa khette**ti aparikkhittaṃ sandhāya vadati.

491-4. **Vihāro** nāma upacārasīmā. Tattha **yasmiṃ vihāre**ti tassa antopariveṇādiṃ sandhāya vuttaṃ, ekakulādisantakatā cettha kārāpakānaṃ vasena. **Chāyāya phuṭṭhokāsassā**ti ujukaṃ avakkhittaleḍḍupātabbhantaraṃ sandhāya vadati.

Agamanapatheti tadaheva gantvā nivattetuṃ na sakkuṇeyyake samuddamajjhe ye dīpakā, tesūti yojanā. **Itarasmi**nti puratthimadisāya cīvare. **‘‘Uposathakāle…pe… vaḍḍhatī’’**ti iminā cīvaravippavāsasattabbhantarato samānasaṃvāsāya sattabbhantarasīmāya accantavisadisataṃ dasseti. Tathā hi bahūsu bhikkhūsu ekato nisīditvā samantā sattabbhantaraparicchedesu yathāsakaṃ cīvaraṃ ṭhapetvā pariharantesu ekekassa bhikkhuno nisinnokāsato paṭṭhāya paccekaṃ sattabbhantarassa paricchedo aññamaññavisadiso anekavidho hoti, na eko parisapariyantato paṭṭhāya animitabbattā. Teneva tattha parisavasena vuḍḍhi, hāni vā na hoti, na evaṃ sattabbhantarasīmāya. Sā hi yojanikāyapi parisapariyantatova paṭṭhāya samantā sattabbhantarapaacchinnā ekāva hoti. Teneva sā parisavasena vaḍḍhati, hāyati ca, tasmā aññāva sattabbhantarasīmā añño sattabbhantarato paricchinno cīvaravippavāsaparihāro abbhokāsoti veditabbaṃ. Yañcettha vattabbaṃ, taṃ **khandhake sīmākathāya**meva (mahāva. 143) vakkhāma.

495. **Nadiṃ otaratī**ti hatthapāsaṃ muñcitvā otarati. **Bahigāme ṭhapetvā**ti apārupitabbatāya vuttaṃ. **Vinayakammaṃ kātabba**nti uttarāsaṅge ca bahigāme ṭhapitasaṅghāṭiyañca paṭhamaṃ vinayakammaṃ katvā pacchā uttarāsaṅgaṃ nivāsetvā antaravāsake kātabbaṃ. Ettha ca bahigāme ṭhapitassāpi vinayakammavacanato parammukhāpi ṭhitaṃ vissajjituṃ, nissaṭṭhaṃ dātuñca vaṭṭatīti veditabbaṃ. Daharānaṃ gamane saussāhattā **''nissayo pana na paṭippassambhatī''**ti vuttaṃ. **Muhuttaṃ… pe… paṭippassambhatī**ti saussāhatte gamanassa upacchinnattā vuttaṃ. Tesaṃ pana purāruṇāva uṭṭhahitvā saussāhena gacchantānaṃ aruṇe antarā uṭṭhitepi na paṭippassambhati **''yāva aruṇuggamanā sayantī''**ti vuttattā. Teneva **''gāmaṃ pavisitvā…pe… na paṭippassambhatī''**ti vuttaṃ. **Aññamaññassa vacanaṃ aggahetvā**tiādimhi saussāhattā gamanakkhaṇe paṭippassaddhi na vuttā. **Dhenubhayenā**ti taruṇavacchagāvīnaṃ abhidhāvitvā siṅgena paharaṇabhayena. **Nissayo ca paṭippassambhatī**ti ettha dhenubhayādīhi ṭhitānaṃ yāva bhayavūpasamā ṭhātabbato ''antoaruṇeyeva gamissāmī''ti niyametuṃ asakkuṇeyyattā vuttaṃ. Yattha pana evaṃ niyametuṃ sakkā, tattha antarāruṇe uggatepi nissayo na paṭippassambhati bhesajjatthāya gāmappaviṭṭhadaharānaṃ viya. **Antosīmāyaṃ gāma**nti avippavāsasīmāsammutito pacchā patiṭṭhāpitagāmaṃ sandhāya vadati gāmañca gāmūpacārañca ṭhapetvā sammannitabbato. **Paviṭṭhāna**nti ācariyantevāsikānaṃ visuṃ visuṃ gatānaṃ avippavāsasīmattā neva cīvarāni nissaggiyāni honti, saussāhatāya nissayo na paṭippassambhati. **Antarāmagge**ti dhammaṃ sutvā āgacchantānaṃ antarāmagge.

''Idha apaccuddharaṇa''nti iminā adhiṭṭhānavikappanāni viya paccuddharaṇampi kāyena vā vācāya vā kattabbanti dasseti. Kāyavācāhi kattabbassa akaraṇatoti idaṃ kāyavācāsamuṭṭhānaṃ vuttaṃ. Adhiṭṭhitaticīvaratā, anatthatakathinatā, aladdhasammutitā, rattivippavāsoti imānettha cattāri aṅgāni.

Udositasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyakathinasikkhāpadavaṇṇanā

497. Tatiye pāḷiyaṃ **cīvarapaccāsā nikkhipitu**nti cīvarapaccāsāya satiyā nikkhipituntі attho. **Niṭṭhitacīvarasmiṃ bhikkhunā**ti ettha dutiyakathine viya sāmivaseneva karaṇavacanassa attho veditabbo.

499-500. **Tuyhaṃ dammīti dinna**nti ''tuyhaṃ, bhante, akālacīvaraṃ dammī''ti evaṃ dinnaṃ, etampi kāle ādissa dinnaṃ nāma hotīti adhippāyo. Idaṃ pana aṭṭhakathāvacanaṃ, pāḷiyaṃ ''kālepi ādissa dinna''nti idañca ''akālacīvara''nti vacanasāmaññato labbhamānaṃ sabbampi dassetuṃ atthuddhāravasena vuttaṃ paṭhamaaniyate sotassa raho viya. Saṅghassa hi kālepi ādissa dinnaṃ akāle uppannacīvaraṃ viya sammukhībhūtehi vutthavassehi, avutthavassehi ca sabbehipi bhājetabbatāsāmaññena akālacīvaraṃ nāma hotīti dassanatthaṃ atthuddhāravasena pāḷiyaṃ ''kālepi ādissa dinna''nti vuttaṃ, na pana ''tato bhājetvā laddhacīvarampi akāle laddhacīvarampi vutthavassānaṃ ekamāsaparihāraṃ, pañcamāsaparihāraṃ vā na labhati, paccāsācīvare asati dasāhaparihārameva labhatī''ti dassanatthaṃ vuttaṃ, aṭṭhakathāyampi ''ādissa dinna''nti vacanasāmaññato labbhamānaṃ sabbaṃ atthuddhāravasena dassetuṃ ''ekapuggalassa vā idaṃ tuyhaṃ dammīti dinna''nti vuttaṃ, na pana tathāladdhaṃ vā akāle laddhaṃ vā anatthatakathinānaṃ dasāhabbhantare adhiṭṭhātabbanti dassetunti veditabbaṃ itarathā pāḷiaṭṭhakathāhi virujjhanato. Tathā hi **accekacīvarasikkhāpade** akāle uppannampi accekacīvaraṃ ''yāvacīvarakālasamayaṃ nikkhipitabba''nti (pārā. 648) vuttaṃ, tassa aṭṭhakathāyañca ''pavāraṇamāsassa juṇhapakkhapañcamiyaṃ uppannassa accekacīvarassa anatthate kathine ekādasadivasādhiko māso, atthate kathine ekādasadivasādhikā pañca māsā ca parihāro vutto, tameva parihāraṃ sandhāya 'chaṭṭhito paṭṭhāya pana uppannaṃ anaccekacīvarampi paccuddharitvā ṭhapitacīvarampi etaṃ parihāraṃ labhatiyevā'ti (pārā. aṭṭha. 2.646-649) vuttaṃ. Tasmā kālepi akālepi ca yathātathā laddhaṃ atirekacīvaraṃ vutthavassānaṃ ekamāsaṃ, pañcamāsaṃ vā yathārahaṃ parihāraṃ labhati evāti gahetabbaṃ.

Evaṃ pana avatvā padabhājanaṃ vuttanti sambandho. Tattha **eva**nti yaṃ aṭṭhakathāyaṃ ''tato ce uttarī''ti imassa māsaparamato uttarīti attho vutto, taṃ parāmasati. Padabhājaniyaṃ evamatthaṃ avatvā aññathā attho vuttoti adhippāyo. **Tāva uppannaṃ paccāsācīvara**nti paccattavacanaṃ. **''Mūlacīvara''**nti idaṃ upayogavacanaṃ. **Attano gatikaṃ karotī**ti anantarā dutiyadivasādīsu uppannaṃ paccāsācīvaraṃ māsaparamaṃ mūlacīvaraṃ ṭhapetuṃ adatvā attano dasāhaparamatāya eva patiṭṭhāpetīti attano gatikaṃ karotīti. **Tato uddhaṃ mūlacīvara**nti ettha pana **mūlacīvara**nti paccattavacanaṃ. Tañhi vīsatimadivasato uddhaṃ dvāvīsatimadivasādīsu uppannaṃ paccāsācīvaraṃ attanā saddhiṃ ekato sibbetvā ghaṭitaṃ dasāhaparamaṃ gantuṃ adatvā navāhaparamatādivasena attano gatikaṃ karoti, ekato asibbetvā visuṃ ṭhapitaṃ pana paccāsācīvaraṃ dasāhaparamameva.

Pāḷiyaṃ **dasāhā**ti dasāhena. **Ekādase uppanne**tiādīsu ekādasāhe uppannetiādinā attho, ayameva vā pāṭho gahetabbo. **Ekavīse uppanne…pe… navāhā kāretabba**ntiādi paccāsācīvarassa uppannadivasaṃ ṭhapetvā vuttaṃ. Teneva **''tiṃse…pe… tadaheva adhiṭṭhātabba''**nti vuttaṃ. **''Aññaṃ paccāsācīvaraṃ…pe… kāretabba''**nti idaṃ satiyā eva paccāsāya vuttaṃ. Sace pana ''ito paṭṭhāya cīvaraṃ na labhissāmī''ti icchitaṭṭhānato paccāsāya upacchinnāya aññatthāpi yena kenaci upāyena paccāsaṃ uppādeti, mūlacīvaraṃ na adhiṭṭhātabbaṃ, sabbathā paccāsāya upacchinnāya dasāhātikkantaṃ mūlacīvaraṃ tadaheva adhiṭṭhātabbaṃ. **Paccāsācīvarampi parikkhāracoḷaṃ adhiṭṭhātabba**nti paṭhamataraṃ uppannaṃ visabhāgaṃ sandhāya vadati. **Aññamañña**nti aññaṃ aññaṃ, ayameva vā pāṭho. Aṅgaṃ panettha paṭhamakathine vuttasadisameva. Kevalañhi tattha dasāhātikkamo, idha māsātikkamoti ayaṃ viseso.

Tatiyakathinasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Purāṇacīvarasikkhāpadavaṇṇanā

503-5. Catutthe pāḷiyaṃ **bhattavissagga**nti bhattassa udare vissajjanaṃ, pavesanaṃ ajjhoharaṇaṃ bhattakiccanti attho, bhojanapariyosānena bhattassa vissajjanantipi vadanti. **Tattha nāma tva**nti so nāma tvaṃ, tāya nāma tvanti vā attho. Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitā ca mātā ca **pitāmahā,** te eva yugaḷaṭṭhena **yugo,** tasmā yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahāvaṭṭāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇena mātāmaho ca pitāmahī mātāmahī ca gahitāva honti. Sattamayugato paraṃ ''aññātakā''ti veditabbaṃ. **Yā**ti bhikkhunī. Pitu mātā **pitāmahī,** mātu pitā **mātāmaho**.

Payoge payoge bhikkhussa dukkaṭanti ''dhovā''ti āṇāpanavācāya ekāya eva tadanuguṇassa sabbassāpi payogassa āṇattattā vuttaṃ.

506. Tadavinābhāvato dhovanassa **''kāyavikāraṃ katvā''**ti ca **''antodvādasahatthe''**ti ca vuttattā kāyena dhovāpetukāmataṃ appakāsetvā dānakhipanapesanādiṃ karontassa ca dvādasahatthaṃ upacāraṃ muñcitvā bahi ṭhatvā kāyavācāhi āṇāpetvā khipanapesanādiṃ karontassa ca anāpatti eva.

Ekena vatthunāti paṭhamakatena. Pañcasatāni pamāṇaṃ etāsanti **pañcasatā**. Bhikkhubhāvato parivattaliṅgāpi bhikkhunī bhikkhūnaṃ santike ekatoupasampannā eva.

507. **Tāvakālikaṃ gahetvā**ti attanā katipāhaṃ pārupanādiatthāya tāvakālikaṃ yācitvā. Purāṇacīvaratā, upacāre ṭhatvā aññātikāya bhikkhuniyā āṇāpanaṃ, tassā dhovāpanādīni cāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Purāṇacīvarasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cīvarapaṭiggahaṇasikkhāpadavaṇṇanā

508. Pañcame **apaññatte sikkhāpade**ti **gaṇamhā ohīyanasikkhāpade** (pāci. 691-692) apaññatte. **Koṭṭhāsasampattī**ti kesādipañcakoṭṭhāsānaṃ kalyāṇatā. **Hatthataleyeva dassetvā**ti hatthatalato sesakāyassa adassanaṃ dīpeti.

510. **Vihatthatāyā**ti vihatatāya, amissitatāya apaṭisaraṇatāyāti attho. Tenāha **''samabhitunnattā''**ti, byadhitattāti attho. Parivattetabbaṃ parivattaṃ, tadeva **pārivattakaṃ,** parivattetvā diyyamānanti attho.

Purimasikkhāpade viya idha dvādasahattho upacāraniyamo natthīti āha **''upacāraṃ muñcitvā''**ti. **Aññatra pārivattakā**ti yaṃ antamaso harīṭakakhaṇḍampi datvā vā ''dassāmī''ti ābhogaṃ katvā vā parivattakaṃ gaṇhāti, taṃ ṭhapetvā. **''Taṃ acittakabhāvena na sametī''**ti iminā ñātibhāvājānanādīsu viya bhikkhunībhāvājānanādivasenāpi acittakataṃ pakāseti.

513-4. Tikañca taṃ pācittiyañcāti **tikapācittiyaṃ,** pācittiyatikanti attho. **Pattatthavikādī**ti anadhiṭṭhānupagaṃ sandhāya vadati. **Ko pana vādo pattatthavikādīsū**ti mahatiyāpi tāva bhisicchaviyā anadhiṭṭhānupagattā anāpatti, vikappanupagapacchimappamāṇavirahitatāya anadhiṭṭhātabbesu kimeva vattabbanti dasseti. Pattatthavikādīni pana vikappanupagapacchimāni gaṇhituṃ na vaṭṭati eva. Paṭiggahaṇaṃ **kiriyā,** aparivattanaṃ **akiriyā**. Vikappanupagacīvaratā, pārivattakābhāvo, aññātikāya hatthato gahaṇanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Cīvarapaṭiggahaṇasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aññātakaviññattisikkhāpadavaṇṇanā

515. Chaṭṭhe paṭu eva **paṭṭo**. Pāḷiyaṃ **dhammanimantanā**ti samaṇesu vattabbācāradhammamattavasena nimantanā, dātukāmatāya katanimantanā na hotīti attho. Teneva **''viññāpessatī''**ti vuttaṃ. Aññātakaappavāritato hi viññatti nāma hoti.

517. ''Tiṇena vā paṇṇena vā paṭicchādetvā āgantabba''nti iminā bhūtagāmavikopanaṃ anuññātanti āha **''neva bhūtagāmapātabyatāyā''**tiādi. Paṭhamaṃ suddhacittena liṅgaṃ gahetvā pacchā laddhiṃ gaṇhantopi titthiyapakkantako evāti āha **''nivāsetvāpi laddhi na gahetabbā''**ti.

Yaṃ āvāsaṃ paṭhamaṃ upagacchatīti etthāpi vihāracīvarādiatthāya pavisantenapi tiṇādīhi paṭicchādetvāva gantabbaṃ, na tveva naggena āgantabbanti sāmaññato dukkaṭassa vuttattā. **Cimilikāhī**ti paṭapilotikāhi. **Paribhogenevā**ti aññaṃ cīvaraṃ alabhitvā paribhuñjanena. **Paribhogajiṇṇa**nti yathā taṃ cīvaraṃ paribhuñjiyamānaṃ obhaggavibhaggatāya asāruppaṃ hoti, evaṃ jiṇṇaṃ.

521. **Aññassatthāyā**ti etthāpi ''ñātakānaṃ pavāritāna''nti idaṃ anuvattati evāti āha **''attano ñātakapavārite''**tiādi. Idha pana aññassa acchinnanaṭṭhacīvarassa atthāya aññātakaappavārite viññāpentassa nissaggiyena anāpattīti attho gahetabbo, itarathā ''ñātakānaṃ pavāritāna''nti iminā viseso na bhaveyya. Teneva anantarasikkhāpade vakkhati ''aṭṭhakathāsu pana ñātakaparivātaṭṭhāne…pe… pamāṇameva vaṭṭatīti vuttaṃ, taṃ pāḷiyā na sametī''ti (pārā. aṭṭha. 2.526) ca ''yasmā panidaṃ sikkhāpadaṃ aññassatthāya viññāpanavatthusmiṃyeva paññattaṃ, tasmā idha 'aññassatthāyā'ti na vutta''nti (pārā. aṭṭha. 2.526) ca. Vikappanupagacīvaratā, samayābhāvo, aññātakaviññatti, tāya paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Aññātakaviññattisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatuttarisikkhāpadavaṇṇanā

522-524. Sattame pāḷiyaṃ **paggāhikasāla**nti dussāpaṇaṃ. Tañhi vāṇijakehi dussāni paggahetvā dassanaṭṭhānatāya ''paggāhikasālā''ti vuccati. **Assa cīvarassā**ti sāditabbacīvarassa. **''Ticīvarikenā''**ti iminā acchinnaticīvarato aññassa vihārādīsu nihitassa cīvarassa abhāvaṃ dasseti. Yadi bhaveyya, viññāpetuṃ na vaṭṭeyya. Tāvakālikaṃ nivāsetvā attano cīvaraṃ gāhetabbaṃ, tāvakālikampi alabhantassa bhūtagāmavikopanaṃ katvā tiṇapaṇṇehi chadanaṃ viya viññāpanampi vaṭṭati eva. **Aññenā**ti acchinnaasabbacīvarena. **Dve naṭṭhānī**ti adhikārato vuttaṃ **''dve sāditabbānī''**ti.

526. **Pāḷiyā na sametī**ti ''anāpatti ñātakānaṃ pavāritāna''nti imāya pāḷiyā na sameti tatuttariviññāpanaāpattippasaṅge eva vuttattā. **''Aññassatthāyāti na vutta''**nti idaṃ aññassatthāya tatuttari viññāpane nissaggiyaṃ pācittiyaṃ hotīti imamatthaṃ dīpeti, tañca pācittiyaṃ yesaṃ atthāya viññāpeti, tesaṃ vā siyā, viññāpakasseva vā, na tāva tesaṃ tehi aviññāpitattā, nāpi viññāpakassa attānaṃ uddissa aviññāpitattā. Tasmā aññassatthāya viññāpentassāpi nissaggiyaṃ pācittiyaṃ na dissati. Pāḷiyaṃ pana imassa sikkhāpadassa attano sādiyanapaṭibaddhatāvasena pavattattā ''aññassatthāyā''ti anāpattivāre na vuttanti vadanti, tañca yuttaṃ viya dissati, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Tatuttaricīvaratā, acchinnādikāraṇatā, aññātakaviññatti, tāya ca paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Tatuttarisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Paṭhamaupakkhaṭasikkhāpadavaṇṇanā

528-531. Aṭṭhame **yo kattā**ti dāyakaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭo eva **paṭako. ''Appagghaṃ cetāpetī''**ti idaṃ nissaggiyapācittiyā anāpattiṃ sandhāya vuttaṃ, viññattipaccayā pana dukkaṭameva. ''Pubbe appavārito''ti hi sutte viññattikāraṇaṃ vuttaṃ. **Mātikāṭṭhakathāyampi** ''cīvare bhiyyokamyatā, aññātakaviññatti, tāya ca paṭilābhoti imānettha tīṇi aṅgānī''ti (kaṅkhā. aṭṭha. upakkhaṭasikkhāpada) aññātakaviññattitā pakāsitā, keci pana ''dāyakena dātukāmomhīti attano santike avuttepi yadagghanakaṃ so dātukāmo, tadagghanakaṃ āharāpetuṃ vaṭṭati evā''ti vadanti, taṃ **rājasikkhāpadaṭṭhakathāyapi** na sameti, dūtena vā dāyakena vā ''āyasmantaṃ uddissa cīvaracetāpannaṃ ābhata''nti ārocitepi mukhavevaṭiyakappiyakārakādīnaṃ santikā āharāpanassa tattha paṭikkhittattā. Vuttañhi tattha ''ime dve aniddiṭṭhakappiyakārakā nāma, etesu aññātakaappavāritesu viya paṭipajjitabbaṃ…pe… na kiñci vattabbā. Desanāmattameva cetaṃ 'dūtena cīvaracetāpannaṃ pahiṇeyyā'ti sayaṃ āharitvāpi piṇḍapātādīnaṃ atthāya dadantesupi eseva nayo''ti. Mukhavevaṭiyakappiyakārakādayo hi dāyakena pariccattepi vatthumhi ''asukassa santike cīvarapiṇḍapātādiṃ gaṇhathā''ti aniddiṭṭhattā eva ''na kiñci vattabbā''ti vuttaṃ, na pana tassa vatthuno mukhavevaṭiyādīnaṃ santakattā, tasmā idhāpi dāyakena vā dūtena vā ''yaṃ icchatha, taṃ vadathā''ti appavāritassa vadato dukkaṭameva. **Agghavaḍḍhanaka**nti cīvare agghavaḍḍhanakaṃ nissāya pavattaṃ idaṃ sikkhāpadaṃ, na piṇḍapātādīsu tesu agghavaḍḍhanassa dukkaṭamattattā, paṇītapiṇḍapāte suddhikapācittiyattā cāti gahetabbaṃ. Teneva ''cīvare bhiyyokamyatā''ti aṅgaṃ vuttaṃ.

Paṭhamaupakkhaṭasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyaupakkhaṭasikkhāpadavaṇṇanā

533. Navame pāḷiyaṃ **paccekacīvaracetāpannā**ti paccekaṃ niyametvā cīvaracetāpannā, ekekena visuṃ visuṃ niyamitā cīvaracetāpannāti attho. **Ubhova santā ekenā**ti ubho ekatova santā, ubho ekato hutvāti attho.

Dutiyaupakkhaṭasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Rājasikkhāpadavaṇṇanā

537. Dasame ''ajjaṇho''ti ''ajja no''ti vattabbe ha-kārāgamaṃ, na-kārassa ca ṇa-kāraṃ katvā vuttoti āha **''ajja ekadivasaṃ amhāka''**nti.

538-9. Yaṃ vuttaṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. rājasikkhāpadavaṇṇanā) ''iminā cīvaracetāpannena cīvaraṃ cetāpetvā itthannāmaṃ bhikkhuṃ cīvarena acchādehīti idaṃ āgamanasuddhiṃ dassetuṃ vuttaṃ, sace hi 'idaṃ itthannāmassa bhikkhuno dehī'ti peseyya, āgamanassa asuddhattā akappiyavatthuṃ ārabbha bhikkhunā kappiyakārakopi niddisitabbo na bhaveyyā''ti, taṃ nissaggiyavatthudukkaṭavatthubhūtaṃ akappiyacīvaracetāpannaṃ ''asukassa bhikkhuno dehī''ti evaṃ āgamanasuddhiyā asati, sikkhāpade āgatanayena dūtavacane ca asuddhe sabbathā paṭikkhepo eva kātuṃ vaṭṭati, na pana ''cīvarañca kho mayaṃ paṭiggaṇhāmā''ti vattuṃ, tadanusārena na veyyāvaccakarañca niddisituṃ āgamanadūtavacanānaṃ ubhinnaṃ asuddhattā. Pāḷiyaṃ āgatanayena pana āgamanasuddhiyā sati dūtavacane asuddhepi sikkhāpade āgatanayena sabbaṃ kātuṃ vaṭṭatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Tena ca yathā dūtavacanāsuddhiyampi āgamane suddhe veyyāvaccakarampi niddisituṃ vaṭṭati, evaṃ āgamanāsuddhiyampi dūtavacane suddhe vaṭṭati evāti ayamattho atthato siddhova hoti, ubhayasuddhiyaṃ vattabbameva natthīti ubhayāsuddhipakkhameva sandhāya **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. rājasikkhāpadavaṇṇanā) ''kappiyakārakopi niddisitabbo na bhaveyyā''ti vuttanti veditabbaṃ.

Yaṃ panettha **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. 2.537-539) ''āgamanassa suddhiyā vā asuddhiyā vā visesappayojanaṃ na dissatī''tiādi vuttaṃ, taṃ mātikāṭṭhakathāvacanassa adhippāyaṃ asallakkhetvā vuttaṃ yathāvuttanayena āgamanasuddhiādinā sappayojanattā. Yo panettha ''mūlasāmikena kappiyavohāravasena, pesitassa dūtassa akappiyavohāravasena ca vadatopi kappiyakārako niddisitabbo bhaveyyā''ti aniṭṭhappasaṅgo vutto, so aniṭṭhappasaṅgo eva na hoti abhimatattā. Tathā hi **sikkhāpade** eva ''paṭiggaṇhātu āyasmā cīvaracetāpanna''nti akappiyavohārena vadato dūtassa kappiyena kammena veyyāvaccakaro niddisitabbo vutto āgamanassa suddhattā, āgamanassāpi asuddhiyaṃ pana kappiyenāpi kammena veyyāvaccakaro na niddisitabboti attheva āgamanassa suddhiasuddhīsu payojanaṃ. Kathaṃ pana dūtavacanena āgamanasuddhi viññāyatīti? Nāyaṃ bhāro. Dūtena hi akappiyavohāreneva vutte eva āgamanasuddhi gavesitabbā, na itarathā, tattha ca tassa vacanakkamena pucchitvā ca yuttiādīhi ca sakkā viññātuṃ. Idhāpi hi **sikkhāpade** ''cīvaracetāpannaṃ ābhata''nti dūtavacaneneva cīvaraṃ kiṇitvā dātuṃ pesitabhāvo viññāyati. Yadi hi sabbathā āgamanasuddhi na viññāyati, paṭikkhepo eva kattabboti.

Pāḷiyañca ‘‘cīvarañca kho mayaṃ paṭiggaṇhāmā’’tiādi dūtavacanassa akappiyattepi āgamanasuddhiyā sati paṭipajjanavidhidassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Eso kho…pe… na vattabbo ‘tassa dehī’’’tiādi akappiyavatthusādiyanaparimocanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Saññatto’’tiādi ‘‘evaṃ dūtena puna vutte eva codetuṃ vaṭṭati, na itarathā’’ti dassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Na vattabbo ‘dehi me cīvaraṃ…pe… cetāpehi me cīvara’’’nti idaṃ dūtenābhatarūpiyaṃ paṭiggahetuṃ attanā niddiṭṭhakappiyakārakattāva ‘‘dehi me cīvaraṃ…pe… cetāpehi me cīvara’’nti vadanto rūpiyassa pakatattā tena rūpiyena parivattetvā ‘‘dehi cetāpehī’’ti rūpiyasaṃvohāraṃ samāpajjanto nāma hotīti taṃ dosaṃ dūrato parivajjetuṃ vuttaṃ rūpiyapaṭiggahaṇena saṅghamajjhe nissaṭṭharūpiye viya. Vuttañhi tattha ‘‘na vattabbo imaṃ vā imaṃ vā āharā’’ti. Tasmā na idaṃ viññattidosaṃ parivajjetuṃ vuttanti veditabbaṃ, ‘‘attho me, āvuso, cīvarenā’’tipi avattabbatāpasaṅgato, teneva dūtaniddiṭṭhesu rūpiyasaṃvohārasaṅkābhāvato aññaṃ kappiyakārakaṃ ṭhapetvāpi āharāpetabbanti vuttaṃ. Tatthāpi ‘‘dūtena ṭhapitarūpiyena cetāpetvā cīvaraṃ āharāpehī’’ti avatvā kevalaṃ ‘‘cīvaraṃ āharāpehī’’ti evaṃ āharāpetabbanti adhippāyo gahetabbo. **Ṭhānaṃ bhañjatī**ti ettha **ṭhāna**nti ṭhitiyā ca kāraṇassa ca nāmaṃ, tasmā āsane nisīdanena ṭhānampi kuppati, āgatakāraṇampi tesaṃ na viññāyati. Ṭhitaṃ pana akopetvā āmisapaṭiggahaṇādīsu āgatakāraṇameva bhañjati, na ṭhānaṃ. Tenāha **‘‘āgatakāraṇaṃ bhañjatī’’**ti. Keci pana ‘‘āmisapaṭiggahaṇādinā ṭhānampi bhañjatī’’ti vadanti, taṃ aṭṭhakathāya na sameti.

Yatassa cīvaracetāpannantiādi yena attanā veyyāvaccakaro niddiṭṭho, cīvarañca anipphāditaṃ, tassa kattabbavidhidassanaṃ. Evaṃ bhikkhunā vatthusāmikānaṃ vutte te codetvā denti, vaṭṭati ‘‘sāmikā codetvā dentī’’ti anāpattiyaṃ vuttattā. Tena ca yo sayaṃ acodetvā upāsakādīhi pariyāyena vatvā codāpeti, tesu sattakkhattumpi codetvā cīvaraṃ dāpentesu tassa anāpatti siddhā hoti sikkhāpadassa anāṇattikattā.

Kenaci aniddiṭṭho attano mukheneva byāvaṭabhāvaṃ veyyāvaccakarattaṃ patto **mukhavevaṭiko. ‘‘Avicāretukāmatāyā’’**ti iminā vijjamānampi dātuṃ anicchantā ariyāpi vañcanādhippāyaṃ vinā vohārato natthīti vadantīti dasseti. **Bhesajjakkhandhake** meṇḍakaseṭṭhivatthumhi (mahāva. 299) vuttaṃ ‘‘santi, bhikkhave’’tiādivacanameva (mahāva. 299) **meṇḍakasikkhāpadaṃ** nāma. **Kappiyakārakānaṃ hatthe**ti dūtena niddiṭṭhakappiyakārake sandhāya vuttaṃ, na pana bhikkhunā niddiṭṭhe, aniddiṭṭhe vāti. Tenāha **‘‘ettha ca codanāya pamāṇaṃ natthī’’**tiādi.

Sayaṃ āharitvā dadantesūti sambandho. **‘‘Piṇḍapātādīnaṃ atthāyā’’**ti iminā cīvaratthāyeva na hotīti dasseti. **‘‘Eseva nayo’’**ti iminā vatthusāminā niddiṭṭhakappiyakārakabhedesupi piṇḍapātādīnampi atthāya dinne ca ṭhānacodanādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva kātabbanti dasseti.

‘‘Saṅghaṃ vā…pe… anāmasitvā’’ti vuttattā ‘‘saṅghassa vihāratthāya demā’’tiādinā āmasitvā vadantesu paṭikkhipitabbameva. **‘‘Saṅgho sampaṭicchatī’’**ti idaṃ ukkaṭṭhavasena vuttaṃ, gaṇādīsupi saṅghassatthāya sampaṭicchantesupi paṭiggahaṇepi paribhogepi dukkaṭameva. **Sāratthadīpaniyaṃ** ‘‘paṭiggahaṇe pācittiya’’nti (sārattha. ṭī. 2.537-539) vuttaṃ, taṃ na yuttaṃ saṅghacetiyādīnaṃ atthāya dukkaṭassa vuttattā. **Codetī**ti tassa dosābhāvaṃ ñatvāpi kodhena vā lobhena vā bhaṇḍadeyyanti codeti. So eva hi musāvādādipaccayā pācittiyadukkaṭādiāpattīhi sāpattiko hoti, gīvātisaññāya pana vatvā niddosabhāvaṃ ñatvā viramantassa natthi āpatti.

Taḷākaṃ khette paviṭṭhattā ‘‘na sampaṭicchitabba’’nti vuttaṃ. **Cattāro paccaye saṅgho paribhuñjatūti deti, vaṭṭatī**ti ettha ‘‘bhikkhusaṅghassa catupaccayaparibhogatthāya taḷākaṃ dammī’’ti vā ‘‘bhikkhusaṅgho cattāro paccaye paribhuñjituṃ taḷākaṃ dammī’’ti vā ‘‘ito taḷākato uppanne cattāro paccaye dammī’’ti vā vattumpi vaṭṭati, idañca saṅghassa paribhogatthāya diyyamānaññeva sandhāya vuttaṃ, puggalassa pana evampi dinnaṃ taḷākakhettādi na vaṭṭati. Suddhacittassa pana udakaparibhogatthaṃ kūpapokkharaṇīādayo vaṭṭanti. ‘‘Saṅghassa taḷākaṃ atthi, taṃ katha’’nti hi ādinā sabbattha saṅghavaseneva vuttaṃ. **Hatthe**ti vase.

‘‘Ṭhapethāti vutte’’ti idaṃ sāmīcivasena vuttaṃ, avuttepi ṭhapentassa doso natthi. Tenāha **‘‘udakaṃ vāretuṃ labbhatī’’**ti. Sassakālepi tāsetvā muñcituṃ vaṭṭati, amuñcato pana bhaṇḍadeyyaṃ. **Puna detī**ti acchinditvā puna deti, evampi vaṭṭatīti sambandho. Iminā ‘‘yena kenaci issarena ‘pariccattamidaṃ bhikkhūhi, assāmika’ntisaññāya attanā gahetvā dinnaṃ vaṭṭatī’’ti dasseti. Kappiyavohārepi vinicchayaṃ vakkhāmāti pāṭhaseso.

Udakavasenāti udakaparibhogatthaṃ. **‘‘Suddhacittāna’’**nti idaṃ sahatthena ca akappiyavohārena ca karonte sandhāya vuttaṃ. Sassasampādanatthanti evaṃ asuddhacittānampi pana sayaṃ akatvā kappiyavohārena āṇāpetuṃ vaṭṭati eva. **‘‘Kappiyakārakaṃ ṭhapetuṃ na vaṭṭatī’’**ti idaṃ sahatthādinā katataḷākattā ‘‘asāruppa’’nti vuttaṃ, ṭhapentassa, pana taṃ paccayaṃ paribhuñjantassapi vā saṅghassa āpatti na viññāyati, aṭṭhakathāpamāṇena vā ettha āpatti gahetabbā. **Lajjibhikkhunā**ti lajjināpi, pageva alajjinā mattikuddharaṇādīsu kārāpitesūti adhippāyo. **Navasasse**ti akatapubbe kedāre. **‘‘Kahāpaṇe’’**ti iminā dhaññuṭṭhāpane tasseva akappiyanti dasseti, dhaññuṭṭhāpane cassa payogepi dukkaṭameva, na kahāpaṇuṭṭhāpane viya.

‘‘Kasatha vapathā’’ti vacane sabbesampi akappiyaṃ siyāti āha **‘‘avatvā’’**ti. **Ettako nāma bhāgo**ti ettha ettako kahāpaṇoti idampi sandhāya vadati. Tathā vuttepi hi tadā kahāpaṇānaṃ avijjamānattā āyatiṃ uppannaṃ aññesaṃ vaṭṭati eva. Tenāha **‘‘tasseva taṃ akappiya’’**nti. Tassa pana sabbapayogesu, paribhogesupi dukkaṭaṃ. Keci pana ‘‘dhaññaparibhoge eva āpatti, na pubbapayoge’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ, yena minanarakkhaṇādipayogena pacchā dhaññaparibhoge āpatti hoti, tassa payogassa karaṇe anāpattiyā ayuttattā. Pariyāyakathāya pana sabbattha anāpatti. Teneva **‘‘ettakehi vīhīhi idañcidañca āharathā’’**ti niyamavacane akappiyaṃ vuttaṃ, kahāpaṇavicāraṇepi eseva nayo. Vatthu ca evarūpaṃ nāma saṃvijjati, kappiyakārako natthīti vattabbantiādivacanañcettha sādhakaṃ.

Vanaṃ dammi…pe… vaṭṭatīti ettha nivāsaṭṭhānattā puggalassāpi suddhacittena gahetuṃ vaṭṭati. **Sīmaṃ demā**ti vihārasīmādisādhāraṇavacanena vuttattā **‘‘vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ.

‘‘Veyyāvaccakara’’ntiādinā vuttepi puggalassapi dāsaṃ gahetuṃ vaṭṭati ‘‘anujānāmi, bhikkhave, ārāmika’’nti (pārā. 619; mahāva. 270) visesetvā anuññātattā, tañca kho pilindavacchena gahitaparibhuttakkamena, na gahaṭṭhānaṃ dāsaparibhogakkamena. Khettādayo pana sabbe saṅghasseva vaṭṭanti **pāḷiyaṃ** puggalikavasena gahetuṃ ananuññātattāti daṭṭhabbaṃ. **Vihārassa demā**ti saṅghikavihāraṃ sandhāya vuttaṃ, ‘‘khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’tiādinā (dī. ni. 1.10, 194) suttantesu āgatapaṭikkhepo bhagavatā āpattiyāpi hetubhāvena katoti bhagavato adhippāyaṃ jānantehi saṅgītimahātherehi khettapaṭiggahaṇādinissito ayaṃ sabbopi pāḷimuttavinicchayo vuttoti gahetabbo. Kappiyakārakassa niddiṭṭhabhāvo, dūtena appitatā, tatuttari vāyāmo, tena paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Rājasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito cīvaravaggo paṭhamo.

2. Kosiyavaggo

1. Kosiyasikkhāpadavaṇṇanā

542. Dutiyassa paṭhame pāḷiyaṃ **kosiyakārake**ti kosakārakapāṇānaṃ kosato nibbattattā kosiyena suttena vatthādiṃ karonte. **Saṅghāta**nti vināsaṃ.

544. **‘‘Avāyima’’**nti vuttattā vāyitvā karaṇe anāpatti. **Missetvā**ti eḷakalomehi missetvā. **Paṭilābhenā**ti pariniṭṭhānena ‘‘pariyosāpeti, nissaggiya’’nti (pārā. 545) vuttattā, kosiyamissakatā, attano atthāya santhatassa karaṇakārāpanaṃ, paṭilābho cāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Kosiyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

547-552. Dutiyañca tatiyañca uttānameva. Tattha pana odātādimissakasaññāya suddhakāḷakānaññeva santhatassa karaṇavasena cettha dvebhāgato adhikesu suddhakāḷakesu anadhikasaññāya santhatassa karaṇavasena ca acittakatā veditabbā.

4. Chabbassasikkhāpadavaṇṇanā

557. Catutthe **hada** karīsussagge, **miha** secaneti dhātuatthaṃ sandhāyāha **‘‘vaccampi passāvampi karontī’’**ti. Ūnakachabbassesu atirekachabbassasaṅkitādivasenettha acittakatā veditabbā.

Chabbassasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nisīdanasanthatasikkhāpadavaṇṇanā

565. Pañcame **tattha sandississatī**ti sakāya katikāya ayuttakāritāvasena viññūhi sandississatīti attho. Araññakaṅgādīni tīṇi pāḷiyaṃ senāsanādipaccayattayassa ādiaṅgavasena vuttāni, sesānipi te samādiyiṃsu evāti veditabbaṃ.

566. **Pihayantā**ti patthayantā. Santhatassa avāyimattā, senāsanaparikkhārattā ca cīvaratā, adhiṭṭhātabbatā ca natthīti āha **''catutthacīvarasaññitāyā''**ti, vipallāsasaññāyāti attho. Keci pana ''idaṃ nisīdanasanthataṃ nāma navasu cīvaresu nisīdanacīvarameva, nāññaṃ. **Nisīdanasikkhāpadepi** (pāci. 531 ādayo) imasmiṃ sikkhāpade viya 'nisīdanaṃ nāma sadasaṃ vuccatī'ti ca aṭṭhakathāyañcassa 'santhatasadisaṃ santharitvā ekasmiṃ ante sugatavidatthiyā vidatthimatte padese dvīsu ṭhānesu phāletvā tisso dasā karīyanti, tāhi dasāhi sadasaṃ nāma vuccatī'ti (pāci. aṭṭha. 531) ca vuttattā''ti vadanti, taṃ na yuttaṃ idha pamāṇaniyamassa avuttattā, santhatassa ca avāyimacīvarattā, adhiṭṭhānupagattābhāvā aṭṭhakathāyaṃ avuttattā ca. Nisīdanacīvaraṃ pana channaṃ cīvarānaṃ khaṇḍapilotikāni pamāṇayuttameva santharitvā santhataṃ viya karonti. Teneva ''santhatasadisa''nti sadisaggahaṇaṃ kataṃ, tasmā tadeva cīvaraṃ adhiṭṭhānupagañca, na idanti gahetabbaṃ.

567. Sugatavidatthikaṃ anādāya ādiyantisaññāya, sugatavidatthiūne anūnantisaññāya ca vasenettha acittakatā veditabbā. Vitānādīnaññeva atthāya karaṇe anāpattivacanato nipajjanatthāya karotopi āpatti eva. **Paribhuñjituṃ na vaṭṭatī**ti kosiyesu suddhakāḷakānañca vatthūnaṃ akappiyattā vuttaṃ. Teneva **pāḷiyaṃ** ''aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassā''ti (pārā. 545, 550) tattha tattha vuttaṃ, itaresu pana dvīsu ''anāpattī''ti vuttaṃ. Tattha catutthe aññassatthāya karaṇepi anāpatti, pañcame tattha dukkaṭanti daṭṭhabbaṃ. Nissaṭṭhadānavacanato pana gahaṇe doso natthi, paribhuñjane ca vijaṭetvā kappiyavasena kate na doso.

Nisīdanasanthatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Eḷakalomasikkhāpadavaṇṇanā

572. Chaṭṭhe pāḷiyaṃ **''addhānamaggappaṭipannassā''**ti idaṃ vatthuvasena vuttaṃ. Nivāsaṭṭhāne laddhānipi tiyojanato paraṃ harituṃ na vaṭṭati eva. **Asante hārake**ti anurūpato vuttaṃ. Santepi hārake harato natthi doso. **Āpattiyevā**ti anāṇattena haṭattā. Pakkhadvayassapi kāraṇamāha **''saussāhattā''**ti, anuparatagamanicchattāti attho. Suddhacittapakkhasseva kāraṇamāha **''acittakattā''**ti. **Na sametī**ti ''anāpatti, aññaṃ harāpetī''ti ettakasseva pariharaṇe vuttattā. **Agacchante**ti ṭhite. **Heṭṭhā**ti bhūmiyā.

575. **Taṃ harantassā**ti paṭhamaṃ paṭilābhaṭṭhānato paṭṭhāya tiyojanato uddhaṃ harantassāti attho. Tathā harantassa hi corehi acchinditvā puna dinnaṭṭhānato tiyojanaṃ harituṃ vaṭṭati. Keci pana **''mātikāṭṭhakathāyaṃ** aṅgesu 'paṭhamappaṭilābho'ti vuttattā dutiyapaṭilābhaṭṭhānato tiyojanātikkamepi anāpattī''ti vadanti, taṃ na yuttaṃ, dutiyapaṭilābhassāpi paṭilābhaṭṭhāne pavisanato vāsatthāya gamanaṭṭhānato puna gamane viya. **Kāyabandhanādīna**nti dvipaṭalakāyabandhanādīnaṃ antare pakkhittaṃ pasibbake pakkhittasadisaṃ, na katabhaṇḍanti vuttaṃ, tathā **nidhānamukha**nti. Akatabhaṇḍatā, paṭhamappaṭilābho, tiyojanātikkamanaṃ, āharaṇapaccāharaṇaṃ, avāsādhippāyatāti imānettha pañca aṅgāni.

Eḷakalomasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Eḷakalomadhovāpanasikkhāpadavaṇṇanā

581. Sattame pāḷiyaṃ anāpattivāre **aparibhuttaṃ katabhaṇḍaṃ dhovāpetī**ti ettha paribhuttassa kambalādikatabhaṇḍassa dhovāpanaṃ purāṇacīvaradhovāpanasikkhāpadena āpattikaranti tannivattanatthaṃ **''aparibhuttaṃ katabhaṇḍa''**nti vuttaṃ. Sesamettha uttānatthameva.

Eḷakalomadhovāpanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Rūpiyasikkhāpadavaṇṇanā

583-4. Aṭṭhame suvaṇṇamayakahāpaṇena kahāpaṇopi rajate eva saṅgayhatīti āha **''sovaṇṇamayo vā''**ti. **Rūpiyamayo vā**ti rajatena rūpaṃ samuṭṭhapetvā katakahāpaṇo. **Pākatiko** nāma etarahi pakatikahāpaṇo.

Iccetaṃ sabbampīti sikkhāpadena, vibhaṅgena ca vuttaṃ sabbampi nidasseti. Tassa catubbidhaṃ nissaggiyavatthūti imināva sambandho, na pana anantarena ''rajata''nti padena. Idāni taṃ catubbidhaṃ nissaggiyavatthuṃ sarūpato dassento **''rajata''**ntiādimāha. Tattha kiñcāpi heṭṭhā rajatamāsakova vutto, na kevalaṃ rajataṃ, tathāpi sikkhāpade ''jātarūparajata''nti padeneva vuttanti tampi dassetuṃ ''rajata''nti idaṃ visuṃ vuttaṃ. Padabhājane pana mātikāpadeneva siddhattā taṃ avatvā tena saha saṅgayhamānameva dassetuṃ ''rajataṃ nāma kahāpaṇo''tiādi vuttanti veditabbaṃ. **Jātarūpamāsako**ti suvaṇṇamayakahāpaṇo. **Vuttappabhedo**ti ''rūpiyamayo vā pākatiko vā''tiādinā vuttappabhedo. Paṭova **paṭako,** vatthaṃ. **Dukkaṭamevā**ti paṭiggāhakasseva paṭiggahaṇapaccayā dukkaṭaṃ, paribhoge pana pañcasahadhammikehi paṭiggahitānaṃ dhaññavirahitamuttādīnaṃ kāraṇā uppannapaccayaṃ paribhuñjantānaṃ sabbesampi dukkaṭameva. Keci pana ''dhaññampi pañcasahadhammikehi paṭiggahitaṃ muttādikhettādi viya sabbesampi paribhuñjituṃ na vaṭṭati, kevalaṃ saṅghikabhūmiyaṃ kappiyavohārena ca uppannassa dhaññassa vicāraṇameva sandhāya 'tassevetaṃ akappiya'nti vutta''nti vadanti.

Eko sataṃ vā sahassaṃ vātiādi rūpiye heṭṭhimakoṭiyā pavattanākāraṃ dassetuṃ vuttaṃ, na pana ''evaṃ paṭipajjitabbamevā''ti dassetuṃ. ''Idha nikkhipāhī''ti vutte uggaṇhāpanaṃ hotīti āha **''idha nikkhipāhīti na vattabba''**nti. **Kappiyañca…pe… hotī**ti yasmā asāditattā tato uppannapaccayā vaṭṭanti, tasmā kappiyaṃ nissāya ṭhitaṃ. Yasmā pana dubbicāraṇāya sati tato uppannampi na kappati, tasmā akappiyaṃ nissāya ṭhitanti veditabbaṃ.

''Na tena kiñci kappiyabhaṇḍaṃ cetāpita''nti iminā cetāpitaṃ ce, natthi paribhogūpāyo uggahetvā anissaṭṭharūpiyena cetāpitattā. Īdisañhi saṅghamajjhe nissajjanaṃ katvāva chaḍḍetvā pācittiyaṃ desetabbanti dasseti. Keci pana ''yasmā nissaggiyavatthuṃ paṭiggahetvāpi cetāpitaṃ kappiyabhaṇḍaṃ saṅghe nissaṭṭhaṃ kappiyakārakehi nissaṭṭharūpiyaṃ parivattetvā ānītakappiyabhaṇḍasadisaṃ hoti, tasmā vināva upāyaṃ bhājetvā paribhuñjituṃ vaṭṭatī''ti vadanti, taṃ **pattacatukkādikathāya** (pārā. aṭṭha. 2.589) na sameti. Tattha rūpiyena parivattitapattassa aparibhogova dassito, na nissajjanavidhānanti. **Upanikkhepaṃ ṭhapetvā**ti kappiyakārakehi vaḍḍhiyā payojanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Akappiya**nti tena vatthunā gahitattā vuttaṃ.

585. **''Patitokāsaṃ asamannāharantenā''**ti idaṃ nirapekkhabhāvadassanaparanti veditabbaṃ. **Asantasambhāvanāyā**ti pariyāyādinā abhūtārocanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Theyyaparibhogo**ti paccayasāminā bhagavatā ananuññātattā vuttaṃ. **Iṇaparibhogo**ti bhagavatā anuññātampi kattabbaṃ akatvā paribhuñjanato vuttaṃ, tena ca paccayasannissitasīlaṃ vipajjatīti dasseti. **Paribhoge paribhoge**ti kāyato mocetvā mocetvā paribhoge. Pacchimayāmesu paccavekkhitabbanti yojanā. **Iṇaparibhogaṭṭhāne tiṭṭhatī**ti ettha ''hiyyo yaṃ mayā cīvaraṃ paribhutta''ntiādināpi atītapaccavekkhaṇā vaṭṭatīti vadanti. **Paribhoge paribhoge**ti udakapatanaṭṭhānato antopavesanesu, nisīdanasayanesu ca. **Satipaccayatā vaṭṭatī**ti paccavekkhaṇasatiyā paccayattaṃ laddhuṃ vaṭṭati. Paṭiggahaṇe ca paribhoge ca paccavekkhaṇāsati avassaṃ laddhabbāti dasseti. Tenāha **''satiṃ katvā''**tiādi. Keci pana ''satipaccayatā paccaye sati bhesajjaparibhogassa kāraṇe satī''ti evampi atthaṃ vadanti, tesampi paccaye satīti paccayasabbhāvasallakkhaṇe satīti evamattho gahetabbo paccayasabbhāvamattena sīlassa asujjhanato. **''Paribhoge akarontasseva āpattī''**ti iminā pātimokkhasaṃvarasīlassa bhedo dassito, na paccayasannisssisīlassa, tassa atītapaccavekkhaṇāya visujjhanato. Etasmiṃ, pana sesapaccayesu ca iṇaparibhogādivacanena paccayasannissitasīlasseva bhedoti evamimesaṃ nānākaraṇaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ paccayasannissitasīlassa visuddhiṃ dassetvā teneva pasaṅgena sabbāpi visuddhiyo dassetuṃ **''catubbidhā hi suddhī''**tiādimāha. Tattha sujjhati desanādīhi, sodhīyatīti vā suddhi, catubbidhasīlaṃ. Tenāha **''desanāya sujjhanato''**tiādi. Ettha desanāggahaṇena vuṭṭhānampi chinnamūlānaṃ abhikkhutāpaṭiññāpi saṅgahitā. Chinnamūlānampi hi pārājikāpattivuṭṭhānena heṭṭhā parirakkhitaṃ bhikkhusīlaṃ visuddhaṃ nāma hoti, tena tesaṃ maggapaṭilābhopi sampajjati.

Dātabbaṭṭhena dāyaṃ, taṃ ādiyantīti **dāyādā**. **Sattannaṃ sekkhāna**nti ettha kalyāṇaputhujjanāpi saṅgahitā tesaṃ āṇaṇyaparibhogassa dāyajjaparibhoge saṅgahitattāti veditabbaṃ. **Dhammadāyādasutta**nti ''dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā''tiādinā (ma. ni. 1.29) pavattaṃ suttaṃ. Tattha mā me āmisadāyādāti evaṃ me-saddaṃ ānetvā attho gahetabbo. Evañhi tathā vuttatthasādhakaṃ hoti.

Lajjinā saddhiṃ paribhogoti dhammāmisavasena missabhāvo. **Alajjinā saddhi**nti etthāpi eseva nayo. **''Ādito paṭṭhāya hi alajjī nāma natthī''**ti iminā diṭṭhadiṭṭhesu āsaṅkā nāma na kātabbā, diṭṭhasutādikāraṇe sati eva kātabbāti dasseti. **Attano bhārabhūtā** saddhivihārikādayo. **Sace na oramatī**ti agatigamanena dhammāmisaparibhogato na oramati. **''Āpatti nāma natthī''**ti idaṃ alajjīnaṃ dhammena uppannapaccayaṃ, dhammakammañca sandhāya vuttaṃ. Tesampi hi kuladūsanādisamuppannapaccayaṃ paribhuñjantānaṃ, vaggakammādiṃ karontānañca āpatti eva.

‘‘Dhammiyādhammiyaparibhogo paccayavasena veditabbo’’ti vuttattā heṭṭhā lajjiparibhogo paccayavasena ca ekakammādivasena ca vutto evāti veditabbaṃ. Teneva **duṭṭhadosasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** codakacuditakabhāve ṭhitā dve alajjino dhammaparibhogampi sandhāya ‘‘ekasambhogaparibhogā hutvā jīvathā’’ti (pārā. aṭṭha. 2.385-386) vuttā tesaṃ aññamaññaṃ dhammāmisaparibhoge virodhābhāvā. Lajjīnameva hi alajjinā saha tadubhayaparibhogā na vaṭṭantīti.

Dhammaparibhogoti ‘‘ekakammaṃ ekuddeso’’tiādinā (pārā. 55, 92, 172) vuttasaṃvāso ceva nissayaggahaṇadānādiko sabbo nirāmisaparibhogo ca veditabbo. **‘‘Na so āpattiyā kāretabbo’’**ti vuttattā lajjino alajjipaggahe āpattīti veditabbaṃ. **Itaropī**ti lajjīpi. Tassāpi attānaṃ paggaṇhantassa alajjino, iminā ca lajjino vaṇṇabhaṇanādilābhaṃ paṭicca āmisagarukatāya vā gehasitapemena vā taṃ alajjiṃ paggaṇhanto lajjī sāsanaṃ antaradhāpeti nāmāti dasseti. Evaṃ gahaṭṭhādīsu upatthambhito alajjī balaṃ labhitvā pesale abhibhavitvā nacirasseva sāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ karotīti.

‘‘Dhammaparibhogopi tattha vaṭṭatī’’ti iminā āmisaparibhogato dhammaparibhogova garuko, tasmā ativiya alajjivivekena kātabboti dasseti. **‘‘Dhammānuggahena uggaṇhituṃ vaṭṭatī’’**ti vuttattā alajjussannatāya sāsane osakkante, lajjīsu ca appahontesu alajjimpi pakatattaṃ gaṇapūrakaṃ gahetvā upasampadādikaraṇena ceva keci alajjino dhammāmisaparibhogena saṅgahetvā sesālajjigaṇassa niggahena ca sāsanaṃ paggaṇhituṃ vaṭṭati eva.

Keci pana ‘‘koṭiyaṃ ṭhito ganthoti vuttattā ganthapariyāpuṇanameva dhammaparibhogo, na ekakammādi. Tasmā alajjīhipi saddhiṃ uposathādikaṃ kammaṃ kātuṃ vaṭṭati, āpatti natthī’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ, ekakammādīsu bahūsu dhammaparibhogesu alajjināpi saddhiṃ kattabbāvatthāyuttaṃ dhammaparibhogaṃ dassetuṃ idha nidassanavasena ganthasseva samuddhaṭattā. Na hi ekakammādiko vidhi dhammaparibhogo na hotīti sakkā vattuṃ anāmisattā dhammāmisesu apariyāpannassa kassaci abhāvā. Teneva **aṭṭhasāliniyaṃ** dhammapaṭisandhārakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1351)‘‘kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ, dhammo vācetabbo…pe… abbhānavuṭṭhānamānattaparivāsā dātabbā, pabbajjāraho pabbājetabbo, upasampadāraho upasampādetabbo…pe… ayaṃ dhammapaṭisandhāro nāmā’’ti evaṃ saṅghakammādipi dhammakoṭṭhāse dassitaṃ. Tesu pana dhammakoṭṭhāsesu yaṃ gaṇapūraṇādivasena alajjino apekkhitvā uposathādi vā tesaṃ santikā dhammuggahaṇanissayaggahaṇādi vā karīyati, taṃ dhammo ceva paribhogo cāti dhammaparibhogoti vuccati, etaṃ tathārūpapaccayaṃ vinā kātuṃ na vaṭṭati, karontassa alajjiparibhogo ca hoti dukkaṭañca. Yaṃ pana alajjisataṃ anapekkhitvā tajjanīyādiniggahakammaṃ vā parivāsādiupakārakammaṃ vā uggahaparipucchādānādi vā karīyati, taṃ dhammo eva, no paribhogo. Etaṃ anurūpānaṃ kātuṃ vaṭṭati, āmisadānaṃ viya āpatti natthi. Nissayadānampi terasasammutidānādi ca vattapaṭivattasādiyanādiparibhogassāpi hetuttā na vaṭṭati.

Yo pana mahāalajjī uddhammaṃ ubbinayaṃ satthu sāsanaṃ karoti, tassa saddhivihārikādīnaṃ upasampadādiupakārakammampi uggahaparipucchādānādi ca kātuṃ na vaṭṭati, āpatti eva hoti, niggahakammameva kātabbaṃ. Teneva alajjipaggahopi paṭikkhitto. Dhammāmisaparibhogavivajjanenāpi hi dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggaho adhippeto, so ca pesalānaṃ phāsuvihārasaddhammaṭṭhitivinayānuggahādiatthāya etadatthattā sikkhāpadapaññattiyā. Tasmā yaṃ yaṃ dummaṅkūnaṃ upatthambhāya pesalānaṃ aphāsuvihārāya saddhammaparihānādiatthāya hoti, taṃ sabbampi paribhogo vā hotu aparibhogo vā kātuṃ na vaṭṭati, evaṃ karontā sāsanaṃ antaradhāpenti, āpattiñca āpajjanti. Dhammāmisaparibhogesu cettha alajjīhi ekakammādidhammaparibhogo eva pesalānaṃ aphāsuvihārasaddhammaparihānādiatthāya hoti, na tathā āmisaparibhogo. Na hi alajjīnaṃ paccayaparibhogamattena pesalānaṃ aphāsuvihārādi hoti, yathāvuttadhammaparibhogena pana hoti, tapparivajjanena ca phāsuvihārādayo. Tathā hi katasikkhāpadavītikkamā alajjipuggalā uposathādīsu paviṭṭhā ‘‘tumhe kāyadvāre, vacīdvāre ca vītikkamaṃ karothā’’tiādinā bhikkhūhi vattabbā honti, yathā vinayañca atiṭṭhantā saṅghato bahikaraṇādivasena suṭṭhu niggahetabbā, tathā akatvā tehi saha saṃvasantāpi alajjinova honti ‘‘ekopi alajjī alajjisatampi karotī’’tiādivacanato (pārā. aṭṭha. 2.585). Yadi hi te evaṃ na niggahitā siyuṃ, saṅghe kalahādiṃ vaḍḍhetvā uposathādisāmaggīkammapaṭibāhanādinā pesalānaṃ aphāsuṃ katvā kamena te devadattavajjiputtakādayo viya parisaṃ vaḍḍhetvā attano vippaṭipattiṃ dhammato vinayato dīpentā saṅghabhedādimpi katvā nacirasseva sāsanaṃ antaradhāpeyyuṃ, tesu pana saṅghato bahikaraṇādivasena niggahitesu sabbopāyaṃ upaddavo na hoti. Vuttañhi –

> ‘‘Dussīlapuggale nissāya uposatho na tiṭṭhati, pavāraṇā na tiṭṭhati, saṅghakammāni nappavattanti, sāmaggī na hoti…pe… dussīlesu pana niggahitesu sabbopi ayaṃ upaddavo na hoti, tato pesalā bhikkhū phāsu viharantī’’ti (pārā. aṭṭha. 1.39).

Tasmā ekakammādidhammaparibhogova āmisaparibhogatopi ativiya alajjivivekena kātabbo, āpattikaro ca saddhammaparihānihetuttāti veditabbaṃ.

Apica uposatho na tiṭṭhati, pavāraṇā na tiṭṭhati, saṅghakammāni nappavattantīti evaṃ alajjīhi saddhiṃ saṅghakammākaraṇassa aṭṭhakathāyaṃ pakāsitattāpi cetaṃ sijjhati, tathā parivattaliṅgassa bhikkhuno bhikkhunupassayaṃ gacchantassa **paṭipattikathāyaṃ** ‘‘ārādhikā ca honti saṅgāhikā lajjiniyo, tā kopetvā aññattha na gantabbaṃ. Gacchati ce, gāmantaranadīpārarattivippavāsagaṇaohīyanāpattīhi na muccati…pe… alajjiniyo honti, saṅgahaṃ pana karonti, tāpi pariccajitvā aññattha gantuṃ labbhatī’’ti evaṃ alajjinīsu dutiyikāgahaṇādīsu saṃvāsāpattiparihārāya nadīpāragamanādigarukāpattiṭṭhānānaṃ anuññātattā tatopi alajjisaṃvāsāpatti eva saddhammaparihānihetuto garukatarāti viññāyati. Na hi lahukāpattiṭṭhānaṃ, anāpattiṭṭhānaṃ vā pariharituṃ garukāpattiṭṭhānavītikkamaṃ ācariyā anujānanti, tathā **asaṃvāsapadassa aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘sabbehipi lajjipuggalehi samaṃ sikkhitabbabhāvato samasikkhātā nāma. Ettha yasmā sabbepi lajjino etesu kammādīsu saha vasanti, na ekopi tato bahiddhā sandissati, tasmā tāni sabbānipi gahetvā eso saṃvāso nāmā’’ti evaṃ lajjīheva ekakammādisaṃvāso vaṭṭatīti pakāsito.

Yadi evaṃ, kasmā asaṃvāsikesu alajjī na gaṇitoti? Nāyaṃ virodho, ye gaṇapūrake katvā kataṃ kammaṃ kuppati, tesaṃ pārājikādiapakatattānaññeva asaṃvāsikatte gahitattā. Alajjino pana pakatattabhūtāpi santi, te ce gaṇapūraṇā hutvā kammaṃ sādhenti, kevalaṃ katvā agatigamanena karontānaṃ āpattikarā honti sabhāgāpattiāpannā viya aññamaññaṃ. Yasmā alajjitañca lajjitañca puthujjanānaṃ cittakkhaṇapaṭibaddhaṃ, na sabbakālikaṃ. Sañcicca hi vītikkamacitte uppanne alajjino ‘‘na puna īdisaṃ karissāmī’’ti cittena lajjino ca honti, tesu ca ye pesalehi ovadiyamānāpi na oramanti, punappunaṃ vītikkamanti, te eva asaṃvasitabbā, na itare lajjidhamme okkantattā. Tasmāpi alajjino asaṃvāsikesu agaṇetvā tapparivajjanatthaṃ sodhetvāva uposathādikaraṇaṃ anuññātaṃ. Tathā hi ‘‘pārisuddhiṃ āyasmanto ārocetha, pātimokkhaṃ uddisissāmī’’tiādinā (mahāva. 134) aparisuddhāya parisāya uposathakaraṇassa ayuttatā pakāsitā, ‘‘yassa siyā āpatti so āvikareyya…pe… phāsu hotī’’ti (mahāva. 134) evaṃ alajjimpi lajjidhamme patiṭṭhāpetvā uposathakaraṇappakāro ca vutto, ‘‘kaccittha parisuddhā…pe… parisuddhetthāyasmanto’’ti (pārā. 442, 458, 662; pāci. 551, 575, 655) ca pārisuddhiuposathe ‘‘parisuddho ahaṃ bhante, parisuddhoti maṃ dhārethā’’ti (mahāva. 168) ca evaṃ uposathaṃ karontānaṃ parisuddhatā ca pakāsitā, vacanamattena anoramantānañca uposathapavaāraṇaṭṭhapanavidhi ca vuttā, sabbathā lajjidhammaṃ anokkamantehi saṃvāsassa ayuttatāya nissayadānaggahaṇapaṭikkhepo, tajjanīyādiniggahakammakaraṇañca ukkhepanīyakammakaraṇena sānuvattakaparisassa alajjissa asaṃvāsikattapāpanavidhi ca vuttā. Tasmā yathāvuttehi suttanayehi, aṭṭhakathāvacanehi ca pakatattehipi apakatattehipi sabbehi alajjīhi ekakammādisaṃvāso na vaṭṭati, karontānaṃ āpatti eva dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahatthāyeva sabbasikkhāpadānaṃ paññattattāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Teneva dutiyasaṅgītiyaṃ pakatattāpi alajjino vajjiputtakā yasattherādīhi mahantena vāyāmena saṅghato viyojitā. Na hi tesu pārājikādiasaṃvāsikā atthi tehi dīpitānaṃ **dasannaṃ vatthūnaṃ** (cūḷava. 452) lahukāpattivisayattā.

Tassa pana santiketi mahārakkhitattherassa santike. **Kharapatta**nti kharasaṅkhātaṃ suvaṇṇapatirūpakaṃ vatthu. Dāyakehi asatiyā dinnaṃ rūpiyaṃ tehi puna sakasaññāya gaṇhante adātuṃ, nissaggiyavatthuṃ gaṇhāhīti dātuñca na vaṭṭatīti āha **‘‘tava coḷakaṃ passāhī’’**ti. Evaṃ vatvāpi pana naṭṭhavatthusmiṃ viya nissajjitabbābhāvepi āpatti desetabbāva. Asatiyāpi hi taṃ vatthuṃ vatthādinā sahatthena gahetvā ‘‘idaṃ demī’’ti dinnaṃ, tadā pariccāgasabbhāvato dānameva hoti ‘‘appagghaṃ dassāmī’’ti mahagghassa dāne viya. Paṭiggaṇhantassa ca asatiyā diyyamānatte ñātepi adinnādānaṃ na hoti dāyakehi dinnattā, tasmā rūpiyaṃ nissaggiyameva hoti. Keci pana ‘‘īdisaṃ nāma na hoti, teneva cettha ‘tava coḷakaṃ passā’ti vutta’’nti vadanti, taṃ no nakkhamati, vīmaṃsitabbaṃ.

586. **Ekaparicchedānī**ti siyā kiriyattaṃ, siyā akiriyattañca sandhāya vuttaṃ. Jātarūparajatabhāvo, attuddesikatā, gahaṇādīsu aññatarabhāvoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Rūpiyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpiyasaṃvohārasikkhāpadavaṇṇanā

587. Navame jātarūpādicatubbidhanissaggiyavatthu idha rūpiyaggahaṇeneva gahitanti āha **‘‘jātarūparajataparivattana’’**nti. **Paṭiggahitaparivattane**ti kappiyavohārena, akappiyavohārena vā paṭiggahitassa rūpiyassa parivattane.

589. Pāḷiyaṃ **ghanakata**nti iṭṭhakādi. **Rūpiyaṃ nāma satthuvaṇṇo**tiādīsu kiñcāpi kevalaṃ rajataṃ na gahitaṃ, tathāpi rūpiyapadeneva taṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Suddho rūpiyasaṃvohāro eva vuttoti ajjhāharitabbaṃ. **Rūpiye rūpiyasaññī**tiādimhi vinicchayaṃ vakkhāmāti pāṭhaseso.

591. Pāḷiyaṃ **rūpiye rūpiyasaññī**ti attanā diyyamānaṃ sakasantakaṃ sandhāya vuttaṃ. **Rūpiyaṃ cetāpetī**ti parasantakaṃ. Esa nayo sesesupi. Tattha arūpiya-saddena dukkaṭavatthumpi saṅgaṇhāti. Pacchime pana tike ‘‘arūpiye rūpiyasaññī arūpiyaṃ cetāpeti, āpatti dukkaṭassā’’ti iminā nayena sabbattha yojanā veditabbā. Imasmiñca tike arūpiya-saddena kappiyavatthuyeva gahitaṃ, na muttādidukkaṭavatthu ante ‘‘pañcannaṃ saha anāpattī’’ti vuttattā. Kiñcāpi dukkaṭavatthu na gahitaṃ, tathāpi dukkaṭavatthunā dukkaṭavatthuṃ, kappiyavatthunā dukkaṭavatthuñca parivattayato dukkaṭaṃ, nayato siddhameva hoti. Tañca dukkaṭavatthumhi tathasaññāya vā atathasaññāya vā vimatiyā vā parivattentassapi hotiyeva acittakattā imassa sikkhāpadassa. **Pañcannaṃ sahā**ti pañcahi sahadhammikehi saha.

Idāni ‘‘nissaggiyavatthunā dukkaṭavatthuṃ vā’’tiādinā vuttassa atthassa pāḷiyaṃ sarūpena anāgatattepi nayato labbhamānataṃ dassetuṃ **‘‘yo hi aya’’**ntiādi vuttaṃ. Ettha ca yasmā rūpiyena parivattitaṃ arūpiyaṃ nissaṭṭhampi sabbesampi akappiyattā nissaggiyameva na hoti nissajjitvā paribhuñjitabbasseva nissajjitabbato, kevalaṃ pana idaṃ chaḍḍetvā pācittiyameva parivattakena desetabbaṃ, tasmā ‘‘rūpiye rūpiyasaññī arūpiyaṃ cetāpeti, nissaggiyaṃ pācittiya’’ntiādi tiko bhagavatā na vutto, tīsupi padesu parivattiyamānassa arūpiyattena nissaggiyavacanāyogā rūpiyasseva nissajjitabbato. Rūpiyasseva hi nissaṭṭhassa ārāmikādīhi paṭipajjanavidhi pāḷiyaṃ dassito, na arūpiyassa. Tasmā pācittiyamattasambhavadassanatthameva panettha aṭṭhakathāyaṃ ‘‘avuttopi ayaṃ…pe… tiko veditabbo’’ti vuttaṃ, na pana tassa vatthuno nissaggiyatādassanatthaṃ. Teneva pattacatukke ‘‘na sakkā kenaci upāyena kappiyaṃ kātu’’ntiādi vuttaṃ. Ayaṃ amhākaṃ khanti. **Attano vā hī**tiādi dutiyatikānulomeneva tatiyattikassa sijjhanappakāraṃ samatthetuṃ vuttaṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo – yasmā hi yathā attano arūpiyena parassa rūpiyaṃ cetāpentassa ekasmiṃ ante rūpiyasambhavato ‘‘rūpiyasaṃvohāro kato eva hotī’’ti dutiyattiko vutto, evaṃ attano rūpiyena parassa arūpiyaṃ cetāpentassāpi hotīti tatiyo tiko vattabbo bhaveyya, so pana dutiyattikeneva ekato rūpiyapakkhasāmaññena sijjhatīti pāḷiyaṃ na vuttoti. Tattha **ekantena rūpiyapakkhe**ti ekena antena rūpiyapakkhe, ‘‘ekato rūpiyapakkhe’’ti vā pāṭho.

Idāni dutiyattike arūpiyapadassa atthabhūtesu dukkaṭavatthukappiyavatthūsu dukkaṭavatthunā rūpiyādiparivattane āpattibhedaṃ dassetuṃ **‘‘dukkaṭavatthunā’’**tiādi āraddhaṃ. **Dukkaṭavatthunā dukkaṭavatthu**ntiādi pana dukkaṭavatthunā parivattanappasaṅge pāḷiyaṃ avuttassāpi atthassa nayato labbhamānataṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **iminā**ti rūpiyasaṃvohārasikkhāpadena, tena ca dukkaṭassa acittakatampi dasseti. **Aññatra sahadhammikehī**ti ‘‘pañcannaṃ saha anāpattī’’ti vacanato vuttaṃ, tenāpi kayavikkayasikkhāpadassa kappiyavatthunissitataṃ eva sādheti. Imaṃ…pe… rūpiyacetāpanañca sandhāya vuttanti pakatena sambandho. **Idhā**ti imasmiṃ sikkhāpade. **Tatthā**ti kayavikkayasikkhāpade (pārā. 593).

Evaṃ dukkaṭavatthunā rūpiyādiparivattane āpattibhedaṃ dassetvā idāni kappiyavatthunāpi dassetuṃ **‘‘kappiyavatthunā panā’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tenevā**ti kappiyavatthunā eva. **‘‘Rūpiyaṃ uggaṇhitvā’’**ti idaṃ ukkaṭṭhavasena vuttaṃ. Muttādidukkaṭavatthumpi uggahetvā kāritampi pañcannampi na vaṭṭati eva. **Samuṭṭhāpetī**ti sayaṃ gantvā, ‘‘imaṃ kahāpaṇādiṃ kammakārānaṃ datvā bījaṃ samuṭṭhāpehī’’ti evaṃ aññaṃ āṇāpetvā vā samuṭṭhāpeti. **Mahāakappiyo**ti attanāva bījato paṭṭhāya dūsitattā aññassa mūlasāmikassa abhāvato vuttaṃ. So hi corehi acchinnopi puna laddho jānantassa kassacipi na vaṭṭati. Yadi hi vaṭṭeyya, taḷākādīsu viya acchinno vaṭṭatīti ācariyā vadeyyuṃ. **Na sakkā kenaci upāyenā**ti saṅghe nissajjanena, corādiacchindanādinā ca kappiyaṃ kātuṃ na sakkā, idañca tena rūpena ṭhitaṃ, tammūlikena vatthumuttādirūpena ṭhitañca sandhāya vuttaṃ. Dukkaṭavatthumpi hi tammūlikakappiyavatthuñca na sakkā kenaci upāyena tena rūpena kappiyaṃ kātuṃ. Yadi pana so bhikkhu tena kappiyavatthudukkaṭavatthunā puna rūpiyaṃ cetāpeyya, taṃ rūpiyaṃ nissajjāpetvā aññesaṃ kappiyaṃ kātumpi sakkā bhaveyyāti daṭṭhabbaṃ.

Pattaṃ kiṇātīti ettha ‘‘iminā kahāpaṇādinā kammārakulato pattaṃ kiṇitvā ehī’’ti ārāmikādīhi kiṇāpanampi saṅgahitanti veditabbaṃ. Teneva **rājasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘ettakehi kahāpaṇehi sāṭake āhara, ettakehi yāguādīni sampādehīti vadati, yaṃ te āharanti, sabbesaṃ akappiyaṃ. Kasmā? Kahāpaṇānaṃ vicāritattā’’ti (pārā. aṭṭha. 2.538-539) vuttaṃ. Iminā pana vacanena yaṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** rūpiyasaṃvohārasikkhāpadaṃ ‘‘anāṇattika’’nti vuttaṃ, taṃ na sameti. Na kevalañca iminā, pāḷiyāpi taṃ na sameti. Pāḷiyañhi nissaṭṭharūpiyena ārāmikādīhi sappiyādiṃ parivattāpetuṃ ‘‘so vattabbo ‘āvuso, imaṃ jānāhī’ti. Sace so bhaṇati ‘iminā kiṃ āharīyatū’ti, na vattabbo ‘imaṃ vā imaṃ vā āharā’ti. Kappiyaṃ ācikkhitabbaṃ ‘sappi vā’’’tiādinā rūpiyasaṃvohāraṃ parimocetvāva vuttaṃ. ‘‘Iminā rūpiyena kiṃ āharīyatū’’ti pucchanto ‘‘imaṃ āharā’’ti vuttepi adhikārato ‘‘iminā rūpiyena imaṃ āharā’’ti bhikkhūhi āṇatto eva hotīti taṃ rūpiyasaṃvohāraṃ parivajjetuṃ ‘‘na vattabbo ‘imaṃ vā imaṃ vā āharā’’’ti paṭikkhepo kato, anāpattivārepi ‘‘kappiyakārakassa ācikkhatī’’ti na vuttaṃ. **Kayavikkayasikkhāpade** (pārā. 595) pana tathā vuttaṃ, tasmā idaṃ sāṇattikaṃ kayavikkayameva anāṇattikanti gahetabbaṃ.

Mūlassa anissaṭṭhattāti yena uggahitamūlena patto kīto, tassa mūlassa saṅghamajjhe anissaṭṭhattā, etena rūpiyameva nissajjitabbaṃ, na tammūlikaṃ arūpiyanti dasseti. Yadi hi tena rūpiyena aññaṃ rūpiyaṃ cetāpeyya, taṃ rūpiyasaṃvohārasikkhāpade āgatanayeneva nissajjāpetvā sesehi paribhuñjitabbaṃ bhaveyyāti. **‘‘Mūlassa asampaṭicchitattā’’**ti iminā mūlassa gihisantakattaṃ, teneva pattassa rūpiyasaṃvohārānuppannatañca dasseti. Pañcasahadhammikasantakeneva hi rūpiyasaṃvohāradoso. Tattha ca attano santake pācittiyaṃ, itarattha dukkaṭaṃ.

Nissajjīti dānavasena vuttaṃ, na vinayakammavasena. Teneva **‘‘sappissa pūretvā’’**ti vuttaṃ. Yaṃ attano dhanena parivatteti, tassa vā dhanassa rūpiyabhāvo, parivattanaparivattāpanesu aññatarabhāvo cāti imānettha dve aṅgāni.

Rūpiyasaṃvohārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kayavikkayasikkhāpadavaṇṇanā

593-5. Dasame pāḷiyaṃ **jānāhī**ti idāneva upadhārehi, idaṃ pacchā chaḍḍetuṃ na sakkāti adhippāyo. **Iminā**ti bhikkhunā diyyamānaṃ vuttaṃ. **Ima**nti parena paṭidiyyamānaṃ. Sesañātakesu saddhādeyyavinipātasambhavato tadabhāvaṭṭhānampi dassetuṃ **‘‘mātaraṃ pana pitaraṃ vā’’**ti vuttaṃ. **Na sakkā taṃ paṭikkhipitu**nti ettha yathā rūpiyaṃ bhatakānaṃ datvā assāmikabhūmiyaṃ ayobījasamuṭṭhāpane bhatiyā khaṇantānaṃ santikā gahitabhaṇḍakabhāvepi pācittiyaṃ hoti, evamidhāpīti keci vadanti, taṃ na yuttaṃ. Yañhi assāmikabhūmiṃ khaṇitvā samuṭṭhāpitaṃ ayobījaṃ, taṃ bhatakānaṃ santakaṃ nāma hoti, tadatthañca tesaṃ rūpiyaṃ dentassa rūpiyasaṃvohārova hoti akappiyavohārena rajanacchalliādīnaṃ āharāpane kayavikkayo viya, tādisampi parabhaṇḍaṃ idha vatthadhovanādīsu natthi, tasmā aṭṭhakathāpamāṇenevettha pācittiyaṃ gahetabbaṃ.

597. **Puññaṃ bhavissatīti detī**ti ettha sace bhikkhu attano bhaṇḍassa appagghataṃ ñatvāpi akathetvā ‘‘idāneva upaparikkhitvā gaṇha, mā pacchā vippaṭisārī hohī’’ti vadati, itaro ca attano diyyamānassa mahagghataṃ ajānanto ‘‘ūnaṃ vā adhikaṃ vā tumhākamevā’’ti datvā gacchati, bhikkhussa anāpatti upanandassa viya paribbājakavatthuggahaṇe. Vippaṭisārissa puna sakasaññāya āgatassa yaṃ adhikaṃ gahitaṃ, taṃ dātabbaṃ. Yena yaṃ parivatteti, tesaṃ ubhinnaṃ kappiyavatthutā, asahadhammikatā, kayavikkayāpajjanañcāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Kayavikkayasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito kosiyavaggo dutiyo.

3. Pattavaggo

1. Pattasikkhāpadavaṇṇanā

602. Tatiyavaggassa paṭhame **aḍḍhaterasapalā**ti māgadhikāya mānatulāya aḍḍhaterasapalaparimitaṃ udakaṃ gaṇhantaṃ sandhāya vuttaṃ, tathā parimitaṃ yavamāsādiṃ gaṇhantiṃ sandhāyāti keci. **Ācariyadhammapālattherena** pana ‘‘pakaticatumuṭṭhikaṃ kuḍuvaṃ, catukuḍuvaṃ nāḷi, tāya nāḷiyā soḷasa nāḷiyo doṇaṃ, taṃ pana magadhanāḷiyā dvādasa nāḷiyo hontīti vadantī’’ti vuttaṃ. **Damiḷanāḷī**ti purāṇanāḷiṃ sandhāya vuttaṃ. Sā ca catumuṭṭhikehi kuḍuvehi aṭṭha kuḍuvā, tāya nāḷiyā dve nāḷiyo magadhanāḷiṃ gaṇhāti. Purāṇā pana ‘‘sīhaḷanāḷi tisso nāḷiyo gaṇhātī’’ti vadanti, tesaṃ matena magadhanāḷi idāni pavattamānāya catukuḍuvāya damiḷanāḷiyā catunāḷikā hoti, tato magadhanāḷito upaḍḍhañca purāṇadamiḷanāḷisaṅkhātaṃ patthaṃ nāma hoti, etena ca ‘‘omako nāma patto patthodanaṃ gaṇhātī’’ti pāḷivacanañca sameti, lokiyehipi –

> ‘‘Lokiyaṃ magadhañceti, patthadvayamudāhaṭaṃ;
> Lokiyaṃ soḷasapalaṃ, māgadhaṃ diguṇaṃ mata’’nti. –

Evaṃ loke nāḷiyā magadhanāḷi diguṇāti dassitā, evañca gayhamāne omakapattassa ca yāpanamattodanagāhikā ca siddhā hoti. Na hi sakkā aṭṭhakuḍuvato ūnodanagāhinā pattena athūpīkataṃ piṇḍapātaṃ pariyesitvā yāpetuṃ. Teneva **verañjakaṇḍaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘pattho nāma nāḷimattaṃ hoti ekassa purisassa alaṃ yāpanāya. Vuttampi hetaṃ ‘patthodano nālamayaṃ duvinna’’’nti (jā. 2.21.192) vuttaṃ, ‘‘ekekassa dvinnaṃ tiṇṇaṃ pahotī’’ti ca āgahaṃ, tasmā idha vuttanayānusāreneva gahetabbaṃ.

Ālopassa anurūpanti ettha ‘‘byañjanassa mattā nāma odanato catutthabhāgo’’ti (ma. ni. aṭṭha. 2.387) **brahmāyusuttaṭṭhakathāyaṃ** vuttattā ālopassa catutthabhāgameva byañjanaṃ anurūpanti daṭṭhabbaṃ. **Odanagatikānevā**ti odanassa anto eva pavisanasīlāni siyuṃ, attano okāsaṃ na gavesantīti attho. **Nāmamatte**ti ‘‘majjhimo patto majjhimomako’’tiādināmamatte.

607-8. **Evaṃ payoge payoge**ti pariyosānālopajjhoharaṇapayoge payoge, ālope ālopeti attho. **Katvā**ti pākapariyosānaṃ katvā. **Pacitvā ṭhapessāmī**ti kāḷavaṇṇapākaṃ sandhāya vuttaṃ. **Chidda**nti mukhavaṭṭito dvaṅgulassa heṭṭhāchiddaṃ vuttaṃ. Sesaṃ paṭhamakathine vuttanayameva.

Pattasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ūnapañcabandhanasikkhāpadavaṇṇanā

609-613. Dutiye pāḷiyaṃ ahaṃ pattena te bhikkhū santapessāmīti seso. **‘‘Apatto’’**ti iminā adhiṭṭhānavijahanampi dasseti. Pañcabandhanepi patte aparipuṇṇapāke patte viya adhiṭṭhānaṃ na ruhati. **‘‘Tipupaṭṭakena vā’’**ti vuttattā tambalohādīhi kappiyalohehi ayopattassa chiddaṃ chādetuṃ vaṭṭati. Teneva **‘‘lohamaṇḍalakenā’’**ti vuttaṃ. Imasmiṃ sikkhāpade akāḷavaṇṇampi kappiyapattaṃ viññāpentassa āpatti evāti daṭṭhabbaṃ. Adhiṭṭhānupagapattassa ūnapañcabandhanatā, attuddesikatā, akataviññatti, tāya ca paṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Ūnapañcabandhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhesajjasikkhāpadavaṇṇanā

618-621. Tatiye pāḷiyaṃ pilindavacchattherena ‘‘na kho, mahārāja, bhagavatā ārāmiko anuññāto’’ti paṭhamaṃ paṭikkhipitvā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, ārāmika’’nti puggalānampi ārāmikanāmena dāsaggahaṇe anuññāte eva ārāmikānaṃ gahitattā khettavatthādīni kappiyavohārenapi puggalānaṃ gahetuṃ na vaṭṭati, tathā ananuññātattāti viññāyati. ‘‘Khettavatthupaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’tiādinā (dī. ni. 1.10, 194) hi paṭikkhittesu ekasseva puggalikavasena gahaṇe anuññāte itarītarānaṃ tathā na gahetabbatā siddhāva hoti. Yañca pilindavacchattherena dāyakakulassa dārikāya suvaṇṇamālāvasena tiṇaṇḍupakassa nimmānaṃ, taṃ ‘‘anāpatti, bhikkhave, iddhimassa iddhivisaye’’ti (pārā. 159) vacanato kulasaṅgahādi na hotīti katanti daṭṭhabbaṃ, keci pana ‘‘khīṇāsavānaṃ lābhicchāya abhāvato kulasaṅgahepi ājīvakopo natthī’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ khīṇāsavānampi ājīvavipattihetūnaṃ piṇḍapātādīnaṃ parivajjetabbato. Vuttañhi dhammasenāpatinā ‘‘neva bhindeyyamājīvaṃ, cajamānopi jīvita’’nti (mi. pa. 6.1.5). Bhagavatā ca ‘‘gāthābhigītaṃ me abhojanīya’’ntiādi vuttaṃ (su. ni. 81, 484; mi. pa. 4.5.9; saṃ. ni. 1.197).

622. **Uggahitaka**nti paribhogatthāya sayaṃ gahitaṃ. **Sayaṃ karotī**ti pacitvā karoti. **Purebhatta**nti tadahupurebhattameva vaṭṭati savatthukapaṭiggahitattā. **Sayaṃkata**nti khīranavanītaṃ pacitvā kataṃ. **Nirāmisamevā**ti tadahupurebhattaṃ sandhāya vuttaṃ. Ajja sayaṃkataṃ nirāmisameva bhuñjantassa kasmā sāmapāko na hotīti āha **‘‘navanītaṃ tāpentassā’’**tiādi. **Paṭiggahitehī**ti khīradadhīni sandhāya vuttaṃ. Uggahitakehi kataṃ abbhañjanādīsu upanetabbanti yojanā. **Eseva nayo**ti nissaggiyāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Akappiyamaṃsasappimhī**ti hatthiādīnaṃ sappimhi.

Ettha panāti navanīte viseso atthīti attho. **Dhotaṃ vaṭṭatī**ti dhotameva paṭiggahitumpi na vaṭṭati, itarathā savatthukapaṭiggahitaṃ hotīti therānaṃ adhippāyo.

Mahāsivattherassa pana vatthuno viyojitattā dadhiguḷikādīhi yuttatāmattena savatthukapaṭiggahitaṃ nāma na hoti, tasmā takkato uddhaṭamattameva paṭiggahetvā dhovitvā, pacitvā vā nirāmisameva katvā paribhuñjiṃsūti adhippāyo, na pana dadhiguḷikādīhi saha vikāle bhuñjiṃsu. Tenāha **‘‘tasmā navanītaṃ paribhuñjantena…pe… savatthukapaṭiggahitaṃ nāma na hotī’’**ti. Tattha adhotaṃ paṭiggahetvāpi taṃ navanītaṃ paribhuñjantena dadhiādīni apanetvā paribhuñjitabbanti attho. **Khayaṃ gamissatī**ti nirāmisaṃ hoti, tasmā vikālepi vaṭṭatīti attho. **Ettāvatā**ti navanīte laggamattena visuṃ dadhiādivohāraṃ aladdhena appamattena dadhiādināti attho, etena visuṃ paṭiggahitadadhiādīhi saha pakkaṃ savatthukapaṭiggahitasaṅkhyameva gacchatīti dasseti. **Tasmimpī**ti nirāmisabhūtepi. Kukkuccakānaṃ pana ayaṃ adhippāyo – paṭiggahaṇe tāva dadhiādīhi asambhinnarasattā bhattena sahitena guḷapiṇḍādi viya savatthukapaṭiggahitaṃ nāma na hoti, taṃ pana pacantena dhovitvāva pacitabbaṃ, itarathā pacanakkhaṇe paccamānadadhiguḷikādīhi sambhinnarasatāya sāmaṃpakkaṃ jātaṃ, tesu khīṇesu sāmaṃpakkameva hoti, tasmā nirāmisameva pacitabbanti. Teneva **‘‘āmisena saha pakkattā’’**ti kāraṇaṃ vuttaṃ.

Ettha cāyaṃ vicāraṇā – savatthukapaṭiggahitattābhāve āmisena saha bhikkhunā pakkassa sayaṃpākadoso vā parisaṅkīyati yāvakālikatā vā, tattha na tāva sayaṃpākadoso ettha sambhavati sattāhakālikattā. Yañhi tattha dadhiādi āmisagataṃ, taṃ parikkhīṇanti. Atha paṭiggahitadadhiguḷikādinā saha attanā pakkattā savatthukapakkaṃ viya bhaveyyāti parisaṅkīyati, tadā āmisena saha paṭiggahitattāti kāraṇaṃ vattabbaṃ, na pana pakkattāti. Tathā ca upaḍḍhattherānaṃ matameva aṅgī kataṃ siyā. Tattha ca sāmaṇerādīhi pakkampi yāvakālikameva siyā paṭiggahitakhīrādiṃ pacitvā anupasampannehi katasappiādi viya ca, na ca taṃ yuttaṃ, bhikkhācārena laddhanavanītādīnaṃ takkādiāmisasaṃsaggasambhavena aparibhuñjitabbatāpasaṅgato. Na hi gahaṭṭhā dhovitvā, sodhetvā vā patte ākirantīti niyamo atthi, aṭṭhakathāyañca ‘‘yathā tattha patitataṇḍulakaṇādayo na paccanti, evaṃ…pe… puna pacitvā deti, purimanayeneva sattāhaṃ vaṭṭatī’’ti iminā vacanenapetaṃ virujjhati, tasmā idha kukkuccakānaṃ kukkuccuppattiyā nimittameva na dissati. Yathā cettha, evaṃ ‘‘lajjī sāmaṇero yathā tattha patitataṇḍulakaṇādayo na paccanti, evaṃ sāmisapākaṃ mocento aggimhi vilīyāpetvā…pe… vaṭṭatī’’ti vacanassāpi nimittaṃ na dissati. Yadi hi etaṃ yāvakālikasaṃsaggaparihārāya vuttaṃ siyā, attanāpi tathā kātabbaṃ bhaveyya. Gahaṭṭhehi dinnasappiādīsu ca āmisasaṃsaggasaṅkā na vigaccheyya. Na hi gahaṭṭhā evaṃ vilīyāpetvā pana taṇḍulādiṃ apanetvā puna pacanti, apica bhesajjehi saddhiṃ khīrādiṃ pakkhipitvā yathā khīrādi khayaṃ gacchati, evaṃ parehi pakkabhesajjatelādipi yāvakālikameva siyā, na ca tampi yuttaṃ dadhiādikhayakaraṇatthaṃ ‘‘puna pacitvā detī’’ti vuttattā. Tasmā mahāsivattheravāde kukkuccaṃ akatvā adhotampi navanītaṃ tadahupi punadivasādīsupi pacituṃ, taṇḍulādimissaṃ sappiādiṃ attanāpi aggimhi vilīyāpetvā parissāvetvā puna takkādikhayatthaṃ pacituñca vaṭṭati.

Tattha vijjamānassapi paccamānakkhaṇe sambhinnarasassa yāvakālikassa abbohārikattena savatthukapaṭiggahitapurepaṭiggahitānampi abbohārikatoti niṭṭhamettha gantabbanti. Teneva **‘‘ettāvatā savatthukapaṭiggahitaṃ nāma na hotī’’**ti vuttaṃ. Visuṃ paṭiggahitena pana khīrādiāmisena navanītādiṃ missetvā bhikkhunā vā aññehi vā pakkatelādibhesajjaṃ savatthukapaṭiggahitasaṅkhyameva gacchati, tattha paviṭṭhayāvakālikassa abbohārikattābhāvā. Yaṃ pana purepariggahitabhesajjehi appaṭiggahitaṃ khīrādiṃ pakkhipitvā pakkatelādikaṃ anupasampanneheva pakkampi savatthukapaṭiggahitampi sannidhipi na hoti, tattha pakkhittakhīrādikassapi tasmiṃ khaṇe sambhinnarasatāya purepaṭiggahitattāpattito. Sace pana appaṭiggahiteheva, aññehi vā pakkatelādīsupi sace āmisaraso paññāyati, taṃ yāvakālikameva hotīti veditabbaṃ. **Uggahetvā**ti sayameva gahetvā.

Parissāvetvā gahitanti taṇḍulādivigamatthaṃ parissāvetvā, takkādivigamatthaṃ puna pacitvā gahitanti attho. **Paṭiggahetvā ṭhapitabhesajjehī**ti atirekasattāhapaṭiggahitehi, etena tehi yuttampi sappiādi atirekasattāhapaṭiggahitaṃ na hotīti dasseti. **Vaddalisamaye**ti vassakālasamaye, anātapakāleti attho.

Nibbaṭṭitattāti yāvakālikavatthuto vivecitattā, etena tele sabhāvato yāvakālikattābhāvaṃ, bhikkhuno savatthukapaṭiggahaṇena yāvakālikattupagamanañca dasseti. **Ubhayampī**ti attanā, aññehi ca kataṃ.

623. **Acchavasa**nti dukkaṭavatthūnaññeva upalakkhaṇanti āha **‘‘ṭhapetvā manussavasa’’**nti. **Saṃsaṭṭha**nti parissāvitaṃ. **Tiṇṇaṃ dukkaṭāna**nti ajjhohāre ajjhohāre tīṇi dukkaṭāni sandhāya vuttaṃ. Kiñcāpi paribhogatthāya vikāle paṭiggahaṇapacanaparissāvanādīsu pubbapayogesu pāḷiyaṃ, aṭṭhakathāyañca āpatti na vuttā, tathāpi ettha āpattiyā eva bhavitabbaṃ paṭikkhittassa karaṇato āhāratthāya vikāle yāmakālikādīnaṃ paṭiggahaṇe viya. Yasmā khīrādiṃ pakkhipitvā pakkabhesajjatele kasaṭaṃ āmisagatikaṃ, tena saha telaṃ paṭiggahetuṃ, pacituṃ vā bhikkhuno na vaṭṭati. Tasmā vuttaṃ **‘‘pakkatelakasaṭe viya kukkuccāyatī’’**ti. Sace vasāya saha pakkattā na vaṭṭati, idaṃ kasmā na vaṭṭatīti pucchantā **‘‘bhante …pe… vaṭṭatī’’**ti āhaṃsu. Thero atikukkuccatāya ca **‘‘etampi, āvuso, na vaṭṭatī’’**ti āha. Roganiggahatthāya eva vasāya anuññātattaṃ sallakkhetvā pacchā **‘‘sādhū’’**ti sampaṭicchi.

‘‘Madhukarīhi nāma madhumakkhikāhī’’ti idaṃ khuddakabhamarānaṃ dvinnaṃ eva visesananti keci vadanti, aññe pana ‘‘daṇḍakesu madhukārikā madhukarīmakkhikā nāma, tāhi saha tisso madhumakkhikājātiyo’’ti vadanti. **Bhamaramakkhikā**ti mahāpaṭalakārikā. **Silesasadisa**nti sukkhatāya vā pakkatāya vā ghanībhūtaṃ. **Itara**nti tanukamadhu.

Ucchurasaṃ upādāyāti nikkasaṭarasassapi sattāhakālikataṃ dasseti ‘‘ucchumhā nibbatta’’nti pāḷiyaṃ sāmaññato vuttattā. Yaṃ pana **suttantaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘ucchu ce, yāvakāliko. Ucchuraso ce, yāmakāliko. Phāṇitaṃ ce, sattāhakālikaṃ. Taco ce, yāvajīvako’’ti vuttaṃ, taṃ ambaphalarasādimissatāya yāmakālikattaṃ sandhāya vuttanti gahetabbaṃ, avinayavacanattā taṃ appamāṇanti. Teneva **‘‘purebhattaṃ paṭiggahitena aparissāvitaucchurasenā’’**tiādi vuttaṃ. **Nirāmisameva vaṭṭati** tattha paviṭṭhayāvakālikassa abbohārikattāti idaṃ guḷe kate tattha vijjamānampi kasaṭaṃ pākena sukkhatāya yāvajīvikattaṃ bhajatīti vuttaṃ. Tassa yāvakālikatte hi sāmaṃpākena purebhattepi anajjhoharaṇīyaṃ siyāti. **‘‘Savatthukapaṭiggahitattā’’**ti idaṃ ucchurase cuṇṇavicuṇṇaṃ hutvā ṭhitakasaṭaṃ sandhāya vuttaṃ, tena ca aparissāvitena appaṭiggahitena anupasampannehi kataṃ sattāhaṃ vaṭṭatīti dasseti. **Jhāmaucchuphāṇita**nti aggimhi ucchuṃ tāpetvā kataṃ. **Koṭṭitaucchuphāṇita**nti khuddānukhuddakaṃ chinditvā koṭṭetvā nippīḷetvā pakkaṃ.

Taṃ tattha vijjamānampi kasaṭaṃ pakkakāle yāvakālikattaṃ vijahatīti āha **‘‘taṃ yutta’’**nti. **Sītodakena kata**nti madhukapupphāni sītodakena madditvā parissāvetvā pacitvā kataṃ, amadditvā katanti keci, tattha kāraṇaṃ na dissati. **Khīrajallika**nti khīrapheṇaṃ. **Madhukapupphaṃ panā**tiādi yāvakālikarūpena ṭhitassapi avaṭṭanakamerayabījavatthuṃ dassetuṃ āraddhaṃ.

Sabbānipīti sappiādīni pañcapi. Āhārakiccaṃ karontāni etāni kasmā evaṃ paribhuñjitabbānīti codanāparihārāya bhesajjodissaṃ dassentena tappasaṅgena sabbānipi odissakāni ekato dassetuṃ **‘‘sattavidhaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Apakatibhesajjattā vikaṭāni virūpāni visaharaṇato mahāvisayattā mahantāni cāti **mahāvikaṭāni. Upasampadādīnī**ti **ādi**-saddena gaṇaṅgaṇūpāhanādiṃ saṅgaṇhāti.

Adhiṭṭhetīti bāhiraparibhogatthametanti cittaṃ uppādeti, evaṃ paribhoge anapekkhatāya paṭiggahaṇaṃ vijahatīti adhippāyo. Evaṃ aññesupi kālikesu anajjhoharitukāmatāya suddhacittena bāhiraparibhogatthāya niyamepi paṭiggahaṇaṃ vijahatīti idampi visuṃ ekaṃ paṭiggahaṇavijahanakāraṇanti daṭṭhabbaṃ.

625. **Sace dvinnaṃ…pe… na vaṭṭatī**ti ettha pāṭho gaḷito, evaṃ panettha pāṭho veditabbo ‘‘sace dvinnaṃ santakaṃ ekena paṭiggahitaṃ avibhattaṃ hoti, sattāhātikkame dvinnampi anāpatti, paribhuñjituṃ pana na vaṭṭatī’’ti. Aññathā hi saddappayogopi na saṅgahaṃ gacchati. **‘‘Gaṇṭhipade**pi ca ayameva pāṭho dassito’’ti (sārattha. ṭī. 2.625) **sāratthadīpaniyaṃ** vuttaṃ. **Dvinnampi anāpattī**ti avibhattattā vuttaṃ. **‘‘Paribhuñjituṃ pana na vaṭṭatī’’**ti idaṃ ‘‘sattāhaparamaṃ sannidhikārakaṃ paribhuñjitabba’’nti vacanato vuttaṃ. **‘‘Yena paṭiggahitaṃ, tena vissajjitattā’’**ti iminā upasampannassa dānampi sandhāya ‘‘vissajjetī’’ti idaṃ vuttanti dasseti. Upasampannassa nirapekkhadinnavatthumhi paṭiggahaṇassa avigatattepi sakasantakatā vigatāva hoti, tena nissaggiyaṃ na hoti. Attanāva paṭiggahitattaṃ, sakasantakattañcāti imehi dvīhi kāraṇehi nissaggiyaṃ hoti, na ekena. Anupasampannassa nirapekkhadāne pana tadubhayampi vijahati, paribhogopettha vaṭṭati, na sāpekkhadāne dānalakkhaṇābhāvato. ‘‘Vissajjetī’’ti etasmiñca pāḷipade kassaci adatvā anapekkhatāya chaḍḍanampi saṅgahitanti veditabbaṃ. **‘‘Anapekkho datvā’’**ti idañca paṭiggahaṇavijahanavidhidassanatthameva vuttaṃ. Paṭiggahaṇe hi vijahite puna paṭiggahetvā paribhogo sayameva vaṭṭissati, tabbijahanañca vatthuno sakasantakatāpariccāgena hotīti, etena ca vatthumhi ajjhoharaṇāpekkhāya sati paṭiggahaṇavissajjanaṃ nāma visuṃ na labbhatīti sijjhati. Itarathā hi ‘‘paṭiggahaṇe anapekkhova paṭiggahaṇaṃ vissajjetvā puna paṭiggahetvā bhuñjatī’’ti vattabbaṃ siyā. **‘‘Appaṭiggahitattā’’**ti iminā ekassa santakaṃ aññena paṭiggahitampi nissaggiyaṃ hotīti dasseti.

Evanti ‘‘puna gahessāmī’’ti apekkhaṃ akatvā suddhacittena pariccattataṃ parāmasati. **Paribhuñjantassa anāpattidassanattha**nti nissaggiyamūlikāhi pācittiyādiāpattīhi anāpattidassanatthanti adhippāyo. **Paribhoge anāpattidassanattha**nti ettha pana nissaṭṭhapaṭiladdhassa kāyikaparibhogādīsu yā dukkaṭāpatti vuttā, tāya anāpattidassanatthanti adhippāyo. Sappiādīnaṃ paṭiggahitabhāvo, attano santakatā, sattāhātikkamoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Bhesajjasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā

628. Catutthe **jeṭṭhamūlapuṇṇamāsiyā…pe… karaṇakkhettañcā**ti paṭhamaddhamāsampi karaṇakkhettaṃ vuttaṃ. Taṃ ‘‘katvā nivāsetabba’’nti imassa purimaddhamāse vā pacchimaddhamāse vā katvā pacchimamāseva nivāsetabbanti evamatthaṃ gahetvā vuttaṃ nivāsaneyeva āpattiyā vuttattāti. Yaṃ pana **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘gimhānaṃ pacchimo māso pariyesanakkhettaṃ, pacchimo addhamāso karaṇanivāsanakkhettampī’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ, taṃ tasmiṃyeva addhamāse katvā nivāsetabbanti evamatthaṃ gahetvā vuttaṃ. Idha vuttanayeneva atthe gahite virodho natthi.

‘‘Vattabhede dukkaṭa’’nti idaṃ vassikasāṭikaadinnapubbe sandhāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘ye manussā’’**tiādi. **Pakatiyā vassikasāṭikadāyakā** nāma saṅghaṃ vā attānaṃ vā appavāretvāva anusaṃvaccharaṃ dāyakā.

630. **‘‘Cha māse parihāraṃ labhatī’’**ti etena antovassepi yāva vassānassa pacchimadivasā akatā parihāraṃ labhatīti dīpitaṃ hoti. **Ekamāsa**nti hemantassa pacchimuposathena saha gaṇetvā vuttaṃ. Tasmiṃ uposathadivase eva hi taṃ mūlacīvaraṃ kātabbaṃ, itarathā hi nissaggiyato. **Ekāhadvīhādivasena…pe… laddhā ceva niṭṭhitā cā**ti ettha ekāhānāgatāya vassūpanāyikāya laddhā ceva niṭṭhitā ca dvīhānāgatāya…pe… dasāhānāgatāya vassūpanāyikāya laddhā ceva niṭṭhitā ca, antovasse vā laddhā ceva niṭṭhitā cāti evamattho daṭṭhabbo. Tattha āsaḷhīmāsassa juṇhapakkhapuṇṇamiyaṃ laddhā, tadaheva rajanakappapariyosānehi niṭṭhitā ca vassikasāṭikā ‘‘ekāhānāgatāya vassūpanāyikāya laddhā ceva niṭṭhitā cā’’ti vuccati. Eteneva nayena juṇhapakkhassa chaṭṭhiyaṃ laddhā, niṭṭhitā ca ‘‘dasāhānāgatāya vassūpanāyikāya laddhā ceva niṭṭhitā cā’’ti vuccati. Yāva paṭhamakattikatemāsipuṇṇamā, tāva laddhā, niṭṭhitā ca ‘‘antovasse laddhā ceva niṭṭhitā cā’’ti vuccati. Paṭhamakattikatemāsipuṇṇamito paraṃ laddhā ceva niṭṭhitā ca yāva cīvarakālo nātikkamati, tāva anadhiṭṭhahitvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭatīti adhippāyo.

Ettha ca ‘‘tasmiṃyeva antodasāhe adhiṭṭhātabbā’’ti avisesena vuttepi vassānato pubbe ekāhadvīhādivasena anāgatāya vassūpanāyikāya laddhā tehi divasehi dasāhaṃ anatikkamantena vassūpanāyikadivasato paṭṭhāya adhiṭṭhānakkhettaṃ sampattā eva adhiṭṭhātabbā, tato pana pubbe dasāhātikkamena niṭṭhitāpi na adhiṭṭhātabbā adhiṭṭhānassa akhettattā. Tādisā pana vassūpanāyikadivase eva adhiṭṭhātabbā, anadhiṭṭhahato aruṇuggamanena nissaggiyaṃ hoti. Yadi evaṃ ‘‘dasāhānāgatāyā’’ti iminā kiṃ payojananti ce? Vassānato pubbe eva dasāhe atikkante niṭṭhitā vassūpanāyikadivase eva adhiṭṭhātabbāti dassanatthaṃ vuttaṃ. Tenevāha **‘‘dasāhātikkame niṭṭhitā tadaheva adhiṭṭhātabbā’’**ti.

Dasāhe appahonte cīvarakālaṃ nātikkametabbāti temāsabbhantare dasāhe appahonte navāhānāgatāya kattikatemāsipuṇṇamāya sattamito paṭṭhāya laddhā, niṭṭhitā ca cīvarakālaṃ nātikkametabbāti attho. Tathā hi ‘‘māso seso gimhānanti bhikkhunā vassikasāṭikacīvaraṃ pariyesitabba’’nti pariyesanakkhettaṃ vatvā ‘‘vassikasāṭikaṃ vassānaṃ cātumāsaṃ adhiṭṭhātu’’nti (mahāva. 358) vuttattā katāyapi akatāyapi māsamattaṃ anadhiṭṭhātabbatā siddhā. Yasmā ca akatā vassikasāṭikasaṅkhyaṃ na gacchati, akaraṇañca kenaci vekallena, na anādarena, tasmā cātumāsaṃ akatattā eva parihāraṃ labhati, katā pana adhiṭṭhānakkhette, akatā ca cīvarakāle dasāhaparamasikkhāpadeneva parihāraṃ labhatīti ayamattho labbhati. **Kasmā**ti attano matiyā kāraṇapucchā. **Tasmā**ti vassāneyeva vassikasāṭikāya adhiṭṭhātabbatāvacanato. **‘‘Ticīvaraṃ adhiṭṭhātu’’**nti suttaṃ panettha sesacīvarānaṃ evaṃ kālaniyamābhāvaṃ sādhetuṃ uddhaṭaṃ. Na hi tenettha aññaṃ payojanaṃ atthi.

Kadā adhiṭṭhātabbātiādikurundivacanenāpi ‘‘yadā vā tadā vā adhiṭṭhātuṃ vaṭṭatī’’ti idaṃ paṭikkhipitvā dasāhabbhantare eva katāya adhiṭṭhātabbataṃ dasseti.

Pāḷiyaṃ **acchinnacīvarassā**tiādīsu acchinnasesacīvarassa naṭṭhasesacīvarassa. Etesañhi asamaye pariyesananivāsanāpattiyā eva anāpatti vuttā. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘acchinnacīvarassa vā naṭṭhacīvarassa vā anivatthaṃ corā harantīti evaṃ āpadāsu vā nivāsayato ummattakādīnañca anāpattī’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ, idha pana samantapāsādikāyaṃ ayaṃ nissaggiyā anāpatti pāḷito sayameva sijjhatīti imaṃ adassetvā asijjhamānaṃ naggassa nhāyato dukkaṭāpattiyā eva anāpattiṃ dassetuṃ **‘‘acchinnacīvarassā’’**tiādi vuttanti gahetabbaṃ. Na hi esā anāpatti avutte sijjhatīti. Vassikasāṭikāya attuddesikatā, asamaye pariyesanatā, tāya ca paṭilābhoti imāni tāva pariyesanāpattiyā tīṇi aṅgāni. Nivāsanāpattiyā pana sacīvaratā, āpadābhāvo, vassikasāṭikāya sakabhāvo, asamaye nivāsananti cattāri aṅgāni.

Vassikasāṭikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cīvaraacchindanasikkhāpadavaṇṇanā

631. Pañcame **yampi…pe… acchindī**ti ettha yaṃ te ahaṃ cīvaraṃ adāsiṃ, taṃ ‘‘mayā saddhiṃ pakkamissatī’’ti saññāya adāsiṃ, na aññathāti kupito acchindīti evaṃ ajjhāharitvā yojetabbaṃ.

633. **Ekaṃ dukkaṭa**nti yadi āṇatto avassaṃ acchindati, āṇattikkhaṇe pācittiyameva. Yadi na acchindati, tadā eva dukkaṭanti daṭṭhabbaṃ. **Ekavācāya sambahulā āpattiyo**ti yadi āṇatto anantarāyena acchindati, āṇattikkhaṇeyeva vatthugaṇanāya pācittiyaāpattiyo payogakaraṇakkhaṇeyeva āpattiyā āpajjitabbato, cīvaraṃ pana acchinneyeva nissaggiyaṃ hoti. Yadi so na acchindati, āṇattikkhaṇe ekameva dukkaṭanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ aññatthāpi īdisesu nayo ñātabbo.

635. **Upajjhaṃ gaṇhissatī**ti sāmaṇerassa dānaṃ dīpeti, tena ca sāmaṇerakāle datvā upasampannakāle acchindatopi pācittiyaṃ dīpeti. ‘‘Bhikkhussa sāmaṃ cīvaraṃ datvā’’ti idaṃ ukkaṭṭhavasena vuttaṃ. **Āharāpetuṃ pana vaṭṭatī**ti kamme akate bhatisadisattā vuttaṃ. Vikappanupagapacchimacīvaratā, sāmaṃ dinnatā, sakasaññitā, upasampannatā, kodhavasena acchindanaṃ vā acchindāpanaṃ vāti imānettha pañca aṅgāni.

Cīvaraacchindanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Suttaviññattisikkhāpadavaṇṇanā

636. Chaṭṭhe vītavītaṭṭhānaṃ yasmiṃ caturassadārumhi paliveṭhenti, tassa **turī**ti nāmaṃ. Vāyantā tiriyaṃ suttaṃ pavesetvā yena ākoṭentā vatthe ghanabhāvaṃ āpādenti, taṃ **‘‘vema’’**nti vuccati.

‘‘Itarasmiṃ tatheva dukkaṭa’’nti iminā vāyituṃ āraddhakālato paṭṭhāya yathāvuttaparicchedaniṭṭhiteyeva dukkaṭampi hoti, na tato pubbe vāyanapayogesūti dasseti.

Tante ṭhitaṃyeva adhiṭṭhātabbanti ettha ekavāraṃ adhiṭṭhite pacchā vītaṃ adhiṭṭhitagatikameva hoti, puna adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Sace pana antarantarā dasā ṭhapetvā visuṃ visuṃ saparicchedaṃ vītaṃ hoti, paccekaṃ adhiṭṭhātabbamevāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca kappiyasuttaṃ gahetvā aññātakaappavāritenāpi akappiyatantavāyena ‘‘suttamatthi, vāyanto natthī’’tiādipariyāyamukhena vāyāpentassa anāpatti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. suttaviññattisikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘vāyāpeyyā’’ti padassa ‘‘cīvaraṃ me, āvuso, vāyathāti akappiyaviññattiyā vāyāpeyyā’’ti attho vutto, evaṃ vadanto akappiyatantavāyena vāyāpeti nāma, nāññathā.

640. **Anāpatti cīvaraṃ sibbetu**ntiādīsu iminā sikkhāpadeneva anāpatti, akataviññattipaccayā pana dukkaṭamevāti vadanti. Akappiyasuttatā, attuddesikatā, akappiyatantavāyena akappiyaviññattiyā vāyāpananti imānettha tīṇi aṅgāni.

Suttaviññattisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāpesakārasikkhāpadavaṇṇanā

642. Sattame **‘‘kiñcimattaṃ anupadajjeyyā’’**ti idaṃ payogabhedadassanaṃ, dānaṃ panettha aṅgaṃ na hoti. Teneva tassa **vibhaṅge** ‘‘antamaso dhammampi bhaṇatī’’ti vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Aññātakaappavāritānaṃ tantavāye upasaṅkamitvā vikappamāpajjanatā, cīvarassa attuddesikatā, tassa vacanena suttavaḍḍhanaṃ, cīvarapaṭilābhoti imānettha cattāri aṅgāni.

Mahāpesakārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Accekacīvarasikkhāpadavaṇṇanā

646. Aṭṭhame chaṭṭhiyaṃ uppannacīvarassa ekādasamāruṇo cīvarakāle uṭṭhātīti āha **‘‘chaṭṭhito paṭṭhāyā’’**tiādi, tena ca ‘‘dasāhānāgata’’nti vuttattā pañcamito paṭṭhāya puṇṇamito pubbe dasasu aruṇesu uṭṭhitesupi cīvaraṃ nissaggiyaṃ na hoti. Puṇṇamiyā saha ekādasa divasā labbhantīti ettakameva iminā sikkhāpadena laddhaṃ, chaṭṭhito paṭṭhāya uppannaṃ sabbacīvaraṃ paṭhamakathinasikkhāpadavaseneva yāva cīvarakālaṃ nissaggiyaṃ na hotīti dasseti.

650. Idāni paṭhamakathinādisikkhāpadehi tassa tassa cīvarassa labbhamānaṃ parihāraṃ idheva ekato sampiṇḍetvā dassento **‘‘atirekacīvarassā’’**tiādimāha. ‘‘Anatthate kathine ekādasadivasādhiko māso, atthate kathine ekādasadivasādhikā pañca māsā’’ti ayameva pāṭho pāḷiyā sameti. Keci pana ‘‘dasadivasādhiko māso, dasadivasādhikā pañca māsāti pāṭhena bhavitabba’’nti vadanti, taṃ na yuttaṃ, aññathā ‘‘navāhānāgata’’nti vattabbato. Yaṃ panettha **mātikāṭṭhakathāya**ñca ‘‘kāmañcesa ‘dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ dhāretabba’nti imināva siddho, aṭṭhuppattivasena pana apubbaṃ viya atthaṃ dassetvā sikkhāpadaṃ ṭhapita’’nti (kaṅkhā. aṭṭha. accekacīvarasikkhāpadavaṇṇanā) likhanti, taṃ pamādalikhitaṃ ‘‘pavāraṇamāsassa juṇhapakkhapañcamito paṭṭhāya uppannassa cīvarassa nidhānakālo dassito hotī’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. accekacīvarasikkhāpadavaṇṇanā) vuttattā. Imameva ca pamādalikhitaṃ gahetvā **bhadantabuddhadattācariyena** ca ‘‘parihārekamāsova, dasāhaparamo mato’’tiādi vuttanti gahetabbaṃ.

Accekacīvarasadise aññasminti pubbe adhiṭṭhite uppannakālākārādi sādisena accekacīvarasadise aññasmiṃ cīvare accekacīvarasaññāya cīvarakālaṃ atikkametīti attho. Tenevettha dukkaṭaṃ, anāpatti ca vuttā, itarathā tīsupi padesu pācittiyasseva vattabbato. Anaccekacīvarampi hi cīvarakālaṃ atikkamayato pācittiyameva accekacīvarattike viyāti daṭṭhabbaṃ. Vikappanupagapacchimappamāṇassa accekacīvarassa attano santakatā, dasāhānāgatāya kattikatemāsipuṇṇamāya uppannabhāvo, anadhiṭṭhitaavikappitatā, cīvarakālātikkamoti imānettha cattāri aṅgāni.

Accekacīvarasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sāsaṅkasikkhāpadavaṇṇanā

652-3. Navame antarantarā gharametthāti **antaraghara**nti gāmo vuttoti āha **‘‘antogāme’’**ti. ‘‘Paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (vibha. 624) imassa vibhaṅge ‘‘upasampajja’’nti sānusāraṃ uddhaṭaṃ. Taṃ sandhāyāha **‘‘upasampajjantiādīsu viyā’’**ti. **Tassāpī**ti ‘‘vutthavassāna’’nti vibhaṅgapadassapi. **Vutthavassāna**nti ca niddhāraṇe sāmivacanaṃ, etena ca purimasikkhāpade anatthatakathinānaṃ kathinamāsepi asamādānacāro na labbhatīti siddhaṃ hoti, itarathā sikkhāpadasseva niratthakattāti daṭṭhabbaṃ.

Parikkhepārahaṭṭhānatoti ettha gāmapariyante ṭhitagharūpacārato paṭṭhāya eko leḍḍupāto parikkhepārahaṭṭhānaṃ nāma. **Visuddhimagge**pi ‘‘aparikkhittassa paṭhamaleḍḍupātato paṭṭhāyā’’ti (visuddhi. 1.31) vuttaṃ. **Ta**nti taṃ paṭhamasenāsanādiṃ. **Majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ** pana vihārassapi gāmasseva upacāraṃ nīharitvā ubhinnaṃ leḍḍupātānaṃ antarā minitabbanti vuttaṃ.

‘‘Kosambiyaṃ aññataro bhikkhu gilāno hotī’’ti āgatattā **‘‘kosambakasammuti anuññātā’’**ti vuttaṃ. **‘‘Ayañca pacchimadisaṃ gato hotī’’**ti iminā antaraghare cīvaraṃ nikkhipitvā tasmiṃ vihāre vasantassa sakalampi cīvaramāsaṃ vippavasituṃ vaṭṭati, tato aññattha gamanakicce sati vihārato bahi chārattaṃ vippavāso anuññātoti dīpeti. Tenāha **‘‘senāsanaṃ āgantvā sattamaṃ aruṇaṃ uṭṭhāpetu’’**ntiādi. **Vasitvā**ti aruṇaṃ uṭṭhāpetvā. **Tatthevā**ti tasmiññeva gataṭṭhāne. Aṅgāni panettha aṭṭhakathāyameva vuttāni.

Sāsaṅkasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pariṇatasikkhāpadavaṇṇanā

660. Dasame **ropitamālavacchato**ti kenaci niyametvā ropitaṃ sandhāya vuttaṃ. Anocitaṃ milāyamānaṃ ocinitvā yattha katthaci pūjetuṃ vaṭṭati. **Ṭhitaṃ disvā**ti sesakaṃ gahetvā ṭhitaṃ disvā. **Yattha icchatha, tattha dethā**ti ettha niyametvā ‘‘asukassa dehī’’ti vuttepi doso natthi ‘‘tumhākaṃ ruciyā’’ti vuttattā. Saṅghe pariṇatabhāvo, taṃ ñatvā attano pariṇāmanaṃ, paṭilābhoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Pariṇatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito pattavaggo tatiyo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Tiṃsakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Vimativinodanī-ṭīkā (dutiyo bhāgo)

5. Pācittiyakaṇḍaṃ

1. Musāvādavaggo

1. Musāvādasikkhāpadavaṇṇanā

1. Musāvādavaggassa paṭhamasikkhāpade **khuddakāna**nti ettha **‘‘khuddaka**-saddo bahu-saddapariyāyo’’ti vadanti. **Tatthā**ti tesu vaggesu, khuddakesu vā. ‘‘Jānitabbato’’ti hetuno vipakkhepi nibbāne vattanato anekantikatte parehi vutte ‘‘na mayā ayaṃ hetu vutto’’ti taṃ kāraṇaṃ paṭicchādetuṃ puna ‘‘jātidhammatoti mayā vutta’’ntiādīni vadati. ‘‘Sampajāna’’nti vattabbe anunāsikalopena niddesoti āha **‘‘jānanto’’**ti.

2. **Sampajānamusāvāde**ti attanā vuccamānassa atthassa vitathabhāvaṃ pubbepi jānitvā, vacanakkhaṇe ca jānantassa musāvādabhaṇane. Tenāha **‘‘jānitvā’’**tiādi. **Musāvāde**ti ca nimittatthe bhummaṃ, tasmā musābhaṇananimittaṃ pācittiyanti evamettha, ito paresupi īdisesu attho veditabbo.

3. Vadanti etāyāti vācāti āha **‘‘micchā’’**tiādi. ‘‘Dhanunā vijjhatī’’tiādīsu viya ‘‘cakkhunā diṭṭha’’nti pākaṭavasena vuttanti āha **‘‘oḷārikenā’’**ti.

11. **Gato bhavissatī**ti etthāpi sanniṭṭhānato vuttattā musāvādo jāto. **Āpatti**nti pācittiyāpattiṃ, na dubbhāsitaṃ. Jātiādīhi dasahi akkosavatthūhi paraṃ davā vadantassa hi taṃ hoti. **Cāresu**nti upanesuṃ. Vatthuviparītatā, visaṃvādanapurekkhāratā, yamatthaṃ vatthukāmo, tassa puggalassa viññāpanapayogo cāti imānettha tīṇi aṅgāni. Vatthuviparītatāya hi asati visaṃvādanapurekkhāratāya viññāpitepi musāvādo na hoti, dukkaṭamattameva hoti. Tasmā sāpi aṅgamevāti gahetabbaṃ. Uttarimanussadhammārocanatthaṃ musā bhaṇantassa pārājikaṃ, pariyāyena thullaccayaṃ, amūlakena pārājikena anuddhaṃsanatthaṃ saṅghādiseso, saṅghādisesenānuddhaṃsanaomasavādādīsu pācittiyaṃ, anupasampannesu dukkaṭaṃ, ukkaṭṭhahīnajātiādīhi davā akkosantassa dubbhāsitaṃ, kevalaṃ musā bhaṇantassa idha pācittiyaṃ vuttaṃ.

Musāvādasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Omasavādasikkhāpadavaṇṇanā

13. Dutiye **pubbe patiṭṭhitārappadesaṃ puna are patte**ti paṭhamaṃ bhūmiyaṃ patiṭṭhitanemippadese parivattetvā puna bhūmiyaṃ patiṭṭhiteti attho.

15. **Pubbe**ti aṭṭhuppattiyaṃ. **Pupphachaḍḍakā** nāma gabbhamalādihārakā. **Tacchakakamma**nti pāsāṇakoṭṭanādivaḍḍhakīkammaṃ. **Hatthamuddāgaṇanā**ti aṅgulisaṅkocaneneva gaṇanā. **Acchiddakagaṇanā** nāma ekaṭṭhānadasaṭṭhānādīsu sāriyo ṭhapetvā anukkamena gaṇanā. **Ādi**-saddena saṅkalanapaṭauppādanavoklanabhāgahārādivasena pavattā piṇḍagaṇanā gahitā. Yassa sā paguṇā, so rukkhampi disvā ‘‘ettakāni ettha paṇṇānī’’ti jānāti. **Yabha**-methuneti vacanato āha **‘‘ya-kāra-bha-kāre’’**tiādi.

16. **Na purimenā**ti musāvādasikkhāpadena. **Sopi āpattiyā**ti upasaggādivisiṭṭhehipi vadanto pācittiyāpattiyāva kāretabbo.

26. **Dubbhāsita**nti sāmaññato vuttattā pāḷiyaṃ anāgatehipi parammukhā vadantassapi dubbhāsitamevāti ācariyā vadanti tato lāmakāpattiyā abhāvā, anāpattiyāpettha bhavituṃ ayuttattā. **Sabbasattā**ti ettha vacanatthavidūhi tiracchānādayopi gahitā.

35. Anusāsanīpurekkhāratāya vā pāpagarahitāya vā vadantānaṃ cittassa lahuparivattibhāvato antarantarā kope uppannepi anāpatti. Kāyavikāramattenapi omasanasambhavato **‘‘tisamuṭṭhānaṃ, kāyakamma’’**nti ca vuttaṃ. **Parivāre** pana ‘‘catutthena āpattisamuṭṭhānena…pe… dubbhāsitaṃ āpajjeyyāti. Na hīti vattabba’’ntiādinā (pari. 276) itarāni samuṭṭhānāni paṭikkhipitvā pañcamasseva vuttattā āha **‘‘dubbhāsitāpatti panettha vācācittato samuṭṭhātī’’**ti. Davakamyatāya hi kāyavācācittehi omasantassapi vācācittameva āpattiyā aṅgaṃ hoti, na pana kāyo vijjamānopi dhammadesanāpatti viya kevalaṃ kāyavikāreneva. Omasantassa pana kiñcāpi idha dubbhāsitāpattiyā anāpatti, atha kho kāyakīḷāpaṭikkhepasikkhāpadena dukkaṭamevāti daṭṭhabbaṃ. Upasampannaṃ jātiādīhi anaññāpadesena akkosanaṃ, tassa jānanaṃ, atthapurekkhāratādīnaṃ abhāvoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Omasavādasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pesuññasikkhāpadavaṇṇanā

36. Tatiye bhaṇḍanaṃ jātaṃ etesanti **bhaṇḍanajātā**. Pisatīti pisuṇā, vācā, samagge bhinne karotīti attho. Tāya vācāya samannāgato pisuṇo, tassa kammaṃ **pesuñña**nti evamettha attho veditabbo.

Idhāpi jātiādīhi dasahi vatthūhi pesuññaṃ upasaṃharantasseva pācittiyaṃ, itarehi akkosavatthūhi dukkaṭaṃ. Anakkosavatthūhi pana upasaṃharantassa dukkaṭamevāti vadanti. Jātiādīhi anaññāpadesena akkosantassa bhikkhuno sutvā bhikkhussa upasaṃharaṇaṃ, piyakamyatābhedādhippāyesu aññataratā, tassa vijānanāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Pesuññasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padasodhammasikkhāpadavaṇṇanā

45. Catutthe **purimabyañjanena sadisa**nti ‘‘rūpaṃ anicca’’nti ettha anicca-saddena sadisaṃ ‘‘vedanā aniccā’’ti ettha anicca-saddaṃ vadati. **Akkharasamūho**ti avibhattiko vutto. **Pada**nti vibhattiantaṃ vuttaṃ.

Ekaṃ padanti gāthāpadameva sandhāya vadati. **Padagaṇanāyā**ti gāthāpadagaṇanāya. **Apāpuṇitvā**ti saddhiṃ akathetvā. Etena gāthāya pacchimapāde vuccamāne sāmaṇero paṭhamapādādiṃ vadati, āpattiyeva, tasmiṃ nissadde eva itarena vattabbanti dasseti.

Aṭṭhakathānissitoti saṅgītittayāruḷhaṃ porāṇaṭṭhakathaṃ sandhāya vadati. Idānipi ‘‘yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhate mige’’ti (mi. pa. 6.1.5; visuddhi. 1.217; dī. ni. aṭṭha. 2.374; ma. ni. aṭṭha. 1.107; pārā. aṭṭha. 2.165; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.163) evamādikaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ attheva, **buddhaghosācariyādīhi** porāṇaṭṭhakathānayena vuttampi idha saṅgahetabbanti vadanti. **Pāḷinissito**ti udānavaggasaṅgahādiko. **Vivaṭṭūpanissita**nti nibbānanissitaṃ. **Therassā**ti nāgasenattherassa. **Maggakathā**dīni pakaraṇāni.

46. Pāḷiyaṃ **akkharāyā**tiādi liṅgavipallāsena vuttaṃ, akkharenātiādinā attho gahetabbo.

48. **Upacāraṃ muñcitvā**ti parisāya dvādasahatthaṃ muñcitvā ekato ṭhitassa vā nisinnassa vā anupasampannassa akathetvā aññe uddissa bhaṇantassāpi anāpatti. Sace pana dūre nisinnampi uddissa bhaṇati, āpatti eva. **Opātetī**ti saddhiṃ katheti. Anupasampannatā, vuttalakkhaṇadhammaṃ padaso vācanatā, ekato bhaṇanañcāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Padasodhammasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā

50-51. Pañcame tatridaṃ nidassananti seso. **Dirattatiratta**nti ettha dirattaggahaṇaṃ vacanālaṅkāratthaṃ, nirantaraṃ tissova rattiyo vasitvā catutthadivasādīsu sayantasseva āpatti, na ekantarikādivasena sayantassāti dassanatthampīti daṭṭhabbaṃ. Dirattavisiṭṭhañhi tirattaṃ vuccamānaṃ, tena anantarikameva tirattaṃ dīpetīti. **Pañcahi chadanehī**ti iṭṭhakasilāsudhātiṇapaṇṇehi. **Vācuggatavasenā**ti paguṇavasena. **Diyaḍḍhahatthubbedho** vaḍḍhakīhatthena gahetabbo. **Ekūpacāro** ekena maggena pavisitvā abbhokāsaṃ anukkamitvā sabbattha anuparigamanayoggo, etaṃ bahudvārampi ekūpacārova. Tattha pana kuṭṭādīhi rundhitvā visuṃ dvāraṃ yojenti, nānūpacāro hoti. Sace pana rundhati eva, visuṃ dvāraṃ na yojenti, ''etampi ekūpacārameva mattikādīhi pihitadvāro viya gabbho''ti gahetabbaṃ. Aññathā gabbhe pavisitvā pamukhādīsu nipannānupasampannehi sahaseyyāparimuttiyā gabbhadvāraṃ mattikādīhi pidahāpetvā uṭṭhite aruṇe vivarāpentassapi anāpatti bhaveyyāti.

Tesaṃ payoge payoge bhikkhussa āpattīti ettha keci ''anuṭṭhahanena akiriyasamuṭṭhānā āpatti vuttā tasmiṃ khaṇe sayantassa kiriyābhāvā. Idañhi sikkhāpadaṃ siyā kiriyāya samuṭṭhāti, siyā akiriyāya samuṭṭhāti. Kiriyāsamuṭṭhānatā cassa tabbahulavasena vuttāti vadati. Yathā cetaṃ, evaṃ divāsayanampi. Anuṭṭhahanena, hi dvārāsaṃvaraṇena cetaṃ akiriyasamauṭṭhānampi hotī''ti vadanti. Idañca yuttaṃ viya dissati, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

''Uparimatalena saddhiṃ asambaddhabhittikassā''ti idaṃ sambaddhabhittike vattabbameva natthīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Uparimatale sayitassa saṅkā eva natthīti **''heṭṭhāpāsāde''**tiādi vuttaṃ. **Nānūpacāre**ti bahi nisseṇiyā ārohaṇīye.

Sabhāsaṅkhepenāti sabhākārena. **''Aḍḍhakuṭṭake''**ti iminā saṇṭhānaṃ dasseti. Yattha tīsu dvīsu vā passesu bhittiyo baddhā, chadanaṃ vā asampattā aḍḍhabhitti, idaṃ aḍḍhakuṭṭakaṃ nāma. **Vāḷasaṅghāṭo** nāma parikkhepassa anto thambhādīnaṃ upari vāḷarūpehi katasaṅghāṭo. **Parikkhepassa bahigate**ti ettha yasmiṃ passe parikkhepo natthi, tattha sace bhūmito vatthu uccaṃ hoti, ubhato uccavatthuto heṭṭhā bhūmiyaṃ nibbakosabbhantarepi anāpatti eva tattha senāsanavohārābhāvato. Atha vatthu nīcaṃ bhūmisamameva senāsanassa heṭṭhimatale tiṭṭhati, tattha parikkheparahitadisāya nibbakosabbhantare sabbattha āpatti hoti, paricchedābhāvato parikkhepassa bahi eva anāpattīti daṭṭhabbaṃ. **Parimaṇḍalaṃ vā**tiādi majjhe udakapatanatthāya ākāsaṅgaṇavantaṃ senāsanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha **aparicchinnagabbhūpacāre**ti ekekagabbhassa dvīsu passesu pamukhena gamanaṃ paricchinditvā diyaḍḍhahatthubbedhato anūnaṃ kuṭṭaṃ katvā ākāsaṅgaṇena pavesaṃ karonti, evaṃ akatoti attho. **Gabbhaparikkhepo**ti caturassapāsādādīsu samantā ṭhitagabbhabhittiyo sandhāya vuttaṃ.

Pāṭekkasannivesāti ekekadisāya gabbhapāḷiyo itaradisāsu gabbhapāḷīnaṃ abhāvena, bhāvepi vā aññamaññabhitticchadanehi asambandhatāya pāṭekkasannivesā nāma vuccati. **Taṃ…pe… sandhāya vutta**nti tattha pācittiyena anāpattīti vuttaṃ, na dukkaṭena. Tādisāya hi gabbhapāḷiyā pamukhaṃ tīsu disāsu bhittīnaṃ abhāvena ekadisāya gabbhabhittimattena sabbacchannaṃ cūḷaparicchannaṃ nāma hoti. Tasmā dukkaṭameva. Yadi pana tassa pamukhassa itaradisāsupi ekissaṃ, sabbāsu vā bhittiṃ karonti, tadā sabbacchannaupaḍḍhaparicchannādibhāvato pācittiyameva hotīti daṭṭhabbaṃ. **Bhūmiyaṃ vinā jagatiyā pamukhaṃ sandhāyā**ti ettha uccavatthuṃ akatvā bhūmiyaṃ katagehassa pamukhaṃ sandhāya aparikkhitte pācittiyena anāpattīti idaṃ kathitaṃ. Uccavatthukaṃ ce pamukhaṃ hoti, tena vatthunā parikkhittasaṅkhyameva pamukhaṃ gacchatīti adhippāyo. **Tatthā**ti andhakaṭṭhakathāyaṃ. **Jagatiyā pamāṇaṃ vatvā**ti pakatibhūmiyā nipanno yathā jagatiyā upari sayitaṃ na passati, evaṃ uccātiuccavatthussa ubbedhappamāṇaṃ vatvā. Ekadisāya ujukameva dīghaṃ katvā sannivesito pāsādo **ekasālasanniveso**. Dvīsu, tīsu vā catūsupi vā disāsu siṅghāṭakasaṇṭhānādivasena katā dvisālādisannivesā veditabbā. Sālappabhedadīpanameva cettha purimato visesoti. **Parikkhepo viddhasto**ti pamukhassa parikkhepaṃ sandhāya vadati.

53. Upaḍḍhacchannaupaḍḍhaparicchannaṃ senāsanaṃ dukkaṭassa ādiṃ vatvā pāḷiyaṃ dassitattā tato adhikaṃ sabbacchannaupaḍḍhaparicchannādikampi sabbaṃ pāḷiyaṃ avuttampi pācittiyasseva vatthubhāvena dassitaṃ sikkhāpadassa paṇṇattivajjattā, garuke ṭhātabbato cāti veditabbaṃ. **Satta pācittiyānī**ti pāḷiyaṃ vuttapācittiyadvayaṃ sāmaññato ekattena gahetvā vuttaṃ.

54. Pāḷiyaṃ ''tatiyāya rattiyā purāruṇā nikkhamitvā puna vasatī''ti idaṃ ukkaṭṭhavasena vuttaṃ, anikkhamitvā pana purāruṇā uṭṭhahitvā antochadane nisinnassāpi punadivase sahaseyyena anāpatti eva. **Senambamaṇḍapavaṇṇaṃ hotī**ti sīhaḷadīpe kira uccavatthuko sabbacchanno sabbaaparicchanno evaṃnāmako sannipātamaṇḍapo atthi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Ettha catutthabhāgo **cūḷakaṃ,** dve bhāgā **upaḍḍhaṃ,** tīsu bhāgesu dve bhāgā **yebhuyya**nti iminā nayena cūḷakacchannaparicchannatādīni veditabbāni. Pācittiyavatthukasenāsanaṃ, tattha anupasampannena saha nipajjanaṃ, catutthadivase sūriyatthaṅgamananti imānettha tīṇi aṅgāni.

Sahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyasahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā

55. Chaṭṭhe mātugāmena saddhiṃ catutthadivase sayantassāpi iminā sikkhāpadena ekāva āpatti. Keci pana purimasikkhāpadenāpīti dve āpattiyo vadanti, taṃ na yuttaṃ ''anupasampannenā''ti anitthiliṅgena vuttattā napuṃsakena pana catutthadivase sayantassa sadukkaṭapācittiyaṃ vattuṃ yuttaṃ. Kiñcāpettha pāḷiyaṃ paṇḍakavaseneva dukkaṭaṃ vuttaṃ, tadanulomikā pana purisaubhatobyañjanakena saha sayantassa iminā dukkaṭaṃ, purimena catutthadivase sadukkaṭapācittiyaṃ. Itthiubhatobyañjanako itthigatikovāti ayaṃ amhākaṃ khanti. Matitthiyā anāpattīti vadanti. Pācittiyavatthukasenāsanaṃ, tattha mātugāmena saddhiṃ nipajjanaṃ, sūriyatthaṅgamananti imānettha tīṇi aṅgāni.

Dutiyasahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammadesanāsikkhāpadavaṇṇanā

60. Sattame **na yakkhenā**tiādīnaṃ ''aññatra viññunā''ti iminā sambandho. Aññatra viññunā purisaviggahena, na yakkhādināpīti evamattho gahetabboti adhippāyo. Tādisenapi hi saha ṭhitāya desetuṃ na vaṭṭati. Taṃtaṃdesabhāsāya atthaṃ yathāruci vaṭṭati eva.

Iriyāpathāparivattanaṃ, purisaṃ vā dvādasahatthūpacāre apakkosāpanaṃ ettha akiriyā. Vuttalakkhaṇassa dhammassa channaṃ vācānaṃ upari desanā, vuttalakkhaṇo mātugāmo, iriyāpathapaavattanābhāvo, viññūpurisābhāvo, apañhavissajjanāti imānettha pañca aṅgāni.

Dhammadesanāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhūtārocanasikkhāpadavaṇṇanā

77. Aṭṭhame **antarā**ti parinibbānakālato pubbepi. **Atikaḍḍhiyamānenā**ti ''vadatha, bhante, kiṃ tumhehi adhigata''nti evaṃ nippīḷiyamānena atibaddhiyamānena. Tathārūpe paccaye sati vattabbameva. **Sutapariyattisīlaguṇa**nti ettha atthakusalatā sutaguṇo, pāḷipāṭhakusalatā pariyattiguṇoti daṭṭhabbaṃ. **''Cittakkhepassa vā abhāvā''**ti iminā khittacittavedanāṭṭatāpi ariyānaṃ natthīti dasseti.

Pubbe avuttehīti catutthapārājike avuttehi. Idañca sikkhāpadaṃ paṇṇattiajaānanavasena ekantato acittakasamuṭṭhānameva hoti ariyānaṃ paṇṇattivītikkamābhāvā. Jhānalābhīnañca satthu āṇāvītikkamapaṭighacittassa jhānaparihānato bhūtārocanaṃ na sambhavati. Uttarimanussadhammassa bhūtatā, anupasampannassa ārocanaṃ, taṅkhaṇavijānanā, anaññāpadesoti imānettha cattāri aṅgāni.

Bhūtārocanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Duṭṭhullārocanasikkhāpadavaṇṇanā

78. Navame **tattha bhaveyyā**ti tattha kassaci mati evaṃ bhaveyya. Aṭṭhakathāvacanameva upapattito daḷhaṃ katvā patiṭṭhapento **''imināpi ceta''**ntiādimāha.

82. **Ādito pañca sikkhāpadānī**ti pāṇātipātādīni pañca. **Sesānī**ti vikālabhojanādīni. Sukkavissaṭṭhiādi ajjhācārova. Antimavatthuṃ anajjhāpannassa bhikkhuno savatthuko saṅghādiseso, anupasampannassa ārocanaṃ, bhikkhusammutiyā abhāvoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Duṭṭhullārocanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pathavīkhaṇanasikkhāpadavaṇṇanā

86. Dasame appapaṃsumattikāya pathaviyā anāpattivatthubhāvena vuttattā upaḍḍhapaṃsumattikāyapi pācittiyamevāti gahetabbaṃ. Na hetaṃ dukkaṭavatthūti sakkā vattuṃ jātājātavinimuttāya tatiyapathaviyā abhāvato.

Vaṭṭatīti imasmiṃ ṭhāne pokkharaṇiṃ khaṇāti okāsassa aniyamitattā vaṭṭati. **Imaṃ valliṃ khaṇā**ti pathavīkhaṇanaṃ sandhāya vuttattā imināva sikkhāpadena āpatti, na bhūtagāmasikkhāpadena. Ubhayampi sandhāya vutte pana dvepi pācittiyā honti. **Udakapappaṭako**ti udake antobhūmiyaṃ paviṭṭhe tassa uparibhāgaṃ chādetvā tanukapaṃsu vā mattikā vā paṭalaṃ hutvā patamānā tiṭṭhati, tasmiṃ udake sukkhepi taṃ paṭalaṃ vātena calamānā tiṭṭhati, taṃ udakapappaṭako nāma.

Akatapabbhāreti avaḷañjanaṭṭhānadassanatthaṃ vuttaṃ. Tādise eva hi vammikassa sambhavoti. **Mūsikukkaraṃ** nāma mūsikāhi khanitvā bahi katapaṃsurāsi. **Acchadana**ntiādivuttattā ujukaṃ ākāsato patitavassodakena ovaṭṭhameva jātapathavī hoti, na chadanādīsu patitvā tato pavattaudakena tintanti veditabbaṃ. **Maṇḍapatthambha**nti sākhāmaṇḍapatthambhaṃ. **Uccāletvā**ti ukkhipitvā. **Tato**ti purāṇasenāsanato.

88. **Mahāmattika**nti bhittilepanaṃ. Jātapathavitā, tathāsaññitā, khaṇanakhaṇāpanānaṃ aññataranti imānettha tīṇi aṅgāni.

Pathavīkhaṇanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito musāvādavaggo paṭhamo.

2. Bhūtagāmavaggo

1. Bhūtagāmasikkhāpadavaṇṇanā

89. Dutiyavaggassa paṭhame **niggahetuṃ asakkonto**ti sākhaṭṭhakavimāne sākhāya chijjamānāya chijjante tattha achedanatthāya devatāya upanītaṃ puttaṃ disvāpi kuṭhārinikkhepavegaṃ nivattetuṃ asakkontoti attho. **Rukkhadhamme**ti rukkhassa pavattiyaṃ. Rukkhānaṃ viya chedanādīsu akuppanañhi rukkhadhammo nāma.

Uppatitanti uppannaṃ. **Bhanta**nti dhāvantaṃ. **Vāraye**ti niggaṇheyya. **Itaro**ti uppannaṃ kodhaṃ aniggaṇhanto rājauparājādīnaṃ rasmimattaggāhakajano viya na uttamasārathīti attho. **Visaṭaṃ sappavisa**nti sarīre dāṭhāvaṇānusārena vitthiṇṇaṃ byāpetvā ṭhitaṃ kaṇhasappavisaṃ viya. **Jahāti orapāra**nti pañcorambhāgiyasaññojanāni tatiyamaggena jahāti. ‘‘Orapāra’’nti hi orimatīraṃ vuccati. Atha vā **so**ti tatiyamaggena kodhaṃ vinetvā ṭhito bhikkhu arahattamaggena orapāraṃ jahātīti attho. Tattha **oraṃ** nāma sakattabhāvo, ajjhattikāni vā āyatanāni. **Pāraṃ** nāma paraattabhāvo, bāhirāni vā āyatanāni. Tadubhaye pana chandarāgaṃ jahanto ‘‘jahāti orimapāra’’nti vuccati.

90. **Bhavantī**ti vaḍḍhanti. **Ahuvuntī**ti babhūvu. Tenāha **‘‘jātā vaḍḍhitā’’**ti. **Bhūtānaṃ gāmo**ti mahābhūtānaṃ haritatiṇādibhāvena samaggānaṃ samūho. Tabbinimuttassa gāmassa abhāvaṃ dassetuṃ **‘‘bhūtā eva vā gāmo’’**ti vuttaṃ. **Pātabya**-saddassa **pā** pāneti dhātvatthaṃ sandhāyāha **‘‘paribhuñjitabbatā’’**ti. Sā ca pātabyatā chedanādi eva hotīti āha **‘‘tassā…pe… bhūtagāmassa jātā chedanādipaccayā’’**ti.

91. **Jāta**-saddo ettha vijātapariyāyoti ‘‘puttaṃ vijātā itthī’’tiādīsu viya pasūtavacanoti āha **‘‘pasūtānī’’**ti, nibbattapaṇṇamūlānīti attho.

Tāni dassentoti tāni bījāni dassento. Kāriyadassanamukheneva kāraṇañca gahitanti āha **‘‘bījato nibbattena bījaṃ dassita’’**nti.

92. **‘‘Bījato sambhūto bhūtagāmo bīja’’**nti iminā uttarapadalopena ‘‘padumagacchato nibbattaṃ pupphaṃ paduma’’ntiādīsu viyāyaṃ vohāroti dasseti. **Yaṃ bījaṃ bhūtagāmo nāma hotī**ti nibbattapaṇṇamūlaṃ sandhāya vadati. **Yathāruta**nti yathāpāṭhaṃ.

‘‘Sañciccā’’ti vuttattā sarīre laggabhāvaṃ ñatvāpi uṭṭhahati, ‘‘taṃ uddharissāmī’’tisaññāya abhāvato vaṭṭati. **Anantaka**-ggahaṇena sāsapamattikā gahitā, nāmañhetaṃ tassā sevālajātiyā. Mūlapaṇṇānaṃ abhāvena **‘‘asampuṇṇabhūtagāmo nāmā’’**ti vuttaṃ. So bījagāmena saṅgahitoti. Avaḍḍhamānepi bhūtagāmamūlakattā vuttaṃ **‘‘amūlakabhūtagāme saṅgahaṃ gacchatī’’**ti. Nāḷikerassa āveṇikaṃ katvā vadati.

Seleyyakaṃ nāma silāya sambhūtā ekā gandhajāti. **Pupphitakālato paṭṭhāyā**ti vikasitakālato pabhuti. **Chattakaṃ gaṇhanto**ti vikasitaṃ gaṇhanto. Makuḷaṃ pana rukkhattacaṃ akopentenapi gahetuṃ na vaṭṭati, phullaṃ vaṭṭati. **Hatthakukkuccenā**ti hatthacāpallena.

‘‘Pānīyaṃ na vāsetabba’’nti idaṃ attano pivanapānīyaṃ sandhāya vuttaṃ, aññesaṃ pana vaṭṭati anuggahitattā. Tenāha **‘‘attanā khāditukāmenā’’**ti. **Yesaṃ rukkhānaṃ sākhā ruhatī**ti mūlaṃ anotāretvā paṇṇamattaniggamanamattenapi vaḍḍhati. Tattha kappiyampi akaronto chinnanāḷikeraveḷudaṇḍādayo kopetuṃ vaṭṭati.

‘‘Caṅkamitaṭṭhānaṃ dassessāmī’’ti vuttattā kevalaṃ caṅkamanādhippāyena vā maggagamanādhippāyena vā akkamantassa, tiṇānaṃ upari nisīdanādhippāyena nisīdantassa ca doso natthi.

Samaṇakappehīti samaṇānaṃ kappiyavohārehi, abījanibbaṭṭabījānipi kappiyabhāvato ‘‘samaṇakappānī’’ti vuttāni. **Abījaṃ** nāma taruṇaambaphalādīni. Nibbaṭṭetabbaṃ viyojetabbaṃ bījaṃ yasmiṃ, taṃ panasādi **nibbaṭṭabījaṃ** nāma. **Kappiyanti vatvāvā**ti pubbakālakiriyāvasena vuttepi vacanakkhaṇeva aggisatthādinā bījagāme vaṇaṃ kātabbanti vacanato pana pubbe kātuṃ na vaṭṭati, tañca dvidhā akatvā chedanabhedanameva dassetabbaṃ. Karontena ca bhikkhunā ‘‘kappiyaṃ karohī’’ti yāya kāyaci bhāsāya vutteyeva kātabbaṃ. **Bījagāmaparimocanatthaṃ puna kappiyaṃ kāretabba**nti kārāpanassa paṭhamameva adhikatattā. **‘‘Kaṭāhepi kātuṃ vaṭṭatī’’**ti vuttattā kaṭāhato nīhatāya miñjāya vā bīje vā yattha katthaci vijjhituṃ vaṭṭati eva. Bhūtagāmo, bhūtagāmasaññitā, vikopanaṃ vā vikopāpanaṃ vāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Bhūtagāmasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aññavādakasikkhāpadavaṇṇanā

94. Dutiye **aññaṃ vacana**nti yaṃ dosavibhāvanatthaṃ parehi vuttavacanaṃ taṃ tassa ananucchavikena aññena vacanena paṭicarati.

98. Yadetaṃ aññenaññaṃ paṭicaraṇavasena pavattavacanaṃ, tadeva pucchitamatthaṃ ṭhapetvā aññaṃ vadati pakāsetīti aññavādakanti āha **‘‘aññenaññaṃ paṭicaraṇassetaṃ nāma’’**nti. **Tuṇhībhūtassetaṃ nāma**nti tuṇhībhāvassetaṃ nāmaṃ, ayameva vā pāṭho. **Aññavādakaṃ āropetu**nti aññavāde āropetuṃ. **Vihesaka**nti vihesakattaṃ.

99. Pāḷiyaṃ **na ugghāṭetukāmo**ti paṭicchādetukāmo.

100. **Anāropite aññavādake**ti vuttadukkaṭaṃ pāḷiyaṃ āgataaññenaññapaṭicaraṇavasena yujjati, aṭṭhakathāyaṃ āgatanayena pana musāvādena aññenaññaṃ paṭicarantassa pācittiyena saddhiṃ dukkaṭaṃ, āropite imināva pācittiyaṃ. Keci pana ‘‘musāvādapācittiyena saddhiṃ pācittiyadvaya’’nti vadanti, vīmaṃsitabbaṃ. Ādikammikassapi musāvāde imināva anāpattīti daṭṭhabbaṃ. Dhammakammena āropitatā, āpattiyā vā vatthunā vā anuyuñjiyamānatā, chādetukāmatāya aññenaññaṃ paṭicaraṇaṃ, tuṇhībhāvo cāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Aññavādakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ujjhāpanakasikkhāpadavaṇṇanā

103. Tatiye cintāyanatthassa **jhe**-dhātussa anekatthatāya olokanatthasambhavato vuttaṃ **‘‘olokāpentī’’**ti. **Chandāyā**ti liṅgavipallāsoti āha **‘‘chandenā’’**ti.

105. Bhikkhuṃ lāmakato cintāpanatthaṃ aññesaṃ taṃ avaṇṇakathanaṃ **ujjhāpanaṃ** nāma. Aññesaṃ pana avatvā aññamaññaṃ samullapanavasena bhikkhuno dosappakāsanaṃ **khiyyanaṃ** nāmāti ayametesaṃ bhedo.

106. **Aññaṃ anupasampannaṃ ujjhāpetī**ti aññena anupasampannena ujjhāpeti. **Tassa vā taṃ santike**ti tassa anupasampannassa santike taṃ saṅghena sammataṃ upasampannaṃ khiyyati. Idhāpi musāvādena ujjhāpanādīnaṃ sambhavato dukkaṭaṭṭhānāni ca ādikammikassa anāpatti ca iminā eva sikkhāpadena vuttāti veditabbaṃ sabbattha musāvādapācittiyassa anivattito. Dhammakammena sammatatā, upasampannatā, agatigamanābhāvo, tassa avaṇṇakāmatā, yassa santike vadati. Tassa upasampannatā, ujjhāpanaṃ vā khiyyanaṃ vāti imānettha cha aṅgāni.

Ujjhāpanakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā

110. Catutthe **apaññāte**ti appasiddhe. Imaṃ pana aṭṭha māse maṇḍapādīsu ṭhapanasaṅkhātaṃ atthavisesaṃ gahetvā bhagavatā paṭhamameva sikkhāpadaṃ paññattanti adhippāyaṃ ‘‘anujānāmi, bhikkhave, aṭṭhamāse’’tiādivacanena anupaññattisadisena pakāsetvā visuṃ anupaññatti na vuttā. **Parivāre** panetaṃ anujānanavacanaṃ anupaññattiṭṭhānanti ‘‘ekā anupaññattī’’ti (pari. 65-67) vuttaṃ.

Navavāyimoti adhunā suttena vītakacchena paliveṭhitamañco. **Onaddho**ti kappiyacammena onaddho. Te hi vassena sīghaṃ na nassanti. **‘‘Ukkaṭṭhaabbhokāsiko’’**ti idaṃ tassa sukhapaṭipattidassanamattaṃ, ukkaṭṭhassāpi pana cīvarakuṭi vaṭṭateva. **Kāyānugatikattā**ti bhikkhuno tattheva nisīdanabhāvaṃ dīpeti, tena ca vassabhayena sayaṃ aññattha gacchantassa āpattīti dasseti. Abbhokāsikānaṃ temanatthāya niyametvā dāyakehi dinnampi attānaṃ rakkhantena rakkhitabbameva.

‘‘Valāhakānaṃ anuṭṭhitabhāvaṃ sallakkhetvā’’ti iminā gimhānepi meghe uṭṭhite abbhokāse nikkhipituṃ na vaṭṭatīti dīpeti. **Tatra tatrā**ti cetiyaṅgaṇādike tasmiṃ tasmiṃ abbhokāse niyametvā nikkhittā. **Majjhato paṭṭhāya pādaṭṭhānābhimukhā**ti yattha samantato sammajjitvā aṅgaṇamajjhe sabbadā kacavarassa saṅkaḍḍhanena majjhe vālikā sañcitā hoti. Tattha kattabbavidhidassanatthaṃ vuttaṃ. Uccavatthupādaṭṭhānābhimukhaṃ vā vālikā haritabbā. Yattha vā pana koṇesu vālikā sañcitā, tattha tato paṭṭhāya aparadisābhimukhā haritabbāti keci atthaṃ vadanti. Keci pana ‘‘sammaṭṭhaṭṭhānassa padavaḷañjena avikopanatthāya sayaṃ asammaṭṭhaṭṭhāne ṭhatvā attano pādābhimukhaṃ vālikā haritabbāti vutta’’nti vadanti, tattha ‘‘majjhato paṭṭhāyā’’ti vacanassa payojanaṃ na dissati.

111. Vaṅkapādatāmattena kuḷīrapādakassa sesehi viseso, na aṭanīsu pādappavesanavisesenāti dassetuṃ **‘‘yo vā pana kocī’’**tiādi vuttaṃ. **Tassā**ti upasampannasseva.

Nisīditvā…pe… pācittiyanti ettha meghuṭṭhānābhāvaṃ ñatvā ‘‘pacchā āgantvā uddharissāmī’’ti ābhogena gacchantassa anāpatti, tena punāgantabbameva. **Kappaṃ labhitvā**ti ‘‘gaccha, mā idha tiṭṭhā’’ti vuttavacanaṃ labhitvā.

Āvāsikānaṃyeva palibodhoti āgantukesu kiñci avatvā nisīditvā ‘‘āvāsikā eva uddharissantī’’ti gatesupi āvāsikānameva palibodho. **Mahāpaccarivāde** pana ‘‘idaṃ amhāka’’nti avatvāpi nisinnānamevāti adhippāyo. ‘‘Santharitvā vā santharāpetvā vā’’ti vuttattā anāṇattiyā paññāpitattāpi dukkaṭe kāraṇaṃ vuttaṃ. **Ussārako**ti sarabhāṇako. So hi uddhaṃ uddhaṃ pāḷipāṭhaṃ sāreti pavattetīti ussārakoti vuccati.

112. **Vaṇṇānurakkhaṇatthaṃ katā**ti paṭakhaṇḍādīhi sibbitvā katā. **Bhūmiyaṃ attharitabbā**ti cimilikāya sati tassā upari, asati suddhabhūmiyaṃ attharitabbā. **‘‘Sīhacammādīnaṃ pariharaṇeyeva paṭikkhepo’’**ti iminā mañcapīṭhādīsu attharitvā puna saṃharitvā ṭhapanādivasena attano atthāya pariharaṇameva na vaṭṭati, bhūmattharaṇādivasena paribhogo pana attano pariharaṇaṃ na hotīti dasseti. **Khandhake** hi ‘‘antopi mañce paññattāni honti, bahipi mañce paññattāni hontī’’ti evaṃ attano attano atthāya mañcādīsu paññapetvā **pariharaṇavatthusmiṃ** –

> ‘‘Na, bhikkhave, mahācammāni dhāretabbāni sīhacammaṃ byagghacammaṃ dīpicammaṃ. Yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 255) –

Paṭikkhepo kato. Tasmā vuttanayenevettha adhippāyo daṭṭhabbo. **Dārumayapīṭha**nti phalakamayapīṭhameva. **Pādakathalika**nti adhotapādaṃ yasmiṃ ghaṃsantā dhovanti, taṃ dāruphalakādi.

113. ‘‘Āgantvā uddharissāmīti gacchatī’’ti vuttattā aññenapi kāraṇena anotāpentassapi āgamane sāpekkhassa anāpatti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘mañcādīnaṃ saṅghikatā, vuttalakkhaṇe dese santharaṇaṃ vā santharāpanaṃ vā, apalibuddhatā, āpadāya abhāvo, nirapekkhatā, leḍḍupātātikkamo’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā) evamettha nirapekkhatāya saddhiṃ cha aṅgāni vuttāni.

Paṭhamasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā

116. Pañcame **pāvāro kojavo**ti paccattharaṇatthāyeva ṭhapitā uggatalomā attharaṇavisesā. **Ettakameva vutta**nti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. **Senāsanato**ti sabbapacchimasenāsanato.

117. **Kurundaṭṭhakathāyaṃ** vuttamevatthaṃ savisesaṃ katvā dassetuṃ **‘‘kiñcāpi vutto’’**tiādi āraddhaṃ. **Vattabbaṃ natthī**ti rukkhamūlassa pākaṭattā vuttaṃ. **Palujjatī**ti vinassati.

118. Yena mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā vīnanti, taṃ **mañcapīṭhakavānaṃ**. **Siluccayaleṇa**nti pabbataguhā. **‘‘Āpucchanaṃ pana vatta’’**nti iminā āpatti natthīti dasseti. Vuttalakkhaṇaseyyā, tassā saṅghikatā, vuttalakkhaṇe vihāre santharaṇaṃ vā santharāpanaṃ vā, apalibuddhatā, āpadāya abhāvo, anapekkhassa disāpakkamanaṃ, upacārasīmātikkamoti imānettha satta aṅgāni.

Dutiyasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Anupakhajjasikkhāpadavaṇṇanā

119. Chaṭṭhe **anupavisitvā**ti samīpaṃ pavisitvā.

122. **Upacāraṃ ṭhapetvā**ti diyaḍḍhahatthūpacāraṃ ṭhapetvā. Saṅghikavihāratā, anuṭṭhāpanīyabhāvajānanaṃ, sambādhetukāmatā, upacāre nisīdanaṃ vā nipajjanaṃ vāti imānettha cattāri aṅgāni.

Anupakhajjasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nikkaḍḍhanasikkhāpadavaṇṇanā

126. Sattame **koṭṭhakānī**ti dvārakoṭṭhakāni.

128. **‘‘Sakalasaṅghārāmato nikkaḍḍhituṃ na vaṭṭatī’’**ti idaṃ ananurūpato vuttaṃ. Pāpagarahitāya hi akupitacittena nikkaḍḍhāpentassa iminā sikkhāpadena āpatti natthi ‘‘kupito anattamano’’ti vuttattā. Aññāpekkhā āpatti na dissati. Pāḷiyaṃ **‘‘alajjiṃ nikkaḍḍhatī’’**tiādīsu cittassa lahuparivattitāya antarantarā kope uppannepi anāpatti alajjitādipaccayeneva nikkaḍḍhanassa āraddhattā. Saṅghikavihāro, upasampannassa bhaṇḍanakārakabhāvādivinimuttatā, kopena nikkaḍḍhanaṃ vā nikkaḍḍhāpanaṃ vāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Nikkaḍḍhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vehāsakuṭisikkhāpadavaṇṇanā

129. Aṭṭhamaṃ uttānameva. Saṅghiko vihāro, asīsaghaṭṭavehāsakuṭi, heṭṭhāparibhogatā, apaṭāṇidinne āhaccapādake nisīdanaṃ vā nipajjanaṃ vāti imānettha cattāri aṅgāni.

Vehāsakuṭisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahallakavihārasikkhāpadavaṇṇanā

135. Navame ‘‘mahallako nāma vihāro sassāmiko’’ti vuttattā saññācikāya kuṭiyā anāpattīti vadanti. **Yassā**ti vihārassa. **Sā aparipūrūpacārāpi hotī**ti vivariyamānaṃ kavāṭaṃ yaṃ bhittiṃ āhanati, sā sāmantā kavāṭavitthārappamāṇā upacārarahitāpi hotīti attho. Ālokaṃ vātapānaṃ sandheti ghaṭayatīti **ālokasandhī**ti kavāṭaṃ vuccati. Dvāravātapānūpacārato aññattha punappunaṃ limpanādiṃ karontassa piṇḍagaṇanāya pācittiyaṃ.

Keci pana ‘‘pāḷiyaṃ pācittiyassa avuttattā dukkaṭa’’nti vadanti. **Adhiṭṭhātabba**nti saṃvidhātabbaṃ. **Harite ṭhito adhiṭṭhāti. Āpatti dukkaṭassā**ti haritayutte khette ṭhatvā chādentassa dukkaṭanti attho. Keci pana ‘‘tādise khette vihāraṃ karontassa dukkaṭa’’nti vadanti, taṃ pāḷiyā na sameti.

136. **Ujukameva chādana**nti chādanamukhavaṭṭito paṭṭhāya yāva piṭṭhivaṃsakūṭāgārakaṇṇikādi, tāva iṭṭhakādīhi ujukaṃ chādanaṃ. Iminā pana yena sabbasmiṃ vihāre ekavāraṃ chādite taṃ chādanaṃ ekamagganti gahetvā pāḷiyaṃ ‘‘dve magge’’tiādi vuttaṃ. Pariyāyena chādanampi imināva nayena yojetabbanti vadanti, taṃ ‘‘punappunaṃ chādāpesī’’ti imāya pāḷiyā ca ‘‘sabbampi cetaṃ chadanaṃ chadanūpari veditabba’’nti iminā aṭṭhakathāvacanena ca sameti.

Pāḷiyaṃ ‘‘maggena chādentassa pariyāyena chādentassā’’ti idañca iṭṭhakādīhi, tiṇapaṇṇehi ca chādanappakārabhedadassanatthaṃ vuttaṃ. Keci pana ‘‘pantiyā chāditassa chadanassa upari chadanamukhavaṭṭito paṭṭhāya uddhaṃ ujukameva ekavāraṃ chādanaṃ ekamagganti gahetvā ‘dve magge’tiādi vuttaṃ, na pana sakalavihārachādanaṃ. Esa nayo pariyāyena chādanepī’’ti vadanti, taṃ pāḷiaṭṭhakathāhi na sameti.

Tatiyāya magganti ettha **tatiyāyā**ti upayogatthe sampadānavacanaṃ, tatiyaṃ magganti attho. Ayameva vā pāṭho. **Tiṇapaṇṇehi labbhatī**ti tiṇapaṇṇehi chādetvā upari ullittāvalittakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Kevalaṃ tiṇakuṭiyā hi anāpatti vuttā. **Tiṇṇaṃ maggāna**nti maggavasena chāditānaṃ tiṇṇaṃ chadanānaṃ. **Tiṇṇaṃ pariyāyāna**nti etthāpi eseva nayo. Mahallakavihāratā, attano vāsāgāratā, uttari adhiṭṭhānanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Mahallakavihārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā

140. Dasame **mātikāyaṃ** sappāṇakaudakaṃ tiṇena vā mattikāya vā siñceyya, chaḍḍeyyāti attho. Atha vā udakaṃ gahetvā bahi siñceyya, tasmiñca udake tiṇaṃ vā mattikaṃ vā āharitvā pakkhipeyyāti ajjhāharitvā attho veditabbo. Tenāha **‘‘sakaṭabhāramattañcepī’’**tiādi. **Ida**nti tiṇamattikapakkhipanavidhānaṃ. **Vutta**nti mātikāyaṃ ‘‘tiṇaṃ vā mattikaṃ vā’’ti evaṃ vuttaṃ, aṭṭhakathāsu vā vuttaṃ.

Idañca sikkhāpadaṃ bāhiraparibhogaṃ sandhāya vatthuvasena vuttaṃ abbhantaraparibhogassa visuṃ vakkhamānattā. Tadubhayampi ‘‘sappāṇaka’’nti katvā vadhakacittaṃ vināva siñcane paññattattā ‘‘paṇṇattivajja’’nti vuttaṃ. Vadhakacitte pana sati sikkhāpadantareneva pācittiyaṃ, na imināti daṭṭhabbaṃ. Udakassa sappāṇakatā, ‘‘siñcanena pāṇakā marissantī’’ti jānanaṃ, tādisameva ca udakaṃ vinā vadhakacetanāya kenacideva karaṇīyena tiṇādīnaṃ siñcananti imānettha cattāri aṅgāni.

Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito senāsanavaggo dutiyo.

‘‘Bhūtagāmavaggo’’tipi etasseva nāmaṃ.

3. Ovādavaggo

1. Ovādasikkhāpadavaṇṇanā

144. Tatiyavaggassa paṭhame **tiracchānabhūta**nti tirokaraṇabhūtaṃ, bāhirabhūtanti attho. **Samiddho**ti paripuṇṇo. **Sahitattho** atthayutto. Atthagambhīratādinā **gambhīro**.

145-147. **Parato**ti uttari. **Karontovā**ti paribāhire karonto. **Vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge. **Caraṇa**nti nibbānagamanāya pādaṃ.

Yadassāti yaṃ assa. **Dhāretī**ti avinassamānaṃ dhāreti. **Parikathanattha**nti pakiṇṇakakathāvasena paricchinnadhammakathanatthaṃ. **Tisso anumodanā**ti saṅghabhattādīsu dānānisaṃsappaṭisaṃyuttā **nidhikuṇḍasuttā**di (khu. pā. 8.1 ādayo) -anumodanā, gehappavesamaṅgalādīsu **maṅgalasuttā**di (khu. pā. 5.1 ādayo; su. ni. maṅgalasutta) -anumodanā, matakabhattādiamaṅgalesu **tirokuṭṭā**di (khu. pā. 7.1 ādayo; pe. va. 14 ādayo) -anumodanāti imā tisso anumodanā. **Kammākammavinicchayo**ti parivārāvasāne **kammavagge** (pari. 482 ādayo) vuttavinicchayo. **Samādhivasenā**ti samathapubbakavasena. **Vipassanāvasena vā**ti diṭṭhivisuddhiādikāya sukkhavipassanāya vasena. Attano sīlarakkhaṇatthaṃ aparānapekkhatāya yena kāmaṃ gantuṃ catasso disā arahati, assa vā santi, tāsu vā sādhūti **cātuddiso**.

Abhivinayeti pātimokkhasaṃvarasaṅkhāte saṃvaravinaye, tappakāsake vā vinayapiṭake. **Vinetu**nti sikkhāpetuṃ pakāsetuṃ. **Paguṇā vācuggatā**ti pāṭhato ca atthato ca paguṇā mukhe sannidhāpanavasena vācuggatā kātabbā. Atthamattavasenapettha yojanaṃ karonti. **Abhidhamme**ti lakkhaṇarasādivasena paricchinne nāmarūpadhamme. Pubbe kira mahātherā pariyattianantaradhānāya ekekassa gaṇassa dīghanikāyādiekekadhammakoṭṭhāsaṃ niyyātentā ‘‘tumhe etaṃ pāḷito ca aṭṭhakathāto ca pariharatha, sakkontā uttaripi uggaṇhathā’’ti evaṃ sakaladhammaṃ ganthavasena niyyātenti, tattha te ca bhikkhū ganthanāmena dīghabhāṇakā majjhimabhāṇakāti vohariyanti, te ca attano bhārabhūtaṃ koṭṭhāsaṃ pariccajitvā aññaṃ uggahetuṃ na labhanti. Taṃ sandhāyāha **‘‘sace majjhimabhāṇako hotī’’**tiādi.

Tattha **heṭṭhimā vā tayo vaggā**ti mahāvaggato heṭṭhimā sagāthakavaggo (saṃ. ni. 1.1 ādayo), nidānavaggo (saṃ. ni. 2.1 ādayo), khandhavaggoti (saṃ. ni. 3.1 ādiyo) ime tayo vaggā. **Tikanipātato paṭṭhāya heṭṭhā**ti ekakanipātadukanipāte sandhāya vuttaṃ. Dhammapadampi saha vatthunā jātakabhāṇakena attano jātakena saddhiṃ uggahetabbaṃ. **Tato oraṃ na vaṭṭatī**ti mahāpaccarivādassa adhippāyo. **Tato tato**ti dīghanikāyādito. Uccinitvā uggahitaṃ saddhammassa ṭhitiyā, bhikkhunopi pubbāparānusandhiādikusalatāya ca na hotīti ‘‘taṃ na vaṭṭatī’’ti paṭikkhittaṃ. **Abhidhamme kiñci uggahetabbanti na vutta**nti ettha yasmā vinaye kusalattikādivibhāgo, suttantesu samathavipassanāmaggo ca abhidhammapāṭhaṃ vinā na viññāyati, andhakāre paviṭṭhakālo viya hoti, tasmā suttavinayānaṃ gahaṇavasena abhidhammaggahaṇaṃ vuttamevāti visuṃ na vuttanti veditabbaṃ. Yathā ‘‘bhojanaṃ bhuñjitabba’’nti vutte ‘‘byañjanaṃ khāditabba’’nti avuttampi vuttameva hoti tadavinābhāvato, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Parimaṇḍalapadabyañjanāyāti parimaṇḍalāni paripuṇṇāni padesu sithiladhanitādibyañjanāni yassaṃ, tāya. Purassa esāti **porī,** nagaravāsīnaṃ kathāti attho. **Anelagaḷāyā**ti ettha **elā**ti kheḷaṃ taggaḷanavirahitāya. **Kalyāṇavākkaraṇo**ti ettha vācā eva vākkaraṇaṃ, udāharaṇaghoso. Kalyāṇaṃ madhuraṃ vākkaraṇamassāti kalyāṇavākkaraṇo. Upasampannāya methuneneva abhabbo hoti, na sikkhamānāsāmaṇerīsūti āha **‘‘bhikkhuniyā kāyasaṃsaggaṃ vā’’**tiādi.

148. **Garukehī**ti garukabhaṇḍehi. **Ekatoupasampannāyā**ti upayogatthe bhummavacanaṃ. **Bhikkhūnaṃ santike upasampannā** nāma parivattaliṅgā vā pañcasatasākiyāniyo vā. Etā pana ekatoupasampannā ovadantassa pācittiyameva.

149. **Na nimantitā hutvā gantukāmā**ti nimantitā hutvā bhojanapariyosāne gantukāmā na honti, tattheva vasitukāmā hontīti attho. **Yato**ti bhikkhunupassayato. **Yācitvā**ti ‘‘tumhehi ānītaovādeneva mayampi vasissāmā’’ti yācitvā. **Tatthā**ti tasmiṃ bhikkhunupassaye. Abhikkhukāvāse vassaṃ vasantiyā pācittiyaṃ, apagacchantiyā dukkaṭaṃ.

Imāsu katarāpatti pariharitabbāti codanaṃ pariharanto āha **‘‘sā rakkhitabbā’’**ti. Sā vassānugamanamūlikā āpatti rakkhitabbā, itarāya anāpattikāraṇaṃ atthīti adhippāyo. Tenāha **‘‘āpadāsu hī’’**tiādi.

Ovādatthāyāti ovāde yācanatthāya. **Dve tisso**ti dvīhi tīhi, karaṇatthe cetaṃ paccattavacanaṃ. **Pāsādikenā**ti pasādajanakena kāyakammādinā. **Sampādetū**ti tividhaṃ sikkhaṃ sampādetu. Asammatatā, bhikkhuniyā paripuṇṇūpasampannatā, ovādavasena aṭṭhagarudhammadānanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Ovādasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Atthaṅgatasikkhāpadavaṇṇanā

153. Dutiye **kokanada**nti padumavisesaṃ, taṃ kira bahupattaṃ vaṇṇasampannaṃ. Ayañhettha attho – yathā kokanadasaṅkhātaṃ padumaṃ, evaṃ phullamukhapadumaṃ avītaguṇagandhaṃ nimmale antalikkhe ādiccaṃ viya ca attano tejasā tapantaṃ tato eva virocamānaṃ aṅgehi niccharaṇakajutiyā aṅgīrasaṃ sammāsambuddhaṃ passāti. **Rajoharaṇa**nti sarīre rajaṃ puñchatīti rajoharaṇanti puñchanacoḷassa nāmaṃ. Obhāsavissajjanapubbakā bhāsitagāthā **obhāsagāthā** nāma. **Visuddhimaggā**dīsu (visuddhi. 2.386) pana ‘‘rāgo rajo na ca pana reṇu vuccatī’’tiādi obhāsagāthā vuttā, na panesā ‘‘adhicetaso’’ti gāthā. Ayañca **cūḷapanthakattherassa** udānagāthāti udānapāḷiyaṃ natthi, **ekudāniyattherassa** (theragā. 1.67 ekudāniyattheragāthāvaṇṇanā) nāyaṃ udānagāthāti tattha vuttaṃ. Idha pana pāḷiyā eva vuttattā therassāpi udānagāthāti gahetabbaṃ. Idha ca agarudhammenāpi ovadato pācittiyameva. Atthaṅgatasūriyatā, paripuṇṇūpasampannatā, ovadananti imānettha tīṇi aṅgāni.

Atthaṅgatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhikkhunupassayasikkhāpadavaṇṇanā

162. Tatiyaṃ uttānameva. Upassayūpagamanaṃ, paripuṇṇūpasampannatā, samayābhāvo, garudhammehi ovadananti imānettha cattāri aṅgāni.

Bhikkhunupassayasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āmisasikkhāpadavaṇṇanā

164. Catutthe āmisanirapekkhampi āmisahetu ovadatītisaññāya bhaṇantassapi anāpatti sacittakattā sikkhāpadassa. Sesamettha uttānameva. Upasampannatā, dhammena laddhasammutitā, anāmisantaratā, avaṇṇakāmatāya evaṃ bhaṇananti imānettha cattāri aṅgāni.

Āmisasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

169. Pañcamaṃ cīvaradānasikkhāpadaṃ uttānameva.

6. Cīvarasibbanasikkhāpadavaṇṇanā

176. Chaṭṭhe **kathinavatta**nti kathinamāse cīvaraṃ karontānaṃ sabrahmacārīnaṃ sahāyabhāvūpagamanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Vañcetvā**ti ‘‘tava ñātikāyā’’ti avatvā ‘‘ekissā bhikkhuniyā’’ti ettakameva vatvā ‘‘ekissā bhikkhuniyā’’ti sutvā te aññātikasaññino ahesunti āha **‘‘akappiye niyojitattā’’**ti. Aññātikāya bhikkhuniyā santakatā, nivāsanapārupanūpagatā, vuttanayena sibbanaṃ vā sibbāpanaṃ vāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Cīvarasibbanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saṃvidhānasikkhāpadavaṇṇanā

183. Sattame pāḷiyaṃ **gacchāma bhagini gacchāmāyyā**ti bhikkhupubbakaṃ saṃvidhānaṃ, itaraṃ bhikkhunipubbakaṃ. **Ekaddhānamagga**nti ekato addhānasaṅkhātaṃ maggaṃ. **Hiyyo**ti suve. **Pare**ti tatiye divase.

Dvidhā vuttappakāroti pādagamane pakkhagamaneti dvidhā vuttappakāro. **Upacāro na labbhatī**ti yo parikkhittādigāmassa ekaleḍḍupātādiupacāro vutto, so idha na labbhati āsannattā. Etena ca antaraghareyevettha gāmoti adhippeto, na sakalaṃ gāmakhettaṃ. Tatthāpi yattha upacāro labbhati, tattha upacārokkamane eva āpattīti dasseti. Tenāha **‘‘ratanamattantaro’’**tiādi. Upacārokkamanañcettha upacārabbhantare pavisanameva hoti. Tattha appavisitvāpi upacārato bahi addhayojanabbhantaragatena maggena gacchantopi maggassa dvīsu passesu addhayojanabbhantaragataṃ gāmūpacāraṃ sabbaṃ okkamitvā gacchaticceva vuccati. Addhayojanato bahi gatena maggena gacchanto na gāmūpacāragaṇanāya kāretabbo, addhayojanagaṇanāyeva kāretabbo. Evañca sati anantarasikkhāpade nāvāyeva gāmatīrapassena gacchantassa gāmūpacāragaṇanāya āpatti samatthitā hoti. Na hi sakkā nāvāya gāmūpacārabbhantare pavisituṃ. Tiṇṇaṃ maggānaṃ sambandhaṭṭhānaṃ **siṅghāṭakaṃ**. **Etthantare saṃvidahite**ti ettha na kevalaṃ yathāvuttarathikādīsu eva saṃvidahane dukkaṭaṃ, antarāmaggepīti adhippāyo.

Addhayojanaṃ atikkamantassāti asati gāme addhayojanaṃ atikkamantassa. Yasmiñhi gāmakhettabhūtepi araññe addhayojanabbhantare gāmo na hoti, tampi idha agāmakaṃ araññanti adhippetaṃ, na viñjhāṭavādayo.

185. **Raṭṭhabhede**ti raṭṭhavilope. **Cakkasamāruḷhā**ti iriyāpathacakkaṃ, sakaṭacakkaṃ vā samāruḷhā. Dvinnampi saṃvidahitvā maggappaṭipatti, avisaṅketaṃ, samayābhāvo, anāpadā, gāmantarokkamanaṃ vā addhayojanātikkamo vāti imānettha pañca aṅgāni. Ekatoupasampannādīhi saddhiṃ saṃvidhāya gacchantassa pana mātugāmasikkhāpadena āpatti.

Saṃvidhānasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nāvābhiruhanasikkhāpadavaṇṇanā

189. Aṭṭhame **ekaṃ tīraṃ…pe… nirantara**nti nadito addhayojanabbhantare padese niviṭṭhagāmehi nirantaratā vuttā. **Ekaṃ agāmakaṃ arañña**nti tathā niviṭṭhagāmābhāvena vuttaṃ. **Agāmakatīrapassenā**tiādi pana atirekaaddhayojanavitthataṃ nadiṃ sandhāya vuttaṃ. Tato ūnavitthārāya hi nadiyā majjhenāpi gamane tīradvayassāpi addhayojanabbhantare gatattā gāmantaragaṇanāya, addhayojanagaṇanāya ca āpattiyo paricchinditabbā. Teneva **‘‘yojanavitthatā…pe… addhayojanagaṇanāya pācittiyānī’’**ti vuttaṃ. Teneva hi yojanato ūnāya nadiyā addhayojanabbhantaragatatīravaseneva āpattigaṇanaṃ vuttameva hoti. **‘‘Sabbaaṭṭhakathāsū’’**tiādinā vuttamevatthaṃ samattheti. Tattha kiñcāpi samuddataḷākādīsu pācittiyaṃ na vuttaṃ, tathāpi kīḷāpurekkhārassa tattha dukkaṭamevāti gahetabbaṃ, paṭhamaṃ kīḷāpurekkhārassāpi pacchā nāvāya niddupagatassa, yoniso vā manasi karontassa gāmantarokkamanādīsupi āpattisambhavato paṇṇattivajjatā, ticittatā cassa sikkhāpadassa vuttāti veditabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Nāvābhiruhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paripācitasikkhāpadavaṇṇanā

197. Navame pāḷiyaṃ **‘‘sikkhamānā…pe… pañca bhojanāni ṭhapetvā sabbattha anāpattī’’**ti idaṃ iminā sikkhāpadena anāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. Pañcahi sahadhammikehi kataviññattiparikathādīhi uppannaṃ paribhuñjantassa dukkaṭameva. Bhikkhuniyā paripācitatā, tathā jānanaṃ, gihisamārambhābhāvo, bhojanatā, tassa ajjhoharaṇanti imānettha pañca aṅgāni.

Paripācitasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Rahonisajjasikkhāpadavaṇṇanā

198. Dasame **upanandassa catutthasikkhāpadenā**ti mātugāmena rahonisajjasikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃ pana acelakavagge pañcamampi upanandaṃ ārabbha paññattesu catutthattā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Rahonisajjasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito ovādavaggo tatiyo.

4. Bhojanavaggo

1. Āvasathapiṇḍasikkhāpadavaṇṇanā

206. Catutthavaggassa paṭhame **imesaṃyevā**ti imesaṃ pāsaṇḍānaṃyeva. **Ettakāna**nti imasmiṃ pāsaṇḍe ettakānaṃ.

208. **''Gacchanto vā āgacchanto vā''**ti idaṃ addhayojanavasena gahetabbaṃ. Aññe uddissa paññattañca bhikkhūsu appasannehi titthiyehi sāmaññatopi paññattampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭati eva. Āvasathapiṇḍatā, agilānatā, anuvasitvā bhojananti imānettha tīṇi aṅgāni.

Āvasathapiṇḍasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gaṇabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

209. Dutiye **abhimāre**ti abhibhavitvā bhagavantaṃ māraṇatthāya payojite dhanudhare. Nanu ''rājānampi mārāpesī''ti vacanato idaṃ sikkhāpadaṃ ajātasattuno kāle paññattanti siddhaṃ, evañca sati pāḷiyaṃ ''tena kho pana samayena rañño māgadhassa…pe… ñātisālohito ājīvakesu pabbajito hoti…pe… bimbisāraṃ etadavocā''tiādi virujjhatīti? Na virujjhati. So kira ājīvako bimbisārakālato pabhuti antarantarā bhikkhū nimantetvā dānaṃ dento ajātasattukālepi sikkhāpade paññattepi bhikkhūnaṃ santike dūtaṃ pāhesi, bhikkhū ca kukkuccāyantā nivāresuṃ. Tasmā ādito paṭṭhāya taṃ vatthu dassitanti veditabbaṃ.

215. Aññamaññaṃ visadisaṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjato āgatā **verajjakā**. Te ca yasmā jātigottādito nānāvidhā, tasmā **nānāverajjaketi**pi attho.

217-8. Imassa sikkhāpadassa vatthuvaseneva viññattito gaṇabhojanatthatā siddhāti taṃ avatvā padabhājane asiddhameva nimantanato gaṇabhojanaṃ dassitanti veditabbaṃ. Tenāha **''dvīhākārehī''**tiādi. **''Yena kenaci vevacanenā''**ti vuttattā ''bhojanaṃ gaṇhathā''tiādisāmaññanāmenāpi gaṇabhojanaṃ hoti. Yaṃ pana pāḷiyaṃ addhānagamanādivatthūsu ''idheva bhuñjathā''ti vuttavacanassa kukkuccāyanaṃ, tampi odanādināmaṃ gahetvā vuttattā eva katanti veditabbaṃ. **Ekato gaṇhantī**ti aññamaññassa dvādasahatthaṃ amuñcitvā ekato ṭhatvā gaṇhanti.

''Amhākaṃ catunnampi bhattaṃ dehī''ti vuttattā pāḷi (vaṇṇanā) yaṃ ''tvaṃ ekassa bhikkhuno bhattaṃ dehī''tiādino vuttattā ca bhojananāmena viññattameva gaṇabhojanaṃ hoti, tañca aññena viññattampi ekato gaṇhantānaṃ sabbesampi hotīti daṭṭhabbaṃ. Visuṃ gahitaṃ pana viññattaṃ bhuñjato paṇītabhojanādisikkhāpadehi āpatti eva.

Āgantukapaṭṭanti acchinditvā anvādhiṃ āropetvā karaṇacīvaraṃ sandhāya vuttaṃ. **Ṭhapetī**ti ekaṃ antaṃ cīvare bandhanavasena ṭhapeti. **Paccāgataṃ sibbatī**ti tasseva dutiyaantaṃ parivattitvā āhataṃ sibbati. **Āgantukapaṭṭaṃ bandhatī**ti cīvarena laggaṃ karonto punappunaṃ tattha tattha suttena bandhati. **Ghaṭṭetī**ti pamāṇena gahetvā daṇḍādīhi ghaṭṭeti. **Suttaṃ karotī**ti guṇādibhāvena vaṭṭeti. **Valetī**ti anekaguṇasuttaṃ hatthena vā cakkadaṇḍena vā vaṭṭeti ekattaṃ karoti. **Parivattanaṃ karotī**ti parivattanadaṇḍayantakaṃ karoti, yasmiṃ suttaguḷaṃ pavesetvā veḷunāḷikādīsu ṭhapetvā paribbhamāpetvā suttakoṭito paṭṭhāya ākaḍḍhanti.

220. **Animantitacatuttha**nti animantito catuttho yassa bhikkhucatukkassa, taṃ animantitacatutthaṃ. Evaṃ sesesupi. Tenāha **''pañcannaṃ catukkāna''**nti. **Sampavesetvā**ti tehi yojetvā. **Gaṇo bhijjatī**ti nimantitasaṅgho na hotīti attho.

Adhivāsetvā gatesūti ettha akappiyanimantanādhivāsanakkhaṇe pubbapayoge dukkaṭampi natthi, viññattito pasavane pana viññattikkhaṇe itarasikkhāpadehi dukkaṭaṃ hotīti gahetabbaṃ. **Nimantanaṃ sādiyathā**ti nimantanabhattaṃ paṭiggaṇhatha. **Tāni cā**ti kummāsādīni ca tehi bhikkhūhi ekena pacchā gahitattā ekato na gahitāni.

''Bhattuddesakena paṇḍitena bhavitabbaṃ…pe… mocetabbā''ti etena bhattuddesakena akappiyanimantane sādite sabbesampi sāditaṃ hoti. Ekato gaṇhantānaṃ gaṇabhojanāpatti ca hotīti dasseti. Dūtassa dvāre āgantvā puna ''bhattaṃ gaṇhathā''ti vacanabhayena **''gāmadvāre aṭṭhatvā''**ti vuttaṃ. Gaṇabhojanatā, samayābhāvo, ajjhoharaṇanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Gaṇabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paramparabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

221. Tatiye pāḷiyaṃ **bhattapaṭipāṭi aṭṭhitā**ti kulapaṭipāṭiyā dātabbā bhattapaṭipāṭi aṭṭhitā na ṭhitā, abbocchinnā nirantarappavattāti attho. Badaraphalāni pakkhipitvā pakkayāguādikaṃ **''badarasāḷava''**nti vuccati.

Pāḷiyaṃ **paramparabhojane**ti yena paṭhamaṃ nimantito, tassa bhojanato parassa bhojanassa bhuñjane. Vikappanāva idha anupaññattivasena mātikāyaṃ anāropitāpi **parivāre** ''catasso anupaññattiyo''ti (pari. 86) anupaññattiyaṃ gaṇitā. Tattha kiñcāpi aṭṭhakathāyaṃ mahāpaccarivādassa pacchā kathanena parammukhāvikappanā patiṭṭhapitā, tathāpi sammukhāvikappanāpi gahetabbāva. Teneva **mātikāṭṭhakathāya**mpi ''yo bhikkhu pañcasu sahadhammikesu aññatarassa 'mayhaṃ bhattapaccāsaṃ tuyhaṃ dammī'ti vā 'vikappemī'ti vā evaṃ sammukhā''tiādi (kaṅkhā. aṭṭha. paramparabhojanasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ.

229. **Khīraṃ vā rasaṃ vā**ti pañcabhojanāmisaṃ bhattato upari ṭhitaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi abhojanattā uppaṭipāṭiyā pivatopi anāpatti. Tenāha **''bhuñjantenā''**tiādi.

Vikappanāya akaraṇato akiriyāvasena idaṃ vācāyapi samuṭṭhitanti āha **''vacīkamma''**nti. Paramparabhojanatā, samayābhāvo, ajjhoharaṇanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Paramparabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāṇamātāsikkhāpadavaṇṇanā

231. Catutthe pāḷiyaṃ **paṭiyāloka**nti pacchimadisaṃ, pacchādisanti attho. Apātheyyādiatthāya paṭiyāditantisaññāya gaṇhantassāpi āpatti eva acittakattā sikkhāpadassa. Attano atthāya ''imassa hatthe dehī''ti vacanenāpi āpajjanato **''vacīkamma''**nti vuttaṃ. Vuttalakkhaṇapūvamanthatā, asesakatā, appaṭippassaddhagamanatā, aññātakāditā, atirekapaṭiggahaṇanti imānettha pañca aṅgāni.

Kāṇamātāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamapavāraṇāsikkhāpadavaṇṇanā

237. Pañcame **''ti-kāraṃ avatvā''**ti iminā kātabbasaddasāmatthiyā laddhaṃ iti-padaṃ katakāle na vattabbanti dasseti. Idha pana ajānantehi **iti**-sadde payuttepi atirittaṃ katameva hotīti daṭṭhabbaṃ.

238-9. ‘‘Pavārito’’ti idañca kattuatthe nipphannanti dassetuṃ **‘‘katapavāraṇo’’**tiādi vuttaṃ. Bhuttāvī-padassa niratthakabhāvameva sādhetuṃ **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādi vuttaṃ. **Tāhī**ti puthukāhi. **Sattumodako**ti sattuṃ temetvā kato apakko. Sattuṃ pana pisitvā piṭṭhaṃ katvā temetvā pūvaṃ katvā pacanti, taṃ na pavāreti. **‘‘Paṭikkhipitabbaṭṭhāne ṭhitameva paṭikkhipati nāmā’’**ti vuttattā yaṃ yaṃ alajjisantakaṃ vā attano apāpuṇakasaṅghikādiṃ vā paṭikkhepato pavāraṇā na hotīti daṭṭhabbaṃ.

Āsannataraṃ aṅganti hatthapāsato bahi ṭhatvā onamitvā dentassa sīsaṃ āsannataraṃ hoti, tassa orimantena paricchinditabbaṃ.

Apanāmetvāti abhimukhaṃ haritvā. **‘‘Imaṃ bhattaṃ gaṇhā’’ti vadatī**ti kiñci anāmetvā vadati. Kevalaṃ vācābhihārassa anadhippetattā gaṇhathāti gahetuṃ āraddhaṃ kaṭacchunā anukkhittampi pubbepi evaṃ abhihaṭattā pavāraṇā hotīti **‘‘abhihaṭāva hotī’’**ti vuttaṃ. **Uddhaṭamatte**ti bhājanato viyojitamatte. **Dvinnaṃ samabhārepī**ti parivesakassa ca aññassa ca bhattapacchibhājanavahane samakepīti attho.

Rasaṃ gaṇhathāti ettha kevalaṃ maṃsarasassa apavāraṇājanakassa nāmena vuttattā paṭikkhipato pavāraṇā na hoti. **Maccharasa**ntiādīsu maccho ca rasañcāti atthassa sambhavato vatthunopi tādisattā pavāraṇā hoti, ‘‘idaṃ gaṇhathā’’tipi avatvā tuṇhībhāvena abhihaṭaṃ paṭikkhipatopi hoti eva. **Karambako**ti missakādhivacanametaṃ. Yañhi bahūhi missetvā karonti, so ‘‘karambako’’ti vuccati.

‘‘Uddissa kata’’nti maññamānoti ettha vatthuno kappiyattā **‘‘pavāritova hotī’’**ti vuttaṃ. Tañce uddissa katameva hoti, paṭikkhepo natthi. **Ayamettha adhippāyo**ti ‘‘yenāpucchito’’tiādinā vuttamevatthaṃ sandhāya vadati. **Kāraṇaṃ panettha duddasa**nti bhattassa bahutarabhāvena pavāraṇāsambhavakāraṇaṃ duddasaṃ, aññathā karambakepi macchādibahubhāve pavāraṇā bhaveyyāti adhippāyo. Yathā cettha kāraṇaṃ duddasaṃ, evaṃ parato ‘‘missakaṃ gaṇhathā’’ti etthāpi kāraṇaṃ duddasamevāti daṭṭhabbaṃ. Yañca ‘‘idaṃ pana bhattamissakamevā’’tiādi kāraṇaṃ vuttaṃ, tampi ‘‘appataraṃ na pavāretī’’ti vacanena na sameti. **Visuṃ katvā detī**ti ‘‘rasaṃ gaṇhathā’’tiādinā vācāya visuṃ katvā detīti attho gahetabbo. Na pana kāyena rasādiṃ viyojetvāti. Tathā aviyojitepi paṭikkhipato pavāraṇāya asambhavato appavāraṇāpahoṇakassa nāmena vuttattā bhattamissakayāguṃ āharitvā ‘‘yāguṃ gaṇhathā’’ti vuttaṭṭhānādīsu viya, aññathā vā ettha yathā pubbāparaṃ na virujjhati, tathā adhippāyo gahetabbo.

Nāvā vā setu vātiādimhi nāvādiabhiruhanādikkhaṇe kiñci ṭhatvāpi abhiruhanādikātabbattepi gamanatapparatāya ṭhānaṃ nāma na hoti, janasammaddena pana anokāsādibhāvena kātuṃ na vaṭṭati. **Acāletvā**ti vuttaṭṭhānato aññasmimpi padese vā uddhaṃ vā apesetvā tasmiṃ eva pana ṭhāne parivattetuṃ labhati. Tenāha **‘‘yena passenā’’**tiādi.

Akappiyabhojanaṃ vāti kuladūsanādinā uppannaṃ, taṃ ‘‘akappiya’’nti iminā tena missaṃ odanādi atirittaṃ hoti evāti dasseti. Tasmā yaṃ tattha akappakataṃ kandaphalādi, taṃ apanetvā sesaṃ bhuñjitabbameva.

So puna kātuṃ na labhatīti tasmiññeva bhājane kariyamānaṃ paṭhamakatena saddhiṃ kataṃ hotīti puna so eva kātuṃ na labhati, añño labhati. Aññena hi katato añño puna kātuṃ labhati. Aññasmiṃ pana bhājane tena vā aññena vā kātuṃ vaṭṭati. Tenāha **‘‘yena akataṃ, tena kātabbaṃ, yañca akataṃ, taṃ kātabba’’**nti. **Evaṃ kata**nti aññasmiṃ bhājane kataṃ. **Sace pana āmisasaṃsaṭṭhānī**ti ettha mukhādīsu laggampi āmisaṃ sodhetvāva atirittaṃ bhuñjitabbanti veditabbaṃ.

241. Vācāya āṇāpetvā atirittaṃ akārāpanato akiriyasamuṭṭhānanti daṭṭhabbaṃ. Pavāritabhāvo, āmisassa anatirittatā, kāle ajjhoharaṇanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Paṭhamapavāraṇāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyapavāraṇāsikkhāpadavaṇṇanā

243. Chaṭṭhe ‘‘bhuttasmi’’nti mātikāyaṃ vuttattā bhojanapariyosāne pācittiyaṃ. Pavāritatā, tathāsaññitā, āsādanāpekkhatā, anatirittena abhihaṭapavāraṇā, bhojanapaayosānanti imānettha pañca aṅgāni.

Dutiyapavāraṇāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vikālabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

247. Sattame naṭānaṃ nāṭakāti **naṭanāṭakā,** sītāharaṇādīni.

248-9. **Khādanīye khādanīyattha**nti pūvādikhādanīye vijjamānakhādanīyakiccaṃ khādanīyehi kātabbaṃ jighacchāharaṇasaṅkhātaṃ atthaṃ payojanaṃ **neva pharanti** na nipphādenti. Ekasmiṃ dese āhārakiccaṃ sādhentaṃ vā aññasmiṃ dese uṭṭhitabhūmirasādibhedena āhārakiccaṃ asādhentampi vā sambhaveyyāti āha **‘‘tesu tesu janapadesū’’**tiādi. Keci pana ‘‘ekasmiṃ janapade āhārakiccaṃ sādhentaṃ sesajanapadesupi vikāle na kappati evāti dassanatthaṃ idaṃ vutta’’ntipi (sārattha. ṭī. pācittiyakaṇḍa 3.248-249) vadanti. **Pakatiāhāravasenā**ti aññehi yāvakālikehi ayojitaṃ attano pakatiyāva āhārakiccakaraṇavasena. **Sammohoyeva hotī**ti anekatthānaṃ nāmānaṃ, appasiddhānañca sambhavato sammoho eva siyā. Tenevettha mayampi mūlakamūlādīnaṃ pariyāyantaradassanena adassanaṃ karimha upadesatova gahetabbato.

Yanti vaṭṭakandaṃ. **Muḷāla**nti thūlataruṇamūlameva, **rukkhavalliādīnaṃ matthako**ti heṭṭhā vuttameva sampiṇḍetvā vuttaṃ. Acchivādīnaṃ aparipakkāneva phalāni yāvajīvikānīti dassetuṃ **‘‘aparipakkānī’’**ti vuttaṃ. **Harītakādīnaṃ aṭṭhīnī**ti ettha miñjaṃ yāvakālikanti keci vadanti, taṃ na yuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ avuttattā.

Hiṅgurukkhato paggharitaniyyāso **hiṅgu** nāma. **Hiṅgujatu**ādayo ca hiṅguvikatiyova. Tattha **hiṅgujatu** nāma hiṅgurukkhassa daṇḍapattāni pacitvā kataniyyāso. **Hiṅgusipāṭikā** nāma hiṅgupattāni pacitvā kataniyyāso. Aññena missetvā katotipi vadanti. **Taka**nti aggakoṭiyā nikkhantasileso. **Takapatti**nti pattato nikkhantasileso. **Takapaṇṇi**nti palāse bhajjitvā katasileso. Daṇḍato nikkhantasilesotipi vadanti. Vikālatā, yāvakālikatā, ajjhoharaṇanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Vikālabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sannidhikārakasikkhāpadavaṇṇanā

252-3. Aṭṭhame **tādisa**nti asūpabyañjanaṃ. **Yāvakālikaṃ vā yāmakālikaṃ vā…pe… pācittiya**nti ettha kiñcāpi pāḷiyaṃ khādanīyabhojanīyapadehi yāvakālikameva saṅgahitaṃ, na yāmakālikaṃ. Tathāpi ‘‘anāpatti yāmakālikaṃ yāme nidahitvā bhuñjatī’’ti idha ceva –

> ‘‘Yāmakālikena, bhikkhave, sattāhakālikaṃ…pe… yāvajīvikaṃ tadahupaṭiggahitaṃ yāme kappati, yāmātikkante na kappatī’’ti (mahāva. 305) –

Aññattha ca vuttattā, ‘‘yāmakālika’’nti vacanasāmatthiyato ca bhagavato adhippāyaññūhi aṭṭhakathācariyehi yāmakālikaṃ sannidhikārakakataṃ pācittiyavatthumeva vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Ya**nti pattaṃ, ghaṃsanakiriyāpekkhāya cetaṃ upayogavacanaṃ. **Aṅgulilekhā paññāyatī**ti sinehābhāvepi pattassa succhavitāya paññāyati. **Ya**nti yāvakālikaṃ, yāmakālikañca. **Apariccattamevā**ti nirapekkhatāya anupasampannassa adinnaṃ, apariccattañca yāvakālikādivatthumeva sandhāya vadati, na pana taggatapaṭiggahaṇaṃ. Na hi vatthuṃ apariccajitvā tatthagatapaṭiggahaṇaṃ pariccajituṃ sakkā, na ca tādisaṃ vacanamatthi. Yadi bhaveyya, ‘‘sace patto duddhoto hoti…pe… bhuñjantassa pācittiya’’nti vacanaṃ virujjheyya. Na hi dhovanena āmisaṃ apanetuṃ vāyamantassa paṭiggahaṇe apekkhā vattati. **Yena** punadivase bhuñjato pācittiyaṃ janeyya, patte pana vattamānā apekkhā taggatike āmisepi vattati evanāmāti āmise anapekkhatā ettha na labbhati, tato āmise avijahitapaṭiggahaṇaṃ punadivase pācittiyaṃ janetīti idaṃ vuttaṃ. Atha mataṃ ‘‘yadaggenettha āmisānapekkhatā na labbhati. Tadaggena paṭiggahaṇānapekkhāpi na labbhatī’’ti. Tathā sati yattha āmisāpekkhā atthi, tattha paṭiggahaṇāpekkhāpi na vigacchatīti āpannaṃ, evañca paṭiggahaṇe anapekkhavissajjanaṃ visuṃ na vattabbaṃ siyā. **Aṭṭhakathāya**ñcetampi paṭiggahaṇavijahanakāraṇattena abhimataṃ siyā, idaṃ suṭṭhutaraṃ katvā visuṃ vattabbaṃ cīvarāpekkhāya vattamānāyapi paccuddhārena adhiṭṭhānavijahanaṃ viya. Etasmiñca upāye sati gaṇṭhikāhatapattesu avaṭṭanatā nāma na siyāti vuttovāyamattho. Tasmā yaṃ vuttaṃ **sāratthadīpaniyaṃ** ‘‘yaṃ parassa pariccajitvā adinnampi sace paṭiggahaṇe nirapekkhanissajjanena vijahitapaṭiggahaṇaṃ hoti, tampi dutiyadivase vaṭṭatī’’tiādi (sārattha. ṭī. pācittiyakaṇḍa 3.252-253), taṃ na sārato paccetabbaṃ.

Pakatiāmiseti odanādikappiyayāvakālike. **Dve**ti purebhattaṃ paṭiggahitaṃ yāmakālikaṃ purebhattaṃ sāmisena mukhena bhuñjato sannidhipaccayā ekaṃ, yāmakālikasaṃsaṭṭhatāya yāvakālikattabhajanena anatirittapaccayā ekanti dve pācittiyāni. **Vikappadvaye**ti sāmisanirāmisapakkhadvaye. **Thullaccayañca dukkaṭañcā**ti manussamaṃse thullaccayaṃ, sesesu dukkaṭaṃ. Yāvakālikayāmakālikatā, sannidhibhāvo, tassa ajjhoharaṇanti imānettha tīṇi aṅgāni.

Sannidhikārakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṇītabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

259. Navame **paṇītasaṃsaṭṭhāni bhojanāni paṇītabhojanānī**ti pāḷiyaṃ pana bhojanāni pubbe vuttattā pākaṭānīti adassitāni, tādisehi paṇītehi missattā paṇītabhojanāni nāma honti. Tesaṃ pabhedadassanatthaṃ **''seyyathidaṃ sappi navanīta''**ntiādi vuttaṃ. **Sappibhatta**nti ettha kiñcāpi sappinā saṃsaṭṭhaṃ bhattaṃ, sappi ca bhattañcātipi attho viññāyati, aṭṭhakathāyaṃ pana ''sālibhattaṃ viya sappibhattaṃ nāma natthī''tiādinā vuttattā na sakkā aññaṃ vatthuṃ. Aṭṭhakathācariyā eva hi īdisesu ṭhānesu pamāṇaṃ.

Mūlanti kappiyabhaṇḍaṃ vuttaṃ. **Tasmā anāpattī**ti ettha visaṅketena pācittiyābhāvepi sūpodanadukkaṭā na muccatīti vadanti. **''Kappiyasappinā, akappiyasappinā''**ti ca idaṃ kappiyākappiyamaṃsasattānaṃ vasena vuttaṃ.

261. **Mahānāmasikkhāpadaṃ** nāma upari cātumāsapaccayapavāraṇāsikkhāpadaṃ (pāci. 303 ādayo). Agilāno hi appavāritaṭṭhāne viññāpentopi kālaparicchedaṃ, bhesajjaparicchedaṃ vā katvā saṅghavasena pavāritaṭṭhānato taduttari viññāpentena, paricchedabbhantarepi na bhesajjakaraṇīyena rogena bhesajjaṃ viññāpentena ca samo hotīti **''mahānāmasikkhāpadena kāretabbo''**ti vuttaṃ. Paṇītabhojanatā, agilānatā, akataviññattiyā paṭilābho, ajjhoharaṇanti imānettha cattāri aṅgāni.

Paṇītabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dantaponasikkhāpadavaṇṇanā

263. Dasame **ghanabaddho**ti ghanamaṃsena sambaddho, kathinasaṃhatasarīroti attho.

264. **Mukhadvāra**nti mukhato heṭṭhā dvāraṃ mukhadvāraṃ, galanāḷikanti attho. Evañca nāsikāya paviṭṭhampi mukhadvāraṃ paviṭṭhameva hoti, mukhe pakkhittamattañca appaviṭṭhaṃ. **Āhāra**nti ajjhoharitabbaṃ kālikaṃ adhippetaṃ, na udakaṃ. Tañhi bhesajjasaṅgahitampi akālikameva paṭiggahitasseva kālikattā. Udake hi paṭiggahaṇaṃ na ruhati. Teneva bhikkhunā tāpitena udakena cirapaṭiggahitena ca akappiyakuṭiyaṃ vutthena ca saha āmisaṃ bhuñjantassāpi sāmapākādidoso na hoti. Vakkhati hi ''bhikkhu yāguatthāya…pe… udakaṃ tāpeti, vaṭṭatī''tiādi (pāci. aṭṭha. 265). Bhikkhū pana etaṃ adhippāyaṃ tadā na jāniṃsu. Tenāha **''sammā atthaṃ asallakkhetvā''**tiādi.

265. **Rathareṇumpī**ti rathe gacchante uṭṭhahanareṇusadisareṇuṃ. Tena tato sukhumaṃ ākāse paribbhamanakaṃ dissamānampi abbohārikanti dasseti. **Akallako**ti gilāno.

''Gahetuṃ vā…pe… tassa orimantenā''ti iminā ākāse ujuṃ ṭhatvā parena ukkhittaṃ gaṇhantassāpi āsannaṅgabhūtapādatalato paṭṭhāya hatthapāso paricchinditabbo, na pana sīsantato paṭṭhāyāti dasseti. Tattha **''orimantenā''**ti imassa heṭṭhimantenāti attho gahetabbo.

Ettha ca **pavāraṇāsikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ** ''sace bhikkhu nisinno hoti, āsanassa pacchimantato paṭṭhāyā''tiādinā (pāci. aṭṭha. 238-239) paṭiggāhakānaṃ āsannaṅgassa pārimantato paṭṭhāya paricchedassa dassitattā idhāpi ākāse ṭhitassa paṭiggāhakassa āsannaṅgabhūtapādaṅgulassa pārimantabhūtato paṇhipariyantassa heṭṭhimatalato paṭṭhāya, dāyakassa pana orimantabhūtato pādaṅgulassa heṭṭhimatalato paṭṭhāya hatthapāso paricchinditabboti daṭṭhabbaṃ. Imināva nayena bhūmiyaṃ nipajjitvā ussīse nisinnassa hatthato paṭiggaṇhantassapi āsannasīsaṅgassa pārimantabhūtato gīvantato paṭṭhāyeva hatthapāso minitabbo, na pādatalato paṭṭhāya. Evaṃ nipajjitvā dānepi yathānurūpaṃ veditabbaṃ. ''Yaṃ āsannataraṃ aṅga''nti hi vuttaṃ.

Paṭiggahaṇasaññāyāti ''mañcādinā paṭiggahessāmī''ti uppāditasaññāya. Iminā ''paṭiggaṇhāmī''ti vācāya vattabbakiccaṃ natthīti dasseti. **Katthaci** aṭṭhakathāsu, padesesu vā. **Asaṃhārime phalake**ti thāmamajjhimena purisena asaṃhāriye. **Puñchitvā paṭiggahetvā**ti puñchitepi rajanacuṇṇasaṅkāya sati paṭiggahaṇatthāya vuttaṃ, nāsati. **Taṃ panā**ti patitarajaṃ appaṭiggahetvā upari gahitapiṇḍapātaṃ. **Anāpattī**ti durupaciṇṇādidoso natthi. ''Anupasampannassa dassāmī''tiādipi vinayadukkaṭaparihārāya vuttaṃ. Tathā akatvā gahitepi paṭiggahetvā paribhuñjato anāpatti eva. **''Anupasampannassa datvā''**ti idampi purimābhogānuguṇatāya vuttaṃ.

Carukenāti khuddakabhājanena. **Abhihaṭattā**ti diyyamānakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Datvā apanayanakāle pana chārikā vā bindūni vā patanti, puna paṭiggahetabbaṃ abhihārassa vigatattāti vadanti. Taṃ yathā na patati, tathā apanessāmīti pariharante yujjati. Pakatisaññāya apanente abhihāro na chijjati, taṃ paṭiggahitameva hoti. **Mukhavaṭṭiyāpi gahetuṃ vaṭṭatī**ti abhihariyamānassa pattassa mukhavaṭṭiyā uparibhāge hatthaṃ pasāretvā phusituṃ vaṭṭati.

Pādena pelletvāti ''pādena paṭiggahessāmī''tisaññāya akkamitvā. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Vacanamattamevā**ti paṭibaddhappaṭibaddhanti saddamattameva nānaṃ, kāyapaṭibaddhameva hoti. Tasmā tesaṃ vacanaṃ na gahetabbanti adhippāyo.

Tena āharāpetunti yassa bhikkhuno santikaṃ gataṃ, taṃ idha ānehīti āṇāpetvā tena āharāpetuṃ itarassa vaṭṭatīti attho. **Na tato para**nti tadaheva sāmaṃ appaṭiggahitaṃ sandhāya vuttaṃ. Tadaheva paṭiggahitaṃ pana punadivasādīsu appaṭiggahetvāpi paribhuñjituṃ vaṭṭatīti vadanti.

Khiyyantīti khayaṃ gacchanti, tesaṃ cuṇṇehi thullaccayaappaṭiggahaṇāpattiyo na hontīti adhippāyo. **''Navasamuṭṭhita''**nti eteneva ucchuādīsu abhinavalaggattā abbohārikaṃ na hotīti dasseti. **Eseva nayo**ti sannidhidosādiṃ sandhāya vadati. Tenāha **''na hī''**tiādi. Tena ca paṭiggahaṇaṅgesu pañcasupi samiddhesu ajjhoharitukāmatāya gahitameva paṭiggahitaṃ nāma hoti ajjhoharitabbesu eva paṭiggahaṇassa anuññātattāti dasseti. Tathā bāhiraparibhogatthāya gahetvā ṭhapitatelādiṃ ajjhoharitukāmatāya sati paṭiggahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati.

Kesañcītiādīsu anupasampannānaṃ atthāya katthaci ṭhapiyamānampi hatthato muttamatte eva paṭiggahaṇaṃ na vijahati, atha kho bhājane patitameva paṭiggahaṇaṃ vijahati. Bhājanañca bhikkhunā punadivasatthāya apekkhitamevāti taggatampi āmisaṃ duddhotapattagataṃ viya paṭiggahaṇaṃ na vijahatīti āsaṅkāya ''sāmaṇerassa hatthe pakkhipitabba''nti vuttanti veditabbaṃ. Īdisesu hi yutti na gavesitabbā, vuttanayeneva paṭipajjitabbaṃ. **''Pattagatā yāgū''**ti iminā pattamukhavaṭṭiyā phuṭṭhepi kūṭe yāgu paṭiggahitā, uggahitā vā na hoti bhikkhuno anicchāya phuṭṭhattāti dasseti. **Āropetī**ti hatthaṃ phusāpeti. **Paṭiggahaṇūpagaṃ bhāraṃ** nāma majjhimassa purisassa ukkhepārahaṃ. **Na pidahitabba**nti hatthato muttaṃ sandhāya vuttaṃ, hatthagataṃ pana itarena hatthena pidahato, hatthato muttampi vā aphusitvā uparipidhānaṃ pātentassa na doso.

Paṭiggaṇhātīti chāyatthāya upari dhārayamānā mahāsākhā yena kenaci chijjeyya, tattha laggarajaṃ mukhe pāteyya cāti kappiyaṃ kārāpetvā paṭiggaṇhāti. **Kuṇḍake**ti mahāghaṭe. **Tasmimpī**ti cāṭighaṭepi. **Gāhāpetvā**ti appaṭiggahitaṃ kālikaṃ gāhāpetvā.

Dutiyattherassāti ''therassa pattaṃ mayhaṃ dethā''ti tena attano pariccajāpetvā dutiyattherassa deti. **Ettha panā**ti pattaparivattane. **Kāraṇa**nti ettha yathā ''sāmaṇerā ito amhākampi dentī''ti vitakko uppajjati, na tathāti kāraṇaṃ vadanti, tañca yuttaṃ. Yassa pana tādiso vitakko natthi, tena aparivattetvāpi bhuñjituṃ vaṭṭati.

Niccāletunti cāletvā pāsāṇasakkharādiapanayaṃ kātuṃ. **Uddhanaṃ āropetabba**nti anaggikaṃ uddhanaṃ sandhāya vuttaṃ. Uddhane paccamānassa āluḷane upari apakkataṇḍulā heṭṭhā pavisitvā paccatīti āha **''sāmaṃpākañceva hotī''**ti.

Ādhārake patto ṭhapitoti appaṭiggahitāmiso patto puna paṭiggahaṇatthāya ṭhapito. **Ekaggahaṇenevā**ti sāmaṇerānaṃ gahitassa puna acchaḍḍanavasena gahaṇena. **Bhuñjituṃ vaṭṭatī**ti dhūmavaṭṭiyā tadahupaṭiggahitattā vuttaṃ. **Bhattuggāro**tiādi abbohārikappasaṅgena vikālabhojanavinicchayadassanaṃ. **Samuddodakenā**ti appaṭiggahitena. **Himakarakā** nāma kadāci vassodakena saha patanakā pāsāṇalekhā viya ghanībhūtaudakavisesā, tesu paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Tenāha **''udakagatikā evā''**ti. **Purebhattameva vaṭṭatī**ti appaṭiggahitāpattīhi abbohārikampi vikālabhojanāpattīhi sabbohārikanti dasseti.

Laggatīti mukhe ca hatthe ca mattikāvaṇṇaṃ dasseti. **Bahala**nti hatthamukhesu alagganakampi paṭiggahetabbaṃ. **Vāsamatta**nti reṇukhīrābhāvaṃ dasseti. **Ākirati paṭiggahetabba**nti puppharasassa paññāyanato vuttaṃ.

Mahābhūtesūti pāṇasarīrasannissitesu pathavīādimahābhūtesu. **Sabbaṃ vaṭṭatī**ti attano, paresañca sarīranissitaṃ sabbaṃ vaṭṭati. Akappiyamaṃsānulomatāya thullaccayādiṃ na janetīti adhippāyo. **Patatī**ti attano sarīrato vicchinditvā patati. ‘‘Rukkhato chinditvā’’ti vuttattā mattikatthāya pathaviṃ khaṇituṃ, aññampi yaṃkiñci mūlapaṇṇādivisabhesajjaṃ chinditvā chārikaṃ akatvāpi appaṭiggahitampi paribhuñjituṃ vaṭṭatīti daṭṭhabbaṃ. Appaṭiggahitatā, ananuññātatā, dhūmādiabbohārikatābhāvo, ajjhoharaṇanti imānettha cattāri aṅgāni.

Dantaponasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito bhojanavaggo catuttho.

5. Acelakavaggo

1. Acelakasikkhāpadavaṇṇanā

273. Pañcamavaggassa paṭhame **mayhaṃ nāmā**ti bhikkhunā bhūmiyaṃ ṭhapetvā dinnampi sandhāya vadati. Aññatitthiyatā, ananuññātatā, ajjhoharaṇīyatā, ajjhoharaṇatthāya sahatthā anikkhittabhājane dānanti imānettha cattāri aṅgāni.

Acelakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uyyojanasikkhāpadavaṇṇanā

274. Dutiye anācāraṃ ācaritukāmatā, tadatthameva upasampannassa uyyojanā, tassa upacārātikkamoti imānettha tīṇi aṅgāni.

Uyyojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

281. Tatiye pāḷiyaṃ **khuddake ghare**ti ettha khuddakaṃ gharaṃ nāma pañcahatthato ūnakavitthāraṃ adhippetaṃ. Tattha ca piṭṭhasaṅghāṭato hatthapāse avijahitepi piṭṭhivaṃsātikkamo hotīti āha **‘‘piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā’’**ti. **Yathā tathā vā katassā**ti piṭṭhivaṃsaṃ āropetvā vā anāropetvā vā katassa.

283. Pāḷiyaṃ **vītarāgā**ti apariyuṭṭhitarāgānaṃ, anāgāmīnañca saṅgaho. **Sacittaka**nti anupavisitvā nisīdanacittena sacittakaṃ. Pariyuṭṭhitarāgajāyampatikānaṃ sannihitatā, sayanigharatā, dutiyassa bhikkhuno abhāvo, anupakhajja nisīdananti imānettha cattāri aṅgāni.

Sabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

284-289. Catutthapañcamāni vuttatthāni.

6. Cārittasikkhāpadavaṇṇanā

298. Chaṭṭhe **‘‘pariyesitvā ārocanakiccaṃ nāma natthī’’**ti vuttattā yo apariyesitabbo upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhāne dissati, so sacepi pakativacanassa savanūpacāraṃ atikkamma ṭhito upagantvā āpucchitabbo. Tenāha **‘‘api ca…pe… yaṃ passati, so āpucchitabbo’’**tiādi.

302. Anāpattivāre cettha antarārāmādīnaññeva vuttattā vihārato gāmavīthiṃ anuññātakāraṇaṃ vinā atikkamantassāpi āpatti hoti, na pana gharūpacāraṃ atikkamantasseva.

Yaṃ pana pāḷiyaṃ ‘‘aññassa gharūpacāraṃ okkamantassa…pe… paṭhamaṃ pādaṃ ummāraṃ atikkāmetī’’tiādi vuttaṃ. Taṃ gāme paviṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ, tathāpi aññassa gharūpacāraṃ anokkamitvā vīthimajjheneva gantvā icchiticchitagharadvārābhimukhe ṭhatvā manusse oloketvā gacchantassāpi pācittiyameva. Tattha keci ‘‘vīthiyaṃ atikkamantassa gharūpacāragaṇanāya āpattiyo’’ti vadanti. Aññe pana ‘‘yāni kulāni uddissa gato, tesaṃ gaṇanāyā’’ti. Pañcannaṃ bhojanānaṃ aññatarena nimantanasādiyanaṃ, santaṃ bhikkhuṃ anāpucchanā, bhattiyagharato aññagharūpasaṅkamanaṃ, majjhanhikānatikkamo, samayāpadānaṃ abhāvoti imānettha pañca aṅgāni.

Cārittasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahānāmasikkhāpadavaṇṇanā

303. Sattame **mahānāmo**ti sukkodanassa putto anuruddhattherassa, satthu ca jeṭṭhabhātā. Ānandatthero amitodanassa putto, nandatthero pana suddhodanasseva.

305. Pāḷiyaṃ **kālaṃ āharissathā**ti ajjatanaṃ kālaṃ vītināmessatha, sve bhesajjaṃ harissathāti vā attho. ‘‘Atthi pavāraṇā bhesajjapariyantā ca rattipariyantā cā’’ti tatiyakoṭṭhāse niyamitameva bhesajjaṃ niyamitakālantareyeva gahetabbaṃ, na tato bahi. Itarathā visuṃ payojanaṃ natthīti daṭṭhabbaṃ. Sapariyantā saṅghapavāraṇā, taduttari bhesajjaviññatti, agilānatāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Mahānāmasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uyyuttasenāsikkhāpadavaṇṇanā

315. Aṭṭhame **ekameka**nti ettha duvaṅginīpi tivaṅginīpi senā saṅgayhati. Uyyuttacaturaṅgasenādassanāya tathārūpapaccayādiṃ vinā gamanaṃ, ananuññātokāse dassananti imānettha dve aṅgāni.

Uyyuttasenāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Senāvāsasikkhāpadavaṇṇanā

319. Navame senāya catuttho sūriyatthaṅgamo, agilānatāti imānettha dve aṅgāni.

Senāvāsasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uyyodhikasikkhāpadavaṇṇanā

322. Dasame pāḷiyaṃ **kati te lakkhāni laddhānī**ti kittakā tayā laddhāti attho. Uyyodhikādidassanāya tathārūpapaccayaṃ vinā gamanaṃ, ananuññātokāse dassananti imānettha dve aṅgāni.

Uyyodhikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito acelakavaggo pañcamo.

6. Surāpānavaggo

1. Surāpānasikkhāpadavaṇṇanā

328. Chaṭṭhavaggassa paṭhame pāḷiyaṃ **kiṇṇapakkhittā**ti piṭṭhapūvādiṃ apakkhipitvā kiṇṇasaṅkhātaṃ dhaññaṅkurādisurābījaṃ pakkhipitvā katā. **Sambhārasaṃyuttā**ti sāsapādianekasambhārehi saññuttā.

Madhukatālanāḷikerādipupphādiraso ciraparivāsito **pupphāsavo** nāma. Tathā panasādi **phalāsavo**. Muddikaraso **madhvāsavo**. Ucchuraso **guḷāsavo**. Tiphalatikaṭukādinānāsambhārānaṃ raso ciraparivāsito **sambhārasaṃyutto**. **Bījato paṭṭhāyā**ti yathāvuttānaṃ piṭṭhādīnaṃ majjatthāya bhājane pakkhittakālato paṭṭhāya.

329. **Loṇasovīrakaṃ sutta**ñca anekehi dabbasambhārehi abhisaṅkhato bhesajjaviseso. Uyyuttasikkhāpadānaṃ acittakalokavajjesu lokavajjatā pubbe vuttanayāvāti tattha kiñcipi avatvā idha tehi asādhāraṇavatthuvisesasiddhāya acittakapakkhepi akusalacittatāya taṃ lokavajjatādivisesaṃ dassetumeva **‘‘vatthuajānanatāya cetthā’’**tiādinā vuttanti veditabbaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ paṭhamapārājikavaṇṇanāyaṃ vitthārato **săratthadīpaniyaṃ** viraddhaṭṭhānavisodhanavasena vuttanti tattheva gahetabbaṃ. Majjabhāvo, tassa pānañcāti imānettha dve aṅgāni.

Surāpānasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aṅgulipatodakasikkhāpadavaṇṇanā

330. Dutiye hasādhippāyatā, upasampannassa kāyena kāyāmasananti imānettha dve aṅgāni.

Aṅgulipatodakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Hasadhammasikkhāpadavaṇṇanā

338. Tatiye pāḷiyaṃ **hasadhamme hasadhammasaññī**tiādīsu uplavādimattaṃ kiṃ hasadhammo hotīti gahaṇavasena sati karaṇīye kariyamānaṃ hasadhammaṃ hasadhammoti gahaṇavasena attho veditabbo. **Ussārento**ti udake ṭhitaṃ nāvaṃ tīre āropento.

Patanuppatanavāresūti udakassa uparitale maṇḍūkagatiyā patanuppatanavasena gamanatthaṃ khittāya ekissā kathalāya vasena vuttaṃ. Udakassa uparigopphakatā, hasādhippāyena kīḷananti dve aṅgāni.

Hasadhammasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anādariyasikkhāpadavaṇṇanā

344. Catutthe **suttānuloma**nti mahāpadesā. Aṭṭhakathātipi vadanti. Upasampannassa paññattena vacanaṃ, anādariyakaraṇanti dve aṅgāni.

Anādariyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhiṃsāpanasikkhāpadavaṇṇanā

345. Pañcame upasampannatā, tassa dassanasavanavisaye bhiṃsāpetukāmatāya vāyamananti dve aṅgāni.

Bhiṃsāpanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jotisikkhāpadavaṇṇanā

354. Chaṭṭhe **alātaṃ patita**nti aggikapālato bahi patitaṃ. **Vijjhāta**nti vijjhātaṃ alātaṃ kapālaggimhi pakkhipitvā jālentassa pācittiyaṃ, tathā kevalaṃ indhanaṃ pātentassapi vijjhātaṃ kapālaggiṃ mukhavātādinā ujjālentassapi. Gilānatādikāraṇābhāvo, visibbetukāmatā, samādahananti tīṇi aṅgāni.

Jotisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nahānasikkhāpadavaṇṇanā

357. Sattame pāḷiyaṃ **nagare thakite**ti ettha raññā ciraṃ nahāyitukāmena ‘‘ahaṃ bahi uyyāne katārakkho vasissāmi, nagaraṃ thaketvā gopethā’’ti anuññātā, te thakiṃsūti daṭṭhabbaṃ. **Asambhinnenā**ti anaṭṭhena, taṃ divasaṃ puna aggahitālaṅkārena pabuddhamattenāti adhippāyo. Majjhimadese ūnakaddhamāsanahānaṃ, samayādīnaṃ abhāvoti dve aṅgāni.

Nahānasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dubbaṇṇakaraṇasikkhāpadavaṇṇanā

368. Aṭṭhame **paṭiladdhanavacīvarenā**ti ettha pubbe akatakappaṃ katipāhaṃ nivāsanatthāya tāvakālikavasena laddhampi saṅgayhatīti vadanti.

369. ‘‘Navaṃ nāma akatakappa’’nti sāmaññato vuttattā aññena bhikkhunā kappabinduṃ datvā paribhuttaṃ cīvaraṃ, tena vā, tato labhitvā aññena vā kenaci dinnampi katakappameva navaṃ nāma na hotīti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Nivāsetuṃ vā pārupituṃ vā’’**ti vuttattā aṃsabaddhakāsāvampi pārupitabbato kappaṃ kātabbanti vadanti. **Cammakāranīlaṃ** nāma cammaṃ nīlavaṇṇaṃ kātuṃ yojiyamānaṃ nīlaṃ. Pakatinīlamevāti keci. Yathāvuttacīvarassa akatakappatā, anaṭṭhacīvarāditā, nivāsanāditāti tīṇi aṅgāni.

Dubbaṇṇakaraṇasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vikappanasikkhāpadavaṇṇanā

374. Navame **yenā**ti yena saddhiṃ, yassa santiketi attho. Sāmaṃ vikappitassa apaccuddhāro, vikappanupagacīvaratā, avissāsena paribhogoti tīṇi aṅgāni.

Vikappanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cīvaraapanidhānasikkhāpadavaṇṇanā

378. Dasame pāḷiyaṃ **antamaso hasāpekkhopī**ti **api**-saddena atheyyacittaṃ kodhena dukkhāpetukāmaṃ, avaṇṇaṃ pakāsetukāmañca saṅgayhati. Teneva **‘‘tivedana’’**nti vuttaṃ. Upasampannassa pattādīnaṃ apanidhānaṃ, vihesetukāmatādīti dve aṅgāni.

Cīvaraapanidhānasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito surāpānavaggo chaṭṭho.

7. Sappāṇakavaggo

1. Sañciccapāṇasikkhāpadavaṇṇanā

382. Sattamassa paṭhame usuṃ saraṃ asati khipatīti **issāso**. Na hettha kiñci jīvitaṃ nāma visuṃ tiṭṭhatīti sambandho. Tattha **pāṇ**eti satte. **Appamattena vattaṃ kātabba**nti yathā pāṇakānaṃ vihesāpi na hoti, evaṃ sallakkhetvā otāpanasammajjanādivattaṃ kātabbaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Sañciccapāṇasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā

387. Dutiye **udakasaṇṭhānakappadese**ti kaddamapāsāṇādibhūmiyaṃ. **Tatthā**ti āsitte kappiyaudake. Sesaṃ vuttanayameva.

Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ukkoṭanasikkhāpadavaṇṇanā

392. Tatiye **''tassa bhikkhuno santikaṃ gantvā''**ti vuttattā yassa adhikaraṇaṃ saṅghakammena nihataṃ, tassa sammukhe eva ukkoṭentassa pācittiyaṃ. Parammukhe pana dukkaṭameva.

395. **''Dhammakamme adhammakammasaññī ukkoṭeti, anāpatti''**ti vuttattā anādariyatādi viya ukkoṭanaṃ sayaṃ akusalaṃ na hoti, dhammakammasaññāya, pana vimatiyā ca ukkoṭaneneva akusalaṃ hoti. Yathādhammaṃ nihatatā, jānanā, ukkoṭanāti tīṇi aṅgāni.

Ukkoṭanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Duṭṭhullasikkhāpadavaṇṇanā

399. Catutthe **āpattiṃ āpajjatiyevā**ti dhuranikkhepapakkhe vuttaṃ. **Vatthupuggalo**ti āpannapuggalo. Chādetukāmatāya hi sati eva avassaṃ aññassa ārocanaṃ vuttaṃ, vatthupuggalassa ca ārocanā nāma na hotīti paṭicchādanamevāti adhippāyo. **Koṭi chinnā hotī**ti chādessāmīti dhuranikkhepe satipi puggalaparamparāya gacchantī āpattikoṭi chijjati.

400. **''Anupasampannassa sukkavissaṭṭhi ca kāyasaṃsaggo cāti ayaṃ duṭṭhullaajjhācāro nāmā''**ti idaṃ duṭṭhullārocanasikkhāpadaṭṭhakathāyaṃ ''anupasampannassa…pe… ādito pañca sikkhāpadāni duṭṭhullo nāma ajjhācāro, sesāni aduṭṭhullo. Sukkavissaṭṭhikāyasaṃsaggaduṭṭhullaattakāmā panassa ajjhācāro nāmā''ti (pāci. aṭṭha. 82) iminā vacanena virujjhatīti vīmaṃsitabbaṃ. Puggalapemena chādayato cettha ''aññe garahissantī''ti bhayavasena chādanakkhaṇe paṭighova uppajjatīti **''dukkhavedana''**nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Upasampannassa duṭṭhullāpattijānanaṃ, paṭicchādetukāmatāya dhuranikkhepoti dve aṅgāni.

Duṭṭhullasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ūnavīsativassasikkhāpadavaṇṇanā

402. Pañcame **rūpasippa**nti heraññikasippaṃ. Gabbhe sayitakālena saddhiṃ vīsatimaṃ vassaṃ paripuṇṇamassāti **gabbhavīso**.

404. **Nikkhamanīyapuṇṇamāsī**ti sāvaṇamāsassa puṇṇamiyā āsāḷhīpuṇṇamiyā anantarapuṇṇamī. **Pāṭipadadivase**ti pacchimikāya vassūpanāyikāya. Dvādasa māse mātu kucchismiṃ vasitvā mahāpavāraṇāya jātaṃ upasampādentīti attho. ''Tiṃsa rattindivo māso, dvādasamāsiko saṃvaccharo''ti (a. ni. 3.71; 8.43; vibha. 1023) vacanato **''cattāro māsā parihāyantī''**ti vuttaṃ. **Vassaṃ ukkaḍḍhantī**ti vassaṃ uddhaṃ kaḍḍhanti, ''ekamāsaṃ adhikamāso''ti chaḍḍetvā vassaṃ upagacchantīti attho. Tasmā tatiyo tatiyo saṃvaccharo terasamāsiko hoti. **Te dve māse gahetvā**ti nikkhamanīyapuṇṇamāsato yāva jātadivasabhūtā mahāpavāraṇā. Tāva ye dve māsā anāgatā, tesaṃ atthāya adhikamāsato laddhe dve māse gahetvā. Tenāha ''yo pavāretvā vīsativasso bhavissatī''tiādi. **''Nikkaṅkhā hutvā''**ti idaṃ aṭṭhārasannaṃ vassānaṃ ekaadhikamāse gahetvā tato vīsatiyā vassesupi cātuddasīatthāya catunnaṃ māsānaṃ parihāpanena sabbadā paripuṇṇavīsativassataṃ sandhāya vuttaṃ. **Pavāretvā vīsativasso bhavissatī**ti mahāpavāraṇādivase atikkante gabbhavassena saha vīsativasso bhavissatīti attho. **Tasmā**ti yasmā gabbhamāsāpi gaṇanūpagā honti, tasmā. **Ekavīsativasso**ti jātiyā vīsativassaṃ sandhāya vuttaṃ.

406. **Aññaṃ upasampādetī**ti upajjhāyo, ācariyo vā hutvā upasampādeti. **Sopī**ti upasampādentopi anupasampanno. Ūnavīsativassatā, taṃ ñatvā upajjhāyena hutvā upasampādananti dve aṅgāni.

Ūnavīsativassasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Theyyasatthasikkhāpadavaṇṇanā

409. Chaṭṭhe theyyasatthabhāvo, ñatvā saṃvidhānaṃ, avisaṅketena gamananti tīṇi aṅgāni.

Theyyasatthasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

412. Sattamaṃ vuttanayameva.

8. Ariṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

417. Aṭṭhame **antarāya**nti antarā vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādianattho. **Ānantariyadhammā**ti anantare bhave phalanibbattane niyuttā cetanādidhammāti attho. **''Na saggassā''**ti idaṃ bhikkhunidūsanakammassa ānantariyattābhāvato vuttaṃ. Ariyasāvikāsu, pana kalyāṇaputhujjanabhūtāya ca balakkārena dūsentassa ānantariyasaasameva. Mokkhantarāyikatā pana lolāyapi pakatattabhikkhuniyā dūsakassa tasmiṃ attabhāve magguppattiyā abhāvato vuttā.

Tasmiṃ attabhāve anivattanakā ahetukaakiriyanatthikadiṭṭhiyova **niyatamicchādiṭṭhidhammā**. Paṇḍakādīnaṃ gahaṇaṃ nidassanamattaṃ. Sabbāpi duhetukāhetukapaṭisandhiyo **vipākantarāyikā**va duhetukānampi maggānuppattito.

Ayanti ariṭṭho. **Rasena rasa**nti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena pañcakāmaguṇapaabhogarasaṃ samānetvā. **Upanento viyā**ti ghaṭento viya, so eva vā pāṭho.

Aṭṭhikaṅkalūpamāti ettha aṭṭhi eva nimmaṃsatāya kaṅkalanti ca vuccati. **Palibhañjanaṭṭhenā**ti avassaṃ patanaṭṭhena. **Adhikuṭṭanaṭṭhenā**ti ati viya kuṭṭanaṭṭhena. Pāḷiyaṃ ''tathāhaṃ bhagavatā…pe… nālaṃ antarāyāyā''ti idaṃ vatthuanurūpato vuttaṃ. Evaṃ pana aggahetvā aññenapi ākārena yaṃ kiñci bhagavatā vuttaṃ viparītato gahetvā parehi vuttepi amuñcitvā voharantassāpi vuttanayānusārena tadanuguṇaṃ samanubhāsanakammavācaṃ yojetvā āpattiyā āropetuṃ, āpattiyā adassanādīsu tīsu yaṃ kiñci abhirucitaṃ nimittaṃ katvā ukkhepanīyakammaṃ kātuñca labbhati. Samanubhāsanaṃ akatvāpi ''māyasmā evaṃ avacā''ti bhikkhūhi vuttamatte laddhiyā appaṭinissajjanapaccayāya dukkaṭāpattiyāpi ukkhepanīyakammaṃ kātumpi vaṭṭatevāti daṭṭhabbaṃ. Dhammakammatā, samanubhāsanāya appaṭinissajjananti dve aṅgāni.

Ariṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ukkhittasambhogasikkhāpadavaṇṇanā

424. Navame **‘‘ukkhitto anosārito’’**ti vuttattā ariṭṭhassa ukkhepanīyakammaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

425. Pāḷiyaṃ ‘‘ekacchanne’’ti sāmaññato vuttattā nānūpacārepi ekacchanne nipajjane paṇṇattiṃ ajānantassa arahatopi ukkhittānuvattakānampi pācittiyameva. Akatānudhammatā, ñatvā sambhogādikaraṇanti dve aṅgāni.

Ukkhittasambhogasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kaṇṭakasikkhāpadavaṇṇanā

428. Dasame **pire**ti sambodhanatthe nipātapadaṃ. Sesaṃ anantarasikkhāpadadvaye vuttanayameva.

Kaṇṭakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito sappāṇakavaggo sattamo.

8. Sahadhammikavaggo

1. Sahadhammikasikkhāpadavaṇṇanā

434. Aṭṭhamavaggassa paṭhame upasampannassa paññattena vacanaṃ, asikkhitukāmassa lesena evaṃ vacananti dve aṅgāni.

Sahadhammikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vilekhanasikkhāpadavaṇṇanā

438. Dutiye **alajjitā**ti alajjitāya. Evaṃ sesesupi. **Sañcicca āpattiṃ āpajjatī**tiādi bhikkhubhikkhunīnaññeva vuttaṃ alajjilakkhaṇaṃ, sāmaṇerādīnaṃ, pana gahaṭṭhānañca sādhāraṇavasena yathāsakaṃ sikkhāpadavītikkamanapaṭigūhanādito veditabbaṃ. Lajjilakkhaṇepi eseva nayo. Kiñcāpi kukkucce uppannepi madditvā karonto, kappiye akappiyasaññitāya karontopi taṅkhaṇikāya alajjitāya evaṃ karonti. Tathāpi kukkuccādibhede visuṃ gahitāti daṭṭhabbaṃ.

Vajjiputtakā dasavatthudīpakā. **Parūpahāraaññāṇakaṅkhāparavitāraṇādivādā**ti ettha arahattaṃ paṭijānantānaṃ kuhakānaṃ sukkavissaṭṭhiṃ disvā ‘‘mārakāyikā devatā asuciṃ upasaṃharantī’’tigāhino **parūpahāravādā** nāma. Arahato sabbesaṃ itthipurisādīnaṃ nāmādiajānane **aññāṇaṃ,** tattha sanniṭṭhānabhāvena **kaṅkhā,** parato sutvā nāmādijānanena **paravitāraṇo** atthītivādino aññāṇavādā, kaṅkhāvādā, paravitāraṇavādā ca tesaṃ, mahāsaṅghikādīnañca vibhāgo **kathāvatthuppakaraṇe** vutto.

Cattāro maggā ca phalāni cāti ettha **ca**-kārena abhiññāpaṭisambhidāpi saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. **Kecī**ti pariyattidharā dhammakathikā. Puna **kecī**ti paṭipattidharā paṃsukūlikattherā. **Itare panā**tiādīsu ayaṃ adhippāyo – dhammakathikattherā pana paṃsukūlikattherehi ābhataṃ suttaṃ sutvā –

> ‘‘Yāva tiṭṭhanti suttantā, vinayo yāva dippati;
> Tāva dakkhanti ālokaṃ, sūriye abbhuṭṭhite yathā.
>
> ‘‘Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca;
> Tamo bhavissati loke, sūriye atthaṅgate yathā.
>
> ‘‘Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā;
> Paṭipattiyaṃ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhaṃsatī’’ti. (a. ni. aṭṭha. 1.1.130) –

Idaṃ suttaṃ āharitvā attanova vādaṃ patiṭṭhapentā pārājikānāpajjanavasena ṭhitā paṭipattisaṅgahitā pariyattiyeva mūlanti āhaṃsūti. Tenāha ‘‘sace pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhaṇakā…pe… sāsanaṃ vuḍḍhiṃ viruḷhiṃ gamayissantī’’ti. Etena ca parikkhīṇe kāle lajjigaṇaṃ alabhantena vinayadharena alajjinopi pakatatte saṅgahetvā tehi saha dhammāmisasambhogaṃ saṃvāsaṃ karontena bahū kulaputte upasampādetvā sāsanaṃ paggahetuṃ vaṭṭatīti idaṃ sijjhatīti daṭṭhabbaṃ. Garahitukāmatā, upasampannassa santike sikkhāpadavivaṇṇananti dve aṅgāni.

Vilekhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mohanasikkhāpadavaṇṇanā

444. Tatiye pāḷiyaṃ **ko pana vādo bhiyyo**ti tehi aññehi bhikkhūhi diṭṭhadvattivārato bhiyyo pana vitthārena uddisiyamāne pātimokkhe nisinnapubbatā atthi ce, tattha kimeva vattabbaṃ, āpattimokkho natthi evāti adhippāyo. **Tañca yathādhammo kāretabbo**ti **ta**nti kāraṇatthe upayogavacanaṃ, tāyāti attho. Yathā dhammo ca vinayo ca ṭhito, tathā tāya āpattiyā kāretabboti vuttaṃ hoti. Mohāropanaṃ, tikkhattuṃ sutabhāvo, mohetukāmassa mohananti tīṇi aṅgāni.

Mohanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pahārasikkhāpadavaṇṇanā

451. Catutthe pāḷiyaṃ **kāyapaṭibaddhena vā**ti ettha pāsāṇādinissaggiyapahāropi saṅgahito.

452. **Rattacitto**ti kāyasaṃsaggarāgena vuttaṃ. Methunarāgena pana pahārato purisādīsu dukkaṭameva. Mokkhādhippāyena daṇḍakoṭiyā sappādiṃ ghaṭṭetvā maṇḍūkādiṃ mocentassapi anāpatti eva. Kupitatā, upasampannassa na mokkhādhippāyena pahāroti dve aṅgāni.

Pahārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Talasattikasikkhāpadavaṇṇanā

457. Pañcame **na paharitukāmatāya dinnattā dukkaṭa**nti ettha kimidaṃ dukkaṭaṃ, pahārapaccayā, udāhu uggiraṇapaccayāti? Uggiraṇapaccayāva, na pahārapaccayā. Na hi paharitukāmatāya asati tappaccayā kāci āpatti yuttā, uggiraṇassa pana attano sabhāvena asaṇṭhitattā tappaccayā pācittiyaṃ na jātaṃ, asuddhacittena katapayogattā ca ettha anāpatti na yuttāti dukkaṭaṃ vuttanti gahetabbaṃ.

458. **Pubbe**ti anantarasikkhāpade. Sesaṃ anantarasadisameva.

Talasattikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Amūlakasikkhāpadavaṇṇanā

459. Chaṭṭhe **‘‘attaparittāṇaṃ karontā’’**ti idaṃ na ca veramūlikā anuddhaṃsanāti dassanatthaṃ vuttaṃ. Anuddhaṃsanakkhaṇe pana kopacittameva uppajjati. Teneva **‘‘dukkhavedana’’**nti vuttaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Amūlakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kukkuccuppādanasikkhāpadavaṇṇanā

464. Sattame upasampannassa aphāsukāmatā, kukkuccuppādananti dve aṅgāni.

Kukkuccuppādanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upassutisikkhāpadavaṇṇanā

471. Aṭṭhame suyyatīti **suti,** vacanaṃ. Tassā samīpaṃ **upassuti**. Suyyati etthāti sutīti evañhi atthe gayhamāne savanaṭṭhānasamīpe aññasmiṃ assavanaṭṭhāne tiṭṭhatīti āpajjati. Aṭṭhakathāyañca upassuti-saddasseva atthaṃ dassetuṃ **‘‘yattha ṭhatvā’’**tiādi vuttaṃ, na suti-saddamattassa.

473. **Ekaparicchedānī**ti kadāci akiriyato, kadāci kiriyato samuṭṭhānasāmaññena vuttaṃ. Upasampannena codanādhippāyo, savananti dve aṅgāni.

Upassutisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Khiyyanasikkhāpadavaṇṇanā

474. Navame dhammakammatā, jānanaṃ, chandaṃ datvā khiyyananti tīṇi aṅgāni.

Khiyyanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pakkamanasikkhāpadavaṇṇanā

481. Dasame vinicchayakathāya dhammikatā, taṃ ñatvā kammato paṭṭhāya ekasīmaṭṭhassa samānasaṃvāsikassa hatthapāsavijahananti dve aṅgāni.

Pakkamanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dubbalasikkhāpadavaṇṇanā

484. Ekādasame upasampannassa dhammena laddhasammutitā, saṅghena saddhiṃ cīvaraṃ datvā khiyyitukāmatāya khiyyananti dve aṅgāni.

Dubbalasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

489. Dvādasamaṃ vuttanayameva.

Niṭṭhito sahadhammikavaggo aṭṭhamo.

9. Rājavaggo

1. Antepurasikkhāpadavaṇṇanā

499. Navamavaggassa paṭhame pāḷiyaṃ **saṃsuddhagahaṇiko**ti ettha **gahaṇī**ti gabbhāsayasaññito mātu kucchippadeso, purisantarasukkāsamphuṭṭhatāya saṃsuddhagahaṇiko. Abhisittakhattiyatā, ubhinnampi sayanigharato anikkhantatā, appaṭisaṃviditassa indakhīlātikkamoti tīṇi aṅgāni.

Antepurasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ratanasikkhāpadavaṇṇanā

506. Dutiye **āvasathassā**ti ettha antoārāme vā hotu aññattha vā, yattha katthaci attano vasanaṭṭhānaṃ āvasatho nāma. **Chandenapi bhayenapī**ti vaḍḍhakiādīsu chandena, rājavallabhesu bhayena. **Ākiṇṇamanussepi jāte…pe… āsaṅkantī**ti tasmiṃ nimmanussaṭṭhāne pacchā ākiṇṇamanusse jātepi visaritvā gamanakāle aññassa adiṭṭhattā tameva bhikkhuṃ āsaṅkanti. **Patirūpaṃ** nāma kappiyabhaṇḍe sayaṃ paṃsukūlaṃ gahetvā akappiyabhaṇḍe patirūpānaṃ upāsakādīnaṃ dassetvā cetiyādipuññe niyojanaṃ vā dāpetvā nirapekkhagamanaṃ vā. **Samādapetvā**ti yācitvā. Parasantakatā, vissāsaggāhapaṃsukūlasaññānaṃ abhāvo, ananuññātakāraṇā uggahaṇādi cāti tīṇi aṅgāni.

Ratanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vikālagāmappavisanasikkhāpadavaṇṇanā

508. Tatiye pāḷiyaṃ **bhayakatha**nti rājacorādibhayaṃ vā rogāmanussadubbhikkhakantārādibhayaṃ vā ārabbha pavattaṃ. **Visikhākatha**nti suniviṭṭhādivīthikathaṃ. **Kumbhaṭṭhānakatha**nti udakatitthakathaṃ, kumbhadāsīkathaṃ vā. **Pubbapetakatha**nti atītañātikathaṃ. **Nānattakatha**nti vuttāhi, vakkhamānāhi ca vimuttaṃ nānāsabhāvaṃ niratthakakathaṃ. **Lokakkhāyika**nti ‘‘ayaṃ loko kena nimmito’’tiādinā lokasabhāvakkhānavasena pavattanakathā. Evaṃ **samuddakkhāyikā** veditabbā. Iti bhavo iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā**. Ettha ca bhavo sassataṃ, vuḍḍhi, kāmasukhañcāti tividho, abhavo tabbiparītavasena. Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṃ **dvattiṃsatiracchānakathā** nāma honti. Atha vā pāḷiyaṃ sarūpato anāgatāpi araññapabbatanadīdīpakathā iti-saddena saṅgahetvā dvattiṃsatiracchānakathāti vuccanti. **Iti vā**ti ettha **iti**-saddo pakāratthe. **Vā**-saddo vikappatthe. Tasmā evaṃ pakāraṃ ito aññaṃ vā tādisaṃ niratthakakathaṃ kathetīti attho gahetabbo.

512. **Ussāhaṃ paṭippassambhetvā vihāraṃ gacchantā**ti ettha gāmūpacārato bahi nikkhante antarārāmādīnamupacāraṃ paviṭṭhe sandhāya vuttaṃ. Gāmūpacārabbhantare pana paṭipassaddhussāhānampi puna tameva vā aññaṃ vā gāmaṃ pavisitukāmatāya sati āpucchanakiccaṃ natthi. **‘‘Kulaghare vā…pe… gantabba’’**nti idaṃ pana purebhattaṃ paviṭṭhānaṃ vikāle sañjāte vikāle gāmappavesassa āpucchitabbatāya vuttaṃ. **Adinnādāne vuttanayenā**ti dutiyaleḍḍupātaṃ sandhāya vuttaṃ.

515. **Antarārāmantiādīsū**ti ettha ussavadivasādīsu manussehi gāme padakkhiṇaṃ kārentaṃ **jinabimbādiṃ** pūjetukāmehi vā rogavūpasamādiyatthaṃ manussehi yācitehi vā bhikkhūhi suppaṭicchannādividhiṃ akatvāpi vīthimajjheneva gāmaṃ padakkhiṇaṃ kātuṃ vaṭṭatīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ anāpattivāre avuttattā, ‘‘maggā anokkamitvā…pe… pācittiya’’nti (kaṅkhā. aṭṭha. vikālagāmappavesanasikkhāpadavaṇṇanā) paṭikkhittattā ca. Vesāliṃ anupariyāyitvā parittaṃ karontenāpi ānandattherena suppaṭicchannatādiṃ akopenteneva, apaññatte vā sikkhāpade katanti daṭṭhabbaṃ. Keci pana ‘‘antarārāmādigāmantare ṭhitehi garuṭṭhānīyānaṃ paccuggamanānuggamanādivasena gāmavīthiṃ otarituṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, tampi antaragharaṃ pavisantaṃ pati kātuṃ na vaṭṭati eva. Antarārāmādikappiyabhūmiṃ pana uddissa gacchantaṃ pati kātuṃ vaṭṭatīti khāyati, vīmaṃsitabbaṃ. Santaṃ bhikkhuṃ anāpucchanā, ananuññātakāraṇā vikāle gāmappavesoti dve aṅgāni.

Vikālagāmappavisanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sūcigharasikkhāpadavaṇṇanā

520. Catutthe pāḷiyaṃ **vāsijaṭe**ti vāsidaṇḍake. Aṭṭhimayādisūcigharatā, karaṇakārāpanādivasena attano paṭilābhoti dve aṅgāni.

Sūcigharasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mañcapīṭhasikkhāpadavaṇṇanā

521. Pañcame pāḷiyaṃ **āsayato, bhikkhave, moghapuriso veditabbo**ti hīnajjhāsayavasena ayaṃ tucchapurisoti ñātabbo, hīnāya paccaye lolatāya puggalassa tucchatā ñātabbāti adhippāyo. Imasmiṃ sikkhāpade, ito paresu ca pañcasu attanā kārāpitassa paṭilābhe eva pācittiyaṃ. Paribhoge panassa, aññesañca dukkaṭameva. Pamāṇātikkantamañcapīṭhatā, attano karaṇakārāpanavasena paṭilābhoti dve aṅgāni.

Mañcapīṭhasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Tūlonaddhasikkhāpadavaṇṇanā

526. Chaṭṭhe **poṭakitūla**nti tiṇagacchajātikānaṃ tūlaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

Tūlonaddhasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nisīdanasikkhāpadavaṇṇanā

531-536. Sattame nisīdanassa pamāṇātikkantatā, attano karaṇādinā paṭilābhoti dve aṅgāni.

Nisīdanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

537-547. Iminā nayena aṭṭhamanavamadasamesupi aṅgāni veditabbāni. Sesaṃ sabbattha suviññeyyamevāti.

Niṭṭhito rājavaggo navamo.

Khuddakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

6. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ

1. Paṭhamapāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

553. Pāṭidesanīyesu paṭhame **paṭidesetabbākāradassana**nti evaṃ āpattiṃ navakassa santike desetabbākāradassanaṃ. Iminā lakkhaṇena sambahulānaṃ āpattīnampi vuḍḍhassa santike ca desetabbākāro sakkā viññātunti. Tatrāyaṃ nayo – ‘‘gārayhe, āvuso, dhamme āpajjiṃ asappāye pāṭidesanīye’’ti evaṃ sambahulāsu. Vuḍḍhassa pana santike ‘‘gārayhaṃ, bhante, dhammaṃ…pe… gārayhe, bhante, dhamme’’ti yojanā veditabbā. Tattha **asappāya**nti saggamokkhantarāyakaranti attho. Aññātikāya bhikkhuniyā antaraghare ṭhitāya hatthato sahatthā yāvakālikaggahaṇaṃ, ajjhoharaṇanti dve aṅgāni.

Paṭhamapāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

558. Dutiye paripuṇṇūpasampannāya ananuññātākārena vosāsanā, anivāretvā bhojanajjhohāroti dve aṅgāni.

563. Tatiye sekkhasammatatā, gharūpacāre animantitatā, gilānassa aniccabhattādiṃ gahetvā bhuñjananti tīṇi aṅgāni.

570. Catutthe sāsaṅkāraññasenāsanatā, ananuññātaṃ yāvakālikaṃ appaṭisaṃviditaṃ ajjhārāme paṭiggahetvā agilānassa ajjhoharaṇanti dve aṅgāni. Sesaṃ uttānameva.

Pāṭidesanīyavaṇṇanānayo niṭṭhito.

7. Sekhiyakaṇḍaṃ

1. Parimaṇḍalavaggavaṇṇanā

576. Sekhiyesu yasmā **vattakkhandhake** (cūḷava. 356 ādayo) vuttavattānipi sikkhitabbattā sekhiyāneva, tasmā pārājikādīsu viyettha pāḷiyaṃ paricchedo na kato. Cārittanayadassanatthañca ‘‘yo pana bhikkhu olambento nivāseyya, dukkaṭa’’nti avatvā ‘‘sikkhā karaṇīyā’’ti sabbattha pāḷi āropitā. Padabhājane pana ‘‘āpatti dukkaṭassā’’ti vuttattā sabbattha anādariyakaraṇe dukkaṭaṃ veditabbaṃ.

Aṭṭhaṅgulamattanti **matta**-saddena tato kiñci adhikaṃ, ūnampi saṅgaṇhāti. Teneva nisinnassa caturaṅgulamattampi vuttaṃ. Na hi nisinnassa caturaṅgulappamāṇaṃ, ṭhitassa aṭṭhaṅgulamevāti sakkā niyametuṃ ūnādhikattasambhavato. Tasmā yathā sāruppaṃ hoti evaṃ aṭṭhaṅgulānusārena nivāsanaññeva adhippetanti gahetabbaṃ. Teneva vakkhati ‘‘yo pana bhikkhu sukkhajaṅgho vā’’tiādi. **Kurundiyaṃ** ‘‘ajānantassa anāpattī’’ti ādaraṃ katvā uggaṇhantassāpi ajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāpi nirantaraṃ nivāsanapārupanavattaṃ sikkhitabbaṃ, asikkhito anādariyameva. Parimaṇḍalaggahaṇena ukkhipitvā nivāsanampi paṭikkhittanti āha **‘‘ukkhipitvā vā otāretvā vā’’**ti.

Sacittakanti vatthuvijānanacittena sacittakaṃ. **Sāratthadīpaniyaṃ** pana **upatissattheravādanayena** lokavajjattaṃ gahetvā ‘‘vatthuvijānanacittena, paṇṇattivijānanacittena ca sacittaka’’nti (sārattha. ṭī. sekhiyakaṇḍa 3.576) vuttaṃ. Tattha ca vatthuvijānanaṃ visuṃ na vattabbaṃ. Paṇṇattivijānanena tassāpi antogadhabhāvato idaṃ vatthuṃ evaṃ vītikkamantassa āpattīti vijānanto hi paṇṇattiṃ vijānātīti vuccati. **Upatissattheravāde** cettha paṇṇattiṃ ajānitvā aparimaṇḍalanivāsanādivatthumeva jānantassa paṇṇattivītikkamānādariyābhāvā sabbasekhiyesu anāpatti eva abhimatā, tañca na yuttaṃ **kosambakkhandhake** (mahāva. 451 ādayo) vaccakuṭiyaṃ udakāvasesaṃ ṭhapentassa paṇṇattivijānanābhāvepi āpattiyā vuttattā. Vuttañhi tattha ‘‘tena kho pana samayena aññataro bhikkhu āpattiṃ āpanno hoti …pe… so aparena samayena tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi hotī’’tiādi (mahāva. 451). **Aṭṭhakathāya**ñcassa ‘‘tvaṃ ettha āpattibhāvaṃ na jānāsīti, āma na jānāmīti. Hotu āvuso, ettha āpattīti, sace hoti, desessāmīti. Sace pana te, āvuso, asañcicca asatiyā kataṃ, natthi āpattīti. So tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosī’’ti (mahāva. aṭṭha. 451) vuttaṃ, tathā ‘‘adhammavādīti ukkhittānuvattakesu aññataro’’ti (mahāva. aṭṭha. 457-458) ca vuttaṃ. Khandhakavattānañhi sekhiyattā tattha vutto nayo imesaṃ, idha vutto ca tesaṃ sādhāraṇova hotīti. Teneva ‘‘asañcicca asatiyā kataṃ, natthi āpattī’’ti evaṃ idha vutto āpattinayo tatthāpi dassito. Tasmā **phussadevattheravāde** eva ṭhatvā vatthuvijānanacitteneva sabbasekhiyāni sacittakāni, na paṇṇattivijānanacittena. Bhiyyokamyatāyasūpabyañjanapaṭicchādanaujjhānasaññīti dve sikkhāpadāni lokavajjāni akusalacittāni, sesāni paṇṇattivajjāni, ticittāni, tivedanāni cāti gahaṇameva yuttataraṃ dissati. Tenevettha ‘‘asañciccāti purato vā pacchato vā olambetvā nivāsessāmīti evaṃ asañciccā’’tiādinā vatthuajānanavaseneva anāpattivaṇṇanā katā, na paṇṇattivijānanacittavasena.

Apica ‘‘yassa sacittakapakkhe cittaṃ akusalameva hoti, taṃ lokavajja’’nti (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamapārājikavaṇṇanā) iminā lakkhaṇavacanenāpi cetaṃ sijjhati. Vatthuvijānanacittavaseneva hettha ‘‘sacittakapakkhe’’ti vuttaṃ. Itarathā paṇṇattivijānanacittavasena sabbasikkhāpadānampi sacittakapakkhe cittassa akusalattaniyamena lokavajjattappasaṅgato paṇṇattivajjameva na siyā, idañca vacanaṃ niratthakaṃ siyā iminā vacanena nivattetabbassa sikkhāpadassa abhāvā. Na ca sekhiyesu vatthuvijānanacittena sacittakapakkhe cittaṃ pāṇātipātādīsu viya akusalamevāti niyamo atthi, yenettha lokavajjatā pasajjeyya, ‘‘anādariyaṃ paṭiccā’’ti cetaṃ pāḷivacanaṃ vatthuṃ jānitvā tīhi cittehi vītikkamameva anādariyaṃ katvā vuttaṃ, na paṇṇattiṃ jānitvā akusalacitteneva vītikkamanti gahetabbaṃ. Aññathā **khandhakapāḷiyā, aṭṭhakathāya**ñca pubbāparañca virujjhanatoti amhākaṃ khanti. Yathā vā na virujjhati, tathā ettha adhippāyo gavesitabbo. Anādariyaṃ, anāpattikāraṇābhāvo, aparimaṇḍalanivāsananti imānettha tīṇi aṅgāni. Yathā cettha, evaṃ sabbattha. Kevalaṃ tattha tattha vuttapaṭipakkhakaraṇavasena tatiyaṅgayojanameva viseso.

577. Dutiyādīsu **gihipārutan**ti setapaṭapārutādi. **Vihārepī**ti saṅghasannipātabuddhupaṭṭhānādikālaṃ sandhāya vuttaṃ.

578. **Gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā**tiādi paṭicchādanavidhidassanaṃ. **Gīvaṃ paṭicchādetvā**tiādinā vuttattā sañcicca gīvaṃ, maṇibandhanañca appaṭicchādentassa āpatti. Etthāpi parimaṇḍalasikkhāpadassa sādhāraṇattā jāṇumaṇḍalato heṭṭhā caturaṅgulamattaṃ otāretvā anolambetvā parimaṇḍalameva pārupitabbaṃ.

579. **Vivaritvā nisīdato**ti vihāre viya ekaṃsapārupanaṃ sandhāya vuttaṃ. ‘‘Vāsatthāya upagatassā’’ti vuttattā vāsādhippāyaṃ vinā dhammadesanaparittabhaṇanādiatthāya sucirampi nisīdantena sabbaṃ antaragharavattaṃ pūrenteneva nisīditabbaṃ. Nisīdanapaṭisaṃyuttesu eva ca sikkhāpadesu ‘‘vāsūpagatassā’’ti anāpattiyā vuttattā vāsatthāya antaragharaṃ upagacchantenāpi suppaṭicchannatādisabbaṃ akopenteneva gantabbaṃ. ‘‘Vāsūpagatassā’’ti hi vuttaṃ, na pana upagacchamānassāti. Keci pana ‘‘ekekasmiṃ paṭhamaṃ gantvā vāsapariggahe kate tato aññehi yathāsukhaṃ gantuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. Apare pana ‘‘gehassāmikehi ‘yāva tumhe nivasissatha, tāva tumhākaṃ imaṃ gehaṃ demī’ti dinne aññehi avāsādhippāyehi antarārāme viya yathāsukhaṃ gantuṃ, nisīdituñca vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ sabbaṃ na gahetabbaṃ tathāvacanābhāvā, dānalakkhaṇābhāvā, tāvattakena vihārasaṅkhyānupagamanato ca. ‘‘Yāva nisīdissatha, tāva tumhākaṃ imaṃ gehaṃ demī’’ti dentopi hi tāvakālikameva deti vatthupariccāgalakkhaṇattā dānassa.

582. **Catuhatthappamāṇa**nti vaḍḍhakīhatthaṃ sandhāya vuttanti vadanti.

584. **Ukkhittacīvaro hutvā**ti kaṭito uddhaṃ kāyabandhanādidassanavasenevukkhipanaṃ sandhāya vuttaṃ piṇḍāya carato pattaggahaṇādimattassa anuññātattā. Teneva **‘‘nisinnakāle pana dhamakaraṇa’’**ntiādi vuttaṃ. Nisinnakāle hi khandhe laggapattatthavikādito dhamakaraṇaṃ nīharantassa kaṭito uddhampi dissati, tathā adassetvā nīharitabbanti adhippāyo. Āsane nisīdantassāpi ca pārupitacīvaraṃ kiñci ukkhipitvā saṅghāṭiṃ jaṅghapiṇḍehi anukkhipitvāva nisīditabbaṃ. Imasmiññeva pana sikkhāpade ‘‘vāsūpagatassā’’ti vuttattā nisīdanapaṭisaṃyuttesu chaṭṭhaaṭṭhamesu avuttattā vāsūpagatenāpi susaṃvutena okkhittacakkhunāva nisīditabbaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāya**mpi tesaṃ visesaṃ avatvā idheva ‘‘vāsūpagatassa pana anāpattī’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. ukkhittakasikkhāpadavaṇṇanā) vuttā.

Parimaṇḍalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ujjagghikavaggavaṇṇanā

586. Dutiyavaggādiujjagghikaappasaddesu nisīdanapaṭisaṃyuttesupi vāsūpagatassa anāpatti na vuttā, kāyappacālakādīsu eva pana vuttā. Pāḷipotthakesu panetaṃ kesuci peyyālena byāmohitattā na suṭṭhu viññāyati. Yattha ca antaraghare dhammaṃ vā desentassa, pātimokkhaṃ vā uddisantassa mahāsaddena yāvaparisasāvanepi anāpatti evāti daṭṭhabbaṃ tathā ānandattheramahindattherādīhi ācaritattā.

Ujjagghikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Khambhakatavaggavaṇṇanā

603. Patte gahaṇasaññā assa atthīti pattasaññīti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘patte saññaṃ katvā’’**ti vuttaṃ.

604. **Oloṇī**ti ekā byañjanavikati. Kañjikatakkādirasoti keci. Maṃsarasādīnīti **ādi-**saddena avasesā sabbāpi byañjanavikati saṅgahitā.

605. **Samabharita**nti racitaṃ. **Heṭṭhā orohatī**ti samantā okāsasambhavato hatthena samaṃ kariyamānaṃ heṭṭhā bhassati. Pattamatthake ṭhapitāni pūvāni eva vaṭaṃsakākārena ṭhapitattā **‘‘pūvavaṭaṃsaka’’**nti vuttāni. Keci pana ‘‘pattaṃ gahetvā thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ racitvā diyyamānameva gaṇhato āpatti, hatthagate eva pana patte diyyamāne thūpīkatampi gahetuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbameva ‘‘samatittika’’nti bhāvanapuṃsakavasena sāmaññato vuttattā.

Khambhakatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sakkaccavaggavaṇṇanā

608. Catutthavaggādīsu **sapadāna**nti ettha dānaṃ vuccati avakhaṇḍanaṃ, apetaṃ dānato apadānaṃ, saha apadānena sapadānaṃ, avakhaṇḍanavirahitaṃ anupaṭipāṭiyāti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘tattha tattha odhiṃ akatvā’’**tiādi.

611. **Viññattiya**nti sūpodanaviññattisikkhāpadaṃ sandhāya vadati. **‘‘Vattabbaṃ natthī’’**ti iminā pāḷiyāva sabbaṃ viññāyatīti dasseti. Tattha pāḷiyaṃ **asañciccā**tiādīsu vatthumattaṃ ñatvā bhuñjanena āpattiṃ āpajjantasseva puna paṇṇattiṃ ñatvā mukhagataṃ chaḍḍetukāmassa yaṃ aruciyā paviṭṭhaṃ, taṃ asañcicca paviṭṭhaṃ nāma, tattha anāpatti. Tadeva puna aññavihitatāya vā aviññattamidantisaññāya vā bhuñjane **‘‘asatiyā’’**ti vuccati.

613. **‘‘Aññassatthāyā’’**ti idamassa sikkhāpadassa attano atthāya viññāpetvā sayaṃ bhuñjane eva paññattattā iminā sikkhāpadena anāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. Pañcasahadhammikānaṃ pana atthāya aññātakaappavāritaṭṭhāne viññāpento viññattikkhaṇe aṭṭhakathāsu suttānulomato vuttaakataviññattidukkaṭato na muccati. Sañcicca bhuñjanakkhaṇe sayañca aññe ca micchājīvato na muccantīti gahetabbaṃ.

615. **‘‘Kukkuṭaṇḍaṃ atikhuddaka’’**nti idaṃ asāruppavasena vuttaṃ, atimahante eva āpattīti daṭṭhabbaṃ. Bhuñjantena pana corādibhayaṃ paṭicca mahantampi aparimaṇḍalampi katvā sīghaṃ bhuñjanavasenettha **āpadā**. Evamaññesupi yathānurūpaṃ daṭṭhabbaṃ.

Sakkaccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kabaḷavaggavaṇṇanā

617. Anāhaṭe kabaḷe mukhadvāravivaraṇe pana payojanābhāvā ‘‘āpadāsū’’ti na vuttaṃ. Evamaññesupi īdisesu.

618. **Sabbaṃ hattha**nti hatthekadesā aṅguliyo vuttā ‘‘hatthamuddā’’tiādīsu viya, tasmā ekaṅgulimpi mukhe pakkhipituṃ na vaṭṭati.

Kabaḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Surusuruvaggavaṇṇanā

627. Pāḷiyaṃ **sītīkato**ti sītapīḷito. **Silakabuddho**ti parihāsavacanametaṃ. Silakañhi kiñci disvā ‘‘buddho aya’’nti voharanti.

628. **‘‘Aṅguliyo mukhe pavesetvā bhuñjituṃ vaṭṭatī’’**ti iminā sabbaṃ hatthaṃ antomukhe pakkhipanasikkhāpadassapi paviṭṭhaṅgulinillehanena imassapi sikkhāpadassa anāpattiṃ dasseti. **Eseva nayo**ti ghanayāguādīsu pattaṃ hatthena, oṭṭhañca jivhāya nillehituṃ vaṭṭatīti atidisati. **Tasmā**ti yasmā ghanayāguādivirahitaṃ nillehituṃ na vaṭṭati.

634. **Vilīvacchatta**nti veṇupesikāhi kataṃ. **Maṇḍalabaddhānī**ti dīghasalākāsu tiriyaṃ valayākārena salākaṃ ṭhapetvā suttehi baddhāni dīghañca tiriyañca ujukameva salākāyo ṭhapetvā daḷhabaddhāni ceva tiriyaṃ ṭhapetvā dīghadaṇḍakeheva saṅkocārahaṃ katvā sutteheva tiriyaṃ baddhāni. **Tatthajātakadaṇḍakena kata**nti saha daṇḍakena chinnatālapaṇṇādīhi kataṃ. **Chattapādukāyā**ti yasmiṃ chattadaṇḍakoṭiṃ pavesetvā chattaṃ ujukaṃ ṭhapetvā heṭṭhā chāyāya nisīdanti, tiṭṭhanti vā, tādise chattādhāre.

637. **Cāpo**ti majjhe vaṅkakājadaṇḍasadisā dhanuvikati. **Kodaṇḍo**ti viddhadaṇḍā dhanuvikati.

Surusuruvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pādukavaggavaṇṇanā

647. Sattamavagge **rukkhato patito**ti ekaṃ olambanasākhaṃ gahetvā patito. **Pāḷiyā**ti attano ācārappakāsakaganthassa. **Dhīratthū**ti dhī atthu, nindā hotūti attho. **Vinipātanahetunā**ti vinipātanassa hetubhāvena. **Tva**nti upayogatthe paccattavacanaṃ, taṃ icceva vā pāṭho. **Asmā**ti pāsāṇo.

649. **Na kathetabba**nti therena attano kaṅkhāṭṭhānassa pucchitattā vuttaṃ. Daharassa atthakosallaṃ ñātuṃ pucchitena uccāsane nisinnassa ācariyassa anuyogadānanayena vattuṃ vaṭṭati.

652. **Kheḷena cettha siṅghāṇikāpi saṅgahitā**ti ettha udakagaṇḍusakaṃ katvā ucchukacavarādiñca mukheneva harituṃ udakesu chaḍḍetuṃ vaṭṭatīti daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

Pādukavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekhiyavaṇṇanānayo niṭṭhito.

655. Adhikaraṇasamathesu ca idha vattabbaṃ natthi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Bhikkhuvibhaṅgavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā

1. Pārājikakaṇḍaṃ

1. Ubbhajāṇumaṇḍalikasikkhāpadavaṇṇanā

656. Bhikkhunīvibhaṅge **migāramātuyā**ti migāramātu, visākhāyāti attho. Pāḷiyaṃ ‘‘ehi bhikkhunīti bhikkhunī, tīhi saraṇagamanehi upasampannāti bhikkhunī’’ti idaṃ bhikkhuvibhaṅgapāḷiyā samadassanatthaṃ aṭṭhagarudhammappaṭiggahaṇena laddhūpasampadaṃ mahāpajāpatigotamiñceva tāya saha nikkhantā bhagavato āṇāya bhikkhūnaññeva santike ekatoupasampannā pañcasatasākiyāniyo ca sandhāya vuttaṃ. Tā hi bhagavatā ānandattherassa yācanāya pabbajjaṃ anujānantena ‘‘etha bhikkhuniyo, mama sāsane tumhepi pavisathā’’ti vuttā viya jātā. Sākiyāniyo eva saraṇasīlāni datvā kammavācāya upasampāditattā ‘‘tīhi saraṇagamanehi upasampannā’’ti vuttā. Na hi etāhi aññā ehibhikkhunibhāvādinā upasampannā nāma santi. Yaṃ pana therīgāthāsu **bhaddāya kuṇḍalakesiyā** –

> ‘‘Nihacca jāṇuṃ vanditvā, sammukhā añjaliṃ akaṃ;
> ‘Ehi bhadde’ti maṃ avoca, sā me āsūpasampadā’’ti. (therīgā. 109) –

Vuttaṃ. Yañca apadānepi –

> ‘‘Āyācito tadā āha, ‘ehi bhadde’ti nāyako;
> Tadāhaṃ upasampannā, parittaṃ toyamaddasa’’nti. (apa. therī 2.3.44) –

Vuttaṃ. Tampi ‘‘ehi tvaṃ bhikkhunīnaṃ santike pabbajjaṃ, upasampadañca gaṇhāhī’’ti bhagavato āṇā upasampadāya kāraṇattā upasampadā ahosīti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi vuttaṃ **therīgāthāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘ehi bhadde, bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhunīnaṃ santike pabbajja upasampajjassūti maṃ avaca āṇāpesi, sā satthu āṇā mayhaṃ upasampadāya kāraṇattā upasampadā āsi ahosī’’ti (therīgā. aṭṭha. 111).

657. **Sādhāraṇapārājikehī**ti methunādīhi catūhi. Tāni, pana aññāni ca sādhāraṇasikkhāpadāni yasmā bhikkhuvibhaṅge vuttanidānavatthādīsu eva sādhāraṇavasena paññattāni, pacchā pana tāni bhikkhunīnaṃ pātimokkhuddesaṃ anujānantena bhagavatā tāsaṃ sikkhāpaccakkhānābhāvena ‘‘yā pana bhikkhunī chandaso methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyyā’’tiādinā tadanurūpavasena parivattetvā asādhāraṇasikkhāpadehi saddhiṃ saṃsandetvā bhikkhunipātimokkhuddesavasena ekato saṅgahitāni. Yasmā ca nesaṃ **bhikkhuvibhaṅge** (pārā. 44 ādayo) vuttanayeneva sabbopi vinicchayo sakkā ñātuṃ, tasmā tāni vajjetvā asādhāraṇānaṃ eva idha vibhaṅgo vuttoti veditabbaṃ.

659. Bhikkhūnaṃ ‘‘kāyasaṃsaggaṃ sādiyeyyā’’ti avatvā ‘‘samāpajjeyyā’’ti vuttattā **‘‘bhikkhu āpattiyā na kāretabbo’’**ti vuttaṃ. **Tabbahulanayenā**ti kiriyāsamuṭṭhānasseva bahulabhāvato, etena akiriyāsamuṭṭhānāpi ayaṃ āpatti hotīti dasseti. Kiñcāpi dasseti, mayaṃ panettha evaṃ takkayāma ‘‘kāyasaṃsaggakkhaṇe sādiyantiyā kiriyāya abhāvepi tato pubbe pavattitānaṃ paṭicchannaṭṭhānagamanaiṅgitākāradassanādikiriyānaṃ vaseneva kiriyāsamauṭṭhānameva, parehi magge kariyamānupakkamena niccalassa sādiyato sukkavissaṭṭhi viya pubbapayogābhāvepi vā tasmiññeva khaṇe parūpakkamena janiyamānāya attano kāyacalanādisaṅkhātāya kiriyāya, sā hi sādiyamānena tassā cittenāpi samuṭṭhitā kiriyā nāma hoti avāyamitvā parūpakkamena methunasādiyane viya, bhikkhūnaṃ pana parūpakkamajanitaṃ kiriyaṃ abbohārikaṃ katvā attanā kariyamānapayogavaseneva ‘kāyasaṃsaggaṃ samāpajjeyyā’ti evaṃ visesetvāva sikkhāpadassa paññattattā sādiyamānepi na doso. Itarathā hi tabbahulanayenettha kiriyatte gayhamāne aññesampi kiriyākiriyasikkhāpadānaṃ kiriyattaggahaṇappasaṅgo siyā’’ti. Tasmā vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Sā**ti kiriyāsamuṭṭhānatā. **Tathevā**ti kāyasaṃsaggarāgī eva.

Ubbhajāṇumaṇḍalikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vajjapaṭicchādikasikkhāpadavaṇṇanā

666. Dutiye **purimenā**tiādi sundarīnandāya vajjapaṭicchādane paññattataṃ sandhāya vuttaṃ. **‘‘Aṭṭhanna’’**nti vuttattā vajjapaṭicchādanassāpi paṭicchādane pārājikamevāti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Dhuraṃ nikkhittamatte’’**ti vuttattā paṇṇattiṃ ajānantiyāpi ‘‘idaṃ vajjaṃ na pakāsessāmī’’ti chandena dhuraṃ nikkhepakkhaṇe pārājikanti daṭṭhabbaṃ. Taṃ pana paṭicchādanaṃ yasmā ‘‘pesalā ñatvā garahissantī’’ti bhayeneva hoti, bhayañca kodhacittasampayuttaṃ, tasmā idaṃ **‘‘dukkhavedana’’**nti vuttaṃ. Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. pārājikakaṇḍa 3.666) ‘‘kiñcāpi vajjapaṭicchādanaṃ pemavasena hoti, tathāpi sikkhāpadavītikkamacittaṃ domanassitameva hotī’’ti evaṃ paṇṇattivītikkamacitteneva chādanaṃ domanassatte kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ paṇṇattivijānanaṃ vināpi āpajjitabbatova.

Vajjapaṭicchādikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

669. Tatiyaṃ uttānameva.

4. Aṭṭhavatthukasikkhāpadavaṇṇanā

675. Catutthe lokassādasaṅkhātaṃ mittehi aññamaññaṃ kātabbaṃ **santhavaṃ**. Vuttamevatthaṃ pariyāyantarena dassetuṃ **‘‘kāyasaṃsaggarāgenā’’**ti vuttaṃ.

Tissitthiyo methunaṃ taṃ na seveti yā tisso itthiyo, tāsu vuttaṃ taṃ methunaṃ na seveyya. **Anariyapaṇḍake**ti tayo anariye, tayo paṇḍake ca upasaṅkamitvā methunaṃ na seveti attho. **Anariyā**ti cettha ubhatobyañjanakā adhippetā. **Byañjanasmi**nti attano vaccamukhamaggepi. Chedo eva **chejjaṃ,** pārājikaṃ.

Vaṇṇāvaṇṇoti dvīhi sukkavissaṭṭhi vuttā. **Gamanuppādana**nti sañcarittaṃ. **‘‘Methunadhammassa pubbabhāgattā paccayo hotī’’**ti iminā kāriyopacārena kāyasaṃsaggo methunadhammoti vuttoti dasseti. **Sabbapadesū**ti saṅghāṭikaṇṇaggahaṇādipadesu. Kāyasaṃsaggarāgo, saussāhatā, aṭṭhamavatthussa pūraṇanti tīṇettha aṅgāni.

Aṭṭhavatthukasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārājikavaṇṇanānayo niṭṭhito.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ

1. Paṭhamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

679. Saṅghādisesakaṇḍe ‘‘dutiyassa ārocetī’’ti etthāpi dvīsupi aḍḍakārakesu yassa kassaci dutiyassa kathaṃ yo koci ārocetīti evamattho gahetabboti āha **‘‘eseva nayo’’**ti.

Gatigatanti cirakālappavattaṃ. **Āpattī**ti āpajjanaṃ. ‘‘Nissāraṇīya’’nti idaṃ kattuatthe siddhanti āha **‘‘nissāretī’’**ti. Āpannaṃ bhikkhuniṃ saṅghato viyojeti, viyojanahetu hotīti attho.

Gīvāyevāti āṇattiyā abhāvato. **Tesaṃ anatthakāmatāyā**ti ‘‘coro’’ti vuttaṃ mama vacanaṃ sutvā keci daṇḍissanti jīvitā voropessantīti evaṃ saññāya. Etena kevalaṃ bhayena vā parikkhāraggahaṇatthaṃ vā sahasā ‘‘coro’’ti vutte daṇḍitepi na dosoti dasseti. Rājapurisānañhi ‘‘coro aya’’nti uddissa kathane eva gīvā, bhikkhūnaṃ, pana ārāmikādīnaṃ vā sammukhā ‘‘asuko coro evamakāsī’’ti kenaci vuttavacanaṃ nissāya ārāmikādīsu rājapurisānaṃ vatvā daṇḍāpentesupi bhikkhussa na gīvā rājapurisānaṃ avuttattā. Yesañca vuttaṃ, tehi sayaṃ corassa adaṇḍitattāti gahetabbaṃ. ‘‘Tvaṃ etassa santakaṃ acchindā’’ti āṇattopi hi sace aññena acchindāpeti, āṇāpakassa anāpatti visaṅketattā. **‘‘Attano vacanakara’’**nti idaṃ sāmīcivasena vuttaṃ. Vacanaṃ akarontānaṃ rājapurisānampi ‘‘iminā gahitaparikkhāraṃ āharāpehi, mā cassa daṇḍaṃ karohī’’ti uddissa vadantassāpi daṇḍe gahitepi na gīvā eva daṇḍaggahaṇassa paṭikkhittattā, ‘‘asukabhaṇḍaṃ avaharā’’ti āṇāpetvā vippaṭisāre uppanne puna paṭikkhipane (pārā. 121) viya.

Dāsādīnaṃ sampaṭicchane viya tadatthāya aḍḍakaraṇe bhikkhūnampi dukkaṭanti āha **‘‘akappiyaaḍḍo nāma na vaṭṭatī’’**ti. Kenaci pana bhikkhunā khettādiatthāya vohārikānaṃ santikaṃ gantvā aḍḍe katepi taṃ khettādisampaṭicchane viya sabbesaṃ akappiyaṃ na hoti pubbe eva saṅghassa santakattā, bhikkhusseva pana payogavasena āpattiyo honti. Dāsādīnampi pana atthāya rakkhaṃ yācituṃ vohārikena puṭṭhena saṅghassa uppannaṃ kappiyakkamaṃ vattuṃ, ārāmikādīhi ca aḍḍaṃ kārāpetuñca vaṭṭati eva. Vihāravatthādikappiyaaḍḍaṃ pana bhikkhuno sayampi kātuṃ vaṭṭati.

Bhikkhunīnaṃ vuttoti rakkhaṃ yācantīnaṃ bhikkhunīnaṃ vutto uddissaanuddissavasena rakkhāyācanavinicchayo, na sabbo sikkhāpadavinicchayo asādhāraṇattā sikkhāpadassa. Tenāha **‘‘bhikkhunopī’’**tiādi. Anākaḍḍhitāya aḍḍakaraṇaṃ, aḍḍapariyosānanti dve aṅgāni.

Paṭhamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

683. Pāḷiyaṃ dutiye **mallagaṇabhaṭiputtagaṇādika**ntiādīsu mallarājūnaṃ gaṇo **mallagaṇo. Bhaṭiputtā** nāma keci gaṇarājāno, tesaṃ gaṇo. Keci pana ‘‘nārāyanabhattiko puññakāragaṇo mallagaṇo. Tathā kumārabhattiko ca gaṇo bhaṭiputtagaṇo’’tipi (sārattha. ṭī. saṃghādisesakaṇḍa 3.683) vadanti. **Dhammagaṇo**ti sāsane, loke vā anekappakārapuññakārako gaṇo. Gandhavikatikārako gaṇo **gandhikaseṇī**. Pesakārādigaṇo **dussikaseṇī**. **Kappagatika**nti kappiyabhāvagataṃ, pabbajitapubbanti attho.

685. Pāḷiyaṃ **vuṭṭhāpetī**ti upasampādeti. Akappagatampi pabbājentiyā dukkaṭanti vadanti. Khīṇāsavāyapi āpajjitabbato **‘‘ticitta’’**nti vuttaṃ. Coritā, taṃ ñatvā ananuññātakāraṇā vuṭṭhāpananti dve aṅgāni.

Dutiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

692. Tatiye **parikkhepaṃ atikkāmentiyā**ti gāmantarassa parikkhepaṃ atikkāmentiyā. ‘‘Gāmantaraṃ gaccheyyā’’ti hi vuttaṃ. Vikālagāmappavesanasikkhāpade viya ‘‘aparikkhittassa upacāraṃ okkamantiyā’’ti avatvā ‘‘atikkāmentiyā’’ti pāḷiyaṃ vuttattā gāmaṃ pavisantiyā gharūpacāre ṭhitassa dutiyaleḍḍupātasaṅkhātassa upacārassa atikkamo nāma paṭhamaleḍḍupātaṭṭhānasaṅkhātassa parikkhepārahaṭṭhānassa atikkamo evāti āha **‘‘parikkhepārahaṭṭhānaṃ ekena pādena atikkamatī’’**ti.

Majjheti gāmamajjhe. **Pacchā**ti aparakāle. **‘‘Catugāmasādhāraṇattā’’**ti iminā vihārato catūsu gāmesu yattha katthaci pavisituṃ vaṭṭatīti ettha kāraṇamāha.

Paratīrameva akkamantiyāti nadiṃ anotaritvā orimatīrato laṅghitvā vā ākāsādinā vā paratīrameva atikkāmentiyā. **Orimatīrameva āgacchati, āpattī**ti pāragamanāya otiṇṇattā vuttaṃ.

Tādise araññeti indakhīlato bahibhāvalakkhaṇe araññe. **‘‘Tenevā’’**tiādinā dassanūpacāre virahite savanūpacārassa vijjamānattepi āpatti hotīti dasseti. **Aññaṃ maggaṃ gaṇhātī**ti maggamūḷhattā gaṇhāti, na dutiyikaṃ ohiyituṃ. Tasmā anāpatti. Anantarāyena ekabhāvo, anāpadāya gāmantaragamanādīsu ekanti dve aṅgāni.

Tatiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

694. Catutthe **kārakagaṇassā**ti imassa kammaṃ kātabbanti yehi sanniṭṭhānaṃ kataṃ, te sandhāya vuttaṃ. Kammavācakkhaṇe sahaṭhiteti keci. **Netthāravatte**ti nittharaṇahetumhi vatte.

698. Pāḷiyaṃ **asante kārakasaṅghe**ti ettha vijjamānaṃ sudūrampi gantvā āpucchitabbaṃ. Antarāye pana sati sammā vattantaṃ osāretuṃ vaṭṭatīti. Dhammakammena ukkhittatā, ananuññātakāraṇā osāraṇanti dve aṅgāni.

Catutthasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

701. Pañcame **ta**nti mahāaṭṭhakathāyaṃ avacanaṃ ‘‘anavassutoti jānantī paṭiggaṇhātī’’tiādi pāḷiyā sameti. Ubhato avassutabhāvo, udakadantaponato aññaṃ sahatthā gahetvā ajjhoharaṇanti dve aṅgāni.

Pañcamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chaṭṭhasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

705. Chaṭṭhe **paṭiggaho tena na vijjatī**ti teneva ‘‘na detī’’ti vuttakāraṇena uyyojitāya hatthato itarāya paṭiggahopi natthi. **Paribhogapaccayā**ti uyyojitāya bhojanapariyosānapaccayāti attho. Manussapurisassa avassutatā, taṃ ñatvā ananuññātakāraṇā uyyojanā, tena itarissā gahetvā bhojanapariyosānanti tīṇi aṅgāni.

Chaṭṭhasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

709-727. Sattamato yāvadasamapariyosānāni uttānāneva.

Saṅghādisesavaṇṇanānayo niṭṭhito.

3. Nissaggiyakaṇḍaṃ

2. Dutiyanissaggiyādipācittiyasikkhāpadavaṇṇanā

733. Nissaggiyesupi paṭhamaṃ uttānameva.

740. Dutiye **ayyāya dammīti evaṃ paṭiladdha**nti nissaṭṭhapaṭiladdhaṃ, nissaṭṭhaṃ paṭilabhitvāpi yaṃ uddissa dāyakehi dinnaṃ, tattheva dātabbaṃ. Tenāha **''yathādāneyeva upanetabba''**nti. Akālacīvaratā, taṃ ñatvā kālacīvaranti lesena bhājāpanaṃ, paṭilābhoti tīṇi aṅgāni.

743. Tatiye **meta**nti mamevetaṃ cīvaraṃ. Upasampannatā, parivattitavikappanupagacīvarassa sakasaññāya acchindanādīti dve aṅgāni.

748-752. Catutthe **āhaṭasappiṃ datvā**ti attano datvā. **Yamakaṃ pacitabba**nti sappiñca telañca ekato pacitabbaṃ. Lesena gahetukāmatā, aññassa viññatti, paṭilābhoti tīṇi aṅgāni.

753. Pañcame **sā**ti thullanandā. **Aya**nti sikkhamānā. **Cetāpetvāti jānāpetvā**ti idha vuttaṃ, **mātikāṭṭhakathāyaṃ** pana ''attano kappiyabhaṇḍena 'idaṃ nāma āharā'ti aññaṃ parivattāpetvā''ti (kaṅkhā. aṭṭha. aññacetāpanasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ.

758. Chaṭṭhe **pāvārikassā**ti dussavāṇijakassa.

764. Sattame **saññācitakenā**ti sayaṃ yācitakenapīti attho.

769-789. Aṭṭhamato yāvadvādasamā uttānameva.

Nissaggiyavaṇṇanānayo niṭṭhito.

4. Pācittiyakaṇḍaṃ

1. Lasuṇavaggo

1. Paṭhamalasuṇādisikkhāpadavaṇṇanā

797. Pācittiyesu lasuṇavaggassa paṭhame **badarasāḷavaṃ** nāma badaraphalāni sukkhāpetvā tehi kattabbabyañjanavikati. Āmakamāgadhalasuṇañceva, ajjhoharaṇañcāti dve aṅgāni.

799-812. Dutiyādīni uttānatthāni.

815. Chaṭṭhe pāḷiyaṃ **āsumbhitvā**ti pātetvā.

817. **Dadhimatthū**ti dadhimhi pasannodakaṃ. **Rasakhīrādīna**nti maṃsarasakhīrādīnaṃ. Bhuñjantassa bhikkhuno hatthapāse ṭhānaṃ, pānīyassa vā vidhūpanassa vā gahaṇanti dve aṅgāni.

822. Sattame **aviññattiyā laddha**nti attano viññattiṃ vinā laddhaṃ. **Pubbāparaviruddha**nti sayaṃ karaṇe pācittiyanti idaṃ kārāpane dukkaṭavacanena virujjhanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **''na hī''**tiādi, ''aviññattiyā laddha''ntiādivacanena vā virujjhanaṃ sandhāya vuttaṃ. Aññāya viññattipi hi imissā aviññattiyā laddhamevāti. Āmakadhaññaviññāpanādi, taṃ bhajjanādinā ajjhoharaṇanti dve aṅgāni.

824. Aṭṭhame **nibbiṭṭho**ti laddho. **Keṇī**ti rañño dātabbo āyo, āyuppattiṭṭhānanti attho. Tenāha **''ekaṃ ṭhānantara''**ntiādi. **Ṭhānantara**nti ca gāmajanapadāṇāyattaṃ. Vaḷañjiyamānatirokuṭṭāditā, anapaloketvā uccārādīnaṃ chaḍḍanādīti dve aṅgāni.

830. Navame **''matthakacchinnanāḷikerampī''**ti vuttattā haritūpari chaḍḍanameva paṭikkhittaṃ. Tenāha **''anikkhittabījesū''**tiādi. Yattha ca chaḍḍetuṃ vaṭṭati, tattha harite vaccādiṃ kātumpi vaṭṭati eva. **Sabbesa**nti bhikkhubhikkhunīnaṃ.

836-7. Dasame **tesaṃyevā**ti yesaṃ niccaṃ passati. **Ārāme ṭhatvā**ti ṭhitanisannaṭṭhāne eva ṭhatvā samantato gīvaṃ parivattetvāpi passati, anāpatti. Ṭhitaṭṭhānato gantvā passituṃ na vaṭṭati. Keci pana ''vaṭṭatī''ti vadanti. Taṃ pana ''dassanāya gaccheyya, pācittiya''nti sāmaññato gamanassa paṭikkhittattā, anāpattiyampi gamanāya avuttattā ca na gahetabbaṃ. Naccāditā, ananuññātakāraṇā gamanaṃ, dassanādi cāti tīṇi aṅgāni.

Niṭṭhito lasuṇavaggo paṭhamo.

2. Andhakāravaggo

1. Paṭhamādisikkhāpadavaṇṇanā

841. Dutiyavaggassa paṭhame **dāne vā**ti dānanimittaṃ. Rattandhakāre purisassa hatthapāse ṭhānādi, rahopekkhā, sahāyābhāvoti tīṇi aṅgāni.

842-850. Dutiyādīni uttānāni.

854. Pañcame **pallaṅkassa anokāse**ti ūrubaddhāsanassa appahonake. Purebhattaṃ antaraghare pallaṅkappahonakāsane nisajjā, ananuññātakāraṇā anāpucchā vuttaparicchedātikkamoti dve aṅgāni.

860-879. Chaṭṭhādīni uttānāni.

Niṭṭhito andhakāravaggo dutiyo.

3. Naggavaggo

1. Paṭhamādisikkhāpadavaṇṇanā

883-887. Tatiyavaggassa paṭhamadutiyāni uttānāni.

893. Tatiye **visibbetvā**ti vijaṭetvā. **Dhuraṃ nikkhittamatte**ti visibbanadivasato pañca divase atikkāmetvā dhuraṃ nikkhittamatte. Antopañcāhe pana dhuranikkhepepi anāpatti eva ‘‘aññatra catūhapañcāhā’’ti vuttattā. Upasampannāya cīvaraṃ sibbanatthāya visibbetvā pañcahātikkamo, ananuññātakāraṇā dhuranikkhepoti dve aṅgāni.

900. Catutthe pañcannaṃ cīvarānaṃ aparivattanaṃ, ananuññātakāraṇā pañcāhātikkamoti dve aṅgāni.

903. Pañcamaṃ uttānameva.

909. Chaṭṭhe vikappanupagassa saṅghe pariṇatatā, vinā ānisaṃsadassanena antarāyakaraṇanti dve aṅgāni.

911. Sattamaṃ uttānameva.

916. Aṭṭhame **kumbhathūṇaṃ** nāma kumbhasaddo, tena kīḷantīti **kumbhathūṇikā**. Tenāha **‘‘ghaṭakena kīḷanakā’’**ti. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘caturassaambaṇakatāḷa’’nti vuttaṃ. Tañhi rukkhasārādimayaṃ antochiddaṃ catūsu passesu cammonaddhaṃ vāditabhaṇḍaṃ, yaṃ ‘‘bimbisaka’’ntipi vuccati, taṃ vādentāpi kumbhathūṇikā. Tenāha **‘‘bimbisakavāditakātipi vadantī’’**ti.

918. Pāḷiyaṃ **kappakata**nti kappakataṃ nivāsanapārupanūpagaṃ. Samaṇacīvaratā, ananuññātānaṃ dānanti dve aṅgāni.

921-931. Navamadasamāni uttānāneva.

Niṭṭhito naggavaggo tatiyo.

4. Tuvaṭṭavaggo

10. Dasamasikkhāpadavaṇṇanā

976. Tuvaṭṭavaggassa dasame cārikāya apakkamanaṃ paṇṇattivajjameva. Paṇṇattivijānanacittena sacittakataṃ sandhāya panettha **‘‘lokavajja’’**nti daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

Niṭṭhito tuvaṭṭavaggo catuttho.

5. Cittāgāravaggo

1. Paṭhamādisikkhāpadavaṇṇanā

978. Cittāgāravaggassa paṭhame **pāṭekkā āpattiyo**ti gīvāya parivattanappayogagaṇanāya.

1015. Navame hatthiādīsu **sippa**-saddo paccekaṃ yojetabbo, tathā āthabbaṇādīsu **manta**-saddo. Tattha **āthabbaṇamanto** nāma āthabbaṇavedavihito parūpaghātakaro manto. **Khīlanamanto** nāma verimāraṇatthāya sāradārumayaṃ khīlaṃ mantetvā pathaviyaṃ ākoṭanamanto. **Agadappayogo** visappayojanaṃ. **Nāgamaṇḍala**nti sappānaṃ pavesanivāraṇatthaṃ maṇḍalabandhamanto. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

Niṭṭhito cittāgāravaggo pañcamo.

1025-1116. Ārāmavagge, gabbhinivagge ca sabbaṃ uttānameva.

8. Kumāribhūtavaggo

1. Paṭhamādisikkhāpadavaṇṇanā

1119. Aṭṭhamavaggassa paṭhame **sabbapaṭhamā dve mahāsikkhamānā**ti gabbhinivagge (pāci. 1067 ādayo) sabbapaṭhamaṃ vuttā dve. **Sikkhamānā icceva vattabbā**ti sammutikammādīsu aññathā vutte kammaṃ kuppatīti adhippāyo.

1167. Ekādasame **pārivāsiyena chandadānenā**ti parivutthena navikappavutthena vigatena chandadānenāti attho, chandavissajjanamattena vā.

1168. **‘‘Vuṭṭhitāyā’’**ti etena ‘‘idāni kammaṃ na karissāmā’’ti dhuraṃ nikkhipitvā kāyena avuṭṭhahitvā nisinnāyapi parisāya kammaṃ kātuṃ na vaṭṭatīti dasseti. Tenāha **‘‘chandaṃ avissajjetvā avuṭṭhitāyā’’**ti. Pāḷiyaṃ pana ‘‘anāpatti avuṭṭhitāya parisāyā’’ti sāmaññato vuttattā, **uposathakkhandhake** ca ‘‘na, bhikkhave, pārivāsikapārisuddhidānena uposatho kātabbo aññatra avuṭṭhitāya parisāyā’’ti (mahāva. 183) vuttattā, **tadaṭṭhakathāya**mpi ‘‘pārivāsiyapārisuddhidānaṃ nāma parisāya vuṭṭhitakālato paṭṭhāya na vaṭṭati, avuṭṭhitāya pana vaṭṭatī’’ti (mahāva. aṭṭha. 183) vuttattā ca ‘‘kammaṃ na karissāmī’’ti dhuraṃ nikkhipitvā nisinnāyapi kammaṃ kātuṃ vaṭṭatīti gahetabbaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Niṭṭhito kumāribhūtavaggo aṭṭhamo.

1181. Chattavaggo uttāno eva.

Khuddakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

5. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ

Pāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

1228. Pāṭidesanīyādīsu **pāḷivinimuttakesū**ti pāḷiyaṃ anāgatesu sappiādīsu.

Sattādhikaraṇavhayāti sattādhikaraṇasamathanāmakā. Taṃ atthavinicchayaṃ tādisaṃyeva yasmā vidū vadantīti attho. Yathā niṭṭhitāti sambandho. **Sabbāsavapaha**nti sabbāsavavighātakaṃ arahattamaggaṃ. **Passantu nibbuti**nti maggañāṇena nibbānaṃ sacchikarontu, pappontūti vā pāṭho. Tattha **nibbuti**nti khandhaparinibbānaṃ gahetabbaṃ.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Ubhatovibhaṅgaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Mahāvaggavaṇṇanā

1. Mahākhandhako

Bodhikathāvaṇṇanā

Mahāvagge **ubhinnaṃ pātimokkhāna**nti ubhinnaṃ pātimokkhavibhaṅgānaṃ. Yaṃ khandhakaṃ saṅgāyiṃsūti sambandho. Khandhānaṃ samūho, khandhānaṃ vā pakāsanato **khandhako. Khandh**āti cettha pabbajjādicārittavārittasikkhāpadapaññattisamūho adhippeto. Padabhājanīye yesaṃ padānaṃ atthā yehi aṭṭhakathānayehi pakāsitāti yojanā. Atha vā ye atthāti yojetabbaṃ. **Hi**-saddo cettha padapūraṇe daṭṭhabbo.

1. **Visesakāraṇa**nti ''yena samayena āyasmato sāriputtattherassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūto parivitakko udapādi, tena samayenā''tiādinā vuttakāraṇaṃ viya visesakāraṇaṃ bhummavacananivattanakakāraṇanti attho. **Etassā**ti abhisambodhito paṭṭhāya satthu cariyāvibhāvanassa vinayapaññattiyaṃ kiṃ payojanaṃ? Yadi visesakāraṇaṃ natthīti adhippāyo. Nidānadassanaṃ payojananti yojanā. **Nidāna**nticettha sikkhāpadapaññattihetubhūtaṃ vatthupuggalādikāraṇaṃ adhippetaṃ, na paññattiṭṭhānameva. Tenāha **''yā hī''**tiādi.

Uruvelāyanti ettha **uru**-saddo mahantavācī. **Velā**-saddo tīrapariyāyo. Unnatattādinā velā viya velā. Uru mahantī velā uruvelā, tassaṃ. Tenāha **''mahāvelāya''**ntiādi. **Mariyādā**ti sīlādiguṇasīmā. **Pattapuṭenā**ti tālādīnaṃ paṇṇapuṭena.

''Paṭhamābhisambuddho''ti anunāsikalopenāyaṃ niddesoti āha **''paṭhamaṃ abhisambuddho''**ti. **Paṭhama**nti ca bhāvanapuṃsakaniddeso. Tasmā abhisambuddho hutvā sabbapaṭhamaṃ bodhirukkhamūle viharatīti yojanā daṭṭhabbā.

Pāḷiyaṃ **atha kho**ti ettha **athā**ti etasmiṃ samayeti attho anekatthattā nipātānaṃ. **Sattāha**nti accantasaṃyoge etaṃ upayogavacanaṃ. **Atha kho**ti adhikārantaradassane nipāto. Tena vimuttisukhapaṭisaṃvedanaṃ pahāya paṭiccasamuppādamanasikāre adhikatabhāvaṃ dasseti. **Paṭiccā**ti paṭimukhaṃ gantvā, aññamaññaṃ apekkhitvāti attho. Etena kāraṇabahutā dassitā. **Sahite**ti kāriyabahutā. **Anuloma**nti bhāvanapuṃsakaniddeso. **Svevā**ti so eva paccayākāro. **Purimanayena vā vutto**ti ''avijjāpaccayā saṅkhārā''tiādinā nayena vutto paccayākāro. **Pavattiyā**ti saṃsārappavattiyā.

Pāḷiyaṃ **''avijjāpaccayā''**tiādīsu dukkhādīsu aññāṇaṃ **avijjā**. Lokiyakusalākusalacetanā **saṅkhārā**. Lokiyavipākameva **viññāṇaṃ**. Lokiyavedanādikkhandhattayaṃ **nāmaṃ,** bhūtupādāyabhedaṃ **rūpaṃ**. Pasādaviññāṇabhedaṃ **saḷāyatanaṃ**. Vipākabhūto sabbo **phasso, vedanā** ca. Rāgo **taṇhā**. Balavarāgo, tividhā ca diṭṭhi **upādānaṃ. Bhavo** pana duvidho kammabhavo, upapattibhavo ca. Tattha **kammabhavo** sāsavakusalākusalacetanāva, **upapattibhavo** upādinnakakkhandhā. Tesaṃ upapatti **jāti**. Pāko **jarā**. Bhedo **maraṇaṃ**. Te eva nissāya socanaṃ **soko**. Kandanaṃ **paridevo. Dukkhaṃ** kāyikaṃ. **Domanassaṃ** cetasikaṃ. Ativiya soko **upāyāso**.

Paccekañca **sambhavati**-saddo yojetabbo. Tenāha **''iminā nayenā''**tiādi. **''Dukkharāsissā''**ti iminā na sattassa. Nāpi subhasukhādīnanti dasseti.

Haveti byattanti imasmiṃ atthe nipāto. **''Anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā''**ti idaṃ paṭhamavāre kiñcāpi ''avijjāyatveva asesavirāganirodhā''tiādinā paṭilomapaccayākāropi āgato, tathāpi ''yato pajānāti sahetudhamma''nti anulomapaccayākārapaṭivedhasseva kāraṇattena vuttanti. Yathā cettha, evaṃ dutiyavārepi ''yato khayaṃ paccayānaṃ avedī''ti gāthāya vuttattā ''paccayānaṃ khayasaṅkhāta''ntiādi vuttanti veditabbaṃ. **No kallo pañho**ti ayutto na byākātabbo, avijjamānaṃ attānaṃ siddhaṃ katvā ''ko phusatī''ti tassa kiriyāya puṭṭhattā ''ko vañjhāputto phusatī''tiādi viyāti adhippāyo. **Soḷasa kaṅkhā**ti ''ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānaṃ, nanu kho ahosiṃ, kiṃ nu kho ahosiṃ, kathaṃ nu kho ahosiṃ, kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānaṃ, bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, nanu kho bhavissāmi, kiṃ nu kho bhavissāmi, kathaṃ nu kho bhavissāmi, kiṃ hutvā kiṃ bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ nu khosmi, kathaṃ nu khosmi, ayaṃ nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃ gāmī bhavissatī''ti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) evaṃ āgatā atīte pañca, anāgate pañca, paccuppanne chāti soḷasavidhā kaṅkhā.

Tattha **kiṃ nu kho**ti manussadevādīsu, khattiyādīsu vā aññataraṃ nissāya kaṅkhati. **Kathaṃ nu kho**ti pana saṇṭhānākārādīsu issarādijanakaṃ, kāraṇaṃ vā nissāya. **Kiṃ hutvā kiṃ ahosi**nti ca manussādīsu paṭhamaṃ kiṃ hutvā pacchā kiṃ ahosinti kaṅkhati. **Ahaṃ nu khosmī**tiādi idāni attano vijjamānāvijjamānataṃ, sarūpapakārādikañca kaṅkhati. **Vapayantī**ti viapayanti byapagacchanti. Tenāha **''apagacchanti nirujjhantī''**ti.

3. **Tassa vasenā**ti tassa paccayākārapajānanassa, paccayakkhayādhigamassa ca vasena. **Ekekameva koṭṭhāsa**nti anulomapaṭilomato ekekameva koṭṭhāsaṃ. **Pāṭipadarattiyā evaṃ manasākāsī**ti rattiyā tīsupi yāmesu evaṃ idha khandhakapāḷiyā āgatanayena anulomapaṭilomaṃyeva manasākāsi.

Ajapālakathāvaṇṇanā

4. Tassa **sattāhassa accayenā**ti pallaṅkasattāhassa apagamanena. **Tamhā samādhimhā**ti arahattaphalasamāpattisamādhimhā. Antarantarā eva hi paccayākāramanasikāro. Avasesakālaṃ pana sabbaṃ bhagavā phalasamāpattiyāpi vītināmesi. Taṃ sandhāya **''tamhā samādhimhā''**ti vuttaṃ. **Ratanacaṅkame**ti bhagavato ciraṃ ṭhitassa caṅkamanādhippāyaṃ ñatvā devatāhi māpite ratanacaṅkame. **Ratanaghara**nti bhagavato nisīdanādhippāyaṃ ñatvā devatāhi māpitaṃ ratanamayaṃ gehaṃ.

Tatrāpīti na kevalaṃ ratanaghareyeva. Tatrāpi ajapālanigrodhamūlepi abhidhammaṃ vicinanto eva antarantarā vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedentoti attho. Tatthāpi hi anantanayasamantapaṭṭhānaṃ sammasato sammāsambuddhassa pītisamuṭṭhitā chabbaṇṇā buddharasmiyo ratanaghare viya niccharimsu eva. **''Huṃhu''nti karonto**ti ''sabbe hīnajātikā maṃ mā upagacchantū''ti mānavasena, samīpaṃ upagatesu kodhavasena ca ''apethā''ti adhippāyanicchāritaṃ huṃhuṃkāraṃ karonto.

Brahmaññanti brāhmaṇattaṃ. **Anta**nti nibbānaṃ. **Devānaṃ vā anta**nti maggañāṇānaṃ vā antabhūtaṃ arahattaphalaṃ.

Mucalindakathāvaṇṇanā

5. **Mucalindamūle**ti ettha ca **mucalindo** vuccati nīparukkho, yo ''niculo''tipi vuccati. **Uppannamegho**ti sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūretvā uppanno mahāmegho. **Vaddalikā**ti vuṭṭhiyā eva itthiliṅgavasena nāmaṃ. Yā ca sattāhaṃ pavattattā sattāhavaddalikāti vuttāti āha **''sattāhaṃ avicchinnavuṭṭhikā ahosī''**ti. Sītavātena dūsitaṃ dinametissā vaddalikāyāti sītavātaduddinīti āha **''udakaphusitasammissenā''**tiādi. Ubbiddhatā nāma dūrabhāvena upaṭṭhānanti āha **''meghavigamena dūrībhūta''**nti. Indanīlamaṇi viya dibbati jotetīti **devo,** ākāso.

Etamatthaṃ viditvāti vivekassa sukhabhāvaṃ viditvā. Sabbaso asantuṭṭhisamucchedakattā maggañāṇānaṃ **''catumaggañāṇasantosenā''**ti vuttaṃ. **Akuppanabhāvo**ti akujjhanasabhāvo.

Rājāyatanakathāvaṇṇanā

6. **Paccagghe**ti abhinave. Ayameva attho pasattho, na purimo. Na hi buddhā mahagghaṃ pattaṃ paribhuñjanti.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

7. Ālīyanti sevīyantīti ālayā. Pañca kāmaguṇāti āha **''sattā…pe… vuccantī''**ti. **Suṭṭhu muditā**ti ativiya pamuditā. **Ṭhānaṃ sandhāyā**ti **ṭhāna**-saddaṃ apekkhitvā. **Imesa**nti saṅkhārādīnaṃ phalānaṃ. Pāḷiyaṃ **sabbasaṅkhārasamatho**tiādīni nibbānavevacanāni. **Apissū**ti sampiṇḍanatthe nipāto. Na kevalaṃ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṃsūti attho.

Kicchena me adhigatanti pāramipūraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, na dukkhāpaṭipadaṃ. Buddhānañhi cattāro maggā sukhāpaṭipadāva honti. **Ha**-iti byattaṃ, ekaṃsanti dvīsu atthesu nipāto, byattaṃ, ekaṃsena vā alanti viyojenti. **Hala**nti vā eko nipāto.

8. Pāḷiyaṃ **sahampatissā**ti so kira kassapassa bhagavato sāsane **sahako** nāma thero paṭhamajjhānabhūmiyaṃ brahmapati hutvā nibbatto, tena naṃ ‘‘sahampatī’’ti sañjāniṃsu. **Assavanatā**ti assavanatāya, assavanenāti attho. Savanameva hi savanatā yathā devatāti.

Dhammo asuddhoti micchādiṭṭhidhammo. **Samalehī**ti pūraṇakassapādīhi chahi satthārehi. **Apāpurā**ti desanāhatthena vivara. **Dvāra**nti ariyamaggaṃ sandhāya vadati.

Seleti ghanasilāmaye. **Tathūpama**nti ettha **tathā**-saddo taṃ-saddatthe daṭṭhabbo. Tena so selapabbato upamā yassa. Taṃ tathūpamanti attho. Tena vā pabbatādinā pakārena upamā assātipi attho. **Dhammamaya**nti lokuttaradhammabhūtaṃ. **Uṭṭhāhī**ti dhammadesanatthāya cārikacaraṇatthaṃ imamhā āsanā kāyena, appossukkabhāvato vā cittena uṭṭhehi, ayameva vā pāṭho. Teneva ‘‘vicara, desassū’’ti duvidhepi kāyacittapayoge niyojesi. **Vīrā**tiādi cattāri thutivasena sambodhanāni.

9. **Buddhacakkhunā**ti indriyaparopariyattañāṇena, āsayānusayañāṇena ca. Imesañhi dvinnaṃ ‘‘buddhacakkhū’’ti nāmaṃ. **Svākārā**ti saddhindriyādayova ākārā sundarā yesaṃ, te svākārā, suviññāpayā, paralokañca vajjañca bhayato dassanasīlā cāti daṭṭhabbaṃ. Uppalāni ettha santīti **uppalinī**ti gacchalatāpi pokkharaṇīpi vuccati. Idha pana pokkharaṇī. Evamitaresupi. **Udakānuggatānī**ti udakato anuggatāni. Anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposīni. Accuggammā**ti udakaṃ atikkamanavasena uggantvā.

Apārutāti vivaṭā. **Tesa**nti saupanissayānaṃ sattānaṃ. **Dvārā**ti ariyamaggadvārāni. Idañca attano sayambhuñāṇena saupanissayānaṃ tesaṃ magguppattidiṭṭhataṃ sandhāya vadati. **Vihiṃsasaññī**tiādīsu evamattho daṭṭhabbo – ‘‘ahañhi attano paguṇaṃ suppavattitampi imaṃ paṇītaṃ dhammaṃ ajānantesu manujesu desanāya vihiṃsā kāyavācākilamatho hotī’’ti evaṃ vihiṃsasaññī hutvā **na bhāsiṃ** bhāsituṃ na icchiṃ. Idāni pana hetusampannā attano saddhābhājanaṃ vivarantu, pūressāmi nesaṃ saṅkappanti.

Pañcavaggiyakathāvaṇṇanā

10. **Āḷāro**ti nāmaṃ. **Kālāmo**ti gottaṃ. **Bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādī**ti kiṃ idāneva udapādi, nanu bodhimūle tekālikā, kālavinimuttā ca sabbe dhammā sabbākārato diṭṭhāti? Saccaṃ diṭṭhā, tathāpi nāmādivasena avikappitā ekacittakkhaṇikattā sabbaññutaññāṇassa. Na hi ekena cittena sabbadhammānaṃ nāmajātiādikaṃ paccekaṃ anantaṃ vibhāgaṃ vikappetuṃ sakkā vikappānaṃ viruddhānaṃ sahānuppattito, sabbavikappārahadhammadassanameva panānena sakkā kātuṃ. Yathā diṭṭhesu pana yathicchitākāraṃ ārabbha vikappo uppajjati cakkhuviññāṇena diṭṭhe cittapaṭe viya. Idhāpi āḷāraṃ nissāya āvajjanānantarameva sabbākārañāṇaṃ udapādi. Na kevalañca taṃ, atha kho pañcavaggiyā eva paṭhamaṃ dhammaṃ jānissanti, tappamukhā ca devatā, āḷāro kālaṃ katvā ākiñcaññāyatane, udako ca nevasaññānāsaññāyatane nibbattoti evamādikaṃ sabbampi nissāya ñāṇaṃ uppajjati eva. Taṃ pana khaṇasampattiyā dullabhabhāvaṃ dassetuṃ kamena oloketvā devatāya vutte ñāṇaṃ viya katvā vuttaṃ. Saddagatiyā hi bandhattā ekena ñāṇena ñātampi vuccamānaṃ kamena ñātaṃ viya paṭibhāti, devatāpi ca bhagavatā ñātamevatthaṃ ārocesi. Teneva ‘‘bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādī’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evamaññatthāpi īdisesu ‘‘lokaṃ volokento asukaṃ addasa, tattha mayi gate kiṃ bhavissatī’’ti evamādinā satthu hitesitāsandassanavasappavattesu. Sabbattha vacanagatiyaṃ kamavuttite paññāyamānepi ekeneva ñāṇena sakalāvabodho veditabbo. **Bahukārā kho me pañcavaggiyā**ti upakārassāpi vijjamānataṃ sandhāya vuttaṃ, na pana dhammadesanāya kāraṇattena anupakārānampi desanato.

11. **Antarā ca gayaṃ antarā ca bodhi**nti gayāya, bodhissa ca antare tigāvute ṭhāne.

Sabbābhibhūti sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ abhibhavitvā ṭhito. **Anūpalitto**ti kilesalepena alitto. Tato eva **sabbañjaho**. **Taṇhakkhaye vimutto**ti taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇakaraṇavasaena vimutto. Evaṃ sayaṃ sabbadhamme attanāva jānitvā. **Kamuddiseyya**nti kaṃ aññaṃ ‘‘ayaṃ me ācariyo’’ti uddiseyyaṃ.

Kāsinaṃ puranti bārāṇasiṃ. **Āhañcha**nti āhanissāmi. Amatādhigamāya ugghosanato **amatadundubhi**nti satthu dhammadesanā vuttā, ‘‘amatabheriṃ paharissāmī’’ti gacchāmīti attho.

Arahasi anantajinoti anantajinopi bhavituṃ yuttoti attho. Anantañāṇatāya ananto jino ca, anantena vā ñāṇena, anantaṃ vā dosaṃ jitavā, uppādavayantarahitatāya vā anantaṃ nibbānaṃ ajini kilesārayo madditvā gaṇhītipi **anantajino**.

Hupeyyāpīti evampi bhaveyya, evaṃvidhe rūpakāyaratane īdisena ñāṇena bhavitabbanti adhippāyo. Evaṃ nāma kathanañhissa upanissayasampannassa aparakāle dukkhappattassa bhagavantaṃ upagamma pabbajitvā maggaphalapaṭivedhāya paccayo jāto. Tathāhesa bhagavā tena samāgamatthaṃ padasāva maggaṃ paṭipajji.

12. **Bāhulliko**ti paccayabāhulliko. **Padhānavibbhanto**ti padhānato dukkaracaraṇato parihīno. Natthi ettha agāriyaṃ, agārassa hitaṃ kasigorakkhādikammanti anagāriyā, pabbajjā, taṃ **anagāriyaṃ. Pabbajantī**ti upagacchanti. **Tadanuttara**nti taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosāna**nti maggabrahmacariyassa pariyosānaṃ, arahattaphalanti attho. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃ paccakkhe attabhāve. **Saya**nti aparappaccayā. **Abhiññā sacchikatvā**ti attanova ñāṇena paccakkhaṃ katvā. **Upasampajjā**ti pāpuṇitvā.

Iriyāyāti dukkarairiyāya. **Uttarimanussadhammā**tiādīsu manussadhammato lokiyañāṇato upari ariyaṃ kātuṃ alaṃ samattho **alamariyo**. **Ñāṇadassanaviseso**ti sabbaññutaññāṇassa pubbabhāgaṃ adhippetaṃ. **No**ti nu. **Bhāsitameta**nti evarūpametaṃ vākyabhedanti attho. Te ca ‘‘yadi esa padhānakāle ‘ahaṃ arahā’ti vadeyya, mayañca saddahāma, na cānena tadā vuttaṃ. Idāni pana vijjamānameva guṇaṃ vadatī’’ti ekapadena satiṃ labhitvā ‘‘buddho jāto’’ti uppannagāravā āvusovādaṃ pahāya ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti āhaṃsu. **Aññā citta**nti aññāya arahattappattiyā cittaṃ.

13. **Antā**ti koṭṭhāsā dve bhāgā. **Kāmesu kāmasukhallikānuyogo**ti vatthukāmesu kilesakāmasukhassa anubhavo. Kilesakāmā eva vā āmisasukhena allīyanato kāmasukhallikāti vuttāti daṭṭhabbā. **Gammo**ti gāmavāsīnaṃ santako. **Attakilamathānuyogo**ti attano kilamathassa kaṇṭakaseyyādidukkhassa anuyogo. **Ubho ante**ti yathāvutte lobho vā sassato vā eko anto, doso vā ucchedo vā ekoti veditabbo.

Cakkhukaraṇītiādīsu attanā sampayuttañāṇacakkhuṃ karotīti cakkhukaraṇī. Dutiyaṃ tasseva vevacanaṃ. **Upasamo**ti kilesupasamo. **Abhiññā, sambodho** ca catusaccapaṭivedhova. **Nibbānaṃ** asaṅkhatadhātu. Etesampi atthāya saṃvattatīti paṭipadaṃ thometi. **Sammādiṭṭhī**ti ñāṇaṃ. **Sammāsaṅkappo**ti vitakko. Sesaṃ dhammato suviññeyyameva.

14. Evaṃ cattāropi magge ekato dassetvā idāni tehi maggehi paṭivijjhitabbāni cattāri ariyasaccāni dassetuṃ **‘‘idaṃ kho pana, bhikkhave’’**tiādimāha. **Jātipi dukkhā**tiādīsu tattha tattha bhave nibbattamānānaṃ sattānaṃ sabbapaṭhamaṃ rūpārūpadhammappavatti idha **jāti** nāma, sā ca tattha tattha bhavesu upalabbhamānānaṃ dukkhādīnaṃ vatthubhāvato **dukkhā,** evaṃ jarādīsu dukkhavatthukatāya dukkhatā veditabbā. Pañcupādānakkhandhā pana dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhavasena dukkhā eva. **Ponobhavikā**ti punabbhavakaraṇaṃ punabbhavo uttarapadalopena, punabbhavo sīlametissāti ponobhavikā. **Nandirāgasahagatā**ti ettha rūpādīsu nandati piyāyatīti nandī, sā eva rāgoti nandirāgoti bhāvappadhānoyaṃ niddeso, nandirāgattanti attho. Tena sahagatāni nandirāgasahagatā. **Tatra tatrā**ti tasmiṃ tasmiṃ bhave. Rūpādīsu chasu ārammaṇesu kāmassādanavasena pavattā **kāmataṇhā** nāma. Sassatadiṭṭhiyā saha pavattā **bhavataṇhā**. Ucchedadiṭṭhiyā saha pavattā **vibhavataṇhā. Asesavirāganirodho**tiādinā nibbānameva vuccati. Tattha virajjanaṃ vigamanaṃ **virāgo**. Nirujjhanaṃ **nirodho**. Ubhayenāpi suṭṭhu vigamova vuccati. Asesāyapi taṇhāya virāgo, nirodho ca yena hoti, so **asesavirāganirodho,** nibbānameva. Yasmā ca taṃ āgamma taṇhaṃ, vaṭṭañca cajanti paṭinissajjanti vimuccanti na allīyanti, tasmā **cāgo paṭinissaggo mutti anālayo**ti vuccati.

15. **Cakkhu**ntiādīni ñāṇavevacanāneva.

16. **Yāvakīvañcā**ti yattakaṃ kālaṃ. **Tiparivaṭṭa**nti saccañāṇa, kiccañāṇa, katañāṇasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tiparivaṭṭaṃ ñāṇadassanaṃ. Ettha ca ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudaya’’nti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtañāṇaṃ **saccañāṇaṃ** nāma. Tesu eva ‘‘pariññeyyaṃ pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabba’’nti evaṃ kattabbakiccajānanañāṇaṃ **kiccañāṇaṃ** nāma. ‘‘Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvita’’nti tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṃ **katañāṇaṃ** nāma. **Dvādasākāra**nti tesameva ekekasmiṃ sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākārānaṃ vasena dvādasākāraṃ.

Abhisambuddhoti paccaññāsinti abhisambuddho arahattaṃ pattoti evaṃ na paṭijāniṃ. **Yato ca kho**ti yato bodhimūle nisinnakālato paṭṭhāya. **Athāha**nti tato paraṃ ahaṃ. **Ñāṇañca pana me**ti paccavekkhaṇañāṇaṃ sandhāya vadati. **Akuppā me**tiādi tassa pavattiākāradassanaṃ. Tattha **akuppā me vimuttī**ti arahattaphalaṃ tassa maggasaṅkhātakāraṇato ca ārammaṇato ca akuppatā veditabbā.

Imasmiṃ pana veyyākaraṇasminti niggāthasutte. **Bhaññamāne**ti bhaṇiyamāne. **Dhammacakkhu**nti idha catusaccadhammesu cakkhukiccakaraṇato sotāpattimaggo adhippeto. **Yaṃ kiñcī**tiādi nibbānārammaṇattepi kiccavasena asammohato pavattidassanatthaṃ vuttaṃ.

17. **Dhammacakka**nti paṭivedhañāṇadhammañceva desanāñāṇadhammañca pavattanaṭṭhena cakkanti dhammacakkaṃ. **Obhāso**ti sabbaññutaññāṇānubhāvena pavatto cittapaccayautusamuṭṭhāno dasasahassilokadhātuṃ pharitvā ṭhito obhāso.

18. Diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti **diṭṭhadhammo**. Esa nayo sesesupi. Attano paccakkhato adhigatattā na paraṃ pacceti, parassa saddhāya ettha na pavattatīti aparappaccayo. **Ehi bhikkhū**ti ettake vuttamatte pabbajjā, upasampadā ca sijjhati, teneva tattha **iti-**saddena paricchedo dassitoti vadanti. Keci pana ‘‘sammā dukkhassa antakiriyāyāti vacanapariyosāne eva upasampadā sijjhati, aṭṭhakathāyaṃ pana ‘ehi bhikkhūti bhagavato vacanenā’ti idaṃ ehibhikkhusaddopalakkhitavacanaṃ ehibhikkhuvacanantiādipadavasena vuttaṃ musāvādavaggotiādīsu viyā’’ti vadanti, tadetaṃ **paṭhamapārājikaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘bhagavā hi…pe… ehi bhikkhu, cara brahmacariyaṃ sammā dukkhassa antakiriyāyā’’ti (pārā. aṭṭha. 1.45 bhikkhūpadabhājanīyavaṇṇanā) iminā vacanena sameti. Yattakañhi bhagavatā niyamena vuccati, tattakaṃ sabbampi aṅgameva. Sekkhaputhujjanānañhi etaṃ paripuṇṇaṃ vuccati, asekkhānaṃ pana ‘‘cara brahmacariya’’nti pariyosānanti daṭṭhabbaṃ sikkhattayasamiddhito. Lokiyasampadāhi uparibhūtā seṭṭhabhūtā sampadāti **upasampadā**.

19-21. **Nīhārabhatto**ti bhikkhūhi gāmato nīharitvā dinnabhatto. **Kallaṃ nū**ti yuttaṃ nu. **Etaṃ mamā**tiādi yathākkamaṃ taṇhāmānadiṭṭhigāhānaṃ dassanaṃ.

22-23. **Tasmā tihā**ti ettha **tihā**ti nipātamattaṃ, tasmāti attho. **Nibbindatī**ti vuṭṭhānagāminivipassanāvasena ukkaṇṭhati. **Virajjatī**ti catunnaṃ maggānaṃ vasena na rajjati. **Vimuccatī**ti phalavasena vimuccati. **Vimuttasmi**ntiādi paccavekkhaṇañāṇadassanaṃ. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. **Karaṇīyaṃ** catūsu saccesu catūhi maggehi paccekaṃ kattabbaṃ pariññādivasena soḷasavidhaṃ kiccaṃ. **Nāparaṃ itthattāyā**ti itthabhāvāya soḷasakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā aparaṃ puna maggabhāvanākiccaṃ me natthīti pajānāti. Atha vā **itthattāyā**ti itthabhāvato vattamānakkhandhasantānato aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ na bhavissatīti attho.

Pabbajjākathāvaṇṇanā

15. **Āḷambara**nti paṇavaṃ. **Vikesika**nti vippakiṇṇakesaṃ. **Vikkheḷika**nti vissandamānalālaṃ. **Susānaṃ maññe**ti susānaṃ viya addasa sakaṃ parijananti sambandho. **Udānaṃ udānesī**ti saṃvegavasappavattaṃ vacanaṃ nicchāresi. **Upassaṭṭha**nti dukkhena sammissaṃ, dukkhotiṇṇaṃ sabbasattakāyajātanti attho.

26. **Idaṃ kho yasā**ti bhagavā nibbānaṃ sandhāyāha. **Anupubbiṃ katha**nti anupaṭipāṭikathaṃ. **Ādīnava**nti dosaṃ. **Okāra**nti nihīnatā nihīnajanasevitattā. **Saṃkilesa**nti tehi sattānaṃ saṃkilesanaṃ, saṃkilesavisayanti vā attho. **Kallacitta**nti arogacittaṃ. Sāmaṃ attanāva ukkaṃso ukkhipanaṃ etissanti **sāmukkaṃsikā,** saccadesanā. Tassā sarūpadassanaṃ **‘‘dukkha’’**ntiādi.

27. **Assadūte**ti assaāruḷhe dūte. **Iddhābhisaṅkhāra**nti iddhikiriyaṃ. **Abhisaṅkharesi** akāsi.

28. **Yathādiṭṭha**nti paṭhamamaggena diṭṭhaṃ catussaccabhūmiṃ sesamaggattayena paccavekkhantassa, passantassāti attho. **Mātu no jīvita**nti ettha **no**ti nipātamattaṃ, mātu jīvitanti attho. Yasassa khīṇāsavattā ‘‘ehi bhikkhu, svākkhāto dhammo, cara brahmacariya’’nti ettakeneva bhagavā upasampadaṃ adāsi. Khīṇāsavānañhi ettakeneva upasampadā anuññātā pubbeva dukkhassa parikkhīṇattā. **Cara brahmacariya**nti sāsanabrahmacariyasaṅkhātaṃ sikkhāpadapūraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, na maggabrahmacariyaṃ.

30. **Seṭṭhānuseṭṭhīna**nti seṭṭhino ca anuseṭṭhino ca paveṇīvasena āgatā yesaṃ kulānaṃ santi, tesaṃ seṭṭhānuseṭṭhīnaṃ kulānaṃ. **Orako**ti lāmako.

32-33. **Mā ekena dve**ti ekena maggena dve bhikkhū mā agamittha. Visuddhe satte, guṇe vā māretīti **māro**. Pāpe niyutto **pāpimā**.

Sabbapāsehīti sabbakilesapāsehi. **Ye dibbā ye ca mānusā**ti ye dibbakāmaguṇanissitā, mānusakakāmaguṇanissitā ca kilesapāsā nāma atthi, sabbehi tehi. ‘‘Tvaṃ buddho’’ti devamanussehi kariyamānasakkārasampaṭicchanaṃ sandhāya vadati.

Antalikkhe carante pañcābhiññepi bandhatīti **antalikkhacaro,** rāgapāso. Māro pana pāsampi antalikkhacaraṃ maññati. **Mānaso**ti manosampayutto.

Jānāti manti so kira ‘‘mahānubhāvo añño devaputto nivāretīti bhīto nivattissati nu kho’’tisaññāya vatvā ‘‘nihato tvamasi antakā’’ti vutte ‘‘jānāti ma’’nti dummano palāyi.

34. **Parivitakko udapādī**ti yasmā ehibhikkhubhāvāya upanissayarahitānampi pabbajitukāmatā uppajjissati, buddhā ca te na pabbājenti, tasmā tesampi pabbajjāvidhiṃ dassento evaṃ parivitakkesīti daṭṭhabbaṃ. Upanissayasampannā pana bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ehibhikkhubhāveneva pabbajanti. Ye paṭikkhittapuggalāti sambandho. **Sayaṃ pabbājetabbo**ti ettha ‘‘kesamassuṃ ohāretvā’’tiādivacanato kesacchedanakāsāyacchādanasaraṇadānāni pabbajjā nāma, tesu pacchimadvayaṃ bhikkhūhi eva kātabbaṃ, kāretabbaṃ vā. **‘‘Pabbājehī’’**ti idaṃ tividhampi sandhāya vuttaṃ. **Khaṇḍasīmaṃ netvā**ti bhaṇḍukammārocanapariharaṇatthaṃ. Bhikkhūnañhi anārocetvā ekasīmāya ‘‘etassa kese chindā’’ti aññaṃ āṇāpetumpi na vaṭṭati. **Pabbājetvā**ti kesādicchedanameva sandhāya vuttaṃ ‘‘kāsāyāni acchādetvā’’ti visuṃ vuttattā. **Pabbājetuṃ na labhatī**ti saraṇadānaṃ sandhāya vuttaṃ, anupasampannena bhikkhuāṇattiyā dinnampi saraṇaṃ na ruhati.

Yasassīti parivārasampanno. **Nijjīvanissattabhāva**nti ‘‘kesā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātū’’tiādinayaṃ saṅgaṇhāti, sabbaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.311) āgatanayena gahetabbaṃ. **Pubbe**ti pubbabuddhuppādesu. **Madditasaṅkhāro**ti vipassanāvasena vuttaṃ. **Bhāvitabhāvano**ti samathavasenāpi.

Kāsāyāni tikkhattuṃ vā…pe… paṭiggāhāpetabboti ettha ‘‘sabbadukkhanissaraṇatthāya imaṃ kāsāvaṃ gahetvā’’ti vā ‘‘taṃ kāsāvaṃ datvā’’ti vā vatvā ‘‘pabbājetha maṃ, bhante, anukampaṃ upādāyā’’ti evaṃ yācanapubbakaṃ cīvaraṃ paṭicchāpeti. **Athāpī**tiādi tikkhattuṃ paṭiggāhāpanato paraṃ kattabbavidhidassanaṃ. **Athāpī**ti tato parampīti attho. Keci pana ‘‘cīvaraṃ appaṭiggāhāpetvā pabbajanappakārabhedadassanatthaṃ ‘‘athāpī’’ti vuttaṃ, **athāpī**ti ca atha vāti attho’’ti vadanti. **‘‘Adinnaṃ na vaṭṭatī’’**ti iminā pabbajjā na ruhatīti dasseti.

Pāde vandāpetvāti pādābhimukhaṃ namāpetvā. Dūre vandantopi hi pāde vandatīti vuccati. **Upajjhāyena vā**ti ettha yassa santike upajjhaṃ gaṇhāti, ayaṃ upajjhāyo. Ābhisamācārikesu vinayanatthaṃ yaṃ ācariyaṃ katvā niyyātenti, ayaṃ ācariyo. Sace pana upajjhāyo sayameva sabbaṃ sikkhāpeti, aññasmiṃ na niyyāteti, upajjhāyovassa ācariyopi hoti, yathā upasampadākāle sayameva kammavācaṃ vācento upajjhāyova kammavācācariyopi hoti.

Anunāsikantaṃ katvā dānakāle antarā vicchedo na kātabboti āha **‘‘ekasambandhānī’’**ti.

‘‘Ābhisamācārikesu vinetabbo’’ti iminā sekhiyavattakhandhakavattesu, aññesu

Ca sukkavissaṭṭhiādilokavajjasikkhāpadesu sāmaṇerehi vattitabbaṃ, tattha avattamāno alajjī, daṇḍakammāraho ca hotīti dasseti.

Pabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyamārakathāvaṇṇanā

35. Pāḷiyaṃ **anuttaraṃ vimuttiṃ anupāpuṇāthā**ti ‘‘khīṇāsavā mayaṃ, kiṃ amhākaṃ padhānenā’’ti vāsanādosena vosānaṃ anāpajjitvā pantesu senāsanesu phalasamāpattiyāva vītināmanatthaṃ, taṃ disvā aññesampi diṭṭhānugatisamāpajjanatthañca ovadatīti veditabbaṃ.

Dutiyamārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaddavaggiyakathāvaṇṇanā

36. **Idaṃ nesaṃ pubbakamma**nti tesaṃ tiṃsajanānaṃ ekato abhisamayassa pubbakammaṃ. Aññampi tesaṃ paccekaṃ pubbabuddhuppādesu saddhammassavanasaraṇagamanadānasīlasamādhivipassanāsamāyogavasena bahuṃ vivaṭṭūpanissayaṃ kusalaṃ atthevāti gahetabbaṃ. Itarathā hi tadaheva paṭivedho, ehibhikkhubhāvādiviseso ca na sampajjeyya.

Bhaddavaggiyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelapāṭihāriyakathāvaṇṇanā

37-38. Pāḷiyaṃ **agarū**ti bhāriyaṃ na siyāti attho. **Ubhinnaṃ sajotibhūtāna**nti ubhosu sajotibhūtesu. **Patte pakkhipī**ti taṃ nāgaṃ nihatatejaṃ dhammadesanāya santappetvā saraṇasīlāni datvā sakalarattiṃ bhagavantaṃ payirupāsitvā ṭhitaṃ jaṭilānaṃ dassanatthaṃ patte pakkhipi, na ahituṇḍiko viya balakkārenāti veditabbaṃ. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma.

39. **Ajjaṇho**ti ajja ekadivasaṃ. **Aggisālamhī**ti agyāgāre. Sumanānaṃ buddhānaṃ manasā sadiso mano assāti **sumanamanaso**. **Adhicitto**ti mahākaruṇādīhi adhicitto. **Udicchare**ti ullokesuṃ, parivāresunti attho. **Anekavaṇṇā acciyo**ti chabbaṇṇaraṃsiyo vuttā. Ahaṃ te dhuvabhattena paṭimānanaṃ karissāmīti seso.

40. **Abhikkantāya rattiyā**ti parikkhīṇāya rattiyā, majjharattisamayeti attho. **Abhikkantavaṇṇā**ti abhirūpacchavivaṇṇā. **Kevalakappa**nti ettha **kevala**-saddassa anavasesattho, **kappa**-saddassa samantabhāvo, tasmā anavasesaṃ samantato vanasaṇḍanti attho. **Catuddisā**ti catūsu disāsu. **Yatra hi nāmā**ti yaṃ nāma.

43. **Aṅgamagadhā**ti aṅgamagadharaṭṭhavāsino. **Iddhipāṭihāriya**nti abhiññiddhiyeva paṭipakkhānaṃ titthiyānaṃ, veneyyasattagatadosānañca haraṇato apanayanato pāṭihāriyaṃ, taṃ taṃ vā sattahitaṃ paṭicca haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, tadeva pāṭihāriyaṃ. Iddhi eva pāṭihāriyaṃ iddhipāṭihāriyaṃ.

44. **Paṃsukūlaṃ uppannaṃ hotī**ti puṇṇāya dāsiyā sarīraṃ parikkhipitvā chaḍḍitaṃ sāṇamayaṃ kimikulākulaṃ pariyesanavasena uppannaṃ hoti, yaṃ bhagavā bhūmiṃ kampento pārupitvā pacchā **mahākassapattherassa** adāsi, taṃ sandhāyetaṃ vuttanti vadanti. **Kattha nu kho**tiādiparivitakko jaṭilānaṃ vividhapāṭihāriyadassanatthaṃ kato. Pāṇinā khaṇanto viya iddhiyā mattikaṃ apanetvā dinnattā vuttaṃ **''pāṇinā pokkharaṇiṃ khaṇitvā''**ti.

46. **Phāliyantu, kassapa, kaṭṭhānī**ti uruvelakassapena nivedite evamavocāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ sesesupi.

49. **Antaraṭṭhakāsu himapātasamaye**ti ettha māghamāsassa avasāne catasso, phagguṇamāsassa ādimhi catassoti evaṃ ubhinnaṃ māsānaṃ antare aṭṭharattiyo antaraṭṭhakā nāma. Tāsu antaraṭṭhakāsu rattīsu himapātakāle. **Ummujjananimujjana**mpi sahasā tadubhayakaraṇavasena vuttaṃ.

50. **Udakavāhako**ti udakogho. **Reṇuhatāyā**ti rajokiṇṇāya, atintāyāti attho. **Nāvāyā**ti kullena. **Idaṃ nu tvaṃ mahāsamaṇā**ti idha nu tvaṃ. **Dha**-kārassa **da**-kāraṃ, anusārañca katvā ''idaṃ nū''ti vuttaṃ ''ekamidāha''ntiādīsu (dī. ni. 1.165, 265) viya. ''Imasmiṃ padese tvaṃ nu kho ṭhitosī''ti pucchi. **Ayamahamasmī**ti ayamahaṃ idha ṭhitosmīti attho.

51. **Cirapaṭikā**ti cirakālato paṭṭhāya. Kesamissaṃ sabbaṃ parikkhāraṃ udake pavāhetvātipi yojetabbaṃ. Araṇikamaṇḍaluādikā tāpasaparikkhārā **khārī** nāma, taṃharaṇakakājaṃ **khārikājaṃ** nāma. **Aggihutamissa**nti aggipūjopakaraṇasahitaṃ.

52-3. **Upasaggo**ti upaddavo. **''Aḍḍhuḍḍhāni pāṭihāriyasahassānī''**ti idaṃ nāgadamanādīni pannarasa pāṭihāriyāni vajjetvā vuttaṃ appakamadhikaṃ gaṇanūpagaṃ na hotīti.

54. **Gayāya**nti gayānāmikāya nadiyā adūrabhavattā gāmo itthiliṅgavasena gayā nāma jāto, tassaṃ. **Gayāsīse**ti evaṃnāmake piṭṭhipāsāṇe.

''Yamidaṃ cakkhusamphassapaccayā…pe… sukhaṃ vā''tiādinā cakkhuviññāṇavīthicittesu somanassadomanassaupekkhāvedanāmukhena sesārūpakkhandhānampi ādittataṃ dasseti. Esa nayo sesesupi. **Mano**ti bhavaṅgacittaṃ manodvārassa adhippetattā. **Manoviññāṇa**nti manodvāravīthipaayāpannameva gahitaṃ.

Uruvelapāṭihāriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bimbisārasamāgamakathāvaṇṇanā

55. **Yaññā abhivadantī**ti yāgahetu ijjhantīti vadanti. **Upadhīsū**ti ettha dukkhasukhādīnaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena cattāro upadhī kāmakhandhakilesaabhisaṅkhārūpadhīnaṃ vasena. Tesu khandhūpadhi idhādhippetoti āha **''khandhūpadhīsu malanti ñatvā''**ti. **Yaññā**ti yaññahetu. **Yiṭṭhe**ti mahāyāge. **Hute**ti divase divase kattabbe aggiparicaraṇe. **Kiṃ vakkhāmī**ti kathaṃ vakkhāmi.

57-8. **Āsīsanā**ti manorathā. **Siṅgīsuvaṇṇanikkhenā**ti siṅgīsuvaṇṇassa rāsinā. Suvaṇṇesu hi yuttikataṃ hīnaṃ. Tato rasaviddhaṃ seṭṭhaṃ, tato ākaruppannaṃ seṭṭhaṃ, tato yaṃkiñci dibbasuvaṇṇaṃ seṭṭhaṃ, tatrāpi cāmīkaraṃ, tato sātakumbhaṃ, tato jambunadaṃ, tatopi siṅgīsuvaṇṇaṃ seṭṭhaṃ. Tassa nikkhaṃ nāma pañcasuvaṇṇaparimāṇaṃ. Aṭṭhasuvaṇṇādibhedaṃ anekavidhampi vadanti. **Dasasu ariyavāsesū**ti –

> ''Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno paṇunnapaccekasacco samavayasaṭṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño''ti (dī. ni. 3.348, 360; a. ni. 10.19) –

Evamāgatesu dasasu ariyavāsesu. Tattha **pañcaṅgavippahīno**ti pañcanīvaraṇehi vippayuttatā vuttā. **Chaḷaṅgasamannāgato**ti iṭṭhādīsu chasu ārammaṇesu somanassitādipaṭipakkhā chaḷaṅgupekkhā vuttā. **Ekārakkho**ti upaṭṭhitasatitā. Saṅkhāyasevanā adhivāsanā parivajjanā vinodanāsaṅkhātāni cattāri apassenā nissayā etassāti **caturāpasseno,** etena ca te nissayā dassitā. Paṇunnāni apanītāni diṭṭhigatikehi paccekaṃ gahitāni diṭṭhisaccāni yassa, so **paṇunnapaccekasacco,** tena lokiyañāṇena diṭṭhippahānaṃ vuttaṃ. Kāmesanā bhavesanābrahmacariyesanāsaṅkhātā esanā sammadeva avayā anūnā saṭṭhā nisaṭṭhā anenāti **samavayasaṭṭhesano**. Etena tiṇṇaṃ esanānaṃ abhāvo vutto. **''Anāvilasaṅkappo''**ti iminā kāmavitakkādīhi anāvilacittatā. **''Passaddhakāyasaṅkhāro''**ti iminā catutthajjhānasamāyogena vigatadarathatā vuttā. **''Suvimuttacitto''**ti iminā maggo. **''Suvimuttapañño''**ti iminā paccavekkhaṇañāṇamukhena phalañāṇaṃ vuttaṃ. Ete hi ariyā vasanti etthāti **ariyavāsā**ti vuccanti. Te pana vāsā vutthā vasitā sampāditā yena, so **vutthavāso,** bhagavā. **Dasabalo**ti dasahi kāyabalehi, ñāṇabalehi ca upeto. Yāni hetāni –

> ''Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
> Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasā''ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.148; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.22; a. ni. aṭṭha. 3.10.21; vibha. aṭṭha. 760; udā. aṭṭha. 75; bu. va. aṭṭha. 1.39; cūḷani. aṭṭha. 81; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44) –

Evaṃ vuttāni dasahatthikulāni purimapurimato dasabalaguṇopetāni, tesu sabbajeṭṭhānaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ balāni bhagavato kāyassa dasabalāni nāma. Tañca kāḷāvakasaṅkhātānaṃ pakatihatthīnaṃ koṭisahassassa, majjhimapurisānaṃ pana dasannaṃ koṭisahassānañca balaṃ hoti, taṃ ''nārāyanasaṅghātabala''ntipi vuccati.

Yāni panetāni **pāḷiyaṃ** ''idha, sāriputta, tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānātī''tiādinā (ma. ni. 1.148; a. ni. 10.21; vibha. 760; paṭi. ma. 2.44) vuttāni ṭhānāṭhānañāṇabalaṃ, kammavipākañāṇabalaṃ, sabbatthagāminipaṭipadāñāṇabalaṃ, anekadhātunānādhātulokañāṇabalaṃ, sattānaṃ nānādhimuttikatāñāṇabalaṃ, indriyaparopariyattañāṇabalaṃ, jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesavodānavuṭṭhānañāṇabalaṃ, pubbenivāsañāṇabalaṃ, dibbacakkhuñāṇabalaṃ, āsavakkhayañāṇabalanti dasabalañāṇāni, imāni bhagavato dasabalāni nāma. **Dasahi asekkhehi aṅgehī**ti arahattaphalasampayuttehi **pāḷiyaṃ** ‘‘asekkhā sammādiṭṭhi…pe… asekkho sammāsamādhi, asekkhaṃ sammāñāṇaṃ, asekkhā sammāvimuttī’’ti (dī. ni. 3.348, 360) evaṃ vuttehi dasahi asekkhadhammehi samannāgato. Ettha ca dassanaṭṭhena vuttā **sammādiṭṭhi** eva jānanaṭṭhena **sammāñāṇa**ntipi vuttā, vuttāvasesā pana phalacittasampayuttā sabbe phassādidhammā **sammāvimuttī**ti vuttāti daṭṭhabbaṃ.

Bimbisārasamāgamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāriputtamoggallānapabbajjākathāvaṇṇanā

60. Sārībrāhmaṇiyā putto **sāriputto**. Moggalībrāhmaṇiyā putto **moggallāno. Channaparibbājakassā**ti setavatthena hirikopīnaṃ chādetvā vicaraṇakaparibbājakassa, tena ‘‘nāyaṃ naggaparibbājako’’ti dasseti. ‘‘Upaññāta’’nti imassa vivaraṇaṃ **ñāto cevā**ti. ‘‘Magga’’nti imassa vivaraṇaṃ **upagato ca maggo**ti. Tena ca **upaññāta**nti ettha **ñāta**-saddo ñāṇapariyāyo. **Magga**nti liṅgavipallāsena maggova vutto. Upasaddo ca upagamanattho maggasaddenapi sambandhitabboti dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṃ nāma atthikehi upaññātaṃ upagatañāṇañceva hoti, tehi upagato paṭipanno maggo ca, tasmā yaṃnūnāhaṃ anubandheyyanti. **Upaññātaṃ nibbāna**nti upapattiyā anumānena ñātaṃ nibbānaṃ. ‘‘Magga’’nti imassa vivaraṇaṃ **magganto**ti, anumānena ñātaṃ paccakkhato dassanatthāya gavesantoti attho.

Nirodho ca nirodhūpāyo ca ekasesena nirodhoti vuttoti dassento **‘‘atha vā’’**tiādimāha. **Paṭipādento**ti nigamento.

Ito uttarīti ito mayā laddhasotāpattito uttari itaramaggattayaṃ yadipi natthi, tathāpi eso eva mayā gavesito nibbānadhammoti attho.

62-3. **Tadārammaṇāyā**ti nibbānārammaṇāya sotāpattiphalavimuttiyā. **Tesaṃ āyasmantāna**nti saparisānaṃ tesaṃ dvinnaṃ parisānaṃ tasmiṃyeva khaṇe bhagavato dhammaṃ sutvā arahattaṃ pāpuṇi, aggasāvakā pana attano ñāṇakiccassa mahantatāya katipāhaccayena. Tenāha **‘‘eva’’**ntiādi. Usūyanakiriyāya kammabhāvaṃ sandhāya **‘‘upayogatthevā’’**ti vuttaṃ.

Sāriputtamoggallānapabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upajjhāyavattakathāvaṇṇanā

64. **Vajjāvajja**nti khuddakaṃ, mahantañca vajjaṃ. **Uttiṭṭhapatta**nti ettha uttiṭṭhaṃ nāma piṇḍāya caraṇaṃ vuccati ‘‘uttiṭṭhe nappamajjeyyā’’tiādīsu (dha. pa. 168) viya. Uttiṭṭhatthāya gahitaṃ pattaṃ uttiṭṭhapattaṃ, tenāha **‘‘piṇḍāya caraṇakapatta’’**nti. Tassa upanāme ko dosoti āha **‘‘tasmiṃ hī’’**tiādi. **Tasmā**ti yasmā manussā etasmiṃyeva ete bhuñjantīti uttiṭṭhapatte ucchiṭṭhasaññino, tasmā uttiṭṭhapattanti vuttaṃ uttiṭṭha-saddeneva manussānaṃ saññāya ucchiṭṭhatāpi gammatīti. Keci pana ‘‘ucchiṭṭhasaddena samānattho uttiṭṭhasaddo’’ti vadanti. ‘‘Uttiṭṭhā’’ti tvāpaccayantopi hotīti āha **‘‘uṭṭhahitvā’’**ti. **Upajjhāyaṃ gahetu**nti upajjhāyattaṃ manasā gahetuṃ, yācanavacanena tassa anumatiṃ gahetunti vā attho.

65. Patissayanaṃ patisso, garuṃ nissāya vattanabhāvo, yaṃkiñci gāravanti attho. Saha patissena **sappatisso,** paraṃ jeṭṭhaṃ katvā tassovāde vattanatāti attho. Tenāha **‘‘jeṭṭhakabhāvañca upaṭṭhapetvā’’**ti. **Sāhū**ti sādhu sundaraṃ. **Lahū**ti agaru, subharatāti attho. **Opāyika**nti upāyapaṭisaṃyuttaṃ, evaṃ paṭipajjanaṃ nittharaṇūpāyoti attho. **Patirūpa**nti sāmīcikammamidanti attho. **Pāsādikenā**ti pasādāvahena kāyavacīpayogena sampādehīti attho. **Kāyenā**ti etadatthaviññāpakaṃ hatthamuddādiṃ dassento kāyena viññāpeti. **Sādhūti sampaṭicchanaṃ sandhāyā**ti upajjhāyena ‘‘sāhū’’tiādīsu vuttesu saddhivihārikassa ‘‘sādhū’’ti sampaṭicchanaṃ vacanaṃ sandhāya ‘‘kāyena viññāpetī’’tiādi vuttanti adhippāyo. **Āyācanadānamattenā**ti saddhivihārikassa paṭhamaṃ āyācanamattena, tato upajjhāyassa ca ‘‘sāhū’’tiādinā vacanamattenāti attho.

66. **Assā**ti saddhivihārikassa. **Dve cīvarānī**ti uttarāsaṅgaṃ, saṅghāṭiñca sandhāya vadati. **Ito paṭṭhāyā**ti ‘‘na upajjhāyassa bhaṇamānassā’’ti ettha na-kārato paṭṭhāya, tena ‘‘nātidūre’’tiādīsu na-kārapaṭisiddhesu āpatti natthīti dasseti. **Sabbattha dukkaṭāpattī**ti āpadāummattakhittacittavedanaṭṭatādīhi vinā paṇṇattiṃ ajānitvāpi vadantassa gilānassapi dukkaṭameva. Āpadāsu hi antarantarā kathā vattuṃ vaṭṭati. Evamaññesupi na-kārapaṭisiddhesu īdisesu, itaresu pana gilānopi na muccati. Pāḷiyaṃ **‘‘heṭṭhāpīṭhaṃ vā parāmasitvā’’**ti idaṃ pubbe tattha ṭhapitapattādinā asaṅghaṭṭanatthāya vuttaṃ, cakkhunā oloketvāpi aññesaṃ abhāvaṃ ñatvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati eva. **Āpattiyā āsanna**nti āpattikaraṇameva.

Gāmeti antogāme tādise maṇḍapādimhi. **Antaraghare**ti antogehe. **Paṭikkamane**ti āsanasālāyaṃ. **Dhotavālikāyā**ti udakena gataṭṭhāne nirajāya parisuddhavālikāya. **Niddhūme**ti jantāghare jaliyamānaaggidhūmarahite. Jantāgharañhi nāma himapātabahulesu desesu tappaccayarogapīḷādinivāraṇatthaṃ sarīrasedāpanaṭṭhānaṃ. Tattha kira andhakārapaṭicchannatāya bahūpi ekato pavisitvā cīvaraṃ nikkhipitvā aggitāpaparihārāya mattikāya mukhaṃ limpitvā sarīraṃ yāvadatthaṃ sedetvā cuṇṇādīhi ubbaṭṭetvā nahāyanti. Teneva pāḷiyaṃ **‘‘cuṇṇaṃ sannetabba’’**ntiādi vuttaṃ. **Ulloka**nti uddhaṃ olokanaṭṭhānaṃ. Uparibhāganti attho.

Aññattha netabboti yattha viharato sāsane anabhirati uppannā, tato aññattha kalyāṇamittādisampattiyuttaṭṭhāne netabbo. **Visabhāgapuggalāna**nti lajjino vā alajjino vā upajjhāyassa avaḍḍhikāme sandhāya vuttaṃ. Sace pana upajjhāyo alajjī ovādampi na gaṇhāti, lajjino ca etassa visabhāgā honti, tattha upajjhāyaṃ vihāya lajjīheva saddhiṃ āmisādiparibhogo kātabbo. Upajjhāyādibhāvo hettha na pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. **Pariveṇaṃ gantvā**ti upajjhāyassa pariveṇaṃ gantvā. **‘‘Na susāna’’**nti idaṃ upalakkhaṇaṃ, upacārasīmato bahi gantukāmena anāpucchā gantuṃ na vaṭṭati.

Upajjhāyavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhivihārikavattakathāvaṇṇanā

67. Saddhivihārikavattakathāyaṃ **saṅgahetabbo anuggahetabbo**tiādīsu anādariyaṃ paṭicca dhammāmisehi asaṅgaṇhantānaṃ ācariyupajjhāyānaṃ dukkaṭaṃ vattabhedattā. Teneva **parivāre**pi ‘‘nadento āpajjatī’’ti (pari. 322) vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saddhivihārikavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nasammāvattanādikathāvaṇṇanā

68. Nasammāvattanādikathāyaṃ **vattaṃ na pūreyyā**ti ‘‘vattakaraṇakālo’’ti vatthuvijānanavasena ñatvā mānakosajjādivasena vā upajjhāyādīsu anādarena vā ‘‘akātuṃ na vaṭṭatī’’ti ajānanatāya vā na kareyya, dukkaṭameva. Asañcicca asatiyātiādīhi ca akarontassa pana anāpatti. Sabbāni hi vattāni sekhiyāneva, tasmā sekhiyesu vuttanayenevettha sabbopi vinicchayo veditabbo. **Gehassitapema**nti mettāpemaṃ.

Sādiyanaṃ vā asādiyanaṃ vā na jānātīti ‘‘mayi sādiyante akarontānaṃ āpatti hoti, paṭikkhipitvā asādiyante āpatti na hotī’’ti evaṃ na jānātīti attho. ‘‘Tesu eko vattasampanno bhikkhu…pe… tesaṃ anāpattī’’ti vacanato sace koci ‘‘tumhākaṃ saddhivihārike, antevāsike vā gilāne upaṭṭhahissāmi, ovādānusāsaniādikaṃ sabbaṃ kattabbaṃ karissāmī’’ti vadati, te vā saddhivihārikādayo ‘‘appossukkā hothā’’ti vadanti, vattaṃ vā na sādiyanti, ācariyupajjhāyānampi anāpatti.

Nasammāvattanādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rādhabrāhmaṇavatthukathāvaṇṇanā

69. Rādhabrāhmaṇavatthusmiṃ pāḷiyaṃ **uppaṇḍuppaṇḍukajāto**ti sakalasarīre sañjātapaṇḍuvaṇṇo. Paṇḍuvaṇṇassa sakalasarīre byāpitabhāvadassanatthañhi vicchāvacanaṃ kataṃ. **Adhikāra**nti upakāraṃ. **Katavedino**ti attano kataṃ upakāraṃ paṭikiriyāya ñāpakā. Upasampadākammavācāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ pariyosāne vakkhāma. **Parimaṇḍalehī**ti paripuṇṇehi.

71-73. **Paṇṇattivītikkama**nti sikkhāpadavītikkamaṃ. Pāḷiyaṃ **piṇḍiyālopabhojana**nti jaṅghapiṇḍimaṃsabalena caritvā ālopālopavasena pariyiṭṭhabhojanaṃ. **Atirekalābho**ti bhikkhāhārato adhikalābho. Saṅghabhattādīnaṃ vibhāgo **senāsanakkhandhake** āvi bhavissati. **Vihāro**ti tiṇakuṭikādisahito pākāraparicchinno sakalo saṅghārāmo. **Aḍḍhayogo**ti ekasālo dīghapāsādo. Hatthipiṭṭhigaruḷasaṇṭhāno dīghapāsādotipi vadanti. **Pāsādo**ti caturasso ucco anekabhūmakapāsādo. **Hammiya**nti muṇḍacchadano candikaṅgaṇayutto nātiucco pāsādo. **Guhā**ti pabbataguhā. **Pūtimutta**nti gomuttaṃ.

Rādhabrāhmaṇavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ācariyavattakathāvaṇṇanā

76. **Sahadhammikaṃ vuccamāno**ti ‘‘evaṃ nivāsetabba’’ntiādinā sikkhāpadena ovadiyamāno. **Vādaṃ āropetvā**ti ‘‘olambitvā nivāsanādīsu ko doso? Yadi doso bhaveyya, parimaṇḍalanivāsanādīsupi doso siyā’’tiādinā niggahaṃ āropetvā. **Taṃyeva titthāyatana**nti diṭṭhisaṅkhātatitthameva āyatanaṃ dukkhuppattiṭṭhānanti titthāyatanaṃ. **Āyasmato nissāya vacchāmī**ti āyasmantaṃ nissāya vasissāmīti attho.

Ācariyavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇāmanākhamāpanākathāvaṇṇanā

80. Yaṃ pubbe lakkhaṇaṃ vuttaṃ, teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti na veditabbāti sambandhayojanā daṭṭhabbā. Potthakesu pana ‘‘na teneva lakkhaṇenā’’ti ettha na-kāraṃ chaḍḍetvā ‘‘teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti veditabbā’’ti likhanti, taṃ pamādalikhitaṃ. Tathā hi teneva lakkhaṇena āpattibhāve gayhamāne nissayamuttakassāpi amuttakassāpi āpatti evāti vuttalakkhaṇena āpattiṃ āpajjeyya. Tathā ca ‘‘nissayantevāsikena hi yāva ācariyaṃ nissāya vasati, tāva sabbaṃ ācariyavattaṃ kātabba’’nti iminā anantaravacanena virodho siyā. **Visuddhimagge**pi ca –

> ‘‘Nissayācariya, uddesācariya, nissayantevāsika, uddesantevāsika, samānācariyakā pana yāva nissayauddesā anupacchinnā. Tāva paṭijaggitabbā’’ti (visuddhi. 1.41) –

Vuttaṃ. Tasmā vuttanayena idha parigaḷitaṃ na-kāraṃ ānetvā teneva saddhivihārikassa vutteneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti na veditabbāti evamattho gahetabbo.

Paṇāmanākhamāpanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissayapaṭippassaddhikathāvaṇṇanā

83. Nissayapaṭippassaddhikathāyaṃ **‘‘yo vā ekasambhogaparibhogo, tassa santike nissayo gahetabbo’’**ti iminā lajjīsu eva nissayaggahaṇaṃ niyojeti alajjīsu paṭikkhittattā. Ettha ca paribhogasaddena ekakammādiko saṃvāso gahito paccayaparibhogassa sambhoga-saddena gahitattā, etena ca sambhogasaṃvāsānaṃ alajjīhi saddhiṃ na kattabbataṃ dasseti. **Parihāro natthī**ti āpattiparihāro natthi. **Tādiso**ti yattha nissayo gahitapubbo, yo ca ekasambhogaparibhogo, tādiso. **Tathā vutta**nti ‘‘lahuṃ āgamissāmī’’ti vuttañceti attho. **‘‘Cattāri pañca divasānī’’**ti idaṃ upalakkhaṇamattaṃ. Yadi ekāhadvīhena sabhāgatā paññāyati, ñātadivasena gahetabbova. Athāpi catupañcāhenāpi na paññāyati, yattakehi divasehi paññāyati, tattakāni atikkametabbāni. Sabhāgataṃ olokemīti pana leso na kātabbo.

Daharā suṇantīti ettha asutvāpi āgamissati, kenaci antarāyena cirāyatīti saññāya sati labbhateva parihāro. Tenāha **‘‘idhevāhaṃ vasissāmīti pahiṇati, parihāro natthī’’**ti.

Ekadivasampi parihāro natthīti gamane nirussāhaṃ sandhāya vuttaṃ. Saussāhassa pana senāsanapaṭisāmanādivasena katipāhe gatepi na doso.

Tatreva vasitabbanti tatra sabhāgaṭṭhāne eva nissayaṃ gahetvā vasitabbaṃ. **‘‘Taṃyeva vihāraṃ…pe… vasituṃ vaṭṭatī’’**ti iminā upajjhāye saṅgaṇhanteyeva taṃsamodhāne nissayapaṭippassaddhi vuttā, tasmiṃ pana kodhena vā gaṇanirapekkhatāya vā asaṅgaṇhante aññesu gahito nissayo na paṭippassambhatīti dasseti.

Ācariyamhā nissayapaṭippassaddhiyaṃ vutto ‘‘koci ācariyo’’tiādiko nayo upajjhāyapakkamanādīsupi netvā tattha ca vutto idhāpi netvā yathārahaṃ yojetabbo.

Dve leḍḍupāte atikkamma aññasmiṃ vihāre vasantīti upacārasīmato bahi aññasmiṃ vihāre antevāsikānaṃ vasanaṭṭhānato dve leḍḍupāte atikkamma vasanti. Tena bahiupacārepi antevāsikādīnaṃ vasanaṭṭhānato dvinnaṃ leḍḍupātānaṃ antare āsannapadese vasati, nissayo na paṭippassambhatīti dasseti. Antoupacārasīmāyaṃ pana dve leḍḍupāte atikkamitvā vasato nissayo na paṭippassambhateva.

Nissayapaṭippassaddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upasampādetabbapañcakakathāvaṇṇanā

84. Upajjhācariyalakkhaṇakathāyaṃ **na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo**ti upajjhāyena hutvā na pabbājetabbo. Asekkhassa ayanti **asekkho,** lokiyalokuttaro sīlakkhandho.

Antaggāhikāyāti sassatucchedakoṭṭhāsaggāhikāya. **Pacchimāni dve**ti appassuto hoti, duppañño hotīti imāni dve aṅgāni. **Pacchimāni tīṇī**ti na paṭibalo uppannaṃ kukkuccaṃ dhammato vinodetuṃ, āpattiṃ na jānāti, āpattiyā vuṭṭhānaṃ na jānātīti imāni tīṇi. Kukkuccassa hi pāḷiaṭṭhakathānayasaṅkhātadhammato vinodetuṃ apaṭibalatā nāma abyattatā eva hotīti sāpi āpattiaṅgameva vuttā.

Abhivisiṭṭho uttamo samācāro ābhisamācāro, vattapaṭivattasīlaṃ. Taṃ ārabbha paññattā khandhakasikkhāpadasaṅkhātā sikkhā **ābhisamācārikā**. Sikkhāpadampi hi taṃ tattha paṭipūraṇatthikehi uggahaṇādivasena sikkhitabbato ‘‘sikkhā’’ti vuccati. Maggabrahmacariyassa ādibhūtā kāraṇabhūtāti **ādibrahmacariyakā** sikkhā, ubhatovibhaṅgapariyāpannasikkhāpadaṃ. Teneva **visuddhimagge**pi ‘‘ubhatovibhaṅgapariyāpannasikkhāpadaṃ ādibrahmacariyakaṃ, khandhakavattapaayāpannaṃ ābhisamācārika’’nti (visuddhi. 1.11) vuttaṃ. Tasmā **sekkhapaṇṇattiya’’**nti ettha sikkhitabbato sekkhā, bhagavatā paññattattā paṇṇatti. Sabbāpi ubhatovibhaṅgapariyāpannā sikkhāpadapaṇṇatti ‘‘sekkhapaṇṇattī’’ti vuttāti gahetabbā. **Nāmarūpaparicchede**ti ettha kusalattikādīhi vuttaṃ jātibhūmipuggalasampayogavatthārammaṇakammadvāralakkhaṇarasādibhedehi vedanākkhandhādicatubbidhaṃ sanibbānaṃ nāmaṃ, bhūtupādāyabhedaṃ rūpañca paricchinditvā jānanapaññā, tappakāsako ca gantho nāmarūpaparicchedo nāma. Iminā abhidhammatthakusalena bhavitabbanti dasseti. **Sikkhāpetu**nti uggaṇhāpetuṃ.

Upasampādetabbapañcakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aññatitthiyapubbavatthukathāvaṇṇanā

86. Titthiyaparivāsakathāyaṃ **ājīvakassa vā**tiādīsu akiriyavādī ājīvako nāma, kiriyavādino pana nigaṇṭhāpi aññepi naggatitthikā acelakapade saṅgahitā. Sabbathā naggasseva titthiyaparivāso vihito. So ca teneva naggavesena bhikkhūnaṃ santikaṃ āgatassa, na paṭicchādetvā āgatassāti dassetuṃ **‘‘sace sopī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sopī**ti ājīvako.

Āmisakiñcikkhasampadānaṃ nāma appamattakassa deyyadhammassa anuppadānaṃ. **Rūpūpajīvikā**ti attano rūpameva nissāya jīvantiyo. Vesiyā gocaro bahulaṃ pavattiṭṭhānaṃ assāti **vesiyāgocaro**. Esa nayo sabbattha. **Yobbannātītā**ti anividdhā eva mahallikabhāvaṃ pattā thullakumārī evāti vuttaṃ. **Ādāyassā**ti ādānassa gahaṇassa.

Aññatitthiyapubbavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcābādhavatthukathāvaṇṇanā

88-9. Pañcābādhādivatthūsu pāḷiyaṃ **somhi arogo, vibbhamissāmī**ti so ahaṃ arogo, vibbhamissāmīti attho. **Nakhapiṭṭhippamāṇa**nti kaniṭṭhaṅgulinakhapiṭṭhi adhippetā. ‘‘Paṭicchanne ṭhāne nakhapiṭṭhippamāṇaṃ avaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ hoti, vaṭṭatī’’ti vuttattā appaṭicchannaṭṭhāne tādisampi na vaṭṭati, paṭicchannaṭṭhānepi ca vaḍḍhanakapakkhe ṭhitopi na vaṭṭatīti siddhameva hoti. Pākaṭaṭṭhānepi pana nakhapiṭṭhippamāṇato ūnataraṃ avaḍḍhanakaṃ vaṭṭatīti ye gaṇheyyuṃ, tesaṃ taṃ gahaṇaṃ paṭisedhetuṃ **''mukhe panā''**tiādi vuttaṃ.

Kolaṭṭhimattakopīti badaraṭṭhippamāṇopi. **Avaḍḍhanakapakkhe ṭhitopi na vaṭṭatī**ti ettha **pi**-saddena kolaṭṭhimattato khuddakataropi gaṇḍo na vaṭṭatīti dasseti. Tenāha **''sacchaviṃ kāretvā''**ti, vijjamānacchaviṃ katvāti attho. ''Sañchavi''nti vā pāṭho, sañjātacchavinti attho. Gaṇḍādīsu vūpasantesupi gaṇḍānaṃ vivaṇṇampi hoti, taṃ vaṭṭati.

Padumapuṇḍarīkapattavaṇṇanti rattapadumasetapadumapupphadalavaṇṇaṃ. **Kuṭṭhe vuttanayenevā**ti paṭicchannaṭṭhāne avaḍḍhanakaṃ vaṭṭati, aññattha na kiñcipi vaṭṭatīti vuttanayaṃ dasseti. **Sosabyādhī**ti khayarogo. **Yakkhummāro**ti kadāci kadāci āgantvā bhūmiyaṃ pātetvā hatthamukhādikaṃ avayavaṃ bhūmiyaṃ ghaṃsanako yakkhova rogo.

Pañcābādhavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājabhaṭavatthukathāvaṇṇanā

90. **Na dānāhaṃ devassa bhaṭoti āpucchatī**ti raññā eva dinnaṭṭhānantaraṃ sandhāya vuttaṃ. Yo pana rājakammikehi amaccādīhi ṭhapito, amaccādīnaṃ eva vā bhaṭo hoti, tena taṃ taṃ amaccādimpi āpucchituṃ vaṭṭati.

Rājabhaṭavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Coravatthukathāvaṇṇanā

91. **Tasmā**ti bhagavā sayaṃ yasmā dhammassāmī, tasmā aṅgulimālaṃ ehibhikkhubhāvena pabbājesi, bhikkhūnaṃ pana sikkhāpadaṃ paññapento evamāhāti adhippāyo. **Evaṃ jānantī**ti sīlavā jātoti jānanti.

92. **Uparamanti** viramanti. **Bhinditvā**ti andubandhanaṃ bhinditvā. **Chinditvā**ti saṅkhalikaṃ chinditvā. **Muñcitvā**ti rajjubandhanaṃ muñcitvā. **Vivaritvā**ti gāmabandhanādīsu gāmadvārādīnaṃ vivaritvā. **Apassamānāna**nti purisaguttiyaṃ gopakānaṃ apassantānaṃ.

95. **Purimanayenevā**ti ''kasāhato katadaṇḍakammo''ti ettha vuttanayeneva.

Coravatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iṇāyikavatthukathāvaṇṇanā

96. **Palātopī**ti iṇasāmikānaṃ āgamanaṃ ñatvā bhayena palāto. **Gīvā hotī**ti iṇāyikabhāvaṃ ñatvā anādarena iṇamuttake bhikkhubhāve pavesitattā. **Upaḍḍhupaḍḍha**nti thokathokaṃ. **Dātabbamevā**ti iṇāyikena dhanaṃ sampaṭicchatu vā mā vā, dāne saussāheneva bhavitabbaṃ. Aññehi ca bhikkhūhi ''mā dhuraṃ nikkhipāhī''ti vatvā sahāyakehi bhavitabbanti dasseti. Dhuranikkhepena hissa bhaṇḍagghena kāretabbatā siyāti.

Iṇāyikavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dāsavatthukathāvaṇṇanā

97. **''Dāsacārittaṃ āropetvā kīto''**ti iminā dāsabhāvaparimocanatthāya kītakaṃ nivatteti. Tādiso hi dhanakkītopi adāso eva. **Tattha tattha cārittavasenā**ti tasmiṃ tasmiṃ janapade dāsapaṇṇajjhāpanādinā adāsakaraṇaniyāmena. Abhisekādīsu sabbabandhanāni mocāpenti, taṃ sandhāya **''sabbasādhāraṇenā''**ti vuttaṃ.

Sayameva paṇṇaṃ āropenti, na vaṭṭatīti tā bhujissitthiyo ''mayampi vaṇṇadāsiyo homā''ti attano rakkhaṇatthāya sayameva rājūnaṃ dāsipaṇṇe attano nāmaṃ likhāpenti, tāsaṃ puttāpi rājadāsāva honti, tasmā te pabbājetuṃ na vaṭṭati. **Tehi adinnā na pabbājetabbā**ti yattakā tesaṃ sāmino, tesu ekena adinnepi na pabbājetabbā.

Bhujisse pana katvā pabbājetuṃ vaṭṭatīti yassa vihārassa te ārāmikā dinnā, tasmiṃ vihāre saṅghaṃ ñāpetvā phātikammena dhanāni datvā bhujisse katvā pabbājetuṃ vaṭṭati. **Takkaṃ sīse āsittakasadisāva hontī**ti kesuci janapadesu adāse karontā takkaṃ sīse āsiñcanti, tena kira te adāsā honti, evamidampi ārāmikavacanena dānampīti adhippāyo. Tathā dinnepi saṅghassa ārāmikadāso evāti **''neva pabbājetabbo''**ti vuttaṃ. **''Tāvakāliko nāmā''**ti vuttattā kālaparicchedaṃ katvā vā pacchāpi gahetukāmatāya vā dinnaṃ sabbaṃ tāvakālikamevāti gahetabbaṃ. **Nissāmikadāso** nāma yassa sāmikulaṃ aññātikaṃ maraṇena parikkhīṇaṃ, na koci tassa dāyādo, so pana samānajātikehi vā nivāsagāmavāsīhi vā issarehi vā bhujisso katova pabbājetabbo. Devadāsāpi dāsā eva. Te hi katthaci dese rājadāsā honti, katthaci vihāradāsā, tasmā pabbājetuṃ na vaṭṭati. Dāsampi pabbājetvā sāmike disvā paṭicchādanatthaṃ apanento padavārena adinnādānāpattiyā kāretabbo, dāsassa pana palāyato anāpatti.

Dāsavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammārabhaṇḍuvatthādikathāvaṇṇanā

98. Bhaṇḍukammāpucchanādikathāyaṃ **kammārabhaṇḍū**ti daharatāya amoḷibandho muṇḍikasīso kammāradārako eva vutto. **Tulādhāramuṇḍako**ti ettha **tulādhārā**ti tambasuvaṇṇādīnaṃ tulaṃ hatthena dhāretīti kammārā ''tulādhārā''ti vuttā, tesu eko muṇḍikasīso daharoti attho. Tenāha **''pañcasikho taruṇadārako''**ti. Ekāva sikhā pañca veṇiyo katvā bandhanena pañcasikhāti vuccati, sā etassa atthīti **pañcasikho,** tassa sikhaṃ chindantā kañci bhikkhuṃ ajānāpetvāva pabbājesuṃ. Tena bhaṇḍukammāpalokanaṃ anuññātaṃ. **Sīmāpariyāpanne**ti baddhasīmāya sati tadantogadhe, asati upacārasīmantogadheti attho. Ettha ca kiñcāpi ''anujānāmi, bhikkhave, saṅghaṃ apaloketuṃ bhaṇḍukammāyā''ti ettakameva vuttaṃ, na pana anapalokentassa āpatti vuttā, tathāpi aṭṭhakathāyaṃ ''sabbe āpucchitā amhehītisaññino…pe… pabbājentassapi anāpattī''ti vuttattā sañcicca anāpucchā kese ohārentassa dukkaṭamevāti daṭṭhabbaṃ. Kesoropanampi samaṇapabbajanavohāraṃ labhatīti āha **''imassa samaṇakaraṇa''**ntiādi. **Ekasikhāmattadharo**ti ettha ekena kesena sikhā ekasikhāti vadanti, appakesāva sikhā evaṃ vuttāti gahetabbā. Ekakesampi pana anāpucchā chindituṃ na vaṭṭatiyeva.

100. **Vāmahatthenā**ti dakkhiṇahatthena bhuñjanato vuttaṃ.

103-4. Nissayamuccanakassa vattesu pañcakachakkesu pana ''ubhayāni kho panassa pātimokkhāni…pe… anubyañjanaso''ti ettha sabbopi cāyaṃ pabhedo mātikāṭṭhakathāyaṃ ñātāyaṃ ñāto hoti. **''Āpattiṃ jānāti, anāpattiṃ jānātī''**ti idañca attanā ñātaṭṭhānesu āpattādiṃ sandhāya vuttanti na gahetabbaṃ.

Kammārabhaṇḍuvatthādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rāhulavatthukathāvaṇṇanā

105. **Pokkharavassa**nti pokkhare padumagacche viya atemitukāmānaṃ sarīrato pavaṭṭanakavassaṃ. Tasmiṃ kira vassante temitukāmāva tementi, na itare. **''Bhikkhaṃ gaṇhathā''ti vatvā gato nāma natthī**ti attano santake rajje sabbampi sāpateyyaṃ sayameva paribhuñjissatīti gāravena suddhodanamahārājāpi na nimantesi, gantvā pana gehe sakalarattiṃ mahādānañceva buddhappamukhassa saṅghassa āsanapaññattiṭṭhānālaṅkārañca saṃvidahantova vītināmesi.

Na koci…pe… pattaṃ vā aggahesīti bhagavā attano pitu nivesanameva gamissatītisaññāya naggahesi. **Kulanagare**ti ñātikulantake nagare. **Piṇḍacāriyavatta**nti attano ñātigāmesupi sapadānacārikavattaṃ. Bhikkhāya cāro caraṇaṃ etassāti **bhikkhācāro,** khattiyo.

Uttiṭṭheti uttiṭṭhitvā paresaṃ gharadvāre uddissa ṭhatvā gahetabbapiṇḍe. **Nappamajjeyyā**ti nimantanādivasena labbhamānapaṇītabhojanaṃ paṭikkhipitvā piṇḍāya caraṇavasena tattha nappamajjeyya. **Dhamma**nti anesanaṃ pahāya sapadānaṃ caranto tameva bhikkhācariyadhammaṃ sucaritaṃ careyya. **Sukhaṃ setī**ti catūhi iriyāpathehi sukhaṃ viharatīti attho.

Dutiyagāthāyaṃ **na naṃ duccarita**nti vesiyādibhede agocare caraṇavasena taṃ yathāvuttaṃ dhammaṃ duccaritaṃ na ca care. Sesaṃ vuttanayameva. **Imaṃ pana gāthaṃ sutvā**ti nivesane nisinnena bhagavatā ñātisamāgame attano piṇḍāya caraṇaṃ nissāya pavattāya gāthāya vuttaṃ imaṃ dutiyagāthaṃ sutvā.

Dhammapālajātakantiādīsu pana tato parakālesupi rañño pavatti parinibbānaṃ pāpetvā yathāpasaṅgavasena dassetuṃ vuttā. Tenāha **''sotāpattiphalaṃ sacchikatvā''**tiādi. **Sirigabbhaṃ gantvā**ti ettha yadi hi bhagavā tadaheva gantvā na passeyya, sā hadayena phalitena mareyyāti agamāsīti daṭṭhabbaṃ.

Taṃ divasamevāti tasmiṃ rāhulamātudassanadivaseyeva. **Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** pana ''satthā kapilapuraṃ gantvā tatiyadivase nandaṃ pabbājesī''ti (dha. pa. aṭṭha. 1.12 nandattheravatthu) vuttaṃ. **Kesavissajjana**nti rājamoḷibandhanatthaṃ kumārakāle bandhitasikhāveṇimocanaṃ, taṃ kira karontā maṅgalaṃ karonti. **Sāratthadīpaniyaṃ** pana ''kesavissajjananti kulamariyādavasena kesoropana''nti (sārattha. ṭī. mahāvagga 3.105) vuttaṃ. **Paṭṭabandho**ti ''asukarājā''ti naḷāṭe suvaṇṇapaṭṭabandhanaṃ. Abhinavapāsādappavesamaṅgalaṃ **gharamaṅgalaṃ**. Chattussāpane maṅgalaṃ **chattamaṅgalaṃ. Janapadakalyāṇī**ti janapadamhi kalyāṇī parehi asādhāraṇehi pañcakalyāṇādīhi sahitattā sā evaṃ vuttā. **Tuvaṭa**nti sīghaṃ. **Anicchamāna**nti manasā arocentaṃ, vācāya pana bhagavatā ''pabbajissasi nandā''ti vutte gāravena paṭikkhipituṃ avisahanto ''āmā''ti avoca. Bhagavā ca etena lesena pabbājesi.

Brahmarūpavaṇṇanti brahmarūpasamānarūpaṃ. **Tyassā**ti te assa. **Nivattetuṃ na visahī**ti ''mā naṃ nivattayitthā''ti bhagavatā vuttattā nāsakkhi. **Sattavidhaṃ ariyadhana**nti –

> ''Saddhādhanaṃ sīladhanaṃ, hiriottappiyaṃ dhanaṃ;
> Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhana''nti. (a. ni. 7.5, 6) –

Evaṃ vuttaṃ sattavidhaṃ ariyadhanaṃ. **Adhimattaṃ rāhule**ti rāhule pabbajite nandapabbajjāya uppannadukkhatopi adhikataraṃ dukkhaṃ ahosīti attho. **Ito pacchā**ti ito vuttasokuppattito aparadivasesu anāgāmīnaṃ ñātisinehapaṭighacittuppādābhāvā. Pāḷiyaṃ **puttapema**ntiādi raññā puttasinehassa tibbabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Puttasineho hi attanā sahajātapītivegasamuṭṭhitānaṃ rūpadhammānaṃ sakalasarīraṃ khobhetvā pavattanavasena **''chaviṃ…pe… aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhatī''**ti vutto. **Attano piyatarā**ti bhagavantaṃ sandhāya vadati. **Putte**ti rāhulaṃ. **Saddahantenā**ti tassa vacanena avematikenāti attho. Vimatiyā sati āpatti eva.

Rāhulavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sikkhāpadadaṇḍakammavatthukathāvaṇṇanā

106. Sāmaṇerasikkhāpadādīsu pāḷiyaṃ **sikkhāpadānī**ti sikkhākoṭṭhāsā. Adhisīlasikkhānaṃ vā adhigamūpāyā. **Pāṇo**ti paramatthato jīvitindriyaṃ. Tassa atipātanaṃ pabandhavasena pavattituṃ adatvā satthādīhi atikkamma abhibhavitvā pātanaṃ pāṇātipāto. Pāṇavadhoti attho. So pana atthato pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā vadhakacetanāva. Tasmā pāṇātipātā veramaṇi, verahetutāya verasaṅkhātaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati nīharatīti virati **''veramaṇī''**ti vuccati, viramati etāyāti vā ''viramaṇī''ti vattabbe niruttinayena ''veramaṇī''ti samādānavirati vuttā. Esa nayo sesesupi.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ,** theyyacetanāva. **Abrahmacariya**nti aseṭṭhacariyaṃ, maggena maggapaṭipattisamuṭṭhāpikā methunacetanā. **Musā**ti abhūtavatthu, tassa vādo abhūtataṃ ñatvāva bhūtato viññāpanacetanā **musāvādo**. Piṭṭhapūvādinibbattasurā ceva pupphāsavādibhedaṃ merayañca **surāmerayaṃ**. Tadeva madanīyaṭṭhena majjañceva pamādakāraṇaṭṭhena pamādaṭṭhānañca, taṃ yāya cetanāya pivati, tassa etaṃ adhivacanaṃ.

Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ ariyānaṃ bhojanassa kālo nāma, tadañño **vikālo**. Bhuñjitabbaṭṭhena **bhojana**nti idha sabbaṃ yāvakālikaṃ vuccati, tassa ajjhoharaṇaṃ idha uttarapadalopena ''bhojana''nti adhippetaṃ. Vikāle bhojanaṃ ajjhoharaṇaṃ **vikālabhojanaṃ,** vikāle vā yāvakālikassa bhojanaṃ ajjhoharaṇaṃ vikālabhojanantipi attho gahetabbo, atthato vikāle yāvakālikaajjhoharaṇacetanāva.

Sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇībhūtaṃ dassanaṃ **visūkadassanaṃ,** naccagītādidassanasavanānañceva vaṭṭakayuddhajūtakīḷādisabbakīḷānañca nāmaṃ. **Dassana**nti cettha pañcannampi viññāṇānaṃ yathāsakaṃ visayassa ālocanasabhāvatāya **dassana**-saddena saṅgahetabbattā savanampi saṅgahitaṃ. **Naccagītavādita**-saddehi cettha attano naccanagāyanādīnipi saṅgahitānīti daṭṭhabbaṃ.

Mālāti baddhamabaddhaṃ vā antamaso suttādimayampi alaṅkāratthāya piḷandhiyamānaṃ ''mālā''tveva vuccati. **Gandha**nti vāsacuṇṇādivilepanato aññaṃ yaṃ kiñci gandhajātaṃ. **Vilepana**nti pisitvā gahitaṃ chavirāgakaraṇañceva gandhajātañca. **Dhāraṇaṃ** nāma piḷandhanaṃ. **Maṇḍanaṃ** nāma ūnaṭṭhānapūraṇaṃ. Gandhavasena, chavirāgavasena ca sādiyanaṃ **vibhūsanaṃ** nāma. Mālādīsu vā dhāraṇādīni yathākkamaṃ yojetabbāni. Tesaṃ dhāraṇādīnaṃ ṭhānaṃ kāraṇaṃ vītikkamacetanā.

Uccāti ucca-saddena samānattho nipāto, **uccāsayanaṃ** vuccati pamāṇātikkantaṃ āsandādi. **Mahāsayanaṃ** akappiyattharaṇehi atthataṃ, salohitavitānañca. Etesu hi āsanaṃ, sayanañca uccāsayanamahāsayana-saddehi gahitāni uttarapadalopena. **Jātarūparajatapaṭiggahaṇā**ti ettha **rajata**-saddena dārumāsakādi sabbaṃ rūpiyaṃ saṅgahitaṃ, muttāmaṇiādayopettha dhaññakhettavatthādayo ca saṅgahitāti daṭṭhabbā. **Paṭiggahaṇa**-saddena paṭiggāhāpanasādiyanāni saṅgahitāni. **Nāsanavatthū**ti pārājikaṭṭhānatāya liṅganāsanāya kāraṇaṃ.

107. Pāḷiyaṃ **sabbaṃ saṅghārāmaṃ āvaraṇaṃ karontī**ti sabbasaṅghārāme pavesanivāraṇaṃ karonti. **Saṅghārāmo āvaraṇaṃ kātabbo**ti saṅghārāmo āvaraṇo kātabbo, saṅghārāme vā āvaraṇaṃ kātabbanti attho. Teneva **''tattha āvaraṇaṃ kātu''**nti bhummavasena vuttaṃ. **Āhāraṃ āvaraṇa**ntiādīsupi eseva nayo. **''Yattha vā vasatī''**ti iminā sāmaṇerassa vassaggena laddhaṃ vā sakasantakameva vā nibaddhavasanakasenāsanaṃ vuttaṃ. **Yattha vā paṭikkamatī**ti ācariyupajjhāyānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Tenāha **''attano''**tiādi. **Attano**ti hi sayaṃ, ācariyassa, upajjhāyassa vāti attho. Daṇḍenti vinenti etenāti daṇḍo, so eva kattabbattā kammanti **daṇḍakammaṃ,** āvaraṇādi. **Udakaṃ vā pavesetu**nti pokkharaṇīādiudake pavesetuṃ.

Sikkhāpadadaṇḍakammavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anāpucchāvaraṇavatthuādikathāvaṇṇanā

108. **Saddhivihārikaantevāsikānampī**ti upasampanne sandhāya vuttaṃ. Tesupi hi ācariyupajjhāyesu yathā oramanti, tathā tesaṃ niggahaṃ akarontesu aññehi āvaraṇādiniggahakammaṃ kātabbameva. **Saṅgaṇhantī**ti ''paraparisato bhinditvā gaṇhissāmī''ti dānādicatūhi **saṅgahavatthūhi** (dī. ni. 3.210; a. ni. 4.32, 256) upalāḷanavasena saṅgaṇhanti. So bhijjatu vā mā vā, saṅgaṇhantassa payoge āpatti eva. **Bhinditvā gaṇhituṃ na vaṭṭatī**ti bhinditumpi na vaṭṭati, gaṇhitumpi na vaṭṭatīti attho. **Ādīnavaṃ pana vattuṃ vaṭṭatī**ti sāsanagāravena vā parānuddayatāya vā vattuṃ vaṭṭati, na parisalolatāya.

''Senāsanaggāho ca paṭippassambhatī''ti iminā vassacchedaṃ dasseti. Upasampannānampi pārājikasamāpattiyā saraṇagamanādisāmaṇerabhāvassāpi vinassanato senāsanaggāho ca paṭippassambhati, saṅghalābhampi te na labhantīti veditabbaṃ. **Purimikāya puna saraṇāni gahitānī**ti saraṇaggahaṇena saha tadahevassa vassūpagamanampi dasseti. **Pacchimikāya vassāvāsika**nti vassāvāsikalābhaggahaṇadassanamattamevetaṃ, tato purepi, pacchāpi vā vassāvāsikañca cīvaramāsesu saṅghe uppannaṃ kālacīvarañca purimikāya upagantvā avipannasīlo sāmaṇero labhati eva. **Sace pacchimikāya gahitānī**ti pacchimikāya vassūpagamanañca chinnavassatañca dasseti. Tassa hi kālacīvare bhāgo na pāpuṇāti. Tasmā **''apaloketvā lābho dātabbo''**ti vuttaṃ.

Vassāvāsikalābho pana yadi senāsanasāmikā dāyakā senāsanaguttatthāya pacchimikāya upagantvā vattaṃ katvā attano senāsane vasantassapi vassāvāsikaṃ dātabbanti vadanti, anapaloketvāpi dātabbova. Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** ''pacchimikāya vassāvāsikaṃ lacchatīti pacchimikāya puna vassaṃ upagatattā lacchatī''ti (sārattha. ṭī. mahāvagga 3.108) vuttaṃ, tampi vassāvāsike dāyakānaṃ imaṃ adhippāyaṃ nissāya vuttañce, sundaraṃ. Saṅghikaṃ, kālacīvarampi sandhāya vuttañce, na yujjatīti veditabbaṃ.

Na ajānitvāti ‘‘surā’’ti ajānitvā pivato pāṇātipātaveramaṇiādisabbasīlabhedaṃ, saraṇabhedañca na āpajjati, akusalaṃ pana surāpānaveramaṇisīlabhedo ca hoti mālādidhāraṇādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. **Itarānī**ti vikālabhojanaveramaṇiādīni. Tānipi hi sañcicca vītikkamantassa taṃ taṃ bhijjati eva, itarītaresaṃ pana abhijjamānena nāsanaṅgāni na honti. Teneva **‘‘tesu bhinnesū’’**ti bhedavacanaṃ vuttaṃ.

Accayaṃ desāpetabboti ‘‘accayo maṃ, bhante, accagamā’’tiādinā saṅghamajjhe desāpetvā saraṇasīlaṃ dātabbanti adhippāyo pārājikattā tesaṃ. Tenāha **‘‘liṅganāsanāya nāsetabbo’’**ti. **Ayameva hi nāsanā idha adhippetā**ti liṅganāsanākāraṇehi pāṇātipātādīhi avaṇṇabhāsanādīnaṃ saha patitattā vuttaṃ.

Nanu ca kaṇṭakasāmaṇeropi micchādiṭṭhiko eva, tassa ca heṭṭhā daṇḍakammanāsanāva vuttā. Idha pana micchādiṭṭhikassa liṅganāsanā vuccati, ko imesaṃ bhedoti codanaṃ manasi nidhāyāha **‘‘sassatucchedānañhi aññataradiṭṭhiko’’**ti. Ettha cāyamadhippāyo – yo hi ‘‘attā issaro vā nicco dhuvo’’tiādinā vā ‘‘attā ucchijjissati vinassissatī’’tiādinā vā titthiyaparikappitaṃ yaṃ kiñci sassatucchedadiṭṭhiṃ daḷhaṃ gahetvā voharati, tassa sā pārājikaṭṭhānaṃ hoti. So ca liṅganāsanāya nāsetabbo. Yo pana īdisaṃ diṭṭhiṃ aggahetvā sāsanikova hutvā kevalaṃ buddhavacanādhippāyaṃ viparītato gahetvā bhikkhūhi ovadiyamānopi appaṭinissajjitvā voharati, tassa sā diṭṭhi pārājikaṃ na hoti, so pana kaṇṭakanāsanāya eva nāsetabboti.

Anāpucchāvaraṇavatthuādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇḍakavatthukathāvaṇṇanā

109. Paṇḍakavatthusmiṃ āsittausūyapakkhapaṇḍakā tayopi purisabhāvaliṅgādiyuttā ahetukapaṭisandhikā, te ca kilesapariyuṭṭhānassa balavatāya napuṃsakapaṇḍakasadisattā ‘‘paṇḍakā’’ti vuttā. Tesu āsittausūyapaṇḍakānaṃ dvinnaṃ kilesapariyuṭṭhānaṃ yonisomanasikārādīhi vītikkamato nivāretumpi sakkā, tena te pabbājetabbā vuttā. Pakkhapaṇḍakassa pana kāḷapakkhesu ummādo viya kilesapariḷāho avattharanto āgacchati, vītikkamaṃ patvā eva ca nivattati. Tasmā so tasmiṃ pakkhe na pabbājetabboti vutto. Tadetaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘yassa paresa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **āsittassā**ti mukhe āsittassa attanopi asucimuccanena pariḷāho vūpasammati. **Usūyāya uppannāyā**ti usūyāya vasena attano sevetukāmatārāge uppanne asucimuttiyā pariḷāho vūpasammati.

‘‘Bījāni apanītānī’’ti vuttattā bījesu ṭhitesu nimittamatte apanīte paṇḍako na hoti. Bhikkhunopi anābādhapaccayā tadapanayane thullaccayameva, na pana paṇḍakattaṃ, bījesu pana apanītesu aṅgajātampi rāgena kammaniyaṃ na hoti, pumabhāvo vigacchati, massuādipurisaliṅgampi upasampadāpi vigacchati, kilesapariḷāhopi dunnivāravītikkamo hoti napuṃsakapaṇḍakassa viya. Tasmā īdiso upasampannopi nāsetabboti vadanti. Yadi evaṃ kasmā bījuddharaṇe pārājikaṃ na paññattanti? Ettha tāva keci vadanti ‘‘paññattamevetaṃ bhagavatā ‘paṇḍako, bhikkhave, anupasampanno na upasampādetabbo, upasampanno nāsetabbo’ti vuttattā’’ti. Keci pana ‘‘yasmā bījuddharaṇakkhaṇe paṇḍako na hoti, tasmā tasmiṃ khaṇe pārājikaṃ na paññattaṃ. Yasmā pana so uddhaṭabījo bhikkhu aparena samayena vuttanayena paṇḍakattaṃ āpajjati, abhāvako hoti, upasampadāya avatthu, tato eva cassa upasampadā vigacchati, tasmā esa paṇḍakattupagamanakālato paṭṭhāya jātiyā napuṃsakapaṇḍakena saddhiṃ yojetvā ‘upasampanno nāsetabbo’ti abhabboti vutto, na tato pubbe. Ayañca kiñcāpi sahetuko, bhāvakkhayena panassa ahetukasadisatāya maggopi na uppajjatī’’ti vadanti. Apare pana ‘‘pabbajjato pubbe upakkamena paṇḍakabhāvamāpannaṃ sandhāya ‘upasampanno nāsetabbo’ti vuttaṃ, upasampannassa pana pacchā upakkamena upasampadāpi na vigacchatī’’ti, taṃ na yuttaṃ. Yadaggena hi pabbajjato pubbe upakkamena abhabbo hoti, tadaggena pacchāpi hotīti vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Itthattādi bhāvo natthi etassāti **abhāvako. Pabbajjā na vāritā**ti ettha pabbajjāgahaṇeneva upasampadāpi gahitā. Tenāha **‘‘yassa cettha pabbajjā vāritā’’**tiādi. **Tasmiṃyevassa pakkhe pabbajjā vāritā**ti ettha pana apaṇḍakapakkhepi pabbajjāmattameva labhati, upasampadā pana tadāpi na vaṭṭati, paṇḍakapakkhe pana āgate liṅganāsanāya nāsetabboti veditabbaṃ.

Paṇḍakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Theyyasaṃvāsakavatthukathāvaṇṇanā

110. Theyyasaṃvāsakavatthumhi **kolaññā**ti kule jātā, tattha vā viditā ñātā pasiddhā, taṃ vā jānanti kolaññāti ñātakānaṃ nāmaṃ. Theyyāya liṅgaggahaṇamattampi idha saṃvāso evāti āha **‘‘tayo theyyasaṃvāsakā’’**ti. **Na yathāvuḍḍhaṃ vandana**nti bhikkhūnaṃ, sāmaṇerānaṃ vā vandanaṃ na sādiyati.

Yathāvuḍḍhaṃ vandananti attanā musāvādena dassitavassakkamena bhikkhūnaṃ vandanaṃ sādiyati, daharasāmaṇero pana vuḍḍhasāmaṇerānaṃ, daharabhikkhu ca vuḍḍhānaṃ vandanaṃ sādiyantopi theyyasaṃvāsako na hoti. **Imasmiṃ atthe**ti saṃvāsatthenakatthe.

‘‘Bhikkhuvassānī’’ti idaṃ saṃvāsatthenake vuttapāṭhavasena vuttaṃ, sayameva pana pabbajitvā sāmaṇeravassāni gaṇentopi ubhayatthenako eva. Na kevalañca purisova, itthīpi bhikkhunīsu evaṃ paṭipajjati, theyyasaṃvāsikāva. Ādikammikāpi cettha na muccanti, upasampannesu eva paññattāpattiṃ paṭicca ādikammikā vuttā, tenevettha ādikammikopi na mutto.

Rāja…pe… bhayenāti ettha **bhaya**-saddo paccekaṃ yojetabbo. **Yāva so suddhamānaso**ti ‘‘iminā liṅgena bhikkhū vañcetvā tehi saṃvasissāmī’’ti asuddhacittābhāvena suddhacitto. Tena hi asuddhacittena liṅge gahitamatte pacchā bhikkhūhi saha saṃvasatu vā mā vā, liṅgatthenako hoti. Pacchā saṃvasantopi abhabbo hutvā saṃvasati. Tasmā ubhayatthenakopi liṅgatthenake eva pavisatīti veditabbaṃ. Yo pana rājādibhayena suddhacittova liṅgaṃ gahetvā vicaranto pacchā ‘‘bhikkhuvassāni gaṇetvā jīvissāmī’’ti asuddhacittaṃ uppādeti, so cittuppādamattena theyyasaṃvāsakopi na hoti suddhacittena gahitaliṅgattā. Sace pana so bhikkhūnaṃ santikaṃ gantvā sāmaṇeravassagaṇanādiṃ karoti, tadā saṃvāsatthenako, ubhayatthenako vā hotīti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ pana parato saha dhuranikkhepena ‘‘ayampi theyyasaṃvāsako, vā’’ti vuttaṃ, taṃ bhikkhūhi saṅgamma saṃvāsādhivāsanavasena dhuranikkhepaṃ sandhāya vuttaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘saṃvāsaṃ nādhivāseti yāvā’’**ti. Tassa tāva theyyasaṃvāsako nāma na vuccatīti sambandho daṭṭhabbo. Ettha ca corādibhayaṃ vināpi kīḷādhippāyena liṅgaṃ gahetvā bhikkhūnaṃ santike pabbajitālayaṃ dassetvā vandanādiṃ asādiyantopi ‘‘sobhati nu kho me pabbajitaliṅga’’ntiādinā suddhacittena gaṇhantopi theyyasaṃvāsako na hotīti daṭṭhabbaṃ.

Sabbapāsaṇḍiyabhattānīti sabbasāmayikānaṃ sādhāraṇaṃ katvā paññattabhattāni, idañca bhikkhūnaññeva niyamitabhattagahaṇe saṃvāsopi sambhaveyyāti sabbasādhāraṇabhattaṃ vuttaṃ. Saṃvāsaṃ pana asādiyitvā abhikkhukavihārādīsu vihārabhattādīni bhuñjantopi theyyasaṃvāsako na hoti eva. **Kammantānuṭṭhānenā**ti kasiādikammakaraṇena. **Pattacīvaraṃ ādāyā**ti bhikkhuliṅgavesena sarīrena dhāretvā.

‘‘Yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotī’’ti idaṃ nidassanamattaṃ, ‘‘theyyasaṃvāsako’’ti pana nāmaṃ ajānantopi ‘‘evaṃ kātuṃ na vaṭṭatī’’ti vā ‘‘evaṃ karonto samaṇo nāma na hotī’’ti vā ‘‘yadi ārocessāmi, chaḍḍessanti ma’’nti vā ‘‘yena kenaci pabbajjā me na ruhatī’’ti jānāti, theyyasaṃvāsako hoti. Yo pana paṭhamaṃ ‘‘pabbajjā evaṃ me gahitā’’tisaññī kevalaṃ antarā attano setavatthanivāsanādivippakāraṃ pakāsetuṃ lajjanto na katheti, so theyyasaṃvāsako na hoti. **Anupasampannakāleyevā**ti ettha avadhāraṇena upasampannakāle theyyasaṃvāsakalakkhaṇaṃ ñatvā vañcanāyapi nāroceti, theyyasaṃvāsako na hotīti dīpeti. So parisuddhacittena gahitaliṅgattā liṅgatthenako na hoti, laddhūpasampadattā tadanuguṇasseva saṃvāsassa sāditattā saṃvāsatthenakopi na hoti. Anupasampanno pana liṅgatthenako hoti, saṃvāsārahassa liṅgassa gahitattā saṃvāsasādiyanamattena saṃvāsatthenako hoti.

Saliṅge ṭhitoti saliṅgabhāve ṭhito. **Theyyasaṃvāsako na hotī**ti bhikkhūhi dinnaliṅgassa apariccattattā liṅgatthenako na hoti, bhikkhupaṭiññāya apariccattattā saṃvāsatthenako na hotīti. Yaṃ pana **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘liṅgānurūpassa saṃvāsassa sāditattā na saṃvāsatthenako’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamapārājikavaṇṇanā) kāraṇaṃ vuttaṃ, tampi idameva kāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Itarathā sāmaṇerassapi bhikkhuvassagaṇanādīsu liṅgānurūpasaṃvāso eva sāditoti saṃvāsatthenakatā na siyā bhikkhūhi dinnaliṅgassa ubhinnampi sādhāraṇattā. Yathā cettha bhikkhu, evaṃ sāmaṇeropi pārājikaṃ samāpanno sāmaṇerapaṭiññāya apariccattattā saṃvāsatthenako na hotīti veditabbo. **Sobhatīti sampaṭicchitvā**ti kāsāvadhāraṇe dhuraṃ nikkhipitvā gihibhāvaṃ sampaṭicchitvā.

Yo koci vuḍḍhapabbajitoti sāmaṇeraṃ sandhāya vuttaṃ. **Mahāpeḷādīsū**ti vilīvādimayesu gharadvāresu ṭhapitabhattabhājanavisesesu, etena vihāre bhikkhūhi saddhiṃ vassagaṇanādīnaṃ akaraṇaṃ dasseti.

Theyyasaṃvāsakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Titthiyapakkantakakathāvaṇṇanā

Titthiyapakkantakādikathāsu **tesaṃ liṅge ādinnamatte**ti vīmaṃsādiadhippāyaṃ vinā ‘‘titthiyo bhavissāmī’’ti sanniṭṭhānavasena liṅge kāyena dhāritamatte. **Sayamevā**ti titthiyānaṃ santikaṃ agantvā sayameva saṅghārāmepi kusacīrādīni nivāseti. **Ājīvako bhavissāmi…pe… gacchatī**ti ājīvakānaṃ santike tesaṃ pabbajanavidhinā ‘‘ājīvako bhavissāmī’’ti gacchati. Tassa hi titthiyabhāvūpagamanaṃ pati sanniṭṭhāne vijjamānepi ‘‘gantvā bhavissāmī’’ti parikappitattā padavāre dukkaṭameva vuttaṃ. **Dukkaṭa**nti pāḷiyā avuttepi methunādīsu vuttapubbapayogadukkaṭānulomato vuttaṃ. Etena ca sanniṭṭhānavasena liṅge sampaṭicchite pārājikaṃ, tato purimapayoge thullaccayañca vattabbameva, thullaccayakkhaṇe nivattantopi āpattiṃ desāpetvā muccati evāti daṭṭhabbaṃ. Yathā cettha, evaṃ saṅghabhedepi lohituppādepi bhikkhūnaṃ pubbapayogādīsu dukkaṭathullaccayapārājikāhi muccanasīmā ca veditabbā. Sāsanaviruddhatāyettha ādikammikānampi anāpatti na vuttā. Pabbajjāyapi abhabbatādassanatthaṃ panete, aññe ca pārājikakaṇḍe visuṃ sikkhāpadena pārājikādiṃ adassetvā idha abhabbesu eva vuttāti veditabbaṃ.

Taṃ laddhinti titthiyavese seṭṭhabhāvaggahaṇameva sandhāya vuttaṃ. Tesañhi titthiyānaṃ sassatādiggāhaṃ gaṇhantopi liṅge asampaṭicchite titthiyapakkantako na hoti, taṃ laddhiṃ aggahetvāpi ‘‘etesaṃ vatacariyā sundarā’’ti liṅgaṃ sampaṭicchanto titthiyapakkantako hoti eva. **Laddhiyā abhāvenā**ti bhikkhubhāve sālayatāya titthiyabhāvūpagamanaladdhiyā abhāvena, etena ca āpadāsu kusacīrādiṃ pārupantassāpi naggassa viya anāpattiṃ dasseti.

Upasampannabhikkhunā kathitoti ettha saṅghabhedakopi upasampannabhikkhunāva kathito, mātughātakādayo pana anupasampannenāpīti daṭṭhabbaṃ.

Titthiyapakkantakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tiracchānavatthukathāvaṇṇanā

111. Udakasañcārikaṃ maṇḍūkabhakkhaṃ nāgasarīranti sambandhitabbaṃ. **Vissarabhayenā**ti nāgassa sarīraṃ disvā bhikkhuno viravanabhayena. Kapimiddhādīsu nāgasarīraṃ nuppajjatīti taduppattisīmaṃ dassento āha **‘‘vissaṭṭho’’**tiādi.

Tiracchānavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mātughātakādikathāvaṇṇanā

112. **Apavāhana**nti sodhanaṃ. Tiracchānādiamanussajātito manussajātikānaññeva puttesu mettādayopi tikkhavisadā honti lokuttaraguṇā viyāti āha **‘‘manussitthibhūtā janikā mātā’’**ti. Yathā manussānaññeva kusalappavatti tikkhavisadā, evaṃ akusalappavattipīti āha **‘‘sayampi manussajātikenevā’’**tiādi. **Ānantariyenā**ti ettha cutianantaraṃ niraye paṭisandhiphalaṃ anantaraṃ nāma, tasmiṃ anantare janakattena niyuttaṃ ānantariyaṃ, tena. **Vesiyā putto**ti upalakkhaṇamattaṃ, kulitthiyā aticāriniyā puttopi attano pitaraṃ ajānitvā ghātento pitughātakova hoti.

114. **Avasesa**nti anāgāmiādikaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ manussaviggahapārājike vuttameva.

115. **Ayaṃ saṅghabhedako**ti pakatattaṃ bhikkhuṃ sandhāya vuttaṃ. Pubbe eva pārājikaṃ samāpanno vā vatthādidosena vipannopasampado vā saṅghaṃ bhindantopi anantariyaṃ na phusati, saṅgho pana bhinnova hoti, pabbajjā cassa na vāritāti daṭṭhabbaṃ.

‘‘Duṭṭhacittenā’’ti vuttamevatthaṃ vibhāveti **‘‘vadhakacittenā’’**ti. **Lohitaṃ uppādetī**ti tathāgatassa verīhi abhejjakāyatāya kenaci balakkārena cammādichedaṃ katvā bahi lohitaṃ paggharāpetuṃ na sakkā, āvudhādipahārena pana lohitaṃ ṭhānato calitvā kuppamānaṃ ekattha sañcitaṃ hoti, ettakena pana pahāradāyako lohituppādako nāma hoti devadatto viya. Cetiyaṃ pana bodhiṃ vā paṭimādiṃ vā bhindato ānantariyaṃ na hoti, ānantariyasadisaṃ mahāsāvajjaṃ hoti. Bodhirukkhassa pana ojoharaṇasākhā ceva sadhātukaṃ cetiyaṃ bādhayamānā ca chinditabbā, puññamevettha hoti.

Mātughātakādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ubhatobyañjanakavatthukathāvaṇṇanā

116. **Itthiubhatobyañjanako**ti itthindriyayutto, itaro pana purisindriyayutto. Ekassa hi bhāvadvayaṃ saha nuppajjati **yamake** (yama. 3.indriyayamaka.188) paṭikkhittattā. Dutiyabyañjanaṃ pana kammasahāyena akusalacitteneva bhāvavirahitaṃ uppajjati. Pakatitthipurisānampi kammameva byañjanaliṅgānaṃ kāraṇaṃ, na bhāvo tassa kenaci paccayena paccayattassa paṭṭhāne avuttattā. Kevalaṃ bhāvasahitānaṃyeva byañjanaliṅgānaṃ pavattidassanatthaṃ **aṭṭhakathāsu** ‘‘itthindriyaṃ paṭicca itthiliṅgādīnī’’tiādinā (dha. sa. aṭṭha. 632) indriyaṃ byañjanakaāraṇattena vuttaṃ, idha pana akusalabalena indriyaṃ vināpi byañjanaṃ uppajjatīti vuttaṃ. Ubhinnampi cesaṃ ubhatobyañjanakānaṃ yadā itthiyā rāgo uppajjati, tadā purisabyañjanaṃ pākaṭaṃ hoti, itaraṃ paṭicchannaṃ. Yadā purise rāgo uppajjati, tadā itthibyañjanaṃ pākaṭaṃ hoti, itaraṃ paṭicchannaṃ. **Tattha vicāraṇakkamo**ti paṭisandhikkhaṇe eva itthipurisaliṅgānampi pātubhāvappakāsake **kurundi**vacane ayuttatāpakāsanatthaṃ atthavicāraṇakkamo. **Aṭṭhasāliniya**ñhi ‘‘itthiliṅgādīni pana itthindriyaṃ paṭicca pavatte samuṭṭhitānī’’tiādi (dha. sa. aṭṭha. 632) vuttaṃ. Nevassa pabbajjā atthīti yojanā. Yo ca paṭikkhitte abhabbe, bhabbe ca puggale ñatvā pabbājeti, upasampādeti vā, dukkaṭaṃ. Ajānantassa sabbattha anāpattīti veditabbaṃ.

Ubhatobyañjanakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anupajjhāyakādivatthukathāvaṇṇanā

117. Anupajjhāyādivatthūsu **sikkhāpadaṃ apaññatta**nti ‘‘na, bhikkhave, anupajjhāyako upasampādetabbo’’ti idheva paññāpiyamānasikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ. **‘‘Kammaṃ pana na kuppatī’’**ti idaṃ upajjhāyābhāvepi ‘‘itthannāmassa upasampadāpekkho, itthannāmena upajjhāyenā’’ti matassa vā vibbhamantassa vā purāṇaupajjhāyassa, aññassa vā yassa kassaci avijjamānassāpi nāmena sabbattha upajjhāyakittanassa katattā vuttaṃ. Yadi hi upajjhāyakittanaṃ na kareyya, ‘‘puggalaṃ na parāmasatī’’ti vuttakammavipatti eva siyā. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘anupajjhāyaka’’nti vuttaṃ. **Aṭṭhakathāya**mpissa ‘‘upajjhāyaṃ akittetvā’’ti avatvā ‘‘upajjhāyaṃ agāhāpetvā sabbena sabbaṃ upajjhāyavirahitaṃ’’icceva atthoti vutto. Pāḷiyaṃ **saṅghena upajjhāyenā**ti ‘‘ayaṃ itthannāmo saṅghassa upasampadāpekkho, itthannāmo saṅghaṃ upasampadaṃ yācati saṅghena upajjhāyenā’’ti evaṃ kammavācāya saṅghameva upajjhāyaṃ kittetvāti attho. Evaṃ **gaṇena upajjhāyenā**ti etthāpi ‘‘ayaṃ itthannāmo gaṇassa upasampadāpekkho’’tiādinā yojanā veditabbā, evaṃ vuttepi kammaṃ na kuppati eva dukkaṭasseva vuttattā. Aññathā ‘‘so ca puggalo anupasampanno’’ti vadeyya. Tenāha **‘‘saṅghenā’’**tiādi. Tattha paṇḍakādīhi upajjhāyehi kariyamānesu kammesu paṇḍakādike vināva yadi pañcavaggādigaṇo pūrati, kammaṃ na kuppati, itarathā kuppatīti veditabbaṃ.

Anupajjhāyakādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Apattakādivatthukathāvaṇṇanā

118. Apattacīvaravatthūsupi pattacīvarānaṃ abhāvepi ‘‘paripuṇṇassa pattacīvara’’nti kammavācāya sāvitattā kammakopaṃ avatvā dukkaṭameva vuttaṃ. Itarathā sāvanāya hāpanato kammakopo eva siyā. Keci pana ‘‘paṭhamaṃ anuññātakammavācāya upasampannā viya idānipi ‘paripuṇṇassa pattacīvara’nti avatvā kammavācāya upasampannāpi sūpasampannāevā’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ. Anuññātakālato paṭṭhāya hi aparāmasanaṃ sāvanāya hāpanavipatti eva hoti ‘‘itthannāmo saṅghaṃ upasampadaṃ yācatī’’ti padassa hāpane viya. Tampi hi pacchā anuññātaṃ, ‘‘saṅghaṃ, bhante, upasampadaṃ yācāmī’’tiādivākyena ayācetvā tampi upasampādento ‘‘ayaṃ itthannāmo saṅghaṃ upasampadaṃ yācatī’’ti vatvāva yadi kammavācaṃ karoti, kammaṃ sukatameva hoti, no ce vipannaṃ. Sabbapacchā hi anuññātakammavācato kiñcipi parihāpetuṃ na vaṭṭati, sāvanāya hāpanameva hoti. Aññe vā bhikkhū dātukāmā hontīti sambandho.

Anāmaṭṭhapiṇḍapātanti bhikkhūhi laddhabhikkhato aggahitaggaṃ piṇḍapātaṃ. **Sāmaṇerabhāgasamako**ti ettha kiñcāpi sāmaṇerānampi āmisabhāgassa samakameva diyyamānattā visuṃ sāmaṇerabhāgo nāma natthi, pattacīvaraparikammamattapaṭibaddhapabbajjatāya pana sāmaṇerasadisā ete paṇḍupalāsāti dassanatthaṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Niyatāsannapabbajjasseva cāyaṃ bhāgo dīyati. Teneva ‘‘yāva patto paccatī’’tiādi vuttaṃ. **Āmisabhāgo**ti vihāre dinnaṃ saṅghabhattaṃ, tatruppādañca sandhāya vuttaṃ, na dāyakānaṃ gehesu tehi diyyamānaṃ. Teneva salākabhattādi paṭikkhittaṃ, dāyakā vippaṭisārino hontīti. **Bhesajja**ntiādinā pana gihīnaṃ bhesajjakaraṇādidoso ettha na hotīti dasseti.

Apattakādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Hatthacchinnādivatthukathāvaṇṇanā

119. Hatthacchinnādivatthūsu **kaṇṇamūle**ti sakalassa kaṇṇassa chedaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kaṇṇasakkhalikāyā**ti kaṇṇacūḷikāya. **Yassa pana kaṇṇāviddhe**ti heṭṭhā kuṇḍalādiṭhapanacchiddaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi saṅghaṭanakkhamaṃ. **Ajapadake**ti ajapadanāsikaṭṭhikoṭiyaṃ. Tato hi uddhaṃ na vicchindati. **Sakkā hoti sandhetu**nti avirūpasaṇṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, virūpaṃ pana parisadūsakataṃ āpādeti.

Khujjasarīroti vaṅkasarīro. Brahmuno viya ujukaṃ gattaṃ sarīraṃ yassa, so **brahmujjugatto,** bhagavā.

Parivaṭumoti samantato vaṭṭakāyo, etena evarūpā eva vāmanakā na vaṭṭantīti dasseti.

Kūṭakūṭasīsoti anekesu ṭhānesu piṇḍikamaṃsataṃ dassetuṃ āmeḍitaṃ kataṃ. Tenāha **‘‘tālaphalapiṇḍisadisenā’’**ti, tālaphalānaṃ mañjarī **piṇḍi** nāma. **Anupubbatanukena sīsenā**ti cetiyathūpikā viya kamena kisena sīsena, thūlaveḷupabbaṃ viya ādito paṭṭhāya yāvapariyosānaṃ samathūlena uccena sīsena samannāgato **nāḷisīso** nāma. **Kappasīso**ti gajamatthakaṃ viya dvidhā bhinnasīso. **‘‘Kaṇṇikakeso vā’’**ti imassa vivaraṇaṃ **‘‘pāṇakehī’’**tiādi. Makkaṭasseva naḷāṭepi kesānaṃ uṭṭhitabhāvaṃ sandhāyāha **‘‘sīsalomehī’’**tiādi.

Makkaṭabhamukoti naḷāṭalomehi avibhattalomabhamuko. **Akkhicakkalehī**ti kaṇhamaṇḍalehi. **Kekaro**ti tiriyaṃ passanako. **Udakatārakā**ti olokentānaṃ udake paṭibimbikacchāyā, udakapubbuḷanti keci. **Akkhitārakā**ti abhimukhe ṭhitānaṃ chāyā, akkhigaṇḍakātipi vadanti. **Atipiṅgalakkhī**ti majjārakkhi. **Madhupiṅgala**nti madhuvaṇṇapiṅgalaṃ. **Nippakhumakkhī**ti ettha **pakhuma**-saddo akkhidalalomesu nirūḷho, tadabhāvā nippakhumakkhi. **Akkhipākenā**ti akkhidala pariyantesu pūtibhāvāpajjanarogena.

Cipiṭanāsikoti anunnatanāsiko. **Paṭaṅgamaṇḍūko** nāma mahāmukhamaṇḍūko. **Bhinnamukho**ti upakkamukhapariyosāno, sabbadā vivaṭamukho vā. **Vaṅkamukho**ti ekapasse apakkamma ṭhitaheṭṭhimahanukaṭṭhiko. **Oṭṭhacchinnako**ti ubhosu oṭṭhesu yattha katthaci jātiyā vā pacchā vā satthādinā apanītamaṃsena oṭṭhena samannāgato. **Eḷamukho**ti niccapaggharitalālāmukho.

Bhinnagaloti avanatagato. **Bhinnauro**ti atininnauramajjho. Evaṃ **bhinnapiṭṭhi**pi. **Sabbañceta**nti ‘‘kacchugatto’’tiādiṃ sandhāya vuttaṃ. Ettha ca vinicchayo kuṭṭhādīsu vutto evāti āha **‘‘vinicchayo’’**tiādi.

Vātaṇḍikoti aṇḍavātarogena uddhutabījaṇḍakosena samannāgato, yassa nivāsanena paṭicchannampi unnataṃ pakāsati, sova na pabbājetabbo. **Vikaṭo**ti tiriyaṃgamanapādo, yassa caṅkamato jāṇukā bahi nigacchanti. **Paṇho**ti pacchato parivattanakapādo, yassa caṅkamato jāṇukā anto pavisanti. **Mahājaṅgho**ti thūlajaṅgho. **Mahāpādo**ti mahantena pādatalena yutto. **Pādavemajjhe**ti piṭṭhipādavemajjhe, etena aggapādo ca paṇhi ca sadisoti dasseti.

Majjhe saṅkuṭitapādattāti kuṇḍapādatāya kāraṇavibhāvanaṃ. **Agge saṅkuṭitapādattā**ti kuṇḍapādatāya sakuṇapādasseva gamanavibhāvanaṃ. **Piṭṭhipādaggena caṅkamanto**ti ‘‘pādassa bāhirantenāti ca abbhantarantenā’’ti ca idaṃ pādatalassa ubhohi pariyantehi caṅkamanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Mammananti ṭhānakaraṇavisuddhiyā abhāvena ayuttakkharavacanaṃ. Vacanānukaraṇena hi so mammano vutto. Yo ca karaṇasampannopi ekamevakkharaṃ hikkārabahuso vadati, sopi idheva saṅgayhati. Yo vā pana hikkaṃ niggahetvāpi anāmeḍitakkharameva siliṭṭhavacanaṃ vattuṃ samattho, so pabbājetabbo.

Āpattito na muccatīti ñatvā karontova na muccati. Jīvitantarāyādiāpadāsu aruciyā kāyasāmaggiṃ dentassa anāpatti. **Appatto osāraṇa**nti osāraṇāya anarahoti attho.

Hatthacchinnādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Alajjinissayavatthukathāvaṇṇanā

120. Nissayapaṭisaṃyuttavatthūsu bhikkhūhi samāno bhāgo diṭṭhisīlādiguṇakoṭṭhāso assāti bhikkhusabhāgo, tassa bhāvo **bhikkhusabhāgatā**.

Alajjinissayavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Gamikādinissayavatthukathāvaṇṇanā

121. **Nissayakaraṇīyo**ti ettha nissayaggahaṇaṃ nissayo, so karaṇīyo yassāti visesanassa paranipāto daṭṭhabbo. **Vissamento vā…pe… anāpattī**ti gamanasaussāhatāya tathā vasantopi addhiko eva, tattha nissayadāyake asati anāpattīti adhippāyo. Etena ca parissamādiabhāve senāsanādisampadaṃ paṭicca vasato āpattīti dasseti. Tañca agamanapaccayā divase divase āpajjatīti vadanti. Cīvararajanādikiccatthāya garūhi pesitassāpi kiccapariyosānameva vasitabbaṃ, na tato paraṃ. Garūhipi tāvakālikakiccatthameva pesaladaharā pesitabbā, na niccakālakiccatthanti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Nāvāya gacchantassa…pe… anāpattī’’**ti vuttattā evarūpaṃ avidheyyataṃ vinā nissayadāyakarahitaṭṭhāne vassaṃ upagantuṃ na vaṭṭatīti daṭṭhabbaṃ.

Tassa nissāyāti taṃ nissāya. **Āsāḷhīmāse…pe… tattha gantabba**nti ettha pana sacepi ‘‘asuko thero ettha āgamissati āgamissatī’’ti āgamentasseva vassūpanāyikadivaso hoti. Hotu, vasitaṭṭhāne vassaṃ anupagamma yattha nissayo labbhati, dūrepi tattha gantvā pacchimikāya upagantabbaṃ.

122. **Gottenapī**ti ‘‘āyasmato pippalissa upasampadāpekkho’’ti evaṃ nāmaṃ avatvā gottanāmenapīti attho, tena ‘‘konāmo te upajjhāyo’’ti puṭṭhena gottanāmena ‘‘āyasmā kassapo’’ti vattabbanti siddhaṃ hoti. Tasmā aññampi kiñci tassa nāmaṃ pasiddhaṃ, tasmiṃ vā khaṇe sukhaggahaṇatthaṃ nāmaṃ paññāpitaṃ, taṃ sabbaṃ gahetvāpi anussāvanā kātabbā. Yathā upajjhāyassa, evaṃ upasampadāpekkhassapi gottādināmena, taṅkhaṇikanāmena ca anussāvanaṃ kātuṃ vaṭṭati. Tasmimpi khaṇe ‘‘ayaṃ tisso’’ti vā ‘‘nāgo’’ti vā nāmaṃ karontehi anusāsakasammutito paṭhamameva kātabbaṃ, evaṃ katvāpi antarāyikadhammānusāsanapucchanakālesu ‘‘kinnāmosi, ahaṃ bhante nāgo nāma, konāmo te upajjhāyo, upajjhāyo me bhante tisso nāmā’’tiādinā viññāpentena ubhinnampi citte ‘‘mamedaṃ nāma’’nti yathā saññā uppajjati, evaṃ viññāpetabbaṃ. Sace pana tasmiṃ khaṇe pakatināmena vatvā pacchā tissa-nāmādiapubbanāmena anussāveti, na vaṭṭati.

Tattha ca kiñcāpi upajjhāyasseva nāmaṃ aggahetvā yena kenaci nāmena ‘‘tissassa upasampadāpekkho’’tiādināpi puggale parāmaṭṭhe kammaṃ sukatameva hoti anupajjhāyakādīnaṃ upasampadākammaṃ viya upajjhāyassa abhāvepi abhabbattepi kammavācāya puggale parāmaṭṭhe kammassa sijjhanato. Upasampadāpekkhassa pana yathāsakaṃ nāmaṃ vinā aññena nāmena anussāvite kammaṃ kuppati, so anupasampannova hoti. Tattha ṭhito añño anupasampanno viya gahitanāmassa vatthupuggalassa tattha abhāvā, etassa ca nāmassa anussāvanāya avuttattā. Tasmā upasampadāpekkhassa pakatināmaṃ parivattetvā anupubbena nāgādināmena anussāvetukāmena paṭikacceva ‘‘tvaṃ nāgo’’tiādinā viññāpetvā anusāsanaantarāyikadhammapucchanakkhaṇesupi tassa ca saṅghassa ca yathā pākaṭaṃ hoti, tathā pakāsetvāva nāgādināmena anussāvetabbaṃ. Ekassa bahūni nāmāni honti, tesu ekaṃ gahetuṃ vaṭṭati.

Yaṃ pana upasampadāpekkhaupajjhāyānaṃ ekattha gahitaṃ nāmaṃ, tadeva ñattiyā, sabbattha anussāvanāsu ca gahetabbaṃ. Gahitato hi aññasmiṃ gahite byañjanaṃ bhinnaṃ nāma hoti, kammaṃ vipajjati. Atthato, hi byañjanato ca abhinnā eva ñatti, anussāvanā ca vaṭṭanti, upajjhāyanāmassa pana purato ‘‘āyasmato tissassā’’tiādinā **āyasmanta**-padaṃ sabbattha yojetvāpi anussāveti, tathā ayojitepi doso natthi.

Pāḷiyaṃ pana kiñcāpi ‘‘itthannāmassa āyasmato’’ti pacchato ‘‘āyasmato’’ti padaṃ vuttaṃ, tathāpi ‘‘āyasmā sāriputto atthakusalo’’tiādinā nāmassa purato āyasmantapadayogassa dassanato puratova payogo yuttataro. Tañca ekattha yojetvā aññattha ayojitepi ekattha purato yojetvā aññattha pacchato yojanepi sāvanāya hāpanaṃ nāma na hoti nāmassa ahāpitattā. Teneva pāḷiyampi ‘‘itthannāmassa āyasmato’’ti ekattha yojetvā ‘‘itthannāmena upajjhāyenā’’tiādīsu ‘‘āyasmato’’ti na yojitanti vadanti. Tañca kiñcāpi evaṃ, tathāpi sabbaṭṭhānepi ekeneva pakārena yojetvā eva vā ayojetvā vā anussāvanaṃ pasatthataranti gahetabbaṃ.

Gamikādinissayavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dveupasampadāpekkhādivatthukathāvaṇṇanā

123. Ekato saheva ekasmiṃ khaṇe anussāvanaṃ etesanti **ekānussāvanā,** upasampadāpekkhā, ete ekānussāvane kātuṃ. Tenāha **''ekānussāvane kātu''**nti, idañca ekaṃ padaṃ vibhattialopena daṭṭhabbaṃ. **Ekena vā**ti dvinnampi ekasmiṃ khaṇe ekāya eva kammavācāya anussāvane ekenācariyenāti attho. ''Ayaṃ buddharakkhito ca ayaṃ dhammarakkhito ca āyasmato saṅgharakkhitassa upasampadāpekkho''tiādinā nayena ekena ācariyena dvinnaṃ ekasmiṃ khaṇe anussāvananayo daṭṭhabbo. Imināva nayena tiṇṇampi ekena ācariyena ekakkhaṇe anussāvanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Purimanayeneva ekato anussāvane kātunti ''ekena ekassa, aññena itarassā''tiādinā pubbe vuttanayena dvinnaṃ dvīhi vā, tiṇṇaṃ tīhi vā ācariyehi, ekakena vā ācariyena tayopi ekato anussāvane kātunti attho, tañca kho ekena upajjhāyena. **''Na tveva nānupajjhāyenā''**ti idaṃ ekena ācariyena dvīhi vā tīhi vā upajjhāyehi dve vā tayo vā upasampadāpekkhe ekakkhaṇe ekāya anussāvanāya ekānussāvane kātuṃ na vaṭṭatīti paṭikkhepapadaṃ. Na pana nānācariyehi nānupajjhāyehi tayo ekānussāvane kātuṃ na vaṭṭatīti āha **''sace pana nānācariyā nānupajjhāyā…pe… vaṭṭatī''**ti. Yañcettha ''tissatthero sumanattherassa saddhivihārikaṃ, sumanatthero tissattherassa saddhivihārika''nti evaṃ upajjhāyehi aññamaññaṃ saddhivihārikānaṃ anussāvanakaraṇaṃ vuttaṃ, taṃ upalakkhaṇamattaṃ. Tasmā sace tissatthero sumanattherassa saddhivihārikaṃ, sumanatthero nandattherassa saddhivihārikaṃ anussāveti, aññamaññañca gaṇapūrakā honti, vaṭṭati eva. Sace pana upajjhāyo sayameva attano saddhivihārikaṃ anussāvetīti ettha vattabbameva natthi, kammaṃ sukatameva hoti. Anupajjhāyakassapi yena kenaci anussāvite upasampadā hoti, kimaṅgaṃ pana saupajjhāyakassa upajjhāyeneva anussāvaneti daṭṭhabbaṃ. Teneva navaṭṭanapakkhaṃ dassetuṃ **''sace panā''**tiādimāha.

Dveupasampadāpekkhādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upasampadāvidhikathāvaṇṇanā

126. **Upajjhā**ti upajjhāya-saddasamānattho ākāranto upajjhāsaddoti dasseti. Upajjhāya-saddo eva vā upajjhā upayogapaccattavacanesu ya-kāralopaṃ katvā evaṃ vutto karaṇavacanādīsu upajjhā-saddassa payogābhāvāti daṭṭhabbaṃ. Pāḷiyaṃ **attanāva attānaṃ sammannitabba**nti attanāva kattubhūtena karaṇabhūtena attānameva kammabhūtaṃ pati sammananakiccaṃ kātabbaṃ. **Attāna**nti vā paccatte upayogavacanaṃ, attanāva attā sammannitabboti attho. Na kevalañca ettheva, aññatrāpi terasasammutiādīsu imināva lakkhaṇena attanāva attā sammannitabbova. Apica sayaṃ kammārahattā attānaṃ muñcitvā catuvaggādiko gaṇo sabbattha icchitabbo.

Saccakāloti ''nigūhissāmī''ti vañcanaṃ pahāya saccasseva te icchitabbakālo. **Bhūtakālo**ti vañcanāya abhāvepi manussattādivatthuno bhūtatāya avassaṃ icchitabbakālo, itarathā kammakopādiantarāyo hotīti adhippāyo. **Maṅkū**ti adhomukho. **Uddharatū**ti anupasampannabhāvato upasampattiyaṃ patiṭṭhapetūti attho.

Sabbakammavācāsu atthakosallatthaṃ panettha upasampadākammavācāya evamattho daṭṭhabbo – **suṇātū**ti savanāṇattiyaṃ paṭhamapurisekavacanaṃ. Tañca kiñcāpi yo saṅgho savanakiriyāya niyojīyati, tassa sammukhattā ''suṇāhī''ti majjhimapurisekavacanena vattabbaṃ, tathāpi yasmā saṅgha-saddasannidhāne paṭhamapurisapayogova saddavidhūhi samāciṇṇo bhagavantaāyasmantādisaddasannidhānesu viya ''adhivāsetu me bhavaṃ gotamo (pārā. 22). Etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya (pārā. 21). Pakkamatāyasmā (pārā. 436). Suṇantu me āyasmanto''tiādīsu viya. Tasmā idha paṭhamapurisapayogo kato. Atha vā gāravavasenevetaṃ vuttaṃ. Garuṭṭhānīyesu hi gāravavasena majjhimapurisapayoguppattiyampi paṭhamapurisapayogaṃ payujjanti ''desetu sugato dhamma''ntiādīsu (dī. ni. 2.66; ma. ni. 2.338; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 8) viyāti daṭṭhabbaṃ. Keci pana ''bhante, āvusoti sadde apekkhitvā idha paṭhamapurisapayogo''ti vadanti, taṃ na yuttaṃ ''ācariyo me bhante hohi, (mahāva. 77) iṅghāvuso upāli, imaṃ pabbajitaṃ anuyuñjāhī''tiādīsu (pārā. 517) tappayogepi majjhimapurisapayogasseva dassanato.

Meti yo sāveti, tassa attaniddese sāmivacanaṃ. **Bhante**ti ālapanatthe vuḍḍhesu sagāravavacanaṃ. ''Āvuso''ti padaṃ pana navakesu. Tadubhayampi nipāto ''tumhe bhante, tumhe āvuso''ti bahūsupi samānarūpattā. **Saṅgho**ti avisesato catuvaggādike pakatattapuggalasamūhe vattati. Idha pana paccantimesu janapadesu pañcavaggato paṭṭhāya, majjhimesu janapadesu dasavaggato paṭṭhāya saṅghoti gahetabbo. Tatrāyaṃ piṇḍattho – bhante, saṅgho mama vacanaṃ suṇātūti. Idañca navakatarena vattabbavacanaṃ. Sace pana anussāvako sabbehi bhikkhūhi vuḍḍhataro hoti, ''suṇātu me, āvuso, saṅgho''ti vattabbaṃ. Sopi ce ''bhante''ti vadeyya, navakataro vā ''āvuso''ti, kammakopo natthi. Keci pana ''ekattha 'āvuso'ti vatvā aññattha 'bhante'ti vuttepi natthi doso ubhayenāpi ālapanassa sijjhanato''ti vadanti.

Idāni yamatthaṃ ñāpetukāmo ''suṇātū''ti saṅghaṃ savane niyojeti, taṃ ñāpento **''ayaṃ itthannāmo''**tiādimāha. Tattha **aya**nti upasampadāpekkhassa hatthapāse sannihitabhāvadassanaṃ. Tena ca hatthapāse ṭhitasseva upasampadā ruhatīti sijjhati hatthapāsato bahi ṭhitassa ''aya''nti na vattabbato. Teneva anusāsakasammutiyaṃ so hatthapāsato bahi ṭhitattā ''aya''nti na vutto. Tasmā upasampadāpekkho anupasampanno hatthapāse ṭhapetabbo. **Ayaṃ itthannāmo**ti **ayaṃ**-saddo ca avassaṃ payujjitabbo. So ca imasmiṃ paṭhamanāmapayoge evāti gahetabbaṃ. **''Itthannāmo''**ti idaṃ aniyamato tassa nāmadassanaṃ. Ubhayenapi ayaṃ buddharakkhitotiādināmaṃ dasseti. ''Upasampadāpekkho''ti bhinnādhikaraṇavisaye bahubbīhisamāso, upasampadaṃ me saṅgho apekkhamānoti attho. Tassa ca upajjhāyataṃ samaṅgibhāvena dassetuṃ ''itthannamassa āyasmato''ti vuttaṃ. Etena ''ayaṃ buddharakkhito āyasmato dhammarakkhitassa saddhivihārikabhūto upasampadāpekkho''ti evamādinā nayena nāmayojanāya saha attho dassitoti. Ettha ca ''āyasmato''ti padaṃ avatvāpi ''ayaṃ buddharakkhito dhammarakkhitassa upasampadāpekkho''ti vattuṃ vaṭṭati. Teneva pāḷiyaṃ ''itthannāmena upajjhāyenā''ti ettha ''āyasmato''ti padaṃ na vuttaṃ. Yañcettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Nanu cettha upajjhāyopi upasampadāpekkho viya hatthapāse ṭhito eva icchitabbo, atha kasmā ''ayaṃ itthannāmo imassa itthannāmassa upasampadāpekkho''ti evaṃ upajjhāyaparāmasanepi ima-saddassa payogo na katoti? Nāyaṃ virodho upajjhāyassa abhāvepi kammakopābhāvato. Kevalañhi kammanipphattiyā santapadavasena avijjamānassapi upajjhāyassa nāmakittanaṃ anupajjhāyassa upasampadādīsupi karīyati. Tasmā upajjhāyassa asannihitatāyapi tapparāmasanamatteneva kammasiddhito ''imassā''ti niddisituṃ na vaṭṭati.

Parisuddho antarāyikehi dhammehīti abhabbatādikehi upasampadāya avatthukarehi ceva pañcābādhahatthacchinnādīhi ca āpattimattakarehi antarāyikehi sabhāvehi parimutto. Evaṃ vutto eva ca āpattimattakarehi pañcābādhādīhi aparimuttassapi upasampadā ruhati, nāññathā. **Paripuṇṇassa pattacīvara**nti paripuṇṇamassa upasampadāpekkhassa pattacīvaraṃ. Evaṃ vutte eva apattacīvarassāpi upasampadā ruhati, nāññathā. **Upasampadaṃ yācatī**ti ''saṅghaṃ, bhante, upasampadaṃ yācāmī''tiādinā (mahāva. 71, 126) yācitabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Evaṃ tena saṅghe ayācitepi ''itthannāmo saṅghaṃ upasampadaṃ yācatī''ti vutte eva kammaṃ avipannaṃ hoti, nāññathā. **Upajjhāyenā**ti upajjhāyena karaṇabhūtena itthannāmaṃ upajjhāyaṃ katvā kammabhūtaṃ upasampadaṃ dātuṃ nipphādetuṃ kattubhūtaṃ saṅghaṃ yācatīti attho. Yācadhātuno pana dvikammakattā ''saṅghaṃ, upasampada''nti dve kammapadāni vuttāni.

Yadi saṅghassa pattakallanti ettha patto kālo imassāti pattakālaṃ, apalokanādicatubbidhasaṅghakammaṃ, tadeva sakatthe ya-paccayena ''pattakalla''nti vuccati. Idha pana ñatticatutthaupasampadākammaṃ adhippetaṃ, taṃ kātuṃ saṅghassa pattakallaṃ jātaṃ. **Yadī**ti anumatigahaṇavasena kammassa pattakallataṃ ñāpeti. Yo hi koci tattha apattakallataṃ maññissati, so vakkhati. Imameva hi atthaṃ sandhāya anussāvanāsu ''yassāyasmato khamati…pe… so bhāseyyā''ti (mahāva. 127) vuttaṃ. Taṃ panetaṃ pattakallaṃ vatthusampadā, antarāyikehi dhammehi cassa parisuddhatā, sīmāsampadā, parisasampadā, pubbakiccaniṭṭhāpananti imehi pañcahi aṅgehi saṅgahitaṃ.

Tattha **vatthusampadā** nāma yathāvuttehi ekādasahi abhabbapuggalehi ceva antimavatthuajjhāpannehi ca añño paripuṇṇavīsativasso anupasampannabhūto manussapuriso, etasmiṃ puggale sati eva idaṃ saṅghassa upasampadākammaṃ pattakallaṃ nāma hoti, nāsati. Katañca kuppameva hoti.

Antarāyikehi dhammehi cassa parisuddhatā nāma yathāvuttasseva upasampadāvatthubhūtassa puggalassa ye ime bhagavatā paṭikkhittā pañcābādhaphuṭṭhatādayo mātāpitūhi ananuññātatāpariyosānā ceva hatthacchinnatādayo ca dosadhammā kārakasaṅghassa āpattādiantarāyahetutāya ''antarāyikā''ti vuccanti tehi antarāyikehi dosadhammehi parimuttattā, imissā ca sati eva idaṃ kammaṃ pattakallaṃ nāma hoti, nāsati. Kataṃ pana kammaṃ sukatameva hoti ṭhapetvā ūnavīsativassapuggalaṃ.

Sīmāsampadā pana uposathakkhandhake (mahāva. 147-148) vakkhamānanayena sabbadosavirahitāya baddhābaddhavasena duvidhāya sīmāya vaseneva veditabbā. Tādisāya hi sīmāya sati eva idaṃ kammaṃ pattakallaṃ nāma hoti, nāsati. Katañca kammaṃ vipajjati.

Parisasampadā pana ye ime upasampadākammassa sabbantimena paricchedena kammappattā dasahi vā pañcahi vā anūnā pārājikaṃ anāpannā, anukkhittā ca samānasaṃvāsakā bhikkhū, tesaṃ ekasīmāyaṃ hatthapāsaṃ avijahitvā ṭhānaṃ, chandārahānañca chandassa ānayanaṃ, sammukhībhūtānañca appaṭikkosanaṃ, upasampadāpekkharahitānaṃ uposathakkhandhake paṭikkhittānaṃ gahaṭṭhādianupasampannānañceva pārājikukkhittakanānāsaṃvāsakabhikkhunīnañca vajjanīyapuggalānaṃ saṅghassa hatthapāse abhāvo cāti imehi catūhi aṅgehi saṅgahitā. Evarūpāya ca parisasampadāya sati eva idaṃ pattakallaṃ nāma hoti, nāsati. Tattha purimānaṃ tiṇṇaṃ aṅgānaṃ aññatarassapi abhāve kataṃ kammaṃ vipajjati, na pacchimassa.

Pubbakiccaniṭṭhāpanaṃ nāma yānimāni ''paṭhamaṃ upajjhaṃ gāhāpetabbo''tiādinā pāḷiyaṃ vuttāni ''upajjhaṃ gāhāpanaṃ, pattacīvarācikkhanaṃ, tato taṃ hatthapāsato bahi ṭhapetvā anusāsakasammutikammakaraṇaṃ, sammatena ca gantvā anusāsanaṃ, tena ca paṭhamataraṃ āgantvā saṅghassa ñāpetvā upasampadāpekkhaṃ ‘āgacchāhī’ti hatthapāse eva abbhānaṃ, tena ca bhikkhūnaṃ pāde vandāpetvā upasampadāyācāpanaṃ, tato antarāyikadhammapucchakasammutikaraṇaṃ, sammatena ca pucchana’’nti imāni aṭṭha pubbakiccāni, tesaṃ sabbesaṃ yāthāvato karaṇena niṭṭhāpanaṃ. Etasmiñca pubbakammaniṭṭhāpane sati eva idaṃ saṅghassa upasampadākammaṃ pattakallaṃ nāma hoti, nāsati. Etesu pana pubbakammesu akatesupi kataṃ kammaṃ yathāvuttavatthusampattiādīsu vijjamānesu akuppameva hoti. Tadevamettha pattakallaṃ imehi pañcahi aṅgehi saṅgahitanti veditabbaṃ. Imināva nayena heṭṭhā vuttesu, vakkhamānesu ca sabbesu kammesu pattakallatā yathārahaṃ yojetvā ñātabbā.

Itthannāmaṃ upasampādeyyāti upasampadānipphādanena taṃsamaṅgiṃ kareyya karotūti patthanāyaṃ, vidhimhi vā idaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā hi ‘‘devadattaṃ sukhāpeyyā’’ti vutte sukhamassa nipphādetvā taṃ sukhasamaṅginaṃ kareyyāti attho hoti, evamidhāpi upasampadamassa nipphādetvā taṃ upasampadāsamaṅginaṃ kareyyāti attho. Payojakabyāpāre cetaṃ yathā sukhayantaṃ kañci suddhakattāraṃ koci hetukattā sukhahetunipphādanena sukhāpeyyāti vuccati, evamidhāpi upasampajjantaṃ suddhakattāraṃ puggalaṃ hetukattubhūto saṅgho upasampadāhetunipphādanena upasampādeyyāti vutto. Etena ca sukhaṃ viya sukhadāyakena saṅghena puggalassa diyyamānā tathāpavattaparamatthadhamme upādāya ariyajanapaññattā upasampadā nāma sammutisaccatā atthīti samatthitaṃ hoti. Ettha ca ‘‘itthannāmo saṅghaṃ upasampadaṃ yācatī’’ti vuttattā parivāsādīsu viya yācanānuguṇaṃ ‘‘itthannāmassa upasampadaṃ dadeyyā’’ti avatvā ‘‘itthannāmaṃ upasampādeyyā’’ti vuttattā idaṃ upasampadākammaṃ dāne asaṅgahetvā kammalakkhaṇe eva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Iminā nayena ‘‘itthannāmaṃ upasampādeti, upasampanno saṅghenā’’ti etthāpi attho veditabbo. Kevalañhi tattha vattamānakālaatītakālavasena, idha pana anāmaṭṭhakālavasenāti ettakameva viseso.

Esā ñattīti ‘‘saṅgho ñāpetabbo’’ti vuttañāpanā esā. Idañca anussāvanānampi sabbhāvasūcanatthaṃ vuccati. Avassañcetaṃ vattabbameva, ñattikamme eva taṃ na vattabbaṃ. Tattha pana yya-kāre vuttamatte eva ñattikammaṃ niṭṭhitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. **Khamatī**ti ruccati. **Upasampadā**ti saṅghena diyyamānā nipphādiyamānā upasampadā yassa khamati. So tuṇhassāti yojanā. **Tuṇhī**ti ca akathanatthe nipāto, akathanako assa bhaveyyāti attho. Khamati saṅghassa itthannāmassa upasampadāti pakatena sambandho. Tattha kāraṇamāha **‘‘tasmā tuṇhī’’**ti. Tattha ‘‘āsī’’ti seso. Yasmā ‘‘yassa nakkhamati, so bhāseyyā’’ti tikkhattuṃ vuccamānopi saṅgho tuṇhī niravo ahosi, tasmā khamati saṅghassāti attho. **Eva**nti iminā pakārena. Tuṇhībhāvene**vetaṃ** saṅghassa ruccanabhāvaṃ **dhārayāmi** bujjhāmi pajānāmīti attho. **Iti**-saddo parisamāpanatthe kato, so ca kammavācāya anaṅgaṃ. Tasmā anussāvakena ‘‘dhārayāmī’’ti ettha mi-kārapariyosānameva vatvā niṭṭhāpetabbaṃ, iti-saddo na payujjitabboti daṭṭhabbaṃ. Iminā nayena sabbattha kammavācānamattho veditabbo.

Upasampadāvidhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cattāronissayādikathāvaṇṇanā

128. **Ekaporisā vā**tiādi sattānaṃ sarīracchāyaṃ pādehi minitvā jānanappakāradassanaṃ. Chasattapadaparamatā hi chāyā ‘‘porisā’’ti vuccati. Idañca utuppamāṇācikkhanādi ca āgantukehi saddhiṃ vīmaṃsitvā vuḍḍhanavabhāvaṃ ñatvā vandanavandāpanādikaraṇatthaṃ vuttaṃ. Eti āgacchati, gacchati cāti utu, sova pamiyate anena saṃvaccharanti pamāṇanti āha **‘‘utuyeva utuppamāṇa’’**nti. **Aparipuṇṇā**ti upasampadādivasena aparipuṇṇā. Yadi utuvemajjhe upasampādito, tadā tasmiṃ utumhi avasiṭṭhadivasācikkhanaṃ ‘‘divasabhāgācikkhana’’nti dasseti. Tenāha **‘‘yattakehi divasehi yassa yo utu aparipuṇṇo, te divase’’**ti. Tattha yassa taṃ khaṇaṃ laddhūpasampadassa puggalassa sambandhī yo utu yattakehi divasehi aparipuṇṇo, te divaseti yojanā.

Chāyādikameva sabbaṃ saṅgahetvā gāyitabbato kathetabbato saṅgītīti āha **‘‘idamevā’’**tiādi. Tattha ekato katvā ācikkhitabbaṃ. **Tvaṃ kiṃ labhasī**ti tvaṃ upasampādanakāle kataravassaṃ, katarautuñca labhasi, katarasmiṃ te upasampadā laddhāti attho. **Vassa**nti vassānautu. Idañca saṃvaccharācikkhanaṃ vinā vuttampi na ñāyatīti iminā utuācikkhaneneva sāsanavassesu vā kaliyugavassādīsu vā sahassime vā satime vā asukaṃ utuṃ labhāmīti dassitanti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Chāyā’’**ti idaṃ pāḷiyaṃ āgatapaṭipāṭiṃ sandhāya vuttaṃ. Vattabbakamato pana kaliyugavassādīsu sabbadesapasiddhesu asukavasse asukautumhi asukamāse asuke kaṇhe vā sukke vā pakkhe asukatithivāravisesayutte nakkhatte pubbaṇhādidivasabhāge ettake chāyāpamāṇe, nāḍikāpamāṇe vā mayā upasampadā laddhāti vadeyyāsīti evaṃ ācikkhitabbaṃ. ‘‘Idaṃ suṭṭhu uggahetvā āgantukehi vuḍḍhapaṭipāṭiṃ ñatvā paṭipajjāhī’’ti vattabbaṃ. Pāḷiyaṃ **kissa tva**nti kiṃ tvaṃ ettakaṃ kālaṃ akāsīti attho.

130. **Upasampadaṃ yācī**ti pabbajjañca upasampadañca yācīti attho. **Passissāmī**ti ettha vadatīti seso, evaṃ uparipi. **‘‘Osāretabbo’’**ti iminā purimo ukkhittabhāvo vibbhamitvā puna laddhūpasampadampi na muñcati. Tena ca sambhuñjanādīsupi bhikkhūnaṃ pācittiyamevāti dasseti. **Anāpatti sambhoge saṃvāse**ti ettha sahaseyyāpi saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Ettha cāyamadhippāyo – yasmā ayaṃ osāritattā pakatatto, tasmā ukkhittasambhogādipaccayena pācittiyenettha anāpattīti. Yo pana āpattiṭṭhāne anāpattidiṭṭhitāya āpattiṃ na passati, teneva paṭikammampi na karoti, so yasmā ettāvatā alajjī nāma na hoti. Paṇṇattiṃ ñatvā vītikkamaṃ karonto eva hi alajjī nāma hoti. ‘‘Sañcicca āpattiṃ āpajjatī’’tiādi (pari. 359) hi vuttaṃ. Tasmā ettha alajjisambhogādipaccayā dukkaṭāpattiniyamo natthi. Tena sāpettha āpatti na vuttāti daṭṭhabbaṃ. Yo panettha imaṃ adhippāyaṃ asallakkhentena kenaci ‘‘anāpatti sambhoge saṃvāse’’ti iminā pācittiyena anāpatti vuttā, alajjisambhogapaccayā dukkaṭaṃ pana āpajjati evāti āpattiniyamo vutto, so alajjitte sati eva vutto, nāsatīti daṭṭhabbaṃ.

131. **Vinayamhī**tiādigāthāsu **niggahāna**nti niggahakaraṇesu. **Pāpicche**ti pāpapuggalānaṃ niggahakaraṇesu, lajjīnaṃ paggahesu ca pesalānaṃ sukhāvahe mahante vinayamhi yathā atthakārī atthānuguṇaṃ karontova yasmā yoniso paṭipajjati nāma hoti, tasmā uddānaṃ pavakkhāmīti sambandhayojanā daṭṭhabbā. Sesaṃ sabbattha suviññeyyameva.

Cattāronissayādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Mahākhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

2. Uposathakkhandhako

Sannipātānujānanādikathāvaṇṇanā

132. Uposathakkhandhake taranti otaranti etthāti **titthaṃ,** laddhi. **Ito**ti sāsanaladdhito.

135. **Āpajjitvā vā vuṭṭhito**ti ettha desanārocanānampi saṅgaho. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘vuṭṭhitā vā desitā vā ārocitā vā āpatti…pe… asantī nāma hotī’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) vuttaṃ.

Manujenāti āsannena saha. **Pare**ti dūraṭṭhepi parapuggale sandhāya giraṃ no ca bhaṇeyyāti yojanā.

‘‘Āvikatā hissa phāsu hotī’’ti (mahāva. 134) vuttattā garukāpattipi āvikaraṇamattena vuṭṭhātīti keci vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ parivāsādividhānasuttehi virujjhanato. Ayaṃ panettha adhippāyo – yathābhūtañhi attānamāvikarontaṃ pesalā bhikkhū ‘‘akāmā parivatthabba’’ntiādivacanaṃ nissāya anicchamānampi naṃ upāyena parivāsādīni datvā avassaṃ suddhante patiṭṭhāpessanti, tato tassa avippaṭisārādīnaṃ vasena phāsu hoti. **Paṭhamaṃ pātimokkhuddesa**nti nidānuddesaṃ dasseti. Pubbe avijjamānaṃ paññāpesīti. Na kevalañca etaṃ, pubbe paññattampi pana pārājikādisikkhāpadaṃ sabbaṃ bhagavā ‘‘tatrime cattāro pārājikā dhammā uddesaṃ āgacchantī’’tiādinā pārājikuddesādivasena vinayamātikaṃ katvā nidānuddesena saha sayameva saṅgahetvā ‘‘pātimokkha’’nti paññāpesīti daṭṭhabbaṃ. Tadetaṃ sabbampi sandhāya ‘‘anujānāmi, bhikkhave, pātimokkhaṃ uddisitu’’nti (mahāva. 133) vuttaṃ.

136. **Etaṃ** 34 **veditabba**nti yasmiṃ tasmiṃ cātuddase vā pannarase vāti evaṃ atthajātaṃ.

Sannipātānujānanādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sīmānujānanakathāvaṇṇanā

138. **‘‘Puratthimāya disāyā’’**ti idaṃ nidassanamattaṃ. Tassaṃ pana disāyaṃ nimitte asati yattha atthi, tato paṭṭhāya paṭhamaṃ ‘‘puratthimāya anudisāya, dakkhiṇāya disāyā’’tiādinā samantā vijjamānaṭṭhānesu nimittāni kittetvā puna ‘‘puratthimāya anudisāyā’’ti paṭhamakittitaṃ kittetuṃ vaṭṭati, tīhi nimittehi siṅghāṭakasaṇṭhānāyapi sīmāya sammannitabbato. **Tikkhattuṃ sīmāmaṇḍalaṃ sambandhantenā**ti vinayadharena sayaṃ ekasmiṃyeva ṭhāne ṭhatvā kevalaṃ nimittakittanavacaneneva sīmāmaṇḍalaṃ samantā nimittena nimittaṃ bandhantenāti attho. Taṃ taṃ nimittaṭṭhānaṃ agantvāpi hi kittetuṃ vaṭṭati. Tiyojanaparamāya sīmāya samantato tikkhattuṃ anuparigamanassa ekadivasena dukkarattā vinayadharena sayaṃ adiṭṭhampi pubbe bhikkhūhi yathāvavatthitaṃ nimittaṃ ''pāsāṇo bhante''tiādinā kenaci vuttānusārena sallakkhetvā ''eso pāsāṇo nimitta''ntiādinā kittetumpi vaṭṭati eva.

Suddhapaṃsupabbatoti na kenaci kato sayaṃjātova vutto. Tathā sesāpi. **Itaropī**ti suddhapaṃsupabbatādikopi pabbato. **Hatthippamāṇato**ti ettha bhūmito uggatappadesena hatthippamāṇaṃ gahetabbaṃ. **Catūhi vā tīhi vā**ti sīmābhūmiyaṃ catūsu, tīsu vā disāsu ṭhitehi. Ekissā eva pana disāya ṭhitehi tato bahūhipi sammannituṃ na vaṭṭati. Dvīhi pana dvīsu disāsu ṭhitehipi na vaṭṭati. **Tasmā**ti yasmā ekena na vaṭṭati, tasmā. **Taṃ bahiddhā katvā**ti kittitanimittassa asīmattā antosīmāya karaṇaṃ ayuttanti vuttaṃ. Tenāha **''sace''**tiādi.

Dvattiṃsapalaguḷapiṇḍappamāṇatā saṇṭhānato gahetabbā, na tulagaṇanāvasena, bhārato palaparimāṇañca magadhatulāya gahetabbaṃ. Sā ca lokiyatulāya dviguṇāti vadanti. **Atimahantopī**ti bhūmito hatthippamāṇaṃ anuggantvā heṭṭhābhūmiyaṃ otiṇṇaghanato anekayojanappamāṇopi. Sace hi tato hatthippamāṇaṃ kūṭaṃ uggacchati, pabbatasaṅkhyameva gacchati.

Antosārānanti tasmiṃ khaṇe taruṇatāya sāre avijjamānepi pariṇāmena bhavissamānasārepi sandhāya vuttaṃ. Tādisānañhi sūcidaṇḍakappamāṇapariṇāhānaṃ catupañcamattampi vanaṃ vaṭṭati. **Antosāramissakāna**nti antosārehi rukkhehi sammissānaṃ. Etena ca sārarukkhamissampi vanaṃ vaṭṭatīti dasseti. **Catupañcarukkhamattampī**ti sārarukkhe sandhāya vuttaṃ. **Vanamajjhe vihāraṃ karontī**ti rukkhaghaṭāya antare rukkhe acchinditvā vatiādīhi vihāraparicchedaṃ katvāva antorukkhantaresu eva pariveṇapaṇṇasālādīnaṃ karaṇavasena yathā antovihārampi vanameva hoti, evaṃ vihāraṃ karontīti attho. Yadi hi sabbaṃ rukkhaṃ chinditvā vihāraṃ kareyyuṃ, vihārassa avanattā taṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ vanaṃ ekattha kittetabbaṃ siyā. Idha pana antopi vanattā ''vanaṃ na kittetabba''nti vuttaṃ. Sace hi taṃ kittenti, ''nimittassa upari vihāro hotī''tiādinā anantare vuttadosaṃ āpajjati. **Ekadesa**nti vanekadesaṃ, rukkhavirahitaṭṭhāne katavihārassa ekapasse ṭhitavanassa ekadesanti attho.

Sūcidaṇḍakappamāṇoti vaṃsadaṇḍappamāṇo. Lekhanidaṇḍappamāṇoti keci. **Mātikāṭṭhakathāyaṃ** pana avebhaṅgiyavinicchaye ''yo koci aṭṭhaṅgulasūcidaṇḍakamattopi veḷu…pe… garubhaṇḍa''nti (kaṅkhā. aṭṭha. dubbattasikkhāpadavaṇṇanā) vuttattā tanutaro veḷudaṇḍoti ca sūcidaṇḍoti ca gahetabbaṃ. **Vaṃsanaḷakasarāvādīsū**ti veḷupabbe vā naḷapabbe vā kapallakādimattikabhājanesu vāti attho. **Taṅkhaṇampī**ti taruṇapotake amilāyitvā viruhanajātike sandhāya vuttaṃ. Ye pana pariṇatā samūlaṃ uddharitvā ropitāpi chinnasākhā viya milāyitvā cirena navamūlaṅkuruppattiyā jīvanti, mīyantiyeva vā, tādise kittetuṃ na vaṭṭati. **Eta**nti navamūlasākhāniggamanaṃ.

Majjheti sīmāya mahādisānaṃ anto. **Koṇa**nti sīmāya catūsu koṇesu dvinnaṃ dvinnaṃ maggānaṃ sambandhaṭṭhānaṃ. **Parabhāge kittetuṃ vaṭṭatī**ti tesaṃ catunnaṃ koṇānaṃ bahi nikkhamitvā ṭhitesu maggesu ekissā disāya ekaṃ, aññissā disāya cāparanti evaṃ cattāropi maggā catūsu disāsu kittetuṃ vaṭṭatīti adhippāyo. Evaṃ pana kittitamattena kathaṃ ekābaddhatā vigacchatīti viññāyatīti. Parato gataṭṭhānepi ete eva te cattāro maggā. ''Catūsu disāsu gacchantī''ti hi vuttaṃ. Tasmā ettha kāraṇaṃ vicinitabbaṃ.

''Uttarantiyā bhikkhuniyā''ti idañca **pāḷiyaṃ** (pāci. 692) bhikkhunīnaṃ nadīpāragamane nadilakkhaṇassa āgatattā vuttaṃ. Bhikkhūnaṃ antaravāsakatemanamattampi vaṭṭati eva. **''Nadicatukkepi eseva nayo''**ti iminā ekattha kittetvā aññattha parato gataṭṭhānepi kittetuṃ na vaṭṭatīti dasseti. Teneva ca ''assammissanadiyo catassopi kittetuṃ vaṭṭatī''ti asammissa-ggahaṇaṃ kataṃ. **Mūle**ti ādikāle. **Nadiṃ bhinditvā**ti yathā udakaṃ anicchantehi kassakehi mahoghe nivattetuṃ na sakkā, evaṃ nadikūlaṃ bhinditvā.

Ukkhepimanti dīgharajjunā kuṭena ussiñcanīyaṃ.

Asammissehīti sabbadisāsu ṭhitapabbatehi eva, pāsāṇādīsu aññatarehi vā nimittantarābyavahitehi. **Sammissehī**ti ekattha pabbato, aññattha pāsāṇoti evaṃ ṭhitehi aṭṭhahipi. **''Nimittānaṃ satenāpī''**ti iminā ekissāya eva disāya bahunimittāni ''puratthimāya disāya kiṃ nimittaṃ? Pabbato bhante. Puna puratthimāya disāya kiṃ nimittaṃ? Pāsāṇo bhante''tiādinā kittetuṃ vaṭṭatīti dasseti. **Siṅghāṭakasaṇṭhānā**ti tikoṇā. **Caturassā**ti samacaturassā, mudiṅgasaṇṭhānā pana āyatacaturassā. Ekakoṭiyaṃ saṅkocitā, tadaññāya vitthiṇṇā vā hotīti. **Sīmāya upacāraṃ ṭhapetvā**ti āyatiṃ bandhitabbāya sīmāya nesaṃ vihārānaṃ paricchedato bahi sīmantarikappahonakaṃ upacāraṃ ṭhapetvā. Baddhā sīmā yesu vihāresu, te **baddhasīmā**. **Pāṭekka**nti paccekaṃ. **Baddhasīmāsadisānī**ti yathā baddhasīmāsu ṭhitā aññamaññaṃ chandādiṃ anapekkhitvā paccekaṃ kammaṃ kātuṃ labhanti, evaṃ gāmasīmāsu ṭhitāpīti dasseti. **Āgantabba**nti sāmīcimattavasena vuttaṃ. Tenāha **''āgamanampī''**tiādi.

Pabbajjūpasampadādīnanti ettha bhaṇḍukammāpucchanaṃ sandhāya pabbajjāgahaṇaṃ. **Ekavīsati bhikkhū**ti nisinne sandhāya vuttaṃ. Idañca kammārahena saha abbhānakārakānampi pahonakatthaṃ vuttaṃ. **''Nimittupagā pāsāṇā ṭhapetabbā''**ti idaṃ yathārucitaṭṭhāne rukkhanimittādīnaṃ dullabhatāya vaḍḍhitvā ubhinnaṃ baddhasīmānaṃ saṅkarakaraṇato ca pāsāṇanimittassa ca tadabhāvato yattha katthaci ānetvā ṭhapetuṃ sukaratāya ca vuttaṃ. Tathā **sīmantarikapāsāṇā ṭhapetabbā**ti etthāpi. **Caturaṅgulappamāṇāpī**ti yathā khandhasīmāparicchedato bahi nimittapāsāṇānaṃ caturaṅgulamattaṭṭhānaṃ samantā nigacchati, avasesaṃ ṭhānaṃ antokhandhasīmāya hotiyeva, evaṃ tesupi ṭhapitesu caturaṅgulamattā sīmantarikā hotīti daṭṭhabbaṃ.

Sīmantarikapāsāṇāti sīmantarikāya ṭhapitanimittapāsāṇā. Te pana kittentena padakkhiṇato anupariyāyanteneva kittetabbā. Kathaṃ? Khaṇḍasīmato hi pacchimāya disāya puratthābhimukhena ṭhatvā ''puratthimāya disāya kiṃ nimitta''nti tattha sabbāni nimittāni anukkamena kittetvā tathā uttarāya disāya dakkhiṇābhimukhena ṭhatvā ''dakkhiṇāya disāya kiṃ nimitta''nti anukkamena kittetvā tathā puratthimāya disāya pacchimābhimukhena ṭhatvā ''pacchimāya disāya kiṃ nimitta''nti anukkamena kittetvā tathā dakkhiṇāya disāya uttarābhimukhena ṭhatvā ''uttarāya disāya kiṃ nimitta''nti tattha sabbāni nimittāni anukkamena kittetvā puna pacchimāya disāya puratthābhimukhena ṭhatvā purimakittitaṃ vuttanayena puna kittetabbaṃ. Evaṃ bahūnampi khaṇḍasīmānaṃ sīmantarikapāsāṇā paccekaṃ kittetabbā. **Tato**ti pacchā. **Avasesanimittānī**ti mahāsīmāya bāhirantaresu avasesanimittāni. **Ubhinnampi na kopentī**ti ubhinnampi kammaṃ na kopenti.

Kuṭigeheti bhūmiyaṃ katatiṇakuṭiyaṃ. **Udukkhala**nti udukkhalāvāṭasadisakhuddakāvāṭaṃ. **Nimittaṃ na kātabba**nti taṃ rājiṃ vā udukkhalaṃ vā nimittaṃ na kātabbaṃ. Idañca yathāvuttesu nimittesu anāgatattena na vaṭṭatīti siddhampi avinassakasaññāya koci mohena nimittaṃ kareyyāti dūratopi vipattiparihāratthaṃ vuttaṃ. Evaṃ upari ''bhittiṃ akittetvā''tiādīsupi siddhamevatthaṃ punappunaṃ kathane kāraṇaṃ veditabbaṃ. Sīmāvipatti hi upasampadādisabbakammavipattimūlanti tassā sabbaṃ dvāraṃ sabbathā pidahanavasena vattabbaṃ. Sabbaṃ vatvāva idha ācariyā vinicchayaṃ ṭhapesunti daṭṭhabbaṃ.

Bhittinti iṭṭhakadārumattikāmayaṃ. Silāmayāya pana bhittiyā nimittupagaṃ ekaṃ pāsāṇaṃ taṃtaṃdisāya kittetuṃ vaṭṭati. Anekasilāhi cinitaṃ sakalabhittiṃ kittetuṃ na vaṭṭati ''eso pāsāṇo nimitta''nti ekavacanena vattabbato. **Antokuṭṭamevā**ti ettha antokuṭṭepi nimittānaṃ ṭhitokāsato anto eva sīmāti gahetabbaṃ. **Pamukhe nimittapāsāṇe ṭhapetvā**ti gabbhābhimukhepi bahipamukhe gabbhavitthārappamāṇe ṭhāne pāsāṇe ṭhapetvā sammannitabbā. Evañhi gabbhapamukhānaṃ antare ṭhitakuṭṭampi upādāya anto ca bahi ca caturassasaṇṭhānāva sīmā hoti. **Bahī**ti sakalassa kuṭigehassa samantato bahi.

Anto ca bahi ca sīmā hotīti majjhe ṭhitabhittiyā saha caturassasīmā hoti.

''Uparipāsādeyeva hotī''ti iminā gabbhassa ca pamukhassa ca antarā ṭhitabhittiyā ekattā tattha ca ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāsābhāvena heṭṭhā na otarati, uparibhitti pana sīmaṭṭhāva hotīti dasseti. **Heṭṭhimatale kuṭṭo**ti heṭṭhimatale catūsu disāsu ṭhitakuṭṭo. Sace hi dvīsu, tīsu vā disāsu eva kuṭṭo tiṭṭheyya, heṭṭhā na otarati. **Heṭṭhāpi otaratī**ti catunnampi bhittīnaṃ anto bhittīhi saha ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ pahonakattā vuttaṃ. Otaramānā ca uparisīmappamāṇena otarati, catunnaṃ pana bhittīnaṃ bāhirantaraparicchede heṭṭhābhūmibhāge udakapariyantaṃ katvā otarati. Na pana bhittīnaṃ bahi kesaggamattampi ṭhānaṃ. **Pāsādabhittito**ti uparitale bhittito. **Otaraṇānotaraṇaṃ vuttanayeneva veditabba**nti uparisīmappamāṇassa antogadhānaṃ heṭṭhimatale catūsu disāsu kuṭṭānaṃ tulārukkhehi ekasambandhataṃ tadanto pacchimasīmappamāṇatādiñca sandhāya vuttaṃ. Kiñcāpettha niyyūhakādayo nimittānaṃ ṭhitokāsatāya bajjhamānakkhaṇe sīmā na honti, baddhāya pana sīmāya sīmaṭṭhāva hontīti daṭṭhabbā. **Pariyantathambhāna**nti nimittagatapāsāṇatthambhe sandhāya vuttaṃ. **''Uparimatalena sambaddho hotī''**ti idaṃ kuṭṭānaṃ antarā sīmaṭṭhānaṃ thambhānaṃ abhāvato vuttaṃ. Yadi hi bhaveyyuṃ, kuṭṭe uparimatalena asambandhepi sīmaṭṭhatthambhānaṃ upari ṭhito pāsādo sīmaṭṭhova hoti.

Sace pana bahūnaṃ thambhapantīnaṃ upari katapāsādassa heṭṭhā pathaviyaṃ sabbabāhirāya thambhapantiyā anto nimittapāsāṇe ṭhapetvā sīmā baddhā hoti, ettha kathanti? Etthāpi yaṃ tāva sīmaṭṭhatthambheheva dhāriyamānānaṃ tulānaṃ uparimatalaṃ, sabbaṃ taṃ sīmaṭṭhameva, ettha vivādo natthi. Yaṃ pana sīmaṭṭhatthambhapantiyā, asīmaṭṭhāya bāhiratthambhapantiyā ca samadhuraṃ dhāriyamānānaṃ tulānaṃ uparimatalaṃ, tattha upaḍḍhaṃ sīmāti keci vadanti. Sakalampi gāmasīmāti apare. Baddhasīmā evāti aññe. Tasmā kammaṃ karontehi garuke nirāsaṅkaṭṭhāne ṭhatvā sabbaṃ taṃ āsaṅkaṭṭhānaṃ sodhetvāva kammaṃ kātabbaṃ, sanniṭṭhānakāraṇaṃ vā gavesitvā tadanuguṇaṃ kātabbaṃ.

Tālamūlakapabbateti tālakkhandhamūlasadise heṭṭhā thūlo hutvā kamena kiso hutvā uggato hi tālasadiso nāma hoti. **Vitānasaṇṭhāno**ti ahicchattakasaṇṭhāno. **Paṇavasaṇṭhāno**ti majjhe tanuko heṭṭhā ca upari ca vitthiṇṇo. **Heṭṭhā vā majjhe vā**ti mudiṅgasaṇṭhānassa heṭṭhā, paṇavasaṇṭhānassa majjhe.

Sappaphaṇasadiso pabbatoti sappaphaṇo viya khujjo, mūlaṭṭhānato aññattha avanatasīsoti attho. **Ākāsapabbhāra**nti bhittiyā aparikkhittapabbhāraṃ. **Sīmappamāṇo**ti antoākāsena saddhiṃ pacchimasīmappamāṇo. **‘‘So ca pāsāṇo sīmaṭṭho’’**ti iminā īdisehi susirapāsāṇaleṇakuṭṭādīhi paricchinne bhūmibhāge eva sīmā patiṭṭhāti, na aparicchinne. Te pana sīmaṭṭhattā sīmā honti, na sarūpena sīmaṭṭhamañcādi viyāti dasseti. Sace pana so susirapāsāṇo bhūmiṃ anāhacca ākāsagatova olambati, sīmā na otarati. Susirapāsāṇā pana sayaṃ sīmāpaṭibaddhattā sīmā honti. Kathaṃ pana pacchimappamāṇarahitehi etehi susirapāsāṇādīhi sīmā na otaratīti idaṃ saddhātabbanti? Aṭṭhakathāpamāṇato.

Apicettha susirapāsāṇabhittianusārena mūsikādīnaṃ viya sīmāya heṭṭhimatale otaraṇakiccaṃ natthi. Heṭṭhā pana pacchimasīmappamāṇe ākāse dvaṅgulamattabahalehi pāsāṇabhittiādīhipi uparimatalaṃ āhacca ṭhitehi sabbaso, yebhuyyena vā paricchinne sati upari bajjhamānā sīmā tehi pāsāṇādīhi antaritāya tapparicchinnāya heṭṭhābhūmiyāpi uparimatalena saddhiṃ ekakkhaṇe patiṭṭhāti nadipārasīmā viya nadiantaritesu ubhosu tīresu, leṇādīsu apanītesupi heṭṭhā otiṇṇā sīmā yāva sāsanantaradhānā na vigacchati. Paṭhamaṃ pana upari sīmāya baddhāya pacchā leṇādīsu katesupi heṭṭhābhūmiyaṃ sīmā otarati eva. Keci taṃ na icchanti. Evaṃ ubhayattha patiṭṭhitā ca sā sīmā ekāva hoti gottādijāti viya byattibhedesūti gahetabbaṃ. Sabbā eva hi baddhasīmā, abaddhasīmā ca attano attano pakatinissayabhūte gāmāraññanadiādike khette yathāparicchedaṃ sabbattha sākalyena ekasmiṃ khaṇe byāpinī paramatthato avijjamānāpi te te nissayabhūte paramatthadhamme, taṃ taṃ kiriyāvisesampi vā upādāya lokiyehi, sāsanikehi ca yathārahaṃ ekattena paññattatāya nissayekarūpā eva. Tathā hi eko gāmo araññaṃ nadī jātassaro samuddoti evaṃ loke,

> ‘‘Sammatā sā sīmā saṅghena (mahāva. 143). Agāmake ce, bhikkhave, araññe samantā sattabbhantarā, ayaṃ tattha samānasaṃvāsā ekūposathā. Samantā udakukkhepā, ayaṃ tattha samānasaṃvāsā ekūposathā’’ti (mahāva. 147) –

Ādinā sāsane ca ekavohāro dissati. Na hi paramatthato ekassa anekadhammesu byāpanamatthi. Kasiṇekadesādivikappāsamānatāya ekattahānitoti ayaṃ no mati.

Assa heṭṭhāti sappaphaṇapabbatassa heṭṭhā ākāsapabbhāre. **Leṇassā**ti leṇañce kataṃ, tassa leṇassāti attho. Tameva puna leṇaṃ pañcahi pakārehi vikappetvā otaraṇānotaraṇavinicchayaṃ dassetuṃ āha **‘‘sace pana heṭṭhā’’**tiādi. Tattha ‘‘heṭṭhā’’ti imassa ‘‘leṇaṃ hotī’’ti iminā sambandho. Heṭṭhā leṇañca ekasmiṃ padeseti āha **‘‘anto’’**ti, pabbatassa anto, pabbatamūleti attho. Tameva anto-saddaṃ sīmāparicchedena visesetuṃ **‘‘uparimassa sīmāparicchedassa pārato’’**ti vuttaṃ. Pabbatapādaṃ pana apekkhitvā ‘‘orato’’ti vattabbepi sīmānissayaṃ pabbataggaṃ sandhāya ‘‘pārato’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Teneva ‘‘bahileṇa’’nti ettha bahi-saddaṃ visesento **‘‘uparimassa sīmāparicchedassa orato’’**ti āha. **Bahi sīmā na otaratī**ti ettha **bahī**ti pabbatapāde leṇaṃ sandhāya vuttaṃ, leṇassa bahibhūte uparisīmāparicchedassa heṭṭhābhāge sīmā na otaratīti attho. **Anto sīmā**ti leṇassa ca pabbatapādassa ca anto attano otaraṇārahaṭṭhāne na otaratīti attho. ‘‘Bahi sīmā na otarati, anto sīmā na otaratī’’ti cettha attano otaraṇārahaṭṭhāne leṇābhāvena sīmāya sabbathā anotaraṇameva dassitanti gahetabbaṃ. Tatthāpi anotarantī upari eva hotīti. **‘‘Bahi patitaṃ asīmā’’**tiādinā uparipāsādādīsu athiranissayesu ṭhitā sīmāpi tesaṃ vināsena vinassatīti dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Pokkharaṇiṃ khaṇanti, sīmāyevāti ettha sace heṭṭhā umaṅganadisīmappamāṇato anūnā paṭhamameva ca pavattā hoti. Sīmā ca pacchā baddhā nadito upari eva hoti, nadiṃ āhacca pokkharaṇiyā ca khatāya sīmā vinassatīti daṭṭhabbaṃ. **Heṭṭhāpathavitale**ti antarā bhūmivivare.

Sīmāmāḷaketi khaṇḍasīmaṅgaṇe. **‘‘Vaṭarukkho’’**ti idaṃ pārohopatthambhena atidūrampi gantuṃ samatthasākhāsamaṅgitāya vuttaṃ. Sabbarukkhalatādīnampi sambandho na vaṭṭati eva. Teneva nāvārajjusetusambandhopi paṭikkhitto. **Tato**ti sākhato. **Mahāsīmāya pathavitala**nti ettha āsannatarampi gāmasīmaṃ aggahetvā baddhasīmāya eva gahitattā gāmasīmābaddhasīmānaṃ aññamaññaṃ rukkhādisambandhepi sambhedadoso natthi, aññamaññaṃ nissayanissitabhāvena pavattitoti gahetabbaṃ. Yadi hi tāsampi sambandhadoso bhaveyya, kathaṃ gāmasīmāya baddhasīmā sammannitabbā siyā? Yassā hi sīmāya saddhiṃ sambandhe doso bhaveyya, sā tattha bandhitumeva na vaṭṭati, baddhasīmāudakukkhepasīmāsu baddhasīmā viya, attano nissayabhūtagāmasīmādīsu udakukkhepasīmā viya ca. Teneva ‘‘sace pana rukkhassa sākhā vā tato nikkhantapāroho vā bahinaditīre vihārasīmāya vā gāmasīmāya vā patiṭṭhito’’tiādinā (mahāva. aṭṭha. 147) udakukkhepasīmāya attano anissayabhūtagāmasīmādīhi eva sambandhadoso dassito, na nadisīmāyaṃ. Evamidhāpīti daṭṭhabbaṃ. Ayañcattho upari pākaṭo bhavissati. **Āhaccā**ti phusitvā.

Mahāsīmaṃ vā sodhetvāti mahāsīmāgatānaṃ sabbesaṃ bhikkhūnaṃ hatthapāsānayanabahikaraṇādivasena sakalaṃ mahāsīmaṃ sodhetvā. Etena sabbavipattiyo mocetvā pubbe suṭṭhu baddhānampi dvinnaṃ baddhasīmānaṃ pacchā rukkhādisambandhena uppajjanako īdiso pāḷimuttako sambhedadoso atthīti dasseti. So ca ‘‘na, bhikkhave, sīmāya sīmā sambhinditabbā’’tiādinā baddhasīmānaṃ aññamaññaṃ sambhedajjhottharaṇaṃ paṭikkhipitvā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, sīmaṃ sammannantena sīmantarikaṃ ṭhapetvā sīmaṃ sammannitu’’nti ubhinnaṃ (mahāva. 148) baddhasīmānamantarā sīmantarikaṃ ṭhapetvāva bandhituṃ anujānantena sambhedajjhottharaṇaṃ viya tāsaṃ aññamaññaṃ phusitvā tiṭṭhanavasena bandhanampi na vaṭṭatīti siddhattā baddhānampi tāsaṃ pacchā aññamaññaṃ ekarukkhādīhi phusitvā ṭhānampi na vaṭṭatīti bhagavato adhippāyaññūhi saṅgītikārakehi niddhārito. Bandhanakāle paṭikkhittassa sambandhadosassa anulomena akappiyānulomattā.

Ayaṃ pana sambandhadoso – pubbe suṭṭhu baddhānaṃ pacchā sañjātattā bajjhamānakkhaṇe viya asīmattaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā rukkhādisambandhe apanītamatte tā sīmā pākatikā honti. Yathā cāyaṃ pacchā na vaṭṭati, evaṃ bajjhamānakkhaṇepi tāsaṃ rukkhādisambandhe sati tā bandhituṃ na vaṭṭatīti daṭṭhabbaṃ.

Keci pana ‘‘mahāsīmaṃ vā sodhetvāti ettha mahāsīmāgatā bhikkhū yathā taṃ sākhaṃ vā pārohaṃ vā kāyapaṭibaddhehi na phusanti, evaṃ sodhanameva idhādhippetaṃ, na sakalasīmāsodhana’’nti vadanti, taṃ na yuttaṃ aṭṭhakathāya virujjhanato. Tathā hi ‘‘mahāsīmāya pathavitalaṃ vā tatthajātarukkhādīni vā āhacca tiṭṭhatī’’ti evaṃ sākhāpārohānaṃ mahāsīmaṃ phusitvā ṭhānameva sambandhadose kāraṇattena vuttaṃ, na pana tattha ṭhitabhikkhūhi sākhādīnaṃ phusanaṃ. Yadi hi bhikkhūnaṃ sākhādi phusitvā ṭhānameva kāraṇaṃ siyā, tassa sākhaṃ vā tato niggatapārohaṃ vā mahāsīmāya paviṭṭhaṃ tatraṭṭho koci bhikkhu phusitvā tiṭṭhatīti bhikkhuphusanameva vattabbaṃ siyā. Yañhi tattha mahāsīmāsodhane kāraṇaṃ, tadeva tasmiṃ vākye padhānato dassetabbaṃ. Na hi āhacca ṭhitameva sākhādiṃ phusitvā ṭhito bhikkhu sodhetabbo ākāsaṭṭhasākhādiṃ phusitvā ṭhitassāpi sodhetabbato, kiṃ niratthakena āhaccaṭṭhānavacanena. Ākāsaṭṭhasākhāsu ca bhikkhuno phusanameva kāraṇattena vuttaṃ, sodhanañca tasseva bhikkhussa hatthapāsānayanādivasena sodhanaṃ vuttaṃ. Idha pana ‘‘mahāsīmaṃ sodhetvā’’ti sakalasīmāsādhāraṇavacanena sodhanaṃ vuttaṃ.

Apica sākhādiṃ phusitvā ṭhitabhikkhumattasodhane abhimate ‘‘mahāsīmāya pathavitala’’nti visesasīmopādānaṃ niratthakaṃ siyā yattha katthaci antamaso ākāsepi ṭhatvā sākhādiṃ phusitvā ṭhitassa visodhetabbato. **Chinditvā bahiṭṭhakā kātabbā**ti tattha patiṭṭhitabhāvaviyojanavacanato ca visabhāgasīmānaṃ phusaneneva sakalasīmāsodhanahetuko aṭṭhakathāsiddhoyaṃ eko sambandhadoso atthevāti gahetabbo. Teneva **udakukkhepasīmākathāya**mpi (mahāva. aṭṭha. 147) ‘‘vihārasīmāya vā gāmasīmāya vā patiṭṭhito’’ti ca ‘‘naditīre pana khāṇukaṃ koṭṭetvā tattha baddhanāvāya na vaṭṭatī’’ti ca ‘‘sace pana setu vā setupādā vā bahitīre patiṭṭhitā, kammaṃ kātuṃ na vaṭṭatī’’ti ca evaṃ visabhāgāsu gāmasīmāsu sākhādīnaṃ phusanameva saṅkaradosakāraṇattena vuttaṃ, na bhikkhuphusanaṃ. Tathā hi ‘‘antonadiyaṃ jātarukkhe bandhitvā kammaṃ kātabba’’nti nadiyaṃ nāvābandhanaṃ anuññātaṃ udakukkhepanissayattena nadisīmāya sabhāgattā. Yadi hi bhikkhūnaṃ phusanameva paṭicca sabbattha sambandhadoso vutto siyā, nadiyampi bandhanaṃ paṭikkhipitabbaṃ bhaveyya. Tatthāpi hi bhikkhuphusanaṃ kammakopakāraṇaṃ hoti, tasmā sabhāgasīmāsu pavisitvā bhūmiādiṃ phusitvā vā aphusitvā vā sākhādimhi ṭhite taṃ sākhādiṃ phusantova bhikkhu sodhetabbo. Visabhāgasīmāsu pana sākhādimhi phusitvā ṭhite taṃ sākhādiṃ aphusantāpi sabbe bhikkhū sodhetabbā. Aphusitvā ṭhite pana taṃ sākhādiṃ phusantova bhikkhu sodhetabboti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Yaṃ panettha keci ‘‘baddhasīmānaṃ dvinnaṃ aññamaññaṃ viya baddhasīmāgāmasīmānampi tadaññāsampi sabbāsaṃ samānasaṃvāsakasīmānaṃ aññamaññaṃ rukkhādisambandhe sati tadubhayampi ekasīmaṃ viya sodhetvā ekattheva kammaṃ kātabbaṃ, aññattha kataṃ kammaṃ vipajjati, natthettha sabhāgavisabhāgabhedo’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ, sabhāgasīmānaṃ aññamaññaṃ sambhedadosābhāvassa visabhāgasīmānameva tabbhāvassa suttasuttānulomādivinayanayehi siddhattā. Tathā hi ‘‘anujānāmi, bhikkhave, sīmaṃ sammannitu’’nti gāmasīmāyameva baddhasīmaṃ sammannituṃ anuññātaṃ. Tāsaṃ nissayanissitabhāvena sabhāgatā, sambhedajjhottharaṇādidosābhāvo ca suttatova siddho. Bandhanakāle pana anuññātassa sambandhassa anulomato pacchā sañjātarukkhādisambandhopi tāsaṃ vaṭṭati eva. ‘‘Yaṃ, bhikkhave…pe… kappiyaṃ anulometi akappiyaṃ paṭibāhati. Taṃ vo kappatī’’ti (mahāva. 305) vuttattā. Evaṃ tāva baddhasīmāgāmasīmānaṃ aññamaññaṃ sabhāgatā, sambhedādidosābhāvo ca suttasuttānulomato siddho. Iminā eva nayena araññasīmāsattabbhantarasīmānaṃ, nadiādiudakukkhepasīmānañca suttasuttānulomato aññamaññaṃ sabhāgatā, sambhedādidosābhāvo ca siddhoti veditabbo.

Baddhasīmāya pana aññāya baddhasīmāya, nadiādisīmāsu ca bandhituṃ paṭikkhepasiddhito ceva udakukkhepasattabbhantarasīmānaṃ nadiādīsu eva kātuṃ niyamanasuttasāmatthiyena baddhasīmāgāmasīmādīsu karaṇapaṭikkhepasiddhito ca tāsaṃ aññamaññaṃ visabhāgatā, uppattikkhaṇe, pacchā ca rukkhādīhi sambhedādidosasambhavo ca vuttanayena suttasuttānulomato ca sijjhanti. Teneva **aṭṭhakathāyaṃ** (mahāva. aṭṭha. 148) visabhāgasīmānameva vaṭarukkhādivacanehi sambandhadosaṃ dassetvā sabhāgānaṃ baddhasīmāgāmasīmādīnaṃ sambandhadoso na dassito, na kevalañca na dassito, atha kho tāsaṃ sabhāgasīmānaṃ rukkhādisambandhepi dosābhāvo pāḷiaṭṭhakathāsu ñāpito eva. Tathā hi pāḷiyaṃ ‘‘pabbatanimittaṃ pāsāṇanimittaṃ vananimittaṃ rukkhanimitta’’ntiādinā vaḍḍhanakanimittāni anuññātāni. Tena nesaṃ rukkhādīnaṃ nimittānaṃ vaḍḍhanepi baddhasīmāgāmasīmānaṃ saṅkaradosābhāvo ñāpitova hoti. Dvinnaṃ pana baddhasīmānaṃ īdiso sambandho na vaṭṭati. Vuttañhi ‘‘ekarukkhopi ca dvinnaṃ sīmānaṃ nimittaṃ hoti, so pana vaḍḍhanto sīmāsaṅkaraṃ karoti, tasmā na kātabbo’’ti ‘‘anujānāmi, bhikkhave, tiyojanaparamaṃ sīmaṃ sammannitu’’nti vacanatopi cāyaṃ ñāpito. Tiyojanaparamāya hi sīmāya samantā pariyantesu rukkhalatāgumbādīhi baddhasīmāgāmasīmānaṃ niyamena aññamaññaṃ sambandhassa sambhavato ‘‘īdisaṃ sambandhanaṃ vināsetvāva sīmā sammannitabbā’’ti aṭṭhakathāyampi na vuttaṃ.

Yadi cettha rukkhādisambandhena kammavipatti bhaveyya, avassameva vattabbaṃ siyā. Vipattiparihāratthañhi ācariyā nirāsaṅkaṭṭhānesupi ‘‘bhittiṃ akittetvā’’tiādinā siddhamevatthaṃ punappunaṃ avocuṃ. Idha pana ‘‘vanamajjhe vihāraṃ karonti, vanaṃ na kittetabba’’ntiādirukkhalatādīhi nirantare vanamajjhepi sīmābandhanameva avocuṃ. Tathā thambhānaṃ upari katapāsādādīsu heṭṭhā thambhādīhi ekābaddhesu uparimatalādīsu sīmābandhanaṃ bahudhā vuttaṃ. Tasmā baddhasīmāgāmasīmānaṃ rukkhādisambandho tehi mukhatova vihito. Apica gāmasīmānampi pāṭekkaṃ baddhasīmāsadisatāya ekissā gāmasīmāya kammaṃ karontehi dabbatiṇamattenāpi sambandhā gāmantaraparamparā araññanadisamuddā ca sodhetabbāti sakaladīpaṃ sodhetvāva kātabbaṃ siyā. Evaṃ pana asodhetvā paṭhamamahāsaṅgītikālato pabhuti katānaṃ upasampadādikammānaṃ, sīmāsammutīnañca vipajjanato sabbesampi bhikkhūnaṃ anupasampannasaṅkāpasaṅgo ca dunnivāro hoti. Na cetaṃ yuttaṃ. Tasmā vuttanayeneva visabhāgasīmānameva rukkhādīhi sambandhadoso, na baddhasīmāgāmasīmādīnaṃ sabhāgasīmānanti gahetabbaṃ.

Mahāsīmāsodhanassa dukkaratāya khaṇḍasīmāyameva yebhuyyena saṅghakammakaraṇanti āha **‘‘sīmāmāḷake’’**tiādi. Mahāsaṅghasannipāte pana khaṇḍasīmāya appahonakatāya mahāsīmāya kamme kariyamānepi ayaṃ nayo gahetabbova.

‘‘Ukkhipāpetvā’’ti iminā kāyapaṭibaddhenapi sīmaṃ phusanto sīmaṭṭhova hotīti dasseti. **Purimanayepī**ti khaṇḍasīmato mahāsīmaṃ paviṭṭhasākhānayepi. Sīmaṭṭharukkhasākhāya nisinno sīmaṭṭhova hotīti āha **‘‘hatthapāsameva ānetabbo’’**ti. Ettha ca rukkhasākhādīhi aññamaññaṃ sambandhāsu etāsu khandhasīmāyaṃ tayo bhikkhū, mahāsīmāyaṃ dveti evaṃ dvīsu sīmāsu sīmantarikaṃ aphusitvā, hatthapāsañca avijahitvā ṭhitehi pañcahi bhikkhūhi upasampadādikammaṃ kātuṃ vaṭṭatīti keci vadanti. Taṃ na yuttaṃ ‘‘nānāsīmāya ṭhitacatuttho kammaṃ kareyya, akammaṃ, na ca karaṇīya’’ntiādi (mahāva. 389) vacanato. Tenevetthāpi mahāsīmaṃ sodhetvā māḷakasīmāyameva kammakaraṇaṃ vihitaṃ. Aññathā bhinnasīmaṭṭhatāya tatraṭṭhassa gaṇapūrakattābhāvā kammakopova hotīti.

Yadi evaṃ kathaṃ chandapārisuddhiāharaṇavasena mahāsīmāsodhananti? Tampi vinayaññū na icchanti, hatthapāsānayanabahisīmākaraṇavaseneva panettha sodhanaṃ icchanti, dinnassāpi chandassa anāgamanena mahāsīmaṭṭho kammaṃ kopetīti. Yadi cassa chandādi nāgacchati, kathaṃ so kammaṃ kopessatīti? Dvinnaṃ visabhāgasīmānaṃ sambandhadosato. So ca sambandhadoso aṭṭhakathāvacanappamāṇato. Na hi vinaye sabbattha yutti sakkā ñātuṃ buddhagocarattāti veditabbaṃ. Keci pana ‘‘sace dvepi sīmāyo pūretvā nirantaraṃ ṭhitesu bhikkhūsu kammaṃ karontesu ekissā eva sīmāya gaṇo ca upasampadāpekkho ca anussāvako ca ekato tiṭṭhati, kammaṃ sukatameva hoti. Sace pana kammāraho vā anussāvako vā sīmantaraṭṭho hoti, kammaṃ vipajjatī’’ti vadanti, tañca baddhasīmāgāmasīmādisabhāgasīmāsu eva yujjati, yāsu aññamaññaṃ rukkhādisambandhesupi doso natthi. Yāsu pana atthi, na tāsu visabhāgasīmāsu rukkhādisambandhe sati ekattha ṭhito itaraṭṭhānaṃ kammaṃ kopeti eva aṭṭhakathāyaṃ sāmaññato sodhanassa vuttattāti amhākaṃ khanti. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Na otaratīti paṇavasaṇṭhānapabbatādīsu heṭṭhā pamāṇarahitaṭṭhānaṃ na otarati. Kiñcāpi panettha bajjhamānakkhaṇe uddhampi pamāṇarahitaṃ pabbatādīni nārohati, tathāpi taṃ pacchā sīmaṭṭhatāya sīmā hoti. Heṭṭhā paṇavasaṇṭhānādi pana upari baddhāyapi sīmāya sīmāsaṅkhyaṃ na gacchati, tassa vasena na otaratīti vuttaṃ, itarathā orohaṇārohaṇānaṃ sādhāraṇavasena ‘‘na otaratī’’tiādinā vattabbato. **Yaṃ kiñcī**ti niṭṭhitasīmāya upari jātaṃ vijjamānaṃ pubbe ṭhitaṃ, pacchā sañjātaṃ, paviṭṭhañca yaṃkiñci saviññāṇakāviññāṇakaṃ sabbampīti attho. Antosīmāya hi hatthikkhandhādisaviññāṇakesu nisinnopi bhikkhu sīmaṭṭhova hoti. **‘‘Baddhasīmāyā’’**ti idañca pakaraṇavasena upalakkhaṇato vuttaṃ. Abaddhasīmāsupi sabbāsu ṭhitaṃ taṃ sīmāsaṅkhyameva gacchati.

Ekasambaddhena gatanti rukkhalatāditatrajātameva sandhāya vuttaṃ. Tādisampi ‘‘ito gata’’nti vattabbataṃ arahati. Yaṃ pana ‘‘ito gata’’nti vā ‘‘tato āgata’’nti vā vattuṃ asakkuṇeyyaṃ ubhosu baddhasīmāgāmasīmāsu, udakukkhepanadiādīsu ca tiriyaṃ patitarajjudaṇḍādi, tattha kiṃ kātabbanti? Ettha pana baddhasīmāya patiṭṭhitabhāgo baddhasīmā, abaddhagāmasīmāya patiṭṭhitabhāgo gāmasīmā tadubhayasīmaṭṭhapabbatādi viya. Baddhasīmato uṭṭhitavaṭarukkhassa pārohe, gāmasīmāya gāmasīmato uṭṭhitavaṭarukkhassa pārohe ca baddhasīmāya patiṭṭhitepi eseva nayo. Mūlapatiṭṭhitakālato hi paṭṭhāya ‘‘ito gataṃ, tato āgata’’nti vattuṃ asakkuṇeyyato so bhāgo yathāpaviṭṭhasīmāsaṅkhyameva gacchati, tesaṃ rukkhapārohānaṃ antarā pana ākāsaṭṭhasākhā bhūmiyaṃ sīmāparicchedappamāṇena tadubhayasīmā hotīti keci vadanti. Yasmā panassa sākhāya pāroho paviṭṭhasīmāya pathaviyaṃ mūlehi patiṭṭhahitvāpi yāva sākhaṃ vinā ṭhātuṃ na sakkoti, tāva mūlasīmaṭṭhataṃ na vijahati. Yadā pana vinā ṭhātuṃ sakkoti, tadāpi pārohamattameva paviṭṭhasīmaṭṭhataṃ samupeti. Tasmā sabbopi ākāsaṭṭhasākhābhāgo purimasīmaṭṭhataṃ na vijahati, tato āgatabhāgassa avijahitattāti amhākaṃ khanti. Udakukkhepanadiādīsupi eseva nayo. Tattha ca visabhāgasīmāya evaṃ paviṭṭhe sakalasīmāsodhanaṃ, sabhāgāya paviṭṭhe phusitvā ṭhitamattabhikkhusodhanañca sabbaṃ pubbe vuttanayameva.

140. **Pārayatī**ti ajjhottharati, nadiyā ubhosu tīresu patiṭṭhamānā sīmā nadiajjhottharā nāma hotīti āha **‘‘nadiṃajjhottharamāna’’**nti. Antonadiyañhi sīmā na otarati. Nadilakkhaṇe pana asati otarati, sā ca tadā nadipārasīmā na hotīti āha **‘‘nadiyā lakkhaṇaṃ nadinimitte vuttanayamevā’’**ti. **Assā**ti bhaveyya. Avassaṃ labbhaneyyā pana dhuvanāvāva hotīti sambandho. **‘‘Na nāvāyā’’**ti iminā nāvaṃ vināpi sīmā baddhā subaddhā eva hoti, āpattiparihāratthā nāvāti dasseti.

Rukkhasaṅghāṭamayoti anekarukkhe ekato ghaṭetvā katasetu. Rukkhaṃ chinditvā katoti pāṭhaseso. **‘‘Sabbanimittānaṃ anto ṭhite bhikkhū hatthapāsagate katvā’’**ti idaṃ ubhinnaṃ tīrānaṃ ekagāmakhettabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Pabbatasaṇṭhānā**ti ekato uggatadīpasikharattā vuttaṃ.

Sīmānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathāgārādikathāvaṇṇanā

141. **Samūhanitvā**ti vināsetvā, uddharitvāti attho. Idañca āpattiparihārratthaṃ vuttaṃ.

142. **Yāni kānicī**ti idha nimittānaṃ sīmāya pāḷiyaṃ sarūpato avuttattā vuttaṃ.

Uposathāgārādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Avippavāsasīmānujānanakathāvaṇṇanā

143. **Aṭṭhārasā**ti andhakavindavihārampi upādāya vuccati. **Nesaṃ sīmā**ti tesu mahāvihāresu. ‘‘Mana’’nti imassa vivaraṇaṃ **īsaka**nti, īsakaṃ vuḷhoti attho. Imamevatthaṃ dassetuṃ **‘‘appattavuḷhabhāvo ahosī’’**ti vuttaṃ. **Amanasikaronto**ti iddhiyā anatikkamassa kāraṇaṃ vuttaṃ.

144. **So**ti bhikkhunisaṅgho. **Dvepī**ti dve samānasaṃvāsaavippavāsāyo. **Avippavāsasīmā**ti mahāsīmaṃ sandhāya vadati. Tattheva yebhuyyena avippavāsāti.

‘‘Avippavāsaṃ ajānantāpī’’ti idaṃ mahāsīmāya vijjamānāvijjamānattaṃ, tassā bāhiraparicchedañca ajānantānaṃ vasena vuttaṃ. Evaṃ ajānantehipi antosīmāya ṭhatvā kammavācāya katāya sā sīmā samūhatāva hotīti āha **‘‘samūhanituñceva bandhituñca sakkhissantī’’**ti. **Nirāsaṅkaṭṭhāne**ti khaṇḍasīmārahitaṭṭhāne. Idañca mahāsīmāya vijjamānāyapi kammakaraṇasukhatthaṃ khaṇḍasīmā icchitāti taṃ cetiyaṅgaṇādibahusannipātaṭṭhāne na bandhatīti vuttaṃ. Tatthāpi sā baddhā subaddhā eva mahāsīmā viya. **‘‘Paṭibandhituṃ pana na sakkhissantevā’’**ti idaṃ khaṇḍasīmāya asamūhatattā, tassā avijjamānattassa ajānanato ca mahāsīmābandhanaṃ sandhāya vuttaṃ. Khaṇḍasīmaṃ pana nirāsaṅkaṭṭhāne bandhituṃ sakkhissanteva. **Sīmāsambhedaṃ katvā**ti khaṇḍasīmāya vijjamānapakkhe sīmāya sīmaṃ ajjhottharaṇasambhedaṃ katvā avijjamānapakkhepi sambhedasaṅkāya anivattanena sambhedasaṅkaṃ katvā. **Avihāraṃ kareyyu**nti saṅghakammānārahaṃ kareyyuṃ. Pubbe hi cetiyaṅgaṇādinirāsaṅkaṭṭhāne kammaṃ kātuṃ sakkā, idāni tampi vināsitanti adhippāyo. **Na samūhanitabbā**ti khaṇḍasīmaṃ ajānantehi na samūhanitabbā. **Ubhopi na jānantī**ti ubhinnaṃ padesaniyamaṃ vā tāsaṃ dvinnampi vā aññatarāya vā vijjamānataṃ vā avijjamānataṃ vā na jānanti, sabbattha saṅkā eva hoti. **‘‘Neva samūhanituṃ, na bandhituṃ sakkhissantī’’**ti idaṃ nirāsaṅkaṭṭhāne ṭhatvā samūhanituṃ sakkontopi mahāsīmaṃ paṭibandhituṃ na sakkontīti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **‘‘Na ca sakkā…pe… kammavācaṃ kātu’’**nti idaṃ sīmābandhanakammavācaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tasmā**ti yasmā bandhituṃ na sakkā, tasmā na samūhanitabbāti attho.

Keci pana ‘‘īdisesu vihāresu chapañcamatte bhikkhū gahetvā vihārakoṭito paṭṭhāya vihāraparikkhepassa anto ca bahi ca samantā leḍḍupāte sabbattha mañcappamāṇe okāse nirantaraṃ ṭhatvā paṭhamaṃ avippavāsasīmaṃ, tato samānasaṃvāsakasīmañca samūhananavasena sīmāya samugghāte kate tasmiṃ vihāre khaṇḍasīmāya, mahāsīmāyapi vā vijjamānatte sati avassaṃ ekasmiṃ mañcaṭṭhāne tāsaṃ majjhagatā te bhikkhū tā samūhaneyyuṃ, tato gāmasīmā eva avasisseyya. Na hettha sīmāya, tapparicchedassa vā jānanaṃ aṅgaṃ. Sīmāya pana antoṭhānaṃ, ‘‘samūhanissāmā’’ti kammavācāya karaṇañcettha aṅgaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** ‘khaṇḍasīmaṃ pana jānantā avippavāsaṃ ajānantāpi samūhanituñceva bandhituñca sakkhissantī’ti evaṃ mahāsīmāya paricchedassa ajānanepi samūhanassa vuttattā. Gāmasīmāya eva ca avasiṭṭhāya tattha yathāruci duvidhampi sīmaṃ bandhituñceva upasampadādikammaṃ kātuñca vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ yuttaṃ viya dissati. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Avippavāsasīmānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāmasīmādikathāvaṇṇanā

147. Pāḷiyaṃ ‘‘asammatāya, bhikkhave, sīmāyā’’tiādinā gāmasīmā eva baddhasīmāya khettaṃ, araññanadiādayo viya sattabbhantaraudakukkhepādīnaṃ. Sā ca gāmasīmā baddhasīmāvirahitaṭṭhāne sayameva samānasaṃvāsā hotīti dasseti. **Yā tassa vā gāmassa gāmasīmā**ti ettha gāmasīmāparicchedassa anto ca bahi ca khettavatthuaraññapabbatādikaṃ sabbaṃ gāmakhettaṃ sandhāya ‘‘gāmassā’’ti vuttaṃ, na antaragharameva. Tasmā tassa sakalassa gāmakhettassa sambandhanīyā gāmasīmāti evamattho veditabbo. Yo hi so antaragharakhettādīsu anekesu bhūmibhāgesu ‘‘gāmo’’ti ekattena lokajanehi paññatto gāmavohāro, sova idha ‘‘gāmasīmā’’tipi vuccatīti adhippāyo, gāmo eva hi **gāmasīmā**. Imināva nayena upari araññaṃ nadī samuddo jātassaroti evaṃ tesu bhūmippadesesu ekattena lokajanapaññattānameva araññādīnaṃ araññasīmādibhāvo veditabbo. Loke pana gāmasīmādivohāro gāmādīnaṃ mariyādāyameva vattuṃ vaṭṭati, na gāmakhettādīsu sabbattha. Sāsane pana te gāmādayo itaranivattiatthena sayameva attano mariyādāti katvā gāmo eva gāmasīmā, araññameva **araññasīmā…pe…** samuddo eva **samuddasīmā**ti sīmāvohārena vuttāti veditabbā.

‘‘Nigamassa vā’’ti idaṃ gāmasīmappabhedaṃ sabbaṃ upalakkhaṇavasena dassetuṃ vuttaṃ. Tenāha **‘‘nagarampi gahitamevā’’**ti. **‘‘Baliṃ labhantī’’**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ, ‘‘ayaṃ gāmo ettako karīsabhāgo’’tiādinā pana rājapaṇṇesu āropitesu bhūmibhāgesu yasmiṃ yasmiṃ taḷākamātikāsusānapabbatādike padese baliṃ na gaṇhanti, sopi gāmasīmā eva. Rājādīhi paricchinnabhūmibhāgo hi sabbova ṭhapetvā nadiloṇijātassare gāmasīmāti veditabbo. Tenāha **‘‘paricchinditvā rājā kassaci detī’’**ti. Sace pana tattha rājā kañci padesaṃ gāmantarena yojeti, so paviṭṭhagāmasīmataṃ eva bhajati, nadijātassaresu vināsetvā taḷākādibhāvaṃ vā pūretvā khettādibhāvaṃ vā pāpitesupi eseva nayo.

Ye pana gāmā rājacorādibhayapīḷitehi manussehi chaḍḍitā cirampi nimmanussā tiṭṭhanti, samantā pana gāmā santi, tepi pāṭekkaṃ gāmasīmāva. Tesu hi rājāno samantagāmavāsīhi kasāpetvā vā yehi kehici kasitaṭṭhānaṃ likhitvā vā baliṃ gaṇhanti, aññena vā gāmena ekībhāvaṃ vā upanenti. Ye pana gāmā rājūhipi pariccattā gāmakhettānantarikā mahāraññena ekībhūtā, te agāmakāraññasīmataṃ pāpuṇanti, purimā gāmasīmā vinassati. Rājāno pana ekasmiṃ araññādippadese mahantaṃ gāmaṃ katvā anekasahassāni kulāni vāsāpetvā tattha vāsīnaṃ bhogagāmāti samantā bhūtagāme paricchinditvā denti. Purāṇanāmaṃ, pana paricchedañca na vināsenti, tepi paccekaṃ gāmasīmā eva. Ettāvatā purimagāmasīmattaṃ na vijahanti. **Sā ca itarā cā**tiādi ‘‘samānasaṃvāsā ekūposathā’’ti pāḷipadassa adhippāyavivaraṇaṃ. Tattha hi sā ca rājicchāvasena parivattitvā samuppannā abhinavā, itarā ca aparivattā pakatigāmasīmā, yathā baddhasīmāya sabbaṃ saṅghakammaṃ kātuṃ vaṭṭati, evametāpi sabbakammārahatāsadisena baddhasīmāsadisā, sā samānasaṃvāsā ekūposathāti adhippāyo. Sāmaññato ‘‘baddhasīmāsadisā’’ti vutte ticīvarāvippavāsasīmaṃ baddhasīmaṃ eva maññantīti taṃsadisatānivattanamukhena upari sattabbhantarasīmāya taṃsadisatāpi atthīti dassananayassa idheva pasaṅgaṃ dassetuṃ **‘‘kevala’’**ntiādi vuttaṃ.

Viñjhāṭavisadise araññati yattha ‘‘asukagāmassa idaṃ khetta’’nti gāmavohāro natthi, yattha ca na kasanti na vapanti, tādise araññe. Macchabandhānaṃ agamanapathā nimmanussāvāsā samuddantaradīpakāpi ettheva saṅgayhanti. Yaṃ yañhi agāmakhettabhūtaṃ nadisamuddajātassaravirahitaṃ padesaṃ, taṃ sabbaṃ araññasīmāti veditabbaṃ. Sā ca sattabbhantarasīmaṃ vināva sayameva samānasaṃvāsā baddhasīmāsadisā. Nadiādisīmāsu viya sabbamettha saṅghakammaṃ kātuṃ vaṭṭati. Nadisamuddajātassarānaṃ tāva **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘attano sabhāveneva baddhasīmāsadisā’’tiādinā vuttattā sīmatā siddhā. Araññassa pana sīmatā kathanti? Sattabbhantarasīmānujānanasuttādisāmatthiyato. Yathā hi gāmasīmāya vaggakammaparihāratthaṃ bahū baddhasīmāyo anuññātā, tāsañca dvinnamantarā aññamaññaṃ asambhedatthaṃ sīmantarikā anuññātā, evamidhāraññepi sattabbhantarasīmā. Tāsañca dvinnaṃ antarā sīmantarikāya pāḷiaṭṭhakathāsupi vidhānasāmatthiyato araññassapi sabhāveneva nadiādīnaṃ viya sīmābhāvo tattha vaggakammaparihāratthameva sattabbhantarasīmāya anuññātattāva siddhoti veditabbo. Tattha sīmāyameva hi ṭhitā sīmaṭṭhānaṃ vaggakammaṃ karonti, na asīmāyaṃ ākāse ṭhitā viya ākāsaṭṭhānaṃ. Evameva hi sāmatthiyaṃ gahetvā ‘‘sabbā, bhikkhave, nadī asīmā’’tiādinā paṭikkhittabaddhasīmānampi nadisamuddajātassarānaṃ attano sabhāveneva sīmābhāvo aṭṭhakathāyaṃ vuttoti gahetabbo.

Athassa ṭhitokāsatoti assa bhikkhussa ṭhitokāsato. Sacepi hi bhikkhusahassaṃ tiṭṭhati, tassa ṭhitokāsassa bāhirantato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ vaggakammaparihāratthaṃ sīmāpekkhāya uppannāya tāya saha sayameva sañjātā sattabbhantarasīmā samānasaṃvāsāti adhippāyo. Yattha pana khuddake araññe mahantehi bhikkhūhi paripuṇṇatāya vaggakammasaṅkābhāvena sattabbhantarasīmāpekkhā natthi, tattha sattabbhantarasīmā na uppajjati, kevalāraññasīmāyameva, tattha saṅghena kammaṃ kātabbaṃ. Nadiādīsupi eseva nayo. Vakkhati hi ‘‘sace nadī nātidīghā hoti, pabhavato paṭṭhāya yāva mukhadvārā sabbattha saṅgho nisīdati, udakukkhepasīmākammaṃ natthī’’tiādi (mahāva. aṭṭha. 147). Iminā eva ca vacanena vaggakammaparihāratthaṃ sīmāpekkhāya sati eva udakukkhepasattabbhantarasīmā uppajjanti, nāsatīti daṭṭhabbaṃ.

Keci pana ‘‘samantā abbhantaraṃ minitvā paricchedakaraṇeneva sīmā sañjāyati, na sayamevā’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Yadi hi abbhantaraparicchedakaraṇappakārena sīmā uppajjeyya, abaddhasīmā ca na siyā bhikkhūnaṃ kiriyāpakārasiddhito. Apica vaḍḍhakīhatthānaṃ, pakatihatthānañca loke anekavidhattā, vinaye īdisaṃ hatthappamāṇanti avuttattā ca yena kenaci minite ca bhagavatā anuññātena nu kho hatthena minitaṃ, na nu khoti sīmāya vipattisaṅkā bhaveyya. Minantehi ca aṇumattampi ūnamadhikaṃ akatvā minituṃ asakkuṇeyyatāya vipatti eva siyā. Parisavasena cāyaṃ vaḍḍhamānā tesaṃ minanena vaḍḍhati vā hāyati vā. Saṅghe ca kammaṃ katvā gate ayaṃ bhikkhūnaṃ payogena samuppannasīmā tesaṃ payogena vigacchati na vigacchati ca. Kathaṃ baddhasīmā viya yāva sāsanantaradhānā na tiṭṭheyya, ṭhitiyā ca purāṇavihāresu viya sakalepi araññe kathaṃ sīmāsambhedasaṅkā na bhaveyya. Tasmā sīmāpekkhāya eva samuppajjati, tabbigamena vigacchatīti gahetabbaṃ. Yathā cettha, evaṃ udakukkhepasīmāyampi nadiādīsupi.

Tatthāpi hi majjhimapuriso na ñāyati. Tathā sabbathāmena khipanaṃ ubhayatthāpi ca yassaṃ disāyaṃ sattabbhantarassa, udakukkhepassa vā okāso na pahoti, tattha kathaṃ minanaṃ, khipanaṃ vā bhaveyya? Gāmakhettādīsu pavisanato akhette sīmā paviṭṭhā nāmāti sīmā vipajjeyya. Apekkhāya sīmuppattiyaṃ pana yato pahoti, tattha sattabbhantaraudakukkhepasīmā sayameva paripuṇṇā jāyanti. Yato pana na pahoti, tattha attano khettappamāṇeneva jāyanti, na bahi. Yaṃ panettha abbhantaraminanapamāṇassa, vālukādikhipanakammassa ca dassanaṃ, taṃ sañjātasīmānaṃ ṭhitaṭṭhānassa paricchedanatthaṃ kataṃ gāmūpacāragharūpacārajānanatthaṃ leḍḍusuppādikhipanavidhānadassanaṃ viya. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘sīmaṃ vā sammannati udakukkhepaṃ vā paricchindatī’’ti vuttaṃ (kaṅkhā. aṭṭha. ūnavīsativassasikkhāpadavaṇṇanā). Evaṃ katepi tassa paricchedassa yāthāvato ñātuṃ asakkuṇeyyattena puthulato ñatvā anto tiṭṭhantehi nirāsaṅkaṭṭhāne ṭhātabbaṃ, aññaṃ bahi karontehi atidūre nirāsaṅkaṭṭhāne pesetabbaṃ.

Apare pana ‘‘sīmāpekkhāya kiccaṃ natthi, maggagamananahānādiatthehi ekabhikkhusmimpi araññe vā nadiādīsu vā paviṭṭhe taṃ parikkhipitvā sattabbhantaraudakukkhepasīmā sayameva pabhā viya padīpassa samuppajjati, gāmakhettādīsu tasmiṃ otiṇṇamatte vigacchati. Teneva cettha dvinnaṃ saṅghānaṃ visuṃ kammaṃ karontānaṃ sīmādvayassa antarā sīmantarikā aññaṃ sattabbhantaraṃ, udakukkhepañca ṭhapetuṃ anuññātaṃ, sīmāpariyante hi kenaci kammena pesitassa bhikkhuno samantā sañjātasīmā itaresaṃ sīmāya phusitvā sīmāsambhedaṃ kareyya, so mā hotūti, itarathā hatthacaturaṅgulamattāyapettha sīmantarikāya anujānitabbato. Apica sīmantarikāya ṭhitassāpi ubhayattha kammakopavacanatopi cetaṃ sijjhati. Tampi parikkhipitvā sayameva sañjātāya sīmāya ubhinnampi sīmānaṃ, ekāya eva vā saṅkarato. Itarathā tassa kammakopavacanaṃ na yujjeyya. Vuttañhi **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘paricchedabbhantare hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhitopi paricchedato bahi aññaṃ tattakaṃyeva paricchedaṃ anatikkamitvā ṭhitopi kammaṃ kopetī’ti (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā). Kiñca agāmakāraññe ṭhitassa kammakaraṇicchāvirahitassāpi bhikkhuno sattabbhantaraparicchinne ajjhokāse cīvaravippavāso bhagavatā anuññāto, so ca paricchedo sīmā. Evaṃ apekkhaṃ vinā samuppannā. Tenevettha ‘ayaṃ sīmā ticīvaravippavāsaparihārampi labhatī’ti (mahāva. aṭṭha. 147) vuttaṃ. Tasmā kammakaraṇicchaṃ vināpi vuttanayena samuppatti gahetabbā’’ti vadanti, taṃ na yuttaṃ padīpassa pabhā viya sabbapuggalānampi paccekaṃ sīmāsambhavena saṅghe, gaṇe vā kammaṃ karonte tatraṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ samantā paccekaṃ samuppannānaṃ anekasīmānaṃ aññamaññaṃ saṅkaradosappasaṅgato. Parisavasena cassā vaḍḍhi, hāni ca sambhavati. Pacchā āgatānaṃ abhinavasīmantaruppatti eva, gatānaṃ samantā ṭhitasīmāpi vināso ca bhaveyya.

Pāḷiyaṃ pana ‘‘samantā sattabbhantarā, ayaṃ tattha samānasaṃvāsā’’tiādinā (mahāva. 147) ekā eva sattabbhantarā, udakukkhepā ca anuññātā, na cesā sīmā sabhāvena, kāraṇasāmatthiyena vā pabhā viya padīpassa uppajjati. Kintu bhagavato anujānaneneva, bhagavā ca imāyo anujānanto bhikkhūnaṃ vaggakammaparihārena kammakaraṇasukhatthameva anuññāsīti kathaṃ nahānādikiccena paviṭṭhānampi samantā tāsaṃ sīmānaṃ samuppatti payojanābhāvā? Payojane ca ekaṃ eva payojananti kathaṃ paccekaṃ bhikkhugaṇanāya anekasīmāsamuppatti? ‘‘Ekasīmāyaṃ hatthapāsaṃ avijahitvā ṭhitā’’ti (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) vuttaṃ. Yaṃ pana dvinnaṃ sīmānaṃ antarā tattakaparicchedeneva sīmantarikaṭṭhapanavacanaṃ, tattha ṭhitānaṃ kammakopavacanañca, tampi imāsaṃ sīmānaṃ paricchedassa dubbodhatāya sīmāya sambhedasaṅkaṃ, kammakopasaṅkañca dūrato pariharituṃ vuttaṃ.

Yo ca cīvarāvippavāsatthaṃ bhagavatā abbhokāse dassito sattabbhantaraparicchedo, so sīmā eva na hoti, khettataḷākādiparicchedo viya ayamettha eko paricchedova. Tattha ca bahūsu bhikkhūsu ekato ṭhitesu tesaṃ visuṃ visuṃ attano ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya samantā sattabbhantaraparicchedabbhantare eva cīvaraṃ ṭhapetabbaṃ. Na parisapariyantato paṭṭhāya. Parisapariyantato paṭṭhāya hi abbhantare gayhamāne abbhantarapariyosāne ṭhapitacīvaraṃ majjhe ṭhitassa abbhantarato bahi hotīti taṃ aruṇuggamane nissaggiyaṃ siyā. Sīmā pana parisapariyantatova gahetabbā. Cīvaravippavāsaparihāropettha abbhokāsaparicchedassa vijjamānattā vutto, na pana yāva sīmāparicchedaṃ labbhamānattā mahāsīmāya avippavāsasīmāvohāro viya. Mahāsīmāyampi hi gāmagāmūpacāresu cīvaraṃ nissaggiyaṃ hoti. Idhāpi majjhe ṭhitassa sīmāpariyante nissaggiyaṃ hoti. Tasmā yathāvuttasīmāpekkhavasenevetāsaṃ sattabbhantaraudakukkhepasīmānaṃ uppatti, tabbigamena vināso ca gahetabbāti amhākaṃ khanti. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Añño vā pakāro ito yuttataro gavesitabbo.

Idha pana ‘‘araññe samantā sattabbhantarā’’ti evaṃ pāḷiyaṃ viñjhāṭavisadise araññe samantā sattabbhantarāti aṭṭhakathāyañca rukkhādinirantarepi araññe sattabbhantarasīmāya vihitattā attano nissayabhūtāya araññasīmāya saha etassā rukkhādisambandhe dosābhāvo pageva agāmake rukkheti nissitepi padese cīvaravippavāsassa rukkhaparihāraṃ vināva abbhokāsaparihārova anumatoti siddhoti veditabbo.

Upacāratthāyāti sīmantarikatthāya sattabbhantarato adhikaṃ vaṭṭati. Ūnakaṃ pana na vaṭṭati eva sattabbhantaraparicchedassa dubbijānattā. Tasmā saṅghaṃ vinā ekenāpi bhikkhunā bahi tiṭṭhantena aññaṃ sattabbhantaraṃ atikkamitvā atidūre eva ṭhātabbaṃ, itarathā kammakopasaṅkato. Udakukkhepepi eseva nayo. Teneva vakkhati ‘‘ūnakaṃ pana na vaṭṭatī’’ti (mahāva. aṭṭha. 147). Idañcettha sīmantarikavidhānaṃ dvinnaṃ baddhasīmānaṃ sīmantarikānujānanasuttānulomato siddhanti daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi hi bhagavatā nidānavasena ekagāmasīmānissitānaṃ, ekasabhāgānañca dvinnaṃ baddhasīmānameva aññamaññaṃ sambhedajjhottharaṇadosaparihārāya sīmantarikā anuññātā, tathāpi tadanulomato ekaaraññasīmānadiādisīmañca nissitānaṃ ekasabhāgānaṃ dvinnaṃ sattabbhantarasīmānampi udakukkhepasīmānampi aññamaññaṃ sambhedajjhottharaṇaṃ, sīmantarikaṃ vinā abyavadhānena ṭhānañca bhagavatā anabhimatamevāti ñatvā **aṭṭhakathācariyā** idhāpi sīmantarikavidhānamakaṃsu. Visabhāgasīmānampi hi ekasīmānissitattaṃ, ekasabhāgattañcāti dvīhaṅgehi samannāgate sati ekaṃ sīmantarikaṃ vinā ṭhānaṃ sambhedāya hoti, nāsatīti daṭṭhabbaṃ. Sīmantarikavidhānasāmatthiyeneva cetāsaṃ rukkhādisambandhopi baddhasīmānaṃ viya aññamaññaṃ na vaṭṭatīti ayampi nayato dassito evāti gahetabbaṃ.

‘‘Sabhāvenevā’’ti iminā gāmasīmā viya abaddhasīmāti dasseti. **Sabbamettha saṅghakammaṃ kātuṃ vaṭṭatī**ti samānasaṃvāsā ekūposathāti dasseti. **Yena kenacī**ti antamaso sūkarādinā sattena. Mahoghena pana unnataṭṭhānato ninnaṭṭhāne patantena khato khuddako vā mahanto vā lakkhaṇayutto jātassarova. Etthāpi khuddake udakukkhepakiccaṃ natthi, samudde pana sabbathā udakukkhepasīmāyameva kammaṃ kātabbaṃ sodhetuṃ dukkarattā.

Puna tatthāti lokavohārasiddhāsu etāsu nadiādīsu tīsu abaddhasīmāsu puna vaggakammaparihāratthaṃ sāsanavohārasiddhāya abaddhasīmāya paricchedaṃ dassentoti adhippāyo. Pāḷiyaṃ **yaṃ majjhimassa purisassā**tiādīsu udakaṃ ukkhipitvā khipīyati etthāti udakukkhepo, udakassa patanokāso, tasmā **udakukkhepā**. Ayañhettha padasambandhavasena attho – parisapariyantato paṭṭhāya samantā yāva majjhimassa purisassa udakukkhepo udakapatanaṭṭhānaṃ, tāva yaṃ taṃ paricchinnaṭṭhānaṃ, ayaṃ tattha nadiādīsu aparā samānasaṃvāsā udakukkhepasīmāti.

Tassa antoti tassa udakukkhepaparicchinnassa ṭhānassa anto. Na kevalañca tasseva anto, tato bahipi, ekassa udakukkhepassa anto ṭhātuṃ na vaṭṭatīti vacanaṃ udakukkhepaparicchedassa dubbijānato kammakopasaṅkā hotīti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘paricchedabbhantare hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhitopi paricchedato bahi aññaṃ tattakaṃyeva paricchedaṃ anatikkamitvā ṭhitopi kammaṃ kopeti idaṃ sabbaaṭṭhakathāsu sanniṭṭhāna’’nti (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) vuttaṃ. Yaṃ panettha **sāratthadīpaniyaṃ** ‘‘tassa anto hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhito kammaṃ kopetīti iminā bahiparicchedato yattha katthaci ṭhito kammaṃ na kopetī’’ti (sārattha. ṭī. mahāvagga 3.147) vatvā mātikāṭṭhakathāvacanampi paṭikkhipitvā ‘‘neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāyaṃ upalabbhatī’’tiādi bahu papañcitaṃ, taṃ na sundaraṃ idha aṭṭhakathāvacanena mātikāṭṭhakathāvacanassa nayato saṃsandanato saṅghaṭanato. Tathā hi dvinnaṃ udakukkhepaparicchedānamantarā vidatthicaturaṅgulamattampi sīmantarikaṃ aṭṭhapetvā ‘‘añño udakukkhepo sīmantarikāya ṭhapetabbo, tato adhikaṃ vaṭṭati eva, ūnakaṃ pana na vaṭṭatī’’ti evaṃ idheva vuttena iminā aṭṭhakathāvacanena sīmantarikopacārena udakukkhepato ūnake ṭhapite sīmāya sīmāsambhedato kammakopopi vutto eva. Yadaggena ca evaṃ vutto, tadaggena tattha ekabhikkhuno pavesepi sati tassa sīmaṭṭhabhāvato kammakopo vutto eva hoti. Aṭṭhakathāyaṃ ‘‘ūnakaṃ pana na vaṭṭatī’’ti kathanañcetaṃ udakukkhepaparicchedassa dubbijānantenapi sīmāsambhedasaṅkaāparihāratthaṃ vuttaṃ. Sattabbhantarasīmānamantarā tattakaparicchedeneva sīmantarikavidhānavacanatopi etāsaṃ dubbijānaparicchedatā, tattha ca ṭhitānaṃ kammakopasaṅkā sijjhati. Kammakopasaṅkaṭṭhānampi ācariyā dūrato parihāratthaṃ kammakopaṭṭhānanti vatvāva ṭhapesunti gahetabbaṃ.

Tanti sīmaṃ. **‘‘Sīghameva atikkāmetī’’**ti iminā taṃ anatikkamitvā anto eva parivattamānāya kātuṃ vaṭṭatīti dasseti. Etadatthameva hi vālukādīhi sīmāparicchindanaṃ, itarathā bahi parivattā nu kho, no vāti kammakopasaṅkā bhaveyyāti. **Aññissā anussāvanā**ti kevalāya nadisīmāya anussāvanā. **Antonadiyaṃ jātarukkhe vā**ti udakukkhepaparicchedassa bahi ṭhite rukkhepi vā. Bahinaditīrameva hi visabhāgasīmattā abandhitabbaṭṭhānaṃ, na antonadī nissayattena sabhāgattā. Teneva ‘‘bahinaditīre vihārasīmāya vā’’tiādinā tīrameva abandhitabbaṭṭhānattena dassitaṃ, na pana nadī. **‘‘Rukkhepi ṭhitehī’’**ti idaṃ antoudakukkhepaṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi bahiudakukkhepe bhikkhūnaṃ ṭhātuṃ vaṭṭati.

Rukkhassāti tasseva antoudakukkhepaṭṭhassa rukkhassa. **Sīmaṃ vā sodhetvā**ti yathāvuttaṃ vihāre baddhasīmaṃ, gāmasīmañca tattha ṭhitabhikkhūnaṃ hatthapāsānayanabahisīmākaraṇavaseneva sodhetvā. Yathā ca udakukkhepasīmāyaṃ kammaṃ karontehi, evaṃ baddhasīmāyaṃ, gāmasīmāyaṃ vā kammaṃ karontehipi udakukkhepasīmaṭṭhe sodhetvāva kātabbaṃ. Eteneva sattabbhantaraaraññasīmāhipi udakukkhepasīmāya, imāya ca saddhiṃ tāsaṃ rukkhādisambandhadosopi nayato dassitova hoti. Imināva nayena sattabbhantarasīmāya baddhasīmāgāmasīmāhipi saddhiṃ, etāsañca sattabbhantarasīmāya saddhiṃ sambandhadoso ñātabbo. Aṭṭhakathāyaṃ panetaṃ sabbaṃ vuttanayato sakkā ñātunti aññamaññasamāsannānamevettha dassitaṃ.

Tatridaṃ suttānulomato nayaggahaṇamukhaṃ – yathā hi baddhasīmāyaṃ sammatā vipattisīmā hotīti tāsaṃ aññamaññaṃ rukkhādisambandho na vaṭṭati, evaṃ nadiādīsu sammatāpi baddhasīmā vipattisīmāva hotīti tāhipi saddhiṃ tassā rukkhādisambandho na vaṭṭatīti sijjhati. Iminā nayena sattabbhantarasīmāya gāmanadiādīhi saddhiṃ, udakukkhepasīmāya ca araññādīhi saddhiṃ rukkhādisambandhassa na vaṭṭanakabhāvo ñātabbo, evametā bhagavatā anuññātā baddhasīmā sattabbhantaraudakukkhepasīmā aññamaññañceva attano nissayavirahitāhi itarītarāsaṃ nissayasīmāhi ca rukkhādisambandhe sati sambhedadosamāpajjatīti suttānulomanayo ñātabbova.

Attano attano pana nissayabhūtagāmādīhi saddhiṃ baddhasīmādīnaṃ tissannaṃ uppattikāle bhagavatā anuññātassa sambhedajjhottharaṇassa anulomato rukkhādisambandhopi anuññātova hotīti daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ udakukkhepabaddhasīmādīnaṃ antarā kasmā sīmantarikā na vihitāti? Nissayabhedasabhāvabhedehi sayameva bhinnattā. Ekanissayaekasabhāvānameva hi sīmantarikāya vināsaṃ karotīti vuttovāyamattho. Eteneva nadinimittaṃ katvā baddhāya sīmāya saṅghe kammaṃ karonte nadiyampi yāva gāmakhettaṃ āhacca ṭhitāya udakukkhepasīmāya aññesaṃ kammaṃ kātuṃ vaṭṭatīti siddhaṃ hoti. Yā panetā lokavohārasiddhā gāmāraññanadisamuddajātassarasīmā pañca, tā aññamaññarukkhādisambandhepi sambhedadosaṃ nāpajjati, tathā lokavohārābhāvato. Na hi gāmādayo gāmantarādīhi, nadiādīhi ca rukkhādisambandhamattena sambhinnāti loke voharanti. Lokavohārasiddhānañca lokavohāratova sambhedo vā asambhedo vā gahetabbo, nāññato. Teneva aṭṭhakathāyaṃ tāsaṃ aññamaññaṃ katthacipi sambhedanayo na dassito, sāsanavohārasiddhoyeva dassitoti.

Ettha pana baddhasīmāya tāva ‘‘heṭṭhā pathavīsandhārakaṃ udakapariyantaṃ katvā sīmāgatā hotī’’tiādinā (mahāva. aṭṭha. 138) adhobhāgaparicchedo aṭṭhakathāyaṃ sabbathā dassito. Gāmasīmādīnaṃ pana na dassito. Kathamayaṃ jānitabboti? Keci tāvettha ‘‘gāmasīmādayopi baddhasīmā viya pathavīsandhārakaṃ udakaṃ āhacca tiṭṭhatī’’ti vadanti.

Keci pana taṃ paṭikkhipitvā ‘‘nadisamuddajātassarasīmā, tāva tannissitaudakukkhepasīmā ca pathaviyā uparitale, heṭṭhā ca udakajjhottharaṇappadese eva tiṭṭhanti, na tato heṭṭhā udakassa ajjhottharaṇābhāvā. Sace pana udakoghādinā yojanappamāṇampi ninnaṭṭhānaṃ hoti, nadisīmādayova honti, na tato heṭṭhā. Tasmā nadiādīnaṃ heṭṭhā bahitīramukhena umaṅgena, iddhiyā vā paviṭṭho bhikkhu nadiyaṃ ṭhitānaṃ kammaṃ na kopeti. So pana āsannagāme bhikkhūnaṃ kammaṃ kopeti. Sace pana so ubhinnaṃ tīragāmānaṃ majjhe nisinno hoti, ubhayagāmaṭṭhānaṃ kammaṃ kopeti. Sace pana tīraṃ gāmakhettaṃ na hoti, agāmakāraññameva. Tattha pana tīradvayepi sattabbhantarasīmaṃ vinā kevalāya khuddakāraññasīmāya kammaṃ karontānaṃ kammaṃ kopeti. Sace sattabbhantarasīmāyaṃ karonti, tadā yadi tesaṃ sattabbhantarasīmāya paricchedo etassa nisinnokāsassa parato ekaṃ sattabbhantaraṃ atikkamitvā ṭhito na kammakopo. No ce, kammakopo. Gāmasīmāyaṃ pana antoumaṅge vā bile vā yattha pavisituṃ sakkā, yattha vā suvaṇṇamaṇiādiṃ khaṇitvā gaṇhanti, gahetuṃ sakkāti vā sambhāvanā hoti, tattakaṃ heṭṭhāpi gāmasīmā, tattha iddhiyā anto nisinnopi kammaṃ kopeti. Yattha pana pakatimanussānaṃ pavesasambhāvanāpi natthi, taṃ sabbaṃ yāva pathavisandhārakaudakā araññasīmāva, na gāmasīmā. Araññasīmāyampi eseva nayo. Tatthapi hi yattake padese pavesasambhāvanā, tattakameva uparitale araññasīmā pavattati. Tato pana heṭṭhā na araññasīmā, tattha uparitalena saha ekāraññavohārābhāvato. Na hi tattha paviṭṭhaṃ araññaṃ paviṭṭho ti voharanti. Tasmā tatraṭṭho upari araññaṭṭhānaṃ kammaṃ na kopeti umaṅganadiyaṃ ṭhito viya uparinadiyaṃ ṭhitānaṃ. Ekasmiñhi cakkavāḷe gāmanadisamuddajātassare muñcitvā tadavasesaṃ amanussāvāsaṃ devabrahmalokaṃ upādāya sabbaṃ araññameva. ‘Gāmā vā araññā vā’ti vuttattā hi nadisamuddajātassarādipi araññameva. Idha pana nadiādīnaṃ visuṃ sīmābhāvena gahitattā tadavasesameva araññaṃ gahetabbaṃ. Tattha ca yattake padese ekaṃ ‘arañña’nti voharanti, ayamekāraññasīmā. Indapurañhi sabbaṃ ekāraññasīmā. Tathā asurayakkhapurādi. Ākāsaṭṭhadevabrahmavimānāni pana samantā ākāsaparicchinnāni paccekaṃ araññasīmā samuddamajjhe pabbatadīpakā viya. Tattha sabbattha sattabbhantarasīmāyaṃ, araññasīmāyameva vāti kammaṃ kātabbaṃ. Tasmā idhāpi upariaraññatalena saddhiṃ heṭṭhāpathaviyā araññavohārābhāvā visuṃ araññasīmāti gahetabbaṃ. Tenevettha gāmanadiādisīmākathāya **aṭṭhakathāyaṃ** ‘iddhimā bhikkhu heṭṭhāpathavitale ṭhito kammaṃ kopetī’ti (mahāva. aṭṭha. 138) baddhasīmāyaṃ dassitanayo na dassito’’ti vadanti.

Idañcetāsaṃ gāmasīmādīnaṃ heṭṭhāpamāṇadassanaṃ suttādivirodhābhāvā yuttaṃ viya dissati. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Evaṃ gahaṇe ca gāmasīmāyaṃ sammatā baddhasīmā upari gāmasīmaṃ, heṭṭhā udakapariyantaṃ araññasīmañca avattharatīti tassā araññasīmāpi khettanti sijjhati. Bhagavatā ca ‘‘sabbā, bhikkhave, nadī asīmā’’tiādinā (mahāva. aṭṭha. 147) nadisamuddajātassarā baddhasīmāya akhettabhāvena vuttā, na pana araññaṃ. Tasmā araññampi baddhasīmāya khettamevāti gahetabbaṃ. Yadi evaṃ kasmā tattha sā na bajjhatīti? Payojanābhāvā. Sīmāpekkhānantarameva sattabbhantarasīmāya sambhavato. Tassā ca upari sammatāya baddhasīmāya sambhedajjhottharaṇānulomato vipattisīmā eva siyā. Gāmakhette pana ṭhatvā agāmakāraññekadesampi antokaritvā sammatā kiñcāpi susammatā, agāmakāraññe bhagavatā vihitāya sattabbhantarasīmāyapi anivattito. Tattha pana kammaṃ kātuṃ paviṭṭhānampi tato bahi kevalāraññe karontānampi antarā tīṇi sattabbhantarāni ṭhapetabbāni, aññathā vipatti eva siyāti sabbathā niratthakameva agāmakāraññe baddhasīmākaraṇanti veditabbaṃ.

Antonadiyaṃ paviṭṭhasākhāyāti nadiyā pathavitalaṃ āhacca ṭhitāya sākhāyapi, pageva anāhacca ṭhitāya. Pārohepi eseva nayo. Etena sabhāgaṃ nadisīmaṃ phusitvā ṭhitenapi visabhāgasīmāsambandhasākhādinā udakukkhepasīmāya sambandho na vaṭṭatīti dasseti. Eteneva mahāsīmaṃ, gāmasīmañca phusitvā ṭhitena sākhādinā māḷakasīmāya sambandho na vaṭṭatīti ñāpitoti daṭṭhabbo.

Antonadiyaṃyevāti setupādānaṃ tīraṭṭhataṃ nivatteti. Tena udakukkhepaparicchedato bahi nadiyaṃ patiṭṭhitattepi sambhedābhāvaṃ dasseti. Tenāha ‘‘bahitīre patiṭṭhitā’’tiādi. Yadi hi udakukkhepato bahi antonadiyampi patiṭṭhitatte sambhedo bhaveyya, tampi paṭikkhipitabbaṃ bhaveyya kammakopassa samānattā, na ca paṭikkhittaṃ. Tasmā sabbattha attano nissayasīmāya sambhedadoso natthevāti gahetabbaṃ.

Āvaraṇena vāti dāruādiṃ nikhaṇitvā udakanivāraṇena. **Koṭṭakabandhanena vā**ti mattikādīhi pūretvā katasetubandhena. Ubhayenāpi āvaraṇameva dasseti. ‘‘Nadiṃ vināsetvā’’ti vuttamevatthaṃ vibhāveti **‘‘heṭṭhā pāḷi baddhā’’**ti, heṭṭhā nadiṃ āvaritvā pāḷi baddhāti attho. **Chaḍḍitamodaka**nti atirittodakaṃ. **‘‘Nadiṃ ottharitvā sandanaṭṭhānato’’**ti iminā taḷākanadīnaṃ antarā pavattanaṭṭhāne na vaṭṭatīti dasseti. **Uppatitvā**ti tīrādibhindanavasena vipulā hutvā. **Vihārasīma**nti baddhasīmaṃ.

Agamanapatheti tadaheva gantvā nivattituṃ asakkuṇeyye. **Araññasīmāsaṅkhyameva gacchatī**ti lokavohārasiddhaṃ agāmakāraññasīmaṃ sandhāya vadati. **Tatthā**ti pakatiyā macchabandhānaṃ gamanapathesu dīpakesu.

Taṃ ṭhānanti āvāṭādīnaṃ kataṭṭhānameva, na akatanti attho. **Loṇī**ti samuddodakassa uppattiveganinno mātikākārena pavattanako.

148. **Sambhindantī**ti yattha catūhi bhikkhūhi nisīdituṃ na sakkā, tattakato paṭṭhāya yāva kesaggamattampi antosīmāya karonto sambhindati. Catunnaṃ bhikkhūnaṃ pahonakato paṭṭhāya yāva sakalampi anto karonto ajjhottharantīti veditabbaṃ. **Saṃsaṭṭhaviṭapā**ti aññamaññaṃ sibbitvā ṭhitamahāsākhamūlā, etena aññamaññassa accāsannataṃ dīpeti. Sākhāya sākhaṃ phusantā hi dūraṭṭhāpi siyyuṃ, tato ekaṃsato sambhedalakkhaṇaṃ dassitaṃ na siyāti taṃ dassetuṃ viṭapaggahaṇaṃ kataṃ. Evañhi bhikkhūnaṃ nisīdituṃ appahonakaṭṭhānaṃ attano sīmāya antosīmaṭṭhaṃ karitvā purāṇavihāraṃ karonto sīmāya sīmaṃ sambhindati nāma, na tato paranti dassitameva hoti. **Baddhā hotī**ti porāṇakavihārasīmaṃ sandhāya vuttaṃ. **Amba**nti aparena samayena purāṇavihāraparikkhepādīnaṃ vinaṭṭhattā ajānantānaṃ taṃ purāṇasīmāya nimittabhūtaṃ ambaṃ. Attano sīmāya antosīmaṭṭhaṃ karitvā purāṇavihārasīmaṭṭhaṃ jambuṃ kittetvā ambajambūnaṃ antare yaṃ ṭhānaṃ, taṃ attano sīmāya pavesetvā bandhantīti attho. Ettha ca purāṇasīmāya nimittabhūtassa gāmaṭṭhassa ambarukkhassa antosīmaṭṭhāya jambuyā saha saṃsaṭṭhaviṭapattepi sīmāya bandhanakāle vipatti vā pacchā gāmasīmāya saha sambhedo vā kammavipatti vā na hotīti mukhatova vuttanti veditabbaṃ.

Padesanti saṅghassa nisīdanappahonakappadesaṃ. **‘‘Sīmantarikaṃ ṭhapetvā’’**tiādinā sambhedajjhottharaṇaṃ akatvā baddhasīmāhi aññamaññaṃ phusāpetvā abyavadhānena baddhāpi sīmā asīmā evāti dasseti. Tasmā ekadvaṅgulamattāpi sīmantarikā vaṭṭati eva. Sā pana dubbodhāti aṭṭhakathāsu caturaṅgulādikā vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Dvinnaṃ sīmāna**nti dvinnaṃ baddhasīmānaṃ. **Nimittaṃ hotī**ti nimittassa sīmato bāhirattā bandhanakāle tāva sambhedadoso natthīti adhippāyo. Na kevalañca nimittakattā eva saṅkaraṃ karoti, atha kho sīmantarikāya ṭhito aññopi rukkho karoti eva. Tasmā appamattikāya sīmantarikāya vaḍḍhanakā rukkhādayo na vaṭṭanti eva. Ettha ca upari dissamānakhandhasākhādipavese eva saṅkaradosassa sabbattha dassitattā adissamānānaṃ mūlānaṃ pavesepi bhūmigatikattā doso natthīti sijjhati. Sace pana mūlānipi dissamānāneva pavisanti, saṅkarova. Pabbatapāsāṇā pana dissamānāpi bhūmigatikā eva. Yadi pana bandhanakāle eva eko thūlarukkho ubhayampi sīmaṃ āhacca tiṭṭhati, pacchā baddhā asīmā hotīti daṭṭhabbaṃ.

Sīmāsaṅkaranti sīmāsambhedaṃ. Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** vuttaṃ ‘‘sīmāsaṅkaraṃ karotīti vaḍḍhitvā sīmappadesaṃ paviṭṭhe dvinnaṃ sīmānaṃ gataṭṭhānassa duviññeyyattā vutta’’nti (sārattha. ṭī. mahāvagga 3.148), taṃ na yuttaṃ gāmasīmāyapi saha saṅkaraṃ karotīti vattabbato. Tatthāpi hi nimitte vaḍḍhite gāmasīmābaddhasīmānaṃ gataṭṭhānaṃ dubbiññeyyameva hoti, tattha pana avatvā dvinnaṃ baddhasīmānameva saṅkarassa vuttattā yathāvuttasambaddhadosova saṅkarasaddena vuttoti gahetabbaṃ. Pāḷiyaṃ pana nidānavasena ‘‘yesaṃ, bhikkhave, sīmā pacchā sammatā, tesaṃ taṃ kammaṃ adhammika’’ntiādinā (mahāva. 148) pacchā sammatāya asīmatte vuttepi dvīsu gāmasīmāsu ṭhatvā dvīhi saṅghehi sambhedaṃ vā ajjhottharaṇaṃ vā katvā sīmantarikaṃ aṭṭhapetvā vā rukkhapārohādisambandhaṃ aviyojetvā vā ekasmiṃ khaṇe kammavācāniṭṭhāpanavasena ekato sammatānaṃ dvinnaṃ sīmānampi asīmatā pakāsitāti veditabbaṃ.

Gāmasīmādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathabhedādikathāvaṇṇanā

149. **Adhammena vagga**nti ettha ekasīmāya catūsu bhikkhūsu vijjamānesu pātimokkhuddesova anuññāto, tīsu, dvīsu ca pārisuddhiuposathova. Idha pana tathā akatattā ‘‘adhammenā’’ti vuttaṃ. Yasmā pana chandapārisuddhi saṅghe eva āgacchati, na gaṇe, na puggale, tasmā ‘‘vagga’’nti vuttanti.

Sace pana dve saṅghā ekasīmāya aññamaññaṃ chandaṃ āharitvā ekasmiṃ khaṇe visuṃ saṅghakammaṃ karonti, ettha kathanti? Keci panetaṃ vaṭṭatīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ vaggakammattā. Kammaṃ karontānañhi chandapārisuddhi aññattha na gacchati tathā vacanābhāvā, visuṃ visuṃ kammakaraṇatthameva sīmāya anuññātattā cāti gahetabbaṃ. Vihārasīmāyaṃ pana saṅghe vijjamānepi kenaci paccayena khandhasīmāyaṃ tīsu, dvīsu vā pārisuddhiuposathaṃ karontesu kammaṃ dhammena samaggameva bhinnasīmaṭṭhattāti daṭṭhabbaṃ.

Uposathabhedādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pātimokkhuddesakathāvaṇṇanā

150. **Evametaṃ dhārayāmīti**. **Sutā kho panāyasmantehī**ti ettha ‘‘evametaṃ dhārayāmī’’ti vatvā ‘‘uddiṭṭhaṃ kho āyasmanto nidānaṃ, sutā kho panāyasmantehi cattāro pārājikā dhammā’’tiādinā vattabbaṃ. **Mātikāṭṭhakathāya**mpi (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) evameva vuttaṃ. **Sutenā**ti sutapadena.

Savarabhayanti vanacarakabhayaṃ. Tenāha **‘‘aṭavimanussabhaya’’**nti. Nidānuddese aniṭṭhite pātimokkhaṃ niddiṭṭhaṃ nāma na hotīti āha **‘‘dutiyādīsu uddesesū’’**tiādi. **Tīhipi vidhīhī**ti osāraṇakathanasarabhaññehi. Ettha ca atthaṃ bhaṇitukāmatāya vā bhaṇāpetukāmatāya vā suttassa osāraṇaṃ **osāraṇaṃ** nāma. Tasseva atthappakāsanā **kathanaṃ** nāma. Kevalaṃ pāṭhasseva sarena bhaṇanaṃ **sarabhaññaṃ** nāma. **Sajjhāyaṃ adhiṭṭhahitvā**ti ‘‘sajjhāyaṃ karomī’’ti cittaṃ uppādetvā. **Osāretvā pana kathentenā**ti sayameva pāṭhaṃ vatvā pacchā atthaṃ kathentena.

Pātimokkhuddesakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhammakammapaṭikkosanādikathāvaṇṇanā

155. **Navavidha**nti saṅghagaṇapuggalesu tayo, suttuddesapārisuddhiadhiṭṭhānavasena tayo, cātuddasīpannarasīsāmaggīvasena tayoti navavidhaṃ. **Catubbidha**nti adhammenavaggādi catubbidhaṃ. **Duvidha**nti bhikkhubhikkhunipātimokkhavasena duvidhaṃ pātimokkhaṃ. **Navavidha**nti bhikkhūnaṃ pañca, bhikkhunīnaṃ cattāroti navavidhaṃ pātimokkhuddesaṃ.

Adhammakammapaṭikkosanādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakkhagaṇanādiuggahaṇānujānanakathādivaṇṇanā

156. **Katimī**ti tithi-saddāpekkhaṃ itthiliṅgaṃ daṭṭhabbaṃ.

163. **Utuvasseyevā**ti hemantagimhesuyeva.

164. **Viññāpetī**ti ettha manasā cintetvā kāyavikārakaraṇameva viññāpananti daṭṭhabbaṃ. Pāḷiyaṃ **aññassa dātabbā pārisuddhī**ti pārisuddhidāyakena puna aññassa bhikkhuno santike dātabbā. **''Bhūtaṃyeva vā sāmaṇerabhāvaṃ ārocetī''**ti vuttattā ūnavīsativassakāle upasampannassa, antimavatthuajjhāpannasikkhāpaccakkhātādīnaṃ vā yāva bhikkhupaṭiññā vattati, tāva tehi āhaṭāpi chandapārisuddhi āgacchati. Yadā pana te attano sāmaṇerādibhāvaṃ paṭijānanti, tato paṭṭhāyeva nāgacchatīti dassitanti daṭṭhabbaṃ. Pāḷiyampi hi ''dinnāya pārisuddhiyā saṅghappatto vibbhamati…pe… paṇḍako paṭijānāti. Tiracchānagato paṭijānāti. Ubhatobyañjanako paṭijānāti, āhaṭā hoti pārisuddhī''ti vuttattā paṇḍakādīnampi bhikkhupaṭiññāya vattamānakālesu chandapārisuddhiyā āgamanaṃ siddhameva. Tenāha **''esa nayo sabbatthā''**ti. Ummattakakhittacittavedanāṭṭānaṃ pana pakatattā antarāmagge ummattakādibhāve paṭiññātepi tesaṃ saṅghappattamatteneva chandādi āgacchatīti daṭṭhabbaṃ.

''Bhikkhūnaṃ hatthapāsa''nti iminā gaṇapuggalesu chandapārisuddhiyā anāgamanaṃ dasseti. ''Saṅghappatto''ti hi pāḷiyaṃ vuttaṃ. **Biḷālasaṅkhalikapārisuddhī**ti biḷālagīvāya bandhanasaṅkhalikasadisā pārisuddhi nāma, yathā saṅkhalikā biḷāle āgacchante eva āgacchati, na anāgacchante tappaṭibaddhattā, evamayaṃ pārisuddhipīti attho. Atha vā yathā saṅkhalikāya paṭhamavalayaṃ dutiyavalayaṃ pāpuṇāti, na tatiyavalayaṃ, evamayampīti adhippāyo. Upalakkhaṇamattañcettha biḷāla-ggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pakkhagaṇanādiuggahaṇānujānanakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Chandadānakathādivaṇṇanā

165. Pāḷiyaṃ ''santi saṅghassa karaṇīyānī''ti vattabbe vacanavipallāsena **''karaṇīya''**nti vuttaṃ.

167. **''Tassa sammutidānakiccaṃ natthī''**ti idaṃ pāḷiyaṃ ekadā sarantasseva sammutidānassa vuttattā ekadā asarantassa sammutiabhāvepi tassa anāgamanaṃ vaggakammāya na hotīti vuttaṃ. Keci pana ''sopi hatthapāseva ānetabbo''ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ.

168. Saṅghasannipātato paṭhamaṃ kātabbaṃ **pubbakaraṇaṃ**. Saṅghasannipāte kātabbaṃ **pubbakicca**nti daṭṭhabbaṃ. Pāḷiyaṃ **no ce adhiṭṭhaheyya, āpatti dukkaṭassā**ti ettha asañcicca asatiyā anāpatti. Yathā cettha, evaṃ uparipi. Yattha pana acittakāpatti atthi, tattha vakkhāma.

169. **''Paññattaṃ hotī''**ti iminā ''na sāpattikena uposatho kātabbo''ti visuṃ paṭikkhepābhāvepi yathāvuttasuttasāmatthiyato paññattamevāti dasseti. Iminā eva nayena –

> ''Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso yaṃ tathāgato aparisuddhāya parisāya uposathaṃ kareyya, pātimokkhaṃ uddiseyyā''ti (cūḷava. 386; a. ni. 8.20; udā. 45)
> –

Ādisuttanayato ca alajjīhipi saddhiṃ uposathakaraṇampi paṭikkhittameva alajjiniggahatthattā sabbasikkhāpadānanti daṭṭhabbaṃ. **''Pārisuddhidānapaññāpanenā''**ti iminā sāpattikena pārisuddhipi na dātabbāti dīpitaṃ hoti. **Ubhopi dukkaṭa**nti ettha sabhāgāpattibhāvaṃ ajānitvā kevalaṃ āpattināmeneva desentassa paṭiggaṇhantassa acittakameva dukkaṭaṃ hotīti vadanti. Yathā saṅgho sabhāgāpattiṃ āpanno ñattiṃ ṭhapetvā uposathaṃ kātuṃ labhati, evaṃ tayopi ''suṇantu me, āyasmantā, ime bhikkhū sabhāgaṃ āpattiṃ āpannā''tiādinā vuttanayānusāreneva gaṇañattiṃ ṭhapetvā dvīhi aññamaññaṃ ārocetvā uposathaṃ kātuṃ vaṭṭati. Ekena pana sāpattikena dūraṃ gantvāpi paṭikātumeva vaṭṭati, asampāpuṇantena ''bhikkhuṃ labhitvā paṭikarissāmī''ti uposatho kātabbo, paṭikaritvā ca puna uposatho kattabbo.

Chandadānakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Anāpattipannarasakādikathāvaṇṇanā

172. **Kenaci** 63 **karaṇīyena gantvā**ti sīmāparicchedato bahibhūtaṃ gāmaṃ vā araññaṃ vā gantvāti attho. Eteneva uposathañattiyā ṭhapanakāle samaggā eva te ñattiṃ ṭhapesunti siddhaṃ. Teneva pāḷiyaṃ ''uddiṭṭhaṃ suuddiṭṭha''nti sabbapannarasakesupi vuttaṃ. **Vaggā samaggasaññino**tiādi pana ñattiyā niṭṭhitāya ''kiṃ saṅghassa pubbakicca''ntiādīnaṃ (mahāva. 134) vacanakkhaṇe bahigatānaṃ bhikkhūnaṃ sīmāya paviṭṭhattā bhikkhū tasmiṃ khaṇe vaggā hontīti vuttaṃ. Tenāha **''tesaṃ sīmaṃ okkantattā vaggā''**tiādi, etena pārājikuddesādikkhaṇepi vaggasaññīnaṃ uddisantānaṃ āpatti eva, ñattiyā pana pubbe niṭṭhitattā kammakopo natthīti dassitameva hoti. Evaṃ uparipi sabbavāresu adhippāyo veditabbo.

Ettha ca pāḷiyaṃ ''sabbāya vuṭṭhitāya…pe… tesaṃ santike pārisuddhi ārocetabbā''ti (mahāva. 174) vuttattā bahisīmāgatāya parisāya tesu yassa kassaci santike anadhiṭṭhitehi pārisuddhiṃ ārocetuṃ vaṭṭatīti vadanti.

Anāpattipannarasakādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Liṅgādidassanakathādivaṇṇanā

179. Aññātakaṃ nāma adiṭṭhapubbanti āha **''aññesaṃ santaka''**nti. **Aññesa**nti attanā adiṭṭhapubbānaṃ. **Nānāsaṃvāsakabhāva**nti laddhinānāsaṃvāsakabhāvaṃ.

180. Pāḷiyaṃ **abhivitaranti** samānasaṃvāsakābhāvaṃ nicchinanti.

181. **Uposathakārakā**ti saṅghuposathakārakā. Teneva **''aññatra saṅghenā''**ti vuttaṃ. Saṅghuposathaṭṭhānato hi gacchantena attacatuttheneva gantabbaṃ, tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ nisinnaṭṭhānato pana gacchantena ekena bhikkhunāpi saha gantumpi vaṭṭati. Pāḷiyaṃ **''abhikkhuko āvāso''**ti idaṃ nidassanamattaṃ, saṅghuposathaṭṭhānato gaṇapuggalehi sabhikkhukopi āvāso na gantabbo ''aññatra saṅghenā''ti vuttattāti vadanti. **Uposathaṃ karontī**ti saṅghuposathaṃ vā gaṇuposathaṃ vā. **''Tassa santika''**nti idaṃ gaṇuposathaṭṭhānato gacchantaṃ sandhāya vuttaṃ, aññathā ''sabbantimena paricchedena attacatutthena vā''ti vacanena virujjhanato. **Āraññakenā**ti ekacārinā. **Uposathantarāyo**ti attano uposathantarāyo.

183. Pāḷiyaṃ **bhikkhuniyā nisinnaparisāyā**tiādīsu **bhikkhuniyā**tiādi karaṇatthe sāmivacanaṃ.

Liṅgādidassanakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

3. Vassūpanāyikakkhandhako

Vassūpanāyikaanujānanakathādivaṇṇanā

184. Vassūpanāyikakkhandhake **aparasmiṃ divase**ti dutiye pāṭipadadivase.

185. **Aññattha aruṇaṃ uṭṭhāpanena vā**ti sāpekkhassa akaraṇīyena gantvā aññattha aruṇaṃ uṭṭhāpanena vā. **Parihānī**ti guṇaparihāni.

187. Pāḷiyaṃ **sattāhaṃ sannivatto kātabbo**ti sakalaṃ sattāhaṃ bahi eva avītināmetvā sattāhapariyosānabhūtaṃ aruṇuṭṭhānakālaṃ puna vihāreva sambandhavasena sattāhaṃ vihāre sannivattaṃ kātabbaṃ. Sattāhapariyosānakālo hi idha sattāha-saddena vutto, tadapekkhāya ca ''sannivatto''ti pulliṅgena vuttaṃ. **Tīṇi parihīnānī**ti bhikkhunīnaṃ vaccakuṭiādīnaṃ paṭikkhittattā parihīnāni.

189. **Na palujjatī**ti aññesaṃ appaguṇattā, mama ca maraṇena na vinassati.

Vassūpanāyikaanujānanakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pahiteyevaanujānanakathāvaṇṇanā

199. **Bhikkhūhi saddhiṃ vasanakapuriso**ti anaññagatikoti dasseti. **Gantabba**nti saṅghakaraṇīyena appahitepi gantabbaṃ. Ettha ca anupāsakehipi sāsanabhāvaṃ ñātukāmehi pahite tesaṃ pasādavaḍḍhiṃ sampassantehipi sattāhakaraṇīyena gantuṃ vaṭṭatīti gahetabbaṃ.

Ratticchedavinicchayoti sattāhakaraṇīyena gantvā bahiddhā aruṇuṭṭhāpanasaṅkhātassa ratticchedassa vinicchayo. **Gantuṃ vaṭṭatī**ti antoupacārasīmāyaṃ ṭhiteneva sattāhakaraṇīyanimittaṃ sallakkhetvā iminā nimittena gantvā ''antosattāhe āgacchissāmī''ti ābhogaṃ katvā gantuṃ vaṭṭati. Purimakkhaṇe ābhogaṃ katvā gamanakkhaṇe vissaritvā gatepi doso natthi ''sakaraṇīyo pakkamatī''ti (mahāva. 207) vuttattā. Sabbathā pana ābhogaṃ akatvā gatassa vassacchedoti vadanti. Yo pana sattāhakaraṇīyanimittābhāvepi ''sattāhabbhantare āgamissāmī''ti ābhogaṃ katvā gantvā sattāhabbhantare āgacchati, tassa āpattiyeva, vassacchedo natthi sattāhassa sannivattattāti vadanti. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Bhaṇḍaka**nti cīvarabhaṇḍaṃ. **Sampāpuṇituṃ na sakkoti, vaṭṭatī**ti tadaheva āgamane saussāhattā vassacchedo vā āpatti vā na hotīti adhippāyo. **Ācariya**nti agilānampi nissayācariyañca dhammācariyañca, pageva upasampadācariyaupajjhāyesu. **Vadati, vaṭṭatī**ti sattāhātikkame āpattiabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, vassacchedo pana hoti eva.

Pahiteyevaanujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Antarāyeanāpattivassacchedakathāvaṇṇanā

200. Pāḷiyaṃ **gaṇhiṃsū**ti gahetvā khādiṃsu. **Paripātiṃsū**ti palāpesuṃ, anubandhiṃsūti attho.

201. **Sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo**ti ettha chadivasāni bahiddhā vītināmetvā sattame divase purāruṇā eva antoupacārasīmāya pavisitvā aruṇaṃ uṭṭhāpetvā punadivase sattāhaṃ adhiṭṭhāya gantabbanti adhippāyo. Keci pana ''sattame divase āgantvā aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā tadaheva divasabhāgepi gantuṃ vaṭṭatī''ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ ''aruṇo uṭṭhāpetabbo''ti vuttattā. Sattame divase tattha aruṇuṭṭhāpanameva hi sandhāya pāḷiyampi ''sattāhaṃ sannivatto kātabbo''ti vuttaṃ. Aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā gacchanto anto appavisitvā bahiddhāva sattāhaṃ vītināmentena samucchinnavasso eva bhavissati aruṇassa bahi eva uṭṭhāpitattā. Itarathā ''aruṇo uṭṭhāpetabbo''ti vacanaṃ niratthakaṃ siyā ''sattāhavārena antovihāre pavisitvā aruṇaṃ anuṭṭhāpetvāpi gantabba''nti vattabbato. Aññesu ca ṭhānesu aruṇuṭṭhāpanameva vuccati. Vakkhati hi **cīvarakkhandhake** ''ekasmiṃ vihāre vasanto itarasmiṃ sattāhavārena aruṇameva uṭṭhāpetī''ti (mahāva. aṭṭha. 364).

Athāpi yaṃ te vadeyyuṃ ''sattame divase yadā kadāci paviṭṭhena taṃdivasanissito atītaaruṇo uṭṭhāpito nāma hotīti imamatthaṃ sandhāya **aṭṭhakathāyaṃ** vutta''nti, taṃ saddagatiyāpi na sameti. Na hi uṭṭhite aruṇe pacchā paviṭṭho tassa payojako uṭṭhāpako bhavitumarahati. Yadi bhaveyya, vassaṃ upagantvā panassa aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā tadaheva sattāhakaraṇīyena pakkantassāpīti ettha ''aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā''ti vacanaṃ virujjheyya, tenapi taṃdivasasannissitassa aruṇassa uṭṭhāpitattā. Āraññakassāpi hi bhikkhuno sāyanhasamaye aṅgayuttaṃ araññaṭṭhānaṃ gantvā tadā eva nivattantassa aruṇo uṭṭhāpito dhutaṅgañca visodhitaṃ siyā, na cetaṃ yuttaṃ aruṇuggamanakāle eva aruṇuṭṭhāpanassa vuttattā. Vuttañhi ''kālasseva pana nikkhamitvā aṅgayutte ṭhāne aruṇaṃ uṭṭhāpetabbaṃ. Sace aruṇuṭṭhānavelāyaṃ tesaṃ ābādho vaḍḍhati, tesaṃ eva kiccaṃ kātabbaṃ, na dhutaṅgavisuddhikena bhavitabba''nti (visuddhi. 1.31). Tathā pārivāsikādīnampi aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā vattaṃ nikkhipantānaṃ ratticchedo vutto. ''Uggate aruṇe nikkhipitabba''nti (cūḷava. 97) hi vuttaṃ. Sahaseyyasikkhāpadepi anupasampannehi saha nivutthabhāvaparimocanatthaṃ ''purāruṇā nikkhamitvā''tiādi vuttaṃ. Evaṃ cīvaravippavāsādīsu ca sabbattha rattipariyosāne āgāmiaruṇavaseneva aruṇuṭṭhāpanaṃ dassitaṃ, na atītāruṇavasena. Tasmā vuttanayenevettha aruṇuṭṭhāpanaṃ veditabbaṃ aññathā vassacchedattā.

Yaṃ pana vassaṃ upagatassa tadaheva aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā sakaraṇīyassa pakkamanavacanaṃ, taṃ vassaṃ upagatakālato paṭṭhāya yadā kadāci nimitte sati gamanassa anuññātattā yuttaṃ, na pana sattāhavārena gatassa aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā tadaheva gamanaṃ ''aruṇo uṭṭhāpetabbo''ti vuttattā eva. Yathā vā ''sattāhaṃ anāgatāya pavāraṇāya sakaraṇīyo pakkamati, āgaccheyya vā so, bhikkhave, bhikkhu taṃ āvāsaṃ, na vā āgaccheyyā''tiādinā (mahāva. 207) pacchimasattāhe anāgamane anuññātepi aññasattāhesu na vaṭṭati. Evaṃ paṭhamasattāhe aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā gamane anuññātepi tato paresu sattāhesu āgatassa aruṇaṃ anuṭṭhāpetvā gamanaṃ na vaṭṭatīti niṭṭhamettha gantabbaṃ. **Idha āhaṭa**nti vihārato bahi āgataṭṭhāne ānītaṃ.

Antarāyeanāpattivassacchedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vajādīsu vassūpagamanakathāvaṇṇanā

203. **Upagantuṃ** 68 **na vaṭṭatī**ti kuṭikādīnaṃ abhāvena ''idha vassaṃ upemī''ti evaṃ vacībhedaṃ katvā upagantuṃ na vaṭṭati.

204. Pāḷiyaṃ **pisācillikā**ti pisācadārakā. **Pavisanadvāraṃ yojetvā**ti sakavāṭadvāraṃ katvā. **Rukkhaṃ chinditvā**ti susiraṭṭhānassa uparibhāgaṃ chinditvā. **Khāṇumatthake**ti susirakhāṇumatthake. **Ṭaṅkitamañco** nāma dīghe mañcapāde vijjhitvā aṭaniyo pavesetvā kato, so heṭṭhupariyavasena paññattopi purimasadisova hoti, taṃ susāne, devatāṭhāne ca ṭhapenti. Catunnaṃ pāsāṇānaṃ upari pāsāṇaphalake attharitvā katagehampi ''ṭaṅkitamañco''ti vuccati.

Vajādīsuvassūpagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhammikakatikādikathāvaṇṇanā

205. **Mahāvibhaṅge**ti catutthapārājikavaṇṇanāyaṃ. Parato senāsanakkhandhakepi adhammikaṃ katikavattaṃ āvi bhavissati eva.

207. Yasmā nānāsīmāyaṃ dvīsu āvāsesu vassaṃ upagacchantassa ''dutiye vasissāmī''ti upacārato nikkhantamatte paṭhamo senāsanaggāho paṭippassambhati. Tasmā pāḷiyaṃ ''tassa, bhikkhave, bhikkhuno purimikā ca na paññāyatī''ti paṭhamaṃ senāsanaggāhaṃ sandhāya vuttaṃ. Dutiye senāsanaggāhe pana purimikā paññāyateva, tattheva temāsaṃ vasanto purimavassaṃvuttho eva hoti, tato vā pana dutiyadivasādīsu ''paṭhamasenāsane vasissāmī''ti upacārātikkame purimikāpi na paññāyatīti daṭṭhabbaṃ.

208. Pāḷiyaṃ ''so sattāhaṃ anāgatāya pavāraṇāya sakaraṇīyo pakkamatī''ti vuttattā pavāraṇādivasepi sattāhakaraṇīyaṃ vinā gantuṃ na vaṭṭatīti veditabbaṃ. **Komudiyā cātumāsiniyā**ti pacchima-kattikapuṇṇamāya. Sā hi tasmiṃ kāle kumudānaṃ atthitāya **komudī,** catunnaṃ vassikamāsānaṃ pariyosānattā **cātumāsinī**ti ca vuccati.

Adhammikakatikādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

4. Pavāraṇākkhandhako

Aphāsuvihārakathādivaṇṇanā

209. Pavāraṇākkhandhake pāḷiyaṃ **piṇḍāya paṭikkameyyā**ti piṇḍāya caritvā paṭikkameyya. **Avakkārapāti**nti atirekapiṇḍapātaṭhapanakaṃ ekaṃ bhājanaṃ. **Avisayha**nti ukkhipituṃ asakkuṇeyyaṃ. Vilaṅghanaṃ ukkhipanaṃ vilaṅgho, so eva vilaṅghako, hatthehi vilaṅghako hatthavilaṅghakoti āha **''hatthukkhepakenā''**ti. Atha vā vilaṅghakena ukkhepakena hatthenātipi attho, aññamaññaṃ saṃsibbitahatthehīti vuttaṃ hoti.

213. **Sace pana vuḍḍhataro hotī**ti pavāraṇādāyako bhikkhu vuḍḍhataro hoti. **Evañhi tena tassatthāya pavāritaṃ hotī**ti ettha evaṃ tena appavāritopi tassa saṅghappattimattena saṅghapavāraṇākammaṃ samaggakammameva hotīti daṭṭhabbaṃ. **Tena ca bhikkhunā**ti pavāraṇādāyakena bhikkhunā.

234. **Bahūpi samānavassā ekato pavāretuṃ labhantī**ti ekasmiṃ saṃvacchare laddhūpasampadatāya samānupasampannavassā sabbe ekato pavāretuṃ labhantīti attho.

237. Pāḷiyaṃ **micchādiṭṭhī**ti ‘‘natthi dinna’’ntiādi (dī. ni. 1.171; ma. ni. 1.445; 2.94, 95, 225; 3.91, 116, 136; saṃ. ni. 3.210; dha. sa. 1221) nayappavattā. **Antaggāhikā**ti sassatucchedasaṅkhātassa antassa gāhikā. **Yaṃ kho tva**ntiādīsu yaṃ pavāraṇaṃ ṭhapesi, taṃ diṭṭhena ṭhapesīti taṃ-saddaṃ ajjhāharitvā yojetabbaṃ.

239. **Vatthuṃ pakāsento**ti puggale parisaṅkuppattiyā nimittabhūtaṃ vatthumattaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Yaṃ pana vatthuṃ sandhāya ‘‘puggalo paññāyati, na vatthū’’ti āha, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yadi pana tassa bhikkhuno vasanaṭṭhāne pokkharaṇito macchaggahaṇādi disseyya, tadā ‘‘vatthu ca puggalo ca paññāyatī’’ti vattabbaṃ bhaveyya. Tenāha **‘‘purimanayeneva corehī’’**tiādi. Bhikkhuno sarīre mālāgandhañca ariṭṭhagandhañca disvā evaṃ ‘‘vatthu ca puggalo ca paññāyatī’’ti vuttanti veditabbaṃ.

Aphāsuvihārakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaṇḍanakārakavatthukathāvaṇṇanā

240. **Dve cātuddasikā hontī**ti tatiyapakkhe cātuddasiyā saddhiṃ dve cātuddasikā honti. **‘‘Bhaṇḍanakārakānaṃ terase vā cātuddase vā ime pannarasīpavāraṇaṃ pavāressantī’’**ti iminā yathāsakaṃ uposathakaraṇadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ cātuddasīpannarasīvohāro, na candagatisiddhiyā tithiyā vasenāti dasseti. Kiñcāpi evaṃ ‘‘anujānāmi, bhikkhave, rājūnaṃ anuvattitu’’nti (mahāva. 186) vacanato panettha lokiyānaṃ tithiṃ anuvattantehipi attano uposathakkamena cātuddasiṃ pannarasiṃ vā, pannarasiṃ cātuddasiṃ vā karonteheva anuvattitabbaṃ, na pana soḷasamadivasaṃ vā terasamadivasaṃ vā uposathadivasaṃ karontehi. Teneva pāḷiyampi ‘‘dve tayo uposathe cātuddasike kātu’’nti vuttaṃ. Aññathā dvādasiyaṃ, terasiyaṃ vā uposatho kātabboti vattabbato. ‘‘Sakiṃ pakkhassa cātuddase, pannarase vā’’tiādivacanampi upavutthakkameneva vuttaṃ, na tithikkamenāti gahetabbaṃ.

Bhaṇḍanakārakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pavāraṇāsaṅgahakathāvaṇṇanā

241. **‘‘Pavāretvā pana antarāpi cārikaṃ pakkamituṃ labhantī’’**ti iminā pavāraṇāsaṅgahe kate antarā pakkamitukāmā saṅghaṃ sannipātāpetvā pavāretuṃ labhantīti dasseti.

Pavāraṇāsaṅgahakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pavāraṇākkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

5. Cammakkhandhako

Soṇakoḷivisakathādivaṇṇanā

242. Cammakkhandhake **uṇṇapāvāraṇa**nti ubhato lomāni uṭṭhāpetvā kataṃ uṇṇamayaṃ pāvāraṇaṃ, ubhato kappāsapicuṃ uṭṭhāpetvā vītapāvāropi atthi, tato nivattanatthaṃ ‘‘uṇṇapāvāraṇa’’nti vuttaṃ.

Aḍḍhacandapāsāṇeti sopānamūle upaḍḍhaṃ anto pavesetvā ṭhapite aḍḍhapāsāṇe. Pāḷiyaṃ **vihārapacchāyāya**nti vihārapaccante chāyāya, vihārassa vaḍḍhamānacchāyāyantipi vadanti.

243. **Bhogā**ti upayogatthe paccattavacanaṃ. **Accāyatā**ti atiāyatā kharamucchanā. **Saravatī**ti madhurasarasaṃyuttā. **Atisithilā** mandamucchanā. **Vīriyasamatha**nti vīriyasampayuttasamathaṃ. **Tattha ca nimittaṃ gaṇhāhī**ti tasmiñca samabhāve sati yaṃ ādāse mukhanimittaṃ viya nimittaṃ uppajjati, taṃ samathanimittaṃ, vipassanānimittaṃ, magganimittaṃ, phalanimittañca gaṇhāhi nibbattehīti, evamassa arahattapariyosānaṃ kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ.

244. **Chaṭhānānī**ti cha kāraṇāni. **Adhimutto**ti paṭivijjhitvā ṭhito. **Nekkhammādhimutto**tiādi sabbaṃ arahattavasena vuttaṃ. Arahattañhi sabbakilesehi nikkhantattā **nekkhammaṃ,** teheva ca pavivittattā **paviveko,** byāpajjābhāvato **abyāpajjaṃ,** upādānassa khayante uppannattā **upādānakkhayo,** taṇhakkhayante uppannattā **taṇhakkhayo,** sammohābhāvato **asammoho**ti ca vuccati.

Kevalaṃ saddhāmattakanti kevalaṃ paṭivedhapaññāya asammissaṃ saddhāmattakaṃ. **Paṭicaya**nti punappunaṃ karaṇena vaḍḍhiṃ. **Vītarāgattā**ti maggapaṭivedhena rāgassa vigatattā eva nekkhammasaṅkhātaṃ arahattaṃ paṭivijjhitvā sacchikatvā ṭhito hoti. Sesapadesupi eseva nayo. **Pavivekādhimutto**ti ‘‘paviveke adhimutto aha’’nti evaṃ arahattaṃ byākarotīti attho.

Sīlabbataparāmāsanti sīlañca vatañca parāmasitvā gahitaggahaṇamattaṃ. **Sārato paccāgacchanto**ti sārabhāvena jānanto. **Abyāpajjādhimutto**ti abyāpajjaṃ arahattaṃ byākaroti.

Amissīkatanti amissakataṃ. Kilesā hi ārammaṇena saddhiṃ cittaṃ missaṃ karonti, tesaṃ abhāvā amissīkataṃ. **Bhusā vātavuṭṭhī**ti balavavātakkhandho.

Upādānakkhayassa cāti upayogatthe sāmivacanaṃ. **Disvā āyatanuppāda**nti cakkhādiāyatanānaṃ uppādañca vayañca disvā. **Cittaṃ vimuccatī**ti imāya vipassanāpaṭipattiyā phalasamāpattivasena cittaṃ vimuccati.

Soṇakoḷivisakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Diguṇādiupāhanapaṭikkhepakathāvaṇṇanā

245. **Sakaṭavāhe**ti dvīhi sakaṭehi paricchinne vāhe. **‘‘Vāhe’’**ti bahuvacanassa hiraññavisesanattepi sāmaññāpekkhāya ‘‘hirañña’’nti ekavacanaṃ kataṃ.

246. **Addāriṭṭhakavaṇṇā**ti allāriṭṭhaphalavaṇṇā, tintakākapakkhavaṇṇātipi vadanti. **Rajana**nti upalittaṃ nīlādivaṇṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘coḷakena puñchitvā’’**ti. Tañhi tathā puñchite vigacchati. Yaṃ pana cammassa duggandhāpanayanatthaṃ kāḷarattādirajanehi rañjitattā kāḷarattādivaṇṇaṃ hoti, taṃ coḷādīhi apanetuṃ na sakkā cammagatikameva, tasmā taṃ vaṭṭatīti daṭṭhabbaṃ.

Khallakanti sabbapaṇhipidhānacammaṃ, aparigaḷanatthaṃ paṇhiuparibhāge apidhāya āropanabandhanamattaṃ vaṭṭati. **Vicitrā**ti saṇṭhānato vicitrapaṭā adhippetā, na vaṇṇato sabbaso apanetabbesu khallakādīsu paviṭṭhattā. Biḷālasadisamukhattā mahāulūkā **‘‘pakkhibiḷālā’’**ti vuccati, tesaṃ cammaṃ nāma pakkhalomameva.

Diguṇādiupāhanapaṭikkhepakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ajjhārāmeupāhanapaṭikkhepakathādivaṇṇanā

251. **Uṇṇāhi katapādukā**ti ettha uṇṇāmayakambalehi katā pādukā saṅgayhanti.

253. **Gaṅgāmahakīḷikāyā**ti gaṅgāmahe kīḷikāya. Tattha hi itthipurisā yānehi udakakīḷaṃ gacchanti. **Pīṭhakasivika**nti phalakādinā kataṃ pīṭhakayānaṃ. **Paṭapotalikaṃ** andolikā. Sabbampi yānaṃ upāhanenapi gantuṃ asamatthassa gilānassa anuññātaṃ.

254. **Vāḷarūpānī**ti āharimāni vāḷarūpāni. **Caturaṅgulādhikānī**ti uddalomīekantalomīhi visesadassanaṃ. Caturaṅgulato hi ūnāni kira uddalomīādīsu pavisanti. **Vānacitro uṇṇāmayattharaṇo**ti nānāvaṇṇehi uṇṇāmayasuttehi bhitticchedādivasena vāyitvā katacittattharaṇo. **Ghanapupphako**ti bahalarāgo. **Pakatitūlikā**ti tūlapuṇṇā bhisi. **Vikatikā**ti sīharūpādivasena vānacitrāva gayhati. **Uddalomī**ti ‘‘ubhatodasaṃ uṇṇāmayattharaṇa’’nti **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Koseyyakaṭṭissamaya**nti kosiyasuttānaṃ antarā suvaṇṇamayasuttāni pavesetvā vītaṃ. Suvaṇṇasuttaṃ kira ‘‘kaṭṭissaṃ, kasaṭa’’nti ca vuccati. Teneva ‘‘koseyyakasaṭamaya’’nti **ācariya-dhammapālattherena** vuttanti vadanti. **Ratanaparisibbita**nti suvaṇṇalittaṃ. **Suddhakoseyya**nti ratanaparisibbanarahitaṃ.

Ajinamigacammānaṃ atisukhumattā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbantīti vuttaṃ **‘‘ajinappaveṇī’’**ti. **Rattavitānenā**ti sabbarattena vitānena. Yaṃ pana nānāvaṇṇaṃ vānacittaṃ vā lepacittaṃ vā, taṃ vaṭṭati. **Ubhatolohitakūpadhāne**pi eseva nayo. **‘‘Citraṃ vā’’**ti idaṃ pana sabbathā kappiyattā vuttaṃ, na pana ubhatoupadhānesu akappiyattā. Na hi lohitaka-saddo citte vattati, paṭaliggahaṇeneva cittakassapi attharaṇassa saṅgahetabbappasaṅgato, kāsāvaṃ pana lohitakavohāraṃ na gacchati. Tasmā vitānepi ubhatoupadhānepi vaṭṭati. **Sace pamāṇayutta**ntiādi aññappamāṇātikkantassa bibbohanassa paṭikkhittabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ, na pana uccāsayanamahāsayanabhāvadassanatthaṃ tathā avuttattā. Taṃ pana upadhānaṃ uposathikānaṃ gahaṭṭhānaṃ vaṭṭati. Uccāsayanamahāsayanameva hi tadā tesaṃ na vaṭṭati. **Dīghanikāyaṭṭhakathā**dīsu kiñcāpi ‘‘ṭhapetvā tūlikaṃ sabbāneva gonakādīni ratanaparisibbitāni vaṭṭantī’’tiādi vuttaṃ, vinayaṭṭhakathāyeva kappiyākappiyabhāve pamāṇanti gahetabbaṃ.

Ajjhārāmeupāhanapaṭikkhepakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Gihivikatānuññātādikathāvaṇṇanā

256. **Abhinissāyā**ti apassāya. **Visukāyikavipphanditāna**nti paṭipakkhabhūtānaṃ diṭṭhicittavipphanditānanti attho.

257. **Yatindriya**nti manindriyavasena saññatindriyaṃ.

258. Pāḷiyaṃ **aṭṭhakavaggikānī**ti **suttanipāte** (su. ni. 772 ādayo) aṭṭhakavaggabhūtāni soḷasa suttāni. **Evaṃ ciraṃ akāsī**ti evaṃ cirakālaṃ pabbajjaṃ anupagantvā agāramajjhe kena kāraṇena vāsamakāsīti attho. So kira majjhimavaye pabbajito, tena bhagavā evamāha. **Etamatthaṃ viditvā**ti kāmesu diṭṭhādīnavā cirāyitvāpi gharāvāsena pakkhandantīti etamatthaṃ sabbākārato viditvā.

Ādīnavaṃ loketi saṅkhāraloke aniccatādiādīnavaṃ. **Nirupadhi**nti nibbānaṃ. ‘‘Ariyo na ramatī pāpe’’ti imassa hetumāha **‘‘pāpe na ramatī sucī’’**ti. Tattha **sucī**ti visuddhapuggalo.

259. **Kāḷasīho**ti kāḷamukhavānarajāti. **Cammaṃ na vaṭṭatī**ti nisīdanattharaṇaṃ kātuṃ na vaṭṭati, bhūmattharaṇādivasena senāsanaparibhogo vaṭṭateva.

Gihivikatānuññātādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cammakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

6. Bhesajjakkhandhako

Pañcabhesajjādikathāvaṇṇanā

260. Bhesajjakkhandhake **pittaṃ koṭṭhabbhantaragataṃ hotī**ti bahisarīre byāpetvā ṭhitaṃ abaddhapittaṃ koṭṭhabbhantaragataṃ hoti, tena pittaṃ kupitaṃ hotīti adhippāyo.

261-2. Pāḷiyaṃ **nacchādentī**ti ruciṃ na uppādenti. **Susukā**ti samudde ekā macchajāti, kumbhilātipi vadanti. **Saṃsaṭṭha**nti parissāvitaṃ.

263. **Piṭṭhehī**ti pisitehi. **Kasāvehī**ti tacādīni udake tāpetvā gahitaūsarehi. **Ubbhida**nti ūsarapaṃsumayaṃ. **Loṇabila**nti loṇaviseso.

264-5. **Chakaṇa**nti gomayaṃ. **Pākatikacuṇṇa**nti apakkakasāvacuṇṇaṃ, gandhacuṇṇaṃ pana na vaṭṭati. Pāḷiyaṃ **cuṇṇacālini**nti udukkhale koṭṭitacuṇṇaparissāvaniṃ. **Suvaṇṇageruko**ti suvaṇṇatutthādi. Pāḷiyaṃ **añjanūpapisana**nti añjane upanetuṃ pisitabbabhesajjaṃ.

267-9. **Kabaḷikā**ti upanāhabhesajjaṃ. **Gharadinnakābādho** nāma gharaṇiyā dinnavasīkaraṇabhesajjasamuṭṭhitaābādho. **Tāya chārikāya paggharitaṃ khārodaka**nti parissāvane tacchārikaṃ pakkhipitvā udake abhisiñcite tato chārikato heṭṭhā paggharitaṃ khārodakaṃ. Pāḷiyaṃ **akaṭayūsenā**ti anabhisaṅkhatena muggayūsena. **Kaṭākaṭenā**ti mugge pacitvā acāletvā parissāvitena muggayūsenāti vadanti.

Pañcabhesajjādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Guḷādianujānanakathāvaṇṇanā

272-4. **Guḷakaraṇa**nti ucchusālaṃ. **Avissatthā**ti sāsaṅkā.

276. **Appamattakepi vārentī**ti appamattake dinne dāyakānaṃ pīḷāti paṭikkhipanti. **Paṭisaṅkhāpī**ti ettakenapi yāpetuṃ sakkā, ‘‘avasesaṃ aññesaṃ hotū’’ti sallakkhetvāpi paṭikkhipanti.

279. **Vatthipīḷana**nti yathā vatthigatateḷādi antosarīre ārohanti, evaṃ hatthena vatthimaddanaṃ. Sambādhe satthakammavatthikammānameva paṭikkhittattā dahanakammaṃ vaṭṭati eva.

Guḷādianujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Yāgumadhugoḷakādikathāvaṇṇanā

282-3. Pāḷiyaṃ **dasassa ṭhānānī**ti assa paṭiggāhakassa dasa ṭhānāni kāraṇāni dhammenāti attho. **Anuppavecchatī**ti deti. Vātañca byapanetīti sambandho, vātañca anulometīti attho. **Saggā te āraddhā**ti tayā devalokā ārādhitā.

Yāgumadhugoḷakādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pāṭaligāmavatthukathāvaṇṇanā

286. **Pāṭaligāme nagaraṃ māpentī**ti pāṭaligāmassa samīpe tasseva gāmakhettabhūte mahante araññappadese pāṭaliputtaṃ nāma nagaraṃ māpenti. **Yāvatā ariyaṃ āyatana**nti yattakaṃ ariyamanussānaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ. **Yāvatā vaṇippatho**ti yattakaṃ vāṇijānaṃ bhaṇḍavikkīṇanaṭṭhānaṃ, vasanaṭṭhānaṃ vā, idaṃ tesaṃ sabbesaṃ agganagaraṃ bhavissatīti attho. **Puṭabhedana**nti sakaṭādīhi nānādesato āhaṭānaṃ bhaṇḍapuṭānaṃ vikkīṇanatthāya mocanaṭṭhānaṃ. **Sara**nti taḷākādīsupi vattati, tannivattanatthaṃ **‘‘saranti idha nadī adhippetā’’**ti vuttaṃ sarati sandatīti katvā. **Vinā eva kullena tiṇṇā**ti idaṃ appamattakaudakampi aphusitvā vinā kullena pārappattā.

Pāṭaligāmavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Koṭigāmesaccakathāvaṇṇanā

287. Pāḷiyaṃ **sandhāvita**nti bhavato bhavaṃ paṭisandhiggahaṇavasena sandhāvanaṃ kataṃ. **Saṃsarita**nti tasseva vevacanaṃ. **Mamañceva tumhākañcā**ti mayā ca tumhehi ca, sāmivaseneva vā mama ca tumhākañca sandhāvanaṃ ahosīti attho gahetabbo. **Saṃsarita**nti saṃsari. Bhavataṇhā eva bhavato bhavaṃ netīti **bhavanettī**ti vuttā.

289. ‘‘Nīlā hontī’’ti vuttamevatthaṃ vivarituṃ **‘‘nīlavaṇṇā’’**tiādi vuttaṃ. **Nīlavaṇṇā**ti nīlavilepanā. Esa nayo sabbattha. **Paṭivaṭṭesī**ti pahari. **Ambakāyā**ti ambāya. Upacāravacanañhetaṃ, mātugāmenāti attho. **Upasaṃharathā**ti upanetha, ‘‘īdisā tāvatiṃsā’’ti parikappethāti attho. Idañca bhikkhūnaṃ saṃvegajananatthaṃ vuttaṃ, na nimittaggāhatthaṃ. Licchavirājāno hi sabbe na cirasseva ajātasattunā vināsaṃ pāpuṇissanti.

Koṭigāmesaccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sīhasenāpativatthuādikathāvaṇṇanā

290. **Sandhāgāre**ti rājakiccassa sandhāraṇatthāya nicchiddaṃ katvā vicāraṇatthāya katamahāsabhāya. **Gamikābhisaṅkhāro**ti gamane vāyāmo. **Dhammassa ca anudhamma**nti tumhehi vuttassa kāraṇassa anukāraṇaṃ, tumhehi vuttassa atthassa anurūpamevāti adhippāyo. **Sahadhammiko vādānuvādo**ti parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā ito paraṃ tassa anuvādo vā. **Koci** appamattakopi **gārayhaṃ ṭhānaṃ na āgacchatī**ti kiṃ tava vāde gārayhakāraṇaṃ natthīti vuttaṃ hoti.

293. **Anuviccakāra**nti anuviditākāraṃ. Ratanattayassa saraṇagamanādikiriyaṃ karoti. Sahasā katvā mā pacchā vippaṭisārī ahosīti attho. **Paṭākaṃ parihareyyu**nti dhajapaṭākaṃ ukkhipitvā ‘‘īdiso amhākaṃ saraṇaṃ gato sāvako jāto’’ti nagare ghosentā āhiṇḍanti.

294. **Nimittakammassā**ti maṃsakhādananimittena uppannapāṇātipātakammassa.

Sīhasenāpativatthuādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kappiyabhūmianujānanakathāvaṇṇanā

295. **Anuppage evā**ti pātova. **Oravasadda**nti mahāsaddaṃ. **Taṃ pana avatvāpī**ti **pi**-saddena tathāvacanampi anujānāti. **Aṭṭhakathāsū**ti andhakaṭṭhakathāvirahitāsu sesaṭṭhakathāsu. **Sādhāraṇalakkhaṇa**nti andhakaṭṭhakathāya saha sabbaṭṭhakathānaṃ samānaṃ.

Cayanti adhiṭṭhānauccavatthuṃ. **Yato paṭṭhāyā**ti yato iṭṭhakādito paṭṭhāya, yaṃ ādiṃ katvā bhittiṃ uṭṭhāpetukāmāti attho. **‘‘Thambhā pana upari uggacchanti, tasmā vaṭṭantī’’**ti etena iṭṭhakapāsāṇā heṭṭhā patiṭṭhāpitāpi yadi cayato, bhūmito vā ekaṅgulamattampi uggatā tiṭṭhanti, vaṭṭantīti siddhaṃ hoti.

Ārāmoti upacārasīmāparicchinno sakalo vihāro. **Senāsanānī**ti vihārassa anto tiṇakuṭiādikāni saṅghassa nivāsagehāni. **Vihāragonisādikā nāmā**ti senāsanagonisādikā. Senāsanāni hi sayaṃ parikkhittānipi ārāmaparikkhepābhāvena ‘‘gonisādikānī’’ti vuttāni. **‘‘Upaḍḍhaparikkhittopī’’**ti iminā tato ūnaparikkhitto yebhuyyena aparikkhitto nāma, tasmā aparikkhittasaṅkhyameva gacchatīti dasseti. **Etthā**ti upaḍḍhādiparikkhitte. **Kappiyakuṭiṃ laddhuṃ vaṭṭatī**ti gonisādiyā abhāvena sesakappiyakuṭīsu tīsu yā kāci kappiyakuṭi kātabbāti attho.

Tesaṃ gehānīti ettha bhikkhūnaṃ vāsatthāya katampi yāva na denti, tāva tesaṃ santakaṃyeva bhavissatīti daṭṭhabbaṃ. **Vihāraṃ ṭhapetvā**ti upasampannānaṃ vāsatthāya katagehaṃ ṭhapetvāti attho. **Geha**nti nivāsagehaṃ, tadaññaṃ pana uposathāgārādi sabbaṃ anivāsagehaṃ catukappiyabhūmivimuttā pañcamī kappiyabhūmi. Saṅghasantakepi hi etādise gehe suṭṭhu parikkhittārāmattepi abbhokāse viya antovutthādidoso natthi. Yena kenaci channe, paricchanne ca sahaseyyappahonake bhikkhusaṅghassa nivāsagehe antovutthādidoso, na aññattha. Tenāha **‘‘yaṃ panā’’**tiādi. Tattha **‘‘saṅghikaṃ vā puggalikaṃ vā’’**ti idaṃ kiñcāpi bhikkhunīnaṃ sāmaññato vuttaṃ, bhikkhūnaṃ pana saṅghikaṃ puggalikañca bhikkhunīnaṃ, tāsaṃ saṅghikaṃ puggalikañca bhikkhūnaṃ gihisantakaṭṭhāne tiṭṭhatīti veditabbaṃ.

Mukhasannidhīti antosannihitadoso hi mukhappavesananimittaṃ āpattiṃ karoti, nāññathā. Tasmā ‘‘mukhasannidhī’’ti vutto.

Tattha tattha khaṇḍā hontīti upaḍḍhato adhikaṃ khaṇḍā honti. **Sabbasmiṃ chadane vinaṭṭhe**ti tiṇapaṇṇādivassaparittāyake chadane vinaṭṭhe. Gopānasīnaṃ pana upari vallīhi baddhadaṇḍesu ṭhitesupi jahitavatthukā honti eva. **Pakkhapāsakamaṇḍala**nti ekasmiṃ passe tiṇṇaṃ gopānasīnaṃ upari ṭhitatiṇapaṇṇādicchadanaṃ vuccati.

Anupasampannassa dātabbo assātiādinā akappiyakuṭiyaṃ vutthampi anupasampannassa dinne kappiyaṃ hoti, sāpekkhadānañcettha vaṭṭati, paṭiggahaṇaṃ viya na hotīti dasseti.

299. Pāḷiyaṃ **kantāre sambhāvesī**ti appabhakkhakantāre sampāpuṇi.

Kappiyabhūmianujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Keṇiyajaṭilavatthukathāvaṇṇanā

300. **Jaṭilo**ti āharimajaṭādharo tāpasavesadhārako yaññayutto lokapūjito brāhmaṇo. **Pavattāro** pāvacanavasena vattāro. Yesaṃ santakamidaṃ, yehi vā idaṃ gītanti attho. **Gītaṃ pavuttaṃ samihita**nti aññamaññassa pariyāyavacanaṃ vuttanti attho. **Tadanugāyantī**ti taṃ tehi pubbe gītaṃ anugāyanti. Evaṃ sesesu ca.

Yāvakālikapakkānanti pakke sandhāya vuttaṃ, āmāni pana anupasampannehi sītudake madditvā parissāvetvā dinnapānaṃ pacchābhattampi kappati eva. Ayañca attho mahāaṭṭhakathāyaṃ sarūpato avuttoti āha **‘‘kurundiyaṃ panā’’**tiādi. **‘‘Ucchuraso nikasaṭo’’**ti idaṃ pātabbasāmaññena yāmakālikakathāyaṃ vuttaṃ, taṃ pana sattāhakālikamevāti gahetabbaṃ. **Ime cattāro rasā**ti phalapattapupphaucchurasā cattāro.

Pāḷiyaṃ **aggihuttamukhā**ti aggijuhanapubbakā. **Chandaso**ti vedassa. **Sāvittī mukhaṃ** paṭhamaṃ sajjhāyitabbāti attho. **Tapata**nti vijotantānaṃ.

Keṇiyajaṭilavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rojamallādivatthukathāvaṇṇanā

301. **Bahukato buddhe vā**ti buddhe katabahumānoti attho. So kho ahaṃ, bhante ānanda, ñātīnaṃ daṇḍabhayatajjito ahosinti seso. Evañhi sati ‘‘evāha’’nti puna ahaṃ-gahaṇaṃ yujjati. **Vivarī**ti ‘‘vivaratū’’ti cintāmattena vivari, na uṭṭhāya hatthena.

303. **Aññataro**ti subhaddo vuḍḍhapabbajito. **Dve dārakā**ti sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitā dve puttā. **Nāḷiyāvāpakenā**ti nāḷiyā ceva thavikāya ca. **Saṃharatha** imehi bhājanehi taṇḍulādīni saṅkaḍḍhathāti attho. **Bhusāgāre**ti palālamaye agāre, palālapuñjaṃ abbhantarato palālaṃ saṅkaḍḍhitvā agāraṃ kataṃ hoti, tatthāti attho.

Rojamallādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catumahāpadesakathāvaṇṇanā

305. **Parimaddantā**ti upaparikkhantā. **Dve paṭā desanāmeneva vuttā**ti tesaṃ sarūpadassanapadametaṃ. Nāññanivattanapadaṃ pattuṇṇapaṭassāpi desanāmena vuttattā.

Tumbāti bhājanāni. **Phalatumbo** nāma lābuādi. **Udakatumbo** udakaghaṭo. **Kilañjacchatta**nti veḷuvilīvehi vāyitvā katachattaṃ. **Sambhinnarasa**nti missībhūtarasaṃ.

Catumahāpadesakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhesajjakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

7. Kathinakkhandhako

Kathinānujānanakathāvaṇṇanā

306. Kathinakkhandhake **sīsavasenā**ti padhānavasena. **Kathina**nti pañcānisaṃse antokaraṇasamatthatāya thiranti attho. **So nesaṃ bhavissatīti yujjatī**ti ‘‘so tumhāka’’nti avatvā ‘‘nesa’’nti vacanaṃ yujjati. **Ye atthatakathinā**ti na kevalaṃ tumhākameva, ye aññepi atthatakathinā, tesaṃ bhavissatīti attho. Atha vā **vo**ti tadā sammukhībhūtehi saddhiṃ asammukhībhūte ca anāgate ca bhikkhū sabbe ekato sampiṇḍetvā vuttaṃ, tumhākanti attho. **So nesa**nti ettha so tesanti yojetabbaṃ. Tenāha ‘‘atthatakathinānaṃ vo, bhikkhave, imāni pañca kappissantī’’ti. **Matakacīvara**nti matassa cīvaraṃ. ‘‘Vutthavassavasenā’’ti idaṃ pacchimavassaṃvutthānampi sādhāraṇanti āha **‘‘purimikāya vassaṃ upagantvā paṭhamapavāraṇāya pavāritā labhantī’’**ti. **Upagatā vā na labhantī**ti pacchimikāya vutthavassepi sandhāya vuttaṃ.

Khalimakkhitasāṭakoti ahatavatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **‘‘Akātuṃ na labbhatī’’**ti iminā anādariye sati dukkaṭanti dīpeti.

‘‘Apaloketvā’’ti idaṃ aññesaṃ vassaṃvutthabhikkhūnaṃ adatvā dātukāmehi kattabbavidhidassanaṃ. Yadi evaṃ kammavācāya eva dānaṃ avuttanti āha **‘‘kammavācā panā’’**tiādi. Kathinacīvaraṃ viya kammavācāya dātuṃ na vaṭṭatīti apaloketvāva dātabbanti adhippāyo.

308. **Mahābhūmika**nti mahāvisayaṃ, catuvīsatiākāravantatāya mahāvitthārikanti vuttaṃ hoti. **Pañcaka**nti pañcakhaṇḍaṃ. Eseva nayo sesesupi. **Paṭhamacimilikā**ti kathinavatthato aññā attano pakaticimilikā. **Kucchicimilikaṃ katvā sibbitamattenā**ti thirajiṇṇānaṃ cimilikānaṃ ekato katvā sibbanassetaṃ adhivacananti vadanti. Mahāpaccariyaṃ, kurundiyañca vuttavacananti dassanaṃ, byañjanato eva bhedo, na atthatoti dassanatthaṃ katantipi vadanti. **Piṭṭhianuvātāropanamattenā**ti dīghato anuvātassa āropanamattena. **Kucchianuvātāropanamattenā**ti puthulato anuvātassa āropanamattena. **Rattinissaggiyenā**ti rattiatikkantena.

309. **Hatavatthakasāṭakenā**ti atijiṇṇasāṭako. **Na hi tenā**tiādīsu tena parivārāgatapāṭhena idha ānetvā avuccamānena kathinatthārakassa jānitabbesu na kiñci parihāyati, tassa sabbassa idheva vuttattāti adhippāyo.

310. Mātā viyāti **mātikā,** ivatthe ka-paccayo daṭṭhabbo. Tena siddhamatthaṃ dassento āha **‘‘mātikāti mātaro’’**tiādi. **Assā**ti etissā mātikāya. Pakkamanantiko kathinubbhāro eva hi sayaṃ attano uppajjatīti evamabhedūpacārena ‘‘mātikā’’ti vutto ubbhārasseva pakkamanante samuppattito, tabbinimuttāya ca mātikāya abhāvā, tappakāsikāpi cettha pāḷi ‘‘mātikā’’ti vattuṃ yujjati. Sāpi hi pakkamanantikubbhārappakāsanena ‘‘pakkamanantikā’’ti vuttā. Eseva nayo sesubbhāresupi. **Pakkamana**nti cettha upacārasīmātikkamanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kathinānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ādāyasattakakathāvaṇṇanā

311. **‘‘Na puna āgamissa’’**nti idaṃ āvāsapalibodhupacchedakāraṇadassanaṃ. Pañcasu hi cīvaramāsesu yadā kadāci na paccessanti cittena upacārasīmātikkamena āvāsapalibodho chijjati. Paccessanti bahiupacāragatassa pana yattha katthaci na paccessanti citte uppannamatte chijjati. **Paṭhamaṃ cīvarapalibodho chijjatī**ti na paccessanti pakkamanato puretarameva cīvarassa niṭṭhitattā vuttaṃ. ‘‘Katacīvaramādāyā’’ti hi vuttaṃ. Atthatakathinassa hi bhikkhuno yāva ‘‘saṅghato vā dāyakakulādito vā cīvaraṃ labhissāmī’’ti cīvarāsā vā laddhavatthānaṃ sahāyasampadādiyogaṃ labhitvā saṅghāṭiādibhāvena ‘‘chinditvā karissāmī’’ti karaṇicchā vā pavattati, tāva cīvarapalibodho anupacchinno eva. Yadā pana yathāpatthitaṭṭhānato cīvarādīnaṃ sabbathā alābhena vā cīvarāsā ceva laddhānaṃ katvā niṭṭhānena vā naṭṭhavinaṭṭhādibhāvena vā cīvare nirapekkhatāya vā karaṇicchā ca vigacchati, tadā cīvarapalibodho upacchinno hoti.

So ca idha ‘‘katacīvaraṃ ādāyā’’ti vacanena pakāsito. Evaṃ upari sabbattha pāḷivacanakkamaṃ nissāya nesaṃ paṭhamaṃ, pacchā ca upacchijjanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Sabbathāpi ca imesaṃ ubhinnaṃ palibodhānaṃ upacchedeneva kathinubbhāro, na ekassa. Tesañca pubbāpariyena, ekakkhaṇe ca upacchijjanaṃ dassetuṃ imā aṭṭha mātikā ṭhapitāti veditabbā. **Antosīmāya**nti cīvaraniṭṭhānakkhaṇeyeva chinnattā vuttaṃ. **Nevimaṃ cīvaraṃ kāressa**nti cīvare apekkhāya vigatattā karaṇapalibodhassāpi upacchinnataṃ dasseti. Yo pana appicchatāya vā anatthikatāya vā sabbathā cīvaraṃ na sampaṭicchati, tassa bahisīmāgatassa sabbathāpi cīvarapalibodhābhāvena na paccessanti sanniṭṭhānamattena **sanniṭṭhānantiko** kathinubbhāro veditabbo. **So panā**ti palibodhupacchedo. **Ayaṃ panā**ti āsāvacchedako kathinubbhāro visuṃ vitthāretvā vutto, idha na vuttoti sambandho.

Anāsāya labhatīti ‘‘yasmiṃ kule cīvaraṃ labhissāmā’’ti āsā anuppannapubbā, tattha cīvarāsāya anuppannaṭṭhāne yattha katthaci labhatīti attho. **Āsāya na labhatī**ti āsīsitaṭṭhāne na labhatīti attho. **Idha na vutto**ti idha savanantikānantare na vutto. **Tatthā**ti tasmiṃ sīmātikkantike. **Sīmātikkantiko** nāma cīvaramāsānaṃ pariyantadivasasaṅkhātāya sīmāya atikkamanato sañjāto. Keci ‘‘bahisīmāya kālātikkamo sīmātikkamo’’ti maññanti, tesaṃ antoupacāre cīvarakālātikkamepi kathinubbhāro asammato nāma siyāti na cetaṃ yuttaṃ. Tasmā yattha katthaci kālātikkamo sīmātikkamoti veditabbo. Ettha ca pāḷiyaṃ ‘‘katacīvaro’’ti idaṃ upalakkhaṇamattaṃ, akatacīvarassapi kālātikkamena sīmātikkantiko hoti, dve ca palibodhā ekato chijjanti. Evaṃ aññatthāpi yathāsambhavaṃ taṃtaṃ visesanābhāvepi kathinubbhāratā, palibodhupacchedappakāro ca veditabbo. **‘‘Sahubbhāre dvepi palibodhā apubbaṃ acarimaṃ chijjantī’’**ti idaṃ akatacīvarassa paccessanti adhiṭṭhānasambhavapakkhaṃ sandhāya vuttaṃ, tesu aññatarābhāvepi sahubbhārova hoti.

312-325. Samādāyavāro ādāyavārasadisova. Upasaggamevettha viseso. Tenāha **‘‘puna samādāyavārepi…pe… teyeva dassitā’’**ti. Vippakatacīvare pakkamanantikassa abhāvato **‘‘yathāsambhava’’**nti vuttaṃ. Teneva vippakatacīvaravāre chaḷeva ubbhārā vuttā, cīvare hatthagate ca āsāvacchedikassa asambhavā, so etesu vāresu yattha katthaci na vutto, visuññeva vutto. Vippakatavāre cettha ādāyavārasamādāyavāravasena dve chakkavārā vuttā.

Tato paraṃ niṭṭhānasanniṭṭhānanāsanantikānaṃ vasena tīṇi tikāni dassitāni. Tattha tatiyattike **anadhiṭṭhitenā**ti ‘‘paccessaṃ, na paccessa’’nti evaṃ anadhiṭṭhitena, na evaṃ manasikatvāti attho. Tatiyattikato pana paraṃ ekaṃ chakkaṃ dassitaṃ. Evaṃ tīṇi tikāni, ekaṃ chakkañcāti paṭhamaṃ pannarasakaṃ vuttaṃ, iminā nayena dutiyapannarasakādīni veditabbāni.

Pāḷiyaṃ āsādvādasake bahisīmāgatassa kathinuddhāresu tesampi cīvarāsādivasena cīvarapalibodho yāva cīvaraniṭṭhānā tiṭṭhatīti āha **‘‘so bahisīmāgato suṇāti ‘ubbhataṃ kira tasmiṃ āvāse kathinanti…pe… savanantiko kathinuddhāro’’’**ti. Ettha ca savanakkhaṇe āvāsapalibodho paṭhamaṃ chijjati, niṭṭhite cīvarapalibodhoti veditabbo.

Disaṃgamikanavake **disaṃgamiko pakkamatī**ti na paccessanti pakkamati, iminā āvāsapalibodhābhāvo dassito hoti. Teneva vassaṃvutthāvāse puna gantvā cīvaraniṭṭhāpitamatte niṭṭhānantiko kathinuddhāro vutto. **‘‘Cīvarapaṭivisaṃ apavilāyamāno’’**ti iminā cīvarapalibodhasamaṅgikattamassa dasseti, **apavilāyamāno**ti ākaṅkhamāno. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ādāyasattakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathinakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

8. Cīvarakkhandhako

Jīvakavatthukathādivaṇṇanā

329. Cīvarakkhandhake **kammavipāka**nti kammapaccayautucittāhārasamuṭṭhitaṃ appaṭibāhiyarogaṃ sandhāya vuttaṃ kammajassa rogassa abhāvā.

330. Pāḷiyaṃ **saṃyamassā**ti saṅgahaṇassa. Avisajjanassāti attho ‘‘yo saṃyamo so vināso’’tiādīsu (pe. va. 237) viya. Etassa saṃyamassa phalaṃ upajānāmāti yojanā. Tameva phalaṃ dassentī āha **‘‘varametaṃ…pe… āsitta’’**nti. Keci pana ‘‘saṃyamassāti ānisaṃsassa, upayogatthe cetaṃ sāmivacana’’nti (sārattha. ṭī. mahāvagga 3.329-330) atthaṃ vadanti.

336. **Ussannadoso**ti sañjātapittādidoso. **Sabbatthā**ti sakalasarīre.

337. **Mahāpiṭṭhiyakojava**nti hatthipiṭṭhiyaṃ attharitabbatāya ‘‘mahāpiṭṭhiya’’nti laddhasamaññaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ.

338-9. **Upaḍḍhakāsinaṃ khamamāna**nti aḍḍhakāsiagghanakaṃ. Pāḷiyaṃ **kiṃ nu kho**ti katamaṃ nu kho.

340-342. **Upacāre**ti susānassa āsanne padese. **Chaḍḍetvā gatā**ti kiñci avatvā eva chaḍḍetvā gatā, etena ‘‘bhikkhū gaṇhantū’’ti chaḍḍite eva akāmā bhāgadānaṃ vihitaṃ, kevalaṃ chaḍḍite pana katikāya asati ekato bahūsu paviṭṭhesu yena gahitaṃ, tena akāmabhāgo na dātabboti dasseti. Samānā disā puratthimādibhedā etesanti sadisāti āha **‘‘ekadisāya vā okkamiṃsū’’**ti. **Dhuravihāraṭṭhāne**ti vihārassa sammukhaṭṭhāne.

Jīvakavatthukathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaṇḍāgārasammutiādikathāvaṇṇanā

343. **Vihāramajjhe**ti sabbesaṃ jānanatthāya vuttaṃ. **Vaṇṇāvaṇṇaṃ katvā**ti paṭivīsappahonakatājānanatthaṃ haliddiyādīhi khuddakamahantavaṇṇehi yutte same koṭṭhāse katvā. Tenāha **‘‘same paṭivīse ṭhapetvā’’**ti. **Ida**nti sāmaṇerānaṃ upaḍḍhapaṭivīsadānaṃ. **Phātikamma**nti pahonakakammaṃ. Yattakena vinayāgatena sammuñjanībandhanādihatthakammena vihārassa ūnakatā na hoti, tattakaṃ katvāti attho. **Sabbesa**nti tatruppādavassāvāsikaṃ gaṇhantānaṃ sabbesaṃ bhikkhūnaṃ, sāmaṇerānañca. **Bhaṇḍāgārikacīvarepī**ti akālacīvaraṃ sandhāya vuttaṃ. **Eta**nti ukkuṭṭhiyā katāya samabhāgadānaṃ. **Virajjhitvā karontī**ti kattabbakālesu akatvā yathārucitakkhaṇe karonti.

Ettakena mama cīvaraṃ pahotīti dvādasagghanakeneva mama cīvaraṃ paripuṇṇaṃ hoti, na tato ūnenāti sabbaṃ gahetukāmoti attho.

Bhaṇḍāgārasammutiādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cīvararajanakathādivaṇṇanā

344. **Evañhi kate**ti vaṭṭādhārassa anto rajanodakaṃ, bahi challikañca katvā viyojane kate. **Na uttaratī**ti kevalaṃ udakato pheṇuṭṭhānābhāvā na uttarati. **Rajanakuṇḍa**nti pakkarajanaṭṭhapanakaṃ mahāghaṭaṃ.

345. **Anuvātādīnaṃ dīghapattāna**nti āyāmato, vitthārato ca anuvātaṃ. **Ādi**-saddena dvinnaṃ khandhānaṃ antarā mātikākārena ṭhapitapattañca ‘‘dīghapatta’’nti daṭṭhabbaṃ. **Āgantukapatta**nti diguṇacīvarassa upari aññaṃ paṭṭaṃ appenti, taṃ sandhāya vuttaṃ. Taṃ kira idāni na karonti.

346. Pāḷiyaṃ **nandimukhiyā**ti tuṭṭhimukhiyā, pasannadisāmukhāyāti attho.

348. **Acchupeyya**nti patiṭṭhapeyyaṃ. **Hatavatthakāna**nti purāṇavatthānaṃ. **Anuddharitvāvā**ti aggaḷe viya dubbalaṭṭhānaṃ anapanetvāva.

349-351. Visākhavatthumhi **kallakāyā**ti akilantakāyā. **Gatī**ti ñāṇagati adhigamo. **Abhisamparāyo**ti ‘‘sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karotī’’tiādinā (saṃ. ni. 5.1048) vutto ñāṇābhisamparāyo, maggañāṇayuttehi gantabbagativisesoti attho. Taṃ bhagavā byākarissati. **‘‘Dadāti dāna’’**nti idaṃ annapānavirahitānaṃ sesapaccayānaṃ dānavasena vuttaṃ. **Sovaggika**nti saggasaṃvattanikaṃ.

359. **Aṭṭhapadakacchannenā**ti aṭṭhapadakasaṅkhātajūtaphalakalekhāsaṇṭhānena.

362. Pāḷiyaṃ **nadīpāraṃ gantu**nti bhikkhuno nadīpāragamanaṃ hotīti attho. **Aggaḷaguttiyeva pamāṇa**nti imehi catūhi nikkhepakāraṇehi ṭhapentenapi aggaḷaguttivihāre eva ṭhapetuṃ vaṭṭatīti adhippāyo. **Nissīmāgata**nti vassānasaṅkhātaṃ kālasīmaṃ atikkantaṃ, taṃ vassikasāṭikacīvaraṃ na hotīti attho.

Cīvararajanakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅghikacīvaruppādakathāvaṇṇanā

363. **Pañca māse**ti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Vaḍḍhiṃ payojetvā ṭhapitaupanikkhepato**ti vassāvāsikassatthāya dāyakehi vaḍḍhiṃ payojetvā ṭhapitaupanikkhepato. **‘‘Idha vassaṃvutthasaṅghassā’’**ti idaṃ abhilāpamattaṃ. Idha-saddaṃ pana vinā ‘‘vassaṃvutthasaṅghassa demā’’ti vuttepi so eva nayo. **Anatthatakathinassāpi pañca māse pāpuṇātī**ti vassāvāsikalābhavasena uppannattā anatthatakathinassāpi vutthavassassa pañca māse pāpuṇāti. Vakkhati hi ‘‘cīvaramāsato paṭṭhāya yāva hemantassa pacchimo divaso, tāva vassāvāsikaṃ demāti vutte kathinaṃ atthataṃ vā hotu anatthataṃ vā, atītavassaṃvutthānameva pāpuṇātī’’ti (mahāva. aṭṭha. 379). **Tato para**nti pañcamāsato paraṃ, gimhānassa paṭhamadivasato paṭṭhāyāti attho. **‘‘Kasmā? Piṭṭhisamaye uppannattā’’**ti idaṃ ‘‘udāhu anāgatavasse’’ti imassānantaraṃ daṭṭhabbaṃ. Potthakesu pana ‘‘anatthatakathinassāpi pañca māse pāpuṇātī’’ti imassānantaraṃ ‘‘kasmā piṭṭhisamaye uppannattā’’ti idaṃ likhanti, taṃ pamādalikhitaṃ piṭṭhisamaye uppannaṃ sandhāya ‘‘anatthatakathinassāpī’’ti vattabbato. Vutthavasse hi sandhāya ‘‘anatthatakathinassāpī’’ti vuttaṃ, na ca piṭṭhisamaye uppannaṃ vutthavassasseva pāpuṇātīti sammukhībhūtānaṃ sabbesampi pāpuṇanato. Teneva vakkhati ‘‘sace pana gimhānaṃ paṭhamadivasato paṭṭhāya evaṃ vadati, tatra sammukhībhūtānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Kasmā? Piṭṭhisamaye uppannattā’’ti (mahāva. aṭṭha. 179).

Duggahitānīti aggahitāni. Saṅghikānevāti attho. **Itovā**ti therānaṃ dātabbatova, idānevāti vā attho.

Saṅghikacīvaruppādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upanandasakyaputtavatthukathāvaṇṇanā

364. **‘‘Sattāhavārena aruṇameva uṭṭhāpetī’’**ti idaṃ nānāsīmāvihāresu kattabbanayena ekasmimpi vihāre dvīsu senāsanesu nivutthabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ, aruṇuṭṭhāpaneneva tattha vuttho hoti, na pana vassacchedaparihārāya. Antoupacārasīmāyapi yattha katthaci aruṇaṃ uṭṭhāpento attanā gahitasenāsanaṃ appaviṭṭhopi vutthavasso eva hoti, gahitasenāsane pana nivuttho nāma na hoti, tattha ca aruṇuṭṭhāpane pana sati hoti. Tenāha **‘‘purimasmiṃ bahutaraṃ nivasati nāmā’’**ti, etena ca itarasmiṃ sattāhavārenāpi aruṇuṭṭhāpane sati eva appakataraṃ nivasati nāma hoti, nāsatīti dīpitaṃ hoti. **Nānālābhehī**ti visuṃ visuṃ nibaddhavassāvāsikalābhehi. **Nānūpacārehī**ti nānāparikkhepanānādvārehi. **Ekasīmāvihārehī**ti dvinnaṃ vihārānaṃ ekena pākārena parikkhittattā ekāya upacārasīmāya antogatehi dvīhi vihārehi. **Senāsanaggāho paṭippassambhatī**ti paṭhamaṃ gahito paṭippassambhati. **Tatthā**ti yattha senāsanaggāho paṭippassaddho, tattha.

Upanandasakyaputtavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Gilānavatthukathāvaṇṇanā

365-6. **Bhūmiyaṃ paribhaṇḍaṃ akāsī**ti gilānena nipannabhūmiyaṃ kiliṭṭhaṭṭhānaṃ dhovitvā haritūpalittaṃ kāresīti attho. **Bhesajjaṃ yojetuṃ asamattho**ti parehi vuttavidhimpi kātuṃ asamattho. Pāḷiyaṃ gilānupaṭṭhākānaṃ cīvaradāne sāmaṇerānaṃ ticīvarādhiṭṭhānābhāvā ‘‘cīvarañca pattañcā’’tiādi sabbattha vuttaṃ. Sacepi sahassaṃ agghati, gilānupaṭṭhākānaññeva dātabbanti sambandho.

Gilānavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Matasantakakathādivaṇṇanā

369. **Añña**nti cīvarapattato aññaṃ. **Appaggha**nti atijiṇṇādibhāvena nihīnaṃ. **Tato**ti avasesaparikkhārato. **Sabba**nti pattaṃ, ticīvarañca.

Tattha tattha saṅghassevāti tasmiṃ tasmiṃ vihāre saṅghasseva. Pāḷiyaṃ **avissajjikaṃ avebhaṅgika**nti āgatānāgatassa cātuddisassa saṅghasseva santakaṃ hutvā kassaci avissajjikaṃ avebhaṅgikaṃ bhavituṃ anujānāmīti attho.

371-2. **Akkanāḷamaya**nti akkadaṇḍamayaṃ. **Akkadussānī**ti akkavākena katadussāni, potthakagatikāni dukkaṭavatthukānīti attho. **Dupaṭṭacīvarassa vā majjhe**ti yaṃ niṭṭhite tipaṭṭacīvaraṃ hoti, tassa majjhe paṭalaṃ katvā dātabbānīti attho.

374. **''Sante patirūpe gāhake''**ti vuttattā gāhake asati adatvā bhājitepi subhājitamevāti daṭṭhabbaṃ.

376. **Dakkhiṇodakaṃ pamāṇa**nti ''ettakāni cīvarāni dassāmī''ti paṭhamaṃ udakaṃ pātetvā pacchā denti. Taṃ yehi gahitaṃ, te bhāginova hontīti adhippāyo. **Parasamudde**ti jambudīpe. Tambapaṇṇidīpañhi upādāyesa evaṃ vutto.

Matasantakakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhacīvaramātikākathāvaṇṇanā

379. **Puggalādhiṭṭhānanayena vutta**nti ''sīmāya dāna''ntiādinā vattabbe ''sīmāya detī''tiādi puggalādhiṭṭhānena vuttaṃ. **''Apicā''**tiādinā paṭhamaleḍḍupātabhūtaparikkhepārahaṭṭhānato bahi dutiyaleḍḍupātopi upacārasīmā evāti dasseti. Dhuvasannipātaṭṭhānādikampi pariyante ṭhitameva gahetabbaṃ. Loke gāmasīmādayo viya lābhasīmā nāma visuṃ pasiddhā nāma natthi, kenāyaṃ anuññātāti āha **''neva sammāsambuddhenā''**tiādi. Etena nāyaṃ sāsanavohārasiddhā, lokavohārasiddhā evāti dasseti. **''Janapadaparicchedo''**ti idaṃ lokapasiddhasīmāsaddatthavasena vuttaṃ. Paricchedabbhantaraṃ pana sabbaṃ janapadasīmāti gahetabbaṃ, janapado eva janapadasīmā. Evaṃ raṭṭhasīmādīsupi. Tenāha **''āṇāpavattiṭṭhāna''**ntiādi.

Pathavīvemajjhe gatassāti yāva udakapariyantā khaṇḍasīmattā vuttaṃ, upacārasīmādīsu pana abaddhasīmāsu heṭṭhāpathaviyaṃ sabbattha ṭhitānaṃ na pāpuṇāti, kūpādipavesārahaṭṭhāne ṭhitānaññeva pāpuṇātīti heṭṭhā sīmākathāyaṃ vuttanayena taṃtaṃsīmaṭṭhabhāvo veditabbo. Cakkavāḷasīmāya pana dinnaṃ pathavīsandhārakaudakaṭṭhānepi ṭhitānaṃ pāpuṇāti sabbattha cakkavāḷavohārattā.

Buddhādhivutthoti buddhena bhagavatā nivuttho. **Pākavaṭṭa**nti nibaddhadānaṃ. **Vattatī**ti pavattati. **Tehī**ti yesaṃ sammukhe esa deti, tehi bhikkhūhi. **Dutiyabhāge pana therāsanaṃ āruḷhe**ti yāva saṅghanavakā ekavāraṃ sabbesaṃ bhāgaṃ datvā cīvare aparikkhīṇe puna sabbesaṃ dātuṃ dutiyabhāge therassa dinneti attho. **Paṃsukūlikānampi vaṭṭatī**ti ettha ''tuyhaṃ demā''ti avuttattāti kāraṇaṃ vadanti. Yadi evaṃ ''saṅghassa demā''ti vuttepi vaṭṭeyya, ''bhikkhūnaṃ dema, therānaṃ dema, saṅghassa demā''ti (mahāva. aṭṭha. 379) vacanato bhedo na dissati. Vīmaṃsitabbamettha kāraṇaṃ.

Pārupituṃ vaṭṭatīti paṃsukūlikānaṃ vaṭṭati. **Bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīnañca dammīti vutte pana na majjhe bhinditvā dātabba**nti ettha yasmā bhikkhunipakkhe saṅghassa paccekaṃ aparāmaṭṭhattā bhikkhunīnaṃ gaṇanāya bhāgo dātabboti dāyakassa adhippāyoti sijjhati, tathā dānañca bhikkhūpi gaṇetvā dinne eva yujjati. Itarathā hi kittakaṃ bhikkhūnaṃ dātabbaṃ, kittakaṃ bhikkhunīnanti na viññāyati, tasmā ''bhikkhusaṅghassā''ti vuttavacanampi ''bhikkhūna''nti vuttavacanasadisamevāti āha **''bhikkhū ca bhikkhuniyo ca gaṇetvā dātabba''**nti. Tenāha **''puggalo …pe… bhikkhusaṅghaggahaṇena aggahitattā''**ti. Bhikkhusaṅgha-saddena bhikkhūnaññeva gahitattā, puggalassa pana ''tuyhañcā''ti visuṃ gahitattā ca tatthassa aggahitatā daṭṭhabbā, ''bhikkhūnañca bhikkhunīnañca tuyhañcā''ti vuttaṭṭhānasadisattāti adhippāyo. Puggalappadhāno hettha saṅgha-saddo daṭṭhabbo. Keci pana ''bhikkhusaṅghaggahaṇena gahitattā''ti (sāratthа. ṭī. mahāvagga 3.379) pāṭhaṃ likhanti, taṃ na sundaraṃ tassa visuṃ lābhaggahaṇe kāraṇavacanattā. Tathā hi visuṃ saṅghaggahaṇena gahitattāti visuṃ puggalassapi bhāgaggahaṇe kāraṇaṃ vuttaṃ. Yathā cettha puggalassa aggahaṇaṃ, evaṃ upari ''bhikkhusaṅghassa ca tuyhañcā''tiādīsupi saṅghādi-saddehi puggalassa aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yadi hi gahaṇaṃ siyā, saṅghatopi, visumpīti bhāgadvayaṃ labheyya ubhayattha gahitattā.

Pūjetabbantiādi gihikammaṃ na hotīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **''Bhikkhusaṅghassa harā''**ti idaṃ piṇḍapātaharaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **''bhuñjituṃ vaṭṭatī''**ti. **''Antohemante''**ti iminā anatthate kathine vassānaṃ pacchime māse dinnaṃ purimavassaṃvutthānaññeva pāpuṇāti, tato paraṃ hemante dinnaṃ pacchimavassaṃvutthānampi vutthavassattā pāpuṇāti. Hemantato pana paraṃ piṭṭhisamaye ''vassaṃvutthasaṅghassā''ti evaṃ vatvā dinnaṃ anantare vasse vā tato paresu vā yattha katthaci tasmiṃ vutthavassānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Ye pana sabbathā avutthavassā, tesaṃ na pāpuṇātīti dasseti. **Sabbesampī**ti hi tasmiṃ bhikkhubhāve vutthavassānaṃ sabbesampīti attho daṭṭhabbo. **''Vassaṃvutthasaṅghassā''**ti vuttattā **sammukhībhūtānaṃ sabbesa**nti etthāpi eseva nayo. **Atītavassa**nti anantarātītavassaṃ.

Uddesaṃ gahetuṃ āgatoti uddese aggahitepi antevāsikovāti vuttaṃ. **Gahetvā gacchanto**ti pariniṭṭhitauddeso hutvā gacchanto. **''Vattaṃ katvā uddesaparipucchādīni gahetvā vicarantāna''**nti idaṃ ''uddesantevāsikāna''nti imasseva visesanaṃ, tena uddesakāle āgantvā uddesaṃ gahetvā gantvā aññattha nivasante anibaddhacārike nivatteti.

Aṭṭhacīvaramātikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cīvarakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

9. Campeyyakkhandhako

Kassapagottabhikkhuvatthukathādivaṇṇanā

380. Campeyyakkhandhake **tantibaddho**ti tanti vuccati byāpāro, tattha baddho, ussukkaṃ āpannoti attho. Tenāha **''tasmiṃ āvāse''**tiādi.

387-8. **Hāpanaṃ vā aññathā karaṇaṃ vā natthī**ti ñattikammassa ñattiyā ekattā hāpanaṃ na sambhavati, tassā ekattā eva pacchā ñattiṭhapanavasena, dvikkhattuṃ ṭhapanavasena ca aññathā karaṇaṃ natthi. **Parato**ti parivāre. **Ta**nti pabbājanīyakammaṃ, tassāti attho.

Kassapagottabhikkhuvatthukathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvenissaraṇādikathāvaṇṇanā

395. **Esā**ti ''bālo''tiādinā niddiṭṭhapuggalo, appattoti sambandho. Tattha kāraṇamāha **''yasmā''**tiādi. Tattha **āveṇikena lakkhaṇenā**ti pabbājanīyakammassa nimittabhāvena pāḷiyaṃ vuttattā asādhāraṇabhūtena kuladūsakabhāvena. Yadi hesa taṃ kammaṃ appatto, kathaṃ pana sunissāritoti āha **''yasmā panassa ākaṅkhamāno saṅgho pabbājanīyakammaṃ kareyyāti vuttaṃ, tasmā sunissārito''**ti. **Tattha vutta**nti kammakkhandhake (cūḷava. 27) vuttaṃ.

Ettha pana kuladūsakakammaṃ katvā pabbājanīyakammakatassa **terasakakaṇḍakaṭṭhakathāyaṃ** ''yasmiṃ vihāre vasantena yasmiṃ gāme kuladūsakakammaṃ kataṃ hoti, tasmiṃ vihāre vā tasmiṃ gāme vā na vasitabba''ntiādinā (pārā. aṭṭha. 2.433) yā sammāvattanā vuttā, sā itarenāpi pūretabbā. Yaṃ pana paṭippassaddhakammassa kuladūsakassa tattheva **aṭṭhakathāyaṃ** ''yesu kulesu kuladūsakakammaṃ kataṃ, tato paccayā na gahetabbā''tiādi vuttaṃ, taṃ na pūretabbaṃ kulasaṅgahassa akatattā. Evaṃ sesakammesupi. Yadi evaṃ ''tajjanīyakammārahassa niyasakammaṃ karoti…pe… evaṃ kho, upāli, adhammakammaṃ hotī''tiādivacanaṃ (mahāva. 402) virujjhatīti? Na virujjhati saṅghasanniṭṭhānavasena tajjanīyādikammārahattassa sijjhanato. Yassa hi saṅgho ''tajjanīyakammaṃ karomā''ti sanniṭṭhānaṃ katvā kammavācaṃ sāvento pabbājanīyakammavācaṃ sāveti, tassa kammaṃ adhammakammaṃ hoti. Sace pana ''tasseva pabbājanīyakammameva karomā''ti sanniṭṭhānaṃ katvā tadeva karoti, tassa taṃ kammaṃ dhammakammanti veditabbaṃ.

Evamidha ‘‘nissāraṇa’’nti adhippetassa pabbājanīyakammassa vasena atthaṃ dassetvā idāni tadaññesaṃ tajjanīyādīnaṃ vasena nissāraṇe adhippete ‘‘appatto nissāraṇa’’nti imassa paṭipakkhavasena sampatto nissāraṇaṃ, ‘‘tañce saṅgho nissāreti. Sunissārito’’ti atthasambhavaṃ dassetuṃ puna **‘‘tañce saṅgho nissāretīti sace saṅgho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tatthā**ti tajjanīyādikammavisaye, ekenāpi aṅgena nissāraṇā anuññātāti yojanā. Pāḷiyaṃ **appatto nissāraṇa**nti ettha āpanno āveṇikavasena tajjanīyādisaṅkhātaṃ nissāraṇaṃ pattoti attho gahetabbo.

Dvenissaraṇādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Campeyyakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

10. Kosambakakkhandhako

Kosambakavivādakathāvaṇṇanā

451. Kosambakakkhandhake **sace hoti, desessāmī**ti vinayadharassa vacanena āpattidiṭṭhiṃ paṭilabhitvā evamāha. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘so tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi hotī’’ti vuttaṃ. **Natthi āpattī**ti udakassa ṭhapanabhāvaṃ ajānitvā vā ṭhapitaṃ chaḍḍetvā vissaritvā vā gamane asañcicca asatiyā anāpattipakkhopi sambhavatīti vinayadharo tattha anāpattidiṭṭhiṃ paṭilabhitvā evamāha. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘aññe bhikkhū tassa āpattiyā anāpattidiṭṭhino hontī’’ti vuttaṃ. Parisāyapissa anāpattidiṭṭhiyā uppannattā ‘‘aññe’’ti bahuvacanaṃ kataṃ. **Anāpattidiṭṭhi ahosī**ti suttantikattherassa vinaye apakataññutāya vinayadharassa vacanamattena so evamahosi, sā panassa āpatti eva udakāvasesassa ṭhapanabhāvaṃ ñatvā ṭhapitattā. Vatthumattajānane eva hi sekhiyā sacittakā, na paṇṇattivijānane. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi hotī’’ti sabbattha āpatti icceva vuttaṃ. **‘‘Āpattiṃ āpajjamāno’’**ti idaṃ vinayadharatthero ‘‘tayā idaṃ udakaṃ ṭhapita’’nti attanā puṭṭhena suttantikattherena ‘‘āmāvuso’’ti vuttavacanaṃ saritvā paṇṇattiakovidatāya sañcicceva akāsīti āpattidiṭṭhi hutvāva avoca. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘aññe bhikkhū tassā āpattiyā āpattidiṭṭhino hontī’’ti vuttaṃ.

453. **‘‘Na tāva bhinno’’**ti idaṃ ukkhipanatadanuvattanamattena saṅgho bhinno nāma na hoti, taṃ nissāya pana ubhayapakkhikānaṃ pakkhaṃ pariyesitvā aññamaññaṃ kodhavasena kāyavacīkalahavaḍḍhaneneva hotīti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘so ca kho kalahavasenā’’**ti. **Sambhamaatthavasenā**ti turitatthavasena.

454. **Akāraṇe**tiādi anukkhipitvāva upāyena saññāpetvā hitesitāya āpattito mocetuṃ yuttaṭṭhāne kodhacittavasena viheṭhanatthāya katabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na pana kammaṅgassa abhāvaṃ sandhāya. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘āpatti esā, bhikkhave, nesā anāpatti…pe… ukkhitto eso bhikkhū’’tiādi vuttaṃ.

455. **‘‘Adhammavādīnaṃ pakkhe nisinno’’**ti idaṃ upalakkhaṇamattaṃ, dhammavādīnaṃ pakkhe nisīditvā adhammavādīnaṃ laddhiṃ gaṇhantopi dhammavādīnaṃ nānāsaṃvāsako hoti eva. **Kammaṃ kopetī**ti taṃ vinā gaṇassa apūraṇapakkhaṃ sandhāya vuttaṃ. **Yattha vā tattha vā**ti dhammavādīnaṃ pakkhe vā adhammavādīnaṃ pakkhe vāti attho. **Ime dhammavādinoti gaṇhātī**ti taṃtaṃpakkhagate bhikkhū yāthāvato vā ayāthāvato vā ‘‘ime dhammavādino’’ti gaṇhāti, ayaṃ taṃtaṃpakkhagatānaṃ attānaṃ samānasaṃvāsakaṃ karoti.

456. **Upadaṃsentī**ti pavattenti. Pāḷiyaṃ **ettāvatā**ti ‘‘ettakapadesaṃ muñcitvā nisinnā mayaṃ kodhacitte uppannepi aññamaññaṃ ananulomikaṃ kāyakammādiṃ pavattetuṃ na sakkhissāmā’’ti sallekkhetvā dūre nisīditabbanti adhippāyo. Tenāha **‘‘upacāraṃ muñcitvā’’**ti.

457. Pāḷiyaṃ **bhaṇḍanajātā**tiādīsu kalahassa pubbabhāgo **bhaṇḍanaṃ** nāma. Hatthaparāmāsādi **kalaho** nāma. Viruddhavādo **vivādo** nāma.

458. **Paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro**ti ettha koso nāma suvaṇṇamaṇiādibhaṇḍāgārasāragabbho. Koṭṭhaṃ vuccati dhaññassa āvasanaṭṭhānaṃ, koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ koṭṭhāgāraṃ, dhaññasaṅgahaṭṭhānaṃ. **Abbhuyyāsī**ti yuddhāya abhimukho nikkhamīti attho. **Ekasaṅghātampī**ti ekayuddhampi. **Dhovana**nti dhovanudakaṃ.

463. **Pariyādinnarūpā**ti kodhacittena pariggahitasabhāvā.

464. **Taṃ na jānantī**ti taṃ kalahaṃ na jānanti. **Ye upanayhantī**ti yathāvuttaṃ kodhākāraṃ citte bandhanti. **Pākaṭaparissaye**ti sīhādike. **Paṭicchannaparissaye**ti rāgādike. Pāḷiyaṃ **natthi bāle** 97 **sahāyatā**ti bālaṃ nissāya sīlādiguṇasaṅkhātā sahāyatā natthi, na sakkā laddhunti attho.

466. **Attakāmarūpā**ti attano hitakāmayamānasabhāvā. **Anuruddhā**ti ekasesanayena tiṇṇampi kulaputtānaṃ ālapanaṃ, teneva bahuvacananiddeso kato. **Khamanīyaṃ** sarīraṃ **yāpanīyaṃ** jīvitaṃ ‘‘kacci vo sarīrañca dhāretuṃ, jīvitañca yāpetuṃ sakkā’’ti pucchati. **Tagghā**ti ekaṃsatthe nipāto, ekaṃsena mayaṃ bhanteti attho. **Yathā katha**nti ettha **yathā**ti nipātamattaṃ, **yathākatha**nti vā eko nipāto kāraṇapucchanattho, kena pakārenāti attho. **Ekañca pana maññe citta**nti ekassa cittavasena itaresampi pavattanato sabbesaṃ no ekaṃ viya cittanti attho. **Kacci pana vo anuruddhā**ti ettha **vo**ti nipātamattaṃ, paccattavacanaṃ vā, kacci tumheti attho. **Amhāka**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ, amhesu tīsu yo paṭhamaṃ paṭikkamatīti attho.

Kosambakavivādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pālileyyakagamanakathāvaṇṇanā

467. **Yena pālileyyaka**nti paccatte upayogavacanaṃ, yattha pālileyyako gāmo, tattha avasarīti attho. **Daharapotakehī**ti bhiṅkacchāpehi. ‘‘Ogāhi’’ntipi pāṭho, nahānapokkharaṇinti attho.

Udānagāthāyaṃ pana – rathaīsasadisadantassa nāgassa hatthino etaṃ vivekaninnaṃ cittaṃ nāgena buddhanāgassa vivekaninnacittena sameti. Kasmā? Yaṃ yasmā ekova ramati vane, tasmā evaṃ yojanā daṭṭhabbā.

Pālileyyakagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasavatthukathāvaṇṇanā

468. **Yathā dhammo tathā tiṭṭhāhī**ti yathā dhammo ca vinayo ca ṭhito, tathā tiṭṭha, dhammavādīpakkhe tiṭṭhāti attho.

473. **‘‘Yo paṭibāheyya, āpatti dukkaṭassā’’**ti idaṃ sāmaggībhedassa akārake sandhāya vuttaṃ. Ye pana bhedakārakā viruddhā alajjino, tesaṃ paṭibāhituṃ vaṭṭati tesaṃ santakassapi senāsanassa vināsanavacanato. **‘‘Vivittaṃ katvāpi dātabba’’**nti vuttattā pana yathāvuḍḍhaṃ varasenāsanaṃ adatvā vuḍḍhānampi asaññatānaṃ saññatehi vivittaṃ katvā dātabbanti daṭṭhabbaṃ.

475. **Kammavācāya osāretvā**ti ettha ukkhittassa bhikkhuno āpattiyāpannabhāvaṃ paṭijānitvā sammāvattanena ukkhepakānaṃ samuppannaosāraṇacchandassa pageva ñatattā paṭippassambhanakammavācāya ukkhittānuvattakā sayameva naṃ osāresunti daṭṭhabbaṃ.

476. **Atthato apagatā**ti sāmaggīatthavirahitā, tucchabyañjanāti attho.

477. **Appaṭicchannācāro**ti appaṭicchādetabbasundarācāro. **Anapagata**nti kāraṇato anapetaṃ. Ādātabbato gahetabbato ādāyanti ācariyavādo vuttoti āha **‘‘ādāyaṃ attano ācariyavāda’’**nti.

Aṭṭhahi dūtaṅgehīti ‘‘sotā ca hoti sāvetā ca uggahetā ca dhāretā ca viññātā ca viññāpetā ca kusalo ca sahitāsahitassa no ca kalahakārako’’ti (a. ni. 8.16) evaṃ vuttehi aṭṭhahi dūtaṅgehi. Sesamettha, heṭṭhā ca sabbattha suviññeyyamevāti.

Aṭṭhārasavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kosambakakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Mahāvaggavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Cūḷavaggavaṇṇanā

1. Kammakkhandhako

Tajjanīyakammakathāvaṇṇanā

1. Cūḷavaggassa paṭhame kammakkhandhake tāva **''balavābalava''**nti idaṃ ekapadaṃ. ''Balavabalava''nti vattabbe ākāraṃ katvā ''balavābalava''nti vuttaṃ. Tañca ''dukkhadukkha''ntiādīsu viya atisayatthe vattatīti āha **''suṭṭhu balavaṃ paṭivadathā''**ti, ati viya balavaṃ katvā paṭivacanaṃ dethāti attho.

2. Pāḷiyaṃ **āpatti āropetabbā**ti ettha kiñcāpi ''mā kho tumhe āyasmanto eso ajesī''tiādike bhaṇḍanādijanake vacane paññattā kāci āpatti nāma natthi musāpesuññādīsu etassa appaviṭṭhattā, tathāpi bhikkhūhi visuṃ, saṅghamajjhe ca ''mā, āvuso, bhikkhū aññamaññaṃ payojetvā bhaṇḍanādiṃ akāsi, nedaṃ appicchatādīnaṃ atthāya vattatī''ti evaṃ apaññattena vuccamānassa bhikkhuno anādariyena anoramanapaccayā vā aññavādavihesādikaraṇapaccayā vā yā āpatti hoti, sā āpatti āropetabbā diṭṭhivipannassa viyāti evamattho daṭṭhabbo.

Yassa pana idaṃ vacanaṃ vināva kāyavācāhi āpannā lahukāpatti atthi, tassapi āropetabbāva. Yaṃ pana kammavācāya ''attanā bhaṇḍanakārakā''ti attanā-saddaggahaṇaṃ, ''yepi caññe bhikkhū bhaṇḍanakārakā…pe… te upasaṅkamitvā''tiādivacanañca, taṃ vatthuvasena gahitaṃ. Yo pana sayameva bhaṇḍanakārako hoti, aññe pana bhaṇḍanakārake upasaṅkamitvā ''mā kho tumhe''tiādivacanaṃ na vadati, tassāpetaṃ kammaṃ kātabbameva. Karontehi ca ''suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu bhaṇḍanakārako…pe… saṅghe adhikaraṇakārako. Yadi saṅghassa pattakalla''ntiādināva kammavācā kātabbā. Yo ca aññepi bhikkhū kalahāya samādapeti, tassāpi evameva kammavācaṃ kātuṃ vaṭṭati aññesaṃ samādāpanassapi bhaṇḍanakārakatte eva pavisanato. Aññesaṃ samādāpanākārampi vatvāva, kammavācaṃ kātukāmenapi ca tehi vuttavacanatthameva gahetvā tadanuguṇaṃ yojetvāva kātabbaṃ, na idhāgatavaseneva sabbesampi idhāgatavaseneva vacanāsambhavā. Bhūtena vatthunā katameva hi avipannaṃ hoti, nāññanti gahetabbaṃ. Esa nayo niyassakammādīsupi.

Tajjanīyakammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhammakammadvādasakakathādivaṇṇanā

4. **Appaṭiññāya kata**nti vatthuṃ vā āpattiṃ vā asampaṭicchāpetvā kataṃ. Yo pana sabbesaṃ passantānaṃ eva vatthuvītikkamaṃ katvā pacchā kammakaraṇabhayena ''na karomī''ti musā vadati, tassa bhikkhūnaṃ sammukhe vītikkamakaraṇameva paṭiññā. Tathato jānanatthameva paṭiññāya karaṇaṃ anuññātaṃ. Yattha pana sandeho hoti, tattha sampaṭicchāpetvāva kattabbanti gahetabbaṃ.

''Pārājikāpattiyā vā''ti idaṃ liṅganāsananimittatāya pārājikassa kammena atikicchanīyato vuttaṃ. **''Saṅghādisesāpattiyā vā''**ti idaṃ pana parivāsādinissāraṇakammassa āveṇikassa vijjamānattā vuttaṃ. Yaṃ pana parato ''adhisīle sīlavipanno hoti…pe… tajjanīyakammaṃ kareyyā''ti (cūḷava. 6) vuttaṃ, taṃ ''āyatiṃ saṃvare ṭhatvā vuṭṭhānaṃ karohī''ti ovadiyamānassa anādariyādipaccayalahukāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. Sīlavipattimūlakañhi lahukāpattiṃ āpanno idha abhedūpacārena ''adhisīle sīlavipanno''ti vutto ''atidiṭṭhiyā diṭṭhivipanno''ti ettha viya.

Yathā ca diṭṭhiṃ gahetvā voharantassa ''ito diṭṭhito oramāhī''ti avatvā katakammaṃ kevalāya diṭṭhivipattiyā katattā **anāpattiyā kataṃ** nāma adhammakammaṃ hoti, evaṃ sīlavipattiṃ āpajjitvā lajjidhamme okkante yathādhammaṃ vuṭṭhāya saṃvare ṭhātukāmassa kataṃ tajjanīyādikammaṃ kevalāya sīlavipattiyā katattā **adesanāgāminiyā kataṃ** nāma adhammakammaṃ hoti. Teneva niyassakammepi ''apissu bhikkhū pakatā parivāsaṃ dentā''tiādinā saṃvare aṭṭhānameva kammanimittabhāvena vuttaṃ. Adantaṃ damanatthameva hi tajjanīyādikammāni anuññātānīti. Keci pana ''adesanāgāminiyāti idaṃ pārājikāpattimyeva sandhāya vuttaṃ, na saṅghādisesa''nti (sāratthа. ṭī. cūḷavagga 3.4) vadanti, taṃ sukkapakkhe ''desanāgāminiyā āpattiyā kataṃ hotī''ti iminā vacanena virujjhati. Saṅghādisesassāpi ca pariyāyato desanāgāminivohāre gayhamāne ''āpattiyā kataṃ hotī''ti vuttavārato imassa vārassa viseso na siyā, aṭṭhakathāyampettha visesabhāvo na dassito. Tasmā vuttanayenevettha adhippāyo gahetabbo.

6. **Sabbānipī**ti tajjanīyaniyassapabbājanīyakammāni tīṇipi. **Aññakammassa vatthunā**ti tajjanīyato aññassa kammassa vatthunā aññakammakaraṇaṃ nāma koci dosopi na hotīti adhippāyo. Kāraṇamāha **''kasmā''**tiādinā.

8. **Pannalomā**ti patitamānalomā.

Adhammakammadvādasakakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Niyassakammakathādivaṇṇanā

11. Niyassakamme pāḷiyaṃ **apissū**ti apicāti imasmiṃ atthe nipātasamudāyo. **Nissāya te vatthabba**nti ettha keci kalyāṇamittāyattavuttitaṃ sandhāya vuttanti vadanti, aññe pana nissayaggahaṇamevāti, ubhayenapissa serivihāro na vaṭṭatīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ.

21. Pabbājanīyakamme **''pabbājanīyakammaṃ paṭippassambhetū''**ti idaṃ pakkamanādiṃ akatvā sammāvattantānaṃ vasena vuttaṃ.

33. Paṭisāraṇīyakamme **neva bhikkhuvacanaṃ, na gihivacana**nti ettha pariyāyatopi bhikkhū parakhuṃsanaṃ na vadanti, gahaṭṭhā pana sarūpeneva akkosituṃ samatthāpi upakārīsu akāraṇaṃ evarūpaṃ na vadanti, tvaṃ gihiguṇatopi parihīnoti adhippāyo.

39. **''Aṅgasamannāgamo purimehi asadiso''**ti iminā tajjanīyādīnaṃ vuttakāraṇamattena idaṃ kātuṃ na vaṭṭatīti dīpeti. Idha vuttena pana gihīnaṃ alābhāya parisakkanādinā aṅgena tānipi kātuṃ vaṭṭatīti gahetabbaṃ. Ettha ca ''saddhaṃ pasannaṃ dāyakaṃ kārakaṃ saṅghupaṭṭhākaṃ hīnena khuṃsetī''ti vuttattā tādisesu gihīsu khuṃsanādīhi gihipaṭisaṃyuttehi eva aṅgehi kammārahatā, na ārāmikaceṭakādīsu khuṃsanādīhi. Tatthāpi dāyakādīsu khamāpitesu kammārahatā natthi, āpatti ca yattha katthaci desetuṃ vaṭṭati. Yo ce tikkhattuṃ khamāpiyamānopi na khamati, akatakammenapi dassanūpacāre āpatti desetabbā. So ce kālakato hoti, desantaraṃ vā gato, gatadisā na ñāyati, antarāmagge vā jīvitantarāyo hoti, katakammenapi saṅghamajjhe yathābhūtaṃ viññāpetvā khamāpetvā āpatti desetabbāti vadanti. Dhammikapaṭissavassa asaccāpane pana tesaṃ santikaṃ gantvā ''mayā asamavekkhitvā paṭissavaṃ katvā so na saccāpito, taṃ me khamathā''tiādinā khamāpane vacanakkamo ñāpetabbo.

41. Pāḷiyaṃ **maṅkubhūto nāsakkhi cittaṃ gahapatiṃ khamāpetu**nti tiṃsayojanamaggaṃ puna gantvāpi mānathaddhatāya yathābhūtaṃ dosaṃ āvikatvā akhamāpanena ''nāhaṃ khamāmī''ti tena paṭikkhitto maṅkubhūto khamāpetuṃ na sakkhi, so punadeva sāvatthiṃ paccāgantvāpi mānaniggahatthāyeva punapi satthārā pesito purimanayeneva khamāpetuṃ asakkonto punāgacchi. Athassa bhagavā ''asantaṃ bhāvanamiccheyyā''tiādināva (dha. pa. 73) dhammaṃ desetvā mānanimmathanaṃ katvā anudūtadānaṃ anuññāsīti daṭṭhabbaṃ.

42. **''No ce khamati…pe… āpattiṃ desāpetabbo''**ti vuttattā pageva gahaṭṭho khamati ce, dassanūpacāre āpattidesanākiccaṃ natthīti gahetabbaṃ.

46. Ukkhepanīyakammesu tīsu ariṭṭhavatthusmiṃ **āpattiṃ āropetvā**ti visuṃ saṅghamajjheva pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissajjanapaccayā dukkaṭaṃ, samanubhāsanapariyosāne pācittiyaṃ vā āpattiṃ āropetvā. Etthāpi kammavācāya ‘‘tathāhaṃ bhagavatā’’tiādi vatthuvasena vuttaṃ. Yena yena pakārena diṭṭhigatikā vohariṃsu, tena tena pakārena yojetvā kammavācā kātabbā. Gahaṇākāraṃ pana vināpi ‘‘suṇātu me, bhante, saṅgho, itthannāmassa bhikkhuno pāpikaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ, so taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjati, yadi saṅghassa pattakalla’’nti evaṃ sāmaññatopi kammavācaṃ kātuṃ vaṭṭati.

65. **‘‘Yaṃ diṭṭhiṃ nissāya bhaṇḍanādīni karotī’’**ti iminā diṭṭhiṃ nissāya uppannāni eva bhaṇḍanādīni idha adhippetāni, na kevalānīti dasseti. Yo pana ‘‘bhaṇḍanādīnaṃ karaṇe doso natthī’’ti diṭṭhiko hutvā bhaṇḍanādiṃ karoti, sāpissa diṭṭhi eva hoti, tassapi appaṭinissagge kammaṃ kātuṃ vaṭṭati.

Niyassakammakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

2. Pārivāsikakkhandhako

Pārivāsikavattakathāvaṇṇanā

75. Pārivāsikakkhandhake **antamaso mūlāyapaṭikassanārahādīnampī**ti **ādi**-saddena mānattārahamānattacārikaabbhānārahe saṅgaṇhāti. Te hi pārivāsikānaṃ, pārivāsikā ca tesaṃ pakatattaṭṭhāne eva tiṭṭhanti. **Adhotapādaṭṭhapanaka**nti yattha ṭhatvā pāde dhovanti, tādisaṃ dāruphalakakhaṇḍādiṃ. **Pādaghaṃsana**nti sakkharakathalādiṃ. **‘‘Vattaṃ karontī’’**ti ettakamattasseva vuttattā saddhivihārikādīhipi abhivādanādiṃ kātuṃ na vaṭṭati.

‘‘Pārisuddhiuposathe kariyamāne’’ti idaṃ pavāraṇādivasesu saṅghe pavārente anupagatachinnavassādīhi kariyamānapārisuddhiuposathampi sandhāya vuttaṃ. **Attano pāḷiyā**ti navakānaṃ purato.

‘‘Pārivāsikassevā’’ti idaṃ abbhānārahapariyosāne sabbe garukaṭṭhe sandhāya vuttaṃ. Tesampi paccekaṃ oṇojanassa anuññātattā tadavasesā pakatattā eva taṃ na labhanti.

Catussālabhattanti bhojanasālāya paṭipāṭiyā diyyamānabhattaṃ. **Hatthapāse ṭhitenā**ti dāyakassa hatthapāse paṭiggahaṇaruhanaṭṭhāneti adhippāyo. **Mahāpeḷabhattepī**ti mahantesu bhattapacchiādibhājanesu ṭhapetvā diyyamānabhattesupi.

76. **Pāpiṭṭhatarāti pārājikāpattī**ti ukkaṃsavasena vuttaṃ. Sañcarittādipaṇṇattivajjato pana sukkavissaṭṭhādikā lokavajjāva, tatthāpi saṅghabhedādikā pāpiṭṭhatarā eva.

‘‘Kammanti pārivāsikakammavācā’’ti etena kammabhūtā vācāti kammavācā-saddassa atthopi siddhoti veditabbo. **Savacanīya**nti ettha ‘‘sadosa’’nti (sāratthа. ṭī. cūḷavagga. 3.76) atthaṃ vadati. Attano vacane pavattanakammanti evamettha attho daṭṭhabbo, ‘‘mā pakkamāhī’’ti vā ‘‘ehi vinayadharānaṃ sammukhībhāva’’nti vā evaṃ attano āṇāya pavattanakakammaṃ na kātabbanti adhippāyo. Evañhi kenaci savacanīye kate anādarena atikkamituṃ na vaṭṭati, buddhassa saṅghassa āṇā atikkantā nāma hoti.

Rajohatabhūmīti paṇṇasālāvisesanaṃ. **Paccaya**nti vassāvāsikacīvaraṃ. **Senāsanaṃ na labhatī**ti vassaggena na labhati.

Apaṇṇakapaṭipadāti aviraddhapaṭipadā. **Sace vāyamantopī**ti ettha avisayabhāvaṃ ñatvā avāyamantopi saṅgayhati.

81. **Avisesenā**ti pārivāsikukkhittakānaṃ sāmaññena. **Pañcavaṇṇacchadanabaddhaṭṭhānesū**ti pañcappakāracchadanehi channaṭṭhānesu.

Obaddhanti uṭṭhānādibyāpārapaṭibaddhaṃ. Pīḷitanti attho. **Mañce vā pīṭhe vā**ti ettha **vā**-saddo samuccayattho, tena taṭṭikācammakhaṇḍādīsu dīghāsanesupi nisīdituṃ na vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti.

Na vattabhedadukkaṭanti vuḍḍhatarassa jānantassāpi vattabhede dukkaṭaṃ natthīti dasseti. **‘‘Vattaṃ nikkhipāpetvā’’**ti idaṃ pārivāsādimeva sandhāya vuttaṃ.

Pārivāsikavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārivāsikakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

3. Samuccayakkhandhako

Sukkavissaṭṭhikathāvaṇṇanā

97. Samuccayakkhandhake **vedayāmaha**nti jānāpemi ahaṃ, ārocemītiattho. Anubhavāmītipissa atthaṃ vadanti. Purimaṃ pana pasaṃsanti āropanavacanattā. **Ārocetvā nikkhipitabba**nti dukkaṭaparimocanatthaṃ vuttaṃ. Keci pana ‘‘tadaheva puna vattaṃ samādiyitvā aruṇaṃ uṭṭhāpetukāmassa ratticchedaparihāratthampī’’ti vadanti.

‘‘Sabhāgā bhikkhū vasantī’’ti vuttattā visabhāgānaṃ vasanaṭṭhāne vattaṃ asamādiyitvā bahi eva kātumpi vaṭṭatīti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Dve leḍḍupāte atikkamitvā’’**ti idaṃ vihāre bhikkhūnaṃ sajjhāyādisaddasavanūpacāravijahanatthaṃ vuttaṃ. **‘‘Mahāmaggato okkammā’’**ti idaṃ maggapaṭipannānaṃ bhikkhūnaṃ upacārātikkamanatthaṃ vuttaṃ. **Gumbena vā**tiādi dassanūpacāravijahanatthaṃ.

‘‘Sopi kenaci kammena pure aruṇe eva gacchatī’’ti iminā ārocanāya katāya sabbesupi bhikkhūsu vihāragatesu ūne gaṇe caraṇadoso vā vippavāsadoso vā na hoti ārocitattā sahavāsassāti dasseti. Tenāha **‘‘ayañcā’’** tiādi. **Abbhānaṃ kātuṃ na vaṭṭatī**ti katampi akatameva hotīti attho.

Sukkavissaṭṭhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭicchannaparivāsakathāvaṇṇanā

102. **Suddhassā**ti sabhāgasaṅghādisesaṃ anāpannassa, tato vuṭṭhitassa vā. **Aññasmi**nti suddhantaparivāsavasena āpattivuṭṭhānato aññasmiṃ āpattivuṭṭhāne. Pāḷiyaṃ ‘‘paṭikassito saṅghena udāyi bhikkhu antarā ekissā āpattiyā…pe… mūlāyapaṭikassanā’’ti idaṃ karaṇavasena vipariṇāmetvā mūlāyapaṭikassanāya paṭikassitoti yojetabbaṃ. Atha vā ‘‘mūlāya paṭikassanā khamati saṅghassā’’ti uttarapadena saha paccattavaseneva yojetumpi vaṭṭati.

‘‘Udāyiṃ bhikkhuṃ antarā ekissā āpattiyā…pe… mūlāya paṭikassitvā’’ti ettha antarā ekissā āpattiyā hetubhūtāya udāyiṃ bhikkhuṃ mūlāya paṭikassitvā mūladivase ākaḍḍhitvā tassā antarāpattiyā samodhānaparivāsaṃ detūti yojanā. **Āvikārāpetvā vissajjetabbo**ti tassa atekicchabhāvaṃ teneva saṅghassa pākaṭaṃ kāretvā lajjigaṇato viyojanavasena vissajjetabbo.

Sataṃ āpattiyoti kāyasaṃsaggādivasena ekadivase āpannā sataṃ āpattiyo. **Dasasata**nti sahassā āpattiyo. Rattisataṃ chādayitvānāti yojetabbo. **Sabbaparivāsakammavācāvasāne**ti heṭṭhā dassitānaṃ dvinnaṃ suddhantaparivāsānaṃ, tiṇṇaṃ samodhānaparivāsānañcāti imesaṃ sabbesaṃ parivāsānaṃ kammavācāpariyosāne. **Purimanayenevā**ti paṭicchannaparivāse vuttanayena.

Vihārūpacāratopīti bahigāme bhikkhūnaṃ vihārūpacāratopi. **‘‘Dve leḍḍupātā atikkamitabbā’’**ti idaṃ bhikkhūnaṃ savanūpacārātikkamanaṃ vuttaṃ. **Gāmassāti na vutta**nti gāmassa upacāraṃ muñcituṃ vaṭṭatīti na vuttaṃ. Tena gāmūpacāre ṭhitāpi tattha dassanasavanūpacāre atikkamitvā ṭhitā bhikkhū ca bhikkhuniyo ca tassā ratticchedaṃ na karontīti dīpeti.

Anikkhittavattabhikkhūnaṃ vuttanayenevāti upacārasīmāya paviṭṭhānaṃ vasena ratticchedaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tasmiṃ gāme**ti bhikkhunīnaṃ nivāsanagāme. **Attānaṃ dassetvā**ti yathā ārocetuṃ sakkā, tathā dassetvā. **‘‘Sammannitvā dātabbā’’**ti iminā sammatāya sahavāsepi ratticchedo na hotīti dasseti.

Mūlāyapaṭikassitassāti mūlāyapaṭikassitassa puna parivutthaparivāsassāti attho. **Tissanna**nti mūlāpattiyā saha dvinnaṃ antarāpattīnañca.

108. **Sace paṭicchannā**ti nikkhittavattenāpannāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pañcāhappaṭicchannavāre antarāpattikathāyaṃ **‘‘evañca pana, bhikkhave, chārattaṃ mānattaṃ dātabba’’**nti idaṃ mūlāyapaṭikassanākammavācānantarameva dātuṃ vuttaṃ na hoti. Mūlāyapaṭikassitassa pana pañcadivasāni parivasitvā yācitassa mānattacaraṇakāle āpannāya tatiyāya antarāpattiyā appaṭicchannāya mānattadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Evañca dinnamānattassa ekena chārattena pubbe dinnamānattāhi tīhi āpattīhi saha catassannampi āpattīnaṃ mānattaṃ ciṇṇameva hoti. Iminā pana nayena abbhānārahakāle āpannāya antarāpattiyā, pakkhappaṭicchannavāre antarāpattīsu ca paṭipajjanaṃ veditabbaṃ. **‘‘Ekāhappaṭicchannādivasena pañcā’’**ti idaṃ ekāhappaṭicchannādīnaṃ catunnaṃ paccekaparivāsadānamānattadānaabbhānāni ekekaṃ katvā vuttaṃ. **‘‘Antarāpattivasena catasso’’**ti idampi mānattadānaabbhānāni tasmiṃ tasmiṃ mūlāyapaṭikassane ekattaṃ āropetvā vuttaṃ.

Paṭicchannaparivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Samodhānaparivāsakathāvaṇṇanā

125. **‘‘Yasmā paṭicchannā antarāpattī’’**ti idaṃ samodhānaparivāsadānassa kāraṇavacanaṃ, na pana ciṇṇaparivutthadivasānaṃ makkhitabhāvassa, appaṭicchannāya antarāpattiyā mūlāyapaṭikassane katepi tesaṃ makkhitabhāvasambhavato. Tasmā ‘‘mānattaciṇṇadivasāpi parivutthadivasāpi sabbe makkhitāva hontī’’ti imassānantaraṃ ‘‘samodhānaparivāso cassa dātabbo’’ti evamettha yojanā kātabbā. Tenāha **‘‘tenevā’’**tiādi.

Samodhānaparivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Agghasamodhānaparivāsakathāvaṇṇanā

134. **‘‘Ekāpattimūlakañcā’’**ti iminā ‘‘ekā āpatti ekāhappaṭicchannā, ekā āpatti dvīhappaṭicchannā’’tiādinayaṃ dasseti. **Appaṭicchannabhāvaṃ dassetu**nti ajānanādinā paṭicchannāyapi āpattiyā mānattārahatāvacanena appaṭicchannabhāvaṃ dassetuṃ. ‘‘Ekassa, āvuso, māsassa bhikkhu mānattāraho’’ti (cūḷava. 153) hi vuttaṃ. Ettha ekassa ajānanapaṭicchannamāsassa parivāsāraho na hoti, kevalaṃ āpattiyā appaṭicchannattā mānattāraho hotīti adhippāyo. Pāḷiyaṃ **makkhadhammo**ti madditukāmatā. Saṅghādisesānaṃ parivāsadānādisabbavinicchayassa samuccayattā panesa samuccayakkhandhakoti vuttoti veditabbo.

Agghasamodhānaparivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuccayakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

4. Samathakkhandhako

Sativinayakathādivaṇṇanā

195. Samathakkhandhake khīṇāsavassa vipulasatiṃ nissāya dātabbo vinayo codanādiasāruppānaṃ vinayanupāyo **sativinayo**.

196. **Cittavipariyāsakato**ti katacittavipariyāso. **Gaggaṃ bhikkhuṃ…pe… codentī**ti ettha pana ummattakassa idaṃ **ummattakaṃ,** ajjhāciṇṇaṃ. Tadeva cittavipariyāsena katanti cittavipariyāsakataṃ. Tena ummattakena cittavipariyāsakatena ajjhāciṇṇena anācārena āpannāya āpattiyā gaggaṃ bhikkhuṃ codentīti evamattho daṭṭhabbo. Paṭhamaṃ mūḷho hutvā pacchā amūḷhabhāvaṃ upagatassa dātabbo vinayo **amūḷhavinayo**.

202. Dhammavādīnaṃ yebhuyyabhāvasampādikā kiriyā **yebhuyyasikā**ti imasmiṃ atthe sa-kārāgamasahito ika-paccayantoyaṃ saddoti dassetuṃ āha **‘‘yassā’’**tiādi. Tattha **yassā kiriyāyā**ti gūḷhakavivaṭakādinā salākaggāhāpakakiriyāya. Yebhuyyabhāvaṃ nissitasamathakiriyā yebhuyyasikāti evaṃ yebhuyyasikāsaddassa attho gahetabbo. Evañhi ayaṃ adhikaraṇasamatho nāma hoti. Yathāvuttasalākaggāhena hi dhammavādīnaṃ yebhuyyabhāve siddhe pacchā taṃ yebhuyyabhāvaṃ nissāyeva adhikaraṇavūpasamo hoti, na dhammavādīnaṃ bahutarabhāvasādhakakiriyāmattena.

207. **‘‘Sesamettha tajjanīyādīsu vuttanayamevā’’**ti etena tajjanīyādisattakammāni viya idampi tassapāpiyasikākammaṃ asucibhāvādidosayuttassa, saṅghassa ca vinicchaye atiṭṭhamānassa kattabbaṃ visuṃ ekaṃ niggahakammanti dasseti. Etasmiñhi niggahakamme kate so puggalo ‘‘ahaṃ suddho’’ti attano suddhiyā sādhanatthaṃ saṅghamajjhaṃ otarituṃ, saṅgho cassa vinicchayaṃ dātuṃ na labhati, taṃ kammakaraṇamatteneva ca taṃ adhikaraṇaṃ vūpasantaṃ hoti.

Kathaṃ panetaṃ kammaṃ paṭippassambhatīti? Keci panettha ‘‘so tathā niggahito niggahitova hoti, osāraṇaṃ na labhati. Teneva pāḷiyaṃ osāraṇā na vuttā’’ti vadanti. Aññe pana ‘‘pāḷiyaṃ na upasampādetabbantiādinā sammāvattanassa vuttattā sammāvattitvā lajjidhamme okkantassa osāraṇā avuttāpi tajjanīyādīsu viya nayato kammavācaṃ yojetvā osāraṇā kātabbā evā’’ti vadanti, idaṃ yuttaṃ. Teneva aṭṭhakathāyaṃ vakkhati ‘‘sace sīlavā bhavissati, vattaṃ paripūretvā paṭippassaddhiṃ labhissati. No ce, tathānāsitakova bhavissatī’’ti (cūḷava. aṭṭha. 238). **Tassapāpiyasikākamma**nti ca aluttasamāsoyeva. Tenāha **‘‘idaṃ hī’’**ti ādi.

Sativinayakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhikaraṇakathāvaṇṇanā

215. Virūpato vipariṇāmaṭṭhena cittaṃ dukkhaṃ vipaccatīti āha **‘‘cittadukkhatthaṃ vohāro’’**tiādi. **Upavadanā**ti codanā. **Tatthevā**ti anuvadane.

Ādito paṭṭhāya ca tassa tassa kammassa viññātattāti vitthārato āgatakammavaggassa ādito paṭṭhāya vaṇṇanāmukhena viññātattā vinicchayo bhavissatīti yojanā.

216. Pāḷiyaṃ **ajjhattaṃ vā**ti attani vā attano parisāya vā. **Bahiddhā vā**ti parasmiṃ vā parassa parisāya vā. **Anavassavāyā**ti anuppādāya.

220. **‘‘Vivādādhikaraṇaṃ kusalaṃ akusalaṃ abyākata’’**nti idaṃ pucchāvacanaṃ. **Vivādādhikaraṇaṃ siyā kusala**ntiādi visajjanaṃ. Esa nayo sesesupi.

222. Sammutisabhāvāyapi āpattiyā kāraṇūpacārena akusalābyākatabhāvena vuccamāne kusalassāpi āpattikāraṇattā tadupacārena ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā kusala’’nti vattabbaṃ bhaveyya, tathā avatvā ‘‘natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala’’nti evaṃvacanassa kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘ettha sandhāyabhāsitavasena attho veditabbo’’**ti vuttaṃ. Ettha cāyamadhippāyo – yadi hi āpatti nāma paramatthadhammasabhāvā bhaveyya, tadā ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā akusala’’ntiādivacanaṃ yujjeyya. Yasmā duṭṭhadosasikkhāpadaṭṭhakathādīsu dassitadosappasaṅgato paramatthasabhaāvatā na yuttā, ekantasammutisabhāvā eva sā hoti, tasmā ‘‘siyā akusalaṃ siyā abyākata’’ntipi nippariyāyato na vattabbā. Yadi pana akusalaabyākatadhammasamuṭṭhitattameva upādāya pariyāyato ‘‘siyā akusalaṃ siyā abyākata’’nti vuttaṃ. Tadā kusaladhammasamauṭṭhitattampi upādāya pariyāyato ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā kusala’’ntipi vattabbaṃ bhaveyya. Yato cetaṃ vacanaṃ āpattiyā akusalābyākatūpacārārahattassa kusalūpacārānārahattassa visuṃ kāraṇasabbhāvaṃ sandhāya bhāsitaṃ, tasmā yaṃ taṃ kāraṇavisesaṃ sandhāya idaṃ bhāsitaṃ, tassa vasenevettha attho veditabbo.

Idāni pana yo aṅgappahonakacittameva sandhāya āpattiyā akusalādibhāvo vutto, nāññaṃ visesakāraṇaṃ sandhāyāti gaṇheyya, tassa gāhe dosaṃ dassento **‘‘yasmiṃ hī’’**tiādimāha. Tattha **pathavīkhaṇanādike**ti pathavīkhaṇanādinimitte paṇṇattivajje. **Āpattādhikaraṇe kusalacittaṃ aṅga**nti paṇṇattiṃ ajānitvā kusalacittena cetiyaṅgaṇādīsu bhūmisodhanādivasena pathavībhūtagāmavikopanādikāle kusalacittaṃ kāraṇaṃ hoti. **Tasmiṃ satī**ti tasmiṃ āpattādhikaraṇe vijjamāne kusalacittasamuṭṭhitattena kusalavohārārahāya āpattiyā vijjamānāyāti adhippāyo. **Sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. cūḷavagga 3.222) pana ‘‘tasmiṃ satī’’ti imassa ‘‘tasmiṃ kusalacitte āpattibhāvena gahite’’ti attho vutto, taṃ na yujjati ‘‘yasmi’’nti ya-saddena parāmaṭṭhasseva āpattādhikaraṇassa ‘‘tasmi’’nti parāmasitabbato.

Na sakkā vattunti yadi sammutisabhāvāyapi āpattiyā akusalādisamuṭṭhitattena akusalādivohāro karīyati, tadā kusalavohāropi kattabboti ‘‘natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala’’nti na sakkā vattuṃ, aññathā akusalādibhāvopissa paṭikkhipitabboti adhippāyo. **Tasmā**ti yasmā kusalādīnaṃ tiṇṇaṃ samānepi āpattiyā aṅgappahonakatte kusalavohārova āpattiyā paṭikkhitto, na akusalādivohāro, tasmā **nayidaṃ aṅgappahonakaṃ cittaṃ sandhāya vutta**nti ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalaṃ siyā abyākataṃ, natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala’’nti idaṃ āpattiyā samuṭṭhāpakattena aṅgappahonakaṃ kāraṇabhūtaṃ cittamattaṃ sandhāya na vuttaṃ, aññathā ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā kusala’’ntipi vattabbatoti adhippāyo. Etena āpattiyā akusalādibhāvopi kenaci nimittena pariyāyatova vutto, na paramatthatoti dasseti. Yathāha ‘‘yaṃ kusalacittena āpajjati, taṃ kusalaṃ, itarehi itara’’nti.

Idaṃ panātiādīsu ayaṃ adhippāyo – ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalaṃ siyā abyākata’’nti idañhi yaṃ kiñci kadāci katthaci kāraṇaṃ bhavantaṃ aniyatakāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ na hoti. Yaṃ pana sabbasikkhāpadesu āpattiyā kāraṇaṃ bhavitumarahati, idameva kāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Akusalañhi paṇṇattiṃ ñatvā vītikkamantassa sabbāpattiyā kāraṇaṃ hoti, lokavajjāpattiyā pana paṇṇattiṃ ajānantassapi kāraṇaṃ hoti. Kevalaṃ paṇṇattivajjāpattīsu kusalābyākatacittapavattikkhaṇe eva akusalaṃ na vattati, tadaññattha sayameva pavattati. Abyākataṃ pana kāyavacībhūtaṃ kusalākusalādīnaṃ pavattikkhaṇe nirodhasamāpannassa sahaseyyāpattiyanti sabbāpattiyā aṅgameva hoti channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ kāyavācaṅgavirahitattābhāvā. Tasmā imesaṃ akusalābyākatānaṃ sabbāpattimūlakattameva sandhāya idaṃ āpattiyā akusalattaṃ, abyākatattañca vuttaṃ. Yattha pana pathavīkhaṇanādīsu kusalampi āpattiyā kāraṇaṃ hoti, tatthāpi āpattiyā tadupacārena kusalattavohāro ayutto sāvajjānavajjānaṃ ekattavohārassa viruddhattā. Yadaggena aññamaññaṃ viruddhā, tadaggena kāraṇakāriyavohāropi nesaṃ ayutto. Tasmā tattha vijjamānampi kusalaṃ abbohārikaṃ, kāyavacīdvārameva āveṇikaṃ kāraṇanti.

Tattha **ekantato akusalamevā**ti akusalacittena samuṭṭhahanato kāraṇūpacārato evaṃ vuttaṃ. **Tatthā**ti lokavajje. **Vikappo natthī**ti siyā-saddassa vikappanatthataṃ dasseti. **Akusalaṃ hotī**ti akusalasamuṭṭhitāya kāraṇūpacārena akusalaṃ hoti. **Sahaseyyādivasena āpajjanato abyākataṃ hotī**ti itthiyādīhi saha piṭṭhipasāraṇavasappavattakāyadvārasaṅkhātarūpābyākatavaseneva āpajjitabbato kāraṇūpacāreneva āpatti abyākataṃ hoti. **Tatthā**ti tasmiṃ paṇṇattivajjāpattādhikaraṇe. **Sañciccāsañciccavasenā**ti paṇṇattiṃ ñatvā, aññatvā ca āpajjanavasena **imaṃ vikappabhāvaṃ sandhāya** akusalattaabyākatattasaṅkhātaṃ yathāvuttaṃ imaṃ vikappasabhāvaṃ sandhāya idaṃ vacanaṃ vuttaṃ.

Yadi evaṃ asañciccāpajjanapakkhe kusalenāpi āpajjanato tampi vikappaṃ sandhāya ‘‘āpattādhikaraṇaṃ siyā kusala’’ntipi kasmā na vuttanti āha **‘‘sace panā’’**tiādi. ‘‘Acittakāna’’nti vuttamevatthaṃ samuṭṭhānavasena vibhāvetuṃ **‘‘eḷakalomapadasodhammādisamuṭṭhānānampī’’**ti vuttaṃ. Acittakasamuṭṭhānānaṃ **‘‘kusalacittaṃ āpajjeyyā’’**ti etena sāvajjabhūtāya āpattiyā kāraṇūpacārenāpi anavajjabhūtakusalavohāro ayuttoti dasseti. **‘‘Na ca tatthā’’**tiādinā kusalassa āpattiyā kāraṇattaṃ vijjamānampi tathā voharituṃ ayuttanti paṭikkhipitvā kāyavācāsaṅkhātaṃ abyākatasseva kāraṇattaṃ dasseti. Tattha **calitappavattāna**nti calitānaṃ, pavattānañca. Calito hi kāyo, pavattā vācā. Ettha ca kāyavācānamaññatarameva aṅgaṃ. **Tañca…pe… abyākata**nti evaṃ abyākatassa āpattikāraṇabhāveneva vuttattā. ‘‘Āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalaṃ siyā abyākata’’nti idaṃ kāraṇūpacārena pariyāyato vuttaṃ, na nippariyāyatoti sijjhati.

Yaṃ pana **sāratthadīpaniyaṃ** (sārattha. ṭī. cūḷava. 3.222) āpattiyā nippariyāyatova akusalādisabhāvataṃ samatthetuṃ bahuṃ papañcitaṃ, taṃ na sārato paccetabbaṃ duṭṭhadosasikkhāpadaṭṭhakathāyameva paṭikkhittattā. Tenevetthāpi ‘‘yaṃ cittaṃ āpattiyā aṅgaṃ hotī’’tiādinā akusalacittassāpi āpattiyā kāraṇattena bhinnatāva dassitā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā dassitamevāti idha na vitthārayimha. **Evaṃ vītikkamato yo vītikkamo**ti ettha akusalacittena ñatvā vītikkamantassa kāyavacīvītikkamasamuṭṭhitā āpattivītikkamoti vutto. Esa nayo abyākatavārepi.

Adhikaraṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhikaraṇavūpasamanasamathakathādivaṇṇanā

228. Pāḷiyaṃ **vivādādhikaraṇaṃ ekaṃ samathaṃ anāgammā**tiādi pucchā. **Siyā**tiādi vissajjanaṃ. **Siyātissa vacanīya**nti eteneva vūpasamaṃ siyāti vattabbaṃ bhaveyyāti attho. **Sammukhāvinayasmi**nti sammukhāvinayattasminti bhāvappadhāno niddeso daṭṭhabbo. Evaṃ sabbavāresu. **‘‘Kārako ukkoṭetī’’**ti idaṃ upalakkhaṇamattaṃ, yassa kassaci ukkoṭentassa pācittiyameva. Ubbāhikāya khīyanake pācittiyaṃ na vuttaṃ tattha chandadānassa natthitāya.

235. **Vaṇṇāvaṇṇāyo katvā**ti khuddakamahantehi saññāṇehi yuttāyo katvā. Tenāha **‘‘nimittasaññaṃ āropetvā’’**ti.

242. **Kiccādhikaraṇaṃ …pe… sammatī**ti ettha sammukhāvinayena apalokanādikammaṃ sampajjatīti attho daṭṭhabbo.

Adhikaraṇavūpasamanasamathakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samathakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

5. Khuddakavatthukkhandhako

Khuddakavatthukathāvaṇṇanā

243. Khuddakavatthukkhandhake **aṭṭhapadākārenā**ti jūtaphalake aṭṭhagabbharājiākārena. **Mallakamūlasaṇṭhānenā**ti kheḷamallakamūlasaṇṭhānena. Idañca vaṭṭādhārakaṃ sandhāya vuttaṃ, kaṇṭake uṭṭhāpetvā katavaṭṭakapālassetaṃ adhivacanaṃ.

244. **Puthupāṇika**nti muṭṭhiṃ akatvā vikasitahatthatalehi piṭṭhiparikammaṃ vuccati. Etameva sandhāya **‘‘hatthaparikamma’’**nti vuttaṃ.

245. **Muttolambakādīna**nti **ādi**-saddena kuṇḍalādiṃ saṅgaṇhāti. **Palambakasutta**nti brāhmaṇānaṃ yaññopacitasuttādiākāraṃ vuccati. **Valaya**nti hatthapādavalayaṃ.

246. **Dvaṅgule**ti upayogabahuvacanaṃ, dvaṅgulappamāṇaṃ atikkāmetuṃ na vaṭṭatīti attho. Ettha ca dumāsassa vā dvaṅgulassa vā atikkantabhāvaṃ ajānantassāpi kesamassugaṇanāya acittakāpattiyo hontīti vadanti.

Kocchenāti usīratiṇādīni bandhitvā samaṃ chinditvā gahitakocchena. **Cikkalenā**ti silesayuttatelena. **Uṇhābhitattarajasirānampī**ti uṇhābhitattānaṃ rajokiṇṇasirānaṃ. **Addahatthenā**ti allahatthena.

248-9. **Sādhugīta**nti aniccatādipaṭisaññuttaṃ gītaṃ. **Caturassena vattenā**ti paripuṇṇena uccāraṇavattena. Taraṅgavattādīnaṃ sabbesampi sāmaññalakkhaṇaṃ dassetuṃ **‘‘sabbesaṃ…pe… lakkhaṇa’’**nti vuttaṃ. Yattakāhi mattāhi akkharaṃ paripuṇṇaṃ hoti, tatopi adhikamattāyuttaṃ katvā kathanaṃ **vikārakathanaṃ** nāma, tathā akatvā kathanameva **lakkhaṇa**nti attho. **Bāhiralomi**nti bhāvanapuṃsakaniddeso, yathā bahiddhā lomāni dissanti, evaṃ dhārentassa dukkaṭanti attho.

250. Pāḷiyaṃ **taruṇaññeva amba**nti taruṇaṃ asañjātabījaṃ eva ambaphalaṃ. **Pātāpetvā**ti chindāpetvāva. **‘‘Mattāvaṇṇitā’’**ti idaṃ ‘‘pare nindantī’’ti sāsanahitesitāya vuttaṃ. **Na pariyāpuṇiṃsū**ti nāsikkhiṃsu.

251. **Cattāri ahirājakulānī**ti sabbesaṃ ahibhedānaṃ catūsu eva saṅgahato vuttaṃ. **Attaparittaṃ kātu**nti attano parittāṇaṃ kātuṃ.

Virūpakkhehi me mettanti virūpakkhajātikehi nāgehi saha mayhaṃ mittabhāvo hotu, mettā hotūti attho, te sukhitā niddukkhā averā hontūti adhippāyo. Evañhi mettāpharaṇaṃ hoti. Sesesupi eseva nayo. **Apādakehī**ti ahikulehi saha sabbasattesu odhiso mettāpharaṇadassanaṃ. **Mā maṃ apādako hiṃsī**ti tāya mettāya attarakkhāvidhānadassanaṃ.

Sabbe sattātiādi attānaṃ upamaṃ katvā sabbasattesu anodhiso mettāpharaṇadassanaṃ. Tattha **mā kañci pāpamāgamā**ti kañci sattaṃ lāmakaṃ dukkhahetu, dukkhañca mā āgacchatu.

Evaṃ mettāya attaguttiṃ dassetvā idāni ratanattayānussaraṇena dassetuṃ **‘‘appamāṇo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha pamāṇakaradhammā akusalā, tabbipākā ca pamāṇā, tappaṭipakkhā sīlādayo guṇā, tabbipākā ca lokiyalokuttaraphalāni appamāṇā, te assa atthīti **appamāṇo,** appamāṇā vā aparimeyyaguṇā assātipi **appamāṇo. Pamāṇavantānī**ti yathāvuttapamāṇakaradhammayuttāni. **Ahivicchikā**ti sarīsapānaññeva pabhedadassanaṃ. **Uṇṇanābhī**ti lomasanābhiko makkaṭo. **Sarabū**ti gharagoḷikā.

Paṭikkamantūti apagacchantu, mā maṃ vihesayiṃsūti attho. **Sohaṃ namo**ti ettha ‘‘karomī’’ti pāṭhaseso. Yasmā mayā mettādīhi tumhākañca mayhañca rakkhā katā, yasmā ca sohaṃ bhagavato namo karomi, vipassīādīnaṃ sattannampi namo karomi, tasmā paṭikkamantu bhūtānīti yojanā.

Aññamhīti kāmarāge asubhamanasikārādinā chetabbeti attho. **Aṅgajāta**nti bījavirahitaṃ purisanimittaṃ. Bīje hi chinne opakkamikapaṇḍako nāma abhabbo hotīti vadanti. Eke pana ‘‘bījassāpi chedanakkhaṇe dukkaṭāpatti eva kamena purisindriyādike antarahite paṇḍako nāma abhabbo hoti, tadā liṅganāsanāya nāsetabbo’’ti vadanti. **Tādisaṃ vā dukkhaṃ uppādentassā**ti muṭṭhippahārādīhi attano dukkhaṃ uppādentassa.

252. Pāḷiyaṃ **tuyheso patto**ti ‘‘yo ca arahā ceva iddhimā ca, tassa dinnamevā’’ti seṭṭhinā vuttaṃ, taṃ sandhāya vadati. **Taṃ pattaṃ gahetvā tikkhattuṃ rājagahaṃ anupariyāyī**ti ettha veḷuparamparāya baddhapattassa uparibhāge ākāse nagaraṃ tikkhattuṃ anupariyāyitvā ṭhitabhāvaṃ sandhāya ‘‘pattaṃ gahetvā’’ti vuttaṃ, na pana thero hatthena pattaṃ sayameva aggahesi. Keci pana vadanti ‘‘iddhibalena taṃ pattaṃ veḷuparamparato muñcitvā theraṃ anubandhamāno aṭṭhāsi, so ca anena hatthena gahito viya ahosī’’ti. Tathā ṭhitameva pana sandhāya ‘‘bhāradvājassa hatthato pattaṃ gahetvā’’ti vuttaṃ. **Te ca manussā…pe… anubandhiṃsū**ti ye ca manussā paṭhamaṃ pāṭihāriyaṃ nāddasaṃsu, te amhākampi pāṭihāriyaṃ dassehīti theramanubandhiṃsu. Thero ca sīhabyagghādirūpaṃ gahetvā vikubbaniddhiṃ dasseti, te ca acchariyabbhutajātā uccāsaddā mahāsaddā ahesuṃ. Tenāha **‘‘kiṃ nu kho so, ānanda, uccāsaddo mahāsaddo’’**ti. **Iddhipāṭihāriyaṃ na dassetabba**nti ettha ‘‘yo pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumāravaṇṇaṃ vā dasseti, nāgavaṇṇaṃ vā…pe… vividhampi senābyūhaṃ dassetī’’ti (paṭi. ma. 3.13) evamāgatā attano sarīrassa vikārāpādanavasappavattā vikubbaniddhi adhippetāti āha **‘‘adhiṭṭhāniddhi pana appaṭikkhittā’’**ti. Pakatiyā eko bahukaṃ āvajjati, sataṃ vā sahassaṃ vā satasahassaṃ vā āvajjetvā ñāṇena adhiṭṭhāti ‘‘bahuko homī’’ti (paṭi. ma. 3.10) evaṃ dassitā adhiṭṭhānavasena nipphannā adhiṭṭhāniddhi nāma. **Gihivikaṭānī**ti gihisantakāni.

253. Pāḷiyaṃ **na acchupiyantī**ti na phusitāni honti. **Rūpakākiṇṇānī**ti itthirūpādīhi ākiṇṇāni.

254. **Bhūmiādhārake**ti dantādīhi kate valayādhārake. Etassa valayādhārakassa anuccatāya ṭhapitā pattā na paripatantīti **‘‘tayo patte ṭhapetuṃ vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Anuccatañhi sandhāya ayaṃ ‘‘bhūmiādhārako’’ti vutto. **Dāruādhārakadaṇḍādhārakesū**ti ekadārunā kataādhārake, bahūhi daṇḍehi kataādhārake ca. Ete ca uccatarā honti pattehi saha patanasabhāvā. Tena **‘‘susajjitesū’’**ti vuttaṃ. **Bhamakoṭisadiso**ti yattha dhamakaraṇādiṃ pavesetvā likhanti, tassa bhamakassa koṭiyā sadiso. Tādisassa dāruādhārakassa avitthiṇṇatāya ṭhapitopi patto patatīti **‘‘anokāso’’**ti vutto.

Ālindakamiḍḍhikādīnanti pamukhamiḍḍhikādīnaṃ, uccavatthukānanti attho. **Bāhirapasse**ti pāsādādīnaṃ bahikuṭṭe. **Tanukamiḍḍhikāyā**ti vedikāya. Sabbattha pana hatthappamāṇato abbhantare ṭhapetuṃ vaṭṭati. Ādhāre pana tato bahipi vaṭṭati.

Pāḷiyaṃ **oṭṭho**ti mukhavaṭṭi. **Pattamāḷaka**nti upacikānaṃ anuṭṭhahanatthāya bhūmito uccataraṃ kataṃ vedikākāramāḷakaṃ. **Mahāmukhakuṇḍasaṇṭhānā**ti mahāmukhacāṭisaṇṭhānā. **Laggentassa dukkaṭa**nti kevalaṃ pattaṃ laggentassa, na thavikāya laggentassāti vadanti. Vīmaṃsitabbaṃ. **Aññena pana bhaṇḍakenā**ti aññena bhārabandhanena bhaṇḍakena. **‘‘Bandhitvā olambetu’’**nti vuttattā pattatthavikāya aṃsabaddhako yathā laggitaṭṭhānato na parigaḷati, tathā sabbathāpi bandhitvā ṭhapetuṃ vaṭṭati. **Bandhitvāpi upari ṭhapetuṃ na vaṭṭatī**ti upari nisīdantā ottharitvā bhindantīti vuttaṃ. **Tattha ṭhapetuṃ vaṭṭatī**ti nisīdanasaṅkābhāvato vuttaṃ. **Bandhitvā vā**ti bandhitvā ṭhapitachatte vā. **Yo kocī**ti bhattapūropi tucchapattopi.

255. **Pariharitu**nti divase divase piṇḍāya caraṇatthāya ṭhapetuṃ. Pattaṃ alabhantena pana ekadivasaṃ piṇḍāya caritvā bhuñjitvā chaḍḍetuṃ vaṭṭati. Tenāha **‘‘tāvakālikaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭatī’’**ti. Paṇṇapuṭādīsupi eseva nayo. **Abhuṃ me**ti abhūti mayhaṃ, vināso mayhanti attho. Pāḷiyaṃ **pisāco vatama**nti pisāco vatāyaṃ, ayameva vā pāṭho. **Pisācillikā**ti pisācadārakā. **Chavasīsassa patto**ti chavasīsamayo patto. Pakativikārasambandhe cetaṃ sāmivacanaṃ.

Cabbetvāti niṭṭhubhitvā. **‘‘Paṭiggahaṃ katvā’’**ti vuttattā ucchiṭṭhahatthena udakaṃ gahetvā pattaṃ paripphositvā dhovanaghaṃsanavasena hatthaṃ dhovituṃ vaṭṭati, ettakena pattaṃ paṭiggahaṃ katvā hattho dhovito nāma na hoti. **Ekaṃ udakagaṇḍusaṃ gahetvā**ti pattaṃ aphusitvā tattha udakameva ucchiṭṭhahatthena ukkhipitvā gaṇḍusaṃ katvā, vāmahattheneva vā pattaṃ ukkhipitvā mukhena gaṇḍusaṃ gahetumpi vaṭṭati. **Bahi udakena vikkhāletvā**ti dvīsu aṅgulīsu āmisamattaṃ vikkhāletvā bahi gahetumpi vaṭṭati. **Paṭikhāditukāmo**ti ettha na sayaṃ khāditukāmopi aññesaṃ khādanārahaṃ ṭhapetuṃ labhati. **Tattheva katvā**ti patteyeva yathāṭhapitaṭṭhānato anuddharitvā. **Luñcitvā**ti tato maṃsameva niravasesaṃ uppaṭṭetvā.

256. **Kiṇṇacuṇṇenā**ti surākiṇṇacuṇṇena. **Makkhetu**nti sūciṃ makkhetuṃ. **Nisseṇimpī**ti catūhi daṇḍehi cīvarappamāṇena āyatacaturassaṃ katvā baddhapaṭalampi. Ettha hi cīvarakoṭiyo samakaṃ bandhitvā cīvaraṃ yathāsukhaṃ sibbanti. **Tattha attharitabba**nti tassā nisseṇiyā upari cīvarassa upatthambhanatthāya attharitabbaṃ. Kathinasaṅkhātāya nisseṇiyā cīvarassa bandhanakarajju kathinarajjūti majjhimapadalopīsamāsoti āha **‘‘yāyā’’**tiādi. Tattha yasmā dvinnaṃ paṭalānaṃ ekasmiṃ adhike jāte tattha valiyo honti, tasmā dupaṭṭacīvarassa paṭaladvayampi samakaṃ katvā bandhanakarajju kathinarajjūti veditabbaṃ.

Pāḷiyaṃ **kathinassa anto jīratī**ti kathine baddhassa cīvarassa pariyanto jīrati. Kathinanissitañhi cīvaraṃ idha nissayavohārena ‘‘kathina’’nti vuttaṃ ‘‘mañcā ghosantī’’tiādīsu viya. **Anuvātaṃ paribhaṇḍa**nti kathine bandhanarajjūhi cīvarassa samantā pariyantassa ajīraṇatthaṃ yehi kehici coḷakehi dīghato anuvātaṃ, tiriyato paribhaṇḍañca sibbitvā kātuṃ yattha rajjuke pavesetvā daṇḍesu paliveṭhetvā cīvarasamakaṃ ākaḍḍhituṃ sakkā, tādisanti attho. Keci pana ‘‘kathinasaṅkhātesu kilañjādīsu eva ajīraṇatthāya anuvātaparibhaṇḍakaraṇaṃ anuññāta’’nti vadanti. **Tassa majjhe**ti purāṇakathinasseva anto. **Bhikkhuno pamāṇenā**ti bhikkhuno cīvarassa pamāṇena. **Aññaṃ nisseṇi**nti dīghato ca tiriyato ca aññaṃ daṇḍaṃ ṭhapetvā bandhituṃ.

Bidalakanti diguṇakaraṇasaṅkhātakiriyāvisesassa adhivacanaṃ. Tenāha **‘‘duguṇakaraṇa’’**nti. **Pavesanasalāka**nti valīnaṃ aggahaṇatthāya pavesanakaveḷusalākādi. Pāḷiyaṃ **paṭiggaha**nti aṅgulikañcukaṃ.

257. **Pāti** nāma bhaṇḍaṭṭhapanako bhājanaviseso. Pāḷiyaṃ **paṭiggahathavika**nti pātiādibhājanatthavikaṃ. **Cinitu**nti uccavatthupariyantassa apatanatthāya iṭṭhakādīhi cinituṃ. **Ālambanabāha**nti ālambanarajjudaṇḍādi. **Paribhijjatī**ti kaṭasārādikaṃ kathinamajjhe bhaṅgaṃ hoti. **Ussāpetvā**ti daṇḍakathinaṃ sandhāya vuttaṃ.

258-9. **Udakaṃ akappiya**nti sappāṇakaṃ. **Upanandhī**ti veraṃ bandhi. **Addhānamaggo paṭipajjitabbo**ti ettha addhayojanaṃ addhānamaggo nāma, taṃ paṭipajjitukāmassa sañcicca vihārūpacārātikkamane āpatti. Asañcicca gatassa pana yattha sarati, tattha ṭhatvā saṅghāṭikaṇṇādiṃ anadhiṭṭhahitvā gamane padavārena āpattīti veditabbaṃ. **Na sammatī**ti na pahoti.

260. **Abhisannakāyā**ti semhādidosasannicitakāyā. **Tattha majjhe**ti aggaḷapāsakassa majjhe. **Uparī**ti aggaḷapāsakassa uparibhāge. **Udakaṭṭhapanaṭṭhāna**nti udakaṭṭhapanatthāya paricchinditvā kataṭṭhānaṃ.

261. Pāḷiyaṃ **udapāna**nti kūpaṃ. **Nīcavatthuko**ti kūpassa samantā kūlaṭṭhānaṃ, bhūmisamaṃ tiṭṭhatīti attho. **Udakena otthariyyatī**ti samantā vassodakaṃ āgantvā kūpe patatīti attho.

262. **Vāhentī**ti ussiñcanti. **Arahaṭaghaṭiyantaṃ** nāma cakkasaṇṭhānaṃ anekāraṃ are are ghaṭikāni bandhitvā ekena, dvīhi vā paribbhamiyamānayantaṃ.

263. **Āviddhapakkhapāsaka**nti kaṇṇikamaṇḍalassa samantā ṭhapitapakkhapāsakaṃ. **Maṇḍale**ti kaṇṇikamaṇḍale. **Pakkhapāsake ṭhapetvā**ti samantā caturassākārena phalakādīni ṭhapetvā.

264. **Namatakaṃ** nāma santhatasadisanti keci vadanti. Keci pana ‘‘rukkhatacamaya’’nti. **Cammakhaṇḍaparihārenā**ti anadhiṭṭhahitvā sayanāsanavidhināti attho. **Peḷāyā**ti aṭṭhaṃsasoḷasaṃsādiākārena katāya bhājanākārāya peḷāya. Yattha uṇhapāyāsādiṃ pakkhipitvā upari bhojanapātiṃ ṭhapenti bhattassa uṇhabhāvāvigamanatthaṃ, tādisassa bhājanākārassa ādhārassetaṃ adhivacanaṃ. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘āsittakūpadhāna’’nti vuttaṃ. Tassa ca pāyāsādīhi āsittakādhāroti attho. Idañca āsittakūpadhānaṃ paccantesu na jānanti kātuṃ, majjhimadeseyeva karonti. Keci pana ‘‘gihiparibhogo ayomayādi sabbopi ādhāro āsittakūpadhānameva anulometī’’ti vadanti, eke pana ‘‘kappiyalohamayo ādhāro maḷorikameva anulometī’’ti. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Pubbe pattaguttiyā ādhāro anuññāto. Idāni bhuñjituṃ **maḷorikā** anuññātā. **Chidda**nti chiddayuttaṃ. **Viddha**nti antovinividdhachiddaṃ. **Āviddha**nti samantato chiddaṃ.

265. **Pattaṃ nikkujjitu**nti ettha kammavācāya asambhogakaraṇavaseneva nikkujjanaṃ, na pattānaṃ adhomukhaṭṭhapanena. Tenāha **‘‘asambhogaṃ saṅghena karotū’’**tiādi, taṃ vaḍḍhaṃ kammavācāya saṅghena saddhiṃ asambhogaṃ saṅgho karotūti attho.

Pattaṃ nikkujjeyyāti vaḍḍhassa pattanikkujjanadaṇḍakammaṃ kareyya. **Asambhogaṃ saṅghena karaṇa**nti saṅghena vaḍḍhassa asambhogakaraṇaṃ. Yathā asambhogo hoti, tathā karaṇanti attho. **Nikkujjito…pe… asambhogaṃ saṅghenā**ti ettha saṅghena asambhogo hotīti attho daṭṭhabbo. Evaṃ bhagavatā asambhogakaraṇassa āṇattattā, kammavācāya ca sāvitattā, aṭṭhakathāyañca ‘‘koci deyyadhammo na gahetabbo’’ti vuttattā patte nikkujjite tassa santakaṃ ñatvā gaṇhantassa dukkaṭamevāti gahetabbaṃ.

Accayoti ñāyappaṭipattiṃ atikkamitvā pavatti, aparādhoti attho. **Maṃ accagamā**ti maṃ atikkamma pavatto. **Taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāmā**ti taṃ te aparādhaṃ mayaṃ khamāma. **Bhikkhūnaṃ alābhāya parisakkatī**tiādīsu alābhāya parisakkanādito viratoti evamattho gahetabbo. **Asambhogaṃ bhikkhusaṅghenā**ti ettha ‘‘kato’’ti pāṭhaseso.

268. **Yāva pacchimā sopānakaḷevarā**ti paṭhamasopānaphalakaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi pacchā dussena santhatattā eva vuttaṃ. **‘‘Pacchimaṃ janataṃ tathāgato anukampatī’’**ti idaṃ thero anāgate bhikkhūnaṃ celapaṭikassa akkamanapaccayā apavādaṃ sikkhāpadapaññattiyā nivāraṇena bhagavato anukampaṃ sandhāyāha. **Apagatagabbhā**ti vijātaputtā. Tenāha **‘‘maṅgalatthāyā’’**ti.

269-270. **Bījani**nti caturassabījaniṃ. **Ekapaṇṇacchatta**nti tālapaṇṇādinā ekena pattena katachattaṃ.

274-5. **Anurakkhaṇattha**nti pariggahetvā gopanatthaṃ. **Dīghaṃ kārentī**ti kesehi saddhiṃ acchinditvā ṭhapāpenti. **Catukoṇa**nti yathā upari nalāṭantesu dve, heṭṭhā hanukapasse dveti cattāro koṇā paññāyanti, evaṃ caturassaṃ katvā kappāpanaṃ. Pāḷiyaṃ **dāṭhikaṃ ṭhapāpentī**ti uttaroṭṭhe massuṃ acchinditvā ṭhapāpenti. **Rudhī**ti khuddakavaṇaṃ.

277. Pāḷiyaṃ **lohabhaṇḍakaṃsabhaṇḍasannicayo**ti lohabhaṇḍassa, kaṃsabhaṇḍassa ca sannicayoti attho. **Bandhanamatta**nti vāsidaṇḍādīnaṃ koṭīsu apātanatthaṃ lohehi bandhanaṃ. **Tantaka**nti āyogavāyanatthaṃ tadākārena pasāritatantaṃ.

278. **‘‘Yattha sarati, tattha bandhitabba’’**nti etena asañcicca kāyabandhanaṃ abandhitvā paviṭṭhassa anāpattīti dasseti. **Murajavaṭṭisaṇṭhānaṃ veṭhetvā kata**nti evaṃ bahurajjuke ekato katvā nānāvaṇṇehi suttehi katanti keci vadanti. Ekavaṇṇasuttenāpi valayaghaṭakādivikāraṃ dassetvā veṭhitampi murajameva. Vikāraṃ pana adassetvā maṭṭhaṃ katvā nirantaraṃ veṭhitaṃ vaṭṭati. Teneva **dutiyapārājikasaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttaṃ ‘‘bahurajjuke ekato katvā ekena nirantaraṃ veṭhetvā kataṃ ‘bahurajjuka’nti na vattabbaṃ, vaṭṭatī’’ti. **Muddikakāyabandhanaṃ** nāma caturassaṃ akatvā sajjitaṃ. **Pāmaṅgadasā** caturassā. **Mudiṅgasaṇṭhānenā**ti varakasīsākārena. **Pāsanto**ti dasāpariyosānaṃ.

279. Pāḷiyaṃ **gaṇṭhikaphalakaṃ pāsakaphalaka**nti ettha dārudantādimayesu phalakesu gaṇṭhikapāsakāni appetvā cīvare ṭhapetuṃ anuññātaṃ. **Koṭṭo vivariyatī**ti anuvāto vivariyati.

280-1. **Pāḷikārako**ti bhikkhūnaṃ yathāvuḍḍhaṃ pāḷiyā patiṭṭhāpako. Tassāpi tathā pārupituṃ na vaṭṭati. Pāḷiyaṃ **muṇḍavaṭṭī**ti mallādayo.

282. **Pamāṇaṅgulenā**ti vaḍḍhakīaṅgulena. Keci pana ‘‘pakatiaṅgulenā’’ti vadanti, taṃ caturaṅgulapacchimakavacanena na sameti. Na hi pakataṅgulena caturaṅgulappamāṇaṃ dantakaṭṭhaṃ kaṇṭhe avilaggaṃ khādituṃ sakāti.

285. Pāḷiyaṃ **sakāya niruttiyā buddhavacanaṃ dūsentī**ti māgadhabhāsāya sabbesaṃ vattuṃ sukaratāya hīnajaccāpi uggaṇhantā dūsentīti attho.

289. **Mā bhikkhū byābādhayiṃsū**ti lasuṇagandhena bhikkhū mā bādhayiṃsu.

291. **Avalekhanapīṭharo**ti avalekhanakaṭṭhānaṃ ṭhapanabhājanaviseso. **Apidhāna**nti pidhānaphalakādi.

Khuddakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Khuddakavatthukkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

6. Senāsanakkhandhako

Vihārānujānanakathāvaṇṇanā

295. Senāsanakkhandhake **sisire**ti sisirakāle himapātavasena sattāhavaddalikādivassapātavassena ca uppanno kharo sītasamphasso adhippetoti āha **‘‘samphusitako’’**ti. **‘‘Tato’’**ti idaṃ kattuatthe nissakkavacanaṃ, tena ca vihārena vātātapo paṭihaññatīti atthoti āha **‘‘vihārena paṭihaññatī’’**ti.

296. **Āviñchanachidda**nti yattha aṅguliṃ vā rajjusaṅkhalikādiṃ vā pavesetvā kavāṭaṃ ākaḍḍhantā dvārabāhaṃ phusāpenti, tassetaṃ adhivacanaṃ. Senāsanaparibhoge akappiyaṃ nāma natthīti dassanatthaṃ **‘‘sacepi dīpinaṅguṭṭhenā’’**tiādi vuttaṃ. **Cetiye vedikāsadisa**nti vātapānadāruṃ vā jālaṃ vā aṭṭhapetvā dāruṭṭhāne cetiye vedikāya paṭṭādīni viya iṭṭhakādīhi uddhaṃ, tiriyañca paṭṭikādayo dassetvā catuchiddayuttaṃ kataṃ. **Thambhakavātapānaṃ** nāma tiriyaṃ dārūni adatvā uddhaṃ ṭhapitadārūhi eva kataṃ. **Coḷakapādapuñchanaṃ bandhitu**nti vātapānappamāṇena pādapuñchanasadisaṃ coḷakādinā bandhitvā vagguliādippavesananivāraṇatthaṃ, kathetunti attho. **Miḍḍhaka**nti mañcākārena kaṭṭhamattikādīhi katavedikākāraṃ.

297. **Caturassapīṭha**nti samacaturassaṃ. **Aṭṭhaṅgulapādakaṃ vaṭṭatī**ti aṭṭhaṅgulapādakameva vaṭṭati. **Pamāṇātikkantopi vaṭṭatī**ti samacaturassameva sandhāya vuttaṃ. Āyatacaturassā pana sattaṅgapañcaṅgāpi uccapādā na vaṭṭanti. Vetteheva caturassādiākārena kataṃ bhaddapīṭhanti āha **‘‘vettamayaṃ pīṭha’’**nti. **Dārupaṭṭikāya uparī**ti aṭaniākārena ṭhitadārupaṭalassa heṭṭhā uddhaṃ pādaṃ katvā. Pavesanakālañhi sandhāya ‘‘uparī’’ti vuttaṃ. Eḷakassa pacchimapādadvayaṃ viya vaṅkākārena ṭhitattā panetaṃ **‘‘eḷakapādapīṭha’’**nti vuttaṃ. **Paloṭhentī**ti saha mañcehi pavaṭṭenti. Rukkhe, latā ca muñcitvā avasesaṃ gacchādikaṃ sabbampi tiṇajāti evāti āha **‘‘yesaṃ kesañci tiṇajātikāna’’**ntiādi.

Upadahantīti ṭhapenti. Sīsappamāṇaṃ nāma yattha gīvāya saha sakalaṃ sīsaṃ ṭhapetuṃ sakkā, tassa ca muṭṭhiratanaṃ vitthārappamāṇanti dassento **‘‘vitthārato’’**tiādimāha. Idañca bimbohanassa ubhosu antesu ṭhapetabbacoḷappamāṇadassanaṃ. Tassa vasena bimbohanassa vitthārappamāṇaṃ paricchijjati, taṃ vaṭṭaṃ vā caturassaṃ vā katvā sibbitaṃ yathā koṭito koṭi vitthārato puthulaṭṭhānaṃ muṭṭhiratanappamāṇaṃ hoti, evaṃ sibbitabbaṃ. Ito adhikaṃ na vaṭṭati, taṃ pana antesu ṭhapitacoḷaṃ koṭiyā koṭiṃ āhacca diguṇaṃ kataṃ tikaṇṇaṃ hoti. Tesu tīsu kaṇṇesu dvinnaṃ kaṇṇānamantaraṃ vidatthicaturaṅgulaṃ hoti, majjhaṭṭhānaṃ koṭito koṭiṃ āhacca muṭṭhiratanaṃ hoti, idamassa ukkaṭṭhappamāṇaṃ. Tenāha **‘‘tīsu kaṇṇesū’’**tiādi.

‘‘Kambalameva…pe… uṇṇabhisisaṅkhyameva gacchatī’’ti sāmaññato vuttattā gonakādiakappiyampi uṇṇamayattharaṇaṃ bhisiyaṃ pakkhipitvā sayituṃ vaṭṭatīti daṭṭhabbaṃ.

Masūraketi cammamayabhisiyaṃ. Cammamayaṃ pana bimbohanaṃ tūlapuṇṇampi na vaṭṭati. Pāḷiyaṃ **senāsanaparikkhāradussa**nti senāsanaparikkhārakaraṇatthāya dussaṃ. **Bhisiṃ onandhitu**nti bhisitthavikāya pakkhipitvā bandhituṃ. **Paribhijjatī**ti mañcādito sāriyamānā pīṭhakoṭiādīsu nisīdantehi ghaṃsiyamānā bhisi paribhijjati. **Onaddhamañca**nti bhisiṃ ekābaddhaṃ katvā baddhamañcaṃ. Pāḷiyaṃ **chaviṃ uppāṭetvā harantī**ti bhisicchaviṃ corā haranti. **Phositu**nti corehi haritassa pacchā haritasaññāṇaphusitabindūni dātuṃ. **Bhittikamma**nti nānāvaṇṇehi vibhittirājikaraṇaṃ. **Hatthakamma**nti hatthena yaṃ kiñci saññākaraṇaṃ.

298. Pāḷiyaṃ **na nipatatī**ti na allīyati. **Paṭibāhetvā**ti ghaṃsitvā. Na nibandhatīti **anibandhanīyo,** na lagganakoti attho.

299. **‘‘Karohī’’ti vattumpi na labbhatī**ti āṇattiyā eva paṭikkhittattā dvārapālaṃ ‘‘kiṃ na karosī’’tiādinā pariyāyena vattuṃ vaṭṭati. **Jātakapakaraṇa**nti jātakapaṭisaṃyuttaṃ itthipurisādi yaṃ kiñci rūpaṃ adhippetaṃ. **‘‘Parehi kārāpetu’’**nti vuttattā buddharūpampi sayaṃ kātuṃ na labhati. Pāḷiyaṃ **pañcapaṭika**nti jātiādipañcappakāravaṇṇamaṭṭhaṃ.

300. **Upacāro na hotī**ti gabbhassa bahi samantā anuparigamanassa okāso nappahoti. **Rukkhaṃ vijjhitvā**ti tacchitasāradāruṃ aggasamīpe vijjhitvā. **Katvā**ti chidde katvā. Kappakataṃ viya sārakhāṇuke ākoṭetvā evaṃ katameva **‘‘āharimaṃ bhittipāda’’**nti vuttaṃ. **Upatthambhanatthaṃ bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetu**nti jiṇṇabhittipādena bahi samānabhāraṃ khāṇukappasīsena ussāpetvā mūlena bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetuṃ. **Parittāṇattha**nti ullittāvalittakuṭiyā ovassanaṭṭhānassa parittāṇatthaṃ. **Kiṭika**nti tālapaṇṇādīhi katapadalaṃ. **Madditamattika**nti ovassanachiddassa pidahanatthaṃ vuttaṃ.

Ubhatokuṭṭaṃ nīharitvā katapadesassāti yathā bahi ṭhitā ujukaṃ anto nisinne na passanti, evaṃ dvārābhimukhaṃ pidahanavasena bhittiñca aññato dvārañca yojetvā kataṭṭhānaṃ vadati. **Samantā pariyāgāro**ti samantato āviddhapamukhaṃ. **Vaṃsaṃ datvā**ti purisappamāṇe pāde nikhaṇitvā tesaṃ upari piṭṭhivaṃsasadisaṃ passavaṃsaṃ ṭhapetvā osāretvā. Ekaṃ daṇḍakoṭiṃ atiuccāya vihārabhittikoṭiyā ekaṃ koṭiṃ nīce vaṃsapiṭṭhiyaṃ ṭhapanavasena daṇḍake pasāretvā. **Cakkalayutto kiṭiko**ti kavāṭaṃ viya vivaraṇathakanasukhatthaṃ cakkalabandhakiṭikaṃ. Pāḷiyaṃ **ugghāṭanakiṭika**nti āpaṇādīsu anatthikakāle ukkhipitvā, upari ca bandhitvā pacchā otaraṇakiṭikaṃ, kappasīsehi vā upatthambhanīhi ukkhipitvā pacchā otaraṇakiṭikampi.

301. **Pānīyaṃ otappatī**ti pānīyabhājanesu ṭhapitapānīyaṃ ātapena santappati.

303. **Tayo vāṭe**ti tayo parikkhepe. **Veḷuvāṭa**nti sabbaṃ dāruparikkhepaṃ saṅgaṇhāti. **Kaṇṭakavāṭa**nti sabbasākhāparikkhepaṃ.

305. **Āloko antaradhāyī**ti yo buddhārammaṇāya pītiyā ānubhāvena mahanto obhāso ahosi, yena cassa padīpasahassena viya vigatandhakāro maggo ahosi, so bahinagare chavasarīrasamākulaṃ duggandhaṃ bībhacchaṃ āmakasusānaṃ pattassa bhayena pītivege mandībhūte antaradhāyi.

Sataṃ hatthīti gāthāya hatthino satasahassānīti evaṃ paccekaṃ sahassa-saddena yojetvā attho ñātabbo. **Padavītihārassā**ti ‘‘buddhaṃ vandissāmī’’ti ratanattayaṃ uddissa gacchato ekapadavītihārassa, tappaccayakusalaphalassāti attho. Tassa soḷasamo bhāgo **kalaṃ** nāma, taṃ soḷasiṃ kalaṃ yathāvuttā hatthiādayo sabbe nāgghanti nārahanti, nidassanamattañcetaṃ. Anekasatasahassabhāgampi nāgghanti.

Andhakāro antaradhāyīti puna balavapītiyā āloke samuppanne antaradhāyi. **Āsattiyo**ti taṇhāyo. **Vayakaraṇa**nti deyyadhammamūlaṃ navakammaṃ.

309. **Dadeyyā**ti navakammaṃ adhiṭṭhātuṃ vihāre issariyaṃ dadeyyāti attho. **Dinno**ti navakammaṃ kātuṃ vihāro dinno, vihāre navakammaṃ dinnanti vā attho.

313-4. **Santhāgāre**ti sannipātamaṇḍape. **Okāse**ti nivāsokāse. **Uddissa kata**nti saṅghaṃ uddissa kataṃ. **Gihivikaṭa**nti gihīhi kataṃ paññattaṃ, gihisantakanti attho.

Vihārānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Senāsanaggāhakathāvaṇṇanā

318. **‘‘Chamāsaccayena chamāsaccayenā’’**ti idaṃ dvikkhattuṃ paccayadānakālaparicchedadassanaṃ, evaṃ uparipi. ‘‘Taṃ na gāhetabba’’nti vacanassa kāraṇamāha **‘‘paccayeneva hi ta’’**ntiādinā, paccayaññeva nissāya tattha vasitvā paṭijagganā bhavissantīti adhippāyo.

Ubbhaṇḍikāti ukkhittabhaṇḍā bhavissanti. **Dīghasālā**ti caṅkamanasālā. **Maṇḍalamāḷo**ti upaṭṭhānasālā. **Anudahatī**ti pīḷeti. **‘‘Adātuṃ na labbhatī’’**ti iminā sañcicca adadantassa paṭibāhane pavisanato dukkaṭanti dīpeti.

‘‘Na gocaragāmo ghaṭṭetabbo’’ti vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘na tattha manussā vattabbā’’**tiādi vuttaṃ. **Vitakkaṃ chinditvā**ti ‘‘iminā nīhārena gacchantaṃ disvā nivāretvā paccaye dassantī’’ti evarūpaṃ vitakkaṃ anuppādetvā. **Bhaṇḍappaṭicchādana**nti paṭicchādanabhaṇḍaṃ. Sarīrappaṭicchādanacīvaranti attho. **‘‘Suddhacittattāva anavajja’’**nti idaṃ pucchitakkhaṇe kāraṇācikkhanaṃ sandhāya vuttaṃ na hoti asuddhacittassapi pucchitapañhavisajjane dosābhāvā. Evaṃ pana gate maṃ pucchissantītisaññāya agamanaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Paṭijaggitabbānīti khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇasammajjanādīhi paṭijaggitabbāni. **Muddavedikāyā**ti cetiyassa hammiyavedikāya ghaṭākārassa upari caturassavedikāya. **Kasmā pucchitabba**ntiādi yato pakatiyā labhati. Tatthāpi pucchanassa kāraṇasandassanatthaṃ vuttaṃ.

Paṭikkammāti vihārato apasakkitvā. Tamatthaṃ dassento **‘‘yojanadviyojanantare hotī’’**ti āha. **Upanikkhepaṃ ṭhapetvā**ti vaḍḍhiyā kahāpaṇādiṃ ṭhapetvā, khettādīni vā niyametvā. **Iti saddhādeyye**ti evaṃ heṭṭhā vuttanayena saddhāya dātabbe vassāvāsikalābhavisayeti attho.

Vatthu panāti tatruppāde uppannarūpiyaṃ, tañca ‘‘tato catupaccayaṃ paribhuñjathā’’ti dinnakhettādito uppannattā kappiyakārakānaṃ hatthe ‘‘kappiyabhaṇḍaṃ paribhuñjathā’’ti dāyakehi dinnavatthusadisaṃ hotīti āha **‘‘kappiyakārakānaṃ hī’’**tiādi.

Saṅghasuṭṭhutāyāti saṅghassa hitāya. **Puggalavasenā**ti ‘‘bhikkhū cīvarena kilamantī’’ti evaṃ puggalaparāmāsavasena, na ‘‘saṅgho kilamatī’’ti evaṃ saṅghaparāmāsavasena.

‘‘Kappiyabhaṇḍavasenā’’ti sāmaññato vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘cīvarataṇḍulādivaseneva cā’’**ti vuttaṃ. **Ca**-kāro cettha pana-saddatthe vattati, na samuccayattheti daṭṭhabbaṃ. Puggalavaseneva, kappiyabhaṇḍavasena ca apalokanappakāraṃ dassetuṃ **‘‘taṃ pana evaṃ kattabba’’**ntiādi vuttaṃ.

Cīvarapaccayaṃ sallakkhetvāti saddhādeyyatatruppādādivasena tasmiṃ vassāvāse labbhamānaṃ cīvarasaṅkhātaṃ paccayaṃ ‘‘ettaka’’nti paricchinditvā. **Senāsanassā**ti senāsanaggāhāpanassa. **‘‘Navako vuḍḍhatarassa, vuḍḍho ca navakassā’’**ti idaṃ senāsanaggāhassa attanāva attano gahaṇaṃ asāruppanti vuttaṃ, dve aññamaññaṃ gāhessantīti adhippāyo. **Aṭṭhapi soḷasapi jane sammannituṃ vaṭṭatī**ti ekakammavācāya sabbepi ekato sammannituṃ vaṭṭati. Niggahakammameva hi saṅgho saṅghassa na karoti. Teneva **sattasatikakkhandhake** ‘‘ubbāhikakammasammutiyaṃ aṭṭhapi janā ekatova sammatāti.

Āsanagharanti paṭimāgharaṃ. **Maggo**ti upacārasīmabbhantaragate gāmābhimukhamagge katasālā vuccati. Evaṃ pokkharaṇīrukkhamūlādīsupi.

Labhantīti tatravāsino bhikkhū labhanti. **Vijaṭetvā**ti ‘‘ekekassa pahonakappamāṇena viyojetvā. **Āvāsesu pakkhipitvā**ti ‘‘ito uppannaṃ asukasmiṃ asukasmiñca āvāse vasantā pāpetvā gaṇhantū’’ti vācāya upasaṃharitvā. **Pavisitabba**nti mahālābhe pariveṇe vasitvāva lābho gahetabboti adhippāyo.

Ayampīti ettha yo paṃsukūliko paccayaṃ vissajjeti. Teneva vissaṭṭho ayaṃ cīvarapaccayopīti yojanā. **Pādamūle ṭhapetvā sāṭakaṃ dentī**ti paccayadāyakā denti. Etena gahaṭṭhehi pādamūle ṭhapetvā dinnampi paṃsukūlikānampi vaṭṭatīti dasseti. **Atha vassāvāsikaṃ demāti vadantī**ti ettha paṃsukūlikānaṃ na vaṭṭatīti ajjhāharitvā yojetabbaṃ. **Vassaṃvutthabhikkhūna**nti paṃsukūlikato aññesaṃ bhikkhūnaṃ.

Upanibandhitvā gāhāpetabbanti idha rukkhādīsu vasitvā cīvaraṃ gaṇhathāti paṭibandhaṃ katvā gāhetabbaṃ.

Pāṭipadaaruṇatotiādi vassūpanāyikadivasaṃ sandhāya vuttaṃ. Antarāmuttakaṃ pana pāṭipadaṃ atikkamitvāpi gāhetuṃ vaṭṭati. **Nibaddhavattaṃ ṭhapetvā**ti sajjhāyamanasikārādīsu nirantarakaraṇīyesu kattabbaṃ katikavattaṃ katvā. **Kasāvaparibhaṇḍa**nti kasāvarasehi bhūmiparikammaṃ.

Tividhampīti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividhampi. **Sodhetvā**ti ācārādīsu upaparikkhitvā. **Ekacārikavatta**nti bhāvanākammaṃ. Tañhi gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya ekacārikeneva vattitabbattā evaṃ vuttaṃ. **Dasavatthukakathā** nāma appicchakathā, santuṭṭhi, paviveka, asaṃsagga, vīriyārambha, sīla, samādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanakathāti imā dasa.

Dantakaṭṭhakhādanavattanti dantakaṭṭhamāḷake nikkhittesu dantakaṭṭhesu ''divase divase ekameva dantakaṭṭhaṃ gahetabba''ntiādinā (pārā. aṭṭha. 1.109) adinnādāne **dantaponakathāyaṃ** vuttaṃ vattaṃ. **Pattaṃ vā…pe… na kathetabba**nti pattaguttatthāya vuttaṃ. **Visabhāgakathā**ti tiracchānakathā. **Khandhakavatta**nti **vattakkhandhake** (cūḷava. 365) āgataṃ piṇḍacārikavattato avasiṭṭhavattaṃ tassa **''bhikkhācāravatta''**nti visuṃ gahitattā.

Idāni yaṃ dāyakā pacchimavassaṃvutthānaṃ vassāvāsikaṃ denti, tattha paṭipajjanavidhiṃ dassetuṃ **''pacchimavassūpanāyikadivase panā''**ti āraddhaṃ. Āgantuko sace bhikkhūti cīvare gāhite pacchā āgato āgantuko bhikkhu. **Pattaṭṭhāne**ti vassaggena pattaṭṭhāne. **Paṭhamavassūpagatā**ti āgantukassa āgamanato puretarameva pacchimikāya vassūpanāyikāya vassūpagatā. **Laddhaṃ laddha**nti punappunaṃ dāyakānaṃ santikā āgatāgatasāṭakaṃ.

Neva vassāvāsikassa sāminoti chinnavassattā vuttaṃ. Paṭhamameva katikāya katattā **''neva adātuṃ labhantī''**ti vuttaṃ, dātabbaṃ vārentānaṃ gīvā hotīti adhippāyo. **Tesameva dātabba**nti vassūpagatesu aladdhavassāvāsikānaṃ ekaccānameva dātabbaṃ.

Bhatiniviṭṭhanti pānīyupaṭṭhānādibhatiṃ katvā laddhaṃ. **Saṅghikaṃ panā**tiādi kesañci vādadassanaṃ. Tattha **apalokanakammaṃ katvā gāhita**nti ''chinnavassānaṃ vassāvāsikañca idāni uppajjanakavassāvāsikañca imesaṃ dātuṃ ruccatī''ti anantare vuttanayena apalokanaṃ katvā gāhitaṃ saṅghena dinnattā vibbhantopi labhati. Pageva chinnavasso. **Paccayavasena gāhitaṃ** pana temāsaṃ vasitvā gahetuṃ attanā, dāyakehi ca anumatattā bhatiniviṭṭhampi chinnavassopi vibbhantopi **na labhatī**ti keci ācariyā vadanti. Idañca pacchā vuttattā pamāṇaṃ. Teneva vassūpanāyikadivase eva dāyakehi dinnavassāvāsikaṃ gahitabhikkhuno vassacchedaṃ akatvā vāsova heṭṭhā vihito, na pānīyupaṭṭhānādibhatikaraṇavattaṃ. Yadi hi taṃ niviṭṭhameva siyā, bhatikaraṇameva vidhātabbaṃ. Tasmā vassaggena gāhitaṃ chinnavassādayo na labhantīti veditabbaṃ.

''Saṅghikaṃ hotī''ti etena vutthavassānampi vassāvāsikabhāgo saṅghikato amocito tesaṃ vibbhamena saṅghiko hotīti dasseti. **Labhatī**ti ''mama pattabhāgaṃ etassa dethā''ti dāyake sampaṭicchāpenteneva saṅghikato viyojitaṃ hotīti vuttaṃ.

Varabhāgaṃ sāmaṇerassāti tassa paṭhamagāhattā, therena pubbe paṭhamabhāgassa gahitattā, idāni gayhamānassa dutiyabhāgattā ca vuttaṃ.

Senāsanaggāhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upanandavatthukathāvaṇṇanā

319. Pāḷiyaṃ **ubhayattha paribāhiro**ti kamena ubhayassapi muttattā vuttaṃ, na sabbathā ubhayato paribāhirattā. Tenāha **''pacchime…pe… tiṭṭhatī''**ti.

320. **Yaṃ tiṇṇaṃ pahotī**ti mañcapīṭhavinimuttaṃ yaṃ āsanaṃ tiṇṇaṃ sukhaṃ nisīdituṃ pahoti, idaṃ pacchimadīghāsanaṃ. Ettha mañcapīṭharahitesu asamānāsanikāpi tayo nisīdituṃ labhanti. Mañcapīṭhesu pana dve. Adīghāsanesu mañcapīṭhesu samānāsanikā eva dve nisīdituṃ labhanti duvaggasseva anuññātattā.

Hatthinakho heṭṭhābhāge etassa atthīti **hatthinakho,** pāsādo. **Pāsādassa nakho** nāma heṭṭhimabhāgo pādanakhasadisattā, so sabbadisāsu anekehi hatthirūpehi samalaṅkato ṭhito. Tassūpari kato pāsādo hatthikumbhe patiṭṭhito viya hotīti āha **''hatthikumbhe patiṭṭhita''**nti. **Suvaṇṇarajatādivicitrānī**ti saṅghikasenāsanaṃ sandhāya vuttaṃ. Puggalikaṃ pana suvaṇṇādivicitraṃ bhikkhussa sampaṭicchitumeva na vaṭṭati ''na kenaci pariyāyena jātarūparajataṃ sāditabba''nti (mahāva. 299) vuttattā. Tenevettha **aṭṭhakathāyaṃ** ''saṅghikavihāre vā puggalikavihāre vā''ti na vuttaṃ, gonakādiakappiyabhaṇḍavisaye eva vuttaṃ ekabhikkhussāpi tesaṃ gahaṇe dosābhāvā. **Gihivikaṭanīhārenā**ti gihīhi katanīhārena, gihīhi attano santakaṃ attharitvā dinnaniyāmenāti attho. **Labbhantī**ti nisīdituṃ labbhanti.

Upanandavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Avissajjiyavatthukathāvaṇṇanā

321. **Arañjaro**ti bahuudakagaṇhanikā mahācāṭi, jalaṃ gaṇhitumalanti arañjaro.

Thāvarena ca thāvarantiādīsu pañcasu koṭṭhāsesu purimadvayaṃ thāvaraṃ, pacchimattayaṃ garubhaṇḍanti veditabbaṃ. **Samakameva detī**ti ettha ūnakaṃ dentampi vihāravatthusāmantaṃ gahetvā dūrataraṃ dukkhagopaṃ vissajjetuṃ vaṭṭatīti daṭṭhabbaṃ. Vakkhati hi ''bhikkhūnaṃ ce mahagghataraṃ…pe… sampaṭicchituṃ vaṭṭatī''ti (cūḷava. aṭṭha. 321). **Jānāpetvā**ti bhikkhusaṅghassa jānāpetvā, apaloketvāti attho. **''Nanu tumhākaṃ bahutarā rukkhāti vattabba''**nti idaṃ sāmikesu attano bhaṇḍassa mahagghataṃ ajānitvā dentesu taṃ ñatvā theyyacittena gaṇhato avahāro hotīti vuttaṃ.

Vihārena vihāro parivattetabboti savatthukena aññesaṃ bhūmiyaṃ katapāsādādinā, avatthukena vā savatthukaṃ parivattetabbaṃ. Avatthukaṃ pana avatthukeneva parivattetabbaṃ. Kevalaṃ pāsādassa bhūmito athāvarattā. Evaṃ thāvaresupi thāvaravibhāgaṃ ñatvāva parivattetabbaṃ.

''Kappiyamañcā sampaṭicchitabbā''ti iminā suvaṇṇādivicittaṃ akappiyamañcaṃ ''saṅghassā''ti vuttepi sampaṭicchituṃ na vaṭṭatīti dasseti. ''Vihārassa demā''ti vutte saṅghassa vaṭṭati, na puggalassa khettādi viyāti daṭṭhabbaṃ. **Etesū**ti mañcādīsu. **Kappiyākappiyaṃ vuttanayamevā**ti āsandītūlikādivinicchayesu vuttanayameva. **Akappiyaṃ vā**ti āsandīādi, pamāṇātikkantaṃ bimbohanādi ca. **Mahagghaṃ kappiyaṃ vā**ti suvaṇṇādivicittaṃ kappiyavohārena dinnaṃ.

''Kāḷaloha…pe… bhājetabbo''ti vuttattā vaṭṭakaṃsalohamayampi bhājanaṃ puggalikampi sampaṭicchitumpi pariharitumpi vaṭṭati puggalapariharitabbasseva bhājetabbattāti vadanti. Taṃ upari ''kaṃsalohavaṭṭalohabhājanavikati saṅghikaparibhogena vā gihivikaṭā vā vaṭṭatī''tiādikena mahāpaccarivacanena virujjhati. Imassa hi ''vaṭṭalohakaṃsalohānaṃ yena kenaci kato sīhaḷadīpe pādaggaṇhanako bhājetabbo''ti vuttassa mahāaṭṭhakathāvacanassa paṭikkhepāya taṃ mahāpaccarivacanaṃ pacchā dassitaṃ. Tasmā vaṭṭalohakaṃsalohamayaṃ yaṃ kiñci pādaggaṇhanakavārakampi upādāya abhājanīyameva. Gihīhi diyyamānampi puggalassa sampaṭicchitumpi na vaṭṭati. **Pārihāriyaṃ na vaṭṭatī**ti pattādiparikkhāraṃ viya sayameva paṭisāmetvā paribhuñjituṃ na vaṭṭati. Gihisantakaṃ viya ārāmikādayo ce sayameva gopetvā viniyogakāle ānetvā paṭinenti, paribhuñjituṃ vaṭṭati. ''Paṭisāmetvā bhikkhūnaṃ dethā''ti vattumpi vaṭṭati.

Paṇṇasūci nāma lekhanīti vadanti. **''Attanā laddhānipī''**tiādinā paṭiggahaṇe doso natthi, pariharitvā paribhogova āpattikaroti dasseti. Yathā cettha, evaṃ upari abhājanīyavāsiādīsu attano santakesupi.

Anāmāsampīti suvaṇṇādimayampi sabbaṃ taṃ āmasitvāpi paribhuñjituṃ vaṭṭati. **Upakkhare**ti upakaraṇe. **Aḍḍhabāhuppamāṇā** nāma aḍḍhabāhumattā. Aḍḍhabyāmamattātipi vadanti. **Yottānī**ti cammarajjukā.

Aṭṭhaṅgulasūcidaṇḍamattopīti tasaradaṇḍādisūciākāratanudaṇḍakamattopi. **Rittapotthakopī**ti alikhitapotthako. Idañca paṇṇappasaṅgena vuttaṃ.

''Ghaṭṭanaphalakaṃ ghaṭṭanamuggaro''ti idaṃ rajitacīvaraṃ ekasmiṃ maṭṭhe daṇḍamuggare veṭhetvā ekassa maṭṭhaphalakassa upari ṭhapetvā upari aparena maṭṭhaphalakena nikujjitvā eko upari akkamitvā tiṭṭhati. Dve janā upari phalakaṃ dvīsu koṭīsu gahetvā aparāparaṃ ākaḍḍhanavikaḍḍhanaṃ karonti, etaṃ sandhāya vuttaṃ. Hatthe ṭhapāpetvā hatthena paharaṇaṃ pana niṭṭhitarajanassa cīvarassa allakāle kātabbaṃ. Idaṃ pana phalakamuggarehi ghaṭṭanaṃ sukkhakāle thaddhabhāvavimocanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Ambaṇa**nti ekadoṇikanāvāphalakehi pokkharaṇīsadisaṃ kataṃ. Pānīyabhājanantipi vadanti. **Rajanadoṇī**ti ekadārunāva kataṃ rajanabhājanaṃ. **Udakadoṇī**pi ekadārunāva kataṃ udakabhājanaṃ.

Bhūmattharaṇaṃ kātuṃ vaṭṭatīti akappiyacammaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha bhūmattharaṇasaṅkhepena sayitumpi vaṭṭatiyeva. **''Paccattharaṇagatika''**nti iminā mañcādīsu attharitabbaṃ mahācammaṃ eḷakacammaṃ nāmāti dasseti.

Chattamuṭṭhipaṇṇanti tālapaṇṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Pattakaṭāha**nti pattapacanakaṭāhaṃ.

Avissajjiyavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakammadānakathāvaṇṇanā

323. Pāḷiyaṃ **piṇḍanikkhepanamattenā**tiādīsu khaṇḍaphullaṭṭhāne mattikāpiṇḍaṭṭhapanaṃ piṇḍanikkhepanaṃ nāma. **Navakamma**nti navakammasammuti. **Aggaḷavaṭṭi** nāma kavāṭabandho. **Chādanaṃ** nāma tiṇādīhi gehacchādanaṃ. **Bandhanaṃ** nāma daṇḍavalliādīhi chadanabandhanameva. **Catuhatthavihāre**ti vitthārappamāṇato vuttaṃ. Ubbedhato pana anekabhūmakattā vaḍḍhakīhatthena vīsatihatthopi nānāsaṇṭhānavicittopi hoti. Tenassa catuvassikaṃ navakammaṃ vuttaṃ. Evaṃ sesesupi.

Pāḷiyaṃ **sabbe vihāre**ti bhummatthe upayogabahuvacanaṃ. Ekassa sabbesu vihāresu navakammaṃ detīti attho. **Sabbakālaṃ paṭibāhantī**ti navakammikā attano gāhitaṃ varaseyyaṃ sampattānaṃ yathāvuḍḍhaṃ akatvā utukālepi paṭibāhanti.

''Sace so āvāso jīratī''tiādi pāḷimuttakavinicchayo. **Mañcaṭṭhānaṃ datvā**ti mañcaṭṭhānaṃ puggalikaṃ datvā. **Tibhāga**nti tatiyabhāgaṃ. Evaṃ vissajjanampi thāvarena thāvaraparivattanaṭṭhāne eva pavisati, na itarathā sabbasenāsanānaṃ vinassanato. **Sace saddhivihārikānaṃ dātukāmo hotī**ti sace so saṅghassa bhaṇḍakaṭṭhapanaṭṭhānaṃ vā aññesaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ vā dātuṃ na icchati, attano saddhivihārikānaññeva dātukāmo hoti, tādisassa tuyhaṃ puggalikameva katvā jaggāti na sabbaṃ tassa dātabbanti adhippāyo. Tattha pana kattabbavidhiṃ dassento āha **''kamma''**ntiādi. **Evañhī**tiādimhi vayānurūpaṃ tatiyabhāge vā upaḍḍhabhāge vā gahite taṃ bhāgaṃ dātuṃ labhatīti attho.

Yenāti tesu dvīsu bhikkhūsu yena. **So sāmī**ti tassā bhūmiyā vihārakaraṇe sova sāmī, taṃ paṭibāhitvā itarena na kātabbanti adhippāyo. So hi paṭhamaṃ gahito. **Akataṭṭhāne**ti cayādīnaṃ akatapubbaṭṭhāne. **Cayaṃ vā pamukhaṃ vā**ti saṅghikasenāsanaṃ nissāya tato bahi cayaṃ bandhitvā, ekaṃ senāsanaṃ vā. **Bahikuṭṭe**ti kuṭṭato bahi, attano kataṭṭhāneti attho.

Navakammadānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aññatraparibhogapaṭikkhepādikathāvaṇṇanā

324. **Vaḍḍhikammatthāyā**ti yathā tammūlagghato na parihāyati, evaṃ kattabbassa evaṃ nipphādetabbassa mañcapīṭhādino atthāya.

Cakkalikanti pādapuñchanatthaṃ cakkākārena kataṃ. **Paribhaṇḍakatabhūmi vā**ti kāḷavaṇṇādikatasaṇhabhūmi vā. **Senāsanaṃ vā**ti mañcapīṭhādi vā.

''Tatheva vaḷañjetuṃ vaṭṭatī''ti iminā nevāsikehi dhotapādādīhi vaḷañjanaṭṭhāne sañcicca adhotapādādīhi vaḷañjantasseva āpatti paññattāti dasseti.

''Dvārampī''tiādinā sāmaññato vuttattā dvāravātapānādayo aparikammakatāpi na apassayitabbā. Ajānitvā apassayantassapi idha lomagaṇanāya āpatti.

Aññatraparibhogapaṭikkhepādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅghabhattādianujānanakathāvaṇṇanā

325. **Uddesabhattaṃ nimantananti imaṃ vohāraṃ pattānī**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, uddesabhattaṃ nimantanantiādivohāraṃ pattānīti attho. **Tampī**ti saṅghabhattampi.

Saṅghabhattādianujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Uddesabhattakathāvaṇṇanā

Bhojanasālāyāti bhattuddesaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ekavaḷañja**nti ekadvārena vaḷañjitabbaṃ. **Nānānivesanesū**ti nānākulassa nānūpacāresu nivesanesu.

Nisinnassapi niddāyantassapīti anādare sāmivacanaṃ, vuḍḍhatare niddāyante navakassa gāhitaṃ suggahitanti attho.

Vissaṭṭhadūtoti yathāruci vattuṃ labhanato nirāsaṅkadūto. **Pucchāsabhāgenā**ti pucchāvacanapaṭibhāgena. ''Ekā kūṭaṭṭhitikā nāmā''ti vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ **''rañño vā hī''**tiādi vuttaṃ.

Sabbaṃ pattassāmikassa hotīti cīvarādikampi sabbaṃ pattassāmikasseva hoti, mayā bhattameva sandhāya vuttaṃ, na cīvarādinti vatvā gahetuṃ na vaṭṭatīti attho.

Akatabhāgonāmāti āgantukabhāgo nāma, adinnapubbabhāgoti attho.

Kiṃ āharīyatīti avatvāti ''katarabhattaṃ vā tayā āharīyatī''ti dāyakaṃ apucchitvā. **Pakatiṭṭhitikāyā**ti uddesabhattaṭṭhitikāya.

Uddesabhattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nimantanabhattakathāvaṇṇanā

Vicchinditvāti ''bhattaṃ gaṇhathā''ti padaṃ avatvā. Tenevāha **''bhattanti avadantenā''**ti.

Ālopasaṅkhepenāti ekekapiṇḍavasena, evañca bhājanaṃ uddesabhatte na vaṭṭati. Tattha hi ekassa pahonakappamāṇeneva bhājetabbaṃ.

Āruḷhāyeva mātikaṃ, saṅghato aṭṭha bhikkhūti ettha ye mātikaṃ āruḷhā, te aṭṭha bhikkhūti yojetabbaṃ. Uddesabhattanimantanabhattādisaṅghikabhattamātikāsu nimantanabhattamātikāya ṭhitivasena āruḷhe bhattuddesakena vā sayaṃ vā saṅghato uddisāpetvā gahetvā gantabbaṃ, na attano rucite gahetvāti adhippāyo. **Mātikaṃ āropetvā**ti ''saṅghato gaṇhāmī''tiādinā vuttamātikābhedaṃ dāyakassa viññāpetvāti attho.

Paṭibaddhakālato pana paṭṭhāyāti tattheva vāsassa nibaddhakālato paṭṭhāya.

Nimantanabhattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Salākabhattakathāvaṇṇanā

Upanibandhitvāti likhitvā. **Gāmavasenapī**ti yebhuyyena samalābhagāmavasenapi. **Bahūni salākabhattānī**ti tiṃsaṃ vā cattārīsaṃ vā bhattāni. ''Sace hontī''ti ajjhāharitvā yojetabbaṃ.

Sallakkhetvāti tāni bhattāni pamāṇavasena sallakkhetvā. **Niggahena datvā**ti dūraṃ gantuṃ anicchantassa niggahena sampaṭicchāpetvā datvā. **Puna vihāraṃ āgantvā**ti ettha vihāraṃ anāgantvā bhattaṃ gahetvā pacchā vihāre attano pāpetvā bhuñjitumpi vaṭṭati.

Ekagehavasenāti vīthiyampi ekapasse gharapāḷiyā vasena. **Uddisitvāpī**ti asukakule salākabhattāni tuyhaṃ pāpuṇantīti vatvā.

Vāragāmeti atidūrattā vārena gantabbagāme. **Saṭṭhito vā paṇṇāsato vā**ti daṇḍakammatthāya udakaghaṭaṃ sandhāya vuttaṃ. **Vihāravāro**ti sabbabhikkhūsu bhikkhatthāya gatesu vihārarakkhaṇavāro.

Tesanti vihāravārikānaṃ. **Phātikammamevā**ti vihārarakkhaṇakiccassa pahonakapaṭipādanameva. **Ekasseva pāpuṇantī**ti divase divase ekekasseva pāpitānīti attho.

Rasasalākanti ucchurasasalākaṃ. **‘‘Salākavasena gāhitattā pana na sāditabbā’’**ti idaṃ asāruppavasena vuttaṃ, na dhutaṅgabhedavasena. ‘‘Saṅghato nirāmisasalākā…pe… vaṭṭatiyevā’’ti (visuddhi. 1.26) hi **visuddhimagge** vuttaṃ. **Aggabhikkhāmatta**nti ekakaṭacchubhikkhāmattaṃ. **Laddhā vā aladdhā vā svepi gaṇheyyāsī**ti laddhepi appamattatāya vuttaṃ. Tenāha **‘‘yāvadatthaṃ labhati…pe… alabhitvā ‘sve gaṇheyyāsī’ti vattabbo’’**ti.

Tatthāti tasmiṃ disābhāge. **Taṃ gahetvā**ti taṃ vāragāme salākaṃ attano gahetvā. **Tenā**ti disaṃgamikato aññena tasmiṃ disaṃgamike. **Devasikaṃ pāpetabbā**ti upacārasīmāya ṭhitassa yassa kassaci vassaggena pāpetabbā. Evaṃ etesu agatesu āsannavihāre bhikkhūnaṃ bhuñjituṃ vaṭṭati itarathā saṅghikato.

Amhākaṃ gocaragāmevāti salākabhattadāyakānaṃ gāmaṃ sandhāya vuttaṃ. **Vihāre therassa pattasalākabhatta**nti vihāre ekekasseva ohīnattherassa sabbasalākānaṃ attano pāpanavasena pattasalākabhattaṃ.

Salākabhattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pakkhikabhattādikathāvaṇṇanā

‘‘Sve pakkho’’ti ajja pakkhikaṃ na gāhetabbanti aṭṭhamiyā bhuñjitabbaṃ sattamiyā bhuñjanatthāya na gāhetabbaṃ, dāyakehi niyamitadivaseneva gāhetabbanti attho. Tenāha **‘‘sace panā’’**tiādi. **Sve lūkha**nti ajja āvāhamaṅgalādikaraṇato atipaṇītabhojanaṃ karīyati, sve tathā na bhavissati, ajjeva bhikkhū bhojessāmīti adhippāyo.

Pakkhikabhattato uposathikassa bhedaṃ dassento āha **‘‘uposathaṅgāni samādiyitvā’’**tiādi. **Nibandhāpita**nti ‘‘asukavihāre āgantukā bhuñjantū’’ti niyamitaṃ.

Gamiko āgantukabhattampīti gāmantarato āgantvā avūpasantena gamikacittena vasitvā puna aññattha gacchantaṃ sandhāya vuttaṃ. Āvāsikassa pana gantukāmassa gamikabhattameva labbhati. **‘‘Lesaṃ oḍḍetvā’’**ti vuttattā lesābhāve yāva gamanaparibandho vigacchati, tāva bhuñjituṃ vaṭṭatīti ñāpitanti daṭṭhabbaṃ.

Taṇḍulādīni pesenti…pe… vaṭṭatīti abhihaṭabhikkhattā vaṭṭati. **Tathā paṭiggahitattā**ti bhikkhānāmena paṭiggahitattā.

Avibhattaṃ saṅghikaṃ bhaṇḍanti kukkuccuppattiākāradassanaṃ. Evaṃ kukkuccaṃ katvā pucchitabbakiccaṃ natthi, apucchitvā dātabbanti adhippāyo.

Pakkhikabhattādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Senāsanakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

7. Saṅghabhedakakkhandhako

Chasakyapabbajjākathādivaṇṇanā

330. Saṅghabhedakakkhandhake pāḷiyaṃ **anupiyaṃ nāmā**ti anupiyā nāma. **Heṭṭhā pāsādā**ti pāsādato heṭṭhā heṭṭhimatalaṃ, ‘‘heṭṭhāpāsāda’’ntipi pāṭho. **Abhinetabba**nti vapitakhettesu pavesetabbaṃ. **Ninnetabba**nti tato nīharitabbaṃ. **Niddhāpetabba**nti sassadūsakatiṇādīni uddharitabbaṃ. **Ujuṃ kārāpetabba**nti puñjaṃ kārāpetabbaṃ, ayameva vā pāṭho.

332. **Paradatto**ti parehi dinnapaccayehi pavattamāno. **Migabhūtena cetasā**ti katthaci alaggatāya migassa viya jātena cittena.

333. **Manomayaṃ kāya**nti jhānamanena nibbattaṃ brahmakāyaṃ, ‘‘kiṃ nu kho ahaṃ pasādeyyaṃ, yasmiṃ me pasanne bahulābhasakkāro uppajjeyyā’’ti paṭhamaṃ uppannaparivitakkassa mandapariyuṭṭhānatāya devadattassa tasmiṃ khaṇe jhānaparihāni nāhosi, pacchā eva ahosīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **‘‘saha cittuppādā’’**tiādi. **Dve vā tīṇi vā māgadhakāni gāmakhettānī**ti ettha magadharaṭṭhe khuddakaṃ gāmakhettaṃ gāvutamattaṃ, majjhimaṃ pana diyaḍḍhagāvutamattaṃ, mahantaṃ anekayojanampi hoti. Tesu majjhimena gāmakhettena dve vā khuddakena tīṇi vā gāmakhettāni, tassa sarīraṃ tigāvutappamāṇo attabhāvoti vuttaṃ hoti.

334. **Satthāro**ti gaṇasatthāro. **Nāssassā**ti na etassa bhaveyya. **Ta**nti satthāraṃ. **Tenā**ti amanāpena. **Sammannatī**ti cīvarādinā amhākaṃ sammānaṃ karoti, parehi vā ayaṃ satthā sammānīyatīti attho.

335. **Nāsāya pittaṃ bhindeyyu**nti acchapittaṃ vā macchapittaṃ vā nāsāpuṭe pakkhipeyyuṃ. **Assatarī**ti vaḷavāya kucchismiṃ gadrabhassa jātā. Tassā hi gahitagabbhāya vijāyitumasakkontiyā udaraṃ phāletvā potakaṃ nīharanti. Tenāha **‘‘attavadhāya gabbhaṃ gaṇhātī’’**ti.

339. **Potthanika**nti churikaṃ, ‘‘khara’’ntipi vuccati.

342. **Mā kuñjara nāgamāsado**ti he kuñjara buddhanāgaṃ vadhakacittena mā upagaccha. **Dukkha**nti dukkhakāraṇattā dukkhaṃ. **Ito**ti ito jātito. **Yato**ti yasmā, yantassa vā, gacchantassāti attho. **Mā ca mado**ti mado tayā na kātabboti attho.

343. **Tikabhojana**nti tīhi bhuñjitabbaṃ bhojanaṃ, tato adhikehi ekato paṭiggahetvā bhuñjituṃ na vaṭṭanakaṃ gaṇabhojanapaṭipakkhaṃ bhojananti attho. **Kokāliko**tiādīni devadattaparisāya gaṇapāmokkhānaṃ nāmāni. **Kappa**nti mahāniraye āyukappaṃ, taṃ antarakappanti keci. Keci pana ‘‘asaṅkhyeyyakappa’’nti.

Chasakyapabbajjākathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅghabhedakakathāvaṇṇanā

345. Parassa cittaṃ ñatvā kathanaṃ **ādesanāpāṭihāriyaṃ**. Kevalaṃ dhammadesanā **anusāsanīpāṭihāriyaṃ**. Tadubhayampi **dhammī kathā** nāma. Tāya thero ovadi. Iddhividhaṃ **iddhipāṭihāriyaṃ** nāma. Tena sahitā anusāsanī eva **dhammī kathā**. Tāya thero ovadi.

‘‘Thullaccayaṃ desāpehī’’ti idaṃ bhedapurekkhārassa uposathādikaraṇe thullaccayassa uposathakkhandhakādīsu paṭhamameva paññattattā vuttaṃ, itarathā etesaṃ ādikammikattā anāpattiyeva siyā.

346. **Sarasī**ti saro. **Mahiṃ vikrubbato**ti mahiṃ dantehi vilikhantassa. Idañca hatthīnaṃ sabhāvadassanaṃ. **Nadīsū**ti saresu. Bhisaṃ ghasamānassāti yojanā. **Jaggato**ti yūthaṃ pālentassa.

347. **Dūteyyaṃ gantu**nti dūtakammaṃ pattuṃ, dūtakammaṃ kātunti attho. **Sahitāsahitassā**ti yuttāyuttassa, yaṃ vattuṃ, kātuñca yuttaṃ, tattha kusalo. Atha vā adhippetānādhippetassa vacanassa kusalo, byañjanamatte na tiṭṭhati, adhippetatthameva ārocetīti attho.

350. Gāthāsu **jātū**ti ekaṃsena. **Mā udapajjatha** mā hotūti attho. **Pāpicchānaṃ yathāgatī**ti pāpicchānaṃ puggalānaṃ yādisī gati abhisamparāyo. **Taṃ** atthajātaṃ. **Imināpi** kāraṇena **jānāthā**ti devadattassa ‘‘paṇḍito’’tiādinā upari vakkhamānākāraṃ dasseti.

Pamādaṃ anuciṇṇoti pamādaṃ āpanno. **Āsīsāya**nti avassaṃbhāvīatthasiddhiyaṃ. Sā hi idha āsīsāti adhippetā, na patthanā. Īdise anāgatatthe atītavacanaṃ saddavidū icchanti.

Dubbheti dubbheyya. **Visakumbhenā**ti ekena visapuṇṇakumbhena. **So**ti so puggalo. **Na padūseyya** visamissaṃ kātuṃ na sakkotīti attho. **Bhayānako**ti vipulagambhīrabhāvena bhayānako. Tenāpi dūsetuṃ na sakkuṇeyyataṃ dasseti. **Vādenā**ti dosakathanena. **Upahiṃsatī**ti bādhati.

Saṅghabhedakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālipañhākathāvaṇṇanā

351. **Na pana ettāvatā saṅgho bhinno hotī**ti salākaggāhāpanamattena saṅghabhedānibbattito vuttaṃ. Uposathādisaṅghakamme kate eva hi saṅgho bhinno hoti. Tattha ca uposathapavāraṇāsu ñattiniṭṭhānena, sesakammesu apalokanādikammapariyosānena saṅghabhedo samatthoti daṭṭhabbo.

‘‘Abhabbatā na vuttā’’ti idaṃ ‘‘bhikkhave, devadattena paṭhamaṃ ānantariyakammaṃ upacita’’ntiādinā ānantariyattaṃ vadatā bhagavatā tassa abhabbatāsaṅkhātā pārājikatā na paññattā. Etena āpatti viya abhabbatāpi paññattianantarameva hoti, na tato pureti dasseti. Idha pana ādikammikassapi anāpattiyā avuttattā devadattādayopi na muttāti daṭṭhabbaṃ.

Tayo satipaṭṭhānātiādīsu tayo eva satipaṭṭhānā, na tato paranti ekassa satipaṭṭhānassa paṭikkhepova idha **adhammo,** na pana tiṇṇaṃ satipaṭṭhānattavidhānaṃ tassa dhammattā. Evaṃ sesesupi hāpanakoṭṭhāsesu. Vaḍḍhanesu pana **cha indriyānī**ti anindriyassapi ekassa indriyattavidhānameva **adhammo**. Evaṃ sesesupi. Na kevalañca eteva, ‘‘cattāro khandhā, terasāyatanānī’’tiādinā yattha katthaci viparītato pakāsanaṃ sabbaṃ **adhammo**. Yāthāvato pakāsanañca sabbaṃ **dhammo**ti daṭṭhabbaṃ. **Pakāsana**nti cettha tathā tathā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā arūpakkhandhāva adhippetā, evamettha dasakusalakammapathādīsu anavajjaṭṭhena sarūpato dhammesu, akusalakammapathādīsu sāvajjaṭṭhena sarūpato adhammesu ca tadaññesu ca abyākatesu yassa kassaci koṭṭhāsassa bhagavatā paññattakkameneva pakāsanaṃ ‘‘dhammo’’ti ca viparītato pakāsanaṃ ‘‘adhammo’’ti ca dassitanti daṭṭhabbaṃ. Kāmañcettha vinayādayopi yathābhūtato, ayathābhūtato ca pakāsanavasena dhammādhammesu eva pavisanti, vinayādināmena pana visesetvā visuṃ gahitattā tadavasesameva dhammādhammakoṭṭhāse pavisatīti daṭṭhabbaṃ.

Imaṃ adhammaṃ dhammoti karissāmātiādi dhammañca adhammañca yāthāvato ñatvāva pāpicchaṃ nissāya viparītato pakāsentasseva saṅghabhedo hoti, na pana tathāsaññāya pakāsentassāti dassanatthaṃ vuttaṃ. Esa nayo ‘‘avinayaṃ vinayoti dīpentī’’tiādīsupi. Tattha **niyyānika**nti ukkaṭṭhanti attho. **‘‘Thathevā’’**ti iminā ‘‘evaṃ amhākaṃ ācariyakula’’ntiādinā vuttamatthaṃ ākaḍḍhati.

Saṃvaro pahānaṃ paṭisaṅkhāti saṃvaravinayo, pahānavinayo, paṭisaṅkhāvinayo ca vutto. Tenāha **‘‘ayaṃ vinayo’’**ti. ‘‘Paññattaṃ apaññatta’’nti dukaṃ ‘‘bhāsitaṃ abhāsita’’nti dukena atthato samānameva, tathā duṭṭhulladukaṃ garukadukena. Teneva tesaṃ **‘‘cattāro satipaṭṭhānā…pe… idaṃ apaññattaṃ nāmā’’**tiādinā sadisaniddeso kato. **Sāvasesāpatti**nti avasesasīlehi sahitāpattiṃ. Natthi etissaṃ āpannāyaṃ sīlāvasesāti **anavasesāpatti**.

354. Pāḷiyaṃ **samaggānañca anuggaho**ti yathā samaggānaṃ sāmaggī na bhijjati, evaṃ anuggahaṇaṃ anubalappadānaṃ.

355. **Siyā nu kho**ti sambhaveyya nu kho. **Tasmiṃ adhammadiṭṭhī**ti attano ‘‘adhammaṃ dhammo’’ti etasmiṃ dīpane ayuttadiṭṭhi. **Bhede adhammadiṭṭhī**ti ‘‘adhammaṃ dhammo’’ti dīpetvā anussāvanasalākaggāhāpanādinā attānaṃ muñcitvā catuvaggādikaṃ saṅghaṃ ekasīmāyameva ṭhitato catuvaggādisaṅghato viyojetvā ekakammādinipphādanavasena saṅghabhedakaraṇe adhammadiṭṭhiko hutvāti attho. **Vinidhāya diṭṭhi**nti yā tasmiṃ ‘‘adhammaṃ dhammo’’ti dīpane attano adhammadiṭṭhi uppajjati, taṃ vinidhāya paṭicchādetvā ‘‘dhammo evāya’’nti viparītato pakāsetvāti attho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

Bhede dhammadiṭṭhīti yathāvuttanayena saṅghabhedane doso natthīti laddhiko. Ayaṃ pana ‘‘adhammaṃ dhammo’’ti dīpane adhammadiṭṭhiko hutvāpi taṃ diṭṭhiṃ vinidhāya karaṇena saṅghabhedako atekiccho jāto. **Evaṃ bhede vematiko**ti imassa pana bhede vematikadiṭṭhiyā vinidhānampi atthi. Sesaṃ samameva. **Tasmiṃ dhammadiṭṭhibhede adhammadiṭṭhī**ti ayaṃ pana bhede adhammadiṭṭhiṃ vinidhāya katattā saṅghabhedako atekiccho jāto. Sukkapakkhe pana sabbattha ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādidīpane vā bhede vā dhammadiṭṭhitāya diṭṭhiṃ avinidhāyeva katattā saṅghabhedakopi satekiccho jāto. Tasmā ‘‘adhammaṃ dhammo’’tiādidīpane vā saṅghabhede vā ubhosupi vā adhammadiṭṭhi vā vematiko vā hutvā taṃ diṭṭhiṃ, vimatiñca vinidhāya ‘‘dhammo’’ti pakāsetvā vuttanayena saṅghabhedaṃ karontasseva ānantariyaṃ hotīti veditabbaṃ.

Upālipañhākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅghabhedakakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

8. Vattakkhandhako

Āgantukavattakathāvaṇṇanā

357. Vattakkhandhake **pattharitabba**nti ātape pattharitabbaṃ. Pāḷiyaṃ **abhivādāpetabbo**ti vandanatthāya vassaṃ pucchanena navako sayameva vandatīti vuttaṃ. **Nilloketabbo**ti oloketabbo.

Āgantukavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āvāsikavattakathāvaṇṇanā

359. ‘‘Yathābhāga’’nti ṭhapitaṭṭhānaṃ anatikkamitvā mañcapīṭhādiṃ papphoṭetvā pattharitvā upari paccattharaṇaṃ datvā dānampi senāsanapaññāpanamevāti dassento āha **‘‘papphoṭetvā hi pattharituṃ pana vaṭṭatiyevā’’**ti.

Āvāsikavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anumodanavattakathāvaṇṇanā

362. **Pañcame nisinne**ti anumodanatthāya nisinne. **Na mahātherassa bhāro hotī**ti anumodakaṃ āgametuṃ na bhāro. **Ajjhiṭṭhova āgametabbo**ti attanā ajjhiṭṭhehi bhikkhūhi anumodanteyeva nisīditabbanti attho.

Anumodanavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhattaggavattakathāvaṇṇanā

364. **Manussānaṃ parivisanaṭṭhāna**nti yattha antovihārepi manussā saputtadārā āvasitvā bhikkhū netvā bhojenti. **Āsanesu satī**ti nisīdanaṭṭhānesu santesu. **Idaṃ, bhante, āsanaṃ ucca**nti āsanne samabhūmibhāge paññattaṃ therāsanena samakaṃ āsanaṃ sandhāya vuttaṃ, therāsanato pana uccatare āpucchitvāpi nisīdituṃ na vaṭṭati. Yadi taṃ āsannampi nīcataraṃ hoti, anāpucchāpi nisīdituṃ vaṭṭati. **Mahātherasseva āpattī**ti āsanena paṭibāhanāpattiyā āpatti. **Avattharitvā**ti pārutasaṅghāṭiṃ avattharitvā, anukkhipitvāti attho.

Pāḷiyaṃ **‘‘ubhohi hatthehi…pe… odano paṭiggahetabbo’’**ti idaṃ hatthatale vā pacchipiṭṭhiādidussaṇṭhitādhāre vā pattaṃ ṭhapetvā odanassa gahaṇakāle pattassa apatanatthāya vuttaṃ, susajjite pana ādhāre pattaṃ ṭhapetvā ekena hatthena taṃ parāmasitvāpi odanaṃ paṭiggahetuṃ vaṭṭati eva. **Ubhohi hatthehi…pe… udakaṃ**

paṭiggahetabbanti etthāpi eseva nayo.

Hatthadhovanaudakanti bhojanāvasāne udakaṃ. Tenāha **‘‘pānīyaṃ pivitvā hatthā dhovitabbā’’**ti. Tena pariyosāne dhovanameva paṭikkhittaṃ, bhojanantare pana pānīyapivanādinā nayena hatthaṃ dhovitvā puna bhuñjituṃ vaṭṭatīti dasseti. Potthakesu pana ‘‘pānīyaṃ pivitvā hatthā na dhovitabbā’’ti likhanti, taṃ purimavacanena na sameti pariyosāne udakasseva ‘‘hatthadhovanaudaka’’nti vuttattā. **Sace manussā dhovatha, bhante**tiādi niṭṭhitabhattaṃ nisinnaṃ theraṃ sandhāya vuttaṃ. **Dhure** dvārasamīpe.

Bhattaggavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Piṇḍacārikavattakathādivaṇṇanā

366. Pāḷiyaṃ **ṭhāpeti vā**ti tiṭṭha bhanteti vadanti.

367. **Atthi, bhante, nakkhattapadānī**ti nakkhattapadavisayāni ñātāni atthi, assayujādinakkhattaṃ jānāthāti adhippāyo. Tenāha **‘‘na jānāma, āvuso’’**ti. **Atthi, bhante, disābhāga**nti etthāpi eseva nayo. **Kenajja, bhante, yutta**nti kena nakkhattena cando yuttoti attho.

369. **Aṅgaṇe**ti abbhokāse. **Evameva paṭipajjitabba**nti uddesadānādi āpucchitabbanti dasseti.

374. **Nibaddhagamanatthāyā**ti attanova nirantaragamanatthāya. Ūhaditāti ettha hada-dhātussa vaccavissajjanatthatāyāha **‘‘bahi vaccamakkhitā’’**ti.

Piṇḍacārikavattakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vattakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

9. Pātimokkhaṭṭhapanakkhandhako

Pātimokkhuddesayācanakathāvaṇṇanā

383. Pātimokkhaṭṭhapanakkhandhake pāḷiyaṃ **nandimukhiyā**ti odātadisāmukhatāya tuṭṭhamukhiyā. ‘‘Uddhastaṃ aruṇa’’nti vatvāpi ‘‘uddisatu, bhante, bhagavā’’ti pātimokkhuddesayācanaṃ anuposathe uposathakaraṇapaṭikkhepassa sikkhāpadassa apaññattattā therena katanti daṭṭhabbaṃ. Kasmā pana bhagavā evaṃ tuṇhībhūtova tiyāmarattiṃ vītināmesīti? Aparisuddhāya parisāya uposathādisaṃvāsakaraṇassa sāvajjataṃ bhikkhusaṅghe pākaṭaṃ kātuṃ, tañca āyatiṃ bhikkhūnaṃ tathāpaṭipajjanatthaṃ sikkhāpadaṃ ñāpetuṃ. Keci panettha ‘‘aparisuddhampi puggalaṃ tassa sammukhā ‘aparisuddho’ti vattuṃ mahākaruṇāya avisahanto bhagavā tathā nisīdī’’ti kāraṇaṃ vadanti. Taṃ akāraṇaṃ pacchāpi avattabbato, mahāmoggallānattherenāpi taṃ bāhāyaṃ gahetvā bahi nīharaṇassa akattabbatāpasaṅgato. Tasmā yathāvuttamevettha kāraṇanti. Teneva ‘‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ tathāgato aparisuddhāya parisāya uposathaṃ kareyya, pātimokkhaṃ uddiseyyā’’ti (a. ni. 8.20; cūḷava. 386; udā. 45) vatvā ‘‘na ca, bhikkhave, sāpattikena pātimokkhaṃ sotabba’’ntiādinā (cūḷava. 386) sāpattikaparisāya kattabbavidhi dassito.

Saṅkassarasamācāranti kiñcideva asāruppaṃ disvā ‘‘idaṃ iminā kataṃ bhavissatī’’ti parehi saṅkāya saritabbasamācāraṃ, attanā vā ‘‘mama anācāraṃ ete jānantī’’ti saṅkāya saritabbasamācāraṃ. Samaṇavesadhāraṇena, saṅghikapaccayabhāgagahaṇādinā ca jīvikaṃ kappento ‘‘ahaṃ samaṇo’’ti paṭiññaṃ adentopi atthato dento viya hotīti **‘‘samaṇapaṭiññaṃ brahmacāripaṭiñña’’**nti vuttaṃ. **Avassuta**nti kilesāvassanena tintaṃ. Sañjātadussilyakacavarattā **kasambujātaṃ**, asāratāya vā kasambu viya jātaṃ. **Bahidvārakoṭṭhakā nikkhāmetvā**ti dvārasālato bahi nikkhamāpetvā.

384. **Mahāsamudde abhiramantī**ti bahuso dassanapavisanādinā mahāsamudde abhiratiṃ vindanti. **Na āyatakeneva papāto**ti chinnataṭamahāsobbho viya na āditova ninnoti attho. **Ṭhitadhammo**ti avaṭṭhitasabhāvo. **Pūratta**nti puṇṇattaṃ. **Nāgā**ti sappajātikā.

Pātimokkhuddesayācanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pātimokkhasavanārahakathādivaṇṇanā

386. **Udāharitabba**nti pāḷiyā avatvā tamatthaṃ yāya kāyaci bhāsāya udāhaṭampi udāhaṭamevāti daṭṭhabbaṃ.

Pure vā pacchā vāti ñattiārambhato pubbe vā ñattiniṭṭhānato pacchā vā.

387. **Katañca akatañca ubhayaṃ gahetvā**ti yassa katāpi atthi akatāpi. Tassa tadubhayaṃ gahetvā. **Dhammikaṃ sāmaggi**nti dhammikaṃ samaggakammaṃ. **Paccādiyatī**ti ukkoṭanādhippāyena puna kātuṃ ādiyati.

388. **Ākārādisaññā veditabbā**ti ākāraliṅganimittanāmāni vuttānīti veditabbāni.

Pātimokkhasavanārahakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Attādānaaṅgakathādivaṇṇanā

398. Puna codetuṃ attanā ādātabbaṃ gahetabbaṃ adhikaraṇaṃ attādānanti āha **‘‘sāsanaṃ sodhetukāmo’’**tiādi. **Vassāratto**ti vassakālo. Sopi hi dubbhikkhādikālo viya adhikaraṇavūpasamatthaṃ lajjiparisāya dūrato ānayanassa, āgatānañca piṇḍāya caraṇādisamācārassa dukkarattā akālo eva.

Samanussaraṇakaraṇanti anussaritānussaritakkhaṇe pītipāmojjajananato anussaraṇuppādakaṃ. **Vigatūpakkilesa…pe… saṃvattatī**ti ettha yathā abbhahimādiupakkilesavirahitānaṃ candimasūriyānaṃ sassirīkatā hoti, evamassāpi codakassa pāpapuggalūpakkilesavigamena sassirīkatā hotīti adhippāyo.

399. **Adhigataṃ mettacitta**nti appanāppattaṃ mettajhānaṃ.

400-1. ‘‘Dosantaro’’ti ettha antara-saddo cittapariyāyoti āha **‘‘na duṭṭhacitto hutvā’’**ti.

Kāruññaṃ nāma karuṇā evāti āha **‘‘kāruññatāti karuṇābhāvo’’**ti. **Karuṇa**nti appanāppattaṃ vadati. Tathā **metta**nti.

Attādānaaṅgakathādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pātimokkhaṭṭhapanakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

10. Bhikkhunikkhandhako

Mahāpajāpatigotamīvatthukathāvaṇṇanā

403. Bhikkhunikkhandhake **‘‘mātugāmassa pabbajitattā’’**ti idaṃ pañcavassasatato uddhaṃ saddhammassa appavattanakāraṇadassanaṃ.

Sukkhavipassakakhīṇāsavavasena vassasahassantiādi **khandhakabhāṇakānaṃ** mataṃ gahetvā vuttaṃ. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘paṭisambhidāppattehi vassasahassaṃ aṭṭhāsi, chaḷabhiññehi vassasahassaṃ, tevijjehi vassasahassaṃ, sukkhavipassakehi vassasahassaṃ, pātimokkhehi vassasahassaṃ aṭṭhāsī’’ti (dī. ni. aṭṭha. 3.161) vuttaṃ. **Aṅguttara** (a. ni. aṭṭha. 3.8.51) **-saṃyuttaṭṭhakathāsu**pi (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.156) aññathāva vuttaṃ, taṃ sabbaṃ aññamaññaviruddhampi taṃtaṃbhāṇakānaṃ matena likhitasīhaḷaṭṭhakathāsu āgatanayameva gahetvā ācariyena likhitaṃ īdise kathāvirodhe sāsanaparihāniyā abhāvato, sodhanupāyābhāvā ca. Paramatthavirodho eva hi suttādinayena sodhanīyo, na kathāmaggavirodhoti.

Mahāpajāpatigotamīvatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhikkhunīupasampadānujānanakathāvaṇṇanā

404-8. Pāḷiyaṃ **yadaggenā**ti yasmiṃ divase. **Tadā**ti tasmiṃyeva divase. **Vimānetvā**ti avamānaṃ katvā.

410-1. **Āpattigāminiyo**ti āpattiṃ āpannāyo. **Kammavibhaṅge**ti parivāre kammavibhaṅge (pari. 482 ādayo).

413-5. Pāḷiyaṃ **dve tisso bhikkhuniyo**ti dvīhi tīhi bhikkhunīhi. **Na ārocentī**ti pātimokkhuddesakassa na ārocenti.

416. **Dussaveṇiyā**ti anekadussapaṭṭe ekato katvā kataveṇiyā.

417. **Visesaka**nti pattalekhādivaṇṇavisesaṃ. **Pakiṇantī**ti vikkiṇanti. **Namanaka**nti pāsukaṭṭhinamanakabandhanaṃ.

422-5. **Saṃvelliya**nti kacchaṃ bandhitvā nivāsanaṃ. **Tayo nissaye**ti rukkhamūlasenāsanassa tāsaṃ alabbhanato vuttaṃ.

426-8. **Aṭṭheva bhikkhuniyo yathāvuḍḍhaṃ paṭibāhantī**ti aṭṭha bhikkhuniyo vuḍḍhapaṭipāṭiyāva gaṇhantiyo āgatapaṭipāṭiṃ paṭibāhanti, nāññāti attho. **Anuvādaṃ paṭṭhapentī**ti issariyaṃ pavattentīti atthaṃ vadanti.

430. **Bhikkhudūtenā**ti bhikkhunā dūtabhūtena. **Sikkhamānadūtenā**ti sikkhamānāya dūtāya.

431. **Na sammatī**ti nappahoti. **Navakamma**nti ‘‘navakammaṃ katvā vasatū’’ti apaloketvā saṅghikabhūmiyā okāsadānaṃ.

432-6. **Sannisinnagabbhā**ti duviññeyyagabbhā. **Mahilātitthe**ti itthīnaṃ sādhāraṇatitthe.

Bhikkhunīupasampadānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhikkhunikkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

11. Pañcasatikakkhandhako

Khuddānukhuddakasikkhāpadakathāvaṇṇanā

437. Pañcasatikakkhandhake pāḷiyaṃ **‘‘apāvuso, amhākaṃ satthāraṃ jānāsī’’**ti idaṃ thero sayaṃ bhagavato parinibbutabhāvaṃ jānantopi attanā sahagatabhikkhuparisāya ñāpanatthameva, subhaddassa vuḍḍhapabbajitassa sāsanassa paṭipakkhavacanaṃ bhikkhūnaṃ viññāpanatthañca evaṃ pucchi. Subhaddo hi kusinārāyaṃ bhagavati abhippasannāya khattiyādigahaṭṭhaparisāya majjhe bhagavato parinibbānaṃ sutvā haṭṭhapahaṭṭhopi bhayena pahaṭṭhākāraṃ vācāya pakāsetuṃ na sakkhissati, idheva pana vijanapadese sutvā yathājjhāsayaṃ attano pāpaladdhiṃ pakāsessati, tato tameva paccayaṃ dassetvā bhikkhū samussāhetvā dhammavinayasaṅgahaṃ kāretvā etassa pāpabhikkhussa, aññesañca īdisānaṃ manorathavighātaṃ, sāsanaṭṭhitiñca karissāmīti jānantova taṃ pucchīti veditabbaṃ. Teneva thero ‘‘ekamidāhaṃ, āvuso, samaya’’ntiādinā subhaddavacanameva dassetvā dhammavinayaṃ saṅgāyāpesi. **Nānābhāvo**ti sarīrena nānādesabhāvo, vippavāsoti attho. **Vinābhāvo**ti maraṇena viyujjanaṃ. **Aññathābhāvo**ti bhavantarūpagamanena aññākārappatti.

441. **‘‘Ākaṅkhamāno…pe… samūhaneyyā’’**ti idaṃ bhagavā mayā ‘‘ākaṅkhamāno’’ti vuttattā ekasikkhāpadampi samūhanitabbaṃ apassantā, samūhane ca dosaṃ disvā dhammasaṅgahakā bhikkhū ‘‘apaññattaṃ na paññāpessāma, paññattaṃ na samucchindissāmā’’tiādinā puna ‘‘paññattisadisāya akuppāya kammavācāya sāvetvā samādāya vattissanti, tato yāva sāsanantaradhānā appaṭibāhiyāni sikkhāpadāni bhavissantī’’ti iminā adhippāyena avocāti daṭṭhabbaṃ. Teneva mahātherāpi tatheva paṭipajjiṃsu.

Gihigatānīti gihīsu gatāni. Khattiyamahāsārādigihīhi ñātānīti attho. Citakadhūmakālo attano pavattipariyosānabhūto etassāti **dhūmakālikaṃ**.

443. **Oḷārike nimitte kariyamānepī**ti ‘‘ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’ti evaṃ thūlatare ‘‘tiṭṭhatu, bhagavā, kappa’’nti yācanahetubhūte okāsanimitte kamme kariyamāne. **Mārena pariyuṭṭhitacitto**ti mārena āviṭṭhacitto.

445. **Ujjavanikāyā**ti paṭisotagāminiyā. Kucchito lavo chedo vināso **kulavo,** niratthakaviniyogo. Taṃ na gacchantīti **na kulavaṃ gamenti**.

Khuddānukhuddakasikkhāpadakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcasatikakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

12. Sattasatikakkhandhako

Dasavatthukathāvaṇṇanā

446. Sattasatikakkhandhake **bhikkhaggenā**ti bhikkhugaṇanāya. **Mahī**ti himaṃ.

447. **Avijjānivutā**ti avijjānīvaraṇena nivutā paṭicchannā. **Aviddasū**ti aññāṇino. **Upakkilesā vuttā**ti tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ete surāpānādayo upakkilesāti vuttā. Nettiyā taṇhāya sahitā **sanettikā**.

450-1. **Ahogaṅgo**ti tassa pabbatassa nāmaṃ. **Paṭikacceva gaccheyya**nti yattha naṃ adhikaraṇaṃ vūpasamituṃ bhikkhū sannipatissanti, tatthāhaṃ paṭhamameva gaccheyyaṃ. **Sambhāvesu**nti sampāpuṇiṃsu.

452. **Aloṇika**nti loṇarahitaṃ bhattaṃ, byañjanaṃ vā. **Āsutā**ti sabbasambhārasajjitā, ‘‘asuttā’’ti vā pāṭho.

453. **Ujjaviṃsū**ti nāvāya paṭisotaṃ gacchiṃsu. **Pācīnakā**ti puratthimadisāya jātattā vajjiputtake sandhāya vuttaṃ. **Pāveyyakā**ti pāveyyadesavāsino.

454. **Nanu tvaṃ, āvuso, vuḍḍho**ti nanu tvaṃ thero nissayamutto, kasmā taṃ thero paṇāmesīti bhedavacanaṃ vadanti. **Garunissayaṃ gaṇhāmā**ti nissayamuttāpi mayaṃ ekaṃ sambhāvanīyagaruṃ nissayabhūtaṃ gahetvāva vasissāmāti adhippāyo.

455. **Mūlādāyakā**ti paṭhamaṃ dasavatthūnaṃ dāyakā, āvāsikāti attho. **Pathabyā saṅghatthero**ti loke sabbabhikkhūnaṃ tadā upasampadāya vuḍḍho. **Suññatāvihārenā**ti suññatāmukhena adhigataphalasamāpattiṃ sandhāya vadati.

457. **Suttavibhaṅge**ti padabhājanīye. Idañca ‘‘yo pana bhikkhu sannidhikārakaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā’’ti (pāci. 253) sutte yāvakālikasseva parāmaṭṭhattā siṅgīloṇassa yāvajīvikassa sannidhikatassa āmisena saddhiṃ paribhoge pācittiyaṃ vibhaṅganayeneva sijjhatīti vuttaṃ, taṃ pana pācittiyaṃ vibhaṅge āgatabhāvaṃ sādhetuṃ **‘‘kathaṃ suttavibhaṅge’’**tiādi vuttaṃ. Tattha hi loṇamettha sannidhikataṃ, na khādanīyaṃ bhojanīyanti loṇamissabhojane vajjiputtakā anavajjasaññino ahesuṃ. Tathāsaññīnampi nesaṃ āpattidassanatthaṃ ‘‘sannidhikāre asannidhikārasaññī’’ti idaṃ suttavibhaṅgaṃ uddhaṭanti veditabbaṃ.

Tena saddhinti purepaṭiggahitaloṇena saddhiṃ. **Dukkaṭenettha bhavitabba**nti ‘‘yāvakālikena, bhikkhave, yāvajīvikaṃ paṭiggahita’’nti avatvā ‘‘tadahupaṭiggahita’’nti vacanasāmatthiyato purepaṭiggahitaṃ yāvajīvikaṃ yāvakālikena saddhiṃ sambhinnarasaṃ kālepi na kappatīti sijjhati, tattha dukkaṭena bhavitabbanti adhippāyo. **Dukkaṭenapi na bhavitabba**nti yadi hi sannidhikārapaccayā dukkaṭaṃ maññatha, yāvajīvikassa loṇassa sannidhidosābhāvā dukkaṭena na bhavitabbaṃ, atha āmisena sambhinnarasassa tassa āmisagatikattā dukkaṭaṃ mā maññatha. Tadā ca hi pācittiyeneva bhavitabbaṃ āmisattupagamanatoti adhippāyo. **Na hi ettha yāvajīvika**ntiādināpi dukkaṭābhāvaṃ samattheti.

Pāḷiyaṃ **rājagahe suttavibhaṅge**tiādīsu sabbattha sutte ca vibhaṅge cāti attho gahetabbo. Tassa tassa vikālabhojanādino suttepi paṭikkhittattā vinayassa atisaraṇaṃ atikkamo **vinayātisāro**. **‘‘Nisīdanaṃ nāma sadasaṃ vuccatīti āgata’’**nti idaṃ vibhaṅge ca āgatadassanatthaṃ vuttaṃ. **Taṃ pamāṇaṃ karontassā**ti sugatavidatthiyā vidatthittayappamāṇaṃ karontassa, dasāya pana vidatthidvayappamāṇaṃ kataṃ. Adasakampi nisīdanaṃ vaṭṭati evāti adhippāyo. Sesamidha heṭṭhā sabbattha suviññeyyameva.

Dasavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattasatikakkhandhakavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Cūḷavaggavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Parivāravaṇṇanā

Mahāvaggo

Paññattivāravaṇṇanā

1. Visuddhaparivārassa sīlakkhandhādidhammakkhandhasarīrassa bhagavato vinayapariyattisāsane khandhakānaṃ anantaraṃ parivāroti yo vinayo saṅgahaṃ samāruḷho, tassa dāni anuttānatthavaṇṇanaṃ karissāmīti yojanā.

Samantacakkhunāti sabbaññutaññāṇena. **Ativisuddhena maṃsacakkhunā**ti rattindivaṃ samantā yojanappamāṇe atisukhumānipi rūpāni passanato ativiya parisuddhena pasādacakkhunā. ‘‘Atthi tattha paññattī’’tiādīsu atthi nu kho tattha paññattītiādinā attho gahetabboti āha **‘‘tattha paññatti…pe… kenābhatanti pucchā’’**ti.

2. **Pucchāvissajjane**ti pucchāya vissajjane. **Vinītakathā**ti vinītavatthukathā, ayameva vā pāṭho.

Dvaṅgikena ekena samuṭṭhānenāti aṅgadvayasamudāyabhūtena ekena. Aṅgadvayavimuttassa samuṭṭhānassa abhāvepi tesu ekenaṅgena vinā ayaṃ āpatti na hotīti dassanatthameva ‘‘ekena samuṭṭhānenā’’ti vuttaṃ. Idāni tesu dvīsu aṅgesu padhānaṅgaṃ dassetumāha **‘‘ettha hi cittaṃ aṅgaṃ hotī’’**tiādi. Yasmā pana maggenamaggappaṭipattisaṅkhātāya kāyaviññattiyā sevanacitteneva sambhave sati ayaṃ taṃ aṅgadvayaṃ upādāya bhagavatā paññattā āpattisammuti hoti, nāsati. Tasmā taṃ cittaṃ kāyaviññattisaṅkhātassa kāyassa aṅgaṃ kāraṇaṃ hoti, na āpattiyā. Tassa pana taṃsamuṭṭhitakāyo eva aṅgaṃ abyavahitakāraṇaṃ, cittaṃ pana kāraṇakāraṇanti adhippāyo. Evaṃ uparipi sabbattha cittaṅgayuttasamuṭṭhānesu adhippāyo veditabbo. ‘‘Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhātī’’tiādiparivāravacaneneva āpattiyā akusalādiparamatthasabhāvatā pāḷiaṭṭhakathāsu pariyāyatova vuttā, sammutisabhāvā eva āpattīti sijjhati samuṭṭhānasamuṭṭhitānaṃ bhedasiddhitoti gahetabbaṃ. **Imamatthaṃ sandhāyā**ti āpannāya pārājikāpattiyā kehicipi samathehi anāpattibhāvāpādanassa asakkuṇeyyattasaṅkhātamatthaṃ sandhāya.

3. **Porāṇakehi mahātherehī**ti saṅgītittayato pacchā potthakasaṅgītikārakehi chaḷabhiññāpaasambhidādiguṇasamujjalehi mahātherehi. Catutthasaṅgītisadisā hi **potthakārohasaṅgīti**.

188. **Mahāvibhaṅge**ti bhikkhuvibhaṅge. **Soḷasa vārā dassitā**ti yehi vārehi ādibhūtehi upalakkhitattā ayaṃ sakalopi parivāro soḷasaparivāroti voharīyati, te sandhāya vadati.

Paññattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuṭṭhānasīsavaṇṇanā

257. Pāḷiyaṃ **nibbānañceva paññattī**ti ettha yasmā saṅkhatadhamme upādāya paññattā sammutisaccabhūtā puggalādipaññatti paramatthato avijjamānattā uppattivināsayuttavatthudhammaniyatena aniccadukkhalakkhaṇadvayena yuttāti vattuṃ ayuttā, kārakavedakādirūpena pana parikappitena attasabhāvena virahitattā ‘‘anattā’’ti vattuṃ yuttā. Tasmā ayaṃ paññattipi asaṅkhatattasāmaññato vatthubhūtena nibbānena saha **‘‘anattā iti nicchayā’’**ti vuttā. Avijjamānāpi hi sammuti kenaci paccayena akatattā asaṅkhatā evāti.

Karuṇāsītalattaṃ, paññāpabhāsitattañca bhagavato dassetuṃ **‘‘buddhacande, buddhādicce’’**ti etaṃ ubhayaṃ vuttaṃ. Hāyati etenāti hāni, dukkhassa hāni **dukkhahāni,** sabbadukkhāpanūdanakāraṇanti attho. **Piṭake tīṇi desayī**ti yasmā aññepi mahāvīrā sammāsambuddhā saddhammaṃ desayanti, tasmā aṅgīraso piṭakāni tīṇi desayīti yojanā. **Mahāguṇa**nti mahānisaṃsaṃ. **Evaṃ nīyati saddhammo**ti yadi vinayapariyatti aparihīnā tiṭṭhati, evaṃ sati paṭipattipaṭivedhasaddhammopi nīyati pavattīyati, na parihāyatīti attho.

Vinayapariyatti pana kathaṃ tiṭṭhatīti āha **‘‘ubhato cā’’**tiādi. Parivārena ganthitā tiṭṭhatīti yojetabbaṃ. **Tasseva parivārassā**ti tasmiṃ eva parivāre. **Samuṭṭhānaṃ niyato kata**nti ekaccaṃ samuṭṭhānena niyataṃ kataṃ. Tasmiṃ parivāre kiñci sikkhāpadaṃ niyatasamuṭṭhānaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, taṃ pakāsitanti attho.

Sambhedaṃ nidānañcaññanti sambhedo sikkhāpadānaṃ aññamaññasamuṭṭhānena saṃkiṇṇatā, nidānañca paññattiṭṭhānaṃ, aññaṃ puggalādivatthādi ca. **Sutte dissanti uparī**ti heṭṭhā vutte, upari vakkhamāne ca parivārasutte eva dissanti. Yasmā ca evaṃ, tasmā sakalasāsanādhārassa vinayassa ṭhitihetubhūtaṃ parivāraṃ sikkheti, evamettha yojanā daṭṭhabbā.

Sambhinnasamuṭṭhānānīti aññehi sādhāraṇasamuṭṭhānāni. **Ādimhi tāva purimanaye**ti sabbapaṭhame paññattivāre āgatanayaṃ sandhāya vadati, tattha pana paññattivāre ‘‘paṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññattanti, vesāliyaṃ paññatta’’ntiādinā (pari. 1) nidānampi dissati eva. **Parato**ti āgatabhāvaṃ pana sandhāya parato āgate sutte dissatīti veditabbanti vuttaṃ. **Tassā**ti ubhatovibhaṅgapariyāpannassa sikkhāpadassa.

258. **Aniyatā paṭhamikā**ti āpattiṃ apekkhitvāva itthiliṅgaṃ kataṃ, paṭhamāniyataṃ sikkhāpadanti attho. Pāḷiyaṃ **nānubandhe pavattini**nti vuṭṭhāpitaṃ pavattiniṃ

ananubandhanasikkhāpadaṃ.

260. **Eḷakalomasikkhāpadavatthusmiṃ** ''bhikkhuniyo eḷakalomāni dhovantiyo rajantiyo vijaṭentiyo riñcanti uddesaṃ paripuccha''nti (pārā. 576) āgatattā imaṃ riñcanti-padaṃ gahetvā sikkhāpadaṃ upalakkhitanti dassento **''vibhaṅge 'riñcanti uddesa'nti āgataṃ eḷakalomadhovāpanasikkhāpada''**nti āha.

Vassikasāṭikasikkhāpadanti asamaye vassikasāṭikapariyesanasikkhāpadaṃ (pārā. 626 ādayo). **Ratanasikkhāpada**nti ratanaṃ vā ratanasammataṃ vā paṭisāmanasikkhāpadaṃ (pāci. 502 ādayo).

265. Pāḷiyaṃ **buddhañāṇenā**ti paṭividdhasabbaññutaññāṇena.

267. **''Na desenti tathāgatā''**ti etena chattapāṇissa dhammadesanāpaṭikkhepaṃ dasseti.

269. **Akata**nti aññehi amissīkataṃ, niyatasamuṭṭhānanti attho. **Akata**nti vā pubbe anāgataṃ, abhinavanti attho.

270. **Samuṭṭhānañhi saṅkhepa**nti ettha saṅkhipanti saṅgayhanti sadisasamuṭṭhānāni etthāti saṅkhepo, samuṭṭhānasīsaṃ. Neti vineti kāyavacīduccaritanti netti, vinayapāḷi, sā eva dhammoti nettidhammoti āha **''vinayapāḷidhammassā''**ti.

Samuṭṭhānasīsavaṇṇanā niṭṭhitā.

Antarapeyyālaṃ

Katipucchāvāravaṇṇanā

271. **Kati āpattiyo**ti pārājikādīsu pañcasu āpattīsu methunādinnādānādiantogadhabhedaṃ apekkhitvā jātivasena ekattaṃ āropetvā pucchā katā. **Kati āpattikkhandhā**ti antogadhabhedaṃ apekkhitvā paccekaṃ rāsaṭṭhenāti ettakamevettha bhedo. **Vinītāniyeva vinītavatthūnī**ti āpattito viramaṇāni eva avippaṭisārapāmojjādidhammānaṃ kāraṇattā vatthūnīti vinītavatthūni, tāni ettha atthato viratiādianavajjadhammā eva. **Veraṃ maṇatī**ti verahetuttā ''vera''nti laddhanāmaṃ rāgādiakusalapakkhaṃ vināseti.

Dhammassavanaggaṃ bhinditvā gacchatīti bahūsu ekato nisīditvā dhammaṃ suṇantesu taṃ dhammassavanasamāgamaṃ kopetvā uṭṭhāya gacchati. **Anādarovā**ti tussitabbaṭṭhāne tuṭṭhiṃ, saṃvijitabbaṭṭhāne saṃvegañca apavedento eva. **Kāyapāgabbhiya**nti unnativasena pavattanakāyānācāraṃ.

274. Mettāya sambhūtaṃ **mettaṃ,** kāyakammaṃ. **Ubhayehipī**ti navakehi, therehi ca. **Piyaṃ karotī**ti taṃ puggalaṃ pemaṭṭhānaṃ karoti, kesanti āha **''sabrahmacārīna''**nti.

Puggalaṃ paṭivibhajitvā bhuñjatīti pakatena sambandho. Tameva puggalapaṭivibhāgaṃ dassetuṃ **''asukassā''**tiādi vuttaṃ.

Bhujissabhāvakaraṇatoti taṇhādāsabyato mocetvā samathavipassanāsu serivihāritākaraṇatoti attho. **Niyyātī**ti pavattati. Sammādukkhakkhayāya saṃvattatīti attho.

Katipucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaāpattisamuṭṭhānavāravaṇṇanā

276. **Paṭhamena āpattisamuṭṭhānenā**ti kevalaṃ kāyena. Pārājikāpattiyā ekantasacittakasamuṭṭhānattā **''na hīti vattabba''**nti vuttaṃ. Saṅghādisesādīnaṃ dukkaṭapariyosānānaṃ pañcannaṃ acittakānampi sambhavato **''siyā''**ti vuttaṃ, āpajjanaṃ siyā bhaveyyāti attho. Hīnukkaṭṭhehi jātiādīhi omasane eva dubbhāsitassa paññattattā sā ekantavācācittasamuṭṭhānā evāti.

Dutiyasamuṭṭhānanaye vācāya eva samāpajjitabbapāṭidesanīyassa abhāvā **''na hī''**ti vuttaṃ.

Tatiye pana vosāsamānarūpaṃ bhikkhuniṃ kāyavācāhi anapasādanapaccayā pāṭidesanīyasambhavato **''siyā''**ti vuttaṃ.

Omasane pācittiyassa adinnādānasamuṭṭhānattepi tappaccayā paññattassa dubbhāsitassa pañcameneva samuppattīti dassetuṃ catutthavāre **''dubbhāsitaṃ āpajjeyyāti na hīti vattabba''**nti vatvā pañcamavāre **''siyāti vattabba''**nti vuttaṃ. Kāyavikāreneva omasantassa panettha dubbhāsitabhāvepi kāyakīḷābhāvābhāvato dukkaṭamevāti daṭṭhabbaṃ.

Chaṭṭhavāre pana vijjamānopi kāyo dubbhāsitassa aṅgaṃ na hoti, pañcamasamuṭṭhāne eva chaṭṭhampi pavisatīti dassetuṃ **''na hī''**ti paṭikkhittaṃ, na pana tattha sabbathā dubbhāsitena anāpattīti dassetuṃ. Na hi davakamyatāya kāyavācāhi omasantassa dubbhāsitāpatti na sambhavati. Yañhi pañcameneva samāpajjati, taṃ chaṭṭhenapi samāpajjati eva dhammadesanāpatti viyāti gahetabbaṃ. Sesaṃ samuṭṭhānavāre suviññeyyameva.

Chaāpattisamuṭṭhānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Katāpattivāravaṇṇanā

277. Dutiye pana kativāre paṭhamasamuṭṭhānena āpajjitabbānaṃ āpattīnaṃ lahudassanasukhatthaṃ kuṭikārādīni eva samuddhaṭāni, na aññesaṃ abhāvā, sañcarittādīnampi vijjamānattā. Evaṃ dutiyasamuṭṭhānādīsupi. **''Kappiyasaññī''**ti iminā acittakattaṃ dasseti. **''Kuṭiṃ karotī''**ti iminā vacīpayogābhāvaṃ. Ubhayenāpi kevalaṃ kāyeneva dukkaṭādīnaṃ sambhavaṃ dasseti. Evaṃ uparipi yathānurūpaṃ kātabbaṃ.

''Ekena samuṭṭhānena samuṭṭhahantī''ti idaṃ idha visesetvā dassitānaṃ kāyatova samuṭṭhitānaṃ vasena vuttaṃ, avisesato pana tā āpattiyo itarasamuṭṭhānehipi yathārahaṃ samuṭṭhahanti eva. Evaṃ uparipi.

''Tiṇavatthārakena cā''ti idaṃ saṅghādisesavajjitānaṃ catunnaṃ āpattīnaṃ vasena vuttaṃ.

279. **Saṃvidahitvā kuṭiṃ karotī**ti vācāya saṃvidahati, sayañca kāyena karotīti attho.

Katāpattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpattisamuṭṭhānagāthāvaṇṇanā

283. Tatiyo pana gāthāvāro dutiyavārena vuttamevatthaṃ saṅgahetvā dassetuṃ vutto. Tattha kāyova kāyikoti vattabbe vacanavipallāsena **''kāyikā''**ti vuttaṃ. Tenāha **''tena samuṭṭhitā''**ti, kāyo samuṭṭhānaṃ akkhātoti attho.

Vivekadassināti sabbasaṅkhatavivittattā, tato vivittahetuttā ca nīvaraṇavivekañca nibbānañca dassanasīlena. **Vibhaṅgakovidā**ti ubhatovibhaṅgakusalāti ālapanaṃ. Idha panevaṃ añño pucchanto nāma natthi, **upālitthero** sayameva atthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ pucchāvisajjanañca akāsīti iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Āpattisamuṭṭhānagāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vipattipaccayavāravaṇṇanā

284. Catutthe pana vipattipaccayavāre **sīlavipattipaccayā**ti sīlavipattipaacchādanapaccayā.

286. **Diṭṭhivipattipaccayā**ti diṭṭhivipattiyā appaṭinissajjanapaccayā.

287. **Ājīvavipattipaccayā**ti ettha āgamma jīvanti etenāti ājīvo, catupaccayo, sova micchāpattiyā vipannattā vipattīti **ājīvavipatti,** tassā ājīvavipattiyā hetu, taduppādanataparibhoganimittanti attho.

Vipattipaccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhikaraṇapaccayavāravaṇṇanā

291. Pañcame adhikaraṇapaccayavāre **kiccādhikaraṇapaccayā**ti apalokanavacanañattikammavācāsaṅkhatakammavācāpaccayā. **Pañcā**ti ettha adhammikakatikādiṃ apaloketvā karontānaṃ animittanti attho. Pañcame adhikaraṇapaccayavāre kiccādhikaraṇapaccayā apalokanāvasāne dukkaṭaṃ, adhippāyādinā ñattikammādiṃ karontānaṃ thullaccayādi ca saṅgayhatīti daṭṭhabbaṃ. **Avasesā āpattiyo**ti sotāpattiphalasamāpattiādayo. **‘‘Natthaññā āpattiyo’’**ti idaṃ vipattiādibhāginiyo sāvajjāpattiyo sandhāya vuttaṃ.

Adhikaraṇapaccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Samathabhedaṃ

Adhikaraṇapariyāyavāravaṇṇanā

293. Chaṭṭhe pariyāyavāre **alobho pubbaṅgamo**tiādi sāsanaṭṭhitiyā aviparītato dhammavādissa vivādaṃ sandhāya vuttaṃ. **Aṭṭhārasa bhedakaravatthūni ṭhānānī**ti dhammādīsu adhammotiādinā gahetvā dīpanāni idheva bhedakaravatthūni, tāni eva kāyakalahādivivādassa kāraṇattā **ṭhānāni,** okāsattā **vatthūni,** ādhārattā **bhūmiyo**ti ca vuttāni. **Abyākatahetū**ti asekkhānaṃ vivādaṃ sandhāya vuttaṃ. **Dvādasa mūlānī**ti kodho upanāho, makkho palāso, issā macchariyaṃ, māyā sāṭheyyaṃ, pāpicchatā mahicchatā, sandiṭṭhiparāmāsitā ādhānaggāhīduppaṭinissajjitānīti imesaṃ channaṃ yugaḷānaṃ vasena cha dhammā ceva lobhādayo cha hetū cāti dvādasa dhammā vivādādhikaraṇassa mūlāni.

294. **Cuddasa mūlānī**ti tāneva dvādasa kāyavācāhi saddhiṃ cuddasa anuvādādhikaraṇassa mūlāni.

295. Pathavīkhaṇanādīsu paṇṇattivajjesu kusalābyākatacittamūlikā āpatti hotīti dassetuṃ **‘‘alobho pubbaṅgamo’’**tiādi vuttaṃ. **Satta āpattikkhandhā ṭhānānī**tiādi sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ paṭicchādanapaccayā āpattisambhavato vuttaṃ. ‘‘Āpattādhikaraṇapaccayā catasso āpattiyo āpajjatī’’ti (pari. 290) hi vuttaṃ. **‘‘Cha hetū’’**ti idaṃ kusalānaṃ āpattihetuvohārassa ayuttatāya vuttaṃ, na pana kusalahetūnaṃ abhāvato. ‘‘Alobho pubbaṅgamo’’ti hi ādi vuttaṃ. Āpattihetavo eva hi pubbaṅgamanāmena vuttā.

296. **Cattāri kammāni ṭhānānī**tiādīsu apalokanavācā, ñattiādivācāyo ca kammānīti vuttaṃ. Tā eva hi ekasīmāyaṃ sāmaggimupagatānaṃ kammappattānaṃ anumatiyā sāvanakiriyānipphattisaṅkhātassa saṅghagaṇakiccasabhāvassa kiccādhikaraṇassa adhiṭṭhānābhāvena ‘‘ṭhānavatthubhūmiyo’’ti vuccanti. **Ekaṃ mūlaṃ saṅgho**ti yebhuyyavasena vuttaṃ. Gaṇañattiapalokanānañhi gaṇopi mūlanti. **Ñattito vā**ti ñattiñattidutiyañatticatutthakammavācānaṃ ñattirūpattā, ñattipubbakattā ca vuttaṃ. Kammañattikammavācāñattivasena hi duvidhāsu ñattīsu anussāvanāpi kammamūlakantveva saṅgayhanti. Ñattivibhāgo cāyaṃ upari āvi bhavissati.

‘‘Ime satta samathā…pe… pariyāyenā’’ti idaṃ pucchāvacanaṃ. **‘‘Siyā’’**ti idaṃ visajjanaṃ. **‘‘Kathañca siyā’’**ti idaṃ puna pucchā. **Vivādādhikaraṇassa dve samathā**tiādi puna visajjanaṃ. Tattha **‘‘vatthuvasenā’’**ti idaṃ ‘‘satta samathā dasa samathā hontī’’ti imassa kāraṇavacanaṃ. **‘‘Pariyāyenā’’**ti idaṃ ‘‘dasa samathā satta samathā hontī’’ti imassa kāraṇavacanaṃ. Catubbidhādhikaraṇasaṅkhātavatthuvasena ca desanākkamasaṅkhātapariyāyavasena cāti attho.

Adhikaraṇapariyāyavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Sādhāraṇavārādivaṇṇanā

297. Sattame sādhāraṇavāre **sādhāraṇā**ti vivādādhikaraṇassa vūpasamanakiccasādhāraṇā. Evaṃ sabbattha.

298. Aṭṭhame tabbhāgiyavāre **tabbhāgiyā**ti vivādādhikaraṇassa vūpasamanato tappakkhikā.

Sādhāraṇavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samathāsamathassasādhāraṇavāravaṇṇanā

299. Navame samathāsamathasādhāraṇavāre ‘‘sabbe samathā ekatova adhikaraṇaṃ samenti udāhu nānā’’ti pucchantena **‘‘samathā samathassa sādhāraṇā, samathā samathassa asādhāraṇā’’**ti vuttaṃ. Vivādādiadhikaraṇakkamena tabbūpasamahetubhūte samathe uddharanto **‘‘yebhuyyasikā’’**tiādimāha. Sammukhāvinayaṃ vinā kassaci samathassa asambhavā sesā chapi samathā sammukhāvinayassa sādhāraṇā vuttā, tesaṃ pana channaṃ aññamaññāpekkhābhāvato te aññamaññaṃ asādhāraṇā vuttā. Tabbhāgiyavārepi eseva nayo.

Samathāsamathassasādhāraṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Samathasammukhāvinayavārādivaṇṇanā

301-3. Ekādasamavārepi **sammukhāvinayo**tiādi pucchā. **Yebhuyyasikā sativinayo**tiādi visajjanaṃ. Evaṃ vinayavāre kusala-vāre tato paresupi pucchāvisajjanaparicchedo veditabbo.

Tattha **sammukhāvinayo siyā kusalo**tiādīsu tasmiṃ tasmiṃ vinayakamme, vivādādimhi ca niyuttapuggalānaṃ samuppajjanakakusalādīnaṃ vasena sammukhāvinayādīnaṃ, vivādādīnañca kusalādibhāvo tena tena upacārena vutto. Yasmā panetassa sammukhāvinayo nāma saṅghasammukhatādayo honti, tesañca anavajjasabhāvattā akusale vijjamānepi akusalattūpacāro na yutto āpattādhikaraṇassa akusalattūpacāro viya, tasmā natthi sammukhāvinayo akusaloti attho.

304. Tato paresu **yattha yebhuyyasikā labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhatī**tiādi sammukhāvinayassa itarehi samathehi niyamena saṃsaṭṭhataṃ, itaresaṃ pana channaṃ aññamaññaṃ saṃsaggābhāvañca dassetuṃ vuttaṃ.

Samathasammukhāvinayavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃsaṭṭhavārādivaṇṇanā

306. **Adhikaraṇanti vā samathāti vā ime dhammā saṃsaṭṭhā**tiādi samathānaṃ adhikaraṇesu eva yathārahaṃ pavattiṃ, adhikaraṇāni vinā tesaṃ visuṃ aṭṭhānañca dassetuṃ vuttaṃ. **Vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetu**nti adhikaraṇato samathehi viyojetvā asaṃsaṭṭhe katvā nānākaraṇaṃ aññamaññaṃ asaṃsaṭṭhatāya ṭhitabhāvasaṅkhātaṃ nānattaṃ paññāpetuṃ adhikaraṇavūpasamakkhaṇe eva tesaṃ asaṃsaggaṃ paññāpetuṃ kiṃ sakkāti pucchati.

Adhikaraṇantiādi gārayhavādadassanaṃ. **So mā heva**nti yo evaṃ vadati, so ‘‘mā evaṃ vadā’’ti vacanīyo assa, na ca labbhati samathānaṃ aññatra adhikaraṇā vūpasamalakkhaṇanti pahānāvatthānasaṅkhātaṃ nānākaraṇaṃ paṭikkhipati. Lakkhaṇato pana adhikaraṇehi samathānaṃ nānākaraṇaṃ atthevāti daṭṭhabbaṃ. **Samathā adhikaraṇehi sammantī**ti apalokanādīhi catūhi kiccādhikaraṇehi sabbepi samathā niṭṭhānaṃ gacchanti, nāññehīti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Teneva vakkhati ‘‘sammukhāvinayo vivādādhikaraṇena na sammati. Anuvāda…pe… āpattādhikaraṇena na sammati, kiccādhikaraṇena sammatī’’tiādi (pari. 311).

307-313. **Vivādādhikaraṇaṃ katihi samathehi sammatī**tiādiko sammativāro. Tadanantaro sammatinasammativāro ca adhikaraṇehi samathānaṃ saṃsaṭṭhataṃ, visaṃsaṭṭhatañca dassetuṃ vutto. **Samathā samathehi sammantī**tiādiko samathādhikaraṇavāro samathānaṃ aññamaññaṃ, adhikaraṇehi ca adhikaraṇānañca aññamaññaṃ, samathehi ca vūpasamāvūpasamaṃ dassetuṃ vutto.

314. Samuṭṭhāpetivāro pana adhikaraṇehi adhikaraṇānaṃ uppattippakāradassanatthaṃ vutto. **Na katamaṃ adhikaraṇa**nti attano sambhavamattena ekampi adhikaraṇaṃ na samuṭṭhāpetīti attho. Kathañcarahi samuṭṭhāpetīti āha **‘‘api cā’’**tiādi. Tattha **jāyantī**ti anantarameva anuppajjitvā paramparapaccayā jāyantīti adhippāyo. **‘‘Dhammo adhammo’’**tiādinā ubhinnaṃ puggalānaṃ vivādapaccayā aññamaññakhemabhaṅgā honti, tappaccayā tesaṃ pakkhaṃ pariyesanena kalahaṃ vaḍḍhantānaṃ vivādo kañci mahāparisaṃ saṅghapariṇāyakaṃ lajjiṃ āgamma vūpasamaṃ gacchati. Tathā avūpasamante pana vivādo kamena vaḍḍhitvā sakalepi saṅghe vivādaṃ samuṭṭhāpeti, tato anuvādādīnīti evaṃ paramparakkamena vūpasamakāraṇābhāve cattāri adhikaraṇāni jāyanti. Taṃ sandhāyāha **‘‘saṅgho vivadati vivādādhikaraṇa’’**nti. Saṅghassa vivadato yo vivādo, taṃ vivādādhikaraṇaṃ hotīti attho. Esa nayo sesesupi.

Saṃsaṭṭhavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhajativāravaṇṇanā

318. Tadanantaravāre pana **vivādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇāna**ntiādi adhikaraṇānaṃ vuttanayena aññamaññapaccayattepi saṃsaggabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Vivādādhikaraṇaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ vivādādhikaraṇaṃ bhajatī**tiādīsu vivādādhikaraṇaṃ catūsu adhikaraṇesu vivādādhikaraṇabhāvameva bhajati, nāññādhikaraṇabhāvaṃ, catūsu adhikaraṇesu vivādādhikaraṇattameva nissitaṃ vivādādhikaraṇameva pariyāpannaṃ vivādādhikaraṇabhāveneva saṅgahitanti evamattho gahetabbo.

319. **Vivādādhikaraṇaṃ sattannaṃ samathānaṃ kati samathe bhajatī**tiādi pana catunnaṃ adhikaraṇānaṃ vūpasamane sati niyatasamathe dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **kati samathe bhajatī**ti attano upasamatthāya kittake samathe upagacchati, kittake samathe āgamma vūpasamaṃ gacchatīti attho. **Kati samathapariyāpanna**nti attānaṃ vūpasametuṃ katisu samathesu tehi samānavasena paviṭṭhaṃ. **Katihi samathehi saṅgahita**nti vūpasamaṃ karontehi katihi samathehi vūpasamakaraṇatthaṃ saṅgahitaṃ.

Bhajativāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhakapucchāvāro

Pucchāvissajjanāvaṇṇanā

320. **Upasampadakkhandhaka**nti pabbajjākhandhakaṃ (mahāva. 84). Saha niddesenāti **saniddesaṃ**. ‘‘Sanniddesa’’nti vā pāṭho, so evattho. **Nidānena ca niddesena ca saddhi**nti ettha paññattiṭṭhānapuggalādippakāsakaṃ nidānavacanaṃ nidānaṃ nāma, tannidānaṃ paṭicca niddiṭṭhasikkhāpadāni niddeso nāma, tehi avayavabhūtehi sahitaṃ taṃsamudāyabhūtaṃ khandhakaṃ pucchāmīti attho. **Uttamāni padānī**ti āpattipaññāpakāni vacanāni adhippetāni. **Tesaṃ…pe… kati āpattiyo hontī**ti tehi vacanehi paññattā kati āpattikkhandhā hontīti attho. Nanu āpattiyo nāma puggalānaññeva honti, na padānaṃ, kasmā pana ‘‘samukkaṭṭhapadānaṃ kati āpattiyo’’ti sāmivasena niddeso katoti āha **‘‘yena yena hi padenā’’**tiādi. Pāḷiyaṃ **uposatha**ntiādi uposathakkhandhakādīnaññeva (mahāva. 132 ādayo) gahaṇaṃ.

Pucchāvissajjanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekuttarikanayaṃ

Ekakavāravaṇṇanā

321. Ekuttarikanaye pana **ajānantena vītikkantā**ti paṇṇattiṃ vā vatthuṃ vā ajānantena vītikkantā pathavīkhaṇanasahaseyyādikā, sāpi pacchā āpannabhāvaṃ ñatvā paṭikammaṃ akarontassa antarāyikāva hoti.

Pārivāsikādīhi pacchā āpannāti vattabhedesu dukkaṭāni sandhāya vuttaṃ. Tasmiṃ khaṇe āpajjitabbaantarāpattiyo sandhāyāti keci vadanti, tassa pubbāpattīnaṃantarāpatti-padeneva vakkhamānattā purimameva yuttataraṃ. **Mūlavisuddhiyā antarāpattī**ti mūlāyapaṭikassanādīni akatvā sabbapaṭhamaṃ dinnaparivāsamānattavisuddhiyā caraṇakāle āpannaantarāpattisaṅkhātasaṅghādiseso. **Agghavisuddhiyā**ti antarāpattiṃ āpannassa mūlāya paṭikassitvā odhānasamodhānavasena odhunitvā purimāpattiyā samodhāya tadagghavasena puna dinnaparivāsādisuddhiyā caraṇakāle puna āpannā antarāpatti.

Saussāhenevāti punapi taṃ āpattiṃ āpajjitukāmatācittena, evaṃ desitāpi āpatti na vuṭṭhātīti adhippāyo. Dhuranikkhepaṃ akatvā āpajjane sikhāppattadosaṃ dassento āha **‘‘aṭṭhame vatthusmiṃ bhikkhuniyā pārājikamevā’’**ti. Na kevalañca bhikkhuniyā eva, bhikkhūnampi dhuranikkhepaṃ akatvā thokaṃ thokaṃ sappiādikaṃ theyyāya gaṇhantānaṃ pādagghanake puṇṇe pārājikameva. Keci pana ‘‘aṭṭhame vatthusmiṃ bhikkhuniyā pārājikameva hotīti vuttattā aṭṭhavatthukamevetaṃ sandhāya vutta’’nti vadanti.

Dhammikassa paṭissavassāti ‘‘idha vassaṃ vasissāmī’’tiādinā gihīnaṃ sammukhā katassa dhammikassa paṭissavassa, adhammikassa pana ‘‘asukaṃ paharissāmī’’tiādikassa paṭissavassa asaccāpanena āpatti natthi.

Tathā coditoti adhammena codito, sayaṃ sacce, akuppe ca aṭṭhatvā paṭicchādentopi adhammacuditako eva. Pañcānantariyaniyatamicchādiṭṭhiyeva **micchattaniyatā** nāma. Cattāro maggā **sammattaniyatā** nāma.

Ekakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavāravaṇṇanā

322. Dukesu sayameva sapuggaloti āha **‘‘mudupiṭṭhikassā’’**tiādi. **Ādi**-saddena aṅgajātacchedaattaghātādiāpattiyo saṅgahitā.

Bhaṇḍāgārikacittakammāni vāti gahaṭṭhānaṃ bhaṇḍapaṭisāmanaṃ, itthipurisādipaṭibhānacittakammāni vā. **‘‘Cīvarādīni adento āpajjatī’’**ti idaṃ ‘‘upajjhāyena, bhikkhave, saddhivihāriko saṅgahetabbo anuggahetabbo…pe… patto dātabbo’’tiādi (mahāva. 67) vacanato anādariyena āmisasaṅgahaṃ akarontassa dukkaṭaṃ, bhikkhuniyā pācittiyañca sandhāya vuttaṃ. Nissaṭṭhacīvarādīnaṃ adānaāpattipi ettheva saṅgahitā.

Pāḷiyaṃ **desento**ti sabhāgāpattiṃ, adesanāgāminiādiñca desento. Nidānuddese āpattiṃ anāvikaronto, na desento ca āpajjati nāma. **Ovādaṃ agaṇhanto**ti bhikkhūhi bhikkhuniovādatthāya vuttaṃ vacanaṃ agaṇhanto bālagilānagamiyavivajjito. Attano paribhogatthaṃ dinnaṃ aññassa dāne, saṅghāṭiṃ apārupitvā santaruttarena gāmappavesanādīsu ca āpattiyopi aparibhogena āpajjitabbāpattiyova. **Pamāṇa**nti saṅghabhedānantariyanipphattiyā lakkhaṇaṃ. **Bālassā**ti nissayaggahaṇavidhiṃ ajānantassa lajjibālasseva. **Lajjissā**ti byattassa nissayadāyakasabhāgataṃ parivīmaṃsantassa. Vinaye āgatā atthā venayikāti āha **‘‘dve atthā vinayasiddhā’’**ti.

Pāḷiyaṃ **appatto nissāraṇa**nti ettha pabbājanīyakammaṃ vihārato nissāraṇattā nissāraṇanti adhippetaṃ, tañca yasmā kuladūsakaṃ akaronto puggalo āpattibahulopi āveṇikalakkhaṇena appatto nāma hoti, tasmā appatto nissāraṇaṃ. Yasmā pana āpattādibahulassāpi ''ākaṅkhamāno saṅgho pabbājanīyakammaṃ kareyyā''ti (cūḷava. 27) vuttaṃ, tasmā sunissārito, sabbathā pana suddho nirāpattiko dunnissāritoti daṭṭhabbo.

Appatto osāraṇantiādīsu upasampadākammaṃ ettha osāraṇaṃ adhippetaṃ, tañca hatthacchinnādiko ekacco paṭikkhittattā appattopi sosārito, paṇḍakādiko dosāritoti attho.

Dukavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavāravaṇṇanā

323. Tikesu **lohituppādāpatti**nti pārājikāpattiṃ. **Āvusovādenā**ti ''āvuso''ti ālapanena. **Āpatti**nti dukkaṭāpattiṃ. **Sesā rattiñceva divā cā**ti ettha aruṇuggamane āpajjitabbā paṭhamakathinādī (pārā. 459) sabbā āpattiyopi rattindivānaṃ vemajjheyeva āpajjitabbattā tatiyakoṭṭhāsaññeva paviṭṭhāti daṭṭhabbā. Atha vā uddhaste aruṇe āpajjitabbattā divā āpajjitabbesu eva paviṭṭhāti daṭṭhabbā, atthaṅgate sūriye bhikkhuniyo ovādanāpattiyo, pana rattandhakāre purisena saddhiṃ santiṭṭhanāpatti ca rattiyaññeva āpajjitabbā.

Purebhattaṃ kulāni upasaṅkamanaanatirittabhojanādīni divā eva āpajjitabbāni. Keci pana ''bhojanapaṭisaṃyuttāni sekhiyāni, gaṇabhojanādīni ca divā eva āpajjitabbānī''ti vadanti. Tasmā īdisā āpattiyo muñcitvā sesāva tatiyakoṭṭhāsaṃ bhajantīti veditabbaṃ.

Na ūnadasavassoti dasavassassa bālasseva paññattasikkhāpadattā vuttaṃ. Saddhivihārikaantevāsikesu asammāvattanāpattiṃ, alajjīnaṃ nissayadānādimpi dasavassova āpajjati, vuṭṭhāpiniṃ dve vassāni ananubandhādimpi ūnadasavassā āpajjanti. **Abyākatacitto**ti supantassa bhavaṅgacittaṃ sandhāya vuttaṃ.

Appavārentoti anādariyena appavārento kenaci paccayena appavāretvā kāḷapakkhacātuddase saṅghe pavārente tattha anādariyena appavārento tameva āpattiṃ kāḷepi āpajjatīti juṇhe evāti niyamo na dissati, pacchimavassaṃvuttho pana pacchimakattikapuṇṇamiyameva pavāretuṃ labbhatīti tattha appavāraṇāpaccayā āpattiṃ āpajjamāno eva juṇhe āpajjatīti niyametabboti daṭṭhabbaṃ. **Juṇhe kappatī**ti etthāpi eseva nayo.

''Apaccuddharitvā hemante āpajjatī''ti iminā ''vassānaṃ cātumāsaṃ adhiṭṭhātu''nti niyamavacaneneva apaccuddharantassa dukkaṭanti dasseti. Vassānupagamanaakaraṇīyena pakkamādayopi vasse eva āpajjati. Vatthikammādimpi gilāno eva. Adhotapādehi akkamanādīnipi anto eva āpajjati. Bhikkhuniyā anāpucchā ārāmappavesanādi ca antosīmāyameva. Nissayapaṭipannassa anāpucchādisāpakkamanādi ca bahisīmāyameva. Pātimokkhuddese santiyā āpattiyā anāvikaraṇāpattisamanubhāsanaūnavīsativassūpasampādanādisabbaadhammakammāpattiyopi saṅghe eva. Adhammena gaṇuposathādīsupi gaṇādimajjhe eva. Alajjissa santike nissayaggahaṇādipi puggalassa santike eva āpajjati.

Tīṇi adhammikāni amūḷhavinayassa dānānīti yo ummattakopi vītikkamakāle, anummatto sañcicceva āpattiṃ āpajjitvā bhikkhūhi pacchā codito saramāno eva ''na sarāmī''ti vadati, yo ca ''supinaṃ viya sarāmī''ti vā musā vadati, yo ca ummattakakāle kataṃ sabbampi sabbesaṃ vaṭṭatīti vadati, imesaṃ tiṇṇaṃ dinnāni tīṇi amūḷhavinayassa dānāni adhammikāni.

Apakatattoti vinaye apakataññū. Tenāha ''āpattānāpattiṃ na jānātī''ti (pari. 325). **''Diṭṭhiñca anissajjantānaṃyeva kammaṃ kātabba''**nti idaṃ bhikkhūhi ovadiyamānassa diṭṭhiyā anissajjanapaccayā dukkaṭaṃ, pācittiyampi vā avassameva sambhavatīti vuttaṃ.

Mukhālambarakaraṇādibhedoti mukhabherīvādanādippabhedo. **Upaghātetī**ti vināseti. **Bījaniggāhādike**ti cittaṃ bījaniṃ gāhetvā anumodanādikaraṇeti attho.

Tikavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavāravaṇṇanā

324. Catukkesu **so**ti gihiparikkhāro. **Avāpuraṇaṃ dātu**nti gabbhaṃ vivaritvā anto parikkhāraṭṭhapanatthāya vivaraṇakuñcikaṃ dātuṃ. Saṅghatthāya upanītaṃ sayameva anto paṭisāmitumpi vaṭṭati. Tenāha **''anto ṭhapāpetuñca vaṭṭatī''**ti.

Ādikammikesu paṭhamaṃ purisaliṅgaṃ uppajjatīti āha **''paṭhamaṃ uppannavasenā''**ti. Pāḷiyaṃ **anāpatti vassacchedassā**ti vassacchedasambandhiniyā anāpattiyā evamattho. **Mantabhāsā**ti mantāya paññāya kathanaṃ. **''Navamabhikkhunito paṭṭhāyā''**ti idaṃ ''anujānāmi, bhikkhave, aṭṭhannaṃ bhikkhunīnaṃ yathāvuḍḍhaṃ avasesānaṃ yathākatika''nti (cūḷava. 426) vacanato ādito aṭṭhannaṃ bhikkhunīnaṃ paccuṭṭhātabbattā vuttaṃ.

''Idha na kappantīti vadantopi paccantimesu āpajjatī''tiādinā sañcicca kappiyaṃ akappiyanti vā akappiyaṃ kappiyanti vā kathentassa sabbattha dukkaṭanti dasseti.

Pubbakaraṇanti vuccatīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ, tāni idha parivāre uddhaṭānīti adhippāyo. Idhādhippetāni pana dassento **''chandapārisuddhī''**tiādimāha.

Catukkavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcakavāravaṇṇanā

325. Pañcakesu **āpucchitvā cārassa abhāvo**ti piṇḍapātikassa ''nimantito sabhatto''ti imassa aṅgassa abhāvā tena sikkhāpadena tassa sabbathā anāpattīti adhippāyo. **Susānaṃ netvā puna ānītaka**nti susāne petakiccaṃ katvā nikkhantehi nhatvā chaḍḍitāni nivatthapārutavatthāni evaṃ vuccanti.

Pāḷiyaṃ **pañcahākārehī**ti pañcahi avahāraṅgehi. Vatthuto pana garukalahukabhedena pārājikathullaccayadukkaṭāni vuttāni. Itthipurisasaṃyogādikaṃ kilesasamudācārahetukaṃ **paṭibhānacittakammaṃ** nāma. **Pañhāsahassaṃ pucchī**ti samathavipassanākammaṭṭhānesu pañhāsahassaṃ sammajjitvā ṭhitaṃ daharaṃ pucchi. Itaropi daharo attano gatamaggattā sabbaṃ vissajjesi, tena thero pasīdi. **Vattaṃ paricchindī**ti vattaṃ niṭṭhāpesi. **Kiṃ tvaṃ āvuso**tiādikaṃ thero khīṇāsavo sammajjanānisaṃsaṃ sabbesaṃ pākaṭaṃ kātuṃ avocāti daṭṭhabbaṃ.

''Jaṇṇukehi patiṭṭhāya padacetiya''nti pāṭhaseso. **Codanaṃ kāressāmī**ti bhagavatā attānaṃ codāpessāmi, attānaṃ niggaṇhāpessāmīti attho.

Ettakaṃ gayhūpaganti ettakaṃ adhikaraṇavūpasamatthāya gahetabbavacananti yathā sutvā viññātuṃ sakkoti, evaṃ anuggaṇhantoti yojanā. Ettha ca ''attano bhāsapariyantaṃ anuggahetvā parassa bhāsapariyantaṃ anuggahetvā''ti ekaṃ, ''adhammena karotī''ti ekaṃ, ''appaṭiññāyā''ti ekañca katvā purimehi dvīhi pañcaṅgāni veditabbāni. **Vatthu**nti methunādivītikkamaṃ. **Kathānusandhivinicchayānulomasandhivasena vatthuṃ na jānātī**ti codakena vā cuditakena vā vuttakathānusandhinā tesaṃ vacanapaṭivacanānurūpena vadanto kathānusandhinā vatthuṃ na jānāti nāma, tañca suttavibhaṅge vinītavatthusaṅkhātena vinicchayānulomeneva vadanto vinicchayānulomasandhivasena vatthuṃ na jānāti nāma. **Ñattikammaṃ nāma hotī**ti ñattikammaṃ niṭṭhitaṃ nāma hotīti na jānātīti sambandho. **Ñattiyā kammappatto**ti ñattiyā niṭṭhitāyapi kammappatto eva hoti. Anussāvanaṭṭhāne eva kammaṃ niṭṭhitaṃ hotīti ñattikammaṃ niṭṭhitaṃ nāma hoti, taṃ ñattiyā kāraṇaṃ na jānātīti attho.

Pāḷiyaṃ **pañca visuddhiyo**ti āpattito visuddhihetuttā, visuddhehi kattabbato ca pātimokkhuddesā vuttā.

Pañcakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavārādivaṇṇanā

326. Chakkādīsu pāḷiyaṃ **cha agāravā**ti buddhadhammasaṅghasikkhāsu, appamāde, paṭisanthāre ca cha agāravā, tesu eva ca cha gāravā veditabbā.

‘‘Chabbassaparamatā dhāretabba’’nti idaṃ vibhaṅge āgatassa paramassa dassanaṃ.

328. Pāḷiyaṃ **āgatehi sattahī**ti ‘‘pubbevassa hoti musā bhaṇissa’’ntiādinā **musāvādasikkhāpade** (pāci. 4) āgatehi sattahi.

329. **Taṃ kutettha labbhā**ti taṃ anatthassa acaraṇaṃ ettha etasmiṃ puggale, lokasannivāse vā kuto kena kāraṇena sakkā laddhunti **āghātaṃ paṭivineti**.

330. **Sassato lokotiādinā vasenā**ti ‘‘sassato loko, asassato loko. Antavā loko, anantavā loko. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā. Hoti tathāgato parammaraṇā, na hoti tathāgato parammaraṇā. Hoti ca na hoti ca tathāgato parammaraṇā, neva hoti na na hoti tathāgato parammaraṇā’’ti (ma. ni. 1.269) evaṃ āgatā dasa antaggāhikā diṭṭhiyo sandhāya vuttaṃ. **Micchādiṭṭhiādayo**ti micchādiṭṭhimicchāsaṅkappādayo aṭṭhamicchāñāṇamicchāvimuttīhi saddhiṃ dasa micchattā. Tattha **micchāñāṇa**nti micchādiṭṭhisampayutto moho. Avimuttasseva vimuttasaññitā **micchāvimutti** nāma.

Viparītāti sammādiṭṭhiādayo sammāñāṇasammāvimuttipariyosānā dasa. Tattha **sammāvimutti** arahattaphalaṃ, taṃsampayuttaṃ pana ñāṇaṃ vā paccavekkhaṇañāṇaṃ vā **sammāñāṇa**nti veditabbaṃ.

Ekuttarikanayo niṭṭhito.

Uposathādipucchāvissajjanāvaṇṇanā

332. Uposathādipucchāsu **pavāraṇagāthā**ti diṭṭhādīhi tīhi ṭhānehi pavāraṇāvācā eva. Evaṃ vuttānaṃ pana chandovicitilakkhaṇena vuttajātibhedā gāthā.

Chakkavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Paññattivaggo

Paṭhamagāthāsaṅgaṇikaṃ

Sattanagaresu paññattasikkhāpadavaṇṇanā

335. **Aḍḍhuḍḍhasatānī**ti paññāsādhikāni tīṇi satāni. Viggahapadena manussaviggahaṃ vuttaṃ.

Atirekanti paṭhamakathinaṃ. **Kāḷaka**nti suddhakāḷakaṃ. **Bhūta**nti bhūtārocanaṃ. **Bhikkhunīsu ca akkoso**ti ‘‘yā pana bhikkhunī bhikkhuṃ akkoseyyā’’ti (pāci. 1029) vuttaṃ sikkhāpadaṃ.

Dvepi ca bhedāti dve saṅghabhedasikkhāpadāni. **Antaravāsaka**nāmena aññātikāya bhikkhuniyā hatthato cīvarapaṭiggahaṇaṃ vuttaṃ. **Sutta**nti suttaṃ viññāpetvā vāyāpanaṃ. **Vikāle**ti vikālabhojanaṃ. **Cāritta**nti purebhattaṃ pacchābhattaṃ cārittaṃ. **Nahāna**nti orenaddhamāsanahānaṃ.

Cīvaraṃ datvāti samaggena saṅghena cīvaraṃ datvā khiyyanaṃ. **Giragga**nti naccagītaṃ. **Cariyā**ti antovassaṃ cārikacaraṇaṃ. **Tatthevā**ti vassaṃvutthāya cārikaṃ apakkamitvā tattheva nivāsanaṃ paṭicca paññattasikkhāpadaṃ. **Chandadānenā**ti pārivāsikena chandadānena.

Pārājikāni cattārīti bhikkhunīnaṃ asādhāraṇāni. **Soḷasā**ti ādito pañca sikkhāpadāni, kuladūsanañcāti cha, bhikkhunīnaṃ asādhāraṇāni dasa nissaggiyāni.

Catuttiṃsāti paṭhamakathinasuddhakāḷakacīvarapaṭiggahaṇarūpiyacīvaravāyāpanakoseyyamissakaeḷakalomadhovāpanadutiyapattavajjitāni bhikkhuvibhaṅge dvāvīsati, bhikkhunīnaṃ asādhāraṇāni dvādasa cāti catuttiṃsa. **Chapaññāsasata**nti vesāliyādīsu paññattāni dvattiṃsasikkhāpadāni ṭhapetvā sesā chapaññāsasataṃ.

Dasa gārayhāti vosāsaappaṭisaṃ viditasikkhāpadadvayañca ṭhapetvā sesāni dasa pāṭidesanīyāni. **Dve sattati sekhiyāni** surusurukārakasāmisenahatthenapānīyathālakapaṭiggahaṇasasitthakapattadhovanāni tīṇi ṭhapetvā sesāni sekhiyāni.

Seyyāti anupasampannena sahaseyyasikkhāpadaṃ. **Khaṇane**ti pathavīkhaṇanaṃ. **Gaccha devate**ti bhūtagāmasikkhāpadaṃ vuttaṃ. **Sappāṇakaṃ siñca**nti sappāṇodakasiñcanaṃ. **Mahāvihāro**ti mahallakavihāro.

Aññanti aññavādakaṃ. **Dvāra**nti yāva dvārakosā aggaḷaṭṭhapanaṃ. **Sahadhammo**ti sahadhammikaṃ vuccamāno. **Payopāna**nti surusurukārakasikkhāpadaṃ.

Eḷakalomoti eḷakalomadhovāpanaṃ. **Patto cā**ti dutiyapatto. **Ovādo**ti bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitvā ovādo. **Bhesajja**nti catumāsapaccayapavāraṇāsikkhāpadaṃ. **Āraññiko**ti catutthapāṭidesanīyaṃ. **Ovādo**ti ovādāya vā saṃvāsāya vā agamanaṃ.

337. ‘‘Ye ca yāvatatiyakā’’ti pañhassa ‘‘ime kho yāvatatiyakā’’ti vissajjanaṃ vatvā tadanantaraṃ ‘‘sādhāraṇaṃ asādhāraṇa’’ntiādipañhānaṃ vissajjane vattabbe yasmā taṃ avatvā ‘‘kati chedanakānī’’tiādike aṭṭha pañhe antarā vissajjetvā tesaṃ anantarā ‘‘vīsaṃ dve satāni bhikkhūnaṃ…pe… chacattārīsā bhikkhūnaṃ, bhikkhunīhi asādhāraṇā’’tiādinā ukkameneva sādhāraṇādipañhā vissajjitā, tasmā taṃ ukkamavissajjanakāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘yasmā pana ye ca yāvatatiyakāti ayaṃ pañho’’**tiādimāha.

338. **Dhovanañca paṭiggaho**tiādigāthā aṭṭhakathācariyānaṃ gāthāva. **Chabbassāni nisīdana**nti dve sikkhāpadāni. **Dve lomā**ti tiyojanātikkamadhovāpanavasena dve eḷakalomasikkhāpadāni. **Vassikā āraññakena cā**ti vassikasāṭikā pariyesanaaraññakesu senāsanesu viharaṇasikkhāpadena saha.

Paṇītanti paṇītabhojanaviññāpanaṃ. **Ūna**nti ūnavīsativassūpasampādanaṃ. **Mātugāmena saddhi**nti saṃvidhāya gamanaṃ vuttaṃ. **Yā sikkhā**ti yaṃ sikkhāpadaṃ. **Nisīdane ca yā sikkhā**ti pamāṇātikkantanisīdanakārāpane yaṃ sikkhāpadaṃ. Tathā **vassikā yā ca sāṭikā**ti etthāpi.

Pāḷiyaṃ **sataṃ sattati chaccevime honti ubhinnaṃ asādhāraṇā**ti bhikkhūnaṃ bhikkhunīhi asādhāraṇā chacattārīsa, bhikkhunīnaṃ bhikkhūhi asādhāraṇā tiṃsādhikaṃ satañcāti evaṃ ubhinnaṃ asādhāraṇā ca chasattatiadhikaṃ sataṃ sikkhāpadānīti attho. **Sataṃ sattati cattārī**ti ubhinnaṃ sādhāraṇasikkhānaṃ gaṇanā catusattatiadhikaṃ sataṃ sikkhāpadānīti attho.

Vibhattiyoti āpattikkhandhā ceva uposathapavāraṇādayo ca adhippetā. Te hi pārājikādibhedena, bhikkhuuposathādibhedena ca vibhajīyanti. Tenāha ‘‘vibhattiyo’’tiādi. **Tesa**nti aṭṭhannaṃ pārājikādīnaṃ. **Dvīhī**tiādi vivādādhikaraṇādīnaṃ samathehi vūpasamadassanaṃ.

Sattanagaresu paññattasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārājikādiāpattivaṇṇanā

339. **Ida**nti ‘‘pārājikanti yaṃ vutta’’ntiādinā vuttaṃ vacanaṃ sandhāya vadati. Idañhi heṭṭhā ‘‘garuka lahuka’’ntiādinā uddhaṭapañhesu anāgatampi ‘‘sabbānipetāni viyākarohi, handa vākyaṃ suṇoma te’’ti ettha yathāvuttāni aññānipi ‘‘sabbānipetāni viyākarohi, handa vākyaṃ suṇomā’’ti evaṃ gahitamevāti dassento **‘‘iminā pana āyācanavacanena saṅgahitassā’’**tiādi vuttaṃ.

Ativassatīti ovassati, vassodakaṃ pavisatīti attho. **Dhammāna**nti yathā catupaccaye dhārayatīti dhammo, tesaṃ. Tenāha **''saṅkhatadhammāna''**nti. **Gāthāsaṅgaṇika**nti gāthāsaṅgaho, te te atthā gāthāhi saṅgahetvā gaṇīyanti kathīyanti etthāti hi gāthāsaṅgaṇikaṃ.

Pārājikādiāpattivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamagāthāsaṅgaṇikavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Adhikaraṇabhedaṃ

Ukkoṭanabhedādikathāvaṇṇanā

341. **''Alaṃ āvuso''ti attapaccatthike saññāpetvā**ti pattacīvarādiatthāya alaṃ bhaṇḍanādikaraṇanti vivādādīsu dosadassanamattena saññāpetvā aññamaññaṃ khamāpetvā vūpasamenti, na pana aññamaññaṃ āpattānāpattidassanavasenāti adhippāyo. Tenāha **''pāḷimuttakavinicchayenevā''**ti.

Visamāni kāyakammādīni nissito bhikkhu **visamanissito** nāma, micchādiṭṭhinissito **gahananissito,** balavante purise nissito **balavanissito** nāmāti dassento **''eko visamānī''**tiādimāha.

Ukkoṭanabhedādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhikaraṇanidānādivaṇṇanā

342. **Āpattiṃ nissāya uppajjanakaāpattivasenā**ti paresaṃ, attano ca āpattiṃ paṭicchādentānaṃ vajjapaṭicchādīnaṃ pārājikādiāpattimeva sandhāya vuttaṃ, na sabbāpattiyo. **Kiccaṃ nissāya uppajjanakakiccāna**nti ukkhepanīyādikammaṃ nissāya uppajjanakānaṃ tadanuvattikāya bhikkhuniyā yāvatatiyānussāvanānaṃ kiccānaṃ vasena, na sabbesaṃ kiccānaṃ vasenāti.

344. Pāḷiyaṃ ''katihi adhikaraṇehī''ti pucchāya ''ekena adhikaraṇena kiccādhikaraṇenā''ti vuttaṃ. ''Katisu ṭhānesū''ti pucchāya ''tīsu ṭhānesu saṅghamajjhe, gaṇamajjhe, puggalassa santike''ti vuttaṃ. ''Katihi samathehī''ti pucchāya ''tīhi samathehī''ti vuttaṃ. Tīhipi etehi eko vūpasamanappakārova pucchito, vissajjito cāti veditabbo.

348. **Vivādādhikaraṇaṃ hoti anuvādādhikaraṇa**ntiādīsu vivādādhikaraṇameva anuvādādhikaraṇādipi hotīti pucchāya vivādādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇameva hoti, anuvādādayo na hotīti vissajjanaṃ.

Adhikaraṇanidānādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattasamathanānātthādivaṇṇanā

354. Adhikaraṇapucchāvissajjane pāḷiyaṃ **vipaccayatāya vohāro**ti virūpavipākāya aññamaññaṃ dukkhuppādanāya kāyavacīvohāro. **Medhaga**nti vuddhippatto kalaho.

Anusampavaṅkatāti vipatticodanāya anu anu saṃyujjanavasena ninnatā.

Abbhussahanatāti ativiya sañjātussāhatā. **Anubalappadāna**nti codakānampi upatthambhakaraṇaṃ. **Kammasaṅgahābhāvenā**ti saṅghasammukhatādimattassa sammukhāvinayassa saṅghādīhi kattabbakiccesu saṅgahābhāvā.

Sattasamathanānātthādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhikaraṇabhedavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Dutiyagāthāsaṅgaṇikaṃ

Codanādipucchāvissajjanāvaṇṇanā

359. Dutiyagāthāsaṅgaṇikāya ''codanā kimatthāyā''tiādikā pucchā upālittherena katā. ''Codanā sāraṇatthāyā''tiādivissajjanaṃ bhagavatā vuttaṃ. Upālitthero sayameva pucchitvā vissajjanaṃ akāsītipi vadanti.

Mantaggahaṇanti tesaṃ vicāraṇāgahaṇaṃ, suttantikattherānaṃ, vinayadharattherānañca adhippāyagahaṇanti attho. **Pāṭekkaṃ vinicchayasanniṭṭhāpanattha**nti tesaṃ paccekaṃ adhippāyaṃ ñatvā tehi samuṭṭhāpitanayampi gahetvā vinicchayapariyosāpanatthanti adhippāyo.

''Mā kho turito abhaṇī''tiādinā abhimukhe ṭhitaṃ kañci anuvijjakaṃ ovadantena viya therena anuvijjakavattaṃ kathitaṃ.

Anuyuñjanavattanti anuyujjanakkamaṃ, taṃ pana yasmā sabbasikkhāpadavītikkamavisayepi taṃtaṃsikkhāpadānulomena kattabbaṃ, tasmā ''sikkhāpadānulomika''nti vuttaṃ. **Attano gatiṃ nāsetī**ti attano sugatigamanaṃ vināseti.

Anusandhita-saddo bhāvasādhanoti āha **''anusandhitanti kathānusandhī''**ti. **Vattānusandhitenā**ti etthāpi eseva nayo. **Vattānusandhitenā**ti ācārānusandhinā, ācārena saddhiṃ samentiyā paṭiññāyāti attho. Tenāha **''yā assa vattenā''**tiādi.

Pāḷiyaṃ **sañcicca āpatti**ntiādi alajjilajjilakkhaṇaṃ bhikkhubhikkhunīnaṃ vasena vuttaṃ tesaññeva sabbappakārato sikkhāpadādhikārattā. Sāmaṇerādīnampi sādhāraṇavasena pana sañcicca yathāsakaṃ sikkhāpadavītikkamanādikaṃ alajjilajjilakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Kathānusandhivacananti cuditakaanuvijjakānaṃ kathāya anusandhiyuttaṃ vacanaṃ na jānāti, tehi ekasmiṃ kāraṇe vutte sayaṃ taṃ asallakkhetvā attano abhirucitameva asambandhitatthanti attho. **Vinicchayānusandhivacanañcā**ti anuvijjakena katassa āpattānāpattivinicchayassa anuguṇaṃ, sambandhavacanañca.

Codanādipucchāvissajjanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Codanākaṇḍaṃ

Anuvijjakakiccavaṇṇanā

360. Pāḷiyaṃ **yaṃ kho tva**ntiādīsu tvaṃ, āvuso, yaṃ imaṃ bhikkhuṃ codesi, taṃ kimhi dose codesi, katarāya vipattiyā codesīti attho. Evaṃ sabbattha.

361. **Asuddhaparisaṅkito**ti asuddhāya aṭṭhāne uppannāya parisaṅkāya parisaṅkito. Tenāha **''amūlakaparisaṅkito''**ti.

364. Pāḷiyaṃ **uposatho sāmaggatthāyā**ti visuddhānaṃ bhikkhūnaṃ aññoññanirapekkho ahutvā uposatho uposathaṭṭhānaṃ sannipatitvā ''pārisuddhiṃ āyasmanto ārocetha, parisuddhetthāyasmanto, parisuddho ahaṃ āvuso’’tiādinā aññamaññaṃ parisuddhivīmaṃsanārocanavasena ayutte vivajjetvā yutteheva kāyacittasāmaggīkaraṇatthāya.

Visuddhāya pavāraṇāti diṭṭhasutādīhi aññamaññaṃ kathāpetvā visuddhisampādanatthāyāti attho. **Ubho ete**ti āmisapuggalanissayane ete ubho.

Anuvijjakakiccavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cūḷasaṅgāmaṃ

Anuvijjakassa paṭipattivaṇṇanā

365. **Tatra hī**ti tasmiṃ sannipāte. **Attapaccatthikā**ti lajjipesalassa codakapāpagarahīpuggalassa anatthakāmā verīpuggalā. **Sāsanapaccatthikā**ti attano anācārānuguṇaṃ buddhavacanaṃ pakāsento taṇhāgatikā, diṭṭhigatikā ca. **Ajjhogāhetvā**ti alajjiabhibhavanavasena saṅghamajjhaṃ pavisitvā. **So saṅgāmāvacaro**ti so codako saṅgāmāvacaro nāma. **Diṭṭhasutamutampi rājakathādika**nti diṭṭhasutavaseneva rājacorādikathaṃ, mutavasenapi annādikathañca akathentenāti yojetabbaṃ. **Kappiyākappiyanissitā vā**tiādīsu rūpārūpapaṭicchedapadena sakalaabhidhammatthapiṭakattaṃ dasseti. **Samathācārādīhi paṭisaṃyutta**nti sakalasuttantapiṭakattaṃ. Tattha **samathācāro** nāma samathabhāvanākkamo. Tathā **vipassanācāro**. **Ṭhānanisajjavattādinissitā**ti saṅghamajjhādīsu garucittīkāraṃ paccupaṭṭhapetvā ṭhānādikkamanissitā ceva cuddasamahāvattādivattanissitā ca, **ādi**-saddena appicchatādinissitā cāti attho. **Pañhe uppanne**ti kenaci uppanne pañhe pucchite. Idañca upalakkhaṇamattaṃ, yaṃ kiñci upaṭṭhitaṃ dhammaṃ bhāsassūti adhippāyo.

Kulapadeso nāma khattiyādijātiyampi kāsikarājakulādikulaviseso. Etamevāha **‘‘kulapadeso khattiyakulādivaseneva veditabbo’’**ti. **Sannipātamaṇḍale**ti attano anuvijjamānappakāraṃ saṅghassa ñāpanatthaṃ uṭṭhāya saṅghasannipātamajjhe ito cito ca paresaṃ mukhaṃ olokentena na caritabbaṃ. Yathānisinneneva dhammavinayānuguṇaṃ vinicchayaṃ yathā sabbe suṇanti, tathā vattabbanti attho.

Pāḷiyaṃ **acaṇḍikatenā**ti akatacaṇḍabhāvena, apharusenāti attho. **‘‘Hitānukampinā’’**ti etena mettāpubbabhāgo vutto. **‘‘Kāruṇikena bhavitabba’’**nti iminā appanāppattakaruṇā vuttā. **‘‘Hitaparisakkinā’’**ti iminā karuṇāpubbabhāgo. Tenāha **‘‘karuṇā ca karuṇāpubbabhāgo ca upaṭṭhāpetabboti ayaṃ padadvayepi adhippāyo’’**ti. **Lajjiyā**ti lajjinī.

Anuyogavattaṃ kathāpetvāti ‘‘kālena vakkhāmī’’tiādinā (pari. 362) vuttavattaṃ. Anuyuñjanācārakkameneva anuyuñjanaṃ **anuyogavattaṃ** nāma, taṃ kathāpetvā teneva kamena anuyuñjāpetvāti attho. **Ujumaddavenā**ti ettha ajjhāharitabbapadaṃ dasseti **‘‘upacaritabbo’’**ti. ‘‘Dhammesu ca puggalesu cā’’ti idaṃ ‘‘majjhattena bhavitabba’’nti pakatena sambandhitabbanti āha **‘‘dhammesu ca puggalesu ca…pe… majjhattoti veditabbo’’**ti. Yañhi yattha katthaci kattabbaṃ, taṃ tattha atikkamanto majjhatto nāma na hoti, dhammesu ca gāravo kattabbo. Puggalesu pana mettābhāvena pakkhapātagāravo. Tasmā imaṃ vidhiṃ anatikkantova tesu majjhattoti veditabbo.

366. **Saṃsandanattha**nti āpatti vā anāpatti vāti saṃsaye jāte saṃsanditvā nicchayakaraṇatthaṃ vuttanti adhippāyo. **Atthadassanāyā**ti sādhetabbassa āpattādiupameyyatthassa codakacuditake attano paṭiññāya eva sarūpavibhāvanatthaṃ. **Attho jānāpanatthāyā**ti evaṃ vibhāvito attho codakacuditakasaṅghānaṃ ñāpanatthāya nijjhāpanatthāya, sampaṭicchāpanatthāyāti attho. **Puggalassa ṭhapanatthāyā**ti codakacuditake attano paṭiññāya eva āpattiyaṃ, anāpattiyaṃ vā patiṭṭhāpanatthāya. **Sāraṇatthāyā**ti pamuṭṭhasarāpanatthāya. **Savacanīyakaraṇatthāyā**ti dose sāritepi sampaṭicchitvā paṭikammaṃ akarontassa savacanīyakaraṇatthāya. **‘‘Na te apasādetabbā’’**ti idaṃ adhippetatthadassanaṃ. Tattha avisaṃvādakaṭṭhāne ṭhitā eva na apasādetabbā, na itareti daṭṭhabbaṃ.

Appaccayaparinibbānatthāyāti āyatiṃ paṭisandhiyā akāraṇabhūtaparinibbānatthāya. Parinibbānañhi nāma khīṇāsavānaṃ sabbapacchimā cuticittakammajarūpasaṅkhātā khandhā, te ca sabbākārato samucchinnānusayatāya punabbhavāya anantarādipaccayā na honti aññehi ca taṇhādipaccayehi virahitattā. Tasmā **‘‘appaccayaparinibbāna’’**nti vuccati. **Ta**nti vimuttiñāṇadassanaṃ. Tenevāha **‘‘tasmi’’**nti. **Vinayamantanā**ti vinayavinicchayo. **Sotāvadhāna**nti sotassa odahanaṃ, savananti attho. Tenāha **‘‘yaṃ uppajjati ñāṇa’’**nti. Yathāvuttāya vinayasaṃvarādikāraṇaparamparāya vimuttiyā eva padhānattā sā puna cittassa vimokkhoti uddhaṭoti āha **‘‘arahattaphalasaṅkhāto vimokkho’’**ti. Atha vā **yo** yaṃ kiñci dhammaṃ **anupādiyitvā** parinibbānavasena **cittassa** cittasantatiyā, tappaṭibaddhakammajarūpasantatiyā ca **vimokkho** vimuccanaṃ apunappavattivasena vigamo, **etadatthāya** etassa vigamassatthāya evāti evaṃ nigamanavasenapettha attho veditabbo.

367. Anuyogavattagāthāsu **kusalena buddhimatā**ti sammāsambuddhena. **Kata**nti nibbattitaṃ, pakāsitanti attho. **Tenevā**tiādīsu teneva katākatassa ajānaneva pubbāparaṃ ajānanassa, aññassapi bhikkhuno yaṃ katākataṃ hoti, tampi na jānātīti attho. **Attano sadisāyā**ti yathāvuttehi dosehi yuttatāya attanā sadisāya.

Anuvijjakassa paṭipattivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāsaṅgāmaṃ

Voharantena jānitabbādivaṇṇanā

368-374. Mahāsaṅgāme pāḷiyaṃ **saṅgāmāvacarenā**ti anuvijjakaṃ sandhāya vuttaṃ. **Vatthū**ti methunādivītikkamo. **Nidāna**nti vesāliādipaññattiṭṭhānaṃ. **Puggalo akārako jānitabbo**ti ettha saṅghe vā gaṇe vā pariṇāyakabhūto puggaloti daṭṭhabbaṃ.

375. **Vissaṭṭhisikkhāpada**nti nīlādidasannaṃ sukkānaṃ mocanavasena vuttaṃ sukkavissaṭṭhisikkhāpadaṃ. Tañhi telādimandavaṇṇānaṃ nīlādipacuravaṇṇānaṃ vasena **‘‘vaṇṇāvaṇṇā’’**ti vuttaṃ. Pacuratthe hi idha avaṇṇoti **a**-kāro.

379. **Yāva akaniṭṭhabrahmāno dvidhā hontī**ti ettha avihādisuddhāvāsikā aññabhūmīsu ariyā dhammavādīpakkhaṃ eva bhajanti, itare duvidhampīti daṭṭhabbaṃ.

Voharantena jānitabbādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathinabhedaṃ

Kathinaatthatādivaṇṇanā

404. Kathine **anāgatavasenā**ti udakāharaṇādipayoge uppanne pacchā dhovanādipubbakaraṇassa uppattito tappayogassa anāgatavaseneva anantarapaccayo. Paccayattañcassa kāriyabhūtassa yasmā nipphādetabbataṃ nissāya paccayā pavattā, na vinā tena, tasmā tena pariyāyena vuttaṃ, na sabhāvato sabbattha. Tenāha **‘‘payogassa hī’’**tiādi. Tattha payogassa sattavidhampi pubbakaraṇaṃ paccayo hotīti sambandho. Kāraṇamāha **‘‘yasmā’’**tiādi. **Pubbakaraṇassatthāyā**ti pubbakaraṇassa nipphādanatthāya. **Purejātapaccaye**ti purejātapaccayassa visaye. **Esā**ti payogo. Dhovanādidhammesu ekampi attano purejātapaccayabhūtaṃ dhammaṃ na labhati, attano uppattito purejātassa pubbakaraṇassa abhāvāti attho. **Labhatī**ti pacchājātapaccayaṃ pubbakaraṇaṃ labhati, pacchājātapaccayo hotīti attho.

Pāḷiyaṃ **pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo**ti ettha pubbakaraṇassāti vā payogassāti vā aññassa kassaci paccayuppannassa aparāmaṭṭhattā pannarasa dhammā sayaṃ aññamaññasahajātapaccayena paccayoti evamattho gahetabbo, tehi saha uppajjanakassa aññassa abhāvā. Evaṃ upari sabbattha. Tenāha **‘‘sahajātapaccayaṃ panā’’**tiādi. **Mātikā ca palibodhā cā**ti ettha **ca**-saddena pañcānisaṃsāni gahitānīti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ **mātikānañca palibodhānañcā**ti etthāpi. Tehipi attho anantarameva mātikādīhi saha jāyanti. Teneva ‘‘pannarasa dhammā sahajātapaccayena paccayo’’ti vuttā. **Āsā**ti cīvarāsā. **Vatthū**ti āsāya nimittabhūtaṃ anuppannacīvaraṃ. ‘‘Dassāma karissāmā’’ti hi dāyakehi paṭiññātacīvaraṃ nissāya anantaraṃ uppajjamānā cīvarāsā anantarapaccayādibhāvena vuttā. **Āsānañca anāsānañcā**ti labbhamānakacīvare uppajjanakacīvarāsānañceva alabbhamāne cīvare uppajjanakaanāsānañca, āsānaṃ, tabbigamānañcāti attho. Khaṇe khaṇe uppattibhedaṃ sandhāya **‘‘āsāna’’**nti bahuvacanaṃ kataṃ, āsāya, anāsāya cāti attho. Tenāha **‘‘āsā ca anāsā cā’’**ti.

Kathinaatthatādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbakaraṇanidānādivibhāgavaṇṇanā

406-7. **Cha cīvarānī**ti khomādīsu chasu aññataraṃ sandhāya vuttaṃ. Sabbasaṅgāhikavasena pana **''cīvarānī''**ti bahuvacanaṃ kataṃ. Pāḷiyaṃ panettha **vatthu, āsā ca anāsā ca**tiādīsu atthate kathine ānisaṃsavasena uppajjanakapaccāsācīvaraṃ ''vatthū''ti vuttaṃ. Kathinacīvaraṃ hetupaccaya-saddehi vuttanti veditabbaṃ.

408. **Paccuddhāro tīhi dhammehī**tiādi kathinatthāratthāya ticīvarato aññaṃ vassikasāṭikādiṃ paccuddharituṃ, adhiṭṭhahitvā attharituñca na vaṭṭatīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **''Vacībhedenā''**ti etena kevalaṃ kāyena kathinatthāro na ruhatīti dasseti.

Pubbakaraṇanidānādivibhāgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathinādijānitabbavibhāgavaṇṇanā

412. **Yesu rūpādidhammesū**ti ''purimavassaṃvutthā bhikkhū, pañcahi anūno saṅgho, cīvaramāso, dhammena samena samuppannaṃ cīvara''nti evamādīsu yesu rūpārūpadhammesu. **Satī**ti santesu. **Missībhāvo**ti saṃsaggatā samūhapaññattimattaṃ. Tenāha **''na paramatthato eko dhammo atthī''**ti.

416. **Ekato uppajjantī**ti kathinuddhārena saha uppajjamānārahā hontīti attho. Kathinatthārato hi pabhuti sabbe kathinuddhārā taṃ taṃ kāraṇantaramāgamma uppajjanti, tasmā sabbe **ekuppādā** nāma jātā. Tesu antarubbhārasahubbhārā dve eva taṃ vihāraṃ anatthatakathinavihārasadisaṃ karontā sayaṃ sakalena kathinatthārena saha nirujjhanti uddhārabhāvaṃ pāpuṇanti. Avasesā pana taṃ taṃ pāṭipuggalikameva kathinatthāraṃ dvinnaṃ palibodhānaṃ upacchindanavasena nirodhentā sayaṃ uddhārabhāvaṃ pāpuṇanti, na sakalaṃ kathinatthāraṃ. Kathinuddhārānañca **nirodho** nāma taṃ taṃ kāraṇamāgamma uddhārabhāvappatti, evañca uppatti nāma kathinuddhāro eva. Tenāha **''sabbepi atthārena saddhiṃ ekato uppajjantī''**tiādi. Tattha **purimā dve**ti ''ekuppādā ekanirodhā''ti pāḷiyaṃ paṭhamaṃ vuttā antarubbhārasahubbhārā dve. **Tesū**ti pakkamanantikādīsu. **Uddhārabhāvaṃ pattesū**ti uddhārabhāvappattisaṅkhātanirodhaṃ pattesūti attho. **Atthāro tiṭṭhatī**ti katacīvaraṃ ādāya pakkantādipuggalaṃ ṭhapetvā tadavasesānaṃ palibodhasabbhāvato kathinatthāro tiṭṭhati.

Kathinādijānitabbavibhāgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paññattivaggavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Saṅgahavaggo

Upālipañcakaṃ

Nappaṭippassambhanavaggavaṇṇanā

421. **Samaggehi karaṇīyānī**ti vivādādhikaraṇehi pubbe asamaggā hutvā pacchā sāmaggiṃ upagatehi kattabbāni. Kiṃ pana asaññatamissaparisāya saddhiṃ lajjino sāmaggiṃ karontīti āha **''uposathapavāraṇādīsu hī''**tiādi. Tattha **ṭhitāsū**ti uposathapavāraṇāsu appavattīsu. **Upatthambho na dātabbo**ti uparūpari appavattanatthāya mayampi uposathaṃ na karissāmātiādinā kalahassa upatthambho na dātabbo, dhammena vinayena sāmaggiṃ katvā samaggeheva asaññatā bhikkhū vinetabbāti adhippāyo. Tenāha **''sace saṅgho accayaṃ desāpetvā''**tiādi. **Bhikkhuno nakkhamatī**ti kesuci puggalesu appamattakadosadassanena na ruccati. **Diṭṭhāvikammampi katvā**ti ''na metaṃ khamatī''ti sabhāgassa bhikkhuno attano diṭṭhiṃ āvikatvā. **Upetabbā**ti sāsanahāniyā abhāvā sāmaggiṃ akopetvā kāyasāmaggī dātabbā, īdise ṭhāne alajjiparibhogo āpattikaro na hoti, vaṭṭatiyeva. Ye pana sāsanavināsāya paṭipannā, tehi saha na vattati, āpatti eva hoti sāsanavināso ca. Tenāha **''yatra pana uddhamma''**ntiādi. **''Diṭṭhāvikammaṃ na vaṭṭatī''**ti iminā diṭṭhiyā āvikatāyapi āpattiṃ dasseti.

422. **Kaṇhavāco**ti rāgadosādīhi kiliṭṭhavacano. Anatthakavacanassa dīpanaṃ pakāsanaṃ assāti **anatthakadīpano. Mānaṃ nissāyā**ti vinicchayakaraṇaṃ tava bhāroti saṅghena bhāre akatepi ''ahamevettha voharituṃ araharūpo''ti mānaṃ nissāya. **Yathādiṭṭhiyā**ti anurūpaladdhiyā. Yassa hi atthassa yādisī diṭṭhi anurūpā, taṃ gahetvā na byākatāti attho.**Assa attano**ti adhammādiatthaṃ sandhāya vadati, na puggalaṃ, assa adhammādiatthasaṅkhātassa attano sarūpassa yā anurūpā diṭṭhīti attho. **Laddhiṃ nikkhipitvā**ti anurūpaladdhiṃ chaḍḍetvā, aggahetvāti attho. Tenāha **''adhammādīsu dhammādiladdhiko hutvā''**ti. Atha vā attano laddhiṃ nigūhitvā puggalānuguṇaṃ tathā byākaronto na yathādiṭṭhiyā byākatā nāma. Imasmiṃ pakkhe **adhammādīsu dhammādiladdhiko hutvā**ti ettha adhammādīsu dhammādiladdhiko viya hutvāti attho gahetabbo.

Nappaṭippassambhanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vohāravaggādivaṇṇanā

424. **Kammañattī**ti kammabhūtā ñatti. Anussāvananirapekkhā ñattikammabhūtā ñattīti attho. **Kammapādañatti** nāma ñattidutiyakammādīsu anussāvanakammassa pādabhūtā adhiṭṭhānabhūtā ñatti. **Navasu ṭhānesū**ti osāraṇādīsu navasu ṭhānesu. **Dvīsu ṭhānesū**ti ñattidutiyañatticatutthakammesu.

Suttānulomanti ubhatovibhaṅge suttānulomabhūte mahāpadese sandhāya vuttaṃ. **Vinayānuloma**nti khandhakaparivārānulomabhūte mahāpadese. **Suttantike cattāro mahāpadese**ti suttābhidhammapiṭakesu anuññātapaṭikkhittasuttānulomavasena nayato gahetabbe cattāro atthe.

425. **Diṭṭhīnaṃ āvikammānī**ti āpattiladdhīnaṃ pakāsanāni, āpattidesanākammānīti attho.

Yathā catūhi pañcahi diṭṭhi āvikatā hotīti yathā āvikate catūhi pañcahi ekībhūtehi ekassa puggalassa santike āpatti desitā nāma hoti, evaṃ desetīti attho. Evaṃ desento ca attanā saddhiṃ tayo vā cattāro vā bhikkhū gahetvā ekassa santike deseti. Evaṃ desetuṃ na vaṭṭati. Desitā ca āpatti na vuṭṭhāti, desanāpaccayā dukkaṭañca hoti. Dvinnaṃ tiṇṇaṃ pana ekato desetuṃ vaṭṭati.

444. **Adassanenā**ti imassa akappiyaṃ parivajjentānaṃ vinayadharānaṃ paṭipattiyā adassanena, tesaṃ diṭṭhānugatiṃ anāpajjanenātipi attho gahetabbo. **Akappiye kappiyasaañatāyā**ti rajatādiakappiye tipuādisaññitāya. **Pucchitvā vā aññesaṃ vā vuccamānaṃ asuṇanto āpajjatī**ti ettha pucchitvā asuṇanto vā pucchiyamānaṃ asuṇanto vāti paccekaṃ yojetabbaṃ. **Ekarattātikkamādivasenā**ti adhiṭṭhitacīvarena vippavasitvā ekarattātikkamena pācittiyaṃ āpajjati. **Ādi-**saddena charattātikkamādīnaṃ saṅgaho.

450. **Anatthaṃ kalisāsana**nti anatthāvahaṃ kodhavacanaṃ āropento dosaṃ āropento upaddavāya parisakkatīti attho.

454. **Vohāraniruttiya**nti tassa tassa atthassa vācakasadde pabhedagatañāṇappatto na hotīti attho.

455. **Parimaṇḍalabyañjanāropane kusalo na hotī**ti parimaṇḍalena padabyañjanena vatthuṃ, parehi vuttaṃ jānituñca asamatthoti attho.

458. **Anussāvanenā**ti anu anu kathanena. Tenāha **''nanu tumhe''**tiādi, yaṃ avocumha, svāyaṃ pakāsitoti sambandho. Tattha **ya**nti idaṃ yasmā vacanāpekkhaṃ na hoti, vacanatthāpekkhameva, tasmā tena vacanena nānākaraṇābhāvaṃ pakāsayissāmāti yamatthaṃ avocumhāti attho gahetabbo. Teneva **''svāya''**nti pulliṅgavasena paṭiniddeso kato, tassa so ayaṃ nānākaraṇābhāvoti attho.

467. **Mañcapadādīsupi naḷāṭaṃ paṭihaññeyyā**ti andhakāre cammakhaṇḍaṃ paññapetvā vandituṃ onamantassa naḷāṭaṃ vā akkhi vā mañcādīsu paṭihaññati. Etena vandatopi āpattiabhāvaṃ vatvā vandanāya sabbathā paṭikkhepābhāvañca dīpeti. Evaṃ sabbattha suttantarehi appaṭikkhittesu. Naggādīsu pana vandituṃ na vaṭṭatīti. **Ekato āvaṭṭo**ti ekasmiṃ dosāgatipakkhe parivatto paviṭṭhoti attho. Tenāha **''sapattapakkhe ṭhito''**ti. **Vandiyamāno**ti onamitvā vandiyamāno. Vanditabbesu uddesācariyo, nissayācariyo ca yasmā navakāpi honti, tasmā te vuḍḍhā eva vandiyāti veditabbā.

470. **Pubbe vuttamevā**ti sahaseyyādipaṇṇattivajjaṃ. **Itara**nti sacittakaṃ.

Vohāravaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Aparadutiyagāthāsaṅgaṇikaṃ

Kāyikādiāpattivaṇṇanā

474. **‘‘Kati āpattiyo’’**tiādinā upālittherena vinayassa pāṭavatthaṃ sayameva pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. **Bhikkhunīnaṃyeva…pe… aṭṭhavatthukā nāmā**ti bhikkhunīnaṃ paññattā ekā eva āpatti aṭṭhavatthukā nāmāti attho.

475. **Kammañca kammapādakā cā**ti ettha yasmā ñattikammesu ñatti sayameva kammaṃ hoti, ñattidutiyañatticatutthesu kammesu anussāvanasaṅkhātassa kammassa ñattipādakabhāvena tiṭṭhati, tasmā imāni dve ‘‘ñattikiccānī’’ti vuttāni.

Pācittiyena saddhiṃ dukkaṭā katāti dasasupi sikkhāpadesu ekatoupasampannāya vasena vuttadukkaṭaṃ sandhāya vuttaṃ. **Paṭhamasikkhāpadamhī**ti bhikkhunovādavaggassa paṭhamasikkhāpadavibhaṅge (pāci. 144 ādayo). **Adhammakamme**ti bhikkhunovādakasammutikamme adhammakamme jāte āpajjitabbā dve āpattinavakā, dhammakamme dve āpattinavakāti cattāro navakā vuttā. **Āmakadhaññaṃ viññāpetvā bhuñjantiyā** viññāpanādipubbapayoge dukkaṭaṃ, ajjhohāre pācittiyaṃ. Pācittiyena saddhiṃ dukkaṭā katāyevāti vuttaṃ.

Vijahantī tiṭṭhatītiādīsu yadā bhikkhuniyā ekena pādena hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhatvā kiñci kammaṃ katvā tato aparena pādena vijahitvā ṭhātukāmatā uppajjati, tadā sā yathākkamaṃ ‘‘vijahantī tiṭṭhati, vijahitvā tiṭṭhatī’’ti imaṃ vohāraṃ labhati. Aññathā hissā gāmūpacāramokkantiyā viseso na siyā hatthapāsavijahanassāpi gamanattā. **Nisīdati vā nipajjati vā**ti etthāpi yathāvuttādhippāyena addhāsanena hatthapāsaṃ vijahantī nisīdati, sakalena vā āsanena vijahitvā nisīdati, addhasarīrena vijahantī nipajjati, sakalena sarīrena vijahitvā nipajjatīti yojetabbaṃ.

Kāyikādiāpattivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pācittiyavaṇṇanā

476. **Sabbāni nānāvatthukānī**ti sappinavanītādīnaṃ pañcannaṃ vatthūnaṃ bhedena pācittiyāni pañca nānāvatthukāni. Esa nayo paṇītabhojanavisaye **nava pācittiyānī**tiādīsupi. Etena bhesajjapaṇītabhojanasikkhāpadāni ekekasikkhāpadavasena paññattānipi vatthubhedena paccekaṃ pañcasikkhāpadanavasikkhāpadasadisāni bhikkhunīnaṃ pāṭidesanīyāpattiyo viyāti dasseti. Teneva ‘‘nānāvatthukānī’’ti vuttaṃ. Sappiṃ eva paṭiggahetvā anekabhājanesu ṭhapetvā sattāhaṃ atikkāmentassa bhājanagaṇanāya sambhavantiyo bahukāpi āpattiyo ekavatthukā eva honti, evaṃ sappibhojanameva bahūsu ṭhānesu viññāpetvā ekato vā visuṃ visumeva vā bhuñjantassa āpattiyo ekavatthukā evāti daṭṭhabbā.

Pāḷiyaṃ **ekavācāya deseyya, vuttā ādiccabandhunā**ti ettha ‘‘deseyyāti vuttā’’ti iti-saddaṃ ajjhāharitvā yojetabbaṃ. Evaṃ sesesupi.

Bhedānuvattakānanti ettha ādi-saddo luttaniddiṭṭho. Yāvatatiyakā ca sabbe ubhatovibhaṅge āgatā, saṅghādisesasāmaññena ekaṃ, pācittiyasāmaññena ca ekaṃ katvā **‘‘yāvatatiyake tisso’’**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca ñattiyā dukkaṭaṃ, dvīhi kammavācāhi thullaccayāpi santi eva. Tāni mātikāya na āgatāni. Mātikāgatavasena hettha ‘‘tisso’’ti vuttaṃ.

Saṅghādīhīti saṅghagaṇapuggalehi kāraṇabhūtehi. **Abbhuṇhasīlo**ti parisuddhabhāvūpagamanena abhinavuppannasīlo. Abhinavuppannañhi ‘‘abbhuṇha’’nti vuccati, parisuddhasīloti attho. Tenāha **‘‘pākatiko’’**ti.

‘‘Kosambakakkhandhake vuttānisaṃse’’ti idaṃ kosambakakkhandhake ‘‘sace maṃ ime bhikkhū āpattiyā adassane ukkhipissanti, na mayā saddhiṃ uposathaṃ karissantī’’tiādinā āpattiyā adassane ādīnavaṃ dassetvā paresampi saddhāya āpattidesanāvidhānamukhena sāmatthiyato pakāsito. Ekato uposathakaraṇa, pavāraṇākaraṇa, saṅghakammakaraṇa, āsanenisīdana, yāgupānenisīdana, bhattaggenisīdana, ekacchannesayana, yathāvuḍḍhaabhivādanādikaraṇasaṅkhāte aṭṭhānisaṃse sandhāya vuttaṃ.

Catunnanti vinayapiṭake āgatānaṃ vasena vuttaṃ. **Katamā pana sā**ti sā catubbidhā accayadesanā katamāti attho. **Abhimārāna**nti māraṇatthāya payojitadhanuggahānaṃ. **Upaṭṭhāyikāyā**ti sahaseyyasikkhāpadavatthusmiṃ āgatāya.

Aṭṭhannaṃ bhikkhunīnanti therāsanato paṭṭhāya aṭṭhahi bhikkhunīhi itarāya āgatāya vuḍḍhāya bhikkhuniyā āsanaṃ dātabbaṃ. Aṭṭhannaṃ pana bhikkhunīnaṃ navakāya āgatāya adātumpi vaṭṭati. Tāya pana saṅghanavakāsane laddhokāse nisīditabbaṃ. Atha vā aṭṭhannaṃ vuḍḍhānaṃ bhikkhunīnaṃ itarāya navakatarāya āsanaṃ dātabbaṃ. **Kammāni navā**ti osāraṇādīni nava eva.

Pācittiyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Avandanīyapuggalādivaṇṇanā

477. **Dasa janā**ti ‘‘dasa ime, bhikkhave, avandiyā’’tiādinā (pari. 330) vuttā navakaanupasampannanānāsaṃvāsakamātugāmapaṇḍakā pañca, pārivāsikādayo ca pañcāti dasa janā.

Dvādasa kammadosāti dosayuttakammāni dvādasāti attho. **Kammasampattiyo**ti sampannakammāni, visuddhakammānīti attho. **Etadevā**ti dhammena samaggameva.

Anantaṃ nibbānaṃ ajini jinitvā paṭilabhatīti anantajinoti āha **‘‘pariyanta’’**iccādi. **Svevā**ti so eva bhagavā.

‘‘Vinayaṃ paṭijānantassa, vinayāni suṇoma te’’tiādinā upālittheren eva ekaṃ vinayadharaṃ sammukhe ṭhitaṃ pucchantena viya pucchitvā tena vissajjitaṃ viya vissajjanaṃ kataṃ. Tattha **vinayaṃ paṭijānantassā**ti vinayaṃ jānāmīti paṭijānantassa. **Vinayānī**ti vinaye tayā vuccamāne suṇoma.

478. Pāḷiyaṃ **pārājikā**tiādi ubhatovibhaṅgesu āgatesu aggahitaggahaṇavasena vuttaṃ.

Avandanīyapuggalādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sedamocanagāthā

Avippavāsapañhāvaṇṇanā

479. Sedamocanagāthāsu **akappiyasambhogo**ti anupasampannehi saddhiṃ kātuṃ paṭikkhitto uposathādisaṃvāso eva vutto. **Pañhā mesā**ti ettha **ma**-kāro padasandhikaro. **Esā**ti ca liṅgavipallāsavasena vuttaṃ, pañho esoti attho. **Pañha**-saddo vā dviliṅgo daṭṭhabbo. Tenāha **‘‘esā pañhā’’**tiādi.

Garubhaṇḍaṃ sandhāyāti garubhaṇḍena garubhaṇḍaparivattanaṃ sandhāya. **Dasā**ti dasa avandiyapuggale. **Ekādase**ti abhabbapuggale. **Sikkhāya asādhāraṇo**ti khurabhaṇḍaṃ dhāretuṃ anuññātasikkhāpadena bhikkhūhi asādhāraṇasikkhāpadoti attho.

Ubbhakkhake na vadāmīti akkhato uddhaṃ sīse ṭhitamukhamaggepi pārājikaṃ sandhāya na vadāmi. **Adhonābhi**nti nābhito heṭṭhā ṭhitavaccapassāvamaggepi vivajjiya aññasmiṃ sarīrappadese methunadhammapaccayā kathaṃ pārājiko siyāti attho.

Chejjavatthunti pārājikaṃ.

Avippavāsapañhāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārājikādipañhāvaṇṇanā

480. **Dussakuṭiādīnī**ti **ādi**-saddena acchataratipupaṭṭādīhi, tiṇapaṇṇādīhi ca paṭicchannakuṭiyo saṅgaṇhāti. Tādisāya hi kuṭiyā bahi ṭhatvā anto ṭhitāya itthiyā magge dussādinā santhataṃ katvā pavesentopi pārājiko siyā. **Liṅgaparivattaṃ sandhāya vuttā**ti liṅge parivatte paṭiggahaṇassa vijahanato puna appaṭiggahetvā paribhuñjanāpattiṃ sandhāya vuttaṃ.

Pāḷiyaṃ **bhikkhū siyā vīsatiyā samāgatā**ti vīsatiyā saṅkhātāya bhikkhū samāgatā, etena sabbakammārahataṃ saṅghassa dasseti.

Nivatthoti gāthāya antaravāsakena nivattho uttarāsaṅgena diguṇaṃ katvā pārutasaṅghāṭiyo. Iti tāni tīṇipi cīvarāni kāye gatāneva bhikkhuniyā bindumattaṃ kāḷakaṃ udakena dhovitamatte nissaggiyāni hontīti attho.

Itthiṃ haneti gāthāya na mātubhūtaṃ itthiṃ haneyya, na pitubhūtaṃ purisaṃ haneyya. **Anariya**nti tañca anarahantameva haneyya, etena arahantaghātakopi na hotīti dasseti. **Anantaraṃ phuse**ti ānantariyaṃ phusatīti attho.

481. **Suppatiṭṭhita-nigrodhasadisa**nti yojanavitthataṃ rukkhaṃ sandhāya vuttaṃ.

Sattarasakesūti bhikkhunīnaṃ paññattasattarasasaṅghādisesesu.

Pārājikādipañhāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavaggo

Kammavaggavaṇṇanā

483. Kammavagge ṭhapitauposathapavāraṇānaṃ kattikamāse sāmaggiyā katāya sāmaggīpavāraṇaṃ muñcitvā uposathaṃ kātuṃ na vaṭṭatīti āha **''ṭhapetvā kattikamāsa''**nti. Sace pana tesaṃ nānāsīmāsu mahāpavāraṇāya visuṃ pavāritānaṃ kattikamāsabbhantare sāmaggī hoti, sāmaggīuposatho eva tehi kattabbo, na pavāraṇā. Ekasmiṃ vasse katapavāraṇānaṃ puna pavāraṇāya avihitattā. **Sāmaggīdivaso**ti anuposathadivase sāmaggīkaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Sace pana cātuddasiyaṃ, pannarasiyaṃ vā saṅgho sāmaggiṃ karoti, tadā sāmaggīuposathadivaso na hoti, cātuddasīpannarasīuposathova hoti. Upari pavāraṇāyapi eseva nayo.

Paccukkaḍḍhitvā ṭhapitadivasoti bhaṇḍanakārakehi upaddutā vā kenacideva karaṇīyena pavāraṇāsaṅgahaṃ vā katvā ṭhapito kāḷapakkhacātuddasīdivasova. **Dve ca puṇṇamāsiyo**ti pubba-kattikapuṇṇamā, pacchimakattikapuṇṇamā cāti dve puṇṇamāsiyo. **Evaṃ catubbidhampī**ti puṇṇamāsīdvayena saddhiṃ sāmaggīpavāraṇaṃ, cātuddasīpavāraṇañca sampiṇḍetvā vuttaṃ. Idañca pakaticārittavasena vuttaṃ. Tathārūpapaccaye pana sati ubhinnaṃ puṇṇamāsīnaṃ purimā dve cātuddasiyopi kāḷapakkhacātuddasiyā anantarā pannarasīpīti imepi tayo divasā pavāraṇādivasā evāti imaṃ sattavidhampi pavāraṇādivasaṃ ṭhapetvā aññasmiṃ divase pavāretuṃ na vaṭṭati.

484. **Anussāvanakammaṃ katvā**ti paṭhamaṃ anussāvanaṃ sāvetvā ''esā ñattī''ti anussāvanānantarameva sakalaṃ ñattiṃ vatvā, pariyosāne ''esā ñattī''ti vatvāti adhippāyo.

485. **Yvāya**nti byañjanappabhedo adhippeto. **Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo**ti ettha dasadhā dasavidhena byañjanānaṃ pabhedoti yojetabbaṃ. Kenāyaṃ pabhedoti āha **''byañjanabuddhiyā''**ti. Yathādhippetatthabyañjanato byañjanasaṅkhātānaṃ akkharānaṃ janikā buddhi byañjanabuddhi, tāya byañjanabuddhiyā, akkharasamuṭṭhāpakacittabhedenevāti attho. Yaṃ vā saṃyogaparaṃ katvā vuccati, idampi garukanti yojanā.

Tattha **āyasmato**tiādīsu yāni anantaritāni **sa**-kāra**ma**-kārādibyañjanāni ''saṃyogo''ti vuccanti, so saṃyogo paro yassa **a**-kārādino, so **saṃyogaparo** nāma. **Rassa**nti akārādibyañjanarahitaṃ saraṃ. **Asaṃyogapara**nti ''yassa nakkhamatī''tiādīsu **ya**-kāra **na**-kārādibyañjanasahitasaraṃ sandhāya vuttaṃ. **Ta**-kārassa **tha**-kāraṃ akatvā vaggantare sithilameva katvā ''suṇātu me''tiādiṃ vadantopi duruttaṃ karotiyeva ṭhapetvā anurūpaṃ ādesaṃ. Yañhi ''saccikatthaparamatthenā''ti vattabbe ''saccikaṭṭhaparamaṭṭhenā''ti ca ''atthakathā''ti vattabbe ''aṭṭhakathā''ti ca tattha tattha vuccati, tādisaṃ pāḷiaṭṭhakathāsu diṭṭhapayogaṃ, tadanurūpañca vattuṃ vaṭṭati, tato aññaṃ na vaṭṭati. Tenāha **''anukkamāgataṃ paveṇiṃ avināsentenā''**tiādi.

Dīghe vattabbe rassantiādīsu ''bhikkhūna''nti vattabbe ''bhikkhuna''nti vā ''bahūsū''ti vattabbe ''bahusū''ti vā ''nakkhamatī''ti vattabbe ''na khamatī''ti vā ''upasampadāpekkho''ti vattabbe ''upasampadāpekho''ti vā evaṃ anurūpaṭṭhānesu eva dīgharassādi rassadīghādivasena parivattetuṃ vaṭṭati, na pana ''nāgo''ti vattabbe ''nago''ti vā ''saṅgho''ti vattabbe ''sagho''ti vā ''tisso''ti vattabbe ''tiso''ti vā ''yācatī''ti vattabbe ''yācantī''ti vā evaṃ ananurūpaṭṭhānesu vattuṃ. Sambandhaṃ, pana vavatthānañca sabbathāpi vaṭṭatīti gahetabbaṃ.

486. **Sesasīmāsupī**ti atimahatīādīsu dasasupi.

488. **Catuvaggakaraṇe**ti catuvaggena saṅghena kattabbe. **Anissāritā**ti uposathaṭṭhapanādinā vā laddhinānāsaṃvāsakabhāvena vā na bahikatā. Aṭṭhakathāyañhi ''apakatattassāti ukkhittakassa vā, yassa vā uposathapavāraṇā ṭhapitā hontī''ti (pari. aṭṭha. 425) vuttattā ṭhapitauposathapavāraṇo bhikkhu apakatatto evāti gahetabbaṃ. **Parisuddhasīlā**ti pārājikaṃ anāpannā adhippetā. Parivāsādikammesu pana garukaṭṭhāpi apakatattā evāti gahetabbaṃ. **Avasesā…pe… chandārahāva hontī**ti saṅghato hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhite sandhāya vuttaṃ. Avijahitvā ṭhitā pana chandārahā na honti, tepi catuvaggādito adhikā hatthapāsaṃ vijahitvāva chandārahā honti. Tasmā saṅghato hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhiteneva chando vā pārisuddhi vā dātabbā.

Kammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Apalokanakammakathāvaṇṇanā

496. **Etarahi sacepi sāmaṇero**tiādīsu buddhādīnaṃ avaṇṇabhāsanampi akappiyādiṃ kappiyādibhāvena dīpanampi diṭṭhivipattiyaññeva pavisati. Teneva vakkhati ''taṃ laddhiṃ nissajjāpetabbo''ti. Bhikkhūnampi eseva nayo. **Micchādiṭṭhiko**ti buddhavacanādhippāyaṃ viparītato gaṇhanto, **so eva antaggāhikāya diṭṭhiyā samannāgato**ti ca vutto. Keci pana ''sassatucchedānaṃ aññataradiṭṭhiyā samannāgato''ti vadanti, taṃ na yuttaṃ, sassatucchedaggāhassa sāmaṇerānaṃ liṅganāsanāya kāraṇattena heṭṭhā **aṭṭhakathāya**meva (mahāva. aṭṭha. 108) vuttattā, idha ca daṇḍakammanāsanāya eva adhippetattā.

Tassāpi dātabboti vijjamānaṃ mukharādibhāvaṃ nissāya appaṭipucchitvāpi paṭiññaṃ aggahetvāpi āpattiṃ anāropetvāpi desitāyapi āpattiyā khuṃsanādito anoramantassa dātabbova. Oramantassa pana khamāpentassa na dātabbo.

Brahmadaṇḍassa dānanti kharadaṇḍassa ukkaṭṭhadaṇḍassa dānaṃ. Tajjanīyādikamme hi kate ovādānusāsanippadānapaṭikkhepo natthi. Dinnabrahmadaṇḍe pana tasmiṃ saddhiṃ tajjanīyādikammakatehi paṭikkhittampi kātuṃ na vaṭṭati, ''neva vattabbo''tiādinā ālāpasallāpādimattassāpi nakārena paṭikkhittattā. Tañhi disvā bhikkhū gīvaṃ parivattetvā olokanamattampi na karonti, evaṃ vivajjetabbaṃ nimmadanakaraṇatthameva tassa daṇḍassa anuññātattā. Teneva channattheropi ukkhepanīyādikammakatopi abhāyitvā brahmadaṇḍe dinne ''saṅghenāhaṃ sabbathā vivajjito''ti mucchito papati. Yo pana brahmadaṇḍakatena saddhiṃ ñatvā saṃsaṭṭho avivajjetvā viharati, tassa dukkaṭamevāti gahetabbaṃ aññathā brahmadaṇḍavidhānassa niratthakatāpasaṅgato. **Tenā**ti brahmadaṇḍakatena. Yathā tajjanīyādikammakatehi, evameva tato adhikampi saṅghaṃārādhentena sammāvattitabbaṃ. Tañca ‘‘sorato nivātavuttī’’tiādinā sarūpato dassitameva. Tenāha **‘‘sammāvattitvā khamāpentassa brahmadaṇḍo paṭippassambhetabbo’’**ti.

Yaṃ taṃ bhagavatā avandiyakammaṃ anuññātanti sambandho. **‘‘Tassa bhikkhuno daṇḍakammaṃ kātu’’**nti sāmaññato anuññātappakāraṃ dassetvā puna visesato anuññātappakāraṃ dassetuṃ **‘‘atha kho’’**tiādipāḷi uddhaṭāti veditabbaṃ. **Imassa apalokanakammassa ṭhānaṃ hotī**ti apalokanakammassa sāmaññassa pavattiṭṭhānaṃ hotīti. Visesabyatirekena avijjamānampi tadaññattha appavattiṃ dassetuṃ visesanissitaṃ viya voharīyati. **‘‘Kammaññeva lakkhaṇa’’**nti iminā osāraṇādivasena gahitāvasesānaṃ sabbesaṃ apalokanakammassa sāmaññalakkhaṇavasena gahitattā kammaññeva lakkhaṇamassāti kammalakkhaṇanti nibbacanaṃ dasseti. Idañca vuttāvasesānaṃ kammānaṃ niṭṭhānaṭṭhānaṃ, saṅkhārakkhandhadhammāyatanāni viya vuttāvasesakhandhāyatanānanti daṭṭhabbaṃ. Teneva vakkhati ‘‘ayaṃ panettha pāḷimuttakopi kammalakkhaṇavinicchayo’’tiādi (pari. aṭṭha. 495-496). Yathā cettha, evaṃ upari ñattikammādīsupi kammalakkhaṇaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tassa karaṇa**nti avandiyakammassa karaṇavidhānaṃ.

‘‘Na vanditabbo’’ti iminā vandantiyā dukkaṭanti dassetīti daṭṭhabbaṃ. Saṅghena kataṃ katikaṃ ñatvā maddanaṃ viya hi saṅghasammutiṃ anādarena atikkamantassa āpatti eva hoti.

Bhikkhusaṅghassāpi panetaṃ labbhatiyevāti avandiyakammassa upalakkhaṇamattena gahitattā bhikkhusaṅghassāpi kammalakkhaṇaṃ labbhati eva.

Salākadānaṭṭhānaṃ **salākaggaṃ** nāma. Yāgubhattānaṃ bhājanaṭṭhānāni **yāgaggabhattaggāni** nāma. Etesupi hi ṭhānesu sabbo saṅgho uposathe viya sannipatito, kammañca vaggakammaṃ na hoti, ‘‘mayametaṃ na jānimhā’’ti pacchā khiyyantāpi na honti. Khaṇḍasīmāya pana kate khiyyanti. Saṅghikapaccayañhi acchinnacīvarādīnaṃ dātuṃ apalokentehi upacārasīmaṭṭhānaṃ sabbesaṃ anumatiṃ gahetvāva kātabbaṃ. Yo pana visabhāgapuggalo dhammikaṃ apalokanaṃ paṭibāhati, taṃ upāyena bahiupacārasīmāgataṃ vā katvā khaṇḍasīmaṃ vā pavisitvā kātuṃ vaṭṭati.

Yaṃ sandhāya ‘‘apalokanakammaṃ karotī’’ti sāmaññato dasseti, taṃ apalokanakammaṃ sarūpato dassetumāha **‘‘acchinnacīvaraṃ’’**iccādi. Yadi apaloketvāva cīvaraṃ dātabbaṃ, kiṃ pana appamattakavissajjakasammutiyāti āha **‘‘appamattakavissajjanakena panā’’**tiādi. **Nāḷi vā upaḍḍhanāḷi vā**ti divase divase apaloketvā dātabbassa pamāṇadassanaṃ. Tena yāpanamattameva apaloketabbaṃ, na adhikanti dasseti. **Ekadivasaṃyeva vā**tiādi dasavīsatidivasānaṃ ekasmiṃ divaseyeva dātabbaparicchedadassanaṃ, tena yāva jīvanti vā yāva rogā vuṭṭhahatīti vā evaṃ apaloketuṃ na vaṭṭatīti dasseti. **Iṇapalibodha**nti iṇavatthuṃ dātuṃ vaṭṭatīti sambandho. Tañca iṇāyikehi palibuddhassa lajjipesalassa sāsanupakārakassa pamāṇayuttameva kappiyabhaṇḍaṃ niyametvā apaloketvā dātabbaṃ, na pana sahassaṃ vā satasahassaṃ vā mahāiṇaṃ. Tādisañhi bhikkhācariyavattena sabbehi bhikkhūhi tādisassa bhikkhuno pariyesitvā dātabbaṃ.

Upanikkhepatoti cetiyapaṭijagganatthāya vaḍḍhiyā payojetvā kappiyakārakehi ṭhapitavatthuto. **Saṅghikenapī**ti na kevalañca tatruppādato paccayadāyakehi catupaccayatthāya saṅghassa dinnavatthunāpīti attho.

Saṅghabhattaṃ kātuṃ na vaṭṭatīti mahādānaṃ dentehipi kariyamānaṃ saṅghabhattaṃ viya kāretuṃ na vaṭṭatīti adhippāyo.

‘‘Yathāsukhaṃ paribhuñjituṃ ruccatī’’ti vuttattā attano paribhogappahonakaṃ appaṃ vā bahuṃ vā gahetabbaṃ, adhikaṃ pana gahetuṃ na labhati. **Uposathadivase**ti nidassanamattaṃ, yasmiṃ kismiñci divasepi kataṃ sukatameva hoti. Karontena ‘‘yaṃ imasmiṃ vihāre antosīmāya saṅghasantakaṃ…pe… yathāsukhaṃ paribhuñjituṃ mayhaṃ ruccatī’’ti evaṃ katikā kātabbā, tathā dvīhi tīhipi ‘‘āyasmantānaṃ ruccatī’’ti vacanameva hettha viseso. **Tesampī**ti rukkhānaṃ. **Sā eva katikā**ti visuṃ katikā na kātabbāti attho.

Tesanti rukkhānaṃ. Saṅgho sāmīti sambandho. **Purimavihāre**ti purime yathāsukhaṃ paribhogatthāya katakatike vihāre. **Pariveṇāni katvā jaggantī**ti yattha arakkhiyamāne phalāphalāni, rukkhā ca vinassanti, tādisaṃ ṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, tattha saṅghassa katikā na pavattīti adhippāyo. Ye pana rukkhā bījāni ropetvā ādito paṭṭhāya paṭijaggitā, tepi dasamabhāgaṃ datvā ropakeheva paribhuñjitabbā. **Tehī**ti jaggakehi.

Tatthāti tasmiṃ vihāre. **Mūle**ti ādikāle, pubbeti attho. **Dīghā katikā**ti aparicchinnakālā yathāsukhaṃ paribhogatthāya katikā. **Nikkukkuccenā**ti ‘‘abhājitamida’’nti kukkuccaṃ akatvāti attho. **Khiyyanamattamevetа**nti tena khiyyanena bahuṃ khādantānaṃ doso natthi attano paribhogappamāṇasseva gahitattā, khiyyantepi attano pahonakaṃ gahetvā khāditabbanti adhippāyo.

Gaṇhathāti na vattabbāti tathāvutte teneva bhikkhunā dinnaṃ viya maññeyyuṃ, taṃ nissāya micchājīvasambhavo hotīti vuttaṃ. Tenāha **‘‘anuvicaritvā’’**tiādi. **Upaḍḍhabhāgo**ti ekabhikkhuno paṭivīsato upaḍḍhabhāgo. Dentena ca ‘‘ettakaṃ dātuṃ saṅgho anuññāsī’’ti evaṃ attānaṃ parimocetvā yathā te saṅghe eva pasīdanti, evaṃ vatvā dātabbaṃ.

Apaccāsīsantenāti gilānagamikissarādīnaṃ anuññātapuggalānampi attano santakaṃ dentena apaccāsīsanteneva dātabbaṃ, ananuññātapuggalānaṃ pana apaccāsīsantenāpi dātuṃ na vaṭṭatīti. Saṅghikameva yathākatitāya dāpetabbaṃ. Attano santakampi paccayadāyakādī sayameva vissāsena gaṇhanti, na vāretabbā, laddhakappiyanti tuṇhī bhavitabbaṃ. **Pubbe vuttamevā**ti ‘‘kuddho hi so rukkhepi chindeyyā’’tiādinā tuṇhībhāve kāraṇaṃ pubbe vuttameva. Tehi kataanatthābhāvepi kāruññena tuṇhī bhavituṃ vaṭṭati, ‘‘gaṇhathā’’tiādi pana vattuṃ na vaṭṭati.

Garubhaṇḍattā…pe… na dātabbanti jīvarukkhānaṃ ārāmaṭṭhānīyattā, dārūnañca gehasambhārānupagatattā ‘‘sabbaṃ tvameva gaṇhā’’ti dātuṃ na vaṭṭatīti vuttaṃ. **Akatāvāsaṃ vā katvā**ti pubbe avijjamānaṃ senāsanaṃ katvā jaggitakāle phalavāre sampatte.

Apalokanakammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Atthavasavaggādivaṇṇanā

498. **Vipākadukkhasaṅkhātānaṃ samparāyikaverāna**nti ettha pāṇātipātādiverena nibbattattā, verappattiyā hetuttā ca ‘‘vipākadukkhavedanā’’ti vuttā. Pāṇātipātādipañcaveravinimuttānampi akusalānaṃ verehi saha ekato saṅgaṇhanatthaṃ **‘‘dasaakusalakammapathappabhedāna’’**nti puna vuttaṃ.

499-500. **Taṃ kamma**nti tajjanīyādikammameva, sattā āpattikkhandhā paññattaṃ nāmāti sambandho. **Antarā kenaci apaññatte sikkhāpade**ti imasmiṃ kappe ādito paṭṭhāya yāva amhākaṃ bhagavato abhisambodhi, tāva antarākāle kakusandhādiṃ ṭhapetvā kenaci apaññatte sikkhāpadeti attho. **Vinītakathā sikkhāpada**nti vinītavatthūni eva. Tāni hi taṃtaṃsikkhākoṭṭhāsānaṃ pakāsanato ‘‘sikkhāpada’’nti ca āpattianāpattīnaṃ anupaññāpanato ‘‘anupaññatta’’nti ca vuccanti.

Atthavasavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅgahavaggavaṇṇanānayo niṭṭhito.

Iti mahāvaggo, paññattivaggo, saṅgahavaggoti tīhi mahāvaggehi paṭimaṇḍito **parivāro**ti veditabbo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Parivāravaṇṇanānayo niṭṭhito.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Avasānagāthāsu ubhatovibhaṅga-khandhaka-parivārehi vibhattattā vibhāgapaṭidesanā yasmiṃ vinayapiṭake. So ubhatovibhaṅga-khandhaka-parivāravibhattadesano āhāti yojanā. **Tassā**ti vinayapiṭakassa.

Satthu mahābodhīti dakkhiṇasākhaṃ sandhāya vadati. Yaṃ padhānagharaṃ nāma pariveṇaṃ, tattha cārupākārena sañcitaṃ parikkhittaṃ yaṃ pāsādaṃ kārayi, tatra tasmiṃ mahānigamasāmino pāsāde vasatāti yojetabbā.

Buddhasiriṃ uddisitvā nissāya, tassa vā ajjhesanampi paṭicca yā iddhā paripuṇṇavinicchayatāya samiddhā vinayasaṃvaṇṇanā āraddhāti yojanā.

Sirinivāsassāti siriyā nivāsanaṭṭhānabhūtassa **siripāla**nāmakassa rañño. **Jayasaṃvacchare**ti vijayayutte saṃvacchare. Āraddhakāladassanatthaṃ puna ‘‘jayasaṃvacchare ayaṃ āraddhā’’ti vuttaṃ.

Kāle vassanti yuttakāle vassanasīlo. **Devo**ti megho.

Nigamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca āraddhā, vinayaṭṭhakathāya yā;
Vaṇṇanā nātivitthiṇṇā, paripuṇṇavinicchayā.

Paññāsabhāṇavārāya, tantiyā parimāṇato;
Samijjhaniṭṭhiparamā, yā **vimativinodanī**.

Anantarāyena katā, ayaṃ niṭṭhamupāgatā;
Yaṃ taṃ niṭṭhaṃ tathā sabbe, pāṇino samanorathā.

Therehi vinayaññūhi, sucisallekhavuttihi;
Avissatthātivitthiṇṇa-ganthabhīrū hipatthitaṃ.

Karontena mayā evaṃ, vinayaatthavaṇṇanaṃ;
Yaṃ pattaṃ kusalaṃ tena, patvā sambodhimuttamaṃ.

Vinayatthaṃ pakāsetvā, yo sopāyena lakkhaṇaṃ;
Sopāyaṃ vimaticcheda-ñāṇacakkhupadāyakaṃ.

Viraddhatthavipallāsa-ganthavitthārahāniyā;
Visuddhiṃ pāpayissāmi, satte saṃsāradukkhato.

Lokiyehi ca bhogehi, guṇehi nikhilā pajā;
Sabbehi sahitā hontu, ratā sambuddhasāsaneti.

Vimativinodanīṭīkā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Sāratthadīpanī-ṭīkā (paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ **buddhaṃ, dhammañca** vimalaṃ varaṃ;
Vande **ariyasaṅghañca,** dakkhiṇeyyaṃ niraṅgaṇaṃ.

Uḷārapuññatejena, katvā sattuvimaddanaṃ;
Pattarajjābhisekena, sāsanujjotanatthinā.

Nissāya sīhaḷindena, yaṃ **parakkamabāhunā**;
Katvā nikāyasāmaggiṃ, sāsanaṃ suvisodhitaṃ.

Kassapaṃ taṃ mahātheraṃ, saṅghassa pariṇāyakaṃ;
Dīpasmiṃ tambapaṇṇimhi, sāsanodayakārakaṃ.

Paṭipattiparādhīnaṃ, sadāraññanivāsinaṃ;
Pākaṭaṃ gagane canda-maṇḍalaṃ viya sāsane.

Saṅghassa pitaraṃ vande, vinaye suvisāradaṃ;
Yaṃ nissāya vasantohaṃ, vuddhippattosmi sāsane.

Anutheraṃ mahāpuññaṃ, **sumedhaṃ** sutivissutaṃ;
Avikhaṇḍitasīlādi-parisuddhaguṇodayaṃ.

Bahussutaṃ satimantaṃ, dantaṃ santaṃ samāhitaṃ;
Namāmi sirasā dhīraṃ, garuṃ me gaṇavācakaṃ.

Āgatāgamatakkesu, saddasatthanayaññusu;
Yassantevāsibhikkhūsu, sāsanaṃ suppatiṭṭhitaṃ.

Vinayaṭṭhakathāyāhaṃ, **līnasāratthadīpaniṃ**;
Karissāmi suviññeyyaṃ, paripuṇṇamanākulaṃ.

Porāṇehi kataṃ yaṃ tu, līnatthassa pakāsanaṃ;
Na taṃ sabbattha bhikkhūnaṃ, atthaṃ sādheti sabbaso.

Duviññeyyasabhāvāya, sīhaḷāya niruttiyā;
Gaṇṭhipadesvanekesu, likhitaṃ kiñci katthaci.

Māgadhikāya bhāsāya, ārabhitvāpi kenaci;
Bhāsantarehi sammissaṃ, likhitaṃ kiñcideva ca.

Asāraganthabhāropi, tattheva bahu dissati;
Ākulañca kataṃ yattha, suviññeyyampi atthato.

Tato aparipuṇṇena, tādisenettha sabbaso;
Kathamatthaṃ vijānanti, nānādesanivāsino.

Bhāsantaraṃ tato hitvā, sāramādāya sabbaso;
Anākulaṃ karissāmi, paripuṇṇavinicchayanti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Vinayasaṃvaṇṇanārambhe ratanattayaṃ namassitukāmo tassa visiṭṭhaguṇayogasandassanatthaṃ **‘‘yo kappakoṭīhipī’’**tiādimāha. Visiṭṭhaguṇayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetamatthaṃ sādheti. Ettha ca saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanaṃ tattha tattha bahudhā papañcenti ācariyā. Tathā hi vaṇṇayanti –

> ‘‘Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesaṃ uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṃ. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatiṃ paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā’’ti.

Mayaṃ pana idhādhippetameva payojanaṃ dassayissāma. Tasmā saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasaṃvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṃ. Idameva hi payojanaṃ ācariyena idhādhippetaṃ. Tathā hi vakkhati –

‘‘Iccevamaccantanamassaneyyaṃ,
Namassamāno ratanattayaṃ yaṃ;
Puññābhisandaṃ vipulaṃ alatthaṃ,
Tassānubhāvena hatantarāyo’’ti.

Ratanattayapaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasaṃvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanaṃ ratanattayapūjāya paññāpāṭavabhāvato, tāya paññāpāṭavañca rāgādimalavidhamanato. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hotī’’tiādi (a. ni. 11.11).

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā paññāpāṭavaṃ. Vuttañhi tassa samādhihetuttaṃ –

> ‘‘Evaṃ ujugatacitto kho, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vediyati, sukhino cittaṃ samādhiyatī’’ti (a. ni. 11.11.).

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva ‘‘samāhito yathābhūtaṃ pajānātī’’ti (saṃ. ni. 4.99; mi. pa. 2.1.14). Tato evaṃ paṭubhūtāya paññāya paṭiññāmahattakataṃ khedamabhibhuyya anantarāyena saṃvaṇṇanaṃ samāpayissati. Tena vuttaṃ ‘‘anantarāyena parisamāpanattha’’nti.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayapaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino;
Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ bala’’nti. (dha. pa. 109);

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuḍḍhiyā hoteva kāriyaniṭṭhānamiti vuttaṃ ‘‘anantarāyena parisamāpanattha’’nti.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā. Aparihānāvahañhi tīsupi ratanesu gāravaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Sattime, bhikkhave, aparihāniyā dhammā. Katame satta? Satthugāravatā dhammagāravatā saṅghagāravatā sikkhāgāravatā samādhigāravatā kalyāṇamittatā sovacassatā’’ti (a. ni. 7.34).

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātaparisamāpanaṃ.

Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttañhi tassa puññātisayattaṃ –

‘‘Pūjārahe pūjayato, buddhe yadiva sāvake;
Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

‘‘Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye;
Na sakkā puññaṃ saṅkhātuṃ, imettamapi kenacī’’ti. (dha. pa. 195-196; apa. thera 1.10.1-2);

Puññātisayo ca yathādhippetaparisamāpanupāyo. Yathāha –

‘‘Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi;
Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī’’ti. (khu. pā. 8.10);

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaniṭṭhānaṃ. Ratanattayapūjā hi niratisayapuññakkhettasaṃbuddhiyā aparimeyyappabhavo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhaṃsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Tasmā suvuttaṃ ‘‘saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasaṃvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabba’’nti.

Evaṃ pana sappayojanaṃ ratanattayavandanaṃ kattukāmo paṭhamaṃ tāva bhagavato vandanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ **‘‘yo kappa…pe… mahākāruṇikassa tassā’’**ti āha. Ettha pana yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā yasmā karuṇāppadhānā, na suttantadesanā viya karuṇāpaññāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, tasmā karuṇāppadhānameva bhagavato thomanaṃ āraddhaṃ. Esā hi ācariyassa pakati, yadidaṃ ārambhānurūpathomanā. Teneva suttantadesanāya saṃvaṇṇanārambhe ‘‘karuṇāsītalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohatama’’nti karuṇāpaññāppadhānaṃ, abhidhammadesanāya saṃvaṇṇanārambhe ‘‘karuṇā viya sattesu, paññā yassa mahesino’’ti paññāppadhānañca thomanaṃ āraddhaṃ. Karuṇāpaññāppadhānā hi suttantadesanā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āsayānusayādhimutticariyādibhedaparicchindanasamatthāya paññāya sattesu ca mahākaruṇāya tattha sātisayappavattito. Suttantadesanāya hi mahākaruṇāsamāpattibahulo veneyyasantānesu tadajjhāsayānulomena gambhīramatthapadaṃ patiṭṭhāpesi. Abhidhammadesanā ca kevalaṃ paññāppadhānā paramatthadhammānaṃ yathāsabhāvapaṭivedhasamatthāya paññāya tattha sātisayappavattito.

Vinayadesanā pana āsayādinirapekkhaṃ kevalaṃ karuṇāya pākatikasattenapi asotabbārahaṃ suṇanto apucchitabbārahaṃ pucchanto avattabbārahañca vadanto bhagavā sikkhāpadaṃ paññapesīti karuṇāppadhānā. Tathā hi ukkaṃsapariyantagatahirottappopi bhagavā lokiyasādhujanehipi pariharitabbāni ‘‘sikharaṇīsī’’tiādīni vacanāni yathāparādhañca garahavacanāni vinayapiṭakadesanāya mahākaruṇāsañcoditamānaso mahāparisamajjhe abhāsi, taṃtaṃsikkhāpadapaññattikāraṇāpekkhāya verañjādīsu sārīrikañca khedamanubhosi. Tasmā kiñcāpi bhūmantarapaccayākārasamayantarakathānaṃ viya vinayapaññattiyāpi samuṭṭhāpikā paññā anaññasādhāraṇatāya atisayakiccavatī, karuṇāya kiccaṃ pana tatopi adhikanti karuṇāppadhānā vinayadesanā. Karuṇābyāpārādhikatāya hi desanāya karuṇāppadhānatā. Tasmā ārambhānurūpaṃ karuṇāppadhānameva ettha thomanaṃ katanti veditabbaṃ.

Karuṇāggahaṇena ca aparimeyyappabhāvā sabbepi buddhaguṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā taṃmūlakattā sesabuddhaguṇānaṃ. Mahākaruṇāya vā chasu asādhāraṇañāṇesu aññatarattā taṃsahacaritasesāsādhāraṇañāṇānampi gahaṇasabbhāvato sabbepi buddhaguṇā nayato dassitāva honti. Esoyeva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo yadidaṃ nayaggāho. Aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.304; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425);

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ patianuyuttena ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti paṭikkhipitvā ‘‘apica me, bhante, dhammanvayo vidito’’ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ. Tasmā ‘‘yo kappakoṭīhipī’’tiādinā karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavīti daṭṭhabbaṃ. Ayamettha samudāyattho.

Ayaṃ pana avayavattho – **yo**ti aniyamavacanaṃ. Tassa ‘‘nātho’’ti iminā sambandho. ‘‘Kappakoṭīhipī’’tiādinā pana yāya karuṇāya so ‘‘mahākāruṇiko’’ti vuccati, tassā vasena kappakoṭigaṇanāyapi appameyyaṃ kālaṃ lokahitatthāya atidukkaraṃ karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ dasseti. Karuṇāya baleneva hi so bhagavā hatthagatampi nibbānaṃ pahāya saṃsārapaṅke nimuggaṃ sattanikāyaṃ tato samuddharaṇatthaṃ cintetumpi asakkuṇeyyaṃ nayanajīvitaputtabhariyadānādikaṃ atidukkaramakāsi. **Kappakoṭīhipi appameyyaṃ kāla**nti kappakoṭigaṇanāyapi ‘‘ettakā kappakoṭiyo’’ti pametuṃ asakkuṇeyyaṃ kālaṃ, kappakoṭigaṇanavasenapi paricchinditumasakkuṇeyyattā aparicchinnāni kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyānīti vuttaṃ hoti. Kappakoṭivaseneva hi so kālo appameyyo, asaṅkhyeyyavasena pana paricchinnoyeva. ‘‘Kappakoṭīhipī’’ti **api**saddo kappakoṭivasenapi tāva pametuṃ na sakkā, pageva vassagaṇanāyāti dasseti. ‘‘Appameyyaṃ kāla’’nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ ‘‘māsamadhīte, divasaṃ caratī’’tiādīsu viya. **Karonto atidukkarānī**ti pañcamahāpariccāgādīni atidukkarāni karonto. Evamatidukkarāni karonto kiṃ vindīti ce? **Khedaṃ gato,** kāyikaṃ khedamupagato, parissamaṃ pattoti attho, dukkhamanubhavīti vuttaṃ hoti. Dukkhañhi khijjati sahitumasakkuṇeyyanti ‘‘khedo’’ti vuccati. **Lokahitāyā**ti ‘‘anamatagge saṃsāre vaṭṭadukkhena accantapīḷitaṃ sattalokaṃ tamhā dukkhato mocetvā nibbānasukhabhāgiyaṃ karissāmī''ti evaṃ sattalokassa hitakaraṇatthāyāti attho. Assa ca ''atidukkarāni karonto''ti iminā sambandho. Lokahitāya khedaṃ gatoti yojanāyapi natthi doso. **Mahāgaṇṭhipade**pi hi ''atidukkarāni karonto khedaṃ gato, kimatthanti ce? Lokahitāyā''ti vuttaṃ.

Yaṃ pana evaṃ yojanaṃ asambhāventena **kenaci** vuttaṃ ''na hi bhagavā lokahitāya saṃsāradukkhamanubhavati. Na hi kassaci dukkhānubhavanaṃ lokassa upakāraṃ āvahatī''ti, taṃ tassa matimattaṃ. Evaṃ yojanāyapi atidukkarāni karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ lokahitakaraṇatthāyāti ayamattho viññāyati, na tu dukkhānubhavaneneva lokahitasiddhīti. Paṭhamaṃ vuttayojanāyapi hi na dukkarakaraṇamattena lokahitasiddhi. Na hi dukkaraṃ karonto kañci sattaṃ maggaphalādīsu patiṭṭhāpeti, atha kho tādisaṃ atidukkaraṃ katvā sabbaññubhāvaṃ sacchikatvā niyyānikadhammadesanāya maggaphalādīsu satte patiṭṭhāpento lokassa hitaṃ sādheti.

Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, hitakaraṇassa pana adhippetattā taṃvisayasseva sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni taṃvipāko cāti ''loko''ti vuccati. Katthaci pana ''sanarāmaralokagaru''ntiādīsu samūhatthopi lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ ''iminā sattalokañca jātilokañca saṅgaṇhāti, tasmā tassa sattalokassa idhalokaparalokahitaṃ, atikkantaparalokānaṃ vā ucchinnalokasamudayānaṃ idha jātiloke okāsaloke vā diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātañca hitaṃ sampiṇḍetvā lokassa, lokānaṃ, loke vā hitanti sarūpekasesaṃ katvā lokahitamiccevāhā''ti, na taṃ sārato paccetabbaṃ diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhaātahitassapi sattalokavisayattā, sattalokaggahaṇeneva ucchinnamūlānaṃ khīṇāsavānampi saṅgahitattā.

> Sabbattha **''kenacī''**ti vutte **''vajirabuddhiṭīkākārenā''**ti gahetabbaṃ. **''Mahāgaṇṭhipade''**ti vā **''majjhimagaṇṭhipade''**ti vā **''cūḷagaṇṭhipade''**ti vā vutte **''sīhaḷagaṇṭhipadesū''**ti gahetabbaṃ. Kevalaṃ **''gaṇṭhipade''**ti vutte **''māgadhabhāsāya likhite gaṇṭhipade''**ti gahetabbaṃ.

Nāthoti lokapaṭisaraṇo, lokasāmī lokanāyakoti vuttaṃ hoti. Tathā hi sabbānatthapaahārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ ekapaṭisaraṇo patiṭṭhā. Atha vā nāthatīti **nātho,** veneyyānaṃ hitasukhaṃ mettāyanavasena āsīsati patthetīti attho. Atha vā nāthati veneyyagate kilese upatāpetīti attho, nāthatīti vā yācatīti attho. Bhagavā hi ''sādhu, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ attasampattiṃ paccavekkheyyā''tiādinā (a. ni. 8.7) sattānaṃ taṃ taṃ hitapaṭipattiṃ yācitvāpi karuṇāya samussāhito te tattha niyojeti. Paramena vā cittissariyena samannāgato sabbasatte īsati abhibhavatīti paramissaro bhagavā ''nātho''ti vuccati. Sabbopi cāyamattho saddasatthānusārato veditabbo.

Mahākāruṇikassāti yo karuṇāya kampitahadayattā lokahitatthaṃ atidukkarakiriyāya anekappakāraṃ tādisaṃ saṃsāradukkhamanubhavitvā āgato, tassa mahākāruṇikassāti attho. Tattha kiratīti **karuṇā,** paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Dukkhitesu vā kirīyati pasārīyatīti karuṇā. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādheti, vināseti vā parassa dukkhanti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibādhetīti. Karuṇāya niyuttoti kāruṇiko yathā ''dovāriko''ti. Yathā hi dvāraṭṭhānato aññattha vattamānopi dvārapaṭibaddhajīviko puriso dvārānativattavuttitāya dvāre niyuttoti ''dovāriko''ti vuccati, evaṃ bhagavā mettādivasena karuṇāvihārato aññattha vattamānopi karuṇānativattavuttitāya karuṇāya niyuttoti ''kāruṇiko''ti vuccati. Mahābhinīhārato paṭṭhāya hi yāva mahāparinibbānā lokahitatthameva lokanāthā tiṭṭhanti. Mahanto kāruṇikoti mahākāruṇiko. Satipi bhagavato tadaññaguṇānampi vasena mahantabhāve kāruṇikasaddasannidhānena vuttattā karuṇāvasenettha mahantabhāvo veditabbo yathā ''mahāveyyākaraṇo''ti. Evañca katvā ''mahākāruṇikassā''ti iminā padena puggalādhiṭṭhānena satthu mahākaruṇā vuttā hoti.

Atha vā karuṇā karuṇāyanaṃ sīlaṃ pakati etassāti **kāruṇiko,** pathavīphassādayo viya kakkhaḷaphusanādisabhāvā karuṇāyanasabhāvo sabhāvabhūtakaruṇoti attho. Sesaṃ purimasadisameva. Atha vā mahāvisayatāya mahānubhāvatāya mahābalatāya ca mahatī karuṇāti **mahākaruṇā**. Bhagavato hi karuṇā niravasesesu sattesu pavattati, pavattamānā ca anaññasādhāraṇā pavattati, diṭṭhadhammikādibhedañca mahantameva sattānaṃ hitasukhaṃ ekantato nipphādeti, mahākaruṇāya niyuttoti **mahākāruṇiko**ti sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Atha vā mahatī pasatthā karuṇā assa atthīti mahākāruṇiko. Pūjāvacano hettha mahantasaddo ''mahāpuriso''tiādīsu viya. Pasatthā ca bhagavato karuṇā mahākaruṇāsamāpattivasenapi pavattito anaññasādhāraṇattāti.

Evaṃ karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ thometvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **''asambudha''**ntiādimāha. Tattha **asambudha**nti pubbakālakiriyāniddeso, tassa asambujjhanto appaṭivijjhantoti attho, yathāsabhāvaṃ appaṭivijjhanatoti vuttaṃ hoti. Hetuattho hettha antasaddo ''paṭhanto nisīdatī''tiādīsu viya. **Ya**nti pubbakālakiriyāya aniyamato kammaniddeso. **Buddhanisevita**nti tassa visesanaṃ. Tattha buddhasaddassa tāva ''bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho''tiādinā (mahāni. 192) niddesanayena attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti buddho. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇena saha vāsanāya vihataviddhaṃsitaniravasesakileso mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha ‘‘buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva’’nti (mahāni. 192; cūḷani. pārāyanatthutigāthāniddesa 97; paṭi. ma. 1.161). Tena evaṃ nirupamappabhāvena buddhena nisevitaṃ gocarāsevanābhāvanāsevanāhi yathārahaṃ nisevitaṃ anubhūtanti attho.

Tattha nibbānaṃ gocarāsevanāvaseneva nisevitaṃ, maggo pana attanā bhāvito ca bhāvanāsevanāvasena sevito, parehi uppāditāni pana maggaphalāni cetopariyañāṇādinā yadā parijānāti, attanā uppāditāni vā paccavekkhaṇañāṇena paricchindati, tadā gocarāsevanāvasenapi sevitāni hontiyeva. Ettha ca pariyattidhammassapi pariyāyato dhammaggahaṇena gahaṇe sati sopi desanāsammasanañāṇagocaratāya gocarāsevanāya sevitoti sakkā gahetuṃ. ‘‘Abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchati, tīṇi piṭakāni sammasī’’ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāya sammasanapariyāyo labbhatīti yaṃ asambudhaṃ asambujjhanto asacchikarontoti atthasambhavato sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tampi ca appaṭivijjhanto bhavābhavaṃ gacchati, pariññātadhammavinayo pana tadatthapaṭipattiyā sammāpaṭipanno na cirasseva dukkhassantaṃ karissati. Vuttañhetaṃ –

‘‘Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jātisaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī’’ti. (dī. ni. 2.185; saṃ. ni. 1.185);

Ettha ca kiñcāpi maggaphalanibbānāni paccekabuddhabuddhasāvakehipi gocarāsevanādinā sevitāni honti, tathāpi ukkaṭṭhaparicchedavasena ‘‘buddhanisevita’’nti vuttaṃ. **Kenaci** pana buddhasaddassa sāmaññato buddhānubuddhapaccekabuddhānampi ettheva saṅgaho vutto.

Bhavābhavanti aparakālakiriyāya kammaniddeso, bhavato bhavanti attho. Atha vā **bhavābhava**nti sugatiduggativasena hīnapaṇītavasena ca khuddakaṃ mahantañca bhavanti attho. Vuddhatthopi hi a-kāro dissati ‘‘asekkhā dhammā’’tiādīsu viya. Tasmā **abhavo**ti mahābhavo vuccati. Atha vā **bhavo**ti vuddhi, **abhavo**ti hāni. **Bhavo**ti vā sassatadiṭṭhi, **abhavo**ti ucchedadiṭṭhi. Vuttappakāro bhavo ca abhavo ca bhavābhavo. Taṃ bhavābhavaṃ. **Gacchatī**ti aparakālakiriyāniddeso. **Jīvaloko**ti sattaloko. Jīvaggahaṇena hi saṅkhārabhājanalokaṃ nivatteti tassa bhavābhavagamanāsambhavato. Namo atthūti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Avijjādikilesajālaviddhaṃsinoti dhammavisesanaṃ. Tattha avindiyaṃ vindatīti **avijjā**. Pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma, aladdhabbanti attho. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti vā avijjā, khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññataṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti vā avijjā, dukkhādīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā, antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti vā avijjā, paramatthato avijjamānesupi itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti vā avijjā. Sā ādi yesaṃ taṇhādīnaṃ te avijjādayo, teyeva kilissanti etehi sattāti **kilesā,** teyeva ca sattānaṃ bandhanaṭṭhena jālasadisāti **jālaṃ,** taṃ viddhaṃseti sabbaso vināseti sīlenāti avijjādikilesajālaviddhaṃsī. Nanu cettha sapariyattiko navalokuttaradhammo adhippeto, tattha ca maggoyeva kilese viddhaṃseti, netareti ce? Vuccate. Maggassapi nibbānamāgamma kilesaviddhaṃsanato nibbānampi kilese viddhaṃseti nāma, maggassa kilesaviddhaṃsanakiccaṃ phalena nipphannanti phalampi ‘‘kilesaviddhaṃsī’’ti vuccati. Pariyattidhammopi kilesaviddhaṃsanassa paccayattā ‘‘kilesaviddhaṃsī’’ti vattumarahatīti na koci doso.

Dhammavarassa tassāti pubbe aniyamitassa niyamavacanaṃ. Tattha yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo**.

‘‘Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressantī’’ti. (dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37) –

Hi vuttaṃ. Saṃsāradukkhe vā apatamāne katvā dhāretīti dhammo maggaphaluppattiyā sattakkhattuparamatādivasena saṃsārassa paricchinnattā. Apāyādinibbattakakilesaviddhaṃsanañcettha dhāraṇaṃ. Evañca katvā ariyamaggo tassa tadatthasiddhihetutāya nibbānañcāti ubhayameva nippariyāyato dhāreti, ariyaphalaṃ pana taṃsamucchinnakilesapaṭippassambhanena tadanuguṇatāya, pariyattidhammo tadadhigamahetutāyāti ubhayaṃ pariyāyato dhāretīti veditabbaṃ. Vuttappakāro dhammoyeva attano uttaritarābhāvena varo pavaro anuttaroti **dhammavaro,** tassa dhammavarassa namo atthūti sambandho. Ettāvatā cettha amhehi sārattho pakāsito. Yaṃ panettha **kenaci** papañcitaṃ, amhehi ca idha na dassitaṃ, na taṃ sārato paccetabbaṃ. Ito paresupi evameva daṭṭhabbaṃ. Tasmā ito paṭṭhāya ettakampi avatvā sāratthameva dassayissāma. Yattha pana **kenaci** accantaviruddhaṃ likhitaṃ, tampi katthaci dassayissāma. Ettha ca ‘‘avijjādikilesajālaviddhaṃsino’’ti etena svākkhātatādīhi dhammaṃ thometi, ‘‘dhammavarassā’’ti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanato paripuṇṇatāya. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṃ.

Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ thometvā idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ **‘‘guṇehī’’**tiādimāha. ‘‘Guṇehī’’ti padassa ‘‘yutto’’ti iminā sambandho. Idāni yehi guṇehi yutto, te dassento **‘‘sīlasamādhī’’**tiādimāha. Tattha catupārisuddhisīlādi **‘‘sīla’’**nti vuccati. **Samādhī**ti paṭhamajjhānādi. Samādhisīsena hi paṭhamajjhānādayo vuttā. **Paññā**ti maggapaññā. Vimutti ca vimuttiñāṇañca vimuttivimuttiñāṇanti vattabbe ekadesasarūpekasesanayena ‘‘vimuttiñāṇa’’nti vuttaṃ. Ādisaddapariyāyena pabhutisaddena vā vimuttiggahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha **vimuttī**ti phalaṃ. **Vimuttiñāṇa**nti paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Pabhuti**-saddena chaḷabhiññācatupaṭisambhidādayo guṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca sīlādayo guṇā lokiyā lokuttarā ca yathāsambhavaṃ niddiṭṭhāti veditabbā. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ ‘‘sīlādayo kiñcāpi lokiyalokuttarā yathāsambhavaṃ labbhanti, tathāpi ante ‘ariyasaṅgha’nti vacanato sīlādayo cattāro dhammakkhandhā lokuttarāvā’’ti, taṃ tassa matimattaṃ. Na hi ariyasaṅghassa lokiyaguṇehipi thomanāya koci doso dissati, sabbaññubuddhassapi tāva lokiyalokuttaraguṇehi thomanā hoti, kimaṅgaṃ pana ariyasaṅghassāti.

Kusalatthikānaṃ janānaṃ puññassa vuddhiyā khettasadisattā khettanti āha **‘‘khettaṃ janānaṃ kusalatthikāna’’**nti. Khittaṃ bījaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyatīti hi khettaṃ, pubbaṇṇāparaṇṇaviruhanabhūmi, taṃsadisattā ariyasaṅghopi ‘‘khetta’’nti vuccati. Iminā ariyasaṅghassa anuttarapuññakkhettabhāvaṃ dīpeti. ‘‘Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā’’ti hi vuttaṃ. **Ta**nti pubbe ‘‘yo’’ti aniyamena vuttassa niyamavacanaṃ. **Ariyasaṅgha**nti ettha ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato upagatānañca tadatthasiddhito ariyā. Ariyānaṃ saṅgho samūhoti **ariyasaṅgho**. Atha vā ariyo ca so yathāvuttanayena saṅgho ca diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvatoti ariyasaṅgho, aṭṭha ariyapuggalā. Taṃ ariyasaṅghaṃ. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva **‘‘sirasā namāmī’’**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento āha **‘‘icceva’’**miccādi. Iccevaṃ yathāvuttanayena **accantaṃ** ekantena **namassaneyyaṃ** namassitabbaṃ ratanattayaṃ **namassamāno** kāyavācācittehi vandamāno ahaṃ vipulaṃ yaṃ puññābhisandaṃ alatthanti sambandho. Tattha buddhādayo ratijananaṭṭhena **ratanaṃ**. Tesañhi ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

> ‘‘Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye cittaṃ hoti, ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī’’tiādi (a. ni. 11.11).

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
> Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.33);

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsuyeva labbhantīti.

‘‘Puññābhisandanti puññarāsiṃ puññappavattaṃ vā’’ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Majjhimagaṇṭhipade** pana **cūḷagaṇṭhipade** ca ‘‘puññābhisandanti puññābhinisaṃsa’’ntipi attho vutto. **Puññābhisanda**nti puññanadiṃ, puññappavāhanti evaṃ panettha attho veditabbo. Avicchedena pavattiyamānañhi puññaṃ abhisandanaṭṭhena ‘‘puññābhisando’’ti vuccati. Teneva sāratthapakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.1027) –

> ‘‘Cattārome, bhikkhave, puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samannāgato hoti ‘itipi so bhagavā…pe… buddho bhagavā’ti, ayaṃ paṭhamo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro’’ti (saṃ. ni. 5.1027) –

Evamādikāya pāḷiyā atthaṃ dassento ‘‘puññābhisandā kusalābhisandāti puññanadiyo kusalanadiyo’’ti vuttaṃ. Yaṃ pana **gaṇṭhipade** vuttaṃ ‘‘puññābhisandanti puññaphala’’nti, taṃ na sundaraṃ. Na hi ratanattayaṃ namassamāno tasmiṃ khaṇe puññaphalaṃ alattha, kintu anappakaṃ puññarāsiṃ tadā alabhi, tassa ca phalaṃ paralokabhāgī, diṭṭhadhamme tu antarāyavighāto tassa ca puññassa ānisaṃsamattakaṃ, ‘‘tassānubhāvena hatantarāyo’’ti ca vuttaṃ, na ca puññaphale anuppanne tassānubhāvena hatantarāyabhāvo na sijjhati, na cetaṃ tasmiṃyeva khaṇe diṭṭhadhammavedanīyaṃ ahosi. Tasmā tassa mahato puññappavāhassa ānubhāvena hatantarāyoti ayameva attho yujjati. Athāpi paṇāmakiriyāya janitattā puññameva puññaphalanti tassādhippāyo siyā, evaṃ sati yujjeyya. So ca puññappavāho na appamattako, atha kho mahantoyevāti dassento āha **‘‘vipula’’**nti, mahantaṃ anappakanti vuttaṃ hoti. **Alattha**nti alabhiṃ, pāpuṇinti attho.

Tassānubhāvenāti tassa yathāvuttassa puññappavāhassa ānubhāvena balena. **Hatantarāyo**ti taṃtaṃsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādianattho. Paṇāmapayojane vuttavidhinā hato viddhasto antarāyo upaddavo assāti hatantarāyo. Assa ‘‘vaṇṇayissaṃ vinaya’’nti iminā sambandho, hatantarāyo hutvā vinayaṃ vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Etena tassa puññappavāhassa attano pasādasampattiyā ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā atthasaṃvaṇṇanāya upaghātakaupaddavānaṃ hanane samatthataṃ dīpeti.

Evaṃ ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṃ dassetvā idāni yassa vinayapiṭakassa atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassa tāva bhagavato sāsanassa mūlapatiṭṭhānabhāvaṃ dassetvā tampi thomento āha **‘‘yasmiṃ ṭhite’’**tiādi. Aṭṭhitassa susaṇṭhitassa bhagavato sāsanaṃ yasmiṃ ṭhite patiṭṭhitaṃ hotīti yojetabbaṃ. Tattha **yasmi**nti yasmiṃ vinayapiṭake. **Ṭhite**ti pāḷito ca atthato ca anūnaṃ hutvā lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena ṭhiteti attho. **Sāsana**nti adhisīlaadhicittaadhipaññāsaṅkhātasikkhattayasaṅgahitaṃ sāsanaṃ. **Aṭṭhitassā**ti kāmasukhallikattakilamathānuyogasaṅkhāte antadvaye aṭṭhitassāti attho. ‘‘Appatiṭṭhaṃ khvāhaṃ, āvuso, anāyūhaṃ oghamatari’’nti (saṃ. ni. 1.1) hi vuttaṃ. Ayañcattho tīsupi **sīhaḷagaṇṭhipadesu** vuttoyeva. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘aṭṭhitassāti parinibbutassapi bhagavato’’ti vuttaṃ.

Patiṭṭhitaṃ hotīti tesuyeva lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena patiṭṭhitaṃ hoti. **Susaṇṭhitassā**ti ettha tāva tīsupi **gaṇṭhipadesu** idaṃ vuttaṃ ‘‘dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanehi samannāgamanavasena susaṇṭhānassāti attho. Anena assa rūpakāyasampattiṃ nidassetī’’ti. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘yathāṭhāne patiṭṭhitehi lakkhaṇehi samannāgatattā rūpakāyena susaṇṭhito, kāyavaṅkādirahitattā tādilakkhaṇasamannāgatattā ca nāmakāyenapī’’ti vuttaṃ. **Kenaci** pana ‘‘catubrahmavihāravasena sattesu suṭṭhu sammā ca ṭhitassāti atthavasena vā susaṇṭhitassa. Susaṇṭhitattā hesa kevalaṃ sattānaṃ dukkhaṃ apanetukāmo hitaṃ upasaṃharitukāmo sampattiyā ca pamudito apakkhapatito ca hutvā vinayaṃ deseti. Tasmā imasmiṃ vinayasaṃvaṇṇanādhikāre sāruppāya thutiyā thomento āha ‘susaṇṭhitassā’’’ti vatvā **‘‘gaṇṭhipadesu** vuttattho adhippetādhikārānurūpo na hotī’’ti vuttaṃ. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti – yathāvuttakāmasukhallikādiantadvaye aṭṭhitattāyeva majjhimāya paṭipadāya sammā ṭhitattā susaṇṭhitassāti evamattho gahetabboti. Evañhi sati ārambhānurūpathomanā katā hoti yathāvuttaantadvayaṃ vivajjetvā majjhimāya paṭipadāya vinayapaññattiyāyeva yebhuyyena pakāsanato.

Tanti pubbe ‘‘yasmi’’nti aniyametvā vuttassa niyamavacanaṃ, tassa ‘‘vinaya’’nti iminā sambandho. **Asammissa**nti bhāvanapuṃsakaniddeso, nikāyantaraladdhīhi asammissaṃ katvā anākulaṃ katvā vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Sikkhāpadapaññattiyā anurūpassa kālamattassapi dhammasenāpatisāriputtattherasadisenapi duviññeyyabhāvato kevalaṃ buddhavisayaṃ vinayapiṭakaṃ attano balena vaṇṇayissāmīti vacanamattampi aññehi vattumasakkuṇeyyattā **‘‘nissāya pubbācariyānubhāva’’**nti āha. Pubbācariyānubhāvo nāma atthato pubbācariyehi saṃvaṇṇitā aṭṭhakathā, tatoyeva ca ‘‘pubbācariyānubhāvo aṭṭhakathā’’ti sabbattha **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Tasmā pubbācariyehi saṃvaṇṇitaṃ aṭṭhakathaṃ nissāya vaṇṇayissaṃ, na attanoyeva balaṃ nissāyāti vuttaṃ hoti.

Atha ‘‘porāṇaṭṭhakathāsu vijjamānāsu puna vinayasaṃvaṇṇanāya kiṃ payojana’’nti yo vadeyya, tassa porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ attano ca saṃvaṇṇanāya payojanaṃ dassento **‘‘kāmañcā’’**tiādimāha. **Kāma**nti ekantena, yathicchakaṃ vā, sabbasoti vuttaṃ hoti, tassa ‘‘saṃvaṇṇito’’ti iminā sambandho. Kāmaṃ saṃvaṇṇitoyeva, no na saṃvaṇṇitoti attho. Kehi pana so vinayo saṃvaṇṇitoti āha **‘‘pubbācariyāsabhehī’’**ti. Mahākassapattherādayo pubbācariyā eva akampiyaṭṭhena uttamaṭṭhena ca āsabhā, tehi pubbācariyāsabhehīti vuttaṃ hoti. Kīdisā panete pubbācariyāti āha **‘‘ñāṇambū’’**tiādi. Aggamaggañāṇasaṅkhātena **ambunā** salilena **niddhotāni** nissesato āyatiṃ anuppattidhammatāpādanena dhotāni vikkhālitāni visodhitāni rāgādīni tīṇi malāni kāmāsavādayo ca cattāro āsavā yehi te **ñāṇambuniddhātamalāsavā,** tehīti attho. Iminā ca na kevalaṃ etesu ācariyabhāvoyeva, atha kho rāgādimalarahitā khīṇāsavā visuddhasattā eteti dasseti.

Khīṇāsavabhāvepi na ete sukkhavipassakā, atha kho evarūpehipi ānubhāvehi samannāgatāti dassento āha **‘‘visuddhavijjāpaṭisambhidehī’’**ti. Visuddhā accantaparisuddhā vijjā catasso ca paṭisambhidā yesaṃ te visuddhavijjāpaṭisambhidā, tehi. Ekadesena paṭisambhidaṃ appattānaṃ ariyānameva abhāvato etehi adhigatapaṭisambhidā paṭutaraladdhappabhedāti dassetuṃ **visuddha**ggahaṇaṃ kataṃ. **Vijjā**ti tisso vijjā, aṭṭha vijjā vā. Tattha dibbacakkhuñāṇaṃ pubbenivāsañāṇaṃ āsavakkhayañāṇañcāti imā tisso vijjā. Aṭṭha vijjā pana –

‘‘Vipassanāñāṇamanomayiddhi,
Iddhippabhedopi ca dibbasotaṃ;
Parassa cetopariyāyañāṇaṃ,
Pubbenivāsānugatañca ñāṇaṃ;
Dibbañca cakkhāsavasaṅkhayo ca,
Etāni ñāṇāni idhaṭṭha vijjā’’ti. –

Evaṃ vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saddhiṃ pariggahitā cha abhiññāyeva. Atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā paṭibhānapaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha saṅkhepato hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuhetuphalānurūpaṃ vohāresu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, idaṃ ñāṇaṃ imamatthaṃ jotayatīti iminā ākārena heṭṭhā vuttesu tīsu ñāṇesu pavattañāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. Etāsaṃ pana vitthārakathā atipapañcabhāvato idha na vuccati. Paṭisambhidāppattānaṃ saddhammesu chekabhāvato āha **‘‘saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī’’**ti. ‘‘Paṭisambhidāppattānampi dhammesu abhiyogavasena viseso hotīti laddhapaṭisambhidāsu sātisayataṃ dassetuṃ āhā’’tipi vadanti. **Saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī**ti piṭakattayasaṅkhātassa saddhammassa saṃvaṇṇane sabbaso atthappakāsane kovidehi chekehi, kusalehīti attho.

Kilesajālaṃ parikkhārabāhullaṃ vā saṃlikhati tanuṃ karotīti **sallekho**. Idha pana khīṇāsavādhikārattā parikkhārabāhullassa sallikhanavaseneva attho gahetabbo, tatoyeva ca **gaṇṭhipade** ‘‘sallekhiye parimitaparikkhāravuttiyā’’ti attho vutto. Sallekhassa bhāvo **sallekhiyaṃ,** tasmiṃ sallekhiye, sallekhapaṭipattiyanti vuttaṃ hoti. **Nosulabhūpamehī**ti asulabhūpamehi sallekhapaṭipattiyā asukasadisāti tesaṃ upamāya anucchavikapuggalānaṃ dullabhattā natthi sulabhā upamā etesanti nosulabhūpamā. **Mahāvihārassā**ti cittalapabbataabhayagirisesanikāyadvayaṃ paṭikkhipati. **Dhajūpamehī**ti rathassa sañjānanahetukaṃ rathe baddhadhajaṃ viya ajānantānaṃ ‘‘asukehi ca asukehi ca therehi nivāsito mahāvihāro nāmā’’ti evaṃ mahāvihārassa sañjānanahetuttā mahāvihārassa dhajūpamehi. **Saṃvaṇṇito**ti sammā anūnaṃ katvā vaṇṇito. Saṃvaṇṇito ayaṃ vinayoti padacchedo kātabbo. **Cittehi nayehī**ti anekappabhedanayattā vicittehi nayehi. **Sambuddhavaranvayehī**ti sabbaññubuddhavaraṃ anugatehi, bhagavato adhippāyānugatehi nayehīti vuttaṃ hoti. Atha vā buddhavaraṃ anugatehi pubbācariyāsabhehīti sambandho kātabbo.

Evaṃ porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ dassetvā idāni attano saṃvaṇṇanāya payojanavisesaṃ dassetuṃ **‘‘saṃvaṇṇanā’’**tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti – kiñcāpi pubbācariyāsabhehi yathāvuttaguṇavisiṭṭhehi ayaṃ vinayo sabbaso vaṇṇito, tathāpi tesaṃ esā saṃvaṇṇanā sīhaḷadīpavāsīnaṃ bhāsāya saṅkhatattā racitattā dīpantare bhikkhujanassa sīhaḷadīpato aññadīpavāsino bhikkhugaṇassa kiñci atthaṃ payojanaṃ yasmā nābhisambhuṇāti na sampādeti na sādheti, tasmā imaṃ saṃvaṇṇanaṃ pāḷinayānurūpaṃ katvā buddhasiritherena ajjhiṭṭho idāni samārabhissanti. Tattha saṃvaṇṇiyati attho etāyāti **saṃvaṇṇanā,** aṭṭhakathā. Sā pana dhammasaṅgāhakattherehi paṭhamaṃ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā tisso saṅgītiyo āruḷhoyeva buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo. Soyeva ca mahāmahindattherena tambapaṇṇidīpaṃ ābhato, pacchā tambapaṇṇiyehi mahātherehi nikāyantaraladdhīhi saṅkarapariharaṇatthaṃ sīhaḷabhāsāya ṭhapito. Tenāha **‘‘sīhaḷadīpakenā’’**tiādi. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo,** sīhakumāro. Taṃvaṃsajātatāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ tesaṃ nivāsatāya tambapaṇṇidīpassapi sīhaḷabhāvo veditabbo, tasmiṃ sīhaḷadīpe bhūtattā **sīhaḷadīpakena vākyena** vacanena, sīhaḷabhāsāyāti vuttaṃ hoti.

Pāḷinayānurūpanti pāḷinayassa anurūpaṃ katvā, māgadhabhāsāya parivattitvāti vuttaṃ hoti. **Ajjhesana**nti garuṭṭhāniyaṃ payirupāsitvā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, taṃ ajjhesanaṃ, āyācananti attho. Tassa ‘‘samanussaranto’’ti iminā sambandho. Kassa ajjhesananti āha **‘‘buddhasirivhayassa therassā’’**ti. Buddhasirīti avhayo nāmaṃ yassa soyaṃ **buddhasirivhayo,** tassa, itthannāmassa therassa ajjhesanaṃ sammā ādarena samanussaranto hadaye ṭhapentoti attho.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya karaṇappakāraṃ dassento **‘‘saṃvaṇṇanaṃ tañcā’’**tiādimāha. Tattha tañca idāni vuccamānaṃ saṃvaṇṇanaṃ samārabhanto sakalāyapi mahāaṭṭhakathāya idha gahetabbato mahāaṭṭhakathaṃ tassā idāni vuccamānāya saṃvaṇṇanāya sarīraṃ katvā mahāpaccariyaṃ yo vinicchayo vutto, tatheva kurundīnāmādīsu vissutāsu aṭṭhakathāsu yo vinicchayo vutto, tatopi vinicchayato yuttamatthaṃ apariccajanto antogadhattheravādaṃ katvā saṃvaṇṇanaṃ samārabhissanti padatthasambandho veditabbo. Ettha ca attho kathiyati etāyāti atthakathā, sāyeva **aṭṭhakathā** tthakārassa ṭṭhakāraṃ katvā ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho’’tiādīsu (paṭi. ma. 1.17; 2.8) viya. **Mahāpaccariya**nti ettha **paccarī**ti uḷumpaṃ vuccati, tasmiṃ nisīditvā katattā tameva nāmaṃ jātaṃ. Kurundivallivihāro nāma atthi, tattha katattā **kurundī**ti nāmaṃ jātanti vadanti. Ādisaddena andhakaṭṭhakathaṃ saṅkhepaṭṭhakathañca saṅgaṇhāti. **Vissutāsū**ti sabbattha patthaṭāsu, pākaṭāsūti vuttaṃ hoti.

Yuttamatthanti ettha tāva **majjhimagaṇṭhipade cūḷagaṇṭhipade** ca idaṃ vuttaṃ ‘‘yuttamatthanti saṃvaṇṇetabbaṭṭhānassa yuttamatthaṃ, na pana tattha ayuttampi atthīti vuttaṃ hotī’’ti. **Mahāgaṇṭhipade** panettha na kiñci vuttaṃ. **Kenaci** pana ‘‘mahāaṭṭhakathānayena vinayayuttiyā vā yuttamattha’’nti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ viya dissati mahāpaccariādīsupi katthaci ayuttassāpi atthassa upari vibhāvanato. ‘‘Aṭṭhakathaṃyeva gahetvā saṃvaṇṇanaṃ karissāmī’’ti vutte aṭṭhakathāsu vuttattheravādānaṃ bāhirabhāvo siyāti tepi antokattukāmo **‘‘antogadhatheravāda’’**nti āha, theravādepi antokatvāti vuttaṃ hoti. **Saṃvaṇṇana**nti aparakālakiriyāya kammaniddeso. Pubbe vuttaṃ tu ‘‘saṃvaṇṇana’’nti vacanaṃ tattheva ‘‘samārabhanto’’ti pubbakālakiriyāya kammabhāvena yojetabbaṃ. **Sammā**ti vattabbe gāthābandhavasena rassabhāvo katoti veditabbo.

Evaṃ karaṇappakāraṃ dassetvā idāni sotūhi paṭipajjitabbavidhiṃ dassento **‘‘taṃ me’’**tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti – idāni vuccamānaṃ taṃ mama saṃvaṇṇanaṃ dhammapadīpassa tathāgatassa dhammaṃ sāsanadhammaṃ pāḷidhammaṃ vā sakkaccaṃ paṭimānayantā pūjentā thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, acirapabbajitattā navā, tesaṃ majjhe bhavattā majjhimā ca bhikkhū pasannacittā yathāvuttanayena sappayojanattā upari vakkhamānavidhinā pamāṇattā ca saddahitvā pītisomanassayuttacittā issāpakatā ahutvā nisāmentu suṇantūti. Tattha **dhammappadīpassā**ti dhammoyeva sattasantānesu mohandhakāravidhamanato padīpasadisattā padīpo assāti dhammapadīpo, bhagavā. Tassa dhammapadīpassa.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya āgamavisuddhiṃ dassetvā pamāṇabhāvaṃ dassento **‘‘buddhenā’’**tiādimāha. Yatheva buddhena yo dhammo ca vinayo ca vutto, so tassa buddhassa yehi puttehi dhammasenāpatiādīhi tatheva ñāto, tesaṃ buddhaputtānaṃ matimaccajantā sīhaḷaṭṭhakathācariyā yasmā pure aṭṭhakathā akaṃsūti ayamettha sambandho. Tattha **dhammo**ti suttābhidhamme saṅgaṇhāti, **vinayo**ti sakalaṃ vinayapiṭakaṃ. Ettāvatā ca sabbampi buddhavacanaṃ niddiṭṭhaṃ hoti. Sakalañhi buddhavacanaṃ dhammavinayavasena duvidhaṃ hoti. **Vutto**ti pāḷito ca atthato ca buddhena bhagavatā vutto. Na hi bhagavatā abyākataṃ nāma tantipadaṃ atthi, sabbesaṃyeva attho kathito, tasmā sammāsambuddheneva tiṇṇaṃ piṭakānaṃ atthavaṇṇanākkamopi bhāsitoti daṭṭhabbaṃ. **Tattha tattha bhagavatā pavattitā pakiṇṇakadesanāyeva hi aṭṭhakathā. Tatheva ñāto**ti yatheva buddhena vutto, tatheva ekapadampi ekakkharampi avināsetvā adhippāyañca avikopetvā ñāto viditoti attho. **Tesaṃ matimaccajantā**ti tesaṃ buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ apariccajantā. **Aṭṭhakathā akaṃsū**ti aṭṭhakathāyo akaṃsu. Katthaci ‘‘aṭṭhakathāmakaṃsū’’ti pāṭho dissati, tatthāpi soyevattho, ma-kāro pana padasandhivasena āgatoti daṭṭhabbo. ‘‘Aṭṭhakathā’’ti bahuvacananiddesena mahāpaccariyādikaṃ saṅgaṇhāti.

Tasmāti yasmā tesaṃ buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ avikopetvā pure aṭṭhakathā akaṃsu, tasmāti attho. **Hī**ti nipātamattaṃ hetuatthassa ‘‘tasmā’’ti imināyeva pakāsitattā. Yadi aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇaṃ, evaṃ sati tattha pamādalekhāpi pamāṇaṃ siyāti āha **‘‘vajjayitvāna pamādalekha’’**nti. Tattha **pamādalekha**nti aparabhāge potthakāruḷhakāle pamajjitvā likhanavasena pavattaṃ pamādapāṭhaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – pamādena satiṃ apaccupaṭṭhapetvā adinnādānassa pubbapayoge ‘‘saccepi alikepi dukkaṭa’’nti vuttavacanasadisaṃ yaṃ likhitaṃ, taṃ vajjayitvā apanetvā sabbaṃ pamāṇanti. Vakkhati hi tattha –

> ‘‘Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana saccepi alikepi dukkaṭameva vuttaṃ, taṃ pamādalikhitanti veditabbaṃ. Na hi adinnādānassa pubbapayoge pācittiyaṭṭhāne dukkaṭaṃ nāma atthī’’ti (pārā. aṭṭha. 1.94).

Kesaṃ pamāṇanti āha **‘‘sikkhāsu sagāravānaṃ idha paṇḍitāna’’**nti. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. Puna ‘‘yasmā’’ti vacanassa ko sambandhoti ce? Ettha tāva **mahāgaṇṭhipade gaṇṭhipade** ca na kiñci vuttaṃ, **majjhimagaṇṭhipade** pana **cūḷagaṇṭhipade** ca idaṃ vuttaṃ ‘‘yasmā pamāṇaṃ, tasmā nisāmentu pasannacittā’’ti. Evamassa sambandho daṭṭhabbo. Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, tasmā idha vuttampi pamāṇamevāti pāṭhasesaṃ katvā **vajirabuddhitthero** vadati. Tattha **idhā**ti imissā samantapāsādikāyāti attho gahetabbo.

Tattha ‘‘yasmā’’ti vacanassa paṭhamaṃ vuttasambandhavasena aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇanti sādhitattā idāni vuccamānāpi saṃvaṇṇanā kevalaṃ vacanamatteneva bhinnā, atthato pana aṭṭhakathāyevāti dassetuṃ **‘‘tato ca bhāsantaramevā’’**tiādimāha. Pacchā vuttasambandhavasena pana idha vuttampi kasmā pamāṇanti ce? Yasmā vacanamattaṃ ṭhapetvā esāpi aṭṭhakathāyeva, tasmā pamāṇanti dassetuṃ **‘‘tato ca bhāsantaramevā’’**tiādimāha. Evamākulaṃ dubbiññeyyasabhāvañca katvā **gaṇṭhipadesu** sambandho dassito, anākulavacano ca bhadantabuddhaghosācariyo. Na hi so evamākulaṃ katvā vattumarahati, tasmā yathādhippetamatthamanākulaṃ suviññeyyañca katvā yathāṭhitassa sambandhavaseneva dassayissāma. Kathaṃ? Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti evamettha sambandho daṭṭhabbo. Yadi nāma aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, ayaṃ pana idāni vuccamānā kasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti āha **‘‘tato ca bhāsantarameva hitvā’’**tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, yasmā ca ayaṃ saṃvaṇṇanāpi bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhā, atthato pana abhinnāva, tatoyeva ca pamāṇabhūtā hessati, tasmā sakkaccaṃ ādaraṃ katvā anusikkhitabbāti. Tathā hi porāṇaṭṭhakathānaṃ pamāṇabhāvo, imissā ca saṃvaṇṇanāya bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhāya atthato tato abhinnabhāvoti ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbaṃ. Na hi kevalaṃ porāṇaṭṭhakathānaṃ satipi pamāṇabhāve ayaṃ saṃvaṇṇanā tato bhinnā atthato aññāyeva ca sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vattumarahati, nāpi imissā saṃvaṇṇanāya tatoabhinnabhāvepi porāṇaṭṭhakathānaṃ asati pamāṇabhāve ayaṃ saṃvaṇṇanā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vattuṃ yuttarūpā hoti, tasmā yathāvuttanayena ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbaṃ.

Tatoti aṭṭhakathāto. **Bhāsantarameva hitvā**ti kañcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃ apanetvā. **Vitthāramaggañca samāsayitvā**ti porāṇaṭṭhakathāsu upari vuccamānampi ānetvā tattha tattha papañcitaṃ ‘‘ñatticatutthena kammena akuppena ṭhānārahena upasampannoti bhikkhū’’ti (pārā. 45) ettha apalokanādīnaṃ catunnampi kammānaṃ vitthārakathā viya tādisaṃ vitthāramaggaṃ saṅkhipitvā vaṇṇayissāmāti adhippāyo. Tathā hi vakkhati –

> ‘‘Ettha ca ñatticatutthakammaṃ ekameva āgataṃ, imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā cattāri saṅghakammāni nīharitvā vitthārato kathetabbānīti sabbaaṭṭhakathāsu vuttaṃ, tāni ca ‘apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakamma’nti paṭipāṭiyā ṭhapetvā vitthārena khandhakato parivārāvasāne kammavibhaṅgato ca pāḷiṃ āharitvā kathitāni. Tāni mayaṃ parivārāvasāne kammavibhaṅgeyeva vaṇṇayissāma. Evañhi sati paṭhamapārājikavaṇṇanā ca na bhāriyā bhavissati, yathāṭhitāya ca pāḷiyā vaṇṇanā suviññeyyā bhavissati, tāni ca ṭhānāni asuññāni bhavissanti, tasmā anupadavaṇṇanameva karomā’’ti (pārā. aṭṭha. 1.45 bhikkhupadabhājanīyavaṇṇanā).

Vinicchayaṃ sabbamasesayitvāti taṃtaṃaṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi vinicchayaṃ asesayitvā sesaṃ akatvā, kiñcimattampi apariccajitvāti vuttaṃ hoti. Vaṇṇituṃ yuttarūpaṃ hutvā anukkamena āgataṃ pāḷiṃ apariccajitvā saṃvaṇṇanato sīhaḷaṭṭhakathāsu ayuttaṭṭhāne vaṇṇitaṃ yathāṭṭhāneyeva saṃvaṇṇanato ca vuttaṃ **‘‘tantikkamaṃ kiñci avokkamitvā’’**ti, kiñci pāḷikkamaṃ anatikkamitvā anukkameneva vaṇṇayissāmāti adhippāyo.

Suttantikānaṃ vacanānamatthanti suttantapāḷiyaṃ āgatānampi vacanānamatthaṃ. Sīhaḷaṭṭhakathāsu ‘‘suttantikānaṃ bhāro’’ti vatvā avuttānampi verañjakaṇḍādīsu jhānakathāānāpānassatisamaādhiādīnaṃ suttantavacanānamatthaṃ taṃtaṃsuttānurūpaṃ sabbaso paridīpayissāmīti adhippāyo. **Hessatī**ti bhavissati, kariyissatīti vā attho. Ettha ca paṭhamasmiṃ atthavikappe bhāsantarapariccāgādikaṃ catubbidhaṃ kiccaṃ nipphādetvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā bhavissatīti vaṇṇanāya vasena samānakattukatā veditabbā. Pacchimasmiṃ atthavikappe pana heṭṭhāvuttabhāsantarapariccāgādiṃ katvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā amhehi kariyissatīti evaṃ ācariyavasena samānakattukatā veditabbā. **Vaṇṇanāpī**ti ettha **api**saddaṃ gahetvā ‘‘tasmāpi sakkaccaṃ anusikkhitabbāti yojetabba’’nti **cūḷagaṇṭhipade** vuttaṃ. Tattha pubbe vuttappayojanavisesaṃ pamāṇabhāvañca sampiṇḍetīti adhippāyo. **Majjhimagaṇṭhipade** pana ‘‘tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāpī’’ti sambandho vutto. Ettha pana na kevalaṃ ayaṃ vaṇṇanā hessati, atha kho anusikkhitabbāpīti imamatthaṃ sampiṇḍetīti adhippāyo. Etthāpi yathāṭhitavaseneva apisaddassa attho gahetabboti amhākaṃ khanti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, yasmā ca ayaṃ vaṇṇanāpi tato abhinnattā pamāṇabhūtāyeva hessati, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāhiranidānakathā

Idāni ‘‘taṃ vaṇṇayissaṃ vinaya’’nti paṭiññātattā yathāpaṭiññātavinayasaṃvaṇṇanaṃ kattukāmo saṃvaravinayapahānavinayādivasena vinayassa bahuvidhattā idha saṃvaṇṇetabbabhāvena adhippeto tāva vinayo vavatthapetabboti dassento āha **‘‘tatthā’’**tiādi. Tattha **tatthā**ti tāsu gāthāsu. **Tāva**-saddo paṭhamanti imasmiṃ atthe daṭṭhabbo. Tena paṭhamaṃ vinayaṃ vavatthapetvā pacchā tassa vaṇṇanaṃ karissāmīti dīpeti. **Vavatthapetabbo**ti niyametabbo. **Tenetaṃ vuccatī**ti yasmā vavatthapetabbo, tena hetunā etaṃ ‘‘vinayo nāmā’’tiādikaṃ niyāmakavacanaṃ vuccatīti attho. **Assā**ti vinayassa. **Mātikā**ti uddeso. So hi niddesapadānaṃ jananīṭhāne ṭhitattā mātā viyāti mātikāti vuccati.

Idāni vaṇṇetabbamatthaṃ mātikaṃ ṭhapetvā dassento āha **‘‘vuttaṃ yenā’’**tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti – etaṃ ‘‘tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī’’tiādinidānavacanapaṭimaṇḍitaṃ vinayapiṭakaṃ yena puggalena vuttaṃ, yasmiṃ kāle vuttaṃ, yasmā kāraṇā vuttaṃ, yena dhāritaṃ, yena ca ābhataṃ, yesu patiṭṭhitaṃ, etaṃ yathāvuttavidhānaṃ vatvā tato ‘‘tena samayenā’’tiādipāṭhassa atthaṃ anekappakārato dassayanto vinayassa atthavaṇṇanaṃ karissāmīti. Ettha ca ‘‘vuttaṃ yena yadā yasmā’’ti idaṃ vacanaṃ ‘‘tena samayena buddho bhagavā’’tiādinidānavacanamattaṃ apekkhitvā vattukāmopi visuṃ avatvā ‘‘nidānena ādikalyāṇaṃ, ‘idamavocā’ti nigamanena pariyosānakalyāṇa’’nti ca vacanato nidānanigamanānipi satthudesanāya anuvidhānattā tadantogadhānevāti nidānassapi vinayapāḷiyaṃyeva antogadhattā ‘‘vuttaṃ yena yadā yasmā’’ti idampi vinayapiṭakasambandhaṃyeva katvā mātikaṃ ṭhapesi. Mātikāya hi ‘‘eta’’nti vuttaṃ vinayapiṭakaṃyeva sāmaññato sabbattha sambandhamupagacchati.

Idāni pana taṃ visuṃ nīharitvā dassento **‘‘tattha vuttaṃ yenā’’**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti tesu mātikāpadesu. Atha kasmā idameva vacanaṃ sandhāya vuttanti āha **‘‘idañhī’’**tiādi. **Ida**nti ‘‘tena samayena buddho bhagavā’’tiādivacanaṃ. **Hi**-saddo yasmāti atthe daṭṭhabbo, yasmā buddhassa bhagavato attapaccakkhavacanaṃ na hoti, tasmāti vuttaṃ hoti. **Attapaccakkhavacanaṃ na hotī**ti attano paccakkhaṃ katvā vuttavacanaṃ na hoti, bhagavatā vuttavacanaṃ na hotīti adhippāyo. ‘‘Attapaccakkhavacanaṃ na hotīti āhacca bhāsitaṃ na hotīti adhippāyo’’ti **kenaci** vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘attapaccakkhavacanaṃ na hotīti attano dharamānakāle vuttavacanaṃ na hotī’’ti likhitaṃ. Tadubhayampi atthato samānameva. Idāni pañhakaraṇaṃ vatvā anukkamena yathāvuttapañhavissajjanaṃ karonto **‘‘āyasmatā’’**tiādimāha. Iminā puggalaṃ niyameti, **‘‘tañcā’’**tiādinā kālaṃ niyameti. Tañca upālittherena vuttavacanaṃ kālato paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanti attho.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Idāni taṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetukāmo tassā tantiāruḷhāya idha vacane kāraṇaṃ dassento **‘‘paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā…pe… veditabbā’’**ti āha. **Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā**ti **ca**-saddo īdisesu ṭhānesu vattabbasampiṇḍanattho, tañca paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ, esā ca paṭhamamahāsaṅgīti evaṃ veditabbāti vuttaṃ hoti. Upaññāsattho vā **ca**-saddo. **Upaññāso**ti ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakārānaṃ pakati, yadidaṃ kiñci vatvā puna paraṃ vattumārabhantānaṃ casaddappayogo. Yaṃ pana **kenaci** vuttaṃ ‘‘paṭhamamahāsaṅgīti nāma cāti ettha ca-saddo atirekattho, tena aññāpi atthīti dīpetī’’ti. Tadeva tassa ganthakkame akovidataṃ dasseti. Na hettha casaddena atirekattho viññāyati. Yadi cettha etadatthoyeva ca-kāro adhippeto siyā, evaṃ sati na kattabboyeva paṭhamasaddeneva aññāsaṃ dutiyādisaṅgītīnampi atthibhāvassa dīpitattā. Dutiyādiṃ upādāya hi paṭhamasaddappayogo dīghādiṃ upādāya rassādisaddappayogo viya. Yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ **saṅgīti**. Etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti,** paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti**. **Nidānakosallattha**nti nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ, tattha kosallaṃ nidānakosallaṃ, tadatthanti attho.

Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsupi aññāsu bhagavato kiriyāsu ‘‘buddho bodheyya’’nti paṭiññāya anulomanato veneyyānaṃ maggaphaluppattihetubhūtā kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha **‘‘dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā’’**ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti dhammacakkaṃ, dhammena ñāyena cakkantipi dhammacakkaṃ. Yathāha –

> ‘‘Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakka’’ntiādi (paṭi. ma. 2.40).

Katabuddhakicceti kataṃ pariniṭṭhāpitaṃ buddhakiccaṃ yena, tasmiṃ katabuddhakicce bhagavati lokanātheti sambandho. Etena buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ dasseti. Tatoyeva hi so bhagavā parinibbutoti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā bhagavatāyeva vinītā honti, tathā hi sāvakabhāsitaṃ suttaṃ buddhavacananti vuccati, sāvakavineyyā ca na tāva vinītāti? Nāyaṃ doso tesaṃ vinayanūpāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha –

> ‘‘Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva na bhikkhū viyattā vinītā visāradā bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessantī’’tiādi (dī. ni. 2.168).

‘‘Kusinārāya’’ntiādinā bhagavato parinibbutadesakālavisesadassanaṃ, ‘‘aparinibbuto bhagavā’’ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṃ loke jātasaṃvaḍḍhabhāvadassanatthañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ mahābodhisattā carimabhave dārapariggahādīnipi karontīti. **Kusinārāya**nti evaṃnāmake nagare. Samīpatthe cetaṃ bhummavacanaṃ. **Upavattane mallānaṃ sālavane**ti tassa nagarassa upavattanabhūtaṃ mallarājūnaṃ sālavanuyyānaṃ dasseti. Tattha nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti upavattananti sālavanaṃ vuccati. Yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā ca thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ ‘‘upavattana’’nti vuccati. **Yamakasālānamantare**ti yamakasālānaṃ vemajjhe. Tattha kira bhagavato paññattassa parinibbānamañcassa ekā sālapanti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge, tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa, tasmā ‘‘yamakasālānamantare’’ti vuttaṃ. Api ca ‘‘yamakasālā nāma mūlakkhandhaviṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbetvā ṭhitasālā’’tipi **mahāaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ.

Anupādisesāya nibbānadhātuyāti upādīyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyaṃ anossaṭṭho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossaṭṭho nisesitoti ayaṃ anupādisesā nibbānadhātu natthi etissā upādisesoti katvā. **Nibbānadhātū**ti cettha nibbutimattaṃ adhippetaṃ, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. **Parinibbāne**ti parinibbānaṭṭhāne, nimittatthe vā bhummavacanaṃ, parinibbānahetu sannipatitānanti attho. Saṅghassa thero **saṅghatthero**. So pana saṅgho kiṃparimāṇoti āha **‘‘sattannaṃ bhikkhusatasahassāna’’**nti. Niccasāpekkhattā hi īdisesu samāso hotiyeva yathā ‘‘devadattassa garukula’’nti. **Sattannaṃ bhikkhusatasahassāna**nti ca saṅghattherānaṃyeva sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ. Tadā hi ‘‘sannipatitā bhikkhū ettakā’’ti pamāṇarahitā. Tathā hi veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya ‘‘na cirena bhagavā parinibbāyissatī’’ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi, tasmā gaṇanaṃ vītivatto saṅgho ahosi. Āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho.

Tattha **mahākassapo**ti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheraṃ upādāya ayaṃ mahāthero ‘‘mahākassapo’’ti vuccati. Atha kimatthaṃ āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ ussāhaṃ janesīti āha **‘‘sattāhaparinibbute’’**tiādi. Satta ahāni samāhaṭāni sattāhaṃ, sattāhaṃ parinibbutassa assāti **sattāhaparinibbuto,** bhagavā, tasmiṃ sattāhaparinibbute bhagavati, bhagavato parinibbānadivasato paṭṭhāya sattāhe vītivatteti vuttaṃ hoti. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanaṃ samanussarantoti sambandho. Tattha **subhaddo**ti tassa nāmaṃ, vuḍḍhakāle pana pabbajitattā **vuḍḍhapabbajito**ti vuccati. **‘‘Alaṃ āvuso’’**tiādinā tena vuttavacanaṃ nidasseti. So hi sattāhaparinibbute bhagavati āyasmatā mahākassapattherena saddhiṃ pāvāya kusināraṃ addhānamaggappaṭipannesu pañcamattesu bhikkhusatesu avītarāge bhikkhū antarāmagge diṭṭhaājīvakassa santikā bhagavato parinibbānaṃ sutvā pattacīvarāni chaḍḍetvā bāhā paggayha nānappakāraṃ paridevante disvā evamāha.

Kasmā pana so evamāha? Bhagavati āghātena. Ayaṃ kira so **khandhake** (mahāva. 303) āgate ātumāvatthusmiṃ nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṃ ātumaṃ gacchante ‘‘bhagavā āgacchatī’’ti sutvā āgatakāle ‘‘yāgudānaṃ karissāmī’’ti sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhite dve putte etadavoca ‘‘bhagavā kira tātā ātumaṃ āgacchati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā khurabhaṇḍaṃ ādāya nāḷiyāvāpakena anugharakaṃ anugharakaṃ āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi saṃharatha, bhagavato āgatassa yāgudānaṃ karissāmī’’ti. Te tathā akaṃsu. Atha bhagavati ātumaṃ āgantvā bhusāgārakaṃ paviṭṭhe subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantetvā ‘‘hatthakammamattaṃ me dethā’’ti hatthakammaṃ yācitvā ‘‘kiṃ bhante karomā’’ti vutte ‘‘idañcidañca gaṇhathā’’ti sabbūpakaraṇāni gāhāpetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārupitvā ‘‘idaṃ karotha, idaṃ karothā’’ti sabbarattiṃ vicārento satasahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi. **Bhojjayāgu** nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃ kiñci khādanīyaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pavisati, kīḷitukāmānaṃ sīsamakkhanayoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto piṇḍāya carituṃ ātumābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesuṃ ‘‘bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyāditā’’ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbiñca kaṭacchuñca gahetvā brahmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā vanditvā ‘‘paṭiggaṇhatu me bhante bhagavā yāgu’’nti āha. Tato ‘‘jānantāpi tathāgatā pucchantī’’ti **khandhake** (mahāva. 303) āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmiṃ vatthusmiṃ akappiyasamādāpanasikkhāpadaṃ khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadāni paññapetvā ‘‘bhikkhave anekakappakoṭiyo bhojanaṃ pariyesanteheva vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ, adhammena uppannabhojanaṃ imaṃ paribhuñjitvā anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā’’ti bhikkhācārābhimukho agamāsi, ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamano hutvā ‘‘ayaṃ ‘sabbaṃ jānāmī’ti āhiṇḍati, sace na gahetukāmo pesetvā ārocetabbaṃ assa, pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattaṃ tiṭṭheyya, idañca mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa, sabbaṃ tena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayha’’nti bhagavati āghātaṃ bandhitvā dasabale dharamāne kiñci vattuṃ nāsakkhi. Evaṃ kirassa ahosi ‘‘ayaṃ uccakulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, mamaṃyeva santajjessatī’’ti. Svāyaṃ ajja mahākassapattherena saddhiṃ āgacchanto ‘‘parinibbuto bhagavā’’ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha. Thero pana taṃ sutvā hadaye pahāraṃ viya matthake patitasukkāsaniṃ viya maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji ‘‘sattāhamattaparinibbuto bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṃ lahuṃ mahantaṃ pāpakasaṭaṃ kaṇṭako uppanno, alaṃ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sāsanaṃ osakkāpetu’’nti.

Tato thero cintesi ‘‘sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakā vivadantī’ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti, adhivāsemi tāva. Bhagavatā hi desitadhammo asaṅgahitapuppharāsisadiso, tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti vinassissanti, sutte eko dve pañhavārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ anukkamena mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayasaṅgahaṃ karissāmi, evaṃ sati daḷhasuttena saṅgahitapupphāni viya ayaṃ dhammavinayo niccalo bhavissati. Etadatthañhi bhagavā mayhaṃ tīṇi gāvutāni paccuggamanaṃ akāsi, tīhi ovādehi upasampadaṃ akāsi, kāyato cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse pāṇiṃ cāletvā candopamapaṭipadaṃ kathento maññeva sakkhiṃ katvā kathesi, tikkhattuṃ sakalasāsanaratanaṃ paṭicchāpesi, mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṃ pāpo sāsane vaḍḍhiṃ mā alatthu, yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhīyati, avinayo na dippati, vinayo na paṭibāhīyati, adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti, avinayavādino na balavanto honti, vinayavādino na dubbalā honti, tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiye kathessanti, athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phītañca bhavissatī’’ti. Cintetvā so ‘‘evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppanna’’nti kassaci anārocetvā bhikkhusaṅghaṃ samassāsetvā atha pacchā dhātubhājanadivase dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi. Tena vuttaṃ ‘‘āyasmā mahākassapo sattāhaparinibbute…pe… dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī’’ti.

Tattha **ala**nti paṭikkhepavacanaṃ. **Āvuso**ti paridevante bhikkhū ālapati. **Mā socitthā**ti citte uppannabalavasokena mā socittha. **Mā paridevitthā**ti vācāya mā paridevittha ‘‘paridevanaṃ vilāpo’’ti vacanato. Idāni asocanādīsu kāraṇaṃ dassento **‘‘sumuttā maya’’**ntiādimāha. **Tena mahāsamaṇenā**ti nissakke karaṇavacanaṃ, tato mahāsamaṇato suṭṭhu muttā mayanti attho, upaddutā ca homa tadāti adhippāyo. **Homā**ti vā atītatthe vattamānavacanaṃ, ahumhāti attho, anussaranto dhammasaṃvegavasenāti adhippāyo. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahottappañāṇaṃ dhammasaṃvego. Vuttañhetaṃ –

‘‘Sabbasaṅkhatadhammesu, ottappākārasaṇṭhitaṃ;
Ñāṇamohitabhārānaṃ, dhammasaṃvegasaññita’’nti.

Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjatīti tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, hetu. **Kho**ti avadhāraṇe, etaṃ kāraṇaṃ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha **‘‘yaṃ pāpabhikkhū’’**tiādi. Ettha **ya**nti nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. **Pāpabhikkhū**ti pāpikāya lāmikāya icchāya samannāgatā bhikkhū. Atīto atikkanto satthā ettha, etassāti vā **atītasatthukaṃ,** pāvacanaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ **pāvacanaṃ,** dhammavinayanti vuttaṃ hoti. **Pakkhaṃ labhitvā**ti alajjīpakkhaṃ labhitvā. **Na cirassevā**ti na cireneva. **Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatī**ti yattakaṃ kālaṃ dhammo ca vinayo ca lajjīpuggalesu tiṭṭhati.

Vuttañhetaṃ bhagavatāti parinibbānamañcake nipannena bhagavatā bhikkhū ovadantena etaṃ vuttanti attho. **Desito paññatto**ti dhammopi desito ceva paññatto ca. Suttābhidhammasaṅgahitassa hi dhammassa abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṃ vineyyasantāne ṭhapanaṃ paññāpanaṃ, tasmā dhammopi desito ceva paññatto cāti vutto. **Paññatto**ti ca ṭhapitoti attho. Vinayopi desito ceva paññatto ca. Vinayatantisaṅgahitassa hi atthassa kāyavācānaṃ vinayanato vinayoti laddhādhivacanassa atisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapanaṃ paññāpanaṃ, tasmā vinayopi desito ceva paññatto cāti vuccati.

So vo mamaccayenāti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena satthā. Idaṃ vuttaṃ hoti – mayā vo ṭhiteneva ‘‘idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekicchaṃ, idaṃ atekicchaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ. Ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ gaṇassa, ayaṃ saṅghassa santike vuṭṭhātī’’ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamanīyatāvasena otiṇṇavatthusmiṃ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo mahāvinayo nāma desito, taṃ sakalampi vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādhessati ‘‘idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabba’’nti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā ‘‘ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgāni, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti tena tena vineyyānaṃ ajjhāsayānurūpena pakārena ime sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme vibhajitvā suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi suttantapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādhessati taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭipattiyā anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā ‘‘pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvīsatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittāni, tatrāpi ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā apariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā’’ti ime dhamme vibhajitvā abhidhammapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi abhidhammapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādhessati, khandhādivibhāgena ñāyamānaṃ catusaccasambodhāvahattā satthārā sammāsambuddhena kattabbakiccaṃ nipphādessati. Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsa vassāni bhāsitaṃ lapitaṃ, tīṇi piṭakāni, pañca nikāyā, navaṅgāni, caturāsīti dhammakkhandhasahassānīti evaṃ mahappabhedaṃ hoti. Iti imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyāmi, ahañca panidāni ekova ovadāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti buddhasahassāni tumhe ovadissanti anusāsissanti ovādānusāsanīkiccassa nipphādanatoti.

Sāsananti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividhaṃ sāsanaṃ, nippariyāyato pana sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. **Addhaniya**nti addhānamaggagāmīti addhaniyaṃ, addhānakkhamanti attho. **Ciraṭṭhitika**nti ciraṃ ṭhiti etassāti ciraṭṭhitikaṃ, sāsanaṃ, **assa** bhaveyyāti sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā yena pakārena idaṃ sāsanaṃ dīghamaddhānaṃ pavattituṃ samatthaṃ, tatoyeva ciraṭṭhitikaṃ assa, tathā tena pakārena dhammañca vinayañca saṅgāyeyyanti.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṃ anuggahavisesaṃ vibhāvento āha **‘‘yañcāhaṃ bhagavatā’’**tiādi. Tattha ‘‘yañcāha’’nti etassa ‘‘anuggahito’’ti etena sambandho. Tattha **ya**nti yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ, tena ‘‘anuggahito’’ti ettha anugganhanaṃ parāmasati. **Dhāressasī**tiādikaṃ pana bhagavā aññatarasmiṃ rukkhamūle mahākassapattherena paññattasaṅghāṭiyaṃ nisinno taṃ cīvaraṃ vikasitapadumapupphavaṇṇena pāṇinā antare parāmasanto āha. Vuttañhetaṃ **kassapasaṃyutte** (saṃ. ni. 2.154) mahākassapattheréneva ānandattheraṃ āmantetvā kathentena –

> ‘‘Atha kho, āvuso, bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamūlaṃ tenupasaṅkami, atha khvāhaṃ, āvuso, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ catugguṇaṃ paññāpetvā bhagavantaṃ etadavocaṃ ‘idha, bhante, bhagavā nisīdatu, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. Nisīdi kho, āvuso, bhagavā paññatte āsane, nisajja kho maṃ, āvuso, bhagavā etadavoca ‘mudukā kho tyāyaṃ kassapa paṭapilotikānaṃ saṅghāṭī’ti. ‘Paṭiggaṇhātu me, bhante, bhagavā paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ anukampaṃ upādāyā’ti. ‘Dhāressasi pana me tvaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī’ti. ‘Dhāressāmahaṃ, bhante, bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī’ti. So khvāhaṃ, āvuso, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ bhagavato pādāsiṃ, ahaṃ pana bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni paṭipajji’’nti (saṃ. ni. 2.154).

Tattha (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.154) **mudukā kho tyāya**nti mudukā kho te ayaṃ. Kasmā bhagavā evamāhāti? Therena saha cīvaraṃ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theraṃ attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kiṃ sāriputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṃ panassa ahosi ‘‘ime na ciraṃ ṭhassanti, kassapo pana vīsavassasatāyuko, ‘so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṃ vasitvā dhammavinayasaṅgahaṃ katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇaṃ kālaṃ pavattanakaṃ karissatī’ti attano naṃ ṭhāne ṭhapemi, evaṃ bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissantī’’ti, tasmā evamāha. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite ‘‘imaṃ tumhākaṃ gaṇhathā’’ti cārittameva, tasmā ‘‘paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā’’ti āha. **Dhāressasi pana me tvaṃ kassapā**ti kassapa tvaṃ imāni paribhogajiṇṇāni paṃsukūlāni pārupituṃ sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo – ahaṃ imaṃ cīvaraṃ puṇṇaṃ nāma dāsiṃ pārupitvā āmakasusāne chaḍḍitaṃ tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṃ te pāṇake vidhunitvā mahāariyavaṃse ṭhatvā aggahesiṃ, tassa me imaṃ cīvaraṃ gahitadivase dasasahassacakkavāḷe mahāpathavī mahāravaṃ viravamānā kampittha, ākāsaṃ taṭataṭāyi, cakkavāḷadevatā sādhukāraṃ adaṃsu ‘‘imaṃ cīvaraṃ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṃsukūlikena jātiāraññikena jātiekāsanikena jātisapadānacārikena bhavituṃ vaṭṭati, tvaṃ imassa cīvarassa anucchavikaṃ kātuṃ sakkhissasī’’ti. Theropi attanā pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti. So taṃ atakkayitvā ‘‘ahametaṃ paṭipattiṃ pūressāmī’’ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṃ kātukāmo ‘‘dhāressāmahaṃ bhante’’ti āha. **Paṭipajji**nti paṭipannosiṃ. Evaṃ pana cīvaraparivattanaṃ katvā therena pārutacīvaraṃ bhagavā pārupi, satthu cīvaraṃ thero. Tasmiṃ samaye mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā unnadantī kampittha.

Sāṇāni paṃsukūlānīti matakaḷevaraṃ pariveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṃsukūlacīvarāni. Rathikasusānasaṅkārakūṭādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu paṃsukūlamivāti **paṃsukūlaṃ**. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti paṃsukūlasaddassa attho daṭṭhabbo. **Nibbasanānī**ti niṭṭhitavasanakiccāni, paribhogajiṇṇānīti attho. Ettha ‘‘kiñcāpi ekameva taṃ cīvaraṃ, anekāvayavattā pana bahuvacanaṃ kata’’nti **majjhimagaṇṭhipade** vuttaṃ. **Cīvare sādhāraṇaparibhogenā**ti ettha attanā sādhāraṇaparibhogenāti viññāyamānattā viññāyamānatthassa ca-saddassa payoge kāmācārattā ‘‘attanā’’ti na vuttaṃ. ‘‘Dhāressasi pana me tvaṃ, kassapa, sāṇāni paṃsukūlānī’’ti hi vuttattā attanāva sādhāraṇaparibhogo viññāyati, nāññena. Na hi kevalaṃ saddatoyeva sabbattha atthanicchayo bhavissati atthapakaraṇādināpi yebhuyyena atthassa niyametabbattā. **Ācariyadhammapālattherena** panettha idaṃ vuttaṃ ‘‘cīvare sādhāraṇaparibhogenāti ettha attanā samasamaṭṭhapanenāti idha attanāsaddaṃ ānetvā cīvare attanā sādhāraṇaparibhogenā’’ti yojetabbaṃ.

‘‘Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṃ;
Atthato hyasamānānaṃ, āsannattamakāraṇa’’nti.

Atha vā bhagavatā cīvare sādhāraṇaparibhogena bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ ekassapi karaṇaniddesassa sahayogakattutthajotakattasambhavatoti. Sabbattha **‘‘ācariyadhammapālattherenā’’**ti vutte suttantaṭīkākārenāti gahetabbaṃ. Samānaṃ dhāraṇametassāti **sādhāraṇo,** paribhogo. Sādhāraṇaparibhogena ceva samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni (saṃ. ni. 2.152) –

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati vitakkavicārānaṃ vūpasamā…pe… dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi, sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati…pe… tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā…pe… ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkama ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati sabbaso ākāsānañcāyatanaṃ samatikkamma…pe… viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati…pe… ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati…pe… nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi…pe… saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhomi, ekopi hutvā bahudhā homi, bahudhāpi hutvā eko homi, āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchāmi seyyathāpi ākāse, pathaviyāpi ummujjanimujjaṃ karomi seyyathāpi udake, udakepi abhijjamāne gacchāmi seyyathāpi pathaviyaṃ, ākāsepi pallaṅkena kamāmi seyyathāpi pakkhī sakuṇo, imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasāmi parimajjāmi, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattemi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti…pe… yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāmi dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati dibbāya sotadhātuyā…pe… ye dūre santike ca.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi, sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāmi, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānāmi, sadosaṃ vā cittaṃ…pe… vītadosaṃ vā cittaṃ…pe… samohaṃ vā cittaṃ…pe… vītamohaṃ vā cittaṃ…pe… saṃkhittaṃ vā cittaṃ…pe… vikkhittaṃ vā cittaṃ…pe… mahaggataṃ vā cittaṃ…pe… amahaggataṃ vā cittaṃ…pe… sauttaraṃ vā cittaṃ…pe… anuttaraṃ vā cittaṃ…pe… samāhitaṃ vā cittaṃ…pe… asamāhitaṃ vā cittaṃ…pe… vimuttaṃ vā cittaṃ…pe… avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti, sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti…pe… avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ, tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ – ekampi jātiṃ…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

‘‘Ahaṃ, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharatī’’ti (saṃ. ni. 2.152) –

Evaṃ navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttaṃ kassapasaṃyutte āgataṃ pāḷimimaṃ peyyālamukhena ādiggahaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha **‘‘ahaṃ bhikkhave’’**tiādi.

Tattha **yāvade ākaṅkhāmī**ti yāvadeva icchāmīti attho. Tatoyeva hi **majjhimagaṇṭhipade cūḷagaṇṭhipade** ca ‘‘yāvadeti yāvadevāti vuttaṃ hotī’’ti likhitaṃ. **Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāyampi** ‘‘yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī’’ti attho vutto. Tathā hi tattha līnatthapakāsaniyaṃ **ācariyadhammapālattherenevа** vuttaṃ ‘‘yāvadevāti iminā samānatthaṃ yāvadeti idaṃ pada’’nti. Potthakesu pana katthaci ‘‘yāvadevā’’ti ayameva pāṭho dissati. Yāni pana ito paraṃ ‘‘vivicceva kāmehī’’tiādinā nayena cattāri rūpāvacarakiriyajhānāni, ‘‘sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā’’tiādinā nayena catasso arūpasamāpattiyo, ‘‘sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodha’’ntiādinā nayena nirodhasamāpatti, ‘‘anekavihitaṃ iddhividha’’ntiādinā nayena abhiññā ca vuttā. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ anupadavaṇṇanāya ceva bhāvanāvidhānena ca saddhiṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.69-70) sabbaso vitthāritaṃ. Idhāpi ca verañjakaṇḍe cattāri rūpāvacarajhānāni tisso ca vijjā āvi bhavissanti, tasmā tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ tattheva vaṇṇayissāma.

Navānupubbavihārachaḷabhiññāppabhedeti ettha **navānupubbavihārā** nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbabhāvato evaṃsaññitā nirodhasamāpattiyā saha aṭṭha samāpattiyo. **Chaḷabhiññā** nāma āsavakkhayañāṇena saddhiṃ pañcābhiññāyoti evaṃ lokiyalokuttarabhedā sabbā abhiññāyo. **Uttarimanussadhamme**ti uttarimanussānaṃ jhāyīnañceva ariyānañca dhammo uttarimanussadhammo. Atha vā uttari manussadhammāti uttarimanussadhammo, manussadhammo nāma dasakusalakammapathadhammo. So hi vinā bhāvanāmanasikārena pakatiyāva manussehi nibbattetabbato manussattabhāvāvahato vā ‘‘manussadhammo’’ti vuccati, tato uttari pana jhānādīni ‘‘uttarimanussadhammo’’ti veditabbāni. **Attanā samasamaṭṭhapanenā**ti ahaṃ yattakaṃ kālaṃ yattake vā samāpattivihāre abhiññāyo ca vaḷañjemi, tathā kassapopīti evaṃ yathāvuttauttarimanussadhamme attanā samasamaṃ katvā ṭhapanena. Idañca navānupubbavihārachaḷabhiññādibhāvasāmaññena pasaṃsāmattaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṃ catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena vā abhiññāyo vaḷañjeti. Ettha ca ‘‘uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanenā’’ti idaṃ nidassanamattanti veditabbaṃ. Tathā hi –

> ‘‘Ovada kassapa bhikkhū, karohi kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ, ahaṃ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā, ahaṃ vā kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā’’ti (saṃ. ni. 2.149).

Evampi attanā samasamaṭṭhāne ṭhapetiyeva, tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha ‘‘tassāti tassa anuggahassā’’ti **majjhimagaṇṭhipade** vuttaṃ. Tassa meti vā attho gahetabbo. Potthakesu hi katthaci ‘‘tassa me’’ti pāṭhoyeva dissati, dhammavinayasaṅgāyanaṃ ṭhapetvā aññaṃ kiṃ nāma tassa me āṇaṇyaṃ aṇaṇabhāvo bhavissatīti attho. **‘‘Nanu maṃ bhagavā’’**tiādinā vuttamevatthaṃ upamāvasena vibhāveti. **Sakakavacaissariyānuppadānenā**ti ettha cīvarassa nidassanavasena kavacassa gahaṇaṃ kataṃ, samāpattiyā nidassanavasena issariyaṃ gahitaṃ. **Kulavaṃsappatiṭṭhāpaka**nti kulavaṃsassa kulappaveṇiyā patiṭṭhāpakaṃ. ‘‘Me saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako’’ti niccasāpekkhattā samāso daṭṭhabbo, me saddhammavaṃsassa patiṭṭhāpako pavattakoti vuttaṃ hoti. Vuttavacanamanussaranto anuggahesīti cintayanto dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho, dhātubhājanadivase tattha sannipatitānaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti attho.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāvento āha **‘‘yathāhā’’**tiādi. Tattha **ekamidāha**nti ettha **ida**nti nipātamattaṃ. **Ekaṃ samaya**nti ca bhummatthe upayogavacanaṃ, ekasmiṃ samayeti vuttaṃ hoti. **Pāvāyā**ti pāvānagarato, tattha piṇḍāya caritvā kusināraṃ gamissāmīti addhānamaggappaṭipannoti vuttaṃ hoti. **Addhānamaggo**ti ca dīghamaggo vuccati. Dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. **Mahatā bhikkhusaṅghena saddhi**nti guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Bhikkhūnaṃ saṅghena bhikkhusaṅghena, samaṇagaṇena saddhiṃ ekatoti attho. **‘‘Pañcamattehī’’**tiādinā saṅkhyāmahattaṃ vibhāveti. **Matta**-saddo cettha pamāṇavacano ‘‘bhojane mattaññutā’’tiādīsu viya. **Sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabba**nti sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ idha ānetvā vitthārato dassetabbanti adhippāyo.

‘‘Tato paranti tato bhikkhūnaṃ ussāhajananato para’’nti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ. **Mahāgaṇṭhipade** pana ‘‘tato paranti subhaddakaṇḍato para’’nti vuttaṃ. Idamevettha sārato paccetabbanti no takko. Ayameva hi ussāhajananappakāro, yadidaṃ ‘‘handa mayaṃ, āvuso, dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippatī’’tiādi, tasmā ussāhajananato paranti na vattabbaṃ heṭṭhā ussāhajananappakārassa pāḷiyaṃ avuttattā. Ayañhettha pāḷikkamo –

> ‘‘Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū āmantesi, ekamidāhaṃ, āvuso, samayaṃ pāvāya kusināraṃ addhānamaggappaṭipanno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Atha khvāhaṃ, āvuso, maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdiṃ.
>
> ‘‘Tena kho pana samayena aññataro ājīvako kusinārāya mandāravapupphaṃ gahetvā pāvaṃ addhānamaggappaṭipanno hoti. Addasaṃ kho ahaṃ, āvuso, taṃ ājīvakaṃ dūratova āgacchantaṃ, disvāna taṃ ājīvakaṃ etadavocaṃ ‘apāvuso, amhākaṃ satthāraṃ jānāsī’ti? ‘Āma, āvuso, jānāmi. Ajja sattāhaparinibbuto samaṇo gotamo, tato me idaṃ mandāravapupphaṃ gahitanti. Tatrāvuso, ye te bhikkhū avītarāgā, appekacce bāhā paggayha kandanti, chinnapātaṃ papatanti āvaṭṭanti vivaṭṭanti, ‘atikhippaṃ bhagavā parinibbuto, atikhippaṃ sugato parinibbuto, atikhippaṃ cakkhuṃ loke antarahita’nti. Ye pana te bhikkhū vītarāgā, te satā sampajānā adhivāsenti

> ‘aniccā saṅkhārā, taṃ kutettha labbhā’’’ti.
>
> ‘‘Atha khvāhaṃ, āvuso, te bhikkhū etadavocaṃ – ‘alaṃ, āvuso, mā socittha mā paridevittha, nanvetaṃ, āvuso, bhagavatā paṭikacceva akkhātaṃ ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo. Taṃ kutettha, āvuso, labbhā, yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata mā palujjī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti.
>
> ‘‘Tena kho pana samayena, āvuso, subhaddo nāma vuḍḍhapabbajito tassaṃ parisāyaṃ nisinno hoti. Atha kho āvuso subhaddo vuḍḍhapabbajito te bhikkhū etadavoca ‘alaṃ, āvuso, mā socittha mā paridevittha, sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇena, upaddutā ca mayaṃ homa’ ‘idaṃ vo kappati, idaṃ vo na kappatī’ti, ‘idāni pana mayaṃ yaṃ icchissāma, taṃ karissāma, yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā’ti. Handa mayaṃ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippati, dhammo paṭibāhīyati, avinayo pure dippati, vinayo paṭibāhīyati, pure adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti, pure avinayavādino balavanto honti, vinayavādino dubbalā hontī’’ti.
>
> ‘‘‘Tena hi, bhante, thero bhikkhū uccinatū’ti. Atha kho āyasmā mahākassapo ekenūnapañcaarahantasatāni uccini. Bhikkhū āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavocuṃ ‘ayaṃ, bhante, āyasmā ānando kiñcāpi sekkho, abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatiṃ gantuṃ, bahu cānena bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyatto. Tena hi, bhante, thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatū’’’tiādi (cūḷava. 437).

Tasmā **tato para**nti ettha subhaddakaṇḍato paranti evamattho daṭṭhabbo. ‘‘Sabbaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabba’’nti hi iminā ‘‘yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā’’ti etaṃ pariyantaṃ subhaddakaṇḍapāḷiṃ dassetvā idāni avasesaṃ ussāhajananappakārappavattaṃ pāḷimeva dassento **‘‘handa mayaṃ āvuso’’**tiādimāha.

Tattha **pure adhammo dippatī**ti ettha adhammo nāma dasakusalakammapathadhammapaṭipakkhabhūto adhammo. **Pure dippatī**ti api nāma dippati. Atha vā yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhituṃ samattho hoti, tato puretaramevāti attho. Āsanne hi anāgate ayaṃ puresaddo. **Dippatī**ti dippissati. Pure-saddayogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānapayogo yathā ‘‘purā vassati devo’’ti. Keci panettha evaṃ vaṇṇayanti ‘‘pureti pacchā anāgate yathā addhānaṃ gacchantassa gantabbamaggo ‘pure’ti vuccati, tathā idha daṭṭhabba’’nti. **Avinayo**ti pahānavinayasaṃvaravinayānaṃ paṭipakkhabhūto avinayo. ‘‘Vinayavādino dubbalā hontī’’ti evaṃ iti-saddopi ettha daṭṭhabbo, ‘‘tato paraṃ āhā’’ti iminā sambandho. Potthakesu pana katthaci iti-saddo na dissati, pāḷiyaṃ pana dīghanikāyaṭṭhakathāyañca attheva iti-saddo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. Uccinane uyyojentā hi taṃ mahākassapattheraṃ evamāhaṃsu. **Bhikkhū uccinatū**ti saṅgītiyā anurūpe bhikkhū uccinitvā gaṇhātūti attho. ‘‘Sakalanavaṅga…pe… pariggahesī’’ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyā ukkaṃsagatattā saṅgītiyā bahūpakārataṃ dasseti. Tattha **sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhare**ti sakalaṃ suttageyyādi navaṅgaṃ ettha, etassa vā atthīti sakalanavaṅgaṃ, satthusāsanaṃ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato diṭṭhadhammikādipurisattapariyattabhāvato ca pariyattīti tīṇi piṭakāni vuccanti, taṃ sakalanavaṅgasatthusāsanasaṅkhātaṃ pariyattiṃ dhārentīti sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidharā, tādiseti attho. Bahūnaṃ nānappakārānaṃ kilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti **puthujjanā**. Duvidhā puthujjanā andhaputhujjanā kalyāṇaputhujjanāti. Tattha yesaṃ khandhadhātuāyatanādīsu uggahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇāni natthi, te andhaputhujjanā. Yesaṃ tāni atthi, te kalyāṇaputhujjanā. Te idha ‘‘puthujjanā’’ti adhippetā. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti **sukkhavipassakā**.

Tipiṭakasabbapariyattippabhedadhareti tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samāhāro tipiṭakaṃ, tipiṭakasaṅkhātaṃ navaṅgādivasena anekadhā bhinnaṃ sabbapariyattippabhedaṃ dhārentīti tipiṭakasabbapariyattippabhedadharā, tādiseti attho. Anu anu taṃsamaṅgīnaṃ bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo eva ānubhāvo, pabhāvo. Mahanto ānubhāvo yesaṃ te **mahānubhāvā**. **Tevijjādibhede**ti tisso vijjāyeva tevijjā, tā ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedā anekappakārā bhinnā etesanti tevijjādibhedā, khīṇāsavā, tādiseti attho. Atha vā tisso vijjā etassa atthīti tevijjo, so ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedā yesaṃ khīṇāsavānaṃ te tevijjādibhedā, tādiseti attho. **Ye sandhāya idaṃ vutta**nti ye bhikkhū sandhāya idaṃ ‘‘atha kho āyasmā’’tiādivacanaṃ **saṅgītikkhandhake** (cūḷava. 437) vuttanti attho.

Kissa panāti kasmā pana. Sikkhatīti **sekkho,** atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sāyeva tassa sīlanti sekkho. So hi apariyositasikkhattā ca tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭipassaddhussāho, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekkho. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti sekkho. Uparimaggattayakiccassa apariyositattā saha karaṇīyenāti **sakaraṇīyo**. **Assā**ti anena. **Asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthī**ti nanu ca –

> ‘‘Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhuto;

> Caturāsīti sahassāni, ye me dhammā pavattino''ti. (theragā. 1027) –

Vuttattā kathametaṃ yujjatīti? Dve sahassāni bhikkhutoti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttanti nāyaṃ virodho. **Bahukārattā**ti bahuupakārattā. Upakāravacano hettha kārasaddo. **Assā**ti bhaveyya.

Ativiya vissatthoti ativiya vissāsiko. **Na**nti ānandattheraṃ, ''ovadatī''ti iminā sambandho. Ānandattherassa yebhuyyena navakāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha **''na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī''**ti. Tathā hi parinibbute satthari mahākassapatthero satthuparinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṅghassa majjhe nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ pañcasate bhikkhū uccinitvā ''āvuso, rājagahe vassaṃ vasantā dhammavinayaṃ saṅgāyeyyāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano attano palibodhaṃ pacchinditvā rājagahe sannipatathā''ti vatvā attanā rājagahaṃ gato. Ānandattheropi bhagavato pattacīvaramādāya mahājanaṃ saññāpento sāvatthiṃ gantvā tato nikkhamma rājagahaṃ gacchanto dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ cari. Tasmiṃ samaye ānandattherassa tiṃsamattā saddhivihārikā yebhuyyena kumārabhūtā ekavassikaduvassikabhikkhū ceva anupasampannā ca vibbhamiṃsu. Kasmā panete pabbajitā, kasmā vibbhamiṃsūti? Tesaṃ kira mātāpitaro cintesuṃ ''ānandatthero satthuvissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṃ satthāraṃ gahetvā gantuṃ sakkoti, amhākaṃ dārake etassa santike pabbājessāma, so satthāraṃ gahetvā āgamissati, tasmiṃ āgate mayaṃ mahāsakkāraṃ kātuṃ labhissāmā''ti iminā tāva kāraṇena nesaṃ ñātakā te pabbājesuṃ. Satthari pana parinibbute tesaṃ sā patthanā upacchinnā, atha ne ekadivaseneva uppabbājesuṃ.

Atha ānandattheraṃ dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ caritvā rājagahamāgataṃ disvā mahākassapatthero evamāha ''na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī''ti. Vuttañhetaṃ kassapasaṃyutte –

> ''Atha kiñcarahi tvaṃ, āvuso ānanda, imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te, āvuso ānanda, parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti.
>
> ''Api me bhante kassapa sirasmiṃ palitāni jātāni, atha ca pana mayaṃ ajjāpi āyasmato mahākassapassa kumārakavādā na muccāmāti. Tathā hi pana tvaṃ, āvuso ānanda, imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te, āvuso ānanda, parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī''ti (saṃ. ni. 2.154).

Tattha (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.154) **sassaghātaṃ maññecarasī**ti sassaṃ ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṃ maññe carasī**ti kulāni upaghātento viya hananto viya āhananto viya āhiṇḍasi. **Olujjatī**ti palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te āvuso navappāyā**ti, āvuso, evaṃ ete tuyhaṃ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikadaharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti. **Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī**ti ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theraṃ tajjento āha. **Kumārakavādā na muccāmā**ti kumārakavādato na muccāma. **Tathā hi pana tva**nti idamassa evaṃ vattabbatāya kāraṇadassanatthaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – yasmā tvaṃ imehi navakehi bhikkhūhi indriyasaṃvararahitehi saddhiṃ vicarasi, tasmā kumārakehi saddhiṃ caranto ''kumārako''ti vattabbataṃ arahasīti.

''Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī''ti ettha **vā**-saddo padapūraṇe. **Vā**-saddo hi upamānasamuccayasaṃsayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa ''paṇḍito vāpi tena so''tiādīsu (dha. pa. 63) upamāne dissati, sadisabhāveti attho. ''Taṃ vāpi dhīrā muni vedayantī''tiādīsu (su. ni. 213) samuccaye. ''Ke vā ime kassa vā''tiādīsu (pārā. 296) saṃsaye. ''Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho''tiādīsu (dī. ni. 1.181) vavassagge. ''Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā''tiādīsu (ma. ni. 1.170; saṃ. ni. 2.13) vikappeti. Idha pana padapūraṇe daṭṭhabbo. Teneva ca **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ ''vāsaddassa atthuddhāraṃ karontena 'na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī'tiādīsu (saṃ. ni. 2.154) padapūraṇe''ti. Aṭṭhakathāyampi (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.154) ettakameva vuttaṃ ''na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theraṃ tajjento āhā''ti. Etthāpi **vatā**ti vacanasiliṭṭhatāya vuttaṃ. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ ''na vāyanti ettha vāti vibhāsā, aññāsipi na aññāsipīti attho''ti. Taṃ tassa matimattanti daṭṭhabbaṃ. Na hettha ayamattho sambhavati, tasmā attano pamāṇaṃ nāññāsīti evamattho veditabbo. **Tatrā**ti evaṃ sati. **Chandāgamanaṃ viyā**ti ettha chandā āgamanaṃ viyāti padacchedo kātabbo, chandena āgamanaṃ pavattanaṃ viyāti attho, chandena akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti. Chandaṃ vā āgacchati sampayogavasenāti chandāgamanaṃ, tathā pavatto apāyagamanīyo akusalacittuppādo. Atha vā ananurūpaṃ gamanaṃ agamanaṃ, chandena agamanaṃ chandāgamanaṃ, chandena sinehena ananurūpaṃ gamanaṃ pavattanaṃ akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti. **Asekkhapaṭisambhidāppatte**ti asekkhabhūtā paṭisambhidā asekkhapaṭisambhidā, taṃ patte, paṭiladdhaasekkhapaṭisambhideti attho. **Anumatiyā**ti anuññāya, yācanāyāti vuttaṃ hoti.

''Kiñcāpi sekkho''ti idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānaṃyeva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyanti, tasmā kiñcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatūti evamettha sambandho veditabbo. Na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatiṃ gantunti yojetabbaṃ. ''Abhabbo''tiādinā pana dhammasaṅgītiyā tassa arahabhāvaṃ dassentā vijjamāne guṇe kathenti. Tattha

chandāti chandena, sinehenāti attho. **Agatiṃ gantu**nti agantabbaṃ gantuṃ, akattabbaṃ kātunti vuttaṃ hoti. Imāni pana cattāri agatigamanāni bhaṇḍabhājanīye ca vinicchayaṭṭhāne ca labbhanti. Tattha bhaṇḍabhājanīye tāva attano bhārabhūtānaṃ bhikkhūnaṃ amanāpe bhaṇḍe sampatte taṃ parivattitvā manāpaṃ dento chandāgatiṃ gacchati nāma. Attano pana abhārabhūtānaṃ manāpe bhaṇḍe sampatte taṃ parivattitvā amanāpaṃ dento dosāgatiṃ gacchati nāma. Bhaṇḍesu bhājanīyavatthuñca ṭhitikañca ajānanto mohāgatiṃ gacchati nāma. Mukharānaṃ vā rājādinissitānaṃ vā ‘‘ime me amanāpe bhaṇḍe dinne anatthaṃ kareyyu’’nti bhayena parivattitvā manāpaṃ dento bhayāgatiṃ gacchati nāma. Yo pana evaṃ na gacchati, sabbesaṃ tulābhūto pamāṇabhūto majjhattova hutvā yaṃ yassa pāpuṇāti, tadeva tassa deti, ayaṃ catubbidhampi agatiṃ na gacchati nāma. Vinicchayaṭṭhāne pana attano bhārabhūtassa garukāpattiṃ lahukāpattiṃ katvā kathento chandāgatiṃ gacchati nāma. Itarassa lahukāpattiṃ garukāpattiṃ katvā kathento dosāgatiṃ gacchati nāma. Āpattivuṭṭhānaṃ pana samuccayakkhandhakañca ajānanto mohāgatiṃ gacchati nāma. Mukharassa vā rājapūjitassa vā ‘‘ayaṃ me garukaṃ katvā āpattiṃ kathentassa anatthampi kareyyā’’ti garukameva lahukāpattiṃ kathento bhayāgatiṃ gacchati nāma. Yo pana sabbesaṃ yathābhūtameva kathesi, ayaṃ catubbidhampi agatigamanaṃ na gacchati nāma. Theropi tādiso catunnampi agatigamanānaṃ paṭhamamaggeneva pahīnattā, tasmā saṅgāyanavasena dhammavinayavinicchaye sampatte chandādivasena aññathā akathetvā yathābhūtameva kathetīti vuttaṃ **‘‘abhabbo…pe… agatiṃ gantu’’**nti. **Pariyatto**ti adhīto, uggahitoti attho.

Uccinitenāti uccinitvā gahitena. **Etadahosī**ti etaṃ parivitakkanaṃ ahosi. **Rājagahaṃ kho mahāgocara**nti ettha ‘‘rājagahanti rājagahasāmantaṃ gahetvā vutta’’nti **cūḷagaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṃ. Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya gocaro, bhikkhācaraṇaṭṭhānaṃ. So mahanto assa, etthāti vā mahāgocaraṃ, rājagahaṃ. **Thāvarakamma**nti ciraṭṭhāyikammaṃ. **Visabhāgapuggalo** subhaddasadiso. **Ukkoṭeyyā**ti nivāreyyāti attho. **Ñattidutiyena kammena sāvesī**ti –

> ‘‘Suṇātu me, āvuso, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammanneyya ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, esā ñatti.
>
> ‘‘Suṇātu me, āvuso, saṅgho, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammannati ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, yassāyasmato khamati imesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ sammuti ‘rājagahe vassaṃ vasantānaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> ‘‘Sammatāni saṅghena imāni pañca bhikkhusatāni ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmī’’ti (cūḷava. 437) –

Evaṃ ñattidutiyena kammena sāvesi. Idaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘taṃ saṅgītikkhandhake vuttanayeneva ñātabba’’nti.

Ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Vuttañhetaṃ **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.paṭhamasaṅgītikathā) ‘‘ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatime divase katā. Bhagavā hi visākhapuṇṇamāyaṃ paccūsasamaye parinibbuto, athassa sattāhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ gandhamālādīhi pūjayiṃsu. Evaṃ sattāhaṃ sādhukīḷanadivasā nāma ahesuṃ. Tato sattāhaṃ citakāya agginā jhāyi, sattāhaṃ sattipañjaraṃ katvā santhāgārasālāyaṃ dhātupūjaṃ kariṃsūti ekavīsati divasā gatā. Jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiyaṃ pana dhātuyo bhājayiṃsu. Etasmiṃ dhātubhājanadivase sannipatitassa mahābhikkhusaṅghassa subhaddena vuḍḍhapabbajitena kataṃ anācāraṃ ārocetvā vuttanayeneva bhikkhū uccinitvā ayaṃ kammavācā katā. Imañca pana kammavācaṃ katvā thero bhikkhū āmantesi ‘āvuso idāni tumhākaṃ cattālīsadivasā okāso, tato paraṃ ayaṃ nāma no palibodho atthīti vattuṃ na labbhā, tasmā etthantare yassa rogapalibodho vā ācariyupajjhāyapalibodho vā mātāpitupalibodho vā atthi, pattaṃ vā pana pacitabbaṃ cīvaraṃ vā kātabbaṃ, so taṃ palibodhaṃ chinditvā karaṇīyaṃ karotū’ti. Evañca pana vatvā thero attano pañcasatāya parisāya parivuto rājagahaṃ gato, aññepi mahātherā attano attano parivāraṃ gahetvā sokasallasamappitaṃ mahājanaṃ assāsetukāmā taṃ taṃ disaṃ pakkantā. Puṇṇatthero pana sattasatabhikkhuparivāro ‘tathāgatassa parinibbānaṭṭhānaṃ āgatāgataṃ mahājanaṃ assāsessāmī’ti kusinārāyameva aṭṭhāsi. Āyasmā ānando yathā pubbe aparinibbutassa, evaṃ parinibbutassapi bhagavato sayameva pattacīvaramādāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Gacchato panassa parivārā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā’’ti. Tasmā tathāgatassa parinibbānato tīsu sattāhesu atikkantesu ekavīsatime divase imaṃ kammavācaṃ sāvetvā thero rājagahaṃ pakkantoti veditabbaṃ.

Yadi evaṃ kasmā pana idha **maṅgalasuttaṭṭhakathāyañca** (khu. pā. aṭṭha. 5.paṭhamamahāsaṅgītikathā) ‘‘sattasu sādhukīḷanadivasesu sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesū’’ti vuttaṃ? Sattasu dhātupūjādivasesu gahitesu tadavinābhāvato majjhe citakāya jhāpanasattāhampi gahitamevāti katvā visuṃ na vuttaṃ viya dissati. Yadi evaṃ atha kasmā ‘‘aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso’’ti ca vuttanti? Nāyaṃ doso. Appakañhi ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hoti, tasmā samudāyo appakena adhikopi anadhiko viya hotīti katvā aḍḍhamāsato adhikepi pañca divase ‘‘aḍḍhamāso atikkanto’’ti vuttaṃ ‘‘dvāsītikhandhakavattānaṃ katthaci asītikhandhakavattānī’’ti vacanaṃ viya. Tathā appakena ūnopi ca samudāyo anūno viya hotīti katvā ‘‘diyaḍḍhamāsato ūnepi pañca divase diyaḍḍhamāso seso’’ti ca vuttaṃ. **Satipaṭṭhānavibhaṅgaṭṭhakathāya**ñhi (vibha. aṭṭha. 356) chamāsato ūnepi aḍḍhamāse ‘‘cha māse sajjhāyo kātabbo’’ti vuttavacanaṃ viya. Tattha hi tacapañcakādīsu catūsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu ekekasmiṃ anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhaṃ, tathā purimapurimehi pañcakachakkehi saddhiṃ anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhanti evaṃ visuṃ tipañcāhaṃ ekato tipañcāhañca sajjhāyaṃ katvā chamāsaṃ sajjhāyo kātabboti vacanaṃ viya. Tattha hi vakkapañcakādīsu tīsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu visuṃ heṭṭhimehi ekato ca sajjhāye pañcannaṃ pañcannaṃ pañcakānaṃ vasena pañcamāsaparipuṇṇā labbhanti, tacapañcake pana visuṃ tipañcāhamevāti aḍḍhamāsoyeveko labbhatīti aḍḍhamāsādhikapañcamāsā labbhanti.

Evaṃ sati yathā tattha aḍḍhamāse ūnepi māsaparicchedena paricchijjamāne sajjhāye cha māsā paricchedakā hontīti paricchijjamānassa sajjhāyassa sattamāsādimāsantaragamananivāraṇatthaṃ chamāsaggahaṇaṃ kataṃ, na sakalachamāse sajjhāyappavattidassanatthaṃ, evamidhāpi māsavasena kāle paricchijjamāne ūnepi pañcadivase diyaḍḍhamāso paricchedako hotīti paricchijjamānassa kālassa dvimāsādimāsantaragamananivāraṇatthaṃ ‘‘diyaḍḍhamāso seso’’ti diyaḍḍhamāsaggahaṇaṃ katanti evamettha attho gahetabbo. Aññathā ca aṭṭhakathāvacanānaṃ aññamaññavirodho āpajjati. Ekāhameva vā bhagavato sarīraṃ citakāya jhāyīti khuddakabhāṇakānaṃ adhippāyoti gahetabbaṃ. Evañhi sati parinibbānato sattasu sādhukīḷanadivasesu vītivattesu aṭṭhamiyaṃ citakāya bhagavato sarīraṃ jhāpetvā tato paraṃ sattasu divasesu dhātupūjaṃ akaṃsūti aḍḍhamāso atikkanto, gimhānaṃ diyaḍḍho ca māso seso hoti. Parinibbānasuttantapāḷiyampi hi citakāya jhāpanasattāhaṃ na āgataṃ, dveyeva sattāhāni āgatāni, upaparikkhitvā pana yaṃ ruccati, taṃ gahetabbaṃ. Ito aññena vā pakārena yathā na virujjhati, tathā kāraṇaṃ pariyesitabbaṃ. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ ‘‘aḍḍhamāso atikkantoti ettha eko divaso naṭṭho. So pāṭipadadivaso kolāhaladivaso nāma, tasmā idha na gahito’’ti. Taṃ na sundaraṃ parinibbānasuttantapāḷiyaṃ pāṭipadadivasatoyeva paṭṭhāya sattāhassa vuttattā aṭṭhakathāyañca parinibbānadivasenapi saddhiṃ tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gahitattā. Tathā hi parinibbānadivasena saddhiṃ tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gahitattā jeṭṭhamūlasukkapañcamī ekavīsatimo divaso hoti.

Sattasu sādhukīḷanadivasesūti ettha sādhukīḷanaṃ nāma saṃvegavatthuṃ kittetvā kittetvā aniccatāpaṭisaṃyuttāni gītāni gāyitvā pūjāvasena kīḷanato sundaraṃ kīḷananti **sādhukīḷanaṃ**. Atha vā saparahitasādhanaṭṭhena sādhu, tesaṃ saṃvegavatthuṃ kittetvā kittetvā kīḷanaṃ sādhukīḷanaṃ, uḷārapuññapasavanato samparāyikatthāvirodhikīḷāvihāroti attho. Ettha ca purimasmiṃ sattāhe sādhukīḷāya ekadesena katattā sādhukīḷanadivasā nāma te jātā. Visesato pana dhātupūjādivasesuyeva sādhukīḷanaṃ akaṃsu. Tatoyeva ca mahāparinibbānasuttantapāḷiyaṃ –

> ‘‘Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāhaṃ santhāgāre sattipañjaraṃ karitvā dhanupākāraṃ parikkhipāpetvā naccehi gītehi vāditehi mālehi gandhehi sakkariṃsu garuṃ kariṃsu mānesuṃ pūjesu’’nti (dī. ni. 2.235).

Etassa aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.235) vuttaṃ –

> ‘‘Kasmā panete evamakaṃsūti? Ito purimesu dvīsu sattāhesu te bhikkhusaṅghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīyabhojanīyādīni saṃvidahantā sādhukīḷikāya okāsaṃ na labhiṃsu. Tato nesaṃ ahosi ‘imaṃ sattāhaṃ sādhukīḷitaṃ kīḷissāma, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kīḷissāmā’ti, tena te evamakaṃsū’’ti.

Tasmā visesato sādhukīḷikā dhātupūjādivasesuyevāti daṭṭhabbaṃ. Te pana dhātupūjāya katattā ‘‘dhātupūjādivasā’’ti pākaṭā jātāti āha **‘‘sattasu ca dhātupūjādivasesū’’**ti. **Upakaṭṭhā**ti āsannā. Vassaṃ upanenti upagacchanti etthāti **vassūpanāyikā**. **Ekaṃ maggaṃ gato**ti cārikaṃ caritvā mahājanaṃ assāsetuṃ ekena maggena gato. Evaṃ anuruddhattherādayopi tesu tesu janapadesu cārikaṃ caritvā mahājanaṃ assāsentā gatāti daṭṭhabbaṃ. **Yena sāvatthi, tena cārikaṃ pakkāmī**ti yattha sāvatthi, tattha cārikaṃ pakkāmi, yena vā disābhāgena sāvatthi pakkamitabbā hoti, tena disābhāgena cārikaṃ pakkāmīti attho.

Tatrāti tassaṃ sāvatthiyaṃ. **Suda**nti nipātamattaṃ. **Aniccatādipaṭisaṃyuttāyā**ti ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā’’tiādinayappavattāya. Asamucchinnataṇhānusayattā avijjātaṇhābhisaṅkhatena kammunā bhavayonigatiṭhitisattāvāsesu khandhapañcakasaṅkhātaṃ attabhāvaṃ janeti abhinibbattetīti jano, kilese janeti, ajani, janissatīti vā jano, mahanto janoti **mahājano,** taṃ mahājanaṃ, bahujananti attho. **Saññāpetvā**ti samassāsetvā. **Gandhakuṭiyā dvāraṃ vivaritvā**ti paribhogacetiyabhāvato gandhakuṭiṃ vanditvā gandhakuṭiyā dvāraṃ vivarīti veditabbaṃ. Teneva dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathā) ‘‘gandhakuṭiṃ vanditvā’’ti vuttaṃ. Milātaṃ mālākacavaraṃ **milātamālākacavaraṃ**. **Yathāṭhāne ṭhapetvā**ti paṭhamaṭhitaṭṭhānaṃ anatikkamitvā yathāṭhitaṭṭhāneyeva ṭhapetvāti attho. **Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṃ vattaṃ sabbamakāsī**ti senāsane kattabbavattaṃ sandhāya vuttaṃ. Karonto ca nhānakoṭṭhake sammajjanaudakūpaṭṭhānādikālesu gandhakuṭiṃ gantvā ‘‘nanu bhagavā ayaṃ tumhākaṃ nhānakālo, ayaṃ dhammadesanākālo, ayaṃ bhikkhūnaṃ ovādadānakālo, ayaṃ sīhaseyyaṃ kappanakālo, ayaṃ mukhadhovanakālo’’tiādinā nayena paridevamānova akāsi. Tamenaṃ aññatarā devatā ‘‘bhante ānanda, tumhe evaṃ paridevamānā kathaṃ aññe assāsayissathā’’ti saṃvejesi. So tassā vacanena saṃviggahadayo santhambhitvā tathāgatassa parinibbānato pabhuti ṭhānanisajjabahulatāya ussannadhātukaṃ kāyaṃ samassāsetuṃ khīravirecanaṃ pivi. Idāni taṃ dassento **‘‘atha thero’’**tiādimāha.

Ussannadhātukanti upacitasemhādidhātukaṃ kāyaṃ. **Samassāsetu**nti santappetuṃ. **Dutiyadivase**ti devatāya saṃvejitadivasato. ‘‘Jetavanavihāraṃ paviṭṭhadivasato vā dutiyadivase’’ti vadanti. Viriccati etenāti virecanaṃ, osadhaparibhāvitaṃ khīrameva virecananti **khīravirecanaṃ**. **Yaṃ sandhāyā**ti yaṃ bhesajjapānaṃ sandhāya. Aṅgasubhatāya subhoti evaṃ laddhanāmattā **subhena māṇavena**. **Pahitaṃ māṇavaka**nti ‘‘satthā parinibbuto ānandatthero kirassa pattacīvaraṃ gahetvā āgato, mahājano ca taṃ dassanāya upasaṅkamatī’’ti sutvā ‘‘vihāraṃ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukhena paṭisanthāraṃ vā kātuṃ dhammakathaṃ vā sotuṃ, gehaṃ āgataṃyeva naṃ disvā sukhena paṭisanthāraṃ karissāmi, ekā ca me kaṅkhā atthi, tampi naṃ pucchissāmī’’ti cintetvā subhena māṇavena pesitaṃ māṇavakaṃ. **Etadavocā**ti etaṃ ‘‘akālo kho’’tiādikaṃ ānandatthero avoca. **Akālo kho**ti ajja gantuṃ yuttakālo na hoti. Kasmāti ce āha **‘‘atthi me ajjā’’**tiādi. **Bhesajjamattā**ti appamattakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattāsaddo ‘‘mattā sukhapariccāgā’’tiādīsu viya.

Dutiyadivaseti khīravirecanaṃ pītadivasato dutiyadivase. **Cetakattherenā**ti cetiyaraṭṭhe jātattā ‘‘cetako’’ti evaṃladdhanāmena. **Subhena māṇavena puṭṭho**ti ‘‘yesu dhammesu bhavaṃ gotamo imaṃ lokaṃ patiṭṭhāpesi, te tassa accayena naṭṭhā nu kho, dharanti, sace dharanti, ānando jānissati, handa naṃ pucchāmī’’ti evaṃ cintetvā ‘‘yesaṃ so bhavaṃ gotamo dhammānaṃ vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṃ janataṃ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi, katamesānaṃ kho bho ānanda dhammānaṃ so bhavaṃ gotamo vaṇṇavādī ahosī’’tiādinā (dī. ni. 1.448) subhena māṇavena puṭṭho. Athassa thero tīṇi piṭakāni sīlakkhandhādīhi tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento ‘‘tiṇṇaṃ kho, māṇava, khandhānaṃ so bhagavā vaṇṇavādī’’tiādinā subhasuttamabhāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘dīghanikāye subhasuttaṃ nāma dasamaṃ suttamabhāsī’’**ti.

Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇanti ettha **khaṇḍa**nti chinnaṃ. **Phulla**nti bhinnaṃ. Tesaṃ **paṭisaṅkharaṇaṃ** puna sammā pākatikakaraṇaṃ, abhinavakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Rājagaha**nti evaṃnāmakaṃ nagaraṃ. Tañhi mandhatumahāgovindādīhi pariggahitattā ‘‘rājagaha’’nti vuccati. **Chaḍḍitapatitauklāpā**ti chaḍḍitā ca patitā ca uklāpā ca ahesunti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – bhagavato parinibbānaṭṭhānaṃ gacchantehi bhikkhūhi chaḍḍitā vissaṭṭhā, tatoyeva ca upacikādīhi khāditattā ito cito ca patitā, sammajjanābhāvena ākiṇṇakacavarattā uklāpā ca ahesunti. Imamevatthaṃ dassento āha **‘‘bhagavato hī’’**tiādi. Paricchedavasena veṇiyati dissatīti **pariveṇaṃ**. **Tatthā**ti tesu vihāresu. Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇanti iminā sambandho. **Paṭhamaṃ māsa**nti vassānassa paṭhamaṃ māsaṃ, accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. Senāsanavattānaṃ paññattattā **senāsanakkhandhake** ca senāsanapaṭibaddhānaṃ bahūnaṃ vacanato ‘‘bhagavatā…pe… vaṇṇita’’nti vuttaṃ.

Dutiyadivaseti ‘‘khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇaṃ karomā’’ti cintitadivasato dutiyadivase. So ca vassūpanāyikadivasato dutiyadivasoti veditabbo. Te hi therā āsāḷhīpuṇṇamāya uposathaṃ katvā pāṭipade sannipatitvā vassaṃ upagantvā evaṃ cintesuṃ. **Ajātasattu rājā**ti ajāto hutvā pituno paccatthiko jātoti ‘‘ajātasattū’’ti laddhavohāro rājā. Tasmiṃ kira kucchigate deviyā evarūpo dohaḷo uppajji ‘‘aho vatāhaṃ rañño dakkhiṇabāhuto lohitaṃ piveyya’’nti. Atha tassā kathetuṃ asakkontiyā kisabhāvaṃ dubbaṇṇabhāvañca disvā rājā sayameva pucchitvā ñatvā ca vejje pakkosāpetvā suvaṇṇasatthakena bāhuṃ phāletvā suvaṇṇasarakena lohitaṃ gahetvā udakena sambhinditvā pāyesi. Nemittakā taṃ sutvā ‘‘esa gabbho rañño sattu bhavissati, iminā rājā haññissatī’’ti byākariṃsu, tasmā ‘‘ajātoyeva rañño sattu bhavissatī’’ti nemittakehi niddiṭṭhattā ajātasattu nāma jāto. **Ki**nti kāraṇapucchanatthe nipāto, kasmāti attho. **Paṭivedesu**nti nivedesuṃ, jānāpesunti attho. **Vissatthā**ti nirāsaṅkacittā. **Āṇācakka**nti āṇāyeva appaṭihatavuttiyā pavattanaṭṭhena cakkanti āṇācakkaṃ. **Sannisajjaṭṭhāna**nti sannipatitvā nisīdanaṭṭhānaṃ.

Rājabhavanavibhūtinti rājabhavanasampattiṃ. **Avahasantamivā**ti avahāsaṃ kurumānaṃ viya. **Siriyā niketamivā**ti siriyā vasanaṭṭhānamiva. **Ekanipātatitthamiva ca devamanussanayanavihaṅgāna**nti ekasmiṃ pānīyatitthe sannipatantā pakkhino viya sabbesaṃ janānaṃ cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti devamanussānaṃ nayanasaṅkhātavihaṅgānaṃ ekanipātatitthamiva ca. **Lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍita**nti ekattha sampiṇḍitaṃ rāsikataṃ loke ramaṇīyabhāvaṃ viya. Yadi loke vijjamānaṃ ramaṇīyattaṃ sabbameva ānetvā ekattha sampiṇḍitaṃ siyā, taṃ viyāti vuttaṃ hoti. ‘‘Daṭṭhabbasāramaṇḍanti pheggurahitasāraṃ viya kasaṭavinimuttaṃ pasannabhūtaṃ viya ca daṭṭhabbesu daṭṭhuṃ arahārūpesu sārabhūtaṃ pasannabhūtañcā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Daṭṭhabbo dassanīyo sārabhūto visiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanaṃ alaṅkāro etassāti **daṭṭhabbasāramaṇḍo,** maṇḍapoti evamettha attho gahetabboti amhākaṃ khanti, upaparikkhitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ. Maṇḍaṃ sūriyarasmiṃ pāti nivāretīti **maṇḍapo**. **Vividha…pe… cāruvitāna**nti ettha kusumadāmāni ca tāni olambakāni cāti kusumadāmaolambakāni. Ettha ca visesanassa paranipāto daṭṭhabbo, olambakakusumadāmānīti attho. Tāni vividhāni anekappakārāni viniggalantaṃ vamentaṃ nikkhāmentamiva cāru sobhanaṃ vitānaṃ etthāti **vividhakusumadāmaolambakaviniggalantacāruvitāno,** maṇḍapo, taṃ alaṅkaritvāti yojetabbaṃ. **Ratanavicitramaṇikoṭṭimatalamivā**ti nānāpupphūpahāravicittasupariniṭṭhitabhūmikammattāyeva nānāratanehi vicittabhūtamaṇikoṭṭimatalamivāti attho. Ettha ca ratanavicittaggahaṇaṃ nānāpupphūpahāravicittatāya nidassanaṃ, maṇikoṭṭimatalaggahaṇaṃ supariniṭṭhitabhūmiparikammatāyāti veditabbaṃ. Maṇiyo koṭṭetvā katatalattā maṇikoṭṭanena nibbattatalanti maṇikoṭṭimatalaṃ. **Na**nti maṇḍapaṃ. **Pupphūpahāro** pupphapūjā. **Uttarābhimukha**nti uttaradisābhimukhaṃ. **Āsanāraha**nti nisīdanārahaṃ. **Dantakhacita**nti dantehi racitaṃ, dantehi katanti vuttaṃ hoti. **Etthā**ti āsane. **Niṭṭhitaṃ bhante mama kicca**nti mayā kattabbakiccaṃ niṭṭhitanti attho.

Tasmiṃ pana divase ekacce bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ sandhāya evamāhaṃsu ''imasmiṃ bhikkhusaṅghe eko bhikkhu vissagandhaṃ vāyanto vicaratī''ti. Thero taṃ sutvā ''imasmiṃ bhikkhusaṅghe añño vissagandhaṃ vāyanto vicaraṇakabhikkhu nāma natthi, addhā ete maṃ sandhāya vadantī''ti saṃvegaṃ āpajji. Ekacce naṃ āhaṃsuyeva ''sve, āvuso, sannipāto''tiādi. Idāni taṃ dassento āha **''bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ āhaṃsū''**tiādi. **Tenā**ti tasmā. **Āvajjesī**ti upanāmesi. **Anupādāyā**ti taṇhādiṭṭhivasena kañci dhammaṃ agahetvā, yehi vā kilesehi sabbehi vimuccati, tesaṃ lesamattampi agahetvāti attho. **Āsavehī**ti bhavato ābhavaggaṃ dhammato vā āgotrabhuṃ savanato pavattanato āsavasaññitehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetaṃ āsavehīti, tadekaṭṭhatāya pana sabbehipi kilesehi, sabbehipi pāpadhammehi cittaṃ vimuccatiyeva. **Cittaṃ vimuccī**ti cittaṃ arahattamaggakkhaṇe āsavehi vimuccamānaṃ katvā arahattaphalakkhaṇe vimuccīti attho. **Caṅkamenā**ti caṅkamanakiriyāya. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṃ kataṃ upacitaṃ puññaṃ etenāti **katapuñño,** arahattādhigamāya katādhikāroti attho. **Padhānamanuyuñjā**ti vīriyaṃ anuyuñja, arahattādhigamāya anuyogaṃ karohīti attho. **Kathādoso nāma natthī**ti kathāya aparajjhaṃ nāma natthi. **Accāraddhaṃ vīriya**nti ativiya āraddhaṃ vīriyaṃ. **Uddhaccāyā**ti uddhatabhāvāya. **Vīriyasamataṃ yojemī**ti caṅkamanavīriyassa adhimattattā tassa pahānavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṃ yojemi.

Dutiyadivaseti therena arahattappattadivasato dutiyadivase. **Dhammasabhāyaṃ sannipatitā**ti pakkhassa pañcamiyaṃ sannipatiṃsu. **Attano arahattappattiṃ ñāpetukāmo**ti ''sekkhatāya dhammasaṅgītiyā gahetuṃ ayuttampi bahussutattā gaṇhissāmā''ti cintetvā nisinnānaṃ therānaṃ ''idāni arahattappatto''ti somanassuppādanatthaṃ ''appamatto hohī''ti dinnaovādassa saphalatādīpanatthaṃ attupanāyikaṃ akatvā aññabyākaraṇassa bhagavatā saṃvaṇṇitattā ca thero attano arahattappattiṃ ñāpetukāmo ahosīti veditabbaṃ. **Yathāvuḍḍha**nti vuḍḍhapaṭipāṭiṃ anatikkamitvā. **Eke**ti majjhimabhāṇakānaṃyeva eke. Pubbe vuttampi hi sabbaṃ majjhimabhāṇakā vadantiyevāti veditabbaṃ. Dīghabhāṇakā (dī. ni. aṭṭha. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathā) panettha evaṃ vadanti –

> ''Atha kho āyasmā ānando arahā samāno sannipātaṃ agamāsi. Kathaṃ agamāsi? 'Idānimhi sannipātamajjhaṃ pavisanāraho'ti haṭṭhatuṭṭhacitto ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā bandhanā muttatālapakkaṃ viya paṇḍukambale nikkhittajātimaṇi viya vigatavalāhake nabhe samuggatapuṇṇacando viya bālātapasamphassavikasitareṇupiñjaragabbhaṃ padumaṃ viya ca parisuddhena pariyodātena sappabhena sassirikena mukhavarena attano arahattappattiṃ ārocayamāno viya ca agamāsi. Atha naṃ disvā āyasmato mahākassapassa etadahosi 'sobhati vata bho arahattappatto ānando, sace satthā dhareyya, addhā ajja ānandassa sādhukāraṃ dadeyya, handa imassāhaṃ idāni satthārā dātabbaṃ sādhukāraṃ dadāmī'ti tikkhattuṃ sādhukāramadāsī''ti.

Ākāsena āgantvā nisīdītipi eketi ettha pana tesaṃ tesaṃ tathā tathā gahetvā āgatamattaṃ ṭhapetvā visuṃ visuṃ vacane aññaṃ visesakāraṇaṃ natthīti vadanti. Upatissatthero panāha ''sattamāsaṃ katāya dhammasaṅgītiyā kadāci pathaviyaṃ nimujjitvā āgatattā taṃ gahetvā eke vadanti. Kadāci ākāsena āgatattā taṃ gahetvā eke vadantī''ti.

Bhikkhū āmantesīti bhikkhū ālapi abhāsi sambodhesīti ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi hoti. Yathāha – ''āmantayāmi vo, bhikkhave, (dī. ni. 2.218) paṭivedayāmi vo, bhikkhave''ti (a. ni. 7.72). Pakkosanepi dissati. Yathāha ''ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena sāriputtaṃ āmantehī''ti (a. ni. 9.11). **Āvuso**ti āmantanākāradīpanaṃ. **Kaṃ dhuraṃ katvā**ti kaṃ jeṭṭhakaṃ katvā. **Kiṃ ānando nappahotī**ti aṭṭhakathācariyehi ṭhapitapucchā. **Nappahotī**ti na sakkoti. **Etadagga**nti eso aggo. Liṅgavipallāsena hi ayaṃ niddeso. **Yadida**nti ca yo ayanti attho, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. **Sammannī**ti sammataṃ akāsi. **Upāliṃ vinayaṃ puccheyya**nti pucchadhātussa dvikammakattā vuttaṃ. **Bījaniṃ gahetvā**ti ettha bījanīgahaṇaṃ dhammakathikānaṃ dhammatāti veditabbaṃ. Bhagavāpi hi dhammakathikānaṃ dhammatādassanatthameva vicittabījaniṃ gaṇhāti. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṃ paramukkaṃsagatasikkhāsaṃyamānaṃ buddhānaṃ mukhacandamaṇḍalaṃ paṭicchādetabbaṃ hoti. ''Paṭhamaṃ, āvuso upāli, pārājikaṃ kattha paññatta''nti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto bhagavatā paññattānukkamena pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. **Kismiṃ vatthusmiṃ methunadhamme**ti ca nimittatthe bhummavacanaṃ.

Vatthumpi pucchītiādi ''kattha paññatta''ntiādinā dassitena saha tato avasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṃ. Kiṃ panettha paṭhamapārājikapāḷiyaṃ kiñci apanetabbaṃ vā pakkhipitabbaṃ vā āsi nāsīti? Buddhassa bhagavato bhāsite apanetabbaṃ nāma natthi. Na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti, sāvakānaṃ pana devatānaṃ vā bhāsite apanetabbampi hoti, taṃ dhammasaṅgāhakattherā apanayiṃsu, pakkhipitabbaṃ pana sabbatthāpi atthi, tasmā yaṃ yattha pakkhipituṃ yuttaṃ, taṃ tattha pakkhipiṃsuyeva. Kiṃ pana tanti ce? ''Tena samayenā''ti vā ''tena kho pana samayenā''ti vā ''atha kho''iti vā ''evaṃ vutte''ti vā ''etadavocā''ti vā evamādikaṃ sambandhavacanamattaṃ. Evaṃ pakkhipitabbayuttaṃ pakkhipitvā pana idaṃ paṭhamapārājikanti ṭhapesuṃ. Paṭhamapārājike saṅgahamāruḷhe pañca arahantasatāni saṅgahaṃ āropitanayeneva gaṇasajjhāyamakaṃsu. ‘‘Tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī’’ti ca nesaṃ sajjhāyārambhakāleyeva sādhukāraṃ dadamānā viya mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā kampittha. Te eteneva nayena sesapārājikānipi saṅgahaṃ āropetvā ‘‘idaṃ pārājikakaṇḍa’’nti ṭhapesuṃ. Evaṃ terasa saṅghādisesāni ‘‘terasaka’’ntiādīni vatvā vīsādhikāni dve sikkhāpadasatāni ‘‘mahāvibhaṅgo’’ti kittetvā ṭhapesuṃ. Mahāvibhaṅgāvasānepi purimanayeneva mahāpathavī akampittha. Tato bhikkhunivibhaṅge aṭṭha sikkhāpadāni ‘‘pārājikakaṇḍaṃ nāmā’’tiādīni vatvā tīṇi sikkhāpadasatāni cattāri ca sikkhāpadāni ‘‘bhikkhunivibhaṅgo’’ti kittetvā ‘‘ayaṃ ubhatovibhaṅgo nāma catusaṭṭhibhāṇavāro’’ti ṭhapesuṃ. Ubhatovibhaṅgāvasānepi vuttanayeneva pathavī akampittha. Etenevupāyena asītibhāṇavāraparimāṇaṃ khandhakaṃ pañcavīsatibhāṇavāraparimāṇaṃ parivārañca saṅgahaṃ āropetvā ‘‘idaṃ vinayapiṭakaṃ nāmā’’ti ṭhapesuṃ. Vinayapiṭakāvasānepi vuttanayeneva pathavīkampo ahosi. Taṃ āyasmantaṃ upālittheraṃ paṭicchāpesuṃ ‘‘āvuso, idaṃ tuyhaṃ nissitake vācehī’’ti evamettha avuttopi viseso veditabbo.

Evaṃ vinayapiṭakaṃ saṅgahamāropetvā suttantapiṭakaṃ saṅgāyiṃsu. Idāni taṃ dassento āha **‘‘vinayaṃ saṅgāyitvā’’**tiādi. **Mahākassapatthero ānandattheraṃ dhammaṃ pucchī**ti ettha ayamanukkamo veditabbo – ānandatthere dantakhacitaṃ bījaniṃ gahetvā dhammāsane nisinne āyasmā mahākassapatthero bhikkhū pucchi ‘‘kataraṃ, āvuso, piṭakaṃ paṭhamaṃ saṅgāyāmā’’ti? ‘‘Suttantapiṭakaṃ, bhanteti. Suttantapiṭake catasso saṅgītiyo, tāsu paṭhamaṃ kataraṃ saṅgītinti? Dīghasaṅgītiṃ, bhanteti. Dīghasaṅgītiyaṃ catuttiṃsa suttāni, tayo ca vaggā, tesu paṭhamaṃ kataraṃ vagganti. Sīlakkhandhavaggaṃ, bhanteti. Sīlakkhandhavagge terasa suttantā, tesu paṭhamaṃ kataraṃ suttanti? Brahmajālasuttaṃ nāma bhante tividhasīlālaṅkataṃ nānāvidhamicchājīvakuhanalapanādividdhaṃsanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ, taṃ paṭhamaṃ saṅgāyāmā’’ti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca ‘‘brahmajālaṃ, āvuso ānanda, kattha bhāsita’’nti?

Antarā ca bhante rājagahaṃ antarā ca nāḷandanti ettha **antarā**-saddo kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu dissati. Tathā hi ‘‘tadantaraṃ ko jāneyya aññatra tathāgatā’’ti (a. ni. 6.44; 10.75) ca, ‘‘janā saṅgamma mantenti, mañca tañca kimantara’’nti (saṃ. ni. 1.228) ca ādīsu kāraṇe antarāsaddo vattati. ‘‘Addasa maṃ bhante aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovantī’’tiādīsu (ma. ni. 2.149) khaṇe. ‘‘Yassantarato na santi kopā’’tiādīsu (udā. 20) citte. ‘‘Antarā vosānamāpādī’’tiādīsu vemajjhe. ‘‘Api cāyaṃ tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī’’tiādīsu (pārā. 231) vivare. Svāyamidha vivare vattati, tasmā rājagahassa ca nāḷandāya ca vivareti evamettha attho daṭṭhabbo, antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā ‘‘antarā gāmañca nadiñca yātī’’ti evaṃ ekameva antarāsaddaṃ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Ayojiyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti sāmivacanappasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Idha pana yojetvā evaṃ vutto. **Rājāgārake**ti tattha rañño kīḷanatthaṃ paṭibhānacittavicitraṃ agāraṃ akaṃsu, taṃ rājāgārakanti pavuccati, tasmiṃ. **Ambalaṭṭhikā**ti rañño uyyānaṃ. Tassa kira dvārasamīpe taruṇo ambarukkho atthi, taṃ ambalaṭṭhikāti vadanti. Tassa avidūrabhavattā uyyānampi ambalaṭṭhikātveva saṅkhyaṃ gataṃ ‘‘varuṇānagara’’ntiādīsu viya.

Suppiyañca paribbājakanti ettha **suppiyo**ti tassa nāmaṃ, **paribbājako**ti sañjayassa antevāsī channaparibbājako. **Brahmadattañca māṇavaka**nti ettha **brahmadatto**ti tassa nāmaṃ. **Māṇavo**ti sattopi coropi taruṇopi vuccati. Tathā hi –

> ‘‘Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā;
> Te dīgharattaṃ socanti, hīnakāyūpagā narā’’ti. (ma. ni. 3.271; a. ni. 3.36) –

Ādīsu satto māṇavoti vutto. ‘‘Māṇavehipi samāgacchanti katakammehipi akatakammehipī’’tiādīsu (ma. ni. 2.149) coro. ‘‘Ambaṭṭhamāṇavo aṅgako māṇavo’’tiādīsu (dī. ni. 1.258-261, 316) taruṇo māṇavoti vutto. Idhāpi ayameva adhippeto. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘brahmadattaṃ nāma taruṇapurisaṃ ārabbhā’’ti. **Jīvakambavane**ti jīvakassa komārabhaccassa ambavane. Atha ‘‘kaṃ ārabbhā’’ti avatvā ‘‘kenasaddhi’’nti kasmā vuttaṃ? Na etaṃ suttaṃ bhagavatā eva vuttaṃ, raññāpi ‘‘yathā nu kho imāni puthusippāyatanānī’’tiādinā kiñci kiñci vuttaṃ atthi, tasmā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Vedehiputtenā**ti ayaṃ kosalarañño dhītāya putto, na videharañño, ‘‘vedehī’’ti pana paṇḍitādhivacanametaṃ. Vidanti etenāti vedo, ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Vedena īhati ghaṭati vāyamatīti vedehī, vedehiyā putto vedehiputto, tena.

Etenevupāyena pañca nikāye pucchīti ettha ayamanukkamo veditabbo. Vuttanayena brahmajālassa pucchāvisajjanāvasāne pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva ca pathavīkampo ahosi. Evaṃ brahmajālaṃ saṅgāyitvā tato paraṃ ‘‘sāmaññaphalaṃ panāvuso ānanda, kattha bhāsita’’ntiādinā pucchāvisajjanānukkamena saddhiṃ brahmajālena terasasuttantaṃ saṅgāyitvā ‘‘ayaṃ sīlakkhandhavaggo nāmā’’ti kittetvā ṭhapesuṃ. Tadanantaraṃ mahāvaggaṃ, tadanantaraṃ pāthikavagganti evaṃ tivaggasaṅgahaṃ catuttiṃsasuttantapaṭimaṇḍitaṃ catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇaṃ tantiṃ saṅgāyitvā ‘‘ayaṃ dīghanikāyo nāmā’’ti vatvā āyasmantaṃ ānandattheraṃ paṭicchāpesuṃ ‘‘āvuso, imaṃ tuyhaṃ nissitake vācehī’’ti. Tato anantaraṃ asītibhāṇavāraparimāṇaṃ majjhimanikāyaṃ saṅgāyitvā dhammasenāpatisāriputtattherassa nissitake paṭicchāpesuṃ ‘‘imaṃ tumhe pariharathā’’ti. Tadanantaraṃ bhāṇavārasataparimāṇaṃ saṃyuttanikāyaṃ saṅgāyitvā mahākassapattheraṃ paṭicchāpesuṃ ‘‘bhante, imaṃ tumhākaṃ nissitake vācethā’’ti. Tadanantaraṃ vīsatibhāṇavārasatapaamāṇaṃ aṅguttaranikāyaṃ saṅgāyitvā anuruddhattheraṃ paṭicchāpesuṃ ‘‘imaṃ tumhākaṃ nissitake vācethā’’ti.

Tadanantaraṃ –

> ‘‘Dhammasaṅgaṇiṃ vibhaṅgañca, kathāvatthuñca puggalaṃ;
> Dhātuyamakaṃ paṭṭhānaṃ, abhidhammoti vuccatī’’ti. –

Evaṃ saṃvaṇṇitaṃ sukhumañāṇagocaraṃ tantiṃ saṅgāyitvā ‘‘idaṃ abhidhammapiṭakaṃ nāmā’’ti vatvā pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva pathavīkampo ahosi. Tato paraṃ jātakaṃ mahāniddeso paṭisambhidāmaggo apadānaṃ suttanipāto khuddakapāṭho dhammapadaṃ udānaṃ itivuttakaṃ vimānavatthu petavatthu theragāthā therīgāthāti imaṃ tantiṃ saṅgāyitvā ‘‘khuddakagantho nāma aya’’nti ca vatvā abhidhammapiṭakasmiṃyeva saṅgahaṃ āropayiṃsūti dīghabhāṇakā vadanti. Majjhimabhāṇakā pana ‘‘cariyāpiṭakabuddhavaṃsehi saddhiṃ sabbampi taṃ khuddakaganthaṃ suttantapiṭake pariyāpanna’’nti vadanti. Ayamettha adhippāyo – jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise abhidhammapiṭake saṅgaṇhituṃ yuttaṃ, na pana dīghanikāyādippakāre suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi. Dīghabhāṇakā ‘‘jātakādīnaṃ abhidhammapiṭake saṅgaho’’ti vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṃsānañcettha aggahaṇaṃ jātakagatikattā. Majjhimabhāṇakā pana aṭṭhuppattivasena desitānaṃ jātakādīnaṃ yathānulomadesanābhāvato tādise suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādhammasāsane abhidhammapiṭaketi jātakādīnaṃ suttapariyāpannataṃ vadanti. Tattha yuttaṃ vicāretvā gahetabbaṃ. Khuddakanikāyassa sesanikāyānaṃ viya apākaṭattā sese ṭhapetvā khuddakanikāyaṃ pākaṭaṃ katvā dassento **‘‘tattha khuddakanikāyo nāmā’’**tiādimāha. **Tatthā**ti tesu nikāyesu. **Tatthā**ti khuddakanikāye.

Evaṃ nimittapayojanakāladesakārakakaraṇappakārehi paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavatthāpitesu dhammavinayesu nānappakārakosallatthaṃ ekavidhādibhede dassetuṃ **‘‘tadetaṃ sabbampī’’**tiādimāha. Tattha **anuttaraṃ sammāsambodhi**nti ettha anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṃ maggañāṇaṃ maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ ‘‘sammāsambodhī’’ti vuccati. **Paccavekkhantena vā**ti udānādivasena pavattadhammaṃ sandhāyāha. **Vimuttirasa**nti arahattaphalassādaṃ vimuttisampattikaṃ vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā kilesānaṃ accantavimuttisampādanato.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavacanaṃ kilesavinayanena vinayo, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo ca hoti, idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretuṃ **‘‘tattha vinayapiṭaka’’**ntiādimāha. Khandhādivasena sabhāvadhammadesanābāhullato āha **‘‘avasesaṃ buddhavacanaṃ dhammo’’**ti. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayo pariyattiādibhāvato, tathāpi vinayasaddasannidhāno abhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhammasaddo vinayatantiviparītaṃ tantiṃ dīpeti yathā ‘‘puññañāṇasambhāro, gobalībadda’’ntiādi.

Anekajātisaṃsāranti ayaṃ gāthā bhagavatā attano sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṃ arahattappattiṃ paccavekkhantena ekūnavīsatimassa paccavekkhaṇañāṇassa anantaraṃ bhāsitā. Tenāha **‘‘idaṃ paṭhamabuddhavacana’’**nti. Idaṃ kira sabbabuddhehi avijahitaudānaṃ. Ayamassa saṅkhepattho (dha. pa. aṭṭha. 2.154) – ahaṃ imassa attabhāvagehassa kārakaṃ taṇhāvaḍḍhakiṃ gavesanto yena ñāṇena taṃ daṭṭhuṃ sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādamūle katābhinīhāro ettakaṃ kālaṃ anekajātisaṃsāraṃ anekajātisatasahassasaṅkhyaṃ saṃsāravaṭṭaṃ **anibbisaṃ** anibbisanto taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṃ** saṃsariṃ. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunaṃ upagantuṃ dukkhā, na ca sā tasmiṃ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho.

Diṭṭhosīti idāni mayā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. **Puna geha**nti puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ **na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** anavasesā kilesa**phāsukā** mayā **bhaggā**. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa **kūṭaṃ** avijjāsaṅkhātaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ **visaṅkhataṃ** viddhaṃsitaṃ. **Visaṅkhāraṃ** nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena **gataṃ** anupaviṭṭhaṃ idāni mama **cittaṃ,** ahañca taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā **ajjhagā** adhigato pattosmīti attho. **Gaṇṭhipadesu** pana ‘‘visaṅkhāragatanti cittameva taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā ajjhagā adhigato patto’’ti evampi attho vutto. Ayaṃ manasā pavattitadhammānaṃ ādi. ‘‘Yadā have pātubhavanti dhammāti ayaṃ pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādī’’ti vadanti. Antojappanavasena kira bhagavā ‘‘anekajātisaṃsāra’’ntiādimāha.

Kecīti khandhakabhāṇakā. Paṭhamaṃ vutto pana dhammapadabhāṇakānaṃ adhippāyoti veditabbo. Ettha ca khandhakabhāṇakā vadanti ‘‘dhammapadabhāṇakānaṃ gāthā manasā desitattā tadā mahato janassa upakārāya na hoti, amhākaṃ pana gāthā vacībhedaṃ katvā desitattā tadā suṇantānaṃ devabrahmānaṃ upakārāya ahosi, tasmā idameva paṭhamabuddhavacana’’nti. Dhammapadabhāṇakā pana ‘‘desanāya janassa upakārānupakārabhāvo lakkhaṇaṃ na hoti, bhagavatā manasā desitattāyeva idaṃ paṭhamabuddhavacana’’nti vadanti, tasmā ubhayampi aññamaññaṃ viruddhaṃ na hotīti veditabbaṃ. Nanu ca yadi ‘‘anekajātisaṃsāra’’nti manasā desitaṃ, atha kasmā dhammapadaaṭṭhakathāyaṃ (dha. pa. aṭṭha. 2.153-154) ‘‘anekajātisaṃsāranti imaṃ dhammadesanaṃ satthā bodhirukkhamūle nisinno udānavasena udānetvā aparabhāge ānandattherena puṭṭho kathesī’’ti vuttanti? Tatthāpi manasā udānetvāti evamattho gahetabbo. Atha vā manasāva desitanti evaṃ gahaṇe kiṃ kāraṇanti ce? Yadi vacībhedaṃ katvā desitaṃ siyā, udānapāḷiyaṃ āruḷhaṃ bhaveyya, tasmā udānapāḷiyaṃ anāruḷhabhāvoyeva vacībhedaṃ akatvā manasā desitabhāve kāraṇanti vadanti.

Yadā have pātubhavanti dhammāti ettha **iti**saddo ādiattho. Tena ‘‘ātāpino jhāyato brāhmaṇassa, athassa kaṅkhā vapayanti sabbā. Yato pajānāti sahetudhamma’’nti ādigāthāttayaṃ saṅgaṇhāti. **Udānagātha**nti pana jātiyā ekavacanaṃ, tatthāpi paṭhamagāthaṃyeva vā gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Ettha pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ khandhake āvi bhavissati. **Pāṭipadadivase**ti idaṃ ‘‘sabbaññubhāvappattassā’’ti na etena sambandhitabbaṃ, ‘‘paccavekkhantassa uppannā’’ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ pattoti. **Somanassamayañāṇenā**ti somanassasampayuttañāṇena. **Āmantayāmī**ti nivedayāmi, bodhemīti attho. **Vayadhammā**ti aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṃ vibhāveti ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā’’ti (saṃ. ni. 3.15) vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva tadārammaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminiṃ paṭipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbaṃ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyaṃ niyojeti **‘‘appamādena sampādethā’’**ti. Atha vā ‘‘vayadhammā saṅkhārā’’ti etena saṅkhepena saṃvejetvā ‘‘appamādena sampādethā’’ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattiṃ dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasaṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsanaṃ pariyādiyitvā tiṭṭhatīti. **Antare**ti antarāḷe, vemajjheti attho.

Suttantapiṭakanti ettha yathā kammameva kammantaṃ, evaṃ suttameva suttantanti veditabbaṃ. **Asaṅgīta**nti saṅgītikkhandhakakathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana ‘‘subhasuttampi paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgīta’’nti vadanti, taṃ na yujjati. ‘‘Paṭhamasaṅgītito puretarameva hi āyasmatā ānandattherena jetavane viharantena subhassa māṇavassa desita’’nti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ. Subhasuttaṃ pana ‘‘evaṃ me sutaṃ – ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme aciraparinibbute bhagavatī’’tiādinā (dī. ni. 1.444) āgataṃ. Tattha ‘‘evaṃ me suta’’ntiādivacanaṃ paṭhamasaṅgītiyaṃ āyasmatā ānandatthereneva vattuṃ yuttarūpaṃ na hoti. Na hi ānandatthero sayameva subhasuttaṃ desetvā ‘‘evaṃ me suta’’ntiādīni vadati. Evaṃ pana vattabbaṃ siyā ‘‘ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ sāvatthiyaṃ viharāmi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme’’ti, tasmā dutiyatatiyasaṅgītikārakehi ‘‘evaṃ me suta’’ntiādinā subhasuttaṃ saṅgītimāropitaṃ viya dissati. Atha **ācariyadhammapālattherassa** evamadhippāyo siyā ‘‘ānandattherena vuttampi subhasuttaṃ paṭhamasaṅgītiṃ āropetvā tantiṃ ṭhapetukāmehi mahākassapattherādīhi aññesu suttesu āgatanayeneva ‘evaṃ me suta’ntiādinā tanti ṭhapitā’’ti, evaṃ sati yujjeyya. Atha vā āyasmā ānandatthero subhasuttaṃ sayaṃ desentopi sāmaññaphalādīsu bhagavatā desitanayeneva desesīti bhagavato sammukhā laddhanaye ṭhatvā desitattā bhagavatā desitaṃ dhammaṃ attani adahanto ‘‘evaṃ me suta’’ntiādimāhāti evamadhippāyo veditabbo.

Ubhayāni pātimokkhānīti bhikkhubhikkhunīpātimokkhavasena. **Dve vibhaṅgānī**ti bhikkhubhikkhunīvibhaṅgavaseneva dve vibhaṅgāni. **Dvāvīsati khandhakānī**ti mahāvaggacūḷavaggesu āgatāni dvāvīsati khandhakāni. **Soḷasaparivārā**ti soḷasahi parivārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuttaṃ. Tathā hi parivārapāḷiyaṃ ‘‘yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññatta’’ntiādinā (pari. 1) paññattivāro, tato paraṃ ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto kati āpattiyo āpajjatī’’tiādinā (pari. 157) katāpattivāro, ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ vipattīnaṃ kati vipattiyo bhajantī’’tiādippabhedo (pari. 182) vipattivāro, ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā’’tiādippabhedo (pari. 183) saṅgahavāro, ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhantī’’tiādinā (pari. 184) samuṭṭhānavāro, ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnaṃ adhikaraṇānaṃ katamaṃ adhikaraṇa’’ntiādinā (pari. 185) adhikaraṇavāro, ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannaṃ samathānaṃ katihi samathehi sammantī’’tiādippabhedo (pari. 186) samathavāro, tadanantaraṃ samuccayavāro cāti aṭṭha vārā vuttā. Tato paraṃ ‘‘methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā pārājikaṃ kattha paññatta’’ntiādinā (pari. 188) nayena puna paccayavasena eko paññattivāro, tassa vasena purimasadisā eva katāpattivārādayo satta vārāti evaṃ aparepi aṭṭha vārā vuttā. Iti imāni aṭṭha, purimānipi aṭṭhāti mahāvibhaṅge soḷasa vārā dassitā. Tato paraṃ teneva nayena bhikkhunivibhaṅgepi soḷasa vārā āgatāti imehi soḷasahi vārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuccati. Potthakesu pana katthaci ‘‘parivāro’’ti ettakameva dissati, bahūsu pana potthakesu dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ abhidhammaṭṭhakathāyañca ‘‘soḷasaparivārā’’ti evameva vuttattā ayampi pāṭho na sakkā paṭibāhitunti tassevattho vutto.

Brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgahoti brahmajālasuttādīni catuttiṃsa suttāni saṅgayhanti ettha, etenāti vā brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgaho. Vuttappamāṇānaṃ vā suttānaṃ saṅgaho etassāti brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgahoti. Evaṃ sesesupi veditabbaṃ.

Vividhavisesanayattāti imissā gāthāya atthaṃ vibhāvento āha **‘‘vividhā hī’’**tiādi. **Daḷhīkammasithilakaraṇappayojanā**ti yathākkamaṃ lokavajjesu sikkhāpadesu daḷhīkammappayojanā, paṇṇattivajjesu sithilakaraṇappayojanāti veditabbaṃ. **Ajjhācāranisedhanato**ti saññamavelaṃ atibhavitvā pavatto ācāro ajjhācāro, vītikkamo, tassa nisedhanatoti attho. **Tenā**ti vividhanayattādihetunā. **Eta**nti ‘‘vividhavisesanayattā’’tiādigāthāvacanaṃ. **Etassā**ti vinayassa. **Itaraṃ panā**ti suttaṃ.

Idāni **atthānaṃ sūcanato**tiādigāthāya atthaṃ pakāsento āha **‘‘tañhī’’**tiādi. **Attatthaparatthādibhede**ti yo taṃ suttaṃ sajjhāyati suṇāti vāceti cinteti deseti ca, suttena saṅgahito sīlādiattho tassapi hoti, tena parassa sādhetabbato parassapi hotīti tadubhayaṃ taṃ suttaṃ sūceti dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikatthe lokiyalokuttaratthe cāti evamādibhede atthe ādisaddena saṅgaṇhāti. **Attha**saddo cāyaṃ hitapariyāyavacano, na bhāsitatthavacano. Yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitatthaṃ sūceti parassapīti ayamattho vutto siyā, suttena ca yo attho pakāsito, so tasseva hoti, na tena parattho sūcito hotīti. Tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attaggahaṇañca na kattabbaṃ. Attatthaparatthavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggahaṇañca na kattabbaṃ, tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttādhārassa puggalassa vasena attatthaparatthā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā ‘‘na haññadatthatthi pasaṃsalābhā’’ti etassa padassa **niddese** (mahāni. 63) vuttā attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, guḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkileso attho, vodāno attho, paramatthoti, te atthe suttaṃ sūcetīti attho gahetabbo. Tathā hi kiñcāpi suttanirapekkhaṃ attatthādayo vuttā suttatthabhāvena aniddiṭṭhattā, tesu pana ekopi atthappabhedo suttena dīpetabbataṃ nātikkamati, tasmā te atthe suttaṃ sūcetīti vuccati. Imasmiñca atthavikappe **attha**-saddoyaṃ bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane agādhabhāvo gambhīro, na vivaṭo guḷho, mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādinā tirohito paṭicchanno. Niddhāretvā ñāpetabbo neyyo, yathārutavasena veditabbo nīto. Anavajjanikkilesavodānā pariyāyavasena vuttā, kusalavipākakiriyadhammavasena vā. Paramattho nibbānaṃ, dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā.

Atha vā attanā ca appiccho hotīti attatthaṃ, appicchākathañca paresaṃ kattā hotīti paratthaṃ sūceti. Evaṃ ‘‘attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hotī’’tiādīni (a. ni. 4.99) suttāni yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā suttasaddassa attho vattabbo, tasmā veneyyajjhāsayavasappavattāya desanāya attahitaparahitādīni sātisayaṃ pakāsitāni honti tappadhānabhāvato, na āṇādhammasabhāvavasappavattāyāti idameva atthānaṃ sūcanato suttanti vuttaṃ. Evañca katvā ‘‘ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpanna’’nti (pāci. 655) ca ‘‘sakavāde pañca suttasatānī’’ti (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) ca evamādīsu suttasaddo upacaritoti gahetabbo.

Suttesu āṇādhammasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayo āṇādhammasabhāve, tasmā veneyyānaṃ ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanā hotīti **‘‘suvuttā cettha atthā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suttantadesanā’’ti idampi veneyyānaṃ hitasampāpane suttantadesanāya tapparabhāvaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Tapparabhāvo ca veneyyajjhāsayānulomato daṭṭhabbo. Tenevāha **‘‘veneyyajjhāsayānulomena vuttattā’’**ti. Vinayadesanaṃ viya issarabhāvato āṇāpatiṭṭhāpanavasena adesetvā veneyyānaṃ ajjhāsayānulomena cariyānurūpaṃ vuttattā desitattāti attho.

Anupubbasikkhādivasena kālantare abhinipphattiṃ dassento āha **‘‘sassamiva phala’’**nti. **Pasavatī**ti phalati, nipphādetīti attho. Upāyasamaṅgīnaṃyeva nipphajjanabhāvaṃ dassento **‘‘dhenu viya khīra’’**nti āha. Dhenutopi hi upāyavantānaṃyeva khīrapaṭilābho hoti. Anupāyena hi akāle ajātavacchaṃ dhenuṃ dohanto kālepi vā visāṇaṃ gahetvā dohanto neva khīraṃ paṭilabhati. ‘‘Suttāṇā’’ti etassa atthaṃ pakāsetuṃ **‘‘suṭṭhu ca ne tāyatī’’**ti vuttaṃ.

Suttasabhāganti suttasadisaṃ. Suttasabhāgataṃyeva dassento āha **‘‘yathā hī’’**tiādi. **Tacchakānaṃ sutta**nti vaḍḍhakīnaṃ kāḷasuttaṃ. **Pamāṇaṃ hotī**ti tadanusārena tacchanato. **Evametampi viññūna**nti yathā kāḷasuttaṃ pasāretvā saññāṇe kate gahetabbaṃ vissajjetabbañca paññāyati, evaṃ vivādesu uppannesu sutte ānītamatte ‘‘idaṃ gahetabbaṃ, idaṃ vissajjetabba’’nti viññūnaṃ pākaṭattā vivādo vūpasammatīti etampi suttaṃ viññūnaṃ pamāṇaṃ hotīti attho. Idāni aññathāpi suttasabhāgataṃ dassento āha **‘‘yathā cā’’**tiādi. Suttaṃ viya pamāṇattā saṅgāhakattā ca suttamiva suttanti vuttaṃ hoti. Ettha ca attatthādividhāne suttassa pamāṇabhāvo attatthādīnaṃyeva ca saṅgāhakattaṃ yojetabbaṃ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesattañca pubbe vuttanayeneva yojetabbaṃ. **Eta**nti ‘‘atthānaṃ sūcanato’’tiādikaṃ atthavacanaṃ. **Etassā**ti suttassa.

Yanti yasmā. **Etthā**ti abhidhamme. **Abhikkamantī**ti ettha **abhi**-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpetīti āha **‘‘abhikkamantītiādīsu vuḍḍhiyaṃ āgato’’**ti. **Abhiññātā**ti aḍḍhacandādinā kenaci saññāṇena ñātā paññātā pākaṭāti attho. Aḍḍhacandādibhāvo hi rattiyā upalakkhaṇavasena saññāṇaṃ hoti, yasmā aḍḍho cando, tasmā aṭṭhamī, yasmā ūno, tasmā cātuddasī, yasmā puṇṇo, tasmā pannarasīti. **Abhilakkhitā**ti etthāpi ayamevattho veditabbo. Abhilakkhitasaddapariyāyo abhiññātasaddoti āha **‘‘abhiññātā abhilakkhitātiādīsu lakkhaṇe’’**ti. Ettha ca vācakasaddantarasannidhānena nipātānaṃ tadatthajotakamattattā lakkhitasaddatthajotako abhisaddo lakkhaṇe vattatīti vutto. **Rājābhirājā**ti rājūhi pūjetuṃ araho rājā. **Pūjite**ti pūjārahe.

Abhidhammeti ‘‘supinantena sukkavissaṭṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatī’’tiādinā vinayapaññattiyā saṅkaravirahite dhamme. ‘‘Pubbāparavirodhābhāvato dhammānaṃyeva ca aññamaññasaṅkaravirahite dhamme’’tipi vadanti. ‘‘Pāṇātipāto akusala’’nti evamādīsu ca maraṇādhippāyassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā cetanā akusalaṃ, na pāṇasaṅkhātajīvitindriyassa upacchedasaṅkhāto atipāto, tathā adinnassa parasantakassa ādānasaṅkhātā viññatti abyākato dhammo, taṃviññattisamuṭṭhāpikā theyyacetanā akusalo dhammoti evamādināpi aññamaññasaṅkaravirahite dhammeti attho veditabbo. **Abhivinaye**ti ettha ‘‘jātarūparajataṃ na paṭiggahetabba’’nti vadanto vinaye vineti nāma. Ettha ‘‘evaṃ paṭiggaṇhato pācittiyaṃ, evaṃ dukkaṭanti vadanto ca abhivinaye vineti nāmā’’ti vadanti.

Tasmā jātarūparajataṃ theyyacittena parasantakaṃ gaṇhantassa yathāvatthu pārājikathullaccayadukkaṭesu aññataraṃ, bhaṇḍāgārikasīsena gaṇhantassa pācittiyaṃ, attatthāya gaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Kevalaṃ lolatāya gaṇhantassa anāmāsadukkaṭaṃ, rūpiyachaḍḍakassa sammatassa anāpattīti evaṃ aññamaññasaṅkaravirahite vinaye paṭibalo vinetunti attho veditabbo. **Abhikkantenā**ti ettha kantiyā adhikattaṃ abhisaddo dīpetīti āha **''adhike''**ti.

Nanu ca ''abhikkamantī''ti ettha abhisaddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpeti, ''abhiññātā abhilakkhitā''ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭattā visesaṃ, ''abhikkantenā''ti ettha kantiyā adhikattaṃ visiṭṭhataṃ dīpetīti idaṃ tāva yuttaṃ kiriyāvisesakattā upasaggassa, ''abhirājā abhivinayo''ti pana pūjitaparicchinnesu rājavinayesu abhisaddo vattatīti kathametaṃ yujjeyyāti ce? Idhāpi natthi doso pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ yuttattā, tasmā ettha atimālādīsu atisaddo viya abhisaddo saha sādhanena kiriyaṃ vadatīti abhirājaabhivinayasaddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde abhisaddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyaṃ dīpetīti ayamattho dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Ettha cāti abhidhamme. **Bhāvetī**ti cittassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. **Pharitvā**ti ārammaṇassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. **Vuḍḍhimanto**ti bhāvanāpharaṇavuḍḍhīhi vuḍḍhimantopi dhammā vuttāti attho. **Ārammaṇādīhī**ti ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. **Lakkhaṇīyattā**ti sañjānitabbattā. Ekantato lokuttaradhammānaṃyeva pūjārahattā ''sekkhā dhammā''tiādinā lokuttarāyeva pūjitāti dassitā. **Sabhāvaparicchinnattā**ti phusanādisabhāvena paricchinnattā. **Adhikāpi dhammā vuttā**ti ettha kāmāvacarehi mahantabhāvato mahaggatā dhammāpi adhikā nāma hontīti tehi saddhiṃ adhikā dhammā vuttā.

Yaṃ panettha avisiṭṭhanti ettha vinayādīsu tīsu aññamaññavisiṭṭhesu yaṃ avisiṭṭhaṃ samānaṃ, taṃ piṭakasaddanti attho. Vinayādayo hi tayo saddā aññamaññaṃ asādhāraṇattā visiṭṭhā nāma, piṭakasaddo pana tehi tīhipi sādhāraṇattā avisiṭṭhoti vuccati. **Mā piṭakasampadānenā**ti pāḷisampadānavasena mā gaṇhathāti vuttaṃ hoti. Kudālañca piṭakañca **kudālapiṭakaṃ**. Tattha ku vuccati pathavī, tassā dālanato vidālanato ayomayo upakaraṇaviseso kudālaṃ nāma, tālapaṇṇavettalatādīhi kato bhājanaviseso piṭakaṃ nāma, taṃ ādāya gahetvāti attho. **Yathāvuttenā**ti ''evaṃ duvidhatthenā''tiādinā vuttappakārena.

Desanāsāsanakathābhedanti ettha kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ **desanā**. Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādinā sāsitabbabhāvena anusāsanaṃ vinayanaṃ **sāsanaṃ**. Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādino atthassa kathanaṃ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṃ **kathā**ti vuccati. Tasmā desitāraṃ bhagavantamapekkhitvā desanā, sāsitabbapuggalavasena sāsanaṃ, kathetabbassa atthassa vasena kathāti evamettha desanādīnaṃ nānākaraṇaṃ veditabbaṃ. Ettha ca kiñcāpi desanādayo desetabbādinirapekkhā na honti, āṇādayo pana visesato desakādiadhīnāti taṃtaṃvisesayogavasena desanādīnaṃ bhedo vutto. Tathā hi āṇāvidhānaṃ visesato āṇārahādhīnaṃ tattha kosallayogato. Evaṃ vohāraparamatthavidhānāni ca vidhāyakādhīnānīti āṇādividhino desakāyattatā vuttā. Aparādhajjhāsayānurūpaṃ viya dhammānurūpampi sāsanaṃ visesato, tathā vinetabbapuggalāpekkhanti sāsitabbapuggalavasena sāsanaṃ vuttaṃ. Saṃvarāsaṃvaranāmarūpānaṃ viya viniveṭhetabbāya diṭṭhiyāpi kathanaṃ sati vācāvatthusmiṃ nāsatīti visesato tadadhīnanti kathetabbassa atthassa vasena kathā vuttā. Bhedasaddo visuṃ visuṃ yojetabbo ''desanābhedaṃ sāsanabhedaṃ kathābhedañca yathārahaṃ paridīpaye''ti. **Bheda**nti ca nānattanti attho. Tesu piṭakesu sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca sikkhāpahānagambhīrabhāvaṃ, tañca yathārahaṃ paridīpayeti attho. Pariyattibhedañca vibhāvayeti sambandho.

Pariyattibhedanti ca pariyāpuṇanabhedanti attho. **Yahi**nti yasmiṃ vinayādike piṭake. Yaṃ sampattiñca vipattiñca yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṃ pariyattibhedaṃ sampattiñca vipattiñcāpi yahiṃ yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti yojetabbaṃ. Ettha **yathā**ti yehi upārambhādihetupariyāpuṇanādippakārehi upārambhanissaraṇadhammakosakarakkhaṇahetupariyāpuṇanaṃ suppaṭipatti duppaṭipattīti etehi pakārehīti vuttaṃ hoti.

Paridīpanā vibhāvanā cāti heṭṭhā vuttassa anurūpato vuttaṃ, atthato pana ekameva. **Āṇārahenā**ti āṇaṃ ṭhapetuṃ arahatīti āṇāraho, bhagavā. So hi sammāsambuddhatāya mahākāruṇikatāya ca aviparītahitopadesakabhāvena pamāṇavacanattā āṇaṃ paṇetuṃ arahati, vohāraparamatthānampi sambhavato āha **''āṇābāhullato''**ti. Ito paresupi eseva nayo.

Paṭhamanti vinayapiṭakaṃ. Pacurāparādhā seyyasakattherādayo. Te hi dosabāhullato **''pacurāparādhā''**ti vuttā. Pacuro bahuko bahulo aparādho doso vītikkamo yesaṃ te pacurāparādhā. **Anekajjhāsayā**tiādīsu āsayova **ajjhāsayo**. So ca atthato diṭṭhi ñāṇañca, pabhedato pana catubbidhaṃ hoti. Tathā hi pubbacariyavasena āyatiṃ sati paccaye uppajjamānārahā sassatucchedasaṅkhātā micchādiṭṭhi saccānulomikañāṇakammassakataññāṇasaṅkhātā sammādiṭṭhi ca **''āsayo''**ti vuccati. Vuttañhetaṃ –

> ''Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā;
> Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaññita''nti.

Idañca catubbidhaṃ āsayanti ettha sattā nivasantīti āsayoti vuccati. **Anusayā** kāmarāgabhavarāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānāvijjāvasena satta. Mūsikavisaṃ viya kāraṇalābhe uppajjanārahā anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṃ sabhāvabhedo atthīti. **Cariyā**ti rāgacariyādikā cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṃsaggavasena pana tesaṭṭhi honti. Atha vā cariyāti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ. ''Adhimutti nāma 'ajjeva pabbajissāmi, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmī'tiādinā tanninnabhāvena pavattamānaṃ sanniṭṭhāna''nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Ācariyadhammapālattherena** pana ''sattānaṃ pubbacariyavasena abhirucī''ti vuttaṃ. Sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. **Yathānuloma**nti ajjhāsayādīnaṃ anurūpaṃ. **Ahaṃ mamāti saññino**ti diṭṭhimānataṇhāvasena ahaṃ mamāti evaṃ pavattasaññino. **Yathādhamma**nti natthettha attā attaniyaṃ vā, kevalaṃ dhammamattametanti evaṃ dhammasabhāvānurūpanti attho.

Saṃvarāsaṃvaroti ettha saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Mahanto saṃvaro asaṃvaro. Vuḍḍhiattho hi ayaṃ a-kāro yathā ''asekkhā dhammā''ti, tasmā khuddako mahanto ca saṃvaroti attho. **Diṭṭhiviniveṭhanā**ti diṭṭhiyā vimocanaṃ. Adhisīlasikkhādīnaṃ vibhāgo parato paṭhamapārājikasaṃvaṇṇanāya āvi bhavissati. Suttantapāḷiyaṃ ''vivicceva kāmehī''tiādinā samādhidesanābāhullato **''suttantapiṭake adhicittasikkhā''**ti vuttaṃ. **Vītikkamappahānaṃ kilesāna**nti saṃkilesadhammānaṃ kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvārehi vītikkamo, tassa pahānaṃ. Anusayavasena santāne anuvattantā kilesā kāraṇalābhe pariyuṭṭhitāpi sīlabhedavasena vītikkamituṃ na labhantīti āha **''vītikkamapaṭipakkhattā sīlassā''**ti. **Pariyuṭṭhānappahāna**nti okāsadānavasena kilesānaṃ citte kusalappavattiṃ pariyādiyitvā uṭṭhānaṃ pariyuṭṭhānaṃ, tassa pahānaṃ cittasantānesu uppattivasena kilesānaṃ pariyuṭṭhānassa pahānanti vuttaṃ hoti. **Anusayappahāna**nti appahīnabhāvena santāne anu anu sayanakā kāraṇalābhe uppattiarahā anusayā. Te pana anurūpaṃ kāraṇaṃ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā, tesaṃ pahānaṃ anusayappahānaṃ. Te ca sabbaso ariyamaggapaññāya pahīyantīti āha **''anusayapaṭipakkhattā paññāyā''**ti.

Tadaṅgappahānanti dīpālokeneva tamassa dānādipuññakiriyavatthugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānaṃ ''tadaṅgappahāna''nti vuccati. Idha pana tena tena susīlyaṅgena tassa tassa dussīlyaṅgassa pahānaṃ ''tadaṅgappahāna''nti veditabbaṃ. **Vikkhambhanasamucchedappahānānī**ti ettha upacārappanābhedena samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭappahāreneva jalatale sevālassa tesaṃ tesaṃ nīvaraṇānaṃ dhammānaṃ vikkhambhanavasena pahānaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato santāne samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattisaṅkhātasamucchedavasena pahānaṃ **samucchedappahānaṃ**. **Duccaritasaṃkilesassa pahāna**nti kāyaduccaritādi duṭṭhu caritaṃ, kilesehi vā dūsitaṃ caritanti duccaritaṃ. Tadeva yattha uppannaṃ, taṃ santānaṃ sammā kileseti bādhayati upatāpeti cāti saṃkileso, tassa pahānaṃ, kāyavacīduccaritavasena pavattasaṃkilesassa tadaṅgavasena pahānanti vuttaṃ hoti. Samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā suttantapiṭake **taṇhāsaṃkilesassa pahānaṃ** vuttaṃ. Attādivinimuttasabhāvadhammappakāsanato abhidhammapiṭake **diṭṭhisaṃkilesassa pahānaṃ** vuttaṃ.

Ekamekasmiñcetthāti etesu tīsu piṭakesu ekamekasmiṃ piṭaketi attho daṭṭhabbo. **Dhammoti pāḷī**ti ettha pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ sīlādiatthānaṃ bodhanato sabhāvaniruttibhāvato buddhādīhi bhāsitattā ca pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ āḷīti pāḷi, pariyattidhammo. ''Dhammoti pāḷīti ettha bhagavatā vuccamānassa atthassa vohārassa ca dīpano saddoyeva pāḷi nāmā''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāya likhite **sīhaḷagaṇṭhipade** pana idaṃ vuttaṃ – sabhāvatthassa sabhāvavohārassa ca anurūpavasena bhagavatā manasā vavatthāpitā paṇḍatti pāḷīti vuccati. Yadi saddoyeva pāḷi siyā, pāḷiyā desanāya ca nānattena bhavitabbaṃ. Manasā vavatthāpitāya ca pāḷiyā vacībhedakaraṇamattaṃ ṭhapetvā desanāya nānattaṃ natthi. Tathā hi desanaṃ dassentena manasā vavatthāpitāya pāḷiyā desanāti vacībhedakaraṇamattaṃ vinā pāḷiyā saha desanāya anaññathā vuttā. Tathā ca upari ''desanāti paññattī''ti vuttattā desanāya anaññabhāvena pāḷiyā paṇṇattibhāvo kathito hoti. Apica yadi pāḷiyā aññāyeva desanā siyā, ''pāḷiyā ca pāḷiatthassa ca desanāya ca yathābhūtāvabodho''ti vattabbaṃ siyā, evaṃ pana avatvā ''pāḷiyā ca pāḷiatthassa ca yathābhūtāvabodho''ti vuttattā pāḷiyā desanāya ca anaññabhāvo dassito hoti. Evañca katvā upari ''desanā nāma paññattī''ti dassentena desanāya anaññabhāvato pāḷiyā paṇṇattibhāvo kathitova hotīti.

Ettha ca ''saddoyeva pāḷi nāmā''ti imasmiṃ pakkhe dhammassapi saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ ko visesoti ce? Tesaṃ tesaṃ atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho **dhammo,** pacchā paresaṃ avabodhanatthaṃ pavattito tadatthappakāsako saddo **desanā**ti veditabbaṃ. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā** ''desīyati samuṭṭhāpīyati saddo etenā''ti katvā musāvādādayo viya. Tatthāpi hi musāvādādisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādādisaddena voharīyati.

Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha pāḷiattho pāḷidesanā pāḷiatthapaṭivedho cāti ime tayo pāḷivisayā hontīti vinayapiṭakādīnaṃ atthassa desanāya paṭivedhassa ca ādhārabhāvo yutto, piṭakāni pana pāḷiyoyevāti tesaṃ dhammassa ādhārabhāvo kathaṃ yujjeyyāti ce? Pāḷisamudāyassa avayavapāḷiyā ādhārabhāvato. Avayavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati yathā ''rukkhe sākhā''ti. Ettha ca dhammādīnaṃ dukkhogāhabhāvato tehi dhammādīhi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnampi catubbidho gambhīrabhāvo vuttoyeva, tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametaṃ sammukhena visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṃyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesaṃ visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhāti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo. Paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā taṃvisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. Dukkhena ogayhantīti **dukkhogāhā**. Ekadesena ogāhantehipi mandabuddhīhi patiṭṭhā laddhuṃ na sakkāti āha **''alabbhaneyyapatiṭṭhā cā''**ti. **Ekamekasmi**nti ekekasmiṃ piṭake. **Etthā**ti etesu piṭakesu. Niddhāraṇe cetaṃ bhummavacanaṃ.

Idāni hetuhetuphalādīnaṃ vasenapi gambhīrabhāvaṃ dassento āha **''aparo nayo''**tiādi. **Hetū**ti paccayo. So hi attano phalaṃ dahati vidahatīti dhammoti vuccati. Dhammasaddassa cettha hetupariyāyatā kathaṃ viññāyatīti āha **''vuttañheta''**ntiādi. Nanu ca **''hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā''**ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṃ viññāyatīti ce? Dhammapaṭisambhidāti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṃ dassentena ''hetumhi ñāṇa''nti vuttattā. ''Dhamme paṭisambhidā dhammapaṭisambhidā''ti ettha hi ''dhamme''ti etassa atthaṃ dassentena ''hetumhī''ti vuttaṃ, ''paṭisambhidā''ti etassa atthaṃ dassentena ''ñāṇa''nti, tasmā hetudhammasaddā ekatthā ñāṇapaṭisambhidāsaddā cāti imamatthaṃ vadantena sādhito dhammassa hetubhāvo. **Hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**ti etena vacanena sādhito atthassa hetuphalabhāvopi evameva daṭṭhabbo. Hetuno phalaṃ hetuphalaṃ. Tañca yasmā hetuanusārena arīyati adhigamīyati sampāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati.

Yathādhammanti ettha **dhamma**saddo hetuṃ hetuphalañca sabbaṃ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa dhammasaddo, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā **yathādhamma**nti yo yo avijjādisaṅkhārādidhammo, tasmiṃ tasminti attho. Dhammānurūpaṃ vā yathādhammaṃ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītavisayavibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, tatoyeva ca aviparītābhilāpoti vuccati. **Dhammābhilāpo**ti atthabyañjanako aviparītābhilāpo. Ettha ca abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati. Etena ''tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā''ti (vibha. 718) ettha vuttaṃ dhammaniruttiṃ dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttipaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo **paṭisambhidāvibhaṅgapāḷiyaṃ** (vibha. 718 ādayo) vutto. **Aṭṭhakathāyañca** (vibha. aṭṭha. 718) ''taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā''tiādinā saddārammaṇatā dassitā. Tathā hi imassa atthassa ayaṃ saddo vācakoti vacanavacanatthe vavatthapetvā taṃtaṃvacanatthavibhāvanavasena pavattito saddo desanāti vuccati. **Adhippāyo**ti etena ''desanāti paññattī''ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tato vinimuttaṃ paññattiṃ sandhāyāti adhippāyaṃ dasseti. Desīyati attho etenāti hi **desanā,** pakārena ñāpīyati etena, pakārato ñāpetīti vā **paññattī**ti dhammaniruttābhilāpo vuccati. Evaṃ ''desanā nāma saddo''ti imasmiṃ pakkhe ayamattho veditabbo. ''Desanāti paññattī''ti ettha paññattivādino pana evaṃ vadanti – kiñcāpi ''dhammābhilāpo''ti ettha abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati, na paṇṇatti, tathāpi sadde vuccamāne tadanurūpaṃ vohāraṃ gahetvā tena vohārena dīpitassa atthassa jānanato sadde kathite tadanurūpā paṇṇattipi kāraṇūpacārena kathitāyeva hoti. Atha vā ''dhammābhilāpoti attho''ti avatvā ''dhammābhilāpoti adhippāyo''ti vuttattā desanā nāma saddo na hotīti dīpitamevāti.

Idāni paṭivedhaṃ niddisanto āha **''paṭivedhoti abhisamayo''**ti. Paṭivijjhatīti ñāṇaṃ paṭivedhoti vuccati. Paṭivijjhanti etenāti vā paṭivedho, abhisametīti abhisamayo, abhisamenti etenāti vā abhisamayo. Idāni abhisamayappabhedato abhisamayappakārato ārammaṇato sabhāvato ca pākaṭaṃ kātuṃ **''so ca lokiyalokuttaro''**tiādimāha. Visayato asammohato ca avabodhoti sambandho. Tattha **visayato** atthādianurūpaṃ dhammādīsu avabodho nāma avijjādidhammārammaṇo saṅkhārādiatthārammaṇo tadubhayapaññāpanārammaṇo lokiyo avabodho. **Asammohato** atthādianurūpaṃ dhammādīsu avabodho pana nibbānārammaṇo maggayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhaṃsano lokuttaro abhisamayo. Tathā hi ''ayaṃ hetu, idamassa phalaṃ, ayaṃ tadubhayānurūpo vohāro''ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena lokiyañāṇaṃ visayato paṭivijjhati, lokuttarañāṇaṃ pana hetuhetuphalādīsu sammohassa maggañāṇena samucchinnattā asammohato paṭivijjhati. **Atthānurūpaṃ dhammesū**ti avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, saṅkhāre uppādeti avijjāti evaṃ kāriyānurūpaṃ kāraṇesūti attho. Atha vā puññābhisaṅkhāraapuññābhisaṅkhāraāneñjābhisaṅkhāresu tīsu apuññābhisaṅkhārassa sampayuttaavijjā paccayo, itaresaṃ yathānurūpantiādinā kāriyānurūpaṃ kāraṇesu paṭivedhoti attho. **Dhammānurūpaṃ atthesū**ti ''avijjāpaccayā saṅkhārā''tiādinā kāraṇānurūpaṃ kāriyesu avabodhoti attho. **Paññattipathānurūpaṃ paññattīsū**ti paññattiyā vuccamānadhammānurūpaṃ paṇṇattīsu avabodhoti attho.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ **''idāni yasmā etesu piṭakesū''**tiādimāha. **Dhammajāta**nti kāraṇappabhedo kāraṇameva vā. **Atthajāta**nti kāriyappabhedo kāriyameva vā. Yā cāyaṃ desanāti sambandho. **Yo cetthā**ti etāsu taṃtaṃpiṭakagatāsu dhammatthadesanāsu yo paṭivedhoti attho. **Dukkhogāha**nti ettha avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya dukkhogāhatā. Tesaṃ paññāpanassa dukkarabhāvato desanāya paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa ca uppādanavisayīkaraṇānaṃ asakkuṇeyyatāya dukkhogāhatā veditabbā. **Evampī**ti **pi**saddo pubbe vuttappakārantaraṃ sampiṇḍeti. **Etthā**ti etesu tīsu piṭakesu. **Vuttatthā**ti vutto saṃvaṇṇito attho assāti vuttatthā.

Tīsu piṭakesūti ettha ''ekekasmi''nti adhikārato pakaraṇato vā veditabbaṃ. **Pariyattibhedo**ti pariyāpuṇanaṃ pariyatti. Pariyāpuṇanavācako hettha pariyattisaddo, na pāḷipariyāyo, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo ''tīsu piṭakesu ekekasmiṃ pariyāpuṇanappakāro daṭṭhabbo ñātabbo''ti. Tatoyeva ca ''pariyattiyo pariyāpuṇanappakārā''ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Atha vā tīhi pakārehi pariyāpuṇitabbā pāḷiyo eva pariyattīti vuccanti, tatoyeva ca ''pariyattiyo pāḷikkamā’’ti abhidhammaṭṭhakathāya likhite **sīhaḷagaṇṭhipade** vuttaṃ. Evampi hi alagaddūpamāpariyāpuṇanayogato alagaddūpamā pariyattīti pāḷipi sakkā vattuṃ, evañca katvā ‘‘duggahitā upārambhādihetu pariyāputā alagaddūpamā’’ti parato niddesavacanampi upapannaṃ hoti. Tattha hi pāḷiyeva duggahitā pariyāpuṭāti vattuṃ vaṭṭati. **Alagaddūpamā**ti alagaddo alagaddaggahaṇaṃ upamā etissāti alagaddūpamā. Alagaddassa gahaṇañhettha alagaddasaddena vuttanti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Āpūpiko’’ti ettha apūpasaddena apūpakhādanaṃ viya alagaddaggahaṇena gahitapariyatti upamīyati, na pana alagaddena. ‘‘Alagaddaggahaṇūpamā’’ti vā vattabbe majjhepadalopaṃ katvā ‘‘alagaddūpamā’’ti vuttaṃ ‘‘oṭṭhamukho’’tiādīsu viya. Alagaddoti cettha āsīviso vuccati. Gadoti hi visassa nāmaṃ. Tañca tassa alaṃ paripuṇṇaṃ atthi, tasmā alaṃ pariyatto paripuṇṇo gado assāti anunāsikalopaṃ dakārāgamañca katvā ‘‘alagaddo’’ti vuccati. Atha vā alaṃ jīvitaharaṇe samattho gado assāti alagaddo. **Nissaraṇatthā**ti vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ attho payojanaṃ etissāti nissaraṇatthā. **Bhaṇḍāgārikapariyattī**ti ettha bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṃ atthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti.

Duggahitāti duṭṭhu gahitā. Duggahitabhāvameva vibhāvento āha **‘‘upārambhādihetu pariyāpuṭā’’**ti, upārambhā itivādappamokkhādihetu uggahitāti attho. Lābhasakkārādihetu pariyāpuṇanampi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Vuttañhetaṃ alagaddasuttaṭṭhakathāyaṃ (ma. ni. aṭṭha. 1.239) –

> ‘‘Yo hi buddhavacanaṃ ‘evaṃ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṃ jānissantī’ti lābhasakkārādihetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti alagaddapariyatti nāma. Evaṃ pariyāpuṇanato hi buddhavacanaṃ apariyāpuṇitvā niddokkamanaṃ varatara’’nti.

Nanu ca alagaddaggahaṇūpamā pariyatti alagaddūpamāti vuccati, evañca sati suggahitāpi pariyatti alagaddūpamāti vattuṃ vaṭṭati tatthāpi alagaddaggahaṇassa upamābhāvena pāḷiyaṃ vuttattā. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṃ caramāno, so passeyya mahantaṃ alagaddaṃ, tamenaṃ ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggaṇheyya, ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggahetvā gīvāya suggahitaṃ gaṇheyya. Kiñcāpi so, bhikkhave, alagaddo tassa purisassa hatthaṃ vā bāhaṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhogehi paliveṭheyya, atha kho so neva tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇattaṃ vā dukkhaṃ. Taṃ kissa hetu, suggahitattā, bhikkhave, alagaddassa, evameva kho, bhikkhave, idhekacce kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti suttaṃ geyya’’ntiādi (ma. ni. 1.239).

Tasmā idha duggahitā eva pariyatti alagaddūpamāti ayaṃ viseso kuto viññāyati, yena duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamāti vuccatīti? Saccametaṃ, idaṃ pana pārisesañāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi nissaraṇatthabhaṇḍāgārikapariyattīnaṃ visuṃ gahitattā pārisesato alagaddassa duggahaṇūpamā pariyatti alagaddūpamāti viññāyati. Suggahaṇūpamā hi pariyatti nissaraṇatthā vā hoti bhaṇḍāgārikapariyatti vā, tasmā suvuttametaṃ ‘‘duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā alagaddūpamā’’ti. **Yaṃ sandhāyā**ti yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya. **Vutta**nti alagaddasutte vuttaṃ.

Alagaddatthikoti āsīvisatthiko. Alagaddaṃ gavesati pariyesati sīlenāti **alagaddagavesī**. **Alagaddapariyesanaṃ caramāno**ti alagaddapariyesanatthaṃ caramāno. **Bhoge**ti sarīre. **Hatthe vā bāhāya vā**ti ettha maṇibandhako yāva agganakhā ‘‘hattho’’ti veditabbo, saddhiṃ aggabāhāya avasesā ‘‘bāhā’’ti. Katthaci pana ‘‘kapparato paṭṭhāyapi yāva agganakhā hattho’’ti vuccati. **Aññatarasmiṃ vā aṅgapaccaṅge**ti vuttalakkhaṇaṃ hatthañca bāhañca ṭhapetvā avasesaṃ sarīraṃ ‘‘aṅgapaccaṅga’’nti veditabbaṃ. **Tatonidāna**nti taṃnidānaṃ, taṃkāraṇāti vuttaṃ hoti. Purimapade hi vibhattialopaṃ katvā niddeso. Taṃ hatthādīsu ḍaṃsanaṃ nidānaṃ kāraṇaṃ etassāti taṃnidānanti hi vattabbe ‘‘tatonidāna’’nti purimapade paccatte nissakkavacanaṃ katvā tassa ca lopaṃ akatvā niddeso. **Taṃ kissa hetū**ti yaṃ vuttaṃ hatthādīsu ḍaṃsanaṃ taṃnidānañca maraṇādiupagamanaṃ, taṃ kissa hetu kena kāraṇenāti ce. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Ekacce moghapurisā**ti ekacce tucchapurisā. **Dhamma**nti pāḷidhammaṃ. **Pariyāpuṇantī**ti uggaṇhantīti attho, sajjhāyanti ceva vācuggatā karontā dhārenti cāti vuttaṃ hoti. **Attha**nti yathābhūtaṃ bhāsitatthaṃ payojanatthañca. **Na upaparikkhantī**ti na pariggaṇhanti na vicārenti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā kathitā, mayañca taṃ pūressāmā’’ti evaṃ bhāsitatthaṃ payojanatthañca ‘‘sīlaṃ samādhissa kāraṇaṃ, samādhi vipassanāyā’’tiādinā na pariggaṇhantīti. **Anupaparikkhata**nti anupaparikkhantānaṃ. **Na nijjhānaṃ khamantī**ti nijjhānapaññaṃ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. Tena imamatthaṃ dīpeti ‘‘tesaṃ paññāya atthaṃ anupaparikkhantānaṃ te dhammā na upaṭṭhahanti, ‘imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ, samādhi, vipassanā, maggo, phalaṃ, vaṭṭaṃ, vivaṭṭaṃ kathita’nti evaṃ jānituṃ na sakkā hontī’’ti.

Te upārambhānisaṃsā cevāti te paresaṃ vāde dosāropanānisaṃsā hutvā pariyāpuṇantīti attho. **Itivādappamokkhānisaṃsā cā**ti iti evaṃ etāya pariyattiyā vādappamokkhānisaṃsā, attano upari parehi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayojanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇantīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – parehi sakavāde dose āropite taṃ dosaṃ evañca evañca mocessāmāti iminā ca kāraṇena pariyāpuṇantīti. Atha vā so so vādo itivādo, itivādassa pamokkho itivādappamokkho, itivādappamokkho ānisaṃso etesanti itivādappamokkhānisaṃsā, taṃtaṃvādappamocanānisaṃsā cāti attho. **Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇantī**ti yassa ca sīlādipūraṇassa maggaphalanibbānassa vā atthāya imasmiṃ sāsane kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti. **Tañcassa atthaṃ nānubhontī**ti tañca assa dhammassa sīlādiparipūraṇasaṅkhātaṃ atthaṃ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindanti.

Atha vā yassa upārambhassa itivādappamokkhassa vā atthāya ye moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti, te parehi ‘‘ayamattho na hotī’’ti vutte duggahitattāyeva soyevatthoti paṭipādanakkhamā na hontīti parassa vāde upārambhaṃ āropetuṃ attano vādā taṃ mocetuñca asakkontāpi taṃ atthaṃ nānubhontiyevāti evamattho daṭṭhabbo. **Dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattantī**ti tesaṃ te dhammā duggahitattā upārambhamānadappamakkhapalāsādihetubhāvena dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Ettha hi kāraṇe phalavohārena ‘‘te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī’’ti vuttaṃ. Tathā hi kiñcāpi na te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, tathāpi vuttanayena pariyāpuṇantānaṃ sajjhāyakāle vivādasamaye ca taṃmūlakānaṃ upārambhādīnaṃ anekesaṃ akusalānaṃ uppattisabbhāvato ‘‘te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī’’ti kāraṇe phalavohārena vuttaṃ. **Taṃ kissa hetū**ti ettha **ta**nti yathāvuttassatthassa anabhisambhuṇanaṃ tesañca dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanaṃ parāmasati.

Sīlakkhandhādipāripūriṃyevāti ettha ādisaddena samādhivipassanādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Yo hi buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā samādhino āgataṭṭhāne samādhigabbhaṃ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggaphalānaṃ āgataṭṭhāne maggaṃ bhāvessāmi, phalaṃ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tasseva sā pariyatti nissaraṇatthā nāma hoti. **Yaṃ sandhāya vutta**nti yaṃ pariyattisuggahaṇaṃ sandhāya alagaddasutte vuttaṃ. **Dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantī**ti sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi arahattaṃ patvā parisamajjhe dhammaṃ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi paresaṃ vāde sahadhammena upārambhaṃ āropentānampi sakavādato dosaṃ harantānampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Tathā hi na kevalaṃ suggahitapariyattiṃ nissāya maggabhāvanāphalasacchikiriyādīneva, paravādaniggahasakavādapatiṭṭhāpanānipi ijjhanti. Tathā ca vuttaṃ ‘‘uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā’’tiādi (dī. ni. 2.168).

Pariññātakkhandhoti dukkhaparijānanena pariññātakkhandho. **Pahīnakileso**ti samudayappahānena pahīnakileso. **Paṭividdhākuppo**ti paṭividdhaarahattaphalo. Na kuppatīti **akuppa**nti hi arahattaphalassetaṃ nāmaṃ. Satipi hi catunnaṃ maggānaṃ catunnañca phalānaṃ akuppasabhāve sattannaṃ sekkhānaṃ sakasakanāmapariccāgena uparūpari nāmantarappattito tesaṃ maggaphalāni ‘‘akuppānī’’ti na vuccanti, arahā pana sabbadāpi arahāyeva nāmāti tasseva phalaṃ ‘‘akuppa’’nti vuttaṃ. Iminā ca imamatthaṃ dasseti ‘‘khīṇāsavasseva pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāmā’’ti. Tassa hi apariññātaṃ appahīnaṃ abhāvitaṃ asacchikataṃ vā natthi, tasmā buddhavacanaṃ pariyāpuṇanto tantidhārako paveṇīpālako vaṃsānurakkhako ca hutvā uggaṇhāti. Tenevāha **‘‘paveṇīpālanatthāyā’’**tiādi. Tattha **paveṇī**ti dhammasantati, dhammassa avicchedena pavattīti attho. **Vaṃsānurakkhaṇatthāyā**ti buddhassa bhagavato vaṃsānurakkhaṇatthaṃ. Tassa vaṃsopi atthato paveṇīyevāti veditabbaṃ.

Nanu ca yadi paveṇīpālanatthāya buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā ‘‘khīṇāsavo’’ti visesetvā vuttaṃ. Ekaccassa puthujjanassapi hi ayaṃ nayo labbhati. Tathā hi ekacco bhikkhu chātakabhayādīsu ganthadharesu ekasmiṃ ṭhāne vasituṃ asakkontesu sayaṃ bhikkhācārena akilamamāno atimadhuraṃ buddhavacanaṃ mā nassatu, tantiṃ dhāressāmi, vaṃsaṃ ṭhapessāmi, paveṇiṃ pālessāmīti pariyāpuṇāti, tasmā tassapi pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma kasmā na hotīti? Vuccate – evaṃ santepi puthujjanassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma na hoti. Kiñcāpi hi puthujjano ‘‘paveṇiṃ pālessāmī’’ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti, attano pana bhavakantārato anittiṇṇattā tassa pariyatti nissaraṇapariyatti nāma hoti, tasmā puthujjanassa pariyatti alagaddūpamā vā hoti nissaraṇatthā vā, sattannaṃ sekkhānaṃ nissaraṇatthāva, khīṇāsavānaṃ bhaṇḍāgārikapariyattiyevāti veditabbaṃ. Khīṇāsavo ca bhaṇḍāgārikasadisattā bhaṇḍāgārikoti vuccati. Yathā hi bhaṇḍāgāriko alaṅkārabhaṇḍaṃ paṭisāmetvā pasādhanakāle tadupiyaṃ alaṅkārabhaṇḍaṃ rañño upanāmetvā alaṅkaroti, evaṃ khīṇāsavopi dhammaratanabhaṇḍaṃ sampaṭicchitvā mokkhādhigamassa bhabbarūpe sahetuke satte passitvā tadanurūpaṃ dhammadesanaṃ vaḍḍhetvā maggaṅgabojjhaṅgādisaṅkhātena lokuttarena alaṅkārena alaṅkarotīti bhaṇḍāgārikoti vuccati.

Evaṃ tisso pariyattiyo vibhajitvā idāni tīsupi piṭakesu yathārahaṃ sampattivipattiyo vitthāretvā dassento āha **‘‘vinaye panā’’**tiādi. **Sīlasampattiṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇātī**tiādīsu yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajaññabalena kammassakataññāṇabalena ca saṃkilesamalato visujjhati, pāripūriñca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṃ ñāṇabalañca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampadānato. Satibalena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakiccesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātañāṇānubaddhāya dutiyavijjāya siddhi, vītikkamābhāvena saṃkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretarasiddhānaṃ samādhipaññānaṃ pāripūriṃ vinā sīlassa āsavakkhayañāṇūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. ‘‘Samāhito yathābhūtaṃ pajānātī’’ti (saṃ. ni. 4.99; 3.5; netti. 40; mi. pa. 2.1.14) vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya upanissayo. ‘‘Yogā ve jāyati bhūrī’’ti (dha. pa. 282) vacanato pubbayogena garuvāsadesabhāsākosallauggahaṇaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampatti paṭisambhidāppabhedassa upanissayo. Ettha ca ‘‘sīlasampattiṃ nissāyā’’ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhaparicchedavasena na samādhisampadā atthīti satipi vijjānaṃ abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti maggakkhaṇe eva tāsaṃ paṭilabhitabbato. Evaṃ sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsaṃ adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṃ sammāsambuddhānañca paccekabodhisammāsambodhidhammasamadhigamasadisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime visesādhigamāti.

Tāsaṃyeva ca tattha pabhedavacanatoti ettha **tāsaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Verañjakaṇḍe hi tisso vijjāva vibhattāti. Dutiye **tāsaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhattā sutte vibhattāyevāti. **Tāsañcā**ti ettha **ca**-saddena sesānampi tattha atthibhāvaṃ dīpeti. Abhidhammapiṭake hi tisso vijjā cha abhiññā catasso ca paṭisambhidā vuttāyeva. Paṭisambhidānaṃ pana aññattha pabhedavacanābhāvaṃ tattheva ca sammā vibhattabhāvaṃ dīpetukāmo heṭṭhā vuttanayena avadhāraṇaṃ akatvā **''tatthevā''**ti parivattetvā avadhāraṇaṃ ṭhapesi.

Idāni ''vinaye duppaṭipanno 'mudukānaṃ attharaṇādīnaṃ samphasso viya itthisamphassopi vaṭṭatī'ti methunavītikkame dosaṃ adisvā sīlavipattiṃ pāpuṇātī''ti dassento āha **''vinaye pana duppaṭipanno''**tiādi. Tattha sukho samphasso etesanti **sukhasamphassāni,** attharaṇapāvuraṇādīni. **Upādinnaphasso** itthiphasso, methunadhammoti vuttaṃ hoti. **Vuttampi heta**nti ariṭṭhena bhikkhunā vuttaṃ. So hi bahussuto dhammakathiko kammakilesavipākaupavādaāṇāvītikkamavasena pañcavidhesu antarāyikesu sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā paṇṇattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṃ cintesi ''ime agārikā pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti. Bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni passanti…pe… kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṃ sabbaṃ vaṭṭati, kasmā itthīnaṃyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭantī''ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjakāmaguṇaparibhogarasaṃ saṃsanditvā sacchandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṃ katvā thūlavākehi saddhiṃ atisukhumasuttaṃ ghaṭento viya sāsapena saddhiṃ sineruno sadisataṃ upasaṃharanto viya pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppādetvā ''kiṃ bhagavatā mahāsamuddaṃ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṃ paññattaṃ, natthi ettha doso''ti sabbaññutaññāṇena saddhiṃ paṭivirujjhanto vesārajjañāṇaṃ paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto ''methunadhamme doso natthī''ti jinassa āṇācakke pahāramadāsi. Tenāha **''tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī''**tiādi.

Tattha **antarāyikā**ti taṃtaṃsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādianattho. Anatikkamanaṭṭhena tasmiṃ antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti antarāyikā, saggamokkhānaṃ antarāyakarāti vuttaṃ hoti. Te ca kammakilesavipākaupavādaāṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Tesaṃ vitthārakathā parato **ariṭṭhasikkhāpade** (pāci. 417) āvi bhavissati. Ayaṃ panettha padatthasambandho – ye ime dhammā antarāyikā antarāyakarāti bhagavatā vuttā desitā ceva paññattā ca, te dhamme paṭisevato paṭisevantassa yathā yena pakārena te dhammā antarāyāya saggamokkhānaṃ antarāyakaraṇatthaṃ nālaṃ samatthā na honti, tathā tena pakārenāhaṃ bhagavatā desitaṃ dhammaṃ ājānāmīti. **Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇātī**ti tato anavajjasaññībhāvahetuto vītikkamitvā dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti.

Cattārome, **bhikkhave**tiādinā –

> ''Cattārome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro, attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya, parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya, neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya, attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya cā''ti (a. ni. 4.96; pu. pa. mātikā, catukkauddesa 24) –

Ādinā puggaladesanāpaṭisaṃyuttasuttantapāḷiṃ nidasseti. **Adhippāyaṃ ajānanto**ti ''ayaṃ puggaladesanā vohāravasena, na paramatthato''ti evaṃ bhagavato adhippāyaṃ ajānanto. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Tattha ''puggalo satto itthī puriso khattiyo brāhmaṇo devo māro''ti evarūpā **sammutidesanā**. ''Aniccaṃ dukkhaṃ anattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā''ti evarūpā **paramatthadesanā**. Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhitvā mohaṃ pahāya visesamadhigantuṃ samatthā, tesaṃ sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhitvā mohaṃ pahāya visesamadhigantuṃ samatthā, tesaṃ paramatthadesanaṃ deseti.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi desabhāsākusalo tiṇṇaṃ vedānaṃ atthasaṃvaṇṇako ācariyo ye damiḷabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesaṃ damiḷabhāsāya ācikkhati, ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesaṃ tāya bhāsāya, evaṃ te māṇavā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgamma khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā, tayo vedā viya kathetabbabhāve ṭhitāni tīṇi piṭakāni, desabhāsāya kosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ, nānādesabhāsāmāṇavakā viya sammutiparamatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā, ācariyassa damiḷabhāsādiācikkhanaṃ viya bhagavato sammutiparamatthavasenapi desanā veditabbā. Āha cettha –

‘‘Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo;
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

‘‘Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇā;
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.

‘‘Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno;
Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyatī’’ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.57; a. ni. aṭṭha. 1.1.170);

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti – hirottappadīpanatthaṃ kammassakatādīpanatthaṃ paccattapurisakāradīpanatthaṃ ānantariyadīpanatthaṃ brahmavihāradīpanatthaṃ pubbenivāsadīpanatthaṃ dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ lokasammutiyā appahānatthañcāti. ‘‘Khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappantī’’ti vutte mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti ‘‘kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā’’ti. ‘‘Itthī hiriyati ottappati, puriso khattiyo brāhmaṇo devo māro’’ti vutte mahājano jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **hirottappadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. ‘‘Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanānī’’ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **kammassakatādīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. ‘‘Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārāpitā, dhātūhi āyatanehī’’ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. ‘‘Khandhā mātaraṃ jīvitā voropenti, pitaraṃ arahantaṃ, ruhiruppādakammaṃ saṅghabhedaṃ karonti, dhātuyo āyatanānī’’ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **ānantariyadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti.

‘‘Khandhā mettāyanti, dhātuyo āyatanānī’’ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **brahmavihāradīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. ‘‘Khandhā pubbenivāsaṃ anussaranti, dhātuyo āyatanānī’’ti vuttepi eseva nayo. Tasmā bhagavā **pubbenivāsadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. ‘‘Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti, dhātuyo āyatanānī’’ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti ‘‘kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā’’ti. ‘‘Puggalā paṭiggaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā’’ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. Lokasammutiñca buddhā bhagavanto na vijahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṃ desenti. Tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṃ katheti, tasmā iminā ca adhippāyena bhagavato puggaladesanā, na paramatthadesanāti evaṃ adhippāyaṃ ajānantoti vuttaṃ hoti.

Duggahitaṃ gaṇhātīti ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña’’ntiādinā duggahitaṃ katvā gaṇhāti, viparītaṃ gaṇhātīti vuttaṃ hoti. **Duggahita**nti hi bhāvanapuṃsakaniddeso. **Yaṃ sandhāyā**ti yaṃ duggahitagāhaṃ sandhāya. Attanā duggahitena dhammenāti pāṭhaseso veditabbo. Atha vā duggahaṇaṃ duggahitaṃ. **Attanā**ti ca sāmiatthe karaṇavacanaṃ, tasmā attano duggahaṇena viparītagāhenāti vuttaṃ hoti. **Amhe ceva abbhācikkhatī**ti amhākañca abbhācikkhanaṃ karoti. **Attānañca khanatī**ti attano kusalamūlāni khananto attānaṃ khanati nāma.

Dhammacintanti dhammasabhāvavijānanaṃ. **Atidhāvanto**ti ṭhātabbamariyādāyaṃ aṭṭhatvā ‘‘cittuppādamattena dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano ārammaṇaṃ hoti, sabbaṃ cittaṃ asabhāvadhammārammaṇa’’nti evamādinā atidhāvanto atikkamitvā pavattamāno. **Cattārī**ti buddhavisayaiddhivisayakammavipākalokavisayasaṅkhātāni cattāri. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Cattārimāni, bhikkhave, acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assa. Katamāni cattāri? Buddhānaṃ bhikkhave buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cintento ummādassa vighātassa bhāgī assa. Jhāyissa, bhikkhave, jhānavisayo acinteyyo na cintetabbo…pe… kammavipāko, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo…pe… lokacintā bhikkhave acinteyyā na cintetabbā…pe… imāni, bhikkhave, cattāri acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā’’ti (a. ni. 4.77).

Tattha ‘‘acinteyyānī’’ti tesaṃ sabhāvanidassanaṃ. ‘‘Na cintetabbānī’’ti tattha kattabbatānidassanaṃ. Tattha **acinteyyānī**ti cintetumasakkuṇeyyāni, cintetuṃ araharūpāni na hontīti attho. Acinteyyattā eva na cintetabbāni, kāmaṃ acinteyyānipi cha asādhāraṇādīni anussarantassa kusaluppattihetubhāvato tāni cintetabbāni, imāni pana evaṃ na hontīti aphalabhāvato na cintetabbānīti adhippāyo. Tenevāha **‘‘yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā’’**ti. **Tesa**nti tesaṃ piṭakānaṃ.

Etanti etaṃ buddhavacanaṃ. **Tivaggasaṅgahānī**ti sīlakkhandhavaggamahāvaggapāthikavaggasaṅkhātehi tīhi vaggehi saṅgaho etesanti tivaggasaṅgahāni. **Catuttiṃseva suttantā**ti gāthāya evamatthayojanā veditabbā – yassa nikāyassa suttagaṇanāto catuttiṃseva ca suttantā vaggasaṅgahavasena tayo vaggā assa saṅgahassāti tivaggo saṅgaho. Esa paṭhamo nikāyo dīghanikāyoti **anulomiko** apaccanīko, atthānulomanato anvatthanāmoti vuttaṃ hoti.

Atthānulomanato anulomiko, anulomikattaṃyeva vibhāvetuṃ **''kasmā panā''**tiādimāha. **Ekanikāyampī**ti ekasamūhampi. **Evaṃ citta**nti evaṃ vicittaṃ. **Yathayida**nti yathā ime. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesaṃ nivāso **poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo**ti vuccati. **Evamādīni cettha sādhakāni sāsanato ca lokato cā**ti evamādīni udāharaṇāni ettha nikāyasaddassa samūhanivāsānaṃ vācakabhāve sāsanato ca vohārato ca sādhakāni pamāṇānīti attho. Ettha paṭhamamudāharaṇaṃ sāsanato sādhakavacanaṃ, dutiyaṃ lokatoti veditabbaṃ.

Pañcadasavaggasaṅgahānīti mūlapariyāyavaggādīhi pañcadasahi vaggehi saṅgaho etesanti pañcadasavaggasaṅgahāni. **Diyaḍḍhasataṃ dve ca suttānī**ti aḍḍhena dutiyaṃ diyaḍḍhaṃ, ekaṃ sataṃ dve paññāsasuttāni cāti attho. **Yatthā**ti yasmiṃ nikāye. **Pañcadasavaggapariggaho**ti pañcadasahi vaggehi pariggahito saṅgahitoti attho.

Suttantānaṃ sahassāni sattasuttasatāni cāti pāṭhe suttantānaṃ satta sahassāni satta satāni cāti yojetabbaṃ. Katthaci pana ''satta suttasahassāni satta suttasatāni cā''tipi pāṭho. **Saṃyuttasaṅgaho**ti saṃyuttanikāyassa saṅgaho.

Pubbe nidassitāti suttantapiṭakaniddese nidassitā. Vuttameva pakārantarena saṅkhipitvā dassetuṃ **''ṭhapetvā cattāro nikāye avasesaṃ buddhavacana''**nti vuttaṃ. **Sakalaṃ vinayapiṭaka**ntiādinā niddiṭṭhameva hi iminā pakārantarena saṅkhipitvā vuttaṃ. Tenevāha **''ṭhapetvā caturopete''**tiādi. **Tadañña**nti tehi catūhi nikāyehi aññaṃ avasesanti attho.

Sabbameva 2 **hida**nti sabbameva idaṃ buddhavacanaṃ. **Navappabheda**nti ettha kathaṃ panetaṃ navappabhedaṃ hoti. Tathā hi navahi aṅgehi vavatthitehi aññamaññasaṅkararahitehi bhavitabbaṃ, tathā ca sati asuttasabhāvāneva geyyaṅgādīni siyuṃ, atha suttasabhāvāneva geyyaṅgādīni, evaṃ sati suttanti visuṃ suttaṅgameva na siyā, evaṃ sante aṭṭhaṅgaṃ sāsananti āpajjati. Apica ''sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇa''nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Suttañca nāma sagāthakaṃ vā siyā niggāthakaṃ vāti aṅgadvayeneva tadubhayaṃ saṅgahitanti tadubhayavinimuttañca suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, athāpi kathañci visuṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho vā na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthakavaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate –

Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare;
Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato.

Yathāvuttassa dosassa, natthi etthāvagāhaṇaṃ;
Tasmā asaṅkaraṃyeva, navaṅgaṃ satthusāsanaṃ.

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmaññavidhi**. Tathā hi ''ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ, sāvatthiyā suttavibhaṅge, sakavāde pañca suttasatānī''tiādivacanato vinayābhidhammapariyattivisesesupi suttavohāro dissati. Teneva ca āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ (netti. saṅgahavāra) āha – ''navavidhasuttantapariyeṭṭhī''ti. Tattha hi suttādivasena navaṅgassa sāsanassa pariyeṭṭhi pariyesanā atthavicāraṇā ''navavidhasuttantapariyeṭṭhī''ti vuttā. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ ''geyya''nti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchaṃ katvā visajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvisajjanañhi ''byākaraṇa''nti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pucchaṃ katvā visajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati. Geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato saokāsato anokāsavidhi balavāti ''gāthāvirahe satī''ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu ''vuttañheta''ntiādivacanasambandhesu abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthāudānaitivuttakaabbhutadhammasaññā patiṭṭhitā. Ettha hi satipi saññantaranimittayoge anokāsasaññānaṃ balavabhāveneva gāthādisaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā patiṭṭhitā, satipi pañhāvisajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanato.

Nanu ca evaṃ santepi sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā. Sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvisajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yañca vuttaṃ ''gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho na siyā''ti, taṃ na, niruḷhattāti. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, atha kho suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ suttanāmakanti nāmaggahaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ ''sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā''ti, tampi natthi. Yasmā sahatāññena. Sahabhāvo hi nāma atthato aññena hoti, saha gāthāhīti ca sagāthakaṃ. Na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi, yo ''saha gāthāhī''ti vucceyya. Nanu ca gāthāsamudāyo gāthāhi añño hoti, tathā ca tassa vasena saha gāthāhīti sagāthakanti sakkā vattunti? Taṃ na. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthi. Yampi vuttaṃ ''ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā’’ti, tampi na aññato. Aññāyeva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Atho na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

Idāni suttādīni navaṅgāni vibhajitvā dassento āha **‘‘tattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā’’**tiādi. Tattha **niddeso** nāma suttanipāte –

‘‘Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetaṃ samijjhati;
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī’’ti. (su. ni. 772) –

Ādinā āgatassa aṭṭhakavaggassa,

‘‘Kenassu nivuto loko, (iccāyasmā ajito;)
Kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi,
Kiṃsu tassa mahabbhaya’’nti. (su. ni. 1038) –

Ādinā āgatassa pārāyanavaggassa,

‘‘Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭhayaṃ aññatarampi tesaṃ;
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo’’ti. (su. ni. 35) –

Ādinā āgatassa khaggavisāṇasuttassa ca tadatthavibhāgavasena satthukappena āyasmatā dhammasenāpati**sāriputtattherena** kato niddeso mahāniddeso cūḷaniddesoti ca vuccati. Evamidha niddesassa suttaṅgasaṅgaho **bhadantabuddhaghosācariyena** dassitoti veditabbo. Aññatthāpi ca dīghanikāyaṭṭhakathādīsu sabbattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārāti niddesassa suttaṅgasaṅgaho eva dassito. **Ācariyadhammapālattherena**pi nettipakaraṇaṭṭhakathāyaṃ evametassa suttaṅgasaṅgahova kathito. Keci pana niddesassa gāthāveyyākaraṇaṅgesu dvīsu saṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetaṃ niddesaaṭṭhakathāyaṃ **upasenattherena** –

> ‘‘Tadetaṃ vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu mahānikāyesu khuddakamahānikāye pariyāpannaṃ, suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallanti navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ gāthāveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahita’’nti (mahāni. aṭṭha. ganthārambhakathā).

Ettha tāva katthaci pucchāvisajjanasabhāvato niddesekadesassa veyyākaraṇaṅgasaṅgaho yujjatu nāma, gāthaṅgasaṅgaho pana kathaṃ yujjeyyāti idamettha vīmaṃsitabbaṃ. Dhammapadādīnaṃ viya hi kevalaṃ gāthābandhabhāvo gāthaṅgassa tabbhāvanimittaṃ. Dhammapadādīsu hi kevalaṃ gāthābandhesu gāthāsamaññā patiṭṭhitā, niddese ca na koci kevalo gāthābandhappadeso upalabbhati. Sammāsambuddhena bhāsitānaṃyeva hi aṭṭhakavaggādisaṅgahitānaṃ gāthānaṃ niddesamattaṃ dhammasenāpatinā kataṃ. Atthavibhajanatthaṃ ānītāpi hi tā aṭṭhakavaggādisaṅgahitā niddisitabbā mūlagāthāyo suttanipātapariyāpannattā aññāyevāti na niddesasaṅkhyaṃ gacchanti ubhatovibhaṅgādīsu āgatabhāvepi taṃ vohāraṃ alabhamānā jātakādigāthāpariyāpannā gāthāyo viya, tasmā kāraṇantaramettha gavesitabbaṃ, yuttataraṃ vā gahetabbaṃ.

Nālakasuttatuvaṭṭakasuttānīti ettha **nālakasuttaṃ** nāma padumuttarassa bhagavato sāvakaṃ moneyyapaṭipadaṃ paṭipannaṃ disvā tadatthaṃ abhikaṅkhamānena tato pabhuti kappasatasahassaṃ pāramiyo pūretvā āgatena asitassa isino bhāgineyyena nālakattherena dhammacakkappavattitadivasato sattame divase ‘‘aññātameta’’ntiādīhi dvīhi gāthāhi moneyyapaṭipadaṃ puṭṭhena bhagavatā ‘‘moneyyaṃ te upaññissa’’ntiādinā (su. ni. 706) nālakattherassa bhāsitaṃ moneyyapaṭipadāparidīpakaṃ suttaṃ. **Tuvaṭṭakasuttaṃ** pana mahāsamayasuttantadesanāya sannipatitesu devesu ‘‘kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī’’ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tamatthaṃ pakāsetuṃ ‘‘pucchāmi taṃ ādiccabandhū’’tiādinā (su. ni. 921; mahāni. 150) nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā ‘‘mūlaṃ papañcasaṅkhāyā’’tiādinā (su. ni. 922) bhāsitaṃ suttaṃ. Evamidhasuttanipāte āgatānaṃ maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho dassito, tattheva āgatānaṃ asuttanāmikānaṃ suddhikagāthānaṃ gāthaṅgasaṅgahañca dassayissati, evaṃ sati suttanipātaṭṭhakathārambhe –

‘‘Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyabyākaraṇaṅkito;
Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce’’ti. (su. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) –

Sakalassapi suttanipātassa geyyaveyyākaraṇaṅgasaṅgaho kasmā coditoti? Nāyaṃ virodho. Kevalañhi tattha codakena sagāthakattaṃ katthaci pucchāvisajjanamattañca gahetvā codanāmattaṃ katanti gahetabbaṃ. Aññathā suttanipāte niggāthakassa suttasseva abhāvato veyyākaraṇaṅgasaṅgaho na codetabbo siyāti. Sagāthāvaggo geyyanti yojetabbaṃ. ‘‘Aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ nāma paṭisambhidādī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana paṭisambhidāmaggassa geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetaṃ **paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ** (paṭi. ma. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) ‘‘navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahita’’nti.

Nosuttanāmikāti asuttanāmikā. ‘‘Suddhikagāthā nāma vatthugāthā’’ti tīsu **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Tattha **vatthugāthā**ti –

‘‘Kosalānaṃ purā rammā, agamā dakkhiṇāpathaṃ;
Ākiñcaññaṃ patthayāno, brāhmaṇo mantapāragū’’ti. (su. ni. 982) –

Ādinā pārāyanavaggassa nidānaṃ āropentena āyasmatā ānandattherena saṅgītikāle vuttā chappaññāsa ca gāthāyo, ānandattherenevа saṅgītikāle nālakasuttassa nidānaṃ āropentena vuttā –

‘‘Ānandajāte tidasagaṇe patīte,
Sakkañca indaṃ sucivasane ca deve;
Dussaṃ gahetvā atiriva thomayante,
Asito isi addasa divāvihāre’’ti. (su. ni. 684) –

Ādikā vīsatimattā gāthāyo ca vuccanti. Tattha ‘‘nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttasaṅkhyaṃyeva gacchantī’’ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Vuttañhetaṃ **suttanipātaṭṭhakathāyaṃ** (su. ni. aṭṭha. 2.685) –

> ‘‘Parinibbute pana bhagavati saṅgītiṃ karontena āyasmatā mahākassapena āyasmā ānando tameva moneyyapaṭipadaṃ puṭṭho yena yadā ca samādapito nālako bhagavantaṃ pucchi, taṃ sabbaṃ pākaṭaṃ katvā dassetukāmo ‘ānandajāte’tiādikā vīsati vatthugāthāyo vatvā abhāsi. Taṃ sabbampi nālakasuttanti vuccatī’’ti.

Tasmā nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttaggahaṇeneva saṅgahitāti pārāyanikavaggassa vatthugāthāyo idha suddhikagāthāti gahetabbaṃ. Tattheva panassa pārāyaniyavagge ajitamāṇavakādīnaṃ soḷasannaṃ brāhmaṇānaṃ pucchāgāthā bhagavato visajjanagāthā ca idha suddhikagāthāti evampi vattuṃ yujjati. Tāpi hi pāḷiyaṃ suttanāmena avatvā ‘‘ajitamāṇavakapucchā tissamettayyamāṇavakapucchā’’tiādinā (su. ni. 1038-1048) āgatattā cuṇṇiyaganthehi amissattā ca nosuttanāmikā suddhikagāthā nāmāti vattuṃ vaṭṭati.

Idāni udānaṃ sarūpato vavatthapento āha **‘‘somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā’’**tiādi. Kenaṭṭhena (udā. aṭṭha. ganthārambhakathā) panetaṃ **‘‘udāna’’**nti vuccati? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānaṃ nāma? Pītivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṃ ‘‘avaseko’’ti vuccati, yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṃ ‘‘mahogho’’ti vuccati, evameva yaṃ pītivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ hadayaṃ sandhāretuṃ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso **‘‘udāna’’**nti vuccati. Dhammasaṃvegavasenapi ayamākāro labbhateva. Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Tathā hi –

> ‘‘Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Tedha bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi ‘atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo’’’ti (udā. 71-72) –

Ādīsu somanassañāṇasamuṭṭhitavākyavasena pavattaṃ.

Nanu ca udānaṃ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito dhammasaṃvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro tathā ceva sabbattha āgataṃ, idha kasmā bhagavā udānento bhikkhū āmantesīti? Tesaṃ bhikkhūnaṃ saññāpanatthaṃ. Nibbānapaṭisaṃyuttañhi bhagavā tesaṃ bhikkhūnaṃ dhammaṃ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanassena udānaṃ udānento ‘‘idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho, ayaṃ pana nibbānadhammo kathamappaccayo upalabbhatī’’ti tesaṃ bhikkhūnaṃ cetoparivitakkamaññāya tesaṃ ñāpetukāmo ‘‘atthi, bhikkhave, tadāyatana’’nti (udā. 71)-ādimāha. Na ekantato te paṭiggāhake katvāti veditabbaṃ.

‘‘Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho’’ti. (udā. 44) –

Evamādikaṃ pana dhammasaṃvegavasappavattaṃ udānanti veditabbaṃ.

‘‘Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati;
Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukha’’nti. (dha. pa. 131; udā. 13) –

Idampi dhammasaṃvegavasappavattaṃ udānanti vadanti. Tathā hi ekasmiṃ samaye sambahulā gopālakā antarā ca sāvatthiṃ antarā ca jetavanaṃ ahiṃ daṇḍehi hananti. Tena ca samayena bhagavā sāvatthiṃ piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahiṃ daṇḍena hanante disvā ‘‘kasmā kumārakā imaṃ ahiṃ daṇḍena hanathā’’ti pucchitvā ‘‘ḍaṃsanabhayena bhante’’ti ca vutte ‘‘ime ‘attano sukhaṃ karissāmā’ti imaṃ paharantā nibbattaṭṭhāne dukkhaṃ anubhavissanti, aho avijjāya nikatikosalla’’nti dhammasaṃvegaṃ uppādesi. Teneva ca dhammasaṃvegena imaṃ udānaṃ udānesi. Evametaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena katthaci somanassavasena katthaci dhammasaṃvegavasena pavattanti veditabbaṃ. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ ‘‘somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttānī’’ti yaṃ udānalakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ yebhuyyavasena vuttanti gahetabbaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ gāthābandhavasena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitañca.

Tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ paccekabuddhabhāsitaṃ sāvakabhāsitanti tividhaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ –

‘‘Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭhayaṃ aññatarampi tesa’’nti. –

Ādinā **khaggavisāṇasutte** (su. ni. 35) āgatameva. Sāvakabhāsitānipi –

‘‘Sabbo rāgo pahīno me, sabbo doso samūhato;
Sabbo me vihato moho, sītibhūtosmi nibbuto’’ti. –

Ādinā **theragāthāsu** (theragā. 79),

‘‘Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
Samūlaṃ taṇhamabbhuyha, sītibhūtāmhi nibbutā’’ti. –

Therigāthāsu (therīgā. 15) ca āgatāni. Aññānipi sakkādīhi devehi bhāsitāni ‘‘aho dānaṃ paramadānaṃ kassape supatiṭṭhita’’ntiādīni (udā. 27), soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi ca bhāsitāni ‘‘namo tassa bhagavato’’tiādīni (dī. ni. 2.371; ma. ni. 1.290) tisso saṅgītiyo āruḷhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana sammāsambuddhena sāmaṃ āhaccabhāsitāni jinavacanabhūtāni, tāneva ca dhammasaṅgāhakehi ‘‘udāna’’nti saṅgītaṃ. Etāniyeva ca sandhāya bhagavato pariyattidhammaṃ navavidhā vibhajitvā uddisantena udānanti vuttaṃ.

Yā pana ‘‘anekajātisaṃsāra’’ntiādigāthā bhagavatā bodhiyā mūle udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ udānabhūtā ca, tā aparabhāge dhammabhaṇḍāgārikassa bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā dhammapade saṅgahitā. Yañca ‘‘aññāsi vata bho koṇḍañño’’ti udānavacanaṃ dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ ‘‘ārādhayiṃsu vata maṃ bhikkhū ekaṃ samaya’’ntiādivacanaṃ (ma. ni. 1.225) viya dhammacakkappavattanasuttadesanāpariyosāne attanā adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamaṃ therena adhigatattā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ pītisomanassajanitaṃ udāhāramattāṃ, na ‘‘yadā have pātubhavanti dhammā’’tiādivacanaṃ (mahāva. 1-3; udā. 1-3) viya pavattiyā nivattiyā vā pakāsananti na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgītanti daṭṭhabbaṃ.

Udānapāḷiyañca bodhivaggādīsu aṭṭhasu vaggesu dasa dasa katvā asītiyeva suttantā saṅgītā, tatoyeva ca **udānaṭṭhakathāyaṃ** (udā. aṭṭha. ganthārambhakathā) **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ –

‘‘Asīti eva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato;
Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsitā.

‘‘Aḍḍhūnanavamattā ca, bhāṇavārā pamāṇato;
Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhayo.

‘‘Ekavīsasahassāni, satameva vicakkhaṇo;
Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise. –

Gāthāpādato pana –

‘‘Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca;
Padānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

‘‘Akkharānaṃ sahassāni, saṭṭhi satta satāni ca;
Tīṇi dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā’’ti.

Idha pana ‘‘dvāsīti suttantā’’ti vuttaṃ, taṃ na sameti, tasmā ‘‘asīti suttantā’’ti pāṭhena bhavitabbaṃ.

Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘vuttamarahatāti me sutaṃ. Ekadhammaṃ, bhikkhave, pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāya. Katamaṃ ekadhammaṃ? Lobhaṃ, bhikkhave, ekadhammaṃ pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā’’ti evamādinā ekakadukatikacatukkavasena itivuttakapāḷiyaṃ (itivu. 1) saṅgahamāropitāni dvādasuttarasatasuttantāni **itivuttakaṃ** nāmāti dassento āha **‘‘vuttañheta’’**ntiādi. **Dasuttarasatasuttantā**ti etthāpi ‘‘dvādasuttarasatasuttantā’’ti pāṭhena bhavitabbaṃ. Tathā hi ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasuttarasatasuttantāneva itivuttakapāḷiyaṃ āgatāni. Tatoyeva ca pāḷiyaṃ –

‘‘Lobho doso ca moho ca,
Kodho makkhena pañcamaṃ;
Māno sabbaṃ puna māno,
Lobho dosena terasa.

‘‘Moho kodho puna makkho,
Nīvaraṇā taṇhāya pañcamaṃ;
Dve sekkhabhedā sāmaggī,
Paduṭṭhanirayena terasa.

‘‘Pasannā ekamābhāyi, puggalaṃ atītena pañcamaṃ;
Evañce opadhikaṃ puññaṃ, sattavīsa pakāsitā’’ti. –

Evamādinā uddānagāthāhi dvādasuttarasatasuttāni gaṇetvā dassitāni. Teneva ca **aṭṭhakathāya**mpi (itivu. aṭṭha. ganthārambhakathā) –

> ‘‘Suttato ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasādhikasatasuttasaṅgaha’’nti –

Vuttaṃ. Kāmañcettha appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti katvā ‘‘dvāsīti khandhakavattānī’’ti vattabbe ‘‘asīti khandhakavattānī’’ti vuttavacanaṃ viya ‘‘dvādasuttarasatasuttantā’’ti vattabbe ‘‘dasuttarasatasuttantā’’ti vuttantipi sakkā vattuṃ, tathāpi īdise ṭhāne pamāṇaṃ dassentena yāthāvatova niyametvā dassetabbanti ‘‘dvādasuttarasatasuttantā’’ icceva pāṭhena bhavitabbaṃ.

Jātaṃ bhūtaṃ purāvutthaṃ bhagavato pubbacaritaṃ kāyati katheti pakāsetīti **jātakaṃ**.

‘‘Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā ānande. Katame cattāro? Sace, bhikkhave, bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva, bhikkhave, bhikkhuparisā hoti, atha ānando tuṇhī bhavati. Sace bhikkhunīparisā…pe… upāsakaparisā…pe… upāsikā parisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva, bhikkhave, upāsikāparisā hoti, atha ānando tuṇhī bhavati. Ime kho, bhikkhave, cattāro acchariyā abbhutā dhammā ānande’’ti (a. ni. 4.129) evamādinayappavattā sabbepi acchariyaabbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā **abbhutadhammaṃ** nāmāti dassento āha **‘‘cattārome, bhikkhave’’**tiādi.

Cūḷavedallādīsu (ma. ni. 1.460 ādayo) visākhena nāma upāsakena puṭṭhāya dhammadinnāya nāma bhikkhuniyā bhāsitaṃ suttaṃ **cūḷavedalla**nti veditabbaṃ. **Mahāvedallaṃ** (ma. ni. 1.449 ādayo) pana mahākoṭṭhikattherena pucchitena āyasmatā sāriputtattherena bhāsitaṃ. **Sammādiṭṭhisutta**mpi (ma. ni. 1.89 ādayo) bhikkhūhi puṭṭhena tenevāyasmatā sāriputtattherena bhāsitaṃ. Etāni majjhimanikāyapariyāpannāni. **Sakkapañhaṃ** (dī. ni. 2.344 ādayo) pana sakkena puṭṭho bhagavā abhāsi, tañca dīghanikāyapariyāpannanti veditabbaṃ. **Mahāpuṇṇamasutta**mpi (ma. ni. 3.85 ādayo) tadahuposathe pannarase puṇṇamāya rattiyā aññatarena bhikkhunā puṭṭhena bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ pana majjhimanikāyapariyāpannanti veditabbaṃ. **Veda**nti ñāṇaṃ. **Tuṭṭhi**nti yathābhāsitadhammadesanaṃ viditvā ‘‘sādhu ayye, sādhāvuso’’tiādinā abbhanumodanavasappavattaṃ pītisomanassaṃ. **Laddhā laddhā**ti labhitvā labhitvā, punappunaṃ labhitvāti vuttaṃ hoti.

Evaṃ aṅgavasena sakalampi buddhavacanaṃ vibhajitvā idāni dhammakkhandhavasena vibhajitvā kathetukāmo āha

‘‘kathaṃ dhammakkhandhavasenā’’tiādi. Tattha **dhammakkhandhavasenā**ti dhammarāsivasena. Dvāsīti sahassāni buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhuto gaṇhinti sambandho. Tattha **buddhato gaṇhi**nti sammāsambuddhato uggaṇhiṃ, dvesahassādhikāni asīti dhammakkhandhasahassāni satthu santikā adhigaṇhinti attho. **Dve sahassāni bhikkhuto**ti dve dhammakkhandhasahassāni bhikkhuto uggaṇhiṃ, dhammasenāpatiādīnaṃ bhikkhūnaṃ santikā adhigaṇhiṃ. Sāriputtattherādīhi bhāsitānaṃ sammādiṭṭhisuttantādīnaṃ vasena hi ‘‘dve sahassāni bhikkhuto’’ti vuttaṃ. **Caturāsīti sahassānī**ti tadubhayaṃ samodhānetvā catusahassādhikāni asīti sahassāni. **Ye me dhammā pavattino**ti ye dhammā mama pavattino pavattamānā paguṇā vācuggatā jivhagge parivattanti, te dhammā caturāsīti dhammakkhandhasahassānīti vuttaṃ hoti. Keci pana ‘‘ye ime’’ti padacchedaṃ katvā ‘‘ye ime dhammā buddhassa bhagavato bhikkhūnañca pavattino, tehi pavattitā, tesvāhaṃ dvāsīti sahassāni buddhato gaṇhiṃ, dve sahassāni bhikkhutoti evaṃ caturāsīti dhammakkhandhasahassānī’’ti evamettha sambandhaṃ vadanti.

Ettha ca **subhasuttaṃ** (dī. ni. 1.444 ādayo) **gopakamoggallānasutta**ñca (ma. ni. 3.79 ādayo) parinibbute bhagavati ānandattherena vuttattā caturāsītidhammakkhandhasahassesu antogadhaṃ hoti, na hotīti? Tattha **paṭisambhidāgaṇṭhipade** tāva idaṃ vuttaṃ ‘‘sayaṃ vuttadhammakkhandhānaṃ bhikkhuto gahiteyeva saṅgahetvā evamāhāti daṭṭhabba’’nti. Bhagavatā pana dinnanaye ṭhatvā bhāsitattā sayaṃ vuttadhammakkhandhānampi ‘‘buddhato gaṇhi’’nti ettha saṅgahaṃ katvā vuttanti evamettha vattuṃ yuttataraṃ viya dissati. Bhagavatāyeva hi dinnanaye ṭhatvā sāvakā dhammaṃ desenti. Teneva hi tatiyasaṅgītiyañca moggaliputtatissattherena bhāsitampi kathāvatthuppakaraṇaṃ buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ, tatoyeva ca attanā bhāsitampi subhasuttādi saṅgītiṃ āropentena āyasmatā ānandattherena ‘‘evaṃ me suta’’nti vuttaṃ.

Evaṃ paridīpitadhammakkhandhavasenāti gopakamoggallānena brāhmaṇena ‘‘tvaṃ bahussutoti buddhasāsane pākaṭo, kittakā dhammā te satthārā bhāsitā, tayā dhāritā’’ti pucchite tassa paṭivacanaṃ dentena āyasmatā ānandattherena evaṃ ‘‘dvāsīti buddhato gaṇhi’’ntiādinā paridīpitadhammakkhandhānaṃ vasena. **Ekānusandhikaṃ suttaṃ** satipaṭṭhānādi. Satipaṭṭhānasuttañhi ‘‘ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā’’tiādinā (dī. ni. 2.373) cattāro satipaṭṭhāne ārabhitvā tesaṃyeva vibhāgadassanavasena pavattattā ‘‘ekānusandhika’’nti vuccati. **Anekānusandhika**nti nānānusandhikaṃ parinibbānasuttādi. Parinibbānasuttañhi nānāṭhānesu nānādhammadesanānaṃ vasena pavattattā ‘‘anekānusandhika’’nti vuccati. **Gāthābandhesu pañhapucchana**nti –

‘‘Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye;
Kati saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatiṇṇo’ti vuccatī’’ti. (saṃ. ni. 1.5) –

Evamādinayappavattaṃ pañhapucchanaṃ eko dhammakkhandhoti attho.

‘‘Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañca saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatiṇṇo’ti vuccatī’’ti. (saṃ. ni. 1.5) –

Evamādinayappavattaṃ visajjananti veditabbaṃ. **Tikadukabhājanaṃ** nikkhepakaṇḍaaṭṭhakathākaṇḍavasena veditabbaṃ. Tasmā ‘‘kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dhammā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā dhammā’’ti evamādīsu tikesu kusalattikassa vibhajanavasena yaṃ vuttaṃ nikkhepakaṇḍe (dha. sa. 985-987) –

> ‘‘Katame dhammā kusalā? Tīṇi kusalamūlāni alobho adoso amoho, taṃsampayutto vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho, taṃsamuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ. Ime dhammā kusalā.
>
> ‘‘Katame dhammā akusalā? Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho, tadekaṭṭhā ca kilesā, taṃsampayutto vedanākkhandho…pe… manokammaṃ. Ime dhammā akusalā.
>
> ‘‘Katame dhammā abyākatā? Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ vipākā kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā apariyāpannā vedanākkhandho …pe… viññāṇakkhandho, ye ca dhammā kiriyā neva kusalā nākusalā na ca kammavipākā sabbañca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātu. Ime dhammā abyākatā’’ti –

Ayameko dhammakkhandho. Evaṃ sesattikānampi ekekassa tikassa vibhajanaṃ ekeko dhammakkhandhoti veditabbaṃ.

Tathā ‘‘hetū dhammā’’ti evamādikesu dukesu ekekassa dukassa vibhajanavasena yaṃ vuttaṃ –

‘‘Katame dhammā hetū? Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū’’ti (dha. sa. 1059) –

Ādi, tatthāpi ekekassa dukassa vibhajanaṃ ekeko dhammakkhandho. Puna aṭṭhakathākaṇḍe (dha. sa. 1384-1386) –

‘‘Katame dhammā kusalā? Catūsu bhūmīsu kusalaṃ. Ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā? Dvādasa

> akusalacittuppādā. Ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā? Catūsu bhūmīsu vipāko tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṃ rūpañca nibbānañca. Ime dhammā abyākatā''ti –

Evamādinā kusalattikādivibhajanavasena pavattesu tikabhājanesu ekekassa tikassa bhājanaṃ ekeko dhammakkhandho. Tathā –

> ''Katame dhammā hetū? Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā hetū''ti (dha. sa. 1441) –

Ādinayappavattesu dukabhājanesu ekamekaṃ dukabhājanaṃ ekeko dhammakkhandhoti evamettha tikadukabhājanavasena dhammakkhandhavibhāgo veditabbo.

Ekamekañca cittavārabhājananti ettha pana –

> ''Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā…pe… tasmiṃ samaye phasso hoti…pe… avikkhepo hotī''ti (dha. sa. 1) –

Evamādinayappavatte cittuppādakaṇḍe ekamekaṃ cittavārabhājanaṃ ekeko dhammakkhandhoti gahetabbaṃ. **Eko dhammakkhandho**ti ettha ''ekekatikadukabhājanaṃ ekamekaṃ cittavārabhājana''nti vuttattā ekeko dhammakkhandhoti attho veditabbo. ''Ekeko''ti avuttepi hi ayamattho atthato viññāyamānova hotīti ''eko dhammakkhandho''ti vuttaṃ. **Atthi vatthū**tiādīsu **vatthu** nāma sudinnakaṇḍādi. **Mātikā**ti ''yo pana bhikkhu bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno''tiādinā (pārā. 44) tasmiṃ tasmiṃ ajjhācāre paññattasikkhāpadaṃ. **Padabhājanīya**nti tassa tassa sikkhāpadassa ''yo panāti yo yādiso''tiādinayappavattaṃ (pārā. 45) vibhajanaṃ. **Antarāpattī**ti ''paṭilātaṃ ukkhipati, āpatti dukkaṭassā''ti (pāci. 355) evamādinā sikkhāpadantaresu paññattā āpatti. **Anāpattī**ti ''anāpatti ajānantassa asādiyantassa ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassā''tiādinayappavatto **kacchedo**ti ''dasāhātikkante atikkantasaññī nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, dasāhātikkante vematiko nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, dasāhātikkante anatikkantasaññī nissaggiyaṃ pācittiya''nti (pārā. 468) evamādinayappavatto tikapācittiyatikadukkaṭādibhedo tikaparicchedo.

Idāni **evametaṃ abhedato rasavasena ekavidha**ntiādinā ''ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo…pe… imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassānī''ti buddhavacanaṃ dhammavinayādibhedena vavatthapetvā saṅgāyantena mahākassapapamukhena vasīgaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa piṭakassa vinayabhāvo majjhimabuddhavacanādibhāvo ca vavatthāpitoti dasseti. Na kevalaṃ imamevimassa yathāvuttappabhedaṃ vavatthapetvā saṅgītaṃ, atha kho aññampīti dassento āha **''na kevalañca imamevā''**tiādi. Tattha **uddānasaṅgaho** paṭhamapārājikādīsu āgatānaṃ vinītavatthuādīnaṃ saṅkhepato saṅgahadassanavasena dhammasaṅgāhakehi kathitā –

> ''Makkaṭī vajjiputtā ca, gihī naggo ca titthiyā;
> Dārikuppalavaṇṇā ca, byañjanehipare duve''ti. (pārā. 66) –

Ādikā gāthāyo. Sīlakkhandhavaggamūlapariyāyavaggādivasena saṅgaho **vaggasaṅgaho**. Uttarimanussadhammapeyyālanīlacakkapeyyālādivavatthāpanavasena **peyyālasaṅgaho**. Aṅguttaranikāyādīsu **ekakanipātādisaṅgaho**. Saṃyuttanikāye devatāsaṃyuttādivasena **saṃyuttasaṅgaho**. Majjhimanikāyādīsu mūlapaṇṇāsakādivasena **paṇṇāsakasaṅgaho**.

Assa buddhavacanassa saṅgītipariyosāne sādhukāraṃ dadamānā viyāti sambandho. **Saṅkampī**ti uddhaṃ uddhaṃ gacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampī**ti uddhaṃ adho ca gacchantī sampakampi. **Sampavedhī**ti catūsu disāsu gacchantī suṭṭhu pavedhi. Accharaṃ paharituṃ yuttāni **acchariyāni,** pupphavassacelukkhepādīni. Yā paṭhamamahāsaṅgīti dhammasaṅgāhakehi mahākassapādīhi pañcahi satehi yena katā saṅgītā, tena pañcasatāni etissā atthīti **''pañcasatā''**ti ca, thereheva katattā therā mahākassapādayo etissā atthīti **''therikā''**ti ca loke vuccati, ayaṃ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Evaṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadatthaṃ sā idha nidassitā, taṃ nigamanavasena dassento **''imissā''**tiādimāha. **Āyasmatā upālittherena vutta**nti ''tena samayenā''tiādi vakkhamānaṃ sabbaṃ nidānavacanaṃ vuttaṃ. Kimatthaṃ panettha dhammavinayasaṅgahe kathiyamāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu ca bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate – desanāya ṭhitiasammosasaddhaeyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattuhetunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena ''paṭhamapārājikaṃ āvuso, upāli, kattha paññatta''ntiādinā desādipucchāsu katāsu tāsaṃ visajjanaṃ karontena āyasmatā upālittherena ''tena samayenā''tiādinā paṭhamapārājikassa nidānaṃ bhāsitaṃ.

Apica sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti attahitatthā vā, tasmā paresaṃyevatthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracanā. Tayidaṃ satthuracitaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati.

Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ ‘‘buddho bhagavā’’ti iminā padadvayena vibhāvitanti veditabbaṃ. **Buddho**ti hi iminā tathāgatassa anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇādiguṇavisesayogaparidīpanena, **bhagavā**ti ca iminā rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena, tato eva ca sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattanidassanaṃ.

Tatrāyaṃ ācariyaparamparāti tasmiṃ jambudīpe ayaṃ ācariyānaṃ paramparā paveṇī paṭipāṭi. **Upāli dāsako**tiādīsu **upālitthero** pākaṭoyeva, **dāsakattherā**dayo pana evaṃ veditabbā. Vesāliyaṃ kira eko dāsako nāma brāhmaṇamāṇavo tiṇṇaṃ antevāsikasatānaṃ jeṭṭhantevāsiko hutvā ācariyassa santike sippaṃ uggaṇhanto dvādasavassikoyeva tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū ahosi. So ekadivasaṃ antevāsikaparivuto dhammavinayaṃ saṅgāyitvā vālikārāme nivasantaṃ āyasmantaṃ upālittheraṃ upasaṅkamitvā attano vedesu sabbāni gaṇṭhiṭṭhānāni theraṃ pucchi. Theropi sabbaṃ byākaritvā sayampi ekaṃ pañhaṃ pucchanto nāmaṃ sandhāya imaṃ pañhaṃ pucchi ‘‘ekadhammo kho, māṇava, sabbesu dhammesu anupatati, sabbepi, māṇava, dhammā ekadhammasmiṃ osaranti, katamo nu kho so, māṇavaka, dhammo’’ti. Sopi kho māṇavo pañhassa atthaṃ ajānanto ‘‘kimidaṃ bho pabbajitā’’ti āha. Buddhamantoyaṃ māṇavāti. Sakkā panāyaṃ bho mayhampi dātunti. Sakkā, māṇava, amhehi gahitapabbajjaṃ gaṇhantassa dātunti. ‘‘Sādhu kho bho pabbajitā’’ti māṇavo sampaṭicchitvā attano mātaraṃ pitaraṃ ācariyañca anujānāpetvā tīhi antevāsikasatehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā paripuṇṇavīsativasso upasampadaṃ labhitvā arahattaṃ pāpuṇi. Thero taṃ dhuraṃ katvā khīṇāsavasahassassa piṭakattayaṃ vācesi.

Soṇako pana dāsakattherassa saddhivihāriko. So kira kāsīsu ekassa vāṇijakassa putto hutvā pañcadasavassuddesiko ekaṃ samayaṃ mātāpitūhi saddhiṃ vāṇijjāya giribbajaṃ gato. Tato pañcapaññāsadārakehi saddhiṃ veḷuvanaṃ gantvā tattha dāsakattheraṃ saparisaṃ disvā ativiya pasanno pabbajjaṃ yācitvā therena mātāpitaro anujānāpetvā ‘‘pabbajāhī’’ti vutto mātāpitusantikaṃ gantvā tamatthaṃ ārocetvā tesu anicchantesu chinnabhatto hutvā mātāpitaro anujānāpetvā pañcapaññāsāya dārakehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā laddhūpasampado arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ thero sakalaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhāpesi. Sopi gaṇapāmokkho hutvā bahūnaṃ dhammavinayaṃ vācesi.

Siggavatthero pana soṇakattherassa saddhivihāriko ahosi. So kira pāṭaliputte siggavo nāma amaccaputto hutvā tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu sampattiṃ anubhavamāno ekadivasaṃ attano sahāyena caṇḍavajjinā seṭṭhiputtena saddhiṃ saparivāro kukkuṭārāmaṃ gantvā tattha soṇakattheraṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā nisinnaṃ disvā vanditvā attanā saddhiṃ anālapantaṃ ñatvā gantvā taṃ kāraṇaṃ bhikkhusaṅghaṃ pucchitvā bhikkhūhi ‘‘samāpattiṃ samāpannā nālapantī’’ti vutto ‘‘kathaṃ, bhante, samāpattito vuṭṭhahantī’’ti puna pucchitvā tehi ca bhikkhūhi ‘‘satthuno ceva saṅghassa ca pakkosanāya yathāparicchinnakālato āyusaṅkhayā ca vuṭṭhahantī’’ti vatvā tassa saparivārassa upanissayaṃ disvā saṅghassa vacanena nirodhā vuṭṭhāpitaṃ soṇakattheraṃ disvā ‘‘kasmā, bhante, mayā saddhiṃ nālapitthā’’ti pucchitvā therena ‘‘bhuñjitabbakaṃ kumāra bhuñjimhā’’ti vutte ‘‘sakkā nu kho, bhante, amhehipi taṃ bhojetu’’nti pucchitvā ‘‘sakkā, kumāra, amhādise katvā bhojetu’’nti vutte tamatthaṃ mātāpitūnaṃ ārocetvā tehi anuññāto attano sahāyena caṇḍavajjinā tehi ca pañcahi purisasatehi saddhiṃ soṇakattherassa santike pabbajitvā upasampanno ahosi. Tattha siggavo ca caṇḍavajjī ca dve upajjhāyasseva santike dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā aparabhāge chaḷabhiññā ahesuṃ.

Tissassa pana **moggaliputtassa** anupubbakathā parato āvi bhavissati. **Vijitāvino**ti vijitasabbakilesapaṭipakkhattā vijitavanto. **Paramparāyā**ti paṭipāṭiyā, anukkamenāti vuttaṃ hoti. **Jambusirivhaye**ti jambusadisanāme, jambunāmaketi vuttaṃ hoti. Mahantena hi jamburukkhena abhilakkhitattā dīpopi ‘‘jambū’’ti vuccati. **Acchijjamānaṃ** avinassamānaṃ katvā.

Vinayavaṃsantiādīhi tīhi vinayapāḷiyeva kathitā pariyāyavacanattā. **Pakataññuta**nti veyyattiyaṃ, paṭubhāvanti vuttaṃ hoti. **Dhuraggāho ahosī**ti padhānaggāhī ahosi, sabbesaṃ pāmokkho hutvā gaṇhīti vuttaṃ hoti. Bhikkhūnaṃ samudāyo samūho **bhikkhusamudāyo,** samaṇagaṇoti attho.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

‘‘Yadā nibbāyiṃsū’’ti sambandho. **Jotayitvā ca sabbadhī**ti tameva saddhammaṃ sabbattha pakāsayitvā. ‘‘Jutimanto’’ti vattabbe gāthābandhavasena **‘‘jutīmanto’’**ti vuttaṃ, paññājotisampannāti attho, tejavantoti vā, mahānubhāvāti vuttaṃ hoti. **Nibbāyiṃsū**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyiṃsu. Pahīnasabbakilesattā natthi etesaṃ katthaci ālayo taṇhāti **anālayā,** vītarāgāti vuttaṃ hoti.

Vassasataparinibbute bhagavatīti vassasataṃ parinibbutassa assāti vassasataparinibbuto, bhagavā, tasmiṃ parinibbānato vassasate atikkanteti vuttaṃ hoti. **Vesālikā**ti vesālīnivāsino. **Vajjiputtakā**ti vajjiraṭṭhe vesāliyaṃ kulānaṃ puttā. **Kappati siṅgīloṇakappo**ti siṅgena loṇaṃ pariharitvā pariharitvā aloṇakapiṇḍapātena saddhiṃ bhuñjituṃ kappati, na sannidhiṃ karotīti adhippāyo. **Kappati dvaṅgulakappo**ti dvaṅgulaṃ atikkantāya chāyāya vikāle bhojanaṃ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati gāmantarakappo**ti ‘‘gāmantaraṃ gamissāmī’’ti pavāritena anatirittabhojanaṃ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati āvāsakappo**ti ekasīmāyaṃ nānāsenāsanesu visuṃ visuṃ uposathādīni saṅghakammāni kātuṃ vaṭṭatīti attho. **Kappati anumatikappo**ti ‘‘anāgatānaṃ āgatakāle anumatiṃ gahessāmī’’ti tesu anāgatesuyeva vaggena saṅghena kammaṃ katvā pacchā anumatiṃ gahetuṃ kappati, vaggakammaṃ na hotīti adhippāyo. **Kappati āciṇṇakappo**ti ācariyupajjhāyehi āciṇṇo kappatīti attho. So pana ekacco kappati dhammiko, ekacco na kappati adhammikoti veditabbo. **Kappati amathitakappo**ti yaṃ khīraṃ khīrabhāvaṃ vijahitaṃ dadhibhāvaṃ asampattaṃ, taṃ bhuttāvinā pavāritena anatirittaṃ bhuñjituṃ kappatīti attho. **Kappati jalogiṃ pātu**nti ettha **jalogī**ti taruṇasurā. Yaṃ majjasambhāraṃ ekato kataṃ majjabhāvamasampattaṃ, taṃ pātuṃ vaṭṭatīti adhippāyo. **Jātarūparajata**nti sarasato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātaṃ rūpameva hotīti jātaṃ rūpametassāti jātarūpaṃ, suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rājatīti rajataṃ, rūpiyaṃ. **Susunāgaputto**ti susunāgassa putto.

Kākaṇḍakaputtoti kākaṇḍakabrāhmaṇassa putto. **Vajjīsū**ti janapadavacanattā bahuvacanaṃ kataṃ. Ekopi hi janapado ruḷhīsaddattā bahuvacanena vuccati. **Yena vesālī, tadavasarī**ti yena disābhāgena vesālī avasaritabbā, yasmiṃ vā padese vesālī, tadavasari, taṃ pattoti attho. **Mahāvane kūṭāgārasālāya**nti ettha **mahāvanaṃ** nāma sayaṃjātamaropimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavantena saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ, idaṃ tādisaṃ na hotīti saparicchedaṃ mahantaṃ vananti mahāvanaṃ. **Kūṭāgārasālā** pana mahāvanaṃ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṃ anto katvā haṃsavaṭṭakacchannena haṃsamaṇḍalākārena katā.

Tadahuposatheti ettha **tadahū**ti tasmiṃ ahani, tasmiṃ divaseti attho. Upavasanti etthāti **uposatho,** upavasitabbadivaso. **Upavasantī**ti ca sīlena vā sabbaso āhārassa ca abhuñjanasaṅkhātena anasanena vā khīrapānamadhupānādimattena vā upetā hutvā vasantīti attho. So panesa divaso aṭṭhamīcātuddasīpannarasībhedena tividho. Katthaci pana pātimokkhepi sīlepi upavāsepi paññattiyampi uposathasaddo āgato. Tathā hesa ‘‘āyāmāvuso kappina, uposathaṃ gamissāmā’’tiādīsu pātimokkhuddese āgato. ‘‘Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho’’tiādīsu (a. ni. 8.43) sīle. ‘‘Suddhassa ve sadā pheggu, suddhassuposatho sadā’’tiādīsu (ma. ni. 1.79) upavāse. ‘‘Uposatho nāma nāgarājā’’tiādīsu (dī. ni. 2.246; ma. ni. 3.258) paññattiyañca āgato. Tattha upecca vasitabbato uposatho pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato uposatho sīlaṃ. Asanādisaṃyamādiṃ vā upecca vasantīti uposatho upavāso. Tathārūpe hatthiassavisese uposathoti samaññāmattato uposatho paññatti. Idha pana ‘‘na, bhikkhave, tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā’’tiādīsu (mahāva. 181) viya uposathadivaso adhippeto, tasmā tadahuposatheti tasmiṃ uposathadivaseti attho. **Kaṃsapāti**nti suvaṇṇapātiṃ. **Kahāpaṇampī**tiādīsu kahāpaṇassa samabhāgo **aḍḍho. Pādo** catutthabhāgo. Māsakoyeva **māsakarūpaṃ. Sabbaṃ tāva vattabba**nti iminā sattasatikakkhandhake (cūḷava. 446 ādayo) āgatā sabbāpi pāḷi idha ānetvā vattabbāti dasseti. Sā kuto vattabbāti āha **‘‘yāva imāya pana vinayasaṅgītiyā’’**tiādi. Saṅgāyitasadisameva saṅgāyiṃsūti sambandho.

Pubbe kataṃ upādāyāti pubbe kataṃ paṭhamasaṅgītimupādāya. Sā panāyaṃ saṅgītīti sambandho. **Tesū**ti tesu saṅgītikārakesu theresu. **Vissutā**ti gaṇapāmokkhatāya vissutā sabbattha pākaṭā. Tasmiñhi sannipāte aṭṭheva gaṇapāmokkhā mahātherā ahesuṃ, tesu ca vāsabhagāmī sumanoti dve therā anuruddhattherassa saddhivihārikā, avasesā cha ānandattherassa. Ete pana sabbepi aṭṭha mahātherā bhagavantaṃ diṭṭhapubbā. Idāni te there sarūpato dassento āha **‘‘sabbakāmī cā’’**tiādi. **Sāṇasambhūto**ti sāṇadesavāsī sambhūtatthero. Dutiyo saṅgahoti sambandho. **Pannabhārā**ti patitakkhandhabhārā. ‘‘Bhārā have pañcakkhandhā’’ti (saṃ. ni. 3.22) hi vuttaṃ. **Katakiccā**ti catūsu saccesu catūhi maggehi kattabbassa pariññāpahānasaachakiriyābhāvanāsaṅkhātassa soḷasavidhassapi kiccassa pariniṭṭhitattā katakiccā.

Abbudanti upaddavaṃ vadanti corakammampi bhagavato vacanaṃ thenetvā attano vacanassa dīpanato. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘abbudaṃ gaṇḍo’’ti vuttaṃ. **Ima**nti vakkhamānanidassanaṃ. Sandissamānā mukhā **sammukhā. Uparibrahmalokūpapattiyā bhāvitamagga**nti uparibrahmaloke upapattiyā uppāditajjhānaṃ. Jhānañhi tatrūpapattiyā upāyabhāvato idha ‘‘maggo’’ti vuttaṃ. Upāyo hi ‘‘maggo’’ti vuccati. Vacanattho panettha – taṃ taṃ upapattiṃ maggati gavesati janeti nipphādetīti maggoti evaṃ veditabbo. Atthato cāyaṃ maggo nāma cetanāpi hoti cetanāsampayuttadhammāpi tadubhayampi. ‘‘Nirayañcāhaṃ, sāriputta, jānāmi nirayagāmiñca magga’’nti (ma. ni. 1.153) hi ettha cetanā maggo nāma.

‘‘Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā;
Etañhi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devaloka’’nti. (a. ni. 8.32; kathā. 479) –

Ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. ‘‘Ayaṃ bhikkhave maggo ayaṃ paṭipadā’’ti **saṅkhārūpapattisuttā**dīsu (ma. ni. 3.161) cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi maggo nāma. Imasmiṃ ṭhāne jhānassa adhippetattā cetanāsampayuttadhammā gahetabbā.

Moggalibrāhmaṇassāti lokasammatassa aputtakassa moggalināmabrāhmaṇassa. Nanu ca kathametaṃ nāma vuttaṃ ‘‘moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ gahessatī’’ti. Kiṃ uparūpapattiyā paṭiladdhasamāpattīnampi kāmāvacare uppatti hotīti? Hoti. Sā ca katādhikārānaṃ mahāpuññānaṃ cetopaṇidhivasena hoti, na sabbesanti daṭṭhabbaṃ. Atha mahaggatassa garukakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammaṃ kathamattano vipākassa okāsaṃ karotīti? Ettha ca tāva tīsupi **gaṇṭhipadesu** idaṃ vuttaṃ ‘‘nikantibaleneva jhānā parihāyati, tato parihīnajjhānā nibbattantī’’ti. Keci pana ‘‘anīvaraṇāvatthāya nikantiyā jhānassa parihāni vīmaṃsitvā gahetabbā’’ti vatvā evamettha kāraṇaṃ vadanti ‘‘satipi mahaggatakammuno vipākapaṭibāhanasamatthassa parittakammassapi abhāve ‘ijjhati, bhikkhave, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā’ti (dī. ni. 3.337; a. ni. 8.35; saṃ. ni. 4.352) vacanato kāmabhave cetopaṇidhi mahaggatakammassa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammuno vipākassa okāsaṃ karotī’’ti.

Sādhu sappurisāti ettha **sādhū**ti āyācanatthe nipāto, taṃ yācāmāti attho. **Haṭṭhapahaṭṭho**ti cittapīṇanavasena punappunaṃ santuṭṭho. **Udaggudaggo**ti sarīravikāruppādanapītivasena udaggudaggo. Pītimā hi puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā ‘‘udaggo’’ti vuccati. **Sādhūti paṭissuṇitvā**ti ‘‘sādhū’’ti paṭivacanaṃ datvā. **Tīretvā**ti niṭṭhapetvā. **Puna paccāgamiṃsū**ti puna āgamiṃsu. **Tena kho pana samayenā**ti yasmiṃ samaye dutiyasaṅgītiṃ akaṃsu, tasmiṃ samayeti attho. **Navakā**ti vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘daharabhikkhū’’**ti vuttaṃ. **Taṃ adhikaraṇaṃ na sampāpuṇiṃsū**ti taṃ vajjiputtakehi uppāditaṃ adhikaraṇaṃ vinicchinituṃ na sampāpuṇiṃsu nāgamiṃsu. No ahuvatthāti sambandho. **Idaṃ daṇḍakamma**nti idāni vattabbaṃ sandhāya vuttaṃ. Yāvatāyukaṃ ṭhatvā parinibbutāti sambandho, yāva attano attano āyuparimāṇaṃ, tāva ṭhatvā parinibbutāti attho.

Kiṃ pana katvā te therā parinibbutāti āha **‘‘dutiyaṃ saṅgahaṃ katvā’’**tiādi. Anāgatepi saddhammavuḍḍhiyā hetuṃ katvā parinibbutāti sambandho. Idāni ‘‘tepi nāma evaṃ mahānubhāvā therā aniccatāya vasaṃ gatā, kimaṅgaṃ pana aññe’’ti saṃvejetvā ovadanto āha **‘‘khīṇāsavā’’**tiādi. **Aniccatāvasa**nti aniccatāvasattaṃ, aniccatāyattabhāvaṃ aniccatādhīnabhāvanti vuttaṃ hoti. **Jammiṃ** lāmakaṃ **durabhisambhavaṃ** anabhibhavanīyaṃ atikkamituṃ asakkuṇeyyaṃ aniccataṃ evaṃ ñatvāti sambandho. Keci pana ‘‘durabhisambhava’’nti ettha ‘‘pāpuṇituṃ asakkuṇeyya’’nti imamatthaṃ gahetvā ‘‘yaṃ durabhisambhavaṃ niccaṃ amataṃ padaṃ, taṃ pattuṃ vāyame dhīro’’ti sambandhaṃ vadanti. **Sabbākārenā**ti sabbappakārena vattabbaṃ kiñcipi asesetvā dutiyasaṅgīti saṃvaṇṇitāti adhippāyo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Tatiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Imissā pana saṅgītiyā dhammasaṅgāhakattherehi nikkaḍḍhitā te dasasahassā vajjiputtakā bhikkhū pakkhaṃ pariyesamānā attano attano anurūpaṃ dubbalapakkhaṃ labhitvā visuṃ mahāsaṅghikaṃ ācariyakulaṃ nāma akaṃsu, tato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni gokulikā ca ekabyohārikā ca. Gokulikanikāyato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni paṇṇattivādā ca bāhuliyā ca. Bahussutikātipi tesaṃyeva nāmaṃ, tesaṃyeva antarā cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṃ mahāsaṅghikācariyakulato dutiye vassasate pañcācariyakulāni uppannāni, tāni mahāsaṅghikehi saddhiṃ cha honti.

Tasmiṃyeva dutiye vassasate theravādato bhijjitvā dve ācariyavādā uppannā mahisāsakā ca vajjiputtakā ca. Tattha vajjiputtakavādato bhijjitvā apare cattāro ācariyavādā uppannā dhammuttarikā bhaddayānikā channāgārikā samitikāti. Puna tasmiṃyeva dutiye vassasate mahisāsakavādato bhijjitvā sabbatthivādā dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna sabbatthivādakulato bhijjitvā kassapikā nāma jātā, kassapikesupi bhinnesu apare saṅkantikā nāma jātā, saṅkantikesu bhinnesu suttavādā nāma jātāti theravādato bhijjitvā ime ekādasa ācariyavādā uppannā, te theravādena saddhiṃ dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa mahāsaṅghikānañca cha ācariyavādāti sabbe aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi aṭṭhārasācariyakulānītipi etesaṃyeva nāmaṃ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, theravādoveko asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetaṃ dīpavaṃse –

‘‘Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā;
Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.

‘‘Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ;
Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.

‘‘Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane;

Bhinditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.

‘‘Aññatra saṅgahitaṃ suttaṃ, aññatra akariṃsu te;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.

‘‘Pariyāyadesitañcāpi, atho nippariyāyadesitaṃ;
Nītatthañceva neyyatthaṃ, ajānitvāna bhikkhavo.

‘‘Aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ, aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu te;
Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṃ atthaṃ vināsayuṃ.

‘‘Chaḍḍetvāna ekadesaṃ, suttaṃ vinayagambhiraṃ;
Patirūpaṃ suttaṃ vinayaṃ, tañca aññaṃ kariṃsu te.

‘‘Parivāraṃ atthuddhāraṃ, abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ;
Paṭisambhidañca niddesaṃ, ekadesañca jātakaṃ;
Ettakaṃ vissajjetvāna, aññāni akariṃsu te.

‘‘Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā;
Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu.

‘‘Tato aparakālamhi, tasmiṃ bhedo ajāyatha;
Gokulikā ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

‘‘Gokulikānaṃ dve bhedā, aparakālamhi jāyatha;
Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

‘‘Cetiyā ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā;
Pañca vādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā.

‘‘Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ;
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha;
Mahisāsakā vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

‘‘Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha;
Dhammatturikā bhaddayānikā, channāgārikā ca samiti.

‘‘Mahisāsakānaṃ dve bhedā, aparakālamhi ajāyatha;
Sabbatthivādā dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

‘‘Sabbatthivādānaṃ kassapikā, saṅkanti kassapikena ca;
Saṅkantikānaṃ suttavādī, anupubbena bhijjatha.

‘‘Ime ekādasa vādā, pabhinnā theravādato;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesañca saṅgahaṃ;
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

‘‘Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako;

Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha;
Nigrodhova mahārukkho, theravādānamuttamo.

‘‘Anūnaṃ anadhikañca, kevalaṃ jinasāsanaṃ;
Kaṇṭakā viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā.

‘‘Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare;
Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane’’ti.

Aparāparaṃ pana hemavatā rājagirikā siddhatthikā pubbaseliyā aparaseliyā vājiriyāti aññepi cha ācariyavādā uppannā. Purimakānaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena pavattamāne sāsane asoko dhammarājā paṭiladdhasaddho divase divase buddhapūjāya satasahassaṃ, dhammapūjāya satasahassaṃ, saṅghapūjāya satasahassaṃ, attano ācariyassa nigrodhattherassa satasahassaṃ, catūsu dvāresu bhesajjatthāya satasahassanti pañca satasahassāni pariccajanto sāsane uḷāraṃ lābhasakkāraṃ pavattesi. Tadā hatalābhasakkārehi titthiyehi uppāditaṃ anekappakāraṃ sāsanamalaṃ visodhetvā moggaliputtatissatthero tipiṭakapariyattidharānaṃ pabhinnapaṭisambhidānaṃ bhikkhūnaṃ sahassamekaṃ gahetvā yathā mahākassapatthero ca yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyiṃsu, evameva saṅgāyanto tatiyasaṅgītiṃ akāsi. Idāni taṃ tatiyasaṅgītiṃ mūlato pabhuti vitthāretvā dassento āha **‘‘tissopi kho mahābrahmā brahmalokato cavitvā moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ aggahesī’’**tiādi.

Tattha **gehe paṭisandhiṃ aggahesī**ti moggalibrāhmaṇassa gehe brāhmaṇiyā kucchimhi paṭisandhiṃ aggahesīti attho. Gehassa pana tannissayattā nissite nissayavohāravasena ‘‘gehe paṭisandhiṃ aggahesī’’ti vuttaṃ yathā ‘‘mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti, sabbo gāmo āgato’’ti. **Sattavassānī**ti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Aticchathā**ti atikkamitvā icchatha, idha bhikkhā na labbhati, ito aññattha gantvā bhikkhaṃ pariyesathāti adhippāyo. **‘‘Bho pabbajitā’’**tiādi brāhmaṇo attano gehe bhikkhālābhaṃ anicchanto āha. **Paṭiyāditabhattato**ti sampādetvā ṭhapitabhattato. **Tadupiya**nti tadanurūpaṃ. **Upasamaṃ disvā**ti therassa kāyacittavūpasamaṃ punappunaṃ disvā, ñatvāti attho. Iriyāpathavūpasamasandassanena hi tannibandhino cittassa yoniso pavattiupasamopi viññāyati. **Bhiyyoso mattāya pasīditvā**ti punappunaṃ visesato adhikataraṃ pasīditvā. **Bhattavissaggakaraṇatthāyā**ti bhattakiccakaraṇatthāya. **Adhivāsetvā**ti sampaṭicchitvā.

Soḷasavassuddesikoti soḷasavassoti uddisitabbo voharitabboti soḷasavassuddeso, soyeva soḷasavassuddesiko. Soḷasavassoti vā uddisitabbataṃ arahatīti soḷasavassuddesiko, soḷasavassāni vā uddisitabbāni assāti soḷasavassuddesiko, soḷasavassoti uddeso vā assa atthīti soḷasavassuddesiko, atthato pana soḷasavassikoti vuttaṃ hoti. **Tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū**ti iruvedayajuvedasāmavedasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ paguṇakaraṇavasena pāraṃ gatoti pāragū. Pāragūti cettha niccasāpekkhatāya samāsādikaṃ veditabbaṃ. **Laggetvā**ti olambetvā. **Na ca kācī**ti ettha **ca**-saddo avadhāraṇe, kāci kathā neva uppajjatīti attho. **Pallaṅka**nti nisīditabbāsanaṃ. **Uppajjissatī**ti etthāpi ‘‘kathā’’ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Kupito anattamano**ti kopena kupito, anattamano domanassena. Domanassasamaṅgī hi puggalo pītisukhehi na attamano na attacittoti anattamanoti vuccati. Na sakamanoti vā anattamano attano vase aṭṭhitacittattā.

Caṇḍikkabhāveti caṇḍiko vuccati caṇḍo thaddhapuggalo, tassa bhāvo caṇḍikkaṃ, thaddhabhāvoti attho. Idha pana ‘‘caṇḍikkabhāve’’ti vuttattā caṇḍikoyeva caṇḍikkanti gahetabbaṃ, tena ‘‘caṇḍikkabhāve’’ti ettha thaddhabhāveti attho veditabbo. **Kiñci manta**nti kiñci vedaṃ. **Aññe ke jānissantī**ti na keci jānissantīti adhippāyo. **Pucchitvā sakkā jānitu**nti attano padesañāṇe ṭhitattā thero evamāha. Sabbaññubuddhā eva hi ‘‘puccha, māṇava, yadākaṅkhasī’’tiādinā paccekabuddhādīhi asādhāraṇaṃ sabbaññupavāraṇaṃ pavārenti. Sāvakā pana padesañāṇe ṭhitattā ‘‘sutvā vedissāmā’’ti vā ‘‘pucchitvā sakkā jānitu’’nti vā vadanti.

Tīsu vedesūtiādīsu tayo vedā pubbe vuttanayā eva. **Nighaṇḍū**ti nāmanighaṇḍurukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ, **vevacanappakāsaka**nti ca pariyāyasaddadīpakanti attho, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti vuttaṃ hoti. Nidassanamattañcetaṃ anekesaṃ atthānaṃ ekasaddassa vacanīyatāvibhāvanavasenapi tassa ganthassa pavattattā. Vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddañca nikhaṇḍeti bhindati vibhajja dassetīti nikhaṇḍu, so eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā nighaṇḍūti vutto. **Keṭubha**nti kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārasatthaṃ. Ettha ca **kiriyākappavikappo**ti vacībhedādilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadabandhapadatthādivibhāgato bahuvikappoti kiriyākappavikappoti vuccati. Idañca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi satasahassaparimāṇo nayādicariyādikaṃ pakaraṇaṃ. Vacanatthato pana kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti keṭubhanti vuccati, saha nighaṇḍunā keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhā,** tayo vedā. Tesu sanighaṇḍukeṭubhesu. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti akkharappabhedo, sikkhā ca nirutti ca. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabhedā,** tesu sākkharappabhedesu. **Itihāsapañcamesū**ti athabbanavedaṃ catutthaṃ katvā ‘‘itiha āsa itiha āsā’’ti īdisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tayo vedā. Tesu itihāsapañcamesu. **Neva attanā passatī**ti neva sayaṃ passati, neva jānātīti attho. **Puccha, byākarissāmī**ti ‘‘sabbāpi pucchā vedesuyeva antogadhā’’ti sallakkhento evamāha.

Yassa cittantiādipañhadvayaṃ cuticittasamaṅgino khīṇāsavassa cuticittassa uppādakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha paṭhamapañhe **uppajjatī**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. **Na nirujjhatī**ti nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. **Tassa citta**nti tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. **Yassa vā panā**tiādike pana dutiyapañhe **nirujjhissatī**ti yassa cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ patvā nirujjhissati. **Nuppajjissatī**ti bhaṅgato parabhāge sayaṃ vā aññaṃ vā nuppajjissati, tassa puggalassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatīti pucchati. Imesaṃ pana pañhānaṃ paṭhamo pañho vibhajjabyākaraṇīyo, tasmā ''yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī''ti (yama. 2.cittayamaka.63) evaṃ puṭṭhena satā evamayaṃ pañho ca vissajjetabbo ''pacchimacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati na uppajjissati, itaresaṃ cittassa uppādakkhaṇe tesaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati ceva uppajjissati cā''ti (yama. 2.cittayamaka.63). Yesañhi paricchinnavaṭṭadukkhānaṃ khīṇāsavānaṃ sabbapacchimassa cuticittassa uppādakkhaṇe vattati, tesaṃ tadeva cuticittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti. Uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṃ pana patvā taṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ na uppajjissati. Ṭhapetvā pana pacchimacittasamaṅgikhīṇāsavaṃ itaresaṃ sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ uppādakkhaṇasamaṅgicittaṃ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṃ pana patvā nirujjhissateva, aññaṃ pana tasmiṃ vā aññasmiṃ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyo pana pañho arahato cuticittassa uppādakkhaṇe niyamitattā ekaṃsabyākaraṇīyo, tasmā ''yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati, tassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatī''ti puṭṭhena ''āmantā''ti vattabbaṃ. Khīṇāsavassa hi uppādakkhaṇasamaṅgicuticittaṃ bhaṅgaṃ patvā nirujjhissati nāma, tato paraṃ nuppajjissati. Uppādakkhaṇasamaṅgitāya pana uppajjati ceva bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati cāti vuccati.

Ayaṃ pana māṇavo evamime pañhe vissajjetumasakkonto vighātaṃ pāpuṇi, tasmā vuttaṃ **''māṇavo uddhaṃ vā adho vā harituṃ asakkonto''**tiādi. Tattha **uddhaṃ vā adho vā harituṃ asakkonto**ti uparimapade vā heṭṭhimapadaṃ, heṭṭhimapade vā uparimapadaṃ atthato samannāharituṃ asakkontoti attho, pubbenāparaṃ yojetvā pañhassa atthaṃ paricchindituṃ asakkontoti vuttaṃ hoti. **Dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ tāva ācikkhī**ti ''atthi imasmiṃ kāye''tiādikaṃ dvattiṃsākārakammaṭṭhānaṃ ''mantassa upacāro aya''nti paṭhamaṃ ācikkhi. Sotāpannānaṃ sīlesu paripūrakāritāya samādinnasīlato natthi parihānīti āha **''abhabbo dāni sāsanato nivattitu''**nti. **Vaḍḍhetvā**ti uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā. **Appossukko bhaveyya buddhavacanaṃ gahetu**nti arahattappattiyā katakiccabhāvatoti adhippāyo. Vohāravidhimhi chekabhāvatthaṃ **''upajjhāyo maṃ bhante tumhākaṃ santikaṃ pahiṇī''**tiādi vuttaṃ.

Udakadantaponaṃ upaṭṭhāpesīti paribhogatthāya udakañca dantakaṭṭhañca paṭiyādetvā ṭhapesi. Dante punanti visodhenti etenāti dantaponaṃ vuccati dantakaṭṭhaṃ. Guṇavantānaṃ saṅgahetabbabhāvato thero sāmaṇerassa ca khantivīriyaupaṭṭhānādiguṇe paccakkhakaraṇatthaṃ vināva abhiññāya pakatiyā vīmaṃsamāno puna sammajjanādiṃ akāsi. ''Sāmaṇerassa cittadamanatthaṃ akāsī''tipi vadanti. **Buddhavacanaṃ paṭṭhapesī**ti buddhavacanaṃ uggaṇhāpetuṃ ārabhi. **Ṭhapetvā vinayapiṭaka**nti ettha ''sāmaṇerānaṃ vinayapariyāpuṇanaṃ cārittaṃ na hotīti ṭhapetvā vinayapiṭakaṃ avasesaṃ buddhavacanaṃ uggaṇhāpesī''ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Avassikova samāno**ti upasampadato paṭṭhāya aparipuṇṇaekavassoti adhippāyo. Moggaliputtatissattherassa hadaye patiṭṭhāpitampi buddhavacanaṃ vohāravasena tassa hatthe patiṭṭhāpitaṃ nāma hotīti katvā vuttaṃ **''hatthe sakalaṃ buddhavacanaṃ patiṭṭhāpetvā''**ti. **Yāvatāyukaṃ ṭhatvā parinibbāyiṃsū**ti moggaliputtatissattherassa hatthe sakalasāsanapatiṭṭhāpanena dutiyasaṅgītikārakāropitadaṇḍakammato muttā hutvā yāvatāyukaṃ ṭhatvā parinibbāyiṃsu.

Bindusārassa rañño ekasataputtāti ettha **bindusāro** nāma sakyakulappasuto candaguttassa nāma rañño putto. Tathā hi viṭaṭūbhasaṅgāme kapilavatthuto nikkhantasakyaputtehi māpite moriyanagare khattiyakulasambhavo candaguttakumāro pāṭaliputte rājā ahosi. Tassa putto bindusāro nāma rājakumāro pitu accayena rājā hutvā ekasataputtakānaṃ janako ahosi. **Ekasata**nti ekañca satañca ekasataṃ, ekenādhikaṃ satanti attho. Ekāva mātā assāti **ekamātikaṃ,** attanā sahodaranti vuttaṃ hoti. Na tāva ekarajjaṃ katanti āha **''anabhisittova rajjaṃ kāretvā''**ti. **Ekarajjābhiseka**nti sakalajambudīpe ekādhipaccavasena kariyamānaṃ abhisekaṃ. Puññappabhāvena pāpuṇitabbāpi rājiddhiyo arahattamaggena āgatā paṭisambhidādayo avasesavisesā viya payogasampattibhūtā abhisekānubhāveneva āgatāti āha **''abhisekānubhāvena cassa imā rājiddhiyo āgatā''**ti.

Tattha **rājiddhiyo**ti rājabhāvānugatappabhāvā. **Yato**ti yato soḷasaghaṭato. **Sāsane uppannasaddho**ti buddhasāsane paṭiladdhasaddho. **Asandhimittā**ti tassāva nāmaṃ. Tassā kira sarīre sandhayo na paññāyanti, tasmā evaṃnāmikā jātātipi vadanti. Devatā eva divase divase āharantīti sambandho. **Devasika**nti divase divase. **Agadāmalaka**nti appakeneva sarīrasodhanādisamatthaṃ sabbadosaharaṇaṃ osadhāmalakaṃ. **Agadaharītaka**mpi tādisameva harītakaṃ. Tesu kira dvīsu yathākāmamekaṃ paribhuñjati. **Chaddantadahato**ti chaddantadahasamīpe ṭhitadevavimānato kapparukkhato vā. ''Chaddantadahe tādisā rukkhavisesā santi, tato āharantī''tipi vadanti. **Dibbañca pānaka**nti dibbaphalarasapānakañca. **Asuttamayika**nti kapparukkhato nibbattadibbadussattā suttehi na katanti asuttamayikaṃ. **Sumanapupphapaṭa**nti sabbattha sukhumaṃ hutvā uggatapupphānaṃ atthitāya sumanapupphapaṭaṃ nāma jātaṃ. **Uṭṭhitassa sālino**ti sayaṃjātasālino. Samudāyāpekkhañcettha ekavacanaṃ, sālīnanti attho. **Nava vāhasahassānī**ti ettha ''catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāro doṇā ekamānikā, catasso mānikā ekakhārī, vīsati khāriyo eko vāho, tadeva ekaṃ sakaṭa''nti suttanipātaṭṭhakathādīsu (su. ni. aṭṭha. 2.kokālikasuttavaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.181; a. ni. 3.10; 89) vuttaṃ. Idha pana ''dve sakaṭāni eko vāho''ti vadanti.

Nitthusakaṇe karontīti thusakuṇḍakarahite karonti. **Madhuṃ karontī**ti āgantvā samīpaṭṭhāne madhuṃ karonti. **Balikammaṃ karontī**ti sabbattha balikammakārakā raṭṭhavāsino viya madhurasaraṃ vikūjantā baliṃ karonti. ‘‘Āgantvā ākāseyeva saddaṃ katvā attānaṃ ajānāpetvā gacchantī’’ti vadanti.

Suvaṇṇasaṅkhalikāyeva bandhanaṃ **suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ**. **Catunnaṃ buddhāna**nti kakusandhādīnaṃ catunnaṃ buddhānaṃ. **Adhigatarūpadassana**nti paṭiladdharūpadassanaṃ. Ayaṃ kira kappāyukattā catunnampi buddhānaṃ rūpasampattiṃ paccakkhato addakkhi. **Kāḷaṃ nāma nāgarājānaṃ ānayitvā**ti ettha so pana nāgarājā gaṅgāyaṃ nikkhittasuvaṇṇasaṅkhalikāya gantvā attano pādesu patitasaññāya āgatoti veditabbo. Nanu ca asokassa rañño āṇā heṭṭhā yojanato upari pavattati, imassa ca vimānaṃ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitaṃ, tasmā kathaṃ ayaṃ nāgarājā rañño āṇāya āgatoti? Kiñcāpi attano vimānaṃ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitaṃ, tathāpi rañño āṇāpavattiṭṭhānena saha ekābaddhatāya tassa āṇaṃ akāsi. Yathā hi rajjasīmantaravāsino manussā tehi tehi rājūhi nippīḷiyamānā tesaṃ tesaṃ āṇāya pavattanti, evaṃsampadamidanti vadanti.

Āpāthaṃ karohīti sammukhaṃ karohi, gocaraṃ karohīti attho. Tena nimmitaṃ buddharūpaṃ passantoti sambandho. Kīdisaṃ taṃ buddharūpanti āha **‘‘sakalasarīravippakiṇṇā’’**tiādi. Tattha **puññappabhāvanibbatta**ggahaṇaṃ tena nimmitānampi asītianubyañjanapaṭimaṇḍitānaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇānaṃ bhagavato puññappabhāvanibbattaasītianubyañjanādīhi sadisattā katanti daṭṭhabbaṃ. Na hi tena tadā nimmitaṃ anekākāraparipuṇṇaṃ buddharūpaṃ bhagavato puññappabhāvena nibbattanti sakkā vattuṃ. **Asītianubyañjanaṃ** tambanakhatuṅganāsādi. **Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaṃ** suppatiṭṭhitapādatādi. **Vikasita…pe… salilatala**nti sūriyarasmisamphassena vikasitehi vikāsamupagatehi kaṃ alaṅkarotīti ‘‘kamala’’nti laddhanāmehi rattapadumehi nīluppalādibhedehi uppalehi ceva setapadumasaṅkhātehi puṇḍarīkehi ca paṭimaṇḍitaṃ samantato sajjitaṃ jalatalamiva. **Tāragaṇa…pe… gaganatala**nti sabbattha vippakiṇṇatārakagaṇassa rasmijālavisadehi vipphuritāya bhāsamānāya sobhāya kantiyā samujjalaṃ sammā bhāsamānaṃ gaganatalamiva ākāsatalamiva. **Sañjhāppabhā…pe… kanakagirisikhara**nti sañjhākālasañjātappabhānurāgehi indacāpehi vijjulatāhi ca parikkhittaṃ samantato parivāritaṃ kanakagirisikharamiva suvaṇṇapabbatakūṭamiva. **Vimalaketumālā**ti ettha ‘‘ketumālā nāma sīsato nikkhamitvā upari muddhani puñjo hutvā dissamānarasmirāsī’’ti vadanti. ‘‘Muddhani majjhe paññāyamāno unnatappadesotipi vadantī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Yasmā pana asoko dhammarājā sañjātapītisomanasso sattāhaṃ nirāhāro hutvā yathāṭhitova avikkhittacitto pasādasommehi cakkhūhi nirantaraṃ buddharūpameva olokesi, tasmā akkhīhi pūjā katā nāma hotīti āha **‘‘akkhipūjaṃ nāma akāsī’’**ti. Atha vā cakkhūnaṃ tādisassa iṭṭhārammaṇassa upaṭṭhāpanena akkhīnaṃ pūjā katā nāma hotīti vuttaṃ ‘‘akkhipūjaṃ nāma akāsī’’ti.

Iddhivibhāvanādhikārappasaṅgena cetaṃ vatthu vuttaṃ, nānukkamena. Ayañhettha anukkamo – asoko kira mahārājā upari vakkhamānānukkamena sīhapañjarena olokento nigrodhasāmaṇeraṃ iriyāpathasampannaṃ nāgarajananayanāni ākaḍḍhantaṃ yugamattaṃ pekkhamānaṃ disvā pasīditvā sañjātapemo sabahumāno āmantāpetvā setacchattassa heṭṭhā sīhāsane nisīdāpetvā bhojetvā sāmaṇerassa vacanādāse dissamānaṃ dasabalassa dhammakāyaṃ disvā ratanattaye pasīditvā sapariso saraṇasīlesu patiṭṭhāya tato paṭṭhāya abhivaḍḍhamānasaddho pubbe bhojiyamānāni titthiyasaṭṭhisahassāni nīharitvā bhikkhūnaṃ saṭṭhisahassānaṃ suvakāhatasālisampāditabhattaṃ paṭṭhapetvā devatopanītaṃ anotattasalilaṃ nāgalatādantakaṭṭhañca upanāmetvā niccasaṅghupaṭṭhānaṃ karonto ekadivasaṃ suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ vissajjetvā kāḷaṃ nāgarājānaṃ ānayitvā tena nimmitaṃ vuttappakāraṃ sirīsobhaggasampannaṃ buddharūpaṃ passanto dīghaputhulaniccalanayanappabhāhi sattāhaṃ akkhipūjamakāsi.

Idāni pana yathānusandhiṃ ghaṭetvā anukkamena tassa sāsanāvatāraṃ dassento āha **‘‘rājā kira abhisekaṃ pāpuṇitvā’’**tiādi. **Bāhirakapāsaṇḍa**nti bāhirakappaveditaṃ samayavādaṃ. Bāhirakappaveditā hi samayavādā sattānaṃ taṇhāpāsaṃ diṭṭhipāsañca ḍenti oḍḍentīti ‘‘pāsaṇḍā’’ti vuccanti. **Pariggaṇhī**ti vīmaṃsamāno pariggahesi. **Bindusāro brāhmaṇabhatto ahosī**ti attano pitu candaguttassa kālato paṭṭhāya brāhmaṇesu sambhatto ahosi. Candakena nāma kira brāhmaṇena samussāhito candaguttakumāro tena dinnanaye ṭhatvā sakalajambudīpe ekarajjamakāsi, tasmā tasmiṃ brāhmaṇe sañjātabahumānavasena candaguttakālato paṭṭhāya saṭṭhisahassamattā brāhmaṇajātikā tasmiṃ rājakule niccabhattikā ahesuṃ. **Brāhmaṇāna**nti paṇḍaraṅgaparibbājakādibhāvamanupagate dasseti. Paṇḍaraṅgaparibbājakādayo ca brāhmaṇajātivantoti āha **‘‘brāhmaṇajātiyapāsaṇḍāna’’**nti. Ettha pana diṭṭhipāsādīnaṃ oḍḍanato paṇḍaraṅgādayova ‘‘pāsaṇḍā’’ti vuttā. **Sīhapañjare**ti mahāvātapāne. **Upasamaparibāhirenā**ti upasamato paribāhirena, upasamarahitenāti attho. **Antepuraṃ atiharathā**ti antepuraṃ pavesetha, ānethāti vuttaṃ hoti.

Amā saha bhavanti kiccesūti **amaccā,** rajjakiccavosāpanakā. **Devā**ti rājānaṃ ālapanti. Rājāno hi dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti, tesu vā viharanti vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṃ icchanti, issariyaṭhānādisakkāradānagahaṇaṃ taṃ taṃ atthānusāsanaṃ vā karonti voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyā jotantīti vā ‘‘devā’’ti vuccanti. Tathā hi te catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ rañjentā sayaṃ yathāvuttehi visesehi rājanti dippanti sobhantīti ‘‘rājāno’’ti ca vuccanti. **Nigaṇṭhādayo**ti ettha **nigaṇṭho** nāma ‘‘amhākaṃ gaṇṭhanakileso saṃsāre palibuddhanakicco rāgādikileso khettavatthuputtadārādivisayo natthi, kilesagaṇṭhirahitā maya’’nti evaṃ vāditāya ‘‘nigaṇṭhā’’ti laddhanāmā titthiyā.

Uccāvacānīti uccāni ca avacāni ca, mahantāni ceva khuddakāni ca, atha vā visiṭṭhāni ceva lāmakāni cāti attho.

Bhaddapīṭhakesūti vettamayapīṭhesu. **Sāro**ti sīlādiguṇasāro. **Rājaṅgaṇenā**ti rājanivesanadvāre vivaṭena bhūmippadesena. Aṅgaṇanti hi katthaci kilesā vuccanti ‘‘rāgo aṅgaṇa’’ntiādīsu (vibha. 924). Rāgādayo hi aṅganti etehi taṃsamaṅgīpuggalā nihīnabhāvaṃ gacchantīti aṅgaṇānīti vuccanti. Katthaci malaṃ vā paṅko vā ‘‘tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī’’tiādīsu (ma. ni. 1.184). Añjati sammakkhetīti hi aṅgaṇaṃ, malādi. Katthaci tathārūpo vivaṭappadeso ‘‘cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇa’’ntiādīsu. Añjati tattha ṭhitaṃ atisundaratāya abhibyañjetīti hi aṅgaṇaṃ, vivaṭo bhūmippadeso. Idhāpi soyeva adhippeto. **Danta**ntiādīsu kilesavipphandarahitacittatāya **dantaṃ,** niccaṃ paccupaṭṭhitasatārakkhatāya **guttaṃ,** cakkhādiindriyānaṃ santatāya **santindriyaṃ,** pāsādikena iriyāpathena samannāgatattā **sampannairiyāpathaṃ**. Idāni nigrodhasāmaṇeraṃ sarūpato vibhāvetukāmo āha **‘‘ko panāyaṃ nigrodho nāmā’’**tiādi.

Tatrāyaṃ anupubbikathāti ettha bindusārassa kira ekasataputtesu moriyavaṃsajāya dhammadeviyā asokatissanāmānaṃ dvinnaṃ puttānaṃ majjhe jeṭṭho asokakumāro avantiraṭṭhaṃ bhuñjati. Pitarā pesito pāṭaliputtato paññāsayojanamatthake viṭaṭūbhabhayāgatānaṃ sākiyānamāvāsaṃ veṭisaṃ nāma nagaraṃ patvā tattha veṭisaṃ nāma seṭṭhidhītaraṃ ādāya ujjenīrājadhāniyaṃ rajjaṃ karonto mahindaṃ nāma kumāraṃ saṅghamittañca kumārikaṃ labhitvā tehi saddhiṃ rajjasukhamanubhavanto pituno gilānabhāvaṃ sutvā ujjeniṃ pahāya sīghaṃ pāṭaliputtaṃ upagantvā pitu upaṭṭhānaṃ katvā tassa accayena rajjaṃ aggahesi. Taṃ sutvā yuvarājā sumanābhidhāno kujjhitvā ‘‘ajja me maraṇaṃ vā hotu rajjaṃ vā’’ti aṭṭhanavutibhātikaparivuto saṃvaṭṭasāgare jalataraṅgasaṅghāto viya ajjhottharanto upagacchati. Tato asoko ujjenīrājā saṅgāmaṃ pakkhanditvā sattumaddanaṃ karonto sumanaṃ nāma rājakumāraṃ gahetvā ghātesi. Tena vuttaṃ **‘‘bindusārarañño kira dubbalakāleyeva asokakumāro attanā laddhaṃ ujjenīrajjaṃ pahāya āgantvā sabbanagaraṃ attano hatthagataṃ katvā sumanaṃ nāma rājakumāraṃ aggahesī’’**ti.

Paripuṇṇagabbhāti paripakkagabbhā. **Ekaṃ sāla**nti sabbaparicchannaṃ ekaṃ pāsādaṃ. ‘‘Devatāya pana ānubhāvena tasmiṃ pāsāde mahājanena adissamānā hutvā vāsaṃ kappesī’’ti vadanti. **Nibaddhavatta**nti ‘‘ekassa divasassa ettaka’’nti niyāmetvā ṭhapitavattaṃ. **Hetusampada**nti arahattūpanissayapuññasampadaṃ. **Khuraggeyevā**ti khurakammapariyosāneyeva, tacapañcakakammaṭṭhānaṃ gahetvā taṃ pariggaṇhanto antimāya kesavaṭṭiyā voropanāya samakālameva ca arahattaṃ pāpuṇīti vuttaṃ hoti. **Sarīraṃ jaggitvā**ti dantakaṭṭhakhādanamukhadhovanādīhi sarīraparikammaṃ katvā.

Sīhapañjare caṅkamatīti sīhapañjarasamīpe aparāparaṃ caṅkamati. **Taṅkhaṇaññevā**ti tasmiṃ khaṇeyeva. **Ayaṃ jano**ti rājaṅgaṇe caramānaṃ janaṃ disvā vadati. **Bhantamigappaṭibhāgo**ti anavaṭṭhitattā kāyacāpallena samannāgatattā bhantamigasadiso. Ativiya sobhatīti sambandho. **Ālokitavilokita**nti ettha **ālokitaṃ** nāma puratopekkhanaṃ. Abhimukholokanañhi ‘‘ālokita’’nti vuccati. **Vilokita**nti anudisāpekkhanaṃ, yaṃ disābhimukhaṃ oloketi, tadanugatadisāpekkhananti attho. **Samiñjanaṃ** pabbasaṅkocanaṃ. **Pasāraṇañca** tesaṃyeva pasāraṇaṃ. **Lokuttaradhammo**ti sesajanesu avijjamāno visiṭṭhadhammo. **Pemaṃ saṇṭhahī**ti pemaṃ patiṭṭhāsi, uppajjīti attho. **Vāṇijako ahosī**ti madhuvāṇijako ahosi.

Atīte kira tayo bhātaro madhuvāṇijakā ahesuṃ. Tesu kaniṭṭho madhuṃ vikkiṇāti, itare araññato āharanti. Tadā eko paccekabuddho paṇḍukarogāturo ahosi. Aparo pana paccekabuddho tadatthaṃ madhubhikkhāya caramāno nagaraṃ pāvisi. Paviṭṭhañca taṃ ekā kumbhadāsī udakaharaṇatthaṃ titthaṃ gacchamānā addasa. Disvā ca pucchitvā āgatakāraṇañca ñatvā ‘‘ettha, bhante, madhuvāṇijakā vasanti, tattha gacchathā’’ti hatthaṃ pasāretvā madhuāpaṇaṃ dassesi. So ca tattha agamāsi. Taṃ disvā kaniṭṭho madhuvāṇijo sañjātapītisomanasso ‘‘kenāgatāttha, bhante’’ti pucchitvā tamatthaṃ viditvā pattaṃ gahetvā madhuno pūretvā dadamāno pattapuṇṇaṃ madhuṃ uggantvā mukhato vissanditvā bhūmiyaṃ patamānaṃ disvā pasannamānaso ‘‘imināhaṃ, bhante, puññakammena jambudīpe ekarajjaṃ kareyyaṃ, āṇā ca me ākāse pathaviyañca yojanappamāṇe ṭhāne pharatū’’ti patthanamakāsi. Paccekabuddho ca ‘‘evaṃ hotu upāsakā’’ti vatvā gandhamādanaṃ gantvā paccekabuddhassa bhesajjamakāsi.

Kaniṭṭho pana madhuvāṇijo madhuṃ datvā gehe nisinno itare araññato āgate disvā evamāha ‘‘tumhākaṃ bhātaro cittaṃ pasādetha, mamañca tumhākañca madhuṃ gahetvā īdisassa nāma paccekabuddhassa pattaṃ pūretvā adāsi’’nti. Tesu jeṭṭho kujjhitvā evamāha ‘‘caṇḍālāpi kāsāvanivāsino honti, nanu tava hatthato madhuṃ paṭiggahetvā gato caṇḍālo bhavissatī’’ti. Majjhimo pana kujjhitvā ‘‘tava paccekabuddhaṃ gahetvā parasamudde nikkhipāhī’’ti āha. Pacchā pana tepi dve bhātaro kaniṭṭhena vuccamānaṃ dānānisaṃsapaṭisaṃyuttakathaṃ sutvā anumodiṃsuyeva. Sāpi ca kumbhadāsī ‘‘tassa madhudāyakassa aggamahesī bhaveyya’’nti patthanamakāsi. Tesu kaniṭṭho asoko dhammarājā ahosi, sā ca kumbhadāsī ativiya rūpasobhaggappattā asandhimittā nāma tassa aggamahesī ahosi. Parasamuddavādī pana majjhimo imasmiṃyeva tambapaṇṇidīpe devānaṃpiyatisso nāma mahānubhāvo rājā ahosi. Jeṭṭho pana caṇḍālavāditāya caṇḍālagāme jāto nigrodho nāma sāmaṇero ahosi. Tena vuttaṃ **‘‘pubbe hi kira puññakaraṇakāle esa rañño jeṭṭhabhātā vāṇijako ahosī’’**ti.

Pubbe va sannivāsenāti ettha (jā. aṭṭha. 2.2.174) gāthābandhavasena **vā**-saddassa rassattaṃ katanti veditabbaṃ, pubbe sannivāsena vāti vuttaṃ hoti. Tattha **pubbe**ti atītajātiyaṃ. **Sannivāsenā**ti sahavāsena. Sahasaddattho hi ayaṃ saṃsaddo. **Paccuppannahitena vā**ti paccuppanne vattamānabhave hitacaraṇena vā. Evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi sinehasaṅkhātaṃ pemaṃ jāyate uppajjati. Idaṃ vuttaṃ hoti – pemaṃ nāmetaṃ dvīhipi kāraṇehi jāyati, purimabhave mātā vā pitā vā dhītā vā putto vā bhātā vā bhaginī vā pati vā bhariyā vā sahāyo vā mitto vā hutvā yo yena saddhiṃ ekaṭṭhāne nivutthapubbo, tassa iminā pubbe vā sannivāsena bhavantarepi anubandhanto so sineho na vijahati, imasmiṃ attabhāve katena paccuppannena hitena vāti evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi taṃ pemaṃ nāma jāyatīti. Kiṃ viyāti āha **''uppalaṃ va yathodake''**ti. Etthāpi **vā**-saddassa vuttanayeneva rassattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Avuttasampiṇḍanattho cettha vāsaddo. Tena padumādayo saṅgaṇhāti. **Yathā**-saddo upamāyaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā uppalañca sesañca padumādi udake jāyamānaṃ dve kāraṇāni nissāya jāyati udakañceva kalalañca, tathā etehi dvīhi kāraṇehi pemaṃ jāyatīti.

Rañño hattheti santikaṃ upagatassa rañño hatthe. **Rañño anurūpa**nti ekūnasatabhātukānaṃ ghātitattā caṇḍapakatitāya rajje ṭhitattā ca ''pamādavihārī aya''nti maññamāno tadanurūpaṃ dhammapade appamādavaggaṃ desetuṃ ārabhi. Tattha (dha. pa. aṭṭha. 1.23) **appamādo**ti satiyā avippavāso, niccaṃ upaṭṭhitāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Amatapada**nti amataṃ vuccati nibbānaṃ. Tañhi ajātattā na jīyati na mīyati, tasmā ''amata''nti vuccati. Amatassa padaṃ amatapadaṃ, amatassa adhigamupāyoti vuttaṃ hoti. **Pamādo**ti pamajjanabhāvo, muṭṭhassaccasaṅkhātassa satiyā vossaggassetaṃ nāmaṃ. **Maccuno**ti maraṇassa. **Pada**nti upāyo maggo. Pamatto hi jātiṃ nātivattati, jāto pana jīyati ceva mīyati cāti pamādo maccuno padaṃ nāma hoti, maraṇaṃ upanetīti vuttaṃ hoti.

Aññātaṃ tāta, pariyosāpehīti iminā ''sadā appamādena hutvā vattitabbanti ettakeneva mayā ñātaṃ, tumhe dhammadesanaṃ niṭṭhapethā''ti tasmiṃ dhamme attano paṭipajjitukāmataṃ dīpento dhammadesanāya pariyosānaṃ pāpetvā kathane ussāhaṃ janeti. Keci pana ''abhāsīti ettha 'bhāsissāmi vitakkemī'ti atthaṃ gahetvā 'sabbaṃ appamādavaggaṃ bhāsissāmī'ti sallakkhitattā abhāsīti vuttaṃ, raññā pana aḍḍhagāthaṃ sutvāva 'aññātaṃ tāta, pariyosāpehī'ti vuttattā 'upari na kathesī'''ti vadanti. ''Taṃ pana yuttaṃ na hotī''ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Dhuvabhattānī**ti niccabhattāni. Vajjāvajjaṃ upanijjhāyatīti upajjhāyoti āha **''vajjāvajjaṃ disvā codetā sāretā cā''**ti. Tattha **vajjāvajja**nti khuddakaṃ mahantañca vajjaṃ. **Codetā**ti ''idaṃ tayā dukkaṭaṃ, idaṃ dubbhāsita''ntiādīni vatvā codetā. **Sāretā**ti attano vajjaṃ assarantassa satiṃ uppādetā, sammāpaṭipattiyaṃ vā sāretā, pavattetāti attho.

''Evaṃ tayā buddhavacanaṃ sajjhāyitabbaṃ, evaṃ abhikkamitabbaṃ, evaṃ paṭikkamitabba''ntiādinā ācārassa sikkhāpanato ācariyo nāmāti āha **''imasmiṃ sāsane sikkhitabbakadhammesu patiṭṭhāpetā''**ti. Tattha **sikkhitabbakadhammo** nāma sakalaṃ buddhavacanaṃ sīlādayo ca dhammā. **''Pabbajjā ca upasampadā cā''**ti idaṃ labbhamānavasena vuttaṃ. **Ācariyupajjhāyāna**nti iminā pabbajjā upasampadā ca yojetabbā, **mama cā**ti iminā pana pabbajjāva. Tadā sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitattā nigrodhassa bhāviniṃ vā upasampadaṃ sandhāya ubhayampi yojetabbaṃ. Saraṇagamanavasena pabbajjāsiddhito bhikkhusaṅghassapi pabbajjāya nissayabhāvo veditabbo. Bhaṇḍukammavasenapi nissayabhāvo labbhatevāti gahetabbaṃ. **Divase divase vaḍḍhāpento**ti vuttanayeneva divase divase tato tato diguṇaṃ katvā vaḍḍhāpento. **Pothujjanikenā**ti puthujjanabhāvānurūpena. Nigrodhattherassa ānubhāvakittanādhikārattā pubbe vuttampi pacchā vattabbampi sampiṇḍetvā āha **''puna rājā asokārāmaṃ nāma mahāvihāraṃ kāretvā''**tiādi. **Cetiyapaṭimaṇḍitānī**ti ettha cayitabbaṃ pūjetabbanti **cetiyaṃ,** iṭṭhakādīhi citattā vā cetiyaṃ, cetiyehi paṭimaṇḍitāni vibhūsitānīti cetiyapaṭimaṇḍitāni. **Dhammenā**ti dhammato anapetena.

Vuttamevatthaṃ vitthārato vibhāvento āha **''ekadivasaṃ kirā''**tiādi. **Asokārāme mahādānaṃ datvā**ti ettha kate ārāme pacchā kārāpakassa rañño nāmavasena niruḷhaṃ nāmapaṇṇattiṃ sandhāya vuttaṃ **''asokārāme''**ti. Keci pana ''tasmiṃ divase rājā attano ghareyeva sabbaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā bhojetvā imaṃ pañhaṃ pucchī''ti vadanti. **Mahādānaṃ datvā**ti bhojetvā sabbaparikkhāradānavasena mahādānaṃ datvā. Vuttañhetaṃ **dīpavaṃse** –

''Nivesanaṃ pavesetvā, nisīdāpetvāna āsane;
Yāguṃ nānāvidhaṃ khajjaṃ, bhojanañca mahārahaṃ;
Adāsi payatapāṇi, yāvadatthaṃ yadicchakaṃ.

''Bhuttāvibhikkhusaṅghassa, onītapattapāṇino;
Ekamekassa bhikkhuno, adāsi yugasāṭakaṃ.

''Pādaabbhañjanaṃ telaṃ, chattañcāpi upāhanaṃ;
Sabbaṃ samaṇaparikkhāraṃ, adāsi phāṇitaṃ madhuṃ.

''Abhivādetvā nisīdi, asokadhammo mahīpati;
Nisajja rājā pavāresi, bhikkhusaṅghassa paccayaṃ.

''Yāvatā bhikkhū icchanti, tāva demi yadicchakaṃ;
Santappetvā parikkhārena, pavāretvāna paccaye;
Tato apucchi gambhīraṃ, dhammakkhandhaṃ sudesita''nti.

Aṅgato, mahārāja, nava aṅgānītiādi moggaliputtatissattherena vuttanti vadanti. **Navakammādhiṭṭhāyakaṃ adāsī**ti caturāsītivihārasahassesu kattabbassa navakammassa adhiṭṭhāyakaṃ vidhāyakaṃ katvā adāsi. **Ekadivasameva**

sabbanagarehi paṇṇāni āgamiṃsūti sabbavihāresu kira rāhunā candassa gahaṇadivase navakammaṃ ārabhitvā puna rāhunā candassa gahaṇadivaseyeva niṭṭhāpesuṃ, tasmā ekadivasameva paṇṇāni āgamiṃsūti vadanti. **Aṭṭha sīlaṅgānī**ti aṭṭha uposathaṅgasīlāni. **''Sabbālaṅkāravibhūsitāya''**ti idaṃ asamādinnuposathaṅgānaṃ vasena vuttaṃ. **Amaravatiyā rājadhāniyā**ti tāvatiṃsadevanagare. **Alaṅkatapaṭiyatta**nti alaṅkatakaraṇavasena sabbasajjitaṃ.

Adhikaṃ kāraṃ **adhikāraṃ,** adhikaṃ kiriyanti vuttaṃ hoti. **Lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akaṃsū**ti ettha anekasahassasaṅkhyassa okāsalokassa tannivāsīsattalokassa ca vivaṭabhāvakaraṇapāṭihāriyaṃ lokavivaraṇaṃ nāma. Taṃ pana karonto iddhimā andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭaṃ, anāpāthaṃ vā āpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi attā vā paro vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā pākaṭaṃ kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya ''idaṃ andhakāraṭṭhānaṃ ālokajātaṃ hotū''ti vā ''idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭaṃ hotū''ti vā ''idaṃ anāpāthaṃ āpāthaṃ hotū''ti vā āvajjetvā puna pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānena yathādhiṭṭhitameva hoti. Apare dūre ṭhitāpi passanti, sayampi passitukāmo passati bhagavā viya devorohaṇe. Bhagavā hi devaloke abhidhammadesanaṃ niṭṭhapetvā saṅkassanagaraṃ otaranto sinerumuddhani ṭhatvā puratthimaṃ lokadhātuṃ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni vivaṭāni viya hutvā ekaṅgaṇaṃ viya hutvā pakāsiṃsu. Yathā ca puratthimena, evaṃ pacchimenapi uttarenapi dakkhiṇenapi sabbaṃ vivaṭamaddasa. Heṭṭhāpi yāva avīci upari ca yāva akaniṭṭhabhavanaṃ, tāva addasa. Manussāpi deve passanti, devāpi manusse. Tattha neva manussā uddhaṃ ullokenti, na devā adho olokenti, sabbe sammukhasammukhāva aññamaññaṃ passanti, taṃ divasaṃ lokavivaraṇaṃ nāma ahosi.

Apica tambapaṇṇidīpe taḷaṅgaravāsī dhammadinnattheropi imaṃ pāṭihāriyaṃ akāsi. So kira ekadivasaṃ tissamahāvihāre cetiyaṅgaṇamhi nisīditvā ''tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipanno hotī''ti **apaṇṇakasuttaṃ** (a. ni. 3.16) kathento heṭṭhāmukhaṃ bījaniṃ akāsi, yāva avīcito ekaṅgaṇaṃ ahosi, tato uparimukhaṃ akāsi, yāva brahmalokā ekaṅgaṇaṃ ahosi. Thero nirayabhayena tajjetvā saggasukhena ca palobhetvā dhammaṃ desesi. Keci sotāpannā ahesuṃ, keci sakadāgāmī anāgāmī arahantoti evaṃ tasmiṃ divasepi lokavivaraṇaṃ nāma ahosi. Ime pana bhikkhū yathā asoko dhammarājā asokārāme ṭhito catuddisā anuvilokento samantato samuddapariyantaṃ jambudīpaṃ passati, caturāsīti ca vihārasahassāni uḷārāya vihāramahapūjāya virocamānāni, evaṃ adhiṭṭhahitvā lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akaṃsu.

Vihāramahapūjāyāti vihāramahasaṅkhātāya pūjāya. **Vibhūti**nti sampattiṃ. **Evarūpaṃ pītipāmojja**nti īdisaṃ pariccāgamūlakaṃ pītipāmojjaṃ. **Moggaliputtatissattherassa bhāramakāsī**ti therassa mahānubhāvattā ''uttaripi ce kathetabbaṃ atthi, tampi soyeva kathessatī''ti maññamāno bhikkhusaṅgho raññā pucchitapañhassa visajjanaṃ therassa bhāramakāsi. **Sāsanassa dāyādo homi, na homī**ti sāsanassa ñātako abbhantaro homi, na homīti attho. Yesaṃ sāsane pabbajitā puttadhītaro na santi, na te sāsane kattabbakiccaṃ attano bhāraṃ katvā vahantīti imamatthaṃ sandhāya thero evamāha **''na kho, mahārāja, ettāvatā sāsanassa dāyādo hotī''**ti. **Kathañcarahi, bhante, sāsanassa dāyādo hotī**ti ettha **carahī**ti nipāto akkhantiṃ dīpeti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadi evarūpaṃ pariccāgaṃ katvāpi sāsanassa dāyādo na hoti, aññaṃ kiṃ nāma katvā hotīti.

Tissakumārassa pabbajitakālato pabhutīti yadā ca tissakumāro pabbajito, yena ca kāraṇena pabbajito, taṃ sabbaṃ vitthārato uttari āvi bhavissati. **Sakkhasī**ti sakkhissasi. **Pāmojjajāto**ti sañjātapāmojjo. **Puttānaṃ manaṃ labhitvā**ti ettha puttīpi sāmaññato puttasaddena vuttāti veditabbā, putto ca dhītā ca puttāti evaṃ ekasesanayena vā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Dhītusaddena saha payujjamāno hi puttasaddo ekova avasissati, dhītusaddo nivattatīti saddasatthavidū vadanti. **Sikkhāya patiṭṭhāpesu**nti tasmiṃyeva sīmamaṇḍale sikkhāsammutiṃ datvā pāṇātipātāveramaṇiādīsu vikālabhojanāveramaṇipariyosānāsu chasu sikkhāsu samādapanavasena sikkhāya patiṭṭhāpesuṃ. Saṭṭhivassāyapi hi sāmaṇeriyā ''pāṇātipātāveramaṇiṃ dve vassāni avītikkamma samādānaṃ samādiyāmī''tiādinā (pāci. 1078-1079) cha sikkhāyo samādiyitvā sikkhitabbāyeva. Na hi etāsu chasu sikkhāpadesu dve vassāni asikkhitasikkhaṃ sāmaṇeriṃ upasampādetuṃ vaṭṭati. Cha vassāni abhisekassa assāti **chabbassābhiseko,** abhisekato paṭṭhāya atikkantachavassoti vuttaṃ hoti.

Sabbaṃ theravādanti dve saṅgītiyo āruḷhā pāḷiyevettha ''theravādo''ti veditabbā. Sā hi mahākassapapabhutīnaṃ mahātherānaṃ vādattā ''theravādo''ti vuccati. **Kontaputtatissatthero**ti ettha kontasakuṇiyo nāma kinnarajātiyo. ''Tāsu ekissā kucchiyaṃ sayito manussajātiko raññā posito kontaputtatissatthero nāmā''ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāvaṃse**pi cetaṃ vuttaṃ –

> ''Pure pāṭaliputtamhā, vane vanacaro caraṃ;
> Kontakinnariyā saddhiṃ, saṃvāsaṃ kira kappayi.
>
> ''Tena saṃvāsamanvāya, sā putte janayī duve;
> Tisso jeṭṭho kaniṭṭho tu, sumitto nāma nāmato.
>
> ''Mahāvaruṇattherassa, kāle pabbaji santike;
> Arahattaṃ pāpuṇiṃsu, chaḷabhiññāguṇaṃ ubho''ti.

Keci pana evaṃ vadanti ‘‘kontā nāma kaṭṭhavāhanarañño vaṃse jātā ekā rājadhītā. Taṃ garuḷayantena araññagataṃ eko vanacarako ānetvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā tassa ubho putte vijāyi. Tatrāyaṃ jeṭṭhako mātunāmena kontaputto nāma jāto’’ti. Kaṭṭhavāhanarañño kira nagare sabbepi vibhavasampannā nadīpabbatakīḷādīsu garuḷasakuṇasadisaṃ yantaṃ kāretvā kaṭṭhavāhanarājā viya garuḷavāhanena vicaranti.

Byādhipaṭikammatthaṃ bhikkhācāravattena āhiṇḍanto pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvāti tadā kira jeṭṭhassa kontaputtatissattherassa kucchivāto samuṭṭhāsi. Taṃ bāḷhāya dukkhavedanāya pīḷitaṃ kaniṭṭho sumitto nāma thero disvā ‘‘kimettha, bhante, laddhuṃ vaṭṭatī’’ti pucchi. Tissatthero, ‘‘āvuso, pasatamattaṃ sappiṃ laddhuṃ vaṭṭatī’’ti vatvā rañño nivedanaṃ tassa gilānapaccayaṃ pacchābhattaṃ sappiatthāya caraṇañca paṭikkhipitvā ‘‘bhikkhācāravelāyameva piṇḍāya carantena tayā yadi sakkā laddhuṃ, evaṃ vicaritvā yaṃ laddhaṃ, taṃ āharā’’ti āha. Kaniṭṭhopi vuttanayeneva bhikkhācāravattena caranto pasatamattampi sappiṃ nālattha. So pana kucchivāto balavataro sappighaṭasatenapi vūpasametuṃ asakkuṇeyyo ahosi. Thero teneva byādhibalena kālamakāsi. Keci pana ‘‘vicchikanāmakena kīṭavisena ḍaṭṭho thero tassa visavegena adhimattāya dukkhavedanāya samannāgato taṃ vūpasametuṃ vuttanayeneva pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvā parinibbuto’’ti vadanti. Vuttañhetaṃ **mahāvaṃse** –

‘‘Pāde kīṭavisenāsi, ḍaṭṭho jeṭṭho savedano;
Āha puṭṭho kaniṭṭhena, bhesajjaṃ pasataṃ ghataṃ.

‘‘Rañño nivedanaṃ thero, gilānapaccayepi ca;
Sappiatthañca caraṇaṃ, pacchābhattaṃ paṭikkhipi.

‘‘Piṇḍāya ce caraṃ sappiṃ, labhase tvaṃ tamāhara;
Iccāha tissatthero so, sumittaṃ theramuttamaṃ.

‘‘Piṇḍāya caratā tena, na laddhaṃ pasataṃ ghataṃ;
Sappikumbhasatenāpi, byādhi jāto asādhiyo.

‘‘Teneva byādhinā thero, patto āyukkhayantikaṃ;
Ovaditvappamādena, nibbātuṃ mānasaṃ akā.

‘‘Ākāsamhi nisīditvā, tejodhātuvasena so;
Yathāruci adhiṭṭhāya, sarīraṃ parinibbuto.

‘‘Jālā sarīrā nikkhamma, nimaṃsachārikaṃ ḍahi;
Therassa sakalaṃ kāyaṃ, aṭṭhikāni tu no ḍahī’’ti.

Appamādena ovaditvāti ‘‘amhādisānampi evaṃ paccayā dullabhā, tumhe labhamānesu paccayesu appamajjitvā samaṇadhammaṃ karothā’’ti evaṃ appamādena ovaditvā. **Pallaṅkenā**ti samantato ūrubaddhāsanena. Itthambhūtalakkhaṇe cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Tejodhātuṃ samāpajjitvā**ti tejodhātukasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjitvā. **Therassa sakkāraṃ katvā**ti therassa dhātusakkāraṃ katvā. **Catūsu dvāresu pokkharaṇiyo kārāpetvā bhesajjassa pūrāpetvā**ti ekasmiṃ dvāre catasso pokkharaṇiyo kārāpetvā tattha ekaṃ pokkharaṇiṃ sappissa pūrāpetvā ekaṃ madhuno, ekaṃ phāṇitassa, ekaṃ sakkarāya pūrāpesi. Sesadvāresupi evameva kārāpesīti vadanti.

Sabhāyaṃ satasahassanti nagaramajjhe vinicchayasālāyaṃ satasahassaṃ. Iminā sakalanagarato samuṭṭhitaṃ āyaṃ nidasseti. **Pañcasatasahassāni rañño uppajjantī**ti ca raṭṭhato uppajjanakaṃ āyaṃ ṭhapetvā vuttaṃ. **Tato**ti yathāvuttapañcasatasahassato. **Nigrodhattherassa devasikaṃ satasahassaṃ visajjesī**ti kathaṃ pana therassa satasahassaṃ visajjesi? Rājā kira divasassa tikkhattuṃ sāṭake parivattento ‘‘therassa cīvaraṃ nīta’’nti pucchitvā ‘‘āma nīta’’nti sutvāva parivatteti. Theropi divasassa tikkhattuṃ ticīvaraṃ parivatteti. Tassa hi ticīvaraṃ hatthikkhandhe ṭhapetvā pañcahi ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṃ pātova āharīyittha, tathā divā ceva sāyañca. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsi. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṅghassa yebhuyyena nigrodhattherasseva santakaṃ cīvaraṃ ahosi. Evaṃ therassa divase divase satasahassaṃ visajjesi. **Uḷāro lābhasakkāro**ti ettha labbhati pāpuṇīyatīti lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ kātabbo dātabboti sakkāro, cattāro paccayāyeva. Paccayā eva hi paṇītapaṇītā sundarasundarā abhisaṅkharitvā katā ‘‘sakkāro’’ti vuccanti. Atha vā parehi kātabbagāravakiriyā pupphādīhi pūjā vā sakkāro.

Diṭṭhigatānīti ettha diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ ‘‘gūthagataṃ muttagataṃ (ma. ni. 2.119), saṅkhāragata’’ntiādīsu (mahāni. 41) viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ diṭṭhigataṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā diṭṭhigataṃ, diṭṭhibhedoti vuttaṃ hoti. Lokiyā hi vidhayuttagatappakārasadde samānatthe icchanti. **Na kho panetaṃ sakkā imesaṃ majjhe vasantena vūpasametu**nti tesañhi majjhe vasanto tesuyeva antogadhattā ādeyyavacano na hoti, tasmā evaṃ cintesi. Tadā tasmiṃ ṭhāne vasantassa sukhavihārābhāvato taṃ pahāya icchitabbasukhavihāramattaṃ gahetvā vuttaṃ

‘‘attanā phāsukavihārena viharitukāmo’’ti. **Ahogaṅgapabbata**nti evaṃnāmakaṃ pabbataṃ. **Dhammena vinayena satthusāsanenā**ti ettha **dhammo**ti bhūtaṃ vatthu. **Vinayo**ti codanā sāraṇā ca. **Satthusāsana**nti ñattisampadā anusāvanasampadā ca, tasmā bhūtena vatthunā codetvā sāretvā ñattisampadāya anusāvanasampadāya ca ukkhepanīyādikammavasena niggayhamānāpīti vuttaṃ hoti. **Abbudaṃ** thenanaṭṭhena, **malaṃ** kiliṭṭhabhāvakaraṇaṭṭhena, **kaṇṭakaṃ** vijjhanaṭṭhena. **Aggiṃ paricarantī**ti aggihuttakā viya aggiṃ pūjenti. **Pañcātape tappantī**ti catūsu ṭhānesu aggiṃ katvā majjhe ṭhatvā sūriyātapena tappanti. **Ādiccaṃ anuparivattantī**ti udayakālato pabhuti sūriyaṃ olokayamānā yāvatthaṅgamanā sūriyābhimukhāva parivattanti. **Vobhindissāmāti paggaṇhiṃsū**ti vināsessāmāti ussāhamakaṃsu. **Avisahanto**ti asakkonto.

Sattadivasena rajjaṃ sampaṭicchāti sattadivase rajjasukhaṃ tāva anubhava. **Tamatthaṃ saññāpesī**ti kukkuccāyitamatthaṃ bodhesi. Kathaṃ saññāpesīti āha **‘‘so kirā’’**tiādi. **Cittarūpa**nti cittānurūpaṃ, yathākāmanti vuttaṃ hoti. **Kissā**ti kena kāraṇena. **Are tvaṃ nāma paricchinnamaraṇa**nti sattahi divasehi paricchinnamaraṇaṃ. **Vissattho**ti nirāsaṅkacitto, maraṇasaṅkārahito nibbhayoti vuttaṃ hoti. **Assāsapassāsanibaddhaṃ maraṇaṃ pekkhamānā**ti ‘‘aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ assasitvā passasāmi passasitvā vā assasāmi, bhagavato sāsanaṃ manasi kareyyaṃ, bahu vata me kataṃ assā’’ti evaṃ maraṇassatiyā anuyuñjanato assāsapassāsappavattikālapaṭibaddhaṃ maraṇaṃ pekkhamānā. Tattha **assāso**ti bahinikkhamananāsavāto. **Passāso**ti antopavisanavāto. Vuttavipariyāyenapi vadanti.

Migavaṃ nikkhamitvāti migamāraṇatthāya ‘‘araññe migapariyesanaṃ carissāmī’’ti nikkhamitvā. Tattha **migava**nti migānaṃ vānanato hesanato bādhanato ‘‘migava’’nti laddhasamaññaṃ migavaṃ. **Yonakamahādhammarakkhitatthera**nti yonakavisaye jātaṃ idhāgantvā pabbajitaṃ dhammarakkhitanāmadheyyaṃ mahātheraṃ. **Hatthināgenā**ti mahāhatthinā. Mahantapariyāyopi hi nāgasaddoti vadanti. Ahināgādito vā visesanatthaṃ ‘‘hatthināgenā’’ti vuttaṃ. **Tassāsayaṃ** tassa ajjhāsayaṃ. **Tassa passantassevā**ti anādare sāmivacanaṃ, tasmiṃ passanteyevāti attho. **Ākāse uppatitvā**ti ettha ayaṃ vikubbaniddhi na hotīti gihissapi imaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dassesi. Sā hi ‘‘pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti nāgavaṇṇaṃ vā, vividhampi senābyūhaṃ dassetī’’ti evaṃ āgatā iddhi pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā vikubbaniddhi nāma. Adhiṭṭhāniddhiyā pana paṭikkhepo natthi. Tathā ca vakkhati **khuddakavatthukkhandhakavaṇṇanāyaṃ** (cūḷava. aṭṭha. 252) ‘‘iddhipāṭihāriyanti ettha vikubbaniddhipāṭihāriyaṃ paṭikkhittaṃ, adhiṭṭhāniddhi pana appaṭikkhittāti veditabbā’’ti. **Laggetvā**ti ākāse kāyabandhanaṃ pasāretvā tattha cīvaraṃ laggetvā.

Chaṇavesanti tuṭṭhijananavesaṃ, ussavavesanti attho. **Paṭiyādesu**nti ‘‘āgatakāle cīvarādīnaṃ pariyesanaṃ bhāriya’’nti paṭhamameva pattacīvarāni sampādesuṃ. **Padhānaghara**nti bhāvanānuyogavasena vīriyārambhassa anurūpaṃ vivittasenāsanaṃ. **Sopī**ti rañño bhāgineyyaṃ sandhāya vuttaṃ. **Anupabbajito**ti uḷāravibhavena khattiyajanena anugantvā pabbajito. **Gantvā**ti iddhiyā gantvā. **Kusalādhippāyo**ti manāpajjhāsayo. **Dveḷhakajāto**ti ‘‘ime bhikkhū na ekamaggena kathentī’’ti saṃsayamāpanno. **Ekekaṃ bhikkhusahassaparivāra**nti ekekassa ekekasahassaparicchinnaṃ bhikkhuparivārañca. **Gaṇhitvā āgacchathā**ti vuttepi ‘‘sāsanaṃ paggaṇhituṃ samattho’’ti vuttattā therā bhikkhū ‘‘dhammakamma’’nti maññamānā gatā. Īdisesu hi ṭhānesu kukkuccaṃ na kātabbaṃ. Kappiyasāsanañhetaṃ na gihikammapaṭisaṃyuttaṃ. **Thero nāgacchī**ti kiñcāpi ‘‘rājā pakkosatī’’ti vuttepi dhammakammatthāya āgantuṃ vaṭṭati, dvikkhattuṃ pana pesitepi na āgato kira. Thero hi sabbattha vikhyātavasena sambhāvanuppattito sambhāvitassa ca uddhaṃ kattabbakiccasiddhito asāruppavacanalesena na āgacchīti. **Mahallako nu kho bhante thero**ti kiñcāpi rājā theraṃ diṭṭhapubbo, nāmaṃ pana sallakkhetuṃ asakkonto evaṃ pucchīti vadanti. **Vayha**nti upari maṇḍapasadisaṃ padaracchannaṃ, sabbapaliguṇṭhimaṃ vā chādetvā kataṃ sakaṭavisesaṃ vayhanti vadanti. **Nāvāsaṅghāṭaṃ bandhitvā**ti ettha **nāvā**ti poto. So hi orato pāraṃ patati gacchatīti poto, satte netīti nāvāti ca vuccati. Ekato saṅghaṭitā nāvā nāvāsaṅghāṭaṃ, tathā taṃ bandhitvāti attho.

Sāsanapaccatthikānaṃ bahubhāvato āha **‘‘ārakkhaṃ saṃvidhāyā’’**ti. **Ya**nti yasmā, yena kāraṇenāti attho. ‘‘Āguṃ na karotīti nāgo’’ti (cūḷava. mettagūmāṇavapucchāniddesa 27) vacanato pāpakaraṇābhāvato samaṇo idha nāgo nāmāti maññamānā **‘‘eko taṃ mahārāja samaṇanāgo dakkhiṇahatthe gaṇhissatī’’**ti byākariṃsu. **Abbāhiṃsū**ti ākaḍḍhiṃsu. ‘‘Rañño hatthaggahaṇaṃ līḷāvasena kataṃ viya hotīti kasmātiādicodanaṃ kata’’nti vadanti. **Bāhirato**ti uyyānassa bāhirato. Passantānaṃ atidukkaraṃ hutvā paññāyatīti āha **‘‘padesapathavīkampanaṃ dukkara’’**nti. Adhiṭṭhāne panettha visuṃ dukkaratā nāma natthi. **Sīmaṃ akkamitvā**ti antosīmaṃ sīmāya abbhantaraṃ akkamitvā. **Abhiññāpādaka**nti abhiññāya patiṭṭhābhūtaṃ. Vikubbaniddhiyā eva paṭikkhittattā pathavīcalanaṃ adhiṭṭhahi. **Rathassa antosīmāya ṭhito pādova calī**ti ettha **pādo**ti rathacakkaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi rathassa gamanakiccasādhanato pādasadisattā idha ‘‘pādo’’ti vuttaṃ. **Sakkhatī**ti sakkhissati. **Etamattha**nti vinā cetanāya pāpassa asambhavasaṅkhātaṃ atthaṃ. **Cetanāha**nti ettha ‘‘cetanaṃ aha’’nti padacchedo kātabbo. **Cetayitvā**ti cetanaṃ pavattayitvā. **Dīpakatittiro**ti attano nisinnabhāvassa dīpanato evaṃladdhanāmo tittiro. Yaṃ araññaṃ netvā sākuṇiko tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti.

Tāpasaṃ pucchīti atīte kira ekasmiṃ paccantagāme eko sākuṇiko ekaṃ dīpakatittiraṃ gahetvā suṭṭhu sikkhāpetvā pañjare pakkhipitvā paṭijaggati. So taṃ araññaṃ netvā tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti. Tittiro ‘‘maṃ nissāya bahū mama ñātakā nassanti, mayhetaṃ pāpa’’nti nissaddo ahosi. So tassa nissaddabhāvaṃ ñatvā veḷupesikāya taṃ sīse paharati. Tittiro dukkhāturatāya saddaṃ karoti. Evaṃ so sākuṇiko taṃ nissāya tittire gahetvā jīvikaṃ kappesi. Atha so tittiro cintesi ‘‘ime marantūti mayhaṃ cetanā natthi, paṭicca kammaṃ pana maṃ phusati. Mayi saddaṃ akaronte hi ete nāgacchanti, karonteyevāgacchanti, āgatāgate ayaṃ gahetvā jīvitakkhayaṃ pāpeti, atthi nu kho ettha mayhaṃ pāpaṃ, natthī’’ti. So tato paṭṭhāya ‘‘ko nu kho me imaṃ kaṅkhaṃ chindeyyā’’ti tathārūpaṃ paṇḍitaṃ upadhārento carati. Athekadivasaṃ so sākuṇiko bahuke tittire gahetvā pacchiṃ pūretvā ‘‘pānīyaṃ pivissāmī’’ti bodhisattassa tāpasapabbajjāya pabbajitvā jhānābhiññāyo nibbattetvā araññe vasantassa assamaṃ gantvā taṃ pañjaraṃ bodhisattassa santike ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā vālikātale nipanno niddaṃ okkami. Tittiro tassa niddamokkantabhāvaṃ ñatvā ‘‘mama kaṅkhaṃ imaṃ tāpasaṃ pucchissāmi, jānanto me kathessatī’’ti pañjare nisinnoyeva –

> ‘‘Ñātako no nisinnoti, bahu āgacchate jano;
> Paṭicca kammaṃ phusati, tasmiṃ me saṅkate mano’’ti. (jā. 1.4.75) –

Tāpasaṃ pucchi. Tassattho (jā. aṭṭha. 3.75) – bhante, sacāhaṃ saddaṃ na kareyyaṃ, ayaṃ tittirajano na āgaccheyya, mayi pana saddaṃ karonte ‘‘ñātako no nisinno’’ti ayaṃ bahujano āgacchati, taṃ āgatāgataṃ luddo gahetvā jīvitakkhayaṃ pāpento maṃ paṭicca maṃ nissāya etaṃ pāṇātipātakammaṃ phusati paṭilabhati vindati, tasmiṃ maṃ paṭicca kate pāpe ‘‘mama nu kho etaṃ pāpa’’nti evaṃ me mano saṅkati parisaṅkati kukkuccaṃ āpajjatīti.

Na paṭicca kammaṃ phusatītiādikāya pana tāpasena vuttagāthāya ayamattho – yadi tava pāpakiriyāya mano na padussati, tanninno tappoṇo na hoti, evaṃ sante luddena taṃ paṭicca katampi pāpakammaṃ taṃ na phusati na allīyati. Pāpakiriyāya hi appossukkassa nirālayassa bhadrassa parisuddhassa sato tava pāṇātipātacetanāya abhāvā taṃ pāpaṃ na upalimpati, tava cittaṃ na allīyatīti.

Samayaṃ uggaṇhāpesīti attano sammāsambuddhassa laddhiṃ uggaṇhāpesi. **Sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvā**ti ettha **sāṇipākāra**nti karaṇatthe upayogavacanaṃ, attānañca therañca yathā te bhikkhū na passanti, evaṃ sāṇipākārena samantato parikkhipāpetvāti attho, sāṇipākāraṃ vā samantato parikkhipāpetvāti evamettha attho gahetabbo. **Sāṇipākārantare**ti sāṇipākārassa abbhantare. **Ekaladdhike**ti samānaladdhike. Kiṃ vadati sīlenāti **kiṃvādī**. Atha vā ko katamo vādo kiṃvādo, so etassa atthīti **kiṃvādī**. Sassataṃ attānañca lokañca vadanti paññapenti sīlenāti **sassatavādino**. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sassato vādo sassatavādo, so etesaṃ atthīti **sassatavādino,** sassatadiṭṭhinoti attho. Atha sassato vādo etesamatthīti kasmā vuttaṃ, tesañhi attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṃ. Sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā ‘‘kuntā pacarantī’’ti. Sassatoti vādo etesanti vā itisaddalopo daṭṭhabbo. Ye rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā taṃ sassataṃ amataṃ niccaṃ dhuvaṃ paññapenti, te sassatavādinoti veditabbā. Vuttañhetaṃ **niddese paṭisambhidāyañca** –

> ‘‘Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti. Vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapentī’’ti.

Ayañca attho ‘‘rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassatī’’ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. ‘‘Rūpavantaṃ attāna’’ntiādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe ‘‘attā’’ti gahetvā tadañño lokoti paññapentīti ayañca attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ ‘‘attā’’ti gahetvā añño attano upabhogabhūto lokoti, sasantatipatite vā khandhe ‘‘attā’’ti gahetvā tadañño lokoti paññapentīti evamettha attho veditabbo. Sattesu saṅkhāresu vā ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesamatthīti **ekaccasassatikā,** ekaccasassatavādino. Te duvidhā honti sattekaccasassatikā saṅkhārekaccasassatikāti. Tattha ‘‘issaro nicco, aññe sattā aniccā’’ti evaṃ pavattavādā **sattekaccasassatikā** seyyathāpi issaravādā. ‘‘Nicco brahmā, aññe sattā aniccā’’ti evaṃ pavattavādāpi sattekaccasassatikāti veditabbā. ‘‘Paramāṇavo niccā, dviaṇukādayo aniccā’’ti evaṃ pavattavādā **saṅkhārekaccasassatikā** seyyathāpi kaṇādavādādayo. ‘‘Cakkhādayo aniccā, viññāṇaṃ nicca’’nti evaṃvādinopi saṅkhārekaccasassatikāti veditabbā.

Nanu ‘‘ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā’’ti etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti? Ko vā evamāha – ‘‘cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana’’nti, asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato, visasaṃsaṭṭho viya sabbo sappimaṇḍo sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhuādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Evañca katvā asaṅkhatāya ca saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaṭipattibhāvato. Kāmañcettha purimasassatavādepi asassatānaṃ dhammānaṃ sassatāti gahaṇaṃ visesato micchādassanaṃ, sassatānaṃ pana sassatāti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana kecideva dhammā sassatāti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantaratā vuttā. Na cettha samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesasassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gacchatīti sakkā vattuṃ vāditabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā ‘‘sabbe dhammā sassatā’’ti abhiniviṭṭhā, aññe ekaccasassatāti saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyevāti.

Antānantikāti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Kassa panāyaṃ antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyati vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyaṃ gatassa paṭibhāganimittādisabhāvassa attano. Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto cāti antānanto sāmaññaniddesena, ekasesena vā ''nāmarūpapaccayā saḷāyatana''ntiādīsu viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā ''kuntā pacarantī''ti. Antānantasannissayo vā yathā ''mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī''ti. So etesamatthīti antānantikā, antānantavādino. ''Antavā ayaṃ loko, ananto ayaṃ loko, antavā ca ayaṃ loko ananto ca, nevāyaṃ loko antavā na panānanto''ti evaṃ antaṃ vā anantaṃ vā antānantaṃ vā nevantanānantaṃ vā ārabbha pavattavādāti attho. Catubbidhā hi antānantavādino antavādī anantavādī antānantavādī nevantanānantavādīti. Tathā hi koci paṭibhāganimittaṃ cakkavāḷapariyantaṃ avaḍḍhetvā taṃ ''loko''ti gahetvā antasaññī lokasmiṃ hoti. Cakkavāḷapariyantaṃ katvā vaḍḍhitakasiṇe pana anantasaññī hoti. Uddhamadho avaḍḍhetvā pana tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho antasaññī tiriyaṃ anantasaññī hoti. Koci pana yasmā lokasaññito attā adhigatavisesehi mahesīhi kadāci ananto sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantoti evaṃ nevantanānantasaññī lokasmiṃ hoti. Keci pana yadi panāyaṃ attā antavāsiyā, dūradese upapajjamānānussaraṇādikiccanipphatti na siyā. Atha ananto idha ṭhitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavā ca ananto ca, tadubhayapaṭisedhadosasamāyogo, tasmā antavā anantoti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena nevantanānantasaññī hotīti vaṇṇayanti.

Ettha ca yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antañca anantañca antānantañca ārabbha pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathaṃ antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaasedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabbha pavattattā. Etadatthameva hi ārabbha ''pavattavādā''ti heṭṭhā vuttaṃ, evaṃ santepi yuttaṃ tāva pacchimavādadvayassa antānantikattaṃ, antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā etesaṃ vādassa, purimavādadvayassa pana kathaṃ visuṃ antānantikattanti? Upacāravuttiyā. Samuditesu hi antānantavādesu pavattamāno antānantikasaddo tattha niruḷhatāya paccekampi antānantavādīsu pavattati yathā arūpajjhānesu paccekaṃ aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattisayoti.

Amarāvikkhepikāti ettha na marati na upacchijjatīti amarā. Kā sā? ''Evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no''ti (dī. ni. 1.62) evaṃ pavattavādavasena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. ''Evantipi me no''tiādinā vividho nānappakāro khepo paravādīnaṃ khipanaṃ vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā vācāya vā vikkhepo amarāvikkhepo, so etesamatthīti amarāvikkhepikā. Atha vā amarāya diṭṭhiyā vācāya vikkhipantīti amarāvikkhepino, amarāvikkhepino eva **amarāvikkhepikā**. Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā, evameva ayampi vādo ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāya vikkhepo viyāti amarāvikkhepoti vuccati. Ayañhi amarāvikkhepiko ''idaṃ kusala''nti vā ''akusala''nti vā puṭṭho na kiñci byākaroti. ''Idaṃ kusala''nti vā puṭṭho ''evantipi me no''ti vadati. Tato ''kiṃ akusala''nti vutte ''tathātipi me no''ti vadati. ''Kiṃ ubhayato aññathā''tipi vutte ''aññathātipi me no''ti vadati. Tato ''tividhenapi na hoti, kiṃ te laddhī''ti vutte ''notipi me no''ti vadati. Tato ''kiṃ no no te laddhī''ti vutte ''no notipi me no''ti vadati. Evaṃ vikkhepameva āpajjati, ekamekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati. Tato ''atthi paro loko''tiādinā puṭṭhopi evameva vikkhipati, na ekasmiṃ pakkhe tiṭṭhati. So vuttappakāro amarāvikkhepo etesamatthīti amarāvikkhepikā.

Nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokatthikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate – na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena sassatābhinivesato. Micchābhiniviṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokatthikādīni ca yāthāvato asampaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā ca vuttaṃ ''satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo''ti. Atha vā puññapāpānaṃ tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyeva cesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbaṃ. Tatoyeva ca vuttaṃ ''pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā''ti.

Adhiccasamuppannikāti ettha adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ vinā samuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccasamuppannaṃ. Attalokasaññitānañhi khandhānaṃ adhiccuppattiākārārammaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayavasena pavattito tadākārasahacaritatāya ca adhiccasamuppannanti vuccati yathā ''mañcā ghosanti, kuntā pacarantī''ti ca. Taṃ etesamatthīti adhiccasamuppannikā.

Saññīvādāti saññī vādo etesamatthīti saññīvādā ''buddhaṃ assa atthīti buddho''ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññīsahacaraṇanayena. Saññī vādo yesaṃ te saññīvādā. ''Rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī ca attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti. Ekattasaññī attā hoti, nānattasaññī attā hoti. Parittasaññī attā hoti, appamāṇasaññī attā hoti. Ekantasukhī attā hoti, ekantadukkhī attā hoti. Sukhadukkhī attā hoti, adukkhamasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapentī''ti (dī. ni. 1.76) evaṃ soḷasavidhena vibhattavādānametaṃ adhivacanaṃ.

Asaññīvādā nevasaññīnāsaññīvādā ca saññīvāde vuttanayeneva veditabbā. Kevalañhi ''saññī attā''ti gaṇhantānaṃ vasena saññīvādā vuttā, ''asaññī''ti ca ''nevasaññīnāsaññī''ti ca gaṇhantānaṃ vasena asaññīvādā ca nevasaññīnāsaññīvādā ca vuttāti veditabbā. Tattha asaññīvādā ''rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññapentī''ti evaṃ aṭṭhavidhena vibhattā. Nevasaññīnāsaññīvādāpi evameva ''rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, nevasaññīnāsaññīti naṃ paññapentī''tiādinā (dī. ni. 1.82) aṭṭhavidhena vibhattāti veditabbā.

Ucchedavādāti ''ayaṃ attā rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā''ti (dī. ni. 1.85) evamādinā nayena pavattaṃ ucchedadassanaṃ ucchedo sahacaraṇanayena. Ucchedo vādo yesaṃ te ucchedavādā, ucchedavādo vā etesamatthīti ucchedavādā, ucchedaṃ vadantīti vā ucchedavādā.

Diṭṭhadhammanibbānavādāti ettha diṭṭhadhammo nāma dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo, paccakkhadhammoti attho. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṃ vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā. Te pana ''yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvatā kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hotī''ti (dī. ni. 1.94) evamādinā nayena diṭṭheva dhamme nibbānaṃ paññapenti. Te hi mandhātukāmaguṇasadise mānusake kāmaguṇe, paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadise dibbe ca kāmaguṇe upagatānaṃ diṭṭheva dhamme nibbānappattiṃ vadanti.

Vibhajjavādīti verañjakaṇḍe āgatanayeneva venayikādibhāvaṃ vibhajja vadatīti vibhajjavādī.

Tattha hi bhagavatā ''ahañhi, brāhmaṇa, vinayāya dhammaṃ desemi rāgassā''tiādiṃ vatvā ''no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī''tiādinā verañjabrāhmaṇassa attano venayikādibhāvo vibhajja vuttoti. Apica somanassādīnaṃ cīvarādīnañca sevitabbāsevitabbabhāvaṃ vibhajja vadatīti **vibhajjavādī,** sassatucchedavāde vā vibhajja vadatīti vibhajjavādī, ''sassato attā ca loko cā''tiādīnaṃ ṭhapanīyānaṃ pañhānaṃ ṭhapanato rāgādikhayasaṅkhātassa sassatassa rāgādikāyaduccaritādiucchedassa vacanato vibhajjavādī, sassatucchedabhūte ubho ante anupaggamma majjhimapaṭipadābhūtassa paṭiccasamuppādassa desanato vibhajjavādī, bhagavā. **Parappavādaṃ maddanto**ti tasmiṃ tatiyasaṅgītikāle uppannaṃ vādaṃ, tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā āyatiṃ uppajjanakavādañca sandhāya vuttaṃ. Tasmiñhi samāgame ayaṃ thero yāni ca tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatiṃ uppajjissanti, sabbesampi tesaṃ paṭibāhanatthaṃ satthārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhapitamātikaṃ vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcāti suttasahassaṃ āharitvā tadā uppannavādassa maddanato parappavādamaddanaṃ āyatiṃ uppajjanakavādānaṃ paṭisedhanalakkhaṇabhāvato āyatiṃ paṭisedhalakkhaṇaṃ kathāvatthuppakaraṇaṃ akāsi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Tatiyasaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā

''Kenābhata''nti imaṃ pañhaṃ visajjentena jambudīpe tāva ācariyaparamparā yāva tatiyasaṅgīti, tāva dassetvā idāni sīhaḷadīpe ācariyaparamparaṃ dassetuṃ **''tatiyasaṅgahato pana uddha''**ntiādi āraddhaṃ. **Imaṃ dīpa**nti imaṃ tambapaṇṇidīpaṃ. **Kañci kāla**nti kismiñci kāle. **Porāṇā**ti aṭṭhakathācariyā. **Bhaddanāmo**ti bhaddasālatthero. Nāmassa ekadesenapi hi vohāro dissati ''devadatto datto''ti yathā. Āguṃ na karontīti **nāgā**. Vinayapiṭakaṃ vācayiṃsūti sambandho. **Tambapaṇṇiyā**ti bhummavacanaṃ. **Nikāye pañca vācesu**nti vinayābhidhammavajje dīghanikāyādike pañca nikāye ca vācesuṃ. **Satta ceva pakaraṇe**ti dhammasaṅgaṇīvibhaṅgādike satta abhidhammappakaraṇe ca vācesunti attho. Asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, paññā, sā etassa atthīti **medhāvī. Tipeṭako**ti tīṇi piṭakāni etassa atthīti tipeṭako, tepiṭakoti vuttaṃ hoti, tipiṭakapariyattidharoti attho. Tārakānaṃ rājāti **tārakarājā,** candimā. **Atirocathā**ti ativiya virocittha. **Pupphanāmo**ti mahāpadumatthero. **Saddhammavaṃsakovido**ti saddhammatantiyā kovido. **Pupphanāmo**ti sumanatthero. **Jambudīpe patiṭṭhito**ti sumanatthero kira ekasmiṃ samaye sīhaḷadīpamhi sāsane osakkamāne jambudīpaṃ gantvā uggaṇhitvā sāsanaṃ anurakkhanto tattheva patiṭṭhāsi. **Maggakovidā**ti saggamaggamokkhamaggesu kovidā.

Bhāraṃ katvāti tesaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ sāsanaṃ bhāraṃ katvā, paṭibaddhaṃ katvāti attho. **''Te te bhikkhū tattha tattha pesesī''**ti saṅkhepato vuttamevatthaṃ vitthāretvā dassento āha **''majjhantikattheraṃ kasmīragandhāraraṭṭhaṃ pesesī''**tiādi. **Mahiṃsakamaṇḍala**nti andhakaraṭṭhaṃ vadanti. **Vanavāsi**nti vanavāsiraṭṭhaṃ. Attā pañcamo etesanti

attapañcamā, taṃ taṃ disābhāgaṃ pañca pañceva bhikkhū agamaṃsūti vuttaṃ hoti.

Idāni tattha tattha gatānaṃ therānaṃ kiccānubhāvaṃ dassetukāmo majjhantikattherassa gataṭṭhāne kiccaṃ tāva dassento **‘‘tena kho pana samayena kasmīragandhāraraṭṭhe’’**tiādimāha. **Karakavassa**nti himapātanakavassaṃ. **Harāpetvā**ti udakoghena harāpetvā. **Aravāḷadahapiṭṭhiya**nti aravāḷadahassa udakapiṭṭhiyaṃ. **Chinnabhinnapaṭadharo**ti satthakena chinnaṃ raṅgena bhinnaṃ vaṇṇavikāramāpannaṃ paṭaṃ dhāretīti chinnabhinnapaṭadharo. Atha vā satthakena chinnānaṃ gihivatthavisabhāgānaṃ kāsāvānaṃ dhāraṇato **chinnabhinnapaṭadharo. Bhaṇḍū**ti muṇḍako. **Kāsāvavasano**ti kāsāvavatthanivattho. **Makkhaṃ asahamāno**ti theraṃ paṭicca attano santāne uppannaṃ paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇaṃ makkhaṃ asahamāno sandhāretuṃ adhisahituṃ vūpasametuṃ asakkonto. **Bhiṃsanakānī**ti bheravārammaṇāni. Tāni dassetuṃ **‘‘tato tato bhusā vātā vāyantī’’**tiādimāha. **Bhusā vātā**ti rukkhabhedanapabbatakūṭanipātanasamatthā balavavātā. **Asaniyo phalantī**ti asaniyo bhijjanti, patantīti vuttaṃ hoti. **Paharaṇavuṭṭhiyo**ti anekappakārā āvudhavuṭṭhiyo. **Niddhamathā**ti gahetvā apanetha. **Bhiṃsanaka**nti nāgarājassa kāyikavācasikapayogajanitabhayanimittaṃ vippakāraṃ.

Me bhayabheravaṃ janetuṃ paṭibalo na assa na bhaveyyāti sambandho. Tattha **bhayabheravaṃ** nāma khuddānukhuddakaṃ bhayaṃ. Atha vā **bhaya**nti cittutrāsabhayaṃ, paṭighabhayassetaṃ adhivacanaṃ. **Bherava**nti bhayajanakamārammaṇaṃ. **Sacepi tvaṃ mahiṃ sabba**nti sacepi tvaṃ mahānāga sabbaṃ mahiṃ samuddena saha **sasamuddaṃ** pabbatena saha **sapabbataṃ** ukkhipitvā **mamūpari** mayhaṃ sīsopari khipeyyāsīti attho. Me bhayabheravaṃ janetuṃ neva sakkuṇeyyāsīti sambandho. **Aññadatthū**ti ekaṃsena. **Tavevassa vighāto uragādhipā**ti uragānaṃ nāgānaṃ adhipati rāja tava eva vighāto dukkhaṃ vihiṃsā assa bhaveyyāti attho.

Dhammiyā kathāya sandassetvātiādīsu taṅkhaṇānurūpāya dhammadesanāya diṭṭhadhammasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā kusale dhamme **samādapetvā** gaṇhāpetvā tattha ca naṃ **samuttejetvā** saussāhaṃ katvā tāya ca saussāhatāya aññehi ca vijjamānaguṇehi **sampahaṃsetvā** tosetvāti attho. Therena kataṃ nāgānusāsanaṃ dassento **‘‘athāyasmā’’**tiādimāha. Tattha **ito uddhaṃ yathā pure**ti yathā tumhe ito pure saddhammasavanuppattivirahitakāle parassa kodhaṃ uppādayittha, idāni ito paṭṭhāya uddhaṃ anāgate kodhañca mā janayittha, vijātamātuyāpi putte sinehacchedanaṃ sabbavināsamūlakaṃ sassaghātakañca mā karitthāti attho. **Sukhakāmā hi pāṇino**ti ettha **hi**-saddo kāraṇopadese, yasmā sabbe sattā sukhakāmā, tasmā hitasukhaupacchedakaraṃ sassaghātañca mā karothāti vuttaṃ hoti.

Yathānusiṭṭhanti yaṃ yaṃ anusiṭṭhaṃ yathānusiṭṭhaṃ, anusiṭṭhaṃ anatikkamma vā yathānusiṭṭhaṃ, therena dinnovādaṃ anatikkammāti vuttaṃ hoti. **Dhammābhisamayo ahosī**ti paṭhamamaggaphalādhigamo ahosīti vadanti. **Kulasatasahassa**nti iminā purisānaṃ satasahassaṃ dasseti. **Kasmīragandhārā**ti kasmīragandhāraraṭṭhavāsino. **Kāsāvapajjotā**ti bhikkhūnaṃ nivatthapārutakāsāvavatthehi obhāsitā. **Isivātapaṭivātā**ti bhikkhūnaṃ nivāsanapārupanavātena ceva hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇādivātena ca samantato bījiyamānā ahesuṃ. **Duṭṭha**nti kupitaṃ. **Bandhanā**ti saṃsārabandhanato.

Dhammacakkhunti heṭṭhāmaggattaye ñāṇaṃ. Keci panettha ‘‘paṭhamamaggañāṇameva te paṭilabhiṃsū’’ti vadanti. **Codetvā devadūtehī**ti (ma. ni. aṭṭha. 3.263 ādayo) **devadūtasuttantadesanā**vasena (ma. ni. 3.261 ādayo) daharakumāro jarājiṇṇasatto gilānasatto kammakāraṇā kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi codetvā ovaditvā, saṃvegaṃ uppādetvāti attho. Daharakumārādayo hi tattha ‘‘devadūtā’’ti vuccanti. Tathā hi daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma ‘‘passatha bho mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uṭṭhahitvā nahāyituṃ na sakkomi, ‘ahaṃ kiliṭṭho, nahāpetha ma’nti vattumpi na sakkomi, jātitomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Jarājiṇṇasattopi atthato evaṃ vadati nāma ‘‘passatha bho ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṃ ūrubalabāhubalajavasampanno, tassa me tā balajavasampattiyo antarahitā, hatthapādā hatthapādakiccañca na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Gilānasattopi atthato evaṃ vadati nāma ‘‘passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahosiṃ, somhi etarahi byādhinā abhihato sake muttakarīse palipanno, uṭṭhātumpi na sakkomi, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Kammakāraṇā kammakāraṇikā vā catuttho devadūtoti veditabbā. Tattha kammakāraṇapakkhe dvattiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma ‘‘mayaṃ nibbattamānā na rukkhe vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenetā devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma ‘‘mayaṃ dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na rukkhādīsu karoma, tumhādisesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākāraṇatova kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

Matakasattopi atthato evaṃ vadati nāma ‘‘passatha bho maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattaṃ, maraṇatomhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā’’ti. Tenesa devadūto nāma jāto. Tasmā daharakumārādayo ettha ‘‘devadūtā’’ti veditabbā.

Anamataggiyanti anamataggasaṃyuttaṃ (saṃ. ni. 2.124). **Dhammāmataṃ pāyesī**ti lokuttaradhammāmataṃ pānaṃ paṭilābhakaraṇavasena pāyesīti attho. **Samadhikānī**ti sahādhikāni. Sahattho hettha saṃsaddo. **Isī**ti sīlakkhandhādayo dhammakkhandhe esi gavesi pariyesīti isīti vuccati. **Pañca raṭṭhānī**ti pañcavidhacīnaraṭṭhāni. Himavantaṃ gantvā dhammacakkappavattanaṃ pakāsento yakkhasenaṃ pasādayīti yojetabbaṃ.

Tena ca samayenāti tasmiṃ samaye tesaṃ gamanato pubbabhāgakāle. **Laddhaṃ bhavissatī**ti vessavaṇasantikā laddhaṃ bhavissati. **Vegasā**ti vegena. **Samantato ārakkhaṃ ṭhapesī**ti ‘‘ito paṭṭhāya mā pavisantū’’ti adhiṭṭhānavasena samantā ārakkhaṃ ṭhapesi. **Aḍḍhuḍḍhāni sahassānī**ti aḍḍhena catutthāni aḍḍhuḍḍhāni, atirekapañcasatāni tīṇi sahassānīti vuttaṃ hoti. **Diyaḍḍhasahassa**nti aḍḍhena dutiyaṃ diyaḍḍhaṃ, atirekapañcasataṃ ekaṃ sahassanti attho. **Soṇuttarā**ti soṇo ca uttaro ca soṇuttarā. **Niddhametvānā**ti palāpetvāna. **Adesisu**nti adesayuṃ.

Ajjhiṭṭhoti āṇatto. **Puna dānī**ti ettha **dānī**ti nipātamattaṃ, puna āgaccheyyāma vā na vāti attho. **Rājagahanagaraparivattakenā**ti rājagahanagaraṃ parivajjetvā tato bahi taṃ padakkhiṇaṃ katvā gatamaggena gamanena vā. Idāni theramātuyā veṭisanagare nivāsakāraṇaṃ dassetuṃ tassa nagarassa tassā jātibhūmibhāvaṃ therassa ca aṭṭhuppattiṃ dassento **‘‘asoko kira kumārakāle’’**tiādimāha.

Ayaṃ panettha anupubbikathā – pubbe kira moriyavaṃse jātassa candaguttassa nāma rañño putto bindusāro nāma kumāro pitu accayena pāṭaliputtamhi nagare rājā ahosi. Tassa dve puttā saudariyā ahesuṃ, tesaṃ ekūnasatamattā vemātikabhātaro ahesuṃ. Rājā pana tesaṃ sabbajeṭṭhakassa asokakumārassa uparajjaṭṭhānañca avantiraṭṭhañca datvā athekadivasaṃ attano upaṭṭhānaṃ āgataṃ disvā ‘‘tāta, uparāja, tava raṭṭhaṃ gantvā tattha ujjenīnagare vasāhī’’ti āṇāpesi. So pitu vacanena taṃ ujjeniṃ gacchanto antarāmagge veṭisagirinagare veṭisanāmakassa seṭṭhissa ghare nivāsaṃ upagantvā tassa seṭṭhissa dhītaraṃ lakkhaṇasampannaṃ yobbanappattaṃ veṭisagiriṃ nāma kumāriṃ disvā tāya paṭibaddhacitto mātāpitūnaṃ kathāpetvā taṃ tehi dinnaṃ paṭilabhitvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā tena saṃvāsena sañjātagabbhā hutvā tato ujjeniṃ nītā mahindakumāraṃ janayi. Tato vassadvaye atikkante saṅghamittañca dhītaraṃ upalabhitvā uparājena saddhiṃ tattha vasati. Uparājassa pana pitā bindusāro maraṇamañce nipanno puttaṃ asokakumāraṃ saritvā taṃ pakkosāpetuṃ ujjeniṃ manusse pesesi. Te tato ujjeniṃ gantvā asokassa taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Tesaṃ vacanena so pitu santikaṃ turitagamanenāgacchanto antarāmagge veṭisagirinagaramhi puttadāre ṭhapetvā pitu santakaṃ pāṭaliputtanagaraṃ gantvā gatasamanantarameva kālakatassa pituno sarīrakiccaṃ kārāpetvā tato ekūnasatamatte vemātikabhātaro ca ghātāpetvā vihatakaṇṭako hutvā tattha chattaṃ ussāpetvā abhisekaṃ gaṇhi. Tadāpi theramātā dārake rañño santikaṃ pesetvā sayaṃ tattheva veṭisagirinagare vasi. Tena vuttaṃ **‘‘sā tassa mātā tena samayena ñātighare vasī’’**ti.

Āropesīti paṭipādesi. **Amhākaṃ idha kattabbakiccaṃ niṭṭhita**nti mātu dassanassa katabhāvaṃ sandhāyāha. **Anubhavatu tāva me pitarā pesitaṃ abhiseka**ntiādīsu abhisekapesanādikathā vitthārena uttarato āvi bhavissati. **Chaṇattha**nti chaṇanimittaṃ, chaṇahetūti attho, sayaṃ chaṇakīḷaṃ akātukāmoti vuttaṃ hoti. Tadā kira devānampiyatisso jeṭṭhamūlamāsapuṇṇamiyaṃ nakkhattaṃ ghosāpetvā ‘‘salilakīḷāchaṇaṃ karothā’’ti amacce āṇāpetvā sayaṃ migavaṃ kīḷitukāmo missakapabbataṃ agamāsi. **Missakapabbata**nti paṃsupāsāṇamissakattā evaṃladdhanāmaṃ pabbataṃ. **Diṭṭhasacco**ti anāgāmimaggena paṭividdhasacco, anāgāmiphalaṃ pattoti vuttaṃ hoti. So kira therena attano mātudeviyā desitaṃ dhammaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ sacchākāsi, so ca therassa bhāgineyyoti veditabbo. Tathā hi therassa mātudeviyā bhaginī tassā dhītā, tassā ayaṃ putto. Vuttañhetaṃ **mahāvaṃse** –

> ‘‘Deviyā bhaginī dhītu, putto bhaṇḍukanāmako;
> Therena deviyā dhammaṃ, sutvā desitameva tu;
> Anāgāmiphalaṃ patvā, vasi therassa santike’’ti.

Sammāsambuddhena ca tumhe byākatāti bodhimūle eva buddhacakkhunā lokaṃ voloketvā tambapaṇṇidīpaṃ disvā anāgate tassa dīpassa sampattiṃ diṭṭhena sammāsambuddhena ‘‘anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessatī’’ti tumhe byākatā. Tattha **tambapaṇṇidīpa**nti dīpavāsino vuttā. Indriyaparopariyattañāṇaṃ āsayānusayañāṇañca **‘‘buddhacakkhū’’**ti vuccati. Tena pana indriyaparoparādiṃ vinā aññaṃ na sakkā daṭṭhunti ‘‘volokento’’ti avatvā **‘‘voloketvā’’**ti vuttaṃ. **Etamattha**nti ‘‘anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessatī’’ti imamatthaṃ.

Veṭisagirimhi rājagaheti deviyā katavihāre. Kālova gamanassa, gacchāma dīpamuttamanti yojetabbaṃ. Idañca tesaṃ parivitakkanidassanaṃ. **Paḷinā**ti ākāsaṃ pakkhandiṃsu. **Ambare**ti ākāse. Evamākāsaṃ pakkhanditvā kiṃ te akaṃsūti cetiyapabbate nipatiṃsūti dassento āha **‘‘evamuppatitā therā, nipatiṃsu naguttame’’**ti. Idāni tassa pabbatassa patiṭṭhitaṭṭhānaṃ therānañca tattha nipatitaṭṭhānaṃ dassetuṃ **‘‘purato puraseṭṭhassā’’**tiādigāthamāha. **Purato**ti pācīnadisābhāge. **Puraseṭṭhassā**ti anurādhapurasaṅkhātassa puravarassa. **Meghasannibhe**ti samantato nīlavaṇṇattā nīlamahāmeghasadise. **Sīlakūṭamhī**ti evaṃnāmake pabbatakūṭe. **Haṃsāva nagamuddhanī**ti pabbatamuddhani haṃsā viya.

Tattha pana patiṭṭhahanto kadā patiṭṭhahīti āha **‘‘evaṃ iṭṭiyādīhi saddhi’’**ntiādi. **Parinibbānato**ti parinibbānavassato taṃ avadhibhūtaṃ muñcitvā tato uddhaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsatime vasseti attho gahetabbo. Kathaṃ veditabboti āha **‘‘ajātasattussa hī’’**tiādi. **Tasmiṃyeva vasse**ti ettha yasmiṃ saṃvacchare yasmiñca divase bhagavā parinibbuto, tasmiṃ saṃvacchare tasmiṃyeva ca divase vijayakumāro imaṃ dīpamāgatoti vadanti. Vuttañhetaṃ –

‘‘Laṅkāyaṃ vijayasanāmako kumāro,
Otiṇṇo thiramati tambapaṇṇidīpe;
Sālānaṃ yamakaguṇānamantarasmiṃ,
Nibbātuṃ sayitadine tathāgatassā’’ti.

Sīhakumārassa puttoti ettha kāliṅgarājadhītu kucchismiṃ sīhassa jāto kumāro sīhakumāroti veditabbo, pubbe amanussāvāsattā āha **‘‘manussāvāsaṃ akāsī’’**ti. **Cuddasame vasse**ti cuddasame vasse sampatte. **Idha vijayo kālamakāsī**ti imasmiṃ tambapaṇṇidīpe vijayarājakumāro aṭṭhatiṃsa vassāni rajjaṃ kāretvā kālamakāsi. Tathā hi ajātasattu rājā dvattiṃsa vassāni rajjaṃ kāresi, udayabhaddo soḷasa vassāni, tasmā ajātasattussa aṭṭhamavassaṃ idha vijayassa paṭhamavassanti katvā tato uddhaṃ ajātasattussa catuvīsati vassāni udayabhaddassa cuddasa vassānīti vijayassa aṭṭhatiṃsa vassāni paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ –

‘‘Vijayo laṅkamāgamma, satthu nibbānavāsare;
Aṭṭhatiṃsa samākāsi, rajjaṃ yakkhavimaddako’’ti.

‘‘Udayabhaddassa pañcadasame vasse paṇḍuvāsudevo nāma imasmiṃ dīpe rajjaṃ pāpuṇī’’ti vuttattā udayabhaddassa cuddasamavassasaṅkhātaṃ ekaṃ vassaṃ imasmiṃ dīpe vijayassa paṇḍuvāsudevassa ca antare sīhaḷaṃ arājikaṃ hutvā ṭhitanti veditabbaṃ. Tasmiñhi vasse vijayarājassa amaccā upatissaṃ nāma amaccaṃ jeṭṭhakaṃ katvā tassa nāmena kate upatissagāme vasantā arājikaṃ rajjamanusāsiṃsu. Vuttañhetaṃ –

‘‘Tasmiṃ mate amaccā te, pekkhantā khattiyāgamaṃ;
Upatissagāme ṭhatvāna, raṭṭhaṃ samanusāsisuṃ.

‘‘Mate vijayarājamhi, khattiyāgamanā purā;
Ekaṃ vassaṃ ayaṃ laṅkā-dīpo āsi arājiko’’ti.

Tatthāti jambudīpe. **Idha paṇḍuvāsudevo kālamakāsī**ti imasmiṃ sīhaḷadīpe paṇḍuvāsudevo tiṃsa vassāni rajjamanusāsitvā kālamakāsi. Tathā hi udayabhaddassa anantaraṃ anuruddho ca muṇḍo ca aṭṭha vassāni rajjamanusāsiṃsu, tadanantaraṃ nāgadāsako catuvīsati vassāni, tasmā udayabhaddassa pañcadasamasoḷasamavassehi saddhiṃ anuruddhassa ca muṇḍassa ca aṭṭha vassāni, nāgadāsakassa ca catuvīsativassesu vīsati vassānīti paṇḍuvāsudevassa rañño tiṃsa vassāni paripūriṃsu. Teneva vuttaṃ –

‘‘Tato paṇḍuvāsudevo, rajjaṃ tiṃsa samā akā’’ti;

Tatthāti jambudīpe. **Sattarasame vasse**ti sattarasame vasse sampatte. Tathā hi nāgadāsakassa anantarā susunāgo aṭṭhārasa vassāni rajjaṃ kāresi, tasmā nāgadāsakassa catuvīsativassesu vīsati vassāni ṭhapetvā sesehi catūhi vassehi saddhiṃ susunāgassa aṭṭhārasasu vassesu soḷasa vassānīti idha abhayarañño vīsati vassāni paripūriṃsu. Vuttañhetaṃ –

‘‘Abhayo vīsati vassāni, laṅkārajjamakārayī’’ti;

Dāmarikoti yuddhakārako coro. Paṇḍukābhayo pana abhayassa bhāgineyyo rājāyeva, na coro, balakkārena pana rajjassa gahitattā ‘‘dāmariko’’ti vuttaṃ. **Rajjaṃ aggahesī**ti ekadesassa gahitattā vuttaṃ. Abhayassa hi vīsatime vasse na tāva sabbaṃ rajjamaggahesīti. Tathā hi vīsatimavassato paṭṭhāya abhayassa nava bhātike attano mātule tattha tattha yuddhaṃ katvā ghātentassa anabhisittasseva sattarasa vassāni atikkamiṃsu, tatoyeva ca tāni rājasuññāni nāma ahesuṃ. Tathā ca vuttaṃ –

‘‘Paṇḍukābhayarañño ca, abhayassa ca antare;
Rājasuññāni vassāni, ahesuṃ dasa satta cā’’ti.

Tatthāti jambudīpe. **Paṇḍukassā**ti paṇḍukābhayassa. Bhavati hi ekadesenapi vohāro ‘‘devadatto datto’’ti yathā. **Sattarasa vassāni paripūriṃsū**ti anabhisittasseva paripūriṃsu. Ettha ca kāḷāsokassa soḷasamavassaṃ ṭhapetvā pannarasa vassāni heṭṭhā susunāgassa sattarasamaaṭṭhārasamavassāni ca dve gahetvā sattarasa vassāni gaṇitabbāni. **Tāni heṭṭhā ekena vassena saha aṭṭhārasa hontī**ti tāni rājasuññāni sattarasa vassāni heṭṭhā vijayapaṇḍuvāsudevarājūnamantare arājikena ekena vassena saddhiṃ aṭṭhārasa rājasuññavassāni nāma honti.

Candaguttassa cuddasame vasse idha paṇḍukābhayo kālamakāsīti candaguttassa cuddasame vasse imasmiṃ tambapaṇṇidīpe paṇḍukābhayo nāma rājā sattati vassāni rajjamanusāsitvā kālamakāsi. Tathā hi susunāgassa putto kāḷāsoko aṭṭhavīsati vassāni rajjaṃ kāresi. Tato tassa puttā dasa bhātukā dvevīsati vassāni rajjaṃ kāresuṃ, tesaṃ pacchā nava nandā dvevīsati, candagutto catuvīsati vassāni rajjaṃ kāresi. Tattha kāḷāsokassa aṭṭhavīsativassesu pannarasa vassāni heṭṭhā gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni terasa vassāni, dasabhātukānaṃ dvevīsati, tathā navanandānaṃ dvevīsati, candaguttassa cuddasamavassaṃ ṭhapetvā terasa vassānīti paṇḍukābhayassa sattati vassāni paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ –

> ‘‘Paṇḍukābhayanāmassa, rañño vassāni sattatī’’ti;

Tattha asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivarājā kālamakāsīti tasmiṃ jambudīpe asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivo nāma rājā saṭṭhi vassāni rajjamanusāsitvā kālamakāsi. Tathā hi candaguttassa putto bindusāro aṭṭhavīsati vassāni rajjaṃ kāresi, tato tassa putto asokadhammarājā rajjaṃ pāpuṇi, tasmā candaguttassa heṭṭhā vuttesu catuvīsativassesu terasa vassāni gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni ekādasa vassāni, bindusārassa aṭṭhavīsati vassāni, asokassa anabhisittassa cattāri vassāni, abhisittassa sattarasa vassānīti evaṃ saṭṭhi vassāni idha muṭasivassa paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ –

> ‘‘Muṭasivo saṭṭhi vassāni, laṅkārajjamakārayī’’ti;

Devānaṃpiyatisso rajjaṃ pāpuṇīti asokadhammarājassa aṭṭhārasame vasse pāpuṇi. Idāni parinibbute bhagavati ajātasattuādīnaṃ vassagaṇanāvasena parinibbānato dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsati vassāni ekato gaṇetvā dassento āha **‘‘parinibbute ca sammāsambuddhe’’**tiādi. Tattha **ajātasattussa catuvīsatī**ti parinibbānavassasaṅkhātaṃ aṭṭhamavassaṃ muñcitvā vuttaṃ. **Asokassa puttakā dasa bhātukarājāno**ti kāḷāsokassa puttā bhaddaseno koraṇḍavaṇṇo maṅkuro sabbañjaho jāliko ubhako sañcayo korabyo nandivaḍḍhano pañcamakoti ime dasa bhātukarājānoti veditabbā. Uggasenanando paṇḍukanando paṇḍugatinando bhūtapālanando raṭṭhapālanando govisāṇakanando saviddhakanando kevaṭṭakanando dhananandoti ime **nava nandā**ti veditabbā. **Etena rājavaṃsānusārenā**ti etena jambudīpavāsirājūnaṃ vaṃsānusārena veditabbametanti attho.

Tambapaṇṇidīpavāsīnampi puna rājūnaṃ vasena evaṃ gaṇanā veditabbā – sammāsambuddhassa parinibbānavassaṃ idha vijayassa paṭhamaṃ vassanti katvā taṃ apanetvā parinibbānavassato uddhaṃ vijayassa sattatiṃsa vassāni, tato arājikamekavassaṃ, paṇḍuvāsudevassa tiṃsa vassāni, abhayassa vīsati vassāni, paṇḍukābhayassa abhisekato pubbe sattarasa vassāni, abhisittassa sattati vassāni, muṭasivassa saṭṭhi vassāni, devānaṃpiyatissassa paṭhamaṃ vassanti evaṃ parinibbānato dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsa vassāni veditabbāni.

Jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṃ jeṭṭhanakkhattaṃ mūlanakkhattaṃ vā hotīti āha **‘‘jeṭṭhamūlanakkhattaṃ nāma hotī’’**ti. Tasmiṃ pana nakkhatte kattabbachaṇampi tannissayattā tameva nāmaṃ labhatīti veditabbaṃ. **Migavan**ti migānaṃ vānanato hesanato bādhanato migavanti laddhasamaññaṃ migavaṃ. **Rohitamigarūpan**ti gokaṇṇamigavesaṃ. **Jiyan**ti dhanujiyaṃ. **Anubandhanto**ti padasā anudhāvanto. **Mamaṃyeva rājā passatū**ti ettha ‘‘amhesu bahūsu diṭṭhesu rājā ativiya bhāyissatī’’ti iminā kāraṇena attānameva dassetuṃ ‘‘mamaṃyeva passatū’’ti adhiṭṭhāsīti veditabbaṃ. **‘‘Cintesī’’**ti vatvā tassa cintanākāraṃ dassento āha **‘‘imasmiṃ dīpe jāto’’**tiādi. Thero tassa parivitakkaṃ jānitvā attano sabhāvaṃ kathetvā taṃ assāsetukāmo **‘‘samaṇā mayaṃ mahārājā’’**tiādimāha. Mahārāja mayaṃ samaṇā nāma, tvaṃ parivitakkaṃ mā akāsīti vuttaṃ hoti. **Taveva anukampāyā**ti tava anukampatthāya eva āgatā, na vimukhabhāvatthāyāti adhippāyo. ‘‘Ime samaṇā nāmā’’ti ajānantassa ‘‘samaṇā mayaṃ, mahārājā’’ti kasmā thero āhāti ce? Asokadhammarājena pesitasāsaneneva pubbe gahitasamaṇasaññaṃ sāretuṃ evamāhāti. Imamatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘tena ca samayenā’’**tiādi vuttaṃ.

Adiṭṭhā hutvā sahāyakāti **adiṭṭhasahāyakā,** aññamaññaṃ adisvāva sahāyakabhāvaṃ upagatāti vuttaṃ hoti. **Chātapabbatapāde**ti chātavāhassa nāma pabbatassa pāde. Taṃ kira pabbataṃ anurādhapurā pubbadakkhiṇadisābhāge atirekayojanadvayamatthake tiṭṭhati. Tamhi ṭhāne pacchā saddhātisso nāma mahārājā vihāraṃ kārāpesi, taṃ ‘‘chātavihāra’’nti vohariṃsu. **‘‘Rathayaṭṭhippamāṇā**ti āyāmato ca āvaṭṭato ca rathapatodena samappamāṇā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāvaṃse**pi vuttaṃ –

> ‘‘Chātapabbatapādamhi, tisso ca veḷuyaṭṭhiyo;
> Jātā rathapatodena, samānā parimāṇato’’ti.

Gaṇṭhipade pana ‘‘rathayaṭṭhippamāṇāti rathassa dhajayaṭṭhippamāṇā’’ti vuttaṃ. **Uppajjiṃsū**ti tassa abhisekasamakālameva uppajjiṃsu. Evamuttaripi vakkhamānānaṃ acchariyānaṃ pātubhāvo veditabbo. Tathā ca vuttaṃ **mahāvaṃse** –

‘‘Devānaṃpiyatisso so, rājāsi pituaccaye;
Tassābhisekena samaṃ, bahūnacchariyānahū’’ti.

Ekā latā yaṭṭhi nāmāti kañcanalatāya paṭimaṇḍitattā evaṃladdhanāmā ekā yaṭṭhi ahosi. **Taṃ alaṅkaritvā uppannalatā**ti taṃ rajatavaṇṇaṃ yaṭṭhiṃ alaṅkaritvā tattheva cittakammakatā viya uppannalatā. **Khāyatī**ti dissati. **Kiñjakkhānī**ti kesarāni. Etāni ca pupphayaṭṭhiyaṃ nīlapupphādīni sakuṇayaṭṭhiyañca nānappakārā migapakkhino tattheva cittakammakatā viya paññāyantīti daṭṭhabbaṃ. **Setā rajatayaṭṭhīvā**ti rajatamayayaṭṭhi viya ekā yaṭṭhi setavaṇṇāti attho. **Latā**ti tattheva cittakammakatā viya dissamānalatā. **Nīlādi yādisaṃ puppha**nti yādisaṃ loke nīlādipupphaṃ atthi, tādisaṃ pupphayaṭṭhimhi khāyatīti attho.

Anekavihitaṃ ratanaṃ uppajjīti anekappakāraṃ ratanaṃ samuddato sayameva tīraṃ āruhitvā velante ūmivegābhijātamariyādavaṭṭi viya uppajji, uṭṭhahitvā aṭṭhāsīti attho. **Tambapaṇṇiyaṃ pana aṭṭha muttā uppajjiṃsū**ti etthāpi tambapaṇṇiyaṃ samuddato sayameva uṭṭhahitvā jātito aṭṭha muttā samuddatīre vuttanayeneva ṭhitāti veditabbā. Vuttañhetaṃ **mahāvaṃse** –

‘‘Laṅkādīpamhi sakale, nidhayo ratanāni ca;
Antoṭhitāni uggantvā, pathavītalamāruhuṃ.

‘‘Laṅkādīpasamīpamhi, bhinnanāvāgatāni ca;
Tatra jātāni ca thalaṃ, ratanāni samāruhuṃ.

‘‘Hayagajā rathāmalakā, valayaṅguliveṭhakā;
Kakudhaphalā pākatikā, iccetā aṭṭha jātito.

‘‘Muttā samuddā uggantvā, tīre vaṭṭi viya ṭhitā;
Devānaṃpiyatissassa, sabbapuññavijambhita’’nti.

Hayamuttāti assarūpasaṇṭhānamuttā. **Gajamuttā**ti hatthirūpasaṇṭhānā. Evaṃ sabbattha taṃtaṃsaṇṭhānavasena muttābhedo veditabbo. **Aṅguliveṭhakamuttā**ti aṅgulīyakasaṇṭhānā, muddikāsaṇṭhānāti attho. **Kakudhaphalamuttā**ti kakudharukkhaphalākārā bahū asāmuddikā muttā. **Rājakakudhabhaṇḍānī**ti rājārahauttamabhaṇḍāni. Tāni sarūpena dassento āha **‘‘chattaṃ cāmara’’**ntiādi. Aññañca bahuvidhaṃ paṇṇākāraṃ pahiṇīti sambandho. **Saṅkha**nti abhisekāsiñcanakaṃ sāmuddikaṃ dakkhiṇāvaṭṭaṃ saṅkhaṃ. Anotattodakameva **‘‘gaṅgodaka’’**nti vuttaṃ. **Vaḍḍhamāna**nti alaṅkāracuṇṇaṃ. ‘‘Nahānacuṇṇa’’nti keci. **Vaṭaṃsaka**nti kaṇṇapiḷandhanavaṭaṃsakanti vuttaṃ hoti. ‘‘Vaṭaṃsakaṃ kaṇṇacūḷikaṭṭhāne olambaka’’ntipi vadanti. **Bhiṅgāra**nti suvaṇṇamayaṃ mahābhiṅgāraṃ. ‘‘Makaramukhasaṇṭhānā balikammādikaraṇatthaṃ katā bhājanavikatī’’tipi vadanti. **Nandiyāvaṭṭa**nti kākapadasaṇṭhānā maṅgalatthaṃ katā suvaṇṇabhājanavikati. **Kañña**nti khattiyakumāriṃ. **Adhovimaṃ dussayuga**nti kiliṭṭhe jāte aggimhi pakkhittamatte parisuddhabhāvamupagacchantaṃ adhovimaṃ dussayugaṃ. **Hatthapuñchana**nti pītavaṇṇaṃ mahagghaṃ hatthapuñchanapaṭaṃ. **Haricandana**nti harivaṇṇacandanaṃ, suvaṇṇavaṇṇacandananti attho. Lohitacandanaṃ vā, gositacandananti attho. Taṃ kira uddhane kuthitatelamhi pakkhittamattaṃ sakalampi telaṃ aggiñca nibbāpanasamatthaṃ candanaṃ. Teneva ‘‘gositacandana’’nti vuccati. Gosaddena hi jalaṃ vuccati, taṃ viya sitaṃ candanaṃ gositacandanaṃ. Nāgabhavanasambhavaṃ **aruṇavaṇṇamattikaṃ. Harītakaṃ āmalaka**nti agadaharītakaṃ agadāmalakaṃ. Taṃ khippameva sarīramalasodhanādikaraṇasamatthaṃ hoti.

Uṇhīsanti uṇhīsapaṭṭaṃ. **Veṭhana**nti sīsaveṭhanaṃ. **Sārapāmaṅga**nti uttamaṃ ratanapāmaṅgasuttaṃ. **Vatthakoṭika**nti vatthayugameva. **Nāgamāhaṭa**nti nāgehi āhaṭaṃ. **Ma**-kāro padasandhikaro. **Amatosadha**nti evaṃnāmikā guḷikajāti, amatasadisakiccattā evaṃ vuccati. Taṃ kira paripanthaṃ vidhametvā sabbattha sādhentehi agadosadhasambhārehi yojetvā vaṭṭetvā kataṃ guḷikaṃ. Taṃ pana rājūnaṃ mukhasodhananahānapariyosāne mahatā parihārena upanenti. Tena te aṅgarāgaṃ nāma karonti, karontā ca yathārahaṃ dvīhi tīhi agadosadharaṅgatilakāhi nalāṭakaaṃsakūṭauramajjhasaṅkhātaṃ aṅgaṃ sajjetvā aṅgarāgaṃ karontīti veditabbaṃ. Sā pana guḷikā ahivicchikādīnampi visaṃ hanati, tenapi taṃ vuccati ‘‘amatosadha’’nti.

Ahaṃ buddhañcātiādīsu sabbadhamme yāthāvato abujjhi paṭibujjhīti buddhoti saṅkhyaṃ gataṃ sammāsambuddhañca, adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti dhammoti saṅkhyaṃ gataṃ pariyattiyā saddhiṃ nava lokuttaradhammañca, diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā saṅghoti saṅkhyaṃ gataṃ ariyasāvakasaṅghañca ahaṃ saraṇaṃ gato parāyaṇanti upagato, bhajiṃ sevinti attho. Atha vā hiṃsati tappasādataggarukatāhi vihatakilesena tapparāyaṇatākārappavattena cittuppādena saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiṃ parikilesaṃ hanati vināsetīti **saraṇaṃ,** ratanattayassetaṃ adhivacanaṃ. Apica sammāsambuddho hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Dhammopi bhavakantārā uttāraṇena assāsadānena ca sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Saṅghopi appakānampi kārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Iminā atthena saraṇabhūtaṃ ratanattayaṃ teneva kāraṇena saraṇanti gato avagato, jāninti attho. **Upāsakattaṃ desesi**nti ratanattayaṃ upāsatīti upāsakoti evaṃ dassitaṃ upāsakabhāvaṃ mayi abhiniviṭṭhaṃ vācāya pakāsesinti attho, ‘‘upāsakohaṃ ajjatagge pāṇupetaṃ saraṇaṃ gato’’ti evaṃ upāsakattaṃ paṭivedesinti vuttaṃ hoti. **Sakyaputtassa sāsane**ti sakyassa suddhodanassa putto so bhagavā sakyaputto, tassa sakyaputtassa sāsaneti attho. **Saddhā**ti saddhāya, ‘‘sayaṃ abhiññā sacchikatvā’’tiādīsu viya yakāralopo daṭṭhabbo. **Upehī**ti upagaccha.

Asokaraññā pesitena abhisekenāti asokaraññā pesitena abhisekupakaraṇena. Yadā hi devānampiyatisso mahārājā attano sahāyassa dhammāsokarañño ito veḷuyaṭṭhiyādayo mahārahe paṇṇākāre pesesi. Tadā sopi te disvā pasīditvā ativiya tuṭṭho ‘‘imehi atirekataraṃ kiṃ nāma mahagghaṃ paṭipaṇṇākāraṃ sahāyassa me pesessāmī’’ti amaccehi saddhiṃ mantetvā laṅkādīpe abhisekaparihāraṃ pucchitvā ‘‘na tattha īdiso abhisekaparihāro atthī’’ti sutvā ‘‘sādhu vata me sahāyassa abhisekaparihāraṃ pesessāmī’’ti vatvā sāmuddikasaṅkhādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca aruṇavaṇṇamattikañca aṭṭhaṭṭha khattiyabrāhmaṇagahapatikaññāyo ca suvaṇṇarajatalohamattikāmayaghaṭe ca aṭṭhahi seṭṭhikulehi saddhiṃ aṭṭha amaccakulāni cāti evaṃ sabbaṭṭhakaṃ nāma idha pesesi ‘‘imehi me sahāyassa puna abhisekaṃ karothā’’ti, aññañca abhisekatthāya bahuṃ paṇṇākāraṃ pesesi. Tena vuttaṃ ‘‘asokaraññā pesitena abhisekenā’’ti. Eko māso abhisittassa assāti **ekamāsābhisitto**. Kathaṃ pana tassa tadā ekamāsābhisittatā viññāyatīti āha **‘‘visākhapuṇṇamāyaṃ hissa abhisekamakaṃsū’’**ti, pubbe katābhisekassapi asokaraññā pesitena anagghena parihārena visākhapuṇṇamāyaṃ puna abhisekamakaṃsūti attho. Vuttañhetaṃ **mahāvaṃse** –

‘‘Te migasiramāsassa, ādicandodayaṃ dine;
Abhisittañca laṅkindaṃ, amaccā sāmibhattino.

‘‘Dhammāsokassa vacanaṃ, sutvā sāmihite ratā;
Punāpi abhiseciṃsu, laṅkāhitasukhe rata’’nti.

Dīpavaṃsepi cetaṃ vuttaṃ –

‘‘Visākhamāse dvādasiyaṃ, jambudīpā idhāgatā;
Abhisekaṃ saparivāraṃ, asokadhammena pesitaṃ.

‘‘Dutiyaṃ abhisiñcittha, rājānaṃ devānampiyaṃ;
Abhisitto dutiyābhisekena, visākhamāse uposathe.

‘‘Tato māse atikkamma, jeṭṭhamāse uposathe;
Mahindo sattamo hutvā, jambudīpā idhāgato’’ti.

Tadā pana tassa rañño visākhapuṇṇamāya abhisekassa katattā tato pabhuti yāvajjatanā visākhapuṇṇamāyameva abhisekakaraṇamāciṇṇaṃ. Abhisekavidhānañcettha evaṃ veditabbaṃ – abhisekamaṅgalatthaṃ alaṅkatappaṭiyattassa maṇḍapassa anto katassa udumbarasākhamaṇḍapassa majjhe suppatiṭṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārahaṃ abhijaccaṃ khattiyaṃ nisīdāpetvā paṭhamaṃ tāva maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakaññā gaṅgodakapuṇṇaṃ sāmuddikaṃ dakkhiṇāvaṭṭasaṅkhaṃ ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti ‘‘deva, taṃ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu khattiyagaṇesu tvaṃ puttasinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesaṃ rakkhito ca bhavāhī’’ti.

Tato puna purohitopi purohiccaṭṭhānānurūpālaṅkārehi alaṅkatappaṭiyatto gaṅgodakapuṇṇaṃ rajatamayasaṅkhaṃ ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti ‘‘deva, taṃ sabbepi brāhmaṇagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu brāhmaṇesu tvaṃ puttasinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesaṃ rakkhito ca bhavāhī’’ti.

Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānānurūpabhūsanabhūsito gaṅgodakapuṇṇaṃ ratanamayasaṅkhaṃ ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evañca vadeti ‘‘deva taṃ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu gahapatigaṇesu tvaṃ puttasinehānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesaṃ rakkhito ca bhavāhī’’ti.

Te pana tassa evaṃ vadantā ‘‘sace tvaṃ amhākaṃ vacanānurūpena rajjaṃ kāressasi, iccetaṃ kusalaṃ. No ce kāressasi, tava muddhā sattadhā phalatū’’ti evaṃ rañño abhisapanti viyāti daṭṭhabbaṃ. Imasmiṃ pana dīpe devānampiyatissassa muddhani dhammāsokeneva idha pesitā khattiyakaññāyeva anotattodakapuṇṇena sāmuddikadakkhiṇāvaṭṭasaṅkhena abhisekodakaṃ abhisiñcīti vadanti. Idañca yathāvuttaṃ abhisekavidhānaṃ majjhimanikāye **cūḷasīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ** sīhaḷaṭṭhakathāyampi ‘‘paṭhamaṃ tāva abhisekaṃ gaṇhantānaṃ rājūnaṃ suvaṇṇamayādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca khattiyakaññañca laddhuṃ vaṭṭatī’’tiādinā vuttanti vadanti.

Sammodanīyaṃ kathaṃ kathayamānoti pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammodituṃ yuttabhāvato ca sammodanīyaṃ ‘‘kacci bhante khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci vo appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāro’’ti evamādikathaṃ kathayamāno. **Cha jane dassesī**ti raññā saddhiṃ āgatānaṃ ‘‘na ime yakkhā, manussā ime’’ti sañjānanatthaṃ bhaṇḍukassa upāsakassa ānītattā tena saddhiṃ cha jane dassesi. **Tevijjā**ti pubbenivāsadibbacakkhuāsavakkhayasaṅkhātāhi tīhi vijjāhi samannāgatā. **Iddhippattā**ti iddhividhañāṇaṃ pattā. **Cetopariyakovidā**ti paresaṃ cittācāre kusalā. Evamettha pañca abhiññā sarūpena vuttā, dibbasotaṃ pana tāsaṃ vasena āgatameva hoti. **Bahū**ti evarūpā chaḷabhiññā buddhasāvakā bahū gaṇanapathaṃ atikkantā sakalajambudīpaṃ kāsāvapajjotaṃ katvā vicarantīti. Keci pana ‘‘tevijjā iddhippattā ca khīṇāsavā cetopariyakovidā keci khīṇāsavāti visuṃ yojetvā ‘arahanto’ti iminā sukkhavipassakā vuttā’’ti vadanti.

Paññāveyyattiyanti paññāpāṭavaṃ, paññāya tikkhavisadabhāvanti attho. **Āsanna**nti āsanne ṭhitaṃ. **Sādhu mahārāja paṇḍitosī**ti rājānaṃ pasaṃsati. Puna vīmaṃsanto **‘‘atthi pana te mahārājā’’**tiādimāha. **Cūḷahatthipadopamasuttantaṃ kathesī**ti ‘‘ayaṃ rājā ‘ime samaṇā nāma īdisā, sīlādipaṭipatti ca tesaṃ īdisī’ti ca na jānāti, handa naṃ imāya cūḷahatthipadopamasuttantadesanāya samaṇabhāvūpagamanaṃ samaṇapaṭipattiñca viññāpessāmī’’ti cintetvā paṭhamaṃ **cūḷahatthipadopamasuttantaṃ** kathesi. Tattha hi –

> ‘‘Evameva kho, brāhmaṇa, idha tathāgato loke uppajjati arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno… pe… sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti, taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmiṃ vā kule paccājāto, so taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati, so tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati ‘sambādho gharāvāso rajopatho, abbhokāso pabbajjā, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ ekantaparisuddhaṃ saṅkhalikhitaṃ brahmacariyaṃ carituṃ, yannūnāhaṃ kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajeyya’nti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.
>
> ‘‘So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.
>
> ‘‘Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī, athenena sucibhūtena attanā viharatī’’ti (ma. ni. 1.291-292) –

Evamādinā sāsane saddhāpaṭilābhaṃ paṭiladdhasaddhehi ca pabbajjupagamanaṃ pabbajitehi ca paṭipajjitabbā sīlakkhandhādayo dhammā pakāsitā.

Rājā suttantaṃ suṇantoyeva aññāsīti ‘‘so bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hoti, ekabhattiko hoti rattuparato virato vikālabhojanā’’ti evaṃ tasmiṃ suttante (ma. ni. 1.293) āgatattā taṃ suṇantoyeva aññāsi. **Idheva vasissāmā**ti na tāva rattiyā upaṭṭhitattā anāgatavacanamakāsi. **Āgataphalo**ti anāgāmiphalaṃ sandhāyāha, sampattaanāgāmiphaloti attho. Tatoyeva ca visesato aviparītaviditasatthusāsanattā **viññātasāsano. Idāni pabbajissatī**ti gihiliṅgena ānītakiccassa niṭṭhitattā evamāha. **Acirapakkantassa rañño**ti rañño acirapakkanteti attho. **Adhiṭṭhahitvā**ti antotambapaṇṇidīpe samāgatā suṇantūti adhiṭṭhahitvā.

Bhūmattharaṇasaṅkhepenāti bhūmattharaṇākārena. **Uppātapāṭhakā**ti nimittapāṭhakā, nemittakāti attho. **Gahitā dāni imehi pathavī**ti āsanānaṃ pathaviyaṃ atthatattā evamāhaṃsu. **Patiṭṭhahissatīti cintento**ti ettha tena kāraṇena sāsanapatiṭṭhānassa abhāvato avassaṃ patiṭṭhahantassa sāsanassa pubbanimittamidanti evaṃ pubbanimittabhāvena sallakkhesīti veditabbaṃ. **Paṇītenā**ti uttamena. **Sahatthā**ti sahatthena **santappetvā**ti suṭṭhu tappetvā, paripuṇṇaṃ suhitaṃ yāvadatthaṃ katvāti attho. **Petavatthuṃ vimānavatthuṃ saccasaṃyuttañca kathesī**ti desanāvidhikusalo thero janassa saṃvegaṃ janetuṃ paṭhamaṃ petavatthuṃ kathetvā tadanantaraṃ saṃvegajātaṃ janaṃ assāsetuṃ saggakathāvasena vimānavatthuñca kathetvā tadanantaraṃ paṭiladdhassāsānaṃ ‘‘mā ettha assādaṃ karotha nibbānaṃ vinā na aññaṃ kiñci saṅkhāragataṃ dhuvaṃ nāma atthi, tasmā paramassāsakaṃ nibbānamadhigantuṃ vāyamathā’’ti saccapaṭivedhatthāya ussāhaṃ janento ante saccasaṃyuttaṃ kathesīti veditabbaṃ.

Tesaṃ sutvāti tesaṃ santikā therānaṃ guṇakathaṃ sutvā. **Rañño saṃviditaṃ katvā**ti rañño nivedanaṃ katvā, rājānaṃ paṭivedayitvāti attho. **Alaṃ gacchāmā**ti purassa accāsannattā sāruppaṃ na hotīti paṭipakkhipanto āha. **Meghavanaṃ nāma uyyāna**nti mahāmeghavanuyyānaṃ. Tassa kira uyyānassa bhūmiggahaṇadivase akālamahāmegho uṭṭhahitvā sabbataḷākapokkharaṇiyo pūrento gimhābhihatarukkhalatādīnaṃ anuggaṇhantova pāvassi, tena kāraṇena taṃ mahāmeghavanaṃ nāma uyyānaṃ jātaṃ. Vuttañhetaṃ **mahāvaṃse** –

‘‘Uyyānaṭṭhānaggahaṇe, mahāmegho akālajo;
Pāvassi tena uyyānaṃ, mahāmeghavanaṃ ahū’’ti.

Sukhasayitabhāvaṃ pucchitvāti ‘‘kacci, bhante, idha sukhaṃ sayittha, tumhākaṃ idha nivāso sukha’’nti evaṃ sukhasayitabhāvaṃ pucchitvā tato therena ‘‘sukhasayitamhi, mahārāja, bhikkhūnaṃ phāsukamidaṃ uyyāna’’nti vutte ‘‘evaṃ sati idaṃ no uyyānaṃ dassāmī’’ti cintetvā **‘‘kappati, bhante, bhikkhusaṅghassa ārāmo’’**ti pucchi. **Imaṃ sutta**nti veḷuvanārāmapaṭiggahaṇe vuttamimaṃ suttaṃ. **Udaka**nti dakkhiṇodakaṃ. **Mahāmeghavanuyyānaṃ adāsī**ti ‘‘imaṃ mahāmeghavanuyyānaṃ saṅghassa dammī’’ti vatvā jeṭṭhamāsassa kāḷapakkhe dutiyadivase adāsi. Mahāvihārassa dakkhiṇodakapāteneva saddhiṃ patiṭṭhitabhāvepi na tāva tattha vihārakammaṃ niṭṭhitanti āha **‘‘idañca paṭhamaṃ vihāraṭṭhānaṃ bhavissatī’’**ti. **Punadivasepī**ti kāḷapakkhassa dutiyadivaseyeva. **Aḍḍhanavamānaṃ pāṇasahassāna**nti aḍḍhena navamānaṃ pāṇasahassānaṃ, pañcasatādhikānaṃ aṭṭhasahassānanti attho. **Jotipātubhāvaṭṭhāna**nti ñāṇālokassa pātubhāvaṭṭhānaṃ. **Appamādasutta**nti aṅguttaranikāye **mahāappamādasuttaṃ,** rājovādasuttanti vuttaṃ hoti.

Mahaccanti karaṇatthe paccattavacanaṃ, mahatā rājānubhāvenāti attho. Tumhe jānanatthanti sambandho. **Ariṭṭho nāma amacco**ti rañño bhāgineyyo ariṭṭho nāma amacco. **Pañcapaṇṇāsāyā**ti ettha ‘‘catupaṇṇāsāyā’’ti vattabbaṃ. Evañhi sati upari vuccamānaṃ ‘‘dvāsaṭṭhi arahanto’’ti vacanaṃ sameti. Teneva ca sīhaḷabhāsāya likhite **mahāvaṃse** ‘‘catupaṇṇāsāya saddhi’’nti vuttaṃ. **Dasabhātikasamākulaṃ rājakula**nti muṭasivassa puttehi abhayo devānampiyatisso mahānāgo uttiyo mattābhayo sūratissoti evamādīhi dasahi bhātikehi samākiṇṇaṃ rājakulaṃ. **Cetiyagirimhi vassaṃ vasiṃsū**ti āsāḷhīpuṇṇamadivase raññā dinnavihāreyeva paṭiggahetvā pāṭipadadivase vassaṃ vasiṃsu. **Pavāretvā**ti mahāpavāraṇāya pavāretvā. **Kattikapuṇṇamāya**nti aparakattikapuṇṇamāyaṃ. Mahāmahindatthero hi purimikāyaṃ upagantvā vutthavasso mahāpavāraṇāya pavāretvā tato ekamāsaṃ atikkamma cātumāsiniyaṃ puṇṇamadivase ariyagaṇaparivuto rājakulaṃ gantvā bhojanāvasāne ‘‘mahārāja, amhehi ciradiṭṭho sammāsambuddho’’tiādivacanamabrvi. Evañca katvā vakkhati ‘‘puṇṇamāyaṃ mahāvīro, cātumāsiniyā idhā’’ti. Yaṃ panettha **kenaci** vuttaṃ ‘‘vutthavasso pavāretvāti cātumāsiniyā pavāraṇāyāti attho, paṭhamapavāraṇāya vā pavāretvā ekamāsaṃ tattheva vasitvā kattikapuṇṇamiyaṃ avoca, aññathā ‘puṇṇamāyaṃ mahāvīro’ti vuttattā na sakkā gahetu’’nti, tattha cātumāsiniyā pavāraṇāyāti ayamatthavikappo na yujjati. Na hi purimikāya vassūpagatā cātumāsiniyaṃ pavārenti. **Ciradiṭṭho sammāsambuddho**ti satthussa sarīrāvayavo ca sammāsambuddhoyevāti katvā avayave samudāyavohāravasena evamāhāti daṭṭhabbaṃ yathā ‘‘samuddo diṭṭho’’ti.

Therena vuttampi gamanakāraṇaṃ ṭhapetvā idha vāse payojanameva dassetvā gamanaṃ paṭisedhetukāmo āha **‘‘ahaṃ bhante tumhe’’**tiādi. **Abhivādanā**dīsu ācariyaṃ disvā abhivādanakaraṇaṃ **abhivādanaṃ** nāma. Yasmiṃ vā disābhāge ācariyo vasati iriyāpathe kappento, tato abhimukhova vanditvā gacchati, vanditvā tiṭṭhati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, idaṃ abhivādanaṃ nāma. Ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ **paccuṭṭhānaṃ** nāma. Ācariyaṃ pana disvā añjaliṃ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmiṃ disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tatheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṃ paggayha namassatiyevāti idaṃ **añjalikammaṃ** nāma. Anucchavikakammassa pana karaṇaṃ **sāmīcikaraṇaṃ** nāma. Cīvarādīsu hi cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti, mahagghaṃ satamūlagghampi pañcasatamūlagghampi satasahassamūlagghampi detiyeva. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Idaṃ sāmīcikaraṇaṃ nāma. **Sarīradhātuyo**ti sarīrāvayavā. **Aññāta**nti aññātaṃ, viditaṃ mayāti attho. **Kuto lacchāmā**ti kuto labhissāma. **Sumanena saddhiṃ mantehī**ti paṭhamameva sāmaṇerassa kathitattā vā ‘‘jānāti esa amhākamadhippāya’’nti ñatvā vā evamāhāti daṭṭhabbaṃ.

Appossukko tvaṃ mahārājāti mahārāja tvaṃ dhātūnaṃ paṭilābhe mā ussukkaṃ karohi, mā tvaṃ tattha vāvaṭo bhava, aññaṃ tayā kattabbaṃ karohīti adhippāyo. Idāni tadeva raññā kattabbakiccaṃ dassento **‘‘vīthiyo sodhāpetvā’’**tiādimāha. **Sabbatāḷāvacare upaṭṭhāpetvā**ti kaṃsatāḷāditāḷaṃ avacarati etthāti tāḷāvacaraṃ vuccati ātatavitatādi sabbaṃ tūriyabhaṇḍaṃ. Teneva **parinibbānasuttaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘sabbañca tāḷāvacaraṃ sannipātethāti ettha sabbañca tāḷāvacaranti sabbaṃ tūriyabhaṇḍa’’nti vuttaṃ. Ettha pana sahacaraṇanayena sabbatūriyabhaṇḍānaṃ vādakāpi gahetuṃ vaṭṭantīti te sabbe upaṭṭhāpetvā sannipātetvāti vuttaṃ hoti. **Lacchasī**ti labhissasi. **Therā cetiyagirimeva agamaṃsū**ti rājanivesanato nikkhamitvā puna cetiyagirimeva agamaṃsu.

Tāvadevāti taṃ khaṇaṃyeva. **Pāṭaliputtadvāre**ti pāṭaliputtanagaradvāre. **Kiṃ bhante sumana āhiṇḍasī**ti sumana tvaṃ samaṇadhammaṃ akatvā kasmā vicarasīti pucchati. **Cetiyagirimhiyeva patiṭṭhāpetvā**ti pacchā tattha vihāratthāya ākaṅkhitabbabhāvato cetiyagirimhiyeva patiṭṭhāpetvā. **Vaḍḍhamānakacchāyāyā**ti pacchābhattanti attho. Pacchābhattameva hi chāyā vaḍḍhati. **Athassa etadahosī**ti dhātucaṅkoṭakaṃ disvā evaṃ cintesi. **Chattaṃ apanamatū**ti idaṃ setacchattaṃ sayameva me sīsoparito dhātucaṅkoṭakābhimukhaṃ hutvā namatūti attho. **Mayhaṃ matthake patiṭṭhātū**ti idaṃ dhātucaṅkoṭakaṃ therassa hatthato dhātuyā saha āgantvā sirasmiṃ me patiṭṭhātūti attho. **Pokkharavassaṃ** nāma pokkharapattappamāṇaṃ valāhakamajjhe uṭṭhahitvā kamena pharitvā temetukāmeyeva temayamānaṃ mahantaṃ hutvā vassati. **Mahāvīro**ti mahāparakkamo. Mahāvīrāvayavattā cettha satthuvohārena dhātuyo eva niddiṭṭhā. Dhātusarīrenāgamanañhi sandhāya ayaṃ gāthā vuttā.

Pacchimadisābhimukhova hutvā apasakkantoti piṭṭhito piṭṭhitoyeva pacchimadisābhimukho hutvā osakkanto, gacchantoti attho. Kiñcāpi esa pacchimadisaṃ na oloketi, tathāpi pacchimadisaṃ sandhāya gacchatīti ‘‘pacchimadisābhimukho’’ti vuttaṃ. **Puratthimena dvārena nagaraṃ pavisitvā**ti ettha piṭṭhito piṭṭhitoyeva āgantvā dvāre sampatte parivattetvā ujukeneva nagaraṃ pāvisīti veditabbaṃ. **Mahejavatthu nāmā**ti mahejanāmakena yakkhena pariggahitaṃ ekaṃ devaṭṭhānanti veditabbaṃ. **Paribhogacetiyaṭṭhāna**nti ettha paribhuttūpakaraṇāni nidahitvā kataṃ cetiyaṃ paribhogacetiyanti daṭṭhabbaṃ. Tividhañhi cetiyaṃ vadanti paribhogacetiyaṃ dhātucetiyaṃ dhammacetiyanti. Tattha **paribhogacetiyaṃ** vuttanayameva. **Dhātucetiyaṃ** pana dhātuyo nidahitvā kataṃ. Paṭiccasamuppādādilikhitapotthakaṃ nidahitvā kataṃ pana **dhammacetiyaṃ** nāma. Sārīrikaṃ paribhogikaṃ uddissakanti evampi tippabhedaṃ cetiyaṃ vadanti. Ayaṃ pana pabhedo paṭimārūpassapi uddissakacetiyeneva saṅgahitattā suṭṭhutaraṃ yujjati.

Kathaṃ pana idaṃ ṭhānaṃ tiṇṇaṃ buddhānaṃ paribhogacetiyaṭṭhānaṃ ahosīti āha **‘‘atīte kirā’’**tiādi. **Pajjarakenā**ti ettha pajjarako nāma rogo vuccati. So ca yakkhānubhāvena samuppannoti veditabbo. Tadā kira puṇṇakāḷo nāma yakkho attano ānubhāvena manussānampi sarīre pajjarakaṃ nāma rogaṃ samuṭṭhāpesi. Vuttañhetaṃ **mahāvaṃse** –

‘‘Rakkhasehi janassettha, rogo pajjarako ahū’’ti;

Dīpavaṃsepi cetaṃ vuttaṃ –

‘‘Rakkhasā ca bahū tattha, pajjarā ca samuṭṭhitā;
Pajjarena bahū sattā, nassanti dīpamuttame’’ti.

Anayabyasananti ettha **anayo**ti avaḍḍhi. Kāyikaṃ cetasikañca sukhaṃ byasati vikkhipati vināsetīti **byasana**nti dukkhaṃ vuccati. Kiñcāpi ‘‘buddhacakkhunā lokaṃ olokento’’ti vuttaṃ, tathāpi ‘‘te satte anayabyasanamāpajjante disvā’’ti vacanato paṭhamaṃ buddhacakkhunā lokaṃ oloketvā pacchā sabbaññutaññāṇena lokaṃ olokento te satte anayabyasanamāpajjante disvāti gahetabbaṃ. Na hi āsayānusayādibuddhacakkhussa te sattā anayabyasanaṃ āpajjantā dissanti. **Dubbuṭṭhikā**ti visamavassādivasena duṭṭhā asobhanā vuṭṭhiyeva dubbuṭṭhikā, sassuppattihetubhūtā kāyasukhuppattisappāyā sattupakārā sammā vuṭṭhi tattha na hotīti adhippāyo. Tatoyeva ca **‘‘dubbhikkhaṃ dussassa’’**nti vuttaṃ. Bhikkhāya abhāvo, dullabhabhāvo vā **dubbhikkhaṃ,** sulabhā tattha bhikkhā na hotīti vuttaṃ hoti. Sassānaṃ abhāvo, asampannatā vā **dussassaṃ. Devo**ti meghassetaṃ nāmaṃ. **Sammādhāramanupavecchī**ti udakadhāraṃ sammā vimuñci, sammā anupavassīti vuttaṃ hoti.

Mahāvivādo hotīti tasmiṃ kira kāle jayantamahārājena ca tassa rañño kaniṭṭhabhātukena samiddhakumāranāmakena uparājena ca saddhiṃ imasmiṃ dīpe mahāyuddhaṃ upaṭṭhitaṃ. Tenetaṃ vuttaṃ ‘‘tena kho pana samayena maṇḍadīpe mahāvivādo hotī’’ti. **Hotī**ti kiriyā kālamapekkhitvā vattamānapayogo, vivādassa pana atītakālikattaṃ ‘‘tena kho pana samayenā’’ti imināva viññāyati. Saddantarasannidhānena hettha atītakālāvagamo yathā ‘‘bhāsate vaḍḍhate tadā’’ti. Evaṃ sabbattha īdisesu ṭhānesu vattamānapayogo daṭṭhabbo. **Kalahaviggahajātā**ti ettha kalaho nāma matthakappatto kāyakalahopi vācākalahopi. Tattha hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbo kalaho **kāyakalaho**. Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātabbo kalaho **vācākalaho**. Vipaccanīkagahaṇaṃ **viggaho**. Kalahassa pubbabhāge uppanno aññamaññaviruddhagāho. Atha vā kalaho nāma **vācākalaho**. Aññamaññaṃ hatthaparāmāsādivasena virūpaṃ viruddhaṃ vā gahaṇaṃ viggaho **kāyakalaho**. Yathāvutto kalaho ca viggaho ca jāto sañjāto etesanti kalahaviggahajātā, sañjātakalahaviggahāti attho.

Tāni sāsanantaradhānena nassantīti pariyattipaṭivedhapaṭipattisaṅkhātassa tividhassapi sāsanassa antaradhānena dhātuparinibbāne sati tāni cetiyāni vinassanti. Tīṇi (dī. ni. aṭṭha. 3.161; vibha. aṭṭha. 809) hi parinibbānāni kilesaparinibbānaṃ khandhaparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti, tāni pana amhākaṃ bhagavato vasena evaṃ veditabbāni. Tassa hi **kilesaparinibbānaṃ** bodhipallaṅke ahosi, **khandhaparinibbānaṃ** kusinārāyaṃ. **Dhātuparinibbānaṃ** anāgate bhavissati. Sāsanassa kira osakkanakāle imasmiṃ tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyato nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti, sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātuṃ pharissanti. Tato dasasahassacakkavāḷe devatā sannipatitvā ‘‘ajja satthā parinibbāti, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhāka’’nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruññaṃ karissanti, ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsave avasesā sakabhāvena saṇṭhātuṃ na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattiyāpi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu paricchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti.

Divā bodhirukkhaṭṭhāne hatthisālāyaṃ tiṭṭhatīti divā vatthuvicinanāya okāsaṃ kurumāno tato dhātuṃ gahetvā kumbhe ṭhapetvā sadhātukova hutvā tiṭṭhatīti vadanti. Vuttañhetaṃ **mahāvaṃse** –

‘‘Rattiṃ nāgonupariyāti, taṃ ṭhānaṃ so sadhātukaṃ;

Bodhiṭṭhānamhi sālāyaṃ, divā ṭhāti sadhātuko’’ti.

Thūpapatiṭṭhānabhūmiṃ pariyāyatīti matthakato dhātuṃ tattha patiṭṭhāpetvā sadhātukaṃ thūpapatiṭṭhānabhūmiṃ rattibhāge pariyāyati, samantato vicaratīti attho. **Jaṅghappamāṇa**nti pupphaṭṭhānappamāṇaṃ. Thūpakucchito heṭṭhābhāgañhi thūpassa jaṅghāti vadanti. **Dhātuoropanatthāyā**ti hatthikumbhato dhātukaraṇḍakassa oropanatthāya. **Sakalanagarañca janapado cā**ti nagaravāsino janapadavāsino ca abhedato nagarajanapadasaddehi vuttā ‘‘sabbo gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī’’tiādīsu viya. **Mahājanakāye**ti mahājanasamūhe. Samūhapariyāyo hettha kāyasaddo. Ekekadhātuppadesato tejodakanikkhamanādivasena yamakayamakaṃ hutvā pavattaṃ pāṭihāriyaṃ **yamakapāṭihāriyaṃ**. Channaṃ vaṇṇānaṃ rasmiyo cāti sambandho kātabbo. Channaṃ vaṇṇānaṃ udakadhārā cāti evampettha sambandhaṃ vadanti. Parinibbutepi bhagavati tassānubhāvena evarūpaṃ pāṭihāriyamahosiyevāti dassetuṃ **‘‘evaṃ acintiyā’’**tiādigāthamāha. **Buddhadhammā**ti ettha buddhaguṇā.

Dharamānakālepi tikkhattuṃ āgamāsīti bhagavā kira abhisambodhito navame māse phussapuṇṇamadivase yakkhādhivāsaṃ laṅkādīpamupagantvā laṅkāmajjhe tiyojanāyate yojanavitthate mahānāgavanuyyāne mahāyakkhasamāgame upariākāse ṭhatvā kappuṭṭhānasamaye samuṭṭhitavuṭṭhivātanibbisesavassavāyunā ca lokantarikanirayandhakārasadisaghorandhakāranikāyena ca sītanarakanibbisesabahalasītena ca saṃvaṭṭakālasañjātavātasaṅkhubhitehi meghanabhagajjitasadisena gaganamedanīninnādena ca yakkhānaṃ bhayaṃ santāsaṃ janetvā tehi yācitābhayo ‘‘detha me samaggā nisīdanaṭṭhāna’’nti vatvā ‘‘dema te sakaladīpaṃ, dehi no, mārisa, abhaya’’nti vutte sabbaṃ taṃ upaddavaṃ antaradhāpetvā yakkhadattabhūmiyā cammakhaṇḍaṃ pattharitvā tattha nisinno samantato jalamānaṃ cammakhaṇḍaṃ pasāretvā kappuṭṭhānaggisadisadahanābhibhūtānaṃ jaladhisalilabhītānaṃ samantā velante bhamantānaṃ yakkhānaṃ giridīpaṃ dassetvā tesu tattha patiṭṭhitesu taṃ yathāṭhāne patiṭṭhāpetvā cammakhaṇḍaṃ saṅkhipitvā nisinno tadā samāgate anekadevatāsannipāte dhammaṃ desetvā anekapāṇakoṭīnaṃ dhammābhisamayaṃ katvā sumanakūṭavāsinā mahāsumanadevarājena samadhigatasotāpattiphalena yācitapūjanīyo sīsaṃ parāmasitvā muṭṭhimattā nīlāmalakesadhātuyo tassa datvā jambudīpamagamāsi.

Dutiyaṃ abhisambodhito pañcame saṃvacchare cūḷodaramahodarānaṃ jalathalanivāsīnaṃ mātulabhāgineyyānaṃ nāgarājūnaṃ maṇipallaṅkaṃ nissāya upaṭṭhitamahāsaṅgāme nāgānaṃ mahāvināsaṃ disvā cittamāsakāḷapakkhassa uposathadivase pātova samiddhasumanena nāma rukkhadevaputtena chattaṃ katvā dhāritarājāyatano nāgadīpaṃ samāgantvā saṅgāmamajjhe ākāse pallaṅkena nisinno ghorandhakārena nāge santāsetvā assāsento ālokaṃ dassetvā sañjātapītisomanassānaṃ upagatanāgānaṃ sāmaggikaraṇīyaṃ dhammaṃ desetvā mātulabhāgineyyehi dvīhi nāgarājūhi pūjite pathavītalagate maṇipallaṅke nisinno nāgehi dibbannapānehi santappito jalathalanivāsino asītikoṭināge saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpetvā tehi namassituṃ pallaṅkañca rājāyatanapādapañca tattha patiṭṭhāpetvā jambudīpamagamāsi.

Tatiyampi abhisambodhito aṭṭhame saṃvacchare mahodaramātulena maṇiakkhikanāgarājenābhiyācito visākhapuṇṇamadivase pañcabhikkhusataparivuto kalyāṇīpadese maṇiakkhikassa bhavanamupagantvā tattha māpitaruciraratanamaṇḍape manoharavarapallaṅke nisinno nāgarājena dibbannapānehi santappetvā nāgamāṇavikagaṇaparivutena dibbamālāgandhādīhi pūjito tattha dhammaṃ desetvā vuṭṭhāyāsanā sumanakūṭe padaṃ dassetvā pabbatapāde divāvihāraṃ katvā dīghavāpicetiyaṭṭhāne ca mubhiyaṅgaṇacetiyaṭṭhāne ca kalyāṇīcetiyaṭṭhāne ca mahābodhiṭṭhāne ca thūpārāmaṭṭhāne ca mahācetiyaṭṭhāne ca sasāvako nisīditvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā silācetiyaṭṭhāneyeva ṭhatvā devanāge samanusāsitvā jambudīpamagamāsi. Evaṃ bhagavā dharamānakālepi imaṃ dīpaṃ tikkhattuṃ āgamāsīti veditabbaṃ.

Idāni tadeva tikkhattumāgamanaṃ saṅkhepato vibhāvento āha **‘‘paṭhamaṃ yakkhadamanattha’’**ntiādi. **Rakkhaṃ karonto**ti yakkhānaṃ puna apavisanatthāya rakkhaṃ karonto. **Āvijjī**ti samantato vicari. **Mātulabhāgineyyāna**nti cūḷodaramahodarānaṃ. Ettha pana kiñcāpi bhagavā samiddhasumanena nāma devaputtena saddhiṃ āgato, tathāpi pacchāsamaṇena ekenapi bhikkhunā saddhiṃ anāgatattā **‘‘ekakova āgantvā’’**ti vuttaṃ. Tadanurūpassa paripanthassa vihatattā **‘‘pariḷāhaṃ vūpasametvā’’**ti vuttaṃ. **Rañño bhātā**ti rañño kaniṭṭhabhātā. **Abhayo**ti mattābhayo.

Anuḷā devīti rañño jeṭṭhabhātujāyā anuḷā devī. **Purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patiṭṭhāsī**ti yadā hi so **kakusandho** nāma bhagavā imasmiṃ dīpe manusse pajjarakābhibhūte anayabyasanamāpajjante disvā karuṇāya sañcoditahadayo imaṃ dīpamāgato, tadā taṃ rogabhayaṃ vūpasametvā sannipatitānaṃ dhammaṃ desento caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayaṃ katvā sāyanhasamaye bodhipatiṭṭhānārahaṭṭhānaṃ gantvā tattha samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ‘‘mama sirīsamahābodhito dakkhiṇamahāsākhamādāya rucanandā bhikkhunī idhāgacchatū’’ti adhiṭṭhāsi. Sā satthu cittaṃ ñatvā taṅkhaṇaññeva khemavatīrājadhāniyā khemarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ khemarājena dāpetvā taṃ sayaṃ chijjitvā suvaṇṇakaṭāhe ṭhitaṃ bodhisākhamādāya pañcasatabhikkhunīhi ceva devatāhi ca parivāritā iddhiyā idhānetvā tathāgatena pasārite dakkhiṇahatthe sasuvaṇṇakaṭāhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ tathāgato abhayassa nāma rañño datvā tena tasmiṃ samaye ‘‘mahātitthavana’’nti paññāte mahāmeghavanuyyāne patiṭṭhāpesi.

Koṇāgamano ca bhagavā dubbuṭṭhipīḷite dīpavāsino disvā imaṃ dīpamāgato taṃ bhayaṃ vūpasametvā dhammaṃ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalesu patiṭṭhāpetvā pubbabodhiṭṭhānaṃ gantvā samāpattipariyosāne ‘‘mama udumbaramahābodhito dakkhiṇamahāsākhamādāya karakanattā bhikkhunī idhāgacchatū’’ti cintesi. Sā bhagavato adhippāyaṃ viditvā taṅkhaṇaññeva sobharājadhāniyā sobharājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ sobharājena dāpetvā taṃ sayaṃ chijjitvā hemakaṭāhe patiṭṭhitaṃ bodhisākhamādāya pañcasatabhikkhunīhi saddhiṃ suragaṇaparivutā iddhiyā idhāharitvā satthārā pasāritadakkhiṇapāṇitale sahemakaṭāhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ tathāgato samiddhassa rañño datvā tena tasmiṃ samaye ‘‘mahānāgavana’’nti saṅkhyaṃ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patiṭṭhāpesi.

Kassapopi ca bhagavā upaṭṭhitarājūparājayuddhena pāṇino vināsaṃ disvā karuṇāya codito imaṃ dīpamāgantvā taṃ kalahaṃ vūpasametvā dhammaṃ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalaṃ pāpetvā mahābodhiṭṭhānaṃ gantvā tattha samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ‘‘mama nigrodhamahābodhito dakkhiṇamahāsākhamādāya sudhammā bhikkhunī idhāgacchatū’’ti adhiṭṭhāsi. Sā bhagavato cittaṃ viditvā taṅkhaṇaññeva bārāṇasīrājadhāniyā brahmadattarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ brahmadattena dāpetvā taṃ sayaṃ chijjitvā kanakakaṭāhe ṭhitaṃ bodhisākhamādāya pañcasatabhikkhunīparivārā devagaṇaparivutā iddhiyā ettha ānetvā munindena pasārite dakkhiṇakaratale sasuvaṇṇakaṭāhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ bhagavā jayantarañño datvā tena tasmiṃ samaye ‘‘mahāsālavana’’nti saṅkhyaṃ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patiṭṭhāpesi. Evaṃ imasmiṃ dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhiṃ patiṭṭhāpesi. Taṃ sandhāya evamāha ‘‘imasmiñca mahārāja dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patiṭṭhāsī’’ti.

Sarasaraṃsijālavissajjanakenāti siniddhatāya rasavantaṃ ojavantaṃ abhinavaraṃsijālaṃ vissajjentena. Atha vā ito cito ca saṃsaraṇato sarasaṃ sajīvaṃ jīvamānaṃ viya raṃsijālaṃ vissajjentena. Atha vā sarasakāle dharamānakāle buddhena viya raṃsijālaṃ muñcantenāti evamettha atthaṃ vaṇṇayanti. Ekadivaseneva agamāsīti sambandho. **Pañcahi kaññāsatehī**ti attano paricārikehi pañcahi kaññāsatehi. **Upassayaṃ kārāpetvā**ti bhikkhunupassayaṃ kārāpetvā. **Appesī**ti lekhasāsanaṃ patiṭṭhāpesi. **Evañca avocā**ti rājasandesaṃ appetvā therassa mukhasāsanaṃ viññāpento evaṃ avoca. **Udikkhatī**ti apekkhati pattheti.

Chinnahatthaṃ viyāti chinnahatthavantaṃ viya. Chinnā hatthā etassāti chinnahatthoti aññapadatthasamāso daṭṭhabbo. **Pabbajjāpurekkhārā**ti pabbajjābhimukhā, pabbajjāya sañjātābhilāsā ‘‘kadā nu kho pabbajissāmī’’ti tattha ussukkamāpannāti vuttaṃ hoti. **Maṃ paṭimānetī**ti maṃ udikkhati. Satthena ghātaṃ na arahatīti **asatthaghātārahaṃ. Himavalāhakagabbha**nti himapuṇṇavalāhakagabbhaṃ. Pāṭihāriyavasena jātaṃ himameva ‘‘valāhakagabbha’’ntipi vadanti. **Doṇamattā**ti magadhanāḷiyā soḷasanāḷippamāṇā.

Magganti sattayojanikaṃ maggaṃ. **Paṭijaggāpetvā**ti sodhāpetvā, khāṇukaṇṭakādīni harāpetvā tattha bahalavipulavālukaṃ okirāpetvāti vuttaṃ hoti. **Kammāravaṇṇa**nti rañño pakatisuvaṇṇakāravaṇṇaṃ. **Navahatthaparikkhepa**nti navahatthappamāṇo parikkhepo assāti navahatthaparikkhepaṃ, parikkhepato navahatthappamāṇanti vuttaṃ hoti. **‘‘Pañcahatthubbedha’’**ntiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Tihatthavikkhambha**nti tihatthappamāṇavitthāraṃ. **Samussitadhajapaṭāka**nti ussāpitanīlapītādivividhadhajapaṭākaṃ. **Nānāratanavicitta**nti tattha tattha racitanānāratanehi suvicittaṃ. **Anekālaṅkārapaṭimaṇḍita**nti pasannajanapūjitehi hatthūpagādīhi nānālaṅkārehi sajjitaṃ. **Nānāvidhakusumasamākiṇṇa**nti upahāravasena upanītehi nānappakārehi vaṇṇagandhasampannehi jalathalapupphehi ākiṇṇaṃ. **Anekatūriyasaṅghuṭṭha**nti ātabhavitatādipañcaṅgikatūriyasaṅghositaṃ. **Avasesaṃ adassanaṃ agamāsī**ti ettha ‘‘handa, mahārāja, tayā gahetabbā ayaṃ sākhā, tassa upanissayabhūto ayaṃ khandho, na mayaṃ tayā gahetabbā’’ti vadantā viya avasesā sākhā satthu tejasā adassanamagamaṃsūti vadanti. **Gavakkhajālasadisa**nti bhāvanapuṃsakaṃ, jālakavāṭasadisaṃ katvāti attho. **Celukkhepasatasahassāni pavattiṃsū**ti tesaṃ tesaṃ janānaṃ sīsopari bhamantānaṃ uttarāsaṅgacelānaṃ ukkhepasatasahassāni pavattiṃsūti attho. **Mūlasatenā**ti dasasu lekhāsu ekekāya dasa dasa hutvā nikkhantamūlasatena. **Dasa mahāmūlā**ti paṭhamalekhāya nikkhantadasamahāmūlāni.

Devadundubhiyo phaliṃsūti devadundubhiyo thaniṃsu. **Devadundubhī**ti ca na ettha kāci bherī adhippetā, atha kho uppātabhāvena ākāsagato nigghosasaddo. **Devo**ti hi megho. Tassa hi acchabhāvena ākāsavaṇṇassa devassābhāvena sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhīti samaññā, tasmā devadundubhiyo phaliṃsūti devo sukkhagajjitaṃ gajjīti vuttaṃ hoti. **Pabbatānaṃ naccehī**ti pathavīkampena ito cito ca bhamantānaṃ pabbatānaṃ naccehi. **Yakkhānaṃ hiṅkārehī**ti vimhayajātānaṃ yakkhānaṃ vimhayappakāsanavasena pavattehi hiṅkārasaddehi. Yakkhā hi vimhayajātā ‘‘hiṃ hi’’nti saddaṃ nicchārenti. **Thutijappehī**ti pasaṃsāvacanehi. **Brahmānaṃ apphoṭanehī**ti pītisomanassajātānaṃ brahmānaṃ bāhāyaṃ paharaṇasaṅkhātehi apphoṭanehi. Pītisomanassajātā hi brahmāno vāmahatthaṃ samiñjitvā dakkhiṇena hatthena bāhāyaṃ pahāraṃ denti. **Ekakolāhala**nti ekato pavattakolāhalaṃ. **Ekaninnāda**nti ekato pavattanigghosaṃ. Phalato nikkhantā chabbaṇṇarasmiyo ujukaṃ uggantvā onamitvā cakkavāḷapabbatamukhavaṭṭiṃ āhacca tiṭṭhantīti āha **‘‘sakalacakkavāḷaṃ ratanagopānasīvinaddhaṃ viya kurumānā’’**ti. **Taṅkhaṇato ca pana pabhutī**ti vuttanayena suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitassa mahābodhissa chabbaṇṇarasmīnaṃ vissajjitakālato pabhuti. **Himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsī**ti suvaṇṇakaṭāheneva saddhiṃ uggantvā himodakapuṇṇaṃ valāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsi. Paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva hi bodhi pacchā vuttappakāraacchariyapaṭimaṇḍito hutvā himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsi. Teneva vakkhati ‘‘paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahi, tato himagabbhasattāhaṃ abhisekasattāhañca vītināmetvā’’tiādi. Tatoyeva ca **mahāvaṃse**pi vuttaṃ –

‘‘Evaṃ satena mūlānaṃ, tatthesā gandhakaddame;
Patiṭṭhāsi mahābodhi, pasādentī mahājanaṃ.

‘‘Tassā khandho dasahattho, pañca sākhā manoramā;
Catuhatthā catuhatthā, dasaḍḍhaphalamaṇḍitā.

‘‘Sahassantu pasākhānaṃ, sākhānaṃ tāsamāsi ca;
Evaṃ āsi mahābodhi, manoharasirindharā.

‘‘Kaṭāhamhi mahābodhi, patiṭṭhitakkhaṇe mahī;
Akampi pāṭihīrāni, ahesuṃ vividhāni ca.

‘‘Sayaṃ nādehi tūriyānaṃ, devesu mānusesu ca;
Sādhukāraninnādehi, devabrahmagaṇassa ca.

‘‘Meghānaṃ migapakkhīnaṃ, yakkhādīnaṃ ravehi ca;
Ravehi ca mahīkampe, ekakolāhalaṃ ahu.

‘‘Bodhiyā phalapattehi, chabbaṇṇaraṃsiyo subhā;
Nikkhamitvā cakkavāḷaṃ, sakalaṃ sobhayiṃsu ca.

‘‘Sakaṭāhā mahābodhi, uggantvāna tato nabhaṃ;
Aṭṭhāsi himagabbhamhi, sattāhāni adassanā’’ti.

Tasmā suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva bodhi kaṭāheneva saddhi uggantvā himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsīti veditabbaṃ.

Heṭṭhā pana bhagavato adhiṭṭhānakkamaṃ dassentena yaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Bhagavā kira mahāparinibbānamañce nipanno laṅkādīpe mahābodhipatiṭṭhāpanatthāya asokamahārājā mahābodhiggahaṇatthaṃ gamissati, tadā mahābodhissa dakkhiṇasākhā sayameva chijjitvā suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhātūti adhiṭṭhāsi, idamekamadhiṭṭhānaṃ.
>
> ‘‘Tattha patiṭṭhānakāle ca ‘mahābodhi himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā tiṭṭhatū’ti adhiṭṭhāsi, idaṃ dutiyamadhiṭṭhānaṃ.
>
> ‘‘Sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanto pattehi ca phalehi ca chabbaṇṇarasmiyo muñcatūti adhiṭṭhāsi, idaṃ tatiyamadhiṭṭhāna’’nti.

Taṃ iminā na sameti. Tattha hi paṭhamaṃ himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā pacchā sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanañca vuttaṃ, tasmā aṭṭhakathāya pubbenāparaṃ na sameti. **Mahāvaṃse** pana adhiṭṭhānepi paṭhamaṃ suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahanaṃ pacchāyeva chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ himavalāhakagabbhapavisanañca. Vuttañhetaṃ –

‘‘Parinibbānamañcamhi, nipannena jinena hi;
Kataṃ mahāadhiṭṭhānaṃ, pañcakaṃ pañcacakkhunā.

‘‘Gayhamānā mahābodhi-sākhāsokena dakkhiṇā;
Chijjitvāna sayaṃyeva, patiṭṭhātu kaṭāhake.

‘‘Patiṭṭhahitvā sā sākhā, chabbaṇṇarasmiyo subhā;
Rājayantī disā sabbā, phalapattehi muñcatu.

‘‘Sasuvaṇṇakaṭāhā sā, uggantvāna manoramā;
Adissamānā sattāhaṃ, himagabbhamhi tiṭṭhatū’’ti.

Bodhivaṃsepi ca ayameva adhiṭṭhānakkamo vutto, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vutto adhiṭṭhānakkamo yathā pubbenāparaṃ na virujjhati, tathā vīmaṃsitvā gahetabbo.

Himañca chabbaṇṇaraṃsiyo ca āvattitvā mahābodhimeva pavisiṃsūti mahābodhiṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ himañca bodhito nikkhantachabbaṇṇarasmiyo ca āvattitvā padakkhiṇaṃ katvā bodhimeva pavisiṃsu, bodhipaviṭṭhā viya hutvā antarahitāti vuttaṃ hoti. Ettha pana ‘‘himañca raṃsiyo cā’’ti ayameva pāṭho satasodhitasammate porāṇapotthake sesesu ca sabbapotthakesu dissati. **Mahāvaṃse**pi cetaṃ vuttaṃ –

‘‘Atīte tamhi sattāhe, sabbe himavalāhakā;
Pavisiṃsu mahābodhiṃ, sabbā tā raṃsiyopi cā’’ti.

Kenaci pana ‘‘pañca raṃsiyo’’ti pāṭhaṃ parikappetvā yaṃ vuttaṃ ‘‘sabbadisāhi pañca rasmiyo āvattitvāti pañcahi phalehi nikkhantattā pañca, tā pana chabbaṇṇāvā’’ti, taṃ tassa sammohavijambhitamattanti daṭṭhabbaṃ. **Paripuṇṇakhandhasākhāpasākhapañcaphalapaṭimaṇḍito**ti paripuṇṇakhandhasākhāpasākhāhi ceva pañcahi ca phalehi paṭimaṇḍito, samantato vibhūsitoti attho. **Abhisekaṃ datvā**ti anotattodakena abhisekaṃ datvā. **Mahābodhiṭṭhāneyeva aṭṭhāsī**ti bodhisamīpeyeva vasi.

Pubbakattikapavāraṇādivaseti assayujamāsassa juṇhapakkhapuṇṇamiyaṃ. Cātuddasīuposathattā dvisattāhe jāte uposatho sampattoti āha **‘‘kāḷapakkhassa uposathadivase’’**ti, assayujamāsakāḷapakkhassa cātuddasīuposatheti attho. **Pācīnamahāsālamūle ṭhapesī**ti nagarassa pācīnadisābhāge jātassa mahāsālarukkhassa heṭṭhā maṇḍapaṃ kāretvā tattha ṭhapesi. **Sattarasame divase**ti pāṭipadadivasato dutiyadivase. **Kattikachaṇapūjaṃ addasā**ti kattikachaṇavasena bodhissa kariyamānaṃ pūjaṃ sumanasāmaṇero addasa, disvā ca āgato sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Taṃ sandhāyeva ca thero bodhiāharaṇatthaṃ pesesi.

Aṭṭhārasa devatākulānīti mahābodhiṃ parivāretvā ṭhitanāgayakkhādidevatākulāni datvāti sambandho. Amaccakulāni bodhissa kattabbavicāraṇatthāya adāsi, brāhmaṇakulāni lokasammatattā udakāsiñcanatthāya adāsi, kuṭumbiyakulāni bodhissa kattabbapūjopakaraṇagopanatthāya adāsi. ‘‘Gopakā rājakammino tathā taracchā’’ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘gopakakulāni bodhisiñcanatthaṃ khīradhenupālanatthāya taracchakulāni kāliṅgakulāni vissāsikāni padhānamanussakulānī’’ti vuttaṃ. **Kāliṅgakulānī**ti ettha ‘‘udakādigāhakā kāliṅgā’’ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. ‘‘Kaliṅgesu janapade jātisampannakulaṃ kāliṅgakula’’nti keci. **Iminā parivārenā**ti sahatthe karaṇavacanaṃ, iminā vuttappakāraparivārena saddhinti attho. **Viñjhāṭaviṃ samatikkammā**ti rājā sayampi mahābodhissa paccuggamanaṃ karonto senaṅgaparivuto thalapathena gacchanto viñjhāṭaviṃ nāma aṭaviṃ atikkamitvā. **Tāmalittiṃ anuppatto**ti tāmalittiṃ nāma titthaṃ sampatto. **Idamassa tatiya**nti suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitamahābodhissa rajjasampadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tato pubbe panesa ekavāraṃ saddhāya sakalajambudīparajjena mahābodhiṃ pūjesiyeva, tasmā tena saddhiṃ catutthamidaṃ rajjasampadānaṃ. Mahābodhiṃ pana yasmiṃ yasmiṃ divase rajjena pūjesi, tasmiṃ tasmiṃ divase sakalajambudīparajjato uppannaṃ āyaṃ gahetvā mahābodhipūjaṃ kāresi.

Māgasiramāsassāti migasiramāsassa. **Paṭhamapāṭipadadivase**ti sukkapakkhapāṭipadadivase. Tañhi kaṇhapakkhapāṭipadadivasaṃ apekkhitvā ‘‘paṭhamapāṭipadadivasa’’nti vuccati. Idañca imasmiṃ dīpe pavattamānavohāraṃ gahetvā vuttaṃ. Tattha pana puṇṇamito paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti vohārassa pavattattā tena vohārena ‘‘dutiyapāṭipadadivase’’ti vattabbaṃ siyā. Tattha hi kaṇhapakkhapāṭipadadivasaṃ ‘‘paṭhamapāṭipada’’nti vuccati. **Ukkhipitvā**ti mahāsālamūle dinnehi soḷasahi jātisampannakulehi saddhiṃ ukkhipitvāti vadanti. **Gacchati vatare**ti ettha **are**ti khede. Tenevāha ‘‘kanditvā’’ti, bodhiyā adassanaṃ asahamāno roditvā paridevitvāti attho. **Sarasaraṃsijāla**nti ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. **Mahābodhisamāruḷhā**ti mahābodhinā samāruḷhā. **Passato passato**ti anādare sāmivacanaṃ, passantassevāti attho. **Mahāsamuddatalaṃ pakkhantā**ti mahāsamuddassa udakatalaṃ pakkhandi. **Samantā yojana**nti samantato ekekena passena yojanappamāṇe padese. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. **Vīciyo vūpasantā**ti vīciyo na uṭṭhahiṃsu, nāhesunti vuttaṃ hoti. **Pavajjiṃsū**ti viraviṃsu, nādaṃ pavattayiṃsūti attho. **Rukkhādisannissitāhī**ti ettha **ādi-**saddena pabbatādisannissitā devatā saṅgaṇhāti.

Supaṇṇarūpenāti supaṇṇasadisena rūpena. **Nāgakulāni santāsesī**ti mahābodhiggahaṇatthaṃ āgatāni nāgakulāni santāsesi, tesaṃ bhayaṃ uppādetvā palāpesīti vuttaṃ hoti. Tadā hi samuddavāsino nāgā mahābodhiṃ gahetuṃ vātavassandhakārādīhi mahantaṃ vikubbanaṃ akaṃsu. Tato saṅghamittattherī garuḷavaṇṇaṃ māpetvā tena garuḷarūpena ākāsaṃ pūrayamānā sikhāmarīcijālena gaganaṃ ekandhakāraṃ katvā pakkhappahāravātena mahāsamuddaṃ āloḷetvā saṃvaṭṭajaladhinādasadisena ravena nāgānaṃ hadayāni bhindantī viya tāsetvā nāge palāpesi. **Te ca utrastarūpā nāgā āgantvā**ti te ca vuttanayena uttāsitā nāgā puna āgantvā. **Taṃ vibhūti**nti taṃ iddhipāṭihāriyasaṅkhātaṃ vibhūtiṃ, taṃ acchariyanti vuttaṃ hoti. **Therī yācitvā**ti ‘‘ayye, amhākaṃ bhagavā mucalindanāgarājassa bhogāvaliṃ attano gandhakuṭiṃ katvā sattāhaṃ tassa saṅgahaṃ akāsi. Abhisambujjhanadivase nerañjarānadītīre attano ucchiṭṭhapattaṃ mahākāḷanāgassa vissajjesi. Uruvelanāgena māpitaṃ visadhūmadahanaṃ agaṇetvā tassa saraṇasīlābharaṇamadāsi. Mahāmoggallānattheraṃ pesetvā nandopanandanāgarājānaṃ dametvā nibbisaṃ akāsi. Evaṃ so lokanāyako amhākaṃ upakārako, tvampi no dosamassaritvā muhuttaṃ mahābodhiṃ vissajjetvā nāgalokassa saggamokkhamaggaṃ sampādehī’’ti evaṃ yācitvā.

Mahābodhiviyogadukkhitoti mahābodhiviyogena dukkhito sañjātamānasikadukkho. **Kanditvā**ti imassa pariyāyavacanamattaṃ **roditvā**ti, guṇakittanavasena vā punappunaṃ roditvā, vilāpaṃ katvāti attho.

Uttaradvāratoti anurādhapurassa uttaradvārato. **Maggaṃ sodhāpetvā**ti khāṇukaṇṭakādīnaṃ uddharāpanavasena maggaṃ sodhāpetvā. **Alaṅkārāpetvā**ti vālukādīnaṃ okirāpanādivasena sajjetvā. **Samuddasālavatthusmi**nti samuddāsannasālāya vatthubhūte padese. Tasmiṃ kira padese ṭhitehi samuddassa diṭṭhattā taṃ acchariyaṃ pakāsetuṃ tattha ekā sālā katā. Sā nāmena ‘‘samuddāsannasālā’’ti pākaṭā jātā. Vuttañhetaṃ –

‘‘Samuddāsannasālāya, ṭhāne ṭhatvā mahaṇṇave;
Āgacchantaṃ mahābodhiṃ, mahātheriddhiyāddasa.

‘‘Tasmiṃ ṭhāne katā sālā, pakāsetuṃ tamabbhutaṃ;
‘Samuddāsannasālā’ti, nāmenāsidha pākaṭā’’ti.

Tāya vibhūtiyāti tāya vuttappakārāya pūjāsakkārādisampattiyā. **Therassā**ti mahāmahindattherassa. Maggassa kira ubhosu passesu antarantarā pupphehi kūṭāgārasadisasaṇṭhānāni pupphacetiyāni kārāpesi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **‘‘antarantare pupphaagghiyāni ṭhapento’’**ti. **Āgato vatare**ti ettha **are**ti pasaṃsāyaṃ, sādhu vatāti attho. **Soḷasahi jātisampannakulehī**ti aṭṭhahi amaccakulehi aṭṭhahi ca brāhmaṇakulehīti evaṃ soḷasahi jātisampannakulehi. **Samuddatīre mahābodhiṃ ṭhapetvā**ti samuddavelātale alaṅkatappaṭiyatte ramaṇīye maṇḍape mahābodhiṃ ṭhapetvā. Evaṃ pana katvā sakalatambapaṇṇirajjena mahābodhiṃ pūjetvā soḷasannaṃ kulānaṃ rajjaṃ niyyātetvā sayaṃ dovārikaṭṭhāne ṭhatvā tayo divase anekappakāraṃ pūjaṃ kārāpesi. Taṃ dassento **‘‘tīṇi divasānī’’**tiādimāha. **Rajjaṃ vicāresī**ti rajjaṃ vicāretuṃ vissajjesi, soḷasahi vā jātisampannakulehi rajjaṃ vicārāpesīti attho. **Catutthe divase**ti migasiramāsassa sukkapakkhadasamiyaṃ. **Anupubbena anurādhapuraṃ sampatto**ti dasamiyaṃ alaṅkatappaṭiyattarathe mahābodhiṃ ṭhapetvā uḷārapūjaṃ kurumāno pācīnapassavihārassa patiṭṭhātabbaṭṭhānamānetvā tattha saṅghassa pātarāsaṃ pavattetvā mahindattherena bhāsitaṃ nāgadīpe dasabalena kataṃ nāgadamanaṃ sutvā ‘‘sammāsambuddhena nisajjādinā paribhuttaṭṭhānesu thūpādīhi sakkāraṃ karissāmī’’ti saññāṇaṃ kāretvā tato āharitvā tavakkabrāhmaṇassa gāmadvāre ṭhapetvā pūjetvā evaṃ tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne pūjaṃ katvā iminā anukkamena anurādhapuraṃ sampatto. **Cātuddasīdivase**ti migasiramāsasseva sukkapakkhacātuddase. **Vaḍḍhamānakacchāyāyā**ti chāyāya vaḍḍhamānasamaye, sāyanhasamayeti vuttaṃ hoti. **Samāpatti**nti phalasamāpattiṃ. **Tilakabhūte**ti alaṅkārabhūte. **Rājavatthudvārakoṭṭhakaṭṭhāne**ti rājuyyānassa dvārakoṭṭhakaṭṭhāne. ‘‘Sakalarajjaṃ mahābodhissa dinnapubbattā upacāratthaṃ rājā dovārikavesaṃ gaṇhī’’ti vadanti.

Anupubbavipassananti udayabbayādianupubbavipassanaṃ. **Paṭṭhapetvā**ti ārabhitvā. **Atthaṅgamite**ti atthaṅgate. ‘‘Saha bodhipatiṭṭhānenā’’ti vattabbe vibhattivipariṇāmaṃ katvā **‘‘saha bodhipatiṭṭhānā’’**ti nissakkavacanaṃ kataṃ. Sati hi sahayoge karaṇavacanena bhavitabbaṃ. **Mahāpathavī akampī**ti ca idaṃ mukhamattanidassanaṃ, aññānipi anekāni acchariyāni ahesuṃyeva. Tathā hi saha bodhipatiṭṭhānena udakapariyantaṃ katvā mahāpathavī akampi, tāni mūlāni kaṭāhamukhavaṭṭito uggantvā taṃ kaṭāhaṃ vinandhantā pathavītalamotariṃsu, samantato dibbakusumāni vassiṃsu, ākāse dibbatūriyāni vajjiṃsu, mahāmegho uṭṭhahitvā vuṭṭhidhāramakāsi, ākāsapadesā viraviṃsu, vijjulatā nicchariṃsu. Devatā sādhukāramadaṃsu, samāgatā sakaladīpavāsino gandhamālādīhi pūjayiṃsu, gahitamakarandā mandamārutā vāyiṃsu, samantato ghanasītalahimavalāhakā mahābodhiṃ chādayiṃsu. Evaṃ bodhi pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā himagabbhe sannisīditvā sattāhaṃ lokassa adassanaṃ agamāsi. **Himagabbhe sannisīdī**ti himagabbhassa anto aṭṭhāsi. **Vipphurantā**ti vipphurantā ito cito ca saṃsarantā. **Nicchariṃsū**ti nikkhamiṃsu. **Dassiṃsū**ti paññāyiṃsu. **Sabbe dīpavāsino**ti sabbe tambapaṇṇidīpavāsino. **Uttarasākhato ekaṃ phala**nti uttarasākhāya ṭhitaṃ ekaṃ phalaṃ. ‘‘Pācīnasākhāya ekaṃ phala’’ntipi keci. **Mahāāsanaṭṭhāne**ti pubbapasse mahāsilāsanena patiṭṭhitaṭṭhāne. **Issaranimmānavihāre**ti issaranimmānasaṅkhāte kassapagirivihāre. ‘‘Issaranimmānavihāre’’ti hi pubbasaṅketavasena vuttaṃ, idāni pana so vihāro ‘‘kassapagirī’’ti paññāto. ‘‘Issarasamaṇārāme’’tipi keci paṭhanti. Tathā ca vuttaṃ –

‘‘Tavakkabrāhmaṇagāme, thūpārāme tatheva ca;
Issarasamaṇārāme, paṭhame cetiyaṅgaṇe’’ti.

Yojaniyaārāmesūti anurādhapurassa samantā yojanassa anto kataārāmesu. Samantā patiṭṭhite mahābodhimhīti sambandho. Anurādhapurassa samantā evaṃ puttanattuparamparāya mahābodhimhi patiṭṭhiteti attho. **Lohapāsādaṭṭhānaṃ pūjesī**ti lohapāsādassa kattabbaṭṭhānaṃ pūjesi. ‘‘Kiñcāpi lohapāsādaṃ devānampiyatissoyeva mahārājā kāressati, tathāpi tasmiṃ samaye abhāvato ‘anāgate’ti vutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘duṭṭhagāmaṇiabhayeneva kārito lohapāsādo’’ti vadanti. **Mūlāni panassa na tāva otarantī**ti iminā, mahārāja, imasmiṃ dīpe satthusāsanaṃ patiṭṭhitamattameva ahosi, na tāva supatiṭṭhitanti dasseti, assa satthusāsanassa mūlāni pana na tāva otiṇṇānīti evamettha attho veditabbo. **Otarantī**ti hi atītatthe vattamānavacanaṃ. Tenevāha **‘‘kadā pana bhante mūlāni otiṇṇāni nāma bhavissantī’’**ti. Yo amacco catupaṇṇāsāya jeṭṭhakakaniṭṭhabhātukehi saddhiṃ cetiyagirimhi pabbajito, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘mahāariṭṭho bhikkhū’’**ti. **Meghavaṇṇābhayassa amaccassa pariveṇaṭṭhāne**ti meghavaṇṇābhayassa rañño amaccena kattabbassa pariveṇassa vatthubhūte ṭhāne. **Maṇḍapappakāra**nti maṇḍapasadisaṃ. Sadisatthampi hi pakārasaddaṃ vaṇṇayanti. **Sāsanassa mūlāni otarantāni passissāmī**ti iminā sāsanassa suṭṭhu patiṭṭhānākāraṃ passissāmīti dīpeti.

Meghavirahitassa nimmalasseva ākāsassa viravitattā **‘‘ākāsaṃ mahāviravaṃ ravī’’**ti vuttaṃ. **Paccekagaṇīhī**ti visuṃ visuṃ gaṇācariyehi. Paccekaṃ gaṇaṃ etesaṃ atthīti paccekagaṇino. Yathā vejjo gilānesu karuṇāya tikicchanameva purakkhatvā vigatacchandadoso jigucchanīyesu vaṇesu guyhaṭṭhānesu ca bhesajjalepanādinā tikicchanameva karoti, evaṃ bhagavāpi kilesabyādhipīḷitesu sattesu karuṇāya te satte kilesabyādhidukkhato mocetukāmo avattabbārahāni guyhaṭṭhānanissitānipi asappāyāni vadanto vinayapaññattiyā sattānaṃ kilesabyādhiṃ tikicchati. Tena vuttaṃ **‘‘satthu karuṇāguṇaparidīpaka’’**nti. **Anusiṭṭhikarāna**nti anusāsanīkarānaṃ, ye bhagavato anusāsaniṃ sammā paṭipajjanti, tesanti attho. **Kāyakammavacīkammavipphanditavinayana**nti kāyavacīdvāresu ajjhācāravasena pavattassa kilesavipphanditassa vinayanakaraṃ.

Rājinoti upayogatthe sāmivacanaṃ, rājānamanusāsiṃsūti attho. **Āloka**nti ñāṇālokaṃ. **Nibbāyiṃsu mahesayo**ti ettha mahāmahindatthero dvādasavassiko hutvā tambapaṇṇidīpaṃ sampatto, tattha dve vassāni vasitvā vinayaṃ patiṭṭhapesi. Dvāsaṭṭhivassiko hutvā parinibbutoti vadanti.

Tesaṃ therānaṃ antevāsikāti tesaṃ mahāmahindatherappamukhānaṃ therānaṃ antevāsikā. Tissadattādayo pana mahāariṭṭhattherassa antevāsikā, tasmā tissadattakāḷasumanadīghasumanādayo mahāariṭṭhattherassa antevāsikā cāti yojetabbaṃ. **Antevāsikānaṃ antevāsikā**ti ubhayathā vuttaantevāsikānaṃ antevāsikā. **Pubbe vuttappakārā**ti –

‘‘Tato mahindo iṭṭiyo, uttiyo sambalo tathā;
Bhaddanāmo ca paṇḍito.

‘‘Ete nāgā mahāpaññā, jambudīpā idhāgatā;
Vinayaṃ te vācayiṃsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

‘‘Nikāye pañca vācesuṃ, satta ceva pakaraṇe;
Tato ariṭṭho medhāvī, tissadatto ca paṇḍito.

‘‘Visārado kāḷasumano, thero ca dīghanāmako’’ti. –

Evamādinā pubbe vuttappakārā ācariyaparamparā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinayānisaṃsakathāvaṇṇanā

Ettāvatā ca ‘‘kenābhata’’nti imaṃ pañhaṃ vitthārato vibhajitvā idāni ‘‘kattha patiṭṭhita’’nti imaṃ pañhaṃ vissajjento āha **‘‘kattha patiṭṭhita’’**ntiādi. Tattha **telamivā**ti sīhatelamiva. **Adhimattasatigatidhītimantesū**ti ettha **satī**ti buddhavacanaṃ uggahetvā dhāraṇakasati. **Gatī**ti uggaṇhanakagati. **Dhītī**ti sanniṭṭhānaṃ katvā gaṇhanakañāṇaṃ. **Gatī**ti vā paññāgati. **Dhītī**ti buddhavacanaṃ uggaṇhanavīriyaṃ sajjhāyanavīriyaṃ dhāraṇavīriyañca. **Lajjīsū**ti pāpajigucchanakalakkhaṇāya lajjāya samannāgatesu. **Kukkuccakesū**ti aṇumattesupi vajjesu dosadassāvitāya kappiyākappiyaṃ nissāya kukkuccakārīsu. **Sikkhākāmesū**ti adhisīlaaacittaadhipaññāvasena tisso sikkhā kāmayamānesu sampiyāyitvā sikkhantesu.

Akattabbato nivāretvā kattabbesu patiṭṭhāpanato **mātāpituṭṭhāniyo**ti vuttaṃ. **Ācāragocarakusalatā**ti veḷudānādimicchājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā ‘‘kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo’’ti (vibha. 511) evaṃ vuttabhikkhusāruppaācārasampattiyā vesiyādiagocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādiatthaṃ upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānasaṅkhātagocarena ca sampannattā samaṇācāresu ceva samaṇagocaresu ca kusalatā. Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato appiccho santuṭṭho āraddhavīriyo pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittīkārabahulo viharati, ayaṃ vuccati **ācāro**.

Gocaro pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha dasakathāvatthuguṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti, yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ **upanissayagocaro**. Yo pana bhikkhu antaragharaṃ paviṭṭho vīthipaṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattiṃ, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ olokento, na adho olokento, na disāvidisampi pekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**. Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā’’ti. Ayaṃ **upanibandhagocaro**. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena samannāgatattā ācāragocarakusalatā. Evaṃ anācāraṃ agocarañca vajjetvā saddhāpabbajitānaṃ yathāvuttaācāragocaresu kusalabhāvo vinayadharāyattoti ayamānisaṃso vinayapariyattiyā dassitoti veditabbo.

Vinayapariyattiṃ nissāyāti vinayapariyāpuṇanaṃ nissāya. **Attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito**ti kathamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito? Āpattiñhi āpajjanto chahākārehi āpajjati alajjitā, aññāṇatā, kukkuccapakatatā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosāti. Vinayadharo pana imehi chahākārehi āpattiṃ nāpajjati.

Kathaṃ **alajjitāya** nāpajjati? So hi ‘‘passatha bho, ayaṃ kappiyākappiyaṃ jānantoyeva paṇṇattivītikkamaṃ karotī’’ti imaṃ parūpavādaṃ rakkhantopi akappiyabhāvaṃ jānantoyeva madditvā vītikkamaṃ na karoti. Evaṃ alajjitāya nāpajjati. Sahasā āpannampi desanāgāminiṃ desetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhahitvā suddhante patiṭṭhāti, tato –

> ‘‘Sañcicca āpattiṃ nāpajjati, āpattiṃ na parigūhati;
> Agatigamanañca na gacchati, ediso vuccati lajjipuggalo’’ti. (pari. 359) –

Imasmiṃ lajjibhāve patiṭṭhitova hoti.

Kathaṃ **aññāṇatāya** nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā kappiyaṃyeva karoti, akappiyaṃ na karoti. Evaṃ aññāṇatāya nāpajjati.

Kathaṃ **kukkuccapakatatāya** nāpajjati? Kappiyākappiyaṃ nissāya kukkucce uppanne vatthuṃ oloketvā mātikaṃ padabhājanaṃ antarāpattiṃ anāpattiṃ oloketvā kappiyaṃ ce hoti, karoti, akappiyaṃ ce, na karoti. Uppannaṃ pana kukkuccaṃ avinicchinitvāva ‘‘vaṭṭatī’’ti madditvā na vītikkamati. Evaṃ kukkuccapakatatāya nāpajjati.

Kathaṃ **akappiye kappiyasaññitā**dīhi nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā akappiye kappiyasaññī na hoti, kappiye akappiyasaññī na hoti, supatiṭṭhitā cassa sati hoti, adhiṭṭhātabbaṃ adhiṭṭheti, vikappetabbaṃ vikappeti. Iti imehi chahākārehi āpattiṃ nāpajjati, āpattiṃ anāpajjanto akhaṇḍasīlo hoti parisuddhasīlo. Evamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito.

Kukkuccapakatānanti kappiyākappiyaṃ nissāya uppannena kukkuccena abhibhūtānaṃ. Kathaṃ pana kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti? Tiroraṭṭhesu tirojanapadesu ca uppannakukkuccā bhikkhū ‘‘asukasmiṃ kira vihāre vinayadharo vasatī’’ti dūratopi tassa santikaṃ āgantvā kukkuccaṃ pucchanti. So tehi katakammassa vatthuṃ oloketvā āpattānāpattiṃ garukalahukādibhedaṃ sallakkhetvā desanāgāminiṃ desāpetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhāpetvā suddhante patiṭṭhāpeti. Evaṃ kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti.

Visārado saṅghamajjhe voharatīti vigato sārado bhayaṃ etassāti visārado, abhītoti attho. Avinayadharassa hi saṅghamajjhe kathentassa bhayaṃ sārajjaṃ okkamati, vinayadharassa taṃ na hoti. Kasmā? ‘‘Evaṃ kathentassa doso hoti, evaṃ na doso’’ti ñatvā kathanato.

Paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhātīti ettha dvidhā paccatthikā nāma attapaccatthikā ca sāsanapaccatthikā ca. Tattha mettiyabhummajakā ca bhikkhū vaḍḍho ca licchavī amūlakena antimavatthunā codesuṃ, ime **attapaccatthikā** nāma. Ye vā panaññepi dussīlā pāpadhammā, sabbe te attapaccatthikā. Viparītadassanā pana ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇeravesālikavajjiputtakā mahāsaṅghikādayo ca abuddhasāsanaṃ ‘‘buddhasāsana’’nti vatvā katapaggahā **sāsanapaccatthikā** nāma. Te sabbepi sahadhammena sahakāraṇena vacanena yathā taṃ asaddhammaṃ patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti, evaṃ suniggahitaṃ katvā niggaṇhāti.

Saddhammaṭṭhitiyā paṭipanno hotīti ettha pana tividho saddhammo pariyattipaṭipattiadhigamavasena. Tattha tipiṭakaṃ buddhavacanaṃ **pariyattisaddhammo** nāma. Terasa dhutaṅgaguṇā cuddasa khandhakavattāni dveasīti mahāvattānīti ayaṃ **paṭipattisaddhammo** nāma. Cattāro maggā ca cattāri phalāni ca, ayaṃ **adhigamasaddhammo** nāma. Tattha keci therā ‘‘yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti (dī. ni. 2.216) iminā suttena ‘‘sāsanassa pariyatti mūla’’nti vadanti. Keci therā ‘‘ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’’ti iminā suttena (dī. ni. 2.214) ‘‘sāsanassa paṭipatti mūla’’nti vatvā ‘‘yāva pañca bhikkhū sammā paṭipannā saṃvijjanti, tāva sāsanaṃ ṭhitaṃ hotī’’ti āhaṃsu. Itare pana therā ‘‘pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassapi dhammābhisamayo natthī’’ti vatvā āhaṃsu. Sacepi pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhaṇakā honti, te saddhe kulaputte pabbājetvā paccantime janapade upasampādetvā dasavaggagaṇaṃ pūretvā majjhimajanapadepi upasampadaṃ karissanti. Etenupāyena vīsativaggasaṅghaṃ pūretvā attanopi abbhānakammaṃ katvā sāsanaṃ vuḍḍhiṃ viruḷhiṃ gamayissanti. Evamayaṃ vinayadharo tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitiyā paṭipanno hotīti. Evamayaṃ vinayadharo ime pañcānisaṃse paṭilabhatīti veditabbo.

Vinayo saṃvaratthāyātiādīsu (pari. aṭṭha. 366) **vinayo**ti vinayassa pariyāpuṇanaṃ, **vinayo**ti vā vinayapaññatti vuttā, tasmā sakalāpi vinayapaññatti vinayapariyāpuṇanaṃ vā kāyavacīdvārasaṃvaratthāyāti attho, ājīvapārisuddhipariyosānassa sīlassa upanissayapaccayo hotīti vuttaṃ hoti. **Avippaṭisāro**ti pāpapuññānaṃ katākatānusocanavasena pavattacittavippaṭisārābhāvo. **Pāmojja**nti dubbalā taruṇapīti. **Pītī**ti balavapīti. **Passaddhī**ti kāyacittadarathapaṭippassaddhi. **Sukha**nti kāyikaṃ cetasikañca sukhaṃ. Tañhi duvidhampi samādhissa upanissayapaccayo hoti. **Samādhī**ti cittekaggatā. **Yathābhūtañāṇadassana**nti sappaccayanāmarūpapariggaho. **Nibbidā**ti vipassanā. Atha vā yathābhūtañāṇadassanaṃ taruṇavipassanā, udayabbayañāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Cittekaggatā hi taruṇavipassanāya upanissayapaccayo hoti. **Nibbidā**ti sikhāppattā vuṭṭhānagāminibalavavipassanā. **Virāgo**ti ariyamaggo. **Vimuttī**ti arahattaphalaṃ. Catubbidhopi hi ariyamaggo arahattassa upanissayapaccayo hoti. **Vimuttiñāṇadassana**nti paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Anupādāparinibbānatthāyā**ti kañci dhammaṃ aggahetvā anavasesetvā parinibbānatthāya, appaccayaparinibbānatthāyāti attho. Appaccayaparinibbānassa hi vimuttiñāṇadassanaṃ paccayo hoti tasmiṃ anuppatte avassaṃ parinibbāyitabbato, na ca paccavekkhaṇañāṇe anuppanne antarā parinibbānaṃ hoti.

Etadatthā kathāti ayaṃ vinayakathā nāma etadatthāya, anupādāparinibbānatthāyāti attho. Evaṃ sabbatthapi. **Mantanā**pi vinayamantanāeva, ‘‘evaṃ karissāma, na karissāmā’’ti vinayapaṭibaddhasaṃsandanā. **Etadatthā upanisā**ti upanisīdati ettha phalaṃ tappaṭibaddhavuttitāyāti upanisā vuccati kāraṇaṃ paccayoti. ‘‘Vinayo saṃvaratthāyā’’tiādikā kāraṇaparamparā etadatthāti attho. **Etadatthaṃ sotāvadhāna**nti imissā paramparapaccayakathāya sotāvadhānaṃ imaṃ kathaṃ sutvā yaṃ uppajjati ñāṇaṃ, tampi etadatthaṃ. **Yadidaṃ anupādācittassa vimokkho**ti **yadida**nti nipāto. Sabbaliṅgavibhattivacanesu tādisova tattha tattha atthato pariṇāmetabbo, tasmā evamettha attho veditabbo – yo ayaṃ catūhi upādānehi anupādiyitvā cittassa arahattaphalasaṅkhāto vimokkho, sopi etadatthāya anupādāparinibbānatthāyāti evamettha sambandho veditabbo. Yo ayaṃ anupādācittassa vimokkhasaṅkhāto maggo, heṭṭhā vuttaṃ sabbampi etadatthamevāti. Evañca sati iminā mahussāhato sādhitabbaṃ niyatappayojanaṃ dassitaṃ hoti. Heṭṭhā ‘‘virāgo…pe… nibbānatthāyā’’ti iminā pana labbhamānānisaṃsaphalaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Āyogo**ti uggahaṇacintanādivasena punappunaṃ abhiyogo.

Vinayānisaṃsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Bāhiranidānavaṇṇanā samattā.

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

1. **Seyyathida**nti taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. **Aniyamaniddesavacana**nti natthi etassa niyamoti aniyamo, niddisīyati attho etenāti niddeso, vuccati etenāti vacanaṃ, niddesoyeva vacanaṃ niddesavacanaṃ, aniyamassa niddesavacanaṃ aniyamaniddesavacanaṃ, paṭhamaṃ aniyamitassa samayassa niddesavacananti attho. ‘‘Yenāti avatvā tenāti vuttattā aniyamaṃ katvā niddiṭṭhavacanaṃ aniyamaniddesavacana’’ntipi vadanti. Yaṃtaṃsaddānaṃ niccasambandhabhāvato āha **‘‘tassa sarūpena avuttenapī’’**tiādi. Tattha **tassā**ti ‘‘tenā’’ti etassa. **Sarūpena avuttenapī**ti ‘‘yenā’’ti evaṃ sarūpato pāḷiyaṃ avuttenapi. **Atthato siddhenā**ti parabhāge sāriputtattherassa uppajjanakaparivitakkasaṅkhātaatthato siddhena. Parivitakke hi siddhe yena samayena parivitakko udapādīti idaṃ atthato siddhameva hoti. Tenevāha **‘‘aparabhāge hi vinayapaññattiyācanahetubhūto āyasmato sāriputtassa parivitakko siddho’’**tiādi. ‘‘Tenā’’ti vatvā tato tadatthameva ‘‘yenā’’ti atthato vuccamānattā ‘‘yenā’’ti ayaṃ ‘‘tenā’’ti etassa paṭiniddeso nāma jāto. **Paṭiniddeso**ti ca vitthāraniddesoti attho.

Aparabhāge hīti ettha **hi-**saddo hetumhi, yasmāti attho. **Vinayapaññattiyācanahetubhūto**ti ‘‘etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhaṃ. Yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitika’’nti evaṃ pavattassa vinayapaññattiyācanassa kāraṇabhūtoti attho. **Parivitakko**ti ‘‘katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosi, katamesānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ ahosī’’ti evaṃ pavatto parivitakko. Yaṃtaṃsaddānaṃ niccasambandhoti āha **‘‘tasmā yena samayenā’’**tiādi. **Pubbe vā pacchā vā atthato siddhenā**ti pubbe vā pacchā vā uppannaatthato siddhena. **Paṭiniddeso kattabbo**ti etassa ‘‘yadida’’nti iminā sambandho. ‘‘Paṭiniddeso kattabbo’’ti yadidaṃ yaṃ idaṃ vidhānaṃ, ayaṃ sabbasmiṃ vinaye yuttīti attho. Atha vā ‘‘paṭiniddeso kattabbo’’ti yadidaṃ yā ayaṃ yutti, ayaṃ sabbasmiṃ vinaye yuttīti attho.

Tatridaṃ mukhamattanidassananti tassā yathāvuttayuttiyā paridīpane idaṃ mukhamattanidassanaṃ, upāyamattanidassananti attho. Mukhaṃ dvāraṃ upāyoti hi atthato ekaṃ. **‘‘Tena hi bhikkhave bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapessāmī’’**ti pāḷiṃ dassetvā tattha paṭiniddesamāha **‘‘yena sudinno’’**tiādinā. Tenāti hetuatthe karaṇavacanattā tassa paṭiniddesopi tādisoyevāti āha **‘‘yasmā paṭisevī’’**ti. **Pubbe atthato siddhenā**ti pubbe uppannamethunadhammapaṭisevanasaṅkhātaatthato siddhena. **Pacchā atthato siddhenā**ti raññā adinnaṃ dārūnaṃ ādiyanasaṅkhātapacchāuppannaatthato siddhena. **Samayasaddo**ti etassa ‘‘dissatī’’ti iminā sambandho.

Samavāyeti paccayasāmaggiyaṃ, kāraṇasamavāyeti attho. **Khaṇe**ti okāse. **Assā**ti assa samayasaddassa samavāyo atthoti sambandho. **Appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālañca samayañca upādāyā**ti ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttapayuttakālo. **Samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tadanurūpaṃ sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṃ** nāma ñāṇena tesaṃ gahaṇaṃ sallakkhaṇaṃ, tasmā kālañca samayañca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace amhākaṃ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ceva pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṃ kālañca gamanakāraṇasamavāyasaṅkhātaṃ samayañca upadhāretvā api eva nāma sve āgaccheyyāmāti.

Khaṇoti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so ekovāti hi attho. **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. Pavuddhaṃ vanaṃ **pavanaṃ,** tasmiṃ pavanasmiṃ, vanasaṇḍeti attho. **Samayopi kho te bhaddāli appaṭividdho ahosī**ti ettha **samayo**ti sikkhāpadapūraṇassa hetu. **Bhaddālī**ti tassa bhikkhuno nāmaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – bhaddāli tayā paṭivijjhitabbayuttakaṃ etaṃ kāraṇaṃ atthi, tampi te na paṭividdhaṃ na sallakkhitanti. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha **‘‘bhagavā kho’’**tiādi.

Uggāhamāno tiādīsu **māno**ti tassa paribbājakassa pakatināmaṃ, kiñci kiñci pana uggahetuṃ samatthatāya ‘‘uggāhamāno’’ti naṃ sañjānanti, tasmā ‘‘uggāhamāno’’ti vuccati. Samaṇamuṇḍikāya putto **samaṇamuṇḍikāputto**. So kira devadattassa upaṭṭhāko. Samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti etthāti **samayappavādako,** tasmiṃ samayappavādake, diṭṭhippavādaketi attho. Tasmiṃ kira ṭhāne caṅkītārukkhapokkharasātipabhutayo brāhmaṇā nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca paribbājakā sannipatitvā attano attano samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo ‘‘samayappavādako’’ti vuccati, sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarurukkhapantiyā parikkhittattā **‘‘tindukācīra’’**nti vuccati. Ekā sālā etthāti **ekasālako**. Yasmā panettha paṭhamaṃ ekā sālā katā ahosi, pacchā mahāpuññaṃ poṭṭhapādaparibbājakaṃ nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva ekaṃ sālamupādāya laddhanāmavasena ‘‘ekasālako’’ti vuccati. Mallikāya pana pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasañchanno ārāmoti katvā **‘‘mallikāya ārāmo’’**ti saṅkhyaṃ gato. Tasmiṃ samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme. **Paṭivasatī**ti tasmiṃ vāsaphāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. **Attho**ti vuḍḍhi. **Samparāyiko**ti kammakilesavasena samparetabbato sampāpuṇitabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyutto samparāyiko, paralokattho. **Atthābhisamayā**ti yathāvuttaubhayatthasaṅkhātahitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannattā paṭiladdho nāma hotīti tamatthadvayaṃ ekato katvā ‘‘atthābhisamayā’’ti vuttaṃ. Dhiyā paññāya rāti gaṇhātīti **dhīro**. Atha vā dhī paññā etassa atthīti **dhīro**.

Sammā mānābhisamayāti mānassa sammā pahānena. Sammāti iminā mānassa aggamaggañāṇena samucchedappahānaṃ vuttaṃ. **Dukkhassa pīḷanaṭṭho**tiādīsu dukkhasaccassa pīḷanaṃ taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ, pīḷanameva attho pīḷanaṭṭho, tthakārassa ṭṭhakāraṃ katvā vuttaṃ. Evaṃ sesesupi. Samecca paccayehi katabhāvo **saṅkhataṭṭho. Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahanaṃ. **Vipariṇāmo** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Abhisametabbo paṭivijjhitabboti abhisamayo, abhisamayova attho **abhisamayaṭṭho,** pīḷanādīni. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā ‘‘abhisamayaṭṭho’’ti vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva pīḷanādīni abhisamayassa visayabhāvūpagamanasāmaññato ekattena vuttāni.

Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattattā tassa tassa atthassa vācako samayasaddo evāti samayasaddassa atthuddhārepi saupasaggo abhisamayasaddo vutto. Tattha sahakārīkāraṇasannijjhaṃ sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo,** khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṃgacchanti dhammā sahajātadhammehi uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ kāraṇaṃ viya ca parikappanāmattasiddhena rūpena voharīyati. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho yathā ‘‘samudāyo’’ti. Avayavena sahāvaṭṭhānameva hi samūho. Paccayantarasamāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā ‘‘samudayo’’ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā taṃsaṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaṃyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo appavattīti **samayo,** pahānaṃ. Ñāṇena abhimukhaṃ sammā etabbo adhigantabboti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo,** dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Nanu ca atthamattaṃ paṭicca saddā abhinivisanti, na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite. Saddavisese hi apekkhiyamāne ekena saddena anekatthābhidhānaṃ na sambhavati. Na hi yo kālattho samayasaddo, soyeva samūhādiatthaṃ vadati. Ettha pana tesaṃ tesaṃ atthānaṃ samayasaddavacanīyatāsāmaññamupādāya anekatthatā samayasaddassa vuttā. Evaṃ sabbattha atthuddhāre adhippāyo veditabbo. **Idha panassa kālo attho**ti assa samayasaddassa idha kālo attho samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakādīnaṃ viya nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Upayogavacanena bhummavacanena ca niddesamakatvā idha karaṇavacanena niddese payojanaṃ niddhāretukāmo parammukhena codanaṃ samuṭṭhāpeti **''etthāhā''**tiādi. **Ettha** ''tena samayenā''ti imasmiṃ ṭhāne vitaṇḍavādī āhāti attho. **Athā**ti codanāya kattukāmataṃ dīpeti, nanūti iminā samānattho. Kasmā karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. Bhummavacanena niddeso katoti yojetabbaṃ. Etthāpi ''yathā''ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthā**ti tesu suttābhidhammesu. **Tathā**ti upayogabhummavacanehi. **Idhā**ti imasmiṃ vinaye. **Aññathā**ti karaṇavacanena. **Accantamevā**ti ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ, tāva accantameva, nirantaramevāti attho. **Karuṇāvihārenā**ti parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti ''karuṇāvihāro''ti vuttā, na pana karuṇāsamaāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāñāṇassa sattavisayāya mahākaruṇāya sahuppatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāvasena pavatto parahitapaapattisaṅkhāto vihāro idha karuṇāvihāroti veditabbo. **Tadatthajotanattha**nti accantasaṃyogatthadīpanatthaṃ upayoganiddeso kato yathā ''māsaṃ ajjhetī''ti.

Adhikaraṇatthoti ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ, soyevattho **bhāvenabhāvalakkhaṇattho**. Kathaṃ pana abhidhamme yathāvuttaatthadvayasambhavoti āha **''adhikaraṇañhī''**tiādi. Tattha kālasaṅkhāto attho **kālattho,** samūhasaṅkhāto attho **samūhattho**. Atha vā kālasaddassa attho **kālattho,** samūhasaddassa attho samūhattho. Ko so? Samayo. Idaṃ vuttaṃ hoti – kālattho samūhattho ca samayo tattha abhidhamme vuttānaṃ phassādidhammānaṃ adhikaraṇaṃ ādhāroti yasmiṃ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva kāle puñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho.

Nanu cāyaṃ upādāya paññatto kālo samūho ca vohāramattako, so kathaṃ ādhāro tattha vuttadhammānanti? Nāyaṃ doso. Yathā hi kālo sabhāvadhammaparicchinno sayaṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññatto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato ''pubbaṇhe jāto sāyanhe gacchatī''tiādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññapīyati ''rukkhe sākhā, yavarāsimhi sambhūto''tiādīsu, evamidhāpīti daṭṭhabbaṃ.

Abhidhamme ādhāratthasambhavaṃ dassetvā idāni bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavaṃ dassento āha **''khaṇasamavāyahetusaṅkhātassā''**tiādi. Tattha **khaṇo** nāma aṭṭhakkhaṇavinimutto navamo buddhuppādasaṅkhāto khaṇo, yāni vā panetāni ''cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ pavattatī''ti (a. ni. 4.31) ettha patirūpadesavāso, sappurisūpanissayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatāti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena khaṇoti veditabbo. Tāni hi kusaluppattiyā okāsabhūtāni. **Samavāyo** nāma ''cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa''nti (ma. ni. 1.204; 3.421; saṃ. ni. 4.60) evamādinā niddiṭṭhā cakkhuviññāṇādisaṅkhātasādhāraṇaphalanipphādakattena saṇṭhitā cakkhurūpādipaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnañhi cakkhuviññāṇādisādhāraṇaphalaṃ. **Hetū**ti janakahetu. Yathāvuttakhaṇasaṅkhaātassa samavāyasaṅkhātassa hetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena sattāya tesaṃ phassādidhammānaṃ bhāvo sattā lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā ''gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato''ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi ''yasmiṃ samaye, tasmiṃ samaye''ti ca vutte ''satī''ti ayamattho viññāyamāno eva hoti aññakiriyāya sambandhābhāve padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādibhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Ayañhi tattha attho yasmiṃ yathāvutte khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca sati phassādayopi hontīti. **Tadatthajotanattha**nti adhikaraṇatthassa bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca dīpanatthaṃ.

Idha panāti imasmiṃ vinaye. **Hetuattho karaṇattho ca sambhavatī**ti ''annena vasati, vijjāya vasatī''tiādīsu viya hetuattho ''pharasunā chindati, kudālena khaṇatī''tiādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Kathaṃ sambhavatīti āha **''yo hi so''**tiādi. **Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā**ti ettha pana taṃtaṃvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇañca. Tathā hi yadā bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesaṃ tesaṃ tattha tattha taṃtaṃsikkhāpadapaññattihetubhūtaṃ vītikkamaṃ apekkhamāno viharati, tadā taṃ taṃ vītikkamaṃ apekkhitvā tadatthaṃ vasatīti siddho vatthuvītikkamassa hetubhāvo ''annena vasati, annaṃ apekkhitvā tadatthāya vasatī''tiādīsu viya. Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkamena sikkhāpadaṃ paññapetīti sikkhāpadapaññattiyā sādhakatamattā karaṇabhāvopi vītikkamasseva siddho ''asinā chindatī''tiādīsu viya. Vītikkamaṃ pana apekkhamāno teneva saddhiṃ tannissayakālampi apekkhitvā viharatīti kālassapi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadaṃ paññapento ca taṃ taṃ vītikkamakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadaṃ paññapetīti vītikkamanissayassa kālassapi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyāyena kālassapi hetubhāvo karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttaṃ ''tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā''ti. Nippariyāyato pana vītikkamoyeva hetubhūto karaṇabhūto ca. So hi vītikkamakkhaṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpane karaṇampi hotīti.

Sikkhāpadāni paññāpayantoti vītikkamaṃ pucchitvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuṃ otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññāpayanto. **Sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno**ti tatiyapārājikādīsu viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtaṃ taṃ taṃ vatthuṃ vītikkamasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena bhagavā tattha tattha vihāsīti attho. ‘‘Sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno’’ti vacanato ‘‘tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtenā’’ti evaṃ vattabbepi paṭhamaṃ ‘‘hetubhūtenā’’ti vacanaṃ idha hetuatthassa adhippetattā vuttaṃ. Bhagavā hi verañjāyaṃ viharanto therassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtaṃ parivitakkasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena vihāsīti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Kiṃ panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametaṃ gahetabbaṃ. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāya**mpi (dī. ni. aṭṭha. 1.paribbājakakathāvaṇṇanā) ‘‘tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā’’tiādinā ayameva anukkamo vutto. Na hi tattha paṭhamaṃ ‘‘hetubhūtenā’’ti vacanaṃ idha ‘‘tena samayena verañjāyaṃ viharatī’’ti ettha hetuatthassa adhippetabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena karaṇabhūtena samayena vihāsi, sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihāsīti evamettha sambandho kātabbo’’tipi vadanti. **Tadatthajotanattha**nti hetuatthassa karaṇatthassa vā dīpanatthaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ vinaye. **Hoti cetthā**ti ettha imasmiṃ padese yathāvuttatthasaṅgahavasena ayaṃ gāthā hoti. **Aññatrā**ti suttābhidhammesu.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo katoti dasseti. **Parato atthaṃ vaṇṇayissāmā**ti parato ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā āgataṭṭhāne vaṇṇayissāma. **Verañjāya**nti ettha ‘‘balikaraggahaṇena janassa pīḷābhāvato niddosattā vigato rajo assāti **verañjā,** serivāṇijajātake devadattassa veruppannapadese katattā veraṃ ettha jātanti verañjā, paviṭṭhapaviṭṭhe naṭasamajjādīhi khādanīyabhojanīyālaṅkārādīhi ca vividhehi upakaraṇehi rañjanato vividhehi rañjayatīti verañjā, paṭipakkhe abhibhavitvā katabhāvato veraṃ abhibhavitvā jātāti verañjā, verañjassa nāma isino assamaṭṭhāne katattā verañjā’’ti evamādinā keci vaṇṇayanti. Kiṃ iminā, nāmamattametaṃ tassa nagarassāti dassento āha **‘‘verañjāti aññatarassa nagarassetaṃ adhivacana’’**nti. **Samīpatthe bhummavacana**nti ‘‘gaṅgāyaṃ gāvo caranti, kūpe gaggakula’’ntiādīsu viya. **Avisesenā**ti ‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati. Paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati. Sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhiṃ samāpajjitvā viharatī’’tiādīsu viya saddantarasannidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Atha vā **avisesenā**ti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho.

Iriyāpatha…pe… vihāresūti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. Tattha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo kāyikakiriyā. Tassā pavattanupāyabhāvato iriyāya pathoti iriyāpatho, ṭhānanisajjādi. Na hi ṭhānanisajjādīhi avatthāhi vinā kañci kāyikakiriyaṃ pavattetuṃ sakkā. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vāti. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro **iriyāpathavihāro,** so ca atthato ṭhānanisajjādiākārappavatto catusantatirūpappabandhova. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevalokabhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinīhāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro,** dibbabhāvāvaho vā vihāro dibbavihāro, mahaggatajjhānāni. Āruppasamāpattiyopi hi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. **Nettiyaṃ** pana ‘‘catasso āruppasamāpattiyo āneñjavihāro’’ti vuttaṃ, taṃ mettājhānādīnaṃ brahmavihāratā viya tāsaṃ bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Aṭṭhakathāsu pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi ‘‘dibbavihārā’’tveva vuttā. Brahmānaṃ vihārā **brahmavihārā,** brahmāno vā vihārā brahmavihārā, hitūpasaṃharādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti attho, mettājhānādikā catasso appamaññāyo. Ariyā uttamā vihārāti **ariyavihārā,** anaññasādhāraṇattā ariyānaṃ vā vihārā ariyavihārā, catasso phalasamāpattiyo. Visesato pana rūpāvacaracatutthajjhānaṃ catasso appamaññāyo catutthajjhānikaphalasamāpatti ca bhagavato dibbabrahmaariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti yathāvuttavihāresu aññataravihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṃ. Bhagavā hi lobhadosamohussannakāle loke tassa sakāya paṭipattiyā vinayanatthaṃ dibbabrahmaaayavihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vippaṭipajjanti, tadā kira bhagavā dibbena vihārena viharati tesaṃ alobhakusalamūluppādanatthaṃ ‘‘appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha ruciṃ uppādentā kāmesu virajjeyyu’’nti. Yadā pana issariyatthaṃ sattesu vippaṭipajjanti, tadā pana brahmavihārena viharati tesaṃ adosakusalamūluppādanatthaṃ ‘‘appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha ruciṃ uppādetvā adosena dosaṃ vūpasameyyu’’nti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesaṃ amohakusalamūluppādanatthaṃ ‘‘appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā tattha ruciṃ uppādetvā amohena mohaṃ vūpasameyyu’’nti. Evañca katvā imehi dibbabrahmaariyavihārehi sattānaṃ vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaharati upaneti janeti uppādetīti ‘‘viharatī’’ti vuccati.

Iriyāpathavihārena pana na kadāci na viharati taṃ vinā attabhāvapariharaṇābhāvato, tatoyeva ca dibbavihārādīnampi sādhāraṇo iriyāpathavihāroti āha **‘‘idha panā’’**tiādi. **Iriyāpathasamāyogaparidīpana**nti itaravihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā vuttaṃ. Asmiṃ pana pakkhe **viharatī**ti ettha **vi**-saddo vicchedatthajotano, **haratī**ti neti pavattetīti attho, vicchinditvā haratīti vuttaṃ hoti. Tattha kassa kena vicchindanaṃ, kathaṃ kassa pavattananti antolīnacodanaṃ sandhāyāha **‘‘so hī’’**tiādi. **So**ti bhagavā. Yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena ciratarаṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinnakasarīrassa nāma ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ **‘‘ekaṃ iriyāpathabādhana’’**ntiādi vuttaṃ. **Aparipatanta**nti apatantaṃ. Yasmā pana bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānaṃ dhammaṃ desento nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasatīti sattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti, tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evampettha attho veditabbo.

Naḷerupucimandamūleti ettha vaṇṇayanti – **naḷerū**ti tasmiṃ rukkhe adhivatthayakkhassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā tena adhivattho pucimando ''naḷerussa pucimando naḷerupucimando''ti vuccati. Atha vā naḷe ruhattā jātattā naḷeru. Susiramettha naḷasaddena vuccati, tasmā rukkhasusire jātattā naḷeru ca so pucimando cāti naḷerupucimandoti vuccati. Naḷavane ruhattā jātattā vā naḷeru. Naḷavane kira so pucimandarukkho jāto. Urunaḷo pucimando naḷerupucimando. Urusaddo cettha mahantapariyāyo, naḷasaddo susirapariyāyo, tasmā mahantena susirena samannāgato pucimando naḷerupucimandoti vuccatīti. Ācariyo pana kimettha bahubhāsitenāti ekamevatthaṃ dassento **''naḷeru nāma yakkho''**tiādimāha.

Mūla-saddo ettha samīpavacano adhippeto, na mūlamūlādīsu vattamānoti dassento āha **''mūlanti samīpa''**ntiādi. Nippariyāyena sākhādimato saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavavisese pavattamāno mūlasaddo yasmā taṃsadisesu tannissaye padese ca ruḷhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā ''mūlāni uddhareyyā''ti ettha nippariyāyato mūlaṃ adhippetanti ekena mūlasaddena visesetvā āha **''mūlamūle dissatī''**ti yathā ''dukkhadukkhaṃ, rūparūpa''nti ca. **Asādhāraṇahetumhī**ti asādhāraṇakāraṇe. Lobho hi lobhasahagataakusalacittuppādasseva hetuttā asādhāraṇo, tasmā lobhasahagatacittuppādānameva āveṇike nesaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhammaviseseti attho. Atha vā yathā alobhādayo kusalābyākatasādhāraṇā, lobhādayo pana tathā na honti akusalasseva sādhāraṇattāti asādhāraṇakāraṇaṃ. Atha vā **ādīsū**ti ettha **ādi**-saddena alobhādīnampi kusalābyākatamūlānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tesupi hi alobhādikusalamūlaṃ akusalābyākatehi asādhāraṇattā asādhāraṇakāraṇaṃ, tathā alobhādiabyākatamūlampi itaradvayehi asādhāraṇattāti. **Nivāte**ti vātarahite padese, vātassa abhāve vā. **Patantī**ti nipatanti, ayameva vā pāṭho. **Ramaṇīyo**ti manuñño. **Pāsādiko**ti pasādāvaho, pasādajanakoti attho. Ādhipaccaṃ kurumāno viyāti sambandho.

Tatthāti ''tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle''ti yaṃ vuttaṃ, tattha. **Siyā**ti kassaci evaṃ parivitakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Yadi tāva bhagavā**tiādīsu codakassāyamadhippāyo – ''pāṭaliputte pāsāde vasatī''tiādīsu viya adhikaraṇādhikaraṇaṃ yadi bhaveyya, tadā ''verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle''ti adhikaraṇadvayaniddeso yutto siyā, imesaṃ pana bhinnadesattā na yutto ubhayaniddesoti. **Atha tattha viharatī**ti yadi naḷerupucimandamūle viharati. **Na vattabba**nti nānāṭhānabhūtattā verañjānaḷerupucimandamūlānaṃ ''tena samayenā''ti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ **''na hi sakkā''**tiādinā vivarati. Verañjānaḷerupucimandamūlānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattāyeva hi na sakkā ubhayattha teneva samayena viharituṃ, ''ubhayattha teneva samayenā''ti ca vuttattā nānāsamaye vihāro avāritoti veditabbo.

Itaro sabbametaṃ aviparītamatthaṃ ajānantena tayā vuttanti dassento **''na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabba''**ntiādimāha. Tattha **eta**nti ''verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle''ti etaṃ vacanaṃ. **Eva**nti ''yadi tāva bhagavā''tiādinā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaṃ acarimaṃ vihāradassanatthanti attho. Idāni attanā yathādhippetaṃ aviparītamatthaṃ tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ tena ca appaṭividdhataṃ pakāsento **''nanu avocumha samīpatthe bhummavacana''**ntiādimāha. **Goyūthānī**ti gomaṇḍalāni. Evampi naḷerupucimandamūle viharaticceva vattabbaṃ, na verañjāyanti, tasmā samīpādhikaraṇatthavasena ubhayathā nidānakittane kiṃ payojananti codanaṃ manasi nidhāyāha **''gocaragāmanidassanattha''**ntiādi. **Assā**ti bhagavato.

Avassañcettha gocaragāmakittanaṃ kattabbaṃ. Yathā hi naḷerupucimandamūlakittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādianekappayojanaṃ, evaṃ gocaragāmakittanampi gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhappayojananti dassento **''verañjākittanenā''**tiādimāha. Tattha **gahaṭṭhānuggahakaraṇa**nti tesaṃ tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsanādīnaṃ okāsadānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena ca gahaṭṭhānaṃ anuggahakaraṇaṃ. **Pabbajitānuggahakaraṇa**nti uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha pabbajitānaṃ anuggahakaraṇaṃ.

Paccayaggahaṇeneva paccayaparibhogasiddhito āha **''tathā purimena…pe… vivajjana**nti. Tattha **purimenā**ti verañjāvacanena. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Tassa kilamatho kilantabhāvo attakilamatho, attapīḷā attadukkhanti vuttaṃ hoti, tassa anuyogo karaṇaṃ attakilamathānuyogo, upavāsakaṇṭakāpassayaseyyādinā attano dukkhuppādananti vuttaṃ hoti. Tassa vivajjanaṃ **attakilamathānuyogavivajjanaṃ**. Antogāme vasantānaṃ anicchantānampi visabhāgarūpādiārammaṇadassanādisambhavato bahigāme patirūpaṭṭhāne vasantānaṃ tadabhāvato āha **''pacchimena vatthukāmappahānato''**tiādi. Tattha **pacchimenā**ti naḷerupucimandamūlavacanena. Kilesakāmassa vatthubhūtattā rūpādayo pañca kāmaguṇā vatthukāmo, tassa pahānaṃ **vatthukāmappahānaṃ. Kāmasukhallikānuyogavivajjanupāyadassana**nti vatthukāmesu kilesakāmasaṃyuttassa sukhassa yogo anuyogo anubhavo, tassa parivajjane upāyadassanaṃ.

Sayameva gocaragāmaṃ upasaṅkamitvā attano dhammassavanānurūpabhabbapuggalānaṃ dassanato dhammadesanāya kālo sampatto nāma hotīti dhammadesanāya abhiyogo viññāyatīti āha **‘‘purimena ca dhammadesanābhiyoga’’**nti. Dhammadesanāya saussāhabhāvo **dhammadesanābhiyogo**. Bahigāme vivittokāse vasantassa ākiṇṇavihārābhāvato kāyavivekādīsu adhimutti tappoṇatā viññāyatīti āha **‘‘pacchimena vivekādhimutti’’**nti.

Dhammadesanābhiyogavivekādhimuttīnaṃ hetubhūtā eva karuṇāpaññā dhammadesanāya upagamanassa tato apagamanassa kāraṇabhūtā hontīti āha **‘‘purimena karuṇāya upagamana’’**ntiādi. Karuṇāpaññāyeva hi anantaradukassa hetū honti. Etena ca karuṇāya upagamanaṃ na lābhādinimittaṃ, paññāya apagamanaṃ na virodhādinimittanti upagamanāpagamanānaṃ nirupakkilesataṃ vibhāvibhanti daṭṭhabbaṃ. **Adhimuttata**nti tanninnabhāvaṃ. **Nirupalepana**nti anupalepanaṃ anallīyanaṃ.

Dhammikasukhāpariccāganimittanti ettha dhammikasukhaṃ nāma anavajjasukhaṃ. Tañhi dhammikaṃ lābhaṃ paṭicca uppannattā ‘‘dhammikasukha’’nti vuccati. Uttarimanussadhammābhiyoganimittaṃ phāsuvihāranti sambandho. **Manussānaṃ upakārabahulata**nti paccayapaṭiggahaṇadhammadesanādivasena upakārabahulataṃ. **Devatānaṃ** upakārabahulataṃ janavivittatāya. Pacurajanavivittañhi ṭhānaṃ devā upasaṅkamitabbaṃ maññanti. **Loke saṃvaḍḍhabhāva**nti āmisopabhogena saṃvaḍḍhitabhāvaṃ.

Ekapuggaloti ettha (a. ni. aṭṭha. 1.1.170) **eko**ti dutiyādipaṭikkhepattho gaṇanaparicchedo. **Puggalo**ti sammutikathā, na paramatthakathā. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Ayamattho pana heṭṭhā vitthāritovāti idha na vuccati. Eko ca so puggalo cāti ekapuggalo. Kenaṭṭhena ekapuggalo? Asadisaṭṭhena guṇavisiṭṭhaṭṭhena asamasamaṭṭhena. So hi dasannaṃ pāramīnaṃ paṭipāṭiyā āvajjanaṃ ādiṃ katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadisoti **asadisaṭṭhena**pi ekapuggalo. Ye cassa te guṇā, tepi aññasattānaṃ guṇehi visiṭṭhāti **guṇavisiṭṭhaṭṭhena**pi ekapuggalo. Purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhiṃ ayameva eko rūpakāyaguṇehi ceva nāmakāyaguṇehi ca samoti **asamasamaṭṭhena**pi ekapuggalo. **Loke**ti sattaloke.

Uppajjamāno uppajjatīti idaṃ pana ubhayampi vippakatavacanameva. Uppajjanto bahujanahitatthāya uppajjati, na aññena kāraṇenāti evaṃ panettha attho veditabbo. Evarūpañcettha lakkhaṇaṃ na sakkā etaṃ aññena saddalakkhaṇena paṭibāhituṃ. Apica uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo veditabbo. Esa hi dīpaṅkarapādamūlato laddhabyākaraṇo buddhakārakadhamme pariyesanto dasa pāramiyo disvā ‘‘ime dhammā mayā pūretabbā’’ti katasanniṭṭhāno dānapāramiṃ pūrentopi **uppajjamāno** nāma. Sīlapāramiṃ…pe… upekkhāpāraminti imā dasa pāramiyo pūrentopi, dasa upapāramiyo pūrentopi uppajjamāno nāma. Dasa paramatthapāramiyo pūrentopi uppajjamāno nāma. Pañca mahāpariccāge pariccajantopi uppajjamāno nāma. Ñātatthacariyaṃ lokatthacariyaṃ buddhatthacariyaṃ pūrayamānopi uppajjamāno nāma. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni buddhakārake dhamme matthakaṃ pāpentopi uppajjamāno nāma. Vessantarattabhāvaṃ pahāya tusitapure paṭisandhiṃ gahetvā saṭṭhivassasatasahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo tiṭṭhantopi uppajjamāno nāma. Devatāhi yācito pañca mahāvilokanāni viloketvā māyādeviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantopi, anūnādhike dasa māse gabbhavāsaṃ vasantopi uppajjamāno nāma. Ekūnatiṃsa vassāni agāramajjhe tiṭṭhantopi uppajjamāno nāma. Kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ disvā rāhulabhaddassa jātadivase channasahāyo kaṇḍakaṃ assavaramāruyha nikkhamantopi uppajjamāno nāma. Tīṇi rajjāni atikkamanto anomanaditīre pabbajantopi uppajjamāno nāma. Chabbassāni mahāpadhānaṃ karontopi uppajjamāno nāma. Paripākagate ñāṇe oḷārikaṃ āhāraṃ āharantopi uppajjamāno nāma. Sāyanhasamaye visākhapuṇṇamāyaṃ mahābodhimaṇḍaṃ āruyha mārabalaṃ vidhametvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṃ parisodhetvā pacchimayāmasamanantare dvādasaṅgaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomato sammasitvā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhantopi uppajjamāno nāma. Sotāpattiphalakkhaṇepi sakadāgāmiphalakkhaṇepi anāgāmiphalakkhaṇepi uppajjamāno nāma. Arahattamaggakkhaṇe pana **uppajjati** nāma. Arahattaphalakkhaṇe **uppanno** nāma. Buddhānañhi sāvakānaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhañāṇādīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññutaññāṇādi guṇarāsi āgatova nāma hoti, tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma hoti. Imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇaṃyeva sandhāya ‘‘uppajjatī’’ti vuttaṃ. Uppanno hotīti ayañhettha attho.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya uppajjati. **Bahujanasukhāyā**ti mahājanassa sukhatthāya uppajjati. **Lokānukampāyā**ti sattalokassa anukampaṃ paṭicca uppajjati. Katarasattalokassāti? Yo tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā amatapānaṃ pivi, dhammaṃ paṭivijjhi, tassa. Bhagavatā hi mahābodhimaṇḍe sattasattāhaṃ vītināmetvā bodhimaṇḍā isipatanaṃ āgamma ‘‘dveme, bhikkhave, antā pabbajitena na sevitabbā’’ti dhammacakkappavattanasuttante (saṃ. ni. 3.5; mahāva. 13) desite āyasmatā aññāsikoṇḍaññattherena saddhiṃ aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno amatapānaṃ piviṃsu, etassa sattalokassa anukampāya uppanno. Pañcamadivase anattalakkhaṇasuttantapariyosāne pañcavaggiyattherā arahatte patiṭṭhahiṃsu, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Tato yasadārakappamukhe pañcapaṇṇāsa purise arahatte patiṭṭhāpesi, tato kappāsikavanasaṇḍe tiṃsa bhaddavaggiye tayo magge ca phalāni ca sampāpesi, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Gayāsīse ādittapariyāyapariyosāne (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) jaṭilasahassaṃ arahatte patiṭṭhāpesi, tato laṭṭhivane bimbisārappamukhā ekādasa nahutā brāhmaṇagahapatikā satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsu, ekaṃ nahutaṃ saraṇesu patiṭṭhitaṃ. Tirokuṭṭaanumodanāvasāne (khu. pā. 7. 1 ādayo) caturāsītiyā pāṇasahassehi amatapānaṃ pītaṃ. Sumanamālākārasamāgame caturāsītiyā, dhanapālasamāgame dasahi pāṇasahassehi, khadiraṅgārajātakasamāgame caturāsītiyā pāṇasahassehi, jambukaājīvakasamāgame caturāsītiyāva, ānandaseṭṭhisamāgame caturāsītiyāva pāṇasahassehi amatapānaṃ pītaṃ. Pāsāṇakacetiye pārāyanasuttakathādivase (su. ni. 982 ādayo) cuddasa koṭiyo amatapānaṃ piviṃsu. Yamakapāṭihāriyadivase vīsati pāṇakoṭiyo, tāvatiṃsabhavane paṇḍukambalasilāyaṃ nisīditvā mātaraṃ kāyasakkhiṃ katvā sattappakaraṇaṃ abhidhammaṃ desentassa asīti pāṇakoṭiyo, devorohaṇe tiṃsa pāṇakoṭiyo, sakkapañhasuttante (dī. ni. 2.344 ādayo) asīti devasahassāni amatapānaṃ piviṃsu. Mahāsamayasuttante (dī. ni. 2.331 ādayo) maṅgalasutte (khu. pā. 5.1 ādayo; su. ni. maṅgalasutta) cūḷarāhulovāde (ma. ni. 3.416 ādayo) samacittapaṭipadāyāti (a. ni. 2.33) imesu catūsu ṭhānesu abhisamayappattasattānaṃ paricchedo natthi, etassapi sattalokassa anukampāya uppannoti. Yāvajjadivasā ito parampi anāgate imaṃ sāsanaṃ nissāya saggamokkhamagge patiṭṭhahantānaṃ vasenapi ayamattho veditabbo.

Devamanussānanti na kevalaṃ devamanussānaṃyeva, avasesānaṃ nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāyeva uppanno. Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbe puggale dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. Tasmā etesampi atthatthāya hitatthāya sukhatthāyeva uppannoti veditabbo.

Katamo ekapuggaloti kathetukamyatāpucchā. Idāni tāya pucchāya puṭṭhaṃ ekapuggalaṃ vibhāvento **''tathāgato arahaṃ sammāsambuddho''**ti āha. **Tadatthaparinipphādana**nti lokatthanipphādanaṃ, buddhakiccasampādananti attho. **Paṭhamaṃ lumbinīvane dutiyaṃ bodhimaṇḍe**ti lumbinīvane rūpakāyena jāto, bodhimaṇḍe dhammakāyena. **Evamādinā**ti **ādi**-saddena verañjākittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti, naḷerupucimandamūlakittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ, purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamanti evamādiṃ saṅgaṇhāti.

Pacchimakoti guṇena pacchimako. Ānandattheraṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Saṅkhyāyapī**ti gaṇanatopi. Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā saṅghoti imamatthaṃ vibhāvento āha **''diṭṭhisīlasāmaññasaṅkhātasaṅghātena samaṇagaṇenā''**ti. Ettha pana ''yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī''ti (dī. ni. 3.324, 356, ma. ni. 1.492; 3.54) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, ''yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī''ti (dī. ni. 3.324; 356; ma. ni. 1.492; 3.54) evaṃ vuttānañca sīlānaṃ sāmaññasaṅkhātena saṅghato saṅghaṭito sametoti **diṭṭhisīlasāmaññasaṅkhātasaṅghāto,** samaṇagaṇo. Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatoti vuttaṃ hoti. Tathā hi ''aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti ādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatāyeva. ''Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54), tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī''ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54) vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvo labbhatiyeva, idha pana ariyasaṅghoyeva adhippeto ''yo tattha pacchimako, so sotāpanno''ti vacanato. **Etenā**ti ''pañcamattehi bhikkhusatehī''ti etena vacanena. **Assā**ti pañcamattassa bhikkhusatassa. **Nirabbudo**tiādīnaṃ vacanattho parato eva āvi bhavissati.

Assosīti ettha savanamupalabbhoti āha **''assosīti suṇi upalabhī''**ti, aññāsīti attho. So cāyamupalabbho savanavasenevāti imamatthaṃ dassento āha **''sotadvārasampattavacananigghosānusārena aññāsī''**ti. Avadhāraṇaphalattā saddappayogassa sabbampi vākyaṃ antogadhāvadhāraṇanti āha **''khoti padapūraṇamatte nipāto''**ti. **Avadhāraṇatthe**ti pana iminā antogadhāvadhāraṇepi sabbasmiṃ vākye iṭṭhatovadhāraṇatthaṃ khosaddaggahaṇanti dasseti. Tameva iṭṭhatovadhāraṇaṃ dassento āha **''tattha avadhāraṇatthenā''**tiādi. Atha padapūraṇatthena khosaddena kiṃpayojananti āha **''padapūraṇena pana byañjanasiliṭṭhatāmattamevā''**ti. ''Assosī''ti hi padaṃ khosadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitaṃ viya hontaṃ pūritaṃ nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmiṃ aggahite, tasmā padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattameva payojanaṃ. **Matta**-saddo cettha visesanivattiattho, tenassa anatthantaradīpanataṃ dasseti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṃ.

Verañjoti ettha saddalakkhaṇānusārena atthaṃ dassento āha **''verañjāyaṃ jāto''**tiādi. **Brahmaṃ aṇatī**ti ettha **brahma**nti vedo vuccati, so pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānamūlabhāvatoyeva aṭṭhakādīhi pavuttā, itare pana tannissayena jātā, tena padhānasseva gahaṇaṃ. **Mante sajjhāyatī**ti iruvedādike mantasatthe sajjhāyatīti attho. Iruvedādayo hi guttabhāsitabbatāya ''mantā''ti vuccanti. **Idameva hī**ti avadhāraṇena brahmato jātotiādikaṃ niruttiṃ paṭikkhipati. **Jātibrāhmaṇāna**nti iminā aññepi brāhmaṇā atthīti dasseti. Duvidhā hi brāhmaṇā jātibrāhmaṇā visuddhibrāhmaṇā cāti. Idāni tattha visuddhibrāhmaṇānaṃ niruttiṃ dassento āha **''ariyā panā''**tiādi.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhirakaavītarāgasekkhāsekkhapāpasamaṇato bhagavato pāpasamaṇaṃ visesitaṃ hoti. Vuttamevatthaṃ udāharaṇena vibhāvento āha **''vuttañheta''**ntiādi. Ettha pana **''bāhitapāpoti brāhmaṇo, samitapāpattā samaṇoti vuccatī**ti idaṃ bhinnagāthāsannissitapadadvayaṃ ekato gahetvā vutta''nti vadanti. Vuttañhetaṃ tīsupi **gaṇṭhipadesu** ''samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatīti idaṃ vacanaṃ gahetvā 'samitattā samaṇoti vuccatī'ti vuttaṃ. Bāhitapāpoti brāhmaṇoti idaṃ pana aññasmiṃ gāthābandhe vuttavacana’’nti. Anekatthattā nipātānaṃ idha anussavanatthe adhippetoti āha **‘‘khalūti anussavanatthe nipāto’’**ti. **Jātisamudāgata**nti jātiyā āgataṃ, jātisiddhanti vuttaṃ hoti. **Ālapanamatta**nti piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhārā hete bhoti vā āvusoti vā devānampiyāti vā. **Bhovādī nāma so hotī**ti yo āmantanādīsu ‘‘bho bho’’ti vadanto vicarati, so bhovādī nāma hotīti attho. **Sakiñcano**ti rāgādīhi kiñcanehi sakiñcano. Rāgādayo hi satte kiñcenti maddanti palibundhantīti ‘‘kiñcanānī’’ti vuccanti. Manussā kira goṇehi khalaṃ maddāpentā ‘‘kiñcehi kapila, kiñcehi kāḷakā’’ti vadanti, tasmā maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti veditabbo.

Gottavasenāti ettha gaṃ tāyatīti gottaṃ. Gosaddena cettha abhidhānaṃ buddhi ca vuccati, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo. Gotamoti pavattamānaṃ abhidhānaṃ buddhiñca ekaṃsikavisayatāya tāyati rakkhatīti gottaṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni buddhiabhidhānāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana aññakulaparamparāya asādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmaññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca **samaṇo**ti iminā sarikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato, **gotamo**ti iminā lokiyajanehi uḷārakulasambhūtatādīpanato. Sakyassa suddhodanamahārājassa putto **sakyaputto**. Iminā ca uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato vuttaṃ **‘‘idaṃ pana bhagavato uccākulapaadīpana’’**nti. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarājakulaṃ. **Kenaci pārijuññena anabhibhūto**ti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṭo. Tathā hi lokanāthassa abhijātiyaṃ tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tato samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññāto. Tena **‘‘sakyakulā pabbajito’’**ti idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvaparidīpanatthaṃ vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito. **Tato para**nti ‘‘verañjāyaṃ viharatī’’tiādi.

Itthambhūtākhyānatthe upayogavacananti itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto āpannoti ittambhūto, tassa ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, soyeva attho itthambhūtākhyānattho. Atha vā itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃ kathanattho itthambhūtākhyānattho, tasmiṃ upayogavacananti attho. Ettha ca **abbhuggato**ti ettha **abhi-**saddo itthambhūtākhyānatthajotako abhibhavitvā uggamanappakārassa dīpanato. Tena yogato ‘‘taṃ kho pana bhavantaṃ gotama’’nti idaṃ upayogavacanaṃ sāmiatthepi samānaṃ itthambhūtākhyānadīpanato ‘‘itthambhūtākhyānatthe’’ti vuttaṃ. Tenevāha **‘‘tassa kho pana bhoto gotamassāti attho’’**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā ‘‘sādhu devadatto mātaramabhī’’ti ettha abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggatoti abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacananti. ‘‘Sādhu devadatto mātaramabhī’’ti ettha hi ‘‘devadatto mātaramabhi mātari visaye mātuyā vā sādhū’’ti evaṃ adhikaraṇatthe sāmiatthe vā bhummavacanassa vā sāmivacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānatthajotakena abhisaddena yoge upayogavacanaṃ kataṃ. Yathā cettha ‘‘devadatto mātu visaye mātusambandhī vā sādhuttappakārappatto’’ti ayamattho viññāyati, evamidhāpi ‘‘bhoto gotamassa sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavitvā uggamanappakārappatto’’ti ayamattho viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, tathā tattha ‘‘mātara’’nti vacanaṃ viya idha ‘‘taṃ kho pana bhavantaṃ gotama’’nti vacanaṃ, tattha sādhusaddaggahaṇaṃ viya idha uggatasaddaggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kalyāṇaguṇavisayatāyāti āha **‘‘kalyāṇaguṇasamannāgato’’**ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato taṃvisayatāya yuttoti attho. Taṃvisayatā hettha samannāgamo kalyāṇaguṇavisayatāya tannissitoti adhippāyo. **Seṭṭho**ti etthāpi eseva nayo. Seṭṭhaguṇavisayatāya eva hi kittisaddassa seṭṭhatā ‘‘bhagavāti vacanaṃ seṭṭha’’ntiādīsu viya. ‘‘Bhagavā araha’’ntiādinā guṇānaṃ saṃkittanato saddanīyato ca kittisaddo vaṇṇoti āha **‘‘kittisaddoti kitti evā’’**ti. Vaṇṇoyeva hi kittetabbato kittisaddanīyato saddoti ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā ‘‘uḷārasaddā isayo, guṇavanto tapassino’’ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo thutighoso, abhitthavudāhāro.

‘‘Abbhuggato’’ti pana etassa attho aṭṭhakathāyaṃ na dassito, tasmā tassattho evaṃ veditabbo – **abbhuggato**ti abhibhavitvā uggato, anaññasādhāraṇaguṇe ārabbha pavattattā sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharitvā pavattoti vuttaṃ hoti. Kinti saddo abbhuggatoti āha **‘‘itipi so bhagavā’’**tiādi. Ito paraṃ pana īdisesu ṭhānesu yattha yattha pāḷipāṭhassa attho vattabbo siyā, tattha tattha ‘‘pāḷiyaṃ panā’’ti vatvā atthaṃ dassayissāma, idāni tattha padayojanāpubbakaṃ atthaṃ dassento āha **‘‘itipi so bhagavātiādīsu pana ayaṃ tāva yojanā’’**tiādi. **So bhagavā**ti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavāti laddhanāmo, so bhagavā. Bhagavāti hi idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati ‘‘bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātarā kata’’ntiādi (mahāni. 84). Parato pana bhagavāti guṇakittanameva. Yathā kammaṭṭhānikena ‘‘araha’’ntiādīsu navasu ṭhānesu paccekaṃ itipisaddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ buddhaguṇasaṃkittakenapīti dassento **‘‘itipi arahaṃ itipi sammāsambuddho…pe… itipi bhagavā’’**ti āha. Evañhi sati ‘‘araha’’ntiādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākaṭā paññātā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitā honti. ‘‘Itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ taccha’’ntiādīsu (dī. ni. 1.6) viya hi idha **iti-**saddo āsannapaccakkhakāraṇattho, **pi-**saddo sampiṇḍanattho, tena ca tesaṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni hontīti tāni saṃkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento **‘‘iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī’’**ti āha.

‘‘Suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ, suttānurūpaṃ paridīpayantī’’ti heṭṭhā vuttattā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.125-128) sabbākārato saṃvaṇṇitampi atthaṃ idhāpi vitthāretvā dassetukāmo tattha payojanamāha **‘‘idāni vinayadharāna’’**ntiādi. Tattha **cittasampahaṃsanattha**nti cittasantosanatthaṃ, cittappasādajananatthanti vuttaṃ hoti. ‘‘Ārakattā’’tiādīsu **ārakattā**ti suvidūrattā. **Arīna**nti kilesārīnaṃ. **Arāna**nti saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hatattā**ti viddhaṃsitattā. **Paccayādīna**nti cīvarādipaccayānañceva pūjāvisesānañca.

Idāni yathāvuttamevatthaṃ vibhāvento āha **‘‘ārakā hi so’’**tiādi. Dūratā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti paramukkaṃsagataṃ dūrabhāvaṃ dassento **‘‘suvidūravidūre ṭhito’’**ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveneva vidūre ṭhitoti attho. So panassa kilesehi dūre ṭhitabhāvo, na padesavasena, atha kho tesaṃ sabbaso pahīnattāti dassento āha **‘‘maggena kilesānaṃ viddhaṃsitattā’’**ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṃ te pahīnā evāti anuyogaṃ manasi katvā vuttaṃ **‘‘savāsanāna’’**nti. Na hi ṭhapetvā bhagavantaṃ aññe saha vāsanāya kilese pahātuṃ sakkonti. Etena aññehi asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dassitaṃ hoti. Kā panāyaṃ vāsanā nāma? Pahīnakilesassapi appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanissito sāmatthiyaviseso āyasmato pilindavacchassa vasalasamudācāranimittaṃ viya. Kathaṃ pana ‘‘ārakā’’ti vutte ‘‘kilesehī’’ti ayamattho labbhatīti sāmaññacodanāya visese avaṭṭhānato visesatthinā ca visesassa anupayujjitabbato ‘‘ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā’’tiādīni (ma. ni. 1.434) suttapadānettha udāharitabbāni. **Ārakā**ti cettha **ā**-kārassa rassattaṃ, **ka**-kārassa ca hakāraṃ sānusāraṃ katvā niruttinayena ‘‘araha’’nti padasiddhi veditabbā. Yathāvuttassevatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idamettha vuccati –

> ‘‘So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā;
> Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenārahaṃ mato’’ti. (visuddhi. 1.125);

Anatthacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo**. Arīnaṃ hatattā arihāti vattabbe niruttinayena **‘‘araha’’**nti vuttaṃ. Etthāpi yathāvuttassatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ veditabbaṃ –

> ‘‘Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā;
> Paññāsatthena nāthena, tasmāpi arahaṃ mato’’ti. (visuddhi. 1.126);

Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlāvayavabhūtaṃ anto bahi ca samavaṭṭhitaṃ avijjābhavataṇhādvayanti vuttaṃ **‘‘avijjābhavataṇhāmayanābhī’’**ti. Nābhiyā nemiyā ca sambaddhaarasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmaraṇehi sambaddhā puññābhisaṅkhāraapuññābhisaṅkhāraāneñjābhisaṅkhārāti vuttaṃ **‘‘puññādiabhisaṅkhārāra’’**nti. Tattha tattha bhave pariyantabhāvena pākaṭaṃ jarāmaraṇanti taṃ nemiṭṭhāniyaṃ katvā āha **‘‘jarāmaraṇanemī’’**ti. Yathā rathacakkappavattiyā padhānakāraṇaṃ akkho, evaṃ saṃsāracakkappavattiyā āsavasamudayoti āha **‘‘āsavasamudayamayena akkhena vijjhitvā’’**ti. Āsavā eva avijjādīnaṃ kāraṇattā āsavasamudayo. Yathāha ‘‘āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti (ma. ni. 1.103). Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmiṃ **tibhavarathe**. Attano paccayehi samaṃ, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti **samāyojitaṃ**. Ādirahitaṃ kālaṃ pavattatīti katvā **anādikālappavattaṃ**.

> ‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
> Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī’’ti. (visuddhi. 2.619; dī. ni. aṭṭha. 2.95 apasādanāvaṇṇanā; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199) –

Evaṃ vuttasaṃsārova **saṃsāracakkaṃ. Anenā**ti bhagavatā. **Bodhimaṇḍe**ti bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne kāle vā. Bodhīti paññā, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti **bodhimaṇḍo. Vīriyapādehī**ti saṃkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavatteti attano vīriyasaṅkhātehi pādehi. **Sīlapathaviya**nti patiṭṭhānaṭṭhena sīlameva pathavī, tassaṃ. **Patiṭṭhāyā**ti sampādanavasena patiṭṭhahitvā. **Saddhāhatthenā**ti anavajjadhammādānasādhanato saddhāva hattho, tena. **Kammakkhayakara**nti kāyakammādibhedassa sabbassapi kammassa khayakaraṇato kammakkhayakaraṃ. **Ñāṇapharasu**nti samādhisilāyaṃ sunisitaṃ maggañāṇapharasuṃ gahetvā.

Evaṃ ‘‘arānaṃ hatattā’’ti ettha vuttaṃ arasaṅkhātaṃ saṃsāraṃ cakkaṃ viya cakkanti gahetvā atthayojanaṃ katvā idāni paṭiccasamuppādadesanākkamenapi taṃ dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **anamataggasaṃsāravaṭṭa**nti anu anu amataggaṃ aviññātapubbakoṭikaṃ saṃsāramaṇḍalaṃ. **Sesā dasa dhammā**ti saṅkhārādayo jātipariyosānā dasa dhammā. Kathaṃ tesaṃ saṅkhārādīnaṃ arabhāvoti āha **‘‘avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyantattā cā’’**ti. Tattha avijjā mūlaṃ padhānakāraṇaṃ yesaṃ saṅkhārādīnaṃ te avijjāmūlakā, tesaṃ bhāvo **avijjāmūlakattaṃ**. Jarāmaraṇaṃ pariyantaṃ pariyosānabhūtaṃ etesanti jarāmaraṇapariyantā, saṅkhārādayo dasa dhammā. Tesaṃ bhāvo **jarāmaraṇapariyantattaṃ**. Saṅkhārādijātipariyosānānaṃ dasadhammānaṃ avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyosānattā cāti attho, nābhibhūtāya avijjāya mūlato nemibhūtena jarāmaraṇena antato saṅkhārādīnaṃ sambandhattāti adhippāyo.

Dukkhādīsūti dukkhasamudayanirodhamaggesu. **Aññāṇa**nti ñāṇappaṭipakkhattā moho aññāṇaṃ, na pana ñāṇato aññaṃ, napi ñāṇassa abhāvamattaṃ. Tattha dukkhādīsu aññāṇaṃ yathāsabhāvappaṭivedhāppadānato tappaṭicchādanavaseneva. Ettha hi kiñcāpi ṭhapetvā lokuttarasaccadvayaṃ sesaṭṭhānesu ārammaṇavasenapi avijjā uppajjati, evaṃ santepi paṭicchādanavaseneva idha adhippetā. Sā hi uppannā dukkhasaccaṃ paṭicchādetvā tiṭṭhati, yāthāvasarasalakkhaṇaṃ paṭivijjhituṃ na deti, tathā samudayaṃ nirodhaṃ magganti.

Dukkhanti cettha dukkhaṃ ariyasaccaṃ adhippetanti taṃ kāmabhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikañca avijjaṃ tidhā katvā avijjādipaccaye tīsu bhavesu saṅkhārādike paṭipāṭiyā dassento **‘‘kāmabhave ca avijjā’’**tiādimāha. Tattha **kāmabhave ca avijjā**ti kāmabhave ādīnavapaṭicchādikā avijjā. **Rūpabhave avijjā arūpabhave avijjā**ti etthāpi eseva nayo. **Kāmabhave saṅkhārāna**nti kāmabhūmipariyāpannānaṃ puññāpuññasaṅkhārānaṃ, kāmabhave vā nipphādetabbā ye puññāpuññasaṅkhārā, tesaṃ kāmabhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho. **Saṅkhārā**ti cettha lokiyakusalākusalacetanā veditabbā. **Paccayo hotī**ti puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti, apuññābhisaṅkhāresu sahajātassa sahajātādivasena, asahajātassa anantarasamanantarādivasena, anānantarassa pana ārammaṇavasena ceva upanissayavasena ca paccayo hoti. **Arūpabhave saṅkhārāna**nti āneñjābhisaṅkhārānaṃ. **Paccayo hotī**ti upanissayapaccayavaseneva. Imasmiñca panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, tasmā taṃ nayidha vitthārayissāma. **Itaresū**ti rūpārūpabhavesu.

Tiṇṇaṃ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṃ ghānādittayassa tattha asambhavato. **Ekassā**ti manāyatanassa itaresaṃ tattha asambhavato. Iminā nayena **tiṇṇaṃ phassāna**ntiādīsupi attho veditabbo. **Chabbidhassa phassassā**ti cakkhusamphassasotasamphassaghānasamphassajivhāsamphassakāyasamphassamanosamphassānaṃ vasena chabbidhassa phassassa. **Channaṃ vedanāna**nti cakkhusamphassajā vedanā, tathā sotasamphassajā ghānasamphassajā jivhāsamphassajā kāyasamphassajā manosamphassajā vedanāti imāsaṃ channaṃ vedanānaṃ. **Channaṃ taṇhākāyāna**nti rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhāti imesaṃ channaṃ taṇhākāyānaṃ. **Tattha tattha sā sā taṇhā**ti rūpataṇhādibhedā tattha tattha kāmabhavādīsu uppajjanakataṇhā.

Sā taṇhādimūlikā kathā atisaṃkhittāti taṃ upādānabhave ca vibhajitvā vitthāretvā dassetuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **kāme paribhuñjissāmī**ti iminā kāmataṇhāpavattimāha, tathā **saggasampattiṃ anubhavissāmī**tiādīhi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṃ nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘kāmupādānapaccayā’’**ti. **Tathevā**ti kāmupādānapaccayā eva. **Brahmalokasampatti**nti rūpībrahmaloke sampattiṃ. ‘‘Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā’’ti vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā **‘‘kāmupādānapaccayā eva mettaṃ bhāvetī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **mettaṃ bhāvetī**ti mijjati siniyhatīti mettā, taṃ bhāveti vaḍḍhetīti attho. Atha vā mettā etassa atthīti mettaṃ, cittaṃ, taṃsampayuttaṃ jhānaṃ vā, taṃ bhāveti vaḍḍheti uppādeti vāti attho. **Karuṇaṃ bhāvetī**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

Sesupādānamūlikāsupīti diṭṭhupādānasīlabbatupādānaattavādupādānamūlikāsupi yojanāsu eseva nayoti attho. Tatthāyaṃ yojanā – idhekacco ‘‘natthi paraloko’’ti natthikadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ caratītiādi vuttanayena yojetabbaṃ. Aparo ‘‘asukasmiṃ sampattibhave attā ucchijjatī’’ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucaritaṃ caratītiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Aparo ‘‘rūpī manomayo hutvā attā ucchijjatī’’ti rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Aparopi ‘‘arūpabhave uppajjitvā attā ucchijjatī’’ti arūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ diṭṭhadhammanibbānavādavasenapi yojanā veditabbā. Aparo ‘‘sīlena suddhi, vatena suddhī’’ti asuddhimaggaṃ ‘‘suddhimaggo’’ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccaritaṃ caratītiādi sabbaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Idāni yvāyaṃ saṃsāracakkaṃ dassentena ‘‘kāmabhave avijjā kāmabhave saṅkhārānaṃ paccayo hotī’’tiādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva **paṭisambhidāmaggapāḷiṃ** ānetvā nigamanavasena dassento **‘‘evamaya’’**ntiādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṃ avijjāpi kāmāsavādinā sahetukā evāti āha **‘‘ubhopete hetusamuppannā’’**ti. **Paccayapariggahe**ti nāmarūpassa paccayānaṃ avijjādīnaṃ paricchijja gahaṇe. Nipphādetabbe bhummaṃ. **Paññā**ti kaṅkhāvitaraṇavisuddhisaṅkhātā pakārato jānanā. **Dhammaṭṭhitiñāṇa**nti tiṭṭhanti ettha phaladhammā tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, kāraṇaṃ, dhammānaṃ ṭhiti dhammaṭṭhiti, dhammaṭṭhitiyā ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, paccayañāṇanti attho, paṭiccasamuppādāvabodhoti vuttaṃ hoti. Kāmañcettha paccayapariggahe paññāyeva dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, saṅkhāresu pana adiṭṭhesu avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvo na sakkā daṭṭhunti **‘‘saṅkhārā hetusamuppannā’’**ti paccayuppannadhammānampi gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. **Ubhopete hetusamuppannā**ti idaṃ pana ubhinnampi paccayuppannabhāvaṃ dassetukāmatāya vuttaṃ. Idañca dhammaṭṭhitiñāṇaṃ yasmā addhattaye kaṅkhāmalavitaraṇavasena pavattati, tasmā **‘‘atītampi addhāna’’**ntiādi vuttaṃ. **Etena nayena sabbapadāni vitthāretabbānī**ti etena nayena ‘‘avijjā hetū’’tiādinā avijjāyaṃ vuttanayena ‘‘saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppanna’’ntiādinā sabbapadāni vitthāretabbāni.

Saṃkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti **saṅkhepo,** hetu vipāko ca. Atha vā hetuvipākoti saṃkhippatīti saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññena pana ekavacanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Te pana saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatiṃ vipākoti evaṃ kālavibhāgena cattāro jātā, tenāha **‘‘purimasaṅkhepo cettha atīto addhā’’**tiādi. Paccuppanno addhāti sambandho. **Taṇhupādānabhavā gahitāva hontī**ti ettha avijjāgahaṇena kilesabhāvasāmaññato taṇhupādānā gahitā, saṅkhāraggahaṇena kammabhāvasāmaññato bhavo gahito, avijjāsaṅkhārānaṃ tehi vinā sakiccākaraṇato ca taṇhupādānabhavā gahitāva honti. Atha vā avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassupādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tathā ca vuttaṃ –

> ''Purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā. Nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā''ti (paṭi. ma. 1.47).

Tattha (vibha. aṭṭha. 242; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.47) **purimakammabhavasmi**nti purime kammabhave, atītajātiyaṃ kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjā**ti yo tadā dukkhādīsu moho yena mūḷho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṃ kammaṃ karoto yā purimacetanāyo, yathā ''dānaṃ dassāmī''ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo, paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhā**ti yā kammaṃ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanaṃ upādāna**nti yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ ''idaṃ katvā asukasmiṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī''tiādinā nayena pavattaṃ upagamanaṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavo**ti ''taṃ kammaṃ karoto yā purimā cetanāyo''tiādinā heṭṭhā vuttesu tīsu atthavikappesu yā cetanā bhavoti vuttā, sā cetanā bhavoti evamattho veditabbo.

Idāni sabbepete avijjādayo dhamme dvīhi vaṭṭehi saṅgahetvā dassetukāmo āha **''ime pañca dhammā atīte kammavaṭṭa''**nti. Ettha ca nippariyāyato saṅkhārā bhavo ca kammaṃ, avijjādayo pana kammasahāyatāya kammasarikkhakā tadupakārakā cāti kammanti vuttā. Avijjādayo hi vipākadhammadhammatāya kammasarikkhakā sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā ca kammassa ca upakārakā. Kammameva ca aññamaññasambandhaṃ hutvā punappunaṃ parivattanaṭṭhena kammavaṭṭaṃ. **Viññāṇādayo pañcā**ti viññāṇādayo vedanāpariyantā pañca etarahi idāni imasmiṃ attabhāveti vuttaṃ hoti. **Avijjāsaṅkhārā gahitāva hontī**ti etthāpi pubbe viya kilesakammabhāvasāmaññato taṇhupādānaggahaṇena avijjā gahitā, bhavaggahaṇena saṅkhārā gahitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā bhave gahite tassa pubbabhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampayuttā yāya vā mūḷho kammaṃ karoti, sā avijjāva hotīti taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva honti. Teneva vuttaṃ –

> ''Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyatiṃ paṭisandhiyā paccayā''ti (paṭi. ma. 1.47).

Tattha **idha paripakkattā āyatanāna**nti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanānaṃ jātijarābhaṅgāvatthā jātijarāmaraṇanti vuttāti avatthānaṃ gahaṇena avatthāvantā gahitāva honti tadavinābhāvatoti āha **''jātijarāmaraṇāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā''**ti. **Apadesenā**ti jātijarāmaraṇānaṃ kathanena. **Ime**ti viññāṇādayo. **Āyatiṃ vipākavaṭṭa**nti paccuppannahetuto bhāvīnaṃ anāgatānaṃ gahitattā. **Te**ti avijjādayo. **Ākārato**ti sarūpato avuttāpi tasmiṃ tasmiṃ saṅgahe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti ākārā, atītahetuādīnaṃ vā pakārā ākārā. Tato ākārato. **Vīsatividhā hontī**ti atīte hetupañcakādibhedato vīsatividhā honti.

Saṅkhāraviññāṇānañcettha antarā eko sandhīti hetuto phalassa avicchedappavattibhāvato hetuphalassa sambandhabhūto eko sandhi, tathā bhavajātīnamantarā. Vedanātaṇhānamantarā pana phalato hetuno avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhi. Phalabhūtopi hi dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha **''catusaṅkhepa''**ntiādi. **Sabbākārato**ti idha vuttehi ca avuttehi ca paṭiccasamuppādavibhaṅge anantanayasamantapaṭṭhānādīsu ca āgatehi sabbehi ākārehi. **Jānātī**ti avabujjhati. **Passatī**ti dassanabhūtena ñāṇacakkhunā paccakkhato passati. **Aññāti paṭivijjhatī**ti tesaṃyeva vevacanaṃ. **Ta**nti taṃ jānanaṃ. **Ñātaṭṭhenā**ti yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. **Pajānanaṭṭhenā**ti aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yadatthamidaṃ bhavacakkaṃ idhānītaṃ, taṃ dassetuṃ **''iminā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **te dhamme**ti te avijjādike dhamme. **Yathābhūtaṃ ñatvā**ti mahāvajirañāṇena yāthāvato jānitvā. **Nibbindanto**ti balavavipassanāya nibbindanto. **Virajjanto vimuccanto**ti ariyamaggehi virajjanto vimuccanto. Are hanīti sambandho. Tattha yadā bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṃ pana abhisambuddhakkhaṇaṃ gahetvā vuttaṃ ''hani vihani viddhaṃsesī''ti. **Evampi arānaṃ hatattā araha**nti evaṃ imināpi pakārena yathāvuttasaṃsāracakkassa saṅkhārādiarānaṃ hatattā arahaṃ. Etthedaṃ vuccati –

''Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato;
Lokanāthena tenesa, **araha**nti pavuccatī''ti. (visuddhi. 1.128);

Aggadakkhiṇeyyattāti uttamadakkhiṇeyyabhāvato. Cakkavattino acetane cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṃ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti, kimaṅgaṃ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento **''uppanne tathāgate''**tiādimāha. ''Ekekaṃ dhammakkhandhaṃ ekekavihārena pūjessāmī''ti vuttepi satthāraṃyeva uddissa katattā **''bhagavantaṃ uddissā''**tiādi vuttaṃ. **Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesāna**nti yathāvuttato aññesaṃ amahesakkhehi devamanussehi kariyamānānaṃ nātiuḷārānaṃ pūjāvisesānaṃ arahabhāve kā nāma kathā. **Paccayādīnaṃ arahattāpi araha**nti yathāvuttacīvarādipaccayānaṃ pūjāvisesassa ca aggadakkhiṇeyyabhāvena anucchavikattāpi arahaṃ. Imassapi atthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ vuccati –

''Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati lokanātho;
Atthānurūpaṃ **araha**nti loke,
Tasmā jino arahati nāmameta''nti. (visuddhi. 1.129);

Asilokabhayenāti akittibhayena, ayasabhayena garahābhayenāti vuttaṃ hoti. **Raho pāpaṃ karontī**ti ''mā naṃ koci jaññā''ti rahasi pāpaṃ karonti. **Evamesa na kadāci karotī**ti esa bhagavā pāpahetūnaṃ bodhimaṇḍeyeva suppahīnattā kadācipi evaṃ na karoti. Hoti cettha –

''Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino;
Rahābhāvena tenesa, **arahaṃ** iti vissuto''ti. (visuddhi. 1.130);

Idāni sukhaggahaṇatthaṃ yathāvuttamatthaṃ sabbampi saṅgahetvā dassento āha **''hoti cetthā''**tiādi. **Kilesārīna so munī**ti ettha gāthābandhasukhatthaṃ niggahītalopo daṭṭhabbo, kilesārīnaṃ hatattāti attho. **Paccayādīna cāraho**ti etthāpi niggahītalopo vuttanayeneva daṭṭhabbo.

Arahanti ettha ayamaparopi nayo daṭṭhabbo – ārakāti **arahaṃ,** suvidūrabhāvato icceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvino appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Saṅghāṭikaṇṇe cepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo, atha kho so ārakāva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammaṃ apassanto na maṃ passatī''ti (itivu. 92).

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyaṃpātaṃ satthu santikāvacarāva siyuṃ, na te tāvatā ''satthu santikā''ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti asappurisānaṃ ārakā dūreti arahaṃ. Tenedaṃ vuccati –

''Sammā na paṭipajjanti, ye nihīnāsayā narā;
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenārahaṃ mato''ti.

Tathā ārakāti **arahaṃ,** āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ''Yojanasate cepi me, bhikkhave, bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto apaduṭṭhamanasaṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo, atha kho so santikeva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu passati, dhammaṃ passanto maṃ passatī''ti (itivu. 92).

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasatantarikāpi honti, na tāvatā te ''satthu dūracārino''ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti sappurisānaṃ ārakā āsanneti arahaṃ. Tenedaṃ vuccati –

''Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā;
Ārakā tehi āsanne, tenāpi **arahaṃ** jino''ti.

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anatthaṃ āvahanti, nibbānagāminiyā paṭipadāya ekaṃseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitaṃ parahitañca paripūretuṃ sammā paṭipajjantehi sādhūhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātabbāti rahā nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā susamucchinnā. Yathāha –

> ‘‘Tathāgatassa kho, brāhmaṇa, rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatiṃ anuppādadhammā’’ti (pārā. 9).

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāraṃ akārādesaṃ katvā **‘‘araha’’**nti vuttaṃ. Tenedaṃ vuccati –

‘‘Pāpadhammā rahā nāma, sādhūhi rahitabbato;
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā **arahaṃ** mato’’ti.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhappayogā kalyāṇajjhāsayā saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti **arahaṃ**. Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakaraṇato satthu dhammasarīrena avirahitāva honti. Yathāha āyasmā piṅgiyo –

‘‘Passāmi naṃ manasā cakkhunāva,
Rattindivaṃ brāhmaṇa appamatto;
Namassamāno vivasemi rattiṃ,
Teneva maññāmi avippavāsaṃ.

‘‘Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
Nāpentime gotamasāsanamhā;
Yaṃ yaṃ disaṃ vajati bhūripañño,
Sa tena teneva natohamasmī’’ti. (su. ni. 1148-1149);

Teneva ca te aññaṃ satthāraṃ na uddisanti. Yathāha –

> ‘‘Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti (ma. ni. 3.128; a. ni. 1.276).

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva honti. Iti suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato tesañca avirahanato na santi etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa rahā sādhūhi pariccajitabbatāti **arahaṃ**. Tenedaṃ vuccati –

‘‘Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā;
Na tehi rahito hoti, nātho tenā**rahaṃ** mato’’ti.

Rahoti ca gamanaṃ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu paribbhamanasaṅkhātaṃ saṃsāre gamanaṃ natthi kammakkhayakarena ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa viddhaṃsitattā. Yathāha –

‘‘Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā’’ti. (a. ni. 4.36);

Evaṃ natthi etassa raho gamanaṃ gatīsu paccājātītipi **arahaṃ**. Tenedaṃ vuccati –

‘‘Raho vā gamanaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso;
Pahīnajātimaraṇo, **arahaṃ** sugato mato’’ti.

Pāsaṃsattā vā bhagavā **arahaṃ**. Akkharacintakā hi pasaṃsāyaṃ arahasaddaṃ vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇato yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggaloti evaṃ tasmiṃ tasmiṃ guṇe vibhajitvā vuccamāne paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyosāpetuṃ asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā arahaṃ. Tenedaṃ vuccati –

‘‘Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake;
Tasmā pāsaṃsiyattāpi, **arahaṃ** dvipaduttamo’’ti.

Sabbasaṅgahavasena pana –

Ārakā mandabuddhīnaṃ, ārakā ca vijānataṃ;
Rahānaṃ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato;
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā arahaṃ jinoti.

Ettāvatā ca ‘‘araha’’nti padassa sabbaso attho vibhatto hoti.

Idāni **sammāsambuddho**ti imassa atthaṃ vibhajitvā dassento āha **‘‘sammā sāmañcā’’**tiādi. Tattha **sammā**ti aviparītaṃ. **Sāma**nti sayameva, aparaneyyo hutvāti attho. **Sambuddho**ti hi ettha **saṃ-**saddo sayanti etassa atthassa bodhakoti daṭṭhabbo. **Sabbadhammāna**nti anavasesānaṃ neyyadhammānaṃ. Kathaṃ panettha sabbadhammānanti ayaṃ viseso labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā ‘‘dikkhito na dadātī’’ti. Evañca katvā atthavisesanapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. ‘‘Sammā sāmañca buddhattā sammāsambuddho’’ti ettakameva hi idha saddato labbhati, ‘‘sabbadhammāna’’nti idaṃ pana atthato labbhamānaṃ gahetvā vuttaṃ. Na hi bujjhanakiriyā avisayā yujjati.

Idāni tassā visayaṃ ‘‘sabbadhamme’’ti sāmaññato vuttaṃ vibhajitvā dassetuṃ **‘‘abhiññeyye dhamme’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **abhiññeyye**ti aniccādito lakkhaṇarasādito ca abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe catusaccadhamme. **Abhiññeyyato buddho**ti abhiññeyyabhāvato bujjhi, pubbabhāge vipassanāpaññādīhi adhigamakkhaṇe maggapaññāya aparabhāge sabbaññutaññāṇādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva nayo. **Pariññeyye dhamme**ti aniccādivasena parijānitabbaṃ dukkhaṃ ariyasaccamāha. **Pahātabbe**ti samudayapakkhiye. **Sacchikātabbe**ti nibbānaṃ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso panettha sopādisesādikaṃ pariyāyasiddhaṃ bhedamapekkhitvā kato, uddeso vā ayaṃ catusaccadhammānampi. Tathā hi vakkhati ‘‘cakkhu dukkhasacca’’ntiādi. Uddeso ca avinicchitatthaparicchedassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṃ atthitāmattaṃ vuccati, na paricchedoti aparicchedena bahuvacanena vuttaṃ yathā ‘‘appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā’’ti. **Sacchikātabbe**ti vā phalavimuttīnampi gahaṇaṃ, na nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca **bhāvetabbe**ti ettha jhānānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Teneva cāhā**ti selabrāhmaṇassa attano buddhabhāvaṃ sādhento evamāha.

Kiṃ pana bhagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṃ sādhetīti? Sādheti mahākaruṇāya aññesaṃ avisayato. Tattha ‘‘ekomhi sammāsambuddho, sabbābhibhū sabbavidūhamasmī’’tiādīni (ma. ni. 2.341; mahāva. 11) suttapadāni, idameva ca ‘‘abhiññeyya’’ntiādi suttapadaṃ etassa atthassa sādhakaṃ. Tattha **abhiññeyya**nti iminā dukkhasaccamāha, **bhāvetabba**nti maggasaccaṃ. **Ca-**saddo panettha avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Atha vā **abhiññeyya**nti imināva pārisesañāyena pariññeyyadhamme sacchikātabbadhamme ca dasseti. **Tasmā buddhosmī**ti yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṃ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abbhaññāsinti attho. **Selasuttaṭṭhakathāyaṃ** pana idaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Abhiññeyyanti vijjā ca vimutti ca. Bhāvetabbaṃ maggasaccaṃ. Pahātabbaṃ samudayasaccaṃ. Hetuvacanena pana phalasiddhito tesaṃ phalāni nirodhasaccadukkhasaccānipi vuttāneva honti. Evaṃ sacchikātabbaṃ sacchikataṃ, pariññātabbaṃ pariññātanti idampettha saṅgahitamevāti catusaccabhāvanaṃ catusaccabhāvanāphalañca vimuttiṃ dassento ‘bujjhitabbaṃ bujjhitvā buddho jātosmī’ti yuttahetunā buddhabhāvaṃ sādhetī’’ti (ma. ni. aṭṭha. 2.399).

Tattha **vijjā**ti maggavijjā vuttā ukkaṭṭhaniddesena. **Vimuttī**ti phalavimutti. Kāmañcettha maggavijjāpi bhāvetabbabhāvena gahitā, sabbepi pana sabhāvadhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Imināva nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato hetuvacanena phalasiddhi vuttāti veditabbaṃ. Nirodhassa hi sampāpanena maggassa hetubhāvo, dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti.

Evaṃ saccavasena sāmaññato vuttamatthaṃ dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammehi ceva khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi āraddhaṃ. **Mūlakāraṇabhāvenā**ti santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammassa vicittabhāvahetuto sahāyabhāvūpagamanato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpikā**ti uppādikā. **Purimataṇhā**ti purimabhavasiddhā taṇhā. **Ubhinna**nti cakkhussa taṃsamudayassa ca. **Appavattī**ti appavattinimittaṃ. **Nirodhappajānanā**ti sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. **Ekekapaduddhārenā**ti ‘‘cakkhuṃ cakkhusamudayo cakkhunirodho’’tiādinā ekekakoṭṭhāsaniddhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato upādānakkhandhogadhattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccasaṅgahaṃ dassetuṃ **‘‘rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā’’**ti vuttaṃ, tasmā vattamānabhave taṇhā khandhapariyāpannattā saṅkhāradukkhabhāvato ca dukkhasaccaṃ. Yasmiṃ pana attabhāve sā uppajjati, tassa attabhāvassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimabhavasiddhā taṇhā samudayasaccanti gahetabbā.

Kasiṇānīti kasiṇārammaṇikajjhānāni. **Dvattiṃsākārā**ti dvattiṃsa koṭṭhāsā tadārammaṇajjhānāni ca. **Nava bhavā**ti kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo saññībhavo asaññībhavo nevasaññīnāsaññībhavo ekavokārabhavo catuvokārabhavo pañcavokārabhavoti nava bhavā. Tattha bhavatīti bhavo, kāmarāgasaṅkhātena kāmena yutto bhavo, kāmasaṅkhāto vā bhavo **kāmabhavo,** ekādasa kāmāvacarabhūmiyo. Kāme pahāya rūparāgasaṅkhātena rūpena yutto bhavo, rūpasaṅkhāto vā bhavo **rūpabhavo,** soḷasa rūpāvacarabhūmiyo. Kāmañca rūpañca pahāya arūparāgasaṅkhātena arūpena yutto bhavo, arūpasaṅkhāto vā bhavo **arūpabhavo,** catasso āruppabhūmiyo. Saññāvataṃ bhavo **saññībhavo,** saññā vā ettha bhave atthīti saññībhavo, so kāmabhavo ca asaññībhavamutto rūpabhavo ca nevasaññīnāsaññībhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññībhavo **asaññībhavo,** so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattassa sabbhāvato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **nevasaññānāsaññābhavo**. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññā nāsaññā asmiṃ bhaveti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, ekena vā vokāro assa bhavassāti **ekavokārabhavo,** so asaññībhavo. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, catūhi vā vokāro assa bhavassāti **catuvokārabhavo,** so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañcahi vā vokāro assa bhavassāti **pañcavokārabhavo,** so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti. **Vokāro**ti vā khandhānametamadhivacanaṃ, tasmā eko vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavoti evamādināpettha attho veditabbo. **Cattāri jhānānī**ti aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni. Vipākajjhānānaṃ vā etaṃ gahaṇaṃ. Ettha ca kusaladhammānaṃ upanissayabhūtā taṇhāsamuṭṭhāpikā purimataṇhāti veditabbā. Kiriyadhammānaṃ pana yattha te kiriyadhammā uppajjanti, tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā taṇhā. **Anulomato**ti ettha ‘‘saṅkhārā dukkhasaccaṃ, avijjā samudayasacca’’nti iminā anukkamena yojetabbaṃ.

Anubuddhoti bujjhitabbadhammassa anurūpato buddho. **Tenā**ti yasmā sāmaññato visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṃ. Kiṃ vuttanti āha **‘‘sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā’’**ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītaṃ sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇañāṇaṃ, aññathā ‘‘cha asādhāraṇañāṇāni buddhañāṇānī’’ti vacanaṃ virujjheyyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṃ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti vuttaṃ. Yathāha **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.119) ‘‘sabbaṃ saṅkhatamasaṅkhataṃ anavasesaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tattha āvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇa’’ntiādi. Tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetaṃ evamicchitabbaṃ. Aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṃ sādhāraṇatā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇañāṇassa asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ na pavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇañāṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihatavuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetaṃ, tassa cādhigamanena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati na sakiṃyeva sabbadhammāvabodhanato. Tathā ca vuttaṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.162) ‘‘vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho’’ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṃ samatthatā ahosīti.

Etthāha – kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamānaṃ sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha – yadi tāva sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppannaajjhattabahiddhādibhedabhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ pekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā sati ‘‘sabbe dhammā anattā’’ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi ‘‘sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti, evañca katvā ‘caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hotī’’ti vadanti, tesampi vuttadosā nātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakiṃyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattatīti. Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesappaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana ‘‘atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ na anumānañāṇaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi loke anumānañāṇa’’nti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṃ tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ‘‘buddhavisayo, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā’’ti (a. ni. 4.77). Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ – yaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalaṃ ekadeso vā, tattha tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati niccasamādhānañca vikkhepābhāvato. Ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekantenevassā icchitabbā ‘‘sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkhappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā’’ti (mahāni. 69; paṭi. ma. 3.5) vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakiṃyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpiteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, ‘‘yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyya’’nti (paṭi. ma. 3.5) evamekajjhaṃ visuṃ sakiṃ kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmaṃ sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Vijjāhīti ettha vindiyaṃ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhanaṭṭhena vijjā, tamokkhandhādikassa padālanaṭṭhenāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇaṭṭhenapi vijjā. **Sampannattā**ti samannāgatattā paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. **Tatrā**ti ambaṭṭhasutte. **Manomayiddhiyā**ti ettha ‘‘idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgaṃ ahīnindriya’’nti (dī. ni. 1.236) iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva jhānamanena nibbattattā manomayassa sarīrassa nibbattivasena pavattā manomayiddhi nāma. **Cha abhiññā**ti āsavakkhayañāṇena saddhiṃ iddhividhādikā pañcābhiññāyo. Tissannaṃ aṭṭhannañca vijjānaṃ tattha tattha sutte gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṃ. **Satta saddhammā** nāma saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. Ye sandhāya vuttaṃ ‘‘idha bhikkhu saddho hoti, hirimā, ottappī, bahussuto, āraddhavīriyo, upaṭṭhitassati, paññavā hotī’’ti (dī. ni. 3.330). **Cattāri jhānānī**ti yāni kānici cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha sīlādayoyeva pannarasa ‘‘caraṇa’’nti vuttāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘imeyeva hī’’**tiādi. Tena tesaṃ sikkhattayasaṅgahato nibbānupagamane ekaṃsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgamaṃ dassento **‘‘yathāhā’’**tiādimāha. **Bhagavā**tiādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ. Nanu cāyaṃ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṃ **‘‘tattha vijjāsampadā’’**tiādi vuttaṃ. Āsavakkhayavijjāya sabbaññubhāvasiddhito āha **‘‘vijjāsampadā bhagavato sabbaññutaṃ pūretvā ṭhitā’’**ti. Catūsu jhānesu antogadhabhāvena caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavihārassa yathārahaṃ tassa ca mahākaruṇāsamāpattivasena asādhāraṇasabhāvassa bhagavati upalabbhanato āha **‘‘caraṇasampadā mahākāruṇikataṃ pūretvā ṭhitā’’**ti. Yathā sattānaṃ anatthaṃ parivajjetvā atthe niyojanaṃ paññāya vinā na hoti, evaṃ nesaṃ atthānatthajānanaṃ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṃ dassetuṃ **‘‘so sabbaññutāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Yathā taṃ vijjācaraṇasampanno**ti ettha **ta**nti nipātamattaṃ, yathā aññopi vijjācaraṇasampanno niyojeti, tathā ayanti attho. Tena vijjācaraṇasampannassevāyaṃ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sā panāyaṃ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanassa niyyānikatāya sāvakānaṃ sammāpaṭipattiyā ekantakāraṇanti dassetuṃ **‘‘tenassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **attantapādayo**ti **ādi-**saddena parantapaubhayantapā gahitā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṃ pakāsitaṃ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṃ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṃvibhāgo. Paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasahanaṃ. Paññāya paradukkhaparijānanaṃ, karuṇāya paradukkhapatikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayaṃ taraṇaṃ, karuṇāya paresaṃ tāraṇaṃ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati, tathā karuṇāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, paññāya sayaṃ parehi abhāyanaṃ. Karuṇāya paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo, tena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto, karuṇānugatattā na ca na sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravinimuttāti aññamaññavisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsitāti daṭṭhabbaṃ.

Idāni **sugato**ti imassa atthaṃ dassento āha **‘‘sobhanagamanattā’’**tiādi. ‘‘Gate ṭhite’’tiādīsu gamanampi gatanti vuccatīti āha **‘‘gamanampi hi gatanti vuccatī’’**ti. **Sobhana**nti subhaṃ, subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha **‘‘parisuddhamanavajja’’**nti. Gamanañca nāma bahuvidhanti idhādhippetaṃ gamanaṃ dassento **‘‘ariyamaggo’’**ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti ca katvā gataṃ gamananti ca vuccati. Idāni tasseva gamane kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘tena hesā’’**tiādi vuttaṃ. **Khemaṃ disa**nti nibbānaṃ. **Asajjamāno**ti paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṃ akaronto, pageva itarattha. Atha vā ekāsane nisīditvā khippābhiññāvaseneva catunnampi maggānaṃ paṭiladdhabhāvato asajjamāno abajjhanto gato. Yaṃ gamanaṃ gacchanto sabbagamanatthaṃ āvahati, sabbañca anuttaraṃ sampattiṃ āvahati, tadeva sobhanaṃ nāma, tena ca bhagavā gatoti āha **‘‘iti sobhanagamanattā sugato’’**ti sobhanattho susaddoti katvā.

Asundarānaṃ dukkhānaṃ saṅkhārappavattīnaṃ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṃ nāma asaṅkhatā dhātūti āha **‘‘sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbāna’’**nti. Tenāha bhagavā ‘‘nibbānaṃ paramaṃ sukha’’nti (ma. ni. 2.215;

dha. pa. 203-204). **Sammā**ti suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtassa gamananti āha **‘‘pahīne kilese puna apaccāgacchanto’’**ti, pahīnānaṃ puna asamudācāravasena apaccāgacchanto. Vuttamevatthaṃ āgamaṃ dassetvā vibhāvento āha **‘‘vuttañceta’’**ntiādi. **Eta**nti tena tena maggena pahīnakilesānaṃ puna apaccāgamanaṃ, idañca sikhāppattaṃ sammāgamanaṃ, yāya āgamanīyapaṭipadāya siddhaṃ, sāpi sammāgamanamevāti evampi bhagavā sugatoti dassetuṃ **‘‘sammā vā āgato’’**tiādi vuttaṃ. **Sammāpaṭipattiyā**ti sammāsambodhiyā sampāpane aviparītapaṭipattiyā. **Sabbalokassa hitasukhameva karontā**ti etena mahābodhiyā paṭipadā avibhāgena sabbasattānaṃ sabbadā hitasukhāvahabhāveneva pavattatīti dasseti. **Sassataṃ ucchedanti ime ante anupagacchanto gato**ti etena paṭiccasamuppādagatiṃ dasseti. **Kāmasukhaṃ attakilamathanti ime anupagacchanto gato**ti etena ariyamaggagatiṃ dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane. Nipphādetabbe sādhetabbe cetaṃ bhummaṃ. **Abhūta**nti abhūtatthaṃ. Atthamukhena hi vācāya abhūtatā bhūtatā vā. **Ataccha**nti tasseva vevacanaṃ. **Anatthasaṃhita**nti diṭṭhadhammikena samparāyikena vā anatthena saṃhitaṃ **anatthasaṃhitaṃ,** anatthāvahaṃ. Na atthoti anattho, atthassa paṭipakkho abhāvo ca, tena saṃhitaṃ, pisuṇavācaṃ samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā sīlavantaṃ ‘‘dussīlo’’ti, acaṇḍālādiṃ ‘‘caṇḍālo’’tiādinā bhāsamānassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlaṃ ‘‘dussīlo’’ti, caṇḍālādimeva ‘‘caṇḍālo’’tiādinā avinayena bhāsamānassa. Tatiyā nerayikādikassa nerayikādibhāvavibhāvanīkathā yathā ‘‘āpāyiko devadatto nerayiko’’tiādikā. Catutthī ‘‘vedavihitena yaññavidhinā pāṇātipātādikataṃ sugatiṃ āvahatī’’ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamī bhūtena pesuññupasaṃhārā kathā. Chaṭṭhā yuttapattaṭṭhāne pavattitā dānasīlādikathā veditabbā. **Evaṃ sammā gadattā**ti yathāvuttaṃ abhūtādiṃ vajjetvā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ piyaṃ manāpaṃ tato eva sammā suṭṭhu gadanato sugato. Āpāthagamanamattena kassaci appiyampi hi bhagavato vacanaṃ piyaṃ manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvahattā. Ettha pana da-kārassa ta-kāraṃ katvā ‘‘sugato’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aparo nayo – sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti **sugato**. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ bhaddakaṃ. Tathā lakkhaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākulatādidosavirahitaṃ vilāsitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamanaṃ kāyagamanaṃ ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesahitamabhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya sattānaṃ hitasukhāvahatāya ca sobhanameva. Atha vā sayambhūñāṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto sammā gato avagatoti **sugato**. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādento sammā gato atītoti sugato. Lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato. Lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. Tathā yaṃ imassa sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ ñātaṃ anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ taṃ hatthatale āmalakaṃ viya sammā paccakkhato gato abbhaññāsīti sugato.

Idāni **lokavidū**ti imassa atthaṃ pakāsento āha **‘‘sabbathā viditalokattā’’**tiādi. Tattha **sabbathā**ti sabbappakārena, yo yo loko yena yena pakārena veditabbo, tena tena pakārenāti attho. Te pana pakāre dassetuṃ **‘‘sabhāvato’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sabhāvato**ti dukkhasabhāvato. Sabbo hi loko dukkhasabhāvo. Yathāha ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti. **Samudayato**ti yato samudeti, tato taṇhādito. **Nirodhato**ti yattha so nirujjhati, tato visaṅkhārato. **Nirodhūpāyato**ti yena vidhinā so nirodho pattabbo, tato ariyamaggato ito aññassa pakārassa abhāvā. Iti ‘‘sabbathā lokaṃ avedī’’ti vatvā tadatthasādhakaṃ suttaṃ dassento **‘‘yattha kho, āvuso’’**tiādimāha. Idañca suttaṃ ‘‘yattha kho, bhante, na jāyati…pe… na upapajjati, sakkā nu kho so, bhante, gamanena lokassa anto ñātuṃ vā daṭṭhuṃ vā pāpuṇituṃ vā’’ti (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45) okāsalokassa gatiṃ sandhāya rohitadevaputtena puṭṭho bhagavā abhāsi. Tattha **na jāyatī**tiādinā ujukaṃ jātiādīni paṭikkhipitvā **na cavati na upapajjatī**ti padadvayena aparāparaṃ cavanupapatanāni paṭikkhipati. Keci pana ‘‘na jāyatītiādi gabbhaseyyakādivasena vuttaṃ, itaraṃ opapātikavasenā’’ti vadanti. **Ta**nti jātiādirahitaṃ. **Gamanenā**ti padasā gamanena. **Lokassanta**nti saṅkhāralokassa antabhūtaṃ nibbānaṃ. **Ñāteyya**nti jānitabbaṃ. **Daṭṭheyya**nti daṭṭhabbaṃ. **Patteyya**nti pattabbaṃ. ‘‘Ñātāyaṃ diṭṭhāyaṃ pattāya’’nti vā pāṭho, tattha gamanena lokassantaṃ ñātā ayaṃ diṭṭhā ayaṃ pattā ayanti na vadāmīti attho. **Aya**nti nibbānatthiko.

Kāmaṃ padasā gamanena gantvā lokassantaṃ ñātuṃ daṭṭhuṃ pattuṃ vā na sakkā, api ca parimitaparicchinnaṭṭhāne taṃ paññāpetvā dassemīti dassento **‘‘api cā’’**tiādimāha. Tattha **byāmamatte kaḷevare**ti byāmappamāṇe attabhāve. Iminā rūpakkhandhaṃ dasseti. **Sasaññimhī**ti saññāya sahite. Iminā saññāsīsena vedanādayo tayo khandhe dasseti saññāsahitattā eva. **Samanake**ti saviññāṇaketi attho. Iminā viññāṇakkhandhaṃ dasseti, aviññāṇake pana utusamuṭṭhānarūpasamudāyamatte paññāpetuṃ na sakkāti adhippāyo. **Loka**nti khandhādilokaṃ. **Lokanirodha**nti tassa lokassa nirujjhanaṃ nibbānameva vā. Nibbānampi hi khandhe paṭicca paññāpanato sarīrasmiṃyeva paññāpeti. Adesampi hi taṃ yesaṃ nirodho, tesaṃ vasena desatopi upacāravasena niddisīyati yathā ‘‘cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī’’ti (dī. ni. 2.401; ma. ni. 1.134; vibha. 204).

Gamanenāti pākatikagamanena. **Lokassanto**ti saṅkhāralokassa anto antakiriyāya hetubhūtaṃ nibbānaṃ. **Kudācana**nti kadācipi. **Appatvā**ti aggamaggena anadhigantvā. **Pamocana**nti pamutti nissaraṇaṃ. **Tasmā**ti yasmā lokantaṃ appatvā vaṭṭadukkhato mutti natthi, tasmā. **Have**ti nipātamattaṃ. **Lokavidū**ti sabhāvādito sabbaṃ lokaṃ vijānanto. **Sumedho**ti sundarapañño. **Lokantagū**ti pariññābhisamayena lokaṃ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyassa pariniṭṭhitattā **vusitabrahmacariyo**. Sabbesaṃ kilesānaṃ samitattā catusaccadhammānaṃ vā abhisamitattā **samitāvī**. **Nāsīsatī**ti na pattheti, yathā imaṃ lokaṃ, evaṃ parañca lokaṃ nāsīsati appaṭisandhikattā.

Evaṃ yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvādito dassitattā, loko pana ekadeseneva vuttoti taṃ anavasesato dassetuṃ **''api ca tayo lokā''**tiādi vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho santāno ca **sattaloko**. Rūpādīsu sattavisattatāya satto, lokīyati ettha kusalākusalaṃ tabbipāko cāti loko. Anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho santāno ca **okāsaloko** lokīyanti ettha jaṅgamā thāvarā ca tesañca okāsabhūtoti katvā. Tadādhāratāya hesa ''bhājanaloko''tipi vuccati. Ubhayepi khandhā **saṅkhāraloko** paccayehi saṅkharīyanti lujjanti palujjanti cāti. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhārasaddo ''ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāyā''tiādīsu (saṃ. ni. 5.232) viya. Evañhi ''sabbe sattā''ti iminā asaññasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha **''āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo''**ti.

Yadi evaṃ ''sabbe sattā''ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṃ doso. Kasmā pana bhagavā katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ deseti, katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desetīti? Desanāvilāsato veneyyajjhāsayato ca. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desenti. Ye vā pana veneyyā sāsanakkamaṃ anotiṇṇā, tesaṃ puggalādhiṭṭhānaṃ desanaṃ desenti. Ye ca otiṇṇā, tesaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ. Sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā desanā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārīgottānaṃ vā purimā. Te hi puggalappamāṇikā, pacchimā dhammānusārīgottānaṃ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṃ vasena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṃ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā. Iti bhagavā taṃ taṃ visesaṃ apekkhitvā tattha tattha duvidhaṃ desanaṃ desetīti veditabbaṃ.

Diṭṭhigatikānaṃ sassatādivasena ''attā loko''ti parikappanā yebhuyyena sattavisayā, na saṅkhāravisayāti āha **''sassato lokoti vā asassato lokoti vāti āgataṭṭhāne sattaloko veditabbo''**ti. **Yāvatā candimasūriyā pariharantī**ti yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti paribbhamanti. **Disā bhanti virocamānā**ti tesaṃ paribbhamaneneva tā tā disā pabhassarā hutvā virocanti. Atha vā **disā**ti upayogabahuvacanaṃ, tasmā sayaṃ virocamānā candimasūriyā yattakā disā bhanti sobhenti obhāsayantīti attho. **Tāva sahassadhā loko**ti tattakena pamāṇena sahassappakāro okāsaloko, sahassalokadhātuyoti attho. ''Tāvasahassavā''ti vā pāṭho, tāva tattakaṃ sahassaṃ assa atthīti tāvasahassavā. **Etthā**ti sahassalokadhātusaṅkhāte loke.

Tampīti tividhampi lokaṃ. **Sabbathā avedī**ti sabbappakārato paṭivijjhi. Kathaṃ paṭivijjhīti āha **''tathā hī''**tiādi. **Tathā hissā**ti imassa ''sabbathā vidito''ti etena sambandho. **Assā**ti anena bhagavatā. **Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti yāya puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**tiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Nāmaggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca ''āhāraṭṭhitikā''ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha lokoti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā.

Tisso vedanāti sukhadukkhaupekkhāvasena. **Cattāro āhārā**ti kabaḷīkārāhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro āhārā. Tattha kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharatīti āhāro. Phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manosañcetanā tīsu bhavesu paṭisandhiṃ āharatīti āhāro. Viññāṇaṃ paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharatīti āhāro. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Cha ajjhattikāni āyatanānī**ti cakkhāyatanādimanāyatanapariyantāni. **Satta viññāṇaṭṭhitiyo**ti nānattakāyā nānattasaññino, nānattakāyā ekattasaññino, ekattakāyā nānattasaññino, ekattakāyā ekattasaññino, heṭṭhimā ca tayo āruppāti imā satta ''viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti viññāṇaṭṭhitiyo''ti vuccanti. Tattha nānattaṃ kāyo etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti nānattakāyā, nānattasaññā etesaṃ atthīti nānattasaññino. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Sabbe manussā (dī. ni. aṭṭha. 2.127; a. ni. aṭṭha. 3.7.44-45) chakāmāvacarā ca devā ekacce ca vinipātikā **''nānattakāyā nānattasaññino''**ti vuccanti. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṇṭhānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamanaṭhānādīhi viseso hotiyeva, paṭisandhisaññā ca nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hoti, tasmā sabbepi manussā nānattakāyā nānattasaññino. Chakāmāvacaradevesu ca kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītādivaṇṇo, paṭisandhisaññā ca nesaṃ duhetukāpi tihetukāpi hoti, tasmā tepi nānattakāyā nānattasaññino. Ekacce vinipātikā pana catuapāyavinimuttakā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, dhammaguttāti evamādayo daṭṭhabbā. Etesañhi odātakaāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghādivasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya tihetukaduhetukāhetukavasena paṭisandhisaññāpi, te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti, ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā sukhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti vinipātikāti vuttā satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato. Ye panettha tihetukā, tesaṃ dhammābhisamayopi hoti. Piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā –

‘‘Mā saddaṃ kari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati;
Apica dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

‘‘Pāṇesu ca saṃyamāmase, sampajānamusā na bhaṇāmase;
Sikkhema susīlyamattano, api muccema pisācayoniyā’’ti. (saṃ. ni. 1.240) –

Evaṃ puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā. Evamimepi kāyassa ceva paṭisandhisaññāya ca nānattā ‘‘nānattakāyā nānattasaññino’’tveva saṅkhyaṃ gacchanti.

Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmasaṅkhātā pana hīnamajjhimapaṇītabhedabhinnena paṭhamajjhānena nibbattā brahmakāyikā ceva catūsu apāyesu sattā ca **‘‘nānattakāyā ekattasaññino’’**ti vuccanti. Etesu hi brahmakāyikesu brahmapurohitānaṃ kāyo brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro hoti, mahābrahmānaṃ kāyo pana brahmapurohitehipi pamāṇato vipulataro hoti. Kāmañca nesaṃ pabhāvasenapi kāyo heṭṭhimaheṭṭhimehi uḷārataro hoti, taṃ pana idha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ parittasubhādīnañca kāye satipi pabhāvematte ekattavaseneva vavatthapīyatīti ‘‘ekattakāyā’’tveva te vuccanti. Evamime brahmakāyikā kāyassa nānattā paṭhamajjhānavipākavasena pana paṭisandhisaññāya ca ekattā nānattakāyā ekattasaññino. Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayojanaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā, pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci asītihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā, tathā kālakañcikā asurā. Api cettha dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti, paṭisandhisaññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi ‘‘nānattakāyā ekattasaññino’’tveva saṅkhyaṃ gacchanti.

Dutiyajjhānabhūmikā pana parittābhā appamāṇābhā ābhassarā **‘‘ekattakāyā nānattasaññino’’**ti vuccanti. Nesañhi sabbesaṃ kāyo ekappamāṇova hoti, paṭisandhisaññā pana dutiyatatiyajjhānavipākavasena nānā hoti.

Parittasubhā appamāṇasubhā subhakiṇhā pana tatiyajjhānabhūmikā **ekattakāyā ekattasaññino**. Tesaṃ vuttanayena kāyassa ceva catutthajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekattā. ‘‘Vehapphalāpi imaṃyeva catutthaviññāṇaṭṭhitiṃ bhajanti kāyassa ceva pañcamajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekarūpattā. Suddhāvāsā pana apunarāvattanato vivaṭṭapakkhe ṭhitā, na sabbakālikā. Kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke nuppajjanti, soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppajjantesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattissa bhagavato khandhāvāraṭṭhānasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitiṃ, na sattāvāsaṃ bhajantī’’ti vadanti. Mahāsīvatthero pana ‘‘na kho pana so sāriputta āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī’’ti (ma. ni. 1.160) iminā suttena ‘‘suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitiṃ catutthasattāvāsaṃ bhajantī’’ti vadati, taṃ appaṭibāhiyattā suttassa anuññātaṃ. Tasmā asaññasattaṃ apanetvā parittasubhādīsu akaniṭṭhapariyosānāsu navasu bhūmīsu sattā ‘‘ekattakāyā ekattasaññino’’ti gahetabbā.

Asaññasattā pana viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti. Tathā hi anuppanne buddhe titthāyatane pabbajitā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā tato vuṭṭhāya ‘‘dhī cittaṃ, dhī cittaṃ, cittassa nāma abhāvoyeva sādhu. Cittañhi nissāya vadhabandhādipaccayaṃ dukkhaṃ uppajjati, citte asati nattheta’’nti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā rūpapaṭisandhivasena asaññabhave nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahosi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni ṭhito vā nisinno vā nipanno vā hoti. Evaṃ cittavirāgabhāvanāvasena tesaṃ tattha viññāṇuppatti na hotīti viññāṇābhāvato viññāṇaṭṭhitiṃ te na bhajanti. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pana yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassapi sukhumattā viññāṇaṭṭhitīsu saṅgahaṃ na gacchati. Tañhi saññāya viya viññāṇassapi saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā paribyattaviññāṇakiccābhāvato neva viññāṇaṃ, na ca sabbaso aviññāṇaṃ hotīti nevaviññāṇā nāviññāṇaṃ, tasmā paripphuṭaviññāṇakiccavantīsu viññāṇaṭṭhitīsu saṅgahaṃ na gacchati. Tasmā vinipātikehi saddhiṃ chakāmāvacaradevā manussā ca nānattakāyā nānattasaññino, paṭhamajjhānabhūmikā apāyasattā ca nānattakāyā ekattasaññino, dutiyajjhānabhūmikā ekattakāyā nānattasaññino, tatiyajjhānabhūmikā asaññasattaṃ vajjetvā sesā catutthajjhānabhūmikā ca ekattakāyā ekattasaññinoti imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo nevasaññānāsaññāyatanaṃ vajjetvā ākāsānañcāyatanādiheṭṭhimāruppattayena saddhiṃ ‘‘satta viññāṇaṭṭhitiyo’’ti veditabbā.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasaṃsā sukhaṃ dukkhanti ime aṭṭha lokassa dhammattā lokadhammā. Ime hi sattalokassa avassaṃbhāvino dhammā, tasmā etehi vinimutto nāma koci satto natthi. Te hi aparāparaṃ kadāci lokaṃ anupatanti, kadāci te loko ca anupatati. Vuttampi cetaṃ ‘‘aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattatī’’ti (a. ni. 8.6). Ghāsacchādanādīnaṃ laddhi, tāni eva vā laddhabbato **lābho**. Tadabhāvo **alābho**. Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Evaṃ **yasā**dīsupi tabbisayaanurodhavirodhānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Lābhe pana āgate alābho āgatoyeva hotīti lābho ca alābho ca vutto. **Yasā**dīsupi eseva nayo. Tathā ca lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya lābhādīsu anurodhe sati alābhādīsu virodho laddhāvasaro eva hoti.

Nava sattāvāsāti heṭṭhā vuttasattaviññāṇaṭṭhitiyo eva asaññasattacatutthāruppehi saddhiṃ ‘‘nava sattāvāsā’’ti vuccanti. Sattā āvasanti etesūti sattāvāsā, nānattakāyanānattasaññīādibhedā sattanikāyā. Te hi sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā ‘‘rukkhe sākhā’’ti. Suddhāvāsānampi sattāvāsaggahaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Dasāyatanānīti arūpasabhāvaṃ manāyatanaṃ rūpārūpādimissakaṃ dhammāyatanañca ṭhapetvā kevalaṃ rūpadhammānaṃyeva vasena cakkhāyatanādayo pañca, rūpāyatanādayo pañcāti dasāyatanāni vuttāni, manāyatanadhammāyatanehi pana saddhiṃ tāniyeva **‘‘dvādasāyatanānī’’**ti vuttāni.

Kasmā panettha cakkhādayo ‘‘āyatanānī’’ti vuccanti? Āyatanato (vibha. aṭṭha. 154) āyānaṃ vā tananato āyatassa ca nayanato āyatanāni. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti, te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti, idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ ativiya āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanti pavattayanti, tasmā ‘‘āyatanānī’’ti vuccanti. Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanāni. Tathā hi loke ‘‘issarāyatanaṃ vāsudevāyatana’’ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. ‘‘Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana’’ntiādīsu ākaro. Sāsane pana ‘‘manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā’’tiādīsu (a. ni. 5.38) samosaraṇaṭṭhānaṃ. ‘‘Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana’’ntiādīsu sañjātideso. ‘‘Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane’’tiādīsu (ma. ni. 3.158; a. ni. 3.102; 5.23) kāraṇaṃ āyatananti vuccati. Cakkhuādīsu ca te te cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo tesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayova nesaṃ ākaro. Tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato cakkhādayova nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ. Tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito cakkhādayova nesaṃ sañjātideso. Cakkhādīnaṃ abhāve abhāvato cakkhādayova nesaṃ kāraṇanti yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti cakkhāyatanaṃ. Evaṃ sesānipi.

Imāneva pana dvādasāyatanāni cakkhuviññāṇādichaviññāṇehi saddhiṃ **aṭṭhārasa** vidahanādito **‘‘dhātuyo’’**ti vuccanti. Tathā hi cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātūti vuccati. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitāva hutvā suvaṇṇarajatādidhātuyo viya suvaṇṇarajatādiṃ, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti, bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyanti dhārīyanti, dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca kāraṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati, tathāvihitañca taṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyati, tasmā ‘‘dhātuyo’’ti vuccanti. Api ca yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā, etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanosilādayo selāvayavā ‘‘dhātuyo’’ti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ñāṇañeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnā hete cakkhādayoti. Api ca **dhātū**ti nijjīvamattassetaṃ adhivacanaṃ. Tathā hi bhagavā ‘‘chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso’’tiādīsu (ma. ni. 3.343) jīvasaññāsamūhananatthaṃ dhātudesanamakāsi. Tasmā nijjīvaṭṭhenapi dhātuyoti vuccanti.

Ettha ca ‘‘āhāraṭṭhitikā’’ti paccayāyattavuttitāvacanena saṅkhārānaṃ aniccatā, tāya ca ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā’’ti (saṃ. ni. 3.15) vacanato dukkhānattatā ca pakāsitā hontīti tīṇipi sāmaññalakkhaṇāni gahitāni. **Nāma**nti cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. **Rūpa**nti bhūtupādāyarūpāni, tāni ca atthato pathavīādayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggahaṇeneva ye te savisesā kusalādayo hetuādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha **‘‘iti ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito’’**ti.

Evaṃ saṅkhāralokassa sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassento **‘‘yasmā panesā’’**tiādimāha. Tattha **āsayaṃ jānātī**ti āgamma cittaṃ seti etthāti āsayo migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṃ aññathā pavattitvāpi cittaṃ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhiādivasena catubbidho. Vuttañca –

‘‘Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita’’nti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha ‘‘dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā’’ti (saṃ. ni. 2.15). **Atthitā**ti hi sassataggāho adhippeto, **natthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ āsayo, vivaṭṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā khanti yathābhūtañāṇanti duvidho āsayo. Tattha ‘‘anulomikā khanti vipassanāñāṇaṃ, yathābhūtañāṇaṃ pana maggañāṇa’’nti **sammohavinodaniyā** vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ (vibha. aṭṭha. 815) vuttaṃ. Taṃ catubbidhampi sattānaṃ āsayaṃ jānāti, jānanto ca tesaṃ diṭṭhigatānaṃ tesañca ñāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’ti, kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’’’tiādi (paṭi. ma. 1.113).

Anusayaṃ jānātīti anu anu sayantīti anusayā, anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesaṃ kāraṇalābhe uppajjanārahataṃ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Ke pana te? Kāmarāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena sabhāvabhedo atthi, taṃ sattavidhaṃ anusayaṃ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena pavattamānaṃ jānāti.

Caritaṃ jānātīti ettha **carita**nti sucaritaduccaritaṃ. Tañhi **vibhaṅge** (vibha. 814 ādayo) caritaniddese niddiṭṭhaṃ. Atha vā **carita**nti cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivitakkavasena cha mūlacariyā, tāsaṃ apariyanto antarabhedo, saṃsaggabhedo pana tesaṭṭhividho. Taṃ caritaṃ sabhāvato saṃkilesato vodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārena jānāti.

Adhimuttiṃ jānātīti ettha **adhimuttī**ti ajjhāsayadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca paṇītādhimuttike eva. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sāruppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sāruppabhikkhū, itare asāruppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti. Tipiṭakacūḷābhayatthero kira nāgadīpe cetiyavandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito therena ca saddhiṃ eko asāruppabhikkhu atthi, dhuravihārepi eko asāruppabhikkhu atthi, bhikkhusaṅghesu gāmaṃ osarantesu te ubho janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṃ santepi ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā aṭṭhaṃsu. Thero disvā ‘‘sammāsambuddhena jānitvā **dhātusaṃyuttaṃ** (saṃ. ni. 2.85 ādayo) kathita’’nti āha. Evamayaṃ hīnādhimuttikādīnaṃ aññamaññopasevanādiniyāmikā ajjhāsayadhātu ajjhāsayabhāvo adhimuttīti vuccati, taṃ adhimuttiṃ jānāti. ‘‘Imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā. Tatthāpi imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā’’tiādinā paṭivijjhati. Adhimuttiyā pana tikkhamudubhāvādiko indriyānaṃ tikkhamudubhāvādinā veditabbo.

Apparajakkheti paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesanti apparajakkhā, appaṃ vā rāgādirajaṃ etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkhe**ti etthāpi eseva nayo, ussadarāgādirajā mahārajakkhā. **Jānātī**ti ‘‘imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo’’tiādinā apparajakkhādike jānāti.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. **Mudindriye**ti mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Ubhayatthāpi upanissayabhūtindriyāni adhippetāni. **Svākāre**ti sundarākāre, kalyāṇapakatike vivaṭṭajjhāsayeti attho. Yesaṃ vā āsayādayo ākārā koṭṭhāsā sundarā, te **svākārā**. Viparītā **dvākārā. Suviññāpaye**ti sammattaniyāmaṃ viññāpetuṃ sukare saddhe paññavante ca, ye vā kathitaṃ kāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Viparītā **duviññāpayā. Bhabbe abhabbe**ti ettha ye ariyamaggappaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahitā, te **bhabbā**. Viparītā **abhabbā. Tasmā**ti yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇādipi jānitabbo atthīti? Atthi, tassa pana jānanaṃ na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṃ, bhagavato pana tampi suviditaṃ suvavatthāpitameva, payojanābhāvā desanaṃ nāruḷhaṃ. Tena vuttaṃ –

> ‘‘Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsuṃ āropetvā bhikkhū āmantesi – ‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’’’tiādi (saṃ. ni. 5.1121).

Evaṃ sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni okāsalokassapi tatheva viditabhāvaṃ dassento āha **‘‘yathā ca sattaloko’’**tiādi. Okāsalokopi sabbathā viditoti sambandho. **Cakkavāḷa**nti lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittattā ‘‘cakkavāḷa’’nti vuccati. **Aḍḍhuḍḍhānī**ti upaḍḍhacatutthāni, tīṇi satāni paññāsañcāti attho. **Nahutānī**ti dasasahassāni. **Saṅkhātā**ti kathitā. Yasmā pathavī nāmāyaṃ tiriyaṃ aparicchinnā, tasmā **‘‘ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā’’**ti bahalatoyeva paricchedo vutto. Nanu cakkavāḷapabbatehi taṃtaṃcakkavāḷapathavī paricchinnāti? Na tadaññacakkavāḷapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṃ tiṇṇañhi pattānaṃ antarāḷasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantaranirayabhāvato, cakkavāḷapabbatānaṃ pana cakkavāḷapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī ekābaddhāva, vivaṭṭakāle saṇṭhahamānāpi pathavī yathāsaṇṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṇṭhahati.

Saṇṭhitīti heṭṭhā uparito cāti sabbaso ṭhiti. **Evaṃ saṇṭhite**ti evaṃ avaṭṭhite. **Etthā**ti cakkavāḷe. **Ajjhogāḷho**ti ogāhitvā anupavisitvā ṭhito. **Accuggato tāvadevā**ti tattakameva caturāsīti yojanasatasahassāniyeva uggato. Na kevalañcettha ubbedhova, atha kho āyāmavitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Sineru, bhikkhave, pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā’’ti

(a. ni. 7.66).

Sinerupabbatuttamoti pabbatesu uttamo, pabbatoyeva vā uttamo pabbatuttamo, sinerusaṅkhāto pabbatuttamo sinerupabbatuttamo, sinerupabbatarājāti vuttaṃ hoti. Tassa ca pācīnapassaṃ rajatamayaṃ, tasmā tassa pabhāya ajjhottharantiyā pācīnadisāya samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. Dakkhiṇapassaṃ pana indanīlamaṇimayaṃ, tasmā dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. Pacchimapassaṃ phalikamayaṃ. Uttarapassaṃ suvaṇṇamayaṃ. Cattāro samuddāpi sinerurasmīhi eva paricchinnā. Tathā hi pubbadakkhiṇapassehi nikkhantā rajatamaṇirasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, dakkhiṇapacchimapassehi nikkhantā maṇiphalikarasmiyo, pacchimuttarapassehi nikkhantā phalikasuvaṇṇarasmiyo, uttarapācīnapassehi nikkhantā suvaṇṇarajatarasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, tāsaṃ rasmīnaṃ antaresu cattāro mahāsamuddā honti.

Tatoti sinerussa heṭṭhā upari ca vuttappamāṇato. **Upaḍḍhupaḍḍhenā**ti upaḍḍhena upaḍḍhena. Idaṃ vuttaṃ hoti – dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho tattakameva upari uggato **yugandharapabbato,** ekavīsati yojanasahassāni mahāsamudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato **īsadharo** pabbatoti iminā nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhappamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva cakkavāḷapādamūlā anupubbaninno, evaṃ yāva sinerupādamūlāti heṭṭhā sineruppamāṇato upaḍḍhappamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṃ suppatiṭṭhito, evaṃ īsadharādayopīti daṭṭhabbaṃ. Vuttañhetaṃ ‘‘mahāsamuddo, bhikkhave, anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro’’ti (cūḷava. 184; udā. 45). Sineruyugandharādīnaṃ antare **sīdantarasamuddā** nāma honti. Tattha kira udakaṃ sukhumaṃ morapattamattampi pakkhittaṃ patiṭṭhātuṃ na sakkoti sīdateva, tasmā te sīdasamuddā nāma vuccanti. Te pana vitthārato yathākkamaṃ sineruādīnaṃ accuggamasamānapaamāṇāti vadanti. **Ajjhogāḷhuggatā**ti ajjhogāḷhā ca uggatā ca. **Brahā**ti mahantā.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sineruṃ tāva parikkhipitvā ṭhito yugandharo, taṃ parikkhipitvā īsadharo. Evaṃ taṃ taṃ parikkhipitvā ṭhitā ‘‘sinerussa samantato’’ti vuttā. Katthaci pana ‘‘sineruṃ parikkhipitvā assakaṇṇo nāma pabbato patiṭṭhito, taṃ parikkhipitvā vinatako nāma pabbato’’ti evaṃ aññoyeva anukkamo āgato. Tathā hi **nimijātake** –

> ‘‘Sahassayuttaṃ hayavāhiṃ, dibbayānamadhiṭṭhito;
> Yāyamāno mahārājā, addā sīdantare nage;
> Disvānāmantayī sūtaṃ, ime ke nāma pabbatā’’ti. (jā. 2.22.566)

Evaṃ nimimahārājena puṭṭhena mātalidevaputtena –

> ‘‘Sudassano karavīko, īsadharo yugandharo;
> Nemindharo vinatako, assakaṇṇo girī brahā.
>
> ‘‘Ete sīdantare nagā, anupubbasamuggatā;
> Mahārājānamāvāsā, yāni tvaṃ rāja passasī’’ti. (jā. 2.22.568-569)

Vuttaṃ.

Tattha aṭṭhakathāyaṃ idaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Ayaṃ, mahārāja, etesaṃ sabbabāhiro sudassano pabbato nāma, tadanantare karavīko nāma, so sudassanato uccataro. Ubhinnampi pana tesaṃ antare ekopi sīdantaramahāsamuddo. Karavīkassa anantare īsadharo nāma, so karavīkato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Īsadharassa anantare yugandharo nāma, so īsadharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Yugandharassa anantare nemindharo nāma, so yugandharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Nemindharassa anantare vinatako nāma, so nemindharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Vinatakassa anantare assakaṇṇo nāma, so vinatakato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Ete sīdantaramahāsamudde satta pabbatā anupaṭipāṭiyā samuggatā sopānasadisā hutvā ṭhitā’’ti (jā. aṭṭha. 6.22.569).

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanasatāni ucco, ubbedhoti attho. Tattha **himavā**ti himapātasamaye himayuttatāya himaṃ assa atthīti himavā, gimhakāle himaṃ vamatīti himavā. **Pabbato**ti selo. Selo hi sandhisaṅkhātehi pabbehi sahitattā ‘‘pabbato’’ti vuccati, pasavanādivasena jalassa sārabhūtānaṃ bhesajjādīnaṃ vatthūnañca giraṇato ‘‘girī’’ti ca vuccati. **Yojanānaṃ sahassāni, tīṇi āyatavitthato**ti yojanānaṃ tīṇi sahassāni āyāmato ca vitthārato cāti attho, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi yojanasahassānīti vuttaṃ hoti.

Caturāsītisahassehi, kūṭehi paṭimaṇḍitoti sudassanakūṭacitrakūṭādīhi caturāsītikūṭasahassehi paṭimaṇḍito, sobhitoti attho. Apicettha avuttopi ayaṃ viseso veditabbo (ma. ni. aṭṭha. 2.31; a. ni. aṭṭha. 3.8.19; su. ni. aṭṭha. selasuttavaṇṇanā) – ayaṃ himavā nāma pabbato samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmavitthārena ceva gambhīratāya ca paṇṇāsa paṇṇāsa yojanā diyaḍḍhayojanasataparimaṇḍalā anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇāladaho mandākinīdaho sīhappapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhitā. Tesu **anotatto** sudassanakūṭaṃ citrakūṭaṃ kāḷakūṭaṃ gandhamādanakūṭaṃ kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatehi parikkhitto. Tattha **sudassanakūṭaṃ** sovaṇṇamayaṃ dviyojanasatubbedhaṃ antovaṅkaṃ kākamukhasaṇṭhānaṃ tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ. **Citrakūṭaṃ** sabbaratanamayaṃ. **Kāḷakūṭaṃ** añjanamayaṃ. **Gandhamādanakūṭaṃ** sānumayaṃ abbhantare muggavaṇṇaṃ kāḷānusāriyādimūlagandho candanādisāragandho saralādipheggugandho lavaṅgāditacagandho kapiṭṭhādipapaṭikagandho sajjādirasagandho tamālādipattagandho nāgakuṅkumādipupphagandho jātiphalādiphalagandho sabbathā gandhabhāvato gandhagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ nānappakāraosadhasañchannaṃ kāḷapakkhauposathadivase ādittamiva aṅgāraṃ jalantaṃ tiṭṭhati.

Tattheva nandamūlakaṃ (su. ni. aṭṭha. 1.35) nāma pabbhāraṃ paccekabuddhānaṃ vasanokāso. Tisso guhāyo suvaṇṇaguhā maṇiguhā rajataguhāti. Tattha maṇiguhādvāre mañjūsako nāma rukkho yojanaṃ ubbedhena, yojanaṃ vitthārena, so yattakāni udake vā thale vā pupphāni, sabbāni pupphati visesena paccekabuddhāgamanadivase, tassūparito sabbaratanamāḷo hoti. Tattha sammajjanakavāto kacavaraṃ chaḍḍeti, samakaraṇavāto sabbaratanamayaṃ vālikaṃ samaṃ karoti, siñcanakavāto anotattadahato ānetvā udakaṃ siñcati, sugandhakaraṇavāto sabbesaṃ gandharukkhānaṃ gandhe āneti, ocinakavāto pupphāni ocinitvā pāteti, santharaṇakavāto sabbattha santharati, sadā paññattāneva cettha āsanāni honti. Yesu paccekabuddhuppādadivase uposathadivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti, ayaṃ tattha pakati. Abhisambuddhapaccekabuddho tattha gantvā paññattāsane nisīdati. Tato sace tasmiṃ kāle aññepi paccekabuddhā saṃvijjanti, tepi taṅkhaṇaṃ sannipatitvā paññattāsanesu nisīdanti, nisīditvā kiñcideva samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhahanti. Tato saṅghatthero adhunāgataṃ paccekabuddhaṃ sabbesaṃ anumodanatthāya ''kathamadhigata''nti kammaṭṭhānaṃ pucchati, tadā so attano udānabyākaraṇagāthaṃ bhāsati. Evamidaṃ gandhamādanakūṭaṃ paccekabuddhānaṃ āvāsaṭṭhānaṃ hotīti veditabbaṃ.

Kelāsakūṭaṃ pana rajatamayaṃ. Sabbāni cetāni citrakūṭādīni sudassanena samānubbedhasaṇṭhānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Sabbāni pana puthulato paññāsayojanāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti. Tāni sabbāni devānubhāvena nāgānubhāvena ca ṭhassanti, nadiyo ca tesu sandanti, taṃ sabbampi udakaṃ anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujuṃ gacchantā na karonti, tenevassa **''anotatta''**nti saṅkhā udapādi. Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisanimmalūdakāni nhānatitthāni tadupabhogīsattānaṃ sādhāraṇakammunāva suppaṭiyattāni susaṇṭhitāni honti, yesu buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā ca iddhimanto ca isayo nhāyanti, devayakkhādayo uyyānakīḷaṃ kīḷanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ hatthimukhaṃ assamukhaṃ usabhamukhanti cattāri mukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadītīre sīhā bahutarā honti, hatthimukhādīhi hatthiassausabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisati. Pacchimadisato ca uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇaṃ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisanti. Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇena ujukaṃ pāsāṇapiṭṭheneva saṭṭhi yojanāni gantvā pabbataṃ paharitvā vuṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇā udakadhārā hutvā ākāsena saṭṭhi yojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma mahāpokkharaṇī jātā, mahāpokkharaṇiyā kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gatā, tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhi yojanāni gantvā viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattati. Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇaṃ katvā gataṭṭhāne **''āvaṭṭagaṅgā''**ti vuccati, ujukaṃ pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **''kaṇhagaṅgā''**ti, ākāsena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **''ākāsagaṅgā''**ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā **''tiyaggaḷapokkharaṇī''**ti, kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **''bahalagaṅgā''**ti, umaṅgena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **''umaṅgagaṅgā''**ti vuccati. Viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne pana gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahīti pañcadhā saṅkhyaṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pabhavanti.

Chaddantadahassa pana (jā. aṭṭha. 5.16.chaddantajātakavaṇṇanā) majjhe dvādasayojanappamāṇe ṭhāne sevālo vā paṇakaṃ vā natthi, maṇikkhandhavaṇṇaṃ udakameva santiṭṭhati, tadanantaraṃ yojanavitthataṃ suddhakallahāravanaṃ taṃ udakaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ, tadanantaraṃ yojanavitthatameva suddhanīluppalavanaṃ taṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ, yojanayojanavitthatāneva rattuppalasetuppalarattapadumasetapadumakumudavanāni purimaṃ purimaṃ parikkhipitvā ṭhitāni, imesaṃ pana sattannaṃ vanānaṃ anantaraṃ sabbesampi kallahārādīnaṃ vasena vomissakavanaṃ yojanavitthatameva tāni parikkhipitvā ṭhitaṃ, tadanantaraṃ nāgānaṃ kaṭippamāṇe udake yojanavitthatameva rattasālivanaṃ, tadanantaraṃ udakapariyante nīlapītalohitodātasurabhisukhumakusumasamākiṇṇaṃ khuddakagacchavananti imāni dasa vanāni yojanayojanavitthatāneva. Tato khuddakarājamāsamahārājamāsamuggavanaṃ, tadanantaraṃ tipusaeḷālukaalābukumbhaṇḍavallivanāni, tato pūgarukkhappamāṇaṃ ucchuvanaṃ, tato hatthidantappamāṇaphalaṃ kadalivanaṃ, tato sālavanaṃ, tadanantaraṃ cāṭippamāṇaphalaṃ panasavanaṃ, tato madhuraphalaṃ ambavanaṃ, tato ciñcavanaṃ, tato kapiṭṭhavanaṃ, tato vomissako mahāvanasaṇḍo, tato veṇuvanaṃ, veṇuvanaṃ pana parikkhipitvā satta pabbatā ṭhitā, tesaṃ bāhirantato paṭṭhāya paṭhamo cūḷakāḷapabbato nāma, dutiyo mahākāḷapabbato nāma, tato udakapassapabbato nāma, tato candapassapabbato nāma, tato sūriyapassapabbato nāma, tato maṇipassapabbato nāma, sattamo suvaṇṇapassapabbato nāma. So ubbedhato sattayojaniko chaddantadahaṃ parikkhipitvā pattassa mukhavaṭṭi viya ṭhito. Tassa abbhantarimapassaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ, tato nikkhantena obhāsena chaddantadaho samuggatabālasūriyo viya hoti. Bāhirimapabbatesu pana eko ubbedhato cha yojanāni, eko pañca, eko cattāri, eko tīṇi, eko dve, eko yojanaṃ.

Evaṃ sattapabbataparikkhittassa pana tassa dahassa pubbuttarakaṇṇe udakavātappaharaṇokāse mahānigrodharukkho, tassa khandho parikkhepato pañcayojaniko, ubbedhato sattayojaniko. Catūsu disāsu catasso sākhāyo chachayojanikā, uddhaṃ uggatasākhāpi chayojanikāva. Iti so mūlato paṭṭhāya ubbedhena terasayojaniko sākhānaṃ orimantato yāva pārimantā dvādasayojaniko aṭṭhahi pārohasahassehi paṭimaṇḍito muṇḍamaṇipabbato viya vilāsamāno tiṭṭhati. Chaddantadahassa pana pacchimadisābhāge suvaṇṇapabbate dvādasayojanikā kañcanaguhā. Chaddanto nāgarājā vassāratte aṭṭhasahassanāgaparivuto kañcanaguhāyaṃ vasati, gimhakāle udakavātaṃ sampaṭicchamāno mahānigrodhamūle pārohantare tiṭṭhati.

Mandākiniyā pana majjhe pañcavīsatiyojanamatte ṭhāne sevālo vā paṇakaṃ vā natthi, phalikavaṇṇaṃ udakameva hoti, tato paraṃ pana nāgānaṃ kaṭippamāṇe udake aḍḍhayojanavitthataṃ setapadumavanaṃ taṃ udakaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Tattha muḷālaṃ naṅgalasīsamattaṃ hoti, bhisaṃ mahābheripokkharappamāṇaṃ hoti. Tassa ekekasmiṃ pabbantare āḷhakappamāṇaṃ khīraṃ hoti. Padumānaṃ pupphasamaye vāto reṇuvaṭṭiṃ uṭṭhāpetvā paduminīpattesu ṭhapeti, tattha udakaphusitāni patanti, tato ādiccapākena paccitvā pakkaayoghaṭikā viya pokkharamadhu tiṭṭhati, tadanantaraṃ tāvamahantameva rattapadumavanaṃ, tadanantaraṃ rattakumudavanaṃ, tadanantaraṃ setakumudavanaṃ, tadanantaraṃ nīluppalavanaṃ, tadanantaraṃ rattuppalavanaṃ, tadanantaraṃ sugandhasālivanaṃ, tadanantaraṃ eḷālukaalābukumbhaṇḍādīni madhurarasāni valliphalāni, tadanantaraṃ aḍḍhayojanavitthatameva ucchuvanaṃ, tattha pūgarukkhakkhandhappamāṇaṃ ucchu. Tadanantaraṃ kadalivanaṃ, yato duve pakkāni khādantā kilamanti. Tadanantaraṃ cāṭippamāṇaphalaṃ panasavanaṃ, tadanantaraṃ ambavanaṃ, jambuvanaṃ, kapiṭṭhavananti saṅkhepato tasmiṃ dahe khāditabbayuttakaṃ phalaṃ nāma natthīti na vattabbaṃ. Iti imasmiṃ himavati vijjamānakasattamahāsarappabhutīnaṃ pamāṇasaṇṭhānādibhedaṃ sabbameva visesaṃ bhagavā sabbathā avedi aññāsi paṭivijjhiyevāti daṭṭhabbaṃ.

Tipañcayojanakkhandhaparikkhepāti pannarasayojanappamāṇakkhandhaparikkhepā, khandhassa pariṇāho pannarasayojanappamāṇoti vuttaṃ hoti. **Nagavhayā**ti nagasaddena avhātabbā, rukkhābhidhānāti attho. Rukkho hi na gacchatīti nagoti vuccati. Nagavhayā jambūti yojetabbaṃ. **Paññāsayojanakkhandhasākhāyāmā**ti ubbedhato paññāsayojanappamāṇakkhandhāyāmā ubbedhato samantato ca paññāsayojanasākhāyāmā ca. Tato eva **satayojanavitthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā**. Jamburukkhassa hi mūlato paṭṭhāya yāva sākhāviṭapā, tāva paṇṇāsa yojanāni, tato parampi ujukaṃ uggatasākhā paṇṇāsa yojanāni, samantato ca ekekā sākhā paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitāni. Tāsu pana mahantā mahantā nadiyo sandanti, tāsaṃ nadīnaṃ ubhayatīre jambupakkānaṃ patitaṭṭhāne suvaṇṇaṅkurā uṭṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā anupubbena mahāsamuddaṃ pavisanti, tatoyeva jambunadiyaṃ nibbattattā ''jambunada''nti taṃ suvaṇṇaṃ vuccati.

Yassānubhāvenāti yassā mahantatā kappaṭṭhāyikādippakārena pabhāvena. Yañcetaṃ jambuyā pamāṇaṃ, etadeva asurānaṃ cittapāṭaliyā, garuḷānaṃ simbalirukkhassa, aparagoyāne kadambassa, uttarakurūsu kapparukkhassa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatiṃsesu pāricchattakassāti. Tenāhu porāṇā –

> ''Pāṭalī simbalī jambū, devānaṃ pārichattako;
> Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattama''nti. (visuddhi. 1.137; a. ni. aṭṭha. 1.1.322);

Ettha **sirīsena bhavati sattama**nti ettha **sirīsenā**ti paccatte karaṇavacanaṃ. **Sattama**nti liṅgavipallāsena vuttaṃ, sirīso bhavati sattamoti attho.

Cakkavāḷasiluccayoti cakkavāḷapabbato. **Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhito**ti heṭṭhā vuttaṃ sabbampi taṃ parikkhipitvā cakkavāḷasiluccayo patiṭṭhito, ayaṃ ekā lokadhātu nāmāti attho. Ma-kāro padasandhivasena āgato. ''Taṃ sabbaṃ lokadhātuṃ parikkhipitvā ayaṃ cakkavāḷasiluccayo ṭhito''ti evampettha sambandhaṃ vadanti, evaṃ vuttepi cakkavāḷapabbatopi lokadhātuyevāti veditabbaṃ.

Tatthāti tissaṃ lokadhātuyaṃ. **Candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsayojana**nti ujukaṃ āyāmato vitthārato ubbedhato ca ekūnapaññāsayojanaṃ, parimaṇḍalato pana tīhi yojanehi ūnadiyaḍḍhasatayojanaṃ. **Sūriyamaṇḍalaṃ paññāsayojana**nti etthāpi candamaṇḍale vuttanayeneva ujukaṃ paññāsayojananti veditabbaṃ, parimaṇḍalato pana diyaḍḍhasatayojanaṃ.

Tesu pana candamaṇḍalaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.121) heṭṭhā, sūriyamaṇḍalaṃ upari, antarā nesaṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato sūriyassa uparimantaṃ yojanasataṃ hoti, candavimānaṃ anto maṇimayaṃ, bahi rajatena parikkhittaṃ, anto ca bahi ca sītalameva hoti. Sūriyavimānaṃ anto kanakamayaṃ, bāhiraṃ phalikaparikkhittaṃ hoti, anto ca bahi ca uṇhameva. Cando ujukaṃ saṇikaṃ gacchati. So hi amāvāsiyaṃ sūriyena saddhiṃ gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsiyaṃ upaḍḍhamaggato ohīyati, tiriyaṃ pana sīghaṃ gacchati. Tathā hesa ekasmiṃ māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dissati, candassa ubhosu passesu nakkhattatārakā gacchanti, cando dhenu viya vacchaṃ taṃ taṃ nakkhattaṃ upasaṅkamati, nakkhattāni pana attano gamanaṭṭhānaṃ na vijahanti, attano vīthiyāva gacchanti. Sūriyassa pana ujukaṃ gamanaṃ sīghaṃ, tiriyaṃ gamanaṃ dandhaṃ. Tiriyaṃ gamanaṃ nāma dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato dakkhiṇadisāya gamanaṃ, taṃ dandhaṃ chahi chahi māsehi ijjhanato.

Sūriyo kāḷapakkhauposathe candena saheva gantvā tato paraṃ pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati attano sīghagāmitāya tassa ca dandhagāmitāya, atha cando lekhā viya paññāyati. Tato parampi pakkhassa dutiyāya yojanānaṃ satasahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati. Evaṃ divase divase yāva sukkapakkhauposathadivasā satasahassaṃ satasahassaṃ ohāya gacchati, atha cando anukkamena vaḍḍhitvā uposathadivase paripuṇṇo hoti. Anukkamena vaḍḍhanañcettha uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena caṇḍamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāyāti veditabbaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya uposathadivase puṇṇamāyaṃ paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissati. Atha sūriyo pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassaṃ dhāvitvā puna candamaṇḍalaṃ gaṇhāti candassa dandhagatitāya attano ca sīghagatitāya, tathā dutiyāya satasahassanti evaṃ yāva uposathadivasā satasahassaṃ satasahassaṃ dhāvitvā gaṇhāti. Atha cando anukkamena hāyitvā kāḷapakkhauposathadivase sabbaso na paññāyati, anukkamena hāyamānatā cettha anukkamena vaḍḍhamānatāya vuttanayena veditabbā. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha ca chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati, tasmā anukkamena hāyitvā viya uposathadivase sabbaso na paññāyati. Candaṃ heṭṭhā katvā sūriyo upari hoti, mahatiyā pātiyā khuddakabhājanaṃ viya candamaṇḍalaṃ pidhīyati, majjhanhike gehacchāyā viya candassa chāyā na paññāyati. So chāyāya apaññāyamānāya dūre ṭhitānaṃ divā padīpo viya sayampi na paññāyati.

Imesaṃ pana ajavīthi nāgavīthi govīthīti tisso gamanavīthiyo honti. Tattha ajānaṃ udakaṃ paṭikūlaṃ hoti, hatthināgānaṃ manāpaṃ, gunnaṃ sītuṇhasamatāya phāsu hoti. Tathā ca yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīḷāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato adho otaritvā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā, tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya **''ajavīthī''**ti samaññā gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīḷāpasutā hutvā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddhaṃ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṃ āruyha caraṇeneva candavimānampi uddhaṃ āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagati nāma vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā, tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya **''nāgavīthī''**ti samaññā gatā. Yadā sūriyo uddhaṃ anārohanto adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ yathāruciñca vimānato nikkhamitvā sukhena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya **''govīthī''**ti samaññā gatā. Tasmā yaṃ kālaṃ candimasūriyā ajavīthiṃ āruhanti, tadā devo ekabindumpi na vassati. Yadā nāgavīthiṃ ārohanti, tadā bhinnaṃ viya nabhaṃ paggharati. Yadā govīthiṃ ārohanti, tadā utusamatā sampajjati.

Yadā pana rājāno adhammikā honti, tesaṃ adhammikatāya uparājasenāpatippabhutayo sabbe devā brahmāno ca adhammikā honti, tadā tesaṃ adhammikatāya visamaṃ candimasūriyā parivattanti. Tadā hi bahvābādhatādianiṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvuttassa adhammikatāsaññitassa sādhāraṇassa pāpakammassa balena visamaṃ vāyantena vāyunā phelliyamānā candimasūriyā sineruṃ parikkhipantā visamaṃ parivattanti, yathāmaggena na pavattanti. Vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhavimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kīḷanatthāya cittāni na namanti, cittesu anamantesu sītuṇhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmiṃ asampajjante na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati, katthaci vassati, katthaci na vassati. Vassantopi vappakāle aṅkurakāle nāḷakāle pupphakāle khīraggahaṇādikālesu yathā yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca. Tena sassāni visamapākāni honti vigatagandharasādisampadāni, ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmiṃ padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti, ekasmiṃ atikilinnaṃ, ekasmiṃ samapākaṃ. Taṃ paribhuttaṃ kucchiyampi sabbaso apariṇataṃ, ekadesena pariṇataṃ, supariṇatanti evaṃ tīhiyeva pakārehi paccati, pakkāsayaṃ na sammā upagacchati. Tena sattā bahvābādhā ceva honti appāyukā ca.

Dhammikānaṃ pana rājūnaṃ kāle vuttavipariyāyena candimasūriyā samaṃ parivattanti, yathāmaggena pavattanti, utusamatā ca sampajjati, candimasūriyā cha māse sineruto bahi nikkhamanti, cha māse anto vicaranti. Tathā hi sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā cha māse tato gamanavīthito bahi attano tiriyaṃ gamanena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. Evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṃ pattā. Tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Te hi āsāḷhīmāse sinerusamīpena caranti, tato dve māse nikkhamitvā bahi caranti. Paṭhamakattikamāse majjhena gacchanti, tato cakkavāḷābhimukhā gantvā tayo māse cakkavāḷasamīpena vicaritvā puna nikkhamitvā citramāse majjhena gantvā tato pare dve māse sineruabhimukhā pakkhanditvā puna āsāḷhe sinerusamīpena caranti. Ettha ca sinerussa cakkavāḷassa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā sinerusamīpena carantīti veditabbā, na sinerussa aggālindaṃ allīnā, cakkavāḷasamīpena caraṇampi imināva nayena veditabbaṃ. Yadā pana sinerussa cakkavāḷassa ujukaṃ vemajjhena gacchanti, tadā vemajjhena vicarantīti veditabbaṃ.

Evaṃ vicarantā ca ekappahārena tīsupi dīpesu ālokaṃ karonti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti. Kathaṃ? Imasmiñhi dīpe sūriyuggamanakālo pubbavidehe majjhanhiko hoti, uttarakurūsu atthaṅgamanakālo, aparagoyāne majjhimayāmo, pubbavidehamhi uggamanakālo uttarakurūsu majjhanhiko, aparagoyāne atthaṅgamanakālo, idha majjhimayāmo, uttarakurūsu uggamanakālo aparagoyāne majjhanhiko, idha atthaṅgamanakālo, pubbavidehe majjhimayāmo, aparagoyānadīpe uggamanakālo idha majjhanhiko, pubbavidehadīpe atthaṅgamanakālo, uttarakurūsu majjhimayāmo. Imasmiñhi dīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena upaḍḍhaṃ paññāyati. Evaṃ sesadīpesupi. Iti imināva pakārena tīsu dīpesu ekappahāreneva candimasūriyā ālokaṃ dassentīti veditabbaṃ.

Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva ālokaṃ dassenti. Yasmiñhi dīpe atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, atthaṅgamite tattha na paññāyati, ālokaṃ na dasseti, dvīsu eva dīpesu ekappahārena ubhayaṃ. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. Imasmiñhi dīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyatīti pubbavidehe navayojanasatasahassappamāṇe ṭhāne andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti, tathā aparagoyāne uggamanavasena tatthāpi upaḍḍhasseva paññāyamānattā. Pubbavidehānaṃ pana atthaṅgamite na paññāyatīti dvīsu dīpesu sabbattha andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti aparagoyānepi uggate sūriye sabbattha andhakāravidhamanato.

Pātubhavantā ca candimasūriyā ekatova loke pātubhavanti, tesu sūriyo paṭhamataraṃ paññāyati. Paṭhamakappikānañhi sattānaṃ sayaṃpabhāya antarahitāya andhakāro ahosi. Te bhītatasitā ''bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko bhaveyyā''ti cintayiṃsu. Tato mahājanassa sūrabhāvaṃ janayamānaṃ sūriyamaṇḍalaṃ uṭṭhahi, tenevassa **''sūriyo''**ti nāmaṃ ahosi. Tasmiṃ divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgamite puna andhakāro ahosi. Te bhītatasitā ''bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko uppajjeyyā''ti cintayiṃsu. Atha nesaṃ chandaṃ ñatvā viya candamaṇḍalaṃ uṭṭhahi, tenevassa **''cando''**ti nāmaṃ ahosi. Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti. Anukkamena ca māsaḍḍhamāsautusaṃvaccharā jāyanti. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūtadivaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā cattāro ca dīpā pātubhavanti, te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuṇṇamadivaseyeva pātubhavantīti veditabbaṃ.

Yasmā cettha ''ekaṃ cakkavāḷaṃ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasa satasahassāni tīṇi sahassāni cattāri satāni paññāsañca yojanānī''ti **aṭṭhakathāyaṃ** (pārā. aṭṭha. 1.1 verañjakaṇḍavaṇṇanā) vuttaṃ, tasmā vuttappamāṇato imassa cakkavāḷassa sinerupatiṭṭhitokāse caturāsīti yojanasahassāni parato yāva cakkavāḷapabbatā uttaradisābhāgappamāṇañca pahāya imissā dakkhiṇadisāya –

Sinerucakkavāḷānaṃ, antaraṃ parimāṇato;
Pañca satasahassāni, sahassānūnasaṭṭhi ca.

Satāni satta ñeyyāni, pañcavīsuttarāni ca;
Majjhavīthigato nāma, tattha vemajjhago ravi.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷānamantare;
Vemajjhago yadā hoti, ubhayantagato tadā.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷā ca pabbatā;
Duve satasahassāni, sahassānūnasīti ca.

Aṭṭhasataṃ duve saṭṭhi, yojanāni dvigāvutaṃ;
Ubhato antato meru-cakkavāḷānamantare.

Ekaṃ satasahassañca, sahassānūnatālīsaṃ;
Navasatānekatiṃsa, yojanāni ca gāvutaṃ.

Pamāṇato samantā ca, maṇḍalaṃ majjhavīthiyā;
Satasahassānūnavīsa, sahassānekatiṃsa ca.

Satamekañca viññeyyaṃ, pañcasattati uttaraṃ;
Dakkhiṇaṃ uttarañcāpi, gacchanto pana bhāṇumā.

Majjhavīthippamāṇena, maṇḍaleneva gacchati;
Gacchanto ca panevaṃ so, oruyhoruyha heṭṭhato.

Āruyhāruyha uddhañca, yato gacchati sabbadā;
Tato gativasenassa, dūramaddhānamāsi taṃ.

Tiṃsa satasahassāni, yojanāni pamāṇato;
Tasmā so parito yāti, tattakaṃva dine dine.

Sahassamekaṃ pañcasataṃ, catupaññāsayojanaṃ;
Tigāvutaṃ terasūsabhaṃ, tettiṃsa ratanāni ca.

Aṭṭhaṅgulāni ca tiriyaṃ, gacchatekadine ravi;
Chatālīsasahassāni, cha satāni tigāvutaṃ.

Yojanānaṃ titālīsaṃ, māsenekena gacchati;
Tenavutisahassāni, dvisataṃ sattasīti ca.

Gāvutāni duve cāpi, dvīhi māsehi gacchati;
Imāya gatiyā anta-vīthito vīthiantimaṃ.

Gacchati chahi māsehi, timāsehi ca majjhimaṃ;
Sinerusantike anta-vīthito pana bhāṇumā;
Āgacchanto dvimāsehi, assa dīpassa majjhago.

Tasmā sīhaḷadīpassa, majjhato meruantaraṃ;
Duve satasahassāni, dvisatenādhikāni tu.

Tettiṃsañca sahassāni, aṭṭhārasa tigāvutaṃ;
Cakkavāḷantarañcassa, dīpasseva ca majjhato.

Tīṇi satasahassāni, sahassāni chavīsati;
Cha uttarāni pañceva, satānekañca gāvutanti.

Evamettha ayampi viseso veditabbo.

Tāvatiṃsabhavanaṃ dasasahassayojananti ettha tettiṃsa sahapuññakārino ettha nibbattāti taṃsahacaritaṭṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatiṃsaṃ, taṃ nivāso etesanti tāvatiṃsā, devā, tesaṃ bhavanaṃ tāvatiṃsabhavanaṃ. Tathā hi maghena māṇavena saddhiṃ macalagāmake kālaṃ katvā tattha uppanne tettiṃsa devaputte upādāya assa devalokassa ayaṃ paṇṇatti jātāti vadanti. Atha vā yasmā sesacakkavāḷesupi cha kāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetaṃ ''sahassaṃ cātumahārājikānaṃ sahassaṃ tāvatiṃsāna''nti. Tasmā nāmapaṇṇattiyevesā tassa devalokassāti veditabbā. **Dasasahassayojana**nti idaṃ pana sakkapuraṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Tathā hi tāvatiṃsakāyikā devā atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā, tathā cātumahārājikānaṃ yāmādīnañca. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Idaṃ pana tāvatiṃsabhavanaṃ sinerussa uparimatale dasasahassayojanike ṭhāne patiṭṭhitanti veditabbaṃ. Tassa pācīnapacchimadvārānaṃ antarā dasayojanasahassaṃ hoti, tathā dakkhiṇuttaradvārānaṃ. Taṃ kho pana nagaraṃ dvārasahassayuttaṃ ahosi ārāmapokkharaṇīpaṭimaṇḍitaṃ.

Tassa majjhe (dha. pa. aṭṭha. 1.29 maghavatthu) tiyojanasatubbedhehi, dhajehi paṭimaṇḍito sattaratanamayo sattayojanasatubbedho sakkassa **vejayanto** nāma pāsādo. Tattha suvaṇṇayaṭṭhīsu maṇidhajā ahesuṃ, maṇiyaṭṭhīsu suvaṇṇadhajā, pavāḷayaṭṭhīsu muttadhajā, muttayaṭṭhīsu pavāḷadhajā, sattaratanamayāsu yaṭṭhīsu sattaratanamayā dhajā.

Diyaḍḍhayojanasatāyāmo **vejayantaratho** (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.249 ādayo). Tassa hi pacchimanto paṇṇāsayojano, majjhe rathapañjaro paṇṇāsayojano, rathasandhito yāva rathasīsā paṇṇāseva yojanāni. Tadeva pamāṇaṃ diguṇaṃ katvā ''tiyojanasatāyāmo''tipi vadantiyeva. Tasmiṃ yojanikapallaṅko atthato tiṭṭhati. Tattha tiyojanikaṃ setacchattaṃ, ekasmiṃyeva yuge sahassaājaññayuttaṃ. Sesālaṅkārassa pamāṇaṃ natthi. Dhajo panassa aḍḍhatiyāni yojanasatāni uggato, yassa vātāhatassa pañcaṅgikatūriyasseva saddo niccharati.

Sakkassa pana **erāvaṇo** nāma hatthī diyaḍḍhayojanasatiko, sopi devaputtoyeva. Na hi devalokasmiṃ tiracchānagatā honti, tasmā so uyyānakīḷāya nikkhamanakāle attabhāvaṃ vijahitvā diyaḍḍhayojanasatiko erāvaṇo nāma hatthī hoti. So tettiṃsakumbhe māpeti āvaṭṭena gāvutaaḍḍhayojanappamāṇe, sabbesaṃ majjhe sakkassa atthāya sudassanaṃ nāma tiṃsayojanikaṃ kumbhaṃ māpeti. Tassa upari dvādasayojaniko ratanamaṇḍapo hoti. Tattha antarantarā sattaratanamayā yojanubbedhā dhajā uṭṭhahanti. Pariyante kiṅkiṇikajālā olambanti, yassa mandavāteritassa pañcaṅgikatūriyasaddasadiso dibbagītasaddo viya ravo niccharati. Maṇḍapamajjhe sakkassa yojaniko maṇipallaṅko paññatto hoti, tattha sakko nisīdati. Tettiṃsāya kumbhānaṃ ekekasmiṃ kumbhe satta satta dante māpeti, tesu ekeko paṇṇāsayojanāyāmo. Ekekasmiñcettha dante satta satta pokkharaṇiyo honti, ekekāya pokkharaṇiyā satta satta paduminīgacchā, ekekasmiṃ gacche satta satta pupphāni honti, ekekassa pupphassa satta satta pattāni, ekekasmiṃ patte satta satta devadhītaro naccanti. Evaṃ samantā paṇṇāsayojanaṭṭhāne hatthidantesuyeva naccanaṭasamajjo hoti.

Nandā nāma pana pokkharaṇī paññāsayojanā. ‘‘Pañcasatayojanikā’’tipi vadanti.

Cittalatāvanaṃ pana saṭṭhiyojanikaṃ. ‘‘Pañcayojanasatika’’ntipi vadanti. Taṃ pana dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍitaṃ, tathā **nandanavanaṃ phārusakavanañca**. Sakko panettha accharāsaṅghaparivuto saṭṭhiyojanikaṃ suvaṇṇamahāvīthiṃ otaritvā nakkhattaṃ kīḷanto nandanavanādīsu vicarati.

Pāricchattako pana koviḷāro samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho yojanasatubbedho. Tassa mūle saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayojanavitthārā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphakavaṇṇā **paṇḍukambalasilā,** yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisati, uṭṭhitakāle ūnaṃ paripūrati.

Sudhammā nāma devasabhā āyāmato ca vitthārato ca tiyojanasatikā, parikkhepato navayojanasatikā, ubbedhato pañcayojanasatikā, tassā phalikamayā bhūmi, thambhatulāsaṅghāṭādīsu vāḷarūpādisaṅghaṭṭanakaāṇiyo maṇimayā, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghaṭakā ca saṅghāṭañca, pavāḷamayāni vāḷarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsā ca mukhavaṭṭi ca, indanīlaiṭṭhakāhi chadanaṃ, sovaṇṇamayaṃ chadanavidhaṃ, rajatamayā thupikā.

Āsāvatī nāma ekā latā atthi, ‘‘sā pupphissatī’’ti devā vassasahassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti, pāricchattake pupphamāne ekaṃ vassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha –

> ‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva dāni pannapalāso bhavissatī’’’tiādi (a. ni. 7.69).

Sabbapāliphullassa pana pāricchattakassa koviḷārassa samantā pañca yojanasatāni ābhā pharati, anuvātaṃ yojanasataṃ gandho gacchati. Pupphite pāricchattake ārohaṇakiccaṃ vā aṅkusaṃ gahetvā nāmanakiccaṃ vā pupphāharaṇatthaṃ caṅkoṭakakiccaṃ vā natthi. Kantanakavāto uṭṭhahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampaṭicchanakavāto sampaṭicchati, pavesanakavāto sudhammadevasabhaṃ paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni racento santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti yojanappamāṇo ratanapallaṅko, tassa upari dhāriyamānaṃ tiyojanikaṃ setacchattaṃ, tadanantaraṃ sakkassa devarañño āsanaṃ attharīyati, tato bāttiṃsāya devaputtānaṃ, tato aññesaṃ mahesakkhadevatānaṃ. Aññesaṃ devatānaṃ pana pupphakaṇṇikāva āsanaṃ hoti. Devā devasabhaṃ pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikaṃ āhacca nipatamānā devatānaṃ tigāvutappamāṇaṃ attabhāvaṃ lākhāparikammasajjitaṃ viya karoti, tesaṃ sā kīḷā catūhi māsehi pariyosānaṃ gacchati. Iti imāhi sampattīhi samannāgataṃ tāvatiṃsabhavanaṃ bhagavā sabbathā avedīti veditabbaṃ.

Tathā asurabhavananti ettha devā viya na suranti na īsaranti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesaṃ paṭipakkhāti vā asurā. Sakko kira macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇakammaṃ karonto satta vattapadāni pūretvā tattha kālakato devaloke nibbatti saddhiṃ parisāya. Tato pubbadevā ‘‘āgantukadevaputtā āgatā, sakkāraṃ nesaṃ karomā’’ti vatvā dibbapadumāni upanāmesuṃ, upaḍḍharajjena ca nimantesuṃ. Sakko upaḍḍharajjena asantuṭṭho ahosi, atha nevāsikā ‘‘āgantukadevaputtānaṃ sakkāraṃ karomā’’ti gandhapānaṃ sajjayiṃsu. Sakko sakaparisāya saññaṃ adāsi ‘‘mārisā mā gandhapānaṃ pivittha, pivamānākāramattameva dassethā’’ti. Te tathā akaṃsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakehi upanītaṃ gandhapānaṃ yāvadatthaṃ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṃ patitvā sayiṃsu. Sakko ‘‘gaṇhatha dhutte, haratha dhutte’’ti te pādesu gāhāpetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññatejena tadanuvattakāpi sabbe tattheva patiṃsu. Atha nesaṃ kammapaccayautusamuṭṭhānaṃ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ nibbatti pāricchattakapaṭicchannabhūtāya citrapāṭaliyā upasobhitaṃ. Sakko tesaṃ nivattitvā anāgamanatthāya ārakkhaṃ ṭhapesi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Antarā dvinnaṃ ayujjhapurānaṃ, pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā;
> Uragakaroṭipayassa ca hārī, madanayutā caturo ca mahatthā’’ti. (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.247; jā. aṭṭha. 1.1.31);

Tattha **dvinnaṃ ayujjhapurāna**nti dvinnaṃ devāsuranagarānaṃ antarāti attho. Dve kira nagarāni yuddhena gahetuṃ asakkuṇeyyatāya **ayujjhapurāni** nāma jātāni. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṃ pavisitvā dvāre pihite asurānaṃ satasahassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, atha asurehi palāyitvā asuranagaraṃ pavisitvā dvāre pihite sakkānaṃ satasahassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesaṃ antarā etesu uragādīsu pañcasu ṭhānesu sakkena ārakkhā ṭhapitā. Tattha **uraga**saddena nāgā gahitā. Te udake mahabbalā honti, tasmā sinerussa paṭhamālinde etesaṃ ārakkhā. Sinerussa kira samantato bahalato puthulato ca pañcayojanasahassaparimāṇāni cattāri paribhaṇḍāni tāvatiṃsabhavanassa ārakkhāya nāgehi garuḷehi kumbhaṇḍehi yakkhehi ca adhiṭṭhitāni. Tehi kira sinerussa upaḍḍhaṃ pariyādinnaṃ, etāniyeva ca sinerussa ālindāni mekhalāni ca vuccanti. **Karoṭi**saddena supaṇṇā gahitā. Tesaṃ kira karoṭi nāma pānabhojanaṃ, tena nāmaṃ labhiṃsu, dutiyālinde tesaṃ ārakkhā. **Payassahārī**saddena kumbhaṇḍā gahitā. Dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesaṃ ārakkhā. **Madanayuta**saddena yakkhā gahitā. Visamacārino kira te yuddhasoṇḍā, catutthālinde tesaṃ ārakkhā. **Caturo ca mahatthā**ti cattāro mahārājāno vuttā. Te hi sinerussa tasmiṃ tasmiṃ passe yugandharādīsu pañcasataparittadīpaparivāre mahādīpe ca sāsitabbassa mahato atthassa vasena ‘‘mahatthā’’ti vuccanti, pañcamālinde tesaṃ ārakkhā.

Te pana asurā āyuvaṇṇayasaissariyasampattīhi tāvatiṃsasadisāva. Tasmā antarā attānaṃ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya ‘‘nayidaṃ devanagaraṃ, tattha pāricchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkena mayaṃ suraṃ pāyetvā vañcitā, devanagarañca no gahitaṃ, gacchāma tena saddhiṃ yujjhissāmā’’ti hatthiassarathe āruyha suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhinditvā uṭṭhahanti. Te deve vuṭṭhe vammikamakkhikā vammikaṃ viya sineruṃ abhiruhituṃ ārabhanti. Atha nesaṃ paṭhamaṃ nāgehi saddhiṃ yuddhaṃ hoti. Tasmiṃ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṃ vā chijjati, na lohitaṃ uppajjati, kevalaṃ kumārakānaṃ dārumeṇḍakayuddhaṃ viya aññamaññaṃ santāsanamattameva hoti. Koṭisatāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhiṃ yujjhitvā asurapuraṃyeva pavesetvā nivattanti. Sace pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkitvā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhiṃ ekato hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsupi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampiṇḍitānipi tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa pavattiṃ ārocenti. Sakko tesaṃ vacanaṃ sutvā diyaḍḍhayojanasatikaṃ vejayantarathaṃ āruyha sayaṃ vā nikkhamati, ekaṃ vā puttaṃ peseti. Ekasmiṃ pana divase evaṃ nikkhamitvā asure yuddhena abbhuggantvā samudde pakkhipitvā catūsu dvāresu attanā sadisā paṭimā māpetvā ṭhapeti, tasmā asurā nāgādayo jinitvā āgatāpi indapaṭimā disvā ‘‘sakko nikkhanto’’ti palāyanti. Iti surānaṃ paṭipakkhāti asurā, vepacittipahārādādayo, tesaṃ bhavanaṃ asurabhavanaṃ. Taṃ pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojananti dassetuṃ ‘‘tathā asurabhavana’’nti vuttaṃ.

Avīcimahānirayo jambudīpo cāti etthāpi **tathā**-saddo yojetabbo, avīcimahānirayo jambudīpo ca tathā dasasahassayojanamevāti attho. Ettha ca avīcimahānirayassa abbhantaraṃ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṃ hoti, lohapathavī lohachadanaṃ ekekā ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā acci uṭṭhahitvā pacchimaṃ bhittiṃ gahetvā taṃ vinivijjhitvā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyāmavitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīṇi yojanasatāni honti, parikkhepena nava yojanasatāni catupaṇṇāsañca yojanāni. Samantā pana ussadehi saddhiṃ dasayojanasahassaṃ hoti. Kasmā panesa narako ‘‘avīcī’’ti saṅkhyaṃ gatoti? Vīci nāma antaraṃ vuccati, tattha ca aggijālānaṃ vā sattānaṃ vā dukkhassa vā antaraṃ natthi, tasmā so ‘‘avīcī’’ti saṅkhyaṃ gato. Tassa hi puratthimabhittito jālā uṭṭhahitvā saṃsibbamānayojanasataṃ gantvā bhittiṃ vinivijjhitvā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsupi eseva nayo. Evaṃ jālānaṃ nirantaratāya avīci. Abbhantare panassa yojanasatike ṭhāne nāḷiyaṃ koṭṭetvā pūritatipupiṭṭhaṃ viya sattā nirantarā, ‘‘imasmiṃ ṭhāne satto atthi, imasmiṃ ṭhāne natthī’’ti na vattabbaṃ, gacchantānaṃ ṭhitānaṃ nisinnānaṃ nipannānañca paccamānānaṃ anto natthi, gacchantā ṭhite vā nisinne vā nipanne vā na bādhenti. Evaṃ sattānaṃ nirantaratāya avīci. Kāyadvāre pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ santepi yathā jivhāgge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmiṃ tambalohabindumhi ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni abbohārikāni honti, evaṃ anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṃ, itarāni abbohārikānīti evaṃ dukkhassa nirantaratāya avīcīti vuccati. ‘‘Ayañca avīcimahānirayo jambudīpassa heṭṭhā patiṭṭhito’’ti vadanti.

Jambudīpo pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojanaparimāṇo. Tattha ca catusahassayojanappamāṇo padeso tadupabhogīsattānaṃ puññakkhayā udakena ajjhotthaṭo ‘‘samuddo’’ti saṅkhyaṃ gato. Tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe himavā patiṭṭhitoti veditabbo.

Aparagoyānaṃ sattasahassayojanantiādīsu āyāmato ca vitthārato ca pamāṇaṃ dassitanti veditabbaṃ. Tattha jambudīpo sakaṭasaṇṭhāno, channavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassehi chapaṇṇāsaratanāgārehi navanavutiyā doṇamukhasatasahassehi tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahassehi ca samannāgato. Jambudīpe kira ādito tesaṭṭhimattāni nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṃ, tathā tatiyaṃ. Tāni pana sampiṇḍetvā satasahassaṃ, tato paraṃ asīti sahassāni ca nava sahassāni ca honti. **Doṇamukha**nti ca mahānagarassa āyuppattiṭṭhānabhūtaṃ padhānagharaṃ vuccati. Aparagoyāno ādāsasaṇṭhāno, pubbavideho aḍḍhacandasaṇṭhāno, uttarakuru pīṭhasaṇṭhāno. ‘‘Taṃtaṃnivāsīnaṃ taṃtaṃparivāradīpavāsīnañca manussānaṃ mukhampi taṃtaṃsaṇṭhāna’’nti vadanti.

Api cettha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo. Tattha kira tesu tesu padesesu ghananicitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārupamā manoramā rukkhā tesaṃ manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādhenti. Yattha sukhaṃ nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggā tiṭṭhanti. Jalāsayāpi vikasitapadumapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṃ paramasugandhā samantato pavāyantā tiṭṭhanti.

Sarīrampi tesaṃ atidīghatādidosarahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya anabhibhūtattā valitapalitādidosavirahitaṃ yāvatāyukaṃ aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvitāya na ca tesaṃ kasivaṇijjādivasena āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṃ atthi, tato eva na dāsadāsīkammakarādipariggaho atthi. Na ca tattha sītuṇhaḍaṃsamakasavātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānaṃ pacchime māse paccūsavelāyaṃ samasītuṇho utu hoti, evameva sabbakālaṃ tattha samasītuṇhova utu hoti, na ca nesaṃ koci upaghāto vihesā vā uppajjati.

Akaṭṭhapākimameva sāliṃ akaṇaṃ athusaṃ suddhaṃ sugandhaṃ taṇḍulaphalaṃ niddhūmaṅgārena agginā pacitvā paribhuñjanti. Tattha kira jotikapāsāṇā nāma honti, atha te tayo pāsāṇe ṭhapetvā tattha ukkhaliṃ āropenti, pāsāṇehi tejo samuṭṭhahitvā taṃ pāceti, añño sūpo vā byañjano vā na hoti, bhuñjantānaṃ cittānukūloyevassa raso hoti. Taṃ pana bhuñjantānaṃ nesaṃ kuṭṭhaṃ gaṇḍo kilāso soso kāso apamāro jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Te taṃ ṭhānaṃ sampattānaṃ dentiyeva, macchariyacittaṃ nāma neva hoti, buddhapaccekabuddhādayopi mahiddhikā tattha gantvā piṇḍapātaṃ gaṇhanti. Na ca te khujjā vā vāmanā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalaṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷikā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhā alambathanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī mudugattā sahibhorū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasussoṇī nātilomā nālomā subhagā utusukhasamphassā saṇhā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti, sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti.

Purisāpi pañcavīsativassuddesikā viya, na puttā mātādīsu rajjanti, ayaṃ tattha dhammatā. Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā viharanti, tato vītarāgā viya yathāsukhaṃ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ gabbhapariharaṇamūlakaṃ vā dukkhaṃ vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti, rattakañcukato kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheneva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā. Mātā pana puttaṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā tesaṃ vicaraṇakappadese ṭhapetvā anapekkhā yathāruci gacchati. Tesaṃ tattha sayitānaṃ ye passanti purisā vā itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesaṃ kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena te dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā katipayadivaseyeva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise.

Kapparukkhato eva ca tesaṃ tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti. Nānāvirāgavaṇṇavicittāni hi vatthāni sukhumāni mudusukhasamphassāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti. Nānāvidharaṃsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagakaṭūpagahatthūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇāmudiṅgapaṇavasammatāḷasaṅkhavaṃsavetāḷaparivārādīni vallakīpabhautikāni tūriyabhaṇḍānipi tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti, madhurarasāni yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhīyanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nātiuṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭakinā kakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasacchannā eva honti, candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggharanti. Nahāyitukāmā ca nadītitthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadiṃ otaritvā nahāyitvā uttiṇṇā uttiṇṇā upariṭṭhimaṃ upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesaṃ evaṃ hoti ''idaṃ mama, idaṃ parassā''ti. Tato eva na tesaṃ koci viggaho vā vivādo vā, sattāhikā eva ca nesaṃ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṃ upalabbhati.

Mate ca satte na rodanti na socanti, tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ dīpantaraṃ nenti, tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjanti. ''Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbattantī''ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ āyuppamāṇaṃ, sabbametaṃ nesaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhamevāti veditabbaṃ.

Tadantaresūti tesaṃ cakkavāḷānaṃ antaresu. **Lokantarikanirayā**ti lokānaṃ lokadhātūnaṃ antaro vivaro lokantaro, tattha bhavā lokantarikā, nirayā. Tiṇṇañhi sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññamaññaṃ āsannabhāvena ṭhapitānaṃ antarasadisesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antaresu ekeko lokantarikanirayo. So pana parimāṇato aṭṭhayojanasahassappamāṇo hoti niccavivaṭo heṭṭhā upari ca kenaci na pihito. Yathā hi heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikanirayā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā apihitā cakkhuviññāṇuppattinivāraṇasamatthena ca andhakārena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati ālokassa abhāvato. Tīsu dīpesu ekappahārena ālokakaraṇasamatthāpi candimasūriyā tattha ālokaṃ na dassenti. Te hi yugandharasamappamāṇe ākāsappadese vicaraṇato cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti, cakkavāḷapabbatañca atikkamma lokantarikanirayā, tasmā te tattha ālokaṃ na dassentīti cakkhuviññāṇaṃ nuppajjati. Yadā pana sabbaññubodhisattassa paṭisandhiggahaṇādīsu obhāso uppajjati, tadā cakkhuviññāṇaṃ uppajjati. ''Aññepi kira bho santi sattā idhūpapannā''ti taṃ divasaṃ aññamaññaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekaṃ yāgupānamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjobhāso viya niccharitvā ''kiṃ ida''nti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati.

Kiṃ pana kammaṃ katvā tattha sattā nibbattantīti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ garukaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṃ aññañca divase divase pāṇavadhādiṃ sāhasikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacoranāgacorādayo viya. Tesaṃ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapāde lagganti, yadā saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsagatā honti, atha ‘‘bhakkho no laddho’’ti maññamānā khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā viparivattitvā lokasandhārake udake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti, patitamattāva accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti atisītalabhāvato ātapasantāpābhāvena. Atisītalabhāvameva hi sandhāya accantakhāratā vuttā. Na hi taṃ kappasaṇṭhahanaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhārakaṃ kappavināsakaudakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesaṃ vā pāpakammabalena petānaṃ pakatiudakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvappatti hotīti vuttaṃ ‘‘accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyantī’’ti.

Anantānīti aparimāṇāni, ‘‘ettakānī’’ti aññehi minituṃ asakkuṇeyyāni. Tāni ca bhagavā anantena buddhañāṇena avedi ‘‘ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavāḷānī’’ti. Tividhampi hi anantaṃ buddhañāṇena paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakañhi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakameva ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti. Tena vuttaṃ **‘‘anantena buddhañāṇena avedī’’**tiādi. Anantatā cassa anantañeyyappaṭivijjhaneneva veditabbā tattha appaṭihatacārattā. Idāni yathāvuttamatthaṃ nigamento āha **‘‘evamassa okāsalokopi sabbathā vidito’’**ti.

Api cettha vivaṭṭādīnampi viditatā vattabbā, tasmā vivaṭṭādayopi ādito pabhuti evaṃ veditabbā – saṃvaṭṭo saṃvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyīti kappassa cattāri asaṅkhyeyyāni. Tattha saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ **saṃvaṭṭo,** vinassamāno asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vināso veditabbo. Saṃvaṭṭato uddhaṃ tathāṭhāyīkālo **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo,** vaḍḍhamāno asaṅkhyeyyakappo. Sopi atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vaḍḍhi veditabbā. Vivaṭṭato uddhaṃ tathāṭhāyīkālo **vivaṭṭaṭṭhāyī**. Tattha tayo saṃvaṭṭā tejosaṃvaṭṭo āposaṃvaṭṭo vāyosaṃvaṭṭoti. Tisso saṃvaṭṭasīmā ābhassarā subhakiṇhā vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, tadā vehapphalato heṭṭhā vātena viddhaṃsati.

Vitthārato pana tīsupi saṃvaṭṭakālesu ekaṃ buddhakkhettaṃ vinassati. Buddhakkhettaṃ nāma tividhaṃ hoti jātikkhettaṃ āṇākkhettaṃ visayakkhettañca. Tattha **jātikkhettaṃ** dasasahassacakkavāḷapariyantaṃ hoti, yaṃ tathāgatassa paṭisandhiggahaṇādīsu kampati. Yattake hi ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiñāṇādiñāṇānubhāvo puññaphalasamuttejito saraseneva paṭivijambhati, taṃ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhettaṃ nāmāti buddhakkhettanti vuccati. **Āṇākkhettaṃ** pana koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṃ, yattha ratanasuttaṃ (khu. pā. 6.1 ādayo; su. ni. 224 ādayo) khandhaparittaṃ (a. ni. 4.67; jā. 1.2.105-106; cūḷava. 251 ādayo) dhajaggaparittaṃ (saṃ. ni. 1.249) āṭānāṭiyaparittaṃ (dī. ni. 3.275 ādayo) moraparittanti (jā. 1.2.17-18) imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. Iddhimā hi cetovasippatto āṇākkhettapariyāpanne yattha katthaci cakkavāḷe ṭhatvā attano atthāya parittaṃ katvā tattheva aññaṃ cakkavāḷaṃ gatopi kataparitto eva hoti. Ekacakkavāḷe ṭhatvā sabbasattānaṃ atthāya paritte kate āṇākkhette sabbasattānampi abhisambhuṇāteva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṃ sampaṭicchitabbato, tasmā taṃ āṇākkhettanti vuccati. **Visayakkhettaṃ** pana anantaṃ aparimāṇaṃ. Anantāparimāṇesu hi cakkavāḷesu yaṃ yaṃ tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti ākaṅkhappaṭibaddhavuttitāya buddhañāṇassa. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassati, tasmiṃ pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti. Vinassantampi ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekatova saṇṭhahati, tassevaṃ vināso saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ samaye kappo **agginā** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekaṃ mahāvassaṃ vassati, manussā tuṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti, sassesu pana gokhāyitamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnapacchinnameva hoti vassaṃ. Idaṃ sandhāya hi bhagavatā ‘‘hoti so, bhikkhave, samayo yaṃ bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassatī’’ti (a. ni. 7.66) vuttaṃ. Vassūpajīvinopi sattā kālaṃ katvā parittābhādibrahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīviniyo ca devatā. Evaṃ dīghe addhāne vītivatte tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati, athānupubbena macchakacchapāpi kālaṃ katvā brahmaloke nibbattanti nerayikasattāpi. Tattha nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassantīti eke.

Jhānaṃ pana vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesañca keci dubbhikkhapīḷitā, keci abhabbā jhānādhigamāya, te kathaṃ tattha nibbattantīti? Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi ‘‘vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissatī’’ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudammukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti ‘‘mārisā mārisā ito vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā ḍayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati, mettaṃ mārisā bhāvetha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ mārisā bhāvetha, mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā''ti. Te pana devā lokaṃ byūhenti sampiṇḍentīti **''lokabyūhā''**ti vuccanti. Te kira disvā manussā yattha katthaci ṭhitāpi nisinnāpi saṃvegajātā sambhamappattāva hutvā tesaṃ āsanne ṭhāne sannipatanti.

Kathaṃ panete kappavuṭṭhānaṃ jānantīti? ''Dhammatāya sañcoditā''ti ācariyā. ''Tādisanimittadassanenā''ti eke. ''Brahmadevatāhi uyyojitā''ti apare. Tesaṃ pana vacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññāni karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojanaṃ bhuñjitvā tato vāyokasiṇe parikammaṃ katvā jhānaṃ paṭilabhanti. Devānaṃ kira sukhasamphassavātaggahaṇapaacayena vāyokasiṇe jhānāni sukheneva ijjhanti. Tadaññe pana āpāyikā sattā aparāpariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparāpariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaranto nāma satto natthi. Tepi tattha tatheva jhānaṃ paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattanti. Idañca yebhuyyavasena vuttaṃ.

Keci pana ''apāyasattā saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññesu lokadhātūsupi nibbattanti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantīti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghāyukānaṃ devalokūpapattiyā asambhavato. Niyatamicchādiṭṭhiko pana vinassamānepi kappe nirayato na muccatiyeva, tasmā so tattha anibbattitvā piṭṭhicakkavāḷe nibbattati. Niyatamicchādiṭṭhiyā hi samannāgatassa bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi. Tāya hi samannāgatassa neva saggo atthi, na maggo, tasmā so saṃvaṭṭamānacakkavāḷato aññattha niraye nibbattitvā paccati. Kiṃ pana piṭṭhicakkavāḷaṃ na jhāyatīti? Jhāyati. Tasmiṃ jhāyamānepi esa ākāse ekasmiṃ padese paccatī''ti vadanti.

Vassūpacchedato pana uddhaṃ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati, pātubhūte pana tasmiṃ neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo uṭṭheti, eko atthaṃ gacchati, avicchinnasūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca kappavuṭṭhānakālato pubbe uppannasūriyavimāne sūriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsakasūriye natthi. Kappavuṭṭhānakāle pana yathā aññe kāmāvacaradevā, evaṃ sūriyadevaputtopi jhānaṃ nibbattetvā brahmalokaṃ upapajjati. Sūriyamaṇḍalaṃ pana pabhassaratarañceva tejavantatarañca hutvā pavattati. Taṃ antaradhāyitvā aññameva uppajjatīti apare. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi vattanti, kappavināsakasūriye vattamāne vigatadhūmavalāhakaṃ ādāsamaṇḍalaṃ viya nimmalaṃ nabhaṃ hoti. Ṭhapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadiādīsu udakaṃ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā himavati mahānadīnaṃ pabhavā sīhappapātadaho mandākinīdaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho anotattadaho chaddantadaho kuṇāladahoti ime satta mahāsarā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na saṇṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekadhūmaṃ hoti pariyādinnasinehaṃ dhūmena. Yāya hi āpodhātuyā tattha tattha pathavīdhātu ābandhattā sampiṇḍitā hutvā tiṭṭhati, sā chaṭṭhasūriyapātubhāvena parikkhayaṃ gacchati. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭisatasahassacakkavāḷānipi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekajālaṃ hoti saddhiṃ koṭisatasahassacakkavāḷehi, yojanasatikādibhedāni sinerukūṭāni palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā uṭṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānamaṇivimānāni jhāpetvā tāvatiṃsabhavanaṃ gaṇhāti. Etenevūpāyena yāva paṭhamajjhānabhūmiṃ gaṇhāti, tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajjhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhāākāsena saha upariākāso eko hoti mahandhakāro.

Evaṃ ekamasaṅkhyeyyaṃ ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṇṭhānatthāya devo vassituṃ ārabhati, āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato kaṇamattā taṇḍulamattā muggamāsabadaraāmalakaeḷālukakumbhaṇḍaalābumattā udakadhārā hutvā anukkamena usabhadveusabhaaḍḍhagāvutagāvutaaḍḍhayojanayojanadviyojana…pe… yojanasatayojanasahassamattā hutvā koṭisatasahassacakkavāḷagabbhantaraṃ yāva avinaṭṭhabrahmalokā pūretvā antaradhāyati. Taṃ udakaṃ heṭṭhā ca tiriyañca vāto samuṭṭhahitvā ghanaṃ karoti parivaṭumaṃ paduminīpatte udakabindusadisaṃ.

Kathaṃ tāvamahantaṃ udakarāsiṃ ghanaṃ karotīti ce? Vivarasampadānato vātassāti. Tañhissa tahiṃ tahiṃ vivaraṃ deti. Taṃ evaṃ vātena sampiṇḍiyamānaṃ ghanaṃ kariyamānaṃ parikkhayamānaṃ anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe udake brahmalokaṭṭhāne brahmaloko, uparicatukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti. Cātumahārājikatāvatiṃsabhavanāni pana pathavīsambandhatāya na tāva pātubhavanti. Purimapathaviṭṭhānaṃ otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti, te taṃ pihitadvāre dhammakaraṇe ṭhitaudakamiva nirussāsaṃ katvā rumbhanti. Madhurodakaṃ parikkhayaṃ gacchamānaṃ upari rasapathaviṃ samuṭṭhāpeti, udakapiṭṭhe uppalinīpattaṃ viya pathavī saṇṭhāti. Sā vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakapāyāsassa upari paṭalaṃ viya. Ettha pana mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṃ vinassamāne loke pacchā vinassati, saṇṭhahamāne paṭhamaṃ saṇṭhahatīti veditabbaṃ.

Tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhinibbattā sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā tato cavitvā opapātikā hutvā idhūpapajjanti, te honti sayaṃpabhā antalikkhacarā, te taṃ rasapathaviṃ sāyitvā taṇhābhibhūtā āluppakārakaṃ paribhuñjituṃ upakkamanti. Atha tesaṃ sayaṃpabhā antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāraṃ disvā bhāyanti. Tato tesaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayantaṃ paripuṇṇapaññāsayojanaṃ sūriyamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā ‘‘ālokaṃ paṭilabhimhā’’ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā ‘‘amhākaṃ bhītānaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayanto uṭṭhito, tasmā sūriyo hotū’’ti **sūriyo**tvevassa nāmaṃ karonti.

Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate ‘‘yampi ālokaṃ labhimha, sopi no naṭṭho’’ti puna bhītā honti. Tesaṃ evaṃ hoti ‘‘sādhu vatassa, sace aññaṃ ālokaṃ labheyyāmā’’ti. Tesaṃ cittaṃ ñatvā viya ekūnapaññāsayojanaṃ candamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā bhiyyoso mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā ‘‘amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū’’ti **cando**tvevassa nāmaṃ karonti.

Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti, anukkamena ca māsaḍḍhamāsautusaṃvaccharā, candimasūriyānaṃ pātubhūtadivaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā dīpasamuddā ca pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuṇṇamadivaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreneva pubbuḷakā uṭṭhahanti, eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā, evameva thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesaṃ sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kammena ekacce vaṇṇavanto honti, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti, tesaṃ atimānapaccayā sāpi **rasapathavī** antaradhāyati, **bhūmipappaṭako** pātubhavati. Atha nesaṃ teneva nayena sopi antaradhāyati, atha **padālatā** pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati, akaṭṭhapāko **sāli** pātubhavati akaṇo athuso sugandho taṇḍulaphalo. Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sāliṃ bhājane ṭhapetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ ṭhapenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumanajātipupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi, yaṃ yaṃ rasaṃ bhuñjitukāmā honti, taṃtaṃrasova hoti. Tesaṃ taṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āharayataṃ tato pabhuti muttakarīsaṃ sañjāyati. Tathā hi rasapathavī bhūmipappaṭako padālatāti ime tāva paribhuttā sudhāhāro viya khudaṃ vinodetvā rasaharaṇīhi rasameva paribyūhentā tiṭṭhanti vatthuno sukhumabhāvena, na nissandā, sukhumabhāveneva gahaṇindhanameva ca hoti. Odano pana paribhutto rasaṃ vaḍḍhentopi vatthuno oḷārikabhāveneva nissandaṃ vissajjento passāvaṃ karīsañca uppādeti.

Atha tesaṃ nikkhamanatthāya vaṇamukhāni pabhijjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Purimattabhāvesu hi pavattaupacārajjhānānubhāvena yāva sattasantānesu kāmarāgo vikkhambhanavegena samito, na tāva bahalakāmarāgūpanissayāni itthipurisindriyāni pāturahesuṃ. Yadā panassa vicchinnatāya bahalakāmarāgo laddhāvasaro ahosi, tadā tadupanissayāni tāni sattānaṃ attabhāvesu sañjāyiṃsu, tadā itthī purisaṃ, puriso ca itthiṃ ativelaṃ upanijjhāyati. Tesaṃ ativelaṃ upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati, tato **methunaṃ dhammaṃ** paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garahiyamānā viheṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu **agārāni** karonti. Te agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṃ pariyonandhanti, lāyitaṭṭhānampi na paṭiviruhati.

Te sannipatitvā anutthunanti ‘‘pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayañhi pubbe manomayā ahumhā’’ti, **aggaññasutte** (dī. ni. 3.128) vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti, athaññataro satto aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati, taṃ dvikkhattuṃ paribhāsetvā tatiyavāre pāṇileḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evaṃ adinnādāne kalahamusāvādadaṇḍādānesu uppannesu ca sannipatitvā cintayanti ‘‘yannūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṃ khīyeyya, garahitabbaṃ garaheyya, pabbājetabbaṃ pabbājeyya, mayaṃ panassa sālīnaṃ bhāgamanuppadassāmā’’ti. Evaṃ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṃ tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggahaṃ kātuṃ. Te taṃ upasaṅkamitvā yācitvā sammanniṃsu. So tena mahājanena sammatoti **mahāsammato,** khettānaṃ adhipatīti **khattiyo,** dhammena samena paresaṃ rañjetīti **rājā**ti tīhi nāmehi paññāyittha. Yañhi loke acchariyaṭṭhānaṃ, bodhisattova tattha ādipurisoti evaṃ bodhisattaṃ ādiṃ katvā khattiyamaṇḍale saṇṭhite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṇṭhahiṃsu.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālopacchedo, idamekamasaṅkhyeyyaṃ **saṃvaṭṭo**ti vuccati. Kappavināsakajālopacchedato yāva koṭisatasahassacakkavāḷaparipūrako sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasaṅkhyeyyaṃ **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**ti vuccati. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamasaṅkhyeyyaṃ **vivaṭṭo**ti vuccati. Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamasaṅkhyeyyaṃ **vivaṭṭaṭṭhāyī**ti vuccati. Vivaṭṭaṭṭhāyīasaṅkhyeyyaṃ catusaṭṭhiantarakappasaṅgahaṃ. ‘‘Vīsatiantarakappasaṅgaha’’nti keci. Sesāsaṅkhyeyyāni kālato tena samappamāṇāneva. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ tāva agginā vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ pana samaye kappo **udakena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti. So ādito sukhumaṃ sukhumaṃ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷānaṃ pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti, udakaṃ samantato vātehi dhārīyati. Pathaviyā heṭṭhimantato pabhuti yāva dutiyajjhānabhūmiṃ udakaṃ gaṇhāti. Tena hi khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo udake pakkhittaloṇasakkharā viya vilīyanteva, tasmā pathavīsandhārakaudakena saddhiṃ ekūdakameva taṃ hotīti keci. Apare pana ''pathavīsandhārakaudakaṃ taṃ sandhārakavāyukkhandhañca anavasesato vināsetvā sabbattha sayameva eko ghanabhūto tiṭṭhatī''ti vadanti, taṃ yuttaṃ. Upari pana chapi brahmaloke vilīyāpetvā subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati, taṃ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasammati, udakānugataṃ pana sabbaṃ saṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasammati, antaradhānaṃ gacchati. Heṭṭhāākāsena saha upariākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisaṃ. Kevalaṃ panidha ābhassarabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇhato cavitvā ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakakhārudakopacchedo, idamekamasaṅkhyeyyaṃ. Udakupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasaṅkhyeyyaṃ. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamasaṅkhyeyyaṃ. Candimasūriyapātubhāvato yāva kappavināsakamahaāmegho, idaṃ catutthamasaṅkhyeyyaṃ. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ samaye kappo **vātena** nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanatthaṃ vāto samuṭṭhāti. So paṭhamaṃ thūlarajaṃ uṭṭhāpeti, tato saṇharajaṃ sukhumavālikaṃ thūlavālikaṃ sakkharapāsāṇādayoti yāvakūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca uṭṭhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Athānukkamena heṭṭhā mahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddhaṃ mūlaṃ katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā dviyojanatiyojanacatuyojanapañcayojanachayojanasattayojanappamāṇāpi pabhijjitvā vātavegukkhittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Cakkavāḷapabbatampi sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhihantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Etenevūpāyena bhūmaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināsento chakāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, himavantā himavantehi, sinerū sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmi vāto gaṇhāti, navapi brahmaloke vināsetvā vehapphale āhacca tiṭṭhati. Evaṃ pathavīsandhārakaudakena taṃsandhārakavātena ca saddhiṃ sabbasaṅkhāragataṃ vināsetvā sayampi vinassati avaṭṭhānassa kāraṇābhāvato. Heṭṭhāākāsena saha upariākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisaṃ. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato cavitvā subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātupacchedo, idamekamasaṅkhyeyyaṃ. Vātupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasaṅkhyeyyantiādi vuttanayameva. Evaṃ vātena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Atha kiṃkāraṇā evaṃ loko vinassati. Yadipi hi saṅkhārānaṃ ahetuko sarasanirodho vināsakābhāvato, santānanirodho pana hetuvirahito natthi. Yathā taṃ sattanikāyesūti bhājanalokassapi sahetukena vināsena bhavitabbaṃ, tasmā kimevaṃ lokavināse kāraṇanti? Akusalamūlaṃ kāraṇaṃ. Yathā hi tattha nibbattanakasattānaṃ puññabalena paṭhamaṃ loko vivaṭṭati, evaṃ tesaṃ pāpakammabalena saṃvaṭṭati, tasmā akusalamūlesu ussannesu evaṃ loko vinassati. Yathā hi rāgadosamohānaṃ adhikabhāvena yathākkamaṃ rogantarakappo satthantarakappo dubbhikkhantarakappoti ime tividhā antarakappā vivaṭṭaṭṭhāyimhi asaṅkhyeyyakappe jāyanti. Evamete yathāvuttā tayo saṃvaṭṭā rāgādīnaṃ adhikabhāveneva honti.

Tattha rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena vinassati. Dose hi ussannatare adhikatarena dosena viya tikkhatarena khārudakena vināso yuttoti. Keci pana ''dose ussannatare agginā, rāge udakenā''ti vadanti, tesaṃ kira ayamadhippāyo – pākaṭasattusadisassa dosassa aggisadisatā, apākaṭasattusadisassa rāgassa khārudakasadisatā ca yuttāti. Mohe pana ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca nirantarameva satta vāre agginā nassati, aṭṭhame vāre udakena, puna satta vāre agginā, aṭṭhame udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ udakena vinassitvā puna satta vāre agginā nassati. Ettāvatā tesaṭṭhi kappā atītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusaṭṭhikappāyuke subhakiṇhe viddhaṃsento lokaṃ vināseti. Ettha pana rāgo sattānaṃ bahulaṃ pavattatīti aggivasena bahuso lokavināso veditabbo. Iti evaṃ imehi kāraṇehi vinassitvā saṇṭhahantaṃ saṇṭhahitvā ṭhitañca okāsalokaṃ bhagavā yāthāvato avedīti evampissa sabbathā okāsaloko viditoti daṭṭhabbaṃ.

Yaṃ pana heṭṭhā vuttaṃ ''sabbathā viditalokattā lokavidū''ti, idāni taṃ nigamento āha **''evaṃ sabbathā viditalokattā lokavidū''**ti. Tattha **sabbathā**ti lakkhaṇādippabhedato saṅkhāralokassa, āsayādippabhedato sattalokassa, parimāṇasaṇṭhānādippabhedato okāsalokassāti evaṃ sabbappakārena viditalokattāti attho.

Idāni **anuttaro**ti padassa atthaṃ saṃvaṇṇento āha **''attano pana guṇehī''**tiādi. Tattha **attano**ti nissakkatthe sāmivacanametaṃ, attatoti attho. Guṇehi attano visiṭṭhatarassāti sambandho. Taraggahaṇañcettha ‘‘anuttaro’’ti padassa atthaniddesatāya kataṃ, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso, visiṭṭhe pana kā kathā. **Kassacī**ti kassacipi. **Abhibhavatī**ti sīlasampadāya upanissayabhūtānaṃ hirottappamettākaruṇānaṃ visesapaccayānaṃ saddhāsativīriyapaññānañca ukkaṃsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya na aññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṃsapāramippatto satthu sīlaguṇo, tena bhagavā sadevakaṃ lokaṃ aññadatthu abhibhuyya pavattati, na sayaṃ kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṃ samādhiguṇādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sīlādayo cete lokiyalokuttaramissakā veditabbā, vimuttiñāṇadassanaṃ pana lokiyaṃ kāmāvacarameva.

Yadi evaṃ kathaṃ tena sadevakaṃ lokaṃ abhibhavatīti? Tassapi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato pavattito pavattiākārato ca uttaritarameva. Tañhi anaññasādhāraṇaṃ satthu vimuttiguṇaṃ ārabbha pavattati, pavattamānañca atakkāvacaraṃ paramagambhīraṃ saṇhaṃ sukhumaṃ sātisayaṃ paṭipakkhadhammānaṃ suppahīnattā suṭṭhu pākaṭaṃ vibhūtataraṃ katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpakattā bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahu lahu pavattatīti.

Evaṃ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṃ dassetvā idāni sadisassapi abhāvaṃ dassetuṃ **‘‘sīlaguṇenapi asamo’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **asamo**ti ekasmiṃ kāle natthi etassa sīlādiguṇena samo sadisoti asamo. Tathā asamehi samo **asamasamo**. Asamā vā samā etassāti asamasamo. Sīlādiguṇena natthi etassa paṭimāti **appaṭimo**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmattaṃ paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhavasena ṭhito paṭipuggaloti veditabbo.

Na kho panāhaṃ bhikkhave samanupassāmītiādīsu mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṃ viya sabbaṃ lokaṃ passantopi tattha sadevake…pe… pajāya attano attato sīlasampannataraṃ sampannatarasīlaṃ kañcipi puggalaṃ na kho pana passāmi tādisassa abhāvatoti adhippāyo.

Aggappasādasuttādīnīti ettha –

> ‘‘Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññīnāsaññino vā, tathāgato tesaṃ aggamakkhāyati arahaṃ sammāsambuddho. Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī’’ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) –

Idaṃ aggappasādasuttaṃ. **Ādi**-saddena –

> ‘‘Sadevake, bhikkhave, loke…pe… sadevamanussāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā tathāgatoti vuccatī’’ti (a. ni. 4.23; dī. ni. 3.188) –

Evamādīni suttapadāni veditabbāni. **Ādikā gāthāyo**ti –

> ‘‘Ahañhi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
> Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto. (mahāva. 11; ma. ni. 1.285; 2.341);
>
> ‘‘Danto damayataṃ seṭṭho, santo samayataṃ isi;
> Mutto mocayataṃ aggo, tiṇṇo tārayataṃ varo. (itivu. 112)
>
> ‘‘Nayimasmiṃ loke parasmiṃ vā pana,
> Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati;
> Āhuneyyānaṃ paramāhutiṃ gato,
> Puññatthikānaṃ vipulapphalesina’’nti. (vi. va. 1047; kathā. 799) –

Evamādikā gāthā vitthāretabbā.

Purisadammasārathītiādīsu damitabbāti dammā, damituṃ araharūpā. Purisā ca te dammā cāti purisadammā. Visesanassa cettha paranipātaṃ katvā niddeso, dammapurisāti attho. ‘‘Satipi mātugāmassapi dammabhāve purisaggahaṇaṃ ukkaṭṭhaparicchedavasenā’’ti vadanti. **Sāretī**ti imassa atthaṃ dassento āha **‘‘dametī’’**tiādi. Tattha **dametī**ti sameti, kāyasamādīhi yojetīti attho. Taṃ pana kāyasamādīhi yojanaṃ yathārahaṃ tadaṅgavinayādīsu patiṭṭhāpanaṃ hotīti āha **‘‘vinetīti vuttaṃ hotī’’**ti. **Adantā**ti idaṃ sabbena sabbaṃ damataṃ anupagatā purisadammāti vuttāti katvā vuttaṃ. Ye pana vippakatadammabhāvā sabbathā dametabbataṃ nātivattā, tepi purisadammā eva, yato te satthā dameti. Bhagavā hi visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṃ ācikkhati, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhānantiādinā tassa tassa uparūpari visesaṃ ācikkhanto ekadesena dantepi sameti. Teneva vuttaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.139) ‘‘api ca so bhagavā visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnañca uttarimaggappaṭipadaṃ ācikkhanto dantepi dametiyevā’’ti. Atha vā sabbena sabbaṃ adantā ekadesena dantā ca idha adantaggahaṇeneva saṅgahitāti veditabbaṃ. **Dametuṃ yuttā**ti damanārahā.

Tiracchānapurisātiādīsu uddhaṃ anuggantvā tiriyaṃ añcitā gatā vaḍḍhitāti tiracchānā, devamanussādayo viya uddhaṃ dīghaṃ ahutvā tiriyaṃ dīghāti attho. Tiracchānāyeva purisā tiracchānapurisā. Manassa ussannatāya **manussā**. Satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasā ukkaṭṭhaguṇacittā. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’’ti (a. ni. 9.21).

Tathā hi buddhā bhagavanto paccekabuddhā aggasāvakā mahāsāvakā cakkavattino aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Tehi samānarūpāditāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsinopi manussātveva paññāyiṃsūti eke. Apare pana bhaṇanti – lobhādīhi ca alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya manussā. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo alobhādayo ca ussannā, te lobhādiussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādiussannatāya sugatimaggaṃ nibbānagāmimaggañca pūrenti, tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catumahādīpavāsino sattavisesā manussāti vuccanti. Lokiyā pana ‘‘manuno apaccabhāvena manussā’’ti vadanti. Manu nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto hitāhitavidhāyako sattānaṃ pituṭṭhāniyo, yo sāsane mahāsammatoti vuccati, paccakkhato paramparāya ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā tassa puttasadisatāya manussā mānusāti ca vuccanti. Tato eva hi te māṇavā ‘‘manujā’’ti ca voharīyanti, manussā ca te purisā cāti manussapurisā.

Amanussapurisāti ettha na manussāti amanussā. Taṃsadisatā ettha jotīyati. Tena manussattamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti yakkhādayo amanussāti adhippetā. Na ye keci manussehi aññe, tathā tiracchānapurisānaṃ visuṃ gahaṇaṃ kataṃ. Yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. Apalālo himavantavāsī, cūḷodaramahodarā nāgadīpavāsino, aggisikhadhūmasikhā sīhaḷadīpavāsino nibbisā katā dosavisassa vinodanena. Tenāha **‘‘saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpitā’’**ti. **Kūṭadantādayo**ti **ādi**-saddena ghoramukhaupāligahapatiādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Sakkādayo**ti **ādi**-saddena ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Etesaṃ pana damanaṃ tattha tattha vuttanayeneva sakkā viññātunti atippapañcabhāvato idha na vuccati. **Idañcettha suttaṃ vitthāretabba**nti idaṃ kesīsuttaṃ **‘‘vinītā vicitrehi vinayanūpāyehī’’**ti etasmiṃ atthe vitthāretabbaṃ yathārahaṃ saṇhādīhi upāyehi vinayanassa dīpanato.

Atthapadanti atthābhibyañjanakaṃ padaṃ, vākyanti attho. Vākyena hi atthābhibyatti, na nāmādipadamattena, ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha **‘‘bhagavā hī’’**tiādi. **Aṭṭha disā**ti aṭṭha samāpattiyo. Tā hi aññamaññaṃ sambandhāpi asaṃkiṇṇabhāvena dissanti apadissanti, disā viyāti vā disā. **Asajjamānā**ti na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. **Dhāvantī**ti javanavuttiyogato dhāvanti. **Ekaṃyeva disaṃ dhāvatī**ti attano kāyaṃ aparivattantoti adhippāyo, sattharā pana damitā purisadammā ekiriyāpatheneva aṭṭha disā dhāvanti. Tenāha **‘‘ekapallaṅkeneva nisinnā’’**ti. **Aṭṭha disā**ti ca nidassanamattametaṃ lokiyehi agatapubbaṃ nirodhasamāpattidisaṃ amatadisañca pakkhandanato.

Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehītiādīsu diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Tehi diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi. **Yathāraha**nti yathānurūpaṃ, tesu tesu atthesu yo yo puggalo yaṃ yaṃ arahati, tadanurūpaṃ. **Anusāsatī**ti vineti tasmiṃ tasmiṃ atthe patiṭṭhāpeti. Saha atthena vattatīti **sattho,** bhaṇḍamūlena vaṇijjāya desantaraṃ gacchanto janasamūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitabbo so etassa atthīti **satthā** satthavāho niruttinayena. So viya bhagavāti āha **‘‘satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho’’**ti.

Idāni tamatthaṃ niddesapāḷinayena dassetuṃ **‘‘yathā satthavāho’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **satthe**ti satthike jane. Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti **kantāro,** nirudako araññappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araññappadeso tathā vuccati. **Corakantāra**nti corehi adhiṭṭhitakantāraṃ, tathā **vāḷakantāraṃ**. **Dubbhikkhakantāra**nti dullabhabhikkhaṃ kantāraṃ. **Tāretī**ti akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. **Uttāretī**tiādi upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Atha vā **uttāretī**ti khemantabhūmiṃ upanento tāreti. **Nittāretī**ti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. **Patāretī**ti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā tāreti viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tāraṇuttāraṇādi khemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha **‘‘khemantabhūmiṃ sampāpetī’’**ti. **Satte**ti veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthatāya dunnittharatāya ca jātiyeva kantāro **jātikantāro,** taṃ jātikantāraṃ.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenāti ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. **Eta**nti ‘‘devamanussāna’’nti etaṃ vacanaṃ. **Bhabbapuggalaparicchedavasenā**ti sammattaniyāmokkamanassa yogyapuggalassa paricchindanavasena. **Bhagavato**ti nissakke sāmivacanaṃ yathā ‘‘upajjhāyato ajjhetī’’ti. Bhagavato santike vāti attho. **Upanissayasampatti**nti tihetukapaṭisandhiādikaṃ maggaphalādhigamassa balavakāraṇaṃ. **Gaggarāyā**ti gaggarāya nāma rañño deviyā, tāya vā kāritattā ‘‘gaggarā’’ti laddhanāmāya. **Sare nimittaṃ aggahesī**ti ‘‘dhammo eso vuccatī’’ti dhammasaññāya sare nimittaṃ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. **Sannirumbhitvā aṭṭhāsī**ti tassa sīse daṇḍassa ṭhapitabhāvaṃ apassanto tattha daṇḍaṃ uppīḷetvā aṭṭhāsi. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīḷitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṃ ayaṃ dhammatā, yā ‘‘kutohaṃ idha nibbatto, tattha kinnu kho kammamakāsi’’nti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhattā āha **‘‘are ahampi nāma idha nibbatto’’**ti. **Bhagavato pāde sirasā vandī**ti kataññutāsaṃvaḍḍhitena pemagāravabahumānena vandi.

Jānantova pucchīti mahājanassa kammaphalaṃ buddhānubhāvañca paccakkhaṃ kātukāmo bhagavā **‘‘ko me vandatī’’**ti gāthāya pucchi. Tattha (vi. va. aṭṭha. 857) **ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko, katamoti attho. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena yasena ca parivārena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kāmanīyena sundarena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti sabbā dasapi disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti attho.

Evaṃ pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṃ pavedento **‘‘maṇḍūkohaṃ pure āsi’’**nti gāthamāha. Tattha **pure**ti purimajātiyaṃ. **Udake**ti idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. **Udake maṇḍūko**ti tena uddhumāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ ghāsesanaṭṭhānaṃ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṃ gocaro etassāti **vārigocaro**. Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti ‘‘vārigocaro’’ti visesetvā vuttaṃ. **Tava dhammaṃ suṇantassā**ti brahmassarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ ‘‘dhammo eso vuccatī’’ti sare nimittaggāhavasena suṇantassa. Anādare cetaṃ sāmivacanaṃ. **Avadhī vacchapālako**ti vacche rakkhanto gopālakadārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresīti attho.

Sitaṃ katvāti ‘‘tathā parittatarenapi puññānubhāvena evaṃ ativiya uḷārā lokiyalokuttarasampattiyo labbhantī’’ti pītisomanassajāto bhāsurataradhavaḷavipphurantadasanakhakiraṇāvaḷīhi bhiyyoso mattāya taṃ padesaṃ obhāsento sitaṃ katvā. Pītisomanassavasena hi so –

‘‘Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me;
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.

‘‘Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assosuṃ gotama;
Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare’’ti. (vi. va. 859-860) –

Imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

Yaṃ pana kiñcīti ettha **ya**nti aniyamitavacanaṃ, tathā **kiñcī**ti. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṃ. Tasmā yaṃ kiñcīti ñeyyassa anavasesapariyādānaṃ kataṃ hoti. **Panā**ti vā visesatthadīpako nipāto. Tena ‘‘sammāsambuddho’’ti iminā saṅkhepato vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto. **Buddho**ti pana iminā tadaññassapi ñeyyassa avabodho. Purimena vā satthu paṭivedhañāṇānubhāvo, pacchimena desanāñāṇānubhāvo. **Pī**-ti upari vuccamāno viseso jotīyati. **Vimokkhantikañāṇavasenā**ti ettha sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo, tassa anto, aggaphalaṃ, tasmiṃ laddhe laddhabbato tattha bhavaṃ **vimokkhantikaṃ, ñāṇaṃ** sabbaññutaññāṇena saddhiṃ sabbampi buddhañāṇaṃ.

Evaṃ pavattoti ettha –

> ‘‘Sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavasaṅkhātena buddho, nirupalepasaṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netaṃ nāmaṃ mātarā kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātarā kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho’’ti (mahāni. 192) –

Ayaṃ niddesapāḷinayo. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāḷiyā (paṭi. ma. 1.162) bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenapi atthasiddhīti dassanatthaṃ **‘‘paṭisambhidānayo vā’’**ti aniyamattho **vā**saddo vutto.

Tattha (paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.162; mahāni. aṭṭha. 192) yathā loke avagantā ‘‘avagato’’ti vuccati, evaṃ **bujjhitā saccānīti buddho** suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā ‘‘paṇṇasusā’’ti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho** hetukattuvasena. Hetuattho cettha antonīto. **Sabbaññutāya buddho**ti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Sabbadassāvitāya buddho**ti sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. **Anaññaneyyatāya buddho**ti aññena abodhito sayameva buddhattā buddhoti attho. **Visavitāya buddho**ti nānāguṇavisavanato padumamiva vikasanaṭṭhena buddhoti attho. **Khīṇāsavasaṅkhātena buddho**ti evamādīhi chahi padehi cittasaṅkocakaradhammappahānena niddākkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddākkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho.

Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena **nirupalepasaṅkhātena**. Savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacaneneva visesetvā **''ekantavītarāgo''**tiādi vuttaṃ. **Ekantanikkileso**ti rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkileso. **Ekāyanamaggaṃ gatoti buddho**ti gamanatthānaṃ buddhiatthatā viya buddhiatthānampi gamanatthatā labbhatīti ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuccatīti attho. **Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddho**ti na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā buddhoti attho. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho**ti buddhi buddhaṃ bodhoti anatthantaraṃ. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṃ buddhaguṇayogato buddhoti ñāpanatthaṃ vuttaṃ. Tato paraṃ **buddhoti netaṃ nāma**ntiādi atthānugatāyaṃ paññattīti bodhanatthaṃ vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbo.

Idāni **bhagavā**ti imassa atthaṃ dassento āha **''bhagavāti idaṃ panassā''**tiādi. Tattha **assā**ti bhagavato. **Guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacana**nti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuccamānavacanametaṃ bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāravaṭṭhānanti.

Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato ''seṭṭha''nti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho, tasmā yo ''bhagavā''ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttama**nti etthāpi eseva nayo. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato. Garukaraṇaṃ vā sātisayaṃ arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. ''Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayaṃ pana tādiso na hoti, tasmā 'garū'ti vatvā 'gāravayutto'ti vutta''nti keci.

Guṇavisesahetukaṃ ''bhagavā''ti idaṃ bhagavato nāmanti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato vibhajitukāmo nāmaṃyeva tāva atthuddhāravasena dassento **''catubbidhañhi nāma''**ntiādimāha. Tattha **āvatthika**nti avatthāya viditaṃ taṃ taṃ avatthaṃ upādāya paññattaṃ voharitaṃ. Tathā **liṅgikaṃ** tena tena liṅgena voharitaṃ. **Nemittika**nti nimittato āgataṃ. **Adhiccasamuppanna**nti yadicchāya pavattaṃ, yadicchāya āgataṃ yadicchakaṃ. Idāni āvatthikādīni nāmāni sarūpato dassento āha **''tattha vaccho dammo balibaddo''**tiādi. Tattha paṭhamena **ādi**-saddena bālo yuvā vuḍḍhoti evamādiṃ saṅgaṇhāti, dutiyena muṇḍī jaṭīti evamādiṃ, tatiyena bahussuto dhammakathiko jhāyīti evamādiṃ, catutthena aghapadīpanaṃ pāvacananti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Nemittikanti vuttamatthaṃ byatirekavasena patiṭṭhāpetuṃ **''na mahāmāyāyā''**tiādi vuttaṃ. **Vimokkhantika**nti iminā pana idaṃ nāmaṃ ariyāya jātiyā jātakkhaṇeyeva jātanti dasseti. Yadi vimokkhantikaṃ, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha **''saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā''**ti. Buddhānañhi arahattaphalaṃ nipphajjamānaṃ sabbaññutaññāṇādīhi sabbehi buddhaguṇehi saddhiṃyeva nipphajjati. Tena vuttaṃ ''vimokkhantika''nti. **Sacchikā paññattī**ti sabbadhammānaṃ sacchikiriyāya nimittā paññatti. Atha vā **sacchikā paññattī**ti paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā hi sā, te satthu paccakkhabhūtā, taṃguṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresaṃ vohāramattenāti adhippāyo.

Vadantīti mahātherassa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṃ sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti **bhagī**. Maggaphalādiariyadhammaratanaṃ araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddādiguṇayuttāni bhaji sevi sīlenāti **bhajī,** bhajanasīloti attho. **Bhāgī**ti cīvarapiṇḍapātādīnaṃ catunnaṃ paccayānañceva atthadhammavimuttirasassa ca adhisīlādīnañca bhāgīti attho. Vibhaji pavibhaji dhammaratananti **vibhattavā**. **Akāsi bhagga**nti rāgādipāpadhammaṃ bhaggaṃ akāsīti bhagavāti attho. Garupi loke bhagavāti vuccatīti āha **''garū''**ti. Yasmā garu, tasmāpi bhagavāti vuttaṃ hoti. Hetuattho hi **iti**-saddo. So ca yattha iti-saddo natthi bhagītiādīsu, tattha paccekaṃ yojetabbo. Bhāgyamassa atthīti **bhāgyavā**. **Bahūhi ñāyehī**ti kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. **Subhāvitattano**ti sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetaṃ sāmivacanaṃ, tena subhāvitattāti vuttaṃ hoti, subhāvitasabhāvoti attho. **Mahāgaṇṭhipade** pana ''subhāvitattano subhāvitakāyo''ti vuttaṃ. Bhavānaṃ antaṃ nibbānaṃ gatoti **bhavantago**.

Niddese vuttanayenāti etthāyaṃ niddesanayo –

> ''Bhagavāti gāravādhivacanametaṃ. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadiṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhaji vibhaji pavibhaji dhammaratananti bhagavā, bhavānaṃ antakaroti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhaji vā bhagavā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasāruppānīti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhicittassa adhipaññāyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnaṃ jhānānaṃ catunnaṃ appamaññānaṃ catunnaṃ arūpasamāpattīnanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ navannaṃ anupubbavihārasamāpattīnanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ saññābhāvanānaṃ dasannaṃ kasiṇasamāpattīnaṃ ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ catunnaṃ sammappadhānānaṃ catunnaṃ iddhipādānaṃ pañcannaṃ

> indriyānaṃ pañcannaṃ balānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ tathāgatabalānaṃ catunnaṃ vesārajjānaṃ catunnaṃ paṭisambhidānaṃ channaṃ abhiññānaṃ channaṃ buddhadhammānanti bhagavā. Bhagavāti netaṃ nāmaṃ…pe… sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā''ti (mahāni. 84).

Ettha ca ''gāravādhivacana''ntiādīni yadipi gāthāyaṃ āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṃ pana tesaṃ sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha **gāravādhivacana**nti garūnaṃ garubhāvavācakaṃ vacanaṃ. **Bhajī**ti bhāgaso kathesi. Tenāha ''vibhaji pavibhaji dhammaratana''nti. Maggaphalādi ariyadhammoyeva **dhammaratanaṃ**. Puna **bhajī**ti imassa sevīti attho. **Bhāgī**ti bhāgābhidheyyavā. Puna **bhāgī**ti ettha bhajanasīloti attho. **Attharasassā**ti atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanasīse hi ṭhatvā dhammaṃ kathentassa suṇantassa ca tadatthaṃ ārabbha uppajjanakapītisomanassaṃ attharaso. Dhammaṃ ārabbha **dhammaraso**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ''labhati atthavedaṃ, labhati dhammaveda''nti (a. ni. 6.10). **Vimuttirasassā**ti vimuttibhūtassa vimuttisannissayassa vā rasassa. **Saññābhāvanāna**nti aniccasaññādīnaṃ dasannaṃ saññābhāvanānaṃ. **Channaṃ buddhadhammāna**nti cha asādhāraṇañāṇāni sandhāya vuttaṃ. Tattha tattha bhagavātisaddasiddhi niruttinayeneva veditabbā.

Yadipi ''bhāgyavā''tiādīhi padehi vuccamāno attho ''bhagī bhajī''ti (mahāni. 84) niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhiatthavibhāgaatthayojanādisahito saṃvaṇṇanānayo tato aññākāroti vuttaṃ **''ayaṃ pana aparo nayo''**ti. **Vaṇṇavipariyāyoti eta**nti ettha **iti**saddo ādiattho, tena vaṇṇavikāro vaṇṇalopo dhātuatthena niyojanañcāti imaṃ tividhaṃ lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. **Saddanayenā**ti saddalakkhaṇanayena. Pisodarādīnaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ **''pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā''**ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇañhi pakkhipanaṃ. **Pārappatta**nti paramukkaṃsagataṃ pāramībhāvappattaṃ. **Bhāgya**nti kusalaṃ. Tattha maggakusalaṃ lokuttarasukhanibbattakaṃ, itaraṃ lokiyasukhanibbattakaṃ, itarampi vā vivaṭṭupanissayaṃ pariyāyato lokuttarasukhanibbattakaṃ siyā.

Idāni **bhagavā**ti imassa atthaṃ vibhajitvā dassento āha **''yasmā panā''**tiādi. Tattha lobhādayo ekakavasena gahitā, tathā viparītamanasikāro vipallāsabhāvasāmaññena, ahirikādayo dukavasena. Tattha kujjhanalakkhaṇo **kodho,** so navavidhaāghātavatthusambhavo. ''Akkocchi maṃ avadhi ma''ntiādinā (dha. pa. 3-4) punappunaṃ kujjhanavasena cittapariyonandhano **upanāho**. Ubhayampi paṭighoyeva, so pavattinānattato bhinditvā vutto. Sakiṃ uppanno kodho kodhoyeva, taduttari upanāho. Vuttañcetaṃ ''pubbakāle kodho, aparakāle upanāho''ti (vibha. 891). Agāriyassa (ma. ni. aṭṭha. 1.71) anagāriyassa vā sukatakaraṇavināsano **makkho**. Agāriyopi hi kenaci anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito aparena samayena ''kiṃ tayā mayhaṃ kata''nti tassa sukatakaraṇaṃ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālato pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccayehi uddesaparipucchādīhi ca anuggahetvā dhammakathānayappakaraṇakosallādīni sikkhāpito aparena samayena rājarājamahāmattādīhi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittīkato caramāno ''ayaṃ amhehi daharakāle evaṃ anuggahito saṃvaḍḍhito ca, atha ca panidāni nissineho jāto''ti vuccamāno ''kiṃ mayhaṃ tumhehi kata''nti tesaṃ sukatakaraṇaṃ vināseti, tasseso pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa vināsano udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṃ udakaṃ nipuñchanto makkho. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ makkhanaṭṭhena ''makkho''ti vuccati. Paḷāsatīti **paḷāso,** parassa guṇe dassetvā attano guṇehi same karotīti attho. So pana bahussutepi puggale ajjhottharitvā ''īdisassa ca bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso''ti, rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharitvā ''tvampi imasmiṃ sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito, ahampī''tiādinā nayena uppajjamāno yugaggāho. Yugaggāhalakkhaṇo hi paḷāso.

Paresaṃ sakkārādīni khīyamānā usūyamānā **issā**. Attano sampattiyā nigūhanaṃ parehi sādhāraṇabhāvaṃ asahamānaṃ **macchariyaṃ**. Vañcanikacariyabhūtā **māyā,** sā sakadosapaṭicchādanalakkhaṇā. Tathā hi sā attano vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti ''māyā''ti vuccati. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ **sāṭheyyaṃ**. Asantaguṇadīpanañhi ''kerāṭiya''nti vuccati. Kerāṭiko hi puggalo āyanamaccho viya hoti. Āyanamaccho nāma sappamukhamacchavālā ekā macchajāti. So kira macchānaṃ naṅguṭṭhaṃ dasseti, sappānaṃ sīsaṃ ''tumhākaṃ sadiso aha''nti jānāpetuṃ, evameva kerāṭiko puggalo yaṃ yaṃ suttantikaṃ vā ābhidhammikaṃ vā upasaṅkamati, taṃ taṃ evaṃ vadati ''ahaṃ tumhākaṃ antevāsī, tumhe mayhaṃ anukampakā, nāhaṃ tumhe muñcāmī''ti. Evamete ''sagāravo ayaṃ amhesu sappatisso''ti maññissanti, tassevaṃ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ sāṭheyyaṃ.

Sabbaso maddavābhāvena vātabharitabhastasadisassa thaddhabhāvassa anonamitadaṇḍasadisatāya paggahitasiraanivātavuttikāyassa ca kārako **thambho**. Taduttarikaraṇo **sārambho**. So duvidhena labbhati akusalavasena ceva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa parena kataṃ alaṅkārādiṃ disvā taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno, anagāriyassa ca yattakaṃ yattakaṃ paro pariyāpuṇāti vā katheti vā, mānavasena taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno akusalo. Tena hi samannāgato puggalo taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ karoti. Agāriyo samāno ekenekasmiṃ gharavatthusmiṃ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāro, aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriyo samāno ekenekasmiṃ nikāye gahite ''nāhaṃ etassa heṭṭhā bhavissāmī''ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhituṃ na vaṭṭati. Akusalapakkho hesa nirayagāmimaggo. Agāriyassa pana paraṃ ekaṃ salākabhattaṃ dentaṃ disvā attano dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppajjamāno, anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānaṃ anissāya kevalaṃ taṃ disvā attano ālasiyaṃ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo. Kusalapakkhavasena hi ekasmiṃ ekaṃ salākabhattaṃ dente dve, dve dente cattāri dātuṃ vaṭṭati. Bhikkhunāpi parena ekasmiṃ nikāye gahite ‘‘dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotī’’ti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā taduttari gaṇhituṃ vaṭṭati, idha pana akusalapakkhiyo taduttarikaraṇo ‘‘sārambho’’ti vutto.

Jātiādīni nissāya seyyassa ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā unnativasena paggaṇhanavasena pavatto **māno**. Abbhunnativasena pavatto **atimāno**. Pubbe kenaci attānaṃ sadisaṃ katvā pacchā tato adhikato dahato uppajjamānako atimānoti veditabbo. Jātiādiṃ paṭicca majjanākāro **mado,** sopi atthato māno eva. So pana jātimado gottamado ārogyamado yobbanamado jīvitamado lābhamado sakkāramado garukāramado purekkhāramado parivāramado bhogamado vaṇṇamado sutamado paṭibhānamado rattaññumado piṇḍapātikamado anavaññattimado iriyāpathamado iddhimado yasamado sīlamado jhānamado sippamado ārohamado pariṇāhamado saṇṭhānamado pāripūrimadoti anekavidho.

Tattha (vibha. aṭṭha. 843-844) jātiṃ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimado,** so khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyo ‘‘mādiso añño natthi, avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā, ahaṃ pana vaṃsāgatakhattiyo’’ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇādīsupi eseva nayo. Gottaṃ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **gottamado,** sopi khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Khattiyopi hi ‘‘ahaṃ koṇḍaññagotto, ahaṃ ādiccagotto’’ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇopi ‘‘ahaṃ kassapagotto, ahaṃ bhāradvājagotto’’ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottaṃ nissāya mānaṃ karoti. Ārogyamadādīsupi ‘‘ahaṃ arogo, sesā rogabahulā, kaṇḍuvanamattampi mayhaṃ byādhi nāma natthī’’ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma. ‘‘Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte ṭhitarukkhasadiso, ahaṃ pana paṭhamavaye ṭhito’’ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado**. ‘‘Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmī’’ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma. ‘‘Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ natthī’’ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

‘‘Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādipaccayaṃ labhāmī’’ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma. ‘‘Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā ‘ayaṃ samaṇo’tipi na vandanti, maṃ pana disvā vandanti, pāsāṇacchattaṃ viya garukaṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññantī’’ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma. ‘‘Uppanno pañho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi āgacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī’’ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma. Agāriyassa tāva mahāparivārassa ‘‘purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāretī’’ti, anagāriyassa ‘‘samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā’’ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma. ‘‘Avasesā sattā attano paribhogamattakampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṃ natthī’’ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma. ‘‘Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ abhirūpo pāsādiko’’tipi ‘‘avasesasattā nigguṇā patthaṭaakittino, mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo ‘itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaguṇayutto’’’ti, evaṃ sarīravaṇṇaṃ guṇavaṇṇañca paṭicca majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

‘‘Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto’’ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma. ‘‘Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthī’’ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma. ‘‘Ahaṃ rattaññū asukaṃ buddhavaṃsaṃ rājavaṃsaṃ janapadavaṃsaṃ gāmavaṃsaṃ rattindivaparicchedaṃ nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmī’’ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma. ‘‘Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḍapātiko’’ti majjanavasena uppanno māno **piṇḍapātikamado** nāma. ‘‘Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṃ pana anavaññāto’’ti majjanavasena uppanno māno **anavaññattimado** nāma. ‘‘Avasesānaṃ sattānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko’’ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma. ‘‘Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo’’ti vā ‘‘ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijjhatī’’ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Yasamado pana agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agārikopi hi ekacco aṭṭhārasasu seṇīsu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa ‘‘avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ vicāremī’’ti, anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa ‘‘avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako’’ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma. ‘‘Avasesā sattā dussīlā, ahaṃ pana sīlavā’’ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. ‘‘Avasesānaṃ sattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī’’ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma. ‘‘Avasesā sattā nissippā, ahaṃ sippavā’’ti majjanavasena uppanno māno **sippamado** nāma. ‘‘Avasesā sattā rassā, ahaṃ dīgho’’ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. ‘‘Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo’’ti majjanavasena uppanno māno **pariṇāhamado** nāma. ‘‘Avasesānaṃ sattānaṃ sarīrasaṇṭhānaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādika’’nti majjanavasena uppanno māno **saṇṭhānamado** nāma. ‘‘Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthī’’ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma. Evamayaṃ sabbopi jātiādiṃ nissāya majjanākāravasappavatto māno idha ‘‘mado’’ti vutto. Kāmaguṇesu cittassa vossaggo **pamādo,** pañcasu kāmaguṇesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ, sativirahoti vuttaṃ hoti. **Taṇhāvijjā** pākaṭāyeva.

Lobhādayo ca puna **tividhākusalamūla**nti tikavasena gahitā. Duccaritādīsupi **tividha-**saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha kāyaduccaritādīni **tividhaduccaritāni**. Taṇhāsaṃkilesādayo **tividhasaṃkilesā**. Rāgamalādayo malīnabhāvakarattā **tividhamalāni**. Rāgādayo hi cittaṃ malīnaṃ karonti, malaṃ gāhāpenti, tasmā ‘‘malānī’’ti vuccanti. ‘‘Rāgo visamaṃ, doso visamaṃ, moho visama’’nti (vibha. 924) evaṃ vuttā rāgādayo ‘‘kāyavisamaṃ vacīvisamaṃ manovisama’’nti (vibha. 924) evamāgatā kāyaduccaritādayo ca **tividhavisamāni**. Tāni pana yasmā rāgādīsu ceva kāyaduccaritādīsu ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca sāsanatopi sugatitopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetubhāvato ‘‘visamānī’’ti vuccanti. ‘‘Kāmasaññā byāpādasaññā vihiṃsāsaññā’’ti (vibha. 911) evamāgatā kāmādipaṭisaṃyuttā saññā **tividhasaññā**. Tathā ‘‘kāmavitakko byāpādavitakko vihiṃsāvitakko’’ti evamāgatā **tividhavitakkā**. Taṇhāpapañco diṭṭhipapañco mānapapañcoti ime **tividhapapañcā**. Vaṭṭasmiṃ satte papañcentīti taṇhādayo ‘‘papañcā’’ti vuccanti.

Catubbidhavipariyesātiādīsu **catubbidha-**saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha aniccādīni vatthūni niccantiādinā nayena viparītato esantīti vipariyesā. ‘‘Anicce niccanti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso, dukkhe sukhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso, asubhe subhanti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso, anattani attāti saññāvipariyeso cittavipariyeso diṭṭhivipariyeso’’ti evamāgatā dvādasa vipallāsā catunnaṃ aniccādivatthūnaṃ vasena ‘‘catubbidhavipariyesā’’ti vuttā. Ettha pana cittakiccassa dubbalaṭṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle saññāvipallāso veditabbo, diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa sakakiccassa balavakāle cittavipallāso, diṭṭhisampayuttacitte diṭṭhivipallāso. Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavataro cittavipallāso, sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattagahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṃ viya cittaṃ lakkhaṇappaṭivedhassapi sampādanato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṃ viya diṭṭhi abhinivesaparāmasanato. Tattha cattāro diṭṭhivipallāsā, aniccānattesu niccantiādivasappavattā cattāro saññācittavipallāsāti ime aṭṭha vipallāsā sotāpattimaggena pahīyanti. Asubhe subhanti saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. Dukkhe sukhanti saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā.

‘‘Kāmāsavo bhavāsavo diṭṭhāsavo avijjāsavo’’ti (cūḷani. jatukaṇṇimāṇavapucchāniddesa 69) evamāgatā kāmataṇhādayo cattāro āsavanti cakkhuādito sandanti pavattantīti **āsavā**. Kiñcāpi cakkhuādito kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇakaasucibhāvena sandanti, tasmā te eva ‘‘āsavā’’ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇakaasucimhi niruḷho āsavasaddoti. Atha vā dhammato yāva gotrabhuṃ, okāsato yāva bhavaggaṃ savanti gacchanti ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti āsavā, ete dhamme etañca okāsaṃ antokaritvā pavattantīti attho. Avadhiattho hi **ā-**kāro. Avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṃ kiriyaṃ bahikatvā pavattati yathā ‘‘āpāṭaliputtaṃ vuṭṭho devo’’ti, abhividhi pana kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā ‘‘ābhavaggaṃ bhagavato yaso pavattatī’’ti, abhividhiattho cāyaṃ **ā-**kāro idha gahito, tasmā te dhamme tañca okāsaṃ antokaritvā ārammaṇakaraṇavasena savantīti ‘‘āsavā’’ti vuccanti. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiñhi cirapārivāsikā madirādayo ‘‘āsavā’’ti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, eteyeva bhavitumarahanti. Vuttañhetaṃ ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī’’tiādi (a. ni. 10.61). Aññesu pana yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇaṃ katvā pavattamānesu mānādīsu ca vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhibyāpanaṃ madanakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesanti dvīsupi atthavikappesu etesuyeva āsavasaddo niruḷhoti daṭṭhabbo. Āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi āsavā. Na hi taṃ kiñci saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya.

‘‘Abhijjhā kāyagantho byāpādo kāyagantho sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyagantho’’ti (saṃ. ni. 5.175; mahāni. 29, 147) evamāgatā abhijjhādayo cattāro yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti **ganthā**. ‘‘Kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjogho’’ti (saṃ. ni. 5.172; mahāni. 14; cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddesa 21) evamāgatā cattāro kāmataṇhādayo yassa saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti **oghā**. Teyeva ‘‘kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogo’’ti (saṃ. ni. 5.173; a. ni. 4.10) evamāgatā vaṭṭasmiṃ yojentīti **yogā**. Ariyā etāya na gacchantīti **agati,** sā chandādivasena catubbidhā. ‘‘Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjatī’’ti (a. ni. 4.9) evamāgatā cattāro **taṇhuppādā**. Tattha **itibhavābhavahetū**ti ettha **itī**ti nidassane nipāto, yathā cīvarādihetu, evaṃ bhavābhavahetupīti attho. **Bhavābhavo**ti cettha paṇītapaṇītatarāni telamadhuphāṇitādīni adhippetāni. Kāmupādānādīni cattāri upādānāni.

Pañca cetokhilātiādīsu ‘‘buddhe kaṅkhati, dhamme, saṅghe, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto’’ti (ma. ni. 1.185; dī. ni. 3.319) evamāgatāni pañca cetokhilāni, ceto khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjati etehīti **cetokhilāni**. **Vinibandhādīsu**pi **pañca-**saddo paccekaṃ yojetabbo. ‘‘Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī’’ti (ma. ni. 1.186; dī. ni. 3.320) āgatā pañca cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti **cetovinibandhā**. Ete hi taṇhāppavattibhāvato kusalappavattiyā avasarāppadānavasena cittaṃ bandhaṃ viya samorodhetvā gaṇhanti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhīyati saṃyamīyati etehīti cetovinibandhā. Kāmacchandādīni pañca kusaladhamme nīvārenti āvarantīti **nīvaraṇāni**. Rūpābhinandanādayo **pañcābhinandanā**.

Cha vivādamūlātiādīsu kodho makkho issā sāṭheyyaṃ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsoti imāni **cha vivādamūlāni**. Yasmā kuddho vā kodhavasena…pe… sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalahaṃ viggahaṃ vivādaṃ āpajjati, tasmā kodhādayo ‘‘cha vivādamūlānī’’ti vuccanti. Rūpataṇhāsaddataṇhādayo **cha taṇhākāyā**. Kāmarāgapaṭighadiṭṭhivicikicchābhavarāgamānāvijjā **sattānusayā**. Thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti anusayā. Micchādiṭṭhimicchāsaṅkappamicchāvācāmicchākammantamicchāājīvamicchāvāyāmamicchāsatimicchāsamādhī **aṭṭha micchattā**.

‘‘Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavantī’’ti (dī. ni. 2.103; 3.359) evamāgatā pariyesanādayo **nava taṇhāmūlakā**. Tattha (dī. ni. aṭṭha. 2.103) **taṇhaṃ paṭiccā**ti taṇhaṃ nissāya. **Pariyesanā**ti rūpādiārammaṇapariyesanā. Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābho**ti rūpādiārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo**ti idha vitakko adhippeto. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchinati ‘‘ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādiārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī’’ti. Tena vuttaṃ ‘‘lābhaṃ paṭicca vinicchayo’’ti. **Chandarāgo**ti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. **Chando**ti hi idha dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosāna**nti ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggaho**ti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariya**nti parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti ‘‘idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī’’ti. **Ārakkho**ti dvārapidahanamañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti **adhikaraṇaṃ,** kāraṇassetaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇa**nti bhāvanapuṃsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatodhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ. Kalaho**ti kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho**. Pacchimo pacchimo **vivādo**. **Tuvaṃ tuva**nti agāravavacanaṃ, tvaṃ tvanti attho.

Pāṇātipātaadinnādānakāmesumicchācāramusāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpaabhijjhābyāpādamicchādiṭṭhī **dasa akusalakammapathā**. Cattāro sassatavādā cattāro ekaccasassatavādā cattāro antānantikā cattāro amarāvikkhepikā dve adhiccasamuppannikā soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā satta ucchedavādā pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni **dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni**. Rūpataṇhādichataṇhāyeva paccekaṃ kāmataṇhābhavataṇhāvibhavataṇhāvasena aṭṭhārasa honti. Tathā hi rūpārammaṇā taṇhā, rūpe vā taṇhāti rūpataṇhā, sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmataṇhā, sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena ‘‘rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassata’’nti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena ‘‘rūpaṃ ucchijjati vinassati pecca na bhavatī’’ti evaṃ assādentī pavattamānā vibhavataṇhāti evaṃ tividhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, evaṃ saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni honti, tāni ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṃsa, iti atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti **aṭṭhasatataṇhāvicaritāni,** aṭṭhuttarasatataṇhāvicaritānīti attho. **Pabheda**-saddo paccekaṃ sambandhitabbo. Tatthāyaṃ yojanā ‘‘lobhappabhedo dosappabhedo yāva aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedo’’ti. **Sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassānī**ti sabbāni sattānaṃ darathapariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni. Ārammaṇādivibhāgato hi pavattiākāravibhāgato ca anantappabhedā kilesā.

Saṅkhepato vātiādīsu sampati āyatiñca sattānaṃ anatthāvahattā māraṇaṭṭhena vibādhanaṭṭhena kilesāva māroti **kilesamāro**. Vadhakaṭṭhena khandhāva māroti **khandhamāro**. Tathā hi vuttaṃ ‘‘vadhakaṃ rūpaṃ, vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānātī’’tiādi. Jātijarādimahābyasananibbattanena abhisaṅkhārova māro **abhisaṅkhāramāro**. Saṃkilesanimittaṃ hutvā guṇamāraṇaṭṭhena devaputtova māroti **devaputtamāro**. Sattānaṃ jīvitassa jīvitaparikkhārānañca jānikaraṇena mahābādharūpattā maccu eva māroti **maccumāro**. Tattha samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena kilesamāraṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamāraṃ, sahāyavekallakaraṇavasena sabbaso appavattikaraṇena abhisaṅkhāramāraṃ, balavidhamanavisayātikkamanavasena devaputtamaccumārañca abhañji, bhagge akāsīti attho. **Parissayāna**nti upaddavānaṃ.

Satapuññajalakkhaṇadharassāti aneka sata puñña nibbattamahā purisalakkhaṇadharassa. Ettha hi ‘‘kevalaṃ satamattena puññakammena ekekalakkhaṇaṃ nibbatta’’nti imamatthaṃ na rocayiṃsu aṭṭhakathācariyā ‘‘evaṃ sante yo koci buddho bhaveyyā’’ti, anantāsu pana lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādīni puññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattena sataguṇaṃ kataṃ satanti adhippetanti imamatthaṃ rocayiṃsu. Tasmā idha **sata**-saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvisesavacanoti daṭṭhabbo ‘‘sataggghaṃ sataṃ devamanussā’’tiādīsu viya. **Rūpakāyasampatti dīpitā hoti** itarāsaṃ phalasampadānaṃ mūlabhāvato adhiṭṭhānabhāvato ca. **Dīpitā hotī**ti idaṃ dhammakāyasampattītiādīsupi yojetabbaṃ. Tattha pahānasampadāpubbakattā ñāṇasampadādīnaṃ dhammakāyasampatti dīpitā hotīti veditabbaṃ. **Lokiyasarikkhakānaṃ bahumatabhāvo**ti ettha bhāgyavantatāya lokiyānaṃ bahumatabhāvo, bhaggadosatāya sarikkhakānaṃ bahumatabhāvoti yojetabbaṃ. Evaṃ ito paresupi yathākkamaṃ yojanā veditabbā.

Puññavantaṃ gahaṭṭhā khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṃ dosavinayāya dhammaṃ desetīti pabbajitā tāpasaparibbājakādayo abhigacchantīti āha **‘‘gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā’’**ti. Abhigatānañca tesaṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo āmisadānadhammadānehi upakārasabbhāvato rūpakāyaṃ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṃ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanatoti veditabbo. Bhāgyavantatāya upagatānaṃ āmisadānaṃ deti, bhaggadosatāya dhammadānaṃ detīti āha **‘‘āmisadānadhammadānehi upakāritā’’**ti. **Lokiyalokuttarasukhehi ca saṃyojanasamatthatā dīpitā hotī**ti ‘‘pubbe āmisadānadhammadānehi mayā ayaṃ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehipi evameva paṭipajjitabba’’nti evaṃ sammāpaṭipattiyaṃ niyojanena abhigatānaṃ lokiyalokuttarasukhehi saṃyojanasamatthatā ca dīpitā hoti.

Sakacitte issariyaṃ nāma attano cittassa vasībhāvāpādanaṃyeva, paṭikūlādīsu appaṭikūlasaññitādivihārasiddhi, adhiṭṭhāniddhiādiko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijjhanato. **Aṇimālaghimādika**nti **ādi**-saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapi saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṃ **aṇimā**. Ākāse padasā gamanādīnaṃ arahabhāvena lahubhāvo **laghimā**. Mahattaṃ **mahimā** kāyassa mahantatāpādanaṃ. Iṭṭhadesassa pāpuṇanaṃ **patti**. Adhiṭṭhānādivasena icchitanipphādanaṃ **pākammaṃ**. Sayaṃvasitā issarabhāvo **īsitā**. Iddhividhe vasībhāvo **vasitā**. Ākāsena vā gacchato aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci vosānappatti **yatthakāmāvasāyitā**. ‘‘Kumārakarūpādidassana’’ntipi vadanti. Evamidaṃ aṭṭhavidhaṃ lokiyasammataṃ issariyaṃ. Taṃ pana bhagavato iddhividhantogadhaṃ anaññasādhāraṇañcāti āha **‘‘sabbakāraparipūraṃ atthī’’**ti. Tathā lokuttaro dhammo atthīti sambandho. Evaṃ yasādīsupi **atthi**-saddo yojetabbo.

Kesañci yaso padesavutti ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca hoti, na evaṃ tathāgatassāti dassetuṃ **‘‘lokattayabyāpako’’**ti vuttaṃ. Tattha idha adhigatasatthuguṇānaṃ āruppe uppannānaṃ ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā bhagavato yaso pākaṭo hotīti āha ‘‘lokattayabyāpako’’ti. **Yathābhuccaguṇādhigato**ti yathābhūtaguṇehi adhigato. **Ativiya parisuddho**ti yathābhūtaguṇādhigatattā eva accantaparisuddho. **Sabbākāraparipūrā**ti anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyā sabbākārehi paripuṇṇā. **Sabbaṅgapaccaṅgasirī**ti sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā. **Yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthita**nti ‘‘tiṇṇo tāreyya’’ntiādinā yaṃ yaṃ etena lokanāthena manovacīpaṇidhānavasena icchitaṃ kāyapaṇidhānavasena patthitaṃ. **Tathevā**ti paṇidhānānurūpameva. **Sammāvāyāmasaṅkhāto payatto**ti vīriyapāramibhāvappatto ariyamaggapariyāpanno ca sammāvāyāmasaṅkhāto ussāho.

Kusalādīhi bhedehīti sabbattikadukapadasaṅgahitehi kusalādippabhedehi. **Paṭiccasamuppādādīhī**ti **ādi**-saddena na kevalaṃ vibhaṅgapāḷiyaṃ āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo samayavimuttādayo ṭhapanādayo tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāti veditabbaṃ. **Pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhamariyasacca**ntiādīsu **pīḷanaṭṭho** taṃsamaṅgino sattassa hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Saṅkhataṭṭho** samecca saṅgamma sambhūya paccayehi katabhāvo. **Santāpaṭṭho** dukkhadukkhatādīhi santāpanaṃ paridahanaṃ. **Vipariṇāmaṭṭho** jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Samudayassa **āyūhanaṭṭho** dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṃ. **Nidānaṭṭho** ‘‘idaṃ taṃ dukkha’’nti nidassentassa viya samuṭṭhāpanaṃ. **Saṃyogaṭṭho** saṃsāradukkhena saṃyojanaṃ. **Palibodhaṭṭho** maggādhigamassa nivāraṇaṃ. Nirodhassa **nissaraṇaṭṭho** sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggasabhāvattā tato vinissaṭatā, taṃnissaraṇanimittatā vā. **Vivekaṭṭho** sabbasaṅkhāravisaṃyuttatā. **Asaṅkhataṭṭho** kenacipi paccayena anabhisaṅkhatatā. **Amataṭṭho** niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṃ maraṇābhāvahetutā vā. **Maggassa niyyānaṭṭho** vaṭṭadukkhato nikkamanaṭṭho. **Hetuattho** nibbānassa sampāpakabhāvo. **Dassanaṭṭho** accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṃ. **Ādhipateyyaṭṭho** catusaccadassane sampayuttānaṃ ādhipaccakaraṇaṃ, ārammaṇādhipatibhāvo vā visesato maggādhipativacanato. Satipi hi jhānādīnaṃ ārammaṇādhipatibhāve ‘‘jhānādhipatino dhammā’’ti evamādiṃ avatvā ‘‘maggādhipatino dhammā’’icceva vuttaṃ, tasmā viññāyati ‘‘atthi maggassa ārammaṇādhipatibhāve viseso’’ti. Eteyeva ca pīḷanādayo soḷasākārāti vuccanti.

Dibbabrahmaariyavihāretiādīsu kasiṇādiārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni **dibbavihāro**. Mettādijjhānāni **brahmavihāro**. Phalasamāpatti **ariyavihāro**. Kāmehi vivekaṭṭhakāyatāvasena ekībhāvo **kāyaviveko**. Paṭhamajjhānādinā nīvaraṇādīhi vivittacittatā **cittaviveko**. **Upadhiviveko** nibbānaṃ. **Upadhī**ti cettha cattāro upadhī kāmupadhi khandhupadhi kilesupadhi abhisaṅkhārupadhīti. Kāmāpi hi ‘‘yaṃ pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo’’ti (ma. ni. 1.166) evaṃ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanatthena ‘‘upadhī’’ti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato vuttanayena ‘‘upadhī’’ti vuccanti. Imehi pana catūhi upadhīhi vivittatāya nibbānaṃ ‘‘upadhiviveko’’ti vuccati.

Suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo **suññatavimokkho**. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā suññato, kilesehi ca vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **appaṇihitavimokkho**. Animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **animittavimokkho**. Atha vā suññatānupassanāsaṅkhātāya anattānupassanāya vasena paṭiladdho ariyamaggo āgamanavasena ‘‘suññatavimokkho’’ti vuccati. Tathā appaṇihitānupassanāsaṅkhātāya dukkhānupassanāya vasena paṭiladdho appaṇihitavimokkho. Animittānupassanāsaṅkhātāya aniccānupassanāya vasena paṭiladdho ‘‘animittavimokkho’’ti veditabbo. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittavimokkhaṃ paṭilabhati, dukkhato manasikaronto passaddhibahulo appaṇihitavimokkhaṃ paṭilabhati, anattato manasikaronto vedabahulo suññatavimokkhaṃ paṭilabhatī’’ti (paṭi. ma. 1.223).

Aññeti lokiyaabhiññādike.

Kilesābhisaṅkhāravasena bhavesu paribbhamanaṃ, tañca taṇhāpadhānanti āha **‘‘taṇhāsaṅkhātaṃ gamana’’**nti. **Vanta**nti ariyamaggamukhena uggiritaṃ puna apaccāgamanavasena chaḍḍitaṃ. Bhagavāti vuccati niruttinayenāti dassento āha **‘‘yathā loke’’**tiādi. Yathā loke niruttinayena ekekapadato ekekamakkharaṃ gahetvā ‘‘mekhalā’’ti vuttaṃ, evamidhāpīti attho. **Mehanassā**ti guyhappadesassa. **Khassā**ti okāsassa.

Aparo nayo (itivu. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) – bhāgavāti bhagavā. Bhatavāti bhagavā. Bhāge vanīti bhagavā. Bhage vanīti bhagavā. Bhattavāti bhagavā. Bhage vamīti bhagavā. Bhāge vamīti bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ samādhi paññā vimutti vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, chanibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihānīyā dhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgāni, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā, sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭhalokadhammātikkamo, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭhaakkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭhaabhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, navasattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusaladhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ākārassa rassattaṃ katvā ‘‘bhagavā’’ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinīhārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī sīlanekkhammapaññāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo nayanadhanarajjaputtadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo saṅkhepato vā puññasambhārañāṇasambhārā buddhakarā dhammā, te mahābhinīhārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni yathā hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti bhagavā niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavā**ti teyeva yathāvutte buddhakare dhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Yasmā sambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷañjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana ‘‘cakkhu pariññeyyaṃ, sotaṃ pariññeyyaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ pariññeyya’’ntiādinā (paṭi. ma. 1.21) aneke pariññeyyabhāgā, ‘‘cakkhussa samudayo pahātabbo…pe… jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo’’tiādinā nayena pahātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodho…pe… jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo’’tiādinā sacchikātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā’’tiādinā ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā vuttā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādhāraṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhapeyyanti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasaṃhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vittārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampattidevarajjasampattiādivasena jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādiuttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evaṃ bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ **bhattavāti bhagavā**? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiaparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgībhāvato sabbasattāuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāsīti anubyañjana byāmappabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhitāādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye cassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesaṃ sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitapaaccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha –

‘‘Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī’’ti. (jā. 2.17.78);

> ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī’’ti (udā. 45; cūḷava. 385) ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā itarassa ta-kārassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātaṃ siriṃ issariyaṃ yasañca vami uggiri, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa **somanassakumārakāle**(jā. 1.15.211 ādayo) **hatthipālakumārakāle** (jā. 1.15.337 ādayo) **ayogharapaṇḍitakāle**(jā. 1.15.363 ādayo) **mūgapakkhapaṇḍitakāle** (jā. 2.22.1 ādayo) **cūḷasutasomakāle**ti (jā. 2.17.195 ādayo) evamādīsu nekkhammapāramīpūraṇavasena devarajjasadisāya rajjasiriyā pariccattattabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, carimattabhāvepi hatthagataṃ cakkavattisiriṃ devalokādhipaccasaasaṃ catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasañca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamīti bhagavā. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappaṭṭhāyibhāvato, tepi bhagavā vami taṃnivāsisattāvāsasamatikkamanato tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena atītādivasena ca anekavidhā, te ca bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ sabbaṃ ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amatadhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ…pe… manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ…pe… manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ…pe… manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ…pe… dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ…pe… dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ…pe… dhammavicārantiādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttañhetaṃ ''yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāgamissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti (dī. ni. 2.183). Evampi bhāge vamīti bhagavā. Atha vā **bhāge vamī**ti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri, anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetaṃ ''dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā pageva adhammā (ma. ni. 240). Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā''tiādi (ma. ni. 1.240). Evampi bhāge vamīti bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi dhammabhedā mahesinā;
Kaṇhā sukkā yato vantā, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṃ –

''Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino''ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭipattivasena duvidhā buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñāṇasampadābhedato duvidhā ānubhāvasampadādīnaṃ tadavinābhāvena tadantogadhattā. Parahitapaṭipatti payogāsayabhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupi niccaṃ hitesitā ñāṇaparipākakālāgamanādiparahitappaṭipatti. Āmisapaṭiggahaṇādināpi atthacariyā parahitapaapatti hotiyeva, tasmā tesampi vibhāvanavasena **pāḷiyaṃ** ''araha''ntiādīnaṃ padānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Tattha **araha**nti iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā, **sammāsambuddho lokavidū**ti ca imehi padehi ñāṇasampadāvasena. Nanu ca ''lokavidū''ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyatīti? Saccaṃ vibhāvīyati, atthi pana viseso ''sammāsambuddho''ti iminā sabbaññutaññāṇānubhāvo vibhāvito, ''lokavidū''ti pana iminā āsayānusayañāṇādīnampi ānubhāvo vibhāvitoti. **Vijjācaraṇasampanno**ti iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. **Sugato**ti pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussāna**nti imehi padehi bhagavato parahitapaṭipatti vibhāvitā. **Buddho**ti iminā bhagavato attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā. Evañca katvā ''sammāsambuddho''ti vatvā ''buddho''ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenevāha ''attanāpi bujjhi, aññepi satte bodhesī''tiādi. **Bhagavā**ti ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti parahitapaṭipatti ca vibhāvitā.

Aparo nayo – hetuphalasattupakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha **arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno lokavidū**ti imehi padehi phalasampattivasena buddhaguṇā vibhāvitā. **Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussāna**nti imehi sattupakāravasena buddhaguṇā pakāsitā. **Buddho**ti iminā phalavasena sattupakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvitā. **Sugato bhagavā**ti pana imehi padehi hetuphalasattupakāravasena buddhaguṇā vibhāvitāti veditabbaṃ.

So imaṃ lokantiādīsu **so bhagavā**ti yo ''araha''ntiādinā kittitaguṇo, so bhagavā. **Imaṃ loka**nti nayidaṃ mahājanassa sammukhāmattaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ **''sadevaka''**ntiādi vuttaṃ. Tenāha **''idāni vattabbaṃ nidassetī''**ti. **Pajātattā**ti yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesañāyenāti veditabbaṃ itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevaka**nti ca avayavena viggaho samudāyo samāsattho. **Samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyenāti daṭṭhabbaṃ. Tattha hi so jāto taṃnivāsī ca. **Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇa**nti etthāpi eseva nayo. **Paccatthikā…pe… samaṇabrāhmaṇaggahaṇa**nti nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṃ ''sadevaka''ntiādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesaṃ, ''salomako sapakkhako''tiādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha **''pajāvacanena sattalokaggahaṇa''**nti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānañca gahitattā āha **‘‘sadevamanussavacanena sammutideavavasesamanussaggahaṇa’’**nti. Tattha **sammutidevā** rājāno. **Avasesamanussaggahaṇa**nti samaṇabrāhmaṇehi avasesamanussaggahaṇaṃ. **Tīhi padehī**ti sadevakasamārakasabarhmakavacanehi. **Dvīhī**ti sassamaṇabrāhmaṇiṃ sadevamanussanti imehi dvīhi padehi.

Arūpī sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha **‘‘sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito’’**ti. Tenevāha bhagavā ‘‘ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyata’’ntiādi (a. ni. 3.117). Chakāmāvacaradevalokassa savisesaṃ mārassa vase vattanato āha **‘‘samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko’’**ti. Arūpībrahmalokassa visuṃ gahitattā āha **‘‘rūpī brahmaloko’’**ti. **Catuparisavasenā**ti khattiyaparisā, brāhmaṇagahapatisamaṇacātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakaggahaṇena gahitā evāti.

Kathaṃ panettha catuparisavasena manussaloko gahito? ‘‘Sassamaṇabrāhmaṇi’’nti iminā samaṇaparisā brāhmaṇaparisā ca gahitā honti, ‘‘sadevamanussa’’nti iminā khattiyaparisā gahapatiparisā ca gahitā, ‘‘paja’’nti iminā pana imāyeva catasso parisā vuttā, catuparisasaṅkhātaṃ pajanti vuttaṃ hoti, kathaṃ pana sammutidevehi saha manussaloko gahito? Etthāpi ‘‘sassamaṇabrāhmaṇi’’nti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā, ‘‘sadevamanussa’’nti iminā sammutidevasaṅkhātā khattiyā, gahapatisuddasaṅkhātā avasesamanussā ca gahitā honti. Ito pana aññesaṃ manussasattānaṃ abhāvato ‘‘paja’’nti iminā catūhi pakārehi ṭhitā eteyeva manussasattā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ vikappadvayepi pajāggahaṇena catuparisādivasena ṭhitānaṃ manussānaṃyeva gahitattā idāni ‘‘paja’’nti iminā avasesasatte saṅgahetvā dassetukāmo āha **‘‘avasesasabbasattaloko vā’’**ti. Tattha nāgagaruḷādivasena avasesasattaloko veditabbo. Etthāpi catuparisavasena sammutidevehi vā saha avasesasabbasattaloko vāti yojetabbaṃ. Catuparisasahito avasesasuddhanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catudhā ṭhitamanussasahito vā avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti vuttaṃ hoti.

Ettāvatā bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ **‘‘apicetthā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedato**ti ukkaṃsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhatāya santapaṇītaāneñjavihārasamaṅgitāya ativiya dīghāyukatāyāti evamādīhi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvo**ti dasasahassiyaṃ mahābrahmuno vasena vadati. ‘‘Ukkaṭṭhaparicchedato’’ti hi vuttaṃ. **Anuttara**nti seṭṭhaṃ navalokuttaraṃ. **Anusandhikkamo**ti atthānañceva padānañca anusandhānukkamo. Porāṇā panettha evaṃ vaṇṇayanti – **sadevaka**nti devatāhi saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. **Samāraka**nti mārena saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. **Sabrahmaka**nti brahmehi saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi ‘‘sadevaka’’ntiādīsu tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto **‘‘sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussa’’**nti āha. Evaṃ pañcahipi padehi sadevakattādinā tena tena pakārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Abhiññāti yakāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha **‘‘abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā’’**ti. **Anumānādipaṭikkhepo**ti anumānaupamānaatthāpattiādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaraṃ vivekasukha**nti phalasamāpattisukhaṃ. Tena vīthimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti **hitvāpī**ti pisaddaggahaṇaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhukāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedañca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. **Appaṃ vā bahuṃ vā desento**ti ugghaṭitaññussa vasena appaṃ vā, vipañcitaññussa neyyassa vā vasena bahuṃ vā desento. **Ādikalyāṇādippakārameva desetī**ti ādimhipi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā deseti. Majjhepi pariyosānepi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā desetīti vuttaṃ hoti. Dhammassa hi kalyāṇatā niyyānikatāya niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvena.

Samantabhaddakattāti sabbabhāgehi sundarattā. **Dhammassā**ti pariyattidhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena apekkhitesu gāthāti samaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsāmivohāraṃ āropetvā dassento **‘‘paṭhamapādena ādikalyāṇā’’**tiādimāha. **Ekānusandhika**nti idaṃ nātibahuvibhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ sandhāya vuttaṃ. Itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhantīti. **Nidānenā**ti ānandattherena ṭhapitakāladesadesakaparisādiapadisanalakkhaṇena nidānaganthena. **Nigamenā**ti ‘‘idamavocā’’tiādikena ‘‘iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta’’nti vā yathāvuttatthanigamanena. Saṅgītikārakehi ṭhapitānipi hi nidānanigamanāni dassetvā tīṇi piṭakāni satthu desanāya anuvidhānato tadantogadhāneva. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ, ubhinnamantarā majjha’’nti (dī. ni. aṭṭha. 1.190) vuttaṃ.

Evaṃ suttantapiṭakavasena dhammassa ādikalyāṇāditaṃ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjhaṃ gahetvā taṃ dassetuṃ **‘‘sakalopī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sāsanadhammo**ti –

‘‘Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana’’nti. (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50) –

Evaṃ vuttassa satthusāsanassa pakāsako pariyattidhammo. Sīlamūlakattā sāsanassa **‘‘sīlena ādikalyāṇo’’**ti vuttaṃ. Samathādīnaṃ sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato āha **‘‘samathavipassanāmaggaphalehi majjhekalyāṇo’’**ti. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato vuttaṃ **‘‘nibbānena pariyosānakalyāṇo’’**ti. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ samādhi ca mūlanti āha **‘‘sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo’’**ti. Paññā pana anubodhapaavedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto **‘‘vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo’’**ti āha. Tassā nipphattiphalakiccaṃ nibbānasacchikiriyā, tato paraṃ kattabbaṃ natthīti dassento āha **‘‘phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo’’**ti. Phalaggahaṇena vā saupādisesaṃ nibbānamāha, itarena itaraṃ tadubhayañca sāsanasampattiyā osānanti āha ‘‘phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo’’ti.

Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇoti buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya ādikalyāṇo tappabhavattā. Sabbaso saṃkilesappahānaṃ vodānapāripūrī ca dhammasudhammatā, tāya **majjhekalyāṇo** taṃsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipatti saṅghasuppaṭipatti, tāya **pariyosānakalyāṇo** tāya sāsanassa loke suppatiṭṭhitabhāvato. **Ta**nti sāsanadhammaṃ. **Tathattāyā**ti yathattāya bhagavatā dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvakabodhīti tividho ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā ādikalyāṇatā, guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya majjhekalyāṇatā, tadubhayatāya vā vosānatāya ca sāsanadhammassa tatiyāya pariyosānakalyāṇatā vuttā.

Esoti sāsanadhammo. **Nīvaraṇavikkhambhanato**ti vimuttāyatanasīse ṭhatvā saddhammaṃ suṇantassa nīvaraṇānaṃ vikkhambhanasabbhāvato. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yathā yathāvuso, bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti, aññataro vā garuṭṭhānīyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṃ labhati dhammaveda’’nti.
>
> ‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmiṃ samaye pahīnāni hontī’’ti –

Ca ādi. **Samathavipassanāsukhāvahanato**ti samathasukhassa vipassanāsukhassa ca sampāpanato. Vuttampi cetaṃ ‘‘so vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukha’’ntiādi, tathā –

‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ.
Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato’’ti ca. (dha. pa. 374-373);

Tathā paṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṃ āvahati, yathā vā satthārā anusiṭṭhaṃ, tathā paṭipanno sāsanadhammo. **Tādibhāvāvahanato**ti chaḷaṅgupekkhāvasena iṭṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. **Nāthappabhavattā**ti pabhavati etasmāti pabhavo, uppattiṭṭhānaṃ, nāthova pabhavo etassāti nāthappabhavo, tassa bhāvo nāthappabhavattaṃ, tasmā sāsanadhammassa nāthahetukattāti attho. **Atthasuddhiyā majjhekalyāṇo**ti nirupakkilesatāya niyyānikatā atthasuddhi, tāya majjhekalyāṇo. **Kiccasuddhiyā pariyosānakalyāṇo**ti suppaṭipattisaṅkhātakiccassa suddhiyā pariyosānakalyāṇo suppaṭipattipariyosānattā sāsanadhammassa. Yathāvuttamatthaṃ nigamento āha **‘‘tasmā’’**tiādi.

Sāsanabrahmacariyantiādīsu avisesena tisso sikkhā sakalo ca tantidhammo sāsanabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘katamesānaṃ kho, bhante, buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikamahosī’’tiādi (pārā. 18). Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo maggabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīya’’nti (pārā. 14). **Yathānurūpa**nti yathārahaṃ. Sikkhattayasaṅgahañhi sāsanabrahmacariyaṃ atthasampattiyā **sātthaṃ,** tathā maggabrahmacariyaṃ. Itaraṃ pana tantidhammasaṅkhātaṃ sāsanabrahmacariyaṃ yathāvuttenatthena **sātthaṃ sabyañjanañca. Atthasampattiyā**ti sampannatthatāya. Sampattiattho hi idha sahasaddo. **Byañjanasampattiyā**ti etthāpi eseva nayo. Yassa hi yāgubhattādiitthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṃ desanaṃ deseti, tasmā ‘‘atthasampattiyā sātthaṃ desetī’’ti vuccati. Yassa pana desanā sithiladhanitādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanena yuttatāya ekabyañjanādiyuttā vā damiḷabhāsā viya, vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphusāpetvā uccāretabbato sabbaniroṭṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya, sabbattheva vissajjanīyayuttatāya sabbavissaṭṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya, sabbattheva sānusāratāya sabbaniggahītabyañjanā vā pādasikādi milakkhubhāsā viya, tassa byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Sabbāpi hi esā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā ‘‘abyañjanā’’ti vuccati. Bhagavā pana –

‘‘Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahītaṃ;
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.190; ma. ni. aṭṭha.

1.291; pari. aṭṭha. 485) –

Evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti, tasmā ‘‘byañjanasampattiyā sabyañjanaṃ desetī’’ti vuccati.

Idāni ‘‘sātthaṃ sabyañjana’’nti ettha nettinayenapi atthaṃ dassetuṃ **‘‘saṅkāsanaṃ…pe… sabyañjana’’**nti vuttaṃ. Tattha yadipi **nettiyaṃ** ‘‘byañjanamukhena byañjanatthaggahaṇaṃ hotīti akkharaṃ pada’’ntiādinā byañjanapadāni paṭhamaṃ uddiṭṭhāni, idha pana pāḷiyaṃ ‘‘sātthaṃ sabyañjana’’nti āgatattā atthapadāniyeva paṭhamaṃ dassetuṃ **‘‘saṅkāsanapakāsanā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsanaṃ dīpanaṃ **saṅkāsanaṃ. Kāsana**nti ca kāsīyati dīpīyati vibhāvīyatīti attho. ‘‘Maññamāno kho bhikkhu baddho mārassa amaññamāno mutto’’tiādīsu viya saṅkhepena dīpanaṃ saṅkāsanaṃ nāma. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdhaṃ. Tenāha ‘‘aññātaṃ bhagavā’’tiādi. Paṭhamaṃ kāsanaṃ **pakāsanaṃ**. ‘‘Sabbaṃ, bhikkhave, āditta’’nti evamādīsu pacchā kathitabbamatthaṃ paṭhamaṃ vacanena dīpanaṃ pakāsanaṃ nāma. Ādikammasmiñhi ayaṃ pa-saddo ‘‘paññapeti paṭṭhapetī’’tiādīsu viya. Tikkhindriyāpekkhañcetaṃ padadvayaṃ uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamañca vuttamatthaṃ paṭipajjati. Saṃkhittassa vitthāravacanaṃ sakiṃ vuttassa puna vacanañca **vivaraṇavibhajanāni,** yathā ‘‘kusalā dhammā’’ti saṅkhepato sakiṃyeva ca vuttassa atthassa ‘‘katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ citta’’ntiādinā vitthārato vivaraṇavasena vibhajanavasena ca puna vacanaṃ. Majjhimindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṃ vibhattassa ca pakārehi ñāpanaṃ vineyyānaṃ cittaparitosanaṃ **uttānīkaraṇapaññāpanāni,** yathā ‘‘phasso hotī’’tiādinā vivaṭavibhattassa atthassa ‘‘katamo tasmiṃ samaye phasso hoti? Yo tasmiṃ samaye phasso phusanā samphusanā’’tiādinā uttānīkiriyā paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ paṭiniddesabhāvato.

Atha vā ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, āditta’’nti evaṃ paṭhamaṃ dīpitamatthaṃ puna pākaṭaṃ katvā dīpanena ‘‘kiñca, bhikkhave, sabbaṃ ādittaṃ? Cakkhu, bhikkhave, ādittaṃ, rūpā ādittā’’ti evamādinā saṃkhittassa vitthārābhidhānena sakiṃ vuttassa punapi abhidhānena vitthāretvā desanaṃ **vivaraṇaṃ** nāma. ‘‘Kusalā dhammā’’ti saṅkhepena nikkhittassa ‘‘katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī’’ti niddesavasena vivarite kusale dhamme ‘‘tasmiṃ samaye phasso hoti vedanā hotī’’ti vibhāgakaraṇaṃ **vibhajanaṃ** nāma. Vivaṭassa vitthārābhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena uttāniṃ karotīti vivaraṇena vivaritatthassa ‘‘katamo tasmiṃ samaye phasso hoti? Yo tasmiṃ samaye phasso phusanā samphusanā’’ti ativivaritvā kathanaṃ, vibhajanena vibhattassa ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, gāvī niccammā, evameva khvāyaṃ bhikkhave phassāhāro daṭṭhabboti vadāmī’’ti evamādiupamākathanañca **uttānīkaraṇaṃ** nāma. Dhammaṃ suṇantānaṃ dhammadesanena vicittena anekavidhena somanassassa uppādanaṃ atikhiṇabuddhīnaṃ anekavidhena ñāṇatikhiṇakaraṇañca **paññatti** nāma sotūnaṃ cittatosanena cittanisānena ca paññāpanaṃ paññattīti katvā. **Atthapadasamāyogato sāttha**nti pariyattiatthassa saṅkāsanādiatthapadarūpattā yathāvuttachaatthapadasamāyogato **sātthaṃ**. Saṅkāsanapakāsanādayo hi atthākārattā **‘‘atthapadānī’’**ti vuccanti. Atthoyeva hi byañjanapadehi saṅkāsīyati pakāsīyati vivarīyati vibhajīyati uttānī karīyati paññāpīyati.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyāti ettha ‘‘saṭṭhi vassasahassānī’’ti evamādīsu sa-kāra du-kāra so-kārādi viya uccāraṇavelāya apariyosite pade vaṇṇo **akkharaṃ** pariyāyavasena akkharaṇato avevacanato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati. Yathā hi padaṃ savevacanatāya atthavasena pariyāyaṃ carantaṃ sañcarantaṃ viya hoti, na evaṃ vaṇṇo avevacanattā. Ekakkharaṃ vā padaṃ akkharaṃ ‘‘mā evaṃ kira ta’’ntiādīsu mā-kārādayo viya. Keci pana ‘‘tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāvena visuddhakaraṇaṭṭhānānaṃ cittena pavattitadesanāvācāhi akkharaṇato avevacanato akathitattā akkharanti saññitā. Taṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ manasā pucchitapañhānaṃ vasena bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammasitapaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca gahetabba’’nti vadanti. Vibhattiyantaṃ atthassa ñāpanato **padaṃ**. Pajjati attho etenāti hi padaṃ. Taṃ nāmapadaṃ ākhyātapadaṃ upasaggapadaṃ nipātapadanti catubbidhaṃ. Tattha phasso vedanā cittanti evamādikaṃ dabbapadhānaṃ **nāmapadaṃ**. Nāmapadehi dabbamāvibhūtarūpaṃ, kiriyā anāvibhūtarūpā. Phusati vedayati vijānātīti evamādikaṃ kiriyāpadhānaṃ **ākhyātapadaṃ**. Ākhyātapadehi kiriyā āvibhūtarūpā, dabbamanāvibhūtarūpaṃ. Yathā ‘‘cirappavāsi’’nti ettha pa-saddo vasanakiriyāya viyogavisiṭṭhataṃ dīpeti, evaṃ kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesāvabodhanimittaṃ. Pa-iti evamādikaṃ **upasaggapadaṃ**. Kiriyāya dabbassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtaṃ evanti evamādikaṃ **nipātapadaṃ**. ‘‘Evaṃ manasi karotha, mā evaṃ manasākatthā’’tiādīsu hi kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesassa jotako evaṃsaddo, ‘‘evaṃsīlā evaṃdhammā’’tiādīsu dabbavisesassa. Saṅkhepato vuttaṃ padābhihitaṃ atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ,** vākyaṃ. ‘‘Cattāro iddhipādā’’ti saṅkhepena kathitamatthaṃ ‘‘katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriya, citta, vīmaṃsasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvetī’’tiādinā pākaṭaṃ karotīti vākyameva byañjanaṃ, taṃ pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbaṃ. Saākhyātaṃ sanipātaṃ sakārakaṃ savisesanaṃ vākyanti hi vadanti. Nanu ca padenapi attho byañjīyatīti padampi byañjananti āpajjatīti? Taṃ na. Padamattasavanepi hi adhikārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānaṃ katvāva atthasampaṭipatti hotīti vākyameva atthaṃ byañjayatīti.

Pakārato vākyavibhāgo **ākāro**. ‘‘Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā’’ti evamādīsu kathitasseva vākyassa anekavidhena vibhāgakaraṇaṃ ākāro nāma. Ākārābhihitaṃ nibbacanaṃ **nirutti**. ‘‘Phasso vedanā’’ti evamādīsu ākārena kathitaṃ ‘‘phusatīti phasso, vedayatīti vedanā’’ti nīharitvā vitthāravacanaṃ nirutti nāma. ‘‘Nibbānaṃ maggati, nibbānatthikehi vā maggīyati, kilese vā mārento gacchatīti maggo''tiādinā nibbacanavitthāro niravasesadesanattā **niddeso**. Atha vā vedayatīti vedanāti nibbacanaladdhapadesu sukhadukkhaadukkhamasukhāsu sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkhamasukhāti atthavitthāro niravasesena kathitattā **niddeso** nāma. Etesaṃ akkharādīnaṃ byañjanapadānaṃ sampattiyā sampannatāya **sabyañjanaṃ**.

Evaṃ panassa atthapadasamāyogo byañjanapadasampatti ca veditabbā. Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṃ karoti, niddesehi paññapeti. Tathā hi padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahitena ca padena padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hotīti bhagavā akkharehi saṅkāseti. Yasmā pana akkharehi saṃkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padena paṭhamaṃ pakāsito dīpito hoti, tasmā padehi pakāseti. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti byañjanehi vivarati. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā ākārehi vibhajati. Tathā vākyāvayavānaṃ paccekaṃ nibbacanavibhāge kate so attho pākaṭo hotīti niruttīhi uttāniṃ karoti. Katanibbacanehi pana vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinisānañca kataṃ hotīti niddesehi paññapeti. Apica bhagavā akkharehi ugghaṭetvā padehi vineti ugghaṭitaññuṃ, byañjanehi vipañcetvā ākārehi vineti vipañcitaññuṃ, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyaṃ. Evañcāyaṃ dhammo ugghaṭiyamāno ugghaṭitaññuṃ vineti, vipañciyamāno vipañcitaññuṃ, nīyamāno neyyaṃ. Tattha ugghaṭanā ādi, vipañcanā majjhe, nayanaṃ ante. Evaṃ tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhavineyyavinayanoti evampi tividhakalyāṇoyaṃ dhammo atthabyañjanapāripūriyā sāttho sabyañjanoti veditabbo. Vuttañhetaṃ **nettipakaraṇe** (netti. 9) –

> ''Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṃ karoti, niddesehi paññapeti. Tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti, byañjanehi ca ākārehi ca vipañceti, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti. Tattha ugghaṭanā ādi, vipañcanā majjhe, vitthāranā pariyosānaṃ. Soyaṃ dhammavinayo ugghaṭiyanto ugghaṭitaññuṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu ādikalyāṇoti. Vipañciyanto vipañcitaññuṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu majjhekalyāṇoti. Vitthāriyanto neyyaṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu pariyosānakalyāṇotī''ti.

Atthagambhīratātiādīsu **attho** nāma tantiattho. **Dhammo** tanti. **Paṭivedho** tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. **Desanā** nāma manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Atha vā **attho** nāma hetuphalaṃ. **Dhammo** hetu. **Desanā** paññatti, yathādhammaṃ dhammābhilāpo. Anulomapaṭilomasaṅkhepavitthārādivasena vā kathanaṃ. **Paṭivedho** abhisamayo, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho. Tesaṃ tesaṃ vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo lakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo yasmā anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā **gambhīrā**. Tesu paṭivedhassapi atthasannissitattā vuttaṃ **''atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sāttha''**nti atthaguṇadīpanato. Tāsaṃ dhammadesanānaṃ byañjanasannissitattā vuttaṃ **''dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjana''**nti tāsaṃ byañjanasampattidīpanato. Atthesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidāti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha **''atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sāttha''**nti atthasampattiyā asati tadabhāvato. **Dhammo**ti tanti. **Nirutti**ti tantipadānaṃ niddhāretvā vacanaṃ. Tattha pabhedagatāni ñāṇāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha **''dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjana''**nti asati byañjanasampattiyā tadabhāvato.

Parikkhakajanappasādakantīti ettha **iti**-saddo hetuattho. Yasmā parikkhakajanānaṃ kiṃkusalagavesīnaṃ pasādāvahaṃ, tasmā **sātthaṃ**. Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhipavattiyā. Sātthakatā panassa **paṇḍitavedanīyatāya,** sā paramagambhīrasaṇhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetaṃ ''gambhīro duddaso''tiādi. **Lokiyajanappasādakanti sabyañjana**nti yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṃ, tasmā **sabyañjanaṃ**. Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati. Idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Sabyañjanatā panassa **saddheyyatāya,** sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā. Atha vā **paṇḍitavedanīyato sāttha**nti paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannataṃ āha, tato **parikkhakajanappasādakaṃ saddheyyato sabyañjana**nti saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannataṃ, tato lokiyajanappasādatanti evamettha attho daṭṭhabbo. **Gambhīrādhippāyato sāttha**nti adhippāyato agādhāpāratāya atthasampannaṃ aññathā tadabhāvato. **Uttānapadato sabyañjana**nti subodhasaddakatāya byañjanasampannaṃ paramagambhīrassapi atthassa vineyyānaṃ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa atthasampattiyā sātthaṃ, byañjanasampattiyā sabyañjananti sabbapaṭhamaṃ vuttasseva atthadvayassa papañcoti daṭṭhabbo. Tathā ceva tattha tattha saṃvaṇṇitaṃ. Tathā hettha vikappassa samuccayassa vā aggahaṇaṃ. **Upanetabbassa abhāvato**ti pakkhipitabbassa vodānatthassa avuttassa abhāvato. **Kevala**saddo sakalādhivacananti āha **''sakalaparipuṇṇabhāvenā''**ti, sabbabhāgehi paripuṇṇatāyāti attho. **Apanetabbassā**ti saṃkilesadhammassa.

Brahmacariyaṃ pakāsetīti ettha pana ayaṃ **brahmacariya**-saddo dāne veyyāvacce pañcasikkhāpadasīle appamaññāsu methunaviratiyaṃ sadārasantose vīriye uposathaṅgesu ariyamagge sāsaneti imesu atthesu dissati.

''Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,

Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca te nāgamahāvimānaṃ.

‘‘Ahañca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā;
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

‘‘Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idañca me dhīra mahāvimāna’’nti. –

Imasmiñhi **puṇṇakajātake** (jā. 2.22.1592-1593, 1595) dānaṃ ‘‘brahmacariya’’nti vuttaṃ.

‘‘Kena pāṇi kāmadado, kena pāṇi madhussavo;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

‘‘Tena pāṇi kāmadado, tena pāṇi madhussavo;
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī’’ti. –

Imasmiṃ **aṅkurapetavatthumhi** (pe. va. 275, 277) veyyāvaccaṃ ‘‘brahmacariya’’nti vuttaṃ. ‘‘Evaṃ kho taṃ bhikkhave tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ ahosī’’ti (cūḷava. 311) imasmiṃ **tittirajātake** pañcasikkhāpadasīlaṃ ‘‘brahmacariya’’nti vuttaṃ. ‘‘Taṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya na nirodhāya yāvadeva brahmalokūpapattiyā’’ti imasmiṃ **mahāgovindasutte** (dī. ni. 2.329) catasso appamaññāyo ‘‘brahmacariya’’nti vuttā. ‘‘Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā’’ti imasmiṃ **sallekhasutte** (ma. ni. 1.83) methunavirati ‘‘brahmacariya’’nti vuttā.

‘‘Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti;
Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare’’ti. –

Mahādhammapālajātake (jā. 1.10.97) sadārasantoso ‘‘brahmacariya’’nti vutto. ‘‘Abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudaṃ homī’’ti **lomahaṃsanasutte** (ma. ni. 1.155) vīriyaṃ ‘‘brahmacariya’’nti vuttaṃ.

‘‘Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamena visujjhatī’’ti. –

Evaṃ (jā. 2.22.429) **nimijātake** attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho ‘‘brahmacariya’’nti vutto. ‘‘Idaṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya…pe… ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti **mahāgovindasuttasmiṃ**yeva (dī. ni. 2.329) ariyamaggo ‘‘brahmacariya’’nti vutto. ‘‘Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvadeva manussehi suppakāsita’’nti **pāsādikasutte** (dī. ni. 3.174) sikkhattayasaṅgahaṃ sakalasāsanaṃ ‘‘brahmacariya’’nti vuttaṃ. Imasmimpi ṭhāne idameva ‘‘brahmacariya’’nti adhippetanti āha **‘‘sikkhattayapariggahitattā’’**tiādi. **Seṭṭhehī**ti buddhādīhi seṭṭhehi. Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtaṃ vā cariyaṃ **brahmacariyaṃ**.

Sanidānanti heṭṭhā vuttalakkhaṇena nidānena sanidānaṃ. **Sauppattika**nti saaṭṭhuppattikaṃ. **Veneyyānaṃ anurūpato**ti veneyyānaṃ cariyādianurūpato. **Atthassā**ti desiyamānassa sīlādiatthassa. **Hetudāharaṇayuttato**ti ‘‘taṃ kissa hetu seyyathāpi, bhikkhave’’ti ca ādinā tattha tattha hetupamaggahaṇena hetudāharaṇehi yuttato. **Saddhāpaṭilābhenā**ti ‘‘te taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhantī’’tiādinā vuttasaddhāpaṭilābhena. **Paṭipattiyā**ti sīlavisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, paṭipattinimittanti attho. **Adhigamabyattito**ti saccappaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato sātthaṃ kapilamatādi viya tucchaṃ niratthakaṃ ahutvā atthasampannanti katvā. **Pariyattiyā**ti pariyattidhammaparicayena. **Āgamabyattito**ti durakkhātadhammesu paricayaṃ karontassa viya sammohaṃ ajanetvā bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato **sabyañjanaṃ**. Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattīti. **Sīlādipañcadhammakkhandhayuttato**ti sīlādīhi pañcahi dhammakoṭṭhāsehi avirahitattā. **Kevalaparipuṇṇa**nti anavasesena samantato puṇṇaṃ pūritaṃ. **Nirupakkilesato**ti diṭṭhimānādiupakkilesābhāvato. **Nittharaṇatthāyā**ti vaṭṭadukkhato nissaraṇāya. **Lokāmisanirapekkhato**ti kathañcipi taṇhāsannissayassa anissayato **parisuddhaṃ**. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo ‘‘imaṃ dhammadesanaṃ nissāya lābhaṃ vā sakkāraṃ vā labhissāmī’’ti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisanirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittena deseti, tasmā tassa desanā parisuddhāti.

Sādhūti ayaṃ saddo ‘‘sādhu me bhante bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.95) āyācane dissati. ‘‘Sādhu bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā’’tiādīsu (ma. ni. 3.86) sampaṭicchane. ‘‘Sādhu sādhu sāriputtā’’tiādīsu (dī. ni. 3.349) sampahaṃsane. ‘‘Tena hi brāhmaṇa sādhukaṃ suṇohī’’tiādīsu (ma. ni. 5.192) daḷhīkamme āṇattiyañca dissati.

‘‘Sādhu dhammaruci rājā, sādhu paññāṇavā naro;
Sādhu mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukha’’nti. –

Ādīsu (jā. 2.18.101) sundare. Idhāpi sundareyeva daṭṭhabboti āha **‘‘sādhu kho panāti sundaraṃ kho panā’’**ti. Tattha **sundara**nti bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvenāti āha **‘‘atthāvahaṃ sukhāvaha’’**nti. Tattha **atthāvaha**nti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaññitahitāvahaṃ. **Sukhāvaha**nti yathāvuttatividhasukhāvahaṃ. **Tathārūpāna**nti tādisānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbakālepi accantāya pasādanīyo tesaṃ yathābhūtasabhāvattāti dassento **‘‘yathārūpo’’**tiādimāha. Tattha **yathābhucca…pe… arahata**nti iminā dhammappamāṇānaṃ lūkhappamāṇānañca sattānaṃ bhagavato pasādāvahataṃ dasseti, taṃdassanena ca itaresampi rūpappamāṇaghosappamāṇānaṃ pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. Brahmacariyaṃ pakāsetīti kittisaddo abbhuggatoti evamettha sambandhoti āha **‘‘dassanamattampi sādhu hotīti evamajjhāsayaṃ katvā’’**tiādi. Tattha **dassanamattampi sādhu hotī**ti ettha **kosiyasakuṇavatthu** kathetabbaṃ.

2. Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetuattho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti ‘‘annena vasatī’’tiādīsu viya hetuatthamevetaṃ karaṇavacanaṃ yuttaṃ, na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ ‘‘yena vā kāraṇenā’’ti. Avibhāgato hi satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāyassa sāduphalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito. Sāduphalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkhassa sāduphalatā gahitāti. **Upasaṅkamī**ti upasaṅkamanto. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami upasaṅkamantoti vattabbataṃ labhati. Tenāha **‘‘gatoti vuttaṃ hotī’’**ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **‘‘upasaṅkamanapariyosānadīpana’’**nti. **Tato**ti yaṃ ṭhānaṃ patto upasaṅkamīti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Āsannataraṃ ṭhāna**nti pañhaṃ vā pucchituṃ dhammaṃ vā sotuṃ sakkuṇeyyaṭṭhānaṃ.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā ‘‘kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīya’’ntiādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahosi. Pubbabhāsitāya tadanukaraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ **‘‘sītodakaṃ viyā’’**tiādi vuttaṃ. **Sammodita**nti saṃsanditaṃ. **Ekībhāva**nti sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpataṃ. **Khamanīya**nti ‘‘idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyyanti pucchati. **Yāpanīya**nti paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādiābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ**. Dukkhajīvikābhāvena **kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanurūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasambhavena **kacci phāsuvihāro** atthīti tattha tattha kaccisaddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti **pīti**yeva. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva sammodanīyanti āha **‘‘sammodajananato’’**ti. Sammoditabbato sammodanīyanti idaṃ pana atthaṃ dassento **‘‘sammodituṃ yuttabhāvato’’**ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. ‘‘Saraṇīya’’nti vattabbe dīghaṃ katvā **‘‘sāraṇīya’’**nti vuttaṃ. **Suyyamānasukhato**ti āpāthamadhuratamāha. **Anussariyamānasukhato**ti vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyā**ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha. **Atthaparisuddhatāyā**ti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehī**ti anekehi kāraṇehi.

Atidūraaccāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthāsaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvā**ti gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā. **Me**ti kattuatthe sāmivacananti āha **‘‘mayā suta’’**nti. **Jātibrāhmaṇe**ti jātiyā brāhmaṇe, na bāhitapāpatāyāti vuttaṃ hoti. **Khaṇḍiccādibhāvaṃ āpādite**ti khaṇḍitadantapalitakesādibhāvaṃ sampāpite. **Vuḍḍhimariyādappatte**ti vuḍḍhiparicchedaṃ sampatte, vuḍḍhipariyantappatteti vuttaṃ hoti. **Jātimahallakatāyā**ti uppattiyā mahallakabhāvena. Mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti jātimahallako. **Addhāna**nti dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha **‘‘dve tayo rājaparivaṭṭe’’**ti, dvinnaṃ tiṇṇaṃ rājūnaṃ rajjapasāsanapaṭipāṭiyoti attho. ‘‘Addhagate’’ti vatvā kathaṃ vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti āha **‘‘pacchimavayaṃ anuppatte’’**ti. **Pacchimo tatiyabhāgo**ti sattasaṭṭhito paṭṭhāya pacchimavayo koṭṭhāso.

Dutiye atthavikappe **jiṇṇe**ti nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāyāti āha **‘‘jiṇṇeti porāṇe’’**tiādi. Tena tesaṃ brāhmaṇānaṃ kulavasena uditoditabhāvamāha. ‘‘Vayoanuppatte’’ti iminā jātivuḍḍhiyā vakkhamānattā guṇavuḍḍhiyā tato sātisayattā ca **‘‘vuḍḍheti sīlācārādiguṇavuḍḍhiyutte’’**ti āha. Tathā jātimahallakatāyapi teneva vakkhamānattā **mahallake**ti padena vibhavamahattatā yojitā. **Maggapaṭipanne**ti brāhmaṇānaṃ paṭipattividhiṃ upagate taṃ avokkamma caraṇato. **Antimavayan**ti pacchimavayaṃ.

Paccuṭṭhānaṃ nāma āsanā vuṭṭhānanti āha **‘‘nāsanā vuṭṭhahatī’’**ti, nisinnāsanato na vuṭṭhātīti attho. Ettha ca jiṇṇe… pe… vayoanuppatteti upayogavacanaṃ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṃ na hoti, tasmā jiṇṇe…pe… vayoanuppatte disvāti ajjhāhāraṃ katvā attho veditabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṃ upayogavacanaṃ, tasmā **na paccuṭṭhetī**ti uṭṭhāya paccuggamanaṃ na karotīti attho veditabbo. Paccuggamanampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttañhetaṃ ‘‘ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ paccuṭṭhānaṃ nāmā’’ti. Nāsanā vuṭṭhātīti iminā pana paccuggamanābhāvassa upalakkhaṇamattaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ. **Vibhāvane nāma atthe**ti pakativibhāvanasaṅkhāte atthe, **na abhivādeti vā**ti na abhivādetabbanti sallakkhetīti vuttaṃ hoti.

Taṃ aññāṇanti ‘‘ayaṃ mama abhivādanādīni kātuṃ araharūpo na hotī’’ti ajānanavasena pavattaṃ aññāṇaṃ. **Olokento**ti ‘‘dukkhaṃ kho agāravo viharati appatisso, kiṃ nu kho ahaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkareyyaṃ, garuṃ kareyya’’ntiādisuttavasena (a. ni. 4.21) ñāṇacakkhunā olokento. **Nipaccakārāraha**nti paṇipātārahaṃ. **Sampatijāto**ti muhuttajāto, jātasamanantaramevāti vuttaṃ hoti. Uttarena mukhoti **uttarābhimukho,** uttaradisābhimukhoti vuttaṃ hoti. **Sattapadavītihārena gantvā sakalaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokesi**nti idaṃ ‘‘dhammatā esā, bhikkhave, sampatijāto bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītihārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabhiñca vācaṃ bhāsatī’’ti evaṃ pāḷiyaṃ (dī. ni. 2.31) sattapadavītihārūpariṭṭhitassa viya sabbadisānuvilokanassa kathitattā vuttaṃ, na panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisaṃ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā ‘‘mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro’’ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti dasapi disā anuviloketvā attano sadisaṃ adisvā ‘‘ayaṃ uttarā disā’’ti sattapadavītihārena agamāsīti veditabbo. **Olokesi**nti mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṃ dasasahassilokadhātuṃ maṃsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. **Aggo**ti guṇehi sabbapadhāno. **Jeṭṭho**ti guṇavaseneva sabbesaṃ vuḍḍhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttaṃ hoti. **Seṭṭho**ti guṇavaseneva sabbesaṃ pasatthatamo. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti veditabbaṃ. **Tayā**ti nissakke karaṇavacanaṃ. **Uttaritaro**ti adhikataro. **Patimānesī**ti pūjesi. **Āsabhi**nti uttamaṃ. **Mayhaṃ abhivādanādiraho puggalo**ti mayhaṃ abhivādanādikiriyāya araho anucchaviko puggalo. Niccasāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. **Tathāgatā**ti tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttaṃ hoti. **Evarūpa**nti abhivādanādisabhāvaṃ. **Paripākasithilabandhana**nti paripākena sithilabandhanaṃ.

3. **Taṃ vacana**nti ‘‘nāhaṃ taṃ brāhmaṇā’’tiādivacanaṃ. ‘‘Nāhaṃ arasarūpo, mādisā vā arasarūpā’’ti vutte brāhmaṇo thaddho bhaveyya. Tena vuttaṃ **‘‘cittamudubhāvajananattha’’**nti. **Ayañhi pariyāyasaddo desanāvārakāraṇesu vattatī**ti ettha pariyāyeti desetabbamatthaṃ avagameti bodhetīti **pariyāyo,** desanā. Pariyāyati aparāparaṃ parivattetīti **pariyāyo**, vāro. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṃ gacchatīti **pariyāyo,** kāraṇanti evaṃ pariyāyasaddassa desanāvārakāraṇesu pavatti veditabbā. **Aññāya saṇṭhaheyyā**ti arahatte patiṭṭhaheyya. **Katamo pana so**ti pariyāyāpekkho pulliṅganiddeso, katamo so pariyāyoti attho. **Jātivasenā**ti khattiyādijātivasena. **Upapattivasenā**ti devesu upapattivasena. **Seṭṭhasammatānampī**ti **api**-saddena pageva aseṭṭhasammatānanti dasseti. **Abhinandantāna**nti sappītikataṇhāvasena pamodamānānaṃ. **Rajjantāna**nti balavarāgavasena rajjantānaṃ. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā hadayatappanato ambarasādayo viya **‘‘rūparasā’’**ti vuccanti. **Āviñchantī**ti ākaḍḍhanti. **Vatthārammaṇādisāmaggiya**nti vatthuārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṃ. **Anukkhipanto**ti attukkaṃsanavasena kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṃ anukkhipanto anukkaṃsento.

Etasmiṃ panatthe karaṇe sāmivacananti ‘‘jahitā’’ti etasmiṃ atthe. **Tathāgatassā**ti karaṇe sāmivacanaṃ, tathāgatena jahitāti attho. **Mūla**nti bhavamūlaṃ. ‘‘Tālavatthuvatthukatā’’ti vattabbe ‘‘oṭṭhamukho’’tiādīsu viya majjhepadalopaṃ katvā akārañca dīghaṃ katvā ‘‘tālāvatthukatā’’ti vuttanti āha **‘‘tālavatthu viya nesaṃ vatthu katanti tālāvatthukatā’’**ti. Tattha tālassa vatthu tālavatthu. Yathā ārāmassa vatthubhūtapubbo padeso ārāmassa abhāve ‘‘ārāmavatthū’’ti vuccati, evaṃ tālassa patiṭṭhitokāso samūlaṃ uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā ‘‘tālavatthū’’ti vuccati. **Nesa**nti rūparasādīnaṃ. Kathaṃ pana tālavatthu viya nesaṃ vatthu katanti āha **‘‘yathā hī’’**tiādi. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsaṅkhātarūparasādīnaṃ cittasantānassa adhiṭṭhānabhāvato vuttaṃ **‘‘tesaṃ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate’’**ti. Tattha **pubbe**ti pure, sarāgakāleti vuttaṃ hoti. **Tālāvatthukatāti vuccantī**ti tālavatthu viya attano vatthussa katattā rūparasādayo ‘‘tālāvatthukatā’’ti vuccanti. Etena pahīnakilesānaṃ puna uppattiyā abhāvo dassito.

Aviruḷhidhammattāti aviruḷhisabhāvatāya. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ avatthubhūto tālāvatthūti āha **‘‘matthakacchinnatālo viya katā’’**ti. Etena ‘‘tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā’’ti ayaṃ viggaho dassito. Ettha pana avatthubhūto tālo viya katāti avatthutālākatāti vattabbe visesanassa padassa paranipātaṃ katvā ‘‘tālāvatthukatā’’ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Iminā panatthena idaṃ dasseti – rūparasādivacanena vipākadhammadhammā hutvā pubbe uppannā kusalākusaladhammā gahitā, te uppannāpi matthakasadisānaṃ taṇhāvijjānaṃ maggasatthena chinnattā āyatiṃ tālapattasadise vipākakkhandhe nibbattetuṃ asamatthā jātā, tasmā tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā rūparasādayoti. Imasmiñhi atthe ‘‘abhinandantāna’’nti iminā padena kusalasomanassampi saṅgahitanti vadanti.

Anabhāvaṃkatāti ettha **anu**-saddo pacchā-saddena samānatthoti āha **‘‘yathā nesaṃ pacchābhāvo na hotī’’**tiādi. **Anuabhāvaṃ gatā**ti pacchā anuppattidhammatāvasena abhāvaṃ gatā vināsamupagatā, pahīnāti attho. ‘‘Imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsū’’ti (mahāva. 7, 8) ettha anacchariyasaddaṃ udāharaṇavasena dassento āha **‘‘yathā anuacchariyā anacchariyā’’**ti. Tattha **anuacchariyā**ti savanakāle uparūpari vimhayakarāti attho.

Yañca kho tvaṃ vadesi, so pariyāyo na hotīti yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātaṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu ca brāhmaṇo yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātaṃ pariyāyaṃ sandhāya ‘‘arasarūpo bhavaṃ gotamo’’ti āha, so pariyāyo natthīti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṃ aniṭṭhappasaṅgaṃ dassento āha **‘‘kasmā pana bhagavā evamāhā’’**tiādi.

4. **Sabbapariyāyesū**ti sabbavāresu. **Sandhāya bhāsitamatta**nti yaṃ sandhāya brāhmaṇo ‘‘nibbhogo bhavaṃ gotamo’’tiādimāha, bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogatādiṃ attani anujānāti, taṃ sandhāya bhāsitamattaṃ. **Chandarāgaparibhogo**ti chandarāgavasena paribhogo. **Aparaṃ pariyāya**nti aññaṃ kāraṇaṃ.

5. **Kulasamudācārakamma**nti kulācārasaṅkhātaṃ kammaṃ, kulacārittanti vuttaṃ hoti. **Akiriya**nti akaraṇabhāvaṃ. Duṭṭhu caritaṃ duccaritaṃ, kāyadvāre bāhullavuttito kāyato pavattaṃ duccaritanti **kāyaduccaritaṃ**. Taṃ sarūpato dassento **‘‘tattha cā’’**tiādimāha. **Pāṇātipātaadinnādānamicchācāracetanā veditabbā**ti ettha (itivu. aṭṭha. 74) **pāṇo**ti paramatthato jīvitindriyaṃ, vohārato satto. Jīvitindriyañcettha rūpārūpavasena veditabbaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. **Satto**ti ca khandhasantāno gahetabbo. Tattha hi sattapaññatti. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ atipāto, saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, pāṇassa atipāto **pāṇātipāto,** pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. Atthato pana pāṇe pāṇasaññino parassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānamaññatarappavattā vadhakacetanā. Yāya hi cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetukamahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇāni na honti.

Etthāha – khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hantā, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopanīyo. Atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādi atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṃ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanato kassa kiriyā, pariyosānakālānavaṭṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate – yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hantā. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivinibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, napi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano. Paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātapayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādaniyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā ‘‘padīpo pakāseti, nisākarova candimā’’ti. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchitabbo santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato. Santānavasena vattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyā dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsupi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

So (ma. ni. aṭṭha. 1.89; dha. sa. aṭṭha. akusalakammapathakathā) ca pāṇātipāto guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahante mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve satipi kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Kāyavācāhi na dinnanti adinnaṃ, parasantakaṃ, tassa ādānaṃ **adinnādānaṃ**. Parassaharaṇaṃ theyyaṃ, corikāti vuttaṃ hoti. Atthato pana parapariggahe parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānamaññataradvārappavattā theyyacetanā. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ, taṃtaṃguṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Micchā caraṇaṃ **micchācāro,** methunasamācāresu ekantanindito lāmakācāro. So pana lakkhaṇato asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā. So panesa micchācāro sīlādiguṇavirahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā – agamanīyavatthu, tasmiṃ sevanacittaṃ, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipattiadhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Vacīdvāre bāhullavuttito vācato pavattaṃ duccaritanti **vacīduccaritaṃ**. Taṃ sarūpato dassento āha **‘‘musāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpacetanā veditabbā’’**ti. Tattha **musā**ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. Musā vadīyati vuccati etāyāti **musāvādo,** atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthīti ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena ‘‘ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī’’ti pūraṇakathānayena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhantiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti – atathaṃ vatthu, visaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthaviññāpananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṃvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati. Yasmā pana yathā kāyakāyapaṭibaddhavācāhi paraṃ visaṃvādeti, tathā ‘‘idamassa bhaṇāhī’’ti āṇāpentopi, paṇṇaṃ likhitvā purato nissajjantopi, ‘‘ayaṃ attho evaṃ veditabbo’’ti kuṭṭādīsu likhitvā ṭhapentopi, tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā.

Pisatīti **pisuṇā,** samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho. Niruttinayena vā piyasuññakaraṇato **pisuṇā**. Yāya hi vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ, parassa ca piyasuññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇavācā**. Lakkhaṇato pana saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇavācā pisuṇaṃ vadati etāyāti katvā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā – bhinditabbo paro, ‘‘iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissantī’’ti bhedapurekkhāratā vā ‘‘iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko’’ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammapathabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Pharusayatīti **pharusā,** vācā. Yāya hi vācāya attānampi parampi pharusaṃ sinehābhāvena lūkhaṃ karoti, sā **pharusavācā**. Atha vā sayampi pharusā domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi kakkasā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhāti **pharusavācā**. Ettha pana paresaṃ mammacchedanavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya sabhāvena kāraṇavohārena ca vācāya pharusasaddappavatti daṭṭhabbā. Taṃ pharusaṃ vadati etāyāti pharusavācā, parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusā cetanā. Tassā āvibhāvatthamidaṃ vatthu – eko kira dārako mātu vacanaṃ anādiyitvā araññaṃ gacchati, taṃ mātā nivattetuṃ asakkontī ‘‘caṇḍā taṃ mahiṃsī anubandhatū’’ti akkosi. Athassa tatheva araññe mahiṃsī uṭṭhāsi. Dārako ‘‘yaṃ mama mātā mukhena kathesi, taṃ mā hotu. Yaṃ cittena cintesi, taṃ hotū’’ti saccakiriyamakāsi. Mahiṃsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti ‘‘corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū’’ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti ‘‘kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne’’ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti, yathā cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasaṇhatāya apharusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa ‘‘imaṃ sukhaṃ sayāpethā’’ti vacanaṃ apharusavācā hoti, cittapharusatāya pana esā pharusavācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaguṇatāya appasāvajjā, mahāguṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā – akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Saṃ sukhaṃ hitañca phalati visarati vināsetīti samphaṃ, attano paresañca anupakārakaṃ yaṃ kiñci, samphaṃ palapati etāyāti **samphappalāpo,** anatthaviññāpikakāyavacīpayogasamauṭṭhāpikā akusalacetanā. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā – bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhāratā, tathārūpīkathākathanañca. Pare pana taṃ kathaṃ agaṇhante kammapathabhedo natthi, parena pana samphappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiyoti ettha parasampattiṃ abhimukhaṃ jhāyatīti **abhijjhā,** parasampattīsu lobho. Sā pana ‘‘aho vata idaṃ mamassā’’ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā – parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanañca. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva ‘‘aho vata idaṃ mamassā’’ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādeti vināsetīti **byāpādo,** paṭigho. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo. So pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā – parasatto, tassa ca vināsanacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammapathabhedo hoti, yāva ‘‘aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā’’ti tassa vināsanaṃ na cinteti.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi**. Sā ‘‘natthi dinna’’ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassa dve sambhārā – vatthuno gahitākāraviparītatā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetukaariyadiṭṭhīhi eva kammapathabhedo hoti.

‘‘Anekavihitānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammāna’’nti sāmaññavacanepi pārisesañāyato vuttāvasesā akusalā dhammā gahetabbāti āha **‘‘ṭhapetvā te dhamme’’**tiādi. Te yathāvuttakāyaduccaritādike akusaladhamme ṭhapetvāti attho. **Anekavihitā**ti anekappakārā.

6. **Ayaṃ lokatantī**ti ayaṃ vuḍḍhānaṃ abhivādanādikiriyālakkhaṇā lokappaveṇī. Anāgāmibrahmānaṃ alaṅkārādīsu anāgāmibhikkhūnañca cīvarādīsu nikantivasena rāguppatti hotīti anāgāmimaggena pañcakāmaguṇikarāgasseva pahānaṃ veditabbanti āha **‘‘pañcakāmaguṇikarāgassā’’**ti. Rūpādīsu pañcasu kāmaguṇesu vatthukāmakoṭṭhāsesu uppajjamāno rāgo ‘‘pañcakāmaguṇikarāgo’’ti veditabbo. Koṭṭhāsavacano hettha guṇasaddo ‘‘vayoguṇā anupubbaṃ jahantī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.4) viya. **Dvīsu akusalacittesū**ti domanassasahagatesu dvīsu akusalacittesu. Mohassa sabbākusalasādhāraṇattā āha **‘‘sabbākusalasambhavassā’’**ti. **Avasesāna**nti sakkāyadiṭṭhiādīnaṃ.

7. **Jigucchati maññe**ti ‘‘ahamabhijāto rūpavā paññavā, kathaṃ nāma aññesaṃ abhivādanādiṃ kareyya’’nti jigucchati viya jigucchatīti vā sallakkhemi. **Akosallasambhūtaṭṭhenā**ti aññāṇasambhūtaṭṭhena. Akusale dhamme jigucchamāno tesaṃ samaṅgībhāvampi jigucchatīti vuttaṃ **‘‘akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattī’’**ti. **Samāpattī**ti etasseva vevacanaṃ **samāpajjanā samaṅgibhāvo**ti. **Maṇḍanakajātiyo**ti maṇḍanasabhāvo, maṇḍanasīloti attho. **Jegucchita**nti jigucchanasīlataṃ.

8. **Lokajeṭṭhakakamma**nti loke jeṭṭhakānaṃ kattabbakammaṃ, loke vā seṭṭhasammataṃ kammaṃ. **Tatrā**ti yathāvuttesu dvīsupi atthavikappesu. Padābhihito attho **padattho,** byañjanatthoti vuttaṃ hoti. **Vinayaṃ vā arahatī**ti ettha vinayanaṃ vinayo, niggaṇhananti attho. Tenāha **‘‘niggahaṃ arahatīti vuttaṃ hotī’’**ti. Nanu ca paṭhamaṃ vuttesu dvīsupi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca bhaddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana ‘‘vinayāya dhammaṃ desetī’’ti imasmiṃ atthe, tasmā kathamettha taddhitapaccayoti āha **‘‘vicitrā hi taddhitavuttī’’**ti. Vicitratā cettha lokappamāṇato veditabbā. Tathā hi yasmiṃ yasmiṃ atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti. Tasmā yathā ‘‘mā saddamakāsī’’ti vadanto ‘‘māsaddiko’’ti vuccati, evaṃ vinayāya dhammaṃ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

9. **Kapaṇapuriso**ti guṇavirahitatāya dīnamanusso. **Byañjanāni avicāretvā**ti tissadattādisaddesu viya ‘‘imasmiṃ atthe ayaṃ nāma paccayo’’ti evaṃ byañjanaṃ vicāraṃ akatvā, anipphannapāṭipadikavasenāti vuttaṃ hoti.

10. **Devalokagabbhasampattiyā**ti vatvā ṭhapetvā bhummadeve sesesu devesu gabbhaggahaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti veditabbāti vuttamevatthaṃ vivaritvā dassento āha **‘‘devalokapaṭisandhipaṭilābhāya saṃvattatī’’**ti. **Assā**ti abhivādanādisāmīcikammassa. **Mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassento**ti mātito aparisuddhabhāvaṃ dassento, akkositukāmassa dāsiyā puttoti dāsikucchismiṃ nibbattabhāve dosaṃ dassetvā akkosanaṃ viya bhagavato mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo. **Gabbhato**ti devalokapaṭisandhito. Tenevāha **‘‘abhabbo devalokūpapattiṃ pāpuṇitunti adhippāyo’’**ti. **Hīno vā gabbho assāti apagabbho**ti imassa viggahassa ekena pariyāyena adhippāyaṃ dassento āha **‘‘devalokagabbhaparibāhirattā āyatiṃ hīnagabbhapaṭilābhabhāgītī’’**ti. **Iti-saddā** e hetuattho, yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhabhāgī, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo.

Puna tasseva viggahassa **kodhavasena…pe… dassento**ti heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṃ katvā adhippāyaṃ dassento āha **‘‘hīno vāssa mātukucchismiṃ gabbhavāso ahosīti adhippāyo’’**ti. **Gabbha**-saddo atthi mātukucchipariyāyo ‘‘gabbhe vasati māṇavo’’tiādīsu (jā. 1.15.363) viya. Atthi mātukucchismiṃ nibbattasattapariyāyo ‘‘antamaso gabbhapātanaṃ upādāyā’’tiādīsu (mahāva. 129) viya. Tattha mātukucchipariyāyaṃ gahetvā atthaṃ dassento āha **‘‘anāgate gabbhaseyyā’’**ti. Gabbhe seyyā **gabbhaseyyā. Anuttarena maggenā**ti aggamaggena. Kammakilesānaṃ maggena vihatattā āha **‘‘vihatakāraṇattā’’**ti. **Itarā tissopī**ti aṇḍajasaṃsedajaopapātikā. Ettha ca yadipi ‘‘apagabbho’’ti imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamānaṃ sabbampi vattuṃ vaṭṭatīti punabbhavābhinibbattipi vuttāti veditabbā.

Idāni sattapariyāyassa gabbhasaddassa vasena viggahanānattaṃ dassento āha **‘‘apicā’’**tiādi. Imasmiṃ pana vikappe **gabbhaseyyā punabbhavābhinibbattī**ti ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttantipi vadanti. Nanu ca ‘‘āyatiṃ gabbhaseyyā pahīnā’’ti (pārā. 10) vuttattā gabbhassa seyyā eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjatīti āha **‘‘yathā cā’’**tiādi. Atha ‘‘abhinibbattī’’ti ettakameva avatvā punabbhavaggahaṇaṃ kimatthanti āha **‘‘abhinibbatti ca nāmā’’**tiādi. **Apunabbhavabhūtā**ti khaṇe khaṇe uppajjamānānaṃ dhammānaṃ abhinibbatti.

11. **Dhammadhātu**nti ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṃ

yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassetaṃ adhivacanaṃ. **Paṭivijjhitvā**ti sacchikatvā, paṭilabhitvāti attho, paṭilābhahetūti vuttaṃ hoti. **Desanāvilāsappatto hotī**ti rucivasena parivattetvā desetuṃ samatthatā desanāvilāso, taṃ patto adhigatoti attho. **Karuṇāvipphāra**nti sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṃ. Tādiguṇalakkhaṇameva puna upamāya vibhāvetvā dassento āha **‘‘pathavīsamacittata’’**nti. Yathā pathavī suciasucinikkhepachedanabhedanādīsu na vikampati, anurodhavirodhaṃ na pāpuṇāti, evaṃ iṭṭhāniṭṭhesu lābhālābhādīsu anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. **Akuppadhammata**nti ettha ‘‘akuppadhammo nāma phalasamāpattī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. ‘‘Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatālakkhaṇaṃ akujjhanasabhāvatanti evamettha attho gahetabbo’’ti amhākaṃ khanti. **Jarāya anusaṭa**nti jarāya paliveṭhitaṃ. **Vaṭṭakhāṇubhūta**nti anekesaṃ anayabyasanānaṃ nipātalakkhaṇatthambhabhūtatāya saṃsārakhāṇubhūtaṃ. Brāhmaṇassa vuḍḍhatāya āsannavuttimaraṇanti sambhāvanavasena **‘‘ajja maritvā’’**tiādi vuttaṃ. **Mahantena kho pana ussāhenā**ti ‘‘sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī’’ti evaṃ sañjātamahussāhena. **Appaṭisamaṃ purejātabhāva**nti anaññasādhāraṇaṃ purejātabhāvaṃ. Natthi etassa paṭisamoti **appaṭisamo,** purejātabhāvo.

‘‘Apī’’ti avatvā ‘‘pī’’ti vadanto pi-saddopi visuṃ atthi nipātoti dasseti. **Sambhāvanatthe**ti ‘‘api nāmevaṃ siyā’’ti vikappanattho sambhāvanattho, tasmiṃ jotakatāya pisaddo vattati. **Vacanasiliṭṭhatāyā**ti vacanassa madhurabhāvatthaṃ, mudubhāvatthanti attho. **Evañhi loke siliṭṭhavacanaṃ hotī**ti evaṃ ekameva gaṇanaṃ avatvā aparāya gaṇanāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā ‘‘dve vā tīṇi vā udakaphusitānī’’ti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādīhi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādiparissayaparihāratthaṃ sammadeva upari sayitāni. Upariattho hettha **adhi**-saddo. **Utuṃ gaṇhāpentiyā**ti tesaṃ allasinehapariyādānatthaṃ attano kāyusmāvasena utuṃ gaṇhāpentiyā. Tenāha **‘‘usmīkatānī’’**ti. **Sammā paribhāvitānī**ti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Tenāha **‘‘kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānī’’**ti.

Ettha ca sammā parisedanaṃ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā adhisayananipphattiyā ānubhāvanipphāditanti daṭṭhabbaṃ. Sammā adhisayaneneva hi itaradvayaṃ ijjhati. Na hi sammā adhisayanato visuṃ sammā parisedanassa sammā paribhāvanassa ca karaṇaṃ atthi, tena pana saddhiṃyeva itaresaṃ dvinnampi ijjhanato vuttaṃ **‘‘evaṃ tīhi pakārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānānī’’**ti. **Nakhasikhā**ti nakhaggāni. **Mukhatuṇḍaka**nti mukhaggaṃ. **Kapālassa tanukattā**ti ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehapariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ. **Saṅkuṭitahatthapādā**ti ettha **hatthā**ti pakkhā. Na hi kukkuṭānaṃ pakkhato añño hattho nāma atthi. **Etthā**ti ālokaṭṭhāne. **Pakkhe vidhunantā**ti pakkhe cālentā. **Nikkhamantāna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ, nikkhamantesūti attho.

So jeṭṭho iti assa vacanīyoti yo paṭhamataraṃ aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapotako, soyeva jeṭṭhoti vacanīyo assa, bhaveyyāti attho. **Sampaṭipādento**ti saṃsandento. Tibhūmakapariyāpannāpi sattā avijjākosassa anto paviṭṭhā tattha tattha appahīnāya avijjāya veṭhitattāti āha **‘‘avijjākosassa anto paviṭṭhesu sattesū’’**ti. **Aṇḍakosa**nti bījakapālaṃ. **Lokasannivāse**ti loko eva lokasannivāso. **Sammāsambodhi**nti ettha **sammā**ti aviparītattho, **saṃ**-saddo sāmanti imamatthaṃ dīpeti, tasmā sammā aviparītenākārena sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhatīti sammāsambodhīti maggo vuccati. Tenāha **‘‘sammā sāmañca bodhi’’**nti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho. **Sammā**ti vā pasatthavacano, **saṃ**-saddo sundaravacanoti āha **‘‘atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhi’’**nti. Bodhisaddassa anekatthataṃ dassetvā idhādhippetamatthaṃ niddhāretvā dassetukāmo āha **‘‘bodhīti rukkhopi maggopī’’**tiādi. Tattha abujjhi etthāti **rukkho** bodhi. Sayaṃ bujjhati, bujjhanti vā tena ariyāti **maggo** bodhi. Sabbadhamme sabbākārato bujjhati paṭivijjhatīti **sabbaññutaññāṇaṃ** bodhi. Bujjhīyati sacchikarīyatīti **nibbānaṃ** bodhi. **Antarā ca bodhi**nti dutiyamudāharaṇaṃ vināpi rukkhasaddena bodhisaddassa rukkhe pavattidassanatthaṃ vuttaṃ. **Varabhūrimedhaso**ti mahāpathavī viya patthaṭavarapaññoti attho. **Asabbaguṇadāyakattā**ti sabbaguṇānaṃ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti hi asabbaguṇadāyako, ayuttasamāsoyaṃ gamakattā yathā ‘‘asūriyaṃpassāni mukhānī’’ti.

Tisso vijjāti upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti. Nanu cettha tīsu vijjāsu āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannattā kathametaṃ yujjati ‘‘maggo tisso vijjā detī’’ti? Nāyaṃ doso. Satipi āsavakkhayañāṇassa maggapariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggañāṇena saddhiṃ tisso vijjā paripuṇṇā hontīti ‘‘maggo tisso vijjā detī’’ti vuccati. **Cha abhiññā**ti etthāpi eseva nayo. **Sāvakapāramiñāṇa**nti aggasāvakehi paṭilabhitabbaṃ sabbameva lokiyalokuttarañāṇaṃ. **Paccekabodhiñāṇa**nti etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Abbhaññāsi**nti jāniṃ. Jānanañca na anussavādivasenāti āha **‘‘paṭivijjhi’’**nti, paccakkhamakāsinti attho. Paṭivedhopi na dūre ṭhitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha **‘‘pattomhī’’**ti, pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayaṃ gantvāti āha **‘‘adhigatomhī’’**ti, sakasantāne uppādanavasena paṭilabhinti attho.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. **Atthenā**ti upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṃ kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṃ, evaṃ bodhisattabhūtassa bhagavato tividhānupassanākaraṇaṃ avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha **‘‘yathā hi tassā kukkuṭiyā…pe… tividhānupassanākaraṇa’’**nti. ‘‘Santāne’’ti vuttattā aṇḍasadisatā santānassa bahi nikkhantakukkuṭacchāpakasadisatā buddhaguṇānaṃ, buddhaguṇāti ca atthato buddhoyeva ‘‘tathāgatassa kho etaṃ, vāseṭṭha, adhivacanaṃ dhammakāyo itipī’’ti vacanato. **Avijjaṇḍakosassa tanubhāvo**ti balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchādanasāmaññena ca avijjāya aṇḍakosasadisatā. Mudubhūtassapi kharabhāvāpatti hotīti tannivattanatthaṃ **‘‘thaddhakharabhāvo’’**ti vuttaṃ. **Tikkhakharavippasannasūrabhāvo**ti ettha pariggayhamānesu saṅkhāresu vipassanāñāṇassa samādhindriyavasena sukhānuppaveso **tikkhatā,** anupavisitvāpi satindriyavasena anatikkamanato akuṇṭhatā **kharabhāvo**. Tikkhopi hi ekacco saro lakkhaṃ patvā kuṇṭho hoti, na tathā idaṃ. Satipi kharabhāve sukhumappavattivasena kilesasamudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena **pasannabhāvo,** satipi ca pasannabhāve antarā anosakkitvā kilesapaccatthikānaṃ suṭṭhu abhibhavanato vīriyindriyavasena **sūrabhāvo** veditabbo. Evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāñāṇameva gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo**ti vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvappatti, tadā ca sā maggañāṇagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha **‘‘gabbhaggahaṇakālo’’**ti. **Gabbhaṃ gaṇhāpetvā**ti saṅkhārupekkhāya anantaraṃ sikhāppattaanulomavipassanāvasena maggavijāyanatthaṃ gabbhaṃ gaṇhāpetvā. **Anupubbādhigatenā**ti paṭhamamaggapaṭipāṭiyā adhigatena. **Abhiññāpakkhe**ti lokiyābhiññāpakkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṃ padālitā. Potthakesu pana katthaci ‘‘chaabhiññāpakkhe’’ti likhanti, so apāṭhoti veditabbo. **Jeṭṭho seṭṭho**ti vuddhatamattā **jeṭṭho,** sabbaguṇehi uttamattā pasatthatamoti **seṭṭho**.

Idāni ‘‘āraddhaṃ kho pana me brāhmaṇa vīriya’’ntiādikāya desanāya anusandhiṃ dassento āha **‘‘evaṃ bhagavā’’**tiādi. Tattha **pubbabhāgato pabhutī**ti bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Cittamevamuppanna**nti evaṃ upari vakkhamānaparivitakkavasena cittamuppannanti attho. ‘‘Cittameva uppanna’’ntipi pāṭho, tattha cittameva uppannaṃ, na tāva bhagavati pasādoti attho. **Muṭṭhassatinā**ti vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. **Sāraddhakāyenā**ti sadarathakāyena. **Bodhimaṇḍe**ti bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. Bodhīti hi paññā vuccati, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti so padeso ‘‘bodhimaṇḍo’’ti paññāto. **Caturaṅgasamannāgata**nti ‘‘kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu maṃsalohita’’nti (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.22; a. ni. 2.5; mahāni. 196) evaṃ vuttacaturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ. Tattha tacoti ekaṃ aṅgaṃ nhāru ekaṃ aṅgaṃ aṭṭhi ekaṃ aṅgaṃ maṃsalohitaṃ ekaṃ aṅganti veditabbaṃ. **Taco ekaṃ aṅga**nti ca tace nirapekkhabhāvo ekaṃ aṅganti gahetabbaṃ. Padhānaṃ anuyuñjantassa hi tace palujjamānepi taṃnimittaṃ avosānāpajjanaṃ tassa vīriyassa ekaṃ aṅgaṃ ekaṃ kāraṇaṃ. Evaṃ sesesupi attho veditabbo. **Paggahita**nti ārambhaṃ sithilaṃ akatvā daḷhaparakkamasaṅkhātussāhanabhāvena gahitaṃ. Tenāha **‘‘asithilappavattitanti vuttaṃ hotī’’**ti.

Asallīnanti asaṅkucitaṃ kosajjavasena saṅkocaṃ anāpannaṃ. **Upaṭṭhitā**ti ogāhanasaṅkhātena apilāpabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā. Tenāha **‘‘ārammaṇābhimukhībhāvenā’’**ti. Sammosassa viddhaṃsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti **asammuṭṭhā**. Kiñcāpi cittapassaddhivaseneva cittameva passaddhaṃ, kāyapassaddhivaseneva ca kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittapassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ **‘‘kāyacittapassaddhivasenā’’**ti. Kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā vuttaṃ **‘‘rūpakāyopi passaddhoyeva hotī’’**ti. **So ca kho**ti so ca kho kāyo. **Vigatadaratho**ti vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhita**nti nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātaṃ vikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṃ ṭhapitaṃ. Tenāha **‘‘suṭṭhu ṭhapita’’**ntiādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha **‘‘ekaggaṃ acalaṃ nipphandana’’**nti. **Ettāvatā**ti ‘‘āraddhaṃ kho panā’’tiādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccasiddhidassanena.

Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbapaṭipadāya icchitabbāti? Saccaṃ icchitabbā, sā pana nānantarikabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesaṃ asati ñāyārambhādibhāvo na siyā, tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva jhānassa pubbapaṭipadā kathitāti daṭṭhabbaṃ.

Paṭhamajjhānakathā

Idāni ‘‘vivicceva kāmehī’’tiādinayappavattāya pāḷiyā jhānavibhaṅge (vibha. 508) vuttampi atthaṃ aṭṭhakathānayeneva saṃvaṇṇetukāmo vibhaṅgapāḷiyaṃ vuttanayena avacane kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘kiñcāpi tattha katame kāmā’’**tiādimāha. Tattha patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena **chando,** tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo,** tatopi balavataro bahalarāgo **chandarāgo**. Nimittānubyañjanāni saṅkappeti etenāti **saṅkappo,** tathāpavatto lobho. Tattha **nimittasaṅkappanā** nāma avayave samodhānetvā ‘‘itthī puriso’’tiādinā ekajjhaṃ katvā uparūpari kilesuppattiyā nimittassa kappanā. **Anubyañjanasaṅkappanā** pana ‘‘hatthā sobhanā, pādā sobhanā’’ti evaṃ anubyañjanavasena vibhajitvā kappanāti. Kilesānañhi anu anu byañjanato paribyañjanato paribyattivasena uppattiyā paccayabhāvato anubyañjanaṃ hatthapādādiavayavā vuccanti. Tato balavā rañjanaṭṭhena **rāgo,** saṅkappavaseneva pavatto tatopi balavataro **saṅkapparāgo**. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavattiākāravasena avatthābhedavasena ca veditabbo yathā ‘‘vaccho dammo balībaddo’’ti. **Kāmā**ti kilesakāmā, kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Seyyathidanti imassa taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. **Viviccitvā**ti visuṃ hutvā. Tenāha **‘‘vinā hutvā apasakkitvā’’**ti, pajahanavasena apakkamitvāti attho. **Vivicceva kāmehī**ti ettha **viviccā**ti iminā vivecanaṃ jhānakkhaṇe kāmānaṃ abhāvamattaṃ vuttaṃ. **Viviccevā**ti pana iminā ekaṃsato kāmānaṃ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa kāmavivekappahānassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamatthaṃ dassetuṃ **‘‘paṭhamajjhāna’’**ntiādiṃ vatvā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘katha’’**ntiādi vuttaṃ. **Andhakāre sati padīpo viyā**ti etena yathā padīpābhāvena rattiyaṃ andhakārābhibhavo, evaṃ jhānābhāvena cittasantatiyaṃ kāmābhibhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanaṃ, na kho pana evaṃ daṭṭhabbaṃ ‘‘kāmehi evā’’ti avadhāraṇassa akatattā. **Tannissaraṇato**ti nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti nissaraṇaṃ. Ke niggacchanti? Kāmā. Tesaṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ pahānaṃ **tannissaraṇaṃ,** tato kāmanissaraṇatoti attho. Kathaṃ pana samāne vikkhambhane kāmānamevetaṃ nissaraṇaṃ, na byāpādādīnanti codanaṃ yuttito āgamato ca sādhetuṃ **‘‘kāmadhātū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kāmadhātusamatikkamanato**ti sakalassapi kāmabhavassa samatikkamapaṭipadābhāvato. Tena imassa jhānassa kāmapariññābhāvamāha. **Kāmarāgapaṭipakkhato**ti ‘‘chando kāmo’’tiādinā (mahāni. 1) vuttavibhāgassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpādassa, karuṇā vihiṃsāya, evamidaṃ jhānaṃ kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Vipākena cettha kāmadhātusamatikkamo attano pavattikkhaṇe kāmarāgapaṭipakkhatā ca veditabbā. Evamattano pavattiyā vipākappavattiyā ca kāmarāgato kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idaṃ jhānaṃ visesato kāmānameva nissaraṇaṃ, svāyamattho pāṭhāgato evāti āha **‘‘yathāhā’’**tiādi. **Nekkhamma**nti paṭhamajjhānaṃ.

Kāmañcettha tamatthaṃ dīpetuṃ purimapadeyeva avadhāraṇaṃ gahitaṃ, uttarapadepi pana taṃ gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetuṃ **‘‘uttarapadepī’’**tiādi vuttaṃ. **Ito**ti kāmacchandato. **Esa daṭṭhabbo**ti esa niyamo daṭṭhabbo. **Sādhāraṇavacanenā**ti sabbavivekasādhāraṇavacanena. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā **tadaṅgavivekādayo**. Kāyacittaupadhivivekā **kāyavivekādayo. Tayo eva idha daṭṭhabbā**ti tayo eva idha jhānakathāyaṃ daṭṭhabbā samucchedavivekādīnaṃ asambhavato. **Niddese**ti mahāniddese (mahāni. 1). Tattha hi ‘‘uddānato dve kāmā vatthukāmā kilesakāmā cā’’ti uddisitvā tattha ‘‘katame vatthukāmā manāpiyā rūpā…pe… manāpiyā phoṭṭhabbā’’tiādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyantīti kāmāti veditabbā. **Tatthevā**ti niddeseyeva. **Vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge. **Evañhi satī**ti evaṃ ubhayesampi kāmānaṃ saṅgahe sati. **Vatthukāmehipī**ti vatthukāmehi viviccevātipi attho yujjatīti evaṃ yujjamānatthantarasamuccayattho **pi**-saddo, na kilesakāmasamuccayattho. Kasmā? Imasmiṃ atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. **Tenā**ti vatthukāmavivekena. **Kāyaviveko vutto hotī**ti puttadārādipariggahavivekadīpanato kāyaviveko vutto hoti.

Purimenāti kāyavivekena. **Etthā**ti ‘‘vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī’’ti etasmiṃ padadvaye. Ito vā niddhārite vivekadvaye, akusalasaddena yadi kilesakāmā, sabbākusalāpi vā gahitā, sabbathā kilesakāmehi viveko vuttoti āha **‘‘dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato’’**ti. **Dutiyenā**ti ca cittavivekenāti attho. **Etesa**nti yathāvuttānaṃ dvinnaṃ padānaṃ. Niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. Taṇhādisaṃkilesānaṃ vatthuno pahānaṃ **saṃkilesavatthuppahānaṃ**. **Lolabhāvo** nāma tattha tattha rūpādīsu taṇhuppādo, tassa hetū vatthukāmā eva veditabbā. Bālabhāvassa hetupariccāgoti sambandho. **Bālabhāvo** nāma avijjā, ducintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā hetū. Kāmaguṇādhigamahetu pāṇātipātādiasuddhappayogo hotīti tabbivekena **payogasuddhi** vibhāvitā. Taṇhāsaṃkilesasodhanena vivaṭṭūpanissayasaṃvaḍḍhanena ca ajjhāsayavisodhanaṃ **āsayaposanaṃ. Āsayaposana**nti ca jhānabhāvanāya paccayabhūtā pubbayogādivasena siddhā ajjhāsayasampadā, sā pana taṇhupatāpavigamena hoti. Tena vuttaṃ ‘‘taṇhāsaṃkilesavisodhanenā’’ti. **Kāmesū**ti niddhāraṇe bhummaṃ.

Anekabhedoti kāmāsavakāmarāgasaṃyojanādivasena rūpataṇhādivasena ca anekappabhedo. **Kāmacchandoyevā**ti kāmasabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando napi kusalacchandoti adhippāyo. **Akusalapariyāpannopī**ti ‘‘vivicca akusalehī’’ti ettha vuttaakusalesu antogadhopi. **Jhānapaṭipakkhato**ti jhānassa paṭipakkhabhāvato taṃhetu taṃnimittaṃ visuṃ vutto, akusalabhāvasāmaññena aggahetvā visuṃ sarūpena gahito. Yadi kilesakāmova purimapade vutto, taṃ kathaṃ bahuvacananti āha **‘‘anekabhedato’’**tiādi. **Aññesampī**ti diṭṭhimānaahirikānottappādīnaṃ taṃsahitaphassādīnañca. **Uparijhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato**ti ‘‘savitakkaṃ savicāra’’ntiādinā upari vuccamānāni jhānaṅgāni uparijhānaṅgāni, tesaṃ attano paccanīkānaṃ paṭipakkhabhāvadassanato tappaccanīkanīvaraṇavacanaṃ. ‘‘Uparijhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato’’tipi pāṭho. Tattha **paccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato**ti upari vuccamānajhānaṅgānaṃ ujuvipaccanīkavasena paṭipakkhabhāvadassanatoti atthaṃ vadanti. **Jhānaṅgapaccanīkānī**ti jhānaṅgānaṃ pavattinivāraṇato jhānaṅgapaccanīkāni. **Viddhaṃsakānī**ti vighātakāni. **Samādhi kāmacchandassa paṭipakkho**ti rāgapaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato kāmacchandassa samādhi paṭipakkho. **Pīti byāpādassā**ti pāmojjena samānayogakkhemattā byāpādassa pīti paṭipakkhā. **Vitakko thinamiddhassā**ti yoniso saṅkappanavasena savipphārappavattito vitakko thinamiddhassa paṭipakkho. **Sukhaṃ uddhaccakukkuccassā**ti sukhaṃ vūpasantasītalasabhāvattā avūpasamānutāpasabhāvassa uddhaccakukkuccassa paṭipakkhaṃ. **Vicāro vicikicchāyā**ti vicāro ārammaṇe anumajjanavasena paññāpatirūpasabhāvattā vicikicchāya paṭipakkho. Mahākaccānattherena desitā piṭakānaṃ saṃvaṇṇanā peṭakaṃ, tasmiṃ **peṭake**.

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. **Āghātavatthubhedādivisayāna**nti byāpādavivekavacanena ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādiāghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādipubbantādibhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto. Kāmarāgabyāpādatadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṃ sabbākusalapaṭipakkhasabhāvattā sabbakusalānaṃ, tena sabhāvena sabbākusalappahāyakaṃ hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṃsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti āha.

Yathāpaccayaṃ pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ **‘‘vitakkanaṃ vitakko’’**ti vuttaṃ. **Vitakkana**nti hi vitakkanakiriyā, sā ca vitakkassa attano paccayehi pavattimattamevāti bhāvaniddeso vasavattibhāvanivāraṇāya hoti. Tayidaṃ vitakkanaṃ ‘‘īdisamida’’nti ārammaṇaparikappananti āha **‘‘ūhananti vuttaṃ hotī’’**ti. Yasmā cittaṃ vitakkabalena ārammaṇaṃ abhiniruḷhaṃ viya hoti, tasmā so ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṃ ñātiṃ vā mittaṃ vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Yadi evaṃ kathaṃ avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. **Paricayenā**ti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṃ ciraparicitaṃ, tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṃ ñāṇasahitaṃ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Āhananapariyāhananarasoti ādito, abhimukhaṃ vā hananaṃ **āhananaṃ**. Parito, parivattitvā vā āhananaṃ **pariyāhananaṃ**. ‘‘Rūpaṃ rūpaṃ, pathavī pathavī’’ti ākoṭentassa viya pavatti āhananaṃ pariyāhananti ca veditabbaṃ. Yasmiñhi ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, taṃ tassa gahaṇayogyaṃ karonto vitakko ākoṭento viya hoti. Yadi evaṃ nāgasenattherena ‘‘ākoṭanalakkhaṇo vitakko. Yathā, mahārāja, bherī ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati, evameva kho, mahārāja, yathā ākoṭanā, evaṃ vitakko daṭṭhabbo. Atha pacchā anuravanā anusaddanā, evaṃ vicāro daṭṭhabbo’’ti ākoṭanalakkhaṇatā vitakkassa kasmā vuttā? Nāyaṃ virodho. Therena hi kiccasannissitaṃ katvā lakkhaṇaṃ vuttaṃ. Dhammānañhi sabhāvavinimuttā kāci kiriyā nāma natthi tathā gahetabbākāro ca. Bodhaneyyajanānurodhena pana paramatthato ekībhāvopi sabhāvadhammo pariyāyavacanehi viya samāropitarūpehi bahūhi pakārehi pakāsīyati. Evañhi so suṭṭhu pakāsito hoti. **Ānayanapaccupaṭṭhāno**ti ettha **ānayanaṃ** citte ārammaṇassa upanayanaṃ, ākaḍḍhanaṃ vā.

Anusañcaraṇaṃ anuparibbhamanaṃ. Svāyaṃ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi eseva nayo. **Anumajjana**nti ārammaṇe cittassa anumasanaṃ, parimajjananti attho. Tathā hi ‘‘vicāro parimajjanahattho viya sañcaraṇahattho viyā’’ti ca vutto. **Tatthā**ti ārammaṇe. Sahajātānaṃ anuyojanaṃ ārammaṇe anuvicaraṇasaṅkhātaanumajjanavaseneva veditabbaṃ. Anuppabandhanaṃ ārammaṇe cittassa avicchinnassa viya pavatti. Tathā hi so ‘‘anuppabandhanatā’’ti niddiṭṭho. Teneva ca ‘‘ghaṇṭānuravo viya, paribbhamanaṃ viyā’’ti ca vutto. **Katthacī**ti paṭhamajjhāne parittacittuppādesu ca. **Oḷārikaṭṭhenā**ti vicārato oḷārikaṭṭhena. Yathā ghaṇṭābhighātasaddo paṭhamābhinipāto hoti, evaṃ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena vitakko cetaso paṭhamābhinipāto viya hotīti āha **‘‘ghaṇṭābhighātasaddo viyā’’**tiādi. **Vipphāravā**ti ettha **vipphāro** nāma vitakkassa thinamiddhapaṭipakkho ārammaṇe anolīnatā asaṅkoco, so pana abhiniropanabhāvena calanaṃ viya hotīti adhippāyenāha **‘‘paripphandanabhāvo cittassā’’**ti. **Paribbhamanaṃ viyā**ti ettha parissayābhāvavīmaṃsanatthaṃ paribbhamananti veditabbaṃ. **Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ** pana –

> ‘‘Ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro’’ti –

Vuttaṃ, taṃ anuppabandhanena pavattiyaṃ yujjati. Tathā hi upacāre vā appanāyaṃ vā santānena pavattiyaṃ vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṃ anupavisitvā viya pavattati, na paṭhamābhinipāte pākaṭo hoti. Yathā hi apubbārammaṇe paṭhamābhinipātabhūto vitakko vipphāravā hoti, na tathā ekasmiṃyeva ārammaṇe nirantaraṃ anuppabandhavasena pavattiyaṃ, nātivipphāravā pana tattha hoti sannisinnabhāvato. **Paṭhamadutiyajjhānesu pākaṭo hotī**ti vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikattā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyajjhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Ayaṃ panettha aparo nayo – malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaeḷakalomādikatacumbaṭakena parimajjantassa daḷhaṃ gahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa piṇḍassa uppīḷanahattho viya vitakko, tasseva ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā kaṃsabhājanādīsu kiñci maṇḍalaṃ vaṭṭalekhaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjano vicāroti veditabbaṃ.

Yathā pupphaphalasākhādiavayavavinimutto avijjamānopi rukkho ‘‘sapuppho saphalo’’ti voharīyati, evaṃ vitakkādiaṅgavinimuttaṃ avijjamānampi jhānaṃ ‘‘savitakkaṃ savicāra’’nti voharīyatīti dassetuṃ **‘‘rukkho viyā’’**tiādi vuttaṃ. **Vibhaṅge panā**tiādīsu jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā ‘‘idha bhikkhu vivicceva kāmehī’’tiādinā (vibha. 508) puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yadipi vibhaṅge puggalādhiṭṭhānā desanā katā, attho pana tatrāpi vibhaṅgepi yathā idha ‘‘iminā ca vitakkenā’’tiādinā dhammavasena vutto, evameva daṭṭhabbo, paramatthato puggalasseva abhāvatoti adhippāyo. Atha vā jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitādassanena jhānasseva savitakkasavicāratā vuttāti āha **‘‘attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo’’**ti.

Vivekasaddassa bhāvasādhanataṃ sandhāyāha **‘‘tasmā vivekā’’**ti. Hetuatthe cetaṃ nissakkavacanaṃ, tasmā vivekā hetubhūtāti attho. **Viveka**saddassa kattusādhanataṃ kammasādhanataṃ vā sandhāyāha **‘‘tasmiṃ vā viveke’’**ti. ‘‘Vivitto’’ti hi iminā nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti. **Pinayatī**ti tappeti vaḍḍheti vā. **Sampiyāyanalakkhaṇā**ti paritussanalakkhaṇā. **Pīnanarasā**ti paribrūhanarasā. **Pharaṇarasā**ti paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo **odagyaṃ**. Sukhayatīti **sukhaṃ,** attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṃ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattunivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanameva labbhatīti **‘‘sukhanaṃ sukha’’**nti vuttaṃ. **Sātalakkhaṇa**nti iṭṭhasabhāvattā taṃsamaṅgīpuggalaṃ, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti sātaṃ da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Sātaṃ madhuranti vadanti, sātaṃ lakkhaṇaṃ etassāti sātalakkhaṇaṃ. **Upabrūhanarasa**ntiādīsu **upabrūhanaṃ** sampayuttadhammānaṃ saṃvaddhanaṃ, dukkhaṃ viya avissajjetvā adukkhamasukhā viya anajjhupekkhitvā anu anu gaṇhanaṃ upakāritā vā anuggaho. **Katthacī**ti paṭhamajjhānādike. **Paṭilābhatuṭṭhī**ti paṭilābhavasena uppajjanakatuṭṭhi. **Paṭiladdharasānubhavana**nti paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavanaṃ. Etena pītisukhāni sabhāvato vibhajitvā dassitāni. **Yattha pīti, tattha sukha**nti vitakkassa viya vicārena pītiyā sukhena accantasaṃyogamāha. **Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pītī**ti vicārassa viya vitakkena, sukhassa pītiyā anaccantasaṃyogaṃ. Tena accantānaccantasaṃyogitāya pītisukhānaṃ visesaṃ dasseti.

Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti **kantāraṃ,** nirudakamaruṭṭhānaṃ. Vanameva **vanantaṃ**. **Vanacchāyappavesanaudakaparibhogesu viya sukha**nti yathā hi puriso mahākantāramaggaṃ paṭipanno ghammapareto tasito pipāsito paṭipathe purisaṃ disvā ‘‘kattha pānīyaṃ atthī’’ti puccheyya, so ‘‘aṭaviṃ uttaritvāva jātassaravanasaṇḍo atthi, tattha gantvā labhissasī’’ti vadeyya, so tassa kathaṃ sutvāva haṭṭhapahaṭṭho bhaveyya, tato gacchanto bhūmiyaṃ patitāni uppaladalanāḷapattādīni disvā suṭṭhutaraṃ haṭṭhapahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya, vanakukkuṭavanamorādīnaṃ saddaṃ suṇeyya, jātassarapariyante jātamaṇijālasadisaṃ nīlavanasaṇḍaṃ passeyya, sare jātāni uppalapadumakumudāni passeyya, acchaṃ vippasannaṃ udakampi passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭhapahaṭṭho hutvā jātassaraṃ otaritvā yathāruci nhatvā ca pivitvā ca passaddhadaratho bhisamuḷālapokkharādīni khāditvā nīluppalādīni piḷandhitvā mandālavamūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sāṭakaṃ nivāsetvā udakasāṭakaṃ ātape katvā sītacchāyāya mandamande vāte paharante nipannova ‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’nti vadeyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Tassa hi purisassa jātassaravanasaṇḍasavanato paṭṭhāya yāva udakadassanā haṭṭhapahaṭṭhakālo viya pubbabhāgārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhākārā pīti, nhāyitvā ca pivitvā ca sītacchāyāya mandamande vāte paharante ‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’nti vadanto nipannakālo viya balappattaṃ ārammaṇarasānubhavanākārasaṇṭhitaṃ sukhaṃ.

Tasmiṃ tasmiṃ samayeti iṭṭhārammaṇassa paṭilābhasamaye paṭiladdhassa rasānubhavanasamaye vanacchāyādīnaṃ savanadassanasamaye paribhogasamaye ca. **Pākaṭabhāvato**ti yathākkamaṃ pītisukhānaṃ vibhūtabhāvato. **Vivekajaṃ pītisukha**nti ettha purimasmiṃ atthe vivekajanti jhānaṃ vuttaṃ. Pītisukhasaddato ca atthiatthavisesavato **assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne**ti ettha akāro daṭṭhabbo yathā arisasoti. Dutiye pītisukhameva vivekajaṃ, vivekajaṃpītisukhanti ca aññapadatthasamāso paccattaniddesassa ca alopo kato, lope vā sati ‘‘vivekajapītisukha’’nti pāṭhoti ayaṃ viseso.

Gaṇanānupubbato paṭhamanti iminā desanākkamaṃ ulliṅgeti. ‘‘Gaṇanānupubbatā paṭhama’’ntipi pāṭho, tatthāpi gaṇanānupubbatāyāti attho, gaṇanānupubbatāmattaṃ vā paṭhamanti idaṃ vacananti attho. **Paṭhamaṃ samāpajjatīti paṭhama**nti idaṃ pana na ekantalakkhaṇaṃ. Ciṇṇavasībhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādiṃ pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti, antarantarā okkamantopi sakkoti. Evaṃ pubbuppattiyaṭṭhena pana paṭhamaṃ uppannantipi paṭhamaṃ. Teneva **visuddhimagge** (visuddhi. 1.75) ‘‘gaṇanānupubbatā paṭhamaṃ, paṭhamaṃ uppannantipi paṭhama’’nti ettakameva vuttaṃ. **Paccanīkadhamme jhāpetī**ti nīvaraṇādipaccanīkadhamme dahati, vikkhambhanavasena pajahatīti attho. **Gocara**nti kasiṇādiālambanaṃ. **Ta**nti taṃ gocaraṃ. **Upanijjhāyatī**ti passati. **Saha upacārenā**ti saddhiṃ upacārajjhānena. **Kasiṇārammaṇūpanijjhāyanato**ti pathavīkasiṇādino attano ārammaṇassa rūpaṃ viya cakkhunā upanijjhāyanato. **Lakkhaṇūpanijjhāyanato**ti yathāsambhavaṃ aniccādilakkhaṇattayassa nibbānadhātuyā tathalakkhaṇassa ca upanijjhāyanato. Tenevāha **‘‘ettha hī’’**tiādi. Niccādivipallāsappahānena maggo asammohato aniccādilakkhaṇāni upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānanti āha **‘‘vipassanāya upanijjhāyanakicca’’**ntiādi. **Tathalakkhaṇa**nti avināsadhammassa nibbānassa anaññathābhāvato aviparītasabhāvo tathalakkhaṇaṃ, maggassapi vā nibbānārammaṇato tathalakkhaṇūpanijjhānatā yojetabbā.

Visadisodāharaṇaṃ tāva dassento āha **‘‘yathā sadhano’’**tiādi. **Añño apadesāraho hotī**ti dhanato parijanato ca añño dhanavā parijanavā ca puriso saha dhanena vattati parijanena cāti sadhano saparijanoti apadesaṃ arahatīti apadesāraho hoti, apadisitabbo hotīti vuttaṃ hoti. **Senaṅgesu eva senāsammutī**ti rathādisenaṅgavinimuttāya senāya abhāvepi rathehi pattīhi ca saha vattanato sarathā sapatti senāti rathādisenaṅgesuyeva senāvohāroti attho. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cittekaggatā gahitāti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘avuttattā’’**tiādi. **Evaṃ vuttāyevā**ti evaṃ sarūpato vibhaṅge vuttāyeva. **Sacittekaggatanti idha avuttepī**ti ‘‘sacittekaggata’’nti evaṃ sarūpato imasmiṃ jhānapāṭhe avuttepīti attho, sāmaññato pana jhānaggahaṇena gahitā eva. Tenevāha **‘‘yena hī’’**tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti – yena vitakkādīhi saha vattabbaṃ, taṃ dhammaṃ dīpetuṃ tassa pakāsanādhippāyena ‘‘savitakkaṃ savicāra’’ntiādinā uddeso kato, so eva adhippāyo tena bhagavatā vibhaṅge (vibha. 569) ‘‘cittassekaggatā’’ti niddisantena pakāsito, tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbanti.

Upasampajjāti ettha **upa-saṃ**saddā ‘‘upalabbhatī’’tiādīsu viya niratthakāti dassetuṃ ‘‘upagantvā’’tiādiṃ vatvā puna tesaṃ sātthakabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘upasampādayitvā’’**tiādi vuttaṃ, tasmā **upasampajjā**ti ettha patvā sādhetvāti vā attho. **Iriya**nti kiriyaṃ. **Vutti**ntiādīni tasseva vevacanāni. Ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ iriyāpathantarehi rakkhaṇaṃ **pālanaṃ**. Sabbabuddhānaṃ āciṇṇattā ānāpānassatikammaṭṭhānameva vuttaṃ. Tañhi sabbabuddhānaṃ āciṇṇanti vadanti.

Paṭhamajjhānakathā niṭṭhitā.

Dutiyajjhānakathā

Vūpasamāti vūpasamahetu. Vūpasamoti cettha pahānaṃ adhippetaṃ, tañca vitakkavicārānaṃ atikkamo atthato dutiyajjhānakkhaṇe anuppādoti āha **‘‘samatikkamā’’**tiādi. Katamesaṃ panettha vitakkavicārānaṃ vūpasamo adhippeto, kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ, udāhu dutiyajjhānikānanti, kiñcettha – yadi paṭhamajjhānikānaṃ, natthi tesaṃ vūpasamo. Na hi kadāci paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārarahitaṃ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṃ, evampi nattheva vūpasamo sabbena sabbaṃ tesaṃ tattha abhāvatoti imaṃ anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘tattha kiñcāpī’’**tiādi. Yasmā diṭṭhādīnavassa taṃtaṃjhānakkhaṇe anuppattidhammatāpādanaṃ vūpasamanaṃ adhippetaṃ, vitakkādayo eva ca jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṃsampayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṃyeva vūpasamādhivacanaṃ jhāne āgataṃ. Yasmā pana vitakkādīnaṃ viya taṃsampayuttadhammānampi ‘‘etena etaṃ oḷārika’’nti ādīnavadassanaṃ sutte āgataṃ, tasmā avisesena vitakkādīnaṃ taṃsahagatānañca vūpasamādike vattabbe vitakkādīnaṃyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanaṃ aññamatthaṃ bodhetīti katvā kañci visesaṃ dīpetīti dassento **‘‘oḷārikassa panā’’**tiādimāha. Ayañhettha adhippāyo – yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesaṃ samatikkamā dutiyajjhānassa samadhigamo, na sabhāvato anoḷārikānaṃ phassādīnaṃ samatikkamāti ayamattho ‘‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’’ti etena dīpito, tasmā ‘‘kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikāna’’nti edisī codanā anokāsāva. ‘‘Pītiyā ca virāgā’’tiādīsupi eseva nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādiadhigamadīpakānīti tesaṃ ekadesabhūtaṃ vitakkavicārasamatikkamavacanaṃ avayavena samudāyopalakkhaṇanayena taṃ dīpakaṃ vuttaṃ. Visuṃ visuṃ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādike paheyyaṅganiddesatāsāmaññena cittena samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā hotīti. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneva taṃsamatikkamā dutiyādiadhigamadīpakena pītivirāgādivacanānaṃ pītiādisamatikkamā tatiyādiadhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṃdīpakatā vuttā. Evañhi avayavena samudāyopalakkhaṇaṃ vinā vitakkavicāravūpasamavacanena pītivirāgādivacanānaṃ savisaye samānabyāpāratā dassitā hoti.

Ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippetaṃ, na ajjhattajjhattādīti dassento āha **‘‘ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippeta’’**nti. Tattha kāraṇamāha **‘‘vibhaṅge panā’’**tiādi. **Pana**-saddopi apisaddattho, vibhaṅgepīti attho. Ayameva vā pāṭho.

Nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viyāti nīlayogato vatthaṃ nīlaṃ viyāti adhippāyo. **Imasmiñca atthavikappe**ti ‘‘ceto sampasādayatī’’ti etasmiṃ pakkhe. **Cetaso**ti ca upayogatthe sāmivacanaṃ. **Purimasmi**nti ‘‘sampasādanayogato jhānampi sampasādana’’nti vuttapakkhe. **Cetaso**ti sambandhe sāmivacanaṃ. ‘‘Yāva na pare ekagate karomī’’tiādīsu seṭṭhavacanopi ekasaddo loke dissatīti āha **‘‘seṭṭhopi hi loke ekoti vuccatī’’**ti. ‘‘Ekākīhi khuddakehi jita’’ntiādīsu asahāyatthopi ekasaddo diṭṭhoti āha **‘‘eko asahāyo hutvā’’**ti. Saddhādayopi kāmaṃ sampayuttadhammānaṃ sādhāraṇato ca asādhāraṇato ca paccayā hontiyeva, samādhi pana jhānakkhaṇe sampayuttadhammānaṃ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisayaṃ paccayo hotīti dassento **‘‘sampayuttadhamme…pe… adhivacana’’**nti āha.

‘‘Sampasādanaṃ cetaso ekodibhāva’’nti visesanadvayaṃ jhānassa atisayavacanicchāvasena gahitaṃ. Svāyamatisayo yathā imasmiṃ jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṃ visesaṃ dassetuṃ **‘‘nanu cā’’**tiādi vuttaṃ. Ārammaṇe āhananapariyāhananavasena anumajjanaanuyujjanavasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahānena kilesakālussiyāpagame sampayuttānaṃ kiñci khobhaṃ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṃ **‘‘vitakkavicārakkhobhena…pe… na suppasanna’’**nti. Tattha khuddikā ūmiyo **vīciyo,** mahatiyo **taraṅgā. Samādhipi na suṭṭhu pākaṭo**ti satipi indriyasamatte vīriyasamatāya ca teneva khotena sampasādābhāvena ca bahale viya jale maccho samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. **Vitakkavicārapalibodhābhāvenā**ti ettha yathāvuttakhobho eva palibodho. **Evaṃ vuttenā**ti yassā saddhāya vasena sampasādanaṃ, yassā ca cittekaggatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānaṃ vuttaṃ, tāsaṃ eva ‘‘saddahanā’’tiādinā (vibha. 574) pavattiākāravisesavibhāvanavasena vuttena tena vibhaṅgapāṭhena. **Ayaṃ atthavaṇṇanā**ti ‘‘sampasādanayogato, sampasādanato vā sampasādanaṃ. Ekodiṃ bhāvetīti ekodibhāvanti jhānaṃ vutta’’nti evaṃ pavattā ayaṃ atthavaṇṇanā. **Aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evaṃ veditabbā**ti kathaṃ panāyaṃ atthavaṇṇanā tena vibhaṅgapāṭhena saddhiṃ saṃsandati sameti, nanu jhānavibhaṅge ‘‘sampasādana’’nti padaṃ uddharitvā ‘‘yā saddhā saddahanā’’tiādinā (vibha. 574) saddhāyeva vuttā, ‘‘cetaso ekodibhāva’’nti ca padaṃ uddharitvā ‘‘yā cittassa ṭhiti saṇṭhiti avaṭṭhitī’’tiādinā samādhisseva niddeso kato, aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘sampasādanaṃ ekodibhāva’’nti jhānameva vuttanti aṭṭhakathāya vibhaṅgapāṭhena saddhiṃ virodho āpajjatīti? Nāpajjati vibhaṅgepi imināva adhippāyena niddesassa katattā. Tathā hi yena sampasādanena yogā jhānaṃ ‘‘sampasādana’’nti vuccati, tasmiṃ ‘‘yā saddhā saddahanā’’tiādinā dassite sampasādanaṃ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva taṃyogā jhāne taṃsaddappavatti dassitā hoti. ‘‘Ekodibhāva’’nti ca padaṃ uddharitvā ekodimhi dassite ekodibhāvaṃ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttāva hotīti iminā adhippāyena byañjanavicāraṃ akatvā dhammamattameva niddiṭṭhanti avirodho yutto.

Yaṃ pana vuttaṃ ṭīkākārehi ācariyadhammapālattherādīhi ‘‘yadi ekodīti samādhissa gahaṇaṃ adhippetaṃ, tadā ‘ekodibhāva’nti padaṃ uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā. Tasmā ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādanasaddo viya jhāne pavattatīti yutta’’nti, taṃ aṭṭhakathāya virujjhati. Tasmā so aṭṭhakathānirapekkho visuṃyeveko atthavikappoti gahetabbaṃ. Ayañhi nesaṃ adhippāyo – vitakkavicārehi anajjhāruḷhattā ekaṃ udetīti ekodīti tathāvidhasamādhiyuttaṃ jhānacittameva gahetvā ekodissa bhāvo ekodibhāvoti samādhissa gahaṇaṃ sakkā vattunti. Yo panāyaṃ tesamabhiniveso ‘‘ekodīti samādhissa gahaṇe sati ‘ekodibhāva’nti padaṃ uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā’’ti, so anekantikattā ayutto. Aññatthapi hi byañjanavicāraṃ akatvā atthamattasseva bāhullena vibhaṅge niddeso dissati.

Santāti samaṃ nirodhaṃ gatā. **Samitā**ti bhāvanāya samaṃ gamitā nirodhitā. **Vūpasantā**ti tato eva suṭṭhu upasantā. **Atthaṅgatā**ti atthaṃ vināsaṃ gatā. **Abbhatthaṅgatā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. **Appitā**ti gamitā vināsaṃ gatā. **Sositā**ti pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosaṃ sukkhabhāvaṃ gatā. **Byantīkatā**ti vigatantā katā.

Ayamatthoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānaṃ abhāvasaṅkhāto attho. Codakena vuttamatthaṃ sampaṭicchitvā pariharituṃ **‘‘evametaṃ siddhovāyamattho’’**ti vatvā **‘‘na paneta’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **eta**nti ‘‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’’ti etaṃ vacanaṃ. **Tadatthadīpaka**nti tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakaṃ. **Na kilesakālussiyassā**ti upacārakkhaṇe viya nīvaraṇasaṅkhātassa kilesasaṅkhobhassa vūpasamā na sampasādananti attho. Nanu ca **‘‘purimaṃ vatvāpi vattabbamevā’’**ti idaṃ kasmā vuttaṃ. Tathā hi dutiyajjhānādiadhigamūpāyadīpakena ajjhattaṃ sampasādanatāya cetaso ekodibhāvatāya ca hetudīpakena avitakkaavicārabhāvahetudīpakena ca vitakkavicāravūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti, kiṃ puna avitakkaavicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicāravūpasamavacanena vitakkavicārānaṃ appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānaṃ etesaṃ vūpasamanaṃ. Oḷārikaṅgamukhena hi taṃtaṃjhānanikantiyā vikkhambhanaṃ vitakkavicāravūpasamavacanādīhi pakāsitaṃ. Yato vitakkavicāresu virattabhāvadīpakaṃ vitakkavicāravūpasamavacanaṃ, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānaṃ karonti, tesu maggesu pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārappavatti hoti, evamidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhassa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti tannivāraṇatthaṃ āvajjitukāmatādiatikkamo ca tesaṃ vūpasamoti dassanatthañca **‘‘avitakkaṃ avicāra’’**nti vuttaṃ. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānassa upanissayapaccayena paccayo hotīti āha **‘‘paṭhamajjhānasamādhito’’**ti. **Paṭhamampī**ti paṭhamajjhānampi.

Gaṇanānupubbatotiādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Etthāpi ‘‘dutiyaṃ uppannantipi dutiya’’nti vattuṃ vaṭṭatiyeva. Vuttamevatthaṃ vibhaṅgapāṭhena sādhento āha **‘‘yathāhā’’**tiādi. Yaṃ pana **vibhaṅge** (vibha. 580) ‘‘jhānanti sampasādo pīti sukhaṃ cittassekaggatā’’ti vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Rathassa paṇḍukambalaṃ viya hi sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅganti āha **‘‘pariyāyoyeva ceso’’**ti. Nippariyāyato pana upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena tivaṅgikamevetaṃ hotīti āha **‘‘sampasādanaṃ pana ṭhapetvā’’**tiādi.

Dutiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Tatiyajjhānakathā

Virajjanaṃ virāgo. Taṃ pana virajjanaṃ nibbindanamukhena hīḷanaṃ vā tappaṭibaddharāgappahānaṃ vāti dassetuṃ **‘‘tassā pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā’’**ti vuttaṃ. **Ubhinnamantarā**ti pītiyā virāgāti imesaṃ dvinnaṃ padānaṃ antarā, majjheti attho. **Sampiṇḍanaṃ** samuccayo. **Maggo**ti upāyo. Dutiyajjhānassa hi paṭilābhaṃ vinā tatiyajjhānassa adhigamo na hotīti vitakkavicārānaṃ vūpasamo tatiyajjhānādhigamassa upāyo. **Tadadhigamāyā**ti tatiyamaggādhigamāya.

Upapattitoti samavāhitabhāvena patirūpato jhānupekkhāpi samavāhitameva antonītaṃ katvā pavattatīti āha **‘‘samaṃ passatī’’**ti. **Visadāyā**ti saṃkilesavigamena paribyattāya. **Vipulāyā**ti sātisayaṃ mahaggatabhāvappattito mahatiyā. **Thāmagatāyā**ti pītivigamena thirabhāvappattāya. Nanu cettha upekkhāvedanāva na sambhavati, tasmā kathamayaṃ tatiyajjhānasamaṅgī upekkhāya samannāgatattā ‘‘upekkhako’’ti vuccatīti ce? Na kevalaṃ vedanupekkhāva upekkhāti vuccati, atha kho aññāpi upekkhā vijjantīti dassento āha **‘‘upekkhā pana dasavidhā hotī’’**tiādi. Tattha (dha. sa. aṭṭha. 163; visuddhi. 1.84) ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno’’ti (a. ni. 6.1) evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana ‘‘upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī’’ti (dī. ni. 3.308) evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā ‘‘upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissita’’nti (ma. ni. 1.27; saṃ. ni. 5.182, 190-191) evamāgatā sahajātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana ‘‘kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karotī’’ti (a. ni. 3.103) evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā –

> ‘‘Kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti.
>
> ‘‘Katamā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti? Paṭhamajjhānapaṭilābhatthāya nīvaraṇe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, dutiyajjhānapaṭilābhatthāya vitakkavicāre paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, tatiyajjhānapaṭilābhatthāya pītiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, catutthajjhānapaṭilābhatthāya sukhadukkhe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, ākāsānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, viññāṇañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākāsānañcāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, ākiñcaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya viññāṇañcāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, nevasaññānāsaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, imā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti.
>
> ‘‘Katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Sotāpattimaggapaṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, sakadāgāmimaggapaalābhatthāya…pe… sakadāgāmiphalasamāpattatthāya…pe… anāgāmimaggapaṭilābhatthāya…pe… anāgāmiphalasamāpattatthāya…pe… arahattamaggapaṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, arahattaphalasamāpattatthāya…pe… suññatavihārasamāpattatthāya…pe… animittavihārasamaāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, imā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjantī’’ti (paṭi. ma. 1.57) –

Evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Tattha **nīvaraṇe paṭisaṅkhā**ti pañca nīvaraṇāni pahātabbabhāvena paṭisaṅkhāya, pariggahetvāti attho. **Santiṭṭhanā**ti nīvaraṇānaṃ pahānābhimukhībhūtattā tesaṃ pahānepi abyāpārabhāvūpagamanena majjhattatāya santiṭṭhanā. **Saṅkhārupekkhāsū**ti nīvaraṇappahāne byāpārākaraṇena nīvaraṇasaṅkhātānaṃ saṅkhārānaṃ upekkhanāsūti attho. Esa nayo **vitakkavicārā**dīsu **uppādā**dīsu ca. Tattha **uppāda**nti purimakammapaccayā khandhānaṃ idha uppattimāha. **Pavatta**nti tathāuppannassa pavattiṃ. **Nimitta**nti sabbampi tebhūmakaṃ saṅkhāragataṃ nimittabhāvena upaṭṭhānato. **Āyūhana**nti āyatiṃ paṭisandhihetubhūtaṃ kammaṃ. **Paṭisandhi**nti āyatiṃ upapattiṃ. **Gati**nti yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbatti**nti khandhānaṃ nibbattanaṃ. **Upapatti**nti vipākappavattiṃ. **Jāti**nti jarādīnaṃ paccayabhūtaṃ bhavapaccayā jātiṃ. **Jarāmaraṇā**dayo pākaṭā eva.

Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāñāṇassa visayavasena vuttā, sesā tesaṃ vevacanavasena. Nibbatti jātīti idañhi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanaṃ. Gati upapatti cāti idaṃ dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabbaṃ. Nanu cettha catūsu maggavāresu ‘‘uppāda’’ntiādīni pañca mūlapadāni, ‘‘gatī’’tiādīni dasa vevacanapadānīti pannarasa padāni vuttāni, chasu pana phalasamāpattivāresu pañca mūlapadāneva vuttāni, taṃ kasmāti ce? Saṅkhārupekkhāya tikkhabhāve sati kilesappahānasamatthassa maggassa sabbhāvato tassā tikkhabhāvadassanatthaṃ vevacanapadehi saha daḷhaṃ katvā mūlapadāni vuttāni, phalassa nirussāhabhāvena santasabhāvattā maggāyattattā ca mandabhūtāpi saṅkhārupekkhā phalassa paccayo hotīti dassanatthaṃ mūlapadāneva vuttānīti veditabbāni.

Tattha ‘‘sotāpattimaggapaṭilābhatthāyā’’tiādīsu catūsu maggavāresu suññatānimittappaṇihitamaggānaṃ aññataro vutto. ‘‘Sotāpattiphalasamāpattatthāyā’’tiādīsu catūsu phalavāresu pana appaṇihitaphalasamāpatti veditabbā. Kasmā? Suññatavihārasamāpattatthāya animittavihārasamāpattatthāyāti itarāsaṃ dvinnaṃ phalasamāpattīnaṃ visuṃ vuttattā. Aniccānupassanāvuṭṭhānavasena hi animittamaggo, tatheva phalasamāpattikāle animittaphalasamāpatti, dukkhānupassanāvuṭṭhānavasena appaṇihitamaggaphalasamāpattiyo, anattānupassanāvuṭṭhānavasaena suññatamaggaphalasamāpattiyo suttantanayena veditabbā. Evañca katvā suññatādivimokkhavasena magguppattihetubhūtā catasso, tathā appaṇihitaphalasamāpattiyā catasso, suññatavihāraanimittavihāravasena dveti dasa saṅkhārupekkhāvipassanāpaññā vuttā, samathasaṅkhārupekkhā pana appanāvīthiyā āsannapubbabhāge balappattaṃ bhāvanāmayañāṇaṃ.

Yā pana ‘‘yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagata’’nti (dha. sa. 150) evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā ‘‘yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhatī’’ti (ma. ni. 3.71; a. ni. 7.55) evamāgatā vicinane majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Tattha **yadatthi yaṃ bhūta**nti khandhapañcakaṃ, taṃ muñcitukamyatāñāṇena pajahati. **Upekkhaṃ paṭilabhatī**ti diṭṭhasovattikattayassa sappassa lakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa khandhapañcakassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkhaṃ paṭilabhatīti attho.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā sahajātānaṃ samappavattihetubhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā ‘‘upekkhako ca viharatī’’ti (dī. ni. 1.230; dha. sa. 163) evamāgatā aggasukhepi tasmiṃ apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana ‘‘upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhāna’’nti (dī. ni. 1.232; dha. sa. 165) evamāgatā sabbapaccanīkaparisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedena panassā ayaṃ bhedo ekassapi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā. Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ paviṭṭhaṃ sappaṃ ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā ‘‘sappo nu kho, no’’ti avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbematikassa ‘‘sappo, na sappo’’ti vicinane majjhattatā hoti, evameva yā āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṃ **vipassanupekkhā**. Yathā pana tassa purisassa ajapadena daṇḍena gāḷhaṃ sappaṃ gahetvā ‘‘kintāhaṃ imaṃ sappaṃ aviheṭhento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyya’’nti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhave passato saṅkhāraggahaṇe majjhattatā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā**. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanagahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnā. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññañca avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Imāsaṃ pana dasannampi upekkhānaṃ bhūmipuggalādivasena vibhāgo tattha tattha vuttanayeneva veditabboti dassento āha **‘‘evamayaṃ dasavidhāpī’’**tiādi. Tattha **bhūmipuggalacittārammaṇato**ti ‘‘chaḷaṅgupekkhā kāmāvacarā, brahmavihārupekkhā rūpāvacarā’’ti evamādinā **bhūmito**. ‘‘Chaḷaṅgupekkhā khīṇāsavasseva, brahmavihārupekkhā tiṇṇampi puthujjanasekkhāsekkhāna’’nti evamādinā **puggalato**. ‘‘Chaḷaṅgupekkhā somanassupekkhāsahagatacittasampayuttā’’tiādinā **cittato**. ‘‘Chaḷaṅgupekkhā chaḷārammaṇā, brahmavihārupekkhā dhammārammaṇā’’tiādinā **ārammaṇato**. **Khandhasaṅgahaekakkhaṇakusalattikasaṅkhepavasenā**ti ‘‘vedanupekkhā vedanākkhandhena saṅgahitā, itarā nava saṅkhārakkhandhenā’’ti **khandhasaṅgahavasena**. Chaḷaṅgupekkhā brahmavihārabojjhaṅgajhānapārisuddhitatramajjhattupekkhā ca atthato ekā, tasmā ekakkhaṇe tāsu ekāya sati na itarā, tathā saṅkhārupekkhāvipassanupekkhāpi veditabbā, vedanāvīriyupekkhānaṃ ekakkhaṇe siyā uppattīti evaṃ **ekakkhaṇavasena**. Chaḷaṅgupekkhā abyākatā, brahmavihārupekkhā kusalābyākatā, tathā sesā, vedanupekkhā pana siyā akusalāpīti evaṃ **kusalattikavasena**. Dasapetā saṅkhepato cattārova dhammā vīriyavedanātatramajjhattatāñāṇavasenāti evaṃ **saṅkhepavasena**.

Idāni idhādhippetāya jhānupekkhāya lakkhaṇādiṃ niddhāretvā dassento āha **‘‘lakkhaṇādito panā’’**tiādi. Tattha **anābhogarasā**ti paṇītasukhepi tasmiṃ avanatipaṭipakkhakiccāti attho. **Abyāpārapaccupaṭṭhānā**ti satipi sukhapāramippattiyaṃ tasmiṃ sukhe abyāvaṭā hutvā paccupatiṭṭhati, sampayuttānaṃ vā tattha abyāpāraṃ paccupaṭṭhapetīti attho. Sampayuttadhammānaṃ khobhaṃ uppilavañca āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtattā aparibyattaṃ tattha tatramajjhattatāya kiccaṃ, tadabhāvato idha paribyattanti āha **‘‘aparibyattakiccato’’**ti. Tenevāha ‘‘aparibyattaṃ hī’’tiādi.

Idāni sato ca sampajānoti ettha ‘‘vuccatī’’ti ajjhāharitabbaṃ. **Saratī**ti iminā ‘‘sato’’ti padassa kattusādhanatamāha. **Sampajānātī**ti sammadeva pajānāti. **Puggalenā**ti puggalādhiṭṭhānena. Saraṇaṃ cintanaṃ upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametissāti

saraṇalakkhaṇā. Sammussanapaṭipakkho asammussanaṃ kiccaṃ etissāti **asammussanarasā**. Kilesehi ārakkhā hutvā paccupatiṭṭhati, tato vā ārakkhaṃ paccupaṭṭhapetīti **ārakkhapaccupaṭṭhānā**. Asammuyhanaṃ sammadeva pajānanaṃ, sammohapaṭipakkho vā asammoho lakkhaṇametassāti **asammohalakkhaṇaṃ. Tīraṇaṃ** kiccassa pāragamanaṃ. **Pavicayo** vīmaṃsā. Kāmaṃ upacārajjhānādiṃ upādāya paṭhamadutiyajjhānānipi sukhumāneva, imaṃ pana uparimajjhānaṃ upādāya **''oḷārikattā pana tesaṃ jhānāna''**nti vuttaṃ, sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci ''bahucetasikatāyā''ti ca vadanti. **Bhūmiyaṃ viya purisassā**ti purisassa bhūmiyaṃ gati viyāti vuttaṃ hoti. **Gati sukhā hotī**ti tesu jhānesu gati sukhā hoti. **Abyattaṃ tattha satisampajaññakicca**nti ''idaṃ nāma dukkaraṃ karīyatī''ti vattabbassa abhāvato vuttaṃ. **Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā**ti ayamattho kāmaṃ dutiyajjhānepi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogībhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena sukhumatāya idha sātisayo satipaññābyāpāroti vuttaṃ **''purisassā''**tiādi. Dhenuṃ pivatīti **dhenupago,** dhenuyā khīraṃ pivantoti vuttaṃ hoti. **Punadeva pītiṃ upagaccheyyā**ti hānabhāgiyaṃ jhānaṃ siyā, dutiyajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha **''pītisampayuttameva siyā''**ti. **Idañca atimadhuraṃ sukha**nti tatiyajjhāne sukhaṃ sandhāyāha, atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. **Ida**nti ''sato sampajāno''ti padadvayaṃ.

Sukhañca kāyena paṭisaṃvedesinti ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṃvedanāti āha **''kiñcāpī''**tiādi. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, tasmā etamatthaṃ dassento ''sukhañca kāyena paṭisaṃvedesi''nti āhāti yojetabbaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – ''sukhaṃ vedayāmī''ti evamābhoge asatipi nāmakāyena cetasikasukhaṃ, kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhañca jhānasamaṅgī paṭisaṃvedetīti vuccatīti. **Tassā**ti jhānasamaṅgino. **Yaṃ vā ta**nti yaṃ vā taṃ yathāvuttaṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ. **Taṃsamuṭṭhānenā**ti tato samuṭṭhitena atipaṇītena rūpena assa jhānasamaṅgino rūpakāyo yasmā phuṭo, tasmā etamatthaṃ dassentoti sambandhitabbaṃ. **Yassā**ti rūpakāyassa. **Phuṭattā**ti byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭṭhasarīrassa tādise phoṭṭhabbe phuṭṭhe sukhaṃ uppajjati, evaṃ etehi jhānacittasamuṭṭhitehi rūpehi phuṭṭhasarīrassa. **Jhānā vuṭṭhitopī**ti jhānamhā vuṭṭhitopi. **Sukhaṃ paṭisaṃvedeyyā**ti cittasamuṭṭhitarūpehi avasesatisamuṭṭhitarūpasaṅghaṭṭanena uppannakāyaviññāṇena kāyikaṃ sukhaṃ paṭisaṃvedeyya. **Etamattha**nti vuttanayena cetasikakāyikasukhapaṭisaṃvedanasaṅkhātaṃ atthaṃ.

Yanti hetuatthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha **''yaṃjhānahetū''**ti. **Ācikkhantī**tiādīni padāni kittanatthānīti adhippāyenāha **''pasaṃsantīti adhippāyo''**ti. **Kintī**ti pasaṃsanākārapucchā. **Sukhapāramippatte**ti sukhassa paramaṃ pariyantaṃ patte. **Sukhābhisaṅgenā**ti sukhasmiṃ ālayena. Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajaññampi gahitaṃ hotīti idha pāḷiyaṃ satiyā eva gahitattā evaṃ upaṭṭhitassatitāya satimā icceva vuttaṃ, sampajānoti heṭṭhā vuttattā vā. **Asaṃkiliṭṭha**nti kilesehi asammissattā asaṃkiliṭṭhaṃ. Jhānakkhaṇe nippariyāyato cetasikasukhameva labbhatīti **''sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedetī''**ti vuttaṃ. **Tatiyanti gaṇanānupubbato tatiya**ntiādi heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Tatiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Catutthajjhānakathā

''Pubbevā''ti vuttattā **''kadā pana nesaṃ pahānaṃ hotī''**ti codanaṃ samuṭṭhāpetvā āha **''catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe''**ti. Evaṃ veditabbanti sambandho. **Pahānakkamena avuttāna**nti ettha **pahānakkamo** nāma pahāyakadhammānaṃ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne ''dukkhaṃ domanassaṃ sukhaṃ somanassa''nti vattabbaṃ siyā, kasmā ito aññathā vacananti āha **''indriyavibhaṅge''**tiādi. **Uddesakkamenā**ti ''sukhindriyaṃ dukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ domanassindriya''nti evaṃ pavattauddesakkamena.

Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho. **Kattha cuppannaṃ dukkhindriya**nti attano paccayehi uppannaṃ avikkhambhitaṃ dukkhindriyaṃ. **Kattha ca aparisesaṃ nirujjhatī**ti nirodhaṭṭhānaṃ nirodhakāraṇaṃ pucchati. Tena **katthā**ti pucchāya **etthā**ti vissajjanepi hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jhānānubhāvanimittañhi anuppajjantaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatīti vuttaṃ. **Atisayanirodho** suṭṭhu pahānaṃ ujupaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodho** pahānamattaṃ. **Nānāvajjane**ti yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo. Pītipharaṇenā**ti pītiyā pharaṇarasattā pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha **''sabbo kāyo sukhokkanto hotī''**ti. Paṇītarūpaphuṭṭhasarīrassa sukhokkantakāyattā kuto dukkhuppatti visamāsanupatāpādināti āha **''paṭipakkhena avihatattā''**ti. **Vitakkavicārapaccayepī**ti **pi**-saddo aṭṭhānappayutto, so ''pahīnassā''ti ettha ānetvā sambandhitabbo. **Pahīnassapi domanassindriyassā**ti idañca ''siyā uppattī''ti iminā sambandhitabbaṃ. **Eta**nti domanassindriyaṃ. ''Uppajjatī''ti iminā sambandho. ''Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi ūhaññī''ti vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. **Vitakkavicārabhāve**ti ettha ''uppajjati domanassindriya''nti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattī**ti tattha dutiyajjhānūpacāre assa pahīnassapi domanassindriyassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke vadanti ''tatthassa siyā uppattīti vadantena jhānalābhīnampi domanassuppatti atthīti dassitaṃ hoti, tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṃ pavattati, na cettha paṭṭhānapāḷiyā virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihīnajjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ domanassaṃ dassitaṃ, aparihīnajjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato jhānalābhīnaṃ sabbaso domanassaṃ nuppajjatīti ca na sakkā vattuṃ aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā, na heva kho so parihīnajjhāno ahosī''ti, taṃ ayuttaṃ anīvaraṇasabhāvassa domanassassa abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya, na ca uppajjati. Tathā hi āruppe kāmacchandanīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṃ uddhaccanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇantiādīsu byāpādakukkuccanīvaraṇāni anuddhaṭāni, na cettha anīvaraṇatāpariyāyo kāmacchandādīnampi anīvaraṇānaṃyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṃ pana vuttaṃ ''aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā''ti, tampi akāraṇaṃ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṃ tādisā naṃ appakasireneva paṭipākatikaṃ karontīti daṭṭhabbaṃ. ''Tatthassa siyā uppattī''ti idaṃ pana parikappanavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa appahīnabhāvadassanatthaṃ. Tathā hi vuttaṃ **''na tveva antoappanāya''**nti. Yadi pana tadā domanassaṃ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṃ. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā **''āsannattā''**ti vuttaṃ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyya vāti imamatthaṃ dassento **''appanāppattāyā''**tiādimāha. Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāharīti samānesi, saṅgahetvā abhāsīti attho. **Sukhumā**ti sukhadukkhāni viya anoḷārikattā avibhūtatāya sukhumā, tato eva anuminitabbasabhāvattā **dubbiññeyyā. Duṭṭhassā**ti duṭṭhapayogassa, duddamassāti attho. **Sakkā hoti esā gāhayitu**nti aññāpohananayena sakkā gāhayitunti adhippāyo. **Adukkhamasukhāya cetovimuttiyā**ti idameva catutthaṃ jhānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Paccayadassanattha**nti adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanatthaṃ. Tenāha **''dukkhappahānādayo hi tassā paccayā''**ti. **Dukkhappahānādayo**ti ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā. **Pahīnāti vuttā**ti ''pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā''ti (ma. ni. 3.147; saṃ. ni. 5.1021) vuttattā. **Etā**ti sukhādayo vedanā. **Sukhaṃ somanassassa paccayo**ti vasanagandhālepanapupphābharaṇasamālepanādinibbattaṃ kāyikasukhaṃ somanassassa paccayo. ''Sukhāya kho, āvuso visākha vedanāya, rāgānusayo anusetī''ti (ma. ni. 1.465) vacanato āha **''somanassaṃ rāgassa paccayo''**ti. ''Dukkhāya kho, āvuso visākha, vedanāya paṭighānusayo anusetī''ti vacanato vuttaṃ **''domanassaṃ dosassa paccayo''**ti. **Sukhādighātenā**ti sukhādīnaṃ pahānena.

Adukkhamasukhanti ettha na dukkhanti adukkhaṃ, dukkhavidūraṃ. Yasmā tattha dukkhaṃ natthi, tasmā vuttaṃ **''dukkhābhāvenā''**ti. **Asukha**nti etthāpi eseva nayo. **Etenā**ti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. **Paṭipakkhabhūta**nti idaṃ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṃ samatikkamavasena pattabbattā vuttaṃ, na kusalākusalānaṃ viya ujuvipaccanīkatāya. **Iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā**ti iṭṭhāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, iṭṭhāniṭṭhaviparītaṃ vā majjhattākārena anubhavanalakkhaṇā. Tato eva **majjhattarasā. Avibhūtapaccupaṭṭhānā**ti sukhadukkhāni viya na vibhūtākārā piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo viya tehi anumātabbāvibhūtākāropaṭṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro, so padaṭṭhānaṃ etissāti **sukhanirodhapadaṭṭhānā. Upekkhāsatipārisuddhi**nti purimapade uttarapadalopenetaṃ samāsapadanti āha **''upekkhāya janitasatipārisuddhi''**nti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampahaṃsanapaññā viya suparisuddhā suvisadā ca hotīti āha **''satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā na aññenā''**ti. Yadi tatramajjhattatā idha ''upekkhā''ti adhippetā, kathaṃ satiyeva pārisuddhāti vuttāti āha **''na kevala''**ntiādi. **Satisīsenā**ti satiṃ uttamaṅgaṃ katvā, padhānaṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Evamapi kasmā idheva sati ''upekkhāsatipārisuddhī''ti vuttāti anuyogaṃ sandhāya **''tattha kiñcāpī''**tiādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjamānāyapi tatramajjhattatāya paccanīkābhibhavanato sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṃsampayuttānaṃ tadabhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṃ upamāvasena dassetuṃ **''yathā panā''**tiādi vuttaṃ. **Sūriyappabhābhibhavā**ti sūriyappabhāya abhibhuyyamānattā. Atikkhatāya candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā saṅgayhatīti dassento **''sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā''**ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Catutthajjhānakathā niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathā

12. Rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ catubbidhampi arūpajjhānaṃ catutthajjhānasaṅgahamevāti āha **''cattāri jhānānī''**ti. Yuttaṃ tāva cittekaggatā bhavokkamanatthatā viya vipassanāpādakatāpi catunnaṃ jhānānaṃ sādhāraṇāti tesaṃ vasena ''cattāri jhānānī''ti vacanaṃ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catunnaṃ jhānānaṃ sādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānantveva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā ''tiṇehi bhattaṃ siddha''nti. Evañca katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Cittekaggatatthānī**ti ittasamādhatthāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetaṃ vuttaṃ. Tenāha **''ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā''**ti. **Bhavokkamanatthānī**ti bhavesu nibbattiatthāni. Sattāhaṃ nirodhasamāpattiyā samāpajjanato āha **''sattāhaṃ acittakā hutvā''**ti. Kasmā pana sattāhameva nirodhaṃ samāpajjantīti? Tathākālaparicchedakaraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ upādinnakappavattassa ekadivasaṃ bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Kā (visuddhi. 2.867-868) panāyaṃ nirodhasamāpatti nāma, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hotīti? Vuccate – tattha **kā panāyaṃ nirodhasamāpatti nāmā**ti yā anupubbanirodhavasena cittacetasikānaṃ dhammānaṃ appavatti. **Ke taṃ samāpajjanti**, **ke na samāpajjantī**ti sabbepi puthujjanasotāpannasakadāgāmino sukkhavipassakā ca anāgāmiarahanto na samāpajjanti, aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino khīṇāsavā ca samāpajjanti. **Kattha samāpajjantī**ti pañcavokārabhave. Kasmā? Anupubbasamāpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṃ uppattiyeva natthi, tasmā na sakkā tattha samāpajjituṃ. **Kasmā samāpajjantī**ti saṅkhārānaṃ pavattibhede ukkaṇṭhitvā ‘‘diṭṭhadhamme acittakā hutvā nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā’’ti. **Kathañcassā samāpajjanaṃ hotī**ti samathavipassanāvasena ussakkitvā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodhayato evamassā samāpajjanaṃ hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ patvā tiṭṭhati. Yopi vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasamāpattiṃ patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavaseneva ussakkitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodheti, so taṃ samāpajjatīti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro – idha bhikkhu nirodhaṃ samāpajjitukāmo paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Vipassanā ca panesā tividhā saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā phalasamāpattivipassanā nirodhasamāpattivipassanāti. Tattha **saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā** mandā vā tikkhā vā maggassa padaṭṭhānaṃ hotiyeva. **Phalasamāpattivipassanā** tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā. **Nirodhasamāpattivipassanā** pana nātimandanātitikkhā vaṭṭati, tasmā esa nātimandāya nātitikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati. Tato dutiyajjhānaṃ…pe… tato viññāṇañcāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Atha ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidhaṃ pubbakiccaṃ karoti nānābaddhaavikopanaṃ saṅghapatimānanaṃ satthupakkosanaṃ addhānaparicchedanti.

Tattha **nānābaddhaavikopana**nti yaṃ iminā bhikkhunā saddhiṃ ekābaddhaṃ na hoti, nānābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ pattacīvaraṃ vā mañcapīṭhaṃ vā nivāsagehaṃ vā aññaṃ vā pana yaṃ kiñci parikkhārajātaṃ, taṃ yathā na vikuppati, aggiudakavātacoraundūrādīnaṃ vasena na vinassati, evaṃ adhiṭṭhātabbaṃ. Tatridaṃ adhiṭṭhānavidhānaṃ ‘‘idañcidañca imasmiṃ sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena viddhaṃsatu, mā corehi harīyatu, mā undūrādīhi khajjatū’’ti. Evaṃ adhiṭṭhite taṃ sattāhaṃ tassa na koci parissayo hoti, anadhiṭṭhahato pana aggiādīhi nassati, idaṃ nānābaddhaavikopanaṃ nāma. Yaṃ pana ekābaddhaṃ hoti nivāsanapārupanaṃ vā nisinnāsanaṃ vā, tattha visuṃ adhiṭṭhānakiccaṃ natthi, samāpattiyeva naṃ rakkhati.

Saṅghapatimānananti bhikkhusaṅghassa patimānanaṃ udikkhanaṃ, yāva so bhikkhu āgacchati, tāva saṅghakammassa akaraṇanti attho. Ettha ca patimānanaṃ etassa na pubbakiccaṃ, patimānanāvajjanaṃ pana pubbakiccaṃ. Tasmā evaṃ āvajjitabbaṃ ‘‘sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne saṅgho apalokanakammādīsu kiñcideva kammaṃ kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī’’ti. Evaṃ katvā samāpanno hi tasmiṃ samaye vuṭṭhahatiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, saṅgho ce sannipatitvā taṃ apassanto ‘‘asuko bhikkhu kuhi’’nti pucchitvā ‘‘nirodhaṃ samāpanno’’ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti ‘‘taṃ pakkosāhī’’ti, athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā ‘‘saṅgho taṃ āvuso patimānetī’’ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃ garukā hi saṅghassa āṇā nāma, tasmā taṃ āvajjitvā yathā paṭhamameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

Satthupakkosananti idhāpi satthupakkosanāvajjanameva imassa pubbakiccaṃ, tasmā tampi evaṃ āvajjitabbaṃ. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Addhānaparicchedoti jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā bhikkhunā addhānaparicchedesu kusalena bhavitabbaṃ, ‘‘attano āyusaṅkhārā sattāhaṃ pavattissanti na pavattissantī’’ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, tassa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhituṃ na sakkoti, antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti, tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Avasesañhi anāvajjitumpi vaṭṭati, idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ. So evaṃ ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya idaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjati, athekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṃ phusati. Kasmā panassa dvinnaṃ cittānaṃ upari cittāni na pavattantīti? Nirodhassa payogattā. Idañhi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe katvā aṭṭhasamāpattiārohanaṃ anupubbanirodhassa payogo, na nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnaṃ cittānaṃ upari cittāni na pavattantīti.

Yasmā bodhisattena bodhimaṇḍupasaṅkamanato pubbepi carimabhave catutthajjhānaṃ nibbattitapubbaṃ, tadā pana taṃ nibbattitamattameva ahosi, na vipassanādipādakaṃ. Tasmā ‘‘bodhirukkhamūle nibbattita’’nti tato visesetvā vuttaṃ. **Vipassanāpādaka**nti vipassanārambhe vipassanāya pādakaṃ. **Abhiññāpādaka**nti etthāpi eseva nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanaṃ ahosi, na tato paraṃ uparimaggādhigamaphalasamāpattiabhiññāvaḷañjanādiatthaṃ. Abhisambodhisamadhigamato paṭṭhāya hi sabbaṃ ñāṇasamādhikiccaṃ ākaṅkhāmattapaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccasādhaka**nti anupubbavihārādisabbakiccasādhakaṃ.

Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakanti ettha vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā veditabbā. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ taṃpadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ abhisambodhi, tadadhigamasamakālameva ca bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesuṃ, catutthajjhānasannissayo ca maggādhigamoti.

‘‘Catutthaṃ jhānaṃ upasampajja vihāsi’’nti vatvā ‘‘so’’ti vuttattā āha **‘‘so aha’’**nti. **Evaṃ samāhite**ti ettha **evaṃ**-saddo heṭṭhā jhānattayādhigamapaṭipāṭisiddhassa catutthajjhānasamādhānassa nidassanatthoti āha **‘‘evanti catutthajjhānakkamanidassanameta’’**nti. Catutthajjhānassa tassa ca adhigamamaggassa nidassanaṃ, yena samādhānānukkamena catutthajjhānasamādhi laddho, tadubhayanidassananti attho. Tenāha **‘‘iminā…pe… vuttaṃ hotī’’**ti. Tattha **iminā kamenā**ti iminā paṭhamajjhānādhigamādinā kamena. Yadipi ‘‘eva’’nti idaṃ āgamanasamādhinā saddhiṃ catutthajjhānasamādhānaṃ dīpeti, satipārisuddhisamādhi eva pana iddhiyā adhiṭṭhānabhāvato padhānanti āha **‘‘catutthajjhānasamādhinā samāhite’’**ti. Sabbapaccanīkadhammupakkilesaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhānaṃ taṃsampayuttā ca dhammā suparisuddhā suvisadā ca honti, satisīsena pana tattha desanā katāti āha **‘‘upekkhāsatipārisuddhibhāvena parisuddhe’’**ti, upekkhāya janitasatipārisuddhisambhavenāti attho. Parisuddhiyā eva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātatā sudhantasuvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viyāti āha **‘‘parisuddhattāyeva pariyodāte, pabhassareti vuttaṃ hotī’’**ti.

Sukhādīnaṃ paccayānaṃ ghātenāti sukhasomanassānaṃ dukkhadomanassānañca yathākkamaṃ rāgadosapaccayānaṃ vikkhambhanena. ‘‘Sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa paccayo, domanassaṃ dosassā’’ti vuttaṃ. Yathā rāgādayo cetaso malāsucibhāvena ‘‘aṅgaṇānī’’ti vuccanti, evaṃ upagantvā kilesanaṭṭhena upakkilesāti āha **‘‘anaṅgaṇattā eva ca vigatupakkilese’’**ti. Tenāha **‘‘aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissatī’’**ti, vibādhīyati upatāpīyatīti attho. **Subhāvitattā**ti paguṇabhāvāpādanena suṭṭhu bhāvitattā. Tenāha **‘‘vasībhāvappatte’’**ti, āvajjanādinā pañcadhā cuddasavidhena vā paridamanena vasaṃ vattituṃ upagateti attho. **Vase vattamānañhi cittaṃ mudūti vuccatī**ti vase vattamānaṃ cittaṃ paguṇabhāvāpattiyā suparimadditaṃ viya cammaṃ suparikammakatā viya ca lākhā mudūti vuccati. **Kammakkhame**ti vikubbanādiiddhikammakkhame. **Tadubhaya**nti mudutākammaniyadvayaṃ.

Nāhantiādīsu (a. ni. aṭṭha. 1.1.1) **na**-kāro paṭisedhattho. **Aha**nti satthā attānaṃ niddisati. **Bhikkhave**ti bhikkhū ālapati. **Añña**nti idāni vuccamānacittato aññaṃ. **Ekadhammampī**ti ekampi sabhāvadhammaṃ. Na samanupassāmīti sambandho. Ayañhettha attho – ahaṃ, bhikkhave, sabbaññutaññāṇena olokentopi aññaṃ ekadhammampi na samanupassāmi, yaṃ vasībhāvāpādanena bhāvitaṃ tathā punappunaṃ karaṇena bahulīkataṃ evaṃ savisesamudubhāvappattiyā mudu kammakkhamatāya kammaniyañca hoti yathā idaṃ cittanti. **Idaṃ citta**nti ca attano tesañca paccakkhatāya evamāha.

Yathā yathāvuttā parisuddhatādayo na vigacchanti, evaṃ subhāvitaṃ cittaṃ tattha avaṭṭhitaṃ idha ‘‘ṭhitaṃ āneñjappatta’’nti ca vuttanti āha **‘‘etesu parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā ṭhite, ṭhitattāyeva āneñjappatte’’**ti. Yathā mudukammaññatā vasībhāvappattiyā lakkhīyati, evaṃ vasībhāvappattipi mudukammaññatāhi lakkhīyatīti **‘‘mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā ṭhite’’**ti vuttaṃ. Yathā hi kāraṇena phalaṃ niddhārīyati, evaṃ phalenapi kāraṇaṃ niddhārīyatīti niccalabhāvena avaṭṭhānaṃ āneñjappattiyā ca sampayuttadhammesu thirabhāvena paṭipakkhehi akammaniyatāya ca sambhavataṃ saddhādibalānaṃ ānubhāvena hotīti āha **‘‘saddhādīhi pariggahitattā āneñjappatte’’**ti.

Idāni saṅkhepato vuttamevatthaṃ vivarituṃ **‘‘saddhāpariggahitaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **saddhāpariggahita**nti evaṃ subhāvitaṃ vasībhāvappattaṃ cittaṃ ekaṃsena abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya saṃvattatīti evaṃ pavattāya saddhāya pariggahitaṃ yathāvuttasaddhābalena upatthambhitaṃ. **Assaddhiyenā**ti tappaṭipakkhena assaddhiyena hetunā. **Na iñjatī**ti na calati na kampati, aññadatthu uparivisesāvahabhāveneva tiṭṭhati. **Vīriyapariggahita**ntiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **vīriyapariggahita**nti vasībhāvāpādanaparidamanasādhanena vīriyena upatthambhitaṃ. **Satipariggahita**nti yathāvutte bhāvanābahulīkāre asammosādikāya kusalānañca dhammānaṃ gatiyo samanvesamānāya satiyā upatthambhitaṃ. **Samādhipariggahita**nti tattheva avikkhepasādhanena samādhānena upatthambhitaṃ. **Paññāpariggahita**nti tassā eva bhāvanāya upakārānupakāradhammānaṃ pajānanalakkhaṇāya paññāya upatthambhitaṃ. **Obhāsagata**nti ñāṇobhāsasahagataṃ. Obhāsabhūtena hi yathāvuttasamādhānasaṃvaddhitena ñāṇena saṃkilesapakkhaṃ yāthāvato passanto tato utrāsanto ottappanto taṃ abhibhavati, na tena abhibhuyyati. Tenāha **‘‘kilesandhakārena na iñjatī’’**ti. Etena ñāṇapariggahitaṃ hirottappabalaṃ dasseti. **Aṭṭhaṅgasamannāgata**nti catutthajjhānasamādhinā samāhitatā parisuddhatā pariyodātatā anaṅgaṇatā vigatupakkilesatā mudubhāvo kammaniyatā āneñjappattiyā ṭhitatāti imehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ. Atha vā samāhitassa cittassa imāni aṅgānīti ‘‘samāhite’’ti imaṃ aṅgabhāvena aggahetvā ṭhitiāneñjappattiyo visuṃ gahetvā yathāvuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgatanti attho daṭṭhabbo. **Abhinīhārakkhama**nti iddhividhādiatthaṃ abhinīhārakkhamaṃ tadabhimukhakaraṇayoggaṃ. Tenāha **‘‘abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāyā’’**ti.

Kāmaṃ nīvaraṇāni vikkhambhetvā eva paṭhamajjhānasamadhigamo, vitakkādivūpasamā eva ca dutiyajjhānādisamadhigamo, tathāpi na tathā te tehi dūrībhūtā, apetā vā yathā catutthajjhānato, tasmā cetaso malīnabhāvasaṅkhobhauppilābhāvakarehi nīvaraṇādīhi suṭṭhu vimuttiyā tassa parisuddhipariyodātatā ca vuttāti āha **''nīvaraṇa…pe… pariyodāte''**ti. **Jhānapaṭilābhapaccanīkāna**nti ettha **ācariyadhammapālattherena** ''jhānapaṭilābhapaccayāna''nti pāṭhaṃ gahetvā ''jhānapaṭilābhapaccanīkāna''nti ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. Vuttañhi tena –

> **''Jhānapaṭilābhapaccayāna**nti jhānapaṭilābhahetukānaṃ jhānapaṭilābhaṃ nissāya uppajjanakānaṃ. **Pāpakāna**nti lāmakānaṃ. **Icchāvacarāna**nti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ 'aho vata mameva satthā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyā'tiādinayappavattānaṃ mānamāyāsāṭheyyādīnaṃ. **Abhijjhādīna**nti **ādi-**saddenapi tesaṃyeva saṅgaho. Abhijjhā cettha paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā mānādayo ca tadekaṭṭhā daṭṭhabbā jhānapaṭilābhapaccayānanti anuvattamānattā. Vikkhambhaneyyā pana nīvaraṇaggahaṇena gahitā. Kathaṃ pana paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā idha vigacchantīti? 'Sabbe kusalā dhammā sabbākusalānaṃ paṭipakkhā'ti sallekhapaṭipattivasena evaṃ vuttaṃ jhānassa aparāmaṭṭhabhāvadassanato. Ye panettha 'icchāvacarānaṃ abhijjhādīna'nti imehi padehi kopaappaccayakāmarāgabyāpādādayo gahitāti adhippāyena 'jhānapaṭilābhapaccayāna'nti pāṭhaṃ paṭikkhipitvā 'jhānapaṭilābhapaccanīkāna'nti pāṭhoti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ tathā pāṭhasseva abhāvato, jhānapaṭilābhapaccanīkā ca nīvaraṇā ceva tadekaṭṭhā ca, tesaṃ dūrībhāvaṃ vatvā puna tesaṃyeva abhāvavigamacodanāya ayujjamānattā. Nanu ca anaṅgaṇasuttavatthasuttesu ayamattho labbhati oḷārikānaṃyeva pāpadhammānaṃ tattha adhippetattāti. Saccametaṃ, idha pana adhigatacatutthajjhānassa vasena vuttattā sukhumāyeva te gahitā, aṅgaṇupakkilesatāsāmaññena panettha suttānaṃ apadisanaṃ. Tathā hi 'suttānusārenā'ti vuttaṃ, na pana suttavasenā''ti.

Avassañcetamevaṃ sampaṭicchitabbaṃ adhigatajjhānānampi kesañci icchāvacarānaṃ pavattisabbhāvatoti. Teneva **ācariyadhammapālattherena** ''jhānapaṭilābhapaccayāna''nti pāṭhaṃ gahetvā ''jhānapaṭilābhapaccanīkāna''nti ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. **Mahāgaṇṭhipade** visuddhimaggassa **sīhaḷagaṇṭhipadepi** ca ''jhānapaṭilābhapaccayāna''nti imasseva pāṭhassa attho vutto, tasmā ayameva pāṭho gahetabbo, atthopi cettha yathāvuttanayeneva veditabbo. Tena ''icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopaappaccayānanti attho''ti ayampi pāṭho ayuttoyevāti gahetabbaṃ, tatoyeva ca **visuddhimagge** ayaṃ pāṭho sabbena sabbaṃ na dassitoti.

Iddhipādakabhāvūpagamanenāti iddhiyā pādakabhāvassa padaṭṭhānabhāvassa upagamanena. **Bhāvanāpāripūriyā**ti ito paraṃ kattabbassa abhāvavasena abhinīhārakkhamabhāvanāya paripuṇṇattā. **Paṇītabhāvūpagamanenā**ti tato eva padhānabhāvaṃ nītatāya uttamaṭṭhena atittikaraṭṭhena ca paṇītabhāvassa upagamanena. Ubhayañcetaṃ bhāvanāya ṭhitiyā kāraṇavacanaṃ, paripuṇṇāya bhāvanāya paṇītabhāvappattiyā ṭhiteti. **Āneñjappatte**ti idaṃ ṭhitiyā visesanaṃ. Tenāha **''yathā āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhite''**ti. Imasmiṃ pakkhe ''ṭhite āneñjappatte''ti ubhayamekaṃ aṅgaṃ, ''samāhite''ti pana idampi ekamaṅgaṃ. Tenevassa paṭhamavikappato visesaṃ sandhāyāha **''evampi aṭṭhaṅgasamannāgata''**nti.

Pubbenivāsaṃ anussarati, tassa vā anussaraṇaṃ **pubbenivāsānussati** taṃnissayādipaccayabhūtaṃ paṭicca uppajjanato. **Pubbenivāsānussatimhi yaṃ ñāṇaṃ tadatthāyā**ti saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto pubbenivāsaṃ tāva dassetvā tattha satiñāṇāni dassetuṃ **''pubbenivāso''**tiādimāha. Tattha ''pubbe''ti idaṃ padaṃ ''ekampi jāti''ntiādivacanato atītabhavavisayaṃ idhādhippetanti āha **''atītajātīsū''**ti. **Nivāsa**saddo kammasādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthīti āha **''nivutthakkhandhā''**ti. Nivutthatā cettha santāne pavattatā, tathābhūtā ca te anu anu bhūtā jātā pavattā, tattha uppajjitvā vigatā ca hontīti āha **''nivutthāti ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā''**ti. Evaṃ sasantatipariyāpannadhammavasena nivāsasaddassa atthaṃ vatvā idāni avisesena vattuṃ **''nivutthadhammā vā nivutthā''**ti vatvā taṃ vivarituṃ **''gocaranivāsenā''**tiādi vuttaṃ. Gocarabhūtāpi hi gocarāsevanāya āsevitā ārammaṇakaraṇavasena anubhūtā nivutthā nāma honti. Te pana duvidhā saparaviññāṇagocaratāyāti ubhayepi te dassetuṃ **''attano''**tiādi vuttaṃ. Tattha **''attano viññāṇena viññātā''**ti vatvā **''paricchinnā''**ti vacanaṃ ye te gocaranivāsena nivutthadhammā, na te kevalaṃ viññāṇena viññātamattā, atha kho yathā pubbe nāmagottavaṇṇaliṅgāhārādīhi visesehi paricchedakārikāya paññāya paricchijja gahitā, tathevetaṃ ñāṇaṃ paricchijja gaṇhātīti imassa atthassa dīpanatthaṃ vuttaṃ. Paraviññāṇaviññātāpi vā nivutthāti sambandho. Na kevalaṃ attanova viññāṇena, atha kho paresaṃ viññāṇena viññātāpīti attho. Idhāpi ''paricchinnā''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ, paresampi vā viññāṇena viññātā paricchinnāti. Tassa ca gahaṇe payojanaṃ vuttanayeneva vattabbaṃ.

Te ca kho yasmā atītāsu eva jātīsu aññehi viññātā paricchinnā, te ca parinibbutāpi honti, yehi te viññātā, tesaṃ tadā vattamānasantānānusārena tesampi atīte pavatti viññāyatīti sikhāppattaṃ pubbenivāsānussatiñāṇassa visayabhūtaṃ pubbenivāsaṃ dassetuṃ **''chinnavaṭumakānussaraṇādīsū''**ti vuttaṃ. Chinnavaṭumakā sammāsambuddhā, tesaṃ anussaraṇaṃ **chinnavaṭumakānussaraṇaṃ**. ''Ādisaddena paccekabuddhabuddhasāvakānussaraṇāni gayhantī''ti keci vadanti. Chinnavaṭumakā pana sabbeva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutā chinnasaṃsāramaggattā, tesaṃ anussaraṇaṃ nāma tesaṃ paṭipattiyā anussaraṇaṃ. Sā pana paṭipatti saṅkhepato chaḷārammaṇaggahaṇalakkhaṇāti tāni idha paraviññāṇaviññātaggahaṇena gahitāni. Tasmā purimāsu jātīsu attano viññāṇena aviññātānaṃ parinibbutānaṃ sabbesampi buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ anussaraṇaṃ chinnavaṭumakānussaraṇanti veditabbaṃ. **Ādi-**saddena panettha purimāsu jātīsu attano viññāṇena aviññātānaṃ aparinibbutānampi vattamānakkhandhapaṭipāṭiyā agantvā sīhokkantikavasena anussaraṇaṃ gahitaṃ, ime pana yathāvuttachinnavaṭumakānussaraṇādayo buddhānaṃyeva labbhanti. Na hi atīte buddhā bhagavanto evaṃ vipassiṃsu, evaṃ maggaṃ bhāvesuṃ, phalanibbānāni sacchākaṃsu, evaṃ veneyye vinesunti ettha sabbathā aññesaṃ ñāṇassa gati atthīti. Ye pana purimāsu jātīsu attanova viññāṇena viññātā, te parinibbutepi khandhapaṭibaddhattā sāvakā anussarantiyeva. Yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussatīti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Abhinīhari**nti cittaṃ jhānārammaṇato apanetvā pubbenivāsābhimukhaṃ pesesiṃ, pubbenivāsaninnaṃ pubbenivāsapoṇaṃ pubbenivāsapabbhāraṃ akāsinti attho.

Pāḷiyaṃ ''abhininnāmesi''nti uttamapurisappayogattā ''so''ti ettha ahaṃsaddo ānetvā vuccamāno tadattho pākaṭo hotīti **''so aha''**nti vuttaṃ. **Anekavidha**nti nānābhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena bahuvidhaṃ. **Pakārehī**ti nāmagottādiākārehi saddhiṃ. Sahayoge cetaṃ karaṇavacanaṃ. **Pavattita**nti desanāvasena pavattitaṃ. Tenāha **''saṃvaṇṇita''**nti, vitthāritanti attho. **Nivāsa**nti antogadhabhedasāmaññavacanametanti te bhede byāpanicchāvasena saṅgahetvā dassento **''tattha tattha nivutthasantāna''**nti āha. **Anugantvā anugantvā**ti ñāṇagatiyā anugantvā anugantvā. **Anudevā**ti anu eva, da-kāro padasandhivasena āgato. ''Abhininnāmesi''nti vatvā ''anussarāmī''ti vuttattā cittassa abhinīhārasamanantarabhāvasaraṇaṃ anusaddo dīpetīti āha **''citte abhininnāmitamatte eva sarāmīti dassetī''**ti. **Parikammaṃ vattabbaṃ siyā**ti ''pubbenivāsaṃ anussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantena rahogatena paṭisallīnena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni samāpajjitvā abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā''ti evamādinā pubbenivāsañāṇassa parikammabhūtaṃ pubbakaraṇaṃ vattabbaṃ bhaveyya.

Āraddhappakāradassanattheti anussarituṃ āraddhassa pubbenivāsassa pabhedadassanatthe. **Ekampi jāti**nti ekampi bhavaṃ. So hi ekakammanibbatto ādānanikkhepaparicchinno antogadhadhammappabhedo khandhappabandho idha ''jātī''ti adhippeto jāyatīti jātīti katvā. Tenāha **''ekampi...pe... khandhasantāna''**nti. **Parihāyamāno**ti khīyamāno vinassamāno. **Kappo**ti asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kālo, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa parihāni veditabbā. **Vaḍḍhamāno vivaṭṭakappo**ti etthāpi eseva nayo. Yo pana ''kālaṃ khepeti, kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā''ti (jā. 1.2.190) ādīsu kālassapi khayo vuccati, so idha nādhippeto aniṭṭhappasaṅgato. Saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ saṃvaṭṭo, saṃvaṭṭato uddhaṃ tathāṭhāyī **saṃvaṭṭaṭṭhāyī**. **Tammūlakattā**ti taṃpubbakattā. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ, vaḍḍhanaṃ vā **vivaṭṭo**.

Tejena saṃvaṭṭo **tejosaṃvaṭṭo**. **Saṃvaṭṭasīmā**ti saṃvaṭṭanamariyādā. **Saṃvaṭṭatī**ti vinassati. **Sadā**ti sabbakālaṃ, tīsupi saṃvaṭṭakālesūti attho. **Ekaṃ buddhakkhetta**nti idha yaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃ niyametvā dassetuṃ **''buddhakkhettaṃ nāma tividha''**ntiādi vuttaṃ. Yattake ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiñāṇādiñāṇānubhāvo puññaphalasamuttejito saraseneva parijambhati, taṃ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhettaṃ nāmāti āha **''jātikkhettaṃ dasasahassacakkavāḷapariyanta''**nti. **Ānubhāvo pavattatī**ti idha iddhimā cetovasippatto āṇākkhettapariyāpanne yattha katthaci cakkavāḷe ṭhatvā attano atthāya parittaṃ katvā tattheva aññaṃ cakkavāḷaṃ gatopi kataparitto eva hotīti katvā vuttaṃ. Atha vā tattha ekasmiṃ cakkavāḷe ṭhatvā sabbasattānaṃ atthāya paritte kate āṇākkhette sabbasattānaṃ abhisambhuṇātveva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṃ sampaṭicchitabbatoti vuttaṃ ''ānubhāvo pavattatī''ti. **Yaṃ yāvatā vā pana ākaṅkheyyāti vutta**nti yaṃ visayakkhettaṃ sandhāya ekasmiṃyeva khaṇe sarena abhiviññāpanaṃ attano rūpadassanañca paṭijānantena bhagavatā ''yāvatā vā pana ākaṅkheyyā''ti vuttaṃ. **Yatthā**ti yasmiṃ padese anantāparimāṇe visayakkhette. **Yaṃ yaṃ ākaṅkhati, taṃ taṃ anussaratī**ti ākaṅkhamattapaṭibaddhavuttitāya buddhañāṇassa yaṃ yaṃ anussarituṃ icchati, taṃ taṃ anussarati. **Ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassatī**ti iminā tiriyato saṃvaṭṭamānaparicchedo vutto. **Saṇṭhahanta**nti vivaṭṭamānaṃ jāyamānaṃ. **Tassa vināso ca saṇṭhahanañca visuddhimagge vutta**nti amhehipi heṭṭhā ''lokavidū''ti imassa atthasaṃvaṇṇanādhikāre pasaṅgato vuttattā idha na vuccati.

Evaṃ pasaṅgena saṃvaṭṭādike pakāsetvā idāni yathādhigataṃ tesaṃ anussaraṇākāraṃ dassetuṃ **''ye panete saṃvaṭṭavivaṭṭā vuttā''**tiādimāha. Tattha **etesū**ti niddhāraṇe bhummaṃ saṃvaṭṭavivaṭṭakappasamudāyato anekesaṃ saṃvaṭṭakappādīnaṃ niddhāriyamānattā. **Amumhi saṃvaṭṭakappe**ti ettha **vā**-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. Tena ca aniyamatthena itarāsaṃ asaṅkhyeyyānampi saṅgaho siddhoti. Atha vā **amumhi saṃvaṭṭakappe**ti idaṃ saṃvaṭṭakappassa ādito pāḷiyaṃ gahitattā vuttaṃ. Tatthāpi hi imassa katipayakālaṃ bhavādīsu saṃsaraṇaṃ upalabbhatīti. Saṃvaṭṭakappe vā vattamāne yesu bhavādīsu imassa upapatti ahosi, taṃdassanametaṃ daṭṭhabbaṃ. **Bhave vā**tiādīsu kāmādibhave vā aṇḍajādiyoniyā vā devādigatiyā vā nānattakāyanānattasaññīādiviññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā khattiyādisattanikāye vā. Yasmā idaṃ bhagavato vasena pubbenivāsānussatiñāṇaṃ āgataṃ, tasmā tasseva nāmādivasena atthaṃ yojetvā dassento āha **''evaṃnāmoti vessantaro vā jotipālo vā''**tiādi. **Sālimaṃsodanāhāro vā**ti gihikālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Pavattaphalabhojano vā**ti tāpasādikālaṃ sandhāya. **Pavattaphalabhojano**ti sayampatitaphalāhāro. **Sāmisanirāmisādippabhedāna**nti ettha **sāmisā** gehassitasomanassādayo, **nirāmisā** nekkhammassitasomanassādayo. **Ādi**-saddena vivekajasamādhijasukhādīnaṃ saṅgaho.

Heṭṭhā sāmaññato vuttamevatthaṃ vibhajitvā dassetukāmo **''atha vā''**tiādimāha. Tattha **amutrāsi**nti sāmaññaniddesoyaṃ, byāpanicchālopo vā, amutra amutra āsinti vuttaṃ hoti. **Anupubbena ārohantassa yāvadicchakaṃ anussaraṇa**nti ettha **ārohantassā**ti paṭilomato ñāṇena pubbenivāsaṃ ārohantassa. **Paṭinivattantassā**ti pubbenivāsaṃ anussaraṇavasena yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa. **Paccavekkhaṇa**nti anussaritānussaritassa paccavekkhaṇaṃ. **Tasmā**ti vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasanaṃ, paṭinivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṃ hoti. **Idhūpapattiyā**ti idha carimabhave upapattiyā. **Anantara**nti atītānantaramāha. **Amutrā**ti amukasmiṃ bhaveti attho. **Udapādi**nti uppajjiṃ. **Tāhi devatāhī**ti tusitadevatāhi. **Ekagotto**ti tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyosānāvatthāyaṃ devalokūpapattijanakaṃ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena **''dukkhaṃ pana saṅkhāradukkhamattamevā''**ti vuttaṃ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṃ pubbanimittuppattikālādīsu aniṭṭhārammaṇasamāyogo hotiyevāti ''kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī''ti na sakkā vattuṃ, dhammānaṃ uppādanirodhasaṅkhāradukkhanti veditabbaṃ. **Sattapaññāsa…pe… pariyanto**ti idaṃ manussavassagaṇanāvasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇanāya pana catusahassameva.

Itīti vuttatthanidassanametaṃ, tañca kho yathārahato, na yathānupubbatoti dassento **''nāmagottavasenā''**tiādimāha. **Uddisīyatī**ti disvāva aviññeyyattā ''ayaṃ ko nāmo''ti pucchite ''tisso gotamo''ti nāmagottena uddisīyati. **Vaṇṇādīhī**ti vaṇṇāhāravedayitāyuparicchedehi. **Sāmotī**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena evamādievaṃpakāranānattatoti dassitaṃ hoti. **Nāmagottaṃ uddeso**ti uddisīyati satto etenāti uddeso nāmagottaṃ. **Itare ākārā**ti ākarīyati disvāva satto viññāyati etehīti itare vaṇṇādayo ākārā. **''No ca kho avisesenā''**ti saṅkhepato vuttamevatthaṃ vitthārena dassento āha **''titthiyā hī''**tiādi. Tattha **titthiyā**ti aññatitthiyā. Te pana kammavādino kiriyavādino tāpasādayo. Yasmā titthiyānaṃ **brahmajālā**dīsu cattālīsāya eva saṃvaṭṭavivaṭṭānaṃ anussaraṇaṃ āgataṃ, tasmā **''na tato para''**nti vatvā tattha kāraṇaṃ vadanto **''dubbalapaññattā''**tiādimāha. Tena vipassanābhiyogo pubbenivāsānussatiñāṇassa visesakāraṇanti dasseti. Tatoyeva ca balavapaññattā ṭhapetvā aggasāvakamahāsāvake itare pakatisāvakā kappasatampi kappasahassampi anussarantiyevāti daṭṭhabbaṃ. Teneva vuttaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 2.402) ''pakatisāvakā kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva balavapaññattā''ti. **Ettako hi tesaṃ abhinīhāro**ti kappānaṃ satasahassampi tadadhikaṃ ekaṃ dve ca asaṅkhyeyyānīti kālavasena evaṃparimāṇo yathākkamaṃ tesaṃ mahāsāvakaaggasāvakapaccekabuddhānaṃ puññañāṇābhinīhāro, sāvakapaccekabodhipāramitā siddhā. Yadi bodhisambhārasambharaṇakālaparicchinno tesaṃ tesaṃ ariyānaṃ abhiññāñāṇavibhavo, evaṃ sante buddhānampissa paricchedatā āpannāti āha **''buddhānaṃ pana paricchedo natthī''**ti. ''Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇa''nti (paṭi. ma. 3.5) vacanato sabbaññutaññāṇassa viya buddhānaṃ abhiññāñāṇānampi savisaye paricchedo nāma natthīti tattha yaṃ yaṃ ñātuṃ icchanti, taṃ taṃ jānanti eva. Atha vā satipi kālaparicchede kāraṇūpāyakosallapariggahādinā sātisayattā mahābodhisambhārānaṃ paññāpāramitāya pavattiānubhāvassa paricchedo nāma natthi, kuto taṃnibbattānaṃ abhiññāñāṇānanti āha **''buddhānaṃ pana paricchedo natthī''**ti. Atīte ''ettakānaṃ kappānaṃ asaṅkhyeyyānī''ti evaṃ kālaparicchedo natthi anāgate anāgataṃsañāṇassa viya. Tenāha **''yāva icchanti tāva sarantī''**ti.

Evaṃ pañcannaṃ janānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ kālavibhāgato dassetvā idāni ārammaṇaggahaṇavasenassa pavattivisesaṃ dassento **''titthiyā cā''**tiādimāha. **Khandhapaṭipāṭimeva sarantī**ti ettha **khandhapaṭipāṭi** khandhānaṃ anukkamo, sā ca kho cutito paṭṭhāya uppaṭipāṭivasena. Keci panettha ''iriyāpathapaṭipāṭi khandhapaṭipāṭī''ti vadanti. Vuttamevatthaṃ byatirekato vibhāvento āha **''paṭipāṭiṃ muñcitvā''**tiādi. Tattha **cutipaṭisandhivasenā**ti attano parassa vā tasmiṃ tasmiṃ attabhāve cutiṃ disvā antarā kiñci anāmasitvā paṭisandhiyā eva gahaṇavasena. Yathā pana andhā yaṭṭhiṃ amuñcitvā gacchanti, evaṃ te khandhapaṭipāṭiṃ amuñcitvāva sarantīti āha **''tesañhi andhānaṃ viya icchitappadesokkamanaṃ natthī''**ti. **Sāvakā**ti pakatisāvakāpi mahāsāvakāpi aggasāvakāpi sāmaññato vuttā. Pakatisāvakāpi hi khandhapaṭipāṭiyāpi anussaranti, cutipaṭisandhivasenapi saṅkamanti balavapaññattā, tathā asītimahāsāvakā. Dvinnaṃ pana aggasāvakānaṃ khandhapaṭipāṭikiccaṃ natthi. Ekassa attabhāvassa cutiṃ disvā paṭisandhiṃ passanti, puna aparassa cutiṃ disvā paṭisandhinti evaṃ cutipaṭisandhivasenapi saṅkamantā gacchanti. Yathā nāma saradasamaye ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṃ supākaṭameva hotīti lokasiddhametaṃ. Siyā pana tassa sukhumataratirokuṭṭādibhedassa rūpagatassa agocaratā, na tveva buddhānaṃ ñātuṃ icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho taṃ ñāṇālokena obhāsitaṃ hatthatale āmalakaṃ viya supākaṭaṃ suvibhūtameva hoti, tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattāti āha **''buddhā panā''**tiādi.

Tattha **sīhokkantavasenā**ti sīhagatipatanavasena. **Yaṃ yaṃ ṭhānaṃ ākaṅkhantī**ti yasmiṃ kappe yasmiṃ bhave yaṃ yaṃ ṭhānaṃ jānituṃ icchanti. **Taṃ sabbaṃ sarantiyevā**ti ñātuṃ icchitaṃ taṃ sabbaṃ sarantiyeva, na na saranti. Buddhānañhi neva khandhapaṭipāṭikiccaṃ, na ca cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccaṃ atthi. Tesañhi anekāsu kappakoṭīsu heṭṭhā vā upari vā yaṃ yaṃ ṭhānaṃ icchanti, taṃ taṃ pākaṭameva hoti. Tasmā yathā peyyālapāḷiṃ paṭhantā ''paṭhamaṃ jhānaṃ…pe… pañcamaṃ jhāna''ntiādipariyosānameva gaṇhantā saṅkhipitvā sajjhāyanti, na anupadaṃ, evaṃ anekāpi kappakoṭiyo peyyālapāḷiṃ viya saṅkhipitvā yaṃ yaṃ icchanti, tattha tattheva ñāṇena okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evaṃ gacchantānañca tesaṃ ñāṇaṃ yathā nāma katavālavedhiparicayassa sarabhaṅgasadisassa dhanuggahassa khitto saro antarantarā rukkhalatādīsu asajjamāno lakkheyeva patati na sajjati na virajjhati, evaṃ antarantarāsu jātīsu na sajjati na virajjhati, asajjamānaṃ avirajjhamānaṃ icchiticchitaṭṭhānaṃyeva gaṇhāti.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṃ pubbenivāsantveva saṅgahitānīti āha **''kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsa''**nti. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamo viya tamoti āha **''sveva moho''**tiādi. **Obhāsakaraṇaṭṭhenā**ti kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ obhāsakaraṇaṃ, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṃ pasaṃsāvacana**nti paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. **Avijjā vihatā**ti etena vijānanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Kasmā? Yasmā vijjā uppannā**ti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvaye**ti iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṃ atidisati. Kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṃ ātāpoti āha **''vīriyātāpena ātāpino''**ti, vīriyavatoti attho. **Pesitacittassā**ti yathādhippetatthasiddhiṃ pativissaṭṭhacittassa. **Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato**ti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. **Padhānānuyogassā**ti sammappadhānamanuyuttassa. Sesamettha uttānattā vuttanayattā ca suviññeyyameva.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuñāṇakathā

13. **Cutiyā**ti cavane. **Upapāte**ti upapajjane. Samīpatthe cetaṃ bhummavacanaṃ, cutikkhaṇasāmantā upapattikkhaṇasāmantā cāti vuttaṃ hoti. Tathā hi vakkhati ''ye pana āsannacutikā''tiādi. **Yena ñāṇenā**ti yena dibbacakkhuñāṇena. Dibbacakkhuñāṇeneva hi sattānaṃ cuti ca upapatti ca ñāyati. **Parikammaṃ vattabbaṃ siyā**ti ''dibbacakkhuñāṇaṃ uppādetukāmena ādikammikena kulaputtena kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā tejokasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ālokakasiṇanti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātabbaṃ, upacārajjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabba''ntiādinā dibbacakkhuñāṇassa parikammaṃ vattabbaṃ bhaveyya.

So ahanti so katacittābhinīhāro ahaṃ. **Dibbasadisattā**ti divi bhavanti dibbaṃ, devānaṃ pasādacakkhu, tena dibbena cakkhunā sadisattāti attho. **Dibbasadisattā**ti ca hīnūpamādassanaṃ devatānaṃ dibbacakkhutopi imassa mahānubhāvattā. Idāni taṃ dibbasadisattaṃ vibhāvetuṃ **''devatānañhī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sucaritakammanibbatta**nti saddhābahulatāvisuddhadiṭṭhitāānisaṃsadassāvitādisampattiyā suṭṭhu caritattā sucaritena devūpapattijanakena puññakammena nibbattaṃ. **Pittasemharuhirādīhī**ti **ādi-**saddena vātarogādīnaṃ saṅgaho. **Apalibuddha**nti anupaddutaṃ. Pittādīhi anupaddutattā kammassa ca uḷāratāya upakkilesavimutti veditabbā. Upakkilesadosarahitañhi kammaṃ tiṇādidosarahitaṃ viya sassaṃ uḷāraphalaṃ anupakkiliṭṭhaṃ hoti. Kāraṇūpacārena cassa phalaṃ tathā voharīyati yathā ''sukkaṃ sukkavipāka''nti. **Dūrepī**ti **pi-**saddena sukhumassapi ārammaṇassa sampaṭicchanasamatthataṃ saṅgaṇhāti. **Pasādacakkhū**ti catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādalakkhaṇaṃ cakkhu. **Vīriyabhāvanābalanibbatta**nti vīriyārambhavaseneva ijjhanato sabbāpi kusalabhāvanā vīriyabhāvanā, padhānasaṅkhārasamannāgatā vā iddhipādabhāvanā visesato vīriyabhāvanā, tassā ānubhāvena nibbattaṃ vīriyabhāvanābalanibbattaṃ. Ñāṇamayaṃ cakkhu **ñāṇacakkhu. Tādisamevā**ti upakkilesavimuttatāya dūrepi sukhumassapi ārammaṇassa sampaṭicchanasamatthatāya ca taṃsadisameva.

Dibbavihāravasena paṭiladdhattāti dibbavihārasaṅkhātānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena paṭiladdhattā. Iminā kāraṇavasenassa dibbabhāvamāha. **Dibbavihārasannissitattā**ti aṭṭhaṅgasamannāgamena ukkaṃsagataṃ pādakajjhānasaṅkhātaṃ dibbavihāraṃ sannissāya pavattattā, dibbavihārapariyāpannaṃ vā attanā sampayuttaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ nissāya paccayabhūtaṃ sannissitattāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ālokapariggahena mahājutikattāpi dibba**nti kasiṇālokānuggahena pattabbattā sayaṃ ñāṇālokapharaṇabhāvena ca mahājutikabhāvatopi dibbanti attho. Mahājutikampi hi dibbanti vuccati ''dibbamidaṃ byamha''ntiādīsu. **Mahāgatikattā**ti mahanīyagamanattā, vimhayanīyappavattikattāti attho. Vimhayanīyā hissa pavatti tirokuṭṭādigatarūpadassanato. **Taṃ sabba**nti ''heṭṭhā vuttaṃ atthapañcakamapekkhitvā vutta''nti vadanti. Keci pana ''jutigatiatthesupi saddavidū divusaddaṃ icchantīti mahājutikattā mahāgatikattāti idameva dvayaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā 'saddasatthānusārena veditabba'nti idaṃ dibbati jotayatīti dibbaṃ, dibbati gacchati asajjamānaṃ pavattatīti dibbanti imamatthaṃ dassetuṃ vutta''nti vadanti. **Ācariyadhammapālatthero** pana –

> ''Dibbacakkhulābhāya yogino parikammakaraṇaṃ tappaṭipakkhābhibhavassa atthato tassa vijayicchā nāma hoti, dibbacakkhulābhī ca iddhimā devatānaṃ vacanagahaṇakkhamanadhammadānavasena mahāmoggallānattherādayo viya dānaggahaṇalakkhaṇe vohāre ca pavatteyyāti evaṃ vihāravijayicchāvohārajutigatisaṅkhātānaṃ atthānaṃ vasena imassa abhiññāñāṇassa dibbacakkhubhāvasiddhito saddavidū ca tesu eva atthesu divusaddaṃ icchantīti 'taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabba'nti vutta''nti –

Āha.

Dassanaṭṭhenāti rūpadassanabhāvena. Cakkhunā hi sattā rūpaṃ passanti. Yathā maṃsacakkhu viññāṇādhiṭṭhitaṃ samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya pavattati, na tathā idaṃ. Idaṃ pana sayameva tato sātisayaṃ cakkhukiccakārīti āha **''cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhū''**ti. **Diṭṭhivisuddhihetuttā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **''yo hī''**tiādi vuttaṃ. **Ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhātī**ti parato uppattiyā adassanato ''etthe vāyaṃ satto ucchinno, evamitarepī''ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. **Navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhātī**ti jhānalābhī adhiccasamuppanniko viya gaṇhāti. Yathā hi so asaññasattā cavitvā idhūpapanno pabbajito samāno abhiññālābhī hutvā pubbenivāsaṃ anussaranto idhūpapattimeva disvā tato paraṃ asaññabhave uppattiṃ anussaritumasakkonto ''ahaṃ adhiccasamuppanno pubbe nāhosiṃ, somhi etarahi ahutvā sattatāya pariṇato, sesāpi sattā tādisāyevā''ti abhinavasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti, evamayampi upapātamattameva disvā cutiṃ apassanto navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti.

Idāni aññathāpi visuddhikāraṇaṃ dassento āha **‘‘ekādasaupakkilesavirahato vā’’**tiādi. **Yathāhā**ti upakkilesasutte āgatapāḷiṃ nidasseti. Tattha hi anuruddho nandiyo kimiloti ime tayo kulaputte āmantetvā dhammaṃ dassentena ‘‘anuruddhā tumhe kiṃ imehi na āluḷissanti, ahampi imehi upādāya ekādasahi upakkilesehi āluḷitapubbo’’ti dassetuṃ –

> ‘‘Ahampi sudaṃ anuruddhā pubbeva sambodhā anabhisambuddho bodhisattova samāno obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpāna’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘vicikicchā kho me udapādi, vicikicchādhikaraṇañca me samādhi cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, sohaṃ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissatī’ti.
>
> ‘‘So kho ahaṃ anuruddhā appamatto ātāpī pahitatto viharanto obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca rūpāna’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘amanasikāro kho me udapādi, amanasikārādhikaraṇañca pana me samādhi cavi, samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, sohaṃ tathā karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro’’’ti –

Ādinā (ma. ni. 3.241) desanaṃ ārabhitvā idaṃ vuttaṃ ‘‘so kho ahaṃ anuruddhā vicikicchā cittassa upakkilesoti iti viditvā’’tiādi.

Tattha (ma. ni. aṭṭha. 3.241) **vicikicchā**ti mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni passantassa ‘‘idaṃ nu kho ki’’nti uppannā vicikicchā. Manasikāravasena pana me rūpāni upaṭṭhahiṃsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī bhavati, taṃ tuṇhībhāvappattiṃ sandhāyāha **‘‘amanasikāro’’**ti. **Thinamiddha**nti kiñci amanasikarontassa uppannaṃ thinamiddhaṃ. Tathābhūtassa hi savipphārikamanasikārassa abhāvato thinamiddhaṃ uppajjati. **Chambhitatta**nti thinamiddhaṃ vinodetvā yathāraddhamanasikāravasena himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasaajagarādayo passantassa uppannaṃ chambhitattaṃ. **Uppila**nti ‘‘mayā diṭṭhabhayaṃ pakatiyā cakkhuviññāṇena olokiyamānaṃ na passati, adiṭṭhe parikappitasadise kiṃnāma bhaya’’nti bhayassa vinodanavasena cintentassa attano paccavekkhaṇākosallaṃ nissāya uppannaṃ uppilāvitattaṃ. **Duṭṭhulla**nti kāyālasiyaṃ. ‘‘Mayā thinamiddhaṃ chambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ gāḷhaṃ vīriyaṃ paggahitaṃ, tena me uppilasaṅkhātā cittasamādhidūsitā gehassitā balavapīti uppannā’’ti vīriyaṃ sithilaṃ karontassa hi kāyaduṭṭhullaṃ kāyadaratho kāyālasiyaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti ‘‘mama vīriyaṃ sithilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppanna’’nti puna vīriyaṃ paggaṇhato uppannaṃ accāraddhavīriyaṃ. **Atilīnavīriya**nti ‘‘mama vīriyaṃ paggaṇhato evaṃ jāta’’nti puna vīriyaṃ sithilayato uppannaṃ atilīnavīriyaṃ. **Abhijappā**ti devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṅghaṃ passato uppannā taṇhā. ‘‘Evaṃ me hotū’’ti hi abhinivisanavasena jappatīti abhijappā, taṇhā. **Nānattasaññā**ti ‘‘mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā, nānāvidhaṃ rūpaṃ manasikāraṃ karissāmī’’ti kālena devalokābhimukhaṃ kālena manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto uppannā nānattasaññā, nānatte nānāsabhāve saññāti nānattasaññā. **Atinijjhāyitatta**nti ‘‘mayhaṃ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā aniṭṭhaṃ vā ekajātikameva rūpaṃ manasi karissāmī’’ti tathā manasikaroto uppannaṃ rūpānaṃ atinijjhāyitattaṃ, ativiya uttari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ atinijjhāyitattaṃ. **Obhāsa**nti parikammasamuṭṭhitaṃ obhāsaṃ. **Na ca rūpāni passāmī**ti parikammobhāsamanasikārappasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Rūpāni hi kho passāmī**ti tena parikammobhāsena pharitvā ṭhitaṭṭhāne dibbacakkhuno visayabhūtāni rūpagatāni passāmi.

Evamādīti **ādi-**saddena –

> ‘‘Kevalampi rattiṃ kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yvāhaṃ obhāsañhi kho sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi, rūpāni kho passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattiṃ kevalampi divaṃ kevalampi rattindiva’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘yasmiñhi kho ahaṃ samaye rūpanimittaṃ amanasikaritvā obhāsanimittaṃ manasi karomi. Obhāsañhi kho tasmiṃ samaye sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi. Yasmiṃ panāhaṃ samaye obhāsanimittaṃ amanasikaritvā rūpanimittaṃ manasi karomi. Rūpāni hi kho tasmiṃ samaye passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattiṃ kevalampi divaṃ kevalampi rattindiva’’nti (ma. ni. 3.243) –

Evamādipāḷiṃ saṅgaṇhāti.

Manussānaṃ idanti mānusakaṃ, manussānaṃ gocarabhūtaṃ rūpārammaṇaṃ. Tadaññassa pana dibbatirokuṭṭasukhumādibhedassa rūpassa dassanato atikkantamānusakaṃ. Evarūpaṃ tañca manussūpacāraṃ atikkantaṃ nāma hotīti āha **‘‘manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanenā’’**ti. Tattha **manussūpacāra**nti manussehi upacaritabbaṭṭhānaṃ, pakatiyā cakkhudvārena gahetabbaṃ visayanti adhippāyo. Evaṃ visayamukhena dassetvā idāni visayimukhena dassetuṃ **‘‘mānusakaṃ vā’’**tiādi vuttaṃ. Tatthāpi maṃsacakkhātikkamo tassa kiccātikkameneva daṭṭhabbo. **Dibbena cakkhunā**ti dibbacakkhuñāṇenapi daṭṭhuṃ na sakkā khaṇassa atiittaratāya atisukhumatāya kesañci rūpassa, apica dibbacakkhussa paccuppannaṃ rūpārammaṇaṃ, tañca purejātapaccayabhūtaṃ, na ca āvajjanaparikammehi vinā mahaggatassa pavatti atthi, nāpi uppajjamānameva rūpaṃ ārammaṇapaccayo bhavituṃ sakkoti, bhijjamānaṃ vā, tasmā cutūpapātakkhaṇe rūpaṃ dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkāti suvuttametaṃ.

Yadi dibbacakkhuñāṇaṃ rūpārammaṇameva, atha kasmā ‘‘satte passāmī’’ti vuttanti? Yebhuyyena sattasantānagatarūpadassanato evaṃ vuttaṃ. Sattagahaṇassa vā kāraṇabhāvato vohāravasena vuttantipi vadanti. Te cavamānāti adhippetāti sambandho. **Evarūpe**ti na cutūpapātakkhaṇasamaṅginoti adhippāyo. Mohūpanissayaṃ nāma kammaṃ nihīnaṃ nihīnaphalaṃ hotīti āha **‘‘mohanissandayuttattā’’**ti. Mohūpanissayatā ca kusalakammassa pubbabhāge mohappavattibahulatāya veditabbā. Tāya pana mohappavattiyā saṃkiliṭṭhaṃ kusalakammaṃ nihīnameva jātiādiṃ nipphādetīti nihīnajātiādayo mohassa nissandaphalānīti āha **‘‘hīnānaṃ jātikulabhogādīna’’**ntiādi. **Hīḷite**ti garahite. **Ohīḷite**ti visesato garahite. **Uññāte**ti lāmakabhāvena ñāte. **Avaññāte**ti visesato lāmakabhāvena vidite. **Amohanissandayuttattā**ti ettha amoho sampayuttavasena pubbabhāgavasena ca pavatto kathito, tena ca tihetukapaṭisandhike dasseti. **Tabbiparīte**ti tassa hīḷitādibhāvassa viparīte, ahīḷite anohīḷite anuññāte anavaññāte cittīkateti attho.

Suvaṇṇeti sundaravaṇṇe. **Dubbaṇṇe**ti asundaravaṇṇe. Sā panāyaṃ suvaṇṇadubbaṇṇatā yathākkamaṃ kammassa adosadosūpanissayatāya hotīti āha **‘‘adosanissandayuttattā’’**tiādi. Adosūpanissayatā ca kammassa mettādīhi paribhāvitasantānappavattiyā veditabbā. **Abhirūpe virūpe**ti idaṃ saṇṭhānavasena vuttaṃ. Saṇṭhānavacanopi hi vaṇṇasaddo hoti ‘‘mahantaṃ hatthivaṇṇaṃ abhinimminitvā’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.138) viya. Paṭhamaṃ vutto pana attho vaṇṇavaseneva vutto. Sundaraṃ gatiṃ gatā sugatāti āha **‘‘sugatigate’’**ti, sugatiṃ upapanneti attho. Alobhajjhāsayā sattā vadaññū vigatamaccherā alobhūpanissayena kammunā sugatā samiddhā hontīti āha **‘‘alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane’’**ti. Dukkhaṃ gatiṃ gatā duggatāti āha **‘‘duggatigate’’**ti. Lobhajjhāsayā sattā luddhā maccharino lobhūpanissayena kammunā duggatā durūpā hontīti āha **‘‘lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne’’**ti. **Upacita**nti phalāvahabhāvena kataṃ. Yathā katañhi kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. **Cavamānetiādīhi dibbacakkhukiccaṃ vutta**nti visayamukhena visayibyāpāramāha. **Purimehī**ti ‘‘dibbena cakkhunā’’tiādīni padāni sandhāya vuttaṃ. **Ādīhī**ti ettha **ca**-saddo luttaniddiṭṭho, tasmā ‘‘dibbena…pe… passāmī’’ti imehi ‘‘cavamāne’’tiādīhi ca dibbacakkhukiccaṃ vuttanti attho. **Iminā pana padenā**ti ‘‘yathākammūpage satte pajānāmī’’ti iminā vākyena. Pajjati ñāyati attho imināti hi padaṃ vākyaṃ.

Mahantaṃ dukkhamanubhavamāneti ettha dibbacakkhuñāṇena rūpaṃ disvā tesaṃ dukkhānubhavanaṃ kāmāvacaracitteneva jānātīti veditabbaṃ. **So**ti nerayikasatte paccakkhato disvā ṭhito dibbacakkhuñāṇalābhī. **Evaṃ manasi karotī**ti tesaṃ nerayikānaṃ nirayasaṃvattanikassa kammassa ñātukāmatāvasena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikammavasena manasi karoti. **Kiṃ nu kho**tiādi manasikāravidhidassanaṃ. Evaṃ pana parikammaṃ katvā pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitassa taṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā āvajjanaṃ uppajjati, tasmiṃ niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti. Yesaṃ purimāni tīṇi cattāri vā parikammaupacārānulomagotrabhunāmakāni kāmāvacarāni, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ, tattha yaṃ tena appanācittena saddhiṃ uppannaṃ ñāṇaṃ, taṃ yathākammūpagañāṇanti veditabbaṃ. **‘‘Visuṃ parikammaṃ natthī’’**ti idaṃ pana dibbacakkhuñāṇena vinā yathākammūpagañāṇassa visuṃ parikammaṃ natthīti adhippāyena vuttaṃ. Evañcetaṃ icchitabbaṃ, aññathā yathākammūpagañāṇassa mahaggatabhāvo eva na siyā. Devānaṃ dassanepi eseva nayo. Nerayikadevaggahaṇañcettha nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Ākaṅkhamāno hi dibbacakkhulābhī aññagatikesupi evaṃ paṭipajjatiyeva. Tathā hi vakkhati ‘‘apāyaggahaṇena tiracchānayoniṃ dīpetī’’tiādi, ‘‘sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī’’ti ca. Taṃ nirayasaṃvattaniyakammaṃ ārammaṇametassāti **taṃkammārammaṇaṃ. Phārusakavanādīsū**ti **ādi**-saddena cittalatāvanādīnaṃ saṅgaho.

Yathā cimassāti yathā ca imassa yathākammūpagañāṇassa visuṃ parikammaṃ natthi, evaṃ anāgataṃsañāṇassapīti visuṃ parikammābhāvañca nidasseti. Tattha kāraṇamāha **‘‘dibbacakkhupādakāneva hi imānī’’**ti. Tatrāyamadhippāyo – yathā dibbacakkhulābhī nirayādiabhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayikādike satte disvā tehi pubbe āyūhitaṃ nirayasaṃvattaniyādikaṃ kammaṃ tādisena samādānena tajjena ca manasikārena parikkhate citte yāthāvato jānāti, evaṃ yassa yassa sattassa samanantaraṃ anāgataṃ attabhāvaṃ ñātukāmo, taṃ taṃ odissa ālokaṃ vaḍḍhetvā tena tena atīte etarahi vā āyūhitaṃ tassa nibbattakaṃ kammaṃ yathākammūpagañāṇena disvā tena tena nibbattetabbaṃ anāgataṃ attabhāvaṃ ñātukāmo tādisena samādānena tajjena ca manasikārena parikkhate citte yāthāvato jānāti. Esa nayo tato paresupi attabhāvesu. Etaṃ anāgataṃsañāṇaṃ nāma. Yasmā etaṃ dvayaṃ dibbacakkhuñāṇe sati eva sijjhati, nāsati. Tena vuttaṃ **‘‘imāni dibbacakkhunā saheva ijjhantī’’**ti.

Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritanti kāyena duṭṭhu caritaṃ, kāyato vā uppannaṃ kilesapūtikattā duṭṭhu caritaṃ kāyaduccaritanti evaṃ yathākkamaṃ yojetabbaṃ. **Kāyo**ti cettha copanakāyo adhippeto. Kāyaviññattivasena pavattaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ kāyaduccaritaṃ. Yasmiṃ santāne kammaṃ katupacitaṃ, asati āhārupacchede vipākārahasabhāvassa avigacchanato so tena sahitoyevāti vattabboti āha **‘‘samannāgatāti samaṅgībhūtā’’**ti. **Anatthakāmā hutvā**ti etena mātāpitaro viya puttānaṃ, ācariyupajjhāyā viya ca nissitakānaṃ atthakāmā hutvā garahakā upavādakā na hontīti dasseti. **Guṇaparidhaṃsanenā**ti vijjamānānaṃ guṇānaṃ viddhaṃsanena, vināsanenāti attho. Nanu ca antimavatthunāpi upavādo guṇaparidhaṃsanamevāti? Saccametaṃ, guṇāti panettha jhānādivisesā uttarimanussadhammā adhippetāti sīlaparidhaṃsanaṃ visuṃ gahitaṃ. Tenāha **‘‘natthi imesaṃ samaṇadhammo’’**tiādi. **Samaṇadhammo**ti ca sīlasaṃyamaṃ sandhāya vadati. **Jānaṃ vā**ti yaṃ upavadati, tassa ariyabhāvaṃ jānanto vā. **Ajānaṃ vā**ti ajānanto vā. Jānanājānanañcettha appamāṇaṃ, ariyabhāvo eva pamāṇaṃ. Tenāha **‘‘ubhayathāpi ariyūpavādova hotī’’**ti. ‘‘Ariyoti pana ajānato aduṭṭhacittasseva tattha ariyaguṇabhāvaṃ pavedentassa guṇaparidhaṃsanaṃ na hotīti tassa ariyūpavādo natthī’’ti vadanti. **Bhāriyaṃ kamma**nti ānantariyasadisattā bhāriyaṃ kammaṃ, satekicchaṃ pana hoti khamāpanena, na ānantariyaṃ viya atekicchaṃ.

Tassa ca āvibhāvatthanti bhāriyādisabhāvassa pakāsanatthaṃ. **Taṃ jigucchī**ti taṃ theraṃ, taṃ vā kiriyaṃ jigucchi. **Aticchāto**ti ativiya khudābhibhūto. **Mahallako**ti samaṇānaṃ sāruppamasāruppaṃ, lokasamudācāramattaṃ vā na jānātīti adhippāyena vuttattā guṇaparidhaṃsanena garahatīti veditabbaṃ. **Amhākaṃ lajjitabbakaṃ akāsī**ti ‘‘samaṇena nāma evaṃ kata’’nti vutte mayaṃ sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkomāti adhippāyo. Jānanto eva thero **‘‘atthi te āvuso imasmiṃ sāsane patiṭṭhā’’**ti pucchi. Itaropi saccābhisamayo sāsane patiṭṭhāti āha **‘‘sotāpanno aha’’**nti. Thero taṃ karuṇāyamāno **‘‘khīṇāsavo tayā upavadito’’**ti attānaṃ āvi akāsi. **Tenassa taṃ pākatikaṃ ahosī**ti tena assa taṃ kammaṃ maggāvaraṇaṃ nāhosīti adhippāyo. Pubbeva pana sotāpannattā apāyagāmīnaṃ suppahīnabhāvato saggāvaraṇamassa kātumasamatthameva taṃ kammaṃ. **Attanā vuḍḍhataro hotī**ti ettha ‘‘ukkuṭikaṃ nisīditvā khamāpetabbo’’ti **visuddhimagge** vuttaṃ. Sotāpannasakadāgāmino dosenapi nakkhamanti, sesaariyā vā tassa atthakāmā hutvā āyatiṃ saṃvaraṇatthāya na khamāpeyyunti āha **‘‘sace so nakkhamatī’’**ti. **Attanā vuḍḍhataro hoti, ṭhitakenevā**ti etthāpi ‘‘ukkuṭikaṃ nisīditvā’’ti **visuddhimagge** (visuddhi. 2.411) vuttaṃ. Evañhi tattha vuttaṃ –

> ‘‘Sace disāpakkanto hoti, sayaṃ vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantuṃ, na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmiṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesaṃ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhesu vuttanayeneva paṭipajjitvā ‘ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, khamatu me so āyasmā’ti vatvā khamāpetabbaṃ. Sammukhā akhamantepi etadeva kātabba’’nti.

Idaṃ pana parampi tattha (visuddhi. 2.411) vuttaṃ –

> ‘‘Sace ekacārikabhikkhu hoti, nevassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā ‘ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me anussarato anussarato vippaṭisāro hoti, kiṃ karomī’ti vattabbaṃ. So vakkhati ‘tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā’ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggahetvā ‘khamatū’ti vattabba’’nti.

Parinibbutamañcaṭṭhānanti pūjākaraṇaṭṭhānaṃ sandhāyāha. **Pākatikameva hotī**ti evaṃ kate attano cittaṃ pasīdatīti taṃ kammaṃ saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇañca na hotīti adhippāyoti keci vadanti. **Cariyāpiṭake mātaṅgacaritasaṃvaṇṇanāyaṃ** (cariyā. aṭṭha. 2.64) –

> ‘‘Pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakammaabhisapasaṅkhātaṃ pharusavacanaṃ saṃyuttaṃ mahāsattassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsayapharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ. Khamāpite pana mahāsatte payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajji ahosikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā’’ti –

Ācariyadhammapālattherena vuttattā evaṃ khamāpite taṃ kammaṃ payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā ahosikammabhāvena avipākadhammataṃ āpannanti neva saggāvaraṇaṃ na mokkhāvaraṇañca hotīti evamettha attho gahetabbo.

Viparītaṃ dassanametesanti **viparītadassanā**. Samādātabbaṭṭhena samādānāni, kammāni samādānāni yesaṃ te kammasamādānā, micchādiṭṭhivasena kammasamādānā **micchādiṭṭhikammasamādānā,** hetuatthaṃ vā antogadhaṃ katvā micchādiṭṭhivasena pare kammesu samādāpakā **micchādiṭṭhikammasamādānā**. Tayimaṃ atthaṃ dassento **‘‘micchādiṭṭhivasenā’’**tiādimāha. Ye ca…pe… samādapenti, tepi micchādiṭṭhikammasamādānāti yojetabbaṃ. **Sīlasampanno**tiādi paripakkindriyassa maggasamaṅgino vasena vuttaṃ, aggamaggaṭṭhe pana vattabbameva natthi. Atha vā aggamaggapariyāpannā eva sīlādayo veditabbā. Aggamaggaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṃsikā aññārādhanā, itaresaṃ anekaṃsikā. **Añña**nti arahattaṃ. **Evaṃsampadamida**nti ettha sampajjanaṃ sampadā, nipphatti, evaṃ avirajjhanakanipphattikanti attho, yathā taṃ avassambhāvī, evamidampīti vuttaṃ hoti. Yathā hi maggānantaraṃ avirajjhitvāva phalaṃ nibbattaṃ, evametaṃ imassapi puggalassa cutianantaraṃ avirajjhitvāva niraye paṭisandhi hotīti dasseti. Sakalasmiñhi buddhavacane na imāya upamāya gāḷhataraṃ katvā vuttaupamā atthi. **Taṃ vācaṃ appahāyā**tiādīsu (ma. ni. aṭṭha. 1.149) ariyūpavādaṃ sandhāya ‘‘puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmī’’ti vadanto vācaṃ pajahati nāma, ‘‘puna evarūpaṃ cittaṃ na uppādessāmī’’ti cintento cittaṃ pajahati nāma, ‘‘puna evarūpiṃ diṭṭhiṃ na gaṇhissāmī’’ti pajahanto diṭṭhiṃ pajahati nāma. Tathā akaronto neva pajahati na paṭinissajjati. **Yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye**ti yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṃ niraye ṭhapitoyeva, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho. Tatrāyaṃ yutti – nirayūpago ariyūpavādī tadādāyakassa avijahanato seyyathāpi micchādiṭṭhīti. Ettha ca ‘‘taṃ vācaṃ appahāyā’’ti evamādivacanena tadādāyakassa appahāneneva ariyūpavādo antarāyiko anatthāvahova, pahānena pana accayaṃ desetvā khamāpanena na antarāyiko anatthāvaho yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti. Micchādiṭṭhivasena akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthi, yato saṃsārakhāṇubhāvopi nāma hotīti āha **‘‘micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjānī’’**ti.

‘‘Ucchinnabhavanettiko, bhikkhave, tathāgatassa kāyo tiṭṭhati (dī. ni. 1. 147), ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpa’’nti ca evamādīsu viya idha **kāya-**saddo khandhapañcakavisayoti āha **‘‘kāyassa bhedāti upādinnakkhandhapariccāgā’’**ti. Avītarāgassa maraṇato paraṃ nāma bhavantarūpādānamevāti āha **‘‘paraṃ maraṇāti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe’’**ti. Yena tiṭṭhati, tassa upacchedeneva kāyo bhijjatīti āha **‘‘kāyassa bhedāti jīvitindriyassa upacchedā’’**ti. Eti imasmā sukhanti ayo, puññanti āha **‘‘puññasammatā ayā’’**ti. Āyanti etasmā sukhānīti āyo, puññakammādīnaṃ sukhasādhanaṃ. Tenāha **‘‘sukhānaṃ vā āyassa abhāvā’’**ti. **Vivasā**ti kammassa vase vattanato attano vase vattituṃ na sakkontīti vigato vaso etesanti vivasā, avasavattinoti attho. Iyati assādīyatīti ayo, assādoti āha **‘‘assādasaññito ayo’’**ti.

Nāgarājādīnanti **ādi-**saddena supaṇṇādīnaṃ saṅgaho. **Asurasadisa**nti petāsurasadisaṃ. **So hī**ti so asurakāyo. **Sabbasamussayehī**ti sabbehi sampattisamussayehi, sabbasampattirāsitoti vuttaṃ hoti. **Vuttavipariyāyenā**ti ‘‘suṭṭhu caritaṃ, sobhanaṃ vā caritaṃ anavajjattāti sucarita’’ntiādinā kāyaduccaritenātiādīnaṃ padānaṃ vuttassa atthassa vipariyāyena. ‘‘Ito bho sugatiṃ gacchā’’ti (itivu. 83) vacanato manussagatipi sugatiyevāti āha **‘‘sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī’’**ti. Sesamettha vuttanayattā uttānatthato ca suviññeyyameva.

Dibbacakkhuñāṇakathā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañāṇakathā

14. **Vipassanāpādaka**nti vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca cintāmayañāṇasaṃvaddhitattā sayambhūñāṇabhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaddhitattā paropadesasambhūtā. Sā ‘‘ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā’’tiādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesaṃ tesaṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhāva **visuddhimagge** nānānayato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatikoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānānayaṃ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgañāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ gacchantaṃ paramagambhīraṃ saṇhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāñāṇaṃ hoti. Yaṃ aṭṭhakathāsu mahāvajirañāṇanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatikoṭisatasahassapabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ satthu vaḷañjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro **paramatthamañjusāyaṃ** visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ uddesato dassito, atthikehi tato gahetabbo.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhayo ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti dassento **‘‘tatra cetaṃ ñāṇa’’**nti vatvā **khaye**ti ca ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento **‘‘tappariyāpannattā’’**ti āha. **Idaṃ dukkha**nti dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkha**nti tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhiyyo**ti anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha **‘‘sabbampi dukkhasacca’’**ntiādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmiṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha **‘‘yathābhūtaṃ abbhaññāsi’’**nti. **Nibbattika**nti nipphādentaṃ. **Yaṃ ṭhānaṃ patvā**ti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṃ. **Patvā**ti vā pāpuṇanahetu. **Appavatti**nti appavattinimittaṃ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. **Tassā**ti dukkhanirodhassa. **Sampāpaka**nti sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakaṃ.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo, tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ **‘‘pariyāyato’’**ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ ‘‘āsavānaṃ khayañāṇāyā’’ti āraddhattā. Tathā hi āsavavimuttisīseneva sabbasaṃkilesavimutti vuttā. **Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abbhaññāsi**ntiādinā missakamaggo idha kathitoti **‘‘saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathetī’’**ti vuttaṃ. Ettha ca saccappaṭivedhassa tadā atītakālikattā ‘‘yathābhūtaṃ abbhaññāsi’’nti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṃ upādāya ‘‘evaṃ jānato evaṃ passato’’ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmaṃ maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamaṃ panassa atītakālikattaṃ phalakkhaṇeneva veditabbanti āha **‘‘vimuccitthāti iminā phalakkhaṇaṃ dassetī’’**ti. **Jānato passato**ti vā hetuniddesoyaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Yasmā pahīnakilesapaccavekkhaṇena vijjamānassapi kammassa āyatiṃ appaṭisandhikabhāvato ‘‘khīṇā jātī’’ti jānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādīhi vusitaṃ brahmacariyantiādiṃ pajānāti, tasmā vuttaṃ **‘‘khīṇā jātīti ādīhi tassa bhūmi’’**nti. Tattha **tassā**ti paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūmi**nti pavattiṭṭhānaṃ. Yenādhippāyena **‘‘katamā panā’’**tiādinā codanā katā, taṃ pakāsetvā parihāraṃ vattukāmo āha **‘‘na tāvassā’’**tiādi. **Na tāvassa atītā jāti khīṇā**ti maggabhāvanāya na khīṇāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **‘‘pubbeva khīṇattā’’**ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatā**ti ca anāgatattasāmaññaṃ gahetvā lesena vadati. Tenāha **‘‘anāgate vāyāmābhāvato’’**ti. Vijjamāneyeva hi payogo sambhavati, nāvijjamāneti adhippāyo. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha **‘‘yā pana maggassā’’**tiādi. ‘‘Yā panā’’ti hi ādinā maggabhāvanāya anāgatajātiyā eva hetuvināsanadvārena khīṇabhāvo pakāsīyati. **Ekacatupañcavokārabhavesū**ti bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanatthaṃ. **Ta**nti yathāvuttajātiṃ. **So**ti bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha **‘‘niṭṭhita’’**nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṃ **‘‘catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasenā’’**ti. **Nāparaṃ itthattāyā**ti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha **‘‘evaṃsoḷasakiccabhāvāyā’’**ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ, tadatthattāya itaresanti āha **‘‘kilesakkhayāya vā’’**ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttaṃ. ‘‘Nāparaṃ itthattāyāti abbhaññāsi’’nti etthāyamaparo nayo – **itthattāyā**ti nissakke sampadānavacanaṃ. Tenāyamattho – itthattāya itthambhāvato imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ anāgatakkhandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana carimattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā appatiṭṭhā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Apariññātamūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha ‘‘kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷha’’ntiādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7). Te pana pañcakkhandhā carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti abbhaññāsinti.

Paccavekkhaṇañāṇapariggahitanti na paṭhamadutiyañāṇadvayādhigamaṃ viya kevalanti adhippāyo. **Dassento**ti nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti. Sesamettha vuttanayattā suviññeyyameva.

Tikkhattuṃ jātoti iminā pana idaṃ dasseti ‘‘ahaṃ, brāhmaṇa, paṭhamavijjāya jātoyeva purejātassa sahajātassa vā abhāvato sabbesaṃ vuḍḍho mahallako, kimaṅgaṃ pana tīhi vijjāhi tikkhattuṃ jātoti. **Pubbenivāsañāṇena atītaṃsañāṇa**nti atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca pubbenivāsañāṇena atītaṃsañāṇaṃ pakāsetvāti yojetabbaṃ. Tattha **atītaṃsañāṇa**nti atītakkhandhāyatanadhātusaṅkhāte atītakoṭṭhāse appaṭihatañāṇaṃ. Dibbacakkhuñāṇassa paccuppannārammaṇattā yathākammūpagañāṇassa anāgataṃsañāṇassa ca dibbacakkhuvaseneva ijjhanato dibbacakkhuno paribhaṇḍañāṇattā dibbacakkhumhiyeva ca ṭhitassa cetopariyañāṇasiddhito vuttaṃ **‘‘dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsañāṇa’’**nti. Tattha **dibbacakkhunā**ti saparibhaṇḍena dibbacakkhuñāṇena. Paccuppannaṃso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsaṃ, tattha ñāṇaṃ **paccuppannānāgataṃsañāṇaṃ**. Āsavakkhayañāṇādhigameneva sabbaññutaññāṇassa viya sesāsādhāraṇañāṇadasabalañāṇaāveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇānaṃ buddhaguṇānaṃ ijjhanato vuttaṃ **‘‘āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇa’’**nti. Tenāha **‘‘sabbepi sabbaññuguṇe pakāsetvā’’**ti.

Āsavakkhayañāṇakathā niṭṭhitā.

Desanānumodanakathā

15. Pītivipphāraparipuṇṇagattacittoti pītipharaṇena paripuṇṇakāyacitto. **Aññāṇa**nti aññāṇassāti attho. **Dhī**saddassa yogato hi sāmiatthe etaṃ upayogavacanaṃ. **Abhikkantā**ti ettha atikkantā, vigatāti atthoti āha **‘‘khaye dissatī’’**ti. Teneva hi **‘‘nikkhanto paṭhamo yāmo’’**ti vuttaṃ. **Abhikkantataro cā**ti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **‘‘sundare dissatī’’**ti. **Ko**ti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena paricchedena. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti dasapi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe.

Abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ bho gotamāti vacanadvayassa **‘‘sādhu sādhu bho gotamā’’**ti āmeḍitavasena atthaṃ dassetvā tassa visayaṃ niddhārento āha **‘‘bhaye kodhe’’**tiādi. Tattha ‘‘coro coro, sappo

sappo’’tiādīsu **bhaye** āmeḍitaṃ. ‘‘Vijjha vijjha, pahara paharā’’tiādīsu **kodhe**. ‘‘Sādhu sādhū’’tiādīsu **pasaṃsāyaṃ**. ‘‘Gaccha gaccha, lunāhi lunāhī’’tiādīsu **turite**. ‘‘Āgaccha āgacchā’’tiādīsu **kotūhale**. ‘‘Buddho buddhoti cintento’’tiādīsu (bu. vaṃ. 2.44) **acchare**. ‘‘Abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto’’tiādīsu (dī. ni. 3.20; a. ni. 9.11) **hāse**. ‘‘Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā’’tiādīsu **soke**. ‘‘Aho sukhaṃ, aho sukha’’ntiādīsu (udā. 20; cūḷava. 332) **pasāde**. **Ca**-saddo avuttasamuccayattho. Tena garahaasammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha ‘‘pāpo pāpo’’tiādīsu **garahāyaṃ**. ‘‘Abhirūpaka abhirūpakā’’tiādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeḍitavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento **‘‘atha vā’’**tiādimāha. **Abhikkanta**nti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttaṃ. Taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā vuttaṃ **‘‘yadidaṃ bhoto gotamassa dhammadesanā’’**ti. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanato**ti rāgādikilesaviddhaṃsanato. **Guṇādhigamanato**ti sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetuṃ **‘‘saddhājananato paññājananato’’**ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. **Sātthato**tiādīsu sīlādiatthasampattiyā **sātthato,** sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddappayogatāya **uttānapadato,** saṇhasukhumabhāvena duviññeyyatthatāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya **kaṇṇasukhato,** vipulavisuddhapemanīyatthatāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato,** thambhasārambhanimmaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgapariḷāhādivūpasamanena **karuṇāsītalato,** kilesandhakāravidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato,** pubbāparāviruddhasuvisuddhatthatāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato,** vimaddakkhamatāya hitajjhāsayappavattitāya ca **vīmaṃsiyamānahitato**ti evamattho veditabbo. **Evamādīhī**ti **ādi-**saddena saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavidhamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajāta**nti sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghāṭeyyā**ti vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvā**ti ‘‘puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā’’tiādīni avatvā hatthe gahetvā ‘‘nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gacchā’’ti dasseyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī kāḷapakkhacātuddasī. **Nikkujjitaṃ ukkujjeyyā**ti ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya. Heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṃ** adhomukhaṭhapitatāya **asaddhamme patiṭṭhita**nti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhyaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesanenāti āha **‘‘micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna’’**nti. Tenāha bhagavā – ‘‘micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmī’’ti. Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā, sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya **‘‘saggamokkhamaggaṃ ācikkhantenā’’**ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā, ujjalo yathā telasannissayoti telapajjotaggahaṇaṃ. **Etehi pariyāyehī**ti etehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi arasarūpatādīnaṃ attani aññathā paṭipādanapariyāyehi attano dibbavihāravibhāvanapariyāyehi vijjattayavibhāvanāpadesena attano sabbaññuguṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha **‘‘anekapariyāyena dhammo pakāsito’’**ti.

Desanānumodanakathā niṭṭhitā.

Pasannākārakathā

Pasannākāranti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇaṃ gacchāmī**ti ettha iti-saddo luttaniddiṭṭhoti āha **‘‘saraṇanti gacchāmī’’**ti. Ettha hi nāyaṃ gamisaddo nīsaddādayo viya dvikammako, tasmā yathā ajaṃ gāmaṃ netīti vuccati, evaṃ ‘‘gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti vattuṃ na sakkā, ‘‘saraṇanti gacchāmī’’ti pana vattabbaṃ, tasmā ettha iti-saddo luttaniddiṭṭhoti veditabbaṃ. **Saraṇa**nti paṭisaraṇaṃ. Tenāha **‘‘parāyaṇa’’**nti. Parāyaṇabhāvo ca anatthanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha **‘‘aghassa tātā hitassa ca vidhātā’’**ti. **Aghassā**ti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nissakke cetaṃ sāmivacanaṃ. Saraṇanti gamanañcettha tadadhippāyena bhajanaṃ tathā jānanaṃ vāti dassento **‘‘iti iminā adhippāyenā’’**tiādimāha. Tattha **gacchāmī**tiādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. **Bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamanaṃ, **sevanā** santikāvacaratā, **payirupāsanaṃ** vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. **Gacchāmī**ti padassa kathaṃ bujjhāmīti ayamattho labbhatīti āha **‘‘yesaṃ hī’’**tiādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento **‘‘yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā’’**ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva **‘‘apāyesu apatamāne dhāretī’’**ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttasambhavo. **Akkhāyatīti** ettha **iti-**saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena ‘‘yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) **suttapadaṃ** saṅgaṇhāti, **‘‘vitthāro’’**ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, tathāpi ariyaphalānaṃ ‘‘yasmā tāya saddhāya avūpasantāyā’’tiādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānuguṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento **‘‘na kevala’’**ntiādimāha.

Rāgavirāgoti maggo kathitoti kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. **Anejamasokanti phala**nti ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. **Appaṭikūla**nti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paguṇaṃ**. Yathāha ‘‘vihiṃsasaññī paguṇaṃ nabhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’ti (ma. ni. 1.283; mahāva. 9). Sabbadhammakkhandhā kathitāti yojanā. **Diṭṭhisīlasaṅghātenā**ti ‘‘yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā ‘‘yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12) evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṃhato**ti ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggalā dhammadasā te**ti purisayugaḷavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammadasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesī**ti attano hadayaṅgataṃ vācāya pavedesi.

Pasannākārakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti **‘‘saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ…pe… veditabbo’’**ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Tattha **saraṇa**nti padatthato tāva hiṃsatīti saraṇaṃ. Hiṃsatthassa hi sarasaddassa vasenetaṃ padaṃ daṭṭhabbaṃ, tasmā saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena vaṭṭabhayaṃ cittutrāsaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ hanati, vināsetīti attho. Ratanattayassevetaṃ adhivacanaṃ. Atha vā hite pavattanena ‘‘sampannasīlā, bhikkhave, viharathā’’tiādinā (ma. ni. 1.64) atthe niyojanena ahitā ca nivattanena ‘‘pāṇātipātassa kho pana pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāya’’ntiādinā ādīnavadassanādimukhena anatthato nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati, hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ apavattikaraṇena vināseti buddho. Bhavakantārauttaraṇena maggasaṅkhāto dhammo sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati, itaro assāsadānena. Appakānampi dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati saṅgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvato, tasmā imināpi vibhajitvā vuttapariyāyena ratanattayaṃ saraṇaṃ. ‘‘Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti evaṃ pavattaratanattayapasaādataggarukatāhi vidhutadiṭṭhivicikicchāsammohaassaddhiyāditāya vihatakileso tadeva ratanattayaṃ saraṇaṃ parāyaṇaṃ gati tāṇaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo **saraṇagamanaṃ** saraṇanti gacchati etenāti katvā. Tena yathāvuttacittuppādena samannāgato satto saraṇanti gacchati, vuttappakārena cittuppādena ‘‘etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇa’’nti evaṃ upeti bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti, bujjhatīti attho. Evaṃ tāva saraṇaṃ, saraṇagamanaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchati, idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṃ saraṇagamanaṃ lokuttaraṃ lokiyañca. Tattha lokuttaraṃ diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedanena ārammaṇato nibbānārammaṇaṃ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Atthato catusaccādhigamo eva hi lokuttarasaraṇagamanaṃ. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanatthaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā. Tena vuttaṃ ‘‘kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī’’ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattā. Ye pana vadanti ‘‘na saraṇagamanaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā’’ti, tesaṃ lokiyameva saraṇagamanaṃ siyā, na lokuttaraṃ. Tañca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā. Lokiyaṃ pana saraṇagamanaṃ puthujjanānaṃ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanena ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇaṃ hutvā ijjhati. Taṃ atthato buddhādīsu vatthūsu ‘‘sammāsambuddho bhagavā’’tiādinā saddhāpaṭilābho yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā ca sammādiṭṭhi, dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati. Ettha ca ‘‘saddhāpaṭilābho’’ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṃ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamanaṃ dassitanti veditabbaṃ. ‘‘Sammādiṭṭhī’’ti iminā pana ñāṇasampayuttaṃ saraṇagamanaṃ dassitaṃ buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattiñca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato.

Tayidaṃ lokiyasaraṇagamanaṃ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamanena paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātanaṃ** nāma ‘‘ajja ādiṃ katvā ahaṃ attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṅghassā’’ti evaṃ buddhādīnaṃyeva saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. **Tapparāyaṇatā** nāma ‘‘ajja ādiṃ katvā ahaṃ buddhaparāyaṇo dhammaparāyaṇo saṅghaparāyaṇoti maṃ dhārethā’’ti evaṃ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamanaṃ** nāma ‘‘ajja ādiṃ katvā ‘ahaṃ buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṅghassā’ti maṃ dhārethā’’ti evaṃ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma ‘‘ajja ādiṃ katvā ‘ahaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ buddhādīnaṃyeva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomī’ti maṃ dhārethā’’ti evaṃ buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṃ ākārānaṃ aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇagamanaṃ.

Apica ‘‘bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa saṅghassa attānaṃ pariccajāmi, jīvitaṃ pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṃyeva me jīvitaṃ, jīvitapariyantikaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, buddho me saraṇaṃ leṇaṃ tāṇa’’nti evampi **attasanniyyātanaṃ** veditabbaṃ. ‘‘Satthārañca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi, sugatañca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi, sammāsambuddhañca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmī’’ti (saṃ. ni. 2.154) evaṃ mahākassapattherassa saraṇagamanaṃ viya **sissabhāvūpagamanaṃ** daṭṭhabbaṃ.

‘‘So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puraṃ;
Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammataṃ. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194);

‘‘Te mayaṃ vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ…pe… sudhammata’’nti. (su. ni. 182) –

Evampi āḷavakasātāgirahemavatādīnaṃ saraṇagamanaṃ viya **tapparāyaṇatā** veditabbā. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṃ tesaṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamanaṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi ‘‘sohaṃ vicarissāmi gāmā gāma’’ntiādinā (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 194) tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo uṭṭhāyāsanā ekaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti ‘‘brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo’’ti (ma. ni. 2.394) evampi **paṇipāto** daṭṭhabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyatāvasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena saraṇagamanaṃ hoti, na itarehi ñātibhayādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṃ gayhati, seṭṭhavasena bhijjati, tasmā yo sākiyo vā koliyo vā ‘‘buddho amhākaṃ ñātako’’ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā ‘‘samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anatthampi kareyyā’’ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yopi bodhisattakāle bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno buddhakāle vā –

‘‘Ekena bhogaṃ bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;
Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī’’ti. (dī. ni. 3.265) –

Evarūpiṃ diṭṭhadhammikaṃ anusāsaniṃ uggahetvā ‘‘ācariyo me’’ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ, samparāyikaṃ pana niyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsīsanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti. Yo pana ‘‘ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo’’ti vandati, teneva gahitaṃ hoti saraṇaṃ.

Evaṃ gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātiṃ ‘‘ñātako me aya’’nti vandatopi saraṇagamanaṃ na bhijjati, pageva apabbajitaṃ. Tathā rājānaṃ bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anatthampi kareyyāti. Tathā yaṃ kiñci sippasikkhāpakaṃ titthiyampi ‘‘ācariyo me aya’’nti vandatopi na bhijjati. Evaṃ **saraṇagamanassa pabhedo** veditabbo.

Saraṇagamanakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanaphalakathā

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalaṃ ariyamaggasseva lokuttarasaraṇagamananti adhippetattā. Sakalassa pana vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho ānisaṃsaphalaṃ. Vuttañhetaṃ –

‘‘Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato;
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

‘‘Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyañcaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāminaṃ.

‘‘Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;
Etaṃ saraṇamāgamma, sabbadukkhā pamuccatī’’ti. (dha. pa. 190-192);

Apica niccato anupagamanādivasena petassa ānisaṃsaphalaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, mātaraṃ jīvitā voropeyya, pitaraṃ jīvitā voropeyya, arahantaṃ jīvitā voropeyya, paduṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṅghaṃ bhindeyya, aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti (ma. ni. 3.128; a. ni. 1.276).

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse,
> Na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
> Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
> Devakāyaṃ paripūressantī’’ti.(dī. ni. 2.332; saṃ. ni. 1.37);

Aparampi vuttaṃ –

> ‘‘Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami…pe… ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca ‘sādhu kho, devānaminda, buddhasaraṇagamanaṃ hoti, buddhasaraṇagamanahetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena sukhena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehī’’’ti (saṃ. ni. 4.341).

Esa nayo dhamme saṅghe ca.

Apica velāmasuttādivasenapi saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Tathā hi **velāmasutte** (a. ni. 9.20) ‘‘karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṃ caturāsītisahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ caturāsītiyā assasahassānaṃ caturāsītiyā rathasahassānaṃ caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekasambuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamanaṃ mahapphalatara’’nti pakāsitaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yaṃ, gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara’’nti (a. ni. 9.20) –

Ādi. Evaṃ **saraṇagamanaphalaṃ** veditabbaṃ.

Saraṇagamanaphalakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanasaṃkilesabhedakathā

Tattha ca lokiyasaraṇagamanaṃ tīsu vatthūsu aññāṇasaṃsayamicchāñāṇādīhi saṃkilissati, na mahājutikaṃ, na ujjalaṃ aparisuddhaṃ apariyodātaṃ hoti, na mahāvipphāraṃ anuḷāraṃ. Ettha ca **aññāṇaṃ** nāma vatthuttayassa guṇānaṃ ajānanaṃ tattha sammoho. ‘‘Buddho nu kho, na nu kho’’tiādinā vicikicchā **saṃsayo. Micchāñāṇaṃ** nāma tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikappanena viparītaggāhoti veditabbaṃ. Lokuttarassa pana saraṇagamanassa natthi saṃkileso. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha **sāvajjo** aññasatthārādīsu attaniyyātanādīhi hoti, so aniṭṭhaphalo. **Anavajjo** pana kālakiriyāya hoti. Lokiyañhi saraṇagamanaṃ sikkhāpadasamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedakaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedo, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatthi bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṃ satthāraṃ na uddisatīti. Evaṃ saraṇagamanassa **saṃkileso** ca **bhedo** ca veditabbo.

Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇena atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi tesaṃ saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesaṃ sabbena sabbaṃ anuppādanena uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti. Evamettha ‘‘saraṇaṃ saraṇagamana’’ntiādīnaṃ papañco veditabbo. Imassa pana yathāvuttapapañcassa idha avacane kāraṇaṃ dassento āha **‘‘so pana idha vuccamāno’’**tiādi. Tattha **saraṇavaṇṇanato**ti sāmaññaphalasutte vuttasaraṇavaṇṇanato.

Saraṇagamanasaṃkilesabhedakathā niṭṭhitā.

Upāsakattapaṭivedanākathā

Evaṃ dhāretūti evaṃ jānātūti attho. Ettha **ko upāsako**ti sarūpapucchā, tasmā kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. **Kasmā**ti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmiṃ puggale niruḷhoti dasseti. Tenāha **''kasmā upāsakoti vuccatī''**ti. Saddassa hi abhidheyyapavattinimittaṃ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. **Kimassa sīla**nti kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvo**ti ko assa sammāājīvo. So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajīyati. **Kā vipattī**ti kassa sīlassa ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Sampattī**ti etthāpi eseva nayo.

Idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbanti kathaṃ veditabbaṃ? Vuccate – **ko upāsako**ti khattiyādīsu yo koci tisaraṇaṃ gato gahaṭṭho. Saraṇagamanameva hettha kāraṇaṃ, na jātiādiviseso. Vuttañhetaṃ ''yato kho, mahānāma, buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti. Ettāvatā kho, mahānāma, upāsako hotī''ti (saṃ. ni. 5.1033).

Kasmā upāsakoti ratanattayaupāsanato. Teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanatoti vuttaṃ hoti. So hi buddhaṃ upāsatīti upāsako. Dhammaṃ, saṅghaṃ upāsatīti upāsako.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. **Veramaṇiyo**ti cettha veraṃ vuccati pāṇātipātādīsu dussīlyaṃ, tassa mananato hananato vināsanato veramaṇiyo pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Vuttañhetaṃ ''yato kho, mahānāma, upāsako pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho, mahānāma, upāsako sīlavā hotī''ti (saṃ. ni. 5.1033).

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanaṃ. Vuttañhetaṃ – ''pañcimā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Satthavaṇijjā sattavaṇijjā maṃsavaṇijjā majjavaṇijjā visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā''ti (a. ni. 5.177).

Ettha ca **satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjā**ti sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṃ yojetvā saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānatoti veditabbā.

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti bhedo kopo pakopo ca, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca paṭikuṭṭho ca, sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha –

> ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapaṭikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṃ pacceti, no kammaṃ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, tattha ca pubbakāraṃ karotī''ti (a. ni. 5.175).

Ettha ca **upāsakapaṭikuṭṭho**ti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipattiājīvavipattivasena **dussīlo**. ''Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī''ti evaṃ bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṃ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedaṃ maṅgalameva pattiyāyati. **No kamma**nti kammassakataṃ no pattiyāyati. **Itobahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatī**ti duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṃ karotī**ti dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapaayesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Kā sampattīti sāva tassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca sampatti, ye cassa ratanabhāvādikarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha –

> ''Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakaratanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ pacceti, no maṅgalaṃ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, idha ca pubbakāraṃ karotī''ti.

Ettha ca catunnampi parisānaṃ ratijananaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanaṃ,** guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ,** tathā **upāsakapuṇḍarīko** ca veditabbo. Sesamettha vipattiyaṃ vuttavipariyāyena viññeyyaṃ. Evamidaṃ ''ko upāsako''tiādikaṃ pakiṇṇakaṃ vitthārato veditabbaṃ. Imassa pana pakiṇṇakassa idha vitthāretvā avacane kāraṇaṃ dassento āha **''taṃ atibhāriyakaraṇato''**tiādi.

Ādimhīti ādiatthe. **Koṭiya**nti pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenā**ti ovarakakoṭṭhāsena, ‘‘imasmiṃ gabbhe vasantānaṃ idaṃ panasaphalaṃ pāpuṇātī’’tiādinā taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Ajjata**nti ajja icceva attho. **Pāṇehi upeta**nti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento **‘‘yāva me jīvitaṃ pavattatī’’**tiādīni vatvā puna jīvitenapahaṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamanañca rakkhāmīti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento **‘‘ahañhī’’**tiādimāha. **Pāṇehi upeta**nti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ, upento na vācāmattena na ekavāraṃ cittuppādanamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

Adhivāsetūti sādiyatu, taṃ pana sādiyanaṃ manasā sampaṭiggaho hotīti āha **‘‘sampaṭicchatū’’**ti. **Kāyaṅga**nti kāyameva aṅganti vadanti, kāyassa vā aṅgaṃ sīsādi kāyaṅgaṃ, sīsādi sarīrāvayavanti vuttaṃ hoti. **Vācaṅga**nti ‘‘hotu sādhū’’ti evamādivācāya aṅgaṃ avayavaṃ. Vācaṅgassa copanaṃ vācāya pavattanamevāti veditabbaṃ. **Abbhantareyevā**ti attano cittasantāneyeva. **Khantiṃ cāretvā**ti khantiṃ pavattetvā, ruciṃ uppādetvāti vuttaṃ hoti. ‘‘Khantiṃ dhāretvā’’tipi pāṭho, uppannaṃ ruciṃ abbhantareyeva dhāretvā vacībhedena apakāsetvāti vuttaṃ hoti.

Kathaṃ pana verañjo brāhmaṇo bhagavato adhivāsanaṃ aññāsi. Na hi tena sakkā bhagavato cittappavatti paccakkhato viññātuṃ, tasmā ‘‘bhagavato adhivāsanaṃ viditvā’’ti kasmā vuttanti ce? Kiñcāpi tena na sakkā cittappavatti paccakkhato viññātuṃ, tathāpi ākārasallakkhaṇakusalatāya anvayabyatirekavasena anumānato aññāsīti dassento āha **‘‘sace me samaṇo gotamo’’**tiādi. **Ākārasallakkhaṇakusalatāyā**ti cittappavattiākāravijānane chekatāya, adhippāyavijānane kusalatāyāti vuttaṃ hoti. **Dasanakhasamodhānasamujjala**nti dvīsu hatthesu dasannaṃ nakhānaṃ samodhānena ekībhāvena samujjalantaṃ. **Añjali**nti hatthapuṭaṃ. **Paṭimukhoyevā**ti abhimukhoyeva, na bhagavato piṭṭhiṃ dassetvāti attho. **Vanditvā**ti pañcapatiṭṭhitena vanditvā.

Upāsakattapaṭivedanākathā niṭṭhitā.

Dubbhikkhakathā

16. **Susassakālepī**ti sampannasassakālepi. **Atisamagghepī**ti atisayena appagghepi, yadā kiñcideva datvā bahuṃ pubbaṇṇāparaṇṇaṃ gaṇhanti, tādise kālepīti attho. Sāliādi dhaññaṃ **pubbaṇṇaṃ,** muggamāsādi **aparaṇṇaṃ**. Dvidhā pavattaṃ īhitaṃ etthāti dvīhitikāti majjhapadalopībāhiratthasamāsoyamīti dassento āha **‘‘dvidhā pavattaīhitikā’’**ti. Īhanaṃ īhitanti īhitasaddoyaṃ bhāvasādhanoti āha **‘‘īhitaṃ nāma iriyā’’**ti. Tattha **iriyā**ti kiriyā. Kassa panesā kiriyāti āha **‘‘cittairiyā’’**ti, cittakiriyā cittappayogoti attho. Tenevāha **‘‘cittaīhā’’**ti. Kathaṃ panettha īhitassa dvidhā pavattīti āha **‘‘lacchāma nu kho’’**tiādi. Tattha **lacchāma nu kho**ti idaṃ duggatānaṃ vasena vuttaṃ. **Jīvituṃ vā sakkhissāma nu kho, no**ti idaṃ pana issarānaṃ vasena vuttanti veditabbaṃ. **Bhikkhamānā**ti yācamānā. ‘‘Duhitikā’’tipi pāṭho. Tatthāpi vuttanayenevattho veditabbo. Dvi-saddassa hi du-saddādesenāyaṃ niddeso hoti. Dukkhaṃ vā īhitaṃ ettha na sakkā koci payogo sukhena kātunti **duhitikā,** dukkarajīvitappayogāti attho.

Du-sadde vā ukārassa vakāraṃ katvā dvīhitikāti ayaṃ niddesoti āha **‘‘atha vā’’**tiādi. **Byādhi rogo**ti etāni ‘‘āturatā’’ti imassa vevacanāni. Tena setaṭṭikā nāma ekā rogajātīti dasseti. So pana rogo pāṇakadosena sambhavati. Eko kira pāṇako nāḷamajjhagataṃ gaṇṭhiṃ vijjhati, yena viddhattā nikkhantampi sālisīsaṃ khīraṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenāha **‘‘pacchinnakhīra’’**ntiādi.

Vuttasassanti vapitasassaṃ. **Tatthā**ti verañjāyaṃ. Salākāmattaṃ vuttaṃ etthāti **salākāvuttā,** purimapade uttarapadalopenāyaṃ niddeso. Tenāha **‘‘salākā eva sampajjatī’’**ti. Yaṃ tattha vuttaṃ vāpitaṃ, taṃ salākāmattameva ahosi, phalaṃ na jāyatīti attho. **Sampajjatī**ti ca iminā ‘‘salākāvuttā’’ti etthāyaṃ vuttasaddo nipphattiatthoti dasseti. **Salākāyā**ti veḷuvilīvatālapaṇṇādīhi katasalākāya. **Dhaññavikkayakānaṃ santika**nti dhaññaṃ vikkiṇantīti dhaññavikkayakā, tesaṃ samīpanti attho. **Kayakesū**ti dhaññagaṇhanakesu. **Kiṇitvā**ti gahetvā. **Dhaññakaraṇaṭṭhāne**ti koṭṭhāgārassa samīpaṭṭhāne, dhaññaminanaṭṭhāneti vuttaṃ hoti. **Vaṇṇajjhakkha**nti kahāpaṇaparikkhakaṃ. **Nasukarā uñchena paggahena yāpetu**nti paggayhatīti paggaho, patto. Tena paggahena pattenāti attho, pattaṃ gahetvā bhikkhācariyāya yāpetuṃ na sakkāti vuttaṃ hoti. Tenevāha **‘‘paggahena yo uñcho’’**tiādi. **Nasukarā**ti sukarabhāvo ettha natthīti nasukarā. **Piṇḍāya caritvā**ti piṇḍāya caraṇahetu. Hetuatthepi hi tvāsaddameke icchanti.

Uttarāpathato āgatā, uttarāpatho vā nivāso etesanti uttarāpathakāti vattabbe niruttinayena ‘‘uttarāhakā’’ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘uttarāpathavāsikā’’**tiādi. ‘‘Uttarāpathakā’’icceva vā pāḷipāṭho veditabbo. Keci pana ‘‘uttaraṃ visiṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ āharantīti uttarāhakā, uttaraṃ vā adhikaṃ agghaṃ nentīti uttarāhakā’’tiādinā aññena pakārena atthaṃ vaṇṇayanti. **Assānaṃ uṭṭhānaṭṭhāne**ti assānaṃ ākaraṭṭhāne. **Verañja**nti verañjāyaṃ. Bhummatthe hetaṃ upayogavacanaṃ. **Mandira**nti assasālaṃ. **Assamaṇḍalikāyoti paññāyiṃsū**ti parimaṇḍalākārena katattā assamaṇḍalikāyoti pākaṭā ahesuṃ. Evaṃ katānañca assasālānaṃ bahuttā bahuvacananiddeso kato. Dasannaṃ dasannaṃ assānaṃ vasanokāso ekekā assamaṇḍalikātipi vadanti. **Addhānakkhamā na hontī**ti dīghakālaṃ pavattetuṃ khamā na honti, na cirakālappavattinoti vuttaṃ hoti.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyenāha **‘‘na hi te’’**tiādi. Gaṅgāya dakkhiṇatīrajātā **dakkhiṇāpathamanussā**. ‘‘Amhākaṃ buddho’’ti evaṃ buddhaṃ mamāyantīti **buddhamāmakā**. Evaṃ sesesupi. **Paṭiyādetu**nti sampādetuṃ. **Niccabhattasaṅkhepenā**ti niccabhattākārena. **Pubbaṇhasamaya**nti idaṃ bhummatthe upayogavacananti āha **‘‘pubbaṇhasamayeti attho’’**ti. Accantasaṃyoge vā idaṃ upayogavacananti dassetuṃ yathā accantasaṃyogattho sambhavati, tathā atthaṃ dassento āha **‘‘pubbaṇhe vā samaya’’**ntiādi. **Eva**nti evaṃ pacchā vuttanayena atthe vuccamāne. Nanu ca vihāre nisīdantāpi antaravāsakaṃ nivāsetvāva nisīdanti, tasmā ‘‘nivāsetvā’’ti idaṃ kasmā vuttanti āha **‘‘vihāranivāsanaparivattanavasenā’’**tiādi. Vihāranivāsanaparivattanañca vihāre nisinnakāle nivatthampi puna gāmappavesanasamaye cāletvā ito cito ca saṇṭhapetvā sakkaccaṃ nivāsanamevāti veditabbaṃ. Tenevāha **‘‘na hi te tato pubbe anivatthā ahesu’’**nti. **Pattacīvaramādāyā**ti pattañca cīvarañca gahetvā. Gahaṇañcettha na kevalaṃ hattheneva, atha kho yena kenaci ākārena dhāraṇamevāti dassento yathāsambhavamatthayojanaṃ karoti **‘‘pattaṃ hatthehī’’**tiādinā.

Gatagataṭṭhāneti assamaṇḍalikāsu sampattasampattaṭṭhāne. **Udukkhale koṭṭetvā koṭṭetvā paribhuñjantī**ti ettha kasmā pana te bhikkhū sayameva evaṃ katvā paribhuñjanti, kimevaṃ laddhaṃ kappiyakārakehi yāguṃ vā bhattaṃ vā pacāpetvā sayaṃ vā pacitvā paribhuñjituṃ na vaṭṭatīti āha **‘‘therānaṃ koci kappiyakārako natthī’’**tiādi. Kappiyākappiyabhāvaṃ anapekkhitvā bhikkhūnaṃ evaṃ kātuṃ sāruppaṃ na hotīti vatvā puna akappiyabhāvampi dassento āha **‘‘na ca vaṭṭatī’’**ti. Bhājanādipariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ **‘‘sallahukavuttitā’’**ti. **Sakaṃ sakaṃ paṭivīsa**nti attano attano koṭṭhāsaṃ. **Appossukkā**ti samaṇadhammato aññattha nirussāhā. **Tadupiya**nti tadanurūpaṃ. **Pisatī**ti cuṇṇeti. Puññañāṇavisesehi kattabbakammassa manāpatā hotīti āha **‘‘puññavatā’’**tiādi. **Na**nti naṃ patthapulakaṃ. ‘‘Na tato paṭṭhāyā’’ti vacanato tato pubbe bhagavato piṇḍāya caraṇampi dassitanti veditabbaṃ.

Laddhāti labhitvā. ‘‘Laddho’’ti vā pāṭho, upaṭṭhākaṭṭhānaṃ neva laddhoti attho. Kadā pana thero upaṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhoti? Vuccate (dī. ni. aṭṭha. 2.11; a. ni. aṭṭha. 1.1.219-223) – ekadā kira bhagavā nāgasamālattherena saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā ukkamma ‘‘bhagavā ahaṃ iminā maggena gacchāmī’’ti āha. Atha naṃ bhagavā ‘‘ehi bhikkhu, iminā gacchāmā’’ti āha. So ‘‘handa bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā gacchāmī’’ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ ṭhapetuṃ āraddho. Atha bhagavā ‘‘āhara bhikkhū’’ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvarañceva hariṃsu, sīsañca bhindiṃsu. So ‘‘bhagavā dāni me paṭisaraṇaṃ, na añño’’ti cintetvā lohitena gaḷantena bhagavato santikaṃ āgami. ‘‘Kimidaṃ bhikkhū’’ti ca vutte taṃ pavattiṃ ārocesi. Atha naṃ bhagavā ‘‘mā cintayi bhikkhu, etaṃ kāraṇaṃyeva te nivārayimhā’’ti vatvā samassāsesi.

Ekadā pana bhagavā meghiyattherena saddhiṃ pācīnavaṃsamigadāye jantugāmaṃ agamāsi. Tatrāpi meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā nadītīre pāsādikaṃ ambavanaṃ disvā ‘‘bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ etasmiṃ ambavane samaṇadhammaṃ karomī’’ti vatvā bhagavatā tikkhattuṃ nivāriyamānopi gantvā akusalavitakkehi anvāsatto paccāgantvā taṃ pavattiṃ ārocesi. Tampi bhagavā ‘‘idameva te kāraṇaṃ sallakkhayitvā nivārayimhā’’ti vatvā anupubbena sāvatthiṃ agamāsi. Tattha gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisinno bhikkhusaṅghaparivuto bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhave, idānimhi mahallako, ekacce bhikkhū ‘iminā maggena gacchāmā’ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṃ pattacīvaraṃ bhūmiyaṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ bhikkhuṃ jānāthā’’ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā sāriputto uṭṭhāya bhagavantaṃ vanditvā ‘‘ahaṃ, bhante, tumheyeva patthayamāno satasahassakappādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūresiṃ, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmī’’ti āha. Taṃ bhagavā ‘‘alaṃ, sāriputta, yassaṃ disāyaṃ tvaṃ viharasi, asuññāyeva sā disā, tava ovādo buddhānaṃ ovādasadiso, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthī’’ti paṭikkhipi. Etenevupāyena mahāmoggallānaṃ ādiṃ katvā asītimahāsāvakā uṭṭhahiṃsu. Sabbe bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṇhīyeva nisīdi. Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu ‘‘āvuso, bhikkhusaṅgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampi yācāhī’’ti. Yācitvā laddhaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hoti, kiṃ maṃ satthā na passati, sace rocessati, ‘‘ānando maṃ upaṭṭhātū’’ti vakkhatīti. Atha bhagavā ‘‘na, bhikkhave, ānando aññena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissatī’’ti āha. Tato bhikkhū ‘‘uṭṭhehi āvuso ānanda, uṭṭhehi, āvuso ānanda, dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhī’’ti āhaṃsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe ca catasso ca āyācanāti aṭṭha vare yāci.

Cattāro paṭikkhepā nāma ‘‘sace me, bhante bhagavā, attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭiyaṃ vasituṃ na dassati, nimantanaṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī’’ti vatvā ‘‘kaṃ panettha, ānanda, ādīnavaṃ addasā’’ti vutte āha ‘‘sacāhaṃ, bhante, imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro ‘ānando dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyaṃ vasati, ekanimantanaṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto tathāgataṃ upaṭṭhāti, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro’’’ti. Ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanā nāma ‘‘sace, bhante bhagavā, mayā gahitaṃ nimantanaṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā bhagavantaṃ daṭṭhuṃ āgataparisaṃ āgatakkhaṇe eva bhagavantaṃ dassetuṃ lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmiṃyeva khaṇe bhagavantaṃ upasaṅkamituṃ lacchāmi, tathā yaṃ bhagavā mayhaṃ parammukhaṃ dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī’’ti vatvā ‘‘kaṃ panettha, ānanda, ānisaṃsaṃ passasī’’ti vutte āha ‘‘idha, bhante, saddhā kulaputtā bhagavato okāsaṃ alabhantā maṃ evaṃ vadanti ‘sveva, bhante ānanda, bhagavatā saddhiṃ amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā’ti. Sace bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇeyeva parisaṃ dassetuṃ kaṅkhañca vinodetuṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro ‘kiṃ ānando dasabalaṃ upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṃ bhagavā na karotī’ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti ‘ayaṃ, āvuso ānanda, gāthā idaṃ suttaṃ idaṃ jātakaṃ kattha desita’nti. Sacāhaṃ taṃ na sampāyissāmi, bhavissanti vattāro ‘ettakampi, āvuso, na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya bhagavantaṃ na vijahanto dīgharattaṃ ciraṃ vicarī’ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanaṃ icchāmī’’ti. Imā catasso āyācanā yāci. Bhagavāpissa adāsi. Evaṃ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahosi.

Tasseva ṭhānantarassa atthāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇi, pāpuṇitvā ca upaṭṭhākānaṃ aggo hutvā bhagavantaṃ upaṭṭhahi. Thero hi upaṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhakālato paṭṭhāya bhagavantaṃ duvidhena udakena tividhena dantakaṭṭhena pādaparikammena piṭṭhiparikammena gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kiccehi upaṭṭhahanto ‘‘imāya nāma velāya satthu idaṃ nāma laddhuṃ vaṭṭati, idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭatī’’ti cintetvā taṃ taṃ nipphādento mahatiṃ daṇḍadīpikaṃ gahetvā ekarattiṃ gandhakuṭipariveṇaṃ nava vāre anupariyāyati. Evañhissa ahosi ‘‘sace me thinamiddhaṃ okkameyya, bhagavati pakkosante paṭivacanaṃ dātuṃ nāhaṃ sakkuṇeyya’’nti. Tasmā sabbarattiṃ daṇḍadīpikaṃ hatthena na muñcati, evametassa nibaddhupaṭṭhākaṭṭhānassa aladdhabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘no ca kho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhā’’**ti. **Nibaddhupaṭṭhāko nāma natthī**ti niyatupaṭṭhāko nāma natthi. Aniyatupaṭṭhākā pana bhagavato paṭhamabodhiyaṃ bahū ahesuṃ, te dassento āha **‘‘kadāci nāgasamālatthero’’**tiādi. Ñāti ca so pasatthatamaguṇayogato seṭṭho cāti **ñātiseṭṭho**. **Evarūpesu ṭhānesu ayameva patirūpo**ti āpadāsu āmisassa abhisaṅkharitvā dānaṃ nāma ñātakeneva kātuṃ yuttataranti adhippāyo.

Mārāvaṭṭanāyāti mārena katacittāvaṭṭanāya, mārānubhāvena sañjātacittasammohenāti vuttaṃ hoti. Tenevāha **‘‘āvaṭṭetvā mohetvā’’**tiādi. **Tiṭṭhantu…pe… tampi māro āvaṭṭeyyā**ti phussassa bhagavato kāle katupacitassa akusalakammassa tadā laddhokāsavasena upaṭṭhitattā. Vuttañhetaṃ **apadāne** –

> ‘‘Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayiṃ;
> Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.
>
> ‘‘Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditaṃ yavaṃ;
> Nimantito brāhmaṇena, verañjāyaṃ vasiṃ tadā’’ti. (apa. thera 1.39.88-89);

Pariyuṭṭhitacittoti pariyonaddhacitto, abhibhūtacittoti attho. **Āvaṭṭitapariyosāne āgamiṃsū**ti mārena āvaṭṭetvā gate pacchā āgamiṃsu. **Avisahatāyā**ti asakkuṇeyyatāya. **Abhihaṭabhikkhāyā**ti pacitvā abhihariyamānabhikkhāya. **Nibaddhadānassā**ti ‘‘ettakaṃ kālaṃ bhagavato dassāmā’’ti niccabhattavasena paricchinditvā ṭhapitadānassa. **Appitavatthassā**ti ‘‘idaṃ buddhassa catupaccayaparibhogattha’’nti vihāraṃ netvā dinnavatthuno. **Na visahatī**ti na sakkoti. **Abhihaṭabhikkhāsaṅkhepenā**ti abhihaṭabhikkhānīhārena. **Byāmappabhāyā**ti samantato byāmamattāya pabhāya. Ettha ca anubyañjanānaṃ byāmappabhāya ca nippabhākaraṇaṃ antarāyoti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **‘‘candimasūriyadevabrahmānampi hī’’**tiādi. Anubyañjanānaṃ byāmappabhāya ekābaddhattā vuttaṃ **‘‘anubyañjanabyāmappabhāppadesaṃ patvā’’**ti. **Sabbaññutaññāṇassa antarāyo** nāma ñeyyadhammesu āvaraṇaṃ.

Assosi kho bhagavā udukkhalasaddanti kiṃ sayameva uppannaṃ udukkhalasaddaṃ assosīti ceti āha **‘‘patthapatthapulakaṃ koṭṭentāna’’**ntiādi. **Atthasañhita**nti payojanasādhakaṃ. **Anatthasañhite**ti anatthanissite vacane. Ghātāpekkhaṃ bhummavacanaṃ. Yasmiñca yena ghāto nipphādīyati, tasseva tena ghāto kato nāma hotīti āha **‘‘maggeneva tādisassa vacanassa ghāto samucchedoti vuttaṃ hotī’’**ti. Sāmiatthe vā bhummavacananti maññamāno evamāhāti daṭṭhabbaṃ. Vacanassa ca samugghāto tammūlakilesānaṃ samugghātenāti veditabbaṃ.

Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaṃ saparicchedaṃ phalaṃ nipphattetīti ākāro kāraṇanti āha **‘‘ākārehīti kāraṇehī’’**ti. **Aṭṭhuppattiyutta**nti paccuppannavatthuṃ nissāya pavattaṃ. **Tāya pucchāya vītikkamaṃ pākaṭaṃ katvā**ti ‘‘saccaṃ kira tvaṃ bhikkhū’’tiādipucchāya tena bhikkhunā katavītikkamaṃ pakāsetvā, vītikkamappakāsanañca kimatthamidaṃ sikkhāpadaṃ paññapetīti anujānanatthaṃ.

Natthi kiñci vattabbanti pubbe vuttanayattā na kiñci ettha apubbaṃ vattabbamatthīti dasseti. Tenāha **‘‘pubbe vuttameva hī’’**tiādi. **Sādhu sādhū**ti idaṃ pasaṃsāyaṃ āmeḍitavacananti āha **‘‘āyasmantaṃ ānandaṃ sampahaṃsento’’**ti. **Dvīsu ākāresū**ti dhammadesanasikkhāpadapaññattisaṅkhātesu dvīsu kāraṇesu. **Ekaṃ gahetvā**ti dhammaṃ vā desessāmāti evaṃ vuttakāraṇaṃ gahetvā. **Evaṃdubbhikkhe**ti evaṃ dukkhena labhitabbā bhikkhā etthāti evaṃdubbhikkhe kāle, dese vā. **Dullabhapiṇḍe**ti etasseva atthadīpanaṃ. Bhājanādipariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ **‘‘imāya sallahukavuttitāyā’’**ti. Ettakameva alaṃ yāpetunti uttari patthanābhāvato pana **‘‘iminā ca sallekhenā’’**ti vuttaṃ. **Dubbhikkhaṃ vijita**nti ettha hi bhikkhānaṃ abhāvo **dubbhikkhaṃ** ‘‘nimmakkhika’’ntiādīsu viya. Bhikkhābhāvoyeva hi taṃnimittacittavighātānaṃ abhāvato bhikkhūhi vijito vase vattito. **Lobho vijito**ti āmisahetu ratticchedavassacchedasamuṭṭhāpako loluppādopi tesaṃ nāhosīti āmisalolatāsaṅkhāto lobho vijito. **Icchācāro vijito**ti ‘‘āmisahetu aññamaññassa uttarimanussadhammappakāsanavasena guṇavaṇijjaṃ katvā jīvikaṃ kappessāmā’’ti evaṃ pavattaicchācārassa abhāvato yathāvutto icchācāro vijito. Cittuppādamattassapi anuppannabhāvaṃ sandhāya **‘‘cintā vā’’**ti vuttaṃ. Punappunānusocanavasena pana cittapīḷāpi nāhosīti dassanatthaṃ **‘‘vighāto vā’’**ti vuttaṃ.

Ratticchedo vāti sattāhakaraṇīyavasena gantvā bahi aruṇuṭṭhāpanavasena ratticchedo vā na kato sattāhakiccavasenapi katthaci agatattā. Sattāhakiccavasena vippavāsañhi sandhāya ratticchedoti aṭṭhakathāvohāro, tatoyeva ca **vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanāyaṃ** (mahāva. aṭṭha. 199) ‘‘ayaṃ panettha pāḷimuttakaratticchedavinicchayo’’ti vatvā ‘‘dhammassavanatthāya animantitena gantuṃ na vaṭṭatī’’tiādinā sattāhakaraṇīyameva vibhattaṃ. **Mahāaṭṭhakathāyampi** vuttaṃ ‘‘sattāhakiccena gantvā ekabhikkhunāpi ratticchedo vā na kato’’ti. Evañca katvā ratticchedo nāma sattāhakaraṇīyavasena hoti, na aññathāti ratticchedalakkhaṇañca kathitanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca paccayavekallasaṅkhāte vassacchedakāraṇe sati ratticchedassapi vuttattā yattha vassacchedakāraṇaṃ labbhati, tattha sattāhakiccena gantumpi vaṭṭatīti siddhanti **cūḷagaṇṭhipade majjhimagaṇṭhipade** ca vuttaṃ, taṃ suvuttaṃ vassūpanāyikakkhandhake vassacchedādhikāre –

> ‘‘Tena kho pana samayena aññatarasmiṃ āvāse vassūpagatānaṃ bhikkhūnaṃ gāmo corehi vuṭṭhāsi. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Anujānāmi, bhikkhave, yena gāmo tena gantu’’nti (mahāva. 201) –

Ettha ‘‘sace gāmo avidūragato hoti, tattha piṇḍāya caritvā vihārameva āgantvā vasitabbaṃ. Sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo. Na sakkā ce hoti, tattheva sabhāgaṭṭhāne vasitabba’’nti (mahāva. aṭṭha. 201) iminā aṭṭhakathāvacanenapi saṃsandanato. Tathā hi gāme vuṭṭhite bhikkhāya abhāvato vassacchedepi anāpattiṃ vadantena bhagavatā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, yena gāmo tena gantu’’nti (mahāva. 201) vuttattā bhikkhāya abhāvo vassacchedakāraṇaṃ. Tattha ‘‘sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo’’ti (mahāva. aṭṭha. 201) idaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ vassacchedakāraṇe sati sattāhakiccena gantumpi vaṭṭatīti imamatthaṃ sādheti.

Yaṃ pana vuttaṃ **kenaci** –

> **‘‘Ratticchedo**ti sattāhakiccaṃ sandhāya vutto, sattāhakaraṇīyena gantvā ratticchedo vā vassacchedo vā ekabhikkhunāpi na katoti vuttaṃ kira mahāaṭṭhakathāyaṃ, tasmā vassacchedassa kāraṇe sati sattāhakiccaṃ kātuṃ vaṭṭatīti eke. Vinayadharā pana na icchanti, tasmā aṭṭhakathādhippāyo vīmaṃsitabbo’’ti.

Taṃ pana sayaṃ sammūḷhassa paresaṃ mohuppādanamattaṃ. Na hi vinayadharānaṃ anicchāya kāraṇaṃ dissati aṭṭhakathāya virujjhanato yuttiabhāvato ca. Yañhi kāraṇaṃ vassacchedepi anāpattiṃ sādheti, tasmiṃ sati vinā vassacchedaṃ sattāhakiccena gantuṃ na vaṭṭatīti kā nāma yutti. ‘‘Pacchimikāya tattha vassaṃ upagacchāmā’’ti idaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ anurūpaparivitakkanapaadīpanaṃ, na pana visesatthaparidīpanaṃ. Tathā hi dubbhikkhatāya vassacchedakaraṇasabbhāvato purimikāya tāva vassacchedepi anāpatti. Pacchimikāyaṃ anupagantukāmatāya gamanepi natthi doso pacchimikāya vassūpanāyikadivasassa asampattabhāvato.

Na kismiñci maññantīti kismiñci guṇe sambhāvanavasena na maññanti. **Pakāsetvā**ti paṭiladdhajjhānādiguṇavasena pakāsetvā. ‘‘Pacchā sīlaṃ adhiṭṭhaheyyāmā’’ti vuttanayena kucchipaṭijaggane sati tathāpavattaicchācārassa aparisuddhabhāvato ājīvasuddhiyā ca abhāvato puna vāyamitvā saṃvare patiṭṭhātabbanti āha **‘‘pacchā sīlaṃ adhiṭṭhaheyyāmā’’**ti.

Kiṃ idanti garahaṇavasena vuttaṃ. Sālitaṇḍulehi sampāditaṃ maṃsena upasittaṃ odanaṃ **sālimaṃsodanaṃ**. **Atimaññissatī**ti avaññātakaraṇavasena atikkamitvā maññissati, lāmakaṃ nihīnaṃ katvā maññissatīti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘oññātaṃ avaññātaṃ karissatī’’**ti. Heṭṭhā katvā nihīnaṃ katvā ñātaṃ **oññātaṃ**. **Avaññāta**nti tasseva vevacanaṃ. **Svāya**nti so ayaṃ janapado. **Imāya paṭipattiyā**ti verañjāyaṃ pūritāya sudukkarāya paṭipattiyā. **Tumhe nissāyā**ti tumhākaṃ imaṃ appicchapaṭipadaṃ nissāya. **Sabrahmacārīsaṅkhātā**ti chabbaggiyādayo vuttā. **Tumhākaṃ antare nisīditvā**ti tumhākaṃ majjhe nisīditvā, tumhehi saddhiṃ nisīditvāti vuttaṃ hoti. **Omāna**nti atimānaṃ. Atimānoyeva hettha nihīnatāya ‘‘omāna’’nti vutto, na pana hīḷetvā maññanaṃ. Tumhehi, ānanda, sappurisehi vijitaṃ sālimaṃsodanaṃ pacchimā janatā atimaññissatīti evamettha pāḷiṃ yojetvā atthaṃ vaṇṇayanti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ laddhaṃ, teneva tussitvā sālimaṃsodanapatthanāya chinnattā ca tumhehi vijitaṃ abhibhūtaṃ sālimaṃsodanaṃ pacchimā janatā tattha patthanaṃ chindituṃ asamatthatāya atimaññissatīti.

Dubbhikkhakathā niṭṭhitā.

Mahāmoggallānassa sīhanādakathā

17. Āyasmāti vā devānaṃpiyāti vā bhadrabhavanti vā piyasamudācāro esoti āha **‘‘āyasmāti piyavacanameta’’**nti. Viññujātikā hi paraṃ piyena samudācarantā ‘‘bhava’’nti vā ‘‘devānaṃpiyā’’ti vā ‘‘āyasmā’’ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena āvusoti, tirokkhaṃ āyasmāti ayampi samudācāro. Tayidaṃ piyavacanaṃ garugāravasappatissavasena vuccatīti āha **‘‘garugāravasappatissādhivacanameta’’**nti. Guṇamahattatāya mahāmoggallāno, na cūḷamoggallānassa atthitāyāti āha **‘‘mahā ca so guṇamahantatāyā’’**ti. **Pappaṭakoja**nti pathavīsandhārakaṃ udakaṃ āhacca ṭhite mahāpathaviyā heṭṭhimatale samuṭṭhitaṃ udakoghena ajjhotthaṭe bhūmippadese sañjātakaddamapaṭalasadisaṃ atimadhurapathavīmaṇḍaṃ. **Na me taṃ assa patirūpa**nti taṃ anāpucchā karaṇaṃ na me anucchavikaṃ bhaveyyāti attho. Anāpucchā karontena ca yathā bhagavā icchiticchitaṃ kiñci anāpucchā karoti, evamahampīti bhagavatā samānaṃ katvā attānaṃ mānena kataṃ viya bhavissatīti āha **‘‘yugaggāho viya bhagavatā saddhiṃ kato bhaveyyā’’**ti. Parena hi saddhiṃ attānaṃ yugaṃ yugaḷaṃ samānaṃ katvā gāho, tassa mama vā ko visesoti gahaṇaṃ **yugaggāho**.

Sampannanti sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasasampatti adhippetā sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha **‘‘sampannanti madhuraṃ sādurasanti attho’’**ti. Tividhañhi sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgīmadhuravasena. Tattha –

‘‘Sampannaṃ sālikedāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe’’ti. (jā. 1.14.1) –

Idaṃ **paripuṇṇasampannaṃ** nāma. Paripuṇṇampi hi samantato pannaṃ pattanti sampannanti vuccati. ‘‘Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato’’ti (vibha. 511) idaṃ **samaṅgīsampannaṃ** nāma. Samaṅgīpi hi sammadeva panno gato upagatoti sampannoti vuccati. ‘‘Tatrassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo cā’’ti (ma. ni. 2.48) idaṃ **madhurasampannaṃ** nāma. Tattha madhurasampannaṃ idhādhippetanti veditabbaṃ. **Upapannaphalo**ti bahuphalo. **Assā**ti pathaviyā heṭṭhimatalassa. **Opammanidassanattha**nti upamāya nidassanatthaṃ. **Anīḷaka**nti niddosaṃ. Niddosatā cettha makkhikādirahitatāyāti āha **‘‘nimmakkhika’’**ntiādi. Natthi ettha makkhikāti nimmakkhikaṃ. Makkhikāsaddena cettha makkhikaṇḍakampi sāmaññato gahitanti vadanti. Teneva **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ ‘‘nimmakkhikanti imassevatthaṃ pakāsetuṃ nimmakkhikaṇḍakanti vuttaṃ, makkhikāhi tāsaṃ aṇḍakehi ca virahitanti attho’’ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti ‘‘makkhikānaṃ aṇḍāni makkhikaṇḍāni, natthi ettha makkhikaṇḍānīti nimmakkhikaṇḍanti. Iminā makkhikānaṃ aṇḍehi rahitatā vuttā, ‘nimmakkhika’nti iminā pana makkhikānaṃyeva abhāvo vutto’’ti. **Etaṃ kira madhū**ti khuddakamakkhikāhi katamadhu. **Sabbamadhūhī**ti mahāmakkhikabhamaramakkhikādikatehi. **Agga**nti uttamaṃ. **Seṭṭha**nti pasatthatamaṃ. **Surasa**nti sobhanarasaṃ. **Ojavanta**nti accantamojasampannaṃ.

Āyācanavacanametanti iminā sampaṭicchanasampahaṃsanādiatthaṃ nivatteti. **Ekaṃ hattha**nti ekaṃ pāṇitalaṃ. **‘‘Abhinimminissāmī’’**ti vuttamatthaṃ pakāsetuṃ **‘‘pathavīsadisaṃ karissāmī’’**ti vuttaṃ. **Ayaṃ nu kho pathavī, udāhu na aya**nti iminā nimmitapathaviyā pakatipathaviyā ca sandissamānattā ‘‘esā nu kho amhākaṃ pathavī, udāhu aññā’’ti uppajjamānakukkuccaṃ dasseti. Nibaddhavipulāgamo gāmo **nigamo,** pavattitamahāāyo mahāgāmoti vuttaṃ hoti. **Na vā esa vipallāso**ti pubbapakkhaṃ nidasseti. Kasmā panesa vipallāso na hotīti āha **‘‘acinteyyo hi iddhimato iddhivisayo’’**ti. Iddhibaleneva tesaṃ sattānaṃ tādiso vipallāso na bhavissatīti adhippāyo. Idāni aññathā vipallāsappaṭilābhaṃ dassento āha **‘‘evaṃ panā’’**tiādi. **Garahantā**ti sammukhā garahantā. **Upavadantā**ti parammukhā akkosantā.

Nanu ca uttarakuruṃ piṇḍāya gamanaṃ paṭisedhetvā vipallāsampi sattā paṭilabheyyunti kāraṇaṃ na vuttaṃ, tasmā kimettha kāraṇanti āha **‘‘tattha kiñcāpī’’**tiādi. Yadipi na vuttaṃ, tathāpi ‘‘vipallāsampi sattā paṭilabheyyu’’nti pubbe adhikatattā teneva kāraṇena piṇḍāya uttarakurugamanampi bhagavatā paṭisiddhanti viññāyati, tasmā tadeva kāraṇaṃ idhāpi gahetabbanti dassento āha **‘‘pubbe vuttanayeneva gahetabba’’**nti. **Vipallāsampi sattā paṭilabheyyu**nti idaṃ idha avuttampi ānetvā sambandhitabbanti adhippāyo. Atthopi cassa vuttasadisameva veditabboti. ‘‘Evaṃ pana vipallāsaṃ paṭilabheyyu’’ntiādinā pacchā vuttameva atthavikappaṃ sandhāya vadati. Yaṃ pana tattha vuttaṃ ‘‘te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle pathaviṃ parivattetvā pappaṭakojaṃ paribhuñjiṃsū’’ti, taṃ apanetvā te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle uttarakuruṃ gantvā piṇḍāya caritvā paribhuñjiṃsūti evamettha yojanā kātabbā. **Ekena padavītihārenā**ti ettha padassa vītiharaṇaṃ nikkhipanaṃ padavītihāro, padanikkhepo, tasmā ekena padanikkhepenāti vuttaṃ hoti. Ekena padavītihārena atikkamitabbaṭṭhānañca samagamanena dvinnaṃ padānaṃ antare muṭṭhiratanamattaṃ, tasmā. **Mātikāmattaṃ adhiṭṭhahitvā**ti muṭṭhiratanappamāṇaṃ mātikāmattaṃ adhiṭṭhāyāti attho.

Niṭṭhitā mahāmoggallānassa sīhanādakathā.

Vinayapaññattiyācanakathā

18. **Vinayapaññattiyā**ti pubbe apaññattasikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ. Thero hi paññattasikkhāpadāni ṭhapetvā idāni paññapetabbasikkhāpadāni pātimokkhuddesañca sandhāya ‘‘etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkha’’nti (pārā. 21) āha. Bhagavatāpi –

> ‘‘Ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo, yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṃ, bahutarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahiṃsu. Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo, yena etarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā

> ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Evametaṃ, bhaddāli, hoti, sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Na tāva, bhaddāli, satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeti, yāva na idhekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā saṅghe pātubhavantī''ti –

Imasmiṃ **bhaddālisutte** (ma. ni. 2.145) viya ekaccesu paññattesupi tato paraṃ paññapetabbāni sandhāya ''na tāva, sāriputta, satthā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapetī''ti vuttaṃ. Idheva ca aṭṭhakathāyaṃ ''sāmampi pacanaṃ samaṇasāruppaṃ na hoti, na ca vaṭṭatī''ti vacanaṃ ''ratticchedo vā vassacchedo vā na kato''ti vacanañca pubbe paññattasikkhāpadānaṃ sabbhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Sesasikkhāpadānañceva pātimokkhuddesassa ca therassa āyācanena paññattattā **''mūlato pabhuti nidānaṃ dassetu''**nti āha. **Rahogatassā**ti raho janavivittaṃ ṭhānaṃ upagatassa. Tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena therassa kāyavivekamāha. **Paṭisallīnassā**ti nānārammaṇacārato cittassa nivattiyā paṭi sammadeva nilīnassa tattha avisaṭacittassa. Tena cittasaṅgaṇikābhāvenassa pubbabhāgiyaṃ cittavivekamāha. **Ciran**ti kālāpekkhaṃ accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Cirā**ti cirakālayuttā ṭhiti abhedena vuttā.

Etaṃ na sakkotīti etaṃ vinicchinituṃ na sakkoti. Aṭṭhakathāyaṃ vuttanayaṃ dassetvā idāni theravādaṃ dassento āha **''mahāpadumatthero panā''**tiādi. Aṭṭhakathāyampi ''na sakkotī''ti idaṃ yasmā jānamānopi sammadeva paricchindituṃ na sakkoti, tasmā vuttanti vadanti. **Soḷasavidhāya paññāya matthakaṃ pattassā**ti **majjhimanikāye anupadasuttantadesanāya** (ma. ni. 3.93) –

> ''Mahāpañño bhikkhave sāriputto, puthupañño bhikkhave sāriputto, hāsapañño bhikkhave sāriputto, javanapañño bhikkhave sāriputto, tikkhapañño bhikkhave sāriputto, nibbedhikapañño bhikkhave sāriputto''ti –

Evamāgatā mahāpaññādikā cha, tasmiṃyeva sutte āgatā navānupubbavihārasamāpattipaññā, arahattamaggapaññāti imāsaṃ soḷasappabhedānaṃ paññānaṃ sāvakavisaye ukkaṭṭhakoṭippattassa.

Kasmā panettha bhagavā vipassīādīnaṃ sattannaṃyeva buddhānaṃ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṃ kathesi, na buddhavaṃsadesanāyaṃ viya pañcavīsatiyā buddhānaṃ, tato vā pana bhiyyoti? Yesaṃ sammāsambuddhānaṃ paṭivedhasāsanaṃ ekaṃsato nicchayena ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassīādīnaṃyeva bhagavantānaṃ brahmacariyassa ciraṭṭhitikāciraṭṭhitikabhāvaṃ idha kathesi. Tesaṃyeva hi sāvakā tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṃ ṭhitā, na aññesaṃ parinibbutattā. Siddhatthatissaphussānaṃ kira buddhānaṃ sāvakā suddhāvāsesu uppannā uppattisamanantarameva imasmiṃ sāsane upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā na cirasseva parinibbāyiṃsu, na tattha tattha sāvakā yāvatāyukaṃ aṭṭhaṃsūti vadanti. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakasattāvāsavasena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

19. Asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayoti evamādivibhāgena idha payojanaṃ natthi, vipassīādīnaṃ pana brahmacariyassa aciraṭṭhitikatāya ciraṭṭhitikatāya ca kāraṇapucchāparattā codanāyāti āha **''hetu paccayoti ubhayametaṃ kāraṇādhivacana''**nti. Hinoti tena phalanti hetūti karaṇasādhanoyaṃ hetusaddoti āha **''tena tassa phala''**ntiādi. Kattusādhanopi hetusaddo no na yujjati hinoti phalassa hetubhāvaṃ upagacchatīti hetūti. Taṃ paṭicca eti pavattatīti taṃ kāraṇaṃ paṭicca tassa phalaṃ eti pavattati nibbattatīti attho.

Kilāsuno ahesunti appossukkā ahesuṃ, nirussāhā ahesunti attho. Sā pana nirussāhatā na ālasiyavasenāti āha **''na ālasiyakilāsuno''**ti, ālasiyavasena kilāsuno nāhesunti attho. Tattha kāraṇamāha **''na hī''**tiādi. **Ālasiyaṃ vā**ti iminā thinamiddhavasappavattānaṃ akusalānaṃ abhāvamāha. **Osannavīriyatā vā**ti iminā pana ''ālasiyābhāvepi antamaso annabhāranesādānampi sakkaccaṃyeva dhammaṃ desetī''ti vacanato yassa kassacipi dhammadesanāya nirussāhatā natthīti dīpeti sabbesaṃ samakeneva ussāhena dhammadesanāya pavattanato. Tenāha **''buddhā hī''**tiādi. **Osannavīriyā**ti ohīnavīriyā, appossukkāti attho. **Ussannavīriyā**ti adhikavīriyā, mahussāhāti attho. **Vegenā**ti javena. Dhamme garu etesanti **dhammagaruno**. Dhamme gāravametesanti **dhammagāravā**. Vipassissa bhagavato kāle asīti vassasahassāni āyuppamāṇaṃ sikhissa sattati vassasahassāni, vessabhussa saṭṭhivassasahassāni āyuppamāṇanti āha **''tesaṃ kira kāle dīghāyukā sattā''**ti. **Abhisamentī**ti paṭivijjhanti.

Niddosatāyāti vītikkamadosassa abhāvato. ''Imasmiṃ vītikkame ayaṃ nāma āpattī''ti evaṃ āpattivasena apaññapetvā ''pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hotī''tiādinā (dī. ni. 1.8, 194) dhammadesanāvasena ovādasikkhāpadānaṃyeva paññattattā vuttaṃ **''sattāpattikkhandhavasena āṇāsikkhāpadaṃ apaññatta''**nti. Channaṃ channaṃ vassānaṃ accayenāti pāṭhaseso daṭṭhabbo. Atha vā channaṃ channaṃ vassānaṃ osānadivasaṃ apekkhitvā **''sakiṃ saki''**nti vuttattā tadapekkhamidaṃ sāmivacanaṃ. Sakalajambudīpe sabbopi bhikkhusaṅgho ekasmiṃyeva ṭhāne uposathaṃ akāsīti sambandho. Katamaṃ taṃ ṭhānanti āha **''bandhumatiyā rājadhāniyā''**tiādi. Isipatanaṃ tena samayena khemaṃ nāma uyyānaṃ hoti, migānaṃ pana abhayavāsatthāya dinnattā migadāyoti vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''kheme migadāye''**ti.

Abbokiṇṇāni dasapi vīsatipi bhikkhusahassāni vasantīti visabhāgapuggalehi asaṃsaṭṭhāni dasapi vīsatipi bhikkhūnaṃ sahassāni vasanti. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** pana ''te sabbepi dvādasasahassabhikkhugaṇhanakā mahāvihārā abhayagiricetiyapabbatacittalapabbatavihārasadisā ca ahesu''nti vuttaṃ. **Uposathārocikā**ti uposathārocanakā. Tā kira devatā ekamhi vasse nikkhante tattha tattha gantvā ārocenti ''nikkhantaṃ kho, mārisā, ekaṃ vassaṃ, pañca dāni vassāni sesāni, pañcannaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā''ti. Tathā dvīsu vassesu nikkhantesu ''nikkhantāni kho, mārisā, dve vassāni, cattāri vassāni sesāni, catunnaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuddesāyā''ti ārocenti. Imināva nayena tīsu catūsu pañcasu vassesu atikkantesu ārocenti. Tena vuttaṃ **''mārisā ekaṃ vassaṃ atikkanta''**ntiādi. **Sānubhāvā**ti iddhānubhāvena sānubhāvā. **Te kira bhikkhū**ti ye devatānubhāvena gacchanti, te sandhāya vadati. **Pācīnasamuddante**ti pācīnasamuddassa samīpadese. **Gamiyavatta**nti gamikehi kātabbaṃ senāsanapaṭijagganādivattaṃ. **Uposathagga**nti uposathakaraṇaṭṭhānaṃ. **Gatāva hontī**ti devatānubhāvena gatā eva honti. **Te**ti attano attano ānubhāvena devatānubhāvena ca gatā sabbepi.

Khantī paramantiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 2.90; dha. pa. aṭṭha. 2.185) parūpavādaṃ parāpakāraṃ sītuṇhādibhedañca guṇoparodhaṃ khamati sahati adhivāsetīti **khanti**. Sā pana sīlādīnaṃ paṭipakkhadhamme savisesaṃ tapati santapati vidhamatīti **paramaṃ** uttamaṃ **tapo**. Titikkhanaṃ khamanaṃ **titikkhā**. Khantiyāyevetaṃ vevacanaṃ. Akkharacintakā hi khamāyaṃ titikkhāsaddaṃ vaṇṇenti, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo ''titikkhāsaṅkhātā adhivāsanakhanti nāma uttamaṃ tapo''ti. **Nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā**ti bhavena bhavantaraṃ vināti bhavanikantibhāvena saṃsibbati, sataṇhasseva vā āyatiṃ punabbhavabhāvato phalena saddhiṃ kammaṃ vināti saṃsibbatīti vānanti saṅkhyaṃ gatāya taṇhāya nikkhantaṃ nibbānaṃ tattha tassā sabbaso abhāvato. Taṃ nibbānaṃ pana santapaṇītanipuṇasivakhemādinā sabbākārena paramanti vadanti buddhā.

Na hi pabbajito parūpaghātīti yo adhivāsanakhantirahitattā paraṃ upaghāteti bādhati vihiṃsati, so pabbajito nāma na hoti pabbājetabbadhammassa apabbājanato. Catutthapādo pana tatiyapādasseva vevacanaṃ anatthantarattā. ''Na hi pabbajito''ti etassa hi ''na samaṇo hotī''ti vevacanaṃ. ''Parūpaghātī''ti etassa ''paraṃ viheṭhayanto''ti vevacanaṃ. Atha vā **parūpaghātī**ti sīlūpaghātī. Sīlañhi uttamaṭṭhena ''para''nti vuccati parasaddassa seṭṭhavācakattā ''puggalaparoparaññū''tiādīsu viya. Yo ca samaṇo paraṃ yaṃ kañci sattaṃ viheṭhayanto parūpaghātī hoti attano sīlavināsako, so pabbajito nāma na hotīti attho. Atha vā yo adhivāsanakhantiyā abhāvā parūpaghātī hoti, paraṃ antamaso ḍaṃsamakasampi jīvitā voropeti, so na hi pabbajito. Kiṃ kāraṇā? Pāpamalassa apabbājitattā anīhaṭattā. ''Pabbājayamattano malaṃ, tasmā pabbajitoti vuccatī''ti (dha. pa. 388) idañhi pabbajitalakkhaṇaṃ. Yopi naheva kho upaghāteti na māreti, apica daṇḍādīhi viheṭheti, sopi paraṃ viheṭhayanto samaṇo na hoti. Kiṃkāraṇā? Vihesāya asamitattā. Samitattā samaṇoti vuccatīti idañhi samaṇalakkhaṇaṃ. ''Samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatī''ti (dha. pa. 265) hi vuttaṃ.

Apica bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ uddisanto pātimokkhakathāya ca sīlappadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkhoti tassa niggaṇhanavidhiṃ dassetuṃ ādito **''khantī paramaṃ tapo''**ti āha. Tena aniṭṭhassa paṭihananūpāyo vutto, titikkhāggahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannaṃ aratiṃ uppannaṃ ratiṃ abhibhuyya viharatīti ayamattho dassito. Taṇhāvānassa vūpasamanato nibbānaṃ paramaṃ vadanti buddhā. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo dassito, titikkhāggahaṇena āsayavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhasahatā, titikkhāggahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evaṃ kāraṇamukhena anvayato pātimokkhaṃ dassetvā idāni byatirekato taṃ dassetuṃ **''na hī''**tiādi vuttaṃ. Tena yathā sattānaṃ jīvitā voropanaṃ paraṃ pāṇileḍḍudaṇḍādīhi viheṭhanañca ''parūpaghāto paraṃ viheṭhana''nti vuccati, evaṃ tesaṃ sāpateyyāvaharaṇaṃ parāmasanaṃ visaṃvādanaṃ aññamaññabhedanaṃ pharusavacanena mammaghaṭṭanaṃ niratthakavippalāpo parasantakābhijjhānaṃ ucchedacintanaṃ micchābhinivesanañca upaghāto paraviheṭhanañca hotīti yassa kassaci akusalassa kammapathassa kammassa ca karaṇena pabbajito samaṇo ca na hotīti dasseti.

Dutiyagāthāya **sabbapāpassā**ti sabbākusalassa sabbassapi dvādasākusalassa sabbacittuppādasaṅgahitassa sāvajjadhammassa. **Akaraṇa**nti anuppādanaṃ. Karaṇañhi nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepato akaraṇaṃ anuppādanaṃ. **Kusalassā**ti catubhūmikakusalassa. ''Kusalassā''ti hi idaṃ ''etaṃ buddhāna sāsana''nti vakkhamānattā ariyamaggadhamme tesañca sambhārabhūte tebhūmikakusale dhamme bodheti. **Upasampadā**ti upasampādanaṃ. Taṃ pana atthato tassa kusalassa samadhigamo paṭilābho. **Sacittapariyodapana**nti attano cittassa jotanaṃ cittassa pabhassarabhāvakaraṇaṃ sabbaso parisodhanaṃ. Taṃ pana arahattena hoti. Ettha ca yasmā aggamaggasamaṅgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṃ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, tasmā pariniṭṭhitapariyodapanataṃ sandhāya vuttaṃ ''taṃ pana arahattena hotī''ti. Iti sīlasaṃvarena sabbapāpaṃ pahāya lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodapetabbanti etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusiṭṭhi.

Tatiyagāthāya **anupavādo**ti vācāya kassaci anupavadanaṃ. **Anupaghāto**ti kāyena manasā ca kassaci upaghātākaraṇaṃ manasāpi paresaṃ anatthacintanādivasena upaghātakaraṇassa vajjetabbattā. **Pātimokkhe**ti yaṃ taṃ paatimokkhaṃ atipamokkhaṃ uttamaṃ sīlaṃ, pāti vā sugatibhayehi mokkheti duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mokkhetīti pātimokkhanti vuccati, tasmiṃ pātimokkhe ca. **Saṃvaro**ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamalakkhaṇo saṃvaro. **Mattaññutā**ti bhojane mattaññutā paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsana**nti janasaṅghaṭṭavirahitaṃ nijjanasambādhaṃ vivittaṃ senāsanañca. Ettha dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpitoti veditabbo paccayasantosasāmaññena itaradvayassapi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato. **Adhicitte ca āyogo**ti vipassanāpādakaṃ aṭṭhasamāpatticittaṃ adhicittaṃ, tatopi ca maggaphalacittameva adhicittaṃ, tasmiṃ yathāvutte adhicitte āyogo ca, anuyogoti attho. **Etaṃ buddhāna sāsana**nti etaṃ parassa anupavadanaṃ anupaghātanaṃ pātimokkhe saṃvaro paṭiggahaṇaparibhogesu mattaññutā vivittasenāsanasevanaṃ adhicittānuyogo ca buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusiṭṭhi.

Imā pana sabbabuddhānaṃ pātimokkhuddesagāthā hontīti veditabbā. Tenāha **''eteneva upāyenā''**tiādi. **Yāva sāsanapariyantā**ti dharamānakabuddhānaṃ anusāsanapariyantaṃ sandhāya vuttaṃ, yāva buddhā dharanti, tāva uddisitabbataṃ āgacchantīti vuttaṃ hoti. Ovādapātimokkhañhi buddhāyeva uddisanti, na sāvakā. Paṭhamabodhiyaṃyeva uddesamāgacchantīti sambandho. Paṭhamabodhi cettha vīsativassaparicchinnāti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ. Tañca heṭṭhā aṭṭhakathāyameva ''bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsativassantare nibaddhupaṭṭhāko nāma natthī''ti kathitattā ''paṭhamabodhi nāma vīsativassānī''ti gahetvā vuttaṃ. **Ācariyadhammapālattherena** pana ''pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhī''ti vuttaṃ. Evañca sati majjhe pannarasa vassāni majjhimabodhi, ante pannarasa vassāni pacchimabodhīti tiṇṇaṃ bodhīnaṃ samappamāṇatā siyāti tampi yuttaṃ. Pannarasattikena hi pañcacattālīsa vassāni pūrenti. Aṭṭhakathāyaṃ pana pannarasavassappamāṇāya paṭhamabodhiyā vīsativassesuyeva antogadhattā ''paṭhamabodhiyaṃ vīsativassantare''ti vuttanti evampi sakkā viññātuṃ.

Nanu ca kānici sikkhāpadāni paññapetvāpi na tāva āṇāpātimokkhaṃ anuññātaṃ pacchā therassa āyācanena anuññātattā, tasmā kathametaṃ vuttaṃ ''sikkhāpadapaññattikālato pana pabhuti āṇāpātimokkhameva uddisīyatī''ti, yadipi kānici sikkhāpadāni paññapetvāva āṇāpātimokkhaṃ na anuññātaṃ, tathāpi apaññatte sikkhāpade āṇāpātimokkhaṃ natthi, kintu paññatteyevāti imamatthaṃ dassetuṃ **''sikkhāpadapaññattikālato pana pabhutī''**ti vuttaṃ. **Pubbārāme**ti sāvatthiyā pācīnadisābhāge katattā evaṃladdhavohāre mahāvihāre. **Migāramātupāsāde**ti migāraseṭṭhino mātuṭṭhāniyattā migāramātāti saṅkhyaṃ gatāya visākhāmahāupāsikāya kārite pāsāde. **Aṭṭhāna**nti hetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. **Ya**nti yena kāraṇena.

Tesanti bhikkhūnaṃ. **Sammukhasāvakānaṃ santike pabbajitā**ti sabbantimānaṃ subhaddasadisānaṃ sammukhasāvakānaṃ santike pabbajite sandhāya vadati. Khattiyakulādivaseneva vividhā kulāti sambandho. **Uccanīcauḷāruḷārabhogādikulavasena vā**ti uccanīcakulavasena uḷāruḷārabhogādikulavasena vāti yojetabbaṃ. Tattha khattiyabrāhmaṇavasena vā khattiyabrāhmaṇagahapatikānaṃ vasena vā **uccakulatā** veditabbā, sesānaṃ vasena **nīcakulatā**. **Uḷāruḷārabhogādikulavasena vā**ti uḷārataratamaupabhogavantādikulavasena. Uḷārātisayajotanatthañhi puna uḷāraggahaṇaṃ ''dukkhadukkha''ntiādīsu viya. **Ādi**-saddena uḷārānuḷārānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Brahmacariyaṃ rakkhantīti vuttamevatthaṃ pakāsetvā dassento āha **''ciraṃ pariyattidhammaṃ pariharantī''**ti. Apaññattepi sikkhāpade yadi samānajātiādikā siyuṃ, attano attano kulānugataganthaṃ viya na nāseyyuṃ. Yasmā pana sikkhāpadampi apaññattaṃ, ime ca bhikkhū na samānajātiādikā, tasmā vināsesunti imamatthaṃ dassetuṃ **''yasmā ekanāmā…pe… tasmā aññamaññaṃ viheṭhentā''**tiādi vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā ciraṭṭhitikavārepi ''nānānāmā''tiādi vuttanti? Satipi tesaṃ nānājaccādibhāve sikkhāpadapaññattiyā eva sāsanassa cirappavattīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Sikkhāpadapaññattivaseneva sāsanassa cirappavatti. Yasmā buddhā attano parinibbānato uddhampi vinetabbasattasambhave sati sikkhāpadaṃ paññapenti, asati na paññapenti, tasmāti veditabbo. Yathā kāyavacīdvārasaṅkhātaṃ viññattiṃ samuṭṭhāpetvā pavattamānampi cittaṃ tassāyeva viññattiyā vasena pavattanato ''kāyavacīdvārehi pavatta''nti vuccati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. **Yathā ta**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ. **Vaggasaṅgahapaṇṇāsasaṅgahādīhī**ti sīlakkhandhavaggamahāvaggādivaggasaṅgahavasena mūlapaṇṇāsamaajhamapaṇṇāsādipaṇṇāsasaṅgahavasena. **Ādi**-saddena saṃyuttādisaṅgaho veditabbo.

Evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayitthāti ettha **eva**nti yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhanavasena ca pavattitākāraparāmasanaṃ, sā ca sammāvitakkānaṃ micchāvitakkānañca pavattiākāradassanavasena pavattati atthaānisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṃ. Tenāha **''nekkhammavitakkādayo tayo vitakke vitakkethā''**tiādi. Ettha **ādi**-saddena abyāpādavitakkaavihiṃsāvitakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi nikkhantattā nibbānaṃ, upanissayato sampayogato ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyutto vitakko **nekkhammavitakko,** sammāsaṅkappo. So asubhajjhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, asubhajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Byāpādassa paṭipakkho abyāpādo, kañcipi na byāpādenti etenāti vā abyāpādo, mettā. Yathāvuttena abyāpādena paṭisaṃyutto vitakko **abyāpādavitakko**. So mettājhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Vihiṃsāya paṭipakkhā, na vihiṃsanti vā etāya satteti avihiṃsā, karuṇā. Tāya paṭisaṃyutto vitakko **avihiṃsāvitakko**. So karuṇājhānassa pubbabhāge kāmāvacaro, karuṇābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro.

Nanu ca alobhādosāmohānaṃ aññamaññāvirahato nesaṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkarato vavatthānaṃ na hotīti? No na hoti. Yadā hi alobho padhāno hoti niyamitapariṇatasamudācārādivasena, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Tathā hi yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko patiṭṭhahati. Taṃsampayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacipi aviheṭhanajātikatāya avihiṃsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya. Te itare dve tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino sarūpato adissanato tasmiṃ sati honti, asati na hontīti anumāneyyā bhavanti. Evameva yadā mettāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti.

Kāmavitakkādayoti ettha **ādi**-saddena byāpādavitakkavihiṃsāvitakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha kāmapaṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. Ettha hi dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko kāmavitakko, kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmena paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. Byāpādapaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. Vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihiṃsāvitakko**. Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjanti. Kāmavitakko hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati, byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati, vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi, ''ime sattā haññantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesu''nti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Atha kasmā vuttaṃ ''saṅkhāro dukkhāpetabbo nāma natthī''ti, nanu ye dukkhāpetabbāti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametaṃ, te pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya ''vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjatī''ti vuttaṃ.

Anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsūti ettha **āsavehī**ti katthuatthe karaṇaniddeso, **cittānī**ti paccattabahuvacanaṃ, **vimucciṃsū**ti kammasādhanaṃ, tasmā āsavehi kattubhūtehi anupādāya ārammaṇavasena aggahetvā cittāni vimuccitānīti evamettha attho gahetabboti āha **''tesañhi cittānī''**tiādi. **Yehi āsavehī**ti etthāpi kattuatthe eva karaṇaniddeso. **Vimucciṃsū**ti kammasādhanaṃ. **Na te tāni gahetvā vimucciṃsū**ti te āsavā tāni cittāni ārammaṇavasena na gahetvā vimucciṃsu vimocesuṃ. Ettha hi **cittānī**ti upayogabahuvacanaṃ, **vimucciṃsū**ti kattusādhanaṃ. **Anuppādanirodhena nirujjhamānā**ti āyatiṃ anuppattisaṅkhātena nirodhena nirujjhamānā āsavā. **Aggahetvā vimucciṃsū**ti ārammaṇakaraṇavasena aggahetvā cittāni vimocesuṃ. **Vikasitacittā ahesu**nti sātisayañāṇarasmisamphassena samphullacittā ahesuṃ. **Purimavacanāpekkha**nti ''aññatarasmiṃ bhiṃsanake vanasaṇḍe''ti vuttavacanāpekkhaṃ. Tenāha **''yaṃ vuttaṃ aññatarasmiṃ bhiṃsanake vanasaṇḍeti, tatrā''**ti. **Kata**nti bhāvasādhanavāci idaṃ padanti āha **''bhiṃsanakatasmiṃ hoti, bhiṃsanakakiriyāyā''**ti. Bhiṃsanassa karaṇaṃ kiriyā bhiṃsanakataṃ, tasmiṃ **bhiṃsanakatasmiṃ**.

Idāni aññathāpi atthayojanaṃ dassento āha **''atha vā''**tiādi. Imasmiṃ atthavikappe bhiṃsayatīti bhiṃsano, bhiṃsano eva bhiṃsanako, tassa bhāvo bhiṃsanakattanti vattabbe ta-kārassa lopaṃ katvā ''bhiṃsanakata''nti vuttanti dassento āha **''bhiṃsanakatasminti bhiṃsanakabhāveti attho''**tiādi. Yebhuyyaggahaṇaṃ lomavantavasenapi yojetabbaṃ, na lomavasenevāti āha **''bahutarānaṃ vā''**tiādi.

Purisayugavasenāti purisakālavasena, purisānaṃ āyuppamāṇavasenāti vuttaṃ hoti. ''Sabbapacchimako subhaddasadiso''ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Tasmiṃ kāle vijjamānānaṃ dvinnaṃ purisānaṃ āyuparicchedaṃ sakalameva gahetvā **''satasahassaṃ…pe… aṭṭhāsī''**ti vuttaṃ. **Dveyeva purisayugānī**ti ettha purisānaṃ yugappavattikālo purisayugaṃ. Abhilāpamattameva cetaṃ, atthato pana purisova purisayugaṃ. Dharamāne bhagavati ekaṃ purisayugaṃ, parinibbute ekanti katvā ''dveyeva purisayugānī''ti vuttaṃ. Parinibbute pana bhagavati ekameva purisayugaṃ asītiyeva vassasahassāni brahmacariyaṃ aṭṭhāsīti veditabbaṃ.

20. **Sāvakayugānī**ti sāvakā eva sāvakayugāni. **Asambhuṇantenā**ti apāpuṇantena. **Gabbhaṃ gaṇhāpentassā**ti sabbaññutaññāṇassa vijāyanatthaṃ ñāṇagabbhaṃ gaṇhāpentassa.

21. **Ko anusandhī**ti pubbāparakathānaṃ kiṃ anusandhānaṃ, ko sambandhoti attho. **Sikkhāpadapaññattiyācanāpekkha**nti yācīyatīti yācanā, sikkhāpadapaññattiyeva yācanā sikkhāpadapaññattiyācanā, taṃ apekkhatīti sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhaṃ bhummavacanaṃ, yāciyamānasikkhāpadapaññattiapekkhaṃ bhummavacananti vuttaṃ hoti. Yācanavisiṭṭhā sikkhāpadapaññattiyeva hi ''tatthā''ti iminā parāmaṭṭhā, teneva vakkhati ''tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā''ti. **Yaṃ vutta**nti ''sikkhāpadaṃ paññapeyyā''ti iminā yaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ vuttaṃ, yācitanti attho. **Tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā**ti tassaṃ yāciyamānasikkhāpadapaññattiyanti attho. **Akāla**nti sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ.

Āsavaṭṭhānīyāti ettha adhikaraṇe anīyasaddoti āha **''āsavā tiṭṭhanti etesū''**tiādi. Ke pana te āsavā, ke ca dhammā tadadhikaraṇabhūtāti āha **''yesu diṭṭhadhammikasamparāyikā''**tiādi. **Diṭṭhadhammikā** parūpavādādayo, **samparāyikā** āpāyikā apāyadukkhavisesā. Te āsavanti tena tena paccayavasena pavattantīti **āsavā. Nesa**nti parūpavādādiāsavānaṃ. **Te**ti vītikkamadhammā. Asati āsavaṭṭhānīye dhamme sikkhāpadapaññattiyaṃ ko doso, yenevaṃ vuttanti āha **''yadi hi paññapeyyā''**tiādi, vītikkamadosaṃ adisvā yadi paññapeyyāti adhippāyo. Parammukhā akkosanaṃ **parūpavādo,** parehi vacanesu dosāropanaṃ **parūpārambho,** sammukhā garahanaṃ **garahadoso**.

Kathañhi nāma paliveṭhessatīti sambandho, kathaṃ-saddayoge anāgatappayogo daṭṭhabbo. **Anvāyiko**ti anuvattako. **Bhogakkhandha**nti bhogarāsiṃ. ‘‘Amhākamete’’ti ñāyantīti ñātī, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanaṭṭhena parivaṭṭo, ñātīyeva parivaṭṭo **ñātiparivaṭṭo. Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhā**ti ghāsacchādane paramatāya uttamatāya santuṭṭhā, ghāsacchādanapariyesane sallekhavasena paramatāya ukkaṭṭhabhāve saṇṭhitāti attho. Ghāsacchādanameva vā paramaṃ paramā koṭi etesaṃ na tato paraṃ kiñci asāmisajātaṃ pariyesanti paccāsīsanti cāti ghāsacchādanaparamā, tesaṃ bhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassaṃ **ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhā. Tesu nāma ko**ti yathāvuttaguṇavisiṭṭhesu tesu bhikkhūsu ko nāma. **Lokāmisabhūta**nti lokapariyāpannaṃ hutvā kilesehi āmasitabbattā lokāmisabhūtaṃ. **Pabbajjāsaṅkhepenevā**ti ‘‘pāṇātipātā veramaṇī’’tiādinā pabbajjāmukheneva. **Eta**nti methunādīnaṃ akaraṇaṃ. **Thāma**nti sikkhāpadānaṃ paññāpanakiriyāya sāmatthiyaṃ. **Bala**nti yāthāvato sabbadhammānaṃ paṭivedhasamatthaṃ ñāṇabalaṃ. **Kuppeyyā**ti kuppaṃ bhaveyya. Etassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ **na yathāṭhāne tiṭṭheyyā**ti, paññattiṭṭhāne na tiṭṭheyyāti attho. **Akusalo**ti tikicchituṃ yuttakālassa aparijānanato akusalo acheko. Avuddhi **anayo, byasanaṃ** dukkhaṃ. **Paṭikaccevā**ti gaṇḍuppādanato paṭhamameva. **Sañchaviṃ katvā**ti sobhanacchaviṃ katvā. **Bālavejjo**ti apaṇḍitavejjo. **Lohitakkhayañca maṃ pāpetī**ti vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ.

Akālaṃ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ dassetvā. **Rogaṃ vūpasametvā**ti phāsuṃ katvā. **Sake ācariyake**ti ācariyassa bhāvo, kammaṃ vā ācariyakaṃ, tasmiṃ attano ācariyabhāve, ācariyakamme vā. Nimittatthe cetaṃ bhummavacanaṃ. **Viditānubhāvo**ti pākaṭānubhāvo.

Vipulabhāvenāti pabbajitānaṃ bahubhāvena. **Sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjantī**ti yasmā senāsanāni pahonti, tasmā āvāsamacchariyādihetukā sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjanti. **Iminā nayenā**ti etena padasodhammasikkhāpadādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lābhaggamahattanti cīvarādilabhitabbapaccayo lābho, tassa aggaṃ mahattaṃ paṇītatā bahubhāvo vā. Bahussutassa bhāvo **bāhusaccaṃ. Ayoniso ummujjamānā**ti anupāyena abhinivisamānā, viparītato jānamānāti attho. **Rasena rasaṃ saṃsanditvā**ti sabhāvena sabhāvaṃ saṃsanditvā, anuññātapaccattharaṇādīsu sukhasamphassasāmaññato upādinnaphassarasepi anavajjasaññitāya anupādinnaphassarasena upādinnaphassarasaṃ saṃsanditvā, samānabhāvaṃ upanetvāti attho. **Uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ dīpentī**ti ‘‘tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī’’tiādinā (pāci. 418) satthusāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā dīpenti.

Imasmiṃ attheti ‘‘nirabbudo hi, sāriputta, bhikkhusaṅgho’’ti (pārā. 21) evaṃ vuttabhikkhusaṅghasaññite atthe. Kathaṃ pana dussīlānaṃ corabhāvoti āha **‘‘te hi assamaṇāva hutvā’’**tiādi. **Kāḷakadhammayogā**ti dussīlatāsaṅkhātapāpadhammayogato. **Pabhassaro**ti pabhassarasīlo. **Sāroti vuccantī**ti sāsanabrahmacariyassa sārabhūtattā sīlādayo guṇā ‘‘sāro’’ti vuccanti.

Sabbaparittaguṇoti sabbehi nihīnaguṇo, appaguṇo vā. **So sotāpanno**ti ānandattheraṃ sandhāya vadati. **Sotaṃ āpanno**ti maggasotaṃ āpanno. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato pellanato soto ariyamaggoti āha **‘‘sototi ca maggassetaṃ adhivacana’’**nti. **Sotāpannoti tena samannāgatassa puggalassā**ti iminā maggasamaṅgī sotāpannoti vatvā tamevatthaṃ udāharaṇena sādhetvā idāni idhādhippetapuggalaṃ niddhāretvā dassento āha **‘‘idha panā’’**tiādi. Idha āpannasaddo ‘‘phalasacchikiriyāya paṭipanno’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.488) viya vattamānakālikoti āha **‘‘maggena phalassa nāmaṃ dinna’’**nti. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṃ dinnaṃ, atītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Maggakkhaṇe hi maggasotaṃ āpajjati nāma, phalakkhaṇe āpanno.

Virūpaṃ sadukkhaṃ saupāyāsaṃ nipātetīti **vinipāto,** apāyadukkhe khipanako. **Dhammo**ti sabhāvo. Tenāha **‘‘na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvo’’**ti. Atha vā **dhammo**ti apāyesu khipanako sakkāyadiṭṭhiādiko akusaladhammo. Yassa pana so akusaladhammo natthi sabbaso pahīnattā, so yasmā apāyesu attānaṃ vinipātanasabhāvo na hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṃ hotī’’**ti. **Kasmā**ti avinipātanadhammatāya kāraṇaṃ pucchati. Apāyaṃ gamentīti **apāyagamanīyā. Vinipātanasabhāvo**ti uppajjanasabhāvo. **Sammattaniyāmena maggenā**ti sammā bhavaniyāmakena paṭiladdhamaggena. **Niyato**ti vā heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya niyato. **Sambodhī**ti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi. Sambujjhatīti hi sambodhi, ariyamaggo. So ca idha paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigantabbabhāvena icchitabboti. Tenāha **‘‘uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpako’’**ti. Uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpuṇātīti **sampāpako,** sotāpanno.

Vinayapaññattiyācanakathā niṭṭhitā.

Buddhāciṇṇakathā

22. **Anudhammatā**ti lokuttaradhammānugato dhammo. **Anapaloketvā**ti padassa vivaraṇaṃ **‘‘anāpucchitvā’’**ti. **Janapadacārikaṃ pakkamantī**ti ettha iti-saddo gamyamānatāya na vutto, evaṃ aññatthāpi īdisesu ṭhānesu. Tattha

janapadacārikanti janapadesu caraṇaṃ, caraṇaṃ vā cāro, so eva cārikā, janapadesu cārikā janapadacārikā. Taṃ pakkamanti, janapadagamanaṃ gacchantīti attho. **Pakkamantiyevā**ti avadhāraṇena no na pakkamantīti dasseti. ‘‘Janapadacārikaṃ pakkamantī’’ti ettha ṭhatvā bhagavato cārikāpakkamanavidhiṃ dassento āha **‘‘janapadacārikaṃ carantā cā’’**tiādi. Cārikā ca nāmesā (dī. ni. aṭṭha. 1.254; ma. ni. aṭṭha. 1.254) duvidhā turitacārikā ceva aturitacārikā ca. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamanaṃ **turitacārikā** nāma, sā mahākassapattherapaccuggamanādīsu daṭṭhabbā. Bhagavā hi mahākassapattheraṃ paccuggacchanto muhuttena tigāvutamagamāsi, āḷavakassatthāya tiṃsayojanaṃ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsayojanaṃ, mahākappinassa vīsayojanasataṃ, dhaniyassatthāya sattayojanasatāni agamāsi, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsītissasāmaṇerassa tigāvutādhikaṃ vīsayojanasataṃ agamāsi, ayaṃ turitacārikā. Yaṃ pana gāmanigamanagarapaṭipāṭiyā devasikaṃ yojanaaḍḍhayojanavasena piṇḍapātacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhantassa gamanaṃ, ayaṃ **aturitacārikā** nāma. Imaṃ pana cārikaṃ caranto bhagavā mahāmaṇḍalaṃ majjhimamaṇḍalaṃ antimamaṇḍalanti imesaṃ tiṇṇaṃ maṇḍalānaṃ aññatarasmiṃ carati. Tattha ‘‘janapadacārika’’nti vuttattā aturitacārikāva idhādhippetā. Tameva vibhajitvā dassento āha **‘‘mahāmaṇḍalaṃ majjhimamaṇḍala’’**ntiādi.

Tattha **antimamaṇḍala**nti khuddakamaṇḍalaṃ, itaresaṃ vā maṇḍalānaṃ antogadhattā antimamaṇḍalaṃ, abbhantarimamaṇḍalanti vuttaṃ hoti. Imesaṃ pana maṇḍalānaṃ kiṃ pamāṇanti āha **‘‘tattha mahāmaṇḍalaṃ navayojanasatika’’**ntiādi. Navayojanasatikampi ṭhānaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhippetaṃ turitacārikāvasena agamanato. Yasmā nikkhantakālato paṭṭhāya gatagataṭṭhānassa catūsu passesu samantato yojanasataṃ ekakolāhalaṃ hoti, purimaṃ purimaṃ āgatā nimantetuṃ labhanti, itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍalaṃ osarati, tattha buddhā bhagavanto tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṃ dvīhaṃ vasantā mahājanaṃ āmisapaṭiggahena anuggaṇhanti, dhammadānena ca vivaṭṭūpanissitaṃ kusalaṃ vaḍḍhenti, tasmā vuttaṃ **‘‘gāmanigamādīsu mahājanaṃ āmisapaṭiggahena anuggaṇhantā’’**tiādi. **Samathavipassanā taruṇā hontī**ti ettha taruṇā vipassanāti saṅkhāraparicchedane ñāṇaṃ kaṅkhāvitaraṇe ñāṇaṃ sammasane ñāṇaṃ maggāmagge ñāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Samathassa taruṇabhāvo pana upacārasamādhivasena veditabbo. ‘‘Sace pana antovasse bhikkhūnaṃ samathavipassanā taruṇā hontī’’ti idaṃ nidassanamattanti daṭṭhabbaṃ. Aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānaṃ ñāṇaparipākādikāraṇena majjhimamaṇḍale cārikaṃ caritukāmā cātumāsaṃ vasitvāva nikkhamanti.

Pavāraṇāsaṅgahaṃ datvāti anumatidānavasena datvā. **Māgasirassa paṭhamadivase**ti māgasiramāsassa paṭhamadivase. Idañcetarahi pavattavohāravasena kattikamāsassa aparapakkhapāṭipadadivasaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tesa**nti tesaṃ buddhānaṃ. Tehi vinetabbattā ‘‘tesaṃ vineyyasattā’’ti vuttaṃ. **Vineyyasattā**ti ca cārikāya vinetabbasattā. **Māgasiramāsampi tattheva vasitvā phussamāsassa paṭhamadivase**ti idampi nidassanamattanti daṭṭhabbaṃ. Catumāsavutthānampi buddhānaṃ vineyyasattā aparipakkindriyā honti, tesaṃ indriyaparipākaṃ āgamayamānā aparampi ekamāsaṃ vā dviticatumāsaṃ vā tatthevavasitvā mahābhikkhusaṅghaparivārā nikkhamitvā purimanayeneva lokaṃ anuggaṇhantā sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikaṃ pariyosāpenti. **Veneyyavasenevā**ti avadhāraṇena na cīvarādihetu carantīti dasseti. Tathā hi imesu tīsu maṇḍalesu yattha katthaci cārikaṃ carantā na cīvarādihetu caranti, atha kho ye duggatabālajiṇṇabyādhikā, te ‘‘kadā tathāgataṃ āgantvā passissanti, mayi pana cārikaṃ carante mahājano tathāgatadassanaṃ labhissati, tattha keci cittāni pasādessanti, keci mālādīhi pūjessanti, keci kaṭacchubhikkhaṃ dassanti, keci micchādassanaṃ pahāya sammādiṭṭhikā bhavissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’’ti evaṃ lokānukampāya cārikaṃ caranti.

Apica catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti jaṅghavihāravasena sarīraphāsukatthāya, aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāya, bhikkhūnaṃ sikkhāpadapaññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti buddhaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, dhammaṃ, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena catasso parisā santappessāmāti vā. Aparehipi pañcahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti pāṇātipātā viramissantīti vā, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā viramissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilabhissantīti vā, dutiyaṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ paṭilabhissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti sotāpattimaggaṃ adhigamissantīti vā, sotāpattiphalaṃ…pe… arahattaphalaṃ sacchikarissantīti vāti.

Pupphāni ocinantā viya carantīti iminā yathā mālākāro bahuṃ pupphagacchaṃ disvā tattha cirampi ṭhatvā pupphāni ocinitvā pupphasuññaṃ gacchaṃ disvā tattha papañcaṃ akatvā taṃ pahāya aññattha gantvā pupphāni ocinanto vicarati, evameva buddhāpi yattha gāmanigamādīsu vineyyasattā bahū honti, tattha cirampi vasantā te vinetvā vineyyasuññagāmādīsu papañcaṃ akatvā taṃ pahāya aññattha bahuvineyyakesu gāmādīsu vasantā vicarantīti dasseti. Tatoyeva ca atikhuddakepi antimamaṇḍale upanissayavantānaṃ bahubhāvato tāva bahumpi kālaṃ sattamāsapariyantaṃ cārikaṃ caranti.

Santasabhāvattā kilesasamaṇahetutāya vā santaṃ nibbānaṃ, sukhakāraṇatāya ca sukhanti āha **‘‘santaṃ sukhaṃ nibbānamārammaṇaṃ katvā’’**ti. **Dasasahassacakkavāḷe**ti jātikkhettabhūtāya dasasahassilokadhātuyā. Idañca devabrahmānaṃ vasena vuttaṃ, manussā pana imasmiṃyeva cakkavāḷe bodhaneyyā honti.

Bodhaneyyasattasamavalokananti paṭhamaṃ mahākaruṇāya pharitvā pacchā sabbaññutaññāṇajālaṃ patthapitvā tassa anto paviṭṭhānaṃ bodhaneyyasattānaṃ samolokanaṃ. Buddhā kira mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya ‘‘ye sattā bhabbā paripākañāṇā ajjayeva mayā vinetabbā, te mayhaṃ ñāṇassa upaṭṭhahantū’’ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharanti. Tesaṃ saha samannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā sabbaññutaññāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha buddhānubhāvo. Evaṃ āpāthamāgatānaṃ pana nesaṃ upanissayaṃ pubbacariyaṃ pubbahetuṃ sampativattamānañca paṭipattiṃ olokenti. Veneyyasattapariggaṇhanatthañhi samannāhāre kate paṭhamaṃ nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti. Atha ‘‘kiṃ nu kho bhavissatī’’ti saraṇagamanādivasena kañci nipphattiṃ vīmaṃsamānā pubbupanissayāni olokenti.

Otiṇṇeti ārocite, parisamajjhaṃ vā otiṇṇe. **Dvikkhattu**nti ekasmiṃ saṃvacchare dvikkhattuṃ. Buddhakāle kira ekekasmiṃ saṃvacchare dve vāre bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhavassūpanāyikakāle ca pavāraṇākāle ca. Upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi bhikkhū vaggavaggā hutvā kammaṭṭhānatthāya āgacchanti. Bhagavā tehi saddhiṃ sammoditvā ‘‘kasmā, bhikkhave, upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya vicarathā’’ti pucchati. Atha te ‘‘bhagavā kammaṭṭhānatthaṃ āgatamha, kammaṭṭhānaṃ no dethā’’ti yācanti. Satthā tesaṃ cariyavasena rāgacaritassa asubhakammaṭṭhānaṃ deti, dosacaritassa mettākammaṭṭhānaṃ, mohacaritassa ‘‘uddeso paripucchā kālena dhammassavanaṃ kālena dhammasākacchā idaṃ tuyhaṃ sappāya’’nti ācikkhati. Kiñcāpi hi mohacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ, kammaṭṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ sammohavigamāya paṭhamaṃ uddesaparipucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojeti. Vitakkacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ deti. Saddhācaritassa visesato purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsaṃ pana anuyuñjane ayaṃ pubbabhāgapaṭipattīti dassetuṃ pasādanīyasuttantena buddhasubodhitaṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattiñca pakāseti. Ñāṇacaritassa pana maraṇassati upasamānussati catudhātuvavatthānaṃ āhārepaṭikūlasaññā visesato sappāyā, tesaṃ upakāradhammadassanatthaṃ aniccatādipaṭisaṃyutte gambhīre suttante katheti. Te kammaṭṭhānaṃ gahetvā sace sappāyaṃ hoti, satthu santike eva vasanti. No ce hoti, sappāyaṃ senāsanaṃ pucchantā gacchanti. Tepi tattha vasantā temāsikaṃ paṭipadaṃ gahetvā ghaṭentā vāyamantā sotāpannāpi honti sakadāgāminopi anāgāminopi arahantopi. Tato vutthavassā pavāretvā satthu santikaṃ gantvā ‘‘bhagavā ahaṃ tumhākaṃ santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sotāpattiphalaṃ patto…pe… ahaṃ aggaphalaṃ arahatta’’nti paṭiladdhaguṇaṃ ārocenti, upari anadhigatassa adhigamāya kammaṭṭhānañca yācanti. Tena vuttaṃ **‘‘pure vassūpanāyikāya ca kammaṭṭhānaggahaṇatthaṃ…pe… upari kammaṭṭhānaggahaṇatthañcā’’**ti.

Āyāmāti ettha **ā-**saddo ‘‘āgacchā’’ti iminā samānatthoti āha **‘‘āyāmāti āgaccha yāmā’’**ti, ehi gacchāmāti attho. **Ānandā**ti bhagavā santikāvacarattā theraṃ ālapati, na pana tadā satthu santike vasantānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvato. Pañcasataparimāṇo hi tadā bhagavato santike bhikkhusaṅgho. Thero pana ‘‘gaṇhathāvuso pattacīvarāni, bhagavā asukaṭṭhānaṃ gantukāmo’’ti bhikkhūnaṃ āroceti. ‘‘Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesī’’ti vuttattā **‘‘bhagavato paccassosī’’**ti idha **bhagavato**ti sāmivacanaṃ āmantanavacanameva sambandhīantaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena **‘‘bhagavato vacanaṃ paṭiassosī’’**ti vuttaṃ. **Bhagavato**ti pana idaṃ patissavasambandhena sampadānavacanaṃ yathā ‘‘devadattassa paṭissuṇotī’’ti. **Paccassosī**ti ettha **paṭi-**saddo abhimukhavacanoti āha **‘‘abhimukho hutvā suṇī’’**ti. Bhagavato mukhābhimukho hutvā adhivāsetvā suṇi, na udāsino hutvāti adhippāyo.

Tassa pāṭihāriyassa āgantukavasena katattā vuttaṃ **‘‘nagaradvārato paṭṭhāyā’’**ti. **Suvaṇṇarasapiñjarāhi rasmīhī**ti ettha **rasa-**saddo udakapariyāyo, **piñjara-**saddo hemavaṇṇapariyāyo, tasmā suvaṇṇajaladhārā viya suvaṇṇavaṇṇāhi rasmīhīti attho. **Samujjotayamāno**ti obhāsayamāno. **Assā**ti verañjassa brāhmaṇassa. **Bhagavantaṃ upanisīditukāmo**ti bhagavantaṃ upagantvā nisīditukāmo, bhagavato samīpe nisīditukāmoti vuttaṃ hoti.

Brāhmaṇa tayā nimantitā vassaṃvutthā amhāti pāḷiyaṃ sambandho veditabbo. **Dātabbo assā**ti dātabbo bhaveyya. **No asanto**ti neva avijjamāno, kintu vijjamānoyevāti dīpeti. Vinā vā liṅgavipallāsenettha attho daṭṭhabboti āha **‘‘atha vā’’**tiādi. Iminā sāmaññavacanato ettha napuṃsakaliṅganiddesoti dasseti. **No natthī**ti no amhākaṃ natthi. **No**ti vā etassa vivaraṇaṃ **natthī**ti. Kesaṃ adātukāmatā viyāti āha **‘‘yathā’’**tiādi. **Pahūtavittūpakaraṇāna**nti ettha **vittī**ti tuṭṭhi, vittiyā upakaraṇaṃ vittūpakaraṇaṃ, tuṭṭhikāraṇanti attho. Pahūtaṃ dhanadhaññajātarūparajatanānāvidhālaṅkārasuvaṇṇabhājanādibhedaṃ vittūpakaraṇametesanti pahūtavittūpakaraṇā, tesaṃ pahūtavittūpakaraṇānaṃ maccharīnaṃ yathā adātukāmatā, evaṃ no adātukāmatāpi natthīti sambandho. **Taṃ kutettha labbhā**ti ettha **ta**nti taṃ kāraṇaṃ, taṃ kiccaṃ vā. **Etthā**ti gharāvāse. Dutiye pana atthavikappe **ta**nti deyyadhammassa parāmasanaṃ. **Etthā**ti imasmiṃ temāsabbhantareti attho. **Ya**nti yena kāraṇena, kiriyāparāmasanaṃ vā. Dutiye pana atthavikappe **ya**nti yaṃ deyyadhammanti attho.

Alaṃ gharāvāsapalibodhacintāyāti saññāpetvāti brāhmaṇa netaṃ gharāvāsapalibodhena kataṃ, atha kho mārāvaṭṭanenāti brāhmaṇaṃ saññāpetvā. **Taṅkhaṇānurūpāyā**ti yādisī tadā tassa ajjhāsayappavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivaṭṭasannissitassa ñāṇaparipākassa abhāvato kevalaṃ abbhantarasannissito eva attho dassitoti āha **‘‘diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā’’**ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhamme**ti tebhūmake kusale dhamme. **Tatthā**ti kusaladhamme yathāsamādapite. **Na**nti brāhmaṇaṃ. **Samuttejetvā**ti sammadeva uparūpari nivesetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvaṃ āpādetvā. Taṃ pana atthato tassa ussāhajananaṃ hotīti āha **‘‘saussāhaṃ katvā’’**ti. Evaṃ puññakiriyāya saussāhato evarūpaguṇasamaṅgitā ca niyamato diṭṭhadhammikādiatthasampādananti evaṃ saussāhatāya aññehi ca tasmiṃ vijjamānaguṇehi **sampahaṃsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvaṃ āpādetvā.

Yadi bhagavā dhammaratanavassaṃ vassi, atha kasmā so visesaṃ nādhigacchi? Upanissayasampattiyā abhāvato. Yadi evaṃ kasmā bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti? Vuccate – yadipi tassa visesādhigamo natthi, āyatiṃ pana nibbānādhigamatthāya vāsanābhāgiyā ca sabbā purimapacchimadhammakathā ahosīti daṭṭhabbā. Na hi bhagavato niratthakā dhammadesanā atthi. **Temāsikopi deyyadhammo**ti temāsaṃ dātabbopi deyyadhammo. **Yaṃ divasa**nti yasmiṃ divase.

23. **Buddhapariṇāyaka**nti buddho pariṇāyako etassāti buddhapariṇāyako, bhikkhusaṅgho. Taṃ buddhapariṇāyakaṃ, buddhajeṭṭhakanti attho. **Yāvadatthaṃ katvā**ti yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti adhippāyo. Dātuṃ upanītabhikkhāya paṭikkhepo nāma hatthasaññāya mukhavikārena vacībhedena vā hotīti āha **''hatthasaññāyā''**tiādi. **Onītapattapāṇi**nti ettha onīto pattato pāṇi etassāti onītapattapāṇīti bhinnādhikaraṇavisayoyaṃ saddo bāhiratthasamāsoti āha **''pattato onītapāṇi''**ntiādi. ''Onittapattapāṇi''ntipi pāṭho, tassattho onittaṃ nānābhūtaṃ vinābhūtaṃ āmisāpanayanena vā sucikataṃ pattaṃ pāṇito assāti onittapattapāṇi, taṃ onittapattapāṇiṃ, hatthe ca pattañca dhovitvā ekamante pattaṃ nikkhipitvā nisinnanti attho. **Pattuṇṇapaṭṭapaṭe cā**ti pattuṇṇapaṭe ca paṭṭapaṭe ca. Tattha pattuṇṇapadese bhavā pattuṇṇā, kosiyavisesātipi vadanti. Paṭṭāni pana cīnapaṭāni. **Āyogā**dīsu **āyogo**ti paṭiāyogo, **aṃsabaddhakaṃ** pattatthavikādīsu. **Bhesajjatelāna**nti bhesajjasampākena sādhitatelānaṃ. **Tumbānī**ti cammamayatelabhājanāni. Ekamekassa bhikkhuno sahassagghanakaṃ telamadāsīti sambandho.

Mahāyāgaṃ yajitvāti mahādānaṃ datvā. **Saputtadāraṃ vanditvā nisinna**nti puttadārehi saddhiṃ vanditvā nisinnaṃ. **Temāsa**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. ''Temāsaṃ sotabbadhammaṃ ajjeva suṇissāmī''ti nisinnassa taṃ ajjhāsayaṃ pūretvā desitattā vuttaṃ **''paripuṇṇasaṅkappaṃ kurumāno''**ti. **Anubandhitvā**ti anugantvā.

Buddhānaṃ anabhiratiparitassitā nāma natthīti āha **''yathājjhāsayaṃ yathārucitaṃ vāsaṃ vasitvā''**ti. Abhirantaṃ abhiratīti hi atthato ekaṃ. Abhirantasaddo cāyaṃ abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādavasena ca katthaci vasantassa assādavatthuvigamanena siyā tassa tattha anabhirati, tayidaṃ khīṇāsavānaṃ natthi, pageva buddhānaṃ, tasmā abhirativasena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha gamanaṃ nāma buddhānaṃ natthi, vineyyavinayanatthaṃ pana katthaci vasitvā tasmiṃ siddhe vineyyavinayatthameva tato aññattha gacchanti, ayamettha yathāruci. **Soreyyādīni anupagammā**ti mahāmaṇḍalacārikāya vīthibhūtāni soreyyanagarādīni anupagantvā. **Payāgapatiṭṭhāna**nti gāmassapi adhivacanaṃ titthassapi. **Gaṅgaṃ nadi**nti gaṅgaṃ nāma nadiṃ. **Tadavasarī**ti ettha **ta**nti karaṇatthe upayogavacananti āha **''tena avasari tadavasarī''**ti.

Buddhāciṇṇakathā niṭṭhitā.

Samantapāsādikāyāti samantato sabbaso pasādaṃ janetīti samantapāsādikā, tassā samantapāsādikāya. **Tatridaṃ samantapāsādikāya samantapāsādikattasmi**nti ettha **tatrā**ti purimavacanāpekkhaṃ, **ida**nti vakkhamānakāraṇavacanāpekkhaṃ. Tatrāyaṃ yojanā – yaṃ vuttaṃ ''samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāyā''ti, tatra yā sā samantapāsādikāti saṃvaṇṇanā vuttā, tassā samantapāsādikāya saṃvaṇṇanāya samantapāsādikattasmiṃ samantapāsādikabhāve sabbaso pasādajanakatte idaṃ hoti. Kiṃ hotīti āha **''ācariyaparamparato''**tiādi.

Ācariyaparamparatoti ''upāli dāsako''tiādinā (pari. 3). Vuttaācariyaparamparato. **Nidānavatthuppabhedadīpanato**ti nidānappabhedadīpanato vatthuppabhedadīpanato ca. Tattha bāhiranidānaabbhantaranidānasikkhāpadanidānadassanavasena **nidāna**ppabhedadīpanaṃ veditabbaṃ, theravādappakāsanaṃ pana **vatthu**ppabhedadīpanaṃ. **Parasamayavivajjanato**ti ''sakāya paṭiññāya mettiyaṃ bhikkhuniṃ nāsethā''tiādīsu (pārā. 384) micchāpaṭipannānaṃ paresaṃ laddhinirākaraṇato, tatoyeva ca attano samayapatiṭṭhāpanena sakasamayavisuddhito.

Byañjanaparisodhanatoti pāṭhasodhanena byañjanaparisodhanaṃ veditabbaṃ, saddasatthānusārena vā nibbacanaṃ dassetvā padanipphattidassanaṃ byañjanaparisodhanaṃ. **Vibhaṅganayabhedadassanato**ti ''tisso itthiyo''tiādipadabhājanassa anurūpavasena nayabhedadassanato. **Sampassata**nti ñāṇacakkhunā sammā passantānaṃ, upaparikkhantānanti attho. **Apāsādika**nti appasādāvahaṃ. **Etthā**ti samantapāsādikāya. Sampassataṃ viññūnanti sambandho. Tasmā ayaṃ saṃvaṇṇanā samantapāsādikātveva pavattāti yojetabbaṃ. Kassa kena desitassa saṃvaṇṇanāti āha **''vinayassā''**tiādi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Verañjakaṇḍavaṇṇanā samattā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Sāratthadīpanī-ṭīkā (tatiyo bhāgo)

5. Pācittiyakaṇḍaṃ

1. Musāvādavaggo

1. Musāvādasikkhāpadavaṇṇanā

1. Musāvādavaggassa paṭhamasikkhāpade **khuddakāna**nti ettha **''khuddaka-**saddo bahu-saddapariyāyo. Bahubhāvato imāni khuddakāni nāma jātānī''ti vadanti. **Tatthā**ti tesu navasu vaggesu, tesu vā khuddakesu. Kāraṇena kāraṇantarapaṭicchādanameva vibhāvetuṃ **''rūpaṃ anicca''**ntiādimāha. Rūpaṃ aniccanti paṭijānitvā tattha kāraṇaṃ vadanto **''jānitabbato''**ti āha. ''Yadi evaṃ nibbānassapi aniccatā āpajjatī''ti parena vutto taṃ kāraṇaṃ paṭicchādetuṃ puna **''jātidhammato''**ti aññaṃ kāraṇaṃ vadati.

''Sampajānaṃ musā bhāsatī''ti vattabbe **sampajāna musā bhāsatī**ti anunāsikalopena niddesoti āha **''jānanto musā bhāsatī''**ti.

2. **Jānitvā jānantassa ca musā bhaṇane**ti pubbabhāgepi jānitvā vacanakkhaṇepi jānantassa musā bhaṇane. Bhaṇanañca nāma idha abhūtassa vā bhūtataṃ bhūtassa vā abhūtataṃ katvā kāyena vā vācāya vā viññāpanapayogo. **Sampajānamusāvāde**ti ca nimittatthe bhummavacanaṃ, tasmā yo sampajāna musā vadati, tassa taṃnimittaṃ taṃhetu tappaccayā pācittiyaṃ hotīti evamettha aññesu ca īdisesu attho veditabbo.

3. Visaṃvādenti etenāti **visaṃvādanaṃ,** vañcanādhippāyavasappavattaṃ cittaṃ. Tenāha **''visaṃvādanacittaṃ purato katvā vadantassā''**ti. Vadati etāyāti **vācā,** vacanasamuṭṭhāpikā cetanā. Tenāha **''micchāvācā…pe… cetanā''**ti. **Pabhedagatā vācā**ti anekabhedabhinnā. **Evaṃ paṭhamapadena suddhacetanā…pe… kathitāti veditabbā**ti iminā imaṃ dīpeti – suddhacetanā vā suddhasaddo vā suddhaviññatti vā musāvādo nāma na hoti, viññattiyā saddena ca sahitā taṃsamuṭṭhāpikā cetanā musāvādoti. **Cakkhuvasena aggahitārammaṇa**nti cakkhusannissitena viññāṇena aggahitamārammaṇaṃ. Ghānādīnaṃ tiṇṇaṃ indriyānaṃ sampattavisayaggāhakattā vuttaṃ **''tīhi indriyehi ekābaddhaṃ viya katvā''**ti. ''Dhanunā vijjhatī''tiādīsu viya ''cakkhunā diṭṭha''nti ayaṃ vohāro loke pākaṭoti āha **''oḷārikeneva nayenā''**ti.

11. **Avīmaṃsitvā**ti anupaparikkhitvā. **Anupadhāretvā**ti avinicchinitvā. **Jaḷattā**ti aññāṇatāya. **Dārusakaṭaṃ yojetvā gato**ti dārusakaṭaṃ yojetvā tattha nisīditvā gatoti adhippāyo. **Gato bhavissatī**ti tatheva sanniṭṭhānaṃ katvā vuttattā musāvādo jāto. Keci pana ''keḷiṃ kurumānoti vuttattā evaṃ vadanto dubbhāsitaṃ āpajjatī''ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Jātiādīhiyeva hi dasahi akkosavatthūhi davakamyatāya vadantassa dubbhāsitaṃ vuttaṃ. Vuttañhetaṃ –

''Hīnukkaṭṭhehi ukkaṭṭhaṃ, hīnaṃ vā jātiādihi;
Ujuṃ vāññāpadesena, vade dubbhāsitaṃ davā''ti.

Cittena thokatarabhāvaṃyeva aggahetvā bahubhāvaṃyeva gahetvā vuttattā ''gāmo ekatelo''tiādināpi musāvādo jāto. **Cāresu**nti upanesuṃ. Visaṃvādanapurekkhāratā, visaṃvādanacittena yamatthaṃ vattukāmo, tassa puggalassa viññāpanapayogo cāti imānettha dve aṅgāni. Uttarimanussadhammārocanatthaṃ musā bhaṇantassa pārājikaṃ, amūlakena pārājikena anuddhaṃsanatthaṃ saṅghādiseso, saṅghādisesena anuddhaṃsanatthaṃ pācittiyaṃ, ācāravipattiyā dukkaṭaṃ, ''yo te vihāre vasatī''tiādipariyāyena uttarimanussadhammārocanatthaṃ paṭivijānantassa musā bhaṇite thullaccayaṃ, appaṭivijānantassa dukkaṭaṃ, kevalaṃ musā bhaṇantassa idha pācittiyaṃ vuttaṃ.

Musāvādasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Omasavādasikkhāpadavaṇṇanā

12. Dutiye kaṇṇakaṭukatāya amanāpaṃ vadantā kaṇṇesu vijjhantā viya hontīti āha **''omasantīti ovijjhantī''**ti. **Padhaṃsentī**ti abhibhavanti.

13. **Bodhisatto tena samayena hotī**ti tena samayena bodhisatto nandivisālo nāma ahosīti attho. Atītatthe

vattamānavacanaṃ, kiriyākālavacanicchāya vā vattamānappayogo saddantarasannidhānena bhūtatāvagamo siyāti. **Paccesī**ti ‘‘amanāpaṃ ida’’nti aññāsi. **Heṭṭhārukkhe datvā**ti upatthambhake datvā. **Pubbe patiṭṭhitārappadesaṃ puna are patte**ti pubbe ujukaṃ heṭṭhāmukhaṃ patiṭṭhitaarassa bhūmippadesaṃ puna tasmiṃyeva are parivattetvā heṭṭhāmukhabhāvena sampatte, paṭhamaṃ bhūmiyaṃ patiṭṭhitanemippadese parivattetvā puna bhūmiyaṃ patiṭṭhiteti vuttaṃ hoti. **Sithilakaraṇa**nti sithilakiriyā.

15. **Pubbe**ti aṭṭhuppattiyaṃ. **Tacchakakamma**nti vaḍḍhakīkammaṃ. **Koṭṭakakamma**nti vā pāsāṇakoṭṭakakammaṃ. **Hatthamuddāgaṇanā**ti aṅgulisaṅkoceneva gaṇanā. Pādasikamilakkhakādayo viya navantavasena gaṇanā **acchiddakagaṇanā. Ādi-**saddena saṅkalanapaṭuppādanavoklanabhāgahārādivasena pavattā piṇḍagaṇanā gahitā. Yassa sā paguṇā hoti, so rukkhampi disvā ‘‘ettakāni ettha paṇṇānī’’ti jānāti. Yabha methuneti vacanato **ya**-kāra **bha**-kāre ekato yojite asaddhammavacanaṃ hoti.

16-26. **Āpattiyā kāretabbo**ti pācittiyena kāretabbo upasaggādimattavisiṭṭhānaṃ aticaṇḍālādipadānaṃ pāḷiyaṃ āgatesuyeva saṅgahitattā. **Corosī**tiādīnaṃ pana kenaci pariyāyena pāḷiyaṃ anāgatattā dukkaṭaṃ vuttaṃ. **Hasādhippāyatā**ti purimapadassa atthavivaraṇaṃ. Pāḷiyaṃ avuttepi ‘‘jātiādīhi akkosavatthūhi parammukhā akkosantassa vatthūnaṃ anaññabhāvato yathā dukkaṭaṃ, tathā davakamyatāya parammukhā vadantassapi dubbhāsitamevā’’ti ācariyā vadanti. **Sabbasattā**ti ettha vacanatthavijānanapakatikā tiracchānagatāpi gahetabbā.

35. Anusāsanipurekkhāratāya ṭhatvā vadantassa cittassa lahuparivattibhāvato antarā kope uppannepi anāpatti. Yaṃ akkosati, tassa upasampannatā, anaññāpadesena jātiādīhi akkosanaṃ, ‘‘maṃ akkosatī’’ti jānanā, atthapurekkhāratādīnaṃ abhāvatāti imānettha cattāri aṅgāni.

Omasavādasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pesuññasikkhāpadavaṇṇanā

36. Tatiye bhaṇḍanaṃ jātaṃ etesanti **bhaṇḍanajātā**. **Sammantana**nti raho saṃsandanaṃ. Hatthaparāmāsādivasena matthakaṃ patto kalaho jāto etesanti **kalahajātā**. Anāpattigāmikaṃ viruddhavādabhūtaṃ vivādaṃ āpannāti **vivādāpannā**. Viggahasaṃvattanikā kathā **viggāhikakathā**. Pisatīti pisuṇā, vācā, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho. Pisuṇā eva **pesuññaṃ**. Tāya vācāya vā samannāgato pisuṇo, tassa kammaṃ **pesuññaṃ. Piyabhāvassa suññakaraṇavāca**nti iminā pana ‘‘piyasuññakaraṇato pisuṇā’’ti niruttinayena atthaṃ vadati.

Idhāpi ‘‘dasahākārehi pesuññaṃ upasaṃharatī’’ti vacanato dasavidhaakkosavatthuvaseneva pesuññaṃ upasaṃharantassa pācittiyaṃ. Pāḷimuttakānaṃ corotiādīnaṃ vasena pana dukkaṭamevāti veditabbaṃ. ‘‘Anakkosavatthubhūtaṃ pana pesuññakaraṃ tassa kiriyaṃ vacanaṃ vā piyakamyatāya upasaṃharantassa kiñcāpi iminā sikkhāpadena āpatti na dissati, tathāpi dukkaṭenettha bhavitabba’’nti vadanti. Jātiādīhi anaññāpadesena akkosantassa bhikkhuno sutvā bhikkhussa upasaṃharaṇaṃ, piyakamyatābhedādhippāyesu aññataratā, tassa vijānanāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Pesuññasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padasodhammasikkhāpadavaṇṇanā

45. Catutthe **ekato**ti anupasampannena saddhiṃ. **Purimabyañjanena sadisaṃ pacchābyañjana**nti ‘‘rūpaṃ anicca’’nti ettha anicca-saddena sadisaṃ ‘‘vedanā aniccā’’ti ettha anicca-saddaṃ vadati. **Akkharasamūho**ti avibhattiko akkharasamūho. **Akkharānubyañjanasamūho pada**nti vibhattiantaṃ padamāha. Vibhattiantameva padaṃ gahetvā **‘‘paṭhamapadaṃ padameva, dutiyaṃ anupada’’**nti vuttaṃ.

Ekaṃ padanti gāthāpadaṃ sandhāya vadati. **Padagaṇanāyā**ti gāthāpadagaṇanāya. **Apāpuṇitvā**ti saddhiṃ akathetvā. **Runti opātetī**ti ettha anunāsiko āgamavasena vutto, saṃyogapubbassa rassattaṃ katanti veditabbaṃ. Tenāha **‘‘rū-kāramattamevā’’**ti. Ettha ca ‘‘rūpaṃ aniccanti bhaṇa sāmaṇerā’’ti vuccamāno sace rū-kāraṃ avatvā ru-iti rassaṃ katvā vadati, aññaṃ bhaṇitaṃ nāma hoti, tasmā anāpatti. Evañca katvā ‘‘vedanā aniccā’’ti etthāpi anicca-saddamatteneva āpatti hotīti veditabbaṃ. **Esa nayo**ti ekamevakkharaṃ vatvā ṭhānaṃ. ‘‘Manopubbaṅgamā dhammā’’ti vuccamāno hi ma-kāramattameva vatvā tiṭṭhati. ‘‘Evaṃ me suta’’ntiādisuttaṃ bhaṇāpiyamāno e-kāraṃ vatvā tiṭṭhati ce, anvakkharena pācittiyaṃ, aparipuṇṇapadaṃ vatvā ṭhite anubyañjanena. Padesu ekaṃ paṭhamapadaṃ virajjhati, dutiyena anupadena pācittiyaṃ.

Anaṅgaṇasuttaṃ (ma. ni. 1.57 ādayo) **sammādiṭṭhisuttaṃ** (ma. ni. 1.89 ādayo) **mahāvedallañca** (ma. ni. 1.449 ādayo) dhammasenāpatinā bhāsitaṃ, **anumānasuttaṃ** (ma. ni. 1.181 ādayo) mahāmoggallānattherena, **cūḷavedallasuttaṃ** (ma. ni. 1.460 ādayo) dhammadinnāya theriyā bhāsitaṃ. Paccekabuddhabhāsitampi buddhabhāsiteyeva saṅgahaṃ gacchati.

Aṭṭhakathānissitoti pubbe magadhabhāsāya vuttaṃ dhammasaṅgahāruḷhaṃ aṭṭhakathaṃ sandhāya vadati. Idānipi ‘‘yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhate mige’’ti (mi. pa. 6.1.5) evamādikaṃ saṅgahāruḷhaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ gahetabbanti vadanti. **Pāḷinissito**ti ‘‘makkaṭī vajjiputtā cā’’tievamādinā (pārā. 66) pāḷiyaṃyeva āgato. **Vivaṭṭūpanissita**nti nibbānupanissitaṃ. Vivaṭṭanissitaṃ pana sāmaññato gahetabbanti āha **‘‘kiñcāpī’’**tiādi. **Therassā**ti nāgasenattherassa. **Maggakathā**dīni pakaraṇāni. ‘‘Akkharena vāceti, akkharakkhare āpatti pācittiyassā’’ti vattabbe **‘‘akkharāya vāceti, akkharakkharāya āpatti pācittiyassā’’**ti pāḷiyaṃ vuttaṃ.

48. **Anupasampannena saddhiṃ gaṇhantassa anāpattī**ti anupasampannena saha nisīditvā uddesaṃ gaṇhantassa anāpatti vuttā. **Daharabhikkhu nisinno…pe… bhaṇato anāpattī**ti ettha dvīsupi ṭhitesu nisinnesu vā upasampannassa bhaṇāmīti bhaṇantassa anāpattiyeva. **Upacāraṃ muñcitvā**ti parisapariyantato dvādasahatthaṃ muñcitvā. ‘‘Nisinne vācemī’’ti bhaṇantassapi upacāraṃ muñcitvā nisinnattā anāpatti. Sace pana dūre nisinnampi vācemīti visuṃ sallakkhetvā bhaṇati, āpattiyeva. **Eko pādo na āgacchatī**ti pubbe paguṇoyeva pacchā asarantassa na āgacchati, taṃ ‘‘evaṃ bhaṇāhī’’ti ekato bhaṇantassa anāpatti. **Opātetī**ti saddhiṃ katheti. Sesamettha uttānameva. Anupasampannatā, vuttalakkhaṇadhammaṃ padaso vācanatā, ekato bhaṇanañcāti imānettha tīṇi aṅgāni.

Padasodhammasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā

49-50. Pañcame **vikūjamānā**ti nitthunantā. **Kākacchamānā**ti rodantā. Tatridaṃ vatthunidassanaṃ vā. **Tena nu kho pātita**nti pucchāvasena kathitattā natthi musāvādo. Keci pana ‘‘sandehavasena vacanaṃ musā nāma na hoti, tasmā evaṃ vutta’’nti vadanti. **Santikaṃ agantvā**ti ‘‘yaṃ etesaṃ na kappati, taṃ tesampi na kappatī’’ti adhippāyena agantvā.

51. **Dirattatiratta**nti ettha vacanasiliṭṭhatāmattena **diratta**-ggahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. Tirattañhi sahavāse labbhamāne diratte vattabbameva natthīti dirattaggahaṇaṃ visuṃ na yojeti. Tenevāha **‘‘uttaridirattatirattanti bhagavā sāmaṇerānaṃ saṅgahakaraṇatthāya tirattaparihāraṃ adāsī’’**ti. Nirantaraṃ tirattadassanatthaṃ vā dirattaggahaṇaṃ kataṃ. Kevalañhi tirattanti vutte aññattha vāsena antarikampi tirattaṃ gaṇheyya, dirattavisiṭṭhaṃ pana tirattaṃ vuccamānaṃ tena anantarikameva tirattaṃ dīpeti. Sayanaṃ **seyyā,** sayanti etthātipi **seyyā**ti āha **‘‘kāyappasāraṇasaṅkhāta’’**ntiādi. **Tasmā**ti yasmā ubhayampi pariggahitaṃ, tasmā. **Pañcahi chadanehī**ti iṭṭhakasilāsudhātiṇapaṇṇasaṅkhaātehi pañcahi chadanehi. **Vācuggatavasenā**ti paguṇavasena. **Diyaḍḍhahatthubbedho** vaḍḍhakīhatthena gahetabbo. **Ekūpacāro**ti vaḷañjanadvārassa ekattaṃ sandhāya vuttaṃ. Satagabbhaṃ vā catussālaṃ ekūpacāraṃ hotīti sambandho.

Uparimatalena saddhiṃ asambaddhabhittikassāti idaṃ tulāya abbhantare sayitvā puna teneva susirena nikkhamitvā bhittiantarena heṭṭhimatalaṃ pavisituṃ yoggepi uparimatalena asambaddhabhittike senāsane anāpattiyā vuttāya tathā pavisituṃ asakkuṇeyye sambaddhabhittike vattabbameva natthīti dassanatthaṃ vuttaṃ, na pana sambaddhabhittike āpattīti dassanatthaṃ vuttaṃ. **Heṭṭhāpāsāde sayitabhikkhussa anāpattī**ti idampi tādise senāsane heṭṭhimatale sayitasseva āpattippasaṅkā siyāti taṃnivāraṇatthaṃ vuttaṃ, na pana uparimatale sayitassa āpattīti dassanatthaṃ. **Nānūpacāre**ti yattha bahi nisseṇiṃ katvā uparimatalaṃ ārohanti, tādisaṃ sandhāya vuttaṃ. Uparimatalepi ākāsaṅgaṇe nipajjantassa āpattiyā abhāvato **‘‘chadanabbhantare’’**ti vuttaṃ.

Sabhāsaṅkhepenāti sabhākārena. **Aḍḍhakuṭṭake senāsane**ti ettha ‘‘aḍḍhakuṭṭakaṃ nāma yattha ekaṃ passaṃ muñcitvā tīsu passesu bhittiyo baddhā honti, yattha vā ekasmiṃ passe bhittiṃ uṭṭhāpetvā ubhosu passesu upaḍḍhaṃ upaḍḍhaṃ katvā bhittiyo uṭṭhāpenti, tādisaṃ senāsana’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘aḍḍhakuṭṭaketi chadanaṃ aḍḍhena asampattakuṭṭake’’ti vuttaṃ, tampi no na yuttaṃ. **‘‘Vāḷasaṅghāṭo** nāma thambhānaṃ upari vāḷarūpehi katasaṅghāṭo vuccatī’’ti vadanti. **Parikkhepassa bahigate**ti ettha yasmiṃ passe parikkhepo natthi, tatthāpi parikkhepārahappadesato bahigate anāpattiyevāti daṭṭhabbaṃ. **Aparicchinnagabbhūpacāre**ti ettha majjhe vivaṭaṅgaṇavantāsu pamukhamahācatussālāsu yathā ākāsaṅgaṇaṃ anotaritvā pamukheneva gantvā sabbagabbhe pavisituṃ na sakkā hoti, evaṃ ekekagabbhassa dvīsu passesu kuṭṭaṃ nīharitvā kataṃ **paricchinnagabbhūpacāraṃ** nāma, idaṃ pana tādisaṃ na hotīti ‘‘aparicchinnagabbhūpacāre’’ti vuttaṃ. **Sabbagabbhe pavisantī**ti gabbhūpacārassa aparicchinnattā ākāsaṅgaṇaṃ anotaritvā pamukheneva gantvā taṃ taṃ gabbhaṃ pavisanti. Atha kuto tassa parikkhepoyeva sabbaparicchannattāti vuttanti āha **‘‘gabbhaparikkhepoyeva hissa parikkhepo’’**ti. Idañca samantā gabbhabhittiyo sandhāya vuttaṃ. Catussālavasena sanniviṭṭhepi senāsane gabbhapamukhaṃ visuṃ aparikkhittampi samantā ṭhitagabbhabhittīnaṃ vasena parikkhittaṃ nāma hoti.

‘‘Nanu ca ‘aparikkhitte pamukhe anāpattī’ti andhakaṭṭhakathāyaṃ avisesena vuttaṃ, tasmā catussālavasena sanniviṭṭhepi senāsane visuṃ aparikkhitte pamukhe anāpattiyevā’’ti yo vadeyya, tassa vādaparimocanatthaṃ idaṃ vuttaṃ **‘‘yaṃ pana…pe… pāṭekkasannivesā ekacchadanā gabbhapāḷiyo sandhāya vutta’’**nti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘aparikkhitte pamukhe anāpattīti yaṃ vuttaṃ, taṃ na catussālavasena sanniviṭṭhā gabbhapāḷiyo sandhāya vuttaṃ, kiñcarahi visuṃ sanniviṭṭhaṃ ekameva gabbhapāḷiṃ sandhāya. Tādisāya hi gabbhapāḷiyā aparikkhitte pamukhe anāpatti, na catussālavasena sanniviṭṭhāyā’’ti. Ekāya ca gabbhapāḷiyā tassa tassa gabbhassa upacāraṃ paricchinditvā antamaso ubhosu passesu khuddakabhittīnaṃ uṭṭhāpanamattenapi pamukhaṃ parikkhittaṃ nāma hoti, catussālavasena sanniviṭṭhāsu pana gabbhapāḷīsu ubhosu passesu gabbhabhittīnaṃ vasenapi pamukhaṃ parikkhittaṃ nāma hoti. Tasmā yaṃ iminā lakkhaṇena parikkhittaṃ pamukhaṃ, tattha āpatti, itarattha anāpattīti idamettha sanniṭṭhānaṃ.

Idāni ''aparikkhitte pamukhe anāpattī''ti vatvā tasseva vacanassa adhippāyaṃ pakāsentena yaṃ vuttaṃ ''bhūmiyaṃ vinā jagatiyā pamukhaṃ sandhāya kathita''nti, tassa ayuttatāvibhāvanatthaṃ **''yañca tatthā''**tiādi āraddhaṃ. **Bhūmiyaṃ vinā jagatiyā pamukhaṃ sandhāya kathita**nti hi imassa vacanassa ayamadhippāyo – ''aparikkhitte pamukhe anāpattī''ti yaṃ vuttaṃ, taṃ vinā vatthuṃ bhūmiyaṃ katagehassa pamukhaṃ sandhāya kathitaṃ. Sace pana uccavatthukaṃ pamukhaṃ hoti, parikkhittasaṅkhyaṃ na gacchatīti. Tenevāha **''dasahatthubbedhāpi hi jagati parikkhepasaṅkhyaṃ na gacchatī''**ti. Heṭṭhāpi idameva manasi sannidhāya vuttaṃ ''uccavatthukaṃ cepi hoti, pamukhe sayito gabbhe sayitānaṃ āpattiṃ na karotī''ti. **Tatthā**ti andhakaṭṭhakathāyaṃ. **Jagatiyā pamāṇaṃ vatvā**ti ''sace jagatiyā otaritvā bhūmiyaṃ sayito, jagatiyā upari sayitaṃ na passatī''ti evaṃ jagatiyā ubbedhena pamāṇaṃ vatvā. Ekasālādīsu ujukameva dīghaṃ katvā sannivesito pāsādo **ekasālasanniveso**. Dvisālasannivesādayopi vuttānusārato veditabbā. Sālappabhedadīpanameva cettha heṭṭhā vuttato viseso.

Majjhepākāraṃ karontīti etthāpi parikkhepassa heṭṭhimaparicchedena diyaḍḍhahatthubbedhattā diyaḍḍhahatthaṃ cepi majjhe pākāraṃ karonti, nānūpacārameva hotīti veditabbaṃ. **Na hi chiddena gehaṃ ekūpacāraṃ nāma hotī**ti ettha sace ubbedhena diyaḍḍhahatthabbhantare manussānaṃ sañcārappahonakaṃ chiddaṃ hoti, tampi dvāramevāti ekūpacāraṃ hoti. **Kiṃ parikkhepoviddhasto**ti pamukhassa parikkhepaṃ sandhāya vadati. Sabbattha pañcannaṃyeva chadanānaṃ āgatattā vadati **''pañcannaṃ aññatarena chadanena channā''**ti.

53. Pāḷiyaṃ ''seyyā nāma sabbacchannā sabbaparicchannā yebhuyyenacchannā yebhuyyenaparicchannā''ti vadantena yebhuyyenacchannayebhuyyenaparicchannasenāsanaṃ pācittiyassa avasānaṃ viya katvā dassitaṃ, ''upaḍḍhacchanne upaḍḍhaparicchanne āpatti dukkaṭassā''ti vadantena ca upaḍḍhacchannaupaḍḍhaparicchannasenāsanaṃ dukkaṭassa ādiṃ katvā dassitaṃ, ubhinnamantarā kena bhavitabbaṃ pācittiyena, udāhu dukkaṭenāti? Lokavajjasikkhāpadasseva anavasesaṃ katvā paññāpanato imassa ca paṇṇattivajjattā yebhuyyenacchannayebhuyyenaparicchannassa upaḍḍhacchannaupaḍḍhaparicchannassa ca antarā pācittiyaṃ anivāritameva, tasmā vinayavinicchaye ca garukeyeva ṭhātabbattā aṭṭhakathāyampi pācittiyameva dassitaṃ. **Satta pācittiyānī**ti pāḷiyaṃ vuttapācittiyaṃ sāmaññato ekattena gahetvā vuttaṃ. Visuṃ pana gayhamāne ''sabbacchanne sabbaparicchanne pācittiyaṃ, yebhuyyenacchanne yebhuyyenaparicchanne pācittiya''nti aṭṭheva pācittiyāni honti.

Senambamaṇḍapavaṇṇaṃ hotīti sīhaḷadīpe kira uccavatthuko sabbacchanno sabbaaparicchanno evaṃnāmako sannipātamaṇḍapo atthi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yadi jagatiparikkhepasaṅkhyaṃ gacchati, uccavatthukattā maṇḍapassa sabbaaparicchannatā na yujjatīti āha **''imināpetaṃ veditabba''**ntiādi. **Cūḷakacchannā**dīni cettha evaṃ veditabbāni – yassa catūsu bhāgesu eko channo, sesā acchannā, idaṃ **cūḷakacchannaṃ**. Yassa tīsu bhāgesu dve channā, eko acchanno, idaṃ **yebhuyyenacchannaṃ**. Yassa dvīsu bhāgesu eko channo, eko acchanno, idaṃ **upaḍḍhacchannaṃ** nāma senāsanaṃ. **Cūḷakaparicchannā**dīnipi imināva nayena veditabbāni. Sesaṃ uttānameva. Pācittiyavatthukasenāsanaṃ, tattha tattha anupasampannena saha nipajjanaṃ, catutthadivase sūriyatthaṅgamananti imānettha tīṇi aṅgāni.

Sahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyasahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā

55. Chaṭṭhe ''paṭhamasikkhāpade 'bhikkhuṃ ṭhapetvā avaseso anupasampanno nāmā'ti vuttattā 'mātugāmopi anupasampannaggahaṇena gahitoyevā'ti catutthadivase mātugāmena saddhiṃ sayantassa dvīhi sikkhāpadehi dve pācittiyāni hontī''ti vadanti. **Gaṇṭhipadesu** pana tīsupi ''imasmiṃ sikkhāpade mātugāmassa visuṃ vuccamānattā paṭhamasikkhāpade 'bhikkhuṃ ṭhapetvā avaseso anupasampanno nāmā'ti purisasseva gahaṇaṃ anucchavika''nti vuttaṃ, tadeva ca yuttataraṃ.

Yañca idha **''paṭhamadivasepī**ti **pi**-saddena catutthadivasepīti vuttaṃ hotī''ti kāraṇaṃ vadanti, tampi akāraṇaṃ **pi**-saddo sampiṇḍanatthoyevāti niyamābhāvato avadhāraṇatthassa ca sambhavato. Sambhāvane vā **pi**-saddo daṭṭhabbo. Tena idha paṭhamadivasepi tāva āpatti, dutiyādidivase kimeva vattabbanti imamatthaṃ dīpeti. Sampiṇḍanatthepi **pi**-sadde gayhamāne imināva sikkhāpadena āpajjitabbāpattiyā aññasmimpi divase āpajjanaṃ dīpeti, na paṭhamasikkhāpadena āpajjitabbāpattiyāti akāraṇameva tanti daṭṭhabbaṃ. ''Matitthī pārājikavatthubhūtāpi anupādinnapakkhe ṭhitattā sahaseyyāpattiṃ na janetī''ti vadanti. ''Atthaṅgate sūriye mātugāme nipanne bhikkhu nipajjatī''ti vacanato divā sayantassa sahaseyyāpatti na hotiyevāti daṭṭhabbaṃ. Pācittiyavatthukasenāsanaṃ, tattha mātugāmena saha nipajjanaṃ, sūriyatthaṅgamananti imānettha tīṇi aṅgāni.

Dutiyasahaseyyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammadesanāsikkhāpadavaṇṇanā

60-64. Sattame gharaṃ nayatīti **gharaṇī,** gharanāyikā. Tenāha **‘‘gharasāminī’’**ti. **Suṇhā**ti suṇisā. **Na yakkhenā**tiādīnaṃ ‘‘aññatrā’’ti iminā sambandho. Purisaviggahaṃ gahetvā ṭhitena yakkhena vā petena vā tiracchānena vā saddhiṃ ṭhitāyapi desetuṃ na vaṭṭati. **Akkharāya desetī**ti ettha ‘‘chappañcavācato uttari ‘imaṃ padaṃ bhāsissāmī’ti ekampi akkharaṃ vatvā tiṭṭhati, āpattiyevā’’ti vadanti.

66. **‘‘Eko gāthāpādo**ti idaṃ gāthābandhameva sandhāya vuttaṃ, aññattha pana vibhattiantapadameva gahetabba’’nti vadanti. **‘‘Aṭṭhakathaṃ dhammapadaṃ jātakādivatthuṃ vā**ti imināpi porāṇaṃ saṅgītiāruḷhameva aṭṭhakathādi vutta’’nti vadanti. Aṭṭhakathādipāṭhaṃ ṭhapetvā damiḷādibhāsantarena yathāruci kathetuṃ vaṭṭati. **Padasodhamme vuttappabhedo**ti iminā aññattha anāpattīti dīpeti. **Uṭṭhahitvā puna nisīditvā**ti iriyāpathaparivattananayena nānāiriyāpathenapi anāpattīti dīpeti. **Sabbaṃ cepi dīghanikāyaṃ kathetī**ti yāva na niṭṭhāti, tāva punadivasepi katheti.

Dutiyassa viññūpurisassa aggahaṇaṃ **akiriyā**. Mātugāmena saddhiṃ ṭhitassa ca viññūpurisassa ca upacāro aniyatesu vuttanayeneva gahetabbo. Sesaṃ uttānameva. Vuttalakkhaṇassa dhammassa channaṃ vācānaṃ upari desanā, vuttalakkhaṇo mātugāmo, iriyāpathapaavattanābhāvo, viññūpurisābhāvo, apañhavissajjanāti imāni panettha pañca aṅgāni.

Dhammadesanāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhūtārocanasikkhāpadavaṇṇanā

77. Aṭṭhame **antarā**ti parinibbānasamayato aññasmiṃ kāle. **Atikaḍḍhiyamānenā**ti ‘‘vadatha, bhante, kiṃ tumhehi adhigata’’nti evaṃ nippīḷiyamānena. Anatikaḍḍhiyamānenapi pucchite vā apucchite vā tathārūpe kāraṇe sati ārocetuṃ vaṭṭatiyeva. Teneva aññatarena daharabhikkhunā upavadito aññataro thero ‘‘āvuso, uparimaggatthāya vāyāmaṃ mā akāsi, khīṇāsavo tayā upavadito’’ti āha. Therena ca ‘‘atthi te, āvuso, imasmiṃ sāsane patiṭṭhā’’ti vutto daharabhikkhu ‘‘āma, bhante, sotāpanno aha’’nti avoca. ‘‘Kārako aya’’nti ñatvāpi paṭipattiyā amoghabhāvadassanena samuttejanāya sampahaṃsanāya ca ariyā attānaṃ pakāsentiyeva. **Sutapariyattisīlaguṇa**nti sutaguṇaṃ pariyattiguṇaṃ sīlaguṇañca. Ummattakassa idha avacane kāraṇaṃ vadantena khittacittavedanaṭṭānampi avacane kāraṇaṃ vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. **Iti**-saddena vā ādiatthena khittacittavedanaṭṭe saṅgaṇhāti. Teneva vadati **‘‘cittakkhepassa vā abhāvā’’**ti. **Diṭṭhisampannāna**nti maggaphaladiṭṭhiyā samannāgatānaṃ. Ariyānameva hi ummattakādibhāvo natthi. Jhānalābhino pana tasmiṃ sati jhānā parihāyanti, tasmā tesaṃ abhūtārocanapaccayā anāpatti vattabbā, na bhūtārocanapaccayā. Tenevāha **‘‘bhūtārocanapaccayā anāpatti na vattabbā’’**ti.

Pubbe avuttehīti catutthapārājike avuttehi. Idañca sikkhāpadaṃ paṇṇattiajānanavasena acittakasamuṭṭhānaṃ hoti. Ariyā cettha paṇṇattiṃ jānantā vītikkamaṃ na karonti, puthujjanā pana paṇṇattiṃ jānitvāpi vītikkamaṃ karonti, te ca satthuno āṇāvītikkamacetanāya balavaakusalabhāvato jhānā parihāyantīti daṭṭhabbaṃ, ukkaṭṭhaparicchedena ariyapuggale eva sandhāya **‘‘kusalābyākatacittehi dvicitta’’**nti vuttaṃ. Paṇṇattiṃ ajānantā pana jhānalābhī puthujjanā vatthumhi lobhavasena akusalacittenapi na ārocentīti natthi. Idha dukkhavedanāya abhāvato ‘‘dvivedana’’nti imassa anurūpaṃ katvā **dvicitta**nti idaṃ vuttanti evaṃ vā ettha adhippāyo gahetabbo. Sesaṃ uttānameva. Uttarimanussadhammassa bhūtatā, anupasampannassa ārocanaṃ, taṅkhaṇavijānanā, anaññappadesoti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Bhūtārocanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Duṭṭhullārocanasikkhāpadavaṇṇanā

78. Navame **duṭṭhullasaddatthadassanattha**nti duṭṭhullasaddassa atthadassanatthaṃ. Atthe hi dassite saddopi ‘‘ayaṃ etesu atthesu vattatī’’ti dassitoyeva hoti. ‘‘Yaṃ yaṃ duṭṭhullasaddena abhidhīyati, taṃ sabbaṃ dassetuṃ pārājikāni vuttānī’’ti ayañhettha adhippāyo. **Tatrāyaṃ vicāraṇā**ti tatra pāḷiyaṃ ayaṃ vicāraṇā, tatra pāḷiaṭṭhakathāsu vā ayaṃ vicāraṇā. **Tattha bhaveyyā**ti tattha kassaci vimati evaṃ bhaveyya. Anupasampannassa duṭṭhullārocane viya dukkaṭena bhavitabbanti āha **‘‘dukkaṭaṃ āpajjatī’’**ti. **Akkosantopi dukkaṭaṃ āpajjeyyā**ti omasavādena dukkaṭaṃ āpajjeyya. Adhippāyaṃ ajānantenapi aṭṭhakathācariyānaṃ vacaneyeva ṭhātabbanti dīpanatthaṃ **‘‘aṭṭhakathācariyāva ettha pamāṇa’’**nti vuttaṃ. Punapi aṭṭhakathāvacanameva upapattito daḷhaṃ katvā patiṭṭhapento **‘‘imināpi ceta’’**ntiādimāha.

80. ‘‘Aññatra bhikkhusammutiyā’’ti vuttattā sammuti atthīti gahetabbāti āha **‘‘idha vuttattāyevā’’**tiādi.

82. **Ādito pañca sikkhāpadānī**ti pāṇātipātādīni pañca sikkhāpadāni. **‘‘Sesānī**ti vikālabhojanādīni pañcā’’ti vadanti. Keci pana ‘‘ādito paṭṭhāya pañca sikkhāpadānīti sukkavissaṭṭhiādīni pañcā’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Pāṇātipātādīni hi daseva sikkhāpadāni sāmaṇerānaṃ paññattāni. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Atha kho sāmaṇerānaṃ etadahosi ‘kati nu kho amhākaṃ sikkhāpadāni, kattha ca amhehi sikkhitabba’nti? Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Anujānāmi, bhikkhave, sāmaṇerānaṃ dasa sikkhāpadāni, tesu ca sāmaṇerehi sikkhituṃ, pāṇātipātā veramaṇī adinnādānā veramaṇī’’tiādi (mahāva. 106).

Tesaṃ paññattesuyeva sikkhāpadesu duṭṭhullāduṭṭhullavicāraṇā kātabbā, na ca sukkavissaṭṭhiādīni visuṃ tesaṃ paññattāni atthīti. Atha bhikkhuno duṭṭhullasaṅkhātāni sukkavissaṭṭhiādīni anupasampannassa kiṃ nāma hontīti āha **‘‘sukkavissaṭṭhi…pe… ajjhācāro nāmāti vutta’’**nti. Imināpi cetaṃ siddhaṃ ‘‘anupasampannassa sukkavissaṭṭhiādi duṭṭhullaṃ nāma na hotī’’ti. Ajjhācāro nāmāti hi vadanto anupasampannassa sukkavissaṭṭhiādi kevalaṃ ajjhācāro nāma hoti, na pana duṭṭhullo nāma ajjhācāroti dīpeti. ‘‘Ajjhācāro nāmāti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā akattabbarūpattā ca anupasampannassa sukkavissaṭṭhiādīni daṇḍakammavatthupakkhaṃ bhajanti, tāni ca aññassa anupasampannassa avaṇṇakāmatāya ārocento bhikkhu dukkaṭaṃ āpajjatī’’ti vadanti. Idha pana **anupasampanna**ggahaṇena sāmaṇerasāmaṇerīsikkhamānānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva. Antimavatthuṃ anajjhāpannassa bhikkhuno savatthuko saṅghādiseso, anupasampannassa ārocanaṃ, bhikkhusammutiyā abhāvoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Duṭṭhullārocanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pathavīkhaṇanasikkhāpadavaṇṇanā

84-86. Dasame **ekindriya**nti ‘‘kāyindriyaṃ atthī’’ti maññamānā vadanti. **Muṭṭhippamāṇā**ti muṭṭhinā saṅgahetabbappamāṇā. Ettha kiñcāpi yebhuyyapaṃsuṃ appapaṃsuñca pathaviṃ vatvā upaḍḍhapaṃsukā pathavī na vuttā, tathāpi paṇṇattivajjasikkhāpadesu sāvasesapaññattiyāpi sambhavato upaḍḍhapaṃsukāyapi pathaviyā pācittiyamevāti gahetabbaṃ. Keci pana ‘‘sabbacchannādīsu upaḍḍhe dukkaṭassa vuttattā idhāpi dukkaṭaṃ yutta’’nti vadanti, taṃ na yuttaṃ pācittiyavatthukañca anāpattivatthukañca duvidhaṃ pathaviṃ ṭhapetvā aññissā dukkaṭavatthukāya tatiyāya pathaviyā abhāvato. Dveyeva hi pathaviyo vuttā ‘‘jātā ca pathavī ajātā ca pathavī’’ti. Tasmā dvīsu aññatarāya pathaviyā bhavitabbaṃ, vinayavinicchaye ca sampatte garukeyeva ṭhātabbattā na sakkā ettha anāpattiyā bhavituṃ. Sabbacchannādīsu pana upaḍḍhe dukkaṭaṃ yuttaṃ tattha tādisassa dukkaṭavatthuno sabbhāvā.

‘‘Pokkharaṇiṃ khaṇā’’ti vadati, vaṭṭatīti ‘‘imasmiṃ okāse’’ti aniyametvā vuttattā vaṭṭati. **‘‘Imaṃ valliṃ khaṇā’’**ti vuttepi pathavīkhaṇanaṃ sandhāya pavattavohārattā imināva sikkhāpadena āpatti, na bhūtagāmapātabyatāya. **Kuṭehī**ti ghaṭehi. **Tanukakaddamo**ti udakamissakakaddamo. So ca udakagatikattā vaṭṭati. **Omakacātumāsa**nti ūnacātumāsaṃ. **Ovaṭṭha**nti devena ovaṭṭhaṃ. **Akatapabbhāre**ti avaḷañjanaṭṭhānadassanatthaṃ vuttaṃ. Tādise hi vammikassa sabbhāvoti. **Mūsikukkuraṃ** nāma mūsikāhi khaṇitvā bahi katapaṃsurāsi. **Eseva nayo**ti omakacātumāsaovaṭṭhoyeva vaṭṭatīti attho.

Ekadivasampi na vaṭṭatīti ovaṭṭhaekadivasātikkantopi vikopetuṃ na vaṭṭati. ‘‘Heṭṭhābhūmisambandhepi ca gokaṇṭake bhūmito chinditvā uddhaṃ ṭhitattā accuggatamatthakato chinditvā gahetuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. Sakaṭṭhāne atiṭṭhamānaṃ katvā pādehi madditvā chinditvā āloḷitakaddamampi gahetuṃ vaṭṭati. **Tato**ti tato purāṇasenāsanato. **Iṭṭhakaṃ gaṇhāmī**tiādi suddhacittaṃ sandhāya vuttaṃ. **Udakenā**ti ujukaṃ ākāsatoyeva patanakaudakena. ‘‘Sace pana aññattha paharitvā patitena udakena temitaṃ hoti, vaṭṭatī’’ti vadanti. **Uccāletvā**ti ukkhipitvā. **Tena apadesenā**ti tena lesena.

87-88. **Avisayattā anāpattī**ti ettha sacepi nibbāpetuṃ sakkā hoti, paṭhamaṃ suddhacittena dinnattā ‘‘dahatū’’ti sallakkhetvāpi tiṭṭhati, anāpatti. **Ovaṭṭhaṃ channa**nti paṭhamaṃ ovaṭṭhaṃ pacchā channaṃ. Sesaṃ uttānameva. Jātapathavī, pathavīsaññitā, khaṇanakhaṇāpanānaṃ aññataranti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Pathavīkhaṇanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito musāvādavaggo paṭhamo.

2. Bhūtagāmavaggo

1. Bhūtagāmasikkhāpadavaṇṇanā

89. Senāsanavaggassa paṭhame **niggahetuṃ asakkonto**ti sandhāretuṃ asakkonto. Iminā pana vacanena dārakassa tattha upanītabhāvo tena ca diṭṭhabhāvo vuttoyevāti daṭṭhabbaṃ. Tena hi bhikkhunā taṃ rukkhaṃ chindituṃ āraddhe tattha nibbattā ekā taruṇaputtā devadhītā puttaṃ aṅkenādāya ṭhitā taṃ yāci ‘‘mā me sāmi vimānaṃ chindi, na sakkhissāmi puttakaṃ ādāya anāvāsā vicaritu’’nti. So ‘‘ahaṃ aññattha īdisaṃ rukkhaṃ na labhissāmī’’ti tassā vacanaṃ nādiyi. Sā ‘‘imampi tāva dārakaṃ oloketvā oramissatī’’ti puttaṃ rukkhasākhāya ṭhapesi. So bhikkhu ukkhittaṃ pharasuṃ sandhāretuṃ asakkonto dārakassa bāhaṃ chindi. Evañca sayito vimāne sayito nāma hotīti katvā vuttaṃ **‘‘rukkhaṭṭhakadibbavimāne nipannassā’’**ti.

Rukkhaṭṭhakadibbavimāneti ca sākhaṭṭhakavimānaṃ sandhāya vuttaṃ. Rukkhassa upari nibbattañhi vimānaṃ rukkhapaṭibaddhattā **‘‘rukkhaṭṭhakavimāna’’**nti vuccati. Sākhaṭṭhakavimānaṃ pana sabbasākhāsannissitaṃ hutvā tiṭṭhati. Tattha yaṃ rukkhaṭṭhakavimānaṃ hoti, taṃ yāva rukkhassa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassati. Sākhaṭṭhakavimānaṃ pana sākhāsu bhijjamānāsu tattha tattheva bhijjitvā sabbasākhāsu bhinnāsu sabbaṃ bhijjati, idampi ca vimānaṃ sākhaṭṭhakaṃ, tasmā rukkhe chinne taṃ vimānaṃ sabbaso vinaṭṭhaṃ, teneva sā devatā bhagavato santikā laddhe aññasmiṃ vimāne vasi. **Bāhuṃ thanamūleyeva chindī**ti aṃsena saddhiṃ bāhaṃ chindi. Iminā ca rukkhadevatānaṃ gattāni chijjanti, na cātumahārājikādīnaṃ viya acchejjānīti daṭṭhabbaṃ. **Rukkhadhamme**ti rukkhapakatiyaṃ, rukkhasabhāveti attho. Rukkhānaṃ viya chedanādīsu akuppanañhi rukkhadhammo nāma.

Uppatitanti uppannaṃ. **Bhanta**nti dhāvantaṃ. **Vāraye**ti niggaṇheyya. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā nāma cheko sārathi ativegena dhāvantaṃ rathaṃ niggahetvā yathicchakaṃ peseti, evaṃ yo puggalo uppannaṃ kodhaṃ vāraye niggaṇhituṃ sakkoti, tamahaṃ sārathiṃ brūmi. Itaro pana rājauparājādīnaṃ rathasārathijano rasmiggāho nāma hoti, na uttamasārathīti.

Dutiyagāthāya pana ayamattho – **yo**ti (su. ni. aṭṭha. 1.1) yo yādiso khattiyakulā vā pabbajito brāhmaṇakulā vā pabbajito navo vā majjhimo vā thero vā. **Uppatita**nti uddhamuddhaṃ patitaṃ, gataṃ pavattanti attho, uppannanti vuttaṃ hoti. **Kodha**nti ‘‘anatthaṃ me caratīti āghāto jāyatī’’tiādinā (dī. ni. 3.340; a. ni. 9.29) nayena sutte vuttānaṃ navannaṃ, ‘‘atthaṃ me na caratī’’tiādīnañca tappaṭipakkhato siddhānaṃ navannamevāti aṭṭhārasannaṃ khāṇukaṇṭakādinā aṭṭhānena saddhiṃ ekūnavīsatiyā āghātavatthūnaṃ aññatarāghātavatthusambhavaṃ āghātaṃ. **Visaṭa**nti vitthataṃ. **Sappavisa**nti sappassa visaṃ. **Ivā**ti opammavacanaṃ. **I**-kāralopaṃ katvā va-icceva vuttaṃ. **Osadhehī**ti agadehi. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā visatikicchako vejjo sappena daṭṭho sabbaṃ kāyaṃ pharitvā ṭhitaṃ visaṭaṃ sappavisaṃ mūlakhandhatacapattapupphādīnaṃ aññatarehi, nānābhesajjehi payojetvā katehi vā osadhehi khippameva vineyya, evameva yo yathāvuttena āghātavatthunā uppatitaṃ cittasantānaṃ byāpetvā ṭhitaṃ kodhaṃ vinayanupāyesu tadaṅgavinayādīsu yena kenaci upāyena vineti nādhivāseti pajahati vinodeti byantiṃ karoti, so bhikkhu jahāti orapāraṃ. So evaṃ kodhaṃ vinento bhikkhu yasmā kodho tatiyamaggena sabbaso pahīyati, tasmā orapārasaññitāni pañcorambhāgiyasaṃyojanāni jahātīti. Avisesena hi **pāra**nti tīrassa nāmaṃ, tasmā orāni ca tāni saṃsārasāgarassa pārabhūtāni cāti katvā ‘‘orapāra’’nti vuccati.

Atha vā yo uppatitaṃ vineti kodhaṃ visaṭaṃ sappavisaṃva osadhehi, so tatiyamaggena sabbaso kodhaṃ vinetvā anāgāmiphale ṭhito bhikkhu jahāti orapāraṃ. Tattha **ora**nti sakattabhāvo. **Pāra**nti parattabhāvo. Oraṃ vā cha ajjhattikāni āyatanāni, pāraṃ cha bāhirāyatanāni. Tathā oraṃ manussaloko, pāraṃ devaloko. Oraṃ kāmadhātu, pāraṃ rūpārūpadhātu. Oraṃ kāmarūpabhavo, pāraṃ arūpabhavo. Oraṃ attabhāvo, pāraṃ attabhāvasukhupakaraṇāni. Evametasmiṃ orapāre catutthamaggena chandarāgaṃ pajahanto ‘‘jahāti orapāra’’nti vuccati. Ettha ca kiñcāpi anāgāmino kāmarāgassa pahīnattā idhattabhāvādīsu chandarāgo eva natthi, apica kho panassa vaṇṇappakāsanatthaṃ sabbametaṃ orapārabhedaṃ saṅgahetvā tattha chandarāgappahānena ‘‘jahāti orapāra’’nti vuttaṃ.

Idāni tassatthassa vibhāvanatthāya upamaṃ āha **‘‘urago jiṇṇamivattacaṃ purāṇa’’**nti. Tattha urena gacchatīti **urago,** sappassetaṃ adhivacanaṃ. So duvidho kāmarūpī ca akāmarūpī ca. Kāmarūpīpi duvidho jalajo thalajo ca. Jalajo jale eva kāmarūpaṃ labhati, na thale **saṅkhapālajātake** (jā. 2.17.143 ādayo) saṅkhapālanāgarājā viya. Thalajo thale eva, na jale. So jajjarabhāvena jiṇṇaṃ, cirakālatāya purāṇañcāti saṅkhaṃ gataṃ tacaṃ jahanto catubbidhena jahati sajātiyaṃ ṭhito jigucchanto nissāya thāmenāti. Sajāti nāma sappajāti dīghattabhāvo. Uragā hi pañcasu ṭhānesu sajātiṃ nātivattanti upapattiyaṃ cutiyaṃ vissaṭṭhaniddokkamane sajātiyā methunapaṭisevane jiṇṇatacāpanayane cāti. Tasmā yadā tacaṃ jahati, tadā sajātiyaṃyeva ṭhatvā jahati. Sajātiyaṃ ṭhitopi ca jigucchanto jahati. Jigucchanto nāma yadā upaḍḍhaṭṭhāne mutto hoti, upaḍḍhaṭṭhāne amutto olambati, tadā naṃ aṭṭīyanto jahati, evaṃ jigucchantopi ca daṇḍantaraṃ vā mūlantaraṃ vā pāsāṇantaraṃ vā nissāya jahati. Nissāya jahantopi ca thāmaṃ janetvā ussāhaṃ karitvā vīriyena vaṅkaṃ naṅguṭṭhaṃ katvā passasantova phaṇaṃ karitvā jahati. Evaṃ jahitvā yenakāmaṃ pakkamati.

Evameva ayampi bhikkhu orapāraṃ jahitukāmo catubbidhena jahati sajātiyaṃ ṭhito jigucchanto nissāya thāmenāti. Sajāti nāma bhikkhuno ‘‘ariyāya jātiyā jāto’’ti (ma. ni. 2.351) vacanato sīlaṃ. Tenevāha ‘‘sīle patiṭṭhāya naro sapañño’’ti (saṃ. ni. 1.23, 192). Evametissaṃ sajātiyaṃ ṭhito bhikkhu taṃ sakattabhāvādibhedaṃ orapāraṃ jiṇṇapurāṇattacamiva taṃ dukkhaṃ janentaṃ tattha tattha ādīnavadassanena jigucchanto kalyāṇamitte nissāya adhimattasammāvāyāmasaṅkhātaṃ thāmaṃ janetvā ‘‘divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī’’ti (a. ni. 3.16; 4.37) vuttanayena rattindivaṃ chadhā vibhajitvā ghaṭento vāyamanto urago viya vaṅkaṃ naṅguṭṭhaṃ pallaṅkaṃ ābhujitvā urago viya passasanto ayampi asithilaparakkamatāya vāyamanto uragova phaṇaṃ karitvā ayampi ñāṇavipphāraṃ janetvā uragova tacaṃ orapāraṃ jahati, jahitvā ca urago viya ohitataco yenakāmaṃ pakkamati, ayampi ohitabhāro anupādisesanibbānadhātudisaṃ pakkamatīti.

90. **Bhavantī**ti iminā viruḷhamūle nīlabhāvaṃ āpajjitvā vaḍḍhamānake taruṇagacche dasseti. **Ahuvu**nti iminā pana vaḍḍhitvā ṭhite mahante rukkhagacchādike dasseti. **Bhavantī**ti imassa vivaraṇaṃ **‘‘jāyanti vaḍḍhantī’’**ti, **ahuvu**nti imassa **‘‘jātā vaḍḍhitā’’**ti. **Rāsī**ti suddhaṭṭhakadhammasamūho. **Bhūtāna**nti tathāladdhasamaññānaṃ aṭṭhadhammānaṃ. ‘‘Bhūtānaṃ gāmo’’ti vuttepi avayavavinimuttassa samudāyassa abhāvato bhūtasaññitā teyeva tiṇarukkhalatādayo gayhanti. ‘‘Bhūmiyaṃ patiṭṭhahitvā haritabhāvamāpannā rukkhagacchādayo devatāhi pariggayhanti, tasmā bhūtānaṃ nivāsaṭṭhānatāya bhūtānaṃ gāmo’’tipi vadanti. **Rukkhādīna**nti **ādi**-saddena osadhigacchalatādayo veditabbā.

Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato chinnepi ruhanato visadisajātikabhāvato catuyoniapariyāpannato ca veditabbā, vuḍḍhi pana pavāḷasilālavaṇānampi vijjatīti na tesaṃ jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇañca nesaṃ parikappanāmattaṃ supanaṃ viya ciñcādīnaṃ, tathā dohaḷādayo, tattha kasmā bhūtagāmassa chedanādipaccayā pācittiyaṃ vuttanti? Samaṇasāruppato taṃnivāsasattānurakkhaṇato ca. Tenevāha

‘‘jīvasaññino hi moghapurisā manussā rukkhasmi’’ntiādi.

91. ‘‘Mūle jāyantī’’tiādīsu attho upari attanā vuccamānappakārena sīhaḷaṭṭhakathāyaṃ vuttoti āha **‘‘evaṃ santepi… pe… na samentī’’**ti. **Vijāta**-saddo idha **vi**-saddalopaṃ katvā niddiṭṭhoti āha **‘‘vijātānī’’**ti. **Vijāta**-saddo ca ‘‘vijātā itthī’’tiādīsu viya pasūtavacanoti āha **‘‘pasūtānī’’**ti. Pasūti ca nāmettha nibbattapaṇṇamūlatāti āha **‘‘nibbattapaṇṇamūlānī’’**ti. Iminā imaṃ dīpeti ‘‘nibbattapaṇṇamūlāni bījāni bhūtagāmasaṅkhameva gacchanti, tesu ca vattamāno bījajāta-saddo ruḷhīvasena rukkhādīsupi vattatī’’ti. Purimasmiṃ atthavikappe pana bījehi jātānaṃ rukkhalatādīnaṃyeva bhūtagāmatā vuttā.

Tāni dassentoti tāni bījāni dassento. **Mūlabīja**ntiādīsu mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubīja**nti pabbabījaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sāraphale niruḷho **bīja**-saddo. Tadatthasaṃsiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bījasaddena visesetvā vuttaṃ **‘‘bījabīja’’**nti ‘‘rūparūpaṃ, dukkhadukkha’’nti ca yathā. **Bījato nibbattena bījaṃ dassita**nti kāriyopacārena kāraṇaṃ dassitanti dīpeti.

92. **Bīje bījasaññī**ti ettha kāraṇūpacārena kāriyaṃ vuttanti dassento **‘‘tattha yathā’’**tiādimāha. **Bhūtagāmaparimocanaṃ katvā**ti bhūtagāmato mocetvā, viyojetvāti attho. **Yaṃ bījaṃ bhūtagāmo nāma hotī**ti bījāni ca tāni jātāni cāti vuttamatthaṃ sandhāya vadati. Tattha **yaṃ bīja**nti yaṃ nibbattapaṇṇamūlaṃ bījaṃ. **Tasmiṃ bīje**ti tasmiṃ bhūtagāmasaññite bīje. Ettha ca bījajāta-saddassa viya ruḷhīvasena rukkhādīsu bīja-saddassapi pavatti veditabbā. **Yathāruta**nti yathāpāḷi.

Yattha katthacīti mūle agge majjhe vā. **Sañcicca ukkhipituṃ na vaṭṭatī**ti ettha sacepi sarīre laggabhāvaṃ jānantova udakato uṭṭhahati, ‘‘taṃ uddharissāmī’’ti saññāya abhāvato vaṭṭati. **Uppāṭitānī**ti uddhaṭāni. **Bījagāme saṅgahaṃ gacchantī**ti bhūtagāmato parimocitattā vuttaṃ. **Anantaka**-ggahaṇena sāsapamattikā gahitā. Nāmañhetaṃ tassā sevālajātiyā. Mūlapaṇṇānaṃ asampuṇṇattā **‘‘asampuṇṇabhūtagāmo nāmā’’**ti vuttaṃ. **Abhūtagāmamūlattā**ti ettha bhūtagāmo mūlaṃ kāraṇaṃ etassāti bhūtagāmamūlo, bhūtagāmassa vā mūlaṃ kāraṇanti bhūtagāmamūlaṃ. Bījagāmo hi nāma bhūtagāmato sambhavati, bhūtagāmassa ca kāraṇaṃ hoti, ayaṃ pana tādiso na hotīti ‘‘abhūtagāmamūlattā’’ti vuttaṃ. Tatraṭṭhakattā vuttaṃ **‘‘so bījagāmena saṅgahito’’**ti. Idañca ‘‘abhūtagāmamūlattā’’ti ettha paṭhamaṃ vuttaatthasambhavato vuttaṃ. Kiñcāpi hi tālanāḷikerādīnaṃ khāṇu uddhaṃ avaḍḍhanato bhūtagāmassa kāraṇaṃ na hoti, tathāpi bhūtagāmasaṅkhyupagatanibbattapaṇṇamūlabījato sambhūtattā bhūtagāmato uppanno nāma hotīti bījagāmena saṅgahaṃ gacchati.

‘‘Aṅkure harite’’ti vatvā tameva vibhāveti **‘‘nīlapaṇṇavaṇṇe jāte’’**ti, nīlapaṇṇassa vaṇṇasadise vaṇṇe jāteti attho. ‘‘Nīlavaṇṇe jāte’’ti vā pāṭho gahetabbo. **Amūlakabhūtagāme saṅgahaṃ gacchatī**ti nāḷikerassa āveṇikaṃ katvā vadati. ‘‘Pānīyaghaṭādīnaṃ bahi sevālo udake aṭṭhitattā bījagāmānulomattā ca dukkaṭavatthū’’ti vadanti. **Kaṇṇakampi abbohārikamevā**ti nīlavaṇṇampi abbohārikameva. **Seleyyakaṃ** nāma silāya sambhūtā ekā sugandhajāti. **‘‘Rukkhattacaṃ vikopetī**ti vuttattā rukkhe jātaṃ yaṃ kiñci chattakaṃ rukkhattacaṃ avikopetvā matthakato chinditvā gahetuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Rukkhato muccitvā tiṭṭhatī**ti ettha ‘‘yadipi kiñcimattaṃ rukkhe allīnā hutvā tiṭṭhati, rukkhato gayhamāno pana rukkhacchaviṃ na vikopeti, vaṭṭatī’’ti vadanti. **Allarukkhato na vaṭṭatī**ti etthāpi rukkhattacaṃ avikopetvā matthakato tacchetvā gahetuṃ vaṭṭatīti veditabbaṃ. **Hatthakukkuccenā**ti hatthānaṃ asaṃyatabhāvena, hatthacāpallenāti vuttaṃ hoti. **Pānīyaṃ na vāsetabba**nti idaṃ attano atthāya nāmitaṃ sandhāya vuttaṃ. Kevalaṃ anupasampannassa atthāya nāmite pana pacchā tato labhitvā na vāsetabbanti natthi. **‘‘Yesaṃ rukkhānaṃ sākhā ruhatī**ti vuttattā yesaṃ sākhā na ruhati, tattha kappiyakaraṇakiccaṃ natthī’’ti vadanti.

93. **Pañcahi samaṇakappehī**ti pañcahi samaṇavohārehi. Kiñcāpi hi bījānaṃ agginā phuṭṭhamattena nakhādīhi vilikhanamattena ca aviruḷhīdhammatā na hoti, tathāpi evaṃ kateyeva samaṇānaṃ kappatīti aggiparijitādayo samaṇavohārā nāma jātā, tasmā tehi samaṇavohārehi karaṇabhūtehi phalaṃ paribhuñjituṃ anujānāmīti adhippāyo. Abījanibbaṭṭabījānipi samaṇānaṃ kappantīti paññattapaṇṇattibhāvato samaṇavohāraicceva saṅkhaṃ gatāni. Atha vā aggiparijitādīnaṃ pañcannaṃ kappiyabhāvatoyeva pañcahi samaṇakappiyabhāvasaṅkhātehi kāraṇehi phalaṃ paribhuñjituṃ anujānāmīti evamettha adhippāyo veditabbo. **Aggiparijita**ntiādīsu ‘‘paricita’’ntipi paṭhanti. **Abījaṃ** nāma taruṇambaphalādi. **Nibbaṭṭabījaṃ** nāma ambapanasādi, yaṃ bījaṃ nibbaṭṭetvā visuṃ katvā paribhuñjituṃ sakkā hoti. **‘‘Kappiya’’nti vatvāva kātabba**nti yo kappiyaṃ karoti, tena kattabbākārasseva vuttattā bhikkhunā avuttepi kātuṃ vaṭṭatīti na gahetabbaṃ. Puna ‘‘kappiyaṃ kāretabba’’nti kārāpanassa paṭhamameva kathitattā bhikkhunā ‘‘kappiyaṃ karohī’’ti vutteyeva anupasampannena ‘‘kappiya’’nti vatvā aggiparijitādi kātabbanti gahetabbaṃ. ‘‘Kappiyanti vacanaṃ pana yāya kāyaci bhāsāya vattuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. ‘‘Kappiyanti vatvāva kātabba’’nti vacanato paṭhamaṃ ‘‘kappiya’’nti vatvā pacchā aggiādinā phusanādi kātabbanti veditabbaṃ. ‘‘Paṭhamaṃ aggiṃ nikkhipitvā nakhādinā vā vijjhitvā taṃ anuddharitvāva ‘kappiya’nti vattumpi vaṭṭatī’’ti vadanti.

Ekasmiṃ bīje vātiādīsu ‘‘ekaṃyeva kāremīti adhippāye satipi ekābaddhattā sabbaṃ katameva hotī’’ti vadanti. **Dāruṃ vijjhatī**ti ettha ‘‘jānitvāpi vijjhati vā vijjhāpeti vā, vaṭṭatiyevā’’ti vadanti. **Bhattasitthe vijjhatī**ti etthāpi eseva nayo. **‘‘Taṃ vijjhati, na vaṭṭatī**ti rajjuādīnaṃ bhājanagatikattā’’ti vadanti. **Maricapakkādīhi missetvā**ti ettha bhattasitthasambandhavasena ekābaddhatā veditabbā, na phalānaṃyeva aññamaññaṃ sambandhavasena. **Bhindāpetvā kappiyaṃ kārāpetabba**nti bījato muttassa kaṭāhassa bhājanagatikattā vuttaṃ.

Nikkhāmetunti taṃ bhikkhuṃ nikkhāmetuṃ. ‘‘Sace etassa anuloma’’nti senāsanarakkhaṇatthāya anuññātampi paṭaggidānādiṃ attanāpi kātuṃ vaṭṭatīti ettakeneva idampi etassa anulomanti evamadhippāyo siyā. Paṭaggidānaṃ parittakaraṇañca attano parassa vā senāsanarakkhaṇatthāya vaṭṭatiyeva. Tasmā sace tassa suttassa etaṃ anulomaṃ siyā, attano na vaṭṭati, aññassa vaṭṭatīti ayaṃ viseso kuto labbhatīti āha **‘‘attano na vaṭṭati…pe… na sakkā laddhu’’**nti. Sesamettha uttānameva. Bhūtagāmo, bhūtagāmasaññitā, vikopanaṃ vā vikopāpanaṃ vāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Bhūtagāmasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aññavādakasikkhāpadavaṇṇanā

94-98. Dutiye **aññaṃ vacana**nti yaṃ codakena cuditakassa dosavibhāvanavacanaṃ vuttaṃ, taṃ tato aññeneva vacanena paṭicarati. Atha vā **aññenaññaṃ paṭicaratī**ti aññena kāraṇena aññaṃ kāraṇaṃ paṭicaratīti evamettha attho veditabbo, yaṃ codakena cuditakassa dosavibhāvanakāraṇaṃ vuttaṃ, tato aññena codanāya amūlakabhāvadīpakena kāraṇena paṭicaratīti vuttaṃ hoti. **Paṭicaratī**ti ca paṭicchādanavasena carati, pavattatīti attho. Paṭicchādanattho eva vā **carati-**saddo anekatthattā dhātūnaṃ. Tenāha **‘‘paṭicchādetī’’**ti. **Ko āpanno**tiādinā pāḷiyaṃ codanaṃ avissajjetvā vikkhepāpajjanavasena aññena aññaṃ paṭicaraṇaṃ dassitaṃ. Aparampi pana codanaṃ vissajjetvā bahiddhā kathāapanāmavasena pavattaṃ pāḷimuttakaṃ aññenaññaṃ paṭicaraṇaṃ veditabbaṃ. ‘‘Itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosī’’ti puṭṭho ‘‘pāṭaliputtaṃ gatomhī’’ti vatvā puna ‘‘na tava pāṭaliputtagamanaṃ pucchāma, āpattiṃ pucchāmā’’ti vutte ‘‘tato rājagahaṃ gatomhī’’ti vatvā ‘‘rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagahaṃ vā, āpattiṃ āpannosī’’ti vutte ‘‘tattha me sūkaramaṃsaṃ laddha’’ntiādīni vatvāva kathaṃ bahiddhā vikkhipantopi hi ‘‘aññenaññaṃ paṭicarati’’cceva saṅkhaṃ gacchati.

Yadetaṃ aññena aññaṃ paṭicaraṇavasena pavattavacanaṃ, tadeva pucchitamatthaṃ ṭhapetvā aññaṃ vadatīti **aññavādaka**nti āha **‘‘aññenaññaṃ paṭicaraṇassetaṃ nāma’’**nti. **Tuṇhībhūtassetaṃ nāma**nti tuṇhībhāvassetaṃ nāmaṃ, ayameva vā pāṭho. **Aññavādakaṃ āropetū**ti aññavādakakammaṃ āropetu, aññavādakattaṃ vā idāni kariyamānena kammena āropetūti attho. **Vihesakaṃ āropetū**ti etthāpi vihesakakammaṃ vihesakabhāvaṃ vā āropetūti evamattho daṭṭhabbo.

Anāropite aññavādake vuttadukkaṭaṃ pāḷiyaṃ āgataaññenaññampaṭicaraṇavasena yujjati. Aṭṭhakathāyaṃ āgatena pana pāḷimuttakaaññenaññampaṭicaraṇavasena anāropite aññavādake musāvādena pācittiyaṃ, āropite imināva pācittiyanti veditabbaṃ. Keci pana ‘‘āropite aññavādake musāvādena iminā ca pācittiyadvayaṃ hotī’’ti vadanti, taṃ vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Yā sā ādikammikassa anāpatti vuttā, sāpi pāḷiyaṃ āgataaññenaññampaṭicaraṇavasena vuttāti daṭṭhabbā, iminā sikkhāpadena anāpattidassanatthaṃ vā. Sesaṃ uttānameva. Dhammakammena āropitatā, āpattiyā vā vatthunā vā anuyuñjiyamānatā, chādetukāmatāya aññenaññaṃ paṭicaraṇaṃ vā tuṇhībhāvo vāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Aññavādakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ujjhāpanakasikkhāpadavaṇṇanā

103. Tatiye dhātupāṭhe **jhe-**saddo cintāyaṃ paṭhitoti āha **‘‘lāmakato vā cintāpentī’’**tiādi. Ayameva ca anekatthattā dhātūnaṃ olokanatthopi hotīti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Akkharāya vācetī’’tiādīsu (pāci. 46) viya ‘‘chandāyā’’ti liṅgavipallāsavasena vuttanti āha **‘‘chandenā’’**ti.

105. **Yena vacanenā**ti yena ‘‘chandāya itthannāmo idaṃ nāma karotī’’tiādivacanena. **Yena ca khiyyantī**ti yena ‘‘chandāya itthannāmo’’tiādivacanena tattha tattha bhikkhūnaṃ savanūpacāre ṭhatvā avaṇṇaṃ pakāsenti.

106. **Aññaṃ anupasampannaṃ ujjhāpetī**ti aññena anupasampannena ujjhāpeti. **Tassa vā taṃ santike khiyyatī**ti tassa anupasampannassa santike taṃ saṅghena sammataṃ upasampannaṃ khiyyati, avaṇṇaṃ vadanto vā pakāseti. **Anupasampannaṃ saṅghena sammata**nti ettha sammatapubbo sammatoti vutto. Tenāha **‘‘kiñcāpī’’**tiādi. Yasmā ujjhāpanaṃ khiyyanañca musāvādavaseneva pavattaṃ, tasmā ādikammikassa anāpattīti pācittiyaṭṭhāne dukkaṭaṭṭhāne ca imināva anāpattidassanatthaṃ vuttanti gahetabbaṃ. Evañca katvā ujjhāpentassa khiyyantassa ca ekakkhaṇe dve dve āpattiyo hontīti āpannaṃ. Atha vā īdisaṃ sikkhāpadaṃ musāvādato paṭhamaṃ paññattanti gahetabbaṃ. Sesamettha uttānameva. Dhammakammena sammatatā, upasampannatā, agatigamanābhāvo, tassa avaṇṇakāmatā, yassa santike vadati, tassa upasampannatā, ujjhāpanaṃ vā khiyyanaṃ vāti imāni panettha cha aṅgāni.

Ujjhāpanakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā

108-110. Catutthe **himavassenā**ti himameva vuttaṃ. **Apaññāte**ti appatīte, appasiddheti attho. ‘‘Maṇḍape vā rukkhamūle vāti vacanato vivaṭaṅgaṇepi nikkhipituṃ vaṭṭatī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Gocarappasutā**ti gocaraṭṭhānaṃ paṭipannā. ‘‘Aṭṭha māse’’ti iminā vassānaṃ cātumāsaṃ cepi devo na vassati, paṭikkhittamevāti āha **‘‘aṭṭha māseti vacanato…pe… nikkhipituṃ na vaṭṭatiyevā’’**ti. Tattha **cattāro māse**ti vassānassa cattāro māse. **Avassikasaṅkete**ti iminā anuññātepi aṭṭha māse yattha hemante devo vassati, tattha aparepi cattāro māsā paṭikkhittāti āha **‘‘avassikasaṅketeti vacanato’’**tiādi. Iminā imaṃ dīpeti ‘‘yasmiṃ dese hemante devo vassati, tattha aṭṭha māse paṭikkhipitvā cattāro māsā anuññātā. Yattha pana vassāneyeva vassati, tattha cattāro māse paṭikkhipitvā aṭṭha māsā anuññātā’’ti.

Imināva nayena majjhimapadese yattha hemante himavassaṃ vassati, tatthāpi aṭṭheva māsā paṭikkhittāti veditabbā. Tasmā vassānakāle pakatiajjhokāse ovassakamaṇḍape rukkhamūle ca santharituṃ na vaṭṭati, hemantakāle pakatiajjhokāse ovassakamaṇḍapādīsupi vaṭṭati. Tañca kho yattha himavassena senāsanaṃ na temati, gimhakālepi pakatiajjhokāsādīsu vaṭṭatiyeva, tañca kho akālameghādassane, kākādīnaṃ nibaddhavāsarukkhamūle pana kadācipi na vaṭṭatīti evamettha vinicchayo veditabbo.

Imañca pana atthavisesaṃ gahetvā bhagavatā paṭhamameva sikkhāpadaṃ paññattanti visuṃ anupaññatti na vuttā. Teneva hi **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘iti yattha ca yadā ca santharituṃ na vaṭṭati, taṃ sabbamidha ajjhokāsasaṅkhameva gata’’nti. Atha vā avisesena ajjhokāse santharaṇasantharāpanāni paṭikkhipitvā ‘‘īdise kāle īdise ca padese ṭhapethā’’ti anujānanamatteneva alanti na sikkhāpade visuṃ anupaññatti uddhaṭāti veditabbā. **Parivāre** (pari. 65-67) pana imasseva sikkhāpadassa anurūpavasena paññattattā ‘‘ekā anupaññattī’’ti vuttaṃ.

Navavāyimo sīghaṃ na nassatīti āha **‘‘navavāyimo vā’’**ti. **Onaddhako**ti cammena onaddho. **Ukkaṭṭhaabbhokāsiko**ti idaṃ tassa parivitakkadassanamattaṃ, ukkaṭṭhaabbhokāsikassa pana cīvarakuṭi na vaṭṭatīti natthi. **Kāyānugatikattā**ti bhikkhuno tattheva sannihitabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Iminā ca tasmiṃyeva kāle anāpatti vuttā, cīvarakuṭito nikkhamitvā pana aññattha gacchantassa piṇḍāya pavisantassapi āpattiyeva. ‘‘Yasmā pana dāyakehi dānakāleyeva sahassagghanakampi kambalaṃ ‘pādapuñchaniṃ katvā paribhuñjathā’ti dinnaṃ tatheva paribhuñjituṃ vaṭṭati, tasmā ‘imaṃ mañcapīṭhādisenāsanaṃ abbhokāsepi yathāsukhaṃ paribhuñjathā’ti dāyakehi dinnaṃ ce, sabbasmimpi kāle abbhokāse nikkhipituṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. **Pesetvā gantabba**nti ettha ‘‘yo bhikkhu imaṃ ṭhānaṃ āgantvā vasati, tassa dethā’’ti vatvā pesetabbaṃ.

Valāhakānaṃ anuṭṭhitabhāvaṃ sallakkhetvāti iminā ca gimhānepi meghe uṭṭhite mañcapīṭhādiṃ yaṃkiñci senāsanaṃ ajjhokāse nikkhipituṃ na vaṭṭatīti dīpitanti veditabbaṃ. **‘‘Pādaṭṭhānābhimukhā**ti nisīdantānaṃ pādapatanaṭṭhānābhimukha’’nti keci. ‘‘Sammajjantassa pādaṭṭhānābhimukha’’nti apare. ‘‘Bahi vālukāya agamananimittaṃ pādaṭṭhānābhimukhā vālikā haritabbāti vutta’’nti eke. **Kacavaraṃ hatthehi gahetvā bahi chaṭṭetabba**nti iminā kacavaraṃ chaḍḍessāmīti vālikā na chaḍḍetabbāti dīpeti.

111. **Anto saṃveṭhetvā baddha**nti erakapattādīhi veṇiṃ katvā tāya veṇiyā ubhosu passesu vitthataṭṭhānesu bahuṃ veṭhetvā tato paṭṭhāya yāva majjhaṭṭhānaṃ, tāva anto ākaḍḍhanavasena veṭhetvā majjhe saṅkhipitvā tiriyaṃ tattha tattha bandhitvā kataṃ. **Kappaṃ labhitvā**ti gacchāti vuttavacanena kappaṃ labhitvā. Therassa hi āṇattiyā gacchantassa anāpatti. **Purimanayenevā**ti ‘‘nisīditvā sayaṃ gacchanto’’tiādinā pubbe vuttanayeneva. **Aññattha gacchatī**ti taṃ maggaṃ atikkamitvā aññattha gacchati. Leḍḍupātupacārato bahi ṭhitattā **‘‘pāduddhārena kāretabbo’’**ti vuttaṃ, aññattha gacchantassa paṭhamapāduddhāre dukkaṭaṃ, dutiyapāduddhāre pācittiyanti attho. **Pākatikaṃ akatvā**ti appaṭisāmetvā. **Antarasannipāte**ti antarantarā sannipāte.

Āvāsikānaṃyeva palibodhoti ettha āgantukehi āgantvā kiñci avatvā tattha nisinnepi āvāsikānaṃyeva palibodhoti adhippāyo. **Mahāpaccarivāde** pana ‘‘aññesu āgantvā nisinnesū’’ti idaṃ amhākanti vatvā vā avatvā vā nisinnesūti adhippāyo. **Mahāaṭṭhakathāvāde** ‘‘āpattī’’ti pācittiyameva vuttaṃ. **Mahāpaccariyaṃ** pana santharaṇasantharāpane sati pācittiyena bhavitabbanti anāṇattiyā paññattattā dukkaṭaṃ vuttaṃ. ‘‘Idaṃ ussārakassa, idaṃ dhammakathikassā’’ti visuṃ paññattattā anāṇattiyā paññattepi pācittiyeneva bhavitabbanti adhippāyena ‘‘tasmiṃ āgantvā nisinne tassa palibodho’’ti vuttaṃ. Keci pana vadanti ‘‘anāṇattiyā paññattepi dhammakathikassa anuṭṭhāpanīyattā pācittiyena bhavitabbaṃ, āgantukassa pana pacchā āgatehi vuḍḍhatarehi uṭṭhāpetabbattā dukkaṭaṃ vutta’’nti.

112. **Bhūmiyaṃ attharitabbā**ti cimilikāya sati tassā upari, asati suddhabhūmiyaṃ attharitabbā. **Sīhacammādīnaṃ pariharaṇeyeva paṭikkhepo veditabbo**ti iminā –

> ‘‘Na, bhikkhave, mahācammāni dhāretabbāni sīhacammaṃ byagghacammaṃ dīpicammaṃ, yo dhāreyya, āpatti dukkaṭassā’’ti (mahāva. 255) –

Evaṃ vuttāya **khandhakapāḷiyā** adhippāyaṃ vibhāveti. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘antopi mañce paññattāni honti, bahipi mañce paññattāni hontī’’ti imasmiṃ vatthusmiṃ sikkhāpadassa paññattattā mañcapīṭhesu attharitvā paribhogoyeva paṭikkhitto, bhūmattharaṇavasena paribhogo pana appaṭikkhittoti. Yadi evaṃ ‘‘pariharaṇeyeva paṭikkhepo’’ti idaṃ kasmā vuttanti? Yathā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, sabbaṃ pāsādaparibhoga’’nti (cūḷava. 320) vacanato puggalikepi senāsane senāsanaparibhogavasena niyamitaṃ suvaṇṇaghaṭādikaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭamānampi kevalaṃ attano santakaṃ katvā paribhuñjituṃ na vaṭṭati, evamidaṃ bhūmattharaṇavasena paribhuñjiyamānampi attano santakaṃ katvā taṃ taṃ vihāraṃ haritvā paribhuñjituṃ na vaṭṭatīti dassanatthaṃ ‘‘pariharaṇeyeva paṭikkhepo veditabbo’’ti vuttaṃ. **Dārumayapīṭha**nti phalakamayameva pīṭhaṃ vuttaṃ. **Pādakathalika**nti adhotapādaṭṭhapanakaṃ. **Ajjhokāse rajanaṃ pacitvā…pe… paṭisāmetabba**nti ettha theve asati rajanakamme niṭṭhite paṭisāmetabbaṃ.

113. **‘‘Bhikkhu vā sāmaṇero vā ārāmiko vā lajjī hotī**ti vuttattā alajjiṃ āpucchitvā gantuṃ na vaṭṭatī’’ti vadanti. **Otāpento gacchatī**ti ettha ‘‘kiñcāpi ‘ettakaṃ dūraṃ gantabba’nti paricchedo natthi, tathāpi leḍḍupātaṃ atikkamma nātidūraṃ gantabba’’nti vadanti. Sesamettha uttānameva. Mañcādīnaṃ saṅghikatā, vuttalakkhaṇe dese santharaṇaṃ vā santharāpanaṃ vā, apalibuddhatā, āpadāya abhāvo, leḍḍupātātikkamoti imāni panettha pañca aṅgāni.

Mātikāṭṭhakathāyaṃ (kaṅkhā. aṭṭha. paṭhamasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā) pana **anāpucchaṃ vā gaccheyyā**ti ettha ‘‘yo bhikkhu vā sāmaṇero vā ārāmiko vā lajjī hoti, attano palibodhaṃ viya maññati, tathārūpaṃ anāpucchitvā taṃ senāsanaṃ tassa aniyyātetvā nirapekkho gacchati, thāmamajjhimassa purisassa leḍḍupātaṃ atikkameyya, ekena pādena leḍḍupātātikkame dukkaṭaṃ, dutiyapādātikkame pācittiya’’nti vatvā aṅgesupi nirapekkhatāya saddhiṃ cha aṅgāni vuttāni. Pāḷiyaṃ pana aṭṭhakathāyañca ‘‘nirapekkho gacchatī’’ti ayaṃ viseso na dissati. ‘‘Otāpento gacchatī’’ti ca otāpanavisaye eva sāpekkhagamane anāpatti vuttā. Yadi aññatthāpi sāpekkhagamane anāpatti siyā, ‘‘anāpatti sāpekkho gacchatī’’ti avisesena vattabbaṃ bhaveyya, tasmā vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbanti.

Paṭhamasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā

116. Dutiyasenāsanasikkhāpade **ettakameva vutta**nti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. ‘‘Idañca aṭṭhakathāsu tathāvuttabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ, aññampi tādisaṃ mañcapīṭhesu attharitaṃ paccattharaṇamevā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mātikāṭṭhakathāyaṃ** pana ‘‘paccattharaṇaṃ nāma pāvāro kojavoti ettakamevā’’ti niyametvā vuttaṃ, tasmā gaṇṭhipadesu vuttaṃ iminā na sameti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Senāsanato**ti sabbapacchimasenāsanato. **Yo kocī**ti tassa ñātako vā aññātako vā yo koci.

117. **Pariveṇa**nti ekekassa vihārassa parikkhepabbhantaraṃ. **Kurundaṭṭhakathāyaṃ** vuttamevatthaṃ savisesaṃ katvā dassetuṃ **‘‘kiñcāpi vutto’’**tiādi āraddhaṃ. ‘‘Aparicchanne maṇḍape’’ti visuṃ yojetabbaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. dutiyasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘aparicchannamaṇḍape vā paricchanne vāpi bahūnaṃ sannipātabhūte’’ti vuttaṃ. Bhojanasālāyampi ayaṃ viseso labbhatiyeva. **Vattabbaṃ natthī**ti visesetvā kiñci vattabbaṃ natthi. **Palujjatī**ti vinassati. **Nasseyyā**ti corādīhi vinasseyya.

118. Yena mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā vinanti, taṃ **mañcapīṭhakavānaṃ. Siluccayaleṇa**nti siluccaye leṇaṃ, pabbataguhāti attho. ‘‘Senāsanaṃ upacikāhi khāyita’’nti imasmiṃ vatthusmiṃ paññattattā vatthuanurūpavasena aṭṭhakathāyaṃ upacikāsaṅkāya abhāve anāpatti vuttā. **Vattakkhandhake** gamikavattaṃ paññapentena ‘‘senāsanaṃ āpucchitabba’’nti vuttattā kevalaṃ itikattabbākāramattadassanatthaṃ **‘‘āpucchanaṃ pana vatta’’**nti vuttaṃ, na pana vattabhedena dukkaṭanti dassanatthaṃ. Teneva **andhakaṭṭhakathāyaṃ** ‘‘senāsanaṃ āpucchitabba’’nti ettha ‘‘yaṃ pāsāṇapiṭṭhiyaṃ vā pāsāṇatthambhesu vā katasenāsanaṃ yattha upacikā nārohanti, taṃ anāpucchantassapi anāpattī’’ti vakkhati, tasmā yaṃ vuttaṃ **gaṇṭhipade** ‘‘tādise senāsane anāpucchā gacchantassa pācittiyaṃ natthi, gamikavattavasena pana anāpucchā gacchato vattabhedo hoti, tasmā dukkaṭaṃ āpajjatī’’ti, taṃ na gahetabbaṃ.

Pacchimassa ābhogena mutti natthīti tassa pacchato gacchantassa aññassa abhāvato vuttaṃ. **Ekaṃ vā pesetvā āpucchitabba**nti ettha gamanacittassa uppannaṭṭhānato anāpucchitvā gacchato dutiyapāduddhāre pācittiyaṃ. Kiñcāpi mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā ajjhokāse nikkhipitvā gacchantassa idha visuṃ āpatti na vuttā, tathāpi akāle ajjhokāse mañcapīṭhāni paññapetvā gacchantassa leḍḍupātātikkame purimasikkhāpadena pācittiyaṃ, parikkhepātikkame iminā dukkaṭanti veditabbaṃ. ‘‘Maṇḍape vā rukkhamūle vā’’ti iminā ajjhokāsopi saṅgahitoyevāti tatthāpi dukkaṭaṃ idha vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Seyyaṃ pana ajjhokāse santharitvā gacchantassa ubhayenapi dukkaṭameva. ‘‘Saṅghike vihāre saṅghikaṃyeva seyyaṃ santharitvā pakkamantassa pācittiyaṃ vuttanti ubhosu ekekasmiṃ saṅghike dukkaṭa’’nti vadanti. Sesamettha uttānameva. Vuttalakkhaṇaseyyā, tassā saṅghikatā, vuttalakkhaṇe vihāre santharaṇaṃ vā santharāpanaṃ vā, apalibuddhatā, āpadāya abhāvo, anapekkhassa disāpakkamanaṃ, upacārasīmātikkamoti imāni panettha satta aṅgāni.

Dutiyasenāsanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Anupakhajjasikkhāpadavaṇṇanā

119-121. Chaṭṭhe **anupavisitvā**ti samīpaṃ pavisitvā. **Bahūpakārataṃ guṇavisiṭṭhatañca sallakkhento**ti bhaṇḍāgārikassa bahūpakārataṃ dhammakathikādīnaṃ guṇavisiṭṭhatañca sallakkhento. **Samantā diyaḍḍho hattho**ti majjhe paññattamañcapīṭhaṃ sandhāya vuttaṃ.

122. **Upacāraṃ ṭhapetvā**ti vuttalakkhaṇaṃ upacāraṃ ṭhapetvā. **Ekavihāre**ti ekasmiṃ senāsane. **Ekapariveṇe**ti tassa vihārassa parikkhepabbhantare. ‘‘Gilāno pavisatītiādīsu anāpattikāraṇasabbhāvato gilānāditāya pavisissāmīti upacāraṃ pavisantassa satipi sambādhetukāmatāya anāpatti vuttāyevā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Evañca sati agilānādibhāvopi visuṃ aṅgesu vattabbo siyā, **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. anupakhajjasikkhāpadavaṇṇanā) pana ‘‘saṅghikavihāratā, anuṭṭhāpanīyabhāvajānanaṃ, sambādhetukāmatā, upacāre nisīdanaṃ vā nipajjanaṃ vāti imāni panettha cattāri aṅgānī’’ti ettakameva vuttaṃ, tasmā vīmaṃsitabbaṃ.

Anupakhajjasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nikkaḍḍhanasikkhāpadavaṇṇanā

126. Sattame **koṭṭhakānī**ti dvārakoṭṭhakāni. ‘‘Nikkhamāti vacanaṃ sutvāpi attano ruciyā nikkhamati, anāpattī’’ti vadanti.

128. **Alajjiṃ nikkaḍḍhatī**tiādīsu paṭhamaṃ alajjīādibhāvena nikkaḍḍhissāmīti cintetvā nikkaḍḍhantassa cittassa lahuparivattitāya kope uppannepi anāpatti. Sesamettha uttānameva. Saṅghikavihāro, upasampannassa bhaṇḍanakārakabhāvādivinimuttatā, kopena nikkaḍḍhanaṃ vā nikkaḍḍhāpanaṃ vāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Nikkaḍḍhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vehāsakuṭisikkhāpadavaṇṇanā

129-131. Aṭṭhame uparimatale padarānaṃ asantharitattā **‘‘upariacchannatalāyā’’**ti vuttaṃ. **Pubbe vuttanayenevā**ti anupakhajjasikkhāpade vuttanayeneva. Sesaṃ suviññeyyameva. Saṅghiko vihāro, asīsaghaṭṭā vehāsakuṭi, heṭṭhā saparibhogatā, apaṭāṇidinne āhaccapādake nisīdanaṃ vā nipajjanaṃ vāti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Vehāsakuṭisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahallakavihārasikkhāpadavaṇṇanā

135. Navame ‘‘mahallako nāma vihāro sasāmiko’’ti vuttattā saññācikāya kuṭiyā anāpatti. ‘‘Aḍḍhateyyahatthampī’’ti ukkaṭṭhaparicchedena vuttavacanaṃ pāḷiyā sametīti āha **‘‘taṃ suvutta’’**nti. ‘‘Pāḷiyaṃ aṭṭhakathāyañca ukkaṭṭhaparicchedena aḍḍhateyyahatthappamāṇassa okāsassa dassitattā kavāṭaṃ aḍḍhateyyahatthavitthārato ūnakaṃ vā hotu adhikaṃ vā, aḍḍhateyyahatthappamāṇaṃyeva okāso’’ti vadanti.

Yassa vemajjheti yassa vihārassa vemajjhe. **Sā aparipūraupacārāpi hotī**ti vivariyamānaṃ kavāṭaṃ yaṃ bhittiṃ āhanati, sā samantā kavāṭavitthārappamāṇaupacārarahitāpi hotīti attho. Ālokaṃ sandheti pidhetīti **ālokasandhi**. ‘‘Punappunaṃ chādāpesi, punappunaṃ limpāpesīti imasmiṃ vatthusmiṃ uppannadosena sikkhāpadassa paññattattā lepaṃ anujānantena ca dvārabandhassa samantā aḍḍhateyyahatthappamāṇeyeva padese punappunaṃ lepassa anuññātattā tato aññattha punappunaṃ limpentassa vā limpāpentassa vā bhittiyaṃ mattikāya kattabbakiccaṃ niṭṭhāpetvā puna catutthalepe dinne pācittiyena bhavitabba’’nti vadanti. **Gaṇṭhipadesu** pana tīsupi ‘‘punappunaṃ lepadānassa vuttappamāṇato aññattha paṭikkhittamattaṃ ṭhapetvā pācittiyassa avuttattā dukkaṭaṃ anurūpa’’nti vuttaṃ.

Adhiṭṭhātabbanti saṃvidhātabbaṃ. **Appaharite**ti ettha **appa**-saddo ‘‘appiccho’’tiādīsu viya abhāvatthoti āha **‘‘aharite’’**ti. **Patanokāso**ti patanokāsattā tatra ṭhitassa bhikkhuno upari pateyyāti adhippāyo. **Sace harite ṭhito adhiṭṭheti, āpatti dukkaṭassā**ti vacanena imamatthaṃ dīpeti – sace vihārassa samantā vuttappamāṇe paricchede pubbaṇṇādīni na santi, tattha vihāro kāretabbo. Yattha pana santi, tattha kārāpentassa dukkaṭanti.

136. Ekekaṃ maggaṃ ujukameva uṭṭhapetvā chādanaṃ maggena chādanaṃ nāma hotīti dassetuṃ **‘‘maggena chādentassā’’**ti vuttaṃ. Iminā pana nayena sabbasmiṃ vihāre ekavāraṃ chādite taṃ chadanaṃ ekamagganti gahetvā **‘‘dve magge’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Pariyāyena chādanepi imināva nayena yojetabba’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ, taṃ ‘‘punappunaṃ chādāpesī’’ti imāya pāḷiyā ‘‘sabbampi cetaṃ chadanaṃ chadanūpari veditabba’’nti iminā aṭṭhakathāvacanena ca sameti, tasmā **dve magge adhiṭṭhahitvā tatiyāya maggaṃ āṇāpetvā pakkamitabba**nti ettha dve chadanāni adhiṭṭhahitvā tatiyaṃ chadanaṃ ‘‘evaṃ chādehī’’ti āṇāpetvā pakkamitabbanti evamattho gahetabbo.

Keci pana ‘‘paṭhamaṃ tāva ekavāraṃ aparisesaṃ chādetvā puna chadanadaṇḍake bandhitvā dutiyavāraṃ tatheva chādetabbaṃ, tatiyavāracatutthavāre sampatte dve magge adhiṭṭhahitvā āṇāpetvā pakkamitabba''nti vadanti. Apare pana ''paṭhamavāreyeva tayopi magge adhiṭṭhātuṃ vaṭṭati, catutthato paṭṭhāya āpatti pācittiya''nti vadanti. Tadubhayampi pāḷiyā aṭṭhakathāya ca na sameti. **Tatiyāya magga**nti ettha **tatiyāyā**ti upayogatthe sampadānavacanaṃ, tatiyaṃ magganti attho. **Tiṇṇaṃ maggāna**nti maggavasena chāditānaṃ tiṇṇaṃ chadanānaṃ. **Tiṇṇaṃ pariyāyāna**nti etthāpi eseva nayo. **Catutthe magge vā pariyāye vā**ti ca tathā chādentānaṃ catutthaṃ chādanameva vuttaṃ. Sesaṃ uttānameva. Mahallakavihāratā, attano vāsāgāratā, uttari adhiṭṭhānanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Mahallakavihārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā

140. Dasame imassa sikkhāpadassa ''siñceyya vā siñcāpeyya vā''ti bāhiraparibhogavasena paṭhamaṃ paññattattā ''sappāṇakaṃ udakaṃ paribhuñjeyyā''ti sikkhāpadaṃ attano nahānapānādiparibhogavasena paññattanti veditabbaṃ. Tasmiṃ vā paṭhamaṃ paññattepi attano paribhogavaseneva paññattattā puna imaṃ sikkhāpadaṃ bāhiraparibhogavaseneva paññattanti gahetabbaṃ.

Sappāṇakasaññissa ''paribhogena pāṇakā marissantī''ti pubbabhāge jānantassapi siñcanasiñcāpanaṃ ''padīpe nipatitvā paṭaṅgādipāṇakā marissantī''ti jānantassa padīpujjalanaṃ viya vināpi vadhakacetanāya hotīti āha **''paṇṇattivajja''**nti. Sesaṃ uttānatthameva. Udakassa sappāṇakatā, ''siñcanena pāṇakā marissantī''ti jānanaṃ, tādisameva ca udakaṃ, vinā vadhakacetanāya kenacideva karaṇīyena tiṇādīnaṃ siñcananti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito senāsanavaggo dutiyo.

Bhūtagāmavaggotipi imasseva nāmaṃ.

3. Ovādavaggo

1. Ovādasikkhāpadavaṇṇanā

144. Bhikkhunivaggassa paṭhamasikkhāpade **kathānusārenā**ti ''so thero kiṃsīlo kiṃsamācāro katarakulā pabbajito''tiādinā pucchantānaṃ pucchākathānusārena. **Kathetuṃ vaṭṭantī**ti nirāmiseneva cittena kathetuṃ vaṭṭanti. Aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā kathā **tiracchānakathā**ti āha **''saggamaggagamanepī''**tiādi. **Api**-saddena pageva mokkhamaggagamaneti dīpeti. **Tiracchānabhūta**nti tirokaraṇabhūtaṃ, bādhikanti vuttaṃ hoti. Laddhāsevanā hi tiracchānakathā saggamokkhānaṃ bādhikāva hoti. **Samiddho**ti paripuṇṇo. **Sahitattho**ti yuttattho. Atthagambhīratādiyogato **gambhīro. Bahuraso**ti attharasādibahuraso. **Lakkhaṇapaṭivedhasaṃyutto**ti aniccādilakkhaṇapaṭivedharasaāvahanato lakkhaṇapaṭivedhasaṃyutto.

145-147. **Parato**ti parattha, uttarinti attho. **Karontovā**ti paribāhire karontoyeva. **Pātimokkho**ti cārittavārittappabhedaṃ sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā ''pātimokkha''nti vuccati. Saṃvaraṇaṃ **saṃvaro,** kāyavacīdvārānaṃ pidahanaṃ. Yena hi te saṃvutā pihitā honti, so saṃvaro, kāyikavācasikassa avītikkamassetaṃ nāmaṃ. **Pātimokkhasaṃvarena saṃvuto**ti pātimokkhasaṃvarena pihitakāyavacīdvāro. Tathābhūto ca yasmā tena samaṅgī nāma hoti, tasmā vuttaṃ **''samannāgato''**ti. **Vattatī**ti attabhāvaṃ pavatteti. **Viharatī**ti iminā pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro dassito.

Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato pāḷiyā vibhāvetuṃ **''vuttañheta''**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **vibhaṅge**ti jhānavibhaṅge. **Sīlaṃ patiṭṭhā**tiādīni pātimokkhasseva vevacanāni. Tattha (vibha. aṭṭha. 511) sīlanti kāmañcetaṃ saha kammavācāpariyosānena ijjhanakassa pātimokkhasseva vevacanaṃ, evaṃ santepi dhammato etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Yasmā pana pātimokkhasīlena bhikkhu sāsane patiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ ''patiṭṭhā''ti vuttaṃ. Patiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusaladhammā eva vā ettha patiṭṭhahantīti **patiṭṭhā**. Ayamattho ''sīle patiṭṭhāya naro sapañño''ti (saṃ. ni. 1.23, 192) ca ''patiṭṭhā, mahārāja, sīlaṃ sabbesaṃ kusalānaṃ dhammāna''nti (mi. pa. 2.1.9) ca ''sīle patiṭṭhitassa kho, mahārāja, sabbe kusalā dhammā na parihāyantī''ti ca ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppattiatthena **ādi**. Vuttampi cetaṃ –

> ''Tasmātiha tvaṃ, uttiya, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā''ti (saṃ. ni. 5.382).

Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ nagaraṭṭhānaṃ sodheti, tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādiparicchedena vibhajitvā nagaraṃ māpeti, evameva yogāvacaro ādimhi sīlaṃ sodheti, tato aparabhāge samādhivipassanāmaggaphalanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamaṃ tīhi khārehi vatthaṃ dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakaṃ raṅgajātaṃ upaneti, yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo ādito bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti, evameva yogāvacaro āditova sīlaṃ visodhetvā aparabhāge samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti. Tasmā sīlaṃ ''ādī''ti vuttaṃ.

Tadetaṃ caraṇasarikkhatāya **caraṇaṃ**. ''Caraṇā''ti pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disaṃgamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripuṇṇapādasseva jāyati, evameva yassa sīlaṃ bhinnaṃ hoti khaṇḍaṃ aparipuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanaṃ na sampajjati. Yassa pana taṃ abhinnaṃ hoti akhaṇḍaṃ paripuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanaṃ sampajjati. Tasmā sīlaṃ ''caraṇa''nti vuttaṃ.

Tadetaṃ saṃyamanavasena **saṃyamo,** saṃvaraṇavasena **saṃvaro**ti ubhayenapi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha saṃyameti vītikkamavipphandanaṃ, puggalaṃ vā saṃyameti vītikkamavasena tassa vipphandituṃ na detīti **saṃyamo,** vītikkamassa pavesanadvāraṃ saṃvarati pidahatīti **saṃvaro. Mokkha**nti uttamaṃ mukhabhūtaṃ vā. Yathā hi sattānaṃ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā aṅgamaṅgāni pharati, evaṃ yoginopi catubhūmakakusalaṃ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṃ sampādeti. Tena vuttaṃ ''mokkha''nti. Pamukhe sādhūti **pamokkhaṃ,** pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti attho. **Kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā**ti catubhūmakakusalānaṃ paṭilābhatthāya pamokkhaṃ pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti veditabbaṃ.

Kāyiko avītikkamoti tividhaṃ kāyasucaritaṃ. **Vācasiko**ti catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ. **Kāyikavācasiko**ti tadubhayaṃ. Iminā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pariyādāya dasseti. **Saṃvuto**ti pihito, saṃvutindriyo pihitindriyoti attho. Yathā hi saṃvutadvāraṃ gehaṃ ''saṃvutagehaṃ pihitageha''nti vuccati, evamidha saṃvutindriyo ''saṃvuto''ti vutto. **Pātimokkhasaṃvarenā**ti pātimokkhasaṅkhātena saṃvarena. **Upeto**tiādīni sabbāni aññamaññavevacanāni.

Iriyatītiādīhi sattahipi padehi pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro kathito. Tattha **iriyatī**ti catunnaṃ iriyāpathānaṃ aññatarasamaṅgibhāvato iriyati. Tehi iriyāpathacatukkehi kāyasakaṭavattanena **vattati**. Ekaṃ iriyāpathadukkhaṃ aparena iriyāpathena vicchinditvā ciraṭṭhitibhāvena sarīrarakkhaṇato **pāleti**. Ekasmiṃ iriyāpathe asaṇṭhahitvā sabbairiyāpathe vattanato **yapeti**. Tena tena iriyāpathena tathā tathā kāyassa yāpanato **yāpeti**. Cirakālavattāpanato **carati**. Iriyāpathena iriyāpathaṃ vicchinditvā jīvitaharaṇato **viharati**.

Micchājīvapaṭisedhakenāti –

> ''Idhekacco veḷudānena vā pattadānena vā puppha phala sinānadantakaṭṭhadānena vā cāṭukamyatāya vā muggasūpyatāya vā pāribhaṭayatāya vā jaṅghapesanikena vā aññataraññatarena vā buddhapaṭikuṭṭhena micchāājīvena jīvikaṃ kappeti, ayaṃ vuccati anācāro''ti (vibha. 513) –

Evaṃ vuttaanācārasaṅkhātamicchājīvapaṭipakkhena.

Na veḷudānādinā ācārenāti –

> ''Idhekacco na veḷudānena na patta na puppha na phala na sināna na dantakaṭṭha na cāṭukamyatāya na muggasūpyatāya na pāribhaṭayatāya na jaṅghapesanikena na aññataraññatarena buddhapaṭikuṭṭhena micchāājīvena jīvikaṃ kappeti, ayaṃ vuccati ācāro''ti (vibha. 513) –

Evaṃ vuttena na veḷudānādinā ācārena.

Vesiyādiagocaraṃ pahāyāti –

> ''Idhekacco vesiyagocaro vā hoti vidhava thullakumāri paṇḍaka bhikkhuni pānāgāragocaro vā, saṃsaṭṭho viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena saṃsaggena, yāni pana tāni kulāni assaddhāni appasannāni anopānabhūtāni akkosakaparibhāsakāni anatthakāmāni ahitakāmāni aphāsukakāmāni ayogakkhemakāmāni bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati, ayaṃ vuccati agocaro''ti (vibha. 514) –

Evamāgataṃ vesiyādiagocaraṃ pahāya.

Saddhāsampannakulādināti ettha **ādi**-saddena upanissayagocarādiṃ saṅgaṇhāti. Tividho hi gocaro upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti. Katamo upanissayagocaro? Dasakathāvatthuguṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya asutaṃ suṇāti, sutaṃ pariyodapeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujuṃ karoti, cittaṃ pasādeti. Yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena sutena cāgena paññāya vaḍḍhati, ayaṃ **upanissayagocaro**. Katamo ārakkhagocaro? Idha bhikkhu antaragharaṃ paviṭṭho vīthiṃ paṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattiṃ, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ olokento, na adho olokento, na disāvidisaṃ vipekkhamāno gacchati, ayaṃ **ārakkhagocaro**. Katamo upanibandhagocaro? Cattāro satipaṭṭhānā, yattha cittaṃ upanibandhati. Vuttañhetaṃ bhagavatā ''ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo? Yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā''ti (saṃ. ni. 5.372), ayaṃ **upanibandhagocaro**. Iti ayaṃ tividho gocaro idha **ādi**-saddena saṅgahitoti daṭṭhabbo.

Appamattakesu vajjesūti asañcicca āpannasekhiyaakusalacittuppādādibhedesu vajjesu. **Bhayato dassanasīlo**ti paramāṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatasadisaṃ katvā dassanasabhāvo, sabbalahukaṃ vā dubbhāsitamattaṃ pārājikasadisaṃ katvā dassanasabhāvo. **Sammā ādāyā**ti sammadeva sakkaccaṃ sabbaso vā ādiyitvā.

Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato **sutaṃ,** pariyattidhammo. Taṃ dhāretīti **sutadharo,** sutassa ādhārabhūto. Yassa hi ito gahitaṃ etto palāyati, chiddaghaṭe udakaṃ viya na tiṭṭhati, parisamajjhe ekaṃ suttaṃ vā jātakaṃ vā kathetuṃ vā vācetuṃ vā na sakkoti, ayaṃ na sutadharo nāma. Yassa pana uggahitaṃ buddhavacanaṃ uggahitakālasadisameva hoti, dasapi vīsatipi vassāni sajjhāyaṃ akarontassa na nassati, ayaṃ sutadharo nāma. Tenevāha **''yadassa ta''**ntiādi. Ekapadampi ekakkharampi avinaṭṭhaṃ hutvā sanniciyatīti sannicayo, sutaṃ sannicayo etasminti **sutasannicayo**ti āha **''sutaṃ sannicitaṃ asminti sutasannicayo''**ti. Yassa hi sutaṃ hadayamañjusāyaṃ sannicitaṃ silāya lekhā viya suvaṇṇaghaṭe pakkhittā sīhavasā viya ca sādhu tiṭṭhati, ayaṃ sutasannicayo nāma. Tenāha **''etena…pe… avināsaṃ dassetī''**ti.

Dhātāti paguṇā vācuggatā. Ekassa hi uggahitabuddhavacanaṃ niccakālikaṃ na hoti, ''asukasuttaṃ vā jātakaṃ vā kathehī''ti vutte ''sajjhāyitvā aññehi saṃsanditvā paripucchāvasena atthaṃ ogāhitvā jānissāmī''ti vadati. Ekassa paguṇaṃ pabandhavicchedābhāvato gaṅgāsotasadisaṃ bhavaṅgasotasadisañca akittimaṃ sukhappavatti hoti, ''asukasuttaṃ vā jātakaṃ vā kathehī''ti vutte uddharitvā tameva katheti. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''dhātā''**ti. **Vācāya paguṇā katā**ti suttadasakavaggadasakapaṇṇāsadasakavasena vācāya sajjhāyitā, dasa suttāni gatāni, dasa vaggāni gatānītiādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Suttekadesassa hi suttamattassa ca vacasā paricayo idha nādhippeto, atha kho vaggādivaseneva. **Manasā anupekkhitā**ti manasā anu anu pekkhitā, bhāgaso nijjhāyitā cintitāti attho. **Āvajjantassā**ti vācāya sajjhāyituṃ buddhavacanaṃ manasā cintentassa. **Suṭṭhu paṭividdhā**ti nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

Dve mātikāti bhikkhumātikā bhikkhunīmātikā ca. **Vācuggatā**ti purimasseva vevacanaṃ. **Tisso anumodanā**ti saṅghabhatte dānānisaṃsapaṭisaṃyuttaanumodanā, vihārādimaṅgale maṅgalasuttādianumodanā, matakabhattādiavamaṅgale tirokuṭṭādianumodanāti imā tisso anumodanā. **Kammākammavinicchayo**ti parivārāvasāne kammavagge vuttavinicchayo. ''Vipassanāvasena uggaṇhantena catudhātuvavatthānamukhena uggahetabba''nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Catūsu disāsu appaṭihatattā catasso disā etassāti catuddiso, catuddisoyeva **cātuddiso,** catasso vā disā arahati, catūsu vā disāsu sādhūti **cātuddiso**.

Abhivinayeti sakale vinayapiṭake. **Vinetu**nti sikkhāpetuṃ. **''Dve vibhaṅgā paguṇā vācuggatā kātabbā**ti idaṃ paripucchāvasena uggahaṇampi sandhāya vutta''nti vadanti. Ekassa pamuṭṭhaṃ, itarassa paguṇaṃ hotīti āha **''tīhi janehi saddhiṃ parivattanakkhamā kātabbā''**ti. **Abhidhamme**ti nāmarūpaparicchede. **Heṭṭhimā vā tayo vaggā**ti mahāvaggato heṭṭhā sagāthakavaggo nidānavaggo khandhakavaggoti ime tayo vaggā. ''Dhammapadampi saha vatthunā uggahetuṃ vaṭṭatī''ti **mahāpaccariyaṃ** vuttattā jātakabhāṇakena sāṭṭhakathaṃ jātakaṃ uggahetvāpi dhammapadampi saha vatthunā uggahetabbameva.

Kalyāṇā sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā vācā assāti **kalyāṇavāco**. Tenāha **''sithiladhanitādīnaṃ…pe… vācāya samannāgato''**ti. Tattha **parimaṇḍalapadabyañjanāyā**ti ṭhānakaraṇasampattiyā sikkhāsampattiyā ca katthacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti parimaṇḍalapadabyañjanā, padameva vā atthassa byañjanato **padabyañjanaṃ,** taṃ akkharapāripūriṃ katvā sithiladhanitādidasavidhaṃ byañjanabuddhiṃ aparihāpetvā vuttaṃ **parimaṇḍalaṃ** nāma hoti. Akkharapāripūriyā hi padabyañjanassa parimaṇḍalatā. Tena vuttaṃ **''sithiladhanitādīnaṃ yathāvidhānavacanenā''**ti, parimaṇḍalaṃ padabyañjanaṃ etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atha vā pajjati ñāyati attho etenāti padaṃ, nāmādi. Yathādhippetamatthaṃ byañjetīti byañjanaṃ, vākyaṃ. Tesaṃ paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā**.

Apica yo bhikkhu parisati dhammaṃ desento suttaṃ vā jātakaṃ vā nikkhipitvā aññaṃ upārambhakaraṃ suttaṃ āharati, tassa upamaṃ katheti, tadatthaṃ otāreti, evaṃ idaṃ gahetvā ettha khipanto ekapasseneva pariharanto kālaṃ ñatvā vuṭṭhahati, nikkhittasuttaṃ pana nikkhittamattameva hoti, tassa kathā aparimaṇḍalā nāma hoti atthassa aparipuṇṇabhāvato. Yo pana suttaṃ vā jātakaṃ vā nikkhipitvā bahi ekapadampi agantvā yathānikkhittassa suttassa atthasaṃvaṇṇanāvaseneva suttantarampi ānento pāḷiyā anusandhiñca pubbāparañca apekkhanto ācariyehi dinnanaye ṭhatvā tulikāya paricchindanto viya taṃ taṃ atthaṃ suvavatthitaṃ katvā dassento gambhīramātikāya udakaṃ pesento viya gambhīramatthaṃ gamento vaggihārigatiyā pade padaṃ koṭṭento sindhavājānīyo viya ekaṃyeva padaṃ anekehi pariyāyehi punappunaṃ saṃvaṇṇanto gacchati, tassa kathā parimaṇḍalā nāma hoti dhammato atthato anusandhito pubbāparato ācariyuggahatoti sabbaso paripuṇṇabhāvato. Evarūpampi kathaṃ sandhāya **''parimaṇḍalapadabyañjanāyā''**ti vuttaṃ.

Guṇaparipuṇṇabhāvena pure bhavāti **porī,** tassa bhikkhuno tenetaṃ bhāsitabbaṃ atthassa guṇaparipuṇṇabhāvena pure puṇṇabhāve bhavāti attho. Pure vā bhavattā poriyā nāgarikitthiyā sukhumālattanena sadisāti **porī,** pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārāti attho. Purassa esātipi **porī, purassa esā**ti nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti pitimattaṃ ‘‘pitā’’ti, bhātimattaṃ ‘‘bhātā’’ti vadanti. Evarūpī hi kathā bahuno janassa kantā hoti manāpā, tāya poriyā.

Vissaṭṭhāyāti pittasemhādīhi apalibuddhāya sandiṭṭhavilambitādidosarahitāya. Atha vā nātisīghaṃ nātisaṇikaṃ nirantaraṃ ekarasañca katvā parisāya ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ kathentassa vācā vissaṭṭhā nāma. Yo hi bhikkhu dhammaṃ kathento suttaṃ vā jātakaṃ vā ārabhitvā āraddhakālato paṭṭhāya turitaturito araṇiṃ manthento viya uṇhakhādanīyaṃ khādanto viya pāḷiyā anusandhipubbāparesu gahitaṃ gahitameva, aggahitaṃ aggahitameva katvā purāṇapaṇṇantaresu caramānaṃ godhaṃ uṭṭhāpento viya tattha tattha paharanto osāpetvā uṭṭhāya gacchati. Purāṇapaṇṇantaresu hi paripātiyamānā godhā kadāci dissati kadāci na dissati, evamekaccassa atthavaṇṇanā katthaci dissati katthaci na dissati. Yopi dhammaṃ kathento kālena sīghaṃ, kālena saṇikaṃ, kālena mandaṃ, kālena mahāsaddaṃ, kālena khuddakasaddaṃ karoti, yathā nijjhāmataṇhikapetassa mukhato niccharaṇakaaggi kālena jalati kālena nibbāyati, evaṃ petadhammakathiko nāma hoti, parisāya uṭṭhātukāmāya puna ārabhati. Yopi kathento tattha tattha vitthāyati, appaṭibhānatāya āpajjati, kenaci rogena nitthunanto viya kandanto viya katheti, imesaṃ sabbesampi kathā vissaṭṭhā nāma na hoti sukhena appavattabhāvato. Yo pana suttaṃ āharitvā ācariyehi dinnanaye ṭhito ācariyuggahaṃ amuñcanto yathā ca ācariyā taṃ taṃ suttaṃ saṃvaṇṇesuṃ, teneva nayena saṃvaṇṇento nātisīghaṃ nātisaṇikantiādinā vuttanayena kathāpabandhaṃ avicchinnaṃ katvā nadīsoto viya pavatteti, ākāsagaṅgāto bhassamānaudakaṃ viya nirantarakathaṃ pavatteti, tassa kathā vissaṭṭhā nāma hoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘vissaṭṭhāyā’’ti.

Anelagaḷāyāti elagaḷavirahitāya. Kassaci hi kathentassa elaṃ gaḷati, lālā paggharati, kheḷaphusitāni vā nikkhamanti, tassa vācā elagaḷā nāma hoti, tabbiparītāyāti attho. **Atthassa viññāpaniyā**ti ādimajjhapariyosānaṃ pākaṭaṃ katvā bhāsitatthassa viññāpanasamatthatāya atthañāpane sādhanāya.

Vācāva karaṇanti vākkaraṇaṃ, udāhāraghoso. Kalyāṇaṃ madhuraṃ vākkaraṇaṃ assāti **kalyāṇavākkaraṇo**. Tenevāha **‘‘madhurassaro’’**ti. **Hīḷetī**ti avajānāti. Mātugāmoti sambandho. Manaṃ apāyati vaḍḍhetīti **manāpo**. Tenāha **‘‘manavaḍḍhanako’’**ti. **Vaṭṭabhayena tajjetvā**ti yobbanamadādimattā bhikkhuniyo saṃsārabhayena tāsetvā. **Gihikāle**ti attano gihikāle. Bhikkhuniyā methunena bhikkhunīdūsako hotīti bhikkhuniyā kāyasaṃsaggameva vadati. Sikkhamānāsāmaṇerīsu pana methunenapi bhikkhunīdūsako na hotīti āha **‘‘sikkhamānāsāmaṇerīsu methunadhamma’’**nti. ‘‘Kāsāyavatthavasanāyā’’ti vacanato dussīlāsu bhikkhunīsikkhamānāsāmaṇerīsu garudhammaṃ ajjhāpannapubbo paṭikkhittoyevāti daṭṭhabbaṃ. Tassā bhikkhuniyā abhāvepi yā yā tassā vacanaṃ assosuṃ, tā tā tatheva maññantīti āha **‘‘mātugāmo hī’’**tiādi.

Idāni aṭṭha aṅgāni samodhānetvā dassetuṃ **‘‘ettha cā’’**tiādi āraddhaṃ. Imehi pana aṭṭhahaṅgehi asamannāgataṃ ñatticatutthena kammena sammannento dukkaṭaṃ āpajjati, bhikkhu pana sammatoyeva hoti.

148. **Garukehī**ti garukātabbehi. **Ekatoupasampannāyā**ti upayogatthe bhummavacanaṃ. ‘‘Ovadatī’’ti vā imassa ‘‘vadatī’’ti atthe sati sampadānavacanampi yujjati. Bhikkhūnaṃ santike upasampannā nāma parivattaliṅgā vā pañcasatasākiyāniyo vā.

149. **Āsanaṃ paññapetvā**ti ettha ‘‘sace bhūmi manāpā hoti, āsanaṃ apaññāpetumpi vaṭṭatī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mātugāma**ggahaṇena bhikkhunīpi saṅgahitāti āha **‘‘dhammadesanāpattimocanattha’’**nti. Sammatassa bhikkhuno santikaṃ pāṭipade ovādatthāya sabbāhi bhikkhunīhi āgantabbato ‘‘samaggāttha bhaginiyo’’ti iminā sabbāsaṃ āgamanaṃ pucchatīti āha **‘‘sabbā āgatātthā’’**ti. Gilānāsu anāgatāsupi gilānānaṃ anāgamanassa anuññātattā āgantuṃ samatthāhi ca sabbāhi āgatattā ‘‘samaggāmhayyā’’ti vattuṃ vaṭṭati. **Antogāme vā**tiādīsu yattha pañca aṅgāni bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā vandituṃ na sakkā hoti, tattha ṭhitāya eva kāyaṃ purato nāmetvā ‘‘vandāmi ayyā’’ti añjaliṃ paggayha gantumpi vaṭṭati. **Antaraghara**nti katthaci nagaradvārassa bahiindakhīlato paṭṭhāya antogāmo vuccati, katthaci gharummārato paṭṭhāya antogehaṃ. Idha pana ‘‘antogāme vā’’ti visuṃ vuttattā ‘‘antaraghare vā’’ti antogehaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Yattha katthacī**ti antogāmādīsu yattha katthaci.

Vaṭṭatīti ‘‘vasatha ayye, mayaṃ bhikkhū ānessāmā’’ti vuttavacanaṃ saddahantīhi vasituṃ vaṭṭati. **Na nimantitā hutvā gantukāmā**ti manussehi nimantitā hutvā gantukāmā na hontīti attho, tattheva vassaṃ upagantukāmā hontīti adhippāyo. **Yato**ti bhikkhunupassayato. **Yācitvā**ti ‘‘tumhehi ānītaovādeneva mayampi vasissāmā’’ti yācitvā. **Tatthā**ti tasmiṃ bhikkhunupassaye. **Āgatānaṃ santike ovādena vasitabba**nti pacchimikāya vassaṃ vasitabbaṃ. **Abhikkhukāvāse vasantiyā āpattī**ti codanāmukhena sāmaññato āpattippasaṅgaṃ vadati, na pana tassā āpatti. **Vassacchedaṃ katvā gacchantiyāpi āpattī**ti vassānupagamamūlaṃ āpattiṃ vadati. Itarāya āpattiyā anāpattikāraṇasabbhāvato **‘‘sā rakkhitabbā’’**ti vuttaṃ, sā vassānupagamamūlā āpatti rakkhitabbāti attho, abhikkhukepi āvāse īdisāsu āpadāsu vassaṃ upagantabbanti adhippāyo. Tenāha **‘‘āpadāsu hi…pe… anāpatti vuttā’’**ti. Itarāya pana āpattiyā anāpatti, kāraṇe asati pacchimikāyapi vassaṃ na upagantabbaṃ. Santesu hi bhikkhūsu vassaṃ anupagacchantiyā āpatti. **Tattha gantvā pavāretabba**nti ettha apavārentīnaṃ āpattisambhavato. Sace dūrepi bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ hoti, sakkā ca hoti navamiyaṃ gantvā pavāretuṃ, tattha gantvā pavāretabbaṃ. Sace pana navamiyaṃ nikkhamitvā sampāpuṇituṃ na sakkā hoti, agacchantīnaṃ anāpatti.

Uposathassa pucchanaṃ uposathapucchā, sāyeva **ka**-ppaccayaṃ rassattañca katvā **uposathapucchaka**nti vuttāti āha **‘‘uposathapucchana’’**nti. **Uposatho pucchitabbo**ti ‘‘kadā, ayya, uposatho’’ti pucchitabbo. Bhikkhunāpi ‘‘sve, bhagini, uposatho’’ti vattabbaṃ. Bhikkhū kadāci kenaci kāraṇena pannarasikaṃ vā cātuddasīuposathaṃ, cātuddasikaṃ vā pannarasīuposathaṃ karonti, yasmiñca divase bhikkhūhi uposatho kato, tasmiṃyeva bhikkhunīhipi uposatho kātabboti adhippāyena **‘‘pakkhassa terasiyaṃyeva gantvā’’**tiādi vuttaṃ. Evaṃ pucchitena bhikkhunā sace cātuddasiyaṃ uposathaṃ karonti, ‘‘cātuddasiko bhaginī’’ti vattabbaṃ. Sace pana pannarasiyaṃ karonti, ‘‘pannarasiko bhaginī’’ti ācikkhitabbaṃ. **Ovādatthāyā**ti ovādayācanatthāya. **Pāṭipadadivasato pana paṭṭhāya dhammasavanatthāya gantabba**nti pāṭipadadivase ovādaggahaṇatthāya dutiyadivasato paṭṭhāya antarantarā dhammasavanatthāya gantabbaṃ. Ovādaggahaṇampi hi ‘‘dhammasavanamevā’’ti abhedena vuttaṃ. **Nirantaraṃ vihāraṃ upasaṅkamiṃsū**ti yebhuyyena upasaṅkamanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Vuttañheta**ntiādinā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjissāmāti sabbāsaṃyeva bhikkhunīnaṃ upasaṅkamanadīpanatthaṃ pāḷi nidassitā. **Ovādaṃ gacchatī**ti ovādaṃ yācituṃ gacchati. **Dve tisso**ti dvīhi tīhi. Karaṇatthe cetaṃ paccattavacanaṃ.

Pāsādikenāti pasādajanakena niddosena kāyakammādinā. **Sampādetū**ti tividhaṃ sikkhaṃ sampādetu. Sace pātimokkhuddesakaṃyeva disvā tāhi bhikkhunīhi ovādo yācito bhaveyya, tena kiṃ kātabbanti? Uposathagge sannipatite bhikkhusaṅghe pubbakiccavasena ‘‘atthi kāci bhikkhuniyo ovādaṃ yācamānā’’ti pucchiyamāne ‘‘evaṃ vadehī’’ti ovādapaṭiggāhakena vattabbavacanaṃ aññena bhikkhunā kathāpetvā pātimokkhuddesakena vattabbavacanaṃ attanā vatvā puna sayameva gantvā bhikkhunīnaṃ ārocetabbaṃ, aññena vā bhikkhunā tasmiṃ divase pātimokkhaṃ uddisāpetabbaṃ. **Etaṃ vutta**nti ‘‘tāhī’’ti etaṃ bahuvacanaṃ vuttaṃ.

Ekā bhikkhunī vāti idaṃ bahūhi bhikkhunupassayehi ekāya eva bhikkhuniyā sāsanapaṭiggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, na pana dutiyikāya abhāvaṃ sandhāya. **Bahūhi bhikkhunupassayehī**ti antarāmagge vā tasmiṃyeva vā gāme bahūhi bhikkhunupassayehi. ‘‘Bhikkhunisaṅgho ca ayya bhikkhuniyo ca bhikkhunī cā’’ti iminā nānāupassayehi sāsanaṃ gahetvā āgatabhikkhuniyā vattabbavacanaṃ dasseti. Idañca ekena pakārena mukhamattanidassanatthaṃ vuttaṃ, tasmiṃ tasmiṃ pana bhikkhunupassaye bhikkhunīnaṃ pamāṇaṃ sallakkhetvā tadanurūpena nayena vattabbaṃ. **Bhikkhusaṅghassa ayyānaṃ ayyassā**ti idaṃ saṅkhipitvā vuttaṃ.

Pātimokkhuddesakenapīti idaṃ saṅghuposathavaseneva dassitaṃ. Yattha pana tiṇṇaṃ dvinnaṃ vā vasanaṭṭhāne pātimokkhuddeso natthi, tatthāpi ñattiṭṭhapanakena itarena vā bhikkhunā imināva nayena vattabbaṃ. Ekapuggalenapi uposathadivase ovādayācanaṃ sampaṭicchitvā pāṭipade āgatānaṃ bhikkhunīnaṃ ‘‘natthi kocī’’tiādi vattabbameva. Sace sayameva, ‘‘sammato aha’’nti vattabbaṃ. Imaṃ vidhiṃ ajānanto idha bāloti adhippeto.

150. **Adhammakamme adhammakammasaññī vaggaṃ bhikkhunisaṅghaṃ vaggasaññī ovadati, āpatti pācittiyassā**tiādīsu vijjamānesupi vaggādibhāvanimittesu dukkaṭesu adhammakammamūlakaṃ pācittiyameva pāḷiyaṃ sabbattha vuttanti āha **‘‘adhammakamme dvinnaṃ navakānaṃ vasena aṭṭhārasa pācittiyānī’’**ti. Sesamettha uttānameva. Asammatatā, bhikkhuniyā paripuṇṇūpasampannatā, ovādavasena aṭṭhagarudhammabhaṇananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Ovādasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Atthaṅgatasikkhāpadavaṇṇanā

153. Dutiye **kusalānaṃ dhammānaṃ sātaccakiriyāyā**ti pubbabhāgappaṭipattivasena vuttaṃ. **Munātī**ti jānāti. **Tena ñāṇenā**ti tena arahattaphalapaññāsaṅkhātena ñāṇena. **Pathesū**ti upāyamaggesu. Arahato pariniṭṭhitasikkhattā āha **‘‘idañca…pe… vutta’’**nti. Atha vā ‘‘appamajjato sikkhato’’ti imesaṃ padānaṃ hetuatthatā daṭṭhabbā, tasmā appamajjanahetu sikkhanahetu ca adhicetasoti attho. **Sokā**ti cittasantāpā. Ettha ca **adhicetaso**ti iminā adhicittasikkhā, **appamajjato**ti iminā adhisīlasikkhā, **munino monapathesu sikkhato**ti etehi adhipaññāsikkhā, **munino**ti vā etena adhipaññāsikkhā, **monapathesu sikkhato**ti etena tāsaṃ lokuttarasikkhānaṃ pubbabhāgappaṭipadā, **sokā na bhavantī**tiādīhi sikkhāpāripūriyā ānisaṃsā pakāsitāti veditabbaṃ.

Kokanudanti padumavisesanaṃ yathā ‘‘kokāsaya’’nti, taṃ kira bahupattaṃ vaṇṇasampannaṃ ativiya sugandhañca hoti. ‘‘Kokanudaṃ nāma setapaduma’’ntipi vadanti. **Pāto**ti pageva. Ayañhettha attho – yathā kokanudasaṅkhātaṃ padumaṃ pāto sūriyuggamanavelāyaṃ phullaṃ vikasitaṃ avītagandhaṃ siyā virocamānaṃ, evaṃ sarīragandhena guṇagandhena ca sugandhaṃ saradakāle antalikkhe ādiccamiva attano tejasā tapantaṃ aṅgehi niccharaṇajutitāya aṅgīrasaṃ sammāsambuddhaṃ passāti.

Abhabboti paṭipattisāramidaṃ sāsanaṃ, paṭipatti ca pariyattimūlikā, tvañca pariyattiṃ uggahetuṃ asamattho, tasmā abhabboti adhippāyo. **Suddhaṃ pilotikakhaṇḍa**nti iddhiyā abhisaṅkhataṃ parisuddhaṃ coḷakhaṇḍaṃ. Tadā kira bhagavā ‘‘na sajjhāyaṃ kātuṃ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci bhikkhū’’ti taṃ bāhāyaṃ gahetvā vihāraṃ pavisitvā iddhiyā pilotikakhaṇḍaṃ abhinimminitvā ‘‘handa, bhikkhu, imaṃ parimajjanto ‘rajoharaṇaṃ rajoharaṇa’nti punappunaṃ sajjhāyaṃ karohī’’ti vatvā adāsi tattha pubbekatādhikārattā.

So kira pubbe rājā hutvā nagaraṃ padakkhiṇaṃ karonto nalāṭato sede muccante parisuddhena sāṭakena nalāṭaṃ puñchi, sāṭako kiliṭṭho ahosi. So ‘‘imaṃ sarīraṃ nissāya evarūpo parisuddhasāṭako pakatiṃ jahitvā kiliṭṭho jāto, aniccā vata saṅkhārā’’ti aniccasaññaṃ paṭilabhati, tena kāraṇenassa rajoharaṇameva paccayo jāto. Rajaṃ haratīti **rajoharaṇaṃ. Saṃvegaṃ paṭilabhitvā**ti asubhasaññaṃ aniccasaññañca upaṭṭhapento saṃvegaṃ paṭilabhitvā. So hi yoniso ummajjanto ‘‘parisuddhaṃ vatthaṃ, natthettha doso, attabhāvassa panāyaṃ doso’’ti asubhasaññaṃ aniccasaññañca paṭilabhitvā nāmarūpapariggahādinā pañcasu khandhesu ñāṇaṃ otāretvā kalāpasammasanādikkamena vipassanaṃ vaḍḍhetvā udayabbayañāṇādipaṭiyā vipassanaṃ anulomagotrabhusamīpaṃ pāpesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘vipassanaṃ ārabhī’’**ti. **Obhāsagāthaṃ abhāsī**ti obhāsavissajjanapubbakabhāsitagāthā obhāsagāthā, taṃ abhāsīti attho.

Ettha ca ‘‘adhicetasoti imaṃ obhāsagāthaṃ abhāsī’’ti idheva vuttaṃ. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.386) pana **dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** (dha. pa. aṭṭha. 1.cūḷapanthakattheravatthu) **theragāthāsaṃvaṇṇanāyañca** (theragā. aṭṭha. 2.566) –

‘‘Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati;
Rāgassetaṃ adhivacanaṃ rajoti;
Etaṃ rajaṃ vippajahitvā paṇḍitā;
Viharanti te vigatarajassa sāsane.

‘‘Doso…pe… sāsane.

‘‘Moho rajo na ca pana reṇu vuccati;
Mohassetaṃ adhivacanaṃ rajoti;
Etaṃ rajaṃ vippajahitvā paṇḍitā;
Viharanti te vigatarajassa sāsaneti. –

Imā tisso obhāsagāthā abhāsī’’ti vuttaṃ. **Adhicetaso**ti ca ayaṃ cūḷapanthakattherassa udānagāthāti imissāyeva pāḷiyā āgataṃ. Theragāthāyaṃ pana cūḷapanthakattherassa udānagāthāsu ayaṃ anāruḷhā, ‘‘ekudāniyattherassa pana ayaṃ udānagāthā’’ti (theragā. aṭṭha. 1.ekudāniyattheragāthāvaṇṇanā) tattha vuttaṃ. Evaṃ santepi imissā pāḷiyā aṭṭhakathāya ca evamāgatattā cūḷapanthakattherassapi ayaṃ udānagāthā obhāsagāthāvasena ca bhagavatā bhāsitāti gahetabbaṃ. **Arahattaṃ pāpuṇī**ti abhiññāpaṭisambhidāparivāraṃ arahattaṃ pāpuṇi. **Abhabbo tva**ntiādivacanato anukampāvasena saddhivihārikādiṃ saṅghikavihārā nikkaḍḍhāpentassa anāpatti viya dissati. Abhabbo hi thero sañcicca taṃ kātuṃ, nikkaḍḍhanasikkhāpade vā apaññatte therena evaṃ katanti gahetabbaṃ.

156. **Ovadantassa pācittiya**nti atthaṅgate sūriye garudhammehi vā aññena vā dhammeneva ovadantassa sammatassapi pācittiyaṃ. Sesamettha uttānameva. Atthaṅgatasūriyatā, paripuṇṇūpasampannatā, ovadananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Atthaṅgatasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhikkhunupassayasikkhāpadavaṇṇanā

162. Tatiyaṃ uttānatthameva. Upassayūpagamanaṃ, paripuṇṇūpasampannatā, samayābhāvo, garudhammehi ovadananti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Bhikkhunupassayasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Āmisasikkhāpadavaṇṇanā

164. Catutthe ‘‘upasampannaṃ…pe… bhikkhunovādaka’’nti imesaṃ ‘‘maṅkukattukāmo’’ti iminā sambandho. ‘‘Avaṇṇaṃ kattukāmo ayasaṃ kattukāmo’’ti imesaṃ pana vasena ‘‘upasampanna’’ntiādīsu ‘‘upasampannassā’’ti vibhattivipariṇāmo kātabboti imamatthaṃ sandhāya **‘‘ujjhāpanake vuttanayenevattho veditabbo’’**ti vuttaṃ. ‘‘Cīvarahetu ovadatī’’tiādinā bhaṇantassa ekekasmiṃ vacane niṭṭhite pācittiyaṃ veditabbaṃ. ‘‘Upasampannaṃ saṅghena asammata’’nti pāḷivacanato ‘‘sammatena vā saṅghena vā bhāraṃ katvā ṭhapito’’ti aṭṭhakathāvacanato ca aṭṭhahi aṅgehi samannāgato sammatena vā vippavasitukāmena ‘‘yāvāhaṃ āgamissāmi, tāva te bhāro hotū’’ti yācitvā ṭhapito tassābhāvato saṅghena vā tatheva bhāraṃ katvā ṭhapito aṭṭhahi garudhammehi aññena vā dhammena ovadituṃ labhatīti veditabbaṃ. Tasmā ‘‘yo pana, bhikkhu, asammato bhikkhuniyo ovadeyya, pācittiya’’nti idaṃ pageva bhāraṃ katvā aṭṭhapitaṃ sandhāya vuttanti gahetabbaṃ.

168. **Anāpatti pakatiyā cīvarahetu…pe… ovadantaṃ bhaṇatī**ti ettha āmisahetu ovadantaṃ ‘‘āmisahetu ovadatī’’ti saññāya evaṃ bhaṇantassa anāpatti, ‘‘na āmisahetu ovadatī’’ti saññino pana dukkaṭaṃ, na āmisahetu ovadantaṃ pana ‘‘āmisahetu ovadatī’’ti saññāya bhaṇantassapi anāpatti sacittakattā sikkhāpadassa. Sesamettha uttānameva. Upasampannatā, dhammena laddhasammutitā, anāmisantaratā, avaṇṇakāmatāya evaṃ bhaṇananti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Āmisasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

169. Pañcamaṃ uttānatthameva.

6. Cīvarasibbāpanasikkhāpadavaṇṇanā

175. Chaṭṭhe sace sā bhikkhunī taṃ cīvaraṃ āditova pārupeyya, aññā bhikkhuniyo disvā ujjhāpeyyuṃ, tato mahājano passituṃ na labhatīti maññamāno **‘‘yathāsaṃhaṭaṃ haritvā nikkhipitvā’’**tiādimāha.

176. **Nīharatī**ti sakiṃ nīharati. Yepi tesaṃ nissitakāti sambandho. **Kathinavatta**nti ‘‘sabrahmacārīnaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti itikattabbatāvasena sūcikammakaraṇaṃ. **Ācariyupajjhāyānaṃ dukkaṭa**nti akappiyasamādānavasena dukkaṭaṃ. **Vañcetvā**ti ‘‘tava ñātikāyā’’ti avatvā ‘‘ekissā bhikkhuniyā’’ti ettakameva vatvā. ‘‘Ekissā bhikkhuniyā’’ti sutvā te aññātikasaññino bhaveyyunti āha **‘‘akappiye niyojitattā’’**ti. ‘‘Idaṃ te mātu cīvara’’ntiādīni avatvāpi ‘‘idaṃ cīvaraṃ sibbehī’’ti suddhacittena sibbāpentassapi anāpatti.

179. **Upāhanatthavikādi**nti **ādi-**saddena yaṃ cīvaraṃ nivāsetuṃ vā pārupituṃ vā na sakkā hoti, tampi saṅgaṇhāti. Sesamettha uttānameva. Aññātikāya bhikkhuniyā santakatā, nivāsanapārupanūpagatā, vuttanayena sibbanaṃ vā sibbāpanaṃ vāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Cīvarasibbāpanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saṃvidahanasikkhāpadavaṇṇanā

181. Sattame ‘‘pacchā gacchantīnaṃ corā acchindiṃsū’’ti ettha ‘‘pattacīvara’’nti pāṭhasesoti āha **‘‘pacchā gacchantīnaṃ pattacīvara’’**nti. **Tā bhikkhuniyo**ti pacchā gacchantiyo bhikkhuniyo. ‘‘Pacchā gacchantīna’’nti ca vibhattivipariṇāmenettha sambandho veditabbo. Pāḷiyaṃ ‘‘gacchāma bhagini, gacchāma ayyā’’ti bhikkhupubbakaṃ saṃvidhānaṃ vuttaṃ, ‘‘gacchāma ayya, gacchāma bhaginī’’ti bhikkhunīpubbakaṃ. **Ekaddhānamagga**nti ekaṃ addhānasaṅkhātaṃ maggaṃ, ekato vā addhānamaggaṃ. **Hiyyo**ti suve. **Pare**ti tatiyadivase.

182-183. **Dvidhā vuttappakāro**ti pādagamanavasena pakkhagamanavasena vāti dvidhā vuttappabhedo. Catunnaṃ maggānaṃ sambandhaṭṭhānaṃ **catukkaṃ,** tiṇṇaṃ maggānaṃ sambandhaṭṭhānaṃ **siṅghāṭakaṃ**. ‘‘Gāmantare gāmantare’’ti ettha añño gāmo gāmantaranti āha **‘‘nikkhamane anāpatti…pe… bhikkhuno pācittiya’’**nti. ‘‘Saṃvidhāyā’’ti pāḷiyaṃ avisesena vuttattā **‘‘neva pāḷiyā sametī’’**ti vuttaṃ, ‘‘etthantare saṃvidahitepi bhikkhuno dukkaṭa’’nti vuttattā **‘‘na sesaaṭṭhakathāya sametī’’**ti vuttaṃ. **Addhayojanaṃ atikkamantassā**ti asati gāme addhayojanaṃ atikkamantassa. Yattha hi addhayojanabbhantare añño gāmo na hoti, taṃ idha agāmakaṃ araññanti adhippetaṃ, addhayojanabbhantare pana gāme sati gāmantaragaṇanāya eva āpatti.

185. **Raṭṭhabhede**ti raṭṭhavilope. **Cakkasamāruḷhā**ti iriyāpathacakkaṃ sakaṭacakkaṃ vā samāruḷhā. Sesaṃ uttānameva. Dvinnampi saṃvidahitvā maggappaṭipatti, avisaṅketaṃ, samayābhāvo, anāpadā, gāmantarokkamanaṃ vā addhayojanātikkamo vāti imāni panettha pañca aṅgāni. Ekatoupasampannādīhi saddhiṃ gacchantassa pana mātugāmasikkhāpadena āpatti.

Saṃvidahanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nāvābhiruhanasikkhāpadavaṇṇanā

188. Aṭṭhame **lokassādamittasanthavavasena kīḷāpurekkhārā saṃvidahitvā**ti ayaṃ viseso ‘‘evamime…pe… bhikkhunīhi saddhiṃ nāvāya kīḷantī’’ti iminā ‘‘uddhaṃgāminiṃ vā adhogāminiṃ vā’’ti iminā ca siddho.

189. Nadiyā kuto gāmantaranti āha **‘‘yassā nadiyā’’**tiādi. **‘‘Tassā sagāmakatīrapassena…pe… addhayojanagaṇanāyā**ti ekekapasseneva gamanaṃ sandhāya vuttattā tādisikāya nadiyā majjhena gacchantassa gāmantaragaṇanāya addhayojanagaṇanāya ca āpattī’’ti vadanti. **Sabbaaṭṭhakathāsū**tiādinā attanā vuttamevatthaṃ samattheti. ‘‘Kīḷāpurekkhāratāya bhikkhuniyā saddhiṃ saṃvidhāya nāvaṃ abhiruhantassa nadiyaṃyeva pācittiyassa vuttattā vāpisamuddādīsu kīḷāpurekkhāratāya dukkaṭameva, na pācittiya’’nti vadanti. ‘‘Lokassādamittasanthavavasena kīḷāpurekkhārā saṃvidahitvā’’ti vacanato keci ‘‘imaṃ sikkhāpadaṃ akusalacittaṃ lokavajja’’nti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Kīḷāpurekkhāratāya hi abhiruhitvāpi gāmantarokkamane addhayojanātikkame vā kusalābyākatacittasamaṅgīpi hutvā āpattiṃ āpajjati. Yadi hi so saṃvegaṃ paṭilabhitvā arahattaṃ vā sacchikareyya, niddaṃ vā okkameyya, kammaṭṭhānaṃ vā manasi karonto gaccheyya, kuto tassa akusalacittasamaṅgitā, yenidaṃ sikkhāpadaṃ akusalacittaṃ lokavajjanti vuccati, tasmā paṇṇattivajjaṃ ticittanti siddhaṃ. Sesamettha uttānameva.

Nāvābhiruhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paripācitasikkhāpadavaṇṇanā

194. Navame **paṭiyādita**nti bhikkhūnaṃ atthāya sampāditaṃ. **Ñātakā vā honti pavāritā vā**ti ettha sacepi bhikkhuno aññātakā appavāritā ca siyuṃ, bhikkhuniyā ñātakā pavāritā ce, vaṭṭati.

197. Pāpabhikkhūnaṃ pakkhupacchedāya idaṃ paññattaṃ, tasmā pañcabhojaneyeva āpatti vuttā. **Pañca bhojanāni ṭhapetvā sabbattha anāpattī**ti idaṃ pana iminā sikkhāpadena anāpattidassanatthaṃ vuttaṃ. Viññattiyā uppannaṃ paribhuñjantassa hi aññattha vuttanayena dukkaṭaṃ. Sesaṃ uttānameva. Bhikkhuniparipācitabhāvo, jānanaṃ, gihisamārambhābhāvo, odanādīnaṃ aññataratā, tassa ajjhoharaṇanti imāni panettha pañca aṅgāni.

Paripācitasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Rahonisajjasikkhāpadavaṇṇanā

198. Dasame **upanandassa catutthasikkhāpadenā**ti appaṭicchanne mātugāmena saddhiṃ rahonisajjasikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ. Kiñcāpi taṃ acelakavagge pañcamasikkhāpadaṃ hoti, upanandattheraṃ ārabbha paññattesu pana catutthabhāvato ‘‘upanandassa catutthasikkhāpadenā’’ti vuttaṃ. Catutthasikkhāpadassa vatthuto imassa sikkhāpadassa vatthuno paṭhamaṃ uppannattā idaṃ sikkhāpadaṃ paṭhamaṃ paññattaṃ. Iminā ca sikkhāpadena kevalaṃ bhikkhuniyā eva rahonisajjāya āpatti paññattā, upari mātugāmena saddhiṃ rahonisajjāya āpatti visuṃ paññattāti daṭṭhabbaṃ.

Rahonisajjasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito bhikkhunivaggo tatiyo.

4. Bhojanavaggo

1. Āvasathapiṇḍasikkhāpadavaṇṇanā

206. Bhojanavaggassa paṭhamasikkhāpade **addhayojanaṃ vā yojanaṃ vā gantuṃ sakkotī**ti ettha tattakaṃ gantuṃ sakkontassapi tāvatakaṃ gantvā aladdhabhikkhassa ito bhuñjituṃ vaṭṭati. **Imesaṃyevā**ti imesaṃ pāsaṇḍānaṃyeva. **Ettakāna**nti imasmiṃ pāsaṇḍe ettakānaṃ. **Ekadivasaṃ bhuñjitabba**nti ekadivasaṃ sakiṃyeva bhuñjitabbaṃ. ‘‘Ekadivasaṃ bhuñjitabba’’nti vacanato pana ekasmiṃ divase punappunaṃ bhuñjituṃ vaṭṭatīti na gahetabbaṃ. **Puna ādito paṭṭhāya bhuñjituṃ na vaṭṭatī**ti iminā paṭhamaṃ bhuttaṭṭhānesu puna ekasmimpi ṭhāne bhuñjituṃ na vaṭṭatīti dasseti.

208. **‘‘Gacchanto vā āgacchanto vā**ti idaṃ addhayojanavasena gahetabba’’nti vadanti. **Antarāmagge gataṭṭhāne**ti ekasseva santakaṃ sandhāya vuttaṃ. **‘‘Āgacchantepi eseva nayo’’**ti saṅkhepena vuttamevatthaṃ vibhāvento **‘‘gantvā paccāgacchanto’’**tiādimāha. Āpattiṭṭhāneyeva puna bhuñjantassa anāpatti vattabbāti gamane āgamane ca paṭhamaṃ bhojanaṃ avatvā antarāmagge ekadivasaṃ gataṭṭhāne ca ekadivasanti punappunaṃ bhojanameva dassitaṃ, gamanadivase pana āgamanadivase ca ‘‘gamissāmi āgamissāmī’’ti bhuñjituṃ vaṭṭatiyeva. Suddhacittena punappunaṃ bhuñjantassapi punappunaṃ bhojane anāpatti. Aññassatthāya uddisitvā paññattaṃ bhikkhuno gahetumeva na vaṭṭatīti āha **‘‘bhikkhūnaṃyeva atthāyā’’**ti. Sesamettha uttānameva. Āvasathapiṇḍatā, agilānatā, anuvasitvā bhojananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Āvasathapiṇḍasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gaṇabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

209. Dutiye **abhimāre**ti abhigantvā bhagavato māraṇatthāya niyojite dhanuddhare. **Guḷhapaṭicchanno**ti apākaṭo. **Pavijjhī**ti vissajjesi. Nanu **rājānampi mārāpesī**ti vacanato idaṃ sikkhāpadaṃ ajātasattuno kāle paññattanti siddhaṃ, evañca sati parato anupaññattiyaṃ –

> ‘‘Tena kho pana samayena rañño māgadhassa seniyassa bimbisārassa ñātisālohito ājīvakesu pabbajito hoti. Atha kho so ājīvako yena rājā māgadho seniyo bimbisāro tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā rājānaṃ māgadhaṃ seniyaṃ

bimbisāraṃ etadavoca…pe… kukkuccāyantā nādhivāsentī''ti –

Idaṃ kasmā vuttanti? So kira ājīvako taṃ dānaṃ dento bimbisārakālato paṭṭhāya adāsi, pacchā ajātasattukāle sikkhāpadapaññattito paṭṭhāya bhikkhū kukkuccāyantā taṃ dānaṃ na paṭiggaṇhiṃsu, tasmā ādito paṭṭhāya taṃ vatthu dassitanti veditabbaṃ. ''Atha kho so ājīvako bhikkhūnaṃ santike dūtaṃ pāhesī''ti idañca tato pabhuti so ājīvako antarantarā bhikkhū nimantetvā dānaṃ dento ajātasattukāle sikkhāpade paññatte yaṃ bhikkhūnaṃ santike dūtaṃ pāhesi, taṃ sandhāya vuttaṃ.

215. Aññamaññavisiṭṭhattā visadisaṃ rajjaṃ virajjaṃ, tato āgatā, tattha vā jātā, bhavāti vā verajjā, te eva **verajjakā**. Te pana yasmā gottacaraṇādivibhāgena nānappakārā, tasmā vuttaṃ **''nānāverajjake''**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana **nānāvidhehi aññarajjehi āgate**ti rajjānaṃyeva vasena nānappakāratā vuttā.

217-218. Imassa sikkhāpadassa viññattiṃ katvā bhuñjanavatthusmiṃ paññattattā viññattito gaṇabhojanaṃ vatthuvaseneva pākaṭanti taṃ avatvā ''gaṇabhojanaṃ nāma yattha…pe… nimantitā bhuñjantī''ti nimantanavaseneva padabhājane gaṇabhojanaṃ vuttaṃ. ''Kiñci pana sikkhāpadaṃ vatthuananurūpampi siyāti padabhājane vuttanayena nimantanavaseneva gaṇabhojanaṃ hotīti kesañci āsaṅkā bhaveyyā''ti taṃnivattanatthaṃ **''taṃ panetaṃ gaṇabhojanaṃ dvīhākārehi pasavatī''**ti vuttaṃ. **Pañcannaṃ bhojanānaṃ nāmaṃ gahetvā**ti ettha ''bhojanaṃ gaṇhathāti vuttepi gaṇabhojanaṃ hotiyevā''ti vadanti. ''Heṭṭhā addhānagamanavatthusmiṃ nāvābhiruhanavatthusmiñca 'idheva, bhante, bhuñjathā'ti vutte yasmā kukkuccāyantā na paṭiggaṇhiṃsu, tasmā 'bhuñjathā'ti vuttepi gaṇabhojanaṃ na hotiyevā''ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. ''Pañcannaṃ bhojanānaṃ nāmaṃ gahetvā nimantetī''ti vuttattā pana ''odanaṃ bhuñjathā''ti vā ''bhattaṃ bhuñjathā''ti vā bhojananāmaṃ gahetvāva vutte gaṇabhojanaṃ hoti, na aññathā. ''Idheva, bhante, bhuñjathā''ti etthāpi ''odana''nti vā ''bhatta''nti vā vatvāva te evaṃ nimantesunti gahetabbaṃ. Gaṇavasena vā nimantitattā te bhikkhū apakataññutāya kukkuccāyantā na paṭiggaṇhiṃsūti ayaṃ amhākaṃ khanti, vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ.

Ekato gaṇhantīti ettha aññamaññassa dvādasahatthaṃ amuñcitvā ṭhitā ekato gaṇhanti nāmāti gahetabbaṃ. ''Amhākaṃ catunnampi bhattaṃ dehīti vā viññāpeyyu''nti vacanato heṭṭhā ''tvaṃ ekassa bhikkhuno bhattaṃ dehi, tvaṃ dvinnanti evaṃ viññāpetvā''ti vacanato ca attano atthāya aññehi viññattampi sādiyantassa gaṇabhojanaṃ hotiyevāti daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ viññattito pasavatī**ti ettha viññattiyā sati gaṇhantassa ekato hutvā gahaṇe iminā sikkhāpadena āpatti, visuṃ gahaṇe paṇītabhojanasūpodanaviññattīhi āpatti veditabbā.

Vicāretīti pañcakhaṇḍādivasena saṃvidahati. **Ghaṭṭetī**ti anuvātaṃ chinditvā hatthena daṇḍakena vā ghaṭṭeti. **Suttaṃ karotī**ti suttaṃ vaṭṭeti. **Valetī**ti daṇḍake vā hatthe vā āvaṭṭeti. ''Abhinavasseva cīvarassa karaṇaṃ idha cīvarakammaṃ nāma, purāṇacīvare sūcikammaṃ nāma na hotī''ti vadanti. ''Catutthe āgate na yāpentīti vacanato sace añño koci āgacchanto natthi, cattāroyeva ca tattha nisinnā yāpetuṃ na sakkonti, na vaṭṭatī''ti vadanti.

220. Gaṇabhojanāpattijanakanimantanabhāvato **''akappiyanimantana''**nti vuttaṃ. **Sampavesetvā**ti nisīdāpetvā. **Gaṇo bhijjatī**ti gaṇo āpattiṃ na āpajjatīti adhippāyo. ''Yattha cattāro bhikkhū…pe… bhuñjantī''ti imāya pāḷiyā saṃsandanato **''itaresaṃ pana gaṇapūrako hotī''**ti vuttaṃ. **Avisesenā**ti ''gilāno vā cīvarakārako vā''ti avisesetvā sabbasādhāraṇavacanena. **Tasmā**ti avisesitattā. **Bhutvā gatesū**ti ettha agatesupi bhojanakicce niṭṭhite gaṇhituṃ vaṭṭati. **Tāni ca tehi ekato na gahitānī**ti yehi bhojanehi visaṅketo natthi, tāni bhojanāni tehi bhikkhūhi ekato na gahitāni ekena pacchā gahitattā. **Mahāthere**ti bhikkhū sandhāya vuttaṃ. Dūtassa puna paṭipathaṃ āgantvā ''bhattaṃ gaṇhathā''ti vacanabhayena **''gāmadvāre aṭṭhatvāvā''**ti vuttaṃ. **Tattha tattha gantvā**ti antaravīthiādīsu tattha tattha ṭhitānaṃ santikaṃ gantvā. Bhikkhūnaṃ atthāya gharadvāre ṭhapetvā diyyamānepi eseva nayo. **Nivattathāti vuttapade nivattituṃ vaṭṭatī**ti ''nivattathā''ti vicchinditvā pacchā ''bhattaṃ gaṇhathā''ti vuttattā vaṭṭati. Sesamettha uttānameva. Gaṇabhojanatā, samayābhāvo, ajjhoharaṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Gaṇabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paramparabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

221. Tatiye kulapaṭipāṭiyā abbocchinnaṃ katvā nirantaraṃ diyyamānattā ''bhattapaṭipāṭi aṭṭhitā hotī''ti pāḷiyaṃ vuttaṃ, antarā aṭṭhatvā nirantaraṃ pavattāti vuttaṃ hoti. **Upacāravasenā**ti vohāravasena. Na hi so badaramattameva deti, upacāravasena pana evaṃ vadati. Badaracuṇṇasakkharādīhi payojitaṃ ''badarasāḷava''nti vuccati.

226. Vikappanāvaseneva taṃ bhattaṃ asantaṃ nāma hotīti anupaññattivasena vikappanaṃ aṭṭhapetvā yathāpaññattaṃ sikkhāpadameva ṭhapitaṃ. **Parivāre** pana vikappanāya anujānanampi anupaññattisamānanti katvā ''catasso anupaññattiyo''ti vuttaṃ. **Mahāpaccariādīsu** vuttanayaṃ pacchā vadanto pāḷiyā saṃsandanato parammukhāvikappanameva patiṭṭhāpesi. Keci pana ''tadā attano santike ṭhapetvā bhagavantaṃ aññassa abhāvato thero sammukhāvikappanaṃ nākāsi, bhagavatā ca visuṃ sammukhāvikappanā na vuttā, tathāpi sammukhāvikappanāpi vaṭṭatī''ti vadanti. Teneva **mātikā**aṭṭhakathāyampi (kaṅkhā. aṭṭha. paramparabhojanasikkhāpadavaṇṇanā) ''yo bhikkhu pañcasu sahadhammikesu aññatarassa ‘mayhaṃ bhattapaccāsaṃ tuyhaṃ dammī’ti vā ‘vikappemī’ti vā evaṃ sammukhā vā ‘itthannāmassa dammī’ti vā ‘vikappemī’ti vā evaṃ parammukhā vā paṭhamanimantanaṃ avikappetvā pacchā nimantitakule laddhabhikkhato ekasitthampi ajjhoharati, pācittiya’’nti vuttaṃ.

229. Pañcahi bhojanehi nimantitassa yena yena paṭhamaṃ nimantito, tassa tassa bhojanato uppaṭipāṭiyā avikappetvā vā parassa parassa bhojanaṃ **paramparabhojana**nti āha **‘‘sace pana mūlanimantanaṃ heṭṭhā hoti, pacchimaṃ pacchimaṃ upari, taṃ uparito paṭṭhāya bhuñjantassa āpattī’’**ti. Hatthaṃ anto pavesetvā sabbaheṭṭhimaṃ gaṇhantassa majjhe ṭhitampi antohatthagataṃ hotīti āha **‘‘hatthaṃ pana…pe… yathā tathā vā bhuñjantassa anāpattī’’**ti. Khīrassa rasassa ca bhattena amissaṃ hutvā upari ṭhitattā **‘‘khīraṃ vā rasaṃ vā pivato anāpattī’’**ti vuttaṃ.

Mahāupāsakoti gehasāmiko. **‘‘Mahāaṭṭhakathāyaṃ** ‘āpattī’ti vacanena **kurundiyaṃ** ‘vaṭṭatī’ti vacanaṃ viruddhaṃ viya dissati, dvinnampi adhippāyo **mahāpaccariyaṃ** vibhāvito’’ti **mahāgaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Sabbe nimantentī**ti akappiyanimantanena nimantenti. ‘‘Paramparabhojanaṃ nāma pañcannaṃ bhojanānaṃ aññatarena bhojanena nimantito, taṃ ṭhapetvā aññaṃ pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ bhojanaṃ bhuñjati, etaṃ paramparabhojanaṃ nāmā’’ti vuttattā satipi bhikkhācariyāya paṭhamaṃ laddhabhāve ‘‘piṇḍāya caritvā laddhabhattaṃ bhuñjati, āpattī’’ti vuttaṃ. Avikappavasena **‘‘vacīkamma’’**nti vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Paramparabhojanatā, samayābhāvo, ajjhoharaṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Paramparabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāṇamātāsikkhāpadavaṇṇanā

230-231. Catutthe **kāṇāya mātā**ti kāṇāti laddhanāmāya dārikāya mātā. Kasmā panesā kāṇā nāma jātāti āha **‘‘sā kirassā’’**tiādi. Imissā daharakāle mātāpitaro sinehavasena ‘‘amma kāṇe, amma kāṇe’’ti vohariṃsu, sā tadupādāya kāṇā nāma jātā, tassā ca mātā ‘‘kāṇamātā’’ti pākaṭā ahosīti evamettha kāraṇaṃ vadanti. **Paṭiyāloka**nti pacchimaṃ disaṃ, paccādiccanti vuttaṃ hoti.

233. **Pūvagaṇanāya pācittiya**nti mukhavaṭṭiyā heṭṭhimalekhato upariṭṭhitapūvagaṇanāya pācittiyaṃ. ‘‘Dvattipattapūrā paṭiggahetabbā’’ti hi vacanato mukhavaṭṭiyā heṭṭhimalekhaṃ anatikkante dve vā tayo vā pattapūre gahetuṃ vaṭṭati.

235. **Aṭṭhakathāsu pana…pe… vutta**nti idaṃ aṭṭhakathāsu tathā āgatabhāvamattadīpanatthaṃ vuttaṃ, na pana tassa vādassa patiṭṭhāpanatthaṃ. Aṭṭhakathāsu vuttañhi pāḷiyā na sameti. Tatuttarigahaṇe anāpattidassanatthañhi ‘‘ñātakānaṃ pavāritāna’’nti vuttaṃ. Aññathā ‘‘anāpatti dvattipattapūre paṭiggaṇhātī’’ti imināva pamāṇayuttaggahaṇe anāpattisiddhito ‘‘ñātakānaṃ pavāritāna’’nti visuṃ na vattabbaṃ. Yadi evaṃ ‘‘taṃ pāḷiyā na sametī’’ti kasmā na vuttanti? Heṭṭhā tatuttarisikkhāpade vuttanayeneva sakkā viññātunti na vuttaṃ. Vuttañhi tattha (pārā. aṭṭha. 2.526) ‘‘aṭṭhakathāsu pana ñātakapavāritaṭṭhāne pakatiyāva bahumpi vaṭṭati, acchinnakāraṇā pamāṇameva vaṭṭatīti vuttaṃ, taṃ pāḷiyā na sametī’’ti. ‘‘Apātheyyādiatthāya paṭiyādita’’nti saññāya gaṇhantassapi āpattiyeva acittakattā sikkhāpadassa. Attanoyeva gahaṇatthaṃ ‘‘imassa hatthe dehī’’ti vacanenapi āpajjanato **‘‘vacīkamma’’**nti vuttaṃ. Sesaṃ uttānameva. Vuttalakkhaṇapūvamanthatā, asesakatā, apaṭippassaddhagamanatā, na ñātakāditā, atirekapaṭiggahaṇanti imāni panettha pañca aṅgāni.

Kāṇamātāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamapavāraṇāsikkhāpadavaṇṇanā

236. Pañcame **bhuttāvī**ti bhuttāvino bhuttavanto, katabhattakiccāti vuttaṃ hoti. **Pavāritā**ti ettha catūsu pavāraṇāsu yāvadatthapavāraṇā paṭikkhepapavāraṇā ca labbhatīti āha **‘‘brāhmaṇena…pe… paṭikkhepapavāraṇāya pavāritā’’**ti. Catubbidhā hi pavāraṇā vassaṃvutthapavāraṇā, paccayapavāraṇā, paṭikkhepapavāraṇā, yāvadatthapavāraṇāti. Tattha ‘‘anujānāmi, bhikkhave, vassaṃvutthānaṃ bhikkhūnaṃ tīhi ṭhānehi pavāretu’’nti (mahāva. 209) ayaṃ **vassaṃvutthapavāraṇā**. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti saṅghādike bhajāpeti bhatte karoti etāyāti pavāraṇā, āpattivisodhanāya attavossaggokāsadānaṃ. Sā pana yasmā yebhuyyena vassaṃvutthehi kātabbā vuttā, tasmā ‘‘vassaṃvutthapavāraṇā’’ti vuccati. ‘‘Icchāmahaṃ, bhante, saṅghaṃ cātumāsaṃ bhesajjena pavāretu’’nti (pāci. 303) ca, ‘‘aññatra puna pavāraṇāya aññatra niccapavāraṇāyā’’ti (pāci. 306) ca ayaṃ **paccayapavāraṇā** pavāreti paccaye icchāpeti etāyāti katvā, cīvarādīhi upanimantanāyetaṃ adhivacanaṃ. ‘‘Pavārito nāma asanaṃ paññāyati, bhojanaṃ paññāyati, hatthapāse ṭhito abhiharati, paṭikkhepo paññāyati, eso pavārito nāmā’’ti (pāci. 239) ayaṃ **paṭikkhepapavāraṇā**. Vippakatabhojanatādipañcaṅgasahito bhojanapaṭikkhepoyeva hettha pakārayuttā vāraṇāti pavāraṇā. ‘‘Paṇītena khādanīyena bhojanīyena sahatthā santappesi sampavāresī’’ti (ma. ni. 1.363) ayaṃ **yāvadatthapavāraṇā**. Yāvadatthaṃ bhojanassa pavāraṇā yāvadatthapavāraṇā.

237. **Ti-kāraṃ avatvā…pe… vattuṃ vaṭṭatī**ti idaṃ vattabbākāradassanatthaṃ vuttaṃ. ‘‘Ti-kāre pana vuttepi akataṃ nāma na hotī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

238-239. **Pavārito**ti paṭikkhepito. Yo hi bhuñjanto parivesakena upanītaṃ bhojanaṃ anicchanto paṭikkhipati, so tena pavārito paṭikkhepito nāma hoti. Byañjanaṃ pana anādiyitvā atthamattameva dassetuṃ **‘‘katapavāraṇo katapaṭikkhepo’’**ti vuttaṃ. Yasmā ‘‘asana’’nti imināva padena ‘‘bhuttāvī’’ti imassa attho vutto, tasmā na tassa kiñci payojanaṃ visuṃ upalabbhati. Yadi hi upalabbheyya, pavāraṇā chaḷaṅgasamannāgatā āpajjeyyāti manasi katvā pañcasamannāgatattaṃyeva dassetuṃ **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādinā pāḷiṃ āharati. Keci pana ‘‘hatthapāse ṭhito abhiharatī’’ti ekameva aṅgaṃ katvā ‘‘caturaṅgasamannāgatā pavāraṇā’’tipi vadanti.

Ambilapāyāsādīsūti **ādi-**saddena khīrapāyāsādiṃ saṅgaṇhāti. Tattha ambilapāyāsaggahaṇena takkādiambilasaṃyuttā ghanayāgu vuttā. Khīrapāyāsaggahaṇena khīrasaṃyuttā yāgu saṅgayhati. **Pavāraṇaṃ na janetī**ti anatirittabhojanāpattinibandhanaṃ paṭikkhepaṃ na sādheti. Katopi paṭikkhepo anatirittabhojanāpattinibandhano na hotīti akataṭṭhāneyeva tiṭṭhatīti āha **‘‘pavāraṇaṃ na janetī’’**ti. **‘‘Yāgu-**saddassa pavāraṇajanakayāguyāpi sādhāraṇattā ‘yāguṃ gaṇhathā’ti vuttepi pavāraṇā hotīti pavāraṇaṃ janetiyevāti vutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ, taṃ parato tattheva ‘‘bhattamissakaṃ yāguṃ āharitvā’’ti ettha vuttakāraṇena na sameti. Vuttañhi tattha ‘‘heṭṭhā ayāguke nimantane udakakañjikakhīrādīhi saddhiṃ madditaṃ bhattameva sandhāya ‘yāguṃ gaṇhathā’ti vuttattā pavāraṇā hoti, ‘bhattamissakaṃ yāguṃ āharitvā’ti ettha pana visuṃ yāguyā vijjamānattā pavāraṇā na hotī’’ti. Tasmā tattha vuttanayeneva khīrādīhi sammadditaṃ bhattameva sandhāya ‘‘yāguṃ gaṇhathā’’ti vuttattā yāguyā ca tattha abhāvato pavāraṇā hotīti evamettha kāraṇaṃ vattabbaṃ. Evañhi sati parato ‘‘yenāpucchito, tassa atthitāyā’’ti aṭṭhakathāyaṃ vuttakāraṇenapi saṃsandati, aññathā gaṇṭhipadesuyeva pubbāparavirodho āpajjati. Aṭṭhakathāvacanena ca na sameti. **Sace…pe… paññāyatī**ti iminā vuttappamāṇassa macchamaṃsakhaṇḍassa nahāruno vā sabbhāvamattaṃ dasseti. **Tāhī**ti puthukāhi.

Sālivīhiyavehi katasattūti yebhuyyanayena vuttaṃ, satta dhaññāni pana bhajjitvā katopi sattuyeva. Tenevāha **‘‘kaṅguvaraka…pe… sattusaṅgahameva gacchatī’’**ti. **Sattumodako**ti sattuyo piṇḍetvā kato apakko sattuguḷo. Pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataravasena vippakatabhojanabhāvassa upacchinnattā **‘‘mukhe sāsapamattampi…pe… na pavāretī’’**ti vuttaṃ. **‘‘Akappiyamaṃsaṃ paṭikkhipati, na pavāretī’’**ti vacanato sace saṅghikaṃ lābhaṃ attano apāpuṇantaṃ jānitvā vā ajānitvā vā paṭikkhipati, na pavāreti paṭikkhipitabbasseva paṭikkhittattā. Alajjisantakaṃ paṭikkhipantopi na pavāreti. **Avatthutāyā**ti anatirittāpattisādhikāya pavāraṇāya avatthubhāvato. Etena paṭikkhipitabbasseva paṭikkhittabhāvaṃ dīpeti. Yañhi paṭikkhipitabbaṃ hoti, tassa paṭikkhepo āpattiaṅgaṃ na hotīti taṃ ‘‘pavāraṇāya avatthū’’ti vuccati.

Upanāmetīti iminā kāyābhihāraṃ dasseti. Hatthapāsato bahi ṭhitassa satipi dātukāmābhihāre paṭikkhipantassa dūrabhāveneva pavāraṇāya abhāvato therassapi dūrabhāvamattaṃ gahetvā pavāraṇāya abhāvaṃ dassento **‘‘therassa dūrabhāvato’’**ti āha, na pana therassa abhihārasabbhāvato. Sacepi gahetvā gato hatthapāse ṭhito hoti, kiñci pana avatvā ādhārakaṭṭhāne ṭhitattā abhihāro nāma na hotīti **‘‘dūtassa ca anabhiharaṇato’’**ti vuttaṃ. ‘‘Gahetvā gatena ‘bhattaṃ gaṇhathā’ti vutte abhihāro nāma hotīti **‘sace pana gahetvā āgato bhikkhu…pe… pavāraṇā hotī’**ti vutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘pattaṃ kiñci upanāmetvā ‘imaṃ bhattaṃ gaṇhathā’ti vuttanti gahetabba’’nti vadanti, taṃ yuttaṃ viya dissati vācābhihārassa idha anadhippetattā.

Parivesanāyāti bhattagge. **Abhihaṭāva hotī**ti parivesakeneva abhihaṭā hoti. **Tato dātukāmatāya gaṇhantaṃ paṭikkhipantassa pavāraṇā hotī**ti ettha agaṇhantampi paṭikkhipato pavāraṇā hotiyeva. Kasmā? Dātukāmatāya abhihaṭattā. ‘‘Tasmā sā abhihaṭāva hotī’’ti hi vuttaṃ. Teneva tīsupi **gaṇṭhipadesu** ‘‘dātukāmābhihāre sati kevalaṃ ‘dassāmī’ti gahaṇameva abhihāro nāma na hoti, ‘dassāmī’ti gaṇhantepi agaṇhantepi dātukāmābhihārova abhihāro nāma hoti, tasmā gahaṇasamaye vā aggahaṇasamaye vā taṃ paṭikkhipato pavāraṇā hotī’’ti vuttaṃ. Idāni asati tassa dātukāmābhihāre gahaṇasamayepi paṭikkhipato pavāraṇā na hotīti dassetuṃ **‘‘sace panā’’**tiādi vuttaṃ.

‘‘Rasaṃ gaṇhathā’’ti apavāraṇajanakassa nāmaṃ gahetvā vuttattā **‘‘taṃ sutvā paṭikkhipato pavāraṇā natthī’’**ti vuttaṃ. **Maccharasaṃ maṃsarasa**nti ettha pana na kevalaṃ macchassa rasaṃ maccharasamicceva viññāyati, atha kho maccho ca maccharasañca maccharasanti evaṃ pavāraṇajanakasādhāraṇanāmavasenapi viññāyamānattā taṃ paṭikkhipato pavāraṇāva hoti. Parato **macchasūpa**nti etthāpi eseva nayo. **‘‘Idaṃ gaṇhathā’’ti vuttepī**ti ettha evaṃ avatvāpi pavāraṇapahonakaṃ yaṃkiñci abhihaṭaṃ paṭikkhipato pavāraṇā hotiyevāti daṭṭhabbaṃ. **Karambako**ti missakādhivacanametaṃ. Yañhi aññenaññena missetvā karonti, so ‘‘karambako’’ti vuccati. So sacepi maṃsena missetvā katova hoti, ‘‘karambakaṃ gaṇhathā’’ti apavāraṇārahassa nāmena vuttattā paṭikkhipato pavāraṇā na hoti. ‘‘Maṃsakarambakaṃ gaṇhathā’’ti vutte pana maṃsamissakaṃ gaṇhathāti vuttaṃ hoti, tasmā pavāraṇāva hoti.

‘‘Uddissakata’’nti maññamānoti ettha ‘‘vatthuno kappiyattā akappiyasaññāya paṭikkhipatopi acittakattā imassa sikkhāpadassa pavāraṇā hotī’’ti vadanti. ‘‘Heṭṭhā ayāguke nimantane udakakañjikakhīrādīhi saddhiṃ madditaṃ bhattameva sandhāya ‘yāguṃ gaṇhathā’ti vuttattā pavāraṇā hoti, ‘bhattamissakaṃ yāguṃ āharitvā’ti ettha pana visuṃ yāguyā vijjamānattā pavāraṇā na hotī’’ti vadanti. **Ayamettha adhippāyo**ti ‘‘yenāpucchito’’tiādinā vuttamevatthaṃ sandhāya vadati. **Kāraṇaṃ panettha duddasa**nti ettha eke tāva vadanti ‘‘yasmā yāgumissakaṃ nāma bhattameva na hoti, khīrādikampi hotiyeva, tasmā karambake viya pavāraṇāya na bhavitabbaṃ. Evañca sati yāgu bahutarā vā hoti samasamā vā, na pavāreti. ‘Yāgu mandā, bhattaṃ bahutaraṃ, pavāretī’ti ettha kāraṇaṃ duddasa’’nti. Keci pana vadanti ‘‘yāgumissakaṃ nāma bhattaṃ, tasmā taṃ paṭikkhipato pavāraṇāya eva bhavitabbaṃ. Evañca sati ‘idha pavāraṇā hoti na hotī’ti ettha kāraṇaṃ duddasa’’nti.

Yathā cettha kāraṇaṃ duddasaṃ, evaṃ parato ‘‘missakaṃ gaṇhathā’’ti etthāpi kāraṇaṃ duddasamevāti veditabbaṃ. Na hi pavāraṇappahonakassa appabahubhāvo pavāraṇāya bhāvābhāvanimittaṃ, kiñcarahi pavāraṇajanakassa nāmaggahaṇamevettha pamāṇaṃ, tasmā ‘‘idañca karambakena na samānetabba’’ntiādinā yampi kāraṇaṃ vuttaṃ, tampi pubbe vuttena saṃsandiyamānaṃ na sameti. Yadi hi ‘‘missaka’’nti bhattamissakeyeva ruḷhaṃ siyā, evaṃ sati yathā ‘‘bhattamissakaṃ gaṇhathā’’ti vutte bhattaṃ bahutaraṃ vā samaṃ vā appataraṃ vā hoti, pavāretiyeva, evaṃ ‘‘missakaṃ gaṇhathā’’ti vuttepi appatarepi bhatte pavāraṇāya bhavitabbaṃ **missaka**nti bhattamissakeyeva ruḷhattā. Tathā hi ‘‘missakanti bhattamissakeyeva ruḷhavohārattā idaṃ pana ‘bhattamissakamevā’ti vutta’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Atha ‘‘missaka’’nti bhattamissake ruḷhaṃ na hoti, missakabhattaṃ pana sandhāya ‘‘missakaṃ gaṇhathā’’ti vuttanti. Evampi yathā ayāguke nimantane khīrādīhi saddhiṃ madditaṃ bhattameva sandhāya ‘‘yāguṃ gaṇhathā’’ti vutte pavāraṇā hoti, evamidhāpi missakabhattameva sandhāya ‘‘missakaṃ gaṇhathā’’ti vutte bhattaṃ appaṃ vā hotu bahu vā, pavāraṇā eva siyā. Tasmā ‘‘missaka’’nti bhattamissake ruḷhaṃ vā hotu sandhāyabhāsitaṃ vā, ubhayatthāpi pubbenāparaṃ na sametīti kimettha kāraṇacintāya, īdisesu pana ṭhānesu aṭṭhakathāpamāṇeneva gantabbanti ayaṃ amhākaṃ khanti.

‘‘Visuṃ katvā detīti bhattassa upari ṭhitaṃ rasādiṃ visuṃ gahetvā detī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Kenaci** pana ‘‘yathā bhattasitthaṃ na patati, tathā gāḷhaṃ hatthena pīḷetvā parissāvetvā detī’’ti vuttaṃ. Tathāpi kāraṇaṃ na dissati. Yathā hi bhattamissakaṃ yāguṃ āharitvā ‘‘yāguṃ gaṇhathā’’ti vatvā yāgumissakaṃ bhattampi dentaṃ paṭikkhipato pavāraṇā na hoti, evamidhāpi bahukhīrarasādīsu bhattesu ‘‘khīraṃ gaṇhathā’’tiādīni vatvā khīrādīni vā detu khīrādimissakabhattaṃ vā, ubhayathāpi pavāraṇāya na bhavitabbaṃ, tasmā ‘‘visuṃ katvā detī’’ti tenākārena dentaṃ sandhāya vuttaṃ, na pana bhattamissakaṃ katvā diyyamānaṃ paṭikkhipato pavāraṇā hotīti dassanatthanti gahetabbaṃ. Yadi pana bhattamissakaṃ katvā diyyamāne pavāraṇā hotīti adhippāyena aṭṭhakathāyaṃ ‘‘visuṃ katvā detī’’ti vuttaṃ, evaṃ sati aṭṭhakathāyevettha pamāṇanti gahetabbaṃ, na pana kāraṇantaraṃ gavesitabbaṃ.

Sace ukkuṭikaṃ nisinno pāde amuñcitvāpi bhūmiyaṃ nisīdati, iriyāpathaṃ vikopento nāma hotīti ukkuṭikāsanaṃ avikopetvāva sukhena nisīdituṃ **‘‘tassa pana heṭṭhā…pe… nisīdanakaṃ dātabba’’**nti vuttaṃ. **‘‘Āsanaṃ acāletvā**ti pīṭhe phuṭṭhokāsato ānisadamaṃsaṃ amocetvā, anuṭṭhahitvāti vuttaṃ hoti, adinnādāne viya ṭhānācāvanaṃ na gahetabba’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Akappiyakatanti ettha akappiyakatasseva anatirittabhāvato kappiyaṃ akārāpetvā tasmiṃ patte pakkhittamūlaphalādiyeva atirittaṃ na hoti, sesaṃ pana pattapariyāpannaṃ atirittameva hoti, paribhuñjituṃ vaṭṭati. Taṃ pana mūlaphalādiṃ paribhuñjitukāmena tato nīharitvā kappiyaṃ kārāpetvā aññasmiṃ bhājane ṭhapetvā atirittaṃ kārāpetvā bhuñjitabbaṃ.

So puna kātuṃ na labhatīti tasmiṃyeva bhājane kariyamānaṃ paṭhamaṃ katena saddhiṃ kataṃ hotīti puna soyeva kātuṃ na labhati, añño labhati. Aññasmiṃ pana bhājane tena vā aññena vā kātuṃ vaṭṭati. Tenāha **‘‘yena akataṃ, tena kātabbaṃ. Yañca akataṃ, taṃ kātabba’’**nti. **Tenapī**ti ettha **pi**-saddo na kevalaṃ aññena vāti imamatthaṃ dīpeti. **Evaṃ kata**nti aññasmiṃ bhājane kataṃ. **Pesetvā**ti anupasampannassa hatthe pesetvā. Imassa vinayakammabhāvato **‘‘anupasampannassa hatthe ṭhitaṃ na kāretabba’’**nti vuttaṃ.

Sace pana āmisasaṃsaṭṭhānīti ettha sace mukhagatenapi anatirittena āmisena saṃsaṭṭhāni honti, pācittiyamevāti veditabbaṃ. Tasmā pavāritena bhojanaṃ atirittaṃ kārāpetvā bhuñjantenapi yathā akatena missaṃ na hoti, evaṃ mukhañca hatthañca suddhaṃ katvā bhuñjitabbaṃ. Kiñcāpi appavāritassa purebhattaṃ yāmakālikādīni āhāratthāya paribhuñjatopi anāpatti, pavāritassa pana pavāraṇamūlakaṃ dukkaṭaṃ hotiyevāti ‘‘yāmakālikaṃ…pe… ajjhohāre āpatti dukkaṭassā’’ti pāḷiyaṃ vuttaṃ.

241. Kāyena bhuñjanato vācāya āṇāpetvā atirittaṃ akārāpanato ca āpajjatīti **‘‘kāyavācato’’**ti vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Pavāritabhāvo, āmisassa anatirittatā, kāle ajjhoharaṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Paṭhamapavāraṇāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyapavāraṇāsikkhāpadavaṇṇanā

243. Chaṭṭhe **sādhāraṇamevā**ti ‘‘handa bhikkhu khāda vā’’tiādinā vuttapavāraṇāya sādhāraṇaṃ. ‘‘Bhuttasmiṃ pācittiya’’nti mātikāyaṃ vuttattā bhojanapariyosāne āpatti, na ajjhohāre ajjhohāre. **Abhihaṭṭhuṃ pavāreti, āpatti pācittiyassā**ti idañca bhojanapariyosānaṃyeva sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva. Pavāritatā, pavāritasaññitā, āsādanāpekkhatā, anatirittena abhihaṭṭhuṃ pavāraṇā, bhojanapariyosānanti imāni panettha pañca aṅgāni.

Dutiyapavāraṇāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vikālabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

247. Sattame **aggasamajjo**ti uttamaṃ naccaṃ. Taṃ kira pabbatamatthake ṭhatvā ekaṃ devataṃ uddissa karonti. Naṭānaṃ nāṭakāni **naṭanāṭakāni,** sītāharaṇādīni. **Apaññatte sikkhāpade**ti ūnavīsativassasikkhāpade apaññatte. **Adaṃsū**ti ‘‘vihāraṃ netvā khādissathā’’ti adaṃsu.

248-249. Mūlakamūlādīni upadesatoyeva veditabbāni. Na hi tāni pariyāyantarena vuccamānānipi sakkā viññātuṃ. Pariyāyantarepi hi vuccamāne taṃ taṃ nāmaṃ ajānantānaṃ sammohoyeva siyā, tasmā tattha na kiñci vakkhāma. **Khādanīyattha**nti khādanīyena kattabbakiccaṃ. **Neva pharantī**ti na nipphādenti. **Tesu tesu janapadesū**ti ettha ‘‘ekasmiṃ janapade āhārakiccaṃ sādhentaṃ sesajanapadesupi na kappatī’’ti vadanti. **Rukkhavalliādīna**nti heṭṭhā vuttameva sampiṇḍetvā vuttaṃ. **Antopathavīgato**ti sālakalyāṇīkhandhaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sabbakappiyānī**ti mūlakhandhatacapattādivasena sabbaso kappiyāni. Tesampi nāmavasena na sakkā pariyantaṃ dassetunti sambandho. Acchivādīnaṃ aparipakkāneva phalāni yāvajīvikānīti dassetuṃ **‘‘aparipakkānī’’**ti vuttaṃ.

Harītakādīnaṃ aṭṭhīnīti ettha miñjaṃ paṭicchādetvā ṭhitakapālāni yāvajīvikānīti ācariyā. Miñjampi yāvajīvikanti eke. **Hiṅgū**ti hiṅgurukkhato paggharitaniyyāso. Hiṅgujatuādayopi hiṅguvikatiyo eva. Tattha **hiṅgujatu** nāma hiṅgurukkhassa daṇḍapattāni pacitvā kataniyyāso, **hiṅgusipāṭikaṃ** nāma hiṅgupattāni pacitvā kataniyyāso. ‘‘Aññena missetvā kato’’tipi vadanti. **Taka**nti aggakoṭiyā nikkhantasileso. **Takapatti**nti pattato nikkhantasileso. **Takapaṇṇi**nti palāse bhajjitvā katasileso. ‘‘Daṇḍato nikkhantasileso tipi vadanti. Sesamettha uttānameva. Vikālatā, yāvakālikatā, ajjhoharaṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Vikālabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sannidhikārakasikkhāpadavaṇṇanā

252-3. Aṭṭhame **tādisa**nti asūpabyañjanaṃ. **Yaṃkiñci yāvakālikaṃ vā yāmakālikaṃ vā**ti ettha ‘‘yāmakālika’’nti iminā na kevalaṃ yāvakālike eva sannidhipaccayā pācittiyaṃ, atha kho yāmakālikepīti dasseti. Nanu ca yāmakālikaṃ neva khādanīyesu antogadhaṃ, na bhojanīyesu. Teneva padabhājanīye ‘‘khādanīyaṃ nāma pañca bhojanāni yāmakālikaṃ sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ ṭhapetvā avasesaṃ khādanīyaṃ nāma. Bhojanīyaṃ nāma pañca bhojanānī’’ti vuttaṃ, ‘‘yo pana bhikkhu sannidhikārakaṃ khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā khādeyya vā bhuñjeyya vā, pācittiya’’nti ca vuttaṃ, tasmā yāmakālike pācittiyena bhavitabbanti kathaṃ viññāyatīti? Vuccate – padabhājane **khādanīya**-saddassa atthadassanatthaṃ ‘‘yāmakālikaṃ ṭhapetvā’’ti vuttaṃ, na pana sannidhipaccayā anāpattidassanatthaṃ. Khāditabbañhi yaṃkiñci khādanīyanti adhippetaṃ, na ca yāmakālikesu kiñci khāditabbaṃ atthi pātabyabhāvato. Tasmā kiñcāpi yāmakālikaṃ khādanīyabhojanīyehi na saṅgahitaṃ, tathāpi anāpattiṃ dassentena ‘‘anāpatti yāmakālikaṃ yāme nidahitvā bhuñjatī’’ti vacanato yāmātikkame sannidhipaccayā pācittiyena bhavitabbanti viññāyati. ‘‘Yāmakālikena, bhikkhave, sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ tadahupaṭiggahitaṃ yāme kappati, yāmātikkante na kappatī’’ti (mahāva. 305) imināpi cāyamattho siddho. Teneva bhagavato adhippāyaññūhi aṭṭhakathācariyehi yāmakālike pācittiyameva vuttaṃ.

Paṭiggahaṇeti gahaṇameva sandhāya vuttaṃ. Paṭiggahitameva hi taṃ, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. Teneva **‘‘ajjhoharitukāmatāya gaṇhantassa paṭiggahaṇe’’**ti vuttaṃ. **Mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. sannidhikārakasikkhāpadavaṇṇanā) pana ‘‘ajjhoharissāmīti gaṇhantassa paṭiggahaṇe’’icceva vuttaṃ. **Ya**nti yaṃ pattaṃ. **Sandissatī**ti yāguyā upari sandissati. Telavaṇṇe patte satipi nisnehabhāve aṅguliyā ghaṃsantassa vaṇṇavaseneva lekhā paññāyati, tasmā tattha anāpattīti dassanatthaṃ **‘‘sā abbohārikā’’**ti vuttaṃ. **Sayaṃ paṭiggahetvā apariccattameva hi dutiyadivase na vaṭṭatī**ti ettha paṭiggahaṇe anapekkhavissajjanena anupasampannassa nirapekkhadānena vā vijahitapaṭiggahaṇaṃ pariccattameva hotīti ‘‘apariccatta’’nti iminā ubhayathāpi avijahitapaṭiggahaṇameva vuttaṃ. Tasmā yaṃ parassa pariccajitvā adinnampi sace paṭiggahaṇe nirapekkhavissajjanena vijahitapaṭiggahaṇaṃ hoti, tampi dutiyadivase vaṭṭatīti veditabbaṃ.

Yadi evaṃ ‘‘patto duddhoto hotī’’tiādīsu kasmā āpatti vuttāti? ‘‘Paṭiggahaṇaṃ avissajjetvāva sayaṃ vā aññena vā tucchaṃ katvā na sammā dhovitvā niṭṭhāpite patte laggampi avijahitapaṭiggahaṇameva hotīti tattha āpattī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘sāmaṇerānaṃ pariccajantīti imasmiṃ adhikāre ṭhatvā ‘apariccattamevā’ti vuttattā anupasampannassa pariccattameva vaṭṭati, apariccattaṃ na vaṭṭatīti āpannaṃ, tasmā nirālayabhāvena paṭiggahaṇe vijahitepi anupasampannassa apariccattaṃ na vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ yuttaṃ viya na dissati. Yadaggena hi paṭiggahaṇaṃ vijahati, tadaggena sannidhimpi na karoti vijahitapaṭiggahaṇassa appaṭiggahitasadisattā. Paṭiggahetvā nidahiteyeva ca sannidhipaccayā āpatti vuttā. ‘‘Paṭiggahetvā ekarattaṃ vītināmitassetaṃ adhivacana’’nti hi vuttaṃ.

Pāḷiyaṃ ‘‘sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ āhāratthāya paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassā’’tiādinā sannihitesu sattāhakālikayāvajīvikesu purebhattampi āhāratthāya ajjhoharaṇepi dukkaṭassa vuttattā yāmakālikepi āhāratthāya ajjhoharaṇe visuṃ dukkaṭenapi bhavitabbanti āha **‘‘āhāratthāya ajjhoharato dukkaṭena saddhiṃ pācittiya’’**nti. **Pakatiāmise**ti odanādikappiyāmise. **Yāmakālikaṃ sati paccaye sāmisena mukhena ajjhoharato dve**ti hiyyo paṭiggahitayāmakālikaṃ ajja purebhattaṃ sāmisena mukhena bhuñjato sannihitayāmakālikapaccayā ekaṃ pācittiyaṃ, sannihitena saṃsaṭṭhaāmisapaccayā ekanti dve pācittiyāni. **Vikappadvayepī**ti sāmisena nirāmisenāti vuttavidhānadvaye. **Dukkaṭaṃ vaḍḍhatī**ti āhāratthāya ajjhoharaṇapaccayā dukkaṭaṃ vaḍḍhati. **Thullaccayañca dukkaṭañca vaḍḍhatī**ti manussamaṃse thullaccayaṃ, sesaakappiyamaṃsesu dukkaṭaṃ vaḍḍhati.

255. **Paṭiggahaṇapaccayā tāva dukkaṭa**nti ettha sannihitattā purebhattampi dukkaṭameva. Sati paccaye pana sannihitampi sattāhakālikaṃ yāvajīvikaṃ bhesajjatthāya gaṇhantassa paribhuñjantassa ca anāpattiyeva. Sesamettha uttānameva. Yāvakālikayāmakālikatā, sannidhibhāvo, tassa ajjhoharaṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Sannidhikārakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṇītabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

257-259. Navame paṇītasaṃsaṭṭhāni bhojanāni **paṇītabhojanāni**. Yathā hi ājaññayutto ratho ‘‘ājaññaratho’’ti vuccati, evamidhāpi paṇītasaṃsaṭṭhāni sattadhaññanibbattāni bhojanāni ‘‘paṇītabhojanānī’’ti vuttāni. Yehi pana paṇītehi saṃsaṭṭhāni, tāni ‘‘paṇītabhojanānī’’ti vuccanti, tesaṃ pabhedadassanatthaṃ ‘‘seyyathidaṃ, sappi navanīta’’ntiādi pāḷiyaṃ vuttaṃ. ‘‘Yesaṃ maṃsaṃ kappatī’’ti idañca pācittiyavatthuparicchedadassanatthaṃ vuttaṃ, na pana kappiyavatthuparicchedadassanatthaṃ. Na hi akappiyamaṃsasattānaṃ sappiādīni na kappanti. Ekañhi manussavasātelaṃ ṭhapetvā sabbesaṃ khīrasappinavanītavasātelesu akappiyaṃ nāma natthi. **Sappibhatta**nti ettha kiñcāpi sappisaṃsaṭṭhaṃ bhattaṃ sappibhattaṃ, sappi ca bhattañca sappibhattantipi viññāyati, aṭṭhakathāsu pana ‘‘sālibhattaṃ viya sappibhattaṃ nāma natthī’’ti kāraṇaṃ vatvā dukkaṭasseva daḷhataraṃ katvā vuttattā na sakkā aññaṃ vattuṃ. Aṭṭhakathācariyā eva hi īdisesu ṭhānesu pamāṇaṃ.

Mūlanti kappiyabhaṇḍaṃ sandhāya vuttaṃ. **Anāpattī**ti visaṅketattā sabbāhiyeva āpattīhi anāpatti. Keci pana ‘‘pācittiyeneva anāpatti vuttā, sūpodanaviññattidukkaṭaṃ pana hotiyevā’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. **Kappiyasappinā akappiyasappinā**ti ca idaṃ kappiyākappiyamaṃsānaṃ vasena vuttaṃ, tasmā kappiyamaṃsasappinā akappiyamaṃsasappināti evamettha attho gahetabbo. **Nānāvatthukānī**ti sappinavanītādīnaṃ vasena vuttaṃ.

261. **Mahānāmasikkhāpadena kāretabbo**ti ettha –

> ‘‘Agilānena bhikkhunā catumāsapaccayapavāraṇā sāditabbā aññatra punapavāraṇāya aññatra niccapavāraṇāya, tato ce uttari sādiyeyya, pācittiya’’nti (pāci. 306) –

Idaṃ mahānāmasikkhāpadaṃ nāma. Iminā ca sikkhāpadena saṅghavasena gilānapaccayapavāraṇāya pavāritaṭṭhāne sace tattha rattīhi vā bhesajjehi vā paricchedo kato hoti, ettakāyeva rattiyo ettakāni vā bhesajjāni viññāpetabbānīti. Atha tato rattipariyantato vā bhesajjapariyantato vā uttari na bhesajjakaraṇīyena vā bhesajjaṃ aññabhesajjakaraṇīyena vā aññaṃ bhesajjaṃ viññāpentassa pācittiyaṃ vuttaṃ. Tasmā agilāno gilānasaññī hutvā pañca bhesajjāni viññāpento na bhesajjakaraṇīyena bhesajjaṃ viññāpento nāma hotīti ‘‘mahānāmasikkhāpadena kāretabbo’’ti vuttaṃ. **Etāni pāṭidesanīyavatthūnī**ti pāḷiyaṃ āgatasappiādīni sandhāya vuttaṃ. Pāḷiyaṃ anāgatāni pana akappiyasappiādīni bhikkhunīnampi dukkaṭavatthūnīti veditabbaṃ. **Sūpodanaviññattiya**nti bhikkhūnaṃ pācittiyavatthūni bhikkhunīnaṃ pāṭidesanīyavatthūni ca ṭhapetvā avasesaviññattiṃ sandhāya vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Paṇītabhojanatā, agilānatā, akataviññattiyā paṭilābho, ajjhoharaṇanti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Paṇītabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dantaponasikkhāpadavaṇṇanā

263. Dasame **ayyavosāṭitakānī**ti pitupiṇḍassetaṃ adhivacanaṃ. **Ummāre**ti susāne katagehassa attano gehassa vā ummāre. **Ghanabaddho**ti ghanamaṃsena sambaddho, kathinasaṃhatasarīroti vuttaṃ hoti.

264. **Mukhadvāra**nti galanāḷikaṃ. **Āhāra**nti ajjhoharitabbaṃ yaṃkiñci yāvakālikādiṃ. **Āhareyyā**ti mukhadvāraṃ paveseyya. Mukhena vā paviṭṭhaṃ hotu nāsikāya vā, galena ajjhoharaṇīyattā sabbampi taṃ mukhadvāraṃ pavesitameva hoti. Yasmā pana te bhikkhū anāhārepi udake āhārasaññāya dantapone ca mukhadvāraṃ āhaṭaṃ idanti saññāya kukkuccāyiṃsu, tasmā vuttaṃ **‘‘te bhikkhū adinnaṃ…pe… sammā atthaṃ asallakkhetvā kukkuccāyiṃsū’’**ti. Udakañhi yathāsukhaṃ pātuṃ dantakaṭṭhañca dantaponaparibhogena paribhuñjituṃ vaṭṭati, tassa pana rasaṃ gilituṃ na vaṭṭati. Sacepi dantakaṭṭharaso ajānantassa anto pavisati, pācittiyameva. Anajjhoharantena pana dantakaṭṭhaṃ vā hotu aññaṃ vā, kiñci mukhe pakkhipituṃ vaṭṭati.

265. **Akallako**ti gilāno sahatthā paribhuñjituṃ asakkonto mukhena paṭiggaṇhāti. **Uccāraṇamatta**nti ukkhipanamattaṃ. **Ekadesenapī**ti aṅguliyāpi phuṭṭhamattena. **Taṃ ce paṭiggaṇhāti, sabbaṃ paṭiggahitamevā**ti veṇukoṭiyā bandhitvā ṭhapitattā. Sacepi bhūmiyaṃ ṭhitameva ghaṭaṃ dāyakena hatthapāse ṭhatvā ghaṭaṃ dassāmīti dinnaveṇukoṭiggahaṇavasena paṭigganhāti, ubhayakoṭibaddhaṃ sabbampi paṭiggahitameva hoti. Bhikkhussa atthāya apīḷetvā pakatiyā pīḷiyamānaucchurasaṃ sandhāya ‘‘gaṇhathā’’ti vuttattā **‘‘abhihāro na paññāyatī’’**ti vuttaṃ. Hatthapāse ṭhitassa pana bhikkhussa atthāya pīḷiyamānā ucchuto paggharantaṃ rasaṃ gaṇhituṃ vaṭṭati, doṇikāya sayaṃ paggharantaṃ ucchurasaṃ majjhe āvaritvā āvaritvā vissajjitampi gaṇhituṃ vaṭṭati. **Katthaci** aṭṭhakathāsu.

Asaṃhārimeti thāmamajjhimena purisena asaṃhāriye. **‘‘Tintiṇikādipaṇṇesū’’**ti vacanato sākhāsu paṭiggahaṇaṃ ruhatīti daṭṭhabbaṃ. **Puñchitvā paṭiggahetvā**ti ettha ‘‘puñchite paṭiggahaṇakiccaṃ natthi, tasmā puñchitvā gahetvāti evamattho gahetabbo’’ti vadanti. Puñchitvā paṭiggahetvā vāti evamettha attho daṭṭhabbo. Patte patitarajanacuṇṇañhi abbhantaraparibhogatthāya aparihaṭabhāvato paṭiggahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati. Pubbābhogassa anurūpena **‘‘anupasampannassa datvā…pe… vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Yasmā pana taṃ ‘‘aññassa dassāmī’’ti cittuppādamattena parasantakaṃ nāma na hoti, tasmā tassa adatvāpi paṭiggahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati.

Bhikkhussa detīti aññassa bhikkhussa deti. **Kañjika**nti khīrarasādiṃ yaṃkiñci dravaṃ sandhāya vuttaṃ. Hatthato mocetvā puna gaṇhāti, uggahitakaṃ hotīti āha **‘‘hatthato amocenteneva’’**ti. **Ālulentāna**nti ālolentānaṃ, ayameva vā pāṭho. Āharitvā bhūmiyaṃ ṭhapitattā abhihāro natthīti āha **‘‘patto paṭiggahetabbo’’**ti. **Paṭhamataraṃ uḷuṅkato thevā patte patantī**ti ettha ‘‘yathā paṭhamataraṃ patitatheve doso natthi, tathā ākiritvā apanentānaṃ pacchā patitathevepi abhihaṭattā nevatthi doso’’ti vadanti. **Carukenā**ti khuddakabhājanena. **Mukhavaṭṭiyāpi gahetuṃ vaṭṭatī**ti mukhavaṭṭiṃ ukkhipitvā hatthe phusāpite gaṇhituṃ vaṭṭati. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Esa nayo**ti kāyapaṭibaddhapaṭibaddhampi kāyapaṭibaddhamevāti ayaṃ nayo. Tathā ca tattha kāyapaṭibaddhe taṃpaṭibaddhe ca thullaccayameva vuttaṃ.

Tenāti yassa bhikkhuno santikaṃ gataṃ, tena. **Tasmā**ti yasmā mūlaṭṭhasseva paribhogo anuññāto, tasmā. Taṃ divasaṃ hatthena gahetvā dutiyadivase paṭiggahetvā paribhuñjantassa uggahitakapaṭiggahitaṃ hotīti āha **‘‘anāmasitvā’’**ti. Appaṭiggahitattā **‘‘sannidhipaccayā anāpattī’’**ti vuttaṃ. Appaṭiggahetvā paribhuñjantassa adinnamukhadvārāpatti hotīti āha **‘‘paṭiggahetvā pana paribhuñjitabba’’**nti. **‘‘Taṃ divasaṃ…pe… na tato para’’**nti vacanato taṃ divasaṃ hatthena gahetvā vā aggahetvā vā ṭhapitaṃ dutiyadivase appaṭiggahetvā paribhuñjantassa adinnamukhadvārāpatti hoti, hatthena gahetvā ṭhapitaṃ dutiyadivase paṭiggahetvā paribhuñjantassa pana uggahitakapaṭiggahitaṃ hoti. Appaṭiggahitameva hi hatthena gahetvā ṭhapitaṃ. **‘‘Sāmaṃ gahetvā paribhuñjitu’’**nti hi vacanato appaṭiggahitasseva tasmiṃ divase paribhogo anuññāto. Tasmā yaṃ vuttaṃ **gaṇṭhipade ‘‘taṃ diyyamānaṃ patatī**ti ettha yathā gaṇabhojanādīsu gilānādīnaṃ kukkuccāyantānaṃ gaṇabhojanaṃ anuññātaṃ, evamidhāpi bhagavatā paṭiggahitameva kukkuccavinodanatthaṃ anuññāta’’nti, taṃ na gahetabbaṃ. ‘‘Taṃ diyyamānaṃ patatī’’ti avisesena vuttattā catūsupi kālikesu ayaṃ nayo veditabbo.

Satthakenāti paṭiggahitasatthakena. Kasmā panettha uggahitapaccayā sannidhipaccayā vā doso na siyāti āha **‘‘na hi taṃ paribhogatthāya pariharantī’’**ti. Imināva bāhiraparibhogatthaṃ sāmaṃ gahetvā anupasampannena dinnaṃ vā gahetvā pariharituṃ vaṭṭatīti dīpeti. Tasmā pattasammakkhanādiatthaṃ sāmaṃ gahetvā parihaṭatelādiṃ sace paribhuñjitukāmo hoti, paṭiggahetvā paribhuñjantassa anāpatti. Abbhantaraparibhogatthaṃ pana sāmaṃ gahitaṃ paṭiggahetvā paribhuñjantassa uggahitakapaṭiggahitaṃ hoti, appaṭiggahetvā paribhuñjantassa adinnamukhadvārāpatti hoti, abbhantaraparibhogatthameva anupasampannena dinnaṃ gahetvā pariharantassa siṅgīloṇakappo viya sannidhipaccayā āpatti hoti. Keci pana ‘‘thāmamajjhimassa purisassa uccāraṇamattaṃ hotītiādinā vuttapañcaṅgasampattiyā paṭiggahaṇassa ruhanato bāhiraparibhogatthampi sace anupasampannena dinnaṃ gaṇhāti, paṭiggahitamevā’’ti vadanti. Evaṃ sati idha bāhiraparibhogatthaṃ anupasampannena dinnaṃ gahetvā pariharantassa sannidhipaccayā āpatti vattabbā siyā, ‘‘na hi taṃ paribhogatthāya pariharantī’’ti ca na vattabbaṃ, tasmā bāhiraparibhogatthaṃ gahitaṃ paṭiggahitaṃ nāma na hotīti veditabbaṃ. Yadi evaṃ pañcasu paṭiggahaṇaṅgesu ‘‘paribhogatthāyā’’ti visesanaṃ vattabbanti? Na vattabbaṃ. Paṭiggahaṇañhi paribhogatthameva hotīti ‘‘paribhogatthāyā’’ti visuṃ avatvā ‘‘tañce bhikkhu kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paṭigganhātī’’ti ettakameva vuttaṃ. Apare pana ‘‘satipi paṭiggahaṇe ‘na hi taṃ paribhogatthāya pariharantī’ti idha aparibhogatthāya pariharaṇe anāpatti vuttā’’ti vadanti. **Udukkhalamusalāni khiyyantī**ti ettha udukkhalamusalānaṃ khayena pisitakoṭṭitabhesajjesu sace āgantukavaṇṇo paññāyati, na vaṭṭati.

Suddhaṃ udakaṃ hotīti rukkhasākhādīhi gaḷitvā patanaudakaṃ sandhāya vuttaṃ. **Patto vāssa paṭiggahetabbo**ti etthāpi pattagataṃ chupitvā dentassa hatthalaggena āmisena dosābhāvatthaṃ pattapaṭiggahaṇanti abbhantaraparibhogatthameva paṭiggahaṇaṃ veditabbaṃ. **Yaṃ sāmaṇerassa patte patati…pe… paṭiggahaṇaṃ na vijahatī**ti ettha punappunaṃ gaṇhantassa attano patte pakkhittameva ‘‘attano santaka’’nti sanniṭṭhānakaraṇato hatthagataṃ paṭiggahaṇaṃ na vijahati, paricchinditvā dinnaṃ pana gaṇhantassa gahaṇasamayeyeva ‘‘attano santaka’’nti sanniṭṭhānassa katattā hatthagataṃ paṭiggahaṇaṃ vijahati. **Kesañci atthāya odanaṃ pakkhipatī**ti ettha anupasampannassa atthāya pakkhipantepi ‘‘āgantvā gaṇhissatī’’ti sayameva pakkhipitvā ṭhapanato paṭiggahaṇaṃ na vijahati, anupasampannassa hatthe pakkhittaṃ pana anupasampanneneva ṭhapitaṃ nāma hotīti paṭiggahaṇaṃ vijahati pariccattabhāvato. Tena vuttaṃ **‘‘sāmaṇera…pe… pariccattattā’’**ti.

Paṭiggahaṇūpagaṃ bhāraṃ nāma thāmamajjhimassa purisassa ukkhepārahaṃ. Kiñcāpi avissajjetvāva aññena hatthena pidahantassa doso natthi, tathāpi na pidahitabbanti aṭṭhakathāpamāṇeneva gahetabbaṃ. **Macchikavāraṇattha**nti ettha ‘‘sacepi sākhāya laggarajaṃ patte patati, sukhena paribhuñjituṃ sakkāti sākhāya paṭiggahitattā abbhantaraparibhogatthamevidha paṭiggahaṇanti mūlapaṭiggahaṇameva vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Apare pana ‘‘macchikavāraṇatthanti ettha vacanamattaṃ gahetvā bāhiraparibhogatthaṃ gahita’’nti vadanti. **Tasmimpi asatī**ti cāṭiyā vā kuṇḍake vā asati. **Anupasampannaṃ gāhāpetvā**ti taṃyeva ajjhoharaṇīyabhaṇḍaṃ anupasampannena gāhāpetvā. **Therassa pattaṃ anutherassā**ti therassa pattaṃ attanā gahetvā anutherassa deti. **Tuyhaṃ yāguṃ mayhaṃ dehī**ti ettha evaṃ vatvā sāmaṇerassa pattaṃ gahetvā attanopi pattaṃ tassa deti. **Ettha panā**ti paṇḍito sāmaṇerotiādipattaparivattanakathāya. **Kāraṇaṃ upaparikkhitabba**nti yathā mātuādīnaṃ telādīni haranto tathārūpe kicce anupasampannena aparivattetvāva paribhuñjituṃ labhati, evamidha pattaparivattanaṃ akatvā paribhuñjituṃ na labhatīti ettha kāraṇaṃ vīmaṃsitabbanti attho.

Ettha pana ‘‘sāmaṇerehi gahitataṇḍulesu parikkhīṇesu avassaṃ amhākaṃ sāmaṇerā saṅgahaṃ karontīti vitakkuppatti sambhavati, tasmā taṃ parivattetvāva paribhuñjitabbaṃ. Mātāpitūnaṃ atthāya pana chāyatthāya vā gahaṇe paribhogāsā natthi, tasmā taṃ vaṭṭatī’’ti kāraṇaṃ vadanti. Teneva **ācariyabuddhadattattherena**pi vuttaṃ –

‘‘Mātāpitūnamatthāya, telādiharatopi ca;
Sākhaṃ chāyādiatthāya, imesaṃ na visesati.

‘‘Tasmā hissa visesassa, cintetabbaṃ tu kāraṇaṃ;
Tassa sālayabhāvaṃ tu, visesaṃ takkayāma ta’’nti.

Idamevettha yuttataraṃ avassaṃ tathāvidhavitakkuppattiyā sambhavato. Na sakkā hi ettha vitakkaṃ sodhetunti. Mātādīnaṃ atthāya haraṇe pana nāvassaṃ tathāvidhavitakkuppattīti sakkā vitakkaṃ sodhetuṃ. Yattha hi vitakkaṃ sodhetuṃ sakkā, tattha nevatthi doso. Teneva vakkhati ‘‘sace pana sakkoti vitakkaṃ sodhetuṃ, tato laddhaṃ khāditumpi vaṭṭatī’’ti.

Niccāletuṃ na sakkotīti niccāletvā sakkharā apanetuṃ na sakkoti. **Ādhārake patto ṭhapito hotī**ti paṭiggahetabbapattaṃ sandhāya vuttaṃ. **Cāletī**ti vinā kāraṇaṃ cāleti. Satipi kāraṇe bhikkhūnaṃ paribhogārahaṃ cāletuṃ na vaṭṭati. Kiñcāpi ‘‘anujānāmi, bhikkhave, amanussikābādhe āmakamaṃsaṃ āmakalohita’’nti (mahāva. 264) tādise ābādhe attano atthāya āmakamaṃsapaṭiggahaṇaṃ anuññātaṃ, ‘‘āmakamaṃsapaṭiggahaṇā paṭivirato hotī’’ti ca sāmaññato paṭikkhittaṃ, tathāpi attano aññassa vā bhikkhuno atthāya aggahitattā **‘‘sīhavighāsādiṃ…pe… vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. **Sakkoti vitakkaṃ sodhetu**nti mayhampi detīti vitakkassa anuppannabhāvaṃ sallakkhetuṃ sakkoti, sāmaṇerassa dassāmīti suddhacittena mayā gahitanti vā sallakkhetuṃ sakkoti.

Sace pana mūlepi paṭiggahitaṃ hotīti ettha ‘‘gahetvā gate mayhampi dadeyyunti saññāya sace paṭiggahitaṃ hotī’’ti vadanti. **Koṭṭhāse karotī**ti bhikkhusāmaṇerā ca attano attano abhirucitaṃ koṭṭhāsaṃ gaṇhantūti sabbesaṃ samake koṭṭhāse karoti. **Gahitāvasesa**nti sāmaṇerehi gahitakoṭṭhāsato avasesaṃ. **Gaṇhitvā**ti ‘‘mayhaṃ idaṃ gaṇhissāmī’’ti gahetvā. Idha gahitāvasesaṃ nāma tena gaṇhitvā puna ṭhapitaṃ. **Paṭiggahetvā**ti tadahu paṭiggahetvā. Teneva **‘‘yāvakālikena yāvajīvikasaṃsagge doso natthī’’**ti vuttaṃ. Sace pana purimadivase paṭiggahetvā ṭhapitā hoti, sāmisena mukhena tassā vaṭṭiyā dhūmaṃ pivituṃ na vaṭṭati. **Samuddodakenā**ti appaṭiggahitasamuddodakena. Yasmā katakaṭṭhi udakaṃ pasādetvā visuṃ tiṭṭhati, tasmā **‘‘abbohārika’’**nti vuttaṃ. **Laggatī**ti mukhe hatthe ca udake sukkhe setavaṇṇaṃ dassentaṃ laggati. **Pānīyaṃ gahetvā**ti attanoyeva atthāya gahetvā. Sace pana pītāvasesaṃ tattheva ākirissāmīti gaṇhāti, puna paṭiggahaṇakiccaṃ natthi. **Vikkhambhetvā**ti viyūhitvā, apanetvāti attho.

Mahābhūtesūti sarīranissitesu mahābhūtesu. **Patatī**ti vicchinditvā patati. Vicchinditvā patitameva hi paṭiggahetabbaṃ, na itaraṃ. **Alladāruṃ rukkhato chinditvāpi kātuṃ vaṭṭatī**ti ettha mattikatthāya pathaviṃ khaṇitumpi vaṭṭatīti veditabbaṃ. **Sappadaṭṭhakkhaṇeyeva vaṭṭatī**ti asati kappiyakārake sāmaṃ gahetvā paribhuñjituṃ vaṭṭati, aññadā paṭiggahāpetvā paribhuñjitabbaṃ. Sesamettha uttānameva. Appaṭiggahitatā, ananuññātatā, dhūmādiabbohārikābhāvo, ajjhoharaṇanti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Dantaponasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito bhojanavaggo catuttho.

5. Acelakavaggo

1. Acelakasikkhāpadavaṇṇanā

273. Acelakavaggassa paṭhamasikkhāpade **tesa**nti titthiyānaṃ. **Tatthā**ti bhājane. **Ito**ti pattato. **Sace titthiyo vadatī**ti ‘‘paṭhamameva maṃ sandhāya abhiharitvā ṭhapitaṃ mayhaṃ santakaṃ hoti, imasmiṃ bhājane ākirathā’’ti vadati, vaṭṭati. Sesamettha uttānameva. Aññatitthiyatā, ajjhoharaṇīyatā, ajjhoharaṇatthāya sahatthā anikkhittabhājane dānanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Acelakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uyyojanasikkhāpadavaṇṇanā

274. Dutiyaṃ uttānatthameva. Anācāraṃ ācaritukāmatā, tadatthameva upasampannassa uyyojanā, evaṃ uyyojentassa upacārātikkamoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Uyyojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabhojanasikkhāpadavaṇṇanā

280. Tatiye **piṭṭhasaṅghāṭo**ti dvārabāhāyetaṃ adhivacanaṃ. Khuddakaṃ nāma sayanigharaṃ vitthārato pañcahatthappamāṇaṃ hoti, tassa ca majjhimaṭṭhānaṃ piṭṭhasaṅghāṭato aḍḍhateyyahatthappamāṇameva hoti, tasmā tādise sayanighare piṭṭhasaṅghāṭato hatthapāsaṃ vijahitvā nisinno piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisinno nāma hoti. Evaṃ nisinno ca majjhaṃ atikkamitvā nisinno nāma hotīti āha **''iminā majjhātikkamaṃ dassetī''**ti. **Yathā vā tathā vā katassā**ti piṭṭhivaṃsaṃ āropetvā vā anāropetvā vā katassa. **Sacittaka**nti anupavisitvā nisīdanacittena sacittakaṃ. Sesamettha uttānameva. Pariyuṭṭhitarāgajāyampatikānaṃ sannihitatā, sayanigharatā, dutiyassa bhikkhuno abhāvo, anupakhajja nisīdananti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Sabhojanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

284-289. Catutthapañcamesu natthi kiñci vattabbaṃ.

6. Cārittasikkhāpadavaṇṇanā

298. Chaṭṭhe **pakativacanenā**ti ettha yaṃ dvādasahatthabbhantare ṭhitena sotuṃ sakkā bhaveyya, taṃ pakativacanaṃ nāma. **Āpucchitabbo**ti ''ahaṃ itthannāmassa gharaṃ gacchāmī''ti vā ''cārittaṃ āpajjāmī''ti vā īdisena vacanena āpucchitabbo. Sesamettha uttānameva. Pañcannaṃ bhojanānaṃ aññatarena nimantanasādiyanaṃ, santaṃ bhikkhuṃ anāpucchanā, bhattiyagharato aññagharappavesanaṃ, majjhanhikānatikkamo, samayassa vā āpadānaṃ vā abhāvoti imāni panettha pañca aṅgāni.

Cārittasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahānāmasikkhāpadavaṇṇanā

303. Sattame **mahānāmo nāmā**ti anuruddhattherassa bhātā bhagavato cūḷapitu putto. Suddhodano sakkodano sukkodano dhotodano amitodanoti ime hi pañca janā bhātaro. Amitā nāma devī tesaṃ bhaginī, tissatthero tassā putto. Tathāgato ca nandatthero ca suddhodanassa puttā, mahānāmo ca anuruddhatthero ca sukkodanassa, ānandatthero amitodanassa. So bhagavato kaniṭṭho, mahānāmo mahallakataro sakadāgāmī ariyasāvako. Tena vuttaṃ **''mahānāmo nāma…pe… ariyasāvako''**ti.

305-306. Pāḷiyaṃ **ajjaṇho**ti ajja ekadivasanti attho, ''ajjano''ti vā attho gahetabbo, **no** amhākaṃ. **Kālaṃ āharissathā**ti sve harissatha. **Tato ce uttari sādiyeyyā**ti sace tattha rattīhi vā bhesajjehi vā paricchedo kato hoti ''ettakāyeva vā rattiyo ettakāni vā bhesajjāni viññāpetabbānī''ti, tato rattipariyantato vā bhesajjapariyantato vā uttari viññāpento sādiyeyya. ''Imehi tayā bhesajjehi pavāritamha, amhākañca imināva bhesajjena attho''ti ācikkhitvā viññāpetumpi gilānova labhati.

310. Yasmā saṅghapavāraṇāyamevāyaṃ vidhi, tasmā **''ye attano puggalikāya pavāraṇāya pavāritā''**ti vuttaṃ. Sesaṃ uttānameva. Saṅghapavāraṇatā, bhesajjaviññatti, agilānatā, pariyantātikkamoti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Mahānāmasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Uyyuttasenāsikkhāpadavaṇṇanā

311. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva. Uyyuttasenā, dassanatthāya gamanaṃ, anuññātokāsato aññatra dassanaṃ, tathārūpapaccayassa āpadāya vā abhāvoti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Uyyuttasenāsikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Senāvāsasikkhāpadavaṇṇanā

317. Navamasikkhāpadampi uttānameva. Tirattātikkamo, senāya sūriyassa atthaṅgamo, gilānatādīnaṃ abhāvoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Senāvāsasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uyyodhikasikkhāpadavaṇṇanā

322. Dasame **kati te lakkhāni laddhānī**ti tava sarappahārassa lakkhaṇabhūtā kittakā janā tayā laddhāti attho, kittakā tayā viddhāti vuttaṃ hoti. Sesamettha uttānameva. Uyyodhikādidassanatthāya gamanaṃ, anuññātokāsato aññatra dassanaṃ, tathārūpapaccayassa āpadāya vā abhāvoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Uyyodhikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito acelakavaggo pañcamo.

6. Surāpānavaggo

1. Surāpānasikkhāpadavaṇṇanā

326-328. Surāpānavaggassa paṭhamasikkhāpade **vatiyā**ti gāmaparikkhepavatiyā. Pāḷiyaṃ piṭṭhasurādīsu piṭṭhaṃ bhājane pakkhipitvā tajjaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **piṭṭhasurā**. Evaṃ pūve odane ca bhājane pakkhipitvā tajjaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā odanasurā**ti ca vuccati. ''Kiṇṇā''ti pana tassā surāya bījaṃ vuccati. Ye surāmodakātipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā**. Harītakīsāsapādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā**.

Madhukatālanāḷikerādipuppharaso ciraparivāsito **pupphāsavo**. Panasādiphalaraso **phalāsavo**. Muddikāraso **madhvāsavo**. Ucchuraso **guḷāsavo**. Harītakāmalakakaṭukabhaṇḍādinānāsambhārānaṃ raso ciraparivāsito **sambhārasaṃyutto. Bījato paṭṭhāyā**ti sambhāre paṭiyādetvā cāṭiyaṃ pakkhittakālato, tālanāḷikerādīnaṃ puppharasassa gahitaabhinavakālatoyeva ca paṭṭhāya.

329. **Loṇasovīrakaṃ suttañca** anekehi bhesajjehi abhisaṅkhato amajjabhūto āsavaviseso. **Vāsaggāhāpanattha**nti sugandhibhāvaggāhāpanatthaṃ. **Acittakaṃ lokavajja**nti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭhamapārājikavaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva. Majjabhāvo, tassa pānañcāti imāni panettha dve aṅgāni.

Surāpānasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aṅgulipatodakasikkhāpadavaṇṇanā

330. Dutiye **bhikkhunīpi anupasampannaṭṭhāne ṭhitā**ti ettha bhikkhupi bhikkhuniyā anupasampannaṭṭhāne ṭhitoti veditabbo. Sesamettha uttānameva. Hasādhippāyatā, upasampannassa kāyena kāyāmasananti imāni panettha dve aṅgāni.

Aṅgulipatodakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Hasadhammasikkhāpadavaṇṇanā

335. Tatiyaṃ uttānatthameva. Uparigopphakatā, hasādhippāyena kīḷananti imāni panettha dve aṅgāni.

Hasadhammasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anādariyasikkhāpadavaṇṇanā

344. Catutthe **gārayho ācariyuggaho na gahetabbo**ti yasmā ucchuraso sattāhakāliko, tassa kasaṭo yāvajīviko, dvinnaṃyeva samavāyo ucchuyaṭṭhi, tasmā vikāle ucchuyaṭṭhiṃ khādituṃ vaṭṭati guḷaharītakaṃ viyāti evamādiko gārayhācariyavādo na gahetabbo. **Lokavajje ācariyuggaho na vaṭṭatī**ti lokavajjasikkhāpade āpattiṭṭhāne yo ācariyavādo, so na gahetabbo, lokavajjaṃ atikkamitvā ''idaṃ amhākaṃ ācariyuggaho''ti vadantassa uggaho na vaṭṭatīti adhippāyo. **Suttānulomaṃ** nāma aṭṭhakathā. **Paveṇiyā āgatasamodhānaṃ gacchatī**ti ''paveṇiyā āgato ācariyuggahova gahetabbo''ti evaṃ vutte mahāaṭṭhakathāvādeyeva saṅgahaṃ gacchatīti adhippāyo. Sesamettha uttānameva. Upasampannassa paññattena vacanaṃ, anādariyakaraṇanti imāni panettha dve aṅgāni.

Anādariyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhiṃsāpanasikkhāpadavaṇṇanā

345. Pañcamaṃ uttānatthameva. Upasampannatā, tassa dassanasavanavisaye bhiṃsāpetukāmatāya vāyamananti imāni panettha dve aṅgāni.

Bhiṃsāpanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jotisikkhāpadavaṇṇanā

350. Chaṭṭhe bhaggā nāma janapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena ''bhaggā''ti vuccati. Tena vuttaṃ **''bhaggāti janapadassa nāma''**nti. **Susumāragire**ti evaṃnāmake nagare. Tassa kira nagarassa māpanatthaṃ vatthuvijjācariyena nagaraṭṭhānassa pariggaṇhanadivase avidūre susumāro saddamakāsi giraṃ nicchāresi. Atha anantarāyena nagare māpite tameva susumāragiraṇaṃ subhanimittaṃ katvā susumāragiraṃtvevassa nāmaṃ akaṃsu. Keci pana ''susumārasaṇṭhānattā susumāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā taṃ susumāragiri etassa atthīti 'susumāragirī'ti vuccatī''ti vadanti. Tathā vā hotu aññathā vā, nāmametaṃ tassa nagarassāti āha **''susumāragiranti nagarassa nāma''**nti. **Bhesakaḷā**ti ghampaṇḍanāmako gacchaviseso. Keci ''setarukkho''tipi vadanti. Tesaṃ bahulatāya pana taṃ vanaṃ bhesakaḷāvanantveva paññāyittha. ''Bhesagaḷāvane''tipi pāṭho. ''Bheso nāma eko yakkho ayuttakārī, tassa tato gaḷitaṭṭhānatāya taṃ vanaṃ bhesagaḷāvanaṃ nāma jāta''nti hi keci.

352. **Jotikaraṇe**ti aggikaraṇe. Sesamettha uttānameva. Agilānatā, anuññātakaraṇābhāvo, visibbetukāmatā, samādahananti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Jotisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nahānasikkhāpadavaṇṇanā

357. Sattamasikkhāpadassa pāḷiyaṃ **asambhinnenā**ti amakkhitena, anaṭṭhenāti attho. **Orenaddhamāsaṃ nahāyeyyā**ti nahātadivasato paṭṭhāya addhamāse aparipuṇṇe nahāyeyya. Sesamettha uttānameva. Majjhimadeso, ūnakaddhamāse nahānaṃ, samayānaṃ vā nadīpāragamanassa vā āpadānaṃ vā abhāvoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Nahānasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dubbaṇṇakaraṇasikkhāpadavaṇṇanā

368. Aṭṭhame **''cammakāranīlaṃ** nāma pakatinīla''nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Gaṇṭhipade** pana ''cammakārā udake tipumalaṃ ayagūthañca pakkhipitvā cammaṃ kāḷaṃ karonti, taṃ cammakāranīla''nti vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Vuttappakārassa cīvarassa akatakappatā, anaṭṭhacīvarāditā, nivāsanaṃ vā pārupanaṃ vāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Dubbaṇṇakaraṇasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vikappanasikkhāpadavaṇṇanā

374. Navame **apaccuddhāraṇa**nti ''mayhaṃ santakaṃ paribhuñja vā vissajjehi vā''tiādinā akatapaccuddhāraṃ. **Yena vinayakammaṃ kata**nti yena saddhiṃ vinayakammaṃ kataṃ. **Tiṃsakavaṇṇanāya**nti nissaggiyavaṇṇanāyaṃ. Paribhogena **kāyakammaṃ,** apaccuddhārāpanena **vacīkammaṃ**. Sesamettha uttānameva. Sāmaṃ vikappitassa apaccuddhāro, vikappanupagacīvaratā, paribhogoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Vikappanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cīvaraapanidhānasikkhāpadavaṇṇanā

377. Dasamaṃ uttānatthameva. Upasampannassa santakānaṃ pattādīnaṃ apanidhānaṃ, vihesetukāmatā vā hasādhippāyatā vāti imāni panettha dve aṅgāni.

Cīvaraapanidhānasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito surāpānavaggo chaṭṭho.

7. Sappāṇakavaggo

1. Sañciccasikkhāpadavaṇṇanā

382. Sappāṇakavaggassa paṭhamasikkhāpade usuṃ saraṃ assati khipatīti **issāso,** dhanusippakusaloti āha **‘‘dhanuggahācariyo’’**ti. Paṭisattuvidhamanatthaṃ dhanuṃ gaṇhantīti dhanuggahā, tesaṃ ācariyo **dhanuggahācariyo**. **Appamattena vattaṃ kātabba**nti yathā te pāṇā na maranti, evaṃ sūpaṭṭhitassatinā senāsane vattaṃ kātabbaṃ. Sesamettha uttānameva. Aṅgānipi manussaviggahe vuttanayena veditabbānīti.

Sañciccasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā

387. Dutiye **udakasaṇṭhānakappadese**ti yattha bhūmibhāge udakaṃ nikkhittaṃ santiṭṭhati, na sahasā parikkhayaṃ gacchati, tādise padese. Sesamettha uttānameva. Aṅgāni siñcanasikkhāpade vuttanayāneva.

Sappāṇakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ukkoṭanasikkhāpadavaṇṇanā

392. Tatiye **yathāpatiṭṭhitabhāvena patiṭṭhātuṃ na dentī**ti tesaṃ pavattiākāradassanatthaṃ vuttaṃ. Yaṃ pana dhammena adhikaraṇaṃ nihataṃ, taṃ sunihatameva. Sace vippakate kamme paṭikkosati, taṃ saññāpetvāva kātabbaṃ. Itarathā kammañca kuppati, kārakānañca āpatti. Sesamettha uttānameva. Yathādhammaṃ nihatabhāvo, jānanā, ukkoṭanāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Ukkoṭanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Duṭṭhullasikkhāpadavaṇṇanā

399. Catutthe **tassevā**ti yo āpanno, tasseva. **Ārocetī**ti paṭicchādanatthameva mā kassaci ārocesīti vadati. **Vatthupuggalo**ti āpannapuggalo. **Yenassa ārocita**nti yena dutiyena assa tatiyassa ārocitaṃ. **Koṭi chinnā hotī**ti yasmā paṭicchādanapaccayā āpattiṃ āpajjitvāva dutiyena tatiyassa ārocitaṃ, tasmā tappaccayā puna tena āpajjitabbāpattiyā abhāvato āpattiyā koṭi chinnā nāma hoti.

400. **‘‘Anupasampannassa sukkavissaṭṭhi ca kāyasaṃsaggo cāti ayaṃ duṭṭhullaajjhācāro nāmā’’**ti idaṃ duṭṭhullārocanasikkhāpadaṭṭhakathāya na sameti. Vuttañhi tattha (pāci. aṭṭha. 82) ‘‘anupasampannassa duṭṭhullaṃ vā aduṭṭhullaṃ vā ajjhācāranti ettha ādito pañca sikkhāpadāni duṭṭhullo nāma ajjhācāro, sesāni aduṭṭhullo, sukkavissaṭṭhikāyasaṃsaggaduṭṭhullaattakāmā panassa ajjhācāro nāmā’’ti. ‘‘Ārocane anupasampannassa duṭṭhullaṃ aññathā adhippetaṃ, paṭicchādane aññathā’’ti etthāpi visesakāraṇaṃ na dissati, tasmā aṭṭhakathāya pubbenāparaṃ na sameti. Avirodhaṃ icchantena pana vīmaṃsitabbamettha kāraṇaṃ. Sesamettha uttānameva. Upasampannassa duṭṭhullāpattijānanaṃ, paṭicchādetukāmatāya nārocessāmīti dhuranikkhepoti imāni panettha dve aṅgāni.

Duṭṭhullasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ūnavīsativassasikkhāpadavaṇṇanā

402. Pañcame **rūpasutta**nti heraññikānaṃ suttaṃ. **Duruttāna**nti akkosavasena duruttānaṃ, duruttattāyeva **durāgatānaṃ. Vacanapathāna**nti ettha vacanameva tadatthaṃ ñātukāmānaṃ ñāpetukāmānañca pathoti vacanapatho. **Dukkhamāna**nti dukkhena khamitabbānaṃ.

404. Gabbhe sayitakālena saddhiṃ vīsatimaṃ vassaṃ assāti **gabbhavīso. Hāyanavaḍḍhana**nti gabbhamāsesu adhikesu uttarihāyanaṃ, ūnesu vaḍḍhananti veditabbaṃ. **Ekūnavīsativassa**nti dvādasamāse mātukucchismiṃ vasitvā mahāpavāraṇāya jātakālato paṭṭhāya ekūnavīsativassaṃ. **Pāṭipadadivase**ti pacchimikāya vassūpagamanadivase. ‘‘Tiṃsarattidivo māso’’ti (a. ni. 3.71; 8.43; vibha. 1023) vacanato **‘‘cattāro māsā parihāyantī’’**ti vuttaṃ. **Vassaṃ ukkaḍḍhantī**ti vassaṃ uddhaṃ kaḍḍhanti, tatiye saṃvacchare ekamāsaṃ adhikamāsavasena pariccajantā vassaṃ uddhaṃ kaḍḍhantīti attho, tasmā tatiyo saṃvaccharo terasamāsiko hoti, saṃvaccharassa pana dvādasamāsikattā aṭṭhārasasu vassesu adhikamāse visuṃ gahetvā **‘‘cha māsā vaḍḍhantī’’**ti vuttaṃ. **Tato**ti chamāsato. **Nikkaṅkhā hutvā**ti adhikamāsehi saddhiṃ paripuṇṇavīsativassattā nibbematikā hutvā. Yaṃ pana vuttaṃ tīsu **gaṇṭhipadesu** ‘‘aṭṭhārasannaṃyeva vassānaṃ adhikamāse gahetvā gaṇitattā sesavassadvayassapi adhikāni divasāni honteva, tāni adhikadivasāni sandhāya ‘nikkaṅkhā hutvā’ti vutta’’nti, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi dvīsu vassesu adhikadivasāni nāma visuṃ upalabbhanti tatiye vasse vassukkaḍḍhanavasena adhikamāse pariccatteyeva atirekamāsasambhavato. Tasmā dvīsu vassesu atirekadivasāni nāma visuṃ na sambhavanti.

Nanu ca ‘‘te dve māse gahetvā vīsativassāni paripuṇṇāni hontī’’ti kasmā vuttaṃ, ekūnavīsativassamhi puna aparasmiṃ vasse pakkhitte vīsativassāni paripuṇṇāni hontīti āha **‘‘ettha pana…pe… vutta’’**nti. Anekatthattā nipātānaṃ **pana**-saddo hi-saddatthe, ettha hīti vuttaṃ hoti. Idañhi vuttassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. Iminā ca imaṃ dīpeti ‘‘yaṃ vuttaṃ ‘ekūnavīsativassaṃ sāmaṇeraṃ nikkhamanīyapuṇṇamāsiṃ atikkamma pāṭipadadivase upasampādentī’ti, tattha gabbhamāsepi aggahetvā dvīhi māsehi aparipuṇṇavīsativassaṃ sandhāya ‘ekūnavīsativassa’nti vuttaṃ, tasmā adhikamāsesu dvīsu gahitesu vīsativassāni paripuṇṇāni nāma hontī’’ti. **Tasmā**ti yasmā gabbhamāsāpi gaṇanūpagā honti, tasmā. **Ekavīsativasso hotī**ti jātadivasato paṭṭhāya vīsativasso samāno gabbhamāsehi saddhiṃ ekavīsativasso hoti.

406. **Aññaṃ upasampādetī**ti upajjhāyo kammavācācariyo vā hutvā upasampādeti. Sesamettha uttānameva. Ūnavīsativassatā, ūnakasaññitā, upasampādananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Ūnavīsativassasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Theyyasatthasikkhāpadavaṇṇanā

407. Chaṭṭhasikkhāpadaṃ uttānatthameva. Theyyasatthakabhāvo, jānanaṃ, saṃvidhānaṃ, avisaṅketena gamananti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Theyyasatthasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

412. Sattame natthi kiñci vattabbaṃ.

8. Ariṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā

417. Aṭṭhame **bādhayiṃsū**ti haniṃsu. Taṃtaṃsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādianattho. Anatikkamanaṭṭhena tasmiṃ antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti **antarāyikā**. Tenāha **‘‘antarāyaṃ karontīti antarāyikā’’**ti. **Ānantariyadhammā**ti ānantarikasabhāvā cetanādhammā. Tatrāyaṃ vacanattho – cutianantaraphalaṃ anantaraṃ nāma, tasmiṃ anantare niyuttā, taṃnibbattanena anantarakaraṇasīlā, anantarappayojanāti vā ānantarikā, te eva **ānantariyā**ti vuttā. Kammāni eva antarāyikāti **kammantarāyikā. Mokkhasseva antarāyaṃ karoti, na saggassā**ti micchācāralakkhaṇābhāvato vuttaṃ. Na hi bhikkhuniyā dhammarakkhitabhāvo atthi. Pākatikabhikkhunīvasena cetaṃ vuttaṃ. Ariyāya pana pavattaṃ apāyasaṃvattanikameva, nandamāṇavako cettha nidassanaṃ. Ubhinnaṃ samānacchandatāvasena vā na saggantarāyikatā, mokkhantarāyikatā pana mokkhatthāya paṭipattiyā vidūsanato. Abhibhavitvā pana pavattiyaṃ saggantarāyikatāpi na sakkā nivāretunti.

Ahetukadiṭṭhiakiriyadiṭṭhinatthikadiṭṭhiyova niyatabhāvaṃ pattā **niyatamicchādiṭṭhidhammā. Paṭisandhidhammā**ti paṭisandhicittuppādamāha. Paṇḍakādiggahaṇañcettha nidassanamattaṃ sabbāyapi ahetukapaṭisandhiyā vipākantarāyikabhāvato. Yāhi ariye upavadati, tā cetanā **ariyūpavādā** jātā. **Tato paran**ti khamāpanato upari. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ dibbacakkhukathāyaṃ vuttameva. **Sañcicca āpannā āpattiyo**ti sañcicca vītikkantā satta āpattikkhandhā. Sañcicca vītikkantañhi antamaso dukkaṭadubbhāsitampi saggamaggaphalānaṃ antarāyaṃ karoti. **Yāva bhikkhubhāvaṃ paṭijānāti** pārājikaṃ āpanno, **na vuṭṭhāti** sesagarukāpattiṃ āpanno, **na deseti** lahukāpattiṃ āpanno.

Ayaṃ bhikkhūti ariṭṭho bhikkhu. **Rasena rasaṃ saṃsanditvā**ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjakāmaguṇaparibhogarasaṃ samānetvā. Yoniso paccavekkhaṇena natthi ettha chandarāgoti **nicchandarāgo,** paccayaparibhogo. **Upanento viyā**ti bandhanaṃ upanento viya. ‘‘Ghaṭento viyā’’tipi pāṭho. **Upasaṃharanto viyā**ti sadisataṃ upasaṃharanto viya ekantasāvajje anavajjabhāvapakkhepanato. **Pāpaka**nti lāmakaṭṭhena duggatisampāpanaṭṭhena ca pāpakaṃ. **Mahāsamuddaṃ bandhantena viyā**ti setukaraṇavasena mahāsāgaraṃ bandhantena viya. **Sabbaññutaññāṇena saddhiṃ paṭivirujjhanto**ti sabbaññutaññāṇena ‘‘sāvajja’’nti diṭṭhaṃ ‘‘anavajja’’nti gahaṇena tena saha paṭivirujjhanto. **Āṇācakke**ti paṭhamapārājikasikkhāpadasaṅkhāte, ‘‘abrahmacariyaṃ pahāyā’’tiādidesanāsaṅkhāte ca āṇācakke.

Aṭṭhikaṅkalaṃ nāma uraṭṭhi vā piṭṭhikaṇṭakaṃ vā sīsaṭṭhi vā. Tañhi nimmaṃsattā ‘‘kaṅkala’’nti vuccati. Vigatamaṃsāya hi aṭṭhisaṅkhalikāya ekaṭṭhimhi vā **kaṅkala**-saddo niruḷho. **Anudahanaṭṭhenā**ti anupāyapaṭipattiyā sampati āyatiñca anudahanaṭṭhena. **Mahābhitāpanaṭṭhena** anavaṭṭhitasabhāvatāya, **ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena** muhuttakaraṇīyatāya, **tāvakālikaṭṭhena** parehi abhibhavanatāya, **sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena** bhedanādiadhikaraṇabhāvena, ugghāṭasadisatāya **adhikuṭṭanaṭṭhena,** avaṇe vaṇaṃ uppādetvā anto anupavisanabhāvatāya **vinivijjhanaṭṭhena,** diṭṭhadhammikasamparāyikaanatthanimittatāya **sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena**.

Pāḷiyaṃ ‘‘thāmasā parāmāsā’’tiādīsu evamattho veditabbo. **Thāmasā**ti diṭṭhithāmena, tassā diṭṭhiyā thāmagatabhāvenāti attho. **Parāmāsā**ti diṭṭhiparāmāsena, diṭṭhisaṅkhātaparāmāsenāti attho. Diṭṭhiyeva hi dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanena parāmāso. **Abhinivissā**ti taṇhābhinivesapubbaṅgamena diṭṭhābhinivesena ‘‘idamettha sacca’’nti abhinivisitvā. **Voharatī**ti katheti. **Yato ca kho te bhikkhū**ti yadā te bhikkhū. **Evaṃbyākho ahaṃ, bhante, bhagavatā**ti idaṃ esa attano laddhiṃ nigūhitukāmatāya natthīti vattukāmopi bhagavato ānubhāvena sampaṭicchati. Buddhānaṃ kira sammukhā dve kathā kathetuṃ samattho nāma natthi. **Kassa nu kho nāma tvaṃ moghapurisā**ti tvaṃ moghapurisa kassa khattiyassa vā brāhmaṇassa vā vessassa vā suddassa vā gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā devassa vā manussassa vā mayā evaṃ dhammaṃ desitaṃ ājānāsi. Sesamettha uttānameva. Dhammakammatā, samanubhāsanā, appaṭinissajjananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Ariṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ukkhittasambhogasikkhāpadavaṇṇanā

424. Navame **payogagaṇanāyā**ti dānaggahaṇappayogagaṇanāya. Saṃvāse kammapariyosānavasena, sahaseyyāya ekasmiṃ nipanne itarassa nipajjanapayogavasena āpattiparicchedo veditabbo. Ettha ca padabhājane ‘‘ekacchanne’’ti avisesena vuttattā nānūpacārepi ekacchanne nipajjantassa āpatti. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. ukkhittasambhogasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘saha vā seyyaṃ kappeyyāti nānūpacārepi ekacchanne nipajjeyyā’’ti. Paṇṇattiṃ ajānantena arahatāpi kiriyābyākatacittena āpajjitabbattā **‘‘ticitta’’**nti vuttaṃ. Yaṃ pana **kenaci** vuttaṃ ‘‘ticittanti ettha vipākābyākatacittena saha vā seyyaṃ kappeyyāti evamattho daṭṭhabbo, aññathā sacittakattā sikkhāpadassa kiriyābyākataṃ sandhāya na yujjatī’’ti, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi sacittakasikkhāpadavītikkamo arahato na sambhavati. Teneva pathavīkhaṇanādīsu sacittakasikkhāpadesu ticittameva vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Akatānudhammatā, jānanā, sambhogādikaraṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Ukkhittasambhogasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kaṇṭakasikkhāpadavaṇṇanā

428. Dasame **pire**ti nipātapadaṃ. Sambodhane vattamānaṃ para-saddena samānatthaṃ vadantīti āha **‘‘para amāmakā’’**ti, amhākaṃ anajjhattikabhūtāti attho. **Pire**ti vā ‘‘parato’’ti iminā samānatthaṃ nipātapadaṃ, tasmā **cara pire**ti parato gaccha, mā idha tiṭṭhāti evampettha attho veditabbo. Sesamettha purimasikkhāpadadvaye vuttanayameva.

Kaṇṭakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito sappāṇakavaggo sattamo.

8. Sahadhammikavaggo

1. Sahadhammikasikkhāpadavaṇṇanā

434. Sahadhammikavaggassa paṭhamasikkhāpade **vācāya vācāya āpattī**ti anādariyabhayā lesena evaṃ vadantassa āpatti. Sesamettha uttānameva. Upasampannassa paññattena vacanaṃ, asikkhitukāmatāya evaṃ vacananti imāni panettha dve aṅgāni.

Sahadhammikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vilekhanasikkhāpadavaṇṇanā

438. Dutiye vinayassa pariyāpuṇanaṃ **vinayapariyattī**ti āha **‘‘vinayaṃ pariyāpuṇantāna’’**ntiādi. **Sugutto**ti yathā karaṇḍake pakkhittamaṇikkhandho viya na nassati vipattiṃ na pāpuṇāti, evaṃ suṭṭhu gopito. **Surakkhito**ti tasseva pariyāyavacanaṃ. Yathā hi kilesacorehi avilumpanīyo hoti, evaṃ sabbadā sūpaṭṭhitassatitāya suṭṭhu rakkhito. **Kukkuccapakatāna**nti kappiyākappiyaṃ nissāya uppannakukkuccena abhibhūtānaṃ. Sārajjanaṃ sārado, byāmohabhayaṃ. Vigato sārado etassāti **visārado. Sahadhammenā**ti sakāraṇena vacanena. **Suniggahitaṃ niggaṇhātī**ti yathā na puna sīsaṃ ukkhipanti, atha kho appaṭibhānā maṅkubhūtāyeva honti, evaṃ suṭṭhu niggaṇhāti.

Alajjitāti ya-kāralopena niddeso, alajjitāyāti vuttaṃ hoti. **Aññāṇatā**tiādīsupi eseva nayo. **Mando momūho**ti aññāṇabhāvena **mando,** avisayato **momūho,** mahāmūḷhoti attho.

Attapaccatthikāti attano paccatthikā. **Vajjiputtakā** dasavatthudīpakā. **Parūpahāraaññāṇakaṅkhāparavitāraṇādivādā**ti ettha ye arahattaṃ paṭijānantānaṃ appatte pattasaññīnaṃ adhimānikānaṃ kuhakānaṃ vā arahattaṃ paṭijānantānaṃ sukkavissaṭṭhiṃ disvā mārakāyikā devatā ‘‘arahato asuciṃ upasaṃharantī’’ti maññanti seyyathāpi pubbaseliyā aparaseliyā ca, te **parūpahāravādā**. Yesaṃ pana arahato itthipurisādīnaṃ nāmagottādīsu ñāṇappavattiyā abhāvena atthi arahato **aññāṇaṃ,** tattheva sanniṭṭhānābhāvena atthi arahato **kaṅkhā,** yasmā cassa tāni vatthūni pare vitārenti pakāsenti ācikkhanti, tasmā atthi arahato **paravitāraṇā**ti imā tisso laddhiyo seyyathāpi etarahi pubbaseliyānaṃ, te aññāṇakaṅkhāparavitāraṇavādā. Niggaho pana nesaṃ kathāvatthuppakaraṇe vuttanayeneva veditabbo.

Cattāro maggā ca phalāni cāti ukkaṭṭhaniddesavasena vuttaṃ, catasso paṭisambhidā tisso vijjā cha abhiññāti ayampi adhigamasaddhammoyeva. **Ca-**kāro vā avuttasampiṇḍanattho daṭṭhabbo. **Keci therā**ti dhammakathikā. **Āhaṃsū**ti paṃsukūlikattherā evaṃ āhaṃsu.

Kadā panāyaṃ kathā udapādīti? Ayañhettha anupubbikathā (a. ni. aṭṭha. 1.1.130) – imasmiṃ kira dīpe caṇḍālatissamahābhaye sakko devarājā mahāuḷumpaṃ māpetvā bhikkhūnaṃ ārocāpesi ‘‘mahantaṃ bhayaṃ bhavissati, na sammā devo vassissati, bhikkhū paccayehi kilamantā pariyattiṃ sandhāretuṃ na sakkhissanti, paratīraṃ gantvā ayyehi jīvitaṃ rakkhituṃ vaṭṭati. Imaṃ mahāuḷumpaṃ āruyha gacchatha bhante, yesaṃ ettha nisajjaṭṭhānaṃ nappahoti, te kaṭṭhakhaṇḍepi uraṃ ṭhapetvā gacchantu, sabbesaṃ bhayaṃ na bhavissatī’’ti. Tadā samuddatīraṃ patvā saṭṭhi bhikkhū katikaṃ katvā ‘‘amhākaṃ ettha gamanakiccaṃ natthi, mayaṃ idheva hutvā tepiṭakaṃ rakkhissāmā’’ti tato nivattitvā dakkhiṇamalayajanapadaṃ gantvā kandamūlapaṇṇehi jīvikaṃ kappentā vasiṃsu, kāye vahante nisīditvā sajjhāyaṃ karonti, avahante vālikaṃ ussāretvā parivāretvā sīsāni ekaṭṭhāne katvā pariyattiṃ sammasanti. Iminā niyāmena dvādasa saṃvaccharāni sāṭṭhakathaṃ tepiṭakaṃ paripuṇṇaṃ katvā dhārayiṃsu.

Bhaye vūpasante sattasatā bhikkhū attano gataṭṭhāne sāṭṭhakathe tepiṭake ekakkharampi ekabyañjanampi avināsetvā imameva dīpamāgamma kallagāmajanapade maṇḍalārāmavihāraṃ pavisiṃsu. Therānaṃ āgatapavattiṃ sutvā imasmiṃ dīpe ohīnā saṭṭhi bhikkhū ‘‘there passissāmā’’ti gantvā therehi saddhiṃ tepiṭakaṃ sodhentā ekakkharampi ekabyañjanampi asamentaṃ nāma na passiṃsu. Tasmiṃ ṭhāne therānaṃ ayaṃ kathā udapādi ‘‘pariyatti nu kho sāsanassa mūlaṃ, udāhu paṭipattī’’ti. Paṃsukūlikattherā ‘‘paṭipatti mūla’’nti āhaṃsu, dhammakathikā ‘‘pariyattī’’ti. Atha ne therā ‘‘tumhākaṃ dvinnampi janānaṃ vacanamatteneva na sakkā viññātuṃ, jinabhāsitaṃ suttaṃ āharathā’’ti āhaṃsu. Suttaṃ āharituṃ na bhāroti –

> ‘‘Ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā’’ti (dī. ni. 2.214). ‘‘Paṭipattimūlakaṃ, mahārāja, satthusāsanaṃ, paṭipattisārakaṃ, mahārāja, satthusāsanaṃ, paṭipatti tiṭṭhantī tiṭṭhatī’’ti (mi. pa. 4.1.7) –

Suttaṃ āhariṃsu.

Imaṃ suttaṃ sutvā dhammakathikā attano vādaṭṭhapanatthāya imaṃ suttaṃ āhariṃsu –

‘‘Yāva tiṭṭhanti suttantā, vinayo yāva dippati;
Tāva dakkhanti ālokaṃ, sūriye abbhuṭṭhite yathā.

‘‘Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca;
Tamo bhavissati loke, sūriye atthaṅgate yathā.

‘‘Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā;
Paṭipattiyaṃ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhaṃsatī’’ti.

Imasmiṃ sutte āhaṭe paṃsukūlikattherā tuṇhī ahesuṃ. Dhammakathikattherānaṃyeva vacanaṃ purato ahosi. Yathā hi gavasatassa gavasahassassa vā antare paveṇipālikāya dhenuyā asati so vaṃso sā paveṇī na ghaṭīyati, evameva āraddhavipassakānaṃ bhikkhūnaṃ satepi sahassepi vijjamāne pariyattiyā asati ariyamaggapaṭivedho nāma na hoti. Yathā ca nidhikumbhiyā jānanatthāya pāsāṇapiṭṭhe akkharesu upanibaddhesu yāva akkharāni dharanti, tāva nidhikumbhī naṭṭhā nāma na hoti, evameva pariyattiyā dharamānāya sāsanaṃ antarahitaṃ nāma na hotīti. **Tassādheyyo**ti tassāyatto.

439. **So panā**ti so pātimokkho. Sesamettha uttānameva. Garahitukāmatā, upasampannassa santike sikkhāpadavivaṇṇanañcāti imāni panettha dve aṅgāni.

Vilekhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mohanasikkhāpadavaṇṇanā

443. Tatiyaṃ uttānameva. Mohāropanaṃ, mohetukāmatā, vuttanayena sutabhāvo, mohananti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Mohanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pahārasikkhāpadavaṇṇanā

452. Catutthe **rattacitto**ti kāyasaṃsaggarāgena rattacitto. Sace pana methunarāgena ratto pahāraṃ deti, dukkaṭameva. Sesamettha uttānameva. Kupitatā, na mokkhādhippāyatā, upasampannassa pahāradānanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Pahārasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Talasattikasikkhāpadavaṇṇanā

457. Pañcame **na paharitukāmatāya dinnattā dukkaṭa**nti ettha paharitukāmatāya pahaṭe purimasikkhāpadena pācittiyaṃ, uccāretukāmatāya kevalaṃ uggiraṇamatte kate iminā pācittiyaṃ. Iminā pana virajjhitvā pahāro dinno, tasmā dukkaṭaṃ. Kimidaṃ dukkaṭaṃ pahārapaccayā, udāhu uggiraṇapaccayāti? Tattha keci tāva vadanti ‘‘pahārapaccayā eva dukkaṭaṃ, uggiraṇapaccayā pācittiyanti sadukkaṭaṃ pācittiyaṃ yujjati. Purimañhi uggiraṇaṃ, pacchā pahāro, na ca pacchā pahāraṃ nissāya purimaṃ uggiraṇaṃ anāpattivatthukaṃ bhavitumarahatī’’ti.

Mayaṃ panettha evaṃ takkayāma ‘‘uggiraṇassa attano sabhāveneva asaṇṭhitattā tappaccayā pācittiyena na bhavitabbaṃ, asuddhacittena katapayogattā pana na sakkā ettha anāpattiyā bhavitunti dukkaṭaṃ vuttaṃ. ‘Na paharitukāmatāya dinnattā’ti iminā ca pahārapaccayā purimasikkhāpadena pācittiyāsambhave kāraṇaṃ vuttaṃ, na pana pahārapaccayā dukkaṭasambhave. Na hi apaharitukāmatāya pahāre dinne purimasikkhāpadena pahārapaccayā pācittiyena dukkaṭena vā bhavituṃ yutta’’nti. ‘‘Tiracchānādīnaṃ asucikaraṇādiṃ disvā kujjhitvāpi uggirantassa mokkhādhippāyo evā’’ti vadanti. Sesamettha uttānameva. Kupitatā, na mokkhādhippāyatā, upasampannassa talasattiuggiraṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Talasattikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Amūlakasikkhāpadavaṇṇanā

459. Chaṭṭhaṃ uttānatthameva. Upasampannatā, saṅghādisesassa amūlakatā, anuddhaṃsanā, taṅkhaṇavijānanāti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Amūlakasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sañciccasikkhāpadavaṇṇanā

464. Sattamampi uttānatthameva. Upasampannatā, aphāsukāmatā, kukkuccuppādananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Sañciccasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upassutisikkhāpadavaṇṇanā

471. Aṭṭhame **sutisamīpa**nti saddasamīpaṃ. Suyyatīti hi suti, saddassetaṃ adhivacanaṃ. Tassa samīpaṃ **upassuti,** saddasamīpanti vuttaṃ hoti. **Gaṇṭhipadesu** ca suyyatīti sutīti saddova vutto. Yattha pana ṭhitena sakkā hoti saddaṃ sotuṃ, tattha tiṭṭhanto saddasamīpe ṭhito nāma hotīti āha **‘‘yattha ṭhatvā’’**tiādi. Keci pana ‘‘suṇāti etthāti suti. Yattha ṭhito suṇāti, tassa ṭhānassetaṃ nāmaṃ. Tassa samīpaṃ upassutī’’ti vadanti, evaṃ pana gayhamāne yasmiṃ ṭhāne ṭhito suṇāti, tassa āsanne aññasmiṃ padese tiṭṭhatīti āpajjati. Aṭṭhakathāyañca **upassuti**-saddasseva atthaṃ dassetuṃ ‘‘yattha ṭhatvā sakkā hoti, tesaṃ vacanaṃ sotu’’nti vuttaṃ, na **suti**-saddassa. Tasmā pubbanayovettha pasatthataro. Atha vā upecca suyyati etthāti **upassuti,** ṭhānaṃ. Yaṃ ṭhānaṃ upagatena sakkā hoti kathentānaṃ saddaṃ sotuṃ, tatthāti evamattho gahetabbo. **Mantenta**nti bhummatthe upayogavacananti āha **‘‘mantayamāne’’**ti.

473. **Ekaparicchedānī**ti ‘‘siyā kiriyaṃ, siyā akiriya’’nti iminā nayena ekaparicchedāni. Imāni hi tīṇi sikkhāpadāni kadāci kiriyato samuṭṭhahanti, kadāci akiriyato, na ekakkhaṇeyeva kiriyākiriyato samuṭṭhahanti. Sesamettha uttānameva. Upasampannatā, codanādhippāyo, savananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Upassutisikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kammapaṭibāhanasikkhāpadavaṇṇanā

474. Navamaṃ uttānatthameva. Dhammakammatā, dhammakammanti saññā, chandaṃ datvā khiyyananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Kammapaṭibāhanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Chandaṃ adatvā gamanasikkhāpadavaṇṇanā

479. Dasamaṃ uttānatthameva. Vinicchayakathāya pavattamānatā, dhammakammatā, dhammakammasaññitā, samānasīmāyaṃ ṭhitatā, samānasaṃvāsakatā, kopetukāmatāya hatthapāsavijahananti imāni panettha cha aṅgāni.

Chandaṃ adatvā gamanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dubbalasikkhāpadavaṇṇanā

484. Ekādasamampi uttānatthameva. Upasampannatā, dhammena laddhasammutitā, saṅghena saddhiṃ vikappanupagacīvaradānaṃ, pacchā khīyitukāmatāya khiyyanāti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Dubbalasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

489. Dvādasame natthi kiñci vattabbaṃ.

Niṭṭhito sahadhammikavaggo aṭṭhamo.

9. Rājavaggo

1. Antepurasikkhāpadavaṇṇanā

497-499. Rājavaggassa paṭhamasikkhāpade aṭṭhakathāyaṃ sabbaṃ uttānatthameva. Pāḷiyaṃ pana ayamanuttānapadattho. **Kataṃ vā karissanti vā**ti methunavītikkamanaṃ kataṃ vā karissanti vā. **Imesa**nti padaṃ vibhattivipariṇāmaṃ katvā ubhayattha yojetabbaṃ ‘‘imehi kataṃ ime karissantī’’ti. **Ratana**nti maṇiratanādīsu yaṃkiñci. **Ubhato**ti dvīhi pakkhehi. ‘‘Ubhato sujāto’’ti ettake vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātatā viññāyeyya, **sujāta**-saddo ca ‘‘sujāto cārudassano’’tiādīsu ārohasampattipariyāyoti jātivaseneva sujātataṃ vibhāvetuṃ **‘‘mātito ca pitito cā’’**ti vuttaṃ. Anorasaputtavasenapi loke mātupitusamaññā dissati, idha pana sā orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ **‘‘saṃsuddhagahaṇiko’’**ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti gahaṇī, gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Saṃsuddhā gahaṇī assāti **saṃsuddhagahaṇiko,** saṃsuddhā tassa mātukucchīti vuttaṃ hoti. ‘‘Samavepākiniyā gahaṇiyā’’ti ettha pana yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato achaḍḍanato kammajatejodhātu ‘‘gahaṇī’’ti vuccati.

Yāva sattamā pitāmahayugāti ettha pitu pitā pitāmaho, pitāmahassa yugaṃ pitāmahayugaṃ. ‘‘Yuga’’nti āyuppamāṇaṃ vuccati. Abhilāpamattameva cetaṃ, atthato pana pitāmahoyeva pitāmahayugaṃ. Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesaṃ yugo pitāmahayugo, tasmā yāva sattamā pitāmahayugā, pitāmahadvandāti evamettha attho daṭṭhabbo. Evañhi pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahito hoti. **Yuga**-saddo cettha ekasesena daṭṭhabbo yugo ca yugo ca yugoti. Evañhi tattha tattha dvandaṃ gahitameva hoti, tasmā tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahayugaggahaṇeneva gahitā. Evaṃ yāva sattamo pitāmahayugo, tāva saṃsuddhagahaṇiko.

Akkhittoti ‘‘apanetha etaṃ, kiṃ iminā’’ti evaṃ akkhitto anavakkhitto. **Anupakuṭṭho**ti na upakuṭṭho, na akkosaṃ vā nindaṃ vā pattapubbo. Kena kāraṇenāti āha **‘‘jātivādenā’’**ti. Ettha ca ‘‘ubhato…pe… pitāmahayugā’’ti etena tassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikabhāvakittanato, ‘‘akkhitto’’ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. ‘‘Anupakuṭṭho’’ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggañhi paṭicca sattā akkosaṃ labhanti. Sesamettha uttānameva. Khattiyatā, abhisittatā, ubhinnampi sayanigharato anikkhantatā, appaṭisaṃviditatā, indakhīlātikkamoti imāni panettha pañca aṅgāni.

Antepurasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ratanasikkhāpadavaṇṇanā

502. Dutiye **mahālataṃ nāmā**ti patikulaṃ gacchantiyā kira tassā pitā mahālatāpiḷandhanaṃ nāma kārāpesi. Tasmiṃ piḷandhane catasso vajiranāḷiyo tattha tattha appetabbaṭṭhāne appanavasena viniyogaṃ agamaṃsu, muttānaṃ ekādasa nāḷiyo, pavāḷassa dvāvīsati nāḷiyo, maṇīnaṃ tettiṃsa nāḷiyo. Iti etehi ca aññehi ca veḷuriyalohitaṅkamasāragallādīhi sattavaṇṇehi ca ratanehi niṭṭhānaṃ agamāsi. Taṃ sīse paṭimukkaṃ yāva pādapiṭṭhiyā bhassati, pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhārayamānāva itthī naṃ dhāretuṃ sakkoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

506. Āvasathassa pana suppapāto vā musalapāto vā upacāro nāmāti yojetabbaṃ. **Āvasatho**ti cettha antoārāme vā hotu aññattha vā, attano vasanaṭṭhānaṃ vuccati. **Chandenapi bhayenapī**ti vaḍḍhakīādīsu chandena, rājavallabhesu bhayena. **Tameva bhikkhuṃ āsaṅkantī**ti vissaritvā gamanakāle attano pacchato aññassābhāvā āsaṅkanti. **Patirūpaṃ** nāma ratanasammate paṃsukūlaggahaṇaṃ vā ratane nirussukkagamanaṃ vā. Yadi hi taṃ ratanasammataṃ āmāsaṃ ce, ''natthi etassa sāmī''ti paṃsukūlaṃ gahessati. Anāmāsaṃ ce, ''natthi etassa sāmī''ti paṃsukūlachinnapalibodho nirapekkho gamissati. **Samādapetvā**ti aññaṃ samādapetvā, ''uddissa ariyā tiṭṭhanti, esā ariyānayācanā''ti (jā. 1.7.59) vuttanayena yācitvāti attho. Sesamettha uttānameva. Ananuññātakaraṇaṃ, parasantakatā, vissāsaggāhapaṃsukūlasaññānaṃ abhāvo, uggahaṇaṃ vā uggahāpanaṃ vāti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Ratanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vikālagāmappavisanasikkhāpadavaṇṇanā

508. Tatiye **ariyamaggassā**ti ettha saggamaggopi saṅgahetabbo. Aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtā hi kathā **tiracchānakathā. Tiracchānabhūta**nti tirokaraṇabhūtaṃ vibandhanabhūtaṃ. **Rājapaṭisaṃyuttaṃ katha**nti (dī. ni. aṭṭha. 1.17; ma. ni. aṭṭha. 2.223; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.1080; a. ni. aṭṭha. 3.10.69-70) rājānaṃ ārabbha ''mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃmahānubhāvo''tiādinā nayena pavattakathaṃ. Ettha ca ''asuko rājā abhirūpo dassanīyo''tiādinā nayena gehassitakathāva tiracchānakathā hoti. ''Sopi nāma evaṃmahānubhāvo khayaṃ gato''ti evaṃ pavattā pana aniccatāpaṭisaṃyuttā kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. **Coresupi** ''mūladevo evaṃmahānubhāvo, meghamālo evaṃmahānubhāvo''ti tesaṃ kammaṃ paṭicca ''aho sūrā''ti gehassitakathāva tiracchānakathā. **Yuddhepi** bharatayuddhādīsu ''asukena asuko evaṃ mārito evaṃ viddho''ti kāmassādavaseneva kathā tiracchānakathā. ''Tepi nāma khayaṃ gatā''ti evaṃ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti.

Apica **annā**dīsu ''evaṃ vaṇṇavantaṃ gandhavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādimha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā''ti kāmassādavasena kathetuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ''pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ sayanaṃ mālāgandhaṃ sīlavantānaṃ adamha, cetiyapūjaṃ akarimhā''ti kathetuṃ vaṭṭati. **Ñātikathā**dīsupi ''amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā''ti vā ''pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi vicarimhā''ti vā assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ''tepi no ñātakā khayaṃ gatā''ti vā ''pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā''ti vā kathetabbaṃ. **Gāmakathāpi** suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena vā ''asukagāmavāsino sūrā samatthā''ti vā evaṃ assādavasena na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ''saddhā pasannā''ti vā ''khayavayaṃ gatā''ti vā vattuṃ vaṭṭati. **Nigamanagarajanapadakathāsupi** eseva nayo.

Itthikathāpi vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādavasena na vaṭṭati, ''saddhā pasannā, khayaṃ gatā''ti evaṃ vattuṃ vaṭṭati. **Sūrakathāpi** ''nandimitto nāma yodho sūro ahosī''ti assādavasena na vaṭṭati, ''saddho ahosi, khayaṃ gato''ti evameva vaṭṭati. **Visikhākathāpi** ''asukā visikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā sūrā samatthā''ti assādavaseneva na vaṭṭati, ''saddhā pasannā, khayaṃ gatā''icceva vaṭṭati.

Kumbhaṭṭhānakathāti kuṭaṭṭhānakathā udakatitthakathā vuccati, kumbhadāsīkathā vā. Sāpi ''pāsādikā naccituṃ gāyituṃ chekā''ti assādavasena na vaṭṭati, ''saddhā pasannā''tiādinā nayeneva vaṭṭati. **Pubbapetakathā**ti atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo.

Nānattakathāti purimapacchimakathāvimuttā avasesā nānāsabhāvā niratthakakathā. **Lokakkhāyikā**ti ''ayaṃ loko kena nimmito, asukena pajāpatinā brahmunā issarena vā nimmito, kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, bakā rattā lohitassa rattattā''ti evamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā. Uppattiṭhitisaṃhārādivasena lokaṃ akkhāyatīti **lokakkhāyikā**. **Samuddakkhāyikā** nāma kasmā samuddo sāgaro, sāgarassa rañño puttehi khatattā sāgaro. Khato amhehīti hatthamuddāya niveditattā samuddoti evamādikā niratthakā samuddakkhāyikakathā.

Iti bhavo iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā**. Ettha ca **bhavo**ti sassataṃ, **abhavo**ti ucchedaṃ. **Bhavo**ti vuddhi, **abhavo**ti hāni. **Bhavo**ti kāmasukhaṃ, **abhavo**ti attakilamatho. Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṃ bāttiṃsa tiracchānakathā nāma hoti. Atha vā pāḷiyaṃ sarūpato anāgatāpi araññapabbatanadīdīpakathā **iti**-saddena saṅgahetvā chattiṃsa tiracchānakathāti vuccati. **Iti vā**ti hi ettha **iti**-saddo pakāratthe, **vā**-saddo vikappatthe. Idaṃ vuttaṃ hoti – ''evaṃpakāraṃ ito aññaṃ vā tādisaṃ niratthakakathaṃ kathentī''ti. Ādiatthe vā **iti**-saddo ''iti vā iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato''tiādīsu (dī. ni. 1.10, 194) viya, evamādiṃ aññampi tādisaṃ kathaṃ kathentīti attho.

512. **Aparikkhittassa gāmassa upacāro adinnādāne vuttanayeneva veditabbo**ti iminā dutiyaleḍḍupāto idha upacāroti dasseti. Sesamettha uttānameva. Santaṃ bhikkhuṃ anāpucchanā, anuññātakāraṇābhāvo, vikāle gāmappavisananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Vikālagāmappavisanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sūcigharasikkhāpadavaṇṇanā

517. Catutthe **taṃ assa atthī**ti paṭhamaṃ bhinditvā pacchā desetabbattā taṃ bhedanakaṃ tassa pācittiyassa atthīti **bhedanakaṃ,** pācittiyaṃ. Assatthiatthe a-kārapaccayo daṭṭhabbo. **Vāsijaṭe**ti vāsidaṇḍake. Sesamettha uttānameva. Sūcigharatā, aṭṭhimayāditā, attano atthāya karaṇaṃ vā kārāpetvā vā paṭilābhoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Sūcigharasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mañcapīṭhasikkhāpadavaṇṇanā

522. Pañcame **chedanakaṃ vuttanayamevā**ti chedanameva chedanakaṃ, taṃ tassa atthīti **chedanaka**nti imamatthaṃ atidissati. Sesamettha uttānameva. Pamāṇātikkantamañcapīṭhatā, attano atthāya karaṇaṃ vā kārāpetvā vā paṭilābhoti imāni panettha dve aṅgāni.

Mañcapīṭhasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Tūlonaddhasikkhāpadavaṇṇanā

526. Chaṭṭhe **tūlaṃ pakkhipitvā**ti heṭṭhā cimilikaṃ pattharitvā tassa upari tūlaṃ pakkhipitvāti attho. **Poṭakitūla**nti erakatūlādi yaṃkiñci tiṇajātīnaṃ tūlaṃ. Sesamettha uttānameva. Tūlonaddhamañcapīṭhatā, attano atthāya karaṇaṃ vā kārāpetvā vā paṭilābhoti imāni panettha dve aṅgāni. Attanā kārāpitassa hi paṭilābhamatteneva pācittiyaṃ. Teneva padabhājane ''paṭilābhena uddāletvā pācittiyaṃ desetabba''nti vuttaṃ. **Kenaci** pana ''paṭilābhena uddāletvā pācittiyaṃ desetabbanti ettha kiñcāpi paṭilābhamatteneva pācittiyaṃ viya dissati, paribhogeyeva āpatti daṭṭhabbā. 'Aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassā'ti vacanaṃ ettha sādhaka''nti vuttaṃ, taṃ tassa matimattaṃ. Na hi ''aññena kataṃ paṭilabhitvā paribhuñjati, āpatti dukkaṭassā''ti idaṃ attanā kārāpitaṃ sandhāya vuttaṃ, karaṇakārāpanapaccayā ca iminā sikkhāpadena pācittiyaṃ vuttaṃ, na paribhogapaccayā. ''Na, bhikkhave, tūlonaddhaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā paribhuñjitabbaṃ, yo paribhuñjeyya, āpatti dukkaṭassā''ti hi khandhake vuttattā attanā vā kataṃ hotu aññena vā, paribhuñjantassa paribhogapaccayā dukkaṭameva, na pācittiyaṃ.

Tūlonaddhasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Nisīdanasikkhāpadavaṇṇanā

531. Sattame yaṃ vattabbaṃ, taṃ nisīdanasanthatasikkhāpade vuttameva. Nisīdanassa pamāṇātikkantatā, attano atthāya karaṇaṃ vā kārāpetvā vā paṭilābhoti imāni panettha dve aṅgāni.

Nisīdanasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

537-542. Aṭṭhamanavamadasamesu natthi vattabbaṃ, aṅgānipi sattameva vuttanayeneva veditabbāni.

Niṭṭhito rājavaggo navamo.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya săratthadīpaniyaṃ

Khuddakavaṇṇanā samattā.

Pācittiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

6. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ

Pāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

552. Pāṭidesanīyesu paṭhame **''gārayhaṃ āvusotiādi paṭidesetabbākāradassana''**nti vacanato pāḷiyaṃ āgatanayeneva āpatti desetabbā. **Asappāya**nti saggamokkhānaṃ ahitaṃ ananukūlaṃ. Sesamettha uttānameva. Paripuṇṇūpasampannatā, aññātikatā, antaraghare ṭhitāya hatthato sahatthā paṭiggahaṇaṃ, yāvakālikatā, ajjhoharaṇanti imāni panettha pañca aṅgāni.

557-562. Dutiyatatiyacatutthesu natthi vattabbaṃ, aṅgesu pana dutiye paripuṇṇūpasampannatā, pañcabhojanatā, antaraghare ṭhitāya anuññātappakārato aññathā vosāsanā, anivāraṇā, ajjhoharoti imāni pañca aṅgāni.

Tatiye sekkhasammatatā, pubbe animantitatā, agilānatā, gharūpacārokkamanaṃ, ṭhapetvā niccabhattādīni aññaṃ āmisaṃ gahetvā bhuñjananti imāni pañca aṅgāni.

Catutthe yathāvuttaāraññakasenāsanatā, yāvakālikassa atatthajātakatā, agilānatā, agilānāvasesakatā, appaṭisaṃviditatā, ajjhārāme paṭiggahaṇaṃ, ajjhoharaṇanti imāni satta aṅgāni.

Pāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

7. Sekhiyakaṇḍaṃ

1. Parimaṇḍalavaggavaṇṇanā

Sekhiyesu **sikkhitasikkhenā**ti catūhi maggehi tisso sikkhā sikkhitvā ṭhitena, sabbaso pariniṭṭhitakiccenāti vuttaṃ hoti. **Tādinā**ti aṭṭhahi lokadhammehi akampiyaṭṭhena tādinā.

576. **Sikkhā karaṇīyā**ti ‘‘evaṃ nivāsessāmī’’ti ārāmepi antaragharepi sabbattha sikkhā kattabbā. Ettha ca yasmā vattakkhandhake vuttavattānipi sikkhitabbattā sekhiyāneva honti, tasmā pārājikādīsu viya paricchedo na kato, cārittanayadassanatthañca ‘‘yo pana bhikkhu olambento nivāseyya, dukkaṭa’’nti evaṃ āpattināmena avatvā ‘‘sikkhā karaṇīyā’’ti evaṃ sabbasikkhāpadesu pāḷi āropitā. Padabhājane pana ‘‘āpatti dukkaṭassā’’ti vuttattā sabbattha anādariyakaraṇe dukkaṭaṃ veditabbaṃ. **Vutta**nti mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Yasmā aṭṭhaṅgulamattaṃ otāretvā nivatthameva nisinnassa caturaṅgulamattaṃ hoti, tasmā ubhopete aṭṭhakathāvādā ekaparicchedā. **Te sabbe**ti nivāsanadosā.

Taṃ panāti taṃ anādariyaṃ. Kiñcāpi kurundivādaṃ pacchā vadantena ‘‘parimaṇḍalaṃ nivāsetuṃ ajānantassa anāpattī’’ti ayamattho patiṭṭhāpito, tathāpi nivāsanavattaṃ sādhukaṃ uggahetabbameva. Sañcicca anuggaṇhantassa anādariyaṃ siyā. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. parimaṇḍalasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘ajānantassāti parimaṇḍalaṃ nivāsetuṃ ajānantassa anāpatti, apica nivāsanavattaṃ uggahetabba’’nti.

Sacittakanti vatthuvijānanacittena paṇṇattivijānanacittena ca sacittakaṃ ‘‘anādariyaṃ paṭiccā’’ti vuttattā. ‘‘Pāṇātipātādi viya nivāsanadoso lokagarahito na hotīti paṇṇattivajja’’nti **phussadevatthero** āha. **Upatissatthero** pana ‘‘yasmā anādariyavaseneva āpajjitabbattā kevalaṃ akusalameva, tañca pakatiyā vajjaṃ, sañcicca vītikkamanañca domanassitasseva hoti, tasmā lokavajjaṃ akusalacittaṃ dukkhavedana’’nti āha. Anādariyaṃ, anāpattikāraṇābhāvo, aparimaṇḍalanivāsananti imāni panettha tīṇi aṅgāni. Yathā cettha, evaṃ sabbattha purimāni dve tattha tattha vuttapaṭipakkhakaraṇañcāti tīṇiyeva honti.

577. Dutiyādīsu **anekappakāraṃ gihipāruta**nti setapaṭapārutaṃ paribbājakapārutaṃ ekasāṭakapārutantiādi anekappabhedaṃ gihipārutaṃ. Tassattho khandhakeyeva āvi bhavissati. **Vihārepī**ti buddhupaṭṭhānādikālaṃ sandhāya vuttaṃ.

578. ‘‘Suppaṭicchanno’’ti vuttattā ‘‘sasīsaṃ pāruto sabbathā suppaṭicchannattā suppaṭicchanno nāma hotī’’ti yassa siyā, taṃ sandhāyāha **‘‘na sasīsaṃ pārutenā’’**tiādi.

582. **Ekasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā**ti ettha ‘‘gacchantopi parissayābhāvaṃ oloketuṃ labhatiyeva, tathā gāme pūja’’nti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Parimaṇḍalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ujjagghikavaggavaṇṇanā

586. Dutiyavagge **hasanīyasmiṃ vatthusmi**nti hāsajanake kāraṇe.

Ujjagghikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Khambhakatavaggavaṇṇanā

603. Tatiyavagge patte saññā pattasaññā, sā assa atthīti **pattasaññī,** attano bhājane upanibandhasaññī hutvāti attho. Byañjanaṃ pana anādiyitvā atthamattameva dassetuṃ **‘‘patte saññaṃ katvā’’**ti vuttaṃ.

604. **Oloṇī**ti ekā byañjanavikati. ‘‘Yo koci suddho kañjikatakkādirasao’’ti keci. **Sākasūpeyya**-ggahaṇena yā kāci sūpeyyasākehi katā byañjanavikati vuttā. **Maṃsarasādīnī**ti **ādi**-saddena avasesā sabbāpi byañjanavikati saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. samasūpakapaṭiggahaṇasikkhāpadavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘ṭhapetvā pana sūpaṃ avasesā sabbāpi sūpeyyā byañjanavikati rasaraso nāma hotī’’ti.

605. **Samapuṇṇa**nti adhiṭṭhānupagassa pattassa antomukhavaṭṭilekhaṃ anatikkāmetvā racitaṃ. **Samabharita**nti tasseva vevacanaṃ. **Phalāphalādī**ti **ādi**-saddena odanādimpi saṅgaṇhāti. **Heṭṭhā orohatī**ti samantā okāsasabbhāvato cāliyamānaṃ heṭṭhā bhassati. Matthake thūpīkataṃ pūvameva vaṭaṃsakasadisattā **‘‘pūvavaṭaṃsaka’’**nti vuttaṃ. **Pupphavaṭaṃsakā**dīsupi eseva nayo.

Yasmā ‘‘samatittiko piṇḍapāto paṭiggahetabbo’’ti vacanaṃ piṇḍapāto sampuṇṇo paṭiggahetabboti dīpeti, tasmā attano hatthagate patte piṇḍapāto diyyamāno thūpīkatopi ce hoti, vaṭṭatīti dīpeti. ‘‘Thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassā’’ti hi vacanaṃ paṭhamaṃ thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ pacchā paṭiggaṇhato āpattīti dīpeti. ‘‘Patte paṭiggaṇhato ca thūpīkataṃ hoti, vaṭṭati athūpīkatassa paṭiggahitattā, payogo pana natthi aññatra pubbadesā’’ti **kenaci** vuttaṃ, taṃ na sārato paccetabbaṃ. ‘‘Na thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhātī’’ti vacanaṃ paṭhamaṃ thūpīkatasseva pacchā paṭiggaṇhanaṃ dīpeti. Na hi hatthagatepi patte diyyamānaṃ thūpīkataṃ gaṇhanto thūpīkataṃ piṇḍapātaṃ paṭiggaṇhanto nāma na hoti, na ca tena samatittiko piṇḍapāto paṭiggahitoti sakkā viññātuṃ. ‘‘Thūpīkata’’nti ca bhāvanapuṃsakaniddese gayhamāne ayamattho suṭṭhutaraṃ pākaṭoyevāti.

Khambhakatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sakkaccavaggavaṇṇanā

608. Catutthavagge **sapadāna**nti ettha dānaṃ vuccati avakhaṇḍanaṃ, apetaṃ dānato apadānaṃ, anavakhaṇḍananti attho. Saha apadānena sapadānaṃ, avakhaṇḍanavirahitaṃ, anupaṭipāṭiyāti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘tattha tattha odhiṃ akatvā anupaṭipāṭiyā’’**ti.

611. Yasmiṃ samaye ‘‘pāṇo na hantabbo’’ti rājāno bheriṃ carāpenti, ayaṃ **māghātasamayo** nāma. Idha anāpattiyaṃ gilāno na āgato, tasmā gilānassapi āpatti. Sūpodanaviññattisikkhāpade **asañcicca assatiyā**ti ettha ‘‘mukhe pakkhipitvā puna vippaṭisārī hutvā chaḍḍentassa aruciyā pavisante ‘asañciccā’ti vuccati, viññattimpi aviññattimpi etasmiṃ ṭhāne ṭhitaṃ sahasā gahetvā bhuñjante ‘assatiyā’ti vuccatī’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

614-615. Ujjhāne saññā ujjhānasaññā, sā assa atthīti **ujjhānasaññī**. ‘‘Mayūraṇḍaṃ atimahanta’’nti vacanato mayūraṇḍappamāṇo kabaḷo na vaṭṭati. Keci pana ‘‘mayūraṇḍato mahanto na vaṭṭatī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ, ‘‘nātimahanta’’nti ca atimahantasseva paṭikkhittattā khuddake āpatti na dissati. ‘‘Mayūraṇḍaṃ atimahantaṃ, kukkuṭaṇḍaṃ atikhuddakaṃ, tesaṃ vemajjhappamāṇo’’ti iminā pana sāruppavasena khuddakampi paṭikkhipitvā paricchedo na dassitoti veditabbaṃ.

Sakkaccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kabaḷavaggavaṇṇanā

618. Pañcamavagge **sabbaṃ hattha**nti ettha **hattha**-saddo tadekadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo ‘‘hatthamuddā’’tiādīsu viya, samudāye pavattavohārassa avayavepi vattanato ekaṅgulimpi mukhe pakkhipituṃ na vaṭṭati.

Kabaḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Surusuruvaggavaṇṇanā

627. Chaṭṭhavagge **sītīkato**ti sītaṭṭo, sītapīḷitoti vuttaṃ hoti. **Silakabuddho**ti parihāsavacanametaṃ. Silakañhi kañci disvā ‘‘buddho aya’’nti voharanti.

634. **Vilīvacchatta**nti veṇuvilīvehi kataṃ chattaṃ. **Tatthajātakadaṇḍakena kata**nti tālapaṇṇaṃ saha daṇḍakena chinditvā tameva chattadaṇḍaṃ karonti gopālakādayo viya, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Chattapādukāya vā ṭhitaṃ hotī**ti ettha chattapādukā vuccati chattādhāro. Yasmiṃ chattaṃ apatamānaṃ katvā ṭhapenti, tādisikāya chattapādukāya ṭhitaṃ chattaṃ ‘‘chatta’’nti ajjhāharitabbaṃ. ‘‘Chattaṃ chattapādukāya ṭhita’’ntipi paṭhanti, tatthāpi ayamevattho.

637. **Cāpo**ti majjhe vaṅkā kācadaṇḍasadisā dhanuvikati. **Kodaṇḍo**ti vaṭṭaladaṇḍā dhanuvikati. **Paṭimukka**nti pavesitaṃ laggitaṃ.

Surusuruvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pādukavaggavaṇṇanā

647. Sattamavagge **paṭicchanno hutvā**ti so kira rattibhāge uyyānaṃ gantvā ambaṃ abhiruhitvā sākhāya sākhaṃ ambaṃ olokento vicari. Tassa tathā karontasseva ratti vibhāyi. So cintesi ‘‘sace idāni otaritvā gamissāmi, disvā maṃ coroti gahessanti, rattibhāge gamissāmī’’ti. Athekaṃ viṭapaṃ abhiruhitvā nilīno acchi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. So rukkhato otaranto ekaṃ olambinisākhaṃ gahetvā tesaṃ ubhinnampi antare patiṭṭhāsi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘tesaṃ dvinnampi antarā rukkhato patito’’**ti. **Pāḷiyā atthaṃ na jānantī**ti attano gahaṇassa atthaṃ na jānanti.

Jātakapāḷiyaṃ (jā. 1.4.33) pana ayaṃ gāthā –

‘‘Sabbamidaṃ carimaṃ kataṃ, ubho dhammaṃ na passare;
Ubho pakatiyā cutā, yo cāyaṃ mantejjhāpeti;
Yo ca mantaṃ adhīyatī’’ti. –

Evamāgatā. Tassāyamattho (jā. aṭṭha. 3.4.33) – **sabbamidaṃ carimaṃ kata**nti yaṃ amhehi tīhi janehi kataṃ, sabbamidaṃ kiccaṃ lāmakaṃ nimmariyādaṃ adhammikaṃ. Evaṃ attano corabhāvaṃ tesañca mantesu agāravaṃ garahitvā puna itare dveyeva garahanto **‘‘ubho dhammaṃ na passare’’**tiādimāha. Tattha **ubho**ti ime dvepi janā garukārārahaṃ porāṇakadhammaṃ na passanti, tatova dhammapakatito cutā. Dhammo hi paṭhamuppattivasena **pakati** nāma. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Dhammo have pāturahosi pubbe,
Pacchā adhammo udapādi loke’’ti. (jā. 1.11.28);

Yo cāyanti yo ca ayaṃ nīce nisīditvā mante ajjhāpeti, yo ca ucce nisīditvā adhīyatīti.

Sālīnanti ayaṃ gāthāpi –

‘‘Sālīnaṃ odanaṃ bhuñje, suciṃ maṃsūpasecanaṃ;
Tasmā etaṃ na sevāmi, dhammaṃ isīhi sevita’’nti. (jā. 1.4.34) –

Evaṃ jātake āgatā. Tattha **suci**nti paṇḍaraṃ parisuddhaṃ. **Maṃsūpasecana**nti nānappakārāya maṃsavikatiyā sittaṃ bhuñje, bhuñjāmīti attho. Sesaṃ pākaṭameva.

Dhiratthūti dhi atthu, nindā bhavatūti attho, garahāma taṃ mayanti vuttaṃ hoti. **Laddhalābho**ti dhanalābhaṃ yasalābhañca sandhāya vadati. **Vinipātanahetunā**ti vinipātanassa hetubhāvena. **Vutti nāma hotī**ti yathāvutto duvidhopi lābho apāyasaṃvattanikatāya samparāye vinipātanahetubhāvena pavattanato sampati adhammacaraṇena pavattanato ca vutti nāma hotīti attho. **Evarūpā yā vuttī**ti evarūpā dhanalābhayasalābhasaṅkhātā yā vutti. **Adhammacaraṇena vā**ti **vā**-saddo sampiṇḍanattho. **Tva**nti upayogatthe paccattavacanaṃ, taṃ icceva vā pāṭho. **Asmā**ti pāsāṇādhivacanametaṃ.

Pādukavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sesaṃ uttānameva.

Sekhiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

Adhikaraṇasamathesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ aṭṭhakathāyaṃ āgataṭṭhāneyeva dassayissāma.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Bhikkhuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvibhaṅgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā

1. Pārājikakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

1. Paṭhamapārājikasikkhāpadavaṇṇanā

656. Bhikkhunīvibhaṅge **yo**ti yo bhikkhunīnaṃ vibhaṅgo. **Migāranattā**ti majjhapadalopenetaṃ vuttanti āha **''migāramātuyā pana nattā hotī''**ti. **Migāramātā**ti visākhāyetaṃ adhivacanaṃ. **Navakammādhiṭṭhāyika**nti navakammasaṃvidhāyikaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutaṃ dhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtāti vuttaṃ **''satipubbaṅgamāya paññāyā''**ti. Sati pubbaṅgamā etissāti **satipubbaṅgamā**. Pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo ''manopubbaṅgamā''tiādīsu viya. Atthaggahaṇe pana paññāya byāpāro adhiko paṭivijjhitabbassa atthassa atigambhīrattāti āha **''paññāpubbaṅgamāya satiyā''**ti. **Ālasiyavirahitā**ti kosajjarahitā. Yathā aññā kusītā nisinnaṭṭhāne nisinnāva honti, ṭhitaṭṭhāne ṭhitāva, evaṃ ahutvā vipphārikena cittena sabbakiccaṃ nipphādeti.

Sabbā bhikkhuniyo satthuladdhūpasampadā saṅghato laddhūpasampadāti duvidhā. Garudhammapaaggahaṇena hi laddhūpasampadā mahāpajāpatigotamī satthusantikāva laddhūpasampadattā **satthuladdhūpasampadā** nāma. Sesā sabbāpi **saṅghato laddhūpasampadā**. Tāpi ekatoupasampannā ubhatoupasampannāti duvidhā. Tattha yā tā mahāpajāpatigotamiyā saddhiṃ nikkhantā pañcasatā sākiyāniyo, tā **ekatoupasampannā** bhikkhusaṅghato eva laddhūpasampadattā, itarā **ubhatoupasampannā** ubhatosaṅghe upasampannattā. Ehibhikkhunībhāvena upasampannā pana bhikkhuniyo na santi tāsaṃ tathā upasampadāya abhāvato. Yadi evaṃ ''ehi bhikkhunī''ti idha kasmā vuttanti? Desanāya sotapatitabhāvato. Ayañhi sotapatitatā nāma katthaci labbhamānassapi aggahaṇena hoti, yathā abhidhamme manodhātuniddese (dha. sa. 160-161) labbhamānampi jhānaṅgaṃ pañcaviññāṇasote patitāya na uddhaṭaṃ katthaci desanāya asambhavato, yathā tattheva vatthuniddese (dha. sa. 984 ādayo) hadayavatthu. Katthaci alabbhamānassapi gahaṇavasena yathāṭhitakappīniddese. Yathāha –

> ''Katamo ca puggalo ṭhitakappī? Ayañca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyaṃ puggalo na sotāpattiphalaṃ sacchikareyyā''ti (pu. pa. 17).

Evamidhāpi alabbhamānagahaṇavasena veditabbaṃ. Parikappavacanañhetaṃ ''sace bhagavā bhikkhunībhāvayogyaṃ kañci mātugāmaṃ 'ehi bhikkhunī'ti vadeyya, evaṃ bhikkhunībhāvo siyā''ti.

Kasmā pana bhagavā evaṃ na kathesīti? Tathā katādhikārānaṃ abhāvato. Ye pana ''anāsannāsannihitabhāvato''ti kāraṇaṃ vatvā ''bhikkhū eva hi satthu āsannacārino sadā sannihitā ca honti, tasmā te eva 'ehibhikkhū'ti vattabbataṃ arahanti, na bhikkhuniyo''ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ satthu āsannadūrabhāvassa bhabbābhabbabhāvasiddhattā. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Saṅghāṭikaṇṇe cepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo, atha kho so ārakāva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammaṃ apassanto na maṃ passati. Yojanasate cepi so, bhikkhave, bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto appaduṭṭhamanasaṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto saṃvutindriyo, atha kho so santikeva mayhaṃ, ahañca tassa. Taṃ kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu passati, dhammaṃ passanto maṃ passatī''ti (itivu. 92).

Tasmā akāraṇaṃ desato satthu āsannānāsannatā. Akatādhikāratāya pana bhikkhunīnaṃ ehibhikkhunūpasampadāya ayogyatā veditabbā.

Yadi evaṃ yaṃ taṃ therīgāthāsu bhaddāya kuṇḍalakesāya vuttaṃ –

> ''Nihacca jāṇuṃ vanditvā, sammukhā añjaliṃ akaṃ;
> Ehi bhaddeti maṃ avaca, sā me āsūpasampadā''ti. (therīgā. 109);

Tathā **apadānepi** –

> ''Āyācito tadā āha, ehi bhaddeti nāyako;
> Tadāhaṃ upasampannā, parittaṃ toyamaddasa''nti. (apa. therī 2.3.44);

Taṃ kathanti? Nayidaṃ ehibhikkhunībhāvena upasampadaṃ sandhāya vuttaṃ, upasampadāya pana hetubhāvato ''yā satthu āṇatti, sā me āsūpasampadā''ti vuttā. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (therīgā. aṭṭha. 111) ''ehi bhadde bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhunīnaṃ santike pabbaja upasampajjassūti maṃ avaca āṇāpesi, sā satthu āṇā mayhaṃ upasampadāya kāraṇattā upasampadā āsi ahosī’’ti. **Apadānagāthāya**mpi evameva attho gahetabbo. Tasmā bhikkhunīnaṃ ehibhikkhunūpasampadā natthiyevāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Yathā cetaṃ sotapatitavasena ‘‘ehi bhikkhunī’’ti vuttaṃ, evaṃ ‘‘tīhi saraṇagamanehi upasampannāti bhikkhunī’’ti idampi sotapatitavaseneva vuttanti daṭṭhabbaṃ saraṇagamanūpasampadāyapi bhikkhunīnaṃ asambhavato.

659. Bhikkhuvibhaṅge ‘‘kāyasaṃsaggaṃ sādiyeyyā’’ti avatvā ‘‘samāpajjeyyā’’ti vuttattā **‘‘bhikkhu āpattiyā na kāretabbo’’**ti vuttaṃ. **Tabbahulanayenā**ti kiriyāsamuṭṭhānasseva bahulabhāvato. Dissati hi tabbahulanayena tabbohāro yathā ‘‘brāhmaṇagāmo’’ti. Brāhmaṇagāmepi hi antamaso rajakādīni pañca kulāni santi. **Sā**ti kiriyāsamuṭṭhānatā.

662. **Tathevā**ti kāyasaṃsaggarāgena avassutoyevāti attho. Sesamettha uttānameva.

Paṭhamapārājikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapārājikasikkhāpadavaṇṇanā

666. Dutiye ‘‘kissa pana tvaṃ ayye jānaṃ pārājikaṃ dhammaṃ ajjhāpanna’’nti vacanato ‘‘uddiṭṭhā kho ayyāyo aṭṭha pārājikā dhammā’’tiādivacanato ca bhikkhunīvibhaṅgaṃ patvā sādhāraṇāni sikkhāpadāni bhikkhūnaṃ uppannavatthusmiṃyeva ‘‘yā pana bhikkhunī chandaso methunaṃ dhammaṃ paṭiseveyya, antamaso tiracchānagatenapi, pārājikā hoti asaṃvāsā’’tiādinā nayena savisesampi avisesampi mātikaṃ ṭhapetvā anukkamena padabhājanaṃ āpattibhedaṃ tikacchedaṃ anāpattivārañca anavasesaṃ vatvā vitthāresi. Saṅgītikārakehi pana asādhāraṇapaññattiyoyeva idha vitthāritāti veditabbā.

Atha uparimesu dvīsu apaññattesu aṭṭhannaṃ pārājikānaṃ aññataranti idaṃ vacanaṃ na yujjatīti āha **‘‘idañca pārājikaṃ pacchā paññatta’’**ntiādi. Yadi evaṃ imasmiṃ okāse kasmā ṭhapitanti āha **‘‘purimena pana saddhiṃ yugaḷattā’’**tiādi, purimena saddhiṃ ekasambandhabhāvato idha vuttanti adhippāyo. ‘‘Aṭṭhannaṃ pārājikānaṃ aññatara’’nti vacanato ca vajjapaṭicchādikaṃ yā paṭicchādeti, sāpi vajjapaṭicchādikāyevāti daṭṭhabbaṃ. Kiñcāpi vajjapaṭicchādanaṃ pemavasena hoti, tathāpi sikkhāpadavītikkamacittaṃ domanassitameva hotīti katvā **‘‘dukkhavedana’’**nti vuttaṃ. Sesamettha uttānameva.

Dutiyapārājikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

668. Tatiyaṃ uttānatthameva.

4. Catutthapārājikasikkhāpadavaṇṇanā

675. Catutthe **lokassādamittasanthavavasenā**ti lokassādasaṅkhātassa mittasanthavassa vasena. Vuttamevatthaṃ pariyāyantarena vibhāvetuṃ **‘‘kāyasaṃsaggarāgenā’’**ti vuttaṃ.

Tissitthiyo methunaṃ taṃ na seveti (pari. aṭṭha. 481) yā tisso itthiyo vuttā, tāsupi yaṃ taṃ methunaṃ nāma, taṃ na sevati. **Tayo purise**ti tayo purisepi upagantvā methunaṃ na sevati. **Tayo ca anariyapaṇḍake**ti ubhatobyañjanasaṅkhāte tayo anariye, tayo ca paṇḍaketi imepi cha jane upagantvā methunaṃ na sevati. **Na cācare methunaṃ byañjanasmi**nti anulomapārājikavasenapi attano nimitte methunaṃ nācarati. **Chejjaṃ siyā methunadhammapaccayā**ti siyā methunadhammapaccayā pārājikanti ayaṃ pañho aṭṭhavatthukaṃva sandhāya vutto. Tassā hi methunadhammassa pubbabhāgakāyasaṃsaggaṃ āpajjituṃ vāyamantiyā methunadhammapaccayā chejjaṃ hoti. Chedoyeva chejjaṃ.

Methunadhammassa pubbabhāgattāti iminā methunadhammassa pubbabhāgabhūto kāyasaṃsaggoyeva tattha **methunadhamma**-saddena vutto, na dvayaṃdvayasamāpattīti dīpeti. **Vaṇṇāvaṇṇo**ti dvīhi sukkavissaṭṭhi vuttā. **Gamanuppādana**nti sañcarittaṃ. **Sabbapadesū**ti ‘‘saṅghāṭikaṇṇaggahaṇaṃ sādiyeyyā’’tiādīsu. Sesamettha uttānameva. Kāyasaṃsaggarāgo, saussāhatā, aṭṭhamassa vatthussa pūraṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Catutthapārājikasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhikkhunīvibhaṅge pārājikakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pārājikakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Saṅghādisesakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

1. Paṭhamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

679. Saṅghādisesakaṇḍassa paṭhamasikkhāpade **dvīsu janesū**ti aḍḍakārakesu dvīsu janesu. **Yo kocī**ti tesuyeva dvīsu yo koci, añño vā tehi āṇatto. **Dutiyassa ārocetī**ti etthāpi dvīsu janesu yassa kassaci dutiyassa kathaṃ yo koci ārocetīti evamattho gahetabboti āha **‘‘dutiyassa ārocetīti etthāpi eseva nayo’’**ti. **Gatigata**nti cirakālapavattaṃ.

Āpattīti āpajjanaṃ. **Saha vatthujjhācārā**ti vatthuvītikkamena saha. Sahayoge karaṇavacanappasaṅge idaṃ nissakkavacanaṃ. **Ya**nti yaṃ dhammaṃ. **Nissāretī**ti āpannaṃ bhikkhunisaṅghamhā nissāreti. Hetumhi cāyaṃ kattuvohāro. Nissāraṇahetubhūto hi dhammo **nissāraṇīyo**ti vutto. Gīvāyeva hoti, na pārājikaṃ anāṇattiyā gahitattā. Yathā dāsadāsīvāpīādīni sampaṭicchituṃ na vaṭṭati, evaṃ tesaṃ atthāya aḍḍakaraṇampi na vaṭṭatīti āha **‘‘ayaṃ akappiyaaḍḍo nāma, na vaṭṭatī’’**ti.

Ettha ca sace adhikaraṇaṭṭhānaṃ gantvā ‘‘amhākaṃ eso dāso, dāsī, vāpī, khettaṃ, ārāmo, ārāmavatthu, gāvo, ajā, kukkuṭā’’tiādinā voharati, akappiyaṃ. ‘‘Ayaṃ amhākaṃ ārāmiko, ayaṃ vāpī itthannāmena saṅghassa bhaṇḍadhovanatthāya dinnā, ito khettato ārāmato uppajjanakacatupaccayā ito gāvito mahiṃsito ajāto uppajjanakagorasā itthannāmena saṅghassa dinnāti pucchite vā apucchite vā vattuṃ vaṭṭatī’’ti vadanti. Sesamettha uttānameva. Anākaḍḍhitāya aḍḍakaraṇaṃ, aḍḍapariyosānanti imāni panettha dve aṅgāni.

Paṭhamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

683. Dutiye **mallagaṇabhaṭiputtagaṇādika**ntiādīsu **mallagaṇo** nāma nārāyanabhattiko tattha tattha pānīyaṭṭhapanapokkharaṇīkhaṇanādipuññakammakārako gaṇo, **bhaṭiputtagaṇo** nāma kumārabhattikagaṇo. **Dhammagaṇo**ti sāsanabhattigaṇo anekappakārapuññakammakārakagaṇo vuccati. **Gandhikaseṇī**ti anekappakārasugandhivikatikārako gaṇo. **Dussikaseṇī**ti pesakārakagaṇo. **Kappagatika**nti kappiyabhāvaṃ gataṃ.

Vuṭṭhāpentiyāti upasampādentiyā. ‘‘Coriṃ vuttanayena anāpucchā pabbājentiyā dukkaṭa’’nti vadanti. Paṇṇattiṃ ajānantā ariyāpi vuṭṭhāpentīti vā kammavācāpariyosāne āpattikkhaṇe vipākābyākatasamaṅgitāvasena vā **‘‘ticitta’’**nti vuttanti veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva. Coritā, corisaññā, aññatra anuññātakāraṇā vuṭṭhāpananti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Dutiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

692. Tatiye **parikkhepaṃ atikkāmentiyā**ti sakagāmato aññassa gāmassa parikkhepaṃ atikkāmentiyā. ‘‘Gāmantaraṃ gaccheyyā’’ti hi vacanato aññassa gāmassa parikkhepaṃ atikkāmentiyā eva āpatti, na sakagāmassa. Añño hi gāmo gāmantaraṃ. **Aparikkhittassa gāmassa upacāra**nti ettha **upacāra**-saddena gharūpacārato paṭhamaleḍḍupātasaṅkhātaṃ parikkhepārahaṭṭhānaṃ gahitaṃ, na tato dutiyaleḍḍupātasaṅkhāto upacāroti āha **‘‘parikkhepārahaṭṭhāna’’**nti. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘upacāraṃ atikkāmentiyā’’ti vuttaṃ. Aññathā yathā vikālagāmappavisanasikkhāpade ‘‘parikkhittassa gāmassa parikkhepaṃ atikkamantassa, aparikkhittassa gāmassa upacāraṃ okkamantassā’’ti (pāci. 513) vuttaṃ, evamidhāpi ‘‘parikkhittassa gāmassa parikkhepaṃ atikkāmentiyā aparikkhittassa gāmassa upacāraṃ okkamantiyā’’ti vadeyya. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vibhajitvā dassento **‘‘apicetthā’’**tiādimāha. **Vihārassa catugāmasādhāraṇattā**ti iminā ‘‘vihārato ekaṃ gāmaṃ gantuṃ vaṭṭatī’’ti ettha kāraṇamāha. Vihārassa catugāmasādhāraṇattāyeva hi catūsu gāmesu yaṃkiñci ekaṃ gāmaṃ gantuṃ vaṭṭati.

Yatthāti yassaṃ nadiyaṃ. ‘‘Paṭhamaṃ pādaṃ uttārentiyā āpatti thullaccayassa, dutiyaṃ pādaṃ uttārentiyā āpatti saṅghādisesassā’’ti vacanato nadiṃ otaritvā padasā uttarantiyā eva āpattīti āha **‘‘setunā gacchati, anāpattī’’**tiādi. **Paratīrameva akkamantiyā anāpattī**ti nadiṃ anotaritvā yānanāvādīsu aññatarena gantvā paratīrameva akkamantiyā anāpatti. **Ubhayatīresu vicaranti, vaṭṭatī**ti idaṃ asatipi nadīpāragamane upari vakkhamānassa vinicchayassa phalamattadassanatthaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Orimatīrameva āgacchati, āpattī**ti paratīraṃ gantukāmatāya otiṇṇattā vuttaṃ. **Tameva tīra**nti tameva orimatīraṃ. **Anāpattī**ti paratīraṃ gantukāmatāya abhāvato anāpatti.

Tādise araññeti ‘‘bahiindakhīlā sabbametaṃ arañña’’nti (vibha. 529) evaṃ vuttalakkhaṇe araññe. Atha tādisasseva araññassa gahitabhāvo kathaṃ viññāyatīti āha **‘‘tenevā’’**tiādi. Iminā hi aṭṭhakathāvacanena īdisepi gāmasamīpe dassanūpacāre vijahite satipi savanūpacāre āpatti hotīti viññāyati. Maggamūḷhā uccāsaddaṃ karontīti āha **‘‘maggamūḷhasaddena viyā’’**ti. **Saddāyantiyā**ti saddaṃ karontiyā. **Purimāyo**ti puretaraṃ gacchantiyo. **Aññaṃ maggaṃ gaṇhātī**ti maggamūḷhattā, na ohātuṃ, tasmā dvinnampi anāpatti. Sesamettha uttānameva. Anantarāyena ekabhāvo, gāmantaragamanādīsu aññataratāpajjanaṃ, āpadāya abhāvoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Tatiyasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

694. Catutthe **kārakagaṇassā**ti ukkhepanīyakammakārakagaṇassa. Tecattālīsappabhedaṃ vattaṃ khandhake āvi bhavissati. **Netthāravatte**ti nittharaṇahetumhi vatte. Sesaṃ uttānameva. Dhammena kammena ukkhittatā, aññatra anuññātakāraṇā osāraṇanti imāni panettha dve aṅgāni.

Catutthasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

701. Pañcame **etaṃ na vutta**nti ‘‘bhikkhuniyā avassutabhāvo daṭṭhabbo’’ti etaṃ niyamanaṃ na vuttaṃ. **Ta**nti taṃ niyametvā avacanaṃ. **Pāḷiyā sametī**ti ‘‘ekato avassute’’ti avisesetvā vuttapāḷiyā ‘‘anavassutoti jānantī paṭiggaṇhātī’’ti imāya ca pāḷiyā sameti. Yadi hi puggalassa avassutabhāvo nappamāṇaṃ, kiṃ ‘‘anavassutoti jānantī’’ti iminā vacanena, ‘‘anāpatti ubhatoanavassutā honti, anavassutā paṭiggaṇhātī’’ti ettakameva vattabbaṃ siyā. **‘‘Ubhatoanavassutā honti, anavassutoti jānantī paṭiggaṇhātī’’**ti imassa ca anāpattivārassa ayamattho. Ubho ce anavassutā, sabbathāpi anāpatti. Atha bhikkhunī anavassutā samānā avassutampi ‘‘anavassuto’’ti saññāya tassa hatthato paṭiggaṇhāti, evampi anāpatti. Atha sayaṃ anavassutāpi aññaṃ anavassutaṃ vā avassutaṃ vā ‘‘avassuto’’ti jānāti, dukkaṭameva. Vuttañhetaṃ anantarasikkhāpade ‘‘kissa tvaṃ ayye na paṭiggaṇhāsīti. Avassutā ayyeti. Tvaṃ pana ayye avassutāti. Nāhaṃ ayye avassutā’’ti. Sesamettha uttānameva. Udakadantaponato aññaṃ ajjhoharaṇīyaṃ, ubhatoavassutatā, sahatthā gahaṇaṃ, ajjhoharaṇanti imāni panettha cattāri aṅgāni.

Pañcamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chaṭṭhasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

705. Chaṭṭhe parivāragāthāya ayamattho. **Na deti na paṭiggaṇhātī**ti (pari. aṭṭha. 481) na uyyojikā deti, nāpi uyyojitā tassā hatthato gaṇhāti. **Paṭiggaho tena na vijjatī**ti teneva kāraṇena uyyojikāya hatthato uyyojitāya paṭiggaho na vijjati. **Āpajjati garuka**nti evaṃ santepi avassutassa hatthato piṇḍaggahaṇe uyyojentī saṅghādisesāpattiṃ āpajjati. **Tañca paribhogapaccayā**ti tañca pana āpattiṃ āpajjamānā tassā uyyojitāya paribhogapaccayā āpajjati. Tassā hi bhojanapariyosāne uyyojikāya saṅghādiseso hoti. Sesamettha uttānameva. Manussapurisatā, aññatra anuññātakāraṇā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ gahetvā bhuñjāti uyyojanā, tena vacanena gahetvā itarissā bhojanapariyosānanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Chaṭṭhasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

709. Sattame **kinnumāva samaṇiyo**ti kiṃ nu imā eva samaṇiyo. **Tāsāha**nti tāsaṃ ahaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Sattamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

715. Aṭṭhamaṃ uttānatthameva.

9. Navamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā

721. Navame **vajjappaṭicchādikā**ti khuddānukhuddakavajjassa paṭicchādikā. Samanubhāsanakammakāle cettha dve tisso ekato samanubhāsitabbā.

Navamasaṅghādisesasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

727. Dasamaṃ uttānatthameva.

Bhikkhunīvibhaṅge saṅghādisesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅghādisesakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Nissaggiyakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

733. Nissaggiyesu paṭhamaṃ uttānameva.

740. Dutiye **‘‘ayyāya dammīti evaṃ paṭiladdha**nti nissaṭṭhapaṭiladdhaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāya**mpi ‘‘nissaṭṭhaṃ paṭilabhitvāpi yathādāneyeva upanetabba’’nti vuttaṃ. **Yathādāneyeva upanetabba**nti yathā dāyakena dinnaṃ, tathā upanetabbaṃ, akālacīvarapakkheyeva ṭhapetabbanti vuttaṃ hoti. Ettha ca bhājāpitāya laddhacīvarameva nissaggiyaṃ hoti, taṃ vinayakammaṃ katvāpi attanā na labhati. Sesamettha uttānameva. Akālacīvaratā, tathāsaññitā, kālacīvaranti adhiṭṭhāya lesena bhājāpanaṃ, paṭilābhoti imāni panettha cattāri aṅgāni.

743. Tatiye **meta**nti me etaṃ. Sakasaññāya gahitattā pācittiyaṃ dukkaṭañca vuttaṃ. Itarathā bhaṇḍagghena kāretabbaṃ. Upasampannatā, parivattitacīvarassa vikappanupagatā, sakasaññāya acchindanaṃ vā acchindāpanaṃ vāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

748-752. Catutthe **āhaṭasappiṃ datvā**ti attano datvā. **Yamakaṃ pacitabba**nti sappiñca telañca ekato katvā pacitabbaṃ. Lesena gahetukāmatā, aññassa viññāpanaṃ, paṭilābhoti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

753. Pañcame **sā**ti thullanandā. **Aya**nti ayaṃ sikkhamānā. **Cetāpetvāti jānāpetvā icceva attho**ti idha vuttaṃ, **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. aññacetāpanasikkhāpadavaṇṇanā) pana ‘‘aññaṃ cetāpetvāti attano kappiyabhaṇḍena idaṃ nāma āharāti aññaṃ parivattāpetvā’’ti vuttaṃ, tasmā ‘‘cetāpetvā’’ti imassa parivattāpetvātipi attho daṭṭhabbo. **Aññaṃ cetāpeyyā**ti ‘‘evaṃ me idaṃ datvā aññampi āharissatī’’ti maññamānā ‘‘na me iminā attho, idaṃ nāma me āharā’’ti tato aññaṃ cetāpeyya.

758. Chaṭṭhe **dhammakicca**nti puññakammaṃ. **Pāvārikassā**ti dussavāṇijakassa. Yāya cetāpitaṃ, tassāyeva nissaggiyaṃ nissaṭṭhapaṭilābho ca, tasmā tāya bhikkhuniyā nissaṭṭhaṃ paṭilabhitvā yathādāne upanetabbaṃ, na attanā gahetabbaṃ. **Aññassatthāyā**ti cīvarādīsu aññatarassatthāya. **Aññuddisikenā**ti purimassevatthadīpanaṃ. **Parikkhārenā**ti kappiyabhaṇḍena.

764. Sattame **sayaṃ yācitakenā**ti sayaṃ yācitakenāpīti attho. Teneva pāḷiyaṃ ‘‘tena ca parikkhārena sayampi yācitvā’’ti vuttaṃ, tatoyeva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** ‘‘saññācikenāti sayaṃ yācitakenāpī’’ti attho vutto.

768-773. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

784. Ekādasame yasmā pavāritaṭṭhāne viññatti nāma na paṭisedhetabbā, tasmā bhagavā dhammanimantanavasena pavāritaṭṭhāne ‘‘vadeyyāsi yenattho’’ti vuttāya ‘‘catukkaṃsaparamaṃ viññāpetabba’’nti paricchedaṃ dassetīti veditabbaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. garupāvuraṇasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘cetāpetabbanti ṭhapetvā sahadhammike ca ñātakapavārite ca aññena kismiñcideva guṇe parituṭṭhena vadeyyāsi yenatthoti vuttāya viññāpetabba’’nti vuttaṃ.

788. Dvādasamaṃ uttānatthameva.

Bhikkhunīvibhaṅge nissaggiyapācittiyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissaggiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Pācittiyakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

1. Lasuṇavaggavaṇṇanā

793-797. Pācittiyesu lasuṇavaggassa paṭhame jātiṃ saratīti **jātissaro. Sabhāvenevā**ti sūpasampākādiṃ vināva. **Badarasāḷavaṃ** nāma badaraphalāni sukkhāpetvā cuṇṇetvā kattabbā khādanīyavikati. Sesamettha uttānameva. Āmakalasuṇañceva ajjhoharaṇañcāti imāni panettha dve aṅgāni.

798-802. Dutiyatatiyacatutthāni uttānatthāneva.

812. Pañcame **dvinnaṃ pabbānaṃ uparī**ti ettha dvinnaṃ aṅgulīnaṃ saha pavesane ekekāya aṅguliyā ekekaṃ pabbaṃ katvā dvinnaṃ pabbānaṃ upari. Ekaṅgulipavesane dvinnaṃ pabbānaṃ upari na vaṭṭatīti veditabbaṃ. **Mahāpaccariyampi** ayameva nayo dassito. Udakasuddhipaccayena pana satipi phassasādiyane yathāvuttaparicchede anāpatti.

815-817. Chaṭṭhe **āsumbhitvā**ti pātetvā. **Dadhimatthū**ti dadhimaṇḍaṃ dadhimhi pasannodakaṃ. Bhuñjantassa bhikkhuno hatthapāse ṭhānaṃ, pānīyassa vā vidhūpanassa vā gahaṇanti imāni panettha dve aṅgāni.

822. Sattame ‘‘paṭiggaṇhāti, āpatti dukkaṭassā’’ti idaṃ pubbapayogadukkaṭassa nidassanamattanti āha **‘‘na kevalaṃ paṭiggahaṇeyeva hotī’’**tiādi. **Pamāṇa**nti pācittiyāpattiyā pamāṇaṃ. Imehiyeva dvīhi pācittiyaṃ hoti, nāññehi bhajjanādīhīti attho. Vuttamevatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘tasmā’’**tiādimāha. **Taṃ pubbāparaviruddha**nti punapi vuttanti vuttavādaṃ sandhāyāha. Aññāya viññattiyā laddhampi hi anāṇattiyā viññattiyā imissā aviññattiyā laddhapakkhaṃ bhajati, tasmā heṭṭhā aviññattiyā laddhe karaṇakārāpanesu visesaṃ avatvā idha visesavacanaṃ pubbāparaviruddhaṃ. Yadi cettha karaṇe pācittiyaṃ, kārāpanepi pācittiyeneva bhavitabbaṃ. Atha kārāpane dukkaṭaṃ, karaṇepi dukkaṭeneva bhavitabbaṃ. Na hi karaṇe vā kārāpane vā viseso atthi, tasmā aññāya viññattiyā laddhaṃ sayaṃ bhajjanādīni katvāpi kārāpetvāpi bhuñjantiyā dukkaṭamevāti idamettha sanniṭṭhānaṃ. **Avisesena vutta**nti karaṇakārāpanānaṃ sāmaññato vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Sattannaṃ dhaññānaṃ aññatarassa viññāpanaṃ vā viññāpāpanaṃ vā, paṭilābho, bhajjanādīni katvā vā kāretvā vā ajjhoharaṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

824. Aṭṭhame **nibbiṭṭho**ti patiṭṭhāpito. **Keṇī**ti rañño dātabbassa āyassetaṃ adhivacanaṃ. **Ṭhānantara**nti gāmajanapadādiṭhānantaraṃ. Sesamettha uttānameva. Uccārādibhāvo, anavalokanaṃ, vaḷañjanaṭṭhānaṃ, tirokuṭṭapākāratā, chaḍḍanaṃ vā chaḍḍāpanaṃ vāti imāni panettha pañca aṅgāni.

830. Navame **sabbesa**nti bhikkhussa bhikkhuniyā ca. Idha khettapālakā ārāmādigopakā ca **sāmikā** eva.

836. Dasame **ekapayogenā**ti ekadisāvalokanapayogena. **Tesaṃyevā**ti yesaṃ naccaṃ passati. Kiñcāpi sayaṃ naccanādīsu pācittiyaṃ pāḷiyaṃ na vuttaṃ, tathāpi aṭṭhakathāpamāṇena gahetabbanti dassetuṃ **‘‘sabbaaṭṭhakathāsu vutta’’**nti āha. **‘‘Ārāme ṭhatvā**ti na kevalaṃ ṭhatvā, tato tato gantvāpi sabbiriyāpathehi labhati, ‘ārāme ṭhitā’ti pana ārāmapariyāpannabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Itarathā nisinnāpi na labheyyā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Naccādīnaṃ aññataratā, aññatra anuññātakāraṇā gamanaṃ, dassanaṃ vā savanaṃ vāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

Lasuṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Andhakāravaggavaṇṇanā

841. Andhakāravaggassa paṭhame **dāne vā pūjāya vā**ti dānanimittaṃ vā pūjānimittaṃ vā. **Mantetī**ti katheti. Rattandhakāratā, purisassa hatthapāse ṭhānaṃ vā sallapanaṃ vā, sahāyābhāvo, rahopekkhatāti imāni panettha cattāri aṅgāni.

842-846. Dutiyatatiyacatutthāni uttānatthāneva.

856-857. Pañcame **anovassakaṃ atikkāmentiyā**ti channassa anto nisīditvā pakkamantiṃ sandhāya vuttaṃ. ‘‘Upacāro dvādasahattho’’ti vadanti. **Pallaṅkassa anokāse**ti ūrubaddhāsanassa anokāse appahonte. Purebhattatā, antaraghare nisajjā, āsanassa pallaṅkokāsatā, aññatra anuññātakāraṇā anāpucchanaṃ, vuttaparicchedātikkamoti imāni panettha pañca aṅgāni.

859-864. Chaṭṭhasattamādīni uttānatthāneva.

Andhakāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Naggavaggavaṇṇanā

883-887. Naggavaggassa paṭhamadutiyāni uttānatthāneva.

893. Tatiye **visibbetvā**ti dussibbitaṃ puna sibbanatthāya visibbetvā vijaṭetvā. **Aññatra catūhapañcāhā**ti visibbitadivasato pañca divase atikkamitvā. Nivāsanapāvuraṇūpagacīvaratā, upasampannāya santakatā, sibbanatthāya visibbanaṃ vā visibbāpanaṃ vā, aññatra anuññātakāraṇā pañcāhātikkamo, dhuranikkhepoti imāni panettha pañca aṅgāni.

898. Catutthe **pañcannaṃ cīvarāna**nti ticīvaraṃ udakasāṭikā saṅkaccikāti imesaṃ pañcannaṃ cīvarānaṃ. Pañcannaṃ cīvarānaṃ aññataratā, pañcāhātikkamo, anuññātakāraṇābhāvo, aparivattananti imāni panettha cattāri aṅgāni.

902. Pañcamaṃ uttānatthameva.

907. Chaṭṭhe **cīvaralābha**nti labhitabbacīvaraṃ. Vikappanupagapacchimatā, saṅghassa pariṇatabhāvo, vinā ānisaṃsadassanena antarāyakaraṇanti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

911. Sattamaṃ uttānatthameva.

916. Aṭṭhame **kumbhathūṇaṃ** nāma kumbhasaddo, tena caranti kīḷanti, taṃ vā sippaṃ etesanti **kumbhathūṇikā**. Tenāha **‘‘ghaṭakena kīḷanakā’’**ti. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.13) pana ‘‘kumbhathūṇaṃ nāma caturassaambaṇakatāḷa’’nti vuttaṃ. **Caturassaambaṇakatāḷaṃ** nāma rukkhasāradantādīsu yena kenaci caturassaambaṇaṃ katvā catūsu passesu cammena onandhitvā katavāditabhaṇḍaṃ. **Bimbisaka**ntipi tasseva vevacanaṃ, taṃ vādenti, taṃ vā sippaṃ etesanti **kumbhathūṇikā**. Tenāha **''bimbisakavādakātipi vadantī''**ti. Samaṇacīvaratā, ṭhapetvā sahadhammike mātāpitaro ca aññesaṃ dānaṃ, atāvakālikatāti imāni panettha tīṇi aṅgāni.

920. Navamaṃ uttānatthameva.

927. Dasame **dhammikaṃ kathinuddhāra**nti sabbāsaṃ bhikkhunīnaṃ akālacīvaraṃ dātukāmena upāsakena yattako atthāramūlako ānisaṃso, tato adhikaṃ vā samakaṃ vā datvā yācitakena samaggena bhikkhunisaṅghena yaṃ kathinaṃ ñattidutiyena kammena antarā uddharīyati, tassa so uddhāro dhammikoti vuccati, evarūpaṃ kathinuddhāranti attho. Sesaṃ uttānatthameva.

Naggavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

932. Tuvaṭṭavagge sabbaṃ uttānameva.

5. Cittāgāravaggavaṇṇanā

978. Cittāgāravaggassa paṭhame **kīḷanaupavana**nti antonagare ṭhitaṃ sandhāya vuttaṃ, **kīḷanuyyāna**nti bahinagare ṭhitaṃ sandhāya. **Pāṭekkā āpattiyo**ti gīvāya parivaṭṭanappayogagaṇanāya āpattiyo, na ummīlanagaṇanāya. **''Ajjhārāme rājāgārādīni karonti**, **tāni passantiyā anāpattī''**ti vacanato ''antoārāme tattha tattha gantvā naccādīni passituṃ labhatī''tipi siddhaṃ.

982. Dutiyādīni uttānatthāneva.

1015. Navame hatthiādīsu **sippa**-saddo paccekaṃ yojetabbo, tathā āthabbaṇādīsu **manta**-saddo. Tattha **āthabbaṇamanto** nāma āthabbaṇavedavihito parūpaghātakaro manto, **khīlanamanto** nāma dārusārakhīlaṃ mantetvā pathaviyaṃ pavesetvā māraṇamanto, **agadappayogo** visayojanaṃ. **Nāgamaṇḍala**nti sappānaṃ pavesanivāraṇatthaṃ maṇḍalabaddhamanto.

1018. Dasamaṃ uttānatthameva.

Cittāgāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1021. Ārāmavagge sabbaṃ uttānatthameva.

1067. Gabbhinivaggepi sabbaṃ suviññeyyameva.

8. Kumāribhūtavaggavaṇṇanā

1119. Kumāribhūtavaggassa paṭhame **sabbapaṭhamā dve mahāsikkhamānā**ti gabbhinivagge sabbapaṭhamaṃ vuttā dve sikkhamānā. **Sikkhamānā icceva vattabbā**ti sammutikammādīsu evaṃ vattabbā. **Gihigatāti vā kumāribhūtāti vā na vattabbā**ti sace vadanti, kammaṃ kuppatīti adhippāyo. Ito paraṃ navamapariyosānaṃ uttānatthameva.

1163. Dasame **apubbasamuṭṭhānasīsa**nti paṭhamapārājikasamuṭṭhānādīsu terasasu samuṭṭhānesu ananuññātasamuṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi ito pubbe tādisassa samuṭṭhānasīsassa anāgatattā ''apubbasamuṭṭhānasīsa''nti vuttaṃ.

1166. Ekādasamādīni uttānatthāneva.

Kumāribhūtavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Chattupāhanavaggavaṇṇanā

1214. Chattupāhanavaggassa ekādasame **upacāraṃ sandhāyā**ti samantā dvādasahatthupacāraṃ sandhāya. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

Chattupāhanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Giraggasamajjādīni acittakāni lokavajjānīti vuttattā naccanti vā vaṇṇakanti vā ajānitvāva passantiyā vā nahāyantiyā vā āpattisambhavato vatthuajānanacittena **acittakāni,** naccanti vā vaṇṇakanti vā jānitvā passantiyā vā nahāyantiyā vā akusaleneva āpajjanato **lokavajjānī**ti veditabbāni. Corīvuṭṭhāpanādīni **corī**tiādinā vatthuṃ jānitvā karaṇe eva āpattisambhavato **sacittakāni,** upasampadādīnaṃ ekantaakusalacitteneva akattabbattā **paṇṇattivajjāni**. ''Idha sacittakācittakatā paṇṇattijānanājānanatāya aggahetvā vatthujānanājānanatāya gahetabbā''ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Sesamettha uttānatthameva.

Bhikkhunīvibhaṅge khuddakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pācittiyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

5. Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ (bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā)

Pāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā

1228. Pāṭidesanīyā nāma ye aṭṭha dhammā saṅkhepeneva saṅgahaṃ āruḷhāti sambandho. **Pāḷivinimuttakesū**ti pāḷiyaṃ anāgatesu sappiādīsu.

Pāṭidesanīyasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pāṭidesanīyakaṇḍaṃ niṭṭhitaṃ.

Ye pana pañcasattati sekhiyā dhammā uddiṭṭhā, ye ca tesaṃ anantarā sattādhikaraṇavhayā dhammā uddiṭṭhāti sambandho. Tattha **tesa**nti tesaṃ sekhiyānaṃ. **Sattādhikaraṇavhayā**ti sattādhikaraṇasamathasaṅkhātā. Taṃ atthavinicchayaṃ tādisaṃyeva yasmā vidū vadantīti attho.

Yathā niṭṭhitāti sambandho. **Sabbāsavapahaṃ magga**nti sabbāsavavighātakaṃ arahattamaggaṃ **patvā** sasantāne uppādetvā. **Passantu nibbuti**nti maggañāṇalocanena nibbānaṃ sacchikarontu, pappontūti vā pāṭho. Tattha **nibbuti**nti khandhaparinibbānaṃ gahetabbaṃ.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ.

Bhikkhunīvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ubhatovibhaṅgaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pācittiyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Mahāvagga-ṭīkā

1. Mahākhandhakaṃ

Bodhikathāvaṇṇanā

Idāni ubhatovibhaṅgānantaraṃ saṅgahamāropitassa mahāvaggacūḷavaggasaṅgahitassa khandhakassa atthasaṃvaṇṇanaṃ ārabhitukāmo **''ubhinnaṃ pātimokkhāna''**ntiādimāha. Tattha **ubhinnaṃ pātimokkhāna**nti ubhinnaṃ pātimokkhavibhaṅgānaṃ. Pātimokkhaggahaṇena hettha tesaṃ vibhaṅgo abhedena gahito. Yaṃ khandhakaṃ saṅgāyiṃsūti sambandho. Khandhānaṃ samūho **khandhako,** khandhānaṃ vā pakāsanato dīpanato **khandhako**. ''Khandhā''ti cettha pabbajjupasampadādivinayakammasaṅkhātā cārittavārittasikkhāpadasaṅkhātā ca paññattiyo adhippetā. Pabbajjādīni hi bhagavatā paññattattā ''paññattiyo''ti vuccanti. Paññattiyañca khandhasaddo dissati ''dārukkhandho aggikkhandho''tiādīsu viya. Apica bhāgarāsaṭṭhatāpettha yujjatiyeva tāsaṃ paññattīnaṃ bhāgato rāsito ca vibhattattā. **Khandhakovidā**ti paññattibhāgarāsaṭṭhavasena khandhaṭṭhe kovidā.

Padabhājanīye yesaṃ padānaṃ atthā yehi aṭṭhakathānayehi pakāsitāti yojetabbaṃ. **Te ce puna vadeyyāmā**ti te ce aṭṭhakathānaye punapi vadeyyāma. Atha vā padabhājanīye yesaṃ padānaṃ ye atthā heṭṭhā pakāsitā, te ce atthe puna vadeyyāmāti yojetabbaṃ. Imasmiṃ pakkhe hi-saddo padapūraṇe daṭṭhabbo. **Pariyosāna**nti saṃvaṇṇanāpariyosānaṃ. **Uttānā ceva ye atthā**ti ye atthā pubbe apakāsitāpi uttānā agambhīrā.

1. **Visesakāraṇaṃ natthī**ti ''yena samayena āyasmato sāriputtattherassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūto parivitakko udapādi, tena samayenā''tiādinā vuttakāraṇaṃ viya idha visesakāraṇaṃ natthi. **Ayamabhilāpo**ti ''tena samayenā''ti ayamabhilāpo. **Kiṃ panetassa vacane payojana**nti yadi visesakāraṇaṃ natthi, etassa vacane kiṃ payojananti adhippāyo. Nidānadassanaṃ payojananti yojetabbaṃ. Tameva vibhāvetuṃ **''yā hi bhagavatā''**tiādi vuttaṃ.

Mahāvelā viya **mahāvelā,** vipulavālukapuñjatāya mahanto velātaṭo viyāti attho. Tenāha **''mahante vālikarāsimhīti attho''**ti. Uru maru sikatā vālukā vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanameva nānaṃ. Tenāha **''urūti vālikā vuccatī''**ti.

Ito paṭṭhāya ca –

> Yasmā suttantapāḷīnaṃ, attho saṅkhepavaṇṇito;
> Tasmā mayaṃ karissāma, tāsaṃ atthassa dīpanaṃ.

Najjāti (udā. aṭṭha. 1) nadati sandatīti nadī, tassā najjā, nadiyā ninnagāyāti attho. **Nerañjarāyā**ti ''nelañjalāyā''ti vattabbe la-kārassa ra-kāraṃ katvā ''nerañjarāyā''ti vuttaṃ, kaddamasevālapaṇakādidosarahitasalilāyāti attho. Keci ''nīlaṃjalāyāti vattabbe nerañjarāyāti vutta''nti vadanti, nāmameva vā etaṃ tassā nadiyāti veditabbaṃ. Tassā nadiyā tīre yattha bhagavā vihāsi, taṃ dassetuṃ **''bodhirukkhamūle''**ti vuttaṃ. ''Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa''nti (cūḷava. khaggavisāṇasuttaniddesa 121) ettha maggañāṇaṃ bodhīti vuttaṃ, ''pappoti bodhiṃ varabhūrimedhaso''ti (dī. ni. 3.217) ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Tadubhayampi bodhiṃ bhagavā ettha pattoti rukkhopi ''bodhirukkho''tveva nāmaṃ labhi. Atha vā satta bojjhaṅge bujjhatīti bhagavā **bodhi**. Tena bujjhantena sannissitattā so rukkho ''bodhirukkho''ti nāmaṃ labhi. Aṭṭhakathāyaṃ pana ekadeseneva atthaṃ dassetuṃ **''bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa''**ntiādi vuttaṃ. **Mūle**ti samīpe. **Paṭhamābhisambuddho**ti anunāsikalopenāyaṃ niddesoti āha **''paṭhamaṃ abhisambuddho''**ti. **Paṭhama**nti ca bhāvanapuṃsakaniddeso, tasmā abhisambuddho hutvā sabbapaṭhamaṃ bodhirukkhamūle viharatīti evamettha sambandho veditabbo.

Atha kho bhagavāti ettha **athā**ti tasmiṃ samayeti evamattho gahetabbo anekatthattā nipātānaṃ, yasmiṃ samaye abhisambuddho hutvā bodhirukkhamūle viharati, tasmiṃ samayeti attho. Teneva **udānapāḷiyaṃ** (udā. 2) ''tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī''ti vuttaṃ. **Athā**ti vā pacchāti imasmiṃ atthe nipāto, tasmā abhisambodhito pacchāti evamattho gahetabbo. **Kho**ti padapūraṇe nipāto. Satta ahāni **sattāhaṃ**. Accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. Yasmā bhagavā taṃ sattāhaṃ nirantaratāya accantameva phalasamāpattisukhena vihāsi, tasmā ''sattāha''nti accantasaṃyogavasena upayogavacanaṃ vuttaṃ. **Ekapallaṅkenā**ti visākhapuṇṇamāya anatthaṅgateyeva sūriye aparājitapallaṅkavasena vajirāsane nisinnakālato paṭṭhāya sakimpi anuṭṭhahitvā yathābhujitena ekeneva pallaṅkena.

Vimuttisukhapaṭisaṃvedīti ettha tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīsu pañcasu paṭippassaddhivimuttisaṅkhātā bhagavato phalavimutti adhippetāti āha **''vimuttisukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedayamāno''**ti. **Vimuttī**ti ca upakkilesehi paṭippassaddhivasena cittassa vimuttabhāvo, cittameva vā tathā vimuttaṃ veditabbaṃ. Tāya vimuttiyā jātaṃ, sampayuttaṃ vā sukhaṃ vimuttisukhaṃ. ''Yāyaṃ, bhante, upekkhā sante sukhe vuttā bhagavatā''ti (ma. ni. 2.88) vacanato upekkhāpi cettha sukhamicceva veditabbā. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 232) ''upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā''ti. Bhagavā hi catutthajjhānikaṃ arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjati, na itaraṃ. Atha vā ''tesaṃ vūpasamo sukho''tiādīsu (dī. ni. 2.221, 272) yathā saṅkhāradukkhavūpasamo ''sukho''ti vuccati, evaṃ sakalakilesadukkhūpasamabhāvato aggaphale labbhamānā paṭippassaddhivimutti eva idha ''sukha''nti veditabbā.

Athāti adhikāratthe nipāto, **kho**ti padapūraṇe. Tesu adhikāratthena ''athā''ti iminā vimuttisukhapaṭisaṃvedanato aññaṃ adhikāraṃ dasseti. Ko panesoti? Paṭiccasamauppādamanasikāro. **Rattiyā**ti avayavasambandhe sāmivacanaṃ. **Paṭhama**nti accantasaṃyogatthe upayogavacanaṃ. Bhagavā hi tassā rattiyā sakalampi paṭhamaṃ yāmaṃ teneva manasikārena yutto ahosīti.

Paccayākāranti avijjādipaccayadhammaṃ. **Paṭiccā**ti paṭimukhaṃ gantvā, kāraṇasāmaggiṃ apaṭikkhipitvāti attho. Paṭimukhagamanañca paccayassa kāraṇasāmaggiyā aṅgabhāvena phalassa uppādanameva. **Apaṭikkhipitvā**ti pana vinā tāya kāraṇasāmaggiyā aṅgabhāvaṃ agantvā sayameva na uppādetīti attho. Etena kāraṇabahutā dassitā. Avijjādiekekahetusīsena hi hetusamūho niddiṭṭho. **Sahite**ti samudite, avinibbhutteti attho. Avijjādiko hi paccayadhammo sahiteyeva aññamaññaṃ avinibbhogavuttidhamme uppādeti. Iminā paccayuppannadhammabahutā dassitā. Ubhayenapi ''ekaṃ na ekato''tiādinayo (vibha. aṭṭha. 226 saṅkhārapadaniddesa; visuddhi. 2.617) dīpito hoti. Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekaṃ phalamatthi, na anekaṃ, nāpi anekehi kāraṇehi ekaṃ, anekehi pana kāraṇehi anekameva hoti. Tathā hi anekehi utupathavībījasalilasaṅkhātehi kāraṇehi anekameva rūpagandharasādiaṅkurasaṅkhātaṃ phalamuppajjamānaṃ dissati. Yaṃ panetaṃ ''avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa''nti ekekahetuphaladīpanaṃ kataṃ, tattha payojanaṃ na vijjati.

Bhagavā hi katthaci padhānattā katthaci pākaṭattā katthaci asādhāraṇattā desanāvilāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti. ‘‘Phassapaccayā vedanā’’ti hi ekameva hetuṃ phalañcāha. Phasso hi vedanāya padhānahetu yathāphassaṃ vedanāvavatthānato. Vedanā ca phassassa padhānaphalaṃ yathāvedanaṃ phassavavatthānato. ‘‘Semhasamuṭṭhānā ābādhā’’ti (mahāni. 5) pākaṭattā ekaṃ hetuṃ āha. Pākaṭo hi ettha semho, na kammādayo. ‘‘Ye keci, bhikkhave, akusalā dhammā, sabbete ayonisomanasikāramūlakā’’ti asādhāraṇattā ekaṃ hetuṃ āha. Asādhāraṇo hi ayonisomanasikāro akusalānaṃ, sādhāraṇāni vatthārammaṇādīnīti. Tasmā avijjā tāvettha vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādīsu saṅkhārakāraṇesu ‘‘assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 2.52) ca ‘‘avijjāsamudayā āsavasamudayo’’ti (ma. ni. 1.104) ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, ‘‘avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharotī’’ti pākaṭattā asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Evaṃ sabbattha ekekahetuphaladīpane yathāsambhavaṃ nayo netabbo. Tenāhu porāṇā –

‘‘Ekaṃ na ekato idha, nānekamanekatopi no ekaṃ;
Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho’’ti.

Paccetumarahatīti **paṭicco**. Yo hi naṃ pacceti abhisameti, tassa accantameva dukkhavūpasamāya saṃvattati. Sammā saha ca uppādetīti **samuppādo**. Paccayadhammo hi attano phalaṃ uppādento sampuṇṇameva uppādeti, na vikalaṃ. Ye ca dhamme uppādeti, te sabbe saheva uppādeti, na ekekaṃ. Iti paṭicco ca so samuppādo cāti **paṭiccasamuppādo**ti evampettha attho daṭṭhabbo. **Vitthāro**ti paṭiccasamuppādapadavaṇṇanāpapañco. Mayampi taṃ atipapañcabhayā idha na dassayissāma, evaṃ parato vakkhamānampi vitthāraṃ. **Anulomapaṭiloma**nti bhāvanapuṃsakaniddeso ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’tiādīsu (a. ni. 4.70) viya. **Svevā**ti so eva paccayākāro. **Purimanayena vā vutto**ti ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā nayena vutto paccayākāro. **Pavattiyā**ti saṃsārappavattiyā. **Manasi akāsī**ti yo yo paccayadhammo yassa yassa paccayuppannadhammassa yathā yathā hetupaccayādinā paccayabhāvena paccayo hoti, taṃ sabbaṃ aviparītaṃ aparihāpetvā anavasesato paccavekkhaṇavasena citte akāsīti attho.

Avijjāpaccayātiādīsu (vibha. aṭṭha. 225; visuddhi. 2.586-587; udā. aṭṭha. 1) avindiyaṃ kāyaduccaritādiṃ vindatīti **avijjā,** vindiyaṃ kāyasucaritādiṃ na vindatīti avijjā, dhammānaṃ aviparītasabhāvaṃ aviditaṃ karotīti avijjā, antavirahite saṃsāre bhavādīsu satte javāpetīti avijjā, avijjamānesu javati, vijjamānesu na javatīti avijjā, vijjāpaṭipakkhāti vā avijjā. Sā ‘‘dukkhe aññāṇa’’ntiādinā catubbidhā veditabbā. Paṭicca naṃ na vinā phalaṃ eti uppajjati ceva pavattati cāti **paccayo,** upakāraṭṭho vā paccayo. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo, tasmā **avijjāpaccayā**. Saṅkharontīti **saṅkhārā,** lokiyā kusalākusalacetanā. Te puññāpuññāneñcābhisaṅkhāravasena tividhā veditabbā. Vijānātīti **viññāṇaṃ,** taṃ lokiyavipākaviññāṇavasena bāttiṃsavidhaṃ. Namatīti **nāmaṃ,** vedanādikkhandhattayaṃ. Ruppatīti **rūpaṃ,** bhūtarūpaṃ cakkhādiupādārūpañca. Āyatanti, āyatañca saṃsāradukkhaṃ nayatīti **āyatanaṃ**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Idampi dvayaṃ dvāravasena chabbidhaṃ, vipākavasena gahaṇe bāttiṃsavidhaṃ. Tassati paritassatīti **taṇhā,** sā kāmataṇhādivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato aṭṭhasatavidhā ca. Upādiyatīti **upādānaṃ,** taṃ kāmupādānādivasaena catubbidhaṃ.

Bhavati bhāvayati cāti **bhavo,** so kammopapattibhedato duvidho. Jananaṃ **jāti**. Jīraṇaṃ **jarā**. Maranti tenāti **maraṇaṃ**. Socanaṃ **soko**. Paridevanaṃ **paridevo**. Dukkhayatīti **dukkhaṃ**. Uppādaṭṭhitivasena dvedhā khanatīti vā **dukkhaṃ**. Dummanassa bhāvo **domanassaṃ**. Bhuso āyāso **upāyāso. Sambhavantī**ti nibbattanti. Na kevalañca sokādīheva, atha kho sabbapadehi ‘‘sambhavantī’’ti padassa yojanā kātabbā. Evañhi avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti paccayapaccayuppannavavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tenevāha **‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo’’**ti. **Evametassa…pe… samudayo hotī**ti ettha pana ayamattho. **Eva**nti niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassā**ti yathāvuttassa. **Kevalassā**ti asammissassa, sakalassa vā. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkhasamūhassa, na sattassa nāpi subhasukhādīnaṃ. **Samudayo hotī**ti nibbatti sambhavati.

Accantameva saṅkhārehi virajjati etenāti **virāgo,** ariyamaggoti āha **‘‘virāgasaṅkhātena maggenā’’**ti. Asesaṃ nirodhā **asesanirodhā,** asesetvā nissesetvā nirodhā samucchindanā anusayappahānavasena aggamaggena avijjāya accantasamugghātatoti attho. Yadipi heṭṭhimamaggehipi pahīyamānā avijjā accantasamugghātavaseneva pahīyati, tathāpi na anavasesato pahīyati. Apāyagamanīyā hi avijjā paṭhamamaggena pahīyati, tathā sakideva imasmiṃ loke sabbattha ca anariyabhūmiyaṃ upapattiyā paccayabhūtā avijjā yathākkamaṃ dutiyatatiyamaggehi pahīyati, na itarāti, arahattamaggeneva pana sā anavasesaṃ pahīyatīti. **Anuppādanirodho hotī**ti sabbesaṃ saṅkhārānaṃ anavasesaṃ anuppādanirodho hoti. Heṭṭhimena hi maggattayena keci saṅkhārā nirujjhanti, keci na nirujjhanti avijjāya sāvasesanirodhā, aggamaggena panassā anavasesanirodhā na keci saṅkhārā na nirujjhantīti. **Evaṃ niruddhāna**nti evaṃ anuppādanirodhena niruddhānaṃ. **Kevala**saddo niravasesavācako ca hoti ‘‘kevalā aṅgamagadhā’’tiādīsu. Asammissavācako ca ‘‘kevalā sālayo’’tiādīsu. Tasmā ubhayathāpi atthaṃ vadati **‘‘sakalassa, suddhassa vā’’**ti. Tattha **sakalassā**ti anavasesassa sabbabhavādigatassa. **Sattavirahitassā**ti paraparikappitajīvarahitassa.

Apicettha kiñcāpi ‘‘avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho’’ti ettāvatāpi sakalassa dukkhakkhandhassa anavasesato nirodho vutto hoti, tathāpi yathā anulome yassa yassa paccayadhammassa atthitāya yo yo paccayuppannadhammo na nirujjhati pavattati evāti imassa atthassa dassanatthaṃ ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā…pe… samudayo hotī’’ti vuttaṃ. Evaṃ tappaṭipakkhato tassa tassa paccayassa abhāve so so paccayuppannadhammo nirujjhati na pavattatīti dassanatthaṃ idha ‘‘avijjānirodhā saṅkhāranirodho, saṅkhāranirodhā viññāṇanirodho, viññāṇanirodhā nāmarūpanirodho…pe… dukkhakkhandhassa nirodho hotī’’ti vuttaṃ, na pana anulome viya kālattayapariyāpannassa dukkhakkhandhassa nirodhadassanatthaṃ. Anāgatasseva hi ariyamaggabhāvanāya asati uppajjanārahassa dukkhakkhandhassa ariyamaggabhāvanāya nirodho icchitoti ayampi viseso veditabbo.

Yadā haveti ettha **have**ti byattanti imasmiṃ atthe nipāto. Keci pana ‘‘haveti āhave yuddhe’’ti atthaṃ vadanti, ‘‘yodhetha māraṃ paññāvudhenā’’ti (dha. pa. 40) hi vacanato kilesamārena yujjhanasamayeti tesaṃ adhippāyo. **Ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇenā**ti ārammaṇūpanijjhānasabhāvena. **Lakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇenā**ti etthāpi eseva nayo. Tattha ārammaṇūpanijjhānaṃ nāma aṭṭha samāpattiyo kasiṇārammaṇassa upanijjhāyanato. Lakkhaṇūpanijjhānaṃ nāma vipassanāmaggaphalāni. Vipassanā hi tīṇi lakkhaṇāni upanijjhāyatīti **lakkhaṇūpanijjhānaṃ,** maggo vipassanāya āgatakiccaṃ sādhetīti **lakkhaṇūpanijjhānaṃ,** phalaṃ tathalakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ upanijjhāyatīti **lakkhaṇūpanijjhānaṃ.** **No kallo pañho**ti ayutto pañho, duppañho esoti attho. **Ādi**saddena –

> ‘‘Phusatīti ahaṃ na vadāmi. Phusatīti cāhaṃ vadeyyaṃ, tatrassa kallo pañho ‘ko nu kho, bhante, phusatī’ti? Evañcāhaṃ na vadāmi, evaṃ maṃ avadantaṃ yo evaṃ puccheyya ‘kiṃpaccayā nu kho, bhante, phasso’ti, esa kallo pañho. Tatra kallaṃ veyyākaraṇaṃ ‘saḷāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā’ti. Ko nu kho, bhante, vedayatīti? No kallo pañhoti bhagavā avoca, vedayatīti ahaṃ na vadāmi, vedayatīti cāhaṃ vadeyyaṃ, tatrassa kallo pañho ‘ko nu kho, bhante, vedayatī’ti? Evañcāhaṃ na vadāmi. Evaṃ maṃ avadantaṃ yo evaṃ puccheyya ‘kiṃpaccayā nu kho, bhante, vedanā’ti, esa kallo pañho. Tatra kallaṃ veyyākaraṇaṃ ‘phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā’’’ti (saṃ. ni. 2.12) –

Evamādiṃ pāḷisesaṃ saṅgaṇhāti.

Ādinā ca nayenāti ettha **ādi-**saddena pana ‘‘katamā nu kho, bhante, jāti, kassa ca panāyaṃ jātīti. ‘No kallo pañho’ti bhagavā avocā’’ti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Nanu cettha ‘‘katamaṃ nu kho, bhante, jarāmaraṇa’’nti (saṃ. ni. 2.35) idaṃ supucchitanti? Kiñcāpi supucchitaṃ, yathā pana satasahassagghanake suvaṇṇathālake vaḍḍhitassa subhojanassa matthake āmalakamatte gūthapiṇḍe ṭhapite sabbaṃ bhojanaṃ dubbhojanaṃ hoti chaḍḍetabbaṃ, evameva ‘‘kassa ca panidaṃ jarāmaraṇa’’nti iminā sattūpaladdhivādapadena gūthapiṇḍena taṃ bhojanaṃ dubbhojanaṃ viya ayampi sabbo duppañho jātoti.

Soḷasa kaṅkhāti ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ, na nu kho ahosiṃ, kiṃ nu kho ahosiṃ, kathaṃ nu kho ahosiṃ, kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ, bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, na nu kho bhavissāmi, kiṃ nu kho bhavissāmi, kathaṃ nu kho bhavissāmi, kiṃ hutvā kiṃ bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ nu khosmi, kathaṃ nu khosmi, ayaṃ nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃ gāmī bhavissatī’’ti (saṃ. ni. 2.20; ma. ni. 1.18) evamāgatā atītānāgatapaccuppannavisayā soḷasavidhā kaṅkhā.

Tattha (ma. ni. aṭṭha. 1.18; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.20) **ahosiṃ nu kho, na nu kho**ti sassatākārañca adhiccasamuppattiākārañca nissāya atīte attano vijjamānatañca avijjamānatañca kaṅkhati, kiṃ kāraṇanti na vattabbaṃ. Ummattako viya hi bālaputhujjano yathā tathā vā pavattati. Apica ayonisomanasikāroyevettha kāraṇaṃ. Evaṃ ayonisomanasikārassa pana kiṃ kāraṇanti? Sveva puthujjanabhāvo ariyānaṃ adassanādīni vā. Nanu ca puthujjanopi yoniso manasi karotīti. Ko vā evamāha ‘‘na manasi karotī’’ti. Na pana tattha puthujjanabhāvo kāraṇaṃ, saddhammasavanakalyāṇamittādīni tattha kāraṇāni. Na hi macchamaṃsādīni attano pakatiyā sugandhāni, abhisaṅkhārapaccayā pana sugandhānipi honti.

Kiṃ nu kho ahosinti jātiliṅgupapattiyo nissāya ‘‘khattiyo nu kho ahosiṃ, brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ aññataro’’ti kaṅkhati.

Kathaṃ nu khoti saṇṭhānākāraṃ nissāya ‘‘dīgho nu kho ahosiṃ, rassaodātakaṇhappamāṇikaappamāṇikādīnaṃ aññataro’’ti kaṅkhati. Keci pana ‘‘issaranimmānādiṃ nissāya ‘kena nu kho kāraṇena ahosi’nti hetuto kaṅkhatī’’ti vadanti.

Kiṃ hutvā kiṃ ahosinti jātiādīni nissāya ‘‘khattiyo hutvā nu kho brāhmaṇo ahosiṃ…pe… devo hutvā manusso’’ti attano paramparaṃ kaṅkhati. Sabbattheva pana addhānanti kālādhivacanametaṃ, tañca bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Bhavissāmi nu kho, na nu khoti sassatākārañca ucchedākārañca nissāya anāgate attano vijjamānatañca avijjamānatañca kaṅkhati. Sesamettha vuttanayameva.

Ahaṃ nu khosmīti attano atthibhāvaṃ kaṅkhati. Yuttaṃ panetanti? Yuttaṃ ayuttanti kā ettha cintā. Apicettha idaṃ vatthumpi udāharanti, cūḷamātāya kira putto muṇḍo, mahāmātāya putto amuṇḍo. Taṃ suttaṃ muṇḍesuṃ. So uṭṭhāya ‘‘ahaṃ nu kho cūḷamātāya putto’’ti cintesi. Evaṃ ‘‘ahaṃ nu khosmī’’ti kaṅkhā hoti.

No nu khosmīti attano natthibhāvaṃ kaṅkhati. Tatrāpi idaṃ vatthu – eko kira macche gaṇhanto udake ciraṭṭhānena sītibhūtaṃ attano ūruṃ ‘‘maccho’’ti cintetvā pahari. Aparo susānapasse khettaṃ rakkhanto bhīto saṅkuṭito sayi. So paṭibujjhitvā attano jaṇṇukāni ‘‘dve yakkhā’’ti cintetvā pahari, evaṃ ‘‘no nu khosmī’’ti kaṅkhati.

Kiṃ nu khosmīti khattiyova samāno attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī. Esa nayo sesesu. Devo pana samāno devabhāvaṃ ajānanto nāma natthi. Sopi pana ‘‘ahaṃ rūpī nu kho arūpī nu kho’’tiādinā nayena kaṅkhati. Khattiyādayo kasmā na jānantīti ce? Appaccakkhā tesaṃ tattha tattha kule uppatti. Gahaṭṭhāpi ca pātalikādayo pabbajitasaññino. Pabbajitāpi ‘‘kuppaṃ nu kho me kamma’’ntiādinā nayena gahaṭṭhasaññino. Manussāpi ca ekacce rājāno viya attani devasaññino honti.

Kathaṃ nu khosmīti vuttanayameva. Kevalañhettha abbhantare jīvo nāma atthīti gahetvā tassa saṇṭhānākāraṃ nissāya ‘‘dīgho nu khosmi, rassacaturassachaḷaṃsaaṭṭhaṃsasoḷasaṃsādīnaṃ aññatarappakāro’’ti kaṅkhanto ‘‘kathaṃ nu khosmī’’ti kaṅkhatīti veditabbo. Sarīrasaṇṭhānaṃ pana paccuppannaṃ ajānanto nāma natthi.

Kuto āgato, so kuhiṃ gāmī bhavissatīti attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṃ kaṅkhati.

Vapayantīti viapayanti, ikāralopenāyaṃ niddeso. Byapayantīti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘vapayanti apagacchantī’’**ti. Apagamanañca anuppattinirodhavasenāti āha **‘‘nirujjhantī’’**ti.

3. Kadā panassa bodhipakkhiyadhammā catusaccadhammā vā pātubhavanti uppajjanti pakāsantīti? Vipassanāmaggañāṇesu pavattamānesu. Tattha **vipassanāñāṇe** tāva vipassanāñāṇasampayuttā satiādayo vipassanāñāṇañca yathārahaṃ attano attano visayesu tadaṅgappahānavasena subhasaññādike pajahantā kāyānupassanādivasena visuṃ visuṃ uppajjanti. **Maggakkhaṇe** pana te nibbānamālambitvā samucchedavasena paṭipakkhe pajahantā catūsupi ariyasaccesu asammohapaṭivedhasādhanavasena sakideva uppajjanti. Evaṃ tāvettha bodhipakkhiyadhammānaṃ uppajjanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo. Ariyasaccadhammānaṃ pana lokiyānaṃ **vipassanākkhaṇe** vipassanāya ārammaṇakaraṇavasena lokuttarānaṃ tadadhimuttatāvasena **maggakkhaṇe** nirodhasaccassa ārammaṇābhisamayavasena sabbesampi kiccābhisamayavasena pākaṭabhāvato pakāsanaṭṭhena pātubhāvo veditabbo.

Iti bhagavā satipi sabbākārena sabbadhammānaṃ attano ñāṇassa pākaṭabhāve paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhinivesassa katattā nipuṇagambhīrasududdasatāya paccayākārassa taṃ paccavekkhitvā uppannabalavasomanasso paṭipakkhasamucchedavibhāvanena saddhiṃ attano tadabhisamayānubhāvadīpakamevettha udānaṃ udānesi.

‘‘Kāmā te paṭhamā senā’’tiādinā nayena vuttappakāraṃ mārasenanti –

‘‘Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.

‘‘Pañcamī thinamiddhaṃ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
Sattamī vicikicchā te, makkho thambho ca aṭṭhamā.

‘‘Lābho siloko sakkāro, micchāladdho ca yo yaso;
Yo cattānaṃ samukkaṃse, pare ca avajānati.

‘‘Esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī;
Na naṃ asūro jināti, jetvā ca labhate sukha’’nti. (su. ni. 438-441; mahāni. 28) –

Iminā nayena vuttappakāraṃ mārasenaṃ.

Tattha (su. ni. aṭṭha. 2.439-41; mahāni. aṭṭha. 28) yasmā āditova agāriyabhūte satte vatthukāmesu kilesakāmā mohayanti, te abhibhuyya anagāriyabhāvaṃ upagatānaṃ pantesu vā senāsanesu aññataraññataresu vā adhikusalesu dhammesu **arati** uppajjati. Vuttampi cetaṃ ‘‘pabbajitena kho, āvuso, abhirati dukkarā’’ti (saṃ. ni. 4.331). Tato te parapaṭibaddhajīvikattā **khuppipāsā** bādhati, tāya bādhitānaṃ pariyesana **taṇhā** cittaṃ kilamayati, atha nesaṃ kilantacittānaṃ **thinamiddhaṃ** okkamati, tato visesamanadhigacchantānaṃ durabhisambhavesu araññavanapatthesu senāsanesu viharataṃ utrāsasaññitā **bhīru** jāyati, tesaṃ ussaṅkitaparisaṅkitānaṃ dīgharattaṃ vivekarasamanassādayamānānaṃ viharataṃ ‘‘na siyā nu kho esa maggo’’ti paṭipattiyaṃ **vicikicchā** uppajjati, taṃ vinodetvā viharataṃ appamattakena visesādhigamena **mānamakkhathambhā** jāyanti, tepi vinodetvā viharataṃ tato adhikataraṃ visesādhigamaṃ nissāya **lābhasakkārasilokā** uppajjanti, lābhādimucchitā dhammapatirūpakāni pakāsentā **micchāyasaṃ** adhigantvā tattha ṭhitā jātiādīhi **attānaṃ ukkaṃsenti paraṃ vambhenti,** tasmā kāmādīnaṃ paṭhamasenādibhāvo veditabbo.

Evametaṃ dasavidhaṃ senaṃ uddisitvā yasmā sā kaṇhadhammasamannāgatattā kaṇhassa namucino upakārāya saṃvattati, tasmā naṃ ‘‘tava senā’’ti niddisantena ‘‘esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī’’ti vuttaṃ. Tattha **abhippahārinī**ti samaṇabrāhmaṇānaṃ ghātanī nippothanī, antarāyakarīti attho. **Na naṃ asūro jināti, jetvā ca labhate sukha**nti evaṃ tava senaṃ asūro kāye ca jīvite ca sāpekkho puriso na jināti, sūro pana jināti, jetvā ca maggasukhaṃ phalasukhañca adhigacchatīti attho. **Sopi brāhmaṇo**ti sopi khīṇāsavabrāhmaṇo.

Idāni ‘‘tena kho pana samayena bhagavā sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno hoti vimuttisukhapaṭisaṃvedī. Atha kho bhagavā tassa sattāhassa accayena tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomaṃ sādhukaṃ manasākāsi. Rattiyā majjhimaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ paṭilomaṃ sādhukaṃ manasākāsi. Rattiyā pacchimaṃ yāmaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomaṃ sādhukaṃ manasākāsī’’ti evaṃ vuttāya udānapāḷiyā (udā. 1) imissā ca khandhakapāḷiyā avirodhaṃ dassetuṃ **‘‘udāne panā’’**tiādi āraddhaṃ. Ettha **tassa vasenā**ti tassa paccayākārapajānanassa paccayakkhayādhigamassa ca vasena. **Ekekameva koṭṭhāsa**nti anulomapaṭilomesu ekekameva koṭṭhāsaṃ. **Pāṭipadarattiyā evaṃ manasākāsī**ti rattiyā tīsupi yāmesu anulomapaṭilomaṃyeva manasākāsi. Bhagavā kira ṭhapetvā ratanagharasattāhaṃ sesesu chasu sattāhesu antarantarā dhammaṃ paccavekkhitvā yebhuyyena vimuttisukhapaṭisaṃvedī vihāsi, ratanagharasattāhe pana abhidhammapavicayavaseneva vihāsi. Tasmā antarantarā dhammapaccavekkhaṇavasena uppāditamanasikāresu pāṭipadarattiyā uppāditaṃ manasikāraṃ sandhāya imissaṃ khandhakapāḷiyaṃ evaṃ vuttanti adhippāyo.

Bodhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ajapālakathāvaṇṇanā

4. **Tassa sattāhassa accayenā**ti pallaṅkasattāhassa apagamanena. **Tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā**ti tato arahattaphalasamāpattisamādhito yathākālaparicchedaṃ vuṭṭhahitvā. **Aññepi buddhattakarā**ti visākhapuṇṇamito paṭṭhāya rattindivaṃ evaṃ niccasamāhitabhāvahetubhūtānaṃ buddhaguṇānaṃ upari aññepi buddhattasādhakā. ‘‘Ayaṃ buddho’’ti buddhabhāvassa paresaṃ vibhāvanā dhammā kiṃ nu kho santīti yojanā. **Ekaccānaṃ devatāna**nti yā adhigatamaggā sacchikatanirodhā ekapadesena buddhaguṇe jānanti, tā ṭhapetvā tadaññāsaṃ devatānaṃ. **Animisehī**ti dhammapītivipphāravasena pasādavibhāvaniccaladalatāya nimesarahitehi. **Ratanacaṅkame**ti devatāhi māpite ratanamayacaṅkame. ‘‘Ratanabhūtānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ tattha ca anuttarassa dhammaratanassa sammasanena taṃ ṭhānaṃ ratanagharacetiyaṃ nāma jāta’’ntipi vadanti. Teneva **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) ‘‘ratanagharaṃ nāma na ratanamayaṃ gehaṃ, sattannaṃ pana pakaraṇānaṃ sammasitaṭṭhānaṃ ratanagharanti veditabba’’nti vuttaṃ.

Kasmā panāyaṃ ajapālanigrodho nāma jātoti āha **‘‘tassa kirā’’**tiādi. Keci pana ‘‘yasmā tattha vede sajjhāyituṃ asamatthā mahallakabrāhmaṇā pākāraparikkhepayuttāni nivesanāni katvā sabbe vasiṃsu, tasmāssa ‘ajapālanigrodho’ti nāmaṃ jāta’’nti vadanti. Tatrāyaṃ vacanattho – na japantīti ajapā, mantānaṃ anajjhāyakāti attho. Ajapā lanti ādiyanti nivāsaṃ etthāti **ajapālo**ti. Apare pana vadanti ‘‘yasmā majjhanhike samaye anto paviṭṭhe aje attano chāyāya pāleti rakkhati, tasmā ‘ajapālo’tissa nāmaṃ ruḷha’’nti. Sabbathāpi nāmametaṃ tassa rukkhassa.

Vimuttisukhaṃ paṭisaṃvedentoti dhammaṃ vicinantoyeva antarantarā vimuttisukhañca paṭisaṃvedento. ‘‘Dhammaṃ vicinanto vimuttisukhañca paṭisaṃvedento’’ti evaṃ vā ettha pāṭho gahetabbo. Udānaṭṭhakathāyampi (udā. aṭṭha. 4) hi ayameva pāṭho. Dhammaṃ vicinanto cettha evaṃ abhidhamme nayamaggaṃ sammasi paṭhamaṃ dhammasaṅgaṇīpakaraṇaṃ nāma, tato vibhaṅgappakaraṇaṃ, dhātukathāpakaraṇaṃ, puggalapaññattippakaraṇaṃ, kathāvatthuṃ nāma, yamakaṃ nāma, tato mahāpakaraṇaṃ paṭṭhānaṃ nāmāti. Tatthassa saṇhasukhumaṭṭhānamhi citte otiṇṇe pīti uppajji, pītiyā uppannāya lohitaṃ pasīdi, lohite pasanne chavi pasīdi, chaviyā pasannāya puratthimakāyato kūṭāgārādippamāṇā rasmiyo uṭṭhahitvā ākāse pakkhandaṃ chaddantanāgakulaṃ viya pācīnadisāya anantāni cakkavāḷāni pakkhandā. Pacchimakāyato uṭṭhahitvā pacchimadisāya, dakkhiṇaṃsakūṭato uṭṭhahitvā dakkhiṇadisāya, vāmaṃsakūṭato uṭṭhahitvā uttaradisāya anantāni cakkavāḷāni pakkhandā. Pādatalehi pavāḷaṅkuravaṇṇā rasmiyo nikkhamitvā mahāpathaviṃ vinibbijjha udakaṃ dvidhā bhinditvā vātakkhandhaṃ padāletvā ajaṭākāsaṃ pakkhandā. Sīsato saṃparivattiyamānaṃ maṇidāmaṃ viya nīlavaṇṇarasmivaṭṭi uṭṭhahitvā cha devaloke vinivijjhitvā nava brahmaloke atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhandā. Tasmiṃ divase aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā sabbe suvaṇṇavaṇṇāva ahesuṃ. Taṃ divasañca pana bhagavato sarīrā nikkhantā yāvajjadivasāpi kira tā rasmiyo anantalokadhātuyo gacchantiyeva. Na kevalañca imasmiṃyeva sattāhe dhammaṃ vicinantassa sarīrato rasmiyo nikkhamiṃsu, atha kho ratanagharasattāhepi paṭṭhānaṃ sammasantassa evameva sarīrato rasmiyo nikkhantā evāti veditabbaṃ.

Vuttañhetaṃ **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) –

> ‘‘Imesu ca ekavīsatiyā divasesu ekadivasepi satthu sarīrato rasmiyo na nikkhantā, catutthe pana sattāhe pacchimuttarāya disāya ratanaghare nisīdi. Tattha dhammasaṅgaṇiṃ sammasantassapi sarīrato rasmiyo na nikkhantā. Vibhaṅgappakaraṇaṃ, dhātukathaṃ, puggalapaññattiṃ, kathāvatthuppakaraṇaṃ, yamakappakaraṇaṃ sammasantassapi rasmiyo na nikkhantā. Yadā pana mahāpakaraṇaṃ oruyha ‘hetupaccayo ārammaṇapaccayo…pe… avigatapaccayo’ti sammasanaṃ ārabhi, athassa catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ sammasantassa ekantato

> sabbaññutaññāṇaṃ mahāpakaraṇe okāsaṃ labhi. Yathā hi timirapiṅgalamahāmaccho caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamuddeyeva okāsaṃ labhati, evameva sabbaññutaññāṇaṃ ekantato mahāpakaraṇeyeva okāsaṃ labhi.
>
> ‘‘Satthu evaṃ laddhokāsena sabbaññutaññāṇena yathāsukhaṃ saṇhasukhumadhammaṃ sammasantassa sarīrato nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassaravasena chabbaṇṇarasmiyo nikkhamiṃsu. Kesamassūhi ceva akkhīnañca nīlaṭṭhānehi **nīlarasmiyo** nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena gaganatalaṃ añjanacuṇṇasamokiṇṇaṃ viya umāpupphanīluppaladalasañchannaṃ viya vītipatantamaṇitālavaṇṭaṃ viya sampasāritamecakapaṭaṃ viya ca ahosi. Chavito ceva akkhīnañca pītaṭṭhānehi **pītarasmiyo** nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasanisiñcamānā viya suvaṇṇapaṭapasāritā viya kuṅkumacuṇṇakaṇikārapupphasamparikiṇṇā viya ca virociṃsu. Maṃsalohitehi ceva akkhīnañca rattaṭṭhānehi **lohitarasmiyo** nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena disābhāgā cīnapiṭṭhacuṇṇarañjitā viya supakkalākhārasanisiñcamānā viya rattakambalaparikkhittā viya jayasumanapāribaddhakabandhujīvakakusumasamparikiṇṇā viya ca virociṃsu. Aṭṭhīhi ceva dantehi ca akkhīnañca setaṭṭhānehi **odātarasmiyo** nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena disābhāgā rajatakuṭehi āsiñcamānakhīradhārāsamparikiṇṇā viya pasāritarajatapaṭavitānā viya vītipatantarajatatālavaṇṭā viya kundakumudasindhuvārasumanamallikādikusumasañchannā viya ca virociṃsu. **Mañjiṭṭhapabhassarā** pana tamhā tamhā sarīrappadesā nikkhamiṃsu. Iti tā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamitvā ghanamahāpathaviṃ gaṇhiṃsu.
>
> ‘‘Catunahutādhikadviyojanasatasahassabahalā mahāpathavī niddhantasuvaṇṇapiṇḍi viya ahosi. Pathaviṃ bhinditvā heṭṭhā udakaṃ gaṇhiṃsu. Pathavīsandhārakaṃ aṭṭhanahutādhikacatuyojanasatasahassabahalaṃ udakaṃ suvaṇṇakalasehi āsiñcamānavilīnasuvaṇṇaṃ viya ahosi. Udakaṃ vinivijjhitvā vātaṃ aggahesuṃ. Channavutādhikanavayojanasatasahassabahalo vāto samussitasuvaṇṇakkhandho viya ahosi. Vātaṃ vinivijjhitvā heṭṭhā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu. Uparibhāgena uggantvāpi catumahārājike gaṇhiṃsu. Te vinivijjhitvā tāvatiṃse, tato yāme, tato tusite, tato nimmānaratī, tato paranimmitavasavattī, tato nava brahmaloke, tato vehapphale, tato pañca suddhāvāse vinivijjhitvā cattāro āruppe gaṇhiṃsu. Cattāro ca āruppe vinivijjhitvā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu.
>
> ‘‘Tiriyabhāgehi anantā lokadhātuyo pakkhandiṃsu, ettake ṭhāne candamhi candappabhā natthi, sūriye sūriyappabhā natthi, tārakarūpesu tārakarūpappabhā natthi, devatānaṃ uyyānavimānakapparukkhesu sarīre ābharaṇesūti sabbattha pabhā natthi. Tisahassimahāsahassilokadhātuyā ālokapharaṇasamattho mahābrahmāpi sūriyuggamane khajjopanako viya ahosi, candasūriyatārakarūpadevatuyyānavimānakapparukkhānaṃ paricchedamattakameva paññāyittha. Ettakaṃ ṭhānaṃ buddharasmīhiyeva ajjhotthaṭaṃ ahosi. Ayañca neva buddhānaṃ adhiṭṭhāniddhi, na bhāvanāmayiddhi. Saṇhasukhumadhammaṃ pana sammasato lokanāthassa lohitaṃ pasīdi, vatthurūpaṃ pasīdi, chavivaṇṇo pasīdi. Cittasamuṭṭhānā vaṇṇadhātu samantā asītihatthamatte padese niccalā aṭṭhāsī’’ti.

Evaṃ nisinneti tamhā samādhimhā vuṭṭhahitvā nisinne. **Eko brāhmaṇo**ti nāmagottavasena anabhiññāto apākaṭo eko brāhmaṇo. **‘‘Huṃ hu’’nti karonto vicaratī**ti sabbaṃ acokkhajātikaṃ passitvā jigucchanto ‘‘huṃ hu’’nti karonto vicarati. **Etadavocā**ti (udā. aṭṭha. 4) etaṃ idāni vattabbaṃ ‘‘kittāvatā nu kho’’tiādivacanaṃ avoca. Tattha **kittāvatā**ti kittakena pamāṇena. **Nu**-ti saṃsayatthe nipāto, **kho**-ti padapūraṇe. **Bho**-ti brāhmaṇānaṃ jātisamudāgataṃ ālapanaṃ. Tathā hi vuttaṃ ‘‘bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiñcano’’ti (dha. pa. 396; su. ni. 625). **Gotamā**ti bhagavantaṃ gottena ālapati. Kathaṃ panāyaṃ brāhmaṇo sampati samāgato bhagavato gottaṃ jānātīti? Nāyaṃ sampati samāgato, chabbassāni padhānakaraṇakāle upaṭṭhahantehi pañcavaggiyehi saddhiṃ caramāno aparabhāge taṃ vataṃ chaḍḍetvā uruvelāyaṃ senanigame eko adutiyo hutvā piṇḍāya caramānopi tena brāhmaṇena diṭṭhapubbo ceva sallapitapubbo ca, tena so pubbe pañcavaggiyehi gayhamānaṃ bhagavato gottaṃ anussaranto ‘‘bho gotamā’’ti bhagavantaṃ gottena ālapati. Yato paṭṭhāya vā bhagavā mahābhinikkhamanaṃ nikkhanto anomānadītīre pabbaji, tato pabhuti ‘‘samaṇo gotamo’’ti cando viya sūriyo viya pākaṭo paññāto hoti, na ca tassa gottajānane kāraṇaṃ gavesitabbaṃ. **Brāhmaṇakaraṇā**ti brāhmaṇaṃ karontīti brāhmaṇakaraṇā, brāhmaṇabhāvakarāti attho. Ettha ca ‘‘kittāvatā’’ti etena yehi dhammehi brāhmaṇo hoti, tesaṃ dhammānaṃ parimāṇaṃ pucchati. **‘‘Katame’’**ti pana iminā tesaṃ sarūpaṃ pucchati.

Udānaṃ udānesīti ‘‘yo brāhmaṇo’’tiādikaṃ udānaṃ udānesi, na pana tassa brāhmaṇassa dhammaṃ desesi. Kasmā? Dhammadesanāya abhājanabhāvato. Tathā hi tassa brāhmaṇassa imaṃ gāthaṃ sutvā na saccābhisamayo ahosi. Yathā ca imassa, evaṃ upakassa ājīvakassa buddhaguṇappakāsanaṃ sutvā. Dhammacakkappavattanato hi pubbabhāge bhagavatā bhāsitaṃ paresaṃ suṇantānampi tapussabhallikānaṃ saraṇadānaṃ viya vāsanābhāgiyameva jātaṃ, na asekkhabhāgiyaṃ vā nibbedhabhāgiyaṃ vā. Esā hi dhammatāti. **Vedehi vā anta**nti ettha **antaṃ** nāma sabbasaṅkhārapariyosānaṃ nibbānaṃ. **Ime ussadā natthī**ti sabbaso ime pahīnattā na santi.

Ajapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mucalindakathāvaṇṇanā

5. **Mucalindamūle**ti (udā. aṭṭha. 11) ettha **mucalindo** vuccati nīparukkho, yo ‘‘niculo’’tipi vuccati, tassa samīpeti

attho. Keci pana ‘‘mucaloti tassa rukkhassa nāmaṃ, vanajeṭṭhakatāya pana mucalindoti vutta’’nti vadanti. **Udapādī**ti sakalacakkavāḷagabbhaṃ pūrento mahāmegho udapādi. Evarūpo kira megho dvīsuyeva kālesu vassati cakkavattimhi vā uppanne buddhe vā, idha buddhuppādakāle udapādi. **Pokkharaṇiyā nibbatto**ti pokkharaṇiyā heṭṭhā nāgabhavanaṃ atthi, tattha nibbatto. **Sakabhavanā**ti attano nāgabhavanato. **Evaṃ bhogehi parikkhipitvā**ti satta vāre attano sarīrabhogehi bhagavato kāyaṃ parivāretvā. **Uparimuddhani mahantaṃ phaṇaṃ vihaccā**ti bhagavato muddhappadesassa upari attano mahantaṃ phaṇaṃ pasāretvā. ‘‘Phaṇaṃ karitvā’’tipi pāṭho, soyevattho.

Tassa kira nāgarājassa etadahosi ‘‘bhagavā ca mayhaṃ bhavanasamīpe rukkhamūle nisinno, ayañca sattāhavaddalikā vattati, vāsāgāramassa laddhuṃ vaṭṭatī’’ti. So sattaratanamayaṃ pāsādaṃ nimminituṃ sakkontopi ‘‘evaṃ kate kāyasāro gahito na bhavissati, dasabalassa kāyaveyyāvaccaṃ karissāmī’’ti mahantaṃ attabhāvaṃ katvā satthāraṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ dhāresi. ‘‘Tassa parikkhepabbhantaraṃ lohapāsāde bhaṇḍāgāragabbhappamāṇaṃ ahosī’’ti idha vuttaṃ. **Majjhimaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.284) pana –

> ‘‘Parikkhepassa anto okāso heṭṭhā lohapāsādappamāṇo ahosi, ‘icchiticchitena iriyāpathena satthā viharissatī’ti nāgarājassa ajjhāsayo ahosi, tasmā evaṃ mahantaṃ okāsaṃ parikkhipi, majjhe ratanapallaṅko paññatto hoti, upari suvaṇṇatārakavicittaṃ samosaritagandhadāmakusumacelavitānaṃ ahosi, catūsu koṇesu gandhatelena dīpā jalitā, catūsu disāsu vivaritvā candanakaraṇḍakā ṭhapitā’’ti –

Vuttaṃ. **Icchiticchitena iriyāpathena viharissatī**ti ca nāgarājassa ajjhāsayamattametaṃ, bhagavā pana yathānisinnova sattāhaṃ vītināmesi.

Kiñcāpi…pe… cintetuṃ yuttanti ettha keci vadanti ‘‘uṇhaggahaṇaṃ bhogaparikkhepassa vipulabhāvakaraṇe kāraṇakittanaṃ. Khuddake hi tasmiṃ bhagavantaṃ nāgarājassa sarīrasambhūtā usmā bādheyya, vipulabhāvakaraṇena pana tādisaṃ mā uṇhaṃ bādhayitthā’’ti. Saupasaggapadassa attho upasaggena vināpi viññāyatīti āha **‘‘viddhanti ubbiddha’’**nti, sā cassa ubbiddhatā upakkilesavigamena dūrabhāvena upaṭṭhānanti āha **‘‘meghavigamena dūrībhūta’’**nti. Indanīlamaṇi viya dibbati jotatīti **devo,** ākāso. **Viditvā**ti ‘‘idāni vigatavalāhako ākāso, natthi bhagavato sītādiupaddavo’’ti ñatvā. **Viniveṭhetvā**ti apanetvā. **Attano rūpa**nti attano nāgarūpaṃ. **Paṭisaṃharitvā**ti antaradhāpetvā. **Māṇavakavaṇṇa**nti kumārakarūpaṃ.

Etamatthaṃ viditvāti ‘‘vivekasukhapaṭisaṃvedino yattha katthaci sukhameva hotī’’ti etaṃ atthaṃ sabbākārena jānitvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ vivekasukhānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi. **Sutadhammassā**ti vissutadhammassa. Tenāha **‘‘pakāsitadhammassā’’**ti. **Akuppanabhāvo**ti akuppanasabhāvo.

Mucalindakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājāyatanakathāvaṇṇanā

6. **Osadhaharītakaṃ upanesī**ti na kevalaṃ osadhaharītakameva, dantakaṭṭhampi upanesi. **Paccagghe**ti ettha purimaṃ atthavikappaṃ keci na icchanti, teneva **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ ‘‘paccaggheti abhinave. Paccekaṃ mahagghatāya paccaggheti keci, taṃ na sundaraṃ. Na hi buddhā bhagavanto mahagghaṃ paṭiggaṇhanti paribhuñjanti vā’’ti.

Rājāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

7. **Āciṇṇasamāciṇṇo**ti ācarito ceva ācarantehi ca sammadeva ācaritoti attho. Etena ayaṃ parivitakko sabbabuddhānaṃ paṭhamābhisambodhiyaṃ uppajjatevāti ayamettha dhammatāti dasseti. Gambhīropi dhammo paṭipakkhavidhamanena supākaṭo bhaveyya, paṭipakkhavidhamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammasavanādhīnā, taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ. So visesato loke sambhāvanīyassa garukātabbassa abhipatthanāhetukoti paramparāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmuno yācanānimittanti taṃ dassento **‘‘brahmunā yācite desetukāmatāyā’’**tiādimāha.

Adhigatoti paṭividdho, sayambhūñāṇena ‘‘idaṃ dukkha’’ntiādinā yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. **Dhammo**ti catusaccadhammo tabbinimuttassa paṭivijjhitabbadhammassa abhāvato. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭho. Gambhīrattāva **duddaso** dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukhena daṭṭhuṃ. Yo hi alabbhaneyyapatiṭṭho, so ogāhituṃ asakkuṇeyyatāya sarūpato ca visesato ca sukhena passituṃ na sakkā, atha kho kicchena kenaci kadācideva daṭṭhabbo. Duddasattāva **duranubodho** dukkhena avabujjhitabbo, na sakkā sukhena avabujjhituṃ. Yañhi daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anubujjhane kathā eva natthi avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ ṭhāne ‘‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā’’ti (saṃ. ni. 5.1115) **suttapadaṃ** vattabbaṃ.

Santoti anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānañca abhāvato vūpasantasabbapariḷāhatāya santo nibbuto, santārammaṇatāya vā santo. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti santārammaṇaṃ, maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇañcāti santārammaṇaṃ. Padhānabhāvaṃ nītoti **paṇīto**. Atha vā **paṇīto**ti atittikaraṇaṭṭhena atappako sādurasabhojanaṃ viya. Santapaṇītabhāveneva cettha asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Idañhi dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. **Atakkāvacaro**ti uttamañāṇavisayattā takkena avacaritabbo ogāhitabbo na hoti, ñāṇeneva avacaritabbo. Tato eva nipuṇañāṇagocaratāya saṇhasukhumasabhāvattā ca **nipuṇo saṇho. Paṇḍitavedanīyo**ti bālānaṃ avisayattā sammāpaṭipadaṃ paṭipannehi paṇḍitehi eva veditabbo.

Allīyanti abhiramitabbaṭṭhena seviyantīti **ālayā,** pañca kāmaguṇāti āha **''sattā pañcakāmaguṇe allīyanti, tasmā te ālayāti vuccantī''**ti. Tattha **pañcakāmaguṇe allīyantī**ti pañcakāmaguṇe sevantīti attho. **Te**ti pañca kāmaguṇā. **Ramantī**ti ratiṃ vindanti kīḷanti laḷanti. Ālīyanti abhiramaṇavasena sevantīti ālayā, aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritāni, tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā**ti evampettha attho daṭṭhabbo. Ime hi sattā yathā kāmaguṇe, evaṃ rāgampi assādenti abhinandantiyeva. Yatheva hi susajjitapupphaphalabharitarukkhādisampannaṃ uyyānaṃ paviṭṭho rājā tāya tāya sampattiyā ramati, sammudito āmoditapamodito hoti, na ukkaṇṭhati, sāyampi nikkhamituṃ na icchati, evamimehi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṃsāravaṭṭe sammoditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena nesaṃ bhagavā duvidhampi ālayaṃ uyyānabhūmiṃ viya dassento **''ālayarāmā''**tiādimāha. **Ratā**ti niratā. **Suṭṭhu muditā**ti ativiya muditā anukkaṇṭhanato.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhānasaddaṃ sandhāya. Atthato pana **ṭhāna**nti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ,** saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayāti idappaccayā, avijjādayova. Idappaccayā eva **idappaccayatā** yathā devo eva devatā. Idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ paṭicca paccayabhāvo uppādanasamatthatā **idappaccayatā**. Tena samatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Saṅkhārādipaccayānañhi avijjādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ idappaccayatāpaṭiccasamuppādoti. **Sabbasaṅkhārasamatho**tiādi sabbaṃ atthato nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgamma paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayabhāvahetu sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti, tasmā ''sabbasaṅkhārasamatho''ti vuccati. Sabbasaṅkhatavisaṃyutte hi nibbāne saṅkhāravūpasamapariyāyo ñāyāgatoyevāti. Idaṃ panettha nibbacanaṃ – sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho**ti.

Yasmā ca taṃ āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā samucchedavasena pariccattā honti, aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, jarāmaraṇādibhedaṃ sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ nirujjhati, tasmā **''sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho''**ti vuccati, yā panesā taṇhā tena tena bhavena bhavantaraṃ bhavanikantibhāvena vinati saṃsibbati, phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati, tato nikkhantaṃ vānatoti **nibbānaṃ. Kilamatho**ti kāyakilamatho. Vihesāpi kāyavihesāyeva, citte pana ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi bodhimūleyeva samucchinnattā. Ettha ca ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhiāgilāyanatālugalasosādivasena kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca veditabbā, sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānañca appaṭipajjantānañca vasena. Jānantānaṃ pana paṭipajjantānañca desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova, tenāha bhagavā ''na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesetī''ti. Teneva vuttaṃ **''yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā''**ti.

Apissūti sampiṇḍanatthe nipāto. So na kevalaṃ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṃsūti dīpeti. **Bhagavanta**nti paṭisaddayogena sāmiatthe upayogavacananti āha **''bhagavato''**ti. Vuddhippattā acchariyā vā **anacchariyā**. Vuddhiatthopi hi a-kāro hoti yathā ''asekkhā dhammā''ti. Kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni satasahassañca sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni samadhigatadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanattā gāthātthassa anuacchariyatā tassa vuddhippatti ca veditabbā. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesu**nti upaṭṭhahaṃsu, upaṭṭhānañca vitakkayitabbatāti āha **''parivitakkayitabbabhāvaṃ pāpuṇiṃsū''**ti.

Kicchenāti na dukkhappaṭipadāya. Buddhānañhi cattāropi maggā sukhappaṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatappaṭiyattaṃ sīsaṃ kantitvā galalohitaṃ nīharitvā suañjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsappadīpaṃ puttaṃ manāpacāriniṃ bhariyanti evamādīni dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Ha-**iti vā byattanti etasmiṃ atthe nipāto. Ekaṃsattheti keci. **Ha** byattaṃ ekaṃsena vā **alaṃ** nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhigataṃ dhammaṃ desetunti yojanā. **Hala**nti vā alanti iminā samānatthaṃ padaṃ ''halanti vadāmī''tiādīsu viya. ''Pakāsita''ntipi paṭhanti, desitanti attho. Evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa alaṃ desitaṃ pariyattaṃ desitaṃ, ko attho desitenāti vuttaṃ hoti. **Rāgadosaparetehī**ti rāgadosaphuṭṭhehi, phuṭṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehīti attho. Atha vā **rāgadosaparetehī**ti rāgadosānugatehi, rāgena ca dosena ca anubandhehīti attho.

Paṭisotagāminti (dī. ni. aṭṭha. 2.65; ma. ni. aṭṭha. 1.281; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.172) niccagāhādīnaṃ paṭisotaṃ aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti evaṃ gataṃ pavattaṃ catusaccadhammanti attho. **Rāgarattā**ti kāmarāgena bhavarāgena diṭṭhirāgena ca rattā. **Na dakkhantī**ti aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na passissanti, te apassante ko sakkhissati aniccantiādinā sabhāvena yāthāvato dhammaṃ jānāpetunti adhippāyo. Rāgadosaparetatāpi nesaṃ sammuḷhabhāvenevāti āha **''tamokhandhena āvuṭā''**ti, avijjārāsinā ajjhotthaṭāti attho.

Appossukkatāya cittaṃ namatīti kasmā panassa evaṃ cittaṃ nami, nanu esa ‘‘muttohaṃ mocessāmi, tiṇṇohaṃ tāressāmi,

> Kiṃ me aññātavesena, dhammaṃ sacchikatenidha;
> Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tārayissaṃ sadevaka’’nti. (bu. vaṃ. 2.55) –

Patthanaṃ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ pattoti? Saccameva, tadeva paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittaṃ nami. Tassa hi sabbaññutaṃ patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā. Athassa ‘‘ime sattā kañjiyapuṇṇalābu viya takkabharitacāṭi viya vasātelapītapilotikā viya añjanamakkhitahattho viya ca kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamuḷhā, te kiṃ nāma paṭivijjhissantī’’ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenapi evaṃ cittaṃ nami.

‘‘Ayaṃ dhammo pathavīsandhārakaudakakkhandho viya **gambhīro,** pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya **duddaso,** satadhā bhinnassa vālassa koṭi viya **aṇu**. Mayā hi imaṃ dhammaṃ paṭivijjhituṃ vāyamantena adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, arakkhitaṃ sīlaṃ nāma natthi, aparipūritā kāci pāramī nāma natthi, tassa me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassapi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarantassapi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhentassapi na kampittha, pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṃ paṭivijjhantasseva me dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenapi tikkhañāṇena kicchenevāyaṃ dhammo paṭividdho, taṃ lokiyamahājanā kathaṃ paṭivijjhissantī’’ti dhammagambhīratāya paccavekkhaṇānubhāvenapi evaṃ cittaṃ namīti veditabbaṃ.

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittaṃ nami. Jānāti hi bhagavā ‘‘mama appossukkatāya citte namamāne mahābrahmā dhammadesanaṃ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te ‘satthā kira dhammaṃ na desetukāmo ahosi, atha naṃ mahābrahmā yācitvā desāpeti, santo vata bho dhammo paṇīto’ti maññamānā sussūsissantī’’ti. Idampissa kāraṇaṃ paṭicca appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṃ.

8. **Sahampatissā**ti so kira kassapassa bhagavato sāsane sahako nāma thero paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ kappāyukabrahmā hutvā nibbatto, tatra naṃ sahampati brahmāti sañjānanti. Taṃ sandhāyāha **‘‘brahmuno sahampatissā’’**ti. **Nassati vatā**ti so kira imaṃ saddaṃ tathā nicchāreti, yathā dasasahassilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṃsu. **Apparajakkhajātikā**ti paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ evaṃsabhāvāti apparajakkhajātikā. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ te sabhāvā apparajakkhajātikāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Assavanatā**ti ‘‘sayaṃ abhiññā’’tiādīsu viya karaṇatthe paccattavacanaṃ, assavanatāyāti attho. **Bhavissantī**ti purimabuddhesu dasapuññakiriyavasena katādhikārā paripākagatapadumāni viya sūriyarasmisamphassaṃ dhammadesanaṃyeva ākaṅkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmiṃ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

Pāturahosīti pātubhavi. **Samalehi cintito**ti samalehi pūraṇakassapādīhi chahi satthārehi cintito. Te hi puretaraṃ uppajjitvā sakalajambudīpe kaṇṭake pattharamānā viya visaṃ siñcamānā viya ca samalaṃ micchādiṭṭhidhammaṃ desayiṃsu. Te kira buddhakolāhalānussavena sañjātakutūhalā lokaṃ vañcetvā kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṃ paṭijānantā yaṃ kiñci adhammaṃyeva dhammoti dīpesuṃ. **Apāpureta**nti vivara etaṃ. **Amatassa dvāra**nti amatassa nibbānassa dvārabhūtaṃ ariyamaggaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – etaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānanagarassa mahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara ugghāṭehīti. **Suṇantu dhammaṃ vimalenānubuddha**nti ime sattā rāgādimalānaṃ abhāvato vimalena sammāsambuddhena anubuddhaṃ catusaccadhammaṃ suṇantu tāva bhagavāti yācati.

Selapabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato vāti āha **‘‘sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhito’’**ti. Tassattho ‘‘selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathāṭhitova. Na hi tattha ṭhitassa dassanatthaṃ gīvukkhipanapasāraṇādikiccaṃ atthī’’ti. **Tathūpama**nti tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. **Dhammamayaṃ pāsāda**nti lokuttaradhammamāha. So hi sabbaso pasādāvaho sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca, paññāpariyāyo vā idha dhamma-saddo. Paññā hi abbhuggataṭṭhena pāsādoti abhidhamme niddiṭṭhā. Tathā cāha –

> ‘‘Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajaṃ;
> Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī’’ti. (dha. pa. 28);

Ayaṃ panettha saṅkhepattho – yathā selapabbatamuddhani yathāṭhitova cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, tathā tvampi sumedha sundarapañña sabbaññutaññāṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ paññāmayaṃ pāsādamāruyha sayaṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhibhūtaṃ janataṃ avekkhassu upadhāraya upaparikkhāti. Ayaṃ panettha adhippāyo – yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapāḷīsu kuṭikāyo katvā rattiṃ aggiṃ jāleyyuṃ, caturaṅgasamannāgatañca andhakāraṃ assa, atha tassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ, na kedārapāḷiyo, na kuṭiyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyuṃ anujjalabhāvato, kuṭikāsu pana aggijālāmattameva paññāyeyya ujjalabhāvato, evaṃ dhammapāsādaṃ āruyha sattanikāyaṃ olokayato tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti ñāṇagginā anujjalabhāvato anuḷārabhāvato ca, rattiṃ khittā sarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te evassa dūrepi ṭhitā āpāthamāgacchanti paripakkañāṇaggitāya samujjalabhāvato uḷārasantānatāya ca, so aggi viya himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetaṃ –

''Dūre santo pakāsenti, himavantova pabbato;
Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā''ti. (dha. pa. 304);

Uṭṭhehīti bhagavato dhammadesanatthaṃ cārikacaraṇaṃ yācanto bhaṇati. **Uṭṭhehī**ti vā dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito kilāsubhāvato uṭṭhaha. **Vīrā**tiādīsu bhagavā sātisayacatubbidhasammappadhānavīriyavantatāya **vīro,** devaputtamaccukilesābhisaṅkhārānaṃ vijitattā **vijitasaṅgāmo,** jātikantārādito veneyyasatthaṃ vāhanasamatthatāya nibbānasaṅkhātaṃ khemappadesaṃ sampāpanasamatthatāya **satthavāho,** kāmacchandaiṇassa abhāvato **aṇaṇo**ti veditabbo. Yo hi paresaṃ iṇaṃ gahetvā vināseti, so tehi ''iṇaṃ dehī''ti tajjamānopi pharusaṃ vuccamānopi vambhamānopi vadhiyamānopi kiñci paṭippaharituṃ na sakkoti, sabbaṃ titikkhati. Titikkhakāraṇañhissa taṃ iṇaṃ hoti, evameva yo yamhi kāmacchandena rajjati, taṇhāgahaṇena taṃ vatthuṃ gaṇhāti, so tena pharusaṃ vuccamānopi vambhamānopi vadhiyamānopi kiñci paṭippaharituṃ na sakkoti, sabbaṃ titikkhati. Titikkhakāraṇañhissa so kāmacchando hoti gharasāmikehi viheṭhiyamānānaṃ itthīnaṃ viya. Kasmā? Iṇasadisattā kāmacchandassa.

9. **Ajjhesana**nti garuṭṭhānīyaṃ payirupāsitvā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanā eva. **Buddhacakkhunā**ti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesañhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ **buddhacakkhū**ti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa **samantacakkhū**ti. Heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ **dhammacakkhū**ti. **Apparajakkhe**tiādīsu yesaṃ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā**. Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā**. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ teyeva saddhādayo ākārā sundarā, te **svākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Uppalāni ettha santīti uppalinī, gacchopi jalāsayopi, idha pana jalāsayo adhippeto, tasmā **uppaliniya**nti uppalavaneti evamattho gahetabbo. Ito paresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnī**ti yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pussanti vaḍḍhanti, tāni antonimuggaposīni. **Udakaṃ accuggamma tiṭṭhantī**ti udakaṃ atikkamitvā tiṭṭhanti. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni sūriyarasmisamphassaṃ āgamayamānāni, tāni ajja pupphanakāni. Yāni samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakā anuggatāni antonimuggaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānipi sarogauppalādīni nāma atthi, yāni neva pupphissanti macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti, tāni pāḷiṃ nāruḷhāni, āharitvā pana dīpetabbānīti aṭṭhakathāyaṃ pakāsitāni. Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evameva ugghaṭitaññū vipañcitaññū neyyo padaparamoti cattāro puggalā.

Tattha yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ ''cattāro satipaṭṭhānā''tiādinā nayena saṅkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo **ugghaṭitaññū**ti vuccati. Yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipañcitaññū**. Yassa puggalassa uddesato paripucchato yoniso manasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo**. Tattha bhagavā uppalavanādisadisaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokento ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipañcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyye, macchakacchapabhakkhapupphāni viya padaparame ca addasa, passanto ca ''ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā, tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū''ti evaṃ sabbākāratova addasa.

Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmiññeva attabhāve bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti. Padaparamānaṃ anāgatatthāya vāsanā hoti. Atha bhagavā imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ viditvā desetukamyataṃ uppādetvā puna sabbepi tīsu bhavesu satte bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ ''ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā vipākāvaraṇena samannāgatā kilesāvaraṇena samannāgatā assaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te sattā abhabbā. Katame te sattā bhabbā? Ye te sattā na kammāvaraṇena…pe… ime te sattā bhabbā''ti (vibha. 826-827). Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhabbapuggaleyeva ñāṇena pariggahetvā ''ettakā rāgacaritā, ettakā dosa, moha, vitakka, saddhā, buddhicaritā''ti cha koṭṭhāse akāsi, evaṃ katvā dhammaṃ desessāmīti cintesi. Ettha ca apparajakkhādibhabbādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekāti daṭṭhabbaṃ.

Paccabhāsīti patiabhāsi. **Apārutā**ti vivaṭā. **Amatassa dvārā**ti ariyamaggo. So hi amatasaṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ, so mayā vivaritvā ṭhapito mahākaruṇūpanissayena sayambhūñāṇena adhigatattāti dasseti. ''Apārutaṃ tesaṃ amatassa dvāra''nti keci paṭhanti. **Pamuñcantu saddha**nti sabbe attano saddhaṃ muñcantu vissajjentu pavedentu, mayā desite dhamme mayi ca attano saddahanākāraṃ uṭṭhāpentūti attho. Pacchimapadadvaye ayamattho – ahañhi attano paguṇaṃ suppavattitampi imaṃ paṇītaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākilamathasaññī hutvā na bhāsiṃ, na bhāsissāmīti cintesiṃ, idāni pana sabbo jano saddhābhājanaṃ upanetu, pūressāmi nesaṃ saṅkappanti. **Antaradhāyī**ti satthāraṃ gandhamālādīhi pūjetvā antarahito, sakaṭṭhānameva gatoti attho. Satthusantikañhi upagatānaṃ devānaṃ brahmānañca tassa purato antaradhānaṃ nāma sakaṭṭhānagamanameva.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavaggiyakathāvaṇṇanā

10. **Etadahosī**ti etaṃ ahosi, ‘‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya’’nti ayaṃ dhammadesanāpaṭisaṃyutto vitakko udapādīti attho. **Āḷāro**ti tassa nāmaṃ. Dīghapiṅgalo kiresa. So hi tuṅgasarīratāya dīgho, piṅgalacakkhutāya piṅgalo, tenassa ‘‘āḷāro’’ti nāmaṃ ahosi. **Kālāmo**ti gottaṃ. **Paṇḍito**ti (ma. ni. aṭṭha. 1.284) paṇḍiccena samannāgato, samāpattipaṭilābhasaṃsiddhena adhigamabāhusaccasaṅkhātena paṇḍitabhāvena samannāgatoti attho. **Byatto**ti veyyattiyena samannāgato, samāpattipaṭilābhapaccayena pārihārikapaññāsaṅkhātena byattabhāvena samannāgatoti attho. **Medhāvī**ti ṭhānuppattiyā paññāya samannāgato. Atha vā **medhāvī**ti tihetukapaṭisandhipaññāsaṅkhātāya taṃtaṃitikattabbatāpaññāsaṅkhātāya ca medhāya samannāgatoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Apparajakkhajātiko**ti samāpattiyā vikkhambhitattā nikkilesajātiko visuddhasatto. **Ājānissatī**ti sallakkhessati paṭivijjhissati.

Bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādīti bhagavatopi sabbaññutaññāṇaṃ uppajji. Bhagavā kira devatāya kathiteneva niṭṭhaṃ agantvā sayampi sabbaññutaññāṇena olokento ito sattamadivasamatthake kālaṃ katvā ākiñcaññāyatane nibbattoti addasa. Taṃ sandhāyāha ‘‘bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādī’’ti. **Mahājāniyo**ti sattadivasabbhantare pattabbamaggaphalato parihīnattā mahatī jāni parihāni assāti mahājāniyo. Akkhaṇe nibbattatthā idha dhammadesanaṭṭhānaṃ āgamanapādāpi natthi, athāhaṃ tattha gaccheyyaṃ, gantvā desiyamānaṃ dhammampissa sotuṃ sotapasādopi natthi, evaṃ mahājāniyo jātoti dasseti. Kiṃ pana bhagavatā taṃ attano buddhānubhāvena dhammaṃ ñāpetuṃ na sakkāti? Āma na sakkā, na hi paratoghosamantarena sāvakānaṃ dhammābhisamayo sambhavati, aññathā itarapaccayarahitassapi dhammābhisamayena bhavitabbaṃ, na ca taṃ atthi. Vuttañhetaṃ – ‘‘dveme, bhikkhave, paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ajjhattañca yonisomanasikāro’’ti (a. ni. 2.127).

Udakoti tassa nāmaṃ, rāmassa pana puttatāya **rāmaputto. Abhidosakālakato**ti aḍḍharatte kālakato. **Bhagavatopi kho ñāṇaṃ udapādī**ti idhāpi kira bhagavā devatāya kathitavacanena sanniṭṭhānaṃ akatvā sabbaññutaññāṇena olokento ‘‘hiyyo aḍḍharatte kālaṃ katvā udako rāmaputto nevasaññānāsaññāyatane nibbatto’’ti addasa, tasmā evaṃ vuttaṃ. Sesaṃ purimasadisameva.

Bahūpakārāti bahuupakārā. **Padhānapahitattaṃ upaṭṭhahiṃsū**ti padhānatthāya pesitattabhāvaṃ vasanaṭṭhāne pariveṇasammajjanena pattacīvaraṃ gahetvā anubandhanena mukhodakadantakaṭṭhadānādinā ca upaṭṭhahiṃsu. Ke panete pañcavaggiyā nāma? Ye te –

> Rāmo dhajo lakkhaṇo cāpi mantī;
> Koṇḍañño ca bhojo suyāmo sudatto;
> Ete tadā aṭṭha ahesuṃ brāhmaṇā;
> Chaḷaṅgavā mantaṃ viyākariṃsūti. (ma. ni. aṭṭha. 1.284; jā. aṭṭha. 1.nidānakathā; apa. aṭṭha. 1.avidūrenidānakathā);

Bodhisattassa jātakāle supinapaṭiggāhakā ceva lakkhaṇapaṭiggāhakā ca aṭṭha brāhmaṇā. Tesu tayo dvedhā byākariṃsu ‘‘imehi lakkhaṇehi samannāgato agāraṃ ajjhāvasamāno rājā hohiti cakkavattī, pabbajamāno buddho’’ti. Pañca brāhmaṇā ekaṃsabyākaraṇā ahesuṃ ‘‘imehi lakkhaṇehi samannāgato agāre na tiṭṭhati, buddhova hotī’’ti. Tesu purimā tayo yathāmantapadaṃ gatā. Ete hi lakkhaṇamantasaṅkhātavedavacanānurūpaṃ paṭipannā dve gatiyo bhavanti anaññāti vuttaniyāmena nicchinituṃ asakkontā vuttameva paṭipajjiṃsu, na mahāpurisassa buddhabhāvappattiṃ paccāsīsiṃsu. Ime pana koṇḍaññādayo pañca ‘‘ekaṃsato buddho bhavissatī’’ti jātanicchayattā mantapadaṃ atikkantā. Te attanā laddhaṃ tuṭṭhidānaṃ ñātakānaṃ vissajjetvā ‘‘ayaṃ mahāpuriso agāre na ajjhāvasissati, ekantena buddho bhavissatī’’ti nibbematikā bodhisattaṃ uddissa samaṇapabbajjaṃ pabbajitā, tesaṃ puttātipi vadanti, taṃ aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhittaṃ. Ete kira daharakāleva bahū mante jāniṃsu, tasmā ne brāhmaṇā ācariyaṭṭhāne ṭhapayiṃsu. Te ‘‘pacchā amhehi puttadārajaṭaṃ chinditvā na sakkā bhavissati pabbajitu’’nti daharakāleyeva pabbajitvā ramaṇīyāni senāsanāni paribhuñjantā vicariṃsu. Kālena kālaṃ pana ‘‘kiṃ bho mahāpuriso mahābhinikkhamanaṃ nikkhanto’’ti pucchanti. Manussā ‘‘kuhiṃ tumhe mahāpurisaṃ passissatha, tīsu pāsādesu vividhanāṭakamajjhe devo viya sampattiṃ anubhotī’’ti vadanti. Te sutvā ‘‘na tāva mahāpurisassa ñāṇaṃ paripākaṃ gacchatī’’ti appossukkā vihariṃsuyeva.

Kasmā panettha bhagavā ‘‘bahukārā kho me pañcavaggiyā’’ti āha. Kiṃ upakārakānaṃyeva esa dhammaṃ deseti, anupakārakānaṃ na desetīti? No na deseti. Paricayavasena hesa āḷārañceva kālāmaṃ udakañca rāmaputtaṃ olokesi. Etasmiṃ pana buddhakkhette ṭhapetvā aññāsikoṇḍaññaṃ añño paṭhamaṃ dhammaṃ sacchikātuṃ samattho nāma natthi. Kasmā? Tathāvidhaupanissayattā. Pubbe kira puññakaraṇakāle dve bhātaro ahesuṃ. Te ca ekato sassaṃ akaṃsu. Tattha jeṭṭhassa ‘‘ekasmiṃ sasse nava vāre aggasassadānaṃ mayā dātabba’’nti ahosi. So vappakāle bījaggaṃ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena saddhiṃ mantesi ‘‘gabbhakāle gabbhaṃ phāletvā dassāmī’’ti. Kaniṭṭho ‘‘taruṇasassaṃ nāsetukāmosī’’ti āha. Jeṭṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṃ ñatvā khettaṃ vibhajitvā attano koṭṭhāsato gabbhaṃ phāletvā khīraṃ nīharitvā sappiphāṇitena yojetvā adāsi, puthukakāle puthukaṃ kāretvā adāsi, lāyane lāyanaggaṃ, veṇikaraṇe veṇaggaṃ, veṇiyo purisabhāravasena bandhitvā kalāpakaraṇe kalāpaggaṃ, khale kalāpānaṃ ṭhapanadivase khalaggaṃ, madditvā vīhīnaṃ rāsikaraṇadivase khalabhaṇḍaggaṃ, koṭṭhāgāre dhaññassa pakkhipanadivase koṭṭhagganti evaṃ ekasmiṃ sasse nava vāre aggadānaṃ adāsi. Kaniṭṭho pana khalato dhaññaṃ uddharitvā gahaṇadivase adāsi. Tesu jeṭṭho aññāsikoṇḍaññatthero jāto, kaniṭṭho subhaddaparibbājako. Iti ekasmiṃ sasse navannaṃ aggadānānaṃ dinnattā ṭhapetvā theraṃ añño paṭhamaṃ dhammaṃ sacchikātuṃ samattho nāma natthi. ‘‘Navannaṃ aggadānānaṃ dinnattā’’ti idañca tassa rattaññūnaṃ aggabhāvatthāya katābhinīhārānurūpaṃ pavattitasāvakapāramiyā ciṇṇante pavattitattā vuttaṃ. Tiṇṇampi hi bodhisattānaṃ taṃtaṃpāramiyā sikhāppattakāle pavattitaṃ puññaṃ apuññaṃ vā garutaravipākameva hoti, dhammassa ca sabbapaṭhamaṃ sacchikiriyāya vinā kathaṃ rattaññūnaṃ aggabhāvasiddhīti? ‘‘Bahukārā kho me pañcavaggiyā’’ti idaṃ pana upakārānussaraṇamattakeneva vuttaṃ.

Isipatane migadāyeti tasmiṃ kira padese anuppanne buddhe paccekasambuddhā gandhamādanapabbate sattāhaṃ nirodhasamāpattiyā vītināmetvā nirodhā vuṭṭhāya nāgalatādantakaṭṭhaṃ khāditvā anotattadahe mukhaṃ dhovitvā pattacīvaramādāya ākāsena āgantvā nipatanti. Tattha cīvaraṃ pārupitvā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakiccā gamanakālepi tatoyeva uppatitvā gacchanti. Iti isayo ettha nipatanti uppatanti cāti taṃ ṭhānaṃ ‘‘isipatana’’nti saṅkhaṃ gataṃ, migānaṃ pana abhayatthāya dinnattā ‘‘migadāyo’’ti vuccati. Tena vuttaṃ ‘‘isipatane migadāye’’ti. Aññe buddhā paṭhamaṃ dhammadesanatthāya gacchantā ākāsena gantvā tattheva otaranti, amhākaṃ pana bhagavā upakassa ājīvakassa upanissayaṃ disvā ‘‘upako imaṃ addhānaṃ paṭipanno, so maṃ disvā sallapitvā gamissati, atha puna nibbinno āgamma arahattaṃ sacchikarissatī’’ti ñatvā aṭṭhārasayojanaṃ maggaṃ padasāva agamāsi. Tena vuttaṃ ‘‘yena bārāṇasī, tena cārikaṃ pakkāmī’’ti.

11. **Antarā ca gayaṃ antarā ca bodhi**nti gayāya ca bodhissa ca vivare tigāvutantare ṭhāne. Bodhimaṇḍato hi gayā tīṇi gāvutāni, bārāṇasī aṭṭhārasa yojanāni. Upako bodhimaṇḍassa ca gayāya ca antare bhagavantaṃ addasa. Antarā-saddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā ‘‘antarā gāmañca nadiñca yātī’’ti evaṃ ekameva antarā-saddaṃ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti, ayojiyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Idha pana yojetvā eva vutto. **Addhānamagga**nti addhānasaṅkhātaṃ maggaṃ, dīghamagganti attho. Addhānagamanasamayassa vibhaṅge ‘‘addhayojanaṃ gacchissāmīti bhuñjitabba’’ntiādivacanato (pāci. 218) addhayojanampi addhānamaggo hoti. Bodhimaṇḍato pana gayā tigāvutaṃ. **Vippasannānī**ti suṭṭhu pasannāni. **Indriyānī**ti manacchaṭṭhāni indriyāni. **Parisuddho**ti niddoso. **Pariyodāto**ti tasseva vevacanaṃ. Nirupakkilesatāyeva hi esa ‘‘pariyodāto’’ti vutto, na setabhāvena. Etassa pariyodātataṃ disvāva indriyānaṃ vippasannataṃ aññāsi, nayaggāhīpaññā kiresā tassa ājīvakassa.

Sabbābhibhūti sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ abhibhavitvā ṭhito. **Sabbavidū**ti sabbaṃ catubhūmakadhammaṃ avediṃ aññāsiṃ sabbaso ñeyyāvaraṇassa pahīnattā. **Sabbesu dhammesu anūpalitto**ti sabbesu tebhūmakadhammesu rajjanadussanamuyhanādinā kilesalepena alitto. **Sabbañjaho**ti sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ jahitvā ṭhito. Appahātabbampi hi kusalābyākataṃ tappaṭibaddhakilesappahānena pahīnattā na hotīti jahitameva hoti. **Taṇhakkhaye vimutto**ti taṇhakkhaye nibbāne ārammaṇakaraṇavasena vimutto. **Sayaṃ abhiññāyā**ti sabbaṃ catubhūmakadhammaṃ attanāva jānitvā. **Kamuddiseyya**nti kaṃ aññaṃ ‘‘ayaṃ me ācariyo’’ti uddiseyyaṃ.

Na me ācariyo atthīti lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthi. Kiñcāpi hi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi, lokuttaradhamme panassa lesopi natthi. **Natthi me paṭipuggalo**ti mayhaṃ sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo nāma natthi. **Sammāsambuddho**ti hetunā nayena cattāri saccāni sayaṃ buddho. **Sītibhūto**ti sabbakilesagginibbāpanena sītibhūto, kilesānaṃ yeva nibbutattā **nibbuto**.

Kāsinaṃ puranti kāsiraṭṭhe nagaraṃ. **Āhañcha**nti āhanissāmi. **Amatadundubhi**nti veneyyānaṃ amatādhigamāya ugghosanādiṃ katvā satthu dhammadesanā ‘‘amatadundubhī’’ti vuttā, dhammacakkapaṭilābhāya taṃ amatabheriṃ paharissāmīti gacchāmīti vuttaṃ hoti.

Arahasi anantajinoti anantajinopi bhavituṃ yuttoti attho. Anantañāṇo jitakilesoti **anantajino. Hupeyyapāvuso**ti āvuso evampi nāma bhaveyya, evaṃvidhe nāma rūparatane īdisena ñāṇena bhavitabbanti adhippāyo. Ayañhissa pabbajjāya paccayo jāto. Katādhikāro hesa. Tathā hi bhagavā tena samāgamanatthaṃ padasāva taṃ maggaṃ paṭipajji. **Pakkāmī**ti vaṅkahārajanapadaṃ nāma agamāsi.

Tatthekaṃ migaluddakagāmakaṃ nissāya vāsaṃ kappesi, jeṭṭhakaluddako taṃ upaṭṭhāsi. Tasmiñca janapade caṇḍā makkhikā honti. Atha naṃ ekāya cāṭiyā vasāpesuṃ. Migaluddako dūraṃ migavaṃ gacchanto ‘‘amhākaṃ arahante mā pamajjī’’ti cāpaṃ nāma dhītaraṃ āṇāpetvā agamāsi saddhiṃ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā dassanīyā hoti koṭṭhāsasampannā. Dutiyadivase upako gharaṃ āgato taṃ dārikaṃ sabbaṃ upacāraṃ katvā parivisituṃ upagataṃ disvā rāgena abhibhūto bhuñjitumpi asakkonto bhājanena bhattaṃ ādāya vasanaṭṭhānaṃ gantvā bhattaṃ ekamantaṃ nikkhipitvā ‘‘sace cāpaṃ labhāmi, jīvāmi. No ce, marāmī’’ti nirāhāro sayi. Sattame divase māgaviko āgantvā dhītaraṃ upakassa pavattiṃ pucchi. Sā ‘‘ekadivasameva āgantvā puna nāgatapubbo’’ti āha.

Māgaviko āgataveseneva naṃ upasaṅkamitvā pucchissāmīti taṅkhaṇaṃyeva gantvā ‘‘kiṃ, bhante, aphāsuka’’nti pāde parāmasanto pucchi. Upako nitthunanto parivattatiyeva. So ‘‘vada bhante, yaṃ mayā sakkā kātuṃ, sabbaṃ karissāmī’’ti āha. Upako ‘‘sace cāpaṃ labhāmi, jīvāmi, no ce, mayhameva maraṇaṃ seyyo’’ti āha. Jānāsi kira, bhante, kiñci sippanti? Na jānāmīti. Na, bhante, kiñci sippaṃ ajānantena sakkā gharāvāsaṃ adhiṭṭhātunti. So āha ‘‘nāhaṃ kiñci sippaṃ jānāmi, apica tumhākaṃ maṃsahārako bhavissāmi, maṃsañca vikkiṇissāmī’’ti. Māgaviko ‘‘amhākampi etadeva ruccatī’’ti uttarasāṭakaṃ datvā gharaṃ ānetvā dhītaraṃ adāsi. Tesaṃ saṃvāsamanvāya putto vijāyi, ‘‘subhaddo’’tissa nāmaṃ akaṃsu. Cāpā tassa rodanakāle ‘‘maṃsahārakassa putta migaluddakassa putta mā rodi mā rodī’’tiādīni vadamānā puttatosanagītena upakaṃ uppaṇḍesi. ‘‘Bhadde tvaṃ maṃ anāthoti maññasi, atthi me anantajino nāma sahāyo, tassāhaṃ santikaṃ gamissāmī’’ti āha. Cāpā ‘‘evamayaṃ aṭṭīyatī’’ti ñatvā punappunaṃ kathesi. So ekadivasaṃ anārocetvāva majjhimadesābhimukho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena sāvatthiyaṃ viharati jetavane, atha kho bhagavā paṭikacceva bhikkhū āṇāpesi ‘‘yo, bhikkhave, anantajinoti pucchamāno āgacchati, tassa maṃ dasseyyāthā’’ti. Upakopi kho ‘‘kuhiṃ anantajino vasatī’’ti pucchanto anupubbena sāvatthiṃ āgantvā vihāramajjhe ṭhatvā ‘‘kuhiṃ anantajino’’ti pucchi. Taṃ bhikkhū bhagavato santikaṃ nayiṃsu. So ca bhagavantaṃ disvā ‘‘sañjānātha maṃ bhagavā’’ti āha. Āma upaka sañjānāmi, kuhiṃ pana tvaṃ vasitthāti. Vaṅkahārajanapade, bhanteti. Upaka mahallakosi jāto, pabbajituṃ sakkhissasīti. Pabbajissāmi, bhanteti. Bhagavā pabbājetvā tassa kammaṭṭhānaṃ adāsi. So kammaṭṭhāne kammaṃ karonto anāgāmiphale patiṭṭhāya kālaṃ katvā avihesu nibbatto, nibbattikkhaṇeyeva ca arahattaṃ pāpuṇi. Avihe nibbattamattā hi satta janā arahattaṃ pāpuṇiṃsu, tesaṃ so aññataro. Vuttañhetaṃ –

‘‘Avihaṃ upapannāse, vimuttā satta bhikkhavo;
Rāgadosaparikkhīṇā, tiṇṇā loke visattikaṃ.

‘‘Upako palagaṇḍo ca, pukkusāti ca te tayo;
Bhaddiyo khaṇḍadevo ca, bāhuraggi ca saṅgiyo;
Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upaccagu’’nti. (saṃ. ni. 1.50, 105);

12. **Saṇṭhapesu**nti ‘‘neva abhivādetabbo’’tiādinā katikaṃ akaṃsu. **Bāhulliko**ti cīvarabāhullādīnaṃ atthāya paṭipanno. **Padhānavibbhanto**ti padhānato pubbe anuṭṭhitadukkaracaraṇato vibbhanto bhaṭṭho parihīno. **Āvatto bāhullāyā**ti cīvarādibahubhāvatthāya āvatto. **Apica kho āsanaṃ ṭhapetabba**nti apica kho panassa uccakule nibbattassa āsanamattaṃ ṭhapetabbanti vadiṃsu. **Asaṇṭhahantā**ti buddhānubhāvena buddhatejena abhibhūtā attano katikāya ṭhātuṃ asakkontā. **Nāmena ca āvusovādena ca samudācarantī**ti ‘‘gotamā’’ti ca ‘‘āvuso’’ti ca vadanti, ‘‘āvuso gotama, mayaṃ uruvelāyaṃ padhānakāle tuyhaṃ pattacīvaraṃ gahetvā vicarimha, mukhodakaṃ dantakaṭṭhaṃ adamha, vutthapariveṇaṃ sammajjimha, pacchā te ko vattapaṭipattiṃ akāsi, kacci amhesu pakkantesu na cintayitthā’’ti evarūpaṃ kathaṃ kathentīti attho.

Na cirassevāti acireneva. **Kulaputtā**ti duvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā ca, ete pana ubhayathāpi kulaputtāyeva. **Agārasmā**ti gharā. Agārāya hitaṃ agāriyaṃ, kasigorakkhādi kuṭumbaposanakammaṃ vuccati. Natthi ettha agāriyanti **anagāriyaṃ**. Pabbajjāyetaṃ adhivacanaṃ. **Pabbajantī**ti upagacchanti upasaṅkamanti. **Tadanuttara**nti taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosāna**nti maggabrahmacariyassa pariyosānaṃ, arahattaphalanti vuttaṃ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhamme**ti tasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti attanoyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayaṃ katvāti attho. **Upasampajja viharissathā**ti pāpuṇitvā sampādetvā viharissatha.

Iriyāyāti dukkarairiyāya. **Paṭipadāyā**ti dukkarapaṭipattiyā. **Dukkarakārikāyā**ti pasatapasatamuggayūsādiāharaṇādinā dukkarakaraṇena. **Uttari manussadhammā**ti manussadhammato upari. Alaṃ ariyaṃ kātunti alamariyo, ariyabhāvāya samatthoti vuttaṃ hoti, ñāṇadassanameva ñāṇadassanaviseso, alamariyo ca so ñāṇadassanaviseso cāti **alamariyañāṇadassanaviseso. Ñāṇadassana**nti ca dibbacakkhupi vipassanāpi maggopi phalampi paccavekkhaṇañāṇampi sabbaññutaññāṇampi vuccati. ‘‘Appamatto samāno ñāṇadassanaṃ ārādhetī’’ti (ma. ni. 1.311) hi ettha dibbacakkhu ñāṇadassanaṃ nāma. ‘‘Ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī’’ti (dī. ni. 1.235) ettha vipassanāñāṇaṃ. ‘‘Abhabbā te ñāṇadassanāya anuttarāya sambodhāyā’’ti (a. ni. 4.196) ettha maggo. ‘‘Ayamañño uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanaviseso adhigato phāsuvihāro’’ti (ma. ni. 1.328) ettha phalaṃ. ‘‘Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi ‘akuppā me cetovimutti, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo’’’ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16) ettha paccavekkhaṇañāṇaṃ. ‘‘Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādi ‘sattāhakālakato āḷāro kālāmo’’’ti (ma. ni. 1.284; 2.340; mahāva. 10) ettha sabbaññutaññāṇaṃ. Idha pana sabbaññutaññāṇapadaṭṭhāno ariyamaggo sabbaññutaññāṇameva vā adhippetaṃ.

Abhijānātha me noti abhijānātha nu me. **Evarūpaṃ pabhāvitameta**nti ettha evarūpaṃ vākyabhedanti attho, api nu ahaṃ uruvelāyaṃ padhāne tumhākaṃ saṅgaṇhanatthaṃ anukkaṇṭhanatthaṃ rattiṃ vā divā vā āgantvā ‘‘āvuso, mayaṃ yattha katthaci gamissāmāti mā vitakkayittha, mayhaṃ obhāso vā kammaṭṭhānanimittaṃ vā paññāyatī’’ti evarūpaṃ kañci vacanabhedaṃ akāsinti adhippāyo. Te ekapadeneva satiṃ labhitvā uppannagāravā ‘‘addhā esa buddho jāto’’ti saddahitvā ‘‘no hetaṃ bhante’’ti āhaṃsu. **Asakkhi kho bhagavā pañcavaggiye bhikkhū saññāpetu**nti bhagavā pañcavaggiye bhikkhū ‘‘buddho aha’’nti jānāpetuṃ asakkhi. **Aññā cittaṃ upaṭṭhāpesu**nti aññāya arahattappattiyā cittaṃ upaṭṭhapesuṃ abhinīhariṃsu.

Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

13. **Dveme, bhikkhave, antā**ti dve ime, bhikkhave, koṭṭhāsā, dve bhāgāti attho. Bhāgavacano hettha anta-saddo ‘‘pubbante ñāṇaṃ aparante ñāṇa’’ntiādīsu (dha. sa. 1063) viya. Imassa pana padassa uccāraṇasamakālaṃ pavattanigghoso buddhānubhāvena heṭṭhā avīciṃ upari bhavaggaṃ patvā dasasahassilokadhātuṃ pharitvā aṭṭhāsi. Tasmiṃyeva samaye paripakkakusalamūlā saccābhisambodhāya katādhikārā aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno samāgacchiṃsu. Pacchimadisāya sūriyo atthameti, pācīnadisāya āsāḷhanakkhattena yutto puṇṇacando uggacchati. Tasmiṃ samaye bhagavā dhammacakkappavattanasuttaṃ ārabhanto ‘‘dveme, bhikkhave, antā’’tiādimāha.

Tattha **pabbajitenā**ti gihibandhanaṃ chetvā pabbajjupagatena. **Na sevitabbā**ti na vaḷañjetabbā nānuyuñjitabbā. **Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogo**ti yo ca ayaṃ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa anuyogo, kilesakāmasaṃyuttassa sukhassa anugatoti attho. **Hīno**ti lāmako. **Gammo**ti gāmavāsīnaṃ santako tehi sevitabbatāya. **Pothujjaniko**ti puthujjanena andhabālajanena āciṇṇo. **Anariyo**ti na ariyo na visuddho na uttamo, na vā ariyānaṃ santako. **Anatthasaṃhito**ti na atthasaṃhito, hitasukhāvahakāraṇaṃ anissitoti attho. **Attakilamathānuyogo**ti attano kilamathassa anuyogo, dukkhakaraṇaṃ dukkhuppādananti attho. **Dukkho**ti kaṇṭakāpassayaseyyādīhi attabādhanehi dukkhāvaho. **Majjhimā paṭipadā**ti ariyamaggaṃ sandhāya vuttaṃ. Maggo hi kāmasukhallikānuyogo eko anto, attakilamathānuyogo eko anto, ete dve ante na upeti na upagacchati, vimutto etehi antehi, tasmā ‘‘majjhimā paṭipadā’’ti vuccati. Etesaṃ majjhe bhavattā **majjhimā,** vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi paṭipajjitabbato ca **paṭipadā**ti, tathā lobho eko anto, doso eko anto. Sassataṃ ekaṃ antaṃ, ucchedo eko antoti purimanayeneva vitthāretabbaṃ.

Cakkhukaraṇītiādīhi tameva paṭipadaṃ thometi. Paññācakkhuṃ karotīti cakkhukaraṇī. Sā hi catunnaṃ saccānaṃ dassanāya saṃvattati pariññābhisamayādibhedassa dassanassa pavattanaṭṭhenāti ‘‘cakkhukaraṇī’’ti vuccati. Tayidaṃ satipi paṭipadāya anaññatte avayavavasena sijjhamāno attho samudāyena kato nāma hotīti upacāravasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Dutiyapadaṃ tasseva vevacanaṃ. **Upasamāyā**ti kilesupasamatthāya. **Abhiññāyā**ti catunnaṃ saccānaṃ abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti tesaṃyeva sambujjhanatthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānasacchikiriyāya. Atha vā **nibbānāyā**ti anupādisesanibbānāya. ‘‘Upasamāyā’’ti hi iminā saupādisesanibbānaṃ gahitaṃ.

Idāni taṃ majjhimappaṭipadaṃ sarūpato dassetukāmo ‘‘katamā ca sā’’ti pucchitvā ‘‘ayamevā’’tiādinā nayena vissajjesi. Tattha **ayamevā**ti avadhāraṇavacanaṃ aññassa nibbānagāmimaggassa atthibhāvapaṭisedhanatthaṃ. Sattāpaṭikkhepo hi idha paṭisedhanaṃ alabbhamānattā aññassa maggassa. **Ariyo**ti kilesānaṃ ārakattā ariyo niruttinayena. Aripahānāya saṃvattatītipi **ariyo** arayo pāpadhammā yanti apagacchanti etenāti katvā. Ariyena bhagavatā desitattā ariyassa ayantipi **ariyo,** ariyabhāvappaṭilābhāya saṃvattatītipi **ariyo**. Ettha pana ariyakaro ariyotipi uttarapadalopena ariya-saddasiddhi veditabbā. Aṭṭhahi aṅgehi upetattā **aṭṭhaṅgiko**. Maggaṅgasamudāye hi maggavohāro, samudāyo ca samudāyīhi samannāgato nāma hoti. Ayaṃ panettha vacanattho – attano avayavabhūtāni aṭṭhaṅgāni etassa santīti aṭṭhaṅgikoti. Paramatthato pana aṅgāniyeva maggo pañcaṅgikatūriyādīni viya, na ca aṅgavinimutto chaḷaṅgo vedo viya. Kilese mārento gacchatīti **maggo** niruttinayena, nibbānaṃ maggati gavesatīti vā **maggo**. Ariyamaggo hi nibbānaṃ ārammaṇaṃ karonto gavesanto viya hoti. Nibbānatthikehi maggīyatīti vā **maggo** vivaṭṭūpanissayapuññakaraṇato paṭṭhāya tadatthapaṭipattito. Gammati vā tehi paṭipajjīyatīti **maggo**. Ettha pana ādiantavipariyāyena saddasiddhi veditabbā.

Seyyathidanti nipāto, tassa katamo so iti ceti attho, katamāni vā tāni aṭṭhaṅgānīti. Sabbaliṅgavibhattivacanasādhāraṇo hi ayaṃ nipāto. Ekamekampi aṅgaṃ maggoyeva. Yathāha ‘‘sammādiṭṭhi maggo ceva hetu cā’’ti (dha. sa. 1039). Porāṇāpi bhaṇanti ‘‘dassanamaggo sammādiṭṭhi, abhiniropanamaggo sammāsaṅkappo…pe… avikkhepamaggo sammāsamādhī’’ti. Nanu ca aṅgāni samuditāni maggo antamaso sattaṅgavikalassa ariyamaggassa abhāvatoti? Saccametaṃ saccasampaṭivedhe, maggappaccayatāya pana yathāsakaṃ kiccakaraṇena paccekampi tāni maggoyeva, aññathā samuditānampi tesaṃ maggakiccaṃ na sambhaveyyāti. Sammādiṭṭhiādīsu sammā passatīti **sammādiṭṭhi,** sammā saṅkappeti sampayuttadhamme nibbānasaṅkhāte ārammaṇe abhiniropetīti **sammāsaṅkappo,** sammā vadati etāyāti **sammāvācā,** sammā karoti etenāti sammākammaṃ, tadeva **sammākammanto,** sammā ājīvati etenāti **sammāājīvo,** sammā vāyamati ussahatīti **sammāvāyāmo,** sammā sarati anussaratīti **sammāsati,** sammā samādhiyati cittaṃ etenāti **sammāsamādhī**ti evaṃ nibbacanaṃ veditabbaṃ. Idāni **ayaṃ kho sā bhikkhave**ti tameva paṭipadaṃ nigamento āha. Tassattho – yvāyaṃ cattāropi lokuttaramagge ekato katvā kathito aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ kho sā bhikkhave…pe… nibbānāya saṃvattatīti.

14. Evaṃ majjhimapaṭipadaṃ sarūpato dassetvā idāni cattāri ariyasaccāni dassetuṃ **‘‘idaṃ kho pana, bhikkhave’’**tiādimāha. Tattha (visuddhi. 2.530) **dukkha**nti ettha **du**-iti ayaṃ saddo kucchite dissati. Kucchitañhi puttaṃ ‘‘duputto’’ti vadanti, **khaṃ**-saddo pana tucche. Tucchañhi ākāsaṃ ‘‘kha’’nti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ anekaupaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃ bālajanaparikappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato, tasmā kucchitattā tucchattā ca ‘‘dukkha’’nti vuccati. Yasmā panetaṃ buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā **‘‘ariyasacca’’**nti vuccati. Ariyapaṭivijjhitabbañhi saccaṃ purimapade uttarapadalopena **‘‘ariyasacca’’**nti vuttaṃ. Ariyassa tathāgatassa saccantipi ariyasaccaṃ. Tathāgatena hi sayaṃ adhigatattā paveditattā tato eva ca aññehi adhigamanīyattā taṃ tassa hotīti. Atha vā etassa abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhito ariyasādhakaṃ saccantipi **ariyasaccaṃ** pubbe viya uttarapadalopena. Avitathabhāvena vā araṇīyattā adhigantabbattā ariyaṃ saccantipi **ariyasaccaṃ**. Saccatthaṃ pana catunnampi saccānaṃ parato ekajjhaṃ dassayissāma.

Idāni taṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ sarūpato dassetuṃ **‘‘jātipi dukkhā’’**tiādimāha. Tatrāyaṃ **jāti**-saddo anekattho. Tathā hesa ‘‘ekampi jātiṃ dvepi jātiyo’’ti (dī. ni. 1.31; ma. ni. 1.148) ettha bhave āgato. ‘‘Atthi, visākhe, nigaṇṭhā nāma samaṇajātī’’ti (a. ni. 3.71) ettha nikāye. ‘‘Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā’’ti (dhātu. 71) ettha saṅkhatalakkhaṇe. ‘‘Yaṃ mātukucchismiṃ paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jātī’’ti (mahāva. 124) ettha paṭisandhiyaṃ. ‘‘Sampatijāto, ānanda, bodhisatto’’ti (dī. ni. 2.31; ma. ni. 3.207) ettha pasūtiyaṃ. ‘‘Akkhitto anupakuṭṭho jātivādenā’’ti (dī. ni. 1.303) ettha kule. Svāyamidha gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya yāva mātukucchimhā nikkhamanaṃ, tāva pavattesu khandhesu, itaresaṃ paṭisandhikkhaṇesvevāti daṭṭhabbo. Ayampi ca pariyāyakathāva, nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye khandhā pātubhavanti, tesaṃ paṭhamapātubhāvo jāti nāma.

Kasmā panesā dukkhāti ce? Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ – dukkhadukkhaṃ vipariṇāmadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ paṭicchannadukkhaṃ appaṭicchannadukkhaṃ pariyāyadukkhaṃ nippariyāyadukkhanti. Tattha kāyikacetasikā dukkhā vedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā **dukkhadukkha**nti vuccati. Sukhā vedanā vipariṇāmadukkhuppattihetuto **vipariṇāmadukkhaṃ**. Upekkhā vedanā ceva sesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīḷitattā **saṅkhāradukkhaṃ**. Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosajapariḷāhādikāyikacetasikā ābādhā pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkhaṃ**. Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvāva jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato **appaṭicchannadukkhaṃ**. Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesadukkhaṃ saccavibhaṅge āgataṃ jātiādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkhaṃ**. Dukkhadukkhaṃ pana **nippariyāyadukkha**nti vuccati. Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ **bālapaṇḍitasuttā**dīsu (ma. ni. 3.246 ādayo) bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatiyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā. Tenāhu porāṇā –

‘‘Jāyetha no ce narakesu satto;
Tatthaggidāhādikamappasayhaṃ;
Labhetha dukkhaṃ na kuhiṃ patiṭṭhaṃ;
Iccāha dukkhāti munīdha jātiṃ.

‘‘Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhighātādibhavaṃ anekaṃ;
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ;
Vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā.

‘‘Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsā-
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ;
Yasmā ajātassa na tattha atthi;
Tasmāpi dukkhaṃ muni jātimāha.

‘‘Tibbandhakāre ca asayha sīte;
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ;
Na taṃ bhave tattha na cassa jāti;
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

‘‘Yañcāpi gūthanarake viya mātu gabbhe;
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamañca;
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi;
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi dukkhā.

‘‘Kiṃ bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci;
Atthīdha kiñcidapi dukkhamidaṃ kadāci;
Nevatthi jātivirahena yato mahesi;
Dukkhāti sabbapaṭhamaṃ imamāha jāti’’nti. (visuddhi. 2.541; vibha. aṭṭha. 191; mahāni. aṭṭha. 5; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.32-33);

Jarāpi dukkhāti ettha pana duvidhā jarā saṅkhatalakkhaṇañca khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakkhandhapurāṇabhāvo ca, sā idha adhippetā. Sā panesā jarā saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavatthuto ca dukkhā. Yañhi aṅgapaccaṅgasithilabhāvaindriyavikāravirūpatāyobbanavināsavīriyāvisādasatimativippavāsaparaparibhavādianekapacca kāyikacetasikaṃ dukkhamuppajjati, jarā tassa vatthu. Tenāhu porāṇā –

‘‘Aṅgānaṃ sithilībhāvā, indriyānaṃ vikārato;
Yobbanassa vināsena, balassa upaghātato.

‘‘Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano;
Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

‘‘Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā;
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukhā’’ti. (visuddhi. 2.542; vibha. aṭṭha. 192; mahāni. aṭṭha. 5; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.32-33);

Byādhipi dukkhoti idaṃ padaṃ vibhaṅge dukkhasaccaniddesapāḷiyaṃ na āgataṃ, teneva **visuddhimaggepi** dukkhasaccaniddese taṃ na uddhaṭaṃ, **dhammacakkapavattana**suttantapāḷiyaṃyeva pana upalabbhati, tasmā tatthevimassa vacane aññattha ca avacane kāraṇaṃ vīmaṃsitabbaṃ.

Maraṇampi dukkhanti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ saṅkhatalakkhaṇañca. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘jarāmaraṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahita’’nti (dhātu. 71). Ekabhavapariyāpannajīvitindriyappabandhavicchedo ca. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘niccaṃ maraṇato bhaya’’nti (su. ni. 581; jā. 1.11.88), taṃ idha adhippetaṃ. Jātipaccayamaraṇaṃ upakkamamaraṇaṃ sarasamaraṇaṃ āyukkhayamaraṇaṃ puññakkhayamaraṇantipi tasseva nāmaṃ. Tayidaṃ dukkhassa vatthubhāvato dukkhanti veditabbaṃ. Tenāhu porāṇā –

‘‘Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato;
Bhaddassāpasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ;
Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānasaṃ avisesato.

‘‘Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ;
Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.

‘‘Asayhamappaṭikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato;
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsita’’nti. (visuddhi. 2.543; vibha. aṭṭha. 193; mahāni. aṭṭha. 5; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.32-33);

Imasmiñca ṭhāne ‘‘sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā’’ti vibhaṅge dukkhasaccaniddese āgataṃ, idha pana taṃ natthi, tatthāpi kāraṇaṃ pariyesitabbaṃ.

Appiyehi sampayogo dukkhoti ettha appiyasampayogo nāma amanāpehi sattasaṅkhārehi samodhānaṃ. Sopi dukkhavatthuto dukkho. Tenāhu porāṇā –

‘‘Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamaṃ hoti cetasi;
Tadupakkamasambhūta-matha kāye yato idha.

‘‘Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so mahesinā;
Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyehi samāgamo’’ti.

Piyehi vippayogo dukkhoti ettha pana piyavippayogo nāma manāpehi sattasaṅkhārehi vinābhāvo. Sopi sokadukkhassa vatthuto dukkho. Tenāhu porāṇā –

‘‘Ñātidhanādiviyogā;
Sokasarasamappitā vitujjanti;
Bālā yato tatoyaṃ;
Dukkhoti mato piyavippayogo’’ti.

Yampicchaṃ na labhatīti ettha ‘‘aho vata mayaṃ na jātidhammā assāmā’’tiādīsu alabbhaneyyavatthūsu icchāva ‘‘yampicchaṃ na labhati, tampi dukkha’’nti vuttā, sāpi dukkhavatthuto dukkhā. Tenāhu porāṇā –

‘‘Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato;
Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.

‘‘Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ;
Yasmā tasmā jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravī’’ti.

Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhāti ettha pana yasmā indhanamiva pāvako, lakkhamiva paharaṇāni, gorūpaṃ viya ḍaṃsamakasādayo, khettamiva lāyakā, gāmaṃ viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakameva jātiādayo nānappakārehi vibādhentā tiṇalatādīni viya bhūmiyaṃ, pupphaphalapallavāni viya rukkhesu upādānakkhandhesuyeva nibbattanti, upādānakkhandhānañca ādidukkhaṃ jāti, majjhedukkhaṃ jarā, pariyosānadukkhaṃ maraṇaṃ, manorathavighātappattānañca icchāvighātadukkhaṃ icchitālābhoti evaṃ nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhāti yadetaṃ ekamekaṃ dassetvā vuccamānaṃ anekehipi kappehi na sakkā anavasesato vattuṃ, tasmā taṃ sabbampi dukkhaṃ ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasaṃ viya yesu kesuci pañcupādānakkhandhesu saṅkhipitvā dassetuṃ ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti bhagavā avoca. Tenāhu porāṇā –

‘‘Jātippabhutikaṃ dukkhaṃ, yaṃ vuttamidha tādinā;
Avuttaṃ yañca taṃ sabbaṃ, vinā ete na vijjati.

‘‘Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṅkhepato ime;
Dukkhāti vuttā dukkhanta-desakena mahesinā’’ti.

Evaṃ sarūpato dukkhasaccaṃ dassetvā idāni samudayasaccaṃ dassetuṃ **‘‘idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhasamudaya’’**ntiādimāha. Tattha **saṃ**-iti ayaṃ saddo ‘‘samāgamo sameta’’ntiādīsu saṃyogaṃ dīpeti, **u**-iti ayaṃ ‘‘uppannaṃ udita’’ntiādīsu uppattiṃ. **Aya**-saddo pana kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassuppattikāraṇanti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā ‘‘dukkhasamudaya’’nti vuccati. **Yāyaṃ taṇhā**ti yā ayaṃ taṇhā. **Ponobbhavikā**ti punabbhavakaraṇaṃ punabbhavo uttarapadalopena, punabbhavo sīlametissāti ponobbhavikā. Nandīrāgena sahagatāti **nandīrāgasahagatā**. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘nandanato rajjanato ca nandīrāgabhāvaṃ sabbāsu avatthāsu appaccakkhāya vuttiyā nandīrāgasahagatā’’ti. **Tatratatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo nibbattati, tatratatrābhinandinī.

Seyyathidanti nipāto, tassa sā katamāti ceti ayamattho. Rūpataṇhādibhedena chabbidhāyeva taṇhā pavattiākārabhedato kāmataṇhādivasena tividhā vuttā. Rūpataṇhāyeva hi yadā cakkhussa āpāthamāgataṃ rūpārammaṇaṃ kāmassādavasena assādayamānā pavattati, tadā **kāmataṇhā** nāma hoti. Yadā tadevārammaṇaṃ dhuvaṃ sassatanti pavattāya sassatadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā **bhavataṇhā** nāma hoti. Sassatadiṭṭhisahagato hi rāgo ‘‘bhavataṇhā’’ti vuccati. Yadā pana tadevārammaṇaṃ ucchijjati vinassatīti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā **vibhavataṇhā** nāma hoti. Ucchedadiṭṭhisahagato hi rāgo ‘‘vibhavataṇhā’’ti vuccati. Esa nayo saddataṇhādīsupi.

Kasmā panettha taṇhāva samudayasaccaṃ vuttāti? Visesahetubhāvato. Avijjā hi bhavesu ādīnavaṃ paṭicchādentī diṭṭhiādiupādānañca tattha tattha abhinivisamānaṃ taṇhaṃ abhivaḍḍheti, dosādayopi kammassa kāraṇaṃ honti, taṇhā pana taṃtaṃbhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāāvāsasattanikāyakulabhogissariyādivicittataṃ abhipatthentī kammavicittatāya upanissayataṃ kammassa ca sahāyabhāvaṃ upagacchantī bhavādivicittataṃ niyameti, tasmā dukkhassa visesahetubhāvato aññesupi avijjāupādānakammādīsu sutte abhidhamme ca avasesakilesākusalamūlādīsu vuttesu dukkhahetūsu vijjamānesu taṇhāva ‘‘samudayasacca’’nti vuttāti veditabbaṃ.

Idāni dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ dassetuṃ **‘‘idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhanirodha’’**ntiādimāha. Tattha yasmā **ni**-saddo abhāvaṃ, **rodha**-saddo ca cārakaṃ dīpeti, tasmā abhāvo ettha saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmiṃ saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappaṭipakkhattātipi ‘‘dukkhanirodha’’nti vuccati. Dukkhassa vā anuppādanirodhapaccayattā **dukkhanirodhaṃ**. Dukkhanirodhaṃ dassentena cettha **‘‘yo tassāyeva taṇhāyā’’**tiādinā nayena samudayanirodho vutto, so kasmā vuttoti ce? Samudayanirodhena dukkhanirodho. Byādhinimittavūpasamena byādhivūpasamo viya hi hetunirodhena phalanirodho, tasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati, na aññathā. Tenāha –

‘‘Yathāpi mūle anupaddave daḷhe;
Chinnopi rukkho punareva rūhati;
Evampi taṇhānusaye anūhate;
Nibbattatī dukkhamidaṃ punappuna’’nti. (dha. pa. 338);

Iti yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati, tasmā bhagavā dukkhanirodhaṃ dassento samudayanirodhena desesi. Sīhasamānavuttino hi tathāgatā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca desentā hetumhi paṭipajjanti, na phale. Yathā hi sīho yenattani saro khitto, tattheva attano balaṃ dasseti, na sare, tathā buddhānaṃ kāraṇe paṭipatti, na phale. Titthiyā pana suvānavuttino. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca desentā attakilamathānuyogadesanādīhi phale paṭipajjanti, na hetumhi. Yathā hi sunakhā kenaci leḍḍuppahāre dinne bhussantā leḍḍuṃ khādanti, na pahāradāyake uṭṭhahanti, evaṃ aññatitthiyā dukkhaṃ nirodhetukāmā kāyakhedamanuyujjanti, na kilesanirodhanaṃ, evaṃ tāva dukkhanirodhassa samudayanirodhavasena desanāya payojanaṃ veditabbaṃ.

Ayaṃ panettha attho. **Tassāyeva taṇhāyā**ti tassā ‘‘ponobbhavikā’’ti vatvā kāmataṇhādivasena vibhattataṇhāya. Virāgo vuccati maggo. ‘‘Virāgā vimuccatī’’ti (ma. ni. 1.245; saṃ. ni. 3.12, 59) hi vuttaṃ. Virāgena nirodho virāganirodho, anusayasamugghātato aseso virāganirodho **asesavirāganirodho**. Atha vā virāgoti pahānaṃ vuccati, tasmā anusayasamugghātato aseso virāgo aseso nirodhoti evampettha yojanā daṭṭhabbā, atthato pana sabbāneva etāni nibbānassa vevacanāni. Paramatthato hi dukkhanirodho ariyasaccanti nibbānaṃ vuccati. Yasmā pana taṃ āgamma taṇhā virajjati ceva nirujjhati ca, tasmā ‘‘virāgo’’ti ca ‘‘nirodho’’ti ca vuccati. Yasmā ca tadeva āgamma tassā cāgādayo honti, kāmaguṇālayādīsu cettha ekopi ālayo natthi, tasmā **cāgo paṭinissaggo mutti anālayo**ti vuccati.

Idāni dukkhanirodhagāminipaṭipadāariyasaccaṃ dassetuṃ **‘‘idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhanirodhagāminī’’**tiādimāha. Yasmā panetaṃ ariyasaccaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇavasaena tadabhimukhabhūtattā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā ‘‘dukkhanirodhagāminī paṭipadā’’ti vuccati. Sesamettha vuttanayameva. Ko pana nesaṃ dukkhādīnaṃ saccaṭṭhoti? Yo paññācakkhunā upaparikkhiyamānānaṃ māyāva viparīto, marīciva visaṃvādako, titthiyānaṃ attā viya anupalabbhasabhāvo ca na hoti, atha kho bādhanappabhavasantiniyyānappakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyañāṇassa gocaro hotiyeva, esa aggilakkhaṇaṃ viya lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Ettha ca aggilakkhaṇaṃ nāma uṇhattaṃ. Tañhi katthaci kaṭṭhādiupādānabhede visaṃvādakaṃ viparītaṃ abhūtaṃ vā kadācipi na hoti, ‘‘jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino’’ti (a. ni. 5.57) evaṃ vuttajātiādikā lokapakatīti veditabbā. ‘‘Ekaccānaṃ tiracchānānaṃ tiriyaṃ dīghatā, manussādīnaṃ uddhaṃ dīghatā, vuddhiniṭṭhappattānaṃ puna avaḍḍhananti evamādikā ca lokapakatī’’ti vadanti.

Apica –

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ;
Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato;
Dukkhahetuniyāmena, iti saccaṃ visattikā.

Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato;
Santabhāvaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so;
Tacchaniyyānabhāvattā, iti so saccasammato.

Iti tacchāvipallāsa-bhūtabhāvaṃ catūsupi;
Dukkhādīsvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti. (vibha. aṭṭha. 189);

15. **Pubbe ananussutesū**ti ito pubbe ‘‘idaṃ dukkha’’ntiādinā na anussutesu assutapubbesu catusaccadhammesu. **Cakkhu**ntiādīni ñāṇavevacanāneva. Ñāṇameva hettha paccakkhato dassanaṭṭhena cakkhu viyāti **cakkhu,** ñāṇaṭṭhena **ñāṇaṃ,** pakārato jānanaṭṭhena **paññā,** paṭivijjhanaṭṭhena **vijjā,** saccappaṭicchādakassa mohandhakārassa vidhamanato obhāsanaṭṭhena **āloko**ti vuttaṃ. Taṃ panetaṃ catūsu saccesu lokiyalokuttaramissakaṃ niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

16. **Yāvakīvañcā**ti yattakaṃ kālaṃ. **Tiparivaṭṭa**nti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tiparivaṭṭaṃ. Saccañāṇādivasena hi tayo parivaṭṭā etassāti tiparivaṭṭanti vuccati ñāṇadassanaṃ. Ettha ca ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudaya’’nti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtañāṇaṃ **saccañāṇaṃ** nāma. Tesuyeva ‘‘pariññeyyaṃ pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabba’’nti evaṃ kattabbakiccajānanañāṇaṃ **kiccañāṇaṃ** nāma. ‘‘Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvita’’nti evaṃ tassa katabhāvajānanañāṇaṃ **katañāṇaṃ** nāma. **Dvādasākāra**nti tesaṃyeva ekekasmiṃ sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākārānaṃ vasena dvādasākāraṃ. **Ñāṇadassana**nti etesaṃ tiparivaṭṭānaṃ dvādasannaṃ ākārānaṃ vasena uppannañāṇasaṅkhātaṃ dassanaṃ.

Anuttaraṃ sammāsambodhinti uttaravirahitaṃ sabbaseṭṭhaṃ sammā sāmañca bodhiṃ. Atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhiṃ. **Bodhī**ti ca bhagavato arahattamaggo idhādhippeto. Sāvakānaṃ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti, na hotīti? Na hoti. Kasmā? Asabbaguṇadāyakattā. Tesañhi kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakapāramīñāṇaṃ. Paccekabuddhānampi paccekabodhiñāṇameva deti, buddhānaṃ pana sabbaguṇasampattiṃ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṃ. Tasmā aññassa kassacipi anuttarā bodhi na hotīti. **Abhisambuddhoti paccaññāsi**nti abhisambuddho ahaṃ patto paṭivijjhitvā ṭhitoti evaṃ paṭijāniṃ. **Ñāṇañca pana me dassanaṃ udapādī**ti adhigataguṇānaṃ yāthāvato dassanasamatthaṃ paccavekkhaṇañāṇañca pana me udapādi. **Akuppā me vimuttī**ti ayaṃ mayhaṃ arahattaphalavimutti akuppā paṭipakkhehi na kopetabbāti evaṃ ñāṇaṃ udapādi. Tattha dvīhākārehi akuppatā veditabbā maggasaṅkhātakāraṇato ca ārammaṇato ca. Sā hi catūhi maggehi samucchinnakilesānaṃ puna anivattanatāya **kāraṇatopi** akuppā, akuppadhammaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattatāya **ārammaṇatopi** akuppā anākuppārammaṇānaṃ lokiyasamāpattīnaṃ tadabhāvato. **Antimā**ti pacchimā. **Natthi dāni punabbhavo**ti idāni puna añño bhavo nāma natthīti.

Imasmiñca pana veyyākaraṇasminti imasmiṃ niggāthake sutte. Niggāthakañhi suttaṃ pucchāvissajjanasahitaṃ ‘‘veyyākaraṇa’’nti vuccati. **Bhaññamāne**ti bhaṇiyamāne, desiyamāneti attho. **Viraja**nti apāyagamanīyarāgarajādīnaṃ vigamena virajaṃ. **Vītamala**nti anavasesadiṭṭhivicikicchāmalāpagamena vītamalaṃ. Paṭhamamaggavajjhakilesarajābhāvena vā **virajaṃ,** pañcavidhadussīlyamalāpagamena **vītamalaṃ. Dhammacakkhu**nti **brahmāyusutte** (ma. ni. 2.383 ādayo) heṭṭhimā tayo maggā vuttā, **cūḷarāhulovāde** (ma. ni. 3.416 ādayo) āsavakkhayo, idha pana sotāpattimaggo adhippeto. Catusaccasaṅkhātesu dhammesu tesaṃ dassanaṭṭhena cakkhūti **dhammacakkhu,** heṭṭhimesu vā tīsu maggadhammesu ekaṃ sotāpattimaggasaṅkhātaṃ cakkhūti **dhammacakkhu,** samathavipassanādhammanibbattatāya sīlāditividhadhammakkhandhabhūtatāya vā dhammamayaṃ cakkhūtipi **dhammacakkhu,** tassa uppattiākāradassanatthaṃ **‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’**nti āha. Nanu ca maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇaṃ, na saṅkhatadhammārammaṇanti? Saccametaṃ, yasmā taṃ nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena sabbasaṅkhataṃ asammohappaṭivedhavasena paṭivijjhantaṃ uppajjati, tasmā tathā vuttaṃ.

17. **Dhammacakke**ti paṭivedhañāṇañceva desanāñāṇañca pavattanaṭṭhena cakkanti dhammacakkaṃ. Bodhipallaṅke nisinnassa hi catūsu saccesu uppannaṃ dvādasākāraṃ paṭivedhañāṇampi, isipatane nisinnassa dvādasākārāya saccadesanāya pavattakaṃ desanāñāṇampi dhammacakkaṃ nāma. Ubhayampi hetaṃ dasabalassa ure pavattañāṇameva. Tadubhayaṃ imāya desanāya pakāsentena bhagavatā dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma. Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ yāva aññāsikoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāti, tāva bhagavā **pavatteti** nāma pavattanakiccassa aniṭṭhitattā. Patiṭṭhite **pavattitaṃ** nāma kassapasammāsambuddhassa sāsanantaradhānato paṭṭhāya yāva buddhuppādo, ettakaṃ kālaṃ appavattapubbassa pavattitattā. Taṃ sandhāya ‘‘pavattite ca pana bhagavatā dhammacakke bhummā devā saddamanussāvesu’’ntiādi vuttaṃ. Tattha **bhummā**ti bhūmaṭṭhakadevatā. **Saddamanussāvesu**nti ekappahāreneva sādhukāraṃ datvā ‘‘etaṃ bhagavatā’’tiādīni vadantā anussāvayiṃsu. **Obhāso**ti sabbaññutaññāṇānubhāvena pavatto cittapaccayautusamuṭṭhāno obhāso. So hi tadā devānaṃ devānubhāvaṃ atikkamitvā virocittha. **Aññāsi vata bho koṇḍañño**ti imassapi udānassa udāharaṇaghoso dasasahassilokadhātuṃ pharitvā aṭṭhāsi. Bhagavato hi dhammacakkappavattanassa ārambhe viya parisamāpanepi ativiya uḷāratamaṃ pītisomanassaṃ udapādi.

18. Diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti **diṭṭhadhammo**. Esa nayo sesapadesupi. Ettha ca dassanaṃ nāma ñāṇadassanato aññampi atthīti taṃnivattanatthaṃ **‘‘pattadhammo’’**ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇasampattito aññāpi vijjatīti tato visesanatthaṃ **‘‘viditadhammo’’**ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā ekadesatopi hotīti nippadesato viditabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘pariyogāḷhadhammo’’**ti vuttaṃ. Tenassa saccābhisambodhiṃyeva dīpeti. Maggañāṇañhi ekābhisamayavasena pariññādikiccaṃ sādhentaṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti. Sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca tiṇṇā vicikicchā anenāti **tiṇṇavicikiccho**. Pavattiādīsu ‘‘evaṃ nukho na nukho’’ti evaṃ pavattikā vigatā samucchinnā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkatho. Vesārajjappatto**ti sārajjakarānaṃ pāpadhammānaṃ pahīnattā tappaṭipakkhesu ca sīlādīsu guṇesu suppatiṭṭhitattā visāradabhāvaṃ veyyattiyaṃ patto adhigato. Svāyaṃ vesārajjappattisuppatiṭṭhitabhāvo katthāti āha **‘‘satthusāsane’’**ti. Attanā paccakkhato adhigatattā na paraṃ pacceti, parassa saddhāya ettha nappavattati, na tassa paro paccetabbo atthīti **aparappaccayo**.

Labheyyāhanti labheyyaṃ ahaṃ, āyācanavacanametaṃ. **Ehī**ti āyācitānaṃ pabbajjūpasampadānaṃ anumatabhāvappakāsanavacanaṃ, tasmā ehi sampaṭicchāhi yathāyācitaṃ pabbajjūpasampadavisesanti attho. **Iti-**saddo tassa ehibhikkhūpasampadāpaṭilābhanimittavacanapariyosānadassano. Tadavasāno hi tassa bhikkhubhāvo. Tenevāha **‘‘ehi bhikkhūti bhagavato vacanena abhinipphannā sāva tassa āyasmato ehibhikkhūpasampadā ahosī’’**ti. **Cara brahmacariya**nti uparimaggattayasaṅkhātaṃ brahmacariyaṃ samadhigaccha. Kimatthaṃ? **Sammā dukkhassa antakiriyāya**. Idhāpi ‘‘avocā’’ti sambandhitabbaṃ. ‘‘Nava koṭisahassānī’’tiādinā (visuddhi. 1.20; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.37) vuttappabhedānaṃ anekasahassānaṃ saṃvaravinayānaṃ samādiyitvā vattanena uparibhūtā aggabhūtā sampadāti **upasampadā**.

19. **Nīhārabhatto**ti nīhaṭabhatto, gāmato bhikkhaṃ nīharitvā bhikkhūhi dinnabhattoti attho. Bhagavā hi daharakumārake viya te bhikkhū pariharanto pāṭipadadivasato paṭṭhāya piṇḍapātatthāyapi gāmaṃ apavisitvā antovihāreyeva vasi.

Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā

20. **Āmantesī**ti āsāḷhīpuṇṇamadivase dhammacakkappavattanato paṭṭhāya anukkamena sotāpattiphale patiṭṭhite aññāsikoṇḍaññappamukhe pañcavaggiye ‘‘idāni tesaṃ āsavakkhayāya dhammaṃ desessāmī’’ti pañcamiyā pakkhassa āmantesi. **Anattā**ti avasavattanaṭṭhena asāmikaṭṭhena suññataṭṭhena attapaṭikkhepaṭṭhenāti evaṃ catūhi kāraṇehi anattā. Tattha ‘‘uppannaṃ rūpaṃ ṭhitiṃ mā pāpuṇātu, ṭhānappattaṃ mā jīratu, jarappattaṃ mā bhijjatu, udayabbayehi mā kilamayatū’’ti na ettha kassaci vasībhāvo atthi, svāyamassa **avasavattanaṭṭho**. Sāmibhūtassa kassaci abhāvo **asāmikaṭṭho**.

Nivāsīkārakavedakaadhiṭṭhāyakavirahena tato suññatā **suññataṭṭho**. Paraparikappitaattasabhāvābhāvo eva **attapaṭikkhepaṭṭho**. Idāni anattataṃyeva vibhāvetuṃ **''rūpañca hidaṃ bhikkhave''**tiādimāha. Tattha **attā abhavissā**ti kārako vedako sayaṃvasīti evaṃbhūto attā abhavissāti adhippāyo. Evañhi sati rūpassa ābādhāya saṃvattanaṃ ayujjamānakaṃ siyā. Kāmañcettha ''yasmā ca kho, bhikkhave, rūpaṃ anattā, tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattatī''ti rūpassa anattatāya dukkhatā vibhāvitā viya dissati, tathāpi ''yasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati, tasmā anattā''ti pākaṭāya sābādhatāya rūpassa attasārābhāvo vibhāvito, tato eva ca ''na ca labbhati rūpe 'evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosī'ti'' rūpe kassaci anissaratā tassa ca avasavattanākāro dassito. **Vedanā**dīsupi eseva nayo.

21. **Taṃ kiṃmaññatha bhikkhave**ti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Ettakena ṭhānena anattalakkhaṇameva kathitaṃ, na aniccadukkhalakkhaṇāni, idāni tāni dassetvā samodhānetvā tīṇipi lakkhaṇāni dassetuṃ idamāraddhanti veditabbaṃ. **Aniccaṃ bhante**ti bhante yasmā hutvā na hoti, tasmā aniccaṃ. Yasmā pubbe asantaṃ paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamanena na hoti, tasmā na niccanti aniccaṃ, addhuvanti adhippāyo. Atha vā uppādavayavantatāya tāvakālikatāya vipariṇāmakoṭiyā niccappaṭikkhepatoti imehipi kāraṇehi **aniccaṃ**. Ettha khaṇe khaṇe uppajjanavasena nirujjhanavasena ca pavattanato **uppādavayavantatā**. Taṅkhaṇikatāya **tāvakālikatā**. Vipariṇāmavantatāya **vipariṇāmakoṭi**. Rūpañhi uppādādivikārāpajjanena vipariṇāmantaṃ vināsaṃ pāpuṇāti. Niccasabhāvābhāvo eva **niccapaṭikkhepo**. Aniccā hi dhammā, teneva attano aniccabhāvena atthato niccataṃ paṭikkhipanti nāma.

Dukkhaṃ bhanteti bhante paṭipīḷanākārena dukkhaṃ. Uppādajarābhaṅgavasena hi rūpassa nirantaraṃ bādhati, paṭipīḷanākārenassa dukkhatā. Atha vā santāpaṭṭhena dukkhamaṭṭhena dukkhavatthukaṭṭhena sukhapaṭikkhepaṭṭhena cāti catūhi kāraṇehi dukkhaṃ. Ettha ca **santāpo** nāma dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahanaṃ. Tato evassa dussahatāya **dukkhamatā**. Tissannaṃ dukkhatānaṃ saṃsāradukkhassa ca adhiṭṭhānatāya **dukkhavatthukatā**. Sukhasabhāvābhāvo eva **sukhapaṭikkhepo. Vipariṇāmadhamma**nti jarāya maraṇena ca vipariṇāmasabhāvaṃ. **Kallaṃ nū**ti yuttaṃ nu. **Ta**nti evaṃ aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ rūpaṃ. **Etaṃ mamā**ti taṇhāgāho mamaṅkārabhāvato. **Esohamasmī**ti mānagāho ahaṅkārabhāvato. **Eso me attā**ti diṭṭhigāho attabhāvavipallāsaggāhato. **Taṇhāgāho** cettha aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena, **mānagāho** navavidhamānavasena, **diṭṭhigāho** dvāsaṭṭhidiṭṭhivasena veditabbo. Imesaṃ tiṇṇaṃ taṇhāmānadiṭṭhigāhānaṃ vasena yuttaṃ nu taṃ samanupassitunti vuttaṃ hoti.

Iti bhagavā aniccadukkhavasena anattalakkhaṇaṃyeva dassesi. Bhagavā hi katthaci aniccavasena anattataṃ dasseti, katthaci dukkhavasena, katthaci ubhayavasena. Tathā hi ''cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati, cakkhussa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati, 'attā me uppajjati ceva veti cā'ti iccassa evamāgataṃ hoti, tasmā taṃ na upapajjati. 'Cakkhu attā'ti yo vadeyya, iti cakkhu anattā''ti imasmiñca **chachakkasutte** (ma. ni. 3.422) aniccavasena anattataṃ dassesi. ''Rūpañca hidaṃ, bhikkhave, attā abhavissa…pe… evaṃ me rūpaṃ mā ahosī''ti imasmiṃyeva anattalakkhaṇasutte dukkhavasena anattataṃ dassesi. ''Rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā, yadanattā, taṃ 'netaṃ mama, nesohamasmi, na me so attā'ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya daṭṭhabba''nti imasmiṃ **arahantasutte** (saṃ. ni. 3.76-77) ubhayavasena anattataṃ dassesi. Kasmā? Aniccaṃ dukkhañca pākaṭaṃ, anattā apākaṭaṃ. Paribhogabhājanādīsu hi bhinnesu ''aho anicca''nti vadanti, ''aho anattā''ti pana vattā nāma natthi. Sarīre gaṇḍapiḷakāsu vā uṭṭhitāsu kaṇṭakena vā viddhā ''aho dukkha''nti vadanti, ''aho anattā''ti pana vattā nāma natthi. Kasmā? Idañhi anattalakkhaṇaṃ nāma avibhūtaṃ duddasaṃ duppaññāpanaṃ. Tathā hi sarabhaṅgādayopi satthāro nāddasaṃsu, kuto paññāpanā, tena naṃ bhagavā aniccavasena vā dukkhavasena vā ubhayavasena vā dassesi. Tayidaṃ imasmimpi teparivaṭṭe aniccadukkhavaseneva dassitaṃ. **Vedanā**dīsupi eseva nayo.

22. **Tasmātihā**ti tasmā icceva vuttaṃ. **Ti**-kāra **ha**-kārā nipātā, yasmā ime pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattā, tasmāti attho. **Yaṃ kiñcī**ti anavasesapariyādānametaṃ. **Ya**nti hi sāmaññena aniyamadassanaṃ, **kiñcī**ti pakārato bhedaṃ āmasitvā aniyamadassanaṃ. Ubhayenapi atītaṃ vā…pe… santike vā appaṃ vā bahuṃ vā yādisaṃ vā tādisaṃ vā napuṃsakaniddesārahaṃ sabbaṃ byāpetvā saṅgaṇhāti, tasmā anavasesapariyādānametaṃ ''yaṃ kiñcī''ti. Evañca sati aññesupi napuṃsakaniddesārahesu pasaṅgaṃ disvā tattha adhippetatthaṃ adhicca pavattanato atippasaṅgassa niyamanatthaṃ **''rūpa''**nti vuttaṃ. Evaṃ padadvayenapi rūpassa asesapariggaho kato hoti. Athassa atītādivibhāgaṃ ārabhati **''atītānāgatapaccuppanna''**ntiādinā. Tañhi kiñci atītaṃ kiñci anāgatādibhedanti. Esa nayo **vedanā**dīsupi.

Tattha rūpaṃ tāva addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ nāma hoti, tathā anāgatapaccuppannaṃ. Tattha **addhāvasena** tāva ekassa ekasmiṃ bhave paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhamanāgataṃ, ubhinnamantare paccuppannaṃ. **Santativasena** sabhāgekautusamuṭṭhānaekāhārasamauṭṭhānañca pubbāpariyavasena vattamānampi paccuppannaṃ, tato pubbe visabhāgautuāhārasamuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittajaṃ ekavīthiekajavanaekasamāpattisamuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Kammasamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi. Tesaṃyeva pana utuāhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhāvo veditabbo. **Samayavasena** ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattidivādīsu samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃtaṃsamayavantaṃ rūpaṃ paccuppannaṃ nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. **Khaṇavasena** uppādādikkhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ, idamevettha nippariyāyaṃ, sesā pariyāyakathā.

Ajjhattaṃ vā bahiddhā vāti cakkhādipañcavidhaṃ rūpaṃ attabhāvaṃ adhikicca pavattattā ajjhattaṃ, sesaṃ tato bāhirattā bahiddhā. Apica niyakajjhattampi idha ajjhattaṃ, parapuggalikampi ca bahiddhāti veditabbaṃ. **Oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā**ti cakkhādīni nava, āpodhātuvajjā tisso dhātuyo cāti dvādasavidhaṃ rūpaṃ ghaṭṭanavasena gahetabbato oḷārikaṃ, sesaṃ tato viparītattā sukhumaṃ. **Hīnaṃ vā paṇītaṃ vā**ti ettha hīnapaṇītabhāvo pariyāyato nippariyāyato ca. Tattha akaniṭṭhānaṃ rūpato sudassīnaṃ rūpaṃ hīnaṃ, tadeva sudassānaṃ rūpato paṇītaṃ. Evaṃ yāva narakasattānaṃ rūpaṃ, tāva pariyāyato hīnapaṇītatā veditabbā. Nippariyāyato pana yaṃ ārammaṇaṃ katvā akusalavipākaviññāṇaṃ uppajjati, taṃ hīnaṃ aniṭṭhabhāvato. Yaṃ pana ārammaṇaṃ katvā kusalavipākaviññāṇaṃ uppajjati, taṃ paṇītaṃ iṭṭhabhāvato. Yathā hi akusalavipāko sayaṃ aniṭṭho aniṭṭhe eva uppajjati, na iṭṭhe, evaṃ kusalavipākopi sayaṃ iṭṭho iṭṭheyeva uppajjati, na aniṭṭhe. **Yaṃ dūre santike vā**ti yaṃ sukhumaṃ, tadeva duppaṭivijjhasabhāvattā dūre, itaraṃ suppaṭivijjhasabhāvattā santike. Apicettha okāsatopi upādāyupādāya dūrasantikatā veditabbā. **Taṃ sabba**nti taṃ atītādīhi padehi visuṃ niddiṭṭhaṃ sabbaṃ rūpaṃ. **Sammappaññāya daṭṭhabba**nti sahavipassanāya maggapaññāya daṭṭhabbaṃ.

Yā kāci vedanātiādīsu pana santativasena ca khaṇavasena ca vedanāya atītānāgatapaccuppannabhāvo veditabbo. Tattha (visuddhi. 2.497 ādayo) **santativasena** ekavīthiekajavanaekasamāpattipariyāpannā ekavidhavisayasamāyogappavattā ca divasampi buddharūpaṃ passantassa dhammaṃ suṇantassa pavattasaddhādisahitavedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. **Khaṇavasena** khaṇattayapariyāpannā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ajjhattabahiddhābhedo niyakajjhattavasena veditabbo. Oḷārikasukhumabhedo ‘‘akusalā vedanā oḷārikā, kusalābyākatā vedanā sukhumā’’tiādinā nayena **vibhaṅge** (vibha. 11) vuttena jātisabhāvapuggalalokiyalokuttaravasena veditabbo. **Jātivasena** tāva akusalavedanā sāvajjakiriyahetuto kilesasantāpasabhāvato ca avūpasantavuttīti kusalavedanāya oḷārikā, sabyāpārato saussāhato savipākato kilesasantāpasabhāvato sāvajjato ca vipākābyākatāya oḷārikā, savipākato kilesasantāpasabhāvato sabyāpajjato sāvajjato ca kiriyābyākatāya oḷārikā, kusalābyākatā pana vuttavipariyāyato akusalāya sukhumā. Dvepi kusalākusalavedanā sabyāpārato saussāhato savipākato ca yathāyogaṃ duvidhāyapi abyākatāya oḷārikā, vuttavipariyāyena duvidhāpi abyākatā tāhi sukhumā. Evaṃ tāva jātivasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Sabhāvavasena pana dukkhavedanā nirassādato savipphārato ubbejanīyato abhibhavanato ca itarāhi dvīhi oḷārikā, itarā pana dve sātato santato paṇītato manāpato majjhattato ca yathāyogaṃ dukkhāya sukhumā. Ubho pana sukhadukkhā savipphārato khobhakaraṇato pākaṭato ca adukkhamasukhāya oḷārikā, sā vuttavipariyāyena tadubhayato sukhumā. Evaṃ sabhāvavasena oḷārikasukhumatā veditabbā. **Puggalavasena** pana asamāpannassa vedanā nānārammaṇavikkhittabhāvato samāpannassa vedanāya oḷārikā, vipariyāyena itarā sukhumā. Evaṃ puggalavasena oḷārikasukhumatā veditabbā. **Lokiyalokuttaravasena** pana sāsavā vedanā lokiyā. Sā āsavuppattihetuto oghaniyato yoganiyato ganthaniyato nīvaraṇiyato upādāniyato saṃkilesikato puthujjanasādhāraṇato ca anāsavāya oḷārikā, sā vipariyāyena sāsavāya sukhumā. Evaṃ lokiyalokuttaravasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Tattha jātiādivasena sambhedo pariharitabbo. Akusalavipākakāyaviññāṇasampayuttā hi vedanā jātivasena abyākatattā sukhumāpi samānā sabhāvādivasena oḷārikā hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘abyākatā vedanā sukhumā, dukkhā vedanā oḷārikā. Asamāpannassa vedanā oḷārikā, sāsavā vedanā oḷārikā’’ti (vibha. 11). Yathā ca dukkhavedanā, evaṃ sukhādayopi jātivasena oḷārikā, sabhāvādivasena sukhumā honti. Tasmā yathā jātiādivasena sambhedo na hoti, tathā vedanānaṃ oḷārikasukhumatā veditabbā. Seyyathidaṃ – abyākatā jātivasena kusalākusalāhi sukhumā. Na tattha ‘‘katamā abyākatā, kiṃ dukkhā, kiṃ sukhā, kiṃ samāpannassa, kiṃ asamāpannassa, kiṃ sāsavā, kiṃ anāsavā’’ti evaṃ sabhāvādibhedo parāmasitabbo. Esa nayo sabbattha.

Apica ‘‘taṃ taṃ vā pana vedanaṃ upādāyupādāya vedanā oḷārikā sukhumā daṭṭhabbā’’ti vacanato akusalādīsupi lobhasahagatāya dosasahagatavedanā aggi viya attano nissayadahanato oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatāpi niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatāpi kappaṭṭhitikā oḷārikā, itarā sukhumā. Kappaṭṭhitikāsupi asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Lobhasahagatā pana diṭṭhisampayuttā oḷārikā, itarā sukhumā. Sāpi niyatā kappaṭṭhitikā asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā, avisesena akusalā bahuvipākā oḷārikā, appavipākā sukhumā. Kusalā pana appavipākā oḷārikā, bahuvipākā sukhumā.

Apica kāmāvacarakusalā oḷārikā, rūpāvacarā sukhumā, tato arūpāvacarā, tato lokuttarā. Kāmāvacarā ca dānamayā oḷārikā, sīlamayā sukhumā, tato bhāvanāmayā. Bhāvanāmayāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacarā paṭhamajjhānikā oḷārikā…pe… pañcamajjhānikā sukhumāva. Arūpāvacarā ākāsānañcāyatanasampayuttā oḷārikā…pe… nevasaññānāsaññāyatanasampayuttā sukhumāva. Lokuttarā ca sotāpattimaggasampayuttā oḷārikā…pe… arahattamaggasampayuttā sukhumāva. Esa nayo taṃtaṃbhūmivipākakiriyavedanāsu dukkhādiasamāpannādisāsavādivasena vuttavedanāsu ca.

Okāsavasena cāpi niraye dukkhā oḷārikā, tiracchānayoniyaṃ sukhumā…pe… paranimmitavasavattī sukhumāva. Yathā ca dukkhā, evaṃ sukhāpi sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbā. **Vatthuvasena** cāpi hīnavatthukā yā kāci vedanā oḷārikā, paṇītavatthukā sukhumā. Hīnappaṇītabhede yā oḷārikā, sā hīnā. Yā ca sukhumā, sā paṇītāti veditabbā. Dūrapadaṃ pana akusalā vedanā kusalābyākatāhi vedanāhi dūre, santikapadaṃ akusalā vedanā akusalāya vedanāya santiketiādinā nayena vibhattaṃ. Tasmā akusalā vedanā visabhāgato asaṃsaṭṭhato asarikkhato ca kusalābyākatāhi dūre, tathā kusalābyākatā akusalāya. Esa nayo sabbavāresu. Akusalā pana vedanā sabhāgato ca saṃsaṭṭhato ca sarikkhato ca akusalāya santiketi. Taṃtaṃvedanāsampayuttānaṃ pana saññādīnampi evameva veditabbaṃ.

23. **Sutavā**ti āgamādhigamasaṅkhātena bāhusaccena samannāgatattā sutavā. **Nibbindatī**ti ukkaṇṭhati. Ettha ca **nibbidā**ti vuṭṭhānagāminīvipassanā adhippetā. **Nibbindaṃ virajjatī**ti ettha virāgavasena cattāro maggā kathitā. **Virāgā vimuccatī**ti virāgena maggeneva hetubhūtena paṭippassaddhivimuttivasena vimuccati. Iminā cattāri sāmaññaphalāni kathitāni. **Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī**ti iminā pana paccavekkhaṇañāṇaṃ kathitaṃ. **Khīṇā jātī**tiādīhi tassa bhūmi. Tena hi ñāṇena ariyasāvako paccavekkhanto ''khīṇā jātī''tiādīni pajānāti. Katamā panassa jāti khīṇā, kathañca naṃ pajānātīti? Na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṃ āpajjanena khīṇā, taṃ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatiṃ appaṭisandhikaṃ hotīti jānanto pajānāti.

Vusitanti vutthaṃ parivutthaṃ, kataṃ caritaṃ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariya**nti maggabrahmacariyaṃ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā maggabrahmacariyaṃ vasanti nāma, khīṇāsavo vutthavāso, tasmā ariyasāvako attano brahmacariyavāsaṃ paccavekkhanto ''vusitaṃ brahmacariya''nti pajānāti. **Kataṃ karaṇīya**nti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā ariyasāvako attano karaṇīyaṃ paccavekkhanto ''kataṃ karaṇīya''nti pajānāti. **Nāparaṃ itthattāyā**ti idāni puna itthabhāvāya evaṃsoḷasakiccabhāvāya, kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṃ me natthīti pajānāti. Atha vā **itthattāyā**ti itthabhāvā imasmā evaṃpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṃ khandhasantānaṃ mayhaṃ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Te carimakaviññāṇanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti pajānāti.

24. **Attamanā te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandu**nti te bhikkhū sakamanā tuṭṭhamanā, pītisomanassehi vā samattamanā hutvā karavīkarutamañjunā kaṇṇasukhena paṇḍitajanahadayānaṃ amatābhisekasadisena brahmassarena bhāsato bhagavato vacanaṃ sukathitaṃ sulapitaṃ ''evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā''ti matthakena sampaṭicchantā anumodiṃsu ceva sampaṭicchiṃsu cāti attho. Ayañhi **abhinanda**-saddo ''abhinandati abhivadatī''tiādīsu (saṃ. ni. 3.5; 4.114, 118) taṇhāyapi āgato. ''Annamevābhinandanti, ubhaye devamānusā''tiādīsu (saṃ. ni. 1.43) upagamanepi.

> ''Cirappavāsiṃ purisaṃ, dūrato sotthimāgataṃ;
> Ñātimittā suhajjā ca, abhinandanti āgata''nti. (dha. pa. 219; vi. va. 861) –

Ādīsu sampaṭicchanepi. ''Abhinanditvā anumoditvā''tiādīsu (ma. ni. 1.205) anumodanepi. Svāyamidha anumodanasampaṭicchanesu yujjati. Tena vuttaṃ ''anumodiṃsu ceva sampaṭicchiṃsu cā''ti. **Anupādāya āsavehi cittāni vimucciṃsū**ti anuppādanirodhena nirujjhamānehi āsavehi anupādāya aggahetvā kañci dhammaṃ ''ahaṃ mamā''ti anādiyitvāva cittāni vimucciṃsu. **Cha arahanto**ti bhagavatā saddhiṃ cha janā arahanto. Aññesaṃ pana devabrahmānampi arahattappattisambhavato idaṃ manussaarahanteyeva sandhāya vuttanti āha **''cha manussā arahanto hontī''**ti.

Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavaggiyakathā niṭṭhitā.

Yasassa pabbajjākathāvaṇṇanā

25. Idāni yasassa pabbajjaṃ dassetuṃ **''tena kho pana samayenā''**tiādi āraddhaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā – **hemantiko**tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 2.42; a. ni. aṭṭha. 2.3.39) yattha sukhaṃ hoti hemantakāle vasituṃ, ayaṃ hemantiko. Itaresupi eseva nayo. Ayaṃ panettha vacanattho – hemante vāso hemantaṃ uttarapadalopena, hemantaṃ arahatīti **hemantiko**. Itaresupi eseva nayo. Tattha vassiko pāsādo nātiucco hoti nātinīco, dvāravātapānānipissa nātibahūni nātitanūni, bhūmattharaṇapaccattharaṇakhajjabhojjānipettha missakāneva vaṭṭanti. Hemantike thambhāpi bhittiyopi nīcā honti, dvāravātapānāni tanukāni sukhumachiddāni, uṇhappavesanatthāya bhittiniyyūhāni hariyanti, bhūmattharaṇapaccattharaṇanivāsanapārupanāni panettha uṇhavikiriyāni kambalādīni vaṭṭanti, khajjabhojjaṃ siniddhaṃ kaṭukasannissitañca. Gimhike thambhāpi bhittiyopi uccā honti, dvāravātapānāni panettha bahūni vipulajātāni honti, bhūmattharaṇāni sītavikiriyāni dukūlamayāni vaṭṭanti, khajjabhojjāni madhurarasasītavikiriyāni, vātapānasamīpesu cettha navā cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppalādīhi sañchādenti, tesu tesu padesesu udakayantāni karonti, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti.

Nippurisehīti purisavirahitehi. Na kevalañcettha tūriyāneva nippurisāni, sabbaṭṭhānānipi nippurisāneva. Dovārikāpi itthiyova, nahāpanādiparikammakarāpi itthiyova. Pitā kira ''tathārūpaṃ issariyasukhasampattiṃ anubhavamānassa purisaṃ disvā parisaṅkā uppajjati, sā me puttassa mā ahosī''ti sabbakiccesu itthiyova ṭhapāpesi. **Pañcahi kāmaguṇehī**ti rūpasaddādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi. **Samappitassā**ti sammā appitassa, upetassāti attho. **Samaṅgībhūtassā**ti tasseva vevacanaṃ. **Paricārayamānassā**ti parito cārayamānassa, tasmiṃ tasmiṃ kāmaguṇe indriyāni cārayamānassāti attho. **Āḷambara**nti paṇavaṃ. **Vikesika**nti muttakesaṃ, vippakiṇṇakesanti attho. **Vikkheḷika**nti vissandamānalālaṃ. **Vippalapantiyo**ti viruddhaṃ palapantiyo vā rudantiyo vā. **Susānaṃ maññe**ti āmakasusānaṃ viya addasa sakaṃ parijananti sambandho. **Udānaṃ udānesī**ti saṃvegavasena udānaṃ udānesi, saṃvegavasappavattaṃ vācaṃ nicchāresīti attho.

26. **Idaṃ kho yasā**ti bhagavā nibbānaṃ sandhāyāha. Tañhi taṇhādīhi kilesehi anupaddutaṃ anupassaṭṭhañca. **Anupubbiṃ katha**nti (dī. ni. aṭṭha. 2.75; ma. ni. aṭṭha. 2.69) dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggaṃ, saggānantaraṃ magganti evamanupaṭipāṭikathaṃ. Tattha **dānakathā** nāma ''idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadiso avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisaṃ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavīsadisaṃ, ārammaṇaṭṭhena ālambanarajjusadisaṃ, idañhi dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvā, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena susaṅkhatanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesaṃ nidahanaṭṭhena aggi, durāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsanaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena setausabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhako assarājā. Dānaṃ nāmetaṃ mayā gatamaggo, mayheveso vaṃso, mayā dasa pāramiyo pūrentena velāmamahāyaññā mahāgovindamahāyaññā mahāsudassanamahāyaññā vessantaramahāyaññāti aneke mahāyaññā pavattitā, sasabhūtena jalite aggikkhandhe attānaṃ niyyātentena sampattayācakānaṃ cittaṃ gahitaṃ. Dānañhi loke sakkasampattiṃ deti, mārasampattiṃ brahmasampattiṃ cakkavattisampattiṃ sāvakapāramiñāṇaṃ paccekabodhiñāṇaṃ abhisambodhiñāṇaṃ detī''ti evamādinā dānaguṇappaṭisaṃyuttakathā.

Yasmā pana dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā tadanantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. Dānañhi nāma dakkhiṇeyyesu hitajjhāsayena pūjanajjhāsayena vā attano santakassa paresaṃ pariccajanaṃ, tasmā dāyako sattesu ekantahitajjhāsayo purisapuggalo, paresaṃ vā santakaṃ haratīti aṭṭhānametaṃ. Tasmā dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkotīti dānānantaraṃ sīlaṃ vuttaṃ. Apica **dānakathā** tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā sukarattā sīle patiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathitā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu nissaṅgabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppatiṭṭhito hoti. Sīlena dāyakapaṭiggāhakavisuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīḷānivattivacanato kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato bhogayasasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānakathānantaraṃ sīlakathā kathitā.

Sīlakathā nāma ''sīlaṃ nāmetaṃ avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Sīlaṃ nāmetaṃ mama vaṃso, ahaṃ saṅkhapālanāgarājakāle bhūridattanāgarājakāle campeyyanāgarājakāle sīlavarājakāle mātuposakahatthirājakāle chaddantahatthirājakāleti anantesu attabhāvesu sīlaṃ paripūresiṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadiso avassayo sīlasadisā patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi, sīlapupphasadisaṃ pupphaṃ natthi, sīlagandhasadiso gandho natthi. Sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakusumapiḷandhanaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevakopi loko olokento tittiṃ na gacchatī''ti evamādisīlaguṇappaṭisaṃyuttakathā.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassanatthaṃ sīlānantaraṃ saggakathaṃ kathesi. **Saggakathā** nāma ''ayaṃ saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīḷā, niccaṃ sampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti, tāvatiṃsā tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānī''ti evamādisaggaguṇapaṭisaṃyuttakathā. Saggasampattiṃ kathayantānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetaṃ ''anekapariyāyena kho ahaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyya''ntiādi.

Evaṃ saggakathāya palobhetvā puna hatthiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya ayampi saggo anicco addhuvo, na ettha chandarāgo kātabboti dassanatthaṃ ''appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo''tiādinā (ma. ni. 1.177; pāci. 417) nayena kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha **ādīnavo**ti doso, aniccatādinā appassādatādinā ca dūsitabhāvoti attho. Atha vā ādīnaṃ vāti pavattatīti **ādīnavo,** paramakapaṇatā. Tathā ca kāmā yathābhūtaṃ paccavekkhantānaṃ paccupatiṭṭhanti. **Okāro**ti lāmakabhāvo nihīnabhāvo aseṭṭhehi sevitabbatā seṭṭhehi na sevitabbatā ca. **Saṃkileso**ti tehi sattānaṃ saṃkilissanaṃ, vibādhetabbatā upatāpetabbatāti attho.

Evaṃ kāmādīnavena tajjetvā **nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi**. Yattakā ca kāmesu ādīnavā, paṭipakkhato tattakāva nekkhamme ānisaṃsā. Apica ''nekkhammaṃ nāmetaṃ asambādhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ, nikkhantaṃ kāmehi, nikkhantaṃ kāmasaññāya, nikkhantaṃ kāmavitakkehi, nikkhantaṃ kāmapariḷāhehi, nikkhantaṃ byāpārato''tiādinā nayena nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi, pabbajjāya jhānādīsu ca guṇe vibhāvesi vaṇṇesi. Ettha ca saggaṃ kathetvā svāyaṃ saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathāpi anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanatthaṃ saggānantaraṃ maggo kathetabbo. Maggañca kathentena tadadhigamupāyasandassanatthaṃ saggapariyāpannāpi pageva itare sabbepi kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti kāmānaṃ ādīnavo, hīnā gammā pothujjanikā anariyā anatthasañhitāti tesaṃ okāro lāmakabhāvo, sabbepi bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti tattha saṃkileso, sabbasaṃkilesavippamuttaṃ nibbānanti nekkhamme ānisaṃso ca kathetabboti kāmesu ādīnavo okāro saṃkileso nekkhamme ca ānisaṃso pakāsitoti daṭṭhabbaṃ.

Kallacittanti kammaniyacittaṃ, heṭṭhā pavattitadesanāya assaddhiyādīnaṃ cittadosānaṃ vigatattā uparidesanāya bhājanabhāvūpagamanena kammakkhamacittanti attho. Assaddhiyādayo vā yasmā cittassa rogabhūtā tadā tassa vigatā, tasmā kallacittaṃ arogacittanti attho. Diṭṭhimānādikilesavigamena **muducittaṃ,** kāmacchandādivigamena **vinīvaraṇacittaṃ,** sammāpaṭipattiyaṃ uḷārapītipāmojjayogena **udaggacittaṃ**. Tattha saddhāsampattiyā pasannacittaṃ yadā bhagavā aññāsīti sambandho. Atha vā **kallacitta**nti kāmacchandavigamena arogacittaṃ. **Muducitta**nti byāpādavigamena mettāvasena akaṭhinacittaṃ. **Vinīvaraṇacitta**nti uddhaccakukkuccavigamena vikkhepassa vigatattā tena apihitacittaṃ. **Udaggacitta**nti thinamiddhavigamena sampaggahavasena alīnacittaṃ. **Pasannacitta**nti vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyaṃ adhimuttacittanti evampettha attho veditabbo. **Sāmukkaṃsikā**ti sāmaṃ ukkaṃsikā, attanāyeva uddharitvā gahitā, sayambhūñāṇena diṭṭhā asādhāraṇā aññesanti attho. Kā ca pana sāti? Ariyasaccadesanā. Tenevāha ‘‘dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ magga’’nti.

Seyyathāpītiādinā upamāvasena tassa kilesappahānaṃ ariyamagguppādañca dasseti. **Apagatakāḷaka**nti vigatakāḷakaṃ. **Sammadevā**ti suṭṭhu eva. **Rajana**nti nīlapītādiraṅgajātaṃ. **Paṭiggaṇheyyā**ti gaṇheyya, pabhassaraṃ bhaveyya. **Tasmiṃyeva āsane**ti tassaṃyeva nisajjāyaṃ. Etenassa lahuvipassakatā tikkhapaññatā sukhapaṭipadakhippābhiññatā ca dassitā hoti. **Viraja**ntiādi vuttanayameva. Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ – vatthaṃ viya cittaṃ, vatthassa āgantukamalehi kiliṭṭhabhāvo viya cittassa rāgādimalehi saṃkiliṭṭhabhāvo, dhovanasilā viya anupubbikathā, udakaṃ viya saddhā, udakena temetvā temetvā ūsagomayachārikakhārakehi kāḷakapadese sammadditvā vatthassa dhovanapayogo viya saddhāsinehena temetvā temetvā satisamādhipaññāhi dose sithile katvā sīlasutādividhinā cittassa sodhane vīriyārambho, tena payogena vatthe kāḷakāpagamo viya vīriyārambhena kilesavikkhambhanaṃ, raṅgajātaṃ viya ariyamaggo, tena suddhassa vatthassa pabhassarabhāvo viya vikkhambhitakilesassa cittassa maggena pariyodapananti.

27. **Assadūte**ti āruḷhaasse dūte. **Iddhābhisaṅkhāra**nti iddhikiriyaṃ. **Abhisaṅkharesī**ti abhisaṅkhari, akāsīti attho. Kimatthanti ce? Ubhinnaṃ paṭilabhitabbavisesantarāyanisedhanatthaṃ. Yadi hi so puttaṃ passeyya, puttassapi arahattappatti seṭṭhissapi dhammacakkhupaṭilābho na siyā. Adiṭṭhasaccopi hi ‘‘dehi te mātuyā jīvita’’nti yācanto kathañhi nāma vikkhepaṃ paṭibāhitvā bhagavato dhammadesanānusārena ñāṇaṃ pesetvā dhammacakkhuṃ paṭilabheyya, yaso ca evaṃ tena yāciyamāno kathaṃ taṃ vikkhepaṃ paṭibāhitvā arahatte patiṭṭhaheyya.

Etadavocāti bhagavato dhammadesanaṃ abbhanumodamāno etaṃ ‘‘abhikkantaṃ bhante’’tiādivacanaṃ avoca. **Abhikkanta**-saddo cāyamidha abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu bhanteti vuttaṃ hoti.

> ‘‘Bhaye kodhe pasaṃsāyaṃ, turite kotūhalacchare;
> Hāse soke pasāde ca, kare āmeḍitaṃ budho’’ti. –

Imināva lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṃsāvasena cāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti veditabbo. **Seyyathāpī**tiādinā catūhi upamāhi bhagavato desanaṃ thometi. Tattha **nikkujjita**nti adhomukhaṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyā**ti uparimukhaṃ kareyya. **Paṭicchanna**nti tiṇapaṇṇādichāditaṃ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūḷhassā**ti disāmūḷhassa. **Maggaṃ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā ‘‘esa maggo’’ti vadeyya. **Andhakāre**ti kāḷapakkhacātuddasī aḍḍharatti ghanavanasaṇḍameghapaṭalehi caturaṅgatame.

Evaṃ desanaṃ thometvā imāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṃ karonto **‘‘esāha’’**ntiādimāha. Tattha **esāha**nti eso ahaṃ. **Upāsakaṃ maṃ bhagavā dhāretū**ti maṃ bhagavā ‘‘upāsako aya’’nti evaṃ dhāretu, jānātūti attho. **Ajjatagge**ti etthāyaṃ **agga**-saddo ādiatthe, tasmā **ajjatagge**ti ajjataṃ ādiṃ katvāti evamattho veditabbo. Ajjatanti ajjabhāvaṃ. ‘‘Ajjadagge’’ti vā pāṭho, **da**-kāro padasandhikaro, ajja aggaṃ katvāti attho. **Pāṇupeta**nti pāṇehi upetaṃ. Yāva me jīvitaṃ pavattati, tāva upetaṃ, anaññasatthukaṃ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṃ gataṃ upāsakaṃ kappiyakārakaṃ maṃ bhagavā dhāretu jānātu. Ahañhi sacepi me tikhiṇena asinā sīsaṃ chindeyya, neva buddhaṃ ‘‘na buddho’’ti vā, dhammaṃ ‘‘na dhammo’’ti vā, saṅghaṃ ‘‘na saṅgho’’ti vā vadeyyanti evaṃ attasanniyyātanena saraṇaṃ agamāsi. Evaṃ ‘‘abhikkanta’’ntiādīnaṃ anuttānapadattho veditabbo, vitthāro pana heṭṭhā verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ āgatoyevāti idha na dassito.

28. **Bhūmiṃ paccavekkhantassā**ti attanā diṭṭhamatthaṃ paccavekkhantassa. **Iddhābhisaṅkhāraṃ paṭippassambhesī**ti yathā taṃ seṭṭhi gahapati tattha nisinnova yasaṃ kulaputtaṃ passati, tathā adhiṭṭhāsīti attho. **Adhivāsetū**ti sampaṭicchatu. **Ajjatanāyā**ti yaṃ me tumhesu sakkāraṃ karoto ajja bhavissati puññañca pītipāmojjañca, tadatthāya. **Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvenā**ti bhagavā kāyaṅgaṃ vā vācaṅgaṃ vā acopetvā abbhantareyeva khantiṃ karonto tuṇhībhāvena adhivāsesi, seṭṭhissa anuggahatthaṃ manasāva sampaṭicchīti vuttaṃ hoti. **‘‘Ehi bhikkhū’’ti bhagavā avocā**ti tassa kira iddhimayapattacīvarassa upanissayaṃ olokento anekāsu jātīsu cīvarādiaṭṭhaparikkhāradānaṃ disvā ‘‘ehi bhikkhū’’ti avoca. So tāvadeva bhaṇḍu kāsāvavasano aṭṭhahi bhikkhuparikkhārehi sarīre paṭimukkeheva vassasaṭṭhikatthero viya bhagavantaṃ namassamānova nisīdi. Yo hi cīvarādike aṭṭha parikkhāre pattacīvarameva vā sotāpannādiariyassa puthujjanasseva vā sīlasampannassa datvā ‘‘idaṃ parikkhāradānaṃ anāgate ehibhikkhubhāvāya paccayo hotū’’ti patthanaṃ paṭṭhapeti, tassa taṃ sati adhikārasampattiyaṃ buddhānaṃ sammukhībhāve iddhimayaparikkhāralābhāya saṃvattatīti veditabbaṃ.

29. **Paṇītenā**ti uttamena. **Sahatthā**ti sahatthena. **Santappetvā**ti suṭṭhu tappetvā, paripuṇṇaṃ suhitaṃ yāvadatthaṃ katvā. **Sampavāretvā**ti suṭṭhu pavāretvā, alaṃ alanti hatthasaññāya paṭikkhipāpetvā. **Bhuttāvi**nti bhuttavantaṃ. **Onītapattapāṇi**nti pattato onītapāṇiṃ, apanītahatthanti vuttaṃ hoti. ‘‘Onittapattapāṇi’’ntipi pāṭho, tassattho – onittaṃ nānābhūtaṃ vinābhūtaṃ pattaṃ pāṇito assāti onittapattapāṇi, taṃ **onittapattapāṇiṃ,** hatthe ca pattañca dhovitvā ekamantaṃ pattaṃ nikkhipitvā nisinnanti attho. **Ekamantaṃ nisīdiṃsū**ti bhagavantaṃ evaṃbhūtaṃ ñatvā ekasmiṃ okāse nisīdiṃsūti attho. **Dhammiyā kathāyā**tiādīsu taṅkhaṇānurūpāya dhammiyā kathāya diṭṭhadhammikasamparāyikatthaṃ **sandassetvā** kusale ca dhamme **samādapetvā** tattha ca naṃ **samuttejetvā** saussāhaṃ katvā tāya ca saussāhatāya aññehi ca vijjamānaguṇehi **sampahaṃsetvā** dhammaratanavassaṃ vassitvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi.

Yasassa pabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catugihisahāyapabbajjākathāvaṇṇanā

30. Idāni tassa sahāyānaṃ pabbajjaṃ dassento **‘‘assosuṃ kho’’**tiādimāha. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā – seṭṭhino ca anuseṭṭhino ca yesaṃ kulānaṃ tāni seṭṭhānuseṭṭhīni kulāni, tesaṃ **seṭṭhānuseṭṭhīnaṃ kulānaṃ,** paveṇivasena āgatehi seṭṭhīhi ca anuseṭṭhīhi ca samannāgatānaṃ kulānanti attho. **Vimalo**tiādīni tesaṃ puttānaṃ nāmāni. **Kesamassuṃ ohāretvā**ti kesañca massuñca oropetvā. **Kāsāyāni vatthānī**ti kasāyarasapītāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni. **Orako**ti ūnako lāmako. Sesamettha vuttanayameva.

Catugihisahāyapabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paññāsagihisahāyapabbajjākathāvaṇṇanā

31. Paññāsamattānaṃ gihisahāyānaṃ pabbajjāyapi yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva. Imesaṃ pana sabbesaṃ pubbayogo vattabboti taṃ dassetuṃ **‘‘yasaādīnaṃ kulaputtānaṃ ayaṃ pubbayogo’’**tiādimāha. Tattha **vaggabandhanenā**ti gaṇabandhanena, ekībhūtāti vuttaṃ hoti. **Anāthasarīrānī**ti anāthāni matakaḷevarāni. **Paṭijaggantā**ti bahi nīharitvā jhāpentā.

Paññāsagihisahāyapabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mārakathāvaṇṇanā

32. Idāni saraṇagamanūpasampadaṃ dassetuṃ **‘‘atha kho bhagavā’’**tiādi āraddhaṃ. Tatrāyaṃ anupubbapadavaṇṇanā (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.141) – **muttāha**nti mutto ahaṃ. **Cārika**nti anupubbagamanacārikaṃ, gāmanigamarājadhānīsu anukkamena gamanasaṅkhātaṃ cārikanti attho. **Carathā**ti divasaṃ yojanaparamaṃ gacchantā caratha. **Mā ekena dve agamitthā**ti ekena maggena dvīsu gatesu ekasmiṃ dhammaṃ desente ekena tuṇhībhūtena ṭhātabbaṃ hoti, tasmā evamāha. **Ādikalyāṇa**nti ādimhi kalyāṇaṃ sundaraṃ bhaddakaṃ, tathā **majjhapariyosānesu**. Ādimajjhapariyosānañca nāmetaṃ sāsanassa ca desanāya ca vasena dubbidhaṃ. Tattha sāsanassa sīlaṃ ādi, samathavipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Sīlasamādhayo vā ādi, vipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Sīlasamādhivipassanā vā ādi, maggo majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ. Desanāya pana catuppadikagāthāya tāva paṭhamapādo ādi, dutiyatatiyā majjhaṃ, catuttho pariyosānaṃ. Pañcapadachappadānaṃ paṭhamapādo ādi, avasānapādo pariyosānaṃ, sesā majjhaṃ. Ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ, sesaṃ majjhaṃ. Anekānusandhikassa suttassa majjhe bahukampi anusandhi majjhameva, nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ. **Sāttha**nti sātthakaṃ katvā desetha. **Sabyañjana**nti byañjanehi ceva padehi ca paripūraṃ katvā desetha. **Kevalaparipuṇṇa**nti sakalaparipuṇṇaṃ. **Parisuddha**nti nirupakkilesaṃ. **Brahmacariya**nti sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Pakāsethā**ti āvi karotha.

Apparajakkhajātikāti paññācakkhumhi appakilesarajasabhāvā, dukūlasāṇiyā paṭicchannā viya catuppadikagāthāpariyosāne arahattaṃ pattuṃ samatthā sattā santīti attho. **Parihāyantī**ti alābhaparihāniyā dhammato parihāyanti. Tenevāha **‘‘anadhigataṃ nādhigacchantā visesādhigamato parihāyantī’’**ti. **Senānigamo**ti senāya nigamo. Paṭhamakappikānaṃ kira tasmiṃ ṭhāne senāniveso ahosi, tasmā so padeso ‘‘senānigamo’’ti vuccati. ‘‘Senānigāmo’’tipi pāṭho, senāni nāma sujātāya pitā, tassa gāmoti attho. **Tenupasaṅkamissāmī**ti nāhaṃ tumhe uyyojetvā pariveṇādīni kāretvā upaṭṭhākādīhi paricariyamāno viharissāmi, tiṇṇaṃ pana jaṭilānaṃ aḍḍhuḍḍhāni pāṭihāriyasahassāni dassetvā dhammameva desetuṃ upasaṅkamissāmi.

33. **Māro pāpimā**ti attano visayaṃ atikkamituṃ paṭipanne satte māretīti **māro,** pare pāpe niyojeti, sayaṃ vā pāpe niyuttoti **pāpimā**. Aññānipissa kaṇho adhipati vasavattī antako namuci pamattabandhūtiādīni bahūni nāmāni, idha pana nāmadvayameva gahitaṃ. **Upasaṅkamī**ti ‘‘ayaṃ samaṇo gotamo mahāyuddhaṃ vicārento viya ‘mā ekena dve agamittha, dhammaṃ desethā’ti saṭṭhi jane uyyojeti, imasmiṃ pana ekasmimpi dhammaṃ desente mayhaṃ cittassa sātaṃ natthi, evaṃ bahūsu desentesu kuto bhavissati, paṭibāhāmi na’’nti cintetvā upasaṅkami.

Sabbapāsehīti sabbehi kilesapāsehi. **Ye dibbā ye ca mānusā**ti ye dibbakāmaguṇasaṅkhātā mānusakakāmaguṇasaṅkhātā ca kilesapāsā nāma atthi, sabbehi tehi tvaṃ baddhoti vadati. **Mahābandhanabaddho**ti mahatā kilesabandhanena baddho, mahati vā bandhane baddho, kilesabandhanassa ṭhānabhūte bhavacārake baddhoti attho. **Na me samaṇa mokkhasī**ti samaṇa tvaṃ mama visayato na muccissasi. ‘‘Na me samaṇa mokkhasī’’ti ca idaṃ māro ‘‘muttāhaṃ, bhikkhave, sabbapāsehī’’ti bhagavato vacanaṃ asaddahanto vadati, saddahantopi vā ‘‘evamayaṃ paresaṃ sattānaṃ mokkhāya ussāhaṃ na kareyyā’’ti santajjento kohaññe ṭhatvā vadati.

Nihatoti tvaṃ mayā nihato, nibbisevanabhāvaṃ gamito parājitoti attho. Antalikkhe carante pañcābhiññepi bandhatīti **antalikkhacaro**. Rāgapāso hi antalikkhacaresupi kiccasādhanato ‘‘antalikkhacaro’’ti vuccati, teneva naṃ māropi antalikkhacaroti maññati. Manasi jātoti **mānaso,** manasampayuttoti attho. Sesamettha uttānatthameva.

Mārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pabbajjūpasampadākathāvaṇṇanā

34. ‘‘Anujānāmi bhikkhave’’tiādikāya pana pāḷiyā yo pabbajjūpasampadāvinicchayo vattabbo, taṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘pabbajjāpekkhaṃ kulaputtaṃ pabbājentenā’’**tiādimāha. Tattha ye puggalā paṭikkhittāti sambandho. **Sayaṃ pabbājetabbo**ti kesacchedanādīni sayaṃ karontena pabbājetabbo. Kesacchedanaṃ kāsāyacchādanaṃ saraṇadānanti hi imāni tīṇi karonto **‘‘pabbājetī’’**ti vuccati. Etesu ekaṃ dve vāpi karonto tathā voharīyatiyeva, tasmā **etaṃ pabbājehī**ti kesacchedanaṃ kāsāyacchādanañca sandhāya vuttaṃ. **Upajjhāyaṃ uddissa pabbājetī**ti etthāpi eseva nayo. **Khaṇḍasīmaṃ netvā**ti bhaṇḍukammārocanapariharaṇatthaṃ vuttaṃ. Tena sabhikkhuke vihāre aññampi ‘‘etassa kese chindā’’ti vattuṃ na vaṭṭati. **Pabbājetvā**ti kesacchedanaṃ sandhāya vadati. **Bhikkhuto añño pabbājetuṃ na labhatī**ti saraṇadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenevāha **‘‘sāmaṇero panā’’**tiādi. **Bhabbarūpo**ti bhabbasabhāvo. Tamevatthaṃ pariyāyantarena vibhāveti **‘‘sahetuko’’**ti. **Ñāto**ti pākaṭo. **Yasassī**ti parivārasampattiyā samannāgato.

Vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena asucijegucchapaṭikūlabhāvaṃ pākaṭaṃ karontenāti sambandho. Tattha **kesā** nāmete vaṇṇatopi paṭikūlā, saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopi paṭikūlā. Manuññepi (visuddhi. 1.183; vibha. aṭṭha. 356; sāratthа. ṭī. pārājikakaṇḍa 2.162) hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇaṃ kiñci disvā ‘‘kesamissakamidaṃ, haratha na’’nti jigucchanti, evaṃ kesā **vaṇṇato** paṭikūlā. Rattiṃ bhuñjantāpi kesasaṇṭhānaṃ akkavākaṃ vā makacivākaṃ vā chupitvā tatheva jigucchanti, evaṃ **saṇṭhānato** paṭikūlā. Telamakkhanapupphadhūmādisaṅkhāravirahitānañca kesānaṃ gandho paramajeguccho hoti, tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṃ. Kesā hi vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikūlāpi siyuṃ, **gandhena** pana paṭikūlāyeva. Yathā hi daharassa kumārakassa vaccaṃ vaṇṇato haliddivaṇṇaṃ, saṇṭhānatopi haliddipiṇḍisaṇṭhānaṃ. Saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitañca uddhumātakakāḷasunakhasarīraṃ vaṇṇato tālapakkavaṇṇaṃ, saṇṭhānato vaṭṭetvā vissaṭṭhamudiṅgasaṇṭhānaṃ, dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisā, taṃ ubhayampi vaṇṇasaṇṭhānato siyā appaṭikūlaṃ, gandhena pana paṭikūlameva, evaṃ kesāpi siyuṃ vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikūlā, gandhena pana paṭikūlāyevāti. Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānaṃ jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā paramajegucchāti evaṃ **āsayato** paṭikūlā. Ime ca kesā nāma gūtharāsimhi uṭṭhitakaṇṇakaṃ viya ekatiṃsakoṭṭhāsarāsimhi jātā, te susānasaṅkāraṭṭhānādīsu jātasākaṃ viya parikhādīsu jātakamalakuvalayādipupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti evaṃ **okāsato** paṭikūlātiādinā nayena tacapañcakassa vaṇṇādivasena paṭikūlabhāvaṃ pakāsentenāti attho.

Nijjīvanissattabhāvaṃ vā pākaṭaṃ karontenāti ime kesā nāma sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathā vammikamatthake jātesu kunthatiṇesu na vammikamatthako jānāti ‘‘mayi kunthatiṇāni jātānī’’ti, nāpi kunthatiṇāni jānanti ‘‘mayaṃ vammikamatthake jātānī’’ti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti ‘‘mayi kesā jātā’’ti, nāpi kesā jānanti ‘‘mayaṃ sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā’’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūtiādinā nayena nijjīvanissattabhāvaṃ pakāsentena. **Pubbe**ti purimabuddhānaṃ santike. **Madditasaṅkhāro**ti nāmarūpavavatthānena ceva paccayapariggahavasena ca ñāṇena parimadditasaṅkhāro. **Bhāvitabhāvano**ti kalāpasammasanādinā sabbaso kusalabhāvanāya pūraṇena bhāvitabhāvano.

Adinnaṃ na vaṭṭatīti ettha pabbajjā na ruhatīti vadanti. **Anuññātaupasampadā**ti ñatticatutthakammena anuññātaupasampadā. **Ṭhānakaraṇasampada**nti ettha urādīni ṭhānāni, saṃvutādīni karaṇānīti veditabbāni. Anunāsikantaṃ katvā dānakāle antarā vicchedaṃ akatvā dātabbānīti dassetuṃ **‘‘ekasambandhānī’’**ti vuttaṃ. **Vicchinditvā**ti ma-kārantaṃ katvā dānasamaye vicchedaṃ katvā. **Sabbamassa kappiyākappiyaṃ ācikkhitabba**nti dasasikkhāpadavinimuttaṃ parāmāsāparāmāsādibhedaṃ kappiyākappiyaṃ ācikkhitabbaṃ. **Ābhisamācārikesu vinetabbo**ti iminā sekhiyaupajjhāyavattādiābhisamācārikasīlamanena pūretabbaṃ, tattha ca kattabbassa akaraṇe akattabbassa ca karaṇe daṇḍakammāraho hotīti dīpeti.

Pabbajjūpasampadākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyamārakathāvaṇṇanā

35. **Atha kho bhagavā vassaṃvuṭṭho**tiādikāya pana pāḷiyā ayaṃ apubbapadavaṇṇanā. **Yonisomanasikārā**ti upāyamanasikārena, aniccādīsu aniccādito manasikaraṇenāti attho. **Yoniso sammappadhānā**ti upāyavīriyena, anuppannākusalānuppādanādividhinā pavattavīriyenāti attho. **Vimuttī**ti ukkaṭṭhaniddesena arahattaphalavimutti vuttā. **Ajjhabhāsī**ti ‘‘ayaṃ attanā vīriyaṃ katvā arahattaṃ patvāpi na tussati, idāni aññesampi ‘pāpuṇāthā’ti ussāhaṃ karoti, paṭibāhessāmi na’’nti cintetvā abhāsi. **Mārapāsenā**ti kilesapāsena. Sesamettha vuttanayameva.

Dutiyamārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhaddavaggiyakathāvaṇṇanā

36. Tiṃsabhaddavaggiyavatthumhi **yathābhirantaṃ viharitvā**ti yathāajjhāsayaṃ viharitvā. Buddhānañhi ekasmiṃ ṭhāne vasantānaṃ chāyūdakādīnaṃ vipattiṃ vā aphāsukasenāsanaṃ vā manussānaṃ assaddhādibhāvaṃ vā āgamma anabhirati nāma natthi, tesaṃ sampattiyā ‘‘idha phāsuṃ viharāmā’’ti abhiramitvā ciravihāropi natthi. Yattha pana tathāgate viharante sattā saraṇesu vā tīsu patiṭṭhahanti, sīlāni vā samādiyanti, pabbajanti vā, sotāpattimaggādīnaṃ vā paresaṃ upanissayo hoti, tattha buddhā satte tāsu sampattīsu patiṭṭhāpanaajjhāsayena vasanti, tāsaṃ abhāve pakkamanti. Tena vuttaṃ **‘‘yathāajjhāsayaṃ viharitvā’’**ti. **Ajjhogāhetvā**ti pavisitvā. **Tiṃsamattā**ti tiṃsapamāṇā. Sesamettha vuttanayameva.

Bhaddavaggiyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelapāṭihāriyakathāvaṇṇanā

37-38. Uruvelakassapavatthumhi **jaṭilo**ti jaṭādharo. Jaṭā assa atthīti hi **jaṭilo**. Netīti **nāyako,** sāmaṃ vineti attano laddhiṃ sikkhāpetīti **vināyako. Sace te kassapa agarū**ti kassapa sace tuyhaṃ bhāriyaṃ aphāsukaṃ kiñci natthi. **Agyāgāre**ti aggisālāyaṃ. **Ubhinnaṃ sajotibhūtāna**nti ubhosu sajotibhūtesu pajjalitesu. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma.

39. **Ajjaṇho**ti ajja ekadivasaṃ. **Aggisālamhī**ti agyāgāre. **Sumanamanaso**ti sundaracittasaṅkhātamano. **Tejodhātūsu kusalo**ti tejokasiṇasamāpattīsu kusalo. **Udicchare**ti ullokesuṃ, parivāresunti vā attho. **Pattamhi odahitvā**ti patte pakkhipitvā. **Dhuvabhattenā**ti niccabhattena.

40. **Abhikkantāya rattiyā**ti ettha **abhikkanta**-saddo khaye vattati, tena parikkhīṇāyarattiyāti attho. Ete hi cattāro mahārājāno majjhimayāmasamanantare āgatā. Niyāmo kiresa devatānaṃ, yadidaṃ buddhānaṃ vā buddhasāvakānaṃ vā upaṭṭhānaṃ āgacchantā majjhimayāmasamanantare āgacchanti. **Abhikkantavaṇṇā**ti abhirūpachavivaṇṇā, iṭṭhavaṇṇā manāpavaṇṇāti vuttaṃ hoti. Devatā hi manussalokaṃ āgacchamānā pakativaṇṇaṃ pakatiiddhiṃ jahitvā oḷārikaṃ attabhāvaṃ katvā atirekavaṇṇavatthālaṅkārakāyādīhi obhāsaṃ muñcamānādivasena ca dibbaṃ iddhānubhāvañca nimminitvā naṭasamajjādīni gacchantā manussā viya abhisaṅkhatena kāyena āgacchanti. Tattha kāmāvacarā anabhisaṅkhatenapi āgantuṃ sakkonti oḷārikarūpattā. Tathā hi te kabaḷīkārāhārabhakkhā, rūpāvacarā pana anabhisaṅkhatena kāyena āgantuṃ na sakkonti sukhumatararūpattā. Tesañhi atisukhumova attabhāvo, na tena iriyāpathakappanaṃ hoti. Tasmā brahmalokepi brahmāno yebhuyyena nimmitarūpeneva pavattanti. Mūlapaṭisandhirūpañhi nesaṃ ativiya sukhumamahārūpaṃ, kevalaṃ taṃ cittuppādassa nissayādhiṭṭhānabhūtaṃ saṇṭhānavantaṃ hutvā tiṭṭhati.

Kevalakappanti ettha **kevala**-saddassa anavasesattaṃ attho, **kappa**-saddassa samantabhāvo, tasmā **kevalakappaṃ vanasaṇḍa**nti anavasesaṃ samantato vanasaṇḍanti attho. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi hi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbaso pharatīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahito. Atha vā īsaṃ asamatthaṃ kevalakappaṃ. Bhagavato pabhāya anobhāsitameva hi padesaṃ devatā attano pabhāya obhāsenti. Na hi bhagavato pabhā kāyaci pabhāya abhibhūyati, sūriyādīnampi pana pabhaṃ sā abhibhuyya tiṭṭhatīti. **Obhāsetvā**ti vatthālaṅkārasarīrasamuṭṭhitāya ābhāya pharitvā, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho. Devatānañhi sarīrābhā dasadvādasayojanamattaṭṭhānaṃ tato bhiyyopi pharitvā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādīsu samuṭṭhitā pabhā. **Catuddisā**ti catūsu disāsu. **Yatra hi nāmā**ti yaṃ nāma.

43. **Aṅgamagadhā**ti ubho aṅgamagadharaṭṭhavāsino. **Iddhipāṭihāriya**nti iddhibhūtaṃ pāṭihāriyaṃ, na ādesanānusāsanīpāṭihāriyanti attho. Tividhañhi pāṭihāriyaṃ iddhipāṭihāriyaṃ ādesanāpāṭihāriyaṃ anusāsanīpāṭihāriyanti. Tattha ‘‘idha bhikkhu ekopi hutvā bahudhā hoti, bahudhāpi hutvā eko hoti āvibhāvaṃ tirobhāva’’ntiādinayappavattaṃ (dī. ni. 1.238-239; ma. ni. 1.147; saṃ. ni. 2.70; 5.834) iddhividhameva **iddhipāṭihāriyaṃ**. ‘‘Idha bhikkhu parasattānaṃ parapuggalānaṃ cittampi ādisati, cetasikampi ādisati, vitakkitampi ādisati, vicāritampi ādisati ‘evampi te mano, itthampi te mano’’’tiādinayappavattaṃ (paṭi. ma. 3.30) parassa cittaṃ ñatvā kathanaṃ **ādesanāpāṭihāriyaṃ**. ‘‘Idha bhikkhu evamanusāsati ‘evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayittha, evaṃ manasi karotha, mā evaṃ mānasā karittha, idaṃ pajahatha, idaṃ upasampajja viharathā’’’ti (paṭi. ma. 3.30) evamādinayappavattā sāvakānaṃ buddhānañca sabbakālaṃ desetabbadhammadesanā **anusāsanīpāṭihāriyaṃ**.

Tattha (udā. aṭṭha. 1) pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato **pāṭihāriya**nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā, puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ vattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha pāṭihāriyanti vattuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṃ haraṇato **pāṭihāriya**nti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṃ haraṇato **pāṭihāriyaṃ**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanīhi haritā apanītā hontīti. **Paṭī**ti vā ayaṃ saddo pacchāti etassa atthaṃ bodheti ‘‘tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo’’tiādīsu (cūḷani. vatthugāthā 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilesena katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva **pāṭihāriyaṃ**. Paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanīsamudāye bhavaṃ ekekaṃ **pāṭihāriya**nti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ nimittabhūte, tato vā āgatanti

pāṭihāriyaṃ. Svātanāyāti sve dātabbassa atthāya.

44. **Paṃsukūlaṃ uppannaṃ hotī**ti pariyesamānassa paṭilābhavasena uppannaṃ hoti. Vicittapāṭihāriyadassanatthāva sā pariyesanā. Yasmā pāṇinā phuṭṭhamatte sā pokkharaṇī nimmitā ahosi, tasmā vuttaṃ **''pāṇinā pokkharaṇiṃ khaṇitvā''**ti.

46-49. **Jaṭilā**ti tāpasā. Te hi jaṭādhāritāya idha ''jaṭilā''ti vuttā. **Antaraṭṭhakāsu himapātasamaye**ti hemantassa utuno abbhantarabhūte māghamāsassa avasāne catasso, phagguṇamāsassa ādimhi catassoti evaṃ ubhinnamantare aṭṭharattīsu himapatanakāle. **Nerañjarāya ummujjantī**ti keci tasmiṃ titthasammate udake paṭhamaṃ nimuggasakalasarīrā tato ummujjantā vuṭṭhahanti uppilavanti. **Nimujjantī**ti sasīsaṃ udake osīdanti. **Ummujjananimujjanampi karontī**ti punappunaṃ ummujjananimujjanānipi karonti. Tattha hi keci ''ekummujjaneneva pāpasuddhi hotī''ti evaṃdiṭṭhikā, te ummujjanameva katvā gacchanti. Ummujjanaṃ pana nimujjanamantarena natthīti avinābhāvato nimujjanampi te karontiyeva. Yepi ''ekanimujjaneneva pāpasuddhi hotī''ti evaṃdiṭṭhikā, tepi ekavārameva nimujjitvā vuttanayeneva avinābhāvato ummujjanampi katvā pakkamanti. Apare ''punappunaṃ ummujjananimujjanāni katvā nahāte pāpasuddhi hotī''ti evaṃdiṭṭhikā, te kālena kālaṃ ummujjananimujjanāni karonti. Te sabbepi sandhāya vuttaṃ ''ummujjantipi nimujjantipi ummujjananimujjanampi karontī''ti. Ettha ca kiñcāpi nimujjanapubbakaṃ ummujjanaṃ, nimujjanameva pana karontā katipayā, ummujjanaṃ tadubhayañca karontā bahūti tesaṃ yebhuyyabhāvadassanatthaṃ ummujjanaṃ paṭhamaṃ vuttaṃ.

50-51. **Udakavāhako**ti udakogho. **Reṇuhatāyā**ti rajogatāya, rajokiṇṇāyāti vuttaṃ hoti. **Neva ca kho tvaṃ kassapa arahā**ti etena tadā kassapassa asekkhabhāvaṃ paṭikkhipati, **nāpi arahattamaggasamāpanno**ti etena sekkhabhāvaṃ. Ubhayenapissa anariyabhāvameva dīpeti. **Sāpi te paṭipadā natthi, yāya tvaṃ arahā vā assasi arahattamaggaṃ vā samāpanno**ti iminā panassa kalyāṇaputhujjanabhāvampi paṭikkhipati. Tattha **paṭipadā**ti sīlavisuddhiādayo cha visuddhiyo. Paṭipajjati etāya ariyamaggoti **paṭipadā. Assasī**ti bhaveyyāsi. **Cirapaṭikā**ti cirakālato paṭṭhāya, nāgadamanato paṭṭhāyāti attho. **Khārikājamissa**nti ettha **khārī**ti araṇīkamaṇḍalusūciādayo tāpasaparikkhārā, taṃ haraṇakājaṃ **khārikājaṃ. Aggihutamissa**nti dabbiādiaggipūjopakaraṇaṃ.

52-53. **Upasaggo**ti upaddavo. Idāni aḍḍhuḍḍhāni pāṭihāriyasahassāni ekato gaṇetvā dassetuṃ **''bhagavato adhiṭṭhānena pañca kaṭṭhasatāni na phāliyiṃsū''**tiādi āraddhaṃ. Nāgadamanādīni pana soḷasa pāṭihāriyāni idha na gaṇitāni, tehi saddhiṃ soḷasātirekaaḍḍhuḍḍhapāṭihāriyasahassānīti veditabbaṃ.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

54. Idāni tassa bhikkhusahassassa ādittapariyāyadesanāya arahattappattiṃ dassetuṃ **''atha kho bhagavā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **gayāyaṃ viharati gayāsīse**ti gayānāmikāya nadiyā avidūre bhavattā gāmo gayā nāma, tassaṃ gayāyaṃ viharati. Samīpatthe cetaṃ bhummavacanaṃ. Gayāgāmassa hi avidūre gayāti ekā pokkharaṇīpi atthi nadīpi gayāsīsanāmako hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇopi. Yattha bhikkhusahassassa okāso pahoti, bhagavā tattha viharati. Tena vuttaṃ **''gayāsīse''**ti, gayāgāmassa āsanne gayāsīsanāmake piṭṭhipāsāṇe viharatīti vuttaṃ hoti. **Bhikkhū āmantesī**ti tesaṃ sappāyadhammadesanaṃ vicinitvā taṃ desessāmīti āmantesi. Bhagavā hi taṃ iddhimayapattacīvaradharaṃ samaṇasahassaṃ ādāya gayāsīsaṃ gantvā tena parivārito nisīditvā ''katarā nu kho etesaṃ dhammakathā sappāyā''ti cintento ''ime sāyaṃ pātaṃ aggiṃ paricaranti, imesaṃ dvādasāyatanāni ādittāni sampajjalitāni viya katvā dassessāmi, evaṃ ime arahattaṃ pāpuṇituṃ sakkhissantī''ti sanniṭṭhānamakāsi. Atha nesaṃ tathā desetuṃ ''sabbaṃ, bhikkhave, āditta''ntiādinā imaṃ ādittapariyāyaṃ abhāsi.

Tattha (saṃ. ni. aṭṭha. 3.4.23) sabbaṃ nāma catubbidhaṃ sabbasabbaṃ āyatanasabbaṃ sakkāyasabbaṃ padesasabbanti. Tattha –

''Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci;
Atho aviññātamajānitabbaṃ;
Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ;
Tathāgato tena samantacakkhū''ti (mahāni. 156; cūḷani. dhotakamāṇavapucchāniddesa 32; paṭi. ma. 1.121) –

Idaṃ **sabbasabbaṃ** nāma. ''Sabbaṃ vo, bhikkhave, desessāmi, taṃ suṇāthā''ti (saṃ. ni. 4.23) idaṃ **āyatanasabbaṃ** nāma. ''Sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmī''ti (ma. ni. 1.1) idaṃ **sakkāyasabbaṃ** nāma. ''Sabbadhammesu vā paṭhamasamannāhāro uppajjati cittaṃ mano mānasaṃ tajjā manoviññāṇadhātū''ti idaṃ **padesasabbaṃ** nāma. Iti pañcārammaṇamattaṃ padesasabbaṃ, tebhūmakā dhammā sakkāyasabbaṃ, catubhūmakā dhammā āyatanasabbaṃ, yaṃ kiñci neyyaṃ sabbasabbaṃ. Padesasabbaṃ sakkāyasabbaṃ na pāpuṇāti tassa tebhūmakadhammesupi ekadesassa asaṅgaṇhanato. Sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti lokuttaradhammānaṃ asaṅgaṇhanato. Āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Kasmā? Yasmā āyatanasabbena catubhūmakadhammāva pariggahitā, na lakkhaṇapaññattiyoti. Imasmiṃ pana sutte āyatanasabbaṃ adhippetaṃ, tatthāpi idha vipassanupagadhammāva gahetabbā.

Cakkhūti (dha. sa. aṭṭha. 596; saṃ. ni. aṭṭha. 3.4.1) dve cakkhūni ñāṇacakkhu ceva maṃsacakkhu ca. Tattha ñāṇacakkhu pañcavidhaṃ buddhacakkhu dhammacakkhu samantacakkhu dibbacakkhu paññācakkhūti. Tesu **buddhacakkhu** nāma āsayānusayañāṇañceva indriyaparopariyattañāṇañca, yaṃ ''buddhacakkhunā lokaṃ volokento''ti (dī. ni. 2.69; ma. ni. 1.283) āgataṃ. **Dhammacakkhu** nāma heṭṭhimā tayo maggā tīṇi ca phalāni, yaṃ ''virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādī''ti (dī. ni. 1.355; saṃ. ni. 5.1081) āgataṃ. **Samantacakkhu** nāma sabbaññutaññāṇaṃ, yaṃ ''pāsādamāruyha samantacakkhū''ti (dī. ni. 2.70; ma. ni. 1.282) āgataṃ. **Dibbacakkhu** nāma ālokavaḍḍhanena uppannañāṇaṃ, yaṃ ''dibbena cakkhunā visuddhenā''ti (ma. ni. 1.148, 284) āgataṃ. **Paññācakkhu** nāma catusaccaparicchedakañāṇaṃ, yaṃ ''cakkhuṃ udapādī''ti (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 15) āgataṃ. Maṃsacakkhupi duvidhaṃ sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tesu yvāyaṃ akkhikūpake akkhipaṭalehi parivārito maṃsapiṇḍo, yattha catasso dhātuyo vaṇṇagandharasojā sambhavo jīvitaṃ bhāvo cakkhuppasādo kāyappasādoti saṅkhepato terasa sambhārā honti, vitthārato pana catasso dhātuyo vaṇṇagandharasojā sambhavoti ime nava catusamuṭṭhānavasena chattiṃsa, jīvitaṃ bhāvo cakkhuppasādo kāyappasādoti ime kammasamuṭṭhānā tāva cattāroti cattālīsa sambhārā honti, idaṃ **sasambhāracakkhu** nāma. Yaṃ panettha setamaṇḍalaparicchinnena kaṇhamaṇḍalena parivārite diṭṭhimaṇḍale sanniviṭṭhaṃ rūpadassanasamatthaṃ pasādamattaṃ, idaṃ **pasādacakkhu** nāma. Tassa tato paresañca sotādīnaṃ vitthārakathā **visuddhimagge** (visuddhi. 2.436) vuttāva.

Tattha yadidaṃ pasādacakkhu, tañca gahetvā bhagavā **''cakkhu āditta''**ntiādimāha. Tattha **āditta**nti padittaṃ, sampajjalitaṃ ekādasahi aggīhi ekajālībhūtanti attho. Cakkhusannissitaṃ viññāṇaṃ **cakkhuviññāṇaṃ,** cakkhussa vā kāraṇabhūtassa viññāṇaṃ **cakkhuviññāṇaṃ**. Kāmaṃ rūpālokamanasikārādayopi tassa viññāṇassa kāraṇaṃ, te pana sādhāraṇakāraṇaṃ, cakkhu asādhāraṇanti asādhāraṇakāraṇenāyaṃ niddeso yathā ''yavaṅkuro''ti. **Sotaviññāṇā**dīsupi eseva nayo. Cakkhusannissito phasso **cakkhusamphasso,** cakkhuviññāṇasampayuttaphassassetaṃ adhivacanaṃ. **Sotasamphassā**dīsupi eseva nayo. **Cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayita**nti cakkhusamphassaṃ mūlapaccayaṃ katvā uppannā sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanajavanavedanā. Cakkhuviññāṇasampayuttāya pana vedanāya cakkhusamphassassa paccayabhāve vattabbameva natthi. Cakkhusamphasso hi sahajātāya vedanāya sahajātādivasena, asahajātāya upanissayādivasena paccayo hoti. Teneva ''cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā''ti vuttaṃ. **Sotadvāravedanā**dīsupi eseva nayo. Ettha pana **mano**ti bhavaṅgacittaṃ manodvārassa adhippetattā. **Dhammā**ti dhammārammaṇaṃ. **Manoviññāṇa**nti sahāvajjanakaṃ javanaṃ. **Manosamphasso**ti bhavaṅgasahajāto phasso. **Vedayita**nti āvajjanavedanāya saddhiṃ javanavedanā. Bhavaṅgasampayuttāya pana vedanāya gahaṇe vattabbameva natthi. Āvajjanaṃ vā bhavaṅgato amocetvā **mano**ti sāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ daṭṭhabbaṃ. **Dhammā**ti dhammārammaṇameva. **Manoviññāṇa**nti javanaviññāṇaṃ. **Manosamphasso**ti bhavaṅgāvajjanasahajāto phasso. **Vedayita**nti javanasahajātā vedanā, bhavaṅgāvajjanasahajātāpi vaṭṭatiyeva.

Rāgagginātiādīsu rāgova anudahanaṭṭhena aggīti **rāgaggi**. Rāgo hi tikhiṇaṃ hutvā uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā ''aggī''ti vuccati. Itaresupi dvīsu eseva nayo. Tatrimāni vatthūni (dī. ni. aṭṭha. 3.305; vibha. aṭṭha. 924) – ekā daharabhikkhunī cittalapabbatavihāre uposathāgāraṃ gantvā dvārapālarūpaṃ olokayamānā ṭhitā. Athassā anto rāgo tikhiṇataro hutvā uppanno, tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhiṃ attanā sahajātadhammehi hadayapadesaṃ jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sannissayaṃ, tena sā bhikkhunī jhāyitvā kālamakāsi. Bhikkhuniyo gacchamānā ''ayaṃ daharā ṭhitā, pakkosatha na''nti āhaṃsu. Ekā gantvā ''kasmā ṭhitāsī''ti hatthe gaṇhi. Gahitamattā parivattitvā papatā. Idaṃ tāva rāgassa anudahanatāya vatthu.

Dosassa pana anudahanatāya manopadosikā devā daṭṭhabbā. Tesu (dī. ni. aṭṭha. 1.47-48) kira eko devaputto ''nakkhattaṃ kīḷissāmī''ti saparivāro rathena vīthiṃ paṭipajjati. Athañño nikkhamanto taṃ purato gacchantaṃ disvā ''bho ayaṃ kapaṇo adiṭṭhapubbaṃ viya etaṃ disvā pītiyā uddhumāto viya bhijjamāno viya ca gacchatī''ti kujjhati. Purato gacchantopi nivattitvā taṃ kuddhaṃ disvā kuddhā nāma suvijānā hontīti kuddhabhāvamassa ñatvā ''tvaṃ kuddho mayhaṃ kiṃ karissasi, ayaṃ sampatti mayā dānasīlādīnaṃ vasena laddhā, na tuyhaṃ vasenā''ti paṭikujjhati. Ekasmiñhi kuddhe itaro akuddho rakkhati. Kuddhassa hi so kodho itarasmiṃ akujjhante anupādāno ekavārameva uppattiyā anāsevano cāvetuṃ na sakkoti, udakaṃ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho taṃ cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu ekassa kodho itarassa paccayo hoti, tassapi kodho itarassa paccayo hotīti ubho kandantānaṃyeva orodhānaṃ cavanti. Ubhosu hi kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṃ niddahanto accantasukhumālaṃ karajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati. Idaṃ dosassa anudahanatāya vatthu.

Mohassa pana anudahanatāya khiḍḍāpadosikā devā daṭṭhabbā. Mohavasena hi tesaṃ satisammoso hoti, tasmā khiḍḍāvasena āhārakālaṃ ativattetvā kālaṃ karonti. Te (dī. ni. aṭṭha. 1.45-46) kira puññavisesādhigatena mahantena attano sirivibhavena nakkhattaṃ kīḷantā tāya sampattimahantatāya ''āhāraṃ paribhuñjimha, na paribhuñjimhā''tipi na jānanti. Atha ekāhārātikkamanato paṭṭhāya nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti. Kasmā? Kammajatejassa balavatāya. Manussānañhi kammajatejo mando, karajakāyo balavā. Tesaṃ tejassa mandatāya karajakāyassa balavatāya sattāhampi atikkamitvā uṇhodakaacchayāguādīhi sakkā vatthuṃ upatthambhetuṃ. Devānaṃ pana tejo balavā hoti uḷārapuññanibbattattā uḷāragarusiniddhasudhāhārajiraṇato ca, karajaṃ mandaṃ mudusukhumālabhāvato. Teneva hi bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ patiṭṭhātuṃ asakkontaṃ sakkaṃ devarājānaṃ ''oḷārikakāyaṃ adhiṭṭhāhī''ti āha, tasmā te ekaṃ āhāravelaṃ atikkamitvā saṇṭhātuṃ na sakkonti. Yathā nāma gimhānaṃ majjhanhike tattapāsāṇe ṭhapitaṃ padumaṃ vā uppalaṃ vā sāyanhasamaye ghaṭasatenapi siñciyamānaṃ pākatikaṃ na hoti vinassatiyeva, evameva pacchā nirantaraṃ khādantāpi pivantāpi cavantiyeva na tiṭṭhanti.

Ko pana tesaṃ āhāro, kā āhāravelāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhā āhāro, so heṭṭhimehi heṭṭhimehi uparimānaṃ uparimānaṃ paṇītatamo hoti. Taṃ yathāsakaṃ divasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana ''biḷārapadappamāṇaṃ sudhāhāraṃ bhuñjanti. So jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṃ pharati, tesaṃyeva divasavasena sattadivasaṃ yāpanasamatthova hotī''ti vadanti.

Ke pana te khiḍḍāpadosikā nāma devāti? Ime nāmāti aṭṭhakathāyaṃ vicāraṇā natthi, ''kammajatejo balavā hoti, karajaṃ manda''nti avisesena vuttattā pana ye keci kabaḷīkārāhārūpajīvino evaṃ karonti, te evaṃ cavantīti veditabbā. Keci panāhu ''nimmānaratiparanimmitavasavattino te devā. Khiḍḍāya padussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vuttā''ti. Manopadosikā pana cātumahārājikāti aṭṭhakathāyameva vuttaṃ. Keci pana ''khiḍḍāpadosikāpi cātumahārājikāyevā''ti vadanti. Evaṃ tāva rāgādayo tayo anudahanaṭṭhena ''aggī''ti veditabbā. Jātiādittayaṃ pana nānappakāradukkhavatthubhāvena anudahanato aggi. Sokādīnaṃ anudahanatā pākaṭāyeva. Sesamettha vuttanayameva. Iti imasmiṃ sutte dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ cakkhādīnaṃ ekādasahi aggīhi ādittabhāvena dukkhamatāya dukkhabhāvassa kathitattā.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uruvelapāṭihāriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bimbisārasamāgamakathāvaṇṇanā

55. Idāni ''atha kho bhagavā gayāsīse yathābhirantaṃ viharitvā''tiādīsu yā sā anuttānapadavaṇṇanā, taṃ dassetuṃ **''laṭṭhivaneti tāluyyāne''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **tāluyyāne**ti tālarukkhānaṃ bahubhāvato evaṃladdhanāme uyyāne. **Appekacce yena bhagavā tenañjaliṃ paṇāmetvā**tiādīsu **añjaliṃ paṇāmetvā**ti ye ubhatopakkhikā, te sandhāyetaṃ vuttaṃ. Te kira evaṃ cintayiṃsu ''sace no micchādiṭṭhikā codessanti 'kasmā tumhe samaṇaṃ gotamaṃ vanditthā'ti, tesaṃ 'kiṃ añjalimattakaraṇenapi vanditaṃ hotī'ti vakkhāma. Sace no sammādiṭṭhikā codessanti 'kasmā bhagavantaṃ na vanditthā'ti, 'kiṃ sīsena bhūmiṃ paharanteneva vanditaṃ hoti, nanu añjalikammampi vandanā evā'ti vakkhāmā''ti. **Nāmagottaṃ sāvetvā**ti ''bho gotama, ahaṃ asukassa putto datto nāma mitto nāma idha āgato''ti vadantā nāmaṃ sāventi nāma, ''bho gotama, ahaṃ vāseṭṭho nāma kaccāno nāma idhāgato''ti vadantā gottaṃ sāventi nāma. Ete kira daliddā jiṇṇakulaputtā parisamajjhe nāmagottavasena pākaṭā bhavissāmāti evaṃ akaṃsu. Ye pana tuṇhībhūtā nisīdiṃsu, te kerāṭikā ceva andhabālā ca. Tattha kerāṭikā ''ekaṃ dve kathāsallāpe karonte vissāsiko hoti, atha vissāse sati ekaṃ dve bhikkhā adātuṃ na yutta''nti tato attānaṃ mocentā tuṇhī nisīdanti. Andhabālā aññāṇatāyeva avakkhittā mattikāpiṇḍo viya yattha katthaci tuṇhībhūtā nisīdanti.

Kisakovadānoti ettha kisakānaṃ ovadāno **kisakovadāno**ti imaṃ tāva atthavikappaṃ dassetuṃ **''tāpasacariyāya kisasarīrattā''**tiādi vuttaṃ. **Aggihutta**nti aggiparicaraṇaṃ. Rūpādayova idha kāmanīyaṭṭhena ''kāmā''ti vuttāti āha **''ete rūpādayo kāme''**ti. **Yaññā abhivadantī**ti yāgahetu ijjhantīti vadanti. **Upadhīsū**ti ettha cattāro upadhī kāmupadhi khandhupadhi kilesupadhi abhisaṅkhārupadhīti. Kāmāpi hi ''yaṃ pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo''ti (ma. ni. 1.167) evaṃ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanatthena ''upadhī''ti vuccanti. Khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato ''upadhī''ti vuccanti, tesu khandhupadhi idhādhippetoti āha **''khandhupadhīsu malanti ñatvā''**ti. **Yaññā malameva vadantī**ti yāgahetu malameva ijjhatīti vadanti. **Yiṭṭhe**ti mahāyāge. **Hute**ti divase divase kattabbaaggiparicaraṇe. **Kāmabhave asatta**nti kāmabhave alaggaṃ, tabbinimuttanti vuttaṃ hoti.

57-58. **Āsīsanā**ti patthanā. Dibbasuvaṇṇesupi siṅgīsuvaṇṇassa sabbaseṭṭhattā **''siṅgīnikkhasavaṇṇo''**ti vuttaṃ. Yatheva hi manussaparibhoge suvaṇṇe yuttikataṃ hīnaṃ, tato rasaviddhaṃ seṭṭhaṃ, rasaviddhato ākaruppannaṃ, tato yaṃ kiñci dibbaṃ seṭṭhaṃ, evaṃ dibbasuvaṇṇesupi cāmīkarato sātakumbhaṃ, sātakumbhato jambunadaṃ, jambunadato siṅgīsuvaṇṇaṃ, tasmā taṃ sabbaseṭṭhaṃ. **Siṅgīnikkha**nti ca nikkhaparimāṇena siṅgīsuvaṇṇena kataṃ suvaṇṇapaṭṭaṃ. Ūnakanikkhena katañhi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ na hoti, atirekena kataṃ ghaṭṭanamajjanaṃ khamati, vaṇṇavantaṃ pana na hoti, pharusadhātukaṃ khāyati, nikkhena kataṃ ghaṭṭanamajjanañceva khamati vaṇṇavantañca hoti. Nikkhaṃ pana vīsatisuvaṇṇanti keci. Pañcavīsatisuvaṇṇanti apare. **Majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ** pana ''nikkhaṃ nāma pañcasuvaṇṇā''ti vuttaṃ. **Suvaṇṇo** nāma catudharaṇanti vadanti.

Dasasu ariyavāsesu vutthavāsoti –

> ''Idha, (dī. ni. 3.348; a. ni. 10.20) bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasaṭṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño.

> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno kāmacchando pahīno hoti, byāpādo pahīno hoti, thinamiddhaṃ pahīnaṃ hoti, uddhaccakukkuccaṃ pahīnaṃ hoti, vicikicchā pahīnā hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Sotena saddaṃ sutvā…pe… ghānena gandhaṃ ghāyitvā… jivhāya rasaṃ sāyitvā… kāyena phoṭṭhabbaṃ phusitvā… manasā dhammaṃ viññāya neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu ekārakkho hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu satārakkhena cetasā samannāgato hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu ekārakkho hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu caturāpasseno hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodeti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu caturāpasseno hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu panuṇṇapaccekasacco hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu yāni tāni puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ puthupaccekasaccāni, sabbāni tāni nuṇṇāni honti panuṇṇāni cattāni vantāni muttāni pahīnāni paṭinissaṭṭhāni. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu panuṇṇapaccekasacco hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu samavayasaṭṭhesano hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno kāmesanā pahīnā hoti, bhavesanā pahīnā hoti, brahmacariyesanā paṭippassaddhā. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu samavayasaṭṭhesano hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu anāvilasaṅkappo hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno kāmasaṅkappo pahīno hoti, byāpādasaṅkappo pahīno hoti, vihiṃsāsaṅkappo pahīno hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu anāvilasaṅkappo hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu passaddhakāyasaṅkhāro hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu passaddhakāyasaṅkhāro hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu suvimuttacitto hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhuno rāgācittaṃ vimuttaṃ hoti, dosā cittaṃ vimuttaṃ hoti, mohā cittaṃ vimuttaṃ hoti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu suvimuttacitto hoti.
>
> ‘‘Kathañca, bhikkhave, bhikkhu suvimuttapañño hoti? Idha, bhikkhave, bhikkhu ‘rāgo me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo’ti pajānāti, ‘doso me pahīno…pe… moho me pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato anabhāvaṃkato āyatiṃ anuppādadhammo’ti pajānāti. Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu suvimuttapañño hotī’’ti (dī. ni. 3.348; a. ni. 10.20) –

Evamāgatesu dasasu ariyavāsesu vutthavāso.

Tattha vasanti etthāti vāsā, ariyānaṃ eva vāsāti **ariyavāsā** anariyānaṃ tādisānaṃ vāsānaṃ asambhavato. Ariyāti cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā. **Ekārakkho**ti ekā satisaṅkhātā ārakkhā etassāti ekārakkho. Khīṇāsavassa (dī. ni. aṭṭha. 3.348; a. ni. aṭṭha. 3.10.20) hi tīsu dvāresu sabbakāle sati ārakkhakiccaṃ sādheti. Tenevassa carato ca tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ hotīti vuccati.

Caturāpassenoti cattāri apassenāni apassayā etassāti caturāpasseno. **Saṅkhāyā**ti ñāṇena (dī. ni. aṭṭha. 3.308). **Paṭisevatī**ti ñāṇena ñatvā sevitabbayuttakameva sevati. Tassa vitthāro ‘‘paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paribhuñjatī’’tiādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58) nayena veditabbo. **Saṅkhāyekaṃ adhivāsetī**ti ñāṇena ñatvā adhivāsetabbayuttakameva adhivāseti. Vitthāro panettha ‘‘paṭisaṅkhā yoniso khamo hoti sītassā’’tiādinā (ma. ni. 1.24) nayena veditabbo. **Parivajjetī**ti ñāṇena ñatvā parivajjetabbayuttakameva parivajjeti. Tassa vitthāro ‘‘paṭisaṅkhā yoniso caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetī’’tiādinā nayena veditabbo. **Vinodetī**ti ñāṇena ñatvā vinodetabbameva vinodeti nudati nīharati anto vasituṃ na deti. Tassa vitthāro ‘‘uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’tiādinā nayena veditabbo.

Panuṇṇapaccekasaccoti (a. ni. aṭṭha. 2.4.38; dī. ni. aṭṭha. 3.348) ‘‘idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva sacca’’nti evaṃ pāṭiyekkaṃ gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni panuṇṇāni nīhaṭāni pahīnāni assāti panuṇṇapaccekasacco. **Puthusamaṇabrāhmaṇāna**nti bahūnaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ. Ettha ca **samaṇā**ti pabbajjupagatā. **Brāhmaṇā**ti bhovādino. **Puthupaccekasaccānī**ti bahūni pāṭekkasaccāni, ‘‘idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva sacca’’nti pāṭiyekkaṃ gahitāni bahūni saccānīti attho. **Nuṇṇānī**ti nīhaṭāni. **Panuṇṇānī**ti suṭṭhu nīhatāni. **Cattānī**ti vissaṭṭhāni. **Vantānī**ti vamitāni. **Muttānī**ti chinnabandhanāni katāni. **Pahīnānī**ti pajahitāni. **Paṭinissaṭṭhānī**ti yathā na puna cittaṃ ārohanti, evaṃ paṭivissajjitāni. Sabbāneva cetāni ariyamaggādhigamato pubbe gahitassa diṭṭhiggāhassa vissaṭṭhabhāvavevacanāni.

Samavayasaṭṭhesanoti (dī. ni. aṭṭha. 3.348; a. ni. aṭṭha. 3.10.20) ettha **avayā**ti anūnā. **Saṭṭhā**ti nissaṭṭhā. Sammā avayā saṭṭhā esanā assāti **samavayasaṭṭhesano,** sammā vissaṭṭhasabbaesanoti attho. **‘‘Rāgā cittaṃ vimutta’’**ntiādīhi maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato. **‘‘Rāgo me pahīno’’**tiādīhi paccavekkhaṇāmukhena ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ anuppādadhammataṃ pajānāti, tañca pajānanaṃ paccavekkhaṇañāṇanti. Tattha pañcaṅgavippahānapaccekasaccāpanodanaesanāsamavayasajjanāni ‘‘saṅkhāyekaṃ paṭisevati adhivāseti parivajjeti vinodetī’’ti vuttesu apassenesu vinodanā ca maggakiccāneva, itare ca maggeneva samijjhanti.

Dasabaloti kāyabalasaṅkhātāni ñāṇabalasaṅkhātāni ca dasa balāni etassāti dasabalo. Duvidhañhi tathāgatassa balaṃ kāyabalaṃ ñāṇabalañca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

‘‘Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasā’’ti. (ma. ni. aṭṭha. 1.148; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.22; a. ni. aṭṭha. 3.10.21; vibha. aṭṭha 76; udā. aṭṭha. 75; bu. vaṃ. aṭṭha. 1.39; paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.44; cūḷani. aṭṭha. 81);

Imāni hi dasa hatthikulāni. Tattha **kāḷāvaka**nti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kāḷāvakassa hatthino. Yaṃ dasannaṃ kāḷāvakānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ, taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ, taṃ ekassa uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ, taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ, taṃ ekassa tathāgatassa kāyabalaṃ. Nārāyanasaṅghātabalantipi idameva vuccati. Tattha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā tato uppajjantīti **nārāyanaṃ,** vajiraṃ, tasmā vajirasaṅghātabalanti attho. Tadetaṃ pakatihatthigaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassānaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tāva tathāgatassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana pāḷiyaṃ āgatameva. Tatrāyaṃ pāḷi (ma. ni. 1.148; a. ni. 10.21) –

‘‘Dasa kho panimāni, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalāni, yehi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. Katamāni dasa? Idha, sāriputta, tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti, yampi, sāriputta, tathāgato ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. Idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. (1)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti…pe…. (2)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti…pe…. (3)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato anekadhātuṃ nānādhātuṃ lokaṃ yathābhūtaṃ pajānāti…pe…. (4)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato sattānaṃ nānādhimuttikataṃ yathābhūtaṃ pajānāti…pe…. (5)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāti…pe…. (6)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ pajānāti…pe…. (7)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ? Ekampi jātiṃ dvepi jātiyo…pe… iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati…pe…. (8)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti…pe…. (9)

‘‘Puna caparaṃ, sāriputta, tathāgato āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharati…pe… idampi, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu sīhanādaṃ nadati, brahmacakkaṃ pavatteti. Imāni kho, sāriputta, dasa tathāgatassa tathāgatabalānī’’ti. (10)

Tattha (ma. ni. aṭṭha. 1.148; a. ni. aṭṭha. 3.10.21; vibha. aṭṭha. 760) **ṭhānañca ṭhānato**ti kāraṇañca kāraṇato. ‘‘Ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ. Ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhāna''nti pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. **Yampī**ti yena ñāṇena.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu.

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiñca agatigāminiñca. **Paṭipada**nti maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu kāmaṃ sabbesampi cetanā tassevekassa jīvitindriyārammaṇā, taṃ pana kammaṃ tesaṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena chandajāto karoti, eko ''ehi tvampi karohī''ti parehi nippīḷito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhiyamāno vicarati, tasmā tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyaṃ, eko pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva ''iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyaṃ, esa pettivisaye''ti jānāti. Niraye nibbattamānampi ''esa mahāniraye nibbattissati, esa ussadaniraye''ti jānāti. Tiracchānayoniyaṃ nibbattamānampi ''esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādo, esa bahuppādo''ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi ''esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī''ti jānāti. Tesu ca kammesu ''idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhissati, etaṃ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatī''ti jānāti.

Tathā sakalagāmavāsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu kāmaṃ sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṃ pana kammaṃ tesaṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena karotīti sabbaṃ purimasadisaṃ. Tasmā tesu ca keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva jānāti. ''Iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke, tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānaratīsu, esa tusitesu, esa yāmesu, esa tāvatiṃsesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesū''tiādinā tattha tattha hīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇaappaparivāramahāparivāratādibhedaṃ taṃ taṃ visesaṃ āyūhanakkhaṇeyeva jānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuyeva ''iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpapariggahe eva ṭhassati, esa arūpapariggaheyeva, esa nāmarūpapariggaheyeva, esa paccayapariggaheyeva, esa lakkhaṇārammaṇikavipassanāyameva, esa paṭhamaphaleyeva, esa dutiyaphale eva, esa tatiyaphale eva, esa arahattaṃ pāpuṇissatī''ti jānāti. Kasiṇaparikammaṃ karontesupi ''imassa parikammamattameva bhavissati, esa nimittaṃ uppādessati, esa appanaṃ eva pāpuṇissati, esa jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissatī''ti jānāti.

Anekadhātunti cakkhudhātuādīhi, kāmadhātuādīhi vā dhātūhi bahudhātuṃ. **Nānādhātu**nti tāsaṃyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇattā nānappakāradhātuṃ. **Loka**nti khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti tāsaṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati.

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ. **Parasattāna**nti padhānasattānaṃ. **Parapuggalāna**nti tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ, veneyyavasena pana dvedhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyatta**nti saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvañca aparabhāvañca, vuddhiñca hāniñcāti attho.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, ''rūpī rūpāni passatī''tiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattiādīnañca navannaṃ anupubbasamāpattīnaṃ. **Saṃkilesa**nti hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodāna**nti visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhāna**nti ''vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna''nti (vibha. 828) evaṃ vuttaṃ paguṇajjhānañceva bhavaṅgaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā ''vodānampi vuṭṭhāna''nti vuttaṃ. Bhavaṅgena sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānaṃ hoti. Tametaṃ sandhāya ''tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna''nti vuttaṃ. Sabbañāṇānañca vitthārakathāya vinicchayo **sammohavinodaniyaṃ vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ** (vibha. aṭṭha. 760) vutto. Pubbenivāsānussatidibbacakkhuāsavakkhayañāṇakathā pana **verañjakaṇḍe** (pārā. 12) vitthāritāyeva.

Imāni kho sāriputtāti yāni pubbe ''dasa kho panimāni, sāriputta, tathāgatassa tathāgatabalānī''ti avocaṃ, imāni tānīti appanaṃ karoti. Tattha paravādikathā hoti ''dasabalañāṇaṃ nāma pāṭiyekkaṃ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedo''ti, taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalañāṇaṃ sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṃ tampi tato avasesampi pajānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantarameva, tatiyaṃ kammaparicchedameva, catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayādhimuttimeva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesaṃ saṃkilesādimeva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca pajānāti, etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti. Iti yathāvuttakāyabalena ceva ñāṇabalena ca samannāgatattā bhagavā ''dasabalo''ti vuccati.

Dasahi asekkhehi aṅgehi upetoti ‘‘asekkhā sammādiṭṭhi, asekkho sammāsaṅkappo, asekkhā sammāvācā, asekkho sammākammanto, asekkho sammāājīvo, asekkho sammāvāyāmo, asekkhā sammāsati, asekkho sammāsamādhi, asekkhaṃ sammāñāṇaṃ, asekkhā sammāvimuttī’’ti (dī. ni. 3.348, 360) evaṃ vuttehi dasahi asekkhadhammehi samannāgato. Asekkhā sammādiṭṭhiādayo ca sabbe phalasampayuttadhammā eva. Ettha ca **sammādiṭṭhi sammāñāṇa**nti dvīsu ṭhānesu paññāva kathitā ‘‘sammā dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi, sammā pajānanaṭṭhena sammāñāṇa’’nti. Atthi hi dassanajānanānaṃ visaye pavattiākāraviseso. **Sammāvimuttī**ti iminā pana padena vuttāvasesā phalasamāpattisahagatadhammā saṅgahitāti veditabbā. Ariyaphalasampayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttataṃ upādāya vimuttīti vattabbataṃ labhanti.

59. **Vacanasaddena appasadda**nti ārāmupacārena gacchato addhikajanassapi vacanasaddena appasaddaṃ. **Nagaranigghosasaddenā**ti avibhāvitatthena nagare manussānaṃ nigghosasaddena. Manussehi samāgamma ekajjhaṃ pavattitasaddo hi nigghoso. **Anusañcaraṇajanassā**ti antosañcārino janassa. **Manussānaṃ rahassakiriyaṭṭhāniya**nti manussānaṃ rahassakaraṇassa yuttaṃ anucchavikaṃ. **Vivekānurūpa**nti ekībhāvassa anurūpaṃ. Sesamettha uttānameva.

Bimbisārasamāgamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāriputtamoggallānapabbajjākathāvaṇṇanā

60. Idāni ‘‘tena kho pana samayena sañcayo paribbājako’’tiādīsu apubbapadavaṇṇanaṃ dassento **‘‘sāriputtamoggallānā’’**tiādimāha. Tattha sārībrāhmaṇiyā putto **sāriputto,** moggallībrāhmaṇiyā putto **moggallāno**. Amhākaṃ kira (a. ni. aṭṭha. 1.1.189-190; dha. pa. aṭṭha. 1.10 sāriputtattheravatthu) bhagavato nibbattito puretarameva sāriputto rājagahanagarassa avidūre upatissagāme sārībrāhmaṇiyā nāma kucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Taṃdivasamevassa sahāyopi rājagahasseva avidūre kolitagāme moggallībrāhmaṇiyā kucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhi. Tāni kira dvepi kulāni yāva sattamā kulaparivaṭṭā ābaddhapaṭibaddhasahāyāneva. Tesaṃ dvinnaṃ ekadivasameva gabbhaparihāraṃ adaṃsu. Dasamāsaccayena jātānampi tesaṃ chasaṭṭhi dhātiyo upanayiṃsu. Nāmaggahaṇadivase sārībrāhmaṇiyā puttassa upatissagāme jeṭṭhakulassa puttattā ‘‘upatisso’’ti nāmaṃ akaṃsu, itarassa kolitagāme jeṭṭhakulassa puttattā ‘‘kolito’’ti nāmaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ **‘‘gihikāle upatisso kolitoti evaṃ paññāyamānanāmā’’**ti.

Aḍḍhateyyasatamāṇavakaparivārāti ettha pañcapañcasatamāṇavakaparivārātipi vadanti. Vuttañhetaṃ **aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyaṃ** (a. ni. aṭṭha. 1.1.189-190) –

> ‘‘Upatissamāṇavakassa kīḷanatthāya nadiṃ vā uyyānaṃ vā gamanakāle pañca suvaṇṇasivikāsatāni parivārāni honti, kolitamāṇavakassa pañca ājaññarathasatāni. Dvepi janā pañcapañcamāṇavakasataparivārā hontī’’ti.

Rājagahe ca anusaṃvaccharaṃ giraggasamajjaṃ nāma hoti. Tesaṃ dvinnampi ekaṭṭhāneyeva mañcakaṃ bandhanti. Dvepi ekatova nisīditvā samajjaṃ passitvā hasitabbaṭṭhāne hasanti, saṃvegaṭṭhāne saṃvijjanti, dāyaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne dāyaṃ denti. Tesaṃ imināva niyāmena ekadivasaṃ samajjaṃ passantānaṃ paripākagatattā ñāṇassa purimadivasesu viya hasitabbaṭṭhāne hāso vā saṃvegaṭṭhāne saṃvijjanaṃ vā dāyaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne dāyadānaṃ vā nāhosi. Dvepi pana janā evaṃ cintayiṃsu ‘‘kiṃ ettha oloketabbaṃ atthi, sabbepime appatte vassasate apaṇṇattikabhāvaṃ gamissanti, amhehi pana ekaṃ mokkhadhammaṃ gavesituṃ vaṭṭatī’’ti ārammaṇaṃ gahetvā nisīdiṃsu. Tato kolito upatissaṃ āha ‘‘samma upatissa, na tvaṃ aññadivasesu viya haṭṭhapahaṭṭho, anattamanadhātukosi, kiṃ te sallakkhita’’nti. ‘‘Samma kolita, etesaṃ olokane sāro natthi, niratthakametaṃ, attano mokkhadhammaṃ gavesituṃ vaṭṭatī’’ti idaṃ cintayanto nisinnomhīti. Tvaṃ pana kasmā anattamanoti. Sopi tatheva āha. Athassa attanā saddhiṃ ekajjhāsayataṃ ñatvā upatisso evamāha ‘‘amhākaṃ ubhinnaṃ sucintitaṃ, mokkhadhammaṃ pana gavesantehi ekā pabbajjā laddhuṃ vaṭṭati, kassa santike pabbajāmā’’ti.

Tena kho pana samayena sañcayo paribbājako rājagahe paṭivasati mahatiyā paribbājakaparisāya saddhiṃ. Te ‘‘tassa santike pabbajissāmā’’ti pañcahi māṇavakasatehi saddhiṃ sañcayassa santike pabbajiṃsu. Tesaṃ pabbajitakālato paṭṭhāya sañcayo atirekalābhaggayasaggappatto ahosi. Te katipāheneva sabbaṃ sañcayassa samayaṃ parimadditvā ‘‘ācariya, tumhākaṃ jānanasamayo ettakova, udāhu uttaripi atthī’’ti pucchiṃsu. Sañcayo ‘‘ettakova, sabbaṃ tumhehi ñāta’’nti āha. Tassa kathaṃ sutvā cintayiṃsu ‘‘evaṃ sati imassa santike brahmacariyavāso niratthako, mayaṃ mokkhadhammaṃ gavesituṃ nikkhantā, so imassa santike uppādetuṃ na sakkā, mahā kho pana jambudīpo, gāmanigamarājadhāniyo carantā avassaṃ mokkhadhammadesakaṃ ācariyaṃ labhissāmā’’ti. Te tato paṭṭhāya ‘‘yattha yattha paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā atthī’’ti suṇanti, tattha tattha gantvā pañhasākacchaṃ karonti, tehi puṭṭhaṃ pañhaṃ añño kathetuṃ samattho nāma natthi, te pana tesaṃ pañhaṃ vissajjenti. Evaṃ sakalajambudīpaṃ pariggaṇhitvā nivattitvā sakaṭṭhānameva āgantvā ‘‘samma kolita, yo paṭhamaṃ amataṃ adhigacchati, so ārocetū’’ti katikaṃ akaṃsu. Imameva vatthuṃ saṅkhipitvā dassento **‘‘tatra nesaṃ mahājanaṃ disvā…pe… katikaṃ akaṃsū’’**ti āha.

Tattha **channaparibbājakassā**ti setapaṭadharassa paribbājakassa. Tena nāyaṃ naggaparibbājakoti dasseti. **Pāsādikena abhikkantenā**tiādīsu **pāsādikenā**ti pasādāvahena sāruppena samaṇānucchavikena. **Abhikkantenā**ti gamanena. **Paṭikkantenā**ti nivattanena. **Ālokitenā**ti purato dassanena. **Vilokitenā**ti ito cito dassanena. **Samiñjitenā**ti pabbasaṅkocanena. **Pasāritenā**ti tesaṃyeva pasāraṇena. Sabbattha itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, tasmā satisampajaññakehi vabhisaṅkhatattā pāsādikaabhikkantapaṭikkantaālokitavilokitasamiñjitapasārito hutvāti vuttaṃ hoti.

Okkhittacakkhūti heṭṭhākhittacakkhu. **Iriyāpathasampanno**ti tāya pāsādikaabhikkantāditāya sampannairiyāpatho. **Atthikehi upaññāta**nti ''maraṇe sati amatenapi bhavitabba''nti evaṃ anumānañāṇena ''atthī''ti upagataṃ nibbānaṃ nāma, taṃ magganto pariyesanto yannūnāhaṃ imaṃ bhikkhuṃ piṭṭhito piṭṭhito anubandheyyanti sambandho. **Sudinnakaṇḍe vuttappakāra**nti ''dānapatīnaṃ gharesu sālā honti, āsanāni cettha paññattāni honti, upaṭṭhāpitaṃ udakakañjiyaṃ, tattha pabbajitā piṇḍāya caritvā nisīditvā bhuñjanti. Sace icchanti, dānapatīnampi santakaṃ gaṇhanti, tasmā tampi aññatarassa kulassa īdisāya sālāya aññataraṃ kuṭṭamūlanti veditabba''nti evaṃ vuttappakāraṃ.

Appaṃ vā bahuṃ vā bhāsassūti paribbājako ''ahaṃ upatisso nāma, tvaṃ yathāsattiyā appaṃ vā bahuṃ vā pāvada, etaṃ nayasatena nayasahassena paṭivijjhituṃ mayhaṃ bhāro''ti cintetvā evamāha. Nirodho ca nirodhupāyo ca ekadesasarūpekasesanayena ''nirodho''ti vuttoti dassento **''atha vā''**tiādimāha. **Paṭipādento**ti nigamento. **Imaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādī**ti ettha paribbājako paṭhamapadadvayameva sutvā sahassanayasampanne sotāpattiphale patiṭṭhahi. Itarapadadvayaṃ sotāpannakāle niṭṭhāsīti veditabbaṃ.

Bahukehi kappanahutehīti ettha dasa dasakāni sataṃ, dasa satāni sahassaṃ, sahassānaṃ sataṃ satasahassaṃ, satasahassānaṃ sataṃ koṭi, koṭisatasahassānaṃ sataṃ pakoṭi, pakoṭisatasahassānaṃ sataṃ koṭipakoṭi, koṭipakoṭisatasahassānaṃ sataṃ ekanahutanti veditabbaṃ.

61. **Atha kho sāriputto paribbājako yena moggallāno paribbājako tenupasaṅkamī**ti (a. ni. aṭṭha. 1.1.189-190; dha. pa. aṭṭha. 1.10 sāriputtattheravatthu) sotāpanno hutvā uparivisese appavattante ''bhavissati ettha kāraṇa''nti sallakkhetvā theraṃ āha ''bhante, mā upari dhammadesanaṃ vaḍḍhayittha, ettakameva hotu, kahaṃ amhākaṃ satthā vasatī''ti. Veḷuvane paribbājakāti. ''Bhante, tumhe purato yātha, mayhaṃ eko sahāyako atthi, amhehi ca aññamaññaṃ katikā katā 'yo paṭhamaṃ amataṃ adhigacchati, so ārocetū'ti, ahaṃ taṃ paṭiññaṃ mocetvā sahāyakaṃ gahetvā tumhākaṃ gatamaggeneva satthu santikaṃ āgamissāmī''ti pañcapatiṭṭhitena therassa pādesu nipatitvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā theraṃ uyyojetvā paribbājakārāmābhimukho agamāsi.

62. **Sāriputtaṃ paribbājakaṃ etadavocā**ti ''ajja mayhaṃ sahāyassa mukhavaṇṇo na aññadivasesu viya, addhā anena amataṃ adhigataṃ bhavissatī''ti amatādhigamaṃ pucchanto etadavoca. Sopissa ''āmāvuso, amataṃ adhigata''nti paṭijānitvā sabbaṃ pavattiṃ ārocetvā tameva gāthaṃ abhāsi. Gāthāpariyosāne moggallāno paribbājako sotāpattiphale patiṭṭhahi. Tena vuttaṃ **''atha kho moggallānassa paribbājakassa…pe… dhammacakkhuṃ udapādī''**ti. **Gacchāma mayaṃ, āvuso, bhagavato santike**ti ''kahaṃ samma satthā vasatī''ti pucchitvā ''veḷuvane kira samma, evaṃ no ācariyena assajittherena kathita''nti vutte evamāha.

Sāriputtatthero ca nāmesa sadāpi ācariyapūjakova, tasmā sahāyaṃ moggallānaṃ paribbājakaṃ evamāha ''amhehi adhigataṃ amataṃ amhākaṃ ācariyassa sañcayaparibbājakassapi kathessāma, bujjhamāno paṭivijjhissati, appaṭivijjhanto amhākaṃ saddahitvā satthu santikaṃ gamissati, buddhānaṃ desanaṃ sutvā maggaphalappaṭivedhaṃ karissatī''ti. Tato dvepi janā sañcayassa santikaṃ agamaṃsu. Tena vuttaṃ **''atha kho sāriputtamoggallānā yena sañcayo paribbājako tenupasaṅkamiṃsū''**ti. Upasaṅkamitvā ca ''ācariya, tvaṃ kiṃ karosi, loke buddho uppanno, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho, āyāma dasabalaṃ passissāmā''ti. So ''kiṃ vadatha tātā''ti tepi vāretvā lābhaggayasaggappavattimeva nesaṃ dīpeti. Te ''amhākaṃ evarūpo antevāsikavāso niccameva hotu, tumhākaṃ pana gamanaṃ vā agamanaṃ vā jānāthā''ti āhaṃsu. Sañcayo ''ime ettakaṃ jānantā mama vacanaṃ na karissantī''ti ñatvā ''gacchatha tumhe tātā, ahaṃ mahallakakāle antevāsikavāsaṃ vasituṃ na sakkomī''ti āha. Te anekehipi kāraṇasatehi taṃ bodhetuṃ asakkontā attano ovāde vattamānaṃ janaṃ ādāya veḷuvanaṃ agamaṃsu. Pañcasu antevāsikasatesu aḍḍhateyyasatā nivattiṃsu, aḍḍhateyyasatā tehi saddhiṃ agamaṃsu. Tena vuttaṃ **''atha kho sāriputtamoggallānā tāni aḍḍhateyyāni paribbājakasatāni ādāya yena veḷuvanaṃ tenupasaṅkamiṃsū''**ti.

Vimutteti yathāvuttalakkhaṇe nibbāne tadārammaṇāya phalavimuttiyā adhimutte ne sāriputtamoggallāne byākāsīti sambandho.

Evaṃ byākaritvā ca satthā catuparisamajjhe dhammaṃ desento nesaṃ parisāya cariyavasena dhammadesanaṃ vaḍḍhesi, ṭhapetvā dve aggasāvake sabbepi aḍḍhateyyasatā paribbājakā arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Satthā ''etha bhikkhavo''ti hatthaṃ pasāresi, sabbesaṃ kesamassu antaradhāyi, iddhimayapattacīvaraṃ kāyapaṭibaddhaṃ ahosi. Aggasāvakānampi iddhimayapattacīvaraṃ āgataṃ, uparimaggattayakiccaṃ pana na niṭṭhāti. Kasmā? Sāvakapāramīñāṇassa mahantatāya. Athāyasmā mahāmoggallāno pabbajitadivasato sattame divase magadharaṭṭhe kallavāḷagāmakaṃ upanissāya samaṇadhammaṃ karonto thinamiddhaṃ okkamanto satthārā saṃvejito thinamiddhaṃ vinodetvā tathāgatena dinnaṃ dhātukammaṭṭhānaṃ suṇantova uparimaggattayakiccaṃ niṭṭhāpetvā sāvakapāramīñāṇassa matthakaṃ patto. Sāriputtattheropi pabbajitadivasato addhamāsaṃ atikkamitvā satthārā saddhiṃ tameva rājagahaṃ upanissāya sūkarakhataleṇe viharanto attano bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa vedanāpariggahasuttante desiyamāne suttānusārena ñāṇaṃ pesetvā parassa vaḍḍhitabhattaṃ bhuñjanto viya sāvakapāramīñāṇassa matthakaṃ patto. Tenevāha **''mahāmoggallānatthero sattahi divasehi arahatte patiṭṭhito, sāriputtatthero addhamāsenā''**ti.

Yadipi mahāmoggallānatthero na cirasseva arahattaṃ patto, dhammasenāpati tato cirena, evaṃ santepi sāriputtattherova mahāpaññataro. Mahāmoggallānatthero hi sāvakānaṃ sammasanacāraṃ yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva sammasanto satta divase vāyamitvā arahattaṃ patto. Sāriputtatthero ṭhapetvā buddhānaṃ paccekabuddhānañca sammasanacāraṃ sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasi, evaṃ sammasanto addhamāsaṃ vāyami. Ukkaṃsagatassa sāvakānaṃ sammasanacārassa nippadesena pavattiyamānattā sāvakapāramīñāṇassa ca tathā paripācetabbattā. Yathā hi puriso ''veṇuyaṭṭhiṃ gaṇhissāmī''ti mahājaṭaṃ veṇuṃ disvā ''jaṭaṃ chindantassa papañco bhavissatī''ti antarena hatthaṃ pavesetvā sampattameva yaṭṭhiṃ mūle ca agge ca chinditvā ādāya pakkameyya, so kiñcāpi paṭhamataraṃ gacchati, yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujuṃ vā na labhati. Aparo tathārūpameva veṇuṃ disvā sace sampattayaṭṭhiṃ gaṇhissāmi, sāraṃ vā ujuṃ vā na labhissāmīti kacchaṃ bandhitvā mahantena satthena veṇujaṭaṃ chinditvā sārā ceva ujū ca yaṭṭhiyo uccinitvā ādāya pakkameyya, ayaṃ kiñcāpi pacchā gacchati, yaṭṭhiyo pana sārā ceva ujū ca labhati, evaṃsampadamidaṃ imesaṃ dvinnaṃ therānaṃ padhānaṃ.

Sammasanacāro ca nāmettha vipassanābhūmi veditabbā sammasanaṃ carati etthāti sammasanacāroti katvā. Tattha buddhānaṃ sammasanacāro dasasahassalokadhātuyaṃ sattasantānagatā anindriyabaddhā ca saṅkhārāti vadanti. Koṭisatasahassacakkavāḷesūti apare. Tathā hi attaniyavasena paṭiccasamuppādanayaṃ otaritvā chattiṃsakoṭisatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajirañāṇaṃ pavattaṃ. Paccekabuddhānaṃ sasantānagatehi saddhiṃ majjhimadesavāsīsattasantānagatā anindriyabaddhā ca saṅkhārā sammasanacāroti vadanti. Jambudīpavāsīsantānagatāti keci. Sasantānagate sabbadhamme parasantānagate ca santānavibhāgaṃ akatvā bahiddhābhāvasāmaññato sammasanaṃ, ayaṃ sāvakānaṃ sammasanacāro. Moggallānatthero pana bahiddhā dhammepi sasantānavibhāgena keci keci uddharitvā sammasi, tañca kho ñāṇena phuṭṭhamattaṃ katvā. Tena vuttaṃ ''yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva sammasanto''ti. Tattha ñāṇena nāma yāvatā neyyaṃ vattitabbaṃ, tāvatā avattanato ''yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viyā''ti vuttaṃ, anupadadhammavipassanāya abhāvato ''ekadesameva sammasanto''ti vuttaṃ. Dhammasenāpatinopi yathāvuttasāvakānaṃ vipassanāya bhūmiyeva sammasanacāro. Tattha pana thero sātisayaṃ niravasesaṃ anupadañca sammā vipassi. Tena vuttaṃ ''sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasī''ti.

Ettha ca sukkhavipassakā lokiyābhiññappattā pakatisāvakā mahāsāvakā aggasāvakā paccekabuddhā sammāsambuddhāti chasu janesu sukkhavipassakānaṃ jhānābhiññāhi anadhigatapaññānepuññattā andhānaṃ viya icchitapadesokkamanaṃ vipassanākāle icchiticchitadhammabhāvanā natthi, te yathāpariggahitadhammamatteyeva vipassanaṃ vaḍḍhenti. Lokiyābhiññappattā pana pakatisāvakā yena mukhena vipassanaṃ ārabhanti, tato aññenapi vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti vipulañāṇattā. Mahāsāvakā abhinīhārasampannattā tato sātisayaṃ vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti. Aggasāvakesu dutiyo abhinīhārasampattiyā samādhānassa sātisayattā vipassanaṃ tatopi vitthārikaṃ karoti. Paṭhamo pana tatopi mahāpaññatāya sāvakehi asādhāraṇaṃ katvā vipassanaṃ vitthārikaṃ karoti. Paccekabuddhā tehipi mahābhinīhāratāya attano abhinīhārānurūpaṃ tatopi vitthārikaṃ vipassanaṃ karonti. Buddhānaṃ sammadeva paripūritapaññāpāramīpabhāvitā sabbaññutaññāṇādhigamassa anurūpā yathā nāma katavālavedhaparicayena sarabhaṅgasadisena dhanuggahena khitto saro antarā rukkhalatādīsu asajjamāno lakkheyeva patati, na sajjati na virajjati, evaṃ antarā asajjamānā avirajjamānā vipassanā sammasanīyadhammesu yāthāvato nānānayehi pavattati, yaṃ ''mahāvajirañāṇa''nti vuccati.

Etesu ca sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro khajjotappabhāsadiso, abhiññappattapakatisāvakānaṃ dīpappabhāsadiso, mahāsāvakānaṃ ukkāppabhāsadiso, aggasāvakānaṃ osadhitārakappabhāsadiso, paccekabuddhānaṃ candappabhāsadiso, sammāsambuddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadiso hutvā upaṭṭhāti. Tathā sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro andhānaṃ yaṭṭhikoṭiyā gamanasadiso, lokiyābhiññappattapakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamanasadiso, mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamanasadiso, aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamanasadiso, paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamanasadiso, sammāsambuddhānaṃ mahāsakaṭamaggagamanasadiso. Tathā buddhānaṃ paccekabuddhānañca vipassanā cintāmayañāṇasaṃvaḍḍhitattā sayambhūñāṇabhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaḍḍhitattā paropadesasambhūtāti veditabbā.

Idāni ubhinnampi therānaṃ pubbayogaṃ dassetuṃ **''atīte kirā''**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva.

63. **Giribbajanagara**nti samantā pabbataparikkhittaṃ vajasadisaṃ hutvā tiṭṭhatīti giribbajanti evaṃladdhanāmaṃ rājagahanagaraṃ. Usūyanakiriyāya kammabhāvaṃ sandhāya **''upayogatthe vā''**ti vuttaṃ.

Sāriputtamoggallānapabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upajjhāyavattakathāvaṇṇanā

64. Vajjāvajjaṃ upanijjhāyatīti upajjhāyo, natthi upajjhāyo etesanti **anupajjhāyakā**. Tenāha **''vajjāvajjaṃ upanijjhāyakena garunā virahitā''**ti. Tattha **vajjāvajja**nti khuddakaṃ mahantañca vajjaṃ. Vuddhiattho hi ayamakāro ''phalāphala''ntiādīsu viya. **Uttiṭṭhapatta**nti ettha ucchiṭṭha-saddasamānattho **uttiṭṭha**-saddo. Tenevāha **''tasmiñhi manussā ucchiṭṭhasaññino, tasmā uttiṭṭhapattanti vutta''**nti. **Piṇḍāya caraṇakapatta**nti iminā pana pattassa sarūpadassanamukhena ucchiṭṭhakappanāya kāraṇaṃ vibhāvitaṃ. **Tasmi**nti tasmiṃ piṇḍāya caraṇakapatte.

65. **Sagāravā sappatissā**ti ettha garubhāvo gāravaṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇīyatā. Saha gāravenāti sagāravā. Garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patisso, patissavabhūtaṃ taṃsabhāgañca yaṃkiñci gāravanti attho. Saha patissenāti sappatissā, ovādaṃ sampaṭicchantāti attho. Patissīyatīti vā patisso, garukātabbo. Tena saha patissenāti **sappatissā**. Aṭṭhakathāyaṃ pana byañjanavicāraṃ akatvā atthamattameva dassetuṃ **''garukabhāvañceva jeṭṭhakabhāvañca upaṭṭhapetvā''**ti vuttaṃ. **Sāhū**ti sādhu. **Lahū**ti agaru, mama tuyhaṃ upajjhāyabhāve bhāriyaṃ nāma natthīti attho. **Opāyika**nti upāyapaṭisaṃyuttaṃ te upajjhāyaggahaṇaṃ iminā upāyena tvaṃ me ito paṭṭhāya bhāro jātosīti vuttaṃ hoti. **Patirūpa**nti anurūpaṃ tava upajjhāyaggahaṇanti attho. **Pāsādikenā**ti pasādāvahena kāyavacīpayogena. **Sampādehī**ti tividhasikkhaṃ nipphādehīti attho. **Kāyena vā**ti hatthamuddādiṃ dassento kāyena vā viññāpeti. **Gahito tayā…pe… viññāpetī**ti ''sāhū''tiādīsu ekaṃ vadantoyeva imamatthaṃ viññāpetīti vuccati. Tenevāha **''idameva hī''**tiādi. **Sādhūti sampaṭicchanaṃ sandhāyā**ti upajjhāyena ''sāhū''ti vutte saddhivihārikassa ''sādhū''ti sampaṭicchanavacanaṃ sandhāya. Kasmā nappamāṇanti āha **''āyācanadānamattena hī''**tiādi, saddhivihārikassa ''upajjhāyo me, bhante, hohī''ti āyācanamattena, upajjhāyassa ca ''sāhū''tiādinā dānavacanamattenāti attho. **Na ettha sampaṭicchanaṃ aṅga**nti saddhivihārikassa sampaṭicchanavacanaṃ ettha upajjhāyaggahaṇe aṅgaṃ na hoti.

66. **Sammāvattanā**ti sammāpavatti. **Assā**ti saddhivihārikassa. **Tādisameva mukhadhovanodakaṃ dātabba**nti utumhi sarīrasabhāve ca ekākāre tādisameva dātabbaṃ. **Dve cīvarānī**ti pārupanaṃ saṅghāṭiñca sandhāya vadati. Yadi evaṃ ''saṅghāṭiyo''ti kasmā vuttanti āha **''sabbañhi cīvaraṃ saṅghaṭitattā saṅghāṭīti vuccatī''**ti. **Padavītihārehī**ti ettha padaṃ vītiharati etthāti **padavītihāro,** padavītiharaṇaṭṭhānaṃ dūtavilambitaṃ akatvā samagamane dvinnaṃ padānaṃ antare muṭṭhiratanamattaṃ. Padānaṃ vā vītiharaṇaṃ abhimukhaṃ haritvā nikkhepo **padavītihāro**ti evamettha attho daṭṭhabbo. **Ito paṭṭhāyā**ti ''na upajjhāyassa bhaṇamānassā''ti ettha vutta **na**-kārato paṭṭhāya. **Sabbattha dukkaṭāpatti veditabbā**ti ''īdisesu gilānopi na muccatī''ti dassanatthaṃ vuttaṃ. Aññampi hi yathāvuttaṃ upajjhāyavattaṃ anādariyena akarontassa agilānassa vattabhede sabbattha dukkaṭameva. Teneva vakkhati ''agilānena hi saddhivihārikena saṭṭhivassenapi sabbaṃ upajjhāyavattaṃ kātabbaṃ, anādarena akarontassa vattabhede dukkaṭaṃ. Na-kārapaṭisaṃyuttesu pana padesu gilānassapi paṭikkhittakiriyaṃ karontassa dukkaṭamevā''ti (mahāva. aṭṭha. 64). **Āpattiyā āsannavāca**nti āpattijanakameva vacanaṃ sandhāya vadati. Yāya hi vācāya āpattiṃ āpajjati, sā vācā tassā āpattiyā āsannāti vuccati.

Cīvarena pattaṃ veṭhetvāti ettha ''uttarāsaṅgassa ekena kaṇṇena veṭhetvā''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Gāme**ti gāmapariyāpanne tādise kismiñci padese. **Antaraghare**ti antogehe. **Paṭikkamane**ti āsanasālāyaṃ. Tikkhattuṃ pānīyena pucchitabboti sambandho, ādimhi majjhe anteti evaṃ tikkhattuṃ pucchitabboti attho. **Upakaṭṭho**ti āsanno. **Dhotavālikāyā**ti nirajāya parisuddhavālikāya. **Sace pahotī**ti vuttamevatthaṃ vibhāveti **''na kenaci gelaññena abhibhūto hotī''**ti. **Pariveṇaṃ gantvā**ti upajjhāyassa pariveṇaṃ gantvā.

Upajjhāyavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

67. Saddhivihārikavattakathā uttānatthāyeva.

Nasammāvattanādikathāvaṇṇanā

68. Nasammāvattanādikathāyaṃ **gehassitapema**nti ''pitā me aya''nti evaṃ uppannapemaṃ. Upajjhāyamhi pitucittupaṭṭhānameva hi idha gehassitapemaṃ nāma. Na hi idaṃ akusalapakkhiyaṃ gehassitapemaṃ sandhāya vuttaṃ paṭividdhasaccānaṃ pahīnānugedhānaṃ tadasambhavato, na ca bhagavā bhikkhū saṃkilese niyojeti, gehassitapemasadisattā pana pemamukhena mettāsineho idha vuttoti veditabbaṃ. ''Tesu eko vattasampanno bhikkhu…pe… tesaṃ anāpattī''ti vacanato sace eko vattasampanno bhikkhu ''bhante, tumhe appossukkā hotha, ahaṃ tumhākaṃ saddhivihārikaṃ antevāsikaṃ vā gilānaṃ upaṭṭhahissāmi, ovaditabbaṃ ovadissāmi, iti karaṇīyesu ussukkaṃ āpajjissāmī''ti vadati, te eva vā saddhivihārikādayo ''bhante, tumhe kevalaṃ appossukkā hothā''ti vadanti, vattaṃ vā na sādiyanti, tato paṭṭhāya ācariyupajjhāyānaṃ anāpattīti vadanti. Sesamettha uttānameva.

Nasammāvattanādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rādhabrāhmaṇavatthukathāvaṇṇanā

69. Rādhabrāhmaṇavatthumhi **kiso ahosī**ti khādituṃ vā bhuñjituṃ vā asakkonto tanuko ahosi appamaṃsalohito. **Uppaṇḍuppaṇḍukajāto**ti sañjātuppaṇḍuppaṇḍukabhāvo paṇḍupalāsappaṭibhāgo. **Dhamanisanthatagatto**ti pariyādinnamaṃsalohitattā sirājāleneva santharitagatto. **Adhikāra**nti adhikiriyaṃ, sakkāranti vuttaṃ hoti. Kataṃ jānantīti **kataññuno,** kataṃ pākaṭaṃ katvā jānantīti **katavedino**. Kiṃ pana thero bhagavatā bārāṇasiyaṃ tīhi saraṇagamanehi anuññātaṃ pabbajjaṃ upasampadañca na jānātīti? No na jānāti. Yadi evaṃ ''kathāhaṃ, bhante, taṃ brāhmaṇaṃ pabbājemi upasampādemī''ti kasmā āhāti imaṃ anuyogaṃ sandhāyāha **''kiñcāpi āyasmā sāriputto''**tiādi. **Parimaṇḍalehī**ti paripuṇṇehi. **Aññathā vā vattabbaṃ aññathā vadatī**ti ''bhante''ti vattabbaṃ ''bandhe''ti vadati.

71-73. **Samanantarā**ti anantaraṃ. **Paṇṇattivītikkamaṃ karotī**ti sikkhāpadavītikkamaṃ karoti.

Attabhāvapariharaṇatthaṃ nissīyantīti **nissayā,** piṇḍiyālopabhojanādikā cattāro paccayā. Tattha **piṇḍiyālopabhojana**nti jaṅghapiṇḍiyabalena caritvā ālopamattaṃ laddhabhojanaṃ. **Atirekalābho**ti ‘‘piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāyā’’ti evaṃ vuttabhikkhāhāralābhato adhikalābho saṅghabhattādi. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbabhattaṃ **saṅghabhattaṃ**. Katipaye bhikkhū uddisitvā dātabbabhattaṃ **uddesabhattaṃ**. Nimantetvā dātabbabhattaṃ **nimantanaṃ**. Salākaṃ gāhāpetvā dātabbabhattaṃ **salākabhattaṃ**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasaṃ dātabbabhattaṃ **pakkhikaṃ**. Uposathe dātabbabhattaṃ **uposathikaṃ**. Pāṭipadadivase dātabbabhattaṃ **pāṭipadikaṃ**. Vitthārakathā nesaṃ senāsanakkhandhakavaṇṇanāyaṃ āvi bhavissati.

Vihāroti pākāraparicchinno sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo**ti

Dīghapāsādo. Garuḷasaṇṭhānapāsādotipi vadanti. **Pāsādo**ti caturassapāsādo. **Hammiya**nti muṇḍacchadanapāsādo. Apare pana bhaṇanti ‘‘vihāro nāma dīghamukhapāsādo, aḍḍhayogo ekapassacchadanakasenāsanaṃ, tassa kira ekapasse bhitti uccatarā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekapassacchadanakaṃ hoti, pāsādo āyatacaturassapāsādo, hammiyaṃ muṇḍacchadanaṃ candikaṅgaṇayutta’’nti. **Guhā**ti pabbataguhā. **Pūtimutta**nti yaṃ kiñci muttaṃ. Yathā suvaṇṇavaṇṇopi kāyo ‘‘pūtikāyo’’ti vuccati, evaṃ abhinavampi muttaṃ pūtimuttameva. Sesamettha uttānatthameva.

Rādhabrāhmaṇavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ācariyavattakathāvaṇṇanā

75. Upasenavatthumhi **āciṇṇa**nti caritaṃ vattaṃ anudhammatā. **Kacci bhikkhu khamanīya**nti bhikkhu kacci tuyhaṃ idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ khamanīyaṃ sakkā khamituṃ sahituṃ pariharituṃ, na kiñci dukkhaṃ uppādetīti. **Kacci yāpanīya**nti kacci sabbakiccesu yāpetuṃ sakkā, na kiñci antarāyaṃ dassetīti. **Jānantāpi tathāgatā**tievamādi yaṃ parato ‘‘kati vassosi tvaṃ bhikkhū’’tiādinā pucchi, tassa parihāradassanatthaṃ vuttaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – tathāgatā nāma jānantāpi sace tādisaṃ pucchākāraṇaṃ hoti, pucchanti. Sace pana tādisaṃ pucchākāraṇaṃ natthi, jānantāpi na pucchanti. Yasmā pana buddhānaṃ ajānanaṃ nāma natthi, tasmā ‘‘ajānantāpī’’ti na vuttaṃ. **Kālaṃ viditvā pucchantī**ti sace tassā pucchāya so kālo hoti, evaṃ taṃ kālaṃ viditvā pucchanti. Sace na hoti, evampi kālaṃ viditvāva na pucchanti. Evaṃ pucchantāpi ca atthasaṃhitaṃ tathāgatā pucchanti, yaṃ atthanissitaṃ kāraṇanissitaṃ, tadeva pucchanti, no anatthasaṃhitaṃ. Kasmā? Yasmā **anatthasaṃhite setughāto tathāgatānaṃ. Setu** vuccati maggo, maggeneva tādisassa vacanassa ghāto samucchedoti vuttaṃ hoti.

Idāni **atthasaṃhita**nti ettha yaṃ atthanissitaṃ vacanaṃ tathāgatā pucchanti, taṃ dassento **‘‘dvīhi ākārehī’’**tiādimāha. Tattha **ākārehī**ti kāraṇehi. **Dhammaṃ vā desessāmā**ti aṭṭhuppattiyuttaṃ suttaṃ vā pubbacaritakāraṇayuttaṃ jātakaṃ vā kathayissāma. **Sāvakānaṃ vā sikkhāpadaṃ paññapessāmā**ti sāvakānaṃ vā tāya pucchāya vītikkamaṃ pākaṭaṃ katvā garukaṃ vā lahukaṃ vā sikkhāpadaṃ paññapessāma āṇaṃ ṭhapessāma. **Atilahu**nti atisīghaṃ.

76. Aññatitthiyavatthumhi **aññatitthiyapubbo**ti pubbe aññatitthiyo bhūtoti aññatitthiyapubbo. Ettha (a. ni. aṭṭha. 2.3.62) ca titthaṃ jānitabbaṃ, titthakaro jānitabbo, titthiyā jānitabbā, titthiyasāvakā jānitabbā. Tattha **titthaṃ** nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Ettha hi sattā taranti uppilavanti ummujjanimujjaṃ karonti, tasmā ‘‘tittha’’nti vuccanti. Tāsaṃ diṭṭhīnaṃ uppādetā **titthakaro** nāma pūraṇakassapādiko. Tassa laddhiṃ gahetvā pabbajitā **titthiyā** nāma. Te hi titthe jātāti titthiyā, yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasaṅkhātaṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva titthiyā. Tesaṃ paccayadāyakā **titthiyasāvakā**ti veditabbā. **Sahadhammikaṃ vuccamāno**ti sahadhammikena vuccamāno, karaṇatthe upayogavacanaṃ. Pañcahi sahadhammikehi sikkhitabbattā, tesaṃ vā santakattā ‘‘sahadhammika’’nti laddhanāmena buddhapaññattena sikkhāpadena vuccamānoti attho. **Pasūro**ti tassa nāmaṃ. **Paribbājako**ti gihibandhanaṃ pahāya pabbajjupagato.

Taṃyeva titthāyatananti ettha dvāsaṭṭhidiṭṭhisaṅkhātaṃ titthameva āyatananti titthāyatanaṃ, titthaṃ vā etesaṃ atthīti titthino, titthiyā, tesaṃ āyatanantipi **titthāyatanaṃ. Āyatana**nti ca ‘‘assānaṃ kambojo āyatanaṃ, gunnaṃ dakkhiṇapatho āyatana’’nti ettha sañjātiṭṭhānaṃ āyatanaṃ nāma.

‘‘Manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā;
Chāyaṃ chāyatthino yanti, phalatthaṃ phalabhojino’’ti. (a. ni. 5.38) –

Ettha samosaraṇaṭṭhānaṃ. ‘‘Pañcimāni, bhikkhave, vimuttāyatanānī’’ti (a. ni. 5.26) ettha kāraṇaṃ, taṃ idha sabbampi labbhati. Sabbepi hi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imāsuyeva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu sañjāyanti, samosaramānāpi etāsuyeva samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesaṃ imāyeva dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo kāraṇaṃ, tasmā yathāvuttaṃ titthameva sañjātiādinā atthena āyatananti titthāyatanaṃ, tenevatthena titthīnaṃ āyatanantipi titthāyatanaṃ.

Āyasmato nissāya vacchāmīti ettha **āyasmato**ti upayogatthe sāmivacanaṃ, āyasmantaṃ nissāya vasissāmīti attho. **Byatto…pe… vuttalakkhaṇoyevā**ti parisupaṭṭhāpakabahussutaṃ sandhāya vadati. **Pañcahupāli aṅgehī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āvi bhavissati.

Ācariyavattakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇāmanākhamāpanākathāvaṇṇanā

80. Yaṃ pubbe lakkhaṇaṃ vuttanti sambandho, ‘‘teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti veditabbā’’ti potthakesu pāṭho dissati, ‘‘na teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti veditabbā’’ti evaṃ panettha pāṭho veditabbo. Saddhivihārikassa vuttalakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti na veditabbāti evaṃ panettha atthopi veditabbo. Aññathā ‘‘nissayantevāsikena hi yāva ācariyaṃ nissāya vasati, tāva sabbaṃ ācariyavattaṃ kātabba’’nti idaṃ virujjheyya. Idañhi vacanaṃ nissayantevāsikassa amuttanissayasseva vattaṃ akarontassa āpattīti dīpeti. Tasmā saddhivihārikassa yathāvuttavattaṃ akarontassa nissayamuttakassa amuttakassapi āpatti, nissayantevāsikassa pana amuttanissayasseva āpattīti gahetabbaṃ. Teneva **visuddhimaggepi** (visuddhi. 1.41) **ñātipalibodhakathāyaṃ** –

> ‘‘Ñātīti vihāre ācariyupajjhāyasaddhivihārikaantevāsikasamānupajjhāyakasamānācariyakā, ghare mātā pitā bhaginī bhātāti evamādikā. Te gilānā imassa palibodhā honti, tasmā so palibodho upaṭṭhahitvā tesaṃ pākatikakaraṇena upacchinditabbo. Tattha upajjhāyo tāva gilāno sace lahuṃ na vuṭṭhāti, yāvajīvaṃ paṭijaggitabbo. Tathā pabbajjācariyo upasampadācariyo saddhivihāriko upasampāditapabbājitaantevāsikasamānupajjhāyakā ca. Nissayācariya uddesācariya nissayantevāsika uddesantevāsikasamānācariyakā pana yāva nissayauddesā anupacchinnā, tāva paṭijaggitabbā’’ti –

Vibhāgena vuttaṃ. Ayañca vibhāgo ‘‘teneva lakkhaṇena nissayantevāsikassa āpatti veditabbā’’ti evaṃ pāṭhe sati na yujjeyya. Ayañhi pāṭho saddhivihārikassa viya nissayantevāsikassapi yathāvuttavattaṃ akarontassa nissayamuttakassa amuttakassapi āpattīti imamatthaṃ dīpeti, tasmā vuttanayenevettha pāṭho gahetabbo.

Pabbajjaupasampadadhammantevāsikehi pana…pe… tāva vattaṃ kātabbanti
pabbajjācariyaupasampadācariyadhammācariyānaṃ

Etehi yathāvuttavattaṃ kātabbaṃ. Tattha yena sikkhāpadāni dinnāni, ayaṃ **pabbajjācariyo**. Yena upasampadakammavācā vuttā, ayaṃ **upasampadācariyo**. Yo uddesaṃ paripucchaṃ vā deti, ayaṃ **dhammācariyo**ti veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

Paṇāmanākhamāpanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissayapaṭippassaddhikathāvaṇṇanā

83. Nissayapaṭippassaddhikathāyaṃ **disaṃ gato**ti puna āgantukāmo anāgantukāmo vā hutvā vāsatthāya kañci disaṃ gato. **Bhikkhuno sabhāgata**nti pesalabhāvaṃ. **Oloketvā**ti upaparikkhitvā. **Vibbhante…pe… tattha gantabba**nti ettha sace kenaci karaṇīyena tadaheva gantuṃ asakkonto katipāhena gamissāmīti gamane saussāho hoti, rakkhatīti vadanti. **Mā idha paṭikkamī**ti mā idha pavisi. **Tatreva vasitabba**nti tattheva nissayaṃ gahetvā vasitabbaṃ. **Taṃyeva vihāraṃ…pe… vasituṃ vaṭṭatī**ti ettha upajjhāyena pariccattattā upajjhāyasamodhānaparihāro natthi, tasmā upajjhāyena samodhānagatassapi ācariyassa santike gahitanissayo na paṭippassambhati.

Ācariyamhā nissayapaṭippassaddhīsu ācariyo pakkanto vā hotīti ettha ‘‘pakkantoti disaṃ gato’’tiādinā upajjhāyassa pakkamane yo vinicchayo vutto, so tattha vuttanayeneva idhāpi sakkā viññātunti taṃ avatvā ‘‘koci ācariyo āpucchitvā pakkamatī’’tiādinā aññoyeva nayo āraddho, ayañca nayo upajjhāyapakkamanepi veditabboyeva. Īdisesu hi ṭhānesu ekattha vuttalakkhaṇaṃ aññatthāpi daṭṭhabbaṃ. **Sace dve leḍḍupāte atikkamitvā nivattati, paṭippassaddho hotī**ti ettha ettāvatā disāpakkanto nāma hotīti antevāsike anikkhittadhurepi nissayo paṭippassambhati. **Ācariyupajjhāyā dve leḍḍupāte atikkamma aññasmiṃ vihāre vasantī**ti bahiupacārasīmāyaṃ antevāsikasaddhivihārikānaṃ vasanaṭṭhānato dve leḍḍupāte atikkamma aññasmiṃ senāsane vasanti, antoupacārasīmāyaṃ pana dve leḍḍupāte atikkamitvāpi vasato nissayo na paṭippassambhati. ‘‘Sacepi ācariyo muñcitukāmova hutvā nissayapaṇāmanāya paṇāmetī’’tiādi sabbaṃ upajjhāyassa āṇattiyampi veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

Nissayapaṭippassaddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upasampādetabbapañcakakathāvaṇṇanā

84. **Pañcahi**, **bhikkhave, aṅgehi samannāgatenā**tiādīsu **na sāmaṇero upaṭṭhāpetabbo**ti upajjhāyena hutvā sāmaṇero na gahetabbo. Ayamattho **aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyaṃ** (a. ni. aṭṭha. 3.5.251-253) vuttoyeva.

‘‘Attānameva paṭhamaṃ, patirūpe nivesaye;
Athaññamanusāseyya, na kilisseyya paṇḍito’’ti. (dha. pa. 158) –

Imassa anurūpavasena paṭhamaṃ tāva attasampattiyaṃ niyojetuṃ **‘‘na asekkhena sīlakkhandhenā’’**tiādi vuttaṃ, na āpattiaṅgavasena. Tattha **asekkhena sīlakkhandhenā**ti asekkhassa sīlakkhandho asekkho sīlakkhandho nāma. Asekkhassa ayanti hi asekkho, sīlakkhandho. Evaṃ sabbattha. Evañca katvā vimuttiñāṇadassanasaṅkhātassa paccavekkhaṇañāṇassapi asekkhatā upapannā. **Asekkhasīla**nti ca na maggaphalameva adhippetaṃ, atha kho yaṃkiñci asekkhasantāne pavattasīlaṃ lokiyalokuttaramissakassa sīlassa idhādhippetattā. Samādhikkhandhādīsupi vimuttikkhandhapariyosānesu ayameva nayo. Tasmā yathā sīlasamādhipaññakkhandhā missakā adhippetā, evaṃ vimuttikkhandhopīti tadaṅgavimuttiādayopi veditabbā, na paṭippassaddhivimutti eva. Vimuttiñāṇadassanaṃ pana lokiyameva. Teneva **saṃyuttanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.135) vuttaṃ ‘‘purimehi catūhi padehi lokiyalokuttarasīlasamādhipaññāvimuttiyo kathitā, vimuttiñāṇadassanaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ hoti, taṃ lokiyamevā’’ti.

Assaddhotiādīsu tīsu vatthūsu saddhā etassa natthīti **assaddho**. Sukkapakkhe saddahatīti **saddho,** saddhā vā etassa atthītipi saddho. Natthi etassa hirīti **ahiriko,** akusalasamāpattiyā ajigucchamānassetaṃ adhivacanaṃ. Hirī etassa atthīti **hirimā**. Na ottappatīti **anottappī,** akusalasamāpattiyā na bhāyatīti vuttaṃ hoti. Tabbiparīto **ottappī**. Kucchitaṃ sīdatīti **kusīto,** hīnavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. Āraddhaṃ vīriyaṃ etassāti **āraddhavīriyo,** sammappadhānayuttassetaṃ adhivacanaṃ. Muṭṭhā sati etassāti **muṭṭhassati,** naṭṭhassatīti vuttaṃ hoti. Upaṭṭhitā sati etassāti **upaṭṭhitassati,** niccaṃ ārammaṇābhimukhappavattasatissetaṃ adhivacanaṃ.

Adhisīle sīlavipanno ca **ajjhācāre ācāravipanno** ca āpajjitvā avuṭṭhito. Sassatucchedasaṅkhātaṃ antaṃ gaṇhāti gāhayatīti vā **antaggāhikā,** micchādiṭṭhi. **Purimāni dve padānī**ti ‘‘na paṭibalo hoti antevāsiṃ vā saddhivihāriṃ vā gilānaṃ upaṭṭhātuṃ vā upaṭṭhāpetuṃ vā, anabhirataṃ vūpakāsetuṃ vā vūpakāsāpetuṃ vā’’ti imāni dve padāni.

Abhivisiṭṭho uttamo samācāroti abhisamācāro, abhisamācārova sikkhitabbato sikkhāti **ābhisamācārikā sikkhā,** abhisamācāraṃ vā ārabbha paññattā sikkhā **ābhisamācārikā**. Maggabrahmacariyassa ādibhūtāti **ādibrahmacariyakā,** ubhatovibhaṅgapariyāpannasikkhāyetaṃ adhivacanaṃ. Teneva ‘‘ubhatovibhaṅgapariyāpannaṃ ādibrahmacariyakaṃ, khandhakavattapariyāpannaṃ ābhisamācārika’’nti **visuddhimagge** (visuddhi. 1.11) vuttaṃ. Tasmā **sekkhapaṇṇattiya**nti ettha sikkhitabbato sabbāpi ubhatovibhaṅgapariyāpannā paṇṇattīti gahetabbā. Teneva **gaṇṭhipade**pi vuttaṃ ‘‘sekkhapaṇṇattiyanti pārājikamādiṃ katvā sikkhitabbasikkhāpadapaññattiya’’nti. Sesamettha uttānatthameva.

Upasampādetabbapañcakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aññatitthiyapubbavatthukathāvaṇṇanā

86. Aññatitthiyavatthumhi ājīvako acelakoti duvidho naggaparibbājakoti āha **‘‘naggaparibbājakasseva ājīvakassa vā’’**tiādi. Tattha **ājīvako** upari ekameva vatthaṃ upakacchake pavesetvā paridahati, heṭṭhā naggo. **Acelako** sabbena sabbaṃ naggoyeva.

87. **Āmisakiñcikkhasampadānaṃ** nāma appamattakasseva deyyadhammassa anuppadānaṃ. **Rūpūpajīvikā**ti attano rūpaṃyeva nissāya jīvantiyo. Vesiyā gocaro mittasanthavavasena upasaṅkamitabbaṭṭhānaṃ assāti **vesiyāgocaro**. Esa nayo sabbattha. **Yobbanappattā yobbanātītā vā**ti ubhayenapi mahallikā anividdhakumāriyova vadati. **Bhikkhuniyo** nāma ussannabrahmacariyā, tathā **bhikkhūpi**. Tesaṃ aññamaññavisabhāgavatthubhāvato santhavavasena upasaṅkamane katipāheneva brahmacariyantarāyo siyāti āha **‘‘tāhi saddhiṃ khippameva vissāso hoti, tato sīlaṃ bhijjatī’’**ti. Sesamettha uttānameva.

Aññatitthiyapubbavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcābādhavatthukathāvaṇṇanā

88. Pañcābādhavatthumhi **nakhapiṭṭhippamāṇa**nti ettha ‘‘kaniṭṭhaṅgulinakhapiṭṭhi adhippetā’’ti tīsupi **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **‘‘Tañce nakhapiṭṭhippamāṇampi vaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ hoti, na pabbājetabbo’’**ti iminā sāmaññato lakkhaṇaṃ dassitaṃ, tasmā yattha katthaci sarīrāvayavesu nakhapiṭṭhippamāṇaṃ vaḍḍhanakapakkhe ṭhitañce, na vaṭṭatīti siddhaṃ. Evañca sati nakhapiṭṭhippamāṇampi avaḍḍhanakapakkhe ṭhitañce, sabbattha vaṭṭatīti āpannaṃ, tañca na sāmaññato adhippetanti padesaviseseyeva niyametvā dassento **‘‘sace panā’’**tiādimāha. Sace hi avisesena nakhapiṭṭhippamāṇaṃ avaḍḍhanakapakkhe ṭhitaṃ vaṭṭeyya, ‘‘nivāsanapārupanehi pakatipaacchanne ṭhāne’’ti padesaniyamaṃ na kareyya, tasmā nivāsanapārupanehi pakatipaṭicchannaṭṭhānato aññattha nakhapiṭṭhippamāṇaṃ avaḍḍhanakapakkhe ṭhitampi na vaṭṭatīti siddhaṃ, nakhapiṭṭhippamāṇato khuddakataraṃ pana avaḍḍhanakapakkhe vaḍḍhanakapakkhe vā ṭhitaṃ hotu, vaṭṭati nakhapiṭṭhippamāṇato khuddakatarassa vaḍḍhanakapakkhe avaḍḍhanakapakkhe vā ṭhitassa mukhādīsuyeva paṭikkhittattā.

Gaṇḍepi imināva nayena vinicchayo veditabbo. Tattha pana mukhādīsu kolaṭṭhimattato khuddakataropi gaṇḍo na vaṭṭatīti visuṃ na dassito. ‘‘Mukhādike appaṭicchannaṭṭhāne avaḍḍhanakapakkhe ṭhitopi na vaṭṭatī’’ti ettakameva hi tattha vuttaṃ, tathāpi kuṭṭhe vuttanayena mukhādīsu kolaṭṭhippamāṇato khuddakataropi gaṇḍo na vaṭṭatīti viññāyati, tasmā

avaḍḍhanakapakkhe ṭhitopīti ettha **pi**-saddo avuttasampiṇḍanattho. Tena kolaṭṭhimattato khuddakataropi na vaṭṭatīti ayamattho dassitoyevāti ayamamhākaṃ khanti. **Pakativaṇṇe jāte**ti rogahetukassa vikāravaṇṇassa abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kolaṭṭhimattako**ti badaraṭṭhippamāṇo. **Suchaviṃ kāretvā**ti sañjātachaviṃ kāretvā. ''Sañchaviṃ kāretvā''tipi pāṭho, vijjamānachaviṃ kāretvāti attho. **Padumapuṇḍarīkapattavaṇṇa**nti rattapadumasetapadumavasena padumapattavaṇṇaṃ. **Sosabyādhī**ti khayarogo.

Pañcābādhavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rājabhaṭādivatthukathāvaṇṇanā

90-96. Rājabhaṭādivatthūsu **āhaṃsū**ti manussā vadiṃsu. **Tasmā…pe… evamāhā**ti yasmā sayaṃ dhammassāmī, tasmā bhikkhūhi apabbājitabbaṃ coraṃ aṅgulimālaṃ pabbājetvā āyatiṃ akaraṇatthāya bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapento ''na, bhikkhave, dhajabandho coro pabbājetabbo, yo pabbājeyya, āpatti dukkaṭassā''ti āha. **Uparamantī**ti viramanti nivattanti. **Bhinditvā**ti andubandhanaṃ bhinditvā. **Chinditvā**ti saṅkhalikabandhanaṃ chinditvā. **Muñcitvā**ti rajjubandhanaṃ muñcitvā. **Vivaritvā**ti gāmabandhanādīsu gāmadvārādīni vivaritvā. **Apassamānānaṃ vā palāyatī**ti purisaguttiyaṃ purisānaṃ apassamānānaṃ palāyati. **Upaḍḍhupaḍḍha**nti thokaṃ thokaṃ.

97. Abhisekādīsu bandhanāgārādīni sodhenti, taṃ sandhāyāha **''sabbasādhāraṇena vā nayenā''**ti. **Sace sayameva paṇṇaṃ āropenti, na vaṭṭatī**ti tā bhujissitthiyo ''mayampi dāsiyo homā''ti sayameva dāsipaṇṇaṃ likhāpenti, na vaṭṭati. **Takkaṃ sīse āsittakasadisāva hontī**ti yathā adāse karontā takkena sīsaṃ dhovitvā adāsaṃ karonti, evaṃ ārāmikavacanena dinnattā adāsāva teti adhippāyo. Takkāsiñcanaṃ pana sīhaḷadīpe cārittanti vadanti. **Neva pabbājetabboti vutta**nti kappiyavacanena dinnepi saṅghassa ārāmikadāsattā evaṃ vuttaṃ. **Nissāmikadāso** nāma yassa sāmikā saputtadārādayo matā honti, na koci tassa pariggāhako, sopi pabbājetuṃ na vaṭṭati, taṃ pana attanāpi bhujissaṃ kātuṃ vaṭṭati. Ye vā pana tasmiṃ raṭṭhe sāmino, tehipi kārāpetuṃ vaṭṭati. ''Devadāsiputtaṃ pabbājetuṃ vaṭṭatī''ti **tīsu gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Dāsassa pabbajitvā attano sāmike disvā palāyantassa āpatti natthīti vadanti. Sesaṃ sabbattha uttānameva.

Rājabhaṭādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nissayamuccanakakathāvaṇṇanā

103. Nissayamuccanakassa vattesu pañcakachakkesu pana **ubhayāni kho pana…pe… anubyañjanaso**ti ettha ''sabbopi cāyaṃ pabhedo mātikāṭṭhakathāyaṃ ñātāyaṃ ñāto hotī''ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Āpattiṃ jānātī**tiādīsu ca ''pāṭhe avattamānepi 'idaṃ nāma katvā idaṃ āpajjatī'ti jānāti ce, vaṭṭatī''ti tattheva vuttaṃ. Tañca kho pubbe pāṭhe paguṇe kateti gahetabbanti ca ācariyupajjhāyānampi eseva nayoti ca keci vadanti. Sesamettha uttānameva.

Nissayamuccanakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rāhulavatthukathāvaṇṇanā

105. Rāhulavatthumhi **tattheva vihariṃsū**ti sabbepi te arahattaṃ pattakālato paṭṭhāya ariyā nāma majjhattāva hontīti rañño pahitasāsanaṃ dasabalassa anārocetvāva tattha vihariṃsu. **Ekadivasaṃ jātaṃ kāḷudāyiṃ nāma amacca**nti ayaṃ kira (a. ni. aṭṭha. 1.1.225) padumuttarabuddhakāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbatto satthu dhammadesanaṃ suṇanto satthāraṃ ekaṃ bhikkhuṃ kulappasādakānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapentaṃ disvā adhikārakammaṃ katvā taṃ ṭhānantaraṃ patthesi. So yāvajīvaṃ kusalaṃ katvā devamanussesu saṃsaranto amhākaṃ bodhisattassa mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇadivase kapilavatthusmiṃyeva amaccagehe paṭisandhiṃ gaṇhi. Jātadivase bodhisattena saddhiṃyeva jātoti taṃ divasaṃyeva dukūlacumbaṭake nipajjāpetvā bodhisattassa upaṭṭhānatthāya nayiṃsu. Bodhisattena hi saddhiṃ bodhirukkho rāhulamātā catasso nidhikumbhiyo ārohaniyahatthī kaṇḍako channo kāḷudāyīti ime satta ekadivase jātattā sahajātā nāma ahesuṃ. Athassa nāmaggahaṇadivase sakalanagarassa udaggacittadivase jātoti udāyītveva nāmaṃ akaṃsu. Thokaṃ kāḷadhātukattā pana kāḷudāyī nāma jāto. So bodhisattena saddhiṃ kumārakīḷaṃ kīḷanto vuddhiṃ agamāsi.

Saṭṭhimattāhi gāthāhīti –

> ''Aṅgārino dāni dumā bhadante;
> Phalesino chadanaṃ vippahāya;
> Te accimantova pabhāsayanti;
> Samayo mahāvīra bhāgīrasānaṃ. (theragā. 527)
>
> ''Nātisītaṃ nātiuṇhaṃ, nātidubbhikkhachātakaṃ;
> Saddalā haritā bhūmi, esa kālo mahāmunī''ti. –

Ādikāhi saṭṭhimattāhi gāthāhi. **‘‘Pokkharavassa**nti pokkharapattavaṇṇamudaka’’nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Pokkharapattappamāṇaṃ majjhe uṭṭhahitvā anukkamena satapaṭalaṃ sahassapaṭalaṃ hutvā vassanakavassantipi vadanti. Tasmiṃ kira vassante temetukāmāva tementi, na itare. **Ekopi rājā vā…pe… gato natthī**ti dhammadesanaṃ sutvā pakkantesu ñātīsu ekopi rājā vā rājamahāmatto vā ‘‘sve amhākaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā’’ti nimantetvā gato natthi. Pitāpissa suddhodanamahārājā ‘‘mayhaṃ putto mama gehaṃ anāgantvā kahaṃ gamissatī’’ti animantetvāva agamāsi, gantvā pana gehe vīsatiyā bhikkhusahassānaṃ yāguādīni paṭiyādāpetvā āsanāni paññāpesi.

Kulanagareti ñātikulassa nagare. **Uṇhīsato paṭṭhāyā**ti sīsato paṭṭhāya. **Uṇhīsa**nti hi uṇhīsasadisattā bhagavato paripuṇṇanalāṭassa paripuṇṇasīsassa ca etaṃ adhivacanaṃ. Bhagavato hi dakkhiṇakaṇṇacūḷikato paṭṭhāya maṃsapaṭalaṃ uṭṭhahitvā sakalanalāṭaṃ chādayamānaṃ pūrayamānaṃ gantvā vāmakaṇṇacūḷikāya patiṭṭhitaṃ saṇhatamatāya suvaṇṇavaṇṇatāya pabhassaratāya paripuṇṇatāya ca rañño baddhauṇhīsapaṭṭo viya virocati. Bhagavato kira imaṃ lakkhaṇaṃ disvā rājūnaṃ uṇhīsapaṭṭaṃ akaṃsu. Aññe pana janā aparipuṇṇasīsā honti, keci kappasīsā, keci phalasīsā, keci aṭṭhisīsā, keci tumbasīsā, keci kumbhasīsā, keci pabbhārasīsā, bhagavato pana āraggena vaṭṭetvā ṭhapitaṃ viya suparipuṇṇaṃ udakapubbuḷasadisampi hoti. Teneva uṇhīsaveṭhitasīsasadisattā uṇhīsaṃ viya sabbattha parimaṇḍalasīsattā ca uṇhīsasīsoti bhagavā vuccati.

Narasīhagāthāhi nāma aṭṭhahi gāthāhīti –

‘‘Siniddhanīlamudukuñcitakeso;
Sūriyanimmalatalābhinalāṭo;
Yuttatuṅgamudukāyatanāso;
Raṃsijālavitato narasīho’’ti. (jā. aṭṭha. 1.santikenidānakathā; apa. aṭṭha. 1.santikenidānakathā) –

Evamādikāhi aṭṭhahi gāthāhi. **Gaṇṭhipadesu** pana –

‘‘Cakkavaraṅkitarattasupādo;
Lakkhaṇamaṇḍitaāyatapaṇhi;
Cāmarachattavibhūsitapādo;
Esa hi tuyha pitā narasīho.

‘‘Sakyakumāravaro sukhumālo;
Lakkhaṇacittikapuṇṇasarīro;
Lokahitāya gato naravīro;
Esa hi tuyha pitā narasīho.

‘‘Puṇṇasasaṅkanibho mukhavaṇṇo;
Devanarāna piyo naranāgo;
Mattagajindavilāsitagāmī;
Esa hi tuyha pitā narasīho.

‘‘Khattiyasambhavaaggakulīno;
Devamanussanamassitapādo;
Sīlasamādhipatiṭṭhitacitto;
Esa hi tuyha pitā narasīho.

‘‘Āyatayuttasusaṇṭhitanāso;
Gopakhumo abhinīlasunetto;
Indadhanūabhinīlabhamūko;
Esa hi tuyha pitā narasīho.

‘‘Vaṭṭasuvaṭṭasusaṇṭhitagīvo;
Sīhahanū migarājasarīro;
Kañcanasucchaviuttamavaṇṇo;
Esa hi tuyha pitā narasīho.

‘‘Siniddhasugambhiramañjusaghoso;
Hiṅgulabandhukarattasujivho;
Vīsativīsatisetasudanto;
Esa hi tuyha pitā narasīho.

‘‘Añjanavaṇṇasunīlasukeso;

Kañcanapaṭṭavisuddhanalāṭo;
Osadhipaṇḍarasuddhasuuṇṇo;
Esa hi tuyha pitā narasīho.

‘‘Gacchatinilapathe viya cando;
Tāragaṇāpariveṭhitarūpo;
Sāvakamajjhagato samaṇindo;
Esa hi tuyha pitā narasīho’’ti. (jā. aṭṭha. 1.santikenidānakathā) –

Imā nava gāthāyopi ettha dassitā, tā pana ‘‘aṭṭhahi gāthāhī’’ti vacanena na samenti. Uṇhīsato paṭṭhāya yāva pādatalāti vuttānukkamopi tattha na dissati. Bhikkhāya caratīti **bhikkhācāro**.

Uttiṭṭheti uttiṭṭhitvā paresaṃ gharadvāre ṭhatvā gahetabbapiṇḍe. **Nappamajjheyyā**ti piṇḍacārikavattaṃ hāpetvā paṇītabhojanāni pariyesanto uttiṭṭhe pamajjati nāma, sapadānaṃ piṇḍāya caranto pana nappamajjati nāma, evaṃ karonto uttiṭṭhe nappamajjeyya. **Dhamma**nti anesanaṃ pahāya sapadānaṃ caranto tameva bhikkhācariyadhammaṃ sucaritaṃ care. **Sukhaṃ setī**ti desanāmattametaṃ, evaṃ panetaṃ bhikkhāya cariyadhammaṃ caranto dhammacārī idhaloke ca paraloke ca catūhipi iriyāpathehi sukhaṃ viharatīti attho.

Dutiyagāthāya **na naṃ duccarita**nti vesiyādibhede agocare caranto naṃ bhikkhācariyadhammaṃ duccaritaṃ carati nāma, evaṃ acaritvā taṃ dhammaṃ care sucaritaṃ, na naṃ duccaritaṃ care. Sesamettha vuttatthameva. Imaṃ pana dutiyagāthaṃ pitu nivesanaṃ gantvā abhāsīti veditabbaṃ. Teneva **theragāthāsaṃvaṇṇanāyaṃ** (theragā. aṭṭha. 1.156 nandattheragāthāvaṇṇanā) **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ ‘‘dutiyadivase piṇḍāya paviṭṭho ‘uttiṭṭhe nappamajjeyyā’ti gāthāya pitaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā nivesanaṃ gantvā ‘dhammaṃ care sucarita’nti gāthāya mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale rājānañca sakadāgāmiphale patiṭṭhāpesī’’ti. **Dhammapadaṭṭhakathāyampi** (dha. pa. aṭṭha. 1.12 nandattheravatthu) vuttaṃ ‘‘punadivase piṇḍāya paviṭṭho ‘uttiṭṭhe nappamajjeyyā’ti gāthāya pitaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā ‘dhammaṃ care’ti gāthāya mahāpajāpatiṃ sotāpattiphale rājānañca sakadāgāmiphale patiṭṭhāpesī’’ti.

Dhammapālajātakaṃ sutvā anāgāmiphale patiṭṭhāsīti punekadivasaṃ rājanivesane katapātarāso ekamantaṃ nisinnena raññā ‘‘bhante, tumhākaṃ dukkarakārikakāle ekā devatā maṃ upasaṅkamitvā ‘putto te kālakato’ti āha. Ahaṃ tassā vacanaṃ asaddahanto ‘na mayhaṃ putto bodhiṃ appatvā kālaṃ karotī’ti paṭikkhipinti vutte idāni kathaṃ saddahissatha, pubbepi aṭṭhikāni dassetvā ‘putto te mato’ti vutte na saddahitthā’’ti imissā aṭṭhuppattiyā mahādhammapālajātakaṃ kathesi. Taṃ sutvā rājā anāgāmiphale patiṭṭhahi.

Kesavissajjananti kulamariyādavasena kesoropanaṃ. **Paṭṭabandho**ti yuvarājapaṭṭabandho. Abhinavagharappavesanamaho **gharamaṅgalaṃ,** vivāhakaraṇamaho **āvāhamaṅgalaṃ. Chattamaṅgala**nti yuvarājachattamaṅgalaṃ. **Janapadakalyāṇī**ti (udā. aṭṭha. 22) janapadamhi kalyāṇī uttamā chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā. Sā hi yasmā nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷā nāccodātāti atikkantā mānusaṃ vaṇṇaṃ, appattā dibbaṃ vaṇṇaṃ, tasmā chasarīradosarahitā. Chavikalyāṇaṃ maṃsakalyāṇaṃ nahārukalyāṇaṃ aṭṭhikalyāṇaṃ vayakalyāṇanti imehi pana pañcahi kalyāṇehi samannāgatattā pañcakalyāṇasamannāgatā nāma. Tassā hi āgantukobhāsakiccaṃ natthi. Attano sarīrobhāseneva dvādasahatthaṭṭhāne ālokaṃ karoti, piyaṅgusāmā vā hoti suvaṇṇasāmā vā, ayamassā **chavikalyāṇatā**. Cattāro panassā hatthapādā mukhapariyosānañca lākhārasaparikammakataṃ viya rattapavāḷarattakambalasadisaṃ hoti, ayamassā **maṃsakalyāṇatā**. Vīsati pana nakhapattāni maṃsato amuttaṭṭhāne lākhārasapūritāni viya muttaṭṭhāne khīradhārāsadisāni honti, ayamassā **nahārukalyāṇatā**. Dvattiṃsa dantā suphusitā sudhotavajirapanti viya khāyanti, ayamassā **aṭṭhikalyāṇatā**. Vīsativassasatikāpi samānā soḷasavassuddesikā viya hoti nivalipalitā, ayamassā **vayakalyāṇatā**. Iti imehi pañcahi kalyāṇehi samannāgatattā janapadakalyāṇīti vuccati.

Tuvaṭanti sīghaṃ. Sopi bhagavantaṃ ‘‘pattaṃ gaṇhathā’’ti vattuṃ avisahamāno vihāraṃyeva agamāsīti. So kira tathāgate gāravena ‘‘pattaṃ vo bhante gaṇhathā’’ti vattuṃ nāsakkhi. Evaṃ pana cintesi ‘‘sopānasīse pattaṃ gaṇhissatī’’ti. Satthā tasmimpi ṭhāne na gaṇhi. Itaro ‘‘sopānapādamūle gaṇhissatī’’ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Itaro ‘‘rājaṅgaṇe gaṇhissatī’’ti cintesi. Satthā tatthāpi na gaṇhi. Kumāro nivattitukāmo aruciyā gacchanto satthu gāravena ‘‘pattaṃ gaṇhathā’’ti vattumpi asakkonto ‘‘idha gaṇhissati, ettha gaṇhissatī’’ti cintento gacchati. Janapadakalyāṇiyā ca vuttavacanaṃ tassa hadaye tiriyaṃ patitvā viya ṭhitaṃ. Nandakumārañhi abhisekamaṅgalaṃ na tathā pīḷesi, yathā janapadakalyāṇiyā vuttavacanaṃ, tenassa cittasantāpo balavā ahosi. Atha naṃ ‘‘imasmiṃ ṭhāne nivattissati, imasmiṃ ṭhāne nivattissatī’’ti cintentameva satthā vihāraṃ netvā ‘‘pabbajissasi nandā’’ti āha. So buddhagāravena ‘‘na pabbajissāmī’’ti avatvā ‘‘āma pabbajissāmī’’ti āha. Satthā ‘‘tena hi nandaṃ pabbājethā’’ti vatvā pabbājesi. Tena vuttaṃ **‘‘anicchamānaṃyeva bhagavā pabbājesī’’**ti. ‘‘Satthā kapilapuraṃ gantvā tatiyadivase nandaṃ pabbājesī’’ti **dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** (dha. pa. aṭṭha. 1.12 nandattheravatthu) vuttaṃ, **aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyaṃ** (a. ni. aṭṭha. 1.1.230) pana –

> ‘‘Mahāsattopi sabbaññutaṃ patvā pavattitavaradhammacakko lokānuggahaṃ karonto rājagahato kapilavatthuṃ gantvā paṭhamadassaneneva pitaraṃ sotāpattiphale patiṭṭhāpesi, punadivase pitu nivesanaṃ gantvā rāhulamātāya ovādaṃ katvā sesajanassapi dhammaṃ kathesi, punadivase nandakumārassa abhisekagehappavesanaāvāhamaṅgalesu

vattamānesu tassa nivesanaṃ gantvā kumāraṃ pattaṃ gāhāpetvā pabbājetuṃ vihārābhimukho pāyāsī''ti –

Vuttaṃ, idha pana ''bhagavā kapilapuraṃ āgantvā dutiyadivase nandaṃ pabbājesī''ti vuttaṃ, sabbampetaṃ ācariyena taṃtaṃbhāṇakānaṃ tathā tathā anussavavasena pariharitvā āgatabhāvato tattha tattha tathā tathā vuttanti natthettha ācariyavacane pubbāparavirodho.

Brahmarūpavaṇṇanti brahmarūpasamānarūpaṃ. **Tyassā**ti te assa. **Vaṭṭānugata**nti vaṭṭapariyāpannaṃ. **Savighāta**nti dukkhasahitattā savighātaṃ, sadukkhanti attho. **Sattavidhaṃ ariyadhana**nti –

> ''Saddhādhanaṃ sīladhanaṃ, hiriottappiyaṃ dhanaṃ;
> Sutadhanañca cāgo ca, paññā ve sattamaṃ dhana''nti. (a. ni. 7.5-6) –

Evaṃ vuttaṃ sattavidhaṃ ariyadhanaṃ. **Uñchācariyāyā**ti bhikkhācariyāya. Puttasineho uppajjamāno sakalasarīraṃ khobhetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhatīti āha **''puttapemaṃ bhante...pe... aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhatī''**ti. Puttasineho hi balavabhāvato sahajātapītivegassa savipphāratāya taṃsamuṭṭhānarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīraṃ āloḷetvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca tiṭṭhati. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma. Sesamettha uttānameva.

Rāhulavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sikkhāpadadaṇḍakammavatthukathāvaṇṇanā

106. **Anujānāmi, bhikkhave, sāmaṇerānaṃ dasa sikkhāpadānī**tiādīsu sikkhitabbāni padāni **sikkhāpadāni,** sikkhākoṭṭhāsāti attho. Sikkhāya vā padāni sikkhāpadāni, adhisīlaadhicittaadhipaññāsikkhāya adhigamupāyāti attho. Atthato pana kāmāvacarakusalacittasampayuttā viratiyo, taṃsampayuttadhammā panettha taggahaṇeneva gahetabbā. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atipātanaṃ atipāto, saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, pāṇassa atipāto **pāṇātipāto,** pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. **Pāṇo**ti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmiṃ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññatarappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto, tato **pāṇātipātā**.

Veramaṇīti verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati, ''mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasī''ti vā tajjentī viya nīharatīti veramaṇī. Viramati etāyāti vā viramaṇīti vattabbe niruttinayena ''veramaṇī''ti vuttaṃ. Atthato pana **veramaṇī**ti kāmāvacarakusalacittasampayuttā viratiyo. Sā ''pāṇātipātādiṃ viramantassa yā tasmiṃ samaye pāṇātipātā ārati virati paṭivirati veramaṇī akiriyā akaraṇaṃ anajjhāpatti velānatikkamo setughāto''ti evamādinā nayena **vibhaṅge** (vibha. 704) vuttā. Kāmañcesā veramaṇī nāma lokuttarāpi atthi, idha pana samādānavasappavattā virati adhippetāti lokuttarāya viratiyā samādānavasena pavattiasambhavato kāmāvacarakusalacittasampayuttā viratiyo gahetabbā.

Adinnādānā veramaṇītiādīsu adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ,** parassaharaṇaṃ, theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinna**nti parapariggahitaṃ. Yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmiṃ pana parapariggahite parapariggahitasaañano tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ.

Abrahmacariyaṃ nāma aseṭṭhacariyaṃ dvayaṃdvayasamāpatti. Sā hi ''appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo''tiādinā (ma. ni. 1.177; 2.42) hīḷitattā aseṭṭhā appasatthā cariyāti vā aseṭṭhānaṃ nihīnānaṃ itthipurisānaṃ cariyāti vā aseṭṭhacariyaṃ, aseṭṭhacariyattā abrahmacariyanti ca vuccati, atthato pana asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggappaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyaṃ.

Musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu, **vādo**ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo** musā vadīyati vuccati etāyāti katvā.

Surāmerayamajjappamādaṭṭhānāti ettha **surā**ti pūvasurā piṭṭhasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā. **Meraya**nti pupphāsavo phalāsavo madhvāsavo guḷāsavo sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Tattha pūve bhājane pakkhipitvā tajjaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā**. Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇā**ti pana tassā surāya bījaṃ vuccati, ye surāmodakāti vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā**. Harītakīsāsapādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā**. Madhukatālanāḷikerādipuppharaso ciraparivāsito **pupphāsavo**. Panasādiphalaraso **phalāsavo**. Muddikāraso **madhvāsavo**. Ucchuraso **guḷāsavo**. Harītakaāmalakakaṭukabhaṇḍādinānāsambhārānaṃ raso ciraparivāsito **sambhārasaṃyutto**. Taṃ sabbampi madakaraṇavasena **majjaṃ** pivantaṃ madayatīti katvā. **Pamādaṭṭhāna**nti pamādakāraṇaṃ. Yāya cetanāya taṃ majjaṃ pivanti, tassā etaṃ adhivacanaṃ. Surāmerayamajje pamādaṭṭhānaṃ surāmerayamajjappamādaṭṭhānaṃ, tasmā **surāmerayamajjappamādaṭṭhānā**.

Vikālabhojanāti aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā. Ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Bhuñjitabbaṭṭhena bhojanaṃ, yāgubhattādi sabbaṃ yāvakālikavatthu. Yathā ca ‘‘rattūparato’’ti (dī. 1.10, 194; ma. ni. 1.293; 3.14) ettha rattiyā bhojanaṃ rattīti uttarapadalopena vuccati, evamettha bhojanajjhoharaṇaṃ bhojananti. Vikāle bhojanaṃ vikālabhojanaṃ, tato **vikālabhojanā,** vikāle yāvakālikavatthussa ajjhoharaṇāti attho. Atha vā na ettha kammasādhano bhuñjitabbatthavācako bhojanasaddo, atha kho bhāvasādhano ajjhoharaṇatthavācako gahetabbo, tasmā vikāle bhojanaṃ ajjhoharaṇaṃ vikālabhojanaṃ. Kassa pana ajjhoharaṇanti? Yāmakālikādīnaṃ anuññātattā vikālabhojana-saddassa vā yāvakālikajjhoharaṇe niruḷhattā yāvakālikassāti viññāyati, atthato pana kāyadvārappavattā vikāle yāvakālikajjhoharaṇacetanā ‘‘vikālabhojana’’nti veditabbā.

Naccagītavāditavisūkadassanāti ettha sāsanassa ananulomattā visūkaṃ paṭāṇībhūtaṃ dassananti visūkadassanaṃ. Naccādīnañhi dassanaṃ sachandarāgappavattito saṅkhepato ‘‘sabbapāpassa akaraṇa’’ntiādinayappavattaṃ (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183) bhagavato sāsanaṃ na anulometi. Naccañca gītañca vāditañca visūkadassanañca **naccagītavāditavisūkadassanaṃ**. Attanā payojiyamānaṃ parehi payojāpiyamānañcettha naccaṃ naccabhāvasāmaññato pāḷiyaṃ ekeneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavādita-saddehi gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni, tasmā attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccādivasenapi pavattānaṃ naccādīnaṃ visūkabhūtā dassanā ca veramaṇīti evamettha attho daṭṭhabbo. Naccādīni attanā payojetuṃ vā parehi payojāpetuṃ vā payuttāni passituṃ vā neva bhikkhūnaṃ na bhikkhunīnaṃ vaṭṭati. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathā sakaṃ visayaālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasambhavato ‘‘dassanā’’ icceva vuttaṃ. Teneva vuttaṃ ‘‘pañcahi viññāṇehi na kañci dhammaṃ paṭivijānāti aññatra abhinipātamattā’’ti. Dassanakamyatāya upasaṅkamitvā passato eva cettha vītikkamo hoti, ṭhitanisinnasayanokāse pana āgataṃ gacchantassa vā āpāthagataṃ passato siyā saṃkileso, na vītikkamo.

Mālāgandhavilepanadhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānāti ettha **mālā**ti yaṃ kiñci pupphaṃ. Kiñcāpi hi mālā-saddo loke baddhamālavācako, sāsane pana ruḷhiyā pupphesupi vutto, tasmā yaṃ kiñci pupphaṃ baddhamabaddhaṃ vā, taṃ sabbaṃ ‘‘mālā’’ti daṭṭhabbaṃ. **Gandha**nti vāsacuṇṇadhūmādikaṃ vilepanato aññaṃ yaṃ kiñci gandhajātaṃ. **Vilepana**nti vilepanatthaṃ pisitvā paṭiyattaṃ yaṃ kiñci chavirāgakaraṇaṃ. Piḷandhanaṃ **dhāraṇaṃ,** ūnaṭṭhānapūraṇaṃ **maṇḍanaṃ,** gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanaṃ **vibhūsanaṃ**. Teneva **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.10) **majjhimanikāyaṭṭhakathāyañca** (ma. ni. aṭṭha. 1.293) ‘‘piḷandhanto dhāreti nāma, ūnaṭṭhānaṃ pūrento maṇḍeti nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto vibhūseti nāmā’’ti vuttaṃ. **Paramatthajotikāyaṃ** pana **khuddakaṭṭhakathāyaṃ** (khu. pā. aṭṭha. 2.pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘mālādīsu dhāraṇādīni yathāsaṅkhyaṃ yojetabbānī’’ti ettakameva vuttaṃ. **Ṭhānaṃ** vuccati kāraṇaṃ, tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, sā dhāraṇamaṇḍanavibhūsanaṭṭhānaṃ.

Uccāsayanamahāsayanāti ettha **uccā**ti ucca-saddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti sayanaṃ, uccāsayanañca mahāsayanañca **uccāsayanamahāsayanaṃ. Uccāsayanaṃ** vuccati pamāṇātikkantaṃ mañcādi. **Mahāsayanaṃ** akappiyattharaṇehi atthataṃ āsandādi. Āsanañcettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārā kiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā ‘‘uccāsayanamahāsayanā’’ icceva vuttaṃ, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Atha vā uccāsayanamahāsayanasayanāti etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ niddeso kato yathā ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti, āsanakiriyāpubbakattā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti veditabbaṃ.

Jātarūparajatapaṭiggahaṇāti ettha **jātarūpa**nti suvaṇṇaṃ. **Rajata**nti kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti, tassa ubhayassapi paṭiggahaṇaṃ jātarūparajatapaṭiggahaṇaṃ. Tividhañcettha paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ uggaṇhanaṃ, vācāya paṭiggahaṇaṃ uggahāpanaṃ, manasā paṭiggahaṇaṃ sādiyanaṃ. Tividhampi paṭiggahaṇaṃ sāmaññaniddesena ekasesanayena vā gahetvā ‘‘paṭiggahaṇā’’ti vuttaṃ, tasmā neva uggahetuṃ na uggahāpetuṃ na upanikkhittaṃ vā sādituṃ vaṭṭati. Imāni pana dasa sikkhāpadāni gahaṭṭhānampi sādhāraṇāni. Vuttañhetaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 13) ‘‘upāsakaupāsikānaṃ niccasīlavasena pañca sikkhāpadāni, sati vā ussāhe dasa, uposathaṅgavasena aṭṭhāti idaṃ gahaṭṭhasīla’’nti. Ettha hi **dasā**ti sāmaṇerehi rakkhitabbasīlamāha ghaṭikārādīnaṃ viya. **Paramatthajotikāyaṃ** pana **khuddakaṭṭhakathāyaṃ** (khu. pā. aṭṭha. 2.sādhāraṇavisesavavatthāna) ‘‘ādito dve catutthapañcamāni upāsakānaṃ sāmaṇerānañca sādhāraṇāni niccasīlavasena, uposathasīlavasena pana upāsakānaṃ sattamaṭṭhamaṃ cekaṃ aṅgaṃ katvā sabbapacchimavajjāni sabbānipi sāmaṇerehi sādhāraṇāni, pacchimaṃ pana sāmaṇerānameva visesabhūta’’nti vuttaṃ, taṃ ‘‘sati vā ussāhe dasā’’ti iminā na sameti. **Nāsanavatthū**ti liṅganāsanāya vatthu, adhiṭṭhānaṃ kāraṇanti vuttaṃ hoti.

107. **Kintī**ti kena nu kho upāyena. **‘‘Attano pariveṇa**nti idaṃ puggalikaṃ sandhāya vutta’’nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Ayamettha gaṇṭhipadakārānaṃ adhippāyo – ‘‘vassaggena pattasenāsana’’nti iminā tassa vassaggena pattaṃ saṅghikasenāsanaṃ vuttaṃ, ‘‘attano pariveṇa’’nti imināpi tasseva puggalikasenāsanaṃ vuttanti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti – ‘‘yattha vā vasatī’’ti iminā saṅghikaṃ vā hotu puggalikaṃ vā, tassa nibaddhavasanakasenāsanaṃ vuttaṃ. ‘‘Yattha vā paṭikkamatī’’ti iminā pana yaṃ ācariyassa upajjhāyassa vā vasanaṭṭhānaṃ upaṭṭhānādinimittaṃ nibaddhaṃ pavisati, taṃ ācariyupajjhāyānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Tasmā tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘ubhayenapi attano pariveṇañca vassaggena pattasenāsanañca vutta’’**nti āha. Tattha **attano pariveṇa**nti iminā ācariyupajjhāyānaṃ vasanaṭṭhānaṃ dassitaṃ, **vassaggena pattasenāsana**nti iminā pana tassa vasanaṭṭhānaṃ. Tadubhayampi saṅghikaṃ vā hotu puggalikaṃ vā, āvaraṇaṃ kātabbamevāti. **Mukhadvārika**nti mukhadvārena bhuñjitabbaṃ. **Daṇḍakammaṃ katvā**ti daṇḍakammaṃ yojetvā. Daṇḍenti vinenti etenāti daṇḍo, soyeva kātabbattā kammanti **daṇḍakammaṃ,** āvaraṇādi.

Sikkhāpadadaṇḍakammavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anāpucchāvaraṇavatthuādikathāvaṇṇanā

108. **Daṇḍakammamassa karothā**ti assa daṇḍakammaṃ yojetha āṇāpetha. **Daṇḍakamma**nti vā niggahakammaṃ, tasmā niggahamassa karothāti vuttaṃ hoti. Esa nayo sabbattha īdisesu ṭhānesu. **Senāsanaggāho ca paṭippassambhatī**ti iminā ca chinnavasso ca hotīti dīpeti. **Sace ākiṇṇadosova hoti, āyatiṃ saṃvare na tiṭṭhati, nikkaḍḍhitabbo**ti ettha sace yāvatatiyaṃ vuccamāno na oramati, saṅghaṃ apaloketvā nāsetabbo. Puna pabbajjaṃ yācamānopi apaloketvā pabbājetabboti vadanti. **Pacchimikāya vassāvāsikaṃ lacchatī**ti pacchimikāya puna vassaṃ upagatattā lacchati. **Apaloketvā lābho dātabbo**ti chinnavassatāya vuttaṃ. **Itarāni pañca sikkhāpadānī**ti vikālabhojanādīni pañca. **Accayaṃ desāpetabbo**ti ‘‘accayo maṃ, bhante, accagamā’’tiādinā nayena desāpetabbo.

Anāpucchāvaraṇavatthuādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇḍakavatthukathāvaṇṇanā

109. Paṇḍakavatthumhi ‘‘yo kāḷapakkhe itthī hoti, juṇhapakkhe puriso, ayaṃ **pakkhapaṇḍako’’**ti keci vadanti, aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘kāḷapakkhe paṇḍako hoti, juṇhapakkhe panassa pariḷāho vūpasammatī’’ti apaṇḍakapakkhe pariḷāhavūpasamasseva vuttattā paṇḍakapakkhe ussannapariḷāhatā paṇḍakabhāvāpattīti viññāyati, tasmā idamevettha sārato paccetabbaṃ. Itthibhāvo pumbhāvo vā natthi etassāti **abhāvako. Tasmiṃ yevassa pakkhe pabbajjā vāritā**ti ettha ‘‘apaṇḍakapakkhe pabbājetvā paṇḍakapakkhe nāsetabbo’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘apaṇḍakapakkhe pabbajito sace kilesakkhayaṃ pāpuṇāti, na nāsetabbo’’ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ paṇḍakassa kilesakkhayāsambhavato khīṇakilesassa ca paṇḍakabhāvānupapattito. Ahetukapaṭisandhikathāyañhi avisesena paṇḍakassa ahetukapaṭisandhitā vuttā. Āsittausūyapakkhapaṇḍakānañca paṭisandhito paṭṭhāyeva paṇḍakasabhāvo, na pavattiyaṃyevāti vadanti. Teneva ahetukapaṭisandhiniddese jaccandhabadhirādayo viya paṇḍako jātisaddena visesetvā na niddiṭṭho. Idhāpi catutthapārājikasaṃvaṇṇanāyaṃ (pārā. aṭṭha. 2.233) ‘‘abhabbapuggale dassentena paṇḍakatiracchānagataubhatobyañjanakā tayo vatthuvipannā ahetukapaṭisandhikā, tesaṃ saggo avārito, maggo pana vārito’’ti avisesena vuttaṃ.

Paṇḍakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Theyyasaṃvāsakavatthukathāvaṇṇanā

110. Theyyasaṃvāsakavatthumhi **kolaññā**ti mātuvaṃse pituvaṃse ca jātā mātāpituppabhutisabbañātayo. Theyyāya saṃvāso etassāti **theyyasaṃvāsako**. So ca na saṃvāsamattasseva thenako idhādhippeto, atha kho liṅgassa tadubhayassa ca thenakopīti āha **‘‘tayo theyyasaṃvāsakā’’**tiādi. **Na yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyatī**ti yathāvuḍḍhaṃ bhikkhūnaṃ vā sāmaṇerānaṃ vā vandanaṃ na sādiyati. **Yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyatī**ti attanā musāvādaṃ katvā dassitavassānurūpaṃ yathāvuḍḍhaṃ vandanaṃ sādiyati. **Bhikkhuvassagaṇanādiko**ti iminā na ekakammādikova idha saṃvāso nāmāti dasseti.

Rāja…pe… bhayenāti ettha **bhaya**-saddo paccekaṃ yojetabbo ‘‘rājabhayena dubbhikkhabhayenā’’tiādinā. **Saṃvāsaṃ nādhivāseti, yāva so suddhamānaso**ti rājabhayādīhi gahitaliṅgatāya so suddhamānaso yāva saṃvāsaṃ nādhivāsetīti attho. Yo hi rājabhayādiṃ vinā kevalaṃ bhikkhū vañcetvā tehi saddhiṃ saṃvasitukāmatāya liṅgaṃ gaṇhāti, so asuddhacittatāya liṅgaggahaṇeneva theyyasaṃvāsako nāma hoti. Ayaṃ pana tādisena asuddhacittena bhikkhū vañcetukāmatāya abhāvato yāva saṃvāsaṃ nādhivāseti, tāva theyyasaṃvāsako nāma na hoti. Teneva ‘‘rājabhayādīhi gahitaliṅgānaṃ ‘gihī maṃ samaṇoti jānantū’ti vañcanācitte satipi bhikkhūnaṃ vañcetukāmatāya abhāvā doso na jāto’’ti **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘vūpasantabhayatā idha suddhacittatā’’ti vadanti, evañca sati so vūpasantabhayo yāva saṃvāsaṃ nādhivāseti, tāva theyyasaṃvāsako na hotīti ayamattho viññāyati. Imasmiñca atthe viññāyamāne avūpasantabhayassa saṃvāsasādiyanepi theyyasaṃvāsakatā na hotīti āpajjeyya, na ca aṭṭhakathāyaṃ avūpasantabhayassa saṃvāsasādiyanepi atheyyasaṃvāsakatā dassitā. **Sabbapāsaṇḍiyabhattāni bhuñjanto**ti ca iminā avūpasantatayenapi saṃvāsaṃ asādiyanteneva vasitabbanti dīpeti. Teneva **tīsupi gaṇṭhipadesu** vuttaṃ ‘‘yasmā vihāraṃ āgantvā saṅghikaṃ gaṇhantassa saṃvāsaṃ pariharituṃ dukkaraṃ, tasmā sabbapāsaṇḍiyabhattāni bhuñjantoti idaṃ vutta’’nti, tasmā rājabhayādīhi gahitaliṅgatāyevettha suddhacittatāti gahetabbaṃ.

Sabbapāsaṇḍiyabhattānīti sabbasāmayikānaṃ sādhāraṇaṃ katvā vīthicatukkādīsu ṭhapetvā dātabbabhattāni. **Kāyaparihāriyānī**ti kāyena pariharitabbāni. **Abbhuggacchantī**ti abhimukhaṃ gacchanti. **Kammantānuṭṭhānenā**ti kasigorakkhādikammakaraṇena. **Tadeva pattacīvaraṃ ādāya vihāraṃ gacchatī**ti cīvarāni nivāsanapārupanavasena ādāya pattañca aṃsakūṭe laggetvā vihāraṃ gacchati. **Nāpi sayaṃ jānātī**ti ‘‘yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotī’’ti vā ‘‘evaṃ kātuṃ na labhatī’’ti vā ‘‘evaṃ pabbajito samaṇo na hotī’’ti vā na jānāti. **Yo evaṃ pabbajati, so theyyasaṃvāsako nāma hotī**ti idaṃ pana nidassanamattaṃ. **Anupasampannakāleyevā**ti iminā upasampannakāle sutvā sacepi nāroceti, theyyasaṃvāsako na hotīti dīpeti.

Sikkhaṃ appaccakkhāya…pe… theyyasaṃvāsako na hotīti idaṃ bhikkhūhi dinnaliṅgassa apariccattattā na liṅgathenako hoti, liṅgānurūpassa saṃvāsassa sāditattā nāpi saṃvāsathenako hotīti vuttaṃ. **Eko bhikkhu kāsāye saussāhova odātaṃ nivāsetvā**ti etthāpi idameva kāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Parato **sāmaṇero saliṅge ṭhito**tiādinā sāmaṇerassa vuttavidhānesupi atheyyasaṃvāsakapakkhe ayameva nayo. **Bhikkhuniyāpi eseva nayo**ti vuttamevatthaṃ **''sāpi hi gihibhāvaṃ patthayamānā''**tiādinā vibhāveti. **Yo koci vuḍḍhapabbajito**ti sāmaṇeraṃ sandhāya vuttaṃ. **Mahāpeḷādīsū**ti etena gihisantakaṃ dassitaṃ. **Sayaṃ sāmaṇerova…pe… theyyasaṃvāsako na hotī**ti ettha kiñcāpi theyyasaṃvāsako na hoti, pārājikaṃ pana āpajjatiyeva. Sesamettha uttānameva.

Theyyasaṃvāsakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Titthiyapakkantakakathāvaṇṇanā

Titthiyapakkantakakathāyaṃ **tesaṃ liṅge ādinnamatte titthiyapakkantako hotī**ti ''titthiyo bhavissāmī''ti gatassa liṅgaggahaṇeneva tesaṃ laddhipi gahitāyeva hotīti katvā vuttaṃ. **Kenaci** pana ''tesaṃ liṅge ādinnamatte laddhiyā gahitāyapi aggahitāyapi titthiyapakkantako hotī''ti vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi ''titthiyo bhavissāmī''ti gatassa liṅgasampaṭicchanato aññaṃ laddhiggahaṇaṃ nāma atthi. Liṅgasampaṭicchaneneva hi so gahitaladdhiko hoti. Teneva **''vīmaṃsanatthaṃ kusacīrādīni…pe… yāva na sampaṭicchati, tāva taṃ laddhi rakkhati. Sampaṭicchitamatte titthiyapakkantako hotī''**ti vuttaṃ. **Naggova ājīvakānaṃ upassayaṃ gacchati, padavāre padavāre dukkaṭa**nti ''ājīvako bhavissa''nti asuddhacittena gamanapaccayā dukkaṭaṃ vuttaṃ. Naggena hutvā gamanapaccayāpi dukkaṭā na muccatiyeva. **Kūṭavassaṃ gaṇento**ti kūṭavassaṃ gaṇetvā saṃvāsaṃ sādiyantoti adhippāyo.

Titthiyapakkantakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

111. Tiracchānagatavatthu uttānameva.

Mātughātakādivatthukathāvaṇṇanā

112. Mātughātakādivatthūsu **apavāhana**nti apagamanaṃ, patikaraṇanti attho. Yathā samānajātikassa vikopane kammaṃ garutaraṃ, na tathā vijātikassāti āha **''manussitthibhūtā''**ti. Puttasambandhena mātupitusamaññā, dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyatoti nippariyāyasiddhataṃ dassetuṃ **''janikā mātā''**ti vuttaṃ. Yathā manussattabhāve ṭhitasseva kusaladhammānaṃ tikkhavisadasūrabhāvāpatti yathā taṃ tiṇṇampi bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyaṃ, evaṃ manussattabhāve ṭhitasseva akusaladhammānampi tikkhavisadasūrabhāvāpattīti āha **''sayampi manussajātikenevā''**ti. Cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmiṃ anantare niyuttaṃ, taṃnibbattanena anantarakaraṇasīlaṃ, anantarapayojanaṃ vā ānantariyaṃ, tena **ānantariyena mātughātakakammena**. Pitughātakepi yena manussabhūto janako pitā sayampi manussajātikeneva satā sañcicca jīvitā voropito, ayaṃ ānantariyena pitughātakakammena pitughātakotiādinā sabbaṃ veditabbanti āha **''pitughātakepi eseva nayo''**ti.

Parivattitaliṅgampi (ma. ni. aṭṭha. 3.128; a. ni. aṭṭha. 1.1.275; vibha. aṭṭha. 809) mātaraṃ pitaraṃ vā jīvitā voropentassa ānantariyakammaṃ hotiyeva. Satipi hi liṅgaparivatte so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho jīvitindriyappabandho ca, nāññoti. Yo pana sayaṃ manusso tiracchānabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā, sayaṃ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchānabhūtoyeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, bhāriyaṃ pana hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Eḷakacatukkaṃ saṅgāmacatukkaṃ coracatukkañcettha kathetabbaṃ. ''Eḷakaṃ māremī''ti abhisandhināpi hi eḷakaṭṭhāne ṭhitaṃ manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā. Eḷakābhisandhinā pana mātāpitiaasandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati ānantariyavatthuabhāvato. Mātāpitiabhisandhinā mātāpitaro mārento phusateva. Esa nayo itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahantepi etāni catukkāni veditabbāni. Sabbattha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyañca ānantariyānānantarabhāve pamāṇaṃ. Katānantariyakammo ca ''tassa kammassa vipākaṃ paṭibāhissāmī''ti sakalacakkavāḷaṃ mahācetiyappamāṇehi kañcanathūpehi pūretvāpi sakalacakkavāḷaṃ pūretvā nisinnassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvāpi buddhassa bhagavato saṅghāṭikaṇṇaṃ amuñcanto vicaritvāpi kāyassa bhedā nirayameva upapajjati, pabbajjañca na labhati.

115. **Icchamāna**nti odātavatthavasanaṃ icchamānaṃ. Tenevāha **''gihibhāve sampaṭicchitamatteyevā''**ti. Saṅghabhedakakathāvitthāro parato āvi bhavissati. **Catunnaṃ kammāna**nti apalokanādīnaṃ catunnaṃ kammānaṃ. **Duṭṭhacittenā**ti vuttamevatthaṃ vibhāveti **''vadhakacittenā''**ti. Vadhakacetanāya hi dūsitacittaṃ idha duṭṭhacittaṃ nāma. **Lohitaṃ uppādetī**ti ettha tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedaṃ katvā lohitapaggharaṇaṃ nāma natthi, sarīrassa pana antoyeva ekasmiṃ ṭhāne lohitaṃ samosarati, āghātena pakuppamānaṃ sañcitaṃ hoti. Devadattena paviddhasilato bhijjitvā gatasakkhalikāpi tathāgatassa pādantaṃ pahari, pharasunā pahaṭo viya pādo antolohitoyeva ahosi. Jīvako pana tathāgatassa ruciyā satthakena cammaṃ chinditvā tamhā ṭhānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsumakāsi, tenassa puññakammameva ahosi. Tenāha **''jīvako viyā''**tiādi.

Atha ye parinibbute tathāgate cetiyaṃ bhindanti, bodhiṃ chindanti, dhātumhi upakkamanti, tesaṃ kiṃ hotīti? Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisaṃ. Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhamānaṃ bodhisākhaṃ chindituṃ vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pātenti, chindituṃ vaṭṭatiyeva. Paribhogacetiyato hi sarīracetiyaṃ garutaraṃ. Cetiyavatthuṃ bhinditvā gacchante bodhimūlepi chinditvā harituṃ vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharaṃ bādhati, taṃ geharakkhaṇatthaṃ chindituṃ na labhati. Bodhiatthañhi gehaṃ, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi eseva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhaṃ chindituṃ vaṭṭati. Bodhijagganatthaṃ ojoharaṇasākhaṃ vā pūtiṭṭhānaṃ vā chindituṃ vaṭṭatiyeva, satthu rūpakāyapaṭijaggane viya puññampi hoti.

Mātughātakādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ubhatobyañjanakavatthukathāvaṇṇanā

116. **Ubhato byañjanamassa atthīti ubhatobyañjanako**ti iminā asamānādhikaraṇavisayo bāhiratthasamāsoyaṃ, purimapade ca vibhattialopoti dasseti. **Byañjana**nti cettha itthinimittaṃ purisanimittañca adhippetaṃ. Atha ubhatobyañjanakassa ekameva indriyaṃ, udāhu dveti? Ekameva ‘‘yassa itthindriyaṃ uppajjati, tassa purisindriyaṃ uppajjatīti? No. Yassa vā pana purisindriyaṃ uppajjati, tassa itthindriyaṃ uppajjatīti? No’’ti (yama. 3.indriyayamaka.188) ekasmiṃ santāne indriyadvayassa paṭisiddhattā, tañca kho itthiubhatobyañjanakassa itthindriyaṃ, purisaubhatobyañjanakassa purisindriyaṃ. Yadi evaṃ dutiyabyañjanakassa abhāvo āpajjati. Indriyañhi byañjanakāraṇaṃ vuttaṃ, tañca tassa natthīti? Vuccate – na tassa indriyaṃ dutiyabyañjanakāraṇaṃ. Kasmā? Sadā abhāvato. Itthiubhatobyañjanakassa hi yadā itthiyā rāgacittaṃ uppajjati, tadā purisabyañjanaṃ pākaṭaṃ hoti, itthibyañjanaṃ paṭicchannaṃ guḷhaṃ hoti, tathā itarassa itaraṃ. Yadi ca tesaṃ indriyaṃ dutiyabyañjanakāraṇaṃ bhaveyya, sadāpi byañjanadvayaṃ tiṭṭheyya, na pana tiṭṭhati, tasmā veditabbametaṃ ‘‘na tassa taṃ byañjanakāraṇaṃ, kammasahāyaṃ pana rāgacittamevettha kāraṇa’’nti.

Yasmā cassa ekameva indriyaṃ hoti, tasmā itthiubhatobyañjanako sayampi gabbhaṃ gaṇhāti, parampi gaṇhāpeti. Purisaubhatobyañjanako paraṃ gaṇhāpeti, sayaṃ pana na gaṇhāti. Yadi paṭisandhiyaṃ purisaliṅgaṃ, yadi paṭisandhiyaṃ itthiliṅganti ca paṭisandhiyaṃ liṅgasabbhāvo **kurundiyaṃ**vutto, so ca ayutto. Pavattiyaṃyeva hi itthiliṅgādīni samuṭṭhahanti, na paṭisandhiyaṃ. Paṭisandhiyaṃ pana indriyameva samuṭṭhāti, na liṅgādīni. Na ca indriyameva liṅganti sakkā vattuṃ indriyaliṅgānaṃ bhinnasabhāvattā. Vuttañhetaṃ **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 632) –

> ‘‘Itthattaṃ itthibhāvoti ubhayaṃ ekatthaṃ, itthisabhāvoti attho. Ayaṃ kammajo paṭisandhisamuṭṭhito. Itthiliṅgādi pana itthindriyaṃ paṭicca pavatte samuṭṭhitaṃ. Yathā bīje sati bījaṃ paṭicca bījapaccayā rukkho vaḍḍhitvā sākhāviṭapasampanno hutvā ākāsaṃ pūretvā tiṭṭhati, evameva itthibhāvasaṅkhāte itthindriye sati itthiliṅgādīni honti. Bījaṃ viya hi itthindriyaṃ, bījaṃ paṭicca vaḍḍhitvā ākāsaṃ pūretvā ṭhitarukkho viya itthindriyaṃ paṭicca itthiliṅgādīni pavatte samuṭṭhahanti. Tattha itthindriyaṃ na cakkhuviññeyyaṃ, manoviññeyyameva. Itthiliṅgādīni cakkhuviññeyyānipi manoviññeyyānipī’’ti.

Tenevāha **‘‘tattha vicāraṇakkamo vitthārato aṭṭhasāliniyā dhammasaṅgahaṭṭhakathāya veditabbo’’**ti.

Ubhatobyañjanakavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anupajjhāyakādivatthukathāvaṇṇanā

117. **Sikkhāpadaṃ apaññattaṃ hotī**ti idheva paññattaṃ sikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ. **Upajjhaṃ aggāhāpetvā**ti ‘‘upajjhāyo me, bhante, hohī’’ti evaṃ upajjhaṃ aggāhāpetvā. Kammavācāya pana upajjhāyakittanaṃ katamyevāti daṭṭhabbaṃ. Aññathā ‘‘puggalaṃ na parāmasatī’’ti vuttakammavipattisambhavato kammaṃ kuppeyya, teneva ‘‘upajjhāyaṃ akittetvā’’ti avatvā ‘‘upajjhaṃ aggāhāpetvā’’icceva vuttaṃ. Yathā ca aparipuṇṇapattacīvarassa upasampādanakāle kammavācāya ‘‘paripuṇṇassa pattacīvara’’nti asantavatthuṃ kittetvā kammavācāya katāyapi upasampadā ruhati, evaṃ ‘‘ayaṃ buddharakkhito āyasmato dhammarakkhitassa upasampadāpekkho’’ti asantaṃ puggalaṃ kittetvā kevalaṃ santapadanīhārena kammavācāya katāya upasampadā ruhatiyevāti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **‘‘kammaṃ pana na kuppatī’’**ti. ‘‘Na, bhikkhave, anupajjhāyako upasampādetabbo, yo upasampādeyya, āpatti dukkaṭassā’’ti ettakameva vatvā ‘‘so ca puggalo anupasampanno’’ti avuttattā kammavipattilakkhaṇassa ca asambhavato **‘‘taṃ na gahetabba’’**nti vuttaṃ. ‘‘Pañcavaggakaraṇañce, bhikkhave, kammaṃ paṇḍakapañcamo kammaṃ kareyya, akammaṃ na ca karaṇīya’’ntiādivacanato (mahāva. 390) paṇḍakādīnampi ubhatobyañjanakapariyantānaṃ gaṇapūrakabhāveyeva kammaṃ kuppati, na aññathāti āha **‘‘ubhatobyañjanakupajjhāyapariyosānesupi eseva nayo’’**ti.

Anupajjhāyakādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Apattakādivatthukathāvaṇṇanā

118. Aññe vā bhikkhū dātukāmā hontīti sambandho. **Anāmaṭṭhapiṇḍapāta**nti aggahitaaggaṃ piṇḍapātaṃ. **Sāmaṇerabhāgasamako āmisabhāgo**ti ettha kiñcāpi sāmaṇerānaṃ āmisabhāgassa samakameva diyyamānattā visuṃ sāmaṇerabhāgo nāma natthi, heṭṭhā gacchantaṃ pana bhattaṃ kadāci mandaṃ bhaveyya, tasmā upari aggahetvā sāmaṇerapāḷiyāva gahetvā dātabboti adhippāyo. Niyatapabbajjasseva cāyaṃ bhāgo dīyati. Teneva **''apakkaṃ patta''**ntiādi vuttaṃ.

Apattakādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Hatthacchinnādivatthukathāvaṇṇanā

119. **Ajapadake**ti ajapadasaṇṭhāne padese. **Brahmujugatto**ti brahmā viya ujugatto. **Avaseso satto**ti iminā lakkhaṇena rahitasatto. Etena ṭhapetvā mahāpurisaṃ cakkavattiñca itare sattā khujjapakkhikāti dasseti. Yebhuyyena hi sattā khandhe kaṭiyaṃ jāṇūsūti tīsu ṭhānesu namanti. Te kaṭiyaṃ namantā pacchato namanti, itaresu dvīsu ṭhānesu namantā purato namanti. Dīghasarīrā pana ekena passena vaṅkā honti, eke mukhaṃ unnāmetvā nakkhattāni gaṇayantā viya caranti, eke appamaṃsalohitā sūlasadisā honti, eke purato pabbhārā honti, pavedhamānā gacchanti. **Parivaṭumo**ti samantato vaṭṭalo.

Aṭṭhisirācammasarīroti aṭṭhisirācammamattasarīro. **Kappasīso**ti dvidhābhūtasīso. **Kekaro**ti tiriyaṃ passanto. **''Udakatārakā** nāma udakapubbuḷa''nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Akkhitārakā**ti akkhibhaṇḍakā. **Nippakhumakkhī**ti akkhidalalomehi virahitaakkhiko. Pakhuma-saddo hi loke akkhidalalomesu niruḷho. **Paṭaṅgamaṇḍūko** nāma mahāmukhamaṇḍūko. **Eḷamukho**ti niccapaggharaṇakalālamukho. **Sabbañceta**nti ''kacchugatto vā''tiādiṃ sandhāya vadati. **Vātaṇḍiko**ti aṇḍakesu vuddhirogena samannāgato. **Vikaṭo**ti tiriyaṃ gamanapādehi samannāgato, yassa ca caṅkamato jāṇukā bahi gacchanti. **Paṇho**ti pacchato parivattapādehi samannāgato, yassa caṅkamato jāṇukā anto pavisanti.

Kudaṇḍapādatāya kāraṇaṃ vibhāveti **''majjhe saṅkuṭitapādattā''**ti. **Agge saṅkuṭitapādattā**ti kuṇḍapādatāya kāraṇanidassanaṃ. Kuṇḍapādasseva gamanasabhāvaṃ vibhāveti **''piṭṭhipādaggena caṅkamanto''**ti. **Mammana**nti khalitavacanaṃ. Yo ekameva akkharaṃ catupañcakkhattuṃ vadati, tassetaṃ adhivacanaṃ.

Hatthacchinnādivatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Alajjīnissayavatthukathāvaṇṇanā

120. Nissayapaṭisaṃyuttavatthūsu bhikkhūhi samāno sīlādiguṇabhāgo assāti bhikkhusabhāgo, tassa bhāvo **bhikkhusabhāgatā. Dve tīṇi divasāni vasitvā gantukāmena anissitena vasitabba**nti ettha ''yāva bhikkhusabhāgataṃ jānāmī''ti ābhogaṃ vināpi anissitena vasituṃ vaṭṭatīti adhippāyo. Bhikkhusabhāgataṃ pana jānanto ''sve gamissāmi, kiṃ me nissayenā''ti aruṇaṃ uṭṭhapetuṃ na labhati. ''Purāruṇā uṭṭhahitvāva gamissāmī''ti ābhogena sayantassa sace aruṇo uggacchati, vaṭṭati. **''Sattāhaṃ vasissāmī''ti ālayaṃ karontena pana nissayo gahetabbo**ti ''sattāhamattaṃ vasissāmi, kiṃ bhikkhusabhāgatājānanenā''ti jānane dhuraṃ nikkhipitvā vasituṃ na labhati, bhikkhusabhāgataṃ upaparikkhitvā nissayo gahetabboti attho.

Gamikādinissayavatthukathāvaṇṇanā

121. **Antarāmagge vissamanto vā…pe… anāpattī**ti asati nissayadāyake anāpatti. **Tassa nissāyā**ti pāḷianurūpato vuttaṃ, taṃ nissāyāti attho. **Sace pana āsāḷhīmāse…pe… tattha gantabba**nti ettha sace so vassūpanāyikāya āsannāya gantukāmo suṇāti ''asuko mahāthero āgamissatī''ti, tañce āgameti, vaṭṭati. Āgamentasseva ce vassūpanāyikadivaso hoti, hotu, gantabbaṃ tattha, yattha nissayadāyakaṃ labhati. Keci pana ''sace so gacchanto jīvitantarāyaṃ brahmacariyantarāyaṃ vā passati, tattheva vasitabba''nti vadanti.

Gottena anussāvanānujānanakathāvaṇṇanā

122. ''Itthannāmo itthannāmassa āyasmato''ti nāmakittanassa anussāvanāya āgatattā **''nāhaṃ ussahāmi therassa nāmaṃ gahetu''**nti vuttaṃ, ''āyasmato pippalissa upasampadāpekkho''ti evaṃ nāmaṃ gahetuṃ na ussahāmīti attho. ''Gottenapi anussāvetu''nti vacanato yena vohārena voharati, tena vaṭṭatīti siddhaṃ. ''Konāmo te upajjhāyo''ti putthenapi gottameva nāmaṃ katvā vattabbanti siddhaṃ hoti, tasmā catubbidhesu nāmesu yena kenaci nāmena anussāvanā kātabbāti vadanti. Ekassa bahūni nāmāni honti, tattha ekaṃ nāmaṃ ñattiyā, ekaṃ anussāvanāya kātuṃ na vaṭṭati, atthato byañjanato ca abhinnāhi anussāvanāhi bhavitabbanti. Kiñcāpi ''itthannāmo itthannāmassa āyasmato''ti pāḷiyaṃ ''āyasmato''ti padaṃ pacchā vuttaṃ, kammavācāpāḷiyaṃ pana ''ayaṃ buddharakkhito āyasmato dhammarakkhitassā''ti paṭhamaṃ likhitanti taṃ uppaṭipāṭiyā vuttanti na paccetabbaṃ. Pāḷiyañhi ''itthannāmo itthannāmassa āyasmato''ti atthamattaṃ dassitaṃ, tasmā pāḷiyaṃ avuttopi ''ayaṃ buddharakkhito āyasmato dhammarakkhitassā''ti kammavācāpāḷiyaṃ payogo dassito. ''Na me diṭṭho ito pubbe iccāyasmā sāriputto''ti ca ''āyasmā sāriputto atthakusalo''ti ca paṭhamaṃ ''āyasmā''ti payogassa dassanatoti vadanti. Katthaci ''āyasmato buddharakkhitattherassā''ti vatvā katthaci kevalaṃ ''buddharakkhitassā''ti sāveti, sāvanaṃ hāpetīti na vuccati nāmassa ahāpitattāti eke. Sace katthaci ‘‘āyasmato buddharakkhitassā’’ti vatvā katthaci ‘‘buddharaakhatassāyasmato’’ti sāveti, pāṭhānurūpattā khettameva otiṇṇantipi eke. Byañjanabhedappasaṅgato anussāvanānaṃ taṃ na vaṭṭatīti vadanti. Sace pana sabbaṭṭhānepi eteneva pakārena vadati, vaṭṭati.

Dveupasampadāpekkhādivatthukathāvaṇṇanā

123. **Ekānussāvane**ti ettha ekato anussāvanaṃ etesanti **ekānussāvanā**ti asamānādhikaraṇavisayo bāhiratthasamāsoti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha **‘‘dve ekatoanussāvane’’**ti. Tattha **ekato**ti ekakkhaṇeti attho, vibhattialopena cāyaṃ niddeso. **Purimanayeneva ekatoanussāvane kātu**nti ‘‘ekena ekassa, aññena itarassā’’tiādinā pubbe vuttanayena dvīhi vā tīhi vā ācariyehi ekena vā ekatoanussāvane kātuṃ.

Upasampadāvidhikathāvaṇṇanā

126. **Vajjāvajjaṃ upanijjhāyatīti upajjhā**ti iminā upajjhāyasaddasamānattho upajjhāsaddopīti dasseti.

Cattāronissayādikathāvaṇṇanā

130. **Sambhoge**ti dhammasambhoge āmisasambhoge ca. **Anāpatti sambhoge saṃvāse**ti ettha ca ayamadhippāyo – yasmā ayaṃ osāraṇakammassa katattā pakatattaṭṭhāne ṭhito, tasmā na ukkhittakena saddhiṃ sambhogādipaccayā pācittiyaṃ, nāpi alajjinā saddhiṃ paribhogapaccayā dukkaṭaṃ alajjīlakkhaṇānupapattito. Yo hi ucchurasakasaṭānaṃ sattāhakālikayāvajīvikattā vaṭṭati vikāle ucchu khāditunti saññaṃ uppādetvā taṃ khāditvā tappaccayā pācittiyaṃ na passati ‘‘vaṭṭatī’’ti tathāsaññitāya, yo vā pana āpattimāpannabhāvaṃ paṭijānitvā ‘‘na paṭikaromī’’ti abhinivisati, ayaṃ –

> ‘‘Sañcicca āpattiṃ āpajjati, āpattiṃ parigūhati;
> Agatigamanañca gacchati, ediso vuccati alajjīpuggalo’’ti. (pari. 359) –

Vuttalakkhaṇe apatanato alajjī nāma na hoti. Tasmā yathā pubbe yāva ukkhepanīyakammaṃ kataṃ, tāva tena saddhiṃ sambhoge saṃvāse ca anāpatti, evamidhāpīti sabbathā anāpattiṭṭhāneyeva anāpatti vuttāti veditabbaṃ. Na hi bhagavā alajjinā saddhiṃ sambhogapaccayā āpattisambhave sati ‘‘anāpatti sambhoge saṃvāse’’ti vadati. Tato yamettha kenaci ‘‘anāpatti sambhoge saṃvāse’’ti iminā pācittiyena anāpatti vuttā, ‘‘alajjīparibhogapaccayā dukkaṭaṃ pana āpajjatiyevā’’ti vatvā bahudhā papañcitaṃ, na taṃ sārato paccetabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Mahākhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uposathakkhandhakaṃ

Sannipātānujānanādikathāvaṇṇanā

132. Uposathakkhandhake taranti plavanti ettha bālāti **titthaṃ. Ito**ti imasmiṃ sāsane laddhito. **Taṃ kathentī**ti ‘‘imasmiṃ nāma divase muhutte vā idaṃ kattabba’’ntiādinā kathenti.

134. ‘‘Suṇātu me bhante’’tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) vitthārato āgatamevāti na idha vitthārayissāma, atthikehi pana tatoyeva gahetabbaṃ.

135. **Āpajjitvā vā vuṭṭhito**ti ettha ārocitāpi āpatti asantī nāma hotīti veditabbaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) vuttaṃ ‘‘yassa pana evaṃ anāpannā vā āpatti āpajjitvā ca pana vuṭṭhitā vā desitā vā ārocitā vā, tassa sā āpatti asantī nāma hotī’’ti. Musāvādo nāma vacībhedapaccayā hotīti āha **‘‘na musāvādalakkhaṇenā’’**ti. **Bhagavato pana vacanenā**ti sampajānamusāvāde kiṃ hoti? ‘‘Dukkaṭaṃ hotī’’ti iminā vacanena. **Vacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā āpatti hotī**ti yasmā yassa bhikkhuno adhammikāya paṭiññāya tuṇhībhūtassa nisinnassa manodvāre āpatti nāma natthi, yasmā pana āvi kātabbaṃ na āvi akāsi, tenassa vacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā āpatti hoti.

Vācāti vācāya, ya-kāralopenāyaṃ niddeso. Kenaci manujena vācāya anālapantoti yojetabbaṃ. **Giraṃ no ca pare bhaṇeyyā**ti ‘‘ime sossantī’’ti parapuggale sandhāya saddampi na nicchāreyya. **Āpajjeyya vācasika**nti vācato samuṭṭhitaṃ āpattiṃ āpajjeyya.

Antarāyakaroti vippaṭisāravatthutāya pāmojjādisambhavaṃ nivāretvā paṭhamajjhānādīnaṃ adhigamāya antarāyakaro. **Tassa bhikkhuno phāsu hotī**ti avippaṭisāramūlakānaṃ pāmojjādīnaṃ vasena tassa bhikkhuno sukhā paṭipadā sampajjatīti attho.

Sannipātānujānanādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sīmānujānanakathāvaṇṇanā

138. **Itaropī**ti suddhapaṃsupabbatādiṃ sandhāya vadati. **Hatthippamāṇo nāma pabbato** heṭṭhimakoṭiyā aḍḍhaṭṭhamaratanubbedho. **Tasmā**ti yasmā ekena na vaṭṭati, tasmā. **Dvattiṃsapalaguḷapiṇḍappamāṇatā** thūlatāya gahetabbā, na tulagaṇanāya. **Antosāramissakāna**nti antosārarukkhehi missakānaṃ. **Sūcidaṇḍakappamāṇo**ti sīhaḷadīpe lekhanadaṇḍappamāṇoti vadanti, so ca kaniṭṭhaṅguliparimāṇoti daṭṭhabbaṃ. **Eta**nti navamūlasākhāniggamanaṃ. **Parabhāge kittetuṃ vaṭṭatī**ti bahi nikkhamitvā ṭhitesu aṭṭhasu maggesu ekissā disāya ekaṃ, aparāya ekanti evaṃ catūsu ṭhānesu kittetuṃ vaṭṭati.

Yattha katthaci uttarantiyā bhikkhuniyā antaravāsako temiyatīti sikkhākaraṇīyaṃ āgatalakkhaṇena timaṇḍalaṃ paṭicchādetvā antaravāsakaṃ anukkhipitvā titthena vā atitthena vā uttarantiyā bhikkhuniyā ekadvaṅgulamattampi antaravāsako temiyati. Bhikkhuniyā eva gahaṇañcettha bhikkhunīvibhaṅge bhikkhuniyā vasena nadīlakkhaṇassa pāḷiyaṃ āgatattā teneva nayena dassanatthaṃ kataṃ. **Sīmaṃ bandhantānaṃ nimittaṃ hotī**ti ayaṃ vuttalakkhaṇā nadī samuddaṃ vā pavisatu taḷākaṃ vā, pabhavato paṭṭhāya nimittaṃ hoti. **Ajjhottharitvā āvaraṇaṃ pavattatiyevā**ti āvaraṇaṃ ajjhottharitvā sandatiyeva. **Appavattamānā**ti asandamānudakā. Āvaraṇañhi patvā nadiyā yattake padese udakaṃ asandamānaṃ santiṭṭhati, tattha nadīnimittaṃ kātuṃ na vaṭṭati. Upari sandamānaṭṭhāneyeva vaṭṭati, asandamānaṭṭhāne pana udakanimittaṃ kātuṃ vaṭṭati. Ṭhitameva hi udakanimitte vaṭṭati, na sandamānaṃ. Tenevāha **''pavattanaṭṭhāne nadīnimittaṃ, appavattanaṭṭhāne udakanimittaṃ kātuṃ vaṭṭatī''**ti. **Nadiṃ bhinditvā**ti mātikāmukhadvārena nadīkūlaṃ bhinditvā. **Ukkhepima**nti kūpato viya ukkhipitvā gahetabbaṃ.

Siṅghāṭakasaṇṭhānāti tikoṇaracchāsaṇṭhānā. **Mudiṅgasaṇṭhānā**ti mudiṅgabherī viya majjhe vitthatā ubhosu koṭīsu saṅkoṭitā hoti. **Upacāraṃ ṭhapetvā**ti pacchā sīmaṃ bandhantānaṃ sīmāya okāsaṃ ṭhapetvā. **Antonimittagatehi panā**ti ekassa gāmassa upaḍḍhaṃ anto kattukāmatāya sati sabbesaṃ āgamane payojanaṃ natthīti katvā vuttaṃ. **Āgantabba**nti ca sāmīcivasena vuttaṃ, nāyaṃ niyamo ''āgantabbamevā''ti. Tenevāha **''āgamanampi anāgamanampi vaṭṭatī''**ti. Abaddhāya hi sīmāya nānāgāmakhettānaṃ nānāsīmasabhāvattā tesaṃ anāgamanepi vaggakammaṃ na hoti, tasmā anāgamanampi vaṭṭati. Baddhāya pana sīmāya ekasīmabhāvato puna aññasmiṃ kamme kariyamāne anto sīmagatehi āgantabbamevāti āha **''avippavāsasīmā...pe... āgantabba''**nti. Nimittakittanakāle asodhitāyapi sīmāya nevatthi doso nimittakittanassa apalokanādīsu aññatarābhāvato.

Bhaṇḍukammāpucchanaṃ sandhāya **pabbajjā**-gahaṇaṃ. **Sukhakaraṇattha**nti sabbesaṃ sannipātanaparissamaṃ pahāya appatarehi sukhakaraṇatthaṃ. **Ekavīsati bhikkhū gaṇhātī**ti vīsativaggakaraṇīyaparamattā saṅghakammassa kammārahena saddhiṃ ekavīsati bhikkhū gaṇhāti. Idañca nisinnānaṃ vasena vuttaṃ. Heṭṭhimantato hi yattha ekavīsati bhikkhū nisīdituṃ sakkonti, tattake padese sīmaṃ bandhituṃ vaṭṭati. **Na sakkhissantī**ti avippavāsasīmāya baddhabhāvaṃ asallakkhetvā ''samānasaṃvāsakameva samūhanissāmā''ti vāyamantā na sakkhissanti. Baddhāya hi avippavāsasīmāya taṃ asamūhanitvā ''samānasaṃvāsakasīmaṃ samūhanissāmā''ti katāyapi kammavācāya asamūhatāva hoti sīmā. Paṭhamañhi avippavāsaṃ samūhanitvā pacchā sīmā samūhanitabbā. Ekaratanappamāṇā suviññeyyatarā hotīti katvā vuttaṃ **''ekaratanappamāṇā vaṭṭatī''**ti. Ekaṅgulamattāpi sīmantarikā vaṭṭatiyeva. Tattakenapi hi sīmā asambhinnāva hoti.

Avasesanimittānīti mahāsīmāya bāhirapasse nimittāni. Khaṇḍasīmato paṭṭhāya bandhanaṃ āciṇṇaṃ, āciṇṇakaraṇeneva ca sammoho na hotīti āha **''khaṇḍasīmatova paṭṭhāya bandhitabbā''**ti. **Kuṭigehe**ti kuṭighare, bhūmighareti attho. **Udukkhala**nti khuddakāvāṭaṃ. **Nimittaṃ na kātabba**nti taṃ rājiṃ vā udukkhalaṃ vā nimittaṃ na kātabbaṃ.

Heṭṭhā na otaratīti bhittito oraṃ nimittāni ṭhapetvā kittitattā heṭṭhā ākāsappadesaṃ na otarati. **Heṭṭhāpi otaratī**ti sace heṭṭhā antobhittiyaṃ ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāso hoti, otarati. Otaramānā ca uparisīmappamāṇena na otarati, samantā bhittippamāṇena otarati. **Otaraṇānotaraṇaṃ vuttanayeneva veditabba**nti sace heṭṭhā ekavīsatiyā bhikkhūnaṃ okāso hoti, otarati. No ce, na otaratīti adhippāyo. **Sabbo pāsādo sīmaṭṭho hotī**ti uparimatalena saddhiṃ ekābaddhabhittiko vā hotu mā vā, sabbopi pāsādo sīmaṭṭhova hoti.

Tālamūlakapabbateti tālamūlasadise pabbate. So ca heṭṭhā mahanto hutvā anupubbena tanuko hotīti daṭṭhabbaṃ. **Paṇavasaṇṭhāno** majjhe tanuko hoti mūle agge ca vitthato. **Heṭṭhā vā majjhe vā**ti mudiṅgasaṇṭhānassa heṭṭhā paṇavasaṇṭhānassa majjhe. **Ākāsapabbhāra**nti bhittiyā aparikkhittapabbhāraṃ. **Antoleṇaṃ hotī**ti pabbatassa anto leṇaṃ hoti. **Sīmāmāḷake**ti khaṇḍasīmāmāḷake. **Mahāsīmaṃ sodhetvā vā kammaṃ kātabba**nti mahāsīmagatā bhikkhū hatthapāsaṃ vā ānetabbā, sīmato vā bahi kātabbāti adhippāyo. **Gaṇṭhipadesu** pana ''mahāsīmagatehi bhikkhūhi taṃ sākhaṃ vā pārohaṃ vā anāmasitvā ṭhātabbanti adhippāyo''ti vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ. **Purimanayepī**ti khaṇḍasīmāya uṭṭhahitvā mahāsīmāya oṇatarukkhepi. **Ukkhipāpetvā kātuṃ na vaṭṭatī**ti khaṇḍasīmāya anto ṭhitattā rukkhassa tattha ṭhito hatthapāsaṃyeva ānetabboti ukkhipāpetvā kātuṃ na vaṭṭati.

140. **Pārayatī**ti ajjhottharati. **Pārā**ti sīmāpekkho itthiliṅganiddeso. **Assā**ti bhaveyya. Idhādhippetanāvāya pamāṇaṃ dassento āha **''yā sabbantimena paricchedena…pe… tayo jane vahatī''**ti. Iminā ca vuttappamāṇato khuddakā nāvā vijjamānāpi idha asantapakkhaṃ bhajatīti dīpeti. Avassaṃ labbhaneyyā dhuvanāvāva hotīti sambandho. Rukkhaṃ chinditvā katoti pāṭhaseso. **Paratīre sammukhaṭṭhāne**ti orimatīre sabbapariyantanimittassa sammukhaṭṭhāne. **Sabbanimittānaṃ anto ṭhite bhikkhū hatthapāsagate katvā**ti ettha sace ekaṃ gāmakhettaṃ hoti, ubhosu tīresu sabbanimittānaṃ anto ṭhite bhikkhū hatthapāsagate katvā sammannitabbā. Nānāgāmakkhettaṃ ce, samānasaṃvāsakasīmābandhanakāle anāgantumpi vaṭṭati. Avippavāsasīmāsammutiyaṃ pana āgantabbameva. Yasmā ubhosu tīresu nimittakittanamattena dīpako saṅgahito nāma na hoti, tasmā dīpakepi nimittāni visuṃ kittetabbānevāti āha **''dīpakassa orimante ca pārimante ca nimittaṃ kittetabba''**nti. **Dīpakasikhara**nti dīpakamatthakaṃ. **Pabbatasaṇṭhānā**ti dīpakassa ekato adhikatarattā vuttaṃ.

Sīmānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathāgārādikathāvaṇṇanā

142. **Vatthuvasena vutta**nti ''mayañcamhā asammatāya bhūmiyā nisinnā pātimokkhaṃ assumhā''ti vatthumhi pātimokkhasavanassa āgatattā vuttaṃ. **Uposathappamukhaṃ** nāma uposathāgārassa sammukhaṭṭhānaṃ. Pāḷiyaṃ ''paṭhamaṃ nimittā kittetabbā''ti ettakameva vatvā sīmāsammutiyaṃ viya ''pabbatanimittaṃ pāsāṇanimitta''ntiādinā visesetvā nimittānaṃ adassitattā **''khuddakāni vā…pe… yāni kānici nimittānī''**ti vuttaṃ. Kittetuṃ vaṭṭatīti iminā sambandho.

Avippavāsasīmānujānanakathāvaṇṇanā

144. **Assā**ti bhikkhunisaṅghassa. **Dvepi sīmāyo**ti paṭhamaṃ vuttā avippavāsasīmā samānasaṃvāsakasīmā ca. **Na kammavācaṃ vaggaṃ karontī**ti kammavācaṃ na bhindanti, kammaṃ na kopentīti adhippāyo. **Etthā**ti ''ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañcā''ti ettha. **Gāmañca gāmūpacārañca na ottharatī**ti ''ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañcā''ti vuttattā. **Sīmāsaṅkhyameva gacchatī**ti avippavāsasīmāsaṅkhaṃ gacchati. **Ekampi kulaṃ paviṭṭhaṃ vā**ti abhinavakatagehesu sabbapaṭhamaṃ ekampi kulaṃ paviṭṭhaṃ atthi. **Agataṃ vā**ti porāṇakagāme aññesu gehāni chaḍḍetvā gatesu ekampi kulaṃ agataṃ atthi.

Avippavāsasīmā na samūhantabbāti mahāsīmaṃ sandhāya vadati. **Nirāsaṅkaṭṭhānesu ṭhatvā**ti cetiyaṅgaṇādīnaṃ khaṇḍasīmāya anokāsattā vuttaṃ. Khaṇḍasīmañhi bandhantā tādisaṃ ṭhānaṃ pahāya aññasmiṃ vivitte okāse bandhanti. **Appeva nāma samūhanituṃ sakkhissantī**ti avippavāsasīmaṃyeva samūhanituṃ sakkhissanti, na khaṇḍasīmaṃ. **Paṭibandhituṃ pana na sakkhissantevā**ti khaṇḍasīmāya aññātattā na sakkhissanti. **Na samūhanitabbā**ti khaṇḍasīmaṃ ajānantehi na samūhanitabbā. Uposathassa visuṃ gahitattā avasesakammavasena samānasaṃvāsatā veditabbā.

Gāmasīmādikathāvaṇṇanā

147. **Aparicchinnāyā**ti baddhasīmāvasena akataparicchedāya. **Yena kenaci khaṇitvā akato**ti antamaso tiracchānenapi khaṇitvā akato. **Tassa antohatthapāsaṃ vijahitvā ṭhito kammaṃ kopetī**ti iminā bahiparicchedato yattha katthaci ṭhito kammaṃ na kopetīti dīpeti. Yaṃ pana vuttaṃ **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) ''paricchedabbhantare hatthapāsaṃ vijahitvā ṭhitopi paricchedato bahi aññaṃ tattakaṃyeva paricchedaṃ anatikkamitvā ṭhitopi kammaṃ kopeti, idaṃ sabbaaṭṭhakathāsu sanniṭṭhāna''nti, tattha ''aññaṃ tattakaṃyeva paricchedaṃ anatikkamitvā ṭhitopi kammaṃ kopetī''ti idaṃ neva pāḷiyaṃ, na aṭṭhakathāyaṃ upalabbhati. Yadi cetaṃ dvinnaṃ saṅghānaṃ visuṃ uposathādikammakaraṇādhikāre vuttattā udakukkhepato bahi aññaṃ udakukkhepaṃ anatikkamitvā uposathādikaraṇatthaṃ ṭhito saṅgho sīmāsambhedasambhavato kammaṃ kopetīti iminā adhippāyena vuttaṃ siyā, evaṃ sati yujjeyya. Teneva **mātikāṭṭhakathāya līnatthappakāsaniyaṃ** vuttaṃ ''aññaṃ tattakaṃyeva paricchedanti dutiyaṃ udakukkhepaṃ anatikkantopi kopeti. Kasmā? Attano udakukkhepasīmāya paresaṃ udakukkhepasīmāya ajjhotthaṭattā sīmāsambhedo hoti, tasmā kopetī''ti. ''Idaṃ sabbaaṭṭhakathāsu sanniṭṭhāna''nti ca iminā adhippāyena vuttanti gahetabbaṃ sabbāsupi aṭṭhakathāsu sīmāsambhedassa anicchitattā. Teneva hi ''attano ca aññesañca udakukkhepaparicchedassa antarā añño udakukkhepo sīmantarikatthāya ṭhapetabbo''ti vuttaṃ. Aññe panettha aññathāpi papañcenti, taṃ na gahetabbaṃ.

Sabbattha saṅgho nisīdatīti hatthapāsaṃ avijahitvā nisīdati. **Udakukkhepasīmākammaṃ natthī**ti yasmā sabbopi nadīpadeso bhikkhūhi ajjhotthaṭo, tasmā samantato nadiyā abhāvā udakukkhepe payojanaṃ natthi. Udakukkhepappamāṇā sīmantarikā suviññeyyatarā hoti, sīmāsambhedasaṅkā na ca siyāti sāmīcidassanatthaṃ **''añño udakukkhepo sīmantarikatthāya ṭhapetabbo''**ti vuttaṃ. Yattakena pana sīmāsambhedo na hoti, tattakaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭatiyeva. Tenevāhu porāṇā ''yattakena sīmāsaṅkaro na hoti, tattakampi ṭhapetuṃ vaṭṭatī''ti. **Ūnakaṃ pana na vaṭṭatī**ti idampi udakukkhepasīmāya parisavasena vaḍḍhanato sīmāsambhedasaṅkā siyāti taṃnivāraṇatthameva vuttaṃ.

Gacchantiyā pana nāvāya kātuṃ na vaṭṭatīti ettha udakukkhepamanatikkamitvā parivattamānāya kātuṃ vaṭṭatīti veditabbaṃ. **Sīmaṃ vā sodhetvā**ti ettha **sīmasodhanaṃ** nāma gāmasīmādīsu ṭhitānaṃ hatthapāsānayanādi. **‘‘Nadiṃ vināsetvā taḷākaṃ karontī’’**ti vuttamevatthaṃ vibhāveti **‘‘heṭṭhā pāḷi baddhā’’**ti, heṭṭhānadiṃ āvaritvā pāḷi baddhāti attho. **Chaḍḍitamodaka**nti taḷākarakkhaṇatthaṃ ekamantena chaḍḍitamudakaṃ. **Deve avassante**ti dubbuṭṭhikāle vassānepi deve avassante. **Uppatitvā**ti uttaritvā. **Gāmanigamasīmaṃ ottharitvā pavattatī**ti vuttappakāre vassakāle cattāro māse abbocchinnā pavattati. **Vihārasīma**nti baddhasīmaṃ sandhāya vadati.

Agamanapatheti yattha tadaheva gantvā paccāgantuṃ na sakkā hoti, tādise padese araññasīmāsaṅkhameva gacchatīti sattabbhantarasīmaṃ sandhāya vadati. **Tesa**nti macchabandhānaṃ. **Gamanapariyantassa orato**ti gamanapariyantassa orimabhāge dīpakaṃ pabbatañca sandhāya vuttaṃ, na samuddappadesaṃ.

148. **Saṃsaṭṭhaviṭapā**ti iminā aññamaññassa āsannataṃ dīpeti. **Baddhā hotī**ti pacchimadisābhāge sīmaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tassā padesa**nti yattha ṭhatvā bhikkhūhi kammaṃ kātuṃ sakkā hoti, tādisaṃ padesaṃ. Yattha pana ṭhitehi kammaṃ kātuṃ na sakkā hoti, tādisaṃ padesaṃ antokaritvā bandhantā sīmāya sīmaṃ sambhindanti nāma. **Dvinnaṃ sīmānaṃ nimittaṃ hotī**ti nimittassa sīmato bāhirattā sīmāsambhedo na hotīti vuttaṃ. **Sīmāsaṅkaraṃ karotī**ti vaḍḍhitvā sīmappadesaṃ paviṭṭhe dvinnaṃ sīmānaṃ gataṭṭhānassa duviññeyyattā vuttaṃ, na pana tattha kammaṃ kātuṃ na vaṭṭatīti dassanatthaṃ. Na hi sīmā tattakena asīmā hoti, dve pana sīmā pacchā vaḍḍhitena rukkhena ajjhotthaṭattā ekābaddhā honti, tasmā ekattha ṭhatvā kammaṃ karontehi itaraṃ sodhetvā kātabbaṃ.

Gāmasīmādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathabhedādikathāvaṇṇanā

149. **Adhammena vaggaṃ uposathakamma**nti ettha yattha cattāro vasanti, tattha pātimokkhuddeso anuññāto. Yattha dve vā tayo vā vasanti, tattha pārisuddhiuposatho. Idha pana tathā akatvā catunnaṃ vasanaṭṭhāne pārisuddhiuposathassa katattā tiṇṇaṃ vasanaṭṭhāne ca pātimokkhassa uddiṭṭhattā ‘‘adhammenā’’ti vuttaṃ. Yasmā sabbeva na sannipatiṃsu, chandapārisuddhi ca saṅghamajjhaṃyeva āgacchati, na gaṇamajjhaṃ, tasmā ‘‘vagga’’nti vuttaṃ.

Pātimokkhuddesakathāvaṇṇanā

150. **Evametaṃ dhārayāmī**ti ‘‘sutā kho panāyasmantehī’’ti ettha ‘‘evametaṃ dhārayāmī’’ti vatvā ‘‘uddiṭṭhaṃ kho āyasmanto nidānaṃ, sutā kho panāyasmantehi cattāro pārājikā dhammā’’ti vattabbaṃ. Teneva **mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) ‘‘tatthāyasmante pucchāmi kaccittha parisuddhā, dutiyampi pucchāmi…pe… tasmā tuṇhī, evametaṃ dhārayāmīti vatvā ‘uddiṭṭhaṃ kho āyasmanto nidāna’ntiādinā nayena avasese sutena sāvite uddiṭṭho hotī’’ti vuttaṃ. **Sutenā**ti sutapadena. **Savarabhaya**nti vanacarakabhayaṃ. Tenāha **‘‘aṭavimanussabhaya’’**nti. ‘‘Avasesaṃ sutena sāvetabba’’nti vacanato nidānuddese aniṭṭhite sutena sāvetabbaṃ nāma natthīti āha **‘‘dutiyādīsu uddesesū’’**ti. Uddiṭṭhauddesāpekkhañhi avasesaggahaṇaṃ, tasmā nidāne uddiṭṭhe pārājikuddesādīsu yasmiṃ vippakate antarāyo uppajjati, tena saddhiṃ avasesaṃ sutena sāvetabbaṃ.

Tīhipi vidhīhīti osāraṇakathanasarabhaññehi. Ettha ca atthaṃ bhaṇitukāmatāya suttassa osāraṇā **osāraṇaṃ** nāma. Tasseva atthappakāsanā **kathanaṃ** nāma. Suttassa tadatthassa vā sarena bhaṇanaṃ **sarabhaññaṃ** nāma. **Sajjhāyaṃ adhiṭṭhahitvā**ti ‘‘sajjhāyaṃ karomī’’ti cittaṃ uppādetvā. **Osāretvā pana kathentenā**ti paṭhamaṃ ussāretvā pacchā atthaṃ kathentena. **Manussānaṃ pana ‘‘bhaṇāhī’’ti vattuṃ vaṭṭatī**ti ettha uccatare nisinnenapi manussānaṃ bhaṇāhīti visesetvāyeva vattuṃ vaṭṭati, avisesetvā pana na vaṭṭati. **Sajjhāyaṃ karontenā**ti yattha katthaci nisīditvā sajjhāyaṃ karontena. **Thero**ti yo koci attanā vuḍḍhataro. **Ekaṃ āpucchitvā**ti ekaṃ vuḍḍhataraṃ āpucchitvā. **Aparo āgacchatī**ti aparo tatopi vuḍḍhataro āgacchati.

Pātimokkhuddesakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pātimokkhuddesakaajjhesanādikathāvaṇṇanā

155. **Codanāvatthu** nāma ekaṃ nagaraṃ. **Saṅghauposathādibhedena navavidha**nti saṅghe uposatho gaṇe uposatho puggale uposathoti evaṃ kārakavasena tayo, suttuddeso pārisuddhiuposatho adhiṭṭhānuposathoti evaṃ kattabbākāravasena tayo, cātuddasiko pannarasiko sāmaggīuposathoti evaṃ divasavasena tayoti navavidhaṃ. **Catubbidhaṃ uposathakamma**nti adhammena vaggaṃ uposathakammaṃ, adhammena samaggaṃ uposathakammaṃ, dhammena vaggaṃ uposathakammaṃ, dhammena samaggaṃ uposathakammanti evaṃ catubbidhampi uposathakammaṃ. **Duvidhaṃ pātimokkha**nti bhikkhupātimokkhaṃ bhikkhunīpātimokkhanti duvidhaṃ pātimokkhaṃ. **Navavidhaṃ pātimokkhuddesa**nti bhikkhūnaṃ pañca uddesā, bhikkhunīnaṃ ṭhapetvā aniyatuddesaṃ avasesā cattāroti navavidhaṃ pātimokkhuddesaṃ.

Pakkhagaṇanādiuggahaṇānujānanakathāvaṇṇanā

158-161. **Samannāharathā**ti sallakkhetha. **Pariyesitabbānī**ti bhikkhācārena pariyesitabbāni.

Disaṃgamikādivatthukathāvaṇṇanā

163. **Utuvasseyevā**ti hemantagimhesuyeva.

Pārisuddhidānakathāvaṇṇanā

164. **Yena kenaci aṅgapaccaṅgena viññāpetī**ti manasā cintetvā hatthappayogādinā yena kenaci viññāpeti. **Saṅgho nappahotī**ti dvinnaṃ dvinnaṃ antarā hatthapāsaṃ avijahitvā paṭipāṭiyā ṭhātuṃ nappahoti. **Itarā pana biḷālasaṅkhalikapārisuddhi nāmā**ti ettha keci vadanti ‘‘biḷālasaṅkhalikā baddhāva hoti antogehe eva sampayojanattā, yathā sā na katthaci gacchati, tathā sāpi na gacchatīti adhippāyo. Itarathā visesanaṃ niratthakaṃ hotī’’ti. Apare pana ‘‘yathā bahūhi manussehi ekassa biḷālassa attano attano saṅkhalikā gīvāya ābaddhā biḷāle gacchante gacchanti ābaddhattā, na aññasmiṃ biḷāle gacchante gacchanti anābaddhattā, evamevassa bhikkhussa bahūhi saṅkhalikasadisā chandapārisuddhi dinnā, sā tasmiṃ bhikkhusmiṃ gacchante gacchati tasmiṃ saṅkhalikā viya ābaddhattā, na aññasmiṃ anābaddhattā’’ti vadanti. Sabbampetaṃ na sārato paccetabbaṃ. Ayaṃ panettha sāro – yathā saṅkhalikāya paṭhamavalayaṃ dutiyaṃyeva valayaṃ pāpuṇāti, na tatiyaṃ, evamayampi pārisuddhidāyakena yassa dinnā, tato aññattha na gacchatīti saṅkhalikasadisattā ‘‘biḷālasaṅkhalikā’’ti vuttā. Biḷālasaṅkhalikagahaṇañcettha yāsaṃ kāsañci saṅkhalikānaṃ upalakkhaṇamattanti daṭṭhabbaṃ.

Chandadānakathāvaṇṇanā

165. ‘‘Santi saṅghassa karaṇīyānī’’ti vattabbe vacanavipallāsena ‘‘karaṇīya’’nti vuttaṃ. Tassa sammutidānakiccaṃ natthi. ‘‘Hatthapāsaṃ ānetabboyevā’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Saṅghuposathādikathāvaṇṇanā

168. Saṅghasannipātato paṭhamaṃ kātabbaṃ **pubbakaraṇa**nti vuttaṃ, pubbakaraṇato pacchā kātabbampi uposathakammato paṭhamaṃ kātabbattā **pubbakicca**nti vuttaṃ. Ubhayampi cetaṃ uposathakammato paṭhamaṃ kattabbattā katthaci **pubbakicca**micceva voharīyati ‘‘kiṃ saṅghassa pubbakicca’’ntiādīsu viya.

Uposathoti tīsu uposathadivasesu aññataradivaso. Tasmiñhi sati idaṃ saṅghassa uposathakammaṃ pattakallaṃ nāma hoti, nāsati. Yathāha ‘‘na ca, bhikkhave, anuposathe uposatho kātabbo’’ti (mahāva. 183). **Yāvatikā ca bhikkhū kammappattā**ti yattakā bhikkhū tassa uposathakammassa pattā yuttā anurūpā sabbantimena paricchedena cattāro bhikkhū pakatattā, te ca kho hatthapāsaṃ avijahitvā ekasīmāyaṃ ṭhitā. **Sabhāgāpattiyo ca na vijjantī**ti ettha yaṃ sabbo saṅgho vikālabhojanādinā sabhāgavatthunā lahukāpattiṃ āpajjati, evarūpā **‘‘vatthusabhāgā’’**ti vuccanti. Etāsu hi avijjamānāsu visabhāgāsu vijjamānāsupi **pattakallaṃ** hotiyeva.

Vajjanīyā ca puggalā tasmiṃ na hontīti ‘‘na, bhikkhave, sagahaṭṭhāya parisāyā’’ti (mahāva. 154) vacanato gahaṭṭho, ‘‘na, bhikkhave, bhikkhuniyā nisinnaparisāya pātimokkhaṃ uddisitabba’’ntiādinā (mahāva. 183) nayena vuttā bhikkhunī sikkhamānā sāmaṇero sāmaṇerī sikkhāpaccakkhātako antimavatthuajjhāpannako āpattiyā adassane ukkhittako āpattiyā appaṭikamme ukkhittako pāpikāya diṭṭhiyā appaṭinissagge ukkhittako paṇḍako theyyasaṃvāsako titthiyapakkantako tiracchānagato mātughātako pitughātako arahantaghātako bhikkhunīdūsako saṅghabhedako lohituppādako ubhatobyañjanakoti ime vīsati cāti ekavīsati puggalā vajjanīyā nāma, te hatthapāsato bahikaraṇavasena vajjetabbā. Etesu hi tividhe ukkhittake sati uposathaṃ karonto saṅgho pācittiyaṃ āpajjati, sesesu dukkaṭaṃ. Ettha ca **tiracchānagato**ti yassa upasampadā paṭikkhittā, sova adhippeto, titthiyā gahaṭṭheneva saṅgahitā. Etepi hi vajjanīyā. Evaṃ pattakallaṃ imehi catūhi aṅgehi saṅgahitanti veditabbaṃ.

Ajja me uposatho pannarasotipīti **pi**-saddena pāḷiyaṃ āgatanayeneva ‘‘ajja me uposatho’’tipi vattuṃ vaṭṭatīti dīpeti. **Mātikāṭṭhakathāyaṃ** (kaṅkhā. aṭṭha. nidānavaṇṇanā) pana ‘‘ajja me uposatho cātuddasoti vā pannarasoti vā vatvā adhiṭṭhāmīti vattabba’’nti vuttaṃ.

Saṅghuposathādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpattipaṭikammavidhikathāvaṇṇanā

169. Nanu ca ‘‘na, bhikkhave, sāpattikena uposatho kātabbo, yo kareyya, āpatti dukkaṭassā’’ti evaṃ sāpattikassa uposathakaraṇe visuṃ paññattā āpatti na dissati, tasmā bhagavatā paññattaṃ ‘‘na sāpattikena uposatho kātabbo’’ti idaṃ kasmā vuttanti āha **‘‘yassa siyā āpatti…pe… paññattaṃ hotīti veditabba’’**nti. Kiñcāpi visuṃ paññattā āpatti na dissati, atha kho ‘‘yassa siyā āpatti, so āvikareyyā’’tiādiṃ vadantena atthato paññattāyevāti adhippāyo.

Pārisuddhidānapaññāpanena cāti imināva ‘‘sāpattikena pārisuddhipi na dātabbā’’ti dīpitaṃ hoti. Na hi sāpattiko samāno ‘‘pārisuddhiṃ dammi, pārisuddhiṃ me hara, pārisuddhiṃ me ārocehī’’ti vattumarahati. Tasmā pārisuddhiṃ dentena paṭhamaṃ santī āpatti desetabbā ‘‘ahaṃ, āvuso, itthannāmāya āpattiyā vematiko, yadā nibbematiko bhavissāmi, tadā taṃ āpattiṃ paṭikarissāmī’’ti vatvā uposatho kātabbo. ‘‘Pātimokkhaṃ sotabba’’nti vacanato yāva nibbematiko na hoti, tāva sabhāgāpattiṃ paṭiggahetuṃ na labhati, aññesañca kammānaṃ parisuddho nāma hoti. ‘‘Puna nibbematiko hutvā desetabbaṃ na cā’’ti neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāyaṃ atthi, desite pana doso natthi. ‘‘Ito vuṭṭhahitvā paṭikarissāmīti etthāpi eseva nayo’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Yathā sabbo saṅgho sabhāgāpattiṃ āpajjitvā ‘‘suṇātu me bhante, saṅgho…pe… paṭikarissatī’’ti ñattiṃ ṭhapetvā uposathaṃ kātuṃ labhati, evaṃ tīhi ‘‘suṇantu me āyasmantā, ime bhikkhū sabhāgaṃ āpattiṃ āpannā. Yadā aññaṃ bhikkhuṃ suddhaṃ anāpattikaṃ passissanti, tadā tassa santike taṃ āpattiṃ paṭikarissantī’’ti gaṇañattiṃ ṭhapetvā, dvīhi aññamaññaṃ ārocetvā uposathaṃ kātuṃ vaṭṭati. Ekenapi ‘‘parisuddhaṃ labhitvā paṭikarissāmī’’ti ābhogaṃ katvā kātuṃ vaṭṭatīti ca vadanti.

Āpattipaṭikammavidhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Liṅgādidassanakathāvaṇṇanā

179. **Ācārasaṇṭhāna**nti ācārasaṇṭhiti. Ākarīyati pakāsīyati etenāti **ākāro**. Līnaṃ gamayati bodhetīti **liṅgaṃ**. Nimiyanti paricchijja ñāyanti etenāti **nimittaṃ**. Uddisīyanti apadisīyanti etenāti **uddeso**. ‘‘Amhākaṃ ida’’nti aññātaṃ aviditanti **aññātakaṃ**. Tañca atthato parasantakaṃyevāti āha **‘‘aññesaṃ santaka’’**nti.

180. **Nānāsaṃvāsakabhāva**nti laddhinānāsaṃvāsakabhāvaṃ. Tassa abhibhavo nāma tesaṃ laddhivissajjāpananti āha **‘‘taṃ diṭṭhiṃ na nissajjāpentīti attho’’**ti.

Nagantabbagantabbavārakathāvaṇṇanā

181. **Uposathādhiṭṭhānatthaṃ sīmāpi nadīpi na gantabbā**ti garukaṃ pātimokkhuddesaṃ vissajjetvā lahukassa akattabbattā vuttaṃ. **Āraññakenāpi bhikkhunā**ti ekacārikena āraññakabhikkhunā, yattha vā saṅghapahonakā bhikkhū na santi, tādise araññe vasantena. **Tattha uposathaṃ katvāva gantabba**nti tassa vasanaṭṭhāne saṅghuposathassa appavattanato vuttaṃ. **Uposathantarāyo**ti attano uposathantarāyo.

Vajjanīyapuggalasandassanakathāvaṇṇanā

183. **Hatthapāsupagamanameva pamāṇa**nti bhikkhunīādayo ṭhitā vā hontu nisinnā vā, tesaṃ hatthapāsupagamanameva āpattiyā pamāṇanti adhippāyo, tasmā ekasīmāyampi hatthapāsaṃ jahāpetvā uposathaṃ kātuṃ vaṭṭati. Sesamettha uttānameva.

Uposathakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vassūpanāyikakkhandhakaṃ

Vassūpanāyikānujānanakathāvaṇṇanā

184. Vassūpanāyikakkhandhake **idha-saddo nipātamatto**ti okāsaparidīpanassapi asambhavato atthantarassa abodhanato vuttaṃ. **Aparajjugatāya assā**ti iminā asamānādhikaraṇavisayo bāhiratthasamāsoyanti dasseti. **Aparajjū**ti āsāḷhīpuṇṇamito aparaṃ dinaṃ, pāṭipadanti attho. **Assā**ti āsāḷhīpuṇṇamiyā.

Vassāne cārikāpaṭikkhepādikathāvaṇṇanā

185. **Anapekkhagamanena vā aññattha aruṇaṃ uṭṭhāpanena vā āpatti veditabbā**ti ettha anapekkhagamanena upacārātikkame āpatti veditabbā, sāpekkhagamanena aññattha aruṇuṭṭhāpanena āpatti veditabbā.

Sattāhakaraṇīyānujānanakathāvaṇṇanā

187-189. **Tīṇi parihīnānī**ti bhikkhunīnaṃ vaccakuṭiādīnaṃ paṭikkhittattā pahīnāni. **Vāreyya**nti āvāhavivāhamaṅgalaṃ. **Suttanto**ti attano paguṇasuttanto. **Na palujjatī**ti na vinassati na antaradhāyati.

Pahiteyeva anujānanakathāvaṇṇanā

199. **Bhikkhugatiko**ti bhikkhunissitako. So pana yasmā bhikkhūhi saddhiṃ vasati, tasmā vuttaṃ **‘‘bhikkhūhi saddhiṃ vasanakapuriso’’**ti. Sattāhakaraṇīyena gantvā bahiddhā aruṇuṭṭhāpanaṃ **ratticchedo. Animantitena gantuṃ na vaṭṭatī**ti ettha animantitattā sattāhakiccaṃ adhiṭṭhahitvā gacchantassapi vassacchedo ceva dukkaṭañca hotīti veditabbaṃ. Yathāvuttañhi ratticchedakāraṇaṃ vinā tirovihāre vasitvā āgacchissāmīti gacchatopi vassacchedaṃ vadanti. **Gantuṃ vaṭṭatī**ti sattāhakaraṇīyena gantuṃ vaṭṭati. Evaṃ gacchantena ca antoupacārasīmāyaṃ ṭhiteneva ‘‘antosattāhe āgacchissāmī’’ti ābhogaṃ katvā gantabbaṃ. Sace ābhogaṃ akatvā upacārasīmaṃ atikkamati, chinnavassova hotīti vadanti. **Bhaṇḍaka**nti cīvaraṃ sandhāya vuttaṃ. **Pahiṇantī**ti cīvaradhovanādikammena pahiṇanti. **Sampāpuṇituṃ na sakkoti, vaṭṭatī**ti ettha ‘‘ajjeva āgamissāmī’’ti sāmantavihāraṃ gantvā puna āgacchantassa antarāmagge sace aruṇuggamanaṃ hoti, vassacchedopi na hoti, ratticchedadukkaṭañca natthīti vadanti. **‘‘Ācariyaṃ passissāmī’’ti pana gantuṃ labhatī**ti ‘‘agilānampi ācariyaṃ upajjhāyaṃ vā passissāmī’’ti sattāhakaraṇīyena gantuṃ labhati. **Sace pana naṃ ācariyo ‘‘ajja mā gacchā’’ti vadati, vaṭṭatī**ti evaṃ sattāhakaraṇīyena gataṃ antosattāheyeva puna āgacchantaṃ sace ācariyo upajjhāyo vā ‘‘ajja mā gacchā’’ti vadati, vaṭṭati, sattāhātikkamepi anāpattīti adhippāyo, vassacchedo pana hotiyevāti daṭṭhabbaṃ sattāhassa bahiddhā vītināmitattā.

Antarāye anāpattivassacchedakathāvaṇṇanā

201. **Sace dūraṃ gato hoti, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo**ti iminā vassacchedakāraṇe sati sattāhakaraṇīyena gantuṃ vaṭṭatīti dīpeti.

Vajādīsu vassūpagamanakathāvaṇṇanā

203. **‘‘Idha vassaṃ upemī’’ti tikkhattuṃ vattabba**nti satthassāvihārattā ‘‘imasmiṃ vihāre’’ti avatvā ‘‘idha vassaṃ upemī’’ti ettakameva vattabbaṃ. **Satthe pana vassaṃ upagantuṃ na vaṭṭatī**ti kuṭikādīnaṃ abhāve ‘‘idha vassaṃ upemī’’ti vacībhedaṃ katvā upagantuṃ na vaṭṭati, ālayakaraṇamatteneva vaṭṭatīti adhippāyo. **Vippakiratī**ti visuṃ visuṃ gacchati. **Tīsu ṭhānesu natthi vassacchede āpattī**ti tehi saddhiṃ gacchantasseva natthi āpatti, tehi viyujjitvā gamane pana āpattiyeva, pavāretuñca na labhati.

Vassaṃ anupagantabbaṭṭhānakathāvaṇṇanā

204. **Seyyathāpi pisācillikā**ti ettha pisācā eva **pisācillikā,** pisācadārakātipi vadanti. **Pavisanadvāraṃ yojetvā**ti sakavāṭabaddhameva yojetvā. **Pañcannaṃ chadanāna**nti tiṇapaṇṇaiṭṭhakasilāsudhāsaṅkhātānaṃ pañcannaṃ chadanānaṃ. Idañca yebhuyyena vuttanti veditabbaṃ rukkhādīsu padaracchadanāyapi kuṭikāya vassūpagamanassa vuttattā. **Na, bhikkhave, asenāsanikena vassaṃ upagantabba**nti vacībhedaṃ katvā vassūpagamanaṃ sandhāyeva paṭikkhepo, na ālayakaraṇavasena upagamanaṃ sandhāyāti vadanti. Pāḷiyaṃ pana avisesena vuttattā aṭṭhakathāyañca dutiyapārājikasaṃvaṇṇanāyaṃ (pārā. aṭṭha. 1.84) ‘‘vassaṃ upagacchantena hi nālakapaṭipadaṃ paṭipannenapi pañcannaṃ chadanānaṃ aññatarena channeyeva sadvārabandhe senāsane upagantabbaṃ. Tasmā vassakāle sace senāsanaṃ labhati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce labhati, hatthakammaṃ pariyesitvāpi kātabbaṃ. Hatthakammaṃ alabhantena sāmampi kātabbaṃ, na tveva asenāsanikena vassaṃ upagantabba’’nti daḷhaṃ katvā vuttattā asenāsanikassa nāvādiṃ vinā aññattha ālayo na vaṭṭatīti amhākaṃ khanti. Nāvāsatthavajesuyeva hi ‘‘anujānāmi, bhikkhave, nāvāya vassaṃ upagantu’’ntiādinā sati asati vā senāsane vassūpagamanassa visuṃ anuññātattā ‘‘na, bhikkhave, asenāsanikena vassaṃ upagantabba’’nti ayaṃ paṭikkhepo tattha na labbhatīti asati senāsane ālayavasenapi nāvādīsu upagamanaṃ vuttaṃ. **Ṭaṅkitamañco** nāma dīghe mañcapāde majjhe vijjhitvā aṭaniyo pavesetvā kato mañco. Tassa idaṃ upari idaṃ heṭṭhāti natthi, parivattetvā atthatopi tādisova hoti, taṃ susāne devaṭṭhāne ca ṭhapenti, catunnaṃ pāsāṇānaṃ upari pāsāṇaṃ attharitvā kataṃ gehampi ‘‘ṭaṅkitamañco’’ti vuccati.

Vassaṃ anupagantabbaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhammikakatikakathāvaṇṇanā

205. **Tassā lakkhaṇaṃ mahāvibhaṅge vutta**nti catutthapārājikasaṃvaṇṇanāyaṃ ‘‘yo imamhā āvāsā paṭhamaṃ pakkamissati, taṃ mayaṃ arahāti jānissāmā’’ti (pārā. 228) ettha dassitaṃ adhammikakatikavattalakkhaṇaṃ sandhāya vadati, paratopi senāsanakkhandhakavaṇṇanāyaṃ adhammikaṃ katikavattaṃ āvi bhavissatiyeva.

Paṭissavadukkaṭāpattikathāvaṇṇanā

207. Yasmā nānāsīmāyaṃ dvīsu āvāsesu vassaṃ vasantassa dutiye ‘‘vasāmī’’ti citte uppanne paṭhamasenāsanaggāho paṭippassambhati, puna paṭhameyeva ‘‘vasāmī’’ti citte uppanne dutiyo paṭippassambhati, tasmā **‘‘tassa, bhikkhave, bhikkhuno purimikā ca na paññāyatī’’**ti vuttaṃ. Paṭissavassa visaṃvādanapaccayā hontampi dukkaṭaṃ satiyeva paṭissave hotīti āha **‘‘tassa tassa paṭissave dukkaṭa’’**nti. Tenevāha **‘‘tañca kho…pe… pacchā visaṃvādanapaccayā’’**ti.

Akaraṇīyoti sattāhakaraṇīyena akaraṇīyo. **Sakaraṇīyo**ti sattāhakaraṇīyeneva sakaraṇīyo. Yadi evaṃ ‘‘sattāhakaraṇīyena akaraṇīyo sakaraṇīyo’’ti ca kasmā na vuttanti? ‘‘Akaraṇīyo’’ti vuttepi sattāhakaraṇīyena sakaraṇīyākaraṇīyatā viññāyatīti katvā na vuttaṃ. Yadi evaṃ parato ‘‘sattāhakaraṇīyena pakkamatī’’ti vāradvayepi ‘‘sakaraṇīyo pakkamatī’’ti ettakameva kasmā na vuttanti? Vuccate – tattha ‘‘sattāhakaraṇīyenā’’ti avatvā ‘‘sakaraṇīyo pakkamatī’’ti vutte so taṃ sattāhaṃ bahiddhā vītināmetīti na sakkā vattunti ‘‘sattāhakaraṇīyena pakkamatī’’ti vuttaṃ. Evañhi vutte sattāhassa adhikatattā so taṃ sattāhaṃ bahi vītināmetīti sakkā vattuṃ.

Ettha ca ādimhi cattāro vārā nirapekkhagamanaṃ sandhāya vuttā, tatthāpi purimā dve vārā vassaṃ anupagatassa vasena vuttā, pacchimā pana dve vārā vassaṃ upagatassa vasena, tato paraṃ dve vārā sāpekkhagamanaṃ sandhāya vuttā, tatthāpi paṭhamavāro sāpekkhassapi sattāhakaraṇīyena gantvā taṃ sattāhaṃ bahiddhā vītināmentassa vassacchedadassanatthaṃ vutto, itaro vuttanayeneva gantvā antosattāhe nivattantassa vassacchedābhāvadassanatthaṃ. ‘‘So sattāhaṃ anāgatāya pavāraṇāya sakaraṇīyo pakkamatī’’ti ayaṃ pana vāro navamito paṭṭhāya gantvā sattāhaṃ bahiddhā vītināmentassapi vassacchedābhāvadassanatthaṃ vutto. Ettha ca ‘‘akaraṇīyo pakkamatī’’ti dutiyavārassa anāgatattā navamito paṭṭhāya gacchantenapi satiyeva karaṇīye gantabbaṃ, nāsatīti daṭṭhabbaṃ. Ime ca satta vārā bahiddhā katauposathikassa vasena āgatā, apare satta antovihāraṃ gantvā katauposathassa vasenāti evaṃ purimikāya vasena cuddasa vārā vuttā, tato paraṃ pacchimikāya vasena teyeva cuddasa vārā vuttāti evametesaṃ nānākaraṇaṃ veditabbaṃ.

Imehi pana sabbavārehi vuttamatthaṃ sampiṇḍetvā dassetuṃ **‘‘so tadaheva akaraṇīyotiādīsū’’**tiādi āraddhaṃ. **Ko pana vādo dvīhatīhaṃ vasitvā antosattāhe nivattantassā**ti vassaṃ upagantvā dvīhatīhaṃ vasitvā sattāhakaraṇīyena gantvā antosattāhe nivattantassa ko pana vādo, kathā eva natthīti adhippāyo. **Asatiyā pana vassaṃ na upetī**ti ‘‘imasmiṃ vihāre imaṃ temāsaṃ vassaṃ upemī’’ti vacībhedaṃ katvā na upeti.

Komudiyā cātumāsiniyāti pacchimakattikapuṇṇamāyaṃ. Sā hi kumudānaṃ atthitāya komudī, catunnaṃ vassikānaṃ māsānaṃ pariyosānattā ‘‘cātumāsinī’’ti vuccati. Tadā hi kumudāni supupphitāni honti, tasmā kumudānaṃ samūho, kumudāni eva vā **komudā,** te ettha atthīti **‘‘komudī’’**ti vuccati, kumudavatīti vuttaṃ hoti. Sesamettha uttānameva.

Paṭissavadukkaṭāpattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pavāraṇakkhandhakaṃ

Aphāsukavihārakathāvaṇṇanā

209. Pavāraṇakkhandhake ādito lāpo **ālāpo,** vacanapaṭivacanavasena samaṃ lāpo **sallāpo.** **Piṇḍāya paṭikkameyyā**ti gāme piṇḍāya caritvā paccāgaccheyya. **Avakkārapātiṃ dhovitvā upaṭṭhāpeyyā**ti atirekapiṇḍapātaṃ apanetvā ṭhapanatthāya ekaṃ samuggapātiṃ dhovitvā ṭhapeyya. **Samuggapāti** nāma samuggapuṭasadisā pāti. **Appaharite**ti aparūḷhaharite, yasmiṃ ṭhāne piṇḍapātajjhottharaṇena vinassanadhammāni tiṇāni natthi, tasminti attho. Tena nittiṇañca mahātiṇagahanañca yattha sakaṭenapi chaḍḍite piṇḍapāte tiṇāni na vinassanti, tañca ṭhānaṃ pariggahitaṃ hoti. Bhūtagāmasikkhāpadassa hi avikopanatthametaṃ vuttaṃ. **Appāṇake**ti nippāṇake, piṇḍapātajjhottharaṇena maritabbapāṇakarahite vā mahāudakakkhandhe. Parittodake eva hi bhattapakkhepena āluḷite sukhumapāṇakā maranti, na mahātaḷākādīsūti. Pāṇakānurakkhaṇatthañhi etaṃ vuttaṃ. **Opilāpeyyā**ti nimujjāpeyya.

Vaccaghaṭanti ācamanakumbhī. **Ritta**nti rittakaṃ. **Tuccha**nti tasseva vevacanaṃ. **Avisayha**nti ukkhipituṃ asakkuṇeyyaṃ atibhārikaṃ. **Hatthavikārenā**ti hatthasaññāya. Hatthehi ukkhipanaṃ hatthavilaṅghanaṃ. Tenāha **‘‘hatthukkhepakenā’’**ti. Atha vā vilaṅgheti desantaraṃ pāpeti etenāti vilaṅghako, hattho eva vilaṅghako hatthavilaṅghako, tena **hatthavilaṅghakena,** aññamaññaṃ saṃsibbitahatthenāti vuttaṃ hoti. Dve hi janā hatthena hatthaṃ saṃsibbetvā dvīsu hatthesu ṭhapetvā uṭṭhapentā hatthavilaṅghakena uṭṭhapenti nāma. **Titthiyasamādāna**nti titthiyehi samādātabbaṃ.

Aphāsukavihārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pavāraṇābhedakathāvaṇṇanā

212. **Dvemā**, **bhikkhave, pavāraṇā cātuddasikā ca pannarasikā cā**ti ettha purimavassaṃvutthānaṃ pubbakattikapuṇṇamā, tesaṃyeva sace bhaṇḍanakārakehi upaddutā pavāraṇaṃ paccukkaḍḍhanti, atha kattikamāsassa kāḷapakkhacātuddaso vā pacchimakattikapuṇṇamā vā, pacchimavassaṃvutthānañca pacchimakattikapuṇṇamā eva vāti ime tayo pavāraṇadivasāti veditabbā. Idañca pakaticārittavasena vuttaṃ, tathārūpapaccaye pana sati dvinnaṃ kattikapuṇṇamānaṃ purimesu cātuddasesupi pavāraṇaṃ kātuṃ vaṭṭati, teneva mahāvihāre bhikkhū cātuddasiyā pavāretvā pannarasiyā kāyasāmaggiṃ denti, cetiyagirimahadassanatthampi aṭṭhamiyā gacchanti, tampi cātuddasiyaṃ pavāretukāmānaññeva hoti.

Pavāraṇādānānujānanakathāvaṇṇanā

213. **Sace pana vuḍḍhataro hotī**ti sace pavāraṇadāyako bhikkhu vuḍḍhataro hoti. **Tena ca bhikkhunā**ti pavāraṇadāyakena bhikkhunā.

Anāpattipannarasakakathāvaṇṇanā

222. Pannarasakesu **pavāritamatte**ti pavāritasamanantaraṃ. **Avuṭṭhitāya parisāyā**ti pavāretvā pacchā aññamaññaṃ kathentiyā. **Ekaccāya vuṭṭhitāyā**ti ekaccesu yathānisinnesu ekaccesu sakasakaṭṭhānaṃ gatesu. **Puna pavāritabba**nti punapi sabbehi samāgantvā pavāretabbaṃ. **Āgacchanti samasamā, tesaṃ santike pavāretabba**nti gate anānetvā nisinnānaññeva santike pavāretabbaṃ. **Sabbāya vuṭṭhitāya parisāya āgacchanti samasamā, tesaṃ santike pavāretabba**nti yadi sabbe vuṭṭhahitvā gatā sannipātetuñca na sakkā, ekacce sannipātetvā pavāretuṃ vaṭṭati, ñattiṃ ṭhapetvā kattabbasaṅghakammābhāvā vaggaṃ na hoti. Uposathepi eseva nayo.

Pavāraṇāṭhapanakathāvaṇṇanā

237. ‘‘Natthi dinna’’ntiādinayappavattā dasavatthukā **micchādiṭṭhi**. ‘‘Hoti tathāgato paraṃ maraṇā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā’’tiādinā sassatucchedasaṅkhātaṃ antaṃ gaṇhātīti **antaggāhikā**.

Bhaṇḍanakārakavatthukathāvaṇṇanā

240. **Catutthe kate suṇantī**ti catutthe pannarasikuposathe kate amhākaṃ pavāraṇaṃ ṭhapessantīti suṇanti. **Evampi dve cātuddasikā hontī**ti tatiyena saddhiṃ dve cātuddasikā honti.

Pavāraṇāsaṅgahakathāvaṇṇanā

241. Ayaṃ pavāraṇāsaṅgaho ekassa dinnopi sabbesaṃ dinnova hotīti āha **‘‘ekassapi vasena dātabbo’’**ti. **Āgantukā tesaṃ senāsanaṃ gahetuṃ na labhantī**ti sacepi saṭṭhivassabhikkhū āgacchanti, tesaṃ senāsanaṃ gahetuṃ na labhanti. **Pavāretvā pana antarāpi cārikaṃ pakkamituṃ labhantī**ti pavāraṇāsaṅgahe kate antarā pakkamitukāmā saṅghaṃ sannipātāpetvā pavāretuṃ labhanti. Sesamettha pāḷito aṭṭhakathāto ca suviññeyyameva.

Pavāraṇakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cammakkhandhakaṃ

Soṇakoḷivisavatthukathāvaṇṇanā

242. Cammakkhandhake **uṇṇapāvāraṇa**nti uṇṇāmayaṃ pāvāraṇaṃ. **Vihārapacchāyāya**nti vihārapaccante chāyāyaṃ. Vihārassa vaḍḍhamānacchāyāyantipi vadanti.

Soṇassa pabbajjākathāvaṇṇanā

243. Suttattho pana suttavaṇṇanātoyeva gahetabboti etthāyaṃ suttavaṇṇanā. **Sītavane**ti (a. ni. aṭṭha. 3.6.55) evaṃnāmake vane. Tasmiṃ kira paṭipāṭiyā pañca caṅkamanasatāni māpitāni, tesu thero attano sappāyaṃ caṅkamanaṃ gahetvā samaṇadhammaṃ karoti. Tassa āraddhavīriyassa hutvā caṅkamato pādatalāni bhijjiṃsu, jāṇūhi caṅkamato jāṇukānipi hatthatalānipi bhijjiṃsu, chiddāni ahesuṃ. Evaṃ āraddhavīriyo viharanto obhāsanimittamattakampi dassetuṃ nāsakkhi. Tassa vīriyena kilamitakāyassa caṅkamanakoṭiyaṃ pāsāṇaphalake nisinnassa yo vitakko udapādi, taṃ dassetuṃ **‘‘atha kho āyasmato’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **āraddhavīriyā**ti paripuṇṇapaggahitavīriyā. **Na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī**ti ‘‘sace ahaṃ ugghaṭitaññū vā vipañcitaññū vā neyyo vā, na me cittaṃ na vimucceyya, addhā pana padaparamo, yena me cittaṃ na muccatī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā **‘‘saṃvijjanti kho panā’’**tiādīni cintesi. Tattha **bhogā**ti upayogatthe paccattaṃ.

Pāturahosīti therassa cittācāraṃ ñatvā ‘‘ayaṃ soṇo ajja sītavane padhānabhūmiyaṃ nisinno imaṃ vitakkaṃ vitakketi, gantvāssa vitakkaṃ sahoḍḍhaṃ gaṇhitvā vīṇopamakammaṭṭhānaṃ kathessāmī’’ti sītavane pāturahosi. **Paññatte āsane**ti padhānikabhikkhū attano vasanaṭṭhāne ovadituṃ āgatassa buddhassa bhagavato nisīdanatthaṃ yathālābhena āsanampi paññapetvāva padhānaṃ karonti, aññaṃ alabhamānā purāṇapaṇṇāni saṅgharitvā upari saṅghāṭiṃ paññapenti. Theropi āsanaṃ paññapetvāva padhānaṃ akāsi, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘paññatte āsane’’ti.

Taṃ kiṃ maññasīti satthā ‘‘imassa bhikkhuno avasesakammaṭṭhānena attho natthi, ayaṃ gandhabbasippe cheko ciṇṇavasī, attano visaye kathiyamāne khippameva sallakkhessatī''ti vīṇopamaṃ kathetuṃ ''taṃ kiṃ maññasī''tiādimāha. **Vīṇāya tantissare kusalatā** nāma vīṇāya vādanakusalatā, so ca tattha kusalo. Mātāpitaro hissa ''amhākaṃ putto aññaṃ sippaṃ sikkhanto kāyena kilamissati, idaṃ pana āsane nisinneneva sakkā uggaṇhitu''nti gandhabbasippameva uggaṇhāpesuṃ. Tassa –

''Satta sarā tayo gāmā, mucchanā ekavīsati;
Ṭhānā ekūnapaññāsa, iccete saramaṇḍalā''ti. –

Ādikaṃ gandhabbasippaṃ sabbameva paguṇaṃ ahosi. **Accāyatā**ti atiāyatā kharamucchanā. **Saravatī**ti sarasampannā. **Kammaññā**ti kammakkhamā kammayoggā. **Atisithilā**ti mandamucchanā. **Same guṇe patiṭṭhitā**ti majjhime sare ṭhapetvā mucchitā.

Accāraddhanti atigāḷhaṃ. **Uddhaccāya saṃvattatī**ti uddhatabhāvāya saṃvattati. **Atilīna**nti atisithilaṃ. **Kosajjāyā**ti kusītabhāvatthāya. **Vīriyasamathaṃ adhiṭṭhāhī**ti vīriyasampayuttaṃ samathaṃ adhiṭṭhāhi, vīriyaṃ samathena yojehīti attho. **Indriyānañca samataṃ adhiṭṭhāhī**ti saddhādīnaṃ indriyānaṃ samataṃ samabhāvaṃ adhiṭṭhāhi. Tattha saddhaṃ paññāya, paññañca saddhāya, vīriyaṃ samādhinā, samādhiñca vīriyena yojayatā indriyānaṃ samatā adhiṭṭhitā nāma hoti. Sati pana sabbatthikā, sā sadāpi balavatīyeva vaṭṭati. Tañca pana nesaṃ yojanāvidhānaṃ **visuddhimagge** (visuddhi. 1.60-62) āgatanayena veditabbaṃ. **Tattha ca nimittaṃ gaṇhāhī**ti tasmiñca samabhāve sati yena ādāse mukhabimbeneva nimittena uppajjitabbaṃ, taṃ samathanimittaṃ vipassanānimittaṃ magganimittaṃ phalanimittañca gaṇha nibbattehīti evamassa satthā arahatte pakkhipitvā kammaṭṭhānaṃ kathesi.

Tattha ca nimittaṃ aggahesīti samathanimittañca vipassanānimittañca aggahesi. **Eko**ti asahāyo. **Vūpakaṭṭho**ti vatthukāmehi ca kilesakāmehi ca kāyena ceva cittena ca vūpakaṭṭho. **Appamatto**ti kammaṭṭhāne satiṃ avijahanto. **Ātāpī**ti kāyikacetasikavīriyātāpena ātāpo. Ātappati kilesehīti ātāpo, vīriyaṃ. **Pahitatto**ti kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pesitatto vissaṭṭhaattabhāvo, nibbāne vā pesitacitto. **Na cirassevā**ti kammaṭṭhānārambhato na cireneva. **Aññataro**ti eko. **Arahata**nti bhagavato sāvakānaṃ arahantānaṃ abbhantaro eko mahāsāvako ahosīti attho.

244. **Vusitavā**ti vutthabrahmacariyavāso. **Katakaraṇīyo**ti catūhi maggehi kattabbaṃ katvā ṭhito. **Ohitabhāro**ti khandhabhāraṃ kilesabhāraṃ abhisaṅkhārabhārañca otāretvā ṭhito. **Anuppattasadattho**ti sadattho vuccati arahattaṃ, taṃ pattoti attho. **Parikkhīṇabhavasaṃyojano**ti khīṇabhavabandhano. **Sammadaññā vimutto**ti sammā hetunā kāraṇena jānitvā vimutto. **Cha ṭhānānī**ti cha kāraṇāni. **Adhimutto hotī**ti paṭivijjhitvā paccakkhaṃ katvā ṭhito hoti. **Nekkhammādhimutto**tiādi sabbaṃ arahattavasena vuttaṃ. Arahattañhi sabbakilesehi nikkhantattā **nekkhammaṃ,** teheva pavivittattā **paviveko,** byāpajjābhāvato **abyāpajjaṃ,** upādānassa khayante uppannattā **upādānakkhayo,** taṇhāya khayante uppannattā **taṇhakkhayo,** sammohābhāvato **asammoho**ti ca vuccati.

Kevalaṃ saddhāmattakanti paṭivedharahitaṃ kevalaṃ paṭivedhapaññāya asammissaṃ saddhāmattakaṃ. **Paṭicaya**nti punappunaṃ karaṇena vaḍḍhiṃ. **Vītarāgattā**ti maggapaṭivedhena rāgassa vihatattāyeva nekkhammasaṅkhātaṃ arahattaṃ paṭivijjhitvā sacchikatvā ṭhito hoti, phalasamāpattivihārena viharati, tanninnamānasoyeva hotīti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Lābhasakkārasilokanti catupaccayalābhañca tesaṃyeva sukatabhāvañca vaṇṇabhaṇanañca. **Nikāmayamāno**ti icchamāno patthayamāno. **Pavivekādhimutto**ti ''paviveke adhimutto aha''nti evaṃ arahattaṃ byākarotīti attho.

Sīlabbataparāmāsanti sīlañca vatañca parāmasitvā gahitaggahaṇamattaṃ. **Sārato paccāgacchanto**ti sārabhāvena jānanto. **Abyāpajjādhimutto**ti abyāpajjaṃ arahattaṃ byākaroti. Imināva nayena sabbavāresu attho daṭṭhabbo. Apicettha ''nekkhammādhimuttoti imasmiṃyeva arahattaṃ kathitaṃ, sesesu pañcasu nibbāna''nti eke vadanti. Apare ''asammohādhimuttoti ettheva nibbānaṃ kathitaṃ, sesesu arahatta''nti vadanti. Ayaṃ panettha sāro – ''sabbesvevetesu arahattampi nibbānampi kathitamevāti.

Bhusāti balavanto dibbarūpasadisā. **Nevassa cittaṃ pariyādiyantī**ti etassa khīṇāsavassa cittaṃ gahetvā ṭhātuṃ na sakkonti. Kilesā hi uppajjamānā cittaṃ gaṇhanti nāma. **Amissīkata**nti amissakataṃ. Kilesā hi ārammaṇena saddhiṃ cittaṃ missaṃ karonti, tesaṃ abhāvā amissīkataṃ. **Ṭhita**nti patiṭṭhitaṃ. **Āneñjappatta**nti acalanappattaṃ. **Vayañcassānupassatī**ti tassa cesa cittassa uppādampi vayampi passati. **Bhusā vātavuṭṭhī**ti balavā vātakkhandho. **Neva naṃ saṅkampeyyā**ti ekabhāgena cāletuṃ na sakkuṇeyya. **Na sampakampeyyā**ti thūṇaṃ viya sabbabhāgato kampetuṃ na sakkuṇeyya. **Na sampavedheyyā**ti vedhetvā pavedhetvā pātetuṃ na sakkuṇeyya.

Nekkhammaṃ adhimuttassāti arahattaṃ paṭivijjhitvā ṭhitassa. Sesapadesupi arahattameva kathitaṃ. **Upādānakkhayassa cā**ti upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asammohañca cetaso**ti cittassa ca asammohaṃ adhimuttassa. **Disvā āyatanuppāda**nti āyatanānaṃ uppādañca vayañca disvā. **Sammā cittaṃ vimuccatī**ti sammā hetunā nayena imāya vipassanāya paṭipattiyā phalasamāpattivasena cittaṃ vimuccati, nibbānārammaṇe adhimuccati. Atha vā iminā khīṇāsavassa pubbabhāgapaṭipadā kathitā. Tassa hi āyatanuppādaṃ disvā imāya vipassanāya adhigatassa ariyamaggassa ānubhāvena sabbakilesehi sammā cittaṃ vimuccati. Evaṃ **tassa sammā vimuttassa…pe… na vijjati**. Tattha **santacittassā**ti nibbutacittassa. Sesamettha uttānatthameva.

Soṇassa pabbajjākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbanīlikādipaṭikkhepakathāvaṇṇanā

246. **Addāriṭṭhakavaṇṇā**ti abhinavāriṭṭhaphalavaṇṇā. Udakena tintakākapattavaṇṇātipi vadanti.

Ajjhārāme upāhanapaṭikkhepakathāvaṇṇanā

248. Abhijīvanti etenāti **abhijīvanikaṃ**. Kintaṃ? Sippaṃ. Tenāha **''yena sippenā''**tiādi.

Kaṭṭhapādukādipaṭikkhepakathāvaṇṇanā

251. **Uṇṇāhi katapādukā**ti uṇṇālomamayakambalehi, uṇṇālomehi eva vā katapādukā. **Na, bhikkhave, gāvīnaṃ visāṇesu gahetabba**ntiādīsu ''mokkhādhippāyena visāṇādīsu gahetuṃ vaṭṭatī''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Yānādipaṭikkhepakathāvaṇṇanā

253. **Anujānāmi, bhikkhave, purisayuttaṃ hatthavaṭṭaka**nti ettha ''anujānāmi, bhikkhave, purisayuttaṃ, anujānāmi, bhikkhave, hatthavaṭṭaka''nti evaṃ paccekavākyaparisamāpanaṃ adhippetanti āha **''purisayuttaṃ itthisārathi vā…pe… purisā vā, vaṭṭatiyevā''**ti. **Pīṭhakasivika**nti pīṭhakayānaṃ. **Pāṭaṅki**nti andolikāyetaṃ adhivacanaṃ.

Uccāsayanamahāsayanapaṭikkhepakathāvaṇṇanā

254. **Vāḷarūpānī**ti āharimāni vāḷarūpāni. ''Akappiyarūpākulo akappiyamañco pallaṅko''ti **sārasamāse** vuttaṃ. **''Dīghalomako mahākojavo**ti caturaṅgulādhikalomo kāḷakojavo. ''Caturaṅgulādhikāni kira tassa lomānī''ti vacanato caturaṅgulato heṭṭhā vaṭṭatīti vadanti. **Vānacitro uṇṇāmayattharaṇo**ti bhitticchedādivasena vicitro uṇṇāmayattharaṇo. **Ghanapupphako uṇṇāmayattharaṇo**ti uṇṇāmayalohitattharaṇo. **Pakatitūlikā**ti rukkhatūlalatātūlapoṭakītūlasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ tūlānaṃ aññatarapuṇṇā tūlikā. **''Uddalomī**ti ubhatodasaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Ekantalomī**ti ekatodasaṃ uṇṇāmayattharaṇa''nti **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.15) vuttaṃ, **sārasamāse** pana ''uddalomīti ekato uggatapupphaṃ. Ekantalomīti ubhato uggatapuppha''nti vuttaṃ. **''Koseyyakaṭṭissamaya**nti koseyyakasaṭamaya''nti **ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ. **Suddhakoseyya**nti ratanaparisibbanarahitaṃ. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** panettha ''ṭhapetvā tūlikaṃ sabbāneva gonakādīni ratanaparisibbitāni vaṭṭantī''ti vuttaṃ. Tattha ''ṭhapetvā tūlika''nti etena ratanaparisibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. ''Ratanaparisibbitāni vaṭṭantī''ti iminā pana yāni ratanaparisibbitāni, tāni bhūmattharaṇavasena yathānurūpaṃ mañcādīsu ca upanetuṃ vaṭṭatīti dīpitanti veditabbaṃ. Ettha ca vinayapariyāyaṃ patvā garuke ṭhātabbattā idha vuttanayenevettha vinicchayo veditabbo. Suttantikadesanāyaṃ pana gahaṭṭhānampi vasena vuttattā tesaṃ saṅgaṇhanatthaṃ ''ṭhapetvā tūlikaṃ…pe… vaṭṭantī''ti vuttanti apare.

Ajinacammehīti ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumatarāni, tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ **''ajinapaveṇī''**ti. Uttaraṃ uparibhāgaṃ chādetīti **uttaracchado,** vitānaṃ, tañca lohitavitānaṃ idhādhippetanti āha **''uparibaddhena rattavitānenā''**ti. ''Rattavitānesu ca kāsāvaṃ vaṭṭati, kusumbhādirattameva na vaṭṭatī''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāupadhāna**nti pamāṇātikkantaṃ upadhānaṃ. Ettha ca kiñcāpi **dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni aṭṭha. 1.15) ''alohitakāni dvepi vaṭṭantiyeva, tato uttari labhitvā aññesaṃ dātabbāni, dātuṃ asakkonto mañce tiriyaṃ attharitvā upari paccattharaṇaṃ datvā nipajjitumpi labhatī''ti avisesena vuttaṃ, **senāsanakkhandhakavaṇṇanāyaṃ** (cūḷava. aṭṭha. 297) pana ''agilānassa sīsupadhānañca pādupadhānañcāti dvayameva vaṭṭati, gilānassa bimbohanāni santharitvā upari paccattharaṇaṃ datvā nipajjitumpi vaṭṭatī''ti vuttattā gilānoyeva mañce tiriyaṃ attharitvā nipajjituṃ labhatīti veditabbaṃ.

Uccāsayanamahāsayanapaṭikkhepakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Gihivikatānuññātādikathāvaṇṇanā

256. **Abhinissāya nisīditu**nti apassāya nisīdituṃ.

Soṇakuṭikaṇṇavatthukathāvaṇṇanā

257. **Papatake pabbate**ti ettha ''pavatte pabbate''tipi paṭhanti, pavattanāmake pabbateti attho. **Soṇo upāsako**tiādīsu (udā. aṭṭha. 46) nāmena soṇo nāma, tīhi saraṇagamanehi upāsakattapaṭivedanena upāsako, koṭiagghanakassa kaṇṇapiḷandhanassa dhāraṇena ‘‘koṭikaṇṇo’’ti ca vattabbe ‘‘kuṭikaṇṇo’’ti evaṃ abhiññāto, na sukumārasoṇoti adhippāyo. Ayañhi āyasmato mahākaccānassa santike dhammaṃ sutvā sāsane abhippasanno saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhito papatake pabbate chāyūdakasampanne ṭhāne vihāraṃ kāretvā theraṃ tattha vasāpetvā catūhi paccayehi upaṭṭhāti. Tena vuttaṃ **‘‘āyasmato mahākaccānassa upaṭṭhāko hotī’’**ti.

So kālena kālaṃ therassa upaṭṭhānaṃ gacchati, thero cassa dhammaṃ deseti, tena saṃvegabahulo dhammacariyāyaṃ ussāhajāto viharati. So ekadā satthena saddhiṃ vāṇijjatthāya ujjeniṃ gacchanto antarāmagge aṭaviyaṃ satthe niviṭṭhe rattiyaṃ janasambādhabhayena ekamantaṃ apakkamma niddaṃ upagañchi. Sattho paccūsavelāyaṃ uṭṭhāya gato, na ekopi soṇaṃ pabodhesi, sabbe vissaritvā agamiṃsu. So pabhātāya rattiyā pabujjhitvā uṭṭhāya kañci apassanto satthena gatamaggaṃ gahetvā sīghaṃ sīghaṃ gacchanto ekaṃ vaṭarukkhaṃ upagañchi. Tattha addasa ekaṃ mahākāyaṃ virūpadassanaṃ bībhacchaṃ purisaṃ aṭṭhito muttāni attano maṃsāni sayameva khādantaṃ, disvāna ‘‘kosi tva’’nti pucchi. Petosmi, bhanteti. Kasmā evaṃ karosīti? Attano pubbakammenāti. Kiṃ pana taṃ kammanti? Ahaṃ pubbe bhārukacchanagaravāsī kūṭavāṇijo hutvā paresaṃ santakaṃ vañcetvā khādiṃ, samaṇe ca bhikkhāya upagate ‘‘tumhākaṃ maṃsaṃ khādathā’’ti akkosiṃ, tena kammena etarahi imaṃ dukkhaṃ anubhavāmīti. Taṃ sutvā soṇo ativiya saṃvegaṃ paṭilabhi.

Tato paraṃ gacchanto mukhato paggharitakāḷalohite dve petadārake passitvā tatheva pucchi, tepissa attano kammaṃ kathesuṃ. Te kira bhārukacchanagare dārakakāle gandhavāṇijjāya jīvikaṃ kappentā attano mātari khīṇāsave nimantetvā bhojentiyā gehaṃ gantvā ‘‘amhākaṃ santakaṃ kasmā samaṇānaṃ desi, tayā dinnaṃ bhojanaṃ bhuñjanakasamaṇānaṃ mukhato kāḷalohitaṃ paggharatū’’ti akkosiṃsu. Te tena kammena niraye paccitvā tassa vipākāvasesena petayoniyaṃ nibbattitvā tadā imaṃ dukkhaṃ anubhavanti. Tampi sutvā soṇo ativiya saṃvegajāto ahosi.

So ujjeniṃ gantvā taṃ karaṇīyaṃ tīretvā kuraragharaṃ paccāgato theraṃ upasaṅkamitvā katapaṭisanthāro tamatthaṃ ārocesi. Theropissa pavattinivattīsu ādīnavānisaṃse vibhāvento dhammaṃ desesi. So theraṃ vanditvā gehaṃ gato sāyamāsaṃ bhuñjitvā sayanaṃ upagato thokaṃyeva niddāyitvā pabujjhitvā sayanatale nisajja yathāsutaṃ dhammaṃ paccavekkhituṃ āraddho. Tassa taṃ dhammaṃ paccavekkhato te ca petattabhāve anussarato saṃsāradukkhaṃ ativiya bhayānakaṃ hutvā upaṭṭhāsi, pabbajjāya cittaṃ nami. So vibhātāya rattiyā sarīrapaṭijagganaṃ katvā theraṃ upagantvā attano ajjhāsayaṃ ārocetvā pabbajjaṃ yāci. Tena vuttaṃ **‘‘atha kho soṇo upāsako…pe… pabbājetu maṃ, bhante, ayyo mahākaccāno’’**ti.

Tattha **yathā yathā**tiādipadānaṃ ayaṃ saṅkhepattho – yena yena ākārena ayyo mahākaccāno dhammaṃ deseti ācikkhati paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttāniṃ karoti pakāseti, tena tena me upaparikkhato evaṃ hoti ‘‘yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akhaṇḍaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ,** ekadivasampi kilesamalena amalīnaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṃ, saṅkhalikhitaṃ** likhitasaṅkhasadisaṃ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṃ caritabbaṃ, idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṃ…pe… caritu’’nti.

Evaṃ attano parivitakkitaṃ soṇo upāsako therassa ārocetvā taṃ paṭipajjitukāmo **‘‘icchāmahaṃ bhante’’**tiādimāha. Thero pana ‘‘na tāvassa ñāṇaṃ paripākaṃ gata’’nti upadhāretvā ñāṇaparipākaṃ āgamayamāno **‘‘dukkaraṃ kho’’**tiādinā pabbajjāchandaṃ nivāresi. Tattha **ekaseyya**nti adutiyaseyyaṃ. Ettha ca seyyāsīsena ‘‘eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdatī’’tiādinā nayena vuttaṃ catūsu iriyāpathesu kāyavivekaṃ dīpeti, na ekikā hutvā sayanamattaṃ. **Ekabhatta**nti ‘‘ekabhattiko hoti rattūparato virato vikālabhojanā’’ti (dī. ni. 1.10, 194; ma. ni. 1.293 a. ni. 3.71) evaṃ vuttaṃ vikālabhojanā viratiṃ sandhāya vadati. **Brahmacariya**nti methunaviratibrahmacariyaṃ, sikkhattayānuyogasaṅkhātaṃ sāsanabrahmacariyaṃ vā. **Iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Tatthevā**ti geheyeva. **Buddhānaṃ sāsanaṃ anuyuñjā**ti niccasīlauposathasīlaniyamādibhedaṃ pañcaṅgaṃ aṭṭhaṅgaṃ dasaṅgañca sīlaṃ tadanurūpañca samādhipaññābhāvanaṃ anuyuñja. Etañhi upāsakena pubbabhāge anuyuñjitabbaṃ buddhasāsanaṃ nāma. Tenāha **‘‘kālayuttaṃ ekaseyyaṃ ekabhattaṃ brahmacariya’’**nti.

Tattha **kālayutta**nti cātuddasīpañcaddasīaṭṭhamīpāṭihārikapakkhasaṅkhātena kālena yuttaṃ, yathāvuttakāle vā tuyhaṃ anuyuñjantassa yuttaṃ patirūpaṃ sakkuṇeyyaṃ, na sabbakālaṃ sabbanti adhippāyo. Sabbametaṃ ñāṇassa aparipakkattā tassa kāmānaṃ duppahānatāya sammā paṭipattiyaṃ yogyaṃ kārāpetuṃ vadati, na pabbajjāchandaṃ nivāretuṃ. **Pabbajjābhisaṅkhāro**ti pabbajituṃ ārambho ussāho. **Paṭippassambhī**ti indriyānaṃ aparipakkattā saṃvegassa ca nātitikkhabhāvato vūpasami. Kiñcāpi paṭippassambhi, therena vuttavidhiṃ pana anutiṭṭhanto kālena kālaṃ theraṃ upasaṅkamitvā payirupāsanto dhammaṃ suṇāti. Tassa vuttanayeneva dutiyampi pabbajjāya cittaṃ uppajji, therassa ca ārocesi, dutiyampi thero paṭikkhipi. Tatiyavāre pana ñāṇassa paripakkabhāvaṃ ñatvā ‘‘idāni naṃ pabbājetuṃ kālo’’ti thero pabbājesi, pabbajitañca taṃ tīṇi saṃvaccharāni atikkamitvā gaṇaṃ pariyesitvā upasampādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘dutiyampi kho soṇo…pe… upasampādesī’’**ti.

Tattha **appabhikkhuko**ti katipayabhikkhuko. Tadā kira bhikkhū yebhuyyena majjhimadeseyeva vasiṃsu, tasmā tattha katipayā eva ahesuṃ. Te ca ekasmiṃ gāme eko, ekasmiṃ nigame dveti evaṃ visuṃ visuṃ vasiṃsu. **Kicchenā**ti dukkhena. **Kasirenā**ti āyāsena. **Tato tato**ti tasmā tasmā gāmanigamādito. Therena hi katipaye bhikkhū ānetvā aññesu ānīyamānesu pubbe ānītā kenacideva karaṇīyena pakkamiṃsu, kañci kālaṃ āgametvā puna tesu ānīyamānesu itare pakkamiṃsu. Evaṃ punappunaṃ ānayanena sannipāto cireneva ahosi. Theropi tadā ekavihārī ahosi. Tena vuttaṃ **''tiṇṇaṃ vassānaṃ… pe… sannipātāpetvā''**ti.

Vassaṃvutthassāti vassaṃ upagantvā vusitavato. **Ediso ca ediso cā**ti evarūpo ca evarūpo ca. ''Evarūpāya nāma rūpakāyasampattiyā samannāgato, evarūpāya dhammakāyasampattiyā samannāgato''ti **sutoyeva me so bhagavā. Na ca mayā sammukhā diṭṭho**ti ettha pana puthujjanasaddhāya eva āyasmā soṇo bhagavantaṃ daṭṭhukāmo ahosi. Aparabhāge pana satthārā saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vasitvā paccūsasamayaṃ ajjhiṭṭho soḷasa aṭṭhakavaggiyāni satthu sammukhā aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbaṃ cetasā samannāharitvā atthadhammapaṭisaṃvedī hutvā bhaṇanto dhammupasañhitapāmojjādimukhena samāhito sarabhaññapariyosāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā saṅkhāre sammasanto anupubbena arahattaṃ pāpuṇi. Etadatthameva hissa bhagavatā attanā saddhiṃ ekagandhakuṭiyaṃ vāso āṇattoti vadanti.

Keci panāhu ''na ca mayā sammukhā diṭṭhoti idaṃ rūpakāyadassanameva sandhāya vuttaṃ. Āyasmā hi soṇo pabbajitvā therassa santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā ghaṭento vāyamanto anupasampannova sotāpanno hutvā upasampajjitvā 'upāsakāpi sotāpannā honti, ahampi sotāpanno, kimettha citta'nti uparimaggatthāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā antovasseyeva chaḷabhiñño hutvā visuddhipavāraṇāya pavāresi. Ariyasaccadassanena bhagavato dhammakāyo diṭṭho nāma hoti. Vuttañhetaṃ 'yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī'ti (saṃ. ni. 3.87). Tasmāssa dhammakāyadassanaṃ pageva siddhaṃ, pavāretvā pana rūpakāyaṃ daṭṭhukāmo ahosī''ti.

Pāsādikantiādipadānaṃ attho aṭṭhakathāyameva vutto. Tattha **visūkāyikavipphanditāna**nti paṭipakkhabhūtānaṃ diṭṭhicittavipphanditānanti attho. **Pāsādika**nti (udā. aṭṭha. 10) vā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanabyāmappabhāketumālālaṅkatāya samantapāsādikāya attano sarīrappabhāya sampattiyā rūpakāyadassanabyāvaṭassa janassa sabbabhāgato pasādāvahaṃ. **Pasādanīya**nti dasabalacatuvesārajjachaasādhāraṇañāṇaaṭṭhārasaāveṇikabuddhadhammappabhutiaparimāṇaguṇagaṇasamannāgatāya dhammakāyasampattiyā parikkhakajanassa pasādanīyaṃ pasīditabbayuttaṃ pasādakaṃ vā. **Santindriya**nti cakkhādipañcindriyalolatāvigamena vūpasantapañcindriyaṃ. **Santamānasa**nti chaṭṭhassa manindriyassa nibbisevanabhāvūpagamanena vūpasantamānasaṃ. **Uttamadamathasamathaṃ anuppatta**nti lokuttarapaññāvimutticetovimuttisaṅkhātaṃ uttamaṃ damathaṃ samathañca anuppatvā adhigantvā ṭhitaṃ. **Danta**nti suparisuddhakāyasamācāratāya hatthapādakukkuccābhāvato davādiabhāvato ca kāyena dantaṃ. **Gutta**nti suparisuddhavacīsamācāratāya niratthakavācābhāvato ravādiabhāvato ca vācāya guttaṃ. **Yatindriya**nti suparisuddhamanosamācāratāya ariyiddhiyogena abyāvaṭaappaṭisaṅkhupekkhābhāvato ca manindriyavasena yatindriyaṃ. **Nāga**nti chandādivasena agamanato, pahīnānaṃ rāgādikilesānaṃ apunāgamanato apaccāgamanato kassacipi āgussa sabbathāpi akaraṇato, punabbhavassa ca agamanatoti imehi kāraṇehi nāgaṃ. Ettha ca ''pāsādika''nti iminā rūpakāyena bhagavato pamāṇabhūtataṃ dīpeti, ''pasādanīya''nti iminā dhammakāyena. ''Santindriya''ntiādinā sesehi pamāṇabhūtataṃ dīpeti, tena catuppamāṇike lokasannivāse anavasesato sattānaṃ bhagavato pamāṇabhāvo pakāsitoti veditabbo. **Ekavihāre**ti ekagandhakuṭiyaṃ. Gandhakuṭi hi idha ''vihāro''ti adhippeto. **Vatthu**nti vasituṃ.

258. **Ajjhokāse vītināmetvā**ti (udā. aṭṭha. 46) ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā. ''Yasmā bhagavā āyasmato soṇassa samāpattisamāpajjanena paṭisanthāraṃ karonto sāvakasādhāraṇā sabbā samāpattiyo anulomapaṭilomaṃ samāpajjanto bahudeva rattiṃ ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvisi, tasmā āyasmāpi soṇo bhagavato adhippāyaṃ ñatvā tadanurūpaṃ sabbā tā samāpattiyo samāpajjanto bahudeva rattiṃ ajjhokāse nisajjāya vītināmetvā pāde pakkhāletvā vihāraṃ pāvisī''ti keci vadanti. Pavisitvā ca bhagavatā anuññāto cīvaraṃ tirokaraṇīyaṃ katvāpi bhagavato pādapasse nisajjāya vītināmesi. **Ajjhesī**ti āṇāpesi. **Paṭibhātu taṃ bhikkhu dhammo bhāsitu**nti bhikkhu tuyhaṃ dhammo bhāsituṃ upaṭṭhātu ñāṇamukhaṃ āgacchatu, yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ bhaṇāhīti attho.

Sabbāneva aṭṭhakavaggikānīti aṭṭhakavaggabhūtāni **kāmasuttā**dīni (mahāni. 1) soḷasa suttāni. **Sarena abhāsī**ti suttussāraṇasarena abhāsi, sarabhaññavasena kathesīti attho. **Sarabhaññapariyosāne**ti ussāraṇāvasāne. **Suggahitānī**ti sammā uggahitāni. **Sumanasikatānī**ti suṭṭhu manasi katāni. Ekacco uggahaṇakāle sammā uggahetvāpi pacchā sajjhāyādivasena manasikaraṇakāle byañjanāni vā micchā ropeti, padapaccābhaṭṭhaṃ vā karoti, na evamayaṃ. Iminā pana sammadeva yathuggahitaṃ manasi katāni. Tena vuttaṃ ''sumanasikatānīti suṭṭhu manasi katānī''ti. **Sūpadhāritānī**ti atthatopi suṭṭhu upadhāritāni. Atthe hi suṭṭhu upadhārite sakkā pāḷi sammā ussāretuṃ. **Kalyāṇiyāpi vācāya samannāgato**ti sithiladhanitādīnaṃ yathāvidhānaṃ vacanena parimaṇḍalapadabyañjanāya poriyā vācāya samannāgato. **Vissaṭṭhāyā**ti vimuttāya. Etenassa vimuttavāditaṃ dasseti. **Anelagalāyā**ti elaṃ vuccati doso, taṃ na paggharatīti anelagalā, tāya niddosāyāti attho. Atha vā **anelagalāyā**ti anelāya ca agalāya ca, niddosāya agalitapadabyañjanāya aparihīnapadabyañjanāyāti attho. Tathā hi naṃ bhagavā ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ kalyāṇavākkaraṇānaṃ yadidaṃ soṇo kuṭikaṇṇo''ti (a. ni. 1.198, 206) etadagge ṭhapesi. **Atthassa viññāpaniyā**ti yathādhippetaṃ atthaṃ ñāpetuṃ samatthāya.

Kativassoti so kira majjhimavayassa tatiye koṭṭhāse ṭhito ākappasampanno ca paresaṃ ciratarapabbajito viya khāyati. Taṃ sandhāya bhagavā pucchīti keci, taṃ akāraṇaṃ. Evaṃ santaṃ samādhisukhaṃ anubhavituṃ yutto, ettakaṃ kālaṃ kasmā pamādaṃ āpannosīti pana anuyuñjituṃ satthā ''kativassosī''ti taṃ pucchi. Tenevāha **''kissa pana tvaṃ bhikkhu**

evaṃ ciraṃ akāsī''ti. Tattha **kissā**ti kiṃkāraṇā. **Evaṃ ciraṃ akāsī**ti evaṃ cirāyi, kena kāraṇena evaṃ cirakālaṃ pabbajjaṃ anupagantvā agāramajjhe vasīti attho. **Ciraṃ diṭṭho me**ti cirena cirakālena mayā diṭṭho. **Kāmesū**ti vatthukāmesu kilesakāmesu ca. **Ādīnavo**ti doso. **Apicā**ti kāmesu ādīnave kenaci pakārena diṭṭhepi na tāvāhaṃ gharāvāsato nikkhamituṃ asakkhiṃ. Kasmā? **Sambādho gharāvāso,** uccāvacehi kiccakaraṇīyehi samupabyūḷho agāriyabhāvo. Tenevāha **''bahukicco bahukaraṇīyo''**ti.

Etamatthaṃ viditvāti kāmesu yathābhūtaṃ ādīnavadassino cittaṃ cirāyitvāpi gharāvāse na pakkhandati, aññadatthu padumapalāse udakabindu viya vinivattatiyevāti etamatthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti pavattiṃ nivattiñca sammadeva jānanto pavattiyaṃ taṃnimitte ca na kadācipi ramatīti idamatthadīpakaṃ imaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **disvā ādīnavaṃ loke**ti sabbasmimpi saṅkhāraloke ''anicco dukkho vipariṇāmadhammo''tiādīnavaṃ dosaṃ paññācakkhunā passitvā. Etena vipassanācāro kathito. **Ñatvā dhammaṃ nirūpadhi**nti sabbūpadhipaṭinissaggattā nirupadhiṃ nibbānadhammaṃ yathābhūtaṃ ñatvā, nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatasabhāvato maggañāṇena paṭivijjhitvā. ''Disvā ñatvā''ti imesaṃ padānaṃ ''ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hoti, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī''tiādīsu (ma. ni. 1.271) viya hetuatthatā daṭṭhabbā. **Ariyo na ramatī pāpe**ti kilesehi ārakattā ariyo sappuriso aṇumattepi pāpe na ramati. Kasmā? **Pāpe na ramatī sucī**ti suvisuddhakāyasamācārāditāya suci suddhapuggalo rājahaṃso viya uccāraṭṭhāne pāpe saṃkiliṭṭhadhamme na ramati nābhinandati. ''Pāpo na ramatī suci''ntipi pāṭho, tassattho – pāpo puggalo suciṃ anavajjaṃ vodānadhammaṃ na ramati, aññadatthu gāmasūkarādayo viya uccāraṭṭhānaṃ asuciṃ saṃkilesadhammaṃyeva ramatīti paṭipakkhato desanaṃ parivatteti.

Soṇakuṭikaṇṇavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

259. **Kāḷasīho**ti kāḷamukhavānarajāti. Sesamettha pāḷito aṭṭhakathāto ca suviññeyyamevāti.

Cammakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bhesajjakkhandhakaṃ

Pañcabhesajjādikathāvaṇṇanā

261. Bhesajjakkhandhake **nacchādentī**ti ruciṃ na uppādenti.

262. **Susukā**ti samudde bhavā ekā macchajāti. Kumbhīlātipi vadanti. **Saṃsaṭṭha**nti parissāvitaṃ. **Telaparibhogenā**ti sattāhakālikaparibhogaṃ sandhāya vuttaṃ.

263. **Piṭṭhehī**ti pisitehi. **Ubbhidaṃ** nāma ūsarapaṃsumayaṃ.

264. **Chakaṇa**nti gomayaṃ. **Pākatikacuṇṇaṃ** nāma apakkakasāvacuṇṇaṃ. Tena ṭhapetvā gandhacuṇṇaṃ sabbaṃ vaṭṭatīti vadanti.

265. **Suvaṇṇageruko**ti suvaṇṇatutthādi. **Añjanūpapisana**nti añjanatthāya upapisitabbaṃ yaṃ kiñci cuṇṇajātaṃ.

268. **Sāmaṃ gahetvā**ti ettha sappadaṭṭhassa atthāya aññena bhikkhunā gahitampi sāmaṃ gahitasaṅkhameva gacchatīti veditabbaṃ.

269. **Gharadinnakābādho** nāma vasīkaraṇatthāya gharaṇiyā dinnabhesajjasamuṭṭhito ābādho. Tenāha **''vasīkaraṇapāṇakasamuṭṭhitarogo''**ti. **Ghara**-saddo cettha abhedena gharaṇiyā vattamāno adhippeto. **''Akaṭayūsenā**ti anabhisaṅkhatena muggayūsena. **Kaṭākaṭenā**ti mugge pacitvā acāletvāva parissāvitena muggasūpenā''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Guḷādianujānanakathāvaṇṇanā

272. **Guḷakaraṇa**nti guḷakaraṇaṭṭhānaṃ, ucchusālanti vuttaṃ hoti.

274. **Avissatthā**ti sāsaṅkā.

276. **Appamattakepi pavārentī**ti appamattakepi gahite pavārenti, ''bahumhi gahite aññesaṃ nappahotī''ti maññamānā appamattakaṃ gahetvā pavārentīti adhippāyo. **Paṭisaṅkhāpi paṭikkhipantī**ti ''divā bhojanatthāya bhavissatī''ti sallakkhetvāpi paṭikkhipanti.

279. Sambādhe dahanakammaṃ paṭikkhepābhāvo vaṭṭati.

280. **Ubhatopasannā**ti ubhayato pasannā. **Māghāto**ti ‘‘mā ghātetha pāṇino’’ti evaṃ māghātaghositadivaso.

Yāgumadhugoḷakādikathāvaṇṇanā

282. **Madhugoḷaka**nti sakkarādisaṃyuttapūvaṃ. **Āyuṃ detī**ti āyudānaṃ deti. **Vaṇṇa**nti sarīravaṇṇaṃ. **Sukha**nti kāyikacetasikasukhaṃ. **Bala**nti sarīrathāmaṃ. **Paṭibhāna**nti yuttamuttapaṭibhānaṃ. **Vātaṃ anulometī**ti vātaṃ anulometvā harati. **Vatthiṃ sodhetī**ti dhamaniyo suddhaṃ karoti. **Āmāvasesaṃ pācetī**ti sace āmāvasesakaṃ hoti, taṃ pāceti. **Anuppavecchatī**ti deti. Vātañca byapanetīti sambandhitabbaṃ.

283. Nanu ca ‘‘paramparabhojanena kāretabbo’’ti kasmā vuttaṃ. Paramparabhojanañhi pañcannaṃ bhojanānaṃ aññatarena nimantitassa taṃ ṭhapetvā aññaṃ pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ bhuñjantassa hoti, ime ca bhikkhū bhojjayāguṃ paribhuñjiṃsu, pañcasu bhojanesu aññataranti āha **‘‘bhojjayāguyā hi pavāraṇā hotī’’**ti. Yasmā pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ paṭikkhipantassa vuttā pavāraṇā bhojjayāguṃ paṭikkhipantassapi hotiyeva, tasmā bhojjayāgupi odanagatikāyevāti adhippāyo.

284. **Sukhumojaṃ pakkhipiṃsū**ti ‘‘bhagavā paribhuñjissatī’’ti maññamānā pakkhipiṃsu.

Pāṭaligāmavatthukathāvaṇṇanā

285. **Pāṭaligāmo**ti (udā. aṭṭha. 76) evaṃnāmako magadharaṭṭhe eko gāmo. Tassa kira gāmassa māpanadivase gāmaṅgaṇaṭṭhāne dve tayo pāṭalaṅkurā pathavito ubbhijjitvā nikkhamiṃsu. Tena taṃ ‘‘pāṭaligāmo’’ tveva vohariṃsu. **Tadavasarī**ti taṃ pāṭaligāmaṃ avasari anupāpuṇi. **Pāṭaligāmikā**ti pāṭaligāmavāsino. **Upāsakā**ti te kira bhagavato paṭhamadassanena keci saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhitā. Tena vuttaṃ ‘‘upāsakā’’ti. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsū**ti pāṭaligāme kira ajātasattuno licchavirājūnañca manussā kālena kālaṃ gantvā gehasāmike gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Tena pāṭaligāmavāsino manussā niccupaddutā ‘‘etesañceva āgatakāle vasanaṭṭhānaṃ bhavissatīti ekapasse issarānaṃ bhaṇḍapaṭisāmanaṭṭhānaṃ, ekapasse vasanaṭṭhānaṃ, ekapasse āgantukānaṃ addhikamanussānaṃ, ekapasse daliddānaṃ kapaṇamanussānaṃ, ekapasse gilānānaṃ vasanaṭṭhānaṃ bhavissatī’’ti sabbesaṃ aññamaññaṃ aghaṭṭetvā vasanappahonakaṃ nagaramajjhe mahatiṃ sālaṃ kāresuṃ, tassa nāmaṃ **āvasathāgāra**nti. Āgantvā vasanti ettha āgantukāti āvasatho, tadeva āgāraṃ **āvasathāgāraṃ**.

Taṃ divasañca taṃ niṭṭhānaṃ agamāsi. Te tattha gantvā iṭṭhakakammasudhākammacittakammādivasena supariniṭṭhitaṃ susajjitaṃ devavimānasadisaṃ dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya oloketvā ‘‘idaṃ āvasathāgāraṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ, kena nu kho paṭhamaṃ paribhuttaṃ amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā’’ti cintesuṃ, tasmiṃyeva ca khaṇe ‘‘bhagavā taṃ gāmaṃ anuppatto’’ti assosuṃ, tena te uppannapītisomanassā ‘‘amhehi bhagavā gantvāpi ānetabbo siyā, so sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, ajja mayaṃ bhagavantaṃ idha vasāpetvā paṭhamaṃ paribhuñjāpessāma, tathā bhikkhusaṅghaṃ, bhikkhusaṅghe āgate tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva bhavissati, satthāraṃ maṅgalaṃ vadāpessāma, dhammaṃ kathāpessāma, iti tīhi ratanehi paribhutte pacchā amhākaṃ paresañca paribhogo bhavissati, evaṃ no dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā etadatthameva bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu. Tasmā evamāhaṃsu **‘‘adhivāsetu no, bhante, bhagavā āvasathāgāra’’**nti. **Tenupasaṅkamiṃsū**ti (dī. ni. aṭṭha. 3.297-298; ma. ni. aṭṭha. 2.22) kiñcāpi taṃ divasameva pariniṭṭhitattā devavimānaṃ viya susajjitaṃ supaṭijaggitaṃ, buddhārahaṃ pana katvā na paññattaṃ. Buddhā hi nāma araññajjhāsayā araññārāmā, antogāme vaseyyuṃ vā no vā, tasmā bhagavato ruciṃ jānitvāva paññapessāmāti cintetvā te bhagavantaṃ upasaṅkamiṃsu, idāni bhagavato ruciṃ jānitvā tathā paññāpetukāmā yenāvasathāgāraṃ tenupasaṅkamiṃsu. **Sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharitvā**ti ettha santharaṇaṃ santhari, sabbo sakalo santhari etthāti **sabbasanthari**. Atha vā santhatanti santhari, sabbaṃ santhari sabbasanthari, taṃ **sabbasanthariṃ**. Bhāvanapuṃsakaniddesovāyaṃ, yathā sabbameva santhataṃ hoti, evaṃ santharitvāti attho. Sabbapaṭhamaṃ tāva ‘‘gomayaṃ nāma sabbamaṅgalesu vaṭṭatī’’ti sudhāparikammakatampi bhūmiṃ allagomayena opuñjāpetvā parisukkhabhāvaṃ ñatvā yathā akkantaṭṭhāne padaṃ paññāyati, evaṃ cātujjātiyagandhehi limpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharitvā tesaṃ upari mahāpiṭṭhikakojave ādiṃ katvā hatthattharaṇādīhi nānāvaṇṇehi attharaṇehi santharitabbayuttakaṃ sabbokāsaṃ santharāpesuṃ. Tena vuttaṃ ‘‘sabbasanthariṃ āvasathāgāraṃ santharitvā’’ti.

Āsanānīti majjhaṭṭhāne tāva maṅgalatthambhaṃ nissāya mahārahaṃ buddhāsanaṃ paññapetvā tattha yaṃ yaṃ mudukañca manoramañca paccattharaṇaṃ, taṃ taṃ attharitvā ubhatolohitakaṃ manuññadassanaṃ upadhānaṃ upadahitvā upari suvaṇṇarajatatārakavicittavitānaṃ bandhitvā gandhadāmapupphadāmapattādāmādīhi alaṅkaritvā samantā dvādasahatthe ṭhāne pupphajālaṃ kāretvā tiṃsahatthamattaṃ ṭhānaṃ paṭasāṇiyā parikkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusaṅghassa pallaṅkapīṭhaapassayapīṭhamuṇḍapīṭhādīni paññapāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā sālāya pācīnapassaṃ attano nisajjāyoggaṃ kāresuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘āsanāni paññapetvā’’ti.

Udakamaṇikanti mahākucchikaṃ samekhalaṃ udakacāṭiṃ. Evaṃ bhagavā bhikkhusaṅgho ca yathāruciyā hatthapāde dhovissanti, mukhaṃ vikkhālessantīti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūretvā vāsatthāya nānāpupphāni ceva udakavāsacuṇṇāni ca pakkhipitvā kadalipaṇṇehi pidahitvā patiṭṭhapesuṃ. Tena vuttaṃ ‘‘udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvā’’ti.

Telapadīpaṃ āropetvāti rajatasuvaṇṇādimayadaṇḍāsu daṇḍadīpikāsu yonakarūpakādīnaṃ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimayakapallikāsu ca telapadīpe jalayitvā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsū**ti ettha pana te pāṭaligāmikaupāsakā na kevalaṃ āvasathāgārameva, atha kho sakalasmimpi gāme vīthiyo sajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe ca kadaliādayo ca ṭhapāpetvā sakalagāmaṃ dīpamālāhi vippakiṇṇatārakaṃ viya katvā ‘‘khīrapake dārake khīraṃ pāyetha, daharakumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha, uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ satthā antogāme vasissati, buddhā nāma appasaddakāmā hontī’’ti bheriṃ carāpetvā sayaṃ daṇḍadīpikā ādāya yena bhagavā tenupasaṅkamiṃsu.

Atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamīti ‘‘yassa dāni, bhante, bhagavā kālaṃ maññatī’’ti evaṃ kira tehi kāle ārocite bhagavā lākhārasena tintarattakoviḷārapupphavaṇṇaṃ surattaṃ dupaṭṭaṃ kattariyā padumaṃ kantento viya, saṃvidhāya timaṇḍalaṃ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṃ parikkhipanto viya, vijjulatāsassirikaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā rattakambalena gajakumbhaṃ pariyonandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṃ khipamāno viya, mahati suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṃ paṭimuñcanto viya, gacchantaṃ puṇṇacandaṃ rattavalāhakena paṭicchādayamāno viya, kañcanagirimatthake supakkalākhārasaṃ parisiñcanto viya, cittakūṭapabbatamatthakaṃ vijjulatājālena parikkhipanto viya ca sacakkavāḷasineruyugandharamahāpathaviṃ cāletvā gahitanigrodhapallavasamānavaṇṇaṃ rattavarapaṃsukūlaṃ pārupitvā vanagahanato kesarasīho viya, udayapabbatakūṭato puṇṇacando viya, bālasūriyo viya ca attanā nisinnatarusaṇḍato nikkhami.

Athassa kāyato meghamukhato vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiñjarapattapupphaphalasākhāviṭape viya samantato rukkhe kariṃsu. Tāvadeva attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṅgho bhagavantaṃ parivāresi. Te ca naṃ parivāretvā ṭhitabhikkhū evarūpā ahesuṃ appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āraddhavīriyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpagarahino sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivārito bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, rattapadumasaṇḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikāparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Mahākassapappamukhā pana mahātherā meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā maṇivammavammitā viya mahānāgā parivārayiṃsu vītarāgā bhinnakilesā vijaṭitajaṭā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti bhagavā sayaṃ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohehi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkileso nikkilesehi, sayaṃ buddho anubuddhehi parivārito pattaparivāritaṃ viya kesaraṃ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataraṭṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattī, marugaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivuto viya puṇṇacando asamena buddhavesena aparimāṇena buddhavilāsena pāṭaligāmīnaṃ maggaṃ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ aggahesuṃ, pacchimakāyato dakkhiṇapassato vāmapassato suvaṇṇavaṇṇā ghanarasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ aggahesuṃ, uparikesantato paṭṭhāya sabbakesāvattehi moragīvavaṇṇā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā gaganatale asītihatthaṃ ṭhānaṃ aggahesuṃ, heṭṭhāpādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṃ ṭhānaṃ aggahesuṃ, dantato akkhīnaṃ setaṭṭhānato, nakhānañca maṃsavinimuttaṭṭhānato odātā ghanabuddharasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ aggahesuṃ, rattapītavaṇṇānaṃ sambhinnaṭṭhānato mañjiṭṭhavaṇṇā rasmiyo uṭṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ aggahesuṃ, sabbatthakameva pabhassarā rasmiyo uṭṭhahiṃsu. Evaṃ samantā asītihatthamattaṃ ṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā vidhāvamānā kañcanadaṇḍadīpikāhi niccharitvā ākāsaṃ pakkhandamānā mahāpadīpajālā viya, cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjulatā viya ca disodisaṃ pakkhandiṃsu. Yāhi sabbadisābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyamānā viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhantasuvaṇṇarasadhārāhi āsiñciyamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭṭaparikkhittā viya, verambhavātasamuddhatakiṃsukakaṇikārakikirātapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya cīnapiṭṭhacuṇṇasamparirañjitā viya ca virociṃsu.

Bhagavatopi asītianubyañjanabyāmappabhāparikkhepasamujjalaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ sarīraṃ abbhamahikādiupakkilesavimuttaṃ samujjalatārakapabhāsitaṃ viya gaganatalaṃ, vikasitaṃ viya padumavanaṃ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ dvattiṃsacandānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā siriṃ abhibhavamānaṃ viya virocittha, yathā taṃ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhīti sammadeva paripūritāhi samatiṃsāya pāramīhi alaṅkataṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnena dānena rakkhitena sīlena katena kalyāṇakammena ekasmiṃ attabhāve samosaritvā vipākaṃ dātuṃ okāsaṃ alabhamānena sambādhappattena viya nibbattitaṃ nāvāsahassassa bhaṇḍaṃ ekaṃ nāvaṃ āropanakālo viya, sakaṭasahassassa bhaṇḍaṃ ekaṃ sakaṭaṃ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā gaṅgānaṃ sambhijja mukhadvāre ekato rāsībhūtakālo viya ca ahosi.

Imāya buddharasmiyā obhāsamānassapi bhagavato purato anekāni daṇḍadīpikāsahassāni ukkhipiṃsu, tathā pacchato vāmapasse dakkhiṇapasse. Jātisumanacampakavanamālikārattuppalanīluppalabakulasinduvārādipupphāni ceva nīlapītādivaṇṇasugandhagandhacuṇṇāni ca cātuddīpikamahaāmeghavissaṭṭhā salilavuṭṭhiyo viya vippakiriṃsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ceva buddhadhammasaṅghaguṇapaṭisaṃyuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayamānā mukharā viya akaṃsu. Devasupaṇṇanāgayakkhagandhabbamanussānaṃ akkhīni amatapānaṃ viya labhiṃsu. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā padasahassehi gamanavaṇṇaṃ vattuṃ vaṭṭati. Tatridaṃ mukhamattaṃ (ma. ni. aṭṭha. 2.22; udā. aṭṭha. 76) –

‘‘Evaṃ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ;
Aheṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

‘‘Dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ, uddharanto narāsabho;
Gacchanto sirisampanno, sobhate dvipaduttamo.

‘‘Gacchato buddhaseṭṭhassa, heṭṭhāpādatalaṃ mudu;
Samaṃ samphusate bhūmiṃ, rajasānupalimpati.

‘‘Ninnaṃ ṭhānaṃ unnamati, gacchante lokanāyake;
Unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

‘‘Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā;
Sabbe maggā vivajjanti, gacchante lokanāyake.

‘‘Nātidūre uddharati, nāccāsanne ca nikkhipaṃ;
Aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

‘‘Nātisīghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo muni;
Na cātisaṇikaṃ yāti, gacchamāno samāhito.

‘‘Uddhaṃ adho tiriyañca, disañca vidisaṃ tathā;
Na pekkhamāno so yāti, yugamattañhi pekkhati.

‘‘Nāgavikkantacāro so, gamane sobhate jino;
Cāru gacchati lokaggo, hāsayanto sadevake.

‘‘Usabharājāva sobhanto, cātucārīva kesarī;
Tosayanto bahū satte, gāmaseṭṭhaṃ upāgamī’’ti. (ma. ni. aṭṭha. 2.22; udā. aṭṭha. 76);

Vaṇṇakālo nāma kiresa. Evaṃvidhesu kālesu bhagavato sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇaṃ. Cuṇṇiyapadehi gāthābandhehi vā yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ, ‘‘dukkathita’’nti vā ‘‘atitthena pakkhando’’ti vā na vattabbo. Aparimāṇavaṇṇā hi buddhā bhagavanto, tesaṃ buddhāpi anavasesato vaṇṇaṃ vattuṃ asamatthā. Sakalampi hi kappaṃ vadantā pariyosāpetuṃ na sakkonti, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatapaṭiyattaṃ pāṭaligāmaṃ pavisitvā bhagavā pasannacittena janena pupphagandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjiyamāno āvasathāgāraṃ pāvisi. Tena vuttaṃ ‘‘atha kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena āvasathāgāraṃ tenupasaṅkamī’’ti.

Pāde pakkhāletvāti yadipi bhagavato pāde rajojallaṃ na upalimpati, tesaṃ pana upāsakānaṃ kusalābhivuddhiṃ ākaṅkhanto paresaṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjanatthaṃ bhagavā pāde pakkhālesi. Apica upādinnakasarīraṃ nāma sītikātabbampi hotīti tadatthampi bhagavā nahānapādadhovanāni karotiyeva. **Bhagavantaṃyeva purakkhatvā**ti bhagavantaṃ purato katvā. Tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nahāpetvā dukūlacumbaṭena vodakaṃ katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalapaliveṭhite pīṭhe ṭhapitā rattasuvaṇṇaghanapaṭimā viya ativiya virocittha. Ayaṃ panettha porāṇānaṃ vaṇṇabhaṇanamaggo –

‘‘Gantvāna maṇḍalamāḷaṃ, nāgavikkantacāraṇo;
Obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

‘‘Tahiṃ nisinno naradammasārathi,
Devātidevo satapuññalakkhaṇo;
Buddhāsane majjhagato virocati,
Suvaṇṇanekkhaṃ viya paṇḍukambale.

‘‘Nekkhaṃ jambonadasseva, nikkhittaṃ paṇḍukambale;
Virocati vītamalo, maṇi verocano yathā.

‘‘Mahāsālova samphullo, merurājāvalaṅkato;
Suvaṇṇathūpasaṅkāso, padumo kosako yathā.

‘‘Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī;
Devānaṃ pāricchattova, sabbaphullo virocathā’’ti. (ma. ni. aṭṭha. 2.22; udā. aṭṭha. 76);

Pāṭaligāmike upāsake āmantesīti yasmā tesu upāsakesu bahū janā sīle patiṭṭhitā, tasmā paṭhamaṃ tāva sīlavipattiyā ādīnavaṃ pakāsetvā pacchā sīlasampadāya ānisaṃsaṃ dassetuṃ **‘‘pañcime gahapatayo’’**tiādinā dhammadesanatthaṃ āmantesi. Tattha **dussīlo**ti nissīlo (dī. ni. aṭṭha. 2.149; a. ni. aṭṭha. 3.5.213; udā. aṭṭha. 76). Abhāvattho hettha **du**-saddo ‘‘duppañño’’tiādīsu viya. **Sīlavipanno**ti vipannasīlo bhinnasaṃvaro. Ettha ca ‘‘dussīlo’’ti padena puggalassa sīlābhāvo vutto. So panassa sīlābhāvo duvidho asamādānena vā samādinnassa bhedena vāti. Tesu purimo na tathā sāvajjo, yathā dutiyo sāvajjataro. Yathādhippetādīnavanimittaṃ sīlābhāvaṃ puggalādhiṭṭhānāya desanāya dassetuṃ **‘‘sīlavipanno’’**ti vuttaṃ, tena ‘‘dussīlo’’ti padassa atthaṃ dasseti. **Pamādādhikaraṇa**nti pamādakāraṇā. Idañca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ, pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena yena sippaṭṭhānena jīvikaṃ kappeti yadi kasiyā yadi vaṇijjāya yadi gorakkhena. Pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetuṃ na sakkoti, athassa kammaṃ vinassati. Māghātakāle pāṇātipātaṃ pana adinnādānādīni ca karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo pamādakāraṇā sīlato buddhavacanato jhānato sattaariyadhanato ca jāniṃ nigacchati.

Pāpako kittisaddoti gahaṭṭhassa ‘‘asuko asukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccattaidhalokaparaloko salākabhattamattampi na detī’’ti catuparisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa ‘‘asuko nāma satthusāsane pabbajitvā nāsakkhi sīlāni rakkhituṃ, na buddhavacanaṃ uggahetuṃ, vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato’’ti evaṃ pāpako kittisaddo abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva ‘‘avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne koci mama kammaṃ jānissati, atha maṃ niggaṇhissantī’’ti vā, ‘‘rājakulassa vā dassantī’’ti sabhayo upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi ‘‘bahū bhikkhū sannipatitā, avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññato cāvetvā nikkaḍḍhissantī’’ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi samāno dappito viya vadati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva vippaṭisārībhāvato.

Sammūḷho kālaṃ karotīti dussīlassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlyakammānaṃ samādāya vattitaṭṭhānāni āpāthamāgacchanti. So ummīletvā attano puttadārādidassanavasena idhalokaṃ passati, nimīletvā gatinimittupaṭṭhānavasena paralokaṃ passati, tassa cattāro apāyā kammānurūpaṃ upaṭṭhahanti. Sattisatena pahariyamāno viya aggijālāya āliṅgiyamāno viya ca hoti. So ‘‘vāretha vārethā’’ti viravantova marati. Tena vuttaṃ ‘‘sammūḷho kālaṃ karotī’’ti.

Kāyassa bhedāti upādinnakakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe. Atha vā **kāyassa bhedā**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Apāya**ntiādi sabbaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhahetubhūtā puññasaṅkhātā ayā apetattā, sukhānaṃ vā āyassa āgamanassa abhāvā apāyo. Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati,** dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti **duggati**. Vivasā nipatanti ettha dukkaṭakārinoti **vinipāto,** vinassantā vā ettha nipatanti saṃbhijjamānaṅgapaccaṅgāti **vinipāto**. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoniṃ dīpeti. Tiracchānayoni hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisayaṃ dīpeti. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā dukkhassa ca gatibhūtattā, na tu vinipāto asurasadisaṃ avinipatitattā. Petamahiddhikānaṃ vimānānipi nibbattanti. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ dīpeti. So hi yathāvuttenatthena apāyo ceva duggati ca sabbasampattisamussayehi vinipātattā vinipātoti ca vuccati. Nirayaggahaṇena pana avīciādikaṃ anekappakāraṃ nirayameva dīpeti. **Upapajjatī**ti nibbattati.

Ānisaṃsakathā vuttavipariyāyena veditabbā. Ayaṃ pana viseso – **sīlavā**ti samādānavasena sīlavā. **Sīlasampanno**ti parisuddhaṃ paripuṇṇañca katvā sīlassa sampādanena sīlasampanno. **Bhogakkhandha**nti bhogarāsiṃ. **Sugatiṃ saggaṃ loka**nti ettha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagati eva. Tattha sundarā gatīti **sugati,** rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo,** so sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**ti.

Pāṭaligāmike upāsake bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāyāti aññāyapi pāḷimuttāya dhammakathāya ceva āvasathānumodanakathāya ca. Tadā hi bhagavā yasmā ajātasattunā tattha pāṭaliputtanagaraṃ māpentena aññāsu gāmanigamarājadhānīsu ye sīlācārasampannā kuṭumbikā, te ānetvā dhanadhaññāni gharavatthukhettavatthādīni ceva parihārañca dāpetvā nivesiyanti, tasmā pāṭaligāmikā upāsakā ānisaṃsadassāvitāya visesato sīlagarukāti sabbaguṇānañca sīlassa adhiṭṭhānabhāvato tesaṃ paṭhamaṃ sīlānisaṃse pakāsetvā tato paraṃ ākāsagaṅgaṃ otārento viya pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya mahājambuṃ matthake gahetvā cālento viya yojanappamāṇaṃ mahāmadhuṃ cakkayantena pīḷetvā sumadhurarasaṃ pāyamāno viya ca pāṭaligāmikānaṃ upāsakānaṃ hitasukhāvahaṃ pakiṇṇakakathaṃ kathentopi ‘‘āvāsadānaṃ nāmetaṃ gahapatayo mahantaṃ puññaṃ, tumhākaṃ āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṅghena paribhutto, mayā ca bhikkhusaṅghena ca paribhutte dhammaratanenapi paribhuttoyeva hoti, evaṃ tīhi ratanehi paribhutte aparimeyyova vipāko, apica āvāsadānasmiṃ dinne sabbadānaṃ dinnameva hoti, bhūmaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākhāmaṇḍapassa vā saṅghaṃ uddissa katassa ānisaṃso paricchindituṃ na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhave nibbattamānassapi sampīḷitagabbhavāso nāma na hoti, dvādasahattho ovarako viyassa mātukucchi asambādhova hotī’’ti evaṃ nānānayavicittaṃ bahuṃ dhammakathaṃ kathetvā –

‘‘Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca;
Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

‘‘Tato vātātapo ghoro, sañjāto paṭihaññati;
Leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassituṃ.

‘‘Vihāradānaṃ saṅghassa, aggaṃ buddhena vaṇṇitaṃ;
Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

‘‘Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute;
Tesaṃ annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.

‘‘Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā;
Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
Yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo’’ti. (cūḷava. 295, 315) –

Evaṃ ayampi āvāsadāne ānisaṃso ayampi āvāsadāne ānisaṃsoti bahudeva rattiṃ atirekadiyaḍḍhayāmaṃ āvāsadānānisaṃsaṃ kathesi. Tattha imā gāthāva saṅgahaṃ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅgahaṃ na ārohati. **Sandassetvā**tiādīni vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassadāni tumhe kālaṃ maññathā**ti yassa gamanassa tumhe kālaṃ maññatha, gamanakālo tumhākaṃ, gacchathāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya. Tiyāmarattiñhi nisīditvā vītināmentānaṃ tesaṃ sarīre ābādho uppajjeyya, bhikkhusaṅghopi ca mahā, tassa sayananisajjānaṃ okāsaṃ laddhuṃ vaṭṭati, iti ubhayānukampāya uyyojesi.

Suññāgāranti pāṭiyekkaṃ suññāgāraṃ nāma tattha natthi. Te kira gahapatayo tasseva āvasathāgārassa ekapasse paṭasāṇiṃ parikkhipāpetvā kappiyamañcaṃ paññapetvā tattha kappiyapaccattharaṇāni attharitvā upari suvaṇṇarajatatārakagandhamālādidāmapaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhatelapadīpaṃ āropayiṃsu ‘‘appeva nāma satthā dhammāsanato vuṭṭhāya thokaṃ vissametukāmo idha nipajjeyya, evaṃ no idaṃ āvasathāgāraṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī’’ti. Satthāpi tadeva sandhāya tattha saṅghāṭiṃ paññapetvā sīhaseyyaṃ kappesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘suññāgāraṃ pāvisī’’ti. Tattha pādadhovanaṭṭhānato paṭṭhāya yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṃ nipphannaṃ. Dhammāsanaṃ patvā thokaṃ aṭṭhāsi, idaṃ tattha ṭhānaṃ. Dve yāme dhammāsane nisīdi, ettake ṭhāne nisajjā nipphannā. Upāsake uyyojetvā dhammāsanato oruyha yathāvutte ṭhāne sīhaseyyaṃ kappesi. Etaṃ ṭhānaṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ ahosīti.

Pāṭaligāmavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sunidhavassakāravatthukathāvaṇṇanā

286. **Sunidhavassakārā**ti (dī. ni. 2.153; udā. aṭṭha. 76) sunidho ca vassakāro ca dve brāhmaṇā. **Magadhamahāmattā**ti magadharañño mahāamaccā, magadharaṭṭhe vā mahāmattā, mahatiyā issariyamattāya samannāgatāti magadhamahāmattā. **Pāṭaligāme nagaraṃ māpentī**ti pāṭaligāmantasaṅkhāte bhūmippadese nagaraṃ māpenti, pubbe ‘‘pāṭaligāmo’’ti laddhanāmaṃ ṭhānaṃ idāni nagaraṃ katvā māpentīti attho. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyā**ti licchavirājūnaṃ āyamukhapacchindanatthaṃ. **Vatthūnī**ti gharavatthūni gharapatiṭṭhāpanaṭṭhānāni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetu**nti rañño rājamahāmattānañca nivesanāni māpetuṃ vatthuvijjāpāṭhakānaṃ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhāpathaviyaṃ tiṃsahatthamatte ṭhāne ‘‘idha nāgānaṃ nivāsapariggaho, idha yakkhānaṃ, idha bhūtānaṃ nivāsapariggaho, idha pāsāṇo vā khāṇuko vā atthī’’ti jānanti, te tadā sippaṃ jappitvā tādisaṃ sārambhaṭṭhānaṃ pariharitvā anārambhe ṭhāne tāhi vatthupariggāhikāhi devatāhi saddhiṃ mantayamānā viya taṃtaṃgehāni māpenti.

Atha vā nesaṃ sarīre devatā adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetuṃ cittaṃ nāmenti. Tā catūsu koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhānaṃ kulānaṃ saddhā devatā tathā karonti, assaddhānaṃ kulānaṃ assaddhā devatā ca. Kiṃ kāraṇā? Saddhānañhi evaṃ hoti ‘‘idha manussā nivesanaṃ māpentā paṭhamaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ vadāpessanti, atha mayaṃ sīlavantānaṃ dassanaṃ dhammakathaṃ pañhavissajjanaṃ anumodanañca sotuṃ labhissāma, manussādānaṃ datvā amhākaṃ pattiṃ dassantī''ti. Assaddhā devatāpi ''attano icchānurūpaṃ tesaṃ paṭipattiṃ passituṃ kathañca sotuṃ labhissāmā''ti tathā karonti.

Tāvatiṃsehīti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitaṃ manussaṃ, ekasmiñca vihāre ekaṃ bahussutaṃ bhikkhuṃ upādāya ''asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā''ti saddo abbhuggacchati, evamevaṃ sakkaṃ devarājānaṃ vissakammañca devaputtaṃ upādāya ''tāvatiṃsā paṇḍitā''ti saddo abbhuggato. Tenāha ''tāvatiṃsehī''ti. **Seyyathāpī**tiādinā devehi tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvā viya sunidhavassakārā nagaraṃ māpentīti dasseti.

Yāvatā ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyamanussānaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvatā vaṇippatho**ti yattakaṃ vāṇijānaṃ āhaṭabhaṇḍassa rāsivaseneva kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vāṇijānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagara**nti tesaṃ ariyāyatanavaṇippathānaṃ idaṃ nagaraṃ aggaṃ bhavissati jeṭṭhakaṃ pāmokkhaṃ. **Puṭabhedana**nti bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṃ, bhaṇḍaganthikānaṃ mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissati, aññattha vikkayaṃ agacchantampi idha vikkayaṃ gacchissati, tasmā idheva puṭaṃ bhindissatīti attho. Āyanti yāni catūsu dvāresu cattāri, sabhāyaṃ ekanti evaṃ divase divase pañcasatasahassāni tattha uṭṭhahissanti, tānissa bhāvīni āyāni dasseti. **Aggito vā**tiādīsu ca-kārattho **vā**-saddo, agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissatīti attho. Tassa hi eko koṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetumpi naṃ na sakkhissati, ekaṃ koṭṭhāsaṃ gaṅgā gahetvā gamissati, eko iminā akathitaṃ amussa, amunā akathitaṃ imassa vadantānaṃ pisuṇavācānaṃ vasena bhinnānaṃ manussānaṃ aññamaññabhedena vinassissati.

Evaṃ vatvā bhagavā paccūsakāle gaṅgātīraṃ gantvā katamukhadhovano bhikkhācārakālaṃ āgamayamāno nisīdi. Sunidhavassakārāpi ''amhākaṃ rājā samaṇassa gotamassa upaṭṭhāko, so amhe upagate pucchissati 'satthā kira pāṭaligāmaṃ agamāsi, kiṃ tassa santikaṃ upasaṅkamittha, na upasaṅkamitthā'ti, 'upasaṅkamimhā'ti ca vutte 'nimantayittha, na nimantayitthā'ti pucchissati, 'na nimantayimhā'ti ca vutte amhākaṃ dosaṃ āropetvā niggaṇhissati, idañcāpi mayaṃ akataṭṭhāne nagaraṃ māpema, samaṇassa kho pana gotamassa gatagataṭṭhāne kāḷakaṇṇisattā paṭikkamanti, taṃ mayaṃ nagaramaṅgalaṃ vācāpessāmā''ti cintetvā satthāraṃ upasaṅkamitvā nimantayiṃsu. Tena vuttaṃ **''atha kho sunidhavassakārā''**tiādi. **Pubbaṇhasamaya**nti pubbaṇhakāle. **Nivāsetvā**ti gāmappavesananīhārena nivāsanaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā. **Pattacīvaramādāyā**ti pattañca cīvarañca ādiyitvā kāyapaṭibaddhaṃ katvā, cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ hatthena gahetvāti attho.

Sīlavantetthāti sīlavante ettha attano vasanaṭṭhāne. **Saññate**ti kāyavācācittehi saññate. **Tāsaṃ dakkhiṇamādise**ti saṅghassa dinne cattāro paccaye tāsaṃ gharadevatānaṃ ādiseyyapattiṃ dadeyya. **Pūjitā pūjayantī**ti ''ime manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, tathāpi no pattiṃ dentīti ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karothā''ti suṭṭhu ārakkhaṃ karonti. **Mānitā mānayantī**ti kālānukālaṃ balikammakaraṇena mānitā ''ete manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, tathāpi catumāsachamāsantare no balikammaṃ karontī''ti mānenti uppannaparissayaṃ haranti. **Tato na**nti tato naṃ paṇḍitajātikaṃ manussaṃ. **Orasa**nti ure ṭhapetvā saṃvaḍḍhitaṃ, yathā mātā orasaṃ puttaṃ anukampati, uppannaparissayaharaṇatthamevassa vāyamati, evaṃ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatī**ti sundarāni passati.

Anumoditvāti tehi tadā pasutapuññassa anumodanavasena tesaṃ dhammakathaṃ katvā. Sunidhavassakārāpi ''yā tattha devatā āsuṃ, tāsaṃ dakkhiṇamādise''ti bhagavato vacanaṃ sutvā devatānaṃ pattiṃ adaṃsu. **Taṃ gotamadvāraṃ nāma ahosī**ti tassa nagarassa yena dvārena bhagavā nikkhami, taṃ gotamadvāraṃ nāma ahosi. Gaṅgāya pana uttaraṇatthaṃ anotiṇṇattā gotamatitthaṃ nāma nāhosi. **Pūrā**ti puṇṇā. **Samatittikā**ti tīrasamaṃ udakassa tittā bharitā. **Kākapeyyā**ti tīre ṭhitakākehi pātuṃ sakkuṇeyyaudakā. Tīhipi padehi ubhatokūlasamaṃ paripuṇṇabhāvameva vadati. **Uḷumpa**nti pāragamanatthāya lahuke dārudaṇḍe gahetvā kavāṭaphalake viya aññamaññasambandhe kātuṃ āṇiyo koṭṭetvā nāvāsaṅkhepena kataṃ. **Kulla**nti veḷunaḷādike saṅgharitvā valliādīhi kalāpavasena bandhitvā kataṃ.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ mahājanassa gaṅgudakamattassapi kevalaṃ tarituṃ asamatthataṃ, attano pana bhikkhusaṅghassa ca atigambhīravitthataṃ saṃsāramahaṇṇavaṃ taritvā ṭhitabhāvañca sabbākārato viditvā tadatthaparidīpanaṃ imaṃ udānaṃ udānesi. Udānagāthāya attho pana aṭṭhakathāyaṃ dassitoyeva. Tattha **udakaṭṭhānassetaṃ adhivacana**nti yathāvuttassa yassa kassaci udakaṭṭhānassa etaṃ aṇṇavanti adhivacanaṃ, na samuddassevāti adhippāyo. **Sara**nti idha nadī adhippetā sarati sandatīti katvā. **Gambhīraṃ vitthata**nti agādhaṭṭhena gambhīraṃ, sakalalokattayabyāpitāya vitthataṃ. **Visajjā**ti anāsajja appatvā eva pallalāni tesaṃ ataraṇato. **Kullañhi jano bandhatī**ti kullaṃ bandhituṃ āyāsaṃ āpajjati. **Vinā eva kullenā**ti īdisaṃ udakaṃ kullena īdisena vinā eva. **Tiṇṇā medhāvino janā**ti ariyamaggañāṇasaṅkhātāya medhāya samannāgatattā medhāvino buddhā ca buddhasāvakā ca tiṇṇā paratīre patiṭṭhitā.

Sunidhavassakāravatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Koṭigāme saccakathāvaṇṇanā

287. **Koṭigāmo**ti mahāpanādassa rañño pāsādakoṭiyaṃ katagāmo, patitassa pāsādassa thupikāya patiṭṭhitaṭṭhāne niviṭṭhagāmoti attho. **Ariyasaccāna**nti ye paṭivijjhanti, tesaṃ ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ. **Ananubodhā**ti abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhā**ti appaṭivijjhanena. **Anubodho** cettha pubbabhāgiyañāṇaṃ, **paṭivedho** maggañāṇena abhisamayo. Tattha yasmā anubodhapubbako paṭivedho anubodhena vinā na hoti, anubodhopi ekacco paṭivedhasambandho tadubhayābhāvahetukañca vaṭṭe saṃsaraṇaṃ, tasmā vuttaṃ ''ananubodhā…pe… tumhākañcā''ti. Tattha **sandhāvita**nti paṭisandhiggahaṇavasena bhavato bhavantarupagamanena sandhāvitaṃ. **Saṃsarita**nti aparāparaṃ cavanupapajjanavasena saṃsaritaṃ. **Mamañceva tumhākañcā**ti mayā ca tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitaṃ saṃsarita**nti sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ mamañceva tumhākañca ahosīti evamettha attho veditabbo.

Saṃsitanti saṃsaritaṃ. **Bhavanetti samūhatā**ti dīgharajjuyā baddhasakuṇaṃ viya rajjuhattho puriso desantaraṃ, taṇhārajjuyā baddhasattasantānaṃ abhisaṅkhāro bhavantaraṃ neti etāyāti bhavanetti, sā bhavato bhavaṃ nayanasamatthā taṇhārajju ariyamaggasatthena suṭṭhu hatā chinnā appavattikatāti bhavanetti samūhatā.

Ambapālīvatthukathāvaṇṇanā

288. **Yānassa bhūmī**ti yattha sakkā hoti yānaṃ āruyha yānena gantuṃ, ayaṃ yānassa bhūmi nāma. **Yānā paccorohitvā**ti vihārassa bahidvārakoṭṭhake yānato orohitvā.

Licchavīvatthukathāvaṇṇanā

289. **Nīlā**ti idaṃ sabbasaṅgāhakavacanaṃ. **Nīlavaṇṇā**tiādi tasseva vibhāgadassanatthaṃ. Tattha na tesaṃ pakativaṇṇo nīlo, nīlavilepanavilittattā panetaṃ vuttaṃ. **Nīlavatthā**ti paṭadukūlakoseyyādīnipi nesaṃ nīlāneva honti. **Nīlālaṅkārā**ti nīlamaṇialaṅkārehi nīlapupphehi ca alaṅkatā. Te kira alaṅkārā suvaṇṇavicittāpi indanīlamaṇiobhāsehi ekanīlā viya khāyanti, rathāpi nesaṃ nīlamaṇikhacitā nīlavatthaparikkhittā nīladhajanīlavammikehi nīlābharaṇehi nīlaassehi yuttā, patodayaṭṭhiyopi nīlāyevāti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Paṭivaṭṭesī**ti pahari. **Kissa je ambapālī**ti **je**-ti ālapanaṃ, bhoti ambapāli kiṃkāraṇāti vuttaṃ hoti. **Sāhāra**nti ettha āharanti imasmā rājapurisā balinti **āhāro,** tabbhuttajanapado. Tena sahitaṃ sāhāraṃ, sajanapadanti attho. **Aṅguliṃ phoṭesu**nti aṅguliṃ cālesuṃ. **Ambakāyā**ti mātugāmena. Upacāravacanañhetaṃ, itthīsu yadidaṃ ambakā mātugāmo jananikāti. **Olokethā**ti passatha. **Apalokethā**ti apavattitvā oloketha, punappunaṃ passathāti attho. **Upasaṃharathā**ti upanetha, imaṃ licchavīparisaṃ tumhākaṃ cittena tāvatiṃsasadisaṃ upasaṃharatha upanetha allīyāpetha. Yatheva tāvatiṃsā abhirūpā pāsādikā nīlādinānāvaṇṇā, evamime licchavīrājānopīti tāvatiṃsehi samake katvā passathāti attho.

Kasmā pana bhagavā anekasatehi suttehi cakkhādīnaṃ rūpādīsu nimittaggāhaṃ paṭisedhetvā idha mahantena ussāhena nimittaggāhe niyojetīti? Hitakāmatāya tesaṃ bhikkhūnaṃ yathā āyasmato nandassa hitakāmatāya saggasampattidassanatthaṃ. Tatra kira ekacce bhikkhū osannavīriyā, te sampattiyā palobhento ''appamādena samaṇadhammaṃ karontānaṃ evarūpā issariyasampatti sulabhā''ti samaṇadhamme ussāhajananatthaṃ āha. Atha vā nayidaṃ nimittaggāhe niyojanaṃ, kevalaṃ pana ''dibbasampattisadisā etesaṃ rājūnaṃ issariyasampattī''ti anupubbikathāya sampattikathanaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Aniccalakkhaṇavibhāvanatthañcāpi evamāha. Na cirasseva hi sabbepime ajātasattussa vasena vināsaṃ pāpuṇissanti, atha nesaṃ rajjasirisampattiṃ disvā ṭhitabhikkhū ''tathārūpāyapi nāma sirisampattiyā vināso paññāyissatī''ti aniccalakkhaṇaṃ bhāvetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇissantīti aniccalakkhaṇavibhāvanatthaṃ āha.

Adhivāsetūti ambapāliyā nimantitabhāvaṃ ñatvāpi kasmā nimantentīti? Asaddahanatāya ca vattasīsena ca. Sā hi dhuttā itthī animantetvāpi ''nimantesi''nti vadeyyāti tesaṃ ahosi. Dhammaṃ sutvā gamanakāle ca nimantetvā gamanaṃ nāma manussānaṃ vattameva.

Licchavīvatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sīhasenāpativatthukathāvaṇṇanā

290. **Abhiññātā**ti (a. ni. aṭṭha. 3.8.12) ñātā paññātā pākaṭā. **Santhāgāre**ti mahājanassa santhambhanāgāre vissamanatthāya kate agāre. Sā kira santhāgārasālā nagaramajjhe ahosi, catūsu dvāresu ṭhitānaṃ paññāyati, catūhi disāhi āgatamanussā paṭhamaṃ tattha vissamitvā pacchā attano attano phāsukaṭṭhānaṃ gacchanti. Rājakulānaṃ rajjakiccasantharaṇatthaṃ kataṃ agārantipi vadantiyeva. Tattha hi nisīditvā licchavīrājāno rajjakiccaṃ santharanti karonti vicārenti. **Sannisinnā**ti tesaṃ nisīdanatthaṃyeva paññattesu mahārahapaccattharaṇesu samussitasetacchattesu āsanesu sannisinnā. **Anekapariyāyena buddhassa vaṇṇaṃ bhāsantī**ti rājakulakiccañceva lokatthakiriyañca vicāretvā anekehi kāraṇehi buddhassa vaṇṇaṃ bhāsanti. Paṇḍitā hi te rājāno saddhāsampannā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi ariyasāvakā, te sabbepi lokiyajaṭaṃ bhinditvā buddhādīnaṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ bhāsanti.

Tattha tividho buddhavaṇṇo nāma cariyavaṇṇo sarīravaṇṇo guṇavaṇṇoti. Tatrime rājāno cariyāya vaṇṇaṃ ārabhiṃsu –

‘‘dukkaraṃ vata kataṃ sammāsambuddhena kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo pūrentena ñātatthacariyaṃ lokatthacariyaṃ buddhatthacariyaṃ matthakaṃ pāpetvā pañca mahāpariccāge pariccajantenā’’ti aḍḍhacchakkehi jātakasatehi buddhavaṇṇaṃ kathentā tusitabhavanaṃ pāpetvā ṭhapayiṃsu. Dhammassa vaṇṇaṃ bhāsantā panete ‘‘bhagavatā dhammo desito, nikāyato pañca nikāyā honti, piṭakato tīṇi piṭakāni, aṅgato nava aṅgāni, khandhato caturāsītidhammakkhandhasahassānī’’ti koṭṭhāsavasena dhammaguṇaṃ kathayiṃsu. Saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsantā ‘‘satthu dhammadesanaṃ sutvā paṭiladdhasaddhā kulaputtā bhogakkhandhañceva ñātiparivaṭṭañca pahāya setacchattauparajjasenāpatiseṭṭhibhaṇḍāgārikaṭṭhānantarādīni agaṇayitvā nikkhamma satthu varasāsane pabbajanti, setacchattaṃ pahāya pabbajitānaṃ bhaddiyamahārājamahākappinapukkusātiādirājapabbajitānaṃyeva buddhakāle asīti sahassāni ahesuṃ, anekakoṭidhanaṃ pahāya pabbajitānaṃ pana yasakulaputtasoṇaseṭṭhiputtaraṭṭhapālaputtādīnaṃ paricchedo natthi, evarūpā ca evarūpā ca kulaputtā satthu sāsane pabbajantī’’ti pabbajjāsaṅkhepavasena saṅghaguṇaṃ kathayiṃsu.

Sīho senāpatīti evaṃnāmako senāya adhipati. Vesāliyañhi satta sahassāni satta satāni satta ca rājāno, te sabbepi sannipatitvā sabbesaṃ manaṃ gahetvā ‘‘raṭṭhaṃ vicāretuṃ samatthaṃ ekaṃ vicinathā’’ti vicinantā sīharājakumāraṃ disvā ‘‘ayaṃ sakkhissatī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā tassa rattamaṇivaṇṇakambalapariyonaddhaṃ senāpaticchattaṃ adaṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘sīho senāpatī’’ti. **Nigaṇṭhasāvako**ti nigaṇṭhassa nāṭaputtassa paccayadāyako upaṭṭhāko. Jambudīpatalasmiñhi tayo janā nigaṇṭhānaṃ aggupaṭṭhākā – nāḷandāyaṃ upāli gahapati, kapilapure vappo sakko, vesāliyaṃ ayaṃ sīho senāpatīti. **Nisinno hotī**ti sesarājūnampi parisāya antare āsanāni paññāpayiṃsu, sīhassa pana majjhe ṭhāneti tasmiṃ paññatte mahārahe rājāsane nisinno hoti. **Nissaṃsaya**nti nibbicikicchaṃ addhā ekaṃsena. Na hete yassa vā tassa vā appesakkhassa evaṃ anekasatehi kāraṇehi vaṇṇaṃ bhāsanti.

Yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkamīti nigaṇṭho kira nāṭaputto ‘‘sacāyaṃ sīho kassacideva samaṇassa gotamassa vaṇṇaṃ kathentassa sutvā samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissati, mayhaṃ parihāni bhavissatī’’ti cintetvā paṭhamataraṃyeva sīhaṃ senāpatiṃ etadavoca ‘‘senāpati imasmiṃ loke ‘ahaṃ buddho ahaṃ buddho’ti bahū vadanti, sace tvaṃ kañci dassanāya upasaṅkamitukāmo ahosi, maṃ puccheyyāsi, ahaṃ te yuttaṭṭhānaññeva pesessāmi, ayuttaṭṭhānato nivāressāmī’’ti. So taṃ kathaṃ anussaritvā ‘‘sace maṃ pesessati, gamissāmi. No ce, na gamissāmī’’ti cintetvā yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkami.

Athassa vacanaṃ sutvā nigaṇṭho mahāpabbatena viya balavasokena otthaṭo ‘‘yattha dānissāhaṃ gamanaṃ na icchāmi, tattheva gantukāmo jāto, hatohamasmī’’ti anattamano hutvā ‘‘paṭibāhanupāyamassa karissāmī’’ti cintetvā **‘‘kiṃ pana tva’’**ntiādimāha. Evaṃ vadanto carantaṃ goṇaṃ tuṇḍe paharanto viya jalamānaṃ padīpaṃ nibbāpento viya bhattabharitaṃ pattaṃ nikujjanto viya ca sīhassa uppannaṃ pītiṃ vināsesi. **Gamikābhisaṅkhāro**ti hatthiyānādīnaṃ yojāpanagandhamālādiggahaṇavasena pavatto payogo. **So paṭippassambhī**ti so vūpasanto.

Dutiyampi khoti dutiyavārampi. Imasmiñca vāre buddhassa vaṇṇaṃ bhāsantā tusitabhavanato paṭṭhāya yāva mahābodhipallaṅkā dasabalassa heṭṭhā pādatalehi upari kesaggehi paricchinditvā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanabyāmappabhāvasena sarīravaṇṇaṃ kathayiṃsu. Dhammassa vaṇṇaṃ bhāsantā ‘‘ekapadepi ekabyañjanepi avakkhalitaṃ nāma natthī’’ti sukathitavaseneva dhammaguṇaṃ kathayiṃsu. Saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsantā ‘‘evarūpaṃ yasasirivibhavaṃ pahāya satthu sāsane pabbajitā na kosajjapakatikā honti, terasasu pana dhutaguṇesu paripūrakārino hutvā sattasu anupassanāsu kammaṃ karonti, aṭṭhatiṃsa ārammaṇavibhattiyo vaḷañjentī’’ti paṭipadāvasena saṅghaguṇe kathayiṃsu.

Tatiyavāre pana buddhassa vaṇṇaṃ bhāsamānā ‘‘itipi so bhagavā’’ti suttantapariyāyeneva buddhaguṇe kathayiṃsu, ‘‘svākkhāto bhagavatā dhammo’’tiādinā suttantapariyāyeneva dhammaguṇe, ‘‘suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho’’tiādinā suttantapariyāyeneva saṅghaguṇe ca kathayiṃsu. Tato sīho cintesi ‘‘imesaṃ licchavīrājakulānaṃ tatiyadivasato paṭṭhāya buddhadhammasaṅghaguṇe kathentānaṃ mukhaṃ nappahoti, addhā anomaguṇasamannāgato so bhagavā, imaṃ dāni uppannaṃ pītiṃ avijahitvāva ahaṃ ajja sammāsambuddhaṃ passissāmī’’ti. Athassa ‘‘kiñhi me karissanti nigaṇṭhā’’ti vitakko udapādi. Tattha **kiñhi me karissantī**ti kiṃ nāma mayhaṃ nigaṇṭhā karissanti. **Apalokitā vā anapalokitā vā**ti āpucchitā vā anāpucchitā vā. Na hi me te āpucchitā yānavāhanasampattiissariyayasavisesaṃ dassanti, nāpi anāpucchitā māressanti, aphalaṃ etesaṃ āpucchananti adhippāyo.

Divā divassāti divassa divā majjhanhike atikkantamatte. **Vesāliyā niyyāsī**ti yathā hi gimhakāle deve vuṭṭhe udakaṃ sandamānaṃ nadiṃ otaritvā thokameva gantvā tiṭṭhati nappavattati, evaṃ sīhassa paṭhamadivase ‘‘dasabalaṃ passissāmī’’ti uppannāya pītiyā nigaṇṭhena paṭibāhitakālo, yathā dutiyadivase deve vuṭṭhe udakaṃ sandamānaṃ nadiṃ otaritvā thokaṃ gantvā vālikāpuñjaṃ paharitvā appavattaṃ hoti, evaṃ sīhassa dutiyadivase ‘‘dasabalaṃ passissāmī’’ti uppannāya pītiyā nigaṇṭhena paṭibāhitakālo, yathā tatiyadivase deve vuṭṭhe udakaṃ sandamānaṃ nadiṃ otaritvā purāṇapaṇṇasukkhadaṇḍakanaḷakacavarādīni parikaḍḍhantaṃ vālikāpuñjaṃ bhinditvā samuddaninnameva hoti, evaṃ sīho tatiyadivase tiṇṇaṃ vatthūnaṃ guṇakathaṃ sutvā uppanne pītipāmojje ‘‘aphalā nigaṇṭhā, nipphalā nigaṇṭhā, kiṃ me ime karissanti, gamissāmahaṃ satthu santika’’nti gamanaṃ abhinīharitvā vesāliyā niyyāsi. Niyyanto ca ‘‘cirassāhaṃ dasabalassa santikaṃ gantukāmo jāto, na kho pana me yuttaṃ aññātakavesena gantu’’nti ‘‘ye keci dasabalassa santikaṃ gantukāmo, sabbe nikkhamantū’’ti ghosanaṃ kāretvā pañca rathasatāni yojāpetvā uttamarathe ṭhito tehi ceva pañcahi rathasatehi mahatiyā ca parisāya parivuto gandhapupphacuṇṇavāsādīni gāhāpetvā niyyāsi.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti ārāmaṃ pavisanto dūratova asītianubyañjanabyāmappabhādvattiṃsamahāpurisalakkhaṇāni chabbaṇṇā ghanabuddharasmiyo disvā ‘‘evarūpaṃ nāma purisaṃ evaṃ āsanne vasantaṃ ettakaṃ kālaṃ nāddasaṃ, vañcito vatamhi, alābhā vata me’’ti cintetvā mahānidhiṃ disvā daliddapuriso viya sañjātapītipāmojjo yena bhagavā tenupasaṅkami. **Dhammassa cānudhammaṃ byākarontī**ti bhotā gotamena vuttakāraṇassa anukāraṇaṃ kathenti. Kāraṇavacano hettha **dhamma**-saddo ‘‘hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’tiādīsu (vibha. 720) viya. **Kāraṇa**nti cettha tathāpavattassa saddassa attho adhippeto tassa pavattihetubhāvato. Atthappayutto hi saddappayogo. **Anukāraṇa**nti ca so evaṃ parehi tathā vuccamāno. **Sahadhammiko vādānuvādo**ti parehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā tato paraṃ tassa anuvādo vā koci appamattakopi viññūhi garahitabbaṃ ṭhānaṃ kāraṇaṃ na āgacchati. Idaṃ vuttaṃ hoti – kiṃ sabbākārenapi tava vāde gārayhakāraṇaṃ natthīti. **Anabbhakkhātukāmā**ti na abhūtena vattukāmā.

291-292. **Atthi sīha pariyāyo**tiādīnaṃ attho verañjakaṇḍe āgatanayeneva veditabbo. **Paramena assāsenā**ti catumaggacatuphalasaṅkhātena uttamaassāsena. **Assāsāya dhammaṃ desetī**ti assāsanatthāya santhambhanatthāya dhammaṃ deseti. Iti bhagavā aṭṭhahaṅgehi sīhasenāpatissa dhammaṃ deseti.

293. **Anuviccakāra**nti anuviditvā cintetvā tulayitvā kātabbaṃ karohīti vutta hoti. **Sādhu hotī**ti sundaro hoti. Tumhādisasmiñhi maṃ disvā maṃ saraṇaṃ gacchante nigaṇṭhaṃ disvā nigaṇṭhaṃ saraṇaṃ gacchante ‘‘kiṃ ayaṃ sīho diṭṭhadiṭṭhameva saraṇaṃ gacchatī’’ti garahā uppajjati, tasmā anuviccakāro tumhādisānaṃ sādhūti dasseti. **Paṭākaṃ parihareyyu**nti te kira evarūpaṃ sāvakaṃ labhitvā ‘‘asuko nāma rājā vā rājamahāmatto vā seṭṭhi vā amhākaṃ saraṇaṃ gato sāvako jāto’’ti paṭākaṃ ukkhipitvā nagare ghosentā āhiṇḍanti. Kasmā? ‘‘Evaṃ no mahantabhāvo āvi bhavissatī’’ti ca, sace panassa ‘‘kimahaṃ ete saraṇaṃ gato’’ti vippaṭisāro uppajjeyya, tampi so ‘‘etesaṃ me saraṇagatabhāvaṃ bahū jānanti, dukkaraṃ dāni paṭinivattitu’’nti vinodetvā na paṭikkamissatīti ca. Tenāha ‘‘paṭākaṃ parihareyyu’’nti. **Opānabhūta**nti paṭiyattaudapāno viya ṭhitaṃ. **Kula**nti tava nivesanaṃ. **Dātabbaṃ maññeyyāsī**ti pubbepi dasapi vīsatipi saṭṭhipi jane āgate disvā natthīti avatvā desi, idāni maṃ saraṇaṃ gatakāraṇamatteneva mā imesaṃ deyyadhammaṃ upacchindittha, sampattānañhi dātabbamevāti ovadati. **Sutaṃ me taṃ bhante**ti kuto sutaṃ? Nigaṇṭhānaṃ santikā. Te kira kulagharesu evaṃ pakāsenti ‘‘mayaṃ yassa kassaci sampattassa dātabbanti vadāma, samaṇo pana gotamo ‘mayhameva dānaṃ dātabbaṃ…pe… na aññesaṃ sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphala’nti evaṃ vadatī’’ti. Taṃ sandhāya ayaṃ ‘‘sutaṃ me ta’’ntiādimāha.

294. **Pavattamaṃsa**nti pakatiyā pavattaṃ kappiyamaṃsaṃ, mūlaṃ gahetvā antarāpaṇe pariyesāhīti adhippāyo. **Sambahulā nigaṇṭhā**ti pañcasatamattā nigaṇṭhā. **Thūlaṃ pasu**nti thūlaṃ mahāsarīraṃ gokaṇṇamahiṃsasūkarasaṅkhātaṃ pasuṃ. **Uddissakata**nti attānaṃ uddisitvā kataṃ, māritanti attho. **Paṭiccakamma**nti ettha **kamma**-saddo kammasādhano atītakālikoti āha **‘‘attānaṃ paṭicca kata’’**nti. Nimittakammassetaṃ adhivacanaṃ ‘‘paṭicca kammaṃ phusatī’’tiādīsu (jā. 1.4.75) viya. **Nimittakammassā**ti nimittabhāvena laddhabbakammassa, na karaṇakārāpanavasena. **Paṭiccakammaṃ ettha atthī**ti maṃsaṃ paṭiccakammaṃ yathā ‘‘buddhaṃ etassa atthīti buddho’’ti. Atha vā paṭicca kammaṃ phusatīti pāṭhaseso daṭṭhabbo, svāyaṃ etaṃ maṃsaṃ paṭicca taṃ pāṇavadhakakammaṃ phusatīti attho. Tañhi akusalaṃ upaḍḍhaṃ dāyakassa, upaḍḍhaṃ paṭiggāhakassa hotīti nesaṃ laddhi. **Upakaṇṇake**ti kaṇṇamūle. **Ala**nti paṭikkhepavacanaṃ, hotu kiṃ imināti attho. **Na ca pana te**ti ete āyasmantā dīgharattaṃ avaṇṇakāmā hutvā avaṇṇaṃ bhāsantāpi abbhācikkhantā na jiridanti, abbhakkhānassa antaṃ na gacchantīti attho. Atha vā lajjanatthe idaṃ **jiridantī**ti padaṃ daṭṭhabbaṃ, na lajjantīti attho.

Sīhasenāpativatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kappiyabhūmianujānanakathāvaṇṇanā

295. **Abhilāpamatta**nti desanāmattaṃ. **Āmisakhādanatthāyā**ti tattha tattha chaḍḍitassa āmisassa khādanatthāya. **Anuppageyevā**ti pātoyeva. **Oravasadda**nti mahāsaddaṃ. **Taṃ pana avatvāpī**ti **andhakaṭṭhakathāyaṃ**vuttanayena avatvāpi. **Pi**-saddena tathā vacanampi anujānāti. **Aṭṭhakathāsu vuttanayenā**ti sesaaṭṭhakathāsu vuttanayena. ‘‘Kappiyakuṭiṃ karomā’ti vā, ‘kappiyakuṭī’ti vā vutte sādhāraṇalakkhaṇa’’nti sabbaaṭṭhakathāsu vuttaussāvanantikākuṭikaraṇalakkhaṇaṃ. **Caya**nti adhiṭṭhānaṃ. **Yato paṭṭhāyā**ti yato iṭṭhakato silato mattikāpiṇḍato vā paṭṭhāya. **Paṭhamiṭṭhakādīnaṃ heṭṭhā na vaṭṭantī**ti bhittiyā paṭhamiṭṭhakādīnaṃ heṭṭhā bhūmiyaṃ patiṭṭhāpiyamānā iṭṭhakādayo bhūmigatikattā ‘‘kappiyakuṭiṃ karomā’’ti vatvā patiṭṭhāpetuṃ na vaṭṭanti. Yadi evaṃ bhūmiyaṃ nikhaṇitvā patiṭṭhāpiyamānā thambhā kasmā tathā vatvā patiṭṭhāpetuṃ vaṭṭantīti āha **‘‘thambhā pana…pe… vaṭṭantī’’**ti. **Saṅghasantakamevā**ti vāsatthāya kataṃ saṅghikasenāsanaṃ sandhāya vadati. **Bhikkhusantaka**nti vāsatthāya eva kataṃ bhikkhussa puggalikasenāsanaṃ. **Mukhasannidhī**ti iminā antovutthadukkaṭameva dīpitaṃ.

Kappiyabhūmianujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Keṇiyajaṭilavatthukathāvaṇṇanā

300. **Yena āpaṇaṃ tadavasarī**tiādīsu **āpaṇa**nti ekassa nigamassetaṃ adhivacanaṃ. Tasmiṃ kira nigame vīsati āpaṇamukhasahassāni vibhattāni ahesuṃ. Iti so āpaṇānaṃ ussannattā ‘‘āpaṇa’’ntveva saṅkhaṃ gato. Tassa pana nigamassa avidūre nadītīre ghanacchāyo ramaṇīyabhūmibhāgo mahāvanasaṇḍo, tasmiṃ bhagavā viharati. **Keṇiyo**ti tassa nāmaṃ. **Jaṭilo**ti āharimajaṭādharo tāpaso. So kira brāhmaṇamahāsālo, dhanarakkhaṇatthāya pana tāpasapabbajjaṃ samādāya rañño paṇṇākāraṃ datvā bhūmibhāgaṃ gahetvā tattha assamaṃ kāretvā pañcahi sakaṭasatehi vaṇijjaṃ payojetvā kulasahassassa nissayo hutvā vasati. Assamepi cassa eko tālarukkho divase divase ekaṃ sovaṇṇamayaṃ phalaṃ muñcatīti vadanti. So divā kāsāvāni dhāreti, jaṭā ca bandhati, rattiṃ kāmasampattiṃ anubhavati.

Pavattāroti (dī. ni. aṭṭha. 1.285; ma. ni. aṭṭha. 2.427; a. ni. aṭṭha. 3.5.192) pavattayitāro, pāvacanavasena vattāroti attho. **Yesa**nti yesaṃ santakaṃ. **Mantapada**nti mantasadde bahikatvā raho bhāsitabbaṭṭhena mantā eva taṃtaṃatthapaṭipattihetutāya padanti mantapadaṃ, vedavacanaṃ. **Gīta**nti aṭṭhakādīhi dasahi porāṇabrāhmaṇehi udāttānudāttādisarasampattivasena sajjhāyitaṃ. **Pavutta**nti pāvacanavasena aññesaṃ vuttaṃ, vācitanti attho. **Samihita**nti samupabyūḷhaṃ rāsikataṃ, iruvedayajuvedasāmavedādivasena tatthāpi paccekaṃ mantabrāhmaṇādivasena sajjhāyanavācakādivasena ca piṇḍaṃ katvā ṭhapitanti attho. **Tadanugāyantī**ti etarahi brāhmaṇā taṃ tehi pubbe gītaṃ anugāyanti anusajjhāyanti. **Tadanubhāsantī**ti taṃ anubhāsanti, idaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Bhāsitamanubhāsantī**ti tehi bhāsitaṃ sajjhāyitaṃ anusajjhāyanti. **Vācitamanuvācentī**ti tehi aññesaṃ vācitaṃ anuvācenti. **Seyyathida**nti te katameti attho. **Aṭṭhako**tiādīni tesaṃ nāmāni. Te kira dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagañāṇena sattānaṃ kammassakatādiṃ pubbenivāsañāṇena atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiñca oloketvā parūpaghātaṃ akatvā kassapasammāsambuddhassa bhagavato vaṭṭasannissitena vacanena saha saṃsanditvā mante ganthesuṃ. Aparāpare pana okkākarājakālādīsu uppannabrāhmaṇā pāṇātipātādīni pakkhipitvā tayo vede bhinditvā buddhavacanena saddhiṃ viruddhe akaṃsu. Rattibhojanaṃ ratti, tato uparatāti **rattūparatā**. Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāma, tato viratattā **viratā vikālabhojanā. Paṭiyādāpetvā**ti sappimadhusakkarādīhi ceva maricehi ca susaṅkhataṃ pānaṃ paṭiyādāpetvā.

‘‘Mahā kho keṇiya bhikkhusaṅgho’’ti kasmā bhagavā punappunaṃ paṭikkhipi? Titthiyānaṃ paṭikkhepapasannatāya. Titthiyā hi ‘‘aho vatāyaṃ appiccho, yo nimantiyamānopi na sādiyatī’’ti upanimantiyamānassa paṭikkhepe pasīdantīti keci, akāraṇañcetaṃ. Natthi buddhānaṃ paccayahetu evarūpaṃ kohaññaṃ, ayaṃ pana aḍḍhatelasāni bhikkhusatāni disvā ettakānaṃyeva bhikkhaṃ paṭiyādessati, sveva selo brāhmaṇo tīhi purisasatehi saddhiṃ pabbajissati, ayuttaṃ kho pana navake aññato pesetvā imeheva saddhiṃ gantuṃ, ime vā aññato pesetvā navakehi saddhiṃ gantuṃ. Athāpi sabbeva gahetvā gamissāmi, bhikkhāhāro nappahossati. Tato bhikkhūsu piṇḍāya carantesu manussā ujjhāyissanti ‘‘cirassampi keṇiyo samaṇaṃ gotamaṃ nimantetvā yāpanamattaṃ dātuṃ nāsakkhī’’ti, sayañca vippaṭisārī bhavissati. Paṭikkhepe pana kate ‘‘samaṇo gotamo punappunaṃ ‘tvañca brāhmaṇesu abhippasanno’ti brāhmaṇānaṃ nāmaṃ gaṇhātī’’ti cintetvā brāhmaṇepi nimantetukāmo bhavissati, tato brāhmaṇe pātiyekkaṃ nimantessati, te tena nimantitā bhikkhū hutvā bhuñjissanti, evamassa saddhā anurakkhitā bhavissatīti punappunaṃ paṭikkhipi. **Kiñcāpi kho bho gotamā**ti iminā idaṃ dīpeti ‘‘bho gotama, kiṃ jātaṃ, yadi ahaṃ brāhmaṇesu abhippasanno, adhivāsetu bhavaṃ gotamo, ahaṃ brāhmaṇānampi dātuṃ sakkomi tumhākampī’’ti. **Ṭhapetvā dhaññaphalarasa**nti ettha taṇḍuladhovanodakampi dhaññarasoyevāti vadanti. **Anujānāmi, bhikkhave, ucchurasa**nti ettha nikkasaṭo ucchuraso sattāhakālikoti veditabbaṃ.

Imāhi gāthāhīti (ma. ni. aṭṭha. 2.400) imāhi keṇiyassa cittānukūlāhi gāthāhi. Tattha aggiparicariyaṃ vinā brāhmaṇānaṃ yaññābhāvato **‘‘aggihuttamukhā yaññā’’**ti vuttaṃ, aggihuttaseṭṭhā aggijuhanappadhānāti attho. Brāhmaṇā hi ‘‘aggimukhā devā’’ti aggijuhanapubbakaṃ yaññaṃ vidahanti. Vede sajjhāyantehi paṭhamaṃ sajjhāyitabbato sāvittī ‘‘chandaso mukha’’nti vuttā, sāvittī vedassa pubbaṅgamāti attho taṃpubbakattā vedasavanassa. Manussānaṃ seṭṭhabhāvato rājā ‘‘mukha’’nti vutto. Ogāhantīnaṃ nadīnaṃ ādhārabhāvato gantabbaṭṭhānabhāvena paṭisaraṇato ca sāgaro ‘‘mukha’’nti vutto. Candasamāyogena ‘‘ajja kattikā, ajja rohiṇī’’ti saññāyanato nakkhattāni abhibhavitvā ālokakaraṇato nakkhattehi ativisesasommabhāvato ca ‘‘nakkhattānaṃ mukhaṃ cando’’ti vuttaṃ. ‘‘Dīpasikhā aggijālā asanivicakka’’nti evamādīnaṃ tapantānaṃ vijjulatānaṃ aggattā ādicco ‘‘tapataṃ mukha’’nti vutto. Dakkhiṇeyyānaṃ pana aggattā visesena tasmiṃ samaye buddhappamukhaṃ saṅghaṃ sandhāya ‘‘puññaṃ ākaṅkhamānānaṃ, saṅgho ve yajataṃ mukha’’nti vuttaṃ. Tena saṅgho puññassa āyamukhaṃ aggadakkhiṇeyyabhāvenāti dasseti.

Keṇiyajaṭilavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Rojamallavatthukathāvaṇṇanā

301. Rojavatthumhi **vihāro**ti gandhakuṭiṃ sandhāya āhaṃsu. **Ataramāno**ti aturanto, saṇikaṃ padappamāṇaṭṭhāne padaṃ nikkhipanto vattaṃ katvā susammaṭṭhaṃ muttādalasinduvārasantharasadisaṃ vālikaṃ avināsentoti attho. **Āḷinda**nti pamukhaṃ. **Ukkāsitvā**ti ukkāsitasaddaṃ katvā. **Aggaḷa**nti kavāṭaṃ. **Ākoṭehī**ti agganakhena īsakaṃ kuñcikachiddasamīpe koṭehīti vuttaṃ hoti. Dvāraṃ kira atiupari amanussā, atiheṭṭhā tiracchānajātikā koṭenti, tathā akoṭetvā majjhe chiddasamīpe manussā koṭenti, idaṃ dvārakoṭakavattanti dīpentā vadanti. **Vivari bhagavā dvāra**nti na bhagavā uṭṭhāya dvāraṃ vivari, vivaratūti pana hatthaṃ pasāresi. Tato ‘‘bhagavā tumhehi anekāsu kappakoṭīsu dānaṃ dadamānehi na sahatthā dvāravivaraṇakammaṃ kata’’nti sayameva dvāraṃ vivaṭaṃ. Taṃ pana yasmā bhagavato manena vivaṭaṃ, tasmā ‘‘vivari bhagavā dvāra’’nti vuttaṃ.

Rojamallavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vuḍḍhapabbajitavatthukathāvaṇṇanā

303. Ātumāvatthumhi **aññataro vuḍḍhapabbajito**ti subhaddo nāma aññataro bhikkhu vuḍḍhakāle pabbajitattā ‘‘vuḍḍhapabbajito’’ti vutto. **Dve dārakā**ti sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitā dve puttā. **Nāḷiyāvāpakenā**ti nāḷiyā ceva thavikāya ca. **Saṃhariṃsū**ti yasmā manussā te dārake mañjubhāṇine paṭibhānavante disvā kāretukāmāpi akāretukāmāpi kārentiyeva, katakāle ca ‘‘kiṃ gaṇhissatha tātā’’ti pucchanti. Te vadanti ‘‘na amhākaṃ aññena kenaci attho, pitā pana no bhagavato āgatakāle yāgudānaṃ kātukāmo’’ti. Taṃ sutvā manussā apariganetvāva yaṃ te sakkonti harituṃ, sabbaṃ denti. Yampi na sakkonti, manussehi pesenti. Tasmā te dārakā bahuṃ loṇampi telampi sappimpi taṇḍulampi khādanīyampi saṃhariṃsu.

Ātumāyaṃ viharatīti ātumaṃ nissāya viharati. **Bhusāgāre**ti bhusamaye agārake. Tattha kira mahantaṃ palālapuñjaṃ abbhantarato palālaṃ nikkaḍḍhitvā sālāsadisaṃ pabbajitānaṃ vasanayoggaṭṭhānasadisaṃ kataṃ, tadā bhagavā tattha vasi. Atha bhagavati ātumaṃ āgantvā bhusāgārakaṃ paviṭṭhe subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantesi ‘‘upāsakā nāhaṃ tumhākaṃ santikā aññaṃ kiñci paccāsīsāmi, mayhaṃ dārakehi ānītatelādīniyeva saṅghassa pahonti, hatthakammamattaṃ me dethā’’ti. Kiṃ, bhante, karomāti? ‘‘Idañcidañca gaṇhathā’’ti sabbūpakaraṇāni gāhetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārupitvā ‘‘idaṃ karotha, idaṃ karothā’’ti sabbarattiṃ vicārento satasahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi. **Bhojjayāgu** nāma paṭhamaṃ bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃkiñci khādanīyaṃ nāma, sabbaṃ pavisati, kīḷitukāmānaṃ sīsamakkhanayoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto piṇḍāya carituṃ ātumagāmanagarābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesuṃ ‘‘bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyāditā’’ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbiñca kaṭacchuñca gahetvā brahmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā vanditvā ‘‘paṭiggaṇhātu me, bhante, bhagavā yāgu’’nti āha. Tena vuttaṃ **‘‘atha kho so vuḍḍhapabbajito tassā rattiyā accayena bahutaraṃ yāguṃ paṭiyādāpetvā bhagavato upanāmesī’’**ti. **Jānantāpi tathāgatā pucchantī**tiādi vuttanayameva. **Kutāya**nti kuto ayaṃ. Sesamettha uttānameva.

304. **Dasabhāgaṃ datvā**ti dasamabhāgaṃ datvā. Tenevāha **‘‘dasa koṭṭhāse katvā eko koṭṭhāso bhūmisāmikānaṃ dātabbo’’**ti.

Vuḍḍhapabbajitavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catumahāpadesakathāvaṇṇanā

305. **Parimaddantā**ti upaparikkhantā. Pattuṇṇadese sañjātavatthaṃ **pattuṇṇaṃ**. Koseyyavisesoti hi abhidhānakose vuttaṃ. Cīnadese somāradese ca sañjātavatthāni **cīnasomārapaṭāni**. Pattuṇṇādīni tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhimayikaṃ** ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattacīvaraṃ. Taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesaṃyeva anulomaṃ. Devatāhi dinnacīvaraṃ **devadattiyaṃ**. Taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jālinīdevakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisaṃ. Tampi khomādīnaññeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato. **Dve paṭā desanāmeneva vuttā**ti tesaṃ sarūpadassanaparametaṃ, nāññaṃ nivattanaparaṃ pattuṇṇapaṭassapi desanāmeneva vuttattā. **Tumbā**ti bhājanāni. **Phalatumbo**ti lābuādi. **Udakatumbo**ti udakukkhipanakakuṭako. **Kilañjacchatta**nti veḷuvilīvehi vāyitvā katachattaṃ. **Sambhinnarasa**nti sammissitarasaṃ. **Pānakaṃ paṭiggahitaṃ hotī**ti ambapānādipānakaṃ paṭiggahitaṃ hoti, taṃ vikālepi kappati asambhinnarasattā. **Tena tadahupaṭiggahitena saddhi**nti tena sattāhakālikena tadahupaṭiggahitena saddhiṃ. Sesamettha suviññeyyameva.

Catumahāpadesakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhesajjakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kathinakkhandhakaṃ

Kathinānujānanakathāvaṇṇanā

306. Kathinakkhandhake **sīsavasenā**ti padhānaṅgavasena. **‘‘Kathina**nti pañcānisaṃse antokaraṇasamatthatāya thiranti attho’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **‘‘So nesaṃ bhavissatī’’ti yujjatī**ti ‘‘so tumhāka’’nti avatvā ‘‘nesa’’nti vacanaṃ yujjati. **Ye atthatakathinā**ti na kevalaṃ tumhākameva, ye aññepi atthatakathinā, tesampi bhavissatīti attho. **Anāmantetvā caraṇa**nti cārittasikkhāpade vuttanayena anāpucchitvā kulesu caraṇaṃ. **Matakacīvara**nti matassa santakaṃ cīvaraṃ. **Tatruppādena ābhata**nti vihārasantakena khettavatthuādinā ānītaṃ.

Paṭhamapavāraṇāya pavāritàti idaṃ vassacchedaṃ akatvā vassaṃvutthabhāvasandassanatthaṃ vuttaṃ antarāyena appavāritānampi vutthavassānaṃ kathinatthārasambhavato. Teneva ‘‘appavāritā vā’’ti avatvā ‘‘chinnavassā vā pacchimikāya upagatā vā na labhantī’’ti ettakameva vuttaṃ. **Aññasmiṃ vihāre vutthavassāpi na labhantī**ti nānāsīmāya aññasmiṃ vihāre vutthavassā imasmiṃ vihāre kathinatthāraṃ na labhantīti attho. **Khalimakkhitasāṭako**ti ahatavatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Dānakammavācā**ti kathinadussadānakammavācā. **Akātuṃ na labbhatī**ti iminā anādariyena akarontassa dukkaṭanti dīpeti. **Kammavācā pana ekāyeva vaṭṭatī**ti kathinatthārasāṭakassa dānakāle vuttā ekāyeva kammavācā vaṭṭati. Puna tassa aññasmiṃ vatthe diyyamāne kammavācāya dātabbakiccaṃ natthi, apalokanameva alanti adhippāyo.

308. **Mahābhūmika**nti mahāvisayaṃ, catuvīsatiākāravantatāya mahāvitthārikanti vuttaṃ hoti. **Pañcaka**nti pañcakhaṇḍaṃ. Esa nayo sesesupi. **Paṭhamacimilikā**ti kathinavatthato aññā attano pakaticimilikā. **‘‘Kucchicimilikaṃ katvā sibbitamattenā**ti thirajiṇṇānaṃ cimilikānaṃ ekato katvā sibbanassetaṃ adhivacana’’nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Mahāpaccariyaṃ kurundiyañca** ‘‘vuttavacananidassanaṃ byañjane eva bhedo, atthe natthīti dassanatthaṃ kata’’nti vadanti. **Piṭṭhianuvātāropanamattenā**ti dīghato anuvātassa āropanamattena. **Kucchianuvātāropanamattenā**ti puthulato anuvātassa āropanamattena. **Sāruppaṃ hotī**ti samaṇasāruppaṃ hoti. **Rattinissaggiyenā**ti rattiatikkantena.

Kathinānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ādāyasattakādikathāvaṇṇanā

311. **Aya**nti āsāvacchediko kathinuddhāro. **Idha na vutto**ti pāḷiyaṃ mātikāpadabhājane savanantikānantaraṃ na vutto. **Tatthā**ti tasmiṃ sīmātikkantike kathinuddhāre. ‘‘Sīmātikkantiko nāma cīvarakālasīmātikkantiko’’ti **kenaci** vuttaṃ. ‘‘Bahisīmāyaṃ cīvarakālasamayassa atikkantattā sīmātikkantiko’’ti ayaṃ amhākaṃ khanti. Sahubbhāre ‘‘so katacīvaro’’ti pāṭho dissati, evañca sati cīvarapalibodho paṭhamaṃ chijjatīti viññāyati, idha pana parivārapāḷiyañca ‘‘dve palibodhā apubbaṃ acarimaṃ chijjantī’’ti (pari. 415) vacanato taṃ na sameti, tasmā vīmaṃsitabbamettha kāraṇaṃ.

312. ‘‘Samādāyavāro ādāyavārasadiso, upasaggamattamettha viseso’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Keci pana ‘‘sabbaṃ attano parikkhāraṃ anavasesetvā pakkamanto ‘samādāya pakkamatī’ti vuccatī’’ti vadanti. Puna samādāyavārepi teyeva dassitāti sambandho. Vippakatacīvare pakkamanantikassa kathinuddhārassa asambhavato **‘‘yathāsambhava’’**nti vuttaṃ. Pakkamanantiko hi kathinuddhāro niṭṭhitacīvarasseva vasena vutto ‘‘bhikkhu atthatakathino katacīvaraṃ ādāya pakkamatī’’ti vuttattā, tasmā so vippakatacīvaro na sambhavatīti chaḷeva ubbhārā tattha dassitā.

Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya vāravibhāvanā – ādāyavārā satta, tathā samādāyavārāti dve sattakavārā, tato pakkamanantikaṃ vajjetvā vippakatacīvarassa ādāyasamādāyavāravasena dve chakkavārā, tato paraṃ niṭṭhānasanniṭṭhānanāsanantikānaṃ vasena tīṇi tikāni dassitāni. Tattha paṭhamattikaṃ antosīmāyaṃ ‘‘paccessaṃ na paccessa’’nti imaṃ vidhiṃ anāmasitvā bahisīmāyameva ‘‘na paccessa’’nti pavattaṃ, tasmā pakkamanantikasīmātikkantikasaubbhārā tattha na yujjanti. Dutiyattikaṃ antosīmāyaṃ ‘‘na paccessa’’nti pavattaṃ. Tatiyattikaṃ **anadhiṭṭhita**-padena visesetvā pavattaṃ, atthato paṭhamattikena sameti. **Anadhiṭṭhitenā**ti ca ‘‘paccessaṃ na paccessa’’nti evaṃ anadhiṭṭhitena, aniyamitenāti attho. Tatiyattikānantaraṃ catutthattikaṃ sambhavantaṃ antosīmāyaṃ ‘‘paccessa’’nti vacanavisesena sambhavati. Tathā ca yojiyamānaṃ itarehi savanantikādīhi aviruddhaṃ hotīti catutthattikaṃ ahutvā chakkaṃ jātanti veditabbaṃ. Evaṃ tīṇi tikāni ekaṃ chakkañcāti paṭhamaṃ pannarasakaṃ veditabbaṃ.

316-320. Tato idameva pannarasakaṃ upasaggavisesena dutiyaṃ samādāyapannarasakaṃ nāma kataṃ. Puna ‘‘vippakatacīvaraṃ ādāyā’’ti tatiyaṃ pannarasakaṃ, ‘‘samādāyā’’ti catutthaṃ pannarasakaṃ dassitanti evaṃ cattāri pannarasakāni veditabbāni. Tattha paṭhamadutiyesu pannarasakesu sabbena sabbaṃ akatacīvaraṃ adhippetaṃ, itaresu dvīsu vippakatanti veditabbaṃ. Tato paraṃ ‘‘cīvarāsāya pakkamatī’’tiādinā nayena niṭṭhānasanniṭṭhānanāsanaāsāvacchedikavasena eko vāroti idamekaṃ catukkaṃ jātaṃ, tasmā pubbe vuttāni tikāni āsāvacchedikāni tīṇi ca tikānīti etaṃ anāsāyadvādasakanti veditabbaṃ. Tadanantare āsāyadvādasake kiñcāpi paṭhamaṃ dvādasakaṃ labbhati, tathāpi taṃ nibbisesanti tamekaṃ dvādasakaṃ avuttasiddhaṃ katvā visesato dassetuṃ ādito paṭṭhāya ‘‘antosīmāyaṃ paccessa’’nti vuttaṃ. Taṃ dutiyacatukke ‘‘so bahisīmagato suṇātī’’tiādivacanassa tatiyacatukke savanantikādīnañca okāsakaraṇatthanti veditabbaṃ. Idaṃ pana dvādasakaṃ anāsāyavasenapi labbhamānaṃ iminā avuttasiddhaṃ katvā na dassitanti veditabbaṃ. Evamettha dve dvādasakāni uddharitabbāni. Karaṇīyadvādasakepi yathādassitaṃ anāsāyadvādasakaṃ avuttasiddhaṃ āsāyadvādasakañcāti dve dvādasakāni uddharitabbāni.

321-322. Yasmā disaṃgamikanavake ‘‘disaṃgamiko pakkamatī’’ti vacaneneva ‘‘na paccessa’’nti idaṃ avuttasiddhameva, tasmā taṃ na vuttaṃ. Ettāvatā ca āvāsapalibodhābhāvo dassito. **Cīvarapaṭivīsaṃ apavilāyamāno**ti iminā cīvarapalibodhasamaṅgitamassa dasseti. Tattha **cīvarapaṭivīsa**nti attano pattabbacīvarabhāgaṃ. **Apavilāyamāno**ti ākaṅkhamāno. Tassa cīvaralābhe sati vassaṃvutthāvāse niṭṭhānasanniṭṭhānanāsanantikānaṃ vasena ekaṃ tikaṃ, tesaṃyeva vasena antarāmagge ekaṃ, gataṭṭhāne ekanti tiṇṇaṃ tikānaṃ vasena ekaṃ navakaṃ veditabbaṃ.

324. Tato paraṃ niṭṭhānasanniṭṭhānanāsanantikasīmātikkantikasaubbhārānaṃ vasena phāsuvihārapañcakaṃ vuttaṃ. Sesamettha pāḷito aṭṭhakathāto ca suviññeyyameva.

Ādāyasattakādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathinakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cīvarakkhandhakaṃ

Jīvakavatthukathāvaṇṇanā

329-330. Cīvarakkhandhake **kammavipāka**nti kammajarogaṃ. **Saṃyamassā**ti ānisaṃsassa, upayogatthe cetaṃ sāmivacanaṃ.

Pajjotarājavatthukathādivaṇṇanā

334-336. **Vicchikassa jāto**ti tassa kira mātuyā utusamaye sayanagatāya vicchiko nābhippadesaṃ āruḷho, sā tassa samphassena gabbhaṃ gaṇhi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ''vicchikassa jāto''ti. **Ussannadoso**ti sañcitapittādidoso.

Varayācanakathāvaṇṇanā

337. **Itarītarenā**ti itarena itarena. **Itara**-saddo pana aniyamavacano dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃkiñci-saddehi samānattho hotīti vuttaṃ **''appagghenapi mahagghenapi yena kenacī''**ti. **Mahāpiṭṭhiyakojava**nti hatthipiṭṭhīsu attharitabbatāya mahāpiṭṭhiyanti laddhasamaññaṃ caturaṅgulapupphaṃ kojavaṃ.

Kambalānujānanādikathāvaṇṇanā

340. **Upacāre**ti susānassa āsanne padese. **Chaḍḍetvā gatā**ti kiñci avatvāyeva chaḍḍetvā gatā. **So eva sāmī**ti akatāya katikāya yena gahitaṃ, sova sāmī.

Cīvarapaṭiggāhakasammutiādikathāvaṇṇanā

342-343. **Dhuravihāraṭṭhāne**ti vihāradvārassa sammukhaṭṭhāne. **Vihāramajjheyeva sammannitabba**nti sabbesaṃ jānanatthāya vihāramajjheyeva nisinnehi sammannitabbaṃ. **Tulābhūto**ti tulāsadiso. **Vaṇṇāvaṇṇaṃ katvā**ti sabbakoṭṭhāse agghato samake katvā. Tenevāha **''same paṭivīse ṭhapetvā''**ti. **Ida**nti sāmaṇerānaṃ upaḍḍhapaṭivīsassa dānaṃ. **Phātikamma**nti sammuñjanībandhanādihatthakammaṃ. **Ukkuṭṭhiṃ karontī**ti mahāsaddaṃ karonti. **Samapaṭivīso dātabbo**ti karissāmāti yācantānaṃ paṭiññāmattenapi samakoṭṭhāso dātabbo.

Cīvararajanakathāvaṇṇanā

344. **Rajanakumbhiyā majjhe ṭhapetvā**ti antorajanakumbhiyā majjhe ṭhapetvā evaṃ vaṭṭādhārake antorajanakumbhiyā pakkhitte majjhe udakaṃ tiṭṭhati, vaṭṭādhārakato bahi samantā antokumbhiyaṃ rajanacchalli. **Rajanaṃ pakkhipitu**nti rajanacchalliṃ pakkhipituṃ.

Ticīvarānujānanakathāvaṇṇanā

346. **Uddhaste aruṇe**ti uggate aruṇasīse. **Nandimukhiyā**ti tuṭṭhamukhiyā.

Atirekacīvarādikathāvaṇṇanā

348. **Acchupeyya**nti patiṭṭhapeyyaṃ. **Hatavatthakāna**nti kālātītavatthānaṃ. **Uddharitvā allīyāpanakhaṇḍa**nti dubbalaṭṭhānaṃ apanetvā allīyāpanavatthakhaṇḍaṃ.

Visākhāvatthukathāvaṇṇanā

349-351. Visākhāvatthumhi **kallakāyā**ti akilantakāyā pītisomanassehi phuṭasarīrā. **Gatī**ti ñāṇagati ñāṇādhigamo. **Abhisamparāyo**ti ñāṇābhisamparāyo ñāṇasahito peccabhāvo.

Taṃ bhagavā byākarissatīti ''so bhikkhu sotāpanno sakadāgāmī''tiādinā tassa taṃ ñāṇagatiṃ, tato paraṃ ''niyato sambodhiparāyaṇo sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissatī''tiādinā (saṃ. ni. 5.1004) ñāṇābhisamparāyañca āvi karissati. **Sovaggika**nti saggasaṃvattanikaṃ. Sokaṃ nudati vinodetīti **sokanudaṃ**.

Nisīdanādianujānanakathāvaṇṇanā

353. **Dukkhaṃ supatī**ti nānāvidhasupinaṃ passanto dukkhaṃ supati. **Dukkhaṃ paṭibujjhatī**ti paṭibujjhantopi uttasitvā salomahaṃso dukkhaṃ paṭibujjhati.

Pacchimavikappanupagacīvarādikathāvaṇṇanā

359-362. **Aṭṭhapadakacchannena pattamukhaṃ sibbitu**nti aṭṭhapadaphalakākārena pattamukhe tattha tattha gabbhaṃ dassetvā sibbituṃ. **Aggaḷaguttiyeva pamāṇa**nti imehi catūhi nikkhepakāraṇehi ṭhapentenapi aggaḷaguttivihāreyeva ṭhapetuṃ vaṭṭatīti adhippāyo.

Saṅghikacīvaruppādakathāvaṇṇanā

363. **Pañca māse**ti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Vaḍḍhiṃ payojetvā ṭhapitaupanikkhepato**ti vassāvāsikatthāya veyyāvaccakarehi vaḍḍhiṃ payojetvā ṭhapitaupanikkhepato. **Tatruppādato**ti nāḷikeraārāmāditatruppādato. ‘‘Vassāvāsikalābhavasena vā matakacīvaravasena vā tatruppādavasena vā aññena vā kenaci ākārena saṅghaṃ uddissa uppannacīvaraṃ, sabbaṃ tasseva atthatakathinassa pañca māse, anatthatakathinassa ekaṃ cīvaramāsaṃ pāpuṇātī’’ti avisesato vatvāpi puna vassāvāsikalābhavasena uppanne labbhamānavisesaṃ dassetuṃ **‘‘yaṃ pana ida’’**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **idhā**ti abhilāpamattametaṃ. ‘‘Vassaṃvutthasaṅghassa demā’’ti vuttepi soyeva nayo. **Anatthatakathinassapi pañca māse pāpuṇātī**ti vassāvāsikalābhavasena uppannattā anatthatakathinassapi vutthavassassa pañca māse pāpuṇāti. **Kenaci** pana ‘‘idha-saddena niyamitattā’’ti kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ. Tathā hi idha-saddena aniyametvāpi ‘‘vassaṃvutthasaṅghassa demā’’ti vā ‘‘vassāvāsikaṃ demā’’ti vā antohemante vassāvāsikalābhavasena dinnaṃ cīvaraṃ anatthatakathinassapi vutthavassassa pañca māse pāpuṇāti, teneva parato aṭṭhasu mātikāsu ‘‘vassaṃvutthasaṅghassa detī’’ti imassa mātikāpadassa vinicchaye (mahāva. aṭṭha. 379) ‘‘cīvaramāsato paṭṭhāya yāva hemantassa pacchimo divaso, tāva vassāvāsikaṃ demāti vutte kathinaṃ atthataṃ vā hotu anatthataṃ vā, atītavassaṃvutthānameva pāpuṇātī’’ti vuttaṃ. **Tato para**nti pañcamāsato paraṃ, gimhānassa paṭhamadivasato paṭṭhāyāti attho.

‘‘Kasmā? Piṭṭhisamaye uppannattā’’ti idaṃ ‘‘udāhu anāgatavasse’’ti imassānantaraṃ daṭṭhabbaṃ. Gimhānassa paṭhamadivasato paṭṭhāya uppannameva hi piṭṭhisamaye uppannattā ‘‘kiṃ atītavasse idaṃ vassāvāsika’’ntiādinā pucchitabbaṃ, teneva paratopi vakkhati ‘‘gimhānaṃ paṭhamadivasato paṭṭhāya vutte pana mātikā āropetabbā ‘atītavassāvāsassa pañca māsā atikkantā, anāgato cātumāsaccayena bhavissati, kataravassāvāsassa desī’ti. Sace ‘atītavassaṃvutthānaṃ dammī’ti vadati, taṃantovassaṃvutthānameva pāpuṇātī’’ti (mahāva. aṭṭha. 379). Potthakesu pana ‘‘anatthatakathinassapi pañca māse pāpuṇātī’’ti imassānantaraṃ ‘‘kasmā? Piṭṭhisamaye uppannattā’’ti idaṃ likhanti, taṃ na yujjati. Na hi piṭṭhisamaye uppannaṃ sandhāya ‘‘anatthatakathinassapi pañca māse pāpuṇātī’’ti vuttaṃ, na ca piṭṭhisamaye uppannaṃ vutthavassasseva pāpuṇāti, sammukhībhūtānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti, teneva parato vakkhati ‘‘asukavihāre vassaṃvutthasaṅghassāti vadati, tatra vassaṃvutthānameva yāva kathinassubbhārā pāpuṇāti. Sace pana gimhānaṃ paṭhamadivasato paṭṭhāya evaṃ vadati, tatra sammukhībhūtānaṃ sabbesaṃ pāpuṇāti. Kasmā? Piṭṭhisamaye uppannattā’’ti (mahāva. aṭṭha. 379).

Ṭhitikā pana na tiṭṭhatīti ettha aṭṭhitāya ṭhitikāya puna aññasmiṃ cīvare uppanne sace eko bhikkhu āgacchati, majjhe chinditvā dvīhipi gahetabbaṃ. Ṭhitāya pana ṭhitikāya puna aññasmiṃ cīvare uppanne sace navakataro āgacchati, ṭhitikā heṭṭhā gacchati. Sace vuḍḍhataro āgacchati, ṭhitikā uddhamārohati. Atha añño natthi, puna attano pāpetvā gahetabbaṃ. **Duggahitāni hontī**ti ettha saṅghikāneva hontīti adhippāyo. **Gahitameva nāmā**ti ‘‘imassa idaṃ patta’’nti kiñcāpi na viditaṃ, te pana bhāgā atthato tesaṃ pattāyevāti adhippāyo. **Itovā**ti therānaṃ dātabbatoyeva.

Saṅghikacīvaruppādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upanandasakyaputtavatthukathāvaṇṇanā

364. **Sattāhavārena aruṇameva uṭṭhāpetī**ti etaṃ vacanamattameva ekasmiṃ vihāre sattāhakiccābhāvato. **Ida**nti ekādhippāyadānaṃ. **Nānālābhehī**tiādīsu nānā visuṃ visuṃ lābho etesūti nānālābhā, dve vihārā, tehi **nānālābhehi**. Nānā visuṃ visuṃ pākārādīhi paricchinno upacāro etesanti nānūpacārā, tehi **nānūpacārehi. Ekasīmavihārehī**ti ekūpacārasīmāyaṃ dvīhi vihārehi.

Gilānavatthukathāvaṇṇanā

365. **Palipanno**ti nimuggo, makkhitoti attho. **Uccāretvā**ti ukkhipitvā. **Samānācariyako**ti ettha sacepi ekassa ācariyassa eko antevāsiko hoti, eko saddhivihāriko, etepi aññamaññaṃ samānācariyakā evāti vadanti.

366. **Bhesajjaṃ yojetuṃ asamattho hotī**ti vejjena ‘‘idañcidañca bhesajjaṃ gahetvā iminā yojetvā dātabba’’nti vutte tathā kātuṃ asamatthoti attho. **Nīhātu**nti nīharituṃ, chaḍḍetunti attho.

Matasantakakathāvaṇṇanā

367-369. **Bhikkhussa kālakate**ti ettha **kālakata**-saddo bhāvasādhanoti āha **‘‘kālakiriyāyā’’**ti. **Tattha tattha saṅghassā**ti tasmiṃ tasmiṃ vihāre saṅghassa.

Saṅghe bhinne cīvaruppādakathāvaṇṇanā

376. **Yattha pana dakkhiṇodakaṃ pamāṇa**nti bhikkhū yasmiṃ raṭṭhe dakkhiṇodakapaaggahaṇamattenapi deyyadhammassa sāmino hontīti adhippāyo. **Parasamudde**ti jambudīpe.

378. **Matakacīvaraṃ adhiṭṭhātī**ti ettha maggaṃ gacchanto tassa kālakiriyaṃ sutvā avihāraṭṭhāne ce dvādasaratanabbhantare aññesaṃ bhikkhūnaṃ abhāvaṃ ñatvā ‘‘idaṃ cīvaraṃ mayhaṃ pāpuṇātī’’ti adhiṭṭhāti, svādhiṭṭhitaṃ.

Aṭṭhacīvaramātikākathāvaṇṇanā

379. **Puggalādhiṭṭhānanayena vutta**nti ‘‘sīmāyadāna’’ntiādinā vattabbe ‘‘sīmāya detī’’tiādi puggalādhiṭṭhānanayena vuttaṃ. **Parikkhepārahaṭṭhānena paricchinnā**ti iminā aparikkhittassa vihārassa dhuvasannipātaṭṭhānādito paṭhamaleḍḍupātassa anto upacārasīmāti dasseti. Idāni dutiyaleḍḍupātassa antopi upacārasīmāyevāti dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi āraddhaṃ. Dhuvasannipātaṭṭhānampi pariyantagatameva gahetabbaṃ. Bhikkhunīnaṃ ārāmappavesanasenāsanāpucchanādi parivāsamānattārocanavassacchedanissayasenāsanaggāhādi vidhānanti idaṃ sabbaṃ imissāyeva upacārasīmāya vasena veditabbaṃ. Lābhatthāya ṭhapitasīmā **lābhasīmā**. Samānasaṃvāsaavippavāsasīmāsu dinnassa idaṃ nānattaṃ – ‘‘avippavāsasīmāya dammī’’ti dinnaṃ gāmaṭṭhānaṃ na pāpuṇāti. Kasmā? ‘‘Ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañcā’’ti vuttattā. ‘‘Samānasaṃvāsakasīmāya dammī’’ti dinnaṃ pana gāme ṭhitānampi pāpuṇātīti.

Buddhādhivutthoti buddhena bhagavatā adhivuttho. **Ekasmi**nti ekasmiṃ vihāre. **Pākavaṭṭa**nti dānavaṭṭaṃ. **Vattatī**ti pavattati. **Paṃsukūlikānampi vaṭṭatī**ti ‘‘tuyhaṃ demā’’ti avatvā ‘‘bhikkhūnaṃ dema, therānaṃ demā’’ti vuttattā paṃsukūlikānaṃ vaṭṭati. **Vicāritamevā**ti upāhanatthavikādīnamatthāya vicāritameva.

Upaḍḍhaṃ dātabbanti yaṃ ubhatosaṅghassa dinnaṃ, tato upaḍḍhaṃ bhikkhūnaṃ, upaḍḍhaṃ bhikkhunīnaṃ dātabbaṃ. Sacepi eko bhikkhu hoti ekā vā bhikkhunī, antamaso anupasampannassapi upaḍḍhameva dātabbaṃ. **‘‘Bhikkhusaṅghassa ca bhikkhunīnañca tuyhañcā’’ti vutte pana puggalo visuṃ na labhatī**ti idaṃ aṭṭhakathāpamāṇeneva gahetabbaṃ. Na hettha visesakāraṇaṃ upalabbhati. Tathā hi ‘‘ubhatosaṅghassa ca tuyhañca dammī’’ti vutte sāmaññavisesavacanehi saṅgahitattā yathā puggalo visuṃ labhati, evamidhāpi ‘‘bhikkhusaṅghassa ca tuyhañcā’’ti sāmaññavisesavacanasabbhāvato bhavitabbameva visuṃ puggalapaṭivīsenāti viññāyati, tasmā aṭṭhakathāvacanamevettha pamāṇaṃ. **Pāpuṇanaṭṭhānato ekameva labhatī**ti attano vassaggena pattaṭṭhānato ekameva koṭṭhāsaṃ labhati. Tattha kāraṇamāha **‘‘kasmā? Bhikkhusaṅghaggahaṇena gahitattā’’**ti, bhikkhusaṅghaggahaṇeneva puggalassapi gahitattāti adhippāyo. **Bhikkhusaṅghassa harāti vuttepi haritabba**nti īdisaṃ gihiveyyāvaccaṃ na hotīti katvā vuttaṃ.

Lakkhaṇaññū vadantīti idaṃ sanniṭṭhānavacanaṃ, aṭṭhakathāsu anāgatattā pana evaṃ vuttaṃ. **Bahiupacārasīmāyaṃ…pe… sabbesaṃ pāpuṇātī**ti yattha katthaci vutthavassānaṃ sabbesaṃ pāpuṇātīti adhippāyo. Teneva **mātikāṭṭhakathāya**mpi (kaṅkhā. aṭṭha. akālacīvarasikkhāpadavaṇṇanā) ‘‘sace pana bahiupacārasīmāyaṃ ṭhito ‘vassaṃvutthasaṅghassā’ti vadati, yattha katthaci vutthavassānaṃ sabbesaṃ sampattānaṃ pāpuṇātī’’ti vuttaṃ. **Gaṇṭhipadesu** pana ‘‘vassāvāsassa ananurūpe padese ṭhatvā vuttattā vassaṃvutthānaṃ avutthānañca sabbesaṃ pāpuṇātī’’ti vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi ‘‘vassaṃvutthasaṅghassa dammī’’ti vutte avutthavassānaṃ pāpuṇāti. **Evaṃ vadatī**ti ‘‘vassaṃvutthasaṅghassa dammī’’ti vadati. **Uddesaṃ gahetuṃ āgato**ti tassa santike uddesaṃ agahitapubbassapi uddesaṃ gaṇhissāmīti āgatakālato paṭṭhāya antevāsikabhāvūpagamanato vuttaṃ. Sesamettha suviññeyyameva.

Aṭṭhacīvaramātikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cīvarakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Campeyyakkhandhakaṃ

Kassapagottabhikkhuvatthukathāvaṇṇanā

380. Campeyyakkhandhake **campāya**nti evaṃnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāmapokkharaṇīādīsu tesu tesu ṭhānesu campakarukkhāva ussannā ahesuṃ, tasmā ‘‘campā’’ti saṅkhaṃ agamāsi. **Gaggarāya pokkharaṇiyā tīre**ti tassa campānagarassa avidūre gaggarāya nāma rājamahesiyā khaṇitattā ‘‘gaggarā’’ti laddhavohārā pokkharaṇī atthi, tassā tīre samantato nīlādipañcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitaṃ mahantaṃ campakavanaṃ, tasmiṃ bhagavā kusumagandhasugandhe campakavane viharati. Taṃ sandhāya ‘‘gaggarāya pokkharaṇiyā tīre’’ti vuttaṃ. **Tantibaddho**ti **tanti** vuccati byāpāro, tattha baddho pasuto ussukkaṃ āpannoti attho, tasmiṃ āvāse akataṃ senāsanaṃ karoti, jiṇṇaṃ paṭisaṅkharoti, kate issaro hotīti adhippāyo. Tenāha **‘‘tasmiṃ āvāse kattabbattā tantipaṭibaddho’’**ti, kattabbakamme ussāhamāpannoti attho.

Ñattivipannakammādikathāvaṇṇanā

385-387. **Paṭikkosantesū**ti nivārentesu. **Hāpanaṃ vā aññathā karaṇaṃ vā natthī**ti ñattikammassa ekāya eva ñattiyā kattabbattā tato hāpanaṃ na sambhavati, anussāvanāya abhāvato pacchā ñattiṭhapanavasena dvīhi ñattīhi karaṇavasena ca aññathā karaṇaṃ natthi.

Catuvaggakaraṇādikathāvaṇṇanā

389. Ukkhepanīyakammakato **kammanānāsaṃvāsako,** ukkhittānuvattako **laddhinānāsaṃvāsako**.

Dvenissāraṇādikathāvaṇṇanā

395. **Appatto nissāraṇa**nti ettha **nissāraṇakammaṃ** nāma kuladūsakānaññeva anuññātaṃ, ayañca ‘‘bālo hoti abyatto’’tiādinā niddiṭṭho kuladūsako na hoti, tasmā ‘‘appatto’’ti vutto. Yadi evaṃ kathaṃ sunissārito hotīti? Bālaabyattatādiyuttassapi kammakkhandhake ‘‘ākaṅkhamāno saṅgho pabbājanīyakammaṃ kareyyā’’ti (cūḷava. 27) vuttattā. Tenevāha **‘‘tañcesa…pe… tasmā sunissārito hotī’’**ti. Tattha **ta**nti pabbājanīyakammaṃ. **Eso**ti ‘‘bālo’’tiādinā niddiṭṭho. **Āveṇikena lakkhaṇenā**ti pabbājanīyakammassa āveṇikabhūtena kuladūsakabhāvalakkhaṇena.

Tañce saṅgho nissāreti, sunissāritoti ettha adhippetassa pabbājanīyakammassa vasena atthaṃ dassetvā idāni yadi ‘‘tañce saṅgho nissāretī’’ti tajjanīyādikammavasena nissāraṇā adhippetā, tadā nissāraṇaṃ sampattoyeva tajjanīyādivasena sunissāritoti byatirekamukhena atthaṃ dassetuṃ puna **‘‘tañce saṅgho nissāretī’’**ti ulliṅgetvā attho kathito. Natthi etassa apadānaṃ avakhaṇḍanaṃ āpattipariyantoti **anapadāno. Ekekenapi aṅgena nissāraṇā anuññātā**ti kammakkhandhake anuññātā. Sesamettha pāḷito aṭṭhakathāto ca suviññeyyameva.

Dvenissāraṇādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Campeyyakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kosambakakkhandhakaṃ

Kosambakavivādakathāvaṇṇanā

451. Kosambakakkhandhake **sace hoti, desessāmī**ti subbacatāya sikkhākāmatāya ca āpattiṃ passi. **Natthi āpattī**ti anāpattipakkhopi ettha sambhavatīti adhippāyenāha. Sā panāpatti eva. Tenāha **‘‘so tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosī’’**ti.

453-454. **Sambhamaatthavasenā**ti turitatthavasena. **‘‘Akāraṇe tumhehi so bhikkhu ukkhitto’’ti vadeyyā**ti yasmā pubbe vinayadharassa vacanena ‘‘sace āpatti hoti, desessāmī’’ti anena paṭiññātaṃ, idānipi tasseva vacanena ‘‘asañcicca assatiyā katattā natthettha āpattī’’ti anāpattisaññī, tasmā ‘‘akāraṇe tumhehi so bhikkhu ukkhitto’’ti ukkhepake bhikkhū yadi vadeyyāti adhippāyo. **Ukkhittānuvattake vā ‘‘tumhe āpattiṃ āpannā’’ti vadeyyā**ti yasmā vatthujānanacittenāyaṃ sacittakā āpatti, ayañca udakāvasese udakāvasesasaññī, tasmā sāpattikasseva ‘‘tumhe chandāgatiṃ gacchathā’’ti adhippāyena ‘‘tumhe āpattiṃ āpannā’’ti ukkhittānuvattake vadeyya.

455-456. **Kammaṃ kopetī**ti ‘‘nānāsaṃvāsakacatuttho ce, bhikkhave, kammaṃ kareyya, akammaṃ na ca karaṇīya’’ntiādivacanato (mahāva. 389) sace saṅgho taṃ gaṇapūrakaṃ katvā kammaṃ kareyya, ayaṃ tattha nisinnopi taṃ kammaṃ kopetīti adhippāyo. **Upacāraṃ muñcitvā**ti ettha **upacāro** nāma aññamaññaṃ hatthena pāpuṇanaṭṭhānaṃ.

457. **Bhaṇḍanajātā**tiādīsu kalahassa pubbabhāgo bhaṇḍanaṃ nāma, taṃ jātaṃ etesanti **bhaṇḍanajātā,** hatthaparāmāsādivasena matthakaṃ patto kalaho jāto etesanti **kalahajātā,** viruddhavādabhūtaṃ vādaṃ āpannāti **vivādāpannā. Mukhasattīhī**ti vācāsattīhi. **Vitudantā**ti vijjhantā. **Bhagavantaṃ etadavocā**ti ‘‘idha, bhante, kosambiyaṃ bhikkhū bhaṇḍanajātā’’tiādivacanaṃ avoca, tañca kho neva piyakamyatāya, na bhedādhippāyena, atha kho atthakāmatāya hitakāmatāya. Sāmaggīkārako kiresa bhikkhu, tasmāssa etadahosi ‘‘yathā ime bhikkhū vivādaṃ āraddhā, na sakkā mayā, nāpi aññena bhikkhunā samagge kātuṃ, appeva nāma sadevake loke aggapuggalo bhagavā sayaṃ vā gantvā attano vā santikaṃ pakkosāpetvā etesaṃ bhikkhūnaṃ khantimettāpaṭisaṃyuttaṃ sāraṇīyadhammadesanaṃ kathetvā sāmaggiṃ kareyyā''ti atthakāmatāya hitakāmatāya gantvā avoca. **Tasmā evamāhā**ti atthakāmattā evamāha, na bhagavato vacanaṃ anādiyanto. Ye pana tadā satthu vacanaṃ na gaṇhiṃsu, te kiñci avatvā tuṇhībhūtā maṅkubhūtā aṭṭhaṃsu, tasmā ubhayesampi satthari agāravapaṭipatti nāhosi.

Kosambakavivādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dīghāvuvatthukathāvaṇṇanā

458. **Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesī**tiādīsu **bhūtapubba**nti idaṃ bhagavā pathavīgataṃ nidhiṃ uddharitvā purato rāsiṃ karonto viya bhavapaṭicchannaṃ purāvutthaṃ dassento āha. **Aḍḍho**ti issaro. Yo koci attano santakena vibhavena aḍḍho hoti, ayaṃ pana na kevalaṃ aḍḍhoyeva, mahaddhano mahatā aparimāṇasaṅkhena dhanena samannāgatoti āha **''mahaddhano''**ti. Bhuñjitabbato paribhuñjitabbato visesato kāmā bhogā nāma, tasmā pañcakāmaguṇavasena mahantā uḷārā bhogā assāti **mahābhogo**. Mahantaṃ senābalañceva thāmabalañca etassāti **mahabbalo**. Mahanto hatthiassādivāhano etassāti **mahāvāhano**. Mahantaṃ vijitaṃ raṭṭhaṃ etassāti **mahāvijito. Paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro**ti **koso** vuccati bhaṇḍāgārasāragabbho, **koṭṭhaṃ** vuccati dhaññassa āṭhapanaṭṭhānaṃ, koṭṭhabhūtaṃ agāraṃ **koṭṭhāgāraṃ,** nidahitvā ṭhapitena dhanena paripuṇṇakoso dhaññānañca paripuṇṇakoṭṭhāgāroti attho.

Atha vā catubbidho koso hatthī assā rathā pattīti. Yathā hi asino tikkhabhāvaparipālako paricchado ''koso''ti vuccati, evaṃ rañño tikkhabhāvaparipālakattā caturaṅginī senā ''koso''ti vuccati. Tividhaṃ koṭṭhāgāraṃ dhanakoṭṭhāgāraṃ dhaññakoṭṭhāgāraṃ vatthakoṭṭhāgāranti. Taṃ sabbampi paripuṇṇamassāti **paripuṇṇakosakoṭṭhāgāro. Caturaṅginiṃ sena**nti hatthiassarathapattisaṅkhātehi catūhi aṅgehi samannāgataṃ senaṃ. **Sannayhitvā**ti cammapaṭimuñcanādīhi sannāhaṃ kāretvā. **Abbhuyyāsī**ti abhiuyyāsi, abhimukho hutvā nikkhamīti attho. **Ekasaṅghātampī**ti ekappahārampi. **Dhovana**nti dhovanudakaṃ. **Parinetvā**ti nīharitvā. ''Anatthado''ti vattabbe da-kārassa ta-kāraṃ katvā ''anatthato''ti vuttanti āha **''atha vā''**tiādi.

464. Vaggabhāvena vā puthu nānā saddo assāti **puthusaddo. Samajano**ti bhaṇḍane samajjhāsayo jano. **Tatthā**ti tasmiṃ janakāye. **Ahaṃ bāloti na maññitthā**ti bālalakkhaṇe ṭhitopi ''ahaṃ bālo''ti na maññi. **Bhiyyo cā**ti attano bālabhāvassa ajānanato bhiyyo ca bhaṇḍanassa upariphoṭo viya saṅghabhedassa attano kāraṇabhāvampi uppajjamānaṃ na maññittha nāññāsi.

Kalahavasena pavattavācāyeva gocarā etesanti **vācāgocarā. Mukhāyāma**nti vivadanavasena mukhaṃ āyāmetvā bhāṇino. **Na taṃ jānantī**ti taṃ kalahaṃ na jānanti. Kalahaṃ karonto ca taṃ na jānanto nāma natthi. Yathā pana na jānanti, taṃ dassetuṃ āha **''evaṃ sādīnavo aya''**nti, ayaṃ kalaho nāma attano paresañca atthahāpanato anatthuppādanato diṭṭheva dhamme samparāye ca sādīnavo sadosoti attho. **Taṃ na jānantī**ti taṃ kalahaṃ na jānanti. Kathaṃ na jānantīti āha **''evaṃ sādīnavo aya''**nti, ''evaṃ sādīnavo ayaṃ kalaho''ti evaṃ taṃ kalahaṃ na jānantīti attho.

Akkocchi mantiādīsu **akkocchī**ti akkosi. **Avadhī**ti pahari. **Ajinī**ti kūṭasakkhiotāraṇena vā vādapaṭivādena vā karaṇuttariyakaraṇena vā ajesi. **Ahāsī**ti mama santakaṃ pattādīsu kiñcideva avahari. **Ye ca ta**nti ye keci devā vā manussā vā gahaṭṭhā vā pabbajitā vā taṃ ''akkocchi ma''ntiādivatthukaṃ kodhaṃ sakaṭadhuraṃ viya naddhinā pūtimacchādīni viya ca kusādīhi punappunaṃ veṭhentā **upanayhanti** upanāhavasena anubandhanti, tesaṃ sakiṃ uppannaṃ veraṃ na sammatīti attho.

Ye ca taṃ nupanayhantīti assatiyā amanasikāravasena vā kammapaccavekkhaṇādivasena vā ye taṃ akkosādivatthukaṃ kodhaṃ ''tayāpi koci niddoso purimabhave akkuṭṭho bhavissati, pahaṭo bhavissati, kūṭasakkhiṃ otāretvā jito bhavissati, kassaci te pasayha kiñci acchinnaṃ bhavissati, tasmā niddoso hutvāpi akkosādīni pāpuṇāsī''ti evaṃ na upanayhanti, tesu pamādena uppannampi veraṃ iminā anupanayhanena nirindhano viya jātavedo upasammati.

Na hi verena verānīti yathā hi kheḷasiṅghāṇikādiasucimakkhitaṃ ṭhānaṃ teheva asucīhi dhovanto suddhaṃ niggandhaṃ kātuṃ na sakkoti, atha kho taṃ ṭhānaṃ bhiyyoso mattāya asuddhatarañca duggandhatarañca hoti, evameva akkosantaṃ paccakkosanto paharantaṃ paṭipaharanto verena veraṃ vūpasametuṃ na sakkoti, atha kho bhiyyo verameva karoti. Iti verāni nāma verena kismiñcipi kāle na sammanti, atha kho vaḍḍhantiyeva. **Averena ca sammantī**ti yathā pana tāni kheḷādīni asucīni vippasannena udakena dhoviyamānāni nassanti, taṃ ṭhānaṃ suddhaṃ hoti niggandhaṃ, evameva averena khantimettodakena yonisomanasikārena paṭisaṅkhānena paccavekkhaṇena verāni vūpasammanti paṭippassambhanti abhāvaṃ gacchanti. **Esa dhammo sanantano**ti esa averena verūpasamanasaṅkhāto porāṇako dhammo sabbesaṃ buddhapaccekabuddhakhīṇāsavānaṃ gatamaggo.

Na jānantīti aniccasaññaṃ na paccupaṭṭhāpentīti adhippāyo. **Tato sammanti medhagā**ti tato tasmā kāraṇā medhagā kalahā sammanti vūpasamaṃ gacchanti. Kathaṃ te sammantīti āha **''evañhī''**tiādi. Tattha **evañhi te jānantā**ti te paṇḍitā ''mayaṃ maccusamīpaṃ gacchāmā''ti evaṃ jānantā yonisomanasikāraṃ uppādetvā medhagānaṃ kalahānaṃ vūpasamāya paṭipajjanti, atha nesaṃ tāya paṭipattiyā te medhagā sammantīti adhippāyo.

Tesampi hoti saṅgatīti ye mātāpitūnaṃ aṭṭhīni chindanti, pāṇe haranti, gavādīni ca pasayha gaṇhanti, evaṃ raṭṭhaṃ vilumpamānānaṃ tesampi saṅgati hoti, kimaṅgaṃ pana tumhākaṃ na siyāti adhippāyo.

Vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ vuttāti ''bālasahāyatāya ime bhikkhū kalahapasutā, paṇḍitasahāyānaṃ pana idaṃ na siyā''ti paṇḍitasahāyassa bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ vuttā. **Nipaka**nti nepakkapaññāya samannāgataṃ. **Sādhuvihāri dhīra**nti bhaddakavihāriṃ paṇḍitaṃ. **Pākaṭaparissaye ca paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā**ti sīhabyagghādayo pākaṭaparissaye ca rāgabhayadosabhayādayo paṭicchannaparissaye cāti sabbeva parissaye abhibhavitvā.

Ekakā cariṃsūti ''idaṃ rajjaṃ nāma mahantaṃ pamādaṭṭhānaṃ, kiṃ amhākaṃ rajjena kāritenā''ti raṭṭhaṃ pahāya tato mahāaraññaṃ pavisitvā tāpasapabbajjaṃ pabbajitvā catūsu iriyāpathesu ekakā cariṃsūti attho.

Ekassa caritaṃ seyyoti pabbajitassa pabbajitakālato paṭṭhāya ekībhāvābhiratassa ekakasseva caritaṃ seyyoti attho. **Natthi bāle sahāyatā**ti cūḷasīlaṃ majjhimasīlaṃ mahāsīlaṃ dasa kathāvatthūni terasa dhutaguṇā vipassanāñāṇaṃ cattāro maggā cattāri phalāni tisso vijjā cha abhiññā amatamahānibbānanti ayaṃ sahāyatā nāma, sā bālaṃ nissāya adhigantuṃ na sakkāti natthi bāle sahāyatā. Mātaṅgo araññe **mātaṅgaraññe**ti saralopena sandhi. ''Mātaṅgarañño''tipi pāṭho, araññako mātaṅgo viyāti attho. **Mātaṅga**-saddeneva hatthibhāvassa vuttattā nāgavacanaṃ tassa mahattavibhāvanatthanti āha **''nāgoti mahantādhivacanameta''**nti. Mahantapariyāyo hi **nāga**-saddo hoti ''etaṃ nāgassa nāgena, īsādantassa hatthino''tiādīsu (udā. 35).

Dīghāvuvatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bālakaloṇakagamanakathāvaṇṇanā

465. **Bālakaloṇakāragāmo**ti upāligahapatissa evaṃnāmako bhogagāmo. **Tenupasaṅkamī**ti dhammasenāpatimahāmoggallānattheresu vā asītimahāsāvakesu vā antamaso dhammabhaṇḍāgārikaṃ ānandattherampi kañci anāmantetvā sayameva pattacīvaramādāya anīkanissaṭo hatthī viya yūthanissaṭo kāḷasīho viya vātacchinno valāhako viya ca ekakova upasaṅkami. Kasmā upasaṅkami? Gaṇe kirassa ādīnavaṃ disvā ekavihāriṃ bhikkhuṃ passitukāmatā udapādi, tasmā sītādipīḷito uṇhādiṃ patthayamāno viya upasaṅkami. Atha vā bhagavatā so ādīnavo pageva pariññāto, na tena satthā nibbinno, tasmiṃ pana antovasse keci buddhaveneyyā nāhesuṃ, tena aññattha gamanaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ damanupāyoti pālileyyakaṃ uddissa gacchanto ekavihāriṃ āyasmantaṃ bhaguṃ sampahaṃsetuṃ tattha gato. Evaṃ gate ca satthari pañcasatā bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ āhaṃsu ''āvuso ānanda satthā ekakova gato, mayaṃ anubandhissāmā''ti. ''Āvuso, yadā bhagavā sāmaṃ senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya anāmantetvā upaṭṭhāke anapaloketvā bhikkhusaṅghaṃ adutiyo gacchati, tadā ekacārikaṃ carituṃ bhagavato ajjhāsayo, sāvakena nāma satthu ajjhāsayānurūpaṃ paṭipajjitabbaṃ, tasmā na imesu divasesu bhagavā anugantabbo''ti nivāresi, sayampi nānugañchi. **Dhammiyā kathāyā**ti ekībhāve ānisaṃsapaṭisaṃyuttāya dhammakathāya.

Bālakaloṇakagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pācīnavaṃsadāyagamanakathāvaṇṇanā

466. **Yena pācīnavaṃsadāyo**ti tattha kasmā upasaṅkami? Yathā nāma jighacchitassa bhojane, pipāsitassa pānīye, sītena phuṭṭhassa uṇhe, uṇhena phuṭṭhassa sīte, dukkhitassa sukhe abhiruci uppajjati, evameva bhagavato kosambake bhikkhū aññamaññaṃ vivādāpanne asamaggavāsaṃ vasante, samaggavāsaṃ vasante āvajjentassa ime tayo kulaputtā āpāthamāgamiṃsu, atha nesaṃ paggaṇhitukāmo upasaṅkami ''evāyaṃ paṭipattianukkamena kosambakānaṃ bhikkhūnaṃ vinayanūpāyo hotī''ti. **Viharantī**ti sāmaggirasaṃ anubhavamānā viharanti.

Dāyapāloti (ma. ni. aṭṭha. 1.325) araññapālo. So araññaṃ yathā icchiticchitappadesena manussā pavisitvā tattha pupphaṃ vā phalaṃ vā niyyāsaṃ vā dabbasambhāraṃ vā na haranti, evaṃ vatiyā parikkhittassa araññassa yojite dvāre nisīditvā araññaṃ rakkhati, tasmā ''dāyapālo''ti vutto. **Attakāmarūpā viharantī**ti attano hitaṃ kāmayamānasabhāvā hutvā viharanti. Yo hi imasmiṃ sāsane pabbajitvāpi vejjakammadūtakammapahiṇagamanādīnaṃ vasena ekavīsatianesanāhi jīvikaṃ kappeti, ayaṃ na attakāmarūpo nāma. Yo pana imasmiṃ sāsane pabbajitvā ekavīsatianesanaṃ pahāya catupārisuddhisīle patiṭṭhāya buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sappāyadhutaṅgaṃ adhiṭṭhāya aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmantaṃ pahāya araññaṃ pavisitvā samāpattiyo nibbattetvā vipassanāya kammaṃ kurumāno vicarati, ayaṃ attakāmo nāma. Tepi tayo kulaputtā evarūpā ahesuṃ. Tena vuttaṃ ''attakāmarūpā viharantī''ti.

Mā tesaṃ aphāsumakāsīti tesaṃ aphāsukaṃ mā akāsīti bhagavantaṃ vāresi. Evaṃ kirassa ahosi ''ime kulaputtā samaggā viharanti, ekaccassa ca gataṭṭhāne bhaṇḍanakalahavivādā vattanti, tikhiṇasiṅgo caṇḍagoṇo viya ovijjhanto vicarati, athekamaggena dvinnaṃ gamanaṃ na hoti, kadāci ayampi evaṃ karonto imesaṃ kulaputtānaṃ samaggavāsaṃ bhindeyya, pāsādiko ca panesa suvaṇṇavaṇṇo rasagiddho maññe, gatakālato paṭṭhāya paṇītadāyakānaṃ attano upaṭṭhākānaṃ vaṇṇakathanādīhi imesaṃ kulaputtānaṃ appamādavihāraṃ bhindeyya, vasanaṭṭhānāni cāpi etesaṃ kulaputtānaṃ nibaddhāni paricchinnāni tissova paṇṇasālā tayo caṅkamā tīṇi divāṭṭhānāni tīṇi mañcapīṭhāni, ayaṃ pana samaṇo mahākāyo vuḍḍhataro maññe bhavissati, so akāle ime kulaputte senāsanā vuṭṭhapessati, evaṃ sabbathāpi etesaṃ aphāsu bhavissatī''ti. Taṃ anicchanto ''mā tesaṃ aphāsumakāsī''ti bhagavantaṃ vāreti.

Kiṃ panesa jānanto vāresi ajānantoti? Ajānanto. Sammāsambuddho hi nāma yadā anekabhikkhusahassaparivāro byāmappabhāya asītianubyañjanehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇasiriyā ca buddhānubhāvaṃ dassento vicarati, tadā ''ko eso''ti apucchitvāva jānitabbo hoti. Tadā pana bhagavā ''māssu koci mama buddhānubhāvaṃ aññāsī''ti tathārūpena iddhābhisaṅkhārena sabbampi taṃ buddhānubhāvaṃ cīvaragabbhena viya paṭicchādetvā valāhakagabbhena paṭicchanno puṇṇacando viya sayameva pattacīvaramādāya aññātakavesena agamāsi. Iti taṃ ajānantova dāyapālo vāresi.

Etadavocāti thero kira ''mā samaṇā''ti dāyapālassa kathaṃ sutvā cintesi ''mayaṃ tayo janā idha viharāma, añño pabbajito nāma natthi, ayañca dāyapālo pabbajitena viya saddhiṃ katheti, ko nu kho bhavissatī''ti divāṭṭhānato uṭṭhāya dvāre ṭhatvā maggaṃ olokento bhagavantaṃ addasa. Bhagavāpi therassa saha dassaneneva sarīrobhāsaṃ muñci, asītianubyañjanavirājitā byāmappabhā pasāritasuvaṇṇapaṭo viya virocittha. Thero ''ayaṃ dāyapālo phaṇakataāsīvisaṃ gīvāya gahetuṃ hatthaṃ pasārento viya loke aggapuggalena saddhiṃ kathentova na jānāti, aññatarabhikkhunā viya saddhiṃ kathetī''ti nivārento etaṃ ''māvuso, dāyapālā''tiādivacanaṃ avoca.

Tenupasaṅkamīti kasmā bhagavato paccuggamanaṃ akatvāva upasaṅkami? Evaṃ kirassa ahosi ''mayaṃ tayo janā samaggavāsaṃ vasāma, sacāhaṃ ekakova paccuggamanaṃ karissāmi, samaggavāso nāma na bhavissati, piyamitte gahetvāva paccuggamanaṃ karissāmi. Yathā ca bhagavā mayhaṃ piyo, evaṃ sahāyānampi me piyo''ti tehi saddhiṃ paccuggamanaṃ kātukāmo sayaṃ akatvā upasaṅkami. Keci pana ''tesaṃ therānaṃ paṇṇasāladvāre caṅkamanakoṭiyā bhagavato āgamanamaggo hoti, tasmā thero tesaṃ saññaṃ dadamānova gato''ti vadanti. **Abhikkamathā**ti ito āgacchatha. **Pāde pakkhālesī**ti vikasitapadumasannibhehi jālahatthehi maṇivaṇṇaṃ udakaṃ gahetvā suvaṇṇavaṇṇesu piṭṭhipādesu udakaṃ āsiñcitvā pādena pādaṃ ghaṃsento pakkhālesi. Buddhānaṃ kāye rajojallaṃ nāma na upalimpati, kasmā pakkhālesīti? Sarīrassa utuggahaṇatthaṃ tesañca cittasampahaṃsanatthaṃ. Amhehi abhihaṭena udakena bhagavā pāde pakkhālesi, paribhogaṃ akāsīti tesaṃ bhikkhūnaṃ balavasomanassavasena cittaṃ pīṇitaṃ hoti, tasmā pakkhālesi.

Āyasmantaṃ anuruddhaṃ bhagavā etadavocāti so kira tesaṃ vuḍḍhataro, tassa saṅgahe kate sesānaṃ katova hotīti theraññeva etaṃ ''kacci vo anuruddhā''tiādivacanaṃ avoca. **Anuruddhā**ti vā ekasesanayena vuttaṃ virūpekasesassapi icchitabbattā, evañca katvā bahuvacananiddeso ca samatthito hoti. **Kaccī**ti pucchanatthe nipāto. **Vo**ti sāmivacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – kacci anuruddhā tumhākaṃ khamanīyaṃ, iriyāpatho vo khamati, kacci yāpanīyaṃ, kacci vo jīvitaṃ yāpeti ghaṭiyati, kacci piṇḍakena na kilamatha, kacci tumhākaṃ sulabhapiṇḍaṃ, sampatte vo disvā manussā uḷuṅkayāguṃ vā kaṭacchubhikkhaṃ vā dātabbaṃ maññantīti bhikkhācāravattaṃ pucchati. Kasmā? Yasmā paccayena akilamantena sakkā samaṇadhammo kātuṃ, vattameva vā etaṃ pabbajitānaṃ.

Atha tena paṭivacane dinne ''anuruddhā tumhe rājapabbajitā mahāpuññā, manussā tumhākaṃ araññe vasantānaṃ adatvā kassa aññassa dātabbaṃ maññissanti, tumhe pana etaṃ bhuñjitvā kiṃ nu kho migapotakā viya aññamaññaṃ ghaṭṭentā viharatha, udāhu sāmaggibhāvo vo atthī''ti sāmaggirasaṃ pucchanto **''kacci pana vo anuruddhā samaggā''**tiādimāha. Tattha **khīrodakībhūtā**ti yathā khīrañca udakañca aññamaññaṃ saṃsandati, visuṃ na hoti, ekattaṃ viya upeti, kacci evaṃ sāmaggivasena ekattupagatacittuppādā viharathāti pucchati. **Piyacakkhūhī**ti mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā olokanato piyabhāvadīpakāni cakkhūni piyacakkhūni nāma, ''kacci tathārūpehi cakkhūhi aññamaññaṃ passantā viharathā''ti pucchati. **Tagghā**ti ekaṃsatthe nipāto, ekaṃsena mayaṃ bhanteti vuttaṃ hoti. **Yathā kathaṃ panā**ti ettha **yathā**ti nipātamattaṃ, **katha**nti kāraṇapucchā, kathaṃ pana tumhe evaṃ viharatha, kena kāraṇena viharatha, taṃ me kāraṇaṃ brūhīti vuttaṃ hoti.

Mettaṃ kāyakammanti mettacittavasena pavattaṃ kāyakammaṃ. **Āvi ceva raho cā**ti sammukhā ceva parammukhā ca. Itaresupi eseva nayo. Tattha sammukhā kāyavacīkammāni sahavāse labbhanti, itarāni vippavāse, manokammaṃ sabbattha labbhati. Yañhi saheva vasantesu ekena mañcapīṭhaṃ vā dārubhaṇḍaṃ vā mattikābhaṇḍaṃ vā bahi dunnikkhittaṃ hoti, taṃ disvā ''kenidaṃ vaḷañjita''nti avaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittaṃ viya gahetvā paṭisāmentassa paṭijaggitabbayuttaṃ vā pana ṭhānaṃ paṭijaggantassa sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma hoti. Ekasmiṃ pakkante tena dunnikkhittaṃ senāsanaparikkhāraṃ tatheva nikkhipantassa paṭijaggitabbayuttaṃ vā pana ṭhānaṃ paṭijaggantassa parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma hoti. Sahavasantassa pana therehi saddhiṃ madhuraṃ sammodanīyakathaṃ paṭisanthārakathaṃ sāraṇīyakathaṃ dhammakathaṃ sarabhaññaṃ sākacchaṃ pañhapucchanaṃ pañhavissajjananti evamādikaraṇe sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma hoti. Theresu pana pakkantesu ''mayhaṃ piyasahāyo nandiyatthero kimilatthero evaṃ sīlasampanno evaṃ ācārasampanno''tiādiguṇakathane parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma hoti. ''Mayhaṃ piyamitto nandiyatthero kimilatthero avero hotu abyāpajjo sukhī''ti evaṃ samannāharato pana sammukhāpi parammukhāpi mettaṃ manokammaṃ hotiyeva.

Nānā hi kho no bhante kāyāti ayañhi kāyo piṭṭhaṃ viya mattikā viya ca omadditvā ekato kātuṃ na sakkā. **Ekañca**

pana maññe cittanti cittaṃ pana no attano viya aññamaññassa hitabhāvena avirodhabhāvena bhedābhāvena samaggabhāvena ekamevāti dasseti. Kathaṃ panete sakaṃ cittaṃ nikkhipitvā itaresaṃ cittavasena vattiṃsūti? Ekassa patte malaṃ uṭṭhahati, ekassa cīvaraṃ kiliṭṭhaṃ hoti, ekassa paribhaṇḍakammaṃ hoti. Tattha yassa patte malaṃ uṭṭhitaṃ, tena ‘‘mamāvuso patte malaṃ uṭṭhitaṃ, pacituṃ vaṭṭatī’’ti vutte itare ‘‘mayhaṃ cīvaraṃ kiliṭṭhaṃ dhovitabbaṃ, mayhaṃ paribhaṇḍaṃ kātabba’’nti avatvā araññaṃ pavisitvā dārūni āharitvā bhinditvā pattakaṭāhe bahalatanumattikāhi lepaṃ katvā pattaṃ pacitvā tato paraṃ cīvaraṃ vā dhovanti, paribhaṇḍaṃ vā karonti. ‘‘Mamāvuso cīvaraṃ kiliṭṭhaṃ, dhovituṃ vaṭṭatī’’ti ‘‘mama paṇṇasālā uklāpā, paribhaṇḍaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti paṭhamataraṃ ārocitepi eseva nayo.

Idāni tesaṃ appamādalakkhaṇaṃ pucchanto **‘‘kacci pana vo anuruddhā’’**tiādimāha. Tattha **vo**ti nipātamattaṃ, paccattavacanaṃ vā, kacci tumheti attho. **Amhāka**nti amhesu tīsu janesu. **Piṇḍāya paṭikkamatī**ti gāme piṇḍāya caritvā paccāgacchati. **Avakkārapāti**nti atirekapiṇḍapātaṃ apanetvā ṭhapanatthāya ekaṃ samuggapātiṃ dhovitvā ṭhapeti. **Yo pacchā**ti te kira therā na ekatova bhikkhācāraṃ pavisanti. Phalasamāpattiratā hete pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā vattapaṭipattiṃ pūretvā senāsanaṃ pavisitvā kālaparicchedaṃ katvā phalasamāpattiṃ appetvā nisīdanti. Tesu yo paṭhamataraṃ nisinno attano kālaparicchedavasena paṭhamataraṃ uṭṭhāti, so piṇḍāya caritvā paṭinivatto bhattakiccaṭṭhānaṃ āgantvā jānāti ‘‘dve bhikkhū pacchato, ahaṃ paṭhamataraṃ āgato’’ti. Atha pattaṃ pidahitvā āsanapaññāpanādīni katvā yadi patte paṭivīsamattameva hoti, nisīditvā bhuñjati, yadi atirekaṃ hoti, avakkārapātiyaṃ pakkhipitvā pātiṃ pidhāya bhuñjati, katabhattakicco pattaṃ dhovitvā vodakaṃ katvā thavikāya osāpetvā pattacīvaraṃ gahetvā attano vasanaṭṭhānaṃ pavisati.

Dutiyopi āgantvāva jānāti ‘‘eko paṭhamaṃ āgato, eko pacchato’’ti. So sace patte bhattaṃ pamāṇameva hoti, bhuñjati. Sace mandaṃ, avakkārapātito gahetvā bhuñjati. Sace atirekaṃ hoti, avakkārapātiyaṃ pakkhipitvā pamāṇameva bhuñjitvā purimatthero viya vasanaṭṭhānaṃ pavisati. Tatiyopi āgantvāva jānāti ‘‘dve paṭhamaṃ āgatā, ahaṃ pacchimo’’ti. Sopi dutiyatthero viya bhuñjitvā katabhattakicco pattaṃ dhovitvā vodakaṃ katvā thavikāya osāpetvā āsanāni ukkhipitvā paṭisāmeti, pānīyaghaṭe vā paribhojanīyaghaṭe vā avasesaudakaṃ chaḍḍetvā ghaṭe nikujjitvā avakkārapātiyaṃ sace avasesabhattaṃ hoti, taṃ vuttanayena jahitvā pātiṃ dhovitvā paṭisāmeti, bhattaggaṃ sammajjati, so kacavaraṃ chaḍḍetvā sammajjaniṃ ukkhipitvā upacikāhi muttaṭṭhāne ṭhapetvā pattacīvaramādāya vasanaṭṭhānaṃ pavisati. Idaṃ therānaṃ bahivihāre araññe bhattakiccakaraṇaṭṭhāne bhojanasālāya vattaṃ. Idaṃ sandhāya ‘‘yo pacchā’’tiādi vuttaṃ.

Yo passatītiādi pana nesaṃ antovihāre vattanti veditabbaṃ. Tattha **vaccaghaṭa**nti ācamanakumbhiṃ. **Ritta**nti rittakaṃ. **Tuccha**nti tasseva vevacanaṃ. **Avisayha**nti ukkhipituṃ asakkuṇeyyaṃ atibhāriyaṃ. **Hatthavikārenā**ti hatthasaññāya. Te kira pānīyaghaṭādīsu yaṃkiñci tucchakaṃ gahetvā pokkharaṇiṃ gantvā anto ca bahi ca dhovitvā udakaṃ parissāvetvā tīre ṭhapetvā aññaṃ bhikkhuṃ hatthavikārena āmantenti, odissa vā anodissa vā saddaṃ na karonti. Kasmā odissa na karonti? Tañhi bhikkhuṃ saddo bādheyyāti. Kasmā anodissa na karonti? Anodissa sadde dinne ‘‘ahaṃ pure, ahaṃ pure’’ti dvepi nikkhameyyuṃ. Tato dvīhi kattabbakamme tatiyassa kammacchedo bhaveyya. Saṃyatapadasaddo pana hutvā aparassa bhikkhuno divāṭṭhānasantikaṃ gantvā tena diṭṭhabhāvaṃ ñatvā hatthasaññaṃ karoti, tāya saññāya itaro āgacchati, tato dve janā hatthena hatthaṃ saṃsibbantā dvīsu hatthesu ṭhapetvā uṭṭhāpenti. Taṃ sandhāyāha **‘‘hatthavikārena dutiyaṃ āmantetvā hatthavilaṅghakena upaṭṭhāpemā’’**ti.

Pañcāhikaṃ kho panāti cātuddase pannarase aṭṭhamiyanti idaṃ tāva pakatidhammassavanameva, taṃ akhaṇḍaṃ katvā pañcame pañcame divase dve therā nātivikāle nahāyitvā anuruddhattherassa vasanaṭṭhānaṃ gacchanti. Tattha tayopi nisīditvā tiṇṇaṃ piṭakānaṃ aññatarasmiṃ aññamaññaṃ pañhaṃ pucchanti, aññamaññaṃ vissajjenti. Tesaṃ evaṃ karontānaṃyeva aruṇaṃ uggacchati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Ettāvatā therena bhagavatā appamādalakkhaṇaṃ pucchitena pamādaṭṭhānesuyeva appamādalakkhaṇaṃ vissajjitaṃ hoti. Aññesañhi bhikkhūnaṃ bhikkhācārapavisanakālo nikkhamanakālo nivāsanaparivattanaṃ cīvarapārupanaṃ antogāme piṇḍāya caraṇaṃ dhammakathanaṃ anumodanaṃ antogāmato nikkhamitvā bhattakiccakaraṇaṃ pattadhovanaṃ pattaosāpanaṃ pattacīvarapaṭisāmananti papañcakaraṇaṭṭhānāni etāni. Tasmā thero ‘‘amhākaṃ ettakaṃ ṭhānaṃ muñcitvā vissaṭṭhakathāpavattanena kammaṭṭhāne pamajjanaṭṭhānāni, tatthāpi mayaṃ, bhante, kammaṭṭhānaviruddhaṃ na paṭipajjāmā’’ti aññesaṃ pamādaṭṭhānesuyeva sikhāppattaṃ attano appamādalakkhaṇaṃ vissajjesi. Imināva etāni ṭhānāni muñcitvā aññattha vihārasamāpattīnaṃ avaḷañjanavasena pamādakālo nāma amhākaṃ natthīti dīpeti.

Pācīnavaṃsadāyagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pālileyyakagamanakathāvaṇṇanā

467. **Dhammiyā kathāyā**ti samaggavāse ānisaṃsapaṭisaṃyuttāya dhammakathāya. **Anupubbena** (udā. aṭṭha. 35) **cārikaṃ caramāno**ti anukkamena gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikaṃ caramāno. **Yena pālileyyakaṃ tadavasarī**ti ekakova yena pālileyyakagāmo, taṃ avasari. Pālileyyakagāmavāsinopi paccuggantvā bhagavato dānaṃ datvā pālileyyakagāmassa avidūre rakkhitavanasaṇḍo nāma atthi, tattha bhagavato paṇṇasālaṃ katvā ‘‘ettha bhagavā vasatū’’ti yācitvā vāsayiṃsu. **Bhaddasālo**ti pana tattheko manāpo laṭṭhiko sālarukkho. Bhagavā taṃ gāmaṃ upanissāya vanasaṇḍe paṇṇasālāya samīpe tasmiṃ rukkhamūle vihāsi. Tena vuttaṃ **‘‘pālileyyake viharati rakkhitavanasaṇḍe bhaddasālamūle’’**ti.

Atha kho bhagavato rahogatassātiādi bhagavato vivekasukhapaccavekkhaṇadassanaṃ. **Ākiṇṇo na phāsu vihāsi**nti sambādhappatto ākiṇṇo vihāsiṃ. Kiṃ pana bhagavato sambādho atthi saṃsaggo vāti? Natthi. Na hi koci bhagavantaṃ anicchāya upasaṅkamituṃ sakkoti. Durāsadā hi buddhā bhagavanto sabbattha ca anupalittā, hitesitāya pana sattesu anukampaṃ upādāya ‘‘mutto mocessāmī’’ti paṭiññānurūpaṃ caturoghanittharaṇatthaṃ aṭṭhannaṃ parisānaṃ attano santikaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanaṃ adhivāseti, sayañca mahākaruṇāsamussāhito kālaññū hutvā tattha upasaṅkamīti idaṃ sabbabuddhānaṃ āciṇṇaṃ. Nāyamidha ākiṇṇavihāro adhippeto, idha pana tehi kalahakārakehi kosambakabhikkhūhi saddhiṃ ekavihāre vāsaṃ vihāsi, tadā vinetabbābhāvato ākiṇṇavihāraṃ katvā vuttaṃ ‘‘ahaṃ kho pubbe ākiṇṇo na phāsu vihāsi’’nti. Tenevāha **‘‘tehi kosambakehi bhikkhūhi bhaṇḍanakārakehī’’**tiādi.

Daharapotakehīti daharehi hatthipotakehi, ye bhiṅkātipi vuccanti. **Tehī**ti hatthiādīhi. **Kaddamodakānī**ti kaddamamissāni udakāni. **Ogāhā**ti ettha ‘‘ogāha’’ntipi pāḷi. **Assā**ti hatthināgassa. **Upanighaṃsantiyo**ti ghaṭṭentiyo. Upanighaṃsiyamānopi attano uḷārabhāvena na kujjhati, tena tā ghaṃsantiyeva. **Vūpakaṭṭho**ti vūpakaṭṭho dūrībhūto.

Yūthāti hatthighaṭāya. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti so kira hatthināgo yūthavāse ukkaṇṭhito taṃ vanasaṇḍaṃ paviṭṭho. Tattha bhagavantaṃ disvā ghaṭasahassena nibbāpitasantāpo viya nibbuto hutvā pasannacitto bhagavato santike aṭṭhāsi, tato paṭṭhāya vattasīse ṭhatvā bhaddasālassa paṇṇasālāya ca samantato appaharitaṃ katvā sākhābhaṅgena sammajjati, bhagavato mukhadhovanaṃ deti, nahānodakaṃ āharati, dantakaṭṭhaṃ deti, araññato madhurāni phalāphalāni āharitvā satthu upaneti. Satthā tāni paribhuñjati. Tena vuttaṃ **‘‘soṇḍāya bhagavato pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetī’’**tiādi. So kira soṇḍāya dārūni āharitvā aññamaññaṃ ghaṃsitvā aggiṃ uṭṭhāpetvā dārūni jālāpetvā tattha pāsāṇakhaṇḍāni tāpetvā tāni daṇḍakehi vaṭṭetvā soṇḍiyaṃ khipitvā udakassa tattabhāvaṃ ñatvā bhagavato santikaṃ upagantvā tiṭṭhati. Bhagavā ‘‘hatthināgo mama nahānaṃ icchatī’’ti tattha gantvā nahānakiccaṃ karoti. Pānīyepi eseva nayo. Tasmiṃ pana sītale jāte upasaṅkamati. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘soṇḍāya bhagavato pānīyaṃ paribhojanīyaṃ upaṭṭhāpetī’’**ti.

Attano ca pavivekaṃ viditvāti kehici anākiṇṇabhāvaladdhaṃ kāyavivekaṃ jānitvā. Itare pana vivekā bhagavato sabbakālaṃ vijjantiyeva. **Imaṃ udānaṃ udānesī**ti imaṃ attano hatthināgassa ca vivekābhiratiyā samānajjhāsayabhāvadīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Gāthāya pana evamatthayojanā veditabbā (udā. aṭṭha. 35) – **etaṃ īsādantassa** rathaīsāsadisadantassa hatthināgassa **cittaṃ nāgena** buddhanāgassa **cittena sameti** saṃsandati. Kathaṃ sameti ce? **Yadeko ramatī vane,** yasmā buddhanāgo ‘‘ahaṃ kho pubbe ākiṇṇo vihāsi’’nti purimaṃ ākiṇṇavihāraṃ jigucchitvā vivekaṃ upabrūhayamāno idāni yathā **eko** adutiyo **vane** araññe **ramati** abhiramati, evaṃ ayampi hatthināgo pubbe attano hatthiādīhi ākiṇṇavihāraṃ jigucchitvā idāni **eko** asahāyo vane ekavihāraṃ **ramati** abhinandati, tasmāssa **cittaṃ nāgena sameti,** tassa cittena sametīti katvā ekībhāvaratiyā ekasadisaṃ hotīti attho.

Pālileyyakagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasavatthukathāvaṇṇanā

473. **Yo paṭibāheyya, āpatti dukkaṭassā**ti ettha yo senāsanārahassa senāsanaṃ paṭibāhati, tasseva āpatti. Kalahakārakādīnaṃ panettha ‘‘okāso natthī’’tiādikaṃ saṅghassa katikaṃ ārocetvā na paññapentassa ‘‘ahaṃ vuḍḍho’’ti pasayha attanāva attano paññapetvā gaṇhantaṃ ‘‘yuttiyā gaṇhathā’’ti vatvā vārentassa ca natthi āpatti. ‘‘Bhaṇḍanakārakaṃ nikkaḍḍhatīti vacanato kuladūsakassa pabbājanīyakammānuññāya ca idha kalahavūpasamanatthaṃ āgatānaṃ kosambakānampi ‘yathāvuḍḍha’nti avatvā ‘vivitte asati vivittaṃ katvāpi dātabba’nti vuttattā vivittaṃ katvā dentaṃ paṭibāhantasseva āpattī’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Upālisaṅghasāmaggīpucchāvaṇṇanā

476. **Na mūlā mūlaṃ gantvā**ti mūlato mūlaṃ agantvā. **Atthato apagatā**ti sāmaggisaṅkhātaatthato apagatā.

477. Yena naṃ paccatthikā vadeyyuṃ, taṃ na hi hotīti sambandho. **Anapagata**nti kāraṇato anapetaṃ, sakāraṇanti vuttaṃ hoti.

Usūyāyāti iminā dosāgatigamanassa saṅgahitattā **‘‘agatigamanenā’’**ti avasesaagatigamanaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Aṭṭhahi dūtaṅgehī**ti ‘‘sotā ca hoti sāvetā ca uggahetā ca dhāretā ca viññāpetā ca kusalo ca sahitāsahitadassano ca akalahakārako cā’’ti evaṃ vuttehi aṭṭhahi dūtaṅgehi. Sesamettha pāḷito aṭṭhakathāto ca suviññeyyameva.

Kosambakakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Cūḷavagga-ṭīkā

1. Kammakkhandhakaṃ

Tajjanīyakammakathāvaṇṇanā

1. Cūḷavaggassa paṭhame kammakkhandhake tāva ‘‘yaṭṭhiṃ pavesaya, kunte pavesayā’’tiādīsu viya sahacaraṇañāyena ‘‘mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī’’tiādīsu viya nissitesu nissayavohāravasena vā paṇḍukalohitakanissitā paṇḍukalohitakasaddena vuttāti āha **‘‘tesaṃ nissitakāpi paṇḍukalohitakātveva paññāyantī’’**ti. **Paṭivadathā**ti paṭivacanaṃ detha.

Adhammakammadvādasakakathāvaṇṇanā

4. **Tīhi aṅgehi samannāgata**nti paccekaṃ samuditehi vā tīhi aṅgehi samannāgataṃ. Na hi tiṇṇaṃ eva aṅgānaṃ samodhānena adhammakammaṃ hoti, ekenapi hotiyeva. ‘‘Appaṭiññāya kataṃ hotīti lajjiṃ sandhāya vutta’’nti **gaṇṭhipadesu** kathitaṃ.

Nanu ca ‘‘adesanāgāminiyā āpattiyā kataṃ hotī’’ti idaṃ parato ‘‘tīhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatassa bhikkhuno ākaṅkhamāno saṅgho tajjanīyakammaṃ kareyya, adhisīle sīlavipanno hotī’’ti iminā virujjhati. Adesanāgāminiṃ āpanno hi ‘‘adhisīle sīlavipanno’’ti vuccatīti? Tattha keci vadanti ‘‘tajjanīyakammassa hi visesena bhaṇḍanakārakattaṃ aṅga’nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, taṃ pāḷiyā āgatanidānena sameti, tasmā sabbatikesupi bhaṇḍanaṃ āropetvā bhaṇḍanapaccayā āpannāpattivasena idaṃ kammaṃ kātabbaṃ. Tasmā ‘adhisīle sīlavipanno’ti etthāpi pubbabhāge vā parabhāge vā codanāsāraṇādikāle bhaṇḍanapaccayā āpannāpattivaseneva kātabbaṃ, na kevalaṃ saṅghādisesapaccayā kātabba’’nti. Apare pana vadanti ‘‘adesanāgāminiyāti idaṃ pārājikāpattiṃyeva sandhāya vuttaṃ, na saṅghādisesaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘adesanāgāminiyāti pārājikāpattiyā vā saṅghādisesāpattiyā vā’ti vuttaṃ. Tattha saṅghādisesāpattiyā vāti atthuddhāravasena vuttaṃ, ‘adhisīle sīlavipanno’ti ca idaṃ saṅghādisesaṃyeva sandhāya vuttaṃ, na pārājikaṃ. Tasmā pārājikāpattipaccayā na tajjanīyakammaṃ kātabbaṃ payojanābhāvā, saṅghādisesapaccayā kātabbanti ayamattho siddho hoti. Sukkapakkhe ‘desanāgāminiyā āpattiyā kataṃ hotī’ti iminā virujjhatīti ce? Na ekena pariyāyena saṅghādisesassapi desanāgāminīvohārasambhavato’’ti, taṃ yuttaṃ viya dissati.

Nappaṭippassambhetabbaaṭṭhārasakakathāvaṇṇanā

8. **Lomaṃ pātentī**tiādi sammāvattanāya pariyāyavacanaṃ.

Niyassakammakathāvaṇṇanā

11. Niyassakamme **‘‘nissāya te vatthabba**nti garunissayaṃ sandhāya vuttaṃ, na itara’’nti **kenaci** likhitaṃ. **Gaṇṭhipade** pana ‘‘niyassakammaṃ yasmā bālavasena karīyati, tasmā nissāya vatthabbanti nissayaṃ gāhāpetabbo’’ti vuttaṃ, vīmaṃsitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ. **Apissū**ti ettha **su**iti nipātamattaṃ, bhikkhū api niccabyāvaṭā hontīti vuttaṃ hoti.

Pabbājanīyakammakathāvaṇṇanā

29. Pabbājanīyakamme **tena hi, bhikkhave, saṅgho pabbājanīyakammaṃ paṭippassambhetū**ti idaṃ tesu vibbhamantesupi pakkamantesupi sammāvattanteyeva sandhāya vuttaṃ.

Paṭisāraṇīyakammakathāvaṇṇanā

33. Sudhammavatthusmiṃ **macchikāsaṇḍe**ti evaṃnāmake nagare. Tattha kira (dha. pa. aṭṭha. 1.72 cittagahapativatthu) citto gahapati pañcavaggiyānaṃ abbhantaraṃ mahānāmattheraṃ piṇḍāya caramānaṃ disvā tassa iriyāpathe pasīditvā pattaṃ ādāya gehaṃ pavesetvā bhojetvā bhattakiccāvasāne dhammakathaṃ suṇanto sotāpattiphalaṃ patvā acalasaddho hutvā ambāṭakavanaṃ nāma attano uyyānaṃ saṅghārāmaṃ kātukāmo therassa hatthe udakaṃ pātetvā niyyātesi. Tasmiṃ khaṇe ‘‘patiṭṭhitaṃ buddhasāsana’’nti udakapariyantaṃ katvā mahāpathavī kampi, mahāseṭṭhi uyyāne mahāvihāraṃ kāresi. Tatthāyaṃ sudhammo bhikkhu āvāsiko ahosi. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘āyasmā sudhammo macchikāsaṇḍe cittassa gahapatino āvāsiko hotī’’**tiādi. Tattha **dhuvabhattiko**ti niccabhattiko.

Aparena samayena cittassa guṇakathaṃ sutvā bhikkhusahassena saddhiṃ dve aggasāvakā tassa saṅgahaṃ kattukāmā macchikāsaṇḍaṃ agamaṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘tena kho pana samayena sambahulā therā’’**tiādi. Citto gahapati tesaṃ āgamanaṃ sutvā addhayojanamattaṃ paccuggantvā te ādāya attano vihāraṃ pavesetvā āgantukavattaṃ katvā ‘‘bhante, thokaṃ dhammakathaṃ sotukāmomhī’’ti dhammasenāpatiṃ yāci. Atha naṃ thero ‘‘upāsaka, addhānenāmhā kilantarūpā, apica thokaṃ suṇāhī’’ti tassa dhammakathaṃ kathesi. Tena vuttaṃ **‘‘ekamantaṃ nisinnaṃ kho cittaṃ gahapatiṃ āyasmā sāriputto dhammiyā kathāya sandassesī’’**tiādi. So therassa dhammakathaṃ suṇantova anāgāmiphalaṃ pāpuṇi.

41. **Nāsakkhi cittaṃ gahapatiṃ khamāpetu**nti so tattha gantvā ‘‘gahapati, mayhameva so doso, khamāhi me’’ti vatvāpi ‘‘nāhaṃ khamāmī’’ti tena paṭikkhitto maṅkubhūto taṃ khamāpetuṃ nāsakkhi. Punadeva satthu santikaṃ paccāgamāsi. Satthā ‘‘nāssa upāsako khamissatī’’ti jānantopi ‘‘mānathaddho esa tiṃsayojanaṃ gantvāva paccāgacchatū’’ti khamanupāyaṃ anācikkhitvāva uyyojesi. Athassa puna āgatakāle nihatamānassa anudūtaṃ datvā ‘‘gaccha, iminā saddhiṃ gantvā upāsakaṃ khamāpehī’’ti vatvā ‘‘samaṇena nāma ‘mayhaṃ vihāro, mayhaṃ nivāsaṭṭhānaṃ, mayhaṃ upāsako, mayhaṃ upāsikā’ti mānaṃ vā issaṃ vā kātuṃ na vaṭṭati. Evaṃ karontassa hi icchāmānādayo kilesā vaḍḍhantī’’ti ovadanto –

‘‘Asantaṃ bhāvanamiccheyya, purekkhārañca bhikkhusu;
Āvāsesu ca issariyaṃ, pūjā parakulesu ca.

‘‘Mameva kata maññantu, gihī pabbajitā ubho;
Mamevātivasā assu, kiccākiccesu kismici;
Iti bālassa saṅkappo, icchā māno ca vaḍḍhatī’’ti. (dha. pa. 73-74) –

Dhammapade imā gāthā abhāsi.

Sudhammattheropi imaṃ ovādaṃ sutvā satthāraṃ vanditvā uṭṭhāyāsanā padakkhiṇaṃ katvā tena anudūtena bhikkhunā saddhiṃ gantvā upāsakassa cakkhupathe āpattiṃ paṭikaritvā upāsakaṃ khamāpesi. So upāsakena ‘‘khamāmahaṃ bhante, sace mayhaṃ doso atthi, khamatha me’’ti paṭikhamāpito satthārā dinnaovāde ṭhatvā katipāheneva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi.

Āpattiyā adassane ukkhepanīyakammakathāvaṇṇanā

50. **Tassā adassaneyeva kammaṃ kātabba**nti tassā adassaneyeva ukkhepanīyakammaṃ kātabbaṃ. Tajjanīyādikammaṃ pana āpattiṃ āropetvā tassā adassane appaṭikamme vā bhaṇḍanakārakādiaṅgehi kātabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

Kammakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pārivāsikakkhandhakaṃ

Pārivāsikavattakathāvaṇṇanā

75. Pārivāsikakkhandhake **navakataraṃ pārivāsika**nti attano navakataraṃ pārivāsikaṃ. Pārivāsikassa hi attano navakataraṃ pārivāsikaṃ ṭhapetvā aññe mūlāyapaṭikassanārahamānattārahamānattacārikaabbhānārahāpi pakatattaṭṭhāneyeva tiṭṭhanti. Tenāha **‘‘antamaso mūlāyapaakassanārahādīnampī’’**ti. Pāde ghaṃsenti etenāti **pādaghaṃsanaṃ,** sakkharakathalādi. ‘‘Anujānāmi, bhikkhave, tisso pādaghaṃsaniyo sakkharaṃ kathalaṃ samuddapheṇaka’’nti (cūḷava. 269) hi vuttaṃ. **Saddhivihārikādīnampi sādiyantassā**ti saddhivihārikānampi abhivādanādiṃ sādiyantassa. ‘‘Mā maṃ gāmappavesanaṃ āpucchathā’’ti vutte anāpucchāpi gāmaṃ pavisituṃ vaṭṭati. **Yo yo vuḍḍho**ti pārivāsikesu bhikkhūsu yo yo vuḍḍho. **Navakatarassa sāditu**nti pārivāsikanavakatarassa abhivādanādiṃ sādituṃ.

Tatthevāti saṅghanavakaṭṭhāneyeva. **Attano pāḷiyā pavāretabba**nti attano vassaggena pattapāḷiyā pavāretabbaṃ, na pana sabbesu pavāritesūti attho. **Yadi pana na gaṇhāti na vissajjetī**ti yadi purimadivase attano na gaṇhāti gahetvā ca na vissajjeti. **Catussālabhatta**nti bhojanasālāyaṃ paṭipāṭiyā diyyamānabhattaṃ. **Hatthapāse ṭhitenā**ti dāyakassa hatthapāse ṭhitena.

76. **Añño sāmaṇero na gahetabbo**ti upajjhāyena hutvā añño sāmaṇero na gahetabbo. **Upajjhaṃ datvā gahitasāmaṇerāpī**ti pakatattakāle upajjhaṃ datvā gahitasāmaṇerāpi. Laddhasammutikena āṇattopi garudhammehi aññehi vā ovadituṃ labhatīti āha **‘‘paṭibalassa vā bhikkhussa bhāro kātabbo’’**ti. Āgatā bhikkhuniyo vattabbāti sambandho. **Savacanīya**nti sadosaṃ. **Jeṭṭhakaṭṭhānaṃ na kātabba**nti padhānaṭṭhānaṃ na kātabbaṃ. Kiṃ tanti āha **‘‘pātimokkhuddesakena vā’’**tiādi.

Rajehi hatā upahatā bhūmi etissāti **rajohatabhūmi,** rajokiṇṇabhūmīti attho. **Paccaya**nti vassāvāsikalābhaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ekapasse ṭhatvā**ti pāḷiṃ vihāya bhikkhūnaṃ pacchato ṭhatvā. **Senāsanaṃ na labhatī**ti seyyāpariyantabhāgitāya vassaggena gaṇhituṃ na labhati. **Assā**ti bhaveyya. ‘‘Āgantukena ārocetabbaṃ, āgantukassa ārocetabba’’nti avisesena vuttattā sace dve pārivāsikā gataṭṭhāne aññamaññaṃ passanti, ubhohipi aññamaññassa ārocetabbaṃ. Yathā bahi disvā ārocitassa bhikkhuno vihāraṃ āgate puna ārocanakiccaṃ natthi, evaṃ aññaṃ vihāraṃ gatenapi tattha pubbe ārocitassa puna ārocanakiccaṃ natthīti vadanti.

81. **Avisesenā**ti pārivāsikassa ukkhittakassa ca avisesena. **Obaddha**nti palibuddhaṃ.

83. **Sahavāso**ti vuttappakāre channe pakatattena bhikkhunā saddhiṃ sayanameva adhippetaṃ, na sesairiyāpathakappanaṃ. Sesamettha suviññeyyameva.

Pārivāsikakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Samuccayakkhandhakaṃ

Sukkavissaṭṭhikathāvaṇṇanā

97. Samuccayakkhandhake **vuttanayena vattaṃ samādātabba**nti pārivāsikakkhandhakavaṇṇanāyaṃ vuttanayena dvīhi padehi ekena vā samādātabbaṃ. **Vediyāmī**ti cittena sampaṭicchitvā sukhaṃ anubhavāmi, na tappaccayā ahaṃ dukkhitoti adhippāyo. **Vuttanayeneva saṅghamajjhe nikkhipitabba**nti pārivāsikakkhandhake vuttanayena ‘‘mānattaṃ nikkhipāmi, vattaṃ nikkhipāmī’’ti imehi dvīhi ekena vā nikkhipitabbaṃ. **Tassa ārocetvā nikkhipitabba**nti anārocanena vattabhedadukkaṭaparimocanatthaṃ vuttaṃ. **Dve leḍḍupāte atikkamitvā**ti bhikkhūnaṃ sajjhāyanasaddasavanūpacāravijahanatthaṃ vuttaṃ, **mahāmaggato okkammā**ti maggappaṭipannabhikkhūnaṃ upacāravijahanatthaṃ, **gumbena vā vatiyā vā paṭicchannaṭṭhāne**ti dassanūpacāravijahanatthaṃ. Anikkhittavattena antoupacāragatānaṃ sabbesampi ārocetabbattā **‘‘ayaṃ nikkhittavattassa parihāro’’**ti vuttaṃ. Tattha **nikkhittavattassā**ti vattaṃ nikkhipitvā parivasantassāti attho. Ayaṃ panettha therassa adhippāyo – vattaṃ nikkhipitvā parivasantassa upacāragatānaṃ sabbesaṃ ārocanakiccaṃ natthi, diṭṭharūpānaṃ sutasaddānaṃ ārocetabbaṃ, adiṭṭhaasutānampi antodvādasahatthagatānaṃ ārocetabbaṃ. Idaṃ vattaṃ nikkhipitvā parivasantassa lakkhaṇanti.

Parivāsakathāvaṇṇanā

102. ‘‘Satiyeva antarāye antarāyikasaññī chādeti, acchannā hoti. Antarāyikassa pana anantarāyikasaññāya chādayato acchannāvā’’tipi pāṭho. **Averī**ti hitakāmo. **Uddhaste aruṇe**ti uṭṭhite aruṇe. **Suddhassa santike**ti sabhāgasaṅghādisesaṃ anāpannassa santike. **Vatthu**nti asucimocanādivītikkamaṃ.

Sukkavissaṭṭhīti vatthu ceva gottañcāti **sukkavissaṭṭhī**ti idaṃ asucimocanalakkhaṇassa vītikkamassa pakāsanato vatthu ceva hoti, sajātiyasādhāraṇavijātiyavinivattasabhāvāya sukkavissaṭṭhiyā eva pakāsanato gottañca hotīti attho. Gaṃ tāyatīti hi gottaṃ. **Saṅghādisesoti nāmañceva āpatti cā**ti **saṅghādiseso**ti tena tena vītikkamena āpannassa āpattinikāyassa nāmappakāsanato nāmañceva hoti āpattisabhāgattā āpatti ca.

Tadanurūpaṃ kammavācaṃ katvā mānattaṃ dātabbanti –

> ‘‘Suṇātu me, bhante, saṅgho, ayaṃ itthannāmo bhikkhu ekaṃ āpattiṃ āpajji sañcetanikaṃ sukkavissaṭṭhiṃ ekāhapaṭicchannaṃ, so saṅghaṃ ekissā āpattiyā sañcetanikāya sukkavissaṭṭhiyā ekāhapaṭicchannāya ekāhaparivāsaṃ yāci. Saṅgho itthannāmassa bhikkhuno ekissā āpattiyā sañcetanikāya sukkavissaṭṭhiyā ekāhapaṭicchannāya ekāhaparivāsaṃ adāsi. So parivutthaparivāso. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu ekaṃ āpattiṃ āpajji sañcetanikaṃ sukkavissaṭṭhiṃ appaṭicchannaṃ, so saṅghaṃ tāsaṃ āpattīnaṃ sañcetanikānaṃ sukkavissaṭṭhīnaṃ paṭicchannāya ca appaṭicchannāya ca chārattaṃ mānattaṃ yācati. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho itthannāmassa bhikkhuno dvinnaṃ āpattīnaṃ sañcetanikānaṃ sukkavissaṭṭhīnaṃ paṭicchannāya ca appaṭicchannāya ca chārattaṃ mānattaṃ dadeyya, esā ñatti.
>
> Suṇātu me, bhante…pe… so parivutthaparivāso. Ayaṃ itthannāmo bhikkhu ekaṃ āpattiṃ āpajji sañcetanikaṃ sukkavissaṭṭhiṃ appaṭicchannaṃ, so saṅghaṃ tāsaṃ…pe… yācati. Saṅgho itthannāmassa bhikkhuno dvinnaṃ āpattīnaṃ sañcetanikānaṃ sukkavissaṭṭhīnaṃ paṭicchannāya ca appaṭicchannāya ca chārattaṃ mānattaṃ deti. Yassāyasmato khamati itthannāmassa bhikkhuno dvinnaṃ āpattīnaṃ sañcetanikānaṃ sukkavissaṭṭhīnaṃ paṭicchannāya ca appaṭicchannāya ca chārattaṃ mānattassa dānaṃ, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.
>
> Dutiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe… tatiyampi etamatthaṃ vadāmi…pe…
>
> Dinnaṃ saṅghena itthannāmassa bhikkhuno dvinnaṃ āpattīnaṃ sañcetanikānaṃ sukkavissaṭṭhīnaṃ

paṭicchannāya ca appaṭicchannāya ca chārattaṃ mānattaṃ, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī. Evametaṃ dhārayāmīti –

Evaṃ kammavācaṃ katvā mānattaṃ dātabbaṃ. Ciṇṇamānattassa ca imināva nayena kammavācaṃ yojetvā abbhānaṃ kātabbaṃ.

Aññasminti suddhantaparivāsavasena āpattivuṭṭhānato aññasmiṃ. Dasasataṃ āpattiyo rattisataṃ chādayitvāti yojetabbaṃ.

Parivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Attano sīmaṃ sodhetvā vihārasīmāyāti vihāre baddhasīmameva sandhāya vuttaṃ. **Vihārūpacāratopi dve leḍḍupātā atikkamitabbā**ti bhikkhuvihāraṃ sandhāya vadati gāmūpacārātikkameneva bhikkhunīvihārūpacārātikkamassa siddhattā. **Vihārassa cā**ti bhikkhuvihārassa. **Gāmassāti na vutta**nti gāmassa upacāraṃ muñcituṃ vaṭṭatīti na vuttaṃ, tasmā gāmūpacārepi vaṭṭatīti adhippāyo.

Tattheva ṭhānaṃ paccāsīsantīti bhikkhūnaṃ ṭhānaṃ paccāsīsanti. **Parivāsavattādīna**nti parivāsanissayapaṭippassaddhiādīnaṃ. **Yuttataraṃ dissatī**ti iminā anikkhittavattabhikkhunā viya bhikkhuniyāpi antoupacārasīmagatānaṃyeva ārocetabbaṃ, na gāme ṭhitānampi gantvā ārocetabbanti dīpeti. **Tasmiṃ gāme**ti yasmiṃ gāme bhikkhunupassayo hoti, tasmiṃ gāme. **Bahi upacārasīmāya ṭhatvā**ti upacārasīmato bahi ṭhatvā. **Sammannitvā dātabbā**ti ettha sammannitvā dinnāya sahavāsepi ratticchedo na hoti.

Paṭicchannaparivāsakathāvaṇṇanā

108. **Visuṃ mānattaṃ caritabba**nti mūlāyapaṭikassanaṃ akatvā visuṃ kammavācāya mānattaṃ gahetvā caritabbaṃ.

Sukkavissaṭṭhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Agghasamodhānaparivāsakathāvaṇṇanā

134. **Ekāpattimūlaka**nti ''ekā āpatti ekāhappaṭicchannā, ekā āpatti dvīhappaṭicchannā''tiādinā vuttanayaṃ sandhāya vadati. **Āpattivaḍḍhanaka**nti ''ekā āpatti ekāhappaṭicchannā, dve āpattiyo dvīhappaṭicchannā''tiādinā vuttaṃ āpattivaḍḍhanakanayaṃ sandhāya.

Dvebhikkhuvāraekādasakādikathāvaṇṇanā

181. **Thullaccayādīhi missaka**nti ekavatthumhi pubbabhāge āpannathullaccayadukkaṭehi missakaṃ. **Makkhadhammo** nāma chādetukāmatā.

182. **Sambahulā saṅghādisesā āpattiyo āpajjati parimāṇampī**tiādi jātivasenekavacanaṃ, bhāvanapuṃsakaniddeso vā. Sesamettha pāḷito aṭṭhakathāto ca suviññeyyameva.

Samuccayakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samathakkhandhakaṃ

Sammukhāvinayakathāvaṇṇanā

187. Samathakkhandhake **saññāpetī**ti ettha **saṃ**-saddūpapado **ñā**-saddo tosanavisiṭṭhe avabodhane vattatīti āha **''paritosetvā jānāpetī''**ti.

Sativinayādikathāvaṇṇanā

195-200. **Desanāmattameveta**nti ''pañcimānī''ti etaṃ desanāmattaṃ. Sativepullappattassa khīṇāsavassa dātabbo vinayo **sativinayo**. Amūḷhassa dātabbo vinayo **amūḷhavinayo**. Paṭiññātena karaṇaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ**.

212. **Tiṇavatthārakasadisattā**ti taṃsadisatāya tabbohāroti dasseti yathā ''esa brahmadatto''ti.

Adhikaraṇakathāvaṇṇanā

216. **Vivādādhikaraṇassa kiṃ mūla**ntiādīsu **vivādamūlānī**ti vivādassa mūlāni. **Kodhano**ti kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. **Upanāhī**ti veraappaṭinissaggalakkhaṇena upanāhena samannāgato. **Agāravo**ti (dī. ni. aṭṭha. 3.323; ma. ni. aṭṭha. 3.44) gāravavirahito. **Appatisso**ti appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, satthari anupāhane caṅkamante saupāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, satthu dassanaṭṭhāne ubho aṃse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nahāyati, uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṃ vandituṃ na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne satthudassanaṭṭhāne vuttaṃ sabbaṃ karoti, aññehi ca bhikkhūhi ''kasmā evaṃ karosi, na idaṃ vaṭṭati, sammāsambuddhassa nāma lajjituṃ vaṭṭatī''ti vutte ''tuṇhī hohi, buddho buddhoti vadasi, kiṃ buddho nāmā''ti bhaṇati, ayaṃ **satthari agāravo** nāma.

Yo pana dhammasavane saṅghuṭṭhe sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na suṇāti, niddāyati vā sallapanto vā nisīdati, sakkaccaṃ na gaṇhāti na vāceti, ''kiṃ dhamme agāravaṃ karosī''ti vutte ''tuṇhī hohi, dhammo dhammoti vadasi, kiṃ dhammo nāmā''ti vadati, ayaṃ **dhamme agāravo** nāma. Yo pana therena bhikkhunā anajjhiṭṭho dhammaṃ deseti uddisati pañhaṃ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati tiṭṭhati nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṃse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti, ''bhikkhusaṅghassa lajjituṃ vaṭṭatī''ti vuttepi ''tuṇhī hohi, saṅgho saṅghoti vadasi, kiṃ saṅgho, migasaṅgho ajasaṅgho''tiādīni vadati, ayaṃ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate saṅghe katoyeva hoti. Tisso sikkhā pana apūrayamāno **sikkhāya na paripūrakārī** nāma.

Ahitāya dukkhāya devamanussānanti (dī. ni. aṭṭha. 3.325; ma. ni. aṭṭha. 3.42; a. ni. aṭṭha. 3.6.36) ekasmiṃ vihāre dvinnaṃ bhikkhūnaṃ uppannavivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattati? Kosambakakkhandhake viya hi dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmiṃ vihāre tesaṃ antevāsikā vivadanti, tesaṃ ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati, tato tesaṃ upaṭṭhākā vivadanti, atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Tattha dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādiniyo honti, adhammavādīnaṃ adhammavādiniyo. Tato ārakkhadevatānaṃ mittā bhummadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādinova bahutarā honti. Tato ''yaṃ bahukehi gahitaṃ, taṃ taccha''nti dhammaṃ vissajjetvā bahutarā adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ purakkhatvā viharantā apāyesu nibbattanti. Evaṃ ekasmiṃ vihāre dvinnaṃ bhikkhūnaṃ uppanno vivādo bahūnaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Ajjhattaṃ vā**ti attani vā attano parisāya vā. **Bahiddhā vā**ti parasmiṃ vā parassa parisāya vā. **Āyatiṃ anavassavāyā**ti āyatiṃ anuppādāya.

Makkhīti paresaṃ guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Issukī**ti parasakkārādīnaṃ issāyanalakkhaṇāya issāya samannāgato. **Maccharī**ti āvāsamacchariyādīhi samannāgato. **Saṭho**ti kerāṭiko. **Māyāvī**ti katapāpapaṭicchādako. **Pāpiccho**ti asantasambhāvanicchako dussīlo. **Micchādiṭṭhī**ti natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī. **Sandiṭṭhiparāmāsī**ti sayaṃ diṭṭhameva parāmasati gaṇhāti. **Ādhānaggāhī**ti daḷhaggāhī. **Duppaṭinissaggī**ti na sakkā hoti gahitaṃ nissajjāpetuṃ. Ettha ca **kodhano hoti upanāhī**tiādinā puggalādhiṭṭhānanayena kodhūpanāhādayo akusaladhammā vivādamūlānīti dassitāni, tathā **duṭṭhacittā vivadantī**tiādinā lobhadosamohā. **Aduṭṭhacittā vivadantī**tiādinā ca alobhādayo vivādamūlānīti dassitāni.

217. **Dubbaṇṇo**ti paṃsupisācako viya jhāmakhāṇuvaṇṇo. **Duddassiko**ti vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako. **Kāṇo**ti ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇī**ti ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Khañjo**ti ekapādakhañjo vā ubhayapādakhañjo vā. **Pakkhahato**ti hatapakkho pīṭhasappī.

220. **Vivādādhikaraṇaṃ kusalaṃ akusalaṃ abyākata**nti vivādādhikaraṇaṃ kiṃ kusalaṃ akusalaṃ udāhu abyākatanti pucchati. **Vivādādhikaraṇaṃ siyā kusala**ntiādi vissajjanaṃ. Esa nayo sesesupi. Vivadanti etenāti **vivādo**ti āha **''yena vivadanti, so cittuppādo vivādo''**ti. Kathaṃ pana so cittuppādo adhikaraṇaṃ nāmāti āha **''samathehi ca adhikaraṇīyatāya adhikaraṇa''**nti, samathehi sametabbatāya adhikaraṇanti attho. Vivādahetubhūtassa hi cittuppādassa vūpasamena tappabhavassa saddassapi vūpasamo hotīti cittuppādassa samathehi adhikaraṇīyatā pariyāyo sambhavati.

222. **Āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalaṃ siyā abyākata**nti ayaṃ vikappo paññattivajjaṃyeva sandhāya vutto, na lokavajjanti dassetuṃ **''sandhāyabhāsitavasenā''**tiādimāha. Kasmā panettha sandhāyabhāsitavasena attho veditabboti āha **''yasmiṃ hī''**tiādi. **Pathavīkhaṇanādike**ti ettha **ādi-**saddena bhūtagāmapātabyatādipaññattivajjaṃ sikkhāpadaṃ saṅgaṇhāti. Yo vinaye apakataññutāya vattasīsena sammuñjaniādinā pathavīkhaṇanādīni karoti, tadā tassuppannacittaṃ sandhāya vuttaṃ **''kusalacittaṃ aṅgaṃ hotī''**ti. **Aṅgaṃ hotī**ti ca vattasīsena karontassapi ''imaṃ pathaviṃ khaṇāmī''tiādinā vītikkamajānanavasena pavattattā taṃ kusalacittaṃ āpattādhikaraṇaṃ, kusalacittaṃ āpattiyā kāraṇaṃ hotīti attho. Na hi vītikkamaṃ ajānantassa pathavīkhaṇanādīsu āpatti sambhavati. **Tasmiṃ satī**ti tasmiṃ kusalacitte āpattibhāvena gahite satīti adhippāyo. **Tasmā**ti yasmā kusalacitte āpattibhāvena gahite sati ''natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala''nti na sakkā vattuṃ, tasmā. **Nayidaṃ aṅgappahonakacittaṃ sandhāya vutta**nti ''āpattādhikaraṇaṃ siyā akusalaṃ siyā abyākataṃ, natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala''nti idaṃ āpattisamuṭṭhāpakabhāvena aṅgappahonakaṃ āpattiyā kāraṇabhūtaṃ cittaṃ sandhāya na vuttaṃ. Kiṃ pana sandhāya vuttanti āha **''idaṃ panā''**tiādi. Bhikkhumhi kammaṭṭhānagatacittena nipanne niddāyante vā mātugāmo ce seyyaṃ kappeti, tasmiṃ khaṇe seyyākārena vattamānarūpameva āpatti, na kusalādivasappavattaṃ cittanti āha **''asañcicca…pe… sahaseyyādivasena āpajjato** (pari. 323 atthato samānaṃ) **abyākataṃ hotī''**ti. Tasmiñhi khaṇe uṭṭhātabbe jāte anuṭṭhānato tadākārapavatto rūpakkhandhova āpatti.

‘‘Āpattiṃ āpajjanto kusalacitto vā āpajjati akusalābyākatacitto vā’’ti vacanato kusalampi āpattādhikaraṇaṃ siyāti ce? Na. Yo hi āpattiṃ āpajjatīti vuccati, so tīsu cittesu aññataracittasamaṅgī hutvā āpajjati, na aññathāti dassanatthaṃ **‘‘kusalacitto vā’’**tiādi vuttaṃ. Ayañhettha attho – pathavīkhaṇanādīsu kusalacittakkhaṇe vītikkamādivasena pavattarūpasambhavato kusalacitto vā tathāpavattarūpasaṅkhātaṃ abyākatāpattiṃ āpajjati, tathā abyākatacitto vā abyākatarūpasaṅkhātaṃ abyākatāpattiṃ āpajjati. Pāṇātipātādiṃ akusalacitto vā akusalāpattiṃ āpajjati, rūpaṃ panettha abbohārikaṃ. Supinante ca pāṇātipātādiṃ karonto sahaseyyādivasena āpajjitabbāpattiṃ āpajjanto akusalacitto abyākatāpattiṃ āpajjatīti.

Kusalacittaṃ āpajjeyyāti eḷakalomaṃ gahetvā kammaṭṭhānamanasikārena tiyojanaṃ atikkamantassa paññattiṃ ajānitvā padaso dhammaṃ vācentassa ca āpajjitabbāpattiyā kusalacittaṃ āpajjeyya. **Na ca tattha vijjamānampi kusalacittaṃ āpattiyā aṅga**nti tasmiṃ vijjamānampi kusalacittaṃ āpattiyā aṅgaṃ na hoti, sayaṃ āpatti na hotīti attho. **Calitappavattāna**nti calitānaṃ pavattānañca. Calito kāyo, pavattā vācā. **Aññatarameva aṅga**nti kāyavācānaṃ aññatarameva āpattīti attho. **Tañca rūpakkhandhapariyāpannattā abyākata**nti iminā abyākatamāpattādhikaraṇaṃ, nāññanti dasseti.

Yadi evaṃ ‘‘sāpattikassa, bhikkhave, nirayaṃ vā vadāmi tiracchānayoniṃ vā’’ti vacanato abyākatassapi vipākadhammatā āpajjeyyāti? Nāpajjeyya. Asañcicca āpannā hi āpattiyo yāva so na jānāti, tāva anantarāyakarā, jānitvā chādento pana chādanappaccayā aññaṃ dukkaṭasaṅkhātaṃ akusalamāpattādhikaraṇamāpajjati, tañca akusalasabhāvattā saggamokkhānaṃ antarāyakaraṇanti sāpattikassa apāyagāmitā vuttā. Abyākataṃ pana āpattādhikaraṇaṃ avipākadhammamevāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Teneva **porāṇagaṇṭhipadesu**pi ‘‘puthujjano kalyāṇaputhujjano sekkho arahāti cattāro puggale dassetvā tesu arahato āpattādhikaraṇaṃ abyākatameva, tathā sekkhānaṃ, tathā kalyāṇaputhujjanassa asañcicca vītikkamakāle abyākatameva. Itarassa akusalampi hoti abyākatampi. Yasmā cassa sañcicca vītikkamakāle akusalameva hoti, tasmā vuttaṃ ‘natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala’nti. Sabbattha evaṃ abyākatanti vipākābhāvamattaṃ sandhāya vutta’’nti likhitaṃ. Yañca āpattādhikaraṇaṃ akusalaṃ, tampi desitaṃ vuṭṭhitaṃ vā anantarāyakaraṃ. Yathā hi ariyūpavādakammaṃ akusalampi samānaṃ accayaṃ desetvā khamāpanena payogasampattipaṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpannaṃ ahosikammaṃ hoti, evamidampi desitaṃ vuṭṭhitaṃ vā payogasampattipaṭibāhitattā avipākadhammatāya ahosikammabhāvena anantarāyakaraṃ jātaṃ. Teneva ‘‘sāpattikassa, bhikkhave, nirayaṃ vā vadāmi tiracchānayoniṃ vā’’ti sāpattikasseva apāyagāmitā vuttā.

Adhikaraṇavūpasamanasamathakathāvaṇṇanā

228. Vivādasaṅkhāte atthe paccatthikā **atthapaccatthikā**.

229. **Sammukhāvinayasmi**nti sammukhāvinayabhāve.

230. **Antarenā**ti kāraṇena.

231. Ubbāhikāya khīyanake pācitti na vuttā tattha chandadānassa natthitāya.

236. **Tassa kho ta**nti ettha **kho ta**nti nipātamattaṃ.

238. ‘‘Kā ca tattha tassapāpiyasikāyā’’ti potthakesu likhanti. ‘‘Kā ca tassapāpiyasikā’’ti evaṃ panettha pāṭho veditabbo.

242. **Kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena sammatī**ti ettha ‘‘kiccameva kiccādhikaraṇa’’nti (pārā. aṭṭha. 2.385-86) vacanato apalokanakammādīnametaṃ adhivacanaṃ. Taṃ vivādādhikaraṇādīni viya samathehi sametabbaṃ na hoti, kintu sammukhāvinayena sampajjati, tasmā **sammatī**ti ettha sampajjatīti attho gahetabbo. Sesamettha suviññeyyameva.

Samathakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Khuddakavatthukkhandhakaṃ

Khuddakavatthukathāvaṇṇanā

243. Khuddakavatthukkhandhake **aṭṭhapadākārenā**ti aṭṭhapadaphalakākārena, jūtaphalakasadisanti vuttaṃ hoti. **Mallakamūlasaṇṭhānenā**ti kheḷamallakamūlasaṇṭhānena.

245. **Muttolambakādīna**nti **ādi**-saddena kuṇḍalādiṃ saṅgaṇhāti. **Palambakasutta**nti yaññopacitākārena olambakasuttaṃ.

246. **Cikkalenā**ti silesena.

248. **Sādhugīta**nti aniccatādipaṭisaṃyuttagītaṃ.

249. **Caturassena vattenā**ti paripuṇṇena uccāraṇavattena. Taraṅgavattādīnaṃ uccāraṇavidhānāni naṭṭhappayogāni. **Bāhiralomi**nti bhāvanapuṃsakaniddeso, yathā tassa uṇṇapāvārassa bahiddhā lomāni dissanti, tathā dhārentassa dukkaṭanti vuttaṃ hoti.

251. **Imāni cattāri ahirājakulānī**ti (a. ni. aṭṭha. 2.4.67) idaṃ daṭṭhavise sandhāya vuttaṃ. Ye hi keci daṭṭhavisā, sabbe te imesaṃ catunnaṃ ahirājakulānaṃ abbhantaragatāva honti. **Attaguttiyā**ti attano guttatthāya. **Attarakkhāyā**ti attano rakkhaṇatthāya. **Attaparittaṃkātu**nti attano parittāṇatthāya attaparittaṃ nāma kātuṃ anujānāmīti attho.

Idāni yathā taṃ parittaṃ kātabbaṃ, taṃ dassetuṃ **''evañca pana bhikkhave''**tiādimāha. Tattha (jā. aṭṭha. 2.2.105) **virūpakkhehī**ti virūpakkhanāgakulehi. Sesesupi eseva nayo. Sahayoge cetaṃ karaṇavacanaṃ, etehi saha mayhaṃ mittabhāvoti vuttaṃ hoti **apādakehī**ti apādakasattehi. Sesesupi eseva nayo. **Sabbe sattā**ti ito pubbe ettakena ṭhānena odissakamettaṃ kathetvā idāni anodissakamettaṃ kathetuṃ idamāraddhaṃ. Tattha **sattā pāṇā bhūtā**ti sabbānetāni puggalavevacanāneva. **Bhadrāni passantū**ti bhadrāni ārammaṇāni passantu. **Mā kañci pāpamāgamā**ti kañci sattaṃ pāpakaṃ lāmakaṃ mā āgacchatu.

Appamāṇo buddhoti ettha **buddho**ti buddhaguṇā veditabbā, te hi appamāṇā nāma. Sesadvayesupi eseva nayo, **pamāṇavantānī**ti guṇappamāṇena yuttāni. **Uṇṇanābhī**ti lomasanābhiko makkaṭako. **Sarabū**ti gharagoḷikā. **Katā me rakkhā kataṃ me paritta**nti mayā ettakassa janassa rakkhā ca parittāṇañca kataṃ. **Paṭikkamantu bhūtānī**ti sabbepi me kataparittāṇā sattā apagacchantu, mā maṃ viheṭhayiṃsūti attho. **Soha**nti yassa mama etehi sabbehipi mettaṃ, so ahaṃ bhagavato namo karomi, vipassīādīnañca sattannaṃ sammāsambuddhānaṃ namo karomīti sambandho.

Aññamhi chetabbamhīti rāgānusayaṃ sandhāya vadati. **Tādisaṃ vā dukkha**nti muṭṭhiādīhi dukkhaṃ uppādentassa.

252. **Jālāni parikkhipāpetvā**ti parissayamocanatthañceva pamādena gaḷitānaṃ ābharaṇādīnaṃ rakkhaṇatthañca jālāni karaṇḍakākārena parikkhipāpetvā. **Candanagaṇṭhi āgantvā jāle laggā**ti eko kira rattacandanarukkho gaṅgāya uparitīre jāto gaṅgodakena dhotamūlo patitvā tattha tattha pāsāṇesu sambhijjamāno vippakiri. Tato ekā ghaṭappamāṇā ghaṭikā pāsāṇesu ghaṃsiyamānā udakaūmīhi pothiyamānā maṭṭhā hutvā anupubbena vuyhamānā sevālapariyonaddhā āgantvā tasmiṃ jāle laggi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Lekha**nti likhitagahitaṃ cuṇṇaṃ. **Uḍḍitvā**ti veḷuparamparāya uddhaṃ pāpetvā, uṭṭhāpetvāti vuttaṃ hoti. **Oharatū**ti iddhiyā otāretvā gaṇhatu.

Pūraṇakassapādayo **cha satthāro**. Tattha (dī. ni. aṭṭha. 1.151-152; ma. ni. aṭṭha. 1.312) **pūraṇo**ti tassa satthupaṭiññassa nāmaṃ. **Kassapo**ti gottaṃ. So kira aññatarassa kulassa ekūnadāsasataṃ pūrayamāno jāto. Tenassa ''pūraṇo''ti nāmaṃ akaṃsu. Maṅgaladāsattā cassa kataṃ ''dukkaṭa''nti vattā natthi, akataṃ vā ''na kata''nti. So ''kimahaṃ ettha vasāmī''ti palāyi. Athassa corā vatthāni acchindiṃsu. So paṇṇena vā tiṇena vā paṭicchādetumpi ajānanto jātarūpeneva ekaṃ gāmaṃ pāvisi. Manussā taṃ disvā ''ayaṃ samaṇo arahā appiccho, natthi iminā sadiso''ti pūvabhattādīni gahetvā upasaṅkamanti. So ''mayhaṃ sāṭakaṃ anivatthabhāvena idaṃ uppanna''nti tato paṭṭhāya sāṭakaṃ labhitvāpi na nivāsesi, tadeva pabbajjaṃ aggahesi. Tassa santike aññepi aññepīti pañcasatā manussā pabbajiṃsu. Evamayaṃ gaṇācariyo hutvā ''satthā''ti loke pākaṭo ahosi.

Makkhalīti tassa nāmaṃ. Gosālāya jātattā **gosālo**ti dutiyanāmaṃ. Taṃ kira sakaddamāya bhūmiyā telaghaṭaṃ gahetvā gacchantaṃ ''tāta mā khalī''ti sāmiko āha. So pamādena khalitvā patitvā sāmikassa bhayena palāyituṃ āraddho. Sāmiko upadhāvitvā sāṭakakaṇṇe aggahesi, so sāṭakaṃ chaḍḍetvā acelako hutvā palāyi. Sesaṃ pūraṇasadisameva.

Ajitoti tassa nāmaṃ. Kesakambalaṃ dhāretīti **kesakambalo**. Iti nāmadvayaṃ saṃsanditvā ''ajito kesakambalo''ti vuccati. Tattha **kesakambalo** nāma manussānaṃ kesehi katakambalo. Tato paṭikiṭṭhataraṃ vatthaṃ nāma natthi. Yathāha ''seyyathāpi, bhikkhave, yāni kānici tantāvutānaṃ vatthānaṃ, kesakambalo tesaṃ paṭikiṭṭho akkhāyati. Kesakambalo, bhikkhave, sīte sīto uṇhe uṇho dubbaṇṇo duggandho dukkhasamphasso''ti (a. ni. 3.138).

Pakudhoti tassa nāmaṃ. **Kaccāyano**ti gottaṃ. Iti nāmagottaṃ saṃsanditvā ''pakudho kaccāyano''ti vuccati. Sītūdakapaṭikkhittako esa, vaccaṃ katvāpi udakakiccaṃ na karoti, uṇhodakaṃ vā kañjiyaṃ vā labhitvā karoti, nadiṃ vā maggodakaṃ vā atikkamma ''sīlaṃ me bhinna''nti vālikathūpaṃ katvā sīlaṃ adhiṭṭhāya gacchati. Evarūpanissirikaladdhiko esa.

Sañcayoti tassa nāmaṃ. Belaṭṭhassa putto **belaṭṭhaputto**. ''Amhākaṃ gaṇṭhanakileso palibundhanakileso natthi, kilesagaṇṭhirahitā maya''nti evaṃvāditāya laddhanāmavasena **nigaṇṭho**. Nāṭassa puttoti **nāṭaputto**.

Piṇḍolabhāradvājoti (udā. aṭṭha. 36) piṇḍaṃ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti **piṇḍolo**. So kira parijiṇṇabhogo brāhmaṇo hutvā mahantaṃ bhikkhusaṅghassa lābhasakkāraṃ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito. So mahantaṃ kapallapattaṃ ‘‘patta’’nti gahetvā carati, kapallapūraṃ yāguṃ pivati, bhattaṃ bhuñjati, pūvakhajjakañca khādati. Athassa mahagghasabhāvaṃ satthu ārocayiṃsu. Satthā tassa pattatthavikaṃ nānujāni. Thero heṭṭhāmañce pattaṃ nikujjitvā ṭhapeti. So ṭhapentopi ghaṃsentova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṃsentova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṃ gacchante gacchante kāle ghaṃsanena parikkhīṇaṃ nāḷikodanamattasseva gaṇhanakaṃ jātaṃ. Tato satthu ārocesuṃ. Athassa satthā pattatthavikaṃ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvanaṃ bhāvento aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Iti so pubbe savisesaṃ piṇḍatthāya ulatīti **piṇḍolo**. Gottena pana **bhāradvājo**ti ubhayaṃ ekato katvā ‘‘piṇḍolabhāradvājo’’ti vuccati.

‘‘Atha kho āyasmā piṇḍolabhāradvājo…pe… etadavocā’’ti kasmā evamāhaṃsu? So kira (dha. pa. aṭṭha. 2.180 devorohaṇavatthu) seṭṭhi neva sammādiṭṭhi, na micchādiṭṭhi, majjhattadhātuko. So cintesi ‘‘mayhaṃ gehe candanaṃ bahu, kiṃ nu kho iminā karissāmī’’ti. Athassa etadahosi ‘‘imasmiṃ loke ‘mayaṃ arahanto, mayaṃ arahanto’ti vattāro bahū, ahaṃ ekaṃ arahantampi na jānāmi, gehe bhamaṃ yojetvā pattaṃ likhāpetvā sikkāya ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthamatte ākāse olambāpetvā ‘sace arahā atthi, ākāsenāgantvā gaṇhātū’ti vakkhāmi. Yo taṃ gahessati, tassa saputtadāro saraṇaṃ gamissāmī’’ti. So cintitaniyāmeneva pattaṃ likhāpetvā veḷuparamparāya ussāpetvā ‘‘yo imasmiṃ loke arahā, so ākāsena āgantvā imaṃ pattaṃ gaṇhātū’’ti āha.

Tadā cha satthāro ‘‘amhākaṃ esa anucchaviko, amhākameva naṃ dehī’’ti vadiṃsu. So ‘‘ākāsenāgantvā gaṇhathā’’ti āha. Chaṭṭhe divase nigaṇṭho nāṭaputto antevāsike pesesi ‘‘gacchatha seṭṭhiṃ evaṃ vadetha ‘amhākaṃ ācariyasseva anucchaviko, mā appamattakassa kāraṇā ākāsena āgamanaṃ kari, dehi kira te patta’nti’’. Te gantvā seṭṭhiṃ tathā vadiṃsu. Seṭṭhi ‘‘ākāsenāgantvā gaṇhituṃ samatthova gaṇhātū’’ti āha. Nāṭaputto sayaṃ gantukāmo hutvā antevāsikānaṃ saññaṃ adāsi ‘‘ahaṃ ekaṃ hatthañca pādañca ukkhipitvā uppatitukāmo viya bhavissāmi, tumhe maṃ ‘ācariya kiṃ karotha, dārumayapattassa kāraṇā paṭicchannaṃ arahattaguṇaṃ mahājanassa mā dassayitthā’ti vatvā maṃ hatthesu ca pādesu ca gahetvā ākaḍḍhantā bhūmiyaṃ pāteyyāthā’’ti. So tattha gantvā seṭṭhiṃ āha ‘‘mahāseṭṭhi ayaṃ patto aññesaṃ nānucchaviko, mā te appamattakassa kāraṇā mama ākāse uppatanaṃ rucci, dehi me patta’’nti. Bhante, ākāsena uppatitvāva gaṇhathāti. Tato nāṭaputto ‘‘tena hi apetha apethā’’ti antevāsike apanetvā ‘‘ākāse uppatissāmī’’ti ekaṃ hatthañca pādañca ukkhipi. Atha naṃ antevāsikā ‘‘ācariya, kiṃ nāmetaṃ karotha, chavassa dārumayapattassa kāraṇā paṭicchannaguṇena tumhehi mahājanassa dassitena ko attho’’ti taṃ hatthapādesu gahetvā ākaḍḍhitvā bhūmiyaṃ pātesuṃ. So seṭṭhiṃ āha ‘‘mahāseṭṭhi, ime me uppatituṃ na denti, dehi me patta’’nti. Uppatitvāva gaṇhatha bhanteti. Evaṃ titthiyā cha divasāni vāyamitvāpi pattaṃ na labhiṃsuyeva.

Atha sattame divase āyasmato ca moggallānassa āyasmato ca piṇḍolabhāradvājassa ‘‘rājagahe piṇḍāya carissāmā’’ti gantvā ekasmiṃ piṭṭhipāsāṇe ṭhatvā cīvaraṃ pārupanakāle dhuttakā kathaṃ samuṭṭhāpesuṃ ‘‘hambho pubbe cha satthāro ‘mayaṃ arahantāmhā’ti vicariṃsu, rājagahaseṭṭhino pana ajja sattamo divaso pattaṃ ussāpetvā ṭhapayato ‘sace arahā atthi, ākāsenāgantvā gaṇhātū’ti vadantassa, ekopi ‘ahaṃ arahā’ti ākāse uppatanto natthi, ajja no loke arahantānaṃ natthibhāvo ñāto’’ti. Taṃ kathaṃ sutvā āyasmā mahāmoggallāno āyasmantaṃ piṇḍolabhāradvājaṃ āha ‘‘sutaṃ te, āvuso bhāradvāja, imesaṃ vacanaṃ, ime buddhasāsanaṃ pariggaṇhantā viya vadanti, tvañca mahiddhiko mahānubhāvo, gacchetaṃ pattaṃ ākāsena gantvā gaṇhāhī’’ti. ‘‘Āvuso moggallāna, tvaṃ ‘iddhimantānaṃ aggo’ti pākaṭo, tvaṃ etaṃ gaṇha, tayi pana aggaṇhante ahaṃ gaṇhissāmī’’ti āha. Atha āyasmā mahāmoggallāno ‘‘gaṇhāvuso’’ti āha. Iti te lokassa arahantehi asuññabhāvadassanatthaṃ evamāhaṃsu.

Tikkhattuṃ rājagahaṃ anupariyāyīti tikkhattuṃ rājagahaṃ anugantvā paribbhami. ‘‘Sattakkhattu’’ntipi vadanti. Thero kira abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā uṭṭhāya tigāvutaṃ piṭṭhipāsāṇaṃ antantena paricchindanto tūlapicu viya ākāse uṭṭhāpetvā rājagahanagarassa upari sattakkhattuṃ anupariyāyi. So tigāvutappamāṇassa nagarassa apidhānaṃ viya paññāyi. Nagaravāsino ‘‘pāsāṇo no avattharitvā gaṇhātī’’ti bhītā suppādīni matthake katvā tattha tattha nilīyiṃsu. Sattame vāre thero piṭṭhipāsāṇaṃ bhinditvā attānaṃ dasseti. Mahājano theraṃ disvā ‘‘bhante piṇḍolabhāradvāja, tava pāsāṇaṃ gāḷhaṃ katvā gaṇha, mā no sabbe nāsayī’’ti āha. Thero pāsāṇaṃ pādantena khipitvā vissajjesi. So gantvā yathāṭhāneyeva patiṭṭhāsi. Thero seṭṭhissa gehamatthake aṭṭhāsi. Taṃ disvā seṭṭhi urena nipajjitvā ‘‘otara sāmī’’ti vatvā ākāsato otiṇṇaṃ theraṃ nisīdāpetvā pattaṃ gahetvā catumadhurapuṇṇaṃ katvā therassa adāsi. Thero pattaṃ gahetvā vihārābhimukho pāyāsi. Athassa ye araññagatā pāṭihāriyaṃ nāddasaṃsu, te sannipatitvā ‘‘bhante, amhākampi pāṭihāriyaṃ dassehī’’ti theraṃ anubandhiṃsu. So tesaṃ tesaṃ pāṭihāriyaṃ dassento vihāraṃ agamāsi. Satthā taṃ anubandhitvā unnādentassa mahājanassa saddaṃ sutvā ‘‘ānanda, kasseso saddo’’ti pucchi. Tena vuttaṃ **‘‘assosi kho bhagavā…pe… kiṃ nu kho so, ānanda, uccāsaddo mahāsaddo’’**ti.

Vikubbaniddhiyā pāṭihāriyaṃ paṭikkhittanti ettha **vikubbaniddhi** nāma ‘‘so pakativaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti nāgavaṇṇaṃ vā, vividhampi senābyūhaṃ dassetī’’ti (paṭi. ma. 3.13) evamāgatā pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattā iddhi. **Adhiṭṭhāniddhi** pana ‘‘pakatiyā eko bahukaṃ āvajjati sataṃ vā sahassaṃ vā satasahassaṃ vā, āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti ‘bahuko homī’’’ti (paṭi. ma. 3.10 dasaiddhiniddesa) evaṃ vibhajitvā dassitā adhiṭṭhānavasena nipphannā iddhi.

253-254. **Na acchupiyantī**ti na suphassitāni honti. **Rūpakākiṇṇānī**ti itthirūpādīhi ākiṇṇāni. **Bhūmiādhārake**ti valayādhārake. **Dāruādhārakadaṇḍādhārakesū**ti ekadārunā kataādhārake bahūhi daṇḍakehi kataādhārake vāti attho, tīhi daṇḍehi kato pana na vaṭṭati. **Bhūmiyaṃ pana nikkujjitvā ekameva ṭhapetabba**nti ettha dve ṭhapentena upari ṭhapitapattaṃ ekena passena bhūmiyaṃ phusāpetvā ṭhapetuṃ vaṭṭatīti vadanti. **Ālindakamiḍḍhikādīna**nti pamukhamiḍḍhikānaṃ. **Parivattitvā tattheva patiṭṭhātī**ti ettha ''parivattitvā tatiyavāre tattheva miḍḍhiyā patiṭṭhātī''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Paribhaṇḍaṃ** nāma gehassa bahi kuṭṭapādassa thirabhāvatthaṃ katā tanukamiḍḍhikā vuccati. **Tanukamiḍḍhikāyā**ti khuddakamiḍḍhikāya. Miḍḍhantepi ādhārake ṭhapetuṃ vaṭṭati. ''Anujānāmi, bhikkhave, ādhāraka''nti hi vacanato miḍḍhādīsu yattha katthaci ādhārakaṃ ṭhapetvā tattha pattaṃ ṭhapetuṃ vaṭṭati ādhārake ṭhapanokāsassa aniyamitattāti vadanti. ''Pattamāḷo nāma vaṭṭetvā pattānaṃ agamanatthaṃ vaṭṭaṃ vā caturassaṃ vā iṭṭhakādīhi parikkhipitvā kato''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

255. **Ghaṭika**nti upari yojitaṃ aggaḷaṃ. **Tāvakālikaṃ paribhuñjituṃ vaṭṭatī**ti sakideva gahetvā tena āmisaṃ paribhuñjitvā chaḍḍetuṃ vaṭṭatīti adhippāyo. **Ghaṭikaṭāhe**ti bhājanakapāle. **Abhuṃ me**ti ettha bhavatīti **bhū,** vaḍḍhi. Na bhūti **abhū,** avaḍḍhi. Bhayavasena pana sā itthī ''abhu''nti āha, vināso mayhanti attho. **Chavasīsassa patta**nti chavasīsamayaṃ pattaṃ. Pakativikārasambandhe cetaṃ sāmivacanaṃ, abhedepi vā bhedūpacārenāyaṃ vohāro ''silāputtakassa sarīra''ntiādīsu viya.

Cabbetvāti khāditvā. **Ekaṃ udakagaṇḍusaṃ gahetvā**ti vāmahattheneva pattaṃ ukkhipitvā mukhena gaṇḍusaṃ gahetvā. **Ucchiṭṭhahatthenā**ti sāmisena hatthena. **Ettāvatā**ti ekagaṇḍusagahaṇamattena. **Luñcitvā**ti tato maṃsaṃ uddharitvā. Etesu sabbesu paṇṇattiṃ jānātu vā mā vā, āpattiyeva.

256. **Kiṇṇacuṇṇenā**ti surākiṇṇacuṇṇena. **''Anuvātaṃ paribhaṇḍa**nti kilañjādīsu karontī''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Bidalaka**nti duguṇakaraṇasaṅkhātassa kiriyāvisesassa adhivacanaṃ. Kassa duguṇakaraṇaṃ? Yena kilañjādinā mahantaṃ kathinaṃ atthataṃ, tassa. Tañhi daṇḍakathinappamāṇena pariyante saṃharitvā duguṇaṃ kātabbaṃ. **Paṭiggaha**nti aṅgulikañcukaṃ.

257-259. **Pāti** nāma paṭiggahaṇasaṇṭhānena kato bhājanaviseso. **Na sammatī**ti nappahoti.

260-262. **Nīcavatthukaṃ cinitu**nti bahikuṭṭassa samantato nīcavatthukaṃ katvā cinituṃ. **Arahaṭaghaṭiyantaṃ** nāma sakaṭacakkasaṇṭhānaṃ are are ghaṭikāni bandhitvā ekena dvīhi vā paribbhamiyamānaṃ yantaṃ.

263. **Āviddhapakkhapāsaka**nti kaṇṇikamaṇḍalassa samantā ṭhapitapakkhapāsakaṃ. **Maṇḍale**ti kaṇṇikamaṇḍale. **Pakkhapāsake ṭhapetvā**ti samantā pakkhapāsakaphalakāni ṭhapetvā.

264. ''Namatakaṃ santhatasadisa''nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Cammakhaṇḍaparihārena paribhuñjitabba**nti anadhiṭṭhahitvā paribhuñjitabbaṃ. **Ettheva paviṭṭhānī**ti maḷorikāya eva antogadhāni. Pubbe pattasaṅgopanatthaṃ ādhārako anuññāto, idāni bhuñjanatthaṃ.

265. **Nikkujjitabbo**ti tena dinnassa deyyadhammassa appaṭiggahaṇatthaṃ pattanikkujjanakammavācāya nikkujjitabbo, na adhomukhaṭhapanena. Tenevāha **''evañca pana, bhikkhave, nikkujjitabbo''**tiādi. **Alābhāyā**ti catunnaṃ paccayānaṃ alābhatthāya. **Anatthāyā**ti upaddavāya avaḍḍhiyā.

266. **Pasādessāmā**ti āyācissāma. **Etadavocā**ti ''appatirūpaṃ mayā kataṃ, bhagavā pana mahantepi aguṇe acintetvā mayhaṃ accayaṃ paṭiggaṇhissatī''ti maññamāno etaṃ ''accayo maṃ bhante''tiādivacanaṃ avoca. Tattha ñāyapaṭipattiṃ aticca eti pavattatīti **accayo,** aparādho. **Maṃ accagamā**ti maṃ atikkamma abhibhavitvā pavatto. Purisena madditvā abhibhavitvā pavattitopi hi aparādho atthato purisaṃ aticca abhibhavitvā pavatto nāma hoti. **Paṭiggaṇhātū**ti khamatu. **Āyatiṃ saṃvarāyā**ti anāgate saṃvaraṇatthāya puna evarūpassa aparādhassa dosassa khalitassa akaraṇatthāya. **Tagghā**ti ekaṃsena. **Yathādhammaṃ paṭikarosī**ti yathā dhammo ṭhito, tatheva karosi, khamāpesīti vuttaṃ hoti. **Taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāmā**ti taṃ tava aparādhaṃ mayaṃ khamāma. **Vuḍḍhi hesā, āvuso vaḍḍha, ariyassa vinaye**ti esā, āvuso vaḍḍha, ariyassa vinaye buddhassa bhagavato sāsane vuḍḍhi nāma. Katamā? Accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaritvā āyatiṃ saṃvarāpajjanā. Desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto **''yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjatī''**ti āha.

268. Bodhirājakumāravatthumhi (ma. ni. aṭṭha. 2.324 ādayo) **kokanado**ti **kokanadaṃ** vuccati padumaṃ, so ca maṅgalapāsādo olokanapadumaṃ dassetvā kato, tasmā ''kokanado''ti saṅkhaṃ labhi. **Yāva pacchimasopānakaḷevarā**ti ettha **pacchimasopānakaḷevara**nti paṭhamasopānaphalakaṃ vuttaṃ tassa sabbapacchā dussena santhatattā. Uparimasopānaphalakato paṭṭhāya hi sopānaṃ santhataṃ. **Addasā kho**ti olokanatthaṃyeva dvārakoṭṭhake ṭhito addasa.

Bhagavā tuṇhī ahosīti ''kissa nu kho atthāya rājakumārena ayaṃ mahāsakkāro kato''ti āvajjento puttapatthanāya katabhāvaṃ aññāsi. So hi rājaputto aputtako. Sutañcānena ahosi ''buddhānaṃ kira adhikāraṃ katvā manasā icchitaṃ labhantī''ti. So ''sacāhaṃ puttaṃ labhissāmi, sammāsambuddho imaṃ celapaṭikaṃ akkamissati. No ce labhissāmi, na akkamissatī’’ti patthanaṃ katvā santharāpesi. Atha bhagavā ‘‘nibbattissati nu kho etassa putto’’ti āvajjetvā ‘‘na nibbattissatī’’ti addasa. Pubbe kira so ekasmiṃ dīpe vasamāno samānacchandena sakuṇapotake khādi. Sacassa mātugāmo puññavā bhaveyya, puttaṃ labheyya. Ubhohi pana samānacchandehi hutvā pāpakammaṃ kataṃ, tenassa putto na nibbattissatīti aññāsi. Dusse pana akkante ‘‘buddhānaṃ adhikāraṃ katvā patthitaṃ labhantīti loke anussavo, mayā ca mahāadhikāro kato, na ca puttaṃ labhāmi, tucchaṃ idaṃ vacana’’nti micchāgahaṇaṃ gaṇheyya. Titthiyāpi ‘‘natthi samaṇānaṃ akattabbaṃ nāma, celapaṭikaṃ maddantā āhiṇḍantī’’ti ujjhāyeyyuṃ. Etarahi ca akkamantesu bahū bhikkhū paracittaviduno, te bhabbataṃ jānitvā akkamissanti, abhabbataṃ jānitvā na akkamissanti. Anāgate pana upanissayo mando bhavissati, anāgataṃ na jānissanti, tesu akkamantesu sace patthitaṃ ijjhissati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce ijjhissati, ‘‘pubbe bhikkhusaṅghassa adhikāraṃ katvā icchiticchitaṃ labhanti, idāni na labhanti, teyeva maññe bhikkhū paṭipattipūrakā ahesuṃ, ime pana paṭipattiṃ pūretuṃ na sakkontī’’ti manussā vippaṭisārino bhavissantīti imehi tīhi kāraṇehi bhagavā akkamituṃ anicchanto tuṇhī ahosi. **Pacchimaṃ janataṃ tathāgato anukampatī**ti idaṃ pana thero vuttesu kāraṇesu tatiyaṃ kāraṇaṃ sandhāyāha. Maṅgalaṃ icchantīti **maṅgalikā**.

269. **Bījani**nti caturassabījaniṃ. **Tālavaṇṭa**nti tālapattādīhi kataṃ maṇḍalikabījaniṃ.

270-275. **‘‘Ekapaṇṇacchattaṃ** nāma tālapatta’’nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Kammasatenā**ti ettha **sata**-saddo anekapariyāyo, anekena kammenāti attho, mahatā ussāhenāti vuttaṃ hoti. **Rudhī**ti khuddakavaṇaṃ.

278. ‘‘Akāyabandhanena sañcicca asañcicca vā gāmappavesane āpatti. Saritaṭṭhānato bandhitvā pavisitabbaṃ nivattitabbaṃ vā’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Murajavaṭṭisaṇṭhānaṃ veṭhetvā kata**nti bahū rajjuke ekato katvā nānāvaṇṇehi suttehi veṭhetvā murajavaṭṭisadisaṃ kataṃ. Teneva **dutiyapārājikavaṇṇanāyaṃ** (pārā. aṭṭha. 1.85 pāḷimuttakavinicchaya) vuttaṃ ‘‘bahū rajjuke ekato katvā ekena nirantaraṃ veṭhetvā kataṃ bahurajjukanti na vattabbaṃ, taṃ vaṭṭatī’’ti. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Muddikakāyabandhanaṃ** nāma caturassaṃ akatvā sajjitaṃ. **Pāmaṅgadasā** caturassā. **Mudiṅgasaṇṭhānenā**ti varakasīsākārena. **Pāsanto**ti dasāmūlaṃ.

280-282. **Muṇḍavaṭṭī**ti mallakammakarādayo. **Pamāṇaṅgulenā**ti vaḍḍhakīaṅgulaṃ sandhāya vuttaṃ. Sesamettha pāḷito aṭṭhakathāto ca suviññeyyameva.

Khuddakavatthukkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Senāsanakkhandhakaṃ

Vihārānujānanakathāvaṇṇanā

294. Senāsanakkhandhake **senāsanaṃ apaññattaṃ hotī**ti vihārasenāsanaṃ sandhāya vuttaṃ. Catubbidhañhi (ma. ni. aṭṭa. 1.296) senāsanaṃ vihārasenāsanaṃ mañcapīṭhasenāsanaṃ santhatasenāsanaṃ okāsasenāsananti. Tattha ‘‘mañcopi senāsanaṃ, pīṭhampi bhisipi bimbohanampi vihāropi aḍḍhayogopi pāsādopi hammiyampi guhāpi aṭṭopi māḷopi leṇampi veḷugumbopi rukkhamūlampi maṇḍapopi senāsanaṃ. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṃ senāsana’’nti (vibha. 527) vacanato vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhāti idaṃ **vihārasenāsanaṃ** nāma. Mañco pīṭhaṃ bhisi bimbohananti idaṃ **mañcapīṭhasenāsanaṃ** nāma. Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāroti idaṃ **santhatasenāsanaṃ** nāma. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti idaṃ **okāsasenāsanaṃ** nāma.

Rukkhamūletiādīsu **rukkhamūlasenāsanaṃ** nāma yaṃkiñci sandacchāyaṃ vivittaṃ rukkhamūlaṃ. **Pabbato** nāma selo. Tattha hi udakasoṇḍīsu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnā nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānā samaṇadhammaṃ karonti. **Kandare**ti **kaṃ** vuccati udakaṃ, tena dārito udakena bhinno pabbatappadeso **kandaraṃ**. Yaṃ ‘‘nitamba’’ntipi ‘‘nadīkuñja’’ntipi vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālikā hoti, matthake maṇivitānaṃ viya vanagahanaṃ, maṇikkhandhasadisaṃ udakaṃ sandati, evarūpaṃ kandaraṃ oruyha pānīyaṃ pivitvā gattāni sītaṃ katvā vālikaṃ ussāpetvā paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā tattha nisinnā te bhikkhū samaṇadhammaṃ karonti. **Giriguhā** nāma dvinnaṃ pabbatānaṃ antarā, ekasmiṃyeva vā umaṅgasadisaṃ mahāvivaraṃ.

‘‘Vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana’’ntiādivacanato (vibha. 531) yattha na kasanti na vapanti, tādisaṃ manussānaṃ upacāraṭṭhānaṃ atikkamitvā ṭhitaṃ araññakasenāsanaṃ ‘‘vanapattha’’nti vuccati. **Ajjhokāso** nāma kenaci acchanno padeso. Ākaṅkhamānā panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasanti. **Palālapuñje**ti palālarāsimhi. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkaḍḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṃ parikkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Pañca leṇānī**ti pañca līyanaṭṭhānāni. Nilīyanti ettha bhikkhūti leṇāni, vihārādīnametaṃ adhivacanaṃ. **Supaṇṇavaṅkageha**nti garuḷapakkhasaṇṭhānena katagehaṃ.

295. Anumodanagāthāsu **sīta**nti ajjhattadhātukkhobhavasena vā bahiddhautuvipariṇāmavasaena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇha**nti aggisantāpaṃ, tassa vanadāhādīsu vā sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantī**ti bādhati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanaṃ na hoti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vāḷamigānī**ti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanañhi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsape**ti ye keci sarante gacchante dīghajātike. **Makase**ti nidassanamattametaṃ, ḍaṃsādīnampi eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisire**ti sisirakālavasena sattāhavaddhalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhiyo**ti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūlabhañjanādivasena pavattiyā ghoro sarajaarajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghoro sūriyātapo ca **paṭihaññati** paṭibāhīyati. **Leṇattha**nti nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhattha**nti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṃ. **Jhāyitu**nti aṭṭhatiṃsārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanijjhāyituṃ. **Vipassitu**nti aniccādito saṅkhāre sammasituṃ.

Vihāreti patissaye. **Kāraye**ti kārāpeyya. **Ramme**ti manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussute**ti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana tesaṃ bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānañca saddahanena vippasannena cetasā.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññupakāritaṃ dassetuṃ **‘‘te tassā’’**ti gāthamāha. Tattha **te**ti te bahussutā. **Tassā**ti upāsakassa. **Dhammaṃ desentī**ti sakalavaṭṭadukkhāpanūdanaṃ saddhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyā**ti so puggalo yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammā paṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

So ca sabbadado hotīti āvāsadānasmiṃ dinne sabbadānaṃ dinnameva hotīti katvā vuttaṃ. Tathā hi (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.42) dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nahāyitvā patissaye muhuttaṃ nipajjitvā uṭṭhāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti, bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nipannassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa sabbe parissayā na honti, sajjhāyantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa upasamasukhañca uppajjati bahiddhāvikkhepābhāvato, bahi vicarantassa ca sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhāni na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādīni paññāyanti, etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ ‘‘so ca sabbadado hoti, yo dadāti upassaya’’nti.

296. **Āviñchanacchidda**nti yattha aṅguliṃ pavesetvā dvāraṃ ākaḍḍhantā dvārabāhaṃ phusāpenti, tassetaṃ adhivacanaṃ. **Āviñchanarajju**nti kavāṭeyeva chiddaṃ katvā tattha pavesetvā yena rajjukena kaḍḍhantā dvāraṃ phusāpenti, taṃ āviñchanarajjukaṃ. Senāsanaparibhoge akappiyacammaṃ nāma natthīti dassanatthaṃ **‘‘sacepi dīpinaṅguṭṭhena katā hoti, vaṭṭatiyevā’’**ti vuttaṃ. **Cetiye vedikāsadisa**nti vātapānabāhāsu cetiye vedikāya viya paṭṭikādīhi dassetvā kataṃ. **Thambhakavātapānaṃ** nāma tiriyaṃ dārūni adatvā ujukaṃ ṭhitehi eva veṇusalākādīhi kataṃ.

Vihārānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mañcapīṭhādianujānanakathāvaṇṇanā

297. **Poṭakitūla**nti erakatiṇatūlaṃ. Poṭakigahaṇañcettha tiṇajātīnaṃ nidassanamattanti āha **‘‘yesaṃ kesañci tiṇajātikāna’’**nti. **Pañcavidhaṃ uṇṇāditūlampi vaṭṭatī**ti etthāpi ‘‘bimbohane’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ. ‘‘Tūlapūritaṃ bhisiṃ apassayituṃ na vaṭṭatī’’ti keci vadanti, vaṭṭatīti apare. **Upadahantī**ti ṭhapenti. **Sīsappamāṇa**nti yattha galavāṭakato paṭṭhāya sabbasīsaṃ upadahanti, taṃ sīsappamāṇaṃ. Tañca ukkaṭṭhaparicchedato tiriyaṃ muṭṭhiratanaṃ hotīti dassetuṃ **‘‘yassa vitthārato tīsu kaṇṇesū’’**tiādimāha. **Majjhaṭṭhānaṃ muṭṭhiratanaṃ hotī**ti bimbohanassa majjhaṭṭhānaṃ tiriyato muṭṭhiratanappamāṇaṃ hoti. **Masūrake**ti cammamayabhisiyaṃ. **Phusitāni dātu**nti saññākaraṇatthaṃ bindūni dātuṃ.

298. Na nibandhatīti **anibandhanīyo,** na allīyatīti attho. **Paṭibāhetvā**ti maṭṭhaṃ katvā.

Iṭṭhakācayādianujānanakathāvaṇṇanā

300. **Rukkhaṃ vijjhitvā**ti rukkhadāruṃ vijjhitvā. **Khāṇuke ākoṭetvā**ti dve dve khāṇuke ākoṭetvā. **Taṃ āharimaṃ bhittipāda**nti vuttanayena khāṇuke ākoṭetvā kataṃyeva sandhāya vuttaṃ. **Bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetu**nti mūlena bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā bhittipādassa upatthambhanavasena ussāpetvā khāṇukehi bhittipādaṃ ussāpetvā ṭhapetunti adhippāyo. **Ubhato kuṭṭaṃ nīharitvā katapadesassā**ti yathā antodvārasamīpe nisinnehi ujukaṃ bahi oloketuṃ na sakkā hoti, evaṃ ubhohi passehi kuṭṭaṃ nīharitvā abhimukhe bhittiṃ upaṭṭhapetvā katapadesassa. **Samantā pariyāgāro**ti samantato āviddhapamukhaṃ. **Ugghāṭanakiṭika**nti daṇḍehi ukkhipitvā ṭhapanakapadarakiṭikaṃ.

Anāthapiṇḍikavatthukathāvaṇṇanā

304. Anāthapiṇḍikaseṭṭhivatthumhi (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.242) **kenacideva karaṇīyenā**ti vāṇijjakammaṃ adhippetaṃ. Anāthapiṇḍiko kira rājagahaseṭṭhi ca aññamaññaṃ bhaginipatikā honti. Yadā rājagahe uṭṭhānakabhaṇḍaṃ samagghaṃ hoti, tadā rājagahaseṭṭhi taṃ gahetvā sakaṭasatehi sāvatthiṃ gantvā yojanamatte ṭhito attano āgatabhāvaṃ jānāpeti. Anāthapiṇḍiko paccuggantvā tassa mahāsakkāraṃ katvā ekaṃ yānaṃ āropetvā sāvatthiṃ pavisati. So sace bhaṇḍaṃ lahukaṃ vikkīyati, vikkiṇāti. No ce, bhaginighare ṭhapetvā pakkamati. Anāthapiṇḍikopi tatheva karoti. Svāyaṃ tadāpi teneva karaṇīyena agamāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Taṃ divasaṃ pana rājagahaseṭṭhi yojanamatte ṭhitena anāthapiṇḍikena āgatabhāvajānanatthaṃ pesitaṃ paṇṇaṃ na suṇi, dhammassavanatthāya vihāraṃ agamāsi. So dhammakathaṃ sutvā svātanāya buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā attano ghare uddhanakhaṇāpanadāruphālanādīni kāresi. Anāthapiṇḍikopi ‘‘idāni mayhaṃ paccuggamanaṃ karissati, idāni karissatī’’ti gharadvārepi paccuggamanaṃ alabhitvā antogharaṃ paviṭṭho paṭisanthārampi na bahuṃ alattha. ‘‘Kiṃ mahāseṭṭhi kusalaṃ dārakarūpānaṃ, nasi magge kilanto’’ti ettakova paṭisanthāro ahosi. Tena vuttaṃ **‘‘atha kho anāthapiṇḍikassa gahapatissa etadahosī’’**tiādi.

Buddhoti tvaṃ gahapati vadesīti tassa kira mukhato buddhasaddaṃ sutvā anāthapiṇḍiko pañcavaṇṇaṃ pītiṃ paṭilabhati, sā tassa sīse uṭṭhahitvā yāva pādapiṭṭhiyā, pādapiṭṭhiyā uṭṭhāya yāva sīsā gacchati, ubhato uṭṭhāya majjhe osarati, majjhe uṭṭhāya ubhato gacchati. So pītiyā nirantaraṃ phuṭo ‘‘buddhoti tvaṃ gahapati vadesī’’ti evaṃ tikkhattuṃ pucchi. **Akālo kho, gahapati, imaṃ kālaṃ taṃ bhagavantaṃ dassanāya upasaṅkamitu**nti ‘‘buddhā nāma durāsadā āsīvisasadisā honti, satthā ca sivathikāya samīpe vasati, na sakkā tattha imāya velāya iminā gantu’’nti maññamāno evamāha. **Buddhagatāya satiyā nipajjī**ti aññaṃ kiñci acintetvā buddhagatāya eva satiyā nipajji. Taṃ divasaṃ kirassa bhaṇḍasakaṭesu vā upaṭṭhākesu vā cittampi nuppajji, sāyamāsampi na akāsi. Sattabhūmikaṃ pana pāsādaṃ āruyha supaññattālaṅkatavarasayane ‘‘buddho buddho’’ti sajjhāyaṃ karontova nipajjitvā niddaṃ okkami. **Tikkhattuṃ vuṭṭhāsi pabhātaṃ maññamāno**ti paṭhamayāme tāva vītivatte uṭṭhāya buddhaṃ anussari, athassa balavappasādo udapādi, pītiāloko ahosi, sabbatamaṃ vigacchi, dīpasahassujjalanaṃ viya canduṭṭhānasūriyuṭṭhānaṃ viya ca jātaṃ. So ‘‘pamādaṃ āpannomhi, vañcitomhi, sūriyo uggato’’ti uṭṭhāya ākāsatale ṭhatvā candaṃ oloketvā ‘‘ekova yāmo gato, aññe dve atthī’’ti puna pavisitvā nipajji, etenupāyena majjhimayāmāvasānepi pacchimayāmāvasānepi tikkhattuṃ uṭṭhāsi. Pacchimayāmāvasāne pana balavapaccūseyeva uṭṭhāya ākāsatalaṃ āgantvā mahādvārābhimukho ahosi, sattabhūmikadvāraṃ sayameva vivaṭaṃ ahosi, pāsādā oruyha antaravīthiṃ paṭipajji.

305. **Amanussā**ti adhigatavisesā devatā. Tathā hi tā seṭṭhissa bhāvinisampattiṃ paccakkhato sampassamānā ‘‘ayaṃ mahāseṭṭhi ‘buddhupaṭṭhānaṃ gamissāmī’ti nikkhanto paṭhamadassaneneva sotāpattiphale patiṭṭhāya tiṇṇaṃ ratanānaṃ aggupaṭṭhāko hutvā asadisaṃ saṅghārāmaṃ katvā cātuddisassa ariyasaṅghassa anāvaṭadvāro bhavissati, na yuttamassa dvāraṃ pidahitu’’nti cintetvā dvāraṃ vivariṃsu. **Antaradhāyī**ti rājagahaṃ kira ākiṇṇamanussaṃ, antonagare nava koṭiyo bahinagare navāti taṃ upanissāya aṭṭhārasa manussakoṭiyo vasanti. Avelāya matamanusse bahi nīharituṃ asakkontā aṭṭālake ṭhatvā bahidvāre khipanti. Mahāseṭṭhi nagarato bahi nikkhantamattova allasarīraṃ pādena akkami, aparampi piṭṭhipādena pahari, makkhikā uppatitvā pakiriṃsu, duggandho nāsāpuṭaṃ abhihani, buddhappasādo tanuttaṃ gato. Tenassa āloko antaradhāyi andhakāro pāturahosi pītivegassa tanubhāve taṃsamuṭṭhitarūpānaṃ paridubbalabhāvato. **Saddamanussāvesī**ti ‘‘seṭṭhissa ussāhaṃ janessāmī’’ti suvaṇṇakiṅkiṇikaṃ ghaṭṭento viya madhurassarena saddaṃ anussāvesi.

Sataṃ kaññāsahassānīti purimapadānipi imināva sahassa-padena saddhiṃ sambandhitabbāni. Yatheva hi sataṃ kaññāsahassāni, evaṃ sataṃ sahassāni hatthī, sataṃ sahassāni assā, sataṃ sahassāni rathāti ayamettha attho, iti ekekaṃ satasahassaṃ dīpitaṃ hoti. **Padavītihārassā**ti padaṃ vītiharati etthāti **padavītihāro**. So dutavilambitaṃ akatvā samagamane dvinnaṃ padānaṃ antare muṭṭhiratanamattaṃ. **Kalaṃ nāgghanti soḷasi**nti taṃ ekaṃ padavītihāraṃ soḷasa bhāge katvā tato eko koṭṭhāso puna soḷasadhā, tato eko soḷasadhāti evaṃ soḷasa vāre soḷasadhā bhinnassa eko koṭṭhāso soḷasī kalā nāma, taṃ soḷasiṃ kalaṃ etāni cattāri satasahassāni na agghanti. Idaṃ vuttaṃ hoti – sataṃ hatthisahassāni sataṃ assasahassāni sataṃ rathasahassāni sataṃ kaññāsahassāni, tā ca kho āmukkamaṇikuṇḍalā sakalajambudīparājadhītarovāti imasmā ettakā lābhā vihāraṃ gacchantassa tasmiṃ soḷasikalāsaṅkhāte padese laṅghanasādhanavasena pavattacetanāva uttaritarāti. Padaṃ vā vītiharati etenāti **padavītihāro,** tathāpavattā kusalacetanā, tassā phalaṃ soḷasadhā katvāti ca vadanti. Idaṃ pana vihāragamanaṃ kassa vasena gahitanti? Vihāraṃ gantvā anantarāyena sotāpattiphale patiṭṭhahantassa vasena gahitaṃ. ‘‘Gandhamālādīhi pūjaṃ karissāmi, cetiyaṃ vandissāmi, dhammaṃ sossāmi, dīpapūjaṃ karissāmi, saṅghaṃ nimantetvā dānaṃ dassāmi, sikkhāpadesu vā saraṇesu vā patiṭṭhahissāmī’’ti gacchatopi vasena vaṭṭatiyeva.

Andhakāro antaradhāyīti so kira cintesi ‘‘ahaṃ ekakoti saññaṃ karomi, amanussā ca me anugāmino sahāyā atthi, kasmā bhāyāmī’’ti sūro ahosi. Athassa balavā buddhappasādo udapādi, tasmā andhakāro antaradhāyi. Sesavāresupi eseva nayo. **Āloko pāturahosī**ti purimabuddhesu cirakālaparicayasambhūtassa balavato pasādassa vasena uppannāya uḷārāya buddhārammaṇāya pītiyā samuṭṭhāpito vipassanobhāsasadiso sātisayo cittapaccayautusamuṭṭhāno āloko pāturahosi. Devatāhi katotipi vadanti, purimoyevettha yuttataro. **Ehi sudattā**ti so kira seṭṭhi gacchamānova cintesi ‘‘imasmiṃ loke bahū pūraṇakassapādayo titthiyā ‘mayaṃ buddhā, mayaṃ buddhā’ti vadanti, kathaṃ nu kho ahaṃ satthu buddhabhāvaṃ jāneyya’’nti. Athassa etadahosi ‘‘mayhaṃ guṇavasena uppannaṃ nāmaṃ mahājano jānāti, kuladattiyaṃ pana me nāmaṃ aññatra mayā na koci jānāti, sace buddho bhavissati, kuladattikanāmena maṃ ālapissatī’’ti. Satthā tassa cittaṃ ñatvā evamāha.

Parinibbutoti kilesaparinibbānena parinibbuto. **Āsattiyo**ti rūpādīsu āsañjanaṭṭhena āsattiyo, taṇhāyo. **Santi**nti kilesavūpasamaṃ. **Pappuyyā**ti aggamaggena patvā. Sesamettha pāḷianusāreneva veditabbaṃ. Yañcettha anuttānamatthaṃ, taṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

306. Vayameva **veyyāyika**nti āha **‘‘veyyāyikanti vayakaraṇaṃ vuccatī’’**ti.

Anāthapiṇḍikavatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aggāsanādianujānanakathāvaṇṇanā

310-311. **Dakkhiṇodaka**nti aggato upanīyamānaṃ dakkhiṇodakaṃ. **Atha kho bhagavā bhikkhū āmantesī**ti (jā. aṭṭha. 1.1.36 tittirajātakavaṇṇanā) tehi bhikkhūhi attano attano rucivasena aggāsanādirahānaṃ kathitakāle ‘‘na, bhikkhave, mayhaṃ sāsane aggāsanādīni patvā khattiyakulā pabbajito pamāṇaṃ, na brāhmaṇakulā, na gahapatikulā pabbajito, na vinayadharo, na suttantiko, na ābhidhammiko, na paṭhamajjhānādilābhino, na sotāpannādayo pamāṇaṃ, atha kho, bhikkhave, imasmiṃ sāsane yathāvuḍḍhaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ kattabbaṃ, aggāsanaṃ aggodakaṃ aggapiṇḍo laddhabbo, idamettha pamāṇaṃ, tasmā vuḍḍhataro bhikkhu etesaṃ anucchaviko. Idāni kho pana, bhikkhave, sāriputto mayhaṃ aggasāvako anudhammacakkappavattako mamānantarasenāsanaṃ laddhuṃ arahati. So imaṃ rattiṃ senāsanaṃ alabhanto rukkhamūle vītināmesi. Tumhe idāneva evaṃ agāravā appatissā, gacchante gacchante kāle kinti katvā viharissathā’’ti vatvā atha nesaṃ ovādadānatthāya ‘‘pubbe, bhikkhave, tiracchānagatāpi ‘na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, yaṃ mayaṃ aññamaññaṃ agāravā appatissā asabhāgavuttino vihareyyāma, amhesu mahallakataraṃ jānitvā tassa abhivādanādīni karissāmā’ti sādhukaṃ vīmaṃsitvā ‘ayaṃ mahallako’ti ñatvā tassa abhivādanādīni katvā devapathaṃ pūrayamānā gatā’’ti vatvā atītaṃ āharitvā dassetuṃ bhikkhū āmantesi.

Ye vuḍḍhamapacāyantīti jātivuḍḍho vayovuḍḍho guṇavuḍḍhoti tayo vuḍḍhā. Tesu jātisampanno **jātivuḍḍho** nāma, vaye ṭhito **vayovuḍḍho** nāma, guṇasampanno **guṇavuḍḍho** nāma. Tesu guṇasampanno vayovuḍḍho imasmiṃ ṭhāne vuḍḍhoti adhippeto. **Apacāyantī**ti jeṭṭhāpacāyikakammena pūjenti. **Dhammassa kovidā**ti jeṭṭhāpacāyanadhammassa kovidā kusalā. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Pāsaṃsā**ti pasaṃsārahā. **Samparāye ca suggatī**ti samparetabbe imaṃ lokaṃ hitvā gantabbe paralokepi tesaṃ sugatiyeva hotīti attho. Ayaṃ panettha piṇḍattho – bhikkhave, khattiyā vā hontu brāhmaṇā vā vessā vā suddā vā gahaṭṭhā vā pabbajitā vā tiracchānagatā vā, ye keci sattā jeṭṭhāpacitikamme chekā kusalā guṇasampannānaṃ vayovuḍḍhānaṃ apacitiṃ karonti, te imasmiñca attabhāve jeṭṭhāpacitikārakāti pasaṃsaṃ vaṇṇanaṃ thomanaṃ labhanti, kāyassa ca bhedā sagge nibbattantīti.

Aggāsanādianujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsanappaṭibāhanādikathāvaṇṇanā

313-4. **Uddissakata**nti gihīhi saṅghaṃ uddissa kataṃ. **Gihivikata**nti gihīhi kataṃ paññattaṃ, gihisantakanti vuttaṃ hoti. **Atisamīpaṃ agantvā**ti bhikkhūnaṃ āsannataraṃ ṭhānaṃ agantvā.

Senāsanaggāhāpakasammutikathāvaṇṇanā

318. **Paccayeneva hi taṃ paṭijagganaṃ labhissatī**ti tasmiṃ senāsane mahātherā tassa paccayassa kāraṇā aññattha agantvā vasantāyeva naṃ paṭijaggissantīti attho. **Ubbhaṇḍikā bhavissantī**ti ukkhittabhaṇḍā bhavissanti, attano attano parikkhāre gahetvā tattha tattha vicarissantīti attho. **Dīghasālā**ti caṅkamanasālā. **Maṇḍalamāḷo** upaṭṭhānasālā. **Anudahatī**ti pīḷeti. **Jambudīpe panā**ti ariyadese bhikkhū sandhāya vuttaṃ. Te kira tathā paññāpenti. **Na gocaragāmo ghaṭṭetabbo**ti vuttamevatthaṃ vibhāveti **‘‘na tattha manussā vattabbā’’**tiādinā. **Vitakkaṃ chinditvā**ti ‘‘iminā nīhārena gacchantaṃ disvā nivāretvā paccaye dassantī’’ti evarūpaṃ vitakkaṃ anuppādetvā. **Tesu ce eko**ti tesu manussesu eko paṇḍitapuriso. **Bhaṇḍapaṭicchādana**nti paṭicchādanakabhaṇḍaṃ, sarīrapaṭicchādanaṃ cīvaranti attho.

Paṭijaggitabbānīti sammajjanādīhi paṭijaggitabbāni. **Muṇḍavedikāyā**ti cetiyassa hammiyavedikāya. **Hammiyavedikā**ti ca cetiyassa upari caturassavediyo vuccati. **Paṭikkammā**ti vihārato apasakkitvā. **Upanikkhepa**nti khettaṃ vā nāḷikerādiārāmaṃ vā kahāpaṇādīni vā ārāmikādīnaṃ niyyātetvā ‘‘ito uppannā vaḍḍhi vassāvāsikatthāya hotū’’ti dinnaṃ. **Vattaṃ katvā**ti tasmiṃ senāsane kattabbavattaṃ katvā.

Puggalavaseneva kātabbanti parato vakkhamānanayena ‘‘bhikkhū cīvarena kilamanti, ettakaṃ nāma taṇḍulabhāgaṃ bhikkhūnaṃ cīvaraṃ kātuṃ ruccatī’’tiādinā puggalaparāmāsavaseneva kātabbaṃ, ‘‘saṅgho cīvarena kilamatī’’tiādinā pana saṅghaparāmāsavasena na kātabbaṃ. **Cīvarapaccaya**nti cīvarasaṅkhātaṃ paccayaṃ. **Vutta**nti **mahāaṭṭhakathāyaṃ**vuttaṃ.

Kasmā evaṃ vuttanti āha **‘‘evañhi navako vuḍḍhatarassa, vuḍḍho ca navakassa gāhessatī’’**ti, yasmā attanāva attano pāpetuṃ na sakkā, tasmā dvīsu sammatesu navako vuḍḍhatarassa, vuḍḍho ca navakassāti ubho aññamaññaṃ gāhessantīti adhippāyo. Sammatasenāsanaggāhāpakassa āṇattiyā aññena gāhitepi gāho ruhatiyevāti veditabbaṃ. **Aṭṭhapi soḷasapi jane sammannituṃ vaṭṭatī**ti kiṃ visuṃ visuṃ sammannituṃ vaṭṭati, udāhu ekatoti? Ekatopi vaṭṭati. Niggahakammameva hi saṅgho saṅghassa na karoti, sammutidānaṃ pana bahūnampi ekato kātuṃ vaṭṭati, teneva sattasatikakkhandhake ubbāhikasammutiyaṃ aṭṭhapi janā ekato sammatāti.

Maggoti magge katadīghasālā. **Pokkharaṇī**ti nahāyantānaṃ pokkharaṇiyaṃ katasālā. **Rukkhamūlā**dayo channā kavāṭabaddhāva senāsanaṃ. **Vijaṭetvā**ti viyojetvā, visuṃ visuṃ katvāti attho. **Āvāsesū**ti senāsanesu. **Pakkhipitvā**ti ettha **pakkhipanaṃ** nāma tesu vasantānaṃ ito uppannavassāvāsikadānaṃ. **Pavisitabba**nti aññehi bhikkhūhi tasmiṃ mahālābhe pariveṇe vasitvā cetiye vattaṃ katvāva lābho gahetabboti adhippāyo.

Paccayaṃ vissajjetīti cīvarapaccayaṃ nādhivāseti. **Ayampī**ti tena vissaṭṭhapaccayopi. **Upanibandhitvā gāhetabba**nti ‘‘imasmiṃ rukkhe vā maṇḍape vā vasitvā cetiye vattaṃ katvā gaṇhathā’’ti evaṃ upanibandhitvā gāhetabbaṃ. ‘‘Kattha nu kho vasissāmi, kattha vasantassa phāsu bhavissati, kattha vā paccayo bhavissatī’’ti evaṃ uppannena vitakkena caratīti **vitakkacāriko**. Araññavihāresu parissayavijānanatthaṃ icchitabbattā **‘‘pañca pañca ukkā koṭṭetabbā’’**ti vuttaṃ.

Vattanti katikavattaṃ. **Tividhampī**ti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividhampi. **Sodhetvā pabbājethā**ti bhabbe ācārakulaputte upaparikkhitvā pabbājetha. **Dasavatthukakathā** nāma appicchakathā santuṭṭhikathā pavivekakathā asaṃsaggakathā vīriyārambhakathā sīlakathā samādhikathā paññākathā vimuttikathā vimuttiñāṇadassanakathā.

Viggahasaṃvattanikavacanaṃ **viggāhikaṃ. Caturārakkhaṃ ahāpentā**ti buddhānussati mettā asubhaṃ maraṇassatīti imaṃ caturārakkhaṃ aparihāpentā. **Dantakaṭṭhakhādanavattaṃ ācikkhitabba**nti ettha **dantakaṭṭhakhādanavattaṃ** yo devasikaṃ saṅghamajjhe osarati, tena sāmaṇerādīhi āharitvā bhikkhūnaṃ yathāsukhaṃ paribhuñjanatthāya dantakaṭṭhamāḷake nikkhittesu dantakaṭṭhesu divase divase ekameva dantakaṭṭhaṃ gahetabbaṃ. Yo pana devasikaṃ na osarati, padhānaghare vasitvā dhammassavane vā uposathagge vā dissati, tena pamāṇaṃ sallakkhetvā cattāri pañca dantakaṭṭhāni attano vasanaṭṭhāne ṭhapetvā khāditabbāni. Tesu khīṇesu sace punapi dantakaṭṭhamāḷake bahūni hontiyeva, punapi āharitvā khāditabbāni. Yadi pana pamāṇaṃ asallakkhetvā āharati, tesu akhīṇesuyeva māḷake khīyati, tato keci therā ‘‘yehi gahitāni, te paṭiharantū’’ti vadeyyuṃ, keci ‘‘khādantu, puna sāmaṇerā āharissantī’’ti. Tasmā vivādaparihāratthaṃ pamāṇaṃ sallakkhetabbaṃ. Gahaṇe pana doso natthi, maggaṃ gacchantenapi ekaṃ vā dve vā thavikāya pakkhipitvā gantabbanti. **Bhikkhācāravattaṃ** vattakkhandhake piṇḍacārikavatte āvi bhavissati.

Pattaṭṭhāneti vassaggena āgantukabhikkhuno pattaṭṭhāne. Tesaṃ chinnavassattā ‘‘sādiyantāpi hi te neva vassāvāsikassa sāmino’’ti vuttaṃ, paṭhamaṃyeva katikāya katattā khīyantāpi ca āvāsikā neva adātuṃ labhantīti vuttaṃ. **Bhatiniviṭṭha**nti bhatiṃ katvā viya niviṭṭhaṃ pariyiṭṭhaṃ. **Saṅghikaṃ pana apalokanakammaṃ katvā gāhita**nti tatruppādaṃ sandhāya vuttaṃ. **Paccayavasena gāhita**nti dāyakānaṃ vassāvāsikapaccayavasena gāhitaṃ sandhāya vuttaṃ. ‘‘Idha, bhikkhave, vassaṃvuttho bhikkhu vibbhamati, saṅghasseveta’’nti (mahāva. 374-375) vacanato **‘‘gataṭṭhāne…pe… saṅghikaṃ hotī’’**ti vuttaṃ. **Manusse**ti dāyakamanusse. **Varabhāgaṃ sāmaṇerassā**ti paṭhamabhāgassa gāhitattā vuttaṃ.

Senāsanaggāhāpakasammutikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upanandavatthukathāvaṇṇanā

319. **Yaṃ tayā tattha senāsanaṃ gahitaṃ…pe… idha muttaṃ hotī**ti yaṃ tayā tattha gāmakāvāse pacchā senāsanaṃ gahitaṃ, taṃ te gaṇhanteneva idha sāvatthiyaṃ paṭhamagahitasenāsanaṃ muttaṃ hoti. **Idha dānāhaṃ …pe… tatrāpi mutta**nti ‘‘idānāhaṃ, āvuso, imasmiṃ gāmakāvāse gahitasenāsanaṃ muñcāmī’’ti vadantena tatrāpi gāmakāvāse gahitasenāsanaṃ muttaṃ.

320. **Dīghāsanaṃ** nāma mañcapīṭhavinimuttaṃ yaṃ kiñci ekato sukhaṃ nisīdituṃ pahoti. Hatthimhi nakho assāti **hatthinakho**. ‘‘Pāsādassa nakho nāma heṭṭhimaparicchedo, so ca hatthikumbhe patiṭṭhito’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Gihivikatanīhārena labbhantī**ti gihivikatanīhārena paribhuñjituṃ labbhanti, tehi attharitvā dinnāneva nisīdituṃ labbhanti, na sayaṃ atthatāni attharāpitāni vā.

Avissajjiyavatthukathāvaṇṇanā

321. **Arañjaro**ti bahuudakagaṇhanakā mahācāṭi. Jalaṃ gaṇhituṃ alanti **arañjaro**. ‘‘Vaṭṭacāṭi viya hutvā thokaṃ dīghamukho majjhe paricchedaṃ dassetvā kato’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Pañcanimmalalocano**ti maṃsadibbadhammabuddhasamantacakkhuvasena pañcalocano.

Thāvarena ca thāvaraṃ garubhaṇḍena ca garubhaṇḍanti ettha pañcasu koṭṭhāsesu purimadvayaṃ thāvaraṃ, pacchimattayaṃ garubhaṇḍanti veditabbaṃ. **Jānāpetvā**ti bhikkhusaṅghaṃ jānāpetvā. **Kappiyamañcā sampaṭicchitabbā**ti ‘‘saṅghassa demā’’ti dinnaṃ sandhāya vuttaṃ. Sace pana ‘‘vihārassa demā’’ti vadanti, suvaṇṇarajatamayādiakappiyamañcepi sampaṭicchituṃ vaṭṭati. **Na kevalaṃ…pe… parivattetuṃ vaṭṭantī**ti iminā athāvarena thāvarampi athāvarampi parivattetuṃ vaṭṭatīti dasseti. Thāvarena athāvarameva hi parivattetuṃ na vaṭṭati. **Akappiyaṃ vā mahagghaṃ kappiyaṃ vā**ti ettha **akappiyaṃ** nāma suvaṇṇamayamañcādi akappiyabhisibimbohanāni ca. **Mahagghaṃ kappiyaṃ** nāma dantamayamañcādi pāvārādikappiyaattharaṇādīni ca.

Pārihāriyaṃ na vaṭṭatīti attano santakaṃ viya gahetvā pariharituṃ na vaṭṭati. ‘‘Gihivikatanīhāreneva paribhuñjitabba’’nti iminā sace ārāmikādayo paṭisāmetvā paṭidenti, paribhuñjituṃ vaṭṭatīti dasseti. **‘‘Paṇṇasūci** nāma lekhanī’’ti **mahāgaṇṭhipade** vuttaṃ.

‘‘Aḍḍhabāhūti kapparato paṭṭhāya yāva aṃsakūṭa’’nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Aḍḍhabāhu** nāma vidatthicaturaṅgulantipi vadanti. **Tatthajātakā**ti saṅghikabhūmiyaṃ jātā. **Aṭṭhaṅgulasūcidaṇḍamatto**ti dīghato aṭṭhaṅgulamatto pariṇāhato paṇṇasūcidaṇḍamatto. Muñjapabbajānaṃyeva pāḷiyaṃ visuṃ āgatattā **‘‘muñjaṃ pabbajañca ṭhapetvā’’**ti vuttaṃ. **Aṭṭhaṅgulappamāṇo**ti dīghato aṭṭhaṅgulappamāṇo. **Ghaṭṭanaphalakaṃ** nāma yattha ṭhapetvā rajitacīvaraṃ hatthena ghaṭṭenti. **Ghaṭṭanamuggaro** nāma anuvātādighaṭṭanatthaṃ katoti vadanti. **Ambaṇa**nti phalakehi pokkharaṇīsadisaṃ katapānīyabhājanaṃ. **Rajanadoṇī**ti yattha pakkarajanaṃ ākiritvā ṭhapenti. **Bhūmattharaṇaṃ kātuṃ vaṭṭatī**ti akappiyacammaṃ sandhāya vuttaṃ. **Paccattharaṇagatika**nti iminā mañcapīṭhepi attharituṃ vaṭṭatīti dīpeti. Pāvārādipaccattharaṇampi garubhaṇḍanti eke, noti apare, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. **Muṭṭhipaṇṇa**nti tālapaṇṇaṃ sandhāya vuttaṃ.

Navakammadānakathāvaṇṇanā

323. **Kiñcideva samādapetvā kāressatī**ti sāmikoyeva kañci bhikkhuṃ samādapetvā kāressati. **Utukāle paṭibāhituṃ na labhatī**ti hemantagimhesu aññe sampattabhikkhū paṭibāhituṃ na labhati. **Tibhāga**nti tatiyabhāgaṃ. **Sace saddhivihārikānaṃ dātukāmo hotī**ti sace so saṅghassa bhaṇḍakaṭhapanaṭṭhānaṃ vā navakānaṃ vā vasanaṭṭhānaṃ dātuṃ na icchati, attano saddhivihārikānaññeva dātukāmo hotīti attho. **Etañhi saddhivihārikānaṃ dātuṃ labhatī**ti etaṃ tatiyabhāgaṃ upaḍḍhabhāgaṃ vā dātuṃ labhati. **Akataṭṭhāne**ti senāsanato bahi cayādīnaṃ akataṭṭhāne. **Bahikuṭṭe**ti kuṭṭato bahi.

Aññatraparibhogapaṭikkhepādikathāvaṇṇanā

324. **Cakkalika**nti kambalādīhi veṭhetvā cakkasaṇṭhānena pādapuñchanayoggaṃ kataṃ. **Paribhaṇḍakatā bhūmi** nāma saṇhamattikāhi katā kāḷavaṇṇādibhūmi. **Senāsanaṃ** mañcapīṭhādi. **Tatheva vaḷañjetuṃ vaṭṭatī**ti aññehi āvāsikabhikkhūhi paribhuttanīhārena paribhuñjituṃ vaṭṭati. ‘‘Nevāsikā pakatiyā anatthatāya bhūmiyā ṭhapenti ce, tesampi anāpattiyevā’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Dvārampī**tiādinā vuttadvāravātapānādayo aparikammakatāpi na apassayitabbā. **Lomesū**ti lomesu phusantesu.

Saṅghabhattādianujānanakathāvaṇṇanā

325. **Uddesabhattaṃ nimantananti imaṃ vohāraṃ pattānī**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, ‘‘uddesabhattaṃ nimantana’’ntiādivohāraṃ pattānīti ayamettha attho. **Tampi anto katvā**ti āyatiṃ bhikkhūnaṃ kukkuccavinodanatthāya tampi saṅghabhattaṃ anto katvā.

Uddesabhattakathāvaṇṇanā

Attano vihāradvāreti vihārassa dvārakoṭṭhakasamīpaṃ sandhāya vuttaṃ. **Bhojanasālāyā**ti bhattuddesaṭṭhānabhūtāya bhojanasālāya. **‘‘Dinnaṃ panā’’**ti vatvā yathā so dāyako deti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ **‘‘saṅghato bhante’’**tiādimāha. **Antaraghare**ti antogehe. **Antoupacāragatāna**nti ettha gāmadvāravīthicatukkesu dvādasahatthabbhantaraṃ antoupacāro nāma. Antaragharassa upacāre pana labbhamānavisesaṃ dassetuṃ **‘‘gharūpacāro cetthā’’**tiādimāha. **Ekavaḷañja**nti ekena dvārena vaḷañjitabbaṃ. **Nānānivesanesū**ti nānākulassa nivesanesu. Lajjī pesalo agatigamanaṃ vajjetvā medhāvī ca upaparikkhitvā uddisissatīti āha **‘‘pesalo lajjī medhāvī icchitabbo’’**ti. **Nisinnassapi niddāyantassapī**ti anādare sāmivacanaṃ. **Ticīvaraparivāra**nti ettha ‘‘udakapattalābhī viya aññopi uddesabhattaṃ alabhitvā vatthādimanekappakārakaṃ labhati ce, tasseva ta’’nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Attano rucivasena yaṃ kiñci vatvā āharituṃ vissajjitattā **vissaṭṭhadūto** nāma. **Yaṃ icchatī**ti ‘‘uddesapattaṃ dethā’’tiādīni vadanto yaṃ icchati. **Pucchāsabhāgenā**ti pucchāsadisena.

‘‘Ekā kūṭaṭṭhitikā nāma hotī’’ti vatvā tameva ṭhitikaṃ vibhāvento **‘‘rañño vā hī’’**tiādimāha. Aññehi uddesabhattehi amissetvā visuṃyeva ṭhitikāya gahetabbattā **‘‘ekacārikabhattānī’’**ti vuttaṃ. **Theyyāya harantī**ti pattahārakā haranti. **Gīvā hotī**ti āṇāpakassa gīvā hoti. **‘‘Manussānaṃ vacanaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti gacchantī**ti ‘‘manussānaṃ vacanaṃ kātuṃ vaṭṭatī''ti tena bhikkhunā vuttā gacchanti. **Akatabhāgo nāmā**ti āgantukabhāgo nāma. **''Sabbo saṅgho paribhuñjatū''ti vutte**ti ettha ''paṭhamameva 'sabbaṃ saṅghikaṃ pattaṃ dethā'ti vatvā pacchā 'sabbo saṅgho paribhuñjatū'ti avuttepi bhājetvāva paribhuñjitabba''nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Nimantanabhattakathāvaṇṇanā

''Ettake bhikkhū saṅghato uddisitvā dethā''tiādīni avatvā ''ettakānaṃ bhikkhūnaṃ bhattaṃ gaṇhathā''ti vatvā dinnaṃ **saṅghikaṃ nimantanaṃ** nāma. **Piṇḍapātikānampi vaṭṭatī**ti bhikkhāpariyāyena vuttattā vaṭṭati. **Paṭipāṭiyā**ti laddhapaṭipāṭiyā. **Vicchinditvā**ti ''bhattaṃ gaṇhathā''ti padaṃ avatvā. Tenevāha **''bhattanti avadantenā''**ti. **Ālopasaṅkhepenā**ti ekekapiṇḍavasena. Ayañca nayo nimantaneyeva, na uddesabhatte. Tattha hi ekassa pahonakappamāṇaṃyeva bhājetabbaṃ, tasmā uddesabhatte ālopaṭṭhitikā nāma natthi. **Acchatī**ti tiṭṭhati. **''Ekavāra**nti yāva tasmiṃ āvāse vasanti bhikkhū, sabbe labhantī''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo – ekavāranti na ekadivasaṃ sandhāya vuttaṃ, yattakā pana bhikkhū tasmiṃ āvāse vasanti, te sabbe. Ekasmiṃ divase gahitabhikkhū aññadā aggahetvā yāva ekavāraṃ sabbe bhikkhū bhojitā honti, tāva ye jānanti, te gahetvā gantabbanti.

Salākabhattakathāvaṇṇanā

Upanibandhitvāti likhitvā. **Niggahena datvā**ti anicchantampi niggahena sampaṭicchāpetvā. **Ekagehavasenā**ti ekāya gharapāḷiyā vasena. **Uddisitvā**ti ''tuyhañca tuyhañca pāpuṇātī''ti vatvā. Dūrattā niggahetvāpi vārena gāhetabbagāmo **vāragāmo**. Vihāravāre niyuttā **vihāravārikā,** vārena vihārarakkhaṇakā. **Aññathatta**nti pasādaññathattaṃ. **Phātikammameva bhavantī**ti vihārarakkhaṇatthāya saṅghena dātabbaatirekalābhā honti. **Saṅghanavakena laddhakāle**ti divase divase ekekassa pāpitāni dve tīṇi ekacārikabhattāni teneva niyāmena attano pāpuṇanaṭṭhāne saṅghanavakena laddhakāle. **Yassa kassaci sammukhībhūtassa pāpetvā**ti ettha ''yebhuyyena ce bhikkhū bahisīmagatā honti, sammukhībhūtassa yassa kassaci pāpetabbaṃ sabhāgattā ekena laddhaṃ sabbesaṃ hoti, tasmimpi asati attano pāpetvā dātabba''nti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Rasasalāka**nti ucchurasasalākaṃ.

''Saṅghato nirāmisasalākāpi vihāre pakkabhattampi vaṭṭatiyevā''ti sādhāraṇaṃ katvā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.26) vuttattā ''evaṃ gāhite sāditabbaṃ, evaṃ na sāditabba''nti visesetvā avuttattā ca bhesajjādisalākāyo cettha kiñcāpi piṇḍapātikānampi vaṭṭanti, salākavasena gāhitattā pana na sāditabbāti ettha adhippāyo vīmaṃsitabbo. Yadi hi bhesajjādisalākā salākavasena gāhitā na sāditabbā siyā, saṅghato nirāmisasalākā vaṭṭatiyevāti na vadeyya, ''atirekalābho saṅghabhattaṃ uddesabhatta''ntiādivacanato (mahāva. 128) ''atirekalābhaṃ paṭikkhipāmī''ti salākavasena gāhetabbaṃ bhattameva paṭikkhittaṃ, na bhesajjaṃ. Saṅghabhattādīni hi cuddasa bhattāniyeva tena na sāditabbānīti vuttāni, khandhakabhāṇakānaṃ vā matena idha evaṃ vuttanti gahetabbaṃ. Aggato dātabbabhikkhā **aggabhikkhā. Laddhā vā aladdhā vā**ti labhitvā vā alabhitvā vā. Nibaddhāya aggabhikkhāya appamattikāya eva sambhavato labhitvāpi punadivase gaṇhituṃ vuttaṃ. **Aggabhikkhāmatta**nti hi ettha **matta**-saddo bahubhāvaṃ nivatteti.

Salākabhattaṃ nāma vihāreyeva uddisīyati vihārameva sandhāya diyyamānattāti āha **''vihāre apāpitaṃ panā''**tiādi. **Tatra āsanasālāyā**ti tasmiṃ gāme āsanasālāya. **Vihāraṃ ānetvā gāhetabba**nti tathā vatvā tasmiṃ divase dinnabhattaṃ vihārameva ānetvā ṭhitikāya gāhetabbaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ disābhāge. **Taṃ gahetvā**ti taṃ vāragāmasalākaṃ attanā gahetvā. **Tenā**ti yo attano pattaṃ vāragāmasalākaṃ disaṃgamikassa adāsi, tena. **Anatikkanteyeva tasmiṃ tassa salākā gāhetabbā**ti yasmā upacārasīmaṭṭhasseva salākā pāpuṇāti, tasmā tasmiṃ disaṃgamike upacārasīmaṃ anatikkanteyeva tassa disaṃgamikassa pattasalākā attano pāpetvā gahetabbā.

Anāgatadivaseti ettha kathaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ āgatānāgatabhāvo viññāyatīti ce? Yasmā tato tato āgatā bhikkhū tasmiṃ gāme āsanasālāya sannipatanti, tasmā tesaṃ āgatānāgatabhāvo sakkā viññātuṃ. **Amhākaṃ gocaragāme**ti salākabhattadāyakānaṃ gāme. **Bhuñjituṃ āgacchantī**ti ''mahāthero ekakova vihāre ohīno avassaṃ sabbasalākā attano pāpetvā ṭhito''ti maññamānā āgacchanti.

Pakkhikabhattādikathāvaṇṇanā

Abhilakkhitesu catūsu pakkhadivasesu dātabbabhattaṃ **pakkhikaṃ. Abhilakkhitesū**ti ettha **abhī**ti upasaggamattaṃ, lakkhaṇīyesu icceva attho, uposathasamādānadhammassavanapūjāsakkārādikaraṇatthaṃ lakkhitabbesu sallakkhetabbesu upalakkhetabbesūti vuttaṃ hoti. **Sve pakkho**ti ''ajja pakkhikaṃ na gāhetabba''nti pakkhikassa aniyamattā vuttaṃ. ''Sve amhākaṃ ghare lūkhabhattaṃ bhavissatī''ti potthakesu likhanti, ''pakkhabhattaṃ bhavissatī''ti pāṭhena bhavitabbaṃ. Uposathe dātabbaṃ bhattaṃ **uposathikaṃ. Nibandhāpita**nti ''asukavihārassā''ti niyamitaṃ. **Gāhetvā bhuñjitabba**nti tasmiṃ senāsane vasantehi ṭhitikāya gāhetvā bhuñjitabbaṃ. **Taṇḍulādīnipesenti…pe… vaṭṭatī**ti abhihaṭabhikkhattā vaṭṭati. **Tathā paṭiggahitattā**ti bhikkhānāmena paṭiggahitattā. **Pattaṃ pūretvā thaketvā dinna**nti ''guḷakabhattaṃ demā''ti dinnaṃ. **Guḷapiṇḍepi…pe… dātabbo**ti ettha **guḷapiṇḍaṃ** tālapakkappamāṇanti veditabbaṃ. Sesamettha suviññeyyamevāti.

Senāsanakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saṅghabhedakakkhandhakaṃ

Chasakyapabbajjākathāvaṇṇanā

330. Saṅghabhedakakkhandhake **anupiyāya**ntiādīsu ‘‘anupiyā nāmā’’ti vattabbe ākārassa rassattaṃ anunāsikassa ca āgamaṃ katvā **‘‘anupiyaṃ nāmā’’**ti vuttaṃ. **Mallāna**nti mallarājūnaṃ. **Na heṭṭhā pāsādā orohatī**ti uparipāsādato heṭṭhimatalaṃ na orohati, ‘‘heṭṭhāpāsāda’’ntipi paṭhanti. Anuruddho vā pabbājeyyāti yojetabbaṃ. **Gharāvāsattha**nti gharāvāsassa anucchavikaṃ kammaṃ. **Udakaṃ abhinetabba**nti udakaṃ āharitabbaṃ. **Ninnetabba**nti ābhatamudakaṃ puna nīharitabbaṃ. **Niddhāpetabba**nti antarantarā uṭṭhitatiṇāni uddharitvā apanetabbaṃ. **Lavāpetabba**nti paripakkakāle lavāpetabbaṃ. **Ubbāhāpetabba**nti khalamaṇḍalaṃ harāpetabbaṃ. **Ujuṃ kārāpetabba**nti puñjaṃ kārāpetabbaṃ. **Palālāni uddharāpetabbānī**ti palālāni apanetabbāni. **Bhusikā uddharāpetabbā**ti gunnaṃ khuraggehi sañchinnā bhusasaṅkhātā nāḷadaṇḍā apanetabbā. **Opunāpetabba**nti vātamukhe opunāpetvā palālaṃ apanetabbaṃ. **Atiharāpetabba**nti antokoṭṭhāgāraṃ upanetabbaṃ. **Na kammā**ti na kammāni. **Gharāvāsatthenā**ti upayogatthe karaṇavacanaṃ. **Upajānāhī**ti ca upasaggamatto **upa**-saddo. Tenāha **‘‘gharāvāsatthaṃ jānāhī’’**ti. **Jānāhī**ti cettha paṭipajjāti attho veditabbo. **Akāmakā**ti anicchamānā.

331-332. **Yaṃ na nivatto**ti yasmā na nivatto. **Suññāgāragato**ti (udā. aṭṭha. 20) ‘‘ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ arañña’’nti (pārā.92) vuttaṃ araññaṃ rukkhamūlañca ṭhapetvā aññaṃ pabbatakandarādi pabbajitasāruppaṃ nivāsaṭṭhānaṃ janasambādhābhāvato idha ‘‘suññāgāra’’nti adhippetaṃ. Atha vā jhānakaṇṭakānaṃ saddānaṃ abhāvato vivittaṃ yaṃ kiñci agārampi ‘‘suññāgāra’’nti veditabbaṃ. Taṃ suññāgāraṃ upagato. **Abhikkhaṇa**nti bahulaṃ. **Udānaṃ udānesī**ti so hi āyasmā araññe divāvihāraṃ upagatopi rattivāsūpagatopi yebhuyyena phalasamāpattisukhena nirodhasamāpattisukhena ca vītināmesi, tasmā taṃ sukhaṃ sandhāya pubbe attanā anubhūtaṃ sabhayaṃ sapariḷāhaṃ rajjasukhaṃ jigucchitvā ‘‘aho sukhaṃ aho sukha’’nti somanassasahitañāṇasamuṭṭhānaṃ pītisamuggāraṃ samuggirati. **Te bhikkhū bhagavantaṃ etadavocu**nti te sambahulā bhikkhū ullumpanasabhāvasaṇṭhitā tassa anuggaṇhanādhippāyena bhagavantaṃ etadavocuṃ, na ujjhānavasena. **Nissaṃsaya**nti asandehena, ekantenāti attho. Te kira bhikkhū puthujjanā tassa āyasmato vivekasukhaṃ sandhāya udānaṃ ajānantā evamāhaṃsu. **Samanussaranto**ti ukkaṇṭhanavasena anussaranto.

Aññataranti nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ. **Āmantesī**ti āṇāpesi te bhikkhū saññāpetukāmo. **Eva**nti vacanasampaṭiggahe, sādhūti attho. **Evaṃ bhante**ti ettha pana **evaṃ**-saddo paṭiññāyaṃ. ‘‘Abhikkhaṇaṃ ‘aho sukhaṃ aho sukha’nti imaṃ udānaṃ udānesī’’ti yathā te bhikkhū vadanti, taṃ evaṃ tathevāti attano udānaṃ paṭijānāti. **‘‘Kiṃ pana tvaṃ bhaddiyā’’**ti kasmā bhagavā pucchati, kiṃ tassa cittaṃ na jānātīti? No na jānāti, teneva pana tamatthaṃ vadāpetvā te bhikkhū saññāpetuṃ pucchati. Vuttañhetaṃ ‘‘jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchantī’’tiādi (pārā. 16, 194). **Atthavasa**nti kāraṇaṃ.

Antopi antepureti itthāgārassa sañcaraṇaṭṭhānabhūte rājagehassa abbhantare, yattha rājā nahānabhojanasayanādiṃ kappeti. **Rakkhā susaṃvihitā**ti ārakkhādikatapurisehi gutti suṭṭhu samantato vihitā. **Bahipi antepure**ti aṭṭakaraṇaṭṭhānādike antepurato bahibhūte rājagehe. **Evaṃ rakkhito gopito santo**ti evaṃ rājageharājadhānīrajjadesesu anto bahi ca anekesu ṭhānesu anekasatehi susaṃvihitarakkhāvaraṇaguttiyā mameva nibbhayatthaṃ phāsuvihāratthaṃ rakkhito gopito samāno. **Bhīto**tiādīni padāni aññamaññavevacanāni. Atha vā **bhīto**ti pararājūhi bhāyamāno. **Ubbiggo**ti sakarajjepi pakatikkhobhato uppajjanakabhayubbegena ubbiggo calito. **Ussaṅkī**ti ‘‘raññā nāma sabbakālaṃ avissatthena bhavitabba’’nti vacanato sabbattha avissāsanavasena tesaṃ tesaṃ kiccakaraṇīyānaṃ accayato uppajjanakaparisaṅkāya ca uddhamuddhaṃ saṅkamāno. **Utrāsī**ti ‘‘santikāvacarehipi ajānantasseva me kadāci anattho bhaveyyā’’ti uppannena sarīrakampampi uppādanasamatthena tāsena utrāsi. ‘‘Utrasto’’tipi paṭhanti. **Viharāmī**ti evaṃbhūto hutvā viharāmi.

Etarahīti idāni pabbajitakālato paṭṭhāya. **Eko**ti asahāyo. Tena vivekaṭṭhakāyataṃ dasseti. **Abhīto**tiādīnaṃ padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo. Bhayādinimittassa pariggahassa taṃnimittassa ca kilesagahanassa abhāvenevassa abhītāditāti etena cittavivekaṃ dasseti. **Appossukko**ti sarīraguttiyaṃ nirussukko. **Pannalomo**ti lomahaṃsuppādakassa chambhitattassa abhāvena anuggatalomo. Padadvayenapi serivihāraṃ dasseti. **Paradattavutto**ti parehi dinnena cīvarādinā vattamāno. Etena sabbaso saṅgābhāvadīpanamukhena anavasesabhayahetuvirahaṃ dasseti. **Migabhūtena cetasā**ti vissatthavihāritāya migassa viya jātena cittena. Migo hi amanussapathe araññe vasamāno vissattho tiṭṭhati nisīdati nipajjati yenakāmañca pakkamati appaṭihatacāro, evaṃ ahampi viharāmīti dasseti. Vuttañhetaṃ paccekasambuddhena –

‘‘Migo araññamhi yathā abaddho;
Yenicchakaṃ gacchati gocarāya;
Viññū naro serita pekkhamāno;
Eko care khaggavisāṇakappo’’ti. (su. ni. 39; apa. thera 1.1.95);

Imaṃ kho ahaṃ, bhante, atthavasanti bhagavā yadidaṃ mama etarahi paramaṃ vivekasukhaṃ phalasamāpattisukhaṃ, idameva kāraṇaṃ sampassamāno ‘‘aho sukhaṃ, aho sukha’’nti udānemi. **Etamattha**nti etaṃ bhaddiyattherassa puthujjanavisayātītaṃ vivekasukhasaṅkhātaṃ atthaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ sahetukabhayasokavigamānubhāvadīpakaṃ udānaṃ udānesi.

Yassantarato na santi kopāti yassa ariyapuggalassa antarato abbhantare attano citte cittakālussiyakaraṇato cittappakopā rāgādayo āghātavatthuādikāraṇabhedato anekabhedā dosakopā eva vā na santi, maggena pahīnattā na vijjanti. Ayañhi **antara**-saddo kiñcāpi ‘‘mañca tvañca kimantara’’ntiādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe dissati, ‘‘antaraṭṭhake himapātasamaye’’tiādīsu (mahāva. 346) vemajjhe, ‘‘antarā ca jetavanaṃ antarā ca sāvatthi’’ntiādīsu (udā. 13, 44) vivare, ‘‘bhayamantarato jāta’’ntiādīsu (itivu. 88; mahāni. 5) citte, idhāpi citte eva daṭṭhabbo. Tenevāha **‘‘yassa citte kopā na santī’’**ti.

Abhava-saddassa **vibhava**-saddena atthuddhāre kāraṇamāha **‘‘vibhavoti ca abhavoti ca atthato eka’’**nti. **Iti**-saddo pakāravacanoti āha **‘‘iti anekappakārā bhavābhavatā’’**ti. **Vītivatto**ti atikkanto. Ettha ca ‘‘yassā’’ti idaṃ yo vītivattoti vibhattivipariṇāmavasena yojetabbaṃ. **Taṃ vigatabhaya**nti taṃ evarūpaṃ yathāvuttaguṇasamannāgataṃ khīṇāsavaṃ cittakopābhāvato itibhavābhavasamatikkamanato ca bhayahetuvigamena vigatabhayaṃ. Vivekasukhena aggaphalasukhena ca **sukhiṃ,** vigatabhayattā eva **asokaṃ. Devā nānubhavanti dassanāyā**ti adhigatamagge ṭhapetvā sabbepi upapattidevā vāyamantāpi cittacāradassanavasena dassanāya daṭṭhuṃ nānubhavanti na abhisambhuṇanti na sakkonti, pageva manussā. Sekkhāpi hi puthujjanā viya arahato cittappavattiṃ na jānanti. **Tassa dassanaṃ devānampi dullabha**nti etthāpi cittacāradassanavasena tassa dassanaṃ devānampi dullabhaṃ alabbhanīyaṃ, devehipi taṃ dassanaṃ na sakkā pāpuṇituntі evamattho gahetabbo. Abhāvattho hettha **du**-saddo ‘‘duppañño’’tiādīsu viya.

333. **Bhattābhihāro**ti abhiharitabbabhattaṃ. Tassa pana pamāṇaṃ dassetuṃ **‘‘pañca ca thālipākasatānī’’**ti vuttaṃ. Tattha eko thālipāko dasannaṃ purisānaṃ bhattaṃ gaṇhāti. **Lābhasakkārasilokenā**ti ettha **lābho** nāma catupaccayalābho. **Sakkāro**ti tesaṃyeva sukatānaṃ susaṅkhatānaṃ lābho. **Siloko**ti vaṇṇaghoso. **Manomayaṃ kāya**nti jhānamanena nibbattaṃ brahmakāyaṃ. **Upapanno**ti upagato. **Attabhāvappaṭilābho**ti sarīrapaṭilābho. **Dve vā tīṇi vā māgadhakāni gāmakhettānī**ti ettha **māgadhakaṃ gāmakhettaṃ** atthi khuddakaṃ, atthi majjhimaṃ, atthi mahantaṃ. **Khuddakaṃ gāmakhettaṃ** ito cattālīsa usabhāni, etto cattālīsa usabhānīti gāvutaṃ hoti. **Majjhimaṃ** ito gāvutaṃ, etto gāvutanti aḍḍhayojanaṃ hoti. **Mahantaṃ** ito diyaḍḍhagāvutaṃ, etto diyaḍḍhagāvutanti tigāvutaṃ hoti. Tesu khuddakena gāmakhettena tīṇi, khuddakena ca majjhimena ca dve gāmakhettāni tassa attabhāvo. Tigāvutañhissa sarīraṃ. **Pariharissāmī**ti paṭijaggissāmi gopayissāmi. **Rakkhasseta**nti rakkhassu etaṃ.

Pañcasatthukathāvaṇṇanā

334. **Satthāro**ti gaṇasatthāro. **Nāssassā**ti na etassa bhaveyya. **Ta**nti taṃ satthāraṃ. **Tenā**ti amanāpena. **Samudācareyyāmā**ti katheyyāma. **Sammannatī**ti amhākaṃ sammānaṃ karoti. Tenāha **‘‘sammānetī’’**ti, **sammannatī**ti vā parehi sammānīyatīti attho.

335. **Nāsāya pittaṃ bhindeyyu**nti acchapittaṃ vā macchapittaṃ vā nāsāpuṭe pakkhipeyyuṃ. **Parābhavāyā**ti avaḍḍhiyā vināsāya. **Assatarī**ti vaḷavāya kucchismiṃ gadrabhassajātā, taṃ assena saddhiṃ sampayojenti, sā gabbhaṃ gaṇhitvā kāle sampatte vijāyituṃ na sakkoti, pādehi bhūmiṃ paharantī tiṭṭhati, athassā cattāro pāde catūsu khāṇukesu bandhitvā kucchiṃ phāletvā potakaṃ nīharanti, sā tattheva marati. Tena vuttaṃ **‘‘attavadhāya gabbhaṃ gaṇhātī’’**ti.

339. **Potthanika**nti churikaṃ, yaṃ kharantipi vuccati.

Nāḷāgiripesanakathāvaṇṇanā

342. **Mā kuñjara nāgamāsado**ti bho, kuñjara, buddhanāgaṃ vadhakacittena mā upagaccha. **Dukkha**nti dukkhakāraṇattā dukkhaṃ. Kathaṃ taṃ dukkhanti āha **‘‘na hi nāgahatassā’’**tiādi. Nāgahatassa sugatipaṭikkhepena buddhanāgassa ghāto duggatidukkhakāraṇanti dasseti. **Ito**ti ito jātito. **Yato**ti yasmā. **Ito paraṃ yato**ti ito paraṃ gacchantassāti vā attho. **Mado**ti mānamado. **Pamādo**ti pamattabhāvo. **Paṭikuṭito**ti saṅkuṭito. **Alakkhiko**ti ahiriko. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma.

Pañcavatthuyācanakathāvaṇṇanā

343. **Tikabhojana**nti tīhi bhuñjitabbabhojanaṃ, tiṇṇaṃ ekato paṭiggahetvā bhuñjituṃ paññapessāmīti attho. **Kokāliko**tiādīni catunnaṃ devadattapakkhiyānaṃ gaṇapāmokkhānaṃ nāmāni. **Āyukappa**nti ekaṃ mahākappaṃ asītibhāgaṃ katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ antarakappasaññitaṃ kālaṃ.

Āyasmantaṃ ānandaṃ etadavocāti (udā. aṭṭha. 48) devadatto sabbaṃ saṅghabhedassa pubbabhāgaṃ nipphādetvā ‘‘ekaṃseneva ajja āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammañca karissāmī’’ti cintetvā etaṃ **‘‘ajjatagge’’**tiādivacanaṃ avoca.

Tattha **aññatreva bhagavatā**ti vinā eva bhagavantaṃ, taṃ satthāraṃ akatvāti attho. **Aññatra bhikkhusaṅghā uposathaṃ karissāmi saṅghakammāni cā**ti bhagavato ovādakārakaṃ bhikkhusaṅghaṃ vinā maṃ anuvattantehi bhikkhūhi saddhiṃ āveṇikaṃ uposathaṃ saṅghakammāni ca karissāmi. **Ajjatagge, bhante, devadatto saṅghaṃ bhindissatī**ti bhedakārakānaṃ sabbesaṃ devadattena sajjitattā ''ekaṃseneva devadatto ajja saṅghaṃ bhindissatī''ti maññamāno evamāha. **Bhindissatī**ti dvidhā karissati.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ avīcimahānirayuppattisaṃvattaniyaṃ kappaṭṭhiyaṃ atekicchaṃ devadattena nibbattiyamānaṃ saṅghabhedakammaṃ sabbākārato viditvā. **Imaṃ udāna**nti kusalākusalesu yathākkamaṃ sappurisāsappurisānaṃ sukarā paṭipatti, na pana nesaṃ akusalakusalesūti idamatthavibhāvanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **sukaraṃ sādhunā sādhū**ti attano paresañca hitaṃ sādhetīti **sādhu,** sammāpaṭipanno. Tena sādhunā sāriputtādinā sāvakena paccekasambuddhena sammāsambuddhena aññena vā lokiyasādhunā sādhu sundaraṃ bhaddakaṃ attano paresañca hitasukhāvahaṃ sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkā. **Sādhu pāpena dukkara**nti tadeva pana vuttalakkhaṇaṃ sādhu pāpena devadattādinā pāpapuggalena dukkaraṃ kātuṃ na sakkā, na so taṃ kātuṃ sakkotīti attho. **Pāpaṃ pāpena sukara**nti pāpaṃ asundaraṃ attano paresañca anatthāvahaṃ pāpena yathāvuttapāpapuggalena sukaraṃ sukhena kātuṃ sakkuṇeyyaṃ. **Pāpamariyehi dukkara**nti ariyehi pana buddhādīhi taṃ pāpaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ. Setughātoyeva hi tesaṃ tatthāti dīpeti.

Saṅghabhedakathāvaṇṇanā

345. **Atha kho āyasmā sāriputto ādesanāpāṭihāriyānusāsaniyā**tiādīsu parassa cittaṃ ñatvā kathanaṃ **ādesanāpāṭihāriyaṃ,** sāvakānañca buddhānañca satataṃ dhammadesanaṃ **anusāsanīpāṭihāriyaṃ,** iddhividhaṃ **iddhipāṭihāriyaṃ**. Tattha iddhipāṭihāriyena saddhiṃ anusāsanīpāṭihāriyaṃ mahāmoggallānattherassa āciṇṇaṃ, ādesanāpāṭihāriyena saddhiṃ anusāsanīpāṭihāriyaṃ dhammasenāpatissa. Tena vuttaṃ ''āyasmā sāriputto ādesanāpāṭihāriyānusāsaniyā bhikkhū dhammiyā kathāya ovadī''tiādi. Tadā hi dvīsu aggasāvakesu dhammasenāpati tesaṃ bhikkhūnaṃ cittacāraṃ ñatvā dhammaṃ desesi, mahāmoggallānatthero vikubbanaṃ dassetvā dhammaṃ desesi, pāḷiyañcettha dvinnampi therānaṃ desanāya dhammacakkhupaṭilābhova dassito. Dīghabhāṇakā pana evaṃ vadanti ''bhagavatā pesitesu dvīsu aggasāvakesu dhammasenāpati tesaṃ cittacāraṃ ñatvā dhammaṃ desesi, therassa dhammadesanaṃ sutvā pañcasatāpi bhikkhū sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsu. Atha nesaṃ mahāmoggallānatthero vikubbanaṃ dassetvā dhammaṃ desesi, taṃ sutvā sabbe arahattaphale patiṭṭhahiṃsū''ti. **Devadattaṃ uṭṭhāpesī**ti jaṇṇukena hadayamajjhe paharitvā uṭṭhāpesi.

346. **Sarasī**ti saro. **Suvikkhālita**nti suṭṭhu vikkhālitaṃ, suvisodhitaṃ katvāti attho. **Saṃkhāditvā**ti suṭṭhu khāditvā. **Mahiṃ vikubbato**ti mahiṃ dantehi vilikhantassa. Nadīsu bhisaṃ ghasānassāti yojetabbaṃ. **Nadī**ti cettha mahāsaro adhippeto. **Jaggato**ti hatthiyūthaṃ pālentassa. **Bhiṅkovā**ti hatthipotako viya. **Mamānukubba**nti maṃ anukaronto.

347. **Dūteyya**nti dūtakammaṃ. **Gantumarahatī**ti dūteyyasaṅkhātaṃ sāsanaṃ harituṃ dhāretvā harituṃ arahati. **Sotā**ti yaṃ assa sāsanaṃ denti, tassa sotā. **Sāvetā**ti taṃ uggaṇhitvā ''idaṃ nāma tumhehi vutta''nti paṭisāvetā. **Uggahetā**ti suuggahitaṃ katvā uggahetā. **Dhāretā**ti sudhāritaṃ katvā dhāretā. **Viññātā**ti attanā tassa atthaṃ jānitā. **Viññāpetā**ti paraṃ vijānāpetā. **Sahitāsahitassā**ti ''idaṃ sahitaṃ, idaṃ asahita''nti evaṃ sahitāsahitassa **kusalo** upagatānupagatesu cheko sāsanaṃ ārocento sahitāsahitaṃ sallakkhetvā āroceti. **Na byathatī**ti na vedhati na chambhati. **Uggavādini**nti pharusavacanena samannāgataṃ. **Pucchito**ti paṭiññatthāya pucchito.

348. **Aṭṭhahi, bhikkhave, asaddhammehī**tiādīsu **asaddhammehī**ti (itivu. aṭṭha. 89) asataṃ dhammehi, asantehi vā asobhanehi vā dhammehi. **Abhibhūto**ti ajjhotthaṭo. **Pariyādinnacitto**ti khepitacitto lābhādihetukena icchācārena mānamadādinā ca khayaṃ pāpitakusalacitto. Atha vā **pariyādinnacitto**ti parito ādinnacitto, vuttappakārena akusalakoṭṭhāsena yathā kusalacittassa uppattivāro na hoti, evaṃ samantato gahitacittasantānoti attho. Apāye nibbattanārahatāya **āpāyiko**. Tatthapi avīcisaṅkhāte mahāniraye uppajjatīti **nerayiko**. Ekaṃ antarakappaṃ paripuṇṇameva katvā tattha tiṭṭhatīti **kappaṭṭho. Atekiccho**ti buddhehipi anivattanīyattā avīcinibbattiyā tikicchābhāvato atekiccho, atikicchanīyoti attho. **Lābhenā**ti lābhena hetubhūtena. Atha vā lābhahetukena mānādinā. Lābhañhi nissāya idhekacce puggalā pāpicchā icchāpakatā icchācāre ṭhatvā ''lābhaṃ nibbattessāmā''ti anekavihitaṃ anesanaṃ appatirūpaṃ āpajjitvā ito cutā apāyesu nibbattanti. Apare yathālābhaṃ labhitvā taṃnimittaṃ mānātimānamadamacchariyādivasena pamādaṃ āpajjitvā ito cutā apāyesu nibbattanti, ayañca tādiso. Tena vuttaṃ ''lābhena, bhikkhave, abhibhūto pariyādinnacitto devadatto āpāyiko''tiādi. **Asakkārenā**ti hīḷetvā paribhavitvā parehi attani pavattitena asakkārena, asakkārahetukena vā mānādinā. Asantaguṇasambhāvanādhippāyena pavattā pāpā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo **pāpicchatā,** tāya. ''Ahaṃ buddho bhavissāmi, bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī''ti hi tassa icchā uppannā. Kokālikādayo pāpā lāmakā mittā etassāti pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā,** tāya.

349. **Abhibhuyyā**ti abhibhavitvā madditvā.

350. **Tīhi, bhikkhave, asaddhammehī**tiādi vuttanayameva. **Oramattakena visesādhigamena antarā vosānaṃ āpādī**ti ettha pana ayamattho. **Oramattakenā**ti appamattakena jhānābhiññāmattena. **Visesādhigamenā**ti uttarimanussadhammādhigamena. **Antarā**ti vemajjhe. **Vosānaṃ āpādī**ti akatakiccova samāno ‘‘katakiccomhī’’ti maññamāno samaṇadhammato vigamaṃ āpajji. Idaṃ vuttaṃ hoti – jhānābhiññāhi uttarikaraṇīye adhigantabbe maggaphale anadhigate satiyeva taṃ anadhigantvā samaṇadhammato vigamaṃ āpajjīti. Iti bhagavā iminā suttena visesato puthujjanabhāve ādīnavaṃ pakāseti ‘‘bhāriyo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma jhānābhiññāpariyosānā sampattiyo nibbattetvāpi anekānatthāvahaṃ nānāvidhadukkhahetuasantaguṇasambhāvanaṃ asappurisasaṃsaggaṃ ālasiyānuyogañca avijahanto avīcisaṃvattanikaṃ kappaṭṭhiyaṃ atekicchaṃ kibbisaṃ pasavatī’’ti.

Gāthāsu **mā**ti paṭisedhe nipāto. **Jātū**ti ekaṃsena. **Kocī**ti sabbasaṅgāhakavacanaṃ. **Lokasmi**nti sattaloke. Idaṃ vuttaṃ hoti – imasmiṃ sattaloke koci puggalo ekaṃsena pāpiccho mā hotūti. **Tadamināpi jānātha, pāpicchānaṃ yathā gatī**ti pāpicchānaṃ puggalānaṃ yathāgati yādisī nibbatti yādiso abhisamparāyoti imināpi kāraṇena jānāthāti devadattaṃ nidassento evamāha.

Paṇḍitoti samaññātoti pariyattibāhusaccena paṇḍitoti ñāto. **Bhāvitattoti sammato**ti jhānābhiññāhi bhāvitacittoti sambhāvito. Tathā hi so ‘‘mahiddhiko godhiputto, mahānubhāvo godhiputto’’ti dhammasenāpatināpi pasaṃsito ahosi. **Jalaṃva yasasā aṭṭhā, devadattoti vissuto**ti attano kittiyā parivārena ca jalanto viya obhāsanto viya ṭhito devadattoti evaṃ vissuto pākaṭo ahosi. ‘‘Me suta’’ntipi pāṭho, mayā sutaṃ sutamattaṃ, katipāheneva atathābhūtattā tassa taṃ paṇḍiccādisavanamattamevāti attho.

So pamādaṃ anuciṇṇo, āsajja naṃ tathāgatanti so evaṃbhūto devadatto ‘‘buddhopi sākiyaputto, ahampi sākiyaputto, buddhopi samaṇo, ahampi samaṇo, buddhopi iddhimā, ahampi iddhimā, buddhopi dibbacakkhuko, dibbasotacetopariyañāṇalābhī, buddhopi atītānāgatapaccuppanne dhamme jānāti, ahampi te jānāmī’’ti attano pamāṇaṃ ajānitvā sammāsambuddhaṃ attanā samasamaṭṭhapanena pamādaṃ āpajjanto ‘‘idānāhaṃ buddho bhavissāmi, bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmī’’ti abhimārapayojanādinā tathāgataṃ āsajja āsādetvā viheṭhetvā. ‘‘Pamādamanujiṇṇo’’tipi paṭhanti. Tassattho – pamādaṃ vuttanayena pamajjanto pamādaṃ nissāya bhagavatā saddhiṃ yugaggāhacittuppādena saheva jhānābhiññāhi anujiṇṇo parihīnoti. **Avīcinirayaṃ patto, catudvāraṃ bhayānaka**nti jālānaṃ tattha uppannasattānaṃ vā nirantaratāya ‘‘avīcī’’ti laddhanāmaṃ catūsu passesu catumahādvārayogena catudvāraṃ atibhayānakaṃ mahānirayaṃ paṭisandhiggahaṇavasena patto. Tathā hi vuttaṃ –

‘‘Catukkaṇṇo catudvāro, vibhatto bhāgaso mito;
Ayopākārapariyanto, ayasā paṭikujjito.

‘‘Tassa ayomayā bhūmi, jalitā tejasā yutā;
Samantā yojanasataṃ, pharitvā tiṭṭhati sabbadā’’ti. (ma. ni. 3.250, 267; a. ni. 3.36);

Aduṭṭhassāti aduṭṭhacittassa. **Dubbhe**ti dusseyya. **Tameva pāpaṃ phusatī**ti tameva aduṭṭhadubbhiṃ pāpapuggalaṃ pāpaṃ nihīnaṃ pāpaphalaṃ phusati pāpuṇāti abhibhavati. **Bhesmā**ti vipulabhāvena gambhīrabhāvena ca bhiṃsāpano, bhiṃsāpento viya vipulagambhīroti attho. **Vādenā**ti dosena. **Upahiṃsatī**ti bādhati āsādeti. **Vādo tamhi na rūhatī**ti tasmiṃ tathāgate parena āropiyamāno doso na ruhati na tiṭṭhati, visakumbho viya samuddassa na tassa vikāraṃ janetīti attho.

Evaṃ chahi gāthāhi pāpicchatādisamannāgatassa nirayūpagabhāvadassanena dukkhato aparimuttiṃ dassetvā idāni tappaṭipakkhadhammasamannāgatassa dukkhakkhayaṃ dassento **‘‘tādisaṃ mitta’’**nti osānagāthamāha. Tassattho – **yassa** sammā paṭipannassa **maggānugo** paṭipattimaggaṃ anugato sammā paṭipanno appicchatādiguṇasamannāgamena sakalassa vaṭṭadukkhassa **khayaṃ** pariyosānaṃ pāpuṇeyya, tādisaṃ buddhaṃ buddhasāvakaṃ vā **paṇḍito** sappañño attano **mittaṃ kubbetha** tena mettiṃ kareyya, **tañca sevetha** tameva payirupāseyyāti.

Kiṃ panetaṃ suttaṃ devadattassa nirayūpapattito pubbe bhāsitaṃ, udāhu pacchāti? **Itivuttakaṭṭhakathāyaṃ** (itivu. aṭṭha. 89) tāva –

> ‘‘Devadatte hi avīcimahānirayaṃ paviṭṭhe devadattapakkhikā aññatitthiyā ‘samaṇena gotamena abhisapito devadatto pathaviṃ paviṭṭho’ti abbhācikkhiṃsu. Taṃ sutvā sāsane anabhippasannā manussā ‘siyā nu kho etadevaṃ, yathā ime bhaṇantī’ti āsaṅkaṃ uppādesuṃ. Taṃ pavattiṃ bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Atha kho bhagavā ‘na, bhikkhave, tathāgatā kassaci abhisapaṃ denti, tasmā na devadatto mayā abhisapito, attano kammeneva nirayaṃ paviṭṭho’ti vatvā tesaṃ micchāgāhaṃ paṭisedhento imāya aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ abhāsī’’ti –

Vuttaṃ, tasmā tesaṃ matena tassa nirayūpapattito pacchāpi bhagavā idaṃ suttamabhāsīti veditabbaṃ. Idha pana tassa nirayūpapattito paṭhamameva uppanne vatthumhi bhāsitaṃ pāḷiāruḷhanti daṭṭhabbaṃ. Teneva ‘‘avīcinirayaṃ patto’’ti idaṃ pana āsaṃsāyaṃ atītavacananti vuttaṃ, **āsaṃsā**ti cettha avassambhāvinī atthasiddhi adhippetā. Avassambhāviniñhi atthasiddhimapekkhitvā anāgatampi bhūtaṃ viya voharanti, tañca saddalakkhaṇānusārena veditabbaṃ.

Saṅghabhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upālipañhakathāvaṇṇanā

351. Upālipañhe yaṃ vattabbaṃ, taṃ aṭṭhakathāyaṃ dassitameva. Tattha **anunayanto**ti anujānāpento, bhedassa anurūpaṃ vā bodhento, yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbe bhikkhū viññāpentoti attho. Tenāha **''na tumhāka''**ntiādi.

352. Aṭṭhārasabhedakaravatthumhi dasa akusalakammapathā saṃkiliṭṭhadhammatāya vodānadhammapaapakkhattā ''adhammo''ti dassitā, tathā upādānādayo, bodhipakkhiyadhammānaṃ ekantānavajjabhāvato natthi adhammabhāvo, bhagavatā pana desitākārena hāpetvā vaḍḍhetvā vā kathanaṃ yathādhammaṃ akathananti katvā adhammabhāvoti dassento āha **''tayo satipaṭṭhānā''**tiādi. **Niyyānika**nti sapāṭihīraṃ appaṭihataṃ hutvā pavattatīti attho. **Tathevā**ti iminā ''evaṃ amhāka''ntiādinā vuttamatthaṃ ākaḍḍhati. **Kātabbaṃ kammaṃ dhammo nāmā**ti yathādhammaṃ karaṇato **dhammo** nāma, itaraṃ vuttavipariyāyato **adhammo** nāma.

Rāgavinayo…pe… ayaṃ vinayo nāmāti rāgādīnaṃ vinayanato saṃvaraṇato pajahanato paṭisaṅkhānato ca **vinayo** nāma, vuttavipariyāyena itaro **avinayo**. Vatthusampattiādivasena sabbesaṃ vinayakammānaṃ akuppatāti āha **''vatthusampatti…pe… ayaṃ vinayo nāmā''**ti. Tappaṭipakkhato **avinayo** veditabbo. Tenāha **''vatthuvipattī''**tiādi. Yāsaṃ āpannassa pabbajjā sāvasesā, tā āpattiyo **sāvasesā**.

354. **Āpāyiko**tiādigāthāsu (itivu. aṭṭha. 18) saṅghassa bhedasaṅkhāte vagge ratoti **vaggarato**. Adhammikatāya adhamme bhedakaravatthumhi saṅghabhedasaṅkhāte eva ca adhamme ṭhitoti **adhammaṭṭho. Yogakkhemā padhaṃsatī**ti hitato parihāyati, catūhipi yogehi anupaddutattā **yogakkhemaṃ** nāma arahattaṃ nibbānañca, tato panassa dhaṃsane vattabbameva natthi. Diṭṭhisīlasāmaññato saṅghataṭṭhena **saṅghaṃ,** tato eva ekakammādividhānayogena **samaggaṃ** sahitaṃ **bhinditvā** pubbe vuttalakkhaṇena saṅghabhedena bhinditvā. **Kappa**nti antarakappasaṅkhātaṃ āyukappaṃ. **Nirayamhī**ti avīcimahānirayamhi.

Sukhā saṅghassa sāmaggīti (itivu. aṭṭa. 19) sukhassa paccayabhāvato sāmaggī ''sukhā''ti vuttā yathā ''sukho buddhānamuppādo''ti (dha. pa. 194). **Samaggānañcanuggaho**ti samaggānaṃ sāmaggianumodanena anuggaṇhanaṃ sāmaggianurūpaṃ vā, yathā te sāmaggiṃ na vijahanti, tathā gahaṇaṃ ṭhapanaṃ anubalappadānanti attho. **Samaggaṃ katvānā**ti bhinnaṃ saṅghaṃ saṅgharājippattaṃ vā samaggaṃ sahitaṃ katvā. **Kappa**nti āyukappameva. **Saggamhi modatī**ti kāmāvacaradevaloke aññe deve dasahi ṭhānehi abhibhavitvā dibbasukhaṃ anubhavanto icchitanibbattiyā ca modati pamodati laḷati kīḷati.

355. **Siyā nu kho, bhante, saṅghabhedako**tiādi pāḷianusāreneva veditabbaṃ. ''Pañcahi, upāli, ākārehi saṅgho bhijjati kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā''ti evaṃ **parivāre** (pari. 458) āgatampi saṅghabhedalakkhaṇaṃ idha vuttena kiṃ nānākaraṇanti dassetuṃ **''parivāre panā''**tiādimāha. Ettha ca sīmaṭṭhakasaṅghe asannipatite visuṃ parisaṃ gahetvā katavohārānussāvanasalākaggāhassa kammaṃ vā karontassa uddesaṃ vā uddisantassa bhedo ca hoti ānantariyakammañca. Samaggasaññāya pana ''vaṭṭatī''ti saññāya vā karontassa bhedova hoti, na ānantariyakammaṃ. Tato ūnaparisāya karontassa neva saṅghabhedo na ānantariyaṃ. Sabbantimena hi paricchedena navannaṃ janānaṃ yo saṅghaṃ bhindati, tassa ānantariyakammaṃ hoti, anuvattakānaṃ adhammavādīnaṃ mahāsāvajjaṃ kammaṃ, dhammavādino anavajjā. Sesamettha uttānamevāti.

Upālipañhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅghabhedakakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vattakkhandhakaṃ

Āgantukavattakathāvaṇṇanā

356-357. Vattakkhandhake **uparipiṭṭhito**ti piṭṭhisaṅghāṭassa uparibhāgato, dvārabāhassa uparipadesatoti attho. **Vissajjetabba**nti sukkhāpanatthaṃ ātape vissajjitabbaṃ. **Abhivādāpetabbo**ti tassa vasse pucchite yadi daharo hoti, sayameva vandissati, tadā imināva vandāpito nāma hoti. **Nilloketabbo**ti oloketabbo. **Yathābhāga**nti pubbe paññattaṃ padesabhāgaṃ anatikkamitvā. **Santānaka**nti uṇṇanābhisuttaṃ. **Ullokā**ti gehassa uparibhāgato paṭṭhāya, paṭhamaṃ uparibhāgo sammajjitabboti vuttaṃ hoti.

Āvāsikavattakathāvaṇṇanā

359. **Mahāāvāse**ti mahāvihārasadise mahāāvāse.

Anumodanavattakathāvaṇṇanā

362. **Pañcame nisinne**ti anumodanatthāya nisinne. **Upanisinnakathā** nāma bahūsu sannipatitesu parikathākathanaṃ.

Bhattaggavattakathāvaṇṇanā

364. **Manussānaṃ parivisanaṭṭhāna**nti yattha manussā saputtadārā āvasitvā denti. **Hatthadhovanaudakaṃ sandhāyā**ti bhuttāvissa bhojanāvasāne hatthadhovanaudakaṃ sandhāya. Tenevāha **''antarā pipāsitena pana…pe… hatthā na dhovitabbā''**ti. Potthakesu pana ''pānīyaṃ pivitvā hatthā na dhovitabbā''ti likhanti, ''hatthā dhovitabbā''ti pāṭhena bhavitabbanti amhākaṃ khanti. Aññathā ''na tāva udakanti idaṃ hatthadhovanaudakaṃ sandhāya vutta''nti vatvā ''antarā pipāsitena panā''tiādinā vuttaviseso na upalabbhati. Atha mataṃ **''na tāva therena udakaṃ paṭiggahetabba**nti idaṃ kiṃ pānīyapaṭiggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, udāhu hatthadhovanaudakaggahaṇaṃ sandhāyāti āsaṅkānivattanatthaṃ 'idaṃ hatthadhovanaudakaṃ sandhāya vutta'ntiādi kathita''nti, tañca na, tattha āsaṅkāya eva asambhavato. Na hi bhagavā ''yāva aññe na bhuttāvino honti, tāva pānīyaṃ na pātabba''nti vakkhatīti sakkā viññātuṃ. Yadi cetaṃ pānīyapaṭiggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ, ''na tāva therena udakaṃ paṭiggahetabba''nti udakasaddappayogo ca na kattabbo siyā, aṭṭhakathāyañca ''idaṃ hatthadhovanaudakaṃ sandhāya vutta''nti vatvā tena nivattitabbamatthaṃ dassentena ''antarā pipāsitena pana gale vilaggāmisena vā pānīyaṃ pivitabba''nti ettakameva vattabbaṃ, ''pānīyaṃ pivitvā hatthā na dhovitabbā''ti evaṃ pana na vattabbanti. **Dhure nisinnā hontī**ti dvārasamīpe nisinnā honti.

Piṇḍacārikavattakathāvaṇṇanā

366. **Parāmasatī**ti gaṇhāti. **Ṭhapeti vā**ti ''tiṭṭhatha, bhante''ti vadantī ṭhapeti nāma.

Āraññikavattakathāvaṇṇanā

367. **Kenajja, bhante, yutta**nti kena nakkhattena ajja cando yuttoti evaṃ vadantena nakkhattaṃ pucchitaṃ hoti.

Senāsanavattakathāvaṇṇanā

369-370. **Aṅgaṇe**ti abbhokāse. **Na vuḍḍhaṃ anāpucchā**ti ettha tassa ovarake tadupacāre ca āpucchitabbanti vadanti. **Bhojanasālādīsupi evameva paṭipajjitabba**nti bhojanasālādīsupi uddesadānādi āpucchitvāva kātabbanti attho.

Vaccakuṭivattakathāvaṇṇanā

373-374. **Idaṃ ativivaṭa**nti idaṃ ṭhānaṃ gumbādīhi appaṭicchannattā ativiya pakāsanaṃ. **Nibaddhagamanatthāyā**ti attano nibaddhagamanatthāya. **Puggalikaṭṭhānaṃ vā**ti attano vihāraṃ sandhāya vuttaṃ. Sesamettha suviññeyyameva.

Imasmiṃ vattakkhandhake āgatāni āgantukāvāsikagamiyānumodanabhattaggapiṇḍacārikāraññika senāsana jantāghara vaccakuṭi upajjhācariya saddhivihārika antevāsikavattāni **cuddasa mahāvattāni** nāma, ito aññāni pana kadāci tajjanīyakammakatādikāleyeva caritabbāni **asīti khandhakavattānī**ti veditabbāni. **Gaṇṭhipadesu** pana ''imāniyeva cuddasa mahāvattāni aggahitaggahaṇena gahiyamānāni asīti khandhakavattāānī''ti vuttaṃ, taṃ na gahetabbaṃ.

Vattakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pātimokkhaṭṭhapanakkhandhakaṃ

Pātimokkhuddesayācanakathāvaṇṇanā

383. Pātimokkhaṭṭhapanakkhandhake **tadahū**ti (udā. aṭṭha. 45) tasmiṃ ahani tasmiṃ divase. **Uposathe**ti ettha upavasanti etthāti **uposatho, upavasantī**ti sīlena vā anasanena vā upetā hutvā vasantīti attho. Ayañhi **uposatha**-saddo ''aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasāmī''tiādīsu (a. ni. 3.71; 10.46) sīle āgato. ''Uposatho vā pavāraṇā vā''tiādīsu (mahāva. 155) pātimokkhuddesādivinayakamme. ''Gopālakūposatho nigaṇṭhūposatho''tiādīsu (a. ni. 3.71) upavāse. ''Uposatho nāma nāgarājā''tiādīsu (dī. ni. 2.246; ma. ni. 3.258) paññattiyaṃ. ''Ajjuposatho pannaraso''tiādīsu (mahāva. 168) divase. Idhāpi divaseyeva daṭṭhabbo. Tasmā **tadahuposathe**ti tasmiṃ uposathadivasabhūte ahanīti attho. **Nisinno hotī**ti mahābhikkhusaṅghaparivuto ovādapātimokkhaṃ uddisituṃ upāsikāya ratanapāsāde nisinno hoti. Nisajja pana bhikkhūnaṃ cittāni olokento ekaṃ dussīlapuggalaṃ disvā ''sacāhaṃ imasmiṃ puggale idha nisinneyeva pātimokkhaṃ uddisissāmi, sattadhāvassa muddhā phalissatī''ti tasmiṃ anukampāya tuṇhīyeva ahosi.

Abhikkantāti atikkantā parikkhīṇā. **Uddhaste aruṇe**ti uggate aruṇasīse. **Nandimukhiyā**ti tuṭṭhimukhiyā. **Uddhastaṃ**

aruṇanti aruṇuggamanaṃ patvāpi ‘‘uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkha’’nti thero bhagavantaṃ pātimokkhuddesaṃ yāci tasmiṃ kāle ‘‘na, bhikkhave, anuposathe uposatho kātabbo’’ti (mahāva. 183) sikkhāpadassa apaññattattā. **Aparisuddhā, ānanda, parisā**ti tikkhattuṃ therena pātimokkhuddesassa yācitattā anuddesassa kāraṇaṃ kathento ‘‘asukapuggalo aparisuddho’’ti avatvā ‘‘aparisuddhā, ānanda, parisā’’ti āha. Kasmā pana bhagavā tiyāmarattiṃ tathā vītināmesi? Tato paṭṭhāya ovādapātimokkhaṃ anuddisitukāmo tassa vatthuṃ pākaṭaṃ kātuṃ.

Addasāti kathaṃ addasa. Attano cetopariyañāṇena tassaṃ parisati bhikkhūnaṃ cittāni parijānanto tassa purisassa dussīlyacittaṃ passi. Yasmā pana citte diṭṭhe taṃsamaṅgīpuggalo diṭṭho nāma hoti, tasmā **‘‘addasā kho āyasmā mahāmoggallāno taṃ puggalaṃ dussīla’’**nti vuttaṃ. Yatheva hi anāgate sattasu divasesu pavattaṃ paresaṃ cittaṃ cetopariyañāṇalābhī pajānāti, evaṃ atītepīti. **Dussīla**nti nissīlaṃ, sīlavirahitanti attho. **Pāpadhamma**nti dussīlattā eva hīnajjhāsayatāya lāmakasabhāvaṃ. **Asuci**nti aparisuddhehi kāyakammādīhi samannāgatattā na suciṃ. **Saṅkassarasamācāra**nti kiñcideva asāruppaṃ disvā ‘‘idaṃ iminā kataṃ bhavissatī’’ti evaṃ paresaṃ āsaṅkanīyatāya saṅkāya saritabbasamācāraṃ. Atha vā kenacideva karaṇīyena mantayante bhikkhū disvā ‘‘kacci nu kho ime mayā katakammaṃ jānitvā mantentī’’ti attanoyeva saṅkāya saritabbasamācāraṃ. Lajjitabbatāya paṭicchādetabbassa karaṇato paṭicchannaṃ kammantaṃ etassāti **paṭicchannakammantaṃ**. Kucchitasamaṇavesadhāritāya na samaṇanti **assamaṇaṃ**. Salākaggahaṇādīsu ‘‘kittakā samaṇā’’ti gaṇanāya ‘‘ahampi samaṇomhī’’ti micchāpaṭiññāya **samaṇapaṭiññaṃ**. Aseṭṭhacāritāya **abrahmacāriṃ**. Aññe brahmacārino sunivatthe supārute kusumbhakapaṭadhare gāmanigamādīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṃ kappente disvā abrahmacārī samāno sayampi tādisena ākārena paṭipajjanto uposathādīsu ca sandissanto ‘‘ahampi brahmacārī’’ti paṭiññaṃ dento viya hotīti **brahmacāripaṭiññaṃ**. Pūtinā kammena sīlavipattiyā anto anupaviṭṭhattā **antopūtiṃ**. Chahi dvārehi rāgādikilesāvassavena tintattā **avassutaṃ**. Sañjātarāgādikacavarattā sīlavantehi chaḍḍetabbattā ca **kasambujātaṃ. Majjhe bhikkhusaṅghassa nisinna**nti saṅghapariyāpanno viya bhikkhusaṅghassa anto nisinnaṃ.

Diṭṭhosīti ‘‘ayaṃ na pakatatto’’ti bhagavatā diṭṭho asi. Yasmā ca evaṃ diṭṭho, tasmā natthi te tava bhikkhūhi saddhiṃ ekakammādisaṃvāso. Yasmā pana so saṃvāso tava natthi, tasmā uṭṭhehi āvusoti evamettha padayojanā veditabbā. **Tatiyampi kho so puggalo tuṇhī ahosī**ti anekavāraṃ vatvāpi ‘‘thero sayameva nibbinno oramissati, idāni imesaṃ paṭipattiṃ jānissāmī’’ti vā adhippāyena tuṇhī ahosi. **Bāhāyaṃ gahetvā**ti ‘‘bhagavatā mayā ca yāthāvato diṭṭho, yāvatatiyaṃ ‘uṭṭhehī’ti ca vutto na uṭṭhāti, idānissa nikkaḍḍhanakālo, mā saṅghassa uposathantarāyo ahosī’’ti bāhāyaṃ aggahesi. **Bahi dvārakoṭṭhakā nikkhāmetvā**ti dvārakoṭṭhakā dvārasālato nikkhāmetvā, **bahī**ti pana nikkhāmitaṭṭhānadassanaṃ. Atha vā **bahidvārakoṭṭhakā**ti bahidvārakoṭṭhakatopi nikkhāmetvā, na antodvārakoṭṭhakato eva. Ubhayathāpi vihārato bahikatvāti attho. **Sūcighaṭikaṃ datvā**ti aggaḷasūciñca uparighaṭikañca ādahitvā, suṭṭhu kavāṭaṃ thaketvāti attho. **Yāva bāhāgahaṇāpi nāmā**ti ‘‘aparisuddhā, ānanda, parisā’’ti vacanaṃ sutvā eva hi tena pakkamitabbaṃ siyā, evaṃ apakkamitvā yāva bāhāgahaṇāpi nāma so moghapuriso āgamissati, acchariyamidanti dasseti. Idañca garahaṇacchariyamevāti veditabbaṃ.

Mahāsamudde aṭṭhacchariyakathāvaṇṇanā

384. **Aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamudde**ti (udā. aṭṭha. 45) ko anusandhi? Yvāyaṃ aparisuddhāya parisāya pātimokkhassa anuddeso, so imasmiṃ dhammavinaye acchariyo abbhuto dhammoti taṃ aparehi sattahi acchariyaabbhutadhammehi saddhiṃ vibhajitvā dassetukāmo paṭhamaṃ tāva tesaṃ upamābhāvena mahāsamudde acchariyaabbhutadhamme dassento satthā **‘‘aṭṭhime, bhikkhave, mahāsamudde’’**tiādimāha. **Asurā**ti devā viya na suranti na īsanti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesaṃ paṭipakkhāti vā **asurā,** vepacittipahārādādayo. Tesaṃ bhavanaṃ sinerussa heṭṭhābhāge, te tattha pavisantā nikkhamantā sinerupāde maṇḍapādīni nimminitvā kīḷantāva abhiramanti. Sā tattha tesaṃ abhirati ime guṇe disvāti āha **‘‘ye disvā disvā asurā mahāsamudde abhiramantī’’**ti. Tattha **abhiramantī**ti ratiṃ vindanti, anukkaṇṭhamānā vasantīti attho.

Anupubbaninnotiādīni sabbāni anupaṭipāṭiyā ninnabhāvasseva vevacanāni. **Na āyatakeneva papāto**ti nacchinnataṭamahāsobbho viya ādito eva papāto. So hi tīradesato paṭṭhāya ekaṅguladvaṅgulavidatthiratanayaṭṭhiusabhaaḍḍhagāvutagāvutaaḍḍhayojanayojanādivasena gambhīro hutvā gacchanto gacchanto sinerupādamūle caturāsītiyojanasahassagambhīro hutvā ṭhitoti dasseti.

Ṭhitadhammoti ṭhitasabhāvo avaṭṭhitasabhāvo. **Kuṇapenā**ti yena kenaci hatthiassādikaḷevarena. **Vāhetī**ti hatthena gahetvā viya vīcippahāreneva thale khipati. **Gaṅgā yamunā**ti anotattadahassa dakkhiṇamukhato nikkhantanadī pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne gaṅgātiādinā pañcadhā saṅkhaṃ gatā. Tattha **nadī ninnagā**tiādikaṃ gottaṃ, **gaṅgā yamunā**tiādikaṃ nāmaṃ. **Savantiyo**ti yā kāci savamānā sandamānā gacchantiyo mahānadiyo vā kunnadiyo vā. **Appentī**ti allīyanti osaranti. **Dhārā**ti vuṭṭhidhārā. **Pūratta**nti puṇṇabhāvo. Mahāsamuddassa hi ayaṃ dhammatā – ‘‘imasmiṃ kāle devo mando jāto, jālakkhipādīni ādāya macchakacchape gaṇhissāmī’’ti vā ‘‘imasmiṃ kāle atimahantā vuṭṭhi, labhissāma nu kho piṭṭhipasāraṇaṭṭhāna’’nti vā na sakkā vattuṃ. Paṭhamakappikakālato paṭṭhāya hi tīraṃ bhassitvā sinerumekhalaṃ āhacca udakaṃ ṭhitaṃ, tato ekaṅgulamattampi udakaṃ neva heṭṭhā otarati, na uddhaṃ uttarati. **Ekaraso**ti asambhinnaraso.

Muttāti khuddakamahantavaṭṭadīghādibhedā anekavidhamuttā. **Maṇī**ti rattanīlādibhedo anekavidho maṇi. **Veḷuriyo**ti vaṃsavaṇṇasirīsapupphavaṇṇādisaṇṭhānato anekavidho. **Saṅkho**ti dakkhiṇāvaṭṭakatumbakucchidhamanasaṅkhādibhedo anekavidho. **Silā**ti setakāḷamuggavaṇṇādibhedā anekavidhā. **Pavāḷampi** khuddakamahantarattaghanarattādibhedaṃ anekavidhaṃ. **Lohitako** padumarāgādibhedo anekavidho. **Masāragallaṃ** kabaramaṇi. Cittaphalikantipi vadanti. **Mahataṃ bhūtāna**nti mahantānaṃ sattānaṃ. **Timi timiṅgalo timitimiṅgalo**ti tisso macchajātiyo. Timiṃ gilanasamattho **timiṅgalo,** timiñca timiṅgalañca gilanasamattho timitimiṅgaloti vadanti. **Nāgā**ti ūmipiṭṭhivāsinopi vimānaṭṭhakanāgāpi.

Imasmiṃ dhammavinaye aṭṭhacchariyakathāvaṇṇanā

385. **Evameva kho**ti kiñcāpi satthā imasmiṃ dhammavinaye soḷasapi bāttiṃsapi tato bhiyyopi acchariyabbhutadhamme vibhajitvā dassetuṃ sakkoti, upamābhāvena pana gahitānaṃ aṭṭhannaṃ anurūpavasena aṭṭheva te upametabbadhamme vibhajitvā dassanto **''evameva kho, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye aṭṭha acchariyā abbhutā dhammā''**ti āha. Tattha **anupubbasikkhāya** tisso sikkhā gahitā, **anupubbakiriyāya** terasa dhutadhammā, **anupubbapaṭipadāya** satta anupassanā aṭṭhārasa mahāvipassanā aṭṭhatiṃsa ārammaṇavibhattiyo sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā ca gahitā. **Na āyatakeneva aññāpaṭivedho**ti maṇḍūkassa uppatitvā gamanaṃ viya āditova sīlapūraṇādīni akatvā arahattapaṭivedho nāma natthi, paṭipāṭiyā pana sīlasamādhipaññāyo pūretvāva arahattappattīti attho.

Mama sāvakāti sotāpannādike ariyapuggale sandhāya vadati. **Na saṃvasatī**ti uposathakammādivasena saṃvāsaṃ na karoti. **Ukkhipatī**ti apaneti. **Ārakāvā**ti dūre eva. **Tathāgatappavedite**ti tathāgatena bhagavatā sāvakesu desite akkhāte pakāsite. **Na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā**ti asaṅkhyeyyepi mahākappe buddhesu anuppajjantesu ekasattopi parinibbātuṃ na sakkoti, tadāpi ''tucchā nibbānadhātū''ti na sakkā vattuṃ, buddhakāle pana ekekasmiṃ samāgame asaṅkhyeyyāpi sattā amataṃ ārādhenti, tadāpi na sakkā vattuṃ ''pūrā nibbānadhātū''ti. **Vimuttiraso**ti kilesehi vimuccanaraso. Sabbā hi sāsanasampatti yāvadeva anupādāya āsavehi cittassa vimuttīti attho.

Ratanānīti ratijananaṭṭhena ratanāni. Satipaṭṭhānādayo hi bhāviyamānā pubbabhāgepi anekavidhaṃ pītipāmojjaṃ nibbattenti, pageva aparabhāge. Vuttañhetaṃ –

> ''Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
> Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata''nti. (dha. pa. 374);

Lokiyaratananimittaṃ pana pītipāmojjaṃ na tassa kalabhāgampi agghati. Apica –

> Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
> Anomasattaparibhogaṃ, ratananti pavuccati. (dī. ni. aṭṭha. 2.33);

Yadi ca cittīkatādibhāvena ratanaṃ nāma hoti, satipaṭṭhānādīnaññeva bhūto ratanabhāvo. Bodhipakkhiyadhammānañhi so ānubhāvo, yaṃ sāvakā sāvakapāramīñāṇaṃ, paccekasambuddhā paccekabodhiñāṇaṃ, sammāsambuddhā sammāsambodhiṃ adhigacchanti āsannakāraṇattā. Paramparakāraṇañhi dānādiupanissayoti evaṃ ratijananaṭṭhena cittīkatādiatthena ca ratanabhāvo bodhipakkhiyadhammānaṃ sātisayo. Tena vuttaṃ **''tatrimāni ratanāni, seyyathidaṃ – cattāro satipaṭṭhānā''**tiādi.

Ārammaṇe okkanditvā upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ, satiyeva paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Ārammaṇassa pana kāyādivasena catubbidhattā vuttaṃ **''cattāro satipaṭṭhānā''**ti. Tathā hi kāyavedanācittadhammesu subhasukhaniccaattasaññānaṃ pahānato asubhadukkhāniccānattabhāvaggahaṇato ca nesaṃ kāyānupassanādibhāvo vibhatto.

Sammā padahanti etena, sayaṃ vā sammā padahati, pasatthaṃ sundaraṃ vā padahananti **sammappadhānaṃ,** puggalassa vā sammadeva padhānabhāvakaraṇato **sammappadhānaṃ,** vīriyassetaṃ adhivacanaṃ. Tampi anuppannuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanapahānavasena anuppannuppannānaṃ kusalānaṃ uppādanaṭhāpanavasena ca catukiccasādhakattā vuttaṃ **''cattāro sammappadhānā''**ti.

Ijjhatīti **iddhi,** samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti tāya vā sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi**. Paṭhamena atthena iddhi eva pādo **iddhipādo,** iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamupāyoti **iddhipādo**. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. Svāyaṃ iddhipādo yasmā chandādike cattāro adhipatidhamme dhure jeṭṭhake katvā nibbattīyati, tasmā vuttaṃ **''cattāro iddhipādo''**ti.

Pañcindriyānīti saddhādīni pañca indriyāni. Tattha assaddhiyaṃ abhibhavitvā adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **saddhā indriyaṃ**. Kosajjaṃ abhibhavitvā paggahalakkhaṇe, pamādaṃ abhibhavitvā upaṭṭhānalakkhaṇe, vikkhepaṃ abhibhavitvā avikkhepalakkhaṇe, aññāṇaṃ abhibhavitvā dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **paññā indriyaṃ**.

Tāniyeva assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena sampayuttadhammesu thirabhāvena ca **balāni** veditabbāni.

Satta bojjhaṅgāti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā**. Yā hi esā dhammasāmaggī, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati kilesaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti **''bodhī''**ti vuccati, tassā dhammasāmaggisaṅkhātāya bodhiyā aṅgāti **bojjhaṅgā** jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa vuttappakārāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako **''bodhī''**ti vuccati, tassa bodhissa vā aṅgātipi **bojjhaṅgā** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu porāṇā ''bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā''ti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.182; vibha. aṭṭha. 466; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.25), ''bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā''tiādinā (paṭi. ma. 2.17) nayenapi bojjhaṅgaṭṭho veditabbo.

Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti taṃtaṃmaggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca **ariyo**. Sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni assa atthi, aṭṭhaṅgāniyeva vā **aṭṭhaṅgiko**. Mārento kilese gacchati, nibbānatthikehi vā maggīyati, sayaṃ vā nibbānaṃ maggatīti **maggo**ti evametesaṃ satipaṭṭhānādīnaṃ atthavibhāgo veditabbo.

Sotāpannoti maggasaṅkhātaṃ sotaṃ āpajjitvā pāpuṇitvā ṭhito, sotāpattiphalaṭṭhoti attho. **Sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno**ti sotāpattiphalassa attapaccakkhakaraṇatthāya paṭipajjamāno paṭhamamaggaṭṭho, yo aṭṭhamakotipi vuccati. **Sakadāgāmī**ti sakideva imaṃ lokaṃ paṭisandhiggahaṇavasena āgamanasīlo dutiyaphalaṭṭho. **Anāgāmī**ti paṭisandhiggahaṇavasena kāmalokaṃ anāgamanasīlo tatiyaphalaṭṭho. Yo pana saddhānusārī dhammānusārī ekabījīti evamādiko ariyapuggalavibhāgo, so tesaṃyeva bhedoti. Sesaṃ vuttanayameva.

Etamatthaṃ viditvāti etaṃ attano dhammavinaye matakuṇapasadisena dussīlapuggalena saddhiṃ saṃvāsābhāvasaṅkhātaṃ atthaṃ viditvā. **Imaṃ udāna**nti imaṃ asaṃvāsārahasaṃvāsārahabhāvānaṃ kāraṇaparidīpanaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha **channamativassatī**ti āpattiṃ āpajjitvā paṭicchādento aññaṃ navaṃ āpattiṃ

Āpajjati, tato aparanti evaṃ āpattivassaṃ kilesavassaṃ ativiya vassati. **Vivaṭaṃ nātivassatī**ti āpattiṃ āpanno taṃ appaṭicchādetvā vivaranto sabrahmacārīnaṃ pakāsento yathādhammaṃ yathāvinayaṃ paṭikaronto desento vuṭṭhahanto aññaṃ navaṃ āpattiṃ nāpajjati, tenassa taṃ vivaṭaṃ puna āpattivassaṃ kilesavassaṃ na vassati. Yasmā ca etadeva, tasmā **channaṃ** chāditaṃ āpattiṃ vivaretha. **Evaṃ taṃ nātivassatī**ti evaṃ sante taṃ āpattiṃ āpajjanapuggalānaṃ attabhāvaṃ ativijjhitvā kilesavassanena na vassati na temeti, evaṃ so kilesehi anavassuto parisuddhasīlo samāhito hutvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā sammasanto anukkamena nibbānaṃ pāpuṇātīti adhippāyo.

Imasmiṃ dhammavinaye aṭṭhacchariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pātimokkhasavanārahakathāvaṇṇanā

386. Atha bhagavā cintesi ''idāni bhikkhusaṅghe abbudo jāto, aparisuddhā puggalā uposathaṃ āgacchanti, na ca tathāgato aparisuddhāya parisāya uposathaṃ uddisati, anuddisante ca bhikkhusaṅghassa uposatho pacchijjati, yannūnāhaṃ ito paṭṭhāya bhikkhūnaññeva pātimokkhuddesaṃ anujāneyya''nti, evaṃ pana cintetvā bhikkhūnaññeva pātimokkhuddesaṃ anujāni. Tena vuttaṃ **''atha kho bhagavā…pe… pātimokkhaṃ uddiseyyāthā''**ti. Tattha **nadānāha**nti na idāni ahaṃ. Uposathaṃ na karissāmi, pātimokkhaṃ na uddisissāmīti paccekaṃ **na**-kārena sambandho. Duvidhaṃ pātimokkhaṃ āṇāpātimokkhaṃ ovādapātimokkhanti. Tesu ''suṇātu me bhante''tiādikaṃ **āṇāpātimokkhaṃ,** taṃ sāvakāva uddisanti, na buddhā, yaṃ anvaddhamāsaṃ uddisīyati. ''Khantī paramaṃ…pe… sabbapāpassa akaraṇaṃ…pe… anupavādo anupaghāto…pe… etaṃ buddhāna sāsana''nti (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183-185) imā pana tisso gāthā **ovādapātimokkhaṃ** nāma, taṃ buddhāva uddisanti, na sāvakā. Channampi vassānaṃ accayena uddisanti. Dīghāyukabuddhānañhi dharamānakāle ayameva pātimokkhuddeso, appāyukabuddhānaṃ pana paṭhamabodhiyaṃyeva, tato paraṃ itaro, tañca kho bhikkhū eva uddisanti, na buddhā. Tasmā amhākampi bhagavā vīsativassamattaṃ imaṃ ovādapātimokkhaṃ uddisitvā imaṃ antarāyaṃ disvā tato paraṃ na uddisi.

Aṭṭhānanti akāraṇaṃ. **Anavakāso**ti tasseva vevacanaṃ. Kāraṇañhi tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ''ṭhāna''nti vuccati, evaṃ ''avakāso''tipi vuccati. **Ya**nti kiriyāparāmasanaṃ. **Na ca, bhikkhave, sāpattikena pātimokkhaṃ sotabba**ntiādi padatthato suviññeyyaṃ. Vinicchayato panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ aṭṭhakathāya vuttameva. Tattha **pure vā pacchā vā**ti ñattito pubbe vā pacchā vā.

Dhammikādhammikapātimokkhaṭṭhapanakathāvaṇṇanā

387. **Katañca akatañca ubhayaṃ gahetvā**ti yassa ekantena katāpi atthi, akatāpi atthi, tassa tadubhayaṃ gahetvā.

Dhammikapātimokkhaṭṭhapanakathāvaṇṇanā

389. **Parisā vuṭṭhātī**ti yasmiṃ vatthusmiṃ pātimokkhaṃ ṭhapitaṃ, taṃ vatthuṃ avinicchinitvā kenaci antarāyena vuṭṭhāti.

393. **Paccādiyatī**ti pati ādiyati, ''akataṃ kamma''ntiādinā puna ārabhatīti attho.

Attādānaaṅgakathāvaṇṇanā

398. Paraṃ codetuṃ attanā ādātabbaṃ gahetabbaṃ adhikaraṇaṃ **attādānaṃ**. Tenāha **''sāsanaṃ sodhetukāmo''**tiādi. **Vassāratto**ti vassakālo.

Codakena paccavekkhitabbadhammakathāvaṇṇanā

399. **Paṭimāsitu**nti parāmasituṃ. **Palibodhe chinditvā…pe… adhigataṃ mettacitta**nti iminā appanāppattaṃ mettābhāvanaṃ dasseti. Tenevāha **''vikkhambhanavasena vihatāghāta''**nti.

Codakena upaṭṭhāpetabbadhammakathāvaṇṇanā

400. **No dosantaro**ti ettha cittapariyāyo **antara**-saddoti āha **''na duṭṭhacitto hutvā''**ti.

Codakacuditakapaṭisaṃyuttakathāvaṇṇanā

401. **Karuṇa**nti appanāppattaṃ karuṇajjhānaṃ. **Karuṇāpubbabhāga**nti parikammupacāravasappavattaṃ karuṇaṃ. **Mettañca mettāpubbabhāgañcā**ti etthāpi eseva nayo. Sesamettha suviññeyyamevāti.

Pātimokkhaṭṭhapanakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhunikkhandhakaṃ

Mahāpajāpatigotamīvatthukathāvaṇṇanā

402. Bhikkhunikkhandhake **sakkesu viharatī**ti paṭhamagamanena gantvā viharati. **Mahāpajāpati gotamī**ti ettha **gotamī**ti gottaṃ. Nāmakaraṇadivase panassā laddhasakkārā brāhmaṇā lakkhaṇasampattiṃ disvā ''sace ayaṃ dhītaraṃ labhissati, cakkavattirañño mahesī bhavissati. Sace puttaṃ labhissati, cakkavattirājā bhavissatīti ubhayathāpi mahatīyevassā pajā bhavissatī''ti byākariṃsu, tasmā puttapajāya ceva dhītupajāya ca mahantatāya ''mahāpajāpatī''ti nāmaṃ akaṃsu, idha pana gottena saddhiṃ saṃsanditvā ''mahāpajāpati gotamī''ti vuttaṃ. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti bhagavā kapilapuraṃ gantvā paṭhamameva nandaṃ pabbājesi, sattame divase rāhulakumāraṃ. **Cumbaṭakakalahe** pana ubhayanagaravāsikesu yuddhatthāya nikkhantesu satthā gantvā te rājāno saññāpetvā **attadaṇḍasuttaṃ** (su. ni. 941 ādayo) kathesi. Rājāno pasīditvā aḍḍhateyyasate aḍḍhateyyasate dārake adaṃsu. Tāni pañca kumārasatāni satthu santike pabbajiṃsu. Atha nesaṃ pajāpatiyo sāsanaṃ pesetvā anabhiratiṃ uppādayiṃsu. Satthā tesaṃ anabhiratiyā uppannabhāvaṃ ñatvā te pañcasate daharabhikkhū kuṇāladahaṃ netvā attano kuṇālakāle nisinnapubbe pāsāṇatale nisīditvā **kuṇālajātaka**kathāya (jā. 2.21.kuṇālajātaka) tesaṃ anabhiratiṃ vinodetvā sabbepi te sotāpattiphale patiṭṭhāpesi, puna mahāvanaṃ ānetvā arahattaphale. Tesaṃ cittajānanatthaṃ punapi pajāpatiyo sāsanaṃ pahiṇiṃsu. Te ''abhabbā mayaṃ gharāvāsassā''ti paṭisāsanaṃ pahiṇiṃsu. Tā ''na dāni amhākaṃ paragharaṃ gantuṃ yuttaṃ, mahāpajāpatiyā santikaṃ gantvā pabbajjaṃ anujānāpetvā pabbajissāmā''ti pañcasatāpi mahāpajāpatiṃ upasaṅkamitvā ''ayye, amhākaṃ pabbajjaṃ anujānāpethā''ti āhaṃsu. Mahāpajāpati ca tā itthiyo gahetvā yena bhagavā tenupasaṅkami, setacchattassa heṭṭhā rañño parinibbutakāle upasaṅkamītipi vadantiyeva. **Pakkāmī**ti puna kapilapurameva pāvisi.

Yathābhirantaṃ viharitvāti bodhaneyyasattānaṃ upanissayaṃ olokento yathājjhāsayena viharitvā. **Cārikaṃ pakkāmī**ti mahājanasaṅgahaṃ karonto uttamāya buddhasiriyā anopamena buddhavilāsena aturitacārikaṃ pakkāmi. **Sambahulāhi sākiyānīhi saddhi**nti antonivesanasmiṃyeva dasabalaṃ uddissa pabbajjāvesaṃ gahetvā tāpi pañcasatā sākiyāniyo pabbajjāvesaṃyeva gāhāpetvā sabbāhipi tāhi sambahulāhi sākiyānīhi saddhiṃ. **Pakkāmī**ti gamanaṃ abhinīhari. Gamanābhinīharaṇakāle panassā ''sukumārā rājitthiyo padasā gantuṃ na sakkhissantī''ti sākiyakoliyarājāno suvaṇṇasivikāyo upaṭṭhāpayiṃsu, tā pana ''yāne āruyha gacchantīhi satthari agāravo kato hotī''ti ekapaṇṇāsayojanikaṃ maggaṃ padasāva paṭipajjiṃsu. Rājānopi purato ca pacchato ca ārakkhaṃ saṃvidahāpetvā taṇḍulasappitelādīnaṃ sakaṭāni pūretvā ''gatagataṭṭhāne āhāraṃ paṭiyādethā''ti purise pesayiṃsu. **Sūnehi pādehī**ti tāsañhi sukhumālattā pādesu eko phoṭo uṭṭheti, eko bhijjati, ubho pādā kaṭakaṭṭhisamparikiṇṇā viya hutvā uddhumātā. Tena vuttaṃ ''sūnehi pādehī''ti. **Bahidvārakoṭṭhake**ti dvārakoṭṭhakassa bahi. Kasmā panevaṃ ṭhitāti? Evaṃ kirassā ahosi ''ahaṃ tathāgatena anuññātā sayameva pabbajjāvesaṃ aggahesiṃ, evaṃ gahitabhāvo ca pana me sakalajambudīpe pākaṭo jāto, sace satthā pabbajjaṃ anujānissati, iccetaṃ kusalaṃ. Sace nānujānissati, mahatī garahā bhavissatī''ti vihāraṃ pavisituṃ asakkontī rodamānā aṭṭhāsi. **Kiṃ nu tvaṃ gotamī**ti kiṃ nu rājakulānaṃ vipatti uppannā, kena nu tvaṃ kāraṇena evaṃ vivaṇṇabhāvaṃ pattā sūnehi pādehi…pe… ṭhitāti.

Aññenapi pariyāyenāti aññenapi kāraṇena. **Āpādikā**ti saṃvaḍḍhikā, tumhākaṃ hatthapādesu hatthapādakiccaṃ asādhentesu hatthe ca pāde ca vaḍḍhetvā paṭijaggikāti attho. **Posikā**ti divasassa dve tayo vāre nahāpetvā bhojetvā pāyetvā tumhe posesi. **Thaññaṃ pāyesī**ti nandakumāro kira bodhisattato katipāheneva daharataro. Tasmiṃ jāte mahāpajāpati attano puttaṃ dhātīnaṃ datvā sayaṃ bodhisattassa dhātikiccaṃ sādhayamānā attano thaññaṃ pāyesi. Taṃ sandhāya thero evamāha. **Sādhu bhante**ti ‘‘bahukārā’’tiādīhi tassā guṇaṃ kathetvā puna pabbajjaṃ yācanto evamāha.

Mahāpajāpatigotamīvatthukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhagarudhammakathāvaṇṇanā

403. Satthāpi ‘‘itthiyo nāma parittasaddhā, ekāyācitamatteyeva pabbajjāya anuññātāya na mama sāsanaṃ garuṃ katvā gaṇhissantī’’ti tikkhattuṃ paṭikkhipitvā idāni garuṃ katvā gāhāpetukāmatāya **‘‘sace, ānanda, mahāpajāpati gotamī aṭṭha garudhamme paṭiggaṇhāti, sāvassā hotu upasampadā’’**tiādimāha. Tattha **sāvassā**ti sā eva assā pabbajjāpi upasampadāpi hotu.

Tadahupasampannassāti taṃ divasampi upasampannassa. **Abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ kātabba**nti mānātimānaṃ akatvā pañcapatiṭṭhitena abhivādanaṃ, āsanā uṭṭhāya paccuggamanavasena paccuṭṭhānaṃ, dasanakhe samodhānetvā añjalikammaṃ, āsanapaññāpanabījanādikaṃ anucchavikakammasaṅkhātaṃ sāmīcikammañca kattabbaṃ. **Abhikkhuke āvāse**ti yattha vasantiyā anantarāyena ovādatthāya upasaṅkamanārahe ṭhāne ovādadāyako ācariyo natthi, ayaṃ abhikkhuko āvāso nāma, evarūpe āvāse vassaṃ na upagantabbaṃ. **Anvaddhamāsa**nti anuposathikaṃ. **Ovādūpasaṅkamana**nti ovādatthāya upasaṅkamanaṃ. **Diṭṭhenā**ti cakkhunā diṭṭhena. **Sutenā**ti sotena sutena. **Parisaṅkāyā**ti diṭṭhasutavasena parisaṅkitena. **Garudhamma**nti garukaṃ saṅghādisesāpattiṃ. **Pakkhamānatta**nti anūnāni pannarasa divasāni mānattaṃ. **Chasu dhammesū**ti vikālabhojanacchaṭṭhesu sikkhāpadesu. **Sikkhitasikkhāyā**ti ekasikkhampi akhaṇḍaṃ katvā pūritasikkhāya.

Na akkositabbo na paribhāsitabboti dasannaṃ akkosavatthūnaṃ aññatarena akkosavatthunā na akkositabbo, bhayupadaṃsanāya kāyaci paribhāsāya na paribhāsitabbo. **Ovaṭo bhikkhunīnaṃ bhikkhūsu vacanapatho**ti ovādānusāsanidhammakathāsaṅkhāto vacanapatho bhikkhunīnaṃ bhikkhūsu ovaṭo pihito, na bhikkhuniyā koci bhikkhu ovaditabbo vā anusāsitabbo vā, ‘‘bhante porāṇakattherā idañcidañca vattaṃ pūrayiṃsū’’ti evaṃ pana paveṇivasena kathetuṃ vaṭṭati. **Anovaṭo bhikkhūnaṃ bhikkhunīsū**ti bhikkhūnaṃ pana bhikkhunīsu vacanapatho anivārito, yathāruciyā ovadantu anusāsantu dhammakathaṃ kathentūti ayamettha saṅkhepo, vitthārato panesā garudhammakathā mahāvibhaṅge vuttanayeneva veditabbā.

Ime pana aṭṭha garudhamme satthu santike uggahetvā therena attano ārociyamāne sutvā mahāpajāpatiyā tāvamahantaṃ domanassaṃ khaṇena paṭippassambhi. Anotattadahato āhaṭena sītudakassa ghaṭasatena matthake parisittā viya vigatapariḷāhā attamanā hutvā garudhammapaṭiggahaṇena uppannapītipāmojjaṃ āvi karontī **‘‘seyyathāpi, bhante’’**tiādikaṃ udānaṃ udānesi. Tattha **daharo**ti taruṇo. **Yuvā**ti yobbaññabhāve ṭhito. **Maṇḍanakajātiko**ti alaṅkārasabhāvo. Tattha koci taruṇopi yuvā na hoti yathā atitaruṇo. Koci yuvāpi maṇḍanakajātiko na hoti yathā upasantasabhāvo ālasiyabyasanādīhi vā abhibhūto, idha pana daharo ceva yuvā ca maṇḍanakajātiko ca adhippeto, tasmā evamāha. Uppalādīni lokasammatattā vuttāni. Ito paraṃ yaṃ yaṃ vattabbaṃ, taṃ taṃ aṭṭhakathāyaṃ dassitameva.

Tattha **mātugāmassa pabbajitattā**ti idaṃ pañcavassasatato uddhaṃ aṭṭhatvā pañcasuyeva vassasatesu saddhammaṭṭhitiyā kāraṇanidassanaṃ. **Paṭisambhidāpabhedappattakhīṇāsavavaseneva vutta**nti ettha ‘‘paṭisambhidāpattakhīṇāsavaggahaṇena jhānānipi gahitāneva honti. Na hi nijjhānakānaṃ sabbappakārasampatti ijjhatī’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Sukkhavipassakakhīṇāsavavasena vassasahassa**ntiādinā ca yaṃ vuttaṃ. Taṃ khandhakabhāṇakānaṃ matena vuttanti veditabbaṃ. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.161) pana evaṃ vuttaṃ –

> ‘‘Paṭisambhidāpattehi vassasahassaṃ aṭṭhāsi, chaḷabhiññehi vassasahassaṃ, tevijjehi vassasahassaṃ, sukkhavipassakehi vassasahassaṃ, pātimokkhena vassasahassaṃ aṭṭhāsī’’ti.

Aṅguttaranikāyaṭṭhakathāyampi (a. ni. aṭṭha. 1.1.130) –

> ‘‘Buddhānañhi parinibbānato vassasahassameva paṭisambhidā nibbattetuṃ sakkonti, tato paraṃ cha abhiññā, tato tāpi nibbattetuṃ asakkontā tisso vijjā nibbattenti, gacchante gacchante kāle tāpi nibbattetuṃ asakkontā sukkhavipassakā honti. Eteneva upāyena anāgāmino sakadāgāmino sotāpannā’’ti –

Vuttaṃ.

Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana (saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.156) –

> ‘‘Paṭhamabodhiyañhi bhikkhū paṭisambhidāpattā ahesuṃ. Atha kāle gacchante paṭisambhidā pāpuṇituṃ na sakkhiṃsu, chaḷabhiññā ahesuṃ, tato cha abhiññā pattuṃ asakkontā tisso vijjā pāpuṇiṃsu. Idāni kāle gacchante tisso vijjā pāpuṇituṃ asakkontā āsavakkhayamattaṃ pāpuṇissanti, tampi asakkontā anāgāmiphalaṃ, tampi asakkontā sakadāgāmiphalaṃ, tampi asakkontā sotāpattiphalaṃ, gacchante kāle sotāpattiphalampi pattuṃ na sakkhissantī’’ti –

Vuttaṃ.

Yasmā cetaṃ sabbaṃ aññamaññapaṭiviruddhaṃ, tasmā tesaṃ tesaṃ bhāṇakānaṃ matameva ācariyena tattha tattha dassitanti gahetabbaṃ. Aññathā hi ācariyasseva pubbāparavirodhappasaṅgo siyāti.

Tāniyevāti tāniyeva pañca vassasahassāni. Pariyattimūlakaṃ sāsananti āha **‘‘na hi pariyattiyā asati paṭivedho atthī’’**tiādi. Pariyattiyā hi antarahitāya paṭipatti antaradhāyati, paṭipattiyā antarahitāya adhigamo antaradhāyati. Kiṃkāraṇā? Ayañhi pariyatti paṭipattiyā paccayo hoti, paṭipatti adhigamassa, iti paṭipattitopi pariyattiyeva pamāṇaṃ. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiñhi kāle paṭivedhakarā bhikkhū bahū honti, ‘‘esa bhikkhu puthujjano’’ti aṅguliṃ pasāretvā dassetabbo hoti, imasmiṃyeva dīpe ekavāraṃ puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrakāpi kadāci bahū honti, kadāci appā, iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Sāsanaṭṭhitiyā pana pariyattiyeva pamāṇaṃ. Paṇḍito hi tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ bodhisatto āḷārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā parikammaṃ pucchi, so ‘‘na jānāmī’’ti āha, tato udakassa santikaṃ gantvā adhigatavisesaṃ saṃsanditvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi, so ācikkhi, tassa vacanasamanantarameva mahāsatto taṃ sampādesi, evameva paññavā bhikkhu pariyattiṃ sutvā dvepi pūreti, tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti. Yathāpi mahato taḷākassa pāḷiyā thirāya udakaṃ na ṭhassatīti na vattabbaṃ, udake sati padumādīni pupphāni na pupphissantīti na vattabbaṃ, evameva mahātaḷākassa thirapāḷisadise tepiṭake buddhavacane sati mahātaḷāke udakasadisā paṭipattipūrakā kulaputtā natthīti na vattabbaṃ, tesu sati mahātaḷāke padumādīni pupphāni viya sotāpannādayo ariyapuggalā natthīti na vattabbaṃ. Evaṃ ekantato pariyattiyeva pamāṇaṃ.

Pariyattiyā antarahitāyāti ettha **pariyattī**ti (a. ni. aṭṭha. 1.1.130) tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ sāṭṭhakathā pāḷi. Yāva sā tiṭṭhati, tāva pariyatti paripuṇṇā nāma hoti. Gacchante gacchante kāle kaliyugarājāno adhammikā honti, tesu adhammikesu tesampi amaccādayo adhammikā honti, tato raṭṭhajanapadavāsinoti tesaṃ adhammikatāya na devo sammā vassati, tato sassāni na sampajjanti, tesu asampajjantesu paccayadāyakā bhikkhusaṅghassa paccaye dātuṃ na sakkonti, bhikkhū paccayehi kilamantā antevāsike saṅgahetuṃ na sakkonti. Gacchante gacchante kāle pariyatti parihāyati, atthavasena dhāretuṃ na sakkonti, pāḷivaseneva dhārenti. Tato kāle gacchante pāḷimpi sakalaṃ dhāretuṃ na sakkonti, paṭhamaṃ abhidhammapiṭakaṃ parihāyati, parihāyamānaṃ matthakato paṭṭhāya parihāyati. Paṭhamameva hi mahāpakaraṇaṃ parihāyati, tasmiṃ parihīne yamakaṃ, kathāvatthu, puggalapaññatti, dhātukathā, vibhaṅgo, dhammasaṅgahoti.

Evaṃ abhidhammapiṭake parihīne matthakato paṭṭhāya suttantapiṭakaṃ parihāyati. Paṭhamañhi aṅguttaranikāyo parihāyati, tasmimpi paṭhamaṃ ekādasakanipāto…pe… tato ekakanipātoti. Evaṃ aṅguttaranikāye parihīne matthakato paṭṭhāya saṃyuttanikāyo parihāyati. Paṭhamañhi mahāvaggo parihāyati, tato saḷāyatanavaggo, khandhakavaggo, nidānavaggo, sagāthāvaggoti. Evaṃ saṃyuttanikāye parihīne matthakato paṭṭhāya majjhimanikāyo parihāyati. Paṭhamañhi uparipaṇṇāsako parihāyati, tato majjhimapaṇṇāsako, tato mūlapaṇṇāsakoti. Evaṃ majjhimanikāye parihīne matthakato paṭṭhāya dīghanikāyo parihāyati. Paṭhamañhi pāthikavaggo parihāyati, tato mahāvaggo, tato sīlakkhandhavaggoti. Evaṃ dīghanikāye parihīne suttantapiṭakaṃ parihīnaṃ nāma hoti. Vinayapiṭakena saddhiṃ jātakameva dhārenti. Vinayapiṭakañhi lajjino dhārenti, lābhakāmā pana ‘‘suttante kathitepi sallakkhentā natthī’’ti jātakameva dhārenti. Gacchante kāle jātakampi dhāretuṃ na sakkonti. Atha nesaṃ paṭhamaṃ vessantarajātakaṃ parihāyati, tato paṭilomakkamena puṇṇakajātakaṃ, mahānāradajātakanti pariyosāne apaṇṇakajātakaṃ parihāyati, vinayapiṭakameva dhārenti.

Gacchante kāle tampi matthakato paṭṭhāya parihāyati. Paṭhamañhi parivāro parihāyati, tato khandhako, bhikkhunīvibhaṅgo, mahāvibhaṅgoti anukkamena uposathakkhandhakamattameva dhārenti. Tadāpi pariyatti anantarahitāva hoti. Yāva pana manussesu catuppadikagāthāpi pavattati, tāva pariyatti anantarahitāva hoti. Yadā saddho pasanno rājā hatthikkhandhe suvaṇṇacaṅkoṭakamhi sahassatthavikaṃ ṭhapāpetvā ‘‘buddhehi kathitaṃ catuppadikaṃ gāthaṃ jānanto imaṃ sahassaṃ gaṇhatū’’ti nagare bheriṃ carāpetvā gaṇhanakaṃ alabhitvā ‘‘ekavāraṃ carāpite nāmaṃ suṇantāpi honti asuṇantāpī’’ti yāvatatiyaṃ carāpetvā gaṇhanakaṃ alabhitvā rājapurisā sahassatthavikaṃ puna rājakulaṃ pavesenti, tadā pariyatti antarahitā nāma hoti.

Ciraṃ pavattissatīti pariyattiyā antarahitāyapi liṅgamattaṃ addhānaṃ pavattissati. Kathaṃ? Gacchante gacchante hi kāle cīvaraggahaṇaṃ pattaggahaṇaṃ samiñjanapasāraṇaṃ ālokitavilokitaṃ na pāsādikaṃ hoti, nigaṇṭhasamaṇā viya alābupattaṃ bhikkhū pattaṃ aggabāhāya parikkhipitvā ādāya vicaranti, ettāvatāpi liṅgaṃ anantarahitameva hoti. Gacchante pana kāle aggabāhato otāretvā hatthena vā sikkāya vā olambetvā vicaranti, cīvarampi rajanasāruppaṃ akatvā oṭṭhaṭṭhivaṇṇaṃ katvā rajanti. Gacchante kāle rajanampi na hoti, dasacchindanaṃ ovaṭṭikāvijjhanaṃ kappamattañca katvā vaḷañjanti, puna ovaṭṭikaṃ vijjhitvā kappaṃ na karonti. Tato ubhayampi akatvā dasā chetvā paribbājakā viya caranti.

Gacchante kāle ‘‘ko iminā amhākaṃ attho’’ti khuddakaṃ kāsāvakhaṇḍaṃ hatthe vā gīvāyaṃ vā bandhanti, kesesu vā allīyāpenti, dārabharaṇaṃ karontā kasitvā vapitvā jīvikaṃ kappetvā vicaranti, tadā dakkhiṇaṃ dento jano saṅghaṃ uddissa etesampi deti. Idaṃ sandhāya bhagavatā vuttaṃ ‘‘bhavissanti kho panānanda, anāgatamaddhānaṃ gotrabhuno kāsāvakaṇṭhā dussīlā pāpadhammā, tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassanti, tadāpāhaṃ, ānanda, saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ vadāmī’’ti (ma. ni. 3.380). Tato gacchante kāle nānāvidhāni kammāni karontā ‘‘papañco esa, kiṃ iminā amhāka’’nti kāsāvakhaṇḍaṃ chinditvā araññe khipanti, tasmiṃ kāle liṅgaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Kassapadasabalassa kira kālato paṭṭhāya yonakānaṃ setavatthāni pārupitvā caraṇacārittaṃ jātaṃ. Evaṃ pariyattiyā antarahitāyapi liṅgamattaṃ ciraṃ pavattissatīti veditabbaṃ.

Aṭṭhagarudhammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhikkhunīupasampannānujānanakathāvaṇṇanā

404-405. **Yadaggenā**ti yaṃ divasaṃ ādiṃ katvā. **Tadevā**ti tasmiññeva divase. **Anuññattiyā**ti anuññāya. **Ekāhaṃ, bhante ānanda, bhagavantaṃ varaṃ yācāmī**ti ‘‘evameva kho ahaṃ, bhante ānanda, ime aṭṭha garudhamme paṭiggaṇhāmi yāvajīvaṃ anatikkamanīye’’ti paṭijānitvā idāni kasmā varaṃ yācatīti ce? Parūpavādavivajjanatthaṃ. Evañhi keci vadeyyuṃ ‘‘mahāpajāpatiyā paṭhamaṃ sampaṭicchitattā bhikkhūnaṃ bhikkhunīnañca yathāvuḍḍhaṃ abhivādanaṃ nāhosi, sā ce varaṃ yāceyya, bhagavā anujāneyyā’’ti.

406. **Sarāgāyā**ti sarāgabhāvāya kāmarāgabhavarāgaparibrūhanāya. **Saññogāyā**ti vaṭṭe saṃyojanatthāya. **Ācayāyā**ti vaṭṭassa vaḍḍhanatthāya. **Mahicchatāyā**ti mahicchabhāvāya. **Asantuṭṭhiyā**ti asantuṭṭhibhāvāya. **Saṅgaṇikāyā**ti kilesasaṅgaṇagaṇasaṅgaṇavihārāya. **Kosajjāyā**ti kusītabhāvāya. **Dubbharatāyā**ti dupposatāya. **Virāgāyā**ti sakalavaṭṭato virajjanatthāya. **Visaññogāyā**ti kāmarāgādīhi visaṃyujjanatthāya. **Apacayāyā**ti sabbassapi vaṭṭassa apacayatthāya, nibbānāyāti attho. **Appicchatāyā**ti paccayappicchatādivasena sabbaso icchāpagamāya. **Santuṭṭhiyā**ti dvādasavidhasantuṭṭhibhāvāya. **Pavivekāyā**ti pavivittabhāvāya kāyavivekāditadaṅgavivekādivivekasiddhiyā. **Vīriyārambhāyā**ti kāyikassa ceva cetasikassa ca vīriyassa paggaṇhanatthāya. **Subharatāyā**ti sukhaposanatthāya. Evaṃ yo pariyattidhammo uggahaṇadhāraṇaparipucchāmanasikāravasena yoniso paṭipajjantassa sarāgādibhāvaparivajjanassa kāraṇaṃ hutvā virāgādibhāvāya saṃvattati, ekaṃsato **eso dhammo, eso vinayo** sammadeva apāyādīsu apatanavasena dhāraṇato kilesānaṃ vinayanato, satthu sammāsambuddhassa ovādānusiṭṭhibhāvato **etaṃ satthusāsana**nti **dhāreyyāsi** jāneyyāsi, avabujjheyyāsīti attho. Imasmiṃ sutte paṭhamavārena vaṭṭaṃ, dutiyavārena vivaṭṭaṃ kathitaṃ.

409-410. **Vimānetvā**ti aparajjhitvā. **Kammappattāyopī**ti kammārahāpi. **Āpattigāminiyopī**ti āpattiāpannāyopi. **Vuttanayeneva kāretabbataṃ āpajjantī**ti tathākaraṇassa paṭikkhittattā dukkaṭena kāretabbataṃ āpajjanti.

413-5. **Dve tisso bhikkhuniyo**ti dvīhi tīhi bhikkhunīhi. **Na ārocentī**ti pātimokkhuddesakassa na ārocenti. **Na paccāharantī**ti bhikkhunīnaṃ na paccāharanti. **Visesaka**nti vattabhaṅgaṃ.

420. **Tena ca bhikkhu nimantetabbo**ti sāmīcidassanametaṃ, na pana animantiyā āpatti.

425. **Tayo nissaye**ti senāsananissayaṃ apanetvā apare tayo nissaye. Rukkhamūlasenāsanañhi sā na labhati.

428. **Anuvādaṃ paṭṭhapentī**ti issariyaṃ pavattenti.

430. **Bhikkhudūtena upasampādentī**ti bhikkhuyeva dūto bhikkhudūto, tena bhikkhudūtena, bhikkhudūtaṃ katvā upasampādentīti attho.

431. **Na sammatī**ti nappahoti. **Navakamma**nti navakammaṃ katvā ‘‘ettakāni vassāni vasatū’’ti apaloketvā saṅghikabhūmidānaṃ.

432. **Sannisinnagabbhā**ti patiṭṭhitagabbhā.

434. **Pabbajjampi na labhatī**ti titthāyatanasaṅkantāya abhabbabhāvūpagamanato na labhati. **Idaṃ odissa anuññātaṃ vaṭṭatī**ti ekato vā ubhato vā avassave satipi odissa anuññātattā vaṭṭati. Sesamettha pāḷito aṭṭhakathāto ca suviññeyyamevāti.

Bhikkhunīupasampannānujānanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhikkhunikkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pañcasatikakkhandhakaṃ

Saṅgītinidānakathāvaṇṇanā

437. Pañcasatikakkhandhake **pāvāya kusināra**nti (dī. ni. aṭṭha. 2.231) pāvānagare piṇḍāya caritvā kusināraṃ gamissāmīti addhānamaggappaṭipanno. **Mandāravapupphaṃ gahetvā**ti mahācāṭippamāṇaṃ pupphaṃ āgantukadaṇḍake ṭhapetvā chattaṃ viya gahetvā. **Addasaṃ kho**ti āgacchantaṃ dūratova addasaṃ. Disvā ca pana ‘‘pucchissāmi naṃ bhagavato pavatti’’nti cittaṃ uppādetvā ‘‘sace kho pana nisinnakova pucchissāmi, satthari agāravo kato bhavissatī’’ti uṭṭhahitvā ṭhitaṭṭhānato apakkamma chaddanto nāgarājā maṇicammaṃ viya dasabaladattiyaṃ meghavaṇṇapaṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasmiṃ patiṭṭhāpetvā satthari katena gāravena ājīvakassa abhimukho hutvā ‘‘apāvuso amhākaṃ satthāraṃ jānāsī’’ti āha. Kiṃ pana satthu parinibbānaṃ jānanto pucchi ajānantoti? Āvajjanappaṭibaddhaṃ khīṇāsavānaṃ jānanaṃ. Anāvajjitattā panesa ajānanto pucchīti eke. Thero samāpattibahulo rattiṭṭhānadivāṭṭhānaleṇamaṇḍapādīsu niccaṃ samāpattiphaleneva yāpeti. Kulasantakampi gāmaṃ pavisitvā dvāre samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhitova bhikkhaṃ gaṇhāti. Thero kira ‘‘iminā me pacchimena attabhāvena mahājanānuggahaṃ karissāmi, ye mayhaṃ bhikkhaṃ vā denti, gandhamālādīhi vā sakkāraṃ karonti, tesaṃ taṃ mahapphalaṃ hotū’’ti evaṃ karoti. Tasmā samāpattibahulatāya na jāni. Iti ajānantova pucchīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Na hettha ajānanakāraṇaṃ atthi. Abhilakkhitaṃ satthu parinibbānaṃ ahosi dasasahassilokadhātukampanādīhi nimittehi. Therassa pana parisāya kehici bhikkhūhi bhagavā diṭṭhapubbo, kehici na diṭṭhapubbo. Tattha yehi diṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva. Yehipi adiṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva. Tattha yehi na diṭṭhapubbo, te abhidassanakāmatāya gantvā ‘‘kuhiṃ bhagavā’’ti pucchantā ‘‘parinibbuto’’ti sutvā sandhāretuṃ na sakkhissanti. Cīvaraṃ chaḍḍetvā ekavatthā vā dunnivatthā vā urāni paṭipisantā parodissanti. Tattha manussā ‘‘mahākassapena saddhiṃ āgatapaṃsukūlikā sayampi itthiyo viya parodanti, te kiṃ amhe samassāsentī’’ti mayhaṃ dosaṃ dassanti. Idaṃ pana suññaṃ mahāraññaṃ, idha yathā tathā rodantesu doso natthi. Purimataraṃ sutvā nāma sokopi tanuko hotīti bhikkhūnaṃ satuppādalābhatthaṃ jānantova pucchi.

Ajja sattāhaparinibbutoti ajja divasato paṭilomato sattame ahani parinibbuto. **Tato me ida**nti tato samaṇassa gotamassa parinibbutaṭṭhānato. **Avītarāgā**ti puthujjanā ceva sotāpannasakadāgāmino ca. Tesañhi domanassaṃ appahīnaṃ, tasmā tepi bāhā paggayha kandanti, ubho hatthe sīse ṭhapetvā rodanti. **Chinnapātaṃ papatantī**ti chinnānaṃ pāto viya chinnapāto, taṃ chinnapātaṃ, bhāvanapuṃsakaniddesoyaṃ, majjhe chinnā viya hutvā yato vā tato vā patantīti attho. **Āvaṭṭantī**ti abhimukhabhāvena vaṭṭanti. Yattha patitā, tato katipayaratanaṭṭhānaṃ vaṭṭanavaseneva gantvā puna yathāpatitameva ṭhānaṃ vaṭṭanavasena āgacchanti. **Vivaṭṭantī**ti yattha patitā, tato nivaṭṭanti, patitaṭṭhānato parabhāgaṃ vaṭṭamānā gacchantīti attho. Apica purato vaṭṭanaṃ **āvaṭṭanaṃ,** passato pacchato ca vaṭṭanaṃ **vivaṭṭanaṃ**. Tasmā dve pāde pasāretvā sakiṃ purato sakiṃ pacchato sakiṃ vāmato sakiṃ dakkhiṇato samparivaṭṭamānāpi āvaṭṭanti vivaṭṭantīti vuccanti. **Vītarāgā**ti pahīnadomanassā iṭṭhāniṭṭhesu nibbikāratāya silāthambhasadisā anāgāmikhīṇāsavā. Kāmañhi domanasse asatipi ekacco rāgo hotiyeva, rāge pana asati domanassassa asambhavoyeva. Tadekaṭṭhabhāvato hi rāgappahānena pahīnadomanassā vuttā, na khīṇāsavā eva.

Sabbeheva piyehītiādīsu piyāyitabbato **piyehi** manavaḍḍhanato **manāpehi** mātāpitābhātābhaginīādikehi. **Nānābhāvo**ti jātiyā nānābhāvo, jātianurūpagamanena visuṃ bhāvo, asambaddhabhāvoti attho. **Vinābhāvo**ti maraṇena vinābhāvo, cutiyā tenattabhāvena apunapavattanato vippayogoti attho. **Aññathābhāvo**ti bhavena aññathābhāvo, bhavantaraggahaṇena ‘‘kāmāvacarasatto rūpāvacaro hotī’’tiādinā tatthāpi ‘‘manusso devo hotī’’tiādinā ca purimākārato aññākāratāti attho. **Ta**nti tasmā. **Kutettha labbhā**ti kuto kuhiṃ kasmiṃ nāma ṭhāne ettha etasmiṃ khandhappavatte yaṃ taṃ jātaṃ…pe… mā palujjīti laddhuṃ sakkā, na sakkā eva tādisassa kāraṇassa abhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti – yasmā sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi sambodhiṃ patvāpi dhammacakkaṃ pavattetvāpi yamakapāṭihāriyaṃ dassetvāpi devorohaṇaṃ katvāpi yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, tañca tathāgatassapi sarīraṃ mā palujjīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, rodantenapi kandantenapi na sakkā taṃ kāraṇaṃ laddhunti.

Tena kho panāvuso, samayena subhaddo nāma vuḍḍhapabbajitotiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **nidānavaṇṇanāyaṃ** (sārattha. ṭī. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathā) vuttanayameva.

Saṅgītinidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Khuddānukhuddakasikkhāpadakathāvaṇṇanā

441. **Samūhaneyyā**ti ākaṅkhamāno samūhanatu, yadi icchati, samūhaneyyāti attho. Kasmā pana ‘‘samūhanathā’’ti ekaṃseneva avatvā ‘‘ākaṅkhamāno samūhaneyyā’’ti vikappavacaneneva bhagavā ṭhapesīti? Mahākassapassa ñāṇabalassa diṭṭhattā. Passati hi bhagavā ‘‘samūhanathāti vuttepi saṅgītikāle kassapo na samūhanissatī’’ti, tasmā vikappeneva ṭhapesi. Yadi asamūhananaṃ diṭṭhaṃ, tadeva ca icchitaṃ, atha kasmā bhagavā ‘‘ākaṅkhamāno samūhanatū’’ti avocāti? Tathārūpapuggalajjhāsayavasena. Santi hi keci khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samādāya vattituṃ anicchantā, tesaṃ tathā avuccamāne bhagavati vighāto uppajjeyya, taṃ tesaṃ bhavissati dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya. Tathā pana vutte tesaṃ vighāto na uppajjeyya, amhākamevāyaṃ doso, yato amhesuyeva keci samūhananaṃ na icchantīti. Keci ‘‘sakalassa pana sāsanassa saṅghāyattabhāvakaraṇatthaṃ tathā vutta’’nti vadanti. Yaṃ kiñci satthārā sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ samaṇā sakyaputtiyā sirasā sampaṭicchitvā jīvitaṃ viya rakkhanti. Tathā hi te ‘‘khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni ākaṅkhamāno saṅgho samūhanatū’’ti vuttepi na samūhaniṃsu. Aññadatthu purato viya tassa accayepi rakkhiṃsuyevāti

satthu sāsanassa saṅghassa ca mahantabhāvadassanatthampi tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi āyasmā ānando aññepi vā bhikkhū ‘‘katamaṃ pana, bhante, khuddakaṃ, katamaṃ anukhuddaka’’nti na pucchiṃsu samūhanajjhāsayasseva abhāvato, teneva ekasikkhāpadampi apariccajitvā sabbesaṃ anuggahetabbabhāvadassanatthaṃ ‘‘cattāri pārājikāni ṭhapetvā avasesāni khuddānukhuddakānī’’tiādimāhaṃsu. Evañhi vadantehi ‘‘khuddānukhuddakā ime nāmā’’ti avinicchitattā sabbesaṃ anuggahetabbabhāvo dassito hoti.

442. **Atha kho āyasmā mahākassapo saṅghaṃ ñāpesī**ti ettha pana keci vadanti ‘‘bhante nāgasena, katamaṃ khuddakaṃ, katamaṃ anukhuddakanti milindaraññā pucchite ‘dukkaṭaṃ mahārāja, khuddakaṃ, dubbhāsitaṃ anukhuddaka’nti (mi. pa. 4.2.1) vuttattā nāgasenatthero khuddānukhuddakaṃ jāni, mahākassapatthero pana taṃ ajānanto ‘suṇātu me āvuso’tiādinā kammavācaṃ sāvesī’’ti, na taṃ evaṃ gahetabbaṃ. Nāgasenatthero hi paresaṃ vādapathopacchedanatthaṃ saṅgītikāle dhammasaṅgāhakamahātherehi gahitakoṭṭhāsesu antimakoṭṭhāsameva gahetvā milindarājānaṃ saññāpesi, mahākassapatthero pana ekasikkhāpadampi asamūhanitukāmatāya tathā kammavācaṃ sāvesi.

Tattha **gihigatānī**ti gihipaṭisaṃyuttānīti vadanti. Gihīsu gatāni, tehi ñātāni **gihigatānī**ti evaṃ panettha attho daṭṭhabbo. Dhūmakālo etassāti **dhūmakālikaṃ** citakadhūmavūpasamato paraṃ appavattanato. **Appaññatta**ntiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 2.136; a. ni. aṭṭha. 3.7.23) navaṃ adhammikaṃ katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā bandhantā **appaññattaṃ paññapenti** nāma purāṇasanthatavatthusmiṃ sāvatthiyaṃ bhikkhū viya. Uddhammaṃ ubbinayaṃ sāsanaṃ dīpentā **paññattaṃ samucchindanti** nāma vassasataparinibbute bhagavati vesālikā vajjiputtakā viya. Khuddānukhuddakā pana āpattiyo sañcicca vītikkamantā **yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya na vattanti** nāma assajipunabbasukā viya. Navaṃ pana katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā abandhantā, dhammato vinayato sāsanaṃ dīpentā, khuddānukhuddakampi ca sikkhāpadaṃ asamūhanantā **appaññattaṃ na paññapenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattanti** nāma āyasmā upaseno viya āyasmā yaso kākaṇḍakaputto viya ca.

443. **Bhagavatā oḷārike nimitte kayiramāne**ti vesāliṃ nissāya cāpāle cetiye viharantena bhagavatā –

> ‘‘Ramaṇīyā, ānanda, vesālī, ramaṇīyaṃ udenacetiyaṃ, ramaṇīyaṃ gotamakacetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sattambacetiyaṃ, ramaṇīyaṃ bahuputtacetiyaṃ, ramaṇīyaṃ sārandadacetiyaṃ, ramaṇīyaṃ cāpālacetiyaṃ. Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā. Tathāgatassa kho pana, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulīkatā yānīkatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato kappaṃ vā tiṭṭheyya kappāvasesaṃ vā’’ti (dī. ni. 2.166) –

Evaṃ oḷārike nimitte kayiramāne.

Mārena pariyuṭṭhitacittoti mārena ajjhotthaṭacitto. Māro hi yassa sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyuṭṭhāti. Therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyuṭṭhāsi. So pana cittapariyuṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satiṃ vissajjetvā vivaṭamukhā honti, tesaṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati, tato visaññāva hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṃ pavesetuṃ kiṃ sakkhissati, bheravārammaṇaṃ pana dassesi, taṃ disvā thero nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi.

Khuddānukhuddakasikkhāpadakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmadaṇḍakathāvaṇṇanā

445. **Ujjavanikāyā**ti paṭisotagāminiyā. **Rajoharaṇa**nti rajopuñchanī. **Na kulavaṃ gamentī**ti niratthakavināsanaṃ na gamenti. Kucchito lavo **kulavo,** anayavināsoti vuttaṃ hoti. ‘‘Dhammavinayasaṅgītiyā’’ti vattabbe saṅgītiyā vinayappadhānattā **‘‘vinayasaṅgītiyā’’**ti vuttaṃ. Vinayappadhānā saṅgīti **vinayasaṅgīti**. Sesamettha suviññeyyamevāti.

Pañcasatikakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Sattasatikakkhandhakaṃ

Dasavatthukathāvaṇṇanā

446. Sattasatikakkhandhake **nikkhittamaṇisuvaṇṇā**ti rūpiyasikkhāpadeneva paṭikkhittamaṇisuvaṇṇā. Tattha maṇiggahaṇena sabbaṃ dukkaṭavatthu, suvaṇṇaggahaṇena sabbaṃ pācittiyavatthu gahitaṃ hoti. **Bhikkhaggenā**ti bhikkhugaṇanāya.

447. **Upakkilesā**ti virocituṃ adatvā upakkiliṭṭhabhāvakaraṇena upakkilesā. **Mahikā**ti himaṃ. Dhūmo ca rajo ca

dhūmarajo. Ettha purimā tayo asampattaupakkilesā, rāhu pana sampattaupakkilesavasena kathitoti veditabbo. **Samaṇabrāhmaṇā na tapanti na bhāsanti na virocantī**ti guṇapatāpena na tapanti guṇobhāsena na bhāsanti guṇavirocanena na virocanti. **Surāmerayapānā appaṭiviratā**ti pañcavidhāya surāya catubbidhassa ca merayassa pānato aviratā.

Avijjānivuṭāti avijjāya nivāritā pihitā. **Piyarūpābhinandino**ti piyarūpaṃ sātarūpaṃ abhinandamānā tussamānā. **Sādiyantī**ti gaṇhanti. **Aviddasū**ti andhabālā. **Sarajā**ti sakilesarajā. **Magā**ti migasadisā. Tasmiṃ tasmiṃ visaye bhave vā netīti netti, taṇhāyetaṃ adhivacanaṃ. Tāya saha vattantīti **sanettikā**.

448. **Taṃ parisaṃ etadavocā**ti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.4.362) tassa kira evaṃ ahosi ‘‘kulaputtā pabbajantā puttadārañceva jātarūparajatañca pahāyeva pabbajanti, na ca sakkā yaṃ pahāya pabbajitā taṃ etehi gāhetu’’nti nayaggāhe ṭhatvā etaṃ **‘‘mā ayyā’’**tiādivacanaṃ avoca. **Ekaṃseneta**nti etaṃ pañcakāmaguṇakappanaṃ ‘‘assamaṇadhammo asakyaputtiyadhammo’’ti ekaṃsena dhāreyyāsi.

Tiṇanti senāsanacchadanatiṇaṃ. **Pariyesitabba**nti tiṇacchadane vā iṭṭhakacchadane vā gehe palujjante yehi taṃ kāritaṃ, tesaṃ santikaṃ gantvā ‘‘tumhehi kāritaṃ senāsanaṃ ovassati, na sakkā tattha vasitu’’nti ācikkhitabbaṃ. Manussā sakkontā karissanti, asakkontā ‘‘tumhe vaḍḍhakī gahetvā kārāpetha, mayaṃ te saññāpessāmā’’ti vakkhanti. Evaṃ vutte kāretvā tesaṃ ācikkhitabbaṃ, manussā vaḍḍhakīnaṃ dātabbaṃ dassanti. Sace āvāsasāmikā natthi, aññesampi bhikkhācāravattena ārocetvā kāretuṃ vaṭṭati. Imaṃ sandhāya ‘‘pariyesitabba’’nti vuttaṃ.

Dārūti senāsane gopānasiādīsu palujjamānesu tadatthāya dāru pariyesitabbaṃ. **Sakaṭa**nti gihivikaṭaṃ vā tāvakālikaṃ vā katvā sakaṭaṃ pariyesitabbaṃ. Na kevalañca sakaṭameva, aññampi vāsipharasukudālādiupakaraṇaṃ evaṃ pariyesituṃ vaṭṭati. **Puriso**ti hatthakammavasena puriso pariyesitabbo. Yaṃ kañci hi purisaṃ ‘‘hatthakammaṃ āvuso dassasī’’ti vatvā ‘‘dassāmi bhante’’ti vutte ‘‘imasmiṃ idañcidañca karohī’’ti yaṃ icchati, taṃ kāretuṃ vaṭṭati. **Na tvevāhaṃ gāmaṇi kenaci pariyāyenā**ti jātarūparajataṃ panāhaṃ kenacipi kāraṇena pariyesitabbanti na vadāmi.

449. **Pāpakaṃ kata**nti asundaraṃ kataṃ.

450. **Ahogaṅgo**ti tassa pabbatassa nāmaṃ.

451. **Paṭikacceva gaccheyya**nti yattha taṃ adhikaraṇaṃ vūpasametuṃ bhikkhū sannipatanti, tattha paṭhamameva gaccheyyaṃ. **Sambhāvesu**nti pāpuṇiṃsu.

452. **Aloṇakaṃ bhavissatī**ti aloṇakaṃ bhattaṃ vā byañjanaṃ vā bhavissati. **Āsutā**ti sabbasambhārasajjitā. ‘‘Asuttā’’ti vā pāṭho.

453. **Ujjaviṃsū**ti nāvaṃ āruyha paṭisotena gacchiṃsu. **Pācīnakā**ti pācīnadesavāsino.

454. **Nanu tvaṃ āvuso vuḍḍho vīsativassosī**ti nanu tvaṃ āvuso vīsativasso, na nissayapaṭibaddho, kasmā taṃ thero paṇāmetīti dīpenti. **Garunissayaṃ gaṇhāmā**ti kiñcāpi mayaṃ mahallakā, etaṃ pana theraṃ garuṃ katvā vasissāmāti adhippāyo.

455. Mettāya rūpāvacarasamādhimattabhāvato **‘‘kullakavihārenā’’**ti vuttaṃ, khuddakena vihārenāti attho, khuddakatā cassa agambhīrabhāvatoti āha **‘‘uttānavihārenā’’**ti. **Suññatāvihārenā**ti suññatāmukhena adhigataphalasamāpattiṃ sandhāya vuttaṃ.

457. **Suttavibhaṅge**ti padabhājanīye. **Tena saddhi**nti purepaṭiggahitaloṇena saddhiṃ. **Na hi ettha yāvajīvikaṃ tadahupaṭiggahita**nti ‘‘kappati siṅgiloṇakappo’’ti ettha vuttasiṅgiloṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi pure paṭiggahetvā siṅgena parihaṭaṃ na tadahupaṭiggahitaṃ. **Yāvakālikameva tadahupaṭiggahita**nti siṅgiloṇena missetvā bhuñjitabbaṃ aloṇāmisaṃ sandhāya vuttaṃ. **Uposathasaṃyutte**ti uposathapaṭisaṃyutte, uposathakkhandhaketi vuttaṃ hoti. Atisaraṇaṃ atisāro, atikkamo. Vinayassa atisāro **vinayātisāro. Taṃ pamāṇaṃ karontassā**ti dasāya saddhiṃ nisīdane yaṃ pamāṇaṃ vuttaṃ, dasāya vinā taṃ pamāṇaṃ karontassa. Sesamettha suviññeyyameva.

Sattasatikakkhandhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvivaggasaṅgahāti cūḷavaggamahāvaggasaṅkhātehi dvīhi vaggehi saṅgahitā. **Dvāvīsatipabhedanā**ti mahāvagge dasa, cūḷavagge dvādasāti evaṃ dvāvīsatippabhedā. **Sāsane**ti satthusāsane. Ye khandhakā vuttāti yojetabbaṃ.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Cūḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Parivāra-ṭīkā

Soḷasamahāvāro

Paññattivāravaṇṇanā

Visuddhaparivārassāti sabbaso parisuddhakhīṇāsavaparivārassa. **Dhammakkhandhasarīrassā**ti sīlasamādhipaññāvimuttivimuttiñāṇadassanasaṅkhātadhammakkhandhasarīrassa sāsaneti sambandho. **Tassā**ti ‘‘parivāro’’ti yo saṅgahaṃ āruḷho, tassa. **Pubbāgataṃ naya**nti pubbe āgataṃ vinicchayaṃ.

1. Pakatatthapaṭiniddeso ta-saddoti tassa ‘‘bhagavatā’’tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttatthassa yāya vinayapaññattiyā bhagavā pakato adhikato supākaṭo ca, taṃ vinayapaññattiṃ saddhiṃ yācanāya atthabhāvena dassento **‘‘yo so…pe… vinayapaññattiṃ paññapesī’’**ti āha. Tattha **vinayapaññatti**nti vinayabhūtaṃ paññattiṃ.

‘‘Jānatā passatā’’ti imesaṃ padānaṃ vinayassa adhikatattā tattha vuttanayena tāva atthaṃ yojetvā idāni suttantanayena dassento satipi ñāṇadassana-saddānaṃ paññāvevacanabhāve tena tena visesena tesaṃ visayavisesapavattidassanatthaṃ vijjattayavasena abhiññānāvaraṇañāṇavasena sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca atthaṃ yojetvā dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. Tattha **pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. **Paṭivedhapaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. **Desanāpaññāya passatā**ti desetabbadhammānaṃ desetabbappakāraṃ bodhaneyyapuggalānañca āsayānusayacaritādhimuttiādibhedaṃ dhammaṃ desanāpaññāya yāthāvato passatā. **Arahatā**ti arīnaṃ, arānañca hatattā, paccayādīnañca arahattā arahatā. **Sammāsambuddhenā**ti sammā sāmañca saccānaṃ buddhattā sammāsambuddhena. Atha vā antarāyikadhamme **jānatā,** niyyānikadhamme **passatā,** kilesārīnaṃ hatattā **arahatā,** sammā sāmaṃ sabbadhammānaṃ buddhattā **sammāsambuddhenā**ti evaṃ catuvesārajjavasenapettha yojanā veditabbā.

Apica ṭhānāṭṭhānādivibhāgaṃ **jānatā,** yathākammūpage satte **passatā,** savāsanaāsavānaṃ chinnattā **arahatā,** abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhato **sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā,** kāyakammādivasena tiṇṇampi kammānaṃ ñāṇānuparivattito sammā kāritāya **passatā,** davādīnaṃ abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā,** chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhenā**ti evaṃ dasabalaaṭṭhārasāveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā kātabbā.

2. **Pucchāvissajjane**ti pucchāya vissajjane. **Etthā**ti etasmiṃ pucchāvissajjane. **Majjhimadeseyeva paññattī**ti tasmiṃyeva dese yathāvuttavatthuvītikkame āpattisambhavato. **Vinītakathā**ti vinītavatthukathā, ayameva vā pāṭho.

Kāyena pana āpattiṃ āpajjatīti pubbabhāge sevanacittaṃ aṅgaṃ katvā kāyadvārasaṅkhātaviññattiṃ janayitvā pavattacittuppādasaṅkhātaṃ āpattiṃ āpajjati. Kiñcāpi hi cittena samuṭṭhāpitā viññatti, tathāpi cittena adhippetassa atthassa kāyaviññattiyā sādhitattā ‘‘kāyadvārena āpattiṃ āpajjatī’’ti vuccati. **Imamatthaṃ sandhāyā**ti āpannāya āpattiyā anāpattibhāvāpādanassa asakkuṇeyyatāsaṅkhātamatthaṃ sandhāya, na bhaṇḍanādivūpasamaṃ.

3. **Porāṇakehi mahātherehī**ti sīhaḷadīpavāsīhi mahātherehi. **Ṭhapitā**ti potthakasaṅgahārohanakāle ṭhapitā. Catutthasaṅgītisadisā hi potthakārohasaṅgīti. Ubhatovibhaṅge dvattiṃsa vārā suviññeyyāva.

Samuṭṭhānasīsavaṇṇanā

257. Samuṭṭhānakathāya pana karuṇāsītalabhāvena candasadisattā **‘‘buddhacande’’**ti vuttaṃ, kilesatimirapahānato **‘‘buddhādicce’’**ti vuttaṃ. **Piṭake tīṇi desayī**ti yasmā te desayanti, tasmā aṅgirasopi piṭakāni tīṇi desayi. Tāni katamānīti āha **‘‘suttanta’’**ntiādi. **Mahāguṇa**nti mahānisaṃsaṃ. **Evaṃ nīyati saddhammo, vinayo yadi tiṭṭhatī**ti yadi vinayapariyatti anantarahitā tiṭṭhati pavattati, evaṃ sati paṭipattipaṭivedhasaddhammo nīyati pavattati. Vinayapariyatti pana kathaṃ tiṭṭhatīti āha **‘‘ubhatocā’’**tiādi. Parivārena ganthitā tiṭṭhantīti yojetabbaṃ. **Tasseva parivārassā**ti tasmiṃyeva parivāre.

Niyatakatanti kataniyataṃ, niyamitanti attho. **Aññehi saddhi**nti sesasikkhāpadehi saddhiṃ. **Asambhinnasamuṭṭhānānī**ti asaṅkarasamuṭṭhānāni.

Tasmā sikkheti yasmā vinaye sati saddhammo tiṭṭhati, vinayo ca parivārena ganthito tiṭṭhati, parivāre ca samuṭṭhānādīni dissanti, tasmā sikkheyya parivāraṃ, uggaṇheyyāti attho.

Ādimhi tāva purimanayeti ‘‘channaṃ āpattisamuṭṭhānānaṃ katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhātīti ekena samuṭṭhānena samuṭṭhāti, kāyato ca cittato ca samuṭṭhātī’’tiādinā (pari. 187) paññattivāre sakiṃ āgatanayaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

258. **Nānubandhe pavattinin**ti ‘‘yā pana bhikkhunī vuṭṭhāpitaṃ pavattiniṃ dve vassāni nānubandheyyā’’ti (pāci. 1111) vuttasikkhāpadaṃ.

270. **Akata**nti aññehi amissīkataṃ, niyatasamuṭṭhānanti vuttaṃ hoti.

Antarapeyyālaṃ

Katipucchāvāravaṇṇanā

271. **Veraṃ maṇatī**ti rāgādiveraṃ maṇati vināseti. **Etāyā**ti viratiyā. **Niyyāna**nti maggaṃ. **Kāyapāgabbiya**nti kāyapāgabbiyavasena pavattaṃ kāyaduccaritaṃ.

274. **Sāraṇīyā**ti saritabbayuttā anussaraṇārahā addhāne atikkantepi na sammussitabbā. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo. Mettā etassa atthīti **mettaṃ** kāyakammaṃ, taṃ pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘mettacittena kataṃ kāyakamma’’**nti. **Āvī**ti pakāsaṃ. Pakāsabhāvo cettha yaṃ uddissa taṃ kāyakammaṃ karīyati, tassa sammukhabhāvatoti āha **‘‘sammukhā’’**ti. **Raho**ti apakāsaṃ. Apakāsatā ca yaṃ uddissa taṃ kammaṃ karīyati, tassa apaccakkhabhāvatoti āha **‘‘parammukhā’’**ti. **Ubhayehī**ti navakehi therehi ca. Piyaṃ piyāyitabbaṃ karotīti **piyakaraṇo**. Garuṃ garuṭṭhāniyaṃ karotīti **garukaraṇo. Saṅgahāyā**ti saṅgahavatthuvisesabhāvato sabrahmacārīnaṃ saṅgahaṇatthāya. **Avivādāyā**ti saṅgahavatthubhāvato eva na vivādāya. Sati ca avivādahetubhūtasaṅgahakatte tesaṃ vasena sabrahmacārīnaṃ samaggabhāvo bhedābhāvo siddhoyevāti āha **‘‘samaggabhāvāyā’’**tiādi.

Paggayha vacananti kevalaṃ ‘‘devo’’ti avatvā ‘‘devatthero’’ti guṇehi thirabhāvajotanaṃ paggaṇhitvā uccaṃ katvā vacanaṃ. Mamattabodhanavacanaṃ **mamāyanavacanaṃ**. Ekantatirokkhassa manokammassa sammukhatā nāma viññattisamuṭṭhāpanavaseneva hoti, tañca kho loke kāyakammanti pākaṭaṃ paññātaṃ hatthavikārādiṃ anāmasitvāyeva dassento **‘‘nayanāni ummīletvā’’**tiādimāha. Kāmañcettha mettāsinehasiniddhānaṃ nayanānaṃ ummīlanā pasannena mukhena olokanañca mettaṃ kāyakammameva, yassa pana cittassa vasena nayanānaṃ mettāsinehasiniddhatā mukhassa ca pasannatā, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘mettaṃ manokammaṃ nāmā’’**ti.

Imāni (dī. ni. aṭṭha. 2.141; ma. ni. aṭṭha. 1.492; a. ni. aṭṭha. 3.6.11) ca mettakāyakammādīni pāḷiyaṃ bhikkhūnaṃ vasena āgatāni gihīsupi labbhantiyeva. Bhikkhūnañhi mettacittena ācariyupajjhāyavattādiābhisamācārikadhammapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Sabbañca anavajjakāyakammaṃ ābhisamācārikakammantogadhamevāti veditabbaṃ. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṅghanimantanatthāya gamanaṃ, gāmaṃ vā piṇḍāya paviṭṭhe bhikkhū disvā paccuggamanaṃ, pattapaṭiggahaṇaṃ, āsanapaññāpanaṃ, anugamananti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpana kammaṭṭhānakathana dhammadesanā paripucchana aṭṭhakathākathanavasena pavattiyamānaṃ tepiṭakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘‘cetiyavandanatthāya gacchāma, bodhivandanatthāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālāpupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassāvāsikaṃ dassāma, ajja saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññapetha, pānīyaṃ upaṭṭhāpetha, saṅghaṃ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetha, chandajātā ussāhajātā veyyāvaccaṃ karothā’’tiādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrapaṭijagganaṃ cetiyaṅgaṇavattādīni ca katvā vivittāsane nisīditvā ‘‘imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjā’’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘‘ayyā sukhī hontu averā abyāpajjā’’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikā**ti kuhanādibhedaṃ micchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena bhikkhācariyavattena uppannā. **Antamaso pattapariyāpannamattampī**ti pacchimakoṭiyā patte pariyāpannaṃ pattassa antogataṃ dvattikaṭacchubhikkhāmattampi. Deyyaṃ dakkhiṇeyyañca appaṭivibhattaṃ katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī**. Ettha hi dve paṭivibhattāni nāma āmisapaṭivibhattaṃ puggalapaṭivibhattañca. Tattha ‘‘ettakaṃ dassāmi, ettakaṃ na dassāmī’’ti evaṃ cittena vibhajanaṃ **āmisapaṭivibhattaṃ** nāma. ‘‘Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmī’’ti evaṃ cittena vibhajanaṃ pana **puggalapaṭivibhattaṃ** nāma. Tadubhayampi akatvā yo appaṭivibhattaṃ bhuñjati, ayaṃ **appaṭivibhattabhogī** nāma. Tenāha **‘‘neva āmisaṃ paṭivibhajitvā bhuñjatī’’**tiādi. **Adātumpī**ti **pi**-saddena dātumpi vaṭṭatīti dasseti. Dānañhi nāma na kassaci nivāritaṃ, tena dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbaṃ, tañca kho karuṇāyanavasena, na vattapūraṇavasena. Sāraṇīyadhammapūrakassa appaṭivibhattabhogitāya **‘‘sabbesaṃ dātabbamevā’’**ti vuttaṃ. Gilānādīnaṃ pana odissakaṃ katvā dānaṃ appaṭivibhāgapakkhikaṃ ‘‘asukassa na dassāmī’’ti paṭikkhepassa abhāvato. Byatirekappadhāno hi paṭivibhāgo. Tenāha **‘‘gilānagilānupaṭṭhāka…pe… viceyya dātumpi vaṭṭatī’’**ti.

Sādhāraṇabhogīti ettha sādhāraṇabhogino idaṃ lakkhaṇaṃ – yaṃ yaṃ paṇītaṃ labhati, taṃ taṃ neva lābhena lābhaṃ nijigīsanamukhena gihīnaṃ deti attano ājīvasuddhiṃ rakkhamāno, na attanāva paribhuñjati ‘‘mayhaṃ asādhāraṇabhogitā mā hotū’’ti. Taṃ paṭiggaṇhanto ca ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotū’’ti gahetvā ghaṇṭiṃ paharitvā paribhuñjitabbaṃ saṅghasantakaṃ viya passati. Iminā ca tassa lābhassa tīsupi kālesu sādhāraṇato ṭhapanaṃ dassitaṃ. ‘‘Taṃ paṭiggaṇhanto ca saṅghena sādhāraṇaṃ hotū’’ti iminā paṭiggahaṇakālo dassito, ‘‘gahetvā…pe… passatī’’ti iminā paṭiggahitakālo. Tadubhayaṃ pana tādisena pubbabhāgena vinā na hotīti atthasiddho purimakālo. Tayidampi paṭiggahaṇato pubbevassa hoti ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti paṭiggahessāmī’’ti, paṭiggaṇhantassa hoti ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti paṭiggaṇhāmī’’ti, paṭiggahetvā hoti ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotūti paṭiggahitaṃ mayā’’ti evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ katvā laddhalābhaṃ osānalakkhaṇaṃ avikopetvā paribhuñjanto sādhāraṇabhogī appaṭivibhattabhogī ca hoti.

Imaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.141; ma. ni. aṭṭha. 1.492; a. ni. aṭṭha. 3.6.11) pana sāraṇīyadhammaṃ ko pūreti, ko na pūreti? Dussīlo tāva na pūreti. Na hi tassa santakaṃ sīlavanto gaṇhanti. Parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti. Tatridaṃ vattaṃ – yo odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ detu, sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṃ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhasseva vaṭṭati. Tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhākaāgantukagamikānañceva navapabbajitassa ca saṅghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ taṃ datvā sesaṃ bhuñjitabbaṃ.

Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo sāraṇīyadhammapūraṇavidhimhi susikkhitāya parisāya supūro hoti. Susikkhitāya hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti. Aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhāti, na atirekaṃ. Ayañca pana sāraṇīyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassapi dvādasahi vassehi pūrati, na tato oraṃ. Sace hi dvādasamepi vasse sāraṇīyadhammapūrako piṇḍapātapūraṃ pattaṃ āsanasālāyaṃ ṭhapetvā nahāyituṃ gacchati, saṅghatthero ca ‘‘kasseso patto’’ti vatvā ‘‘sāraṇīyadhammapūrakassā’’ti vutte ‘‘āharatha na’’nti sabbaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvā bhuñjitvāva rittapattaṃ ṭhapeti. Atha so bhikkhu rittapattaṃ disvā ‘‘mayhaṃ anavasesetvāva paribhuñjiṃsū’’ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasa vassāni pūretabbo hoti. Titthiyaparivāsasadiso hesa, sakiṃ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana ‘‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me pattagataṃ anāpucchāva sabrahmacārino paribhuñjantī’’ti somanassaṃ janeti, tassa puṇṇo nāma hoti.

Evaṃ pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā, na macchariyaṃ hoti, manussānaṃ piyo hoti sulabhapaccayo, pattagatamassa diyyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ labhati, bhaye vā chātake vā sampatte devatā ussukkaṃ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni – leṇagirivāsī tissatthero kira mahākhīragāmaṃ upanissāya vasati. Paññāsamattā therā nāgadīpaṃ cetiyavandanatthāya gacchantā khīragāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamiṃsu. Thero pavisanto te disvā pucchi ‘‘laddhaṃ, bhante’’ti. Vicarimha, āvusoti. So aladdhabhāvaṃ ñatvā āha ‘‘bhante, yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva idheva hothā’’ti. Mayaṃ, āvuso, paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti. Bhante, nevāsikā nāma paṭibalā honti, alabhantāpi bhikkhācāramaggasabhāgaṃ jānantīti. Therā āgamiṃsu. Thero gāmaṃ pāvisi. Dhurageheyeva mahāupāsikā khīrabhattaṃ sajjetvā theraṃ olokayamānā ṭhitā therassa dvāraṃ sampattasseva pattaṃ pūretvā adāsi. So taṃ ādāya therānaṃ santikaṃ gantvā ‘‘gaṇhatha, bhante’’ti saṅghattheraṃ āha. Thero ‘‘amhehi ettakehi kiñci na laddhaṃ, ayaṃ sīghameva gahetvā āgato, kiṃ nu kho’’ti sesānaṃ mukhaṃ olokesi. Thero olokanākāreneva ñatvā ‘‘bhante, dhammena samena laddho piṇḍapāto, nikkukkuccā gaṇhathā’’tiādito paṭṭhāya sabbesaṃ yāvadatthaṃ datvā attanāpi yāvadatthaṃ bhuñji. Atha naṃ bhattakiccāvasāne therā pucchiṃsu ‘‘kadā, āvuso, lokuttaradhammaṃ paṭivijjhī’’ti? Natthi me, bhante, lokuttaradhammoti. Jhānalābhīsi āvusoti? Etampi me, bhante, natthīti. Nanu, āvuso, pāṭihāriyanti? Sāraṇīyadhammo me, bhante, pūrito, tassa me pūritakālato paṭṭhāya sacepi bhikkhusatasahassaṃ hoti, pattagataṃ na khīyatīti. Sādhu sādhu sappurisa anucchavikamidaṃ tuyhanti. Idaṃ tāva **pattagataṃ na khīyatī**ti ettha vatthu.

Ayameva pana thero cetiyapabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānaṭṭhānaṃ gantvā ‘‘imasmiṃ dāne kiṃ varabhaṇḍa’’nti pucchi. Dve sāṭakā, bhanteti. Ete mayhaṃ pāpuṇissantīti. Taṃ sutvā amacco rañño ārocesi ‘‘eko daharo evaṃ vadatī’’ti. ‘‘Daharassa evaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumā sāṭakā vaṭṭantī’’ti vatvā ‘‘mahātherānaṃ dassāmī’’ti ṭhapesi. Tassa bhikkhusaṅghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā hatthaṃ nārohanti, aññeva ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ āruḷhā. So tassa hatthe ṭhapetvā amaccassa mukhaṃ oloketvā daharaṃ nisīdāpetvā dānaṃ datvā saṅghaṃ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā ‘‘bhante, imaṃ dhammaṃ kadā paṭivijjhitthā’’ti āha. So pariyāyenapi asantaṃ avadanto ‘‘natthi mayhaṃ, mahārāja, lokuttaradhammo’’ti āha. Nanu, bhante, pubbeva avacutthāti. Āma mahārāja, sāraṇīyadhammapūrako ahaṃ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti. ‘‘Sādhu sādhu bhante, anucchavikamidaṃ tumhāka’’nti vanditvā pakkāmi. Idaṃ **bhājanīyaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātī**ti ettha vatthu.

Caṇḍālatissabhayena pana bhātaragāmavāsino nāgattheriyā anārocetvāva palāyiṃsu. Therī paccūsasamaye ‘‘ati viya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā’’ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ ñatvā āgamma theriyā ārocesuṃ. Sā sutvā ‘‘mā tumhe tesaṃ gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesaparipucchāyonisomanasikāresuyeva yogaṃ karothā’’ti vatvā bhikkhācāravelāyaṃ pārupitvā attadvādasamā gāmadvāre nigrodhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthā devatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā ‘‘ayye aññattha mā gacchatha, niccaṃ idheva ethā’’ti āha. Theriyā pana kaniṭṭhabhātā nāgatthero nāma atthi, so ‘‘mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā yāpetuṃ, paratīraṃ gamissāmī’’ti attadvādasamo attano vasanaṭṭhānā nikkhanto ‘‘theriṃ disvā gamissāmī’’ti bhātaragāmaṃ āgato. Therī ‘‘therā āgatā’’ti sutvā tesaṃ santikaṃ gantvā ‘‘kiṃ ayyā’’ti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhi. Sā ‘‘ajja ekadivasaṃ vihāre vasitvā sveva gamissathā’’ti āha. Therā vihāraṃ āgamaṃsu.

Therī punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā theraṃ upasaṅkamitvā ‘‘imaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjathā’’ti āha. Thero ‘‘vaṭṭissati therī’’ti vatvā tuṇhī aṭṭhāsi. Dhammiko tāta piṇḍapāto, kukkuccaṃ akatvā paribhuñjathāti. Vaṭṭissati therīti. Sā pattaṃ gahetvā ākāse khipi. Patto ākāse aṭṭhāsi. Thero ‘‘sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunībhattameva therī’’ti vatvā ‘‘bhayaṃ nāma sabbakālaṃ na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsaṃ kathayamāno ‘bho piṇḍapātika bhikkhunībhattaṃ bhuñjitvā vītināmayitthā’ti cittena anuvadiyamāno santhambhituṃ na sakkhissāmi, appamattā hotha theriyo’’ti maggaṃ āruhi. Rukkhadevatāpi ‘‘sace thero theriyā hatthato piṇḍapātaṃ paribhuñjissati, na naṃ nivattessāmi, sace na paribhuñjissati, nivattessāmī’’ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṃ disvā rukkhā oruyha ‘‘pattaṃ, bhante, dethā’’ti pattaṃ gahetvā theraṃ rukkhamūlaṃyeva ānetvā āsanaṃ paññapetvā piṇḍapātaṃ datvā katabhattakiccaṃ paṭiññaṃ kāretvā dvādasa bhikkhuniyo dvādasa ca bhikkhū satta vassāni upaṭṭhahi. Idaṃ **devatā ussukkaṃ āpajjantī**ti ettha vatthu. Tatra hi therī sāraṇīyadhammapūrikā ahosi.

Natthi etesaṃ khaṇḍanti **akhaṇḍāni,** taṃ pana nesaṃ khaṇḍaṃ dassetuṃ **‘‘yassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha upasampannasīlānaṃ uddesakkamena ādiantā veditabbā. Tenāha **‘‘sattasū’’**tiādi. Anupasampannasīlānaṃ pana samādānakkamenapi ādiantā labbhanti. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti vatthante dasante vā chinnavatthaṃ viya. Visadisudāharaṇañcetaṃ ‘‘akhaṇḍānī’’ti imassa adhikatattā. Evaṃ sesānipi udāharaṇāni. **Khaṇḍa**nti khaṇḍavantaṃ, khaṇḍitaṃ vā. **Chidda**ntiādīsupi eseva nayo. Visabhāgavaṇṇena gāvī viyāti sambandho. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍhaṃ tatiyabhāgaṃ vā sambhinnavaṇṇaṃ **sabalaṃ,** visabhāgavaṇṇeheva pana bindūhi antarantarā vimissaṃ **kammāsaṃ**. Ayaṃ imesaṃ viseso.

Bhujissabhāvakaraṇatoti taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇato. Sīlassa ca taṇhādāsabyato mocanaṃ vivaṭṭūpanissayabhāvāpādanaṃ, tenassa vivaṭṭūpanissayatā dassitā. ‘‘Bhujissabhāvakaraṇato’’ti ca iminā bhujissakarāni **bhujissānī**ti uttarapadalopenāyaṃ niddesoti dasseti. Yasmā ca taṃsamaṅgīpuggalo serī sayaṃvasī bhujisso nāma hoti, tasmāpi bhujissāni. Suparisuddhabhāvena pāsaṃsattā **viññupasatthāni**. Aviññūnaṃ pasaṃsāya appamāṇabhāvato viññūgahaṇaṃ kataṃ. **Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā**ti ‘‘imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā’’ti taṇhāparāmāsena ‘‘imināhaṃ sīlena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmī’’ti diṭṭhiparāmāsena ca aparāmaṭṭhattā. Atha vā ‘‘ayaṃ te sīlesu dāso’’ti catūsu vipattīsu yaṃ vā taṃ vā vipattiṃ dassetvā ‘‘imaṃ nāma tvaṃ āpannapubbo’’ti kenaci parāmaṭṭhuṃ anuddhaṃsetuṃ asakkuṇeyyattā **aparāmaṭṭhānī**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Sīlaṃ nāma avippaṭisārādipārampariyena yāvadeva samādhisampādanatthanti āha **‘‘samādhisaṃvattanikānī’’**ti. Samādhisaṃvattanappayojanāni **samādhisaṃvattanikāni**.

Samānabhāvo sāmaññaṃ, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvato sīlena sāmaññaṃ sīlasāmaññaṃ, taṃ gato upagatoti **sīlasāmaññagato**. Tenāha **‘‘samānabhāvūpagatasīlo’’**ti, sīlasampattiyā samānabhāvaṃ upagatasīlo sabhāgavuttikoti attho. Sotāpannādīnañhi sīlaṃ samuddantarepi devalokepi vasantānaṃ aññesaṃ sotāpannādīnaṃ sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattaṃ. Kāmañhi puthujjanānampi catupārisuddhisīle nānattaṃ na siyā, taṃ pana na ekantikanti idha nādhippetaṃ, maggasīlaṃ pana ekantikaṃ niyatabhāvatoti tameva sandhāya **‘‘yāni tāni sīlānī’’**tiādi vuttaṃ.

Yāyanti yā ayaṃ mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. **Diṭṭhī**ti maggasammādiṭṭhi. **Niddosā**ti niddhutadosā, samucchinnarāgādipāpadhammāti attho. **Niyyātī**ti vaṭṭadukkhato nissarati nigacchati. Sayaṃ niyantīyeva hi taṃmaggasamaṅgīpuggalaṃ vaṭṭadukkhato niyyāpetīti vuccati. Yā satthu anusiṭṭhi, taṃ karotīti **takkaro,** tassa, yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjanakassāti attho. **Diṭṭhisāmaññagato**ti saccasampaṭivedhena samānadiṭṭhibhāvaṃ upagato.

Katipucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaāpattisamuṭṭhānavārakathāvaṇṇanā

276. **Paṭhamena āpattisamuṭṭhānenā**tiādi sabbaṃ uddesaniddesādivasena pavattapāḷiṃ anusāreneva sakkā viññātuṃ.

Samathabhedaṃ

Adhikaraṇapariyāyavārakathāvaṇṇanā

293. **Lobho pubbaṅgamo**tiādīsu pana lobhahetu vivadanato ‘‘lobho pubbaṅgamo’’ti vuttaṃ. Evaṃ sesesupi. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni. Tiṭṭhanti etthāti **ṭhānaṃ**. Ke tiṭṭhanti? Vivādādhikaraṇādayo. Vasanti etthāti **vatthu**. Bhavanti etthāti **bhūmi**. Kusalākusalābyākatacittasamaṅgino vivadanato **‘‘nava hetū’’**ti vuttaṃ. **Dvādasa mūlānī**ti ‘‘kodhano hoti upanāhī’’tiādīni dvādasa mūlāni.

294-295. Imāneva dvādasa kāyavācāhi saddhiṃ **‘‘cuddasa mūlānī’’**ti vuttāni. **Satta āpattikkhandhā ṭhānānī**ti ettha āpattiṃ āpajjitvā paṭicchādentassa yā āpatti, tassā pubbe āpannā āpattiyo ṭhānānīti veditabbaṃ. ‘‘Natthi āpattādhikaraṇaṃ kusala’’nti vacanato āpattādhikaraṇe akusalābyākatavasena cha hetū vuttā. Kusalacittaṃ pana aṅgaṃ hoti, na hetu.

296. **Cattāri kammāni ṭhānānī**ti ettha ‘‘evaṃ kattabba’’nti itikattabbatādassanavasena pavattapāḷi **kammaṃ** nāma, yathāṭhitapāḷivasena karontānaṃ kiriyā **kiccādhikaraṇaṃ** nāma. Ñattiñattidutiyañatticatutthakammāni ñattito jāyanti, apalokanakammaṃ apalokanatovāti āha **‘‘ñattito vā apalokanato vā’’**ti. Kiccādhikaraṇaṃ ekena samathena **sammati,** sampajjatīti attho. Tehi sametabbattā ‘‘vivādādhikaraṇassa sādhāraṇā’’ti vuttaṃ.

Tabbhāgiyavārakathāvaṇṇanā

298. **Vivādādhikaraṇassa tabbhāgiyā**ti vivādādhikaraṇassa vūpasamato tappakkhikā.

Samathā samathassa sādhāraṇavārakathāvaṇṇanā

299. Ekaṃ adhikaraṇaṃ sabbe samathā ekato hutvā sametuṃ sakkonti na sakkontīti pucchanto **‘‘samathā samathassa sādhāraṇā, samathā samathassa asādhāraṇā’’**ti āha. Yebhuyyasikāya samanaṃ sammukhāvinayaṃ vinā na hotīti āha **‘‘yebhuyyasikā sammukhāvinayassa sādhāraṇā’’**ti. Sativinayādīhi samanassa yebhuyyasikāya kiccaṃ natthīti āha **‘‘sativinayassa…pe… asādhāraṇā’’**ti. Evaṃ sesesupi. Tabbhāgiyavārepi eseva nayo.

Vinayavārakathāvaṇṇanā

302. Sabbesampi samathānaṃ vinayapariyāyo labbhatīti **‘‘vinayo sammukhāvinayo’’**tiādinā vinayavāro uddhaṭo. **Siyā na sammukhāvinayo**ti ettha sammukhāvinayaṃ ṭhapetvā sativinayādayo sesasamathā adhippetā. Esa nayo sesesupi.

Kusalavārakathāvaṇṇanā

303. Saṅghassa sammukhā paṭiññāte taṃ paṭijānanaṃ saṅghasammukhatā nāma. Tassa paṭijānanacittaṃ sandhāya **‘‘sammukhāvinayo kusalo’’**tiādi vuttanti vadanti. **Natthi sammukhāvinayo akusalo**ti dhammavinayapuggalasammukhatāhi tivaṅgiko sammukhāvinayo etehi vinā natthi. Tattha kusalacittehi karaṇakāle kusalo, arahantehi karaṇakāle abyākato. Etesaṃ saṅghasammukhatādīnaṃ akusalapaṭipakkhattā akusalassa sambhavo natthi, tasmā ‘‘natthi sammukhāvinayo akusalo’’ti vuttaṃ. ‘‘Yebhuyyasikā adhammavādīhi vūpasamanakāle, dhammavādīnampi adhammavādimhi salākaggāhāpake jāte akusalā. Sativinayo anarahato sañcicca sativinayadāne akusalo. Amūḷhavinayo anummattakassa dāne, paṭiññātakaraṇaṃ mūḷhassa ajānato paṭiññāya karaṇe, tassapāpiyasikā suddhassa karaṇe, tiṇavatthārakaṃ mahākalahe sañcicca karaṇe ca akusalaṃ. Sabbattha arahato vaseneva abyākata’’nti sabbametaṃ **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Samathavāravissajjanāvārakathāvaṇṇanā

304-305. **Yattha yebhuyyasikā labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhatī**tiādi pucchā. **Yasmiṃ samaye sammukhāvinayena cā**tiādi tassā vissajjanaṃ, yasmiṃ samaye sammukhāvinayena ca yebhuyyasikāya ca adhikaraṇaṃ vūpasammati, tasmiṃ samaye yattha yebhuyyasikā labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhatīti evaṃ sabbattha sambandho. **Yattha paṭiññātakaraṇaṃ labbhati, tattha sammukhāvinayo labbhatī**ti ettha ekaṃ vā dve vā bahū vā bhikkhū ‘‘imaṃ nāma āpattiṃ āpannosī’’ti pucchite sati ‘‘āmā’’ti paṭijānane dvepi paṭiññātakaraṇasammukhāvinayā labbhanti. Tattha ‘‘saṅghasammukhatā dhammavinayapuggalasammukhatā’’ti evaṃ vuttasammukhāvinaye saṅghassa purato paṭiññātaṃ ce, saṅghasammukhatā. Tattheva desitaṃ ce, dhammavinayasammukhatāyopi laddhā honti. Atha vivadantā aññamaññaṃ paṭijānanti ce, puggalasammukhatā. Tasseva santike desitaṃ ce, dhammavinayasammukhatāyopi laddhā honti. Ekasseva vā ekassa santike āpattidesanakāle ‘‘passasi, passāmī’’ti vutte tattha dhammavinayapuggalasammukhatāsaññito sammukhāvinayo ca paṭiññātakaraṇañca laddhaṃ hoti.

Saṃsaṭṭhavārakathāvaṇṇanā

306. Adhikaraṇānaṃ vūpasamova **samatho** nāma, tasmā adhikaraṇena vinā samathā natthīti āha **‘‘mā hevantissa vacanīyo…pe… vinibbhujitvā nānākaraṇaṃ paññāpetu’’**nti.

Samathādhikaraṇavārakathāvaṇṇanā

309-310. **Samathā samathehi sammantī**tiādi pucchā. **Siyā samathā samathehi sammantī**tiādi vissajjanaṃ. Tattha

samathā samathehi sammantīti ettha **sammantī**ti sampajjanti, adhikaraṇā vā pana sammanti vūpasamaṃ gacchanti, tasmā **yebhuyyasikā sammukhāvinayena sammatī**ti ettha sammukhāvinayena saddhiṃ yebhuyyasikā sampajjati, na sativinayādīhi saddhiṃ tesaṃ tassā anupakārattāti evamattho daṭṭhabbo.

311. ‘‘Sammukhāvinayo vivādādhikaraṇena sammatī’’ti pāṭho. ‘‘Sammukhāvinayo na kenaci sammatī’’ti hi avasāne vuttattā sammukhāvinayo sayaṃ samathena vā adhikaraṇena vā sametabbo na hoti.

313. **Vivādādhikaraṇaṃ…pe… kiccādhikaraṇena sammatī**ti ettha ‘‘suṇātu me bhante …pe… paṭhamaṃ salākaṃ nikkhipāmī’’ti evaṃ vivādādhikaraṇaṃ kiccādhikaraṇena sammatīti daṭṭhabbaṃ.

Samuṭṭhāpanavārakathāvaṇṇanā

314. **Vivādādhikaraṇaṃ na katamaṃ adhikaraṇaṃ samuṭṭhāpetī**ti ‘‘nāyaṃ dhammo’’ti vuttamatteneva kiñci adhikaraṇaṃ na samuṭṭhāpetīti attho.

Bhajativārakathāvaṇṇanā

318-9. **Katamaṃ adhikaraṇaṃ pariyāpanna**nti katamādhikaraṇapariyāpannaṃ, ayameva vā pāṭho. **Vivādādhikaraṇaṃ vivādādhikaraṇaṃ bhajatī**ti paṭhamuppannavivādaṃ pacchā uppanno bhajati. **Vivādādhikaraṇaṃ dve samathe bhajatī**ti ‘‘maṃ vūpasametuṃ samatthā tumhe’’ti vadantaṃ viya bhajati. **Dvīhi samathehi saṅgahita**nti ‘‘mayaṃ taṃ vūpasamessāmā’’ti vadantehi viya dvīhi samathehi saṅgahitaṃ.

Khandhakapucchāvāro

Pucchāvissajjanāvaṇṇanā

320. **Nidānena ca niddesena ca saddhi**nti ettha **nidānenā**ti sikkhāpadapaññattidesasaṅkhātena nidānena. **Niddesenā**ti puggalādiniddesena. Ubhayenapi tassa tassa sikkhāpadassa vatthu dassitaṃ, tasmā vatthunā saddhiṃ khandhakaṃ pucchissāmīti ayamettha attho. **Tatthā**ti tasmiṃ upasampadakkhandhake. **Uttamāni padāni vuttānī**ti ‘‘na, bhikkhave, ūnavīsativasso puggalo upasampādetabbo’’tiādinā (mahāva. 99, 124) nayena uttamapadāni vuttāni. **Cammasaṃyutte**ti cammakkhandhake.

Ekuttarikanayo

Ekakavāravaṇṇanā

321. **Mūlavisuddhiyā antarāpattī**ti antarāpattiṃ āpajjitvā mūlāyapaṭikassanaṃ katvā ṭhitena āpannā. **‘‘Agghavisuddhiyā antarāpattī**ti sambahulā āpattiyo āpajjitvā tāsu sabbacirapaṭicchannavasena agghasamodhānaṃ gahetvā vasantena āpannāpattī’’ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Saussāheneva cittenā**ti ‘‘punapi āpajjissāmī’’ti saussāheneva cittena. Bhikkhunīnaṃ aṭṭhavatthukāya vasena cetaṃ vuttaṃ. Tenevāha **‘‘aṭṭhame vatthusmiṃ bhikkhuniyā pārājikameva hotī’’**ti. **‘‘Dhammikassa paṭissavassa asaccāpane’’**ti vuttattā adhammikapaṭissavassa visaṃvāde dukkaṭaṃ na hoti. ‘‘Tumhe vibbhamathā’’ti hi vutte suddhacitto ‘‘sādhū’’ti paṭissuṇitvā sace na vibbhamati, anāpatti. Evaṃ sabbattha. **Pañcadasasu dhammesū**ti ‘‘kālena vakkhāmi, no akālenā’’tiādinā vuttapañcadasadhammesu. Āpattiṃ āpajjituṃ bhabbatāya **bhabbāpattikā**.

Ekakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavāravaṇṇanā

322. Dukesu **nidahane**ti ātape aticiraṃ ṭhapetvā nidahane. Vatthusabhāgaṃ desento **desento āpajjati,** āpannaṃ āpattiṃ na desessāmīti dhuraṃ nikkhipanto **na desento āpajjati**. Romajanapade jātaṃ **romakaṃ. Pakkālaka**nti yavakkhāraṃ. Anuññātaloṇattā loṇānipi dukesu vuttāni.

Dukavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavāravaṇṇanā

323. Tikesu **vacīsampayuttaṃ kāyakiriyaṃ katvā**ti kāyena nipaccakāraṃ katvā. **Mukhālambarakaraṇādibhedo**ti mukhabherivādanādippabhedo. Yassa sikkhāpadassa vītikkame kāyasamuṭṭhānā āpattiyo, taṃ kāyadvāre paññattasikkhāpadaṃ. **Upaghātetī**ti vināseti. **Na ādātabba**nti ‘‘imasmā vihārā parampi mā nikkhama, vinayadharānaṃ vā santikaṃ āgaccha vinicchayaṃ dātu’’nti vutte tassa vacanaṃ na gahetabbanti attho.

Akusalāni ceva mūlāni cāti akosallasambhūtaṭṭhena ekantākusalabhāvato akusalāni, attanā sampayuttadhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlāni, na akusalabhāvasādhanato. Na hi mūlato akusalānaṃ akusalabhāvo, kusalādīnaṃ vā kusalādibhāvo. Tathā ca sati momūhacittadvayamohassa akusalabhāvo na siyā.

Duṭṭhu caritānīti paccayato sampayuttadhammato pavattiākārato ca na suṭṭhu asammāpavattitāni. **Virūpānī**ti bībhacchāni sampati āyatiñca aniṭṭharūpattā. **Suṭṭhu caritānī**tiādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo. Dvepi cete tikā paṇṇattiyā vā kammapathehi vā kathetabbā. Paṇṇattiyā tāva kāyadvāre paññattasikkhāpadassa vītikkamo kāyaduccaritaṃ, avītikkamo kāyasucaritaṃ. Vacīdvāre paññattasikkhāpadassa vītikkamo vacīduccaritaṃ, avītikkamo vacīsucaritaṃ. Ubhayattha paññattasikkhāpadassa vītikkamo manoduccaritaṃ manodvāre paññattasikkhāpadassa abhāvato. Tayidaṃ dvāradvaye akiriyasamuṭṭhānāya āpattiyā vasena veditabbaṃ. Yathāvuttāya āpattiyā avītikkamova manosucaritaṃ. Ayaṃ **paṇṇattikathā**.

Pāṇātipātādayo pana tisso cetanā kāyadvāre vacīdvārepi uppannā kāyaduccaritaṃ dvārantare uppannassapi kammassa sanāmāpariccāgato yebhuyyavuttiyā tabbahulavuttiyā ca. Tenāhu aṭṭhakathācariyā –

> ‘‘Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;
> Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā’’ti. (dha. sa. aṭṭha. kāmāvacarakusala dvārakathā, kāyakammadvāra);

Tathā catasso musāvādādicetanā kāyadvārepi vacīdvārepi uppannā vacīduccaritaṃ, abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhīti tayo manokammabhūtāya cetanāya sampayuttadhammā manoduccaritaṃ, kāyavacīkammabhūtāya pana cetanāya sampayuttā abhijjhādayo taṃtaṃpakkhikā vā honti abbohārikā vā. Pāṇātipātādīhi viramantassa uppannā tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ kāyikassa vītikkamassa akaraṇavasena pavattanato. Kāyena pana sikkhāpadānaṃ samādiyamāne sīlassa kāyasucaritabhāve vattabbameva natthi. Musāvādādīhi viramantassa catasso cetanāpi viratiyopi vacīsucaritaṃ vācasikassa vītikkamassa akaraṇavasena pavattanato. Anabhijjhā abyāpādo sammādiṭṭhīti tayo cetanāsampayuttadhammā manosucaritanti ayaṃ **kammapathakathā**.

Tikavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavāravaṇṇanā

324. Catukkesu **anariyavohārā**ti anariyānaṃ lāmakānaṃ vohārā saṃvohārā abhilāpavācā. **Ariyavohārā**ti ariyānaṃ sappurisānaṃ vohārā. **Diṭṭhavāditā**ti ‘‘diṭṭhaṃ mayā’’ti evaṃvāditā. Ettha ca taṃtaṃsamuṭṭhāpakacetanāvasena attho veditabbo.

Paṭhamakappikesu paṭhamaṃ purisaliṅgameva uppajjatīti āha **‘‘paṭhamaṃ uppannavasenā’’**ti. **Purimaṃ purisaliṅgaṃ pajahatī**ti yathāvuttenatthena pubbaṅgamabhāvato purimasaṅkhātaṃ purisaliṅgaṃ jahati. **Sataṃ tiṃsañca sikkhāpadānī**ti tiṃsādhikāni sataṃ sikkhāpadāni.

Bhikkhussa ca bhikkhuniyā ca catūsu pārājikesūti sādhāraṇesuyeva catūsu pārājikesu. **Paṭhamo pañho**ti ‘‘atthi vatthunānattatā, no āpattinānattatā’’ti ayaṃ pañho. ‘‘Atthi āpattisabhāgatā, no vatthusabhāgatā’’ti ayaṃ idha dutiyo nāma.

Anāpattivassacchedassāti natthi etasmiṃ vassacchede āpattīti anāpattivassacchedo, tassa, anāpattikassa vassacchedassāti attho. **Mantābhāsā**ti matiyā upaparikkhitvā bhāsanato asamphappalāpavācā idha ‘‘mantābhāsā’’ti vuttā.

Navamabhikkhunito paṭṭhāya upajjhāyāpi abhivādanārahā no paccuṭṭhānārahāti yasmā ‘‘anujānāmi, bhikkhave, bhattagge aṭṭhannaṃ bhikkhunīnaṃ yathāvuḍḍhaṃ avasesānaṃ yathāgatika’’nti vadantena bhagavatā bhattagge ādito paṭṭhāya aṭṭhannaṃyeva bhikkhunīnaṃ yathāvuḍḍhaṃ anuññātaṃ, avasesānaṃ āgatapaṭipāṭiyā, tasmā navamabhikkhunito paṭṭhāya sace upajjhāyāpi bhikkhunī pacchā āgacchati, na paccuṭṭhānārahā, yathānisinnāhiyeva sīsaṃ ukkhipitvā abhivādetabbattā abhivādanārahā. Ādito nisinnāsu pana aṭṭhasu yā abbhantarimā aññā vuḍḍhatarā āgacchati, sā attano navakataraṃ vuṭṭhāpetvā nisīdituṃ labhati. Tasmā sā tāhi aṭṭhahi bhikkhunīhi paccuṭṭhānārahā. Yā pana aṭṭhahipi navakatarā, sā sacepi saṭṭhivassā hoti, āgatapaṭipāṭiyāva nisīdituṃ labhati.

Idha na kappantīti vadantoti paccantimajanapadesu ṭhatvā ‘‘idha na kappantī’’ti vadanto vinayātisāradukkaṭaṃ āpajjati. Kappiyañhi ‘‘na kappatī’’ti vadanto paññattaṃ samucchindati nāma. **Idha kappantī**tiādīsupi eseva nayo.

Catukkavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcakavāravaṇṇanā

325. Pañcakesu ‘‘nimantito sabhatto samāno santaṃ bhikkhuṃ anāpucchā’’ti (pāci. 294-297) vacanato akappiyanimantanaṃ sādiyantasseva anāmantacāro na vaṭṭatīti **‘‘piṇḍapātikassa kappantī’’**ti vuttaṃ. **Gaṇabhojanā**dīsupi eseva nayo. **Adhiṭṭhahitvā bhojana**nti ‘‘gilānasamayo’’tiādinā ābhogaṃ katvā bhojanaṃ. **Avikappanā**ti ‘‘mayhaṃ bhattapaccāsaṃ itthannāmassa dammī’’ti evaṃ avikappanā.

Ayasato vā garahato vāti ettha parammukhā aguṇavacanaṃ **ayaso**. Sammukhā **garahā**. Viyasatīti **byasanaṃ,** hitasukhaṃ khipati viddhaṃsetīti attho. Ñātīnaṃ byasanaṃ **ñātibyasanaṃ,** corarogabhayādīhi ñātivināsoti attho. Bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ,** rājacorādivasena bhogavināsoti attho. Rogo eva byasanaṃ **rogabyasanaṃ**. Rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byasanaṃ. Sīlassa byasanaṃ **sīlabyasanaṃ,** dussīlyassetaṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasanaṃ **diṭṭhibyasanaṃ. Ñātisampadā**ti ñātīnaṃ sampadā pāripūri bahubhāvo. **Bhogasampadāya**pi eseva nayo. Ārogyassa sampadā **ārogyasampadā**. Pāripūri dīgharattaṃ arogatā. **Sīladiṭṭhisampadā**supi eseva nayo.

Vattaṃ paricchindīti tasmiṃ divase kātabbavattaṃ niṭṭhāpesi. **Aṭṭha kappe anussarī**tiādinā tasmiṃ khaṇe jhānaṃ nibbattetvā pubbenivāsañāṇaṃ nibbattesīti dīpeti. **Ñattiyā kammappatto hutvā**ti ñattiyā ṭhapitāya anussāvanakammappatto hutvāti attho.

Mandattā momūhattāti neva samādānaṃ jānāti, na ānisaṃsaṃ, attano pana mandattā momūhattā aññāṇeneva āraññiko hoti. **Pāpiccho icchāpakato**ti ‘‘araññe me viharantassa ‘ayaṃ āraññiko’ti catuppaccayasakkāraṃ karissanti, ‘ayaṃ bhikkhu lajjī pavivitto’tiādīhi ca guṇehi sambhāvessantī’’ti evaṃ pāpikāya icchāya ṭhatvā tāya eva icchāya abhibhūto hutvā āraññiko hotīti attho. Tenāha **‘‘araññavāsena paccayalābhaṃ patthayamāno’’**ti. Ummādavasena araññaṃ pavisitvā viharanto **ummādā cittakkhepā āraññiko** nāma hoti. **Vaṇṇita**nti idaṃ āraññikaṅgaṃ nāma buddhehi buddhasāvakehi ca vaṇṇitaṃ pasatthanti āraññiko hoti.

Pañcakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavāravaṇṇanā

326. Chakkesu **chabbassaparamatā dhāretabba**nti padabhājanaṃ dassitaṃ. Sesaṃ uttānameva.

Chakkavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavāravaṇṇanā

327. Sattakesu **chakke vuttāniyeva sattakavasena yojetabbānī**ti chakke vuttacuddasaparamāni dvidhā katvā dvinnaṃ sattakānaṃ vasena yojetabbāni.

Āpattiṃ jānātīti āpattiṃyeva ‘‘āpattī’’ti jānāti. Sesapadesupi eseva nayo. **Ābhicetasikāna**nti ettha (ma. ni. aṭṭha. 1.66) **abhiceto**ti pākatikakāmāvacaracittehi sundaratāya paṭipakkhato visuddhattā ca abhikkantaṃ visuddhacittaṃ vuccati, upacārajjhānacittassetaṃ adhivacanaṃ. Abhicetasi jātāni **ābhicetasikāni,** abhicetosannissitānīti vā **ābhicetasikāni. Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ. **Diṭṭhadhammo**ti paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārabhūtānanti attho. Rūpāvacarajjhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiññeva attabhāve asaṃkiliṭṭhaṃ nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā ‘‘diṭṭhadhammasukhavihārānī’’ti vuccanti. **Nikāmalābhī**ti nikāmena lābhī, attano icchāvasena lābhī, icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti vuttaṃ hoti. **Akicchalābhī**ti sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvā samāpajjituṃ samatthoti vuttaṃ hoti. **Akasiralābhī**ti akasirānaṃ lābhī vipulānaṃ, yathāparicchedeneva vuṭṭhātuṃ samatthoti vuttaṃ hoti. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ. Ekacco sakkoti tathā samāpajjituṃ, pāripanthike pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāripanthike ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti kālamānanāḷikayantaṃ viya yathāparicchedeyeva vuṭṭhātuṃ.

Āsavānaṃ khayāti arahattamaggena sabbakilesānaṃ khayā. **Anāsava**nti āsavavirahitaṃ. **Cetovimuttiṃ paññāvimutti**nti ettha **ceto-**vacanena arahattaphalasampayutto samādhi, **paññā-**vacanena taṃsampayuttā ca paññā vuttā. Tattha ca samādhi rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimuttīti veditabbā. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘yo hissa, bhikkhave, samādhi, tadassa samādhindriyaṃ (saṃ. ni. 5.520). Yā hissa, bhikkhave, paññā, tadassa paññindriyaṃ (saṃ. ni. 5.516). Iti kho, bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti avijjāvirāgā paññāvimuttī’’ti (a. ni. 2.32). Apicettha samathaphalaṃ cetovimutti, vipassanāphalaṃ paññāvimuttīti veditabbāti. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṃyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. Sutamayañāṇādinā viya parappaccayataṃ nayaggāhañca muñcitvā paratoghosānugatabhāvanādhigamabhūtāya attanoyeva paññāya paccakkhaṃ katvā, na sayambhūñāṇabhūtāyāti adhippāyo. **Upasampajja viharatī**ti pāpuṇitvā sampādetvā viharati.

Sattakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhakavāravaṇṇanā

328. Aṭṭhakesu **aṭṭhānisaṃse sampassamānenā**ti –

> ‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu āpattiṃ āpanno hoti, so tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi hoti, aññe bhikkhū tassā āpattiyā āpattidiṭṭhino honti, te ce, bhikkhave, bhikkhū taṃ bhikkhuṃ evaṃ jānanti ‘ayaṃ kho āyasmā bahussuto āgatāgamo dhammadharo vinayadharo mātikādharo paṇḍito byatto medhāvī lajjī kukkuccako sikkhākāmo, sace mayaṃ imaṃ bhikkhuṃ āpattiyā adassane ukkhipissāma, na mayaṃ iminā bhikkhunā saddhiṃ uposathaṃ karissāma, vinā iminā bhikkhunā uposathaṃ karissāma, bhavissati saṅghassa tatonidānaṃ bhaṇḍanaṃ kalaho viggaho vivādo saṅghabhedo saṅgharāji saṅghavavatthānaṃ saṅghanānākaraṇa’nti, bhedagarukehi, bhikkhave, bhikkhūhi na so bhikkhu āpattiyā adassane ukkhipitabbo’’ti (mahāva. 453) –

Ādinā vuttaaṭṭhānisaṃse sampassamānena. Tena hi saddhiṃ uposathādiakaraṇaṃ ādīnavo bhedāya saṃvattanato, karaṇaṃ ānisaṃso sāmaggiyā saṃvattanato. Tasmā ete aṭṭhānisaṃse sampassamānena na so bhikkhu ukkhipitabboti attho.

Dutiyaaṭṭhakepi **aṭṭhānisaṃse sampassamānenā**ti –

> ‘‘Idha pana, bhikkhave, bhikkhu āpattiṃ āpanno hoti, so tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi hoti, aññe bhikkhū tassā āpattiyā āpattidiṭṭhino honti, so ce, bhikkhave, bhikkhu te bhikkhū evaṃ jānāti ‘ime kho āyasmanto bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādharā paṇḍitā byattā medhāvino lajjino kukkuccakā sikkhākāmā, nālaṃ mamaṃ vā kāraṇā aññesaṃ vā kāraṇā chandā dosā mohā bhayā agatiṃ gantuṃ, sace maṃ ime bhikkhū āpattiyā adassane ukkhipissanti, na mayā saddhiṃ uposathaṃ karissanti, vinā mayā uposathaṃ karissanti, bhavissati saṅghassa tatonidānaṃ bhaṇḍanaṃ kalaho viggaho vivādo saṅghabhedo saṅgharāji saṅghavavatthānaṃ saṅghanānākaraṇa’nti, bhedagarukena, bhikkhave, bhikkhunā paresampi saddhāya sā āpatti desetabbā’’ti (mahāva. 453) –

Ādinā vuttaaṭṭhānisaṃse sampassamānenāti attho.

Pāḷiyaṃ āgatehi sattahīti ‘‘pubbevassa hoti ‘musā bhaṇissa’nti, bhaṇantassa hoti ‘musā bhaṇāmī’ti, bhaṇitassa hoti ‘musā mayā bhaṇita’nti vinidhāya diṭṭhiṃ, vinidhāya khantiṃ, vinidhāya ruciṃ, vinidhāya bhāva’’nti (pārā. 220) evamāgatehi sattahi.

Abrahmacariyāti aseṭṭhacariyato. **Rattiṃ na bhuñjeyya vikālabhojana**nti uposathaṃ upavuttho rattibhojanañca divāvikālabhojanañca na bhuñjeyya. **Mañce chamāyaṃva sayetha santhate**ti kappiyamañce vā sudhādiparikammakatāya bhūmiyaṃ vā tiṇapaṇṇapalālādīni santharitvā kate santhate vā sayethāti attho. **Etañhi aṭṭhaṅgīkamāhuposatha**nti etaṃ pāṇātipātādīni asamācarantena upavutthauposathaṃ aṭṭhahi aṅgehi samannāgatattā ‘‘aṭṭhaṅgika’’nti vadanti.

‘‘Akappiyakataṃ hoti appaṭiggahitaka’’ntiādayo **aṭṭha anatirittā** nāma. **Sappi**ādi aṭṭhame aruṇuggamane nissaggiyaṃ hoti. **Aṭṭhakavasena yojetvā veditabbānī**ti purimāni aṭṭha ekaṃ aṭṭhakaṃ, tato ekaṃ apanetvā sesesupi ekekaṃ pakkhipitvāti evamādinā nayena aññānipi aṭṭhakāni kātabbānīti attho.

Aṭṭhakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavāravaṇṇanā

329. Navakesu **āghātavatthūnī**ti (dī. ni. aṭṭha. 3.340; a. ni. aṭṭha. 3.9.29) āghātakāraṇāni. **Āghātapaṭivinayānī**ti āghātassa paṭivinayakāraṇāni. **Taṃ kutettha labbhā**ti ‘‘taṃ anatthacaraṇaṃ mā ahosī’’ti etasmiṃ puggale kuto labbhā kena kāraṇena sakkā laddhuṃ. ‘‘Paro nāma parassa attano cittaruciyā anatthaṃ karotī’’ti evaṃ cintetvā āghātaṃ paṭivinodeti. Atha vā sacāhaṃ paṭikkopaṃ kareyyaṃ, taṃ kopakaraṇaṃ ettha puggale kuto labbhā, kena kāraṇena laddhabbaṃ niratthakabhāvatoti attho. Kammassakā hi sattā, te kassa ruciyā dukkhitā sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṃ tasmiṃ mayhaṃ kujjhanamattamevāti adhippāyo. Atha vā taṃ kopakaraṇaṃ ettha puggale kuto labbhā paramatthato kujjhitabbassa kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetaṃ yadidaṃ khandhapañcakaṃ yaṃ ‘‘satto’’ti vuccati, te ca saṅkhārā ittarakālā khaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. ‘‘Kuto lābhā’’tipi pāṭho, sacāhaṃ ettha kopaṃ kareyyaṃ, tasmiṃ me kopakaraṇe kuto lābhā, lābhā nāma ke siyuṃ aññatra anatthuppattitoti attho. Imasmiñca atthe **ta**nti nipātamattameva hoti.

Taṇhaṃ paṭiccāti (dī. ni. aṭṭha. 2.103; a. ni. aṭṭha. 3.9.23) dve taṇhā esanataṇhā esitataṇhā ca. Yāya taṇhāya ajapathasaṅkupathādīni paṭipajjitvā bhoge esati gavesati, ayaṃ **esanataṇhā** nāma. Yā tesu esitesu gavesitesu paṭiladdhesu taṇhā, ayaṃ **esitataṇhā** nāma. Idha esitataṇhā daṭṭhabbā. **Pariyesanā**ti rūpādiārammaṇapariyesanā. Sā hi esanataṇhāya sati hoti. **Lābho**ti rūpādiārammaṇappaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana ñāṇataṇhādiṭṭhivitakkavasena catubbidho. Tattha ‘‘sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā’’ti (ma. ni. 3.323) ayaṃ **ñāṇavinicchayo**. ‘‘Vinicchayoti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā’’ti (mahāni. 102) evaṃ āgatāni aṭṭhasatataṇhāvicaritāni **taṇhāvinicchayo**. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. ‘‘Chando kho, devānaminda, vitakkanidāno’’ti (dī. ni. 2.358) imasmiṃ pana sutte idha **vinicchayo**ti vutto **vitakko**yeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundarañca vitakkena vinicchināti ‘‘ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī’’ti. Tena vuttaṃ **‘‘lābhaṃ paṭicca vinicchayo’’**ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. **Ajjhosāna**nti ‘‘ahaṃ, mama’’nti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggaho**ti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariya**nti parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti ‘‘idaṃ acchariyaṃ mayheva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī’’ti. **Ārakkho**ti dvārapidahanamañjūsāgopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhi karotīti **adhikaraṇaṃ,** kāraṇassetaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇa**nti bhāvanapuṃsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatodhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ. Kalaho**ti kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho,** pacchimo pacchimo **vivādo**. Tuvaṃ tuvanti agāravavasena **‘‘tuvaṃ tuva’’**nti vacanaṃ.

Adhiṭṭhitakālato paṭṭhāya na vikappetabbānīti vikappentena adhiṭṭhānato pubbe vā

Vikappetabbaṃ, vijahitādhiṭṭhānaṃ vā pacchāvikappetabbaṃ. Avijahitādhiṭṭhānaṃ pana na vikappetabbanti adhippāyo. **Dukkaṭavasena vuttānī**ti ‘‘vaggaṃ bhikkhunisaṅghaṃ vaggasaññī ovadatī’’tiādinā (pāci. 150) nayena adhammakamme dve navakāni dukkaṭavasena vuttāni.

Navakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavāravaṇṇanā

330. Dasakesu **natthi dinnantiādivasena veditabbā**ti ‘‘natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ, natthi hutaṃ, natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayaṃ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā, ye imañca lokaṃ parañca lokaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā pavedentī’’ti (ma. ni. 2.94, 225; 3.91, 116; saṃ. ni. 3.210) evamāgataṃ sandhāya vuttaṃ. **Sassato lokotiādivasenā**ti ‘‘sassato lokoti vā, asassato lokoti vā, antavā lokoti vā, anantavā lokoti vā, taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti vā, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti vā, hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, hoti ca na ca hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā, neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti vā’’ti (ma. ni. 1.269) evamāgataṃ saṅgaṇhāti.

Micchādiṭṭhiādayo micchāvimuttipariyosānāti ‘‘micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvācā micchākammanto micchāājīvo micchāvāyāmo micchāsati micchāsamādhi micchāñāṇaṃ micchāvimuttī’’ti (vibha. 970) evamāgataṃ sandhāya vadati. Tattha **micchāñāṇa**nti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpakaṃ katvā ‘‘sukataṃ mayā’’ti paccavekkhaṇākārena ca uppanno moho. **Micchāvimuttī**ti avimuttasseva sato vimuttisaññitā. **Samathakkhandhake niddiṭṭhā**ti ‘‘oramattakaṃ adhikaraṇaṃ hoti, na ca gatigataṃ, na ca saritasārita’’ntiādinā (cūḷava. 204) niddiṭṭhā. Samathakkhandhake vuttehi samannāgato hotīti sambandho. Māturakkhitādayo **dasa itthiyo**. Dhanakkītādayo **dasa bhariyāyo**.

Dasakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasakavāravaṇṇanā

331. Ekādasakesu **na vodāyantī**ti na pakāsanti. **Suyuttayānasadisāya katāyā**ti icchiticchitakāle sukhena pavattetabbattā yuttayānaṃ viya katāya. **Yathā patiṭṭhā hotī**ti sampattīnaṃ yathā patiṭṭhā hoti. **Anu anu pavattitāyā**ti bhāvanābahulīkārehi anu anu pavattitāya.

Sukhaṃ supatītiādīsu (a. ni. aṭṭha. 3.11.15; visuddhi 1.258) yathā sesajanā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṃ supanti, evaṃ asupitvā sukhaṃ supati, niddaṃ okkantopi samāpattiṃ samāpanno viya hoti. **Sukhaṃ paṭibujjhatī**ti yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti, evaṃ appaṭibujjhitvā vikasamānamiva padumaṃ sukhaṃ nibbikāraṃ paṭibujjhati. Anubhūtapubbavasena devatūpasaṃhāravasena cassa bhaddakameva supinaṃ hoti, na pāpakanti āha **‘‘pāpakameva na passatī’’**tiādi. Dhātukkhobhahetukampi cassa bahulaṃ bhaddakameva siyā yebhuyyena cittajarūpānuguṇatāya utuāhārajarūpānaṃ. Tattha **pāpakameva na passatī**ti yathā aññe attānaṃ corehi samparivāritaṃ viya, vāḷehi upaddutaṃ viya, papāte patantaṃ viya ca passanti, evaṃ pāpakameva supinaṃ na passati. **Bhadrakaṃ pana vuḍḍhikāraṇabhūtaṃ passatī**ti cetiyaṃ vandanto viya, pūjaṃ karonto viya, dhammaṃ suṇanto viya ca hoti.

Manussānaṃ piyo hotīti ure āmukkamuttāhāro viya, sīse piḷandhamālā viya ca manussānaṃ piyo hoti manāpo. **Amanussānaṃ piyo hotī**ti yatheva ca manussānaṃ piyo, evaṃ amanussānampi piyo hoti visākhatthero viya. **Nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamatī**ti mettāvihārissa kāye uttarāya upāsikāya viya aggi vā, saṃyuttabhāṇakacūḷasīvattherasseva visaṃ vā, saṃkiccasāmaṇerasseva satthaṃ vā na kamati na pavisati, nāssa kāyaṃ vikopetīti vuttaṃ hoti. Dhenuvatthumpi cettha kathayanti, ekā kira dhenu vacchakassa khīradhāraṃ muñcamānā aṭṭhāsi. Eko luddako ''taṃ vijjhissāmī''ti hatthena samparivattetvā dīghadaṇḍakaṃ sattiṃ muñci. Sā tassā sarīraṃ āhacca tālapaṇṇaṃ viya vivaṭṭamānā gatā, neva upacārabalena na appanābalena, kevalaṃ pana vacchake balavahitacittatāya. Evaṃ mahānubhāvā mettā. **Khippaṃ samādhiyatī**ti kenaci paripanthena parihīnajjhānassa byāpādassa dūrasamanussaritabhāvato khippameva samādhiyati. **Mukhavaṇṇo vippasīdatī**ti bandhanā pamuttatālapakkaṃ viya cassa vippasannavaṇṇaṃ mukhaṃ hoti. **Asammūḷho kālaṃ karotī**ti mettāvihārino sammohamaraṇaṃ nāma natthi, asammūḷhova niddaṃ okkamanto viya kālaṃ karoti.

Ekādasakavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekuttarikanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uposathādipucchāvissajjanāvaṇṇanā

332. ''Saṅghaṃ, bhante, pavāremītiādi pavāraṇākathā nāmā''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ.

Atthavasapakaraṇavaṇṇanā

334. **Paṭhamapārājikavaṇṇanāyameva vutta**nti ''saṅghasuṭṭhutāyā''tiādīnaṃ atthavaṇṇanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Dasakkhattuṃ yojanāya padasataṃ vutta**nti ekamūlakanaye dasakkhattuṃ yojanāya katāya saṅkhalikanaye vuttapadehi saddhiṃ padasataṃ vuttanti evamattho gahetabbo. Aññathā ekamūlake eva naye na sakkā padasataṃ laddhuṃ. Ekamūlakanayehi purimapacchimapadāni ekato katvā ekekasmiṃ vāre nava nava padāni vuttānīti dasakkhattuṃ yojanāya navuti padāniyeva labbhanti. Tasmā tāni navuti padāni saṅkhalikanaye baddhacakkavasena yojite dasa padāni labbhantīti tehi saddhiṃ padasatanti sakkā vattuṃ. Ito aññathā pana ubhosupi nayesu visuṃ visuṃ atthasataṃ dhammasatañca yathā labbhati, tathā paṭhamapārājikasaṃvaṇṇanāyameva amhehi dassitaṃ, taṃ tattha vuttanayeneva gahetabbaṃ. Purimapacchimapadāni ekattena gahetvā ''padasata''nti vuttattā **''tattha pacchimassa pacchimassa padassa vasena atthasataṃ, purimassa purimassa vasena dhammasata''**nti vuttaṃ. Tasmiṃ padasate ''saṅghasuṭṭhū''tiādinā vuttapurimapadānaṃ vasena dhammasataṃ, ''saṅghaphāsū''tiādinā vuttapacchimapadānaṃ vasena atthasatanti adhippāyo.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamagāthāsaṅgaṇikaṃ

Sattanagaresu paññattasikkhāpadavaṇṇanā

335. **Aḍḍhuḍḍhasatānī**ti tīṇi satāni paññāsañca sikkhāpadāni. **Viggaha**nti manussaviggahaṃ. **Atireka**nti dasāhaparamaṃ atirekacīvaraṃ. **Kāḷaka**nti ''suddhakāḷakāna''nti vuttakāḷakaṃ. **Bhūta**nti bhūtārocanaṃ. **Paramparabhatta**nti paramparabhojanaṃ. **Bhikkhunīsu ca akkoso**ti ''yā pana bhikkhunī bhikkhuṃ akkoseyya vā paribhāseyya vā''ti (pāci. 1029) vuttasikkhāpadaṃ. **Antaravāsaka**nti aññātikāya bhikkhuniyā cīvarapaṭiggaṇhanaṃ. **Rūpiya**nti rūpiyasaṃvohāraṃ. **Sutta**nti ''sāmaṃ suttaṃ viññāpetvā tantavāyehī''ti (pārā. 637) vuttasikkhāpadaṃ. **Ujjhāpanake**ti ujjhāpanake khiyyanake pācittiyaṃ. **Pācitapiṇḍa**nti bhikkhunīparipācitaṃ. **Cīvaraṃ datvā**ti ''samaggena saṅghena cīvaraṃ datvā''ti (pāci. 485) vuttasikkhāpadaṃ. **Vosāsantī**ti ''bhikkhū paneva kulesu nimantitā bhuñjanti, tatra cesā bhikkhunī''ti (pāci. 558) vuttapāṭidesanīyaṃ. **Giragga**nti ''yā pana bhikkhunī naccaṃ vā gītaṃ vā''ti (pāci. 834) vuttasikkhāpadaṃ. **Cariyā**ti ''antovassaṃ cārikaṃ careyyā''ti (pāci. 970) ca, ''vassaṃvutthā cārikaṃ na pakkameyyā''ti (pāci. 974) ca vuttasikkhāpadadvayaṃ. **Chandadānenā**ti pārivāsikena chandadānena.

Pārājikāni cattārīti bhikkhunīnaṃ cattāri pārājikāni. **Kuṭī**ti kuṭikārasikkhāpadaṃ. **Kosiya**nti kosiyamissakasikkhāpadaṃ. **Seyyā**ti anupasampannena sahaseyyasikkhāpadaṃ. **Khaṇane**ti pathavīkhaṇanaṃ. **Gaccha devate**ti bhūtagāmasikkhāpadaṃ. **Siñca**nti sappāṇakaudakasiñcanaṃ. **Mahāvihāro**ti mahallakavihāro. **Añña**nti aññavādakaṃ. **Dvāra**nti yāva dvārakosā. **Sahadhammo**ti sahadhammikaṃ vuccamāno. **Payopāna**nti surusurukārakaṃ. **Eḷakalomānī**ti eḷakalomadhovāpanaṃ. **Patto**ti ūnapañcabandhanapatto. **Ovādo**ti bhikkhunupassayaṃ upasaṅkamitvā ovādo. **Bhesajja**nti taduttaribhesajjaviññāpanaṃ. **Sūcī**ti aṭṭhimayādisūcigharaṃ. **Āraññiko**ti ''yāni kho pana tāni āraññakāni senāsanānī''tiādinā (pāci. 570) vuttapāṭidesanīyaṃ. **Ovādo**ti ''yā pana bhikkhunī ovādāya vā saṃvāsāya vā na gaccheyyā''ti (pāci. 1055) vuttasikkhāpadaṃ.

Pārājikāni cattārītiādinā chasu nagaresu paññattaṃ ekato sampiṇḍitvā sāvatthiyā paññattaṃ visuṃ gaṇetvā sabbāneva sikkhāpadāni dvīhi rāsīhi saṅgaṇhāti.

Sattanagaresu paññattasikkhāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuvipattivaṇṇanā

336. **Ekatiṃsa garukā** nāma ubhato aṭṭha pārājikā, bhikkhūnaṃ terasa, bhikkhunīnaṃ dasa saṅghādisesā. **Aṭṭhettha anavasesā**ti etesu yathāvuttagarukesu sādhāraṇāsādhāraṇavasena aṭṭha pārājikā anavasesā nāma.

Asādhāraṇādivaṇṇanā

338. ‘‘Dhovanañca paṭiggaho’’ti gāthā aṭṭhakathācariyānaṃ. Tattha **dhovanañca paṭiggaho**ti aññātikāya bhikkhuniyā cīvaradhovāpanaṃ cīvarapaṭiggahaṇañca. **Koseyya…pe… dve lomā**ti eḷakalomavagge ādito satta sikkhāpadāni vuttāni. **Vassikā**ti vassikasāṭikasikkhāpadaṃ. **Āraññakena cā**ti sāsaṅkasikkhāpadaṃ vuttaṃ. **Paṇīta**nti paṇītabhojanaviññatti. **Ūna**nti ūnavīsativassasikkhāpadaṃ. **Nisīdane ca yā sikkhā, vassikā yā ca sāṭikā**ti nisīdanavassikasāṭikānaṃ pamāṇātikkamo.

Āpattikkhandhā ceva uposathādīni ca ‘‘pārājikasaṅghādisesā’’tiādinā vibhattattā **‘‘vibhattiyo’’**ti vuttāni. **Tevīsati saṅghādisesā**ti bhikkhunīnaṃ āgatāni dasa, bhikkhūnaṃ terasāti tevīsati. **Dvecattālīsa nissaggiyā**tiādīsupi eseva nayo. **Dvīhi…pe… kiccaṃ ekena sammatī**ti dvīhi vivādādhikaraṇaṃ, catūhi anuvādādhikaraṇaṃ, tīhi āpattādhikaraṇaṃ, ekena kiccādhikaraṇaṃ sammatīti attho.

339. **Niraṅkato**ti saṅghamhā apasārito.

Adhikaraṇabhedavaṇṇanā

340. Yasmā adhikaraṇaṃ ukkoṭento samathappattameva ukkoṭeti, tasmā **‘‘vivādādhikaraṇaṃ ukkoṭento kati samathe ukkoṭetī’’**tiādi vuttaṃ.

341. **Pāḷimuttakavinicchayenevā**ti vinayalakkhaṇaṃ vinā kevalaṃ dhammadesanāmattavasenevāti attho. **Yenāpi vinicchayenā**ti pāḷimuttakavinicchayameva sandhāya vuttaṃ. **Khandhakato ca parivārato ca suttenā**ti khandhakaparivārato ānītasuttena. **Nijjhāpentī**ti paññāpenti.

342. **Kiccaṃ nissāya uppajjanakakiccāna**nti pubbe kataukkhepanīyādikiccaṃ nissāya uppajjanakakiccānaṃ. Kīdisānaṃ? Yāvatatiyasamanubhāsanādīnaṃ.

343. **Taṃ hī**ti taṃ vivādādhikaraṇaṃ.

344. **Adhikaraṇesu yena adhikaraṇena sammanti, taṃ dassetuṃ vutta**nti yadā adhikaraṇehi sammanti, tadā kiccādhikaraṇeneva sammanti, na aññehi adhikaraṇehīti dassanatthaṃ vuttanti adhippāyo.

353. ‘‘Sattannaṃ samathānaṃ katame chattiṃsa samuṭṭhānā’’ti pucchitvāpi ‘‘kammassa kiriyā karaṇa’’ntiādinā sammukhāvinayassa samuṭṭhānāni avibhajitvāva sativinayādīnaṃ channaññeva cha samuṭṭhānāni vibhattāni, taṃ kasmāti āha **‘‘kiñcāpi sattannaṃ samathāna’’**ntiādi. Sativinayādīnaṃ viya saṅghasammukhatādīnaṃ kiccayatā nāma natthīti āha **‘‘kammasaṅgahābhāvenā’’**ti.

Dutiyagāthāsaṅgaṇikavaṇṇanā

359. Mantaggahaṇanti aññamaññaṃ saṃsandanaṃ. Anu anu sandhānaṃ anusandhitanti bhāvasādhano **anusandhita**saddoti āha **‘‘anusandhitanti kathānusandhī’’**ti.

Saṅgāmadvayavaṇṇanā

365. **Ṭhānanisajjavattādinissitā**ti ‘‘evaṃ ṭhātabbaṃ, evaṃ nisīditabba’’nti evamādikā. **Saññājananattha**nti cuditakacodakānaṃ saññuppādanatthaṃ. **Anuyogavattaṃ kathāpetvā**ti ‘‘kiṃ anuyogavattaṃ jānāsī’’ti pucchitvā teneva kathāpetvā.

375. **Nīlādivaṇṇāvaṇṇavasenā**ti nīlādivaṇṇavasena ārogyatthādiavaṇṇavasena ca.

Kathinabhedavaṇṇanā

404. **Purejātapaccaye panesa uddiṭṭhadhammesu ekadhammampi na labhatī**ti esa udakāharaṇādipayogo attano purejātapaccayabhāve pubbakaraṇavasena uddiṭṭhesu dhovanādidhammesu ekadhammampi na labhati attano purejātassa pubbakaraṇasaṅgahitassa dhammassa natthitāya.

412. **Rūpādīsu dhammesū**ti vaṇṇagandhādīsu suddhaṭṭhakadhammesu.

416. **Purimā dve**ti imasmiṃ adhikāre paṭhamaṃ vuttā antarubbhārasahubbhārā, na pakkamanantikādayo dve uddhārā.

Upālipañcakavaṇṇanā

420-421. **Omaddakārako**ti omadditvā abhibhavitvā kārako. **Upatthambho na dātabbo**ti sāmaggivināsāya anubalaṃ na dātabbaṃ. **Diṭṭhāvikammampi katvā**ti ‘‘na metaṃ khamatī’’ti diṭṭhiṃ āvi katvāpi.

Vohāravaggavaṇṇanā

424. Kāyappayogena āpajjitabbā **kāyappayogā**. Vacīpayogena āpajjitabbā **vacīpayogā. Navasu ṭhānesū**ti osāraṇādīsu navasu ṭhānesu. **Dvīsu ṭhānesū**ti ñattidutiyañatticatutthakammesu. **Tasmā**ti yasmā mahāaṭṭhakathāyaṃ vuttanayena ubhatovibhaṅgā asaṅgahitā, tasmā. Yaṃ kurundiyaṃ vuttaṃ, taṃ gahetabbanti sambandho.

Diṭṭhāvikammavaggavaṇṇanā

425. ‘‘Catūhi pañcahī’’ti vacanato dvīhi vā tīhi vā ekato desetuṃ vaṭṭati, tato paraṃ na vaṭṭati. **Māḷakasīmāyā**ti khaṇḍasīmāya. **Avippavāsasīmāyā**ti mahāsīmāya.

Musāvādavaggavaṇṇanā

444. **Pariyāyena jānantassa vuttamusāvādo**ti yassa kassaci jānantassa pariyāyena vuttamusāvādoti attho.

446. **Anuyogo na dātabbo**ti tena vuttaṃ anādiyitvā tuṇhī bhavitabbanti attho.

Bhikkhunovādavaggavaṇṇanā

454. **Ekūnavīsatibhedāyā**ti maggapaccavekkhaṇādivasena ekūnavīsatibhedāya.

Adhikaraṇavūpasamavaggavaṇṇanā

458. **Pañcahi kāraṇehī**ti idaṃ atthanipphādanakāni tesaṃ pubbabhāgāni ca kāraṇabhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ, na pana sabbesaṃ pañcannaṃ samānayogakkhemattā. **Anussāvanenā**ti bhedassa anurūpasāvanena. Yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa sāvanena viññāpanenāti attho. Tenāha **‘‘nanu tumhe’’**tiādi. **Kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā**ti etena pākaṭaṃ katvā bhedakaravatthudīpanaṃ voharaṇaṃ. Tattha attanā vinicchitamattaṃ rahassavasena viññāpanaṃ anussāvananti dasseti. **Kammameva uddeso vā pamāṇa**nti tehi saṅghabhedasiddhito pamāṇaṃ, itare pana tesaṃ sambhārabhūtā. Tenāha **‘‘vohārā’’**tiādi. **Tatthā**ti voharaṇe.

Kathinatthāravaggavaṇṇanā

467. **Antarā vuttakāraṇenā**ti ‘‘tañhi vandantassa mañcapādādīsupi nalāṭaṃ paṭihaññeyyā’’tiādinā vuttakāraṇena.

Samuṭṭhānavaṇṇanā

470. **Pubbe vuttamevā**ti sahaseyyādipaṇṇattivajjaṃ. **Itara**nti sacittakaṃ. **Bhiṃsāpanādīni katvā**ti bhiṃsāpanādinā āpattiṃ āpajjitvāti adhippāyo.

Aparadutiyagāthāsaṅgaṇikaṃ

Kāyikādiāpattivaṇṇanā

474. Vinaye garukā **vinayagarukā**. Kiñcāpi idaṃ dvīsu gāthāsu āgataṃ, aññehi pana missetvā vuttabhāvato nānākaraṇaṃ paccetabbaṃ.

Desanāgāminiyādivaṇṇanā

475. **Dve saṃvāsakabhūmiyo**ti ettha **bhūmī**ti avatthā. Aṅgahīnatā kāraṇavekallavasenapi veditabbāti āha **''apicetthā''**tiādi. **Esa nayo**ti ''apicetthā''tiādinā vuttanayo. **Vanappatiṃ chindantassa pārājika**nti adinnādāne vanappatikathāya āgataṃ parasantakaṃ sandhāya vuttaṃ. **Vissaṭṭhichaḍḍane**ti sukkavissaṭṭhiyā mocane. **Dukkaṭā katā**ti dukkaṭaṃ vuttaṃ. **Paṭhamasikkhāpadamhiyevā**ti bhikkhunovādakavaggassa paṭhamasikkhāpadeyeva. Āmakadhaññaṃ viññāpetvā bhuñjantiyā pubbapayoge dukkaṭaṃ, ajjhohāre pācittiyaṃ.

Pācittiyavaṇṇanā

476. **Abbhuṇhasīlo**ti abhinavasīlo.

478. **Asuttaka**nti suttavirahitaṃ, suttato apanītaṃ natthīti attho.

Sedamocanagāthā

Avippavāsādipañhavaṇṇanā

479. Sedamocanagāthāsu **tahi**nti tasmiṃ puggale. ''Akappiyasambhogo nāma methunadhammādī''ti **gaṇṭhipadesu** vuttaṃ. **Esā pañhā kusalehi cintitā**ti liṅgavipallāsavasenetaṃ vuttaṃ, eso pañho kusalehi cintitoti attho.

Dasāti avandiye dasa. **Ekādasā**ti paṇḍakādayo ekādasa. **Ubbhakkhake na vadāmī**ti iminā mukhe methunadhammābhāvaṃ dīpeti. **Adhonābhiṃ vivajjiyā**ti iminā vaccamaggapassāvamaggesu.

Gāmantarapariyāpannaṃ nadīpāraṃ okkantabhikkhuniṃ sandhāyāti ettha nadī bhikkhuniyā gāmapariyāpannā, paratīraṃ gāmantarapariyāpannaṃ. Tattha paratīre paṭhamaleḍḍupātappamāṇo gāmūpacāro nadīpariyantena paricchinno, tasmā paratīre ratanamattampi araññaṃ natthi, paratīrañca tiṇādīhi paṭicchannattā dassanūpacāravirahitaṃ karoti. Tattha attano gāme āpatti natthi, paratīre pana paṭhamaleḍḍupātasaṅkhāte gāmūpacāreyeva pādaṃ ṭhapeti. Antare **abhidhamme** vuttanayena araññabhūtaṃ sakagāmaṃ atikkamati nāma, tasmā gaṇamhā ohīyanā nāma hotīti veditabbaṃ.

Bhikkhūnaṃ santike ekatoupasampannā nāma mahāpajāpatipamukhā pañcasatasākiniyo bhikkhuniyo. Mahāpajāpatipi hi ānandattherena dinnaovādassa paṭiggahitattā bhikkhūnaṃ santike upasampannā nāma.

Pārājikādipañhavaṇṇanā

480. Saha dussena methunavītikkamassa sakkuṇeyyatāya **''dussakuṭiādīni sandhāyā''**ti vuttaṃ. **Liṅgaparivattaṃ sandhāya vuttā**ti ''liṅgaparivatte sati paṭiggahaṇassa vijahanato sāmaṃ gahetvā bhuñjituṃ na vaṭṭatī''ti liṅgaparivattanaṃ sandhāya vuttā.

481. **Suppatiṭṭhitanigrodhasadisa**nti yojanadviyojanādiparamaṃ mahānigrodhaṃ sandhāya vuttaṃ.

Sedamocanagāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavaggo

Kammavaggavaṇṇanā

483. Kammavagge ummattakassa bhikkhuno ummattakasammuti ummattake yācitvā gate asammukhāpi dātuṃ vaṭṭati, tattha nisinnepi na kuppati niyamābhāvato. Asammukhā kate pana dosābhāvaṃ dassetuṃ **''asammukhākataṃ sukataṃ hotī''**ti vuttaṃ. Dūtena upasampadā pana sammukhā kātuṃ na sakkā kammavācānānattasambhavato. Pattanikkujjanādayo hatthapāsato apanītamattepi kātuṃ vaṭṭanti. **Saṅghasammukhatā**tiādīsu yāvatikā bhikkhū kammappattā, te āgatā honti, chandārahānaṃ chando āhaṭo hoti, sammukhībhūtā na paṭikkosanti, ayaṃ **saṅghasammukhatā**. Yena dhammena yena vinayena yena satthusāsanena saṅgho kammaṃ karoti, ayaṃ **dhammasammukhatā**. Tattha **dhammo**ti bhūtaṃ vatthu. **Vinayo**ti codanā ceva sāraṇā ca. **Satthusāsanaṃ** nāma ñattisampadā ceva anussāvanasampadā ca. Yassa saṅgho kammaṃ karoti, tassa sammukhabhāvo **puggalasammukhatā**. Kattikamāsassa pavāraṇamāsattā **''ṭhapetvā kattikamāsa''**nti vuttaṃ. **Paccukkaḍḍhitvā ṭhapitadivaso cā**ti kāḷapakkhe cātuddasiṃ vā pannarasiṃ vā sandhāya vuttaṃ. **Dve ca puṇṇamāsiyo**ti paṭhamapacchimavassūpagatānaṃ vasena vuttaṃ.

485. Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ **sithilaṃ,** tāniyeva dhanitāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ **dhanitaṃ**. Dvimattakālaṃ **dīghaṃ,** ekamattakālaṃ **rassaṃ. Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo**ti evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakārena pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetatthabyañjanato byañjanāni ca. Saṃyogo paro etasmāti saṃyogaparo, na saṃyogaparo **asaṃyogaparo**. **Āyasmato buddharakkhitatherassa yassa na khamatī**ti ettha **ta**-kāra **na**-kārasahitākāro asaṃyogaparo. **Karaṇānī**ti kaṇṭhādīni.

488. Anukkhittā pārājikaṃ anāpannā ca pakatattāti āha **''pakatattā anukkhittā''**tiādi. Tattha **anissāritā**ti purimapadasseva vevacanaṃ. **Parisuddhasīlā**ti pārājikaṃ anāpannā. **Na tesaṃ chando vā pārisuddhi vā etī**ti tīsu dvīsu vā nisinnesu ekassa vā dvinnaṃ vā chandapārisuddhi āhaṭāpi anāhaṭāva hotīti adhippāyo.

Apalokanakammakathāvaṇṇanā

495-496. **Kāyasambhogasāmaggī**ti sahaseyyapaṭiggahaṇādi. **So rato**ti subhe rato. Suṭṭhu oratoti vā **sorato. Nivātavuttī**ti nīcavutti. **Paṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhāya ñāṇena upaparikkhitvā. Yaṃ taṃ avandiyakammaṃ anuññātanti sambandho. **Imassa apalokanakammassa ṭhānaṃ hotī**ti evampi apalokanakammaṃ pavattatīti attho. Kammameva lakkhaṇanti **kammalakkhaṇaṃ**. Osāraṇanissāraṇabhaṇḍukammādayo viya kammañca hutvā aññañca nāmaṃ na labhati, kammameva hutvā upalakkhīyatīti ''kammalakkhaṇa''nti vuccati. **Etampi kammalakkhaṇamevā**ti vuttakammalakkhaṇaṃ dassetuṃ **''acchinnacīvarajiṇṇacīvaranaṭṭhacīvarāna''**ntiādi vuttaṃ. **Iṇapalibodhampī**ti iṇameva palibodho iṇapalibodho, tampi dātuṃ vaṭṭati. Sace tādisaṃ bhikkhuṃ iṇāyikā palibundhanti, tatruppādatopi tassa iṇaṃ sodhetuṃ vaṭṭatīti adhippāyo.

Chattaṃ vā vedikaṃ vāti ettha **vedikā**ti cetiyassa upari caturassacayo vuccati. **Chatta**nti tato uddhaṃ valayāni dassetvā kato aggacayo vuccati. **Cetiyassa upanikkhepato**ti cetiye navakammattāya upanikkhittato, cetiyasantakatoti vuttaṃ hoti. **Aññā katikā kātabbā**ti purimakatikāya asaṅgahitattā vuttaṃ. **Tehī**ti yesaṃ puggalikaṭṭhāne tiṭṭhanti, tehi. **Dasabhāga**nti dasamabhāgaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ vihāre. **Mūle**ti pubbe. **''Ito paṭṭhāya bhājetvā khādantū''**ti vacaneneva yathāsukhaṃ paribhogo paṭikkhitto hotīti āha **''purimakatikā paṭippassambhatī''**ti.

Anuvicaritvāti pacchato pacchato gantvā. **Apaccāsīsantenā**ti tesaṃ santikā

Paccayaṃ apaccāsīsantena. **Mūlabhāga**nti vuttamevatthaṃ vibhāveti **''dasabhāgamatta''**nti. **Akatāvāsaṃ vā katvā**ti tato uppannaāyena katvā. **Jaggitakāle ca na vāretabbā**ti jaggitānaṃ pupphaphalabharitakāle na vāretabbā. **Jagganakāle**ti jaggituṃ āraddhakāle. **Ñattikammaṭṭhānabhede**ti ñattikammassa ṭhānabhede.

Kammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Apaññatte paññattavaggavaṇṇanā

500. Satta āpattikkhandhā paññattaṃ nāmāti sambandho. Kakusandhakoṇāgamanakassapā eva satta āpattikkhandhe paññapesuṃ, vipassīādayo pana ovādapātimokkhaṃ uddisiṃsu, na sikkhāpadaṃ paññapesunti āha **''kakusandhañca… pe… antarā kenaci apaññatte sikkhāpade''**ti. Sesamettha suviññeyyameva.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sāratthadīpaniyaṃ

Parivāraṭṭhakathāvaṇṇanā samattā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Avasānagāthāsu pana ayamattho. **Vibhattadesana**nti ubhatovibhaṅgakhandhakaparivārehi vibhattadesanaṃ vinayapiṭakanti yojetabbaṃ. **Tassā**ti tassa vinayassa.

Tatridantiādi paṭhamapārājikavaṇṇanāyaṃ vuttanayameva.

Satthumahābodhivibhūsitoti satthunā paribhuttamahābodhivibhūsito maṇḍito, tassa mahāvihārassa dakkhiṇabhāge uttamaṃ yaṃ padhānagharanti sambandho. Tattha **padhānaghara**nti taṃnāmakaṃ pariveṇaṃ. **Sucicārittasīlena, bhikkhusaṅghena sevita**nti idampi padhānagharavisesanaṃ.

Tatthāti tasmiṃ padhānaghare. **Cārupākārasañcita**nti manāpena pākārena parikkhittaṃ. **Sītacchāyatarūpeta**nti ghananicitapattasañchannasākhāpasākhatāya sītacchāyehi rukkhehi upetaṃ. Vikasitakamalakuvalayapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannamadhurasītaludakapuṇṇatāya sampannā salilāsayā assāti **sampannasalilāsayo.** **Uddisitvā**ti buddhasiriṃ nāma theraṃ nissāya, tassa ajjhesanaṃ nissāyāti vuttaṃ hoti. **Iddhā**ti atthavinicchayādīhi iddhā phītā paripuṇṇā.

Sirinivāsassāti siriyā nivāsaṭṭhānabhūtassa. **Jayasaṃvacchare**ti jayappattasaṃvacchare. **Aya**nti theraṃ buddhasiriṃ uddissa yā vinayavaṇṇanā āraddhā, ayaṃ. **Dhammūpasaṃhitā**ti kusalasannissitā. Idāni sadevakassa lokassa accantasukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmento **''ciraṭṭhitattha dhammassā''**tiādimāha. Tattha **samācita**nti upacitaṃ. **Sabbassa ānubhāvenā**ti sabbassa tassa puññassa tejena. **Sabbepi pāṇino**ti kāmāvacarādibhedā sabbe sattā. **Saddhammarasasevino**ti yathārahaṃ bodhittayādhigamavasena saddhammarasasevino bhavantu. Sesamettha suviññeyyameva.

Nigamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Vinaye pāṭavatthāya, sāsanassa ca vuḍḍhiyā;
Vaṇṇanā yā samāraddhā, vinayaṭṭhakathāya sā.

Sāratthadīpanī nāma, sabbaso pariniṭṭhitā;
Tiṃsasahassamattehi, ganthehi parimāṇato.

Ajjhesito narindena, sohaṃ **parakkamabāhunā**;
Saddhammaṭṭhitikāmena, sāsanujjotakārinā.

Teneva kārite ramme, pāsādasatamaṇḍite;
Nānādumagaṇākiṇṇe, bhāvanābhiratālaye.

Sītalūdakasampanne, vasaṃ **jetavane** imaṃ;
Atthabyañjanasampannaṃ, akāsiṃ suvinicchayaṃ.

Yaṃ siddhaṃ iminā puññaṃ, yaṃ caññaṃ pasutaṃ mayā;
Etena puññakammena, dutiye attasambhave.

Tāvatiṃse pamodento, sīlācāraguṇe rato;
Alaggo pañcakāmesu, patvāna paṭhamaṃ phalaṃ.

Antime attabhāvamhi, metteyyaṃ munipuṅgavaṃ;
Lokaggapuggalaṃ nāthaṃ, sabbasattahite rataṃ.

Disvāna tassa dhīrassa, sutvā saddhammadesanaṃ;
Adhigantvā phalaṃ aggaṃ, sobheyyaṃ jinasāsanaṃ.

Sadā rakkhantu rājāno, dhammeneva imaṃ pajaṃ;
Niratā puññakammesu, jotentu jinasāsanaṃ.

Ime ca pāṇino sabbe, sabbadā nirupaddavā;
Niccaṃ kalyāṇasaṅkappā, pappontu amataṃ padanti.

Sāratthadīpanī nāma vinayaṭīkā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Therāpadānapāḷi

(Dutiyo bhāgo)

43. Sakiṃsammajjakavaggo

1. Sakiṃsammajjakattheraapadānaṃ

1. ‘‘Vipassino bhagavato, pāṭaliṃ bodhimuttamaṃ;
Disvāva taṃ pādapaggaṃ, tattha cittaṃ pasādayiṃ.

2. ‘‘Sammajjaniṃ gahetvāna, bodhiṃ sammajji tāvade;
Sammajjitvāna taṃ bodhiṃ, avandiṃ pāṭaliṃ ahaṃ.

3. ‘‘Tattha cittaṃ pasādetvā, sire katvāna añjaliṃ;
Namassamāno taṃ bodhiṃ, gañchiṃ paṭikuṭiṃ ahaṃ.

4. ‘‘Tādimaggena gacchāmi, saranto bodhimuttamaṃ;
Ajagaro maṃ pīḷesi, ghorarūpo mahabbalo.

5. ‘‘Āsanne me kataṃ kammaṃ, phalena tosayī mamaṃ;
Kaḷevaraṃ me gilati, devaloke ramāmahaṃ.

6. ‘‘Anāvilaṃ mama cittaṃ, visuddhaṃ paṇḍaraṃ sadā;
Sokasallaṃ na jānāmi, cittasantāpanaṃ mama.

7. ‘‘Kuṭṭhaṃ gaṇḍo kilāso ca, apamāro vitacchikā;
Daddu kaṇḍu ca me natthi, phalaṃ sammajjanāyidaṃ [sammajjane idaṃ (sī.)].

8. ‘‘Soko ca paridevo ca, hadaye me na vijjati;
Abhantaṃ ujukaṃ cittaṃ, phalaṃ sammajjanāyidaṃ.

9. ‘‘Samādhīsu na majjāmi [samādhīsu na sajjāmi (sī.), samādhiṃ puna pajjāmi (syā)], visadaṃ hoti mānasaṃ;
Yaṃ yaṃ samādhimicchāmi, so so sampajjate mamaṃ.

10. ‘‘Rajanīye na rajjāmi, atho dussaniyesu [dosaniyesu (sī. syā. ka.)] ca;
Mohanīye na muyhāmi, phalaṃ sammajjanāyidaṃ.

11. ‘‘Ekanavutito [ekanavute ito (sī. syā.)] kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phalaṃ sammajjanāyidaṃ.

12. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

13. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

14. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā sakiṃsammajjako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sakiṃsammajjakattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Ekadussadāyakattheraapadānaṃ

15. ‘‘Nagare haṃsavatiyā, ahosiṃ tiṇahārako;
Tiṇahārena jīvāmi, tena posemi dārake.

16. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Tamandhakāraṃ nāsetvā, uppajji lokanāyako.

17. ‘‘Sake ghare nisīditvā, evaṃ cintesi tāvade;
‘Buddho loke samuppanno, deyyadhammo na vijjati.

18. ‘‘‘Idaṃ me sāṭakaṃ ekaṃ, natthi me koci dāyako;
Dukkho nirayasamphasso, ropayissāmi dakkhiṇaṃ’.

19. ‘‘Evāhaṃ cintayitvāna, sakaṃ cittaṃ pasādayiṃ;
Ekaṃ dussaṃ gahetvāna, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ.

20. ‘‘Ekaṃ dussaṃ daditvāna, ukkuṭṭhiṃ sampavattayiṃ;
‘Yadi buddho tuvaṃ vīra, tārehi maṃ mahāmuni’.

21. ‘‘Padumuttaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Mama dānaṃ pakittento, akā me anumodanaṃ.

22. ‘‘‘Iminā ekadussena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Kappasatasahassāni, vinipātaṃ na gacchasi.

23. ‘‘‘Chattiṃsakkhattuṃ devindo, devarajjaṃ karissasi;
Tettiṃsakkhattuṃ rājā ca, cakkavattī [cakkavatti (syā.)] bhavissasi.

24. ‘‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ [asaṅkayaṃ (syā. ka.) evamuparipi];
Devaloke manusse vā, saṃsaranto tuvaṃ bhave.

25. ‘‘‘Rūpavā guṇasampanno, anavakkantadehavā [anuvattanta… (syā)];
Akkhobhaṃ amitaṃ dussaṃ, labhissasi yadicchakaṃ’.

26. ‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, jalajuttamanāmako;
Nabhaṃ abbhuggamī vīro [dhīro (sī. syā.)], haṃsarājāva ambare.

27. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;

Bhoge me ūnatā natthi, ekadussassidaṃ phalaṃ.

28. ‘‘Paduddhāre paduddhāre, dussaṃ nibbattate mamaṃ;
Heṭṭhā dussamhi tiṭṭhāmi, uparicchadanaṃ mama.

29. ‘‘Cakkavāḷaṃ upādāya, sakānanaṃ sapabbataṃ;
Icchamāno cahaṃ ajja, dussehacchādayeyya taṃ.

30. ‘‘Teneva ekadussena, saṃsaranto bhavābhave;
Suvaṇṇavaṇṇo hutvāna, saṃsarāmi bhavābhave.

31. ‘‘Vipākaṃ viekadussassa, nājjhagaṃ katthacikkhayaṃ;
Ayaṃ me antimā jāti, vipaccati idhāpi me.

32. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dussamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ekadussassidaṃ phalaṃ.

33. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
34. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
35. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ekadussadāyako thero imā gāthāyo abhāsitthāti;

Ekadussadāyakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Ekāsanadāyakattheraapadānaṃ

36. ‘‘Himavantassāvidūre, gosito nāma pabbato;
Assamo sukato mayhaṃ, paṇṇasālā sumāpitā.

37. ‘‘Nārado nāma nāmena, kassapo iti maṃ vidū;
Suddhimaggaṃ gavesanto, vasāmi gosite tadā.

38. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Vivekakāmo sambuddho, agañchi anilañjasā.

39. ‘‘Vanagge gacchamānassa, disvā raṃsiṃ mahesino;
Kaṭṭhamañcaṃ paññāpetvā, ajinañca apattariṃ.

40. ‘‘Āsanaṃ paññāpetvāna, sire katvāna añjaliṃ;
Somanassaṃ paveditvā, idaṃ vacanamabraviṃ.

41. ‘‘‘Sallakatto mahāvīra, āturānaṃ tikicchako;
Mamaṃ rogaparetassa [rāga… (syā.)], tikicchaṃ dehi nāyaka.

42. ‘‘‘Kallatthikā ye passanti, buddhaseṭṭha tuvaṃ mune;
Dhuvatthasiddhiṃ papponti, etesaṃ ajaro [jajjaro (sī. pī. ka.)] bhave.

43. ‘‘‘Na me deyyadhammo atthi, pavattaphalabhojihaṃ;
Idaṃ me āsanaṃ atthi [na me deyyaṃ tava atthi (sī. syā.)], nisīda kaṭṭhamañcake’.

44. ‘‘Nisīdi tattha bhagavā, asambhītova [acchambhitova (syā. ka.)] kesarī;
Muhuttaṃ vītināmetvā, idaṃ vacanamabravi.

45. ‘‘‘Visaṭṭho [vissattho (sī. pī), vissaṭṭho (syā. ka.)] hohi mā bhāyi, laddho jotiraso tayā;
Yaṃ tuyhaṃ patthitaṃ sabbaṃ, paripūrissatināgate [paripūrissatāsanaṃ (syā. ka.)].

46. ‘‘‘Na moghaṃ taṃ kataṃ tuyhaṃ, puññakkhette anuttare;
Sakkā uddharituṃ attā, yassa cittaṃ paṇīhitaṃ [sunīhitaṃ (syā.)].

47. ‘‘‘Imināsanadānena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Kappasatasahassāni, vinipātaṃ na gacchasi.

48. ‘‘‘Paññāsakkhattuṃ devindo, devarajjaṃ karissasi;
Asītikkhattuṃ rājā ca, cakkavattī bhavissasi.

49. ‘‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Sabbattha sukhito hutvā, saṃsāre saṃsarissasi’.

50. ‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, jalajuttamanāmako;
Nabhaṃ abbhuggamī vīro, haṃsarājāva ambare.

51. ‘‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ, sarathaṃ sandamānikaṃ;
Labhāmi sabbamevetaṃ, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

52. ‘‘Kānanaṃ pavisitvāpi, yadā icchāmi āsanaṃ;
Mama saṅkappamaññāya, pallaṅko upatiṭṭhati.

53. ‘‘Vārimajjhagato santo, yadā icchāmi āsanaṃ;
Mama saṅkappamaññāya, pallaṅko upatiṭṭhati.

54. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Pallaṅkasatasahassāni, parivārenti maṃ sadā.

55. ‘‘Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Duve kule pajāyāmi, khattiye atha brāhmaṇe.

56. ‘‘Ekāsanaṃ daditvāna, puññakkhette anuttare;
Dhammapallaṅkamādāya [dhammapallaṅkamaññāya (syā. ka.)], viharāmi anāsavo.

57. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

58. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
59. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
60. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ekāsanadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ekāsanadāyakattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Sattakadambapupphiyattheraapadānaṃ

61. ‘‘Himavantassāvidūre, kukkuṭo [kadambo (sī. syā. pī.)] nāma pabbato;
Tamhi pabbatapādamhi, satta buddhā vasiṃsu te.

62. ‘‘Kadambaṃ pupphitaṃ disvā, paggahetvāna añjaliṃ;
Satta mālā gahetvāna, puññacittena [puṇṇacittena (ka.)] okiriṃ.

63. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

64. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

65. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
66. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
67. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sattakadambapupphiyo thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Sattakadambapupphiyattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Koraṇḍapupphiyattheraapadānaṃ

68. ‘‘Vanakammiko pure āsiṃ, pitumātumatenahaṃ [pitupitāmahenahaṃ (sī. syā. pī.)];
Pasumārena jīvāmi, kusalaṃ me na vijjati.

69. ‘‘Mama āsayasāmantā, tisso lokagganāyako;
Padāni tīṇi dassesi, anukampāya cakkhumā.

70. ‘‘Akkante ca pade disvā, tissanāmassa satthuno;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, pade cittaṃ pasādayiṃ.

71. ‘‘Koraṇḍaṃ pupphitaṃ disvā, pādapaṃ dharaṇīruhaṃ;
Sakosakaṃ gahetvāna, padaseṭṭhamapūjayiṃ.

72. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

73. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Koraṇḍavaṇṇakoyeva, suppabhāso bhavāmahaṃ.

74. ‘‘Dvenavute ito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, padapūjāyidaṃ phalaṃ.

75. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
76. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
77. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā koraṇḍapupphiyo thero imā gāthāyo abhāsitthāti;

Koraṇḍapupphiyattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Ghatamaṇḍadāyakattheraapadānaṃ

78. ‘‘Sucintitaṃ bhagavantaṃ, lokajeṭṭhaṃ narāsabhaṃ;
Upaviṭṭhaṃ mahāraññaṃ, vātābādhena pīḷitaṃ.

79. ‘‘Disvā cittaṃ pasādetvā, ghatamaṇḍamupānayiṃ;
Katattā ācitattā ca, gaṅgā bhāgīrathī ayaṃ.

80. ‘‘Mahāsamuddā cattāro, ghataṃ sampajjare mama;
Ayañca pathavī ghorā, appamāṇā asaṅkhiyā.

81. ‘‘Mama saṅkappamaññāya, bhavate madhusakkarā;
Cātuddīpā [catuddisā (syā.)] ime rukkhā, pādapā dharaṇīruhā.

82. ‘‘Mama saṅkappamaññāya, kapparukkhā bhavanti te;
Paññāsakkhattuṃ devindo, devarajjamakārayiṃ.

83. ‘‘Ekapaññāsakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

84. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ghatamaṇḍassidaṃ phalaṃ.

85. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
86. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
87. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ghatamaṇḍadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ghatamaṇḍadāyakattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Ekadhammassavaniyattheraapadānaṃ

88. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Catusaccaṃ pakāsento, santāresi bahuṃ janaṃ.

89. ‘‘Ahaṃ tena samayena, jaṭilo uggatāpano;
Dhunanto vākacīrāni, gacchāmi ambare tadā.

90. ‘‘Buddhaseṭṭhassa upari, gantuṃ na visahāmahaṃ;
Pakkhīva selamāsajja, gamanaṃ na labhāmahaṃ.

91. ‘‘Udake vokkamitvāna, evaṃ gacchāmi ambare;
Na me idaṃ bhūtapubbaṃ, iriyāpathavikopanaṃ.

92. ‘‘Handa metaṃ gavesissaṃ, appevatthaṃ labheyyahaṃ;
Orohanto antalikkhā, saddamassosi satthuno.

93. ‘‘Sarena rajanīyena, savanīyena vaggunā;
Aniccataṃ kathentassa, taññeva uggahiṃ tadā;

Aniccasaññamuggayha, agamāsiṃ mamassamaṃ.

94. ‘‘Yāvatāyuṃ vasitvāna, tattha kālaṅkato ahaṃ;
Carime vattamānamhi, saddhammassavanaṃ sariṃ.

95. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

96. ‘‘Tiṃsakappasahassāni, devaloke ramiṃ ahaṃ;
Ekapaññāsakkhattuñca, devarajjamakārayiṃ.

97. ‘‘Ekavīsatikkhattuñca [ekatiṃsati… (syā.)], cakkavattī ahosahaṃ;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

98. ‘‘Anubhomi sakaṃ puññaṃ, sukhitohaṃ bhavābhave;
Anussarāmi taṃ saññaṃ, saṃsaranto bhavābhave;
Na koṭiṃ paṭivijjhāmi, nibbānaṃ accutaṃ padaṃ.

99. ‘‘Pitugehe nisīditvā, samaṇo bhāvitindriyo;
Kathaṃsa [kathayaṃ (sī. pī. ka.)] paridīpento, aniccatamudāhari.

100. ‘‘‘Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho’.

101. ‘‘Saha gāthaṃ suṇitvāna, pubbasaññamanussariṃ;
Ekāsane nisīditvā, arahattamapāpuṇiṃ.

102. ‘‘Jātiyā sattavassena, arahattamapāpuṇiṃ;
Upasampādayī buddho, dhammassavanassidaṃ phalaṃ.

103. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dhammamasuṇiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dhammassavanassidaṃ phalaṃ.

104. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
105. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
106. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ekadhammassavaniyo thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Ekadhammassavaniyattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Sucintitattheraapadānaṃ

107. ‘‘Nagare haṃsavatiyā, ahosiṃ kassako tadā;
Kasikammena jīvāmi, tena posemi dārake.

108. ‘‘Susampannaṃ tadā khettaṃ, dhaññaṃ me phalinaṃ [phalitaṃ (sī. pī.)] ahu;
Pākakāle ca sampatte, evaṃ cintesahaṃ tadā.

109. ‘‘Nacchannaṃ nappatirūpaṃ, jānantassa guṇāguṇaṃ;
Yohaṃ saṅghe adatvāna, aggaṃ bhuñjeyya ce tadā [mattanā (syā.)].

110. ‘‘Ayaṃ buddho asamasamo, dvattiṃsavaralakkhaṇo;
Tato pabhāvito saṅgho, puññakkhetto anuttaro.

111. ‘‘Tattha dassāmahaṃ dānaṃ, navasassaṃ pure pure;

Evāhaṃ cintayitvāna, haṭṭho pīṇitamānaso [pītika… (syā.)].

112. ‘‘Khettato dhaññamāhatvā, sambuddhaṃ upasaṅkamiṃ;
Upasaṅkamma sambuddhaṃ, lokajeṭṭhaṃ narāsabhaṃ;
Vanditvā satthuno pāde, idaṃ vacanamabraviṃ.

113. ‘‘‘Navasassañca sampannaṃ, āyāgosi [idha hosi (syā.)] ca tvaṃ mune;
Anukampamupādāya, adhivāsehi cakkhuma’.

114. ‘‘Padumuttaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Mama saṅkappamaññāya, idaṃ vacanamabravi.

115. ‘‘‘Cattāro ca paṭipannā, cattāro ca phale ṭhitā;
Esa saṅgho ujubhūto, paññāsīlasamāhito;
Yajantānaṃ manussānaṃ, puññapekkhāna pāṇinaṃ.

116. ‘‘‘Karotopadhikaṃ puññaṃ, saṅghe dinnaṃ mahapphalaṃ;
Tasmiṃ saṅgheva [saṃghe ca (syā. pī.)] dātabbaṃ, tava sassaṃ tathetaraṃ.

117. ‘‘‘Saṅghato uddisitvāna, bhikkhū netvāna saṃgharaṃ;
Paṭiyattaṃ ghare santaṃ, bhikkhusaṅghassa dehi tvaṃ’.

118. ‘‘Saṅghato uddisitvāna, bhikkhū netvāna saṃgharaṃ;
Yaṃ ghare paṭiyattaṃ me, bhikkhusaṅghassadāsahaṃ.

119. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

120. ‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, sovaṇṇaṃ sappabhassaraṃ;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

Ekūnavīsatimaṃ bhāṇavāraṃ.

121. ‘‘Ākiṇṇaṃ bhavanaṃ mayhaṃ, nārīgaṇasamākulaṃ;
Tattha bhutvā pivitvā ca, vasāmi tidase ahaṃ.

122. ‘‘Satānaṃ tīṇikkhattuñca, devarajjamakārayiṃ;
Satānaṃ pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

123. ‘‘Bhavābhave saṃsaranto, labhāmi amitaṃ dhanaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, navasassassidaṃ phalaṃ.

124. ‘‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ, sivikaṃ sandamānikaṃ;
Labhāmi sabbamevetaṃ [sabbametampi (ka.)], navasassassidaṃ phalaṃ.

125. ‘‘Navavatthaṃ navaphalaṃ, navaggarasabhojanaṃ;
Labhāmi sabbamevetaṃ, navasassassidaṃ phalaṃ.

126. ‘‘Koseyyakambaliyāni, khomakappāsikāni ca;
Labhāmi sabbamevetaṃ, navasassassidaṃ phalaṃ.

127. ‘‘Dāsīgaṇaṃ dāsagaṇaṃ, nāriyo ca alaṅkatā;
Labhāmi sabbamevetaṃ, navasassassidaṃ phalaṃ.

128. ‘‘Na maṃ sītaṃ vā uṇhaṃ vā, pariḷāho na vijjati;
Atho cetasikaṃ dukkhaṃ, hadaye me na vijjati.

129. ‘‘Idaṃ khāda idaṃ bhuñja, imamhi sayane saya;
Labhāmi sabbamevetaṃ, navasassassidaṃ phalaṃ.

130. ‘‘Ayaṃ pacchimako dāni, carimo vattate bhavo;
Ajjāpi deyyadhammo me, phalaṃ tosesi sabbadā.

131. ‘‘Navasassaṃ daditvāna, saṅghe gaṇavaruttame;
Aṭṭhānisaṃse anubhomi, kammānucchavike mama.

132. ‘‘Vaṇṇavā yasavā homi, mahābhogo anītiko;
Mahāpakkho [mahābhakkho (syā. ka.)] sadā homi, abhejjapariso sadā.

133. ‘‘Sabbe maṃ apacāyanti, ye keci pathavissitā;
Deyyadhammā ca ye keci, pure pure labhāmahaṃ.

134. ‘‘Bhikkhusaṅghassa vā majjhe, buddhaseṭṭhassa sammukhā;
Sabbepi samatikkamma, denti mameva dāyakā.

135. ‘‘Paṭhamaṃ navasassañhi, datvā saṅghe gaṇuttame;
Imānisaṃse anubhomi, navasassassidaṃ phalaṃ.

136. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, navasassassidaṃ phalaṃ.

137. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo;
138. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
139. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sucintito thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sucintitattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Sovaṇṇakiṅkaṇiyattheraapadānaṃ

140. ‘‘Saddhāya abhinikkhamma, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Vākacīradharo āsiṃ, tapokammamapassito.

141. ‘‘Atthadassī tu bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Uppajji tamhi samaye, tārayanto mahājanaṃ.

142. ‘‘Balañca vata me khīṇaṃ, byādhinā paramena taṃ;
Buddhaseṭṭhaṃ saritvāna, puline thūpamuttamaṃ.

143. ‘‘Karitvā haṭṭhacittohaṃ, sahatthena [pasādena (ka.)] samokiriṃ;
Soṇṇakiṅkaṇipupphāni, udaggamanaso ahaṃ.

144. ‘‘Sammukhā viya sambuddhaṃ, thūpaṃ paricariṃ ahaṃ;
Tena cetopasādena, atthadassissa tādino.

145. ‘‘Devalokaṃ gato santo, labhāmi vipulaṃ sukhaṃ;
Suvaṇṇavaṇṇo tatthāsiṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

146. ‘‘Asītikoṭiyo mayhaṃ, nāriyo samalaṅkatā;
Sadā mayhaṃ upaṭṭhanti, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

147. ‘‘Saṭṭhituriyasahassāni [saṭṭhitūriya… (ka.)], bheriyo paṇavāni ca;
Saṅkhā ca ḍiṇḍimā tattha, vaggū vajjanti [nadanti (sī.), vadanti (pī.)] dundubhī.

148. ‘‘Cullāsītisahassāni, hatthino samalaṅkatā;
Tidhāpabhinnamātaṅgā, kuñjarā saṭṭhihāyanā.

149. ‘‘Hemajālābhisañchannā, upaṭṭhānaṃ karonti me;
Balakāye gaje ceva, ūnatā me na vijjati.

150. ‘‘Soṇṇakiṅkaṇipupphānaṃ, vipākaṃ anubhomahaṃ;
Aṭṭhapaññāsakkhattuñca, devarajjamakārayiṃ.

151. ‘‘Ekasattatikkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;
Pathabyā rajjaṃ ekasataṃ, mahiyā kārayiṃ ahaṃ.

152. ‘‘So dāni amataṃ patto, asaṅkhataṃ sududdasaṃ [gambhīraṃ duddasaṃ padaṃ (syā.)];
Saṃyojanaparikkhīṇo, natthi dāni punabbhavo.

153. ‘‘Aṭṭhārase kappasate, yaṃ pupphamabhiropayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

154. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
155. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
156. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sovaṇṇakiṅkaṇiyo thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Sovaṇṇakiṅkaṇiyattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Soṇṇakontarikattheraapadānaṃ

157. ‘‘Manobhāvaniyaṃ buddhaṃ, attadantaṃ samāhitaṃ;
Iriyamānaṃ brahmapathe, cittavūpasame rataṃ.

158. ‘‘Nittiṇṇaoghaṃ sambuddhaṃ, jhāyiṃ jhānarataṃ muniṃ;
Upatitthaṃ samāpannaṃ, indivaradalappabhaṃ.

159. ‘‘Alābunodakaṃ gayha, buddhaseṭṭhaṃ upāgamiṃ;
Buddhassa pāde dhovitvā, alābukamadāsahaṃ.

160. ‘‘Āṇāpesi ca sambuddho, padumuttaranāmako;
‘Iminā dakamāhatvā, pādamūle ṭhapehi me’.

161. ‘‘Sādhūtihaṃ paṭissutvā, satthugāravatāya ca;
Dakaṃ alābunāhatvā, buddhaseṭṭhaṃ upāgamiṃ.

162. ‘‘Anumodi mahāvīro, cittaṃ nibbāpayaṃ mama;
‘Imінālābudānena, saṅkappo te samijjhatu’.

163. ‘‘Pannarasesu kappesu, devaloke ramiṃ ahaṃ;
Tiṃsatikkhattuṃ rājā ca, cakkavattī ahosahaṃ.

164. ‘‘Divā vā yadi vā rattiṃ, caṅkamantassa tiṭṭhato;
Sovaṇṇaṃ kontaraṃ gayha, tiṭṭhate purato mama.

165. ‘‘Buddhassa datvānalābuṃ, labhāmi soṇṇakontaraṃ;
Appakampi kataṃ kāraṃ, vipulaṃ hoti tādisu.

166. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃlābumadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, alābussa idaṃ phalaṃ.

167. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
168. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
169. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā soṇṇakontariko thero imā gāthāyo abhāsitthāti.

Soṇṇakontarikattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Sakiṃsammajjakavaggo tecattālīsamo.

Tassuddānaṃ –

Sakiṃsammajjako thero, ekadussī ekāsanī;
Kadambakoraṇḍakado, ghatassavanikopi ca.

Sucintiko kiṅkaṇiko, soṇṇakontarikopi ca;
Ekagāthāsatañcettha, ekasattatimeva ca.

44. Ekavihārivaggo

1. Ekavihārikattheraapadānaṃ

1. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

2. ‘‘Nippapañco nirālambo, ākāsasamamānaso;
Suññatābahulo tādī, animittarato vasī.

3. ‘‘Asaṅgacitto nikleso [nillepo (syā. ka.)], asaṃsaṭṭho kule gaṇe;
Mahākāruṇiko vīro, vinayopāyakovido.

4. ‘‘Uyyutto parakiccesu, vinayanto sadevake;

Nibbānagamanaṃ maggaṃ, gatiṃ paṅkavisosanaṃ.

5. ‘‘Amataṃ paramassādaṃ, jarāmaccunivāraṇaṃ;
Mahāparisamajjhe so, nisinno lokatārako.

6. ‘‘Karavīkaruto [karavīkarudo (syā. pī. ka.)] nātho, brahmaghoso tathāgato;
Uddharanto mahāduggā, vippanaṭṭhe anāyake.

7. ‘‘Desento virajaṃ dhammaṃ, diṭṭho me lokanāyako;
Tassa dhammaṃ suṇitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

8. ‘‘Pabbajitvā tadāpāhaṃ, cintento jinasāsanaṃ;
Ekakova vane ramme, vasiṃ saṃsaggapīḷito.

9. ‘‘Sakkāyavūpakāso me, hetubhūto mamābhavī [mamāgamī (syā. pī.)];
Manaso vūpakāsassa, saṃsaggabhayadassino.

10. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

11. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

12. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā ekavihāriko thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ekavihārikattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Ekasaṅkhiyattheraapadānaṃ

13. ‘‘Vipassino bhagavato, mahābodhimaho ahu;
Mahājanā samāgamma, pūjenti bodhimuttamaṃ.

14. ‘‘Na hi taṃ orakaṃ maññe, buddhaseṭṭho bhavissati;
Yassāyaṃ īdisā bodhi, pūjanīyā [īdiso bodhi, pūjanīyo (syā.)] ca satthuno.

15. ‘‘Tato saṅkhaṃ gahetvāna, bodhirukkhamupaṭṭhahiṃ;
Dhamanto sabbadivasaṃ, avandiṃ bodhimuttamaṃ.

16. ‘‘Āsannake kataṃ kammaṃ, devalokaṃ apāpayī;
Kaḷevaraṃ me patitaṃ, devaloke ramāmahaṃ.

17. ‘‘Saṭṭhituriyasahassāni, tuṭṭhahaṭṭhā pamoditā;
Sadā mayhaṃ upaṭṭhanti, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

18. ‘‘Ekasattatime kappe, rājā āsiṃ sudassano;
Cāturanto vijitāvī, jambumaṇḍassa issaro.

19. ‘‘Tato aṅgasatā turiyā [tūrā (sī. ka.)], parivārenti maṃ sadā;
Anubhomi sakaṃ kammaṃ, upaṭṭhānassidaṃ phalaṃ.

20. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Mātukucchigatassāpi, vajjare bheriyo sadā.

21. ‘‘Upaṭṭhitvāna sambuddhaṃ, anubhutvāna sampadā;
Sivaṃ sukhemaṃ amataṃ, pattomhi acalaṃ padaṃ.

22. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

23. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
24. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
25. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ekasaṅkhiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ekasaṅkhiyattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Pāṭihīrasaññakattheraapadānaṃ

26. ‘‘Padumuttaro nāma jino, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Vasīsatasahassehi, nagaraṃ pāvisī tadā.

27. ‘‘Nagaraṃ pavisantassa, upasantassa tādino;
Ratanāni pajjotiṃsu [panādiṃsu (pī.)], nigghoso āsi tāvade.

28. ‘‘Buddhassa ānubhāvena, bherī vajjumaghaṭṭitā;
Sayaṃ vīṇā pavajjanti, buddhassa pavisato puraṃ.

29. ‘‘Buddhaseṭṭhaṃ namassāmi [na passāmi (sī.)], padumuttaramahāmuniṃ;
Pāṭihīrañca passitvā, tattha cittaṃ pasādayiṃ.

30. ‘‘Aho buddho aho dhammo, aho no satthusampadā;
Acetanāpi turiyā, sayameva pavajjare.

31. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ saññamalabhiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhasaññāyidaṃ phalaṃ.

32. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
33. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
34. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā pāṭihīrasaññako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Pāṭihīrasaññakattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Ñāṇatthavikattheraapadānaṃ

35. ‘‘Kaṇikāraṃva jalitaṃ, dīparukkhaṃva jotitaṃ;
Kañcanaṃva virocantaṃ, addasaṃ dvipaduttamaṃ.

36. ‘‘Kamaṇḍaluṃ ṭhapetvāna, vākacīrañca kuṇḍikaṃ;
Ekaṃsaṃ ajinaṃ katvā, buddhaseṭṭhaṃ thaviṃ ahaṃ.

37. ‘‘‘Tamandhakāraṃ vidhamaṃ, mohajālasamākulaṃ;
Ñāṇālokaṃ dassetvāna, nittiṇṇosi mahāmuni.

38. ‘‘‘Samuddharasimaṃ lokaṃ, sabbāvantamanuttaraṃ;
Ñāṇe te upamā natthi, yāvatājagatogati [yāvatā ca gatogati (pī. ka.)].

39. ‘‘‘Tena ñāṇena sabbaññū, iti buddho pavuccati;
Vandāmi taṃ mahāvīraṃ, sabbaññutamanāvaraṃ’.

40. ‘‘Satasahassito kappe, buddhaseṭṭhaṃ thaviṃ ahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ñāṇatthavāyidaṃ phalaṃ;

41. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo;
42. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
43. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ñāṇatthaviko thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ñāṇatthavikattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Ucchukhaṇḍikattheraapadānaṃ

44. ‘‘Nagare bandhumatiyā, dvārapālo ahosahaṃ;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sabbadhammāna pāraguṃ.

45. ‘‘Ucchukhaṇḍikamādāya, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ;
Pasannacitto sumano, vipassissa mahesino.

46. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ ucchumadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ucchukhaṇḍassidaṃ phalaṃ.

47. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
48. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
49. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ucchukhaṇḍiko thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ucchukhaṇḍikattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Kaḷambadāyakattheraapadānaṃ

50. ‘‘Romaso nāma sambuddho, vasate pabbatantare;
Kaḷambaṃ tassa pādāsiṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

51. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, kaḷambassa idaṃ phalaṃ.

52. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
53. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
54. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kaḷambadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kaḷambadāyakattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Ambāṭakadāyakattheraapadānaṃ

55. ‘‘Vipine buddhaṃ disvāna, sayambhuṃ aparājitaṃ;
Ambāṭakaṃ gahetvāna, sayambhussa adāsahaṃ.

56. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

57. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
58. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
59. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ambāṭakadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ambāṭakadāyakattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Harītakadāyakattheraapadānaṃ

60. ‘‘Harītakaṃ āmalakaṃ, ambajambuvibhītakaṃ;
Kolaṃ bhallātakaṃ billaṃ, sayameva harāmahaṃ.

61. ‘‘Disvāna pabbhāragataṃ, jhāyiṃ jhānarataṃ muniṃ;
Ābādhena āpīḷentaṃ, adutīyaṃ mahāmuniṃ.

62. ‘‘Harītakaṃ gahetvāna, sayambhussa adāsahaṃ;
Khādamattamhi bhesajje, byādhi passambhi [passaddhi (ka.)] tāvade.

63. ‘‘Pahīnadaratho buddho, anumodamakāsi me;
‘Bhesajjadāneniminā, byādhivūpasamena ca.

64. ‘‘‘Devabhūto manusso vā, jāto vā aññajātiyā;
Sabbattha sukhito hotu, mā ca te byādhimāgamā’.

65. ‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, sayambhū aparājito;
Nabhaṃ abbhuggamī dhīro, haṃsarājāva ambare.

66. ‘‘Yato harītakaṃ dinnaṃ, sayambhussa mahesino;
Imaṃ jātiṃ upādāya, byādhi me nupapajjatha.

67. ‘‘Ayaṃ pacchimako mayhaṃ, carimo vattate bhavo;
Tisso vijjā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

68. ‘‘Catunnavutito kappe, bhesajjamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bhesajjassa idaṃ phalaṃ.

69. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
70. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
71. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā harītakadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Harītakadāyakattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Ambapiṇḍiyattheraapadānaṃ

72. ‘‘Hatthirājā tadā āsiṃ, īsādanto uruḷhavā;
Vicaranto brahāraññe, addasaṃ lokanāyakaṃ.

73. ‘‘Ambapiṇḍaṃ gahetvāna, adāsiṃ satthuno ahaṃ;
Paṭiggaṇhi mahāvīro, siddhattho lokanāyako.

74. ‘‘Mama nijjhāyamānassa, paribhuñji tadā jino;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tusitaṃ upapajjahaṃ.

75. ‘‘Tato ahaṃ cavitvāna, cakkavattī ahosahaṃ;
Eteneva upāyena, anubhutvāna sampadā.

76. ‘‘Padhānapahitattohaṃ, upasanto nirūpadhi;
Sabbāsave pariññāya, viharāmi anāsavo.

77. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ phalamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

78. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
79. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
80. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ambapiṇḍiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ambapiṇḍiyattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Ambaphaliyattheraapadānaṃ

81. ‘‘Padumuttarabuddhassa, lokajeṭṭhassa tādino;
Piṇḍāya vicarantassa, dhārato uttamaṃ yasaṃ.

82. ‘‘Aggaphalaṃ gahetvāna, vippasannena cetasā;
Dakkhiṇeyyassa vīrassa, adāsiṃ satthuno ahaṃ.

83. ‘‘Tena kammena dvipadinda [dipadinda (sī. syā. pī.)], lokajeṭṭha narāsabha;
Pattomhi acalaṃ ṭhānaṃ, hitvā jayaparājayaṃ.

84. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, aggadānassidaṃ phalaṃ.

85. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
86. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
87. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ambaphaliyo thero imā gāthāyo abhāsitthāti;

Ambaphaliyattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Ekavihārivaggo catucattālīsamo.

Tassuddānaṃ –

Thero ekavihārī ca, saṅkhiyo pāṭihīrako;
Thaviko ucchukhaṇḍī ca, kaḷambaambāṭakado.

Harītakambapiṇḍī ca, ambado dasamo yati;
Chaḷasīti ca gāthāyo, gaṇitāyo vibhāvibhi.

45. Vibhītakavaggo

1. Vibhītakamiñjiyattheraapadānaṃ

1. ‘‘Kakusandho mahāvīro, sabbadhammāna pāragū;
Gaṇamhā vūpakaṭṭho so, agamāsi vanantaraṃ.

2. ‘‘Bījamiñjaṃ gahetvāna, latāya āvuṇiṃ ahaṃ;
Bhagavā tamhi samaye, jhāyate pabbatantare.

3. ‘‘Disvānahaṃ devadevaṃ, vippasannena cetasā;
Dakkhiṇeyyassa vīrassa, bījamiñjamadāsahaṃ.

4. ‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, yaṃ miñjamadadiṃ [phalamadadiṃ (sī. pī.), bījamadadiṃ (syā.)] tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bījamiñjassidaṃ phalaṃ.

5. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

6. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

7. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā vibhītakamiñjiyo [vibhedaka… (syā. ka.)] thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Vibhītakamiññjiyattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Koladāyakattheraapadānaṃ

8. ‘‘Ajinena nivatthohaṃ, vākacīradharo tadā;
Khāriyā pūrayitvāna, kolaṃhāsiṃ mamassamaṃ [khāribhāraṃ haritvāna, kolamāharimassamaṃ (sī. pī.)].

9. ‘‘Tamhi kāle sikhī buddho, eko adutiyo ahu;
Mamassamaṃ upāgacchi, jānanto sabbakālikaṃ.

10. ‘‘Sakaṃ cittaṃ pasādetvā, vanditvāna ca subbataṃ;
Ubho hatthehi paggayha, kolaṃ buddhassadāsahaṃ.

11. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, koladānassidaṃ phalaṃ.

12. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
13. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
14. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā koladāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Koladāyakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Billiyattheraapadānaṃ

15. ‘‘Candabhāgānadītīre, assamo sukato mama;
Billarukkhehi [beluvarukkhehi (syā.)] ākiṇṇo, nānādumanisevito.

16. ‘‘Sugandhaṃ beluvaṃ disvā, buddhaseṭṭhamanussariṃ;
Khāribhāraṃ pūrayitvā, tuṭṭho saṃviggamānaso.

17. ‘‘Kakusandhaṃ upāgamma, billapakkamadāsahaṃ;
Puññakkhettassa vīrassa, vippasannena cetasā.

18. ‘‘Imasmiṃyeva kappasmiṃ, yaṃ phalamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

19. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
20. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
21. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā billiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Billiyattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Bhallātadāyakattheraapadānaṃ

22. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇaṃ sambuddhaṃ, dvattiṃsavaralakkhaṇaṃ;
Vipinaggena [pavanaggena (sī. syā. pī.)] gacchantaṃ, sālarājaṃva phullitaṃ.

23. ‘‘Tiṇattharaṃ paññāpetvā, buddhaseṭṭhaṃ ayācahaṃ;
‘Anukampatu maṃ buddho, bhikkhaṃ icchāmi dātave’.

24. ‘‘Anukampako kāruṇiko, atthadassī mahāyaso;
Mama saṅkappamaññāya, orūhi mama assame.

25. ‘‘Orohitvāna sambuddho, nisīdi paṇṇasanthare;
Bhallātakaṃ gahetvāna, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ.

26. ‘‘Mama nijjhāyamānassa, paribhuñji tadā jino;
Tattha cittaṃ pasādetvā, abhivandiṃ tadā jinaṃ.

27. ‘‘Aṭṭhārase kappasate, yaṃ phalamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

28. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
29. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
30. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā bhallātadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Bhallātadāyakattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Uttalipupphiyattheraapadānaṃ

31. ‘‘Nigrodhe haritobhāse, saṃviruḷhamhi pādape;
Uttalimālaṃ [ummā mālaṃ hi (syā.)] paggayha, bodhiyā abhiropayiṃ.

32. ‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, yaṃ bodhimabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bodhipūjāyidaṃ phalaṃ.

33. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
34. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
35. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā uttalipupphiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Uttalipupphiyattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Ambāṭakiyattheraapadānaṃ

36. ‘‘Supupphitaṃ sālavanaṃ, ogayha vessabhū muni;
Nisīdi giriduggesu, abhijātova kesarī.

37. ‘‘Pasannacitto sumano, ambāṭakamapūjayiṃ;
Puññakkhettaṃ anuttaraṃ [mahāvīraṃ (sī. syā.)], pasanno sehi pāṇibhi.

38. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ pupphamabhiropayiṃ;
Duggati nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

39. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
40. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
41. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ambāṭakiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ambāṭakiyattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Sīhāsanikattheraapadānaṃ

42. ‘‘Padumuttarassa bhagavato, sabbabhūtahitesino;
Pasannacitto sumano, sīhāsanamadāsahaṃ.

43. ‘‘Devaloke manusse vā, yattha yattha vasāmahaṃ;
Labhāmi vipulaṃ byamhaṃ, sīhāsanassidaṃ phalaṃ.

44. ‘‘Soṇṇamayā rūpimayā, lohitaṅgamayā [lohitaṅkamayā (sī. syā. pī.)] bahū;
Maṇimayā ca pallaṅkā, nibbattanti mamaṃ sadā.

45. ‘‘Bodhiyā āsanaṃ katvā, jalajuttamanāmino;
Ucce kule pajāyāmi, aho dhammasudhammatā.

46. ‘‘Satasahassito kappe, sīhāsanamakāsahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, sīhāsanassidaṃ phalaṃ.

47. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
48. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
49. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sīhāsaniko thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sīhāsanikattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Pādapīṭhiyattheraapadānaṃ

50. ‘‘Sumedho nāma sambuddho, aggo kāruṇiko muni;
Tārayitvā bahū satte, nibbuto so mahāyaso.

51. ‘‘Sīhāsanassa sāmantā, sumedhassa mahesino;
Pasannacitto sumano, pādapīṭhamakārayiṃ.

52. ‘‘Katvāna kusalaṃ kammaṃ, sukhapākaṃ sukhudrayaṃ;
Puññakammena saṃyutto, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

53. ‘‘Tattha me vasamānassa, puññakammasamaṅgino;
Padāni uddharantassa, soṇṇapīṭhā bhavanti me.

54. ‘‘Lābhā tesaṃ suladdhaṃ vo, ye labhanti upassutiṃ;
Nibbute kāraṃ katvāna, labhanti vipulaṃ sukhaṃ.

55. ‘‘Mayāpi sukataṃ kammaṃ, vāṇijjaṃ suppayojitaṃ;
Pādapīṭhaṃ karitvāna, soṇṇapīṭhaṃ labhāmahaṃ.

56. ‘‘Yaṃ yaṃ disaṃ pakkamāmi, kenaci kiccayenahaṃ [paccayenahaṃ (sī. pī.)];
Soṇṇapīṭhe akkamāmi [soṇṇapīṭhena kamāmi (ka.)], puññakammassidaṃ phalaṃ.

57. ‘‘Tiṃsakappasahassamhi, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pādapīṭhassidaṃ phalaṃ.

58. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
59. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
60. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā pādapīṭhiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Pādapīṭhiyattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Vedikārakattheraapadānaṃ

61. ‘‘Padumuttarassa bhagavato, bodhiyā pādaputtame;
Vedikaṃ sukataṃ katvā, sakaṃ cittaṃ pasādayiṃ.

62. ‘‘Atoḷārāni [athoḷārāni (sī. pī.), aggoḷārāni (syā.)] bhaṇḍāni, katāni akatāni ca;
Antalikkhā pavassanti, vedikāya idaṃ phalaṃ.

63. ‘‘Ubhato byūḷhasaṅgāme, pakkhandanto bhayānake;
Bhayabheravaṃ na passāmi, vedikāya idaṃ phalaṃ.

64. ‘‘Mama saṅkappamaññāya, byamhaṃ nibbattate subhaṃ;
Sayanāni mahagghāni, vedikāya idaṃ phalaṃ.

65. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ vedikamakārayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, vedikāya idaṃ phalaṃ.

66. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
67. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
68. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā vedikārako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Vedikārakattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Bodhigharadāyakattheraapadānaṃ

69. ‘‘Siddhatthassa bhagavato, dvipadindassa tādino;
Pasannacitto sumano, bodhigharamakārayiṃ.

70. ‘‘Tusitaṃ upapannomhi, vasāmi ratane ghare;
Na me sītaṃ vā uṇhaṃ vā, vāto gatte na samphuse.

71. ‘‘Pañcasaṭṭhimhito kappe, cakkavattī ahosahaṃ;
Kāsikaṃ nāma nagaraṃ, vissakammena [visukammena (syā. ka.)] māpitaṃ.

72. ‘‘Dasayojanaāyāmaṃ, aṭṭhayojanavitthataṃ;
Na tamhi nagare atthi, kaṭṭhaṃ vallī ca mattikā.

73. ‘‘Tiriyaṃ yojanaṃ āsi, addhayojanavitthataṃ;
Maṅgalo nāma pāsādo, vissakammena māpito.

74. ‘‘Cullāsītisahassāni, thambhā soṇṇamayā ahuṃ;
Maṇimayā ca niyyūhā, chadanaṃ rūpiyaṃ ahu.

75. ‘‘Sabbasoṇṇamayaṃ gharaṃ, vissakammena māpitaṃ;
Ajjhāvutthaṃ mayā etaṃ, gharadānassidaṃ phalaṃ.

76. ‘‘Te sabbe anubhotvāna, devamānusake bhave;
Ajjhapattomhi nibbānaṃ, santipadamanuttaraṃ.

77. ‘‘Tiṃsakappasahassamhi, bodhigharamakārayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, gharadānassidaṃ phalaṃ.

78. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
79. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
80. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā bodhigharadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Bodhigharadāyakattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Vibhītakavaggo pañcacattālīsamo.

Tassuddānaṃ –

Vibhītakī kolaphalī, billabhallātakappado;
Uttalambaṭakī ceva, āsanī pādapīṭhako.

Vediko bodhighariko, gāthāyo gaṇitāpi ca;
Ekūnāsītikā sabbā, asmiṃ vagge pakittitā.

46. Jagatidāyakavaggo

1. Jagatidāyakattheraapadānaṃ

1. ‘‘Dhammadassissa munino, bodhiyā pādaputtame;

Pasannacitto sumano, jagatiṃ kārayiṃ ahaṃ.

2. ‘‘Darito pabbatato vā, rukkhato patito ahaṃ;
Cuto patiṭṭhaṃ vindāmi, jagatiyā idaṃ phalaṃ.

3. ‘‘Na me corā vihesanti, nātimaññanti khattiyā [pasahanti, nātimaññati khattiyo (sī. pī.)];
Sabbāmittetikkamāmi, jagatiyā idaṃ phalaṃ.

4. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Sabbattha pūjito homi, jagatiyā idaṃ phalaṃ.

5. ‘‘Aṭṭhārase kappasate, jagatiṃ kārayiṃ ahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, jagatidānassidaṃ phalaṃ.

6. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

7. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

8. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā jagatidāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Jagatidāyakattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Morahatthiyattheraapadānaṃ

9. ‘‘Morahatthaṃ gahetvāna, upesiṃ lokanāyakaṃ;
Pasannacitto sumano, morahatthamadāsahaṃ.

10. ‘‘Iminā morahatthena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Nibbāyiṃsu tayo aggī, labhāmi vipulaṃ sukhaṃ.

11. ‘‘Aho buddho aho dhammo, aho no satthusampadā;
Datvānahaṃ morahatthaṃ, labhāmi vipulaṃ sukhaṃ.

12. ‘‘Tiyaggī [tidhaggī (syā. ka.), tivaggī (pī.)] nibbutā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Sabbāsavā parikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

13. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, morahatthassidaṃ phalaṃ.

14. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
15. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
16. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā morahatthiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Morahatthiyattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Sīhāsanabījiyattheraapadānaṃ

17. ‘‘Tissassāhaṃ bhagavato, bodhirukkhamavandiyaṃ;
Paggayha bījaniṃ tattha, sīhāsanamabījahaṃ [mabījayiṃ (sī.), mavijjahaṃ (syā.)].

18. ‘‘Dvenavute ito kappe, sīhāsanamabījahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bījanāya idaṃ phalaṃ.

19. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
20. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
21. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sīhāsanabījiyo thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Sīhāsanabījiyattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Tiṇukkadhāriyattheraapadānaṃ

22. ‘‘Padumuttarabuddhassa, bodhiyā pādaputtame;
Pasannacitto sumano, tayo ukke adhārayiṃ.

23. ‘‘Satasahassito kappe, sohaṃ ukkamadhārayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ukkadānassidaṃ phalaṃ.

24. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
25. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
26. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā tiṇukkadhāriyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Tiṇukkadhāriyattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Akkamanadāyakattheraapadānaṃ

27. ‘‘Kakusandhassa munino, brāhmaṇassa vusīmato;
Divāvihāraṃ vajato, akkamanamadāsahaṃ.

28. ‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, akkamanassidaṃ phalaṃ.

29. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
30. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
31. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā akkamanadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Akkamanadāyakattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Vanakoraṇḍiyattheraapadānaṃ

32. ‘‘Siddhatthassa bhagavato, lokajeṭṭhassa tādino;
Vanakoraṇḍamādāya, buddhassa abhiropayiṃ.

33. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ pupphamabhiropayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

34. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
35. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
36. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā vanakoraṇḍiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Vanakoraṇḍiyattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

Vīsatimaṃ bhāṇavāraṃ.

7. Ekachattiyattheraapadānaṃ

37. ‘‘Aṅgārajātā pathavī, kukkuḷānugatā mahī;
Padumuttaro bhagavā, abbhokāsamhi caṅkami.

38. ‘‘Paṇḍaraṃ chattamādāya, addhānaṃ paṭipajjahaṃ;
Tattha disvāna sambuddhaṃ, vitti me upapajjatha.

39. ‘‘Marīciyotthaṭā [maricimophunā (syā.), marīcivophuṭā (pī.)] bhūmi, aṅgārāva mahī ayaṃ;
Upahanti [upavāyanti (sī. pī.)] mahāvātā, sarīrassāsukhepanā [sarīrakāyukhepanā (syā.)].

40. ‘‘Sītaṃ uṇhaṃ vihanantaṃ [vihanati (syā. ka.)], vātātapanivāraṇaṃ;
Paṭiggaṇha imaṃ chattaṃ, phassayissāmi [passayissāmi (ka.)] nibbutiṃ.

41. ‘‘Anukampako kāruṇiko, padumuttaro mahāyaso;
Mama saṅkappamaññāya, paṭiggaṇhi tadā jino.

42. ‘‘Tiṃsakappāni devindo, devarajjamakārayiṃ;
Satānaṃ pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ.

43. ‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Anubhomi sakaṃ kammaṃ, pubbe sukatamattano.

44. ‘‘Ayaṃ me pacchimā jāti, carimo vattate bhavo;
Ajjāpi setacchattaṃ me, sabbakālaṃ dharīyati.

45. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ chattamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, chattadānassidaṃ phalaṃ.

46. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
47. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
48. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ekachattiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ekachattiyattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Jātipupphiyattheraapadānaṃ

49. ‘‘Parinibbute bhagavati, padumuttare mahāyase;
Pupphavaṭaṃsake katvā [pupphacaṅkoṭake gahetvā (syā.)], sarīramabhiropayiṃ.

50. ‘‘Tattha cittaṃ pasādetvā, nimmānaṃ agamāsahaṃ;
Devalokagato santo, puññakammaṃ sarāmahaṃ.

51. ‘‘Ambarā pupphavasso me, sabbakālaṃ pavassati;
Saṃsarāmi manusse ce [ve (syā.)], rājā homi mahāyaso.

52. ‘‘Tahiṃ kusumavasso me, abhivassati sabbadā;
Tasseva [kāyesu (syā.), kāyeva (pī.)] pupphapūjāya, vāhasā sabbadassino.

53. ‘‘Ayaṃ pacchimako mayhaṃ, carimo vattate bhavo;
Ajjāpi pupphavasso me, abhivassati sabbadā.

54. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ pupphamabhiropayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dehapūjāyidaṃ phalaṃ.

55. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
56. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
57. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā jātipupphiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Jātipupphiyattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Paṭṭipupphiyattheraapadānaṃ

58. ‘‘Nīharante sarīramhi, vajjamānāsu bherisu;
Pasannacitto sumano, paṭṭipupphamapūjayiṃ [satti… (syā. pī.)].

59. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dehapūjāyidaṃ phalaṃ.

60. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
61. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
62. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā paṭṭipupphiyo [sattipaṇṇiyo (syā. pī.)] thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Paṭṭipupphiyattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Gandhapūjakattheraapadānaṃ

63. ‘‘Citāsu kurumānāsu [cittesu kayiramānesu (sī.)], nānāgandhe samāhaṭe;
Pasannacitto sumano, gandhamuṭṭhimapūjayiṃ.

64. ‘‘Satasahassito kappe, citakaṃ yamapūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, citapūjāyidaṃ phalaṃ.

65. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
66. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
67. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā gandhapūjako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Gandhapūjakattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Jagatidāyakavaggo chacattālīsamo.

Tassuddānaṃ –

Jagatī morahatthī ca, āsanī ukkadhārako;
Akkami vanakoraṇḍi, chattado jātipūjako.

Paṭṭipupphī ca yo thero, dasamo gandhapūjako;
Sattasaṭṭhi ca gāthāyo, gaṇitāyo vibhāvibhi.

47. Sālakusumiyavaggo

1. Sālakusumiyattheraapadānaṃ

1. ‘‘Parinibbute bhagavati, jalajuttamanāmake;
Āropitamhi citake, sālapupphamapūjayiṃ.

2. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ pupphamabhiropayiṃ [pupphamabhipujayiṃ (syā.)];
Duggatiṃ nābhijānāmi, citapūjāyidaṃ [buddhapūjāyidaṃ (syā.)] phalaṃ.

3. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

4. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

5. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā sālakusumiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sālakusumiyattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Citakapūjakattheraapadānaṃ

6. ‘‘Jhāyamānassa bhagavato, sikhino lokabandhuno;
Aṭṭha campakapupphāni, citakaṃ abhiropayiṃ.

7. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ pupphamabhiropayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, citapūjāyidaṃ phalaṃ.

8. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
9. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
10. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā citakapūjako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Citakapūjakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Citakanibbāpakattheraapadānaṃ

11. ‘‘Dayhamāne sarīramhi, vessabhussa mahesino;
Gandhodakaṃ gahetvāna, citaṃ nibbāpayiṃ ahaṃ.

12. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, citaṃ nibbāpayiṃ ahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, gandhodakassidaṃ phalaṃ.

13. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
14. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
15. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā citakanibbāpako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Citakanibbāpakattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Setudāyakattheraapadānaṃ

16. ‘‘Vipassino bhagavato, caṅkamantassa sammukhā;
Pasannacitto sumano, setuṃ kārāpayiṃ ahaṃ.

17. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ setuṃ kārayiṃ ahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, setudānassidaṃ phalaṃ.

18. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
19. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
20. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā setudāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Setudāyakattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Sumanatālavaṇṭiyattheraapadānaṃ

21. ‘‘Siddhatthassa bhagavato, tālavaṇṭamadāsahaṃ;
Sumanehi paṭicchannaṃ, dhārayāmi mahāyasaṃ.

22. ‘‘Catunnavutito kappe, tālavaṇṭamadāsahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, tālavaṇṭassidaṃ phalaṃ.

23. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
24. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
25. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sumanatālavaṇṭiyo thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Sumanatālavaṇṭiyattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Avaṭaphaliyattheraapadānaṃ

26. ‘‘Sataraṃsī nāma bhagavā, sayambhū aparājito;
Vivekakāmo sambuddho, gocarāyābhinikkhami.

27. ‘‘Phalahattho ahaṃ disvā, upagacchiṃ narāsabhaṃ;
Pasannacitto sumano, adāsiṃ avaṭaṃ phalaṃ.

28. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

29. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
30. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
31. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā avaṭaphaliyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Avaṭaphaliyattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Labujaphaladāyakattheraapadānaṃ

32. ‘‘Nagare bandhumatiyā, ārāmiko ahaṃ tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, gacchantaṃ anilañjase.

33. ‘‘Labujaṃ phalamādāya, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ;
Ākāseva ṭhito santo, paṭiggaṇhi mahāyaso.

34. ‘‘Vittisañjanano mayhaṃ, diṭṭhadhammasukhāvaho;
Phalaṃ buddhassa datvāna, vippasannena cetasā.

35. ‘‘Adhigañchiṃ tadā pītiṃ, vipulaṃ sukhamuttamaṃ;
Uppajjateva [uppajjate me (syā.)] ratanaṃ, nibbattassa tahiṃ tahiṃ.

36. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

37. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
38. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
39. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā labujaphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Labujaphaladāyakattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Pilakkhaphaladāyakattheraapadānaṃ

40. ‘‘Vanantare buddhaṃ disvā [vanante buddhaṃ disvāna (sī. pī.)], atthadassiṃ mahāyasaṃ;
Pasannacitto sumano, pilakkhassa [pilakkhussa (pī.)] phalaṃ adā.

41. ‘‘Aṭṭhārase kappasate, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

42. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
43. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
44. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā pilakkhaphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Pilakkhaphaladāyakattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Sayampaṭibhāniyattheraapadānaṃ

45. ‘‘Kakudhaṃ vilasantaṃva, devadevaṃ narāsabhaṃ;
Rathiyaṃ paṭipajjantaṃ, ko disvā na pasīdati.

46. ‘‘Tamandhakāraṃ nāsetvā, santāretvā bahuṃ janaṃ;
Ñāṇālokena jotantaṃ, ko disvā na pasīdati.

47. ‘‘Vasīsatasahassehi, nīyantaṃ lokanāyakaṃ;
Uddharantaṃ bahū satte, ko disvā na pasīdati.

48. ‘‘Āhanantaṃ [āhanitvā (syā. ka.)] dhammabheriṃ, maddantaṃ titthiye gaṇe;
Sīhanādaṃ vinadantaṃ, ko disvā na pasīdati.

49. ‘‘Yāvatā brahmalokato, āgantvāna sabrahmakā;
Pucchanti nipuṇe pañhe, ko disvā na pasīdati.

50. ‘‘Yassañjaliṃ karitvāna, āyācanti sadevakā;
Tena puññaṃ anubhonti, ko disvā na pasīdati.

51. ‘‘Sabbe janā samāgantvā, sampavārenti cakkhumaṃ;
Na vikampati ajjhiṭṭho, ko disvā na pasīdati.

52. ‘‘Nagaraṃ pavisato yassa, ravanti bheriyo bahū;
Vinadanti gajā mattā, ko disvā na pasīdati.

53. ‘‘Vīthiyā [rathiyā (sī.)] gacchato yassa, sabbābhā jotate sadā;
Abbhunnatā samā honti, ko disvā na pasīdati.

54. ‘‘Byāharantassa buddhassa, cakkavāḷampi suyyati;
Sabbe satte viññāpeti, ko disvā na pasīdati.

55. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ buddhamabhikittayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, kittanāya idaṃ phalaṃ.

56. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
57. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
58. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā sayaṃpaṭibhāniyo thero imā gāthāyo Abhāsitthāti.

Sayaṃpaṭibhāniyattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Nimittabyākaraṇiyattheraapadānaṃ

59. ‘‘Ajjhogāhetvā himavaṃ, mante vāce mahaṃ tadā;
Catupaññāsasahassāni, sissā mayhaṃ upaṭṭhahuṃ.

60. ‘‘Adhitā vedagū sabbe, chaḷaṅge pāramiṃ gatā;
Sakavijjāhupatthaddhā, himavante vasanti te.

61. ‘‘Cavitvā tusitā kāyā, devaputto mahāyaso;
Uppajji mātukucchismiṃ, sampajāno patissato.

62. ‘‘Sambuddhe upapajjante, dasasahassi kampatha;
Andhā cakkhuṃ alabhiṃsu, uppajjantamhi nāyake.

63. ‘‘Sabbākāraṃ pakampittha, kevalā vasudhā ayaṃ;
Nigghosasaddaṃ sutvāna, ubbijjiṃsu [vimhayiṃsu (syā. ka.)] mahājanā.

64. ‘‘Sabbe janā samāgamma, āgacchuṃ mama santikaṃ;
Vasudhāyaṃ pakampittha, kiṃ vipāko bhavissati.

65. ‘‘Avacāsiṃ [vidassāmi (syā.)] tadā tesaṃ, mā bhetha [mā roda (ka.), mābhāyittha (syā.)] natthi vo bhayaṃ;
Visaṭṭhā hotha sabbepi, uppādoyaṃ suvatthiko [sukhatthiko (syā.)].

66. ‘‘Aṭṭhahetūhi samphussa [aṭṭhahetūhi samphassa (syā. pī.), atthahetu nisaṃsayaṃ (ka.)], vasudhāyaṃ pakampati;
Tathā nimittā dissanti, obhāso vipulo mahā.

67. ‘‘Asaṃsayaṃ buddhaseṭṭho, uppajjissati cakkhumā;
Saññāpetvāna janataṃ, pañcasīle kathesahaṃ.

68. ‘‘Sutvāna pañca sīlāni, buddhuppādañca dullabhaṃ;
Ubbegajātā sumanā, tuṭṭhahaṭṭhā ahaṃsu te.

69. ‘‘Dvenavute ito kappe, yaṃ nimittaṃ viyākariṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, byākaraṇassidaṃ phalaṃ.

70. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
71. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
72. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā nimittabyākaraṇiyo thero imā Gāthāyo abhāsitthāti.

Nimittabyākaraṇiyattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Sālakusumiyavaggo sattacattālīsamo.

Tassuddānaṃ –

Sālakusumiyo thero, pūjā nibbāpakopi ca;
Setudo tālavaṇṭī ca, avaṭalabujappado.

Pilakkhapaṭibhānī ca, veyyākaraṇiyo dijo;
Dvesattati ca gāthāyo, gaṇitāyo vibhāvibhi.

48. Naḷamālivaggo

1. Naḷamāliyattheraapadānaṃ

1. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇaṃ sambuddhaṃ, āhutīnaṃ paṭiggahaṃ;
Vipinaggena gacchantaṃ, addasaṃ lokanāyakaṃ.

2. ‘‘Naḷamālaṃ gahetvāna, nikkhamanto ca tāvade;
Tatthaddasāsiṃ sambuddhaṃ, oghatiṇṇamanāsavaṃ.

3. ‘‘Pasannacitto sumano, naḷamālamapūjayiṃ;
Dakkhiṇeyyaṃ mahāvīraṃ, sabbalokānukampakaṃ.

4. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ mālamabhiropayiṃ [pupphamabhiropayiṃ (sī. syā. pī.)];
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

5. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

6. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

7. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;

Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ''.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā naḷamāliyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Naḷamāliyattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Maṇipūjakattheraapadānaṃ

8. ''Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Vivekakāmo sambuddho, gacchate anilañjase.

9. ''Avidūre himavantassa, mahājātassaro ahu;
Tattha me bhavanaṃ āsi, puññakammena saṃyutaṃ.

10. ''Bhavanā abhinikkhamma, addasaṃ lokanāyakaṃ;
Indīvaraṃva jalitaṃ, ādittaṃva hutāsanaṃ.

11. ''Vicinaṃ naddasaṃ pupphaṃ, pūjayissanti nāyakaṃ;
Sakaṃ cittaṃ pasādetvā, avandiṃ satthuno ahaṃ.

12. ''Mama sīse maṇiṃ gayha, pūjayiṃ lokanāyakaṃ;
Imāya maṇipūjāya, vipāko hotu bhaddako.

13. ''Padumuttaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Antalikkhe ṭhito satthā, imaṃ gāthaṃ abhāsatha.

14. 'So te ijjhatu saṅkappo, labhassu vipulaṃ sukhaṃ;
Imāya maṇipūjāya, anubhohi mahāyasaṃ'.

15. ''Idaṃ vatvāna bhagavā, jalajuttamanāmako;
Agamāsi buddhaseṭṭho, yattha cittaṃ paṇīhitaṃ.

16. ''Saṭṭhikappāni devindo, devarajjamakārayiṃ;
Anekasatakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ.

17. ''Pubbakammaṃ sarantassa, devabhūtassa me sato;
Maṇi nibbattate mayhaṃ, ālokakaraṇo mamaṃ.

18. ''Chaḷasītisahassāni, nāriyo me pariggahā;
Vicittavatthābharaṇā, āmukkamaṇikuṇḍalā [āmuttamaṇikuṇḍalā (sī. syā. pī.)].

19. ''Aḷārapamhā hasulā, susaññā tanumajjhimā;
Parivārenti maṃ niccaṃ, maṇipūjāyidaṃ phalaṃ.

20. ''Soṇṇamayā maṇimayā, lohitaṅgamayā tathā;
Bhaṇḍā me sukatā honti, yadicchasi [yadicchāya (sī. pī.)] piḷandhanā.

21. ''Kūṭāgārā gahārammā, sayanañca mahārahaṃ;
Mama saṅkappamaññāya, nibbattanti yadicchakaṃ.

22. ‘‘Lābhā tesaṃ suladdhañca, ye labhanti upassutiṃ;
Puññakkhettaṃ manussānaṃ, osadhaṃ sabbapāṇinaṃ.

23. ‘‘Mayhampi sukataṃ kammaṃ, yohaṃ adakkhi nāyakaṃ;
Vinipātā pamuttomhi, pattomhi acalaṃ padaṃ.

24. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Divasañceva rattiñca [samantā sattaratanā (sī. pī. ka.)], āloko hoti me sadā.

25. ‘‘Tāyeva maṇipūjāya, anubhotvāna sampadā;
Ñāṇāloko mayā diṭṭho, pattomhi acalaṃ padaṃ.

26. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ maṇiṃ abhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, maṇipūjāyidaṃ phalaṃ.

27. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
28. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
29. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā maṇipūjako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Maṇipūjakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Ukkāsatikattheraapadānaṃ

30. ‘‘Kosiko nāma bhagavā, cittakūṭe vasī tadā;
Jhāyī jhānarato buddho, vivekābhirato muni.

31. ‘‘Ajjhogāhetvā [ajjhogahetvā (sī. syā. pī.)] himavantaṃ, nārīgaṇapurakkhato;
Addasaṃ kosikaṃ buddhaṃ, puṇṇamāyeva candimaṃ.

32. ‘‘Ukkāsate gahetvāna, parivāresahaṃ tadā;
Sattarattindivaṃ ṭhatvā [buddho (syā. ka.)], aṭṭhamena agacchahaṃ.

33. ‘‘Vuṭṭhitaṃ kosikaṃ buddhaṃ, sayambhuṃ aparājitaṃ;
Pasannacitto vanditvā, ekaṃ bhikkhaṃ adāsahaṃ.

34. ‘‘Tena kammena dvipadinda, lokajeṭṭha narāsabha;
Uppajjiṃ tusite kāye, ekabhikkhāyidaṃ phalaṃ.

35. ‘‘Divasañceva rattiñca, āloko hoti me sadā;
Samantā yojanasataṃ, obhāsena pharāmahaṃ.

36. ‘‘Pañcapaññāsakappamhi, cakkavattī ahosahaṃ;
Cāturanto vijitāvī, jambumaṇḍassa [jambusaṇḍassa (pī.)] issaro.

37. ‘‘Tadā me nagaraṃ āsi, iddhaṃ phītaṃ sunimmitaṃ;
Tiṃsayojanamāyāmaṃ, vitthārena ca vīsati.

38. ‘‘Sobhaṇaṃ nāma nagaraṃ, vissakammena māpitaṃ;
Dasasaddāvivittaṃ taṃ, sammatāḷasamāhitaṃ.

39. ‘‘Na tamhi nagare atthi, vallikaṭṭhañca mattikā;
Sabbasoṇṇamayaṃyeva, jotate niccakālikaṃ.

40. ‘‘Catupākāraparikkhittaṃ, tayo āsuṃ maṇimayā;
Vemajjhe tālapantī ca, vissakammena māpitā.

41. ‘‘Dasasahassapokkharañño, padumuppalachāditā;
Puṇḍarīkehi [puṇḍarīkādi (syā.)] sañchannā, nānāgandhasamīritā.

42. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ ukkaṃ dhārayiṃ ahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ukkadhārassidaṃ phalaṃ.

43. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
44. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
45. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ukkāsatiko thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ukkāsatikattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Sumanabījaniyattheraapadānaṃ

46. ‘‘Vipassino bhagavato, bodhiyā pādaputtame;
Sumano bījaniṃ gayha, abījiṃ bodhimuttamaṃ.

47. ‘‘Ekanavutito kappe, abījiṃ bodhimuttamaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bījanāya idaṃ phalaṃ.

48. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
49. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
50. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sumanabījaniyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sumanabījaniyattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Kummāsadāyakattheraapadānaṃ

51. ‘‘Esanāya carantassa, vipassissa mahesino;
Rittakaṃ pattaṃ disvāna, kummāsaṃ pūrayiṃ ahaṃ.

52. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ bhikkhaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, kummāsassa idaṃ phalaṃ.

53. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
54. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
55. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kummāsadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kummāsadāyakattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Kusaṭṭhakadāyakattheraapadānaṃ

56. ‘‘Kassapassa bhagavato, brāhmaṇassa vusīmato;
Pasannacitto sumano, kusaṭṭhakamadāsahaṃ.

57. ‘‘Imasmiṃyeva kappasmiṃ, kusaṭṭhakamadāsahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, kusaṭṭhakassidaṃ phalaṃ.

58. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
59. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
60. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kusaṭṭhakadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kusaṭṭhakadāyakattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Giripunnāgiyattheraapadānaṃ

61. ‘‘Sobhito nāma sambuddho, cittakūṭe vasī tadā;
Gahetvā giripunnāgaṃ, sayambhuṃ abhipūjayiṃ.

62. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

63. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
64. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
65. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā giripunnāgiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Giripunnāgiyattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Vallikāraphaladāyakattheraapadānaṃ

66. ‘‘Sumano nāma sambuddho, takkarāyaṃ vasī tadā;
Vallikāraphalaṃ gayha, sayambhussa adāsahaṃ.

67. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

68. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
69. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
70. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā vallikāraphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Vallikāraphaladāyakattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Pānadhidāyakattheraapadānaṃ

71. ‘‘Anomadassī bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Divāvihārā nikkhamma, pathamāruhi [pītimāruyhi (syā.)] cakkhumā.

72. ‘‘Pānadhiṃ sukataṃ gayha, addhānaṃ paṭipajjahaṃ;
Tatthaddasāsiṃ sambuddhaṃ, pattikaṃ cārudassanaṃ.

73. ‘‘Sakaṃ cittaṃ pasādetvā, nīharitvāna pānadhiṃ;
Pādamūle ṭhapetvāna, idaṃ vacanamabraviṃ.

74. ‘‘‘Abhirūha mahāvīra, sugatinda vināyaka;
Ito phalaṃ labhissāmi, so me attho samijjhatu’.

75. ‘‘Anomadassī bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Pānadhiṃ abhirūhitvā, idaṃ vacanamabravi.

76. ‘‘‘Yo pānadhiṃ me adāsi, pasanno sehi pāṇibhi;
Tamahaṃ kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato’.

77. ‘‘Buddhassa giramaññāya, sabbe devā samāgatā;
Udaggacittā sumanā, vedajātā katañjalī.

78. ‘‘Pānadhīnaṃ padānena, sukhitoyaṃ bhavissati;
Pañcapaññāsakkhattuñca, devarajjaṃ karissati.

79. ‘‘Sahassakkhattuṃ rājā ca, cakkavattī bhavissati;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

80. ‘‘Aparimeyye ito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena [nāmena (sabbattha)], satthā loke bhavissati.

81. ‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

82. ‘‘Devaloke manusse vā, nibbattissati puññavā;
Devayānapaṭibhāgaṃ, yānaṃ paṭilabhissati.

83. ‘‘Pāsādā sivikā vayhaṃ, hatthino samalaṅkatā;
Rathā vājaññasaṃyuttā, sadā pātubhavanti me.

84. ‘‘Agārā nikkhamantopi, rathena nikkhamiṃ ahaṃ;
Kesesu chijjamānesu, arahattamapāpuṇiṃ.

85. ‘‘Lābhā mayhaṃ suladdhaṃ me, vāṇijjaṃ suppayojitaṃ;
Datvāna pānadhiṃ ekaṃ, pattomhi acalaṃ padaṃ.

86. ‘‘Aparimeyye ito kappe, yaṃ pānadhimadāsahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pānadhissa idaṃ phalaṃ.

87. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
88. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
89. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā pānadhidāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Pānadhidāyakattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Pulinacaṅkamiyattheraapadānaṃ

90. ‘‘Migaluddo pure āsiṃ, araññe kānane ahaṃ;
Vātamigaṃ gavesanto, caṅkamaṃ addasaṃ ahaṃ.

91. ‘‘Ucchaṅgena pulinaṃ [puḷinaṃ (sī. syā. pī. ka.)] gayha, caṅkame okiriṃ ahaṃ;
Pasannacitto sumano, sugatassa sirīmato.

92. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, pulinaṃ okiriṃ ahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pulinassa idaṃ phalaṃ.

93. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
94. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
95. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā pulinacaṅkamiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Pulinacaṅkamiyattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Naḷamālivaggo aṭṭhacattālīsamo.

Tassuddānaṃ –

Naḷamālī maṇidado, ukkāsatikabījanī;
Kummāso ca kusaṭṭho ca, giripunnāgiyopi ca.

Vallikāro pānadhido, atho pulinacaṅkamo;
Gāthāyo pañcanavuti, gaṇitāyo vibhāvibhi.

49. Paṃsukūlavaggo

1. Paṃsukūlasaññakattheraapadānaṃ

1. ‘‘Tisso nāmāsi bhagavā, sayambhū aggapuggalo;
Paṃsukūlaṃ ṭhapetvāna, vihāraṃ pāvisī jino.

2. ‘‘Vinataṃ [sajjitaṃ (syā.), tiyantaṃ (pī.)] dhanumādāya, bhakkhatthāya cariṃ ahaṃ;
Maṇḍalaggaṃ gahetvāna, kānanaṃ pāvisiṃ ahaṃ.

3. ‘‘Tatthaddasaṃ paṃsukūlaṃ, dumagge laggitaṃ tadā;
Cāpaṃ tattheva nikkhippa, sire katvāna añjaliṃ.

4. ‘‘Pasannacitto sumano, vipulāya ca pītiyā;
Buddhaseṭṭhaṃ saritvāna, paṃsukūlaṃ avandahaṃ.

5. ‘‘Dvenavute ito kappe, paṃsukūlamavandahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, vandanāya idaṃ phalaṃ.

6. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

7. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

8. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā paṃsukūlasaññako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Paṃsukūlasaññakattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Buddhasaññakattheraapadānaṃ

9. ‘‘Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedāna pāragū;
Lakkhaṇe itihāse ca, sanighaṇḍusakeṭubhe.

10. ‘‘Nadīsotapaṭibhāgā, sissā āyanti me tadā;
Tesāhaṃ mante [mantaṃ (syā. ka.)] vācemi, rattindivamatandito.

11. ‘‘Siddhattho nāma sambuddho, loke uppajji tāvade;
Tamandhakāraṃ nāsetvā, ñāṇālokaṃ pavattayi.

12. ‘‘Mama aññataro sisso, sissānaṃ so kathesi me;
Sutvāna te etamatthaṃ, ārocesuṃ mamaṃ tadā.

13. ‘‘Buddho loke samuppanno, sabbaññū lokanāyako;
Tassānuvattati jano, lābho amhaṃ na vijjati [na hessati (sī. pī.)].

14. ‘‘Adhiccuppattikā buddhā, cakkhumanto mahāyasā;
Yaṃnūnāhaṃ buddhaseṭṭhaṃ, passeyyaṃ lokanāyakaṃ.

15. ‘‘Ajinaṃ me gahetvāna, vākacīraṃ kamaṇḍaluṃ;
Assamā abhinikkhamma, sisse āmantayiṃ ahaṃ.

16. ‘‘Odumbarikapupphaṃva, candamhi sasakaṃ yathā;
Vāyasānaṃ yathā khīraṃ, dullabho lokanāyako [dullabhā lokanāyakā (sī.), dullabhaṃ lokanāyakaṃ (syā. pī. ka.)].

17. ‘‘Buddho lokamhi uppanno, manussattampi dullabhaṃ;
Ubhosu vijjamānesu, savanañca sudullabhaṃ.

18. ‘‘Buddho loke samuppanno, cakkhuṃ lacchāma no bhavaṃ;
Etha sabbe gamissāma, sammāsambuddhasantikaṃ.

19. ‘‘Kamaṇḍaludharā sabbe, kharājinanivāsino;
Te jaṭā bhārabharitā, nikkhamuṃ vipinā tadā.

20. ‘‘Yugamattaṃ pekkhamānā, uttamatthaṃ gavesino;
Āsattidosarahitā, asambhītāva kesarī.

21. ‘‘Appakiccā aloluppā, nipakā santavuttino;
Uñchāya caramānā te, buddhaseṭṭhamupāgamuṃ.

22. ‘‘Diyaḍḍhayojane sese, byādhi me upapajjatha;
Buddhaseṭṭhaṃ saritvāna, tattha kālaṅkato ahaṃ.

23. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ saññamalabhiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhasaññāyidaṃ phalaṃ.

24. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
25. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
26. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā buddhasaññako thero imā gāthāyo Abhāsitthāti.

Buddhasaññakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Bhisadāyakattheraapadānaṃ

27. ‘‘Ogayha yaṃ [ogayhāhaṃ (sī. syā. pī.)] pokkharaṇiṃ, nānākuñjarasevitaṃ;
Uddharāmi bhisaṃ tattha, ghāsahetu [asanahetu (syā.)] ahaṃ tadā.

28. ‘‘Bhagavā tamhi samaye, padumuttarasavhayo;
Rattambaradharo [rattakambaladharo (syā.)] buddho, gacchati anilañjase.

29. ‘‘Dhunanto paṃsukūlāni, saddamassosahaṃ tadā;
Uddhaṃ nijjhāyamānohaṃ, addasaṃ lokanāyakaṃ.

30. ‘‘Tattheva ṭhitako santo, āyāciṃ lokanāyakaṃ;
Madhuṃ bhisehi savati, khīraṃ sappiṃ muḷālibhi.

31. ‘‘Paṭiggaṇhātu me buddho, anukampāya cakkhumā;
Tato kāruṇiko satthā, oruhitvā mahāyaso.

32. ‘‘Paṭiggaṇhi mamaṃ bhikkhaṃ, anukampāya cakkhumā;
Paṭiggahetvā sambuddho, akā me anumodanaṃ.

33. ‘‘‘Sukhī hotu [hohi (sī. syā. pī. ka.)] mahāpuñña, gati tuyhaṃ samijjhatu;
Iminā bhisadānena, labhassu vipulaṃ sukhaṃ’.

34. ‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, jalajuttamanāmako;
Bhikkhamādāya sambuddho, ambarenāgamā jino.

35. ‘‘Tato bhisaṃ gahetvāna, āgacchiṃ mama assamaṃ;
Bhisaṃ rukkhe lagetvāna [laggitvāna (syā. ka.)], mama dānamanussariṃ.

36. ‘‘Mahāvāto vuṭṭhahitvā, sañcālesi vanaṃ tadā;
Ākāso abhinādittha, asaniyā phalantiyā.

37. ‘‘Tato me asanipāto, matthake nipatī tadā;
Sohaṃ nisinnako santo, tattha kālaṅkato ahuṃ.

38. ‘‘Puññakammena saṃyutto, tusitaṃ upapajjahaṃ;
Kaḷevaraṃ me patitaṃ, devaloke ramiṃ ahaṃ.

39. ‘‘Chaḷasītisahassāni, nāriyo samalaṅkatā;
Sāyapātaṃ [sāyaṃ pātaṃ (syā. ka.)] upaṭṭhanti, bhisadānassidaṃ phalaṃ.

40. ‘‘Manussayonimāgantvā, sukhito homahaṃ sadā;
Bhoge me ūnatā natthi, bhisadānassidaṃ phalaṃ.

41. ‘‘Anukampitako tena, devadevena tādinā;
Sabbāsavā parikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

42. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ bhisaṃ [bhikkhaṃ (sabbattha)] adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bhisadānassidaṃ phalaṃ.

43. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
44. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
45. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā bhisadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Bhisadāyakattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Ñāṇathavikattheraapadānaṃ

46. ‘‘Dakkhiṇe himavantassa, sukato assamo mama;
Uttamatthaṃ gavesanto, vasāmi vipine tadā.

47. ‘‘Lābhālābhena santuṭṭho, mūlena ca phalena ca;
Anvesanto ācariyaṃ, vasāmi ekako ahaṃ.

48. ‘‘Sumedho nāma sambuddho, loke uppajji tāvade;
Catusaccaṃ pakāseti, uddharanto mahājanaṃ.

49. ‘‘Nāhaṃ suṇomi sambuddhaṃ, napi me koci saṃsati [bhāsati (sī.), sāsati (syā. pī.)];
Aṭṭhavasse atikkante, assosiṃ lokanāyakaṃ.

50. ‘‘Aggidāruṃ nīharitvā, sammajjitvāna assamaṃ;
Khāribhāraṃ gahetvāna, nikkhamiṃ vipinā ahaṃ.

51. ‘‘Ekarattiṃ vasantohaṃ, gāmesu nigamesu ca;
Anupubbena candavatiṃ, tadāhaṃ upasaṅkamiṃ.

52. ‘‘Bhagavā tamhi samaye, sumedho lokanāyako;
Uddharanto bahū satte, deseti amataṃ padaṃ.

53. ‘‘Janakāyamatikkamma, vanditvā jinasāgaraṃ;
Ekaṃsaṃ ajinaṃ katvā, santhaviṃ lokanāyakaṃ.

54. ‘‘‘Tuvaṃ satthā ca ketu ca, dhajo yūpo ca pāṇinaṃ;
Parāyano [parāyaṇo (sī. pī.)] patiṭṭhā ca, dīpo ca dvipaduttamo.

Ekavīsatimaṃ bhāṇavāraṃ.

55. ‘‘‘Nepuñño dassane vīro, tāresi janataṃ tuvaṃ;
Natthañño tārako loke, tavuttaritaro mune.

56. ‘‘‘Sakkā theve [have (sī. pī.) bhave (syā. ka.)] kusaggena, pametuṃ sāgaruttame [sāgaruttamo (sī. syā. pī.)];
Natveva tava sabbaññu, ñāṇaṃ sakkā pametave.

57. ‘‘‘Tuladaṇḍe [tulamaṇḍale (sī. pī.)] ṭhapetvāna, mahiṃ [mahī (syā. pī.)] sakkā dharetave;
Natveva tava paññāya, pamāṇamatthi cakkhuma.

58. ‘‘‘Ākāso minituṃ sakkā, rajjuyā aṅgulena vā;
Natveva tava sabbaññu, sīlaṃ sakkā pametave.

59. ‘‘‘Mahāsamudde udakaṃ, ākāso ca vasundharā;
Parimeyyāni etāni, appameyyosi cakkhuma’.

60. ‘‘Chahi gāthāhi sabbaññuṃ, kittayitvā mahāyasaṃ;
Añjaliṃ paggahetvāna, tuṇhī aṭṭhāsahaṃ tadā.

61. ‘‘Yaṃ vadanti sumedhoti, bhūripaññaṃ sumedhasaṃ;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, imā gāthā abhāsatha.

62. ‘‘‘Yo me ñāṇaṃ pakittesi, vippasannena cetasā;
Tamahaṃ kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

63. ‘‘‘Sattasattati kappāni, devaloke ramissati;
Sahassakkhattuṃ devindo, devarajjaṃ karissati.

64. ‘‘‘Anekasatakkhattuñca, cakkavattī bhavissati;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

65. ‘‘‘Devabhūto manusso vā, puññakammasamāhito;
Anūnamanasaṅkappo, tikkhapañño bhavissati’.

66. ‘‘Tiṃsakappasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

67. ‘‘Agārā abhinikkhamma, pabbajissati kiñcano;
Jātiyā sattavassena, arahattaṃ phusissati.

68. ‘‘Yato sarāmi attānaṃ, yato pattosmi sāsanaṃ;

Etthantare na jānāmi, cetanaṃ amanoramaṃ.

69. ‘‘Saṃsaritvā bhave sabbe, sampattānubhaviṃ ahaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, phalaṃ ñāṇassa thomane.

70. ‘‘Tiyaggī nibbutā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Sabbāsavā parikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

71. ‘‘Tiṃsakappasahassamhi, yaṃ ñāṇamathaviṃ ahaṃ [mabhithomayiṃ (sī. pī.), mabhithomahaṃ (syā.)];
Duggatiṃ nābhijānāmi, phalaṃ ñāṇassa thomane.

72. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
73. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
74. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ñāṇathaviko thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ñāṇathavikattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Candanamāliyattheraapadānaṃ

75. ‘‘Pañca kāmaguṇe hitvā, piyarūpe manorame;
Asītikoṭiyo hitvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

76. ‘‘Pabbajitvāna kāyena, pāpakammaṃ vivajjayiṃ;
Vacīduccaritaṃ hitvā, nadīkūle vasāmahaṃ.

77. ‘‘Ekakaṃ maṃ viharantaṃ, buddhaseṭṭho upāgami;
Nāhaṃ jānāmi buddhoti, akāsiṃ paṭisantharaṃ [paṭisandhāraṃ (ka.)].

78. ‘‘Karitvā paṭisanthāraṃ, nāmagottamapucchahaṃ;
‘Devatānusi gandhabbo, adu sakko purindado.

79. ‘‘‘Ko vā tvaṃ kassa vā putto, mahābrahmā idhāgato;
Virocesi disā sabbā, udayaṃ sūriyo yathā.

80. ‘‘‘Sahassārāni cakkāni, pāde dissanti mārisa;
Ko vā tvaṃ kassa vā putto, kathaṃ jānemu taṃ mayaṃ;
Nāmagottaṃ pavedehi, saṃsayaṃ apanehi me’.

81. ‘‘‘Namhi devo na gandhabbo, namhi [nāpi (sī.)] sakko purindado;
Brahmabhāvo ca me natthi, etesaṃ uttamo ahaṃ.

82. ‘‘‘Atīto visayaṃ tesaṃ, dālayiṃ kāmabandhanaṃ;
Sabbe kilese jhāpetvā, patto sambodhimuttamaṃ’.

83. ‘‘Tassa vācaṃ suṇitvāhaṃ, idaṃ vacanamabraviṃ;
‘Yadi buddhoti sabbaññū, nisīda tvaṃ mahāmune.

84. ‘Tamahaṃ pūjayissāmi, dukkhassantakaro tuvaṃ’;

‘‘Pattharitvā jinacammaṃ, adāsi satthuno ahaṃ.

85. ‘‘Nisīdi tattha bhagavā, sīhova girigabbhare;
Khippaṃ pabbatamāruyha, ambassa phalamaggahiṃ.

86. ‘‘Sālakalyāṇikaṃ pupphaṃ, candanañca mahārahaṃ;
Khippaṃ paggayha taṃ sabbaṃ, upetvā lokanāyakaṃ.

87. ‘‘Phalaṃ buddhassa datvāna, sālapupphamapūjayiṃ;
Candanaṃ anulimpitvā, avandiṃ satthuno ahaṃ.

88. ‘‘Pasannacitto sumano, vipulāya ca pītiyā;
Ajinamhi nisīditvā, sumedho lokanāyako.

89. ‘‘Mama kammaṃ pakittesi, hāsayanto mamaṃ tadā;
‘Iminā phaladānena, gandhamālehi cūbhayaṃ.

90. ‘‘‘Pañcavīse kappasate, devaloke ramissati;
Anūnamanasaṅkappo, vasavattī bhavissati.

91. ‘‘‘Chabbīsatikappasate, manussattaṃ gamissati;
Bhavissati cakkavattī, cāturanto mahiddhiko.

92. ‘‘‘Vebhāraṃ nāma nagaraṃ, vissakammena māpitaṃ;
Hessati sabbasovaṇṇaṃ, nānāratanabhūsitaṃ.

93. ‘‘‘Eteneva upāyena, saṃsarissati so bhave [yoniso (syā. pī.)];
Sabbattha pūjito hutvā, devatte atha mānuse.

94. ‘‘‘Pacchime bhave sampatte, brahmabandhu bhavissati;
Agārā abhinikkhamma, anagārī bhavissati;
Abhiññāpāragū hutvā, nibbāyissatināsavo’.

95. ‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, sumedho lokanāyako;
Mama nijjhāyamānassa, pakkāmi anilañjase.

96. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

97. ‘‘Tusitato cavitvāna, nibbattiṃ mātukucchiyaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, yamhi gabbhe vasāmahaṃ.

98. ‘‘Mātukucchigate mayi, annapānañca bhojanaṃ;
Mātuyā mama chandena, nibbattati yadicchakaṃ.

99. ‘‘Jātiyā pañcavassena, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Oropitamhi kesamhi, arahattamapāpuṇiṃ.

100. ‘‘Pubbakammaṃ gavesanto, orena nāddasaṃ ahaṃ;
Tiṃsakappasahassamhi, mama kammamanussariṃ.

101. ‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;

Tava sāsanamāgamma, pattomhi acalaṃ padaṃ.

102. ‘‘Tiṃsakappasahassamhi, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

103. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
104. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
105. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā candanamāliyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Candanamāliyattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Dhātupūjakattheraapadānaṃ

106. ‘‘Nibbute lokanāthamhi, siddhatthe lokanāyake;
Mama ñātī samānetvā, dhātupūjaṃ akāsahaṃ.

107. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ dhātumabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dhātupūjāyidaṃ phalaṃ.

108. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
109. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
110. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā dhātupūjako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Dhātupūjakattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Pulinuppādakattheraapadānaṃ

111. ‘‘Pabbate himavantamhi, devalo nāma tāpaso;
Tattha me caṅkamo āsi, amanussehi māpito.

112. ‘‘Jaṭābhārena [jaṭābhārassa (syā. ka.)] bharito, kamaṇḍaludharo sadā;
Uttamatthaṃ gavesanto, vipinā nikkhamiṃ tadā.

113. ‘‘Cullāsītisahassāni, sissā mayhaṃ upaṭṭhahuṃ;
Sakakammābhipasutā, vasanti vipine tadā.

114. ‘‘Assamā abhinikkhamma, akaṃ pulinacetiyaṃ;
Nānāpupphaṃ samānetvā, taṃ cetiyamapūjayiṃ.

115. ‘‘Tattha cittaṃ pasādetvā, assamaṃ pavisāmahaṃ;
Sabbe sissā samāgantvā, etamatthaṃ pucchiṃsu maṃ [etamatthamapucchu maṃ (sī.), etamattaṃ apucchiṃsu (syā. ka.)].

116. ‘‘‘Pulinena kato thūpo [kato thūpe (sī.)], yaṃ tvaṃ deva [devaṃ (sī. pī.)] massati;
Mayampi ñātumicchāma, puṭṭho ācikkha no tuvaṃ’.

117. ‘‘‘Niddiṭṭhā nu [niddiṭṭhā no (sī. pī.), diṭṭhāno vo (syā.)] mantapade, cakkhumanto mahāyasā;
Te kho ahaṃ namassāmi, buddhaseṭṭhe mahāyase’.

118. ‘‘‘Kīdisā te mahāvīrā, sabbaññū lokanāyakā;
Kathaṃvaṇṇā kathaṃsīlā, kīdisā te mahāyasā’.

119. ‘‘‘Bāttiṃsalakkhaṇā buddhā, cattālīsadijāpi ca;
Nettā gopakhumā tesaṃ, jiñjukā phalasannibhā.

120. ‘‘‘Gacchamānā ca te buddhā, yugamattañca pekkhare;
Na tesaṃ jāṇu nadati, sandhisaddo na suyyati.

121. ‘‘‘Gacchamānā ca sugatā, uddharantāva gacchare;
Paṭhamaṃ dakkhiṇaṃ pādaṃ, buddhānaṃ esa dhammatā.

122. ‘‘‘Asambhītā ca te buddhā, migarājāva kesarī;
Nevukkaṃsenti attānaṃ, no ca vambhenti pāṇinaṃ.

123. ‘‘‘Mānāvamānato muttā, samā sabbesu pāṇisu;
Anattukkaṃsakā buddhā, buddhānaṃ esa dhammatā.

124. ‘‘‘Uppajjantā ca sambuddhā, ālokaṃ dassayanti te;
Chappakāraṃ pakampenti, kevalaṃ vasudhaṃ imaṃ.

125. ‘‘‘Passanti nirayañcete, nibbāti nirayo tadā;
Pavassati mahāmegho, buddhānaṃ esa dhammatā.

126. ‘‘‘Īdisā te mahānāgā, atulā ca [te (syā. ka.)] mahāyasā;
Vaṇṇato anatikkantā, appameyyā tathāgatā’.

127. ‘‘‘Anumodiṃsu me vākyaṃ, sabbe sissā sagāravā;
Tathā ca paṭipajjiṃsu, yathāsatti yathābalaṃ’.

128. ‘‘Paṭipūjenti pulinaṃ, sakakammābhilāsino;
Saddahantā mama vākyaṃ, buddhasakkatamānasā [buddhattagatamānasā (sī. syā. pī.)].

129. ‘‘Tadā cavitvā tusitā, devaputto mahāyaso;
Uppajji mātukucchimhi, dasasahassi kampatha.

130. ‘‘Assamassāvidūramhi, caṅkamamhi ṭhito ahaṃ;
Sabbe sissā samāgantvā, āgacchuṃ mama santike.

131. ‘‘Usabhova mahī nadati, migarājāva kūjati;
Susumārova [suṃsumārova (sī. syā. pī.)] saḷati, kiṃ vipāko bhavissati.

132. ‘‘Yaṃ pakittemi sambuddhaṃ, sikatāthūpasantike;
So dāni bhagavā satthā, mātukucchimupāgami.

133. ‘‘Tesaṃ dhammakathaṃ vatvā, kittayitvā mahāmuniṃ;
Uyyojetvā sake sisse, pallaṅkamābhujiṃ ahaṃ.

134. ‘‘Balañca vata me khīṇaṃ, byādhinā [byādhito (sī. syā. pī. ka.)] paramena taṃ;

Buddhaseṭṭhaṃ saritvāna, tattha kālaṅkato [kālakato (sī. pī.)] ahaṃ.

135. ‘‘Sabbe sissā samāgantvā, akaṃsu citakaṃ tadā;
Kaḷevarañca me gayha, citakaṃ abhiropayuṃ.

136. ‘‘Citakaṃ parivāretvā, sīse katvāna añjaliṃ;
Sokasallaparetā te, vikkandiṃsu samāgatā.

137. ‘‘Tesaṃ lālappamānānaṃ, agamaṃ citakaṃ tadā;
‘Ahaṃ ācariyo tumhaṃ, mā socittha sumedhasā.
138. ‘‘‘Sadatthe vāyameyyātha, rattindivamatanditā;
Mā vo pamattā ahuttha [ahuvattha (sī.)], khaṇo vo paṭipādito’.

139. ‘‘Sake sissenusāsitvā, devalokaṃ punāgamiṃ;
Aṭṭhārasa ca kappāni, devaloke ramāmahaṃ.

140. ‘‘Satānaṃ pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;
Anekasatakkhattuñca, devarajjamakārayiṃ.

141. ‘‘Avasesesu kappesu, vokiṇṇo [vokiṇṇaṃ (sī. syā. ka.)] saṃsariṃ ahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, uppādassa idaṃ phalaṃ [pulinapūjāyidaṃ phalaṃ (sī.)].

142. ‘‘Yathā komudike māse, bahū pupphanti pādapā;
Tathevāhampi samaye, pupphitomhi mahesinā.

143. ‘‘Vīriyaṃ me dhuradhorayhaṃ, yogakkhemādhivāhanaṃ;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

144. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ buddhamabhikittayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, kittanāya idaṃ phalaṃ.

145. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
146. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
147. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā pulinuppādako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Pulinuppādakattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Taraṇiyattheraapadānaṃ

148. ‘‘Atthadassī tu bhagavā, sayambhū lokanāyako;
Vinatā nadiyā tīraṃ [tīre (syā. pī. ka.)], upāgacchi tathāgato.

149. ‘‘Udakā abhinikkhamma, kacchapo vārigocaro;
Buddhaṃ tāretukāmohaṃ, upesiṃ lokanāyakaṃ.

150. ‘‘‘Abhirūhatu maṃ buddho, atthadassī mahāmuni;
Ahaṃ taṃ tārayissāmi, dukkhassantakaro tuvaṃ’.

151. ‘‘Mama saṅkappamaññāya, atthadassī mahāyaso;

Abhirūhitvā me piṭṭhiṃ, aṭṭhāsi lokanāyako.

152. ‘‘Yato sarāmi attānaṃ, yato pattosmi viññutaṃ;
Sukhaṃ me tādisaṃ natthi, phuṭṭhe pādatale yathā.

153. ‘‘Uttaritvāna sambuddho, atthadassī mahāyaso;
Nadītīramhi ṭhatvāna, imā gāthā abhāsatha.

154. ‘‘‘Yāvatā vattate cittaṃ, gaṅgāsotaṃ tarāmahaṃ;
Ayañca kacchapo rājā, tāresi mama paññavā.

155. ‘‘‘Iminā buddhataraṇena, mettacittavatāya ca;
Aṭṭhārase kappasate, devaloke ramissati.

156. ‘‘‘Devalokā idhāgantvā, sukkamūlena codito;
Ekāsane nisīditvā, kaṅkhāsotaṃ tarissati.

157. ‘‘‘Yathāpi bhaddake khette, bījaṃ appampi ropitaṃ;
Sammādhāre pavacchante, phalaṃ toseti kassakaṃ [kassake (syā.)].

158. ‘‘‘Tathevidaṃ buddhakhettaṃ, sammāsambuddhadesitaṃ;
Sammādhāre pavacchante, phalaṃ maṃ tosayissati’.

159. ‘‘Padhānapahitattomhi, upasanto nirūpadhi;
Sabbāsave pariññāya, viharāmi anāsavo.

160. ‘‘Aṭṭhārase kappasate, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, taraṇāya idaṃ phalaṃ.

161. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
162. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
163. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā taraṇiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Taraṇiyattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Dhammaruciyattheraapadānaṃ

164. ‘‘Yadā dīpaṅkaro buddho, sumedhaṃ byākarī jino;
‘Aparimeyye ito kappe, ayaṃ buddho bhavissati.

165. ‘‘‘Imassa janikā mātā, māyā nāma bhavissati;
Pitā suddhodano nāma, ayaṃ hessati gotamo.

166. ‘‘‘Padhānaṃ padahitvāna, katvā dukkarakārikaṃ;
Assatthamūle sambuddho, bujjhissati mahāyaso.

167. ‘‘‘Upatisso kolito ca, aggā hessanti sāvakā;
Ānando nāma nāmena [ānando nāmupaṭṭhāko (syā.)], upaṭṭhissatimaṃ jinaṃ.

168. ‘‘‘Khemā uppalavaṇṇā ca, aggā hessanti sāvikā;
Citto āḷavako ceva, aggā hessantupāsakā.

169. ‘‘‘Khujjuttarā nandamātā, aggā hessantupāsikā;
Bodhi imassa vīrassa, assatthoti pavuccati’.

170. ‘‘Idaṃ sutvāna vacanaṃ, asamassa mahesino;
Āmoditā naramarū, namassanti katañjalī.

171. ‘‘Tadāhaṃ māṇavo āsiṃ, megho nāma susikkhito;
Sutvā byākaraṇaṃ seṭṭhaṃ, sumedhassa mahāmune.

172. ‘‘Saṃvisaṭṭho bhavitvāna, sumedhe karuṇāsaye [karuṇālaye (syā.)];
Pabbajantañca taṃ vīraṃ, sahāva anupabbajiṃ.

173. ‘‘Saṃvuto pātimokkhasmiṃ, indriyesu ca pañcasu;
Suddhājīvo sato vīro, jinasāsanakārako.

174. ‘‘Evaṃ viharamānohaṃ, pāpamittena kenaci;
Niyojito anācāre, sumaggā paridhaṃsito.

175. ‘‘Vitakkavasiko hutvā, sāsanato apakkamiṃ;
Pacchā tena kumittena, payutto mātughātanaṃ.

176. ‘‘Akariṃ ānantariyaṃ [akariṃ nantariyañca (syā. ka.)], ghātayiṃ duṭṭhamānaso;
Tato cuto mahāvīciṃ, upapanno sudāruṇaṃ.

177. ‘‘Vinipātagato santo, saṃsariṃ dukkhito ciraṃ;
Na puno addasaṃ vīraṃ, sumedhaṃ narapuṅgavaṃ.

178. ‘‘Asmiṃ kappe samuddamhi, maccho āsiṃ timiṅgalo;
Disvāhaṃ sāgare nāvaṃ, gocaratthamupāgamiṃ.

179. ‘‘Disvā maṃ vāṇijā bhītā, buddhaseṭṭhamanussaruṃ;
Gotamoti mahāghosaṃ, sutvā tehi udīritaṃ.

180. ‘‘Pubbasaññaṃ saritvāna, tato kālaṅkato ahaṃ;
Sāvatthiyaṃ kule iddhe, jāto brāhmaṇajātiyaṃ.

181. ‘‘Āsiṃ dhammaruci nāma, sabbapāpajigucchako;
Disvāhaṃ lokapajjotaṃ, jātiyā sattavassiko.

182. ‘‘Mahājetavanaṃ gantvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Upemi buddhaṃ tikkhattuṃ, rattiyā divasassa ca.

183. ‘‘Tadā disvā muni āha, ciraṃ dhammarucīti maṃ;
Tatohaṃ avacaṃ buddhaṃ, pubbakammapabhāvitaṃ.

184. ‘‘Suciraṃ satapuññalakkhaṇaṃ, patipubbena visuddhapaccayaṃ;
Ahamajjasupekkhanaṃ vata, tava passāmi nirupamaṃ viggahaṃ [nirūpamaggahaṃ (sī.)].

185. ‘‘Suciraṃ vihatattamo mayā, sucirakkhena nadī visositā;

Suciraṃ amalaṃ visodhitaṃ, nayanaṃ ñāṇamayaṃ mahāmune.

186. ‘‘Cirakālasamaṅgito [cirakālaṃ samāgato (pī.)] tayā, avinaṭṭho punarantaraṃ ciraṃ;
Punarajjasamāgato tayā, na hi nassanti katāni gotama.

187. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
188. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
189. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā dhammaruciyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Dhammaruciyattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Sālamaṇḍapiyattheraapadānaṃ

190. ‘‘Ajjhogāhetvā sālavanaṃ, sukato assamo mama;
Sālapupphehi sañchanno, vasāmi vipine tadā.

191. ‘‘Piyadassī ca bhagavā, sayambhū aggapuggalo;
Vivekakāmo sambuddho, sālavanamupāgami.

192. ‘‘Assamā abhinikkhamma, pavanaṃ agamāsahaṃ;
Mūlaphalaṃ gavesanto, āhiṇḍāmi vane tadā.

193. ‘‘Tatthaddasāsiṃ sambuddhaṃ, piyadassiṃ mahāyasaṃ;
Sunisinnaṃ samāpannaṃ, virocantaṃ mahāvane.

194. ‘‘Catudaṇḍe ṭhapetvāna, buddhassa uparī ahaṃ;
Maṇḍapaṃ sukataṃ katvā, sālapupphehi chādayiṃ.

195. ‘‘Sattāhaṃ dhārayitvāna, maṇḍapaṃ sālachāditaṃ;
Tattha cittaṃ pasādetvā, buddhaseṭṭhamavandahaṃ.

196. ‘‘Bhagavā tamhi samaye, vuṭṭhahitvā samādhito;
Yugamattaṃ pekkhamāno, nisīdi purisuttamo.

197. ‘‘Sāvako varuṇo nāma, piyadassissa satthuno;
Vasīsatasahassehi, upagacchi vināyakaṃ.

198. ‘‘Piyadassī ca bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, sitaṃ pātukarī jino.

199. ‘‘Anuruddho upaṭṭhāko, piyadassissa satthuno;
Ekaṃsaṃ cīvaraṃ katvā, apucchittha mahāmuniṃ.

200. ‘‘‘Ko nu kho bhagavā hetu, sitakammassa satthuno;
Kāraṇe vijjamānamhi, satthā pātukare sitaṃ’.

201. ‘‘‘Sattāhaṃ sālacchadanaṃ [pupphachadanaṃ (sī. syā. pī.)], yo me dhāresi māṇavo;
Tassa kammaṃ saritvāna, sitaṃ pātukariṃ ahaṃ.

202. ‘‘‘Anokāsaṃ na passāmi, yattha [yaṃ taṃ (syā. pī. ka.)] puññaṃ vipaccati;
Devaloke manusse vā, okāsova na sammati.

203. ‘‘‘Devaloke vasantassa, puññakammasamaṅgino;
Yāvatā parisā tassa, sālacchannā bhavissati.

204. ‘‘‘Tattha dibbehi naccehi, gītehi vāditehi ca;
Ramissati sadā santo, puññakammasamāhito.

205. ‘‘‘Yāvatā parisā tassa, gandhagandhī bhavissati;
Sālassa pupphavasso ca, pavassissati tāvade.

206. ‘‘‘Tato cutoyaṃ manujo, mānusaṃ āgamissati;
Idhāpi sālacchadanaṃ, sabbakālaṃ dharissati [dhariyati (sī. pī.)].

207. ‘‘‘Idha naccañca gītañca, sammatāḷasamāhitaṃ;
Parivāressanti maṃ niccaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

208. ‘‘‘Uggacchante ca sūriye, sālavassaṃ pavassati;
Puññakammena saṃyuttaṃ, vassate sabbakālikaṃ.

209. ‘‘‘Aṭṭhārase kappasate, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

210. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

211. ‘‘‘Dhammaṃ abhisamentassa, sālacchannaṃ bhavissati;
Citake jhāyamānassa, chadanaṃ tattha hessati’.

212. ‘‘Vipākaṃ kittayitvāna, piyadassī mahāmuni;
Parisāya dhammaṃ desesi, tappento dhammavuṭṭhiyā.

213. ‘‘Tiṃsakappāni devesu, devarajjamakārayiṃ;
Saṭṭhi ca sattakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ.

214. ‘‘Devalokā idhāgantvā, labhāmi vipulaṃ sukhaṃ;
Idhāpi sālacchadanaṃ, maṇḍapassa idaṃ phalaṃ.

215. ‘‘Ayaṃ pacchimako mayhaṃ, carimo vattate bhavo;
Idhāpi sālacchadanaṃ, hessati sabbakālikaṃ.

216. ‘‘Mahāmuniṃ tosayitvā, gotamaṃ sakyapuṅgavaṃ;
Pattomhi acalaṃ ṭhānaṃ, hitvā jayaparājayaṃ.

217. ‘‘Aṭṭhārase kappasate, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

218. Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
219. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
220. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sālamaṇḍapiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sālamaṇḍapiyattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Paṃsukūlavaggo ekūnapaññāsamo.

Tassuddānaṃ –

Paṃsukūlaṃ buddhasaññī, bhisado ñāṇakittako;
Candanī dhātupūjī ca, pulinuppādakopi ca.

Taraṇo dhammaruciko, sālamaṇḍapiyo tathā;
Satāni dve honti gāthā, ūnavīsatimeva ca.

50. Kiṅkaṇipupphavaggo

1. Tikiṅkaṇipupphiyattheraapadānaṃ

1. ‘‘Kaṇikāraṃva jotantaṃ, nisinnaṃ pabbatantare;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, vipassiṃ lokanāyakaṃ.

2. ‘‘Tīṇi kiṅkaṇipupphāni, paggayha abhiropayiṃ;
Sambuddhamabhipūjetvā, gacchāmi dakkhiṇāmukho.

3. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

4. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

5. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

6. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

7. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā tikiṅkaṇipupphiyo thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Tikiṅkaṇipupphiyattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Paṃsukūlapūjakattheraapadānaṃ

8. ‘‘Himavantassāvidūre, udaṅgaṇo nāma pabbato;
Tatthaddasaṃ paṃsukūlaṃ, dumaggamhi vilambitaṃ.

9. ‘‘Tīṇi kiṅkaṇipupphāni, ocinitvānahaṃ tadā;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, paṃsukūlamapūjayiṃ.

10. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

11. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pūjitvā arahaddhajaṃ.

12. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
13. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
14. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā paṃsukūlapūjako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Paṃsukūlapūjakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Koraṇḍapupphiyattheraapadānaṃ

15. ‘‘Vanakammiko pure āsiṃ, pitumātumatenahaṃ [pitupetāmahenahaṃ (sī. syā. pī.)];
Pasumārena jīvāmi, kusalaṃ me na vijjati.

16. ‘‘Mama āsayasāmantā, tisso lokagganāyako;
Padāni tīṇi dassesi, anukampāya cakkhumā.

17. ‘‘Akkante ca pade disvā, tissanāmassa satthuno;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, pade cittaṃ pasādayiṃ.

18. ‘‘Koraṇḍaṃ pupphitaṃ disvā, pādapaṃ dharaṇīruhaṃ;
Sakosakaṃ gahetvāna, padaseṭṭhamapūjayiṃ [padaseṭṭhe apūjayiṃ (sī. pī.)].

19. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

20. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Koraṇḍakachavi homi, suppabhāso [sapabhāso (sī. syā. pī. ka.)] bhavāmahaṃ.

21. ‘‘Dvenavute ito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, padapūjāyidaṃ phalaṃ.

22. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
23. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
24. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā koraṇḍapupphiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Koraṇḍapupphiyattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Kiṃsukapupphiyattheraapadānaṃ

25. ‘‘Kiṃsukaṃ pupphitaṃ disvā, paggahetvāna añjaliṃ;
Buddhaseṭṭhaṃ saritvāna, ākāse abhipūjayiṃ.

26. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

27. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

28. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
29. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
30. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kiṃsukapupphiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kiṃsukapupphiyattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Upaḍḍhadussadāyakattheraapadānaṃ

31. ‘‘Padumuttarabhagavato, sujāto nāma sāvako;
Paṃsukūlaṃ gavesanto, saṅkāre carate [caratī (sī. ka.)] tadā.

32. ‘‘Nagare haṃsavatiyā, paresaṃ bhatako ahaṃ;
Upaḍḍhadussaṃ datvāna, sirasā abhivādayiṃ.

33. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

34. ‘‘Tettiṃsakkhattuṃ devindo, devarajjamakārayiṃ;
Sattasattatikkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ.

35. ‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Upaḍḍhadussadānena, modāmi akutobhayo.

36. ‘‘Icchamāno cahaṃ ajja, sakānanaṃ sapabbataṃ;
Khomadussehi chādeyyaṃ, aḍḍhadussassidaṃ phalaṃ.

37. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, aḍḍhadussassidaṃ phalaṃ.

38. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
39. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
40. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā upaḍḍhadussadāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Upaḍḍhadussadāyakattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Ghatamaṇḍadāyakattheraapadānaṃ

41. ‘‘Sucintitaṃ bhagavantaṃ, lokajeṭṭhaṃ narāsabhaṃ;
Upaviṭṭhaṃ mahāraññaṃ, vātābādhena pīḷitaṃ.

42. ‘‘Disvā cittaṃ pasādetvā, ghatamaṇḍamupānayiṃ;
Katattā ācitattā [upacitattā (syā. ka.)] ca, gaṅgā bhāgīrathī ayaṃ.

43. ‘‘Mahāsamuddā cattāro, ghataṃ sampajjare mama;
Ayañca pathavī ghorā, appamāṇā asaṅkhiyā.

44. ‘‘Mama saṅkappamaññāya, bhavate madhusakkarā [madhusakkharā (syā. ka.)];
Cātuddīpā ime rukkhā, pādapā dharaṇīruhā.

45. ‘‘Mama saṅkappamaññāya, kapparukkhā bhavanti te;
Paññāsakkhattuṃ devindo, devarajjamakārayiṃ.

46. ‘‘Ekapaññāsakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

47. ‘‘Catunnavutito [chanavute ito (sī.)] kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ghatamaṇḍassidaṃ phalaṃ.

48. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
49. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
50. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ghatamaṇḍadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ghatamaṇḍadāyakattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Udakadāyakattheraapadānaṃ

51. ‘‘Padumuttarabuddhassa, bhikkhusaṅghe anuttare;
Pasannacitto sumano, pānīghaṭamapūrayiṃ.

52. ‘‘Pabbatagge dumagge vā, ākāse vātha bhūmiyaṃ;
Yadā pānīyamicchāmi, khippaṃ nibbattate mama.

53. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dakadānassidaṃ phalaṃ.

54. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
55. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
56. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā udakadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Udakadāyakattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Pulinathūpiyattheraapadānaṃ

57. ‘‘Himavantassāvidūre, yamako nāma pabbato;
Assamo sukato mayhaṃ, paṇṇasālā sumāpitā.

58. ‘‘Nārado nāma nāmena, jaṭilo uggatāpano;
Catuddasasahassāni, sissā paricaranti maṃ.

59. ‘‘Paṭisallīnako santo, evaṃ cintesahaṃ tadā;
‘Sabbo jano maṃ pūjeti, nāhaṃ pūjemi kiñcanaṃ.

60. ‘‘‘Na me ovādako atthi, vattā koci na vijjati;
Anācariyupajjhāyo, vane vāsaṃ upemahaṃ.

61. ‘‘‘Upāsamāno yamahaṃ, garucittaṃ upaṭṭhahe;
So me ācariyo natthi, vanavāso niratthako.

62. ‘‘‘Āyāgaṃ me gavesissaṃ, garuṃ bhāvaniyaṃ tathā;
Sāvassayo vasissāmi, na koci garahissati’.

63. ‘‘Uttānakūlā nadikā, supatitthā manoramā;
Saṃsuddhapulinākiṇṇā, avidūre mamassamaṃ.

64. ‘‘Nadiṃ amarikaṃ nāma, upagantvānahaṃ tadā;
Saṃvaḍḍhayitvā pulinaṃ, akaṃ pulinacetiyaṃ.

65. ‘‘Ye te ahesuṃ sambuddhā, bhavantakaraṇā munī;
Tesaṃ etādiso thūpo, taṃ nimittaṃ karomahaṃ.

66. ‘‘Karitvā pulinaṃ [puḷine (sī. syā. pī.)] thūpaṃ, sovaṇṇaṃ māpayiṃ ahaṃ;
Soṇṇakiṅkaṇipupphāni, sahasse tīṇi pūjayiṃ.

67. ‘‘Sāyapātaṃ namassāmi, vedajāto katañjalī;
Sammukhā viya sambuddhaṃ, vandiṃ pulinacetiyaṃ.

68. ‘‘Yadā kilesā jāyanti, vitakkā gehanissitā;
Sarāmi sukataṃ thūpaṃ, paccavekkhāmi tāvade.

69. ‘‘Upanissāya viharaṃ, satthavāhaṃ vināyakaṃ;
Kilese saṃvaseyyāsi, na yuttaṃ tava mārisa.

70. ‘‘Saha āvajjite thūpe, gāravaṃ hoti me tadā;
Kuvitakke vinodesiṃ, nāgo tuttaṭṭito yathā.

71. ‘‘Evaṃ viharamānaṃ maṃ, maccurājābhimaddatha;
Tattha kālaṅkato santo, brahmalokamagacchahaṃ.

72. ‘‘Yāvatāyuṃ vasitvāna, tidive [tidase (sī. pī.)] upapajjahaṃ;
Asītikkhattuṃ devindo, devarajjamakārayiṃ.

73. ‘‘Satānaṃ tīṇikkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

74. ‘‘Soṇṇakiṅkaṇipupphānaṃ [tesaṃ kiṅkaṇipupphānaṃ (sī.)], vipākaṃ anubhomahaṃ;

Dhātīsatasahassāni, parivārenti maṃ [me (ka.)] bhave.

75. ‘‘Thūpassa paricinnattā, rajojallaṃ na limpati;
Gatte sedā na muccanti, suppabhāso bhavāmahaṃ.

76. ‘‘Aho me sukato thūpo, sudiṭṭhāmarikā nadī;
Thūpaṃ katvāna pulinaṃ, pattomhi acalaṃ padaṃ.

77. ‘‘Kusalaṃ kattukāmena, jantunā sāragāhinā;
Natthi khettaṃ akhettaṃ vā, paṭipattīva sādhakā [sārikā (pī.), sārakā (syā.), sāratā (ka.)].

78. ‘‘Yathāpi balavā poso, aṇṇavaṃ taritussahe;
Parittaṃ kaṭṭhamādāya, pakkhandeyya mahāsaraṃ.

79. ‘‘Imāhaṃ kaṭṭhaṃ nissāya, tarissāmi mahodadhiṃ;
Ussāhena vīriyena, tareyya udadhiṃ naro.

80. ‘‘Tatheva me kataṃ kammaṃ, parittaṃ thokakañca yaṃ;
Taṃ kammaṃ upanissāya, saṃsāraṃ samatikkamiṃ.

81. ‘‘Pacchime bhave sampatte, sukkamūlena codito;
Sāvatthiyaṃ pure jāto, mahāsāle suaḍḍhake.

82. ‘‘Saddhā mātā pitā mayhaṃ, buddhassa saraṇaṃ gatā;
Ubho diṭṭhapadā ete, anuvattanti sāsanaṃ.

83. ‘‘Bodhipapaṭikaṃ gayha, soṇṇathūpamakārayuṃ;
Sāyapātaṃ [sāyaṃ pātaṃ (syā. ka.)] namassanti, sakyaputtassa sammukhā.

84. ‘‘Uposathamhi divase, soṇṇathūpaṃ vinīharuṃ;
Buddhassa vaṇṇaṃ kittentā, tiyāmaṃ vītināmayuṃ.

85. ‘‘Saha disvānahaṃ [pasādetvānahaṃ (ka.)] thūpaṃ, sariṃ pulinacetiyaṃ;
Ekāsane nisīditvā, arahattamapāpuṇiṃ.

Dvāvīsatimaṃ bhāṇavāraṃ.

86. ‘‘Gavesamāno taṃ vīraṃ, dhammasenāpatiddasaṃ;
Agārā nikkhamitvāna, pabbajiṃ tassa santike.

87. ‘‘Jātiyā sattavassena, arahattamapāpuṇiṃ;
Upasampādayī buddho, guṇamaññāya cakkhumā.

88. ‘‘Dārakeneva santena, kiriyaṃ niṭṭhitaṃ mayā;
Kataṃ me karaṇīyajja, sakyaputtassa sāsane.

89. ‘‘Sabbaverabhayātīto, sabbasaṅgātigo [sabbasaṅkātito (ka.)] isi;
Sāvako te mahāvīra, soṇṇathūpassidaṃ phalaṃ.

90. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
91. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
92. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā pulinathūpiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Pulinathūpiyattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Naḷakuṭidāyakattheraapadānaṃ

93. ‘‘Himavantassāvidūre, hārito nāma pabbato;
Sayambhū nārado nāma, rukkhamūle vasī tadā.

94. ‘‘Naḷāgāraṃ karitvāna, tiṇena chādayiṃ ahaṃ;
Caṅkamaṃ sodhayitvāna, sayambhussa adāsahaṃ.

95. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

96. ‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, naḷakuṭikanimmitaṃ;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

97. ‘‘Catuddasesu kappesu, devaloke ramiṃ ahaṃ;
Ekasattatikkhattuñca, devarajjamakārayiṃ.

98. ‘‘Catutiṃsatikkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;
Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

99. ‘‘Dhammapāsādamāruyha, sabbākāravarūpamaṃ;
Yadicchakāhaṃ vihare, sakyaputtassa sāsane.

100. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, naḷakuṭiyidaṃ phalaṃ.

101. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
102. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
103. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā naḷakuṭidāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Naḷakuṭidāyakattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Piyālaphaladāyakattheraapadānaṃ

104. ‘‘Migaluddo pure āsiṃ, vipine vicaraṃ tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sabbadhammāna pāraguṃ.

105. ‘‘Piyālaphalamādāya, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ;
Puññakkhettassa vīrassa, pasanno sehi pāṇibhi.

106. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

107. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
108. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
109. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā piyālaphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Piyālaphaladāyakattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Kiṅkaṇipupphavaggo paññāsamo.

Tassuddānaṃ –

Kiṅkaṇī paṃsukūlañca, koraṇḍamatha kiṃsukaṃ;
Upaḍḍhadussī ghatado, udakaṃ thūpakārako.

Naḷakārī ca navamo, piyālaphaladāyako;
Satamekañca gāthānaṃ, navakañca taduttari.

Atha vagguddānaṃ –

Metteyyavaggo bhaddāli, sakiṃsammajjakopi ca;
Ekavihārī vibhītakī, jagatī sālapupphiyo.

Naḷāgāraṃ paṃsukūlaṃ, kiṅkaṇipupphiyo tathā;
Asīti dve ca gāthāyo, catuddasasatāni ca.

Metteyyavaggadasakaṃ.

Pañcamasatakaṃ samattaṃ.

51. Kaṇikāravaggo

1. Tikaṇikārapupphiyattheraapadānaṃ

1. ‘‘Sumedho nāma sambuddho, bāttiṃsavaralakkhaṇo;
Vivekakāmo sambuddho, himavantamupāgamiṃ.

2. ‘‘Ajjhogayha himavantaṃ, aggo kāruṇiko muni;
Pallaṅkamābhujitvāna, nisīdi purisuttamo.

3. ‘‘Vijjādharo tadā āsiṃ, antalikkhacaro ahaṃ;
Tisūlaṃ sukataṃ gayha, gacchāmi ambare tadā.

4. ‘‘Pabbatagge yathā aggi, puṇṇamāyeva candimā;
Vane obhāsate buddho, sālarājāva phullito.

5. ‘‘Vanaggā nikkhamitvāna, buddharaṃsībhidhāvare;
Naḷaggivaṇṇasaṅkāsā, disvā cittaṃ pasādayiṃ.

6. ‘‘Vicinaṃ addasaṃ pupphaṃ, kaṇikāraṃ devagandhikaṃ;
Tīṇi pupphāni ādāya, buddhaseṭṭhamapūjayiṃ.

7. ‘‘Buddhassa ānubhāvena, tīṇi pupphāni me tadā;
Uddhaṃvaṇṭā adhopattā, chāyaṃ kubbanti satthuno.

8. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

9. ‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, kaṇikārīti ñāyati;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

10. ‘‘Sahassakaṇḍaṃ satabheṇḍu [satageṇḍu (syā.)], dhajāluharitāmayaṃ;
Satasahassaniyyūhā, byamhe pātubhaviṃsu me.

11. ‘‘Soṇṇamayā maṇimayā, lohitaṅgamayāpi ca;
Phalikāpi ca pallaṅkā, yenicchakā yadicchakā [yenicchayā yadicchakaṃ (syā.), yadicchakāyadicchakā (ka.)].

12. ‘‘Mahārahañca sayanaṃ, tūlikāvikatīyutaṃ;
Uddhalomikaekantaṃ, bimbohanasamāyutaṃ [bibbohanasamāyutaṃ… (syā. ka.)].

13. ‘‘Bhavanā nikkhamitvāna, caranto devacārikaṃ;
Yadā icchāmi gamanaṃ, devasaṅghapurakkhato.

14. ‘‘Pupphassa heṭṭhā tiṭṭhāmi, uparicchadanaṃ mama;
Samantā yojanasataṃ, kaṇikārehi chāditaṃ.

15. ‘‘Saṭṭhituriyasahassāni, sāyapātamupaṭṭhahuṃ;
Parivārenti maṃ niccaṃ, rattindivamatanditā.

16. ‘‘Tattha naccehi gītehi, tāḷehi vāditehi ca;
Ramāmi khiḍḍāratiyā, modāmi kāmakāmihaṃ.

17. ‘‘Tattha bhutvā pivitvā ca, modāmi tidase tadā;
Nārīgaṇehi sahito, modāmi byamhamuttame.

18. ‘‘Satānaṃ pañcakkhattuñca, devarajjamakārayiṃ;
Satānaṃ tīṇikkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;

Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

19. ‘‘Bhavābhave saṃsaranto, mahābhogaṃ labhāmahaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

20. ‘‘Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Aññaṃ gatiṃ na jānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

21. ‘‘Duve kule pajāyāmi, khattiye cāpi brāhmaṇe;
Nīce kule na jāyāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

22. ‘‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ, sivikaṃ sandamānikaṃ;

Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

23. ‘‘Dāsīgaṇaṃ dāsagaṇaṃ, nāriyo samalaṅkatā;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

24. ‘‘Koseyyakambaliyāni, khomakappāsikāni ca;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

25. ‘‘Navavatthaṃ navaphalaṃ, navaggarasabhojanaṃ;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

26. ‘‘Imaṃ khāda imaṃ bhuñja, imamhi sayane saya;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

27. ‘‘Sabbattha pūjito homi, yaso abbhuggato mama;
Mahāpakkho sadā homi, abhejjapariso sadā;
Ñātīnaṃ uttamo homi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

28. ‘‘Sītaṃ uṇhaṃ na jānāmi, pariḷāho na vijjati;
Atho cetasikaṃ dukkhaṃ, hadaye me na vijjati.

29. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇo hutvāna, saṃsarāmi bhavābhave;
Vevaṇṇiyaṃ na jānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

30. ‘‘Devalokā cavitvāna, sukkamūlena codito;
Sāvatthiyaṃ pure jāto, mahāsāle suaḍḍhake.

31. ‘‘Pañca kāmaguṇe hitvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Jātiyā sattavassohaṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

32. ‘‘Upasampādayī buddho, guṇamaññāya cakkhumā;
Taruṇo pūjanīyohaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

33. ‘‘Dibbacakkhu visuddhaṃ me, samādhikusalo ahaṃ;
Abhiññāpāramippatto, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

34. ‘‘Paṭisambhidā anuppatto, iddhipādesu kovido;
Dhammesu pāramippatto, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

35. ‘‘Tiṃsakappasahassamhi, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

36. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

37. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

38. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā tikaṇikārapupphiyo thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Tikaṇikārapupphiyattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Ekapattadāyakattheraapadānaṃ

39. ‘‘Nagare haṃsavatiyā, kumbhakāro ahosahaṃ;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, oghatiṇṇamanāsavaṃ.

40. ‘‘Sukataṃ mattikāpattaṃ, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ;
Pattaṃ datvā bhagavato, ujubhūtassa tādino.

41. ‘‘Bhave nibbattamānohaṃ, soṇṇathāle labhāmahaṃ;
Rūpimaye ca sovaṇṇe, taṭṭike ca maṇīmaye.

42. ‘‘Pātiyo paribhuñjāmi, puññakammassidaṃ phalaṃ;
Yasānañca dhanānañca [yasasāva janānañca (syā.)], aggabhūto [pattabhūto (sī. pī.)] ca homahaṃ.

43. ‘‘Yathāpi bhaddake khette, bījaṃ appampi ropitaṃ;
Sammādhāraṃ pavacchante, phalaṃ toseti kassakaṃ.

44. ‘‘Tathevidaṃ pattadānaṃ, buddhakhettamhi ropitaṃ;
Pītidhāre pavassante, phalaṃ maṃ tosayissati.

45. ‘‘Yāvatā khettā vijjanti, saṅghāpi ca gaṇāpi ca;
Buddhakhettasamo natthi, sukhado sabbapāṇinaṃ.

46. ‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Ekapattaṃ daditvāna, pattomhi acalaṃ padaṃ.

47. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ pattamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pattadānassidaṃ phalaṃ.

48. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
49. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
50. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ekapattadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ekapattadāyakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Kāsumāraphaliyattheraapadānaṃ

51. ‘‘Kaṇikāraṃva jotantaṃ, nisinnaṃ pabbatantare;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, lokajeṭṭhaṃ narāsabhaṃ.

52. ‘‘Pasannacitto sumano, sire katvāna añjaliṃ;
Kāsumārikamādāya, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ.

53. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

54. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
55. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
56. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kāsumāraphaliyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kāsumāraphaliyattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Avaṭaphaliyattheraapadānaṃ

57. ‘‘Sahassaraṃsī bhagavā, sayambhū aparājito;
Vivekā uṭṭhahitvāna, gocarāyābhinikkhami.

58. ‘‘Phalahattho ahaṃ disvā, upagacchiṃ narāsabhaṃ;
Pasannacitto sumano, avaṭaṃ adadiṃ phalaṃ.

59. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

60. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
61. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
62. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā avaṭaphaliyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Avaṭaphaliyattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Pādaphaliyattheraapadānaṃ

63. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇaṃ sambuddhaṃ, āhutīnaṃ paṭiggahaṃ;
Rathiyaṃ paṭipajjantaṃ, pādaphalaṃ [vāraphalaṃ (sī.), cāraphalaṃ (syā.), pāraphalaṃ (pī.)] adāsahaṃ.

64. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

65. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
66. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
67. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā pādaphaliyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Pādaphaliyattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Mātuluṅgaphaladāyakattheraapadānaṃ

68. ‘‘Kaṇikāraṃva jalitaṃ, puṇṇamāyeva candimaṃ;
Jalantaṃ dīparukkhaṃva, addasaṃ lokanāyakaṃ.

69. ‘‘Mātuluṅgaphalaṃ gayha, adāsiṃ satthuno ahaṃ;
Dakkhiṇeyyassa vīrassa [dhīrassa (sī.)], pasanno sehi pāṇibhi.

70. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

71. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
72. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
73. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā mātuluṅgaphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Mātuluṅgaphaladāyakattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Ajeliphaladāyakattheraapadānaṃ

74. ‘‘Ajjuno [ajino (syā.)] nāma sambuddho, himavante vasī tadā;
Caraṇena ca sampanno, samādhikusalo muni.

75. ‘‘Kumbhamattaṃ gahetvāna, ajeliṃ [añjaliṃ (syā.), ajelaṃ (pī.)] jīvajīvakaṃ;
Chattapaṇṇaṃ gahetvāna, adāsiṃ satthuno ahaṃ.

76. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

77. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
78. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
79. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ajeliphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Ajeliphaladāyakattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Amodaphaliyattheraapadānaṃ

80. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇaṃ sambuddhaṃ, āhutīnaṃ paṭiggahaṃ;
Rathiyaṃ paṭipajjantaṃ, amodamadadiṃ phalaṃ.

81. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

82. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
83. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
84. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā amodaphaliyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Amodaphaliyattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Tālaphaladāyakattheraapadānaṃ

85. ‘‘Sataraṃsī nāma bhagavā, sayambhū aparājito;
Vivekā vuṭṭhahitvāna, gocarāyābhinikkhami.

86. ‘‘Phalahattho ahaṃ disvā, upagacchiṃ narāsabhaṃ;
Pasannacitto sumano, tālaphalaṃ adāsahaṃ.

87. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

88. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
89. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
90. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā tālaphaladāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Tālaphaladāyakattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Nāḷikeraphaladāyakattheraapadānaṃ

91. ‘‘Nagare bandhumatiyā, ārāmiko ahaṃ tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, gacchantaṃ anilañjase.

92. ‘‘Nāḷikeraphalaṃ gayha, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ;
Ākāse ṭhitako santo, paṭiggaṇhi mahāyaso.

93. ‘‘Vittisañjanano mayhaṃ, diṭṭhadhammasukhāvaho;
Phalaṃ buddhassa datvāna, vippasannena cetasā.

94. ‘‘Adhigacchiṃ tadā pītiṃ, vipulañca sukhuttamaṃ;
Uppajjateva ratanaṃ, nibbattassa tahiṃ tahiṃ.

95. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

96. ‘‘Dibbacakkhu visuddhaṃ me, samādhikusalo ahaṃ;
Abhiññāpāramippatto, phaladānassidaṃ phalaṃ.

97. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
98. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
99. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā nāḷikeraphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Nāḷikeraphaladāyakattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Kaṇikāravaggo ekapaññāsamo.

Tassuddānaṃ –

Kaṇikārekapattā ca, kāsumārī tathāvaṭā;
Pādañca mātuluṅgañca, ajelīmodameva ca.

Tālaṃ tathā nāḷikeraṃ, gāthāyo gaṇitā viha;
Ekaṃ gāthāsataṃ hoti, ūnādhikavivajjitaṃ.

52. Phaladāyakavaggo

1. Kurañciyaphaladāyakattheraapadānaṃ

1. ‘‘Migaluddo pure āsiṃ, vipine vicaraṃ ahaṃ;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sabbadhammāna pāraguṃ.

2. ‘‘Kurañciyaphalaṃ gayha, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ;
Puññakkhettassa tādino, pasanno sehi pāṇibhi.

3. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

4. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

5. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

6. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā kurañciyaphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Kurañciyaphaladāyakattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Kapitthaphaladāyakattheraapadānaṃ

7. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇaṃ sambuddhaṃ, āhutīnaṃ paṭiggahaṃ;
Rathiyaṃ paṭipajjantaṃ, kapitthaṃ [kapiṭṭhaṃ (syā.)] adadiṃ phalaṃ.

8. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

9. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
10. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
11. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kapitthaphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Kapitthaphaladāyakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Kosambaphaliyattheraapadānaṃ

12. ‘‘Kakudhaṃ vilasantaṃva, devadevaṃ narāsabhaṃ;
Rathiyaṃ paṭipajjantaṃ, kosambaṃ [kosumbaṃ (sī. syā. pī.)] adadiṃ tadā.

13. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

14. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
15. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
16. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kosambaphaliyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kosambaphaliyattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Ketakapupphiyattheraapadānaṃ

17. ‘‘Vinatānadiyā tīre, vihāsi purisuttamo;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

18. ‘‘Madhugandhassa pupphena, ketakassa ahaṃ tadā;
Pasannacitto sumano, buddhaseṭṭhamapūjayiṃ.

19. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

20. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
21. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
22. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ketakapupphiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ketakapupphiyattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Nāgapupphiyattheraapadānaṃ

23. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇaṃ sambuddhaṃ, āhutīnaṃ paṭiggahaṃ;
Rathiyaṃ paṭipajjantaṃ, nāgapupphaṃ apūjayiṃ.

24. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

25. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
26. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

27. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā nāgapupphiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Nāgapupphiyattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Ajjunapupphiyattheraapadānaṃ

28. ‘‘Candabhāgānadītīre, ahosiṃ kinnaro tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sayambhuṃ aparājitaṃ.

29. ‘‘Pasannacitto sumano, vedajāto katañjalī;
Gahetvā ajjunaṃ pupphaṃ, sayambhuṃ abhipūjayiṃ.

30. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā kinnaraṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

31. ‘‘Chattiṃsakkhattuṃ devindo, devarajjamakārayiṃ;
Dasakkhattuṃ cakkavattī, mahārajjamakārayiṃ.

32. ‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Sukhette vappitaṃ bījaṃ, sayambhumhi aho mama [ahosi me (syā.)].

33. ‘‘Kusalaṃ vijjate mayhaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Pūjāraho ahaṃ ajja, sakyaputtassa sāsane.

34. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
35. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
36. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ajjunapupphiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ajjunapupphiyattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Kuṭajapupphiyattheraapadānaṃ

37. ‘‘Himavantassāvidūre, vasalo [cāvalo (sī. pī.), accayo (syā.)] nāma pabbato;
Buddho sudassano nāma, vasate pabbatantare.

38. ‘‘Pupphaṃ hemavantaṃ gayha, vehāsaṃ agamāsahaṃ;
Tatthaddasāsiṃ sambuddhaṃ, oghatiṇṇamanāsavaṃ.

39. ‘‘Pupphaṃ kuṭajamādāya, sire katvāna añjaliṃ [katvānahaṃ tadā (syā. pī. ka.)];
Buddhassa abhiropesiṃ, sayambhussa mahesino.

40. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

41. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.

42. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
43. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kuṭajapupphiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kuṭajapupphiyattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Ghosasaññakattheraapadānaṃ

44. ‘‘Migaluddo pure āsiṃ, araññe vipine ahaṃ;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, devasaṅghapurakkhataṃ.

45. ‘‘Catusaccaṃ pakāsentaṃ, desentaṃ amataṃ padaṃ;
Assosiṃ madhuraṃ dhammaṃ, sikhino lokabandhuno.

46. ‘‘Ghose cittaṃ pasādesiṃ, asamappaṭipuggale;
Tattha cittaṃ pasādetvā, uttariṃ [atariṃ (sī. pī.)] duttaraṃ bhavaṃ.

47. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ saññamalabhiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ghosasaññāyidaṃ phalaṃ.

48. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
49. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
50. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā ghosasaññako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ghosasaññakattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Sabbaphaladāyakattheraapadānaṃ

51. ‘‘Varuṇo nāma nāmena, brāhmaṇo mantapāragū;
Chaḍḍetvā dasaputtāni, vanamajjhogahiṃ tadā.

52. ‘‘Assamaṃ sukataṃ katvā, suvibhattaṃ manoramaṃ;
Paṇṇasālaṃ karitvāna, vasāmi vipine ahaṃ.

53. ‘‘Padumuttaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Mamuddharitukāmo so, āgacchi mama assamaṃ.

54. ‘‘Yāvatā vanasaṇḍamhi, obhāso vipulo ahu;
Buddhassa ānubhāvena, pajjalī vipinaṃ tadā.

55. ‘‘Disvāna taṃ pāṭihīraṃ, buddhaseṭṭhassa tādino;
Pattapuṭaṃ gahetvāna, phalena pūjayiṃ ahaṃ.

56. ‘‘Upagantvāna sambuddhaṃ, sahakhārimadāsahaṃ;
Anukampāya me buddho, idaṃ vacanamabravi.

57. ‘Khāribhāraṃ gahetvāna, pacchato ehi me tuvaṃ;
Paribhutte ca saṅghamhi, puññaṃ tava bhavissati’.

58. ‘‘Puṭakantaṃ gahetvāna, bhikkhusaṅghassadāsahaṃ;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tusitaṃ upapajjahaṃ.

59. ‘‘Tattha dibbehi naccehi, gītehi vāditehi ca;
Puññakammena saṃyuttaṃ, anubhomi sadā sukhaṃ.

60. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

61. ‘‘Yāvatā caturo dīpā, sasamuddā sapabbatā;
Phalaṃ buddhassa datvāna, issaraṃ kārayāmahaṃ.

62. ‘‘Yāvatā me pakkhigaṇā, ākāse uppatanti ce;
Tepi maṃ vasamanventi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

63. ‘‘Yāvatā vanasaṇḍamhi, yakkhā bhūtā ca rakkhasā;
Kumbhaṇḍā garuḷā cāpi, pāricariyaṃ upenti me.

64. ‘‘Kumbhā soṇā madhukārā, ḍaṃsā ca makasā ubho;
Tepi maṃ vasamanventi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

65. ‘‘Supaṇṇā nāma sakuṇā, pakkhijātā mahabbalā;
Tepi maṃ saraṇaṃ yanti, phaladānassidaṃ phalaṃ.

66. ‘‘Yepi dīghāyukā nāgā, iddhimanto mahāyasā;
Tepi maṃ vasamanventi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

67. ‘‘Sīhā byagghā ca dīpī ca, acchakokataracchakā;
Tepi maṃ vasamanventi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

68. ‘‘Osadhītiṇavāsī ca, ye ca ākāsavāsino;
Sabbe maṃ saraṇaṃ yanti, phaladānassidaṃ phalaṃ.

69. ‘‘Sududdasaṃ sunipuṇaṃ, gambhīraṃ suppakāsitaṃ;
Phassayitvā [phusayitvā (ka.)] viharāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

70. ‘‘Vimokkhe aṭṭha phusitvā, viharāmi anāsavo;
Ātāpī nipako cāhaṃ, phaladānassidaṃ phalaṃ.

71. ‘‘Ye phalaṭṭhā buddhaputtā, khīṇadosā mahāyasā;
Ahamaññataro tesaṃ, phaladānassidaṃ phalaṃ.

72. ‘‘Abhiññāpāramiṃ gantvā, sukkamūlena codito;
Sabbāsave pariññāya, viharāmi anāsavo.

73. ‘‘Tevijjā iddhipattā ca, buddhaputtā mahāyasā;
Dibbasotasamāpannā, tesaṃ aññataro ahaṃ.

74. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;

Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

75. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
76. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
77. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sabbaphaladāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sabbaphaladāyakattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Padumadhārikattheraapadānaṃ

78. ‘‘Himavantassāvidūre, romaso nāma pabbato;
Buddhopi sambhavo nāma, abbhokāse vasī tadā.

79. ‘‘Bhavanā nikkhamitvāna, padumaṃ dhārayiṃ ahaṃ;
Ekāhaṃ dhārayitvāna, bhavanaṃ punarāgamiṃ.

80. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

81. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
82. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
83. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā padumadhāriko thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Padumadhārikattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Phaladāyakavaggo dvepaññāsamo.

Tassuddānaṃ –

Kurañciyaṃ kapitthañca, kosambamatha ketakaṃ;
Nāgapupphajjunañceva, kuṭajī ghosasaññako.

Thero ca sabbaphalado, tathā padumadhāriko;
Asīti cettha gāthāyo, tisso gāthā taduttari.

53. Tiṇadāyakavaggo

1. Tiṇamuṭṭhidāyakattheraapadānaṃ

1. ‘‘Himavantassāvidūre, lambako nāma pabbato;
Tattheva tisso [tatthopatisso (sī. pī. ka.)] sambuddho, abbhokāsamhi caṅkami.

2. ‘‘Migaluddo pure āsiṃ, araññe kānane ahaṃ;
Disvāna taṃ devadevaṃ, tiṇamuṭṭhimadāsahaṃ.

3. ‘‘Nisīdanatthaṃ buddhassa, datvā cittaṃ pasādayiṃ;
Sambuddhaṃ abhivādetvā, pakkāmiṃ [pakkamiṃ (ka.)] uttarāmukho.

4. ‘‘Aciraṃ gatamattassa [gatamattaṃ maṃ (sī. syā.)], migarājā apothayi [aheṭhayi (sī. syā. pī.)];
Sīhena pothito [pātito (sī. pī.), ghāṭito (syā.)] santo, tattha kālaṅkato ahaṃ.

5. ‘‘Āsanne me kataṃ kammaṃ, buddhaseṭṭhe anāsave;
Sumutto saravegova, devalokamagacchahaṃ.

6. ‘‘Yūpo tattha subho āsi, puññakammābhinimmito;
Sahassakaṇḍo satabheṇḍu, dhajālu haritāmayo.

7. ‘‘Pabhā niddhāvate tassa, sataraṃsīva uggato;
Ākiṇṇo devakaññāhi, āmodiṃ kāmakāmihaṃ.

8. ‘‘Devalokā cavitvāna, sukkamūlena codito;
Āgantvāna manussattaṃ, pattomhi āsavakkhayaṃ.

9. ‘‘Catunnavutito kappe, nisīdanamadāsahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, tiṇamuṭṭhe idaṃ phalaṃ.

10. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

11. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

12. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā tiṇamuṭṭhidāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Tiṇamuṭṭhidāyakattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Mañcadāyakattheraapadānaṃ

13. ‘‘Vipassino bhagavato, lokajeṭṭhassa tādino;
Ekamañcaṃ [ekaṃ veccaṃ (syā.), ekapacchaṃ (pī.)] mayā dinnaṃ, pasannena sapāṇinā.

14. ‘‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ, dibbayānaṃ samajjhagaṃ;
Tena mañcakadānena, pattomhi āsavakkhayaṃ.

15. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ mañcamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, mañcadānassidaṃ phalaṃ.

16. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
17. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
18. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā mañcadāyako [veccakadāyako (syā.), saddasaññikavaggepi idaṃ§apadānaṃ dissati] thero imā gāthāyo abhāsitthāti.

Mañcadāyakattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Saraṇagamaniyattheraapadānaṃ

19. ‘‘Āruhimha tadā nāvaṃ, bhikkhu cājīviko cahaṃ;
Nāvāya bhijjamānāya, bhikkhu me saraṇaṃ adā.

20. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ so me saraṇaṃ adā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, saraṇagamane phalaṃ.

21. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
22. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
23. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā saraṇagamaniyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Saraṇagamaniyattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Abbhañjanadāyakattheraapadānaṃ

24. ‘‘Nagare bandhumatiyā, rājuyyāne vasāmahaṃ;
Cammavāsī tadā āsiṃ, kamaṇḍaludharo ahaṃ.

25. ‘‘Addasaṃ vimalaṃ buddhaṃ, sayambhuṃ aparājitaṃ;
Padhānaṃ pahitattaṃ taṃ, jhāyiṃ jhānarataṃ vasiṃ [isiṃ (syā.)].

26. ‘‘Sabbakāmasamiddhiñca, oghatiṇṇamanāsavaṃ;
Disvā pasanno sumano, abbhañjanamadāsahaṃ.

27. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, abbhañjanassidaṃ phalaṃ.

28. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
29. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
30. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā abbhañjanadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Abbhañjanadāyakattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Supaṭadāyakattheraapadānaṃ

31. ‘‘Divāvihārā nikkhanto, vipassī lokanāyako;
Lahuṃ supaṭakaṃ [supaṭikaṃ (syā.), pūpapavaṃ (pī.)] datvā, kappaṃ saggamhi modahaṃ.

32. ‘‘Ekanavutito kappe, supaṭakamadāsahaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, supaṭassa idaṃ phalaṃ.

33. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.

34. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
35. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā supaṭadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Supaṭadāyakattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Daṇḍadāyakattheraapadānaṃ

36. ‘‘Kānanaṃ vanamogayha, veḷuṃ chetvānahaṃ tadā;
Ālambaṇaṃ karitvāna, saṅghassa adadiṃ bahuṃ [ahaṃ (sī. syā. pī.)].

37. ‘‘Tena cittappasādena, subbate abhivādiya;
Ālambadaṇḍaṃ datvāna, pakkāmiṃ uttarāmukho.

38. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ daṇḍamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, daṇḍadānassidaṃ phalaṃ.

39. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
40. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
41. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā daṇḍadāyako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Daṇḍadāyakattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

Tevīsatimaṃ bhāṇavāraṃ.

7. Girinelapūjakattheraapadānaṃ

42. ‘‘Migaluddo pure āsiṃ, vipine vicaraṃ ahaṃ;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sabbadhammāna pāraguṃ.

43. ‘‘Tasmiṃ mahākāruṇike, sabbasattahite rate;
Pasannacitto sumano, nelapupphamapūjayiṃ.

44. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

45. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
46. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
47. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā girinelapūjako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Girinelapūjakattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Bodhisammajjakattheraapadānaṃ

48. ‘‘Ahaṃ pure bodhipattaṃ, ujjhitaṃ cetiyaṅgaṇe;
Taṃ gahetvāna chaḍḍesiṃ, alabhiṃ vīsatīguṇe.

49. ‘‘Tassa kammassa tejena, saṃsaranto bhavābhave;
Duve bhave saṃsarāmi, devatte cāpi mānuse.

50. ‘‘Devalokā cavitvāna, āgantvā mānusaṃ bhavaṃ;
Duve kule pajāyāmi, khattiye cāpi brāhmaṇe.

51. ‘‘Aṅgapaccaṅgasampanno, ārohapariṇāhavā;
Abhirūpo suci homi, sampuṇṇaṅgo anūnako.

52. ‘‘Devaloke manusse vā, jāto vā yattha katthaci;
Bhave suvaṇṇavaṇṇo ca, uttattakanakūpamo.

53. ‘‘Mudukā maddavā siniddhā [mudu maddavā siniddhā (syā.)], sukhumā sukumārikā;
Chavi me sabbadā hoti, bodhipatte suchaḍḍite [suchaḍḍine (sī.)].

54. ‘‘Yato kutoci gatīsu, sarīre samudāgate;
Na limpati rajojallaṃ, vipāko pattachaḍḍite.

55. ‘‘Uṇhe vātātape tassa, aggitāpena vā pana;
Gatte sedā na muccanti, vipāko pattachaḍḍite.

56. ‘‘Kuṭṭhaṃ gaṇḍo kilāso ca, tilakā piḷakā tathā;
Na honti kāye daddu ca, vipāko pattachaḍḍite.

57. ‘‘Aparampi guṇaṃ tassa, nibbattati bhavābhave;
Rogā na honti kāyasmiṃ, vipāko pattachaḍḍite.

58. ‘‘Aparampi guṇaṃ tassa, nibbattati bhavābhave;
Na hoti cittajā pīḷā, vipāko pattachaḍḍite.

59. ‘‘Aparampi guṇaṃ tassa, nibbattati bhavābhave;
Amittā na bhavantassa, vipāko pattachaḍḍite.

60. ‘‘Aparampi guṇaṃ tassa, nibbattati bhavābhave;
Anūnabhogo bhavati, vipāko pattachaḍḍite.

61. ‘‘Aparampi guṇaṃ tassa, nibbattati bhavābhave;
Aggirājūhi corehi, na hoti udake bhayaṃ.

62. ‘‘Aparampi guṇaṃ tassa, nibbattati bhavābhave;
Dāsidāsā anucarā, honti cittānuvattakā.

63. ‘‘Yamhi āyuppamāṇamhi, jāyate mānuse bhave;
Tato na hāyate āyu, tiṭṭhate yāvatāyukaṃ.

64. ‘‘Abbhantarā ca bāhirā [bahicarā (sī. pī. ka.)], negamā ca saraṭṭhakā;
Nuyuttā honti sabbepi, vuddhikāmā sukhicchakā.

65. ‘‘Bhogavā yasavā homi, sirimā ñātipakkhavā;

Apetabhayasantāso, bhavehaṃ sabbato bhave.

66. ‘‘Devā manussā asurā, gandhabbā yakkharakkhasā;
Sabbe te parirakkhanti, bhave saṃsarato sadā.

67. ‘‘Devaloke manusse ca, anubhotvā ubho yase;
Avasāne ca nibbānaṃ, sivaṃ patto anuttaraṃ.

68. ‘‘Sambuddhamuddisitvāna, bodhiṃ vā tassa satthuno;
Yo puññaṃ pasave poso, tassa kiṃ nāma dullabhaṃ.

69. ‘‘Magge phale āgame ca, jhānābhiññāguṇesu ca;
Aññesaṃ adhiko hutvā, nibbāyāmi anāsavo.

70. ‘‘Pureham bodhiyā pattaṃ, chaḍḍetvā haṭṭhamānaso;
Imehi vīsataṅgehi, samaṅgī homi sabbadā.

71. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
72. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
73. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā bodhisammajjako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Bodhisammajjakattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Āmaṇḍaphaladāyakattheraapadānaṃ

74. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Vuṭṭhahitvā samādhimhā, caṅkamī lokanāyako.

75. ‘‘Khāribhāraṃ gahetvāna, āharanto phalaṃ tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, caṅkamantaṃ mahāmuniṃ.

76. ‘‘Pasannacitto sumano, sire katvāna añjaliṃ;
Sambuddhaṃ abhivādetvā, āmaṇḍamadadiṃ phalaṃ.

77. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, āmaṇḍassa idaṃ phalaṃ.

78. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
79. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
80. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā āmaṇḍaphaladāyako thero imā

Gāthāyo abhāsitthāti.

Āmaṇḍaphaladāyakattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Sugandhattheraapadānaṃ

81. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena [nāmena (sabbattha)], uppajji vadataṃ varo.

82. ‘‘Anubyañjanasampanno, bāttiṃsavaralakkhaṇo;
Byāmappabhāparivuto, raṃsijālasamotthaṭo [raṃsijālasamosaṭo (sī. pī.)].

83. ‘‘Assāsetā yathā cando, sūriyova pabhaṅkaro;
Nibbāpetā yathā megho, sāgarova guṇākaro.

84. ‘‘Dharaṇīriva sīlena, himavāva samādhinā;
Ākāso viya paññāya, asaṅgo anilo yathā.

85. ‘‘Sa kadāci mahāvīro, parisāsu visārado;
Saccāni sampakāseti, uddharanto mahājanaṃ.

86. ‘‘Tadā hi bārāṇasiyaṃ, seṭṭhiputto mahāyaso;
Āsahaṃ dhanadhaññassa [anantadhanadhaññassa (ka.)], pahūtassa bahū tadā.

87. ‘‘Jaṅghāvihāraṃ vicaraṃ, migadāyamupeccahaṃ [mupesahaṃ (ka.)];
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, desentaṃ amataṃ padaṃ.

88. ‘‘Visaṭṭhakantavacanaṃ, karavīkasamassaraṃ;
Haṃsarutehi [haṃsadundubhi (syā. pī.)] nigghosaṃ, viññāpentaṃ mahājanaṃ.

89. ‘‘Disvā devātidevaṃ taṃ, sutvāva madhuraṃ giraṃ;
Pahāyanappake bhoge, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

90. ‘‘Evaṃ pabbajito cāhaṃ, na cirena bahussuto;
Ahosiṃ dhammakathiko, vicittapaṭibhāṇavā.

91. ‘‘Mahāparisamajjhehaṃ, haṭṭhacitto punappunaṃ;
Vaṇṇayiṃ hemavaṇṇassa, vaṇṇaṃ vaṇṇavisārado.

92. ‘‘Esa khīṇāsavo buddho, anīgho chinnasaṃsayo;
Sabbakammakkhayaṃ patto, vimuttopadhisaṅkhaye.

93. ‘‘Esa so bhagavā buddho, esa sīho anuttaro;
Sadevakassa lokassa, brahmacakkappavattako.

94. ‘‘Danto dametā santo ca, sametā nibbuto isi;
Nibbāpetā ca assattho, assāsetā mahājanaṃ.

95. ‘‘Vīro sūro ca vikkanto [dhīro ca (sī. pī.)], pañño kāruṇiko vasī;
Vijitāvī ca sa jino, appagabbo anālayo.

96. ‘‘Aneñjo acalo dhīmā, amoho asamo muni;
Dhorayho usabho nāgo, sīho sakko garūsupi.

97. ‘‘Virāgo vimalo brahmā, vādī sūro raṇañjaho;
Akhilo ca visallo ca, asamo saṃyato [vusabho (syā.), payato (pī.)] suci.

98. ‘‘Brāhmaṇo samaṇo nātho, bhisakko sallakattako;

Yodho buddho sutāsuto [suto suto (sī. pī.)], acalo mudito sito [dito (sī.)].

99. ‘‘Dhātā dhatā ca santi ca, kattā netā pakāsitā;
Sampahaṃsitā bhettā ca, chettā sotā pasaṃsitā.

100. ‘‘Akhilo ca visallo ca, anīgho akathaṃkathī;
Anejo virajo kattā, gandhā vattā pasaṃsitā.

101. ‘‘Tāretā atthakāretā, kāretā sampadāritā;
Pāpetā sahitā kantā, hantā ātāpī tāpaso [hantā, tāpitā ca visositā (syā.)].

102. ‘‘Samacitto [saccaṭṭhito (syā.)] samasamo, asahāyo dayālayo [dayāsayo (sī.)];
Accherasatto [accheramanto (syā.)] akuho, katāvī isisattamo.

103. ‘‘Nittiṇṇakaṅkho nimmāno, appameyyo anūpamo;
Sabbavākyapathātīto, sacca neyyantagū [sabbaneyyantiko (syā.)] jino.

104. ‘‘Sattasāravare [sataraṃsīvare (syā.)] tasmiṃ, pasādo amatāvaho;
Tasmā buddhe ca dhamme ca, saṅghe saddhā mahatthikā [mahiddhikā (sī. ka.)].

105. ‘‘Guṇehi evamādīhi, tilokasaraṇuttamaṃ;
Vaṇṇento parisāmajjhe, akaṃ [kathiṃ (syā.)] dhammakathaṃ ahaṃ.

106. ‘‘Tato cutāhaṃ tusite, anubhotvā mahāsukhaṃ;
Tato cuto manussesu, jāto homi sugandhiko.

107. ‘‘Nissāso mukhagandho ca, dehagandho tatheva me;
Sedagandho ca satataṃ, sabbagandhova hoti me [sabbagandhotiseti me (sī. pī.)].

108. ‘‘Mukhagandho sadā mayhaṃ, padumuppalacampako;
Parisanto [ādisanto (sī.), atikanto (syā.), atisanto (pī.)] sadā vāti, sarīro ca tatheva me.

109. ‘‘Guṇatthavassa sabbantaṃ, phalaṃ tu [phalantaṃ (syā.)] paramabbhutaṃ;
Ekaggamanasā sabbe, vaṇṇayissaṃ [bhāsitassa (syā.)] suṇātha me.

110. ‘‘Guṇaṃ buddhassa vatvāna, hitāya ca na sadisaṃ [hitāya janasandhisu (sī. pī.), hitāya naṃ sukhāvahaṃ (syā.)];
Sukhito [sucitto (syā.)] homi sabbattha, saṅgho vīrasamāyuto [saraddhanisamāyuto (sī.)].

111. ‘‘Yasassī sukhito kanto, jutimā piyadassano;
Vattā aparibhūto ca, niddoso paññavā tathā.

112. ‘‘Khīṇe āyusi [pāsusi (syā.)] nibbānaṃ, sulabhaṃ buddhabhattino;
Tesaṃ hetuṃ pavakkhāmi, taṃ suṇātha yathātathaṃ.

113. ‘‘Santaṃ yasaṃ bhagavato, vidhinā abhivādayaṃ;
Tattha tatthūpapannopi [yattha tatthūpapannopi (sī. pī.)], yasassī tena homahaṃ.

114. ‘‘Dukkhassantakaraṃ buddhaṃ, dhammaṃ santamasaṅkhataṃ;
Vaṇṇayaṃ sukhado āsiṃ, sattānaṃ sukhito tato.

115. ‘‘Guṇaṃ vadanto buddhassa, buddhapītisamāyuto;

Sakantiṃ parakantiñca, janayiṃ tena kantimā.

116. ‘‘Jino te titthikākiṇṇe [janoghe titthakākiṇṇe (sī. pī.), jino yo titthikātiṇṇo (syā.)], abhibhuyya kutitthiye;
Guṇaṃ vadanto jotesiṃ [thomesiṃ (syā.)], nāyakaṃ jutimā tato.

117. ‘‘Piyakārī janassāpi, sambuddhassa guṇaṃ vadaṃ;
Saradova sasaṅkohaṃ, tenāsiṃ piyadassano.

118. ‘‘Yathāsattivasenāhaṃ, sabbavācāhi santhaviṃ;
Sugataṃ tena vāgiso, vicittapaṭibhānavā.

119. ‘‘Ye bālā vimatiṃ pattā, paribhonti mahāmuniṃ;
Niggahiṃ te saddhammena, paribhūto na tenahaṃ [paribhūtena tenahaṃ (syā.)].

120. ‘‘Buddhavaṇṇena sattānaṃ, kilese apanesahaṃ;
Nikkilesamano homi, tassa kammassa vāhasā.

121. ‘‘Sotūnaṃ vuddhimajaniṃ [buddhimajaniṃ (sī. pī.)], buddhānussatidesako;
Tenāhamāsiṃ [tenāpi cāsiṃ (syā.)] sappañño, nipuṇatthavipassako.

122. ‘‘Sabbāsavaparikkhīṇo, tiṇṇasaṃsārasāgaro;
Sikhīva anupādāno, pāpuṇissāmi nibbutiṃ.

123. ‘‘Imasmiṃyeva kappasmiṃ, yamahaṃ santhaviṃ jinaṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhavaṇṇassidaṃ phalaṃ.

124. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
125. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
126. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sugandho thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sugandhattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Tiṇadāyakavaggo tepaññāsamo.

Tassuddānaṃ –

Tiṇado mañcado ceva, saraṇabbhañjanappado;
Supaṭo daṇḍadāyī ca, nelapūjī tatheva ca.

Bodhisammajjako maṇḍo, sugandho dasamoti ca;
Gāthāsataṃ satevīsaṃ, gaṇitañcettha sabbaso.

54. Kaccāyanavaggo

1. Mahākaccāyanattheraapadānaṃ

1. ‘‘Padumuttaro nāma jino, anejo ajitaṃ jayo;

Satasahasse kappānaṃ, ito uppajji nāyako.

2. ‘‘Vīro kamalapattakkho, sasaṅkavimalānano;
Kanakācalasaṅkāso [kañcanatacasaṅkāso (syā.)], ravidittisamappabho.

3. ‘‘Sattanettamanohārī, varalakkhaṇabhūsito;
Sabbavākyapathātīto, manujāmarasakkato.

4. ‘‘Sambuddho bodhayaṃ satte, vāgīso madhurassaro;
Karuṇānibandhasantāno, parisāsu visārado.

5. ‘‘Deseti madhuraṃ dhammaṃ, catusaccūpasaṃhitaṃ;
Nimugge mohapaṅkamhi, samuddharati pāṇine.

6. ‘‘Tadā ekacaro hutvā, tāpaso himavālayo;
Nabhasā mānusaṃ lokaṃ, gacchanto jinamaddasaṃ.

7. ‘‘Upecca santikaṃ tassa, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Vaṇṇayantassa vīrassa, sāvakassa mahāguṇaṃ.

8. ‘‘Saṅkhittena mayā vuttaṃ, vitthārena pakāsayaṃ;
Parisaṃ mañca toseti, yathā kaccāyano ayaṃ.

9. ‘‘‘Nāhaṃ evamidhekaccaṃ [evaṃvidhaṃ kañci (sī. pī.)], aññaṃ passāmi sāvakaṃ;
Tasmātadagge [tasmetadagge (sī.)] esaggo, evaṃ dhāretha bhikkhavo’.

10. ‘‘Tadāhaṃ vimhito hutvā, sutvā vākyaṃ manoramaṃ;
Himavantaṃ gamitvāna, āhitvā [āhatvā (sī. pī.)] pupphasañcayaṃ.

11. ‘‘Pūjetvā lokasaraṇaṃ, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ;
Tadā mamāsayaṃ ñatvā, byākāsi sa raṇañjaho.

12. ‘‘‘Passathetaṃ isivaraṃ, niddhantakanakattacaṃ;
Uddhaggalomaṃ pīṇaṃsaṃ, acalaṃ pañjaliṃ ṭhitaṃ.

13. ‘‘‘Hāsaṃ supuṇṇanayanaṃ, buddhavaṇṇagatāsayaṃ;
Dhammajaṃ uggahadayaṃ [dhammaṃva viggahavaraṃ (sī.), dhammapaṭiggahavaraṃ (pī.)], amatāsittasannibhaṃ’.

14. ‘‘Kaccānassa guṇaṃ sutvā, taṃ ṭhānaṃ patthayaṃ ṭhito;
Anāgatamhi addhāne, gotamassa mahāmune.

15. ‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Kaccāno nāma nāmena, hessati satthu sāvako.

16. ‘‘Bahussuto mahāñāṇī, adhippāyavidū mune;
Pāpuṇissati taṃ ṭhānaṃ, yathāyaṃ byākato mayā.

17. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

18. ‘‘Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;

Aññaṃ gatiṃ na gacchāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

19. ‘‘Duve kule pajāyāmi, khattiye atha brāhmaṇe;
Nīce kule na jāyāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

20. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jāto ujjeniyaṃ pure [jāto, ujjeniyaṃ pure rame (syā.)];
Pajjotassa ca caṇḍassa, purohitadijādhino [purohitadijātino (sī. pī.)].

21. ‘‘Putto tiriṭivacchassa [tiriṭavacchassa (sī.), tipitivacchassa (syā.)], nipuṇo vedapāragū;
Mātā ca candimā nāma, kaccānohaṃ varattaco.

22. ‘‘Vīmaṃsanatthaṃ buddhassa, bhūmipālena pesito;
Disvā mokkhapuradvāraṃ, nāyakaṃ guṇasañcayaṃ.

23. ‘‘Sutvā ca vimalaṃ vākyaṃ, gatipaṅkavisosanaṃ;
Pāpuṇiṃ amataṃ santaṃ, sesehi saha sattahi.

24. ‘‘Adhippāyavidū jāto, sugatassa mahāmate;
Ṭhapito etadagge ca, susamiddhamanoratho.

25. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

26. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike; Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

27. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā mahākaccāyano thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Mahākaccāyanattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Vakkalittheraapadānaṃ

28. ‘‘Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako;
Anomanāmo amito, nāmena padumuttaro.

29. ‘‘Padumākāravadano, padumāmalasucchavī;
Lokenānupalittova toyena padumaṃ yathā.

30. ‘‘Vīro padumapattakkho, kanto ca padumaṃ yathā;
Padumuttaragandhova, tasmā so padumuttaro.

31. ‘‘Lokajeṭṭho ca nimmāno, andhānaṃ nayanūpamo;
Santaveso guṇanidhi, karuṇāmatisāgaro.

32. ‘‘Sa kadāci mahāvīro, brahmāsurasuraccito;

Sadevamanujākiṇṇe, janamajjhe jinuttamo [januttamo (syā. pī.), anuttamo (ka.) vaṅgīsattherāpadānepi].

33. ‘‘Vadanena sugandhena, madhurena rutena ca;
Rañjayaṃ parisaṃ sabbaṃ, santhavī sāvakaṃ sakaṃ.

34. ‘‘Saddhādhimutto sumati, mama dassanalālaso [dassanasālayo (syā.)];
Natthi etādiso añño, yathāyaṃ bhikkhu vakkali.

35. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, nagare brāhmaṇatrajo;
Hutvā sutvā ca taṃ vākyaṃ, taṃ ṭhānamabhirocayiṃ.

36. ‘‘Sasāvakaṃ taṃ vimalaṃ, nimantetvā tathāgataṃ;
Sattāhaṃ bhojayitvāna, dussehacchādayiṃ tadā.

37. ‘‘Nipacca sirasā tassa, anantaguṇasāgare;
Nimuggo pītisampuṇṇo, idaṃ vacanamabraviṃ.

38. ‘‘‘Yo so tayā santhavito, ito sattamake muni [idha saddhādhimutto isi (syā.), ito sattamakehani (sī. pī.)];
Bhikkhu saddhāvataṃ aggo, tādiso homahaṃ mune’.

39. ‘‘Evaṃ vutte mahāvīro, anāvaraṇadassano;
Imaṃ vākyaṃ udīresi, parisāya mahāmuni.

40. ‘‘‘Passathetaṃ māṇavakaṃ, pītamaṭṭhanivāsanaṃ;
Hemayaññopacitaṅgaṃ [hemayaññopavītaṅgaṃ (sī.)], jananettamanoharaṃ.

41. ‘‘‘Eso anāgataddhāne, gotamassa mahesino;
Aggo saddhādhimuttānaṃ, sāvakoyaṃ bhavissati.

42. ‘‘‘Devabhūto manusso vā, sabbasantāpavajjito;
Sabbabhogaparibyūḷho, sukhito saṃsarissati.

43. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

44. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Vakkali nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

45. ‘‘Tena kammavisesena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

46. ‘‘Sabbattha sukhito hutvā, saṃsaranto bhavābhave;
Sāvatthiyaṃ pure jāto, kule aññatare ahaṃ.

47. ‘‘Nonītasukhumālaṃ maṃ, jātapallavakomalaṃ;
Mandaṃ uttānasayanaṃ, pisācabhayatajjitā.

48. ‘‘Pādamūle mahesissa, sāyesuṃ dīnamānasā;
Imaṃ dadāma te nātha, saraṇaṃ hohi nāyaka.

49. ‘‘Tadā paṭiggahi so maṃ, bhītānaṃ saraṇo muni;
Jālinā cakkaṅkitena [saṅkalaṅkena (sī.)], mudukomalapāṇinā.

50. ‘‘Tadā pabhuti tenāhaṃ, arakkheyyena rakkhito;
Sabbaveravinimutto [sabbabyādhivinimutto (syā.), sabbūpadhivinimutto (pī.)], sukhena parivuddhito.

51. ‘‘Sugatena vinā bhūto, ukkaṇṭhāmi muhuttakaṃ;
Jātiyā sattavassohaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

52. ‘‘Sabbapāramisambhūtaṃ, nīlakkhinayanaṃ [laṅkinīlayanaṃ (sī.)] varaṃ;
Rūpaṃ sabbasubhākiṇṇaṃ, atitto viharāmahaṃ [vihayāmahaṃ (sī. pī.)].

53. ‘‘Buddharūparatiṃ [buddho rūparatiṃ (sī.)] ñatvā, tadā ovadi maṃ jino;
‘Alaṃ vakkali kiṃ rūpe, ramase bālanandite.

54. ‘‘‘Yo hi passati saddhammaṃ, so maṃ passati paṇḍito;
Apassamāno saddhammaṃ, maṃ passampi na passati.

55. ‘‘‘Anantādīnavo kāyo, visarukkhasamūpamo;
Āvāso sabbarogānaṃ, puñjo dukkhassa kevalo.

56. ‘‘‘Nibbindiya tato rūpe, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Passa upakkilesānaṃ, sukhenantaṃ gamissati’.

57. ‘‘Evaṃ tenānusiṭṭhohaṃ, nāyakena hitesinā;
Gijjhakūṭaṃ samāruyha, jhāyāmi girikandare.

58. ‘‘Ṭhito pabbatapādamhi, assāsayi [mamāhaso (sī.)] mahāmuni;
Vakkalīti jino vācaṃ, taṃ sutvā mudito ahaṃ.

59. ‘‘Pakkhandiṃ selapabbhāre, anekasataporise;
Tadā buddhānubhāvena, sukheneva mahiṃ gato.

60. ‘‘Punopi [punāpi (syā.), muni maṃ (ka.)] dhammaṃ deseti, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Tamahaṃ dhammamaññāya, arahattamapāpuṇiṃ.

61. ‘‘Sumahāparisamajjhe, tadā maṃ caraṇantago;
Aggaṃ saddhādhimuttānaṃ, paññapesi mahāmati.

62. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

63. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
64. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
65. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā vakkalitthero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Vakkalittherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Mahākappinattheraapadānaṃ

66. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Udito ajaṭākāse [jagadākāse (sī.), jaladākāse (pī.)], ravīva saradambare.

67. ‘‘Vacanābhāya bodheti, veneyyapadumāni so;
Kilesapaṅkaṃ soseti, matiraṃsīhi nāyako.

68. ‘‘Titthiyānaṃ yase [yaso (sī. pī.)] hanti, khajjotābhā yathā ravi;
Saccatthābhaṃ pakāseti, ratanaṃva divākaro.

69. ‘‘Guṇānaṃ āyatibhūto, ratanānaṃva sāgaro;
Pajjunnoriva bhūtāni, dhammameghena vassati.

70. ‘‘Akkhadasso tadā āsiṃ, nagare haṃsasavhaye;
Upecca dhammamassosiṃ, jalajuttamanāmino.

71. ‘‘Ovādakassa bhikkhūnaṃ, sāvakassa katāvino;
Guṇaṃ pakāsayantassa, tappayantassa [tosayantassa (sī.), hāsayantassa (syā.), vāsayantassa (pī.)] me manaṃ.

72. ‘‘Sutvā patīto sumano, nimantetvā tathāgataṃ;
Sasissaṃ bhojayitvāna, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

73. ‘‘Tadā haṃsasamabhāgo, haṃsadundubhinissano [haṃsadundubhisussaro (sī.)];
Passathetaṃ mahāmattaṃ, vinicchayavisāradaṃ.

74. ‘‘Patitaṃ pādamūle me, samuggatatanūruhaṃ;
Jīmūtavaṇṇaṃ pīṇaṃsaṃ, pasannanayanānanaṃ.

75. ‘‘Parivārena mahatā, rājayuttaṃ mahāyasaṃ;
Eso katāvino ṭhānaṃ, pattheti muditāsayo.

76. ‘‘‘Iminā paṇipātena, cāgena paṇidhīhi ca [piṇḍapātena, cetanā paṇidhīhi ca (sī.)];
Kappasatasahassāni, nupapajjati duggatiṃ.

77. ‘‘‘Devesu devasobhaggaṃ, manussesu mahantataṃ;
Anubhotvāna sesena [abhutvāva sesena (sī.), anubhotvāva sesena (syā.)], nibbānaṃ pāpuṇissati.

78. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

79. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Kappino nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

80. ‘‘Tatohaṃ sukataṃ kāraṃ, katvāna jinasāsane;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tusitaṃ agamāsahaṃ.

81. ‘‘Devamānusarajjāni, sataso anusāsiya;
Bārāṇasiyamāsanne, jāto keniyajātiyaṃ.

82. ‘‘Sahassaparivārena [satasahassaparivāro (syā.)], sapajāpatiko ahaṃ;
Pañca paccekabuddhānaṃ, satāni samupaṭṭhahiṃ.

83. ‘‘Temāsaṃ bhojayitvāna, pacchādamha ticīvaraṃ;
Tato cutā mayaṃ sabbe, ahumha tidasūpagā.

84. ‘‘Puno sabbe manussattaṃ, agamimha tato cutā;
Kukkuṭamhi pure jātā, himavantassa passato.

85. ‘‘Kappino nāmahaṃ āsiṃ, rājaputto mahāyaso;
Sesāmaccakule jātā, mameva parivārayuṃ.

86. ‘‘Mahārajjasukhaṃ patto, sabbakāmasamiddhimā;
Vāṇijehi samakkhātaṃ, buddhuppādamahaṃ suṇiṃ.

87. ‘‘‘Buddho loke samuppanno, asamo ekapuggalo;
So pakāseti saddhammaṃ, amataṃ sukhamuttamaṃ.

88. ‘‘‘Suyuttā tassa sissā ca, sumuttā ca anāsavā’;
‘‘Sutvā nesaṃ suvacanaṃ, sakkaritvāna vāṇije.

89. ‘‘Pahāya rajjaṃ sāmacco, nikkhamiṃ buddhamāmako;
Nadiṃ disvā mahācandaṃ, pūritaṃ samatittikaṃ.

90. ‘‘Appatiṭṭhaṃ anālambaṃ, duttaraṃ sīghavāhiniṃ;
Guṇaṃ saritvā buddhassa, sotthinā samatikkamiṃ.

91. ‘‘‘Bhavasotaṃ sace buddho, tiṇṇo lokantagū vidū [vibhū (ka.)];
Etena saccavajjena, gamanaṃ me samijjhatu.

92. ‘‘‘Yadi santigamo maggo, mokkho caccantikaṃ [mokkhadaṃ santikaṃ (syā.)] sukhaṃ;
Etena saccavajjena, gamanaṃ me samijjhatu.

93. ‘‘‘Saṅgho ce tiṇṇakantāro, puññakkhetto anuttaro;
Etena saccavajjena, gamanaṃ me samijjhatu’.

94. ‘‘Saha kate saccavare, maggā apagataṃ jalaṃ;
Tato sukhena uttiṇṇo, nadītīre manorame.

95. ‘‘Nisinnaṃ addasaṃ buddhaṃ, udentaṃva pabhaṅkaraṃ;
Jalantaṃ hemaselaṃva, dīparukkhaṃva jotitaṃ.

96. ‘‘Sasiṃva tārāsahitaṃ, sāvakehi purakkhataṃ;
Vāsavaṃ viya vassantaṃ, desanājaladantaraṃ [devena jalanandanaṃ (syā. pī.)].

97. ‘‘Vanditvāna sahāmacco, ekamantamupāvisiṃ;
Tato no āsayaṃ [tato ajjhāsayaṃ (syā.)] ñatvā, buddho dhammamadesayi.

98. ‘‘Sutvāna dhammaṃ vimalaṃ, avocumha mayaṃ jinaṃ;
‘Pabbājehi mahāvīra, nibbindāmha [nibbinnāmha (sī. pī.), otiṇṇamha (syā.)] mayaṃ bhave’.

99. ‘‘‘Svakkhāto bhikkhave dhammo, dukkhantakaraṇāya vo;

Caratha brahmacariyaṃ’, iccāha munisattamo.

100. ‘‘Saha vācāya sabbepi, bhikkhuvesadharā mayaṃ;
Ahumha upasampannā, sotāpannā ca sāsane.

101. ‘‘Tato jetavanaṃ gantvā, anusāsi vināyako;
Anusiṭṭho jinenāhaṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

102. ‘‘Tato bhikkhusahassāni [bhikkhusahassaṃ taṃ (sī. pī.)], anusāsimahaṃ tadā;
Mamānusāsanakarā, tepi āsuṃ anāsavā.

103. ‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Bhikkhuovādakānaggo, kappinoti mahājane.

104. ‘‘Satasahasse kataṃ kammaṃ, phalaṃ dassesi me idha;
Pamutto saravegova, kilese jhāpayiṃ [jhāpayī (sī.)] mama.

105. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
106. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
107. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā mahākappino thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Mahākappinattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Dabbamallaputtattheraapadānaṃ

108. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbalokavidū muni;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji cakkhumā.

109. ‘‘Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinaṃ;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṃ bahuṃ.

110. ‘‘Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinaṃ;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasīle patiṭṭhapi [patiṭṭhahi (syā. ka.)].

111. ‘‘Evaṃ nirākulaṃ āsi, suññataṃ [suññakaṃ (sī.) evamuparipi] titthiyehi ca;
Vicittaṃ arahantehi, vasībhūtehi tādibhi.

112. ‘‘Ratanānaṭṭhapaññāsaṃ, uggato so mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, bāttiṃsavaralakkhaṇo.

113. ‘‘Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

114. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, seṭṭhiputto mahāyaso;
Upetvā lokapajjotaṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ.

115. ‘‘Senāsanāni bhikkhūnaṃ, paññāpentaṃ sasāvakaṃ;
Kittayantassa vacanaṃ, suṇitvā mudito ahaṃ.

116. ‘‘Adhikāraṃ sasaṅghassa, katvā tassa mahesino;
Nipacca sirasā pāde, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

117. ‘‘Tadāha sa mahāvīro, mama kammaṃ pakittayaṃ;
‘Yo sasaṅghamabhojesi, sattāhaṃ lokanāyakaṃ.

118. ‘‘‘Soyaṃ kamalapattakkho, sīhaṃso kanakattaco;
Mama pādamūle nipati [patito (pī.)], patthayaṃ ṭhānamuttamaṃ.

119. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

120. ‘‘‘Sāvako tassa buddhassa, dabbo nāmena vissuto;
Senāsanapaññāpako, aggo hessatiyaṃ tadā’.

121. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

122. ‘‘Satānaṃ tīṇikkhattuñca, devarajjamakārayiṃ;
Satānaṃ pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ.

123. ‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Sabbattha sukhito āsiṃ, tassa kammassa vāhasā.

124. ‘‘Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano [cārunayano (sī. syā. pī.)], sabbadhammavipassako.

125. ‘‘Duṭṭhacitto upavadiṃ, sāvakaṃ tassa tādino;
Sabbāsavaparikkhīṇaṃ, suddhoti ca vijāniya.

126. ‘‘Tasseva naravīrassa, sāvakānaṃ mahesinaṃ;
Salākañca gahetvāna [salākaṃ paggahetvāna (sī. pī.)], khīrodanamadāsahaṃ.

127. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

128. ‘‘Sāsanaṃ jotayitvāna, abhibhuyya kutitthiye;
Vineyye vinayitvāva, nibbuto so sasāvako.

129. ‘‘Sasisse nibbute nāthe, atthamentamhi sāsane;
Devā kandiṃsu saṃviggā, muttakesā rudammukhā.

130. ‘‘Nibbāyissati dhammakkho, na passissāma subbate;
Na suṇissāma saddhammaṃ, aho no appapuññatā.

131. ‘‘Tadāyaṃ pathavī sabbā, acalā sā calācalā [calācalī (sī.), pulāpulī (syā.)];
Sāgaro ca sasokova, vinadī karuṇaṃ giraṃ.

132. ‘‘Catuddisā dundubhiyo, nādayiṃsu amānusā;
Samantato asaniyo, phaliṃsu ca bhayāvahā.

133. ‘‘Ukkā patiṃsu nabhasā, dhūmaketu ca dissati;

Sadhūmā jālavaṭṭā ca [sabbathalajasattā ca (sī.)], raviṃsu karuṇaṃ migā.

134. ‘‘Uppāde dāruṇe disvā, sāsanatthaṅgasūcake;
Saṃviggā bhikkhavo satta, cintayimha mayaṃ tadā.

135. ‘‘Sāsanena vināmhākaṃ, jīvitena alaṃ mayaṃ;
Pavisitvā mahāraññaṃ, yuñjāma jinasāsanaṃ.

136. ‘‘Addasamha tadāraññe, ubbiddhaṃ selamuttamaṃ;
Nisseṇiyā tamāruyha, nisseṇiṃ pātayimhase.

137. ‘‘Tadā ovadi no thero, buddhuppādo sudullabho;
Saddhātidullabhā laddhā, thokaṃ sesañca sāsanaṃ.

138. ‘‘Nipatanti khaṇātītā, anante dukkhasāgare;
Tasmā payogo kattabbo, yāva ṭhāti mune mataṃ [yāva tiṭṭhati sāsanaṃ (syā.)].

139. ‘‘Arahā āsi so thero, anāgāmī tadānugo;
Susīlā itare yuttā, devalokaṃ agamhase.

140. ‘‘Nibbuto tiṇṇasaṃsāro, suddhāvāse ca ekako;
Ahañca pakkusāti ca, sabhiyo bāhiyo tathā.

141. ‘‘Kumārakassapo ceva, tattha tatthūpagā mayaṃ;
Saṃsārabandhanā muttā, gotamenānukampitā.

142. ‘‘Mallesu kusinārāyaṃ, jāto gabbheva me sato;
Mātā matā citāruḷhā, tato nippatito ahaṃ.

143. ‘‘Patito dabbapuñjamhi, tato dabboti vissuto;
Brahmacārībalenāhaṃ, vimutto sattavassiko.

144. ‘‘Khīrodanabalenāhaṃ, pañcahaṅgehupāgato;
Khīṇāsavopavādena, pāpehi bahucodito.

145. ‘‘Ubho puññañca pāpañca, vītivattomhi dānihaṃ;
Patvāna paramaṃ santiṃ, viharāmi anāsavo.

146. ‘‘Senāsanaṃ paññāpayiṃ, hāsayitvāna subbate;
Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ.

147. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
148. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
149. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā dabbamallaputto thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Dabbamallaputtattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Kumārakassapattheraapadānaṃ

150. ‘‘Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako;
Sabbalokahito vīro, padumuttaranāmako.

151. ‘‘Tadāhaṃ brāhmaṇo hutvā, vissuto vedapāragū;
Divāvihāraṃ vicaraṃ, addasaṃ lokanāyakaṃ.

152. ‘‘Catusaccaṃ pakāsentaṃ, bodhayantaṃ sadevakaṃ;
Vicittakathikānaggaṃ, vaṇṇayantaṃ mahājane.

153. ‘‘Tadā muditacittohaṃ, nimantetvā tathāgataṃ;
Nānārattehi vatthehi, alaṅkaritvāna maṇḍapaṃ.

154. ‘‘Nānāratanapajjotaṃ, sasaṅghaṃ bhojayiṃ tahiṃ;
Bhojayitvāna sattāhaṃ, nānaggarasabhojanaṃ.

155. ‘‘Nānācittehi [nānāvaṇṇehi (sī.)] pupphehi, pūjayitvā sasāvakaṃ [mahāvīraṃ (ka.)];
Nipacca pādamūlamhi, taṃ ṭhānaṃ patthayiṃ ahaṃ.

156. ‘‘Tadā munivaro āha, karuṇekarasāsayo [karuṇo karuṇālayo (syā.)];
‘Passathetaṃ dijavaraṃ, padumānanalocanaṃ.

157. ‘‘‘Pītipāmojjabahulaṃ, samuggatatanūruhaṃ;
Hāsamhitavisālakkhaṃ, mama sāsanalālasaṃ.

158. ‘‘‘Patitaṃ pādamūle me, ekāvatthasumānasaṃ [ekavatthaṃ sumānasaṃ (syā. ka.)];
Esa pattheti taṃ ṭhānaṃ, vicittakathikattanaṃ [vicittakathikattadaṃ (sī. pī.)].

159. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

160. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Kumārakassapo nāma, hessati satthu sāvako.

161. ‘‘‘Vicittapupphadussānaṃ, ratanānañca vāhasā;
Vicittakathikānaṃ so, aggataṃ pāpuṇissati’.

162. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

163. ‘‘Paribbhamaṃ bhavābhave [bhavākāse (sī. pī.)], raṅgamajjhe yathā naṭo;
Sākhamigatrajo hutvā, migiyā kucchimokkamiṃ.

164. ‘‘Tadā mayi kucchigate, vajjhavāro upaṭṭhito;
Sākhena cattā me mātā, nigrodhaṃ saraṇaṃ gatā.

165. ‘‘Tena sā migarājena, maraṇā parimocitā;
Pariccajitvā sapāṇaṃ [saṃpāṇaṃ (sī. pī.)], mamevaṃ ovadī tadā.

166. ‘‘‘Nigrodhameva seveyya, na sākhamupasaṃvase;
Nigrodhasmiṃ mataṃ seyyo, yañce sākhamhi jīvitaṃ’.

167. ‘‘Tenānusiṭṭhā migayūthapena, ahañca mātā ca tathetare ca [citare ca (syā.), tassovādena (pī.),

citare ca tassovādaṃ (ka.)];
Āgamma rammaṃ tusitādhivāsaṃ, gatā pavāsaṃ sagharaṃ yatheva.

168. ‘‘Puno kassapavīrassa, atthamentamhi sāsane;
Āruyha selasikharaṃ, yuñjitvā jinasāsanaṃ.

169. ‘‘Idānāhaṃ rājagahe, jāto seṭṭhikule ahuṃ;
Āpannasattā me mātā, pabbaji anagāriyaṃ.

170. ‘‘Sagabbhaṃ taṃ viditvāna, devadattamupānayuṃ;
So avoca ‘vināsetha, pāpikaṃ bhikkhuniṃ imaṃ’.

171. ‘‘Idānipi munindena, jinena anukampitā;
Sukhinī ajanī mayhaṃ, mātā bhikkhunupassaye.

172. ‘‘Taṃ viditvā mahīpālo, kosalo maṃ aposayi;
Kumāraparihārena, nāmenāhañca kassapo.

173. ‘‘Mahākassapamāgamma, ahaṃ kumārakassapo;
Vammikasadisaṃ kāyaṃ, sutvā buddhena desitaṃ.

174. ‘‘Tato cittaṃ vimucci me, anupādāya sabbaso;
Pāyāsiṃ damayitvāhaṃ, etadaggamapāpuṇiṃ.

175. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
176. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
177. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kumārakassapo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kumārakassapattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

Catuvīsatimaṃ bhāṇavāraṃ.

6. Bāhiyattheraapadānaṃ

178. ‘‘Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako;
Mahappabho tilokaggo, nāmena padumuttaro.

179. ‘‘Khippābhiññassa bhikkhussa, guṇaṃ kittayato mune;
Sutvā udaggacittohaṃ, kāraṃ katvā mahesino.

180. ‘‘Datvā sattāhikaṃ dānaṃ, sasissassa mune ahaṃ;
Abhivādiya sambuddhaṃ, taṃ ṭhānaṃ patthayiṃ tadā.

181. ‘‘Tato maṃ byākari buddho, ‘etaṃ passatha brāhmaṇaṃ;
Patitaṃ pādamūle me, cariyaṃ paccavekkhaṇaṃ [pasannanayanānanaṃ (sī.), pīnasampannavekkhaṇaṃ (syā.), pīṇaṃsaṃ paccavekkhaṇaṃ (pī.)].

182. ‘‘‘Hemayaññopacitaṅgaṃ, avadātatanuttacaṃ;
Palambabimbatamboṭṭhaṃ, setatiṇhasamaṃ dijaṃ.

183. ‘‘‘Guṇathāmabahutaraṃ, samuggatatanūruhaṃ;
Guṇoghāyatanībhūtaṃ, pītisamphullitānanaṃ.

184. ‘‘‘Eso patthayate ṭhānaṃ, khippābhiññassa bhikkhuno;
Anāgate mahāvīro, gotamo nāma hessati.

185. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Bāhiyo nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

186. ‘‘Tadā hi tuṭṭho vuṭṭhāya, yāvajīvaṃ mahāmune;
Kāraṃ katvā cuto saggaṃ, agaṃ sabhavanaṃ yathā.

187. ‘‘Devabhūto manusso vā, sukhito tassa kammuno;
Vāhasā saṃsaritvāna, sampattimanubhomahaṃ.

188. ‘‘Puna kassapavīrassa, atthamentamhi [atthaṅgatamhi (syā.)] sāsane;
Āruyha selasikharaṃ, yuñjitvā jinasāsanaṃ.

189. ‘‘Visuddhasīlo sappañño, jinasāsanakārako;
Tato cutā pañca janā, devalokaṃ agamhase.

190. ‘‘Tatohaṃ bāhiyo jāto, bhārukacche puruttame;
Tato nāvāya pakkhando [pakkhanto (sī.), pakkanto (pī.)], sāgaraṃ appasiddhiyaṃ [atthasiddhiyaṃ (ka.)].

191. ‘‘Tato nāvā abhijjittha, gantvāna katipāhakaṃ;
Tadā bhīsanake ghore, patito makarākare.

192. ‘‘Tadāhaṃ vāyamitvāna, santaritvā mahodadhiṃ;
Suppādapaṭṭanavaraṃ [suppārapaṭṭanavaraṃ (sī. pī.)], sampatto mandavedhito [mandamedhiko (sī.), mandavedito (syā.), maddaverataṃ (ka.)].

193. ‘‘Dārucīraṃ nivāsetvā, gāmaṃ piṇḍāya pāvisiṃ;
Tadāha so jano tuṭṭho, arahāyamidhāgato.

194. ‘‘Imaṃ annena pānena, vatthena sayanena ca;
Bhesajjena ca sakkatvā, hessāma sukhitā mayaṃ.

195. ‘‘Paccayānaṃ tadā lābhī, tehi sakkatapūjito;
Arahāhanti saṅkappaṃ, uppādesiṃ ayoniso.

196. ‘‘Tato me cittamaññāya, codayī pubbadevatā;
‘Na tvaṃ upāyamaggaññū, kuto tvaṃ arahā bhave’.

197. ‘‘Codito tāya saṃviggo, tadāhaṃ paripucchi taṃ;
‘Ke vā ete kuhiṃ loke, arahanto naruttamā.

198. ‘‘‘Sāvatthiyaṃ kosalamandire jino, pahūtapañño varabhūrimedhaso;
So sakyaputto arahā anāsavo, deseti dhammaṃ arahattapattiyā.

199. ‘‘‘Tadassa sutvā vacanaṃ supīṇito [pīṇitvā (ka.)], nidhiṃva laddhā kapaṇoti vimhito;
Udaggacitto arahattamuttamaṃ, sudassanaṃ daṭṭhumanantagocaraṃ.

200. ‘‘‘Tadā tato nikkhamitvāna satthuno [nikkhamituna satthuvaraṃ (sī.)], sadā jinaṃ passāmi vimalānanaṃ [parājinaṃ passāmi kamalānanaṃ (ka.)];
Upecca rammaṃ vijitavhayaṃ vanaṃ, dije apucchiṃ kuhiṃ lokanandano.

201. ‘‘‘Tato avocuṃ naradevavandito, puraṃ paviṭṭho asanesanāya so;
Sasova [paccehi (sī. syā.)] khippaṃ munidassanussuko, upecca vandāhi tamaggapuggalaṃ’.

202. ‘‘Tatohaṃ tuvaṭaṃ gantvā, sāvatthiṃ puramuttamaṃ;
Vicarantaṃ tamaddakkhiṃ, piṇḍatthaṃ apihāgidhaṃ.

203. ‘‘Pattapāṇiṃ alolakkhaṃ, pācayantaṃ pītākaraṃ [bhājayantaṃ viyāmataṃ (sī.), jotayantaṃ idhāmataṃ (syā.), bhājayantaṃ idaṃmataṃ (pī.)];
Sirīnilayasaṅkāsaṃ, ravidittiharānanaṃ.

204. ‘‘Taṃ samecca nipaccāhaṃ, idaṃ vacanamabraviṃ;
‘Kupathe vippanaṭṭhassa, saraṇaṃ hohi gotama.

205. ‘‘‘Pāṇasantāraṇatthāya, piṇḍāya vicarāmahaṃ;
Na te dhammakathākālo, iccāha munisattamo’.

206. ‘‘Tadā punappunaṃ buddhaṃ, āyāciṃ dhammalālaso;
Yo me dhammamadesesi, gambhīraṃ suññataṃ padaṃ.

207. ‘‘Tassa dhammaṃ suṇitvāna, pāpuṇiṃ āsavakkhayaṃ;
Parikkhīṇāyuko santo, aho satthānukampako.

208. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
209. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
210. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
211. ‘‘Evaṃ thero viyākāsi, bāhiyo dārucīriyo;
Saṅkārakūṭe patito, bhūtāviṭṭhāya gāviyā.

212. ‘‘Attano pubbacariyaṃ, kittayitvā mahāmati;
Parinibbāyi so thero [vīro (sī.), dhīro (syā.)], sāvatthiyaṃ puruttame.

213. ‘‘Nagarā nikkhamanto taṃ, disvāna isisattamo;
Dārucīradharaṃ dhīraṃ, bāhiyaṃ bāhitāgamaṃ.

214. ‘‘Bhūmiyaṃ patitaṃ dantaṃ, indaketūva pātitaṃ;
Gatāyuṃ sukkhakilesaṃ [gatāyu saṃgataklesaṃ (sī. pī.), tadāyu saṅkatālesaṃ (ka.)], jinasāsanakārakaṃ.

215. ‘‘Tato āmantayī satthā, sāvake sāsane rate;
‘Gaṇhatha netvā [hutvā (syā. pī. ka.)] jhāpetha, tanuṃ sabrahmacārino.

216. ‘‘‘Thūpaṃ karotha pūjetha, nibbuto so mahāmati;
Khippābhiññānamesaggo, sāvako me vacokaro.

217. ‘‘‘Sahassamapi ce gāthā, anatthapadasañhitā;
Ekaṃ gāthāpadaṃ seyyo, yaṃ sutvā upasammati.

218. ‘‘‘Yattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhati;

Na tattha sukkā jotanti, ādicco na pakāsati.

219. ‘‘‘Na tattha candimā bhāti, tamo tattha na vijjati;
Yadā ca attanā vedi, munimonena brāhmaṇo.

220. ‘‘‘Atha rūpā arūpā ca, sukhadukkhā vimuccati’;
Iccevaṃ abhaṇī nātho, tilokasaraṇo muni’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā bāhiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Bāhiyattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Mahākoṭṭhikattheraapadānaṃ

221. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbalokavidū muni;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji cakkhumā.

222. ‘‘Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinaṃ;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṃ bahuṃ.

223. ‘‘Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinaṃ;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasīle patiṭṭhapi.

224. ‘‘Evaṃ nirākulaṃ āsi, suññataṃ titthiyehi ca;
Vicittaṃ arahantehi, vasībhūtehi tādibhi.

225. ‘‘Ratanānaṭṭhapaññāsaṃ, uggato so mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, bāttiṃsavaralakkhaṇo.

226. ‘‘Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

227. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, brāhmaṇo vedapāragū;
Upecca sabbalokaggaṃ [sabbasāraggaṃ (sī.), sattapāragaṃ (pī.)], assosiṃ dhammadesanaṃ.

228. ‘‘Tadā so sāvakaṃ vīro, pabhinnamatigocaraṃ;
Atthe dhamme nirutte ca, paṭibhāne ca kovidaṃ.

229. ‘‘Ṭhapesi etadaggamhi, taṃ sutvā mudito ahaṃ;
Sasāvakaṃ jinavaraṃ, sattāhaṃ bhojayiṃ tadā.

230. ‘‘Dussehacchādayitvāna, sasissaṃ buddhisāgaraṃ [buddhasāgaraṃ (ka.)];
Nipacca pādamūlamhi, taṃ ṭhānaṃ patthayiṃ ahaṃ.

231. ‘‘Tato avoca lokaggo, ‘passathetaṃ dijuttamaṃ;
Vinataṃ pādamūle me, kamalodarasappabhaṃ.

232. ‘‘‘Buddhaseṭṭhassa [seṭṭhaṃ buddhassa (syā. ka.)] bhikkhussa, ṭhānaṃ patthayate ayaṃ;
Tāya saddhāya cāgena, saddhammassavanena [tena dhammassavena (sī. pī. ka.)] ca.

233. ‘‘‘Sabbattha sukhito hutvā, saṃsaritvā bhavābhave;
Anāgatamhi addhāne, lacchase taṃ manorathaṃ.

234. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

235. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Koṭṭhiko nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

236. ‘‘Taṃ sutvā mudito hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacitto paricariṃ, sato paññāsamāhito.

237. ‘‘Tena kammavipākena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

238. ‘‘Satānaṃ tīṇikkhattuñca, devarajjamakārayiṃ;
Satānaṃ pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ.

239. ‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Sabbattha sukhito āsiṃ, tassa kammassa vāhasā.

240. ‘‘Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Aññaṃ gatiṃ na gacchāmi, suciṇṇassa idaṃ phalaṃ.

241. ‘‘Duve kule pajāyāmi, khattiye atha brāhmaṇe;
‘‘Nīce kule na jāyāmi, suciṇṇassa idaṃ phalaṃ.

242. ‘‘Pacchime bhave sampatte, brahmabandhu ahosahaṃ;
Sāvatthiyaṃ vippakule, paccājāto mahaddhane.

243. ‘‘Mātā candavatī nāma, pitā me assalāyano;
Yadā me pitaraṃ buddho, vinayī sabbasuddhiyā.

244. ‘‘Tadā pasanno sugate, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Moggallāno ācariyo, upajjhā sārisambhavo.

245. ‘‘Kesesu chijjamānesu, diṭṭhi chinnā samūlikā;
Nivāsento ca kāsāvaṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

246. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne ca me mati;
Pabhinnā tena lokaggo, etadagge ṭhapesi maṃ.

247. ‘‘Asandiṭṭhaṃ viyākāsiṃ, upatissena pucchito;
Paṭisambhidāsu tenāhaṃ, aggo sambuddhasāsane.

248. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
249. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
250. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā mahākoṭṭhiko thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Mahākoṭṭhikattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Uruveḷakassapattheraapadānaṃ

251. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbalokavidū muni;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji cakkhumā.

252. ‘‘Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinaṃ;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṃ bahuṃ.

253. ‘‘Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinaṃ;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasīle patiṭṭhapi.

254. ‘‘Evaṃ nirākulaṃ āsi, suññataṃ titthiyehi ca;
Vicittaṃ arahantehi, vasībhūtehi tādibhi.

255. ‘‘Ratanānaṭṭhapaññāsaṃ, uggato so mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, bāttiṃsavaralakkhaṇo.

256. ‘‘Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

257. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyā, brāhmaṇo sādhusammato;
Upecca lokapajjotaṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ.

258. ‘‘Tadā mahāparisatiṃ, mahāparisasāvakaṃ;
Ṭhapentaṃ etadaggamhi, sutvāna mudito ahaṃ.

259. ‘‘Mahatā parivārena, nimantetvā mahājinaṃ;
Brāhmaṇānaṃ sahassena, sahadānamadāsahaṃ.

260. ‘‘Mahādānaṃ daditvāna, abhivādiya nāyakaṃ;
Ekamantaṃ ṭhito haṭṭho, idaṃ vacanamabraviṃ.

261. ‘‘‘Tayi saddhāya me vīra, adhikāraguṇena ca;
Parisā mahatī hotu, nibbattassa tahiṃ tahiṃ’.

262. ‘‘Tadā avoca parisaṃ, gajagajjitasussaro;
Karavīkaruto satthā, ‘etaṃ passatha brāhmaṇaṃ.

263. ‘‘‘Hemavaṇṇaṃ mahābāhuṃ, kamalānanalocanaṃ;
Udaggatanujaṃ haṭṭhaṃ, saddhavantaṃ guṇe mama.

264. ‘‘‘Esa patthayate ṭhānaṃ [patthayi taṃ ṭhānaṃ (syā.)], sīhaghosassa bhikkhuno;
Anāgatamhi addhāne, lacchase taṃ manorathaṃ.

265. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

266. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Kassapo nāma gottena, hessati satthu sāvako’.

267. ‘‘Ito dvenavute kappe, ahu satthā anuttaro;
Anūpamo asadiso, phusso lokagganāyako.

268. ‘‘So ca sabbaṃ tamaṃ hantvā, vijaṭetvā mahājaṭaṃ;
Vassate amataṃ vuṭṭhiṃ, tappayanto sadevakaṃ.

269. ‘‘Tadā hi bārāṇasiyaṃ, rājā paccā ahumhase;
Bhātaromha tayo sabbe, saṃvisaṭṭhāva rājino.

270. ‘‘Vīraṅgarūpā balino, saṅgāme aparājitā;
Tadā kupitapaccanto [kuppati paccanto (ka.)], amhe āha mahīpati.

271. ‘‘‘Etha gantvāna paccantaṃ, sodhetvā aṭṭavībalaṃ;
Khemaṃ vijiritaṃ katvā, puna dethāti bhāsatha’.

272. ‘‘Tato mayaṃ avocumha, yadi deyyāsi nāyakaṃ;
Upaṭṭhānāya amhākaṃ, sādhayissāma vo tato.

273. ‘‘Tato mayaṃ laddhavarā, bhūmipālena pesitā;
Nikkhittasatthaṃ paccantaṃ, katvā punarupacca taṃ.

274. ‘‘Yācitvā satthupaṭṭhānaṃ, rājānaṃ lokanāyakaṃ;
Munivīraṃ labhitvāna, yāvajīvaṃ yajimha taṃ.

275. ‘‘Mahagghāni ca vatthāni, paṇītāni rasāni ca;
Senāsanāni rammāni, bhesajjāni hitāni ca.

276. ‘‘Datvā sasaṅghamunino [sasaṃghassa mune (sī. pī.)], dhammenuppāditāni no;
Sīlavanto kāruṇikā, bhāvanāyuttamānasā.

277. ‘‘Saddhā paricaritvāna, mettacittena nāyakaṃ;
Nibbute tamhi lokagge, pūjaṃ katvā yathābalaṃ.

278. ‘‘Tato cutā santusitaṃ [tāvatiṃsaṃ (syā.)], gatā tattha mahāsukhaṃ;
Anubhūtā mayaṃ sabbe, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

279. ‘‘Māyākāro yathā raṅge [laddho (syā. pī.)], dassesi vikatiṃ bahuṃ;
Tathā bhave bhamantohaṃ [gamentohaṃ (ka.), bhavantohaṃ (syā.)], videhādhipatī ahuṃ.

280. ‘‘Guṇāceḷassa vākyena, micchādiṭṭhigatāsayo;
Narakaṃ maggamārūḷho, rucāya mama dhītuyā.

281. ‘‘Ovādaṃ nādiyitvāna, brahmunā nāradenahaṃ;
Bahudhā saṃsito santo, diṭṭhiṃ hitvāna pāpikaṃ.

282. ‘‘Pūrayitvā visesena, dasa kammapathānihaṃ;
Hitvāna dehamagamiṃ, saggaṃ sabhavanaṃ yathā.

283. ‘‘Pacchime bhave sampatte, brahmabandhu ahosahaṃ;
Bārāṇasiyaṃ phītāyaṃ, jāto vippamahākule.

284. ‘‘Maccubyādhijarā bhīto, ogāhetvā mahāvanaṃ [jahitvāna mahādhanaṃ (sī.), jahitvā ca

mahādhanaṃ (pī.)];
Nibbānaṃ padamesanto, jaṭilesu paribbajiṃ.

285. ‘‘Tadā dve bhātaro mayhaṃ, pabbajiṃsu mayā saha;
Uruveḷāyaṃ māpetvā, assamaṃ nivasiṃ ahaṃ.

286. ‘‘Kassapo nāma gottena, uruveḷanivāsiko [uruveḷāya nivasiṃ (syā.)];
Tato me āsi paññatti, uruveḷakassapo iti.

287. ‘‘Nadīsakāse bhātā me, nadīkassapasavhayo;
Āsī sakāsanāmena, gayāyaṃ gayākassapo.

288. ‘‘Dve satāni kaniṭṭhassa, tīṇi majjhassa bhātuno;
Mama pañca satānūnā, sissā sabbe mamānugā.

289. ‘‘Tadā upecca maṃ buddho, katvāna vividhāni me [katvā nānāvidhāni me (sī.)];
Pāṭihīrāni lokaggo, vinesi narasārathi.

290. ‘‘Sahassaparivārena, ahosiṃ ehibhikkhuko;
Teheva saha sabbehi, arahattamapāpuṇiṃ.

291. ‘‘Te cevaññe ca bahavo, sissā maṃ parivārayuṃ;
Sāsituñca samatthohaṃ, tato maṃ isisattamo.

292. ‘‘Mahāparisabhāvasmiṃ, etadagge ṭhapesi maṃ;
Aho buddhe kataṃ kāraṃ, saphalaṃ me ajāyatha.

293. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
294. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
295. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā uruveḷakassapo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Uruveḷakassapattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Rādhattheraapadānaṃ

296. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbalokavidū muni;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji cakkhumā.

297. ‘‘Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinaṃ;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṃ bahuṃ.

298. ‘‘Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinaṃ;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasīle patiṭṭhapi.

299. ‘‘Evaṃ nirākulaṃ āsi, suññataṃ titthiyehi ca;
Vicittaṃ arahantehi, vasībhūtehi tādibhi.

300. ‘‘Ratanānaṭṭhapaññāsaṃ, uggato so mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, bāttiṃsavaralakkhaṇo.

301. ‘‘Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

302. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, brāhmaṇo mantapāragū;
Upecca taṃ naravaraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ.

303. ‘‘Paññapentaṃ mahāvīraṃ, parisāsu visāradaṃ;
Paṭibhāneyyakaṃ bhikkhuṃ, etadagge vināyakaṃ.

304. ‘‘Tadāhaṃ kāraṃ katvāna, sasaṅghe lokanāyake;
Nipacca sirasā pāde, taṃ ṭhānaṃ abhipatthayiṃ.

305. ‘‘Tato maṃ bhagavā āha, siṅgīnikkhasamappabho;
Sarena rajanīyena, kilesamalahārinā.

306. ‘‘‘Sukhī bhavassu dīghāyu, sijjhatu paṇidhī tava;
Sasaṅghe me kataṃ kāraṃ, atīva vipulaṃ tayā.

307. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

308. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Rādhoti nāmadheyyena, hessati satthu sāvako.

309. ‘‘‘Sa te hetuguṇe tuṭṭho, sakyaputto narāsabho [idaṃ pādadvayaṃ syāmamūle natthī];
Paṭibhāneyyakānaggaṃ, paññapessati nāyako’.

310. ‘‘Taṃ sutvā mudito hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacitto paricariṃ, sato paññāsamāhito.

311. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

312. ‘‘Satānaṃ tīṇikkhattuñca, devarajjamakārayiṃ;
Satānaṃ pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ.

313. ‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Sabbattha sukhito āsiṃ, tassa kammassa vāhasā.

314. ‘‘Pacchime bhave sampatte, giribbajapuruttame;
Jāto vippakule niddhe, vikalacchādanāsane.

315. ‘‘Kaṭacchubhikkhaṃ pādāsiṃ, sāriputtassa tādino;
Yadā jiṇṇo ca vuddho ca, tadārāmamupāgamiṃ.

316. ‘‘Pabbajati na maṃ koci [pabbājenti na maṃ keci (sī. syā pī.)], jiṇṇadubbalathāmakaṃ;
Tena dīno vivaṇṇaṅgo [vivaṇṇako (ka.)], soko cāsiṃ tadā ahaṃ.

317. ‘‘Disvā mahākāruṇiko, mamamāha [mamāha so (sī.), mamāha ca (pī.)] mahāmuni;
‘Kimatthaṃ puttasokaṭṭo, brūhi te cittajaṃ rujaṃ’.

318. ‘‘‘Pabbajjaṃ na labhe vīra, svākkhāte tava sāsane;

Tena sokena dīnosmi, saraṇaṃ hohi nāyaka’.

319. ‘‘Tadā bhikkhū samānetvā, apucchi munisattamo;
‘Imassa adhikāraṃ ye, saranti byāharantu te’.

320. ‘‘Sāriputto tadāvoca, ‘kāramassa sarāmahaṃ;
Kaṭacchubhikkhaṃ dāpesi, piṇḍāya carato mama’.

321. ‘‘‘Sādhu sādhu kataññūsi, sāriputta imaṃ tuvaṃ;
Pabbājehi dijaṃ vuḍḍhaṃ, hessatājāniyo ayaṃ’.

322. ‘‘Tato alatthaṃ pabbajjaṃ, kammavācopasampadaṃ;
Na cireneva kālena, pāpuṇiṃ āsavakkhayaṃ.

323. ‘‘Sakkaccaṃ munino vākyaṃ, suṇāmi mudito yato;
Paṭibhāneyyakānaggaṃ, tato maṃ ṭhapayī jino.

324. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
325. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
326. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā rādho thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Rādhattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Mogharājattheraapadānaṃ

327. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbalokavidū muni;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji cakkhumā.

328. ‘‘Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinaṃ;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṃ bahuṃ.

329. ‘‘Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinaṃ;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasīle patiṭṭhapi.

330. ‘‘Evaṃ nirākulaṃ āsi, suññataṃ titthiyehi ca;
Vicittaṃ arahantehi, vasībhūtehi tādibhi.

331. ‘‘Ratanānaṭṭhapaññāsaṃ, uggato so mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, bāttiṃsavaralakkhaṇo.

332. ‘‘Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

333. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, kule aññatare ahuṃ;
Parakammāyane yutto, natthi me kiñci saṃdhanaṃ.

334. ‘‘Paṭikkamanasālāyaṃ, vasanto katabhūmiyaṃ;
Aggiṃ ujjālayiṃ tattha, daḷhaṃ kaṇhāsi sā [kaṇhā siyā (sī. pī.), ḍayhakaṇhā silā (syā.)] hī.

335. ‘‘Tadā parisatiṃ nātho, catusaccapakāsako;
Sāvakaṃ sampakittesi, lūkhacīvaradhārakaṃ.

336. ‘‘Tassa tamhi guṇe tuṭṭho, paṇipacca [patipajja (syā.)] tathāgataṃ;
Lūkhacīvaradhāraggaṃ, patthayiṃ ṭhānamuttamaṃ.

337. ‘‘Tadā avoca bhagavā, sāvake padumuttaro;
‘Passathetaṃ purisakaṃ, kucelaṃ tanudehakaṃ.

338. ‘‘‘Pītippasannavadanaṃ, saddhādhanasamanvitaṃ [saddhāsnehasamanvataṃ (ka.)];
Udaggatanujaṃ haṭṭhaṃ, acalaṃ sālapiṇḍitaṃ.

339. ‘‘‘Eso pattheti taṃ ṭhānaṃ, saccasenassa bhikkhuno;
Lūkhacīvaradhārissa, tassa vaṇṇasitāsayo [vaṇṇagatāsayo (sī. syā. pī.)].

340. ‘‘Taṃ sutvā mudito hutvā, nipacca sirasā jinaṃ;
Yāvajīvaṃ subhaṃ kammaṃ, karitvā jinasāsane.

341. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahaṃ.

342. ‘‘Paṭikkamanasālāyaṃ, bhūmidāhakakammunā;
Samasahassaṃ niraye, adayhiṃ vedanāṭṭito.

343. ‘‘Tena kammāvasesena, pañca jātisatānihaṃ;
Manusso kulajo hutvā, jātiyā lakkhaṇaṅkito.

344. ‘‘Pañca jātisatāneva, kuṭṭharogasamappito;
Mahādukkhaṃ anubhaviṃ, tassa kammassa vāhasā.

345. ‘‘Imasmiṃ bhaddake kappe, upariṭṭhaṃ yasassinaṃ;
Piṇḍapātena tappesiṃ, pasannamānaso ahaṃ.

346. ‘‘Tena kammavisesena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

347. ‘‘Pacchime bhave sampatte, ajāyiṃ khattiye kule;
Pituno accayenāhaṃ, mahārajjasamappito.

348. ‘‘Kuṭṭharogādhibhūtohaṃ, na ratiṃ na sukhaṃ labhe;
Moghaṃ rajjaṃ sukhaṃ yasmā, mogharājā tato ahaṃ.

349. ‘‘Kāyassa dosaṃ disvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Bāvarissa dijaggassa, sissattaṃ ajjhupāgamiṃ.

350. ‘‘Mahatā parivārena, upecca naranāyakaṃ;
Apucchiṃ nipuṇaṃ pañhaṃ, taṃ vīraṃ vādisūdanaṃ.

351. ‘‘‘Ayaṃ loko paro loko, brahmaloko sadevako;
Diṭṭhiṃ no [diṭṭhā no (sī.), diṭṭhaṃ no (pī.), diṭṭhiṃ te (syā.)] nābhijānāmi, gotamassa yasassino.

352. ‘‘‘Evābhikkantadassāviṃ, atthi pañhena āgamaṃ;
Kathaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passati’.

353. ‘‘‘Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato;
Attānudiṭṭhiṃ uhacca, evaṃ maccutaro siyā.

354. ‘‘‘Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passati’;
Iti maṃ abhaṇi buddho, sabbarogatikicchako.

355. ‘‘Saha gāthāvasānena, kesamassuvivajjito;
Kāsāvavatthavasano, āsiṃ bhikkhu tathārahā.

356. ‘‘Saṅghikesu vihāresu, na vasiṃ rogapīḷito;
Mā vihāro padussīti, vātarogehi pīḷito [vācāyābhisupīḷito (syā. pī.), vātarogī supīḷito (ka.)].

357. ‘‘Saṅkārakūṭā āhitvā, susānā rathikāhi ca;
Tato saṅghāṭiṃ karitvā, dhārayiṃ lūkhacīvaraṃ.

358. ‘‘Mahābhisakko tasmiṃ me, guṇe tuṭṭho vināyako;
Lūkhacīvaradhārīnaṃ, etadagge ṭhapesi maṃ.

359. ‘‘Puññapāpaparikkhīṇo, sabbarogavivajjito;
Sikhīva anupādāno, nibbāyissamanāsavo.

360. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
361. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
362. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā mogharājā thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Mogharājattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Kaccāyanavaggo catupaññāsamo.

Tassuddānaṃ –

Kaccāno vakkalī thero, mahākappinasavhayo;
Dabbo kumāranāmo ca, bāhiyo koṭṭhiko vasī.

Uruveḷakassapo rādho, mogharājā ca paṇḍito;
Tīṇi gāthāsatānettha, bāsaṭṭhi ceva piṇḍitā.

55. Bhaddiyavaggo

1. Lakuṇḍabhaddiyattheraapadānaṃ

1. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

2. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, seṭṭhiputto mahaddhano;

Jaṅghāvihāraṃ vicaraṃ, saṅghārāmaṃ agacchahaṃ.

3. ‘‘Tadā so lokapajjoto, dhammaṃ desesi nāyako;
Mañjussarānaṃ pavaraṃ, sāvakaṃ abhikittayi.

4. ‘‘Taṃ sutvā mudito hutvā, kāraṃ katvā mahesino;
Vanditvā satthuno pāde, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

5. ‘‘Tadā buddho viyākāsi, saṅghamajjhe vināyako;
‘Anāgatamhi addhāne, lacchase taṃ manorathaṃ.

6. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

7. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Bhaddiyo nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

8. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

9. ‘‘Dvenavute ito kappe, phusso uppajji nāyako;
Durāsado duppasaho, sabbalokuttamo jino.

10. ‘‘Caraṇena ca sampanno, brahā uju patāpavā;
Hitesī sabbasattānaṃ [sabbapāṇīnaṃ (sī.)], bahuṃ mocesi bandhanā.

11. ‘‘Nandārāmavane tassa, ahosiṃ phussakokilo [pussakokilo (sī. syā.)];
Gandhakuṭisamāsanne, ambarukkhe vasāmahaṃ.

12. ‘‘Tadā piṇḍāya gacchantaṃ, dakkhiṇeyyaṃ jinuttamaṃ;
Disvā cittaṃ pasādetvā, mañjunābhinikūjahaṃ [mañjunādena kūjahaṃ (sī. pī.)].

13. ‘‘Rājuyyānaṃ tadā gantvā, supakkaṃ kanakattacaṃ;
Ambapiṇḍaṃ gahetvāna, sambuddhassopanāmayiṃ.

14. ‘‘Tadā me cittamaññāya, mahākāruṇiko jino;
Upaṭṭhākassa hatthato, pattaṃ paggaṇhi nāyako.

15. ‘‘Adāsiṃ haṭṭhacittohaṃ [tuṭṭhacittohaṃ (sī.)], ambapiṇḍaṃ mahāmune;
Patte pakkhippa pakkhehi, pañjaliṃ [pakkhehañjaliṃ (sī.)] katvāna mañjunā.

16. ‘‘Sarena rajanīyena, savanīyena vaggunā;
Vassanto buddhapūjatthaṃ, nīḷaṃ [niddaṃ (syā. pī.)] gantvā nipajjahaṃ.

17. ‘‘Tadā muditacittaṃ maṃ, buddhapemagatāsayaṃ;
Sakuṇagghi upāgantvā, ghātayī duṭṭhamānaso.

18. ‘‘Tato cutohaṃ tusite, anubhotvā mahāsukhaṃ;
Manussayonimāgacchiṃ, tassa kammassa vāhasā.

19. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

20. ‘‘Sāsanaṃ jotayitvā so, abhibhuyya kutitthiye;
Vinayitvāna veneyye, nibbuto so sasāvako.

21. ‘‘Nibbute tamhi lokagge, pasannā janatā bahū;
Pūjanatthāya buddhassa, thūpaṃ kubbanti satthuno.

22. ‘‘‘Sattayojanikaṃ thūpaṃ, sattaratanabhūsitaṃ;
Karissāma mahesissa’, iccevaṃ mantayanti te.

23. ‘‘Kikino kāsirājassa, tadā senāya nāyako;
Hutvāhaṃ appamāṇassa, pamāṇaṃ cetiye vadiṃ.

24. ‘‘Tadā te mama vākyena, cetiyaṃ yojanuggataṃ;
Akaṃsu naravīrassa, nānāratanabhūsitaṃ.

25. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

26. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jāto seṭṭhikule ahaṃ;
Sāvatthiyaṃ puravare, iddhe phīte mahaddhane.

27. ‘‘Purappavese sugataṃ, disvā vimhitamānaso;
Pabbajitvāna na ciraṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

28. ‘‘Cetiyassa pamāṇaṃ yaṃ, akariṃ tena kammunā;
Lakuṇḍakasarīrohaṃ, jāto paribhavāraho.

29. ‘‘Sarena madhurenāhaṃ, pūjitvā isisattamaṃ;
Mañjussarānaṃ bhikkhūnaṃ, aggattamanupāpuṇiṃ.

30. ‘‘Phaladānena buddhassa, guṇānussaraṇena ca;
Sāmaññaphalasampanno, viharāmi anāsavo.

31. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

32. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

33. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā lakuṇḍabhaddiyo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Lakuṇḍabhaddiyattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Kaṅkhārevatattheraapadānaṃ

34. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;

Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

35. ‘‘Sīhahanu brahmagiro, haṃsadundubhinissano [haṃsadundubhinissaro (sī.) … nissavano (pī.) … sāvano (syā.)];
Nāgavikkantagamano, candasūrādikappabho.

36. ‘‘Mahāmatī mahāvīro, mahājhāyī mahābalo [mahāgati (syā.), mahāhito (pī.)];
Mahākāruṇiko nātho, mahātamapanūdano [mahātamavidhaṃsano (syā.), mahātamanisūdano (pī.)].

37. ‘‘Sa kadāci tilokaggo, veneyyaṃ vinayaṃ bahuṃ [veneyye viniyaṃ bahū (sī.)];
Dhammaṃ desesi sambuddho, sattāsayavidū muni.

38. ‘‘Jhāyiṃ jhānarataṃ vīraṃ, upasantaṃ anāvilaṃ;
Vaṇṇayanto parisatiṃ, tosesi [toseti (syā. pī. ka.)] janataṃ jino.

39. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, brāhmaṇo vedapāragū;
Dhammaṃ sutvāna mudito, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

40. ‘‘Tadā jino viyākāsi, saṅghamajjhe vināyako;
‘Mudito hohi tvaṃ brahme, lacchase taṃ manorathaṃ.

41. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

42. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Revato nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

43. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

44. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātohaṃ koliye pure;
Khattiye kulasampanne, iddhe phīte mahaddhane.

45. ‘‘Yadā kapilavatthusmiṃ, buddho dhammamadesayi;
Tadā pasanno sugate, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

46. ‘‘Kaṅkhā me bahulā āsi, kappākappe tahiṃ tahiṃ;
Sabbaṃ taṃ vinayī buddho, desetvā dhammamuttamaṃ.

47. ‘‘Tatohaṃ tiṇṇasaṃsāro, sadā jhānasukhe rato;
Viharāmi tadā buddho, maṃ disvā etadabravi.

48. ‘‘‘Yā kāci kaṅkhā idha vā huraṃ vā, sakavediyā vā paravediyā vā;
Ye jhāyino tā pajahanti sabbā, ātāpino brahmacariyaṃ carantā’.

49. ‘‘Satasahasse kataṃ kammaṃ, phalaṃ dassesi me idha;
Sumutto saravegova kilese jhāpayiṃ mama.

50. ‘‘Tato jhānarataṃ disvā, buddho lokantagū muni;
Jhāyīnaṃ bhikkhūnaṃ aggo, paññāpeti mahāmati.

51. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
52. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
53. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kaṅkhārevato thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kaṅkhārevatattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Sīvalittheraapadānaṃ

54. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

55. ‘‘Sīlaṃ tassa asaṅkheyyaṃ, samādhi vajirūpamo;
Asaṅkheyyaṃ ñāṇavaraṃ, vimutti ca anopamā.

56. ‘‘Manujāmaranāgānaṃ, brahmānañca samāgame;
Samaṇabrāhmaṇākiṇṇe, dhammaṃ desesi nāyako.

57. ‘‘Sasāvakaṃ mahālābhiṃ, puññavantaṃ jutindharaṃ;
Ṭhapesi etadaggamhi, parisāsu visārado.

58. ‘‘Tadāhaṃ khattiyo āsiṃ, nagare haṃsasavhaye;
Sutvā jinassa taṃ vākyaṃ, sāvakassa guṇaṃ bahuṃ.

59. ‘‘Nimantayitvā sattāhaṃ, bhojayitvā sasāvakaṃ;
Mahādānaṃ daditvāna, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

60. ‘‘Tadā maṃ vinataṃ pāde, disvāna purisāsabho;
Sarena mahatā vīro [sussarena mahāvīro (sī. pī.)], idaṃ vacanamabravi.

61. ‘‘‘Tato jinassa vacanaṃ, sotukāmā mahājanā;
Devadānavagandhabbā, brahmāno ca mahiddhikā’.

62. ‘‘Samaṇabrāhmaṇā ceva, namassiṃsu katañjalī;
‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama.

63. ‘‘‘Khattiyena mahādānaṃ, dinnaṃ sattāhikampi vo [sattahikaṃ mi vo (sī.), sattahikādhikaṃ (syā.), sattahikaṃ vibho (pī.)];
Sotukāmā phalaṃ tassa, byākarohi mahāmune’.

64. ‘‘Tato avoca bhagavā, ‘suṇātha mama bhāsitaṃ;
Appameyyamhi buddhamhi, sasaṅghamhi patiṭṭhitā [saṃghamhi suppatiṭṭhitā (sī. pī.)].

65. ‘‘‘Dakkhiṇā tāya [dakkhiṇādāya (syā. pī.)] ko vattā, appameyyaphalā hi sā;
Api ce sa mahābhogo, ṭhānaṃ pattheti uttamaṃ.

66. ‘‘‘Lābhī vipulalābhānaṃ, yathā bhikkhu sudassano;
Tathāhampi bhaveyyanti, lacchase taṃ anāgate.

67. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;

Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

68. '''Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sīvali nāma nāmena, hessati satthu sāvako'.

69. ''Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahaṃ.

70. ''Ekanavutito kappe, vipassī lokanāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammavipassako.

71. ''Tadāhaṃ bandhumatiyaṃ, kulassaññatarassa ca;
Dayito passito ceva, āsiṃ kammantavāvaṭo [kammantabyāvaṭo (sī. syā. ka.)].

72. ''Tadā aññataro pūgo, vipassissa mahesino;
Parivesaṃ akārayi, mahantamativissutaṃ.

73. ''Niṭṭhite ca mahādāne, daduṃ khajjakasañhitaṃ;
Navaṃ dadhiṃ madhuñceva, vicinaṃ neva addasuṃ.

74. ''Tadāhaṃ taṃ gahetvāna, navaṃ dadhiṃ madhumpi ca;
Kammassāmigharaṃ gacchiṃ, tamesantā mamaddasuṃ.

75. ''Sahassamapi datvāna, nālabhiṃsu ca taṃ dvayaṃ;
Tatohaṃ evaṃ cintesiṃ, 'netaṃ hessati orakaṃ.

76. '''Yathā ime janā sabbe, sakkaronti tathāgataṃ;
Ahampi kāraṃ kassāmi, sasaṅghe lokanāyake'.

77. ''Tadāhamevaṃ cintetvā, dadhiṃ madhuñca ekato;
Madditvā lokanāthassa, sasaṅghassa adāsahaṃ.

78. ''Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

79. ''Punāhaṃ bārāṇasiyaṃ, rājā hutvā mahāyaso;
Sattukassa tadā duṭṭho, dvārarodhamakārayiṃ.

80. ''Tadā tapassino ruddhā, ekāhaṃ rakkhitā ahuṃ;
Tato tassa vipākena, pāpatiṃ [pāpiṭṭhaṃ (syā.) pāpattaṃ (ka.)] nirayaṃ bhusaṃ.

81. ''Pacchime ca bhave dāni, jātohaṃ koliye pure;
Suppavāsā ca me mātā, mahāli licchavī pitā.

82. ''Khattiye puññakammena, dvārarodhassa vāhasā;
Satta vassāni nivasiṃ, mātukucchimhi dukkhito.

83. ''Sattāhaṃ dvāramūḷhohaṃ, mahādukkhasamappito;
Mātā me chandadānena, evaṃ āsi sudukkhitā.

84. ''Suvatthitohaṃ nikkhanto, buddhena anukampito;
Nikkhantadivaseyeva, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

85. ‘‘Upajjhā sāriputto me, moggallāno mahiddhiko;
Kese oropayanto me, anusāsi mahāmati.

86. ‘‘Kesesu chijjamānesu, arahattamapāpuṇiṃ;
Devā nāgā manussā ca, paccaye upanenti me.

87. ‘‘Padumuttaranāthañca, vipassiñca vināyakaṃ;
Yaṃ pūjayiṃ pamudito, paccayehi visesato.

88. ‘‘Tato tesaṃ visesena, kammānaṃ vipuluttamaṃ;
Lābhaṃ labhāmi sabbattha, vane gāme jale thale.

89. ‘‘Revataṃ dassanatthāya, yadā yāti vināyako;
Tiṃsabhikkhusahassehi, saha lokagganāyako.

90. ‘‘Tadā devopaṇītehi, mamatthāya mahāmati;
Paccayehi mahāvīro, sasaṅgho lokanāyako.

91. ‘‘Upaṭṭhito mayā buddho, gantvā revatamaddasa;
Tato jetavanaṃ gantvā, etadagge ṭhapesi maṃ.

92. ‘‘‘Lābhīnaṃ sīvali aggo, mama sissesu bhikkhavo’;
Sabbalokahito satthā, kittayī parisāsu maṃ.

93. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
94. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
95. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sīvalithero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sīvalittherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Vaṅgīsattheraapadānaṃ

96. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

97. ‘‘Yathāpi sāgare ūmi, gagane viya tārakā;
Evaṃ pāvacanaṃ tassa, arahantehi cittitaṃ.

98. ‘‘Sadevāsuranāgehi, manujehi purakkhato;
Samaṇabrāhmaṇākiṇṇe, janamajjhe jinuttamo.

99. ‘‘Pabhāhi anurañjanto, loke [lokaṃ (sī.)] lokantagū jino;
Vacanena vibodhento, veneyyapadumāni so.

100. ‘‘Vesārajjehi sampanno, catūhi purisuttamo;
Pahīnabhayasārajjo, khemappatto visārado.

101. ‘‘Āsabhaṃ pavaraṃ ṭhānaṃ, buddhabhūmiñca kevalaṃ;
Paṭijānāti lokaggo, natthi sañcodako kvaci.

102. ‘‘Sīhanādamasambhītaṃ, nadato tassa tādino;
Devo naro vā brahmā vā, paṭivattā na vijjati.

103. ‘‘Desento pavaraṃ dhammaṃ, santārento sadevakaṃ;
Dhammacakkaṃ pavatteti, parisāsu visārado.

104. ‘‘Paṭibhānavataṃ aggaṃ, sāvakaṃ sādhusammataṃ;
Guṇaṃ bahuṃ pakittetvā, etadagge ṭhapesi taṃ.

105. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, brāhmaṇo sādhusammato;
Sabbavedavidū jāto, vāgīso vādisūdano.

106. ‘‘Upecca taṃ mahāvīraṃ, sutvāhaṃ dhammadesanaṃ;
Pītivaraṃ paṭilabhiṃ, sāvakassa guṇe rato.

107. ‘‘Nimantetvāva sugataṃ, sasaṅghaṃ lokanandanaṃ;
Sattāhaṃ bhojayitvāhaṃ, dussehacchādayiṃ tadā.

108. ‘‘Nipacca sirasā pāde, katokāso katañjalī;
Ekamantaṃ ṭhito haṭṭho, santhaviṃ jinamuttamaṃ.

109. ‘‘‘Namo te vādimaddana [vādisaddula (sī. pī.), vādisūdana (syā.)], namo te isisattama [purisuttama (sī. pī.)];
Namo te sabbalokagga, namo te abhayaṅkara.

110. ‘‘‘Namo te māramathana [māramasana (aṭṭha.)], namo te diṭṭhisūdana;
Namo te santisukhada, namo te saraṇaṅkara.

111. ‘‘‘Anāthānaṃ bhavaṃ nātho, bhītānaṃ abhayappado;
Vissāmabhūmi [vissāsaṃ bhūmi (syā.), vissānabhūmi (pī.)] santānaṃ, saraṇaṃ saraṇesinaṃ’.

112. ‘‘Evamādīhi sambuddhaṃ, santhavitvā mahāguṇaṃ;
Avocaṃ vādisūdassa [vādisūrassa (sī. syā. pī.)], gatiṃ pappomi bhikkhuno.

113. ‘‘Tadā avoca bhagavā, anantapaṭibhānavā;
‘Yo so buddhaṃ abhojesi, sattāhaṃ sahasāvakaṃ.

114. ‘‘‘Guṇañca me pakittesi, pasanno sehi pāṇibhi;
Eso patthayate ṭhānaṃ, vādisūdassa bhikkhuno.

115. ‘‘‘Anāgatamhi addhāne, lacchase taṃ manorathaṃ;
Devamānusasampattiṃ, anubhotvā anappakaṃ.

116. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

117. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Vaṅgīso nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

118. ‘‘Taṃ sutvā mudito hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Paccayehi upaṭṭhāsiṃ, mettacitto tathāgataṃ.

119. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tusitaṃ [tāvatiṃsaṃ (syā.)] agamāsahaṃ.

120. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jāto vippakule [paribbājakule (sī. syā. pī.)] ahaṃ;
Paccājāto [sampatto ca (ka.)] yadā āsiṃ, jātiyā sattavassiko.

121. ‘‘Sabbavedavidū jāto, vādasatthavisārado;
Vādissaro [vaggussaro (syā. pī.)] cittakathī, paravādappamaddano.

122. ‘‘Vaṅge jātoti vaṅgīso, vacane issaroti vā;
Vaṅgīso iti me nāmaṃ, abhavī lokasammataṃ.

123. ‘‘Yadāhaṃ viññutaṃ patto, ṭhito paṭhamayobbane;
Tadā rājagahe ramme, sāriputtamahaddasaṃ [mathaddasaṃ (sī. pī.), ca addasaṃ (syā.)].

Pañcavīsatimaṃ bhāṇavāraṃ.

124. ‘‘Piṇḍāya vicarantaṃ taṃ, pattapāṇiṃ susaṃvutaṃ;
Alolakkhiṃ mitabhāṇiṃ, yugamattaṃ nidakkhitaṃ [nirikkhataṃ (sī. pī.), udikkhataṃ (syā.)].

125. ‘‘Taṃ disvā vimhito hutvā, avocaṃ mamanucchavaṃ [mananucchavaṃ (sī. syā.)];
Kaṇikāraṃva nicitaṃ [kaṇikāraparicitaṃ (pī.), khaṇikaṃ ṭhānaracitaṃ (sī.)], cittaṃ gāthāpadaṃ ahaṃ.

126. ‘‘Ācikkhi so me satthāraṃ, sambuddhaṃ lokanāyakaṃ;
Tadā so paṇḍito vīro, uttariṃ [uttaraṃ (sī. pī.)] samavoca me.

127. ‘‘Virāgasaṃhitaṃ vākyaṃ, katvā duddasamuttamaṃ;
Vicittapaṭibhānehi, tosito tena tādinā.

128. ‘‘Nipacca sirasā pāde, ‘pabbājehī’ti maṃ bravi;
Tato maṃ sa mahāpañño, buddhaseṭṭhamupānayi.

129. ‘‘Nipacca sirasā pāde, nisīdiṃ satthu santike;
Mamāha vadataṃ seṭṭho, kacci vaṅgīsa jānāsi [saccaṃ vaṅgīsa kacci te (syā.)].

130. ‘‘Kiñci sippanti tassāhaṃ, ‘jānāmī’ti ca abraviṃ;
Matasīsaṃ vanacchuddhaṃ, api bārasavassikaṃ;

Tava vijjāvisesena, sace sakkosi vācaya [bhāsaya (sī. pī.)].

131. ‘‘Āmoti me paṭiññāte, tīṇi sīsāni dassayi;
Nirayanaradevesu, upapanne avācayiṃ.

132. ‘‘Tadā khīṇāsavasseva [paccekabuddhassa (sī. pī.)], sīsaṃ dassesi nāyako;
Tatohaṃ vihatārabbho, pabbajjaṃ samayācisaṃ.

133. ‘‘Pabbajitvāna sugataṃ, santhavāmi tahiṃ tahiṃ;
Tato maṃ kabbavittosi [kavicittoti (syā. pī.)], ujjhāyantiha bhikkhavo.

134. ‘‘Tato vīmaṃsanatthaṃ me, āha buddho vināyako;
Takkikā panimā gāthā, ṭhānaso paṭibhanti taṃ.

135. ‘‘Na kabbavittohaṃ vīra, ṭhānaso paṭibhanti maṃ;
Tena hi dāni vaṅgīsa, ṭhānaso santhavāhi maṃ.

136. ‘‘Tadāhaṃ santhaviṃ vīraṃ, gāthāhi isisattamaṃ;
Ṭhānaso me tadā tuṭṭho, jino agge ṭhapesi maṃ.

137. ‘‘Paṭibhānena cittena, aññesamatimaññahaṃ;
Pesale tena saṃviggo, arahattamapāpuṇiṃ.

138. ‘‘‘Paṭibhānavataṃ aggo, añño koci na vijjati;
Yathāyaṃ bhikkhu vaṅgīso, evaṃ dhāretha bhikkhavo’.

139. ‘‘Satasahasse kataṃ kammaṃ, phalaṃ dassesi me idha;
Sumutto saravegova kilese jhāpayiṃ mama.

140. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
141. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
142. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā vaṅgīso thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Vaṅgīsattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Nandakattheraapadānaṃ

143. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

144. ‘‘Hitāya sabbasattānaṃ, sukhāya vadataṃ varo;
Atthāya purisājañño, paṭipanno sadevake.

145. ‘‘Yasaggapatto sirimā, kittivaṇṇabhato [kittivaṇṇa bhaṭo (syā. ka.)] jino;
Pūjito sabbalokassa, disā sabbāsu vissuto.

146. ‘‘Uttiṇṇavicikiccho so, vītivattakathaṃkatho;
Paripuṇṇamanasaṅkappo, patto sambodhimuttamaṃ.

147. ‘‘Anuppannassa maggassa, uppādetā naruttamo;
Anakkhātañca akkhāsi, asañjātañca sañjanī.

148. ‘‘Maggaññū maggavidū [so maggavidū (sī. pī.)] ca, maggakkhāyī narāsabho;
Maggassa kusalo satthā, sārathīnaṃ varuttamo [naruttamo (syā.)].

149. ‘‘Tadā mahākāruṇiko, dhammaṃ desesi nāyako;
Nimugge kāmapaṅkamhi [mohapaṅkamhi (sī. syā.), mohamaggamhi (pī.)], samuddharati pāṇine.

150. ‘‘Bhikkhunīnaṃ ovadane, sāvakaṃ seṭṭhasammataṃ;
Vaṇṇayaṃ etadaggamhi, paññapesi mahāmuni.

151. ‘‘Taṃ sutvāhaṃ pamudito, nimantetvā tathāgataṃ;

Bhojayitvā sasaṅghaṃ taṃ, patthayiṃ ṭhānamuttamaṃ.

152. ‘‘Tadā pamudito nātho, maṃ avoca mahāisi;
‘Sukhī bhavassu dīghāvu [dīghāyu (sī. syā.)], lacchase taṃ manorathaṃ.

153. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

154. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Nandako nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

155. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpago ahaṃ.

156. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jāto seṭṭhikule ahaṃ;
Sāvatthiyaṃ pure vare, iddhe phīte mahaddhane.

157. ‘‘Purappavese sugataṃ, disvā vimhitamānaso;
Jetārāmapaṭiggāhe, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

158. ‘‘Nacireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ;
Tatohaṃ tiṇṇasaṃsāro, sāsito sabbadassinā.

159. ‘‘Bhikkhunīnaṃ dhammakathaṃ, paṭipucchākariṃ ahaṃ;
Sāsitā tā mayā sabbā, abhaviṃsu anāsavā.

160. ‘‘Satāni pañcanūnāni, tadā tuṭṭho mahāhito;
Bhikkhunīnaṃ ovadataṃ, aggaṭṭhāne ṭhapesi maṃ.

161. ‘‘Satasahasse kataṃ kammaṃ, phalaṃ dassesi me idha;
Sumutto saravegova, kilese jhāpayiṃ mama.

162. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
163. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
164. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā nandako thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Nandakattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Kāḷudāyittheraapadānaṃ

165. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

166. ‘‘Nāyakānaṃ varo satthā, guṇāguṇavidū jino;
Kataññū katavedī ca, titthe yojeti pāṇine [pāṇino (sī. syā pī.)].

167. ‘‘Sabbaññutena ñāṇena, tulayitvā dayāsayo;
Deseti pavaraṃ dhammaṃ, anantaguṇasañcayo.

168. ‘‘Sa kadāci mahāvīro, anantajinasaṃsari [anantajanasaṃsadi (sī.), anantajanasaṃsudhi (syā.), anantajanasaṃsarī (pī.)];
Deseti madhuraṃ dhammaṃ, catusaccūpasañhitaṃ.

169. ‘‘Sutvāna taṃ dhammavaraṃ, ādimajjhantasobhaṇaṃ;
Pāṇasatasahassānaṃ, dhammābhisamayo ahu.

170. ‘‘Ninnāditā tadā bhūmi, gajjiṃsu ca payodharā;
Sādhukāraṃ pavattiṃsu, devabrahmanarāsurā.

171. ‘‘‘Aho kāruṇiko satthā, aho saddhammadesanā;
Aho bhavasamuddamhi, nimugge uddharī jino’.

172. ‘‘Evaṃ pavedajātesu, sanarāmarabrahmasu;
Kulappasādakānaggaṃ, sāvakaṃ vaṇṇayī jino.

173. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātomaccakule ahuṃ;
Pāsādiko dassaniyo, pahūtadhanadhaññavā.

174. ‘‘Haṃsārāmamupeccāhaṃ, vanditvā taṃ tathāgataṃ;
Suṇitvā madhuraṃ dhammaṃ, kāraṃ katvā ca tādino.

175. ‘‘Nipacca pādamūlehaṃ, imaṃ vacanamabraviṃ;
‘Kulappasādakānaggo, yo tayā santhuto [yo tava sāsane (syā.)] mune.

176. ‘‘‘Tādiso homahaṃ vīra [tādisohaṃ mahāvīra (syā. ka.)], buddhaseṭṭhassa sāsane’;
Tadā mahākāruṇiko, siñcanto vā matena maṃ.

177. ‘‘Āha maṃ ‘putta uttiṭṭha, lacchase taṃ manorathaṃ;
Kathaṃ nāma jine kāraṃ, katvāna viphalo siyā.

178. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

179. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Udāyi nāma nāmena, hessati satthu sāvako’.

180. ‘‘Taṃ sutvā mudito hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacitto paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

181. ‘‘Tena kammavipākena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

182. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, ramme kapilavatthave;
Jāto mahāmaccakule, suddhodanamahīpate [suddhodano mahīpati (syā.)].

183. ‘‘Tadā ajāyi siddhattho, ramme lumbinikānane;
Hitāya sabbalokassa, sukhāya ca narāsabho.

184. ‘‘Tadaheva ahaṃ jāto, saha teneva vaḍḍhito;
Piyo sahāyo dayito, viyatto nītikovido.

185. ‘‘Ekūnatiṃso vayasā, nikkhamitvā agārato [nikkhanto pabbajitthaso (sī. syā.)];
Chabbassaṃ vītināmetvā, āsi buddho vināyako.

186. ‘‘Jetvā sasenakaṃ māraṃ, khepayitvāna āsave;
Bhavaṇṇavaṃ taritvāna, buddho āsi sadevake.

187. ‘‘Isivhayaṃ gamitvāna [isivhayaṃ patanaṃ gantvā (syā.)], vinetvā pañcavaggiye;
Tato vinesi bhagavā, gantvā gantvā tahiṃ tahiṃ.

188. ‘‘Veneyye vinayanto so, saṅgaṇhanto sadevakaṃ;
Upecca magadhe giriṃ [māgadagiriṃ (sī.), maṅgalāgiriṃ (pī.)], viharittha tadā jino.

189. ‘‘Tadā suddhodanenāhaṃ, bhūmipālena pesito;
Gantvā disvā dasabalaṃ, pabbajitvārahā ahuṃ.

190. ‘‘Tadā mahesiṃ yācitvā, pāpayiṃ kapilavhayaṃ;
Tato purāhaṃ gantvāna, pasādesiṃ mahākulaṃ.

191. ‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, maṃ mahāparisāya so [mamāha purisāsabho (syā. pī.)];
Kulappasādakānaggaṃ, paññāpesi vināyako.

192. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
193. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
194. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kāḷudāyithero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kāḷudāyittherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Abhayattheraapadānaṃ

195. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

196. ‘‘Saraṇagamane kiñci, nivesesi tathāgato;
Kiñci sīle nivesesi, dasakammapathuttame.

197. ‘‘Deti kassaci so vīro, sāmaññaphalamuttamaṃ;
Samāpattī tathā aṭṭha, tisso vijjā pavacchati.

198. ‘‘Chaḷabhiññāsu yojesi, kiñci sattaṃ naruttamo;
Deti kassaci nātho so, catasso paṭisambhidā.

199. ‘‘Bodhaneyyaṃ pajaṃ disvā, asaṅkheyyampi yojanaṃ [asaṅkheyyepi yojane sī. syā. pī.)];
Khaṇena upagantvāna, vineti narasārathi.

200. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, ahosiṃ brāhmaṇatrajo;
Pāragū sabbavedānaṃ, veyyākaraṇasammato.

201. ‘‘Niruttiyā ca kusalo, nighaṇḍumhi visārado;
Padako keṭubhavidū, chandovicitikovido.

202. ‘‘Jaṅghāvihāraṃ vicaraṃ, haṃsārāmamupeccahaṃ;
Addasaṃ varadaṃ [vadataṃ (sī. pī.), pavaraṃ (syā.)] seṭṭhaṃ, mahājanapurakkhataṃ.

203. ‘‘Desentaṃ virajaṃ dhammaṃ, paccanīkamatī ahaṃ;
Upetvā tassa kalyāṇaṃ, sutvāna vimalaṃ ahaṃ [vākyāni, sutvāna vimalānahaṃ (sī. syā. pī.)].

204. ‘‘Byāhataṃ punaruttaṃ vā, apatthaṃ vā niratthakaṃ;
Nāddasaṃ tassa munino, tato pabbajito ahaṃ.

205. ‘‘Nacireneva kālena, sabbasattavisārado;
Nipuṇo buddhavacane, ahosiṃ guṇisammato.

206. ‘‘Tadā catasso gāthāyo, ganthayitvā subyañjanā;
Santhavitvā tilokaggaṃ, desayissaṃ dine dine.

207. ‘‘Virattosi mahāvīro, saṃsāre sabhaye vasaṃ;
Karuṇāya na nibbāyi, tato kāruṇiko muni.

208. ‘‘Puthujjano vayo santo, na kilesavaso ahu;
Sampajāno satiyutto, tasmā eso acintiyo.

209. ‘‘Dubbalāni kilesāni, yassāsayagatāni me;
Ñāṇaggiparidaḍḍhāni, na khīyiṃsu tamabbhutaṃ.

210. ‘‘Yo sabbalokassa garu, loko [loke (syā. ka.)] yassa tathā garu;
Tathāpi lokācariyo, loko tassānuvattako.

211. ‘‘Evamādīhi sambuddhaṃ, kittayaṃ dhammadesanaṃ;
Yāvajīvaṃ karitvāna, gato saggaṃ tato cuto.

212. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ buddhamabhikittayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, kittanāya idaṃ phalaṃ.

213. ‘‘Devaloke mahārajjaṃ, pādesiṃ kañcanagghiyaṃ [dibbānubhojahaṃ tadā (syā.), rajjaṃ pādesi kaṃcayaṃ (sī.)];
Cakkavattī mahārajjaṃ, bahusonubhaviṃ ahaṃ.

214. ‘‘Duve bhave pajāyāmi, devatte atha mānuse;
Aññaṃ gatiṃ na jānāmi, kittanāya idaṃ phalaṃ.

215. ‘‘Duve kule pajāyāmi, khattiye atha brāhmaṇe;
Nīce kule na jāyāmi, kittanāya idaṃ phalaṃ.

216. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, giribbajapuruttame;
Raññohaṃ bimbisārassa, putto nāmena cābhayo.

217. ‘‘Pāpamittavasaṃ gantvā, nigaṇṭhena vimohito;
Pesito nāṭaputtena, buddhaseṭṭhamupeccahaṃ.

218. ‘‘Pucchitvā nipuṇaṃ pañhaṃ, sutvā byākaraṇuttamaṃ;
Pabbajitvāna naciraṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

219. ‘‘Kittayitvā jinavaraṃ, kittito homi sabbadā;
Sugandhadehavadano, āsiṃ sukhasamappito.

220. ‘‘Tikkhahāsalahupañño, mahāpañño tathevahaṃ;
Vicittapaṭibhāno ca, tassa kammassa vāhasā.

221. ‘‘Abhitthavitvā padumuttarāhaṃ, pasannacitto asamaṃ sayambhuṃ;
Na gacchi kappāni apāyabhūmiṃ, sataṃ sahassāni balena tassa.

222. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
223. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
224. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā abhayo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Abhayattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Lomasakaṅgiyattheraapadānaṃ

225. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

226. ‘‘Tadāhaṃ candano ceva, pabbajitvāna sāsane;
Āpāṇakoṭikaṃ dhammaṃ, pūrayitvāna sāsane.

227. ‘‘Tato cutā santusitaṃ, upapannā ubho mayaṃ;
Tattha dibbehi naccehi, gītehi vāditehi ca.

228. ‘‘Rūpādidasahaṅgehi, abhibhotvāna sesake;
Yāvatāyuṃ vasitvāna, anubhotvā mahāsukhaṃ.

229. ‘‘Tato cavitvā tidasaṃ, candano upapajjatha;
Ahaṃ kapilavatthusmiṃ, ajāyiṃ sākiyatrajo.

230. ‘‘Yadā udāyittherena, ajjhiṭṭho lokanāyako;
Anukampiya sakyānaṃ, upesi kapilavhayaṃ.

231. ‘‘Tadātimānino sakyā, na buddhassa guṇaññuno;
Paṇamanti na sambuddhaṃ, jātithaddhā anādarā.

232. ‘‘Tesaṃ saṅkappamaññāya, ākāse caṅkamī jino;
Pajjunno viya vassittha, pajjalittha yathā sikhī.

233. ‘‘Dassetvā rūpamatulaṃ, puna antaradhāyatha;
Ekopi hutvā bahudhā, ahosi punarekako.

234. ‘‘Andhakāraṃ pakāsañca, dassayitvā anekadhā;
Pāṭiheraṃ karitvāna, vinayī ñātake muni.

235. ‘‘Cātuddīpo mahāmegho, tāvadeva pavassatha;
Tadā hi jātakaṃ buddho, vessantaramadesayi.

236. ‘‘Tadā te khattiyā sabbe, nihantvā jātijaṃ madaṃ;
Upesuṃ saraṇaṃ buddhaṃ, āha suddhodano tadā.

237. ‘‘‘Idaṃ tatiyaṃ tava bhūripañña, pādāni vandāmi samantacakkhu;
Yadābhijāto pathavī pakampayī, yadā ca taṃ najjahi jambuchāyā’.

238. ‘‘Tadā buddhānubhāvaṃ taṃ, disvā vimhitamānaso;
Pabbajitvāna tattheva, nivasiṃ mātupūjako.

239. ‘‘Candano devaputto maṃ, upagantvānupucchatha;
Bhaddekarattassa tadā, saṅkhepavitthāraṃ nayaṃ.

240. ‘‘Coditohaṃ tadā tena, upecca naranāyakaṃ;
Bhaddekarattaṃ sutvāna, saṃviggo vanamāmako.

241. ‘‘Tadā mātaramapucchiṃ, vane vacchāmi ekako;
Sukhumāloti me mātā, vārayī taṃ [te (syā. pī. ka.)] tadā vacaṃ.

242. ‘‘Kāsaṃ [dabbaṃ (sī. syā. pī.)] kusaṃ poṭakilaṃ, usīraṃ muñjapabbajaṃ [muñjababbajaṃ (sī. pī.)];
Urasā panudissāmi, vivekamanubrūhayaṃ.

243. ‘‘Tadā vanaṃ paviṭṭhohaṃ, saritvā jinasāsanaṃ;
Bhaddekarattaovādaṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

244. ‘‘‘Atītaṃ nānvāgameyya, nappaṭikaṅkhe anāgataṃ;
Yadatītaṃ pahīnaṃ taṃ, appattañca anāgataṃ.

245. ‘‘‘Paccuppannañca yo dhammaṃ, tattha tattha vipassati;
Asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ, taṃ vidvā manubrūhaye.

246. ‘‘‘Ajjeva kiccamātappaṃ, ko jaññā maraṇaṃ suve;
Na hi no saṅgaraṃ [saṅkaraṃ (ka.)] tena, mahāsenena maccunā.

247. ‘‘‘Evaṃvihāriṃ ātāpiṃ, ahorattamatanditaṃ;
Taṃ ve bhaddekarattoti, santo ācikkhate muni’.

248. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
249. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
250. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā lomasakaṅgiyo [lomasaṅkhiyo (syā. ka.)] thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Lomasakaṅgiyattherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Vanavacchattheraapadānaṃ

251. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

252. ‘‘Tadāhaṃ pabbajitvāna, tassa buddhassa sāsane;

Yāvajīvaṃ caritvāna, brahmacāraṃ tato cuto.

253. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

254. ‘‘Tato cuto araññamhi, kapoto āsahaṃ tahiṃ;
Vasate guṇasampanno, bhikkhu jhānarato sadā.

255. ‘‘Mettacitto kāruṇiko, sadā pamuditānano;
Upekkhako mahāvīro, appamaññāsu kovido.

256. ‘‘Vinīvaraṇasaṅkappe, sabbasattahitāsaye;
Visaṭṭho nacirenāsiṃ, tasmiṃ sugatasāvake.

257. ‘‘Upecca pādamūlamhi, nisinnassa tadāssame;
Kadāci sāmisaṃ deti, dhammaṃ desesi cekadā.

258. ‘‘Tadā vipulapemena, upāsitvā jinatrajaṃ;
Tato cuto gato saggaṃ, pavāso sagharaṃ yathā.

259. ‘‘Saggā cuto manussesu, nibbatto puññakammunā;
Agāraṃ chaḍḍayitvāna, pabbajiṃ bahuso ahaṃ.

260. ‘‘Samaṇo tāpaso vippo, paribbajo tathevahaṃ;
Hutvā vasiṃ araññamhi, anekasataso ahaṃ.

261. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, ramme kapilavatthave;
Vacchagotto dijo tassa, jāyāya ahamokkamiṃ.

262. ‘‘Mātu me dohaḷo āsi, tirokucchigatassa me;
Jāyamānasamīpamhi, vanavāsāya nicchayo.

263. ‘‘Tato me ajanī mātā, ramaṇīye vanantare;
Gabbhato nikkhamantaṃ maṃ, kāsāyena paṭiggahuṃ.

264. ‘‘Tato kumāro siddhattho, jāto sakyakuladdhajo;
Tassa mitto piyo āsiṃ, saṃvisaṭṭho sumāniyo.

265. ‘‘Sattasārebhinikkhante, ohāya vipulaṃ yasaṃ;
Ahampi pabbajitvāna, himavantamupāgamiṃ.

266. ‘‘Vanālayaṃ bhāvanīyaṃ, kassapaṃ dhutavādikaṃ;
Disvā sutvā jinuppādaṃ, upesiṃ narasārathiṃ.

267. ‘‘So me dhammamadesesi, sabbatthaṃ sampakāsayaṃ;
Tatohaṃ pabbajitvāna, vanameva punāgamaṃ [punāgamiṃ (sī. pī.), punokkamaṃ (syā.)].

268. ‘‘Tatthāppamatto viharaṃ, chaḷabhiññā aphassayiṃ [apassayiṃ (syā. ka.)];
Aho suladdhalābhomhi, sumittenānukampito.

269. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
270. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

271. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā vanavaccho thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Vanavacchattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Cūḷasugandhattheraapadānaṃ

272. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

273. ‘‘Anubyañjanasampanno, bāttiṃsavaralakkhaṇo;
Byāmappabhāparivuto, raṃsijālasamotthaṭo.

274. ‘‘Assāsetā yathā cando, sūriyova pabhaṅkaro;
Nibbāpetā yathā megho, sāgarova guṇākaro.

275. ‘‘Dharaṇīriva sīlena, himavāva samādhinā;
Ākāso viya paññāya, asaṅgo anilo yathā.

276. ‘‘Tadāhaṃ bārāṇasiyaṃ, upapanno mahākule;
Pahūtadhanadhaññasmiṃ, nānāratanasañcaye.

277. ‘‘Mahatā parivārena, nisinnaṃ lokanāyakaṃ;
Upecca dhammamassosiṃ, amataṃva manoharaṃ.

278. ‘‘Dvattiṃsalakkhaṇadharo, sanakkhattova candimā;
Anubyañjanasampanno, sālarājāva phullito.

279. ‘‘Raṃsijālaparikkhitto, dittova kanakācalo;
Byāmappabhāparivuto, sataraṃsī divākaro.

280. ‘‘Soṇṇānano jinavaro, samaṇīva [rammaṇīva (syā.)] siluccayo;
Karuṇāpuṇṇahadayo, guṇena viya sāgaro.

281. ‘‘Lokavissutakitti ca, sinerūva naguttamo;
Yasasā vitthato vīro, ākāsasadiso muni.

282. ‘‘Asaṅgacitto sabbattha, anilo viya nāyako;
Patiṭṭhā sabbabhūtānaṃ, mahīva munisattamo.

283. ‘‘Anupalitto lokena, toyena padumaṃ yathā;
Kuvādagacchadahano, aggikhandhova sobhasi [sobhati (sī.), so vasi (syā. ka.)].

284. ‘‘Agadho viya sabbattha, kilesavisanāsako;
Gandhamādanaselova, guṇagandhavibhūsito.

285. ‘‘Guṇānaṃ ākaro vīro, ratanānaṃva sāgaro;
Sindhūva vanarājīnaṃ, kilesamalahārako.

286. ‘‘Vijayīva mahāyodho, mārasenāvamaddano;
Cakkavattīva so rājā, bojjhaṅgaratanissaro.

287. ‘‘Mahābhisakkasaṅkāso, dosabyādhitikicchako;
Sallakatto yathā vejjo, diṭṭhigaṇḍaviphālako.

288. ‘‘So tadā lokapajjoto, sanarāmarasakkato;
Parisāsu narādicco, dhammaṃ desayate jino.

289. ‘‘Dānaṃ datvā mahābhogo, sīlena sugatūpago;
Bhāvanāya ca nibbāti, iccevamanusāsatha.

290. ‘‘Desanaṃ taṃ mahassādaṃ, ādimajjhantasobhaṇaṃ;
Suṇanti parisā sabbā, amataṃva mahārasaṃ.

291. ‘‘Sutvā sumadhuraṃ dhammaṃ, pasanno jinasāsane;
Sugataṃ saraṇaṃ gantvā, yāvajīvaṃ namassahaṃ.

292. ‘‘Munino gandhakuṭiyā, opuñjesiṃ [ubbaṭṭesiṃ (syā.)] tadā mahiṃ;
Catujjātena gandhena, māse aṭṭha dinesvahaṃ.

293. ‘‘Paṇidhāya sugandhattaṃ, sarīravissagandhino [sarīrassa vigandhino (sī. syā. pī.)];
Tadā jino viyākāsi, sugandhatanulābhitaṃ.

294. ‘‘‘Yo yaṃ gandhakuṭibhūmiṃ, gandhenopuñjate sakiṃ;
Tena kammavipākena, upapanno tahiṃ tahiṃ.

295. ‘‘‘Sugandhadeho sabbattha, bhavissati ayaṃ naro;
Guṇagandhayutto hutvā, nibbāyissatināsavo’.

296. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

297. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jāto vippakule ahaṃ;
Gabbhaṃ me vasato mātā, dehenāsi sugandhitā.

298. ‘‘Yadā ca mātukucchimhā, nikkhamāmi tadā purī [puraṃ (syā. ka.)];
Sāvatthisabbagandhehi, vāsitā viya vāyatha.

299. ‘‘Pupphavassañca surabhi, dibbagandhaṃ manoramaṃ;
Dhūpāni ca mahagghāni, upavāyiṃsu tāvade.

300. ‘‘Devā ca sabbagandhehi, dhūpapupphehi taṃ gharaṃ;
Vāsayiṃsu sugandhena, yasmiṃ jāto ahaṃ ghare.

301. ‘‘Yadā ca taruṇo bhaddo, paṭhame yobbane ṭhito;
Tadā selaṃ [sesaṃ (syā.)] saparisaṃ, vinetvā narasārathi.

302. ‘‘Tehi sabbehi parivuto [sahito (sī. syā. pī.)], sāvatthipuramāgato;
Tadā buddhānubhāvaṃ taṃ, disvā pabbajito ahaṃ.

303. ‘‘Sīlaṃ samādhipaññañca, vimuttiñca anuttaraṃ;

Bhāvetvā caturo dhamme, pāpuṇiṃ āsavakkhayaṃ.

304. ‘‘Yadā pabbajito cāhaṃ, yadā ca arahā ahuṃ;
Nibbāyissaṃ yadā cāhaṃ, gandhavasso tadā ahu.

305. ‘‘Sarīragandho ca sadātiseti [sadā vāseti (ka.)] me, mahārahaṃ candanacampakuppalaṃ;
Tatheva gandhe itare ca sabbaso, pasayha vāyāmi tato tahiṃ [yahiṃ (syā.)] tahiṃ.

306. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
307. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
308. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā cūḷasugandho thero imā gāthāyo abhāsitthāti;

Cūḷasugandhattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

Bhaddiyavaggo pañcapaññāsamo.

Tassuddānaṃ –

Bhaddiyo revato thero, mahālābhī ca sīvalī;
Vaṅgīso nandako ceva, kāḷudāyī tathābhayo.

Lomaso vanavaccho ca, sugandho ceva dasamo;
Tīṇi gāthāsatā tattha, soḷasā ca taduttari.

Atha vagguddānaṃ –

Kaṇikāravhayo vaggo, phalado tiṇadāyako;
Kaccāno bhaddiyo vaggo, gāthāyo gaṇitā cimā.

Navagāthāsatānīha, caturāsītiyeva ca;
Sapaññāsaṃ pañcasataṃ, apadānā pakāsitā.

Saha udānagāthāhi, chasahassāni hontimā;
Dvesatāni ca gāthānaṃ, aṭṭhārasa taduttari.

56. Yasavaggo

1. Yasattheraapadānaṃ

1. ‘‘Mahāsamuddaṃ oggayha, bhavanaṃ me sunimmitaṃ;
Sunimmitā pokkharaṇī, cakkavākūpakūjitā.

2. ‘‘Mandārakehi sañchannā, padumuppalakehi ca;
Nadī ca sandate tattha, supatitthā manoramā.

3. ‘‘Macchakacchapasañchannā, nānādijasamotthaṭā [nānāmigasamotthaṭā (syā.)];
Mayūrakoñcābhirudā, kokilādīhi vagguhi.

4. ‘‘Pārevatā ravihaṃsā, cakkavākā nadīcarā;

Tittirā sāḷikā cettha, pāvakā [sambakā (ka.)] jīvaṃjīvakā.

5. ‘‘Haṃsākoñcābhinaditā, kosiyā piṅgalā [piṅgalī (sī.), siṅgalī, siṅghalī (ka.)] bahū;
Sattaratanasampannā, maṇimuttapavāḷikā.

6. ‘‘Sabbe soṇṇamayā rukkhā, nānākhandhasameritā;
Ujjotenti divārattiṃ, bhavanaṃ sabbakālikaṃ.

7. ‘‘Saṭṭhituriyasahassāni, sāyaṃ pāto pavajjare;
Soḷasitthisahassāni, parivārenti maṃ sadā.

8. ‘‘Abhinikkhamma bhavanā, sumedhaṃ lokanāyakaṃ;
Pasannacitto sumano, vandayiṃ taṃ [sabbadassiṃ (ka.)] mahāyasaṃ.

9. ‘‘Sambuddhaṃ abhivādetvā, sasaṅghaṃ taṃ nimantayiṃ;
Adhivāsesi so dhīro, sumedho lokanāyako.

10. ‘‘Mama dhammakathaṃ katvā, uyyojesi mahāmuni;
Sambuddhaṃ abhivādetvā, bhavanaṃ me upāgamiṃ.

11. ‘‘Āmantayiṃ parijanaṃ, sabbe sannipatuṃ tadā;
‘Pubbaṇhasamayaṃ buddho, bhavanaṃ āgamissati’.

12. ‘‘‘Lābhā amhaṃ suladdhā no, ye vasāma tavantike;
Mayampi buddhaseṭṭhassa, pūjayissāma satthuno’.

13. ‘‘Annaṃ pānaṃ paṭṭhapetvā, kālaṃ ārocayiṃ ahaṃ;
Vasīsatasahassehi, upesi lokanāyako.

14. ‘‘Pañcaṅgikehi turiyehi, paccuggamamakāsahaṃ;
Sabbasoṇṇamaye pīṭhe, nisīdi purisuttamo.

15. ‘‘Uparicchadanaṃ āsi, sabbasoṇṇamayaṃ tadā;
Bījanīyo pavāyanti, bhikkhusaṅghaṃ anuttaraṃ.

16. ‘‘Pahūtenannapānena, bhikkhusaṅghaṃ atappayiṃ;
Paccekadussayugale, bhikkhusaṅghassadāsahaṃ.

17. ‘‘Yaṃ vadeti sumedho so, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, imā gāthā abhāsatha.

18. ‘‘‘Yo maṃ annena pānena, sabbe ime ca tappayi;
Tamahaṃ kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

19. ‘‘‘Aṭṭhārase kappasate, devaloke ramissati;
Sahassakkhattuṃ rājāyaṃ, cakkavattī bhavissati.

20. ‘‘‘Upagacchati yaṃ yoniṃ, devattaṃ atha mānusaṃ;
Sabbasoṇṇamayaṃ tassa, chadanaṃ dhārayissati.

21. ‘‘‘Tiṃsakappasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

22. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

23. ‘‘‘Bhikkhusaṅghe nisīditvā, sīhanādaṃ nadissati’;
Citake chattaṃ dhārenti, heṭṭhā chattamhi ḍayhatha.

24. ‘‘Sāmaññaṃ me anuppattaṃ, kilesā jhāpitā mayā;
Maṇḍape rukkhamūle vā, santāso me na vijjati.

25. ‘‘Tiṃsakappasahassamhi, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, sabbadānassidaṃ phalaṃ.

26. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavo.

27. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

28. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ āyasmā yaso thero imā gāthāyo abhāsitthāti.

Yasattherassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Nadīkassapattheraapadānaṃ

29. ‘‘Padumuttarassa bhagavato, lokajeṭṭhassa tādino;
Piṇḍacāraṃ carantassa, vārato uttamaṃ yasaṃ;
Aggaphalaṃ gahetvāna, adāsiṃ satthuno ahaṃ.

30. ‘‘Tena kammena devindo, lokajeṭṭho narāsabho;
Sampattomhi acalaṃ ṭhānaṃ, hitvā jayaparājayaṃ.

31. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, aggadānassidaṃ phalaṃ.

32. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
33. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
34. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā nadīkassapo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Nadīkassapattherassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Gayākassapattheraapadānaṃ

35. ‘‘Ajinacammavatthohaṃ [ajinavattaṃ nivattohaṃ (sī.)], khāribhāradharo tadā;
Khārikaṃ hārayitvāna, kolaṃ ahāsi assamaṃ.

36. ‘‘Bhagavā tamhi samaye, eko adutiyo jino;
Mamassamaṃ upāgacchi, jotento sabbakālikaṃ.

37. ‘‘Sakaṃ cittaṃ pasādetvā, abhivādetvāna subbataṃ;
Ubho hatthehi paggayha, kolaṃ buddhassadāsahaṃ.

38. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, koladānassidaṃ phalaṃ.

39. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
40. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
41. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā gayākassapo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Gayākassapattherassāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Kimilattheraapadānaṃ

42. ‘‘Nibbute kakusandhamhi, brāhmaṇamhi vusīmati;
Gahetvā salalaṃ mālaṃ, maṇḍapaṃ kārayiṃ ahaṃ.

43. ‘‘Tāvatiṃsaṃ gato santo, labhimha [labhāmi (ka.)] byamhamuttamaṃ;
Aññe devetirocāmi, puññakammassidaṃ phalaṃ.

44. ‘‘Divā vā yadi vā rattiṃ, caṅkamanto ṭhito cahaṃ;
Channo salalapupphehi, puññakammassidaṃ phalaṃ.

45. ‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

46. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
47. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
48. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā kimilo [kimbilo (sī.)] thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Kimilattherassāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Vajjīputtattheraapadānaṃ

49. ‘‘Sahassaraṃsī bhagavā, sayambhū aparājito;
Vivekā vuṭṭhahitvāna, gocarāyābhinikkhami.

50. ‘‘Phalahattho ahaṃ disvā, upagacchiṃ narāsabhaṃ;
Pasannacitto sumano, savaṇṭaṃ adadiṃ phalaṃ.

51. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ phalaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalaṃ.

52. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
53. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
54. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā vajjīputto thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Vajjīputtattherassāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Uttarattheraapadānaṃ

55. ‘‘Sumedho nāma sambuddho, bāttiṃsavaralakkhaṇo;
Vivekakāmo bhagavā, himavantamupāgami.

56. ‘‘Ajjhogāhetvā himavantaṃ, aggo kāruṇiko muni;
Pallaṅkaṃ ābhujitvāna, nisīdi purisuttamo.

57. ‘‘Vijjadharo tadā āsiṃ, antalikkhacaro ahaṃ;
Tisūlaṃ sugataṃ gayha, gacchāmi ambare tadā.

58. ‘‘Pabbatagge yathā aggi, puṇṇamāyeva candimā;
Vanaṃ obhāsate buddho, sālarājāva phullito.

59. ‘‘Vanaggā nikkhamitvāna, buddharaṃsībhidhāvare [buddharaṃsī vidhāvare (sī. ka.)];
Naḷaggivaṇṇasaṅkāsā [naḷaggiva nasaṅkāsaṃ (sī.)], disvā cittaṃ pasādayiṃ.

60. ‘‘Vicinaṃ addasaṃ pupphaṃ, kaṇikāraṃ devagandhikaṃ;
Tīṇi pupphāni ādāya, buddhaseṭṭhamapūjayiṃ.

61. ‘‘Buddhassa ānubhāvena, tīṇi pupphāni me tadā;
Uddhaṃ vaṇṭā adhopattā, chāyaṃ kubbanti satthuno.

62. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ tāvatiṃsamagacchahaṃ.

63. ‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, kaṇikārīti [kaṇikāroti (sī.)] ñāyati;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

64. ‘‘Sahassakaṇḍaṃ satabheṇḍu, dhajālu haritāmayaṃ;
Satasahassaniyyūhā [satasahassāni byūhāni (sī.)], byamhe pātubhaviṃsu [pāturahaṃsu (sī.), pāturahiṃsu (ka.)] me.

65. ‘‘Soṇṇamayā maṇimayā, lohitaṅkamayāpi ca;
Phalikāpi ca pallaṅkā, yenicchakā yadicchakā.

66. ‘‘Mahārahañca sayanaṃ, tūlikā vikatīyutaṃ;
Uddhalomiñca ekantaṃ, bimbohanasamāyutaṃ.

67. ‘‘Bhavanā nikkhamitvāna, caranto devacārikaṃ;
Yathā icchāmi [yathā gacchāmi (sī.)] gamanaṃ, devasaṅghapurakkhato.

68. ‘‘Pupphassa heṭṭhā tiṭṭhāmi, uparicchadanaṃ mama;

Samantā yojanasataṃ, kaṇikārehi chāditaṃ.

69. ‘‘Saṭṭhituriyasahassāni, sāyapātaṃ upaṭṭhahuṃ;
Parivārenti maṃ niccaṃ, rattindivamatanditā.

70. ‘‘Tattha naccehi gītehi, tālehi vāditehi ca;
Ramāmi khiḍḍā ratiyā, modāmi kāmakāmahaṃ.

71. ‘‘Tattha bhutvā pivitvā ca, modāmi tidase tadā;
Nārīgaṇehi sahito, modāmi byamhamuttame.

72. ‘‘Satānaṃ pañcakkhattuñca, devarajjamakārayiṃ;
Satānaṃ tīṇikkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ;

Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

73. ‘‘Bhave bhave saṃsaranto, mahābhogaṃ labhāmahaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

74. ‘‘Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Aññaṃ gatiṃ na jānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

75. ‘‘Duve kule pajāyāmi [yattha pacchā pajāyāmi (sī.)], khattiye cāpi brāhmaṇe;
Nīce kule na jāyāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

76. ‘‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ, sivikaṃ sandamānikaṃ;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

77. ‘‘Dāsīgaṇaṃ dāsagaṇaṃ, nāriyo samalaṅkatā;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

78. ‘‘Koseyyakambaliyāni, khomakappāsikāni ca;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

79. ‘‘Navavatthaṃ navaphalaṃ, navaggarasabhojanaṃ;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

80. ‘‘Imaṃ khāda imaṃ bhuñja, imamhi sayane saya;
Labhāmi sabbamevetaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

81. ‘‘Sabbattha pūjito homi, yaso accuggato mama;
Mahāpakkho [mahesakkho (ka.)] sadā homi, abhejjapariso sadā;
Ñātīnaṃ uttamo homi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

82. ‘‘Sītaṃ uṇhaṃ na jānāmi, pariḷāho na vijjati;
Atho cetasikaṃ dukkhaṃ, hadaye me na vijjati.

83. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇo hutvāna, saṃsarāmi bhavābhave;
Vevaṇṇiyaṃ na jānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

84. ‘‘Devalokā cavitvāna, sukkamūlena codito;
Sāvatthiyaṃ pure jāto, mahāsālesu aḍḍhake.

85. ‘‘Pañca kāmaguṇe hitvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Jātiyā sattavassohaṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

86. ‘‘Upasampadāyī buddho, guṇamaññāya cakkhumā;
Taruṇo pūjanīyohaṃ, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

87. ‘‘Dibbacakkhuvisuddhaṃ me, samādhikusalo ahaṃ;
Abhiññāpāramippatto, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

88. ‘‘Paṭisambhidā anuppatto, iddhipādesu kovido;
Dhammesu pāramippatto, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

89. ‘‘Tiṃsakappasahassamhi, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

90. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
91. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
92. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā uttaro thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Uttarattherassāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Aparauttarattheraapadānaṃ

93. ‘‘Nibbute lokanāthamhi, siddhatthe lokanāyake;
Mama ñātī samānetvā, dhātupūjaṃ akāsahaṃ.

94. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ dhātumabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dhātupūjāyidaṃ phalaṃ.

95. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
96. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
97. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā aparauttaratthero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Aparassa uttarattherassāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Bhaddajittheraapadānaṃ

98. ‘‘Ogayha yaṃ pokkharaṇiṃ, nānākuñjarasevitaṃ;
Uddharāmi bhisaṃ tattha, ghāsahetu ahaṃ tadā.

99. ‘‘Bhagavā tamhi samaye, padumuttarasavhayo;
Rattambaradharo buddho, gacchate anilañjase.

100. ‘‘Dhunanto paṃsukūlāni, saddaṃ assosahaṃ tadā;
Uddhaṃ nijjhāyamānohaṃ, addasaṃ lokanāyakaṃ.

101. ‘‘Tattheva ṭhitako santo, āyāciṃ lokanāyakaṃ;
Madhuṃ bhisehi sahitaṃ, khīraṃ sappiṃ muḷālikaṃ [madhuṃ bhisehi pacati, khīrasappi mulālibhi (ka.) bhisadāyakattherāpadānepi].

102. ‘‘Paṭiggaṇhātu me buddho, anukampāya cakkhumā;
Tato kāruṇiko satthā, orohitvā mahāyaso.

103. ‘‘Paṭiggaṇhi mama bhikkhaṃ, anukampāya cakkhumā;
Paṭiggahetvā sambuddho, akā me anumodanaṃ.

104. ‘‘‘Sukhī hotu mahāpuñña, gati tuyhaṃ samijjhatu;
Iminā bhisadānena, labhassu vipulaṃ sukhaṃ’.

105. ‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, jalajuttamanāmako;
Bhikkhamādāya sambuddho, ākāsenāgamā jino.

106. ‘‘Tato bhisaṃ gahetvāna, agacchiṃ mama assamaṃ;
Bhisaṃ rukkhe laggetvāna, mama dānaṃ anussariṃ.

107. ‘‘Mahāvāto uṭṭhahitvā, sañcālesi vanaṃ tadā;
Ākāso abhinādittha, asanī ca phalī tadā.

108. ‘‘Tato me asanīpāto, matthake nipatī tadā;
Sohaṃ nisinnako santo, tattha kālaṅkato ahaṃ.

109. ‘‘Puññakammena saññutto, tusitaṃ upapajjahaṃ;
Kaḷevaraṃ me patitaṃ, devaloke ramāmahaṃ.

110. ‘‘Chaḷasītisahassāni, nāriyo samalaṅkatā;
Sāyaṃ pātaṃ upaṭṭhanti, bhisadānassidaṃ phalaṃ.

111. ‘‘Manussayonimāgantvā, sukhito homahaṃ tadā;
Bhogā me ūnatā natthi, bhisadānassidaṃ phalaṃ.

112. ‘‘Anukampitako tena, devadevena tādinā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

113. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ bhisaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bhisadānassidaṃ phalaṃ.

114. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
115. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
116. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā bhaddajitthero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Bhaddajittherassāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Sivakattheraapadānaṃ

117. ‘‘Esanāya carantassa, vipassissa mahesino;

Rittakaṃ pattaṃ disvāna, kummāsaṃ pūrayiṃ ahaṃ.

118. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ bhikkhamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, kummāsassa idaṃ phalaṃ.

119. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
120. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
121. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā sivakatthero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Sivakattherassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Upavānattheraapadānaṃ

122. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Jalitvā aggikkhandhova, sambuddho parinibbuto.

123. ‘‘Mahājanā samāgamma, pūjayitvā tathāgataṃ;
Citaṃ katvāna sugataṃ, sarīraṃ abhiropayuṃ.

124. ‘‘Sarīrakiccaṃ katvāna, dhātuṃ tattha samānayuṃ;
Sadevamanussā sabbe, buddhathūpaṃ akaṃsu te.

125. ‘‘Paṭhamā kañcanamayā, dutiyā ca maṇimayā;
Tatiyā rūpiyamayā, catutthī phalikāmayā.

126. ‘‘Tattha pañcamikā ceva [tattha pañcamikā ceti (sī.)], lohitaṅkamayā ahu;
Chaṭṭhā masāragallassa, sabbaṃ ratanamayūpari.

127. ‘‘Jaṅghā maṇimayā āsi, vedikā ratanāmayā;
Sabbasoṇṇamayo thūpo, uddhaṃ yojanamuggato.

128. ‘‘Devā tattha samāgantvā, ekato mantayuṃ tadā;
‘Mayampi thūpaṃ kassāma, lokanāthassa tādino.

129. ‘‘‘Dhātu āveṇikā natthi, sarīraṃ ekapiṇḍitaṃ;
Imamhi buddhathūpamhi, kassāma kañcukaṃ mayaṃ’.

130. ‘‘Devā sattahi ratnehi, aññaṃ vaḍḍhesuṃ yojanaṃ;
Thūpo dviyojanubbedho, timiraṃ byapahanti so.

131. ‘‘Nāgā tattha samāgantvā, ekato mantayuṃ tadā;
‘Manussā ceva devā ca, buddhathūpaṃ akaṃsu te.

132. ‘‘‘Mā no pamattā assumha, appamattā sadevakā;
Mayampi thūpaṃ kassāma, lokanāthassa tādino’.

133. ‘‘Indanīlaṃ mahānīlaṃ, atho jotirasaṃ maṇiṃ;
Ekato sannipātetvā, buddhathūpaṃ achādayuṃ.

134. ‘‘Sabbaṃ maṇimayaṃ āsi, yāvatā [tāvatā (ka.)] buddhacetiyaṃ;
Tiyojanasamubbedhaṃ, ālokakaraṇaṃ tadā.

135. ‘‘Garuḷā ca samāgantvā, ekato mantayuṃ tadā;
‘Manussā devanāgā ca, buddhapūjaṃ akaṃsu te.

136. ‘‘‘Mā no pamattā assumha, appamattā sadevakā;
Mayampi thūpaṃ kassāma, lokanāthassa tādino’.

137. ‘‘Sabbaṃ maṇimayaṃ thūpaṃ, akaruṃ te ca kañcukaṃ;
Yojanaṃ tepi vaḍḍhesuṃ, āyataṃ buddhacetiyaṃ.

138. ‘‘Catuyojanamubbedho, buddhathūpo virocati;
Obhāseti disā sabbā, sataraṃsīva uggato.

139. ‘‘Kumbhaṇḍā ca samāgantvā, ekato mantayuṃ tadā;
‘Manussā ceva devā ca, nāgā ca garuḷā tathā.

140. ‘‘‘Paccekaṃ buddhaseṭṭhassa, akaṃsu thūpamuttamaṃ;
Mā no pamattā assumha, appamattā sadevakā.

141. ‘‘‘Mayampi thūpaṃ kassāma, lokanāthassa tādino;
Ratanehi chādessāma, āyataṃ buddhacetiyaṃ’.

142. ‘‘Yojanaṃ tepi vaḍḍhesuṃ, āyataṃ buddhacetiyaṃ;
Pañcayojanamubbedho, thūpo obhāsate tadā.

143. ‘‘Yakkhā tattha samāgantvā, ekato mantayuṃ tadā;
‘Manussā devanāgā ca, garuḷā ca kumbhaṇḍakā.

144. ‘‘‘Paccekaṃ buddhaseṭṭhassa, akaṃsu thūpamuttamaṃ;
Mā no pamattā assumha, appamattā sadevakā.

145. ‘‘‘Mayampi thūpaṃ kassāma, lokanāthassa tādino;
Phalikā chādayissāma, āyataṃ buddhacetiyaṃ’.

146. ‘‘Yojanaṃ tepi vaḍḍhesuṃ, āyataṃ buddhacetiyaṃ;
Chayojanikamubbedho, thūpo obhāsate tadā.

147. ‘‘Gandhabbā ca samāgantvā, ekato mantayuṃ tadā;
‘Manujā devatā nāgā, kumbhaṇḍā garuḷā tathā [kumbhaṇḍā ca yakkhā tathā (sī.)].

148. ‘‘‘Sabbe akaṃsu buddhathūpaṃ, mayamettha akārakā;
Mayampi thūpaṃ kassāma, lokanāthassa tādino’.

149. ‘‘Vediyo satta katvāna, dhajaṃ chattaṃ akaṃsu te;
Sabbasoṇṇamayaṃ thūpaṃ, gandhabbā kārayuṃ tadā.

150. ‘‘Sattayojanamubbedho, thūpo obhāsate tadā;
Rattindivā na ñāyanti, āloko hoti sabbadā.

151. ‘‘Abhibhonti na tassābhā, candasūrā satārakā;

Samantā yojanasate, padīpopi na pajjali.

152. ‘‘Tena kālena ye keci, thūpaṃ pūjenti mānusā;
Na te thūpaṃ āruhanti, ambare ukkhipanti te.

153. ‘‘Devehi ṭhapito yakkho, abhisammatanāmako;
Dhajaṃ vā pupphadāmaṃ vā, abhiropeti uttariṃ.

154. ‘‘Na te passanti taṃ yakkhaṃ, dāmaṃ passanti gacchato;
Evaṃ passitvā gacchantā, sabbe gacchanti suggatiṃ.

155. ‘‘Viruddhā ye pāvacane, pasannā ye ca sāsane;
Pāṭihīraṃ daṭṭhukāmā, thūpaṃ pūjenti mānusā.

156. ‘‘Nagare haṃsavatiyā, ahosiṃ bhatako tadā;
Āmoditaṃ janaṃ disvā, evaṃ cintesahaṃ tadā.

157. ‘‘‘Uḷāro bhagavā neso, yassa dhātughare disaṃ;
Imā ca janatā tuṭṭhā, kāraṃ kubbaṃ na tappare.

158. ‘‘‘Ahampi kāraṃ kassāmi, lokanāthassa tādino;
Tassa dhammesu dāyādo, bhavissāmi anāgate’.

159. ‘‘Sudhotaṃ rajakenāhaṃ, uttareyyaṃ paṭaṃ mama;
Veḷagge ālaggetvāna, dhajaṃ ukkhipimambare.

160. ‘‘Abhisammatako gayha, ambare hāsi me dhajaṃ;
Vāteritaṃ dhajaṃ disvā, bhiyyo hāsaṃ janesahaṃ.

161. ‘‘Tattha cittaṃ pasādetvā, samaṇaṃ upasaṅkamiṃ;
Taṃ bhikkhuṃ abhivādetvā, vipākaṃ pucchahaṃ dhaje.

162. ‘‘So me kathesi ānandī, pītisañjananaṃ mama;
‘Tassa dhajassa vipākaṃ, anubhossasi sabbadā.

163. ‘‘‘Hatthiassarathāpattī, senā ca caturaṅginī;
Parivāressanti taṃ niccaṃ, dhajadānassidaṃ phalaṃ.

164. ‘‘‘Saṭṭhituriyasahassāni, bheriyo samalaṅkatā;
Parivāressanti taṃ niccaṃ, dhajadānassidaṃ phalaṃ.

165. ‘‘‘Chaḷasītisahassāni, nāriyo samalaṅkatā;
Vicittavatthābharaṇā, āmukkamaṇikuṇḍalā.

166. ‘‘‘Āḷārapamhā hasulā, susaññā [sutthanā (sī.) apa. thera 2.48.19 maṇipūjakattherāpadānepi] tanumajjhimā;
Parivāressanti taṃ niccaṃ, dhajadānassidaṃ phalaṃ.

167. ‘‘‘Tiṃsakappasahassāni, devaloke ramissasi;
Asītikkhattuṃ devindo, devarajjaṃ karissasi.

168. ‘‘‘Sahassakkhattuṃ rājā ca, cakkavattī bhavissati;

Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ.

169. ‘‘‘Kappasatasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

170. ‘‘‘Devalokā cavitvāna, sukkamūlena codito;
Puññakammena saññutto, brahmabandhu bhavissasi.

171. ‘‘‘Asītikoṭiṃ chaḍḍetvā, dāse kammakare bahū;
Gotamassa bhagavato, sāsane pabbajissasi.

172. ‘‘‘Ārādhayitvā sambuddhaṃ, gotamaṃ sakyapuṅgavaṃ;
Upavānoti nāmena, hessasi satthu sāvako’.

173. ‘‘Satasahasse kataṃ kammaṃ, phalaṃ dassesi me idha;
Sumutto saravegova, kilese jhāpayiṃ [kilesā jhāpitā (sī.)] mama.

174. ‘‘Cakkavattissa santassa, cātuddīpissarassa me;
Tīṇi yojanāni sāmantā, ussīyanti dhajā sadā.

175. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dhajadānassidaṃ phalaṃ.

176. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
177. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
178. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā upavānatthero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Upavānattherassāpadānaṃ dasamaṃ.

11. Raṭṭhapālattheraapadānaṃ

179. ‘‘Padumuttarassa bhagavato, lokajeṭṭhassa tādino;
Varanāgo mayā dinno, īsādanto urūḷhavā.

180. ‘‘Setacchattopasobhito, sakappano [sīdabbano (sī.)] sahatthipo;
Agghāpetvāna taṃ sabbaṃ, saṅghārāmaṃ akārayiṃ.

181. ‘‘Catupaññāsasahassāni, pāsāde kārayiṃ ahaṃ;
Mahoghadānaṃ [mahagghañca (sī.), mayā bhattaṃ (ka.) apa. thera 1.2.99] karitvāna,
niyyādesiṃ mahesino.

182. ‘‘Anumodi mahāvīro, sayambhū aggapuggalo;
Sabbe jane hāsayanto, desesi amataṃ padaṃ.

183. ‘‘Taṃ me buddho viyākāsi, jalajuttamanāmako;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, imā gāthā abhāsatha.

184. ‘‘‘Catupaññāsasahassāni, pāsāde kārayī ayaṃ;
Kathayissāmi vipākaṃ, suṇātha mama bhāsato.

185. '''Aṭṭhārasasahassāni, kūṭāgārā bhavissare;
Byamhuttamamhi nibbattā, sabbasoṇṇamayā ca te.

186. '''Paññāsakkhattuṃ devindo, devarajjaṃ karissati;
Aṭṭhapaññāsakkhattuñca, cakkavattī bhavissati.

187. '''Kappasatasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

188. '''Devalokā cavitvāna, sukkamūlena codito;
Aḍḍhe kule mahābhoge, nibbattissati tāvade.

189. '''So pacchā pabbajitvāna, sukkamūlena codito;
Raṭṭhapāloti nāmena, hessati satthu sāvako.

190. '''Padhānapahitatto so, upasanto nirūpadhi;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo'.

191. ''Uṭṭhāya abhinikkhamma, jahitā bhogasampadā;
Kheḷapiṇḍeva bhogamhi, pemaṃ mayhaṃ na vijjati.

192. ''Vīriyaṃ me dhuradhorayhaṃ, yogakkhemādhivāhanaṃ;
Dhāremi antimaṃ dehaṃ, sammāsambuddhasāsane.

193. ''Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavo.
194. ''Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
195. ''Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ''.
Itthaṃ sudaṃ āyasmā raṭṭhapālo thero imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Raṭṭhapālattherassāpadānaṃ ekādasamaṃ.

Yasavaggo chapaññāsamo.

Tassuddānaṃ –

Yaso nadīkassapo ca, gayākimilavajjino;
Duve uttarā bhaddajī, sivako upavāhano;
Raṭṭhapālo ekasataṃ, gāthānaṃ pañcanavuti.

Therāpadānaṃ samattaṃ.

Ettāvatā buddhāpadānañca paccekāpadānañca therāpadānañca

Samattāni.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Therīapadānapāḷi

1. Sumedhāvaggo

1. Sumedhātherīapadānaṃ

Atha therikāpadānāni suṇātha –

1. ‘‘Bhagavati koṇāgamane, saṅghārāmamhi navanivesanamhi [nivesamhi (syā.)];
Sakhiyo tisso janiyo, vihāradānaṃ adāsimha.

2. ‘‘Dasakkhattuṃ satakkhattuṃ, dasasatakkhattuṃ satānañca satakkhattuṃ [satāni ca sattakkhattuṃ (sī. ka.)];
Devesu upapajjimha, ko vādo mānuse bhave.

3. ‘‘Deve mahiddhikā ahumha, mānusakamhi ko vādo;
Sattaratanamahesī [sattaratanassa mahesī (sī. pī.)], itthiratanaṃ ahaṃ bhaviṃ.

4. ‘‘Idha sañcitakusalā [tattha sañcitaṃ kusalaṃ (syā.)], susamiddhakulappajā;
Dhanañjānī ca khemā ca, ahampi ca tayo janā.

5. ‘‘Ārāmaṃ sukataṃ katvā, sabbāvayavamaṇḍitaṃ;
Buddhappamukhasaṅghassa, niyyādetvā samoditā.

6. ‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Devesu aggataṃ pattā, manussesu tatheva ca.

7. ‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

8. ‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

9. ‘‘Tassāsuṃ satta dhītaro, rājakaññā sukhedhitā [sukhethitā (syā.)];
Buddhopaṭṭhānaniratā, brahmacariyaṃ cariṃsu tā.

10. ‘‘Tāsaṃ sahāyikā hutvā, sīlesu susamāhitā;
Datvā dānāni sakkaccaṃ, agāreva vataṃ [agāreva vattaṃ (syā.)] cariṃ.

11. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpagā ahaṃ.

12. ‘‘Tato cutā yāmamagaṃ [yāmasaggaṃ (syā.)], tatohaṃ tusitaṃ gatā;
Tato ca nimmānaratiṃ, vasavattipuraṃ tato.

13. ‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, puññakammasamohitā;
Tattha tattheva rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

14. ‘‘Tato cutā manussatte, rājūnaṃ cakkavattinaṃ;
Maṇḍalīnañca rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

15. ‘‘Sampattimanubhotvāna, devesu mānusesu ca;
Sabbattha sukhitā hutvā, nekajātīsu saṃsariṃ.

16. ‘‘So hetu ca so pabhavo, tammūlaṃ sāsane khamaṃ [tammūlaṃ sā ca sāsane khanti (sī. pī. ka.)];
Paṭhamaṃ taṃ samodhānaṃ, taṃ dhammaratāya nibbānaṃ [nibbutaṃ (syā.)].

17. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavā.

18. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa [buddhaseṭṭhassa (sī. syā. ka.)] santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

19. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ sumedhā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Sumedhātheriyāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Mekhalādāyikātherīapadānaṃ

20. ‘‘Siddhatthassa bhagavato, thūpakārāpikā ahuṃ [thūpakāra makāsahaṃ (syā.)];
Mekhalikā mayā dinnā, navakammāya satthuno.

21. ‘‘Niṭṭhite ca mahāthūpe, mekhalaṃ punadāsahaṃ;
Lokanāthassa munino, pasannā sehi pāṇibhi.

22. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ mekhalamadaṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, thūpakārassidaṃ phalaṃ.

23. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
24. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
25. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ mekhalādāyikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Mekhalādāyikātheriyāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Maṇḍapadāyikātherīapadānaṃ

26. ‘‘Koṇāgamanabuddhassa, maṇḍapo kārito mayā;
Dhuvaṃ ticīvaraṃdāsiṃ [thūpañca pavaramadaṃ (syā.), dhuvañca cīvaraṃ adaṃ (pī.)], buddhassa lokabandhuno.

27. ‘‘Yaṃ yaṃ janapadaṃ yāmi, nigame rājadhāniyo;
Sabbattha pūjito homi, puññakammassidaṃ phalaṃ.

28. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
29. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
30. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ maṇḍapadāyikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Maṇḍapadāyikātheriyāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Saṅkamanatthātherīapadānaṃ

31. ‘‘Vipassissa bhagavato [koṇḍaññassa bhagavato (syā. pī.)], lokajeṭṭhassa tādino;
Rathiyaṃ paṭipannassa, tārayantassa pāṇino.

32. ‘‘Gharato nikkhamitvāna, avakujjā nipajjahaṃ;
Anukampako lokanātho, sirasi [sīsante (sī. ka.)] akkamī mama [tadā (syā. pī.)].

33. ‘‘Akkamitvāna sirasi [sambuddho (ka.)], agamā lokanāyako;
Tena cittappasādena, tusitaṃ agamāsahaṃ.

34. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
35. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
36. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ saṅkamanatthā [saṅkamanadā (syā.)] bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Saṅkamanatthātheriyāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Naḷamālikātherīapadānaṃ

37. ‘‘Candabhāgānadītīre, ahosiṃ kinnarī tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sayambhuṃ aparājitaṃ.

38. ‘‘Pasannacittā sumanā, vedajātā katañjalī;
Naḷamālaṃ gahetvāna, sayambhuṃ abhipūjayiṃ.

39. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā kinnarīdehaṃ, agacchiṃ tidasaṃ gatiṃ.

40. ‘‘Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Dasannaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Saṃvejetvāna me cittaṃ [vedayitvāna kusalaṃ (syā.), saṃvedayitvā kusalaṃ (pī.)], pabbajiṃ anagāriyaṃ.

41. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā [bhavā saṃghātitā mama (ka.)];
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

42. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pupphapūjāyidaṃ phalaṃ.

43. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
44. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
45. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ naḷamālikā therī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Naḷamālikātheriyāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Ekapiṇḍapātadāyikātherīapadānaṃ

46. ‘‘Nagare bandhumatiyā, bandhumā nāma khattiyo;
Tassa rañño ahuṃ bhariyā, ekajjhaṃ cārayāmahaṃ [ekaccaṃ vādayāmahaṃ (syā.)].

47. ‘‘Rahogatā nisīditvā, evaṃ cintesahaṃ tadā;
‘Ādāya gamanīyañhi, kusalaṃ natthi me kataṃ.

48. ‘‘‘Mahābhitāpaṃ kaṭukaṃ, ghorarūpaṃ sudāruṇaṃ;
Nirayaṃ nūna gacchāmi, ettha me natthi saṃsayo’.

49. ‘‘Rājānaṃ upasaṅkamma, idaṃ vacanamabraviṃ;
‘Ekaṃ me samaṇaṃ dehi, bhojayissāmi khattiya’.

50. ‘‘Adāsi me mahārājā, samaṇaṃ bhāvitindriyaṃ;
Tassa pattaṃ gahetvāna, paramannena pūrayiṃ [tappayiṃ (sī.)].

51. ‘‘Pūrayitvā paramannaṃ, gandhālepaṃ akāsahaṃ;
Jālena pidahitvāna, vatthayugena [pītacoḷena (syā.), mahānelena (pī.)] chādayiṃ.

52. ‘‘Ārammaṇaṃ mamaṃ etaṃ, sarāmi yāvajīvihaṃ;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

53. ‘‘Tiṃsānaṃ devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Manasā patthitaṃ mayhaṃ, nibbattati yathicchitaṃ [yaticchakaṃ (syā.), yadicchakaṃ (pī. ka.)].

54. ‘‘Vīsānaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Ocitattāva [upacitattā (syā.)] hutvāna, saṃsarāmi bhavesvahaṃ.

55. ‘‘Sabbabandhanamuttāhaṃ, apetā me upādikā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

56. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

57. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
58. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
59. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ ekapiṇḍapātadāyikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Ekapiṇḍapātadāyikātheriyāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Kaṭacchubhikkhādāyikātherīapadānaṃ

60. ‘‘Piṇḍacāraṃ carantassa, tissanāmassa satthuno;
Kaṭacchubhikkhaṃ paggayha, buddhaseṭṭhassa dāsahaṃ.

61. ‘‘Paṭiggahetvā sambuddho, tisso lokagganāyako;
Vīthiyā saṇṭhito satthā, akā me anumodanaṃ.

62. ‘‘‘Kaṭacchubhikkhaṃ datvāna, tāvatiṃsaṃ gamissasi;
Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittaṃ karissasi.

63. ‘‘‘Paññāsaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittaṃ karissasi;
Manasā patthitaṃ sabbaṃ, paṭilacchasi sabbadā.

64. ‘‘‘Sampattiṃ anubhotvāna, pabbajissasikiñcanā;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissasināsavā’.

65. ‘‘Idaṃ vatvāna sambuddho, tisso lokagganāyako;
Nabhaṃ abbhuggamī vīro, haṃsarājāva ambare.

66. ‘‘Sudinnaṃ me dānavaraṃ [sudinnameva me dānaṃ (syā.)], suyiṭṭhā yāgasampadā;
Kaṭacchubhikkhaṃ datvāna, pattāhaṃ acalaṃ padaṃ.

67. ‘‘Dvenavute ito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, bhikkhādānassidaṃ phalaṃ.

68. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
69. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
70. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ kaṭacchubhikkhādāyikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Kaṭacchubhikkhādāyikātheriyāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Sattuppalamālikātherīapadānaṃ

71. ‘‘Nagare aruṇavatiyā, aruṇo nāma [aruṇavā nāma (sī. pī.)] ttiyo;
Tassa rañño ahuṃ bhariyā, vāritaṃ vārayāmahaṃ [cārikaṃ cārayāmahaṃ (sī.), na gulaṃ pādayāmahaṃ (syā.), na mālaṃ pādayāmahaṃ (pī.)].

72. ‘‘Sattamālaṃ gahetvāna, uppalā devagandhikā;
Nisajja pāsādavare, evaṃ cintesi tāvade.

73. ‘‘‘Kiṃ me imāhi mālāhi, sirasāropitāhi me;
Varaṃ me buddhaseṭṭhassa, ñāṇamhi abhiropitaṃ’.

74. ‘‘Sambuddhaṃ paṭimānentī, dvārāsanne nisīdahaṃ;
‘Yadā ehiti sambuddho, pūjayissaṃ mahāmuniṃ’.

75. ‘‘Kakudho vilasantova, migarājāva kesarī;
Bhikkhusaṅghena sahito, āgacchi vīthiyā jino.

76. ‘‘Buddhassa raṃsiṃ disvāna, haṭṭhā saṃviggamānasā;
Dvāraṃ avāpuritvāna [apāpuṇitvā (syā.)], buddhaseṭṭhamapūjayiṃ.

77. ‘‘Satta uppalapupphāni, parikiṇṇāni [suvitthiṇṇāni (syā.)] ambare;
Chadiṃ karonto buddhassa, matthake dhārayanti te.

78. ‘‘Udaggacittā sumanā, vedajātā katañjalī;
Tattha cittaṃ pasādetvā, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

79. ‘‘Mahānelassa chādanaṃ, dhārenti mama muddhani;
Dibbagandhaṃ pavāyāmi, sattuppalassidaṃ phalaṃ.

80. ‘‘Kadāci nīyamānāya, ñātisaṅghena me tadā;
Yāvatā parisā mayhaṃ, mahānelaṃ dharīyati.

81. ‘‘Sattati devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Sabbattha issarā hutvā, saṃsarāmi bhavābhave.

82. ‘‘Tesaṭṭhi cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Sabbe mamanuvattanti, ādeyyavacanā ahuṃ.

83. ‘‘Uppalasseva me vaṇṇo, gandho ceva pavāyati;
Dubbaṇṇiyaṃ na jānāmi [duggatiṃ nābhijānāmi (syā. pī.)], buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

84. ‘‘Iddhipādesu kusalā, bojjhaṅgabhāvanā ratā;
Abhiññāpāramippattā, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

85. ‘‘Satipaṭṭhānakusalā, samādhijhānagocarā;
Sammappadhānamanuyuttā, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

86. ‘‘Vīriyaṃ me dhuradhorayhaṃ, yogakkhemādhivāhanaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

87. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, yaṃ pupphamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

88. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
89. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
90. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ sattuppalamālikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Sattuppalamālikātheriyāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Pañcadīpikātherīapadānaṃ

91. ‘‘Nagare haṃsavatiyā, cārikī [cāriniṃ (syā.)] āsahaṃ tadā;
Ārāmena ca ārāmaṃ, carāmi kusalatthikā.

92. ‘‘Kāḷapakkhamhi divase, addasaṃ bodhimuttamaṃ;
Tattha cittaṃ pasādetvā, bodhimūle nisīdahaṃ.

93. ‘‘Garucittaṃ upaṭṭhetvā, sire katvāna añjaliṃ;
Somanassaṃ pavedetvā, evaṃ cintesi tāvade.

94. ‘‘‘Yadi buddho amitaguṇo, asamappaṭipuggalo;
Dassetu pāṭihīraṃ me, bodhi obhāsatu ayaṃ’.

95. ‘‘Saha āvajjite mayhaṃ, bodhi pajjali tāvade;
Sabbasoṇṇamayā āsi, disā sabbā virocati.

96. ‘‘Sattarattindivaṃ [sattarattidivaṃ (pī. ka.)] tattha, bodhimūle nisīdahaṃ;
Sattame divase patte, dīpapūjaṃ akāsahaṃ.

97. ‘‘Āsanaṃ parivāretvā, pañcadīpāni pajjaluṃ;

Yāva udeti sūriyo, dīpā me pajjaluṃ tadā.

98. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

99. ‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, pañcadīpāti vuccati;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ [satayojanamubbedhaṃ (sī. syā. pī.)], tiṃsayojanavitthataṃ [saṭṭhi… (syā. pī.)].

100. ‘‘Asaṅkhiyāni dīpāni, parivāre jalanti me;
Yāvatā devabhavanaṃ, dīpālokena jotati.

101. ‘‘Parammukhā nisīditvā [puratthābhimukhā santi (syā.), puratthābhimukhā thitā (pī.)], yadi icchāmi passituṃ;
Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, sabbaṃ passāmi cakkhunā.

102. ‘‘Yāvatā abhikaṅkhāmi, daṭṭhuṃ sugataduggate [sukatadukkate (pī.];
Tattha āvaraṇaṃ natthi, rukkhesu pabbatesu vā.

103. ‘‘Asīti devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Satānaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

104. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Dīpasatasahassāni, parivāre jalanti me.

105. ‘‘Devalokā cavitvāna, uppajjiṃ mātukucchiyaṃ;
Mātukucchigatā santī [mātukucchigataṃ santiṃ (sī.)], akkhi me na nimīlati.

106. ‘‘Dīpasatasahassāni, puññakammasamaṅgitā;
Jalanti sūtikāgehe [sūtighare pajjalanti (sabbattha)], pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

107. ‘‘Pacchime bhave sampatte, mānasaṃ vinivattayiṃ;
Ajarāmataṃ sītibhāvaṃ, nibbānaṃ phassayiṃ ahaṃ.

108. ‘‘Jātiyā sattavassāhaṃ, arahattamapāpuṇiṃ;
Upasampādayī buddho, guṇamaññāya gotamo.

109. ‘‘Maṇḍape rukkhamūle vā, pāsādesu guhāsu vā;
Suññāgāre vasantiyā [ca jhāyante (sī.), ca jhāyantā (pī.), pajjhāyantā (syā.)], pañcadīpā jalanti me.

110. ‘‘Dibbacakkhu visuddhaṃ me, samādhikusalā ahaṃ;
Abhiññāpāramippattā, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

111. ‘‘Sabbavositavosānā, katakiccā anāsavā;
Pañcadīpā mahāvīra, pāde vandāmi [vandati (sī. ka.)] cakkhuma.

112. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dīpamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

113. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
114. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

115. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ pañcadīpikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Pañcadīpikātheriyāpadānaṃ navamaṃ.

10. Udakadāyikātherīapadānaṃ

116. ‘‘Nagare bandhumatiyā, ahosiṃ udahārikā;
Udahārena jīvāmi, tena posemi dārake.

117. ‘‘Deyyadhammo ca me natthi, puññakkhette anuttare;
Koṭṭhakaṃ upasaṅkamma, udakaṃ paṭṭhapesahaṃ.

118. ‘‘Tena kammena sukatena, tāvatiṃsamagacchahaṃ;
Tattha me sukataṃ byamhaṃ, udahārena nimmitaṃ.

119. ‘‘Accharānaṃ sahassassa, ahañhi pavarā tadā;
Dasaṭṭhānehi tā sabbā, abhibhomi sadā ahaṃ.

120. ‘‘Paññāsaṃ devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Vīsaticakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

121. ‘‘Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dakadānassidaṃ phalaṃ.

122. ‘‘Pabbatagge dumagge vā, antalikkhe ca bhūmiyaṃ;
Yadā udakamicchāmi, khippaṃ paṭilabhāmahaṃ.

123. ‘‘Avuṭṭhikā disā natthi, santattā kuthitāpi [santattā kuthitā na ca (sī. pī.), santattā khuppitā hi me (syā.)] ca;
Mama saṅkappamaññāya, mahāmegho pavassati.

124. ‘‘Kadāci nīyamānāya, ñātisaṅghena me tadā;
Yadā icchāmahaṃ vassaṃ, mahāmegho ajāyatha.

125. ‘‘Uṇhaṃ vā pariḷāho vā, sarīre me na vijjati;
Kāye ca me rajo natthi, dakadānassidaṃ phalaṃ.

126. ‘‘Visuddhamanasā ajja, apetamanapāpikā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

127. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ dakaṃ adadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, dakadānassidaṃ phalaṃ.

128. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
129. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
130. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ udakadāyikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Udakadāyikātheriyāpadānaṃ dasamaṃ.

Sumedhāvaggo paṭhamo.

Tassuddānaṃ –

Sumedhā mekhalādāyī, maṇḍapaṃ saṅkamaṃ dadā;
Naḷamālī piṇḍadadā, kaṭacchu uppalappadā.

Dīpadā dakadā ceva, gāthāyo gaṇitā iha;
Ekagāthāsatañceva, tiṃsati ca taduttari [sattarasaṃ taduttari (syā.), sattādasa taduttariṃ (pī.)].

2. Ekūposathikavaggo

1. Ekūposathikātherīapadānaṃ

1. ‘‘Nagare bandhumatiyā, bandhumā nāma khattiyo;
Divase puṇṇamāya so, upavasi uposathaṃ.

2. ‘‘Ahaṃ tena samayena, kumbhadāsī ahaṃ tahiṃ;
Disvā sarājakaṃ senaṃ, evāhaṃ cintayiṃ tadā.

3. ‘Rājāpi rajjaṃ chaḍḍetvā, upavasi uposathaṃ;
Saphalaṃ nūna taṃ kammaṃ, janakāyo pamodito’.

4. ‘‘Yoniso paccavekkhitvā, duggaccañca [duggatiñca (syā.)] daliddataṃ [daḷiddataṃ (sī.)];
Mānasaṃ sampahaṃsitvā, upavasiṃ uposathaṃ.

5. ‘‘Ahaṃ uposathaṃ katvā, sammāsambuddhasāsane;
Tena kammena sukatena, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

6. ‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, ubbhayojanamuggataṃ [uddhaṃ yojanamuggataṃ (sī. syā. pī.)];
Kūṭāgāravarūpetaṃ, mahāsanasubhūsitaṃ.

7. ‘‘Accharā satasahassā, upatiṭṭhanti maṃ sadā;
Aññe deve atikkamma, atirocāmi sabbadā.

8. ‘‘Catusaṭṭhi devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Tesaṭṭhi cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

9. ‘‘Suvaṇṇavaṇṇā hutvāna, bhavesu saṃsarāmahaṃ;
Sabbattha pavarā homi, uposathassidaṃ phalaṃ.

10. ‘‘Hatthiyānaṃ assayānaṃ, rathayānañca sīvikaṃ [kevalaṃ (sī. syā. pī.)];
Labhāmi sabbamevetaṃ, uposathassidaṃ phalaṃ.

11. ‘‘Soṇṇamayaṃ rūpimayaṃ, athopi phalikāmayaṃ;
Lohitaṅgamayañceva, sabbaṃ paṭilabhāmahaṃ.

12. ‘‘Koseyyakambaliyāni, khomakappāsikāni ca;
Mahagghāni ca vatthāni, sabbaṃ paṭilabhāmahaṃ.

13. ‘‘Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, vatthasenāsanāni ca;
Sabbametaṃ paṭilabhe, uposathassidaṃ phalaṃ.

14. ‘‘Varagandhañca mālañca, cuṇṇakañca vilepanaṃ;
Sabbametaṃ paṭilabhe, uposathassidaṃ phalaṃ.

15. ‘‘Kūṭāgārañca pāsādaṃ, maṇḍapaṃ hammiyaṃ guhaṃ;
Sabbametaṃ paṭilabhe, uposathassidaṃ phalaṃ.

16. ‘‘Jātiyā sattavassāhaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Aḍḍhamāse asampatte, arahattamapāpuṇiṃ.

17. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

18. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ kammamakariṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, uposathassidaṃ phalaṃ.

19. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
20. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
21. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ ekūposathikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Ekūposathikātheriyāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Saḷalapupphikātherīapadānaṃ

22. ‘‘Candabhāgānadītīre, ahosiṃ kinnarī tadā;
Addasāhaṃ devadevaṃ, caṅkamantaṃ narāsabhaṃ.

23. ‘‘Ocinitvāna saḷalaṃ, buddhaseṭṭhassadāsahaṃ;
Upasiṅghi mahāvīro, saḷalaṃ devagandhikaṃ.

24. ‘‘Paṭiggahetvā sambuddho, vipassī lokanāyako;
Upasiṅghi mahāvīro, pekkhamānāya me tadā.

25. ‘‘Añjaliṃ paggahetvāna, vanditvā dvipaduttamaṃ [dipaduttamaṃ (sī. syā. pī.)];
Sakaṃ cittaṃ pasādetvā, tato pabbatamāruhiṃ.

26. ‘‘Ekanavutito kappe, yaṃ pupphamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṃ phalaṃ.

27. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
28. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
29. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ saḷalapupphikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Saḷalapupphikātheriyāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Modakadāyikātherīapadānaṃ

30. ‘‘Nagare bandhumatiyā, kumbhadāsī ahosahaṃ;
Mama bhāgaṃ gahetvāna, gacchaṃ udakahārikā [udakahārikaṃ (sī.), udakahārike (syā.)].

31. ‘‘Panthamhi samaṇaṃ disvā, santacittaṃ samāhataṃ;

Pasannacittā sumanā, modake tīṇidāsahaṃ.

32. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Ekanavutikappāni [ekūnatiṃsakappāni (syā.)], vinipātaṃ nagacchahaṃ.

33. ‘‘Sampatti taṃ [sampattiñca (syā.), sampattikaṃ (ka.)] karitvāna, sabbaṃ anubhaviṃ ahaṃ;
Modake tīṇi datvāna, pattāhaṃ acalaṃ padaṃ.

34. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
35. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
36. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ modakadāyikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Modakadāyikātheriyāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Ekāsanadāyikātherīapadānaṃ

37. ‘‘Nagare haṃsavatiyā, ahosiṃ bālikā [mālikā (syā. pī.)] tadā;
Mātā ca me pitā ceva, kammantaṃ agamaṃsu te.

38. ‘‘Majjhanhikamhi sūriye, addasaṃ samaṇaṃ ahaṃ;
Vīthiyā anugacchantaṃ, āsanaṃ paññapesahaṃ.

39. ‘‘Gonakāvikatikāhi [gonakacittakādīhi (sī.)], paññapetvā mamāsanaṃ;
Pasannacittā sumanā, idaṃ vacanamabraviṃ.

40. ‘‘‘Santattā kuthitā bhūmi, sūro majjhanhike ṭhito;
Mālutā ca na vāyanti, kālo cevettha mehiti [cettha upaṭṭhito (sī.), cevatthaṃ eti taṃ (pī.)].

41. ‘‘‘Paññattamāsanamidaṃ, tavatthāya mahāmuni;
Anukampaṃ upādāya, nisīda mama āsane’.

42. ‘‘Nisīdi tattha samaṇo, sudanto suddhamānaso;
Tassa pattaṃ gahetvāna, yathārandhaṃ adāsahaṃ.

43. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

44. ‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, āsanena sunimmitaṃ;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

45. ‘‘Soṇṇamayā maṇimayā, athopi phalikāmayā;
Lohitaṅgamayā ceva, pallaṅkā vividhā mama.

46. ‘‘Tūlikā vikatikāhi, kaṭṭissacittakāhi ca;
Uddaekantalomī ca, pallaṅkā me susaṇṭhitā [susanthatā (sī.)].

47. ‘‘Yadā icchāmi gamanaṃ, hāsakhiḍḍasamappitā;
Saha pallaṅkaseṭṭhena, gacchāmi mama patthitaṃ.

48. ‘‘Asīti devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Sattati cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

49. ‘‘Bhavābhave saṃsarantī, mahābhogaṃ labhāmahaṃ;
Bhoge me ūnatā natthi, ekāsanassidaṃ phalaṃ [ekāsanaphalaṃ idaṃ (sabbattha) evamuparipi].

50. ‘‘Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Aññe bhave na jānāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

51. ‘‘Duve kule pajāyāmi, khattiye cāpi brāhmaṇe;
Uccākulīnā [uccākulikā (syā. pī. ka.)] sabbattha, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

52. ‘‘Domanassaṃ na jānāmi, cittasantāpanaṃ mama;
Vevaṇṇiyaṃ na jānāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

53. ‘‘Dhātiyo maṃ upaṭṭhanti, khujjā celāpikā [khelāpikā (sī.), celāvikā (pī.)] bahū;
Aṅkena aṅkaṃ gacchāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

54. ‘‘Aññā nhāpenti bhojenti, aññā ramenti maṃ sadā;
Aññā gandhaṃ vilimpanti, ekāsanassidaṃ phalaṃ [aññā mameva nhāpenti, aññā bhojenti bhojanaṃ; aññā maṃ alaṅkaronti, aññā ramenti maṃ saddhā; (syā.)].

55. ‘‘Maṇḍape rukkhamūle vā, suññāgāre vasantiyā;
Mama saṅkappamaññāya, pallaṅko upatiṭṭhati.

56. ‘‘Ayaṃ pacchimako mayhaṃ, carimo vattate bhavo;
Ajjāpi rajjaṃ chaḍḍetvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

57. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, ekāsanassidaṃ phalaṃ.

58. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
59. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
60. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ ekāsanadāyikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Ekāsanadāyikātheriyāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Pañcadīpadāyikātherīapadānaṃ

61. ‘‘Nagare haṃsavatiyā, cārikī [cārikā (sī. syā.)] āsahaṃ tadā;
Ārāmena ca ārāmaṃ [ārāmena vihārena (syā. pī.)], carāmi kusalatthikā.

62. ‘‘Kāḷapakkhamhi divase, addasaṃ bodhimuttamaṃ;
Tattha cittaṃ pasādetvā, bodhimūle nisīdahaṃ.

63. ‘‘Garucittaṃ upaṭṭhetvā, sire katvāna añjaliṃ;
Somanassaṃ pavedetvā, evaṃ cintesi tāvade.

64. ‘‘‘Yadi buddho amitaguṇo, asamappaṭipuggalo;
Dassetu pāṭihīraṃ me, bodhi obhāsatu ayaṃ’.

65. ‘‘Saha āvajjite mayhaṃ, bodhi pajjali tāvade;
Sabbasoṇṇamayā āsi, disā sabbā virocati.

66. ‘‘Sattarattindivaṃ tattha, bodhimūle nisīdahaṃ;
Sattame divase patte, dīpapūjaṃ akāsahaṃ.

67. ‘‘Āsanaṃ parivāretvā, pañca dīpāni pajjaluṃ;
Yāva udeti sūriyo, dīpā me pajjaluṃ tadā.

68. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

69. ‘‘Tattha me sukataṃ byamhaṃ, pañcadīpāti vuccati;
Saṭṭhiyojanamubbedhaṃ, tiṃsayojanavitthataṃ.

70. ‘‘Asaṅkhiyāni dīpāni, parivāre jaliṃsu me;
Yāvatā devabhavanaṃ, dīpālokena jotati.

71. ‘‘Parammukhā [pubbamukhā (syā.)] nisīditvā, yadi icchāmi passituṃ;
Uddhaṃ adho ca tiriyaṃ, sabbaṃ passāmi cakkhunā.

72. ‘‘Yāvatā abhikaṅkhāmi, daṭṭhuṃ sugataduggate [sukatadukkaṭe (pī.)];
Tattha āvaraṇaṃ natthi, rukkhesu pabbatesu vā.

73. ‘‘Asīti devarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Satānaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

74. ‘‘Yaṃ yaṃ yonupapajjāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Dīpasatasahassāni, parivāre jalanti me.

75. ‘‘Devalokā cavitvāna, uppajjiṃ mātukucchiyaṃ;
Mātukucchigatā santī, akkhi me na nimīlati.

76. ‘‘Dīpasatasahassāni, puññakammasamaṅgitā;
Jalanti sūtikāgehe, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

77. ‘‘Pacchime bhave sampatte, mānasaṃ vinivattayiṃ;
Ajarāmataṃ sītibhāvaṃ, nibbānaṃ phassayiṃ ahaṃ.

78. ‘‘Jātiyā sattavassāhaṃ, arahattamapāpuṇiṃ;
Upasampādayī buddho, guṇamaññāya gotamo.

79. ‘‘Maṇḍape rukkhamūle vā, suññāgāre vasantiyā;
Sadā pajjalate dīpaṃ, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

80. ‘‘Dibbacakkhu visuddhaṃ me, samādhikusalā ahaṃ;
Abhiññāpāramippattā, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

81. ‘‘Sabbavositavosānā, katakiccā anāsavā;
Pañcadīpā mahāvīra, pāde vandāmi cakkhuma.

82. ‘‘Satasahassito kappe, yaṃ dīpamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, pañcadīpānidaṃ phalaṃ.

83. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.

84. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
85. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ pañcadīpadāyikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Pañcadīpadāyikātheriyāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Naḷamālikātherīapadānaṃ

86. ‘‘Candabhāgānadītīre, ahosiṃ kinnarī tadā;
Addasaṃ virajaṃ buddhaṃ, sayambhuṃ aparājitaṃ.

87. ‘‘Pasannacittā sumanā, vedajātā katañjalī;
Naḷamālaṃ gahetvāna, sayambhuṃ abhipūjayiṃ.

88. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā kinnarīdehaṃ [mānasaṃ dehaṃ (sī. pī. ka.) sumedhāvaggepi],
tāvatiṃsamagacchahaṃ.

89. ‘‘Chattiṃsadevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Manasā patthitaṃ mayhaṃ, nibbattati yathicchitaṃ.

90. ‘‘Dasannaṃ cakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Ocitattāva [sucitattāva (pī.)] hutvāna, saṃsarāmi bhavesvahaṃ.

91. ‘‘Kusalaṃ vijjate mayhaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Pūjārahā ahaṃ ajja, sakyaputtassa sāsane.

92. ‘‘Visuddhamanasā ajja, apetamanapāpikā;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

93. ‘‘Catunnavutito kappe, yaṃ buddhamabhipūjayiṃ;
Duggatiṃ nābhijānāmi, naḷamālāyidaṃ phalaṃ.

94. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
95. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
96. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ naḷamālikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Naḷamālikātheriyāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Mahāpajāpatigotamītherīapadānaṃ

97. ‘‘Ekadā lokapajjoto, vesāliyaṃ mahāvane;
Kūṭāgāre susālāyaṃ, vasate narasārathi.

98. ‘‘Tadā jinassa mātucchā, mahāgotami bhikkhunī;
Tahiṃ kate [tahiṃyeva (syā.)] pure ramme, vasī bhikkhunupassaye.

99. ‘‘Bhikkhunīhi vimuttāhi, satehi saha pañcahi;
Rahogatāya tassevaṃ, citassāsi [cittassāpi (syā.)] vitakkitaṃ.

100. ‘‘Buddhassa parinibbānaṃ, sāvakaggayugassa vā;

Rāhulānandanandānaṃ, nāhaṃ lacchāmi passituṃ.

101. ‘‘Buddhassa parinibbānā, sāvakaggayugassa vā;
Mahākassapanandānaṃ, ānandarāhulāna ca.

102. ‘‘Paṭikaccāyusaṅkhāraṃ [paṭigaccāyusaṅkhāre (sī.)], osajjitvāna nibbutiṃ;
Gaccheyyaṃ lokanāthena, anuññātā mahesinā.

103. ‘‘Tathā pañcasatānampi, bhikkhunīnaṃ vitakkitaṃ;
Āsi khemādikānampi, etadeva vitakkitaṃ.

104. ‘‘Bhūmicālo tadā āsi, nāditā devadundubhī;
Upassayādhivatthāyo, devatā sokapīḷitā.

105. ‘‘Vilapantā sukaruṇaṃ [sakaruṇaṃ (sī. syā. pī.)], tatthassūni pavattayuṃ;
Mittā [sabbā (syā. pī.)] bhikkhuniyo tāhi, upagantvāna gotamiṃ.

106. ‘‘Nipacca sirasā pāde, idaṃ vacanamabravuṃ;
‘Tattha toyalavāsittā, mayamayye rahogatā.

107. ‘‘‘Sā calā calitā bhūmi, nāditā devadundubhī;
Paridevā ca suyyante, kimatthaṃ nūna gotamī’.

108. ‘‘Tadā avoca sā sabbaṃ, yathāparivitakkitaṃ;
Tāyopi sabbā āhaṃsu, yathāparivitakkitaṃ.

109. ‘‘‘Yadi te rucitaṃ ayye, nibbānaṃ paramaṃ sivaṃ;
Nibbāyissāma sabbāpi, buddhānuññāya subbate.

110. ‘‘‘Mayaṃ sahāva nikkhantā, gharāpi ca bhavāpi ca;
Sahāyeva gamissāma, nibbānaṃ padamuttamaṃ’.

111. ‘‘‘Nibbānāya vajantīnaṃ, kiṃ vakkhāmī’ti sā vadaṃ;
Saha sabbāhi niggañchi, bhikkhunīnilayā tadā.

112. ‘‘Upassaye yādhivatthā, devatā tā khamantu me;
Bhikkhunīnilayassedaṃ, pacchimaṃ dassanaṃ mama.

113. ‘‘Na jarā maccu vā yattha, appiyehi samāgamo;
Piyehi na viyogotthi, taṃ vajissaṃ [taṃ vajjiyaṃ (syā.)] asaṅkhataṃ.

114. ‘‘Avītarāgā taṃ sutvā, vacanaṃ sugatorasā;
Sokaṭṭā parideviṃsu, aho no appapuññatā.

115. ‘‘Bhikkhunīnilayo suñño, bhūto tāhi vinā ayaṃ;
Pabhāte viya tārāyo, na dissanti jinorasā.

116. ‘‘Nibbānaṃ gotamī yāti, satehi saha pañcahi;
Nadīsatehiva saha, gaṅgā pañcahi sāgaraṃ.

117. ‘‘Rathiyāya vajantiyo [vajantiṃ taṃ (sī.), vajanti taṃ (syā.), vajantānaṃ (pī.)], disvā saddhā upāsikā;

Gharā nikkhamma pādesu, nipacca idamabravuṃ.

118. '''Pasīdassu mahābhoge, anāthāyo vihāya no;
Tayā na yuttā [yuttaṃ (sī. syā. pī.)] nibbātuṃ, icchaṭṭā vilapiṃsu tā'.

119. ''Tāsaṃ sokapahānatthaṃ, avoca madhuraṃ giraṃ;
'Ruditena alaṃ puttā, hāsakāloyamajja vo.

120. '''Pariññātaṃ mayā dukkhaṃ, dukkhahetu vivajjito;
Nirodho me sacchikato, maggo cāpi subhāvito.

Paṭhamaṃ bhāṇavāraṃ.

121. '''Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

122. '''Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

123. '''Buddho tassa ca saddhammo, anūno yāva tiṭṭhati;
Nibbātuṃ tāva kālo me, mā maṃ socatha puttikā.

124. '''Koṇḍaññānandanandādī, tiṭṭhanti rāhulo jino;
Sukhito sahito saṅgho, hatadabbā ca titthiyā.

125. '''Okkākavaṃsassa yaso, ussito māramaddano;
Nanu sampati kālo me, nibbānatthāya puttikā.

126. '''Cirappabhuti yaṃ mayhaṃ, patthitaṃ ajja sijjhate;
Ānandabherikāloyaṃ, kiṃ vo assūhi puttikā.

127. '''Sace mayi dayā atthi, yadi catthi kataññutā;
Saddhammaṭṭhitiyā sabbā, karotha vīriyaṃ daḷhaṃ.

128. '''Thīnaṃ adāsi pabbajjaṃ, sambuddho yācito mayā;
Tasmā yathāhaṃ nandissaṃ, tathā tamanutiṭṭhatha'.

129. ''Tā evamanusāsitvā, bhikkhunīhi purakkhatā;
Upecca buddhaṃ vanditvā, idaṃ vacanamabravi.

130. '''Ahaṃ sugata te mātā, tvañca vīra pitā mama;
Saddhammasukhada [saddhammasukhado (sī. syā. pī.)] nātha, tayā jātāmhi gotama.

131. '''Saṃvaddhitoyaṃ sugata, rūpakāyo mayā tava;
Anindito [ānandiyo (syā.), anindiyo (pī.)] dhammakāyo [dhammatanu (sī. pī. ka.)], mama saṃvaddhito tayā.

132. '''Muhuttaṃ taṇhāsamaṇaṃ, khīraṃ tvaṃ pāyito mayā;
Tayāhaṃ santamaccantaṃ, dhammakhīrañhi [dhammakhīrampi (syā., ka.)] pāyitā.

133. '''Bandhanārakkhane mayhaṃ, aṇaṇo [anaṇo (sī. syā. pī.)] tvaṃ mahāmune;
Puttakāmā thiyo yācaṃ, labhanti tādisaṃ sutaṃ.

134. ‘‘‘Mandhātādinarindānaṃ, yā mātā sā bhavaṇṇave;
Nimuggāhaṃ tayā putta, tāritā bhavasāgarā.

135. ‘‘‘Rañño mātā mahesīti, sulabhaṃ nāmamitthinaṃ;
Buddhamātāti yaṃ nāmaṃ, etaṃ paramadullabhaṃ.

136. ‘‘‘Tañca laddhaṃ mahāvīra, paṇidhānaṃ mamaṃ tayā;
Aṇukaṃ vā mahantaṃ vā, taṃ sabbaṃ pūritaṃ mayā.

137. ‘‘‘Parinibbātumicchāmi, vihāyemaṃ kaḷevaraṃ;
Anujānāhi me vīra, dukkhantakara nāyaka.

138. ‘‘‘Cakkaṅkusadhajākiṇṇe, pāde kamalakomale;
Pasārehi paṇāmaṃ te, karissaṃ puttauttame [puttapemasā (sī. pī.), puttapemahaṃ (syā.)].

139. ‘‘‘Suvaṇṇarāsisaṅkāsaṃ, sarīraṃ kuru pākaṭaṃ;
Katvā dehaṃ sudiṭṭhaṃ te, santiṃ gacchāmi nāyaka’.

140. ‘‘Dvattiṃsalakkhaṇūpetaṃ, suppabhālaṅkataṃ tanuṃ;
Sañjhāghanāva bālakkaṃ, mātucchaṃ dassayī jino.

141. ‘‘Phullāravindasaṃkāse, taruṇādiccasappabhe;
Cakkaṅkite pādatale, tato sā sirasā pati.

142. ‘‘‘Paṇamāmi narādicca, ādiccakulaketukaṃ;
Pacchime maraṇe mayhaṃ [saraṇaṃ mayhaṃ (syā.)], na taṃ ikkhāmahaṃ puno.

143. ‘‘‘Itthiyo nāma lokagga, sabbadosākarā matā;
Yadi ko catthi doso me, khamassu karuṇākara.

144. ‘‘‘Itthikānañca pabbajjaṃ, haṃ taṃ yāciṃ punappunaṃ;
Tattha ce atthi doso me, taṃ khamassu narāsabha.

145. ‘‘‘Mayā bhikkhuniyo vīra, tavānuññāya sāsitā;
Tatra ce atthi dunnītaṃ, taṃ khamassu khamādhipa [khamādhiti (syā.), khamāpito (ka.)].

146. ‘‘‘Akkhante nāma khantabbaṃ, kiṃ bhave guṇabhūsane;
Kimuttaraṃ te vakkhāmi, nibbānāya vajantiyā.

147. ‘‘‘Suddhe anūne mama bhikkhusaṅghe, lokā ito nissarituṃ khamante;
Pabhātakāle byasanaṅgatānaṃ, disvāna niyyātiva candalekhā’.

148. ‘‘‘Tadetarā bhikkhuniyo jinaggaṃ, tārāva candānugatā sumeruṃ;
Padakkhiṇaṃ kacca nipacca pāde, ṭhitā mukhantaṃ samudikkhamānā.

149. ‘‘‘Na tittipubbaṃ tava dassanena, cakkhuṃ na sotaṃ tava bhāsitena;
Cittaṃ mamaṃ kevalamekameva, pappuyya taṃ dhammarasena titti.

150. ‘‘‘Nadato parisāyaṃ te, vāditabbapahārino;
Ye te dakkhanti vadanaṃ, dhaññā te narapuṅgava.

151. ‘‘‘Dīghaṅgulī tambanakhe, subhe āyatapaṇhike;

Ye pāde paṇamissanti [paṇamāyanti (syā.)], tepi dhaññā guṇandhara.

152. ‘‘‘Madhurāni pahaṭṭhāni, dosagghāni hitāni ca;
Ye te vākyāni suyyanti, tepi dhaññā naruttama.

153. ‘‘‘Dhaññāhaṃ te mahāvīra, pādapūjanatapparā [mānapūjanatapparā (ka.)];
Tiṇṇasaṃsārakantārā, suvākyena sirīmato’.

154. ‘‘Tato sā anusāvetvā [anumāne tvā (ka.)], bhikkhusaṅghampi subbatā;
Rāhulānandanande ca, vanditvā idamabravi.

155. ‘‘‘Āsīvisālayasame, rogāvāse kaḷevare;
Nibbindā dukkhasaṅghāṭe, jarāmaraṇagocare.

156. ‘‘‘Nānākalimalākiṇṇe [nānākuṇapamalākiṇṇe (syā.), nānākāḷamalākiṇṇe (ka.)], parāyatte nirīhake;
Tena nibbātumicchāmi, anumaññatha puttakā’.

157. ‘‘Nando rāhulabhaddo ca, vītasokā nirāsavā;
Ṭhitācalaṭṭhiti thirā, dhammatamanucintayuṃ.

158. ‘‘‘Dhiratthu saṅkhataṃ lolaṃ, asāraṃ kadalūpamaṃ;
Māyāmarīcisadisaṃ, itaraṃ anavaṭṭhitaṃ.

159. ‘‘‘Yattha nāma jinassāyaṃ, mātucchā buddhaposikā;
Gotamī nidhanaṃ yāti, aniccaṃ sabbasaṅkhataṃ’.

160. ‘‘Ānando ca tadā sekho, sokaṭṭo [kaniṭṭho (syā.)] jinavacchalo;
Tatthassūni karonto so, karuṇaṃ paridevati.

161. ‘‘Hā santiṃ [bhāsantī (syā.)] gotamī yāti, nūna buddhopi nibbutiṃ;
Gacchati na cireneva, aggiriva nirindhano.

162. ‘‘Evaṃ vilāpamānaṃ taṃ, ānandaṃ āha gotamī;
Sutasāgaragambhīra, buddhopaṭṭhānatappara.

163. ‘‘‘Na yuttaṃ socituṃ putta, hāsakāle upaṭṭhite;
Tayā me saraṇaṃ putta, nibbānaṃ tamupāgataṃ.

164. ‘‘‘Tayā tāta samajjhiṭṭho, pabbajjaṃ anujāni no;
Mā putta vimano hohi, saphalo te parissamo.

165. ‘‘‘Yaṃ na diṭṭhaṃ purāṇehi, titthikācariyehipi;
Taṃ padaṃ sukumārīhi, sattavassāhi veditaṃ.

166. ‘‘‘Buddhasāsanapāleta, pacchimaṃ dassanaṃ tava;
Tattha gacchāmahaṃ putta, gato yattha na dissate.

167. ‘‘‘Kadāci dhammaṃ desento, khipī lokagganāyako;
Tadāhaṃ āsīsavācaṃ, avocaṃ anukampikā.

168. ‘‘‘Ciraṃ jīva mahāvīra, kappaṃ tiṭṭha mahāmune;

Sabbalokassa atthāya, bhavassu ajarāmaro.

169. ‘‘‘Taṃ tathāvādiniṃ buddho, mamaṃ so etadabravi;
‘Na hevaṃ vandiyā buddhā, yathā vandasi gotamī.

170. ‘‘‘Kathaṃ carahi sabbaññū, vanditabbā tathāgatā;
Kathaṃ avandiyā buddhā, taṃ me akkhāhi pucchito.

171. ‘‘‘Āraddhavīriye pahitatte, niccaṃ daḷhaparakkame;
Samagge sāvake passa, etaṃ buddhānavandanaṃ.

172. ‘‘‘Tato upassayaṃ gantvā, ekikāhaṃ vicintayiṃ;
Samaggaparisaṃ nātho, rodhesi tibhavantago.

173. ‘‘‘Handāhaṃ parinibbissaṃ, mā vipattitamaddasaṃ;
Evāhaṃ cintayitvāna, disvāna isisattamaṃ.

174. ‘‘‘Parinibbānakālaṃ me, ārocesiṃ [ārocemi (syā.)] vināyakaṃ;
Tato so samanuññāsi, kālaṃ jānāhi gotamī.

175. ‘‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
176. ‘‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
177. ‘‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
178. ‘‘‘Thīnaṃ dhammābhisamaye, ye bālā vimatiṃ gatā;
Tesaṃ diṭṭhippahānatthaṃ, iddhiṃ dassehi gotamī’.

179. ‘‘Tadā nipacca sambuddhaṃ, uppatitvāna ambaraṃ;
Iddhī anekā dassesi, buddhānuññāya gotamī.

180. ‘‘Ekikā bahudhā āsi, bahukā cetikā tathā;
Āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ, tirokuṭṭaṃ [tirokuḍḍaṃ (syā.)] tironagaṃ.

181. ‘‘Asajjamānā agamā, bhūmiyampi nimujjatha;
Abhijjamāne udake, agañchi mahiyā yathā.

182. ‘‘Sakuṇīva tathākāse, pallaṅkena kamī tadā;
Vasaṃ vattesi kāyena, yāva brahmanivesanaṃ.

183. ‘‘Sineruṃ daṇḍaṃ katvāna, chattaṃ katvā mahāmahiṃ;
Samūlaṃ parivattetvā, dhārayaṃ caṅkamī nabhe.

184. ‘‘Chassūrodayakāleva, lokañcākāsi dhūmikaṃ;
Yugante viya lokaṃ sā, jālāmālākulaṃ akā.

185. ‘‘Mucalindaṃ mahāselaṃ, merumūlanadantare [merumandāradaddare (sī. pī.), meruṃ mandāradantare (syā.)];
Sāsapāriva sabbāni, ekenaggahi muṭṭhinā.

186. ‘‘Aṅgulaggena chādesi, bhākaraṃ sanisākaraṃ;
Candasūrasahassāni, āveḷamiva dhārayi.

187. ‘‘Catusāgaratoyāni, dhārayī ekapāṇinā;

Yugantajaladākāraṃ, mahāvassaṃ pavassatha.

188. ‘‘Cakkavattiṃ saparisaṃ, māpayī sā nabhattale;
Garuḷaṃ dviradaṃ sīhaṃ, vinadantaṃ padassayi.

189. ‘‘Ekikā abhinimmitvā, appameyyaṃ bhikkhunīgaṇaṃ;
Puna antaradhāpetvā, ekikā munimabravi.

190. ‘‘‘Mātucchā te mahāvīra, tava sāsanakārikā;
Anuppattā sakaṃ atthaṃ, pāde vandāmi cakkhuma’.

191. ‘‘Dassetvā vividhā iddhī, orohitvā nabhattalā;
Vanditvā lokapajjotaṃ, ekamantaṃ nisīdi sā.

192. ‘‘Sā vīsavassasatikā, jātiyāhaṃ mahāmune;
Alamettāvatā vīra, nibbāyissāmi nāyaka.

193. ‘‘Tadātivimhitā sabbā, parisā sā katañjalī;
Avocayye kathaṃ āsi, atuliddhiparakkamā.

194. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

195. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātāmaccakule ahuṃ;
Sabbopakārasampanne, iddhe phīte mahaddhane.

196. ‘‘Kadāci pitunā saddhiṃ, dāsigaṇapurakkhatā;
Mahatā parivārena, taṃ upecca narāsabhaṃ.

197. ‘‘Vāsavaṃ viya vassantaṃ, dhammameghaṃ anāsavaṃ [pavassayaṃ (ka.)];
Saradādiccasadisaṃ, raṃsijālasamujjalaṃ [raṃsimālākulaṃ jinaṃ (sī. syā.), raṃsijālākulaṃ jinaṃ (pī.)].

198. ‘‘Disvā cittaṃ pasādetvā, sutvā cassa subhāsitaṃ;
Mātucchaṃ bhikkhuniṃ agge, ṭhapentaṃ naranāyakaṃ.

199. ‘‘Sutvā datvā mahādānaṃ, sattāhaṃ tassa tādino;
Sasaṅghassa naraggassa, paccayāni bahūni ca.

200. ‘‘Nipacca pādamūlamhi, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ;
Tato mahāparisatiṃ, avoca isisattamo.

201. ‘‘‘Yā sasaṅghaṃ abhojesi, sattāhaṃ lokanāyakaṃ;
Tamahaṃ kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

202. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

203. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Gotamī nāma nāmena, hessati satthu sāvikā.

204. ‘‘‘Tassa buddhassa mātucchā, jīvitāpādikā [jīvitapālikā (syā.)] ayaṃ;

Rattaññūnañca aggattaṃ, bhikkhunīnaṃ labhissati’.

205. ‘‘Taṃ sutvāna pamoditvā [taṃ sutvāhaṃ pamuditā (sī. syā. pī.)], yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Paccayehi upaṭṭhitvā, tato kālaṅkatā ahaṃ.

206. ‘‘Tāvatiṃsesu devesu, sabbakāmasamiddhisu;
Nibbattā dasahaṅgehi, aññe abhibhaviṃ ahaṃ.

207. ‘‘Rūpasaddehi gandhehi, rasehi phusanehi ca;
Āyunāpi ca vaṇṇena, sukhena yasasāpi ca.

208. ‘‘Tathevādhipateyyena, adhigayha virocahaṃ;
Ahosiṃ amarindassa, mahesī dayitā tahiṃ.

209. ‘‘Saṃsāre saṃsarantīhaṃ, kammavāyusameritā;
Kāsissa rañño visaye, ajāyiṃ dāsagāmake.

210. ‘‘Pañcadāsasatānūnā, nivasanti tahiṃ tadā;
Sabbesaṃ tattha yo jeṭṭho, tassa jāyā ahosahaṃ.

211. ‘‘Sayambhuno pañcasatā, gāmaṃ piṇḍāya pāvisuṃ;
Te disvāna ahaṃ tuṭṭhā, saha sabbāhi itthibhi [ñātibhi (sī. syā. pī.)].

212. ‘‘Pūgā hutvāva sabbāyo [katvā pañcasatakuṭī (sī. syā.)], catumāse upaṭṭhahuṃ [upaṭṭhiya (sī. syā. pī.)];
Ticīvarāni datvāna, saṃsarimha [pasannāmha (syā.)] sasāmikā.

213. ‘‘Tato cutā sabbāpi tā, tāvatiṃsagatā mayaṃ;
Pacchime ca bhave dāni, jātā devadahe pure.

214. ‘‘Pitā añjanasakko me, mātā mama sulakkhaṇā;
Tato kapilavatthusmiṃ, suddhodanagharaṃ gatā.

215. ‘‘Sesā [sabbā (syā.)] sakyakule jātā, sakyānaṃ gharamāgamuṃ;
Ahaṃ visiṭṭhā sabbāsaṃ, jinassāpādikā ahuṃ.

216. ‘‘Mama puttobhinikkhamma [sa me putto… (syā.)], buddho āsi vināyako;
Pacchāhaṃ pabbajitvāna, satehi saha pañcahi.

217. ‘‘Sākiyānīhi dhīrāhi, saha santisukhaṃ phusiṃ;
Ye tadā pubbajātiyaṃ, amhākaṃ āsu sāmino.

218. ‘‘Sahapuññassa kattāro, mahāsamayakārakā;
Phusiṃsu arahattaṃ te, sugatenānukampitā.

219. ‘‘Tadetarā bhikkhuniyo, āruhiṃsu nabhattalaṃ;
Saṃgatā [khagatā (sī.)] viya tārāyo, virociṃsu mahiddhikā.

220. ‘‘Iddhī anekā dassesuṃ, piḷandhavikatiṃ yathā;
Kammāro kanakasseva, kammaññassa susikkhito [puṇṇakammesu sikkhitā (syā.)].

221. ‘‘Dassetvā pāṭihīrāni, vicittāni [vividhāni (syā.)] bahūni ca;

Tosetvā vādipavaraṃ, muniṃ saparisaṃ tadā.

222. ‘‘Orohitvāna gaganā, vanditvā isisattamaṃ;
Anuññātā naraggena, yathāṭhāne nisīdisuṃ.

223. ‘‘‘Ahonukampikā amhaṃ, sabbāsaṃ cira gotamī;
Vāsitā tava puññehi, pattā no āsavakkhayaṃ.

224. ‘‘‘Kilesā jhāpitā amhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāma anāsavā.

225. ‘‘‘Svāgataṃ vata no āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

226. ‘‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

227. ‘‘‘Iddhīsu ca vasī homa, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homa mahāmune.

228. ‘‘‘Pubbenivāsaṃ jānāma, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

229. ‘‘‘Atthe dhamme ca nerutte, paṭibhāne [paṭibhāṇe (sī. syā.)] ca vijjati;
Ñāṇaṃ amhaṃ mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

230. ‘‘‘Asmābhi pariciṇṇosi, mettacittāhi nāyaka;
Anujānāhi sabbāsaṃ [sabbāyo (syā. pī.)], nibbānāya mahāmune’.

231. ‘‘Nibbāyissāma iccevaṃ, kiṃ vakkhāmi vadantiyo;
Yassa dāni ca vo kālaṃ, maññathāti jinobravi.

232. ‘‘Gotamīādikā tāyo, tadā bhikkhuniyo jinaṃ;
Vanditvā āsanā tamhā, vuṭṭhāya agamiṃsu tā.

233. ‘‘Mahatā janakāyena, saha lokagganāyako;
Anusaṃyāyī so [anusaṃsāvayī (syā. ka.)] vīro, mātucchaṃ yāvakoṭṭhakaṃ.

234. ‘‘Tadā nipati pādesu, gotamī lokabandhuno;
Saheva tāhi sabbāhi, pacchimaṃ pādavandanaṃ.

235. ‘‘‘Idaṃ pacchimakaṃ mayhaṃ, lokanāthassa dassanaṃ;
Na puno amatākāraṃ, passissāmi mukhaṃ tava.

236. ‘‘‘Na ca me vandanaṃ [vadanaṃ (ka.)] vīra, tava pāde sukomale;
Samphusissati lokagga, ajja gacchāmi nibbutiṃ’.

237. ‘‘Rūpena kiṃ tavānena, diṭṭhe dhamme yathātathe;
Sabbaṃ saṅkhatamevetaṃ, anassāsikamittaraṃ.

238. ‘‘Sā saha tāhi gantvāna, bhikkhunupassayaṃ sakaṃ;
Aḍḍhapallaṅkamābhujja, nisīdi paramāsane.

239. ‘‘Tadā upāsikā tattha, buddhasāsanavacchalā;
Tassā pavattiṃ sutvāna, upesuṃ pādavandikā.

240. ‘‘Karehi uraṃ pahantā, chinnamūlā yathā latā;
Rodantā karuṇaṃ ravaṃ, sokaṭṭā bhūmipātitā.

241. ‘‘Mā no saraṇade nāthe, vihāya gami nibbutiṃ;
Nipatitvāna yācāma, sabbāyo sirasā mayaṃ.

242. ‘‘Yā padhānatamā tāsaṃ, saddhā paññā upāsikā;
Tassā sīsaṃ pamajjantī, idaṃ vacanamabravi.

243. ‘‘‘Alaṃ puttā visādena, mārapāsānuvattinā;
Aniccaṃ saṅkhataṃ sabbaṃ, viyogantaṃ calācalaṃ’.

244. ‘‘Tato sā tā visajjitvā, paṭhamaṃ jhānamuttamaṃ;
Dutiyañca tatiyañca, samāpajji catutthakaṃ.

245. ‘‘Ākāsāyatanañceva, viññāṇāyatanaṃ tathā;
Ākiñcaṃ nevasaññañca, samāpajji yathākkamaṃ.

246. ‘‘Paṭilomena jhānāni, samāpajjittha gotamī;
Yāvatā paṭhamaṃ jhānaṃ, tato yāvacatutthakaṃ.

247. ‘‘Tato vuṭṭhāya nibbāyi, dīpaccīva nirāsavā [nirāsanā (sī. pī.)];
Bhūmicālo mahā āsi, nabhasā vijjutā pati.

248. ‘‘Panāditā dundubhiyo, parideviṃsu devatā;
Pupphavuṭṭhī ca gaganā, abhivassatha medaniṃ.

249. ‘‘Kampito merurājāpi, raṅgamajjhe yathā naṭo;
Sokena cātidīnova viravo āsi sāgaro.

250. ‘‘Devā nāgāsurā brahmā, saṃviggāhiṃsu taṅkhaṇe;
‘Aniccā vata saṅkhārā, yathāyaṃ vilayaṃ gatā’.

251. ‘‘Yā ce maṃ parivāriṃsu, satthu sāsanakārikā;
Tāyopi anupādānā, dīpacci viya [dīpasikhā viya (syā.)] nibbutā.

252. ‘‘Hā yogā vippayogantā, hāniccaṃ sabbasaṅkhataṃ;
Hā jīvitaṃ vināsantaṃ, iccāsi paridevanā.

253. ‘‘Tato devā ca brahmā ca, lokadhammānuvattanaṃ;
Kālānurūpaṃ kubbanti, upetvā isisattamaṃ.

254. ‘‘Tadā āmantayī satthā, ānandaṃ sutasāgaraṃ [sutisāgaraṃ (sī. syā. pī.)];
‘Gacchānanda nivedehi, bhikkhūnaṃ mātu nibbutiṃ’.

255. ‘‘Tadānando nirānando, assunā puṇṇalocano;
Gaggarena sarenāha, ‘samāgacchantu bhikkhavo.

256. ‘‘‘Pubbadakkhiṇapacchāsu, uttarāya ca santike;

Suṇantu bhāsitaṃ mayhaṃ, bhikkhavo sugatorasā.

257. ‘‘‘Yā vaḍḍhayi payattena, sarīraṃ pacchimaṃ mune;
Sā gotamī gatā santiṃ, tārāva sūriyodaye.

258. ‘‘‘Buddhamātāti paññattiṃ [saññattiṃ (syā.)], ṭhapayitvā gatāsamaṃ;
Na yattha pañcanettopi, gatiṃ [gataṃ (sī. pī.), tattha (syā.)] dakkhati nāyako.

259. ‘‘‘Yassatthi sugate saddhā, yo ca piyo mahāmune;
Buddhamātussa [buddhamātari (sī.), buddhassa mātu (syā.)] sakkāraṃ, karotu sugatoraso’.

260. ‘‘Sudūraṭṭhāpi taṃ sutvā, sīghamāgacchu bhikkhavo;
Keci buddhānubhāvena, keci iddhīsu kovidā.

261. ‘‘Kūṭāgāravare ramme, sabbasoṇṇamaye subhe;
Mañcakaṃ samāropesuṃ, yattha suttāsi gotamī.

262. ‘‘Cattāro lokapālā te, aṃsehi samadhārayuṃ;
Sesā sakkādikā devā, kūṭāgāre samaggahuṃ.

263. ‘‘Kūṭāgārāni sabbāni, āsuṃ pañcasatānipi;
Saradādiccavaṇṇāni, vissakammakatāni hi.

264. ‘‘Sabbā tāpi bhikkhuniyo, āsuṃ mañcesu sāyitā;
Devānaṃ khandhamāruḷhā, niyyanti anupubbaso.

265. ‘‘Sabbaso chāditaṃ āsi, vitānena nabhattalaṃ;
Satārā candasūrā ca, lañchitā kanakāmayā.

266. ‘‘Paṭākā ussitāneka, vitatā pupphakañcukā;
Ogatākāsapadumā [ogatākāsadhūmāva (pī.)], mahiyā pupphamuggataṃ.

267. ‘‘Dassanti candasūriyā, pajjalanti ca tārakā;
Majjhaṃ gatopi cādicco, na tāpesi sasī yathā.

268. ‘‘Devā dibbehi gandhehi, mālehi surabhīhi ca;
Vāditehi ca naccehi, saṅgītīhi ca pūjayuṃ.

269. ‘‘Nāgāsurā ca brahmāno, yathāsatti yathābalaṃ;
Pūjayiṃsu ca niyyantiṃ, nibbutaṃ buddhamātaraṃ.

270. ‘‘Sabbāyo purato nītā, nibbutā sugatorasā;
Gotamī niyyate pacchā, sakkatā buddhaposikā.

271. ‘‘Purato devamanujā, sanāgāsurabrahmakā;
Pacchā sasāvako buddho, pūjatthaṃ yāti mātuyā.

272. ‘‘Buddhassa parinibbānaṃ, nedisaṃ āsi yādisaṃ;
Gotamīparinibbānaṃ, atevacchariyaṃ [atīvacchariyaṃ (sabbattha) mogallānabyākaraṇaṃ oloketabbaṃ] ahu.

273. ‘‘Buddho buddhassa nibbāne [na buddho buddhanibbāne (syā. pī.)], nopaṭiyādi [nopadissati

(sī. pī.), sāriputtādi (syā.)] bhikkhavo;
Buddho gotaminibbāne, sāriputtādikā tathā [yathā (syā.)].

274. ‘‘Citakāni karitvāna, sabbagandhamayāni te;
Gandhacuṇṇapakiṇṇāni, jhāpayiṃsu ca tā tahiṃ.

275. ‘‘Sesabhāgāni ḍayhiṃsu, aṭṭhī sesāni sabbaso;
Ānando ca tadāvoca, saṃvegajanakaṃ vaco.

276. ‘‘‘Gotamī nidhanaṃ yātā, ḍayhañcassā sarīrakaṃ;
Saṅketaṃ buddhanibbānaṃ, na cirena bhavissati’.

277. ‘‘Tato gotamidhātūni, tassā pattagatāni so;
Upanāmesi nāthassa, ānando buddhacodito.

278. ‘‘Pāṇinā tāni paggayha, avoca isisattamo;
‘Mahato sāravantassa, yathā rukkhassa tiṭṭhato.

279. ‘‘‘Yo so mahattaro khandho, palujjeyya aniccatā;
Tathā bhikkhunisaṅghassa, gotamī parinibbutā.

280. ‘‘‘Aho acchariyaṃ mayhaṃ [ānanda passa buddhassa (syā.)], nibbutāyapi mātuyā;
Sarīramattasesāya, natthi sokapariddavo [na sokaparidevanā (syā.)].

281. ‘‘‘Na sociyā paresaṃ sā, tiṇṇasaṃsārasāgarā;
Parivajjitasantāpā, sītibhūtā sunibbutā.

282. ‘‘‘Paṇḍitāsi mahāpaññā, puthupaññā tatheva ca;
Rattaññū bhikkhunīnaṃ sā, evaṃ dhāretha bhikkhavo.

283. ‘‘‘Iddhīsu ca vasī āsi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī āsi ca gotamī.

284. ‘‘‘Pubbenivāsamaññāsi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi tassā punabbhavo.

285. ‘‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Parisuddhaṃ ahu ñāṇaṃ, tasmā socaniyā na sā.

286. ‘‘‘Ayoghanahatasseva, jalato jātavedassa;
Anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.

287. ‘‘‘Evaṃ sammā vimuttānaṃ, kāmabandhoghatārinaṃ;
Paññāpetuṃ gati natthi, pattānaṃ acalaṃ sukhaṃ.

288. ‘‘‘Attadīpā tato hotha, satipaṭṭhānagocarā;
Bhāvetvā sattabojjhaṅge, dukkhassantaṃ karissatha’’’.

Itthaṃ sudaṃ mahāpajāpatigotamī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Mahāpajāpatigotamītheriyāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Khemātherīapadānaṃ

289. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

290. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ [ahu (syā.)];
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

291. ‘‘Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Tato jātappasādāhaṃ, upemi saraṇaṃ jinaṃ.

292. ‘‘Mātaraṃ pitaraṃ cāhaṃ, āyācitvā vināyakaṃ;
Nimantayitvā sattāhaṃ, bhojayiṃ sahasāvakaṃ.

293. ‘‘Atikkante ca sattāhe, mahāpaññānamuttamaṃ;
Bhikkhuniṃ etadaggamhi, ṭhapesi narasārathi.

294. ‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, puno tassa mahesino;
Kāraṃ katvāna taṃ ṭhānaṃ, paṇipacca paṇīdahiṃ.

295. ‘‘Tato mama jino [maṃ sa jino (syā.)] āha, ‘sijjhataṃ paṇidhī tava;
Sasaṅghe me kataṃ kāraṃ, appameyyaphalaṃ tayā.

296. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

297. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Etadaggamanuppattā, khemā nāma bhavissati’.

298. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpagā ahaṃ.

299. ‘‘Tato cutā yāmamagaṃ, tatohaṃ tusitaṃ gatā;
Tato ca nimmānaratiṃ, vasavattipuraṃ tato.

300. ‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Tattha tattheva rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

301. ‘‘Tato cutā manussatte, rājūnaṃ cakkavattinaṃ;
Maṇḍalīnañca rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

302. ‘‘Sampattiṃ anubhotvāna, devesu manujesu ca;
Sabbattha sukhitā hutvā, nekakappesu saṃsariṃ.

303. ‘‘Ekanavutito kappe, vipassī lokanāyako;
Uppajji cārudassano [cārunayano (sī. pī.)], sabbadhammavipassako.

304. ‘‘Tamahaṃ lokanāyakaṃ, upetvā narasārathiṃ;
Dhammaṃ bhaṇitaṃ sutvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

305. ‘‘Dasavassasahassāni, tassa vīrassa sāsane;
Brahmacariyaṃ caritvāna, yuttayogā bahussutā.

306. ‘‘Paccayākārakusalā, catusaccavisāradā;
Nipuṇā cittakathikā, satthusāsanakārikā.

307. ‘‘Tato cutāhaṃ tusitaṃ, upapannā yasassinī;
Abhibhomi tahiṃ aññe, brahmacārīphalenahaṃ.

308. ‘‘Yattha yatthūpapannāhaṃ, mahābhogā mahaddhanā;
Medhāvinī sīlavatī [rūpavatī (sī. syā. pī.)], vinītaparisāpi ca.

309. ‘‘Bhavāmi tena kammena, yogena jinasāsane;
Sabbā sampattiyo mayhaṃ, sulabhā manaso piyā.

310. ‘‘Yopi me bhavate bhattā, yattha yattha gatāyapi;
Vimāneti na maṃ koci, paṭipattibalena me.

311. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Nāmena koṇāgamano, uppajji vadataṃ varo.

312. ‘‘Tadā hi bārāṇasiyaṃ, susamiddhakulappajā [susamiddhi… (syā.)];
Dhanañjānī sumedhā ca, ahampi ca tayo janā.

313. ‘‘Saṅghārāmamadāsimha, dānasahāyikā pure [neke sahassike mune (syā.), dānaṃ sahassikaṃ mune (pī.)];
Saṅghassa ca vihārampi [sasaṃghassa vihāraṃ hi (syā. pī.)], uddissa kārikā [dāyikā (pī.)] mayaṃ.

314. ‘‘Tato cutā mayaṃ sabbā, tāvatiṃsūpagā ahuṃ;
Yasasā aggataṃ pattā, manussesu tatheva ca.

315. ‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

316. ‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

317. ‘‘Tassāsiṃ jeṭṭhikā dhītā, samaṇī iti vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

318. ‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

319. ‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā satta dhītaro.

320. ‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

321. ‘‘Ahaṃ uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ca kuṇḍalā;
Kisāgotamī dhammadinnā, visākhā hoti sattamī.

322. ‘‘Kadāci so narādicco, dhammaṃ desesi abbhutaṃ;
Mahānidānasuttantaṃ, sutvā taṃ pariyāpuṇiṃ.

323. ‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

324. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, sākalāya puruttame;
Rañño maddassa dhītāmhi, manāpā dayitā piyā.

325. ‘‘Saha me jātamattamhi, khemaṃ tamhi pure ahu;
Tato khemāti nāmaṃ me, guṇato upapajjatha.

326. ‘‘Yadāhaṃ yobbanaṃ pattā, rūpalāvaññabhūsitā [rūpavaṇṇavibhūsitā (syā.), rūpavantā vibhūsitā (pī.), rūpavilāsabhūsitā (ka.)];
Tadā adāsi maṃ tāto, bimbisārassa rājino.

327. ‘‘Tassāhaṃ suppiyā āsiṃ, rūpake lāyane ratā;
Rūpānaṃ dosavādīti, na upesiṃ mahādayaṃ.

328. ‘‘Bimbisāro tadā rājā, mamānuggahabuddhiyā;
Vaṇṇayitvā veḷuvanaṃ, gāyake gāpayī mamaṃ.

329. ‘‘Rammaṃ veḷuvanaṃ yena, na diṭṭhaṃ sugatālayaṃ;
Na tena nandanaṃ diṭṭhaṃ, iti maññāmase mayaṃ.

330. ‘‘Yena veḷuvanaṃ diṭṭhaṃ, naranandananandanaṃ;
Sudiṭṭhaṃ nandanaṃ tena, amarindasunandanaṃ.

331. ‘‘Vihāya nandanaṃ devā, otaritvā mahītalaṃ [mahītale (syā. pī.)];
Rammaṃ veḷuvanaṃ disvā, na tappanti suvimhitā.

332. ‘‘Rājapuññena nibbattaṃ, buddhapuññena bhūsitaṃ;
Ko vattā tassa nissesaṃ, vanassa guṇasañcayaṃ.

333. ‘‘Taṃ sutvā vanasamiddhaṃ, mama sotamanoharaṃ;
Daṭṭhukāmā tamuyyānaṃ, rañño ārocayiṃ tadā.

334. ‘‘Mahatā parivārena, tadā ca so [tadā maṃ so (syā. pī.)] mahīpati;
Maṃ pesesi [sampesesi (syā.), sampāpesi (pī.)] tamuyyānaṃ, dassanāya samussukaṃ.

335. ‘‘Gaccha passa mahābhoge, vanaṃ nettarasāyanaṃ;
Yaṃ sadā bhāti siriyā, sugatābhānurañjitaṃ.

336. ‘‘Yadā ca piṇḍāya muni, giribbajapuruttamaṃ;
Paviṭṭhohaṃ tadāyeva, vanaṃ daṭṭhumupāgamiṃ.

337. ‘‘Tadā taṃ phullavipinaṃ, nānābhamarakūjitaṃ;
Kokilāgītasahitaṃ, mayūragaṇanaccitaṃ.

338. ‘‘Appasaddamanākiṇṇaṃ, nānācaṅkamabhūsitaṃ;
Kuṭimaṇḍapasaṅkiṇṇaṃ, yogīvaravirājitaṃ.

339. ‘‘Vicarantī amaññissaṃ, saphalaṃ nayanaṃ mama;
Tatthāpi taruṇaṃ bhikkhuṃ, yuttaṃ disvā vicintayiṃ.

340. ‘‘‘Īdise vipine ramme, ṭhitoyaṃ navayobbane;
Vasantamiva kantena, rūpena ca samanvito.

341. ‘‘‘Nisinno rukkhamūlamhi, muṇḍo saṅghāṭipāruto;
Jhāyate vatayaṃ bhikkhu, hitvā visayajaṃ ratiṃ.

342. ‘‘‘Nanu nāma gahaṭṭhena, kāmaṃ bhutvā yathāsukhaṃ;
Pacchā jiṇṇena dhammoyaṃ, caritabbo subhaddako’.

343. ‘‘Suññakanti viditvāna, gandhagehaṃ jinālayaṃ;
Upetvā jinamaddakkhaṃ, udayantaṃva bhākaraṃ.

344. ‘‘Ekakaṃ sukhamāsīnaṃ, bījamānaṃ varitthiyā;
Disvānevaṃ vicintesiṃ, nāyaṃ lūkho narāsabho.

345. ‘‘Sā kaññā kanakābhāsā, padumānanalocanā;
Bimboṭṭhī kundadasanā, manonettarasāyanā.

346. ‘‘Hemadolābhasavanā [hemadolā suvadīnā (syā.)], kalikākārasutthanī [kalasākārasuttanī (sī. pī.), kamalākārasuttanī (syā.)];
Vedimajjhāva sussoṇī [kanumajjhāva sussoṇī (sī.), vedimajjhā varasoṇī (syā. pī.)], rambhoru cārubhūsanā.

347. ‘‘Rattaṃsakupasaṃbyānā, nīlamaṭṭhanivāsanā;
Atappaneyyarūpena, hāsabhāvasamanvitā [hāvabhāvasamanvitā (sī.), sabbābharaṇamaṇḍitā (syā.)].

348. ‘‘Disvā tamevaṃ cintesiṃ, ahoyamabhirūpinī;
Na mayānena nettena, diṭṭhapubbā kudācanaṃ.

349. ‘‘Tato jarābhibhūtā sā, vivaṇṇā vikatānanā;
Bhinnadantā setasirā, salālā vadanāsuci.

350. ‘‘Saṅkhittakaṇṇā setakkhī, lambāsubhapayodharā;
Valivitatasabbaṅgī, sirāvitatadehinī.

351. ‘‘Nataṅgā daṇḍadutiyā, upphāsulikatā [uppaṇḍupaṇḍukā (sī. syā.)] kisā;
Pavedhamānā patitā, nissasantī muhuṃ muhuṃ.

352. ‘‘Tato me āsi saṃvego, abbhuto lomahaṃsano;
Dhiratthu rūpaṃ asuciṃ, ramante yattha bālisā.

353. ‘‘Tadā mahākāruṇiko, disvā saṃviggamānasaṃ;
Udaggacitto sugato, imā gāthā abhāsatha.

354. ‘‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa kheme samussayaṃ;
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhinanditaṃ.

355. ‘‘‘Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ;
Sati kāyagatā tyatthu, nibbidā bahulā bhava.

356. ‘‘‘Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;

Ajjhattañca bahiddhā ca, kāye chandaṃ virājaya.

357. ‘‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasantā carissasi.

358. ‘‘‘Ye rāgarattānupatanti sotaṃ, sayaṃ kataṃ makkaṭakova jālaṃ;
Etampi chetvāna paribbajanti, na pekkhino [anapekkhino (sī. syā. pī.)] kāmasukhaṃ pahāya’.

359. ‘‘Tato kallitacittaṃ [kallikacittaṃ (syā.), kalikacittaṃ (pī.)] maṃ, ñatvāna narasārathi;
Mahānidānaṃ desesi, suttantaṃ vinayāya me.

360. ‘‘Sutvā suttantaseṭṭhaṃ taṃ, pubbasaññamanussariṃ;
Tattha ṭhitāvahaṃ santī, dhammacakkhuṃ visodhayiṃ.

361. ‘‘Nipatitvā mahesissa, pādamūlamhi tāvade;
Accayaṃ desanatthāya, idaṃ vacanamabraviṃ.

362. ‘‘‘Namo te sabbadassāvī, namo te karuṇākara;
Namo te tiṇṇasaṃsāra, namo te amataṃ dada.

363. ‘‘‘Diṭṭhigahanapakkhandā [… pakkhantā (sī. syā.)], kāmarāgavimohitā;
Tayā sammā upāyena, vinītā vinaye ratā.

364. ‘‘‘Adassanena vibhogā [vibbhogā (sī.), vihitā (syā.)], tādisānaṃ mahesinaṃ;
Anubhonti mahādukkhaṃ, sattā saṃsārasāgare.

365. ‘‘‘Yadāhaṃ lokasaraṇaṃ, araṇaṃ araṇantaguṃ [maraṇantagaṃ (syā.)];
Nāddasāmi adūraṭṭhaṃ, desayāmi [desessāmi (syā.)] tamaccayaṃ.

366. ‘‘‘Mahāhitaṃ varadadaṃ, ahitoti visaṅkitā;
Nopesiṃ rūpaniratā, desayāmi tamaccayaṃ’.

367. ‘‘Tadā madhuranigghoso, mahākāruṇiko jino;
Avoca tiṭṭha khemeti, siñcanto amatena maṃ.

368. ‘‘Tadā paṇamya sirasā, katvā ca naṃ padakkhiṇaṃ;
Gantvā disvā narapatiṃ, idaṃ vacanamabraviṃ.

369. ‘‘‘Aho sammā upāyo te, cintitoyamarindama;
Vanadassanakāmāya, diṭṭho nibbānato muni.

370. ‘‘‘Yadi te ruccate rāja [rājā (syā.)], sāsane tassa tādino;
Pabbajissāmi rūpehaṃ, nibbinnā munivāṇinā’ [munibhāṇinā (syā. pī.)].

Dutiyaṃ bhāṇavāraṃ.

371. ‘‘Añjaliṃ paggahetvāna, tadāha sa mahīpati;
‘Anujānāmi te bhadde, pabbajjā tava sijjhatu’.

372. ‘‘Pabbajitvā tadā cāhaṃ, addhamāse [sattamāse (syā.)] upaṭṭhite;
Dīpodayañca bhedañca, disvā saṃviggamānasā.

373. ‘‘Nibbinnā sabbasaṅkhāre, paccayākārakovidā;
Caturoghe atikkamma, arahattamapāpuṇiṃ.

374. ‘‘Iddhīsu ca vasī āsiṃ, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī cāpi bhavāmahaṃ.

375. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

376. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Parisuddhaṃ mama ñāṇaṃ, uppannaṃ buddhasāsane.

377. ‘‘Kusalāhaṃ visuddhīsu, kathāvatthuvisāradā;
Abhidhammanayaññū ca, vasippattāmhi sāsane.

378. ‘‘Tato toraṇavatthusmiṃ, raññā kosalasāminā;
Pucchitā nipuṇe pañhe, byākarontī yathātathaṃ.

379. ‘‘Tadā sa rājā sugataṃ, upasaṅkamma pucchatha;
Tatheva buddho byākāsi, yathā te byākatā mayā.

380. ‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Mahāpaññānamaggāti, bhikkhunīnaṃ naruttamo.

381. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
382. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
383. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ khemā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Khemātheriyāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Uppalavaṇṇātherīapadānaṃ

384. ‘‘Bhikkhunī uppalavaṇṇā, iddhiyā pāramiṃ gatā;
Vanditvā satthuno pāde, idaṃ vacanamabravi.

385. ‘‘‘Nitthiṇṇā jātisaṃsāraṃ [jātisaṃsārā (pī.)], pattāhaṃ acalaṃ padaṃ;
Sabbadukkhaṃ mayā khīṇaṃ, ārocemi mahāmuni.

386. ‘‘‘Yāvatā parisā atthi, pasannā jinasāsane;
Yassā ca meparādhotthi, khamantu jinasammukhā.

387. ‘‘‘Saṃsāre saṃsarantiyā [saṃsarantā me (syā.)], khalitaṃ me sace bhave;
Ārocemi mahāvīra, aparādhaṃ khamassu taṃ [me (syā.)].

388. ‘‘‘Iddhiñcāpi nidassehi, mama sāsanakārike;
Catasso parisā ajja, kaṅkhaṃ chindāhi yāvatā.

389. ‘‘‘Dhītā tuyhaṃ mahāvīra, paññavanta jutindhara;
Bahuñca dukkaraṃ kammaṃ, kataṃ me atidukkaraṃ.

390. ‘‘‘Uppalasseva me vaṇṇo, nāmenuppalanāmikā;

Sāvikā te mahāvīra, pāde vandāmi cakkhuma.

391. ‘‘‘Rāhulo ca ahañceva, nekajātisate bahū;
Ekasmiṃ sambhave jātā, samānachandamānasā.

392. ‘‘‘Nibbatti ekato hoti, jātiyāpi ca ekato [jātīsu bahuso mama (sī.)];
Pacchime bhave sampatte, ubhopi nānāsambhavā.

393. ‘‘‘Putto ca rāhulo nāma, dhītā uppalasavhayā;
Passa vīra mamaṃ iddhiṃ, balaṃ dassemi satthuno.

394. ‘‘‘Mahāsamudde caturo, pakkhipi hatthapātiyaṃ;
Telaṃ hatthagatañceva, khiḍḍo [vejjo (sī. pī.)] komārako yathā.

395. ‘‘‘Ubbattayitvā pathaviṃ, pakkhipi hatthapātiyaṃ;
Cittaṃ muñjaṃ yathā nāma, luñci komārako yuvā.

396. ‘‘‘Cakkavāḷasamaṃ pāṇiṃ, chādayitvāna matthake;
Vassāpetvāna phusitaṃ, nānāvaṇṇaṃ punappunaṃ.

397. ‘‘‘Bhūmiṃ udukkhalaṃ katvā, dhaññaṃ katvāna sakkharaṃ;
Sineruṃ musalaṃ katvā, maddi komārikā yathā.

398. ‘‘‘Dhītāhaṃ buddhaseṭṭhassa, nāmenuppalasavhayā;
Abhiññāsu vasībhūtā, tava sāsanakārikā.

399. ‘‘‘Nānāvikubbanaṃ katvā, dassetvā lokanāyakaṃ;
Nāmagottañca sāvetvā [pakāsetvā (syā.)], pāde vandāmi cakkhuma.

400. ‘‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

401. ‘‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

402. ‘‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ [vipulaṃ (syā.)] suddhaṃ, sabhāvena mahesino.

403. ‘‘‘Purimānaṃ jinaggānaṃ, saṅgamaṃ te nidassitaṃ [sammukhā ca parammukhā (sī.)];
Adhikāraṃ bahuṃ mayhaṃ, tuyhatthāya mahāmuni.

404. ‘‘‘Yaṃ mayā pūritaṃ kammaṃ, kusalaṃ sara me muni;
Tavatthāya mahāvīra, puññaṃ upacitaṃ mayā.

405. ‘‘‘Abhabbaṭṭhāne vajjetvā, vārayantī [parivajjanti (sī.), paripācento (syā.)] anācaraṃ;
Tavatthāya mahāvīra, cattaṃ me jīvituttamaṃ.

406. ‘‘‘Dasakoṭisahassāni, adāsiṃ mama jīvitaṃ;
Pariccattā ca me homi, tavatthāya mahāmuni.

407. ‘‘‘Tadātivimhitā sabbā, sirasāva katañjalī;
Avocayye kathaṃ āsi, atuliddhiparakkamā’.

408. ‘‘Satasahassito kappe, nāgakaññā ahaṃ tadā;
Vimalā nāma nāmena, kaññānaṃ sādhusammatā.

409. ‘‘Mahorago mahānāgo, pasanno jinasāsane;
Padumuttaraṃ mahātejaṃ, nimantesi sasāvakaṃ.

410. ‘‘Ratanamayaṃ maṇḍapaṃ, pallaṅkaṃ ratanāmayaṃ;
Ratanaṃ vālukākiṇṇaṃ, upabhogaṃ ratanāmayaṃ.

411. ‘‘Maggañca paṭiyādesi, ratanaddhajabhūsitaṃ;
Paccuggantvāna sambuddhaṃ, vajjanto tūriyehi so.

412. ‘‘Parisāhi ca catūhi [parisāhi catūhi so (sī.), parisāhi catasso hi (pī.)], parivuto [sahito (sī.), pharate (syā.), pareto (pī.)] lokanāyako;
Mahoragassa bhavane, nisīdi paramāsane.

413. ‘‘Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ;
Varaṃ varañca pādāsi, nāgarājā mahāyasaṃ.

414. ‘‘Bhuñjitvāna sambuddho, pattaṃ dhovitvā yoniso;
Anumodanīyaṃkāsi, nāgakaññā mahiddhikā.

415. ‘‘Sabbaññuṃ phullitaṃ disvā, nāgakaññā mahāyasaṃ;
Pasannaṃ satthuno cittaṃ, sunibandhañca mānasaṃ.

416. ‘‘Mamañca cittamaññāya, jalajuttamanāmako;
Tasmiṃ khaṇe mahāvīro, bhikkhuniṃ dassayiddhiyā.

417. ‘‘Iddhī anekā dassesi, bhikkhunī sā visāradā;
Pamoditā vedajātā, satthāraṃ idamabravi [etadabraviṃ (syā. pī.)].

418. ‘‘‘Addasāhaṃ imaṃ iddhiṃ, sumanaṃ itarāyapi;
Kathaṃ ahosi sā vīra, iddhiyā suvisāradā’.

419. ‘‘‘Orasā mukhato jātā, dhītā mama mahiddhikā;
Mamānusāsanikarā, iddhiyā suvisāradā’.

420. ‘‘Buddhassa vacanaṃ sutvā, evaṃ patthesahaṃ tadā [tuṭṭhā evaṃ avocahaṃ (syā.), evamahosahaṃ tadā (ka.)];
Ahampi tādisā homi, iddhiyā suvisāradā.

421. ‘‘Pamoditāhaṃ sumanā, patthe uttamamānasā [pattauttamamānasā (sī. syā. pī.)];
Anāgatamhi addhāne, īdisā homi nāyaka.

422. ‘‘Maṇimayamhi pallaṅke, maṇḍapamhi pabhassare;
Annapānena tappetvā, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

423. ‘‘Nāgānaṃ pavaraṃ pupphaṃ, aruṇaṃ nāma uppalaṃ;
Vaṇṇaṃ me īdisaṃ hotu, pūjesiṃ lokanāyakaṃ.

424. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

425. ‘‘Tato cutāhaṃ manuje, upapannā sayambhuno;
Uppalehi paṭicchannaṃ, piṇḍapātamadāsahaṃ.

426. ‘‘Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammesu cakkhumā.

427. ‘‘Seṭṭhidhītā tadā hutvā, bārāṇasipuruttame;
Nimantetvāna sambuddhaṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

428. ‘‘Mahādānaṃ daditvāna, uppalehi vināyakaṃ;
Pūjayitvā cetasāva [ca teheva (syā. pī.)], vaṇṇasobhaṃ apatthayiṃ.

429. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

430. ‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

431. ‘‘Tassāsiṃ dutiyā dhītā, samaṇaguttasavhayā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

432. ‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

433. ‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā sattadhītaro.

434. ‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā [bhikkhudāsikā (sī. syā.)];
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā [saṃghadāsikā (sī. syā.)].

435. ‘‘Ahaṃ khemā ca sappaññā, paṭācārā ca kuṇḍalā;
Kisāgotamī dhammadinnā, visākhā hoti sattamī.

436. ‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

437. ‘‘Tato cutā manussesu, upapannā mahākule;
Pītaṃ maṭṭhaṃ varaṃ dussaṃ, adaṃ arahato ahaṃ.

438. ‘‘Tato cutāriṭṭhapure, jātā vippakule ahaṃ;
Dhītā tiriṭivacchassa, ummādantī manoharā.

439. ‘‘Tato cutā janapade, kule aññatare ahaṃ;
Pasūtā nātiphītamhi, sāliṃ gopemahaṃ tadā.

440. ‘‘Disvā paccekasambuddhaṃ, pañcalājāsatānihaṃ;
Datvā padumacchannāni, pañca puttasatānihaṃ.

441. ‘‘Patthayiṃ tepi patthesuṃ, madhuṃ datvā sayambhuno;
Tato cutā araññehaṃ, ajāyiṃ padumodare.

442. ‘‘Kāsirañño mahesīhaṃ, hutvā sakkatapūjitā;

Ajaniṃ rājaputtānaṃ, anūnaṃ satapañcakaṃ.

443. ‘‘Yadā te yobbanappattā, kīḷantā jalakīḷitaṃ;
Disvā opattapadumaṃ, āsuṃ paccekanāyakā.

444. ‘‘Sāhaṃ tehi vinābhūtā, sutavīrehi sokinī [sutavarehi sokinī (sī. syā.)];
Cutā isigilipasse, gāmakamhi ajāyihaṃ.

445. ‘‘Yadā buddhā sutamatī, sutānaṃ bhattunopi ca [kasataṃ tadā (sī.), attanopi ca (syā.)];
Yāguṃ ādāya gacchantī, aṭṭha paccekanāyake.

446. ‘‘Bhikkhāya gāmaṃ gacchante, disvā putte anussariṃ;
Khīradhārā viniggacchi, tadā me puttapemasā.

447. ‘‘Tato tesaṃ adaṃ yāguṃ, pasannā sehi pāṇibhi;
Tato cutāhaṃ tidasaṃ, nandanaṃ upapajjahaṃ.

448. ‘‘Anubhotvā sukhaṃ dukkhaṃ, saṃsaritvā bhavābhave;
Tavatthāya mahāvīra, pariccattañca jīvitaṃ.

449. ‘‘Evaṃ bahuvidhaṃ dukkhaṃ, sampattī ca bahubbidhā;
Pacchime bhave sampatte, jātā sāvatthiyaṃ pure.

450. ‘‘Mahādhanaseṭṭhikule, sukhite sajjite tathā;
Nānāratanapajjote, sabbakāmasamiddhine.

451. ‘‘Sakkatā pūjitā ceva, mānitāpacitā tathā;
Rūpasīrimanuppattā [rūpasobhaggasampannā (sī.)], kulesu atisakkatā [abhisammatā (sī.)].

452. ‘‘Atīva patthitā cāsiṃ, rūpabhogasirīhi ca;
Patthitā seṭṭhiputtehi, anekehi satehipi.

453. ‘‘Agāraṃ pajahitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Aḍḍhamāse asampatte, catusaccamapāpuṇiṃ.

454. ‘‘Iddhiyā abhinimmitvā, caturassaṃ rathaṃ ahaṃ;
Buddhassa pāde vandissaṃ, lokanāthassa tādino.

455. ‘‘‘Supupphitaggaṃ upagamma pādapaṃ [bhikkhunī (sī. pī. ka.) therīgā. 230], ekā tuvaṃ tiṭṭhasi sālamūle;
Na cāpi te dutiyo atthi koci [na catthi te dutiyā vaṇṇadhātu (sī. pī. ka.)], bāle na tvaṃ bhāyasi dhuttakānaṃ’.

456. ‘‘‘Sataṃ sahassānipi dhuttakānaṃ [sahassānampi dhuttakānaṃ (pī.) therīgā. 231], samāgatā edisakā bhaveyyuṃ;
Lomaṃ na iñje na sampavedhe, kiṃ me tuvaṃ māra karissaseko [na māra bhāyāmi tavekikāpi (sī. ka.) … tamekikāsiṃ (pī.)].

457. ‘‘‘Esā antaradhāyāmi, kucchiṃ vā pavisāmi te;
Bhamukantarikāyampi, tiṭṭhantiṃ maṃ na dakkhasi.

458. ‘‘‘Cittasmiṃ vasībhūtāmhi, iddhipādā subhāvitā;

Sabbabandhanamuttāmhi, na taṃ bhāyāmi āvuso.

459. '''Sattisūlūpamā kāmā, khandhāsaṃ adhikuṭṭanā;
Yaṃ tvaṃ kāmaratiṃ brūsi, aratī dāni sā mama.

460. '''Sabbattha vihatā nandī, tamokhandho padālito;
Evaṃ jānāhi pāpima, nihato tvamasi antaka'.

461. ''Jino tamhi guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Aggā iddhimatīnanti, parisāsu vināyako.

462. ''Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

463. ''Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

464. ''Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Khaṇena upanāmenti, sahassāni samantato.

465. ''Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā;
466. ''Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
467. ''Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ''.
Itthaṃ sudaṃ uppalavaṇṇā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Uppalavaṇṇātheriyāpadānaṃ navamaṃ.

10. Paṭācārātherīapadānaṃ

468. ''Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

469. ''Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ;
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

470. ''Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Tato jātapasādāhaṃ, upesiṃ saraṇaṃ jinaṃ.

471. ''Tato vinayadhārīnaṃ, aggaṃ vaṇṇesi nāyako;
Bhikkhuniṃ lajjiniṃ tādiṃ, kappākappavisāradaṃ.

472. ''Tadā muditacittāhaṃ, taṃ ṭhānamabhikaṅkhinī;
Nimantetvā dasabalaṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

473. ''Bhojayitvāna sattāhaṃ, daditvāva ticīvaraṃ [daditvā pattacīvaraṃ (syā.)];
Nipacca sirasā pāde, idaṃ vacanamabraviṃ.

474. '''Yā tayā vaṇṇitā vīra, ito aṭṭhamake muni;
Tādisāhaṃ bhavissāmi, yadi sijjhati nāyaka'.

475. ''Tadā avoca maṃ satthā, 'bhadde mā bhāyi assasa;
Anāgatamhi addhāne, lacchase taṃ manorathaṃ.

476. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

477. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Paṭācārāti nāmena, hessati satthu sāvikā’.

478. ‘‘Tadāhaṃ muditā [pamudī (ka.)] hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

479. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

480. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

481. ‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

482. ‘‘Tassāsiṃ tatiyā dhītā, bhikkhunī iti vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

483. ‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

484. ‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā sattadhītaro.

485. ‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

486. ‘‘Ahaṃ uppalavaṇṇā ca, khemā bhaddā ca bhikkhunī;
Kisāgotamī dhammadinnā, visākhā hoti sattamī.

487. ‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

488. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā seṭṭhikule ahaṃ;
Sāvatthiyaṃ puravare, iddhe phīte mahaddhane.

489. ‘‘Yadā ca yobbanūpetā, vitakkavasagā ahaṃ;
Naraṃ jārapatiṃ disvā, tena saddhiṃ agacchahaṃ.

490. ‘‘Ekaputtapasūtāhaṃ, dutiyo kucchiyā mamaṃ;
Tadāhaṃ mātāpitaro, okkhāmīti [ikkhāmīti (syā.), dakkhāmīti (sī.)] sunicchitā.

491. ‘‘Nārocesiṃ patiṃ mayhaṃ, tadā tamhi pavāsite;
Ekikā niggatā gehā, gantuṃ sāvatthimuttamaṃ.

492. ‘‘Tato me sāmi āgantvā, sambhāvesi pathe mamaṃ;
Tadā me kammajā vātā, uppannā atidāruṇā.

493. ‘‘Uṭṭhito ca mahāmegho, pasūtisamaye mama;

Dabbatthāya tadā gantvā, sāmi sappena mārito.

494. ‘‘Tadā vijātadukkhena, anāthā kapaṇā ahaṃ;
Kunnadiṃ pūritaṃ disvā, gacchantī sakulālayaṃ.

495. ‘‘Bālaṃ ādāya atariṃ, pārakūle ca ekakaṃ;
Sāyetvā [pāyetvā (syā.), pātetvā (ka.)] bālakaṃ puttaṃ, itaraṃ taraṇāyahaṃ.

496. ‘‘Nivattā ukkuso hāsi, taruṇaṃ vilapantakaṃ;
Itarañca vahī soto, sāhaṃ sokasamappitā.

497. ‘‘Sāvatthinagaraṃ gantvā, assosiṃ sajane mate;
Tadā avocaṃ sokaṭṭā, mahāsokasamappitā.

498. ‘‘Ubho puttā kālaṅkatā, panthe mayhaṃ patī mato;
Mātā pitā ca bhātā ca, ekacitamhi ḍayhare.

499. ‘‘Tadā kisā ca paṇḍu ca, anāthā dīnamānasā;
Ito tato bhamantīhaṃ [gacchantīhaṃ (syā.), gamentīhaṃ (ka.)], addasaṃ narasārathiṃ.

500. ‘‘Tato avoca maṃ satthā, ‘putte mā soci assasa;
Attānaṃ te gavesassu, kiṃ niratthaṃ vihaññasi.

501. ‘‘‘Na santi puttā tāṇāya, na ñātī napi bandhavā;
Antakenādhipannassa, natthi ñātīsu tāṇatā’.

502. ‘‘Taṃ sutvā munino vākyaṃ, paṭhamaṃ phalamajjhagaṃ;
Pabbajitvāna naciraṃ, arahattamapāpuṇiṃ.

503. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

504. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

505. ‘‘Tatohaṃ vinayaṃ sabbaṃ, santike sabbadassino;
Uggahiṃ sabbavitthāraṃ, byāhariñca yathātathaṃ.

506. ‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Aggā vinayadhārīnaṃ, paṭācārāva ekikā.

507. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

508. ‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

509. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
510. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
511. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ paṭācārā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Paṭācārātheriyāpadānaṃ dasamaṃ.

Ekūposathikavaggo dutiyo.

Tassuddānaṃ –

Ekūposathikā ceva, saḷalā cātha modakā;
Ekāsanā pañcadīpā, naḷamālī ca gotamī.

Khemā uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ca bhikkhunī;
Gāthā satāni pañceva, nava cāpi taduttari.

3. Kuṇḍalakesīvaggo

1. Kuṇḍalakesātherīapadānaṃ

1. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

2. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ;
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

3. ‘‘Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Tato jātappasādāhaṃ, upesiṃ saraṇaṃ jinaṃ.

4. ‘‘Tadā mahākāruṇiko, padumuttaranāmako;
Khippābhiññānamagganti, ṭhapesi bhikkhuniṃ subhaṃ.

5. ‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, dānaṃ datvā mahesino;
Nipacca sirasā pāde, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

6. ‘‘Anumodi mahāvīro, ‘bhadde yaṃ tebhipatthitaṃ;
Samijjhissati taṃ sabbaṃ, sukhinī hohi nibbutā.

7. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

8. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Bhaddākuṇḍalakesāti, hessati satthu sāvikā’.

9. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

10. ‘‘Tato cutā yāmamagaṃ, tatohaṃ tusitaṃ gatā;
Tato ca nimmānaratiṃ, vasavattipuraṃ tato.

11. ‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Tattha tattheva rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

12. ‘‘Tato cutā manussesu, rājūnaṃ cakkavattinaṃ;
Maṇḍalīnañca rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

13. ‘‘Sampattiṃ anubhotvāna, devesu mānusesu ca;
Sabbattha sukhitā hutvā, nekakappesu saṃsariṃ.

14. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

15. ‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

16. ‘‘Tassa dhītā catutthāsiṃ, bhikkhudāyīti vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

17. ‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

18. ‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā satta dhītaro.

19. ‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

20. ‘‘Khemā uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ahaṃ tadā;
Kisāgotamī dhammadinnā, visākhā hoti sattamī.

21. ‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

22. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, giribbajapuruttame;
Jātā seṭṭhikule phīte, yadāhaṃ yobbane ṭhitā.

23. ‘‘Coraṃ vadhatthaṃ nīyantaṃ, disvā rattā tahiṃ ahaṃ;
Pitā me taṃ sahassena, mocayitvā vadhā tato.

24. ‘‘Adāsi tassa maṃ tāto, viditvāna manaṃ mama;
Tassāhamāsiṃ visaṭṭhā, atīva dayitā hitā.

25. ‘‘So me bhūsanalobhena, balimajjhāsayo [khalitajjhāsayo (sī.), baliṃ paccāharaṃ (syā.), mālapacchāhataṃ (pī.)] diso;
Corappapātaṃ netvāna, pabbataṃ cetayī vadhaṃ.

26. ‘‘Tadāhaṃ paṇamitvāna, sattukaṃ sukatañjalī;
Rakkhantī attano pāṇaṃ, idaṃ vacanamabraviṃ.

27. ‘‘‘Idaṃ suvaṇṇakeyūraṃ, muttā veḷuriyā bahū;
Sabbaṃ harassu [varassu (ka.)] bhaddante, mañca dāsīti sāvaya’.

28. ‘‘‘Oropayassu kalyāṇī, mā bāḷhaṃ paridevasi;
Na cāhaṃ abhijānāmi, ahantvā dhanamābhataṃ’.

29. ‘‘‘Yato sarāmi attānaṃ, yato pattosmi viññutaṃ;
Na cāhaṃ abhijānāmi, aññaṃ piyataraṃ tayā’.

30. ‘‘‘Ehi taṃ upagūhissaṃ, katvāna taṃ padakkhiṇaṃ;
Na ca dāni puno atthi [taṃ vandāmi puna natthi (syā.)], mama tuyhañca saṅgamo.

31. ‘‘‘Na hi sabbesu ṭhānesu, puriso hoti paṇḍito;
Itthīpi paṇḍitā hoti, tattha tattha vicakkhaṇā.

32. ‘‘‘Na hi sabbesu ṭhānesu, puriso hoti paṇḍito;
Itthīpi paṇḍitā hoti, lahuṃ atthavicintikā.

33. ‘‘‘Lahuñca vata khippañca, nikaṭṭhe [nekatthe (sī. syā.)] samacetayiṃ;
Migaṃ uṇṇā yathā evaṃ [cittapuṇṇāya tāneva (syā.), migaṃ puṇṇāya teneva (pī.)], tadāhaṃ sattukaṃ vadhiṃ.

34. ‘‘‘Yo ca uppatitaṃ atthaṃ, na khippamanubujjhati;
So haññate mandamati, corova girigabbhare.

35. ‘‘‘Yo ca uppatitaṃ atthaṃ, khippameva nibodhati;
Muccate sattusambādhā, tadāhaṃ sattukā yathā’.

36. ‘‘Tadāhaṃ pātayitvāna, giriduggamhi sattukaṃ;
Santikaṃ setavatthānaṃ, upetvā pabbajiṃ ahaṃ.

37. ‘‘Saṇḍāsena ca kese me, luñcitvā sabbaso tadā;
Pabbajitvāna samayaṃ, ācikkhiṃsu nirantaraṃ.

38. ‘‘Tato taṃ uggahetvāhaṃ, nisīditvāna ekikā;
Samayaṃ taṃ vicintesiṃ, suvāno mānusaṃ karaṃ.

39. ‘‘Chinnaṃ gayha samīpe me, pātayitvā apakkami;
Disvā nimittamalabhiṃ, hatthaṃ taṃ puḷavākulaṃ.

40. ‘‘Tato uṭṭhāya saṃviggā, apucchiṃ sahadhammike;
Te avocuṃ vijānanti, taṃ atthaṃ sakyabhikkhavo.

41. ‘‘Sāhaṃ tamatthaṃ pucchissaṃ, upetvā buddhasāvake;
Te mamādāya gacchiṃsu, buddhaseṭṭhassa santikaṃ.

42. ‘‘So me dhammamadesesi, khandhāyatanadhātuyo;
Asubhāniccadukkhāti, anattāti ca nāyako.

43. ‘‘Tassa dhammaṃ suṇitvāhaṃ, dhammacakkhuṃ visodhayiṃ;
Tato viññātasaddhammā, pabbajjaṃ upasampadaṃ.

44. ‘‘Āyācito tadā āha, ‘ehi bhadde’ti nāyako;
Tadāhaṃ upasampannā, parittaṃ toyamaddasaṃ.

45. ‘‘Pādapakkhālanenāhaṃ, ñatvā saudayabbayaṃ;
Tathā sabbepi saṅkhāre, īdisaṃ cintayiṃ [saṅkhārā, iti saṃcintayiṃ (sī. syā. pī.)] tadā.

46. ‘‘Tato cittaṃ vimucci me, anupādāya sabbaso;
Khippābhiññānamaggaṃ me, tadā paññāpayī jino.

47. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

48. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

49. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

50. ‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

51. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa sāsane.

52. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavā.

53. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

54. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ bhaddākuṇḍalakesā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Kuṇḍalakesātheriyāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Kisāgotamītherīapadānaṃ

55. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

56. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā aññatare kule;
Upetvā taṃ naravaraṃ, saraṇaṃ samupāgamiṃ.

57. ‘‘Dhammañca tassa assosiṃ, catusaccūpasañhitaṃ;
Madhuraṃ paramassādaṃ, vaṭṭasantisukhāvahaṃ [cittasanti … (syā.)].

58. ‘‘Tadā ca bhikkhuniṃ vīro, lūkhacīvaradhāriniṃ;
Ṭhapento etadaggamhi, vaṇṇayī purisuttamo.

59. ‘‘Janetvānappakaṃ pītiṃ, sutvā bhikkhuniyā guṇe;
Kāraṃ katvāna buddhassa, yathāsatti yathābalaṃ.

60. ‘‘Nipacca munivaraṃ taṃ, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ;
Tadānumodi sambuddho, ṭhānalābhāya nāyako.

61. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

62. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Kisāgotamī [gotamī nāma (sī. ka.)] nāmena, hessati satthu sāvikā’.

63. ‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

64. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

65. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

66. ‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

67. ‘‘Pañcamī tassa dhītāsiṃ, dhammā nāmena vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

68. ‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

69. ‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā satta dhītaro.

70. ‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

71. ‘‘Khemā uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ca kuṇḍalā;
Ahañca dhammadinnā ca, visākhā hoti sattamī.

72. ‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

73. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā seṭṭhikule ahaṃ;
Duggate adhane naṭṭhe [nīce (syā.), niddhe (pī.)], gatā ca sadhanaṃ kulaṃ.

74. ‘‘Patiṃ ṭhapetvā sesā me, dessanti adhanā iti;
Yadā ca pasūtā [sasutā (sī. pī.)] āsiṃ, sabbesaṃ dayitā tadā.

75. ‘‘Yadā so taruṇo bhaddo [putto (sī. syā.)], komalako [komārako (syā.), komalaṅgo (sī. pī.)] sukhedhito;
Sapāṇamiva kanto me, tadā yamavasaṃ gato.

76. ‘‘Sokaṭṭā dīnavadanā, assunettā rudammukhā;
Mataṃ kuṇapamādāya, vilapantī gamāmahaṃ.

77. ‘‘Tadā ekena sandiṭṭhā, upetvābhisakkuttamaṃ;
Avocaṃ dehi bhesajjaṃ, puttasañjīvananti bho.

78. ‘‘Na vijjante matā yasmiṃ, gehe siddhatthakaṃ tato;
Āharāti jino āha, vinayopāyakovido.

79. ‘‘Tadā gamitvā sāvatthiṃ, na labhiṃ tādisaṃ gharaṃ;
Kuto siddhatthakaṃ tasmā, tato laddhā satiṃ ahaṃ.

80. ‘‘Kuṇapaṃ chaḍḍayitvāna, upesiṃ lokanāyakaṃ;
Dūratova mamaṃ disvā, avoca madhurassaro.

81. ‘‘‘Yo ca vassasataṃ jīve, apassaṃ udayabbayaṃ;
Ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo, passato udayabbayaṃ.

82. ‘‘‘Na gāmadhammo nigamassa dhammo, na cāpiyaṃ ekakulassa dhammo;
Sabbassa lokassa sadevakassa, eseva dhammo yadidaṃ aniccatā’.

83. ‘‘Sāhaṃ sutvānimā [sahasutvānimā (ka.)] gāthā, dhammacakkhuṃ visodhayiṃ;
Tato viññātasaddhammā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

84. ‘‘Tathā pabbajitā santī, yuñjantī jinasāsane;
Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ.

85. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

86. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

87. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

88. ‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

89. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa vāhasā.

90. ‘‘Saṅkārakūṭā āhitvā, susānā rathiyāpi ca;
Tato saṅghāṭikaṃ katvā, lūkhaṃ dhāremi cīvaraṃ.

91. ‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, lūkhacīvaradhāraṇe;
Ṭhapesi etadaggamhi, parisāsu vināyako.

92. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
93. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
94. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ kisāgotamī bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Kisāgotamītheriyāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Dhammadinnātherīapadānaṃ

95. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

96. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, kule aññatare ahuṃ;

Parakammakārī āsiṃ, nipakā sīlasaṃvutā.

97. ‘‘Padumuttarabuddhassa, sujāto aggasāvako;
Vihārā abhinikkhamma, piṇḍapātāya [pattamādāya (ka.)] gacchati.

98. ‘‘Ghaṭaṃ gahetvā gacchantī, tadā udakahārikā;
Taṃ disvā adadaṃ pūpaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

99. ‘‘Paṭiggahetvā tattheva, nisinno paribhuñji so;
Tato netvāna taṃ gehaṃ, adāsiṃ tassa bhojanaṃ.

100. ‘‘Tato me ayyako tuṭṭho, akarī suṇisaṃ sakaṃ;
Sassuyā saha gantvāna, sambuddhaṃ abhivādayiṃ.

101. ‘‘Tadā so dhammakathikaṃ, bhikkhuniṃ parikittayaṃ;
Ṭhapesi etadaggamhi, taṃ sutvā muditā ahaṃ.

102. ‘‘Nimantayitvā sugataṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ;
Mahādānaṃ daditvāna, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ.

103. ‘‘Tato maṃ sugato āha, ghananinnādasussaro [ghananinnādasussare (ka.)];
‘Mamupaṭṭhānanirate, sasaṅghaparivesike.

104. ‘‘‘Saddhammassavane yutte, guṇavaddhitamānase;
Bhadde bhavassu muditā, lacchase paṇidhīphalaṃ.

105. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

106. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Dhammadinnāti nāmena, hessati satthu sāvikā’.

107. ‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ mahāmuniṃ;
Mettacittā paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

108. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

109. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

110. ‘‘Upaṭṭhāko mahesissa, tadā āsi narissaro;
Kāsirājā kikī nāma, bārāṇasipuruttame.

111. ‘‘Chaṭṭhā tassāsahaṃ dhītā, sudhammā iti vissutā;
Dhammaṃ sutvā jinaggassa, pabbajjaṃ samarocayiṃ.

112. ‘‘Anujāni na no tāto, agāreva tadā mayaṃ;
Vīsavassasahassāni, vicarimha atanditā.

Tatiyaṃ bhāṇavāraṃ.

113. ‘‘Komāribrahmacariyaṃ, rājakaññā sukhedhitā;
Buddhopaṭṭhānaniratā, muditā satta dhītaro.

114. ‘‘Samaṇī samaṇaguttā ca, bhikkhunī bhikkhudāyikā;
Dhammā ceva sudhammā ca, sattamī saṅghadāyikā.

115. ‘‘Khemā uppalavaṇṇā ca, paṭācārā ca kuṇḍalā;
Gotamī ca ahañceva, visākhā hoti sattamī.

116. ‘‘Tehi kammehi sukatehi, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

117. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, giribbajapuruttame;
Jātā seṭṭhikule phīte, sabbakāmasamiddhine.

118. ‘‘Yadā rūpaguṇūpetā, paṭhame yobbane ṭhitā;
Tadā parakulaṃ gantvā, vasiṃ sukhasamappitā.

119. ‘‘Upetvā lokasaraṇaṃ, suṇitvā dhammadesanaṃ;
Anāgāmiphalaṃ patto, sāmiko me subuddhimā.

120. ‘‘Tadāhaṃ anujānetvā, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ.

121. ‘‘Tadā upāsako so maṃ, upagantvā apucchatha;
Gambhīre nipuṇe pañhe, te sabbe byākariṃ ahaṃ.

122. ‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
‘Bhikkhuniṃ dhammakathikaṃ, nāññaṃ passāmi edisiṃ.

123. ‘Dhammadinnā yathā dhīrā, evaṃ dhāretha bhikkhavo’;
‘‘Evāhaṃ paṇḍitā homi [jātā (sī.), nāma (syā.)], nāyakenānukampitā.

124. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

125. ‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;

So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

126. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

127. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

128. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
129. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
130. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ dhammadinnā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Dhammadinnātheriyāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Sakulātherīapadānaṃ

131. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

132. ‘‘Hitāya sabbasattānaṃ, sukhāya vadataṃ varo;
Atthāya purisājañño, paṭipanno sadevake.

133. ‘‘Yasaggapatto sirimā, kittivaṇṇagato jino;
Pūjito sabbalokassa, disāsabbāsu vissuto.

134. ‘‘Uttiṇṇavicikiccho so, vītivattakathaṃkatho;
Sampuṇṇamanasaṅkappo, patto sambodhimuttamaṃ.

135. ‘‘Anuppannassa maggassa, uppādetā naruttamo;
Anakkhātañca akkhāsi, asañjātañca sañjanī.

136. ‘‘Maggaññū ca maggavidū, maggakkhāyī narāsabho;
Maggassa kusalo satthā, sārathīnaṃ varuttamo.

137. ‘‘Mahākāruṇiko satthā, dhammaṃ desesi nāyako;
Nimugge kāmapaṅkamhi, samuddharati pāṇine.

138. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā khattiyanandanā;
Surūpā sadhanā cāpi, dayitā ca sirīmatī.

139. ‘‘Ānandassa mahārañño, dhītā paramasobhaṇā;
Vemātā [vemātu (sī.)] bhaginī cāpi, padumuttaranāmino.

140. ‘‘Rājakaññāhi sahitā, sabbābharaṇabhūsitā;
Upāgamma mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ.

141. ‘‘Tadā hi so lokagaru, bhikkhuniṃ dibbacakkhukaṃ;
Kittayaṃ parisāmajjhe [catuparisāya majjhe (syā.)], aggaṭṭhāne ṭhapesi taṃ.

142. ‘‘Suṇitvā tamahaṃ haṭṭhā, dānaṃ datvāna satthuno;
Pūjitvāna ca sambuddhaṃ, dibbacakkhuṃ apatthayiṃ.

143. ‘‘Tato avoca maṃ satthā, ‘nande lacchasi patthitaṃ;
Padīpadhammadānānaṃ, phalametaṃ sunicchitaṃ.

144. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

145. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Sakulā nāma nāmena [sakulāti ca nāmena (syā.)], hessati satthu sāvikā’.

146. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

147. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

148. ‘‘Paribbājakinī āsiṃ, tadāhaṃ ekacārinī;
Bhikkhāya vicaritvāna, alabhiṃ telamattakaṃ.

149. ‘‘Tena dīpaṃ padīpetvā, upaṭṭhiṃ sabbasaṃvariṃ;
Cetiyaṃ dvipadaggassa [dipadaggassa (sī. syā. pī.)], vippasannena cetasā.

150. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

151. ‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Pajjalanti [sañjalanti (syā. ka.), saṃcaranti (pī.)] mahādīpā, tattha tattha gatāya me.

152. ‘‘Tirokuṭṭaṃ tiroselaṃ, samatiggayha pabbataṃ;
Passāmahaṃ yadicchāmi, dīpadānassidaṃ phalaṃ.

153. ‘‘Visuddhanayanā homi, yasasā ca jalāmahaṃ;
Saddhāpaññāvatī ceva, dīpadānassidaṃ phalaṃ.

154. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā vippakule ahaṃ;
Pahūtadhanadhaññamhi, mudite rājapūjite.

155. ‘‘Ahaṃ sabbaṅgasampannā, sabbābharaṇabhūsitā;
Purappavese sugataṃ, vātapāne ṭhitā ahaṃ.

156. ‘‘Disvā jalantaṃ yasasā, devamanussasakkataṃ;
Anubyañjanasampannaṃ, lakkhaṇehi vibhūsitaṃ.

157. ‘‘Udaggacittā sumanā, pabbajjaṃ samarocayiṃ;
Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ.

158. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Paracittāni jānāmi, satthusāsanakārikā.

159. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, visuddhāsiṃ sunimmalā.

160. ‘‘Pariciṇṇo mayā satthā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ;
Ohito garuko bhāro, bhavanetti samūhatā.

161. ‘‘Yassatthāya pabbajitā, agārasmānagāriyaṃ;
So me attho anuppatto, sabbasaṃyojanakkhayo.

162. ‘‘Tato mahākāruṇiko, etadagge ṭhapesi maṃ;
Dibbacakkhukānaṃ aggā, sakulāti naruttamo.

163. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
164. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
165. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ sakulā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Sakulātheriyāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Nandātherīapadānaṃ

166. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

167. ‘‘Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinaṃ;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṃ bahuṃ.

168. ‘‘Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinaṃ;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasīle patiṭṭhapi.

169. ‘‘Evaṃ nirākulaṃ āsi, suññataṃ titthiyehi ca;
Vicittaṃ arahantehi, vasībhūtehi tādibhi.

170. ‘‘Ratanānaṭṭhapaññāsaṃ, uggatova mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, bāttiṃsavaralakkhaṇo.

171. ‘‘Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

172. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātā seṭṭhikule ahuṃ;
Nānāratanapajjote, mahāsukhasamappitā.

173. ‘‘Upetvā taṃ mahāvīraṃ, assosiṃ dhammadesanaṃ;
Amataṃ paramassādaṃ, paramatthanivedakaṃ.

174. ‘‘Tadā nimantayitvāna, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ;
Datvā tassa mahādānaṃ, pasannā sehi pāṇibhi.

175. ‘‘Jhāyinīnaṃ bhikkhunīnaṃ, aggaṭṭhānamapatthayiṃ;
Nipacca sirasā dhīraṃ, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ.

176. ‘‘Tadā adantadamako, tilokasaraṇo pabhū;
Byākāsi narasārathi, ‘lacchase taṃ supatthitaṃ.

177. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

178. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Nandāti nāma nāmena, hessati satthu sāvikā’.

179. ‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

180. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

181. ‘‘Tato cutā yāmamagaṃ, tatohaṃ tusitaṃ gatā [agaṃ (sī. pī. ka.)];
Tato ca nimmānaratiṃ, vasavattipuraṃ tato [gatā (syā.)].

182. ‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, tassa kammassa vāhasā;
Tattha tattheva rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

183. ‘‘Tato cutā manussatte, rājānaṃ cakkavattinaṃ;
Maṇḍalīnañca rājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

184. ‘‘Sampattiṃ anubhotvāna, devesu manujesu ca;
Sabbattha sukhitā hutvā, nekakappesu saṃsariṃ.

185. ‘‘Pacchime bhave sampatte, suramme [purasmiṃ (syā.)] kapilavhaye;
Rañño suddhodanassāhaṃ, dhītā āsiṃ aninditā.

186. ‘‘Siriyā [siriṃva (sī.), raṃsiriva (syā.)] rūpiniṃ disvā, nanditaṃ āsi taṃ kulaṃ;
Tena nandāti me nāmaṃ, sundaraṃ pavaraṃ ahu.

187. ‘‘Yuvatīnañca sabbāsaṃ, kalyāṇīti ca vissutā;
Tasmimpi nagare ramme, ṭhapetvā taṃ yasodharaṃ.

188. ‘‘Jeṭṭho bhātā tilokaggo, pacchimo [majjhimo (pī.)] arahā tathā;
Ekākinī gahaṭṭhāhaṃ, mātarā paricoditā.

189. ‘‘‘Sākiyamhi kule jātā, putte buddhānujā tuvaṃ;
Nandenapi vinā bhūtā, agāre kiṃ nu acchasi.

190. ‘‘‘Jarāvasānaṃ yobbaññaṃ, rūpaṃ asucisammataṃ;
Rogantamapicārogyaṃ, jīvitaṃ maraṇantikaṃ.

191. ‘‘‘Idampi te subhaṃ rūpaṃ, sasīkantaṃ manoharaṃ;
Bhūsanānaṃ alaṅkāraṃ, sirisaṅghāṭasannibhaṃ.

192. ‘‘‘Puñjitaṃ lokasāraṃva, nayanānaṃ rasāyanaṃ;
Puññānaṃ kittijananaṃ, ukkākakulanandanaṃ.

193. ‘‘‘Na cireneva kālena, jarā samadhisessati [samabhibhossati (sī. syā.), samadhihessati (pī.)];
Vihāya gehaṃ kāruññe [kāruññe (sī. pī.), pārayhiṃ (syā.)], cara dhammamanindite’.

194. ‘‘Sutvāhaṃ mātu vacanaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Dehena na tu cittena, rūpayobbanalāḷitā.

195. ‘‘Mahatā ca payattena, jhānajjhena paraṃ mama;
Kātuñca vadate mātā, na cāhaṃ tattha ussukā.

196. ‘‘Tato mahākāruṇiko, disvā maṃ kāmalālasaṃ [kamalānanaṃ (syā.)];
Nibbindanatthaṃ rūpasmiṃ, mama cakkhupathe jino.

197. ‘‘Sakena ānubhāvena, itthiṃ māpesi sobhiniṃ;
Dassanīyaṃ suruciraṃ, mamatopi surūpiniṃ.

198. ‘‘Tamahaṃ vimhitā disvā, ativimhitadehiniṃ;
Cintayiṃ saphalaṃ meti, nettalābhañca mānusaṃ.

199. ‘‘Tamahaṃ ehi subhage, yenattho taṃ vadehi me;
Kulaṃ te nāmagottañca, vada me yadi te piyaṃ.

200. ‘Na vañcakālo subhage [pañhakālo subhaṇe (sī. syā. pī.)], ucchaṅge maṃ nivāsaya;

Sīdantīva mamaṅgāni, pasuppaya muhuttakaṃ’.

201. ‘‘Tato sīsaṃ mamaṅke sā, katvā sayi sulocanā;
Tassā nalāṭe patitā, luddhā [lūtā (syā.)] paramadāruṇā.

202. ‘‘Saha tassā nipātena, piḷakā upapajjatha;
Paggharimsu pabhinnā ca, kuṇapā pubbalohitā.

203. ‘‘Pabhinnaṃ vadanañcāpi, kuṇapaṃ pūtigandhanaṃ;
Uddhumātaṃ vinilañca, pubbañcāpi sarīrakaṃ.

204. ‘‘Sā paveditasabbaṅgī, nissasantī muhuṃ muhuṃ;
Vedayantī sakaṃ dukkhaṃ, karuṇaṃ paridevayi.

205. ‘‘‘Dukkhena dukkhitā homi, phusayanti ca vedanā;
Mahādukkhe nimuggamhi, saraṇaṃ hohi me sakhī’.

206. ‘‘‘Kuhiṃ vadanasobhaṃ te, kuhiṃ te tuṅganāsikā;
Tambabimbavaroṭṭhaṃ te, vadanaṃ te kuhiṃ gataṃ.

207. ‘‘‘Kuhiṃ sasīnibhaṃ vaṇṇaṃ, kambugīvā kuhiṃ gatā;
Doḷālolāva [dāmāmālañca (syā.), dololullāva (ka.)] te kaṇṇā, vevaṇṇaṃ samupāgatā.

208. ‘‘‘Makuḷakhārakākārā [makulamburūhākārā (sī.), makuḷapadumākārā (syā.)], kalikāva [kalasāva (sī. syā. pī.)] payodharā;
Pabhinnā pūtikuṇapā, duṭṭhagandhittamāgatā.

209. ‘‘‘Vedimajjhāva sussoṇī [tanumajjhā puthussoṇī (sī. syā.), vedimajjhā puthussoṇī (pī.)], sūnāva nītakibbisā;
Jātā amejjhabharitā, aho rūpamasassataṃ.

210. ‘‘‘Sabbaṃ sarīrasañjātaṃ, pūtigandhaṃ bhayānakaṃ;
Susānamiva bībhacchaṃ, ramante yattha bālisā’.

211. ‘‘Tadā mahākāruṇiko, bhātā me lokanāyako;
Disvā saṃviggacittaṃ maṃ, imā gāthā abhāsatha.

212. ‘‘‘Āturaṃ kuṇapaṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ.

213. ‘‘‘Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ;
Duggandhaṃ pūtikaṃ vāti, bālānaṃ abhinanditaṃ.

214. ‘‘‘Evametaṃ avekkhantī, rattindivamatanditā;
Tato sakāya paññāya, abhinibbijjha dakkhasi’.

215. ‘‘Tatohaṃ atisaṃviggā, sutvā gāthā subhāsitā;
Tatraṭṭhitāvahaṃ santī, arahattamapāpuṇiṃ.

216. ‘‘Yattha yattha nisinnāhaṃ, sadā jhānaparāyanā;
Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ.

217. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
218. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
219. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ nandā bhikkhunī janapadakalyāṇī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Nandātheriyāpadānaṃ pañcamaṃ.

6. Soṇātherīapadānaṃ

220. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

221. ‘‘Tadā seṭṭhikule jātā, sukhitā pūjitā piyā;
Upetvā taṃ munivaraṃ, assosiṃ madhuraṃ vacaṃ.

222. ‘‘Āraddhavīriyānaggaṃ, vaṇṇesi [vaṇṇeti (syā.)] bhikkhuniṃ jino;
Taṃ sutvā muditā hutvā, kāraṃ katvāna satthuno.

223. ‘‘Abhivādiya sambuddhaṃ, ṭhānaṃ taṃ patthayiṃ tadā;
Anumodi mahāvīro, ‘sijjhataṃ paṇidhī tava.

224. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

225. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Soṇāti nāma nāmena, hessati satthu sāvikā’.

226. ‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, paccayehi vināyakaṃ.

227. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

228. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā seṭṭhikule ahaṃ;
Sāvatthiyaṃ puravare, iddhe phīte mahaddhane.

229. ‘‘Yadā ca yobbanappattā, gantvā patikulaṃ ahaṃ;
Dasa puttāni ajaniṃ, surūpāni visesato.

230. ‘‘Sukhedhitā ca te sabbe, jananettamanoharā;
Amittānampi rucitā, mama pageva te piyā.

231. ‘‘Tato mayhaṃ akāmāya, dasaputtapurakkhato;
Pabbajittha sa me bhattā, devadevassa sāsane.

232. ‘‘Tadekikā vicintesiṃ, jīvitenālamatthu me;
Cattāya patiputtehi, vuḍḍhāya ca varākiyā.

233. ‘‘Ahampi tattha gacchissaṃ, sampatto yattha me pati;
Evāhaṃ cintayitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

234. ‘‘Tato ca maṃ bhikkhuniyo, ekaṃ bhikkhunupassaye;

Vihāya gacchumovādaṃ, tāpehi udakaṃ iti.

235. ‘‘Tadā udakamāhitvā, okiritvāna kumbhiyā;
Culle ṭhapetvā āsīnā, tato cittaṃ samādahiṃ.

236. ‘‘Khandhe aniccato disvā, dukkhato ca anattato;
Khepetvā āsave sabbe, arahattamapāpuṇiṃ.

237. ‘‘Tadāgantvā bhikkhuniyo, uṇhodakamapucchisuṃ;
Tejodhātumadhiṭṭhāya, khippaṃ santāpayiṃ jalaṃ.

238. ‘‘Vimhitā tā jinavaraṃ, etamatthamasāvayuṃ;
Taṃ sutvā mudito nātho, imaṃ gāthaṃ abhāsatha.

239. ‘‘‘Yo ca vassasataṃ jīve, kusīto hīnavīriyo;
Ekāhaṃ jīvitaṃ seyyo, vīriyamārabhato daḷhaṃ’.

240. ‘‘Ārādhito mahāvīro, mayā suppaṭipattiyā;
Āraddhavīriyānaggaṃ, mamāha sa mahāmuni.

241. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
242. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
243. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ soṇā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Soṇātheriyāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Bhaddakāpilānītherīapadānaṃ

244. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū [sabbadhammesu cakkhumā (sī. pī.)];
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

245. ‘‘Tadāhu haṃsavatiyaṃ, videho nāma nāmato [nāmako (syā. pī.)];
Seṭṭhī pahūtaratano, tassa jāyā ahosahaṃ.

246. ‘‘Kadāci so narādiccaṃ, upecca saparijjano;
Dhammamassosi buddhassa, sabbadukkhabhayappahaṃ [dukkhakkhayāvahaṃ (syā.)].

247. ‘‘Sāvakaṃ dhutavādānaṃ, aggaṃ kittesi nāyako;
Sutvā sattāhikaṃ dānaṃ, datvā buddhassa tādino.

248. ‘‘Nipacca sirasā pāde, taṃ ṭhānamabhipatthayiṃ;
Sa hāsayanto parisaṃ, tadā hi narapuṅgavo.

249. ‘‘Seṭṭhino anukampāya, imā gāthā abhāsatha;
‘Lacchase patthitaṃ ṭhānaṃ, nibbuto hohi puttaka.

250. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

251. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Kassapo nāma gottena, hessati satthu sāvako’.

252. ‘‘Taṃ sutvā mudito hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacitto paricari, paccayehi vināyakaṃ.

253. ‘‘Sāsanaṃ jotayitvāna, so madditvā kutitthiye;
Veneyyaṃ vinayitvā ca, nibbuto so sasāvako.

254. ‘‘Nibbute tamhi lokagge, pūjanatthāya satthuno;
Ñātimitte samānetvā, saha tehi akārayi.

255. ‘‘Sattayojanikaṃ thūpaṃ, ubbiddhaṃ ratanāmayaṃ;
Jalantaṃ sataraṃsiṃva, sālarājaṃva phullitaṃ.

256. ‘‘Sattasatasahassāni, pātiyo [cātiyo (syā.)] tattha kārayi;
Naḷaggī viya jotantī [jotante (syā. pī.)], rataneheva sattahi.

257. ‘‘Gandhatelena pūretvā, dīpānujjalayī tahiṃ;
Pūjanatthāya [pūjatthāya (sī. ka.)] mahesissa, sabbabhūtānukampino.

258. ‘‘Sattasatasahassāni, puṇṇakumbhāni kārayi;
Rataneheva puṇṇāni, pūjanatthāya mahesino.

259. ‘‘Majjhe aṭṭhaṭṭhakumbhīnaṃ, ussitā kañcanagghiyo;
Atirocanti vaṇṇena, saradeva divākaro.

260. ‘‘Catudvāresu sobhanti, toraṇā ratanāmayā;
Ussitā phalakā rammā, sobhanti ratanāmayā.

261. ‘‘Virocanti parikkhittā [parikkhāyo (syā.)], avaṭaṃsā sunimmitā;
Ussitāni paṭākāni, ratanāni virocare.

262. ‘‘Surattaṃ sukataṃ cittaṃ, cetiyaṃ ratanāmayaṃ;
Atirocati vaṇṇena, sasañjhova [sasajjhāva (syā. ka.), sasañjāva (pī.)] divākaro.

263. ‘‘Thūpassa vediyo tisso, haritālena pūrayi;
Ekaṃ manosilāyekaṃ, añjanena ca ekikaṃ.

264. ‘‘Pūjaṃ etādisaṃ rammaṃ, kāretvā varavādino;
Adāsi dānaṃ saṅghassa, yāvajīvaṃ yathābalaṃ.

265. ‘‘Sahāva seṭṭhinā tena, tāni puññāni sabbaso;
Yāvajīvaṃ karitvāna, sahāva sugatiṃ gatā.

266. ‘‘Sampattiyonubhotvāna, devatte atha mānuse;
Chāyā viya sarīrena, saha teneva saṃsariṃ.

267. ‘‘Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammavipassako.

268. ‘‘Tadāyaṃ bandhumatiyaṃ, brāhmaṇo sādhusammato;
Aḍḍho santo guṇenāpi [satthāgamenāsi (sī.)], dhanena ca suduggato.

269. ‘‘Tadāpi tassāhaṃ āsiṃ, brāhmaṇī samacetasā;

Kadāci so dijavaro, saṅgamesi mahāmuniṃ.

270. ‘‘Nisinnaṃ janakāyamhi, desentaṃ amataṃ padaṃ;
Sutvā dhammaṃ pamudito, adāsi ekasāṭakaṃ.

271. ‘‘Gharamekena vatthena, gantvānetaṃ sa mabravi [mamabravi (sī. syā. pī.)];
‘Anumoda mahāpuññaṃ [mahāpaññe (sī.), mahāpuññe (syā. ka.)], dinnaṃ buddhassa sāṭakaṃ’.

272. ‘‘Tadāhaṃ añjaliṃ katvā, anumodiṃ supīṇitā [suviditā (syā.), supītiyā (ka.)];
‘Sudinno sāṭako sāmi, buddhaseṭṭhassa tādino’.

273. ‘‘Sukhito sajjito hutvā, saṃsaranto bhavābhave;
Bārāṇasipure ramme, rājā āsi mahīpati.

274. ‘‘Tadā tassa mahesīhaṃ, itthigumbassa uttamā;
Tassāti dayitā [tassāvi dutiyikā (syā.)] āsiṃ, pubbasnehena bhattuno [cuttari (syā. pī. ka.)].

275. ‘‘Piṇḍāya vicarante te [so (sī. syā. pī.)], aṭṭha paccekanāyake;
Disvā pamudito hutvā, datvā piṇḍaṃ mahārahaṃ.

276. ‘‘Puno nimantayitvāna, katvā ratanamaṇḍapaṃ;
Kammārehi kataṃ pattaṃ [kataṃ chattaṃ (sī.), katamaṭṭhaṃ (syā.)], sovaṇṇaṃ vata tattakaṃ.

277. ‘‘Samānetvāna te sabbe, tesaṃ dānamadāsi so;
Soṇṇāsane paviṭṭhānaṃ, pasanno sehi pāṇibhi.

278. ‘‘Tampi dānaṃ sahādāsiṃ, kāsirājenahaṃ tadā;
Punāhaṃ bārāṇasiyaṃ, jātā kāsikagāmake.

279. ‘‘Kuṭumbikakule phīte, sukhito so sabhātuko;
Jeṭṭhassa bhātuno jāyā, ahosiṃ supatibbatā.

280. ‘‘Paccekabuddhaṃ disvāna, kaniyassa mama bhattuno [bhattukaniyaso (syā.)];
Bhāgannaṃ tassa datvāna, āgate tamhi pāvadiṃ.

281. ‘‘Nābhinandittha so dānaṃ, tato tassa adāsahaṃ;
Ukhā [buddhā (syā.)] āniya taṃ annaṃ, puno tasseva so adā.

282. ‘‘Tadannaṃ chaḍḍayitvāna, duṭṭhā buddhassahaṃ tadā;
Pattaṃ kalalapuṇṇaṃ taṃ, adāsiṃ tassa tādino.

283. ‘‘Dāne ca gahaṇe ceva, apace padusepi ca;
Samacittamukhaṃ disvā, tadāhaṃ saṃvijiṃ bhusaṃ.

284. ‘‘Puno pattaṃ gahetvāna, sodhayitvā sugandhinā;
Pasannacittā pūretvā, saghataṃ sakkaraṃ adaṃ.

285. ‘‘Yattha yatthūpapajjāmi, surūpā homi dānato;
Buddhassa apakārena, duggandhā vadanena ca.

286. ‘‘Puna kassapavīrassa, nidhāyantamhi cetiye;

Sovaṇṇaṃ iṭṭhakaṃ varaṃ, adāsiṃ muditā ahaṃ.

287. ‘‘Catujjātena gandhena, nicayitvā tamiṭṭhakaṃ;
Muttā duggandhadosamhā, sabbaṅgasusamāgatā.

288. ‘‘Sattapātisahassāni, rataneheva sattahi;
Kāretvā ghatapūrāni, vaṭṭīni [vaṭṭīyo (sī.)] ca sahassaso.

289. ‘‘Pakkhipitvā padīpetvā, ṭhapayiṃ sattapantiyo;
Pūjanatthaṃ lokanāthassa, vippasannena cetasā.

290. ‘‘Tadāpi tamhi puññamhi, bhāginīyi visesato;
Puna kāsīsu sañjāto, sumittā iti vissuto.

291. ‘‘Tassāhaṃ bhariyā āsiṃ, sukhitā sajjitā piyā;
Tadā paccekamunino, adāsiṃ ghanaveṭhanaṃ.

292. ‘‘Tassāpi bhāginī āsiṃ, moditvā dānamuttamaṃ;
Punāpi kāsiraṭṭhamhi, jāto koliyajātiyā.

293. ‘‘Tadā koliyaputtānaṃ, satehi saha pañcahi;
Pañcapaccekabuddhānaṃ, satāni samupaṭṭhahi.

294. ‘‘Temāsaṃ tappayitvāna [vāsayitvāna (syā. pī.)], adāsi ca ticīvare [ticīvaraṃ (syā.)];
Jāyā tassa tadā āsiṃ, puññakammapathānugā.

295. ‘‘Tato cuto ahu rājā, nando nāma mahāyaso;
Tassāpi mahesī āsiṃ, sabbakāmasamiddhinī.

296. ‘‘Tadā rājā bhavitvāna, brahmadatto mahīpati;
Padumavatīputtānaṃ, paccekamuninaṃ tadā.

297. ‘‘Satāni pañcanūnāni, yāvajīvaṃ upaṭṭhahiṃ;
Rājuyyāne nivāsetvā, nibbutāni ca pūjayiṃ.

298. ‘‘Cetiyāni ca kāretvā, pabbajitvā ubho mayaṃ;
Bhāvetvā appamaññāyo, brahmalokaṃ agamhase.

299. ‘‘Tato cuto mahātitthe, sujāto pipphalāyano;
Mātā sumanadevīti, kosigotto dijo pitā.

300. ‘‘Ahaṃ madde janapade, sākalāya puruttame;
Kappilassa dijassāsiṃ, dhītā mātā sucīmati.

301. ‘‘Ghanakañcanabimbena, nimminitvāna maṃ pitā;
Adā kassapadhīrassa, kāmehi vajjitassamaṃ.

302. ‘‘Kadāci so kāruṇiko, gantvā kammantapekkhako;
Kākādikehi khajjante, pāṇe disvāna saṃviji.

303. ‘‘Gharevāhaṃ tile jāte, disvānātapatāpane;
Kimi kākehi khajjante, saṃvegamalabhiṃ tadā.

304. ‘‘Tadā so pabbajī dhīro, ahaṃ tamanupabbajiṃ;
Pañcavassāni nivasiṃ, paribbājavate [paribbājapathe (syā. pī.)] ahaṃ.

305. ‘‘Yadā pabbajitā āsi, gotamī jinaposikā;
Tadāhaṃ tamupagantvā, buddhena anusāsitā.

306. ‘‘Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ;
Aho kalyāṇamittattaṃ, kassapassa sirīmato.

307. ‘‘Suto buddhassa dāyādo, kassapo susamāhito;
Pubbenivāsaṃ yo vedi, saggāpāyañca passati.

308. ‘‘Atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosito muni;
Etāhi tīhi vijjāhi, tevijjo hoti brāhmaṇo.

309. ‘‘Tatheva bhaddakāpilānī [bhaddākāpilānī (sī. pī.)], tevijjā maccuhāyinī;
Dhāreti antimaṃ dehaṃ, jitvā māraṃ savāhanaṃ.

310. ‘‘Disvā ādīnavaṃ loke, ubho pabbajitā mayaṃ;
Tyamha khīṇāsavā dantā, sītibhūtāmha nibbutā.

311. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
312. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
313. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ bhaddakāpilānī bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Bhaddakāpilānītheriyāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Yasodharātherīapadānaṃ

314. Ekasmiṃ samaye ramme, iddhe rājagahe pure;
Pabbhāramhi varekamhi, vasante naranāyake.

315. Vasantiyā tamhi nagare, ramme bhikkhunupassaye;
Yasodharābhikkhuniyā, evaṃ āsi vitakkitaṃ.

316. ‘‘Suddhodano mahārājā, gotamī ca pajāpatī;
Abhiññātā mahātherā, theriyo ca mahiddhikā.

317. ‘‘Santiṃ gatāva āsuṃ te, dīpaccīva nirāsavā;
Lokanāthe dharanteva, ahampi ca sivaṃ padaṃ.

318. ‘‘Gamissāmīti cintetvā, passantī āyumattano;
Passitvā āyusaṅkhāraṃ, tadaheva khayaṃ gataṃ.

319. ‘‘Pattacīvaramādāya, nikkhamitvā sakassamā;
Purakkhatā bhikkhunībhi, satehi sahassehi sā [saha pañcahi (sī. pī.)].

320. ‘‘Mahiddhikā mahāpaññā, sambuddhaṃ upasaṅkami;
Sambuddhaṃ abhivādetvā, satthuno cakkalakkhaṇe;
Nisinnā ekamantamhi, idaṃ vacanamabravi.

321. ‘‘‘Aṭṭhasattativassāhaṃ, pacchimo vattate vayo [pacchimā vattayi vayā (syā.)];
Pabbhāramhi anuppattā, ārocemi mahāmuni.

322. ‘‘‘Paripakko vayo mayhaṃ, parittaṃ mama jīvitaṃ;
Pahāya vo gamissāmi, kataṃ me saraṇamattano.

323. ‘‘‘Vayamhi pacchime kāle, maraṇaṃ uparuddhati;
Ajjarattiṃ mahāvīra, pāpuṇissāmi nibbutiṃ.

324. ‘‘‘Natthi jāti jarā byādhi, maraṇañca mahāmune;
Ajarāmaraṇaṃ puraṃ, gamissāmi asaṅkhataṃ.

325. ‘‘‘Yāvatā parisā nāma, samupāsanti satthuno;
Aparādhamajānantī [sace metthi (sī.), pajānantī (ka.)], khamantaṃ sammukhā mune.

326. ‘‘‘Saṃsaritvā ca saṃsāre, khalitañce mamaṃ tayi;
Ārocemi mahāvīra, aparādhaṃ khamassu me’.

327. ‘‘Sutvāna vacanaṃ tassā, munindo idamabravi;
‘Kimuttaraṃ te vakkhāmi, nibbānāya vajantiyā.

328. ‘‘‘Iddhiñcāpi nidassehi, mama sāsanakārike;
Parisānañca sabbāsaṃ, kaṅkhaṃ chindassu yāvatā’.

329. ‘‘Sutvā taṃ munino vācaṃ, bhikkhunī sā yasodharā;
Vanditvā munirājaṃ taṃ, idaṃ vacanamabravi.

330. ‘‘‘Yasodharā ahaṃ vīra, agāre te pajāpati;
Sākiyamhi kule jātā, itthiaṅge patiṭṭhitā.

331. ‘‘‘Thīnaṃ satasahassānaṃ, navutīnaṃ chaduttari;
Agāre te ahaṃ vīra, pāmokkhā sabbā issarā.

332. ‘‘‘Rūpācāraguṇūpetā, yobbanaṭṭhā piyaṃvadā;
Sabbā maṃ apacāyanti, devatā viya mānusā.

333. ‘‘‘Kaññāsatasahassapamukhā, sakyaputtanivesane;
Samānasukhadukkhatā, devatā viya nandane.

334. ‘‘‘Kāmadhātumatikkamma [kāmadhātumatikkantā (sī. syā. pī. ka.)], saṇṭhitā rūpadhātuyā;
Rūpena sadisā natthi, ṭhapetvā lokanāyakaṃ.

335. ‘‘‘Sambuddhaṃ abhivādetvā, iddhiṃ dassesi satthuno;
Nekā nānāvidhākārā, mahāiddhīpi dassayī [evamādīni vatvāna, upatitvāna ambaraṃ; iddhī anekā dassesi, buddhānuññā yasodharā; (sī.)].

336. ‘‘‘Cakkavāḷasamaṃ kāyaṃ, sīsaṃ uttarato kuru;
Ubho pakkhā duve dīpā, jambudīpaṃ sarīrato.

337. ‘‘‘Dakkhiṇañca saraṃ piñchaṃ, nānāsākhā tu pattakā;
Candañca sūriyañcakkhi, merupabbatato sikhaṃ.

338. ‘‘‘Cakkavālagiriṃ tuṇḍaṃ, jamburukkhaṃ samūlakaṃ;
Bījamānā upāgantvā, vandantī lokanāyakaṃ.

339. ‘‘‘Hatthivaṇṇaṃ tathevassaṃ, pabbataṃ jaladhiṃ tathā;
Candimaṃ sūriyaṃ meruṃ, sakkavaṇṇañca dassayi.

340. ‘‘‘Yasodharā ahaṃ vīra, pāde vandāmi cakkhuma;
Sahassalokadhātūnaṃ, phullapadmena chādayi.

341. ‘‘‘Brahmavaṇṇañca māpetvā, dhammaṃ desesi suññataṃ;
Yasodharā ahaṃ vīra, pāde vandāmi cakkhuma.

342. ‘‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmuni.

343. ‘‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

344. ‘‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mayhaṃ mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

345. ‘‘‘Pubbānaṃ lokanāthānaṃ, saṅgamaṃ te nidassitaṃ [sudassitaṃ (syā. pī. ka.)];
Adhikāraṃ bahuṃ mayhaṃ, tuyhatthāya mahāmune.

346. ‘‘‘Yaṃ mayhaṃ pūritaṃ kammaṃ, kusalaṃ sarase mune;
Tuyhatthāya mahāvīra, puññaṃ upacitaṃ mayā.

347. ‘‘‘Abhabbaṭṭhāne vajjetvā, vārayitvā anācaraṃ;
Tuyhatthāya mahāvīra, sañcattaṃ jīvitaṃ mayā.

348. ‘‘‘Nekakoṭisahassāni, bhariyatthāyadāsi maṃ;
Na tattha vimanā homi, tuyhatthāya mahāmuni.

349. ‘‘‘Nekakoṭisahassāni, upakārāyadāsi maṃ;
Na tattha vimanā homi, tuyhatthāya mahāmuni.

350. ‘‘‘Nekakoṭisahassāni, bhojanatthāyadāsi maṃ;
Na tattha vimanā homi, tuyhatthāya mahāmuni.

351. ‘‘‘Nekakoṭisahassāni, jīvitāni pariccajiṃ;
Bhayamokkhaṃ karissanti, dadāmi mama jīvitaṃ.

352. ‘‘‘Aṅgagate [aṅge evaṃ (ka.)] alaṅkāre, vatthe nānāvidhe bahū;
Itthimaṇḍe na gūhāmi, tuyhatthāya mahāmuni.

353. ‘‘‘Dhanadhaññapariccāgaṃ, gāmāni nigamāni ca;
Khettaṃ puttā ca dhītā ca, pariccattā mahāmuni.

354. ‘‘‘Hatthī assā gavā cāpi, dāsiyo paricārikā;
Tuyhatthāya mahāvīra, pariccattā asaṅkhiyā.

355. ‘‘‘Yaṃ mayhaṃ paṭimantesi [patimantesi (sī.)], dānaṃ dassāmi yācake;

Vimanaṃ me na passāmi, dadato dānamuttamaṃ.

356. ‘‘‘Nānāvidhaṃ bahuṃ dukkhaṃ, saṃsāre ca bahubbidhe;
Tuyhatthāya mahāvīra, anubhuttaṃ asaṅkhiyaṃ.

357. ‘‘‘Sukhappattānumodāmi, na ca dukkhesu dummanā;
Sabbattha tulitā homi, tuyhatthāya mahāmuni.

358. ‘‘‘Anumaggena sambuddho, yaṃ dhammaṃ abhinīhari;
Anubhotvā sukhaṃ dukkhaṃ, patto bodhiṃ mahāmuni.

359. ‘‘‘Brahmadevañca sambuddhaṃ, gotamaṃ lokanāyakaṃ;
Aññesaṃ lokanāthānaṃ, saṅgamaṃ te bahuṃ mayā.

360. ‘‘‘Adhikāraṃ bahuṃ mayhaṃ, tuyhatthāya mahāmuni;
Gavesato buddhadhamme, ahaṃ te paricārikā.

361. ‘‘‘Kappe ca satasahasse, caturo ca asaṅkhiye;
Dīpaṅkaro mahāvīro, uppajji lokanāyako.

362. ‘‘‘Paccantadesavisaye, nimantetvā tathāgataṃ;
Tassa āgamanaṃ maggaṃ, sodhenti tuṭṭhamānasā.

363. ‘‘‘Tena kālena so āsi, sumedho nāma brāhmaṇo;
Maggañca paṭiyādesi, āyato [āyataṃ (sī.)] sabbadassino.

364. ‘‘‘Tena kālenahaṃ āsiṃ, kaññā brāhmaṇasambhavā;
Sumittānāma nāmena, upagacchiṃ samāgamaṃ.

365. ‘‘‘Aṭṭha uppalahatthāni, pūjanatthāya satthuno;
Ādāya janasaṃmajjhe, addasaṃ isi muggataṃ.

366. ‘‘‘Cirānugataṃ dayitaṃ [cirānupari āsīnaṃ (sī.)], atikkantaṃ manoharaṃ;
Disvā tadā amaññissaṃ, saphalaṃ jīvitaṃ mama.

367. ‘‘‘Parakkamaṃ taṃ saphalaṃ, addasaṃ isino tadā;
Pubbakammena sambuddhe, cittañcāpi pasīdi me.

368. ‘‘‘Bhiyyo cittaṃ pasādesiṃ, ise uggatamānase;
Deyyaṃ aññaṃ na passāmi, demi pupphāni te isi.

369. ‘‘‘Pañcahatthā tava hontu, tayo hontu mamaṃ ise;
Tena saddhiṃ samā hontu, bodhatthāya tavaṃ ise’.

Catutthaṃ bhāṇavāraṃ.

370. ‘‘Isi gahetvā pupphāni, āgacchantaṃ mahāyasaṃ;
Pūjesi janasaṃmajjhe, bodhatthāya mahāisi.

371. ‘‘Passitvā janasaṃmajjhe, dīpaṅkaro mahāmuni;
Viyākāsi mahāvīro, isi muggatamānasaṃ.

372. ‘‘Aparimeyye ito kappe, dīpaṅkaro mahāmuni;
Mama kammaṃ viyākāsi, ujubhāvaṃ mahāmuni.

373. ‘‘‘Samacittā samakammā, samakārī bhavissati;
Piyā hessati kammena, tuyhatthāya mahāisi [mahāise (syā.)].

374. ‘‘‘Sudassanā supiyā ca, manāpā piyavādinī;
Tassa dhammesu dāyādā, viharissati iddhikā.

375. ‘‘‘Yathāpi bhaṇḍasāmuggaṃ, anurakkhati sāmino;
Evaṃ kusaladhammānaṃ, anurakkhissate ayaṃ.

376. ‘‘‘Tassa te [tassa taṃ (syā.)] anukampantī, pūrayissati pāramī;
Sīhova pañjaraṃ bhetvā [hitvā (syā.), hetvā (pī.)], pāpuṇissati bodhiyaṃ’.

377. ‘‘Aparimeyye ito kappe, yaṃ maṃ buddho viyākarī;
Taṃ vācaṃ anumodentī, evaṃkārī bhaviṃ ahaṃ.

378. ‘‘Tassa kammassa sukatassa, tattha cittaṃ pasādayiṃ;
Devamanussakaṃ yoniṃ, anubhotvā asaṅkhiyaṃ.

379. ‘‘Sukhadukkhenubhotvāhaṃ, devesu mānusesu ca;
Pacchime bhave sampatte, ajāyiṃ sākiye kule.

380. ‘‘Rūpavatī bhogavatī, yasasīlavatī tato;
Sabbaṅgasampadā homi, kulesu abhisakkatā.

381. ‘‘Lābhaṃ silokaṃ sakkāraṃ, lokadhammasamāgamaṃ;
Cittañca dukkhitaṃ natthi, vasāmi akutobhayā.

382. ‘‘Vuttañhetaṃ bhagavatā, rañño antepure tadā;
Khattiyānaṃ pure vīra, upakārañca niddisi.

383. ‘‘Upakārā ca yā nārī, yā ca nārī sukhe dukhe;
Atthakkhāyī ca yā nārī, yā ca nārīnukampikā.

384. ‘‘Pañcakoṭisatā buddhā, navakoṭisatāni ca;
Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ.

385. ‘‘Adhikāraṃ mahā [sadā (pī.) evamuparipi] mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me;
Ekādasakoṭisatā, buddhā dvādasa koṭiyo [honti lokagganāyakā (sī. syā.), paṇṇākoṭisatāni ca (pī.)].

386. ‘‘Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ;
Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me.

387. ‘‘‘Vīsakoṭisatā buddhā, tiṃsakoṭisatāni ca;
Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ.

388. ‘‘‘Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me;
Cattālīsakoṭisatā, paññāsa koṭisatāni ca.

389. ‘‘‘Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ;
Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me.

390. ‘‘‘Saṭṭhikoṭisatā buddhā, sattatikoṭisatāni ca;
Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ.

391. ‘‘‘Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me;
Asītikoṭisatā buddhā, navutikoṭisatāni ca.

392. ‘‘‘Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ;
Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me.

393. ‘‘‘Koṭisatasahassāni, honti lokagganāyakā;
Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ.

394. ‘‘‘Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me;
Navakoṭisahassāni, apare lokanāyakā.

395. ‘‘‘Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ;
Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me.

396. ‘‘‘Koṭisatasahassāni, pañcāsītimahesinaṃ;
Pañcāsītikoṭisatā, sattatiṃsā ca koṭiyo.

397. ‘‘‘Etesaṃ devadevānaṃ, mahādānaṃ pavattayiṃ;
Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me.

398. ‘‘‘Paccekabuddhā vītarāgā [dhutarāgā (pī. ka.)], aṭṭhaṭṭhamakakoṭiyo [aṭṭhamattaka… (sī.), aṭṭhamatthaka… (syā.)];
Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me.

399. ‘‘‘Khīṇāsavā vītamalā, asaṅkhiyā buddhasāvakā;
Adhikāraṃ mahā mayhaṃ, dhammarāja suṇohi me.

400. ‘‘‘Evaṃ dhamme suciṇṇānaṃ, sadā dhammassa cārinaṃ;
Dhammacārī sukhaṃ seti, asmiṃ loke paramhi ca.

401. ‘‘‘Dhammaṃ care sucaritaṃ, na naṃ duccaritaṃ care;
Dhammacārī sukhaṃ seti, asmiṃ loke paramhi ca.

402. ‘‘‘Nibbinditvāna saṃsāre, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Sahassaparivārena, pabbajitvā akiñcanā.

403. ‘‘‘Agāraṃ vijahitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Aḍḍhamāse asampatte, catusaccamapāpuṇiṃ.

404. ‘‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Upanenti bahū janā, sāgareyeva ūmiyo.

405. ‘‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
406. ‘‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
407. ‘‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’.

408. ‘‘Evaṃ bahuvidhaṃ dukkhaṃ, sampattī ca bahubbidhā;
Visuddhibhāvaṃ sampattā, labhāmi sabbasampadā.

409. ‘‘Yā dadāti sakattānaṃ, puññatthāya mahesino;
Sahāyasampadā honti, nibbānapadamasaṅkhataṃ.

410. ‘‘Parikkhīṇaṃ atītañca, paccuppannaṃ anāgataṃ;
Sabbakammaṃ mamaṃ khīṇaṃ, pāde vandāmi cakkhuma’’.

Itthaṃ sudaṃ yasodharā bhikkhunī bhagavato sammukhā imā gāthāyo abhāsitthāti.

Yasodharātheriyāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Yasodharāpamukhadasabhikkhunīsahassaapadānaṃ

411. ‘‘Kappe ca satasahasse, caturo ca asaṅkhiye;
Dīpaṅkaro nāma jino, uppajji lokanāyako.

412. ‘‘Dīpaṅkaro mahāvīro, viyākāsi vināyako;
Sumedhañca sumittañca, samānasukhadukkhataṃ.

413. ‘‘Sadevakañca passanto, vicaranto sadevakaṃ;
Tesaṃ pakittane amhe, upagamma samāgamaṃ.

414. ‘‘Amhaṃ sabbapati hohi [sabbā patī honti (pī.)], anāgatasamāgame;
Sabbāva tuyhaṃ bhariyā, manāpā piyavādikā.

415. ‘‘Dānaṃ sīlamayaṃ sabbaṃ, bhāvanā ca subhāvitā;
Dīgharattañca no [dīgharattamidaṃ (syā. ka.)] sabbaṃ, pariccattaṃ mahāmune.

416. ‘‘Gandhaṃ vilepanaṃ mālaṃ, dīpañca ratanāmayaṃ;
Yaṃkiñci patthitaṃ sabbaṃ, pariccattaṃ mahāmuni.

417. ‘‘Aññaṃ vāpi kataṃ kammaṃ, paribhogañca mānusaṃ;
Dīgharattañhi no sabbaṃ, pariccattaṃ mahāmuni.

418. ‘‘Anekajātisaṃsāraṃ, bahuṃ puññampi no kataṃ;
Issaramanubhotvāna, saṃsaritvā bhavābhave.

419. ‘‘Pacchime bhave sampatte, sakyaputtanivesane;
Nānākulūpapannāyo, accharā kāmavaṇṇinī.

420. ‘‘Lābhaggena yasaṃ pattā, pūjitā sabbasakkatā;
Lābhiyo annapānānaṃ, sadā sammānitā mayaṃ.

421. ‘‘Agāraṃ pajahitvāna, pabbajimhanagāriyaṃ;
Aḍḍhamāse asampatte, sabbā pattāmha nibbutiṃ.

422. ‘‘Lābhiyo annapānānaṃ, vatthasenāsanāni ca;
Upenti paccayā sabbe, sadā sakkatapūjitā.

423. ‘‘Kilesā jhāpitā amhaṃ…pe… viharāma anāsavā.
424. ‘‘Svāgataṃ vata no āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
425. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ yasodharāpamukhāni dasabhikkhunīsahassāni bhagavato sammukhā imā gāthāyo abhāsitthāti.

Yasodharāpamukhadasabhikkhunīsahassāpadānaṃ navamaṃ.

10. Yasodharāpamukhaaṭṭhārasabhikkhunīsahassaapadānaṃ

426. ‘‘Aṭṭhārasasahassāni, bhikkhunī sakyasambhavā;
Yasodharāpamukhāni, sambuddhaṃ upasaṅkamuṃ.

427. ‘‘Aṭṭhārasasahassāni, sabbā honti mahiddhikā;
Vandantī munino pāde, ārocenti yathābalaṃ.

428. ‘‘‘Jāti khīṇā jarā byādhi, maraṇañca mahāmuni;
Anāsavaṃ padaṃ santaṃ, amataṃ yāma nāyaka.

429. ‘‘‘Khalitañce pure atthi, sabbāsampi mahāmuni;
Aparādhamajānantī, khama amhaṃ vināyaka.

430. ‘‘‘Iddhiñcāpi nidassetha, mama sāsanakārikā;
Parisānañca sabbāsaṃ, kaṅkhaṃ chindatha yāvatā.

431. ‘‘‘Yasodharā mahāvīra, manāpā piyadassanā;
Sabbā tuyhaṃ mahāvīra, agārasmiṃ pajāpati.

432. ‘‘‘Thīnaṃ satasahassānaṃ, navutīnaṃ chaduttari;
Agāre te mayaṃ vīra, pāmokkhā sabbā issarā.

433. ‘‘‘Rūpācāraguṇūpetā, yobbanaṭṭhā piyaṃvadā;
Sabbā no apacāyanti, devatā viya mānusā.

434. ‘‘‘Aṭṭhārasasahassāni, sabbā sākiyasambhavā;
Yasodharāsahassāni, pāmokkhā issarā tadā.

435. ‘‘‘Kāmadhātumatikkamma, saṇṭhitā rūpadhātuyā;
Rūpena sadisā natthi, sahassānaṃ mahāmuni.

436. ‘‘‘Sambuddhaṃ abhivādetvā, iddhiṃ dassaṃsu satthuno;
Nekā nānāvidhākārā, mahāiddhīpi dassayuṃ.

437. ‘‘‘Cakkavāḷasamaṃ kāyaṃ, sīsaṃ uttarato kuru;
Ubho pakkhā duve dīpā, jambudīpaṃ sarīrato.

438. ‘‘‘Dakkhiṇañca saraṃ piñchaṃ, nānāsākhā tu pattakā;
Candañca sūriyañcakkhi, merupabbatato sikhaṃ.

439. ‘‘‘Cakkavāḷagiriṃ tuṇḍaṃ, jamburukkhaṃ samūlakaṃ;
Bījamānā upāgantvā, vandantī lokanāyakaṃ.

440. ‘‘‘Hatthivaṇṇaṃ tathevassaṃ, pabbataṃ jaladhiṃ tathā;
Candañca sūriyaṃ meruṃ, sakkavaṇṇañca dassayuṃ.

441. ‘‘‘Yasodharā mayaṃ vīra, pāde vandāma cakkhuma;
Tava cirapabhāvena, nipphannā naranāyaka.

442. ‘‘‘Iddhīsu ca vasī homa, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homa mahāmune.

443. ‘‘‘Pubbenivāsaṃ jānāma, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

444. ‘‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ amhaṃ mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

445. ‘‘‘Pubbānaṃ lokanāthānaṃ, saṅgamaṃ no nidassitaṃ;
Adhikārā bahū amhaṃ, tuyhatthāya mahāmune.

446. ‘‘‘Yaṃ amhaṃ pūritaṃ kammaṃ, kusalaṃ sarase mune;
Tuyhatthāya mahāvīra, puññānupacitāni no.

447. ‘‘‘Abhabbaṭṭhāne vajjetvā, vārayimha anācaraṃ;
Tuyhatthāya mahāvīra, cattāni jīvitāni no [sañcattaṃ jīvitampi no (syā.)].

448. ‘‘‘Nekakoṭisahassāni, bhariyatthāyadāsi no;
Na tattha vimanā homa, tuyhatthāya mahāmune.

449. ‘‘‘Nekakoṭisahassāni, upakārāyadāsi no;
Na tattha vimanā homa, tuyhatthāya mahāmune.

450. ‘‘‘Nekakoṭisahassāni, bhojanatthāyadāsi no;
Na tattha vimanā homa, tuyhatthāya mahāmune.

451. ‘‘‘Nekakoṭisahassāni, jīvitāni cajimhase [cajimha no (pī. ka.)];
Bhayamokkhaṃ karissāma, jīvitāni cajimhase.

452. ‘‘‘Aṅgagate alaṅkāre, vatthe nānāvidhe bahū;
Itthibhaṇḍe na gūhāma, tuyhatthāya mahāmune.

453. ‘‘‘Dhanadhaññapariccāgaṃ, gāmāni nigamāni ca;
Khettaṃ puttā ca dhītā ca, pariccattā mahāmune.

454. ‘‘‘Hatthī assā gavā cāpi, dāsiyo paricārikā;
Tuyhatthāya mahāvīra, pariccattaṃ asaṅkhiyaṃ.

455. ‘‘‘Yaṃ amhe paṭimantesi, dānaṃ dassāma yācake;
Vimanaṃ no na passāma, dadato dānamuttamaṃ.

456. ‘‘‘Nānāvidhaṃ bahuṃ dukkhaṃ, saṃsāre ca bahubbidhe;
Tuyhatthāya mahāvīra, anubhuttaṃ asaṅkhiyaṃ.

457. ‘‘‘Sukhappattānumodāma, na ca dukkhesu dummanā;

Sabbattha tulitā homa, tuyhatthāya mahāmune.

458. ‘‘‘Anumaggena sambuddho, yaṃ dhammaṃ abhinīhari;
Anubhotvā sukhaṃ dukkhaṃ, patto bodhiṃ mahāmune.

459. ‘‘‘Brahmadevañca sambuddhaṃ, gotamaṃ lokanāyakaṃ;
Aññesaṃ lokanāthānaṃ, saṅgamaṃ tehi no bahū.

460. ‘‘‘Adhikāraṃ bahuṃ amhe, tuyhatthāya mahāmune;
Gavesato buddhadhamme, mayaṃ te paricārikā.

461. ‘‘‘Kappe ca satasahasse, caturo ca asaṅkhiye;
Dīpaṅkaro mahāvīro, uppajji lokanāyako.

462. ‘‘‘Paccantadesavisaye, nimantetvā tathāgataṃ;
Tassa āgamanaṃ maggaṃ, sodhenti tuṭṭhamānasā.

463. ‘‘‘Tena kālena so āsi, sumedho nāma brāhmaṇo;
Maggañca paṭiyādesi, āyato sabbadassino.

464. ‘‘‘Tena kālena ahumha, sabbā brāhmaṇasambhavā;
Thalūdajāni pupphāni, āharimha samāgamaṃ.

465. ‘‘‘Tasmiṃ so samaye buddho, dīpaṅkaro mahāyaso;
Viyākāsi mahāvīro, isimuggatamānasaṃ.

466. ‘‘‘Calatī ravatī puthavī, saṅkampati sadevake;
Tassa kammaṃ pakittente, isimuggatamānasaṃ.

467. ‘‘‘Devakaññā manussā ca, mayañcāpi sadevakā;
Nānāpūjanīyaṃ bhaṇḍaṃ, pūjayitvāna patthayuṃ.

468. ‘‘‘Tesaṃ buddho viyākāsi, jotidīpa sanāmako;
Ajja ye patthitā atthi, te bhavissanti sammukhā.

469. ‘‘‘Aparimeyye ito kappe, yaṃ no buddho viyākari;
Taṃ vācamanumodentā, evaṃkārī ahumha no.

470. ‘‘‘Tassa kammassa sukatassa, tassa cittaṃ pasādayuṃ;
Devamānusikaṃ yoniṃ, anubhotvā asaṅkhiyaṃ.

471. ‘‘‘Sukhadukkhenubhotvāna, devesu mānusesu ca;
Pacchime bhave sampatte, jātāmha sākiye kule.

472. ‘‘‘Rūpavatī bhogavatī, yasasīlavatī tato;
Sabbaṅgasampadā homa, kulesu abhisakkatā.

473. ‘‘‘Lābhaṃ silokaṃ sakkāraṃ, lokadhammasamāgamaṃ;
Cittañca dukkhitaṃ natthi, vasāma akutobhayā.

474. ‘‘‘Vuttañhetaṃ bhagavatā, rañño antepure tadā;
Khattiyānaṃ pure vīra [tāsaṃ (syā.)], upakārañca niddisi.

475. '''Upakārā ca yā nārī, yā ca nārī sukhe dukhe;
Atthakkhāyī ca yā nārī, yā ca nārīnukampikā.

476. '''Dhammaṃ care sucaritaṃ, na naṃ duccaritaṃ care;
Dhammacārī sukhaṃ seti, asmiṃ loke paramhi ca.

477. '''Agāraṃ vijahitvāna, pabbajimhanagāriyaṃ;
Aḍḍhamāse asampatte, catusaccaṃ phusimha no.

478. '''Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Upanenti bahū amhe, sāgarasseva ūmiyo.

479. '''Kilesā jhāpitā amhaṃ [mayhaṃ (syā.), amhākaṃ (ka.)], bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāma anāsavā.

480. '''Svāgataṃ vata no āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

481. '''Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ'.

482. ''Evaṃ bahuvidhaṃ dukkhaṃ, sampattī ca bahubbidhā;
Visuddhabhāvaṃ sampattā, labhāma sabbasampadā.

483. ''Yā dadanti sakattānaṃ, puññatthāya mahesino;
Sahāyasampadā honti, nibbānapadamasaṅkhataṃ.

484. ''Parikkhīṇaṃ atītañca, paccuppannaṃ anāgataṃ;
Sabbakammampi no khīṇaṃ, pāde vandāma cakkhuma.

485. ''Nibbānāya vadantīnaṃ, kiṃ vo vakkhāma uttari;
Santasaṅkhatadosañhi, pappotha [santasaṅkhatadoso yo, pajjotaṃ (syā. pī. ka.)] amataṃ padaṃ''.

Itthaṃ sudaṃ yasodharāpamukhāni aṭṭhārasabhikkhunīsahassāni bhagavato sammukhā imā gāthāyo abhāsitthāti.

Yasodharāpamukhaaṭṭhārasabhikkhunīsahassāpadānaṃ dasamaṃ.

Kuṇḍalakesīvaggo tatiyo.

Tassuddānaṃ –

Kuṇḍalā gotamī ceva, dhammadinnā ca sakulā;
Varanandā ca soṇā ca, kāpilānī yasodharā.

Dasasahassabhikkhunī, aṭṭhārasasahassakā;
Gāthāsatāni cattāri, cha ca sattatimeva ca [aṭṭhasattatimeva ca (syā.)].

4. Khattiyāvaggo

1. Yasavatīpamukhaaṭṭhārasabhikkhunīsahassaapadānaṃ

1. ‘‘Bhavā sabbe parikkhīṇā, bhavā santi vimocitā;
Sabbāsavā ca no natthi, ārocema mahāmune.

2. ‘‘Purimaṃ kusalaṃ kammaṃ [parikammañca kusalaṃ (syā.)], yaṃ kiñci sādhupatthitaṃ;
Paribhogamayaṃ dinnaṃ, tuyhatthāya mahāmune.

3. ‘‘Buddhapaccekabuddhānaṃ, sāvakānañca patthitaṃ [buddhānaṃ sāvakānañca (sī. ka.)];
Paribhogamayaṃ dinnaṃ, tuyhatthāya mahāmune.

4. ‘‘Uccanīcamayaṃ kammaṃ, bhikkhūnaṃ sādhupatthitaṃ;
Uccākulaparikammaṃ, katametaṃ mahāmune [katamhehi mahāmune (syā. pī.)].

5. ‘‘Teneva sukkamūlena, coditā kammasampadā;
Mānusikamatikkantā, jāyiṃsu khattiye kule.

6. ‘‘Uppatte ca kate kamme, jātiyā vāpi ekato;
Pacchime ekato jātā, khattiyā kulasambhavā.

7. ‘‘Rūpavatī bhogavatī, lābhasakkārapūjitā;
Antepure mahāvīra, devānaṃ viya nandane.

8. ‘‘Nibbinditvā agāramhā, pabbajimhanagāriyaṃ;
Katipāhaṃ upādāya, sabbā pattāmha nibbutiṃ.

9. ‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Upanenti bahū amhe, sadā sakkatapūjitā.

10. ‘‘Kilesā jhāpitā amhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāma anāsavā.

11. ‘‘Svāgataṃ vata no āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

12. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ yasavatīpamukhāni khattiyakaññābhikkhuniyo aṭṭhārasasahassāni bhagavato sammukhā imā gāthāyo abhāsitthāti.

Yasavatīpamukhaaṭṭhārasabhikkhunīsahassāpadānaṃ paṭhamaṃ.

2. Caturāsītibhikkhunīsahassaapadānaṃ

13. ‘‘Cullāsītisahassāni, brāhmaññakulasambhavā [brāhmaṇakulasambhavā (syā. ka.)];
Sukhumālahatthapādā, pure tuyhaṃ mahāmune.

14. ‘‘Vessasuddakule jātā, devā nāgā ca kinnarā;
Cātuddīpā bahū kaññā, pure tuyhaṃ mahāmune.

15. ‘‘Kāci pabbajitā atthi, sabbadassāvino [saccadassāvino (sī. pī.)] hū;
Devā ca kinnarā nāgā, phusissanti anāgate.

16. ‘‘Anubhotvā yasaṃ sabbaṃ, patvāna sabbasampadā;
Tumhaṃ [tvayi (sī. pī.)] pasādaṃ paṭiladdhā, bujjhissanti anāgate.

17. ‘‘Amhe brāhmaṇadhītā tu, brāhmaññakulasambhavā;
Pekkhato no [lakkhaṇā ca (syā.)] mahāvīra, pāde vandāma cakkhuma.

18. ‘‘Upahatā bhavā sabbe, mūlataṇhā samūhatā;
Samucchinnā anusayā, puññasaṅkhāradālitā.

19. ‘‘Samādhigocarā sabbā, samāpattivasī katā;
Jhānena dhammaratiyā, viharissāma no sadā.

20. ‘‘Bhavanetti avijjā ca, saṅkhārāpi ca khepitā;
Sududdasaṃ padaṃ gantvā, anujānātha [anujānimha (syā. pī. ka.)] nāyaka.

21. ‘‘Upakārā mamaṃ tumhe, dīgharattaṃ katāvino;
Catunnaṃ saṃsayaṃ chetvā, sabbā gacchantu nibbutiṃ.

22. ‘‘Vanditvā munino pāde, katvā iddhivikubbanaṃ;
Kāci dassenti ālokaṃ, andhakāramathāparā.

23. ‘‘Dassenti candasūriye, sāgarañca samacchakaṃ;
Sineruṃ paribhaṇḍañca, dassenti pārichattakaṃ.

24. ‘‘Tāvatiṃsañca bhavanaṃ, yāmaṃ dassenti iddhiyā;
Tusitaṃ nimmite deve, vasavattī mahissare.

25. ‘‘Brahmāno kāci dassenti, caṅkamañca mahārahaṃ;
Brahmavaṇṇañca māpetvā, dhammaṃ desenti suññataṃ.

26. ‘‘Nānāvikubbanaṃ katvā, iddhiṃ dassiya satthuno;
Dassayiṃsu balaṃ sabbā, pāde vandiṃsu satthuno.

27. ‘‘Iddhīsu ca vasī homa, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homa mahāmune.

28. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāma, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

29. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ amhaṃ mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

30. ‘‘Pubbānaṃ lokanāthānaṃ, saṅgamaṃ no nidassitaṃ;
Adhikāraṃ bahuṃ amhaṃ, tuyhatthāya mahāmune.

31. ‘‘Yaṃ amhehi kataṃ kammaṃ, kusalaṃ sara taṃ mune;
Tuyhatthāya mahāvīra, puññānupacitāni no.

32. ‘‘Satasahassito kappe, padumuttaro mahāmuni;

Puraṃ haṃsavatī nāma, sambuddhassa kulāsayaṃ.

33. ‘‘Dvārena haṃsavatiyā, gaṅgā sandati sabbadā;
Ubbaḷhā nadiyā bhikkhū, gamanaṃ na labhanti te.

34. ‘‘Divasaṃ dve tayo ceva, sattāhaṃ māsikaṃ tato;
Catumāsampi sampuṇṇaṃ, gamanaṃ na labhanti te.

35. ‘‘Tadā ahu sattasāro, jaṭilo nāma raṭṭhiko;
Oruddhe [oratīre (syā.)] bhikkhavo disvā, setuṃ gaṅgāya kārayi.

36. ‘‘Tadā satasahassehi, setuṃ gaṅgāya kārayi;
Saṅghassa orime tīre, vihārañca akārayi.

37. ‘‘Itthiyo purisā ceva, uccanīcakulāni ca;
Tassa setuṃ vihārañca [tesu setuvihāresu (sī.), tassa setū vihāre ca (pī.)], samabhāgaṃ akaṃsu te.

38. ‘‘Amhe aññe ca mānujā, vippasannena cetasā;
Tassa dhammesu dāyādā, nagare janapadesu ca.

39. ‘‘Itthī pumā kumārā ca, bahū ceva kumārikā;
Setuno ca vihārassa, vālukā ākiriṃsu te.

40. ‘‘Vīthiṃ sammajjanaṃ katvā, kadalīpuṇṇaghaṭe dhaje;
Dhūpaṃ cuṇṇañca mālañca, kāraṃ katvāna satthuno.

41. ‘‘Setuvihāre kāretvā, nimantetvā vināyakaṃ;
Mahādānaṃ daditvāna, sambodhiṃ abhipatthayiṃ.

42. ‘‘Padumuttaro mahāvīro, tārako sabbapāṇinaṃ;
Anumodanīyaṃkāsi, jaṭilassa mahāmuni [katvā, viyākāsi mahāmuni (syā.)].

43. ‘‘‘Satasahassātikkante, kappo hessati bhaddako;
Bhavābhavenubhotvāna, pāpuṇissati bodhiyaṃ.

44. ‘‘‘Kāci hatthaparikammaṃ, katāvī naranāriyo;
Anāgatamhi addhāne, sabbā hessanti sammukhā’.

45. ‘‘Tena kammavipākena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Uppannā devabhavanaṃ, tuyhaṃ tā paricārikā.

46. ‘‘Dibbasukhaṃ asaṅkhiyaṃ, mānusañca asaṅkhiyaṃ;
Tuyhaṃ te paricārema, saṃsarimha bhavābhave.

47. ‘‘Satasahassito kappe, sukataṃ kammasampadaṃ;
Sukhumālī manussānaṃ, atho devapure vare.

48. ‘‘Rūpabhogayase ceva, atho kittiñca sakkataṃ [kittisukhaṃ piyaṃ (syā.)];
Labhāma satataṃ sabbaṃ, sukataṃ kammasampadaṃ.

49. ‘‘Pacchime bhave sampatte, jātāmha brāhmaṇe kule;

Sukhumālahatthapādā, sakyaputtanivesane.

50. ‘‘Sabbakālampi pathaviṃ, na passāma na laṅkataṃ;
Cikkhallabhūmimasuciṃ [cikkhallaṃ bhūmiṃ gamanaṃ (syā.)], na passāma mahāmune.

51. ‘‘Agāraṃ vasante amhe, sakkāraṃ sabbakālikaṃ;
Upanenti sadā sabbaṃ, pubbakammaphalena no [pubbakammaphalaṃ tato (sī. pī.)].

52. ‘‘Agāraṃ pajahitvāna, pabbajitvānagāriyaṃ;
Saṃsārapathanitthiṇṇā, vītarāgā bhavāmase [natthi dāni punabbhavo (sī. syā. pī.)].

53. ‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Upanenti sadā amhe, sahassāni tato tato.

54. ‘‘Kilesā jhāpitā amhaṃ…pe… viharāma anāsavā.
55. ‘‘Svāgataṃ vata no āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
56. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ caturāsītibrāhmaṇakaññābhikkhunīsahassāni bhagavato sammukhā imā gāthāyo abhāsitthāti.

Caturāsītibhikkhunīsahassāpadānaṃ dutiyaṃ.

3. Uppaladāyikātherīapadānaṃ

57. ‘‘Nagare aruṇavatiyā, aruṇo nāma khattiyo;
Tassa rañño ahuṃ bhariyā, ekajjhaṃ cārayāmahaṃ.

58. ‘‘Rahogatā nisīditvā, evaṃ cintesahaṃ tadā;
‘Kusalaṃ me kataṃ natthi, ādāya gamiyaṃ mama.

59. ‘‘‘Mahābhitāpaṃ kaṭukaṃ, ghorarūpaṃ sudāruṇaṃ;
Nirayaṃ nūna gacchāmi, ettha me natthi saṃsayo’.

60. ‘‘Evāhaṃ cintayitvāna, pahaṃsetvāna mānasaṃ;
Rājānaṃ upagantvāna, idaṃ vacanamabraviṃ.

61. ‘‘‘Itthī nāma mayaṃ deva, purisānittarā ahu [purisānugatā sadā (sī.), purisā na bhavāma no (syā.), purisānaṃ bharā mayaṃ (pī.)];
Ekaṃ me samaṇaṃ dehi, bhojayissāmi khattiya’.

62. ‘‘Adāsi me tadā rājā, samaṇaṃ bhāvitindriyaṃ;
Tassa pattaṃ gahetvāna, paramannena pūrayiṃ.

63. ‘‘Pūretvā paramaṃ annaṃ, saha sugandhalepanaṃ;
Mahācelena chāditvā, adāsiṃ tuṭṭhamānasā.

64. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

65. ‘‘Sahassadevarājūnaṃ, mahesittamakārayiṃ;
Sahassacakkavattīnaṃ, mahesittamakārayiṃ.

66. ‘‘Padesarajjaṃ vipulaṃ, gaṇanāto asaṅkhiyaṃ;
Nānāvidhaṃ bahuṃ aññaṃ, tassa kammaphalaṃ tato.

67. ‘‘Uppalasseva me vaṇṇo, abhirūpā sudassanā;
Itthisabbaṅgasampannā, abhijātā jutindharā.

68. ‘‘Pacchime bhave sampatte, ajāyiṃ sākiye kule;
Nārīsahassapāmokkhā, suddhodanasutassahaṃ.

69. ‘‘Nibbinditvā agārehaṃ, pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Sattamīrattisampattā [sattamiṃrattimapattā (sī. syā. pī.)], catusaccamapāpuṇiṃ.

70. ‘‘Cīvaraṃ piṇḍapātañca, paccayaṃ sayanāsanaṃ;
Parimetuṃ na sakkomi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

71. ‘‘Yaṃ mayhaṃ pūritaṃ kammaṃ, kusalaṃ sarase muni;
Tuyhatthāya mahāvīra, paricattaṃ bahuṃ mayā.

72. ‘‘Ekattiṃse ito kappe, yaṃ dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

73. ‘‘Dve gatiyo pajānāmi, devattaṃ atha mānusaṃ;
Aññaṃ gatiṃ na jānāmi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

74. ‘‘Ucce kule pajāyāmi, mahāsāle [tayo sāla (ka.)] mahaddhane;
Aññe kule na jāyāmi, piṇḍapātassidaṃ phalaṃ.

75. ‘‘Bhavābhave saṃsaritvā, sukkamūlena coditā;
Amanāpaṃ na passāmi, somanassakataṃ phalaṃ.

76. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

77. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

78. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mama mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

79. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
80. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
81. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ uppaladāyikā bhikkhunī bhagavato sammukhā imā gāthāyo abhāsitthāti.

Uppaladāyikātheriyāpadānaṃ tatiyaṃ.

4. Siṅgālamātutherīapadānaṃ

82. ‘‘Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

83. ‘‘Tadāhaṃ haṃsavatiyaṃ, jātāmaccakule ahuṃ;

Nānāratanapajjote, iddhe phīte mahaddhane.

84. ‘‘Pitunā saha gantvāna, mahājanapurakkhatā;
Dhammaṃ buddhassa sutvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

85. ‘‘Pabbajitvāna kāyena, pāpakammaṃ vivajjayiṃ;
Vacīduccaritaṃ hitvā, ājīvaṃ parisodhayiṃ.

86. ‘‘Buddhe pasannā dhamme ca, saṅghe ca tibbagāravā;
Saddhammassavane yuttā, buddhadassanalālasā [buddhadassanasālayā (syā.)].

87. ‘‘Aggaṃ saddhādhimuttānaṃ, assosiṃ bhikkhuniṃ tadā;
Taṃ ṭhānaṃ patthayitvāna, tisso sikkhā apūrayiṃ.

88. ‘‘Tato maṃ sugato āha, karuṇānugatāsayo;
‘Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Sīlañca yassa kalyāṇaṃ, ariyakantaṃ pasaṃsitaṃ.

89. ‘‘‘Saṅghe pasādo yassatthi, ujubhūtañca dassanaṃ;
Adaliddoti taṃ āhu, amoghaṃ tassa jīvitaṃ.

90. ‘‘‘Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṃ dhammadassanaṃ;
Anuyuñjetha medhāvī, saraṃ buddhāna [buddhānusāsanaṃ (sī.), buddhānaṃ sāsanaṃ (syā.)] sāsanaṃ’.

91. ‘‘Taṃ sutvāhaṃ pamuditā, apucchiṃ paṇidhiṃ mama;
Tadā anomo amito, byākarittha vināyako;
‘Buddhe pasannā kalyāṇī, lacchase taṃ supatthitaṃ.

92. ‘‘‘Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

93. ‘‘‘Tassa dhammesu dāyādā, orasā dhammanimmitā;
Siṅgālakassa [sigālakassa (sī. pī.)] mātāti, hessati satthu sāvikā’.

94. ‘‘Taṃ sutvā muditā hutvā, yāvajīvaṃ tadā jinaṃ;
Mettacittā paricariṃ, paṭipattīhi nāyakaṃ.

95. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

96. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, giribbajapuruttame;
Jātā seṭṭhikule phīte, mahāratanasañcaye.

97. ‘‘Putto siṅgālako nāma, mamāsi vipathe rato;
Diṭṭhigahanapakkhando, disāpūjanatapparo.

98. ‘‘Nānādisā namassantaṃ [namassati (syā.)], piṇḍāya nagaraṃ vajaṃ;
Taṃ disvā ovadī buddho, magge ṭhatvā vināyako.

99. ‘‘Tassa desayato dhammaṃ, panādo vimhayo ahu;
Dvekoṭinaranārīnaṃ, dhammābhisamayo ahu.

100. ‘‘Tadāhaṃ parisaṃ gantvā, sutvā sugatabhāsitaṃ;
Sotāpattiphalaṃ pattā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

101. ‘‘Na cireneva kālena, buddhadassanalālasā;
Anussatiṃ taṃ bhāvetvā, arahattamapāpuṇiṃ.

102. ‘‘Dassanatthāya buddhassa, sabbadā ca vajāmahaṃ;
Atittāyeva passāmi, rūpaṃ nayananandanaṃ.

103. ‘‘Sabbapāramisambhūtaṃ, lakkhīnilayanaṃ varaṃ;
Rūpaṃ sabbasubhākiṇṇaṃ, atittā viharāmahaṃ.

104. ‘‘Jino tasmiṃ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṃ;
Siṅgālakassa yā mātā, aggā saddhādhimuttikā [saṃghavimuttikā (pī.), mamādhimuttikā (ka.)].

105. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmuni.

106. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

107. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mama mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

108. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
109. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
110. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ siṅgālamātā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Siṅgālamātutheriyāpadānaṃ catutthaṃ.

5. Sukkātherīapadānaṃ

111. ‘‘Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammavipassako.

112. ‘‘Tadāhaṃ bandhumatiyaṃ, jātā aññatare kule;
Dhammaṃ sutvāna munino, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

113. ‘‘Bahussutā dhammadharā, paṭibhānavatī tathā;
Vicittakathikā cāpi, jinasāsanakārikā.

114. ‘‘Tadā dhammakathaṃ katvā, hitāya janataṃ bahuṃ [janatāya hitaṃ bahuṃ (sī.) … sadā (syā.), hitāya janasaṃsariṃ (pī.)];
Tato cutāhaṃ tusitaṃ, upapannā yasassinī.

115. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, sikhī viya sikhī jino;
Tapanto yasasā loke [lokaṃ (syā. pī.)], uppajji vadataṃ varo.

116. ‘‘Tadāpi pabbajitvāna, buddhasāsanakovidā;
Jotetvā jinavākyāni, tatopi tidivaṃ gatā.

117. ‘‘Ekatiṃseva kappamhi, vessabhū nāma nāyako;
Uppajjittha mahāñāṇī, tadāpi ca tathevahaṃ.

118. ‘‘Pabbajitvā dhammadharā, jotayiṃ jinasāsanaṃ;
Gantvā marupuraṃ rammaṃ, anubhosiṃ mahāsukhaṃ.

119. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, kakusandho jinuttamo;
Uppajji narasaraṇo [narasaddūlo (sī. syā. pī.)], tadāpi ca tathevahaṃ.

120. ‘‘Pabbajitvā munimataṃ, jotayitvā yathāyukaṃ;
Tato cutāhaṃ tidivaṃ, agaṃ sabhavanaṃ yathā.

121. ‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, koṇāgamananāyako;
Uppajji lokasaraṇo, araṇo amataṅgato [vadataṃ varo, sabbasattānamuttamo (syā.)].

122. ‘‘Tadāpi pabbajitvāna, sāsane tassa tādino;
Bahussutā dhammadharā, jotayiṃ jinasāsanaṃ.

123. ‘‘Imasmiṃyeva kappamhi, kassapo munimuttamo;
Uppajji lokasaraṇo, araṇo maraṇantagū.

124. ‘‘Tassāpi naravīrassa, pabbajitvāna sāsane;
Pariyāpuṭasaddhammā, paripucchāvisāradā.

125. ‘‘Susīlā lajjinī ceva, tīsu sikkhāsu kovidā;
Bahuṃ dhammakathaṃ katvā, yāvajīvaṃ mahāmune.

126. ‘‘Tena kammavipākena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

127. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, giribbajapuruttame;
Jātā seṭṭhikule phīte, mahāratanasañcaye.

128. ‘‘Yadā bhikkhusahassena, parivuto lokanāyako;
Upāgami rājagahaṃ, sahassakkhena vaṇṇito.

129. ‘‘‘Danto dantehi saha purāṇajaṭilehi, vippamutto vippamuttehi;
Siṅgīnikkhasavaṇṇo, rājagahaṃ pāvisi bhagavā’.

130. ‘‘Disvā buddhānubhāvaṃ taṃ, sutvāva guṇasañcayaṃ;
Buddhe cittaṃ pasādetvā, pūjayiṃ taṃ yathābalaṃ.

131. ‘‘Aparena ca kālena, dhammadinnāya santike;
Agārā nikkhamitvāna, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

132. ‘‘Kesesu chijjamānesu, kilese jhāpayiṃ ahaṃ;
Uggahiṃ sāsanaṃ sabbaṃ, pabbajitvācirenahaṃ.

133. ‘‘Tato dhammamadesesiṃ, mahājanasamāgame;
Dhamme desiyamānamhi, dhammābhisamayo ahu.

134. ‘‘Nekapāṇasahassānaṃ, taṃ viditvātivimhito;

Abhippasanno me yakkho, bhamitvāna giribbajaṃ.

135. ‘‘Kiṃ me katā rājagahe manussā, madhuṃ pītāva acchare;
Ye sukkaṃ na upāsanti, desentiṃ amataṃ padaṃ.

136. ‘‘Tañca appaṭivānīyaṃ, asecanakamojavaṃ;
Pivanti maññe sappaññā, valāhakamivaddhagū.

137. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

138. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

139. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mama mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

140. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
141. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
142. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ sukkā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Sukkātheriyāpadānaṃ pañcamaṃ.

Pañcamaṃ bhāṇavāraṃ.

6. Abhirūpanandātherīapadānaṃ

143. ‘‘Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammesu cakkhumā.

144. ‘‘Tadāhaṃ bandhumatiyaṃ, iddhe phīte mahākule;
Jātā surūpā dayitā, pūjanīyā janassa ca.

145. ‘‘Upagantvā mahāvīraṃ, vipassiṃ lokanāyakaṃ;
Dhammaṃ suṇitvā saraṇaṃ, upesiṃ naranāyakaṃ.

146. ‘‘Sīlesu saṃvutā hutvā, nibbute ca naruttame;
Dhātuthūpassa upari, soṇṇacchattamapūjayiṃ.

147. ‘‘Muttacāgā sīlavatī, yāvajīvaṃ tato cutā;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsūpagā ahaṃ.

148. ‘‘Tadā dasahi ṭhānehi, adhibhotvāna sesake [adhibhotvā asesato (syā.)];
Rūpasaddehi gandhehi, rasehi phusanehi ca.

149. ‘‘Āyunāpi ca vaṇṇena, sukhena yasasāpi ca;
Tathevādhipateyyena, adhigayha virocahaṃ.

150. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātāhaṃ kapilavhaye;
Dhītā khemakasakkassa, nandā nāmāti vissutā.

151. ‘‘Abhirūpasampadampi [abhirupaṃ upapadaṃ (sī.), abhirupaṃ uppādaṃ (pī.)], ahu me kantisūcakaṃ;
Yadāhaṃ yobbanappattā, rūpalāvaññabhūsitā.

152. ‘‘Tadā [tadā mamatthaṃ (sī.), idha mamatte (syā. ka.)] matthe sakyānaṃ, vivādo sumahā ahu;
Pabbājesi tato tāto, mā sakyā vinassiṃsuti.

153. ‘‘Pabbajitvā tathāgataṃ, rūpadessiṃ naruttamaṃ;
Sutvāna nopagacchāmi, mama rūpena gabbitā.

154. ‘‘Ovādampi na gacchāmi, buddhadassanabhīrutā;
Tadā jino upāyena, upanetvā sasantikaṃ.

155. ‘‘Tissitthiyo [tisso thīyo (sī. pī.)] nidassesi, iddhiyā maggakovido;
Accharārūpasadisaṃ, taruṇiṃ jaritaṃ [jarikaṃ (syā. ka.)] mataṃ.

156. ‘‘Tāyo disvā susaṃviggā, virattāse kaḷevare;
Aṭṭhāsiṃ bhavanibbindā, tadā maṃ āha nāyako.

157. ‘‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhinanditaṃ.

158. ‘‘‘Asubhāya cittaṃ bhāvehi, ekaggaṃ susamāhitaṃ;
Yathā idaṃ tathā etaṃ, yathā etaṃ tathā idaṃ.

159. ‘‘‘Evametaṃ avekkhantī, rattindivamatanditā;
Tato sakāya paññāya, abhinibbijjha vacchasi’.

160. ‘‘Tassā me appamattāya, vicarantiyā [vicarantvādha (sī.), vicinantīdha (syā. pī.)] yoniso;
Yathābhūtaṃ ayaṃ kāyo, diṭṭho santarabāhiro.

161. ‘‘Atha nibbindahaṃ kāye, ajjhattañca virajjahaṃ;
Appamattā visaṃyuttā, upasantāmhi nibbutā.

162. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

163. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

164. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mama mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

165. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
166. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
167. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ abhirūpanandā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Abhirūpanandātheriyāpadānaṃ chaṭṭhaṃ.

7. Aḍḍhakāsitherīapadānaṃ

168. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

169. ‘‘Tadāhaṃ pabbajitvāna, tassa buddhassa sāsane;
Saṃvutā pātimokkhamhi, indriyesu ca pañcasu.

170. ‘‘Mattaññunī ca asane, yuttā jāgariyepi ca;
Vasantī yuttayogāhaṃ, bhikkhuniṃ vigatāsavaṃ.

171. ‘‘Akkosiṃ duṭṭhacittāhaṃ, gaṇiketi bhaṇiṃ tadā;
Tena pāpena kammena, nirayamhi apaccisaṃ.

172. ‘‘Tena kammāvasesena, ajāyiṃ gaṇikākule;
Bahusova parādhīnā, pacchimāya ca jātiyaṃ.

173. ‘‘Kāsīsu seṭṭhikulajā, brahmacārībalenahaṃ;
Accharā viya devesu, ahosiṃ rūpasampadā.

174. ‘‘Disvāna dassanīyaṃ maṃ, giribbajapuruttame;
Gaṇikatte nivesesuṃ, akkosanabalena me.

175. ‘‘Sāhaṃ sutvāna saddhammaṃ, buddhaseṭṭhena desitaṃ;
Pubbavāsanasampannā, pabbajiṃ anagāriyaṃ.

176. ‘‘Tadūpasampadatthāya, gacchantī jinasantikaṃ;
Magge dhutte ṭhite sutvā, labhiṃ dūtopasampadaṃ.

177. ‘‘Sabbakammaṃ parikkhīṇaṃ, puññaṃ pāpaṃ tatheva ca;
Sabbasaṃsāramuttiṇṇā, gaṇikattañca khepitaṃ.

178. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

179. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

180. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ mama mahāvīra, uppannaṃ tava santike.

181. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
182. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
183. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ aḍḍhakāsi bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Aḍḍhakāsitheriyāpadānaṃ sattamaṃ.

8. Puṇṇikātherīapadānaṃ

184. ‘‘Vipassino bhagavato, sikhino vessabhussa ca;
Kakusandhassa munino, koṇāgamanatādino.

185. ‘‘Kassapassa ca buddhassa, pabbajitvāna sāsane;

Bhikkhunī sīlasampannā, nipakā saṃvutindriyā.

186. ‘‘Bahussutā dhammadharā, dhammatthapaṭipucchikā;
Uggahetā ca dhammānaṃ, sotā payirupāsitā.

187. ‘‘Desentī janamajjhehaṃ, ahosiṃ jinasāsane;
Bāhusaccena tenāhaṃ, pesalā atimaññisaṃ.

188. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, sāvatthiyaṃ puruttame;
Anāthapiṇḍino gehe, jātāhaṃ kumbhadāsiyā.

189. ‘‘Gatā udakahāriyaṃ, sotthiyaṃ dijamaddasaṃ;
Sītaṭṭaṃ toyamajjhamhi, taṃ disvā idamabraviṃ.

190. ‘‘‘Udahārī ahaṃ sīte, sadā udakamotariṃ;
Ayyānaṃ daṇḍabhayabhītā, vācādosabhayaṭṭitā [vācārosabhayaṭṭitā (syā.)].

191. ‘‘‘Kassa brāhmaṇa tvaṃ bhīto, sadā udakamotari;
Vedhamānehi gattehi, sītaṃ vedayase bhusaṃ’.

192. ‘‘‘Jānantī vata maṃ bhoti, puṇṇike paripucchasi;
Karontaṃ kusalaṃ kammaṃ, rundhantaṃ [niddhantaṃ (sī. pī.), nudantaṃ (syā.)] katapāpakaṃ.

193. ‘‘‘Yo ce vuḍḍho daharo vā, pāpakammaṃ pakubbati;
Dakābhisiñcanā sopi [bhoti (sī. ka.) therīgā. 239], pāpakammā pamuccati’.

194. ‘‘Uttarantassa akkhāsiṃ, dhammatthasaṃhitaṃ padaṃ;
Tañca sutvā sa saṃviggo [susaṃviggo (syā.)], pabbajitvārahā ahu.

195. ‘‘Pūrentī ūnakasataṃ, jātā dāsikule yato;
Tato puṇṇāti nāmaṃ me, bhujissaṃ maṃ akaṃsu te.

196. ‘‘Seṭṭhiṃ tatonujānetvā [tato anumodetvā (sī. syā.), tato anumānetvā (pī.)], pabbajiṃ anagāriyaṃ;
Na cireneva kālena, arahattamapāpuṇiṃ.

197. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

198. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

199. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa vāhasā.

200. ‘‘Bhāvanāya mahāpaññā, suteneva sutāvinī;
Mānena nīcakulajā, na hi kammaṃ vinassati [panassati (syā.)].

201. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
202. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
203. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ puṇṇikā bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Puṇṇikātheriyāpadānaṃ aṭṭhamaṃ.

9. Ambapālitherīapadānaṃ

204. ‘‘Yo raṃsiphusitāveḷo, phusso nāma mahāmuni;
Tassāhaṃ bhaginī āsiṃ, ajāyiṃ khattiye kule.

205. ‘‘Tassa dhammaṃ suṇitvāhaṃ, vippasannena cetasā;
Mahādānaṃ daditvāna, patthayiṃ rūpasampadaṃ.

206. ‘‘Ekatiṃse ito kappe, sikhī lokagganāyako;
Uppanno lokapajjoto, tilokasaraṇo jino.

207. ‘‘Tadāruṇapure ramme, brāhmaññakulasambhavā;
Vimuttacittaṃ kupitā, bhikkhuniṃ abhisāpayiṃ.

208. ‘‘Vesikāva anācārā, jinasāsanadūsikā;
Evaṃ akkosayitvāna, tena pāpena kammunā.

209. ‘‘Dāruṇaṃ nirayaṃ gantvā, mahādukkhasamappitā;
Tato cutā manussesu, upapannā tapassinī.

210. ‘‘Dasajātisahassāni, gaṇikattamakārayiṃ;
Tamhā pāpā na muccissaṃ, bhutvā duṭṭhavisaṃ yathā.

211. ‘‘Brahmacariyamasevissaṃ [brahmavesamasevissaṃ (syā.), brahmaceramasevissaṃ (pī.)], kassape jinasāsane;
Tena kammavipākena, ajāyiṃ tidase pure.

212. ‘‘Pacchime bhave sampatte, ahosiṃ opapātikā;
Ambasākhantare jātā, ambapālīti tenahaṃ.

213. ‘‘Parivutā pāṇakoṭīhi, pabbajiṃ jinasāsane;
Pattāhaṃ acalaṃ ṭhānaṃ, dhītā buddhassa orasā.

214. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, sotadhātuvisuddhiyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

215. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

216. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa vāhasā.

217. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ…pe… viharāmi anāsavā.
218. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ.
219. ‘‘Paṭisambhidā catasso…pe… kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.
Itthaṃ sudaṃ ambapāli bhikkhunī imā gāthāyo

Abhāsitthāti.

Ambapālitheriyāpadānaṃ navamaṃ.

10. Pesalātherīapadānaṃ

220. ‘‘Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadataṃ varo.

221. ‘‘Sāvatthiyaṃ pure vare, upāsakakule ahaṃ;
Pasūtā taṃ [naṃ (syā.)] jinavaraṃ, disvā sutvā ca desanaṃ.

222. ‘‘Taṃ vīraṃ saraṇaṃ gantvā, sīlāni ca samādiyiṃ;
Kadāci so mahāvīro, mahājanasamāgame.

223. ‘‘Attano abhisambodhiṃ, pakāsesi narāsabho;
Ananussutadhammesu, pubbe dukkhādikesu ca.

224. ‘‘Cakkhu ñāṇañca paññā ca, vijjāloko ca āsi me;
Taṃ sutvā uggahetvāna, paripucchiñca bhikkhavo.

225. ‘‘Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusaṃ dehaṃ, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

226. ‘‘Pacchime ca bhave dāni, jātā seṭṭhimahākule;
Upecca buddhaṃ saddhammaṃ, sutvā saccūpasaṃhitaṃ.

227. ‘‘Pabbajitvācireneva, saccatthāni [sabbatthāni (syā. ka.)] vicintayaṃ;
Khepetvā āsave sabbe, arahattamapāpuṇiṃ.

228. ‘‘Iddhīsu ca vasī homi, dibbāya sotadhātuyā;
Cetopariyañāṇassa, vasī homi mahāmune.

229. ‘‘Pubbenivāsaṃ jānāmi, dibbacakkhu visodhitaṃ;
Sabbāsavaparikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

230. ‘‘Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne tatheva ca;
Ñāṇaṃ me vimalaṃ suddhaṃ, buddhaseṭṭhassa vāhasā.

231. ‘‘Kilesā jhāpitā mayhaṃ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgīva bandhanaṃ chetvā, viharāmi anāsavā.

232. ‘‘Svāgataṃ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ.

233. ‘‘Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaḷabhiññā sacchikatā, kataṃ buddhassa sāsanaṃ’’.

Itthaṃ sudaṃ pesalā [selā (syā. pī.)] bhikkhunī imā gāthāyo abhāsitthāti.

Pesalātheriyāpadānaṃ dasamaṃ.

Khattiyāvaggo catuttho.

Tassuddānaṃ –

Khattiyā brāhmaṇī ceva, tathā uppaladāyikā;
Siṅgālamātā sukkā ca, abhirūpā aḍḍhakāsikā.

Puṇṇā ca ambapālī ca, pesalāti ca tā dasa;
Gāthāyo dvisatānettha, dvicattālīsa cuttari.

Atha vagguddānaṃ –

Sumedhā ekūposathā, kuṇḍalakesī khattiyā;
Sahassaṃ tisatā gāthā, sattatālīsa piṇḍitā.

Saha uddānagāthāhi, gaṇitāyo vibhāvibhi;
Sahassaṃ tisataṃ gāthā, sattapaññāsameva cāti.

Therikāpadānaṃ samattaṃ.

Apadānapāḷi samattā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Sammohavinodanī nāma

Vibhaṅga-aṭṭhakathā

1. Khandhavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

Catusaccadaso nātho, catudhā dhammasaṅgaṇiṃ;
Pakāsayitvā sambuddho, tasseva samanantaraṃ.

Upeto buddhadhammehi, aṭṭhārasahi nāyako;
Aṭṭhārasannaṃ khandhādi-vibhaṅgānaṃ vasena yaṃ.

Vibhaṅgaṃ desayī satthā, tassa saṃvaṇṇanākkamo;
Idāni yasmā sampatto, tasmā tassatthavaṇṇanaṃ.

Karissāmi vigāhetvā, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Saddhamme gāravaṃ katvā, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. **Pañcakkhandhā – rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandho**ti idaṃ vibhaṅgappakaraṇassa ādibhūte khandhavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ nāma. Tattha **pañcā**ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā na uddhanti dasseti. **Khandhā**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tatrāyaṃ khandha-saddo sambahulesu ṭhānesu dissati – rāsimhi, guṇe, paṇṇattiyaṃ, ruḷhiyanti. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamudde na sukaraṃ udakassa pamāṇaṃ gahetuṃ – ettakāni udakāḷhakānīti vā ettakāni udakāḷhakasatānīti vā ettakāni udakāḷhakasahassānīti vā ettakāni udakāḷhakasatasahassānīti vā, atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāudakakkhandhotveva saṅkhyaṃ gacchatī’’tiādīsu (a. ni. 4.51; 6.37) hi rāsito khandho nāma. Nahi parittakaṃ udakaṃ udakakkhandhoti vuccati, bahukameva vuccati. Tathā na parittako rajo rajakkhandho, na appamattakā gāvo gavakkhandho, na appamattakaṃ balaṃ balakkhandho, na appamattakaṃ puññaṃ puññakkhandhoti vuccati. Bahukameva hi rajo rajakkhandho, bahukāva gavādayo gavakkhandho, balakkhandho, puññakkhandhoti vuccanti. ‘‘Sīlakkhandho samādhikkhandho’’tiādīsu (dī. ni. 3.355) pana guṇato khandho nāma. ‘‘Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna’’nti (saṃ. ni. 4.241). Ettha paṇṇattito khandho nāma. ‘‘Yaṃ cittaṃ mano mānasaṃ…pe… viññāṇaṃ viññāṇakkhandho’’tiādīsu (dha. sa. 63, 65) ruḷhito khandho nāma. Svāyamidha rāsito adhippeto. Ayañhi khandhaṭṭho nāma piṇḍaṭṭho pūgaṭṭho ghaṭaṭṭho rāsaṭṭho. Tasmā ‘rāsilakkhaṇā khandhā’ti veditabbā. Koṭṭhāsaṭṭhotipi vattuṃ vaṭṭati; lokasmiñhi iṇaṃ gahetvā codiyamānā ‘dvīhi khandhehi dassāma, tīhi khandhehi dassāmā’ti vadanti. Iti ‘koṭṭhāsalakkhaṇā khandhā’tipi vattuṃ vaṭṭati. Evamettha **rūpakkhandho**ti rūparāsi rūpakoṭṭhāso, **vedanākkhandho**ti vedanārāsi vedanākoṭṭhāsoti iminā nayena saññākkhandhādīnaṃ attho veditabbo.

Ettāvatā sammāsambuddho yvāyaṃ ‘‘cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa’’nti atītānāgatapaccuppannādīsu ekādasasu okāsesu vibhatto ‘pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā’ti ca ‘channavuti rūpakoṭṭhāsā’ti ca evaṃpabhedo rūparāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā rūpakkhandho nāmāti dassesi. Yo panāyaṃ ‘‘sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā’’ti tesuyeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikavedanārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā vedanākkhandho nāmāti dassesi. Yo panāyaṃ ‘‘cakkhusamphassajā saññā…pe… manosamphassajā saññā’’ti tesuyeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikasaññārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā saññākkhandho nāmāti dassesi. Yo panāyaṃ ‘‘cakkhusamphassajā cetanā…pe… manosamphassajā cetanā’’ti tesuyeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacetanārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā saṅkhārakkhandho nāmāti dassesi. Yo panāyaṃ ‘‘cakkhuviññāṇaṃ, sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ, manodhātu, manoviññāṇadhātū’’ti tesuyeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacittarāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā viññāṇakkhandho nāmāti dassesi.

Apicettha sabbampi catusamuṭṭhānikaṃ rūpaṃ rūpakkhandho, kāmāvacaraaṭṭhakusalacittādīhi ekūnanavuticittehi sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādayo dhammā saṅkhārakkhandho, ekūnanavuti cittāni viññāṇakkhandhoti. Evampi pañcasu khandhesu dhammaparicchedo veditabbo.

1. Rūpakkhandhaniddeso

2. Idāni te rūpakkhandhādayo vibhajitvā dassetuṃ **tattha katamo rūpakkhandho**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti tesu pañcasu khandhesu. **Katamo**ti kathetukamyatāpucchā. **Rūpakkhandho**ti pucchitadhammanidassanaṃ. Idāni taṃ vibhajanto **yaṃ kiñci rūpa**ntiādimāha. Tattha **yaṃ kiñcī**ti anavasesapariyādānaṃ. **Rūpa**nti atippasaṅganiyamanaṃ. Evaṃ padadvayenāpi rūpassa anavasesapariggaho kato hoti.

Tattha kenaṭṭhena rūpanti? Ruppanaṭṭhena rūpaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Kiñca, bhikkhave, rūpaṃ vadetha? Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppati, jighacchāyapi ruppati, pipāsāyapi ruppati, ḍaṃsamakasavātātapasarisapasamphassenapi ruppati. Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccatī’’ti (saṃ. ni. 3.79).

Tattha **ki**nti kāraṇapucchā; kena kāraṇena rūpaṃ vadetha, kena kāraṇena taṃ rūpaṃ nāmāti attho. Ruppatīti ettha **itī**ti kāraṇuddeso. Yasmā ruppati tasmā rūpanti vuccatīti attho. **Ruppatī**ti kuppati ghaṭṭīyati pīḷiyati bhijjatīti attho. Evaṃ iminā ettakena ṭhānena ruppanaṭṭhena rūpaṃ vuttaṃ. Ruppanalakkhaṇena rūpantipi vattuṃ vaṭṭati. Ruppanalakkhaṇañhetaṃ.

Sītenapi ruppatītiādīsu pana **sītena** tāva **ruppanaṃ lokantarikaniraye** pākaṭaṃ. Tiṇṇaṃ tiṇṇañhi cakkavāḷānaṃ antare ekeko lokantarikanirayo nāma hoti aṭṭhayojanasahassappamāṇo, yassa neva heṭṭhā pathavī atthi, na upari candimasūriyadīpamaṇiāloko, niccandhakāro. Tattha nibbattasattānaṃ tigāvuto attabhāvo hoti. Te vagguliyo viya pabbatapāde dīghaputhulehi nakhehi laggitvā avaṃsirā olambanti. Yadā saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsagatā honti atha ‘bhakkho no laddho’ti maññamānā tattha byāvaṭā viparivattitvā lokasandhārake udake patanti, sītavāte paharantepi pakkamadhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti. Patitamattāva accantakhārena sītodakena chinnacammanhārumaṃsaaṭṭhīhi bhijjamānehi tattatele patitapiṭṭhapiṇḍi viya paṭapaṭāyamānā vilīyanti. Evaṃ sītena ruppanaṃ lokantarikaniraye pākaṭaṃ. Mahiṃsakaraṭṭhādīsupi himapātasītalesu padesesu etaṃ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnacchinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uṇhena ruppanaṃ avīcimahāniraye pākaṭaṃ. Tattha hi tattāya lohapathaviyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanādikaraṇakāle sattā mahādukkhaṃ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṃ pettivisaye ceva dubbhikkhakāle ca pākaṭaṃ. Pettivisayasmiñhi sattā dve tīṇi buddhantarāni kiñcideva āmisaṃ hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti. Antoudaraṃ ādittasusirarukkho viya hoti. Dubbhikkhe kañjikamattampi alabhitvā maraṇappattānaṃ pamāṇaṃ nāma natthi.

Pipāsāya ruppanaṃ kālakañjikādīsu pākaṭaṃ. Tattha hi sattā dve tīṇi buddhantarāni hadayatemanamattaṃ vā jivhātemanamattaṃ vā udakabinduṃ laddhuṃ na sakkonti. ‘Pānīyaṃ pivissāmā’ti nadiṃ gatānampi nadī vālikātalaṃ sampajjati. Mahāsamuddaṃ pakkhantānampi mahāsamuddo piṭṭhipāsāṇo hoti. Te sussantā balavadukkhapīḷitā vicaranti.

Eko kira kālakañjikaasuro pipāsaṃ adhivāsetuṃ asakkonto yojanagambhīravitthāraṃ mahāgaṅgaṃ otari. Tassa gatagataṭṭhāne udakaṃ chijjati, dhūmo uggacchati, tatte piṭṭhipāsāṇe caṅkamanakālo viya hoti. Tassa udakasaddaṃ sutvā ito cito ca vicarantasseva ratti vibhāyi. Atha naṃ pātova bhikkhācāraṃ gacchantā tiṃsamattā piṇḍacārikabhikkhū disvā – ‘‘ko nāma tvaṃ, sappurisā’’ti pucchiṃsu. ‘‘Petohamasmi, bhante’’ti. ‘‘Kiṃ pariyesasī’’ti? ‘‘Pānīyaṃ, bhante’’ti. ‘‘Ayaṃ gaṅgā paripuṇṇā, kiṃ tvaṃ na passasī’’ti? ‘‘Na upakappati, bhante’’ti. ‘‘Tena hi gaṅgāpiṭṭhe nipajja, mukhe te pānīyaṃ āsiñcissāmā’’ti. So vālikāpuḷine uttāno nipajji. Bhikkhū tiṃsamatte patte nīharitvā udakaṃ āharitvā āharitvā tassa mukhe āsiñciṃsu. Tesaṃ tathā karontānaṃyeva velā upakaṭṭhā jātā. Tato ‘‘bhikkhācārakālo amhākaṃ, sappurisa; kacci te assādamattā laddhā’’ti āhaṃsu. Peto ‘‘sace me, bhante, tiṃsamattānaṃ ayyānaṃ tiṃsamattehi pattehi āsittaudakato aḍḍhapasatamattampi paragalagataṃ, petattabhāvato mokkho mā hotū’’ti āha. Evaṃ pipāsāya ruppanaṃ pettivisaye pākaṭaṃ.

Ḍaṃsādīhi ruppanaṃ ḍaṃsamakkhikādisambabahulesu padesesu pākaṭaṃ. Ettha ca **ḍaṃsā**ti piṅgalamakkhikā, **makasā**ti makasāva **vātā**ti kucchivātapiṭṭhivātādivasena veditabbā. Sarīrasmiñhi vātarogo uppajjitvā hatthapādapiṭṭhiādīni bhindati, kāṇaṃ karoti, khujjaṃ karoti, pīṭhasappiṃ karoti. **Ātapo**ti sūriyātapo. Tena ruppanaṃ **marukantārā**dīsu pākaṭaṃ. Ekā kira itthī marukantāre rattiṃ satthato ohīnā divā sūriye uggacchante vālikāya tappamānāya pāde ṭhapetuṃ asakkontī sīsato pacchiṃ otāretvā akkami. Kamena pacchiyā uṇhābhitattāya ṭhātuṃ asakkontī tassā upari sāṭakaṃ ṭhapetvā akkami. Tasmimpi santatte aṅkena gahitaṃ puttakaṃ adhomukhaṃ nipajjāpetvā kandantaṃ kandantaṃ akkamitvā saddhiṃ tena tasmiṃyeva ṭhāne uṇhābhitattā kālamakāsi.

Sarīsapāti ye keci dīghajātikā sarantā gacchanti. Tesaṃ samphassena ruppanaṃ āsīvisadaṭṭhādīnaṃ vasena veditabbaṃ.

Idāni 'yaṃ kiñci rūpa'nti padena saṃgahitaṃ pañcavīsatikoṭṭhāsachannavutikoṭṭhāsappabhedaṃ sabbampi rūpaṃ atītādikoṭṭhāsesu pakkhipitvā dassetuṃ **atītānāgatapaccuppanna**nti āha. Tato paraṃ tadeva ajjhattadukādīsu catūsu dukesu pakkhipitvā dassetuṃ **ajjhattaṃ vā bahiddhā vā**tiādi vuttaṃ. Tato paraṃ sabbampetaṃ ekādasasu padesesu pariyādiyitvā dassitaṃ rūpaṃ ekato piṇḍaṃ katvā dassetuṃ **tadekajjha**ntiādi vuttaṃ.

Tattha **tadekajjha**nti taṃ ekajjhaṃ; **abhisaññūhitvā**ti abhisaṃharitvā; **abhisaṅkhipitvā**ti saṅkhepaṃ katvā; idaṃ vuttaṃ hoti – sabbampetaṃ vuttappakāraṃ rūpaṃ ruppanalakkhaṇasaṅkhāte ekavidhabhāve paññāya rāsiṃ katvā rūpakkhandho nāmāti vuccatīti. Etena sabbampi rūpaṃ ruppanalakkhaṇe rāsibhāvūpagamanena rūpakkhandhoti dassitaṃ hoti. Na hi rūpato añño rūpakkhandho nāma atthi. Yathā ca rūpaṃ, evaṃ vedanādayopi vedayitalakkhaṇādīsu rāsibhāvūpagamanena. Na hi vedanādīhi aññe vedanākkhandhādayo nāma atthi.

3. Idāni ekekasmiṃ okāse pakkhittaṃ rūpaṃ visuṃ visuṃ bhājetvā dassento **tattha katamaṃ rūpaṃ atīta**ntiādimāha. Tattha **tatthā**ti ekādasasu okāsesu pakkhipitvā ṭhapitamātikāya bhummaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – atītānāgatapaccuppannantiādinā nayena ṭhapitāya mātikāya yaṃ atītaṃ rūpanti vuttaṃ, taṃ katamanti? Iminā upāyena sabbapucchāsu attho veditabbo. **Atītaṃ niruddha**ntiādīni padāni nikkhepakaṇḍassa atītattikabhājanīyavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1044) vuttāneva. **Cattāro ca mahābhūtā**ti idaṃ atītanti vuttarūpassa sabhāvadassanaṃ. Yathā cettha evaṃ sabbattha attho veditabbo. Iminā idaṃ dasseti – atītarūpampi bhūtāni ceva bhūtāni upādāya nibbattarūpañca, anāgatampi…pe… dūrasantikampi. Na hi bhūtehi ceva bhūtāni upādāya pavattarūpato ca aññaṃ rūpaṃ nāma atthīti.

Aparo nayo – **atītaṃsena saṅgahita**nti atītakoṭṭhāseneva saṅgahitaṃ, ettheva gaṇanaṃ gataṃ. Kinti? Cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpanti. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. Anāgatapaccuppannaniddesapadānipi heṭṭhā vuttatthāneva.

Idaṃ pana atītānāgatapaccuppannaṃ nāma suttantapariyāyato abhidhammaniddesatoti duvidhaṃ. Taṃ suttantapariyāye bhavena paricchinnaṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya atītabhavesu nibbattaṃ rūpaṃ, anantarabhave vā nibbattaṃ hotu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ atītameva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakarūpaṃ, anantarabhave vā nibbattaṃ hotu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ anāgatameva nāma. Cutipaṭisandhianantare pavattarūpaṃ paccuppannaṃ nāma. Abhidhammaniddese pana khaṇena paricchinnaṃ. Tayo hi rūpassa khaṇā – uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti. Ime tayo khaṇe patvā niruddhaṃ rūpaṃ, samanantaraniruddhaṃ vā hotu atīte kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ atītameva nāma. Tayo khaṇe asampattaṃ rūpaṃ, ekacittakkhaṇamattena vā asampattaṃ hotu anāgate kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ anāgatameva nāma. Ime tayo khaṇe sampattaṃ rūpaṃ pana paccuppannaṃ nāma. Tattha kiñcāpi idaṃ suttantabhājanīyaṃ, evaṃ santepi abhidhammaniddeseneva atītānāgatapaccuppannarūpaṃ niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Aparo nayo – idañhi rūpaṃ addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ nāma hoti. Tathā anāgatapaccuppannaṃ. Addhāvasena tāva ekassa ekasmiṃ bhave paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhaṃ anāgataṃ, ubhinnamantare paccuppannaṃ. Santativasena sabhāgaekautusamuṭṭhānaṃ ekāhārasamuṭṭhānañca pubbāpariyavasena pavattamānampi paccuppannaṃ. Tato pubbe visabhāgautuāhārasamuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittajaṃ ekavīthiekajavanaekasamāpattisamuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ. Tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Kammasamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi. Tesaññeva pana utuāhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhedo veditabbo. Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattidivādīsu samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃ taṃ samayaṃ paccuppannaṃ nāma. Tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Khaṇavasena uppādādikkhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ nāma. Tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ.

Apica atikkahetupaccayakiccaṃ atītaṃ. Niṭṭhitahetukiccaṃ aniṭṭhitapaccayakiccaṃ paccuppannaṃ. Ubhayakiccamasampattaṃ anāgataṃ. Sakiccakkhaṇe vā paccuppannaṃ. Tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Ettha ca khaṇādikathāva nippariyāyā, sesā sapariyāyā. Tāsu nippariyāyakathā idha adhippetā. Ajjhattadukassāpi niddesapadāni heṭṭhā ajjhattattikaniddese (dha. sa. aṭṭha. 1050) vuttatthāneva. Oḷārikādīni rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 674) vuttatthāneva.

6. Hīnadukaniddese **tesaṃ tesaṃ sattāna**nti bahūsu sattesu sāmivacanaṃ. Aparassāpi aparassāpīti hi vuccamāne divasampi kappasatasahassampi vadanto ettakameva vadeyya. Iti satthā dvīheva padehi anavasese satte pariyādiyanto ‘tesaṃ tesaṃ sattāna’nti āha. Ettakena hi sabbampi aparadīpanaṃ siddhaṃ hoti. **Uññāta**nti avamataṃ. **Avaññāta**nti vambhetvā ñātaṃ. Rūpantipi na viditaṃ. **Hīḷita**nti agahetabbaṭṭhena khittaṃ chaḍḍitaṃ, jigucchitantipi vadanti. **Paribhūta**nti kimetenāti vācāya paribhavitaṃ. **Acittīkata**nti na garukataṃ. **Hīna**nti lāmakaṃ. **Hīnamata**nti hīnanti mataṃ, lāmakaṃ katvā ñātaṃ. **Hīnasammata**nti hīnanti loke sammataṃ, hīnehi vā sammataṃ, gūthabhakkhehi gūtho viya. **Aniṭṭha**nti appiyaṃ, paṭilābhatthāya vā apariyesitaṃ. Sacepi naṃ koci pariyeseyya, pariyesatu. Etassa pana ārammaṇassa etadeva nāmaṃ. **Akanta**nti akāmitaṃ, nissirikaṃ vā. **Amanāpa**nti manasmiṃ na appitaṃ. Tādisañhi ārammaṇaṃ manasmiṃ na appīyati. Atha vā manaṃ appāyati vaḍḍhetīti manāpaṃ, na manāpaṃ amanāpaṃ.

Aparo nayo – **aniṭṭhaṃ** sampattivirahato. Taṃ ekantena kammasamuṭṭhānesu akusalakammasamuṭṭhānaṃ. **Akantaṃ** sukhassa ahetubhāvato. **Amanāpaṃ** dukkhassa hetubhāvato. **Rūpā saddā**ti idamassa sabhāvadīpanaṃ. Imasmiñhi pade akusalakammajavasena aniṭṭhā pañca kāmaguṇā vibhattā. Kusalakammajaṃ pana aniṭṭhaṃ nāma natthi, sabbaṃ iṭṭhameva.

Paṇītapadaniddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Imasmiṃ pana pade kusalakammajavasena iṭṭhā pañca kāmaguṇā vibhattā. Kusalakammajañhi aniṭṭhaṃ nāma natthi, sabbaṃ iṭṭhameva. Yathā ca kammajesu evaṃ utusamuṭṭhānādīsupi iṭṭhāniṭṭhatā atthi evāti imasmiṃ duke iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ paṭivibhattanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha – **iṭṭhāniṭṭhaṃ** nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ natthi, tesaṃ tesaṃ rucivasena kathitaṃ.

Yathāha –

> ‘‘Manāpapariyantaṃ khvāhaṃ, mahārāja, pañcasu kāmaguṇesu agganti vadāmi. Teva, mahārāja, rūpā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā honti. Teva, mahārāja, saddā, gandhā, rasā, phoṭṭhabbā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā hontī’’ti (saṃ. ni. 1.123).

Evaṃ yasmā teyeva rūpādayo eko assādeti abhinandati, tattha lobhaṃ uppādeti. Eko kujjhati paṭihaññati, tattha dosaṃ uppādeti. Ekassa iṭṭhā honti kantā manāpā, ekassa aniṭṭhā akantā amanāpā. Eko cete ‘iṭṭhā kantā manāpā’ti dakkhiṇato gaṇhāti, eko ‘aniṭṭhā akantā amanāpā’ti vāmato. Tasmā iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthi. Paccantavāsīnañhi gaṇḍuppādāpi iṭṭhā honti kantā manāpā, majjhimadesavāsīnaṃ atijegucchā. Tesañca moramaṃsādīni iṭṭhāni honti, itaresaṃ tāni atijegucchānīti.

So vattabbo – ‘‘kiṃ pana tvaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthīti vadesī’’ti? ‘‘Āma natthī’’ti vadāmi. Puna tatheva yāvatatiyaṃ patiṭṭhāpetvā pañho pucchitabbo – ‘‘nibbānaṃ nāma iṭṭhaṃ udāhu aniṭṭha’’nti? Jānamāno ‘‘iṭṭha’’nti vakkhati. Sacepi na vadeyya, mā vadatu. Nibbānaṃ pana ekantaiṭṭhameva. ‘‘Nanu eko nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhitvā – ‘tvaṃ nibbānassa vaṇṇaṃ kathesi, kiṃ tattha annapānamālāgandhavilepanasayanacchādanasamiddhā pañca kāmaguṇā atthī’ti vatvā ‘natthī’ti vutte ‘alaṃ tava nibbānenā’ti nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhitvā ubho kaṇṇe thaketīti iṭṭhetaṃ. Etassa pana vasena tava vāde nibbānaṃ aniṭṭhaṃ nāma hoti. Na panetaṃ evaṃ gahetabbaṃ. Eso hi viparītasaññāya katheti. Saññāvipallāsena ca tadeva ārammaṇaṃ ekassa iṭṭhaṃ hoti, ekassa aniṭṭhaṃ’’.

Iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pana pāṭiyekkaṃ vibhattaṃ atthīti. Kassa vasena vibhattanti? Majjhimakasattassa. Idañhi na atiissarānaṃ mahāsammatamahāsudassanadhammāsokādīnaṃ vasena vibhattaṃ. Tesañhi dibbakappampi ārammaṇaṃ amanāpaṃ upaṭṭhāti. Na atiduggatānaṃ dullabhannapānānaṃ vasena vibhattaṃ. Tesañhi kaṇājakabhattasitthānipi pūtimaṃsarasopi atimadhuro amatasadiso ca hoti. Majjhimakānaṃ pana gaṇakamahāmattaseṭṭhikuṭumbikavāṇijādīnaṃ kālena iṭṭhaṃ kālena aniṭṭhaṃ labhamānānaṃ vasena vibhattaṃ. Evarūpā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ paricchindituṃ sakkontīti.

Tipiṭakacūḷanāgatthero panāha – ‘‘iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma vipākavaseneva paricchinnaṃ, na javanavasena. Javanaṃ pana saññāvipallāsavasena iṭṭhasmiṃyeva rajjati, iṭṭhasmiṃyeva dussati; aniṭṭhasmiṃyeva rajjati, aniṭṭhasmiṃyeva dussatī’’ti. Vipākavaseneva panetaṃ ekantato paricchijjati. Na hi sakkā vipākacittaṃ vañcetuṃ. Sace ārammaṇaṃ iṭṭhaṃ hoti, kusalavipākaṃ uppajjati. Sace aniṭṭhaṃ, akusalavipākaṃ uppajjati. Kiñcāpi hi micchādiṭṭhikā buddhaṃ vā saṅghaṃ vā mahācetiyādīni vā uḷārāni ārammaṇāni disvā akkhīni pidahanti, domanassaṃ āpajjanti, dhammasaddaṃ sutvā kaṇṇe thakenti, cakkhuviññāṇasotaviññāṇāni pana nesaṃ kusalavipākāneva honti.

Kiñcāpi gūthasūkarādayo gūthagandhaṃ ghāyitvā ‘khādituṃ labhissāmā’ti somanassajātā honti, gūthadassane pana tesaṃ cakkhuviññāṇaṃ, tassa gandhaghāyane ghānaviññāṇaṃ, rasasāyane jivhāviññāṇañca akusalavipākameva hoti. Bandhitvā varasayane sayāpitasūkaro ca kiñcāpi viravati, saññāvipallāsena panassa javanasmiṃyeva domanassaṃ uppajjati, kāyaviññāṇaṃ kusalavipākameva. Kasmā? Ārammaṇassa iṭṭhatāya.

Apica dvāravasenāpi iṭṭhāniṭṭhatā veditabbā. Sukhasamphassañhi gūthakalalaṃ cakkhudvāraghānadvāresu aniṭṭhaṃ, kāyadvāre iṭṭhaṃ hoti. Cakkavattino maṇiratanena pothiyamānassa, suvaṇṇasūle uttāsitassa ca maṇiratanasuvaṇṇasūlāni cakkhudvāre iṭṭhāni honti, kāyadvāre aniṭṭhāni. Kasmā? Mahādukkhassa uppādanato. Evaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ ekantato vipākeneva paricchijjatīti veditabbaṃ.

Taṃ taṃ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Na hi bhagavā sammutimanāpaṃ bhindati, puggalamanāpaṃ pana bhindati. Tasmā taṃtaṃvāpanavaseneva upādāyupādāya hīnappaṇītatā veditabbā. Nerayikānañhi rūpaṃ koṭippattaṃ **hīnaṃ** nāma; taṃ upādāya tiracchānesu nāgasupaṇṇānaṃ rūpaṃ **paṇītaṃ** nāma. Tesaṃ rūpaṃ hīnaṃ; taṃ upādāya petānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya jānapadānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya gāmabhojakānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya janapadasāmikānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya padesarājūnaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya cakkavattirañño rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tassāpi hīnaṃ; taṃ upādāya bhummadevānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya cātumahārājikānaṃ devānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya tāvatiṃsānaṃ devānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma…pe… akaniṭṭhadevānaṃ pana rūpaṃ matthakappattaṃ paṇītaṃ nāma.

7. Dūradukaniddese **itthindriyā**dīni heṭṭhā vibhattāneva. Imasmiṃ pana duke duppariggahaṭṭhena lakkhaṇaduppaṭivijjhatāya sukhumarūpaṃ **dūre**ti kathitaṃ. Sukhapariggahaṭṭhena lakkhaṇasuppaṭivijjhatāya oḷārikarūpaṃ **santike**ti. Kabaḷīkārāhārapariyosāne ca niyyātanaṭṭhānepi 'idaṃ vuccati rūpaṃ dūre'ti na nīyyātitaṃ. Kasmā? Duvidhañhi dūre nāma – lakkhaṇato ca okāsato cāti. Tattha lakkhaṇato dūreti na kathitaṃ, taṃ okāsato kathetabbaṃ. Tasmā dūreti akathitaṃ. Oḷārikarūpaṃ okāsato dūreti dassetuṃ aniyyātetvāva **yaṃ vā panaññampī**tiādimāha. Santikapadaniddesepi eseva nayo. Tattha **anāsanne**ti na āsanne, **anupakaṭṭhe**ti nissaṭe, **dūre**ti dūramhi, **asantike**ti na santike. **Idaṃ vuccati rūpaṃ dūre**ti idaṃ paṇṇarasavidhaṃ sukhumarūpaṃ lakkhaṇato dūre, dasavidhaṃ pana oḷārikarūpaṃ yevāpanakavasena okāsato dūreti vuccati. Santikapadaniddeso uttānatthoyeva.

Idaṃ vuccati rūpaṃ santiketi idaṃ dasavidhaṃ oḷārikarūpaṃ lakkhaṇato santike, pañcadasavidhaṃ pana sukhumarūpaṃ yevāpanakavasena okāsato santiketi vuccati. Kittakato paṭṭhāya pana rūpaṃ okāsavasena santike nāma? Kittakato paṭṭhāya dūre nāmāti? Pakatikathāya kathentānaṃ dvādasahattho savanūpacāro nāma hoti. Tassa orato rūpaṃ santike, parato dūre. Tattha sukhumarūpaṃ dūre hontaṃ lakkhaṇatopi okāsatopi dūre hoti; santike hontaṃ pana okāsatova santike hoti, na lakkhaṇato. Oḷārikarūpaṃ santike hontaṃ lakkhaṇatopi okāsatopi santike hoti; dūre hontaṃ okāsatova dūre hoti, na lakkhaṇato.

Taṃ taṃ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Heṭṭhā hi bhindamāno gato. Idha pana na lakkhaṇato dūraṃ bhindati, okāsato dūrameva bhindati. Upādāyupādāya dūrasantikañhi ettha dassitaṃ. Attano hi rūpaṃ santike nāma; antokucchigatassāpi parassa dūre. Antokucchigatassa santike; bahiṭhitassa dūre. Ekamañce sayitassa santike; bahipamukhe ṭhitassa dūre. Antopariveṇe rūpaṃ santike; bahipariveṇe dūre. Antosaṅghārāme rūpaṃ santike; bahisaṅghārāme dūre. Antosīmāya rūpaṃ santike; bahisīmāya dūre. Antogāmakhette rūpaṃ santike; bahigāmakkhette dūre. Antojanapade rūpaṃ santike; bahijanapade dūre. Antorajjasīmāya rūpaṃ santike; bahirajjasīmāya dūre. Antosamudde rūpaṃ santike; bahisamudderūpaṃ dūre. Antocakkavāḷe rūpaṃ santike; bahicakkavāḷe dūreti.

Ayaṃ rūpakkhandhaniddeso.

2. Vedanākkhandhaniddeso

8. Vedanākkhandhaniddesādīsu heṭṭhā vuttasadisaṃ pahāya apubbameva vaṇṇayissāma. **Yā kāci vedanā**ti catubhūmikavedanaṃ pariyādiyati. **Sukhā vedanā**tiādīni atītādivasena niddiṭṭhavedanaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha sukhā vedanā atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tathā dukkhā vedanā. Adukkhamasukhā pana cakkhādayo pasādakāye sandhāya pariyāyena 'atthi kāyikā, atthi cetasikā'. Tattha sabbāpi kāyikā kāmāvacarā. Tathā cetasikā dukkhā vedanā. Cetasikā sukhā pana tebhūmikā. Adukkhamasukhā catubhūmikā. Tassā sabbappakārāyapi santativasena, khaṇādivasena ca atītādibhāvo veditabbo.

Tattha santativasena ekavīthiekajavanaekasamāpattipariyāpannā, ekavidhavisayasamāyogappavattā ca paccuppannā. Tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Khaṇādivasena khaṇattayapariyāpannā pubbantāparantamajjhagatā sakiccañca kurumānā vedanā paccuppannā. Tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Tattha khaṇādivasena atītādibhāvaṃ sandhāya ayaṃ niddeso katoti veditabbo.

11. Oḷārikasukhumaniddese **akusalā vedanā**tiādīni jātito oḷārikasukhumabhāvaṃ dassetuṃ vuttāni. **Dukkhā vedanā oḷārikā**tiādīni sabhāvato. **Asamāpannassa vedanā**tiādīni puggalato. **Sāsavā**tiādīni lokiyalokuttarato oḷārikasukhumabhāvaṃ dassetuṃ vuttāni. Tattha akusalā tāva sadarathaṭṭhena dukkhavipākaṭṭhena ca oḷārikā. Kusalā niddarathaṭṭhena sukhavipākaṭṭhena ca sukhumā. Abyākatā nirussāhaṭṭhena avipākaṭṭhena ca sukhumā. Kusalākusalā saussāhaṭṭhena savipākaṭṭhena ca oḷārikā. Abyākatā vuttanayeneva sukhumā.

Dukkhā asātaṭṭhena dukkhaṭṭhena ca oḷārikā. Sukhā sātaṭṭhena sukhaṭṭhena ca sukhumā. Adukkhamasukhā santaṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhumā. Sukhadukkhā khobhanaṭṭhena pharaṇaṭṭhena ca oḷārikā. Sukhavedanāpi hi khobheti pharati. Tathā dukkhavedanāpi. Sukhañhi uppajjamānaṃ sakalasarīraṃ khobhentaṃ āluḷentaṃ abhisandayamānaṃ maddayamānaṃ chādayamānaṃ sītodakaghaṭena āsiñcayamānaṃ viya uppajjati. Dukkhaṃ uppajjamānaṃ tattaphālaṃ anto pavesantaṃ viya tiṇukkāya bahi jhāpayamānaṃ viya uppajjati. Adukkhamasukhā pana vuttanayeneva sukhumā. Asamāpannassa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato oḷārikā. Samāpannassa vedanā ekattanimitteyeva caratīti sukhumā. Sāsavā āsavuppattihetuto oḷārikā. Āsavacāro nāma ekantaoḷāriko. Anāsavā vuttavipariyāyena sukhumā.

Tattha eko neva kusalattike kovido hoti, na vedanāttike. So 'kusalattikaṃ rakkhāmī'ti vedanāttikaṃ bhindati; 'vedanāttikaṃ rakkhāmī'ti kusalattikaṃ bhindati. Eko 'tikaṃ rakkhāmī'ti bhūmantaraṃ bhindati. Eko na bhindati. Kathaṃ? ''Sukhadukkhā vedanā oḷārikā, adukkhamasukhā vedanā sukhumā''ti hi vedanāttike vuttaṃ. Taṃ eko paṭikkhipati – na sabbā adukkhamasukhā sukhumā. Sā hi kusalāpi atthi akusalāpi abyākatāpi. Tattha kusalākusalā oḷārikā, abyākatā sukhumā. Kasmā? Kusalattike pāḷiyaṃ āgatattāti. Evaṃ kusalattiko rakkhito hoti, vedanāttiko pana bhinno.

Kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā''ti yaṃ pana kusalattike vuttaṃ, taṃ eko paṭikkhipati – na sabbā abyākatā sukhumā. Sā hi sukhāpi atthi dukkhāpi adukkhamasukhāpi. Tattha sukhadukkhā oḷārikā, adukkhamasukhā sukhumā. Kasmā? Vedanāttike pāḷiyaṃ āgatattāti. Evaṃ vedanāttiko rakkhito hoti, kusalattiko pana bhinno. Kusalattikassa pana āgataṭṭhāne vedanāttikaṃ anoloketvā vedanāttikassa āgataṭṭhāne kusalattikaṃ anoloketvā kusalādīnaṃ kusalattikalakkhaṇena, sukhādīnaṃ vedanāttikalakkhaṇena oḷārikasukhumataṃ kathento na bhindati nāma.

Yampi ''kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā''ti kusalattike vuttaṃ, tattheko 'kusalā lokuttaravedanāpi samānā oḷārikā nāma, vipākā antamaso dvipañcaviññāṇasahajātāpi samānā sukhumā nāma hotī'ti vadati. So evarūpaṃ santaṃ paṇītaṃ lokuttaravedanaṃ oḷārikaṃ nāma karonto, dvipañcaviññāṇasampayuttaṃ ahetukaṃ hīnaṃ jaḷaṃ vedanaṃ sukhumaṃ nāma karonto 'tikaṃ rakkhissāmī'ti bhūmantaraṃ bhindati nāma. Tattha tattha bhūmiyaṃ kusalaṃ pana taṃtaṃbhūmivipākeneva saddhiṃ yojetvā kathento na bhindati nāma. Tatrāyaṃ nayo – kāmāvacarakusalā hi oḷārikā; kāmāvacaravipākā sukhumā. Rūpāvacarārūpāvacaralokuttarakusalā oḷārikā; rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākā sukhumāti. Iminā nīhārena kathento na bhindati nāma.

Tipiṭakacūḷanāgatthero panāha – ''akusale oḷārikasukhumatā nāma na uddharitabbā. Tañhi ekantaoḷārikameva. Lokuttarepi oḷārikasukhumatā na uddharitabbā. Tañhi ekantasukhuma''nti. Imaṃ kathaṃ āharitvā tipiṭakacūḷābhayattherassa kathayiṃsu – evaṃ therena kathitanti. Tipiṭakacūḷābhayatthero āha – ''sammāsambuddhena abhidhammaṃ patvā ekapadassāpi dvinnampi padānaṃ āgataṭṭhāne nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo adinno nāma natthi, nayaṃ kātuṃ yuttaṭṭhāne nayo akato nāma natthi. Idha panekacco 'ācariyo asmī'ti vicaranto akusale oḷārikasukhumataṃ uddharamāno kukkuccāyati. Sammāsambuddhena pana lokuttarepi oḷārikasukhumatā uddharitā''ti. Evañca pana vatvā idaṃ suttaṃ āhari – ''tatra, bhante, yāyaṃ paṭipadā dukkhā dandhābhiññā, ayaṃ, bhante, paṭipadā ubhayeneva hīnā akkhāyati – dukkhattā dandhattā cā''ti (dī. ni. 3.152). Ettha hi catasso paṭipadā lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Taṃ taṃ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Taṃtaṃvāpanavaseneva kathetabbaṃ. Duvidhā hi akusalā – lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha dosasahagatā oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatāpi duvidhā – niyatā aniyatā ca. Tattha niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatāpi kappaṭṭhitikā oḷārikā, nokappaṭṭhitikā sukhumā. Kappaṭṭhitikāpi asaṅkhārikā oḷārikā, sasaṅkhārikā sukhumā. Lobhasahagatāpi dvidhā – diṭṭhisampayuttā diṭṭhivippayuttā ca. Tattha diṭṭhisampayuttā oḷārikā, diṭṭhivippayuttā sukhumā. Diṭṭhisampayuttāpi niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Sāpi asaṅkhārikā oḷārikā, sasaṅkhārikā sukhumā.

Saṅkhepato akusalaṃ patvā yā vipākaṃ bahuṃ deti sā oḷārikā, yā appaṃ sā sukhumā. Kusalaṃ patvā pana appavipākā oḷārikā, bahuvipākā sukhumā. Catubbidhe kusale kāmāvacarakusalā oḷārikā, rūpāvacarakusalā sukhumā. Sāpi oḷārikā, arūpāvacarakusalā sukhumā. Sāpi oḷārikā, lokuttarakusalā sukhumā. Ayaṃ tāva bhūmīsu abhedato nayo.

Bhedato pana kāmāvacarā dānasīlabhāvanāmayavasena tividhā. Tattha dānamayā oḷārikā, sīlamayā sukhumā. Sāpi oḷārikā, bhāvanāmayā sukhumā. Sāpi duhetukā tihetukāti duvidhā. Tattha duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārikaasaṅkhārikabhedato duvidhā. Tattha sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacare paṭhamajjhānakusalavedanā oḷārikā, dutiyajjhānakusalavedanā sukhumā…pe… catutthajjhānakusalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāsānañcāyatanakusalavedanā sukhumā ākāsānañcāyatanakusalavedanā oḷārikā…pe…. Nevasaññānāsaññāyatanakusalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, vipassanāsahajātā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sotāpattimaggasahajātā sukhumā. Sāpi oḷārikā…pe… arahattamaggasahajātā sukhumā.

Catubbidhe vipāke kāmāvacaravipākavedanā oḷārikā, rūpāvacaravipākavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā…pe… lokuttaravipākavedanā sukhumā. Evaṃ tāva abhedato.

Bhedato pana kāmāvacaravipākā atthi ahetukā, atthi sahetukā. Sahetukāpi atthi duhetukā, atthi tihetukā. Tattha ahetukā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthāpi sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Paṭhamajjhānavipākā oḷārikā, dutiyajjhānavipākā sukhumā…pe… catutthajjhānavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāsānañcāyatanavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā…pe… nevasaññānāsaññāyatanavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sotāpattiphalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sakadāgāmi…pe… arahattaphalavedanā sukhumā.

Tīsu kiriyāsu kāmāvacarakiriyavedanā oḷārikā, rūpāvacarakiriyavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, arūpāvacarakiriyavedanā sukhumā. Evaṃ tāva abhedato. Bhedato pana ahetukādivasena bhinnāya kāmāvacarakiriyāya ahetukakiriyavedanā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthāpi sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Paṭhamajjhāne kiriyavedanā oḷārikā, dutiyajjhāne sukhumā. Sāpi oḷārikā, tatiye…pe… catutthe sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāsānañcāyatanakiriyavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, viññāṇañcā…pe… nevasaññānāsaññāyatanakiriyavedanā sukhumā. Yā oḷārikā sā hīnā. Yā sukhumā sā paṇītā.

13. Dūradukaniddese akusalavedanā visabhāgaṭṭhena visaṃsaṭṭhena ca kusalābyākatāhi dūre. Iminā nayena sabbapadesu dūratā veditabbā. Sacepi hi akusalādivedanāsamaṅgino dukkhādivedanāsamaṅgino ca tayo tayo janā ekamañce nisinnā honti, tesampi tā vedanā visabhāgaṭṭhena visaṃsaṭṭhena ca dūreyeva nāma. Samāpannavedanādisamaṅgīsupi eseva nayo. Akusalā pana akusalāya sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santike nāma. Iminā nayena sabbapadesu santikatā veditabbā. Sacepi hi akusalādivedanāsamaṅgīsu tīsu janesu eko kāmabhave, eko rūpabhave, eko arūpabhave, tesampi tā vedanā sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santikeyeva nāma. Kusalādivedanāsamaṅgīsupi eseva nayo.

Taṃ taṃ vā panāti ettha heṭṭhimanayaṃ anoloketvā taṃ taṃ vāpanavaseneva kathetabbaṃ. Kathentena ca na dūrato santikaṃ uddharitabbaṃ, santikato pana dūraṃ uddharitabbaṃ. Duvidhā hi akusalā – lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha lobhasahagatā lobhasahagatāya santike nāma, dosasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatā dosasahagatāya santike nāma, lobhasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatāpi niyatā niyatāya santike nāmāti. Evaṃ aniyatā. Kappaṭṭhitikaasaṅkhārikasasaṅkhārikabhedaṃ lobhasahagatādīsu ca diṭṭhisampayuttādibhedaṃ sabbaṃ oḷārikadukaniddese vitthāritavasena anugantvā ekekakoṭṭhāsavedanā taṃtaṃkoṭṭhāsavedanāya eva santike, itarā itarāya dūreti veditabbāti.

Ayaṃ vedanākkhandhaniddeso.

3. Saññākkhandhaniddeso

14. Saññākkhandhaniddese **yā kāci saññā**ti catubhūmikasaññaṃ pariyādiyati. **Cakkhusamphassajā saññā**tiādīni atītādivasena niddiṭṭhasaññaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha cakkhusamphassato cakkhusamphassasmiṃ vā jātā cakkhusamphassajā nāma. Sesāsupi eseva nayo. Ettha ca purimā pañca cakkhupasādādivatthukāva. Manosamphassajā hadayavatthukāpi avatthukāpi. Sabbā catubhūmikasaññā.

17. Oḷārikadukaniddese **paṭighasamphassajā**ti sappaṭighe cakkhupasādādayo vatthuṃ katvā sappaṭighe rūpādayo ārabbha uppanno phasso paṭighasamphasso nāma. Tato tasmiṃ vā jātā paṭighasamphassajā nāma. Cakkhusamphassajā saññā…pe… kāyasamphassajā saññātipi tassāyeva vatthuto nāmaṃ. Rūpasaññā…pe… phoṭṭhabbasaññātipi tassāyeva ārammaṇato nāmaṃ. Idaṃ pana vatthārammaṇato nāmaṃ. Sappaṭighāni hi vatthūni nissāya, sappaṭighāni ca ārammaṇāni ārabbha uppattito esā paṭighasamphassajā saññāti vuttā. Manosamphassajātipi pariyāyena etissā nāmaṃ hotiyeva. Cakkhuviññāṇañhi mano nāma. Tena sahajāto phasso manosamphasso nāma. Tasmiṃ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātāti manosamphassajā. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ mano nāma. Tena sahajāto phasso manosamphasso nāma. Tasmiṃ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātāti manosamphassajā.

Adhivacanasamphassajā saññātipi pariyāyena etissā nāmaṃ hotiyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayaṃ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā sahajātāya saññāya adhivacanasamphassajā saññātipi nāmaṃ karonti. Nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikasaññā, adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikasaññā. Tattha pañcadvārikasaññā oloketvāpi jānituṃ sakkāti oḷārikā. Rajjitvā upanijjhāyantañhi 'rajjitvā upanijjhāyatī'ti, kujjhitvā upanijjhāyantaṃ 'kujjhitvā upanijjhāyatī'ti oloketvāva jānanti.

Tatridaṃ vatthu – dve kira itthiyo nisīditvā suttaṃ kantanti. Dvīsu daharesu gāme carantesu eko purato gacchanto ekaṃ itthiṃ olokesi. Itarā taṃ pucchi 'kasmā nu kho taṃ eso olokesī'ti? 'Na eso bhikkhu maṃ visabhāgacittena olokesi, kaniṭṭhabhaginīsaññāya pana olokesī'ti. Tesupi gāme caritvā āsanasālāya nisinnesu itaro bhikkhu taṃ bhikkhuṃ pucchi – 'tayā sā itthī olokitā'ti? 'Āma olokitā'. 'Kimatthāyā'ti? 'Mayhaṃ bhaginīsarikkhattā taṃ olokesi'nti āha. Evaṃ pañcadvārikasaññā oloketvāpi jānituṃ sakkāti veditabbā. Sā panesā pasādavatthukā eva. Keci pana javanappavattāti dīpenti. Manodvārikasaññā pana ekamañce vā ekapīṭhe vā nisīditvāpi aññaṃ cintentaṃ vitakkentañca 'kiṃ cintesi, kiṃ vitakkesī'ti pucchitvā tassa vacanavaseneva jānitabbato sukhumā. Sesaṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ saññākkhandhaniddeso.

4. Saṅkhārakkhandhaniddeso

20. Saṅkhārakkhandhaniddese **ye keci saṅkhārā**ti catubhūmikasaṅkhāre pariyādiyati. **Cakkhusamphassajā cetanā**tiādīni atītādivasena niddiṭṭhasaṅkhāre sabhāvato dassetuṃ vuttāni. **Cakkhusamphassajā**tiādīni vuttatthāneva. **Cetanā**ti heṭṭhimakoṭiyā padhānasaṅkhāravasena vuttaṃ. Heṭṭhimakoṭiyā hi antamaso cakkhuviññāṇena saddhiṃ pāḷiyaṃ āgatā cattāro saṅkhārā uppajjanti. Tesu cetanā padhānā āyūhanaṭṭhena pākaṭattā. Tasmā ayameva gahitā. Taṃsampayuttasaṅkhārā pana tāya gahitāya gahitāva honti. Idhāpi purimā pañca cakkhupasādādivatthukāva. Manosamphassajā hadayavatthukāpi avatthukāpi. Sabbā catubhūmikacetanā. Sesaṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ saṅkhārakkhandhaniddeso.

5. Viññāṇakkhandhaniddeso

26. Viññāṇakkhandhaniddese **yaṃ kiñci viññāṇa**nti catubhūmakaviññāṇaṃ pariyādiyati. **Cakkhuviññāṇa**ntiādīni atītādivasena niddiṭṭhaviññāṇaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha cakkhuviññāṇādīni pañca cakkhupasādādivatthukāneva, manoviññāṇaṃ hadayavatthukampi avatthukampi. Sabbaṃ catubhūmakaviññāṇaṃ. Sesaṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ viññāṇakkhandhaniddeso.

Pakiṇṇakakathā

Idāni pañcasupi khandhesu samuggamato, pubbāparato, addhānaparicchedato, ekuppādanānānirodhato, nānuppādaekanirodhato, ekuppādaekanirodhato, nānuppādanānānirodhato, atītānāgatapaccuppannato, ajjhattikabāhirato, oḷārikasukhumato, hīnapaṇītato, dūrasantikato, paccayato, samuṭṭhānato, parinipphannato, saṅkhatatoti soḷasahākārehi pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Tattha duvidho **samuggamo** – gabbhaseyyakasamuggamo, opapātikasamuggamoti. Tattha **gabbhaseyyakasamuggamo** evaṃ veditabbo – gabbhaseyyakasattānañhi paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā apacchāapure ekato pātubhavanti. Tasmiṃ khaṇe pātubhūtā kalalasaṅkhātā rūpasantati parittā hoti. Khuddakamakkhikāya ekavāyāmena pātabbamattāti vatvā puna 'atibahuṃ etaṃ, saṇhasūciyā tele pakkhipitvā ukkhittāya paggharitvā agge ṭhitabindumatta'nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā 'ekakese telato uddharitvā gahite tassa paggharitvā agge ṭhitabindumatta'nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā 'imasmiṃ janapade manussānaṃ kese aṭṭhadhā phālite tato ekakoṭṭhāsappamāṇo uttarakurukānaṃ keso; tassa pasannatilatelato uddhaṭassa agge ṭhitabindumatta'nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā 'etaṃ bahu, jātiuṇṇā nāma sukhumā; tassā ekaaṃsuno pasannatilatele pakkhipitvā uddhaṭassa paggharitvā agge ṭhitabindumatta'nti vuttaṃ. Taṃ panetaṃ acchaṃ hoti vippasannaṃ anāvilaṃ parisuddhaṃ pasannatilatelabindusamānavaṇṇaṃ. Vuttampi cetaṃ –

> Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo;
> Evaṃ vaṇṇapaṭibhāgaṃ, kalalanti pavuccatīti.

Evaṃ parittāya rūpasantatiyā tīṇi santatisīsāni honti – vatthudasakaṃ, kāyadasakaṃ, itthiyā itthindriyavasena purisassa purisindriyavasena bhāvadasakanti. Tattha vatthurūpaṃ, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, taṃnissitā vaṇṇagandharasojā, jīvitanti – idaṃ vatthudasakaṃ nāma. Kāyapasādo, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, tannissitā vaṇṇagandharasojā, jīvitanti – idaṃ kāyadasakaṃ nāma. Itthiyā itthibhāvo, purisassa purisabhāvo, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, tannissitā vaṇṇagandharasojā, jīvitanti – idaṃ bhāvadasakaṃ nāma.

Evaṃ gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhiyaṃ ukkaṭṭhaparicchedena samatiṃsa kammajarūpāni rūpakkhandho nāma hoti. Paṭisandhicittena pana sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, saṅkhārā saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṃ viññāṇakkhandhoti. Evaṃ gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Sace pana napuṃsakapaṭisandhi hoti, bhāvadasakaṃ hāyati. Dvinnaṃ dasakānaṃ vasena samavīsati kammajarūpāni rūpakkhandho nāma hoti. Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evāti. Evampi gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti.

Imasmiṃ ṭhāne tisamuṭṭhānikappaveṇī kathetabbā bhaveyya. Taṃ pana akathetvā **‘opapātikasamuggamo’** nāma dassito. Opapātikānañhi paripuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe heṭṭhā vuttāni tīṇi, cakkhusotaghānajivhādasakāni cāti satta rūpasantatisīsāni pātubhavanti. Tattha cakkhudasakādīni kāyadasakasadisāneva. Napuṃsakassa pana bhāvadasakaṃ natthi. Evaṃ paripuṇṇāyatanānaṃ opapātikānaṃ samasattati ceva samasaṭṭhi ca kammajarūpāni rūpakkhandho nāma. Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evāti. Evaṃ opapātikānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Ayaṃ ‘opapātikasamuggamo’ nāma. Evaṃ tāva pañcakkhandhā **‘samuggamato’** veditabbā.

‘Pubbāparato’ti evaṃ pana gabbhaseyyakānaṃ apacchāapure uppannesu pañcasu khandhesu kiṃ rūpaṃ paṭhamaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti udāhu arūpanti? Rūpaṃ rūpameva samuṭṭhāpeti, na arūpaṃ. Kasmā? Paṭisandhicittassa na rūpajanakattā. Sabbasattānañhi paṭisandhicittaṃ, khīṇāsavassa cuticittaṃ, dvipañcaviññāṇāni, cattāri arūppavipākānīti soḷasa cittāni rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Tattha paṭisandhicittaṃ tāva vatthuno dubbalatāya appatiṭṭhitatāya paccayavekallatāya āgantukatāya ca rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tattha hi sahajātaṃ vatthu uppādakkhaṇe dubbalaṃ hotīti vatthuno dubbalatāya rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Yathā ca papāte patanto puriso aññassa nissayo bhavituṃ na sakkoti, evaṃ etampi kammavegakkhittattā papāte patamānaṃ viya appatiṭṭhitaṃ. Iti kammavegakkhittattā, appatiṭṭhitatāyapi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Paṭisandhicittañca vatthunā saddhiṃ apacchāapure uppannaṃ. Tassa vatthu purejātaṃ hutvā paccayo bhavituṃ na sakkoti. Sace sakkuṇeyya, rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Yatrāpi vatthu purejātaṃ hutvā paccayo bhavituṃ sakkoti, paveṇī ghaṭiyati, tatrāpi cittaṃ aṅgato aparihīnaṃyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yadi hi cittaṃ ṭhānakkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā rūpaṃ samuṭṭhāpeyya, paṭisandhicittampi rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Na pana cittaṃ tasmiṃ khaṇadvaye rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yathā pana ahicchattakamakulaṃ pathavito uṭṭhahantaṃ paṃsucuṇṇaṃ gahetvāva uṭṭhahati, evaṃ cittaṃ purejātaṃ vatthuṃ nissāya uppādakkhaṇe aṭṭha rūpāni gahetvāva uṭṭhahati. Paṭisandhikkhaṇe ca vatthu purejātaṃ hutvā paccayo bhavituṃ na sakkotīti paccayavekallatāyapi paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Yathā ca āgantukapuriso agatapubbaṃ padesaṃ gato aññesaṃ – ‘etha bho, antogāme vo annapānagandhamālādīni dassāmī’ti vattuṃ na sakkoti, attano avisayatāya appahutatāya, evameva paṭisandhicittaṃ āgantukanti attano āgantukatāyapi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Apica samatiṃsa kammajarūpāni cittasamuṭṭhānarūpānaṃ ṭhānaṃ gahetvā ṭhitānītipi paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Khīṇāsavassa pana cuticittaṃ vaṭṭamūlassa vūpasantattā na samuṭṭhāpeti. Tassa hi sabbabhavesu vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ abhabbuppattikaṃ punabbhave paveṇī nāma natthi. Sotāpannassa pana satta bhave ṭhapetvā aṭṭhameva vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ. Tasmā tassa cuticittaṃ sattasu bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpeti, sakadāgāmino dvīsu, anāgāmino ekasmiṃ. Khīṇāsavassa sabbabhavesu vaṭṭamūlassa vūpasantattā neva samuṭṭhāpeti.

Dvipañcaviññāṇesu pana jhānaṅgaṃ natthi, maggaṅgaṃ natthi, hetu natthīti cittaṅgaṃ dubbalaṃ hotīti cittaṅgadubbalatāya tāni rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Cattāri arūpavipākāni tasmiṃ bhave rūpassa natthitāya rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Na kevalañca tāneva, yāni aññānipi tasmiṃ bhave aṭṭha kāmāvacarakusalāni, dasa akusalāni, nava kiriyacittāni, cattāri āruppakusalāni, catasso āruppakiriyā, tīṇi maggacittāni, cattāri phalacittānīti dvecattālīsa cittāni uppajjanti, tānipi tattha rūpassa natthitāya eva rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Evaṃ paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Utu pana paṭhamaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Ko esa utu nāmāti? Paṭisandhikkhaṇe uppannānaṃ samatiṃsakammajarūpānaṃ abbhantarā tejodhātu. Sā ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Utu nāma cesa dandhanirodho; cittaṃ khippanirodhaṃ. Tasmiṃ dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Tesu paṭisandhianantaraṃ paṭhamabhavaṅgacittaṃ uppādakkhaṇeyeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Yadā pana saddassa uppattikālo bhavissati, tadā utucittāni saddanavakaṃ nāma samuṭṭhāpessanti. Kabaḷīkārāhāropi ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Kuto panassa kabaḷīkārāhāroti? Mātito. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Yañcassa bhuñjatī mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
> Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro’’ti. (saṃ. ni. 1.235);

Evaṃ kucchigato dārako mātarā ajjhohaṭaannapānaojāya yāpeti. Sāva ṭhānappattā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Nanu ca sā ojā kharā? Vatthu sukhumaṃ? Kathaṃ tattha patiṭṭhātīti? Paṭhamaṃ tāva na patiṭṭhāti; ekassa vā dvinnaṃ vā sattāhānaṃ gatakāle patiṭṭhāti. Tato pana pure vā patiṭṭhātu pacchā vā; yadā mātarā ajjhohaṭaannapānaojā dārakassa sarīre patiṭṭhāti, tadā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti.

Opapātikassāpi pakatipaṭiyattānaṃ khādanīyabhojanīyānaṃ atthiṭṭhāne nibbattassa tāni gahetvā ajjhoharato ṭhānappattā ojā rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Eko annapānarahite araññe nibbattati, mahāchātako hoti, attanova jivhāya kheḷaṃ parivattetvā gilati. Tatrāpissa ṭhānappattā ojā rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

Evaṃ pañcavīsatiyā koṭṭhāsesu dveva rūpāni rūpaṃ samuṭṭhāpenti – tejodhātu ca kabaḷīkārāhāro ca. Arūpepi dveyeva dhammā rūpaṃ samuṭṭhāpenti – cittañceva kammacetanā ca. Tattha rūpaṃ uppādakkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca dubbalaṃ, ṭhānakkhaṇe balavanti ṭhānakkhaṇe rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Cittaṃ ṭhānakkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca dubbalaṃ, uppādakkhaṇeyeva balavanti uppādakkhaṇeyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Kammacetanā niruddhāva paccayo hoti. Atīte kappakoṭisatasahassamatthakepi hi āyūhitaṃ kammaṃ etarahi paccayo hoti. Etarahi āyūhitaṃ anāgate kappakoṭisatasahassapariyosānepi paccayo hotīti. Evaṃ **‘pubbāparato’** veditabbā.

‘Addhānaparicchedato’ti rūpaṃ kittakaṃ addhānaṃ tiṭṭhati? Arūpaṃ kittakanti? Rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhaṃ. Arūpaṃ lahupariṇāmaṃ khippanirodhaṃ. Rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Taṃ pana sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhati. Yathā hi puriso ‘phalaṃ pātessāmī’ti muggarena rukkhasākhaṃ pahareyya, phalāni ca pattāni ca ekakkhaṇeyeva vaṇṭato mucceyyuṃ. Tattha phalāni attano bhārikatāya paṭhamataraṃ pathaviyaṃ patanti, pattāni lahukatāya pacchā. Evameva muggarappahārena pattānañca phalānañca ekakkhaṇe vaṇṭato muttakālo viya paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammānaṃ ekakkhaṇe pātubhāvo; phalānaṃ bhārikatāya paṭhamataraṃ pathaviyaṃ patanaṃ viya rūpe dharanteyeva soḷasannaṃ cittānaṃ uppajjitvā nirujjhanaṃ; pattānaṃ lahukatāya pacchā pathaviyaṃ patanaṃ viya rūpassa sattarasamena cittena saha nirujjhanaṃ.

Tattha kiñcāpi rūpaṃ dandhanirodhaṃ garupariṇāmaṃ, cittaṃ khippanirodhaṃ lahupariṇāmaṃ, rūpaṃ pana arūpaṃ arūpaṃ vā rūpaṃ ohāya pavattituṃ na sakkonti. Dvinnampi ekappamāṇāva pavatti. Tatrāyaṃ upamā – eko puriso lakuṇṭakapādo, eko dīghapādo. Tesu ekato maggaṃ gacchantesu yāva dīghapādo ekapadavāraṃ akkamati, tāva itaro pade padaṃ akkamitvā soḷasapadavārena gacchati. Dīghapādo lakuṇṭakapādassa soḷasa padavāre attano pādaṃ añchitvā ākaḍḍhitvā ekameva padavāraṃ karoti. Iti ekopi ekaṃ atikkamituṃ na sakkoti. Dvinnampi gamanaṃ ekappamāṇameva hoti. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Lakuṇṭakapādapuriso viya arūpaṃ; dīghapādapuriso viya rūpaṃ; dīghapādassa ekaṃ padavāraṃ akkamaṇakāle itarassa soḷasapadavāraakkamanaṃ viya rūpe dharanteyeva arūpadhammesu soḷasannaṃ cittānaṃ uppajjitvā nirujjhanaṃ; dvinnaṃ purisānaṃ lakuṇṭakapādapurisassa soḷasa padavāre itarassa attano pādaṃ añchitvā ākaḍḍhitvā ekapadavārakaraṇaṃ viya rūpassa sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhanaṃ; dvinnaṃ purisānaṃ aññamaññaṃ anohāya ekappamāṇeneva gamanaṃ viya arūpassa rūpaṃ rūpassa arūpaṃ anohāya ekappamāṇeneva pavattananti. Evaṃ **‘addhānaparicchedato’** veditabbā.

‘Ekuppādanānānirodhato’ti idaṃ pacchimakammajaṃ ṭhapetvā dīpetabbaṃ. Paṭhamañhi paṭisandhicittaṃ, dutiyaṃ bhavaṅgaṃ, tatiyaṃ bhavaṅgaṃ…pe… soḷasamaṃ bhavaṅgaṃ. Tesu ekekassa uppādaṭṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu samatiṃsa samatiṃsa kammajarūpāni uppajjanti. Tesu paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ kammajarūpaṃ sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati; ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ ṭhitikkhaṇeyeva; bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṃ bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Evaṃ dutiyabhavaṅgacittaṃ ādiṃ katvā attano attano sattarasamena cittena saddhiṃ yojetvā nayo netabbo. Iti soḷasa tikā aṭṭhacattālīsa honti. Ayaṃ aṭṭhacattālīsakammajarūpapaveṇī nāma. Sā panesā rattiñca divā ca khādantānampi bhuñjantānampi suttānampi pamattānampi nadīsoto viya ekantaṃ pavattati yevāti. Evaṃ **‘ekuppādanānānirodhato’** veditabbā.

‘Nānuppādaekanirodhatā’ pacchimakammajena dīpetabbā. Tattha āyusaṃkhārapariyosāne soḷasannaṃ cittānaṃ vāre sati heṭṭhāsoḷasakaṃ uparisoḷasakanti dve ekato yojetabbāni. Heṭṭhāsoḷasakasmiñhi paṭhamacittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ samatiṃsakammajarūpaṃ uparisoḷasakasmiṃ paṭhamacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati; ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ tassa ṭhitikkhaṇeyeva bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṃ tassa bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Heṭṭhimasoḷasakasmiṃ pana dutiyacittassa…pe… soḷasamacittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ samatiṃsakammajarūpaṃ cuticittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati; tassa ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ cuticittassa ṭhitikkhaṇeyeva; bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṃ cuticittassa bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Tato paṭṭhāya kammajarūpapaveṇī na pavattati. Yadi pavatteyya, sattā akkhayā avayā ajarā amarā nāma bhaveyyuṃ.

Ettha pana yadetaṃ ‘sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhatī’tiādinā nayena ‘ekassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ rūpaṃ aññassa uppādakkhaṇe nirujjhatī’ti aṭṭhakathāyaṃ āgatattā vuttaṃ, taṃ ‘‘yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatī’’ti? ‘‘Āmantā’’ti (yama. 2.saṅkhārayamaka.79) imāya pāḷiyā virujjhati. Kathaṃ? Kāyasaṅkhāro hi cittasamuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamuṭṭhānarūpañca cittassa uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva aññāni soḷasa cittāni uppajjanti tāva tiṭṭhati. Tesaṃ soḷasannaṃ sabbapacchimena saddhiṃ nirujjhati. Iti yena cittena saddhiṃ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati; na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatāti niyamato cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ.

Yo cāyaṃ cittasamuṭṭhānassa khaṇaniyamo vutto kammādisamuṭṭhānassāpi ayameva khaṇaniyamo. Tasmā paṭisandhicittena sahuppannaṃ kammajarūpaṃ tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati. Paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannaṃ aṭṭhārasamassa uppādakkhaṇe nirujjhati. Paṭisandhicittassa bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ aṭṭhārasamassa ṭhānakkhaṇe nirujjhatīti iminā nayenettha yojanā kātabbā. Tato paraṃ pana utusamuṭṭhānikapaveṇīyeva tiṭṭhati. ‘Nīharitvā jhāpethā’ti vattabbaṃ hoti. Evaṃ **‘nānuppādaekanirodhato’** veditabbā.

‘Ekuppādaekanirodhato’ti rūpaṃ pana rūpena saha ekuppādaṃ ekanirodhaṃ. Arūpaṃ arūpena saha ekuppādaṃ ekanirodhaṃ. Evaṃ **‘ekuppādaekanirodhato’** veditabbā.

‘Nānuppādanānānirodhatā’ pana catusantatirūpena dīpetabbā. Imassa hi uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantassa sarīrassa tattha tattha catusantatirūpaṃ ghanapuñjabhāvena vattati. Evaṃ vattamānassāpissa na ekuppādāditā sallakkhetabbā. Yathā pana upacikarāji vā kipillikarāji vā olokiyamānā ekābaddhā viya hoti, na pana ekābaddhā. Aññissā hi sīsasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi, aññissā udarasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi, aññissā pādasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi honti. Evameva catusantatirūpānampi aññassa uppādakkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi, aññassa ṭhitikkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi, aññassa bhaṅgakkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi. Evamettha **‘nānuppādanānānirodhatā’** veditabbā.

‘Atītādīni’ pana dūradukapariyosānāni pāḷiyaṃ āgatāneva. **‘Paccayasamuṭṭhānāni’**pi ‘‘kammajaṃ, kammapaccayaṃ, kammapaccayautusamuṭṭhāna’’ntiādinā (dha. sa. aṭṭha. 975) nayena heṭṭhā kathitāniyeva. Pañcapi pana khandhā **parinipphannāva** honti, no aparinipphannā; **saṅkhatāva** no asaṅkhatā; apica nipphannāpi hontiyeva. Sabhāvadhammesu hi nibbānamevekaṃ aparinipphannaṃ anipphannañca. Nirodhasamāpatti pana nāmapaññatti ca kathanti? Nirodhasamāpatti lokiyalokuttarāti vā saṅkhatāsaṅkhatāti vā parinipphannāparinipphannāti vā na vattabbā. Nipphannā pana hoti samāpajjantena samāpajjitabbato. Tathā nāmapaññatti. Sāpi hi lokiyādibhedaṃ na labhati; nipphannā pana hoti no anipphannā; nāmaggahaṇañhi gaṇhantova gaṇhātīti.

Kamādivinicchayakathā

Evaṃ pakiṇṇakato khandhe viditvā puna etesuyeva –

Khandhesu ñāṇabhedatthaṃ, kamatotha visesato;
Anūnādhikato ceva, upamāto tatheva ca.

Daṭṭhabbato dvidhā evaṃ, passantassatthasiddhito;
Vinicchayanayo sammā, viññātabbo vibhāvinā.

Tattha **‘kamato’**ti idha uppattikkamo, pahānakkamo, paṭipattikkamo, bhūmikkamo, desanākkamoti bahuvidho kamo.

Tattha ‘‘paṭhamaṃ kalalaṃ hoti, kalalā hoti abbuda’’nti (saṃ. ni. 1.235) evamādi uppattikkamo. ‘‘Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā’’ti (dha. sa. tikamātikā 8) evamādi pahānakkamo. ‘‘Sīlavisuddhi, cittavisuddhī’’ti (ma. ni. 1.259; paṭi. ma. 3.41) evamādi paṭipattikkamo. ‘‘Kāmāvacarā, rūpāvacarā’’ti evamādi bhūmikkamo. ‘‘Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā’’ti (dī. ni. 3.145) vā ‘‘dānakathaṃ sīlakatha’’nti (ma. ni. 2.69; dī. ni. 1.298) vā evamādi desanākkamo. Tesu idha uppattikkamo tāva na yujjati, kalalādīnaṃ viya khandhānaṃ pubbāpariyavavatthānena anuppattito; na pahānakkamo kusalābyākatānaṃ appahātabbato; na paṭipattikkamo akusalānaṃ appaṭipajjanīyato; na bhūmikkamo vedanādīnaṃ catubhūmakapariyāpannattā.

Desanākkamo pana yujjati. Abhedena hi yaṃ pañcasu khandhesu attaggāhapatitaṃ veneyyajanaṃ samūhaghanavinibbhogadassanena attaggāhato mocetukāmo bhagavā hitakāmo tassa janassa sukhaggahaṇatthaṃ cakkhuādīnampi visayabhūtaṃ oḷārikaṃ paṭhamaṃ rūpakkhandhaṃ desesi. Tato iṭṭhāniṭṭharūpasaṃveditaṃ vedanaṃ, yaṃ vedayati taṃ sañjānātīti evaṃ vedanāvisayassa ākāraggāhikaṃ saññaṃ, saññāvasena abhisaṅkhārake saṅkhāre, tesaṃ vedanādīnaṃ nissayaṃ adhipatibhūtañca viññāṇanti evaṃ tāva 'kamato' vinicchayanayo viññātabbo.

'Visesato'ti khandhānañca upādānakkhandhānañca visesato. Ko pana tesaṃ viseso? Khandhā tāva avisesato vuttā, upādānakkhandhā sāsavaupādānīyabhāvena visesetvā. Yathāha –

> ''Pañca, bhikkhave, khandhe desessāmi pañcupādānakkhandhe ca, taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, pañcakkhandhā? Yaṃ kiñci, bhikkhave, rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… santike vā – ayaṃ vuccati, rūpakkhandho. Yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā…pe… ye keci saṅkhārā…pe… yaṃ kiñci viññāṇaṃ …pe… santike vā – ayaṃ vuccati, viññāṇakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, pañcakkhandhā. Katame ca, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā? Yaṃ kiñci, bhikkhave, rūpaṃ…pe… santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ – ayaṃ vuccati, rūpūpādānakkhandho. Yā kāci vedanā…pe… yaṃ kiñci viññāṇaṃ…pe… santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhave, viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā''ti (saṃ. ni. 3.48).

Ettha ca yathā vedanādayo anāsavāpi sāsavāpi atthi, na evaṃ rūpaṃ. Yasmā panassa rāsaṭṭhena khandhabhāvo yujjati tasmā khandhesu vuttaṃ. Yasmā rāsaṭṭhena ca sāsavaṭṭhena ca upādānakkhandhabhāvo yujjati tasmā upādānakkhandhesu vuttaṃ. Vedanādayo pana anāsavāva khandhesu vuttā, sāsavā upādānakkhandhesu. **'Upādānakkhandhā'**ti ettha ca upādānagocarā khandhā upādānakkhandhāti evamattho daṭṭhabbo. Idha pana sabbepete ekajjhaṃ katvā khandhāti adhippetā.

'Anūnādhikato'ti kasmā pana bhagavatā pañceva khandhā vuttā anūnā anadhikāti? Sabbasaṅkhatasabhāgekasaṅgahato, attattaniyaggāhavatthussa etapparamato, aññesañca tadavarodhato. Anekappabhedesu hi saṅkhatadhammesu sabhāgavasena saṅgayhamānesu rūpaṃ rūpasabhāgasaṅgahavasena eko khandho hoti, vedanā vedanāsabhāgasaṅgahavasena eko khandho hoti. Esa nayo saññādīsupi. Tasmā sabbasaṅkhatasabhāgasaṅgahato pañceva vuttā. Etaparamañcetaṃ attattaniyaggāhavatthu yadidaṃ rūpādayo pañca. Vuttañhetaṃ – ''rūpe kho, bhikkhave, sati rūpaṃ upādāya rūpaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti (saṃ. ni. 3.207). Vedanāya… saññāya… saṅkhāresu…. Viññāṇe sati viññāṇaṃ upādāya viññāṇaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā''ti. Tasmā attattaniyaggāhavatthussa etaparamatopi pañceva vuttā. Yepi caññe sīlādayo pañca dhammakkhandhā vuttā, tepi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā ettheva avarodhaṃ gacchanti. Tasmā aññesaṃ tadavarodhatopi pañceva vuttāti. Evaṃ 'anūnādhikato' vinicchayanayo viññātabbo.

'Upamāto'ti ettha hi gilānasālūpamo rūpupādānakkhandho gilānūpamassa viññāṇupādānakkhandhassa vatthudvārārammaṇavasena nivāsanaṭṭhānato, gelaññūpamo vedanupādānakkhandho ābādhakattā, gelaññasamuṭṭhānūpamo saññupādānakkhandho kāmasaññādivasena rāgādisampayuttavedanāsambhavā, asappāyasevanūpamo saṅkhārupādānakkhandho vedanāgelaññassa nidānattā. ''Vedanaṃ vedanattāya saṅkhatamabhisaṅkharontī''ti (saṃ. ni. 3.79) hi vuttaṃ. Tathā ''akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ kāyaviññāṇaṃ uppannaṃ hoti dukkhasahagata''nti (dha. sa. 556). Gilānūpamo viññāṇupādānakkhandho vedanāgelaññena aparimuttattā. Apica cārakakāraṇaaparādhakāraṇakārakaaparādhikūpamā ete bhājanabhojanabyañjanaparivesakabhuñjakūpamā cāti, evaṃ 'upamāto' vinicchayanayo viññātabbo.

'Daṭṭhabbato dvidhā'ti saṅkhepato vitthārato cāti evaṃ dvidhā daṭṭhabbato pettha vinicchayanayo viññātabbo. Saṅkhepato hi pañcupādānakkhandhā āsivisūpame (saṃ. ni. 4.238) vuttanayena ukkhittāsikapaccatthikato, bhārasuttavasena (saṃ. ni. 3.22) bhārato, khajjanīyapariyāyavasena (saṃ. ni. 3.79) khādakato, yamakasuttavasena (saṃ. ni. 3.85) aniccadukkhānattasaṅkhatavadhakato daṭṭhabbā.

Vitthārato panettha pheṇapiṇḍo viya rūpaṃ daṭṭhabbaṃ, udakapubbuḷo viya vedanā, marīcikā viya saññā, kadalikkhandho viya saṅkhārā, māyā viya viññāṇaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ''Pheṇapiṇḍūpamaṃ rūpaṃ, vedanā pubbuḷūpamā;
> Marīcikūpamā saññā, saṅkhārā kadalūpamā;
> Māyūpamañca viññāṇaṃ, desitādiccabandhunā''ti. (saṃ. ni. 3.95);

Tattha rūpādīnaṃ pheṇapiṇḍādīhi evaṃ sadisatā veditabbā – yathā hi pheṇapiṇḍo nissārova evaṃ rūpampi niccasāradhuvasāraattasāravirahena nissārameva. Yathā ca so ‘iminā pattaṃ vā thālakaṃ vā karissāmī’ti gahetuṃ na sakkā, gahitopi tamatthaṃ na sādheti bhijjateva; evaṃ rūpampi ‘nicca’nti vā ‘dhuva’nti vā ‘aha’nti vā ‘mama’nti vā gahetuṃ na sakkā, gahitampi na tathā tiṭṭhati, aniccaṃ dukkhaṃ anattā asubhaññeva hotīti. Evaṃ **‘pheṇapiṇḍasadisameva’** hoti.

Yathā vā pana pheṇapiṇḍo chiddāvachiddo anekasandhighaṭito bahūnnaṃ udakasappādīnaṃ pāṇānaṃ āvāso, evaṃ rūpampi chiddāvachiddaṃ anekasandhighaṭitaṃ. Kulavasena cettha asīti kimikulāni vasanti. Tadeva tesaṃ sūtigharampi vaccakuṭipi gilānasālāpi susānampi. Na te aññattha gantvā gabbhavuṭṭhānādīni karonti. Evampi pheṇapiṇḍasadisaṃ. Yathā ca pheṇapiṇḍo āditova badarapakkamatto hutvā anupubbena pabbatakūṭamattopi hoti, evaṃ rūpampi ādito kalalamattaṃ hutvā anupubbena byāmamattampi gomahiṃsahatthiādīnaṃ vasena pabbatakūṭamattampi hoti, macchakacchapādīnaṃ vasena anekayojanasatappamāṇampi. Evampi pheṇapiṇḍasadisaṃ. Yathā ca pheṇapiṇḍo uṭṭhitamattopi bhijjati, thokaṃ gantvāpi, samuddaṃ patvā pana avassameva bhijjati; evameva rūpampi kalalabhāvepi bhijjati, abbudādibhāve, antarā pana abhejjamānampi vassasatāyukānaṃ vassasataṃ patvā avassameva bhijjati, maraṇamukhe cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. Evampi pheṇapiṇḍasadisaṃ.

Yathā pana pubbuḷo asāro, evaṃ vedanāpi. Yathā ca so abalo, agayhupago, na sakkā taṃ gahetvā phalakaṃ vā āsanaṃ vā kātuṃ, gahitaggahitopi bhijjateva; evaṃ vedanāpi abalā, agayhupagā, na sakkā ‘niccā’ti vā ‘dhuvā’ti vā gahetuṃ, gahitāpi na tathā tiṭṭhati. Evaṃ agayhupagatāyapi vedanā **‘pubbuḷasadisā’**. Yathā pana tasmiṃ tasmiṃ udakabindumhi pubbuḷo uppajjati ceva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitiko hoti; evaṃ vedanāpi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitikā hoti, ekaccharakkhaṇe koṭisatasahassasaṅkhyā uppajjitvā nirujjhati. Yathā ca pubbuḷo udakatalaṃ, udakabinduṃ, udakajallakaṃ saṅkaḍḍhitvā puṭaṃ katvā gahaṇavātañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati; evaṃ vedanāpi vatthuṃ, ārammaṇaṃ, kilesajālaṃ, phassasaṅghaṭṭanañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati. Evampi vedanā pubbuḷasadisā.

Saññāpi asārakaṭṭhena **‘marīcisadisā’**. Tathā agayhupagaṭṭhena; na hi sakkā taṃ gahetvā pivituṃ vā nhāyituṃ vā bhājanaṃ vā pūretuṃ. Apica yathā marīci vipphandati, sañjātūmivego viya khāyati; evaṃ nīlasaññādibhedā saññāpi nīlādianubhavanatthāya phandati vipphandati. Yathā ca marīci mahājanaṃ vippalambheti, ‘paripuṇṇavāpī viya paripuṇṇanadī viya dissatī’ti vadāpeti; evaṃ saññāpi vippalambheti, ‘idaṃ nīlakaṃ subhaṃ sukhaṃ nicca’nti vadāpeti. Pītakādīsupi eseva nayo. Evaṃ vippalambhanenāpi marīcisadisā.

Saṅkhārāpi asārakaṭṭhena **‘kadalikkhandhasadisā’**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Yatheva hi kadalikkhandhato kiñci gahetvā na sakkā gopānasīādīnamatthāya upanetuṃ, upanītampi na tathā hoti; evaṃ saṅkhārāpi na sakkā niccādivasena gahetuṃ, gahitāpi na tathā honti. Yathā ca kadalikkhandho bahuvaṭṭisamodhāno hoti, evaṃ saṅkhārakkhandhopi bahudhammasamodhāno. Yathā ca kadalikkhandho nānālakkhaṇo, aññoyeva hi bāhirāya pattavaṭṭiyā vaṇṇo, añño tato abbhantarabbhantarānaṃ; evameva saṅkhārakkhandhopi aññadeva phassassa lakkhaṇaṃ, aññaṃ cetanādīnaṃ. Samodhānetvā pana saṅkhārakkhandhotveva vuccatīti. Evampi saṅkhārakkhandho kadalikkhandhasadiso.

Viññāṇampi asārakaṭṭhena **‘māyāsadisaṃ’**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Yathā ca māyā ittarā lahupaccupaṭṭhānā, evaṃ viññāṇaṃ. Tañhi tatopi ittaratarañceva lahupaccupaṭṭhānatarañca. Teneva hi cittena puriso āgato viya, gato viya, ṭhito viya, nisinno viya hoti. Aññadeva cāgamanakāle cittaṃ, aññaṃ gamanakālādīsu. Evampi viññāṇaṃ māyāsadisaṃ. Māyā ca mahājanaṃ vañceti, yaṃ kiñcideva ‘idaṃ suvaṇṇaṃ rajataṃ muttā’tipi gahāpeti. Viññāṇampi mahājanaṃ vañceti, teneva cittena āgacchantaṃ viya, gacchantaṃ viya, ṭhitaṃ viya, nisinnaṃ viya katvā gāhāpeti. Aññadeva ca āgamane cittaṃ, aññaṃ gamanādīsu. Evampi viññāṇaṃ māyāsadisaṃ. Visesato ca subhārammaṇampi oḷārikampi ajjhattikarūpaṃ asubhanti daṭṭhabbaṃ. Vedanā tīhi dukkhatāhi avinimuttato dukkhāti saññāsaṅkhārā avidheyyato anattāti viññāṇaṃ udayabbayadhammato aniccanti daṭṭhabbaṃ.

‘Evaṃ passantassatthasiddhito’ti evañca saṅkhepavitthāravasena dvidhā passato yā atthasiddhi hoti, tatopi vinicchayanayo viññātabbo, seyyathidaṃ – saṅkhepato tāva pañcupādānakkhandhesu ukkhittāsikapaccatthikādibhāvena passanto khandhehi na vihaññati. Vitthārato pana rūpādīni pheṇapiṇḍādisadisabhāvena passanto na asāresu sāradassī hoti. Visesato ca ajjhattikarūpaṃ asubhato passanto kabaḷīkārāhāraṃ parijānāti, asubhe subhanti vipallāsaṃ pajahati, kāmoghaṃ uttarati, kāmayogena visaṃyujjati, kāmāsavena anāsavo hoti, abhijjhākāyaganthaṃ bhindati, kāmupādānaṃ na upādiyati. Vedanaṃ dukkhato passanto phassāhāraṃ parijānāti, dukkhe sukhanti vipallāsaṃ pajahati, bhavoghaṃ uttarati, bhavayogena visaṃyujjati, bhavāsavena anāsavo hoti, byāpādakāyaganthaṃ bhindati, sīlabbatupādānaṃ na upādiyati. Saññaṃ saṅkhāre ca anattato passanto manosañcetanāhāraṃ parijānāti, anattani attāti vipallāsaṃ pajahati, diṭṭhoghaṃ uttarati, diṭṭhiyogena visaṃyujjati, diṭṭhāsavena anāsavo hoti, idaṃ saccābhinivesakāyaganthaṃ bhindati, attavādupādānaṃ na upādiyati. Viññāṇaṃ aniccato passanto viññāṇāhāraṃ parijānāti, anicce niccanti vipallāsaṃ pajahati, avijjoghaṃ uttarati, avijjāyogena visaṃyujjati, avijjāsavena anāsavo hoti, sīlabbataparāmāsakāyaganthaṃ bhindati, diṭṭhupādānaṃ na upādiyati.

Evaṃ mahānisaṃsaṃ, vadhakādivasena dassanaṃ yasmā;
Tasmā khandhe dhīro, vadhakādivasena passeyyāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

32. Idāni abhidhammabhājanīyaṃ hoti. Tattha rūpakkhandhaniddeso heṭṭhā rūpakaṇḍe vitthāritanayeneva veditabbo.

34. Vedanākkhandhaniddese **ekavidhenā**ti ekakoṭṭhāsena. **Phassasampayutto**ti phassena sampayutto. Sabbāpi catubhūmikavedanā. Sahetukaduke sahetukā catubhūmikavedanā, ahetukā kāmāvacarāva. Iminā upāyena kusalapadādīhi vuttā vedanā jānitabbā. Apicāyaṃ vedanākkhandho ekavidhena phassasampayuttato dassito, duvidhena sahetukāhetukato, tividhena jātito, catubbidhena bhūmantarato, pañcavidhena indriyato. Tattha sukhindriyadukkhindriyāni kāyappasādavatthukāni kāmāvacarāneva. Somanassindriyaṃ chaṭṭhavatthukaṃ vā avatthukaṃ vā tebhūmakaṃ. Domanassindriyaṃ chaṭṭhavatthukaṃ kāmāvacaraṃ. Upekkhindriyaṃ cakkhādicatuppasādavatthukaṃ chaṭṭhavatthukaṃ avatthukañca catubhūmakaṃ. Chabbidhena vatthuto dassito. Tattha purimā pañca vedanā pañcappasādavatthukā kāmāvacarāva chaṭṭhā avatthukā vā savatthukā vā catubhūmikā.

Sattavidhena tattha manosamphassajā bhedato dassitā, aṭṭhavidhena tattha kāyasamphassajā bhedato, navavidhena sattavidhabhede manoviññāṇadhātusamphassajā bhedato, dasavidhena aṭṭhavidhabhede manoviññāṇadhātusamphassajā bhedato. Etesu hi sattavidhabhede manosamphassajā manodhātusamphassajā, manoviññāṇadhātusamphassajāti dvidhā bhinnā. Aṭṭhavidhabhede tāya saddhiṃ kāyasamphassajāpi sukhā dukkhāti dvidhā bhinnā. Navavidhabhede sattavidhe vuttā manoviññāṇadhātusamphassajā kusalādivasena tidhā bhinnā. Dasavidhabhede aṭṭhavidhe vuttā manoviññāṇadhātusamphassajā kusalādivaseneva tidhā bhinnā.

Kusalattiko cettha kevalaṃ pūraṇatthameva vutto. Sattavidhaaṭṭhavidhanavavidhabhedesu pana nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo dinno. Abhidhammañhi patvā tathāgatena nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo adinno nāma natthi. Ayaṃ tāva dukamūlake eko vāro.

Satthā hi imasmiṃ abhidhammabhājanīye vedanākkhandhaṃ bhājento tike gahetvā dukesu pakkhipi, duke gahetvā tikesu pakkhipi, tike ca duke ca ubhatovaḍḍhananīhārena āhari; sattavidhena, catuvīsatividhena, tiṃsavidhena, bahuvidhenāti sabbathāpi bahuvidhena vedanākkhandhaṃ dassesi. Kasmā? Puggalajjhāsayena ceva desanāvilāsena ca. Dhammaṃ sotuṃ nisinnadevaparisāya hi ye devaputtā tike ādāya dukesu pakkhipitvā kathiyamānaṃ paṭivijjhituṃ sakkonti, tesaṃ sappāyavasena tathā katvā desesi. Ye itarehi ākārehi kathiyamānaṃ paṭivijjhituṃ sakkonti, tesaṃ tehākārehi desesīti. Ayamettha **'puggalajjhāsayo'**. Sammāsambuddho pana attano mahāvisayatāya tike vā dukesu pakkhipitvā, duke vā tikesu ubhatovaḍḍhanena vā, sattavidhādinayena vā, yathā yathā icchati tathā tathā desetuṃ sakkoti. Tasmāpi imehākārehi desesīti ayamassa **'desanāvilāso'**.

Tattha tike ādāya dukesu pakkhipitvā desitavāro dukamūlako nāma. Duke ādāya tikesu pakkhipitvā desitavāro tikamūlako nāma. Tike ca duke ca ubhato vaḍḍhetvā desitavāro ubhatovaḍḍhitako nāma. Avasāne sattavidhenātiādivāro bahuvidhavāro nāmāti ime tāva cattāro mahāvārā.

Tattha **dukamūlake** dukesu labbhamānena ekekena dukena saddhiṃ tikesu alabbhamāne vedanāttikapītittikasanidassanattike apanetvā, sese labbhamānake ekūnavīsati tike yojetvā, dutiyadukapaṭhamattikayojanavārādīni navavārasatāni paññāsañca vārā honti. Te sabbepi pāḷiyaṃ saṃkhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Tikamūlakepi tikesu labbhamānena ekekena tikena saddhiṃ dukesu alabbhamāne paṭhamadukādayo duke apanetvā, sese labbhamānake sahetukadukādayo paññāsa duke yojetvā, paṭhamattikadutiyadukayojanavārādīni navavārasatāni paññāsañca vārā honti. Tepi sabbe pāḷiyaṃ saṅkhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Ubhatovaḍḍhitake duvidhabhede dutiyadukaṃ tividhabhede ca paṭhamatikaṃ ādiṃ katvā labbhamānehi ekūnavīsatiyā dukehi labbhamāne ekūnavīsatitike yojetvā dutiyadukapaṭhamatikayojanavārādayo ekūnavīsativārā vuttā. Esa dukatikānaṃ vasena ubhatovaḍḍhitattā ubhatovaḍḍhitako nāma tatiyo mahāvāro.

Bahuvidhavārassa sattavidhaniddese ādito paṭṭhāya labbhamānesu ekūnavīsatiyā tikesu ekekena saddhiṃ catasso bhūmiyo yojetvā ekūnavīsati sattavidhavārā vuttā. Catuvīsatividhaniddesepi tesaṃyeva tikānaṃ vasena ekūnavīsativārā vuttā. Tathā bahuvidhavāre cāti. Tiṃsavidhavāro ekoyevāti sabbepi aṭṭhapaññāsa vārā honti. Ayaṃ tāvettha vāraparicchedavasena pāḷivaṇṇanā.

Idāni atthavaṇṇanā hoti. Tattha sattavidhaniddeso tāva uttānatthoyeva. Catuvīsatividhaniddese **cakkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi kusalo**ti kāmāvacaraaṭṭhakusalacittavasena veditabbo. **Atthi akusalo**ti dvādasaakusalacittavasena veditabbo. **Atthi abyākato**ti tisso manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha mahāvipākāni, dasa kāmāvacarakiriyāti catuvīsatiyā cittānaṃ vasena veditabbo.

Tattha aṭṭha kusalāni dvādasa akusalāni ca javanavasena labbhanti. Kiriyamanodhātu āvajjanavasena labbhati. Dve vipākamanodhātuyo sampaṭicchanavasena, tisso vipākamanoviññāṇadhātuyo santīraṇatadārammaṇavasena, kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanavasena, aṭṭha mahāvipākacittāni tadārammaṇavasena, nava kiriyacittāni javanavasena labbhanti. Sotaghānajivhākāyadvāresupi eseva nayo.

Manodvāre pana **atthi kusalo**ti catubhūmakakusalavasena kathitaṃ, **atthi akusalo**ti dvādasaakusalavasena. **Atthi abyākato**ti ekādasannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ, dasannaṃ kiriyānaṃ, navannaṃ rūpāvacarārūpāvacarakiriyānaṃ, catunnaṃ sāmaññaphalānanti catuttiṃsacittuppādavasena kathitaṃ. Tattha catubhūmakakusalañceva akusalañca javanavasena labbhati. Kiriyato ahetukamanoviññāṇadhātu āvajjanavasena, ekādasa vipākacittāni tadārammaṇavasena, tebhūmakakiriyā ceva sāmaññaphalāni ca javanavaseneva labbhanti. Tāni sattavidhādīsu yattha katthaci ṭhatvā kathetuṃ vaṭṭanti. Tiṃsavidhe pana ṭhatvā dīpiyamānāni sukhadīpanāni hontīti tiṃsavidhasmiṃyeva ṭhatvā dīpayiṃsu.

Etāni hi sabbānipi cittāni cakkhudvāre upanissayakoṭiyā, samatikkamavasena, bhāvanāvasenāti tīhākārehi labbhanti. Tathā sotadvāramanodvāresupi. Ghānajivhākāyadvāresu pana samatikkamavasena, bhāvanāvasenāti dvīhevākārehi labbhantīti veditabbāni. Kathaṃ? Idha bhikkhu vihāracārikaṃ caramāno kasiṇamaṇḍalaṃ disvā ‘kiṃ nāmeta’nti pucchitvā ‘kasiṇamaṇḍala’nti vutte puna ‘kiṃ iminā karontī’ti pucchati. Athassa ācikkhanti – ‘evaṃ bhāvetvā jhānāni uppādetvā, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā, arahattaṃ pāpuṇantī’ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto ‘bhāriyaṃ eta’nti asallakkhetvā ‘mayāpi esa guṇo nibbattetuṃ vaṭṭati, na kho pana sakkā esa nipajjitvā niddāyantena nibbattetuṃ, āditova vīriyaṃ kātuṃ sīlaṃ sodhetuṃ vaṭṭatī’ti cintetvā sīlaṃ sodheti. Tato sīle patiṭṭhāya dasa palibodhe upacchinditvā, ticīvaraparamena santosena santuṭṭho, ācariyupajjhāyānaṃ vattapaṭivattaṃ katvā, kammaṭṭhānaṃ uggaṇhitvā, kasiṇaparikammaṃ katvā, samāpattiyo uppādetvā, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā, arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ cakkhuviññāṇaṃ catubhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **‘upanissayavasena’** labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate ‘iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhanāya moho, vinibandhassa pana me māno uppanno, parāmaṭṭhassa diṭṭhi, vikkhepagatassa uddhaccaṃ, asanniṭṭhāgatassa vicikicchā, thāmagatassa anusayo uppanno’ti pariggahe ṭhito kulaputto attano kilesuppattiṃ ñatvā ‘ime me kilesā vaḍḍhamānā anayabyasanāya saṃvattissanti, handa ne niggaṇhāmī’ti cintetvā ‘na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena kilese niggaṇhituṃ; āditova vīriyaṃ kātuṃ vaṭṭati sīlaṃ sodhetu’nti heṭṭhā vuttanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ rūpārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘samatikkamavasena’** labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti – ‘idaṃ rūpaṃ kiṃ nissita’nti? Tato naṃ ‘bhūtanissita’nti ñatvā cattāri mahābhūtāni upādārūpañca rūpanti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpanti pariggaṇhāti. Tato sappaccayaṃ nāmarūpaṃ parigaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ rūpārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘bhāvanāvasena’** labbhanti.

Aparo bhikkhu suṇāti – ‘kasiṇaparikammaṃ kira katvā samāpattiyo uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇantī’ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto ‘bhāriyaṃ eta’nti asallakkhetvā ‘mayāpi esa guṇo nibbattetuṃ vaṭṭatī’ti purimanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ sotaviññāṇaṃ catubhūmikavedanā nibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **‘upanissayavasena’** labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagateti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ saddārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘samatikkamavasena’** labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti – ayaṃ saddo kiṃ nissitoti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ saddārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘bhāvanāvasena’** labbhanti.

Ghānajivhākāyadvāresu pana gandhārammaṇādīsu āpāthagatesu ‘iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno’ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ gandhārammaṇādīsu uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā ghānajivhākāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tīsu dvāresu **‘samatikkamavasena’** labbhanti.

Ghānadvārādīsu pana gandhādīsu āpāthagatesu eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti – ‘ayaṃ gandho, ayaṃ raso, idaṃ phoṭṭhabbaṃ kiṃ nissita’nti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ gandhārammaṇādīni sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā ghānajivhākāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘bhāvanāvasena’** labbhanti.

Manodvāre pana tīhipi ākārehi labbhanti. Ekacco hi jātiṃ bhayato passati, jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ bhayato passati, bhayato disvā ‘jātijarābyādhimaraṇehi muccituṃ vaṭṭati, na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena jātiādīhi muccituṃ, āditova vīriyaṃ kātuṃ sīlaṃ sodhetuṃ vaṭṭatī’ti cintetvā cakkhudvāre vuttanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ jātijarābyādhimaraṇaṃ catubhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **‘upanissayavasena’** labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagateti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ dhammārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘samatikkamavasena’** labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti – ‘etaṃ dhammārammaṇaṃ kiṃ nissita’nti? ‘Vatthunissita’nti. ‘Vatthu kiṃ nissita’nti? ‘Mahābhūtāni nissita’nti. So cattāri mahābhūtāni upādārūpañca rūpanti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpanti pariggaṇhāti. Tato sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ dhammārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘bhāvanāvasena’** labbhanti. Yā panetā sabbesampi catuvīsatividhādīnaṃ vārānaṃ pariyosānesu cakkhusamphassajā vedanā…pe… manosamphassajā vedanāti cha cha vedanā vuttā, tā sampayuttapaccayavasena vuttāti.

Ayaṃ vedanākkhandhaniddeso.

Saññākkhandhādayopi iminā upāyena veditabbā. Kevalañhi saññākkhandhaniddese tikesu vedanāttikapītittikāpi labbhanti, dukesu ca sukhasahagatadukādayopi. Saṅkhārakkhandhaniddese phassassāpi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā phassasampayuttoti avatvā cittasampayuttoti vuttaṃ. Dukesu cettha hetudukādayopi labbhanti. Tikā saññākkhandhasadisā eva. Viññāṇakkhandhaniddese cakkhusamphassajādibhāvaṃ avatvā cakkhuviññāṇantiādi vuttaṃ. Na hi sakkā viññāṇaṃ manosamphassajanti niddisituṃ. Sesamettha saññākkhandhe vuttasadisameva. Imesaṃ pana tiṇṇampi khandhānaṃ niddeseyeva vedanākkhandhaniddesato atirekatikadukā laddhā. Tesaṃ vasena vārappabhedo veditabboti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

150. Idāni pañhāpucchakaṃ hoti. Tattha pañhāpucchane pañcannaṃ khandhānaṃ ‘‘katikusalā? Katiakusalā? Katiabyākatā’’tiādinā nayena yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchitvā vissajjane ‘‘rūpakkhandho abyākato’’tiādinā nayena yaṃ labbhati tadeva uddhaṭanti veditabbaṃ. Yattha yattha ca ‘eko khandho’ti vā ‘dve khandhā’ti vā paricchedaṃ akatvā ‘‘siyā uppannā, siyā anuppannā’’tiādinā nayena tanti ṭhapitā, tattha tattha pañcannampi khandhānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Seso tesaṃ tesaṃ khandhānaṃ kusalādivibhāgo heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 985) vuttoyeva.

Ārammaṇattikesu pana cattāro khandhā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇā honti, sattavīsati rūpārūpāvacaradhamme ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa mahaggatārammaṇā, maggaphalanibbānāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā, paññattiṃ paccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇāti.

Teyeva sekkhāsekkhānaṃ maggapaccavekkhaṇakāle maggārammaṇā honti, maggakāle sahajātahetunā maggahetukā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhipatinā maggādhipatino, vīriyajeṭṭhakaṃ vā vīmaṃsajeṭṭhakaṃ vā maggaṃ bhāventassa sahajātādhipatinā maggādhipatino, chandajeṭṭhakaṃ pana cittajeṭṭhakaṃ vā bhāventassa navattabbārammaṇā nāma honti.

Atītāni pana khandhadhātuāyatanāni ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa atītārammaṇā honti, anāgatāni ārabbha anāgatārammaṇā honti, paccuppannāni ārabbha paccuppannārammaṇā honti, paññattiṃ vā nibbānaṃ vā paccavekkhantassa navattabbārammaṇā honti.

Tathā attano khandhadhātuāyatanāni ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa ajjhattārammaṇā honti, paresaṃ khandhadhātuāyatanāni ārabbha evaṃ pavattentassa bahiddhārammaṇā, paṇṇattinibbānapaccavekkhaṇakālepi bahiddhārammaṇāyeva, kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā dhammesu evaṃ pavattentassa ajjhattabahiddhārammaṇā, ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇāti veditabbā.

Iti bhagavā imaṃ khandhavibhaṅgaṃ suttantabhājanīyādivasena tayo parivaṭṭe nīharitvā bhājento dassesi. Tīsupi hi parivaṭṭesu ekova paricchedo. Rūpakkhandho hi sabbattha kāmāvacaroyeva. Cattāro khandhā catubhūmakā lokiyalokuttaramissakā kathitāti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Khandhavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āyatanavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

154. Idāni tadanantare āyatanavibhaṅganiddese suttantabhājanīyaṃ tāva dassento **dvādasāyatanāni cakkhāyatanaṃ rūpāyatana**ntiādimāha. Tattha pāḷimuttakena tāva nayena –

Atthalakkhaṇatāvatva, kamasaṅkhepavitthārā;
Tathā daṭṭhabbato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha visesato tāva cakkhatīti **cakkhu;** rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti attho. Rūpayatīti **rūpaṃ;** vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Sappatīti **saddo;** udāhariyatīti attho. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Gandhayatīti **gandho;** attano vatthuṃ sūcayatīti attho. Jīvitaṃ avhāyatīti **jivhā**. Rasanti taṃ sattāti **raso;** assādentīti attho. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Manatīti **mano**. Attano lakkhaṇaṃ dhārayantīti **dhammā**.

Avisesato pana āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatananti veditabbaṃ. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭṭenti vāyamantīti vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati tāva nayanteva, pavattayantīti vuttaṃ hoti. Iti sabbepi me dhammā āyatanato āyānaṃ tananato āyatassa ca nayanato 'āyatanaṃ āyatana'nti vuccanti.

Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṃ veditabbaṃ. Tathā hi loke ''issarāyatanaṃ vāsudevāyatana''ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. ''Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana''ntiādīsu ākaro. Sāsane pana ''manorame āyatane sevanti naṃ vihaṅgamā''tiādīsu (a. ni. 5.38) samosaraṇaṭṭhānaṃ. ''Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana''ntiādīsu sañjātideso. ''Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane''tiādīsu (a. ni. 5.23) kāraṇaṃ.

Cakkhurūpādīsu cāpi te te cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo nesaṃ nivāsanaṭṭhānaṃ. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā taṃ nissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo nesaṃ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ, tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso; taṃ nissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. Cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇaṃ, tesaṃ abhāve abhāvatoti. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhenāti imehi kāraṇehi ete dhammā 'āyatanaṃ āyatana'nti vuccanti. Tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti **cakkhāyatanaṃ…pe…** dhammā ca te āyatanañcāti **dhammāyatana**nti evaṃ tāvettha 'atthato' viññātabbo vinicchayo.

'Lakkhaṇato'ti cakkhādīnaṃ lakkhaṇatopettha viññātabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṃ lakkhaṇāni heṭṭhā rūpakaṇḍaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

'Tāvatvato'ti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti – cakkhādayopi hi dhammā eva. Evaṃ sati dhammāyatanamicceva avatvā kasmā dvādasāyatanāni vuttānīti ce? Cha viññāṇakāyuppattidvārārammaṇavavatthānato. Idha channaṃ viññāṇakāyānaṃ dvārabhāvena ārammaṇabhāvena ca vavatthānato ayameva tesaṃ bhedo hotīti dvādasa vuttāni. Cakkhuviññāṇavīthipariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāraṃ, rūpāyatanameva cārammaṇaṃ. Tathā itarāni itaresaṃ. Chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadesova uppattidvāraṃ, asādhāraṇañca dhammāyatanaṃ ārammaṇanti. Iti channaṃ viññāṇakāyānaṃ uppattidvārārammaṇavavatthānato dvādasa vuttānīti. Evamettha 'tāvatvato' viññātabbo vinicchayo.

'Kamato'ti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassanasappaṭighavisayattā cakkhāyatanaṃ pākaṭanti paṭhamaṃ desitaṃ. Tato anidassanasappaṭighavisayāni sotāyatanādīni. Atha vā dassanānuttariyasavanānuttariyahetubhāvena bahūpakārattā ajjhattikesu cakkhāyatanasotāyatanāni paṭhamaṃ desitāni. Tato ghānāyatanādīni tīṇi. Pañcannampi gocaravisayattā ante manāyatanaṃ. Cakkhādīnaṃ pana gocarattā tassa tassa anantarāni bāhiresu rūpāyatanādīni. Apica viññāṇuppattikāraṇavavatthānatopi ayameva tesaṃ kamo veditabbo. Vuttañhetaṃ ''cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa''nti (ma. ni. 3.421) evaṃ 'kamato'pettha viññātabbo vinicchayo.

'Saṅkhepavitthārā'ti saṅkhepato hi manāyatanassa ceva dhammāyatanekadesassa ca nāmena, tadavasesānañca āyatanānaṃ rūpena saṅgahitattā dvādasāpi āyatanāni nāmarūpamattameva honti.

Vitthārato pana ajjhattikesu tāva cakkhāyatanaṃ jātivasena cakkhupasādamattameva, paccayagatinikāyapuggalabhedato pana anantappabhedaṃ. Tathā sotāyatanādīni cattāri. Manāyatanaṃ tebhūmakakusalākusalavipākakiriyaviññāṇabhedena ekāsītippabhedaṃ, vatthupaṭipadādibhedato pana anantappabhedaṃ. Rūpagandharasāyatanāni samuṭṭhānabhedato catuppabhedāni, saddāyatanaṃ dvippabhedaṃ. Sabhāgavisabhāgabhedato pana sabbānipi anantappabhedāni. Phoṭṭhabbāyatanaṃ pathavīdhātutejodhātuvāyodhātuvasena tippabhedaṃ, samuṭṭhānato catuppabhedaṃ, sabhāgavisabhāgato anekappabhedaṃ. Dhammāyatanaṃ tebhūmakadhammārammaṇavasena anekappabhedanti. Evaṃ saṅkhepavitthārā viññātabbo vinicchayo.

'Daṭṭhabbato'ti ettha pana sabbānevetāni āyatanāni anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Na hi tāni pubbe udayā kutoci āgacchanti, nāpi uddhaṃ vayā kuhiñci gacchanti; atha kho pubbe udayā appaṭiladdhasabhāvāni, uddhaṃ vayā paribhinnasabhāvāni, pubbantāparantavemajjhe paccayāyattavuttitāya avasāni pavattanti. Tasmā anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Tathā nirīhato abyāpārato ca. Na hi cakkhurūpādīnaṃ evaṃ hoti – 'aho vata amhākaṃ sāmaggiyā viññāṇaṃ nāma uppajjeyyā'ti, na ca tāni viññāṇuppādanatthaṃ dvārabhāvena vatthubhāvena ārammaṇabhāvena vā īhanti, na byāpāramāpajjanti; atha kho dhammatāvesā yaṃ cakkhurūpādīnaṃ sāmaggiyaṃ cakkhuviññāṇādīni sambhavanti. Tasmā nirīhato abyāpārato ca daṭṭhabbāni. Apica ajjhattikāni suññagāmo viya daṭṭhabbāni dhuvasubhasukhattabhāvavirahitattā, bāhirāni gāmaghātakacorā viya ajjhattikānaṃ abhighātakattā. Vuttañhetaṃ – ''cakkhu, bhikkhave, haññati manāpāmanāpehi rūpehīti vitthāro. Apica ajjhattikāni cha pāṇakā viya daṭṭhabbāni, bāhirāni tesaṃ gocarā viyāti. Evampettha 'daṭṭhabbato' viññātabbo vinicchayoti.

Idāni tesaṃ vipassitabbākāraṃ dassetuṃ **cakkhuṃ anicca**ntiādi āraddhaṃ. Tattha cakkhu tāva hutvā abhāvaṭṭhena **anicca**nti veditabbaṃ. Aparehipi catūhi kāraṇehi aniccaṃ – uppādavayavantato, vipariṇāmato, tāvakālikato, niccapaṭikkhepatoti.

Tadeva paṭipīḷanaṭṭhena **dukkhaṃ**. Yasmā vā etaṃ uppannaṃ ṭhitiṃ pāpuṇāti, ṭhitiyaṃ jarāya kilamati, jaraṃ patvā avassaṃ bhijjati; tasmā abhiṇhasampaṭipīḷanato, dukkhamato, dukkhavatthuto, sukhapaṭikkhepatoti imehi catūhi kāraṇehi dukkhaṃ.

Avasavattanaṭṭhena pana **anattā**. Yasmā vā etaṃ uppannaṃ ṭhitiṃ mā pāpuṇātu, ṭhānappattaṃ mā jiratu, jarappataṃ mā bhijjatūti imesu tīsu ṭhānesu kassaci vasavattibhāvo natthi, suññaṃ tena vasavattanākārena; tasmā suññato, assāmikato, akāmakāriyato, attapaṭikkhepatoti imehi catūhi kāraṇehi anattā.

Vibhavagatikato, pubbāparavasena bhavasaṅkantigamanato, pakatibhāvavijahanato ca **vipariṇāmadhammaṃ**. Idaṃ aniccavevacanameva. **Rūpā aniccā**tiādīsupi eseva nayo. Apicettha ṭhapetvā cakkhuṃ tebhūmakadhammā aniccā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu ceva aniccañca. Tathā sesadhammā dukkhā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu ceva dukkhañca. Sesadhammā anattā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu ceva anattā cāti. Rūpādīsupi eseva nayo.

Imasmiṃ pana suttantabhājanīye tathāgatena kiṃ dassitanti? Dvādasannaṃ āyatanānaṃ anattalakkhaṇaṃ. Sammāsambuddho hi anattalakkhaṇaṃ dassento aniccena vā dasseti, dukkhena vā, aniccadukkhehi vā. Tattha ‘‘cakkhu, attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati. Cakkhussa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati ‘attā me uppajjati ca veti cā’ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – cakkhu attāti yo vadeyya iti cakkhu anattā’’ti (ma. ni. 3.422). Imasmiṃ sutte aniccena anattalakkhaṇaṃ dassesi. ‘‘Rūpaṃ, bhikkhave, anattā. Rūpañca hidaṃ, bhikkhave, attā abhavissa, na yidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyya; labbhetha ca rūpe – evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosīti. Yasmā ca kho, bhikkhave, rūpaṃ anattā tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati; na ca labbhati rūpe – evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosī’’ti (saṃ. ni. 3.59; mahāva. 20) imasmiṃ sutte dukkhena anattalakkhaṇaṃ dassesi. ‘‘Rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā, yadanattā taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.15) aniccadukkhehi anattalakkhaṇaṃ dassesi. Kasmā? Aniccadukkhānaṃ pākaṭattā.

Hatthato hi taṭṭake vā sarake vā kismiñcideva vā patitvā bhinne ‘aho anicca’nti vadanti. Evaṃ aniccaṃ pākaṭaṃ nāma. Attabhāvasmiṃ pana gaṇḍapiḷakādīsu vā uṭṭhitāsu khāṇukaṇṭakādīhi vā viddhāsu ‘aho dukkha’nti vadanti. Evaṃ dukkhaṃ pākaṭaṃ nāma. Anattalakkhaṇaṃ apākaṭaṃ andhakāraṃ avibhūtaṃ duppaṭivijjhaṃ duddīpanaṃ duppaññāpanaṃ. Aniccadukkhalakkhaṇāni uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā paññāyanti. Anattalakkhaṇaṃ vinā buddhuppādā na paññāyati, buddhuppādeyeva paññāyati. Mahiddhikā hi mahānubhāvā tāpasaparibbājakā sarabhaṅgasatthārādayopi ‘aniccaṃ dukkha’nti vattuṃ sakkonti, ‘anattā’ti vattuṃ na sakkonti. Sace hi te sampattaparisāya anattāti vattuṃ sakkuṇeyyuṃ, sampattaparisāya maggaphalapaṭivedho bhaveyya. Anattalakkhaṇapaññāpanañhi aññassa kassaci avisayo, sabbaññubuddhānameva visayo. Evametaṃ anattalakkhaṇaṃ apākaṭaṃ. Tasmā satthā anattalakkhaṇaṃ dassento aniccena vā dassesi, dukkhena vā, aniccadukkhehi vā. Idha pana taṃ aniccadukkhehi dassesīti veditabbaṃ.

Imāni pana lakkhaṇāni kissa amanasikārā appaṭivedhā, kena paṭicchannattā, na upaṭṭhahanti? Aniccalakkhaṇaṃ tāva udayabbayānaṃ amanasikārā appaṭivedhā, santatiyā paṭicchannattā, na upaṭṭhāti. Dukkhalakkhaṇaṃ abhiṇhasampaṭipīḷanassa amanasikārā appaṭivedhā, iriyāpathehi paṭicchannattā, na upaṭṭhāti. Anattalakkhaṇaṃ nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā appaṭivedhā, ghanena paṭicchannattā, na upaṭṭhāti. Udayabbayaṃ pana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Abhiṇhasampaṭipīḷanaṃ manasikatvā iriyāpathe ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Nānādhātuyo vinibbhujitvā ghanavinibbhoge kate anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

Ettha ca aniccaṃ aniccalakkhaṇaṃ, dukkhaṃ dukkhalakkhaṇaṃ, anattā anattalakkhaṇanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha **anicca**nti khandhapañcakaṃ. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā, hutvā abhāvato vā; uppādavayaññathattaṃ **aniccalakkhaṇaṃ,** hutvā abhāvasaṅkhāto ākāravikāro vā. ‘‘Yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti vacanato pana tadeva khandhapañcakaṃ **dukkhaṃ**. Kasmā? Abhiṇhasampaṭipīḷanato; abhiṇhasampaṭipīḷanākāro **dukkhalakkhaṇaṃ**. ‘‘Yaṃ dukkhaṃ taṃ anattā’’ti pana vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **anattā**. Kasmā? Avasavattanato; avasavattanākāro **anattalakkhaṇaṃ**. Iti aññadeva aniccaṃ dukkhaṃ anattā, aññāni aniccadukkhānattalakkhaṇāni. Pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyoti idañhi sabbampi aniccaṃ dukkhaṃ anattā nāma. Vuttappakārākāravikārā aniccadukkhānattalakkhaṇānīti.

Saṅkhepato panettha dasāyatanāni kāmāvacarāni, dve tebhūmakāni. Sabbesupi sammasanacāro kathitoti veditabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

155. Abhidhammabhājanīye yathā heṭṭhā vipassakānaṃ upakāratthāya ‘‘cakkhāyatanaṃ rūpāyatana’’nti yugalato āyatanāni vuttāni, tathā avatvā ajjhattikabāhirānaṃ sabbākārato sabhāvadassanatthaṃ ‘‘cakkhāyatanaṃ sotāyatana’’nti evaṃ ajjhattikabāhiravavatthānanayena vuttāni.

156. Tesaṃ niddesavāre **tattha katamaṃ cakkhāyatana**ntiādīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

167. Yaṃ panetaṃ dhammāyatananiddese ‘‘tattha katamā asaṅkhatā dhātu? Rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo’’ti vuttaṃ, tatrāyamattho – **asaṅkhatā dhātū**ti asaṅkhatasabhāvaṃ nibbānaṃ. Yasmā panetaṃ āgamma rāgādayo khīyanti, tasmā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuttaṃ. Ayamettha ācariyānaṃ samānatthakathā.

Vitaṇḍavādī panāha – ‘pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayova nibbāna’nti. ‘Suttaṃ āharā’ti ca vutte ‘‘nibbānaṃ nibbānanti kho, āvuso sāriputta, vuccati; katamaṃ nu kho, āvuso, nibbānanti? Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati nibbāna’’nti etaṃ jambukhādakasuttaṃ āharitvā ‘iminā suttena veditabbaṃ pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayova nibbāna’nti āha. So vattabbo – ‘kiṃ pana yathā cetaṃ suttaṃ tathā attho’ti? Addhā vakkhati – ‘āma, natthi suttato muñcitvā attho’ti. Tato vattabbo – ‘idaṃ tāva te suttaṃ ābhataṃ; anantarasuttaṃ āharā’ti. Anantarasuttaṃ nāma – ‘‘arahattaṃ arahattanti, āvuso sāriputta, vuccati; katamaṃ nu kho, āvuso, arahattanti? Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati arahatta’’nti (saṃ. ni. 4.315) idaṃ tassevānantaraṃ ābhatasuttaṃ.

Imasmiṃ pana naṃ ābhate āhaṃsu – ‘nibbānaṃ nāma dhammāyatanapariyāpanno dhammo, arahattaṃ cattāro khandhā. Nibbānaṃ sacchikatvā viharanto dhammasenāpati nibbānaṃ pucchitopi arahattaṃ pucchitopi kilesakkhayameva āha. Kiṃ pana nibbānañca arahattañca ekaṃ udāhu nāna’nti? ‘Ekaṃ vā hotu nānaṃ vā. Ko ettha tayā atibahuṃ cuṇṇīkaraṇaṃ karontena attho’? ‘Na tvaṃ ekaṃ nānaṃ jānāsīti. Nanu ñāte sādhu hotī’ti evaṃ punappunaṃ pucchito vañcetuṃ asakkonto āha – ‘rāgādīnaṃ khīṇante uppannattā arahattaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo’ti vuccatīti. Tato naṃ āhaṃsu – ‘mahākammaṃ te kataṃ. Lañjaṃ datvāpi taṃ vadāpento etadeva vadāpeyya. Yatheva ca te etaṃ vibhajitvā kathitaṃ, evaṃ idampi sallakkhehi – nibbānañhi āgamma rāgādayo khīṇāti nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuttaṃ. Tīṇipi hi etāni nibbānasseva adhivacanānī’ti.

Sace evaṃ vutte saññattiṃ gacchati iccetaṃ kusalaṃ; no ce, bahunibbānatāya kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo – ‘rāgakkhayo nāma rāgasseva khayo udāhu dosamohānampi? Dosakkhayo nāma dosasseva khayo udāhu rāgamohānampi? Mohakkhayo nāma mohasseva khayo udāhu rāgadosānampī’ti? Addhā vakkhati – ‘rāgakkhayo nāma rāgasseva khayo, dosakkhayo nāma dosasseva khayo, mohakkhayo nāma mohasseva khayo’ti.

Tato vattabbo – ‘tava vāde rāgakkhayo ekaṃ nibbānaṃ hoti, dosakkhayo ekaṃ, mohakkhayo ekaṃ; tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ khaye tīṇi nibbānāni honti, catunnaṃ upādānānaṃ khaye cattāri, pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ khaye pañca, channaṃ taṇhākāyānaṃ khaye cha, sattannaṃ anusayānaṃ khaye satta, aṭṭhannaṃ micchattānaṃ khaye aṭṭha, navannaṃ taṇhāmūlakadhammānaṃ khaye nava, dasannaṃ saṃyojanānaṃ khaye dasa, diyaḍḍhakilesasahassassa khaye pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nibbānanti bahūni nibbānāni honti. Natthi pana te nibbānānaṃ pamāṇanti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha’.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, oḷārikatāya kāretabbo. Kathaṃ? ‘Andhabālā hi acchadīpimigamakkaṭādayopi kilesapariyuṭṭhitā vatthuṃ paṭisevanti. Atha nesaṃ paṭisevanapariyante kileso vūpasammati. Tava vāde acchadīpimigamakkaṭādayo nibbānappattā nāma honti. Oḷārikaṃ vata te nibbānaṃ thūlaṃ, kaṇṇehi piḷandhituṃ na sakkāti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha’.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, gotrabhunāpi kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo – ‘tvaṃ gotrabhu nāma atthīti vadesī’ti? ‘Āma vadāmī’ti. ‘Gotrabhukkhaṇe kilesā khīṇā, khīyanti, khīyissantī’ti? Na khīṇā, na khīyanti; apica kho khīyissantīti. ‘Gotrabhu pana kiṃ ārammaṇaṃ karotī’ti? ‘Nibbānaṃ’. ‘Tava gotrabhukkhaṇe kilesā na khīṇā, na khīyanti; atha kho khīyissanti. Tvaṃ akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayaṃ nibbānaṃ paññapesi, appahīnesu anusayesu anusayappahānaṃ nibbānaṃ paññapesi. Taṃ te na sameti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha’.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, maggena kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo – ‘tvaṃ maggaṃ nāma vadesī’ti? ‘Āma vademī’ti. ‘Maggakkhaṇe kilesā khīṇā, khīyanti, khiyissantī’ti? Jānamāno vakkhati – ‘khīṇāti vā khīyissantīti vā vattuṃ na vaṭṭati, khīyantīti vattuṃ vaṭṭatī’ti. ‘Yadi evaṃ, maggassa kilesakkhayaṃ nibbānaṃ katamaṃ? Maggena khīyanakakilesā katame? Maggo katamaṃ kilesakkhayaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā katame kilese khepeti? Tasmā mā evaṃ gaṇha. Nibbānaṃ pana āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānī’ti.

Evaṃ vutte evamāha – ‘tvaṃ āgamma āgammāti vadesī’ti? ‘Āma vademī’ti. ‘Āgamma nāmāti idaṃ te kuto laddha’nti? ‘Suttato laddha’nti. ‘Āhara sutta’nti. ‘‘Evaṃ avijjā ca taṇhā ca taṃ āgamma, tamhi khīṇā, tamhi bhaggā, na ca kiñci kadācī’’ti. Evaṃ vutte paravādī tuṇhībhāvaṃ āpannoti.

Idhāpi dasāyatanāni kāmāvacarāni, dve pana catubhūmakāni lokiyalokuttaramissakānīti veditabbāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

168. Idhāpi pañhāpucchake yaṃ labbhati yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchitvā labbhamānavaseneva vissajjanaṃ vuttaṃ; na kevalañca idha, sabbesupi pañhāpucchakesu eseva nayo. Idha pana dasannaṃ āyatanānaṃ rūpabhāvena abyākatatā veditabbā. Dvinnaṃ āyatanānaṃ khandhavibhaṅge catunnaṃ khandhānaṃ viya kusalādibhāvo veditabbo. Kevalañhi cattāro khandhā sappaccayāva saṅkhatāva dhammāyatanaṃ pana ‘‘siyā appaccayaṃ, siyā asaṅkhata’’nti āgataṃ. Ārammaṇattikesu ca anārammaṇaṃ sukhumarūpasaṅkhātaṃ dhammāyatanaṃ na-vattabbakoṭṭhāsaṃ bhajati. Tañca kho anārammaṇattā na parittādibhāvena navattabbadhammārammaṇattāti ayamettha viseso. Sesaṃ tādisameva. Idhāpi hi cattāro khandhā viya dvāyatanā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇāti sabbaṃ khandhesu vuttasadisamevāti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Āyatanavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātuvibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

172. Idāni tadanantare dhātuvibhaṅge sabbā dhātuyo chahi chahi dhātūhi saṅkhipitvā tīhi chakkehi suttantabhājanīyaṃ dassento **cha dhātuyo**tiādimāha. Tattha **chā**ti gaṇanaparicchedo. **Dhātuyo**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. **Pathavīdhātū**tiādīsu dhātvaṭṭho nāma sabhāvaṭṭho, sabhāvaṭṭho nāma suññataṭṭho, suññataṭṭho nāma nissattaṭṭhoti evaṃ sabhāvasuññatanissattaṭṭhena pathavīyeva dhātu **pathavīdhātu**. Āpodhātuādīsupi eseva nayo. Evamettha padasamāsaṃ viditvā evamattho veditabbo – **pathavīdhātū**ti patiṭṭhānadhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu. **Tejodhātū**ti paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātū**ti asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātū**ti vijānanadhātu.

173. **Pathavīdhātudvaya**nti pathavīdhātu dve ayaṃ. Ayaṃ pathavīdhātu nāma na ekā eva ajjhattikabāhirabhedena pana dve dhātuyo evāti attho. Tenevāha – ‘‘atthi ajjhattikā atthi bāhirā’’ti. Tattha **ajjhattikā**ti sattasantānapariyāpannā niyakajjhattā. **Bāhirā**ti saṅkhārasantānapariyāpannā anindriyabaddhā. **Ajjhattaṃ paccatta**nti ubhayampetaṃ niyakajjhattādhivacanameva. Idāni taṃ sabhāvākārato dassetuṃ **kakkhaḷa**ntiādi vuttaṃ. Tattha **kakkhaḷa**nti thaddhaṃ. **Kharigata**nti pharusaṃ. **Kakkhaḷatta**nti kakkhaḷabhāvo. **Kakkhaḷabhāvo**ti kakkhaḷasabhāvo. **Ajjhattaṃ upādinna**nti niyakajjhattasaṅkhātaṃ upādinnaṃ. Upādinnaṃ nāma sarīraṭṭhakaṃ. Sarīraṭṭhakañhi kammasamuṭṭhānaṃ vā hotu mā vā, taṃ sandhāya upādinnampi atthi anupādinnampi; ādinnaggahitaparāmaṭṭhavasena pana sabbampetaṃ upādinnamevāti dassetuṃ ‘‘ajjhattaṃ upādinna’’nti āha.

Idāni tameva pathavīdhātuṃ vatthuvasena dassetuṃ **seyyathidaṃ kesā lomā**tiādi vuttaṃ. Tattha **seyyathida**nti nipāto. Tassattho – yā sā ajjhattikā pathavīdhātu sā katamā? Yaṃ vā ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ nāma taṃ katamanti? **Kesā lomā**tiādi tassā ajjhattikāya pathavīdhātuyā vatthuvasena pabhedadassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – kesā nāma ajjhattā upādinnā sarīraṭṭhakā kakkhaḷattalakkhaṇā imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso. Lomā nāma…pe… karīsaṃ nāma. Idha pana avuttampi paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.4) pāḷiāruḷhaṃ **matthaluṅgaṃ** āharitvā matthaluṅgaṃ nāma ajjhattaṃ upādinnaṃ sarīraṭṭhakaṃ kakkhaḷattalakkhaṇaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso. Parato āpodhātuādīnaṃ niddese pittādīsupi eseva nayo.

Iminā kiṃ dassitaṃ hoti? Dhātumanasikāro. Imasmiṃ pana dhātumanasikāre kammaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā uttamatthaṃ arahattaṃ pāpuṇitukāmena kiṃ kattabbaṃ? Catupārisuddhisīlaṃ sodhetabbaṃ. Sīlavato hi kammaṭṭhānabhāvanā ijjhati. Tassa sodhanavidhānaṃ visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Visuddhasīlena pana sīle patiṭṭhāya dasa pubbapalibodhā chinditabbā. Tesampi chindanavidhānaṃ visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Chinnapalibodhena dhātumanasikārakammaṭṭhānaṃ uggaṇhitabbaṃ. Ācariyenāpi dhātumanasikārakammaṭṭhānaṃ uggaṇhāpentena sattavidhaṃ uggahakosallaṃ dasavidhañca manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Antevāsikenāpi ācariyassa santike bahuvāre sajjhāyaṃ katvā nijjaṭaṃ paguṇaṃ kammaṭṭhānaṃ kātabbaṃ. Vuttañhetaṃ aṭṭhakathāyaṃ – ‘‘ādikammikena bhikkhunā jarāmaraṇā muccitukāmena sattahākārehi uggahakosallaṃ icchitabbaṃ, dasahākārehi manasikārakosallaṃ icchitabba’’nti.

Tattha vacasā, manasā, vaṇṇato, saṇṭhānato, disato, okāsato, paricchedatoti imehi sattahākārehi imasmiṃ dhātumanasikārakammaṭṭhāne **‘uggahakosallaṃ’** icchitabbaṃ. Anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamato, anupubbamuñcanato, lakkhaṇato, tayo ca suttantāti imehi dasahākārehi **‘manasikārakosallaṃ’** icchitabbaṃ. Tadubhayampi parato satipaṭṭhānavibhaṅge āvi bhavissati.

Evaṃ uggahitakammaṭṭhānena pana visuddhimagge vutte aṭṭhārasa senāsanadose vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena attanāpi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatena pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantena vivittokāsagatena kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ. Manasikarontena ca vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena kesādīsu ekekakoṭṭhāsaṃ manasikaritvā avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo – ime **kesā** nāma sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathā vammikamatthake jātesu kuṇṭhatiṇesu na vammikamatthako jānāti ‘mayi kuṇṭhatiṇāni jātānī’ti, nāpi kuṇṭhatiṇāni jānanti ‘mayaṃ vammikamatthake jātānī’ti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti ‘mayi kesā jātā’ti, nāpi kesā jānanti ‘mayaṃ sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Lomā sarīraveṭhanacamme jātā. Tattha yathā suññagāmaṭṭhāne jātesu dabbatiṇesu na suññagāmaṭṭhānaṃ jānāti ‘mayi dabbatiṇāni jātānī’ti, nāpi dabbatiṇāni jānanti ‘mayaṃ suññagāmaṭṭhāne jātānī’ti, evameva na sarīraveṭhanacammaṃ jānāti ‘mayi lomā jātā’ti, nāpi lomā jānanti ‘mayaṃ sarīraveṭhanacamme jātā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lomā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Nakhā aṅgulīnaṃ aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhitvā kīḷantesu na daṇḍakā jānanti ‘amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitā’ti, nāpi madhukaṭṭhikā jānanti ‘mayaṃ daṇḍakesu ṭhapitā’ti, evameva na aṅguliyo jānanti ‘amhākaṃ aggesu nakhā jātā’ti, nāpi nakhā jānanti ‘mayaṃ aṅgulīnaṃ aggesu jātā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Dantā hanukaṭṭhikesu jātā. Tattha yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇaudukkhalesu kenacideva silesajātena bandhitvā ṭhapitathambhesu na udukkhalāni jānanti ‘amhesu thambhā ṭhitā’ti, nāpi thambhā jānanti ‘mayaṃ udukkhalesu ṭhitā’ti, evameva na hanukaṭṭhikā jānanti ‘amhesu dantā jātā’ti, nāpi dantā jānanti ‘mayaṃ hanukaṭṭhikesu jātā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Taco sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Tattha yathā allagocammapariyonaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti ‘ahaṃ allagocammena pariyonaddhā’ti, nāpi allagocammaṃ jānāti ‘mayā mahāvīṇā pariyoddhā’ti, evameva na sarīraṃ jānāti ‘ahaṃ tacena pariyonaddha’nti, nāpi taco jānāti ‘mayā sarīraṃ pariyonaddhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Maṃsaṃ aṭṭhisaṅghāṭaṃ anulimpitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā mahāmattikāya littāya bhittiyā na bhitti jānāti ‘ahaṃ mahāmattikāya littā’ti, nāpi mahāmattikā jānāti ‘mayā mahābhitti littā’ti, evameva na aṭṭhisaṅghāṭo jānāti ‘ahaṃ navamaṃsapesisatappabhedena maṃsena litto’ti, nāpi maṃsaṃ jānāti ‘mayā aṭṭhisaṅghāṭo litto’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti maṃsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Nhāru sarīrabbhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallīhi vinaddhesu kuṭṭadārūsu na kuṭṭadārūni jānanti ‘mayaṃ vallīhi vinaddhānī’ti, nāpi valliyo jānanti ‘amhehi kuṭṭadārūni vinaddhānī’ti, evameva na aṭṭhīni jānanti ‘mayaṃ nhārūhi ābaddhānī’ti, nāpi nhārū jānanti ‘amhehi aṭṭhīni ābaddhānī’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nhāru nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Aṭṭhīsu paṇhikaṭṭhi gopphakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Gopphakaṭṭhi jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi ūruṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Ūruṭṭhi kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Kaṭiṭṭhi piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhito. Gīvaṭṭhi sīsaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Sīsaṭṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito. Kaṭiṭṭhi ūruṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Ūruṭṭhi jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi gopphakaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Gopphakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitaṃ.

Tattha yathā iṭṭhakadārugomayādisañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti ‘mayaṃ uparime uparime ukkhipitvā ṭhitā’ti, nāpi uparimā uparimā jānanti ‘mayaṃ heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitā’ti, evameva na paṇhikaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ gopphakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na gopphakaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na jaṅghaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ ūruṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na ūruṭṭhi jānāti ‘ahaṃ kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na kaṭiṭṭhi jānāti ‘ahaṃ piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na piṭṭhikaṇṭako jānāti ‘ahaṃ gīvaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhito’ti, na gīvaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ sīsaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na sīsaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ gīvaṭṭhimhi patiṭṭhita’nti, na gīvaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhita’nti, na piṭṭhikaṇṭako jānāti ‘ahaṃ kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito’ti, na kaṭiṭṭhi jānāti ‘ahaṃ ūruṭṭhimhi patiṭṭhita’nti, na ūruṭṭhi jānāti ‘ahaṃ jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhita’nti, na jaṅghaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ gopphakaṭṭhimhi patiṭṭhita’nti, na gopphakaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhi nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Aṭṭhimiñjaṃ tesaṃ tesaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā veḷupabbādīnaṃ anto pakkhittesu sinnavettaggādīsu na veḷupabbādīni jānanti ‘amhesu vettaggādīni pakkhittānī’ti, nāpi vettaggādīni jānanti ‘mayaṃ veḷupabbādīsu ṭhitānīti, evameva na aṭṭhīni jānanti ‘amhākaṃ anto aṭṭhimiñjaṃ ṭhita’nti, nāpi aṭṭhimiñjaṃ jānāti ‘ahaṃ aṭṭhīnaṃ anto ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiñjaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Vakkaṃ galavāṭakato nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā vaṇṭupanibaddhe ambaphaladvaye na vaṇṭaṃ jānāti ‘mayā ambaphaladvayaṃ upanibaddha’nti, nāpi ambaphaladvayaṃ jānāti ‘ahaṃ vaṇṭena upanibaddha’nti, evameva na thūlanhāru jānāti ‘mayā vakkaṃ upanibaddha’nti, nāpi vakkaṃ jānāti ‘ahaṃ thūlanhārunā upanibaddha’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vakkaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Hadayaṃ sarīrabbhantare uraṭṭhipañjaramajjhaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaraṃ nissāya ṭhapitāya maṃsapesiyā na jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaraṃ jānāti ‘maṃ nissāya maṃsapesi ṭhapitā’ti, nāpi maṃsapesi jānāti ‘ahaṃ jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaraṃ nissāya ṭhitā’ti, evameva na uraṭṭhipañjarabbhantaraṃ jānāti ‘maṃ nissāya hadayaṃ ṭhita’nti, nāpi hadayaṃ jānāti ‘ahaṃ uraṭṭhipañjarabbhantaraṃ nissāya ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti hadayaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Yakanaṃ antosarīre dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā ukkhalikapālapassamhi lagge yamakamaṃsapiṇḍe na ukkhalikapālapassaṃ jānāti ‘mayi yamakamaṃsapiṇḍo laggo’ti, nāpi yamakamaṃsapiṇḍo jānāti ‘ahaṃ ukkhalikapālapasse laggo’ti, evameva na thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ jānāti ‘maṃ nissāya yakanaṃ ṭhita’nti, nāpi yakanaṃ jānāti ‘ahaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti yakanaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Kilomakesu paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca parivāretvā ṭhitaṃ, apaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā pilotikapaliveṭhite maṃse na maṃsaṃ jānāti ‘ahaṃ pilotikāya paliveṭhita’nti, nāpi pilotikā jānāti ‘mayā maṃsaṃ paliveṭhita’nti, evameva na vakkahadayāni sakalasarīre maṃsañca jānāti ‘ahaṃ kilomakena paṭicchanna’nti, nāpi kilomakaṃ jānāti ‘mayā vakkahadayāni sakalasarīre maṃsañca paṭicchanna’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kilomakaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Pihakaṃ hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā koṭṭhakamatthakapassaṃ nissāya ṭhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭhakamatthakapassaṃ jānāti ‘gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitā’ti, nāpi gomayapiṇḍi jānāti ‘ahaṃ koṭṭhakamatthakapassaṃ nissāya ṭhitā’ti, evameva na udarapaṭalassa matthakapassaṃ jānāti ‘pihakaṃ maṃ nissāya ṭhita’nti, nāpi pihakaṃ jānāti ‘ahaṃ udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pihakaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Papphāsaṃ sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare hadayañca yakanañca uparichādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Tattha yathā jiṇṇakoṭṭhabbhantare olambamāne sakuṇakulāvake na jiṇṇakoṭṭhabbhantaraṃ jānāti 'mayi sakuṇakulāvako olambamāno ṭhito'ti, nāpi sakuṇakulāvako jānāti 'ahaṃ jiṇṇakoṭṭhabbhantare olambamāno ṭhito'ti, evameva na sarīrabbhantaraṃ jānāti 'mayi papphāsaṃ olambamānaṃ ṭhita'nti, nāpi papphāsaṃ jānāti 'ahaṃ evarūpe sarīrabbhantare olambamānaṃ ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti papphāsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Antaṃ galavāṭakato karīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā lohitadoṇikāya obhujitvā ṭhapite chinnasīsadhamanikaḷevare na lohitadoṇi jānāti 'mayi dhamanikaḷevaraṃ ṭhita'nti, nāpi dhamanikaḷevaraṃ jānāti 'ahaṃ lohitadoṇikāyaṃ ṭhita'nti, evameva na sarīrabbhantaraṃ jānāti 'mayi antaṃ ṭhita'nti, nāpi antaṃ jānāti 'ahaṃ sarīrabbhantare ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Antaguṇaṃ antantare ekavīsati antabhoge bandhitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbetvā ṭhitesu rajjukesu na pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ jānāti 'rajjukā maṃ sibbetvā ṭhitā'ti, nāpi rajjukā jānanti 'mayaṃ pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbetvā ṭhitā'ti, evameva na antaṃ jānāti 'antaguṇaṃ maṃ ābandhitvā ṭhita'nti, nāpi antaguṇaṃ jānāti 'ahaṃ antaṃ bandhitvā ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaguṇaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Udariyaṃ udare ṭhitaṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. Tattha yathā suvānadoṇiyaṃ ṭhite suvānavamathumhi na suvānadoṇi jānāti 'mayi suvānavamathu ṭhito'ti, nāpi suvānavamathu jānāti 'ahaṃ suvānadoṇiyaṃ ṭhito'ti, evameva na udaraṃ jānāti 'mayi udariyaṃ ṭhita'nti, nāpi udariyaṃ jānāti 'ahaṃ udare ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti udariyaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Karīsaṃ pakkāsayasaṅkhāte aṭṭhaṅgulaveḷupabbasadise antapariyosāne ṭhitaṃ. Tattha yathā veḷupabbe omadditvā pakkhittāya saṇhapaṇḍumattikāya na veḷupabbaṃ jānāti 'mayi paṇḍumattikā ṭhitā'ti, nāpi paṇḍumattikā jānāti 'ahaṃ veḷupabbe ṭhitā'ti, evameva na pakkāsayo jānāti 'mayi karīsaṃ ṭhita'nti, nāpi karīsaṃ jānāti 'ahaṃ pakkāsaye ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti karīsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Matthaluṅgaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāhaṃ jānāti 'mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitā'ti, nāpi piṭṭhapiṇḍi jānāti 'ahaṃ lābukaṭāhe ṭhitā'ti, evameva na sīsakaṭāhabbhantaraṃ jānāti 'mayi matthaluṅgaṃ ṭhita'nti, nāpi matthaluṅgaṃ jānāti 'ahaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti matthaluṅgaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Yaṃ vā panaññampīti iminā āpokoṭṭhāsādīsu tīsu anugataṃ pathavīdhātuṃ lakkhaṇavasena yevāpanakaṃ pathaviṃ katvā dasseti.

Bāhirapathavīdhātuniddese **ayo**ti kāḷalohaṃ. **Loha**nti jātilohaṃ, vijātilohaṃ, kittimalohaṃ, pisācalohanti catubbidhaṃ. Tattha ayo, sajjhu, suvaṇṇaṃ, tipu, sīsaṃ, tambalohaṃ, vekantakanti imāni satta jātilohāni nāma. Nāganāsikalohaṃ vijātilohaṃ nāma. Kaṃsalohaṃ, vaṭṭalohaṃ, ārakūṭanti tīṇi kittimalohāni nāma. Morakkhakaṃ, puthukaṃ, malinakaṃ, capalakaṃ, selakaṃ, āṭakaṃ, bhallakaṃ, dūsilohanti aṭṭha pisācalohāni nāma. Tesu pañca jātilohāni pāḷiyaṃ visuṃ vuttāneva. Tambalohaṃ, vekantakalohanti imehi pana dvīhi jātilohehi saddhiṃ sesaṃ sabbampi idha lohanti veditabbaṃ.

Tipūti setatipu. **Sīsa**nti kāḷatipu. **Sajjhū**ti rajataṃ. **Muttā**ti sāmuddikamuttā. **Maṇī**ti ṭhapetvā pāḷiāgate veḷuriyādayo seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriyo**ti vaṃsavaṇṇamaṇi. **Saṅkho**ti sāmuddikasaṅkho. **Silā**ti kāḷasilā, paṇḍusilā, setasilātiādibhedā sabbāpi silā. **Pavāḷa**nti pavāḷameva. **Rajata**nti kahāpaṇo. **Jātarūpa**nti suvaṇṇaṃ. **Lohitaṅko**ti rattamaṇi. **Masāragalla**nti kabaramaṇi. Tiṇādīsu bahisārā antamaso nāḷikerādayopi **tiṇaṃ** nāma. Antosāraṃ antamaso dārukhaṇḍampi **kaṭṭhaṃ** nāma. **Sakkharā**ti muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumbā sakkharā nāma. Muggamattato pana heṭṭhā **vālikā**ti vuccati. **Kaṭhala**nti yaṃ kiñci kapālaṃ. **Bhūmī**ti pathavī. **Pāsāṇo**ti antomuṭṭhiyaṃ asaṇṭhahanato paṭṭhāya hatthippamāṇaṃ asampatto pāsāṇo nāma. Hatthippamāṇato paṭṭhāya pana upari **pabbato** nāma. **Yaṃ vā panā**ti iminā tālaṭṭhi-nāḷikera-phalādibhedaṃ sesapathaviṃ gaṇhāti. **Yā ca ajjhattikā pathavīdhātu yā ca bāhirā**ti iminā dvepi pathavīdhātuyo kakkhaḷaṭṭhena lakkhaṇato ekā pathavīdhātu evāti dasseti.

174. **Āpodhātu**niddesādīsu heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Āpo āpogata**ntiādīsu ābandhanavasena āpo. Tadeva āposabhāvaṃ gatattā āpogataṃ nāma. Snehavasena **sneho**. Soyeva snehasabhāvaṃ gatattā **snehagataṃ** nāma. **Bandhanattaṃ rūpassā**ti avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo. **Pittaṃ semha**ntiādīnipi vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena pariggahetvā dhātuvaseneva manasikātabbāni.

Tatrāyaṃ nayo – **pittesu** hi abaddhapittaṃ jīvitindriyapaṭibaddhaṃ sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ, baddhapittaṃ pittakosake ṭhitaṃ. Tattha yathā pūvaṃ byāpetvā ṭhite tele na pūvaṃ jānāti ‘telaṃ maṃ byāpetvā ṭhita’nti, nāpi telaṃ jānāti ‘ahaṃ pūvaṃ byāpetvā ṭhita’nti, evameva na sarīraṃ jānāti ‘abaddhapittaṃ maṃ byāpetvā ṭhita’nti, nāpi abaddhapittaṃ jānāti ‘ahaṃ sarīraṃ byāpetvā ṭhita’nti. Yathā ca vassodakena puṇṇe kosātakīkosake na kosātakīkosako jānāti ‘mayi vassodakaṃ ṭhita’nti, nāpi vassodakaṃ jānāti ‘ahaṃ kosātakīkosake ṭhita’nti, evameva na pittakosako jānāti mayi baddhapittaṃ ṭhitanti, nāpi baddhapittaṃ jānāti ‘ahaṃ pittakosake ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pittaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Semhaṃ ekapatthapūrappamāṇaṃ udarapaṭale ṭhitaṃ. Tattha yathā upari sañjātapheṇapaṭalāya candanikāya na candanikā jānāti ‘mayi pheṇapaṭalaṃ ṭhita’nti, nāpi pheṇapaṭalaṃ jānāti ‘ahaṃ candanikāya ṭhita’nti, evameva na udarapaṭalaṃ jānāti ‘mayi semhaṃ ṭhita’nti, nāpi semhaṃ jānāti ‘ahaṃ udarapaṭale ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti semhaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Pubbo anibaddhokāso, yattha yattheva khāṇukaṇṭakappaharaṇaaggijālādīhi abhihaṭe sarīrappadese lohitaṃ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapīḷakādayo vā uppajjanti, tattha tattheva tiṭṭhati. Tattha yathā pharasuppahārādivasena paggharitaniyāse rukkhe na rukkhassa pharasuppahārādippadesā jānanti ‘amhesu niyyāso ṭhito’ti, nāpi niyyāso jānāti ‘ahaṃ rukkhassa pharasuppahārādippadesesu ṭhito’ti, evameva na sarīrassa khāṇukaṇṭakādīhi abhihaṭappadesā jānanti ‘amhesu pubbo ṭhito’ti, nāpi pubbo jānāti ‘ahaṃ tesu padesesu ṭhito’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lohitesu saṃsaraṇalohitaṃ abaddhapittaṃ viya sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ. Sannicitalohitaṃ yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapattapūraṇappamāṇaṃ vakkahadayayakanapapphāsāni tementaṃ ṭhitaṃ. Tattha saṃsaraṇalohite abaddhapittasadisova vinicchayo. Itaraṃ pana yathā jajjarakapālaṭṭhe udake heṭṭhā leḍḍukhaṇḍāni temayamāne na leḍḍukhaṇḍāni jānanti ‘mayaṃ udakena temiyamānā ṭhitā’ti, nāpi udakaṃ jānāti ‘ahaṃ leḍḍukhaṇḍāni tememī’ti, evameva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṃ vakkādīni vā jānanti ‘mayi lohitaṃ ṭhitaṃ, amhe vā temayamānaṃ ṭhita’nti, nāpi lohitaṃ jānāti ‘ahaṃ yakanassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā vakkādīni temayamānaṃ ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lohitaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Sedo aggisantāpādikālesu kesalomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati ceva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūḷhamattesu bhisamuḷālakumudanāḷakalāpesu na bhisādikalāpavivarāni jānanti ‘amhehi udakaṃ paggharatī’ti, nāpi bhisādikalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ jānāti ‘ahaṃ bhisādikalāpavivarehi paggharāmī’ti, evameva na kesalomakūpavivarāni jānanti ‘amhehi sedo paggharatī’ti, nāpi sedo jānāti ‘ahaṃ kesalomakūpavivarehi paggharāmī’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Medo thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito patthinnasneho. Tattha yathā haliddipilotikapaṭicchanne maṃsapuñje na maṃsapuñjo jānāti ‘maṃ nissāya haliddipilotikā ṭhitā’ti, nāpi haliddipilotikā jānāti ‘ahaṃ maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitā’ti, evameva na sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ jānāti ‘maṃ nissāya medo ṭhito’ti, nāpi medo jānāti ‘ahaṃ sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhito’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto patthinnasneho patthinnayūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Assu yadā sañjāyati tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapuṇṇesu taruṇatālaṭṭhikūpakesu na taruṇatālaṭṭhikūpakā jānanti ‘amhesu udakaṃ ṭhita’nti, nāpi udakaṃ jānāti ‘ahaṃ taruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhita’nti, evameva na akkhikūpakā jānanti ‘amhesu assu ṭhita’nti, nāpi assu jānāti ‘ahaṃ akkhikūpakesu ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Vasā aggisantāpādikāle hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsapuṭanalāṭaaṃsakūṭesu ṭhitavilīnasneho.

Tattha yathā pakkhittatele ācāme na ācāmo jānāti ‘maṃ telaṃ ajjhottharitvā ṭhita’nti, nāpi telaṃ jānāti ‘ahaṃ ācāmaṃ ajjhottharitvā ṭhita’nti, evameva na hatthatalādippadeso jānāti ‘maṃ vasā ajjhottharitvā ṭhitā’ti, nāpi vasā jānāti ‘ahaṃ hatthatalādippadese ajjhottharitvā ṭhitā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vasā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Kheḷo tathārūpe kheḷuppattipaccaye sati ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhāya tiṭṭhati. Tattha yathā abbocchinnaudakanissande nadītīrakūpake na kūpatalaṃ jānāti ‘mayi udakaṃ santiṭṭhatī’ti, nāpi udakaṃ jānāti ‘ahaṃ kūpatale santiṭṭhāmī’ti, evameva na jivhātalaṃ jānāti ‘mayi ubhohi kapolapassehi orohitvā kheḷo ṭhito’ti, nāpi kheḷo jānāti ‘ahaṃ ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale ṭhito’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kheḷo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Siṅghāṇikā yadā sañjāyati tadā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā pūtidadhibharitāya sippikāya na sippikā jānāti ‘mayi pūtidadhi ṭhita’nti, nāpi pūtidadhi jānāti ‘ahaṃ sippikāya ṭhita’nti, evameva na nāsāpuṭā jānanti ‘amhesu siṅghāṇikā ṭhitā’ti, nāpi siṅghāṇikā jānāti ‘ahaṃ nāsāpuṭesu ṭhitā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti siṅghāṇikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lasikā aṭṭhikasandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīsu ṭhitā. Tattha yathā telabbhañjite akkhe na akkho jānāti ‘maṃ telaṃ abbhañjitvā ṭhita’nti, nāpi telaṃ jānāti ‘ahaṃ akkhaṃ abbhañjitvā ṭhita’nti, evameva na asītisatasandhayo jānanti ‘lasikā amhe abbhañjitvā ṭhitā’ti, nāpi lasikā jānāti ‘ahaṃ asītisatasandhayo abbhañjitvā ṭhitā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Muttaṃ vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā candanikāya pakkhitte adhomukhe ravaṇaghaṭe na ravaṇaghaṭo jānāti ‘mayi candanikāraso ṭhito’ti, nāpi candanikāraso jānāti ‘ahaṃ ravaṇaghaṭe ṭhito’ti, evameva na vatthi jānāti ‘mayi muttaṃ ṭhita’nti, nāpi muttaṃ jānāti ‘ahaṃ vatthimhi ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti muttaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti. **Yaṃ vā panā**ti avasesesu tīsu koṭṭhāsesu āpodhātuṃ sandhāya vuttaṃ.

Bāhiraāpodhātuniddese mūlaṃ paṭicca nibbatto raso **mūlaraso** nāma. **Khandharasā**dīsupi eseva nayo. Khīrādīni pākaṭāneva. Yathā pana bhesajjasikkhāpade evamidha niyamo natthi. Yaṃ kiñci khīraṃ khīrameva. Sesesupi eseva nayo. **Bhummānī**ti āvāṭādīsu ṭhitaudakāni. **Antalikkhānī**ti pathaviṃ appattāni vassodakāni. **Yaṃ vā panā**ti himodakakappavināsakaudakapathavīsandhārakaudakādīni idha yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhāni.

175. **Tejodhātu**niddese tejanavasena **tejo**. Tejova tejobhāvaṃ gatattā **tejogataṃ. Usmā**ti uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṃ gatattā **usmāgataṃ. Usuma**nti caṇḍausumaṃ. Tadeva usumabhāvaṃ gatattā **usumagataṃ. Yena cā**ti yena tejogatena kuppitena. **Santappatī**ti ayaṃ kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatī**ti yena ayaṃ kāyo jīrīyati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valipalitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kuppitena ayaṃ kāyo ḍayhati, so ca puggalo ‘ḍayhāmi ḍayhāmī’ti kandanto satadhotasappigosītacandanādilepanañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī**ti yenetaṃ asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū catusamuṭṭhānā, pacchimo kammasamuṭṭhānova. Ayaṃ tāvettha padasaṃvaṇṇanā.

Idaṃ pana manasikāravidhānaṃ – idha bhikkhu ‘yena santappati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātū’ti manasi karoti; ‘yena jīrīyati, yena pariḍayhati, yena asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātū’ti manasi karoti. **Yaṃ vā panā**ti imasmiṃ sarīre pākatiko eko utu atthi, so yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭho.

Bāhiratejodhātuniddese kaṭṭhaṃ paṭicca pajjalito kaṭṭhupādāno aggi **kaṭṭhaggi** nāma. Sakalikaggiādīsupi eseva nayo. **Saṅkāraggī**ti kacavaraṃ saṃkaḍḍhitvā jālāpito kacavaraggi. **Indaggī**ti asaniaggi. **Aggisantāpo**ti jālāya vā vītaccikaṅgārānaṃ vā santāpo. **Sūriyasantāpo**ti ātapo. **Kaṭṭhasannicayasantāpo**ti kaṭṭharāsiṭṭhāne santāpo. Sesesupi eseva nayo. **Yaṃ vā panā**ti petaggi kappavināsaggi nirayaggiādayo idha yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhā.

176. **Vāyodhātu**niddese vāyanavasena **vāyo**. Vāyova vāyobhāvaṃ gatattā **vāyogataṃ. Thambhitattaṃ rūpassā**ti avinibbhogarūpassa thambhitabhāvo. **Uddhaṅgamā vātā**ti uggārahikkādi pavattakā uddhaṃ ārohanavātā.

Adhogamā vātāti uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātā**ti antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsayā vātā**ti antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātā**ti dhamanijālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. **Khurakavātā**ti khurena viya hadayaṃ phālanavātā. **Uppalakavātā**ti hadayamaṃsameva uppāṭanakavātā. **Assāso**ti antopavisananāsikāvato. **Passāso**ti bahinikkhamananāsikāvato. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Ayamettha padavaṇṇanā.

Idaṃ pana manasikāravidhānaṃ – idha bhikkhu uddhaṅgamādibhede vāte uddhaṅgamādivasena pariggahetvā 'uddhaṅgamā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātū'ti manasi karoti. Sesesupi eseva nayo. **Yaṃ vā panā**ti sese vāyokoṭṭhāse anugatā vātā idha yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhā.

Bāhiravāyodhātuniddese **puratthimā vātā**ti puratthimadisato āgatā vātā. **Pacchimuttaradakkhiṇesu**pi eseva nayo. **Sarajā vātā**ti saha rajena sarajā. **Arajā vātā**ti rajavirahitā suddhā arajā nāma. **Sītā**ti sītautusamuṭṭhānā sītavalāhakantare samuṭṭhitā. **Uṇhā**ti uṇhautusamuṭṭhānā uṇhavalāhakantare samuṭṭhitā. **Parittā**ti mandā tanukavātā. **Adhimattā**ti balavavātā. **Kāḷā**ti kāḷavalāhakantare samuṭṭhitā, yehi abbhāhato chavivaṇṇo kāḷako hoti. Tesaṃ etaṃ adhivacanantipi eke. **Verambhavātā**ti yojanato upari vāyanavātā. **Pakkhavātā**ti antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanasamuṭṭhitā vātā. **Supaṇṇavātā**ti garuḷavātā. Kāmañca imepi pakkhavātāva ussadavasena pana visuṃ gahitā. **Tālavaṇṭavātā**ti tālapaṇṇehi vā aññena vā kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitā vātā. **Vidhūpanavātā**ti bījanapattakena samuṭṭhāpitā vātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṃ uppādenti, uppannampi parivattenti. **Yaṃ vā panā**ti idha pāḷiāgate ṭhapetvā sesavātā yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhā.

177. **Ākāsadhātu**niddese appaṭighaṭṭanaṭṭhena na kassatīti **ākāso**. Ākāsova ākāsabhāvaṃ gatattā **ākāsagataṃ**. Aghaṭṭanīyatāya **aghaṃ**. Aghameva aghabhāvaṃ gatattā **aghagataṃ**. **Vivaro**ti antaraṃ. Tadeva vivarabhāvaṃ gatattā **vivaragataṃ**. **Asamphuṭṭhaṃ maṃsalohitehī**ti maṃsalohitehi nissaṭaṃ. Kaṇṇacchiddantiādi pana tasseva pabhedadassanaṃ. Tattha **kaṇṇacchidda**nti kaṇṇasmiṃ chiddaṃ vivaraṃ maṃsalohitehi asamphuṭṭhokāso. Sesesupi eseva nayo. **Yenā**ti yena vivarena etaṃ asitādibhedaṃ ajjhoharaṇīyaṃ ajjhoharati, anto paveseti. **Yatthā**ti yasmiṃ antoudarapaṭalasaṅkhāte okāse etadeva catubbidhaṃ ajjhoharaṇīyaṃ tiṭṭhati. **Yenā**ti yena vivarena sabbampetaṃ vipakkaṃ kasaṭabhāvaṃ āpannaṃ nikkhamati, taṃ udarapaṭalato yāva karīsamaggā vidatthicaturaṅgulamattaṃ chiddaṃ maṃsalohitehi asamphuṭṭhaṃ nissaṭaṃ ākāsadhātūti veditabbaṃ. **Yaṃ vā panā**ti ettha cammantaraṃ maṃsantaraṃ nhāruntaraṃ aṭṭhintaraṃ lomantaranti idaṃ sabbaṃ yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhaṃ.

Bāhirakaākāsadhātuniddese **asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehī**ti catūhi mahābhūtehi nissaṭaṃ bhitticchiddakavāṭachiddādikaṃ veditabbaṃ. Iminā yasmiṃ ākāse parikammaṃ karontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti taṃ kathitaṃ.

178. **Viññāṇadhātu**niddese cakkhuviññāṇasaṅkhātā dhātu **cakkhuviññāṇadhātu**. Sesāsupi eseva nayo. Iti imāsu chasu dhātūsu pariggahitāsu aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitāva honti. Kathaṃ? Pathavītejovāyodhātuggahaṇena tāva phoṭṭhabbadhātu gahitāva hoti, āpodhātuākāsadhātuggahaṇena dhammadhātu, viññāṇadhātuggahaṇena tassā purecārikapacchācārikattā manodhātu gahitāva hoti. Cakkhuviññāṇadhātuādayo sutte āgatā eva. Sesā nava āharitvā dassetabbā. Cakkhuviññāṇadhātuggahaṇena hi tassā nissayabhūtā cakkhudhātu, ārammaṇabhūtā rūpadhātu ca gahitāva honti. Evaṃ sotaviññāṇadhātuādiggahaṇena sotadhātuādayoti aṭṭhārasāpi gahitāva honti. Tāsu dasahi dhātūhi rūpapariggaho kathito hoti. Sattahi arūpapariggaho. Dhammadhātuyā siyā rūpapariggaho, siyā arūpapariggaho. Iti aḍḍhekādasahi dhātūhi rūpapariggaho, aḍḍhaṭṭhadhātūhi arūpapariggahoti rūpārūpapariggaho kathito hoti. Rūpārūpaṃ pañcakkhandhā. Taṃ hoti dukkhasaccaṃ. Taṃsamuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Taṃpajānano maggo maggasaccanti idaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ aṭṭhārasadhātuvasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṃ pāpetvā nigamanaṃ kathitanti veditabbaṃ.

179. Idāni dutiyachakkaṃ dassento **aparāpi cha dhātuyo**tiādimāha. Tattha **sukhadhātu dukkhadhātū**ti kāyappasādavatthukāni sukhadukkhāni sappaṭipakkhavasena yugaḷakato dassitāni. Sukhañhi dukkhassa paṭipakkho, dukkhaṃ sukhassa. Yattakaṃ sukhena pharitaṭṭhānaṃ tattakaṃ dukkhaṃ pharati. Yattakaṃ dukkhena pharitaṭṭhānaṃ tattakaṃ sukhaṃ pharati. **Somanassadhātu domanassadhātū**ti idampi tatheva yugaḷakaṃ kataṃ. Somanassañhi domanassassa paṭipakkho, domanassaṃ somanassassa. Yattakaṃ somanassena pharitaṭṭhānaṃ tattakaṃ domanassaṃ pharati. Yattakaṃ domanassena pharitaṭṭhānaṃ tattakaṃ somanassaṃ pharati.

Upekkhādhātu avijjādhātūti idaṃ pana dvayaṃ sarikkhakavasena yugaḷakaṃ kataṃ. Ubhayampi hetaṃ avibhūtattā sarikkhakaṃ hoti. Tattha sukhadukkhadhātuggahaṇena taṃ sampayuttā kāyaviññāṇadhātu, vatthubhūtā kāyadhātu, ārammaṇabhūtā phoṭṭhabbadhātu ca gahitāva honti. Somanassadomanassadhātuggahaṇena taṃ sampayuttā manoviññāṇadhātu gahitā hoti. Avijjādhātuggahaṇena dhammadhātu gahitā. Upekkhādhātuggahaṇena cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātumanodhātuyo, tāsaṃyeva vatthārammaṇabhūtā cakkhudhāturūpadhātuādayo ca gahitāti evaṃ aṭṭhārasapi dhātuyo gahitāva honti. Idāni tāsu dasahi dhātūhi rūpapariggahotiādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Evampi ekassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṃ pāpetvā nigamanaṃ kathitaṃ hotīti veditabbaṃ. Tattha **katamā sukhadhātu yaṃ kāyikaṃ sāta**nti ādīni heṭṭhā vuttanayāneva.

181. Tatiyachakke **kāmo**ti dve kāmā – vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmaṃ sandhāya kāmapaṭisaṃyuttā dhātu **kāmadhātu,** kāmavitakkassetaṃ nāmaṃ. Vatthukāmaṃ sandhāya kāmoyeva dhātu **kāmadhātu,** kāmāvacaradhammānametaṃ nāmaṃ. Byāpādapaṭisaṃyuttā dhātu **byāpādadhātu,** byāpādavitakkassetaṃ nāmaṃ. Byāpādova dhātu byāpādadhātu, dasaāghātavatthukassa paṭighassetaṃ nāmaṃ. Vihiṃsā paṭisaṃyuttā dhātu **vihiṃsādhātu,** vihiṃsāvitakkassetaṃ nāmaṃ. Vihiṃsāyeva dhātu vihiṃsādhātu, parasattavihesanassetaṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana heṭṭhā anāgatattā evaṃ atthādivibhāgato veditabbā – vihiṃsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā etaṃ sattānanti vihiṃsā. Sā viheṭhanalakkhaṇā, karuṇāpaṭipakkhalakkhaṇā vā; parasantāne ubbegajananarasā, sakasantāne karuṇāviddhaṃsanarasā vā; dukkhāyatanapaccupaṭṭhānā; paṭighapadaṭṭhānāti veditabbā. Nekkhammaṃ vuccati lobhā nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbakusalaṃ. Nekkhammapaṭisaṃyuttā dhātu **nekkhammadhātu,** nekkhammavitakkassetaṃ nāmaṃ. Nekkhammameva dhātu nekkhammadhātu, sabbassāpi kusalassetaṃ nāmaṃ. Abyāpādapaṭisaṃyuttā dhātu **abyāpādadhātu,** abyāpādavitakkassetaṃ nāmaṃ. Abyāpādova dhātu abyāpādadhātu, mettāyetaṃ nāmaṃ. Avihiṃsāpaṭisaṃyuttā dhātu **avihiṃsādhātu,** avihiṃsā vitakkassetaṃ nāmaṃ. Avihiṃsāva dhātu avihiṃsādhātu, karuṇāyetaṃ nāmaṃ.

182. Idāni tamevatthaṃ dassetuṃ **tattha katamā kāmadhātū**ti padabhājanaṃ āraddhaṃ. Tattha **paṭisaṃyutto**ti saṃpayogavasena paṭisaṃyutto. **Takko vitakko**tiādīni vuttatthāneva. **Viheṭhetī**ti bādheti, dukkhāpeti. **Heṭhanā**ti pāṇippahārādīhi bādhanā, dukkhuppādanā. Balavaheṭhanā **viheṭhanā**. Hiṃsanti etāyāti **hiṃsanā**. Balavahiṃsanā **vihiṃsanā. Rosanā**ti ghaṭṭanā. **Virosanā**ti balavaghaṭṭanā. Sabbattha vā 'vi' upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Upahananti etenāti upaghāto, paresaṃ upaghāto **parūpaghāto**.

Mettāyanti etāyāti **metti**. Mettāyanākāro **mettāyanā**. Mettāya ayitassa mettāsamaṅgino bhāvo **mettāyitattaṃ**. Byāpādena vimuttassa cetaso vimutti **cetovimutti**. Ettha ca purimehi tīhi upacārappattāpi appanāpatāpi mettā kathitā, pacchimena appanāpattāva.

Karuṇāyanti etāyāti **karuṇā**. Karuṇāyanākāro **karuṇāyanā**. Karuṇāya ayitassa karuṇāsamaṅgino bhāvo **karuṇāyitattaṃ**. Vihiṃsāya vimuttassa cetaso vimutti **cetovimutti**. Idhāpi purimanayeneva upacārappanābhedo veditabbo. Ubhayatthāpi ca pariyosānapade mettākaruṇāti cetovimuttivisesanatthaṃ vuttaṃ.

Ettha ca kāmavitakko sattesupi uppajjati saṅkhāresupi. Ubhayattha uppannopi kammapathabhedova. Byāpādo pana sattesu uppannoyeva kammapathaṃ bhindati, na itaro. Vihiṃsāyapi eseva nayo. Ettha ca duvidhā kathā – sabbasaṅgāhikā ceva asambhinnā ca. Kāmadhātuggahaṇena hi byāpādavihiṃsādhātuyopi gahitā. Kāmadhātuyāyeva pana nīharitvā nīharitvā dvepi etā dassitāti. Ayaṃ tāvettha sabbasaṅgāhikakathā. Ṭhapetvā pana byāpādavihiṃsādhātuyo sesā sabbāpi kāmadhātu evāti. Ayaṃ asambhinnakathā nāma. Nekkhammadhātuggahaṇenāpi abyāpādaavihiṃsādhātuyo gahitāyeva. Nekkhammadhātuto pana nīharitvā nīharitvā tadubhayampi dassitanti ayametthāpi sabbasaṅgāhikakathā. Ṭhapetvā abyāpādaavihiṃsādhātuyo avasesā nekkhammadhātūti ayaṃ asambhinnakathā nāma.

Imāhi ca chahi dhātūhi pariggahitā hi aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitāva honti. Sabbāpi hi tā kāmadhātutova nīharitvā nīharitvā labhāpetabbā aṭṭhārasa dhātuyova hontīti tiṇṇaṃ chakkānaṃ vasena aṭṭhārasa honti. Evaṃ pana aggahetvā ekekasmiṃ chakke vuttanayena aṭṭhārasa aṭṭhārasa katvā sabbānipi tāni aṭṭhārasakāni ekajjhaṃ abhisaṅkhipitvā aṭṭhāraseva hontīti veditabbā. Iti imasmiṃ suttantabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve tebhūmikāti evamettha sammasanacārova kathitoti veditabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

183. Abhidhammabhājanīye sarūpeneva sabbāpi dhātuyo dassento **aṭṭhārasa dhātuyo – cakkhudhātu rūpadhātū**tiādimāha. Tattha uddesavāre tāva –

Atthato lakkhaṇādito, kamatāvatvasaṅkhato;

Paccayā atha daṭṭhabbā, veditabbo vinicchayo.

Tattha **‘atthato’**ti cakkhatīti **cakkhu**. Rūpayatīti **rūpaṃ**. Cakkhussa viññāṇaṃ **cakkhuviññāṇa**nti evamādinā tāva nayena cakkhādīnaṃ visesatthato veditabbo vinicchayo. Avisesena pana vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti **dhātu**. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā suvaṇṇarajatādidhātuyo viya suvaṇṇarajatādiṃ anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti; bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyante dhārīyanteti attho. Dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati; tathāvihitañcetaṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyatīti attho. Iti cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati dhīyatetiādiatthavasena dhātūti vuccati.

Apica yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanosilādayo silāvayavā dhātuyoti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ñāṇañeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññaṃ visabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnā hete cakkhādayoti. Apica dhātūti nijjīvamattassetaṃ adhivacanaṃ. Tathā hi bhagavā – ‘‘cha dhāturo ayaṃ, bhikkhu, puriso’’tiādīsu (ma. ni. 3.343-344) jīvasaññāsamūhanatthaṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ dhātu cāti cakkhudhātu … pe… manoviññāṇañca taṃ dhātu cāti manoviññāṇadhātūti evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo.

‘Lakkhaṇādito’ti cakkhādīnaṃ lakkhaṇādito pettha veditabbo vinicchayo. Tāni ca pana tesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

‘Kamato’ti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. So ca panāyaṃ hetuphalānupubbavavatthānavasena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idañhi dvayaṃ hetu. Cakkhuviññāṇadhātūti phalaṃ. Evaṃ sabbattha kamato veditabbo vinicchayo.

‘Tāvatvato’ti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti – tesu tesu hi suttābhidhammapadesesu ābhādhātu, subhadhātu, ākāsānañcāyatanadhātu, viññāṇañcāyatanadhātu, ākiñcaññāyatanadhātu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu, saññāvedayitanirodhadhātu, kāmadhātu, byāpādadhātu, vihiṃsādhātu, nekkhammadhātu, abyāpādadhātu, avihiṃsādhātu, sukhadhātu, dukkhadhātu, somanassadhātu, domanassadhātu, upekkhādhātu, avijjādhātu, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu, hīnadhātu, majjhimadhātu, paṇītadhātu, pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu, saṅkhatadhātu, asaṅkhatadhātu, anekadhātunānādhātulokoti evamādayo aññāpi dhātuyo dissanti.

Evaṃ sati sabbāsaṃ vasena paricchedaṃ akatvā kasmā aṭṭhārasāti ayameva paricchedo katoti ce? Sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā. Rūpadhātuyeva hi ābhādhātu. Subhadhātu pana rūpādippaṭibaddhā. Kasmā? Subhanimittattā. Subhanimittañhi subhadhātu. Tañca rūpādivinimuttaṃ na vijjati, kusalavipākārammaṇā vā rūpādayo eva subhadhātūti rūpādimattamevesā. Ākāsānañcāyatanadhātuādīsu cittaṃ manoviññāṇadhātu. Sesā dhammā dhammadhātu. Saññāvedayitanirodhadhātu pana sabhāvato natthi; dhātudvayanirodhamattameva hi sā. Kāmadhātu dhammadhātumattaṃ vā hoti, yathāha ‘‘tattha katamā kāmadhātu? Kāmapaṭisaṃyutto takko …pe… micchāsaṅkappo’’ti; aṭṭhārasapi dhātuyo vā, yathāha ‘‘heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ katvā uparito paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā, rūpā, vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ – ayaṃ vuccati kāmadhātū’’ti. Nekkhammadhātu dhammadhātu eva; ‘‘sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātū’’ti vā vacanato manoviññāṇadhātupi hotiyeva. Byāpādavihiṃsāabyāpādaavihiṃsāsukhadukkhasomanassadomanassupekkhāavijjāārambhanikkamaparakkamadhātuyo dhammadhātuyeva.

Hīnamajjhimapaṇītadhātuyo aṭṭhārasadhātumattameva. Hīnā hi cakkhādayo hīnadhātu. Majjhimapaṇītā cakkhādayo majjhimā ceva paṇītā ca dhātū. Nippariyāyena pana akusalā dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo hīnadhātu. Lokiyā kusalābyākatā ubhopi cakkhudhātuādayo ca majjhimadhātu. Lokuttarā pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo paṇītadhātu. Pathavītejovāyodhātuyo phoṭṭhabbadhātuyeva. Āpodhātu ākāsadhātu ca dhammadhātuyeva. Viññāṇadhātu cakkhuviññāṇādisattaviññāṇadhātusaṅkhepoyeva. Sattarasa dhātuyo dhammadhātuekadeso ca saṅkhatadhātu. Asaṅkhatadhātu pana dhammadhātuekadesova. Anekadhātunānādhātuloko pana aṭṭhārasadhātuppabhedamattamevāti. Iti sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā aṭṭhāraseva vuttāti.

Apica vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīnaṃ jīvasaññāsamūhanatthampi aṭṭhāraseva vuttā. Santi hi sattā vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññino. Tesaṃ cakkhusotaghānajivhākāyaviññāṇamanoviññāṇadhātubhedena tassā anekattaṃ, cakkhurūpādipaccayāyattavuttitāya aniccatañca pakāsetvā dīgharattānusayitaṃ jīvasaññaṃ samūhanitukāmena bhagavatā aṭṭhārasa dhātuyo pakāsitā. Kiñca bhiyyo? Tathā veneyyajjhāsayavasena; ye ca imāya nātisaṅkhepavitthārāya desanāya veneyyā sattā, tadajjhāsayavasena ca aṭṭhāraseva pakāsitā.

Saṅkhepavitthāranayena tathā tathā hi,
Dhammaṃ pakāsayati esa yathā yathāssa;
Saddhammatejavihataṃ vilayaṃ khaṇena,
Veneyyasattahadayesu tamo payātīti.

Evamettha ‘tāvatvato’ veditabbo vinicchayo.

‘Saṅkhato’ti cakkhudhātu tāva jātito eko dhammotveva saṅkhaṃ gacchati cakkhupasādavasena. Tathā sotaghānajivhākāyarūpasaddagandharasadhātuyo sotapasādādivasena. Phoṭṭhabbadhātu pana pathavītejovāyovasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Cakkhuviññāṇadhātu kusalākusalavipākavasena dve dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇadhātuyo. Manodhātu pana pañcadvārāvajjanakusalākusalavipākasampaṭicchanavasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Dhammadhātu tiṇṇaṃ arūpakkhandhānaṃ, soḷasannaṃ sukhumarūpānaṃ, asaṅkhatāya ca dhātuyā vasena vīsatidhammāti saṅkhaṃ gacchati. Manoviññāṇadhātu sesakusalākusalābyākataviññāṇavasena chasattatidhammāti saṅkhaṃ gacchatīti evamettha ‘saṅkhato’ veditabbo vinicchayo.

‘Paccayā’ti cakkhudhātuādīnaṃ cakkhuviññāṇadhātuādīsu paccayato veditabbo vinicchayo. So panetesaṃ paccayabhāvo niddesavāre āvi bhavissati.

‘Daṭṭhabbā’ti daṭṭhabbatopettha vinicchayo veditabboti attho. Sabbā eva hi saṅkhatā dhātuyo pubbantāparantavivittato, dhuvasubhasukhattabhāvasuññato, paccayāyattavuttito ca daṭṭhabbā. Visesato panettha bheritalaṃ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā, daṇḍo viya rūpadhātu, saddo viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṃ viya cakkhudhātu, mukhaṃ viya rūpadhātu, mukhanimittaṃ viya cakkhuviññāṇadhātu. Atha vā ucchutilāni viya cakkhudhātu, yantacakkayaṭṭhi viya rūpadhātu, ucchurasatelāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇī viya cakkhudhātu, uttarāraṇī viya rūpadhātu, aggi viya cakkhuviññāṇadhātu. Esa nayo sotadhātuādīsupi.

Manodhātu pana yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātuādīnaṃ purecarānucarā viya daṭṭhabbā. Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallamiva sūlamiva ca daṭṭhabbo; saññāsaṅkhārakkhandhā vedanāsallasūlayogā āturā viya; puthujjanānaṃ vā saññā āsādukkhajananato rittamuṭṭhi viya, ayathābhuccanimittaggāhakato vanamigo viya; saṅkhārā paṭisandhiyaṃ pakkhipanato aṅgārakāsuyaṃ khipanakapuriso viya, jātidukkhānubandhanato rājapurisānubandhacorā viya, sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto visarukkhabījāni viya; rūpaṃ nānāvidhūpaddavanimittato khuracakkaṃ viya daṭṭhabbaṃ.

Asaṅkhatā pana dhātu amatato santato khemato ca daṭṭhabbā. Kasmā? Sabbānatthapaṭipakkhabhūtattā. Manoviññāṇadhātu gahitārammaṇaṃ muñcitvāpi aññaṃ gahetvāva pavatanato vanamakkaṭo viya, duddamanato assakhaḷuṅko viya, yatthakāmanipātito vehāsaṃ khittadaṇḍo viya, lobhadosādinānappakārakilesayogato raṅganaṭo viya daṭṭhabboti.

184. Niddesavāre **cakkhuñca paṭicca rūpe cā**ti idañca dvayaṃ paṭicca aññañca kiriyāmanodhātuñceva sampayuttakhandhattayañcāti attho. Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhu nissayapaccayo hoti, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, kiriyamanodhātu vigatapaccayo, tayo arūpakkhandhā sahajātapaccayo. Tasmā esā cakkhuviññāṇadhātu ime cattāro paṭicca uppajjati nāma. **Sotañca paṭiccā**tiādīsupi eseva nayo.

Niruddhasamanantarāti niruddhāya samanantarā. **Tajjā manodhātū**ti tasmiṃ ārammaṇe jātā kusalākusalavipākato duvidhā manodhātu sampaṭicchanakiccā. **Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro**ti etesu cakkhuviññāṇādīsu sabbadhammesu uppajjamānesu paṭhamasamannāhāro; cakkhuviññāṇadhātuādīnaṃ vā ārammaṇasaṅkhātesu sabbadhammesu paṭhamasamannāhāroti ayamettha attho veditabbo. Etena pañcadvārāvajjanakiccā kiriyamanodhātu gahitāti veditabbā.

Manodhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantarāti ettha **pi**-kāro sampiṇḍanattho. Tasmā manodhātuyāpi manoviññāṇadhātuyāpīti ayamettha attho veditabbo. Tena yā ca vipākamanodhātuyā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati santīraṇakiccā vipākamanoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati voṭṭhabbanakiccā kiriyamanoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati javanakiccā manoviññāṇadhātu – tā sabbāpi kathitā hotīti veditabbā. **Manañca paṭiccā**ti bhavaṅgamanaṃ. **Dhamme**

cāti catubhūmikadhammārammaṇaṃ. **Uppajjati manoviññāṇa**nti sahāvajjanakaṃ javanaṃ nibbattati.

Imasmiṃ pana ṭhāne hatthe gahitapañhaṃ nāma gaṇhiṃsu. Mahādhammarakkhitatthero kira nāma dīghabhāṇakābhayattheraṃ hatthe gahetvā āha – ‘paṭiccāti nāma āgataṭṭhāne āvajjanaṃ visuṃ na kātabbaṃ, bhavaṅganissitakameva kātabba’nti. Tasmā idha **mano**ti sahāvajjanakaṃ bhavaṅgaṃ. **Manoviññāṇa**nti javanamanoviññāṇaṃ. Imasmiṃ pana abhidhammabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmikā lokiyalokuttaramissakā kathitāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

185. Pañhāpucchake aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ heṭṭhā vuttanayānusāreneva kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana **cha dhātuyo parittārammaṇā**ti idaṃ pana pañcannaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ manodhātuyā ca ekantena pañcasu rūpārammaṇādīsu pavattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Dve dhātuyo**ti vuttānaṃ pana dhammadhātumanoviññāṇadhātūnaṃ manāyatanadhammāyatanesu vuttanayeneva parittārammaṇāditā veditabbā. Iti imasmimpi pañhāpucchake soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmikā lokiyalokuttaramissakā kathitā. Evamayaṃ dhātuvibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā desitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Dhātuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saccavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

189. Idāni tadanantare saccavibhaṅge **cattārī**ti gaṇanaparicchedo. **Ariyasaccānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. **Dukkhaṃ ariyasacca**ntiādimhi pana uddesavāre –

Vibhāgato nibbacana-lakkhaṇādippabhedato;
Atthatthuddhārato ceva, anūnādhikato tathā.

Kamato ariyasaccesu, yaṃ ñāṇaṃ tassa kiccato;
Antogadhānaṃ pabhedo, upamāto catukkato.

Suññatekavidhādīhi, sabhāgavisabhāgato;
Vinicchayo veditabbo, viññunā sāsanakkame.

Tattha **‘vibhāgato’**ti dukkhādīnañhi cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisamentehi abhisametabbā. Yathāha, ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, vipariṇāmaṭṭho – ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Samudayassa āyūhanaṭṭho, nidānaṭṭho, saṃyogaṭṭho, palibodhaṭṭho…pe… nirodhassa nissaraṇaṭṭho, vivekaṭṭho, asaṅkhataṭṭho, amataṭṭho…pe… maggassa niyyānaṭṭho, hetvaṭṭho, dassanaṭṭho, ādhipateyyaṭṭho – ime cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā’’ti (paṭi. ma. 2.8). Tathā ‘‘dukkhassa pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, viparināmaṭṭho, abhisamayaṭṭho’’ti (paṭi. ma. 2.11) evamādi. Iti evaṃ vibhattānaṃ catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena dukkhādīni veditabbānīti. Ayaṃ tāvettha vibhāgato vinicchayo veditabbo.

‘Nibbacanalakkhaṇādippabhedato’ti ettha pana ‘nibbacanato’ tāva idha **‘du’**iti ayaṃ saddo kucchite dissati; kucchitañhi puttaṃ duputtoti vadanti. **‘Khaṃ’**saddo pana tucche; tucchañhi ākāsaṃ **kha**nti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ anekaupaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃ bālajanaparikappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca **dukkha**nti vuccati. **‘Saṃ’**iti ca ayaṃ saddo ‘‘samāgamo sameta’’ntiādīsu (vibha. 199; dī. ni. 2.396) saṃyogaṃ dīpeti; **‘u’**iti ayaṃ saddo ‘‘uppannaṃ udita’’ntiādīsu (pārā. 172; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 141) uppattiṃ. **‘Aya’**saddo pana kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassuppattikāraṇaṃ. Iti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā **dukkhasamudaya**nti vuccati.

Tatiyasaccaṃ pana yasmā ‘ni’saddo abhāvaṃ **‘rodha’**saddo ca cārakaṃ dīpeti, tasmā abhāvo ettha saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmiṃ saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappaṭipakkhattātipi **dukkhanirodha**nti vuccati, dukkhassa vā anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodhanti. Catutthasaccaṃ pana yasmā etaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā dukkhanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Yasmā panetāni buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā **ariyasaccānī**ti vuccanti. Yathāha – ‘‘catārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni (saṃ. ni. 5.1097). Katamāni…pe… imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni. Ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā **ariyasaccānī**ti vuccantī’’ti. Apica ariyassa saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha – ‘‘sadevake, bhikkhave, loke…pe… sadevamanussāya tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccānīti vuccantī’’ti. Atha vā etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha – ‘‘imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ‘ariyo’ti vuccatī’’ti. Apica kho pana ariyāni saccānītipi ariyasaccāni; ariyānīti tathāni avitathāni avisaṃvādakānīti attho. Yathāha – ‘‘imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyasaccānīti vuccantī’’ti. Evamettha nibbacanato vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ **‘lakkhaṇādippabhedato’**? Ettha hi bādhanalakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ, santāpanarasaṃ, pavattipaccupaṭṭhānaṃ. Pabhavalakkhaṇaṃ samudayasaccaṃ, anupacchedakaraṇarasaṃ, palibodhapaccupaṭṭhānaṃ. Santilakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ, accutirasaṃ, animittapaccupaṭṭhānaṃ. Niyyānalakkhaṇaṃ maggasaccaṃ, kilesappahānakaraṇarasaṃ, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṃ. Apica pavattipavattakanivattinivattakalakkhaṇāni paṭipāṭiyā. Tathā saṅkhatataṇhāasaṅkhatadassanalakkhaṇāni cāti evamettha ‘lakkhaṇādippabhedato’ vinicchayo veditabbo.

‘Atthatthuddhārato cevā’ti ettha pana **atthato** tāva ko saccaṭṭhoti ce? Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparītako, marīcīva visaṃvādako, titthiyānaṃ attāva anupalabbhasabhāvo ca na hoti; atha kho bādhanapabhavasantiniyyānappakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyañāṇassa gocaro hotiyeva; esa aggilakkhaṇaṃ viya, lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Yathāha – ‘‘idaṃ dukkhanti kho, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’’nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Apica –

> Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ;
> Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.
>
> Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato;
> Dukkhahetuniyāmena, iti saccaṃ visattikā.
>
> Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato;
> Santabhāvaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.
>
> Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so;
> Tacchaniyyānabhāvattā, iti so saccasammato.
>
> Iti tacchāvipallāsa-bhūtabhāvaṃ catūsupi;
> Dukkhādīsvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

Evaṃ ‘atthato’ vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ **‘atthuddhārato’**? Idhāyaṃ ‘sacca’saddo anekesu atthesu dissati, seyyathidaṃ – ‘‘saccaṃ bhaṇe, na kujjheyyā’’tiādīsu (dha. pa. 224) vācāsacce. ‘‘Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā’’tiādīsu (jā. 2.21.433) viratisacce. ‘‘Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā’’tiādīsu (su. ni. 891) diṭṭhisacce. ‘‘Ekañhi saccaṃ na dutiyamatthī’’tiādīsu (su. ni. 890) paramatthasacce nibbāne ceva magge ca. ‘‘Catunnaṃ ariyasaccānaṃ kati kusalā’’tiādīsu (vibha. 216) ariyasacce. Svāyamidhāpi ariyasacce vattatīti evamettha ‘atthuddhārato’pi vinicchayo veditabbo.

‘Anūnādhikato’ti kasmā pana cattāreva ariyasaccāni vuttāni, anūnāni anadhikānīti ce? Aññassāsambhavato, aññatarassa ca anapaneyyabhāvato; na hi etehi aññaṃ adhikaṃ vā etesaṃ vā ekampi apanetabbaṃ sambhoti. Yathāha – ‘‘idha, bhikkhave, āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘netaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ. Ahametaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ ṭhapetvā aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’tiādi. Yathā cāha – ‘‘yo hi koci, bhikkhave, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya ‘netaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ, yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ. Ahametaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’tiādi (saṃ. ni. 5.1086).

Apica pavattimācikkhanto bhagavā sahetukaṃ ācikkhi, nivattiñca saupāyaṃ. Iti pavattinivattitadubhayahetūnaṃ etapparamato cattāreva vuttāni. Tathā pariññeyya pahātabba sacchikātabba bhāvetabbānaṃ, taṇhāvatthutaṇhātaṇhānirodhataṇhānirodhupāyānaṃ, ālayālayarāmatāālayasamugghātaālayasamugghātūpāyānañca vasenāpi cattāreva vuttānīti. Evamettha ‘anūnādhikato’ vinicchayo veditabbo.

‘Kamato’ti ayampi desanākkamova. Ettha ca oḷārikattā sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccaṃ paṭhamaṃ vuttaṃ, tasseva hetudassanatthaṃ tadanantaraṃ samudayasaccaṃ, hetunirodhā phalanirodhoti ñāpanatthaṃ tato nirodhasaccaṃ, tadadhigamupāyadassanatthaṃ ante maggasaccaṃ. Bhavasukhassādagadhitānaṃ vā sattānaṃ saṃvegajananatthaṃ paṭhamaṃ dukkhamāha. Taṃ neva akataṃ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito pana hotīti ñāpanatthaṃ tadanantaraṃ samudayaṃ. Tato sahetukena dukkhena abhibhūtattā saṃviggamānasānaṃ dukkhanissaraṇagavesīnaṃ nissaraṇadassanena assāsajananatthaṃ nirodhaṃ. Tato nirodhādhigamatthaṃ nirodhasampāpakaṃ magganti evamettha ‘kamato’ vinicchayo veditabbo.

‘Ariyasaccesu yaṃ ñāṇaṃ tassa kiccato’ti saccañāṇakiccatopi vinicchayo veditabboti attho. Duvidhañhi saccañāṇaṃ – anubodhañāṇañca paṭivedhañāṇañca. Tattha anubodhañāṇaṃ lokiyaṃ anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati. Paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ nirodhārammaṇaṃ katvā kiccato cattāripi saccāni paṭivijjhati. Yathāha – ‘‘yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passatī’’ti (saṃ. ni. 5.1100) sabbaṃ vattabbaṃ. Yaṃ panetaṃ lokiyaṃ, tattha dukkhañāṇaṃ pariyuṭṭhānābhibhavanavasena pavattamānaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ nivatteti, samudayañāṇaṃ ucchedadiṭṭhiṃ, nirodhañāṇaṃ sassatadiṭṭhiṃ, maggañāṇaṃ akiriyadiṭṭhiṃ; dukkhañāṇaṃ vā dhuvasubhasukhattabhāvarahitesu khandhesu dhuvasubhasukhattabhāvasaññāsaṅkhātaṃ phale vippaṭipattiṃ, samudayañāṇaṃ issarappadhānakālasabhāvādīhi loko pavattatīti akāraṇe kāraṇābhimānappavattaṃ hetumhi vippaṭipattiṃ, nirodhañāṇaṃ arūpalokalokathūpikādīsu apavaggaggāhabhūtaṃ nirodhe vippaṭipattiṃ, maggañāṇaṃ kāmasukhallikaattakilamathānuyogappabhede avisuddhimagge visuddhimaggaggāhavasena pavattaṃ upāye vippaṭipattiṃ nivatteti. Tenetaṃ vuccati –

> Loke lokappabhave, lokatthagame sive ca tadupāye;
> Sammuyhati tāva naro, na vijānāti yāva saccānīti.

Evamettha ‘ñāṇakiccato’pi vinicchayo veditabbo.

‘Antogadhānaṃ pabhedā’ti dukkhasaccasmiñhi, ṭhapetvā taṇhañceva anāsavadhamme ca, sesā sabbadhammā antogadhā; samudayasacce chattiṃsa taṇhāvicaritāni; nirodhasaccaṃ asammissaṃ; maggasacce sammādiṭṭhimukhena vīmaṃsiddhipādapaññindriyapaññābaladhammavicayasambojjhaṅgāni. Sammāsaṅkappāpadesena tayo nekkhammavitakkādayo, sammāvācāpadesena cattāri vacīsucaritāni, sammākammantāpadesena tīṇi kāyasucaritāni, sammāājīvamukhena appicchatā santuṭṭhitā ca, sabbesaṃyeva vā etesaṃ sammāvācākammantājīvānaṃ ariyakantasīlattā sīlassa ca saddhāhatthena paṭiggahetabbattā tesaṃ atthitāya ca atthibhāvato saddhindriyasaddhābalachandiddhipādā, sammāvāyāmāpadesena catubbidhasammappadhānavīriyindriyavīriyabalavīriyasambojjhaṅgāni, sammāsatiapadesena catubbidhasatipaṭṭhānasatindriyasatibalasatisambojjhaṅgāni, sammāsamādhiapadesena savitakkasavicārādayo tayo tayo samādhī, cittasamādhisamādhindriyasamādhibalapītipassaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgāni antogadhānīti. Evamettha ‘antogadhānaṃ pabhedā’pi vinicchayo veditabbo.

‘Upamāto’ti bhāro viya hi dukkhasaccaṃ daṭṭhabbaṃ, bhārādānamiva samudayasaccaṃ, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccaṃ, bhāranikkhepanūpāyo viya maggasaccaṃ; rogo viya ca dukkhasaccaṃ, roganidānamiva samudayasaccaṃ, rogavūpasamo viya nirodhasaccaṃ, bhesajjamiva maggasaccaṃ; dubbhikkhamiva vā dukkhasaccaṃ, dubbuṭṭhi viya samudayasaccaṃ, subhikkhamiva nirodhasaccaṃ, suvuṭṭhi viya maggasaccaṃ. Apica verīveramūlaverasamugghātaverasamugghātupāyehi, visarukkharukkhamūlamūlupacchedatadupacchedupāyehi, bhayabhayamūlanibbhayatadadhigamupāyehi, orimatīramahoghapārimatīrataṃsampāpakavāyāmehi ca yojetvāpetāni upamāto veditabbānīti. Evamettha ‘upamāto’ vinicchayo veditabbo.

‘Catukkato’ti atthi cettha dukkhaṃ na ariyasaccaṃ, atthi ariyasaccaṃ na dukkhaṃ, atthi dukkhañceva ariyasaccañca, atthi neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Esa nayo samudayādīsu. Tattha maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti (saṃ. ni. 3.15) vacanato saṅkhāradukkhatāya dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Nirodho ariyasaccaṃ na dukkhaṃ. Itaraṃ pana ariyasaccadvayaṃ siyā dukkhaṃ aniccato, na pana yassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena. Sabbākārena pana upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhañceva ariyasaccañca aññatra taṇhāya. Maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca yassa pariññatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Evaṃ samudayādīsupi yathāyogaṃ yojetvā 'catukkato'pettha vinicchayo veditabbo.

'Suññatekavidhādīhī'ti ettha suññato tāva paramatthena hi sabbāneva saccāni vedakakārakanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenetaṃ vuccati –

Dukkhameva hi na koci dukkhito, kārako na kiriyāva vijjati;
Atthi nibbuti na nibbuto pumā, maggamatthi gamako na vijjatīti.

Atha vā –

Dhuvasubhasukhattasuññaṃ, purimadvayamattasuññamamatapadaṃ;
Dhuvasukhaattavirahito, maggo iti suññato tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi, nirodho ca sesattayasuñño. Phalasuñño vā ettha hetu samudaye dukkhassābhāvato magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho pakativādīnaṃ pakati viya. Hetusuññañca phalaṃ dukkhasamudayānaṃ nirodhamaggānañca asamavāyā, na hetusamavetaṃ hetuphalaṃ hetuphalasamavāyavādīnaṃ dviaṇukādīni viya. Tenetaṃ vuccati –

Tayamidha nirodhasuññaṃ, tayena tenāpi nibbuti suññā;
Suñño phalena hetu, phalampi taṃ hetunā suññanti.

Evaṃ tāva 'suññato' vinicchayo veditabbo.

'Ekavidhādīhī'ti sabbameva cettha dukkhaṃ ekavidhaṃ pavattibhāvato, duvidhaṃ nāmarūpato, tividhaṃ kāmarūpārūpūpapatibhavabhedato, catubbidhaṃ catuāhārabhedato, pañcavidhaṃ pañcupādānakkhandhabhedato. Samudayopi ekavidho pavattakabhāvato, duvidho diṭṭhisampayuttāsampayuttato, tividho kāmabhavavibhavataṇhābhedato, catubbidho catumaggappaheyyato, pañcavidho rūpābhinandanādibhedato, chabbidho chataṇhākāyabhedato. Nirodhopi ekavidho asaṅkhatadhātubhāvato, pariyāyena pana duvidho saupādisesaanupādisesato, tividho bhavattayavūpasamato, catubbidho catumaggādhigamanīyato, pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato, chabbidho chataṇhākāyakkhayabhedato. Maggopi ekavidho bhāvetabbato, duvidho samathavipassanābhedato dassanabhāvanābhedato vā, tividho khandhattayabhedato. Ayañhi sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Yathāha –

> ''Na kho, āvuso visākha, ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā. Tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo – ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā; yo ca sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi – ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā; yā ca sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo – ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā''ti (ma. ni. 1.462).

Ettha hi sammāvācādayo tayo sīlameva. Tasmā te sajātito sīlakkhandhena saṅgahitā. Kiñcāpi hi pāḷiyaṃ sīlakkhandheti bhummena niddeso kato, attho pana karaṇavaseneva veditabbo. Sammāvāyāmādīsu pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ na sakkoti, vīriye pana paggahakiccaṃ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhūpakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi nakkhattaṃ kīḷissāmāti uyyānaṃ paviṭṭhesu tīsu sahāyesu eko supupphitaṃ campakarukkhaṃ disvā hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetuṃ na sakkuṇeyya. Athassa dutiyo onamitvā piṭṭhiṃ dadeyya. So tassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvāpi kampamāno gahetuṃ na sakkuṇeyya. Athassa itaro aṃsakūṭaṃ upanāmeyya. So ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha yathāruci pupphāni ocinitvā piḷandhitvā nakkhattaṃ kīḷeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ekato uyyānaṃ paviṭṭhā tayo sahāyā viya hi ekato jātā sammāvāyāmādayo tayo dhammā, supupphitacampakarukkho viya ārammaṇaṃ, hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetuṃ asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ asakkonto samādhi, piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo, aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha itaro yathāruci pupphaṃ gahetuṃ sakkoti, evameva vīriye paggahakiccaṃ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhūpakāro samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ. Tasmā samādhiyevettha sajātito samādhikkhandhena saṅgahito. Vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappesupi paññā attano dhammatāya 'aniccaṃ dukkhaṃ anattā'ti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhutaleneva parivattetuṃ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti; evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāya ādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti. Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva sajātito paññākkhandhena saṅgahitā, sammāsaṅkappo pana kiriyato saṅgahito hoti. Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṃ gacchati. Tena vuttaṃ – ''tividho khandhattayabhedato''ti. Catubbidho sotāpattimaggādivasena.

Apica sabbāneva saccāni ekavidhāni avitathattā abhiññeyyattā vā, duvidhāni lokiyalokuttarato saṅkhatāsaṅkhatato ca, tividhāni dassanabhāvanāhi pahātabbato appahātabbato nevapahātabbanāpahātabbato ca, catubbidhāni pariññeyyādibhedatoti. Evamettha 'ekavidhādīhi' vinicchayo veditabbo.

'Sabhāgavisabhāgato'ti sabbāneva ca saccāni aññamaññaṃ sabhāgāni avitathato attasuññato dukkarapaṭivedhato ca. Yathāha –

> ''Taṃ kiṃ maññasi, ānanda, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā – yo dūratova sukhumena tālacchiggaḷena asanaṃ atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ, yo vā sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyā''ti? ''Etadeva, bhante, dukkarataraññceva durabhisambhavataraññca – yo sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyā''ti. ''Tato kho te, ānanda, duppaṭivijjhataraṃ paṭivijjhanti ye idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ paṭivijjhantī''ti (saṃ. ni. 5.1115).

Visabhāgāni salakkhaṇavavatthānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhatthena gambhīrattā lokiyattā sāsavattā ca, visabhāgāni phalahetubhedato pariññeyyappahātabbato ca. Pacchimānipi dve sabhāgāni gambhīratthena duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca, visabhāgāni visayavisayībhedato sacchikātabbabhāvetabbato ca. Paṭhamatatiyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato, visabhāgāni saṅkhatāsaṅkhatato. Dutiyacatutthāni cāpi sabhāgāni hetuapadesato, visabhāgāni ekantakusalākusalato. Paṭhamacatutthāni cāpi sabhāgāni saṅkhatato, visabhāgāni lokiyalokuttarato. Dutiyatatiyāni cāpi sabhāgāni nevasekkhānāsekkhabhāvato, visabhāgāni sārammaṇānārammaṇato.

Iti evaṃ pakārehi, nayehi ca vicakkhaṇo;
Vijaññā ariyasaccānaṃ, sabhāgavisabhāgatanti.

Suttantabhājanīyauddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

Jātiniddeso

190. Idāni saṅkhepato uddiṭṭhāni dukkhādīni vibhajitvā dassetuṃ ayaṃ **tattha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ jātipi dukkhā**ti niddesavāro āraddho. Tattha jāti veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo; jarā, maraṇaṃ, soko, paridevo, dukkhaṃ, domanassaṃ, upāyāso, appiyasampayogo, piyavippayogo veditabbo; appiyasampayogassa piyavippayogassa dukkhaṭṭho veditabbo; icchā veditabbā, icchāya dukkhaṭṭho veditabbo; khandhā veditabbā, khandhānaṃ dukkhaṭṭho veditabbo.

Tattha dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya ayaṃ mātikā – idaññhi dukkhaṃ nāma anekaṃ nānappakāraṃ, seyyathidaṃ – dukkhadukkhaṃ, vipariṇāmadukkhaṃ, saṅkhāradukkhaṃ, paṭicchannadukkhaṃ, appaṭicchannadukkhaṃ, pariyāyadukkhaṃ, nippariyāyadukkhanti.

Tattha kāyikacetasikā dukkhavedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā **'dukkhadukkhaṃ'** nāma. Sukhavedanā vipariṇāmena dukkhuppattihetuto **'vipariṇāmadukkhaṃ'** nāma. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīḷitattā **'saṅkhāradukkhaṃ'** nāma. Tathā pīḷanaṃ pana maggaphalānampi atthi. Tasmā ete dhammā dukkhasaccapariyāpannattena saṅkhāradukkhaṃ nāmāti veditabbā. Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosajapariḷāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **‘paṭicchannadukkhaṃ’** nāma, apākaṭadukkhantipi vuccati. Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvāva jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato **‘appaṭicchannadukkhaṃ’** nāma, pākaṭadukkhantipi vuccati. Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jātiādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **‘pariyāyadukkhaṃ’** nāma. Dukkhadukkhaṃ **‘nippariyāyadukkhaṃ’** nāma.

Tattha pariyāyadukkhaṃ nippariyāyadukkhanti imasmiṃ padadvaye ṭhatvā dukkhaṃ ariyasaccaṃ kathetabbaṃ. Ariyasaccañca nāmetaṃ pāḷiyaṃ saṅkhepatopi āgacchati vitthāratopi. Saṅkhepato āgataṭṭhāne saṅkhepenapi vitthārenapi kathetuṃ vaṭṭati. Vitthārato āgataṭṭhāne pana vitthāreneva kathetuṃ vaṭṭati, na saṅkhepena. Taṃ idaṃ imasmiṃ ṭhāne vitthārena āgatanti vitthāreneva kathetabbaṃ. Tasmā yaṃ taṃ niddesavāre ‘‘tattha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā’’tiādīni padāni gahetvā ‘‘jāti veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo’’tiādi vuttaṃ. Tattha jātiādīni tāva ‘‘tattha katamā jāti? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjātī’’ti imassa pana padabhājanīyassa vasena veditabbāni.

191. Tatrāyaṃ atthavaṇṇanā – **tesaṃ tesaṃ sattāna**nti ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādhāraṇaniddeso. Yā devadattassa jāti, yā somadattassa jātīti evañhi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānaṃ gacchanti, na sabbaṃ aparatthadīpanaṃ sijjhati. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṃ na sijjhati. Tena vuttaṃ – ‘‘yā tesaṃ tesaṃ sattāna’’nti. **Tamhi tamhī**ti ayaṃ jātigativasena anekesaṃ sattanikāyānaṃ sādhāraṇaniddeso. **Sattanikāye**ti sattānaṃ nikāye, sattaghaṭāyaṃ sattasamūheti attho.

Jātīti ayaṃ jātisaddo anekattho. Tathā hesa ‘‘ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo’’ti (pārā. 12; ma. ni. 2.257) ettha bhave āgato. ‘‘Atthi visākhe, nigaṇṭhā nāma samaṇajātikā’’ti (a. ni. 3.71) ettha nikāye. ‘‘Tiriyā nāma tiṇajāti nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosī’’ti (a. ni. 5.196) ettha paññattiyaṃ. ‘‘Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā’’ti (dhātu. 71) ettha saṅkhatalakkhaṇe. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, mātukucchimhi paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ, paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jātī’’ti (mahāva. 124) ettha paṭisandhiyaṃ. ‘‘Sampatijāto, ānanda, bodhisatto’’ti (ma. ni. 3.207) ettha pasūtiyaṃ. ‘‘Anupakkuṭṭho jātivādenā’’ti (dī. ni. 1.331) ettha kule. ‘‘Yatohaṃ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto’’ti (ma. ni. 2.351) ettha ariyasīle. Idha panāyaṃ savikāresu paṭhamābhinibbattakkhandhesu vattati. Tasmā jāyamānakavasena jātīti idamettha sabhāvapaccattaṃ. Sañjāyanavasena **sañjātī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Okkamanavasena **okkanti**. Jāyanaṭṭhena vā **jāti,** sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā. Sañjāyanaṭṭhena **sañjāti,** sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamanaṭṭhena **okkanti,** sā aṇḍajajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosañca vatthikosañca okkamanti, okkamantāpi pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena **abhinibbatti**. Sā saṃsedajaopapātikavasena yuttā. Te hi pākaṭā eva hutvā nibbattanti. Ayaṃ tāva sammutikathā.

Idāni paramatthakathā hoti. Khandhā eva hi paramatthato pātubhavanti, na sattā. Tattha ca **khandhāna**nti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṃ, pañcavokārabhave pañcannaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvo**ti uppatti. **Āyatanāna**nti ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. **Paṭilābho**ti santatiyaṃ pātubhāvoyeva; pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṃ vuccati jātī**ti ayaṃ jāti nāma kathiyati. Sā panesā tattha tattha bhave paṭhamābhinibbattilakkhaṇā, nīyyātanarasā, atītabhavato idha ummujjanapaccupaṭṭhānā, phalavasena dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā.

Idāni **‘jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo’**ti ayañhi jāti sayaṃ na dukkhā, dukkhuppattiyā pana vatthubhāvena dukkhāti vuttā. Kataradukkhassa panāyaṃ vatthūti? Yaṃ taṃ bālapaṇḍitasuttādīsu (ma. ni. 3.246 ādayo) bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃdukkhaṃ, yañca sugatiyaṃ manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa sabbassāpi esā vatthu. Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ – ayañhi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarīkādīsu nibbattati. Atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapiṭṭhikaṇḍakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānākuṇapagandhaparibhāvite asuciparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samiñjanapasāraṇādirahito adhimattaṃ dukkhaṃ paccanubhotīti. Idaṃ tāva **‘gabbhokkantimūlakaṃ’** dukkhaṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā upakkhalanagamananisīdanauṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato eḷako viya ahiguṇṭhikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaodhunananiddhunanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhamanubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakūpapanno viya, uṇhayāgubhattādiajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya, loṇambilādiajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādikammakāraṇappatto viya tibbaṃ dukkhamanubhoti – idaṃ **‘gabbhapariharaṇamūlakaṃ’** dukkhaṃ.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhaṃ uppajjati – idaṃ **‘gabbhavipattimūlakaṃ’** dukkhaṃ. Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakapapātaṃ viya atibhayānakaṃ yonimaggaṃ paṭipātiyamānassa paramasambādhena yonimukhena tāḷacchiggaḷena viya nikkaḍḍhiyamānassa mahānāgassa narakasattassa viya ca saṅghāṭapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati – idaṃ **‘vijāyanamūlakaṃ’** dukkhaṃ. Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisassa sukumārasarīrassa hatthaggahaṇanhāpanadhovanacoḷaparimajjanādikāle sūcimukhakhuradhāravijjhanaphālanasadisaṃ dukkhaṃ uppajjati – idaṃ mātukucchito **‘bahi nikkhamanamūlakaṃ’** dukkhaṃ. Yaṃ tato paraṃ pavattiyaṃ attanāva attānaṃ vadhantassa, acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti – idaṃ **‘attūpakkamamūlakaṃ’** dukkhaṃ.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṃ uppajjati – idaṃ **‘parūpakkamamūlakaṃ’** dukkhanti. Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayaṃ jāti vatthumeva hotīti. Tenetaṃ vuccati –

Jāyetha no ce narakesu satto,
Tatthaggidāhādikamappasayhaṃ;
Labhetha dukkhaṃ nu kuhiṃ patiṭṭhaṃ,
Iccāha dukkhāti munīdha jāti.

Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhighātādibhavaṃ anekaṃ;
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ,
Vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā.

Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsā-
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ;
Yasmā ajātassa na tattha atthi,
Tasmāpi dukkhaṃ muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ;
Na taṃ bhave tattha na cassa jāti,
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamanañca;
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jātirayañhi dukkhā.

Kiṃ bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
Atthīdha kiñcidapi dukkhamidaṃ kadāci;
Nevatthi jātivirahe yadato mahesī,
Dukkhāti sabbapaṭhamaṃ imamāha jātinti.

Jarāniddeso

192. **Jarā**niddese **jarā**ti sabhāvapaccattaṃ. **Jīraṇatā**ti ākāraniddeso. **Khaṇḍicca**ntiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi jarāti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassā idaṃ sabhāvapaccattaṃ. Jīraṇatāti iminā ākārato, tenassāyaṃ ākāraniddeso. Khaṇḍiccanti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pālicca**nti iminā kesalomānaṃ palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatā**ti iminā maṃsaṃ milāpetvā tace valittabhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime khaṇḍiccanti ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena pākaṭībhūtāti pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃsaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīneva jarā; na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattāya āyukkhayacakkhādiindriyaparipākasaṅkhātāya pakatiyā dīpitā. Tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati tasmā jarā ‘‘āyuno saṃhānī’’ti phalūpacārena vuttā. Yasmā daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā ''indriyānaṃ paripāko''ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panesā evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā **'pākaṭajarā'** nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato **'paṭicchannajarā'** nāma. Tattha yvāyaṃ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṃ dantādīnaṃ suviññeyyattā vaṇṇoyeva. Taṃ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā ''ime dantā jarāya pahaṭā''ti jaraṃ jānāti, udakaṭṭhāne baddhāni gosiṅgādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṃ jānanaṃ viya. Puna avīci savīcīti evampi ayaṃ jarā duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajatapavāḷacandasūriyādīnaṃ mandadasakādīsu pāṇīnaṃ viya ca pupphaphalapallavādīsu apāṇīnaṃ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ dubbiññeyyattā jarā **'avīcijarā'** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā **'savīcijarā'** nāma.

Tattha savīcijarā upādinnānupādinnakavasena evaṃ dīpetabbā – daharakumārakānañhi paṭhamameva khīradantā nāma uṭṭhahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā uṭṭhahanti. Te paṭhamameva setā honti, jarāvātena pana pahaṭakāle kāḷakā honti. Kesā pana paṭhamameva tambāpi honti kāḷakāpi setāpi. Chavi pana salohitikā hoti. Vaḍḍhantānaṃ vaḍḍhantānaṃ odātānaṃ odātabhāvo, kāḷakānaṃ kāḷakabhāvo paññāyati, jarāvātena pana pahaṭakāle vaḷiṃ gaṇhāti. Sabbampi sassaṃ vapitakāle setaṃ hoti, pacchā nīlaṃ, jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍukaṃ hoti. Ambaṅkurenāpi dīpetuṃ vaṭṭati eva. **Ayaṃ vuccati jarā**ti ayaṃ jarā nāma kathiyati. Sā panesā khandhaparipākalakkhaṇā, maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā.

'Jarāya dukkhaṭṭho veditabbo'ti ettha pana ayampi sayaṃ na dukkhā, dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhāti vuttā. Katarassa dukkhassa? Kāyadukkhassa ceva domanassadukkhassa ca. Jiṇṇassa hi attabhāvo jarasakaṭaṃ viya dubbalo hoti, ṭhātuṃ vā gantuṃ vā nisīdituṃ vā vāyamantassa balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati; puttadāre yathāpure asallakkhente domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhāti veditabbā. Apica –

Aṅgānaṃ sithilabhāvā, indriyānaṃ vikārato;
Yobbanassa vināsena, balassa upaghātato.

Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano;
Apasādanīyato ceva, bhīyyo bālattapattiyā.

Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā;
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukhāti.

Maraṇaniddeso

193. **Maraṇa**niddese cavanakavasena **cuti;** ekacatupañcakkhandhāya cutiyā sāmaññavacanametaṃ. **Cavanatā**ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. **Bhedo**ti cutikhandhānaṃ bhaṅguppattiparidīpanaṃ. **Antaradhāna**nti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ cutikhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccu maraṇa**nti maccusaṅkhātaṃ maraṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyā **kālakiriyā**. Ettāvatā sammutiyā maraṇaṃ dīpitaṃ hoti.

Idāni paramatthena dīpetuṃ **khandhānaṃ bhedo**tiādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati bhinnesu matoti vohāro hoti. Ettha ca catupañcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo; catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḷevarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷevarassa sambhavato. Yasmā vā cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesaṃ vasena khandhānaṃ bhedo. Manussādīsu kaḷevarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷevarassa nikkhepakaraṇato maraṇaṃ ''kaḷevarassa nikkhepo''ti vuttaṃ.

Jīvitindriyassa upacchedoti iminā indriyabaddhasseva maraṇaṃ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṃ nāma natthīti dasseti. 'Sassaṃ mataṃ, rukkho mato'ti idaṃ pana vohāramattameva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṃ khayavayabhāvameva dīpenti. **Idaṃ vuccati maraṇa**nti idaṃ sabbampi maraṇaṃ nāma kathiyati.

Apicettha khaṇikamaraṇaṃ, sammutimaraṇaṃ, samucchedamaraṇanti ayampi bhedo veditabbo. Tattha **'khaṇikamaraṇaṃ'** nāma pavatte rūpārūpadhammānaṃ bhedo. 'Tisso mato, phusso mato'ti idaṃ **'sammutimaraṇaṃ'** nāma. Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyā **'samucchedamaraṇaṃ'** nāma. Imasmiṃ panatthe sammutimaraṇaṃ adhippetaṃ. Jātikkhayamaraṇaṃ, upakkamamaraṇaṃ, sarasamaraṇaṃ, āyukkhayamaraṇaṃ, puññakkhayamaraṇantipi tasseva nāmaṃ. Tayidaṃ cutilakkhaṇaṃ, viyogarasaṃ, vippavāsapaccupaṭṭhānaṃ.

'Maraṇassa dukkhaṭṭho veditabbo'ti ettha pana idampi sayaṃ na dukkhaṃ, dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhanti vuttaṃ. Maraṇantikāpi hi sārīrikā vedanā, paṭivāte gahitā ādittatiṇukkā viya, sarīraṃ nidahanti. Narakanimittādīnaṃ upaṭṭhānakāle balavadomanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhanti veditabbaṃ. Api ca –

Pāpassa pāpakammādi, nimittamanupassato;
Bhaddassāpasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ.

Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānasaṃ avisesato;
Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ.

Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ;
Asayhamappaṭikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato;
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsitanti.

Apica imāni jātijarāmaraṇāni nāma imesaṃ sattānaṃ vadhakapaccāmittā viya otāraṃ gavesantāni vicaranti. Yathā hi purisassa tīsu paccāmittesu otārāpekkhesu vicarantesu eko vadeyya – ''ahaṃ asukaaraññassa nāma vaṇṇaṃ kathetvā etaṃ ādāya tattha gamissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthī''ti. Dutiyo vadeyya ''ahaṃ tava etaṃ gahetvā gatakāle pothetvā dubbalaṃ karissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthī''ti. Tatiyo vadeyya – ''tayā etasmiṃ pothetvā dubbale kate tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ nāma mayhaṃ bhāro hotū''ti. Te evaṃ vatvā tathā kareyyuṃ.

Tattha paṭhamapaccāmittassa araññassa vaṇṇaṃ kathetvā taṃ ādāya tattha gatakālo viya suhajjañātimaṇḍalato nikkaḍḍhitvā yattha katthaci nibbattāpanaṃ nāma jātiyā kiccaṃ. Dutiyassa pothetvā dubbalakaraṇaṃ viya nibbattakkhandhesu nipatitvā parādhīnamañcaparāyaṇabhāvakaraṇaṃ jarāya kiccaṃ. Tatiyassa tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ viya jīvitakkhayapāpanaṃ maraṇassa kiccanti veditabbaṃ.

Apicettha jātidukkhaṃ sādīnavamahākantārappaveso viya daṭṭhabbaṃ. Jarādukkhaṃ tattha annapānarahitassa dubbalyaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Maraṇadukkhaṃ dubbalassa iriyāpathapavattane vihataparakkamassa vāḷādīhi anayabyasanāpādanaṃ viya daṭṭhabbanti.

Sokaniddeso

194. **Soka**niddese byasatīti byasanaṃ; hitasukhaṃ khipati viddhaṃsetīti attho. Ñātīnaṃ byasanaṃ ñātibyasanaṃ; corarogabhayādīhi ñātikkhayo ñātivināsoti attho. Tena **ñātibyasanena phuṭṭhassā**ti ajjhotthaṭassa abhibhūtassa samannāgatassāti attho. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ;** rājacorādivasena bhogakkhayo bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasanaṃ **rogabyasanaṃ;** rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byasanaṃ. Sīlassa byasanaṃ **sīlabyasanaṃ;** dussīlyassetaṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasanaṃ **diṭṭhibyasanaṃ**. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni ca tīṇi neva kusalāni na akusalāni. Sīladiṭṭhibyasanadvayaṃ akusalaṃ.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmaccabyasanādīsu yena kenaci. **Samannāgatassā**ti samanubandhassa aparimuccamānassa. **Aññataraññatarena dukkhadhammenā**ti yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. **Soko**ti socanakavasena soko; idaṃ tehi kāraṇehi upajjanakasokassa sabhāvapaccattaṃ. **Socanā**ti socanākaro. **Socitatta**nti socitabhāvo. **Antosoko**ti abbhantare soko. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. So hi abbhantare sukkhāpento viya parisukkhāpento viya uppajjatīti ''antosoko antoparisoko''ti vuccati.

Cetaso parijjhāyanāti cittassa jhāyanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṃ jhāpeti paridahati, ''cittaṃ me jhāmaṃ, na me kiñci paṭibhātī''ti vadāpeti. Dukkhito mano dummano, tassa bhāvo **domanassaṃ**. Anupaviṭṭhaṭṭhena sokova sallanti **sokasallaṃ. Ayaṃ vuccati soko**ti ayaṃ soko nāma kathiyati. So panāyaṃ kiñcāpi atthato domanassavedanāva hoti, evaṃ santepi antonijjhānalakkhaṇo, cetaso parinijjhāyanaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno.

'Sokassa dukkhaṭṭho veditabbo'ti ettha pana ayaṃ sabhāvadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthubhāvena dukkhoti vutto. Kataradukkhassāti? Kāyikadukkhassa ceva javanakkhaṇe ca domanassadukkhassa. Sokavegena hi hadaye mahāgaṇḍo uṭṭhahitvā paripaccitvā bhijjati, mukhato vā kāḷalohitaṃ nikkhamati, balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati. ‘‘Ettakā me ñātayo khayaṃ gatā, ettakā me bhogā’’ti cintentassa ca balavaṃ domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvenapesa dukkhoti veditabbo. Apica –

Sattānaṃ hadayaṃ soko, sallaṃ viya vitujjati;
Aggitattova nārāco, bhusañca ḍahate puna.

Samāvahati ca byādhi-jarāmaraṇabhedanaṃ;
Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatīti.

Paridevaniddeso

195. **Parideva**niddese ‘mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto’ti evaṃ ādissa ādissa devanti rodanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parāni dve dve padāni purimadvayasseva ākārabhāvaniddesavasena vuttāni. **Vācā**ti vacanaṃ. **Palāpo**ti tucchaṃ niratthakavacanaṃ. Upaḍḍhabhaṇitaaññabhaṇitādivasena virūpo palāpo **vippalāpo. Lālappo**ti punappunaṃ lapanaṃ. Lālappanākāro **lālappanā**. Lālappitassa bhāvo **lālappitattaṃ. Ayaṃ vuccati paridevo**ti ayaṃ paridevo nāma kathiyati. So lālappanalakkhaṇo, guṇadosaparikittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno.

‘Paridevassa dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana ayampi sayaṃ na dukkho, kāyadukkhadomanassadukkhānaṃ pana vatthubhāvena dukkhoti vutto. Paridevanto hi attano khandhaṃ muṭṭhīhi potheti, ubhohi hatthehi uraṃ paharati piṃsati, sīsena bhittiyā saddhiṃ yujjhati. Tenassa balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati. ‘Ettakā me ñātayo khayaṃ vayaṃ abbhatthaṃ gatā’tiādīni cinteti. Tenassa balavaṃ domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti veditabbo. Apica –

Yaṃ sokasallavihato paridevamāno,
Kaṇṭhoṭṭhatālutalasosajamappasayhaṃ;
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhaṃ,
Dukkhoti tena bhagavā paridevamāhāti.

Dukkhadomanassaniddeso

196-7. **Dukkhadomanassa**niddesā heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vaṇṇitattā pākaṭā eva. Lakkhaṇādīni pana tesaṃ tattha vuttāneva.

‘Dukkhassa dukkhaṭṭho veditabbo, domanassassa dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana ubhayampetaṃ sayañca dukkhattā kāyikacetasikadukkhānañca vatthubhāvena dukkhanti vuttaṃ. Hatthapādānañhi kaṇṇanāsikānañca chedanadukkhena dukkhitassa, anāthasālāyaṃ ucchiṭṭhakapālaṃ purato katvā nipannassa, vaṇamukhehi puḷuvakesu nikkhamantesu balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati; nānāraṅgarattavatthamanuññālaṅkāraṃ nakkhattaṃ kīḷantaṃ mahājanaṃ disvā balavadomanassaṃ uppajjati. Evaṃ tāva dukkhassa dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvo veditabbo. Apica –

Pīḷeti kāyikamidaṃ, dukkhaṃ dukkhañca mānasaṃ bhiyyo;
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vuttanti.

Cetodukkhasamappitā pana kese pakiriya urāni patipisenti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, chinnapapātaṃ papatanti, satthaṃ āharanti, visaṃ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṃ pavisanti. Taṃ taṃ viparītaṃ vatthuṃ tathā tathā vippaṭisārino pariḍayhamānacittā cintenti. Evaṃ domanassassa ubhinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvo veditabbo. Apica –

Pīḷeti yato cittaṃ, kāyassa ca pīḷanaṃ samāvahati;
Dukkhanti domanassampi, domanassaṃ tato ahūti.

Upāyāsaniddeso

198. **Upāyāsa**niddese āyāsanaṭṭhena **āyāso;** saṃsīdanavisīdanākārappavattassa cittakilamathassetaṃ nāmaṃ. Balavaṃ āyāso **upāyāso**. Āyāsitabhāvo **āyāsitattaṃ**. Upāyāsitabhāvo **upāyāsitattaṃ**. **Ayaṃ vuccati upāyāso**ti ayaṃ upāyāso nāma kathiyati. So panesa byāsattilakkhaṇo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno.

‘Upāyāsassa dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana ayampi sayaṃ na dukkho, ubhinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti vutto. Kupitena hi raññā issariyaṃ acchinditvā hataputtabhātikānaṃ āṇattavadhānaṃ bhayena aṭaviṃ pavisitvā nilīnānaṃ mahāvisādappattānaṃ dukkhaṭṭhānena dukkhaseyyāya dukkhanisajjāya balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati. ‘Ettakā no ñātakā, ettakā bhogā naṭṭhā’ti cintentānaṃ balavadomanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti veditabboti. Apica –

Cittassa paridahanā, kāyassa visādanā ca adhimattaṃ;
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto.

Ettha ca mandagginā antobhājaneyeva telādīnaṃ pāko viya soko. Tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahinikkhamanaṃ viya paridevo. Bahinikkhantāvasesassa nikkhamitumpi appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Appiyasampayoganiddeso

199. **Appiyasampayoga**niddese **yassā**ti ye assa. **Aniṭṭhā**ti apariyesitā. Pariyesitā vā hontu apariyesitā vā, nāmamevetaṃ amanāpārammaṇānaṃ. Manasmiṃ na kamanti, na pavisantīti **akantā**. Manasmiṃ na appiyanti, na vā manaṃ vaḍḍhentīti **amanāpā**. **Rūpā**tiādi tesaṃ sabhāvanidassanaṃ. Anatthaṃ kāmenti icchantīti **anatthakāmā**. Ahitaṃ kāmenti icchantīti **ahitakāmā**. Aphāsukaṃ dukkhavihāraṃ kāmenti icchantīti **aphāsukakāmā**. Catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ vivaṭṭaṃ na icchanti, sabhayaṃ vaṭṭameva nesaṃ kāmenti icchantīti **āyogakkhemakāmā**.

Apica saddhādīnaṃ vuddhisaṅkhātassa atthassa akāmanato tesaṃyeva hānisaṅkhātassa anatthassa ca kāmanato **anatthakāmā**. Saddhādīnaṃyeva upāyabhūtassa hitassa akāmanato saddhāhāniādīnaṃ upāyabhūtassa ahitassa ca kāmanato **ahitakāmā**. Phāsukavihārassa akāmanato aphāsukavihārassa ca kāmanato **aphāsukakāmā**. Yassa kassaci nibbhayassa akāmanato bhayassa ca kāmanato **ayogakkhemakāmā**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Saṅgatīti gantvā saṃyogo. **Samāgamo**ti āgatehi saṃyogo. **Samodhāna**nti ṭhānanisajjādīsu sahabhāvo. **Missībhāvo**ti sabbakiccānaṃ sahakaraṇaṃ. Ayaṃ sattavasena yojanā. Saṅkhāravasena pana yaṃ labbhati taṃ gahetabbaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ appiyasampayogo nāma kathiyati. So aniṭṭhasamodhānalakkhaṇo, cittavighātakaraṇaraso, anatthabhāvapaccupaṭṭhāno.

So atthato eko dhammo nāma natthi. Kevalaṃ appiyasampayuttānaṃ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Aniṭṭhāni hi vatthūni samodhānagatāni vijjhanachedanaphālanādīhi kāyikampi dukkhaṃ uppādenti, ubbegajananato mānasampi. Tenetaṃ vuccati –

Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamaṃ hoti cetasi;
Tadupakkamasambhūta-matha kāye yato idha.

Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so mahesinā;
Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyehi samāgamoti.

Piyavippayoganiddeso

200. **Piyavippayoga**niddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. **Mātā vā**tiādi panettha atthakāme sarūpena dassetuṃ vuttaṃ. Tattha mamāyatīti **mātā**. Piyāyatīti **pitā**. Bhajatīti **bhātā**. Tathā **bhaginī**. Mettāyantīti mittā, minantīti vā **mittā;** sabbaguyhesu anto pakkhipantīti attho. Kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti **amaccā**. Ayaṃ amhākaṃ ajjhattikoti evaṃ jānanti ñāyantīti vā **ñātī**. Lohitena sambandhāti **sālohitā**. Evametāni padāni atthato veditabbāni. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ piyehi vippayogo nāma kathiyati. So iṭṭhavatthuviyogalakkhaṇo, sokuppādanaraso, byasanapaccupaṭṭhāno.

So atthato eko dhammo nāma natthi. Kevalaṃ piyavippayuttānaṃ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Iṭṭhāni hi vatthūni viyujjamānāni sarīrassa sosanamilāpanādibhāvena kāyikampi dukkhaṃ uppādenti, ‘yampi no ahosi, tampi no natthī’ti anusocāpanato mānasampi. Tenetaṃ vuccati –

Ñātidhanādiviyogā, sokasarasamappitā vitujjanti;
Bālā yato tato yaṃ, dukkhoti mato piyaviyogoti.

Icchāniddeso

201. **Icchā**niddese **jātidhammāna**nti jātisabhāvānaṃ jātipakatikānaṃ. **Icchā uppajjatī**ti taṇhā uppajjati. **Aho vatā**ti patthanā. **Na kho panetaṃ icchāya pattabba**nti yaṃ etaṃ ‘‘aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā’’ti evaṃ pahīnasamudayesu sādhūsu vijjamānaṃ ajātidhammattaṃ, parinibbutesu ca vijjamānaṃ jātiyā anāgamanaṃ icchitaṃ, taṃ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā apattabbato anicchantassa ca bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṃ nāma hoti. **Idampī**ti etampi; upari sesāni upādāya pikāro. **Yampiccha**nti yenapi dhammena alabbhaneyyaṃ vatthuṃ icchanto na labhati, taṃ alabbhaneyyavatthuicchanaṃ dukkhanti veditabbaṃ. **Jarādhammāna**ntiādīsupi eseva nayo. Evamettha alabbhaneyyavatthūsu icchāva ‘‘yampicchaṃ na labhati tampi dukkha’’nti vuttā. Sā alabbhaneyyavatthuicchanalakkhaṇā, tappariyesanarasā, tesaṃ appattipaccupaṭṭhānā.

Dvinnaṃ pana dukkhānaṃ vatthubhāvato dukkhāti vuttā. Ekacco hi rājā bhavissatīti sambhāvito hoti. So chinnabhinnagaṇena parivārito pabbatavisamaṃ vā vanagahanaṃ vā pavisati. Atha rājā taṃ pavattiṃ ñatvā balakāyaṃ peseti. So rājapurisehi nihataparivāro sayampi laddhappahāro palāyamāno rukkhantaraṃ vā pāsāṇantaraṃ vā pavisati. Tasmiṃ samaye mahāmegho uṭṭhahati, tibbandhakārā kāḷavaddalikā hoti. Atha naṃ samantato kāḷakipillikādayo pāṇā parivāretvā gaṇhanti. Tenassa balavakāyadukkhaṃ uppajjati. ‘Maṃ ekaṃ nissāya ettakā ñātī ca bhogā ca vinaṭṭhā’ti cintentassa balavadomanassaṃ uppajjati. Iti ayaṃ icchā imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhāti veditabbā. Apica –

Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato;
Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.

Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ;
Yasmā tasmā jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravīti.

Upādānakkhandhaniddeso

202. **Upādānakkhandha**niddese **saṃkhittenā**ti desanaṃ sandhāya vuttaṃ. Dukkhañhi ettakāni dukkhasatānīti vā ettakāni dukkhasahassānīti vā ettakāni dukkhasatasahassānīti vā saṃkhipituṃ na sakkā, desanā pana sakkā, tasmā ‘‘dukkhaṃ nāma aññaṃ kiñci natthi, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti desanaṃ saṅkhipento evamāha. **Seyyathida**nti nipāto; tassa te katameti ceti attho. **Rūpūpādānakkhandho**tiādīnaṃ attho khandhavibhaṅge vaṇṇitoyeva.

‘Khandhānaṃ dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana –

Jātippabhutikaṃ dukkhaṃ, yaṃ vuttaṃ idha tādinā;
Avuttaṃ yañca taṃ sabbaṃ, vinā ete na vijjati.

Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṅkhepato ime;
Dukkhāti vuttā dukkhanta-desakena mahesinā.

Tathā hi indhanamiva pāvako, lakkhamiva paharaṇāni, gorūpamiva ḍaṃsamakasādayo, khettamiva lāvakā, gāmaṃ viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakameva jātiādayo nānappakārehi bādhayamānā, tiṇalatādīni viya bhūmiyaṃ, pupphaphalapallavādīni viya rukkhesu, upādānakkhandhesuyeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañca ādidukkhaṃ jāti, majjhedukkhaṃ jarā, pariyosānadukkhaṃ maraṇaṃ. Māraṇantikadukkhābhighātena pariḍayhamānadukkhaṃ soko, tadasahanato lālappanadukkhaṃ paridevo. Tato dhātukkhobhasaṅkhātaaniṭṭhaphoṭṭhabbasamāyogato kāyassa ābādhanadukkhaṃ dukkhaṃ. Tena bādhiyamānānaṃ puthujjanānaṃ tattha paṭighuppattito cetobādhanadukkhaṃ domanassaṃ. Sokādivuḍḍhiyā janitavisādānaṃ anutthunanadukkhaṃ upāyāso. Manorathavighātappattānaṃ icchāvighātadukkhaṃ icchitālābhoti evaṃ nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhāti yadetaṃ ekamekaṃ dassetvā vuccamānaṃ anekehi kappehi na sakkā asesato vattuṃ, taṃ sabbampi dukkhaṃ ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasaṃ viya yesu kesuci pañcasu upādānakkhandhesu saṅkhipitvā dassetuṃ ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti bhagavā avocāti.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

203. **Samudayasacca**niddese **yāyaṃ taṇhā**ti yā ayaṃ taṇhā. **Ponobbhavikā**ti punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo,

punobbhavo sīlamassāti ponobbhavikā. Apica punabbhavaṃ deti, punabbhavāya saṃvattati, punappunaṃ bhave nibbattetīti ponobbhavikā. Sā panesā punabbhavassa dāyikāpi atthi adāyikāpi, punabbhavāya saṃvattanikāpi atthi asaṃvattanikāpi, dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi. Sā punabbhavaṃ dadamānāpi adadamānāpi, punabbhavāya saṃvattamānāpi asaṃvattamānāpi, dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi ponobbhavikā evāti nāmaṃ labhati. Abhinandanasaṅkhātena nandirāgena sahagatāti **nandirāgasahagatā,** nandirāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatratatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo tatratatrābhinandinī, rūpādīsu vā ārammaṇesu tatratatrābhinandinī; rūpābhinandinī saddagandharasaphoṭṭhabbadhammābhinandinīti attho. **Seyyathida**nti nipāto; tassa sā katamāti ceti attho. **Kāmataṇhā**ti kāme taṇhā kāmataṇhā; pañcakāmaguṇikarāgassetaṃ adhivacanaṃ. Bhave taṇhā **bhavataṇhā;** bhavapatthanāvasena uppannassa sassatadiṭṭhisahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā cetaṃ adhivacanaṃ. Vibhave taṇhā **vibhavataṇhā;** ucchedadiṭṭhisahagatassa rāgassetaṃ adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthuṃ vitthārato dassetuṃ **sā kho panesā**tiādimāha. Tattha **uppajjatī**ti jāyati. **Nivisatī**ti punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahati. **Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpa**nti yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhuṃ loke**tiādīsu lokasmiñhi cakkhādīsu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyaṃ patiṭṭhitā attano cakkhuṃ ādāsādīsu nimittaggahaṇānusārena vippasannapañcapasādaṃ suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanāḷikaṃ viya pāmaṅgasuttakaṃ viya ca maññanti, tuṅganāsāti laddhavohāraṃ ghānaṃ vaṭṭetvā ṭhapitaharitālavaṭṭiṃ viya maññanti, jivhaṃ rattakambalapaṭalaṃ viya mudusiniddhamadhurarasadaṃ maññanti, kāyaṃ sālalaṭṭhiṃ viya suvaṇṇatoraṇaṃ viya ca maññanti, manaṃ aññesaṃ manena asadisaṃ uḷāraṃ maññanti, rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇaṃ viya, saddaṃ mattakaravīkakokilamandadhamitamaṇivaṃsanigghosaṃ viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni 'kassa aññassa evarūpāni atthī'ti maññanti. Tesaṃ evaṃ maññamānānaṃ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva honti sātarūpāni ca. Atha nesaṃ tattha anuppannā ceva taṇhā uppajjati, uppannā ca punappunaṃ pavattivasena nivisati. Tasmā bhagavā – ''cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ. Etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjatī''tiādimāha. Tattha **uppajjamānā**ti yadā uppajjati tadā ettha uppajjatīti attho. Esa nayo sabbatthāpīti.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

204. **Nirodhasacca**niddese **yo tassāyeva taṇhāyā**ti ettha 'yo tasseva dukkhassā'ti vattabbe yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati no aññathā, yathāha –

> ''Yathāpi mūle anupaddave daḷhe,
> Chinnopi rukkho punareva rūhati;
> Evampi taṇhānusaye anūhate,
> Nibbattati dukkhamidaṃ punappuna''nti. (dha. pa. 338);

Tasmā taṃ dukkhanirodhaṃ dassento samudayanirodhena dassetuṃ evamāha. Sīhasamānavuttino hi tathāgatā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca dassentā hetumhi paṭipajjanti, na phale. Suvānavuttino pana aññatitthiyā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca dassentā attakilamathānuyogena ceva tasseva ca desanāya phale paṭipajjanti, na hetumhīti. Sīhasamānavuttitāya satthā hetumhi paṭipajjanto **yo tassāyevā**tiādimāha.

Tattha **tassāyevā**ti yā sā uppatti nivesavasena heṭṭhā pakāsitā tassāyeva. **Asesavirāganirodho**tiādīni sabbāni nibbānavevacanāneva. Nibbānañhi āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati. Tasmā taṃ ''tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho''ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā cajiyati, paṭinissajjiyati, muccati, na alliyati. Tasmā nibbānaṃ ''cāgo paṭinissaggo mutti anālayo''ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ. Nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni nibbānavevacanāneva honti, seyyathidaṃ – asesavirāganirodho, cāgo, paṭinissaggo, mutti, anālayo, rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo, taṇhākkhayo, anuppādo, appavattaṃ, animittaṃ, appaṇihitaṃ, anāyūhanaṃ, appaṭisandhi, anupapatti, agati, ajātaṃ, ajaraṃ, abyādhi, amataṃ, asokaṃ, aparidevaṃ, anupāyāsaṃ, asaṃkiliṭṭhantiādīni.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesā**tiādimāha. Tattha yathā puriso khette jātaṃ tittaalābuvalliṃ disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā appavattiṃ gaccheyya. Tato tasmiṃ khette tittaalābu niruddhā pahīnāti vucceyya. Evameva khette tittaalābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattiṃ gacchati. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khette tittaalābu viya na paññāyati. Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṃ, tato aṭaviyaṃ corā matāti vā māritāti vā vucceyyuṃ; evameva aṭaviyaṃ corā viya yā cakkhādīsu taṇhā, sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā pana tesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paññāyati. Tenassā tattheva nirodhaṃ dassento ‘‘cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī’’tiādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā

205. **Maggasacca**niddese **ayamevā**ti aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamanaṃ. **Ariyo**ti taṃtaṃmaggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭhaṅgāni assāti **aṭṭhaṅgiko**. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ viya tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānatthikehi maggīyati, nibbānaṃ vā maggati, kilese vā mārento gacchatīti **maggo**. **Seyyathida**nti so katamoti ceti attho.

Idāni aṅgamattameva maggo hoti, aṅgavinimmutto natthīti dassento **sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhī**ti āha. Tattha sammā dassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi**. Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo**. Sammā pariggahalakkhaṇā **sammāvācā**. Sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo **sammākammanto**. Sammā vodānalakkhaṇo **sammāājīvo**. Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo**. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati**. Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhi**.

Tesu ca ekekassa tīṇi tīṇi kiccāni honti, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nirodhaṃ ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca passati tappaṭicchādakamohavidhamanavasena asammohato. Sammāsaṅkappādayopi tatheva micchāsaṅkappādīni ca pajahanti, nirodhañca ārammaṇaṃ karonti. Visesato panettha sammāsaṅkappo sahajātadhamme abhiniropeti, sammāvācā sammā pariggaṇhāti, sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti, sammāājīvo sammā vodāpeti, sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti, sammāsati sammā upaṭṭhāti, sammāsamādhi sammā padahati.

Apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā, kiccato pana dukkhe ñāṇantiādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappotiādīni tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā viratiyopi honti cetanāyopi, maggakkhaṇe pana viratiyova. Sammāvāyāmo sammāsatīti idampi dvayaṃ kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyeva.

Iti imesu aṭṭhasu dhammesu bhagavatā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamaṃ sammādiṭṭhi desitā. Ayañhi ‘‘paññāpajjoto paññāsattha’’nti (dha. sa. 16, 20, 29, 34) ca vuttā. Tasmā etāya pubbabhāge vipassanāñāṇasaṅkhātāya sammādiṭṭhiyā avijjandhakāraṃ viddhaṃsetvā kilesacore ghātento khemena yogāvacaro nibbānaṃ pāpuṇāti. Tena vuttaṃ ‘‘nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamaṃ sammādiṭṭhi desitā’’ti.

Sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro, tasmā tadanantaraṃ vutto. Yathā hi heraññiko hatthena parivattetvā parivattetvā cakkhunā kahāpaṇaṃ olokento ‘ayaṃ kūṭo, ayaṃ cheko’ti jānāti, evaṃ yogāvacaropi pubbabhāge vitakkena vitakketvā vipassanāpaññāya olokayamāno ‘ime dhammā kāmāvacarā, ime dhammā rūpāvacarādayo’ti jānāti. Yathā vā pana purisena koṭiyaṃ gahetvā parivattetvā parivattetvā dinnaṃ mahārukkhaṃ tacchako vāsiyā tacchetvā kamme upaneti, evaṃ vitakkena vitakketvā vitakkatvā dinnadhamme yogāvacaro paññāya ‘ime dhammā kāmāvacarā, ime dhammā rūpāvacarā’tiādinā nayena paricchinditvā kamme upaneti. Tena vuttaṃ ‘sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro, tasmā tadanantaraṃ vutto’’ti.

Svāyaṃ yathā sammādiṭṭhiyā, evaṃ sammāvācāyapi upakārako. Yathāha – ‘‘pubbe kho, gahapati, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindatī’’ti (ma. ni. 1.463). Tasmā tadanantaraṃ sammāvācā vuttā.

Yasmā pana ‘idañcidañca karissāmā’ti paṭhamaṃ vācāya saṃvidahitvā loke kammante payojenti, tasmā vācā kāyakammassa upakārikāti sammāvācāya anantaraṃ sammākammanto vutto.

Catubbidhaṃ pana vacīduccaritaṃ, tividhaṃ kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ sucaritaṃ pūrentasseva yasmā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pūrati, na itarassa, tasmā tadubhayānantaraṃ sammāājīvo vutto.

Evaṃ suddhājīvena ‘parisuddho me ājīvo’ti ettāvatā paritosaṃ akatvā suttappamattena viharituṃ na yuttaṃ, atha kho sabbairiyāpathesu idaṃ vīriyamārabhitabbanti dassetuṃ tadanantaraṃ sammāvāyāmo vutto.

Tato āraddhavīriyenāpi kāyādīsu catūsu vatthūsu sati suppatiṭṭhitā kātabbāti dassanatthaṃ tadanantaraṃ sammāsati desitā.

Yasmā pana evaṃ suppatiṭṭhitā sati samādhissa upakārānupakārānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samādhātuṃ, tasmā sammāsatianantaraṃ sammāsamādhi desitoti veditabbo.

Sammādiṭṭhiniddese ‘‘dukkhe ñāṇa’’ntiādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ, pacchimāni vivaṭṭaṃ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni ‘‘pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo’’ti evaṃ saṅkhepena ca ‘‘katame pañcakkhandhā? Rūpakkhandho’’tiādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti; itaresu pana dvīsu saccesu ‘‘nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpa’’nti evaṃ savaneneva kammaṃ karoti. So evaṃ kammaṃ karonto cattāri saccāni ekena paṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti; dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyapaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati; dukkhaṃ pariññābhisamayena…pe… maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggahaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva; aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Tattha sabbampi paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, savanadhāraṇasammasanañāṇaṃ lokiyaṃ kāmāvacaraṃ, paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti. Ayañca ādikammiko. Tasmā sā idha na vuttā. Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato ‘dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī’ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti; aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva hoti…pe… maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākaṭaṃ; khāṇukaṇṭakappahārādīsu ‘aho dukkha’nti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhuñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnaṃ dassanatthāya payogo bhavaggagahaṇatthaṃ hatthappasāraṇaṃ viya, avīciphusanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya, satadhā bhinnavālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgañāṇuppattiṃ sandhāya idaṃ ‘‘dukkhe ñāṇa’’ntiādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva ñāṇaṃ hoti.

Sammāsaṅkappaniddese kāmato nissaṭoti **nekkhammasaṅkappo**. Byāpādato nissaṭoti **abyāpādasaṅkappo**. Vihiṃsāya nissaṭoti **avihiṃsāsaṅkappo**. Tattha nekkhammavitakko kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati, abyāpādavitakko byāpādavitakkassa, avihiṃsāvitakko vihiṃsāvitakkassa. Nekkhammavitakko ca kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati, abyāpādaavihiṃsāvitakkā byāpādavihiṃsāvitakkānaṃ.

Tattha yogāvacaro kāmavitakkassa padaghātanatthaṃ kāmavitakkaṃ vā sammasati aññaṃ vā pana kiñci saṅkhāraṃ. Athassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati, vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpeti. Athassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati; byāpādavitakkassāpi padaghātanatthaṃ byāpādavitakkaṃ vā aññaṃ vā saṅkhāraṃ sammasati; vihiṃsāvitakkassa padaghātanatthaṃ vihiṃsāvitakkaṃ vā aññaṃ vā saṅkhāraṃ sammasati. Athassa vipassanākkhaṇeti sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ.

Kāmavitakkādīnaṃ pana tiṇṇaṃ pāḷiyaṃ vibhattesu aṭṭhatiṃsārammaṇesu ekakammaṭṭhānampi apaccanīkaṃ nāma natthi. Ekantato pana kāmavitakkassa tāva asubhesu paṭhamajjhānameva paccanīkaṃ, byāpādavitakkassa mettāya tikacatukkajjhānāni, vihiṃsāvitakkassa karuṇāya tikacatukkajjhānāni. Tasmā asubhe parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpannassa samāpattikkhaṇe jhānasampayutto saṅkappo vikkhambhanavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapentassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpentassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Evaṃ uppanno nekkhammasaṅkappoti vuccatīti veditabbo.

Mettāya pana parikammaṃ katvā, karuṇāya parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpajjatīti sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ. Evaṃ uppanno abyāpādasaṅkappoti vuccati, avihiṃsāsaṅkappoti ca vuccatīti veditabbo. Evamete nekkhammasaṅkappādayo vipassanājhānavasena uppattīnaṃ nānattā pubbabhāge nānā; maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ sammāsaṅkappo nāma.

Sammāvācāniddesepi yasmā aññeneva cittena musāvādā viramati, aññenaññena pisuṇavācādīhi, tasmā catassopetā veramaṇiyo pubbabhāge nānā; maggakkhaṇe pana micchāvācāsaṅkhātāya catubbidhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammāvācāsaṅkhātā kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ sammāvācā nāma.

Sammākammantaniddesepi yasmā aññeneva cittena pāṇātipātā viramati, aññena adinnādānā, aññena kāmesumicchācārā, tasmā tissopetā veramaṇiyo pubbabhāge nānā; maggakkhaṇe pana micchākammantasaṅkhātāya tividhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammākammantasaṅkhātā akusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ sammākammanto nāma.

Sammāājīvaniddese **idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Ariyasāvako**ti ariyassa buddhassa sāvako. **Micchāājīvaṃ pahāyā**ti pāpakaṃ ājīvaṃ pajahitvā. **Sammāājīvenā**ti buddhapasatthena kusalaājīvena. **Jīvikaṃ kappetī**ti jīvitappavattiṃ pavatteti. Idhāpi yasmā aññeneva cittena kāyadvāravītikkamā viramati; aññena vacīdvāravītikkamā, tasmā pubbabhāge nānākkhaṇesu uppajjati; maggakkhaṇe pana dvīsu dvāresu sattannaṃ kammapathānaṃ vasena uppannāya micchāājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammāājīvasaṅkhātā kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ sammāājīvo nāma.

Sammāvāyāmaniddeso sammappadhānavibhaṅge anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayaṃ pana pubbabhāge nānācittesu labhati. Aññeneva hi cittena anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya vāyāmaṃ karoti, aññena uppannānaṃ pahānāya; aññeneva ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya, aññena uppannānaṃ ṭhitiyā; maggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhati. Ekameva hi maggasampayuttaṃ vīriyaṃ catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labbhati.

Sammāsatiniddesopi satipaṭṭhānavibhaṅge anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayampi ca pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññenaññena vedanādīni; maggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhati. Ekāyeva hi maggasampayuttā sati catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati.

Sammāsamādhiniddese cattāri jhānāni pubbabhāgepi nānā, maggakkhaṇepi. Pubbabhāge samāpattivasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā, dutiyādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti.

Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyāmena hoti. Pādakajjhānaniyāmena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti; maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato uṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo dutiyajjhāniko hoti; maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato uṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo tatiyajjhāniko hoti; maggaṅgāni panettha satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati. Tañca kho lokuttaraṃ no lokiyanti vuttaṃ. Ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato uṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilabhitvā āruppasamāpattiṃ bhāvetvā yo āruppe uppanno, taṃjhānikāva tassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyāmeti. Keci pana therā ''vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmentī''ti vadanti. Keci ''puggalajjhāsayo niyāmetī''ti vadanti. Keci ''vuṭṭhānagāminīvipassanā niyāmetī''ti vadanti. Tesaṃ vādavinicchayo heṭṭhā cittuppādakaṇḍe lokuttarapadabhājanīyavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 350) vuttanayeneva veditabbo. **Ayaṃ vuccati sammāsamādhī**ti yā imesu catūsu jhānesu ekaggatā, ayaṃ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhi nāma vuccatīti. Evaṃ lokiyalokuttaravasena bhagavā maggasaccaṃ desesi.

Tattha lokiyamagge sabbāneva maggaṅgāni yathānurūpaṃ chasu ārammaṇesu aññatarārammaṇāni honti. Lokuttaramagge pana catusaccapaṭivedhāya pavattassa ariyassa nibbānārammaṇaṃ avijjānusayasamugghātakaṃ paññācakkhu sammādiṭṭhi. Tathā sampannadiṭṭhissa taṃsampayuttaṃ tividhamicchāsaṅkappasamugghātakaṃ cetaso nibbānapadābhiniropanaṃ sammāsaṅkappo. Tathā passantassa vitakkentassa ca taṃsampayuttāva catubbidhavacīduccaritasamugghātikāya micchāvācāya virati sammāvācā. Tathā viramantassa taṃsampayuttāva micchākammantasamucchedikā tividhakāyaduccaritavirati sammākammanto. Tesaṃyeva sammāvācākammantānaṃ vodānabhūtā taṃsampayuttāva kuhanādisamucchedikā micchāājīvavirati sammāājīvo. Imissā sammāvācākammantājīvasaṃkhātāya sīlabhūmiyaṃ patiṭṭhamānassa tadanurūpo taṃsampayuttova kosajjasamucchedako anuppannuppannānaṃ akusalakusalānaṃ anuppādapahānuppādaṭṭhitisādhako ca vīriyārambho sammāvāyāmo. Evaṃ vāyamantassa taṃsampayuttova micchāsativiniddhunanako kāyādīsu kāyānupassanādisādhako ca cetaso asammoso sammāsati. Iti anuttarāya satiyā suvihitacittārakkhassa taṃsampayuttāva micchāsamādhisamugghātikā cittekaggatā sammāsamādhīti. Esa lokuttaro ariyo aṭṭhaṅgiko maggo yo saha lokiyena maggena dukkhanirodhagāminī paṭipadāti saṅkhaṃ gato.

So kho panesa maggo sammādiṭṭhisaṅkappānaṃ vijjāya, sesadhammānaṃ caraṇena saṅgahitattā **vijjā ceva caraṇañca**. Tathā tesaṃ dvinnaṃ vipassanāyānena, itaresaṃ samathayānena saṅgahitattā **samatho ceva vipassanā ca**. Tesaṃ vā dvinnaṃ paññākkhandhena, tadanantarānaṃ tiṇṇaṃ sīlakkhandhena, avasesānaṃ samādhikkhandhena adhipaññāadhisīlaadhicittasikkhāhi ca saṅgahitattā **khandhattayañceva sikkhāttayañca** hoti; yena samannāgato ariyasāvako dassanasamatthehi cakkhūhi gamanasamatthehi ca pādehi samannāgato addhiko viya vijjācaraṇasampanno hutvā vipassanāyānena kāmasukhallikānuyogaṃ, samathayānena attakilamathānuyoganti antadvayaṃ parivajjetvā majjhimapaṭipadaṃ paṭipanno paññākkhandhena mohakkhandhaṃ, sīlakkhandhena dosakkhandhaṃ, samādhikkhandhena ca lobhakkhandhaṃ padālento adhipaññāsikkhāya paññāsampadaṃ, adhisīlasikkhāya sīlasampadaṃ, adhicittasikkhāya samādhisampadanti tisso sampattiyo patvā amataṃ nibbānaṃ sacchikaroti, ādimajjhapariyosānakalyāṇaṃ sattatiṃsabodhipakkhiyadhammaratanavicittaṃ sammattaniyāmasaṅkhātaṃ ariyabhūmiñca okkanto hotīti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

206-214. Idāni abhidhammabhājanīyaṃ hoti. Tattha ‘‘ariyasaccānī’’ti avatvā nippadesato paccayasaṅkhātaṃ samudayaṃ dassetuṃ ‘‘cattāri saccānī’’ti vuttaṃ. Ariyasaccānīti hi vutte avasesā ca kilesā, avasesā ca akusalā dhammā, tīṇi ca kusalamūlāni sāsavāni, avasesā ca sāsavā kusalā dhammā na saṅgayhanti. Na ca kevalaṃ taṇhāva dukkhaṃ samudāneti, imepi avasesā ca kilesādayo paccayā samudānentiyeva. Iti imepi paccayā dukkhaṃ samudānentiyevāti nippadesato paccayasaṅkhātaṃ samudayaṃ dassetuṃ ‘‘ariyasaccānī’’ti avatvā ‘‘cattāri saccānī’’ti vuttaṃ.

Niddesavāre ca nesaṃ paṭhamaṃ dukkhaṃ aniddisitvā tasseva dukkhassa sukhaniddesatthaṃ dukkhasamudayo niddiṭṭho. Tasmiñhi niddiṭṭhe ‘‘avasesā ca kilesā’’tiādinā nayena dukkhasaccaṃ sukhaniddesaṃ hoti. Nirodhasaccampettha taṇhāya pahānaṃ ‘‘taṇhāya ca avasesānañca kilesānaṃ pahāna’’nti evaṃ yathāvuttassa samudayassa pahānavasena pañcahākārehi niddiṭṭhaṃ. Maggasaccaṃ panettha paṭhamajjhānikasotāpattimaggavasena dhammasaṅgaṇiyaṃ vibhattassa desanānayassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhaṃ. Tattha nayabhedo veditabbo. Taṃ upari pakāsayissāma.

Yasmā pana na kevalaṃ aṭṭhaṅgiko maggova paṭipadā ‘‘pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti (ma. ni. 3.433) vacanato pana puggalajjhāsayavasena pañcaṅgikopi maggo paṭipadā evāti desito, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ pañcaṅgikavāropi niddiṭṭho. Yasmā ca na kevalaṃ aṭṭhaṅgikapañcaṅgikamaggāva paṭipadā, sampayuttakā pana atirekapaññāsadhammāpi paṭipadā eva, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ tatiyo sabbasaṅgāhikavāropi niddiṭṭho. Tattha ‘‘avasesā dhammā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya sampayuttā’’ti idaṃ parihāyati. Sesaṃ sabbattha sadisameva.

Tattha aṭṭhaṅgikavārassa ‘‘taṇhāya avasesānañca kilesānaṃ pahāna’’ntiādīsu pañcasu koṭṭhāsesu paṭhamakoṭṭhāse tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapaṭipadā, suddhikasuññatā, suññatapaṭipadā, suddhikaappaṇihitaṃ, appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu vāresu dvinnaṃ dvinnaṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena **dasa nayā** honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu **dve nayasatāni**. Tāni catūhi adhipatīhi catugguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatī aṭṭhāti sabbampi **nayasahassaṃ** hoti. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti **cattāri nayasahassāni** honti. Yathā ca paṭhamakoṭṭhāse cattāri, evaṃ sesesupīti aṭṭhaṅgikavāre pañcasu koṭṭhāsesu **vīsati nayasahassāni** honti. Tathā pañcaṅgikavāre sabbasaṅgāhikavāre cāti sabbānipi **saṭṭhi nayasahassāni** satthārā vibhattāni. Pāḷi pana saṅkhepena āgatā. Evamidaṃ tividhamahāvāraṃ pañcadasakoṭṭhāsaṃ saṭṭhinayasahassapaṭimaṇḍitaṃ abhidhammabhājanīyaṃ nāma niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

215. Pañhāpucchake catunnampi saccānaṃ khandhavibhaṅge vuttanayānusāreneva kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana samudayasaccaṃ kāmāvacaradhamme assādentassa parittārammaṇaṃ hoti, mahaggatadhamme assādentassa mahaggatārammaṇaṃ, paññattiṃ assādentassa navattabbārammaṇaṃ. Dukkhasaccaṃ kāmāvacaradhamme ārabbha uppannaṃ parittārammaṇaṃ, rūpārūpāvacaradhamme ārabbha uppattikāle mahaggatārammaṇaṃ, nava lokuttaradhamme paccavekkhaṇakāle appamāṇārammaṇaṃ, paṇṇattiṃ paccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Maggasaccaṃ sahajātahetuvasena sabbadāpi maggahetukaṃ vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipati, chandacittesu aññatarādhipatikāle navattabbaṃ nāma hoti. Dukkhasaccaṃ ariyānaṃ maggapaccavekkhaṇakāle maggārammaṇaṃ, tesaṃyeva maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle maggādhipati, sesadhammapaccavekkhaṇakāle navattabbaṃ hoti.

Dve saccānīti dukkhasamudayasaccāni. Etāni hi atītādibhede dhamme ārabbha uppattikāle atītādiārammaṇāni honti. Samudayasaccaṃ ajjhattādibhede dhamme assādentassa ajjhattādiārammaṇaṃ hoti, dukkhasaccaṃ ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇampīti veditabbaṃ. Iti imasmiṃ pañhāpucchake dve saccāni lokiyāni honti, dve lokuttarāni. Yathā ca imasmiṃ, evaṃ purimesupi dvīsu. Sammāsambuddhena hi tīsupi suttantabhājanīyādīsu lokiyalokuttarāneva saccāni kathitāni. Evamayaṃ saccavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodanīyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Indriyavibhaṅgo

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

219. Idāni tadanantare indriyavibhaṅge **bāvīsatī**ti gaṇanaparicchedo. **Indriyānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Idāni tāni sarūpato dassento **cakkhundriya**ntiādimāha. Tattha cakkhudvāre indaṭṭhaṃ kāretīti **cakkhundriyaṃ**. Sotaghānajivhākāyadvāre indaṭṭhaṃ kāretīti **kāyindriyaṃ**. Vijānanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **manindriyaṃ**. Itthibhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **itthindriyaṃ**. Purisabhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **purisindriyaṃ**. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **jīvitindriyaṃ**. Sukhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **sukhindriyaṃ**. Dukkhasomanassa domanassa upekkhālakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **upekkhindriyaṃ**. Adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **saddhindriyaṃ**. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **vīriyindriyaṃ**. Upaṭṭhānalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **satindriyaṃ**. Avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **samādhindriyaṃ**. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **paññindriyaṃ**. Anaññātaññassāmīti pavatte jānanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **anaññātaññassāmītindriyaṃ**. Ñātānaṃyeva dhammānaṃ puna ājānane indaṭṭhaṃ kāretīti **aññindriyaṃ**. Aññātāvībhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **aññātāvindriyaṃ**.

Idha suttantabhājanīyaṃ nāma na gahitaṃ. Kasmā? Suttante imāya paṭipāṭiyā bāvīsatiyā indriyānaṃ anāgatattā. Suttantasmiñhi katthaci dve indriyāni kathitāni, katthaci tīṇi, katthaci pañca. Evaṃ pana nirantaraṃ dvāvīsati āgatāni nāma natthi. Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathānayo. Ayaṃ pana aparo nayo – etesu hi

> Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vijāniyā;
> Bhedābhedā tathā kiccā, bhūmito ca vinicchayaṃ.

Tattha cakkhādīnaṃ tāva ‘‘cakkhatīti cakkhū’’tiādinā nayena **attho** pakāsito. Pacchimesu pana tīsu paṭhamaṃ ‘pubbabhāge anaññātaṃ amataṃ padaṃ catusaccadhammaṃ vā jānissāmī’ti evaṃ paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca anaññātaññassāmītindriyanti vuttaṃ. Dutiyaṃ ājānanato ca indriyaṭṭhasambhavato ca aññindriyaṃ. Tatiyaṃ aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitañāṇakiccassa khīṇāsavasseva uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ.

Ko panesa indriyaṭṭho nāmāti? Indaliṅgaṭṭho indriyaṭṭho, indadesitaṭṭho indriyaṭṭho, indadiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho, indasiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho, indajuṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. So sabbopi idha yathāyogaṃ yujjati. Bhagavā hi sammāsambuddho paramissariyabhāvato indo. Kusalākusalañca kammaṃ kammesu kassaci issariyābhāvato. Tenevettha kammasañjanitāni indriyāni kusalākusalakammaṃ ulliṅgenti. Tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbāneva panetāni bhagavatā yathābhūtato pakāsitāni ca abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva bhagavatā munindena kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevitānīti indajuṭṭhaṭṭhenapi indriyāni. Apica ādhipaccasaṅkhātena issariyaṭṭhenāpi etāni indriyāni.

Cakkhuviññāṇādippavattiyañhi cakkhādīnaṃ siddhamādhipaccaṃ; tasmiṃ tikkhe tikkhattā mande ca mandattāti. Ayaṃ tāvettha **‘atthato’** vinicchayo.

‘Lakkhaṇādīhī’ti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānehipi cakkhādīnaṃ vinicchayaṃ vijāniyāti attho. Tāni nesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttanayāneva. Paññindriyādīni hi cattāri atthato amohoyeva. Sesāni tattha sarūpenevāgatāni.

‘Kamato’ti ayampi desanākkamova. Tattha ajjhattadhammaṃ pariññāya ariyabhūmipaṭilābho hotīti attabhāvapariyāpannāni cakkhundriyādīni paṭhamaṃ desitāni. So panattabhāvo yaṃ dhammaṃ upādāya itthīti vā purisoti vā saṅkhaṃ gacchati, ayaṃ soti nidassanatthaṃ tato itthindriyaṃ purisindriyañca. So duvidhopi jīvitindriyapaṭibaddhavuttīti ñāpanatthaṃ tato jīvitindriyaṃ. Yāva tassa pavatti tāva etesaṃ vedayitānaṃ anivatti. Yaṃ kiñci vedayitaṃ sabbaṃ taṃ sukhadukkhanti ñāpanatthaṃ tato sukhindriyādīni. Taṃnirodhatthaṃ pana ete dhammā bhāvetabbāti paṭipattidassanatthaṃ tato saddhādīni. Imāya paṭipattiyā esa dhammo paṭhamaṃ attani pātubhavatīti paṭipattiyā amoghabhāvadassanatthaṃ tato anaññātaññassāmītindriyaṃ. Tasseva phalattā tato anantaraṃ bhāvetabbattā ca tato aññindriyaṃ. Ito paraṃ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca panimasmiṃ natthi kiñci uttari karaṇīyanti ñāpanatthaṃ ante paramassāsabhūtaṃ aññātāvindriyaṃ desitanti ayamettha kamo.

‘Bhedābhedā’ti jīvitindriyasseva cettha bhedo. Tañhi rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyanti duvidhaṃ hoti. Sesānaṃ abhedoti evamettha bhedābhedato vinicchayaṃ vijāniyā.

‘Kiccā’ti kiṃ indriyānaṃ kiccanti ce? Cakkhundriyassa tāva ‘‘cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo’’ti vacanato yaṃ taṃ indriyapaccayabhāvena sādhetabbaṃ attano tikkhamandādibhāvena cakkhuviññāṇādidhammānaṃ tikkhamandādisaṅkhātaṃ attākārānuvattāpanaṃ idaṃ ‘kiccaṃ’. Evaṃ sotaghānajivhākāyānaṃ. Manindriyassa pana sahajātadhammānaṃ attano vasavattāpanaṃ, jīvitindriyassa sahajātadhammānupālanaṃ, itthindriyapurisindriyānaṃ itthipurisanimittakuttākappākārānuvidhānaṃ, sukhadukkhasomanassadomanassindriyānaṃ sahajātadhamme abhibhavitvā yathāsakaṃ oḷārikākārānupāpanaṃ, upekkhindriyassa santapaṇītamajjhattākārānupāpanaṃ, saddhādīnaṃ paṭipakkhābhibhavanaṃ sampayuttadhammānañca pasannākārādibhāvasampāpanaṃ, anaññātaññassāmītindriyassa saṃyojanattayappahānañceva sampayuttakānañca tappahānābhimukhabhāvakaraṇaṃ, aññindriyassa kāmarāgabyāpādāditanukaraṇapahānañceva sahajātānañca attano vasānuvattāpanaṃ, aññātāvindriyassa sabbakiccesu ussukkappahānañceva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānanti evamettha kiccato vinicchayaṃ vijāniyā.

‘Bhūmito’ti cakkhusotaghānajivhākāyaitthipurisasukhadukkhadomanassindriyāni cettha kāmāvacarāneva. Manindriyajīvitindriyaupekkhindriyāni, saddhāvīriyasatisamādhipaññindriyāni ca catubhūmipariyāpannāni. Somanassindriyaṃ kāmāvacara-rūpāvacara-lokuttaravasena bhūmittayapariyāpannaṃ. Avasāne tīṇi lokuttarānevāti evaṃ bhūmito vinicchayaṃ vijāniyā. Evañhi vijānanto –

> Saṃvegabahulo bhikkhu, ṭhito indriyasaṃvare;
> Indriyāni pariññāya, dukkhassantaṃ nigacchatīti.

220. Niddesavāre ‘‘yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtāna’’ntiādi sabbaṃ dhammasaṅgaṇiyaṃ padabhājane (dha. sa. aṭṭha. 595 ādayo) vuttanayeneva veditabbaṃ. Vīriyindriyasamādhindriyaniddesādīsu ca sammāvāyāmo micchāvāyāmo sammāsamādhi micchāsamādhītiādīni na vuttāni. Kasmā? Sabbasaṅgāhakattā. Sabbasaṅgāhakāni hi idha indriyāni kathitāni. Evaṃ santepettha dasa indriyāni lokiyāni kāmāvacarāneva, tīṇi lokuttarāni, nava lokiyalokuttaramissakānīti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

2. Pañhāpucchakavaṇṇanā

221. Pañhāpucchake sabbesampi indriyānaṃ kusalādivibhāgo pāḷinayānusāreneva veditabbo.

223. Ārammaṇattikesu pana **sattindriyā anārammaṇā**ti cakkhusotaghānajivhākāyaitthipurisindriyāni sandhāya vuttaṃ. Jīvitindriyaṃ pana arūpamissakattā idha anābhaṭṭhaṃ. **Dvindriyā**ti dve indriyā; sukhadukkhadvayaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tañhi ekantaparittārammaṇaṃ. **Domanassindriyaṃ siyā parittārammaṇaṃ, siyā mahaggatārammaṇa**nti kāmāvacaradhamme ārabbha pavattikāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacare pana ārabbha pavattikāle mahaggatārammaṇaṃ, paṇṇattiṃ ārabbha pavattikāle navattabbārammaṇaṃ. **Navindriyā siyā parittārammaṇā**ti manindriyajīvitindriyasomanassindriyaupekkhindriyāni ceva saddhādipañcakañca sandhāya idaṃ vuttaṃ. Jīvitindriyañhi rūpamissakattā anārammaṇesu rūpadhammesu saṅgahitampi arūpakoṭṭhāsena siyāpakkhe saṅgahitaṃ.

Cattāri indriyānīti sukhadukkhadomanassaaññātāvindriyāni. Tāni hi maggārammaṇattike na bhajanti. **Maggahetuka**nti sahajātahetuṃ sandhāya vuttaṃ. Vīriyavīmaṃsājeṭṭhakakāle siyā maggādhipati, chandacittajeṭṭhakakāle siyā navattabbā.

Dasindriyā siyā uppannā, siyā uppādinoti satta rūpindriyāni tīṇi ca vipākindriyāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dasindriyāni domanassena saddhiṃ heṭṭhā vuttāneva. Tattha domanassindriyaṃ paṇṇattiṃ ārabbha pavattikāle navattabbārammaṇaṃ, sesāni nibbānapaccavekkhaṇakālepi. **Tīṇindriyāni bahiddhārammaṇānī**ti tīṇi lokuttarindriyāni. **Cattārī**ti sukhadukkhasomanassadomanassāni. Tāni hi ajjhattadhammepi bahiddhādhammepi ārabbha pavattanti. **Aṭṭhindriyā**ti manindriyajīvitindriyaupekkhindriyāni ceva saddhādipañcakañca. Tattha ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇatā veditabbā.

Iti imasmimpi pañhāpucchake dasindriyāni kāmāvacarāni, tīṇi lokuttarāni, nava lokiyalokuttaramissakāneva kathitānīti. Ayampi abhidhammabhājanīyena saddhiṃ ekaparicchedova hoti. Ayaṃ pana indriyavibhaṅgo dveparivaṭṭaṃ nīharitvā bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Indriyavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyaṃ uddesavāravaṇṇanā

225. Idāni tadanantare paṭiccasamuppādavibhaṅge yā ‘‘ayaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā nayena tanti nikkhittā, tassā atthasaṃvaṇṇanaṃ karontena vibhajjavādimaṇḍalaṃ otaritvā ācariye anabbhācikkhantena sakasamayaṃ avokkamantena parasamayaṃ anāyūhantena suttaṃ appaṭibāhantena vinayaṃ anulomentena mahāpadese olokentena dhammaṃ dīpentena atthaṃ saṅgahantena tamevatthaṃ puna āvattetvā aparehipi pariyāyehi niddisantena ca yasmā atthasaṃvaṇṇanā kātabbā hoti, pakatiyāpi ca dukkarāva paṭiccasamuppādassa atthasaṃvaṇṇanā, yathāhu porāṇā –

‘‘Saccaṃ satto paṭisandhi, paccayākārameva ca;
Duddasā caturo dhammā, desetuñca sudukkarā’’ti.

Tasmā ‘‘aññatra āgamādhigamappattehi na sukarā paṭiccasamuppādassa atthavaṇṇanā’’ti paritulayitvā –

Vattukāmo ahaṃ ajja, paccayākāravaṇṇanaṃ;
Patiṭṭhaṃ nādhigacchāmi, ajjhogāḷhova sāgaraṃ.

Sāsanaṃ panidaṃ nānā-desanānayamaṇḍitaṃ;
Pubbācariyamaggo ca, abbocchinno pavattati.

Yasmā tasmā tadubhayaṃ, sannissāyatthavaṇṇanaṃ;
Ārabhissāmi etassa, taṃ suṇātha samāhitā.

Vuttañhetaṃ pubbācariyehi –

‘‘Yo kocimaṃ aṭṭhiṃ katvā suṇeyya,
Labhetha pubbāpariyaṃ visesaṃ;
Laddhāna pubbāpariyaṃ visesaṃ,
Adassanaṃ maccurājassa gacche’’ti.

Avijjāpaccayā saṅkhārātiādīsu hi āditoyeva tāva –

Desanābhedato attha-lakkhaṇekavidhādito;

Aṅgānañca vavatthānā, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **‘desanābhedato’**ti bhagavato hi vallihārakānaṃ catunnaṃ purisānaṃ valliggahaṇaṃ viya ādito vā majjhato vā paṭṭhāya yāva pariyosānaṃ, tathā pariyosānato vā majjhato vā paṭṭhāya yāva ādīti catubbidhā paṭiccasamuppādadesanā. Yathā hi vallihārakesu catūsu purisesu eko valliyā mūlameva paṭhamaṃ passati, so taṃ mūle chetvā sabbaṃ ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ‘‘iti kho, bhikkhave, avijjāpaccayā saṅkhārā… pe… jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti ādito (ma. ni. 1.402) paṭṭhāya yāva pariyosānāpi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyā majjhaṃ paṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā uparibhāgaṃyeva ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ‘‘tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī; yā vedanāsu nandī, tadupādānaṃ, tassupādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jātī’’ti (ma. ni. 1.409; saṃ. ni. 3.5) majjhato paṭṭhāya yāva pariyosānāpi deseti.

Yathā ca tesu purisesu eko valliyā aggaṃ paṭhamaṃ passati, so agge gahetvā aggānusārena yāva mūlā sabbaṃ ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇanti iti kho panetaṃ vuttaṃ, jātipaccayā nu kho, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ no vā kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Jātipaccayā, bhante, jarāmaraṇaṃ; evaṃ no ettha hoti – jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti. ‘‘Bhavapaccayā jāti…pe… avijjāpaccayā saṅkhārāti iti kho panetaṃ vuttaṃ, avijjāpaccayā nu kho, bhikkhave, saṅkhārā no vā kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Avijjāpaccayā, bhante, saṅkhārā; evaṃ no ettha hoti – avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti pariyosānato paṭṭhāya yāva āditopi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyā majjhameva paṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā heṭṭhā otaranto yāva mūlā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ‘‘ime, bhikkhave, cattāro āhārā kiṃ nidānā, kiṃ samudayā, kiṃ jātikā, kiṃ pabhavā? Ime cattāro āhārā taṇhānidānā, taṇhāsamudayā, taṇhājātikā, taṇhāpabhavā. Taṇhā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃ nidānā? Vedanā, phasso, saḷāyatanaṃ, nāmarūpaṃ, viññāṇaṃ. Saṅkhārā kiṃ nidānā…pe… saṅkhārā avijjānidānā, avijjāsamudayā, avijjājātikā, avijjāpabhavā’’ti (saṃ. ni. 2.11) majjhato paṭṭhāya yāva ādito deseti.

Kasmā panevaṃ desetīti? Paṭiccasamuppādassa samantabhaddakattā, sayañca desanāvilāsappattattā. Samantabhaddako hi paṭiccasamuppādo tato tato ñāyappaṭivedhāya saṃvattatiyeva. Desanāvilāsappatto ca bhagavā catuvesārajjappaṭisambhidāyogena catubbidhagambhīrabhāvappattiyā ca. So desanāvilāsappattattā nānānayeheva dhammaṃ deseti. Visesato panassa yā ādito paṭṭhāya anulomadesanā, sā pavattikāraṇavibhāgasammūḷhaṃ veneyyajanaṃ samanupassato yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanatthaṃ uppattikkamasandassanatthañca pavattitāti ñātabbā.

Yā pariyosānato paṭṭhāya paṭilomadesanā, sā ‘‘kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati cā’’ti (dī. ni. 2.57) ādinā nayena kicchāpannaṃ lokamanuvilokayato pubbabhāgappaṭivedhānusārena tassa tassa jarāmaraṇādikassa dukkhassa attanādhigatakāraṇasandassanatthaṃ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva ādi, sā āhāranidānavavatthāpanānusārena yāva atītaṃ addhānaṃ atiharitvā puna atītaddhato pabhuti hetuphalapaṭipāṭisandassanatthaṃ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva pariyosānā pavattā, sā paccuppanne addhāne anāgataddhahetusamuṭṭhānato pabhuti anāgataddhasandassanatthaṃ. Tāsu yā sā pavattikāraṇasammūḷhassa veneyyajanassa yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanatthaṃ uppattikkamasandassanatthañca ādito paṭṭhāya anulomadesanā vuttā, sā idha nikkhittāti veditabbā.

Kasmā panettha avijjā ādito vuttā? Kiṃ pakativādīnaṃ pakati viya avijjāpi akāraṇaṃ mūlakāraṇaṃ lokassāti? Na akāraṇaṃ. ‘‘Āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti hi avijjāya kāraṇaṃ vuttaṃ. Atthi pana pariyāyo yena mūlakāraṇaṃ siyā. Ko pana soti? Vaṭṭakathāya sīsabhāvo. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento dve dhamme sīsaṃ katvā kathesi – avijjaṃ vā bhavataṇhaṃ vā. Yathāha – ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcetaṃ, bhikkhave, vuccati, atha ca pana paññāyati ‘idappaccayā avijjā’’’ti (a. ni. 10.61); bhavataṇhaṃ vā, yathāha – ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāya ‘ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcetaṃ, bhikkhave, vuccati, atha ca pana paññāyati ‘idappaccayā bhavataṇhā’’’ti (a. ni. 10.62).

Kasmā pana bhagavā vaṭṭakathaṃ kathento ime dveva dhamme sīsaṃ katvā kathesīti? Sugatiduggatigāmino kammassa visesahetubhūtattā. Duggatigāmino hi kammassa visesahetu avijjā. Kasmā? Yasmā avijjābhibhūto puthujjano, aggisantāpalaguḷābhighātaparissamābhibhūtā vajjhagāvī tāya parissamāturatāya nirassādampi attano anatthāvahampi ca uṇhodakapānaṃ viya, kilesasantāpato nirassādampi duggativinipātato ca attano anatthāvahampi pāṇātipātādimanekappakāraṃ duggatigāmikammaṃ ārabhati. Sugatigāmino pana kammassa visesahetu bhavataṇhā. Kasmā? Yasmā bhavataṇhābhibhūto puthujjano, yathā vuttappakārā gāvī sītudakataṇhāya saassādaṃ attano parissamavinodanañca sītudakapānaṃ viya, kilesasantāpavirahato saassādaṃ sugatisampāpanena attano duggatidukkhaparissamavinodanañca pāṇātipātāveramaṇīādimanekappakāraṃ sugatigāmikammaṃ ārabhati.

Etesu pana vaṭṭakathāya sīsabhūtesu dhammesu katthaci bhagavā ekadhammamūlikaṃ desanaṃ deseti, seyyathidaṃ – ‘‘iti kho, bhikkhave, avijjūpanisā saṅkhārā, saṅkhārūpanisaṃ viññāṇa’’ntiādi (saṃ. ni. 2.23). Tathā ‘‘upādānīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādāna’’ntiādi (saṃ. ni. 2.52). Katthaci ubhayamūlikampi, seyyathidaṃ – ‘‘avijjānīvaraṇassa, bhikkhave, bālassa taṇhāya sampayuttassa evamayaṃ kāyo samudāgato. Iti ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpaṃ itthetaṃ dvayaṃ, dvayaṃ paṭicca phasso, saḷevāyatanāni yehi phuṭṭho bālo sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedetī’’tiādi (saṃ. ni. 2.19). Tāsu tāsu desanāsu ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ayamidha avijjāvasena ekadhammamūlikā desanāti veditabbā. Evaṃ tāvettha desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

‘Atthato’ti avijjādīnaṃ padānaṃ atthato, seyyathidaṃ – pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma; aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyaṃ vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma. Taṃ vindiyaṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ, indriyānaṃ ādhipateyyaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti avijjā. Dukkhādīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti avijjā. Apica cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannānañca dhammānaṃ chādanatopi avijjā.

Yaṃ paṭicca phalameti so paccayo. **Paṭiccā**ti na vinā tena; taṃ apaccakkhitvāti attho. **Etī**ti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Api ca upakārakaṭṭho paccayaṭṭho. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā **avijjāpaccayā**.

Saṅkhatamabhisaṅkharontīti saṅkhārā. Apica avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārā cāti duvidhā saṅkhārā. Tattha puññāpuññāneñjābhisaṅkhārā tayo, kāyavacīcittasaṅkhārā tayoti ime cha avijjāpaccayā saṅkhārā. Te sabbepi lokiyakusalākusalacetanāmattameva honti.

Saṅkhatasaṅkhāro, abhisaṅkhatasaṅkhāro, abhisaṅkharaṇasaṅkhāro, payogābhisaṅkhāroti ime pana cattāro saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārā. Tattha ‘‘aniccā vata saṅkhārā’’tiādīsu (dī. ni. 2.221, 272; saṃ. ni. 1.186; 2.143) vuttā sabbepi sappaccayā dhammā **‘saṅkhatasaṅkhārā’** nāma. Kammanibbattā tebhūmakā rūpārūpadhammā **‘abhisaṅkhatasaṅkhārā’**ti aṭṭhakathāsu vuttā. Tepi ‘‘aniccā vata saṅkhārā’’ti ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Visuṃ pana nesaṃ āgataṭṭhānaṃ na paññāyati. Tebhūmakakusalākusalacetanā pana **‘abhisaṅkharaṇakasaṅkhāro’**ti vuccati. Tassa ‘‘avijjāgatoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo puññañce abhisaṅkharotī’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.51) āgataṭṭhānaṃ paññāyati. Kāyikacetasikaṃ pana vīriyaṃ **‘payogābhisaṅkhāro’**ti vuccati. So ‘‘yāvatikā abhisaṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī’’tiādīsu (a. ni. 3.15) āgato.

Na kevalañca eteyeva, aññepi ‘‘saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno paṭhamaṃ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro’’tiādinā (ma. ni. 1.464) nayena saṅkhārasaddena āgatā anekasaṅkhārā. Tesu natthi so saṅkhāro, yo saṅkhatasaṅkhāre saṅgahaṃ na gaccheyya. Ito paraṃ **saṅkhārapaccayā viññāṇa**ntiādīsu yaṃ vuttaṃ taṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Avutte pana vijānātīti **viññāṇaṃ**. Namatīti **nāmaṃ**. Ruppatīti **rūpaṃ**. Āye tanoti, āyatañca nayatīti **āyatanaṃ**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Paritassatīti **taṇhā**. Upādiyatīti **upādānaṃ**. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**. Jananaṃ **jāti**. Jīraṇaṃ **jarā**. Maranti etenāti **maraṇaṃ**. Socanaṃ **soko**. Paridevanaṃ **paridevo**. Dukkhayatīti **dukkhaṃ;** uppādaṭṭhitivasena vā dvedhā khaṇatīti **dukkhaṃ**. Dummanassa bhāvo **domanassaṃ**. Bhuso āyāso **upāyāso**.

Sambhavantīti nibbattanti. Na kevalañca sokādīheva, atha kho sabbapadehi ‘sambhavantī’ti saddassa yojanā kātabbā. Itarathā hi ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti vutte kiṃ karontīti na paññāyeyyuṃ. ‘‘Sambhavantī’’ti pana yojanāya sati ‘‘avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo; tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantī’’ti paccayapaccayuppannavavatthānaṃ kataṃ hoti. Esa nayo sabbattha.

Evanti nidditthanayanidassanaṃ. Tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassā**ti yathāvuttassa. **Kevalassā**ti asammissassa sakalassa vā. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkhasamūhassa, na sattassa, na sukhasubhādīnaṃ. **Samudayo**ti nibbatti. **Hotī**ti sambhavati. Evamettha atthato viññātabbo vinicchayo.

‘Lakkhaṇādito’ti avijjādīnaṃ lakkhaṇādito, seyyathidaṃ – aññāṇalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, cetanāpaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ, saṅkhārapadaṭṭhānaṃ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṃ vā. Namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, sampayogarasaṃ, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vikiraṇarasaṃ, abyākatapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ saḷāyatanaṃ, dassanādirasaṃ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Phusanalakkhaṇo phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarasasambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetulakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṃ upādānaṃ, amuñcanarasaṃ, taṇhādaḷhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ. Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhāvanabhavanaraso, kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Jātiādīnaṃ lakkhaṇādīni saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbāni. Evamettha lakkhaṇāditopi viññātabbo vinicchayo.

‘Ekavidhādito’ti ettha avijjā aññāṇādassanamohādibhāvato ekavidhā, appaṭipattimicchāpaṭipattito duvidhā tathā saṅkhārāsaṅkhārato, vedanāttayasampayogato tividhā, catusaccaappaṭivedhato catubbidhā, gatipañcakādīnavacchādanato pañcavidhā, dvārārammaṇato pana sabbesupi arūpadhammesu chabbidhatā veditabbā.

Saṅkhārā sāsavavipākadhammadhammādibhāvato ekavidhā, kusalākusalato duvidhā tathā parittamahaggatahīnamajjhimamicchattaniyatāniyatato, tividhā puññābhisaṅkhārādibhāvato, catubbidhā catuyonisaṃvattanato, pañcavidhā pañcagatigāmito.

Viññāṇaṃ lokiyavipākādibhāvato ekavidhaṃ, sahetukāhetukādito duvidhaṃ, bhavattayapariyāpannato vedanāttayasampayogato ahetukaduhetukatihetukato ca tividhaṃ, yonigativasena catubbidhaṃ pañcavidhañca.

Nāmarūpaṃ viññāṇasannissayato kammapaccayato ca ekavidhaṃ, sārammaṇānārammaṇato duvidhaṃ, atītādito tividhaṃ, yonigativasena catubbidhaṃ pañcavidhañca.

Saḷāyatanaṃ sañjātisamosaraṇaṭṭhānato ekavidhaṃ, bhūtappasādaviññāṇādito duvidhaṃ, sampattāsampattanobhayagocarato tividhaṃ, yonigatipariyāpannato catubbidhaṃ pañcavidhañcāti iminā nayena phassādīnampi ekavidhādibhāvo veditabboti. Evamettha ekavidhāditopi viññātabbo vinicchayo.

‘Aṅgānañca vavatthānā’ti sokādayo cettha bhavacakkassa avicchedadassanatthaṃ vuttā. Jarāmaraṇabbhāhatassa hi bālassa te sambhavanti. Yathāha – ‘‘assutavā, bhikkhave, puthujjano sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohamāpajjatī’’ti (saṃ. ni. 4.252). Yāva ca tesaṃ pavatti tāva avijjāyāti punapi avijjāpaccayā saṅkhārāti sambandhameva hoti bhavacakkaṃ. Tasmā tesampi jarāmaraṇeneva ekasaṅkhepaṃ katvā dvādaseva paṭiccasamuppādaṅgānīti veditabbāni. Evamettha aṅgānaṃ vavatthānatopi viññātabbo vinicchayo. Ayaṃ tāvettha uddesavāravasena saṅkhepakathā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāpadaniddeso

226. Idāni niddesavāravasena vitthārakathā hoti. ‘‘Avijjā paccayā saṅkhārā’’ti hi vuttaṃ. Tattha avijjāpaccayesu saṅkhāresu dassetabbesu yasmā putte kathetabbe paṭhamaṃ pitā kathīyati. Evañhi sati ‘mittassa putto, dattassa putto’ti putto sukathito hoti. Tasmā desanākusalo satthā saṅkhārānaṃ janakatthena pitusadisaṃ avijjaṃ tāva dassetuṃ **tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇa**ntiādimāha.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘dukkhe aññāṇa’’nti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa dukkhanirodhassa dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇanti vuccati. Imesu catūsu ṭhānesu suttantikapariyāyena aññāṇaṃ avijjāti kathitaṃ.

Nikkhepakaṇḍe (dha. sa. 1067) pana abhidhammapariyāyena ‘‘pubbante aññāṇa’’nti aparesupi catūsu ṭhānesu aññāṇaṃ gahitaṃ. Tattha **pubbante**ti atīto addhā, atītāni khandhadhātuāyatanāni. **Aparante**ti anāgato addhā, anāgatāni khandhadhātuāyatanāni. **Pubbantāparante**ti tadubhayaṃ. **Idappaccayatā**ti saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni aṅgāni. **Paṭiccasamuppannadhammā**ti avijjādīhi nibbattā saṅkhārādayo dhammā. Tatrāyaṃ avijjā yasmā atītānaṃ khandhādīnaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘pubbante aññāṇa’’nti vuccati. Tathā yasmā anāgatānaṃ khandhādīnaṃ, atītānāgatānaṃ khandhādīnaṃ idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammānañca yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇanti vuccati. Imesu aṭṭhasu ṭhānesu abhidhammapariyāyena aññāṇaṃ avijjāti kathitaṃ.

Evaṃ kiṃ kathitaṃ hoti? Kiccato ceva jātito ca avijjā kathitā nāma hoti. Kathaṃ? Ayañhi avijjā imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā; uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu uppajjatīti jātitopi kathitā. Evaṃ kathetvā puna ‘‘yaṃ evarūpaṃ aññāṇaṃ adassana’’ntiādīni pañcavīsati padāni avijjāya lakkhaṇaṃ dassetuṃ gahitāni.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā imehi aṭṭhahi padehi kathitāpi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathiteyeva sukathitā nāma hoti. Yathā puriso naṭṭhaṃ goṇaṃ pariyesamāno manusse puccheyya – ‘‘api, ayyā, setaṃ goṇaṃ passatha, rattaṃ goṇaṃ passathā’’ti? Te evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘imasmiṃ raṭṭhe setarattānaṃ goṇānaṃ anto natthi, kiṃ te goṇassa lakkhaṇa’’nti? Atha tena ‘saṅghāṭi’ vā ‘naṅgalaṃ’ vāti vutte goṇo sukathito nāma bhaveyya; evameva yasmā ayaṃ avijjā aṭṭhahi padehi kathitāpi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathiteyeva sukathitā nāma hoti. Tasmā yānassā lakkhaṇadassanatthaṃ pañcavīsati padāni kathitāni, tesampi vasena veditabbā.

Seyyathidaṃ – ñāṇaṃ nāma paññā. Sā atthatthaṃ kāraṇakāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjitvā taṃ viditaṃ pākaṭaṃ kātuṃ na detīti ñāṇapaccanīkato **aññāṇaṃ**. Dassanantipi paññā. Sāpi taṃ ākāraṃ passati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ passituṃ na detīti **adassanaṃ**. Abhisamayotipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ abhisametuṃ na detīti **anabhisamayo**. Anubodho sambodho paṭivedhotipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ na detīti **ananubodho asambodho appaṭivedho**. Saṅgāhanātipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ gahetvā ghaṃsitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ gahetvā ghaṃsitvā gaṇhituṃ na detīti **asaṅgāhanā**. Pariyogāhanātipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ ogāhitvā anupavisitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ ogāhitvā anupavisitvā gaṇhituṃ na detīti **apariyogāhanā**. Samapekkhanātipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ samaṃ sammā ca pekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ samaṃ sammā ca pekkhituṃ na detīti **asamapekkhanā**. Paccavekkhaṇātipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ paccavekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ paccavekkhituṃ na detīti **apaccavekkhaṇā**. Nāssā kiñci kammaṃ paccakkhaṃ atthi, sayañca apaccavekkhitvā kataṃ kammanti **apaccakkhakammaṃ**. Dummedhabhāvatāya **dummejjhaṃ**. Bālabhāvatāya **bālyaṃ**.

Sampajaññantipi paññā. Sā atthatthaṃ kāraṇakāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sammā pajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ ākāraṃ pajānituṃ na detīti **asampajaññaṃ**. Mohanavasena **moho**. Pamohanavasena **pamoho**. Sammohanavasena **sammoho**. Avindiyaṃ vindatītiādivasena **avijjā**. Vaṭṭasmiṃ ohanati osīdāpetīti **avijjogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **avijjāyogo**. Appahīnavasena punappunaṃ uppajjanato ca **avijjānusayo**. Magge pariyuṭṭhitacorā addhike viya kusalacittaṃ pariyuṭṭhāti gaṇhāti vilumpatīti **avijjāpariyuṭṭhānaṃ**. Yathā nagaradvāre palighasaṅkhātāya laṅgiyā patitāya antonagare manussānaṃ bahinagaragamanampi bahinagare manussānaṃ antonagarapavesanampi pacchijjati, evameva yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā tassa nibbānasampāpakaṃ ñāṇagamanaṃ pacchijjatīti **avijjālaṅgī** nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā mūlanti **akusalamūlaṃ**. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti moho akusalamūlaṃ. **Ayaṃ vuccati avijjā**ti ayaṃ evaṃlakkhaṇā avijjā nāmāti vuccati. Evaṃ pañcavīsatipadavasena avijjāya lakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Evaṃlakkhaṇā panāyaṃ avijjā dukkhādīsu aññāṇanti vuttāpi dukkhasaccassa ekadeso hoti, sahajātā hoti, taṃ ārammaṇaṃ karoti, chādeti; samudayasaccassa na ekadeso hoti, sahajātā hoti, taṃ ārammaṇaṃ karoti, chādeti; nirodhasaccassa neva ekadeso hoti, na sahajātā, na taṃ ārammaṇaṃ karoti, kevalaṃ chādeti; maggasaccassāpi na ekadeso, na sahajātā, na taṃ ārammaṇaṃ karoti, kevalaṃ chādeti. Dukkhārammaṇatā avijjā uppajjati, tañca chādeti. Samudayārammaṇatā avijjā uppajjati, tañca chādeti. Nirodhārammaṇatā avijjā nuppajjati, tañca chādeti. Maggārammaṇatā avijjā nūppajjati, tañca chādeti.

Dve saccā duddasattā gambhīrā. Dve saccā gambhīrattā duddasā. Apica kho pana dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ gambhīrañceva duddasañca. Tattha dukkhaṃ nāma pākaṭaṃ, lakkhaṇassa pana duddasattā gambhīraṃ nāma jātaṃ. Samudayepi eseva nayo. Yathā pana mahāsamuddaṃ manthetvā ojāya nīharaṇaṃ nāma bhāro, sinerupādato vālikāya uddharaṇaṃ nāma bhāro, pabbataṃ pīḷetvā rasassa nīharaṇaṃ nāma bhāro; evameva dve saccāni gambhīratāya eva duddasāni, nirodhasaccaṃ pana atigambhīrañca atiduddasañcāti. Evaṃ duddasattā gambhīrānaṃ gambhīrattā ca duddasānaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭicchādakaṃ mohandhakāraṃ ayaṃ vuccati avijjāti.

Avijjāpadaniddeso.

Saṅkhārapadaniddeso

Saṅkhārapade heṭṭhā vuttasaṅkhāresu saṅkhārasaddena āgatasaṅkhāre anāmasitvā avijjāpaccayā saṅkhāreyeva dassento **tattha katame avijjāpaccayā saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro**tiādimāha. Tattha punāti attano kārakaṃ, pūreti cassa ajjhāsayaṃ, pujjañca bhavaṃ nibbattetīti puñño. Abhisaṅkharoti vipākaṃ kaṭattārūpañcāti abhisaṅkhāro. Puññova abhisaṅkhāro **puññābhisaṅkhāro**. Puññapaṭipakkhato apuñño. Apuññova abhisaṅkhāro **apuññābhisaṅkhāro**. Na iñjatīti āneñjaṃ. Āneñjameva abhisaṅkhāro, āneñjañca bhavaṃ abhisaṅkharotīti **āneñjābhisaṅkhāro**. Kāyena pavattito, kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāroti **kāyasaṅkhāro**. Vacīsaṅkhāracittasaṅkhāresupi eseva nayo.

Tattha paṭhamattiko parivīmaṃsanasuttavasena gahito. Tattha hi ‘‘puññañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ. Apuññañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, apuññupagaṃ hoti viññāṇaṃ. Āneñjañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, āneñjupagaṃ hoti viññāṇa’’nti (saṃ. ni. 2.51) vuttaṃ. Dutiyattiko tadanantarassa vibhaṅgasuttassa vasena gahito, sammādiṭṭhisuttapariyāyena (ma. ni. 1.102) gahitotipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tattha hi ‘‘tayome, bhikkhave, saṅkhārā. Katame tayo? Kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro’’ti (saṃ. ni. 2.2) vuttaṃ. Kasmā panetesaṃ suttānaṃ vasena te gahitāti? Ayaṃ abhidhammo nāma na adhunākato, nāpi bāhirakaisīhi vā sāvakehi vā devatāhi vā bhāsito. Sabbaññujinabhāsito pana ayaṃ. Abhidhammepi hi suttepi ekasadisāva tanti niddiṭṭhāti imassatthassa dīpanatthaṃ.

Idāni te saṅkhāre pabhedato dassetuṃ **tattha katamo puññābhisaṅkhāro**tiādimāha. Tattha **kusalā cetanā**ti aniyamato catubhūmikacetanāpi vuttā. **Kāmāvacarā rūpāvacarā**ti niyamitattā pana aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanāti terasa cetanā puññābhisaṅkhāro nāma. **Dānamayā**tiādīhi tāsaṃyeva cetanānaṃ puññakiriyavatthuvasena pavatti dassitā. Tattha aṭṭha kāmāvacarāva dānasīlamayā honti. Bhāvanāmayā pana terasapi. Yathā hi paguṇaṃ dhammaṃ sajjhāyamāno ekaṃ dve anusandhigatepi na jānāti, pacchā āvajjanto jānāti; evameva kasiṇaparikammaṃ karontassa paguṇajjhānaṃ paccavekkhantassa paguṇakammaṭṭhānañca manasikarontassa ñāṇavippayuttāpi bhāvanā hoti. Tena vuttaṃ ‘‘bhāvanāmayā pana terasapī’’ti.

Tattha dānamayādīsu ‘‘dānaṃ ārabbha dānamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ – ayaṃ vuccati dānamayo puññābhisaṅkhāroti. Sīlaṃ ārabbha…pe… bhāvanaṃ ārabbha bhāvanamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ – ayaṃ vuccati bhāvanāmayo puññābhisaṅkhāro’’ti (vibha. 769) ayaṃ saṅkhepadesanā.

Cīvarādīsu pana catūsu paccayesu rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu annādīsu vā dasasu dānavatthūsu taṃ taṃ dentassa tesaṃ uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattā cetanā **dānamayā** nāma. Sīlaṃ paripūraṇatthāya pana ‘pabbajissāmī’ti vihāraṃ gacchantassa pabbajantassa manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā ‘pabbajito vatamhi, sādhu suṭṭhū’ti āvajjantassa pātimokkhaṃ saṃvarantassa cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṃvarantassa ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā **sīlamayā** nāma. Paṭisambhidāyaṃ vuttena vipassanāmaggena cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa rūpe…pe… dhamme, cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ…pe… manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… manosamphassajaṃ vedanaṃ, rūpasaññaṃ …pe… dhammasaññaṃ jarāmaraṇaṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā **bhāvanāmayā** nāmāti ayaṃ vitthārakathā.

Apuññābhisaṅkhāraniddese **akusalā cetanā**ti dvādasaakusalacittasampayuttā cetanā. **Kāmāvacarā**ti kiñcāpi tattha ṭhapetvā dve domanassasahagatacetanā sesā rūpārūpabhavepi uppajjanti, tattha pana paṭisandhiṃ na ākaḍḍhanti, kāmāvacareyeva paṭisandhivasena vipākaṃ avacārentīti kāmāvacarātveva vuttā.

Āneñjābhisaṅkhāraniddese **kusalā cetanā arūpāvacarā**ti catasso arūpāvacarakusalacetanā. Etā hi catasso aniñjanaṭṭhena aniñjanassa ca abhisaṅkharaṇaṭṭhena **āneñjābhisaṅkhāro**ti vuccanti. Rūpāvacaracatutthajjhānato hi tisso kusalavipākakiriyācetanā dvādasa arūpāvacaracetanāti pañcadasa dhammā aniccalaṭṭhena aphandanaṭṭhena āneñjā nāma. Tattha rūpāvacarā kusalā cetanā aniñjā samānāpi attanā sarikkhakampi asarikkhakampi saiñjanampi aniñjanampi rūpārūpaṃ janetīti āneñjābhisaṅkhāro nāma na hoti. Vipākakiriyacetanā pana avipākattā vipākaṃ na abhisaṅkharonti, tathā arūpāvacarā vipākakiriyacetanāpīti ekādasāpi etā cetanā āneñjāva na abhisaṅkhārā. Catubbidhā pana arūpāvacarakusalacetanā yathā hatthiassādīnaṃ sadisāva chāyā honti, evaṃ attanā sadisaṃ niccalaṃ arūpameva janetīti āneñjābhisaṅkhāroti vuccatīti.

Evaṃ puñjābhisaṅkhāravasena terasa, apuññābhisaṅkhāravasena dvādasa, āneñjābhisaṅkhāravasena catassoti sabbāpetā paripiṇḍitā ekūnatiṃsa cetanā honti. Iti bhagavā aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uppajjanakakusalākusalacetanā mahātulāya dhārayamāno viya, nāḷiyaṃ pakkhipitvā minamāno viya ca sabbaññutañāṇena paricchinditvā ekūnatiṃsameva dassesi.

Idāni aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā yehi dvārehi āyūhanti, tāni tīṇi kammadvārāni dassento **tattha katamo kāyasaṅkhāro? Kāyasañcetanā**tiādimāha. Tattha **kāyasañcetanā**ti kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti samavīsati cetanā; kāyadvāre ādānaggahaṇacopanaṃ pāpayamānā uppannā vīsati kusalākusalacetanātipi vattuṃ vaṭṭati.

Vacīsañcetanāti vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā tāyeva vīsati cetanā; vacīdvāre hanusañcopanaṃ vākyabhedaṃ pāpayamānā uppannā vīsati cetanātipi vattuṃ vaṭṭati. Abhiññācetanā panettha parato viññāṇassa paccayo na hotīti na gahitā. Yathā ca abhiññācetanā, evaṃ uddhaccacetanāpi na hoti. Tasmā sāpi viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā. Avijjāpaccayā pana sabbāpetā honti.

Manosañcetanāti ubhopi viññattiyo asamuṭṭhāpetvā manodvāre uppannā sabbāpi ekūnatiṃsa cetanā. Iti bhagavā aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā imehi tīhi dvārehi āyūhantīti āyūhanakammadvāraṃ dassesi.

Imesaṃ pana dvinnampi tikānaṃ aññamaññaṃ sampayogo veditabbo. Kathaṃ? Puññābhisaṅkhāro hi kāyaduccaritā viramantassa siyā kāyasaṅkhāro, vacīduccaritā viramantassa siyā vacīsaṅkhāro. Evaṃ aṭṭha kusalacetanā kāmāvacarā puññābhisaṅkhāro ca hoti kāyasaṅkhāro ca vacīsaṅkhāro ca. Manodvāre uppannā pana terasa cetanā puññābhisaṅkhāro ca hoti cittasaṅkhāro ca. Apuññābhisaṅkhāropi kāyaduccaritavasena pavattiyaṃ siyā kāyasaṅkhāro, vacīduccaritavasena pavattiyaṃ siyā vacīsaṅkhāro, dve dvārāni muñcitvā manodvāre pavattiyaṃ siyā cittasaṅkhāroti. Evaṃ apuññābhisaṅkhāro kāyasaṅkhāropi hoti vacīsaṅkhāropi cittasaṅkhāropi.

Kāyasaṅkhāro pana siyā puññābhisaṅkhāro, siyā apuññābhisaṅkhāro, na āneñjābhisaṅkhāro. Tathā vacīsaṅkhāro. Cittasaṅkhāro pana siyā puññābhisaṅkhāro, siyā apuññābhisaṅkhāro, siyā āneñjābhisaṅkhāroti. Ime avijjāpaccayā saṅkhārā nāma.

Kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ – ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontīti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātaṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati, samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati, nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādimukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Apica so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijarārogamaraṇādianekādīnavavokiṇṇaṃ puññaphalasaṅkhātaṃ dukkhaṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārabhedaṃ puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmako viya marupapātaṃ; sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanakaṃ vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhinipātaṃ, madhubindugiddho viya ca madhulittasatthadhārālehanaṃ.

Kāmūpasevanādīsu ca savipākesu ādīnavaṃ apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisaṅkhāraṃ ārabhati bālo viya gūthakīḷanaṃ, maritukāmo viya ca visakhādanaṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārabhūtaṃ āneñjābhisaṅkhāraṃ ārabhati disāmūḷho viya pisācanagarābhimukhamaggagamanaṃ.

Evaṃ yasmā avijjābhāvatova saṅkhārabhāvo, na abhāvato; tasmā jānitabbametaṃ – ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontīti. Vuttampi cetaṃ – ‘‘avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti, apuññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti, āneñjābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti. Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā, vijjā uppannā, so avijjāvirāgā vijjuppādā neva puññābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharotī’’ti.

Etthāha – gaṇhāma tāva etaṃ ‘avijjā saṅkhārānaṃ paccayo’ti. Idaṃ pana vattabbaṃ – ‘katamesaṃ saṅkhārānaṃ kathaṃ paccayo hotī’ti? Tatridaṃ vuccati –

> Paccayo hoti puññānaṃ, duvidhānekadhā pana;
> Paresaṃ pacchimānaṃ sā, ekadhā paccayo matā.

Tattha **‘puññānaṃ duvidhā’**ti ārammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena cāti dvedhā paccayo hoti. Sā hi avijjaṃ khayato vayato sammasanakāle kāmāvacarānaṃ puññābhisaṅkhārānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo hoti, abhiññācittena samohacittajānanakāle rūpāvacarānaṃ, avijjāsamatikkamanatthāya pana dānādīni ceva kāmāvacarapuññakiriyavatthūni pūrentassa rūpāvacarajjhānāni ca uppādentassa dvinnampi tesaṃ upanissayapaccayena paccayo hoti; tathā avijjāsammūḷhattā kāmabhavarūpabhavasampattiyo patthetvā tāneva puññāni karontassa.

‘Anekadhā pana paresa’nti apuññābhisaṅkhārānaṃ anekadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Esā hi avijjaṃ ārabbha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇapaccayena, garuṃ katvā assādanakāle ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayehi, avijjāsammūḷhassa anādīnavadassāvino pāṇātipātādīni karontassa upanissayapaccayena, dutiyajavanādīnaṃ anantarasamanantarānantarūpanissayāsevananatthivigatapaccayehi, yaṃ kiñci akusalaṃ karontassa hetusahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatapaccayehīti anekadhā paccayo hoti.

‘Pacchimānaṃ sā ekadhā paccayo matā’ti āneñjābhisaṅkhārānaṃ upanissayapaccayeneva ekadhā paccayo matā. So panassā upanissayabhāvo puññābhisaṅkhāre vuttanayeneva veditabboti.

Etthāha – ‘kiṃ panāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo udāhu aññepi paccayā hontī’ti? Kiñcettha yadi tāva ekāva ekakāraṇavādo āpajjati. Atha ‘aññepi santi avijjāpaccayā saṅkhārā’ti ekakāraṇaniddeso nupapajjatīti? Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā –

Ekaṃ na ekato idha, nānekamanekatopi no ekaṃ;
Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho.

Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekaṃ phalamatthi, na anekaṃ. Nāpi anekehi kāraṇehi ekaṃ. Anekehi pana kāraṇehi anekameva hoti. Tathā hi anekehi utupathavībījasalilasaṅkhātehi kāraṇehi anekameva rūpagandharasādiaṅkurasaṅkhātaṃ phalamuppajjamānaṃ dissati. Yaṃ panetaṃ ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti ekekahetuphaladīpanaṃ kataṃ, tattha attho atthi, payojanaṃ vijjati.

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākaṭattā, katthaci asādhāraṇattā, desanāvilāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekamevahetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti; ‘‘phassapaccayā vedanā’’ti (dī. ni. 2.97) hi ekameva hetuṃ phalañcāha. Phasso hi vedanāya padhānahetu yathāphassaṃ vedanāvavatthānato. Vedanā ca phassassa padhānaphalaṃ yathāvedanaṃ phassavavatthānato.

‘‘Semhasamuṭṭhānā ābādhā’’ti (mahāni. 5) pākaṭattā ekaṃ hetumāha. Pākaṭo hettha semho, na kammādayo. ‘‘Ye keci, bhikkhave, akusalā dhammā, sabbete ayonisomanasikāramūlakā’’ti asādhāraṇattā ekaṃ hetumāha; asādhāraṇo hi ayonisomanasikāro akusalānaṃ, sādhāraṇāni vatthārammaṇādīnīti.

Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādīsu saṅkhārakāraṇesu ‘‘assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 2.52) ca ‘‘avijjāsamudayā āsavasamudayo’’ti (ma. ni. 1.104) ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, ‘‘avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharotī’’ti pākaṭattā asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

Etthāha – evaṃ santepi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṃ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṃ yujjati? Na hi nimbabījato ucchu uppajjatīti. Kathaṃ na yujjissati? Lokasmiñhi –

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā;
Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Dhammānañhi ṭhānasabhāvakiccādiviruddho ca aviruddho ca paccayo loke siddho. Purimacittañhi aparacittassa ṭhānaviruddho paccayo, purimasippādisikkhā ca pacchāpavattamānānaṃ sippādikiriyānaṃ. Kammaṃ rūpassa sabhāvaviruddho paccayo, khīrādīni ca dadhiādīnaṃ. Āloko cakkhuviññāṇassa kiccaviruddho, guḷādayo ca āsavādīnaṃ. Cakkhurūpādayo pana cakkhuviññāṇādīnaṃ ṭhānāviruddhā paccayā. Purimajavanādayo pacchimajavanādīnaṃ sabhāvāviruddhā kiccāviruddhā ca.

Yathā ca viruddhāviruddhā paccayā siddhā, evaṃ sadisāsadisāpi. Sadisameva hi utuāhārasaṅkhātaṃ rūpaṃ rūpassa paccayo hoti, sālibījādīni ca sāliphalādīnaṃ. Asadisampi rūpaṃ arūpassa, arūpañca rūpassa paccayo hoti; golomāvilomavisāṇadadhitilapiṭṭhādīni ca dabbabhūtiṇakādīnaṃ. Yesañca dhammānaṃ ye viruddhāviruddhā sadisāsadisā paccayā, na te dhammā tesaṃ dhammānaṃ vipākāyeva. Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalasabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā.

So cassā paccayabhāvo ‘‘yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātaṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhatī’’tiādinā nayena vutto eva.

Apica ayaṃ aññopi pariyāyo –

Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānañca lakkhaṇe;
Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

Abhisaṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato;
Avijjā paccayo tesaṃ, tividhānampi yaṃ tatoti.

Kathaṃ pana yo etesu vimuyhati, so tividhepete saṅkhāre karotīti ce? Cutiyā tāva vimūḷho sabbattha ‘‘khandhānaṃ bhedo maraṇa’’nti cutiṃ agaṇhanto ‘satto marati, sattassa desantarasaṅkamana’ntiādīni vikappeti. Upapāte vimūḷho sabbattha ‘‘khandhānaṃ pātubhāvo jātī’’ti upapātaṃ agaṇhanto ‘satto upapajjati, sattassa navasarīrapātubhāvo’tiādīni vikappeti. Saṃsāre vimūḷho yo esa –

‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī’’ti.

Evaṃ vaṇṇito saṃsāro. Taṃ evaṃ agaṇhanto ‘ayaṃ satto asmā lokā paraṃ lokaṃ gacchati, parasmā lokā imaṃ lokaṃ āgacchatī’tiādīni vikappeti. Saṅkhārānaṃ lakkhaṇe vimūḷho saṅkhārānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇañca agaṇhanto saṅkhāre attato attaniyato dhuvato subhato sukhato ca vikappeti. Paṭiccasamuppannadhammesu vimūḷho avijjādīhi saṅkhārādīnaṃ pavattiṃ agaṇhanto ‘‘attā jānāti vā na jānāti vā, so eva karoti ca kāreti ca so paṭisandhiyaṃ upapajjati, tassa aṇuissarādayo kalalādibhāvena sarīraṃ saṇṭhapetvā indriyāni sampādenti, so indriyasampanno phusati vediyati taṇhiyati upādiyati ghaṭiyati, so puna bhavantare bhavatī’’ti vā ‘‘sabbe sattā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā’’ti (dī. ni. 1.168) vā vikappeti. So evaṃ avijjāya andhīkato evaṃ vikappento yathā nāma andho pathaviyaṃ vicaranto maggampi amaggampi thalampi ninnampi samampi visamampi paṭipajjati, evaṃ puññampi apuññampi āneñjampi saṅkhāraṃ abhisaṅkharotīti. Tenetaṃ vuccati –

Yathāpi nāma jaccandho, naro aparināyako;
Ekadā yāti maggena, kummaggenāpi ekadā.

Saṃsāre saṃsaraṃ bālo, tathā aparināyako;
Karoti ekadā puññaṃ, apuññamapi ekadā.

Yadā ñatvā ca so dhammaṃ, saccāni abhisamessati;
Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatīti.

Ayaṃ **avijjāpaccayā saṅkhārā**ti padasmiṃ vitthārakathā.

Avijjāpaccayā saṅkhārapadaniddeso.

Viññāṇapadaniddeso

227. Saṅkhārapaccayā viññāṇapadaniddese **cakkhuviññāṇa**ntiādīsu cakkhuviññāṇaṃ kusalavipākaṃ akusalavipākanti duvidhaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇāni. Manoviññāṇaṃ pana kusalākusalavipākā dve manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha sahetukāni kāmāvacaravipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti bāvīsatividhaṃ hoti. Iti imehi chahi viññāṇehi sabbānipi bāttiṃsa lokiyavipākaviññāṇāni saṅgahitāni honti. Lokuttarāni pana vaṭṭakathāyaṃ na yujjantīti na gahitāni.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘idaṃ vuttappakāraṃ viññāṇaṃ saṅkhārapaccayā hotī’ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākañhetaṃ, vipākañca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya, sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuṃ; na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ – ‘saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotī’ti.

Katarasaṅkhārapaccayā kataraviññāṇanti ce? **Kāmāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā** tāva kusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, manoviññāṇe ekā manodhātu, dve manoviññāṇadhātuyo, aṭṭha kāmāvacaramahāvipākānīti soḷasa. Yathāha –

> ‘‘Kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ uppannaṃ hoti, vipākā manodhātu uppannā hoti, manoviññāṇadhātu uppannā hoti somanassasahagatā, manoviññāṇadhātu uppannā hoti upekkhāsahagatā, manoviññāṇadhātu uppannā hoti somanassasahagatā ñāṇasampayuttā, somanassasahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena, somanassasahagatā ñāṇavippayuttā, somanassasahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārena, upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā, upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena, upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā, upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārenā’’ti (dha. sa. 431, 498).

Rūpāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā pana pañca rūpāvacaravipākāni. Yathāha –

> ‘‘Tasseva rūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ…pe… pañcamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (dha. sa. 499).

Evaṃ puññābhisaṅkhārapaccayā ekavīsatividhaṃ viññāṇaṃ hoti.

Apuññābhisaṅkhārapaccayā pana akusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, ekā manodhātu, ekā manoviññāṇadhātūti evaṃ sattavidhaṃ viññāṇaṃ hoti. Yathāha –

> ‘‘Akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ, vipākā manodhātu, vipākā manoviññāṇadhātu uppannā hotī’’ti (dha. sa. 556).

Āneñjābhisaṅkhārapaccayā pana cattāri arūpavipākānīti evaṃ catubbidhaṃ viññāṇaṃ hotīti. Yathāha –

> ‘‘Tasseva arūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ākāsānañcāyatanasaññāsahagataṃ…pe… viññāṇañcāyatanasaññāsahagataṃ…pe… ākiñcaññāyatanasaññāsahagataṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasaññāsahagataṃ sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (dha. sa. 501).

Evaṃ yaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ hoti, taṃ ñatvā idānissa evaṃ pavatti veditabbā – sabbameva hi idaṃ pavattipaṭisandhivasena dvidhā pavattati. Tattha dve pañcaviññāṇāni, dve manodhātuyo, somanassasahagatāhetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyaṃyeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Kathaṃ? Kusalavipākāni tāva cakkhuviññāṇādīni pañca kusalavipākena vā akusalavipākena vā nibbattassa yathākkamaṃ paripākamupagatindriyassa cakkhādīnaṃ āpāthagataṃ iṭṭhaṃ vā iṭṭhamajjhattaṃ vā rūpādiārammaṇaṃ ārabbha cakkhādipasādaṃ nissāya dassanasavanaghāyanasāyanaphusanakiccaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tathā akusalavipākāni pañca. Kevalañhi tesaṃ aniṭṭhaṃ aniṭṭhamajjhattaṃ vā rūpādiārammaṇaṃ hoti, ayameva viseso. Dasāpi cetāni niyatadvārārammaṇavatthuṭṭhānāni niyatakiccāneva ca bhavanti.

Tato kusalavipākānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ anantaraṃ kusalavipākamanodhātu tesaññeva ārammaṇamārabbha hadayavatthuṃ nissāya sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā pavattati. Tathā akusalavipākānaṃ anantaraṃ akusalavipākā. Idañca pana dvayaṃ aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthuṭṭhānaṃ niyatakiccañca hoti.

Somanassasahagatā pana ahetukamanoviññāṇadhātu kusalavipākamanodhātuyā anantaraṃ tassā eva ārammaṇaṃ ārabbha hadayavatthuṃ nissāya santīraṇakiccaṃ sādhayamānā ca chasu dvāresu balavārammaṇe kāmāvacarasattānaṃ yebhuyyena lobhasampayuttajavanāvasāne bhavaṅgavīthiṃ pacchinditvā javanena gahitārammaṇe tadārammaṇavasena ca sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā pavattati. Cittappavattigaṇanāyaṃ pana sabbadvāresu tadārammaṇe dve eva cittavārā āgatā. Idaṃ pana cittaṃ tadārammaṇanti ca piṭṭhibhavaṅganti cāti dve nāmāni labhati, aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthukaṃ aniyataṭṭhānakiccañca hotīti. Evaṃ tāva terasa pañcavokārabhave pavattiyaṃyeva pavattantīti veditabbāni. Sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati.

Pavattiyaṃ pana kusalākusalavipākā tāva dve ahetukamanoviññāṇadhātuyo pañcadvāre kusalākusalavipākamanodhātūnaṃ anantaraṃ santīraṇakiccaṃ, chasu dvāresu pubbe vuttanayeneva tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti cattāri kiccāni sādhayamānā niyatavatthukā aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccā hutvā pavattanti.

Aṭṭha kāmāvacarasahetukacittāni pavattiyaṃ vuttanayeneva chasu dvāresu tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti tīṇi kiccāni sādhayamānāni niyatavatthukāni aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccāni hutvā pavattanti.

Pañca rūpāvacarāni cattāri ca arūpāvacarāni attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti kiccadvayaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tesu rūpāvacarāni niyatavatthārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni, itarāni avatthukāni niyatārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni hutvā pavattantīti. Evaṃ tāva bāttiṃsavidhampi viññāṇaṃ pavattiyaṃ saṅkhārapaccayā pavattati. Tatrassa te te saṅkhārā kammapaccayena ca upanissayapaccayena ca paccayā honti.

Tattha yānetāni ekādasa tadārammaṇacittāni vuttāni, tesu ekampi rūpārūpabhave tadārammaṇaṃ hutvā na pavattati. Kasmā? Bījābhāvā. Tattha hi kāmāvacaravipākasaṅkhātaṃ paṭisandhibījaṃ natthi, yaṃ rūpādīsu ārammaṇesu pavattiyaṃ tassa janakaṃ bhaveyya. Cakkhuviññāṇādīnampi rūpabhave abhāvo āpajjatīti ce? Na; indriyappavattiānubhāvato dvāravīthibhede cittaniyamato ca.

Yathā cetaṃ tadārammaṇaṃ ekantena rūpārūpabhave nappavattati tathā sabbepi akāmāvacare dhamme nānubandhati. Kasmā? Ajanakattā ceva janakassa ca asadisattā. Tañhi yathā nāma gehā nikkhamitvā bahi gantukāmo taruṇadārako attano janakaṃ pitaraṃ vā aññaṃ vā pitusadisaṃ hitakāmaṃ ñātiṃ aṅguliyaṃ gahetvā anubandhati, na aññaṃ rājapurisādiṃ, tathā etampi bhavaṅgārammaṇato bahi nikkhamitukāmaṃ sabhāgatāya attano janakaṃ pitaraṃ vā pitusadisaṃ vā kāmāvacarajavanameva anubandhati, na aññaṃ mahaggataṃ anuttaraṃ vā.

Yathā cetaṃ mahaggatalokuttare dhamme nānubandhati, tathā yadā ete kāmāvacaradhammāpi mahaggatārammaṇā hutvā pavattanti tadā tepi nānubandhati. Kasmā? Aparicitadesattā accantaparittārammaṇattā ca. Tañhi yathā pitaraṃ vā pitusadisaṃ vā ñātiṃ anubandhantopi taruṇadārako gharadvāraantaravīthicatukkādimhi pariciteyeva dese anubandhati, na araññaṃ vā yuddhabhūmiṃ vā gacchantaṃ; evaṃ kāmāvacaradhamme anubandhantampi amahaggatādimhi pariciteyeva dese pavattamāne dhamme anubandhati, na mahaggatalokuttaradhamme ārabbha pavattamāneti.

Yasmā cassa ‘‘sabbo kāmāvacaravipāko kiriyamanodhātu kiriyaahetukamanoviññāṇadhātu somanassasahagatā ime dhammā parittārammaṇā’’ti evaṃ accantaparittameva ārammaṇaṃ vuttaṃ, tasmāpetaṃ mahaggatalokuttarārammaṇe kāmāvacaradhammepi nānubandhatīti veditabbaṃ.

Kiṃ vā imāya yuttikathāya? Aṭṭhakathāyañhi ekanteneva vuttaṃ – ekādasa tadārammaṇacittāni nāmagottaṃ ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na gaṇhanti. Paṇṇattiṃ ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Tilakkhaṇārammaṇikavipassanāya tadārammaṇaṃ na labbhati. Vuṭṭhānagāminiyā balavavipassanāya tadārammaṇaṃ na labbhati. Rūpārūpadhamme ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Micchattaniyatadhammesu tadārammaṇaṃ na labbhati. Sammattaniyatadhammesu tadārammaṇaṃ na labbhati. Lokuttaradhamme ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Abhiññāñāṇaṃ ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Paṭisambhidāñāṇaṃ ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Kāmāvacare dubbalārammaṇe tadārammaṇaṃ na labbhati, chasu dvāresu balavārammaṇe āpāthagateyeva labbhati, labbhamānañca kāmāvacareyeva labbhati. Rūpārūpabhave tadārammaṇaṃ nāma natthīti.

Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattatī’’ti, taṃ atisaṃkhittattā dubbijānaṃ. Tenassa vitthāranayadassanatthaṃ vuccati – ‘‘kati paṭisandhiyo? Kati paṭisandhicittāni? Kena kattha paṭisandhi hoti? Kiṃ paṭisandhiyā ārammaṇa’’nti?

Asaññapaṭisandhiyā saddhiṃ vīsati paṭisandhiyo. Vuttappakārāneva ekūnavīsati paṭisandhicittāni. Tattha akusalavipākāya ahetukamanoviññāṇadhātuyā apāyesu paṭisandhi hoti, kusalavipākāya manussaloke jaccandhajātibadhirajātiummattakaeḷamūganapuṃsakādīnaṃ. Aṭṭhahi sahetukamahāvipākehi kāmāvacaradevesu ceva manussesu ca puññavantānaṃ paṭisandhi hoti, pañcahi rūpāvacaravipākehi rūpībrahmaloke, catūhi arūpāvacaravipākehi arūpaloketi. Yena ca yattha paṭisandhi hoti, sā eva tassā anurūpapaṭisandhi nāma.

Saṅkhepato paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti – kammaṃ, kammanimittaṃ, gatinimittanti. Tattha **kammaṃ** nāma āyūhitā kusalākusalacetanā. **Kammanimittaṃ** nāma yaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā kammaṃ āyūhati. Tattha atīte kappakoṭisatasahassamatthakasmimpi kamme kate tasmiṃ khaṇe kammaṃ vā kammanimittaṃ vā āgantvā upaṭṭhāti.

Tatridaṃ kammanimittassa upaṭṭhāne vatthu – gopakasīvalī kira nāma tālapiṭṭhikavihāre cetiyaṃ kāresi. Tassa maraṇamañce nipannassa cetiyaṃ upaṭṭhāsi. So tadeva nimittaṃ gaṇhitvā kālaṃkatvā devaloke nibbatti. Aññā sammūḷhakālakiriyā nāma hoti. Parammukhaṃ gacchantassa hi pacchato tikhiṇena asinā sīsaṃ chindanti. Nipajjitvā niddāyantassāpi tikhiṇena asinā sīsaṃ chindanti. Udake osīdāpetvā mārenti. Evarūpepi kāle aññataraṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā upaṭṭhāti. Aññaṃ lahukamaraṇaṃ nāma atthi. Nikhādanadaṇḍakamatthakasmiñhi nilīnamakkhikaṃ muggarena paharitvā pisanti. Evarūpepi kāle kammaṃ vā kammanimittaṃ vā upaṭṭhāti. Evaṃ pisiyamānāya pana makkhikāya paṭhamaṃ kāyadvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ nāvaṭṭeti, manodvārāvajjanameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre kāyadvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti. Tato kāyaviññāṇaṃ, sampaṭicchanaṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhapananti vīthicittāni pavattanti. Javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Tatiyavāre manodvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Etasmiṃ ṭhāne kālakiriyaṃ karoti. Idaṃ kimatthaṃ ābhataṃ? Arūpadhammānaṃ visayo nāma evaṃ lahukoti dīpanatthaṃ.

Gatinimittaṃ nāma nibbattanakaokāse eko vaṇṇo upaṭṭhāti. Tattha niraye upaṭṭhahante lohakumbhisadiso hutvā upaṭṭhāti. Manussaloke upaṭṭhahante mātukucchikambalayānasadisā hutvā upaṭṭhāti. Devaloke upaṭṭhahante kapparukkhavimānasayanādīni upaṭṭhahanti. Evaṃ kammaṃ, kammanimittaṃ, gatinimittanti saṅkhepato paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti.

Aparo nayo – paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti? Atītaṃ, paccuppannaṃ, navattabbañca. Asaññīpaṭisandhi anārammaṇāti. Tattha viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanapaṭisandhīnaṃ atītameva ārammaṇaṃ. Dasannaṃ kāmāvacarānaṃ atītaṃ vā paccuppannaṃ vā. Sesānaṃ navattabbaṃ. Evaṃ tīsu ārammaṇesu pavattamānā pana paṭisandhi yasmā atītārammaṇassa vā navattabbārammaṇassa vā cuticittassa anantarameva hoti. Paccuppannārammaṇaṃ pana cutticittaṃ nāma natthi. Tasmā dvīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya cutiyā anantaraṃ tīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya paṭisandhiyā sugatiduggativasena pavattanākāro veditabbo.

Seyyathidaṃ – kāmāvacarasugatiyaṃ tāva ṭhitassa pāpakammino puggalassa ‘‘tānissa tamhi samaye olambantī’’tiādivacanato (ma. ni. 3.248) maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ pāpakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Taṃ ārabbha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittaṃ uppajjati. Tasmiṃ niruddhe tadeva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabbha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ duggatipariyāpannaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye vuttappakārakammavasena narakādīsu aggijālavaṇṇādikaṃ duggatinimittaṃ manodvāre āpāthamāgacchati. Tassa dvikkhattuṃ bhavaṅge uppajjitvā niruddhe taṃ ārammaṇaṃ ārabbha ekaṃ āvajjanaṃ, maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇānīti tīṇi vīthicittāni uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā ekādasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesapañcacittakkhaṇāyuke tasmiṃyeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye pañcannaṃ dvārānaṃ aññatarasmiṃ dvāre rāgādihetubhūtaṃ hīnārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayamārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā dve bhavaṅgāni, āvajjanaṃ, dassanaṃ, sampaṭicchanaṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhabbanaṃ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṃ cuticittanti pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesaekacittakkhaṇāyuke tasmiṃ yeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Esa tāva atītārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya duggatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammassa vuttanayeneva taṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchatīti kaṇhapakkhe sukkapakkhaṃ ṭhapetvā sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya sugatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Sugatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammassa ‘‘tānissa tamhi samaye olambantī’’tiādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Tañca kho upacitakāmāvacarānavajjakammasseva. Upacitamahaggatakammassa pana kammanimittameva āpāthamāgacchati. Taṃ ārabbha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittamuppajjati. Tasmiṃ niruddhe tadeva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabbha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ sugatipariyāpannaṃ paṭisandhicittamuppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā navattabbārammaṇā vā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye kāmāvacarānavajjakammavasena manussaloke mātukucchivaṇṇasaṅkhātaṃ vā devaloke uyyānakapparukkhādivaṇṇasaṅkhātaṃ vā sugatinimittaṃ manodvāre āpāthamāgacchati. Tassa duggatinimitte dassitānukkameneva cuticittānantaraṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye ñātakā ‘ayaṃ, tāta, tavatthāya buddhapūjā karīyati, cittaṃ pasādehī’ti vatvā pupphadāmadhajapaṭākādivasena rūpārammaṇaṃ vā dhammassavanatūriyapūjādivasena saddārammaṇaṃ vā dhūmavāsagandhādivasena gandhārammaṇaṃ vā ‘idaṃ, tāta, sāyassu, tavatthāya dātabbaṃ deyyadhamma’nti vatvā madhuphāṇitādivasena rasārammaṇaṃ vā ‘idaṃ, tāta, phusassu, tavatthāya dātabbaṃ deyyadhamma’nti vatvā cīnapaṭasomārapaṭādivasena phoṭṭhabbārammaṇaṃ vā pañcadvāre upasaṃharanti. Tassa tasmiṃ āpāthagate rūpādiārammaṇe yathākkamena uppannavoṭṭhapanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ, tadavasāne tasmiññeva ekacittakkhaṇaṭṭhitike ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa pana pathavīkasiṇajjhānādivasena paṭiladdhamahaggatassa sugatiyaṃ ṭhitassa maraṇasamaye kāmāvacarakusalakamma-kammanimitta-gatinimittānaṃ aññataraṃ pathavīkasiṇādikaṃ vā nimittaṃ mahaggatacittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Cakkhusotānaṃ vā aññatarasmiṃ kusaluppattihetubhūtaṃ paṇītamārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni uppajjanti. Mahaggatagatikānaṃ pana tadārammaṇaṃ natthi. Tasmā javanānantaraṃyeva bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ uppajjati. Tassāvasāne kāmāvacaramahaggatasugatīnaṃ aññatarasugatipariyāpannaṃ yathūpaṭṭhitesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ navattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannanavattabbānaṃ aññatarārammaṇā paṭisandhi.

Etenānusārena āruppacutiyāpi anantarā paṭisandhi veditabbā. Ayaṃ atītanavattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītanavattabbapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṃ ṭhitassa pana pāpakammino vuttanayeneva taṃ kammaṃ kammanimittaṃ gatinimittaṃ vā manodvāre, pañcadvāre pana akusaluppattihetubhūtaṃ ārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Athassa yathākkamena cuticittāvasāne duggatipariyāpannaṃ tesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāroti. Ettāvatā ekūnavīsatividhassāpi viññāṇassa paṭisandhivasena pavatti dīpitā hoti.

Tayidaṃ sabbampi evaṃ –

Pavattamānaṃ sandhimhi, dvidhā kammena vattati;
Missādīhi ca bhedehi, bhedassa duvidhādiko.

Idañhi ekūnavīsatividhampi vipākaviññāṇaṃ paṭisandhimhi pavattamānaṃ dvidhā kammena vattati. Yathāsakañhi etassa janakaṃ kammaṃ nānākkhaṇikakammappaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘kusalākusalaṃ kammaṃ vipākassa upanissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.423). Evaṃ vattamānassa panassa missādīhi bhedehi duvidhādikopi bhedo veditabbo, seyyathidaṃ – idañhi paṭisandhivasena ekadhā vattamānampi rūpena saha missāmissabhedato duvidhaṃ, kāmarūpārūpabhavabhedato tividhaṃ, aṇḍajajalābujasaṃsedajaopapātikayonivasena catubbidhaṃ, gativasena pañcavidhaṃ, viññāṇaṭṭhitivasena sattavidhaṃ, sattāvāsavasena aṭṭhavidhaṃ hoti. Tattha –

Missaṃ dvidhā bhāvabhedā, sabhāvaṃ tattha ca dvidhā;
Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā saha.

‘Missaṃ dvidhā bhāvabhedā’ti yañhetamettha aññatra arūpabhavā rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ uppajjati, taṃ rūpabhave itthindriyapurisindriyasaṅkhātena bhāvena vinā uppattito kāmabhave aññatra jātipaṇḍakapaṭisandhiyā bhāvena saha uppattito sabhāvaṃ abhāvanti duvidhaṃ hoti.

‘Sabhāvaṃ tattha ca dvidhā’ti tatthāpi ca yaṃ sabhāvaṃ taṃ itthipurisabhāvānaṃ aññatarena saha uppattito duvidhameva hoti.

‘Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā sahā’ti yañhetamettha missaṃ amissanti dvaye ādibhūtaṃ rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ, tena saha vatthukāyadasakavasena dve vā vatthukāyabhāvadasakavasena tayo vā dasakā omato uppajjanti, natthi ito paraṃ rūpaparihānīti. Taṃ panetaṃ evaṃ omakaparimāṇaṃ uppajjamānaṃ aṇḍajajalābujanāmikāsu dvīsu yonīsu jātiuṇṇāya ekena aṃsunā uddhatatelasappimaṇḍappamāṇaṃ kalalanti laddhasaṅkhaṃ hutvā uppajjati. Tattha yonīnaṃ gativasena sambhavabhedo veditabbo. Etāsu hi –

Niraye bhummavajjesu, devesu ca na yoniyo;
Tisso purimikā honti, catassopi gatittaye.

Tattha **devesu cā**ti casaddena yathā niraye ca bhummavajjesu ca devesu, evaṃ nijjhāmataṇhikapetesu ca purimikā tisso yoniyo na santīti veditabbā. Opapātikā eva hi te honti. Sese pana tiracchānapettivisayamanussasaṅkhāte gatittaye pubbe vajjitabhummadevesu ca catasso yoniyo honti. Tattha –

Tiṃsa nava ceva rūpīsu, sattati ukkaṃsatova rūpāni;
Saṃsedajopapātīsu, atha vā avakaṃsato tiṃsa.

Rūpībrahmesu tāva opapātikayonikesu cakkhusotavatthudasakānaṃ jīvitanavakassa cāti catunnaṃ kalāpānaṃ vasena tiṃsa ca nava ca paṭisandhiviññāṇena saha rūpāni uppajjanti. Rūpībrahme pana ṭhapetvā aññesu saṃsedajaopapātikesu ukkaṃsato cakkhusotaghānajivhākāyabhāvavatthudasakānaṃ vasena sattati. Tāni ca niccaṃ devesu. Tattha vaṇṇo gandho raso ojā catasso cāpi dhātuyo cakkhupasādo jīvitindriyanti ayaṃ dasarūpaparimāṇo rūpapuñjo cakkhudasako nāma. Evaṃ sesā veditabbā. Avakaṃsato pana jaccandhabadhiraaghānakanapuṃsakassa jivhākāyavatthudasakānaṃ vasena tiṃsa rūpāni uppajjanti. Ukkaṃsāvakaṃsānaṃ pana antare anurūpato vikappo veditabbo.

Evaṃ viditvā puna –

Khandhārammaṇagatihetu-vedanāpītivitakkavicārehi;
Bhedābhedaviseso, cutisandhīnaṃ pariññeyyo.

Yāhesā missāmissato duvidhā paṭisandhi, yā cassā atītānantarā cuti, tāsaṃ imehi khandhādīhi bhedābhedaviseso ñātabboti attho.

Kathaṃ? Kadāci catukkhandhāya āruppacutiyā anantarā catukkhandhāva ārammaṇatopi abhinnā paṭisandhi hoti, kadāci amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggataajjhattārammaṇā. Ayaṃ tāva arūpabhūmīsuyeva nayo. Kadāci pana catukkhandhāya āruppacutiyā anantarā pañcakkhandhā kāmāvacarā paṭisandhi. Kadāci pañcakkhandhāya kāmāvacaracutiyā rūpāvacaracutiyā vā anantarā catukkhandhā āruppapaṭisandhi. Evaṃ atītārammaṇacutiyā atītanavattabbapaccuppannārammaṇā paṭisandhi, ekaccasugaticutiyā ekaccaduggatipaṭisandhi, ahetukacutiyā sahetukapaṭisandhi, duhetukacutiyā tihetukapaṭisandhi, upekkhāsahagatacutiyā somanassasahagatapaṭisandhi, appītikacutiyā sappītikapaṭisandhi, avitakkacutiyā savitakkapaṭisandhi, avicāracutiyā savicārapaṭisandhi, avitakkaavicāracutiyā savitakkasavicārapaṭisandhīti tassa tassa viparītato ca yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

Laddhappaccayamitidhamma-mattametaṃ bhavantaramupeti;
Nāssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

Iti hetaṃ laddhapaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ bhavantaraṃ upetīti vuccati, na satto, na jīvo. Tassa nāpi atītabhavato idha saṅkanti atthi, nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Tayidaṃ pākaṭena manussacutipaṭisandhikkamena pakāsayissāma –

Atītabhavasmiñhi sarasena upakkamena vā samāsannamaraṇassa asayhānaṃ sabbaṅgapaccaṅgasandhibandhanacchedakānaṃ māraṇantikavedanāsattānaṃ sannipātaṃ asahantassa ātape pakkhittaharitatālapaṇṇamiva kamena upasussamāne sarīre niruddhesu cakkhādīsu indriyesu hadayavatthumatte patiṭṭhitesu kāyindriyamanindriyajīvitindriyesu taṅkhaṇāvasesaṃ hadayavatthusannissitaṃ viññāṇaṃ garusamāsevitāsannapubbakatānaṃ aññataraṃ laddhāvasesapaccayasaṅkhārasaṅkhātaṃ kammaṃ vā tadupaṭṭhāpitaṃ vā kammanimittagatinimittasaṅkhātaṃ visayamārabbha pavattati. Tadevaṃ pavattamānaṃ taṇhāavijjānaṃ appahīnattā avijjāpaṭicchāditādīnave tasmiṃ visaye taṇhā nāmeti, sahajātasaṅkhārā khipanti. Taṃ santativasena taṇhāya nāmiyamānaṃ saṅkhārehi khippamānaṃ orimatīrarukkhavinibaddharajjumālambitvā mātikātikkamako viya purimañca nissayaṃ jahati, aparañca kammasamuṭṭhāpitaṃ nissayaṃ assādayamānaṃ vā anassādayamānaṃ vā ārammaṇādīhiyeva paccayehi pavattati.

Ettha ca purimaṃ cavanato cuti, pacchimaṃ bhavantarādipaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati. Tadetaṃ nāpi purimabhavā idha āgataṃ, nāpi tato kammasaṅkhāranativisayādihetuṃ vinā pātubhūtanti veditabbaṃ.

Siyuṃ nidassanānettha, paṭighosādikā atha;
Santānabandhato natthi, ekatā nāpi nānatā.

Ettha cetassa viññāṇassa purimabhavato idha anāgamane atītabhavapariyāpannahetūhi ca uppāde paṭighosapadīpamuddāpaṭibimbappakārā dhammā nidassanāni siyuṃ. Yathā hi paṭighosapadīpamuddacchāyā saddādihetukā aññatra agantvā honti, evameva idaṃ cittaṃ. Ettha ca **‘santānabandhato natthi ekatā nāpi nānatā’**. Yadi hi santānabandhe sati ekantamekatā bhaveyya, na khīrato dadhi sambhūtaṃ siyā. Athāpi ekantanānatā bhaveyya, na khīrassādhīno dadhi siyā. Esa nayo sabbahetuhetusamuppannesu. Evañca sati sabbalokavohāralopo siyā. So ca aniṭṭho. Tasmā ettha na ekantamekatā vā nānatā vā upagantabbāti.

Etthāha – nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmiṃ manussattabhāve khandhā, tesaṃ niruddhattā phalapaccayassa ca kammassa tattha agamanato aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā? Upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā? Tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti. Tatridaṃ vuccati –

Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ, nāññassa na ca aññato;
Bījānaṃ abhisaṅkhāro, etassatthassa sādhako.

Ekasantānasmiñhi phalamuppajjamānaṃ tattha ekantaṃ ekattanānattānaṃ paṭisiddhattā aññassāti vā aññatoti vā na hoti. Etassa ca panatthassa bījānaṃ abhisaṅkhāro sādhako. Ambabījādīnañhi abhisaṅkhāresu katesu tassa bījassa santāne laddhapaccayo kālantare phalaviseso uppajjamāno na aññabījānaṃ nāpi aññābhisaṅkhārapaccayā uppajjati, na ca tāni bījāni te abhisaṅkhārā vā phalaṭṭhānaṃ pāpuṇanti. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Vijjāsipposadhādīhi cāpi bālasarīre upayuttehi kālantare vuḍḍhasarīrādīsu phaladehi ayamattho veditabbo.

Yampi vuttaṃ ‘upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā’ti? Tattha –

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti;
Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammuti.

Yathā hi rukkhasaṅkhātānaṃ dhammānaṃ ekadesabhūtassa rukkhaphalassa uppattiyā eva rukkho phalatīti vā phalitoti vā vuccati, tathā devamanussasaṅkhātānaṃ khandhānaṃ ekadesabhūtassa upabhogasaṅkhātassa sukhadukkhaphalassa uppādeneva devo vā manusso vā upabhuñjatīti vā sukhitoti vā dukkhitoti vā vuccati. Tasmā na ettha aññena upabhuñjakena nāma koci attho atthīti.

Yopi vadeyya – ‘evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyuṃ, avijjamānā vā. Yadi ca vijjamānā pavattikkhaṇeyeva nesaṃ vipākena bhavitabbaṃ. Atha avijjamānā, pavattito pubbe ca pacchā ca niccaṃ phalāvahā siyu’nti. So evaṃ vattabbo –

Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā;
Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanaṃ.

Katattā eva hi saṅkhārā attano phalassa paccayā honti, na vijjamānattā vā avijjamānattā vā. Yathāha ‘‘kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hotī’’tiādi (dha. sa. 431). Yathārahassa attano phalassa ca paccayā hutvā na puna phalāvahā honti vipakkavipākattā. Etassa catthassa vibhāvane idaṃ pāṭibhogādikaṃ nidassanaṃ veditabbaṃ.

Yathā hi loke yo kassaci atthassa niyyātanatthaṃ pāṭibhogo hoti, bhaṇḍaṃ vā kiṇāti, iṇaṃ vā gaṇhāti. Tassa taṃ kiriyākaraṇamattameva tadatthaniyyātanādimhi paccayo hoti, na kiriyāya vijjamānatā vā avijjamānatā vā. Na ca tadatthaniyyātanādito parampi dhārakova hoti. Kasmā? Niyyātanādīnaṃ katattā. Evaṃ katattāva saṅkhārāpi attano phalassa paccayā honti, na ca yathārahaṃ phaladānato parampi phalāvahā hontīti. Ettāvatā missāmissavasena dvidhāpi pavattamānassa paṭisandhiviññāṇassa saṅkhārapaccayā pavatti dīpitā hoti.

Idāni sabbesvetesu battiṃsaviññāṇesu sammohavighātatthaṃ –

Paṭisandhippavattīnaṃ, vasenete bhavādisu;
Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesañca paccayā.

Tattha tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava sattāvāsāti ete bhavādayo nāma. Etesu bhavādīsu paṭisandhiyaṃ pavatte ca ete yesaṃ vipākaviññāṇānaṃ paccayā yathā ca paccayā honti tathā vijānitabbāti attho.

Tattha – puññābhisaṅkhāre tāva kāmāvacaraaṭṭhacetanābhedo puññābhisaṅkhāro avisesena kāmabhave sugatiyaṃ navannaṃ vipākaviññāṇānaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo. Rūpāvacarapañcakusalacetanābhedo puññābhisaṅkhāro rūpabhave paṭisandhiyaṃ eva pañcannaṃ. Vuttappabhedakāmāvacaro pana kāmabhave sugatiyaṃ upekkhāsahagatāhetukamanoviññāṇadhātuvajjānaṃ sattannaṃ parittavipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva dvidhā paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva rūpabhave pañcannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Kāmabhave pana duggatiyaṃ aṭṭhannampi parittavipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ.

Tattha niraye mahāmoggallānattherassa narakacārikādīsu iṭṭhārammaṇasamāyoge so paccayo hoti. Tiracchānesu pana nāgasupaṇṇapetamahiddhikesu ca iṭṭhārammaṇaṃ labbhatiyeva. Sveva kāmabhave sugatiyaṃ soḷasannampi kusalavipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca. Avisesena puññābhisaṅkhāro rūpabhave dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca.

Dvādasākusalacetanābhedo apuññābhisaṅkhāro kāmabhave duggatiyaṃ ekassa viññāṇassa tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte; channaṃ pavatte, no paṭisandhiyaṃ; sattannampi akusalavipākaviññāṇānaṃ pavatte ca paṭisandhiyañca. Kāmabhave pana sugatiyaṃ tesaṃyeva sattannaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ; rūpabhave catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. So ca kho kāmāvacare aniṭṭharūpadassanasaddasavanavasena. Brahmaloke pana aniṭṭhā rūpādayo nāma natthi, tathā kāmāvacaradevalokepi.

Āneñjābhisaṅkhāro arūpabhave catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca.

Kāmāvacarakusalākusalato pana sabbasaṅgāhikanayena vīsaticetanābhedopi kāyasaṅkhāro kāmabhave dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo. Sveva kāmabhave terasannaṃ, rūpabhave navannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva kāmabhave tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca. Vacīsaṅkhārepi eseva nayo.

Aṭṭhavīsatiekūnatiṃsacetanābhedopi pana cittasaṅkhāro tīsu bhavesu ekūnavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Sveva dvīsu bhavesu heṭṭhāvuttānaṃ terasannañca navannañcāti dvāvīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Tīsu pana bhavesu dvattiṃsāyapi vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ceva paṭisandhiyañca. Evaṃ tāva bhavesu paṭisandhipavattīnaṃ vasena te saṅkhārā yesaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti tathā vijānitabbā. Eteneva nayena yoniādīsupi veditabbā.

Tatridaṃ ādito paṭṭhāya mukhamattappakāsanaṃ – imesu hi saṅkhāresu yasmā puññābhisaṅkhāro tāva dvīsu bhavesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti, tathā aṇḍajādīsu catūsu yonīsu, devamanussasaṅkhātāsu dvīsu gatīsu, nānattakāyanānattasaññīnānattakāyaekattasaññīekattakāyanānattasaññīekattakāyaekattasaññīsaṅkhātāsu manussānañceva paṭhamadutiyatatiyajjhānabhūmīnañca vasena catūsu viññāṇaṭṭhitīsu. Asaññasattāvāse panesa rūpamattamevābhisaṅkharotīti catūsuyeva sattāvāsesu ca paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti. Tasmā esa etesu dvīsu bhavesu, catūsu yonīsu, dvīsu gatīsu, catūsu viññāṇaṭṭhitīsu, catūsu sattāvāsesu ca ekavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti yathāsambhavaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Apuññābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiññeva kāmabhave, catūsu yonīsu, avasesāsu tīsu gatīsu, nānattakāyaekattasaññīsaṅkhātāya ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, tādiseyeva ca ekasmiṃ sattāvāse paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃ bhave catūsu yonīsu, tīsu gatīsu, ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, ekamhi ca sattāvāse sattannaṃ vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Āneñjābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃ arūpabhave, ekissā opapātikayoniyā, ekissā devagatiyā, ākāsānañcāyatanādīsu tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, ākāsānañcāyatanādīsu ca catūsu sattāvāsesu paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃyeva bhave, ekissā yoniyā, ekissā devagatiyā, tīsu viññāṇaṭṭhitīsu catūsu sattāvāsesu, catunnaṃ viññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Kāyasaṅkhāropi yasmā ekasmiṃ kāmabhave, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu, dvīsu ca sattāvāsesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti, tasmā esa ekasmiṃ bhave, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu, dvīsu ca sattāvāsesu tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Vacīsaṅkhārepi eseva nayo.

Cittasaṅkhāro pana yasmā ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā na katthaci na vipaccati, tasmā esa tīsu bhavesu, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, sattasu viññāṇaṭṭhitīsu, aṭṭhasu sattāvāsesu yathāyogaṃ dvattiṃsāya vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Aviññāṇake pana sattāvāse saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ natthi.

Apica puññābhisaṅkhāro asaññasattesu kaṭattārūpānaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena paccayoti. Evaṃ –

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu;
Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesañca paccayāti.

Saṅkhārapaccayā viññāṇapadaniddeso.

Nāmarūpapadaniddeso

228. Viññāṇapaccayā nāmarūpaniddese –

Desanābhedato sabba-bhavādīsu pavattito;
Saṅgahā paccayanayā, viññātabbo vinicchayo.

‘Desanābhedato’ti ‘‘tattha katamaṃ rūpaṃ? Cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpa’’nti (saṃ. ni. 2.2; ma. ni. 1.100) evaṃ tāva suttante ca idha rūpapadassa abhedato ekasadisā desanā katā; nāmapadassa pana bhedato.

Suttantasmiñhi ‘‘tattha katamaṃ nāmaṃ? Vedanā saññā cetanā phasso manasikāro’’ti vuttaṃ. Idha ‘‘vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho’’ti. Tattha hi yampi cakkhuviññāṇapaccayā nāmaṃ uppajjati, uppannañca cittassa ṭhiti arūpīnaṃ dhammānaṃ āyūti evaṃ aññadhammasannissayena aggahetabbato pākaṭaṃ, taṃ dassento cetanāphassamanasikāravasena saṅkhārakkhandhaṃ tidhā bhinditvā dvīhi khandhehi saddhiṃ desesi. Idha pana tattha vuttañca avuttañca sabbaṃ nāmaṃ saṅgaṇhanto ‘‘tayo khandhā – vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho’’ti āha.

Kiṃ pana ime tayo khandhāva nāmaṃ, viññāṇaṃ nāmaṃ nāma na hotīti? No na hoti. Tasmiṃ pana viññāṇe gayhamāne nāmaviññāṇassa ca paccayaviññāṇassa cāti dvinnaṃ viññāṇānaṃ sahabhāvo āpajjati. Tasmā viññāṇaṃ paccayaṭṭhāne ṭhapetvā paccayanibbattaṃ nāmaṃ dassetuṃ tayova khandhā vuttāti. Evaṃ tāva ‘desanābhedato’ viññātabbo vinicchayo.

‘Sabbabhavādīsu pavattito’ti ettha pana nāmaṃ ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisesasattāvāsesu pavattati. Rūpaṃ dvīsu bhavesu, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, purimāsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu, pañcasu ca sattāvāsesu pavattati. Evaṃ pavattamāne cetasmiṃ nāmarūpe yasmā abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānañca paṭisandhikkhaṇe vatthukāyavasena rūpato dve santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato vīsati dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana ekasantatisīsato nava rūpadhamme apanetvā cuddasa, sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkhipitvā tettiṃsa. Tesampi agahitaggahaṇena santatisīsadvayato aṭṭhārasa rūpadhamme apanetvā pannarasa.

Yasmā ca opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavatthudasakānaṃ jīvitindriyanavakassa ca vasena rūparūpato cattāri santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato ekūnacattālīsa dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete dvācattālīsa dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Agahitaggahaṇena pana santatisīsattayato sattavīsati dhamme apanetvā pannarasa.

Kāmabhave pana yasmā sesaopapātikānaṃ vā saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe rūparūpato satta santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato sattati dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana santatisīsachakkato catupaññāsa dhamme apanetvā ekūnavīsati. Esa ukkaṃsato. Avakaṃsena pana taṃtaṃrūpasantatisīsavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā saṅkhepato ca vitthārato ca paṭisandhiviññāṇapaccayā nāmarūpasaṅkhātā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā. Asaññīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavattaututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭisandhicittaṃ pana rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tañhi yathā papāte patitapuriso parassa paccayo hotuṃ na sakkoti, evaṃ vatthudubbalatāya dubbalattā rūpaṃ samuṭṭhāpetuṃ na sakkoti. Paṭisandhicittato pana uddhaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhuti cittasamuṭṭhānakaṃ suddhaṭṭhakaṃ. Saddapātubhāvakāle paṭisandhikkhaṇato uddhaṃ pavattaututo ceva cittato ca saddanavakaṃ. Ye pana kabaḷikārāhārūpajīvino gabbhaseyyakasattā tesaṃ –

‘‘Yañcassa bhuñjatī mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro’’ti. (saṃ. ni. 1.235);

Vacanato mātarā ajjhoharitāhārena anugate sarīre, opapātikānaṃ sabbapaṭhamaṃ attano mukhagataṃ kheḷaṃ ajjhoharaṇakāle āhārasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakanti idaṃ āhārasamuṭṭhānassa suddhaṭṭhakassa utucittasamuṭṭhānānañca ukkaṃsato dvinnaṃ navakānaṃ vasena chabbīsatividhaṃ, pubbe ekekacittakkhaṇe tikkhattuṃ uppajjamānaṃ vuttaṃ kammasamuṭṭhānaṃ sattatividhanti channavutividhaṃ rūpaṃ tayo ca arūpino khandhāti samāsato navanavuti dhammā. Yasmā vāsaddo aniyato kadācideva pātubhāvato, tasmā duvidhampi taṃ apanetvā ime sattanavuti dhammā yathāsambhavaṃ sabbasattānaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Tesañhi suttānampi pamattānampi carantānampi khādantānampi pivantānampi divā ca rattiñca ete viññāṇapaccayā pavattanti. Tañca tesaṃ viññāṇapaccayabhāvaṃ parato vaṇṇayissāma.

Yaṃ panetamettha kammajarūpaṃ taṃ bhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsesu sabbapaṭhamaṃ patiṭṭhahantampi tisamuṭṭhānikarūpena anupatthaddhaṃ na sakkoti saṇṭhātuṃ, nāpi tisamuṭṭhānikaṃ tena anupatthaddhaṃ. Atha kho vātabbhāhatāpi catuddisavavatthāpitā naḷakalāpiyo viya, ūmivegabbhāhatāpi mahāsamudde katthaci laddhapatiṭṭhā bhinnavāhanikā viya ca aññamaññūpatthaddhānevetāni apatamānāni saṇṭhahitvā ekampi vassaṃ dvepi vassāni…pe… vassasatampi yāva tesaṃ sattānaṃ āyukkhayo vā puññakkhayo vā tāva pavattantīti. Evaṃ ‘sabbabhavādīsu pavattito’pettha viññātabbo vinicchayo.

‘Saṅgahā’ti ettha ca yaṃ āruppe pavattipaṭisandhīsu pañcavokārabhave ca pavattiyā viññāṇapaccayā nāmameva, yañca asaññīsu sabbattha pañcavokārabhave ca pavattiyā viññāṇapaccayā rūpameva, yañca pañcavokārabhave sabbattha viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, taṃ sabbaṃ nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti evaṃ ekadesasarūpekasesanayena saṅgahetvā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbaṃ. Asaññīsu viññāṇābhāvā ayuttanti ce nāyuttaṃ. Idañhi –

Nāmarūpassa yaṃ hetu, viññāṇaṃ taṃ dvidhā mataṃ;
Vipākamavipākañca, yuttameva yato idaṃ.

Yañhi nāmarūpassa hetu viññāṇaṃ taṃ vipākāvipākabhedato dvidhā mataṃ. Idañca asaññasattesu kammasamuṭṭhānattā pañcavokārabhave pavattaabhisaṅkhāraviññāṇapaccayā rūpaṃ, tathā pañcavokāre pavattiyaṃ kusalādicittakkhaṇe kammasamuṭṭhānanti yuttameva idaṃ. Evaṃ ‘saṅgahato’pettha viññātabbo vinicchayo.

‘Paccayanayā’ti ettha hi –

Nāmassa pākaviññāṇaṃ, navadhā hoti paccayo;
Vatthurūpassa navadhā, sesarūpassa aṭṭhadhā.

Abhisaṅkhāraviññāṇaṃ, hoti rūpassa ekadhā;
Tadaññaṃ pana viññāṇaṃ, tassa tassa yathārahaṃ.

Yañhetaṃ paṭisandhiyaṃ pavattiyaṃ vā vipākasaṅkhātaṃ nāmaṃ, tassa rūpamissassa vā rūpaamissassa vā paṭisandhikaṃ vā aññaṃ vā vipākaviññāṇaṃ sahajātaaññamaññanissayasampayuttavipākaāhāraindriyaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ sahajātaaññamaññanissayavipākaāhāraindriyavippayuttaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Ṭhapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu navasu aññamaññapaccayaṃ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisaṅkhāraviññāṇaṃ pana asaññasattarūpassa vā pañcavokāre vā kammajassa suttantikapariyāyena upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhuti sabbampi viññāṇaṃ tassa tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Vitthārato pana tassa paccayanaye dassiyamāne sabbāpi paṭṭhānakathā vitthāretabbā hotīti na taṃ ārabhāma.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī’’ti? Suttato yuttito ca. Sutte hi ‘‘cittānuparivattino dhammā’’tiādinā (dha. sa. dukamātikā 62) nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana –

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati;
Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo iti.

Citte hi pasanne appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni. Diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti iminā idha diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti jānitabbametaṃ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi tassa cittasamuṭṭhānasseva viññāṇapaccayatā paṭṭhāne (paṭṭhā. 1.1.53, 419) āgatāti. Evaṃ paccayanayato pettha viññātabbo vinicchayo.

Ettha ca ''viññāṇapaccayā nāmarūpa''nti bhāsamānena bhagavatā yasmā upaparikkhamānānaṃ paṇḍitānaṃ paramatthato nāmarūpamattameva pavattamānaṃ dissati, na satto, na poso; tasmā appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ hotīti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpapadaniddeso.

Saḷāyatanapadaniddeso

229. Nāmarūpapaccayā saḷāyatananiddese –

Nāmaṃ khandhattayaṃ rūpaṃ, bhūtavatthādikaṃ mataṃ;
Katekasesaṃ taṃ tassa, tādisasseva paccayo.

Yañhetaṃ saḷāyatanassa paccayabhūtaṃ nāmarūpaṃ, tattha nāmanti vedanādikkhandhattayaṃ, rūpaṃ pana sakasantatipariyāpannaṃ niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyanti evaṃ bhūtavatthādikaṃ matanti veditabbaṃ. Taṃ pana ''nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpa''nti evaṃ katekasesaṃ ''chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatana''nti evaṃ katekasesasseva saḷāyatanassa paccayoti veditabbaṃ. Kasmā? Yasmā āruppe nāmameva paccayo. Tañca chaṭṭhāyatanasseva, na aññassa. ''Nāmapaccayā chaṭṭhāyatana''nti hi abyākatavāre vakkhati. Idha saṅgahitameva hi tattha vibhattanti veditabbaṃ.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ''nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo''ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanaṃ hoti, na aññathā. Sā panassa tabbhāvabhāvībhāvatā paccayanayasmiññeva āvibhavissati. Tasmā –

Paṭisandhiyaṃ pavatte vā, hoti yaṃ yassa paccayo;
Yathā ca paccayo hoti, tathā neyyaṃ vibhāvinā.

Tatrāyaṃ atthadīpanā –

Nāmameva hi āruppe, paṭisandhipavattisu;
Paccayo sattadhā chaṭṭhā, hoti taṃ avakaṃsato.

Kathaṃ? **'Paṭisandhiyaṃ'** tāva avakaṃsato sahajātaaññamaññanissayasampayuttavipākaatthiavigatapaccayehi sattadhā nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

'Pavatte'pi vipākaṃ vuttanayeneva paccayo hoti. Itaraṃ pana avakaṃsato vuttappakāresu paccayesu vipākapaccayavajjehi chahi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Aññasmimpi bhave nāmaṃ, tatheva paṭisandhiyaṃ;
Chaṭṭhassa itaresaṃ taṃ, chahākārehi paccayo.

Āruppato hi aññasmimpi pañcavokārabhave taṃ vipākanāmaṃ hadayavatthuno sahāyaṃ hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa yathā āruppe vuttaṃ tatheva avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Itaresaṃ panetaṃ pañcannaṃ cakkhāyatanādīnaṃ catumahābhūtasahāyaṃ hutvā sahajāta nissayavipākavippayuttaatthiavigatavasena chahākārehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi tathā hoti, pākaṃ pākassa paccayo;
Apākaṃ avipākassa, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Pavattepi hi pañcavokārabhave yathā paṭisandhiyaṃ, tatheva vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa avakaṃsatova tato vipākapaccayaṃ apanetvā chadhāva paccayo hoti. Vuttanayeneva panettha ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Tattheva sesapañcannaṃ, vipākaṃ paccayo bhave;
Catudhā avipākampi, evameva pakāsitaṃ.

Tattheva hi pavatte sesānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ cakkhuppasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayuttaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Yathā ca vipākaṃ, avipākampi evameva pakāsitaṃ. Tasmā kusalādibhedampi tesaṃ catudhā paccayo hotīti veditabbaṃ. Evaṃ tāva nāmameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca hoti, tathā veditabbaṃ.

Rūpaṃ panettha āruppa-bhave bhavati paccayo;
Na ekāyatanassāpi, pañcakkhandhabhave pana.

Rūpato sandhiyaṃ vatthu, chadhā chaṭṭhassa paccayo;
Bhūtāni catudhā honti, pañcannaṃ avisesato.

Rūpato hi paṭisandhiyaṃ vatthurūpaṃ chaṭṭhassa manāyatanassa sahajātaaññamaññanissayavippayuttaatthiavigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni avisesato paṭisandhiyaṃ pavatte ca yaṃ yaṃ āyatanaṃ uppajjati, tassa tassa vasena pañcannampi cakkhāyatanādīnaṃ sahajātanissayaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayā honti.

Tidhā jīvitametesaṃ, āhāro ca pavattiyaṃ;
Tāneva chadhā chaṭṭhassa, vatthu tasseva pañcadhā.

Etesaṃ pana cakkhādīnaṃ pañcannaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca atthiavigataindriyavasena rūpajīvitaṃ tidhā paccayo hoti.

‘Āhāro cā’ti āhāro ca atthiavigataāhāravasena tidhā paccayo hoti. So ca kho ye sattā āhārūpajīvino, tesaṃ āhārānugate kāye pavattiyaṃyeva, no paṭisandhiyaṃ. Tāni pana pañca cakkhāyatanādīni chaṭṭhassa cakkhusotaghānajivhākāyaviññāṇasaṅkhātassa manāyatanassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chahākārehi paccayā honti pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Ṭhapetvā pana pañca viññāṇāni tasseva avasesamanāyatanassa vatthurūpaṃ nissayapurejātavippayuttaatthiavigatavasena pañcadhā paccayo hoti pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Evaṃ rūpameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti yathā ca hoti tathā veditabbaṃ.

Nāmarūpaṃ panubhayaṃ, hoti yaṃ yassa paccayo;
Yathā ca tampi sabbattha, viññātabbaṃ vibhāvinā.

Seyyathidaṃ – paṭisandhiyaṃ tāva pañcavokārabhave khandhattayavatthurūpasaṅkhātaṃ nāmarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa sahajātaaññamaññanissayavipākasampayuttavippayuttaatthiavigatapaccayādīhi paccayo hotīti idamettha mukhamattaṃ. Vuttanayānusārena pana sakkā sabbaṃ yojetunti na ettha vitthāro dassitoti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatanapadaniddeso.

Phassapadaniddeso

230. Saḷāyatanapaccayā phassaniddese –

Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassaādayo;
Viññāṇamiva battiṃsa, vitthārena bhavanti te.

‘Saṅkhepato’ hi pāḷiyaṃ cakkhusamphassoti ādayo chaḷeva phassā āgatā. Vitthārena pana cakkhusamphassādayo pañca kusalavipākā pañca akusalavipākāti dasa, sesā bāvīsati lokiyavipākaviññāṇasampayuttā ca bāvīsatīti evaṃ sabbepi saṅkhārapaccayā vuttaviññāṇamiva bāttiṃsa honti. Yaṃ panetassa bāttiṃsavidhassāpi phassassa paccayo saḷāyatanaṃ. Tattha –

Chaṭṭhena saha ajjhattaṃ, cakkhādiṃ bāhirehipi;
Saḷāyatanamicchanti, chahi saddhiṃ vicakkhaṇā.

Tattha ye tāva ''upādinnakapavattikathā aya''nti ekasantatipariyāpannameva paccayaṃ paccayuppannañca dīpenti, te chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti pāḷianusārato āruppe chaṭṭhāyatanañca aññattha sabbasaṅgahato saḷāyatanañca phassassa paccayoti ekadesasarūpekasesaṃ katvā chaṭṭhena saha ajjhattaṃ cakkhādiṃ saḷāyatananti icchanti. Tañhi chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanantveva saṅghaṃ gacchati. Ye pana paccayuppannameva ekasantatipariyāpannaṃ dīpenti, paccayaṃ pana bhinnasantānampi, te yaṃ yaṃ āyatanaṃ phassassa paccayo hoti taṃ sabbaṃ dīpentā bāhirampi pariggahetvā tadeva chaṭṭhena saha ajjhattaṃ bāhirehipi rūpāyatanādīhi saddhiṃ saḷāyatananti icchanti. Tampi hi chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti etesaṃ ekasese kate saḷāyatanantveva saṅkhaṃ gacchati.

Etthāha – na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā, ayañca saḷāyatanapaccayā phassoti ekova vutto, so kasmāti? Tatridaṃ vissajjanaṃ – saccametaṃ. Sabbehi eko ekamhā vā sabbe na sambhonti, sambhoti pana anekehi eko; yathā cakkhusamphasso cakkhāyatanā rūpāyatanā cakkhuviññāṇasaṅkhātā manāyatanā avasesā sampayuttadhammāyatanā cāti evaṃ sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbaṃ. Tasmā eva hi –

Eko panekāyatana-ppabhavo iti dīpito;
Phassoyaṃ ekavacana-niddesenidha tādinā.

'Ekavacananiddesenā'ti saḷāyatanapaccayā phassoti iminā hi ekavacananiddesena anekehi āyatanehi eko phasso hotīti tādinā dīpitoti attho. Āyatanesu pana –

Chadhā pañca tato ekaṃ, navadhā bāhirāni cha;
Yathāsambhavametassa, paccayatte vibhāvaye.

Tatrāyaṃ vibhāvanā – cakkhāyatanādīni tāva pañca cakkhusamphassādibhedato pañcavidhassa phassassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayā honti. Tato paraṃ ekaṃ vipākamanāyatanaṃ anekabhedassa vipākamanosamphassassa sahajātaaññamaññanissayavipākaāhāraindriyasampayuttaatthiavigatavasena navadhā paccayo hoti. Bāhiresu pana rūpāyatanaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇapurejātaatthiavigatavasena catudhā paccayo hoti. Tathā saddāyatanādīni sotasamphassādīnaṃ. Manosamphassassa pana tāni dhammāyatanañca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva cāti evaṃ bāhirāni cha yathāsambhavametassa paccayatte vibhāvayeti.

Saḷāyatanapaccayā phassapadaniddeso.

Vedanāpadaniddeso

231. Phassapaccayā vedanāniddese –

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā;
Chaḷeva tā pabhedena, ekūnanavutī matā.

Cakkhusamphassajāvedanātiādinā hi nayena pāḷiyaṃ imā cakkhusamphassajādikā dvārato chaḷeva vedanā vuttā. Tā pana pabhedena ekūnanavutiyā cittehi sampayuttattā ekūnanavutīti matā.

Vedanāsu panetāsu, idha bāttiṃsa vedanā;
Vipākacittayuttāva, adhippetāti bhāsitā.

Aṭṭhadhā tattha pañcannaṃ, pañcadvāramhi paccayo;
Sesānaṃ ekadhā phasso, manodvārepi so tathā.

Tattha hi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso sahajātaaññamaññanissayavipākaāhārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmiṃ dvāre sampaṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti.

‘Manodvārepi so tathā’ti manodvārepi hi tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ so sahajātamanosamphassasaṅkhāto phasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti, paṭisandhibhavaṅgacutivasena ca pavattānaṃ tebhūmakavipākavedanānampi. Yā panetā manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsaṃ manodvāre āvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhā paccayo hotīti.

Phassapaccayā vedanāpadaniddeso.

Taṇhāpadaniddeso

232. Vedanāpaccayā taṇhāniddese –

Rūpataṇhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā;
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Imasmiñhi vedanāpaccayā taṇhāniddese ‘seṭṭhiputto brāhmaṇaputto’ti pitito nāmavasena putto viya imā rūpataṇhā…pe… dhammataṇhāti ārammaṇato nāmavasena cha taṇhā dīpitā pakāsitā kathitāti attho. Tattha rūpe taṇhā rūpataṇhāti iminā nayena padattho veditabbo.

Tāsu ca pana taṇhāsu ekekā taṇhā pavattiākārato kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhāti evaṃ tividhā matā. Rūpataṇhā eva hi yadā cakkhussa āpāthagataṃ rūpārammaṇaṃ kāmassādavasena assādayamānā pavattati, tadā kāmataṇhā nāma hoti. Yadā tadevārammaṇaṃ dhuvaṃ sassatanti pavattāya sassatadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā bhavataṇhā nāma hoti. Sassatadiṭṭhisahagato hi rāgo bhavataṇhāti vuccati. Yadā pana tadevārammaṇaṃ ‘‘ucchijjati vinassatī’’ti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā vibhavataṇhā nāma hoti. Ucchedadiṭṭhisahagato hi rāgo vibhavataṇhāti vuccati. Eseva nayo saddataṇhādīsupīti etā aṭṭhārasa taṇhā honti.

Tā ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhā aṭṭhārasāti chattiṃsa. Iti atītā chattiṃsa, anāgatā chattiṃsa, paccuppannā chattiṃsāti aṭṭhasataṃ taṇhā honti. Tā pana saṃṅkhippamānā rūpādiārammaṇavasena cha, kāmataṇhādivasena vā tissova taṇhā hontīti veditabbā. Yasmā panime sattā puttaṃ assādetvā putte mamattena dhātiyā viya rūpādiārammaṇavasena uppajjamānaṃ vedanaṃ assādetvā vedanāya mamattena rūpādiārammaṇadāyakānaṃ cittakāragandhabbagandhikasūdatantavāyarasāyanavidhāyakavejjādīnaṃ mahāsakkāraṃ karonti, tasmā sabbāpesā vedanāpaccayā taṇhā hotīti veditabbā.

Yasmā cettha adhippetā, vipākasukhavedanā;
Ekāva ekadhā cesā, tasmā taṇhāya paccayo.

‘Ekadhā’ti upanissayapaccayena paccayo hoti. Yasmā vā –

Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiyyopi icchati;
Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā.

Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā;
Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā mahesinā.

Vedanā paccayā cāpi, yasmā nānusayaṃ vinā;
Hoti tasmā na sā hoti, brāhmaṇassa vusīmatoti.

Vedanāpaccayā taṇhāpadaniddeso.

Upādānapadaniddeso

233. Taṇhāpaccayā upādānaniddese –

Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato;
Dhammasaṅkhepavitthārā, kamato ca vibhāvaye.

Pāḷiyañhi upādānanti kāmupādānaṃ…pe… attavādupādānanti imāni cattāri upādānāni āgatāni. Tesaṃ ayaṃ **atthavibhāgo** – vatthusaṅkhātaṃ kāmaṃ upādiyatīti **kāmupādānaṃ**. Kāmo ca so upādānañcātipi **kāmupādānaṃ**.

Upādānanti daḷhaggahaṇaṃ. Daḷhattho hettha upasaddo upāyāsa-upakaṭṭhādīsu viya. Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭhiṃ upādiyatīti vā **diṭṭhupādānaṃ**. Sassato attā ca loko cātiādīsu hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi upādiyati. Tathā sīlabbataṃ upādiyatīti **sīlabbatupādānaṃ**. Sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi **sīlabbatupādānaṃ**. Gosīlagovatādīni hi evaṃ suddhīti abhinivesato sayameva upādānānīti. Tathā vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kiṃ vadanti upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti **attavādupādānaṃ**. Ayaṃ tāva tesaṃ atthavibhāgo.

'Dhammasaṅkhepavitthāre' pana kāmupādānaṃ tāva ''tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ – idaṃ vuccati kāmupādāna''nti āgatattā saṅkhepato taṇhādaḷhattaṃ vuttaṃ. Taṇhādaḷhattaṃ nāma purimataṇhāupanissayapaccayena daḷhasambhūtā uttarataṇhā eva. Keci panāhu – appattavisayapatthanā taṇhā, andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ, tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viya. Appicchatāsantuṭṭhitāpaṭipakkhā ca te dhammā. Tathā pariyesanārakkhadukkhamūlāti. Sesupādānattayaṃ pana saṅkhepato diṭṭhimattameva.

Vitthārato pana pubbe rūpādīsu vuttāya aṭṭhasatappabhedāyapi taṇhāya daḷhabhāvo kāmupādānaṃ. Dasavatthukā micchādiṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Yathāha – ''tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ? Natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ…pe… sacchikatvā pavedentīti yā evarūpā diṭṭhi…pe… vipariyesaggāho – idaṃ vuccati diṭṭhupādāna''nti (dha. sa. 1221; vibha. 938) sīlavatehi suddhiparāmasanaṃ pana sīlabbatupādānaṃ. Yathāha – ''tattha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ? Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi, vatena suddhi, sīlabbatena suddhīti yā evarūpā diṭṭhi…pe… vipariyesaggāho – idaṃ vuccati sīlabbatupādāna''nti (dha. sa. 1222; vibha. 938). Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi attavādupādānaṃ. Yathāha – ''tattha katamaṃ attavādupādānaṃ? Idha assutavā puthujjano…pe… sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati…pe… vipariyesaggāho – idaṃ vuccati attavādupādāna''nti (dha. sa. 1223; vibha. 938). Ayamettha dhammasaṅkhepavitthāro.

'Kamato'ti ettha pana tividho kamo – uppattikkamo, pahānakkamo, desanākkamo ca. Tattha anamatagge saṃsāre imassa paṭhamaṃ uppattīti abhāvato kilesānaṃ nippariyāyena uppattikkamo na vuccati. Pariyāyena pana yebhuyyena ekasmiṃ bhave attaggāhapubbaṅgamo sassatucchedābhiniveso. Tato ''sassato ayaṃ attā''ti gaṇhato attavisuddhatthaṃ sīlabbatupādānaṃ, ucchijjatīti gaṇhato paralokanirapekkhassa kāmupādānanti evaṃ paṭhamaṃ attavādupādānaṃ, tato diṭṭhisīlabbatakāmupādānānīti ayametesaṃ ekasmiṃ bhave uppattikkamo.

Diṭṭhupādānādīni cettha paṭhamaṃ pahīyanti sotāpattimaggavajjhattā. Kāmupādānaṃ pacchā arahattamaggavajjhattāti. Ayametesaṃ pahānakkamo.

Mahāvisayattā pana pākaṭattā ca etesu kāmupādānaṃ paṭhamaṃ desitaṃ. Mahāvisayañhi taṃ aṭṭhacittasampayogā. Appavisayāni itarāni catucittasampayogā. Yebhuyyena ca ālayarāmatāya pajāya pākaṭaṃ kāmupādānaṃ, na itarāni. Kāmupādānavā vatthukāmānaṃ samadhigamatthaṃ kotūhalamaṅgalādibahulo hoti, na sassatadiṭṭhīti tadanantaraṃ diṭṭhupādānaṃ. Taṃ pabhijjamānaṃ sīlabbataattavādupādānavasena duvidhaṃ hoti. Tasmiṃ dvaye gokiriyaṃ vā kukkurakiriyaṃ vā disvāpi veditabbato oḷārikanti sīlabbatupādānaṃ paṭhamaṃ desitaṃ, sukhumattā ante attavādupādānanti ayametesaṃ desanākkamo.

Taṇhā ca purimassettha, ekadhā hoti paccayo;
Sattadhā aṭṭhadhā vāpi, hoti sesattayassa sā.

Ettha ca evaṃ desite upādānacatukke purimassa kāmupādānassa kāmataṇhā upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti taṇhābhinanditesu visayesu uppattito. Sesattayassa pana sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetuvasena sattadhā vā upanissayena saha aṭṭhadhā vāpi paccayo hoti. Yadā ca sā upanissayavasena paccayo hoti tadā asahajātāva hotīti.

Taṇhāpaccayā upādānapadaniddeso.

Bhavapadaniddeso

234. Upādānapaccayā bhavaniddese –

Atthato dhammato ceva, sātthato bhedasaṅgahā;
Yaṃ yassa paccayo ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha bhavatīti **bhavo**. **Duvidhenā**ti dvīhi ākārehi pavattitoti attho. Athavā duvidhenāti paccate karaṇavacanaṃ, duvidhoti vuttaṃ hoti. **Atthī**ti saṃvijjati. Kammameva bhavo **kammabhavo**. Upapattiyeva bhavo **upapattibhavo**. Ettha ca upapatti bhavatīti bhavo. Kammaṃ pana yathā sukhakāraṇattā ‘‘sukho buddhānamuppādo’’ti (dha. pa. 194) vutto, evaṃ bhavakāraṇattā phalavohārena bhavoti veditabbaṃ. **Tattha katamo kammabhavo**ti tesu dvīsu bhavesu yo kammabhavoti vutto, so katamoti attho. Puññābhisaṅkhārādayo vuttatthā eva. **Sabba**nti anavasesaṃ. Bhavaṃ gacchati gameti cāti **bhavagāmi**. Iminā lokuttaraṃ paṭikkhipati. Ayañhi vaṭṭakathā, tañca vivaṭṭanissitanti. Karīyatīti kammaṃ.

Kāmabhavādīsu kāmasaṅkhāto bhavo **kāmabhavo**. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Saññāvataṃ bhavo, saññā vā ettha bhave atthīti **saññābhavo**. Vipariyāyena **asaññābhavo**. Oḷārikasaññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā neva saññā nāsaññā asmiṃ bhaveti **nevasaññānāsaññābhavo**. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo **ekavokārabhavo**. Eko vā vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo. Eseva nayo catuvokārapañcavokārabhavesu. **Ayaṃ vuccati upapattibhavo**ti esa navavidhopi upapattibhavo nāma vuccatīti. Evaṃ tāvettha ‘atthato’ viññātabbo vinicchayo.

‘Dhammato’ pana ettha hi puññābhisaṅkhāro dhammato terasa cetanā, apuññābhisaṅkhāro dvādasa, āneñjābhisaṅkhāro catasso. ‘‘Sabbampi bhavagāmikamma’’nti etena sabbepete dhammā cetanā sampayuttā vā kammasaṅkhātā ācayagāmino dhammā saṅgahitā. Kāmabhavo pañca upādinnakkhandhā, tathā rūpabhavo, arūpabhavo cattāro, saññābhavo catupañca, asaññābhavo eko upādinnakkhandho, nevasaññānāsaññābhavo cattāro. Ekavokārabhavādayo ekacatupañcakkhandhā upādinnakkhandhehīti evamettha ‘dhammato’pi viññātabbo vinicchayo.

‘Sātthato’ti yathā ca bhavaniddese tatheva kāmañca saṅkhāraniddesepi puññābhisaṅkhārādayova vuttā, evaṃ santepi purimā atītakammavasena idha paṭisandhiyā paccayattā vuttā. Ime paccuppannakammavasena āyatiṃ paṭisandhiyā paccayattāti punavacanaṃ sātthakameva. Pubbe vā ‘‘tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalacetanā kāmāvacarā’’ti evamādinā nayena cetanāva saṅkhārāti vuttā. Idha pana ‘‘sabbampi bhavagāmikamma’’nti vacanato cetanāsampayuttāpi. Pubbe ca viññāṇapaccayameva kammaṃ saṅkhārāti vuttaṃ, idāni asaññābhavanibbattakampi. Kiṃ vā bahunā? ‘‘Avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ettha puññābhisaṅkhārādayova kusalākusaladhammā vuttā. ‘‘Upādānapaccayā bhavo’’ti idha pana upapattibhavassāpi saṅgahitattā kusalākusalābyākatā dhammā vuttā. Tasmā sabbathāpi sātthakamevidaṃ punavacananti. Evamettha ‘sātthato’pi viññātabbo vinicchayo.

‘Bhedasaṅgahā’ti upādānapaccayā bhavassa bhedato ceva saṅgahato ca. Yañhi kāmupādānapaccayā kāmabhavanibbattakaṃ kammaṃ kariyati, so kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ kāmupādānapaccayā dve kāmabhavā, tadantogadhāva saññābhavapañcavokārabhavā; dve rūpabhavā, tadantogadhāva saññābhavaasaññābhavaekavokārabhavapañcavokārabhavā; dve arūpabhavā, tadantogadhāva saññābhavanevasaññānāsaññābhavacatuvokārabhavāti saddhiṃ antogadhehi cha bhavā. Yathā ca kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi cha bhavā tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā bhedato saddhiṃ antogadhehi catuvīsati bhavā.

Saṅgahato pana kammabhavaṃ upapattibhavañca ekato katvā kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi eko kāmabhavo, tathā rūpārūpabhavāti tayo bhavā. Tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā saṅgahato saddhiṃ antogadhehi dvādasa bhavā. Apica avisesena upādānapaccayā kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ upādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi dve kāmabhavā, dve rūpabhavā, dve arūpabhavāti aparenapi pariyāyena saṅgahato cha bhavā. Kammabhavaupapattibhavabhedaṃ vā anupagamma saddhiṃ antogadhehi kāmabhavādivasena tayo bhavā honti. Kāmabhavādibhedañcāpi anupagamma kammabhavaupapattibhavavasena dve bhavā honti. Kammupapattibhedañca anupagamma upādānapaccayā bhavoti bhavavasena eko bhavo hotīti. Evamettha upādānapaccayassa bhavassa bhedasaṅgahāpi viññātabbo vinicchayo.

‘Yaṃ yassa paccayo cevā’ti yañcettha upādānaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayoti attho. Kiṃ panettha kassa paccayo hoti? Yaṃ kiñci yassa kassaci paccayo hotiyeva. Ummattako viya hi puthujjano. So ‘idaṃ yuttaṃ, idaṃ ayutta’nti avicāretvā yassa kassaci upādānassa vasena yaṃ kiñci bhavaṃ patthetvā yaṃ kiñci kammaṃ karotiyeva. Tasmā yadekacce ‘‘sīlabbatupādānena rūpārūpabhavā na hontī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Sabbena pana sabbo hotīti gahetabbaṃ, seyyathidaṃ – idhekacco anussavavasena vā diṭṭhānusārena vā ‘‘kāmā nāmete manussaloke ceva khattiyamahāsālakulādīsu chakāmāvacaradevaloke ca samiddhā’’ti cintetvā tesaṃ adhigamatthaṃ asaddhammasavanādīhi vañcito ‘iminā kammena kāmā sampajjantī’ti maññamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti. So duccaritapāripūriyā apāye uppajjati; sandiṭṭhike vā pana kāme patthayamāno paṭiladdhe vā gopayamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti. So duccaritapāripūriyā apāye uppajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva.

Aparo pana saddhammasavanādīhi upabrūhitañāṇo ‘‘iminā kammena kāmā sampajjantī’’ti maññamāno kāmupādānavasena kāyasucaritādīni karoti. So sucaritapāripūriyā devesu vā manussesu vā uppajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedassa sāntogadhassa kāmabhavassa paccayo hoti.

Aparo ‘‘rūpārūpabhavesu tato samiddhatarā kāmā’’ti sutvā vā parikappetvā vā kāmupādānavaseneva rūpārūpasamāpattiyo nibbattetvā samāpattibalena rūpārūpabrahmaloke uppajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññāasaññā nevasaññā nāsaññāekavokāracatuvokārapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ rūpārūpabhavānampi paccayo hoti.

Aparo ‘‘ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ ucchinno suucchinno hotī’’ti ucchedadiṭṭhiṃ upādāya tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti diṭṭhupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇampi kāmarūpārūpabhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo ‘‘ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ sukhī hoti, vigatapariḷāho hotī’’ti attavādupādānena tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti attavādupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo ‘‘idaṃ sīlabbataṃ nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ paripūrentassa sukhaṃ pāripūriṃ gacchatī’’ti sīlabbatupādānavasena tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti sīlabbatupādānampi sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hotīti evamettha yaṃ yassa paccayo hoti tatopi viññātabbo vinicchayo.

Kiṃ panettha kassa bhavassa kathaṃ paccayo hotīti ce?

Rūpārūpabhavānaṃ, upanissayapaccayo upādānaṃ;
Sahajātādīhipi taṃ, kāmabhavassāti viññeyyaṃ.

Rūpārūpabhavānañhi kāmabhavapariyāpannassa ca kāmabhave kusalakammasseva upapattibhavassa cetaṃ catubbidhampi upādānaṃ upanissayapaccayena ekadhā paccayo hoti. Kāmabhave attanā sampayuttaakusalakammabhavassa sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetupaccayappabhedehi sahajātādīhi paccayo hoti. Vippayuttassa pana upanissayapaccayenevāti.

Upādānapaccayā bhavapadaniddeso.

Jātijarāmaraṇādipadaniddeso

235. Bhavapaccayā jātiniddesādīsu jātiādīnaṃ vinicchayo saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbo. **Bhavo**ti panettha kammabhavova adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. So pana kammapaccayaupanissayapaccayavasena dvidhāva paccayo hotīti.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘bhavo jātiyā paccayo’’ti ce? Bāhirapaccayasamattepi hīnapaṇītatādivisesadassanato. Bāhirānañhi janakajanettisukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapaṇītatādiviseso dissati. So ca na ahetuko, sabbadā ca sabbesañca abhāvato; na kammabhavato aññahetuko, tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhavahetukova. Kammañhi sattānaṃ hīnapaṇītādivisesahetu. Tenāha bhagavā – ‘‘kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnappaṇītatāyā’’ti (ma. ni. 3.289). Tasmā jānitabbametaṃ – ‘‘bhavo jātiyā paccayo’’ti.

Yasmā ca asati jātiyā jarāmaraṇaṃ nāma na hoti, sokādayo ca dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmaraṇañceva jarāmaraṇasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālassa jarāmaraṇābhisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti, tasmā ayaṃ jātijarāmaraṇassa ceva sokādīnañca paccayo hotīti veditabbā. Sā pana upanissayakoṭiyā ekadhāva paccayo hotīti.

Bhavapaccayā jātiādipadaniddeso.

242. **Evametassā**tiādīnaṃ attho uddesavāre vuttanayeneva veditabbo. **Saṅgati**ādīni samudayavevacanāneva.

Yasmā panettha sokādayo avasāne vuttā, tasmā yā sā avijjā ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti evametassa bhavacakkassa ādimhi vuttā, sā –

Sokādīhi avijjā, siddhā bhavacakkamaviditādimidaṃ;
Kārakavedakarahitaṃ, dvādasavidhasuññatāsuññaṃ.

Satataṃ samitaṃ pavattatīti veditabbaṃ. Kathaṃ panettha sokādīhi avijjā siddhā? Kathamidaṃ bhavacakkaṃ aviditādi? Kathaṃ kārakavedakarahitaṃ? Kathaṃ dvādasavidhasuññatāsuññanti ce? Ettha hi sokadukkhadomanassupāyāsā avijjāya aviyogino, paridevo ca nāma mūḷhassāti tesu tāva siddhesu siddhāva hoti avijjā. Apica ‘‘āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti hi vuttaṃ. Āsavasamudayā cete sokādayo honti. Kathaṃ? Vatthukāmaviyoge tāva soko kāmāsavasamudayo hoti? Yathāha –

‘‘Tassa ce kāmayānassa, chandajātassa jantuno;
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī’’ti. (su. ni. 773);

Yathā cāha – ‘‘kāmato jāyatī soko’’ti (dha. pa. 215). Sabbepi cete diṭṭhāsavasamudayā honti, yathāha – ‘‘tassa ahaṃ rūpaṃ, mama rūpanti pariyuṭṭhaṭṭhāyino taṃ rūpaṃ vipariṇamati aññathā hoti. Tassa rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti (saṃ. ni. 3.1). Yathā ca diṭṭhāsavasamudayā evaṃ bhavāsavasamudayāpi, yathāha – ‘‘yepi te devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajja’’nti (saṃ. ni. 3.78; a. ni. 4.33) pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayena santajjitānaṃ devānaṃ viyāti. Yathā ca bhavāsavasamudayā evaṃ avijjāsavasamudayāpi, yathāha – ‘‘sa kho so, bhikkhave, bālo diṭṭheva dhamme tividhaṃ dukkhadomanassaṃ paṭisaṃvedetī’’ti (ma. ni. 3.246).

Iti yasmā āsavasamudayā ete honti, tasmā ete sijjhamānā avijjāya hetubhūte āsave sādhenti. Āsavesu ca siddhesu paccayabhāve bhāvato avijjāpi siddhāva hotīti. Evaṃ tāvettha **‘sokādīhi avijjā siddhā’** hotīti veditabbā.

Yasmā pana evaṃ paccayabhāve bhāvato avijjāya siddhāya puna ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti evaṃ hetuphalaparamparāya pariyosānaṃ natthi, tasmā taṃ hetuphalasambandhavasena pavattaṃ dvādasaṅgaṃ **‘bhavacakkaṃ aviditādī’**ti siddhaṃ hoti.

Evaṃ sati ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti idaṃ ādimattakathanaṃ virujjhatīti ce? Nayidaṃ ādimattakathanaṃ, padhānadhammakathanaṃ panetaṃ. Tiṇṇañhi vaṭṭānaṃ avijjā padhānā. Avijjāggahaṇena hi avasesaṃ kilesavaṭṭañca kammādīni ca bālaṃ paliveṭhenti, sappasiraggahaṇena sesaṃ sappasarīraṃ viya bāhaṃ. Avijjāsamucchede pana kate tehi vimokkho hoti, sappasiracchede kate paliveṭhitabāhāvimokkho viya. Yathāha – ‘‘avijjāyatveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’tiādi (saṃ. ni. 2.1; mahāva. 1). Iti yaṃ gaṇhato bandho muñcato ca mokkho hoti, tassa padhānadhammassa kathanamidaṃ, na ādimattakathananti evamidaṃ bhavacakkaṃ aviditādīti veditabbaṃ. Tayidaṃ yasmā avijjādīhi kāraṇehi saṅkhārādīnaṃ pavatti, tasmā tato aññena ‘‘brahmā mahābrahmā seṭṭho sajitā’’ti evaṃ parikappitena brahmādinā vā saṃsārassa kārakena ‘‘so kho pana me ayaṃ attā vado vedeyyo’’ti evaṃ parikappitena attanā vā sukhadukkhānaṃ vedakena rahitaṃ. Iti **‘kārakavedakarahita’**nti veditabbaṃ.

Yasmā panettha avijjā udayabbayadhammakattā dhuvabhāvena, saṃkiliṭṭhattā saṃkilesikattā ca subhabhāvena, udayabbayapaṭipīḷitattā sukhabhāvena, paccayāyattavuttittā vasavattanabhūtena attabhāvena ca suññā, tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni; yasmā vā avijjā na attā, na attano, na attani, na attavatī, tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni; tasmā **‘dvādasavidhasuññatāsuññamidaṃ’** bhavacakkanti veditabbaṃ.

Evañca viditvā puna –

Tassa avijjātaṇhā, mūlamatītādayo tayo kālā;
Dve aṭṭha dve eva ca, sarūpato tesu aṅgāni.

Tassa kho panetassa bhavacakkassa avijjā taṇhā cāti dve dhammā mūlanti veditabbā. Tadetaṃ pubbantāharaṇato avijjāmūlaṃ vedanāvasānaṃ, aparantasantānato taṇhāmūlaṃ jarāmaraṇāvasānanti duvidhaṃ hoti. Tattha purimaṃ diṭṭhicaritavasena vuttaṃ, pacchimaṃ taṇhācaritavasena. Diṭṭhicaritānañhi avijjā, taṇhācaritānaṃ taṇhā saṃsāranāyikā.

Ucchedadiṭṭhisamugghātāya vā paṭhamaṃ, phaluppattiyā hetūnaṃ anupacchedapakāsanato; sassatadiṭṭhisamugghātāya dutiyaṃ, uppannānaṃ jarāmaraṇapakāsanato; gabbhaseyyakavasena vā purimaṃ, anupubbapavattidīpanato; opapātikavasena pacchimaṃ sahuppattidīpanato.

Atītapaccuppannānāgatā cassa tayo kālā. Tesu pāḷiyaṃ sarūpato āgatavasena avijjā saṅkhārā cāti dve aṅgāni atītakālāni, viññāṇādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppannakālāni, jāti ceva jarāmaraṇañca dve anāgatakālānīti veditabbāni. Puna –

Hetuphalahetupubbaka-tisandhicatubhedasaṅgahañcetaṃ;
Vīsatiākārāraṃ, tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamati.

Itipi veditabbaṃ. Tattha saṅkhārānañca paṭisandhiviññāṇassa ca antarā eko hetuphalasandhi nāma. Vedanāya ca taṇhāya ca antarā eko phalahetusandhi nāma. Bhavassa ca jātiyā ca antarā eko hetuphalasandhīti. Evamidaṃ hetuphalahetupubbakatisandhīti veditabbaṃ. Sandhīnaṃ ādipariyosānavavatthitā panassa cattāro saṅgahā honti, seyyathidaṃ – avijjāsaṅkhārā eko saṅgaho, viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanā dutiyo, taṇhupādānabhavā tatiyo, jātijarāmaraṇaṃ catutthoti. Evamidaṃ catubhedasaṅgahanti veditabbaṃ.

Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakaṃ;
Idāni hetavo pañca, āyatiṃ phalapañcakanti.

Etehi pana vīsatiyā ākārehi arehi vīsatiākārāranti veditabbaṃ. Tattha **‘atīte hetavo pañcā’**ti avijjā saṅkhārā cāti ime tāva dve vuttā eva. Yasmā pana avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassa upādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tenāha ‘‘purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā’’ti (paṭi. ma. 1.47).

Tattha **purimakammabhavasmi**nti purime kammabhave, atītajātiyaṃ kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjā**ti yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūḷho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṃ kammaṃ karoto purimacetanāyo, yathā ‘dānaṃ dassāmī’ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma. Sattamā cetanā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, taṃsampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhā**ti yā kammaṃ karontassa tassa phale uppattibhave nikāmanā patthanā sā taṇhā nāma. **Upagamanaṃ upādāna**nti yaṃ kammaṃ bhavassa paccayabhūtaṃ; ‘idaṃ katvā asukasmiṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī’tiādinā nayena pavattaṃ upagamanaṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ – idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavo**ti āyūhanāvasāne vuttacetanā bhavoti evamattho veditabbo.

‘Idāni phalapañcaka’nti viññāṇādi vedanāvasānaṃ pāḷiyaṃ āgatameva. Yathāha ‘‘idha paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṃ purekatassa kammassa paccayā’’ti (paṭi. ma. 1.47). Tattha **paṭisandhi viññāṇa**nti yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṃ viññāṇaṃ. **Okkanti nāmarūpa**nti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti, āgantvā pavisanaṃ viya – idaṃ nāmarūpaṃ. **Pasādo āyatana**nti idaṃ cakkhādipañcāyatanavasena vuttaṃ. **Phuṭṭho phasso**ti yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto uppanno – ayaṃ phasso. **Vedayitaṃ vedanā**ti yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena sahuppannaṃ vipākavedayitaṃ, sā vedanāti evamattho veditabbo.

‘Idāni hetavo pañcā’ti taṇhādayo pāḷiyaṃ āgatāva taṇhupādānabhavā. Bhave pana gahite tassa pubbabhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampayuttā, yāya vā mūḷho kammaṃ karoti sā avijjā gahitāva hotīti evaṃ pañca. Tenāha ‘‘idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo. Ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyatiṃ paṭisandhiyā paccayā’’ti (paṭi. ma. 1.47). Tattha **idha paripakkattā āyatanāna**nti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesaṃ uttānameva.

‘Āyatiṃ phalapañcaka’nti viññāṇādīni pañca. Tāni jātiggahaṇena vuttāni. Jarāmaraṇaṃ pana tesaṃyeva jarāmaraṇaṃ. Tenāha ‘‘āyatiṃ paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā. Ime pañca dhammā āyatiṃ upapattibhavasmiṃ idha katassa kammassa paccayā’’ti (paṭi. ma. 1.47). Evamidaṃ vīsatiākārāraṃ hoti.

Tattha purimabhavasmiṃ pañca kammasambhārā, etarahi pañca vipākasambhārā, etarahi pañca kammasambhārā, anāgate pañca vipākadhammāti dasa dhammā kammaṃ, dasa vipākoti. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammaṃ nāma, dvīsu ṭhānesu vipāko vipāko nāmāti sabbampetaṃ bhavacakkaṃ paccayākāravaṭṭaṃ kammañceva kammavipāko ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammasaṅkhepo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākasaṅkhepoti sabbampetaṃ kammasaṅkhepo ceva vipākasaṅkhepo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammavaṭṭaṃ, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākavaṭṭanti sabbampetaṃ kammavaṭṭañceva vipākavaṭṭañca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammabhavo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākabhavoti sabbampetaṃ kammabhavo ceva vipākabhavo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammapavattaṃ, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākapavattanti sabbampetaṃ kammapavattañceva vipākapavattañca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammasantati, dvīsu vipāko vipākasantatīti sabbampetaṃ kammasantati ceva vipākasantati ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kiriyā nāma, dvīsu vipāko kiriyāphalaṃ nāmāti sabbampetaṃ kiriyā ceva kiriyāphalañcāti.

Evaṃ samuppannamidaṃ sahetukaṃ,
Dukkhaṃ aniccaṃ calamittaraddhuvaṃ;
Dhammehi dhammā pabhavanti hetuso,
Na hettha attāva parova vijjati.

Dhammā dhamme sañjanenti, hetusambhārapaccayā;
Hetūnañca nirodhāya, dhammo buddhena desito;
Hetūsu uparuddhesu, chinnaṃ vaṭṭaṃ na vaṭṭati.

Evaṃ dukkhantakiriyāya, brahmacariyīdha vijjati;
Satte ca nūpalabbhante, nevucchedo na sassataṃ.

Tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamatīti ettha pana saṅkhārabhavā kammavaṭṭaṃ, avijjātaṇhūpādānāni kilesavaṭṭaṃ, viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanā vipākavaṭṭanti imehi tīhi vaṭṭehi tivaṭṭamidaṃ bhavacakkaṃ yāva kilesavaṭṭaṃ na upacchijjati tāva anupacchinnapaccayattā anavaṭṭhitaṃ punappunaṃ parivaṭṭanato bhamatiyevāti veditabbaṃ.

Tayidamevaṃ bhamamānaṃ –

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca;
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā kusalākusalakammaṃ avisesena samudayasaccanti saccavibhaṅge vuttaṃ, tasmā avijjāpaccayā saṅkhārāti avijjāya saṅkhārā dutiyasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ, saṅkhārehi viññāṇaṃ dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ, viññāṇādīhi nāmarūpādīni vipākavedanāpariyosānāni paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ, vedanāya taṇhā paṭhamasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ, taṇhāya upādānaṃ dutiyasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ, upādānato bhavo dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamadutiyasaccadvayaṃ, bhavato jāti dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ, jātiyā jarāmaraṇaṃ paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccanti. Evaṃ tāvidaṃ **‘saccappabhavato’** viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā panettha avijjā vatthūsu ca satte sammoheti paccayo ca hoti saṅkhārānaṃ pātubhāvāya, tathā saṅkhārā saṅkhatañca abhisaṅkharonti paccayā ca honti viññāṇassa, viññāṇampi vatthuñca paṭijānāti paccayo ca hoti nāmarūpassa, nāmarūpampi aññamaññañca upatthambheti paccayo ca hoti saḷāyatanassa, saḷāyatanampi savisaye ca vattati paccayo ca hoti phassassa, phassopi ārammaṇañca phusati paccayo ca hoti vedanāya, vedanāpi ārammaṇarasañca anubhavati paccayo ca hoti taṇhāya, taṇhāpi rajjanīye ca dhamme rajjati paccayo ca hoti upādānassa, upādānampi upādānīye ca dhamme upādiyati paccayo ca hoti bhavassa, bhavopi nānāgatīsu ca vikkhipati paccayo ca hoti jātiyā, jātipi khandhe ca janeti tesaṃ abhinibbattibhāvena pavattatā paccayo ca hoti jarāmaraṇassa, jarāmaraṇampi khandhānaṃ pākabhedabhāvañca adhitiṭṭhati paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāya sokādīnaṃ adhiṭṭhānattā, tasmā sabbapadesu dvidhā pavatta**‘kiccato’**pi idaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā cettha ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti idaṃ kārakadassananivāraṇaṃ, ‘‘saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti attasaṅkantidassananivāraṇaṃ, ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti attātiparikappitavatthubhedadassanato ghanasaññānivāraṇaṃ, ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’ntiādīsu ‘‘attā passati…pe… vijānāti phusati vedayati taṇhiyati upādiyati bhavati jāyati jīyati mīyatī’’ti evamādidassananivāraṇaṃ, tasmā micchādassana**nivāraṇato**petaṃ bhavacakkaṃ ‘nivāraṇato’ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā panettha salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena dhammānaṃ adassanato andho viya avijjā, andhassa upakkhalanaṃ viya avijjāpaccayā saṅkhārā, upakkhalitassa patanaṃ viya saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, patitassa gaṇḍapātubhāvo viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, gaṇḍabhedapīḷakā viya nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, gaṇḍapīḷakāghaṭṭanaṃ viya saḷāyatanapaccayā phasso, ghaṭṭanadukkhaṃ viya phassapaccayā vedanā, dukkhassa paṭikārābhilāso viya vedanāpaccayā taṇhā, paṭikārābhilāsena asappāyaggahaṇaṃ viya taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādinnaasappāyālepanaṃ viya upādānapaccayā bhavo, asappāyālepanena gaṇḍavikārapātubhāvo viya bhavapaccayā jāti, gaṇḍavikārato gaṇḍabhedo viya jātipaccayā jarāmaraṇaṃ.

Yasmā vā panettha avijjā appaṭipattimicchāpaṭipattibhāvena satte abhibhavati paṭalaṃ viya akkhīni, tadabhibhūto ca bālo ponobbhavikehi saṅkhārehi attānaṃ veṭheti kosakārakimi viya kosappadesehi, saṅkhārapariggahitaṃ viññāṇaṃ gatīsu patiṭṭhaṃ labhati pariṇāyakapariggahito viya rājakumāro rajje, upapattinimittaṃ parikappanato viññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ anekappakāraṃ nāmarūpaṃ abhinibbatteti māyākāro viya māyaṃ, nāmarūpe patiṭṭhitaṃ saḷāyatanaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti subhūmiyaṃ patiṭṭhito vanappagumbo viya, āyatanaghaṭṭanato phasso jāyati araṇīsahitābhimaddanato aggi viya, phassena phuṭṭhassa vedanā pātubhavati agginā phuṭṭhassa ḍāho viya, vedayamānassa taṇhā vaḍḍhati loṇūdakaṃ pivato pipāsā viya, tasito bhavesu abhilāsaṃ karoti pipāsito viya pānīye, tadassupādānaṃ upādānena bhavaṃ upādiyati āmisalobhena maccho baḷisaṃ viya, bhave sati jāti hoti bīje sati aṅkuro viya, jātassa avassaṃ jarāmaraṇaṃ uppannassa rukkhassa patanaṃ viya, tasmā evaṃ **‘upamāhi’** petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā ca bhagavatā atthatopi dhammatopi desanātopi paṭivedhatopi gambhīrabhāvaṃ sandhāya ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā’’ti (dī. ni. 2.95; saṃ. ni. 2.60) vuttaṃ, tasmā **‘gambhīrabhedato’**petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hoti, itthañca jātito samudāgacchatīti evaṃ jātipaccayasamudāgataṭṭhassa duravabodhanīyato jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro, tathā jātiyā bhavapaccaya…pe… saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ atthagambhīranti. Ayaṃ tāvettha **‘atthagambhīratā’** hetuphalañhi atthoti vuccati, yathāha ‘‘hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’ti (vibha. 720).

Yasmā pana yenākārena yadavatthā ca avijjā tesaṃ tesaṃ saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tassa duravabodhanīyato avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho gambhīro, tathā saṅkhārānaṃ…pe… jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ dhammagambhīranti ayamettha **‘dhammagambhīratā’** hetuno hi dhammoti nāmaṃ, yathāha ‘‘hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’ti.

Yasmā cassa tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā desanāpi gambhīrā, na tattha sabbaññutañāṇato aññaṃ ñāṇaṃ patiṭṭhaṃ labhati, tathā hetaṃ katthaci sutte anulomato, katthaci paṭilomato; katthaci anulomapaṭilomato, katthaci vemajjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā, katthaci tisandhicatusaṅkhepaṃ, katthaci dvisandhitisaṅkhepaṃ, katthaci ekasandhidvisaṅkhepaṃ desitaṃ, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ desanāgambhīranti ayaṃ **desanāgambhīratā**.

Yasmā panettha yo avijjādīnaṃ sabhāvo, yena paṭividdhena avijjādayo dhammā salakkhaṇato paṭividdhā honti, so duppariyogāhattā gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ paṭivedhagambhīraṃ. Tathā hettha avijjāya aññāṇādassanasaccāsampaṭivedhaṭṭho gambhīro, saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇāyūhanasarāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññataabyāpāraasaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa ekuppādavinibbhogāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa adhipatilokadvārakhettavisayavisayībhāvaṭṭho, phassassa phusanasaṅghaṭṭanasaṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamajjhattabhāvanijjīvavedayitaṭṭho, taṇhāya abhinanditajjhosānasaritālatānadītaṇhāsamuddaduppūraṇaṭṭho, upādānassa ādānaggahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamanaṭṭho, bhavassa āyūhanābhisaṅkharaṇayonigatiṭhitinivāsesu khipanaṭṭho, jātiyā jātisañjātiokkantinibbattipātubhāvaṭṭho, jarāmaraṇassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho gambhīroti ayamettha **paṭivedhagambhīratā**.

Yasmā panettha ekattanayo, nānattanayo, abyāpāranayo, evaṃdhammatānayoti cattāro atthanayā honti, tasmā **‘nayabhedato’**petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ. Tattha ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti evaṃ bījassa aṅkurādibhāvena rukkhabhāvappatti viya santānānupacchedo **‘ekattanayo’** nāma; yaṃ sammā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānassa anupacchedāvabodhato ucchedadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇato sassatadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīnaṃ pana yathāsakalakkhaṇavavatthānaṃ **‘nānattanayo’** nāma; yaṃ sammā passanto navanavānaṃ uppādadassanato sassatadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto ekasantānapatitassa bhinnasantānasseva nānattaggahaṇato ucchedadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjāya ‘saṅkhārā mayā uppādetabbā’, saṅkhārānaṃ vā ‘viññāṇaṃ amhehī’ti evamādibyāpārābhāvo **‘abyāpāranayo’** nāma; yaṃ sammā passanto kārakassa abhāvāvabodhato attadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto yo asatipi byāpāre avijjādīnaṃ sabhāvaniyamasiddho hetubhāvo tassa aggahaṇato akiriyadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīhi pana kāraṇehi saṅkhārādīnaṃyeva sambhavo khīrādīhi dadhiādīnaṃ viya, na aññesanti ayaṃ **‘evaṃdhammatānayo’** nāma; yaṃ sammā passanto paccayānurūpato phalāvabodhato ahetukadiṭṭhiñca akiriyadiṭṭhiñca pajahati, micchā passanto paccayānurūpaṃ phalappavattiṃ aggahetvā yato kutoci yassa kassaci asambhavaggahaṇato ahetukadiṭṭhiñceva niyatavādañca upādiyatīti evamidaṃ bhavacakkaṃ –

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca;
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Idañhi gambhīrato agādhaṃ nānānayaggahaṇato durabhiyānaṃ ñāṇāsinā samādhipavarasilāyaṃ sunisitena –

Bhavacakkamapadāletvā,
Asanivicakkamiva niccanimmathanaṃ;
Saṃsārabhayamatīto,
Na koci supinantarepyatthi.

Vuttampi cetaṃ bhagavatā – ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa, ānanda, dhammassa ananubodhā appaṭivedhā evamayaṃ pajā tantākulakajātā kulagaṇṭhikajātā muñjapabbajabhūtā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattatī’’ti (dī. ni. 2.95; saṃ. ni. 2.60). Tasmā attano vā paresaṃ vā hitāya sukhāya paṭipanno avasesakiccāni pahāya –

Gambhīre paccayākāra-ppabhede idha paṇḍito;
Yathā gādhaṃ labhetheva-manuyuñje sadā satoti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

243. Evaṃ mahāpathaviṃ pattharanto viya ākāsaṃ vitthārayanto viya ca sabbadhammesu appaṭihatañāṇo satthā suttantabhājanīye niggaṇṭhiṃ nijjaṭaṃ paccayākāraṃ nānācittavasena dassetvā idāni yasmā na kevalaṃ ayaṃ paccayākāro nānācittesuyeva hoti, ekacittepi hotiyeva, tasmā abhidhammabhājanīyavasena ekacittakkhaṇikaṃ paccayākāraṃ nānappakārato dassetuṃ **avijjāpaccayā saṅkhāro**tiādinā nayena mātikaṃ tāva ṭhapesi. Evaṃ ṭhapitāya pana mātikāya –

Avijjādīhi mūlehi, nava mūlapadā nava;
Nayā tattha catukkāni, vārabhedañca dīpaye.

Tatrāyaṃ dīpanā – ettha hi avijjāsaṅkhāraviññāṇanāmachaṭṭhāyatanaphassavedanātaṇhāupādānappabhedehi avijjādīhi navahi mūlapadehi avijjādiko, saṅkhārādiko, viññāṇādiko, nāmādiko, chaṭṭhāyatanādiko, phassādiko, vedanādiko, taṇhādiko, upādānādikoti ime nava mūlapadā nava nayā honti.

Tesu yo tāva ayaṃ avijjādiko nayo, tattha paccayacatukkaṃ, hetucatukkaṃ, sampayuttacatukkaṃ, aññamaññacatukkanti cattāri catukkāni honti. Yathā cettha evaṃ sesesupīti ekekasmiṃ naye catunnaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena chattiṃsa catukkāni. Tattha ekekena catukkena catunnaṃ catunnaṃ vārānaṃ saṅgahitattā catunnampi catukkānaṃ vasena ekekasmiṃ naye soḷasa soḷasa vārāti catucattālīsādhikaṃ vārasataṃ hotīti veditabbaṃ.

1. Paccayacatukkaṃ

Tattha yadetaṃ sabbapaṭhame avijjāmūlake naye paccayacatukkaṃ, tasmiṃ paṭhamo nāmarūpaṭṭhāne nāmassa, saḷāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa ca vuttattā aparipuṇṇaaṅgadvayayutto dvādasaṅgikavāro nāma. Dutiyo nāmarūpaṭṭhāne nāmasseva, saḷāyatanaṭṭhāne ca na kassaci vuttattā aparipuṇṇaekaṅgayutto ekādasaṅgikavāro nāma. Tatiyo saḷāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa vuttattā paripuṇṇaekaṅgayutto dvādasaṅgikavāro nāma. Catuttho pana paripuṇṇadvādasaṅgikoyeva.

Tattha siyā – ayampi chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti vuttattā aparipuṇṇekaṅgayuttoyevāti? Na, tassa anaṅgattā. Phassoyeva hettha aṅgaṃ, na chaṭṭhāyatanaṃ. Tasmā tassa anaṅgattā nāyaṃ aparipuṇṇekaṅgayuttoti. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ – ''paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo gabbhaseyyakasattānaṃ vasena, catuttho opapātikasattānaṃ vasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo aparipuṇṇāyatanavasena, catuttho paripuṇṇāyatanavasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo mahānidānasuttantavasena (dī. ni. 2.95 ādayo), tatiyo rūpabhavavasena, catuttho kāmabhavavasena gahito''ti.

Tattha paṭhamo imesu dutiyādīsu tīsu vāresu na katthaci na pavisatīti sabbasaṅgāhikoti vutto. Sesānaṃ viseso parato āvibhavissati. Tassāvibhāvatthaṃ –

Yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yahiṃ;
Yaṃ yathā paccayo yassa, taṃ sabbamupalakkhaye.

Tatrāyaṃ nayo – avisesena tāva catūsupi etesu suttantabhājaniye viya saṅkhārāti avatvā saṅkhāroti vuttaṃ, taṃ kasmāti? Ekacittakkhaṇikattā. Tatra hi nānācittakkhaṇiko paccayākāro vibhatto. Idha ekacittakkhaṇiko āraddho. Ekacittakkhaṇe ca bahū cetanā na santīti saṅkhārāti avatvā saṅkhāroti vuttaṃ.

Paṭhamavāre panettha ekacittakkhaṇapariyāpannadhammasaṅgahaṇato sabbaṭṭhānasādhāraṇato ca rūpaṃ chaḍḍetvā ''viññāṇapaccayā nāma''ntveva vuttaṃ. Tañhi ekacittakkhaṇapariyāpannaṃ sabbaṭṭhānasādhāraṇañca, na katthaci viññāṇappavattiṭṭhāne na pavattati. Yasmā ca ekacittakkhaṇapariyāpanno ekovettha phasso, tasmā tassānurūpaṃ paccayabhūtaṃ āyatanaṃ gaṇhanto saḷāyatanaṭṭhāne ''nāmapaccayā chaṭṭhāyatana''nti ekaṃ manāyatanaṃyeva āha. Tañhi ekassa akusalaphassassa anurūpaṃ paccayabhūtaṃ. Kāmañcetaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇanti etthāpi vuttaṃ, hetuphalavisesadassanatthaṃ pana aṅgapuṇṇatthañca puna idha gahitaṃ. Tatra hi etassa visesena saṅkhāro hetu, avisesena nāmaṃ phalaṃ. Idha panassa avisesena nāmaṃ hetu, visesena phasso phalanti. Sokādayo pana yasmā sabbe ekacittakkhaṇe na sambhavanti, sabbasmiñca cittappavattiṭṭhāne ceva citte ca na pavattanti, tasmā na gahitā. Jātijarāmaraṇāni pana acittakkhaṇamattānipi samānāni cittakkhaṇe antogadhattā aṅgaparipūraṇatthaṃ gahitāni. Evaṃ tāvettha **'yaṃ aññathā vuttaṃ. Yañca avuttaṃ'** taṃ veditabbaṃ.

Yaṃ panettha ito paresu vāresu vuttaṃ, tassattho vuttanayeneva veditabbo. Yasmiṃ yasmiṃ pana vāre yo yo viseso āgato, taṃ taṃ tattha tattheva pakāsayissāma.

'Yaṃ yathā paccayo yassā'ti ettha pana saṅkhārassa avijjā sampayuttadhammasādhāraṇehi sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatapaccayehi chahi hetupaccayena cāti sattadhā paccayo. Tattha yasmā parato hetucatukkādīni tīṇi catukkāni avigatasampayuttaaññamaññapaccayavasena vuttāni, tasmā idha tāni apanetvā avasesānaṃ vasena avijjā saṅkhārassa catudhā paccayoti veditabbo.

Saṅkhāro viññāṇassa sādhāraṇehi chahi, kammāhārapaccayehi cāti aṭṭhadhā paccayo. Idha pana teyeva tayo apanetvā pañcadhā. Viññāṇaṃ nāmassa sādhāraṇehi chahi, indriyāhārādhipatīhi cāti navadhā. Idha pana tayo apanetvā chadhā. Nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa sādhāraṇehi chahi. Kiñci panettha adhipatipaccayena, kiñci āhārapaccayādīhīti anekadhā. Idha pana teyeva tayo apanetvā tidhā catudhā pañcadhā vā. Chaṭṭhāyatanaṃ phassassa yathā viññāṇaṃ nāmassa. Evaṃ phasso vedanāya sādhāraṇehi chahi āhārapaccayena cāti sattadhā. Idha pana teyeva tayo apanetvā catudhā. Vedanā taṇhāya sādhāraṇehi chahi jhānindriyapaccayehi cāti aṭṭhadhā. Idha pana teyeva tayo apanetvā pañcadhā. Taṇhā upādānassa, yathā avijjā saṅkhārassa. Evaṃ upādānaṃ bhavassa sādhāraṇehi chahi maggapaccayena cāti sattadhā. Idha pana teyeva tayo apanetvā catudhā. Bhavo jātiyā, yasmā jātīti idha saṅkhatalakkhaṇaṃ adhippetaṃ, tasmā pariyāyena upanissayapaccayeneva paccayo. Tathā jāti jarāmaraṇassāti.

Ye pana evaṃ vadanti – ''imasmiṃ catukke sabbesampi saṅkhārādīnaṃ avijjādayo sahajātapaccayena paccayā honti. Sahajātapaccayavaseneva hi paṭhamavāro āraddho''ti, te bhavādīnaṃ tathā abhāvaṃ sesapaccayānañca sambhavaṃ dassetvā paṭikkhipitabbā. Na hi bhavo jātiyā sahajātapaccayo hoti, na jāti jarāmaraṇassa. Ye cetesaṃ saṅkharādīnaṃ avasesā paccayā vuttā, tepi sambhavantiyeva. Tasmā na sakkā chaḍḍetunti. Evaṃ tāva paṭhamavāre yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yahiṃ, yañca yathā yassa paccayo hoti, taṃ veditabbaṃ. Dutiyavārādīsupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso – dutiyavāre ''nāmapaccayā phasso''ti vatvā saḷāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttaṃ, taṃ kimatthanti? Paccayavisesadassanatthañceva mahānidānadesanāsaṅgahatthañca. Phassassa hi na kevalañca chaṭṭhāyatanameva paccayo, vedanākkhandhādayo pana tayo khandhāpi paccayāyeva. Mahānidānasuttante cassa ''atthi idappaccayā phassoti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. Kiṃ paccayā phassoti? Iti ce vadeyya, nāmapaccayā phassoti iccassa vacanīya''nti (dī. ni. 2.96). Evaṃ saḷāyatanaṃ chaḍḍetvā ekādasaṅgiko paṭiccasamuppādo vutto. Tasmā imassa paccayavisesassa dassanatthaṃ imissā ca mahānidānasuttantadesanāya pariggahatthaṃ dutiyavāre ‘‘nāmapaccayā phasso’’ti vatvā saḷāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttanti. Esa tāva dutiyavāre viseso.

Tatiyavāre pana ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti suttantabhājanīye āgatameva catutthamaṅgaṃ vuttaṃ, taṃ ekacittakkhaṇikattā paccayākārassa idha ayuttanti ce? Taṃ nāyuttaṃ. Kasmā? Sakakkhaṇe paccayabhāvato. Sacepi hi tattha rūpaṃ cittakkhaṇato uddhaṃ tiṭṭhati, tathāpissa taṃ viññāṇaṃ sakakkhaṇe paccayo hoti. Kathaṃ? Purejātassa tāva cittasamuṭṭhānassa aññassa vā pacchājātapaccayena. Vuttañcetaṃ ‘‘pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.11). Sahajātassa pana cittasamuṭṭhānassa nissayapaccayena paccayo. Yathāha ‘‘cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ nissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.8).

Yadi evaṃ, purimavāresu kasmā evaṃ na vuttanti? Rūpappavattidesaṃ sandhāya desitattā. Ayañhi paccayākāro rūpappavattidese kāmabhave gabbhaseyyakānañceva aparipuṇṇāyatanaopapātikānañca rūpāvacaradevānañca vasena desito. Tenevettha ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti avatvā chaṭṭhāyatananti vuttaṃ. Tattha nāmaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Rūpaṃ pana hadayarūpaṃ veditabbaṃ. Taṃ panetassa chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayena ceva purejātapaccayena cāti dvidhā paccayo hotīti esa tatiyavāre viseso.

Catutthavāro pana yonivasena opapātikānaṃ, āyatanavasena paripuṇṇāyatanānaṃ, bhavavasena kāmāvacarasattānaṃ vasena vutto. Tenevettha ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti vuttaṃ. Tattha nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa sahajātādīhi, cakkhāyatanādīnaṃ pacchājātapaccayena. Rūpe hadayarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayapurejātapaccayehi, cattāri mahābhūtāni cakkhāyatanādīnaṃ sahajātanissayaatthiavigatehi. Yasmā panesa ekacittakkhaṇiko paccayākāro, tasmā ettha saḷāyatanapaccayāti avatvā ‘‘chaṭṭhāyatanapaccayā phasso’’ti vuttoti ayaṃ catutthavāre viseso.

Evametesaṃ nānākaraṇaṃ ñatvā puna sabbesveva tesu visesena paṭhamakā dve vārā arūpabhave paccayākāradassanatthaṃ vuttāti veditabbā. Arūpabhavasmiñhi rūpena asammissāni paṭiccasamuppādaṅgāni pavattanti. Tatiyo rūpabhave paccayākāradassanatthaṃ vutto. Rūpabhavasmiñhi satipi rūpasammissatte saḷāyatanaṃ na pavattati. Catuttho kāmabhave paccayākāradassanatthaṃ vutto. Kāmabhavasmiñhi sakalaṃ saḷāyatanaṃ pavattati. Tatiyo vā rūpabhave ceva kāmabhave ca aparipuṇṇāyatanānaṃ akusalappavattikkhaṇaṃ sandhāya vutto. Catuttho vā kāmabhave paripuṇṇāyatanānaṃ. Paṭhamo vā sabbatthagāmitaṃ sandhāya vutto. So hi na katthaci cittappavattidese na pavattati. Dutiyo paccayavisesaṃ sandhāya vutto. Ekādasaṅgikattañhettha phassassa ca nāmapaccayattaṃ paccayaviseso. Tatiyo purimayonidvayaṃ sandhāya vutto. Purimāsu hi dvīsu yonīsu so sambhavati, tattha sadā saḷāyatanassa asambhavato. Catuttho pacchimayonidvayaṃ sandhāya vutto. Pacchimāsu hi so dvīsu yonīsu sambhavati, tattha sadā saḷāyatanassa sambhavatoti.

Ettāvatā ca yaṃ vuttaṃ catūsupi vāresu –

Yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yahiṃ;
Yaṃ yathā paccayo yassa, taṃ sabbamupalakkhayeti.

Gāthāya atthadīpanā katā hoti.

Etenevānusārena, sabbametaṃ nayaṃ ito;
Viseso yo ca taṃ jaññā, catukkesu paresupi.

2. Hetucatukkaṃ

244. Tattha yo tāva idha vutto nayo, so sabbattha pākaṭoyeva. Viseso pana evaṃ veditabbo – hetucatukke tāva avijjā hetu assāti **avijjāhetuko**. Avijjā assa sahavattanato yāvabhaṅgā pavattikā gamikāti vuttaṃ hoti. ‘‘Avijjāpaccayā’’ti ca ettāvatā sahajātādipaccayavasena sādhāraṇato saṅkhārassa avijjā paccayoti dassetvā, puna ‘‘avijjāhetuko’’ti eteneva visesato avigatapaccayatā dassitā. **Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ saṅkhārahetuka**ntiādīsupi eseva nayo.

Kasmā pana bhavādīsu hetukaggahaṇaṃ na katanti? Avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa. ‘‘Tattha katamo upādānapaccayā bhavo? Ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho – ayaṃ vuccati upādānapaccayā bhavo’’ti vacanato upādānapaccayā catunnaṃ khandhānaṃ idha bhavoti nāmaṃ. Saṅkhārakkhandhe ca ‘‘jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā’’tiādivacanato (dhātu. 71) jātijarāmaraṇāni antogadhāni.

Tattha yāva upādānaṃ tāva jātijarāmaraṇānaṃ anupalabbhanato upādānaṃ bhavassa na niyamato avigatapaccayo hoti. ‘‘Yā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ jātī’’ti ādivacanato saṅkhatalakkhaṇesu jātiyā jarāmaraṇasaṅkhātassa bhavassa jātikkhaṇamatteyeva abhāvato avigatapaccayabhāvo na sambhavati. Tathā jātiyā jarāmaraṇakkhaṇe abhāvato. Upanissayapaccayeneva pana bhavo jātiyā. Jāti jarāmaraṇassa paccayoti sabbathāpi avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa bhavādīsu hetukaggahaṇaṃ na katanti veditabbaṃ.

Keci panāhu – ‘‘bhavo duvidhenā’’ti vacanato upapattimissako bhavo, na ca upapattibhavassa upādānaṃ avigatapaccayo hotīti ‘‘upādānapaccayā bhavo upādānahetuko’’ti avatvā ‘‘upādānapaccayā bhavo’’ti vutto. Idha pacchinnattā paratopi na vuttanti. Taṃ idha upapattimissakassa bhavassa anadhippetattā ayuttaṃ. Arūpakkhandhā hi idha bhavoti āgatā.

Bhavapaccayā jātīti ettha ca ṭhapetvā jātijarāmaraṇāni avaseso bhavo jātiyā paccayoti veditabbo. Kasmā? Jātiādīnaṃ jātiyā appaccayattā. Yadi evaṃ, ṭhapetvā jātijarāmaraṇāni bhavo jātiyā paccayoti vattabboti? Āma vattabbo, vattabbapadesābhāvato pana na vutto. Dasamaṅganiddese hi upādānapaccayasambhūto bhavo vattabbo. Ekādasamaṅganiddese jāti vattabbā. Yo pana bhavo jātiyā paccayo, tassa vattabbapadeso natthīti vattabbapadesābhāvato na vutto. Avuttopi pana yuttito gahetabboti. **Viññāṇapaccayā nāmarūpa**ntiādīsu ca viññāṇādīnaṃ avigatapaccayabhāvasambhavato viññāṇahetukādivacanaṃ katanti esa hetucatukke viseso.

3. Sampayuttacatukkaṃ

245. Sampayuttacatukkepi avijjāpaccayāti ettāvatā sahajātādipaccayavasena saṅkhārassa avijjāpaccayataṃ dassetvā puna ‘‘avijjāsampayutto’’ti sampayuttapaccayatā dassitā. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā pana arūpīnaṃ dhammānaṃ rūpadhammehi sampayogo natthi, tasmā viññāṇapaccayā nāmarūpantiādīsu tatiyacatutthavārapadesu ‘‘viññāṇasampayuttaṃ nāma’’ntiādinā nayena yaṃ labbhati, tadeva gahitanti esa sampayuttacatukke viseso.

4. Aññamaññacatukkaṃ

246. Aññamaññacatukkepi avijjāpaccayāti sahajātādipaccayavasena saṅkhārassa avijjāpaccayataṃ dassetvā ‘‘saṅkhārapaccayāpi avijjā’’ti aññamaññapaccayatā dassitā. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā pana bhavo nippadeso, upādānaṃ sappadesaṃ, sappadesadhammo ca nippadesadhammassa paccayo hoti, na nippadesadhammo sappadesadhammassa, tasmā ettha ‘‘bhavapaccayāpi upādāna’’nti na vuttaṃ; heṭṭhā vā desanāya pacchinnattā evaṃ na vuttaṃ. Yasmā ca nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ atthi, saḷāyatanapaccayā ekacittakkhaṇe nāmarūpaṃ natthi, yassa saḷāyatanaṃ aññamaññapaccayo bhaveyya, tasmā catutthavāre ‘‘chaṭṭhāyatanapaccayāpi nāmarūpa’’nti yaṃ labbhati tadeva gahitanti esa aññamaññacatukke viseso.

Avijjāmūlakanayamātikā.

Saṅkhārādimūlakanayamātikā

247. Idāni **saṅkhārapaccayā avijjā**ti saṅkhāramūlakanayo āraddho. Tatthāpi yathā avijjāmūlake evaṃ cattāri catukkāni soḷasa ca vārā veditabbā. Paṭhamacatukke pana paṭhamavārameva dassetvā desanā saṃkhittā. Yathā cettha evaṃ viññāṇamūlakādīsupi. Tattha sabbesveva tesu saṅkhāramūlakādīsu aṭṭhasu nayesu ‘‘saṅkhārapaccayā avijjā’’tiādinā nayena sahajātādipaccayavasena avijjāya saṅkhārādipaccayataṃ dassetvā puna ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā nayena ekacittakkhaṇepi paccayākāracakkassa pavatti dassitā.

Kasmā pana bhavamūlakā jātijarāmaraṇamūlakā vā nayā na vuttā? Kiṃ bhavapaccayā avijjā na hotīti? No na hoti. ‘‘Saṅkhārapaccayā avijjā’’ti evamādīsu pana vuccamānesu na koci bhavapariyāpanno dhammo avijjāya paccayo na vutto. Tasmā apubbassa aññassa avijjāpaccayassa vattabbassa abhāvato bhavamūlako nayo na vutto. Bhavaggahaṇena ca avijjāpi saṅgahaṃ gacchati. Tasmā ‘‘bhavapaccayā avijjā’’ti vuccamāne ‘‘avijjāpaccayā avijjā’’tipi vuttaṃ siyā. Na ca ekacittakkhaṇe avijjā avijjāya paccayo nāma hoti. Tattha pacchinnattāva jātijarāmaraṇamūlakāpi nayā na gahitā. Apica bhave jātijarāmaraṇānipi antogadhāni. Na cetāni ekacittakkhaṇe avijjāya paccayā hontīti bhavamūlakā jātijarāmaraṇamūlakā vā nayā na vuttāti.

Mātikāvaṇṇanā.

Akusalaniddesavaṇṇanā

248-249. Idāni yathā heṭṭhā cittuppādakaṇḍe kusalattikaṃ ādiṃ katvā nikkhittamātikāya paṭipāṭiyā paṭhamaṃ kusalaṃ bhājitaṃ, tathā idha mātikāya anikkhittattā paṭhamaṃ kusalaṃ anāmasitvā ''avijjāpaccayā saṅkhāro''ti akusaladhammavasena mātikāya nikkhittattā nikkhepapaṭipāṭiyāva avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni bhājetvā dassetuṃ **katame dhammā akusalā**tiādimāha. Tassattho heṭṭhā cittuppādakaṇḍe (dha. sa. aṭṭha. 365) vuttanayeneva veditabbo. Yasmā pana ekacittakkhaṇe taṇhāya ca kāmupādānassa ca sambhavo natthi, tasmā yaṃ ettha taṇhāpaccayā upādānaṃ labbhati, tadeva dassetuṃ **diṭṭhi diṭṭhigata**ntiādi vuttaṃ.

Bhavaniddese ca yasmā upādānaṃ saṅkhārakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, tasmā ''ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho''ti vuttaṃ. Evañhi vuccamāne upādānassa upādānapaccayattaṃ āpajjeyya. Na ca tadeva tassa paccayo hoti. Jātiādiniddesesu yasmā ete arūpadhammānaṃ jātiādayo, tasmā ''khaṇḍiccaṃ, pāliccaṃ, valittacatā, cuti, cavanatā''ti na vuttaṃ.

250. Evaṃ paṭhamavāraṃ niṭṭhapetvā puna dutiyavāre yasmiṃ samaye paṭhamavārena paccayākāro dassito, tasmiṃyeva samaye aparenapi nayena paccayākāraṃ dassetuṃ visuṃ samayavavatthānavāraṃ avatvā **tasmiṃ samaye avijjāpaccayā saṅkhāro**tiādināva nayena desanā katā. Tattha **ṭhapetvā phassa**nti idaṃ yasmā phassopi nāmapariyāpanno, tasmā phassassa nāmato nīharaṇatthaṃ vuttaṃ.

252. Tatiyavāre yassa cittasamuṭṭhānarūpassa viññāṇaṃ paccayo, tasmiṃ pavattamāne yasmā tenupatthaddhānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ upacitattaṃ paññāyati, tasmā **cakkhāyatanassa upacayo**tiādi vuttaṃ. Yasmā ca kammajarūpassapi tasmiṃ samaye vattamānassa viññāṇaṃ pacchājātapaccayena paccayo hoti, tasmāpi evaṃ vuttaṃ. Tattha kiñcāpi kammajaṃ cittasamuṭṭhānanti dveva santatiyo gahitā, itarāpi pana dve santatiyo gahetabbā. Tāsampi hi viññāṇaṃ paccayo hotiyeva.

254. Catutthavāre pana yasmā ekacittakkhaṇepi mahābhūtarūpapaccayā cakkhāyatanādīni, hadayarūpapaccayā chaṭṭhāyatanaṃ, nāmapaccayā ca pacchājātasahajātādivasena yathānurūpaṃ sabbānipi pavattanti, tasmā **tattha katamaṃ nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ? Cakkhāyatana**ntiādi vuttaṃ.

256. Dutiyacatukke sabbaṃ uttānameva.

264. Tatiyacatukke yassa sampayuttapaccayabhāvo na hoti, yassa ca hoti, taṃ visuṃ visuṃ dassetuṃ **idaṃ vuccati viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttaṃ nāma**ntiādi vuttaṃ.

272. Catutthacatukke phassapaccayā nāmaniddese kiñcāpi ''ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho – idaṃ vuccati phassapaccayā nāma''nti na vuttaṃ, tathāpi anantarātītapadaniddese ''ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho''ti vuttattā avuttampi taṃ vuttameva hoti. Yadeva hi nāmaṃ phassassa paccayo, phassopi tasseva paccayoti.

Yathā cāyaṃ catucatukko soḷasavārappabhedo avijjāmūlako paṭhamanayo etasmiṃ paṭhamākusalacitte pakāsito, evaṃ saṅkhāramūlakādayo aṭṭha nayāpi veditabbā. Pāḷi pana saṃkhittā. Evameva tasmiṃ paṭhamākusalacitteyeva nava nayā, chattiṃsa catukkāni, catucattālīsādhikañca vārasataṃ hotīti veditabbaṃ.

280. Idāni imināva nayena sesākusalacittesupi paccayākāraṃ dassetuṃ **katame dhammā akusalā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yasmā diṭṭhivippayuttesu taṇhāpaccayā upādānaṃ natthi, tasmā upādānaṭṭhāne upādānaṃ viya daḷhanipātinā adhimokkhena padaṃ pūritaṃ. Domanassasahagatesu ca yasmā vedanāpaccayā taṇhāpi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne taṇhā viya balavakilesena paṭighena padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhāne adhimokkheneva. Vicikicchāsampayutte pana yasmā sanniṭṭhānābhāvato adhimokkhopi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesabhūtāya vicikicchāya padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhānaṃ parihīnameva. Uddhaccasampayutte pana yasmā adhimokkho atthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesena uddhaccena padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhāne adhimokkheneva. Sabbattheva ca visesamattaṃ dassetvā pāḷi saṃkhittā. Yo cāyaṃ viseso dassito, tattha kevalaṃ adhimokkhaniddesova apubbo. Sesaṃ heṭṭhā āgatameva.

Adhimokkhaniddese pana adhimuccanavasena **adhimokkho**. Adhimuccati vā tena ārammaṇe cittaṃ nibbicikicchatāya sanniṭṭhānaṃ gacchatīti **adhimokkho**. Adhimuccanākāro **adhimuccanā**. Tassa cittassa, tasmiṃ vā ārammaṇe adhimuttattāti **tadadhimuttatā**. Sabbacittesu ca paṭhamacitte vuttanayeneva nayacatukkavārappabhedo veditabbo. Kevalañhi vicikicchāsampayutte upādānamūlakassa nayassa abhāvā aṭṭha nayā, dvattiṃsa catukkāni, aṭṭhavīsādhikañca vārasataṃ hotīti.

Akusalaniddesavaṇṇanā.

Kusalaniddesavaṇṇanā

292. Idāni imināva nayena kusalacittādīsupi paccayākāraṃ dassetuṃ **katame dhammā kusalā**tiādi āraddhaṃ. Yathā pana akusale paṭhamaṃ mātikaṃ nikkhipitvā pacchā niddeso kato, na tathā idha. Kasmā? Appanāvāre nānattasambhavato. Lokiyakusalādīsu hi tesaṃ dhammānaṃ dukkhasaccapariyāpannattā ‘‘evametassa kevalassa dukkhakkhandhassā’’ti appanā hoti, lokuttarakusalādīsu ‘‘evametesaṃ dhammāna’’nti. Tasmā ettha sādhāraṇato mātikaṃ ṭhapetuṃ na sakkāti pāṭiyekkaṃ tesaṃ tesaṃ kusalādīnaṃ mātikaṃ uddisitvāva niddeso katoti.

Tattha yasmā ekacittakkhaṇe kusalasaṅkhārena saddhiṃ avijjā natthi, tasmā taṃ avatvā, avijjā viya akusalānaṃ, kusalānaṃ mūlato kusalamūlaṃ, taṇhupādānānañca abhāvato taṇhāṭṭhāne taṇhā viya ārammaṇe ajjhogāḷho pasādo, upādānaṭṭhāne upādānaṃ viya daḷhanipātī nāma adhimokkho vutto. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Kusalaniddesavaṇṇanā.

Abyākataniddesavaṇṇanā

306. Abyākataṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe āgatapaṭipāṭiyāva vibhattaṃ. Sabbavāresu ca avijjāmūlakā nayā parihīnā. Kasmā? Avijjāṭṭhāne ṭhapetabbassa abhāvato. Kusalacittesu hi avijjāṭṭhāne ṭhapetabbaṃ kusalamūlaṃ atthi, cakkhuviññāṇādīsu natthi. Sahetukesu pana kiñcāpi atthi, evaṃ santepi idha pacchinnattā tattha na gahitaṃ. Pañcaviññāṇasote sotapatitāva hutvā desanā katāti veditabbā.

Visesato panettha cakkhuviññāṇādīsu taṇhāṭṭhānaṃ upādānaṭṭhānañca parihīnaṃ. Kasmā? Taṇhāṭṭhānārahassa balavadhammassa abhāvā adhimokkharahitattā ca. Sesāhetukesu taṇhāṭṭhānameva parihīnaṃ. Sahetukesu pasādasabbhāvato taṇhāṭṭhāne pasādena padaṃ pūritaṃ. Evamettha kusalākusalavipākesu cakkhuviññāṇādīsu saṅkhāraviññāṇanāmachaṭṭhāyatanaphassavedanāmūlakā cha cha, sesāhetukesu adhimokkhamūlakena saddhiṃ satta satta, sahetukesu pasādamūlakena saddhiṃ aṭṭha aṭṭha nayā veditabbā.

Tattha cakkhuviññāṇādīsupi catunnampi catukkānaṃ ādivārova vutto. Dutiyavāro paccayavisesaṭṭhena labbhamānopi na vutto. Tatiyacatutthavārā asambhavatoyeva. Rūpamissakā hi te, na ca cakkhuviññāṇādīni rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Yathā ca paṭhamacatukke dve vārā labbhanti, evaṃ sesacatukkesupi. Tasmā paṭhamacatukke dutiyavāro, sesacatukkesu ca dve dve vārā avuttāpi vuttāva hontīti veditabbā. Sesāhetukābyākate sabbacatukkesu sabbepi vārā labbhanti. Idha pacchinnattā pana parato na gahitā. Sotapatitāva hutvā desanā katāti. Sesasahetukavipākesupi eseva nayo aññatra arūpāvacaravipākā. Arūpāvacaravipākasmiñhi vāradvayameva labbhatīti.

Abyākataniddesavaṇṇanā.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā

334. Idāni aparena pariyāyena ekacittakkhaṇe paccayākāraṃ dassetuṃ puna **katame dhammā kusalā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **avijjāpaccayā**ti upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Teneva niddesavāre ‘‘tattha katamā avijjā’’ti avibhajitvā ‘‘tattha katamo avijjāpaccayā saṅkhāro’’ti vibhattaṃ. Kusalacetanāsaṅkhāto hi saṅkhāroyeva tasmiṃ samaye cittena sahajāto hoti, na avijjā.

Tattha lokiyakusalassa heṭṭhā suttantabhājanīye vuttanayeneva avijjā paccayo hoti. Yasmā pana appahīnāvijjo avijjāya pahānatthaṃ lokuttaraṃ bhāveti, tasmā tassāpi samatikkamavasena paccayo hoti. Avijjāvatoyeva hi kusalāyūhanaṃ hoti, na itarassa. Tattha tebhūmakakusale sammohavasenapi samatikkamabhāvanāvasenapi āyūhanaṃ labbhati; lokuttare samucchedabhāvanāvasenāti. Sesaṃ vuttanayameva.

Ayaṃ pana viseso – yathā heṭṭhā ekekakusale catunnaṃ catukkānaṃ vasena nava soḷasakā laddhā, tathā idha na labbhanti. Kasmā? Avijjāya avigatasampayuttaaññamaññapaccayābhāvato. Upanissayavasena panettha paṭhamacatukkameva labbhati. Tampi paṭhamavārameva dassetvā saṃkhittaṃ. Nīharitvā pana dassetabbanti.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā.

Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā

343. Idāni abyākatesupi apareneva nayena paccayākāraṃ dassetuṃ **katame dhammā abyākatā**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **kusalamūlapaccayā**ti idampi upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalavipākassa hi kusalamūlaṃ, akusalavipākassa ca akusalamūlaṃ upanissayapaccayo hoti; nānākkhaṇikakammapaccaye pana vattabbameva natthi. Tasmā esa upanissayapaccayena ceva nānākkhaṇikakammapaccayena ca paccayo hoti. Teneva niddesavāre ‘‘tattha katamaṃ kusalamūla’’nti avibhajitvā ‘‘tattha katamo kusalamūlapaccayā saṅkhāro’’ti vibhattaṃ. Akusalavipākepi eseva nayo.

Avijjāmūlakakusalaniddese viya ca imasmimpi vipākaniddese paṭhamaṃ paccayacatukkameva labbhati. Tampi paṭhamavāraṃ dassetvā saṃkhittaṃ. Tasmā ekekasmiṃ vipākacitte ekamekasseva catukkassa vasena kusalamūlamūlake akusalamūlamūlake ca naye vārappabhedo veditabbo. Kiriyādhammānaṃ pana yasmā neva avijjā na kusalākusalamūlāni upanissayapaccayataṃ labhanti, tasmā kiriyavasena paccayākāro na vuttoti.

Evamesa –

Akusalakusalābyākata-dhammesu anekabhedato vatvā;
Kusalākusalānaṃ pana, vipāke ca upanissayavasena.

Puna ekadhāva vutto, vādippavarena paccayākāro;
Dhammappaccayabhede, ñāṇassa pabhedajananatthaṃ.

Pariyattisavanacintana-paṭipattikkamavivajjitānañca;
Yasmā ñāṇapabhedo, na kadācipi hoti etasmiṃ.

Pariyattisavanacintana-paṭipattikkamato sadā dhīro;
Tattha kayirā na haññaṃ, karaṇīyataraṃ tato atthīti.

Ayaṃ pana paccayākāro suttantaabhidhammabhājanīyavasena dveparivaṭṭameva nīharitvā bhājetvā dassito hoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Satipaṭṭhānavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyaṃ uddesavāravaṇṇanā

355. Idāni tadanantare satipaṭṭhānavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā – satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭidhānunayavītivattatāpi, satipi. ‘‘Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi. Taṃ suṇātha…pe… ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyassa samudayo’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocaro satipaṭṭhānanti vuccati. Tathā ‘‘kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati cā’’tiādīsu (paṭi. ma. 3.35). Tassattho – patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ,** padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ; satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhānaassaṭṭhānādīni viya.

‘‘Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇaṃ anusāsitumarahatī’’ti (ma. ni. 3.304, 311) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho – paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā; satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. ‘‘Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī’’tiādīsu (ma. ni. 3.147) pana satiyeva satipaṭṭhānanti vuccati. Tassattho – patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho; satiyeva paṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānaṃ; athavā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetaṃ. Yadi evaṃ, kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṃ katanti? Satiyā bahuttā; ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyoti.

Kasmā pana bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā, anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvidhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassapi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassāpi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā, anūnā anadhikāti.

Subhasukhaniccaattabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho. Tattha subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ, niccaṃ, attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā. Etesu ca sukhaniccaattabhāvavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesaṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti. Evaṃ subhasukhaniccaattabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā. Na kevalañca vipallāsapahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavaganthaupādānaagatippahānatthampi catubbidhāhārapariññatthañca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṃ tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttaṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato, pacchimato, uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Nagaraṃ viya hi nibbānamahānagaraṃ, dvāraṃ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā dakkhiṇadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṃ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā pacchimato āgacchantā pacchimadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pacchimadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osarantīti. Evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti vuttāti veditabbā.

Idha bhikkhūti ettha kiñcāpi bhagavatā devaloke nisīditvā ayaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgo kathito, ekabhikkhupi tattha bhagavato santike nisinnako nāma natthi. Evaṃ santepi yasmā ime cattāro satipaṭṭhāne bhikkhū bhāventi, bhikkhugocarā hi ete, tasmā idha bhikkhūti ālapati. Kiṃ panete satipaṭṭhāne bhikkhūyeva bhāventi, na bhikkhunīādayoti? Bhikkhunīādayopi bhāventi. Bhikkhū pana aggaparisā. Iti aggaparisattā idha bhikkhūti ālapati. Paṭipattiyā vā bhikkhubhāvadassanato evamāha. Yo hi imaṃ paṭipattiṃ paṭipajjati, so bhikkhu nāma hoti. Paṭipannako hi devo vā hotu manusso vā, bhikkhūti saṅkhaṃ gacchatiyeva. Yathāha –

‘‘Alaṅkato cepi samañcareyya,
Santo danto niyato brahmacārī;
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū’’ti. (dha. pa. 142);

Kāyānupassanāuddesavaṇṇanā

Ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippetaṃ. Tasmā **ajjhattaṃ kāye**ti attano kāyeti attho. Tattha **kāye**ti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena, hatthikāyaassakāyarathakāyādayo viya, kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi **kāyo. Āyo**ti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho – āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno **kāye**ti ca vatvāpi puna **kāyānupassī**ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādidassanatthaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī cittadhammānupassī vā; atha kho kāye kāyānupassī yevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtupādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtupādāyavinimuttaekadhammānupassī; atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibhuñjako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtupādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavasena kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati. Yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā –

‘‘Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccatī’’ti.

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo – ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānattaasubhabhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukhaattasubhabhāvānupassī; atha kho kāyānupassī aniccadukkhānattaasubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ mahāsatipaṭṭhāne ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā…pe… so satova assasatī’’tiādinā (dī. ni. 2.374; ma. ni. 1.107) nayena assāsapassāsādicuṇṇakajātaaṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca ‘‘idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, tathā āpokāyaṃ, tejokāyaṃ, vāyokāyaṃ, kesakāyaṃ, lomakāyaṃ, chavikāyaṃ, cammakāyaṃ, maṃsakāyaṃ, rudhirakāyaṃ, nhārukāyaṃ, aṭṭhikāyaṃ, aṭṭhimiñjakāya’’nti paṭisambhidāyaṃ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhāte kāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Apica ‘‘imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato’’tiādinā (paṭi. ma. 3.35) anukkamena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati no niccato, dukkhato anupassati no sukhato, anattato anupassati no attato, nibbindati no nandati, virajjati no rajjati, nirodheti no samudeti, paṭinissajjati no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti (paṭi. ma. 3.35) veditabbo.

Viharatīti catūsu iriyāpathavihāresu aññataravihārasamāyogaparidīpanametaṃ, ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aparena iriyāpathena vicchinditvā apatamānaṃ attabhāvaṃ harati pavattetīti attho.

Bahiddhā kāyeti parassa kāye. **Ajjhattabahiddhā kāye**ti kālena attano kāye, kālena parassa kāye. Paṭhamanayena hi attano kāye kāyapariggaho vutto, dutiyanayena parassa kāye, tatiyanayena kālena attano kālena parassa kāye. Ajjhattabahiddhā pana ghaṭitārammaṇaṃ nāma natthi. Paguṇakammaṭṭhānassa pana aparāparaṃ sañcaraṇakālo ettha kathito. **Ātāpī**ti kāyapariggāhakavīriyasamāyogaparidīpanametaṃ. So hi yasmā tasmiṃ samaye yaṃ taṃ vīriyaṃ tīsu bhavesu kilesānaṃ ātāpanato ātāpoti vuccati, tena samannāgato hoti, tasmā **ātāpī**ti vuccati.

Sampajānoti kāyapariggāhakena sampajaññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimā**ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha – ‘‘satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti (saṃ. ni. 5.234), tasmā ettha ‘‘kāye kāyānupassī viharatī’’ti ettāvatā kāyānupassanāsatipaṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassatī upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamatthova hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati; tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati tesaṃ dassanatthaṃ ‘‘ātāpī sampajāno satimā’’ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ sampayogaṅgañca dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassa**nti vuttaṃ. Tattha **vineyyā**ti tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loke**ti ettha yvāyaṃ ajjhattādibhedo kāyo pariggahito sveva idha loko nāma. Tasmiṃ loke abhijjhādomanassaṃ vinayitvāti attho. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto, aratiratisaho, abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkhipanto bhūtañca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo – ‘‘kāye kāyānupassī’’ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Viharatīti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ. Ātāpītiādīsu ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññena sabbatthikakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā; satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññena vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatipaṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Vedanānupassanādiuddesavaṇṇanā

Vedanānupassanāsatipaṭṭhānuddesādīsupi **ajjhattā**dīni vuttanayeneva veditabbāni. Etesupi hi attano vedanādīsu, parassa vedanādīsu, kālena attano kālena parassa vedanādīsūti tividho pariggaho vutto. **Vedanāsu vedanānupassī**tiādīsu ca vedanādīnaṃ punavacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā. Tā ca lokiyā eva; cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesaṃ vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā tathā anupassanto ‘‘vedanāsu vedanānupassī’’ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesu. Kathañca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha –

‘‘Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato;
Sa ve sammadaso bhikkhu, upasanto carissatī’’ti. (saṃ. ni. 4.253);

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañcetaṃ – ‘‘yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasminti vadāmī’’ti (saṃ. ni. 4.259). Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā, yathāha – ‘‘sukhā kho, āvuso visākha, vedanā ṭhitisukhā, vipariṇāmadukkhā’’ti (ma. ni. 1.465) sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisattānupassanāvasenapi (paṭi. ma. 3.35) anupassitabbā. Sesaṃ niddesavāreyeva pākaṭaṃ bhavissati.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādinupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatādhammassa aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasantāsantādibhedānañca vasena anupassitabbā. Sesaṃ vuttanayameva. Kāmañcettha yassa kāyasaṅkhāte loke abhijjhādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa vedanādilokesupi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ, sesesupi pahīnaṃ hoti. Tenevassa tattha pahānadassanatthampi evaṃ vuttanti veditabbanti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā

356. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakārako thūlakilañjasaṇhakilañjacaṅkoṭakapeḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveḷuṃ labhitvā catudhā chinditvā tato ekekaṃ veḷukhaṇḍaṃ gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ kareyya, yathā vā pana cheko suvaṇṇakāro nānāvihitaṃ piḷandhanavikatiṃ kattukāmo suparisuddhaṃ suvaṇṇaghaṭikaṃ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṃ koṭṭhāsaṃ gahetvā taṃ taṃ piḷandhanaṃ kareyya, evameva bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ visesādhigamaṃ kattukāmo ekameva sammāsatiṃ ‘‘cattāro satipaṭṭhānā – idha bhikkhu ajjhattaṃ kāye kāyānupassī viharatī’’tiādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā vibhajanto **kathañca bhikkhu ajjhattaṃ kāye**tiādinā nayena niddesavāraṃ vattumāraddho.

Tattha **kathañcā**tiādi vitthāretuṃ kathetukamyatāpucchā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – kena ca ākārena kena pakārena bhikkhu ajjhattaṃ kāye kāyānupassī viharatīti? Sesapucchāvāresupi eseva nayo. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idha-saddo ajjhattādivasena sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetaṃ – ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’’ti (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241). Tena vuttaṃ ‘‘imasmiṃ sāsane bhikkhū’’ti.

Ajjhattaṃ kāyanti attano kāyaṃ. **Uddhaṃ pādatalā**ti pādatalato upari. **Adho kesamatthakā**ti kesaggato heṭṭhā. **Tacapariyanta**nti tiriyaṃ tacaparicchinnaṃ. **Pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhatī**ti nānappakārakesādiasucibharito ayaṃ kāyoti passati. Kathaṃ? **Atthi imasmiṃ kāye kesā…pe… mutta**nti. Tattha **atthī**ti saṃvijjanti. **Imasmi**nti yvāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tiriyaṃ tacapariyanto pūro nānappakārassa asucinoti vuccati tasmiṃ. **Kāye**ti sarīre. Sarīrañhi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtato kāyoti vuccati.

Kesā lomāti ete kesādayo dvattiṃsākārā. Tattha atthi imasmiṃ kāye kesā, atthi imasmiṃ kāye lomāti evaṃ sambandho veditabbo. Imasmiñhi pādatalato paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya tiriyantatoti ettake byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇiṃ vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā kuṅkumaṃ vā kappūraṃ vā vāsacuṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhajegucchaṃ assirīkadassanaṃ nānappakāraṃ kesalomādibhedaṃ asuciṃyeva passati. Tena vuttaṃ – **atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… mutta**nti. Ayamettha padasambandhato vaṇṇanā.

Imaṃ pana kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā arahattaṃ pāpuṇitukāmena kulaputtena āditova catubbidhaṃ sīlaṃ sodhetvā suparisuddhasīle patiṭṭhitena, yvāyaṃ dasasu palibodhesu palibodho atthi taṃ upacchinditvā, paṭikkūlamanasikārakammaṭṭhānabhāvanāya paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā, arahattaṃ anāgāmiphalādīsu vā aññataraṃ pattassa sabbantimena paricchedena sāṭṭhakathāya pāḷiyā kataparicayassa tantiācariyassāpi kalyāṇamittassa santike uggahetabbaṃ. Visuddhaṃ tathārūpaṃ kalyāṇamittaṃ ekavihāre alabhantena tassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā uggahetabbaṃ. Tattha catubbidhasīlavisodhanañceva (visuddhi. 1.19) palibodho (visuddhi. 1.41) ca palibodhupacchedo ca ācariyassa santikaṃ upasaṅkamanavidhānañca sabbampi visuddhimagge vitthārato kathitaṃ. Tasmā taṃ tattha kathitanayeneva veditabbaṃ.

Ācariyena pana kammaṭṭhānaṃ kathentena tividhena kathetabbaṃ. Eko bhikkhu pakatiyā uggahitakammaṭṭhāno hoti. Tassa ekaṃ dve nisajjavāre sajjhāyaṃ kāretvā kathetabbaṃ. Eko santike vasitvā uggaṇhitukāmo hoti. Tassa āgatāgatavelāya kathetabbaṃ. Eko uggaṇhitvā aññattha gantukāmo hoti. Tassa nātipapañcaṃ nātisaṅkhepaṃ katvā nijjaṭaṃ niggaṇṭhikaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ. Kathentena kiṃ ācikkhitabbanti? Sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā ca manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ.

Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṇṭhānato disato okāsato paricchedatoti evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Imasmiñhi paṭikkūlamanasikārakammaṭṭhāne yopi tipiṭako hoti, tenapi manasikārakāle paṭhamaṃ vācāya sajjhāyo kātabbo. Ekaccassa hi sajjhāyaṃ karontasseva kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti, malayavāsīmahādevattherassa santike uggahitakammaṭṭhānānaṃ dvinnaṃ therānaṃ viya. Thero kira tehi kammaṭṭhānaṃ yācito ‘cattāro māse imaṃ evaṃ sajjhāyaṃ karothā’ti dvattisākārapāḷiṃ adāsi. Te, kiñcāpi tesaṃ dve tayo nikāyā paguṇā, padakkhiṇaggāhitāya pana cattāro māse dvattiṃsākāraṃ sajjhāyantāva sotāpannā ahesuṃ.

Tasmā kammaṭṭhānaṃ kathentena ācariyena antevāsiko vattabbo – ‘paṭhamaṃ tāva vācāya sajjhāyaṃ karohī’ti. Karontena ca tacapañcakādīni paricchinditvā anulomapaṭilomavasena sajjhāyo kātabbo. ‘‘Kesā lomā nakhā dantā taco’’ti hi vatvā puna paṭilomato ‘‘taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ. Tadanantaraṃ vakkapañcake ‘‘maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakka’’nti vatvā puna paṭilomato ‘‘vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ. Tato papphāsapañcake ‘‘hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsa’’nti vatvā puna paṭilomato ‘‘papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ.

Tato imaṃ tantiṃ anāruḷhampi paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.4) āgataṃ matthaluṅgaṃ karīsāvasāne tantiṃ āropetvā imasmiṃ matthaluṅgapañcake ‘‘antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ matthaluṅga’’nti vatvā puna paṭilomato ‘‘matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ.

Tato medachakke ‘‘pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo’’ti vatvā puna paṭilomato ‘‘medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ.

Tato muttachakke ‘‘assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā mutta’’nti vatvā puna paṭilomato ‘‘muttaṃ lasikā siṅghāṇikā kheḷo vasā assu medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā''ti evaṃ kālasatampi kālasahassampi kālasatasahassampi vācāya sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatanti paguṇā hoti; na ito cito ca cittaṃ vidhāvati; koṭṭhāsā pākaṭā honti, hatthasaṅkhalikā viya khāyanti, vatipādapanti viya ca khāyanti. Yathā ca pana vacasā, tatheva manasāpi sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyo hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti. Manasā sajjhāyo lakkhaṇapaṭivedhassa paccayo hoti. Lakkhaṇapaṭivedho maggaphalapaṭivedhassa paccayo hoti.

'Vaṇṇato'ti kesādīnaṃ vaṇṇo vavatthapetabbo. **'Saṇṭhānato'**ti tesaṃyeva saṇṭhānaṃ vavatthapetabbaṃ. **'Disato'**ti imasmiṃ sarīre nābhito uddhaṃ uparimā disā, adho heṭṭhimā disā. Tasmā ''ayaṃ koṭṭhāso imissā nāma disāyā''ti disā vavatthapetabbā. **'Okāsato'**ti ''ayaṃ koṭṭhāso imasmiṃ nāma okāse patiṭṭhito''ti evaṃ tassa tassa okāso vavatthapetabbo. **'Paricchedato'**ti sabhāgaparicchedo visabhāgaparicchedoti dve paricchedā. Tattha ''ayaṃ koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyañca iminā nāma paricchinno''ti evaṃ sabhāgaparicchedo veditabbo. ''Kesā na lomā, lomāpi na kesā''ti evaṃ amissīkatavasena visabhāgaparicchedo veditabbo.

Evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhantena pana ''idaṃ kammaṭṭhānaṃ asukasmiṃ sutte paṭikkūlavasena kathitaṃ, asukasmiṃ dhātuvasenā''ti ñatvā ācikkhitabbaṃ. Idañhi mahāsatipaṭṭhāne (dī. ni. 2.372; ma. ni. 1.105 ādayo) paṭikkūlavaseneva kathitaṃ, mahāhatthipadopama (ma. ni. 1.300 ādayo) -mahārāhulovāda (ma. ni. 2.113 ādayo) -dhātuvibhaṅgesu (ma. ni. 3.342 ādayo) dhātuvasena kathitaṃ. Kāyagatāsatisutte (ma. ni. 3.153 ādayo) pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, taṃ sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvasena kathitaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ hoti, paṭikkūlavasena kathitaṃ samathakammaṭṭhānaṃ. Tadetaṃ idha samathakammaṭṭhānaṃ avisesato sabbasādhāraṇavasena kathitanti vadantiyevāti.

Evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitvā ''anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupubbamuñcanato, appanāto, tayo ca suttantā''ti evaṃ dasadhā manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Tattha **'anupubbato'**ti idañhi sajjhāyakaraṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā manasikātabbaṃ, na ekantarikāya. Ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattiṃsapadaṃ nisseṇiṃ ekantarikāya ārohanto kilantakāyo patati, na ārohanaṃ sampādeti; evameva bhāvanāsampattivasena adhigantabbassa assādassa anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanaṃ sampādeti.

Anupubbato manasikarontenāpi ca **'nātisīghato'** manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikaroto hi yathā nāma tiyojanaṃ maggaṃ paṭipajjitvā okkamanavissajjanaṃ asallakkhetvā sīghena javena sattakkhattumpi gamanāgamanaṃ karoto purisassa kiñcāpi addhānaṃ parikkhayaṃ gacchati, atha kho pucchitvāva gantabbaṃ hoti; evameva kevalaṃ kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ pāpuṇāti, avibhūtaṃ pana hoti, na visesaṃ āvahati. Tasmā nātisīghato manasikātabbaṃ.

Yathā ca nātisīghato evaṃ **'nātisaṇikato'**pi. Atisaṇikato manasikaroto hi yathā nāma tadaheva tiyojanaṃ maggaṃ gantukāmassa purisassa antarāmagge rukkhapabbatagahanādīsu vilambamānassa maggo parikkhayaṃ na gacchati, dvīhatīhena pariyosāpetabbo hoti; evameva kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti.

'Vikkhepapaṭibāhanato'ti kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Appaṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṃ papātamaggaṃ paṭipannassa purisassa akkamanapadaṃ asallakkhetvā ito cito ca vilokayato padavāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṃ hoti; evameva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānaṃ parihāyati, paridhaṃsati. Tasmā vikkhepapaṭibāhanato manasikātabbaṃ.

'Paṇṇattisamatikkamanato'ti yā ayaṃ ''kesā lomā''ti ādikā paṇṇatti taṃ atikkamitvā paṭikkūlanti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araññe udapānaṃ disvā tattha tālapaṇṇādikaṃ kiñcideva saññāṇaṃ bandhitvā tena saññāṇena āgantvā nhāyanti ceva pivanti ca, yadā pana tesaṃ abhiṇhasañcārena āgatāgatapadaṃ pākaṭaṃ hoti, tadā saññāṇena kiccaṃ na hoti, icchiticchitakkhaṇe gantvā nhāyanti ceva pivanti ca; evameva pubbabhāge 'kesā lomā'ti paṇṇattivasena manasikaroto paṭikkūlabhāvo pākaṭo hoti. Atha 'kesā lomā'ti paṇṇattiṃ samatikkamitvā paṭikkūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

'Anupubbamuñcanato'ti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṃ taṃ muñcantena anupubbamuñcanato manasikātabbaṃ. Ādikammikassa hi 'kesā'ti manasikaroto manasikāro gantvā 'mutta'nti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. 'Mutta'nti ca manasikaroto manasikāro gantvā 'kesā'ti imaṃ ādikoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Athassa manasikaroto keci koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti tesu tesu tāva kammaṃ kātabbaṃ, yāva dvīsu upaṭṭhitesu tesampi eko suṭṭhutaraṃ upaṭṭhahati. Evaṃ upaṭṭhitaṃ pana tameva punappunaṃ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi dvattiṃsatālake tālavane vasantaṃ makkaṭaṃ gahetukāmo luddo ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhitvā ukkuṭṭhiṃ kareyya; atha so makkaṭo paṭipāṭiyā tasmiṃ tasmiṃ tāle patitvā pariyantatālameva gaccheyya; tatthapi gantvā luddena tatheva kate puna teneva nayena āditālaṃ āgaccheyya; so evaṃ punappunaṃ paṭipāṭiyā gacchanto ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvā puna anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makuḷatālapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānopi na uṭṭhaheyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – yathā hi tālavane dvattiṃsatālā, evaṃ imasmiṃ kāye dvattiṃsa koṭṭhāsā; makkaṭo viya cittaṃ; luddo viya yogāvacaro; makkaṭassa dvattiṃsatālake tālavane nivāso viya yogino cittassa dvattiṃsakoṭṭhāsake kāye ārammaṇavasena anusaṃcaraṇaṃ; luddena ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhitvā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmiṃ tasmiṃ tāle patitvā pariyantatālagamanaṃ viya yogino ‘kesā’ti manasikāre āraddhe paṭipāṭiyā gantvā pariyosānakoṭṭhāse eva cittassa saṇṭhānaṃ; puna paccāgamanepi eseva nayo; punappunaṃ paṭipāṭiyā gacchamānassa makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānaṃ viya punappunaṃ manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu parikammakaraṇaṃ; anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makuḷatālapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānassāpi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhutaraṃ upaṭṭhāti tameva punappunaṃ manasikaritvā appanāya uppādanaṃ.

Aparāpi upamā – yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattiṃsakulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamagehe eva dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeyya; punadivase tisso labhitvā parato dve vissajjeyya; tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Dvattiṃsakulagāmo viya hi dvattiṃsākāro; piṇḍapātiko viya yogāvacaro; tassa taṃ gāmaṃ upanissāya vāso viya yogino dvattiṃsākāre parikammakaraṇaṃ; paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ viya dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnaṃ vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye parikammakaraṇaṃ; tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutaraṃ upaṭṭhahati tameva punappunaṃ manasikaritvā appanāya uppādanaṃ.

‘Appanāto’ti appanākoṭṭhāsato. Kesādīsu ekekasmiṃ koṭṭhāse appanā hotīti veditabbāti ayamettha adhippāyo.

‘Tayo ca suttantā’ti adhicittaṃ, sītibhāvo, bojjhaṅgakosallanti ime tayo suttantā vīriyasamādhiyojanatthaṃ veditabbāti ayamettha adhippāyo. Tattha –

> ‘‘Adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ manasikātabbāni…kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasikātabbaṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasikātabbaṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasikātabbaṃ. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaṃyeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaṃyeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaṃyeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammāsamādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ, paggahanimittaṃ, upekkhānimittaṃ manasikaroti, taṃ hoti cittaṃ mudu ca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.
>
> ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandhati, ukkaṃ bandhitvā ukkāmukhaṃ ālimpeti, ukkāmukhaṃ ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkhipeyya, ukkāmukhe pakkhipitvā kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ ḍaheyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāyeyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjhupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya.
>
> ‘‘Yato ca kho, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ mudu ca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya; yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati – yadi paṭṭikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakāya yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.
>
> ‘‘Evameva kho, bhikkhave, adhicittamanuyuttena…pe… sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya; yassa yassa ca abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā sacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane’’ti (a. ni. 3.103) idaṃ suttaṃ adhicittanti veditabbaṃ.

> ‘‘Chahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātuṃ. Katamehi chahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti, yasmiṃ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti, yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti, yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati, paṇītādhimuttiko ca hoti nibbānābhirato ca. Imehi kho, bhikkhave, chahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātu’’nti (a. ni. 6.85) idaṃ suttaṃ sītibhāvoti veditabbaṃ.

Bojjhaṅgakosallaṃ pana ‘‘evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāyā’’ti (saṃ. ni. 5.234) saṃyuttamahāvagge bojjhaṅgasaṃyutte āgatameva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā imañca dasavidhaṃ manasikārakosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhukaṃ uggahetabbaṃ. Sace panassa ācariyena saddhiṃ ekavihāreyeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhānamanuyuñjantena visesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbaṃ. Aññattha vasitukāmena yathāvuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā kammaṭṭhānabhāvanāya ananurūpaṃ senāsanaṃ pahāya mahāvāsatādiaṭṭhārasadosavajjite anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā yo tāva rāgacarito hoti, tena yasmā rāgo pahātabbo, tasmā paṭikkūlamanasikāre parikammaṃ kātabbaṃ.

Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbaṃ. Kathaṃ? Ekaṃ vā dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo. Chinnaṭṭhānepi kese oloketuṃ vaṭṭati; udakapatte vā yāgupatte vā oloketumpi vaṭṭatiyeva. Kāḷakakāle disvā kāḷakāti manasikātabbā; setakāle setāti. Missakakāle pana ussadavasena manasikātabbā honti. Yathā ca kesesu, evaṃ sakalepi tacapañcake disvāva nimittaṃ gahetabbaṃ. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sabbakoṭṭhāsesu vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā vaṇṇasaṇṭhānagandhaāsayokāsavasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthapetabbā.

Tatrāyaṃ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā – **kesā** tāva pakativaṇṇena kāḷakā addāriṭṭhakavaṇṇā, saṇṭhānato dīghavaṭṭalikā tulādaṇḍasaṇṭhānā, disato uparimadisāya jātā, okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūḷikāhi, purato nalāṭantena, pacchato galavāṭakena paricchinnā. Sīsakaṭāhaveṭhanaṃ allacammaṃ kesānaṃ okāso. Paricchedato kesā sīsaveṭhanacamme vīhaggamattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve kesā ekato natthīti ayaṃ sabhāgaparicchedo.

‘Kesā na lomā, lomā na kesā’ti evaṃ avasesehi ekatiṃsakoṭṭhāsehi amissīkatā kesā nāma pāṭiyekko koṭṭhāsoti ayaṃ visabhāgaparicchedo. Idaṃ kesānaṃ vaṇṇādito vavatthāpanaṃ.

Idaṃ pana tesaṃ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthāpanaṃ – kesā ca nāmete vaṇṇatopi paṭikkūlā, saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopi paṭikkūlā. Manuññepi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇaṃ kiñci disvā ‘kesamissakamidaṃ, haratha na’nti jigucchanti. Evaṃ kesā **vaṇṇato** paṭikkūlā. Rattiṃ bhuñjantāpi kesasaṇṭhānaṃ akkavākaṃ vā makacivākaṃ vā chupitvāpi tatheva jigucchanti. Evaṃ **saṇṭhānato** paṭikkūlā.

Telamakkhanapupphadhūmādisaṅkhāravirahitānañca kesānaṃ gandho paramajegucco hoti, tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṃ. Kesā hi vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikkūlāpi siyuṃ, gandhena pana paṭikkūlāyeva. Yathā hi daharassa kumārassa vaccaṃ vaṇṇato haḷiddivaṇṇaṃ, saṇṭhānatopi haliddipiṇḍasaṇṭhānaṃ; saṅkhāraṭṭhāne chaḍḍitañca uddhumātakakāḷasunakhasarīraṃ vaṇṇato tālapakkavaṇṇaṃ, saṇṭhānato vaṭṭetvā vissaṭṭhamudiṅgasaṇṭhānaṃ, dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisāti ubhayampi vaṇṇasaṇṭhānato siyā appaṭikkūlaṃ, gandhena pana paṭikkūlameva; evaṃ kesāpi siyuṃ vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikkūlā, gandhena pana paṭikkūlā evāti.

Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānaṃ jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā atijegucchāti idaṃ nesaṃ **‘āsayato’** pāṭikulyaṃ. Ime ca kesā nāma gūtharāsimhi uṭṭhitakaṇṇikaṃ viya ekattiṃsakoṭṭhāsarāsimhi jātā. Te susānasaṅkāraṭṭhānādīsu jātasākaṃ viya, parikhādīsu jātakamalakuvalayādipupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti idaṃ tesaṃ **‘okāsato’** pāṭikkūlyaṃ.

Yathā ca kesānaṃ, evaṃ sabbakoṭṭhāsānaṃ vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena pañcadhā paṭikkūlatā vavatthapetabbā. Vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena pana sabbepi visuṃ visuṃ vavatthapetabbā.

Tattha **lomā** tāva pakativaṇṇato na kesā viya asambhinnakāḷakā, kāḷapiṅgalā pana honti; saṇṭhānato onataggatālamūlasaṇṭhānā; disato dvīsu disāsu jātā; okāsato ṭhapetvā kesānaṃ patiṭṭhitokāsañca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīraveṭhanacamme jātā; paricchedato sarīraveṭhanacamme likkhāmattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve lomā ekato natthi. Ayaṃ tesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Nakhāti vīsatiyā nakhapaṭṭānaṃ nāmaṃ. Te sabbepi vaṇṇato setā; saṇṭhānato macchasakalikasaṇṭhānā; disato pādanakhā heṭṭhimadisāya jātā, hatthanakhā uparimadisāyāti dvīsu disāsu jātā; okāsato aṅgulīnaṃ aggapiṭṭhesu patiṭṭhitā; paricchedato dvīsu disāsu aṅgulikoṭimaṃsehi, anto aṅgulipiṭṭhimaṃsena, bahi ceva agge ca ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve nakhā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Dantāti paripuṇṇadantassa dvattiṃsa dantaṭṭhikāni. Tepi vaṇṇato setā; saṇṭhānato anekasaṇṭhānā. Tesañhi heṭṭhimāya tāva dantapāḷiyā majjhe cattāro dantā mattikāpiṇḍe paṭipāṭiyā ṭhapitaalābubījasaṇṭhānā. Tesaṃ ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikamakuḷasaṇṭhāno. Tato ekeko dvimūlako dvikoṭiko yānakaupatthambhanikasaṇṭhāno. Tato dve dve timūlā tikoṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikāti. Uparimapāḷiyāpi eseva nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvīsu hanukaṭṭhikesu patiṭṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike patiṭṭhitena attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve dantā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Tacoti sakalasarīraṃ veṭhetvā ṭhitacammaṃ. Tassa upari kāḷasāmapītādivaṇṇā chavi nāma, yā sakalasarīratopi saṅkaḍḍhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato setoyeva. So cassa setabhāvo aggijālābhighātapaharaṇapahārādīhi viddhaṃsitāya chaviyā pākaṭo hoti. Saṇṭhānato sarīrasaṇṭhānova hoti. Ayamettha saṅkhepo.

Vitthārato pana pādaṅgulittaco kosakārakakosasaṇṭhāno. Piṭṭhipādattaco puṭabandhaupāhanasaṇṭhāno. Jaṅghattaco bhattapuṭakatālapaṇṇasaṇṭhāno. Ūruttaco taṇḍulabharitadīghatthavikasaṇṭhāno. Ānisadattaco udakapūritapaṭaparissāvanasaṇṭhāno. Piṭṭhittaco phalakonaddhacammasaṇṭhāno. Kucchittaco vīṇādoṇikonaddhacammasaṇṭhāno. Urattaco yebhuyyena caturassasaṇṭhāno. Ubhayabāhuttaco tūṇīronaddhacammasaṇṭhāno. Piṭṭhihatthattaco khurakosakasaṇṭhāno, phaṇakatthavikasaṇṭhāno vā. Hatthaṅgulittaco kuñcikākosakasaṇṭhāno. Gīvattaco galakañcukasaṇṭhāno. Mukhattaco chiddāvacchiddo kīṭakulāvakasaṇṭhāno. Sīsattaco pattatthavikasaṇṭhānoti.

Tacapariggaṇhakena ca yogāvacarena uttaroṭṭhato paṭṭhāya upari mukhaṃ ñāṇaṃ pesetvā paṭhamaṃ tāva mukhaṃ pariyonandhitvā ṭhitacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato nalāṭaṭṭhicammaṃ. Tato thavikāya pakkhittapattassa ca thavikāya ca antarena hatthamiva sīsaṭṭhikassa ca sīsacammassa ca antarena ñāṇaṃ pesetvā aṭṭhikena saddhiṃ cammassa ekābaddhabhāvaṃ viyojentena sīsacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato khandhacammaṃ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṃ. Atha teneva nayena vāmahatthacammaṃ. Tato piṭṭhicammaṃ. Taṃ taṃ vavatthapetvā anulomena ca paṭilomena ca dakkhiṇapādacammaṃ. Atha teneva nayena vāmapādacammaṃ. Tato anukkameneva vatthiudarahadayagīvacammāni vavatthapetabbāni. Atha gīvācammānantaraṃ heṭṭhimahanucammaṃ vavatthapetvā adharoṭṭhapariyosānaṃ pāpetvā niṭṭhapetabbaṃ. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi pākaṭaṃ hoti.

Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Paricchedato heṭṭhā patiṭṭhitatalena, upari ākāsena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Maṃsanti nava maṃsapesisatāni. Taṃ sabbampi vaṇṇato rattaṃ kiṃsukapupphasadisaṃ; saṇṭhānato jaṅghapiṇḍikamaṃsaṃ tālapaṇṇapuṭabhattasaṇṭhānaṃ, ūrumaṃsaṃ nisadapotakasaṇṭhānaṃ, ānisadamaṃsaṃ uddhanakoṭisaṇṭhānaṃ, piṭṭhimaṃsaṃ tālaguḷapaṭalasaṇṭhānaṃ, phāsukadvayamaṃsaṃ potthalikāya kucchiyaṃ tanumattikālepanasaṇṭhānaṃ, thanamaṃsaṃ vaṭṭetvā avakkhittamattikāpiṇḍasaṇṭhānaṃ, bāhudvayamaṃsaṃ diguṇaṃ katvā ṭhapitaniccammamahāmūsikasaṇṭhānaṃ. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ maṃsaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi pākaṭaṃ hoti. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpetvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā aṭṭhisaṅghāte patiṭṭhitatalena, upari tacena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

‘Nhārū’ti nava nhārusatāni. Vaṇṇato sabbepi nhārū setā; saṇṭhānato nānāsaṇṭhānā. Etesu hi gīvāya uparibhāgato paṭṭhāya pañca mahānhārū sarīraṃ vinaddhamānā hadayassa purimapassena otiṇṇā, pañca pacchimapassena, pañca dakkhiṇapassena, pañca vāmapassena, dakkhiṇahatthaṃ vinaddhamānāpi hatthassa purimapassena pañca, pacchimapassena pañca, tathā vāmahatthaṃ vinaddhamānāpi. Dakkhiṇapādaṃ vinaddhamānāpi pādassa purimapassena pañca, pacchimapassena pañca, tathā vāmapādaṃ vinaddhamānāpīti. Evaṃ sarīradhārakā nāma saṭṭhi mahānhārū kāyaṃ vinaddhamānā otiṇṇā, ye kaṇḍarātipi vuccanti. Te sabbepi kandalamakuḷasaṇṭhānā.

Aññe pana taṃ taṃ padesaṃ ajjhottharitvā ṭhitā tato sukhumatarā suttarajjukasaṇṭhānā. Aññe tato sukhumatarā pūtilatāsaṇṭhānā. Aññe tato sukhumatarā mahāvīṇātantisaṇṭhānā. Aññe thūlasuttakasaṇṭhānā. Hatthapādapiṭṭhiyaṃ nhārū sakuṇapādasaṇṭhānā. Sīsanhārū dārakānaṃ sīsajālakasaṇṭhānā. Piṭṭhinhārū ātape pasāritaallajālasaṇṭhānā. Avasesā taṃtaṃaṅgapaccaṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukkajālakañcukasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitā. Paricchedato heṭṭhā tiṇṇaṃ aṭṭhisatānaṃ upari patiṭṭhitatalehi, upari maṃsacammāni āhacca ṭhitapadesehi, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Aṭṭhīti ṭhapetvā dvattiṃsa dantaṭṭhīni avasesāni catusaṭṭhi hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādaṭṭhīni, catusaṭṭhi maṃsanissitāni muduaṭṭhīni, dve paṇhikaṭṭhīni, ekekasmiṃ pāde dve gopphakaṭṭhīni, dve jaṅghaṭṭhīni, dve jaṇṇukaṭṭhīni, dve ūruṭṭhīni, dve kaṭiṭṭhīni, aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni, catuvīsati phāsukaṭṭhīni, cuddasa uraṭṭhīni, ekaṃ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭhaṭṭhīni, dve bāhaṭṭhīni, dve dve aggabāhaṭṭhīni, satta gīvaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṃ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṇṇaṭṭhīni, ekaṃ nalāṭaṭṭhi, ekaṃ muddhaṭṭhi, nava sīsakapālaṭṭhīnīti evaṃ timattāni aṭṭhisatāni.

Tāni sabbānipi vaṇṇato setāni, saṇṭhānato nānāsaṇṭhānāni. Tattha hi aggapādaṅguliṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni. Tadanantarāni majjhapabbaṭṭhīni panasaṭṭhisaṇṭhānāni. Mūlapabbaṭṭhīni paṇavasaṇṭhānāni. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭhitakandalakandarāsisaṇṭhānāni. Paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālaphalabījasaṇṭhānaṃ. Gopphakaṭṭhīni bandhakīḷāgoḷakasaṇṭhānāni. Jaṅghaṭṭhīnaṃ gopphakaṭṭhīsu patiṭṭhitaṭṭhānaṃ anapanītatacasindikaḷīrasaṇṭhānaṃ. Khuddakajaṅghaṭṭhikaṃ dhanukadaṇḍasaṇṭhānaṃ, mahantaṃ milātasappapiṭṭhisaṇṭhānaṃ. Jaṇṇukaṭṭhi ekato parikkhīṇapheṇakasaṇṭhānaṃ.

Tattha jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitaṭṭhānaṃ atikhiṇaggagosiṅgasaṇṭhānaṃ. Ūruṭṭhi duttacchitavāsipharasudaṇḍakasaṇṭhānaṃ. Tassa kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhitaṭṭhānaṃ kīḷāgoḷakasaṇṭhānaṃ. Tena kaṭiṭṭhino patiṭṭhitaṭṭhānaṃ aggacchinnamahāpunnāgaphalasaṇṭhānaṃ. Kaṭiṭṭhīni dvepi ekābaddhāni hutvā kumbhakārakauddhanasaṇṭhānāni, pāṭiyekkaṃ kammārakūṭayottakasaṇṭhānāni. Koṭiyaṃ ṭhitaānisadaṭṭhi adhomukhaṃ katvā gahitasappaphaṇasaṇṭhānaṃ sattasu ṭhānesu chiddāvachiddaṃ. Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni abbhantarato uparūpari ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭhakasaṇṭhānāni, bāhirato vaṭṭanāvaḷisaṇṭhānāni. Tesaṃ antarantarā kakacadantasadisā dve tayo kaṇṭakā honti. Catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu aparipuṇṇāni aparipuṇṇāsitasaṇṭhānāni, paripuṇṇāni paripuṇṇāsitasaṇṭhānāni. Sabbānipi odātakukkuṭassa pasāritapakkhasaṇṭhānāni.

Cuddasa uraṭṭhīni jiṇṇasandamānikapañjarasaṇṭhānāni. Hadayaṭṭhi dabbiphaṇasaṇṭhānaṃ. Akkhakaṭṭhīni khuddakalohavāsidaṇḍasaṇṭhānāni. Koṭṭhaṭṭhīni ekato parikkhīṇasīhaḷakudālasaṇṭhānāni. Bāhuṭṭhīni ādāsadaṇḍakasaṇṭhānāni. Aggabāhuṭṭhīni yamakatālakandasaṇṭhānāni. Maṇibandhaṭṭhīni ekato allīyāpetvā ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭhakasaṇṭhānāni. Piṭṭhihatthaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṇṭhānāni. Hatthaṅgulīsu mūlapabbaṭṭhīni paṇavasaṇṭhānāni; majjhapabbaṭṭhīni aparipuṇṇapanasaṭṭhisaṇṭhānāni; aggapabbaṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni. Satta gīvaṭṭhīni daṇḍena vijjhitvā paṭipāṭiyā ṭhapitavaṃsakaḷīracakkalikasaṇṭhānāni. Heṭṭhimahanukaṭṭhi kammārānaṃ ayokūṭayottakasaṇṭhānaṃ, uparimaṃ avalekhanasatthakasaṇṭhānaṃ.

Akkhikūpanāsākūpaṭṭhīni apanītamiñjataruṇatālaṭṭhisaṇṭhānāni. Nalāṭaṭṭhi adhomukhaṭhapitasaṅkhathālakakapālasaṇṭhānaṃ. Kaṇṇacūḷikaṭṭhīni nhāpitakhurakosakasaṇṭhānāni. Nalāṭakaṇṇacūḷikānaṃ upari paṭṭabandhanokāse aṭṭhi saṅkuṭitaghaṭapuṇṇapaṭalakhaṇḍasaṇṭhānaṃ. Muddhaṭṭhi mukhacchinnavaṅkanāḷikerasaṇṭhānaṃ. Sīsaṭṭhīni sibbetvā ṭhapitajajjaralābukaṭāhasaṇṭhānāni.

Disato dvīsu disāsu jātāni. Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhitāni. Visesena panettha sīsaṭṭhīni gīvaṭṭhīsu patiṭṭhitāni, gīvaṭṭhīni piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīsu, piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu, kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhīsu, ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhīsu, jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhīsu, jaṅghaṭṭhīni gopphakaṭṭhīsu, gopphakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhīsu patiṭṭhitāni. Paricchedato anto aṭṭhimiñjena, upari maṃsena, agge mūle ca aññamaññena paricchinnāni. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Aṭṭhimiñjanti tesaṃ tesaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ miñjaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ. Saṇṭhānato mahantamahantānaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ veḷunāḷiyaṃ pakkhittaseditamahāvettaggasaṇṭhānaṃ, khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ veḷuyaṭṭhipabbesu pakkhittaseditatanuvettaggasaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato aṭṭhīnaṃ abbhantare patiṭṭhitaṃ. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Vakkanti ekabandhanā dve maṃsapiṇḍā. Taṃ vaṇṇato mandarattaṃ pāḷibhaddakaṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato dārakānaṃ yamakakīḷāgoḷakasaṇṭhānaṃ, ekavaṇṭapaṭibaddhaambaphaladvayasaṇṭhānaṃ vā. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Paricchedato vakkaṃ vakkabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Hadayanti hadayamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ padumapattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato bāhirapattāni apanetvā adhomukhaṭhapitapadumamakuḷasaṇṭhānaṃ. Bahi maṭṭhaṃ; anto kosātakīphalassa abbhantarasadisaṃ. Paññavantānaṃ thokaṃ vikasitaṃ, mandapaññānaṃ makuḷitameva. Anto cassa punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamatto āvāṭako hoti, yattha aḍḍhapasatamattaṃ lohitaṃ saṇṭhāti; yaṃ nissāya manodhātu manoviññāṇadhātu ca vattanti. Taṃ panetaṃ rāgacaritassa rattaṃ hoti, dosacaritassa kāḷakaṃ, mohacaritassa maṃsadhovanudakasadisaṃ, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇaṃ, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇaṃ, paññācaritassa acchaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ paṇḍaraṃ parisuddhaṃ niddhotajātimaṇi viya jutimantaṃ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ majjhe patiṭṭhitaṃ. Paricchedato hadayaṃ hadayabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Yakananti yamakamaṃsapaṭalaṃ. Taṃ vaṇṇato rattapaṇḍukadhātukaṃ, nātirattakumudassa pattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato mūle ekaṃ, agge yamakaṃ koviḷārapattasaṇṭhānaṃ. Tañca dandhānaṃ ekameva hoti mahantaṃ, paññavantānaṃ dve vā tīṇi vā khuddakāni. Disato uparimadisāya jātaṃ. Okāsato dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Paricchedato yakanaṃ yakanabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Kilomakanti paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidhaṃ pariyonahanamaṃsaṃ. Taṃ duvidhampi vaṇṇato setaṃ, dukūlapilotikavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato attano okāsasaṇṭhānaṃ. Disato paṭicchannakilomakaṃ uparimāya disāya jātaṃ. Itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca paṭicchādetvā ṭhitaṃ. Apaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonaddhitvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pihakanti udarajivhāmaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato nīlaṃ nigguṇḍikapupphavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato sattaṅgulappamāṇaṃ abandhanaṃ kāḷavacchakajivhāsaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ, yasmiṃ paharaṇappahārena bahi nikkhante sattānaṃ jīvitakkhayo hoti. Paricchedato pihakabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Papphāsanti dvattiṃsamaṃsakhaṇḍappabhedaṃ papphāsamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ nātipakkaudumbaraphalavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato visamacchinnabahalapūvakhaṇḍasaṇṭhānaṃ. Abbhantare asitapītānaṃ abhāve uggatena kammajatejusmanā abbhāhatattā saṅkhāditapalālapiṇḍamiva nirasaṃ nirojaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānamantare hadayañca yakanañca paṭicchādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Paricchedato phapphāsabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Antanti purisassa dvattiṃsa hatthā, itthiyā aṭṭhavīsatihatthā ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tadetaṃ vaṇṇato setaṃ sakkharasudhāvaṇṇaṃ. Saṇṭhānato lohitadoṇiyaṃ ābhujitvā ṭhapitasīsacchinnasappasaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato upari galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibandhattā galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Paricchedato antabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Antaguṇanti antabhogaṭṭhānesu bandhanaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ dakasītalikamūlavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato dakasītalikamūlasaṇṭhānameva. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato kudāḷapharasukammādīni karontānaṃ yantākaḍḍhanakāle yantasuttamiva, yantaphalakāni antabhoge ekato agaḷante ābandhitvā pādapuñchanarajjumaṇḍalakassa antarā taṃ sibbetvā ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā ṭhānesu antabhogānaṃ antarā ṭhitaṃ. Paricchedato antaguṇabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Udariyanti udare bhavaṃ asitapitakhāyitasāyitaṃ. Taṃ vaṇṇato ajjhohaṭāhāravaṇṇaṃ. Saṇṭhānato parissāvane sithilabandhataṇḍulasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udare ṭhitaṃ. Udaraṃ nāma ubhato nippīḷiyamānassa allasāṭakassa majjhe sañjātaphoṭakasadisaṃ antapaṭalaṃ; bahi maṭṭhaṃ, anto maṃsakasambukapaliveṭhanakiliṭṭhapāvārakapupphakasadisaṃ, kuthitapanasatacassa abbhantarasadisantipi vattuṃ vaṭṭati; yattha takkoṭakā, gaṇḍuppādakā, tālahīrakā, sūcimukhakā, paṭatantasuttakā iccevamādidvattiṃsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti; ye pānabhojanādimhi avijjamāne ullaṅghitvā viravantā hadayamaṃsaṃ abhihananti, pānabhojanādiajjhoharaṇavelāya ca uddhaṃmukhā hutvā paṭhamajjhohaṭe dve tayo ālope turitaturitā vilumpanti; yaṃ tesaṃ kimīnaṃ sūtigharaṃ, vaccakuṭi, gilānasālā, susānañca hoti.

Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāghasamaye thūlaphusitake deve vassante udakena vuyhamānaṃ muttakarīsacammaaṭṭhinhārukhaṇḍakheḷasiṅghāṇikalohitappabhuti nānākuṇapajātaṃ nipatitvā kaddamodakāluḷitaṃ dvīhatīhaccayena sañjātakimikulaṃ sūriyātapavegasantāpakuthitaṃ upari pheṇapubbulake muñcantaṃ abhinīlavaṇṇaṃ paramaduggandhajegucchaṃ neva upagantuṃ na daṭṭhuṃ araharūpataṃ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyituṃ vā sāyituṃ vā; evameva nānappakārapānabhojanādidantamusalasañcuṇṇitaṃ jivhāhatthaparivattitakheḷalālāpalibuddhaṃ taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ tantavāyakhalisuvānavamathusadisaṃ nipatitvā pittasemhavātapaliveṭhitaṃ hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṃ kimikulākulaṃ uparūpari pheṇapubbulakāni muñcantaṃ paramakasambuduggandhajegucchabhāvaṃ āpajjitvā tiṭṭhati; yaṃ sutvāpi pānabhojanādīsu amanuññatā saṇṭhāti, pageva paññācakkhunā avaloketvā, yattha ca patitaṃ pānabhojanādi pañcadhā vibhāgaṃ gacchati – ekaṃ bhāgaṃ pāṇakā khādanti, ekaṃ bhāgaṃ udaraggi jhāpeti, eko bhāgo muttaṃ hoti, eko karīsaṃ, eko rasabhāvaṃ āpajjitvā soṇitamaṃsādīni upabrūhayati. Paricchedato udarapaṭalena ceva udariyabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Karīsanti vaccaṃ. Taṃ vaṇṇato yebhuyyena ajjhohaṭāhāravaṇṇameva hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato pakkāsaye ṭhitaṃ. Pakkāsayo nāma heṭṭhā nābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānamantare antāvasāne ubbedhena aṭṭhaṅgulamatto veḷunāḷikasadiso, yattha seyyathāpi nāma uparūpari bhūmibhāge patitaṃ vassodakaṃ ogaḷitvā heṭṭhā bhūmibhāgaṃ pūretvā tiṭṭhati; evameva yaṃ kiñci āmāsaye patitaṃ pānabhojanādikaṃ udaragginā pheṇuddehakaṃ pakkaṃ pakkaṃ nisadāya pisitamiva saṇhabhāvaṃ āpajjitvā antabilena ogaḷitvā ogaḷitvā madditvā veḷupabbe pakkhipamānapaṇḍumattikā viya sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati. Paricchedato pakkāsayapaṭalena ceva karīsabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Matthaluṅganti sīsakaṭāhabbhantare ṭhitamiñjarāsi. Taṃ vaṇṇato setaṃ ahicchattakapiṇḍikavaṇṇaṃ, dadhibhāvaṃ asampattaduṭṭhakhīravaṇṇantipi vattuṃ vaṭṭati. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sīsakaṭāhabbhantare cattāro sibbinimagge nissāya samodhānetvā ṭhapitā cattāro piṭṭhapiṇḍā viya samohitaṃ tiṭṭhati. Paricchedato sīsakaṭāhassa abbhantaratalehi ceva matthaluṅgabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pittanti dve pittāni – baddhapittañca abaddhapittañca. Tattha baddhapittaṃ vaṇṇato bahalamadhukatelavaṇṇaṃ, abaddhapittaṃ milātaākulitapupphavaṇṇaṃ. Taṃ saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānaṃ. Disato baddhapittaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato abaddhapittaṃ ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavinimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca udakamiva telabinduṃ avasesasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ, yamhi kupite akkhīni pītakāni honti bhamanti, gattaṃ kampati kaṇḍuyati. Baddhapittaṃ hadayapapphāsānamantare yakanamaṃsaṃ nissāya patiṭṭhite mahākosātakīkosakasadise pittakosake ṭhitaṃ, yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappaṃ chaḍḍetvā akattabbaṃ karonti, abhāsitabbaṃ bhāsanti, acintetabbaṃ cintenti. Paricchedato pittabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Semhanti sarīrabbhantare ekapattapūrappamāṇaṃ semhaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ nāgabalapaṇṇarasavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udarapaṭale ṭhitaṃ, yaṃ pānabhojanādīni ajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma udake sevālapaṇakaṃ kaṭṭhe vā kapāle vā patante chijjitvā dvidhā hutvā puna ajjhottharitvā tiṭṭhati, evameva pānabhojanādimhi nipatante chijjitvā dvidhā hutvā puna ajjhottharitvā tiṭṭhati; yamhi ca mandībhūte pakkagaṇḍo viya pūtikukkuṭaṇḍamiva ca udaraṃ paramajegucchaṃ kuṇapagandhaṃ hoti; tato uggatena ca gandhena uddekopi mukhampi duggandhaṃ pūtikuṇapasadisaṃ hoti; so ca puriso 'apehi, duggandhaṃ vāyasī'ti vattabbataṃ āpajjati; yañca vaḍḍhitvā bahalattamāpannaṃ pidhānaphalakamiva vaccakuṭiyā udarapaṭalassa abbhantareyeva kuṇapagandhaṃ sannirujjhitvā tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pubboti pūtilohitavasena pavattapubbo. So vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇo, matakasarīre pana pūtibahalācāmavaṇṇo hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthi yattha so sannicito tiṭṭheyya; yatra yatra pana khāṇukaṇṭakappaharaṇaggijālādīhi abhihate sarīrappadese lohitaṃ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapiḷakādayo vā uppajjanti, tatra tatreva tiṭṭhati. Paricchedato pubbabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Lohitanti dve lohitāni – sannicitalohitañca saṃsaraṇalohitañca. Tattha sannicitalohitaṃ vaṇṇato nipakkabahalalākhārasavaṇṇaṃ, saṃsaraṇalohitaṃ acchalākhārasavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānaṃ. Disato sannicitalohitaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato saṃsaraṇalohitaṃ, ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavinimmuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca, dhamanijālānusārena sabbaṃ upādinnakasarīraṃ pharitvā ṭhitaṃ; sannicitalohitaṃ yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapattapūramattaṃ hadayavakkapapphāsānaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharantaṃ vakkahadayayakanapapphāse temayamānaṃ ṭhitaṃ. Tasmiñhi vakkahadayādīni atemente sattā pipāsitā honti. Paricchedato lohitabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Sedoti lomakūpādīhi paggharaṇakaāpodhātu. So vaṇṇato vippasannatilatelavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassokāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya; yadā pana aggisantāpasūriyasantāpautuvikārādīhi sarīraṃ santappati tadā udakato abbuḷhamattavisamacchinnabhisamūḷālakumudanāḷakalāpo viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati. Tasmā tassa saṇṭhānampi kesalomakūpavivarānaṃyeva vasena veditabbaṃ. Sedapariggaṇhakena ca yoginā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitavaseneva sedo manasikātabbo. Paricchedato sedabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Medoti thinasineho. So vaṇṇato phālitahaliddivaṇṇo. Saṇṭhānato thūlasarīrassa tāva cammamaṃsantare ṭhapitahaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno hoti, kisasarīrassa jaṅghamaṃsaṃ ūrumaṃsaṃ piṭṭhikaṇṭakanissitaṃ piṭṭhamaṃsaṃ udaravaṭṭimaṃsanti etāni nissāya diguṇaṃ tiguṇaṃ katvā ṭhapitahaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā, kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito, yaṃ sinehasaṅkhaṃ gatampi paramajegucchattā neva muddhani telatthāya, na nāsātelādīnaṃ atthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ medabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Assūti akkhīhi pagdharaṇakaāpodhātu. Taṃ vaṇṇato vippasannatilatelavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitaṃ. Na cetaṃ pittakosake pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitaṃ tiṭṭhati; yadā pana sattā somanassajātā mahāhasitaṃ hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti tathārūpaṃ visabhāgāhāraṃ āharanti, yadā ca nesaṃ akkhīni dhūmarajapaṃsukādīhi abhihaññanti, tadā etehi somanassadomanassavisabhāgāhārautūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena pana yoginā akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbaṃ. Paricchedato assubhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Vasāti vilīnasneho. Sā vaṇṇato nāḷikeratelavaṇṇā, ācāme āsittatelavaṇṇātipi vattuṃ vaṭṭati. Saṇṭhānato nhānakāle pasannaudakassa upari paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato yebhuyyena hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsāpuṭanalāṭaaṃsakūṭesu ṭhitā. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnāva hutvā tiṭṭhati; yadā pana aggisantāpasūriyasantāpautuvisabhāgadhātuvisabhāgehi te padesā usmā jātā honti, tadā tattha nhānakāle pasannaudakūpari sinehabinduvisaṭo viya ito cito ca saṃsarati. Paricchedato vasābhāgena paricchinnā. Ayamassā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Kheḷoti antomukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇato seto pheṇavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno, pheṇasaṇṭhānatotipi vattuṃ vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya ṭhito. Na cesa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpaṃ āhāraṃ passanti vā saranti vā uṇhatittakakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti, yadā vā nesaṃ hadayaṃ ākilāyati, kismiñcideva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya saṇṭhāti. Aggajivhāya cesa tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo; mukhe pakkhittañca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ, nadīpuḷine khatakūpakasalilaṃ viya, parikkhayaṃ agacchantova temetuṃ samattho hoti. Paricchedato kheḷabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Siṅghāṇikāti matthaluṅgato paggharaṇakaasuci. Sā vaṇṇato taruṇatālaṭṭhimiñjavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsāpuṭe pūretvā ṭhitā. Na cesā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati; atha kho yathā nāma puriso paduminīpattena dadhiṃ bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, atha tena chiddena dadhimatthu gaḷitvā bahi pateyya, evameva yadā sattā rodanti vā visabhāgāhārautuvasena vā sañjātadhātukkhobhā honti, tadā antosīsato pūtisemhabhāvaṃ āpannaṃ matthaluṅgaṃ gaḷitvā tālumatthakavivarena otaritvā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Siṅghāṇikā pariggaṇhakena pana yoginā nāsāpuṭe pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbā. Paricchedato siṅghāṇikābhāgena paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Lasikāti sarīrasandhīnaṃ abbhantare picchilakuṇapaṃ. Sā vaṇṇato kaṇikāraniyyāsavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitā. Yassa cesā mandā hoti, tassa uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa sammiñjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharāsaddaṃ karonto viya vicarati, ekayojanadviyojanamattampi addhānaṃ gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahukā hoti tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Muttanti vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato adhomukhaṭhapitaudakakumbhantaragataudakasaṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Vatthi nāma vatthipuṭo vuccati, yattha seyyathāpi nāma candanikāya pakkhitte amukhe ravaṇaghaṭe candanikaraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati; evameva sarīrato muttaṃ pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākaṭo hoti; yamhi ca muttassa bharite ‘passāvaṃ karomā’ti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthiabbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Evañhi kesādike koṭṭhāse vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā anupubbato nātisīghato nātisaṇikatotiādinā nayena vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena pañcadhā ‘paṭikkūlā paṭikkūlā’ti manasikaroto paṇṇattisamatikkamavasena, seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttagaṇṭhitaṃ mālaṃ olokentassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva pākaṭāni honti, evameva ‘‘atthi imasmiṃ kāye kesā’’ti imaṃ kāyaṃ olokentassa sabbe te dhammā apubbāpariyamiva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikārakosallakathāyaṃ ‘‘ādikammikassa hi ‘kesā’ti manasikaroto manasikāro gantvā ‘mutta’nti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatī’’ti.

Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasaṃharati, athassa evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭībhūtesu āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhāsarāsivaseneva upaṭṭhahanti; tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsimhi pakkhipiyamānamiva upaṭṭhāti. Athassa anupubbamuñcanādivasena ‘paṭikūlā paṭikūlā’ti punappunaṃ manasikaroto anukkamena appanā uppajjati.

Tattha kesādīnaṃ vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena upaṭṭhānaṃ uggahanimittaṃ, sabbākārato paṭikūlavasena upaṭṭhānaṃ paṭibhāganimittaṃ. Taṃ punappunaṃ āvajjentassa manasikarontassa takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa cattāro khandhā paṭikūlārammaṇā honti, paṭhamajjhānavasena appanā pavattati. Pubbabhāge parikammaupacāracittāni savitakkasavicārāni sappītikāni somanassasahagatāni paṭikūlanimittārammaṇāni; appanāpi savitakkasavicārā sappītikā somanassasahagatāva. Bhūmantarena pana mahaggatā rūpāvacarā honti. Paṭikkūlepi ca etasmiṃ ārammaṇe ānisaṃsadassāvitāya somanassaṃ uppajjati, ekattārammaṇabaleneva vā taṃ uppajjati. Dutiyajjhānādīni panettha na nibbattanti. Kasmā? Oḷārikattā. Idañhi ārammaṇaṃ oḷārikaṃ. Vitakkabalenevettha cittekaggatā jāyati, na vitakkasamatikkamenāti. Ayaṃ tāva samathavasena kammaṭṭhānakathā.

Avisesato pana sādhāraṇavasena evaṃ veditabbaṃ – idañhi kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sajjhāyakāle eva kesādīnaṃ vaṇṇanimittasaṇṭhānanimittadisānimittaokāsanimittaparicchedanimittāni vācāya pothetvā pothetvā ekekakoṭṭhāse ‘ayaṃ etaṃsarikkhako’ti tividhena sajjhāyo kātabbo. Kathaṃ? Tacapañcake tāva heṭṭhā vuttanayeneva anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhanti addhamāsaṃ sajjhāyo kātabbo. Tato ācariyassa santikaṃ gantvā vakkapañcakaṃ uggaṇhitvā tatheva addhamāsaṃ sajjhāyo kātabbo. Tato te dasapi koṭṭhāse ekato katvā addhamāsaṃ. Puna papphāsapañcakādīsupi ekekaṃ uggaṇhitvā addhamāsaṃ. Tato te pañcadasapi koṭṭhāse addhamāsaṃ. Matthaluṅgapañcakaṃ addhamāsaṃ. Tato tevīsati koṭṭhāse addhamāsaṃ. Medachakkaṃ addhamāsaṃ. Tato te chabbīsatipi koṭṭhāse ekato katvā addhamāsaṃ. Muttachakkaṃ addhamāsaṃ. Tato sabbepi dvattiṃsa koṭṭhāse ekato katvā addhamāsanti evaṃ cha māse sajjhāyo kātabbo.

Tattha – upanissayasampannassa sappaññassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ uggaṇhantasseva koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, ekaccassa na upaṭṭhahanti. Tena ‘na upaṭṭhahantī’ti vīriyaṃ na vissajjetabbaṃ. Yattakā koṭṭhāsā upaṭṭhahanti tattake gahetvā sajjhāyo kātabbo. Evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathentena pana neva paññavato na mandapaññassa vasena kathetabbaṃ, majjhimapaññassa vasena kathetabbaṃ. Majjhimapaññassa hi vasena ācariyā chahi māsehi paricchinditvā tantiṃ ṭhapayiṃsu. Yassa pana ettāvatāpi koṭṭhāsā pākaṭā na honti, tena tato parampi sajjhāyo kātabbo eva; no ca kho aparicchinditvā, cha cha māse paricchinditvāva kātabbo.

Sajjhāyaṃ karontena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, na lakkhaṇaṃ manasikātabbaṃ, koṭṭhāsavaseneva sajjhāyo kātabbo. Ācariyenāpi ‘vaṇṇavasena sajjhāyaṃ karohī’ti niyametvā na kathetabbaṃ. Niyametvā kathite ko dosoti? Sampattiyampi vipattisaññāāpajjanaṃ. Sace hi ācariyena ‘vaṇṇavasena sajjhāyaṃ karohī’ti vutte imassa bhikkhuno tathā karontassa kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato na upaṭṭhāti, paṭikūlavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti, athesa ‘na idaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇa’nti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. ‘Paṭikūlavasena sajjhāyaṃ karohī’ti vuttepi sace tassa tathā karontassa paṭikkūlato na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti, athesa ‘nayidaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇa’nti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. ‘Dhātuvasena taṃ sajjhāyaṃ karohī’ti vuttepi sace tassa tathā karontassa dhātuto na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā paṭikūlavasena vā upaṭṭhāti, athesa ‘nayidaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇa’nti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. Ayaṃ ācariyena niyametvā kathite doso.

Kinti pana vattabbo hotīti? ‘Koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karohī’ti vattabbo. Kathaṃ? ‘Kesakoṭṭhāso lomakoṭṭhāsoti sajjhāyaṃ karohī’ti vattabbo. Sace panassa evaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa vaṇṇato upaṭṭhāti, athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ – ‘ahaṃ dvattiṃsākāraṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karomi; mayhaṃ pana vaṇṇato upaṭṭhātī’ti. Ācariyena ‘kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ, vilakkhaṇaṃ eta’nti na visaṃvādetabbaṃ. ‘Sādhu, sappurisa, pubbe tayā vaṇṇakasiṇe parikammaṃ katapubbaṃ bhavissati. Etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ. Vaṇṇavaseneva sajjhāyaṃ karohī’ti vattabbo. Tenapi vaṇṇavaseneva sajjhāyo kātabbo.

So evaṃ karonto ajjhattaṃ nīlakaṃ pītakaṃ lohitakaṃ odātakanti cattāri vaṇṇakasiṇāni labhati. Kathaṃ? Tassa hi kesalomapittesu ceva akkhīnañca kāḷakaṭṭhāne vaṇṇaṃ ‘nīlaṃ nīla’nti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti; jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Medasmiṃ pana akkhīnañca pītakaṭṭhāne vaṇṇaṃ ‘pītakaṃ pītaka’nti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti; jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Maṃsalohitesu pana akkhīnañca rattaṭṭhāne vaṇṇaṃ ‘lohitakaṃ lohitaka’nti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti; jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Nakhadantacammaaṭṭhīsu pana akkhīnañca paṇḍaraṭṭhāne vaṇṇaṃ ‘odātaṃ odāta’nti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ vaṇṇavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikūlato upaṭṭhāti. Athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena ‘kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ, vilakkhaṇaṃ eta’nti na visaṃvādetabbaṃ. ‘Sādhu, sappurisa, pubbe tayā paṭikūlamanasikāre yogo kato bhavissati. Etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ. Paṭikūlavaseneva sajjhāyaṃ karohī’ti vattabbo. Tenapi paṭikūlavasena sajjhāyo kātabbo. Tassa kesā nāma ‘ajaññā duggandhā jegucchā paṭikūlā’ti evaṃ paṭikūlavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikūlārammaṇe paṭhamajjhānaṃ nibbattati. So jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ paṭikūlavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa dhātuto upaṭṭhāti. Dhātuto upaṭṭhahantaṃ kīdisaṃ hutvā upaṭṭhātīti? Kesā tāva vammikamatthake jātakunthatiṇakāni viya hutvā upaṭṭhahanti. Lomā purāṇagāmaṭṭhāne jātadabbatiṇakāni viya. Nakhā daṇḍakesu ṭhapitamadhukaphalaṭṭhikosakā viya. Dantā mattikāpiṇḍe pavesetvā ṭhapitaalābubījāni viya. Taco vīṇāpabbake pariyonaddhaallagocammaṃ viya, maṃsaṃ bhittiyaṃ anulittamattikā viya. Nhāru dabbasambhārabaddhavallī viya. Aṭṭhi ussāpetvā ṭhapitabhittidabbasambhāro viya. Aṭṭhimiñjaṃ mahāveḷumhi pakkhittaseditavettaggaṃ viya. Vakkaṃ, hadayaṃ, yakanaṃ, kilomakaṃ, pihakaṃ, papphāsanti ime cha koṭṭhāsā sūnakāragharaṃ viya hutvā upaṭṭhahanti. Dvattiṃsahatthaṃ antaṃ lohitadoṇiyaṃ saṃvellitvā ṭhapitagharasappo viya. Antaguṇaṃ pādapuñchanake sibbitarajjukā viya. Udariyaṃ parissāvane sithilabandhataṇḍulaṃ viya. Karīsaṃ veṇupabbe pakkhittapaṇḍumattikā viya. Matthaluṅgaṃ omadditvā ṭhapitā cattāro taṇḍulapiṭṭhapiṇḍā viya. Dvādasavidhā āpodhātu paṭipāṭiyā ṭhapitesu dvādasasu udakasarāvakesu pūritaudakaṃ viya hutvā upaṭṭhāti.

Athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena ‘kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ, vilakkhaṇaṃ eta’nti na visaṃvādetabbaṃ. ‘Sādhu, sappurisa, pubbe tayā dhātumanasikāre yogo kato bhavissati. Etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ. Dhātuvaseneva sajjhāyaṃ karohī’ti vattabbo. Tenapi dhātuvasena sajjhāyo kātabbo.

Tatridaṃ manasikāramukheneva sajjhāyavidhānaṃ – idha bhikkhu ‘kesā sīsaṃ pariyonaddhitvā ṭhitacamme jātā. Te na jānanti ‘mayaṃ sīsaṃ pariyonaddhitvā ṭhitacamme jātā’ti; sīsaṃ pariyonaddhitvā ṭhitacammampi na jānāti ‘kesā mayi jātā’ti; acetanā ete abyākatā suññā thaddhā patthinnā pathavīdhātu esā’ti manasikaroti. ‘Lomā sarīraṃ pariyonahanacamme jātā. Te na jānanti ‘mayaṃ sarīraṃ pariyonahanacamme jātā’ti. Sarīraṃ pariyonahanacammampi na jānāti ‘lomā mayi jātā’ti etepi acetanā. Nakhā aṅgulīnaṃ aggesu jātā. Te na jānanti ‘mayaṃ aṅgulīnaṃ aggesu jātā’ti. Aṅgulīnaṃ aggānipi na jānanti ‘nakhā amhesu jātā’ti. Etepi acetanā. Dantā hanukaṭṭhike jātā. Te na jānanti ‘mayaṃ hanukaṭṭhike jātā’ti. Hanukaṭṭhikampi na jānāti ‘dantā mayi jātā’ti. Etepi acetanā. Taco na jānāti ‘sarīraṃ mayā pariyonaddha’nti. Sarīrampi na jānāti ‘ahaṃ tacena pariyonaddha’nti. Ayampi acetano. Maṃsaṃ na jānāti ‘mayā sarīraṃ anulitta’nti. Sarīrampi na jānāti ‘ahaṃ maṃsena anulitta’nti. Idampi acetanaṃ. Nhāru na jānāti ‘ahaṃ aṭṭhipuñjaṃ ābandhitvā ṭhita’nti. Aṭṭhipuñjopi na jānāti ‘nhārujālenāhaṃ ābaddho’ti. Idampi acetanaṃ.

Sīsaṭṭhi na jānāti ‘ahaṃ gīvaṭṭhike patiṭṭhita’nti. Gīvaṭṭhikampi na jānāti ‘mayi sīsaṭṭhikaṃ patiṭṭhita’nti. Gīvaṭṭhi na jānāti ‘ahaṃ piṭṭhikaṇṭake ṭhita’nti. Piṭṭhikaṇṭaṭṭhikopi kaṭiṭṭhikaṃ ūruṭṭhikaṃ jaṅghaṭṭhikaṃ gopphakaṭṭhikaṃ na jānāti ‘ahaṃ paṇhikaṭṭhike patiṭṭhita’nti. Paṇhikaṭṭhikampi na jānāti ‘ahaṃ gopphakaṭṭhikaṃ ukkhipitvā ṭhitanti… pe… gīvaṭṭhikaṃ na jānāti ‘ahaṃ sīsaṭṭhikaṃ ukkhipitvā ṭhita’nti.

Paṭipāṭiyā aṭṭhīni ṭhitāni koṭiyā,
Anekasandhiyamito na kehici;
Baddho nahārūhi jarāya codito,
Acetano kaṭṭhakaliṅgarūpamo.

‘Idampi acetanaṃ. Aṭṭhimiñjaṃ; vakkaṃ…pe… matthaluṅgaṃ acetanaṃ abyākataṃ suññaṃ thaddhaṃ patthinnaṃ pathavīdhātū’ti manasikaroti. ‘Pittaṃ semhaṃ…pe… muttaṃ acetanaṃ abyākataṃ suññaṃ yūsagataṃ āpodhātū’ti manasikaroti.

Ime dve mahābhūte pariggaṇhantassa udare ussadā tejodhātu pākaṭā hoti, nāsāya ussadā vāyodhātu pākaṭā hoti. Ime cattāro mahābhūte pariggaṇhantassa upādārūpaṃ pākaṭaṃ hoti. Mahābhūtaṃ nāma upādārūpena paricchinnaṃ, upādārūpaṃ mahābhūtena. Yathā ātapo nāma chāyāya paricchinno, chāyā ātapena; evameva mahābhūtaṃ upādārūpena paricchinnaṃ, upādārūpaṃ mahābhūtena. Athassa evaṃ ‘‘cattāri mahābhūtāni tevīsati upādārūpāni rūpakkhandho’’ti rūpakkhandhaṃ pariggaṇhantassa āyatanadvāravasena arūpino khandhā pākaṭā honti. Iti rūpārūpapariggaho pañcakkhandhā honti, pañcakkhandhā dvādasāyatanāni honti, dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo hontīti khandhāyatanadhātuvasena yamakatālakandhaṃ phālento viya dve koṭṭhāse katvā nāmarūpaṃ vavatthapeti.

So ‘‘idaṃ nāmarūpaṃ na ahetu na appaccayā nibbattaṃ, sahetu sappaccayā nibbattaṃ. Ko panassa hetu? Ko pana paccayo’’ti upaparikkhanto ‘‘avijjāpaccayā taṇhāpaccayā kammapaccayā āhārapaccayā cā’’ti tassa paccayaṃ vavatthapetvā ‘‘atītepi paccayā ceva paccayasamuppannadhammā ca anāgatepi etarahipi paccayā ceva paccayasamuppannadhammā ca, tato uddhaṃ satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjo evā’’ti – evaṃ tīsu addhāsu kaṅkhaṃ vitarati. Ayaṃ pana vipassanāsaṅkhārasallakkhaṇā **ñātapariññā** nāma.

Evaṃ saṅkhāre sallakkhetvā ṭhitassa pana bhikkhussa dasabalassa sāsane mūlaṃ otiṇṇaṃ nāma hoti, patiṭṭhā laddhā nāma, cūḷasotāpanno nāma hoti niyatagatiko. Tathārūpaṃ pana utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammasavaṇasappāyaṃ labhitvā ekāsane ekapallaṅkavaragato tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ gaṇhātīti idaṃ dhātuvasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Yassa pana neva vaṇṇato upaṭṭhāti na paṭikūlato na suññato tena ‘na me upaṭṭhātī’ti na kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nisīditabbaṃ, koṭṭhāsamanasikāreyeva pana yogo kātabbo. Porāṇakattherā kira ‘koṭṭhāsamanasikārova pamāṇa’nti āhaṃsu. Iccassa punappunaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa koṭṭhāsā paguṇā honti. Kadā pana paguṇā nāma hontīti? Yadā ‘kesā’ti āvajjitamatte manasikāro gantvā ‘matthaluṅga’nti antimakoṭṭhāse patiṭṭhāti, ‘matthaluṅga’nti āvajjitamatte manasikāro āgantvā ‘kesā’ti ādikoṭṭhāse patiṭṭhāti.

Athassa yathā nāma cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ pupphānaṃ ekasuttaganthitaṃ mālaṃ olokentassa paṭipāṭiyā vā pana nikhāte dvattiṃsavatipāde paṭikkamitvā olokentassa paṭipāṭiyāva dvattiṃsavaṇṇāni pupphāni vatipādā vā pākaṭā honti, evameva dvattiṃsa koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, vicarantā tiracchānagatāpi manussāpi sattāti na upaṭṭhahanti, koṭṭhāsāti upaṭṭhahanti, khādanīyabhojanīyaṃ koṭṭhāsantare pakkhippamānaṃ viya hoti.

Koṭṭhāsānaṃ paguṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati. Kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato vā paṭikūlato vā suññato vā upaṭṭhāti. Yathā nāma pūve pacitukāmā itthī madditvā ṭhapitapiṭṭhato yaṃ yaṃ icchati taṃ taṃ pacati, yathā vā pana same bhūmippadese ṭhapitaṃ udakapūraṃ kumbhaṃ yato yato āvijjhanti tato tatova udakaṃ nikkhamati; evameva koṭṭhāsānaṃ paguṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati. Ākaṅkhamānassa vaṇṇato, ākaṅkhamānassa paṭikūlato, ākaṅkhamānassa suññato kammaṭṭhānaṃ upaṭṭhahissatiyeva. Ayaṃ ettako uggahasandhi nāma. Imasmiṃ uggahasandhismiṃ ṭhatvā arahattaṃ pattā bhikkhu gaṇanapathaṃ vītivattā.

Yassa pana uggahasandhismiṃ kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti, tena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā, sace yattha ācariyo vasati, so āvāso sappāyo hoti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce, sappāyaṭṭhāne vasitabbaṃ. Vasantena aṭṭhārasa vihāradose (visuddhi. 1.52) vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasitabbaṃ, sayampi pañcaṅgasamannāgatena bhavitabbaṃ. Tato pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantena rattiṭṭhānaṃ vā divāṭṭhānaṃ vā pavisitvā kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ.

Kathaṃ? Ādito tāva heṭṭhā vuttanayeneva anupubbato manasikātabbaṃ, na ekantarikā. Anupubbato manasikaronto hi dvattiṃsapadaṃ nisseṇiṃ padapaṭipāṭiyā akkamanto pāsādaṃ āruyha pāsādānisaṃsaṃ anubhavanakapuriso viya ‘kesā lomā’ti paṭipāṭiyā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato ca na parihāyati, pāsādānisaṃsasadise ca nava lokuttaradhamme anubhavati. Anupubbato manasikarontenāpi ca nātisīghato nātisaṇikato manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikarontassa hi kiñcāpi kammaṭṭhānaṃ paguṇaṃ hoti, avibhūtaṃ pana hoti. Tattha opammaṃ heṭṭhā vuttameva.

Atisaṇikato manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, antarāva osakkitabbaṃ hoti. Yathā hi puriso tiyojanaṃ maggaṃ sāyaṃ kacchaṃ bandhitvā paṭipanno nikkhantaṭṭhānato paṭṭhāya sītalacchāyaṃ disvā vissamati, ramaṇīyaṃ vālikatalaṃ disvā piṭṭhiṃ pasāreti, vanapokkharaṇiṃ disvā pānīyaṃ pivati nhāyati, pabbataṃ disvā āruyha pabbatarāmaṇeyyakaṃ passati, taṃ antarāyeva sīho vā byaggho vā dīpi vā hanati, corā vā pana viluppanti ceva hananti ca; evameva atisaṇikaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, antarāva osakkitabbaṃ hoti.

Tasmā nātisīghaṃ nātisaṇikaṃ ekadivasaṃ tiṃsavāre manasikātabbaṃ; pātova dasa vāre, majjhanhike dasavāre, sāyanhe dasa vāre sajjhāyo kātabbo, no kātuṃ na vaṭṭati. Yathā hi pātova uṭṭhāya mukhaṃ no dhovituṃ na vaṭṭati, khādanīyaṃ bhojanīyaṃ no khādituṃ no bhuñjituṃ na vaṭṭati; etaṃ pana vaṭṭeyya; idameva ekantena no kātuṃ na vaṭṭati; karonto mahantaṃ atthaṃ gahetvā tiṭṭhati. Yathā hi ekassa purisassa tīṇi khettāni; ekaṃ khettaṃ aṭṭhakumbhaṃ deti, ekaṃ soḷasa, ekaṃ dvattiṃsa; tena tīṇipi khettāni paṭijaggituṃ asakkontena dve chaḍḍetvā ekaṃ dvattiṃsakumbhadāyakameva paṭijaggitabbaṃ; tattheva kasanavapananiddānādīni kātabbāni; tadevassa itaresu dvīsu uṭṭhānakadāyaṃ dassati; evameva sesaṃ mukhadhovanādikammaṃ chaḍḍetvāpi ettheva kammaṃ kātabbaṃ, no kātuṃ na vaṭṭati. Karonto mahantaṃ atthaṃ gaṇhitvā tiṭṭhatīti ettāvatā majjhimā paṭipadā nāma kathitā.

Evaṃ paṭipannenāpi vikkhepo paṭibāhitabbo. Kammaṭṭhānañhi vissajjetvā citte bahiddhā vikkhepaṃ gacchante kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ na sakkoti. Yathā hi eko puriso sahassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ labhitvā addhānaṃ paṭipanno antarāmagge kumbhīlamakaragāharakkhasasamuṭṭhitāya gambhīragirikandarāya upari atthataṃ ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruyha gacchanto akkamanapadaṃ vissajjetvā ito cito ca olokento paripatitvā kumbhīlādibhattaṃ hoti, evameva ayampi kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā sacitte bahiddhā vikkhepaṃ gacchante kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ na sakkoti.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – purisassa sahassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānassa uggahitakālo; antarā gambhīragirikandarā viya saṃsāro; tassa kumbhīlādīhi daṭṭhakālo viya vaṭṭamūlakāni mahādukkhāni; ekapadikadaṇḍakasetu viya imassa bhikkhuno sajjhāyavīthi; tassa purisassa ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruyha akkamanapadaṃ vissajjetvā ito cito ca olokentassa paripatitvā kumbhīlādīnaṃ bhattabhāvaṃ āpannakālo viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā vikkhittacittassa kammaṭṭhānato parihāyitvā vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ asamatthabhāvo veditabbo.

Tasmā kesā manasikātabbā. Kese manasikaritvā cittuppādassa bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhitvā suddhacitteneva ‘lomā nakhā dantā taco’ti manasikātabbaṃ. Evaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato na parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamati. Opammaṃ panettha tadeva parivattetvā veditabbaṃ. Sahassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ labhitvā chekassa purisassa daṇḍakasetuṃ āruyha nivāsanapārupanaṃ saṃvidhāya dhātupatthaddhakāyaṃ katvā sotthinā paratīragamanaṃ viya chekassa bhikkhuno kese manasikaritvā cittuppādassa bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhitvā suddhacitteneva ‘lomā nakhā dantā taco’ti manasikarontassa kammaṭṭhānato aparihāyitvā vaṭṭabhayaṃ samatikkamanaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhantenāpi heṭṭhā vuttanayeneva paṇṇattiṃ samatikkamanato manasikātabbaṃ. ‘Kesā lomā’ti paṇṇattiṃ vissajjetvā ‘paṭikūlaṃ paṭikūla’nti sati ṭhapetabbā. Paṭhamaṃyeva pana paṭikūlato na upaṭṭhāti. Yāva na upaṭṭhāti tāva paṇṇatti na vissajjetabbā. Yadā upaṭṭhāti tadā paṇṇattiṃ vissajjetvā ‘paṭikūla’nti manasikātabbaṃ. Karontena ca heṭṭhā vuttanayeneva pañcahākārehi paṭikūlato manasikātabbā. Tacapañcakasmiñhi vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavaseneva pañcavidhampi pāṭikūlyaṃ labbhati. Sesesupi yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena manasikāro pavattetabbo.

Tattha kesādayo pañca koṭṭhāsā subhanimittaṃ rāgaṭṭhāniyaṃ iṭṭhārammaṇanti saṅkhaṃ gatā. Ye keci rajjanakasattā nāma, sabbe te imesu pañcasu koṭṭhāsesu rajjanti. Ayaṃ pana bhikkhu mahājanassa rajjanaṭṭhāne ‘paṭikūla’nti appanaṃ pāpeti. Tattha appanāppattito paṭṭhāya parato akilamantova appanaṃ pāpuṇāti.

Tatridaṃ opammaṃ – yathā hi cheko dhanuggaho rājānaṃ ārādhetvā satasahassuṭṭhānakaṃ gāmavaraṃ labhitvā sannaddhapañcāvudho tattha gacchanto antarāmagge dvattiṃsa core disvā tesu pañcacorajeṭṭhake ghāteyya; tesaṃ ghātitakālato paṭṭhāya tesu dve ekamaggaṃ paṭipajjamānā nāma na honti; evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Dhanuggahassa rājānaṃ ārādhetvā gāmavaraṃ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ṭhitakālo; dvattiṃsa corā viya dvattiṃsa koṭṭhāsā; pañca corajeṭṭhakā viya kesādayo pañca; corajeṭṭhakānaṃ ghātitakālo viya imassa bhikkhuno sabbasattānaṃ rajjanaṭṭhāne tacapañcake 'paṭikūla'nti appanāya pāpitakālo; sesacorānaṃ pāṇippahāreneva palāyitakālo viya sesakoṭṭhāsesu akilamantasseva appanāppatti veditabbā.

Evaṃ paṇṇattiṃ samatikkamantena ca anupubbamuñcanato manasikāro pavattetabbo – kese manasikarontena manasikaronteneva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā. Yāva lomā na upaṭṭhahanti tāva 'kesā kesā'ti manasikātabbā. Yadā pana lomā upaṭṭhahanti tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā. Evaṃ nakhādīsupi manasikāro pavattetabbo.

Tatridaṃ opammaṃ – yathā hi jalūkā gacchamānā yāva purato patiṭṭhaṃ na labhati tāva pacchato naṅguṭṭhena gahitaṭṭhānaṃ na muñcati; yadā pana purato patiṭṭhaṃ labhati tadā naṅguṭṭhaṃ ukkhipitvā mukhena gahitaṭṭhāne ṭhapeti; evameva kese manasikarontena manasikaronteneva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā. Yāva lomā na upaṭṭhahanti tāva 'kesā kesā'ti manasikātabbā. Yadā lomā upaṭṭhahanti tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā. Evaṃ nakhādīsupi manasikāro pavattetabbo.

Evaṃ pavattentena appanā hotīti vuttamanasikārakosallaṃ sampādetabbaṃ. Kathaṃ? Idañhi appanākammaṭṭhānaṃ manasikarontassa appanaṃ pāpuṇāti; paṭhamaṃyeva tāva na upaṭṭhāti; anamataggasmiñhi saṃsāravaṭṭe ca nānārammaṇesu vaḍḍhitaṃ cittaṃ 'kesā'ti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā matthaluṅge patiṭṭhāti. 'Matthaluṅga'nti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena āgantvā kesesu patiṭṭhāti. Manasikarontassa manasikarontassa pana so so koṭṭhāso upaṭṭhāti. Sati samādhināpi tiṭṭhamānā pavattati. Tena yo yo koṭṭhāso adhikataraṃ upaṭṭhāti tattha tattha dviguṇena yogaṃ katvā appanā pāpetabbā. Evaṃ appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamanto appanaṃ pāpeti. Tattha tālavanamakkaṭova opammaṃ.

Apicettha evampi yojanā veditabbā – dvattiṃsatālakasmiñhi tālavane makkaṭo paṭivasati. Taṃ gahetukāmo luddo koṭiyaṃ ṭhitatālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhimakāsi. Mānajātiko makkaṭo taṃ taṃ tālaṃ laṅghitvā pariyantatāle aṭṭhāsi. Luddo tatthapi gantvā ukkuṭṭhimakāsi. Makkaṭo puna tatheva purimatāle patiṭṭhāsi. So aparāparaṃ anubandhiyamāno kilamanto tassa tasseva tālassa mūle ṭhatvā ukkuṭṭhukkuṭṭhikāle uṭṭhahitvā gacchanto gacchanto atikilamanto ekassa tālassa makuḷapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā dhanukoṭiyā vijjhitvā gaṇhantopi na palāyati.

Tattha dvattiṃsa tālā viya dvattiṃsa koṭṭhāsā; makkaṭo viya cittaṃ; luddo viya yogāvacaro; luddena tālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhikāle mānajātikassa makkaṭassa palāyitvā pariyantakoṭiyaṃ ṭhitakālo viya anamatagge saṃsāravaṭṭe ca nānārammaṇesu vaḍḍhitacittassa 'kesā'ti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā matthaluṅge patiṭṭhānaṃ; pariyantakoṭiyaṃ ṭhatvā ukkuṭṭhe orimakoṭiṃ āgamanakālo viya 'matthaluṅga'nti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā kesesu patiṭṭhānaṃ; aparāparaṃ anubandhiyamānassa kilamantassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānakālo viya manasikarontassa manasikarontassa tasmiṃ tasmiṃ koṭṭhāse upaṭṭhahante satiyā patiṭṭhāya patiṭṭhāya gamanaṃ; dhanukoṭiyā vijjhitvā gaṇhantassāpi apalāyanakālo viya yo koṭṭhāso adhikataraṃ upaṭṭhāti, tasmiṃ dviguṇaṃ manasikāraṃ katvā appanāya pāpanaṃ.

Tattha appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamantova appanaṃ pāpessati. Tasmā 'paṭikūlaṃ paṭikūla'nti punappunaṃ āvajjitabbaṃ samannāharitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. Evaṃ karontassa cattāro khandhā paṭikūlārammaṇā honti, appanaṃ pāpuṇāti. Pubbabhāgacittāni parikammaupacārasaṅkhātāni savitakkasavicārānīti sabbaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. Ekaṃ pana koṭṭhāsaṃ manasikarontassa ekameva paṭhamajjhānaṃ nibbattati. Pāṭiyekkaṃ manasikarontassa dvattiṃsa paṭhamajjhānāni nibbattanti. Hatthe gahitapañhāvatthu pākatikameva.

So taṃ nimittanti so bhikkhu taṃ kammaṭṭhānanimittaṃ. **Āsevatī**ti sevati bhajati. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Bahulīkarotī**ti punappunaṃ karoti. **Svāvatthitaṃ vavatthapetī**ti suvavatthitaṃ karoti. **Bahiddhā kāye cittaṃ upasaṃharatī**ti evaṃ katvā bahiddhā parassa kāye attano cittaṃ upasaṃharati ṭhapeti peseti.

Atthissa kāyeti atthi assa kāye. **Ajjhattabahiddhākāye cittaṃ upasaṃharatī**ti kālena attano kālena paresaṃ kāye cittaṃ upanāmeti. **Atthi kāye**ti idaṃ yasmā na ekantena attano kāyo nāpi parasseva kāyo adhippeto, tasmā vuttaṃ. Ettha pana attano jīvamānakasarīre 'paṭikūla'nti parikammaṃ karontassa appanāpi upacārampi jāyati. Parassa jīvamānakasarīre 'paṭikūla'nti manasikarontassa neva appanā jāyati, na upacāraṃ. Nanu ca dasasu asubhesu ubhayampetaṃ jāyatīti? Āma, jāyati. Tāni hi anupādinnakapakkhe ṭhitāni. Tasmā tattha appanāpi upacārampi jāyati. Idaṃ pana upādinnakapakkhe ṭhitaṃ. Tenevettha ubhayampetaṃ na jāyati. Asubhānupassanāsaṅkhātā pana vipassanābhāvanā hotīti veditabbā. Imasmiṃ pabbe kiṃ kathitanti? Samathavipassanā kathitā.

Idānettha evaṃ sabbaṃ manasikārasādhāraṇaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ. Etesañhi –

Nimittato lakkhaṇato, dhātuto atha suññato;
Khandhādito ca viññeyyo, kesādīnaṃ vinicchayo.

Tattha **‘nimittato’**ti dvattiṃsākāre saṭṭhisataṃ nimittāni, yesaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ koṭṭhāsato parigganhāti, seyyathidaṃ – kesassa vaṇṇanimittaṃ, saṇṭhānanimittaṃ, disānimittaṃ, okāsanimittaṃ, paricchedanimittanti pañca nimittāni honti. Lomādīsupi eseva nayo.

‘Lakkhaṇato’ti dvattiṃsākāre aṭṭhavīsatisataṃ lakkhaṇāni honti, yesaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ lakkhaṇato manasikaroti, seyyathidaṃ – kese thaddhattalakkhaṇaṃ, ābandhattalakkhaṇaṃ, uṇhattalakkhaṇaṃ, vitthambhanalakkhaṇanti cattāri lakkhaṇāni honti. Lomādīsupi eseva nayo.

‘Dhātuto’ti dvattiṃsākāre ‘‘catudhāturo ayaṃ, bhikkhu, puriso’’ti vuttāsu dhātūsu aṭṭhavīsatisataṃ dhātuyo honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ dhātuto pariggaṇhāti, seyyathidaṃ – kese kakkhaḷatā pathavīdhātu, ābandhanatā āpodhātu, uṇhatā tejodhātu, vitthambhanatā vāyodhātūti catasso dhātuyo honti. Lomādīsupi eseva nayo.

‘Suññato’ti dvattiṃsākāre channavuti suññatā honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ suññato vipassati, seyyathidaṃ – kesā suññā attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vāti. Kese tāva attasuññatā, attaniyasuññatā, niccabhāvasuññatāti tisso suññatā honti. Lomādīsupi eseva nayo.

‘Khandhādito’ti dvattiṃsākāre kesādīsu khandhādivasena pariggayhamānesu kesā kati khandhā honti, kati āyatanāni, kati dhātuyo, kati saccāni, kati satipaṭṭhānānītiādinā nayena pettha vinicchayo viññātabbo.

357. Evaṃ ajjhattādibhedato tividhena kāyānupassanaṃ vitthārato dassetvā idāni ‘‘kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno’’tiādīni padāni bhājetvā dassetuṃ **anupassī**tiādi āraddhaṃ. Tattha yāya anupassanāya kāyānupassī nāma hoti, taṃ dassetuṃ **tattha katamā anupassanā? Yā paññā pajānanā**tiādi vuttaṃ. **Ātāpī**tiādīsupi eseva nayo.

Tattha **paññā pajānanā**tiādīni heṭṭhā cittuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 16) vuttanayeneva veditabbāni. **Upeto**tiādīni sabbāni aññamaññavevacanāni. Apica āsevanavasena **upeto,** bhāvanāvasena suṭṭhu upetoti **samupeto**. **Upāgato samupāgato, upapanno sampanno**ti imesupi dvīsu dukesu ayameva nayo. Bahulīkāravasena pana **samannāgato**ti evamettha yojanā veditabbā. **Iminā ātāpena upeto**ti ādīsupi eseva nayo.

Viharatīti pade ‘tattha katamo vihāro’ti pucchaṃ akatvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya desento **iriyatī**tiādimāha. Tassattho – catunnaṃ iriyāpathānaṃ aññatarasamaṅgībhāvato **iriyati**. Tehi iriyāpathacatukkehi kāyasakaṭavattanena **vattati**. Ekaṃ iriyāpathadukkhaṃ aparena iriyāpathena bādhitvā ciraṭṭhitikabhāvena sarīrakkhanato **pāleti**. Ekasmiṃ iriyāpathe asaṇṭhahitvā sabbiriyāpathavatanato **yapeti**. Tena tena iriyāpathena tathā tathā kāyassa yāpanato **yāpeti**. Cirakālavattāpanato **carati**. Iriyāpathena iriyāpathaṃ vicchinditvā jīvitaharaṇato **viharati**.

362. **Sveva kāyo loko**ti yasmiṃ kāye kāyānupassī viharati, sveva kāyo lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Yasmā panassa kāye pahīyamānaṃ abhijjhādomanassaṃ vedanādīsupi pahīyati eva, tasmā **pañcapi upādānakkhandhā loko**ti vuttaṃ.

Santātiādīsupi nirodhavasena santatāya **santā**. Bhāvanāya samitattā **samitā**. Vatthupariññāya appavattivūpasamavasena **vūpasantā**. Nirodhasaṅkhātaṃ atthaṃ gatāti **atthaṅgatā**. Punappunaṃ nibbattiyā paṭibāhitattā ativiya atthaṃ gatāti **abbhatthaṅgatā. Appitā**ti vināsitā, appavattiyaṃ ṭhapitātipi attho. **Byappitā**ti suvināsitā, ativiya appavattiyaṃ ṭhapitātipi attho. Yathā puna na anvassavanti evaṃ sositattā **sositā**. Suṭṭhu sositāti **visositā**, sukkhāpitāti attho. Vigatantā katāti **byantī katā**. Ettha ca anupassanāya kammaṭṭhānavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ, ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññena kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo; satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdho samatho, sampajaññena vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā

363. Vedanānupassanāniddesepi heṭṭhā vuttasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno**tiādīsu pana **sukhaṃ vedana**nti kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukhaṃ vedayamānā 'sukhaṃ vedanaṃ vedayāmā'ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ nappajahati, sattasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ pajahati, sattasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. 'Idañhi ko vedayati, kassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā'ti evaṃ sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha **ko vedayatī**ti? Na koci satto vā puggalo vā vedayati. **Kassa vedanā**ti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. **Kiṃ kāraṇā vedanā**ti? Vatthuārammaṇā ca panesā vedanā. Tasmā esa evaṃ pajānāti – 'taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati; taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya 'ahaṃ vedayāmī'ti vohāramattaṃ hotī'ti. Evaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento 'esa sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānātīti veditabbo, cittalapabbate aññataro thero viya.

Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati. Tameko daharo āha – ''kataraṃ vo, bhante, ṭhānaṃ rujatī''ti? ''Āvuso, pāṭiyekkaṃ rujanaṭṭhānaṃ nāma natthi; vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatī''ti. ''Evaṃ jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetuṃ vaṭṭati no, bhante''ti. ''Adhivāsemi, āvuso''ti. ''Adhivāsanā, bhante, seyyo''ti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake antāni rāsīkatāni ahesuṃ. Thero daharassa dassesi – ''vaṭṭatāvuso, ettakā adhivāsanā''ti? Daharo tuṇhī ahosi. Thero vīriyasamādhiṃ yojetvā sahapaṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā **samasīsī** hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ…pe… nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno 'nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī''ti pajānāti. Iti bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ – rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānañca; rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ kathesi. Tadubhayampi visuddhimagge sabbākārato dassitameva.

Arūpakammaṭṭhānaṃ pana kathento yebhuyyena vedanāvasena kathesi. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso – phassavasena, vedanāvasena, cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṃkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmiṃ ārammaṇe cittacetasikānaṃ paṭhamābhinipāto taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavantī uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi 'na kevalaṃ phassova uppajjati; tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjatī'ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi 'na kevalaṃ vedanāva uppajjati; tāya saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjatī'ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi 'na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati; tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjatī'ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So 'ime phassapañcamakā dhammā kiṃnissitā'ti upadhārento 'vatthunissitā'ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo; yaṃ sandhāya vuttaṃ ''idañca pana me viññāṇaṃ etthasitaṃ, etthapaṭibaddha''nti (dī. ni. 1.235). So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmanti nāmarūpameva passati. Rūpañcettha rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi.

So 'ime pañcakkhandhā kiṃhetukā'ti upaparikkhanto 'avijjādihetukā'ti passati; tato paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ; añño satto vā puggalo vā natthi; suddhasaṅkhārapuñjamattamevāti sappaccayanāmarūpavasenava tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā 'aniccaṃ dukkhaṃ anattā'ti sammasanto vicarati. So 'ajja ajjā'ti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammasavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte patiṭṭhāti. Evaṃ imesaṃ tiṇṇampi janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā hi viññāṇavasena vā kathiyamānaṃ na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānañhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpayantaṃ viya, satapākatelaṃ makkhāpayamānaṃ viya, udakaghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya, ‘aho sukhaṃ! Aho sukhanti’! Vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya, vilīnatambalohena āsiñcantaṃ viya, sukkhatiṇavanappatimhi araññe dāruukkākalāpaṃ pakkhipamānaṃ viya ‘aho dukkhaṃ! Aho dukkhanti!’ Vippalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Antarā piṭṭhipāsāṇaṃ āruhitvā palāyantassa migassa anupathaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāge aparabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi ‘ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissatī’ti nayato jānāti. Evaṃ āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti; oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. ‘Ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe evaṃ gato’ti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti.

Evaṃ bhagavā paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena vinivattetvā dassesi; na kevalañca idheva evaṃ dasseti, dīghanikāyamhi mahānidāne, sakkapañhe, mahāsatipaṭṭhāne, majjhimanikāyamhi satipaṭṭhāne ca cūḷataṇhāsaṅkhaye, mahātaṇhāsaṅkhaye, cūḷavedalle, mahāvedalle, raṭṭhapālasutte, māgaṇḍiyasutte, dhātuvibhaṅge, āneñjasappāye, saṃyuttanikāyamhi cūḷanidānasutte, rukkhopame, parivīmaṃsanasutte, sakale vedanāsaṃyutteti evaṃ anekesu suttesu paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṃ imasmimpi satipaṭṭhānavibhaṅge paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassesi.

Tattha **sukhaṃ vedana**ntiādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo – **sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātī**ti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya ito paṭhamaṃ abhāvato vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti itiha tattha sampajāno hoti. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiṃ, aggivessana, samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, sukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, aggivessana, samaye dukkhaṃ…pe… adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho…pe… adukkhamasukhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā…pe… nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ, aggivessana, sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati, adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti; ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti (ma. ni. 2.205).

Sāmisaṃ vā sukhantiādīsu **sāmisā sukhā** nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā cha gehassitasomanassavedanā; **nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammassitasomanassavedanā; **sāmisā dukkhā** nāma cha gehassitadomanassavedanā; **nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammassitadomanassavedanā; **sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha gehasitaupekkhāvedanā; **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma cha nekkhammassitaupekkhāvedanā. Tāsaṃ vibhāgo uparipaṇṇāse pāḷiyaṃ (ma. ni. 3.304 ādayo) āgatoyeva. **So taṃ nimitta**nti so taṃ vedanānimittaṃ. **Bahiddhā vedanāsū**ti parapuggalassa vedanāsu. **Sukhaṃ vedanaṃ vedayamāna**nti parapuggalaṃ sukhavedanaṃ vedayamānaṃ. **Ajjhattabahiddhā**ti kālena attano kālena parassa vedanāsu cittaṃ upasaṃharati. Imasmiṃ vāre yasmā neva attā, na paro niyamito; tasmā vedanāpariggahamattameva dassetuṃ ‘‘idha bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ sukhā vedanā’’tiādi vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Imasmiṃ pana pabbe suddhavipassanāva kathitāti.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā

365. Cittānupassanāniddesepi heṭṭhā vuttasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sarāgaṃ vā citta**ntiādīsu pana **sarāga**nti aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. **Vītarāga**nti lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadepi lokuttaraṃ na labbhati. Yasmā pahānekaṭṭhavasena rāgādīhi saha vattanti pahīyanti, tasmā dvīsu padesu nippariyāyena na labbhantīti na gahitāni. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosa**nti duvidhaṃ domanassasahagataṃ. **Vītadosa**nti lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samoha**nti vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vaṭṭanti eva. Imasmiṃ yeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānīti. **Vītamoha**nti lokiyakusalābyākataṃ. **Saṃkhitta**nti thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkuṭitacittaṃ nāma. **Vikkhitta**nti uddhaccasahagataṃ. Etañhi pasaṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. **Amahaggata**nti kāmāvacaraṃ. **Sauttara**nti kāmāvacaraṃ. **Anuttara**nti rūpāvacarañca arūpāvacarañca. Tatrāpi sauttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhita**nti yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhita**nti ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimutta**nti tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vinimuttaṃ. **Avimutta**nti ubhayavimuttirahitaṃ; samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi. **Sarāgamassa citta**nti sarāgaṃ assa cittaṃ. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Imasmimpi pabbe suddhavipassanāva kathitāti.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāniddesavaṇṇanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

367. Ettāvatā yasmā kāyānupassanāya rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahova tasmā idāni sampayuttadhammasīsena saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṃ dhammānupassanaṃ dassento **kathañca bhikkhū**tiādimāha. Tattha **santa**nti abhiṇhasamudācāravasena saṃvijjamānaṃ. **Asanta**nti asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṃ. **Yathā cā**ti yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti. **Tañca pajānātī**ti tañca kāraṇaṃ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. **Subhanimittaṃ** nāma subhampi subhanimittaṃ, subhārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro, anicce niccanti vā dukkhe sukhanti vā anattani attāti vā asubhe subhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, subhanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Asubhanimittaṃ** nāma asubhampi asubhanimittaṃ, asubhārammaṇampi asubhanimittaṃ. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, anicce aniccanti vā dukkhe dukkhanti vā anattani anattāti vā asubhe asubhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando pahīyati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, asubhanimittaṃ. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamanāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti – asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi; indriyesu pihitadvārassāpi; catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tena vuttaṃ –

‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983);

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati; ṭhānanisajjādīsu dasaasubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittaṃ nāma; paṭighārammaṇampi paṭighanimittaṃ. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Taṃ tasmiṃ nimitte bahulaṃ pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati; cetovimuttīti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, mettācetovimutti. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232 thokaṃ visadisaṃ).

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti – mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatāpaccavekkhaṇā, paṭisaṅkhānabahulīkatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Odissakānodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati. Odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. ‘Tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṃ sakkhissasi? Nanu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi? Parassa kujjhanaṃ nāma vītaccitaṅgāratattaayosalākagūthādīni gahetvā parassa paharitukāmatāsadisaṃ hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati? Kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati? Esa attano kammenāgantvā attano kammeneva gamissati; appaṭicchitapaheṇakaṃ viya paṭivātakhittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī’ti. Evaṃ attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati; ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Aratītiādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Arati** nāma ukkaṇṭhitatā. **Tandī** nāma kāyālasiyatā. **Vijambhikā** nāma kāyavināmanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattaṃ** nāma cittassa līnākāro. Imesu aratiādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, arati tandī vijambhikā bhattasammado cetaso ca līnattaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Ārambhadhātuādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantattā tato balavataraṃ. **Parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahīyati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti – atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Āharahatthaka bhuttavamitaka tatravaṭṭaka alaṃsāṭaka kākamāsakabhojanaṃ bhuñjitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati. Catupañcaālopaokāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti atibhojane nimittaṃ gaṇhantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālokadīpālokaukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati; ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro; uddhaccakukkuccamevetaṃ atthato. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa

> vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti – bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasībhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassapi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati; ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchāṭhānīyā dhammā** nāma punappunaṃ vicikicchāya kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, vicikicchāṭhānīyā dhammā. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Kusalādidhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā, sāvajjānavajjā dhammā, hīnappaṇītā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti – bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā…pe… pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati. Tīṇi ratanāni ārabbha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhātaadhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati. Ṭhānanissajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

Bojjhaṅgapabbe **santa**nti paṭilābhavasena vijjamānaṃ. **Asanta**nti appaṭilābhavasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anuppannassā**tiādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.183) – evaṃ uppādo hoti. Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇoyeva. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Apica cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – satisampajaññaṃ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā, upaṭṭhitassatipuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññena, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, tissadattattheraabhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti

pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā…pe… kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatā**ti khandhadhātuāyatanaindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānasamathavipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā. **Vatthuvisadakiriyā**ti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā ussannadosañceva sedamalamakkhitañca, tadā ajjhattikaṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā pana cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiraṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedanena uddhaṃvirecanaadhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena, ucchādananhāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṃ kātabbaṃ. Sūcikammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiñhi ajjhattikabāhiravatthumhi avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ; aparisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhiravatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ ‘‘vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattatī’’ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaṃ. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi soṇattheravatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño muddhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti ‘cittuppādamatteneva kusalaṃ hotī’ti atidhāvitvā dānādīni puññāni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ pana samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhiṃ pana mandavīriyaṃ, samādhissa kosajjapakkhattā, kosajjaṃ adhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhiṃ, vīriyassa uddhaccapakkhattā, uddhaccaṃ adhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayampi samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ so saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati.

Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāya appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā, loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammikaamacco viya ca sabbarājakiccesu, sabbattha icchitabbā. Tenāha ‘‘sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā. Kiṃ kāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati; na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī’’ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti.

Apica ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – apāyabhayapaccavekkhaṇatā, ānisaṃsadassāvitā, gamanavīthipaccavekkhaṇatā, piṇḍapātāpacāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā, satthumahattapaccavekkhaṇatā, jātimahattapaccavekkhaṇatā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhavīriyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānayoniyaṃ jālakkhipakumīnādīhi gahitakālepi, pācanakaṇṭakādippahārāvitunnassa pana sakaṭavahanādikālepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṃ buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakañjikaasuresu saṭṭhihatthaasītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetuṃ. ‘Ayameva te, bhikkhu, kālo vīriyakaraṇāyā’ti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati. ‘Na sakkā kusītena nava lokuttaradhammā laddhuṃ; āraddhavīriyeneva sakkā; ayamānisaṃso vīriyassā’ti evaṃ ānisaṃsadassāvinopi uppajjati. ‘Sabbabuddhapaccekabuddhamahāsāvakeheva te gatamaggo gantabbo; so ca na sakkā kusītena gantu’nti evaṃ gamanavīthiṃ paccavekkhantassāpi uppajjati. ‘Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṃ nissāya ‘jīvissāmā’ti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti; atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsiṃsamānā denti. Satthārāpi ‘ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḷhībahulo sukhaṃ viharissatī’ti na evañca sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññatā; atha kho ‘ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī’ti te paccayā anuññātā. So dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍapātaṃ apacāyissasi. Āraddhavīriyasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotī’ti evaṃ piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi uppajjati, mahāmittattherassa viya.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahāupāsikā theraṃ puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṃ araññaṃ gacchantī dhītaraṃ āha – ‘‘amma, asukasmiṃ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmiṃ khīraṃ, asukasmiṃ sappi, asukasmiṃ phāṇitaṃ. Tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṃ pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhiṃ dehi, tvañca bhuñjeyyāsī’’ti. ‘‘Tvaṃ pana kiṃ bhuñjissasi, ammā’’ti? ‘‘Ahaṃ pana hiyyo pakkaṃ pārivāsikabhattaṃ kañjiyena bhuttamhī’’ti. ‘‘Divā kiṃ bhuñjissasi, ammā’’ti? ‘‘Sākapaṇṇaṃ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi, ammā’’ti.

Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi – ‘mahāupāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñji; divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṃ bhuñjissati; tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati. Taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ, na vatthuṃ, na bhattaṃ, na vatthaṃ paccāsīsati; tisso pana sampattiyo patthayamānā deti. Tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi, na sakkhissasīti? Ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā bhuñjitu’nti pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce cīvaraṃ cīvaravaṃse ṭhapetvā ‘arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī’ti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vaḍḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vikasamānamiva padumaṃ mahākhīṇāsavo sitaṃ karontova nisīdi. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā –

> ‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
> Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā’’ti.

Udānaṃ udānetvā – ‘bhante, piṇḍāya paviṭṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakitthiyo dukkhā muccissantī’ti āha.

Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento ‘pātoyevā’ti ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṃ pāvisi. Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā ‘idāni me bhātā āgamissati, idāni me bhātā āgamissatīti dvāraṃ vivaritvā olokayamānā nisīdi. Sā, there gharadvāraṃ sampatte, pattaṃ gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero ‘sukhaṃ hotū’ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānā aṭṭhāsi.

Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanā muttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha. Mahāupāsikā araññā āgantvā – ‘‘kiṃ, amma, bhātiko te āgato’’ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Upāsikā ‘ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ patta’nti ñatvā ‘‘abhiramati te, amma, bhātā buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī’’ti āha.

Mahantaṃ kho panetaṃ satthu dāyajjaṃ yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma. Taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro ‘ayaṃ amhākaṃ aputto’ti paribāhiraṃ karonti; so tesaṃ accayena dāyajjaṃ na labhati; evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āraddhavīriyova labhatīti **dāyajjamahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati. ‘Mahā kho pana te satthā. Satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhigaṇhanakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkapavattanayamakapāṭihāriyadevorohanaāyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu kampittha. Yuttaṃ nu te evarūpassa satthuno sāsane pabbajitvā kusītena bhavitu’nti evaṃ **satthumahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

‘Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātikosi; asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgate okkākarājavaṃse jāto; sirisuddhodanamahārājassa ca mahāmāyādeviyā ca nattā; rāhulabhaddassa kaniṭṭho. Tayā nāma evarūpena jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitu’nti evaṃ **jātimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati. ‘Sāriputtamoggallānā ceva asītimahāsāvakā ca vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhiṃsu. Tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, nappaṭipajjasī’ti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhitaajagarasadise vissaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjentassāpi āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu viriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Tassā uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Apica ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – buddhānussati, dhammasaṅghasīlacāgadevatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati; dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akkhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlaṃ pañcasīlaṃ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā ‘evaṃ nāma adamhā’ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṃ pattā tathārūpānaṃ guṇānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhite kilese saṭṭhipi sattatipi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjentassāpi, buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pītiuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti. Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhikāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Paṇītañhi siniddhaṃ sappāyabhojanaṃ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyaṃ utuñca iriyāpathañca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabbautuiriyāpathakkhamova hoti, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utuiriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatapaccavekkhaṇā; iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṃ viheṭhayamānova vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyaṃ puggalaṃ parivajjentassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhiuppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyagganimittaṃ. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittaṃ, avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

Apica ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – vatthuvisadakiriyatā, indriyasamattapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggaṇhanatā, samaye cittassa niggahaṇanatā, samaye sampahaṃsanatā, samaye ajjhupekkhaṇatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggahaṇanatā**ti yasmiṃ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa niggahaṇanatā**ti yasmiṃ samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhaṭaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmiṃ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmiṃ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanatāti.

Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṃ samaye sammāpaṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhaṭaṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāyaṃ paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathī viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatāti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajanā payirupāsanā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhiuppādanatthaṃyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhāva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Apica pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Tattha dvīhākārehi **sattamajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti – ‘tvaṃ attano kammena āgantvā attanova kammena gamissasi. Esopi attano kammena āgantvā attanova kammena gamissati. Tvaṃ kaṃ kelāyasī’ti evaṃ kammassakatapaccavekkhaṇena ca ‘paramatthato sattoyeva natthi. So tvaṃ kaṃ kelāyasī’ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti – ‘idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikārañceva jiṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati. Sace panassa sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā’ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca. ‘Anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālika’nti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsupi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihī vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesaṃ kesacchedanasūcikammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto 'asuko sāmaṇero kuhiṃ? Asuko daharo kuhi'nti? Bhantamigo viya ito cito ca āloketi; aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya 'muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā'ti yāciyamānopi 'amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā'ti na deti – ayaṃ **sattakelāyano** nāma.

Yo pana cīvarapattathālakakattarayaṭṭhiādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācitopi 'mayampi imaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā'ti vadati – ayaṃ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsīno – ayaṃ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpe sattasaṅkhārakelāyanapuggale ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā.

Imesupi dvīsu pabbesu suddhavipassanāva kathitā. Iti ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ, aññena dhamme pariggaṇhāti; lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhanti. Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati **kāyānupassanā** nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo **kāyānupassī** nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyanupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṃ pariggaṇhitvā…. Cittaṃ pariggaṇhitvā…. Dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati **dhammānupassanā** nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo **dhammānupassī** nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati. Kāye pana 'subha'nti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya 'sukha'nti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Citte 'nicca'nti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu 'attā'ti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ – 'lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhantī'ti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

374. Abhidhammabhājanīye lokuttarasatipaṭṭhānavasena desanāya āraddhattā yathā kāyādiārammaṇesu lokiyasatipaṭṭhānesu tanti ṭhapitā, evaṃ aṭṭhapetvā sabbānipi kāyānupassādīni satipaṭṭhānāni dhammasaṅgaṇiyaṃ (dha. sa. 355 ādayo) vibhattassa desanānayassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhāni.

Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Kāyānupassanāya tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapaṭipadā, suddhikasuññatā, suññatapaṭipadā, suddhikaappaṇihitaṃ, appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnaṃ dvinnaṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena dasa nayā honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catuguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatīni aṭṭhāti sabbampi nayasahassaṃ hoti. Tathā vedanānupassanādīsu suddhikasatipaṭṭhāne cāti sotāpattimagge pañca nayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti kusale vīsati nayasahassāni; suññatāpaṇihitānimittādibhedesu pana tato tiguṇe vipāke saṭṭhi nayasahassānīti. Evameva sakiccasādhakānañceva saṃsiddhikakiccānañca kusalavipākasatipaṭṭhānānaṃ niddesavasena duvidho kāyānupassanādivasena ca suddhikavasena ca kusale pañcannaṃ vipāke pañcannanti dasannaṃ niddesavārānaṃ vasena dasappabhedo asītinayasahassapatimaṇḍito abhidhammabhājanīyaniddeso.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

386. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva satipaṭṭhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipi etāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattanato appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni; sahajātahetuvasena pana maggahetukāni; vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni; chandacittajeṭṭhakāya maggabhāvanāya navattabbāni maggādhipatīnīti phalakālepi navattabbāneva; atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi navattabbāni; nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti. Evametasmiṃ pañhāpucchake nibbattitalokuttarāneva satipaṭṭhānāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā; abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti. Evamayaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvā bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sammappadhānavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

390. Idāni tadanantare sammappadhānavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā na uddhanti sammappadhānaparicchedaṃ dīpeti. **Sammappadhānā**ti kāraṇappadhānā upāyappadhānā yonisopadhānā. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane paṭipannako bhikkhu. **Anuppannāna**nti anibbattānaṃ. **Pāpakāna**nti lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammāna**nti akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyā**ti na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetī**ti kattukamyatāsaṅkhātaṃ kusalacchandaṃ janeti uppādeti. **Vāyamatī**ti payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti kāyikacetasikaṃ vīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti teneva sahajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti padhānavīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāripi padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni.

Uppannānaṃ pāpakānanti anuppannanti avattabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. **Pahānāyā**ti pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammāna**nti anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyā**ti uppādanatthāya. **Uppannāna**nti nibbattānaṃ. **Ṭhitiyā**ti ṭhitatthāya. **Asammosāyā**ti anassanatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Bhāvanāyā**ti vaḍḍhiyā. **Pāripūriyā**ti paripūraṇatthāya. Ayaṃ tāva catunnaṃ sammappadhānānaṃ uddesavāravasena ekapadiko atthuddhāro.

391. Idāni paṭipāṭiyā tāni padāni bhājetvā dassetuṃ **kathañca bhikkhu anuppannāna**ntiādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha yaṃ heṭṭhā dhammasaṅgahe āgatasadisaṃ, taṃ tassa vaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Yaṃ pana tasmiṃ anāgataṃ, tattha chandaniddese tāva **yo chando**ti yo chandaniyavasena chando. **Chandikatā**ti chandikabhāvo, chandakaraṇākāro vā. **Kattukamyatā**ti kattukāmatā. **Kusalo**ti cheko. **Dhammacchando**ti sabhāvacchando. Ayañhi chando nāma taṇhāchando, diṭṭhichando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho nānappakārako. Tesu dhammacchandoti imasmiṃ ṭhāne kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto.

Imaṃ chandaṃ janetīti chandaṃ kurumānova chandaṃ janeti nāma. **Sañjanetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Uṭṭhapetī**ti chandaṃ kurumānova taṃ uṭṭhapeti nāma. **Samuṭṭhapetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Nibbattetī**ti chandaṃ kurumānova taṃ nibbatteti nāma. **Abhinibbattetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Apica chandaṃ karontova chandaṃ **janeti** nāma. Tameva satataṃ karonto **sañjaneti** nāma. Kenacideva antarāyena patitaṃ puna ukkhipanto **uṭṭhapeti** nāma. Pabandhaṭṭhitiṃ pāpento **samuṭṭhapeti** nāma. Taṃ pākaṭaṃ karonto **nibbatteti** nāma. Anosakkanatāya alīnavuttitāya anolīnavuttitāya abhimukhabhāvena nibbattento **abhinibbatteti** nāma.

394. Vīriyaniddese vīriyaṃ karontova vīriyaṃ **ārabhati** nāma. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. Vīriyaṃ karontoyeva ca **āsevati bhāveti** nāma. Punappunaṃ karonto **vahulīkaroti**. Āditova karonto **ārabhati**. Punappunaṃ karonto **samārabhati**. Bhāvanāvasena bhajanto **āsevati**. Vaḍḍhento **bhāveti**. Sabbakiccesu tadeva bahulīkaronto **bahulīkarotī**ti veditabbo.

395. Cittapaggahaniddese vīriyapaggahena yojento cittaṃ **paggaṇhāti,** ukkhipatīti attho. Punappunaṃ paggaṇhanto **sampaggaṇhāti**. Evaṃ sampaggahitaṃ yathā na patati tathā naṃ vīriyupatthambhena upatthambhento **upatthambheti**. Upatthambhitampi thirabhāvatthāya punappunaṃ upatthambhento **paccupatthambheti** nāma.

406. **Ṭhitiyā**tipadassa niddese sabbesampi asammosādīnaṃ ṭhitivevacanabhāvaṃ dassetuṃ **yā ṭhiti so asammoso**tiādi vuttaṃ. Ettha hi heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ padaṃ uparimassa uparimassa padassa attho, uparimaṃ uparimaṃ padaṃ heṭṭhimassa heṭṭhimassa atthotipi vattuṃ vaṭṭati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti. Ayaṃ tāva pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ panettha vinicchayakathā. Ayañhi sammappadhānakathā nāma duvidhā – lokiyā lokuttarā ca. Tattha lokiyā sabbapubbabhāge hoti. Sā kassapasaṃyuttapariyāyena lokiyamaggakkhaṇe veditabbā. Vuttañhi tattha –

> ‘‘Cattāro me, āvuso, sammappadhānā. Katame cattāro?

> Idhāvuso, bhikkhu ‘anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti; ‘uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti; ‘anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti. ‘Uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karotī’’ti (saṃ. ni. 2.145).

Ettha ca **‘anuppannā me kusalā dhammā’**ti samathavipassanā ceva maggo ca. **Uppannā kusalā** nāma samathavipassanāva. Maggo pana sakiṃ uppajjitvā nirujjhamāno anatthāya saṃvattanako nāma natthi. So hi phalassa paccayaṃ datvāva nirujjhati. Purimasmiṃ vā samathavipassanāva gahetabbāti vuttaṃ, taṃ pana na yuttaṃ.

Tattha ‘‘uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattantī’’ti atthassa āvibhāvatthaṃ idaṃ vatthu – eko kira khīṇāsavatthero ‘mahācetiyañca mahābodhiñca vandissāmī’ti samāpattilābhinā bhaṇḍagāhakasāmaṇerena saddhiṃ janapadato mahāvihāraṃ āgantvā vihārapariveṇaṃ pāvisi; sāyanhasamaye mahābhikkhusaṅghe cetiyaṃ vandamāne cetiyaṃ vandanatthāya na nikkhami. Kasmā? Khīṇāsavānañhi tīsu ratanesu mahantaṃ gāravaṃ hoti. Tasmā bhikkhusaṅghe vanditvā paṭikkante manussānaṃ sāyamāsabhuttavelāya sāmaṇerampi ajānāpetvā ‘cetiyaṃ vandissāmī’ti ekakova nikkhami. Sāmaṇero ‘kiṃ nu kho thero avelāya ekakova gacchati, jānissāmī’ti upajjhāyassa padānupadikova nikkhami. Thero anāvajjanena tassa āgamanaṃ ajānanto dakkhiṇadvārena mahācetiyaṅgaṇaṃ āruḷho. Sāmaṇeropi anupadaṃyeva āruḷho.

Mahāthero mahācetiyaṃ ulloketvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā haṭṭhapahaṭṭho mahācetiyaṃ vandati. Sāmaṇero therassa vandanākāraṃ disvā ‘upajjhāyo me ativiya pasannacitto vandati; kiṃ nu kho pupphāni labhitvā pūjaṃ kareyyā’ti cintesi. There vanditvā uṭṭhāya sirasi añjaliṃ ṭhapetvā mahācetiyaṃ ulloketvā ṭhite sāmaṇero ukkāsitvā attano āgatabhāvaṃ jānāpesi. Thero parivattetvā olokento ‘‘kadā āgatosī’’ti pucchi. ‘‘Tumhākaṃ cetiyaṃ vandanakāle, bhante; ativiya pasannā cetiyaṃ vandittha; kinnu kho pupphāni labhitvā pūjeyyāthā’’ti? ‘‘Āma, sāmaṇera, imasmiṃ cetiye viya aññatra ettakaṃ dhātunidhānaṃ nāma natthi. Evarūpaṃ asadisaṃ mahāthūpaṃ pupphāni labhitvā ko na pūjeyyā’’ti? ‘‘Tena hi, bhante, adhivāsetha, āharissāmī’’ti tāvadeva jhānaṃ samāpajjitvā iddhiyā himavantaṃ gantvā vaṇṇagandhasampannāni pupphāni gahetvā parissāvanaṃ pūretvā mahāthere dakkhiṇamukhato pacchimamukhe asampatteyeva āgantvā pupphaparissāvanaṃ hatthe ṭhapetvā ‘‘pūjetha bhante’’ti āha. Thero ‘‘atimandāni no, sāmaṇera, pupphānī’’ti āha. ‘‘Gacchatha, bhante, bhagavato guṇe āvajjetvā pūjethā’’ti.

Thero pacchimamukhanissitena sopānena āruyha kucchivedikābhūmiyaṃ pupphapūjaṃ kātuṃ āraddho. Vedikābhūmi paripuṇṇā; pupphāni patitvā dutiyabhūmiyaṃ jaṇṇuppamāṇena odhinā pūrayiṃsu. Tato otaritvā pādapiṭṭhikapantiṃ pūjesi; sāpi paripūri; paripuṇṇabhāvaṃ ñatvā heṭṭhimatale vikiranto agamāsi; sabbaṃ cetiyaṅgaṇaṃ paripūri; tasmiṃ paripuṇṇe ‘‘sāmaṇera, pupphāni na khīyantī’’ti āha. ‘‘Parissāvanaṃ, bhante, adhomukhaṃ karothā’’ti. Adhomukhaṃ katvā cālesi. Tadā pupphāni khīṇāni. Thero parissāvanaṃ sāmaṇerassa datvā saddhiṃ hatthipākārena cetiyaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā pariveṇaṃ gacchanto cintesi – ‘yāva mahiddhiko vatāyaṃ sāmaṇero; sakkhissati nu kho imaṃ iddhānubhāvaṃ rakkhitunti? Tato ‘na sakkhissatī’ti disvā sāmaṇeraṃ āha – ‘‘sāmaṇera, tvaṃ idāni mahiddhiko; evarūpaṃ pana iddhiṃ nāsetvā pacchimakāle kāṇapesakāriyā hatthena madditaṃkañjiyaṃ pivissasī’’ti. Daharakabhāvassa nāmesa doso yaṃ so upajjhāyassa kathāya saṃvejetvā ‘kammaṭṭhānaṃ me, bhante, ācikkhathā’ti na yāci; ‘amhākaṃ upajjhāyo kiṃ vadatī’ti taṃ pana asuṇanto viya agamāsi.

Thero mahācetiyañca mahābodhiñca vanditvā sāmaṇeraṃ pattacīvaraṃ gāhāpetvā anupubbena kuṭeḷitissamahāvihāraṃ agamāsi. Sāmaṇero upajjhāyassa padānupadiko hutvā bhikkhācāraṃ na gacchati. ‘‘Kataraṃ gāmaṃ pavisatha, bhante’’ti pucchitvā pana ‘idāni me upajjhāyo gāmadvāraṃ sampatto bhavissatī’ti ñatvā attano ca upajjhāyassa ca pattacīvaraṃ gahetvā ākāsenāgantvā therassa pattacīvaraṃ datvā piṇḍāya pavisati. Thero sabbakālaṃ ovadati – ‘‘sāmaṇera, mā evamakāsi; puthujjaniddhi nāma calā anibaddhā; asappāyaṃ rūpādiārammaṇaṃ labhitvā appamattakeneva bhijjati; santāya samāpattiyā parihīnā brahmacariyavāse santhambhituṃ na sakkontī’’ti. Sāmaṇero ‘kiṃ katheti mayhaṃ upajjhāyo’ti sotuṃ na icchati, tatheva karoti. Thero anupubbena cetiyavandanaṃ karonto kammupendavihāraṃ nāma gato. Tattha vasantepi there sāmaṇero tatheva karoti.

Athekadivasaṃ ekā pesakāradhītā abhirūpā paṭhamavaye ṭhitā kammupendagāmato nikkhamitvā padumassaraṃ oruyha gāyamānā pupphāni bhañjati. Tasmiṃ samaye sāmaṇero padumassaramatthakena gacchati gacchanto pana, sakkaralasikāya kāṇamakkhikā viya, tassā gītasadde bajjhi; tāvadeva iddhi antarahitā, chinnapakkho kāko viya ahosi. Santasamāpattibalena pana tattheva udakapiṭṭhe apatitvā simbalitūlaṃ viya patamānaṃ anupubbena padumassaratīre aṭṭhāsi. So vegena gantvā upajjhāyassa pattacīvaraṃ datvā nivatti. Mahāthero ‘pagevetaṃ mayā diṭṭhaṃ, nivāriyamānopi na nivattissatī’ti kiñci avatvā piṇḍāya pāvisi.

Sāmaṇero gantvā padumassaratīre aṭṭhāsi tassā paccuttaraṇaṃ āgamayamāno. Sāpi sāmaṇeraṃ ākāsena gacchantañca punāgantvā ṭhitañca disvā 'addhā esa maṃ nissāya ukkaṇṭhito'ti ñatvā 'paṭikkama sāmaṇerā'ti āha. Sopi paṭipakkami. Itarā paccuttaritvā sāṭakaṃ nivāsetvā taṃ upasaṅkamitvā 'kiṃ, bhante'ti pucchi. So tamatthaṃ ārocesi. Sā bahūhi kāraṇehi gharāvāse ādīnavaṃ brahmacariyavāse ānisaṃsañca dassetvā ovadamānāpi tassa ukkaṇṭhaṃ vinodetuṃ asakkontī 'ayaṃ mama kāraṇā evarūpāya iddhiyā parihīno; na dāni yuttaṃ pariccajitu'nti. 'Idheva tiṭṭhā'ti vatvā gharaṃ gantvā mātāpitūnaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Tepi āgantvā nānappakāraṃ ovadamānā vacanaṃ aggaṇhantaṃ āhaṃsu – ''tvaṃ amhe uccākulāti mā sallakkhesi. Mayaṃ pesakārā. Sakkhissasi pesakārakammaṃ kātu''nti? Sāmaṇero āha – ''upāsaka, gihībhūto nāma pesakārakammaṃ vā kareyya naḷakārakammaṃ vā, kiṃ iminā, mā sāṭakamatte lobhaṃ karothā''ti. Pesakārako udare baddhasāṭakaṃ datvā gharaṃ netvā dhītaraṃ adāsi.

So pesakārakammaṃ uggaṇhitvā pesakārehi saddhiṃ sālāya kammaṃ karoti. Aññesaṃ itthiyo pātova bhattaṃ sampādetvā āhariṃsu. Tassa bhariyā na tāva āgacchati. So itaresu kammaṃ vissajjetvā bhuñjamānesu tasaraṃ vaṭṭento nisīdi. Sā pacchā āgamāsi. Atha naṃ so 'aticirena āgatāsī'ti tajjesi. Mātugāmo ca nāma api cakkavattirājānaṃ attani paṭibaddhacittaṃ ñatvā dāsaṃ viya sallakkheti. Tasmā sā evamāha – ''aññesaṃ ghare dārupaṇṇaloṇādīni sannihitāni; bāhirato āharitvā dāyakā pesakārakāpi atthi. Ahaṃ pana ekikā; tvampi 'mayhaṃ ghare idaṃ atthi, idaṃ natthī'ti na jānāsi. Sace icchasi bhuñja, no ce icchasi mā bhuñjā''ti. So 'na kevalaṃ ussūre bhattaṃ āharasi, vācāyapi maṃ ghaṭṭesī'ti kujjhitvā aññaṃ paharaṇaṃ apassanto tameva tasaradaṇḍakaṃ tasarato luñcitvā khipi. Sā taṃ āgacchantaṃ disvā īsakaṃ parivatti. Tasaradaṇḍakassa ca koṭi nāma tikhiṇā hoti. Sā tassā parivattamānāya akkhikoṭiyaṃ pavisitvā aṭṭhāsi. Sā ubhohi hatthehi vegena akkhiṃ aggahesi. Bhinnaṭṭhānato lohitaṃ paggharati.

So tasmiṃ kāle upajjhāyassa vacanaṃ anussari 'idaṃ sandhāya maṃ upajjhāyo ''anāgate kāle kāṇapesakāriyā hatthena madditaṃ kañjiyaṃ pivissasī''ti āha. Idaṃ therena diṭṭhaṃ bhavissati. Aho dīghadassī ayyo'ti mahāsaddena roditum ārabhi. Tamenaṃ aññe ''alaṃ, āvuso, mā rodi; akkhi nāma bhinnaṃ na sakkā rodanena paṭipākatikaṃ kātu''nti āhaṃsu. So ''nāhaṃ etamatthaṃ rodāmi; apica kho idaṃ sandhāya rodāmī''ti sabbaṃ pavattiṃ paṭipāṭiyā kathesi. Evaṃ uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattanti.

Aparampi vatthu – tiṃsamattā bhikkhū kalyāṇiyaṃ mahācetiyaṃ vanditvā aṭavimaggena mahāmaggaṃ otaramānā antarāmagge jhāmakkhette kammaṃ katvā āgacchantaṃ ekaṃ manussaṃ addasaṃsu. Tassa sarīraṃ masimakkhitaṃ hoti, masimakkhitameva ca ekaṃ kāsāvaṃ kacchaṃ pīḷetvā nivatthaṃ. Olokiyamāno jhāmakhāṇuko viya khāyati. So divasabhāge kammaṃ katvā upaḍḍhajhāyamānānaṃ dārūnaṃ kalāpaṃ ukkhipitvā piṭṭhiyaṃ vippakiṇṇehi kesehi kummaggena āgantvā bhikkhūnaṃ sammukhe aṭṭhāsi. Sāmaṇerā disvā aññamaññaṃ olokayamānā ''āvuso, tuyhaṃ pitā, tuyhaṃ mahāpitā, tuyhaṃ mātulo''ti hasamānā gantvā ''ko nāmosi tvaṃ, upāsakā''ti nāmaṃ pucchiṃsu. So nāmaṃ pucchito vippaṭisārī hutvā dārukalāpaṃ chaḍḍetvā vatthaṃ saṃvidhāya nivāsetvā mahāthere vanditvā ''tiṭṭhatha tāva, bhante''ti āha. Mahātherā aṭṭhaṃsu.

Daharasāmaṇerā āgantvā mahātherānaṃ sammukhāpi parihāsaṃ karonti. Upāsako āha – ''bhante, tumhe maṃ passitvā parihasatha; ettakeneva matthakaṃ pattamhāti sallakkhetha. Ahampi pubbe tumhādisova samaṇo ahosiṃ. Tumhākaṃ pana cittekaggatāmattampi natthi. Ahaṃ imasmiṃ sāsane mahiddhiko mahānubhāvo ahosiṃ; ākāsaṃ gahetvā pathaviṃ karomi, pathaviṃ ākāsaṃ; dūraṃ gaṇhitvā santikaṃ karomi, santikaṃ dūraṃ; cakkavāḷasahassaṃ khaṇena vinivijjhāmi. Hatthe me passatha; idāni pana makkaṭahatthasadisā. Ahaṃ imeheva hatthehi idha nisinnova candimasūriye parāmasiṃ. Imesaṃyeva pādānaṃ candimasūriye pādakathalikaṃ katvā nisīdiṃ. Evarūpā me iddhi pamādena antarahitā. Tumhe mā pamajjittha. Pamādena hi evarūpaṃ byasanaṃ pāpuṇanti. Appamattā viharantā jātijarāmaraṇassa antaṃ karonti. Tasmā tumhe maññeva ārammaṇaṃ karitvā appamattā hotha, bhante''ti tajjetvā ovādamadāsi. Te tassa kathentasseva saṃvegaṃ āpajjitvā vipassamānā tiṃsa janā tattheva arahattaṃ pāpuṇiṃsūti. Evampi uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattantīti veditabbā. Ayaṃ tāva lokiyasammappadhānakathāya vinicchayo.

Lokuttaramaggakkhaṇe panetaṃ ekameva vīriyaṃ catukiccasādhanavasena cattāri nāmāni labhati. Tattha **anuppannāna**nti asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānaṃ; aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma natthi. Anuppannā pana uppajjamānāpi eteyeva uppajjanti, pahīyamānāpi eteyeva pahīyanti.

Tattha ekaccassa vattavasena kilesā na samudācaranti. Ekaccassa ganthadhutaṅgasamādhivipassanā navakammikānaṃ aññataravasena. Kathaṃ? Ekacco hi vattasampanno hoti. Tassa dvāsītikhuddakavattāni (cūḷava. 243 ādayo), cuddasa mahāvattāni (cūḷava. 356 ādayo), cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇapānīyamāḷauposathāgāraāgantukagamikavattāni ca karontasseva kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa vattaṃ vissajjetvā bhinnavattassa vicarato ayonisomanasikārañceva sativossaggañca āgamma uppajjanti. Evaṃ asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco ganthayutto hoti; ekampi nikāyaṃ gaṇhāti, dvepi, tayopi, cattāropi, pañcapi. Tasseva tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ atthavasena pāḷivasena anusandhivasena pubbāparavasena gaṇhantassa sajjhāyantassa cintentassa vācentassa desentassa pakāsentassa kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa ganthakammaṃ pahāya kusītassa vicarato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana dhutaṅgadharo hoti, terasa dhutaṅgaguṇe samādāya vattati. Tassa dhutaṅgaguṇe pariharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa dhutaṅgāni vissajjetvā bāhullāya āvaṭṭassa vicarato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasī hoti. Tassa paṭhamajjhānādīsu āvajjanavasīādīnaṃ vasena viharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa parihīnajjhānassa vā vissaṭṭhajjhānassa vā bhassādīsu anuyuttassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana vipassako hoti; sattasu vā vipassanāsu aṭṭhārasasu vā mahāvipassanāsu kammaṃ karonto viharati. Tassevaṃ viharato kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa vipassanākammaṃ pahāya kāyadaḷhībahulassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana navakammiko hoti, uposathāgārabhojanasālādīni karoti. Tassa tesaṃ upakaraṇāni cintentassa kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa navakamme niṭṭhite vā vissaṭṭhe vā ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana brahmalokā āgato suddhasatto hoti. Tassa anāsevanāya kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa laddhāsevanassa ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma. Evaṃ tāva asamucāravasena anuppannatā veditabbā.

Kathaṃ ananubhūtārammaṇavasena? Idhekacco ananubhūtapubbaṃ manāpiyādibhedaṃ ārammaṇaṃ labhati. Tassa tattha ayonisomanasikārasativossagge āgamma rāgādayo kilesā uppajjanti. Evaṃ ananubhūtārammaṇavasena anuppannā uppajjanti nāma. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ.

Ye ca evaṃ anuppannā uppajjeyyuṃ, te yathā neva uppajjanti, evaṃ nesaṃ anuppādakiccaṃ uppannānañca pahānakiccaṃ sādheti. Tasmā **uppannānaṃ pāpakāna**nti ettha pana catubbidhaṃ uppannaṃ – vattamānuppannaṃ, bhutvā vigatuppannaṃ, okāsakatuppannaṃ, bhūmiladdhuppannanti. Tattha ye kilesā vijjamānā uppādādisamaṅgino – idaṃ **vattamānuppannaṃ** nāma. Kamme pana javite ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddhavipāko bhutvā vigataṃ nāma. Kammaṃ uppajjitvā niruddhaṃ bhutvā vigataṃ nāma. Tadubhayampi **bhutvā vigatuppanna**nti saṅkhaṃ gacchati. Kusalākusalakammaṃ aññassa kammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato paṭṭhāya uppannoti vuccati. Idaṃ **okāsakatuppannaṃ** nāma.

Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāma. Te atītādibhedā honti. Tesu anusayitakilesā pana atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Atītakkhandhesu anusayitāpi hi appahīnāva honti. Anāgatakkhandhesu, paccuppannakkhandhesu anusayitāpi appahīnāva honti. Idaṃ **bhūmiladdhuppannaṃ** nāma. Tenāhu porāṇā – ‘‘tāsu tāsu bhūmīsu asamugghātitā kilesā bhūmiladdhuppannāti saṅkhaṃ gacchantī’’ti.

Aparampi catubbidhaṃ uppannaṃ – samudācāruppannaṃ, ārammaṇādhigahituppannaṃ, avikkhambhituppannaṃ, asamugdhātituppannanti. Tattha sampati vattamānaṃyeva **‘samudācāruppannaṃ’** nāma. Sakiṃ cakkhūni ummīletvā ārammaṇe nimitte gahite anussaritānussaritakkhaṇe kilesā nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Ārammaṇassa adhigahitattā. Yathā kiṃ? Yathā khīrarukkhassa kuṭhāriyā āhatāhataṭṭhāne khīraṃ na nikkhamissatīti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **‘ārammaṇādhigahituppannaṃ’** nāma. Samāpattiyā avikkhambhitakilesā pana imasmiṃ nāma ṭhāne nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Avikkhambhitattā. Yathā kiṃ? Yathā sace khīrarukkhaṃ kuṭhāriyā āhaneyyuṃ, ‘imasmiṃ nāma ṭhāne khīraṃ na nikkhameyyā’ti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **‘avikkhambhituppannaṃ’** nāma. Maggena asamugghātitakilesā pana bhavagge nibbattassāpi nuppajjissantīti purimanayeneva vitthāretabbaṃ. Idaṃ **‘asamugghātituppannaṃ’** nāma.

Imesu uppannesu vattamānuppannaṃ, bhutvāvigatuppannaṃ, okāsakatuppannaṃ, samudācāruppannanti catubbidhaṃ uppannaṃ na maggavajjhaṃ; bhūmiladdhuppannaṃ, ārammaṇādhiggahituppannaṃ, avikkhambhituppannaṃ, asamugghātituppannanti catubbidhaṃ maggavajjhaṃ. Maggo hi uppajjamāno ete kilese pajahati. So ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Hañci atīte kilese pajahati, tena hi khīṇaṃ khepeti, niruddhaṃ nirodheti, vigataṃ vigameti, atthaṅgataṃ atthaṃ gameti, atītaṃ yaṃ natthi taṃ pajahati. Hañci anāgate kilese pajahati, tena hi ajātaṃ pajahati, anibbattaṃ anuppannaṃ apātubhūtaṃ pajahati, anāgataṃ yaṃ natthi taṃ pajahati. Hañci paccuppanne kilese pajahati, tena hi ratto rāgaṃ pajahati, duṭṭho dosaṃ, mūḷho mohaṃ, vinibaddho mānaṃ, parāmaṭṭho diṭṭhiṃ, vikkhepagato uddhaccaṃ, aniṭṭhaṅgato vicikicchaṃ, thāmagato anusayaṃ pajahati; kaṇhasukkadhammā yuganaddhā samameva vattanti; saṃkilesikā maggabhāvanā hoti…pe… tena hi natthi maggabhāvanā, natthi phalasacchikiriyā, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayo’ti. ‘Atthi maggabhāvanā…pe… atthi dhammābhisamayo’ti. Yathā kathaṃ viya? Seyyathāpi taruṇo rukkho…pe… apātubhūtāneva na pātubhavanti’’ti (paṭi. ma. 3.21).

Iti pāḷiyaṃ ajātaphalarukkho āgato; jātaphalarukkhena pana dīpetabbaṃ. Yathā hi saphalo taruṇaambarukkho. Tassa phalāni manussā paribhuñjeyyuṃ, sesāni pātetvā pacchiyo pūreyyuṃ. Athañño puriso taṃ pharasunā chindeyya. Tenassa neva atītāni phalāni nāsitāni honti, na anāgatapaccuppannāni ca nāsitāni; atītāni hi manussehi paribhuttāni, anāgatāni anibbattāni na sakkā nāsetuṃ. Yasmiṃ pana samaye so chinno tadā phalāniyeva natthīti paccuppannānipi anāsitāni. Sace pana rukkho acchinno assa, athassa pathavīrasañca āporasañca āgamma yāni phalāni nibbatteyyuṃ, tāni nāsitāni honti. Tāni hi ajātāneva na jāyanti, anibbattāneva na nibbattanti, apātubhūtāneva na pātubhavanti. Evameva maggo nāpi atītādibhede kilese pajahati, nāpi na pajahati. Yesañhi kilesānaṃ maggena khandhesu apariññātesu uppatti siyā, maggena uppajjitvā khandhānaṃ pariññātattā te kilesā ajātāva na jāyanti, anibbattāva na nibbattanti, apātubhūtāva na pātubhavanti. Taruṇaputtāya itthiyā puna avijāyanatthaṃ byādhitānaṃ rogavūpasamatthaṃ pītabhesajjehi cāpi ayamattho vibhāvetabbo. Evaṃ maggo ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Na ca maggo kilese na pajahati. Ye pana maggo kilese pajahati, te sandhāya ‘uppannānaṃ pāpakāna’ntiādi vuttaṃ.

Na kevalañca maggo kileseyeva pajahati, kilesānaṃ pana appahīnattā ye uppajjeyyuṃ upādinnakkhandhā, tepi pajahatiyeva. Vuttampi cetaṃ ‘‘sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhave ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca etthete nirujjhantī’’ti (cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 6) vitthāro. Iti maggo upādinnato anupādinnato ca vuṭṭhāti. Bhavavasena pana sotāpattimaggo apāyabhavato vuṭṭhāti. Sakadāgāmimaggo sugatibhavekadesato; anāgāmimaggo sugatikāmabhavato; vuṭṭhāti arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti, sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadanti.

Atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā hoti? Kathaṃ vā uppannānaṃ ṭhitiyāti? Maggappavattiyā eva. Maggo hi pavattamāno pubbe anuppannapubbattā anuppanno nāma vuccati. Anāgatapubbañhi ṭhānaṃ gantvā ananubhūtapubbaṃ vā ārammaṇaṃ anubhavitvā vattāro bhavanti – ‘anāgataṭṭhānaṃ āgatamha, ananubhūtaṃ ārammaṇaṃ anubhavāmā’ti. Yā cassa pavatti, ayameva ṭhiti nāmāti ṭhitiyā bhāvetīti vattuṃ vaṭṭati. Evametassa bhikkhuno idaṃ lokuttaramaggakkhaṇe vīriyaṃ ‘‘anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā’’tiādīni cattāri nāmāni labhati. Ayaṃ lokuttaramaggakkhaṇe sammappadhānakathā. Evamettha lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā niddiṭṭhāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

408. Abhidhammabhājanīye sabbānipi sammappadhānāni dhammasaṅgaṇiyaṃ vibhattassa desanānayassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhāni. Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Paṭhamasammappadhāne tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapaṭipadā, suddhikasuññatā, suññatapaṭipadā, suddhikaappaṇihitā, appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnaṃ dvinnaṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena dasa nayā honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catugguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatīni aṭṭhāti sabbampi nayasahassaṃ hoti. Tathādutiyasammappadhānādīsu suddhikasammappadhāne cāti sotāpattimagge pañcanayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti kusalavaseneva vīsati nayasahassāni. Vipāke pana sammappadhānehi kattabbakiccaṃ natthīti vipākavāro na gahitoti. Sammappadhānāni panettha nibbattitalokuttarāneva kathitānīti veditabbāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

427. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva sammappadhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipi etāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattito appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni;

sahajātahetuvasena pana maggahetukāni; vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni; chandacittajeṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatīnīti; vīriyajeṭṭhikāya pana aññassa vīriyassa abhāvā na vattabbāni maggādhipatīnīti vā na maggādhipatīnīti vā; atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbāni; nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti. Evametasmiṃ pañhāpucchake nibbattitalokuttarāneva sammappadhānāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā kathitā; abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti. Evamayaṃ sammappadhānavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Sammappadhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Iddhipādavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

431. Idāni tadanantare iddhipādavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. **Iddhipādā**ti ettha ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontītipi iddhi. Paṭhamenatthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenatthena iddhiyā pādoti iddhipādo; pādoti patiṭṭhā, adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Evaṃ tāva ‘‘cattāro iddhipādā’’ti ettha attho veditabbo.

Idāni te bhājetvā dassetuṃ **idha bhikkhū**tiādi āraddhaṃ. Tattha **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgata**nti ettha chandahetuko chandādhiko vā samādhi **chandasamādhi**. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. Catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. **Samannāgata**nti chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārehi ca upetaṃ. **Iddhipāda**nti nipphattipariyāyena vā ijjhanakaṭṭhena ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetasikarāsinti attho. Yañhi parato ‘‘iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho’’ti vuttaṃ, taṃ iminā atthena yujjati. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ…pe… cittaṃ. Vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi vīmaṃsasamādhīti vuccati.

Idāni chandasamādhiādīni padāni bhājetvā dassetuṃ **kathañca bhikkhū**tiādi āraddhaṃ. Tattha **chandañce bhikkhu adhipatiṃ karitvā**ti yadi bhikkhu chandaṃ adhipatiṃ chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā samādhiṃ paṭilabhati nibbatteti, evaṃ nibbattito ayaṃ samādhi chandasamādhi nāma vuccatīti attho. **Vīriyañce**tiādīsupi eseva nayo. **Ime vuccanti padhānasaṅkhārā**ti ettāvatā chandiddhipādaṃ bhāvayamānassa bhikkhuno padhānābhisaṅkhārasaṅkhātacatukiccasādhakaṃ vīriyaṃ kathitaṃ. **Tadekajjhaṃ abhisaññūhitvā**ti taṃ sabbaṃ ekato rāsiṃ katvāti attho. **Saṅkhyaṃ gacchatī**ti etaṃ vohāraṃ gacchatīti veditabbanti attho.

433. Idāni ‘‘chandasamādhipadhānasaṅkhāro’’ti etasmiṃ padasamūhe chandādidhamme bhājetvā dassetuṃ **tattha katamo chando**tiādi āraddhaṃ. Taṃ uttānatthameva.

Upeto hotīti iddhipādasaṅkhāto dhammarāsi upeto hoti. **Tesaṃ dhammāna**nti tesaṃ sampayuttānaṃ chandādidhammānaṃ. **Iddhi samiddhī**tiādīni sabbāni nipphattivevacanāneva. Evaṃ santepi ijjhanakaṭṭhena **iddhi**. Sampuṇṇā iddhi **samiddhi;** upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. Ijjhanākāro **ijjhanā**. **Samijjhanā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Attano santāne pātubhāvavasena labhanaṃ **lābho**. Parihīnānampi vīriyārambhavasena puna lābho **paṭilābho;** upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Pattī**ti adhigamo. Aparihānavasena sammā pattīti **sampatti. Phusanā**ti paṭilābhaphusanā. **Sacchikiriyā**ti paṭilābhasacchikiriyāva. **Upasampadā**ti paṭilābhaupasampadā evāti veditabbā.

Tayābhūtassāti tena ākārena bhūtassa; te chandādidhamme paṭilabhitvā ṭhitassāti attho. **Vedanākkhandho**tiādīhi chandādayo anto katvā cattāropi khandhā kathitā. **Te dhamme**ti te cattāro arūpakkhandhe; chandādayo vā tayo dhammetipi vuttaṃ. **Āsevatī**tiādīni vuttatthāneva. Sesaiddhipādaniddesesupi imināva nayena attho veditabbo.

Ettāvatā kiṃ kathitanti? Catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ. Eko hi bhikkhu chandaṃ avassayati; kattukamyatākusaladhammacchandena atthanipphattiyaṃ sati ‘ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro’ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti. Eko vīriyaṃ avassayati. Eko cittaṃ, eko paññaṃ avassayati. Paññāya atthanipphattiyaṃ sati ‘ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro’ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti.

Kathaṃ? Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṃ avassayi, eko sūrabhāvaṃ, eko jātiṃ, eko mantaṃ. Kathaṃ? Tesu hi paṭhamo ‘upaṭṭhāne appamādakāritāya atthanipphattiyā sati labbhamānaṃ lacchāmetaṃ ṭhānantara’nti upaṭṭhānaṃ avassayi. Dutiyo ‘upaṭṭhāne appamattopi ekacco saṅgāme paccupaṭṭhite saṇṭhātuṃ na sakkoti; avassaṃ kho pana rañño paccanto kuppissati; tasmiṃ kuppite rathadhure kammaṃ katvā rājānaṃ ārādhetvā āharāpessāmetaṃ ṭhānantara’nti sūrabhāvaṃ avassayi. Tatiyo ‘sūrabhāvepi sati ekacco hīnajātiko hoti; jātiṃ sodhetvā ṭhānantaraṃ dadantā mayhaṃ dassantī’ti jātiṃ avassayi. Catuttho ‘jātimāpi eko amantanīyo hoti; mantena kattabbakicce uppanne āharāpessāmetaṃ ṭhānantara’nti mantaṃ avassayi. Te sabbepi attano attano avassayabalena ṭhānantarāni pāpuṇiṃsu.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ṭhānantaraṃ patto viya chandaṃ avassāya kattukamyatākusaladhammacchandena atthanibbattiyaṃ sati ‘ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro’ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, raṭṭhapālatthero (ma. ni. 2.293 ādayo) viya. So hi āyasmā chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Sūrabhāvena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ patto viya vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ vīriyaṃ dhuraṃ vīriyaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, soṇatthero (mahāva. 243) viya. So hi āyasmā vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Jātisampattiyā ṭhānantaraṃ patto viya cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, sambhūtatthero viya. So hi āyasmā cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mantaṃ avassāya ṭhānantarappatto viya vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, thero mogharājā viya. So hi āyasmā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Ettha ca tayo chandasamādhipadhānasaṅkhārasaṅkhātā dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Vīriyacittavīmaṃsasamādhipadhānasaṅkhārasaṅkhātāpi tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Ayaṃ tāva abhedato kathā.

Bhedato pana ‘chando’ iddhi nāma. Chandadhurena bhāvitā cattāro khandhā chandiddhipādo nāma. Samādhi padhānasaṅkhāroti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena chandiddhipāde pavisanti; pāde paviṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tattheva ‘samādhi’ iddhi nāma. Samādhidhurena bhāvitā cattāro khandhā samādhiddhipādo nāma. Chando padhānasaṅkhāroti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena samādhiddhipāde pavisanti; pāde paviṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Tattheva ‘padhānasaṅkhāro’ iddhi nāma. Padhānasaṅkhārabhāvitā cattāro khandhā padhānasaṅkhāriddhipādo nāma. Chando samādhīti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena padhānasaṅkhāriddhipāde pavisanti; pāde paviṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Tattheva ‘vīriyaṃ’ iddhi nāma, ‘cittaṃ’ iddhi nāma, ‘vīmaṃsā’ iddhi nāma…pe… pāde paviṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Ayaṃ bhedato kathā nāma.

Ettha pana abhinavaṃ natthi; gahitameva vibhūtadhātukaṃ kataṃ. Kathaṃ? Chando, samādhi, padhānasaṅkhāroti ime tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Sesā sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Ime hi tayo dhammā ijjhamānā sampayuttakehi catūhi khandhehi saddhiṃyeva ijjhanti, na vinā. Sampayuttakā pana cattāro khandhā ijjhanakaṭṭhena iddhi nāma honti, patiṭṭhānaṭṭhena pādo nāma. ‘Iddhī’ti vā ‘iddhipādo’ti vā na aññassa kassaci adhivacanaṃ, sampayuttakānaṃ catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ. Vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhāroti tayo dhammā…pe… catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ.

Apica pubbabhāgo pubbabhāgo iddhipādo nāma; paṭilābho paṭilābho iddhi nāmāti veditabbo. Ayamattho upacārena vā vipassanāya vā dīpetabbo. Paṭhamajjhānaparikammañhi iddhipādo nāma, paṭhamajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyatatiyacatutthaākāsānañcāyatana, viññāṇañcāyatanaākiñcaññāyatananevasaññānāsaññāyatanaparikammaṃ iddhipādo nāma, nevasaññānāsaññāyatanaṃ iddhi nāma. Sotāpattimaggassa vipassanā iddhipādo nāma, sotāpattimaggo iddhi nāma. Sakadāgāmi, anāgāmi, arahattamaggassa vipassanā iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma. Paṭilābhenāpi dīpetuṃ vaṭṭatiyeva. Paṭhamajjhānañhi iddhipādo nāma, dutiyajjhānaṃ iddhi nāma; dutiyajjhānaṃ iddhipādo nāma, tatiyajjhānaṃ iddhi nāma…pe… anāgāmimaggo iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma.

Kenaṭṭhena iddhi? Kenaṭṭhena pādoti? Ijjhanakaṭṭheneva iddhi. Patiṭṭhānaṭṭheneva pādo. Evamidhāpi iddhīti vā pādoti vā na aññassa kassaci adhivacanaṃ, sampayuttakānaṃ catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacananti. Evaṃ vutte pana idamāhaṃsu – catunnaṃ khandhānameva adhivacanaṃ bhaveyya, yadi satthā parato uttaracūḷabhājanīyaṃ nāma na āhareyya. Uttaracūḷabhājanīye pana ‘‘chandoyeva chandiddhipādo, vīriyameva, cittameva, vīmaṃsāva vīmaṃsiddhipādo’’ti kathitaṃ. Keci pana ‘‘iddhi nāma anipphannā, iddhipādo nipphanno’’ti vadiṃsu. Tesaṃ vacanaṃ paṭikkhipitvā iddhīpi iddhipādopi ‘nipphanno tilakkhaṇabbhāhato’ti sanniṭṭhānaṃ kataṃ. Iti imasmiṃ suttantabhājanīye lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

444. Abhidhammabhājanīyaṃ uttānatthameva. Nayā panettha gaṇetabbā. ‘‘Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvetī’’ti vuttaṭṭhānasmiñhi lokuttarāni cattāri nayasahassāni vibhattāni. Vīriyasamādhiādīsupi eseva nayo. Tathā uttaracūḷabhājanīye chandiddhipāde cattāri nayasahassāni vibhattāni, vīriyacittavīmaṃsiddhipāde cattāri cattārīti sabbānipi aṭṭhannaṃ catukkānaṃ vasena dvattiṃsa nayasahassāni vibhattāni. Evametaṃ nibbattitalokuttarānaṃyeva iddhipādānaṃ vasena dvattiṃsanayasahassappaṭimaṇḍitaṃ abhidhammabhājanīyaṃ kathitanti veditabbaṃ.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

462. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva iddhipādānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbepete appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā; sahajātahetuvasena pana maggahetukā, na maggādhipatino. Cattāro hi adhipatayo aññamaññaṃ garuṃ na karonti. Kasmā? Sayaṃ jeṭṭhakattā. Yathā hi samajātikā samavayā samathāmā samasippā cattāro rājaputtā attano attano jeṭṭhakatāya aññamaññassa apacitiṃ na karonti, evamimepi cattāro adhipatayo pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ jeṭṭhakadhammatāya aññamaññaṃ garuṃ na karontīti ekanteneva na maggādhipatino. Atītādīsu ekārammaṇabhāvepi na vattabbā. Nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇā nāma hontīti. Evametasmiṃ pañhāpucchake nibbattitalokuttarāva iddhipādā kathitā. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitā, abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti. Evamayaṃ iddhipādavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Iddhipādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bojjhaṅgavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

466. Idāni tadanantare bojjhaṅgavibhaṅge **sattā**ti gaṇanaparicchedo. **Bojjhaṅgā**ti bodhiyā bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā**. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, bujjhati kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggīsaṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi **bojjhaṅgā,** jhānaṅgamaggaṅgādīni viya. Yo panesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā,** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā – ‘‘bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā’’ti.

Apica ‘‘bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā’’ti iminā paṭisambhidānayenāpi bojjhaṅgattho veditabbo.

Satisambojjhaṅgotiādīsu pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Tattha upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo. Tesu ‘‘satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti (saṃ. ni. 5.234) vacanato sabbesaṃ bojjhaṅgānaṃ upakārakattā satisambojjhaṅgo paṭhamaṃ vutto. Tato paraṃ ‘‘so tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinatī’’tiādinā (ma. ni. 150) nayena evaṃ anukkameneva nikkhepapayojanaṃ pāḷiyaṃ āgatameva.

Kasmā panete satteva vuttā, anūnā anadhikāti? Līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā, yathāha – ‘‘yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāyā’’ti (saṃ. ni. 5.234). Tayo uddhaccassa paṭipakkhā, yathāha – ‘‘yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāyā’’ti (saṃ. ni. 5.234). Eko panettha loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammikaamacco viya ca sabbesu rājakiccesu, sabbabojjhaṅgesu icchitabbato sabbatthiko, yathāha – ‘‘satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti. ‘‘Sabbatthaka’’ntipi pāḷi. Dvinnampi sabbattha icchitabbanti attho. Evaṃ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca satteva vuttāti veditabbā.

467. Idāni nesaṃ ekasmiṃyevārammaṇe attano attano kiccavasena nānākaraṇaṃ dassetuṃ **tattha katamo satisambojjhaṅgo**tiādi āraddhaṃ. Tattha **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Satimā hotī**ti paññāya paññavā, yasena yasavā, dhanena dhanavā viya satiyā satimā hoti, satisampannoti attho. **Paramenā**ti uttamena; tañhi paramatthasaccassa nibbānassa ceva maggassa ca anulomato paramaṃ nāma hoti uttamaṃ seṭṭhaṃ. **Satinepakkenā**ti nepakkaṃ vuccati paññā; satiyā ceva nepakkena cāti attho.

Kasmā pana imasmiṃ satibhājanīye paññā saṅgahitāti? Satiyā balavabhāvadīpanatthaṃ. Sati hi paññāya saddhimpi uppajjati vināpi, paññāya saddhiṃ uppajjamānā balavatī hoti, vinā uppajjamānā dubbalā. Tenassā balavabhāvadīpanatthaṃ paññā saṅgahitā. Yathā hi dvīsu disāsu dve rājamahāmattā tiṭṭheyyuṃ; tesu eko rājaputtaṃ gahetvā tiṭṭheyya, eko attano dhammatāya ekakova tesu rājaputtaṃ gahetvā ṭhito attanopi tejena rājaputtassapi tejena tejavā hoti; attano dhammatāya ṭhito na tena samatejo hoti; evameva rājaputtaṃ gahetvā ṭhitamahāmatto viya paññāya saddhiṃ uppannā sati, attano dhammatāya ṭhito viya vinā paññāya uppannā. Tattha yathā rājaputtaṃ gahetvā ṭhito attanopi tejena rājaputtassapi tejena tejavā hoti, evaṃ paññāya saddhiṃ uppannā sati balavatī hoti; yathā attano dhammatāya ṭhito na tena samatejo hoti, evaṃ vinā paññāya uppannā dubbalā hotīti balavabhāvadīpanatthaṃ paññā gahitāti.

Cirakatampīti attano vā parassa vā kāyena cirakataṃ vattaṃ vā kasiṇamaṇḍalaṃ vā kasiṇaparikammaṃ vā. **Cirabhāsitampī**ti attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ bahukampi, vattasīse ṭhatvā dhammakathaṃ vā kammaṭṭhānavinicchayaṃ vā, vimuttāyatanasīse vā ṭhatvā dhammakathameva. **Saritā hotī**ti taṃ kāyaviññattiṃ vacīviññattiñca samuṭṭhāpetvā pavattaṃ arūpadhammakoṭṭhāsaṃ ‘evaṃ uppajjitvā evaṃ niruddho’ti saritā hoti. **Anussaritā**ti punappunaṃ saritā. **Ayaṃ vuccati satisambojjhaṅgo**ti ayaṃ evaṃ uppannā sesabojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā sati satisambojjhaṅgo nāma kathīyati.

So tathā sato viharantoti so bhikkhu tenākārena uppannāya satiyā sato hutvā viharanto. **Taṃ dhamma**nti taṃ cirakataṃ cirabhāsitaṃ heṭṭhā vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Paññāya pavicinatī**ti paññāya ‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’ti pavicinati. **Pavicaratī**ti ‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’ti tattha paññaṃ carāpento pavicarati. **Parivīmaṃsaṃ āpajjatī**ti olokanaṃ gavesanaṃ āpajjati. **Ayaṃ vuccatī**ti idaṃ vuttappakāraṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpakaṃ vipassanāñāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo nāma vuccati.

Tassa taṃ dhammanti tassa bhikkhuno taṃ heṭṭhā vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Āraddhaṃ hotī**ti paripuṇṇaṃ hoti paggahitaṃ. **Asallīna**nti āraddhattāyeva asallīnaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti idaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpakaṃ vipassanāsampayuttaṃ vīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo nāma vuccati.

Nirāmisāti kāmāmisalokāmisavaṭṭāmisānaṃ abhāvena nirāmisā parisuddhā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā pīti pītisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Pītimanassāti pītisampayuttacittassa. **Kāyopi passambhatī**ti khandhattayasaṅkhāto nāmakāyo kilesadarathapaṭippassaddhiyā passambhati. **Cittampī**ti viññāṇakkhandhopi tatheva passambhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā passaddhi passaddhisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Passaddhakāyassa sukhinoti passaddhakāyatāya uppannasukhena sukhitassa. **Samādhiyatī**ti sammā ādhiyati, niccalaṃ hutvā ārammaṇe ṭhapīyati, appanāppattaṃ viya hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā cittekaggatā samādhisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Tathā samāhitanti tena appanāppattena viya samādhinā samāhitaṃ. **Sādhukaṃ ajjhupekkhitā hotī**ti suṭṭhu ajjhupekkhitā hoti; tesaṃ dhammānaṃ pahānavaḍḍhane abyāvaṭo hutvā ajjhupekkhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkanaanativattanabhāvasādhako majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma vuccati.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ nāma hoti? Apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇe nānārasalakkhaṇā pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā hontīti.

Paṭhamo nayo.

468-469. Idāni yena pariyāyena satta bojjhaṅgā cuddasa honti, tassa pakāsanatthaṃ dutiyanayaṃ dassento puna **satta bojjhaṅgā**tiādimāha. Tatrāyaṃ anupubbapadavaṇṇanā – **ajjhattaṃ dhammesu satī**ti ajjhattikasaṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Bahiddhā dhammesu satī**ti bahiddhāsaṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Yadapī**ti yāpi. **Tadapī**ti sāpi. **Abhiññāyā**ti abhiññeyyadhamme abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti sambodhi vuccati maggo, maggatthāyāti attho. **Nibbānāyā**ti vānaṃ vuccati taṇhā; sā tattha natthīti nibbānaṃ, tadatthāya, asaṅkhatāya amatadhātuyā sacchikiriyatthāya saṃvattatīti attho. **Dhammavicayasambojjhaṅgepi** eseva nayo.

Kāyikaṃ vīriyanti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṃ. **Cetasikaṃ vīriya**nti ‘‘na tāvāhaṃ imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī’’ti evaṃ kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ. **Kāyapassaddhī**ti tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittapassaddhī**ti viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. Upekkhāsambojjhaṅge satisambojjhaṅgasadisova vinicchayo. Imasmiṃ naye satta bojjhaṅgā lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Porāṇakattherā pana ‘ettakena pākaṭaṃ na hotī’ti vibhajitvā dassesuṃ. Etesu hi ajjhattadhammesu sati pavicayo upekkhāti ime tayo attano khandhārammaṇattā lokiyāva honti. Tathā maggaṃ appattaṃ kāyikavīriyaṃ. Avitakkaavicārā pana pītisamādhiyo lokuttarā honti. Sesā lokiyalokuttaramissakāti.

Tattha ajjhattaṃ tāva dhammesu satipavicayaupekkhā ajjhattārammaṇā, lokuttarā pana bahiddhārammaṇāti tesaṃ lokuttarabhāvo mā yujjittha. Caṅkamappayogena nibbattavīriyampi lokiyanti vadanto na kilamati. Avitakkaavicārā pana pītisamādhiyo kadā lokuttarā hontīti? Kāmāvacare tāva pītisambojjhaṅgo labbhati, avitakkaavicārā pīti na labbhati. Rūpāvacare avitakkaavicārā pīti labbhati, pītisambojjhaṅgo pana na labbhati. Arūpāvacare sabbena sabbaṃ na labbhati. Ettha pana alabbhamānakaṃ upādāya labbhamānakāpi paṭikkhittā. Evamayaṃ avitakkaavicāro pītisambojjhaṅgo kāmāvacaratopi nikkhanto rūpāvacaratopi arūpāvacaratopīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito.

Tathā kāmāvacare samādhisambojjhaṅgo labbhati, avitakkaavicāro pana samādhi na labbhati. Rūpāvacaraarūpāvacaresu avitakkaavicāro samādhi labbhati, samādhisambojjhaṅgo pana na labbhati. Ettha pana alabbhamānakaṃ upādāya labbhamānakopi paṭikkhitto. Evamayaṃ avitakkaavicāro samādhi kāmāvacaratopi nikkhanto rūpāvacaratopi arūpāvacaratopīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito.

Apica lokiyaṃ gahetvā lokuttaro kātabbo; lokuttaraṃ gahetvā lokiyo kātabbo. Ajjhattadhammesu hi satipavicayaupekkhānaṃ lokuttarabhāvanākālopi atthi. Tatridaṃ suttaṃ – ‘‘ajjhattavimokkhaṃ khvāhaṃ, āvuso, sabbupādānakkhayaṃ vadāmi; evamassime āsavā nānusentī’’ti (saṃ. ni. 2.32 thokaṃ visadisaṃ) iminā suttena lokuttarā honti. Yadā pana caṅkamapayogena nibbatte kāyikavīriye anupasanteyeva vipassanā maggena ghaṭīyati, tadā taṃ lokuttaraṃ hoti. Ye pana therā ‘‘kasiṇajjhāne, ānāpānajjhāne, brahmavihārajjhāne ca bojjhaṅgo uddharanto na vāretabbo’’ti vadanti, tesaṃ vāde avitakkaavicārā pītisamādhisambojjhaṅgā lokiyā hontīti.

Dutiyo nayo.

470-471. Idāni bojjhaṅgānaṃ bhāvanāvasena pavattaṃ tatiyanayaṃ dassento puna **satta bojjhaṅgā**tiādimāha. Tatthāpi ayaṃ anupubbapadavaṇṇanā – **bhāvetī**ti vaḍḍheti; attano santāne punappunaṃ janeti abhinibbatteti. **Vivekanissita**nti viveke nissitaṃ. **Viveko**ti vivittatā. So cāyaṃ tadaṅgaviveko, vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekoti pañcavidho. Tattha tadaṅgaviveko nāma vipassanā. Vikkhambhanaviveko nāma aṭṭha samāpattiyo. Samucchedaviveko nāma maggo. Paṭippassaddhiviveko nāma phalaṃ. Nissaraṇaviveko nāma sabbanimittanissaṭaṃ nibbānaṃ. Evametasmiṃ pañcavidhe viveke nissitaṃ vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitañca satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti ayamattho veditabbo.

Tathā hi ayaṃ satisambojjhaṅgabhāvanānuyogamanuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ, satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Pañcavivekanissitampīti eke. Te hi na kevalaṃ balavavipassanāmaggaphalakkhaṇesu eva bojjhaṅgaṃ uddharanti, vipassanāpādakakasiṇajjhānaānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesaṃ matena etesaṃ jhānānaṃ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṃ. Yathā ca vipassanākkhaṇe ''ajjhāsayato nissaraṇavivekanissita''nti vuttaṃ, evaṃ ''paṭippassaddhivivekanissitampi bhāvetī''ti vattuṃ vaṭṭati. Esa nayo virāganissitādīsu. Vivekatthā eva hi virāgādayo.

Kevalañcettha vossaggo duvidho – pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **'pariccāgavossaggo'**ti vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṃ. **'Pakkhandanavossaggo'**ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ sati sambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānañca pakkhandati.

Vossaggapariṇāminti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca, paripaccantaṃ paripakkañcāti idaṃ vuttaṃ hoti. Ayañhi bojjhaṅgabhāvanamanuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandanavossaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Esa nayo sesabojjhaṅgesupi. Imasmimpi naye lokiyalokuttaramissakā bojjhaṅgā kathitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

472. Abhidhammabhājanīye sattapi bojjhaṅge ekato pucchitvā vissajjanassa ca pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjanassa ca vasena dve nayā. Tesaṃ atthavaṇṇanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā.

Upekkhāsambojjhaṅganiddese pana upekkhanavasena **upekkhā**. Upekkhanākāro **upekkhanā**. Upekkhitabbayutte samappavatte dhamme ikkhati, na codetīti **upekkhā**. Puggalaṃ upekkhāpetīti upekkhanā. Bojjhaṅgabhāvappattiyā lokiyaupekkhanāya adhikā upekkhanā **ajjhupekkhanā**. Abyāpārāpajjanena majjhattabhāvo majjhattatā. Sā pana cittassa, na sattassāti dīpetuṃ **majjhattatā cittassā**ti vuttanti. Ayamettha anupubbapadavaṇṇanā.

Nayā panettha gaṇetabbā – sattannampi hi bojjhaṅgānaṃ ekato pucchitvā vissajjane ekekamagge nayasahassaṃ nayasahassanti cattāri nayasahassāni vibhattāni. Pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjane ekekabojjhaṅgavasena cattāri cattārīti satta catukkā aṭṭhavīsati. Tāni purimehi catūhi saddhiṃ dvattiṃsāti sabbānipi abhidhammabhājanīye dvattiṃsa nayasahassāni vibhattāni kusalāneva. Yasmā pana phalakkhaṇepi bojjhaṅgā labbhanti, kusalahetukāni ca sāmaññaphalāni, tasmā tesupi bojjhaṅgadassanatthaṃ kusalaniddesapubbaṅgamāya eva tantiyā vipākanayo āraddho. Sopi ekato pucchitvā vissajjanassa ca, pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjanassa ca vasena duvidho hoti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

482. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva bojjhaṅgānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbepete appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā. Sahajātahetuvasena panettha kusalā maggahetukā, vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatino, chandacittajeṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbā maggādhipatinoti, phalakālepi na vattabbā eva.

Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbā, nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇā nāma hontīti. Evametasmiṃ pañhāpucchakepi nibbattitalokuttarāva bojjhaṅgā kathitā. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasseva paṭhamanayasmiṃ lokiyā, dutiyatatiyesu lokiyalokuttaramissakā bojjhaṅgā kathitā. Abhidhammabhājanīyassa pana catūsupi nayesu imasmiñca pañhāpucchake lokuttarāyevāti evamayaṃ bojjhaṅgavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Bojjhaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggaṅgavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

486. Idāni tadanantare maggavibhaṅge **ariyo aṭṭhaṅgiko maggo**tiādi sabbaṃ saccavibhaṅge dukkhanirodhagāminīpaṭipadāniddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Bhāvanāvasena pāṭiyekkaṃ dassite dutiyanayepi **sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissita**ntiādi sabbaṃ bojjhaṅgavibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ. Evamidaṃ dvinnampi nayānaṃ vasena suttantabhājanīyaṃ lokiyalokuttaramissakameva kathitaṃ.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

490. Abhidhammabhājanīye ‘ariyo’ti avatvā **aṭṭhaṅgiko maggo**ti vuttaṃ. Evaṃ avuttepi ayaṃ ariyo eva. Yathā hi muddhābhisittassa rañño muddhābhisittāya deviyā kucchismiṃ jāto putto rājaputtoti avuttepi rājaputtoyeva hoti, evamayampi ariyoti avuttepi ariyo evāti veditabbo. Sesamidhāpi saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ.

493. Pañcaṅgikavārepi aṭṭhaṅgikoti avuttepi aṭṭhaṅgiko eva veditabbo. Lokuttaramaggo hi pañcaṅgiko nāma natthi. Ayamettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha – ‘‘lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko nāma natthi, pañcaṅgikoyeva hotī’’ti. So ‘‘suttaṃ āharāhī’’ti vutto addhā aññaṃ apassanto imaṃ mahāsaḷāyatanato suttappadesaṃ āharissati ‘‘yā tathābhūtassa diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Yo tathābhūtassa saṅkappo, vāyāmo, sati, yo tathābhūtassa samādhi, svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti.

Tato ‘‘etassa anantaraṃ suttapadaṃ āharā’’ti vattabbo. Sace āharati iccetaṃ kusalaṃ, no ce āharati sayaṃ āharitvā ‘‘evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti (ma. ni. 3.431) ‘‘iminā te satthusāsanena vādo bhinno; lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma natthi, aṭṭhaṅgikova hotī’’ti vattabbo.

Imāni pana tīṇi aṅgāni pubbe parisuddhāni vattanti, lokuttaramaggakkhaṇe parisuddhatarāni honti. Atha ‘pañcaṅgiko maggo’ti idaṃ kimatthaṃ gahitanti? Atirekakiccadassanatthaṃ. Yasmiñhi samaye micchāvācaṃ pajahati, sammāvācaṃ pūreti, tasmiṃ samaye sammākammantasammāājīvā natthi. Imāni pañcakārāpakaṅgāneva micchāvācaṃ pajahanti; sammāvācā pana sayaṃ virativasena pūreti. Yasmiṃ samaye micchākammantaṃ pajahati, sammākammantaṃ pūreti, tasmiṃ samaye sammāvācāsammāājīvā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchākammantaṃ pajahanti; sammākammanto pana sayaṃ virativasena pūreti. Yasmiṃ samaye micchāājīvaṃ pajahati, sammāājīvaṃ pūreti, tasmiṃ samaye sammāvācāsammākammantā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchāājīvaṃ pajahanti; sammāājīvo pana sayaṃ virativasena pūreti. Imaṃ etesaṃ pañcannaṃ kārāpakaṅgānaṃ kiccātirekataṃ dassetuṃ pañcaṅgiko maggoti gahitaṃ. Lokuttaramaggo pana aṭṭhaṅgikova hoti, pañcaṅgiko nāma natthi.

‘‘Yadi sammāvācādīhi saddhiṃ aṭṭhaṅgikoti vadatha, catasso sammāvācācetanā, tisso sammākammantacetanā, satta sammāājīvacetanāti imamhā cetanābahuttā kathaṃ muccissatha? Tasmā pañcaṅgikova lokuttaramaggo’’ti. ‘‘Cetanābahuttā ca pamuccissāma; aṭṭhaṅgikova lokuttaramaggoti ca vakkhāma’’. ‘‘Tvaṃ tāva mahācattārīsakabhāṇako hosi, na hosī’’ti pucchitabbo. Sace ‘‘na homī’’ti vadati, ‘‘tvaṃ abhāṇakattā na jānāsī’’ti vattabbo. Sace ‘‘bhāṇakosmī’’ti vadati, ‘‘suttaṃ āharā’’ti vattabbo. Sace suttaṃ āharati iccetaṃ kusalaṃ, no ce āharati sayaṃ uparipaṇṇāsato āharitabbaṃ –

> ‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā? Sammāvācampahaṃ, bhikkhave, dvāyaṃ vadāmi – atthi, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā; atthi, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā.
>
> ‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā? Musāvādā veramaṇī, pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā.
>
> ‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā? Yā kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato catūhi vacīduccaritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā…pe….
>
> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto? Sammākammantampahaṃ, bhikkhave, dvayaṃ vadāmi…pe… upadhivepakko.

> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaro…pe….
>
> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo? Sammāājīvaṃpahaṃ, bhikkhave, dvāyaṃ vadāmi…pe… upadhivepakko.
>
> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo? Yā kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato micchāājīvā ārati virati paṭivirati veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo’’ti (ma. ni. 3.138 ādayo).

Evamettha catūhi vacīduccaritehi, tīhi kāyaduccaritehi, micchājīvato cāti ekekāva virati ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgāti vuttā. ‘‘Kuto ettha cetanābahuttaṃ? Kuto pañcaṅgiko maggo? Idaṃ te suttaṃ akāmakassa lokuttaramaggo aṭṭhaṅgikoti dīpeti’’. Sace ettakena sallakkheti iccetaṃ kusalaṃ, no ce sallakkheti aññānipi kāraṇāni āharitvā saññāpetabbo. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati…pe… imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati; idheva, subhadda, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇehi aññehīti (dī. ni. 2.214).

Aññesupi anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato. Kathāvatthuppakaraṇepi vuttaṃ –

> ‘‘Maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;
> Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā’’ti (kathā. 872) –

‘‘Attheva suttantoti’’? ‘‘Āmantā’’‘‘tena hi aṭṭhaṅgiko maggo’’ti. Sace pana ettakenāpi saññattiṃ na gacchati, ‘‘gaccha, vihāraṃ pavisitvā yāguṃ pivāhī’’ti uyyojetabbo. Uttarimpana kāraṇaṃ vakkhatīti aṭṭhānametaṃ. Sesamettha uttānatthameva.

Nayā panettha gaṇetabbā. Aṭṭhaṅgikamaggasmiñhi ekato pucchitvā ekato vissajjane catūsu maggesu cattāri nayasahassāni vibhattāni. Pañcaṅgikamagge ekato pucchitvā ekato vissajjane cattāri; pāṭiyekkaṃ pucchitvā pāṭiyekkaṃ vissajjane cattāri cattārīti pañcasu aṅgesu vīsati. Iti purimāni aṭṭha imāni ca vīsatīti sabbānipi maggavibhaṅge aṭṭhavīsati nayasahassāni vibhattāni. Tāni ca kho nibbattitalokuttarāni kusalāneva. Vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

504. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva maggaṅgānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipetāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattito appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni. Neva hi maggo na phalaṃ maggaṃ ārammaṇaṃ karoti. Sahajātahetuvasena panettha kusalāni maggahetukāni; vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni; chandacittajeṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatīnīti; phalakālepi na vattabbāneva.

Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbāni; nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evametasmiṃ pañhāpucchakepi nibbattitalokuttarāneva maggaṅgāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva lokiyalokuttarāni maggaṅgāni kathitāni; abhidhammabhājanīye pana pañhāpucchake ca lokuttarānevāti evamayaṃ maggavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Maggaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Jhānavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyaṃ

Mātikāvaṇṇanā

508. Idāni tadanantare jhānavibhaṅge yā tāva ayaṃ sakalassāpi suttantabhājanīyassa paṭhamaṃ mātikā ṭhapitā, tattha **idhā**ti vacanaṃ pubbabhāgakaraṇīyasampadāya sampannassa sabbappakārajjhānanibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṃ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇehi aññehī’’ti (a. ni. 4.241). **Bhikkhū**ti tesaṃ jhānānaṃ nibbattakapuggalaparidīpanaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti idamassa pātimokkhasaṃvare patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatī**ti idamassa tadanurūpavihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasampanno**ti idamassa heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa upari jhānānuyogassa ca upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti idamassa pātimokkhato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyā**ti idamassa sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatī**ti idamassa sikkhāya samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesū**ti idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Indriyesūti idamassa guttadvāratāya bhūmiparidīpanaṃ; rakkhitabbokāsaparidīpanantipi vadanti eva. **Guttadvāro**ti idamassa chasu dvāresu saṃvihitārakkhabhāvaparidīpanaṃ. **Bhojane mattaññū**ti idamassa santosādiguṇaparidīpanaṃ. **Pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto**ti idamassa kāraṇabhāvaparidīpanaṃ. **Sātaccaṃ nepakka**nti idamassa paññāpariggahitena vīriyena sātaccakāritāparidīpanaṃ. **Bodhipakkhikānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto**ti idamassa paṭipattiyā nibbedhabhāgiyattaparidīpanaṃ.

So abhikkante…pe… tuṇhībhāve sampajānakārī hotīti idamassa sabbattha satisampajaññasamannāgatattaparidīpanaṃ. **So vivittaṃ senāsanaṃ bhajatī**ti idamassa anurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. **Araññaṃ…pe… paṭisallānasāruppa**nti idamassa senāsanappabhedanirādīnavatānisaṃsaparidīpanaṃ. **So araññagato vā**ti idamassa vuttappakārena senāsanena yuttabhāvaparidīpanaṃ. **Nisīdatī**ti idamassa yogānurūpairiyāpathaparidīpanaṃ. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti idamassa yogārambhaparidīpanaṃ. **So abhijjhaṃ loke pahāyā**tiādi panassa kammaṭṭhānānuyogena nīvaraṇappahānaparidīpanaṃ. Tasseva pahīnanīvaraṇassa **vivicceva kāmehī**tiādi paṭipāṭiyā jhānuppattiparidīpanaṃ.

Api ca **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane jhānuppādako bhikkhu. Idāni yasmā jhānuppādakena bhikkhunā cattāri sīlāni sodhetabbāni, tasmāssa **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti iminā pātimokkhasaṃvarasīlavisuddhiṃ upadisati. **Ācāragocarasampanno**tiādinā ājīvapārisuddhisīlaṃ. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti iminā tesaṃ dvinnaṃ sīlānaṃ anavasesato ādānaṃ. **Indriyesu guttadvāro**ti iminā indriyasaṃvarasīlaṃ. **Bhojane mattaññū**ti iminā paccayasannissitasīlaṃ. **Pubbarattāpararatta**ntiādinā sīle patiṭṭhitassa jhānabhāvanāya upakārake dhamme. **So abhikkante**tiādinā tesaṃ dhammānaṃ aparihānāya kammaṭṭhānassa ca asammosāya satisampajaññasamāyogaṃ. **So vivitta**ntiādinā bhāvanānurūpasenāsanapariggahaṃ. **So araññagato vā**tiādinā taṃ senāsanaṃ upagatassa jhānānurūpairiyāpathañceva jhānabhāvanārambhañca. **So abhijjha**ntiādinā jhānabhāvanārambhena jhānapaccanīkadhammappahānaṃ. **So ime pañca nīvaraṇe pahāyā**tiādinā evaṃ pahīnajjhānapaccanīkadhammassa sabbajjhānānaṃ uppattikkamaṃ upadisatīti.

Mātikāvaṇṇanā.

Niddesavaṇṇanā

509. Idāni yathānikkhittaṃ mātikaṃ paṭipāṭiyā bhājetvā dassetuṃ **idhāti imissā diṭṭhiyā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **imissā diṭṭhiyā**tiādīhi dasahi padehi sikkhattayasaṅkhātaṃ sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṃ. Tañhi buddhena bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhī**ti vuccati. Tasseva khamanavasena **khanti,** ruccanavasena **ruci,** gahaṇavasena **ādāyo,** sabhāvaṭṭhena **dhammo,** sikkhitabbaṭṭhena **vinayo,** tadubhayenāpi **dhammavinayo,** pavuttavasena **pāvacanaṃ,** seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṃ,** anusiṭṭhidānavasena **satthusāsana**nti vuccati. Tasmā **imissā diṭṭhiyā**tiādīsu imissā buddhadiṭṭhiyā, imissā buddhakhantiyā, imissā buddharuciyā, imasmiṃ buddhaādāye, imasmiṃ buddhadhamme, imasmiṃ buddhavinaye.

> ‘‘Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi – ‘ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saṃyogāya saṃvattanti no visaṃyogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, upādāya saṃvattanti no paṭinissaggiyā, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāyā’ti ekaṃsena hi, gotami, dhāreyyāsi – ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsana’nti. Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi – ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya…pe… subharatāya saṃvattanti no dubbharatāyā’ti. Ekaṃsena hi, gotami, dhāreyyāsi – ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’’nti (a. ni. 8.53; cūḷava. 406).

Evaṃ vutte imasmiṃ buddhadhammavinaye, imasmiṃ buddhapāvacane, imasmiṃ buddhabrahmacariye, imasmiṃ buddhasatthusāsaneti evamattho veditabbo.

Apicetaṃ sikkhāttayasaṅkhātaṃ sakalaṃ sāsanaṃ bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi, bhagavato khamanavasena khanti, ruccanavasena ruci, gahaṇavasena ādāyo. Attano kārakaṃ apāyesu apatamānaṃ dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vinatīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo. Kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ – ''ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi – 'ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya…pe… ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi 'eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana'nti.

Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo, vuttampi cetaṃ –

''Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca;
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā''ti. (cūḷava. 342; ma. ni. 2.352);

Tathā –

''Dhammena nīyamānānaṃ, kā usūyā vijānata''nti; (Mahāva. 63);

Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthañhesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha bhagavā – ''nayidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati janakuhanattha''nti (a. ni. 4.25) vitthāro. Puṇṇattheropi āha – ''anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī''ti (ma. ni. 1.259). Visiṭṭhaṃ vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭhaṃ nibbānaṃ nayati. Dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo; dhammabhūto hi bhagavā, tasseva vinayo. Yasmā vā dhammāyeva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu, na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanaṃ; pavacanameva pāvacanaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyābhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ satthubhūtassa bhagavato sāsananti satthusāsanaṃ; satthubhūtaṃ vā sāsanantipi satthusāsanaṃ. ''So vo mamaccayena satthā''ti (dī. ni. 2.216) hi dhammavinayova satthāti vuttoti evametesaṃ padānaṃ attho veditabbo.

Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbapakārajjhānanibbattako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha 'imissā'ti ca 'imasmi'nti ca ayaṃ niyamo katoti veditabboti. Ayaṃ 'idhā'ti mātikāpadaniddesassa attho.

510. Bhikkhuniddese **samaññāyā**ti paññattiyā, vohārenāti attho. Samaññāya eva hi ekacco bhikkhūti paññāyati. Tathā hi nimantanādimhi bhikkhūsu gaṇīyamānesu sāmaṇerepi gahetvā 'sataṃ bhikkhū, sahassaṃ bhikkhū'ti vadanti. **Paṭiññāyā**ti attano paṭijānanena. Paṭiññāyapi hi ekacco bhikkhūti paññāyati. Tassa ''ko ettha āvuso''ti? ''Ahaṃ, āvuso, bhikkhū''ti evamādīsu (a. ni. 10.96) sambhavo daṭṭhabbo. Ayaṃ pana ānandattherena vuttattā dhammikā paṭiññā. Rattibhāge pana dussīlāpi paṭipathaṃ āgacchantā ''ko etthā''ti vutte adhammikāya paṭiññāya abhūtatthāya ''mayaṃ bhikkhū''ti vadanti.

Bhikkhatīti yācati. Yo hi koci bhikkhati, bhikkhaṃ esati gavesati, so taṃ labhatu vā mā vā, atha kho bhikkhatīti bhikkhu. **Bhikkhako**ti byañjanena padaṃ vaḍḍhitaṃ; bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagato**ti buddhādīhi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ ajjhupagatattā bhikkhācariyaṃ ajjhupagato nāma. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, kasigorakkhādīhi jīvitakappanaṃ hitvā liṅgasampaṭicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu. Parappaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu. Piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu.

Agghaphassavaṇṇabhedena bhinnaṃ paṭaṃ dhāretīti **bhinnapaṭadharo**. Tattha satthakacchedanena agghabhedo veditabbo. Sahassagghanakopi hi paṭo satthakena khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinno bhinnaggho hoti, purimagghato upaḍḍhampi na agghati. Suttasaṃsibbanena phassabhedo veditabbo. Sukhasamphassopi hi paṭo suttehi saṃsibbito bhinnaphasso hoti, kharasamphassataṃ pāpuṇāti. Sūcimalādīhi vaṇṇabhedo veditabbo. Suparisuddhopi hi paṭo sūcikammato paṭṭhāya sūcimalena, hatthasedamalajallikādīhi, avasāne rajanakappakaraṇehi ca bhinnavaṇṇo hoti, pakativaṇṇaṃ vijahati. Evaṃ tīhākārehi bhinnapaṭadhāraṇato bhinnapaṭadharoti bhikkhu. Gihīvatthavisabhāgānaṃ vā kāsāvānaṃ dhāraṇamatteneva bhinnapaṭadharoti bhikkhu.

Bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu. Sotāpattimaggena pañca kilese bhindatīti bhikkhu. Sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmimaggena cattāro, arahattamaggena aṭṭha kilese bhindatīti bhikkhu. Ettāvatā cattāro maggaṭṭhā dassitā. **Bhinnattā**ti iminā pana cattāro phalaṭṭhā. Sotāpanno hi sotāpattimaggena pañca kilese bhinditvā ṭhito. Sakadāgāmī sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmī anāgāmimaggena cattāro, arahā arahattamaggena aṭṭha kilese bhinditvā ṭhito. Evamayaṃ catubbidho phalaṭṭho bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhu nāma.

Odhiso kilesānaṃ pahānāti ettha dve odhī – maggodhi ca kilesodhi ca. Odhi nāma sīmā, mariyādā. Tattha sotāpanno maggodhinā odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi catūsu maggesu ekeneva odhinā kilesā pahīnā, na sakalena maggacatukkena. Sakadāgāmīanāgāmīsupi eseva nayo. Sotāpanno ca kilesodhināpi odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi pahātabbakilesesu odhināva kilesā pahīnā, na sabbena sabbaṃ. Arahā pana anodhisova kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi maggacatukkena anodhināva kilesā pahīnā, na ekāya maggasīmāya. Pahātabbakilesesu ca anodhisova kilesā pahīnā. Ekāpi hi kilesasīmā ṭhitā nāma natthi. Evaṃ so ubhayathāpi anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu.

Sekkhoti puthujjanakalyāṇakena saddhiṃ satta ariyā. Tisso sikkhā sikkhantīti sekkhā. Tesu yo koci sekkho bhikkhuti veditabbo. Na sikkhatīti **asekkho**. Sekkhadhamme atikkamma aggaphale ṭhito tato uttari sikkhitabbābhāvato khīṇāsavo asekkhoti vuccati. Avaseso puthujjanabhikkhu tisso sikkhā neva sikkhati, na sikkhitvā ṭhitoti **nevasekkhanāsekkho**ti veditabbo.

Sīlaggaṃ samādhiggaṃ paññaggaṃ vimuttagganti idaṃ aggaṃ patvā ṭhitattā **aggo bhikkhu** nāma. **Bhadro**ti apāpako. Kalyāṇaputhujjanādayo hi yāva arahā tāva bhadrena sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena ca samannāgatattā bhadro bhikkhūti saṅkhyaṃ gacchanti. **Maṇḍo bhikkhū**ti pasanno bhikkhu; sappimaṇḍo viya anāvilo vippasannoti attho. **Sāro**ti tehiyeva sīlasārādīhi samannāgatattā, nīlasamannāgamena nīlo paṭo viya, sāro bhikkhūti veditabbo. Vigatakilesapheggubhāvato vā khīṇāsavova sāroti veditabbo.

Tattha ca ‘‘bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu, sekkho bhikkhū’’ti imesu tīsu ṭhānesu satta sekkhā kathitā. ‘‘Bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānanti bhikkhu, anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu, asekkho bhikkhu, aggo bhikkhu, maṇḍo bhikkhū’’ti imesu pañcasu ṭhānesu khīṇāsavova kathito. ‘‘Nevasekkhanāsekkho’’ti ettha puthujjanova kathito. Sesaṭṭhānesu puthujjanakalyāṇako, satta sekkhā, khīṇāsavoti ime sabbepi kathitā.

Evaṃ samaññādīhi bhikkhuṃ dassetvā idāni upasampadāvasena dassetuṃ **samaggena saṅghenā**tiādimāha. Tattha **samaggena saṅghenā**ti sabbantimena paricchedena pañcavaggakaraṇīye kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, tesaṃ āgatattā chandārahānaṃ chandassa āhaṭattā sammukhībhūtānañca appaṭikkosanato ekasmiṃ kamme samaggabhāvaṃ upagatena. **Ñatticatutthenā**ti tīhi anussāvanāhi ekāya ca ñattiyā kātabbena. **Kammenā**ti dhammikena vinayakammena. **Akuppenā**ti vatthuñattianussāvanasīmāparisasampattisampannattā akopetabbataṃ appaṭikkositabbataṃ upagatena. **Ṭhānārahenā**ti kāraṇārahena satthusāsanārahena.

Upasampanno nāma uparibhāvaṃ samāpanno, pattoti attho. Bhikkhubhāvo hi uparibhāvo. Tañcesa yathāvuttena kammena samāpannattā upasampannoti vuccati. Etena yā imā ehibhikkhūpasampadā, saraṇāgamanūpasampadā, ovādapaṭiggahaṇūpasampadā, pañhabyākaraṇūpasampadā, garudhammapaṭiggahaṇūpasampadā, dūtenūpasampadā, aṭṭhavācikūpasampadā, ñatticatutthakammūpasampadāti aṭṭha upasampadā vuttā, tāsaṃ ñatticatutthakammūpasampadā, dūtenūpasampadā, aṭṭhavācikūpasampadāti imā tissova thāvarā. Sesā buddhe dharamāneyeva ahesuṃ. Tāsu upasampadāsu imasmiṃ ṭhāne ayaṃ ñatticatutthakammūpasampadāva adhippetā.

511. Pātimokkhasaṃvaraniddese **pātimokkha**nti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi, yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti mocayati āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā pātimokkhanti vuttaṃ. **Sīlaṃ patiṭṭhā**tiādīni tasseva vevacanāni. Tattha sīlanti kāmañcetaṃ saha kammavācāpariyosānena ijjhanakassa pātimokkhassa vevacanaṃ, evaṃ santepi dhammato etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattappaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ ‘‘kiṃ sīla’’nti? Cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīla’’nti (paṭi. ma. 1.39).

Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. **Cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Apica cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa satta kammapathacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma ‘‘abhijjhaṃ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī’’tiādinā nayena saṃyuttamahāvagge vuttā anabhijjhāabyāpādasammādiṭṭhidhammā. **Saṃvaro sīla**nti ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo – pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti. Tassa nānākaraṇaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.6) vuttaṃ. **Avītikkamo sīla**nti samādinnasīlassa kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṃvarasīlaṃ avītikkamasīlanti idameva nippariyāyato sīlaṃ; cetanā sīlaṃ cetasikaṃ sīlanti pariyāyato sīlanti veditabbaṃ.

Yasmā pana pātimokkhasaṃvarasīlena bhikkhu sāsane patiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ **'patiṭṭhā'**ti vuttaṃ; patiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusaladhammā eva vā ettha patiṭṭhahantīti patiṭṭhā. Ayamattho –

> ''Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
> Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭa''nti ca. (saṃ. ni. 1.23);

''Patiṭṭhā, mahārāja, sīlaṃ sabbesaṃ kusaladhammāna''nti ca ''sīle patiṭṭhitassa kho, mahārāja, sabbe kusalā dhammā na parihāyantī''ti (mi. pa. 2.1.9) ca ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppattiatthena **ādi**. Vuttampi cetaṃ –

> ''Tasmātiha tvaṃ, uttiya, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā''ti (saṃ. ni. 5.382).

Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ nagaraṭṭhānaṃ sodheti, tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādiparicchedena vibhajitvā nagaraṃ māpeti; evameva yogāvacaro āditova sīlaṃ visodheti, tato aparabhāge samathavipassanāmaggaphalanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamaṃ tīhi khārehi vatthaṃ dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakaṃ raṅgajātaṃ upaneti; yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo āditova bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti; evameva yogāvacaro āditova sīlaṃ visodhetvā aparabhāge samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti. Tasmā sīlaṃ ''ādī''ti vuttaṃ.

Tadetaṃ caraṇasarikkhatāya **caraṇaṃ**. Caraṇāti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disaṃgamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripuṇṇapādasseva jāyati; evameva yassa sīlaṃ bhinnaṃ hoti khaṇḍaṃ aparipuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanaṃ na sampajjati. Yassa pana taṃ abhinnaṃ hoti akkhaṇḍaṃ paripuṇṇaṃ tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanaṃ sampajjati. Tasmā sīlaṃ ''caraṇa''nti vuttaṃ.

Tadetaṃ saṃyamanavasena **saṃyamo,** saṃvaraṇavasena **saṃvaro**. Ubhayenāpi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha saṃyameti vītikkamavipphandanaṃ, puggalaṃ vā saṃyameti, vītikkamavasena tassa vipphandituṃ na detīti saṃyamo. Vītikkamassa pavesanadvāraṃ saṃvarati pidahatītipi saṃvaro. **Mokkha**nti uttamaṃ mukhabhūtaṃ vā. Yathā hi sattānaṃ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā aṅgamaṅgāni pharati, evaṃ yoginopi catubhūmakakusalaṃ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṃ sampādeti. Tena vuttaṃ ''mokkha''nti. Pamukhe sādhūti **pāmokkhaṃ;** pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti attho. **Kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā**ti catubhūmakakusalānaṃ paṭilābhatthāya pāmokkhaṃ pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti veditabbaṃ.

Kāyiko avītikkamoti tividhaṃ kāyasucaritaṃ. **Vācasiko**ti catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ. **Kāyikavācasiko**ti tadubhayaṃ. Iminā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pariyādāya dasseti. **Saṃvuto**ti pihito; saṃvutindriyo pihitindriyoti attho. Yathā hi saṃvutadvāraṃ gehaṃ ''saṃvutagehaṃ pihitageha''nti vuccati, evamidha saṃvutindriyo ''saṃvuto''ti vutto. **Pātimokkhasaṃvarenā**ti pātimokkhena ca saṃvarena ca, pātimokkhasaṅkhātena vā saṃvarena. **Upeto**tiādīni vuttatthāneva.

512. **Iriyatī**tiādīhi sattahipi padehi pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro kathito.

513. Ācāragocaraniddese kiñcāpi bhagavā samaṇācaraṃ samaṇagocaraṃ kathetukāmo ''ācāragocarasampannoti atthi ācāro, atthi anācāro''ti padaṃ uddhari. Yathā pana maggakusalo puriso maggaṃ acikkhanto 'vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇhā'ti paṭhamaṃ muñcitabbaṃ sabhayamaggaṃ uppathamaggaṃ ācikkhati, pacchā gahetabbaṃ khemamaggaṃ ujumaggaṃ; evameva maggakusalapurisasadiso dhammarājā paṭhamaṃ pahātabbaṃ buddhappaṭikuṭṭhaṃ anācāraṃ ācikkhitvā pacchā ācāraṃ ācikkhitukāmo ''tattha katamo anācāro''tiādimāha. Purisena hi ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, tathāgatena ācikkhitamaggo apaṇṇako, indena vissaṭṭhaṃ vajiraṃ viya, avirajjhanako nibbānanagaraṃyeva samosarati. Tena vuttaṃ – ''puriso maggakusaloti kho, tissa, tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassā''ti (saṃ. ni. 3.84).

Yasmā vā sasīsaṃ nahānena pahīnasedamalajallikassa purisassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamalajallikkaṃ viya pahātabbaṃ paṭhamaṃ anācāraṃ ācikkhitvā, pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pacchā ācāraṃ ācikkhitukāmopi **tattha katamo anācāro**tiādimāha. Tattha **kāyiko vītikkamo**ti tividhaṃ kāyaduccaritaṃ; **vācasiko vītikkamo**ti catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ; **kāyikavācasiko vītikkamo**ti tadubhayaṃ. Evaṃ ājīvaṭṭhamakasīlasseva vītikkamaṃ dassesi.

Yasmā pana na kevalaṃ kāyavācāhi eva anācāraṃ ācarati, manasāpi ācarati eva, tasmā taṃ dassetuṃ ‘‘sabbampi dussīlyaṃ anācāro’’ti vuttaṃ. Tattha ekacciyaṃ anācāraṃ vibhajitvā dassento **idhekacco veḷudānenā**tiādimāha. Tattha **veḷudānenā**ti paccayahetukena veḷudānena. Vihāre uṭṭhitañhi araññato vā āharitvā rakkhitagopitaṃ veḷuṃ ‘evaṃ me paccayaṃ dassantī’ti upaṭṭhākānaṃ dātuṃ na vaṭṭati. Evañhi jīvitaṃ kappento anesanāya micchājīvena jīvati. So diṭṭheva dhamme garahaṃ pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikaveḷuṃ kulasaṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭamāpajjati; parapuggalikaṃ theyyacittena dadamāno bhaṇḍagghena kāretabbo. Saṅghikepi eseva nayo. Sace pana taṃ issaravatāya deti garubhaṇḍavissajjanamāpajjati.

Kataro pana veḷu garubhaṇḍaṃ hoti, kataro na hotīti? Yo tāva aropimo sayaṃjātako, so saṅghena paricchinnaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, tato paraṃ na garubhaṇḍaṃ; ropitaṭṭhāne sabbena sabbaṃ garubhaṇḍaṃ. So pana pamāṇena paricchinno telanāḷippamāṇopi garubhaṇḍaṃ, na tato heṭṭhā. Yassa pana bhikkhuno telanāḷiyā vā kattaradaṇḍena vā attho, tena phātikammaṃ katvā gahetabbo. Phātikammaṃ tadagghanakaṃ vā atirekaṃ vā vaṭṭati, ūnakaṃ na vaṭṭati. Hatthakammampi udakāharaṇamattaṃ vā appaharitakaraṇamattaṃ vā na vaṭṭati, taṃ thāvaraṃ kātuṃ vaṭṭati. Tasmā pokkharaṇito vā paṃsuṃ uddharitvā sopānaṃ vā attharāpetvā visamaṭṭhānaṃ vā samaṃ katvā gahetuṃ vaṭṭati. Phātikammaṃ akatvā gahito tattha vasanteneva paribhuñjitabbo; pakkamantena saṅghikaṃ katvā ṭhapetvā gantabbaṃ. Asatiyā gahetvā gatena yattha gato sarati, tato paccāharitabbo. Sace antarā bhayaṃ hoti, sampattavihare ṭhapetvā gantabbaṃ.

Manussā vihāraṃ gantvā veḷuṃ yācanti. Bhikkhū ‘saṅghiko’ti dātuṃ na visahanti. Manussā punappunaṃ yācanti vā tajjenti vā. Tadā bhikkhūhi ‘daṇḍakammaṃ katvā gaṇhathā’ti vattuṃ vaṭṭati; veḷudānaṃ nāma na hoti. Sace te daṇḍakammatthāya vāsipharasuādīni vā khādanīyabhojanīyaṃ vā denti, gahetuṃ na vaṭṭati. Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā’’ti vuttaṃ.

Sace saṅghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjanti, taṃ akoṭṭāpentānaṃ veḷu nassati, kiṃ kātabbanti? Bhikkhācāre manussānaṃ ācikkhitabbaṃ. Sace koṭṭetuṃ na icchanti ‘samabhāgaṃ labhissathā’ti vattabbā; na icchantiyeva ‘dve koṭṭhāse labhissathā’ti vattabbā. Evampi anicchantesu ‘naṭṭhena attho natthi, tumhākaṃ khaṇe sati daṇḍakammaṃ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathā’ti vattabbā; veḷudānaṃ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi uṭṭhitepi, udakena vuyhamānaveḷūsupi eseva nayo. Rukkhesupi ayameva kathāmaggo. Rukkho pana sūcidaṇḍakappamāṇo garubhaṇḍaṃ hoti. Saṅghike rukkhe koṭṭāpetvā saṅghaṃ anāpucchitvāpi saṅghikaṃ āvāsaṃ kātuṃ labbhati. Vacanapathacchedanatthaṃ pana āpucchitvāva kātabbo.

Puggalikaṃ kātuṃ labbhati, na labbhatīti? Na labbhati. Hatthakammasīsena pana ekasmiṃ gehe mañcaṭṭhānamattaṃ labbhati, tīsu gehesu ekaṃ gehaṃ labhati. Sace dabbhasambhārā puggalikā honti, bhūmi saṅghikā, ekaṃ gehaṃ katvā samabhāgaṃ labhati, dvīsu gehesu ekaṃ gehaṃ labhati. Saṅghikarukkhe saṅghikaṃ āvāsaṃ bādhente saṅghaṃ anāpucchā hāretuṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? Vaṭṭati. Vacanapathacchedanatthaṃ pana āpucchitvāva hāretabbo. Sace rukkhaṃ nissāya saṅghassa mahanto lābho hoti, na hāretabbo. Puggalikarukkhe saṅghikaṃ āvāsaṃ bādhente rukkhasāmikassa ācikkhitabbaṃ. Sace harituṃ na icchati, chedāpetvā hāretabbo. ‘Rukkhaṃ me dethā’ti codentassa rukkhaṃ agghāpetvā mūlaṃ dātabbaṃ. Saṅghike rukkhe puggalikāvāsaṃ, puggalike ca puggalikāvāsaṃ bādhentepi eseva nayo. Valliyampi ayameva kathāmaggo. Valli pana yattha vikkāyati, dullabhā hoti, tattha garubhaṇḍaṃ. Sā ca kho upaḍḍhabāhuppamāṇato paṭṭhāya; tato heṭṭhā vallikhaṇḍaṃ garubhaṇḍaṃ na hoti.

Pattadānādīsupi **pattadānenā**ti paccayahetukena pattadānenātiādi sabbaṃ veḷudāne vuttanayeneva veditabbaṃ. Garubhaṇḍatāya panettha ayaṃ vinicchayo. Pattampi hi yattha vikkāyati, gandhikādayo gandhapaliveṭhanādīnaṃ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ hoti. Esa tāva kiṃsukapattakaṇṇapiḷandhanatālapattādīsu vinicchayo.

Tālapaṇṇampi imasmiṃyeva ṭhāne kathetabbaṃ. Tālapaṇṇampi hi sayaṃjāte tālavane saṅghena paricchinnaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, na tato paraṃ. Ropimatālesu sabbampi garubhaṇḍaṃ. Tassa pamāṇaṃ heṭṭhimakoṭiyā aṭṭhaṅgulappamāṇopi rittapotthako. Tiṇampi ettheva pakkhipitvā kathetabbaṃ. Yattha pana tiṇaṃ natthi tattha muñjapalālanāḷikerapaṇṇādīhipi chādenti. Tasmā tānipi tiṇeneva saṅgahitāni. Iti muñjapalālādīsu yaṃkiñci muṭṭhippamāṇaṃ tiṇaṃ, nāḷikerapaṇṇādīsu ca ekapaṇṇampi saṅghassa dinnaṃ vā tatthajātakaṃ vā bahiārāme saṅghassa tiṇavatthumhi jātatiṇaṃ vā rakkhitagopitaṃ garubhaṇḍaṃ hoti. Taṃ pana saṅghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekaṃ puggalikakamme dātuṃ vaṭṭati. Heṭṭhā vuttaveḷumhipi eseva nayo.

Pupphadāne ‘‘ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjetvā yāgubhattavatthe upanentu, ettakesu senāsanapaṭisaṅkharaṇe upanentū’’ti evaṃ niyamitaṭṭhāne eva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Paratīre sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsiṃ karonti, pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhusaṅghaṃ gaṇetvā koṭṭhāse karoti, so sampattaparisāya saṅghaṃ anāpucchitvāva dātuṃ labhati; asammatena pana āpucchitvāva dātabbaṃ. Bhikkhu pana kassa pupphāni dātuṃ labhati, kassa na labhatīti? Mātāpitūnaṃ gehaṃ haritvāpi gehato pakkosāpetvāpi ‘vatthupūjaṃ karothā’ti dātuṃ labhati, piḷandhanatthāya dātuṃ na labhati; sesañātīnaṃ pana haritvā na dātabbaṃ, pakkosāpetvā ‘pūjaṃ karothā’ti dātabbaṃ; sesajanassa pūjanaṭṭhānaṃ sampattassa apaccāsīsantena dātabbaṃ; pupphadānaṃ nāma na hoti. Vihāre bahūni pupphāni pupphanti. Bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā ‘vihāre bahūni pupphāni, pūjethā’ti vattabbaṃ. Vacanamatte doso natthi. ‘Manussā khādanīyabhojanīyaṃ ādāya āgamissantī’ti cittena pana na vattabbaṃ. Sace vadati, khādanīyabhojanīyaṃ na paribhuñjitabbaṃ. Manussā attano dhammatāya ‘vihāre pupphāni atthī’ti pucchitvā ‘asukadivase vihāraṃ āgamissāma, sāmaṇerānaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā’ti vadanti. Bhikkhū sāmaṇerānaṃ kathetuṃ pamuṭṭhā. Sāmaṇerehi pupphāni ocinitvā ṭhapitāni. Manussā bhikkhū upasaṅkamitvā ‘‘bhante, mayaṃ tumhākaṃ asukadivaseyeva ārocayimha – ‘sāmaṇerānaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā’ti. Kasmā na vārayitthā’’ti? ‘‘Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocinitamattāneva, tāva na pūjā katā’’ti vattabbaṃ. ‘‘Gaṇhatha pūjethā’’ti na vattabbaṃ. Sace vadati, āmisaṃ na paribhuñjitabbaṃ.

Aparo bhikkhu sāmaṇerānaṃ ācikkhati ‘‘asukagāmavāsino pupphāni mā ocinitthā’’ti āhaṃsūti. Manussāpi āmisaṃ āharitvā dānaṃ datvā vadanti – ‘‘amhākaṃ manussā na bahukā, sāmaṇere amhehi saha pupphāni ocinituṃ āṇāpethā’’ti. ‘‘Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā; ye bhikkhācāraṃ na gacchanti, te sayameva jānissanti, upāsakā’’ti vattabbaṃ. Ettakaṃ nayaṃ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṃ doso natthi; pupphadānaṃ nāma na hoti.

Phaladāne phalampi pupphaṃ viya niyamitameva garubhaṇḍaṃ hoti. Vihāre bahukamhi phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti. Bhikkhū ‘saṅghika’nti dātuṃ na ussahanti. Manussā vippaṭisārino akkosanti paribhāsanti. Tattha kiṃ kātabbanti? Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā kātabbā – ‘asukesu ca rukkhesu ettakāni phalāni gaṇhantā, ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretabbā’ti. Corā pana issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretabbā; kuddhā te sakalavihārampi nāseyyuṃ. Ādīnavo pana kathetabboti.

Sinānadāne sinānacuṇṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni. Akoṭṭito rukkhattacova garubhaṇḍaṃ. Cuṇṇaṃ pana agilānassa rajananipakkaṃ vaṭṭati. Gilānassa yaṃkiñci cuṇṇaṃ vaṭṭatiyeva. Mattikāpi ettheva pakkhipitvā kathetabbā. Mattikāpi yattha dullabhā hoti, tattheva garubhaṇḍaṃ. Sāpi heṭṭhimakoṭiyā tiṃsapalaguḷapiṇḍappamāṇāva tato heṭṭhā na garubhaṇḍanti.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṃ acchinnakameva garubhaṇḍaṃ. Yesaṃ sāmaṇerānaṃ saṅghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṃ pāṭiyekkaṃ dātuṃ na labhanti. Yehi pana ‘ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbānī’ti paricchinditvā vāraṃ gahitāni, te atirekāni ācariyupajjhāyānaṃ dātuṃ labhanti. Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamāḷakato bahūni dantakaṭṭhāni na gahetabbāni, devasikaṃ ekekameva gahetabbaṃ. Pāṭiyekkaṃ vasantenāpi bhikkhusaṅghaṃ gaṇayitvā yattakāni attano pāpuṇanti tattakāneva gahetvā gantabbaṃ; antarā āgantukesu vā āgatesu disaṃ vā pakkamantena āharitvā gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbāni.

Cāṭukamyatāyātiādīsu cāṭukamyatā vuccati attānaṃ dāsaṃ viya nīcaṭṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanampi saṇṭhapetvā piyakāmatāya paggayhavacanaṃ. **Muggasūpyatāyā**ti muggasūpasamānāya saccālikena jīvitakappanatāyetaṃ adhivacanaṃ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā pākaṃ gacchanti, thokā na gacchanti; evameva saccālikena jīvitakappake puggale bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccaṃ. Yathā vā muggasūpassa appavisanaṭṭhānaṃ nāma natthi, evameva saccālikavuttino puggalassa appaviṭṭhavācā nāma natthi; siṅghāṭakaṃ viya icchiticchitadhārāya patiṭṭhāti. Tenassa sā musāvāditā muggasūpyatāti vuttā. **Pāribhaṭayatā**ti paribhaṭakammabhāvo. Paribhaṭassa hi kammaṃ pāribhaṭayaṃ, tassa bhāvo pāribhaṭayatā; alaṅkārakaraṇādīhi dārakakīḷāpanassetaṃ adhivacanaṃ.

Jaṅghapesanikanti gāmantaradesantarādīsu tesaṃ tesaṃ gihīnaṃ sāsanapaṭisāsanaharaṇaṃ. Idañhi jaṅghapesanikaṃ nāma attano mātāpitūnaṃ, ye cassa mātāpitaro upaṭṭhahanti, tesaṃ sāsanaṃ gahetvā katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyassa vā saṅghassa vā attano vā kammaṃ karontānaṃ vaḍḍhakīnampi sāsanaṃ harituṃ vaṭṭati. Manussā ‘‘dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṅghassa ācikkhathā’’ti vadanti; ‘‘asukattherassa nāma dethā’’ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā cīvaraṃ vā denti; ‘‘vihāre pūjaṃ karothā’’ti mālāgandhavilepanādīni vā dhajapatākādīni vā nīyyādenti, sabbaṃ harituṃ vaṭṭati; jaṅghapesanikaṃ nāma na hoti. Sesānaṃ sāsanaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre doso.

Aññatarაaññatarenāti etesaṃ vā veḷudānādīnaṃ aññatarааññatarena vejjakammabhaṇḍāgārikakammaṃ piṇḍapaṭipiṇḍakammaṃ saṅghuppādacetiyuppādaupaṭṭhāpanakammanti evarūpānaṃ vā micchājīvena jīvitakappanakakammānaṃ yena kenaci. **Buddhapaṭikuṭṭhenā**ti buddhehi garahitena paṭisiddhena. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ sabbopi anācāro nāma kathīyati. Ācāraniddeso vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

514. Gocaraniddesepi paṭhamaṃ agocarassa vacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Tattha ca **gocaro**ti piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānaṃ **gocaro,** ayuttaṭṭhānaṃ **agocaro**. Vesiyā gocaro assāti **vesiyagocaro;** mittasanthavavasena upasaṅkamitaṭṭhānanti attho. Tattha vesiyā nāma rūpūpajīviniyo yena kenacideva sulabhajjhācāratāmittasatthavasinehavasena upasaṅkamanto vesiyāgocaro nāma hoti. Tasmā evaṃ upasaṅkamituṃ na vaṭṭati. Kiṃ kāraṇā? Ārakkhavipattito. Evaṃ upasaṅkamantassa hi ciraṃ rakkhitagopitopi samaṇadhammo katipāheneva nassati; sacepi na nassati garahaṃ labhati. Dakkhiṇāvasena pana upasaṅkamantena satiṃ upaṭṭhāpetvā upasaṅkamitabbaṃ. **Vidhavā** vuccanti matapatikā vā pavutthapatikā vā. **Thullakumāriyo**ti mahallikā aniviṭṭhakumāriyo. **Paṇḍakā**ti lokāmisanissitakathābahulā ussannakilesā avūpasantapariḷāhā napuṃsakā. Tesaṃ sabbesampi upasaṅkamane ādīnavo vuttanayeneva veditabbo. **Bhikkhunīsu**pi eseva nayo. Apica bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo. Te aññamaññaṃ santhavavasena katipāheneva rakkhitagopitasamaṇadhammaṃ nāsenti. Gilānapucchakena pana gantuṃ vaṭṭati. Bhikkhunā pupphāni labhitvā pūjanatthāyapi ovādadānatthāyapi gantuṃ vaṭṭatiyeva.

Pānāgāranti surāpānagharaṃ. Taṃ brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittaṃ hoti. Tattha tehi saddhiṃ saha soṇḍavasena upasaṅkamituṃ na vaṭṭati; brahmacariyantarāyo hoti. **Saṃsaṭṭho viharati rājūhī**tiādīsu **rājāno**ti abhisittā vā hontu anabhisittā vā ye rajjaṃ anusāsanti. **Rājamahāmattā**ti rājūnaṃ issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyā**ti viparītadassanā bāhiraparibbājakā. **Titthiyasāvakā**ti bhattivasena tesaṃ paccayadāyakā. Etehi saddhiṃ saṃsaggajāto hotīti attho.

Ananulomikena saṃsaggenāti ananulomikasaṃsaggo nāma tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomo paccanīkasaṃsaggo, yena brahmacariyantarāyaṃ paññattivītikkamaṃ sallekhaparihāniñca pāpuṇāti, seyyathidaṃ – rājarājamahāmattehi saddhiṃ sahasokitā, sahananditā, samasukhadukkhatā, uppannesu kiccakaraṇīyesu attanāva yogaṃ āpajjanatā, titthiyatitthiyasāvakehi saddhiṃ ekacchandarucisamācāratā ekacchandarucisamācārabhāvāvaho vā sinehababahumānasanthavo. Tattha rājarājamahāmattehi saddhiṃ saṃsaggo brahmacariyantarāyaṃ karoti. Itarehi titthiyasāvakehi tesaṃ laddhigahaṇaṃ. Tesaṃ pana vādaṃ bhinditvā attano laddhiṃ gaṇhāpetuṃ samatthena upasaṅkamituṃ vaṭṭati.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṃ dassetuṃ **yāni vā pana tāni kulānī**tiādi āraddhaṃ. Tattha **assaddhānī**ti buddhādīsu saddhāvirahitāni; buddho sabbaññū, dhammo niyyāniko, saṅgho suppaṭipannoti na saddahanti. **Appasannānī**ti cittaṃ pasannaṃ anāvilaṃ kātuṃ na sakkonti. **Akkosakaparibhāsakānī**ti akkosakāni ceva paribhāsakāni ca; 'corosi, bālosi, mūḷhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi, āpāyikosi, nerayikosi, tiracchānagatosi, natthi tuyhaṃ sugati, duggatiyeva pāṭikaṅkhā'ti evaṃ dasahi akkosavatthūhi akkosanti; 'hotu, idāni taṃ paharissāma, bandhissāma, vadhissāmā'ti evaṃ bhayadassanena paribhāsanti cāti attho. **Anatthakāmānī**ti atthaṃ na icchanti, anatthameva icchanti. **Ahitakāmānī**ti ahitameva icchanti, hitaṃ na icchanti. **Aphāsukakāmānī**ti phāsukaṃ na icchanti, aphāsukameva icchanti. **Ayogakkhemakāmānī**ti catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ na icchanti, sabhayameva icchanti. **Bhikkhūna**nti ettha sāmaṇerāpi saṅgahaṃ gacchanti. **Bhikkhunīna**nti ettha sikkhamānasāmaṇeriyopi. Sabbesampi hi bhagavantaṃ uddissa pabbajitānañceva saraṇagatānañca catunnampi parisānaṃ tāni anatthakāmāniyeva. **Tathārūpāni kulānī**ti evarūpāni khattiyakulādīni kulāni. **Sevatī**ti nissāya jīvati. **Bhajatī**ti upasaṅkamati. **Payirupāsatī**ti punappunaṃ upasaṅkamati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ vesiyādigocarassa vesiyādiko, rājādisaṃsaṭṭhassa rājādiko, assaddhakulādisevakassa assaddhakulādiko cāti tippakāropi ayuttagocaro agocaroti veditabbo.

Tassa iminā pariyāyena agocaratā veditabbā. Vesiyādiko tāva pañcakāmaguṇanissayato agocaroti veditabbo, yathāha – ''ko ca, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo? Yadidaṃ pañca kāmaguṇā''ti (saṃ. ni. 5.372) rājādiko jhānānuyogassa anupanissayato lābhasakkārāsanicakkanipphādanato diṭṭhivipattihetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhānicittasantāsāvahanato agocaroti.

Gocaraniddese **na vesiyagocaro**tiādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Opānabhūtānī**tiādīsu pana **opānabhūtānī**ti udapānabhūtāni; bhikkhusaṅghassa, cātumahāpathe khatapokkharaṇī viya, yathāsukhaṃ ogāhanakkhamāni cittamahāmattassa gehasadisāni. Tassa kira gehe kālatthambho yuttoyeva. Gharadvāraṃ sampattānaṃ bhikkhūnaṃ paccayavekallaṃ nāma natthi. Ekadivasaṃ bhesajjavattameva saṭṭhi kahāpaṇāni nikkhamanti. **Kāsāvapajjotānī**ti bhikkhubhikkhunīhi nivatthapārutānaṃ kāsāvānaṃyeva pabhāya ekobhāsāni bhūtapālaseṭṭhikulasadisāni. **Isivātapaṭivātānī**ti gehaṃ pavisantānaṃ nikkhamantānañca bhikkhubhikkhunīsaṅkhātānaṃ isīnaṃ cīvaravātena ceva samiñjanapasāraṇādijanitasarīravātena ca paṭivātāni pavāyitāni viniddhutakibbisāni vā.

515. Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvitāniddese **aṇumattānī**ti aṇuppamāṇā. **Vajjā**ti dosā. **Yāni tāni vajjānī**ti yāni tāni garahitabbaṭṭhena vajjāni. **Appamattakānī**ti parittamattakāni khuddakappamāṇāni. **Oramattakānī**ti parittatopi orimappamāṇattā oramattakāni. **Lahusānī**ti lahukāni. **Lahusammatānī**ti lahūti sammatāni. **Saṃyamakaraṇīyānī**ti saṃyamena kattabbapaṭikammāni. **Saṃvarakaraṇīyānī**ti saṃvarena kātabbāni saṃvarena kattabbapaṭikammāni. **Cittuppādakaraṇīyānī**ti cittuppādamattena kattabbapaṭikammāni. **Manasikārapaṭibaddhānī**ti manasā āvajjitamatteneva kattabbapaṭikammāni. Kāni pana tānīti? Divāvihāravāsī sumatthero tāva āha – ‘‘anāpattigamanīyāni cittuppādamattakāni yāni ‘na puna evarūpaṃ karissāmī’ti manasā āvajjitamatteneva sujjhanti. Adhiṭṭhānāvikammaṃ nāmetaṃ kathita’’nti. Antevāsiko panassa tipiṭakacūḷanāgatthero panāha – ‘‘idaṃ pātimokkhasaṃvarasīlasseva bhājanīyaṃ. Tasmā sabbalahukaṃ dukkaṭadubbhāsitaṃ idha vajjanti veditabbaṃ. Vuṭṭhānāvikammaṃ nāmetaṃ kathita’’nti. **Itiimesū**ti evampakāresu imesu. **Vajjadassāvī**ti vajjato dosato dassanasīlo. **Bhayadassāvī**ti catubbidhassa bhayassa kāraṇattā bhayato dassanasīlo. **Ādīnavadassāvī**ti idha nindāvahanato, āyatiṃ dukkhavipākato, upariguṇānaṃ antarāyakaraṇato, vippaṭisārajananato ca etena nānappakārena ādīnavato dassanasīlo.

Nissaraṇadassāvīti yaṃ tattha nissaraṇaṃ tassa dassanasīlo. Kiṃ panettha nissaraṇanti? Ācariyattheravāde tāva ‘‘anāpattigamanīyatāya sati adhiṭṭhānāvikammaṃ nissaraṇa’’nti kathitaṃ. Antevāsikattheravāde tāva ‘‘āpattigamanīyatāya sati vuṭṭhānāvikammaṃ nissaraṇa’’nti kathitaṃ.

Tattha tathārūpo bhikkhu aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāma. Taṃ dassetuṃ ayaṃ nayo kathito – paramāṇu nāma, aṇu nāma, tajjārī nāma, rathareṇu nāma, likkhā nāma, ūkā nāma, dhaññamāso nāma, aṅgulaṃ nāma, vidatthi nāma, ratanaṃ nāma, yaṭṭhi nāma, usabhaṃ nāma, gāvutaṃ nāma, yojanaṃ nāma. Tattha **‘paramāṇu’** nāma ākāsakoṭṭhāsiko maṃsacakkhussa āpāthaṃ nāgacchati, dibbacakkhusseva āgacchati. **‘Aṇu’** nāma bhitticchiddatālacchiddehi paviṭṭhasūriyarasmīsu vaṭṭi vaṭṭi hutvā paribbhamanto paññāyati. **‘Tajjārī’** nāma gopathamanussapathacakkapathesu chijjitvā ubhosu passesu uggantvā tiṭṭhati. **‘Rathareṇu’** nāma tattha tattheva allīyati. **Likkhā**dayo pākaṭā eva. Etesu pana chattiṃsa paramāṇavo ekassa aṇuno pamāṇaṃ. Chattiṃsa aṇū ekāya tajjāriyā pamāṇaṃ. Chattiṃsa tajjāriyo eko rathareṇu. Chattiṃsa rathareṇū ekā likkhā. Satta likkhā ekā ūkā. Satta ūkā eko dhaññamāso. Sattadhaññamāsappamāṇaṃ ekaṃ aṅgulaṃ. Tenaṅgulena dvādasaṅgulāni vidatthi. Dve vidatthiyo ratanaṃ. Satta ratanāni yaṭṭhi. Tāya yaṭṭhiyā vīsati yaṭṭhiyo usabhaṃ. Asīti usabhāni gāvutaṃ. Cattāri gāvutāni yojanaṃ. Tena yojanena aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedho sinerupabbatarājā. Yo bhikkhu aṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatasadisaṃ katvā daṭṭhuṃ sakkoti – ayaṃ bhikkhu aṇumattāni vajjāni bhayato passati nāma. Yopi bhikkhu sabbalahukaṃ dukkaṭadubbhāsitamattaṃ paṭhamapārājikasadisaṃ katvā daṭṭhuṃ sakkoti – ayaṃ aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāmāti veditabbo.

516. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**tipadaniddese **bhikkhusikkhā**ti bhikkhūhi sikkhitabbasikkhā. Sā bhikkhunīhi sādhāraṇāpi asādhāraṇāpi bhikkhusikkhā eva nāma. **Bhikkhunīsikkhā**ti bhikkhunīhi sikkhitabbasikkhā. Sāpi bhikkhūhi sādhāraṇāpi asādhāraṇāpi bhikkhunīsikkhā eva nāma. Sāmaṇerasikkhamānasāmaṇerīnaṃ sikkhāpi ettheva paviṭṭhā. **Upāsakasikkhā**ti upāsakehi sikkhitabbasikkhā. Sā pañcasīladasasīlavasena vaṭṭati. **Upāsikāsikkhā**ti upāsikāhi sikkhitabbasikkhā. Sāpi pañcasīladasasīlavasena vaṭṭati. Tattha bhikkhubhikkhunīnaṃ sikkhā yāva arahattamaggā vaṭṭati. Upāsakaupāsikānaṃ sikkhā yāva anāgāmimaggā. Tatrāyaṃ bhikkhu attanā sikkhitabbasikkhāpadesu eva sikkhati. Sesasikkhā pana atthuddhāravasena sikkhāpadassa atthadassa dassanatthaṃ vuttā. **Iti imāsu sikkhāsū**ti evampakārāsu etāsu sikkhāsu. **Sabbena sabba**nti sabbena sikkhāsamādānena sabbaṃ sikkhaṃ. **Sabbathā sabba**nti sabbena sikkhitabbākārena sabbaṃ sikkhaṃ. **Asesaṃ nissesa**nti sesābhāvato asesaṃ; satisammosena bhinnassāpi sikkhāpadassa puna pākatikakaraṇato nissesaṃ. **Samādāya vattatī**ti samādiyitvā gahetvā vattati. **Tena vuccatī**ti yena kāraṇena etaṃ sabbaṃ sikkhāpadaṃ sabbena sikkhitabbākārena samādiyitvā sikkhati pūreti, tena vuccati ‘‘samādāya sikkhati sikkhāpadesū’’ti.

517-8. **Indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū**tipadadvayassa niddese kaṇhapakkhassa paṭhamavacane payojanaṃ ācāraniddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Tattha **katamā indriyesu aguttadvāratā**tiādīsu pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ nikkhepakaṇḍavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

519. **Jāgariyānuyoga**niddese **pubbarattāpararatta**nti ettha aḍḍharattasaṅkhātāya rattiyā pubbe pubbarattaṃ; iminā paṭhamayāmañceva pacchābhattañca gaṇhāti. Rattiyā pacchā apararattaṃ; iminā pacchimayāmañceva purebhattañca gaṇhāti. Majjhimayāmo panassa bhikkhuno niddākilamathavinodanokāsoti na gahito. **Jāgariyānuyoga**nti jāgariyassa asupanabhāvassa anuyogaṃ. **Anuyutto hotī**ti taṃ anuyogasaṅkhātaṃ āsevanaṃ bhāvanaṃ anuyutto hoti sampayutto. Niddese panassa idha bhikkhu divasanti pubbaṇho, majjhanho, sāyanhoti tayopi divasakoṭṭhāsā gahitā. **Caṅkamena nisajjāyā**ti sakalampi divasaṃ iminā iriyāpathadvayeneva viharanto. Cittassa āvaraṇato āvaraṇīyehi dhammehi pañcahipi nīvaraṇehi sabbākusaladhammehi vā cittaṃ parisodheti. Tehi dhammehi visodheti parimoceti. Ṭhānaṃ panettha kiñcāpi na gahitaṃ, caṅkamanisajjāsannissitaṃ pana katvā gahetabbameva. **Paṭhamayāma**nti sakalasmimpi paṭhamayāme. **Majjhimayāma**nti rattindivassa chaṭṭhakoṭṭhāsasaṅkhāte majjhimayāme.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā, tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha ‘‘yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī vāmena passena sentī’’ti ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi. ‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā sentī’’ti ayaṃ **petaseyyā;** appamaṃsalohitattā hi aṭṭhisaṅghāṭajaṭitā ekena passena sayituṃ na sakkonti, uttānāva senti. Sīho, bhikkhave, migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti…pe… attamano hotī’’ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **sīhaseyyā;** tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne dve pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati; divasampi sayitvā pabujjhamāno na uttasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti; sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti ‘nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā na sūrabhāvassa anurūpa’nti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati; avijahitvā ṭhite pana ‘tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamida’nti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana **tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti atiādhāya īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā gopphakena hi gopphake jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti; yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tena vuttaṃ ‘‘pāde pādaṃ accādhāyā’’ti. **Sato sampajāno**ti satiyā ceva sampajānapaññāya ca samannāgato hutvā. Iminā supariggāhakaṃ satisampajaññaṃ kathitaṃ. **Uṭṭhānasaññaṃ manasikaritvā**ti asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī’ti evaṃ uṭṭhānavelāparicchedakaṃ uṭṭhānasaññaṃ citte upetvā. Evaṃ katvā nipanno hi yathāparicchinnakāleyeva uṭṭhātuṃ yutto.

520-521. **Sātaccaṃ nepakka**nti satataṃ pavattayitabbato sātaccasaṅkhātaṃ vīriyañceva paripākagatattā nepakkasaṅkhātaṃ paññañca yutto anuyutto pavattayamānoyeva jāgariyānuyogaṃ anuyutto viharatīti attho. Ettha ca vīriyaṃ lokiyalokuttaramissakaṃ kathitaṃ, paññāpi vīriyagatikā eva; vīriye lokiyamhi lokiyā, lokuttare lokuttarāti attho.

522. **Bodhipakkhiyānaṃ dhammāna**nti catusaccabodhisaṅkhātassa maggañāṇassa pakkhe bhavānaṃ dhammānaṃ. Ettāvatā sabbepi sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme samūhato gahetvā lokiyāyapi bhāvanāya ekārammaṇe ekato pavattanasamatthe bojjhaṅgeyeva dassento **satta bojjhaṅgā**tiādimāha. Te lokiyalokuttaramissakāva kathitāti veditabbā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

523. Abhikkantetiādiniddese **abhikkante paṭikkante**ti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati purato gamanaṃ. **Paṭikkanta**nti nivattanaṃ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattanto paṭikkamati nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṃ purato onāmento abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsannassa purimaaṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma, pacchimaaṅgappadesaṃ paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajaññena sabbakiccakārī, sampajaññasseva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajaññaṃ karoteva, na katthaci sampajaññavirahito hoti. Taṃ pana sampajaññaṃ yasmā satisampayuttameva hoti, tenassa niddese ‘‘sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamatī’’ti vuttaṃ.

Ayañhi abhikkamanto vā paṭikkamanto vā na muṭṭhassatī asampajāno hoti; satiyā pana samannāgato paññāya ca sampajānoyeva abhikkamati ceva paṭikkamati ca; sabbesu abhikkamādīsu catubbidhaṃ sampajaññaṃ otāreti. Catubbidhañhi sampajaññaṃ – sātthakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammohasampajaññanti. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā ‘kinnu me ettha gatena attho atthi, natthī’ti atthānatthaṃ pariggahetvā atthapariggaṇhanaṃ **‘sātthakasampajaññaṃ’**. Tattha ca ‘attho’ti cetiyadassanabodhidassanasaṅghadassanatheradassanaasubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi buddhārammaṇaṃ pītiṃ, saṅghadassanena saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesaṃ ovāde patiṭṭhāya, asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana ‘‘āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva; taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā’’ti vadanti.

Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā sappāyapariggaṇhanaṃ **‘sappāyasampajaññaṃ’,** seyyathidaṃ – cetiyadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyassa mahatiyā pūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavānurūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti, tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṃsaggāpattiṃ vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāraantarāyābhāve sappāyaṃ.

Bodhidassanepi eseva nayo. Saṅghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammassavanaṃ karontesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti; antarāyābhāve sappāyaṃ hoti. Mahāparisaparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṃ. Tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu – eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto ‘‘sāmaṇerā’’ti pakkosi. So ‘mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmiṃ divase uparivisesaṃ nibbattessāmī’ti cintetvā ‘‘kiṃ, bhante’’ti paṭivacanaṃ adāsi. ‘‘Ehī’’ti ca vutto ekavacaneneva āgantvā ‘‘bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukho ṭhatvā olokethā’’ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ, sabhāgameva sappāyanti. Evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ nāma.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatiṃsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ **‘gocarasampajaññaṃ’** nāma. Tassāvibhāvanatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ –

Idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco na harati paccāharati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca. Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā, tathā rattiyā paṭhamayāme majjhimayāme seyyaṃ kappetvā pacchimayāmepi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhāpetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni khandhakavattāni samādāya vattati, so sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā, bhikkhācāravelāya uṭṭhahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā, sace buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti taṃ avissajjetvāva cetiyaṅgaṇaṃ pavisati, aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti sopānamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruyha mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ, khuddakaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccākāraṃ dassetvā bodhi vanditabbā.

So evaṃ cetiyañca bodhiñca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā, paṭisāmitaṃ bhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya, nikkhittakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati. Atha naṃ manussā disvā ‘ayyo no āgato’ti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsanasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti tāva pāde dhovitvā telena makkhetvā purato nisīditvā pañhaṃ vā pucchanti dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti ‘‘janasaṅgahatthaṃ dhammakathā nāma kātabbāyevā’’ti aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi. Tasmā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ vatvā nivattiyamānehipi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradaharabhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira ‘amhākaṃ upajjhāyo, amhākaṃ ācariyo’ti na mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattaparicchedeneva karonti. Te taṃ pucchanti ‘‘bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti? Mātipakkhato sambandhā pitipakkhato’’ti? ‘‘Kiṃ disvā pucchathā’’ti? ‘‘Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumāna’’nti. ‘‘Āvuso, yaṃ mātāpitūhipi dukkaraṃ taṃ ete manussā amhākaṃ karonti. Pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ, na chātake chātakaṃ jānāma. Edisā nāma amhākaṃ upakārino natthī’’ti tesaṃ guṇe kathento gacchati. Ayaṃ vuccati **‘harati na paccāharatī’**ti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattiṃ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnakaṃ muñcitvā upādinnakaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati. Athassa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejodhātu upādinnakaṃ muñcitvā anupādinnakaṃ gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbānaṃ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṃ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati. Ayaṃ vuccati **‘na harati paccāharatī’**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā. Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ pattā bhikkhū natthīti.

Yo pamādavihārī hoti nikkhittadhuro sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhīlavinibandhabaddhacitto viharanto ‘kammaṭṭhānaṃ nāma atthī’tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihīsaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati – ayaṃ vuccati **‘neva harati na paccāharatī’**ti.

Yo panāyaṃ ‘‘harati ca paccāharati cā’’ti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo – atthakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasampi vīsampi tiṃsampi cattārīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti – ‘‘āvuso, tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na ājīvikāpakatā pabbajitā; dukkhā muñcitukāmā panettha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha. Ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathā’’ti.

Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā, aḍḍhausabhausabhaaḍḍhagāvutagāvutantaresu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kileso uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So ‘ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannaṃ vitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te eta’nti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti so eva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṃ uddharati, uddharati ce paṭinivattitvā purimapadesaññeva eti, ālindakavāsī mahāphussadevatthero viya. So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussāpi antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā theraṃ tathāgacchantaṃ disvā ‘‘ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kiṃ nu kho maggamūḷho udāhu kiñci pamuṭṭho’’ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattapattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati upaṭṭhānaṃ āgamiṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsī mahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi – ‘‘rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi. Kiṃ so obhāso’’ti? Thero vikkhepaṃ karonto ‘‘obhāso nāma dīpobhāsopi hoti, maṇiobhāsopī’’ti evamādimāha. Tato ‘‘paṭicchādetha tumhe’’ti nibaddho ‘‘āmā’’ti paṭijānitvā ārocesi.

Kāḷavallimaṇḍapavāsī mahānāgatthero viya ca. Sopi kira gatapaccāgatavattaṃ pūrento ‘paṭhamaṃ tāva bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessāmī’ti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi; puna soḷasa vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto vippayuttena cittena uddhate pāde paṭinivattento gāmasīmaṃ gantvā ‘gāvī nu kho, pabbajito nu kho’ti āsaṅkanīyappadese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakantarato udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍūsaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? ‘Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā āgate manusse ‘dīghāyukā hothā’ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosī’ti. ‘Ajja, bhante, katimī’ti divasaṃ vā bhikkhugaṇanaṃ vā pañhaṃ vā pucchito pana udakaṃ gilitvā āroceti; sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvāva yāti.

Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya ca. Te kira āsāḷhipuṇṇimāyaṃ katikavattaṃ akaṃsu – ‘‘arahattaṃ appatvā aññamaññaṃ nālapissāmā’’ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍūsaṃ katvā pavisiṃsu, divasādīsu pucchitesu vuttanayena paṭipajjiṃsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṭṭhānaṃ disvā jāniṃsu – ‘ajja eko āgato, ajja dve’ti; evañca cintesuṃ – ‘kinnu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti udāhu aññamaññampi? Yadi aññamaññampi na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti; etha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā’ti sabbe vihāraṃ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso so āha – ‘‘na, bho, kalahakārakānaṃ vasanokāso īdiso hoti. Susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo, sūpaṭṭhitaṃ pānīyaparibhojanīya’’nti. Te tatova nivattā. Tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

Evaṃ kāḷavallimaṇḍapavāsī mahānāgatthero viya, kalambutitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto gāmasamīpaṃ gantvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthiassādayo vā natthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati, na hi javanapiṇḍapātikadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi, visamabhūmibhāgappattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati, anugharaṃ paviṭṭho ca dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetuṃ tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā, yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā, kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā, akkhabbhañjanavaṇālepanaputtamaṃsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti neva davāya, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya…pe… phāsuvihāro cāti. Bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmañca kammaṭṭhānameva manasikaroti. Ayaṃ vuccati **‘harati ca paccāharati cā’**ti.

Imaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṃ gatapaccāgatavattaṃ pūrento, yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti, no ce paṭhamavaye pāpuṇāti atha majjhimavaye, no ce majjhimavaye pāpuṇāti atha pacchimavaye, no ce pacchimavaye pāpuṇāti atha maraṇasamaye, no ce maraṇasamaye pāpuṇāti atha devaputto hutvā, no ce devaputto hutvā pāpuṇāti anuppanne buddhe nibbatto paccekabodhiṃ sacchikaroti, no ce paccekabodhiṃ sacchikaroti atha buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti – seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo, mahāpañño vā – seyyathāpi thero sāriputto, mahiddhiko vā – seyyathāpi thero mahāmoggallāno, dhutaṅgadharo vā – seyyathāpi thero mahākassapo, dibbacakkhuko vā – seyyathāpi thero anuruddho, vinayadharo vā – seyyathāpi thero upāli, dhammakathiko vā – seyyathāpi thero puṇṇo mantāṇiputto, āraññiko vā – seyyathāpi thero revato, bahussuto vā – seyyathāpi thero ānando, sikkhākāmo vā – seyyathāpi thero rāhulo buddhaputtoti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāppattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ – idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhabālaputhujjanā abhikkamādīsu 'attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito'ti vā 'ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito'ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto 'abhikkamāmī'ti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānavāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyāvāyodhātuvipphāravasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisaṅghāto abhikkamati. Tassevaṃ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo; tathā atiharaṇavītiharaṇesu. Vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo; tathā sannikkhepanasannirujjhanesu tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti; tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṃ, vītiharaṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirujjhanaṃ na pāpuṇanti; tattha tattheva pabbaṃ pabbaṃ sandhi sandhi odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilaṃ viya paṭapaṭāyantā bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati? Kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃyeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjā, dhātūnaṃ sayanaṃ, tasmiṃ tasmiñhi koṭṭhāse saddhiṃ rūpehi –

> Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;
> Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evaṃ abhikkamādīsu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāmāti.

Niṭṭhito **abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī**tipadassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitaṃ** nāma purato pekkhanaṃ, **vilokitaṃ** nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokitaullokitāpalokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha 'ālokessāmī'ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanaṃ **'sātthakasampajaññaṃ'**. Taṃ āyasmantaṃ nandaṃ kāyasakkhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi – 'evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī'ti. Itiha sātthakasampajāno hoti. ''Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṃ, adho, anudisā anuviloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando anudisaṃ anuviloketi – evaṃ me anudisaṃ anuvilokayato…pe… sampajāno hotī''ti (a. ni. 8.9).

Apica idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā.

Kammaṭṭhānassa pana avijahanameva **'gocarasampajaññaṃ'**. Tasmā khandhadhātuāyatanakammaṭṭhānikehi attano kammaṭṭhānavaseneva, kasiṇādikammaṭṭhānikehi vā pana kammaṭṭhānasīseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ.

Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi. 'Ālokessāmī'ti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyāvāyodhātuvipphāravasena heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddhaṃ laṅgheti. Koci yantakena vivaranto nāma natthi. Tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhentaṃ uppajjatī'ti evaṃ pajānanaṃ panettha **'asammohasampajaññaṃ'** nāma.

Apica mūlapariññāāgantukatāvakālikabhāvavasena panettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva –

> Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṃ sampaṭicchanaṃ;

Santīraṇaṃ voṭṭhabbanaṃ, javanaṃ bhavati sattamaṃ.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ pavattati; taṃ āvattetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā; tannirodhā cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ; tannirodhā vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā; tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā; tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā; tannirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi 'ayaṃ itthī, ayaṃ puriso'ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṃ na hoti; dutiyajavanepi…pe… sattamajavanepi. Etesu pana, yuddhamaṇḍale yodhesu viya, heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesu 'ayaṃ itthī, ayaṃ puriso'ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ tāvettha **'mūlapariññāvasena'** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddhaṃ sakasakakiccanipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṃ uppajjati. Taṃ pubbe uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ paviṭṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesupi tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsupi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti. Evaṃ **'āgantukabhāvavasena'** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṃ na passantīti ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekakassa taṅkhaṇaṃyeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsu abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsu tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇaṃññeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti. Evaṃ **'tāvakālikabhāvavasena'** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapetaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpāni ca rūpakkhandho, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho. Evametesaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi? Ko viloketi?

Tathā cakkhu cakkhāyatanaṃ, rūpaṃ rūpāyatanaṃ, dassanaṃ manāyatanaṃ, vedanādayo taṃsampayuttā dhammā dhammāyatanaṃ. Evametesaṃ catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi? Ko viloketi?

Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuviññāṇadhātu, taṃsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evametāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi? Ko viloketi?

Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo sahajātādipaccayā. Evametesaṃ paccayānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi? Ko viloketīti? Evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenāpi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṃ akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṃ pariggahetvā tattha atthapariggaṇhanaṃ **'sātthakasampajaññaṃ'**. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjitvā vā pasāretvā eva vā ṭhitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggataṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, visesaṃ nādhigacchati; kāle samiñjantassa kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, visesamadhigacchatīti. Evaṃ 'atthānatthapariggaṇhanaṃ' veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā sappāyapariggaṇhanaṃ **'sappāyasampajaññaṃ'**.

Tatrāyaṃ nayo – mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti. Tesaṃ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko daharo hatthaṃ pasārento kāyasaṃsaggaṃ patvā teneva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi. Aṭṭhiṃ āhacca pādo jhāyi. Aparo bhikkhu vammike pasāresi. So āsīvisena daṭṭho. Aparo bhikkhu cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi. Taṃ maṇisappo ḍaṃsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

‘Gocarasampajaññaṃ’ pana mahātheravatthunā dīpetabbaṃ – mahāthero kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjesi. Taṃ antevāsikā pucchiṃsu – ‘‘kasmā, bhante, sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjitthā’’ti? ‘‘Yato paṭṭhāya mayā, āvuso, kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho samiñjitapubbo. Idāni pana me tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā samiñjito. Tasmā puna yathāṭhāne ṭhapetvā samiñjesi’’nti. ‘‘Sādhu, bhante, bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabba’’nti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva ‘gocarasampajañña’nti veditabbaṃ.

‘Abbhantare attā nāma koci samiñjento vā pasārento vā natthi. Vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphārena pana, suttākaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādacalanaṃ viya, samiñjanapasāraṇaṃ hotī’ti parijānanaṃ panettha **‘asammohasampajañña’**nti veditabbaṃ.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārupanavasena pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo **‘dhāraṇaṃ’** nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārupitvā ca piṇḍāya carato ‘‘āmisalābho sītassa paṭighātāyā’’tiādinā nayena bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho ‘attho’ nāma. Tassa vasena **‘sātthakasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ, sītālukassa ghanaṃ dupaṭṭaṃ; viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jiṇṇaṃ asappāyameva. Aggaḷādidānena hissa taṃ palibodhakaraṃ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedaṃ corānaṃ lobhanīyacīvaraṃ. Tādisañhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaraṃ jīvitantarāyakarañcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannaṃ, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyaṃ; viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha **‘sappāyasampajaññaṃ’** kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **‘gocarasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṃ pārupanto natthi. Vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārupanaṃ hoti. Tattha cīvarampi acetanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti – ‘mayā kāyo pārupito’ti, kāyopi na jānāti – ‘ahaṃ cīvarena pārupito’ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ paṭicchādenti, paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassaṃ. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūpavatthādīhi sakkāraṃ karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthappahārādīhi asakkāraṃ. Na tehi nāgavammikarukkhādayo somanassaṃ vā domanassaṃ vā karonti. Evameva neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassanti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **‘asammohasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā ‘imaṃ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṃ labhissāmī’ti evaṃ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabbaatthavasena **‘sātthakasampajaññaṃ’** veditabbaṃ. Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo; yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati; taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhanīyova cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena pana laddho, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṃ ekantāsappāyova viparīto sappāyo. Tassa vasenettha **‘sappāyasampajaññaṃ’** kammaṭṭhānāvijahanavaseneva **‘gocarasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi. Vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphāravaseneva pana pattaggahaṇaṃ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti – ‘ahaṃ hatthehi gahito’ti. Hatthāpi na jānanti – ‘patto amhehi gahito’ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ gaṇhanti, saṇḍāsena aggivaṇṇapattagahaṇe viyāti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **‘asammohasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Apica yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitapubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyaṃ anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesaṃ vaṇabandhapaṭṭacoḷakāni ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha coḷakānipi kesañci saṇhāni kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakānipi kesañci susaṇṭhānāni kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti. Na te tattha sumanā vā honti dummanā vā. Vaṇapaṭicchādanamatteneva hi coḷakena, bhesajjapariggahaṇamatteneva ca kapālakena tesaṃ attho. Evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakaṃ viya cīvaraṃ, bhesajjakapālakaṃ viya ca pattaṃ, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhabhikkhaṃ sallakkheti – ayaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asite**ti piṇḍapātādibhojane. **Pīte**ti yāguādipāne. **Khāyite**ti piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyite**ti madhuphāṇitādisāyane. Tattha ‘‘neva davāyā’’tiādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho ‘attho’ nāma. Tassa vasena **‘sātthakasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṃ tassa asappāyaṃ. Yaṃ pana nimittakammādivasena paṭiladdhaṃ, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ ekantaṃ asappāyameva; viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha **'sappāyasampajaññaṃ'** kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **'gocarasampajaññaṃ'** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi. Vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana pattapaṭiggahaṇaṃ nāma hoti. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇaṃ nāma hoti. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇaṃ, ālopauddharaṇaṃ, mukhavivaraṇañca hoti. Na koci kuñcikāya, na yantakena hanukaṭṭhiṃ vivarati. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanaṃ, uparidantānaṃ musalakiccasādhanaṃ, heṭṭhādantānaṃ udukkhalakiccasādhanaṃ, jivhāya hatthakiccasādhanañca hoti. Iti naṃ tattha aggajivhāya tanukakheḷo mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṃ heṭṭhādantaudukkhale jivhāhatthaparivattitaṃ kheḷaudakatemitaṃ uparidantamusalasañcuṇṇitaṃ koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto pavesento nāma natthi; vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭhaṃ paviṭṭhaṃ koci palālasanthāraṃ katvā dhārento nāma natthi; vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitaṃ ṭhitaṃ koci uddhanaṃ katvā aggiṃ jāletvā pacanto nāma natthi; tejodhātuyāva paccati. Pakkaṃ pakkaṃ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīhārako nāma natthi; vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca. Pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca. Āpodhātu sineheti ca allattañca anupāleti. Tejodhātu antopaviṭṭhaṃ paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **'asammohasampajaññaṃ'** veditabbaṃ.

Apica gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandanato, sammakkhanatoti evaṃ dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇatopettha 'asammohasampajaññaṃ' veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha visuddhimagge āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pakkakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti; karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena **'sātthakasampajaññaṃ'** veditabbaṃ.

Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti; patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ. Tassa vasena **'sappāyasampajaññaṃ'** kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **'gocarasampajaññaṃ'** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakammaṃ karonto natthi. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakammaṃ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsayamuttavatthīsu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppīḷitā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti na parassa; kevalaṃ pana sarīranissandova hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakatumbhato purāṇaudakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti na paresaṃ, kevalaṃ paṭijagganamattameva hoti, evanti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **'asammohasampajaññaṃ'** veditabbaṃ.

Gatādīsu **gate**ti gamane. **Ṭhite**ti ṭhāne. **Nisinne**ti nisajjāya. **Sutte**ti sayane. Tattha abhikkantādīsu vuttanayeneva sampajānakāritā veditabbā.

Ayaṃ panettha aparopi nayo – eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati. Eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko bhikkhu tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati. Eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati.

Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamena dīpayiṃsu. Yo hi bhikkhu caṅkamanaṃ otaritvā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti; 'pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanavemajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā'ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otāreti; uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhāti – ayaṃ bhikkhu gatādīsu **sampajānakārī** nāma hotīti.

Evaṃ pana sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti. Kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ. Tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati – 'kāyo acetano, mañco acetano. Kāyo na jānāti – ahaṃ mañce sayitoti. Mañcopi na jānāti – mayi kāyo sayitoti. Acetano kāyo acetane mañce sayito'ti.

Evaṃ parigganhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Ayaṃ sutte sampajānakārī nāma hotīti.

Jāgariteti jāgaraṇe. Tattha 'kiriyāmayapavattassa appavattiyā sati jāgaritaṃ nāma na hoti; kiriyāmayapavattavaḷañje pavattante jāgaritaṃ nāma hotī'ti pariggaṇhanto bhikkhu jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti.

Bhāsiteti kathane. Tattha 'upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsitaṃ nāma na hoti; tasmiṃ pavattante hotī'ti pariggāhako bhikkhu bhāsite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttiṃsa tiracchānakathā pahāya dasakathāvatthunissitaṃ kathaṃ kathentopi bhāsite sampajānakārī nāma hoti.

Tuṇhībhāveti akathane. Tattha 'upādārūpassa saddāyatanassa pavattiyaṃ sati tuṇhībhāvo nāma natthi; appavattiyaṃ hotī'ti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve sampajānakārī nāma hoti. Aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārīyeva nāma hoti.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā **abhikkante paṭikkante**ti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato ca āgacchato ca addhānagamanavasena kathito. **Gate ṭhite nisinne**ti ettha vihāre cuṇṇikapāduddhārairiyāpathavasena kathitoti veditabbo.

524. **Tattha katamā satī**tiādi sabbaṃ uttānatthameva.

526. **So vivitta**nti iminā kiṃ dasseti? Etassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṃ yogapathaṃ sappāyasenāsanaṃ dasseti. Yassa hi abbhantare ettakā guṇā atthi, tassa anucchaviko araññavāso. Yassa panete natthi, tassa ananucchaviko. Evarūpassa hi araññavāso kāḷamakkaṭaacchataracchadīpimigādīnaṃ aṭavīvāsasadiso hoti. Kasmā? Icchāya ṭhatvā paviṭṭhattā. Tassa hi araññavāsamūlako koci attho natthi; araññavāsañceva āraññake ca dūseti; sāsane appasādaṃ uppādeti. Yassa pana abbhantare ettakā guṇā atthi, tasseva so anucchaviko. So hi araññavāsaṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhitvā parinibbāti, sakalaaraññavāsaṃ upasobheti, āraññikānaṃ sīsaṃ dhovati, sakalasāsanaṃ pasāreti. Tasmā satthā evarūpassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṃ yogapathaṃ sappāyasenāsanaṃ dassento **so vivittaṃ senāsanaṃ bhajatī**tiādimāha. Tattha **vivitta**nti suññaṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ. Etameva hi atthaṃ dassetuṃ **tañca anākiṇṇa**ntiādi vuttaṃ. Tattha **anākiṇṇa**nti asaṅkiṇṇaṃ asambādhaṃ. Tattha yassa senāsanassa sāmantā gāvutampi aḍḍhayojanampi pabbatagahanaṃ vanagahanaṃ nadīgahanaṃ hoti, na koci avelāya upasaṅkamituṃ sakkoti – idaṃ santikepi anākiṇṇaṃ nāma. Yaṃ pana aḍḍhayojanikaṃ vā yojanikaṃ vā hoti – idaṃ dūratāya eva anākiṇṇaṃ nāma hoti.

527. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsanaṃ**. Tassa pabhedaṃ dassetuṃ **mañco pīṭha**ntiādi vuttaṃ. Tattha **mañco**ti cattāro mañcā – masārako, bundikābaddho, kuḷīrapādako, āhaccapādakoti. Tathā pīṭhaṃ. **Bhisī**ti pañca bhisiyo – uṇṇābhisi, coḷabhisi, vākabhisi, tiṇabhisi, paṇṇabhisīti. **Bimbohana**nti sīsupadhānaṃ vuttaṃ. Taṃ vitthārato vidatthicaturaṅgulaṃ vaṭṭati, dīghato mañcavitthārappamāṇaṃ. **Vihāro**ti samantā parihārapathaṃ antoyeva rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni dassetvā katasenāsanaṃ. **Aḍḍhayogo**ti supaṇṇavaṅkagehaṃ. **Pāsādo**ti dve kaṇṇikāni gahetvā kato dīghapāsādo. **Aṭṭo**ti paṭirājādipaṭibāhanatthaṃ iṭṭhakāhi kato bahalabhittiko catupañcabhūmiko patissayaviseso. **Māḷo**ti bhojanasālasadiso maṇḍalamāḷo; vinayaṭṭhakathāyaṃ pana ekakūṭasaṅgahito caturassapāsādoti vuttaṃ. **Leṇa**nti pabbataṃ khaṇitvā vā pabbhārassa appahonakaṭṭhāne kuṭṭaṃ uṭṭhāpetvā vā katasenāsanaṃ. **Guhā**ti bhūmidari vā yattha rattindivaṃ dīpaṃ laddhuṃ vaṭṭati, pabbataguhā vā bhūmiguhā vā. **Rukkhamūla**nti rukkhassa heṭṭhā parikkhittaṃ vā aparikkhittaṃ vā. **Veḷugumbo**ti veḷugaccho. **Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantī**ti ṭhapetvā vā etāni mañcādīni yattha bhikkhū sannipatanti, yaṃ tesaṃ sannipātārahaṭṭhānaṃ, sabbametaṃ senāsanaṃ.

528. **Bhajatī**ti upeti. **Sambhajatī**ti tattha abhirativasena anukkaṇṭhito suṭṭhu upeti. **Sevatī**ti nivāsanavasena sevati **nisevatī**ti anukkaṇṭhamāno sannisito hutvā sevati. **Saṃsevatī**ti senāsanavattaṃ sampādento sammā sevati.

529. Idāni yaṃ taṃ vivittanti vuttaṃ, tassa pabhedaṃ dassetuṃ **araññaṃ rukkhamūla**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **arañña**nti vinayapariyāyena tāva ''ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ arañña''nti (pārā. 12) āgataṃ. Suttantapariyāyena āraññikaṃ bhikkhuṃ sandhāya ''āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikapacchima''nti (pāci. 573) āgataṃ. Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma. Abhidhammo nippariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena araññaṃ dassetuṃ **nikkhamitvā bahi indakhīlā**ti vuttaṃ; indakhīlato bahi nikkhamitvāti attho.

530. Rukkhamūlādīnaṃ pakatiyā ca suviññeyyabhāvato **rukkhamūlaṃyeva rukkhamūla**ntiādi vuttaṃ. Apicettha **rukkhamūla**nti yaṃkiñci sītacchāyaṃ vivittaṃ rukkhamūlaṃ. **Pabbata**nti selaṃ. Tattha hi udakasoṇḍīsu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandara**nti kaṃ vuccati udakaṃ, tena daritaṃ udakena bhinnaṃ pabbatappadesaṃ; yaṃ nitumbantipi nadīkuñjantipi vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālikā honti, matthake maṇivitānaṃ viya vanagahanaṃ, maṇikkhandhasadisaṃ udakaṃ sandati. Evarūpaṃ kandaraṃ oruyha pānīyaṃ pivitvā gattāni sītaṃ katvā vālikaṃ ussāpetvā paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Giriguha**nti dvinnaṃ pabbatānaṃ antaraṃ, ekasmiṃyeva vā umaṅgasadisaṃ mahāvivaraṃ. Susānalakkhaṇaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.34) vuttaṃ.

531. **Vanapattha**nti gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasanti na vapanti. Tenevassa niddese ‘‘vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana’’ntiādi vuttaṃ. Yasmā vā rukkhamūlādīsu idamevekaṃ bhājetvā dassitaṃ, tasmāssa nikkhepapaṭipāṭiyā niddesaṃ akatvā sabbapariyante niddeso katoti veditabbo. **Abbhokāsa**nti acchannaṃ. Ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasati. **Palālapuñja**nti palālarāsi. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkaḍḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti; taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Vanapatthaniddese **salomahaṃsāna**nti yattha paviṭṭhassa lomahaṃso uppajjati; evarūpānaṃ bhīsanakasenāsanānaṃ. **Pariyantāna**nti dūrabhāvena pariyante ṭhitānaṃ. **Na manussūpacārāna**nti kasanavapanavasena manussehi upacaritabbaṃ vanantaṃ atikkamitvā ṭhitānaṃ. **Durabhisambhavāna**nti aladdhavivekassādehi abhibhuyya vasituṃ nasakkuṇeyyānaṃ.

532. Appasaddādiniddese **appasadda**nti vacanasaddena appasaddaṃ.

533. **Appanigghosa**nti nagaranigghosasaddena appanigghosaṃ. Yasmā pana ubhayampetaṃ saddaṭṭhena ekaṃ, tasmāssa niddese ‘‘yadeva taṃ appasaddaṃ tadeva taṃ appanigghosa’’nti vuttaṃ. **Vijanavāta**nti anusañcaraṇajanassa sarīravātena virahitaṃ. **Vijanavāda**ntipi pāṭho; antojanavādena virahitanti attho. Yasmā pana yaṃ appanigghosaṃ, tadeva janasañcaraṇena ca janavādena ca virahitaṃ hoti, tasmāssa niddese ‘‘yadeva taṃ appanigghosaṃ tadeva taṃ vijanavāta’’nti vuttaṃ. **Manussarāhaseyyaka**nti manussānaṃ rahassakiriyaṭṭhāniyaṃ. Yasmā pana taṃ janasañcaraṇarahitaṃ hoti, tenassa niddese ‘‘yadeva taṃ vijanavātaṃ tadeva taṃ manussarāhaseyyaka’’nti vuttaṃ. **Paṭisallānasāruppa**nti vivekānurūpaṃ. Yasmā pana taṃ niyameneva manussarāhaseyyakaṃ hoti, tasmāssa niddese ‘‘yadeva taṃ manussarāhaseyyakaṃ tadeva taṃ paṭisallānasāruppa’’nti vuttaṃ.

534. Araññagatādiniddese araññaṃ vuttameva. Tathā rukkhamūlaṃ. Avasesaṃ pana sabbampi senāsanaṃ suññāgārena saṅgahitaṃ.

535. **Pallaṅkaṃ ābhujitvā**ti samantato ūrubaddhāsanaṃ bandhitvā. **Ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimaṃ sarīraṃ ujuṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamaṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṃ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuṃ, tā nuppajjanti. Tāsu na uppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuḍḍhiṃ phātiṃ upagacchati.

536. **Ujuko hoti kāyo ṭhito paṇihito**ti idampi hi imamevatthaṃ sandhāya vuttaṃ.

537. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satiṃ ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva vuttaṃ ‘‘ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā’’ti. **Mukhanimitta**nti cettha uttaroṭṭhassa vemajjhappadeso daṭṭhabbo, yattha nāsikavāto paṭihaññati; atha vā **parī**ti pariggahaṭṭho, **mukha**nti niyyānaṭṭho, **satī**ti upaṭṭhānaṭṭho; tena vuccati ‘‘parimukhaṃ sati’’nti evaṃ paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.164) vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepo ‘‘pariggahitaniyyānaṃ satiṃ katvā’’ti.

538. Abhijjhāniddeso uttānatthoyeva. Ayaṃ panettha saṅkhepavaṇṇanā – **abhijjhaṃ loke pahāyā**ti lujjanapalujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko. Tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgaṃ pahāya kāmacchandaṃ vikkhambhetvāti ayamettha attho.

539. **Vigatābhijjhenā**ti vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhijjhena, na cakkhuviññāṇasadisenāti attho.

541. **Abhijjhāya cittaṃ parisodhetī**ti abhijjhāto cittaṃ parisodheti; yathā naṃ sā muñcati ceva, muñcitvā ca na puna gaṇhāti, evaṃ karotīti attho. Niddesapadesu panassa āsevanto **sodheti,** bhāvento **visodheti,** bahulīkaronto **parisodhetī**ti evamattho veditabbo. **Mocetī**tiādīsupi eseva nayo.

542-543. **Byāpādadosaṃ pahāyā**tiādīnampi imināva nayena attho veditabbo. Byāpajjati iminā cittaṃ pūtikummāsādayo viya pakatiṃ jahatīti byāpādo. Vikārappattiyā padussati, paraṃ vā padūseti vināsetīti padoso. Ubhayametaṃ kodhassevādhivacanaṃ. Teneva vuttaṃ ‘‘yo byāpādo so padoso; yo padoso so byāpādo’’ti. Yasmā cesa sabbasaṅgāhikavasena niddiṭṭho, tasmā ‘‘sabbapāṇabhūtahitānukampī’’ti avatvā ‘‘abyāpannacitto’’ti ettakameva vuttaṃ.

546. Thinaṃ cittagelaññaṃ, middhaṃ cetasikagelaññaṃ; thinañca middhañca **thinamiddhaṃ**. **Santā hontī**ti ime dvepi dhammā nirodhasantatāya santā hontīti. Idaṃ sandhāyettha vacanabhedo kato.

549. **Ālokasaññī**ti rattimpi divāpi diṭṭhālokasañjānanasamatthāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya samannāgato.

550. **Sato sampajāno**ti satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. Idaṃ ubhayaṃ ālokasaññāya upakārakattā vuttaṃ.

553. Vigatathinamiddhatāya pana ālokasaññāya niddesapadesu cattattātiādīni aññamaññavevacanāneva. Tattha **cattattā**ti cattakāraṇā. Sesapadesupi eseva nayo. Cattattāti idaṃ panettha sakabhāvapariccajanavasena vuttaṃ. **Vantattā**ti idaṃ puna anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttattā**ti idaṃ santatito vinimocanavasena. **Pahīnattā**ti idaṃ muttassāpi katthaci ṭhānābhāvavasena. **Paṭinissaṭṭhattā**ti idaṃ pubbe ādinnapubbassa nissaggadassanavasena. Paṭimuñcato vā nissaṭṭhattā bhāvanābalena abhibhuyya nissaṭṭhattāti attho. **Pahīnapaṭinissaṭṭhattā**ti yathāvikkhambhanavaseneva pahānaṃ hoti, punappunaṃ santatiṃ na ajjhāruhati, tathā paṭinissaṭṭhattāti. **Ālokā hotī**ti sappabhā hoti. Nirāvaraṇaṭṭhena **vivaṭā**. Nirupakkilesaṭṭhena **parisuddhā**. Pabhassaraṭṭhena **pariyodātā**.

556. **Uddhaccakukkucca**nti ettha uddhatākāro uddhaccaṃ, ārammaṇe anicchayatāya vatthujjhācāro kukkuccaṃ. Idhāpi ‘‘santā hontī’’ti purimanayeneva vacanabhedo veditabbo.

558. **Tiṇṇavicikiccho**ti vicikicchaṃ taritvā atikkamitvā ṭhito. Niddesepissa **tiṇṇo**ti idaṃ vicikicchāya animuggabhāvadassanavasena vuttaṃ. **Uttiṇṇo**ti idaṃ tassā atikkamadassanavasena. **Nittiṇṇo**ti idaṃ bhāvanābalena abhibhuyya upaddave tiṇṇabhāvadassanavasena. **Pāraṅgato**ti nibbicikicchābhāvasaṅkhātaṃ vicikicchāpāraṃ gato. **Pāramanuppatto**ti tadeva pāraṃ bhāvanānuyogena pattoti. Evamassa paṭipattiyā saphalataṃ dasseti.

559. **Akathaṃkathī**ti ‘kathamidaṃ kathamida’nti evaṃ pavattāya kathaṃkathāya virahito. **Kusalesu dhammesū**ti anavajjadhammesu. **Na kaṅkhatī**ti ‘ime nu kho kusalā’ti kaṅkhaṃ na uppādeti. **Na vicikicchatī**ti te dhamme sabhāvato vinicchetuṃ na kicchati, na kilamati. **Akathaṃkathī hotī**ti ‘kathaṃ nu kho ime kusalā’ti kathaṃkathāya rahito hoti. **Nikkathaṃkathī vigatakathaṃkatho**ti tasseva vevacanaṃ. Vacanattho panettha kathaṃkathāto nikkhantoti nikkathaṃkatho. Vigatā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkatho**.

562. **Upakkilese**ti upakkilesabhūte. Te hi cittaṃ upagantvā kilissanti. Tasmā upakkilesāti vuccanti.

563. **Paññāya dubbalīkaraṇe**ti yasmā ime nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṃ na denti, uppannā api aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññāyo upacchinditvā pātenti, tasmā ‘paññāya dubbalīkaraṇā’ti vuccanti. ‘Anuppannā ceva paññā na uppajjati, uppannā ca paññā nirujjhatī’ti idampi hi imamevatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Sesamettha sabbaṃ heṭṭhā tattha tattha pakāsitattā uttānatthameva.

564. **Vivicceva kāmehī**tiādīsupi niddesesu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe (dha. sa. aṭṭha. 160) rūpāvacaraniddese idheva ca tattha tattha vuttameva. Kevalañhi dutiyatatiyacatutthajjhānaniddesesupi yathā tāni jhānāni heṭṭhā ‘tivaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, duvaṅgikaṃ jhānaṃ hotī’ti vuttāni, evaṃ avatvā ‘‘ajjhattaṃ sampasādana’’ntiādivacanato pariyāyena sampasādādīhi saddhiṃ tāni aṅgāni gahetvā ‘‘jhānanti sampasādo pītisukhaṃ cittassekaggatā’’tiādinā nayena taṃ taṃ jhānaṃ niddiṭṭhanti ayamettha viseso.

588. **Yaṃ taṃ ariyā ācikkhantī**tipadaniddese pana kiñcāpi ‘ācikkhanti desentī’tiādīni sabbāneva aññamaññavevacanāni, evaṃ santepi ‘upekkhako satimā sukhavihārī’tiādiuddesavasena **ācikkhanti,** niddesavasena **desenti,** paṭiniddesavasena **paññāpenti,** tena tena pakārena atthaṃ ṭhapetvā **paṭṭhapenti,** tassa tassatthassa kāraṇaṃ dassentā **vivaranti,** byañjanavibhāgaṃ dassentā **vibhajanti,** nikkujjitabhāvaṃ gambhīrabhāvañca nīharitvā vā sotūnaṃ ñāṇassa patiṭṭhaṃ janayantā **uttāniṃ karonti,** sabbehipi imehi ākārehi sotūnaṃ aññāṇandhakāraṃ vidhamentā **pakāsentī**ti evamattho daṭṭhabbo.

Samatikkamaniddesepi tattha tattha tehi tehi dhammehi vuṭṭhitattā **atikkamanto,** uparibhūmippattiyā **vītikkanto,** tato aparihānibhāvena samatikkantoti evamattho daṭṭhabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

623. Abhidhammabhājanīye heṭṭhā cittuppādakaṇḍe āgatanayeneva tanti ṭhapitā. Tasmā tattha sabbesampi kusalavipākakiriyavasena niddiṭṭhānaṃ jhānānaṃ tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Suddhikanavakādibhedopi sabbo tattha vuttasadisoyevāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

638. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva jhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana tiṇṇaṃ jhānānaṃ nimittārammaṇattā parittārammaṇādibhāvena navattabbatā veditabbā. Lokuttarā panettha maggakāle phalakāle vā siyā appamāṇārammaṇā. **Catutthaṃ jhānaṃ siyā parittārammaṇa**nti ettha kusalato terasa catutthajjhānāni sabbatthapādakacatutthaṃ, iddhividhacatutthaṃ, dibbasotañāṇacatutthaṃ, cetopariyañāṇacatutthaṃ, pubbenivāsañāṇacatutthaṃ, dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ, yathākammūpagañāṇacatutthaṃ, anāgataṃsañāṇacatutthaṃ, ākāsānañcāyatanādicatutthaṃ, lokuttaracatutthanti.

Tattha **sabbatthapādakacatutthaṃ** navattabbārammaṇameva hoti.

Iddhividhacatutthaṃ cittavasena kāyaṃ pariṇāmentassa adissamānena kāyena pāṭihāriyakaraṇe kāyārammaṇattā parittārammaṇaṃ, kāyavasena cittaṃ pariṇāmentassa dissamānena kāyena pāṭihāriyaṃ katvā brahmalokaṃ gacchantassa samāpatticittārammaṇattā mahaggatārammaṇaṃ.

Dibbasotañāṇacatutthaṃ saddārammaṇattā parittārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇacatutthaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ, lokuttaracittajānanakāle appamāṇārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇalābhī pana puthujjano puthujjanānaṃyeva cittaṃ jānāti, na ariyānaṃ. Sotāpanno sotāpannassa ceva puthujjanassa ca; sakadāgāmī sakadāgāmino ceva heṭṭhimānañca dvinnaṃ; anāgāmī anāgāmino ceva heṭṭhimānañca tiṇṇaṃ; khīṇāsavo sabbesampi jānāti.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ, ‘‘atīte buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvayiṃsu, phalaṃ sacchikariṃsū’’ti anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ vaṇṇārammaṇattā parittārammaṇaṃ.

Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ kāmāvacarakammānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacarakammānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ.

Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ anāgate kāmadhātuyā nibbattijānanakāle parittārammaṇaṃ, rūpārūpabhavesu nibbattijānanakāle mahaggatārammaṇaṃ, ‘‘anāgate buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvessanti, phalaṃ sacchikarissantī’’ti jānanakāle appamāṇārammaṇaṃ, ‘‘anāgate saṅkho nāma rājā bhavissatī’’tiādinā (dī. ni. 3.108) nayena nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ.

Ākāsānañcāyatanaākiñcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇaṃ. **Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ** mahaggatārammaṇaṃ.

Lokuttaracatutthaṃ appamāṇārammaṇaṃ.

Kiriyatopi tesaṃ dvādasannaṃ jhānānaṃ idameva ārammaṇavidhānaṃ. **Tīṇi jhānāni namaggārammaṇā**ti paccavekkhaṇañāṇaṃ vā cetopariyādiñāṇaṃ vā maggaṃ ārammaṇaṃ kareyya, tīṇi jhānāni tathā appavattito namaggārammaṇā, sahajātahetuvasena pana siyā maggahetukā; vīriyajeṭṭhikāya vā vīmaṃsājeṭṭhikāya vā maggabhāvanāya maggādhipatino; chandacittajeṭṭhakakāle phalakāle ca navattabbā.

Catutthaṃ jhānanti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakaiddhividhadibbasotadibbacakkhuyathākammūpagañāṇacatutthañceva catubbidhañca āruppacatutthaṃ maggārammaṇādibhāvena na vattabbaṃ. Cetopariyapubbenivāsaanāgataṃsañāṇacatutthaṃ pana maggārammaṇaṃ hoti. Na vattabbaṃ maggahetukaṃ maggādhipatīti vā; lokuttaracatutthaṃ maggārammaṇaṃ na hoti; maggakāle pana sahajātahetuvasena maggahetukaṃ; vīriyavīmaṃsājeṭṭhikāya maggabhāvanāya maggādhipati; chandacittajeṭṭhikāya ceva maggabhāvanāya phalakāle ca na vattabbaṃ. Kiriyatopi dvādasasu jhānesu ayameva nayo.

Tīṇi jhānāni na vattabbāti atītādīsu ekadhammampi ārabbha appavattito navattabbāti veditabbā.

Catutthaṃ jhānanti kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakacatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittapariṇāmane samāpatticittārammaṇattā atītārammaṇaṃ; ‘‘anāgate imāni pupphāni mā milāyiṃsu, dīpā mā nibbāyiṃsu, eko aggikkhandho samuṭṭhātu, pabbato samuṭṭhātū’’ti adhiṭṭhānakāle anāgatārammaṇaṃ; cittavasena kāyapariṇāmanakāle kāyārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Dibbasotañāṇacatutthaṃ saddārammaṇattā paccuppanārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇacatutthaṃ atīte sattadivasabbhantare uppajjitvā niruddhacittajānanakāle atītārammaṇaṃ; anāgate sattadivasabbhantare uppajjanakacittajānanakāle anāgatārammaṇaṃ. ‘‘Yathā imassa bhoto manosaṅkhārā paṇihitā imassa cittassa anantarā amuṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatīti. So bahuñcepi ādisati, tatheva taṃ hoti no aññathā’’ti iminā hi suttena (a. ni. 3.61) cetopariyañāṇasseva pavatti pakāsitā. Addhānapaccuppannasantatipaccuppannavaseneva paccuppannaṃ ārabbha pavattikāle paccuppannārammaṇaṃ. Vitthārakathā panettha heṭṭhāaṭṭhakathākaṇḍavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbā.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ atītakkhandhānussaraṇakāle atītārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ vaṇṇārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ atītakammameva ārammaṇaṃ karotīti atītārammaṇaṃ. Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ anāgatakkhandhānussaraṇakāle anāgatārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Ākāsānañcāyatanaākiñcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ atītārammaṇameva. Lokuttaracatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Kiriyatopi dvādasasu catutthajjhānesu eseva nayo.

Tīṇi jhānāni bahiddhārammaṇāti ajjhattato bahiddhābhūtaṃ nimittaṃ ārabbha pavattito bahiddhārammaṇā.

Catutthaṃ jhānanti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakacatutthaṃ bahiddhārammaṇameva.

Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittapariṇāmanepi cittavasena kāyapariṇāmanepi attanova kāyacittārammaṇattā ajjhattārammaṇaṃ; ‘‘bahiddhā hatthimpi dassetī’’tiādinā nayena pavattakāle bahiddhārammaṇaṃ.

Dibbasotañāṇacatutthaṃ attano kucchigatasaddārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa saddārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇacatutthaṃ bahiddhārammaṇameva.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ attano khandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhānañceva nāmagottassa ca anussaraṇakāle bahiddhārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ attano rūpārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa rūpārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ attano kammajānanakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa kammajānanakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ attano anāgate nibbattijānanakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhānussaraṇakāle ceva nāmagottānussaraṇakāle ca bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Ākāsānañcāyatanacatutthaṃ bahiddhārammaṇaṃ. Ākiñcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇaṃ. Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ ajjhattārammaṇaṃ.

Lokuttaracatutthaṃ bahiddhārammaṇameva. Kiriyatopi dvādasasu jhānesu ayameva nayoti.

Imasmiṃ pana jhānavibhaṅge sammāsambuddhena suttantabhājanīyepi lokiyalokuttaramissakāneva jhānāni kathitāni; abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi. Tayopi hi ete nayā tebhūmakadhammamissakattā ekaparicchedā eva. Evamayaṃ jhānavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Jhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Appamaññāvibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

642. Idāni tadanantare appamaññāvibhaṅge **catasso**ti gaṇanaparicchedo. **Appamaññāyo**ti pharaṇaappamāṇavasena appamaññāyo. Etā hi ārammaṇavasena appamāṇe vā satte pharanti, ekasattampi vā anavasesapharaṇavasena pharantīti pharaṇaappamāṇavasena appamaññāyoti vuccanti. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Mettāsahagatenā**ti mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittena. **Ekaṃ disa**nti ekissā disāya. Paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharitvā**ti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatī**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiya**nti yathā puratthimādīsu disāsu yaṃ kiñci ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthañcāti attho.

Iti uddhanti teneva ca nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriya**nti adhodisampi tiriyaṃdisampi evameva. Ettha ca **adho**ti heṭṭhā, **tiriya**nti anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti ettāvatā ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhī**tiādi pana anodhiso dassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhattādippabhedesu attatāya ‘ayaṃ parasatto’ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti; atha vā **sabbattatāyā**ti sabbena cittabhāvena īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvanta**nti sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. **Loka**nti sattalokaṃ.

Vipulenātievamādipariyāyadassanato panettha puna ‘‘mettāsahagatenā’’ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna ‘tathā’saddo ‘iti’saddo vā na vutto, tasmā puna ‘‘mettāsahagatena cetasā’’ti vuttaṃ; nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenā**ti ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ,** paguṇavasena **appamāṇaṃ**, sattārammaṇavasena ca appamāṇaṃ, byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ,** domanassappahānato **abyāpajjhaṃ,** niddukkhanti vuttaṃ hoti. Ayaṃ tāva ‘‘mettāsahagatena cetasā’’tiādinā nayena ṭhapitāya mātikāya attho.

643. Idāni yadetaṃ ‘‘kathañca, bhikkhave, mettāsahagatena cetasā’’tiādinā nayena vuttaṃ padabhājanīyaṃ, tattha yasmā idaṃ kammaṭṭhānaṃ dosacaritassa sappāyaṃ, tasmā yathārūpe puggale ayaṃ mettā appanaṃ pāpuṇāti, taṃ mettāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ tāva dassetuṃ **seyyathāpi nāma ekaṃ puggala**ntiādi vuttaṃ. Tattha **seyyathāpi nāmā**ti opammatthe nipāto, yathā ekaṃ puggalanti attho. **Piya**nti pemanīyaṃ. **Manāpa**nti hadayavuḍḍhikaraṃ. Tattha pubbeva sannivāsena paccuppannahitena vā piyo nāma hoti, sīlādiguṇasamāyogena manāpo nāma; dānasamānattatāhi vā piyatā, piyavacanaatthacariyatāhi manāpatā veditabbā. Yasmā cettha piyatāya imassa byāpādassa pahānaṃ hoti, tato mettā sukhaṃ pharati, manāpatāya udāsīnatā na saṇṭhāti, hirottappañca paccupaṭṭhāti, tato hirottappānupālitā mettā na parihāyati, tasmā taṃ upamaṃ katvā idaṃ vuttaṃ – **piyaṃ manāpa**nti. **Mettāyeyyā**ti mettāya phareyya; tasmiṃ puggale mettaṃ kareyya pavatteyyāti attho. **Evameva sabbe satte**ti yathā piyaṃ puggalaṃ mettāyeyya, evaṃ tasmiṃ puggale appanāppattāya vasībhāvaṃ upagatāya mettāya majjhattaverisaṅkhātepi sabbe satte anukkamena pharatīti attho. **Metti mettāyanā**tiādīni vuttatthāneva.

644. **Vidisaṃ vā**ti padaṃ tiriyaṃ vāti etassa atthavibhāvanatthaṃ vuttaṃ.

645. **Pharitvā**ti ārammaṇakaraṇavasena phusitvā. **Adhimuñcitvā**ti adhikabhāvena muñcitvā, yathā muttaṃ sumuttaṃ hoti suppasāritaṃ suvitthataṃ tathā muñcitvāti attho.

648. **Sabbadhi**ādiniddese yasmā tīṇipi etāni padāni sabbasaṅgāhikāni, tasmā nesaṃ ekatova atthaṃ dassetuṃ **sabbena sabba**ntiādi vuttaṃ. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

650. **Vipulā**diniddese yasmā yaṃ appanāppattaṃ hutvā anantasattapharaṇavasena vipulaṃ, taṃ niyamato bhūmivasena **mahaggataṃ** hoti. Yañca mahaggataṃ taṃ appamāṇagocaravasena **appamāṇaṃ**. Yaṃ appamāṇaṃ taṃ paccatthikavighātavasena **averaṃ**. Yañca averaṃ taṃ vihatabyāpajjatāya **abyāpajjaṃ**. Tasmā ‘‘yaṃ vipulaṃ taṃ mahaggata’’ntiādi vuttaṃ. **Avero abyāpajjo**ti cettha liṅgavipariyāyena vuttaṃ. Manena vā saddhiṃ yojanā kātabbā – yaṃ appamāṇaṃ cittaṃ, so avero mano; yo avero so abyāpajjoti. Apicettha heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ padaṃ uparimassa uparimassa, uparimaṃ vā uparimaṃ heṭṭhimassa heṭṭhimassa atthotipi veditabbo.

653. **Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ duggataṃ durupeta**nti idampi karuṇāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Evarūpasmiñhi puggale balavakāruññaṃ uppajjati. Tattha **duggata**nti dukkhena samaṅgībhāvaṃ gataṃ. **Durupeta**nti kāyaduccaritādīhi upetaṃ. Gatikulabhogādivasena vā tamabhāve ṭhito puggalo duggato, kāyaduccaritādīhi upetattā tamaparāyaṇabhāve ṭhito durupetoti evamettha attho veditabbo.

663. **Ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpa**nti idampi muditāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha gatikulabhogādivasena jotibhāve ṭhito **piyo,** kāyasucaritādīhi upetattā jotiparāyaṇabhāve ṭhito **manāpo**ti veditabbo.

673. **Neva manāpaṃ na amanāpa**nti idampi upekkhāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha mittabhāvaṃ asampattatāya **neva manāpo,** amittabhāvaṃ asampattatāya **na amanāpo**ti veditabbo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe vuttameva. Bhāvanāvidhānampi etesaṃ kammaṭṭhānānaṃ visuddhimagge vitthārato kathitamevāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

Abhidhammabhājanīyaṃ kusalatopi vipākatopi kiriyatopi heṭṭhā cittuppādakaṇḍe bhājitanayeneva bhājitaṃ. Atthopissa tattha vuttanayeneva veditabbo.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

Pañhāpucchake pāḷianusāreneva mettādīnaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbāpi tīsu tikesu navatabbārammaṇā eva. Ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇāti. Imasmiṃ pana appamaññāvibhaṅge sammāsambuddhena suttantabhājanīyepi lokiyā eva appamaññāyo kathitā, abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi. Tayopi hi ete nayā lokiyattā ekaparicchedā eva. Evamayaṃ appamaññāvibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Appamaññāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sikkhāpadavibhaṅgo

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

703. Idāni tadanantare sikkhāpadavibhaṅge **pañcā**ti gaṇanaparicchedo. **Sikkhāpadānī**ti sikkhitabbapadāni; sikkhākoṭṭhāsāti attho. Apica upari āgatā sabbepi kusalā dhammā sikkhitabbato sikkhā. Pañcasu pana sīlaṅgesu yaṃkiñci aṅgaṃ tāsaṃ sikkhānaṃ patiṭṭhānaṭṭhena padanti sikkhānaṃ padattā **sikkhāpadāni. Pāṇātipātā**ti pāṇassa atipātā ghātanā māraṇāti attho. **Veramaṇī**ti virati. **Adinnādānā**ti adinnassa ādānā; parapariggahitassa haraṇāti attho. **Kāmesū**ti vatthukāmesu. **Micchācārā**ti kilesakāmavasena lāmakācārā. **Musāvādā**ti abhūtavādato. **Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā**ti ettha **surā**ti piṭṭhasurā, pūvasurā, odanasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti pañca surā. **Meraya**nti pupphāsavo, phalāsavo, guḷāsavo, madhvāsavo, sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Tadubhayampi madanīyaṭṭhena **majjaṃ**. Yāya cetanāya taṃ pivanti, sā pamādakāraṇattā **pamādaṭṭhānaṃ;** tasmā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā. Ayaṃ tāvettha mātikānikkhepassa attho.

704. Padabhājanīye pana **yasmiṃ samaye kāmāvacara**ntiādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yasmā pana na kevalaṃ viratiyeva sikkhāpadaṃ, cetanāpi sikkhāpadameva, tasmā taṃ dassetuṃ dutiyanayo dassito. Yasmā ca na kevalaṃ eteyeva dve dhammā sikkhāpadaṃ, cetanāsampayuttā pana paropaṇṇāsadhammāpi sikkhitabbakoṭṭhāsato sikkhāpadameva, tasmā tatiyanayopi dassito.

Tattha duvidhaṃ sikkhāpadaṃ pariyāyasikkhāpadaṃ nippariyāyasikkhāpadañca. Tattha virati nippariyāyasikkhāpadaṃ. Sā hi ‘‘pāṇātipātā veramaṇī’’ti pāḷiyaṃ āgatā, no cetanā. Viramanto ca tāya eva tato tato viramati, na cetanāya. Cetanaṃ pana āharitvā dassesi. Tathā sesacetanāsampayuttadhamme. Vītikkamakāle hi veracetanā dussīlyaṃ nāma. Tasmā sā viratikālepi susīlyavasena vuttā. Phassādayo taṃsampayuttattā gahitāti.

Idāni etesu sikkhāpadesu ñāṇasamuttejanatthaṃ imesaṃ pāṇātipātādīnaṃ dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato, kammato, sāvajjato, payogato ca vinicchayo veditabbo.

Tattha **‘dhammato’**ti pañcapete pāṇātipātādayo cetanādhammāva honti. **‘Koṭṭhāsato’** pañcapi kammapathā eva.

‘Ārammaṇato’ pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇo. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro itthipurisārammaṇo. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Surāpānaṃ saṅkhārārammaṇaṃ.

‘Vedanāto’ pāṇātipāto dukkhavedano. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Tañhi haṭṭhatuṭṭhassa adinnaṃ ādiyato sukhavedanaṃ hoti, bhītakāle dukkhavedanaṃ, majjhattassa hutvā gaṇhato adukkhamasukhavedanaṃ. Micchācāro sukhavedano vā adukkhamasukhavedano vā. Musāvādo adinnādānaṃ viya tivedano. Surāpānaṃ sukhamajjhattavedanaṃ.

‘Mūlato’ pāṇātipāto dosamohamūlo. Adinnādānaṃ kiñcikāle lobhamohamūlaṃ, kiñcikāle dosamohamūlaṃ. Micchācāro lobhamohamūlo. Musāvādo kiñcikāle lobhamohamūlo, kiñcikāle dosamohamūlo. Surāpānaṃ lobhamohamūlaṃ.

‘Kammato’ musāvādo cettha vacīkammaṃ. Sesā kāyakammameva.

‘Sāvajjato’ pāṇātipāto atthi appasāvajjo, atthi mahāsāvajjo. Tathā adinnādānādīni. Tesaṃ nānākaraṇaṃ heṭṭhā dassitameva.

Ayaṃ pana aparo nayo – kunthakipillikassa hi vadho appasāvajjo, tato mahantatarassa mahāsāvajjo; sopi appasāvajjo, tato mahantatarāya sakuṇikāya mahāsāvajjo; tato godhāya, tato sasakassa, tato migassa, tato gavayassa, tato assassa, tato hatthissa vadho mahāsāvajjo, tatopi dussīlamanussassa, tato gorūpasīlakamanussassa, tato saraṇagatassa, tato pañcasikkhāpadikassa, tato sāmaṇerassa, tato puthujjanabhikkhuno, tato sotāpannassa, tato sakadāgāmissa, tato anāgāmissa, tato khīṇāsavassa vadho atimahāsāvajjoyeva.

Adinnādānaṃ dussīlassa santake appasāvajjaṃ, tato gorūpasīlakassa santake mahāsāvajjaṃ; tato saraṇagatassa, tato pañcasikkhāpadikassa, tato sāmaṇerassa, tato puthujjanabhikkhuno, tato sotāpannassa, tato sakadāgāmissa, tato anāgāmissa santake mahāsāvajjaṃ, tato khīṇāsavassa santake atimahāsāvajjaṃyeva.

Micchācāro dussīlāya itthiyā vītikkame appasāvajjo, tato gorūpasīlakāya mahāsāvajjo; tato saraṇagatāya, pañcasikkhāpadikāya, sāmaṇeriyā, puthujjanabhikkhuniyā, sotāpannāya, sakadāgāminiyā, tato anāgāminiyā vītikkame mahāsāvajjo, khīṇāsavāya pana bhikkhuniyā ekantamahāsāvajjova.

Musāvādo kākaṇikamattassa atthāya musākathane appasāvajjo, tato aḍḍhamāsakassa, māsakassa, pañcamāsakassa, aḍḍhakahāpaṇassa, kahāpaṇassa, tato anagghaniyabhaṇḍassa atthāya musākathane mahāsāvajjo, musā kathetvā pana saṅghaṃ bhindantassa ekantamahāsāvajjova.

Surāpānaṃ pasatamattassa pāne appasāvajjaṃ, añjalimattassa pāne mahāsāvajjaṃ; kāyacālanasamatthaṃ pana bahuṃ pivitvā gāmaghātanigamaghātakammaṃ karontassa ekantamahāsāvajjameva.

Pāṇātipātañhi patvā khīṇāsavassa vadho mahāsāvajjo; adinnādānaṃ patvā khīṇāsavasantakassa haraṇaṃ, micchācāraṃ patvā khīṇāsavāya bhikkhuniyā vītikkamanaṃ, musāvādaṃ patvā musāvādena saṅghabhedo, surāpānaṃ patvā kāyacālanasamatthaṃ bahuṃ pivitvā gāmanigamaghātanaṃ mahāsāvajjaṃ. Sabbehipi panetehi musāvādena saṅghabhedanameva mahāsāvajjaṃ. Tañhi kappaṃ niraye pācanasamatthaṃ mahākibbisaṃ.

‘Payogato’ti pāṇātipāto sāhatthikopi hoti āṇattikopi. Tathā adinnādānaṃ. Micchācāramusāvādasurāpānāni sāhatthikānevāti.

Evamettha pāṇātipātādīnaṃ dhammādivasena vinicchayaṃ ñatvā pāṇātipātā veramaṇītiādīnampi dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato, kammato, khaṇḍato, samādānato, payogato ca vinicchayo veditabbo.

Tattha **‘dhammato’**ti pariyāyasīlavasena paṭipāṭiyā pañca cetanādhammāva. **‘Koṭṭhāsato’**ti pañcapi kammapathā eva. **‘Ārammaṇato’**ti pāṇātipātā veramaṇī parassa jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā attano veracetanāya viramati. Itarāsupi eseva nayo. Sabbāpi hi etā vītikkamitabbavatthuṃ ārammaṇaṃ katvā veracetanāhiyeva viramanti. **‘Vedanāto’**ti sabbāpi sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā. **‘Mūlato’**ti ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobhaadosaamohamūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa alobhaadosamūlā honti. **‘Kammato’**ti musāvādā veramaṇīyevettha vacīkammaṃ; sesā kāyakammaṃ. **‘Khaṇḍato’**ti gahaṭṭhā yaṃ yaṃ vītikkamanti, taṃ tadeva khaṇḍaṃ hoti bhijjati, avasesaṃ na bhijjati. Kasmā? Gahaṭṭhā hi anibaddhasīlā honti, yaṃ yaṃ sakkonti taṃ tadeva gopenti. Sāmaṇerānaṃ pana ekasmiṃ vītikkamante sabbāni bhijjanti. Na kevalañca etāni, sesasīlānipi bhijjantiyeva. Tesaṃ pana vītikkamo daṇḍakammavatthuko. ‘Puna evarūpaṃ na karissāmī’ti daṇḍakamme kate sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti. **‘Samādānato’**ti sayameva ‘pañca sīlāni adhiṭṭhahāmī’ti adhiṭṭhahantenapi, pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ samādiyantenapi samādiṇṇāni honti. Aññassa santike nisīditvā ‘pañca sīlāni samādiyāmī’ti samādiyantenapi, pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ samādiyantenapi samādinnāneva honti. **‘Payogato’** sabbānipi sāhatthikapayogānevāti veditabbāni.

712. Idāni yāsaṃ sikkhānaṃ koṭṭhāsabhāvena imāni pañca sikkhāpadāni vuttāni, tāni dassetuṃ **katame dhammā sikkhā**ti ayaṃ sikkhāvāro āraddho. Tattha yasmā sabbepi catubhūmakakusalā dhammā sikkhitabbabhāvato sikkhā, tasmā te dassetuṃ **yasmiṃ samaye kāmāvacara**ntiādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā cittuppādakaṇḍe (dha. sa. 1) vuttanayeneva pāḷiṃ vitthāretvā attho veditabbo. Idha pana mukhamattameva dassitanti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

714. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva sikkhāpadānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karonti, yasmā ca sabbānipi etāni sampattavirativaseneva niddiṭṭhāni, tasmā ‘‘parittārammaṇā’’ti ca ‘‘paccuppannārammaṇā’’ti ca vuttaṃ. Yato pana viramati tassa vatthuno accantabahiddhattā sabbesampi bahiddhārammaṇatā veditabbāti.

Imasmiṃ pana sikkhāpadavibhaṅge sammāsambuddhena abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi lokiyāneva sikkhāpadāni kathitāni. Ubhopi hi ete nayā lokiyattā ekaparicchedā eva. Evamayaṃ sikkhāpadavibhaṅgo dveparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Sikkhāpadavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Paṭisambhidāvibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyaṃ

1. Saṅgahavāravaṇṇanā

718. Idāni tadanantare paṭisambhidāvibhaṅge **catasso**ti gaṇanaparicchedo. **Paṭisambhidā**ti pabhedā. Yasmā pana parato **atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**tiādimāha, tasmā na aññassa kassaci pabhedā, ñāṇasseva pabhedāti veditabbā. Iti ‘‘catasso paṭisambhidā’’ti padena cattāro ñāṇappabhedāti ayamattho saṅgahito. **Atthapaṭisambhidā**ti atthe paṭisambhidā; atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavatthānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇanti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Dhammappabhedassa hi sallakkhaṇavibhāvanāvavatthānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā** nāma. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā** nāma. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavatthānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā** nāma.

Idāni yathānikkhittā paṭisambhidā bhājetvā dassento **atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**tiādimāha. Tattha **attho**ti saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi hetuvasena araṇīyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṃkiñci paccayasamuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**.

Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā. Taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmiṃ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, tassā abhilāpe taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmiṃ sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññattiārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā ‘‘ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī’’ti jānanti. Paṭisambhidāppatto hi ‘‘phasso’’ti vutte ‘‘ayaṃ sabhāvaniruttī’’ti jānāti, ‘‘phassā’’ti vā ‘‘phassa’’nti vā vutte pana ‘‘ayaṃ na sabhāvaniruttī’’ti jānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Aññaṃ panesa nāmaākhyātaupasaggabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṃ sutvā ‘‘ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī’’ti jānāti, tadaggena tampi jānissatīti. Taṃ pana nayidaṃ paṭisambhidākiccanti paṭikkhipitvā idaṃ vatthu kathitaṃ –

Tissadattatthero kira bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā aṭṭhārasasu bhāsāsu ‘katarabhāsāya kathemī’ti pavāresi. Taṃ pana tena attano uggahe ṭhatvā pavāritaṃ, na paṭisambhidāya ṭhitena. So hi mahāpaññatāya taṃ taṃ bhāsaṃ kathāpetvā kathāpetvā uggaṇhi; tato uggahe ṭhatvā evaṃ pavāresi.

Bhāsaṃ nāma sattā uggaṇhantīti vatvā ca panettha idaṃ kathitaṃ. Mātāpitaro hi daharakāle kumārake mañce vā pīṭhe vā nipajjāpetvā taṃ taṃ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesaṃ taṃ taṃ bhāsaṃ vavatthāpenti – iminā idaṃ vuttaṃ, iminā idaṃ vuttanti. Gacchante gacchante kāle sabbampi bhāsaṃ jānanti. Mātā damiḷī, pitā andhako. Tesaṃ jāto dārako sace mātukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, damiḷabhāsaṃ bhāsissati; sace pitukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsissati. Ubhinnampi pana kathaṃ assuṇanto māgadhabhāsaṃ bhāsissati.

Yopi agāmake mahāraññe nibbatto, tattha añño kathento nāma natthi, sopi attano dhammatāya vacanaṃ samuṭṭhāpento māgadhabhāsameva bhāsissati. Niraye, tiracchānayoniyaṃ, pettivisaye, manussaloke, devaloketi sabbattha māgadhabhāsāva ussannā. Tattha sesā oṭṭakirātaandhakayonakadamiḷabhāsādikā aṭṭhārasa bhāsā parivattanti. Ayamevekā yathābhuccabrahmavohāraariyavohārasaṅkhātā māgadhabhāsā na parivattati. Sammāsabuddhopi tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ tantiṃ āropento māgadhabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evañhi atthaṃ āharituṃ sukhaṃ hoti. Māgadhabhāsāya hi tantiṃ āruḷhassa buddhavacanassa paṭisambhidāppattānaṃ sotapathāgamanameva papañco; sote pana saṅghaṭṭitamatteyeva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya pana bhāsāya tantiṃ āruḷhaṃ pothetvā pothetvā uggahetabbaṃ hoti. Bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi. Ariyasāvako no paṭisambhidāppato nāma natthi.

Ñāṇesu ñāṇanti sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā ñāṇaṃ paccavekkhantassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidāti. Imā pana catassopi paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedaṃ gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca. Tattha sāriputtattherassa mahāmoggallānattherassa mahākassapattherassa mahākaccāyanattherassa mahākoṭṭhitattherassāti asītiyāpi mahātherānaṃ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṃ pabhedaṃ gatā. Ānandattherassa cittassa gahapatino dhammikassa upāsakassa upālissa gahapatino khujjuttarāya upāsikāyāti evamādīnaṃ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ pabhedaṃ gatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedaṃ gacchanti.

Katamehi pañcahi kāraṇehi paṭisambhidā visadā hontīti? Adhigamena, pariyattiyā, savanena, paripucchāya, pubbayogenāti. Tattha **‘adhigamo’** nāma arahattaṃ. Tañhi pattassa paṭisambhidā visadā honti. **‘Pariyatti’** nāma buddhavacanaṃ. Tañhi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. **‘Savanaṃ’** nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccañhi dhammaṃ suṇantassa paṭisambhidā visadā honti. **‘Paripucchā’** nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. **‘Pubbayogo’** nāma pubbayogāvacaratā, atītabhave haraṇapaccāharaṇanayena pariggahitakammaṭṭhānatā; pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā honti. Tattha arahattappattiyā punabbasukuṭumbikaputtassa tissattherassa paṭisambhidā visadā ahesuṃ. So kira tambapaṇṇidīpe buddhavacanaṃ uggaṇhitvā paratīraṃ gantvā yonakadhammarakkhitattherassa santike buddhavacanaṃ uggaṇhitvā āgacchanto nāvaṃ abhiruhanatitthe ekasmiṃ pade uppannakaṅkho yojanasatamaggaṃ nivattitvā ācariyassa santikaṃ gacchanto antarāmagge ekassa kuṭumbikassa pañhaṃ kathesi. So pasīditvā satasahassagghanikaṃ kambalaṃ adāsi. Sopi taṃ āharitvā ācariyassa adāsi. Thero vāsiyā koṭṭetvā nisīdanaṭṭhāne paribhaṇḍaṃ kāresi. Kimatthāyāti? Pacchimāya janatāya anuggahatthāyāti. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘amhākaṃ gatamaggaṃ āvajjetvā anāgate sabrahmacārino paṭipattiṃ pūretabbaṃ maññissantī’’ti. Tissattheropi ācariyassa santike kaṅkhaṃ chinditvā jambukolapaṭṭane oruyha cetiyaṅgaṇaṃ sammajjanavelāya vālikavihāraṃ patvā sammajji. Tassa sammajjitaṭṭhānaṃ disvā ‘idaṃ vītarāgassa bhikkhuno sammaṭṭhaṭṭhāna’nti therassa vīmaṃsanatthāya pañhaṃ pucchiṃsu. Thero paṭisambhidāppattatāya pucchitapucchite pañhe kathesīti.

Pariyattiyā pana tissadattattherassa ceva nāgasenattherassa ca paṭisambhidā visadā ahesuṃ. Sakkaccadhammasavanena sudhammasāmaṇerassa paṭisambhidā visadā ahesuṃ. So kira talaṅgaravāsī dhammadinnattherassa bhāgineyyo khuraggeyeva arahattaṃ patto mātulattherassa dhammavinicchayaṭṭhāne nisīditvā suṇantoyeva tīṇi piṭakāni paguṇāni akāsi. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassa pana tissadattattherassa eva paṭisambhidā visadā ahesuṃ. Gatapaccāgatavattaṃ pana pūretvā yāva anulomaṃ kammaṭṭhānaṃ ussukkāpetvā āgatānaṃ visadabhāvappattapaṭisambhidānaṃ pubbayogāvacarānaṃ anto natthi.

Etesu pana kāraṇesu pariyatti, savanaṃ, paripucchāti imāni tīṇi pabhedasseva balavakāraṇāni. Pubbayogo adhigamassa balavapaccayo, pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana tathā. Pariyattisavanaparipucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pubbe ceva etarahi ca saṅkhārasammasanaṃ vinā paṭisambhidā nāma natthi. Ime pana dvepi ekato hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā karontīti.

Saṅgahavāravaṇṇanā.

2. Saccavārādivaṇṇanā

719. Idāni ye saṅgahavāre pañca atthā ca dhammā ca saṅgahitā, tesaṃ pabhedadassananayena paṭisambhidā vibhajituṃ puna **catasso**tiādinā nayena pabhedavāro āraddho. So saccavārahetuvāradhammavārapaccayākāravārapariyattivāravasena pañcavidho. Tattha paccayasamuppannassa dukkhasaccassa paccayena pattabbassa nibbānassa ca atthabhāvaṃ, phalanibbattakassa samudayassa nibbānasampāpakassa ariyamaggassa ca dhammabhāvañca dassetuṃ **‘saccavāro’** vutto. Yassa kassaci pana hetuphalanibbattakassa hetuno dhammabhāvaṃ, hetuphalassa ca atthabhāvaṃ dassetuṃ **‘hetuvāro’** vutto. Tattha ca hetuphalakkamavasena uppaṭipāṭiyā paṭhamaṃ dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Ye pana dhammā tamhā tamhā rūpārūpappabhedā hetuto jātā, tesaṃ atthabhāvaṃ, tassa tassa ca rūpārūpadhammappabhedassa hetuno dhammabhāvaṃ dassetuṃ **‘dhammavāro’** vutto. Jarāmaraṇādīnaṃ pana atthabhāvaṃ, jarāmaraṇādisamudayasaṅkhātānaṃ jātiādīnañca dhammabhāvaṃ dassetuṃ **‘paccayākāravāro’** vutto. Tato pariyattisaṅkhātassa tassa tassa bhāsitassa dhammabhāvaṃ, bhāsitasaṅkhātena paccayena pattabbassa bhāsitatthassa ca atthabhāvaṃ dassetuṃ **‘pariyattivāro’** vutto.

Tattha ca yasmā bhāsitaṃ ñatvā tassattho ñāyati, tasmā bhāsitabhāsitatthakkamena uppaṭipāṭiyā paṭhamaṃ dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Pariyattidhammassa ca pabhedadassanatthaṃ ‘‘tattha katamā dhammapaṭisambhidā’’ti pucchāpubbaṅgamo paṭiniddesavāro vutto. Tattha suttantiādīhi navahi aṅgehi nippadesato tanti gahitā. Ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa atthoti imasmimpi ṭhāne bhāsitavasena nippadesato tanti eva gahitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

725. Tattha tisso paṭisambhidā lokiyā. Atthapaṭisambhidā lokiyalokuttaramissakā. Sā hi nibbānārammaṇānaṃ maggaphalañāṇānaṃ vasena lokuttarāpi hoti. Abhidhammabhājanīye kusalākusalavipākakiriyānaṃ vasena catūhi vārehi vibhattaṃ. Tattha yattakāni heṭṭhā cittuppādakaṇḍe (dha. sa. 1 ādayo) kusalacittāni vibhattāni, tesaṃ sabbesampi vasena ekekasmiṃ cittaniddese catasso catasso paṭisambhidā vibhattāti veditabbā. Akusalacittesupi eseva nayo. Vipākakiriyavāresu vipākakiriyānaṃ atthena saṅgahitattā, dhammapaṭisambhidaṃ chaḍḍetvā, ekekasmiṃ vipākacitte ca kiriyacitte ca tisso tissova paṭisambhidā vibhattā. Pāḷi pana mukhamattameva dassetvā saṃkhittā. Sā heṭṭhā āgatavitthāravaseneva veditabbā.

Kasmā pana yathā kusalākusalavāresu ‘‘tesaṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’ti vuttaṃ, evamidha ‘‘yesaṃ dhammānaṃ ime vipākā, tesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’ti evaṃ na vuttanti? Heṭṭhā vuttattā. Yadi evaṃ, ‘‘tesaṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’ti heṭṭhā vuttattā ayaṃ atthapaṭisambhidāpi idha na vattabbā siyāti? No na vattabbā. Kasmā? Heṭṭhā vipākakiriyacittuppādavasena avuttattā. Kiriyavāre ca ‘‘yesaṃ dhammānaṃ ime kiriyā’’ti vacanameva na yujjatīti dvīsupi imesu vāresu tisso tissova paṭisambhidā vibhattā.

Tattha **yāya niruttiyā tesaṃ dhammānaṃ paññatti hotī**ti yāya niruttiyā tesaṃ phasso hotītiādinā nayena vuttānaṃ dhammānaṃ ‘‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā’’ti evaṃ paññatti hoti. Tattha **dhammaniruttābhilāpe ñāṇa**nti tasmiṃ atthe dhamme ca pavattamānāya tassā dhammaniruttiyā sabhāvapaññattiyā abhilāpe ñāṇaṃ. Abhilāpasaddaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannañāṇameva idhāpi kathitaṃ. **Yena ñāṇenā**ti yena paṭibhānapaṭisambhidāñāṇena. **Tāni ñāṇāni jānātī**ti itarāni tīṇi paṭisambhidāñāṇāni jānāti.

Idāni yathā yaṃ ñāṇaṃ tāni ñāṇāni jānāti, tathā tassa tesu pavattiṃ dassetuṃ **imāni ñāṇāni idamatthajotakānī**ti vuttaṃ. Tattha **idamatthajotakānī**ti imassa atthassa jotakāni pakāsakāni; imaṃ nāma atthaṃ jotenti pakāsenti paricchindantīti attho. **Iti ñāṇesu ñāṇa**nti iminā ākārena pavattaṃ tīsu ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā nāma.

Tattha kiñcāpi ayaṃ paṭibhānapaṭisambhidā 'imissā idaṃ kiccaṃ, imissā idaṃ kicca'nti itarāsaṃ paṭisambhidānaṃ kiccaṃ jānāti, sayaṃ pana tāsaṃ kiccaṃ kātuṃ na sakkoti, bahussutadhammakathiko viya appassutadhammakathikassa. Dve kira bhikkhū. Eko bahussuto, eko appassuto. Te ekatova ekaṃ dhammakathāmaggaṃ uggaṇhiṃsu. Tattha appassuto sarasampanno ahosi, itaro mandassaro. Tesu appassuto gatagataṭṭhāne attano sarasampattiyā sakalaparisaṃ khobhetvā dhammaṃ kathesi. Dhammaṃ suṇamānā haṭṭhatuṭṭhamānasā hutvā – 'yathā esa dhammaṃ kathesi, eko tipiṭakadharo maññe bhavissatī'ti vadanti. Bahussutabhikkhu pana – 'dhammasavane jānissatha ayaṃ tipiṭakadharo vā no vā'ti āha. So kiñcāpi evamāha, yathā pana sakalaparisaṃ khobhetvā dhammaṃ kathetuṃ sakkoti, evamassa kathanasamatthatā natthi. Tattha kiñcāpi paṭibhānapaṭisambhidā, bahussuto viya appassutassa, itarāsaṃ kiccaṃ jānāti, sayaṃ pana taṃ kiccaṃ kātuṃ na sakkotīti veditabbaṃ. Sesaṃ uttānatthameva.

746. Evaṃ kusalacittuppādādivasena paṭisambhidā vibhajitvā idāni tāsaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ khettaṃ dassetuṃ puna **catasso paṭisambhidā**tiādimāha. Tattha **tisso paṭisambhidā kāmāvacarakusalato catūsu ñāṇasampayuttesu cittuppādesū**ti idaṃ sekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tesañhipi dhammapaccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttaṃ pañcappakāraṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakusalacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttipaccavekkhaṇakāle saddaṃ ārammaṇaṃ katvā niruttipaṭisambhidā; ñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭibhānapaṭisambhidāti.

Kiriyato catūsūti idaṃ pana asekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tesañhi dhammaṃ paccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttaṃ pañcappakāraṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakiriyacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttipaccavekkhaṇakāle saddaṃ ārammaṇaṃ katvā niruttipaṭisambhidā; ñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭibhānapaṭisambhidāti.

Atthapaṭisambhidā etesu ceva uppajjatīti idaṃ pana sekkhāsekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tathā hi sekkhānaṃ atthapaccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttappabhedaṃ atthaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakusalacittesu ayaṃ uppajjati, maggaphalakāle ca maggaphalesu. Asekkhassa pana atthaṃ paccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttappabhedameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakiriyacittesu uppajjati, phalakāle ca uparime sāmaññaphaleti. Evametā sekkhāsekkhānaṃ uppajjamānā imāsu bhūmīsu uppajjantīti bhūmidassanatthaṃ ayaṃ nayo dassitoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

747. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva catunnaṃ paṭisambhidānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana niruttipaṭisambhidā saddameva ārammaṇaṃ karotīti parittārammaṇā. Atthapaṭisambhidā kāmāvacaravipākakiriyasaṅkhātañceva paccayasamuppannañca atthaṃ paccavekkhantassa parittārammaṇā; vuttappabhedameva rūpāvacarārūpāvacaraṃ atthaṃ paccavekkhantassa mahaggatārammaṇā; lokuttaravipākatthañceva paramatthañca nibbānaṃ paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā kāmāvacaraṃ kusaladhammaṃ akusaladhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa parittārammaṇā; rūpāvacarārūpāvacaraṃ kusalaṃ dhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa mahaggatārammaṇā; lokuttaraṃ kusalaṃ dhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā kāmāvacarakusalavipākakiriyañāṇāni paccavekkhantassa parittārammaṇā; rūpāvacarārūpāvacarāni kusalavipākakiriyañāṇāni paccavekkhantassa tesaṃ ārammaṇāni vijānantassa mahaggatārammaṇā; lokuttarāni kusalavipākañāṇāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā sahajātahetuvasena siyā maggahetukā, vīriyajeṭṭhikāya maggabhāvanāya siyā maggādhipati, chandacittajeṭṭhikāya navattabbā, phalakālepi navattabbā eva. Dhammapaṭisambhidā maggaṃ paccavekkhaṇakāle maggārammaṇā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantassa ārammaṇādhipativasena maggādhipati. Paṭibhānapaṭisambhidā maggañāṇaṃ paccavekkhaṇakāle maggārammaṇā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantassa maggādhipati, sesañāṇaṃ pañcavekkhaṇakāle navattabbārammaṇā. Niruttipaṭisambhidā paccuppannameva saddaṃ ārammaṇaṃ karotīti paccuppannārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā atītaṃ vipākatthaṃ kiriyatthaṃ paccayasamuppannañca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā, lokuttaraṃ paramatthaṃ paccavekkhantassa navattabbārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā atītaṃ kusalaṃ akusalaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā atītaṃ kusalañāṇaṃ vipākañāṇaṃ kiriyañāṇañca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā.

Niruttipaṭisambhidā saddārammaṇattā bahiddhārammaṇā. Itarāsu tīsu atthapaṭisambhidā ajjhattaṃ vipākatthaṃ kiriyatthaṃ paccayasamuppannañca paccavekkhantassa ajjhattārammaṇā, bahiddhā paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā, ajjhattabahiddhā paccavekkhantassa ajjhattabahiddhārammaṇā, paramatthaṃ paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā eva. Dhammapaṭisambhidā ajjhattaṃ kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattārammaṇā, bahiddhā kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle bahiddhārammaṇā, ajjhattabahiddhā kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattabahiddhārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā ajjhattaṃ kusalavipākakiriyañāṇaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattārammaṇā, bahiddhā…pe… ajjhattabahiddhā kusalavipākakiriyañāṇaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattabahiddhārammaṇāti.

Idhāpi tisso paṭisambhidā lokiyā; atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarā. Imasmiñhi paṭisambhidāvibhaṅge sammāsambuddhena tayopi nayā lokiyalokuttaramissakattā ekaparicchedāva kathitā. Tīsupi hi etāsu tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarāti. Evamayaṃ paṭisambhidāvibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Paṭisambhidāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ñāṇavibhaṅgo

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

751. Idāni tadanantare ñāṇavibhaṅge **ekavidhena ñāṇavatthū**tiādinā nayena paṭhamaṃ ekavidhādīhi dasavidhapariyosānehi dasahi paricchedehi mātikaṃ ṭhapetvā nikkhittapadānukkamena niddeso kato.

Tattha **ekavidhenā**ti ekappakārena, ekakoṭṭhāsena vā. **Ñāṇavatthū**ti ettha pana ñāṇañca taṃ vatthu ca nānappakārānaṃ sampattīnanti ñāṇavatthu; okāsaṭṭhena ñāṇassa vatthūtipi ñāṇavatthu. Idha pana purimenevatthena ñāṇavatthu veditabbaṃ. Teneva ekavidhaparicchedāvasāne ‘‘yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā – evaṃ ekavidhena ñāṇavatthū’’ti vuttaṃ. **Pañca viññāṇā**ti cakkhuviññāṇādīni pañca. **Na hetū**tiādīni heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1.6) vuttanayeneva veditabbāni. Saṅkhepato panettha yaṃ vattabbaṃ taṃ niddesavāre āvi bhavissati. Yathā cettha, evaṃ dukamātikādipadesupi yaṃ vattabbaṃ taṃ tattheva āvi bhavissati. Nikkhepaparicchedamattaṃ panettha evaṃ veditabbaṃ. Ettha hi ‘‘na hetu ahetukā’’tiādīhi tāva dhammasaṅgahamātikāvasena, ‘‘aniccā jarābhibhūtā’’tiādīhi amātikāvasenāti saṅkhepato duvidhehi pabhedato aṭṭhasattatiyā padehi **ekakamātikā** nikkhittā.

Dukānurūpehi pana pañcatiṃsāya dukehi **dukamātikā** nikkhittā.

Tikānurūpehi ‘‘cintāmayā paññā’’tiādīhi catūhi bāhirattikehi, ‘‘vipākā paññā’’tiādīhi aniyamitapaññāvasena vuttehi cuddasahi mātikātikehi, vitakkattike paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, dutiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi sattahi, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahi, pītittike ca paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, tathā dutiyapadena, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahīti aṭṭhāsītiyā tikehi **tikamātikā** nikkhittā.

Catukkamātikā pana ‘kammassakatañāṇa’ntiādīhi ekavīsatiyā catukkehi, **pañcakamātikā** dvīhi pañcakehi, **chakkamātikā** ekena chakkena, **sattakamātikā** ‘‘sattasattati ñāṇavatthūnī’’ti evaṃ saṅkhepato vuttehi ekādasahi sattakehi, **aṭṭhakamātikā** ekena aṭṭhakena, **navakamātikā** ekena navakena.

10. Dasakamātikāvaṇṇanā

760. **Dasakamātikā** ‘‘dasa tathāgatassa tathāgatabalānī’’tiādinā ekeneva dasakena nikkhittā. Tattha **dasā**ti gaṇanaparicchedo. **Tathāgatassā**ti yathā vipassīādayo pubbakā isayo āgatā tathā āgatassa; yathā ca te gatā tathā gatassa. **Tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni; yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiyā āgatāni tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṃ tathāgatassa balaṃ – kāyabalañca ñāṇabalañca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusāreneva veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasāti. –

Imāni hi dasa hatthikulāni.

Tattha **'kāḷāvaka'**nti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ taṃ ekassa kāḷāvakahatthino. Yaṃ dasannaṃ kāḷāvakānaṃ balaṃ taṃ ekassa gaṅgeyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ taṃ ekassa maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ taṃ ekassa uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ taṃ ekassa tathāgatassa. Nārāyanasaṅkhātabalantipi idameva vuccati. Tadetaṃ pakatihatthīnaṃ gaṇanāya hatthikoṭisahassānaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tāva tathāgatassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva pāḷiyaṃ āgatameva dasabalañāṇaṃ. **Mahāsīhanāde** (ma. ni. 1.146 ādayo) dasabalañāṇaṃ, catuvesārajjañāṇaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṃ, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, pañcagatiparicchedakañāṇaṃ, **saṃyuttake** (saṃ. ni. 2.33-34) āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānīti evaṃ aññānipi anekāni ñāṇasahassāni – etaṃ **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetaṃ ñāṇañhi akampiyaṭṭhena upatthambhakaṭṭhena ca balanti vuttaṃ.

Yehi balehi samannāgatoti yehi dasahi ñāṇabalehi upeto samupeto. **Āsabhaṃ ṭhāna**nti seṭṭhaṭṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ; āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṃ ṭhānanti attho. Api ca gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho; vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho; sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampanīyo nisabho. So idha **usabho**ti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṃ. Usabhassa idanti āsabhaṃ. **Ṭhāna**nti catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā acalaṭṭhānaṃ. Idaṃ pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tathāgatopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṃ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, upagacchati, na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṃ ''āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānātī''ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatī**ti seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ nadati, sīhanādasadisaṃ vā nādaṃ nadati. Ayamattho sīhanādasuttena dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato ca hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ tathāgato lokadhammānaṃ sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso ''iti rūpa''ntiādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ ''parisāsu sīhanādaṃ nadatī''ti.

Brahmacakkaṃ pavattetīti ettha **brahma**nti seṭṭhaṃ uttamaṃ visuddhaṃ. Cakkasaddo ca panāyaṃ –

Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe;
Dāne ratanadhammūra, cakkādīsu ca dissati;
Dhammacakke idha mato, tañca dvedhā vibhāvaye.

''Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussāna''ntiādīsu (a. ni. 4.31) hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. ''Heṭṭhā pādatalesu cakkāni jātānī''ti (dī. ni. 2.35) ettha lakkhaṇe. ''Cakkaṃva vahato pada''nti (dha. pa. 1) ettha rathaṅge. ''Catucakkaṃ navadvāra''nti (saṃ. ni. 1.29) ettha iriyāpathe. ''Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ pavattaya sabbapāṇina''nti (jā. 1.7.149) ettha dāne. ''Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī''ti ettha ratanacakke. ''Mayā pavattitaṃ cakka''nti (su. ni. 562) ettha dhammacakke. ''Icchāhatassa posassa cakkaṃ bhamati matthake''ti (jā. 1.1.104; 1.5.103) ettha uracakke. ''Khurapariyantena cepi cakkenā''ti (dī. ni. 1.166) ettha paharaṇacakke. ''Asanivicakka''nti (dī. ni. 3.61; saṃ. ni. 2.162) ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ dhammacakke mato.

Taṃ pana dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti – paṭivedhañāṇañca desanāñāṇañca. Tattha paññāpabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhañāṇaṃ; karuṇāpabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāñāṇaṃ. Tattha paṭivedhañāṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma; tusitabhavanato vā yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma; dīpaṅkarabyākaraṇato paṭṭhāya vā yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññākoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, desanāñāṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ buddhānaṃyeva orasañāṇaṃ.

Idāni yehi dasahi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, yāni āditova ‘‘dasa tathāgatassa tathāgatabalānī’’ti nikkhittāni, tāni vitthārato dassetuṃ **katamāni dasa? Idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato**tiādimāha. Tattha **ṭhānañca ṭhānato**ti kāraṇañca kāraṇato. Kāraṇañhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ bhagavā ‘‘ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya taṃ taṃ ṭhāna’’nti ca ‘ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya taṃ taṃ aṭṭhāna’nti ca pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. **Yampī**ti yena ñāṇena. **Idampi tathāgatassā**ti idampi ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ tathāgatassa **tathāgatabalaṃ** nāma hotīti attho. Evaṃ sabbapadesu yojanā veditabbā.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ; kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu.

Sabbattha gāmininti sabbagatigāminiñca agatigāminiñca. **Paṭipada**nti maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu ‘imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminī’ti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ pajānāti.

Anekadhātunti cakkhudhātuādīhi kāmadhātuādīhi vā dhātūhi bahudhātuṃ. **Nānādhātu**nti tāsaṃyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇatāya nānappakāradhātuṃ. **Loka**nti khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti tāsaṃ tāsaṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati.

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ.

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalāna**nti tato paresaṃ hīnasattānaṃ; ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena pana dvedhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyatta**nti saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvañca aparabhāvañca vuḍḍhiñca hāniñcāti attho.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattiādīnañca navannaṃ anupubbasamāpattīnaṃ. **Saṃkilesa**nti hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodāna**nti visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhāna**nti yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ.

Pubbenivāsānussatinti pubbe nivutthakkhandhānussaraṇaṃ.

Cutūpapātanti cutiñca upapātañca.

Āsavānaṃ khayanti kāmāsavādīnaṃ khayasaṅkhātaṃ āsavanirodhaṃ nibbānaṃ.

Imānīti yāni heṭṭhā ‘‘dasa tathāgatassa tathāgatabalānī’’ti avoca, imāni tānīti appanaṃ karotīti. Evamettha anupubbapadavaṇṇanaṃ ñatvā idāni yasmā tathāgato paṭhamaṃyeva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati, lokiyasammādiṭṭhiṭhānadassanato niyatamicchādiṭṭhiṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākañāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati, tihetukapaṭisandhidassanato. Sabbatthagāminīpaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati, ānantariyakammābhāvadassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanatthaṃ cariyāvisesaṃ passati, dhātuvemattadassanato. Atha nesaṃ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṃ passati, payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanatthaṃ. Athevaṃ diṭṭhādhimuttīnaṃ yathāsatti yathābalaṃ dhammaṃ desetuṃ indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati, saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattāpi panete sace dūre honti, atha jhānādipariññāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbajātibhāvanaṃ, dibbacakkhānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampatticittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṃ deseti. Tasmā iminā anukkamena imāni dasabalāni vuttānīti veditabbāni. Ayaṃ tāva mātikāya atthavaṇṇanā.

(1.) Ekakaniddesavaṇṇanā

761. Idāni yathānikkhittāya mātikāya ''pañcaviññāṇā na hetumevā''tiādinā nayena āraddhe niddesavāre **na hetumevā**ti sādhāraṇahetupaṭikkhepaniddeso. Tattha ''hetuhetu, paccayahetu, uttamahetu, sādhāraṇahetūti catubbidho hetū''tiādinā nayena yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ rūpakaṇḍe ''sabbaṃ rūpaṃ na hetumevā''tiādīnaṃ atthavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 594) vuttameva. **Ahetukamevā**tiādīsu byañjanasandhivasena makāro veditabbo; ahetukā evāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Apica ''hetū dhammā nahetū dhammā''tiādīsu (dha. sa. dukamātikā 1) dhammakoṭṭhāsesu pañcaviññāṇāni hetū dhammāti vā sahetukā dhammāti vā na honti. Ekantena pana na hetūyeva, ahetukā yevāti imānipi nayenettha sabbapadesu attho veditabbo. **Abyākatamevā**ti padaṃ vipākābyākatavasena vuttaṃ. **Sārammaṇamevā**ti olubbhārammaṇavasena. Paccayārammaṇaṃ olubbhārammaṇanti hi duvidhaṃ ārammaṇaṃ. Imasmiṃ pana ṭhāne olubbhārammaṇameva dhuraṃ, paccayārammaṇampi labbhatiyeva. **Acetasikamevā**ti padaṃ cittaṃ, rūpaṃ, nibbānanti tīsu acetasikesu cittameva sandhāya vuttaṃ. **No apariyāpannamevā**ti gatipariyāpannacutipariyāpannasaṃsāravaṭṭabhavapariyāpannabhāvato pariyāpannā eva, no apariyāpannā. Lokato vaṭṭato na niyyantīti **aniyyānikā**. **Uppannaṃ manoviññāṇaviññeyyamevā**ti rūpakaṇḍe cakkhuviññāṇādīnaṃ paccuppannāneva rūpādīni ārabbha pavattito atītādivisayaṃ manoviññāṇampi pañcaviññāṇasotapatitameva katvā ''upapannaṃ chahi viññāṇehi viññeyya''nti (dha. sa. 584) vuttaṃ. Pañcaviññāṇā pana yasmā paccuppannāpi cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇā na honti, manoviññāṇasseva honti, tasmā ''manoviññāṇaviññeyyamevā''ti vuttaṃ. **Aniccamevā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccāyeva. **Jarābhibhūtamevā**ti jarāya abhibhūtattā jarābhibhūtā eva.

762. **Uppannavatthukā uppannārammaṇā**ti anāgatapaṭikkhepo. Na hi te anāgatesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Purejātavatthukā purejātārammaṇāti sahuppattipaṭikkhepo. Na hi te sahuppannaṃ vatthuṃ vā ārammaṇaṃ vā paṭicca uppajjanti, sayaṃ pana pacchājātā hutvā purejātesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Ajjhattikavatthukāti ajjhattajjhattavasena vuttaṃ. Tāni hi ajjhattike pañca pasāde vatthuṃ katvā uppajjanti. **Bāhirārammaṇā**ti bāhirarūpādiārammaṇā. Tattha catukkaṃ veditabbaṃ – pañcaviññāṇā hi pasādavatthukattā ajjhattikā ajjhattikavatthukā, manoviññāṇaṃ hadayarūpaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakāle ajjhattikaṃ bāhiravatthukaṃ, pañcaviññāṇasampayuttā tayo khandhā bāhirā ajjhattikavatthukā, manoviññāṇasampayuttā tayo khandhā hadayarūpaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakāle bāhirā bāhiravatthukā.

Asambhinnavatthukāti aniruddhavatthukā. Na hi te niruddhaṃ atītaṃ vatthuṃ paṭicca uppajjanti. **Asambhinnārammaṇatāya**pi eseva nayo.

Aññaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu ca ārammaṇañcātiādīsu cakkhuviññāṇassa hi aññaṃ vatthu, aññaṃ ārammaṇaṃ. Aññaṃ sotaviññāṇādīnaṃ. Cakkhuviññāṇaṃ sotapasādādīsu aññataraṃ vatthuṃ, saddādīsu vā aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā kappato kappaṃ gantvāpi na uppajjati; cakkhupasādameva pana vatthuṃ katvā rūpañca ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Evamassa vatthupi dvārampi ārammaṇampi nibaddhaṃ, aññaṃ vatthuṃ vā dvāraṃ vā ārammaṇaṃ vā na saṅkamati, nibaddhavatthu nibaddhadvāraṃ nibaddhārammaṇameva hutvā uppajjati. **Sotaviññāṇādīsu**pi eseva nayo.

763. **Na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontī**ti ettha aññamaññassa cakkhu sotassa, sotaṃ vā cakkhussāti evaṃ ekaṃ ekassa gocaravisayaṃ na paccanubhotīti attho. Sace hi nīlādibhedaṃ rūpārammaṇaṃ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya 'iṅgha tāva naṃ vavatthāpehi vibhāvehi – kiṃ nāmetaṃ ārammaṇa'nti, cakkhuviññāṇaṃ vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya – 'are andhabāla, vassasatampi vassasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā kuhiṃ etassa jānanakaṃ labhissasi; āhara naṃ cakkhupasāde upanehi; ahametaṃ ārammaṇaṃ jānissāmi – yadi vā nīlaṃ yadi vā pītakaṃ. Na hi eso aññassa visayo; mayhameveso visayo'ti. Sesaviññāṇesupi eseva nayo. Evamete aññamaññassa gocaravisayaṃ na paccanubhonti nāma.

764. **Samannāharantassā**ti āvajjaneneva samannāharantassa.

Manasikarontassāti āvajjaneneva manasikarontassa. Etāni hi cittāni āvajjanena samannāhaṭakāle manasikatakāleyeva ca uppajjanti.

Na abbokiṇṇāti aññena viññāṇena abbokiṇṇā nirantarāva nuppajjanti. Etena tesaṃ anantaratā paṭikkhittā.

765. **Na apubbaṃ acarima**nti etena sabbesampi sahuppatti paṭikkhittā. **Na aññamaññassa samanantarā**ti etena samanantaratā paṭikkhittā.

766. **Āvaṭṭanā vā**tiādīni cattāripi āvajjanasseva nāmāni. Tañhi bhavaṅgassa āvaṭṭanato **āvaṭṭanā,** tasseva ābhujanato **ābhogo,** rūpādīnaṃ samannāharaṇato **samannāhāro,** tesaṃyeva manasikaraṇato **manasikāro**ti vuccati. Evamettha saṅkhepato pañcannaṃ viññāṇānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā āvajjanādikiccaṃ kātuṃ samatthabhāvo paṭikkhitto.

Na kañci dhammaṃ paṭivijānātīti ''manopubbaṅgamā dhammā''ti (dha. pa. 1-2) evaṃ vuttaṃ ekampi kusalaṃ vā akusalaṃ vā na paṭivijānāti.

Aññatra abhinipātamattāti ṭhapetvā rūpādīnaṃ abhinipātamattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – supaṇḍitopi puriso, ṭhapetvā āpāthagatāni rūpādīni, aññaṃ kusalākusalesu ekadhammampi pañcahi viññāṇehi na paṭivijānāti. Cakkhuviññāṇaṃ panettha dassanamattameva hoti. Sotaviññāṇādīni savanaghāyanasāyanaphusanamattāneva. Dassanādimattato pana muttā aññā etesaṃ kusalādipaṭiviññatti nāma natthi.

Manodhātuyāpīti sampaṭicchanamanodhātuyāpi. Sampiṇḍanattho cettha pikāro. Tasmā manodhātuyāpi tato parāhi manoviññāṇadhātūhipīti sabbehipi pañcadvārikaviññāṇehi na kañci kusalākusalaṃ dhammaṃ paṭivijānātīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Na kañci iriyāpathaṃ kappetītiādīsupi eseva nayo. Na hi pañcadvārikaviññāṇehi gamanādīsu kañci iriyāpathaṃ kappeti, na kāyakammaṃ na vacīkammaṃ paṭṭhapeti, na kusalākusalaṃ dhammaṃ samādiyati, na samādhiṃ samāpajjati lokiyaṃ vā lokuttaraṃ vā, na samādhito vuṭṭhāti lokiyā vā lokuttarā vā, na bhavato cavati, na bhavantare upapajjati. Sabbampi hetaṃ kusalākusaladhammapaṭivijānanādivacanapariyosānaṃ kiccaṃ manodvārikacitteneva hoti, na pañcadvārikenāti sabbassāpetassa kiccassa karaṇe sahajavanakāni vīthicittāni paṭikkhittāni. Yathā cetesaṃ etāni kiccāni natthi, evaṃ niyāmokkamanādīnipi. Na hi pañcadvārikajavanena micchattaniyāmaṃ okkamati, na sammattaniyāmaṃ; na cetaṃ javanaṃ nāmagottamārabbha javati, na kasiṇādipaṇṇattiṃ; na lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena pavattati, na vuṭṭhānagāminībalavavipassanāvasena; na rūpārūpadhamme ārabbha javati, na nibbānaṃ; na cetena saddhiṃ paṭisambhidāñāṇaṃ uppajjati, na abhiññāñāṇaṃ, na sāvakapāramīñāṇaṃ, na paccekabodhiñāṇaṃ, na sabbaññutañāṇaṃ. Sabbopi panesa pabhedo manodvārikajavaneyeva labbhati.

Na supati na paṭibujjhati na supinaṃ passatīti sabbenāpi ca pañcadvārikacittena neva niddaṃ okkamati, na niddāyati, na paṭibujjhati, na kiñca supinaṃ passatīti imesu tīsu ṭhānesu saha javanena vīthicittaṃ paṭikkhittaṃ.

Niddāyantassa hi mahāvaṭṭiṃ jāletvā dīpe cakkhusamīpe upanīte paṭhamaṃ cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ na āvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti. Tato cakkhuviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti. Tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārikaāvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati. Tena cittena ñatvā 'kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne āloko'ti jānāti.

Tathā niddāyantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu, ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyaṃ pāṇinā pahāre dinne paṭhamaṃ sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ āvaṭṭenti. Tato sotaghānajivhākāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti. Tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārikaāvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati. Tena cittena ñatvā 'kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne saddo – saṅkhasaddo, bherisaddo'ti vā 'kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne gandho – mūlagandho, sāragandho'ti vā 'kiṃ idaṃ mayhaṃ mukhe pakkhittarasaṃ – sappīti vā phāṇita'nti vā 'kenamhi piṭṭhiyaṃ pahato, atithaddho me pahāro'ti vā vattāro honti. Evaṃ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikena.

Tañca panetaṃ supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati – dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṃhārato vā pubbanimittato vāti. Tattha pittādīnaṃ khobhakaraṇapaccayayogena khubhitadhātuko **'dhātukkhobhato'** supinaṃ passati. Passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati – pabbatā patanto viya, ākāsena gacchanto viya, vāḷamigahatthicorādīhi anubaddho viya ca hoti. **'Anubhūtapubbato'** passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati. **'Devatopasaṃhārato'** passantassa devatā atthakāmatāya vā anatthakāmatāya vā atthāya vā anatthāya vā nānāvidhāni ārammaṇāni upasaṃharanti. So tāsaṃ devatānaṃ ānubhāvena tāni ārammaṇāni passati. **Pubbanimittato** passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anatthassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittaṃ, bodhisatto viya pañca mahāsupine (a. ni. 5.196), kosalarājā viya ca soḷasa supineti (jā. 1.1.41).

Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supinaṃ passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasaṃhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Tatridaṃ vatthu – rohaṇe kira nāgamahāvihāre mahāthero bhikkhusaṅghaṃ anapaloketvāva ekaṃ nāgarukkhaṃ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva naṃ palobhetvā pacchā 'ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissatī'ti supine ārocesi. Thero naṃ kathaṃ āharitvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviravaṃ viraviṃsu. Rājā 'kiṃ eta'nti pucchi. Tā 'evaṃ therena vutta'nti ārocayiṃsu. Rājā divase gaṇāpetvā sattāhe vītivatte kujjhitvā therassa hatthapāde chindāpesi.

Yaṃ pana pubbanimittato passati taṃ ekantasaccameva hoti. Etesañca catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedatopi supinabhedo hotiyeva. Tañca panetaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekkhaputhujjanāva passanti appahīnavipallāsattā; asekkhā na passanti pahīnavipallāsattā.

Kiṃ pana taṃ passanto sutto passati, paṭibuddho? Udāhu neva sutto passati na paṭibuddhoti? Kiñcettha yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati. Tañca rūpanimittādiārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti. Supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yañhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati. Sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi. Supinaṃ passantena pana kate vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, na supinaṃ nāma passati. Evañhi sati supinassa abhāvova āpajjati? Na abhāvo. Kasmā? Yasmā kapimiddhapareto passati. Vuttaṃ hetaṃ – ''kapimiddhapareto kho, mahārāja, supinaṃ passatī''ti (mi. pa. 5.3.5). **'Kapimiddhapareto'**ti makkaṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṃ yā niddā punappunaṃ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā; yassā pavattiyaṃ punappunaṃ bhavaṅgato uttaraṇaṃ hoti, tāya yutto supinaṃ passati. Tenāyaṃ supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi 386. Tattha supinante cetiyavandanadhammassavanadhammadesanādīni karontassa kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Supineneva 'diṭṭhaṃ viya me, sutaṃ viya me'ti kathanakālepi abyākatoyeva.

Kiṃ pana supine kataṃ kusalākusalaṃ kammaṃ savipākaṃ avipākanti? Savipākaṃ; dubbalattā pana paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkoti, dinnāya aññakammena paṭisandhiyā pavatte vedanīyaṃ hoti.

Evaṃ yāthāvakavatthuvibhāvanā paññāti pañcannaṃ viññāṇānaṃ na hetvaṭṭho yāthāvaṭṭho. Taṃ yāthāvaṭṭhaṃ vatthuṃ vibhāvetīti yāthāvakavatthuvibhāvanā. Tathā pañcannaṃ viññāṇānaṃ ahetukaṭṭho, jarābhibhūtaṭṭho, na supinaṃ passanaṭṭho, yāthāvaṭṭho. Taṃ yāthāvaṭṭhaṃ vatthuṃ vibhāvetīti yāthāvakavatthuvibhāvanā. Iti yā heṭṭhā ''yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā''ti mātikāya nikkhittā, sā evaṃ yāthāvakavatthuvibhāvanā paññāti veditabbā. Tassā eva ca vasena **evaṃ ekavidhena ñāṇavatthū**ti evaṃ ekekakoṭṭhāsena ñāṇagaṇanā ekena vā ākārena ñāṇaparicchedo hoti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

(2.) Dukaniddesavaṇṇanā

767. Duvidhena ñāṇavatthuniddese **catūsu bhūmīsu kusale**ti sekkhaputhujjanānaṃ catubhūmakakusalapaññā. Paṭisambhidāvibhaṅge vuttesu pañcasu atthesu attano attano bhūmipariyāpannaṃ vipākasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti **atthajāpikā. Arahato abhiññaṃ uppādentassa samāpattiṃ uppādentassa kiriyābyākate**ti abhiññāya ceva samāpattiyā ca parikammasamaye kāmāvacarakiriyapaññā. Sā hi abhiññāsamāpattipabhedaṃ kiriyasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti **atthajāpikā paññā**ti vuttā. Ayaṃ pana aparopi pāḷimuttako aṭṭhakathānayo – yāpi hi purimā kāmāvacarakiriyā pacchimāya kāmāvacarakiriyāya anantarādivasena paccayo hoti, sāpi taṃ kiriyatthaṃ jāpetīti atthajāpikā paññā nāma. Rūpāvacarārūpāvacaresupi eseva nayo.

Dutiyapadaniddese **catūsu bhūmīsu vipāke**ti kāmāvacaravipāke paññā sahajātādipaccayavasena kāmāvacaravipākatthaṃ jāpetvā ṭhitāti **jāpitatthā**. Rūpāvacarādivipākapaññāsupi eseva nayo. Sabbāpi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayampi atthabhūtātipi jāpitatthā. **Arahato uppannāya abhiññāya uppannāya samāpattiyā**ti vuttakiriyapaññāyapi eseva nayo. Ayaṃ pana aparopi pāḷimuttako aṭṭhakathānayo – kāmāvacarakiriyapaññāpi hi sahajātādivasena kāmāvacarakiriyasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpetvā ṭhitāti jāpitatthā. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyapaññāsupi eseva nayo. Sabbāpi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayañca atthabhūtātipi jāpitatthā. Sesamettha sabbaṃ dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttanayattā pākaṭamevāti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

(3.) Tikaniddesavaṇṇanā

768. Tividhena ñāṇavatthuniddese **yogavihitesū**ti yogo vuccati paññā; paññāvihitesu paññāpariṇāmitesūti attho. **Kammāyatanesū**ti ettha kammameva **kammāyatanaṃ;** atha vā kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnantipi **kammāyatanaṃ. Sippāyatanesu**pi eseva nayo. Tattha duvidhaṃ kammaṃ – hīnañca ukkaṭṭhañca. Tattha hīnaṃ nāma vaḍḍhakīkammaṃ, pupphachaḍḍakakammanti evamādi. Ukkaṭṭhaṃ nāma kasi, vaṇijjā, gorakkhanti evamādi. Sippampi duvidhaṃ hīnañca ukkaṭṭhañca. Tattha hīnaṃ sippaṃ nāma naḷakārasippaṃ, pesakārasippaṃ, kumbhakārasippaṃ, cammakārasippaṃ, nhāpitasippanti evamādi. Ukkaṭṭhaṃ nāma sippaṃ muddā, gaṇanā, lekhañcāti evamādi vijjāva **vijjāṭṭhānaṃ**. Taṃ dhammikameva gahitaṃ. Nāgamaṇḍalaparittasadisaṃ, phudhamanakamantasadisaṃ, sālākiyaṃ, sallakattiyantiādīni pana vejjasatthāni ''icchāmahaṃ, ācariya, sippaṃ sikkhitu''nti (mahāva. 329) sippāyatane paviṭṭhattā na gahitāni.

Tattha eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya attano ca dhammatāya gehapāsādayānanāvādīni uppādeti. So hi 'ime manussā vasanaṭṭhānena vinā dukkhitā'ti hitakiriyāya ṭhatvā dīghacaturassādibhedaṃ gehaṃ uppādeti, sītuṇhapaṭighātatthāya ekabhūmikadvibhūmikādibhede pāsāde karoti, 'yāne asati anusañcaraṇaṃ nāma dukkha'nti jaṅghākilamathapaṭivinodanatthāya vayhasakaṭasandamānikādīni uppādeti, 'nāvāya asati samuddādīsu sañcāro nāma natthī'ti nānappakāraṃ nāvaṃ uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kayiramānaṃ passati, na kataṃ uggaṇhāti, na kathentānaṃ suṇāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katampi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisameva hoti. Ayaṃ tāva hīnakamme nayo.

Ukkaṭṭhakammepi 'kasikamme asati manussānaṃ jīvitaṃ na pavattatī'ti eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya yuganaṅgalādīni kasibhaṇḍāni uppādeti; tathā nānappakāraṃ vāṇijakammaṃ gorakkhañca uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānaṃ passati…pe… katasadisameva hoti. Ayaṃ ukkaṭṭhakamme nayo.

Duvidhepi pana sippāyatane eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya naḷakārasippādīni hīnasippāni, hatthamuddāya gaṇanasaṅkhātaṃ muddaṃ, acchinnakasaṅkhātaṃ gaṇanaṃ, mātikāppabhedakādibhedañca lekhaṃ uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānaṃ passati…pe… katasadisameva hoti. Ayaṃ sippāyatane nayo.

Ekacco pana paṇḍito amanussasarīsapādīhi upaddutānaṃ manussānaṃ tikicchanatthāya dhammikāni nāgamaṇḍalamantādīni vijjāṭṭhānāni uppādeti, tāni neva aññehi kariyamānāni passati, na katāni uggaṇhāti, na kathentānaṃ suṇāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katampi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisameva hoti.

Kammassakataṃ vāti ''idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka''nti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomikaṃ vā**ti vipassanāñāṇaṃ. Tañhi catunnaṃ saccānaṃ anulomanato saccānulomikanti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ **rūpaṃ aniccanti vā**tiādi vuttaṃ. Ettha ca aniccalakkhaṇameva āgataṃ, na dukkhalakkhaṇaanattalakkhaṇāni, atthavasena pana āgatānevāti daṭṭhabbāni – yañhi aniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattāti.

Yaṃ evarūpinti yaṃ evaṃ heṭṭhā nidditthasabhāvaṃ anulomikaṃ. **Khanti**ntiādīni sabbāni paññāvevacanāneva. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulometīti **anulomikā**. Tathā sattānaṃ hitacariyāya anulometi, maggasaccassa anulometi, paramatthasaccassa nibbānassa anulomanato anulometītipi anulomikā. Sabbānipi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhuṃ sakkotīti **khanti,** passatīti **diṭṭhi,** rocetīti **ruci,** mudatīti **mudi,** pekkhatīti **pekkhā**. Sabbepissā te kammāyatanādayo dhammā nijjhānaṃ khamanti, visesato ca pañcakkhandhasaṅkhātā dhammā punappunaṃ aniccadukkhānattavasena nijjhāyamānā taṃ nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakhantī**.

Parato assutvā paṭilabhatīti aññassa upadesavacanaṃ assutvā sayameva cintento paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā na yesaṃ kesañci uppajjati, abhiññātānaṃ pana mahāsattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikañāṇaṃ dvinnaṃyeva bodhisattānaṃ uppajjati. Sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjatīti veditabbā.

Parato sutvā paṭilabhatīti ettha kammāyatanādīni parena kariyamānāni vā katāni vā disvāpi yassa kassaci kathayamānassa vacanaṃ sutvāpi ācariyassa santike uggahetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvāyeva paṭiladdhā nāmāti

veditabbā.

Samāpannassāti samāpattisamaṅgissa; antosamāpattiyaṃ pavattā **paññā bhāvanāmayā** nāmāti attho.

769. **Dānaṃ ārabbhā**ti dānaṃ paṭicca; dānacetanāpaccayāti attho. **Dānādhigacchā**ti dānaṃ adhigacchantassa; pāpuṇantassāti attho. **Yā uppajjatī**ti yā evaṃ dānacetanāsampayuttā paññā uppajjati, ayaṃ **dānamayā paññā** nāma. Sā panesā 'dānaṃ dassāmī'ti cintentassa, dānaṃ dentassa, dānaṃ datvā taṃ paccavekkhantassa pubbacetanā, muñcacetanā, aparacetanāti tividhena uppajjati.

Sīlaṃ ārabbha sīlādhigacchāti idhāpi sīlacetanāsampayuttāva **sīlamayā paññā**ti adhippetā. Ayampi 'sīlaṃ pūressāmī'ti cintentassa, sīlaṃ pūrentassa, sīlaṃ pūretvā taṃ paccavekkhantassa pubbacetanā, muñcacetanā, aparacetanāti tividheneva uppajjati. Bhāvanāmayā heṭṭhā vuttāyeva.

770. Adhisīlapaññādīsu sīlādīni duvidhena veditabbāni – sīlaṃ, adhisīlaṃ; cittaṃ, adhicittaṃ; paññā, adhipaññāti. Tattha ''uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā''ti (saṃ. ni. 2.20; a. ni. 3.137) imāya tantiyā saṅgahitavasena pañcapi sīlāni dasapi sīlāni sīlaṃ nāma. Tañhi tathāgate uppannepi anuppannepi hoti. Anuppanne ke paññāpentīti? Tāpasaparibbājakā, sabbaññubodhisattā, cakkavattirājāno ca paññāpenti. Uppanne sammāsambuddhe bhikkhusaṅgho, bhikkhunīsaṅgho, upāsakā, upāsikāyo ca paññāpenti. Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ pana sabbasīlehi adhikaṃ uppanneyeva tathāgate uppajjati, no anuppanne. Sabbaññubuddhāyeva ca naṃ paññāpenti. ''Imasmiṃ vatthusmiṃ vītikkame idaṃ nāma hotī''ti paññāpanañhi aññesaṃ avisayo, buddhānaṃyeva esa visayo, buddhānaṃ balaṃ. Iti yasmā pātimokkhasaṃvaro adhisīlaṃ, tasmā taṃ adhisīlapaññaṃ dassetuṃ **pātimokkhasaṃvaraṃ saṃvarantassā**tiādi vuttaṃ.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā saṅgahitavasena vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo cittaṃ nāma. Tañhi tathāgate uppannepi hoti anuppannepi. Anuppanne ke nibbattentīti? Tāpasaparibbājakā ceva sabbaññubodhisattā ca cakkavattirājāno ca. Uppanne bhagavati visesatthikā bhikkhuādayopi nibbattentiyeva. Vipassanāpādikā pana aṭṭha samāpattiyo sabbacittehi adhikā, uppanneyeva tathāgate uppajjanti, no anuppanne. Sabbaññubuddhā eva ca etā paññāpenti. Iti yasmā aṭṭha samāpattiyo adhicittaṃ, tasmā adhicittapaññaṃ dassetuṃ **rūpāvacarārūpāvacarasamāpattiṃ samāpajjantassā**tiādi vuttaṃ.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā saṅgahitavasena kammassakatañāṇaṃ paññā nāma. Tañhi tathāgate uppannepi hoti anuppannepi. Anuppanne velāmadānavessantaradānādivasena uppajjati; uppanne tena ñāṇena mahādānaṃ pavattentānaṃ pamāṇaṃ natthi. Maggaphalapaññā pana sabbapaññāhi adhikā, uppanneyeva tathāgate vitthārikā hutvā pavattati, no anuppanne. Iti yasmā maggaphalapaññā adhipaññā, tasmā atirekapaññāya paññaṃ dassetuṃ **catūsu maggesū**tiādi vuttaṃ.

Tattha siyā – sīlaṃ, adhisīlaṃ; cittaṃ, adhicittaṃ; paññā, adhipaññāti imesu chasu koṭṭhāsesu vipassanā paññā katarasannissitāti? Adhipaññāsannissitā. Tasmā yathā omakatarappamāṇaṃ chattaṃ vā dhajaṃ vā upādāya atirekappamāṇaṃ atichattaṃ atidhajoti vuccati, evamidampi pañcasīlaṃ dasasīlaṃ upādāya pātimokkhasaṃvarasīlaṃ **'adhisīlaṃ'** nāma; vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo upādāya vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo **'adhicittaṃ'** nāma, kammassakatapaññaṃ upādāya vipassanāpaññā ca maggapaññā ca phalapaññā ca **'adhipaññā'** nāmāti veditabbā.

771. Āyakosallādiniddese yasmā **āyo**ti vuḍḍhi, sā anatthahānito atthuppattito ca duvidhā; **apāyo**ti avuḍḍhi, sāpi atthahānito anatthuppattito ca duvidhā; tasmā taṃ dassetuṃ **ime dhamme manasikaroto**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ vuccatī**ti yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattippahānesu kusaladhammānañca uppattiṭṭhitīsu paññā – idaṃ āyakosallaṃ nāma vuccati. Yā panesā kusaladhammānaṃ anuppajjananirujjhanesu akusaladhammānañca uppattiṭṭhitīsu paññā – idaṃ apāyakosallaṃ nāmāti attho. Āyakosallaṃ tāva paññā hotu; apāyakosallaṃ kathaṃ paññā nāma jātāti? Paññavāyeva hi 'mayhaṃ evaṃ manasikaroto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti uppannā ca nirujjhanti; anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā pavaḍḍhantī'ti pajānāti. So evaṃ ñatvā anuppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ uppajjituṃ na deti, uppanne pajahati; anuppanne kusale uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakosallampi paññā evāti veditabbaṃ. **Sabbāpi tatrūpāyā paññā upāyakosalla**nti idaṃ pana accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanatthaṃ ṭhānuppattiyakāraṇajānanavaseneva veditabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Tikaniddesavaṇṇanā.

(4.) Catukkaniddesavaṇṇanā

793. Catubbidhena ñāṇavatthuniddese **atthi dinna**ntiādīsu dinnapaccayā phalaṃ atthīti iminā upāyena attho veditabbo. **Idaṃ vuccatī**ti yaṃ ñāṇaṃ 'idaṃ kammaṃ sakaṃ, idaṃ no saka'nti jānāti – idaṃ kammassakatañāṇaṃ nāma vuccatīti attho. Tattha tividhaṃ kāyaduccaritaṃ, catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ, tividhaṃ manoduccaritanti idaṃ na sakakammaṃ nāma. Tīsu dvāresu dasavidhampi sucaritaṃ sakakammaṃ nāma. Attano vāpi hotu parassa vā sabbampi akusalaṃ na sakakammaṃ nāma. Kasmā? Atthabhañjanato anatthajananato ca. Attano vā hotu parassa vā sabbampi kusalaṃ sakakammaṃ nāma. Kasmā? Anatthabhañjanato atthajananato ca. Evaṃ jānanasamatthe imasmiṃ kammassakatañāṇe ṭhatvā bahuṃ dānaṃ datvā sīlaṃ pūretvā uposathaṃ samādiyitvā sukhena sukhaṃ sampattiyā sampattiṃ anubhavitvā nibbānaṃ pattānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Yathā hi sadhano puriso pañcasu sakaṭasatesu sappimadhuphāṇitādīni ceva loṇatilataṇḍulādīni ca āropetvā kantāramaggaṃ paṭipanno kenacideva karaṇīyena atthe uppanne sabbesaṃ upakaraṇānaṃ gahitattā na cinteti, na paritassati, sukheneva khemantaṃ pāpuṇāti; evameva imasmimpi kammassakatañāṇe ṭhatvā bahuṃ dānaṃ datvā…pe… nibbānaṃ pattānaṃ gaṇanapatho natthi. **Ṭhapetvā saccānulomikaṃ ñāṇa**nti maggasaccassa paramatthasaccassa ca anulomanato saccānulomikanti laddhanāmaṃ vipassanāñāṇaṃ ṭhapetvā avasesā sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakatañāṇamevāti attho.

794. **Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetaṃ ñāṇa**nti ettha ekameva maggañāṇaṃ catūsu saccesu ekapaṭivedhavasena catūsu ṭhānesu saṅgahitaṃ.

796. **Dhamme ñāṇa**nti ettha maggapaññā tāva catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhavasena dhamme ñāṇaṃ nāma hotu; phalapaññā kathaṃ dhamme ñāṇaṃ nāmāti? Nirodhasaccavasena. Duvidhāpi hesā paññā aparappaccaye atthapaccakkhe ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā dhamme ñāṇanti veditabbā. **So iminā dhammenā**ti ettha maggañāṇaṃ dhammagocarattā gocaravohārena dhammoti vuttaṃ, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ; imaṃ dhammaṃ ñātenāti attho; catusaccadhammaṃ jānitvā ṭhitena maggañāṇenāti vuttaṃ hoti. **Diṭṭhenā**ti dassanena; dhammaṃ passitvā ṭhitenāti attho. **Pattenā**ti cattāri ariyasaccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattena. **Viditenā**ti maggañāṇena cattāri ariyasaccāni viditāni pākaṭāni katāni. Tasmā taṃ dhammaṃ viditaṃ nāma hoti. Tena viditadhammena. **Pariyogāḷhenā**ti catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhitena. **Nayaṃ netī**ti atīte ca anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṃ. Satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayaṃ nayanasadisaṃ kataṃ. Kasmā? Maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Tasmā satthā maggañāṇameva nayaṃ nayanasadisaṃ akāsi. Apica evamettha attho daṭṭhabbo – yadetaṃ iminā catusaccagocaraṃ maggañāṇaṃ adhigataṃ, tena ñāṇena kāraṇabhūtena atītānāgate paccavekkhaṇañāṇasaṅkhātaṃ nayaṃ neti.

Idāni yathā tena nayaṃ neti, taṃ ākāraṃ dassetuṃ **ye hi keci atītamaddhāna**ntiādimāha. Tattha **abbhaññaṃsū**ti jāniṃsu paṭivijjhiṃsu. **Imaññevā**ti yaṃ dukkhaṃ atīte abbhaññaṃsu, yañca anāgate abhijānissanti, na taññeva imaṃ; sarikkhaṭṭhena pana evaṃ vuttaṃ. Atītepi hi ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmakakkhandheyeva dukkhasaccanti paṭivijjhiṃsu, taṇhaṃyeva samudayasaccanti nibbānameva nirodhasaccanti ariyamaggameva maggasaccanti paṭivijjhiṃsu, anāgatepi evameva paṭivijjhissanti, etarahipi evameva paṭivijjhantīti sarikkhaṭṭhena ''imaññevā''ti vuttaṃ. **Idaṃ vuccati anvaye ñāṇa**nti idaṃ anugamanañāṇaṃ nayanañāṇaṃ kāraṇañāṇanti vuccati.

Pariye ñāṇanti cittaparicchedañāṇaṃ. **Parasattāna**nti ṭhapetvā attānaṃ sesasattānaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Cetasā ceto paricca pajānātī**ti attano cittena tesaṃ cittaṃ sarāgādivasena paricchinditvā nānappakārato jānāti. **Sarāgaṃ vā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā satipaṭṭhānavibhaṅge vuttameva. Ayaṃ pana viseso – idha anuttaraṃ vā cittaṃ vimuttaṃ vā cittanti ettha lokuttarampi labbhati. Avipassanūpagampi hi paracittañāṇassa visayo hotiyeva.

Avasesā paññāti dhamme ñāṇādikā tisso paññā ṭhapetvā sesā sabbāpi paññā ñāṇanti sammatattā **sammutiñāṇaṃ** nāma hoti. Vacanattho panettha sammutimhi ñāṇanti sammutiñāṇaṃ.

797. **Kāmāvacarakusale paññā**ti ayañhi ekantena vaṭṭasmiṃ cutipaṭisandhiṃ ācinateva, tasmā ''ācayāya no apacayāyā''ti vuttā. Lokuttaramaggapaññā pana yasmā cutipaṭisandhiṃ apacinateva, tasmā ''apacayāya no ācayāyā''ti vuttā. Rūpāvacarārūpāvacarapaññā cutipaṭisandhimpi ācinati, vikkhambhanavasena kilese ceva kilesamūlake ca dhamme apacinati, tasmā ''ācayāya ceva apacayāya cā''ti vuttā. Sesā neva cutipaṭisandhiṃ ācinati na apacinati, tasmā ''neva ācayāya no apacayāyā''ti vuttā.

798. **Na ca abhiññāyo paṭivijjhatī**ti idaṃ paṭhamajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Sā hissa kāmavivekena pattabbattā kilesanibbidāya saṃvattati. Tāya cesa kāmesu vītarāgo hoti, abhiññāpādakabhāvaṃ pana appattatāya neva pañca abhiññāyo paṭivijjhati, nimittārammaṇattā na saccāni paṭivijjhati. Evamayaṃ paññā **nibbidāya hoti no paṭivedhāya. Svevā**ti paṭhamajjhānaṃ patvā ṭhito. **Kāmesu vītarāgo samāno**ti tathā vikkhambhitānaṃyeva kāmānaṃ vasena vītarāgo. **Abhiññāyo paṭivijjhatī**ti pañca abhiññāyo paṭivijjhati. Idaṃ catutthajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Catutthajjhānapaññā hi abhiññāpādakabhāvenāpi pañca abhiññāyo paṭivijjhati, abhiññābhāvappattiyāpi paṭivijjhati eva.

Tasmā sā **paṭivedhāya** hoti. Paṭhamajjhānapaññāya eva pana kilesesupi nibbindattā **no nibbidāya**. Yā panāyaṃ dutiyatatiyajjhānapaññā, sā katarakoṭṭhāsaṃ bhajatīti? Somanassavasena paṭhamajjhānampi bhajati, avitakkavasena catutthajjhānampi. Evamesā paṭhamajjhānasannissitā vā catutthajjhānasannissitā vā kātabbā. **Nibbidāya ceva paṭivedhāya cā**ti maggapaññā sabbasmimpi vaṭṭe nibbindanato nibbidāya, chaṭṭhaṃ abhiññaṃ paṭivijjhanato paṭivedhāya ca hoti.

799. **Paṭhamassa jhānassa lābhī**tiādīsu yvāyaṃ appaguṇassa paṭhamajjhānassa lābhī. Taṃ tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti codenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati parihāyati; tasmā **hānabhāginī**ti vuttā. **Tadanudhammatā**ti tadanurūpasabhāvā. **Sati santiṭṭhatī**ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ, na sammāsatiṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti uppajjati, tassa nikantivasena sā paṭhamajjhānapaññā neva hāyati, na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttaṃ **ṭhitibhāginī** paññāti. **Avitakkasahagatā**ti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā. **Samudācarantī**ti paguṇato paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya tudanti codenti. Tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattiṭṭhānatāya **visesabhāginī**ti vuttā. **Nibbidāsahagatā**ti tameva paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇañhi jhānaṅgabhede vattante nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā nibbidāti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya tudanti codenti. **Virāgūpasañhitā**ti virāgasaṅkhātena nibbānena upasaṃhitā. Vipassanāñāṇamhi sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātunti pavattito ‘‘virāgūpasañhita’’nti vuccati. Taṃsampayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā ariyamaggapaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **nibbedhabhāginī**ti vuttā. Evaṃ catūsu ṭhānesu paṭhamajjhānapaññāva kathitā. Dutiyajjhānapaññādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

801. **Kicchena kasirena samādhiṃ uppādentassā**ti lokuttarasamādhiṃ uppādentassa pubbabhāge āgamanakāle kicchena kasirena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā āgatassa. **Dandhaṃ taṇṭhānaṃ abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātaṃ ṭhānaṃ dandhaṃ saṇikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkhaṇe uppannāpi paññā āgamanavasena **dukkhapaṭipadā dandhābhiññā** nāmāti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

802. **Samādhissa na nikāmalābhissā**ti yo samādhissa na nikāmalābhī hoti, so tassa na nikāmalābhī nāma. Yassa samādhi uparūpari samāpajjanatthāya ussakkituṃ paccayo na hoti, tassa appaguṇajjhānalābhissāti attho. **Ārammaṇaṃ thokaṃ pharantassā**ti paritte suppamatte vā sarāvamatte vā ārammaṇe parikammaṃ katvā tattheva appanaṃ patvā taṃ avaḍḍhitaṃ thokameva ārammaṇaṃ pharantassāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Nanikāmalābhīpaṭipakkhato hi paguṇajjhānalābhī ettha **nikāmalābhī**ti vutto. Avaḍḍhitārammaṇapaṭipakkhato ca vaḍḍhitārammaṇaṃ **vipula**nti vuttaṃ. Sesaṃ tādisameva.

Jarāmaraṇepetaṃ ñāṇanti nibbānameva ārammaṇaṃ katvā catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhavasena etaṃ vuttaṃ.

Jarāmaraṇaṃ ārabbhātiādīni pana ekekaṃ vatthuṃ ārabbha pavattikāle pubbabhāge saccavavatthāpanavasena vuttāni. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā.

(5.) Pañcakaniddesavaṇṇanā

804. Pañcavidhena ñāṇavatthuniddese **pītipharaṇatā**dīsu pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā **pītipharaṇatā** nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā **sukhapharaṇatā** nāma. Paresaṃ cetopharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** nāma. Ālokaṃ pharamānā uppajjatīti dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā** nāma. Paccavekkhaṇañāṇaṃ **paccavekkhaṇānimittaṃ** nāma. Teneva vuttaṃ ‘‘dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā’’tiādi. Tattha ca pītipharaṇatā sukhapharaṇatā dve pādā viya, cetopharaṇatā ālokapharaṇatā dve hatthā viya, abhiññāpādakajjhānaṃ majjhimakāyo viya, paccavekkhaṇānimittaṃ sīsaṃ viya. Iti bhagavā pañcaṅgikaṃ sammāsamādhiṃ aṅgapaccaṅgasampannaṃ purisaṃ viya katvā dassesi. **Ayaṃ pañcaṅgiko sammāsamādhī**ti ayaṃ hatthapādasīsasadisehi pañcahi aṅgehi yutto sammāsamādhīti pādakajjhānasamādhiṃ kathesi.

Ayaṃ samādhi paccuppannasukho cevātiādīsu arahattaphalasamādhi adhippeto. So hi appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho**. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatiṃ sukhavipāko**. Santaṃ sukhumaṃ phalacittaṃ paṇītaṃ madhurarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Phalasamāpattiyā vuṭṭhitassa hi sabbakāyānugataṃ sukhasamphassaṃ phoṭṭhabbaṃ paṭicca sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati. Imināpi pariyāyena āyatiṃ sukhavipāko. Kilesehi ārakattā **ariyo**. Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmiso**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo**. Atappanīyaṭṭhena **paṇīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā kilesapaṭippassaddhibhāvassa vā laddhattā **paṭippassaddhiladdho**. Paṭippassaddhaṃ paṭippassaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhakilesena vā arahatā laddhattāpi paṭippassaddhiladdho. Ekodibhāvena adhigatattā ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaguṇasāsavasamādhi viya sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**. Tañca samādhiṃ samāpajjanto tato vā vuṭṭhahanto sativepullappattattā satova samāpajjati satova vuṭṭhahati. Yathāparicchinnakālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati. Tasmā yadettha ‘‘ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko’’ti evaṃ paccavekkhamānassa paccattaṃyeva aparappaccayaṃ ñāṇaṃ uppajjati – taṃ ekamaṅgaṃ. Esa nayo sesesupi. Evamimehi pañcahi paccavekkhaṇañāṇehi ayaṃ samādhi pañcañāṇiko sammāsamādhi nāma vuttoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā.

(6.) Chakkaniddesavaṇṇanā

805. Chabbidhena ñāṇavatthuniddese **iddhividhe ñāṇa**nti ‘‘ekopi hutvā bahudhā hotī’’tiādinayappavatte (dī. ni. 1.484; paṭi. ma. 1.102) iddhividhe ñāṇaṃ. Iminā avitakkāvicārā upekkhāsahagatā rūpāvacarā bahudhābhāvādisādhikā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Sotadhātuvisuddhiyā ñāṇa**nti dūrasantikādibhedasaddārammaṇāya dibbasotadhātuyā ñāṇaṃ. Imināpi avitakkāvicārā upekkhāsahagatā rūpāvacarā pakatisotavisayātītasaddārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Paracitte ñāṇa**nti parasattānaṃ cittaparicchede ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā paresaṃ sarāgādicittārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Pubbenivāsānussatiyā ñāṇa**nti pubbenivāsānussatisampayuttaṃ ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā pubbe nivutthakkhandhānussaraṇasatisampayuttā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Sattānaṃ cutūpapāte ñāṇa**nti sattānaṃ cutiyañca upapāte ca ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā cavanakaupapajjanakānaṃ sattānaṃ vaṇṇadhātuārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Āsavānaṃ khaye ñāṇa**nti saccaparicchedajānanañāṇaṃ. Idaṃ lokuttarameva. Sesāni lokiyānīti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

(7.) Sattakaniddesādivaṇṇanā

806. Sattavidhena ñāṇavatthuniddese **jātipaccayā jarāmaraṇa**ntiādinā nayena pavattinivattivasena ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu ekekasmiṃ kālattayabhedato paccavekkhaṇañāṇaṃ vatvā puna ‘‘yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti evaṃ tadeva ñāṇaṃ saṅkhepato khayadhammatādīhi pakārehi vuttaṃ. Tattha **jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇa**nti ñāṇadvayaṃ paccuppannaddhānavasena vuttaṃ. **Atītampi addhānaṃ, anāgatampi addhāna**nti evaṃ atīte ñāṇadvayaṃ, anāgate ñāṇadvayanti cha. Tāni dhammaṭṭhitiñāṇena saddhiṃ satta. Tattha **dhammaṭṭhitiñāṇa**nti paccayākārañāṇaṃ. Paccayākāro hi dhammānaṃ pavattiṭṭhitikāraṇattā dhammaṭṭhitīti vuccati; tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Etasseva chabbidhassa ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ ekekasmiṃ aṅge imāni satta satta katvā ekādasasu aṅgesu sattasattati honti. Tattha **khayadhamma**nti khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhamma**nti vayagamanasabhāvaṃ. **Virāgadhamma**nti virajjanasabhāvaṃ. **Nirodhadhamma**nti nirujjhanasabhāvaṃ. Iminā kiṃ kathitaṃ? Aparavipassanāya purimavipassanāsammasanaṃ kathitaṃ. Tena kiṃ kathitaṃ hoti? Sattakkhattuṃ vipassanāpaṭivipassanā kathitā. Paṭhamañāṇena hi sabbasaṅkhāre aniccā dukkhā anattāti disvā taṃ ñāṇaṃ dutiyena daṭṭhuṃ vaṭṭati, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena, catutthaṃ pañcamena, pañcamaṃ chaṭṭhena, chaṭṭhaṃ sattamena. Evaṃ satta vipassanāpaṭivipassanā kathitā hontīti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

807. Aṭṭhavidhena ñāṇavatthuniddese **sotāpattimagge paññā**ti sotāpattimaggamhi paññā. Iminā sampayuttapaññāva kathitā. Sesapadesupi eseva nayoti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā.

808. Navavidhena ñāṇavatthuniddese **anupubbavihārasamāpattīsū**ti anupubbavihārasaṅkhātāsu samāpattīsu. Tāsaṃ anupubbena anupaṭipāṭiyā vihāritabbaṭṭhena anupubbavihāratā, samāpajjitabbaṭṭhena samāpattitā daṭṭhabbā.

Tattha **paṭhamajjhānasamāpattiyā paññā**tiādayo aṭṭha sampayuttapaññā veditabbā. Navamā paccavekkhaṇapaññā. Sā hi nirodhasamāpattiṃ santato paṇītato paccavekkhamānassa pavattati. Tena vuttaṃ – ‘‘saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇañāṇa’’nti.

Navakaniddesavaṇṇanā.

(10.) Dasakaniddesavaṇṇanā

Paṭhamabalaniddeso

809. Dasavidhena ñāṇavatthuniddese **aṭṭhāna**nti hetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇañhi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Ya**nti yena kāraṇena. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kañci saṅkhāra**nti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kañci ekaṃ saṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti niccoti gaṇheyya. **Netaṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ natthi, na upalabbhati. **Yaṃ puthujjano**ti yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ atthi; sassatadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhāresu kañci saṅkhāraṃ niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhāro pana tejussadattā divasaṃ santatto ayoguḷo viya makkhikānaṃ diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hoti. Iminā nayena **kañci saṅkhāraṃ sukhato**tiādīsupi attho veditabbo. **Sukhato upagaccheyyā**ti ‘‘ekantasukhī attā hoti arogo parammaraṇā’’ti (ma. ni. 3.21) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhibhūto pariḷāhavūpasamatthaṃ, mattahatthīparitāsito viya, sucikāmo pokkhabrāhmaṇo gūthaṃ kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāde kasiṇādipaṇṇattisaṅgahatthaṃ saṅkhāranti avatvā **kañci dhamma**nti vuttaṃ. Idhāpi ariyasāvakassa catubhūmakavasena paricchedo veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena; sabbavāresu vā ariyasāvakassāpi tebhūmakavaseneva paricchedo vaṭṭati. Yaṃ yañhi puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti. Puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto gāhaṃ viniveṭheti.

Mātarantiādīsu janikāva mātā. Manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya – ‘imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī’ti, neva so taṃ jīvitā voropeyya. Atha vāpi naṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘sace imaṃ na ghātessasi, sīsaṃ te chindissāmā’ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ ariyasāvakassa ca baladīpanatthametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnipi ānantariyāni karissati. Mahābalo ariyasāvako; so etāni kammāni na karotīti.

Paduṭṭhena cittenāti dosasampayuttena vadhakacittena. **Lohitaṃ uppādeyyā**ti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyā**ti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi saṅghaṃ bhindeyya, vuttañhetaṃ – ‘‘pañcahupāli, ākārehi saṅgho bhijjati – kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā’’ti (pari. 458).

Tattha **‘kammenā’**ti apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **‘Uddesenā’**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **‘Voharanto’**ti kathayanto, tāhi tāhi uppattīhi ‘adhammaṃ dhammo’tiādīni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni dīpento. **‘Anussāvanenā’**ti ‘nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca! Mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ na yuttaṃ. Kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo? Kimahaṃ apāyato na bhāyāmī’tiādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **‘Salākaggāhenā’**ti evaṃ anussāvetvā tesaṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattanadhamme katvā ‘‘gaṇhatha imaṃ salāka’’nti salākaggāhena. Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti.

Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ettāvatā mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako. Tesaṃ āvibhāvatthaṃ –

Kammato dvārato ceva, kappaṭṭhitiyato tathā;
Pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **‘kammato’** tāva – ettha hi manussabhūtasseva manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti. Tassa vipākaṃ paṭibāhissāmī'ti sakalacakkavāḷaṃ mahācetiyappamāṇehi kañcanathūpehi pūretvāpi, sakalacakkavāḷaṃ pūretvā nisinnabhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvāpi, buddhassa bhagavato saṅghāṭikaṇṇaṃ amuñcitvāva vicaritvāpi, kāyassa bhedā nirayameva upapajjati. Yo pana sayaṃ manussabhūto tiracchānabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā, sayaṃ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchānabhūtoyeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, kammaṃ pana bhāriyaṃ hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikānaṃ pana vasena ayaṃ pañho kathito.

Ettha eḷakacatukkaṃ, saṅgāmacatukkaṃ, coracatukkañca kathetabbaṃ. 'Eḷakaṃ māremī'ti abhisandhināpi hi eḷakaṭṭhāne ṭhitaṃ manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpitiabhisandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātāpitiabhisandhinā mātāpitaro mārento phusateva. Esa nayo itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahantepi etāni catukkāni veditabbāni. Manussaarahantameva ca māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ; kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisameva. Manussaarahantassa ca puthujjanakāleyeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā teneva marati, arahantaghāto hotiyeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnaṃ dānaṃ arahattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasseva taṃ dinnaṃ hoti. Sesaariyapuggale mārentassa ānantariyaṃ natthi, kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisameva.

Lohituppāde tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedaṃ katvā lohitapaggharaṇaṃ nāma natthi. Sarīrassa pana antoyeva ekasmiṃ ṭhāne lohitaṃ samosarati. Devadattena paṭividdhasilāto bhijjitvā gatā sakalikāpi tathāgatassa pādantaṃ pahari. Pharasunā pahaṭo viya pādo antolohitoyeva ahosi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana tathāgatassa ruciyā satthakena cammaṃ chinditvā tamhā ṭhānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsukamakāsi. Tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute tathāgate cetiyaṃ bhindanti, bodhiṃ chindanti, dhātumhi upakkamanti, tesaṃ kiṃ hotīti? Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisaṃ. Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhayamānaṃ bodhisākhañca chindituṃ vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pātenti, chindituṃ vaṭṭatiyeva. Paribhogacetiyato hi sarīracetiyaṃ mahantataraṃ. Cetiyavatthuṃ bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlampi chinditvā harituṃ vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharaṃ bādhati, taṃ geharakkhaṇatthaṃ chindituṃ na labbhati. Bodhiatthañhi gehaṃ, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi eseva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhaṃ chindituṃ vaṭṭati. Bodhijagganatthaṃ ojoharaṇasākhaṃ vā pūtiṭṭhānaṃ vā chindituṃ vaṭṭatiyeva; sarīrapaṭijaggane viya puññampi hoti.

Saṅghabhede sīmaṭṭhakasaṅghe asannipatite visuṃ parisaṃ gahetvā katavohārānussāvanasalākaggāhassa kammaṃ vā karontassa uddesaṃ vā uddisantassa bhedo ca hoti ānantariyakammañca. Samaggasaññāya pana vaṭṭati. Samaggasaññāya hi karontassa neva bhedo hoti na ānantariyakammaṃ. Tathā navato ūnaparisāyaṃ. Sabbantimena pana paricchedena navannaṃ janānaṃ yo saṅghaṃ bhindati, tassa ānantariyakammaṃ hoti. Anuvattakānaṃ adhammavādīnaṃ mahāsāvajjaṃ kammaṃ; dhammavādino anavajjā. Tattha navannameva saṅghabhede idaṃ suttaṃ – ''ekato, upāli, cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti salākaṃ gāheti – 'ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ satthusāsanaṃ, idaṃ gaṇhatha, idaṃ rocethā'ti. Evaṃ kho, upāli, saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Navannaṃ vā, upāli, atirekanavannaṃ vā saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā''ti (cūḷava. 351).

Etesu ca pana pañcasu saṅghabhedo vacīkammaṃ, sesāni kāyakammānīti. Evaṃ kammatopi viññātabbo vinicchayo.

'Dvārato'ti sabbāneva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Purimāni panettha cattāri āṇattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti. Saṅghabhedo hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti. Evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

'Kappaṭṭhitiyato'ti saṅghabhedoyeva cettha kappaṭṭhitiyo. Saṇṭhahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedaṃ katvā kappavināseyeva muccati. Sacepi hi 'sve kappo vinassissatī'ti ajja saṅghabhedaṃ karoti, sveyeva muccati, ekadivasameva niraye paccati. Evaṃ karaṇaṃ pana natthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyāneva honti, na kappaṭṭhitiyānīti. Evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vinicchayo.

'Pākato'ti yena ca pañcapetāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedoyeva paṭisandhivasena vipaccati. Sesāni ''ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko''ti evamādīsu saṅkhaṃ gacchanti. Saṅghabhedābhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghāto, tadabhāve sace pitā sīlavā hoti, mātā dussīlā no vā tathā sīlavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātā mātughāto. Dvīsupi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughātova paṭisandhivasena vipaccati; mātā hi dukkarakāriṇī bahūpakārā ca puttānanti. Evamettha pākatopi viññātabbo vinicchayo.

‘Sādhāraṇādīhī’ti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāni. Saṅghabhedo pana ‘‘na kho, upāli, bhikkhunī saṅghaṃ bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṅghaṃ bhindati. Bhikkhu kho, upāli, pakatatto samānasaṃvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito saṅghaṃ bhindatī’’ti (cūḷava. 351) vacanato vuttappakārassa bhikkhunova hoti, na aññassa; tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepete dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādhāraṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ satthāranti ‘ayaṃ me satthā satthukiccaṃ kātuṃ samattho’ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ ‘ayaṃ me satthā’ti evaṃ gaṇheyya – netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. **Aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyyā**ti sabbamandapaññopi sattamaṃ bhavaṃ atikkamitvā aṭṭhamaṃ nibbatteyya – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Uttamakoṭiyā hi sattamaṃ bhavaṃ sandhāyevesa ‘‘niyato sambodhiparāyaṇo’’ti vutto. Kiṃ pana taṃ niyāmeti? Kiṃ pubbahetu niyāmeti udāhu paṭiladdhamaggo udāhu upari tayo maggāti? Sammāsambuddhena gahitaṃ nāmamattametaṃ. Puggalo pana niyato nāma natthi. ‘‘Pubbahetu niyāmetī’’ti vutte hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayo vutto hoti, paṭhamamaggassa upanissayābhāvo āpajjati. Iccassa ahetu appaccayā nibbattiṃ pāpuṇāti. ‘‘Paṭiladdhamaggo niyāmetī’’ti vutte upari tayo maggā akiccakā honti, paṭhamamaggova sakiccako, paṭhamamaggeneva kilese khepetvā parinibbāyitabbaṃ hoti. ‘‘Upari tayo maggā niyāmentī’’ti vutte paṭhamamaggo akiccako hoti, upari tayo maggāva sakiccakā, paṭhamamaggaṃ anibbattetvā upari tayo maggā nibbattetabbā honti, paṭhamamaggena ca anuppajjitvāva kilesā khepetabbā honti. Tasmā na añño koci niyāmeti, upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāva niyāmeti. Sace hi tesaṃ vipassanā tikkhā sūrā hutvā vahati, ekaṃyeva bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ patvā parinibbāti. Tato mandatarapañño dutiye vā tatiye vā catutthe vā pañcame vā chaṭṭhe vā bhave arahattaṃ patvā parinibbāti. Sabbamandapañño sattamaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ pāpuṇāti, aṭṭhame bhave paṭisandhi na hoti. Iti sammāsambuddhena gahitaṃ nāmamattametaṃ. Satthā hi buddhatulāya tuletvā sabbaññutaññāṇena paricchinditvā ‘ayaṃ puggalo sabbamahāpañño tikkhavipassako ekameva bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatī’ti **‘ekabījī’**ti nāmaṃ akāsi; ‘ayaṃ puggalo dutiyaṃ, tatiyaṃ, catutthaṃ, pañcamaṃ, chaṭṭhaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatī’ti **‘kolaṃkolo’**ti nāmaṃ akāsi; ‘ayaṃ puggalo sattamaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatī’ti **‘sattakkhattuparamo’**ti nāmaṃ akāsi.

Koci pana puggalo sattannaṃ bhavānaṃ niyato nāma natthi. Ariyasāvako pana yena kenacipi ākārena mandapañño samāno aṭṭhamaṃ bhavaṃ appatvā antarāva parinibbāti. Sakkasadisopi vaṭṭābhirato sattamaṃyeva bhavaṃ gacchati. Sattame bhave sabbakārena pamādavihārinopi vipassanāñāṇaṃ paripākaṃ gacchati. Appamattakepi ārammaṇe nibbinditvā nibbutiṃ pāpuṇāti. Sacepi hissa sattame bhave niddaṃ vā okkamantassa, parammukhaṃ vā gacchantassa, pacchato ṭhatvā tikhiṇena asinā kocideva sīsaṃ pāteyya, udake vā osādetvā māreyya, asani vā panassa sīse pateyya, evarūpepi kāle sappaṭisandhikā kālaṃkiriyā nāma na hoti, arahattaṃ patvāva parinibbāti. Tena vuttaṃ – ‘‘aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyya – netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā. Tīṇi hi khettāni – jātikhettaṃ, āṇākhettaṃ, visayakkhettanti. Tattha **‘jātikkhettaṃ’** nāma dasasahassilokadhātu. Sā hi tathāgatassa mātukucchiokkamanakāle, nikkhamanakāle, sambodhikāle, dhammacakkapavattane, āyusaṅkhāravossajjane, parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavāḷaṃ pana **‘āṇākhettaṃ’** nāma. Āṭānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratanaparittādīnañhi ettha āṇā vattati. **‘Visayakhettassa’** pana parimāṇaṃ natthi. Buddhānañhi ‘‘yāvatakaṃ ñāṇaṃ tāvatakaṃ ñeyyaṃ, yāvatakaṃ ñeyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ, ñeyyapariyantikaṃ ñāṇa’’nti (paṭi. ma. 3.5) vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tīsu khettesu, ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ, aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi. **Tīṇi piṭakāni** – vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakanti. Tisso saṅgītiyo – mahākassapattherassa saṅgīti, yasattherassa saṅgīti, moggaliputtatissattherassa saṅgītīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, nuppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā; ekato nuppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha bodhipallaṅke ‘‘bodhiṃ appatvā na uṭṭhahissāmī’’ti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇaṃ tāva pubbenti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇe dasasahassacakkavāḷakampaneneva jātikkhettapariggaho kato, aññassa buddhassa uppatti nivāritā hoti. Parinibbānato paṭṭhāya ca yāva sāsapamattāpi dhātuyo tiṭṭhanti tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu buddhā ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti, dhātuparinibbāne pana jāte aññassa buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma – pariyattiantaradhānaṃ, paṭivedhaantaradhānaṃ, paṭipattiantaradhānanti. Tattha **‘pariyattī’**ti tīṇi piṭakāni; **‘paṭivedho’**ti saccapaṭivedho; **‘paṭipattī’**ti paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiñhi kāle paṭivedhakarā bhikkhū bahū honti; ‘esa bhikkhu puthujjano’ti aṅguliṃ pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṃyeva dīpe ekavāraṃ kira puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrakāpi kadāci bahū honti, kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi.

Sāsanaṭṭhitiyā pana pariyattiyeva pamāṇaṃ. Paṇḍito hi tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ bodhisatto āḷārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā parikammaṃ pucchi, so 'na jānāmī'ti āha; tato udakassa santikaṃ gantvā adhigatavisesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi; so ācikkhi; tassa vacanasamanantarameva mahāsatto taṃ sampādesi; evameva paññavā bhikkhu pariyattiṃ sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti. Yadā pana sā antaradhāyati tadā paṭhamaṃ abhidhammapiṭakaṃ nassati. Tattha paṭṭhānaṃ sabbapaṭhamaṃ antaradhāyati. Anukkamena pacchā dhammasaṅgaho. Tasmiṃ antarahite itaresu dvīsu piṭakesu ṭhitesu sāsanaṃ ṭhitameva hoti.

Tattha suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamaṃ aṅguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati. Tadanantaraṃ saṃyuttanikāyo cakkapeyyālato paṭṭhāya yāva oghataraṇā antaradhāyati. Tadanantaraṃ majjhimanikāyo indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva mūlapariyāyā antaradhāyati. Tadanantaraṃ dīghanikāyo dasuttarato paṭṭhāya yāva brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānaṃ pucchā addhānaṃ gacchati; sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkoti sabhiyapucchā (su. ni. 515 ādayo) viya āḷavakapucchā (su. ni. 183 ādayo; saṃ. ni. 1.246) viya ca. Etā kira kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhiṃsu.

Dvīsu pana piṭakesu antarahitesupi vinayapiṭake ṭhite sāsanaṃ tiṭṭhati. Parivārakhandhakesu antarahitesu ubhatovibhaṅge ṭhite ṭhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāya ṭhitāyapi ṭhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya pātimokkhapabbajjāupasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgaṃ addhānaṃ gacchati. Setavatthasamaṇavaṃso pana kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa sīlabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitaṃ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa buddhassa uppatti na vāritā.

Tīṇi parinibbānāni nāma – kilesaparinibbānaṃ, khandhaparinibbānaṃ, dhātuparinibbānanti. Tattha **'kilesaparinibbānaṃ'** bodhipallaṅke ahosi, **'khandhaparinibbānaṃ'** kusinārāyaṃ, **'dhātuparinibbānaṃ'** anāgate bhavissati. Sāsanassa kira osakkanakāle imasmiṃ tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyato nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti. Nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekaghanā hutvā chabbaṇṇaraṃsiyo vissajjessanti. Tā dasasahassilokadhātuṃ pharissanti. Tato dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā ''ajja satthā parinibbāti, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhāka''nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruññaṃ karissanti. Ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsave avasesā sakabhāvena sandhāretuṃ na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati. Sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati; dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na antaradhāyati tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti? Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā, yathāha – ''ekapuggalo, bhikkhave, loke upajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Katamo ekapuggalo? Tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho''ti (a. ni. 1.172). Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyuṃ, na acchariyā bhaveyyuṃ. Ekasmiñhi vihāre dvinnaṃ cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti, bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ buddhāpi bhaveyyuṃ; tasmā nuppajjanti. Desanāya ca visesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā. Tato anacchariyo siyā. Ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti. Vivādabhāvato ca. Bahūsu ca buddhesu uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya 'amhākaṃ buddho pāsādiko, amhākaṃ buddho madhurassaro lābhī puññavā'ti vivadeyyuṃ; tasmāpi evaṃ nuppajjanti.

Apicetaṃ kāraṇaṃ milindaraññā puṭṭhena nāgasenattherena vitthāritameva. Vuttañhi tattha (mi. pa. 5.1.1) –

> ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā – ''aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ – netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti (a. ni. 1.277; ma. ni. 3.129). Desentā ca, bhante nāgasena, sabbepi tathāgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca appamādapaṭipattiyaṃ anusāsanti. Yadi, bhante nāgasena, sabbesampi tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekānusiṭṭhi, kena kāraṇena dve tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti? Ekenapi tāva buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto. Yadi dutiyo buddho bhaveyya, dvinnaṃ pabhāya ayaṃ loko bhiyyoso mattāya obhāsajāto bhaveyya. Ovadantā ca dve tathāgatā sukhaṃ ovadeyyuṃ, anusāsamānā ca sukhaṃ anusāseyyuṃ. Tattha me kāraṇaṃ dassehi yathāhaṃ nissaṃsayo bhaveyya''nti.
>
> ''Ayaṃ, mahārāja, dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti. Yadi

dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

‘‘Yathā, mahārāja, nāvā ekapurisasandhāraṇī bhaveyya, ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā bhaveyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena. So taṃ nāvaṃ abhirūheyya. Apinu sā, mahārāja, nāvā dvinnampi dhāreyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya udake’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti. Yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya…pe… na ṭhānamupagaccheyya.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentaṃ yāvakaṇṭhamabhipūrayitvā. So tato pīṇito paripuṇṇo nirantaro tandīgato anonamitadaṇḍajāto punadeva tattakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya. Apinu kho so, mahārāja, puriso sukhito bhaveyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, sakiṃ bhuttova mareyyā’’ti. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī…pe… na ṭhānamupagaccheyyā’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, atidhammabhārena pathavī calatī’’ti? ‘‘Idha, mahārāja, dve sakaṭā ratanaparipūritā bhaveyyuṃ yāvasmā mukhasamā. Eka sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekamhi sakaṭe ākireyyuṃ. Apinu taṃ, mahārāja, sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, nābhipi tassa caleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyā’’ti. ‘‘Kinnu kho, mahārāja, atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjatī’’ti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, atidhammabhārena pathavī calatīti.

‘‘Apica, mahārāja, imaṃ kāraṇaṃ buddhabalaparidīpanāya osāritaṃ. Aññampi tattha patirūpaṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, parisāya vivādo uppajjeyya – ‘tumhākaṃ buddho, amhākaṃ buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Yathā, mahārāja, dvinnaṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya – ‘tumhākaṃ amacco, amhākaṃ amacco’ti ubhatopakkhajātā honti; evameva kho, mahārāja, yadi dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo uppajjeyya – ‘tumhākaṃ buddho, amhākaṃ buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Idaṃ tāva mahārāja ekaṃ kāraṇaṃ yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

‘‘Aparampi uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ ‘aggo buddho’ti yaṃ vacanaṃ taṃ micchā bhaveyya, ‘jeṭṭho buddho’ti ‘seṭṭho buddho’ti ‘visiṭṭho buddho’ti ‘uttamo buddho’ti ‘pavaro buddho’ti ‘asamo buddho’ti ‘asamasamo buddho’ti ‘appaṭisamo buddho’ti ‘appaṭibhāgī buddho’ti ‘appaṭipuggalo buddho’ti yaṃ vacanaṃ taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ tathato sampaṭiccha yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

‘‘Apica, mahārāja, buddhānaṃ bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā yaṃ ekoyeva buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantattā sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi, mahārāja, yaṃ loke mahantaṃ taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī, mahārāja, mahantā, sā ekāyeva; sāgaro mahanto, so ekoyeva; sineru girirājā mahanto, so ekoyeva; ākāso mahanto, so ekoyeva; sakko mahanto, so ekoyeva; mahābrahmā mahanto, so ekoyeva; tathāgato arahaṃ sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti tattha aññesaṃ okāso na hoti. Tasmā, mahārāja, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ekoyeva loke uppajjatī’’ti.

‘‘Sukathito, bhante nāgasena, pañho opammehi kāraṇehī’’ti (mi. pa. 5.1.1).

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāḷe. Heṭṭhā imināva padena dasa cakkavāḷasahassāni gahitāni. Tānipi ekacakkavāḷeneva paricchinditum vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti; uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavāḷesu na uppajjantīti vāritameva hoti. **Apubbaṃ acarima**nti ettha cakkaratanapātubhāvato pubbe pubbaṃ, tasseva antaradhānato pacchā carimaṃ. Tattha dvidhā cakkaratanassa antaradhānaṃ hoti – cakkavattino kālakiriyāya vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamānañca pana taṃ kālakiriyato vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati. Tato paraṃ cakkavattino pātubhāvo avārito. Kasmā pana ekacakkavāḷe dve cakkavattino nuppajjantīti? Vivādupacchedato anacchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu ‘amhākaṃ rājā mahanto, amhākaṃ rājā mahanto’ti vivādo uppajjeyya. ‘Ekasmiṃ dīpe cakkavattī, ekasmiṃ dīpe cakkavattī’ti ca anacchariyo bhaveyya. Yo cāyaṃ cakkaratanassa dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu issariyānuppadānasamattho mahānubhāvo, so parihāyeyya. Iti vivādupacchedato anacchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāḷe dve uppajjanti.

Yaṃ ittho arahaṃ assa sammāsambuddhoti ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuguṇe nibbattetvā lokattāraṇasamattho buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

> ‘‘Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
> Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
> Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī’’ti. (bu. vaṃ. 2.59);

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetuṃ asamatthāya itthiyā kuto buddhabhāvoti ‘‘aṭṭhānametaṃ, anavakāso yaṃ itthī arahaṃ assa sammāsambuddho’’ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro vā puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova arahaṃ hoti sammāsambuddho.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattītiādīsupi yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanabhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī rājā assa cakkavattī’’ti vuttaṃ. Yasmā ca sakkattādīnipi tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgañca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni. Nanu ca yathā itthiliṅgaṃ evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke natthi, tasmā ‘‘yaṃ puriso brahmattaṃ kāreyya – ṭhānametaṃ vijjatī’’tipi na vattabbaṃ siyāti? No na vattabbaṃ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattaṃ adhippetaṃ. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ sahabyataṃ upapajjati, na mahābrahmānaṃ. Puriso pana tattha na uppajjatīti na vattabbo. Samānepi cettha ubhayaliṅgābhāve purisasaṇṭhānāva brahmāno, na itthisaṇṭhānā. Tasmā suvuttamevetaṃ.

Kāyaduccaritassātiādīsu yathā nimbabījakosātakībījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuraṃ vipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālibījādīni madhuraṃ sādhurasameva phalaṃ nibbattenti, na asātaṃ kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ;
> Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakanti. (saṃ. ni. 1.256);

Tasmā ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ kāyaduccaritassā’’tiādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgītiādīsu **samaṅgī**ti pañcavidhā samaṅgitā – āyūhanasamaṅgitā, cetanāsamaṅgitā, kammasamaṅgitā, vipākasamaṅgitā, upaṭṭhānasamaṅgitāti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **‘āyūhanasamaṅgitā’** vuccati. Tathā **‘cetanāsamaṅgitā’**. Yāva pana arahattaṃ na pāpuṇanti tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya kammasamaṅginoti vuccanti – esā **‘kammasamaṅgitā’.** **‘Vipākasamaṅgitā’** pana vipākakkhaṇeyeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti tāva tesaṃ tato tato cavitvā niraye tāva uppajjamānānaṃ aggijālalohakumbhīādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṃ āpajjamānānaṃ mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkhavimānādīhi upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ upapattinimittaṃ upaṭṭhāti. Iti nesaṃ iminā uppattinimittūpaṭṭhānena aparimuttattā **‘upaṭṭhānasamaṅgitā’** nāma. Sāva calati, sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti; devaloke upaṭṭhitepi nirayo upaṭṭhāti; manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayoni upaṭṭhāti; tiracchānayoniyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhātiyeva.

Tatridaṃ vatthu – soṇagiripāde kira acelavihāre soṇatthero nāma eko dhammakathiko. Tassa pitā sunakhavājiko nāma luddako ahosi. Thero taṃ paṭibāhantopi saṃvare ṭhapetuṃ asakkonto ‘mā nassi varāko’ti mahallakakāle akāmakaṃ pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo upaṭṭhāsi. Soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khāditukāmā viya samparivāresuṃ. So mahābhayabhīto ‘‘vārehi, tāta soṇa! Vārehi, tāta soṇā’’ti āha. ‘‘Kiṃ mahātherā’’ti? ‘‘Na passasi, tātā’’ti taṃ pavattiṃ ācikkhi. Soṇatthero ‘kathañhi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati, patiṭṭhāhamassa bhavissāmī’ti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharāpetvā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu mālāsanthārapūjañca āsanapūjañca kāretvā pitaraṃ mañcena cetiyaṅgaṇaṃ haritvā mañce nipajjāpetvā ‘‘ayaṃ me, mahāthera, pūjā tumhākaṃ atthāya katā; ‘ayaṃ me, bhagavā, duggatapaṇṇākāro’ti vatvā bhagavantaṃ vanditvā cittaṃ pasādehī’’ti āha. So mahāthero pūjaṃ disvā tathākaronto cittaṃ pasādesi. Tāvadevassa devaloko upaṭṭhāsi, nandavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanavimānāni ceva devanāṭakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesuṃ. So ‘‘apetha, soṇa! Apetha, soṇā’’ti āha. ‘‘Kimidaṃ, mahātherā’’ti? ‘‘Etā te, tāta, mātaro āgacchantī’’ti. ‘Thero saggo upaṭṭhito mahātherassā’ti cintesi. Evaṃ upaṭṭhānasamaṅgitā calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgitāsu idha āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasena ‘‘kāyaduccaritasamaṅgī’’tiādi vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā.

Dutiyabalaniddeso

810. Dutiyabalaniddese **gatisampattipaṭibāḷhānī**ti gatisampattiyā paṭibāhitāni nivāritāni paṭisedhitāni. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca **gatisampattī**ti sampannā gati devaloko ca manussaloko ca. **Gativipattī**ti vipannā gati cattāro apāyā. **Upadhisampattī**ti attabhāvasamiddhi. **Upadhivipattī**ti hīnaattabhāvatā. **Kālasampattī**ti surājasumanussakālasaṅkhāto sampannakālo. **Kālavipattī**ti durājadumanussakālasaṅkhāto vipannakālo. **Payogasampattī**ti sammāpayogo. **Payogavipattī**ti micchāpayogo.

Tattha ekaccassa bahūni pāpakammāni honti. Tāni gativipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyaṃ devesu vā manussesu vā nibbatto. Tādise ca ṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantaṃ kusalasseva vāroti. Evamassa tāni kammāni gatisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni upadhivipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyaṃ ṭhito susaṇṭhitaṅgapaccaṅgo abhirūpo dassanīyo brahmavacchasadiso. Sacepi dāsiyā kucchismiṃ dāsajāto hoti ‘evarūpo attabhāvo kiliṭṭhakammassa nānucchaviko’ti hatthimeṇḍaassabandhakagopālakakammādīni taṃ na kārenti; sukhumavatthāni nivāsāpetvā bhaṇḍāgārikaṭṭhānādīsu ṭhapenti. Sace itthī hoti, hatthibhattapacanādīni na kārenti; vatthālaṅkāraṃ datvā sayanapālikaṃ vā naṃ karonti, somadevi viya vallabhaṭṭhāne vā ṭhapenti. Bhātikarājakāle kira gomaṃsakhādake bahujane gahetvā rañño dassesuṃ. Te ‘daṇḍaṃ dātuṃ sakkothā’ti puṭṭhā ‘na sakkomā’ti vadiṃsu. Atha ne rājaṅgaṇe sodhake akaṃsu. Tesaṃ ekā dhītā abhirūpā dassanīyā pāsādikā. Taṃ disvā rājā antepuraṃ abhinetvā vallabhaṭṭhāne ṭhapesi. Sesañātakāpi tassā ānubhāvena sukhaṃ jīviṃsu. Tādisasmiñhi attabhāve pāpakammānipi vipākaṃ dātuṃ na sakkonti. Evaṃ upadhisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Ekassa bahūni pāpakammāni honti. Tāni kālavipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena paṭhamakappikānaṃ vā cakkavattirañño vā buddhānaṃ vā uppattisamaye surājasumanussakāle nibbatto. Tādise ca kāle nibbattassa akusalassa vipākaṃ dātuṃ okāso natthi, ekantaṃ kusalasseva okāsoti. Evaṃ kālasampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni payogavipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena payogasampattiyaṃ ṭhito pāṇātipātādīhi virato kāyavacīmanosucaritāni pūreti. Tādise ṭhāne akusalassa vipaccanokāso natthi, ekantaṃ kusalasseva okāsoti. Evaṃ payogasampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni gatisampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So panekena pāpakammena gativipattiyaṃyeva nibbatto. Tatthassa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṃ denti – kālena niraye nibbattāpenti, kālena tiracchānayoniyaṃ, kālena pettivisaye, kālena asurakāye, dīghenāpi addhunā apāyato sīsaṃ ukkhipituṃ na denti. Evaṃ gatisampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni gativipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni upadhisampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena upadhivipattiyaṃyeva patiṭṭhito dubbaṇṇo durūpo dussaṇṭhito bībhaccho pisācasadiso. So sace dāsiyā kucchiyaṃ dāsajāto ‘imāni etassa anucchavikānī’ti sabbāni naṃ kiliṭṭhakammāni kārenti antamaso pupphachaḍḍakakammaṃ upādāya. Sace itthī hoti ‘imāni etissā anucchavikānī’ti sabbāni naṃ hatthibhattapacanādīni kiliṭṭhakammāni kārenti. Kulagehe jātampi baliṃ sādhayamānā rājapurisā ‘gehadāsī’ti saññaṃ katvā bandhitvā gacchanti, kotalavāpīgāme mahākuṭumbikassa gharaṇī viya. Evaṃ upadhisampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni upadhivipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni kālasampattiyaṃ nibbātassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena kālavipattiyaṃ durājadumanussakāle kasaṭe niroje dasavassāyukakāle nibbatto, yadā pañca gorasā pacchijjanti, kudrūsakaṃ aggabhojanaṃ hoti. Kiñcāpi manussaloke nibbatto, migapasusarikkhajīviko pana hoti. Evarūpe kāle kusalassa vipaccanokāso natthi, ekantaṃ akusalasseva hoti. Evaṃ kālasampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni kālavipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni payogasampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana payogavipattiyaṃ ṭhito pāṇātipātādīni dasa akusalakammāni karoti. Tamenaṃ sahoḍḍhaṃ gahetvā rañño dassenti. Rājā bahūkammakāraṇāni kāretvā ghātāpeti. Evaṃ payogasampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni payogavipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catūhi sampattīhi paṭibāhitaṃ pāpakammaṃ vipākaṃ adatvā catasso vipattiyo āgamma deti.

Yathā hi kocideva puriso kenacideva kammena rājānaṃ ārādheyya. Athassa rājā ṭhānantaraṃ datvā janapadaṃ dadeyya. So taṃ sammā paribhuñjituṃ asakkonto makkaṭena gahitabhattapuṭaṃ viya bhindeyya; yassa yaṃ yānaṃ vā vāhanaṃ vā dāsaṃ vā dāsiṃ vā ārāmaṃ vā vatthuṃ vā sampannarūpaṃ passati, sabbaṃ balakkārena gaṇheyya. Manussā 'rājavallabho'ti kiñci vattuṃ na sakkuṇeyyuṃ. So aññassa vallabhatarassa rājamahāmattassa virujjheyya. So taṃ gahetvā supothitaṃ pothāpetvā bhūmiṃ piṭṭhiyā ghaṃsāpento nikkaḍḍhāpetvā rājānaṃ upasaṅkamitvā 'asuko nāma te, deva, janapadaṃ bhindatī'ti gaṇhāpeyya. Rājā bandhanāgāre bandhāpetvā 'asukena nāma kassa kiṃ avahaṭa'nti nagare bheriṃ carāpeyya. Manussā āgantvā 'mayhaṃ idaṃ gahitaṃ, mayhaṃ idaṃ gahita'nti viravasahassaṃ uṭṭhāpeyyuṃ. Rājā bhiyyoso mattāya kuddho nānappakārena taṃ bandhanāgāre kilametvā ghātāpetvā 'gacchatha naṃ susāne chaḍḍetvā saṅkhalikā āharathā'ti vadeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tassa hi purisassa hi kenacideva kammena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ laddhakālo viya puthujjanassāpi kenacideva puññakammena sagge nibbattakālo. Tasmiṃ janapadaṃ bhinditvā manussānaṃ santakaṃ gaṇhante kassaci kiñci vattuṃ avisahanakālo viya imasmimpi sagge nibbatte akusalassa vipaccanokāsaṃ alabhanakālo. Tassa ekadivasaṃ ekasmiṃ rājavallabhatare virajjhitvā tena kuddhena naṃ pothāpetvā rañño ārocetvā bandhanāgāre bandhāpitakālo viya imassa saggato cavitvā niraye nibbattakālo. Manussānaṃ 'mayhaṃ idaṃ gahitaṃ, mayhaṃ idaṃ gahita'nti viravakālo viya tasmiṃ niraye nibbatte sabbākusalakammānaṃ sannipatitvā gahaṇakālo. Susāne chaḍḍetvā saṅkhalikānaṃ āharaṇakālo viya ekekasmiṃ kamme khīṇe itarassa itarassa vipākena nirayato sīsaṃ anukkhipitvā sakalakappaṃ nirayamhi paccanakālo. Kappaṭṭhitikakammañhi katvā ekakappaṃ nirayamhi paccanakasattā neva eko, na dve, na sataṃ, na sahassaṃ. Evaṃ paccanakasattā kira gaṇanapathaṃ vītivattā.

Atthekaccāni kalyāṇāni kammasamādānāni gativipattipaṭibāḷhāni na vipaccantītiādīsupi evaṃ yojanā veditabbā. Idhekaccassa bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni gatisampattiyaṃ ṭhitassa vipacceyuṃ. So pana ekena pāpakammena gativipattiyaṃ niraye vā asurakāye vā nibbatto. Tādise ca ṭhāne kusalaṃ vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, ekantaṃ akusalameva sakkotīti. Evamassa tāni kammāni gativipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni upadhisampattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena upadhivipattiyaṃ patiṭṭhito dubbaṇṇo hoti pisācasadiso. So sacepi rājakule nibbatto pituaccayena 'kiṃ imassa nissirīkassa rajjenā'ti rajjaṃ na labhati. Senāpatigehādīsu nibbattopi senāpatiṭṭhānādīni na labhati.

Imassa panatthassāvibhāvatthaṃ dīparājavatthu kathetabbaṃ – rājā kira putte jāte deviyā pasīditvā varaṃ adāsi. Sā varaṃ gahetvā ṭhapesi. Kumāro sattaṭṭhavassakāleva rājaṅgaṇe kukkuṭe yujjhāpesi. Eko kukkuṭo uppatitvā kumārassa akkhīni bhindi. Kumāramātā devī puttassa pannarasasoḷasavassakāle 'rajjaṃ vāressāmī'ti rājānaṃ upasaṅkamitvā āha – ''deva, tumhehi kumārassa jātakāle varo dinno. Mayā so gahetvā ṭhapito; idāni naṃ gaṇhāmī''ti. ''Sādhu, devi, gaṇhāhī''ti. ''Mayā, deva, tumhākaṃ santikā kiñci aladdhaṃ nāma natthi. Idāni pana mama puttassa rajjaṃ vāremī''ti. ''Devi, tava putto aṅgavikalo. Na sakkā tassa rajjaṃ dātu''nti. ''Tumhe mayhaṃ ruccanakavaraṃ adātuṃ asakkontā kasmā varaṃ adatthā''ti? Rājā ativiya nippīḷiyamāno ''na sakkā tuyhaṃ puttassa sakalalaṅkādīpe rajjaṃ dātuṃ; nāgadīpe pana chattaṃ assāpetvā vasatū''ti nāgadīpaṃ pesesi. So dīparājā nāma ahosi. Sace cakkhuvikalo nābhavissā tiyojanasatike sakalatambapaṇṇidīpe sabbasampattiparivāraṃ rajjaṃ alabhissā. Evaṃ upadhivipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni kālasampattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena kālavipattiyaṃ durājadumanussakāle kasaṭe niroje appāyuke gatikoṭike nibbatto. Tādise ca kāle kalyāṇakammaṃ vipākaṃ dātuṃ na sakkotīti. Evaṃ kālavipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni payogasampattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. Ayaṃ pana payogavipattiyaṃ ṭhito pāṇaṃ hanti…pe… sabbaṃ dussīlyaṃ pūreti. Tathā tena saddhiṃ samajātikānipi kulāni āvāhavivāhaṃ na karonti; 'itthidhutto surādhutto akkhadhutto ayaṃ pāpapuriso'ti ārakā parivajjenti. Kalyāṇakammāni vipaccituṃ na sakkonti. Evaṃ payogavipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catasso sampattiyo āgamma vipākadāyakaṃ kalyāṇakammaṃ catūhi vipattīhi paṭibāhitattā na vipaccati.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni gativipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyaṃyeva nibbatto. Tatthassa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṃ denti – kālena manussaloke nibbattāpenti, kālena devaloke. Evaṃ gativipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni gatimampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni upadhivipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyaṃyeva patiṭṭhito abhirūpo dassanīyo pāsādiko brahmavacchasadiso. Tassa upadhisampattiyaṃ ṭhitattā kalyāṇakammāni vipākaṃ denti. Sace rājakule nibbattati aññesu jeṭṭhakabhātikesu santesupi 'etassa attabhāvo samiddho, etassa chatte ussāpite lokassa phāsu bhavissatī'ti tameva rajje abhisiñcanti. Uparājagehādīsu nibbatto pituaccayena oparajjaṃ, senāpatiṭṭhānaṃ, bhaṇḍāgārikaṭṭhānaṃ, seṭṭhiṭṭhānaṃ labhati. Evaṃ upadhivipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni upadhisampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni kālavipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena kālasampattiyaṃ nibbatto surājasumanussakāle. Tādisāya kālasamiddhiyā nibbattassa kalyāṇakammaṃ vipākaṃ deti.

Tatridaṃ **mahāsoṇattherassa vatthu** kathetabbaṃ – brāhmaṇatissabhaye kira cittalapabbate dvādasa bhikkhusahassāniṃ paṭivasanti. Tathā tissamahāvihāre. Dvīsupi mahāvihāresu tiṇṇaṃ vassānaṃ vaṭṭaṃ ekarattameva mahāmūsikāyo khāditvā thusamattameva ṭhapesuṃ. Cittalapabbate bhikkhusaṅgho 'tissamahāvihāre vaṭṭaṃ vattissati, tattha gantvā vasissāmā'ti vihārato nikkhami. Tissamahāvihārepi bhikkhusaṅgho 'cittalapabbate vaṭṭaṃ vattissati, tattha gantvā vasissāmā'ti vihārato nikkhami. Ubhatopi ekissā gambhīrakandarāya tīre samāgatā pucchitvā vaṭṭassa khīṇabhāvaṃ ñatvā 'tattha gantvā kiṃ karissāmā'ti catuvīsati bhikkhusahassāni gambhīrakandaravanaṃ pavisitvā nisīditvā nisinnanīhāreneva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyiṃsu. Pacchā bhaye vūpasante bhikkhusaṅgho sakkaṃ devarājānaṃ gahetvā dhātuyo saṃharitvā cetiyaṃ akāsi.

Brāhmaṇatissacoropi janapadaṃ viddhaṃsesi. Saṅgho sannipatitvā mantetvā ''coraṃ paṭibāhatū''ti sakkasantikaṃ aṭṭha there pesesi. Sakko devarājā ''mayā, bhante, uppanno coro na sakkā paṭibāhituṃ. Saṅgho parasamuddaṃ gacchatu. Ahaṃ samuddārakkhaṃ karissāmī''ti. Saṅgho sabbadisāhi nāgadīpaṃ gantvā jambukolapaṭṭane tibhūmikaṃ mahāuḷumpaṃ bandhāpesi. Ekā bhūmikā udake osīdi. Ekissā bhikkhusaṅgho nisinno. Ekissā pattacīvarāni ṭhapayiṃsu. Saṃyuttabhāṇakacūḷasīvatthero, isidattatthero, mahāsoṇattheroti tayo therā tāsaṃ parisānaṃ pāmokkhā. Tesu dve therā mahāsoṇattheraṃ āhaṃsu – ''āvuso mahāsoṇa, abhiruha mahāuḷumpa''nti. ''Tumhe pana, bhante''ti? ''Āvuso, udake maraṇampi thale maraṇampi ekameva. Na mayaṃ gamissāma. Taṃ nissāya pana anāgate sāsanassa paveṇī ṭhassati. Gaccha tvaṃ, āvuso''ti. ''Nāhaṃ, bhante, tumhesu agacchantesu gamissāmī''ti yāvatatiyaṃ kathetvāpi theraṃ āropetuṃ asakkontā nivattiṃsu.

Atha cūḷasīvatthero isidattattheraṃ āha – ''āvuso isidatta, anāgate mahāsoṇattheraṃ nissāya sāsanapaveṇī ṭhassati; mā kho taṃ hatthato vissajjehī''ti. ''Tumhe pana, bhante''ti? ''Ahaṃ mahācetiyaṃ vandissāmī''ti dve there anusāsitvā anupubbena cārikaṃ caranto mahāvihāraṃ sampāpuṇi. Tasmiṃ samaye mahāvihāro suñño. Cetiyaṅgaṇe eraṇḍā jātā. Cetiyaṃ gacchehi parivāritaṃ, sevālena pariyonaddhaṃ. Thero dharamānakabuddhassa nipaccākāraṃ dassento viya mahācetiyaṃ vanditvā pacchimadisāya sālaṃ pavisitvā olokento 'evarūpassa nāma lābhaggayasaggappattassa sarīradhātucetiyaṭṭhānaṃ anāthaṃ jāta'nti cintayamāno nisīdi.

Atha avidūre rukkhe adhivatthā devatā addhikamanussarūpena taṇḍulanāḷiñca guḷapiṇḍañca ādāya therassa santikaṃ gantvā ''kattha gacchatha, bhante''ti? ''Ahaṃ dakkhiṇadisaṃ, upāsakā''ti. ''Ahampi tattheva gantukāmo, saha gacchāma, bhante''ti. ''Ahaṃ dubbalo; tava gatiyā gantuṃ na sakkhissāmi; tvaṃ purato gaccha, upāsakā''ti. ''Ahampi tumhākaṃ gatiyā gamissāmī''ti therassa pattacīvaraṃ aggahesi. Tissavāpipāḷiṃ āruḷhakāle ca pattaṃ āharāpetvā pānakaṃ katvā adāsi. Therassa pītamatteyeva balamattā saṇṭhāti. Devatā pathaviṃ saṅkhipitvā veṇunadīsantike ekaṃ chaḍḍitavihāraṃ patvā therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggitvā adāsi.

Punadivase therena mukhe dhovitamatte yāguṃ pacitvā adāsi; yāguṃ pītassa bhattaṃ pacitvā upanāmesi. Thero ''tuyhaṃ ṭhapehi, upāsakā''ti pattaṃ hatthena pidahi. ''Ahaṃ na dūraṃ gamissāmī''ti devatā therasseva patte bhattaṃ pakkhipitvā katabhattakiccassa therassa pattacīvaramādāya maggaṃ paṭipannā pathaviṃ saṅkhipitvā jajjaranadīsantikaṃ netvā ''bhante, etaṃ paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ, dhūmo paññāyati. Ahaṃ purato gamissāmī''ti theraṃ vanditvā attano bhavanaṃ agamāsi. Thero sabbampi bhayakālaṃ paṇṇakhādakamanusse nissāya vasi.

Isidattattheropi anupubbena cārikaṃ caranto aḷajanapadaṃ sampāpuṇi. Tattha manussā nātipakkāni madhukaphalāni bhinditvā aṭṭhiṃ ādāya tacaṃ chaḍḍetvā agamaṃsu. Thero ''āvuso mahāsoṇa, bhikkhāhāro paññāyatī''ti vatvā pattacīvaraṃ āharāpetvā cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharitvā aṭṭhāsi. Taruṇadārakā theraṃ ṭhitaṃ disvā 'iminā koci attho bhavissatī'ti vālukaṃ puñchitvā madhukaphalattacaṃ patte pakkhipitvā adaṃsu; therā paribhuñjiṃsu. Sattāhamattaṃ soyeva āhāro ahosi.

Anupubbena coriyassaraṃ sampāpuṇiṃsu. Manussā kumudāni gahetvā kumudanāle chaḍḍetvā agamaṃsu. Thero ‘‘āvuso mahāsoṇa, bhikkhāhāro paññāyatī’’ti vatvā pattacīvaraṃ āharāpetvā cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharitvā aṭṭhāsi. Gāmadārakā kumudanāle sodhetvā patte pakkhipitvā adaṃsu; therā paribhuñjiṃsu. Sattāhamattaṃ sova āhāro ahosi.

Anupubbena carantā paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ gāmadvāraṃ sampāpuṇiṃsu. Tattha ekissā dārikāya mātāpitaro araññaṃ gacchantā ‘‘sace koci ayyo āgacchati, katthaci gantuṃ mā adāsi; ayyassa vasanaṭṭhānaṃ ācikkheyyāsi, ammā’’ti āhaṃsu. Sā there disvā pattaṃ gahetvā nisīdāpesi. Gehe dhaññajāti nāma natthi. Vāsiṃ pana gahetvā guñjacocarukkhattacaṃ guñjalatāpattehi saddhiṃ ekato koṭṭetvā tayo piṇḍe katvā ekaṃ isidattattherassa ekaṃ mahāsoṇattherassa patte ṭhapetvā ‘atirekapiṇḍaṃ isidattattherassa patte ṭhapessāmī’ti hatthaṃ pasāresi. Hattho parivattitvā mahāsoṇattherassa patte patiṭṭhāpesi. Isidattatthero ‘brāhmaṇatissabhaye guñjacocapiṇḍe vipākadāyakakammaṃ desakālasampadāya kīvapamāṇaṃ vipākaṃ dassatī’ti āha. Te taṃ paribhuñjitvā vasanaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Sāpi araññato āgatānaṃ mātāpitūnaṃ ācikkhi ‘‘dve therā āgatā. Tesaṃ me vasanaṭṭhānaṃ ācikkhita’’nti. Te ubhopi therānaṃ santikaṃ gantvā vanditvā ‘‘bhante, yaṃ mayaṃ labhāma, tena tumhe paṭijaggissāma; idheva vasathā’’ti paṭiññaṃ gaṇhiṃsu. Therāpi sabbabhayakālaṃ te upanissāya vasiṃsu.

Brāhmaṇatissacore mate pitumahārājā chattaṃ ussāpesi. ‘Bhayaṃ vūpasantaṃ, janapado sampuṇṇo’ti sutvā parasamuddato bhikkhusaṅgho nāvāya mahātitthapaṭṭane oruyha ‘mahāsoṇatthero kahaṃ vasatī’ti pucchitvā therassa santikaṃ agamāsi. Thero pañcasatabhikkhuparivāro kālakagāme maṇḍalārāmavihāraṃ sampāpuṇi. Tasmiṃ samaye kālakagāme sattamattāni kulasatāni paṭivasanti. Rattibhāge devatā āhiṇḍitvā ‘‘mahāsoṇatthero pañcabhikkhusataparivāro maṇḍalārāmavihāraṃ patto. Ekeko navahatthasāṭakena saddhiṃ ekekakahāpaṇagghanakaṃ piṇḍapātaṃ detū’’ti manusse avocuṃ. Punadivase ca therā kālakagāmaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Manussā nisīdāpetvā yāguṃ adaṃsu. Maṇḍalārāmavāsī tissabhūtitthero saṅghatthero hutvā nisīdi. Eko mahāupāsako taṃ vanditvā ‘‘bhante, mahāsoṇatthero nāma kataro’’ti pucchi. Tena samayena thero navako hoti pariyante nisinno. Thero hatthaṃ pasāretvā ‘‘mahāsoṇo nāma esa, upāsakā’’ti āha. Upāsako taṃ vanditvā pattaṃ gaṇhāti. Thero na deti. Tissabhūtitthero ‘‘āvuso soṇa, yathā tvaṃ na jānāsi, mayampi evameva na jānāma; puññavantānaṃ devatā paripācenti; pattaṃ dehi, sabrahmacārīnaṃ saṅgahaṃ karohī’’ti āha. Thero pattaṃ adāsi. Mahāupāsako pattaṃ ādāya gantvā kahāpaṇagghanakassa piṇḍapātassa pūretvā navahatthasāṭakaṃ ādhārakaṃ katvā āharitvā therassa hatthe ṭhapesi; aparopi upāsako therassāti satta sāṭakasatāni satta ca piṇḍapātasatāni therasseva adaṃsu.

Thero bhikkhusaṅghassa saṃvibhāgaṃ katvā anupubbena mahāvihāraṃ pāpuṇitvā mukhaṃ dhovitvā mahābodhiṃ vanditvā mahācetiyaṃ vanditvā thūpārāme ṭhito cīvaraṃ pārupitvā bhikkhusaṅghaparivāro dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisitvā dvārato yāva vaḷañjanakasālā etasmiṃ antare saṭṭhikahāpaṇagghanakaṃ piṇḍapātaṃ labhi. Tato paṭṭhāya pana sakkārassa pamāṇaṃ natthi. Evaṃ kālavipattiyaṃ madhukaphalattacopi kumudanāḷipi dullabhā jātā. Kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho udapādi.

Vattabbakanigrodhattherassāpi sāmaṇerakāle brāhmaṇatissabhayaṃ udapādi. Sāmaṇero ca upajjhāyo cassa parasamuddaṃ nāgamiṃsu; ‘paṇṇakhādakamanusse upanissāya vasissāmā’ti paccantābhimukhā ahesuṃ. Sāmaṇero sattāhamattaṃ anāhāro hutvā ekasmiṃ gāmaṭṭhāne tālarukkhe tālapakkaṃ disvā upajjhāyaṃ āha – ‘‘bhante, thokaṃ āgametha; tālapakkaṃ pātessāmī’’ti. ‘‘Dubbalosi tvaṃ, sāmaṇera, mā abhiruhī’’ti. ‘‘Abhiruhissāmi, bhante’’ti khuddakavāsiṃ gahetvā tālaṃ āruyha tālapiṇḍaṃ chindituṃ ārabhi. Vāsiphalaṃ nikkhamitvā bhūmiyaṃ pati.

Thero cintesi ‘‘ayaṃ kilantova rukkhaṃ āruḷho; kiṃ nu kho idāni karissatī’’ti sāmaṇero tālapaṇṇaṃ phāletvā phāletvā vāsidaṇḍake bandhitvā ghaṭṭento ghaṭṭento bhūmiyaṃ pātetvā ‘‘bhante, sādhu vatassa sace vāsiphalaṃ ettha paveseyyāthā’’ti āha. Thero ‘upāyasampanno sāmaṇero’ti vāsiphalaṃ pavesetvā adāsi. So vāsiṃ ukkhipitvā tālaphalāni pātesi. Thero vāsiṃ pātāpetvā pavaṭṭitvā gataṃ tālaphalaṃ bhinditvā sāmaṇeraṃ otiṇṇakāle āha ‘‘sāmaṇera, tvaṃ dubbalo, idaṃ tāva khādāhī’’ti. ‘‘Nāhaṃ, bhante, tumhehi akhādite khādissāmī’’ti vāsiṃ gahetvā tālaphalāni bhinditvā pattaṃ nīharitvā tālamiñjaṃ pakkhipitvā therassa datvā sayaṃ khādi. Yāva tālaphalāni ahesuṃ, tāva tattheva vasitvā phalesu khīṇesu anupubbena paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ chaḍḍitavihāraṃ pavisiṃsu. Sāmaṇero therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggi. Thero sāmaṇerassa ovādaṃ datvā vihāraṃ pāvisi. Sāmaṇero ‘anāyatane naṭṭhānaṃ attabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, buddhānaṃ upaṭṭhānaṃ karissāmī’ti cetiyaṅgaṇaṃ gantvā appaharitaṃ karoti; sattāhamattaṃ nirāhāratāya pavedhamāno patitvā nipannakova tiṇāni uddharati. Ekacce ca manussā araññe carantā madhuṃ labhitvā dārūni ceva sākapaṇṇañca gahetvā tiṇacalanasaññāya ‘migo nu kho eso’ti sāmaṇerassa santikaṃ gantvā ‘‘kiṃ karosi, sāmaṇerā’’ti āhaṃsu. ‘‘Tiṇaganthiṃ gaṇhāmi, upāsakā’’ti. ‘‘Aññopi koci atthi, bhante’’ti? ‘‘Āma, upāsakā, upajjhāyo me antogabbhe’’ti. ‘‘Mahātherassa datvā khādeyyāsi, bhante’’ti sāmaṇerassa madhuṃ datvā attano vasanaṭṭhānaṃ ācikkhitvā ‘‘mayaṃ sākhābhaṅgaṃ karontā gamissāma. Etāya saññāya theraṃ gahetvā āgaccheyyāsi, ayyā’’ti vatvā agamaṃsu.

Sāmaṇero madhuṃ gahetvā therassa santikaṃ gantvā bahi ṭhatvā ‘‘vandāmi, bhante’’ti āha. Thero ‘sāmaṇero jighacchāya anuḍayhamāno āgato bhavissatī’ti tuṇhī ahosi. So punapi ‘‘vandāmi, bhante’’ti āha. ‘‘Kasmā, sāmaṇera, dubbalabhikkhūnaṃ sukhena nipajjituṃ na desī’’ti? ‘‘Dvāraṃ vivarituṃ sāruppaṃ, bhante’’ti? Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā ‘‘kiṃ te, sāmaṇera, laddhaṃ’’ti āha. Manussehi madhu dinnaṃ, khādituṃ sāruppaṃ, bhante’’ti? ‘‘Sāmaṇera, evameva khādituṃ kilamissāma, pānakaṃ katvā pivissāmā’’ti. Sāmaṇero pānakaṃ katvā adāsi. Atha naṃ thero ‘‘manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ pucchasi, sāmaṇerā’’ti āha. Sayameva ācikkhiṃsu, bhante’’ti. ‘‘Sāmaṇera, pātova gacchantā kilamissāma; ajjeva gamissāmā’’ti pattacīvaraṃ gaṇhāpetvā nikkhami. Te gantvā manussānaṃ vasanaṭṭhānassa avidūre nipajjiṃsu.

Sāmaṇero rattibhāge cintesi – ‘mayā pabbajitakālato paṭṭhāya gāmante aruṇaṃ nāma na uṭṭhāpitapubba’nti. So pattaṃ gahetvā aruṇaṃ uṭṭhāpetuṃ araññaṃ agamāsi. Mahāthero sāmaṇeraṃ nipannaṭṭhāne apassanto ‘manussakhādakehi gahito bhavissatī’ti cintesi. Sāmaṇero araññe aruṇaṃ uṭṭhāpetvā pattena udakañca dantakaṭṭhañca gahetvā āgami. ‘‘Sāmaṇera, kuhiṃ gatosi? Mahallakabhikkhūnaṃ te vitakko uppādito; daṇḍakammaṃ āharā’’ti. ‘‘Āharissāmi, bhante’’ti. Thero mukhaṃ dhovitvā cīvaraṃ pārupi. Ubhopi manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Manussāpi attano paribhogaṃ kandamūlaphalapaṇṇaṃ adaṃsu. Theropi paribhuñjitvā vihāraṃ agamāsi. Sāmaṇero udakaṃ āharitvā ‘‘pāde dhovāmi, bhante’’ti āha. ‘‘Sāmaṇera, tvaṃ rattiṃ kuhiṃ gato? Amhākaṃ vitakkaṃ uppādesī’’ti. ‘‘Bhante, gāmante me aruṇaṃ na uṭṭhāpitapubbaṃ; aruṇuṭṭhāpanatthāya araññaṃ agamāsi’’nti. ‘‘Sāmaṇera, na tuyhaṃ daṇḍakammaṃ anucchavikaṃ amhākameva anucchavika’’nti vatvā thero tasmiṃyeva ṭhāne vasi; sāmaṇerassa ca saññaṃ adāsi ‘‘mayaṃ tāva mahallakā; ‘idaṃ nāma bhavissatī’ti na sakkā jānituṃ. Tuvaṃ attānaṃ rakkheyyāsī’’ti. Thero kira anāgāmī. Taṃ aparabhāge manussakhādakā khādiṃsu. Sāmaṇero attānaṃ rakkhitvā bhaye vūpasante tathārūpe ṭhāne upajjhaṃ gāhāpetvā upasampanno buddhavacanaṃ uggahetvā tipiṭakadharo hutvā vattabbakanigrodhatthero nāma jāto.

Pitumahārājā rajjaṃ paṭipajji. Parasamuddā āgatāgatā bhikkhū ‘‘kahaṃ vattabbakanigrodhatthero, kahaṃ vattabbakanigrodhatthero’’ti pucchitvā tassa santikaṃ agamaṃsu. Mahābhikkhusaṅgho theraṃ parivāresi. So mahābhikkhusaṅghaparivuto anupubbena mahāvihāraṃ patvā mahābodhiṃ mahācetiyaṃ thūpārāmañca vanditvā nagaraṃ pāyāsi. Yāva dakkhiṇadvārā gacchantasseva navasu ṭhānesu ticīvaraṃ upapajji; antonagaraṃ paviṭṭhakālato paṭṭhāya mahāsakkāro uppajji. Iti kālavipattiyaṃ tālaphalakandamūlapaṇṇampi dullabhaṃ jātaṃ. Kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho uppannoti. Evaṃ kālavipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni kālasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni payogavipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena sammāpayoge patiṭṭhito tīṇi sucaritāni pūreti, pañcasīlaṃ dasasīlaṃ rakkhati. Kālasampattiyaṃ nibbattassa rājāno sabbālaṅkārapatimaṇḍitā rājakaññāyo ‘etassa anucchavikā’ti pesenti, yānavāhanamaṇisuvaṇṇarajatādibhedaṃ taṃ taṃ paṇṇākāraṃ ‘etassa anucchavika’nti pesenti.

Pabbajjūpagatopi mahāyaso hoti mahānubhāvo. Tatridaṃ vatthu – kūṭakaṇṇarājā kira girigāmakaṇṇavāsikaṃ cūḷasudhammattheraṃ mamāyati. So uppalavāpiyaṃ vasamāno theraṃ pakkosāpesi. Thero āgantvā mālārāmavihāre vasati. Rājā therassa mātaraṃ pucchi – ‘‘kiṃ thero piyāyatī’’ti? ‘‘Kandaṃ mahārājā’’ti. Rājā kandaṃ gāhāpetvā vihāraṃ gantvā therassa dadamāno mukhaṃ ulloketuṃ nāsakkhi. So nikkhamitvā ca bahipariveṇe deviṃ pucchi – ‘‘kīdiso thero’’ti? ‘‘Tvaṃ puriso hutvā ulloketuṃ na sakkosi; ahaṃ kathaṃ sakkhissāmi? Nāhaṃ jānāmi kīdiso’’ti. Rājā ‘mama raṭṭhe balikāragahapatiputtaṃ ulloketuṃ na visahāmi. Mahantaṃ vata bho buddhasāsanaṃ nāmā’ti apphoṭesi. Tipiṭakacūḷanāgattherampi mamāyati. Tassa aṅguliyaṃ ekā piḷakā uṭṭhahi. Rājā ‘theraṃ passissāmī’ti vihāraṃ gantvā balavapemena aṅguliṃ mukhena gaṇhi. Antomukheyeva piḷakā bhinnā, pubbalohitaṃ anuṭṭhubhitvā there sinehena amataṃ viya ajjhohari. Soyeva thero aparabhāge maraṇamañce nipajji. Rājā gantvā asucikapallakaṃ sīse ṭhapetvā ‘dhammasakaṭassa akkho bhijjati akkho bhijjatī’ti paridevamāno vicari. Pathavissarassa asucikapallakaṃ sīsena ukkhipitvā vicaraṇaṃ nāma kassa gatamaggo? Sammāpayogassa gatamaggoti. Evaṃ payogavipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni payogasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catūhi vipattīhi paṭibāhitaṃ kalyāṇakammaṃ vipākaṃ adatvā catasso sampattiyo āgamma deti.

Tatridaṃ bhūtamatthaṃ katvā opammaṃ – eko kira mahārājā ekassa amaccassa appamattena kujjhitvā taṃ bandhanāgāre bandhāpesi. Tassa ñātakā rañño kuddhabhāvaṃ ñatvā kiñci avatvā caṇḍakope vigate rājānaṃ tassa niraparādhabhāvaṃ jānāpesuṃ. Rājā muñcitvā tassa ṭhānantaraṃ paṭipākatikaṃ akāsi. Athassa tato tato āgacchantānaṃ paṇṇākārānaṃ pamāṇaṃ nāhosi. Manussā sampaṭicchituṃ nāsakkhiṃsu. Tattha rañño appamattakena kujjhitvā tassa bandhanāgāre bandhāpitakālo viya puthujjanassa niraye nibbattakālo. Athassa ñātakehi rājānaṃ saññāpetvā ṭhānantarassa paṭipākatikakaraṇakālo viya tassa sagge nibbattakālo. Paṇṇākāraṃ sampaṭicchituṃ asamatthakālo viya catasso sampattiyo āgamma kalyāṇakammānaṃ devalokato manussalokaṃ, manussalokato devalokanti evaṃ sukhaṭṭhānato sukhaṭṭhānameva netvā kappasatasahassampi sukhavipākaṃ datvā nibbānasampāpanaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ tāva pāḷivaseneva dutiyaṃ balaṃ dīpetvā puna ‘‘ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko’’ti (paṭi. ma. 1.234) iminā paṭisambhidānayenāpi dīpetabbaṃ. Tattha **‘ahosi kamma’**nti atīte āyūhitaṃ kammaṃ atīteyeva ahosi. Yena pana atīte vipāko dinno, taṃ sandhāya **‘ahosi kammavipāko’**ti vuttaṃ. Diṭṭhadhammavedanīyādīsu pana bahūsupi āyūhitesu ekaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vipākaṃ deti, sesāni avipākāni. Ekaṃ upapajjavedanīyaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati, sesāni avipākāni. Ekenānantariyena niraye upapajjati, sesāni avipākāni. Aṭṭhasu samāpattīsu ekāya brahmaloke nibbattati, sesā avipākā. Idaṃ sandhāya **‘nāhosi kammavipāko’**ti vuttaṃ. Yo pana bahumpi kusalākusalaṃ kammaṃ katvā kalyāṇamittaṃ nissāya arahattaṃ pāpuṇāti, etassa kammavipāko ‘nāhosi’ nāma. Yaṃ atīte āyūhitaṃ etarahi vipākaṃ deti taṃ **‘ahosi kammaṃ atthi kammavipāko’** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjati taṃ **‘ahosi kammaṃ natthi kammavipāko’** nāma. Yaṃ atīte āyūhitaṃ anāgate vipākaṃ dassati taṃ **‘ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko’** nāma. Yaṃ purimanayena avipākataṃ āpajjissati taṃ **‘ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko’** nāma.

Yaṃ etarahi āyūhitaṃ etarahiyeva vipākaṃ deti taṃ **‘atthi kammaṃ atthi kammavipāko’** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjati taṃ **‘atthi kammaṃ natthi kammavipāko’** nāma. Yaṃ etarahi āyūhitaṃ anāgate vipākaṃ dassati taṃ **‘atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko’** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjissati taṃ **‘atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko’** nāma.

Yaṃ sayampi anāgataṃ, vipākopissa anāgato taṃ **‘bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko’** nāma. Yaṃ sayaṃ bhavissati, purimanayeneva avipākataṃ āpajjissati taṃ **‘bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko’** nāma.

Idaṃ tathāgatassāti idaṃ sabbehipi etehi ākārehi tathāgatassa kammantaravipākantarajānanañāṇaṃ akampiyaṭṭhena dutiyabalaṃ veditabbanti.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā.

Tatiyabalaniddeso

811. Tatiyabalaniddese **maggo**ti vā **paṭipadā**ti vā kammassevetaṃ nāmaṃ. **Nirayagāminī**tiādīsu nirassādaṭṭhena niratiatthena ca **nirayo**. Uddhaṃ anugantvā tiriyaṃ añcitāti tiracchānā; tiracchānāyeva **tiracchānayoni**. Petatāya petti; ito pecca gatabhāvenāti attho. Pettiyeva **pettivisayo**. Manassa ussannatāya manussā; manussāva **manussaloko**. Dibbanti pañcahi kāmaguṇehi adhimattāya vā ṭhānasampattiyāti devā; devāva **devaloko**. Vānaṃ vuccati taṇhā; taṃ tattha natthīti **nibbānaṃ**. Nirayaṃ gacchatīti **nirayagāmī**. Idaṃ maggaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭipadā pana nirayagāminī nāma hoti. Sesapadesupi eseva nayo. Idaṃ sabbampi paṭipadaṃ tathāgato pajānāti.

Kathaṃ? Sakalagāmavāsikesupi hi ekato ekaṃ sūkaraṃ vā migaṃ vā jīvitā voropentesu sabbesampi cetanā parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti. Taṃ pana kammaṃ tesaṃ āyūhanakkhaṇeyeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena chandajāto karoti. Eko ‘ehi tvampi karohī’ti parehi nippīḷitattā karoti. Eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhiyamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyaṃ, eko pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva ‘iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyaṃ, esa pettivisaye’ti pajānāti. Niraye nibbattamānampi ‘esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa soḷasasu ussadanirayesu nibbattissatī’ti pajānāti. Tiracchānayoniyaṃ nibbattamānampi ‘esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādako, esa bahuppādako’ti pajānāti. Pettivisaye nibbattamānampi ‘esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī’ti pajānāti. Tesu ca kammesu ‘idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkhissati, dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatīti pajānāti.

Tathā sakalagāmavāsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva hoti. Taṃ pana kammaṃ tesaṃ āyūhanakkhaṇeyeva purimanayena nānā hoti. Tesu keci devaloke nibbattissanti, keci manussaloke. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva ‘iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke’ti pajānāti. Devaloke nibbattamānānampi ‘esa paranimmitavasavattīsu nibbattissati, esa nimmānaratīsu, esa tusitesu, esa yāmesu, esa tāvatiṃsesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesu; esa pana jeṭṭhakadevarājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyaṃ vā tatiyaṃ vā ṭhānantaraṃ karonto paricārako hutvā nibbattissatī’ti pajānāti. Manussesu nibbattamānānampi ‘esa khattiyakule nibbattissati, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule; esa pana manussesu rājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyaṃ vā tatiyaṃ vā ṭhānantaraṃ karonto paricārako hutvā nibbattissatī’ti pajānāti. Tesu ca kammesu ‘idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkhissati, dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatī’ti pajānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuyeva yena nīhārena vipassanā āraddhā, ‘esa arahattaṃ pāpuṇissati, esa arahattaṃ pattuṃ na sakkhissati, esa anāgāmīyeva bhavissati, esa sakadāgāmīyeva, esa sotāpannoyeva; esa pana maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātuṃ na sakkhissati, lakkhaṇārammaṇāya vipassanāyameva ṭhassati; esa paccayapariggaheyeva, esa nāmarūpapariggaheyeva, esa arūpapariggaheyeva, esa rūpapariggaheyeva ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthāpessati, esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissatī'ti pajānāti.

Kasiṇaparikammaṃ karontesupi 'etassa parikammamattameva bhavissati, nimittaṃ uppādetuṃ na sakkhissati; esa pana nimittaṃ uppādetuṃ sakkhissati, appanaṃ pāpetuṃ na sakkhissati; esa appanaṃ pāpetvā jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissatī'ti pajānātīti.

Tatiyabalaniddesavaṇṇanā.

Catutthabalaniddeso

812. Catutthabalaniddese **khandhanānatta**nti 'ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā'ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ pajānāti. Tesupi 'ekavidhena rūpakkhandho…pe… ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho…pe… bahuvidhena vedanākkhandho…pe… ekavidhena saññākkhandho…pe… ekavidhena saṅkhārakkhandho…pe… ekavidhena viññāṇakkhandho…pe… bahuvidhena viññāṇakkhandho'ti evaṃ ekekassa khandhassa nānattaṃ pajānāti. **Āyatananānatta**nti 'idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe… idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakā'ti evaṃ āyatananānattaṃ pajānāti. **Dhātunānatta**nti 'ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā'ti evaṃ dhātunānattaṃ pajānāti.

Puna **anekadhātunānādhātulokanānatta**nti idaṃ na kevalaṃ upādinnakasaṅkhāralokasseva nānattaṃ tathāgato pajānāti, anupādinnakasaṅkhāralokassāpi nānattaṃ tathāgato pajānātiyevāti dassetuṃ gahitaṃ. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvakā upādinnakasaṅkhāralokassāpi nānattaṃ ekadesatova jānanti no nippadesato, anupādinnakalokassa pana nānattaṃ na jānanti. Sabbaññubuddho pana 'imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa nāma rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷako, imassa maṭṭo; imassa bahalattaco, imassa tanuttaco; imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ nāma hoti; imāya pana dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pupphaṃ nīlakaṃ hoti, pītakaṃ, lohitakaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ hoti; imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ hoti, mahantaṃ, dīghaṃ, rassaṃ, vaṭṭaṃ, susaṇṭhānaṃ, dussaṇṭhānaṃ, maṭṭhaṃ, pharusaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ hoti; imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṇṭako tikhiṇo hoti, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, tambo, kāḷako, nīlo, odāto hotī'ti evaṃ anupādinnakasaṅkhāralokassa nānattaṃ pajānāti. Sabbaññubuddhānaṃyeva hi etaṃ balaṃ, na aññesanti.

Catutthabalaniddesavaṇṇanā.

Pañcamabalaniddeso

813. Pañcamabalaniddese **hīnādhimuttikā**ti hīnajjhāsayā. **Paṇītādhimuttikā**ti kalyāṇajjhāsayā. **Sevantī**ti nissayanti allīyanti. **Bhajantī**ti upasaṅkamanti. **Payirupāsantī**ti punappunaṃ upasaṅkamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sāruppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sāruppabhikkhū, itare asāruppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti.

Evaṃ upasaṅkamanaṃ pana na kevalaṃ etaraheva, atītānāgatepīti dassetuṃ **atītampi addhāna**ntiādimāha. Taṃ uttānatthameva. Idaṃ pana dussīlānaṃ dussīlasevanameva, sīlavantānaṃ sīlavantasevanameva, duppaññānaṃ duppaññasevanameva, paññavantānaṃ paññavantasevanameva ko niyāmetīti? Ajjhāsayadhātu niyāmeti. Sambahulā kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ gaṇabhikkhācāraṃ caranti. Manussā bahubhattaṃ āharitvā pattāni pūretvā ''tumhākaṃ yathāsabhāgena paribhuññathā''ti datvā uyyojesuṃ. Bhikkhūpi āhaṃsu ''āvuso, manussā dhātusaṃyuttakamme payojentī''ti. Tipiṭakacūḷābhayattheropi nāgadīpe cetiyaṃ vandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito. Therena ca saddhiṃ eko asāruppabhikkhu atthi. Dhuravihārepi eko asāruppabhikkhu atthi. Dvīsu bhikkhusaṅghesu gāmaṃ osarantesu te ubhopi janā, kiñcāpi āgantukena nevāsiko nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṃ santepi, ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Thero disvā ''sammāsambuddhena jānitvā dhātusaṃyuttaṃ kathita''nti āha.

Evaṃ 'ajjhāsayadhātu niyāmetī'ti vatvā dhātusaṃyuttena ayamevattho dīpetabbo. Gijjhakūṭapabbatasmiñhi gilānaseyyāya nipanno bhagavā ārakkhaṇatthāya parivāretvā vasantesu sāriputtamoggallānādīsu ekamekaṃ attano attano parisāya saddhiṃ caṅkamantaṃ oloketvā bhikkhū āmantesi ''passatha no tumhe, bhikkhave, sāriputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta''nti? ''Evaṃ, bhante''ti. ''Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahāpaññā''ti (saṃ. ni. 2.99) sabbaṃ vitthāretabbanti.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā.

Chaṭṭhabalaniddeso

814. Chaṭṭhabalaniddese **āsaya**nti yattha sattā āsayanti nivasanti, taṃ tesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ diṭṭhigataṃ vā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ vā. **Anusaya**nti appahīnānusayitaṃ kilesaṃ. **Carita**nti kāyādīhi abhisaṅkhataṃ kusalākusalaṃ. **Adhimutta**nti ajjhāsayaṃ. **Apparajakkhe**tiādīsu paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesanti **apparajakkhā**. Tasseva mahantatāya **mahārajakkhā**. Ubhayenāpi mandakilese mahākilese ca satte dasseti. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te **svākārā**. Viparītā **dvākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Viparītā **duviññāpayā**. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te **bhabbā**. Viparītā **abhabbā**.

815. Evaṃ chaṭṭhabalassa mātikaṃ ṭhapetvā idāni yathāpaṭipāṭiyā bhājento **katamo ca sattānaṃ āsayo**tiādimāha. Tattha **sassato loko**tiādīnaṃ attho heṭṭhā nikkhepakaṇḍavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1105) vuttoyeva. **Iti bhavadiṭṭhisannissitā vā**ti evaṃ sassatadiṭṭhiṃ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha bhavadiṭṭhīti vuttā; ucchedadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhīti. Sabbadiṭṭhīnañhi sassatucchedadiṭṭhī hi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetaṃ – ''dvayasannissito kho panāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena – atthitañceva natthitañcā''ti (saṃ. ni. 2.15). Ettha hi **atthitā**ti sassataṃ, **natthitā**ti ucchedo. Ayaṃ tāva vaṭṭasannissitānaṃ puthujjanasattānaṃ āsayo.

Idāni vivaṭṭasannissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayaṃ dassetuṃ **ete vā pana ubho ante anupagammā**tiādi vuttaṃ. Tattha **ete vā panā**ti eteyeva. **Ubho ante**ti sassatucchedasaṅkhāte dve ante. **Anupagammā**ti anallīyitvā. **Idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesū**ti idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca. **Anulomikā khantī**ti vipassanāñāṇaṃ. **Yathābhūtaṃ vā ñāṇa**nti maggañāṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā paṭiccasamuppāde ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca ete ubho sassatucchedaante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttarimaggañāṇaṃ – ayaṃ sattānaṃ āsayo, ayaṃ vaṭṭasannissitānañca vivaṭṭasannissitānañca sabbesampi sattānaṃ āsayo, idaṃ vasanaṭṭhānanti. Ayaṃ ācariyānaṃ samānatthakathā.

Vitaṇḍavādī panāha – 'maggo nāma vāsaṃ viddhaṃsento gacchati, nanu tvaṃ maggo vāsoti vadesī'ti? So vattabbo 'tvaṃ ariyavāsabhāṇako hosi na hosī'ti? Sace pana 'na homī'ti vadati, 'abhāṇakatāya na jānāsī'ti vattabbo. Sace 'bhāṇakosmī'ti vadati, 'suttaṃ āharā'ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ; no ce āharati sayaṃ āharitabbaṃ – ''dasayime, bhikkhave, ariyavāsā, ye ariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā''ti (a. ni. 10.19). Etañhi suttaṃ maggassa vāsabhāvaṃ dīpeti. Tasmā sukathitamevetanti. Idaṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayaṃ jānanto imesañca diṭṭhigatānaṃ vipassanāñāṇamaggañāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetaṃ –

> ''Kāmaṃ sevantaññeva jānāti 'ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto'ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti 'ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto'ti. Byāpādaṃ… pe… abyāpādaṃ… thinamiddhaṃ…pe… ālokasaññaṃ nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti sevantaññeva jānāti 'ayaṃ puggalo ālokasaññāgaruko ālokasaññāsayo ālokasaññādhimutto''ti (paṭi. ma. 1.113).

816. Anusayaniddese kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti **kāmarāgānusayo**. Sesapadesupi eseva nayo. **Yaṃ loke piyarūpa**nti yaṃ imasmiṃ loke piyajātikaṃ. **Sātarūpa**nti sātajātikaṃ assādapadaṭṭhānaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. Ettha **sattānaṃ rāgānusayo anusetī**ti etasmiṃ iṭṭhārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena rāgānusayo anuseti. Yathā nāma udake nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantabhāge ca udakameva hoti, evameva iṭṭhārammaṇe rāguppatti nāma sattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppatti. **Iti imesu dvīsu dhammesū**ti evaṃ imesu dvīsu kāmarāgapaṭighavantesu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu. **Avijjānupatitā**ti kāmarāgapaṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā. **Tadekaṭṭho**ti tāya avijjāya sampayuttekaṭṭhavasena ekaṭṭho. **Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cā**ti navavidho māno, dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi, aṭṭhavatthukā ca vicikicchā. **Bhavarāgānusayo** panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti veditabbo.

817. Caritaniddese terasa cetanā **puññābhisaṅkhāro,** dvādasa **apuññābhisaṅkhāro,** catasso **āneñjābhisaṅkhāro**. Tattha kāmāvacaro **parittabhūmako,** itaro **mahābhūmako**. Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko parittabhūmako, bahuvipāko mahābhūmakoti veditabbo.

818. Adhimuttiniddeso heṭṭhā pakāsitova. Kasmā panāyaṃ adhimutti heṭṭhā vuttāpi puna gahitāti? Ayañhi heṭṭhā pāṭiyekkaṃ baladassanavasena gahitā, idha sattānaṃ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanatthaṃ.

819. Mahārajakkhaniddese **ussadagatānī**ti vepullagatāni. Pahānakkamavasena cesa uppaṭipāṭiyā niddeso kato.

820. **Anussadagatānī**ti avepullagatāniṃ. Tikkhindriyamudindriyaniddese upanissayaindriyāni nāma kathitāni. Uppaṭipāṭiyā niddese panettha payojanaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

823. Tathā dvākāraniddesādīsu **pāpāsayā**ti akusalāsayā. **Pāpacaritā**ti apuññābhisaṅkhāraparipūrakā. **Pāpādhimuttikā**ti sakkāyābhiratā vaṭṭajjhāsayā.

824. Svākāraniddese yasmā kalyāṇako nāma anusayo natthi, tasmā kalyāṇānusayāti na vuttaṃ. Sesaṃ vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

826. Bhabbābhabbaniddese **kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukapaṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā. **Assaddhā**ti buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ paviṭṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, so duppaññoyeva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamituṃ abhabbā.

827. **Na kammāvaraṇenā**tiādīni vuttavipariyāyena veditabbāni. Idaṃ dvinnaṃ ñāṇānaṃ bhājanīyaṃ – indriyaparopariyattiñāṇassa ca āsayānusayañāṇassa ca. Ettha hi āsayānusayañāṇena indriyaparopariyattiñāṇampi bhājitaṃ. Iti imāni dve ñāṇāni ekato hutvā ekaṃ balañāṇaṃ nāma jātanti.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā.

Sattamabalaniddeso

828. Sattamabalaniddese jhāyatīti **jhāyī. Cattāro jhāyī**ti jhāyino cattāro janā vuccanti. Tattha paṭhamacatukke tāva paṭhamo samāpattilābhī samānoyeva 'na lābhīmhī'ti, kammaṭṭhānaṃ samānaṃyeva 'na kammaṭṭhāna'nti saññī hoti. Ayaṃ appaguṇajjhānalābhīti veditabbo. Dutiyo samāpattiyā alābhīyeva 'lābhīmhī'ti, akammaṭṭhānaṃ samānaṃyeva 'kammaṭṭhāna'nti saññī hoti. Ayaṃ niddājhāyī nāma. Niddāyitvā paṭibuddho evaṃ maññati. Tatiyo samāpattilābhī samāno 'samāpattilābhīmhī'ti, kammaṭṭhānameva samānaṃ 'kammaṭṭhāna'nti saññī hoti. Ayaṃ paguṇajjhānalābhīti veditabbo. Catuttho alābhīyeva 'alābhīmhī'ti, akammaṭṭhānaṃyeva 'akammaṭṭhāna'nti saññī hoti. Evamettha dve janā ajjhāyinova jhāyīnaṃ anto paviṭṭhattā jhāyīti vuttā.

Dutiyacatukke sasaṅkhārena sappayogena samādhipāribandhikadhamme vikkhambhento **dandhaṃ samāpajjati** nāma. Ekaṃ dve cittavāre ṭhatvā sahasā vuṭṭhahantā **khippaṃ vuṭṭhahati** nāma. Sukheneva pana samādhipāribandhikadhamme sodhento **khippaṃ samāpajjati** nāma. Yathāparicchedena avuṭṭhahitvā kālaṃ atināmetvā vuṭṭhahanto **dandhaṃ vuṭṭhāti** nāma. Itare dvepi imināva nayena veditabbā. Ime cattāropi janā samāpattilābhinova.

Tatiyacatukke 'idaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ, idaṃ caturaṅgika'nti evaṃ aṅgavavatthānaparicchede cheko **samādhismiṃ samādhikusalo** nāma. Nīvaraṇāni pana vikkhambhetvā cittamañjūsāya cittaṃ ṭhapetuṃ acheko **no samādhismiṃ samāpattikusalo** nāma. Itarepi tayo imināva nayena veditabbā. Imepi cattāro samāpattilābhinoyeva.

Idāni yāni jhānāni nissāya ime puggalā 'jhāyī' nāma jātā, tāni dassetuṃ **cattāri jhānānī**tiādimāha. Tattha cattāri jhānāni tayo ca vimokkhā atthato heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyameva (dha. sa. aṭṭha. 160, 248) pakāsitā. Sesānampi vimokkhaṭṭho tattha vuttanayeneva veditabbo. Apicettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ca ārammaṇe ca adhimuccanato **vimokkho** nāma. Aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagatavimokkho nāma. Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhi **savitakkasavicāro** nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi **avitakkavicāramattasamādhi** nāma. Catukkanayepi pañcakanayepi upari tīsu jhānesu samādhi **avitakka avicārasamādhi** nāma. Samāpattīsu hi paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ 'samādhī'tipi nāmaṃ 'samāpattī'tipi. Kasmā? Cittekaggatāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ.

Hānabhāgiyo dhammoti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādianupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyo dhammo**ti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādianupakkhandanaṃ. **Vodānampi vuṭṭhāna**nti iminā paguṇavodānaṃ vuṭṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā vodānampi vuṭṭhānanti vuttaṃ. **Tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna**nti iminā bhavaṅgavuṭṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Bhavaṅgena hi sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti. Nirodhato pana phalasamāpattiyāva vuṭṭhahanti. Idaṃ pāḷimuttakavuṭṭhānaṃ nāmāti.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā.

Aṭṭhamabalādiniddeso

829. Aṭṭhamabalaniddese **anekavihitaṃ pubbenivāsa**ntiādi sabbampi visuddhimagge vitthāritameva. Navamabalaniddesepi **dibbena cakkhunā**tiādi sabbaṃ tattheva vitthāritaṃ.

Navamabalaniddesavaṇṇanā.

Dasamabalaniddeso

831. Dasamabalaniddese **cetovimutti**nti phalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti phalañāṇaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthameva. Ayaṃ tāvettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Paravādī panāha – ''dasabalañāṇaṃ nāma pāṭiyekkaṃ natthi, sabbaññutañāṇassevāyaṃ pabhedo''ti. Taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutañāṇaṃ. Dasabalañāṇañhi sakasakakiccameva jānāti. Sabbaññutañāṇaṃ pana tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesupi hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantarameva, tatiyaṃ kammaparicchedameva, catutthaṃ dhātunānattakaraṇameva, pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayādhimuttimeva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesaṃ saṃkilesādimeva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutañāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttaritarañca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo – ''dasabalañāṇaṃ nāma etaṃ savitakkasavicāraṃ, avitakkavicāramattaṃ, avitakkāvicāraṃ, kāmāvacaraṃ, rūpāvacaraṃ, arūpāvacaraṃ, lokiyaṃ, lokuttara''nti? Jānanto ''paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārānī''ti vakkhati; tato ''parāni dve ñāṇāni avitakkāvicārānī''ti vakkhati; ''āsavakkhayañāṇaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkavicāra''nti vakkhati. Tathā ''paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttara''nti vakkhati; ''sabbaññutañāṇaṃ pana savitakkasavicārameva, kāmāvacarameva, lokiyamevā''ti vakkhati. Iti aññadeva dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutañāṇanti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Ñāṇavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Khuddakavatthuvibhaṅgo

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

832. Idāni tadanantare khuddakavatthuvibhaṅgepi paṭhamaṃ mātikaṃ ṭhapetvā nikkhittapadānukkamena niddeso kato. Tatrāyaṃ nikkhepaparicchedo. Ādito tāva **jātimado**tiādayo tesattati ekakā nikkhittā, tato **kodho ca upanāho cā**tiādayo aṭṭhārasa dukā, **akusalamūlā**dayo pañcatiṃsa tikā, **āsavacatukkā**dayo cuddasa catukkā, **orambhāgiyasaṃyojanā**dayo pannarasa pañcakā, **vivādamūlā**dayo cuddasa chakkā, **anusayā**dayo satta sattakā, **kilesavatthu**ādayo aṭṭha aṭṭhakā, **āghātavatthu**ādayo nava navakā, **kilesavatthu**ādayo satta dasakā, **ajjhattikassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritānī**tiādayo cha aṭṭhārasakāti sabbānipi etāni aṭṭha kilesasatāni nikkhittānīti veditabbāni. Ayaṃ tāva nikkhepaparicchedo.

(1.) Ekakaniddesavaṇṇanā

843-844. Idāni yathānikkhittāya mātikāya **tattha katamo jātimado**tiādinā nayena āraddhe niddesavāre **jātiṃ**

paṭiccāti jātiṃ nissāya. Ettha ca atthipaṭiccaṃ nāma kathitaṃ, tasmā jātiyā satīti ayamettha attho. **Gottaṃ paṭiccā**tiādīsupi eseva nayo. Madanavasena **mado**. Majjanākāro **majjanā**. Majjitabhāvo **majjitattaṃ**. **Māno maññanā**tiādīni heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1121) vuttatthāneva. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃ jātiyā sati taṃ jātiṃ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimado**ti vuccati. Svāyaṃ khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyo 'mādiso añño natthi. Avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā. Ahaṃ pana vaṃsāgatakhattiyo'ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇādīsupi eseva nayo. Gottamadaniddesādīsupi imināvupāyena attho veditabbo. Khattiyopi hi 'ahaṃ koṇḍaññagotto, ahaṃ ādiccagotto'ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇopi 'ahaṃ kassapagotto, ahaṃ bhāradvājagotto'ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottaṃ nissāya mānaṃ karoti. Aṭṭhārasāpi seṇiyo 'ekissā seṇiyā jātamhā'ti mānaṃ karontiyeva.

Ārogyamadādīsu 'ahaṃ arogo, avasesā rogabahulā, gadduhanamattampi mayhaṃ byādhi nāma natthī'ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma.

'Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte ṭhitarukkhasadiso, ahaṃ pana paṭhamavaye ṭhito'ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado** nāma.

'Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi; sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmī'ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma.

'Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ nāma natthī'ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

'Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādipaccayaṃ labhāmī'ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma.

'Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā ayaṃ samaṇotipi na vandanti, maṃ pana disvāva vandanti, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññantī'ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma.

'Uppanno pañho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī'ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma.

Agārikassa tāva mahāparivārassa 'purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāreti,' anagāriyassa pana 'samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā'ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma.

Bhogo pana kiñcāpi lābhaggahaṇeneva gahito hoti, imasmiṃ pana ṭhāne nikkheparāsi nāma gahito; tasmā 'avasesā sattā attano paribhogamattampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṃ natthī'ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma.

Vaṇṇaṃ paṭiccāti sarīravaṇṇampi guṇavaṇṇampi paṭicca. 'Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ pana abhirūpo pāsādiko; avasesā sattā nigguṇā patthaṭaakittino, mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo – itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaguṇayutto'ti majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

'Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto'ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma.

'Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthī'ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma.

'Ahaṃ rattaññū asukaṃ buddhavaṃsaṃ, rājavaṃsaṃ, janapadavaṃsaṃ, gāmavaṃsaṃ, rattindivaparicchedaṃ, nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmī'ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma.

'Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḍapātiko'ti majjanavasena uppanno māno **piṇḍapātikamado** nāma.

'Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṃ pana anuññāto anavaññāto'ti majjanavasena uppanno māno **anavaññātamado** nāma.

‘Avasesānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko’ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma.

‘Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo’ti vā ‘ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijjhatī’ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Heṭṭhā parivāraggahaṇena yaso gahitova hoti. Imasmiṃ pana ṭhāne **upaṭṭhākamado** nāma gahito. So agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agāriko hi ekacco aṭṭhārasasu seṇīsu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa ‘avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ vicāremī’ti; anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa ‘avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako’ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma.

‘Avasesā sattā dussīlā, ahaṃ pana sīlavā’ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. ‘Avasesasattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī’ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma.

‘Avasesā sattā nissippā, ahaṃ pana sippavā’ti majjanavasena uppanno māno **sippamado** nāma. ‘Avasesā sattā rassā, ahaṃ pana dīgho’ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. ‘Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo’ti majjanavasena uppanno māno **pariṇāhamado** nāma. ‘Avasesasattānaṃ sarīrasaṇṭhānaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādika’nti majjanavasena uppanno māno **saṇṭhānamado** nāma. ‘Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthī’ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma.

845. Iminā ettakena ṭhānena savatthukaṃ mānaṃ kathetvā idāni avatthukaṃ nibbattitamānameva dassento tattha **katamo mado**tiādimāha. Taṃ uttānatthameva.

846. Pamādaniddese **cittassa vossaggo**ti imesu ettakesu ṭhānesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ; sativirahoti attho. **Vossaggānuppadāna**nti vossaggassa anuppadānaṃ; punappunaṃ vissajjananti attho. **Asakkaccakiriyatā**ti etesaṃ dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā asakkaccakaraṇavasena asakkaccakiriyā. Satatabhāvo sātaccaṃ. Na satatabhāvo asātaccaṃ. Na sātaccakiriyatā **asātaccakiriyatā**. Anaṭṭhitakaraṇaṃ **anaṭṭhitakiriyatā**. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ vā datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, na nirantaraṃ pavatteti, tassa sā kiriyā anaṭṭhitakiriyatāti vuccati. **Olīnavuttitā**ti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārasseva abhāvena līnavuttitā. **Nikkhittachandatā**ti kusalakiriyāya vīriyachandassa nikkhittabhāvo. **Nikkhittadhuratā**ti vīriyadhurassa oropanaṃ, osakkitamānasatāti attho. **Anadhiṭṭhāna**nti kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. **Ananuyogo**ti ananuyuñjanaṃ. **Pamādo**ti pamajjanaṃ. **Yo evarūpo pamādo**ti idaṃ atthapariyāyassa byañjanapariyāyassa ca pariyantābhāvato ākāradassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yvāyaṃ ādito paṭṭhāya dassito pamādo, yo aññopi evamākāro evaṃjātiko pamādo pamajjanākāravasena pamajjanā, pamajjitabhāvavasena pamajjitattanti saṅkhaṃ gato – ayaṃ vuccati pamādoti. Lakkhaṇato panesa pañcasu kāmaguṇesu sativossaggalakkhaṇo, tattheva satiyā vissaṭṭhākāro veditabbo.

847. Thambhaniddese thaddhaṭṭhena **thambho;** khaliyā thaddhasāṭakassa viya cittassa thaddhatā ettha kathitā. Thambhanākāro **thambhanā**. Thambhitassa bhāvo **thambhitattaṃ**. Kakkhaḷassa puggalassa bhāvo **kakkhaḷiyaṃ**. Pharusassa puggalassa bhāvo **phārusiyaṃ**. Abhivādanādisāmīcirahānaṃ tassā sāmīciyā akaraṇavasena ujumeva ṭhapitacittabhāvo **ujucittatā**. Thaddhassa amuduno bhāvo **amudutā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ thambho nāma vuccati, yena samannāgato puggalo gilitanaṅgalasīso viya ajagaro, vātabharitā viya bhastā cetiyaṃ vā vuḍḍhatare vā disvā onamituṃ na sakkoti, pariyanteneva carati. Svāyaṃ cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇoti veditabbo.

848. Sārambhaniddese sārambhanavasena **sārambho**. Paṭippharitvā sārambho **paṭisārambho**. Sārambhanākāro **sārambhanā**. Paṭippharitvā sārambhanā **paṭisārambhanā**. Paṭisārambhitassa bhāvo **paṭisārambhitattaṃ. Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ sārambho nāma vuccati. Svāyaṃ lakkhaṇato karaṇuttariyalakkhaṇo nāma vuccati, yena samannāgato puggalo taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ karoti. Agāriko samāno ekenekasmiṃ gharavatthusmiṃ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāri, aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriko samāno ekenekasmiṃ nikāye gahite, ‘nāhaṃ etassa heṭṭhā bhavissāmī’ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhituṃ na vaṭṭati. Akusalapakkho esa nirayagāmimaggo. Kusalapakkhavasena pana ekasmiṃ ekaṃ salākabhattaṃ dente dve dātuṃ, dve dente cattāri dātuṃ vaṭṭati. Bhikkhunāpi parena ekasmiṃ nikāye gahite, ‘dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotī’ti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā taduttari gaṇhituṃ vaṭṭati.

849. Atricchatāniddese yathā ariyavaṃsasutte (a. ni. 4.28) ‘lāmakalāmakaṭṭho itarītaraṭṭho’ evaṃ aggahetvā cīvarādīsu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena **asantuṭṭhassa;** gihino vā pana rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbesu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena asantuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatā**ti visesakāmatā. Icchanakavasena **icchā**. Icchāva **icchāgatā,** icchanākāro vā. Attano lābhaṃ aticca icchanabhāvo **aticchatā. Rāgo**tiādīni heṭṭhā vuttatthāneva. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ aticchatā nāma vuccati. **Atricchatā**tipi etissā eva nāmaṃ. Lakkhaṇato pana sakalābhe asantuṭṭhi paralābhe ca patthanā – etaṃ atricchatālakkhaṇaṃ. Atricchapuggalassa hi attanā laddhaṃ paṇītampi lāmakaṃ viya khāyati, parena laddhaṃ lāmakampi paṇītaṃ viya khāyati; ekabhājane pakkayāgu vā bhattaṃ vā pūvo vā attano patte pakkhitto lāmako viya, parassa patte paṇīto viya khāyati. Ayaṃ pana atricchatā pabbajitānampi hoti gihīnampi tiracchānagatānampi.

Tatrimāni vatthūni – eko kira kuṭumbiko tiṃsa bhikkhuniyo nimantetvā sapūvaṃ bhattaṃ adāsi. Saṅghattherī sabbabhikkhūnīnaṃ patte pūvaṃ parivattāpetvā pacchā attanā laddhameva khādi. Bārāṇasirājāpi ‘aṅgārapakkamaṃsaṃ khādissāmī’ti deviṃ ādāya araññaṃ paviṭṭho ekaṃ kinnariṃ disvā, deviṃ pahāya, tassānupadaṃ gato. Devī nivattitvā assamapadaṃ gantvā kasiṇaparikammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo patvā nisinnā rājānaṃ āgacchantaṃ disvā ākāse uppatitvā agamāsi. Rukkhe adhivatthā devatā imaṃ gāthamāha –

Atricchaṃ atilobhena, atilobhamadena ca;
Evaṃ hāyati atthamhā, ahaṃva asitābhuyāti. (jā. 1.2.168);

Yathā candakinnariṃ patthayanto asitābhuyā rājadhītāya hīno parihīno, evaṃ atricchaṃ atilobhena atthamha hāyati jīyatīti devatā raññā saddhiṃ keḷimakāsi.

Kassapabuddhakālepi mittavindako nāma seṭṭhiputto assaddho appasanno mātarā ‘tāta, ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattiṃ dhammasavanaṃ suṇa, sahassaṃ te dassāmī’ti vutte dhanalobhena uposathaṅgāni samādāya vihāraṃ gantvā ‘idaṃ ṭhānaṃ akutobhaya’nti sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattiṃ niddāyitvā gharaṃ agamāsi. Mātā pātova yāguṃ pacitvā upanāmesi. So sahassaṃ gahetvāva yāguṃ pivi. Athassa etadahosi – ‘dhanaṃ saṃharissāmī’ti. So nāvāya samuddaṃ pakkhanditukāmo ahosi. Atha naṃ mātā ‘‘tāta, imasmiṃ kule cattālīsakoṭidhanaṃ atthi; alaṃ gamanenā’’ti vāresi. So tassā vacanaṃ anādiyitvā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha naṃ kujjhitvā ‘ayaṃ mayhaṃ purato tiṭṭhatī’ti pādena paharitvā patitaṃ mātaraṃ antaraṃ katvā agamāsi. Mātā uṭṭhahitvā ‘‘mādisāya mātari evarūpaṃ kammaṃ katvā gatassa me gataṭṭhāne sukhaṃ bhavissatī’’ti evaṃsaññī nāma tvaṃ puttāti āha. Tassa nāvaṃ āruyha gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā ‘‘addhā ettha pāpapuriso atthi; salākaṃ dethā’’ti salākā dīyamānā tasseva tikkhattuṃ pāpuṇi. Te tassa uḷumpaṃ datvā taṃ samudde pakkhipiṃsu. So ekaṃ dīpaṃ gantvā vimānapetīhi saddhiṃ sampattiṃ anubhavanto tāhi ‘‘purato mā agamāsī’’ti vuccamānopi taddiguṇaṃ sampattiṃ passanto anupubbena khuracakkadharaṃ ekaṃ purisaṃ addasa. Tassa taṃ cakkaṃ padumapupphaṃ viya upaṭṭhāti. So taṃ āha – ‘‘ambho, idaṃ tayā piḷandhapadumaṃ mayhaṃ dehī’’ti. ‘‘Nayidaṃ, sāmi, padumaṃ; khuracakkaṃ eta’’nti. So ‘‘vañcesi maṃ tvaṃ. Kiṃ me padumaṃ na diṭṭhapubba’’nti vatvā ‘‘tvañhi lohitacandanaṃ limpetvā piḷandhanaṃ padumapupphaṃ mayhaṃ na dātukāmosī’’ti āha. So cintesi – ‘ayampi mayā katasadisaṃ kammaṃ katvā tassa phalaṃ anubhavitukāmo’ti. Atha naṃ ‘‘handa re’’ti vatvā tassa matthake cakkaṃ pakkhipitvā palāyi. Etamatthaṃ viditvā satthā imaṃ gāthamāha –

‘‘Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhahi pica soḷasa;
Soḷasāhi ca bāttiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;
Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake’’ti. (jā. 1.1.104);

Aññataropi atriccho amacco sakavisayaṃ atikkamitvā paravisayaṃ pāvisi. Tattha pothito palāyitvā ekassa tāpasassa vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya nipajji. So tāpasena ‘kiṃ te kata’nti pucchito imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Sakaṃ niketaṃ atihīḷayāno,
Atricchatā mallagāmaṃ agacchiṃ;
Tato janā nikkhamitvāna gāmā,
Kodaṇḍakena paripothayiṃsu maṃ.

‘‘So bhinnasīso ruhiramakkhitaṅgo,
Paccāgamāsiṃ sakaṃ niketaṃ;
Tasmā ahaṃ posathaṃ pālayāmi,
Atricchatā mā punarāgamāsī’’ti. (jā. 1.14.138-139);

850. Mahicchatāniddese mahantāni vatthūni icchati, mahatī vāssa icchāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Lakkhaṇato pana asantaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca paribhoge ca amattaññutā – etaṃ mahicchatālakkhaṇaṃ. Mahiccho hi puggalo yathā nāma kacchapuṭavāṇijo piḷandhanabhaṇḍakaṃ hatthena gahetvā ucchaṅgepi pakkhipitabbayuttakaṃ pakkhipitvā mahājanassa passantasseva ‘‘ammā, asukaṃ gaṇhatha, asukaṃ gaṇhathā’’ti mukhena saṃvidahati. Evameva so appamattakampi attano sīlaṃ vā ganthaṃ vā dhutaguṇaṃ vā antamaso araññavāsamattakampi mahājanassa jānantasseva sambhāvetukāmo hoti, sambhāvetvā ca pana sakaṭehipi upanīte paccaye ‘ala’nti avatvā gaṇhāti. Tayo hi pūretuṃ na sakkā – aggi upādānena, samuddo udakena, mahiccho paccayehīti.

Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
Bahuke paccaye dente, tayo pete na pūraye.

Mahicchapuggalo hi vijātamātuyāpi manaṃ gaṇhituṃ na sakkoti, pageva upaṭṭhākānaṃ.

Tatrimāni vatthūni – eko kira daharabhikkhu piṭṭhapūve piyāyati. Athassa mātā paṭipattiṃ vīmaṃsamānā ‘sace me putto paṭiggahaṇe mattaṃ jānāti, sakalampi naṃ temāsaṃ pūveheva upaṭṭhahissāmī’ti vassūpanāyikadivase parivīmaṃsamānā paṭhamaṃ ekaṃ pūvaṃ adāsi, tasmiṃ niṭṭhite dutiyaṃ, tasmimpi niṭṭhite tatiyaṃ. Daharo ‘ala’nti avatvā khādiyeva. Mātā tassa amattaññubhāvaṃ ñatvā ‘ajjeva me puttena sakalatemāsassa pūvā khāditā’ti dutiyadivasato paṭṭhāya ekapūvampi na adāsi.

Tissamahārājāpi devasikaṃ cetiyapabbate bhikkhusaṅghassa dānaṃ dadamāno ‘mahārāja, kiṃ ekameva ṭhānaṃ bhajasi? Kiṃ aññattha dātuṃ na vaṭṭatī’ti jānapadehi vutto dutiyadivase anurādhapure mahādānaṃ dāpesi. Ekabhikkhupi paṭiggahaṇe mattaṃ na aññāsi. Ekamekena paṭiggahitaṃ khādanīyabhojanīyaṃ dve tayo janā ukkhipiṃsu. Rājā dutiyadivase cetiyapabbate bhikkhusaṅghaṃ nimantāpetvā rājantepuraṃ āgatakāle ‘‘pattaṃ dethā’’ti āha. ‘‘Alaṃ, mahārāja, attano pamāṇena bhikkhaṃ gaṇhissatī’’ti ekabhikkhupi pattaṃ na adāsi. Sabbe pamāṇayuttakameva paṭiggahesuṃ. Atha rājā āha – ‘‘passatha tumhākaṃ bhikkhūsu ekopi mattaṃ na jānāti. Hiyyo kiñci avasesaṃ nāhosi. Ajja gahitaṃ mandaṃ, avasesameva bahū’’ti tesaṃ mattaññutāya attamano itaresañca amattaññutāya anattamano ahosi.

851. Pāpicchatāniddese **assaddho samāno saddhoti maṃ jano jānātū**tiādīsu evaṃ icchanto kiṃ karoti? Assaddho saddhākāraṃ dasseti; dussīlādayo sīlavantādīnaṃ ākāraṃ dassenti. Kathaṃ? Assaddho tāva mahāmahadivase manussānaṃ vihāraṃ āgamanavelāya sammajjaniṃ ādāya vihāraṃ sammajjati, kacavaraṃ chaḍḍeti, manussehi diṭṭhabhāvaṃ ñatvā cetiyaṅgaṇaṃ gacchati, tatthāpi sammajjitvā kacavaraṃ chaḍḍeti, vālikaṃ samaṃ karoti, āsanāni dhovati, bodhimhi udakaṃ siñcati. Manussā disvā ‘natthi maññe añño bhikkhu vihārajagganako, ayameva imaṃ vihāraṃ paṭijaggati, saddho thero’ti gamanakāle nimantetvā gacchanti. Dussīlopi upaṭṭhākānaṃ sammukhe vinayadharaṃ upasaṅkamitvā pucchati ‘‘bhante, mayi gacchante goṇo ubbiggo. Tena dhāvatā tiṇāni chinnāni. Sammajjantassa me tiṇāni chijjanti. Caṅkamantassa me pāṇakā mīyanti. Kheḷaṃ pātentassa asatiyā tiṇamatthake patati; tattha tattha kiṃ hotī’’ti? ‘‘Anāpatti, āvuso, asañcicca asatiyā ajānantassā’’ti ca vutte ‘‘bhante, mayhaṃ garukaṃ viya upaṭṭhāti; suṭṭhu vīmaṃsathā’’ti bhaṇati. Taṃ sutvā manussā ‘amhākaṃ ayyo ettakepi kukkuccāyati! Aññasmiṃ oḷārike kiṃ nāma karissati; natthi iminā sadiso sīlavāti pasannā sakkāraṃ karonti. Appassutopi upaṭṭhākamajjhe nisinno ‘‘asuko tipiṭakadharo, asuko catunikāyiko mayhaṃ antevāsiko, mama santike tehi dhammo uggahito’’ti vadati. Manussā ‘amhākaṃ ayyena sadiso bahussuto natthi, etassa kira santike asukena ca asukena ca dhammo uggahito’ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Saṅgaṇikārāmopi mahāmahadivase dīghapīṭhañca apassayañca gāhāpetvā vihārapaccante rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdati. Manussā āgantvā ‘‘thero kuhi’’nti pucchanti. ‘‘Gaṇṭhikaputtā nāma gaṇṭhikā eva honti. Tena thero evarūpe kāle idha na nisīdati, vihārapaccante divāṭṭhāne dīghacaṅkame viharatī’’ti vadanti. Sopi divasabhāgaṃ vītināmetvā nalāṭe makkaṭasuttaṃ alliyāpetvā pīṭhaṃ gāhāpetvā āgamma pariveṇadvāre nisīdati. Manussā ‘‘kahaṃ, bhante, gatattha? Āgantvā na addasamhā’’ti vadanti. ‘‘Upāsakā, antovihāro ākiṇṇo; daharasāmaṇerānaṃ vicaraṇaṭṭhānametaṃ saṭṭhihatthacaṅkame divāṭṭhāne nisīdimhā’’ti attano pavivittabhāvaṃ jānāpeti.

Kusītopi upaṭṭhākamajjhe nisinno ‘‘upāsakā, tumhehi ukkāpāto diṭṭho’’ti vadati. ‘‘Na passāma, bhante; kāya velāya ahosī’’ti ca puṭṭho ‘‘amhākaṃ caṅkamanavelāyā’’ti vatvā ‘‘bhūmicālasaddaṃ assutthā’’ti pucchati. ‘‘Na suṇāma, bhante; kāya velāyā’’ti puṭṭho ‘‘majjhimayāme amhākaṃ ālambanaphalakaṃ apassāya ṭhitakāle’’ti vatvā ‘‘mahāobhāso ahosi; so vo diṭṭho’’ti pucchati. ‘‘Kāya velāya, bhante’’ti ca vutte ‘‘mayhaṃ caṅkamamhā otaraṇakāle’’ti vadati. Manussā ‘amhākaṃ thero tīsupi yāmesu caṅkameyeva hoti; natthi ayyena sadiso āraddhavīriyo’ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Muṭṭhassatīpi upaṭṭhākamajjhe nisinno ‘‘mayā asukakāle nāma dīghanikāyo uggahito, asukakāle majjhimo, saṃyuttako, aṅguttariko; antarā olokanaṃ nāma natthi, icchiticchataṭṭhāne mukhāruḷhova tanti āgacchati; ime panaññe bhikkhū eḷakā viya mukhaṃ phandāpentā viharantī''ti vadati. Manussā 'natthi ayyena sadiso upaṭṭhitasatī'ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Asamāhitopi upaṭṭhākānaṃ sammukhe aṭṭhakathācariye pañhaṃ pucchati – 'kasiṇaṃ nāma kathaṃ bhāveti? Kittakena nimittaṃ uppannaṃ nāma hoti? Kittakena upacāro? Kittakena appanā? Paṭhamassa jhānassa kati aṅgāni? Dutiyassa tatiyassa catutthassa jhānassa kati aṅgāni''ti pucchati. Tehi attano uggahitānurūpena kathitakāle sitaṃ katvā 'kiṃ, āvuso, evaṃ na hosī'ti vutte 'vaṭṭati, bhante'ti attano samāpattilābhitaṃ sūceti. Manussā 'samāpattilābhī ayyo'ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Duppaññopi upaṭṭhākānaṃ majjhe nisinno 'majjhimanikāye me pañcattayaṃ olokentassa sahiddhiyāva maggo āgato. Pariyatti nāma amhākaṃ na dukkarā. Pariyattivāvaṭo pana dukkhato na muccatīti pariyattiṃ vissajjayimhā'tiādīni vadanto attano mahāpaññataṃ dīpeti. Evaṃ vadanto panassa sāsane pahāraṃ deti. Iminā sadiso mahācoro nāma natthi. Na hi pariyattidharo dukkhato na muccatīti. Akhīṇāsavopi gāmadārake disvā 'tumhākaṃ mātāpitaro amhe kiṃ vadantī''ti? ''Arahāti vadanti, bhante''ti. 'Yāva chekā gahapatikā, na sakkā vañcetu'nti attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti.

Aññepi cettha **cāṭiarahantapārohaarahantā**dayo veditabbā – eko kira kuhako antogabbhe cāṭiṃ nikhaṇitvā manussānaṃ āgamanakāle pavisati. Manussā 'kahaṃ thero'ti pucchanti. 'Antogabbhe'ti ca vutte pavisitvā vicinantāpi adisvā nikkhamitvā 'natthi thero'ti vadanti. 'Antogabbheyeva thero'ti ca vutte puna pavisanti. Thero cāṭito nikkhamitvā pīṭhe nisinno hoti. Tato tehi 'mayaṃ, bhante, pubbe adisvā nikkhantā, kahaṃ tumhe gatatthā''ti vutte 'samaṇā nāma attano icchiticchitaṭṭhānaṃ gacchantī'ti vacanena attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti.

Aparopi kuhako ekasmiṃ pabbate paṇṇasālāyaṃ vasati. Paṇṇasālāya ca pacchato papātaṭṭhāne eko kacchakarukkho atthi. Tassa pāroho gantvā parabhāge bhūmiyaṃ patiṭṭhito. Manussā maggenāgantvā nimantenti. So pattacīvaramādāya pārohena otaritvā gāmadvāre attānaṃ dasseti. Tato manussehi pacchā āgantvā 'katarena maggena āgatattha, bhante'ti puṭṭho 'samaṇānaṃ āgatamaggo nāma pucchituṃ na vaṭṭati, attano icchiticchitaṭṭhāneneva āgacchantī'ti vacanena khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti. Taṃ pana kuhakaṃ eko viddhakaṇṇo ñatvā 'pariggahessāmi na'nti ekadivasaṃ pārohena otarantaṃ disvā pacchato chinditvā appamattakena ṭhapesi. So 'pārohato otarissāmī'ti 'ṭha'nti patito, mattikā patto bhijji. So 'ñātomhī'ti nikkhamitvā palāyi. Pāpicchassa bhāvo **pāpicchatā**. Lakkhaṇato pana asantaguṇasambhāvanatā, paṭiggahaṇe ca amattaññutā; etaṃ pāpicchatālakkhaṇanti veditabbaṃ.

852. Siṅganiddese vijjhanaṭṭhena **siṅgaṃ;** nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetaṃ nāmaṃ. Siṅgārabhāvo **siṅgāratā,** siṅgārakaraṇākāro vā. Caturabhāvo **caturatā**. Tathā **cāturiyaṃ**. Parikkhatabhāvo **parikkhatatā**; parikhaṇitvā ṭhapitasseva daḷhasiṅgārabhāvassetaṃ nāmaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Evaṃ sabbehipi padehi kilesasiṅgāratāva kathitā.

853. Tintiṇaniddese **tintiṇa**nti khīyanaṃ. Tintiṇāyanākāro **tintiṇāyanā**. Tintiṇena ayitassa tintiṇasamaṅgino bhāvo **tintiṇāyitattaṃ**. Lolupabhāvo **loluppaṃ**. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Pucchañjikatā**ti lābhalabhanakaṭṭhāne vedhanākampanā nīcavuttitā. **Sādhukamyatā**ti paṇītapaṇītānaṃ patthanā. Evaṃ sabbehipi padehi suvānadoṇiyaṃ kañjiyaṃ pivanakasunakhassa aññaṃ sunakhaṃ disvā bhubhukkaraṇaṃ viya 'tava santakaṃ, mama santaka'nti kilesavasena khīyanākāro kathito.

854. Cāpalyaniddese ākoṭitapaccākoṭitabhāvādīhi cīvarassa maṇḍanā **cīvaramaṇḍanā**. Maṇivaṇṇacchavikaraṇādīhi pattassa maṇḍanā **pattamaṇḍanā**. Cittakammādīhi puggalikasenāsanassa maṇḍanā **senāsanamaṇḍanā**. **Imassa vā pūtikāyassā**ti imassa manussasarīrassa. Yathā hi tadahujātopi siṅgālo jarasiṅgālotveva ūruppamāṇāpi ca gaḷocilatā pūtilatātveva saṅkhaṃ gacchati, evaṃ suvaṇṇavaṇṇopi manussakāyo pūtikāyotveva vuccati. Tassa antarantarā rattavaṇṇapaṇḍuvaṇṇādīhi nivāsanapārupanādīhi sajjanā **maṇḍanā** nāma. **Bāhirānaṃ vā parikkhārāna**nti ṭhapetvā pattacīvaraṃ sesaparikkhārānaṃ; athavā yā esā cīvaramaṇḍanā pattamaṇḍanāti vuttā, sā tehi vā parikkhārehi kāyassa maṇḍanā tesaṃ vā bāhiraparikkhārānaṃ maṇḍetvā ṭhapanavasena maṇḍanāti evamettha attho veditabbo. **Maṇḍanā vibhūsanā**ti ettha ūnaṭṭhānassa pūraṇavasena **maṇḍanā,** chavirāgādivasena **vibhūsanā**ti veditabbā. **Keḷanā**ti kīḷanā. **Parikeḷanā**ti parikīḷanā. **Giddhikatā**ti gedhayuttatā. **Giddhikatta**nti tasseva vevacanaṃ. Capalabhāvo **capalatā**. Tathā **cāpalyaṃ. Idaṃ vuccatī**ti idaṃ cāpalyaṃ nāma vuccati, yena samannāgato puggalo vassasatikopi samāno tadahujātadārako viya hoti.

855. Asabhāgavuttiniddese **vippaṭikūlaggāhitā**ti ananulomaggāhitā. **Vipaccanīkasātatā**ti vipaccanīkena paṭiviruddhakaraṇena sukhāyanā. Anādarabhāvo **anādariyaṃ**. Tathā **anādariyatā**. Agāravassa bhāvo **agāravatā**. Jeṭṭhakabhāvassa akaraṇaṃ **appatissavatā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ asabhāgavutti nāma vuccati; visabhāgajīvikatāti attho; yāya samannāgato puggalo mātaraṃ pitaraṃ vā gilānaṃ paṭivattitvāpi na oloketi; pitusantakassa kāraṇā mātarā saddhiṃ, mātusantakassa kāraṇā pitarā saddhiṃ kalahaṃ karoti; visabhāgajīvitaṃ jīvati, mātāpitūnaṃ santakassa kāraṇā jeṭṭhena vā kaniṭṭhena vā bhātarā saddhiṃ kalahaṃ karoti, nillajjavacanaṃ vadati, ācariyassa vā upajjhāyassa vā vattapaṭivattaṃ na karoti, gilānaṃ na upaṭṭhāti, buddhassa bhagavato cetiyadassanaṭṭhāne uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, kheḷampi siṅghāṇikampi chaḍḍeti, chattaṃ dhāreti, upāhanā āruyha gacchati, buddhasāvakesu na lajjati, saṅghe cittīkāraṃ na karoti, mātimattapitimattādīsu garuṭṭhānīyesu hirottappaṃ na paccupaṭṭhāpeti. Tassevaṃ pavattamānassa sabbā pesā kiriyā mātarītiādīsupi vatthūsu asabhāgavuttitā nāma hoti.

856. Aratiniddese **pantesū**ti dūresu vivittesu vā. **Adhikusalesū**ti samathavipassanādhammesu. **Aratī**ti ratipaṭikkhepo. **Aratitā**ti aramaṇākāro. **Anabhiratī**ti anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇā**ti anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitā**ti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

857. Tandīniddese **tandī**ti jātiālasiyaṃ. **Tandiyanā**ti tandiyanākāro. **Tandimanakatā**ti tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ**. Ālasyāyanākāro **ālasyāyanā**. Alasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṃ**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ.

858. Vijambhitāniddese **jambhanā**ti phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā. Ānamanā**ti purato namanā. **Vinamanā**ti pacchato namanā. **Sannamanā**ti samantato namanā. **Paṇamanā**ti yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kismiñcideva gahetvā ujukaṃ kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddhaṃ ṭhapanā. **Byādhiyaka**nti uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṃ.

859. Bhattasammadaniddese **bhuttāvissā**ti bhuttavato. **Bhattamucchā**ti bhattagelaññaṃ; balavabhattena hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamatho**ti bhattena kilantabhāvo. **Bhattapariḷāho**ti bhattadaratho. Tasmiñhi samaye pariḷāhuppattiyā upahatindriyo hoti, kāyo jīrati. **Kāyaduṭṭhulla**nti bhattaṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

860. Cetaso līnattaniddeso heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttatthoyeva. Imehi pana sabbehipi padehi kilesavasena cittassa gilānākāro kathitoti veditabbo.

861. Kuhanāniddese **lābhasakkārasilokasannissitassā**ti lābhañca sakkārañca kittisaddañca nissitassa, patthayantassāti attho. **Pāpicchassā**ti asantaguṇadīpanakāmassa. **Icchāpakatassā**ti icchāya apakatassa, upaddutassāti attho.

Ito paraṃ yasmā paccayapaṭisevana sāmantajappanairiyāpathasannissitavasena mahāniddese tividhaṃ kuhanavatthu āgataṃ, tasmā tividhampi taṃ dassetuṃ **paccayapaṭisevanasaṅkhātena vā**ti evamādi āraddhaṃ. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasseva sato pāpicchataṃ nissāya paṭikkhipanena, te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddhe ñatvā puna tesaṃ ‘aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa sace appamattakaṃ kiñci paṭiggaṇheyyā’ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti asītisakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Vuttampi cetaṃ mahāniddese (mahāni. 87) –

> ‘‘Katamaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthu? Idha gahapatikā bhikkhuṃ nimantenti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārehi. So pāpiccho icchāpakato atthiko cīvara …pe… parikkhārānaṃ bhiyyokamyataṃ upādāya cīvaraṃ paccakkhāti, piṇḍapātaṃ paccakkhāti, senāsanaṃ paccakkhāti, gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paccakkhāti. So evamāha – ‘‘kiṃ samaṇassa mahagghena cīvarena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā dhāreyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena piṇḍapātena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo uñchācariyāya piṇḍiyālopena jīvikaṃ kappeyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena senāsanena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo rukkhamūliko vā assa sosāniko vā abbhokāsiko vā. Kiṃ samaṇassa mahagghena gilānapaccayabhesajjaparikkhārena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo pūtimuttena vā harītakīkhaṇḍena vā osadhaṃ kareyyāti. Tadupādāya lūkhaṃ cīvaraṃ dhāreti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, lūkhaṃ senāsanaṃ paṭisevati, lūkhaṃ gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paṭisevati. Tamenaṃ gahapatikā evaṃ jānanti – ‘ayaṃ samaṇo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo dhutavādo’ti bhiyyo bhiyyo nimantenti cīvara… pe… parikkhārehi. So evamāha – ‘tiṇṇaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati – saddhāya sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati, deyyadhammassa…pe… dakkhiṇeyyānaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Tumhākañcevāyaṃ saddhā atthi, deyyadhammo ca saṃvijjati, ahañca paṭiggāhako. Sacāhaṃ na paṭiggahessāmi, evaṃ tumhe puññena paribāhirā bhavissatha; na mayhaṃ iminā attho, apica tumhākaṃ eva anukampāya paṭiggaṇhāmī’ti. Tadupādāya bahumpi cīvaraṃ paṭiggaṇhāti, bahumpi piṇḍapātaṃ…pe… bhesajjaparikkhāraṃ paṭiggaṇhāti. Yā evarūpā bhākuṭikā

> bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ – idaṃ vuccati paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti.
>
> Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yathāha – ''katamaṃ sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthu? Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo 'evaṃ maṃ jano sambhāvessatī'ti ariyadhammasannissitaṃ vācaṃ bhāsati – 'yo evarūpaṃ cīvaraṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati; 'yo evarūpaṃ pattaṃ, lohathālakaṃ, dhamakaraṇaṃ, parisāvanaṃ, kuñcikaṃ, upāhanaṃ, kāyabandhanaṃ, āyogaṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati; 'yassa evarūpo upajjhāyo, ācariyo, samānupajjhāyo, samānācariyako, mitto sandiṭṭho, sambhatto, sahāyo; yo evarūpe vihāre vasati – aḍḍhayoge, pāsāde, hammiye, guhāyaṃ, leṇe, kuṭiyā, kūṭāgāre, aṭṭe, māḷe, udosite, uddaṇḍe, upaṭṭhānasālāyaṃ, maṇḍape, rukkhamūle vasati, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati.
>
> ''Atha vā korajikakorajiko bhākuṭikabhākuṭiko kuhakakuhako lapakalapako mukhasambhāvito 'ayaṃ samaṇo imāsaṃ evarūpānaṃ santānaṃ vihārasamāpattīnaṃ lābhī'ti tādisaṃ gambhīraṃ gūḷhaṃ nipuṇaṃ paṭicchannaṃ lokuttaraṃ suññatāpaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ katheti. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ – idaṃ vuccati sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti.
>
> Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanaṃ iriyāpathasannissitaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yathāha – ''katamaṃ iriyāpathasaṅkhātaṃ kuhanavatthu? Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo 'evaṃ maṃ jano sambhāvessatī'ti gamanaṃ saṇṭhapeti, sayanaṃ saṇṭhapeti, paṇidhāya gacchati, paṇidhāya tiṭṭhati, paṇidhāya nisīdati, paṇidhāya seyyaṃ kappeti, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti, āpāthakajjhāyīva hoti. Yā evarūpā iriyāpathassa āṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ – idaṃ vuccati iriyāpathasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti.

Tattha **paccayapaṭisevanasaṅkhātenā**ti paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātena paccayapaṭisevanena. **Sāmantajappitenā**ti samīpe bhaṇitena. **Iriyāpathassā**ti catuiriyāpathassa. **Āṭhapanā**ti ādiṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ṭhapanākāro. **Saṇṭhapanā**ti abhisaṅkharaṇā, pāsādikabhāvakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Bhākuṭikā**ti padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṃ, mukhasaṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikaraṇaṃ sīlamassāti bhākuṭiko; bhākuṭikassa bhāvo **bhākuṭiyaṃ. Kuhanā**ti vimhāpanaṃ, kuhassa āyanā **kuhāyanā**. Kuhitassa bhāvo **kuhitatta**nti.

862. Lapanāniddese **ālapanā**ti vihāraṃ āgatamanusse disvā kimatthāya bhonto āgatā? Kiṃ bhikkhū nimantetuṃ? Yadi evaṃ gacchatha; ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā āgacchāmī'ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā 'ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno'ti evaṃ attupanāyikā lapanā ālapanā. **Lapanā**ti puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanaṃ. **Sallapanā**ti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṃ datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanā**ti 'mahākuṭumbiko, mahānāviko, mahādānapatī'ti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanā**ti sabbatobhāgena uddhaṃ katvā lapanā. **Unnahanā**ti 'upāsakā, pubbe īdise kāle dānaṃ detha; idāni kiṃ na dethā'ti evaṃ yāva 'dassāma, bhante, okāsaṃ na labhāmā'tiādīni vadanti tāva uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā ucchuhatthaṃ disvā 'kuto āgatā, upāsakā'ti pucchati. 'Ucchukhettato, bhante'ti. 'Kiṃ tattha ucchu madhura'nti? 'Khāditvā, bhante, jānitabba'nti. 'Na, upāsakā, bhikkhussa 'ucchuṃ dethā'ti vattuṃ vaṭṭatī'ti yā evarūpā nibbeṭhentassāpi veṭhanakakathā, sā unnahanā. Sabbatobhāgena punappunaṃ unnahanā **samunnahanā. Ukkācanā**ti 'etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti, sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhameva detī'ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā; uddīpanāti vuttaṃ hoti.

Telakandarikavatthu cettha vattabbaṃ. Dve kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ pavisitvā āsanasālāya nisīditvā ekaṃ kumārikaṃ disvā pakkosiṃsu. Tāya āgatāya tatreko ekaṃ pucchi – 'ayaṃ, bhante, kassa kumārikā'ti? 'Amhākaṃ upaṭṭhāyikāya telakandarikāya dhītā, āvuso. Imissā mātā mayi gehaṃ gate sappiṃ dadamānā ghaṭeneva deti, ayampi mātā viya ghaṭeneva detī'ti ukkāceti.

Sabbatobhāgena punappunaṃ ukkācanā **samukkācanā. Anuppiyabhāṇitā**ti saccānurūpaṃ vā dhammānurūpaṃ vā anapaloketvā punappunaṃ piyabhaṇanameva. **Cāṭukamyatā**ti nīcavuttitā; attānaṃ heṭṭhato ṭhapetvā vattanaṃ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasadisatā. Yathā muggesu paccamānesu kocideva na paccati, avasesā paccanti; evaṃ yassa puggalassa vacane kiñcideva saccaṃ hoti, sesaṃ alikaṃ – ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccati. Tassa bhāvo muggasūpyatā. **Pāribhaṭayatā**ti pāribhaṭayabhāvo. Yo hi kuladārake dhātī viya aṅkena vā khandhena vā paribhaṭati, dhāretīti attho; tassa paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭayaṃ; pāribhaṭayassa bhāvo pāribhaṭayatāti.

863. Nemittikatāniddese **nimitta**nti yaṃkiñci paresaṃ paccayadānasaṃyojanakaṃ kāyavacīkammaṃ.

Nimittakammanti nimittassa karaṇakosallaṃ.

Tatridaṃ vatthu – eko kira piṇḍapātiko upaṭṭhākakammārassa gehadvāraṃ gantvā ‘kiṃ bhante’ti pucchito cīvarantarena hatthaṃ nīharitvā vāsipaharaṇākāraṃ akāsi. Kammāro ‘sallakkhitaṃ me, bhante’ti vāsiṃ katvā adāsi. **Obhāso**ti paccayapaṭisaṃyuttakathā. **Obhāsakamma**nti vacchakapālake disvā ‘kiṃ ime vacchā khīragovacchā, takkagovacchā’ti pucchitvā ‘khīragovacchā, bhante’ti vutte ‘na khīragovacchā, yadi khīragovacchā siyuṃ bhikkhūpi khīraṃ labheyyu’nti evamādinā nayena tesaṃ dārakānaṃ mātāpitūnaṃ nivedetvā khīradāpanādikaṃ obhāsakaraṇaṃ. **Sāmantajappā**ti samīpaṃ katvā jappanaṃ.

Jātakabhāṇakavatthu cettha kathetabbaṃ. Eko kira jātakabhāṇakatthero bhuñjitukāmo upaṭṭhāyikāya gehaṃ pavisitvā nisīdi. Sā adātukāmā ‘taṇḍulā natthī’ti bhaṇantī taṇḍule āharitukāmā viya paṭivissakagharaṃ gatā. Bhikkhu antogabbhaṃ pavisitvā olokento kavāṭakoṇe ucchuṃ, bhājane guḷaṃ, piṭake loṇamacchaphālaṃ, kumbhiyaṃ taṇḍule, ghaṭe ghataṃ disvā nikkhamitvā nisīdi. Gharaṇī ‘taṇḍulaṃ nālattha’nti āgatā. Thero ‘upāsike, ajja bhikkhā na sampajjissatī’ti paṭikacceva nimittaṃ addasa’nti āha. ‘Kiṃ, bhante’ti? ‘Kavāṭakoṇe nikkhittaṃ ucchuṃ viya sappaṃ addasaṃ; ‘taṃ paharissāmī’ti olokento bhājane ṭhapitaṃ guḷapiṇḍaṃ viya pāsāṇaṃ leḍḍukena; pahaṭena sappena kataṃ, piṭake nikkhittaloṇamacchaphālasadisaṃ, phaṇaṃ; tassa taṃ leḍḍuṃ ḍaṃsitukāmassa, kumbhiyā taṇḍulasadise dante; athassa kupitassa, ghaṭe pakkhittaghatasadisaṃ, mukhato nikkhamantaṃ visamissakaṃ kheḷa’nti. Sā ‘na sakkā muṇḍakaṃ vañcetu’nti ucchuṃ datvā odanaṃ pacitvā ghataguḷamacchehi saddhiṃ adāsīti. Evaṃ samīpaṃ katvā jappanaṃ sāmantajappāti veditabbaṃ. **Parikathā**ti yathā taṃ labhati tathā parivattetvā parivattetvā kathanaṃ.

864. Nippesikatāniddese **akkosanā**ti dasahi akkosavatthūhi akkosanā. **Vambhanā**ti paribhavitvā kathanaṃ. **Garahanā**ti ‘assaddho appasanno’tiādinā nayena dosāropanā. **Ukkhepanā**ti ‘mā etaṃ ettha kathethā’ti vācāya ukkhipanaṃ. Sabbatobhāgena savatthukaṃ sahetukaṃ katvā ukkhepanā **samukkhepanā**. Athavā adentaṃ ‘aho dānapatī’ti evaṃ ukkhipanaṃ **ukkhepanā**. ‘Mahādānapatī’ti evaṃ suṭṭhu ukkhepanā **samukkhepanā. Khipanā**ti ‘kiṃ imassa jīvitaṃ bījabhojino’ti evaṃ uppaṇḍanā. **Saṅkhipanā**ti ‘kiṃ imaṃ adāyakoti bhaṇatha yo niccakālaṃ sabbesampi natthīti vacanaṃ detī’ti evaṃ suṭṭhutaraṃ uppaṇḍanā. **Pāpanā**ti adāyakattassa avaṇṇassa vā pāpanaṃ. Sabbatobhāgena pāpanā **sampāpanā**. **Avaṇṇahārikā**ti ‘evaṃ me avaṇṇabhayāpi dassatī’ti gehato gehaṃ, gāmato gāmaṃ, janapadato janapadaṃ avaṇṇaharaṇaṃ. **Parapiṭṭhimaṃsikatā**ti purato madhuraṃ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsitā. Esā hi abhimukhaṃ oloketuṃ asakkontassa parammukhānaṃ piṭṭhimaṃsakhādanaṃ viya hoti. Tasmā parapiṭṭhimaṃsikatāti vuttā. **Ayaṃ vuccati nippesikatā**ti ayaṃ yasmā veḷupesikā viya abbhaṅgaṃ parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā gandhamagganā viya paraguṇe nipisitvā vicuṇṇetvā esā lābhamagganā hoti, tasmā nippesikatāti vuccatīti.

865. Lābhena lābhaṃ nijigīsanatāniddese **nijigīsanatā**ti magganā. **Ito laddha**nti imamhā gehā laddhaṃ. **Amutrā**ti amukamhi gehe. **Eṭṭhī**ti icchanā. **Gaveṭṭhī**ti magganā. **Pariyeṭṭhī**ti punappunaṃ magganā. Ādito paṭṭhāya laddhaṃ laddhaṃ bhikkhaṃ tatra tatra kuladārakānaṃ datvā ante khīrayāguṃ labhitvā gatabhikkhuvatthu cettha kathetabbaṃ. **Esanā**tiādīni **eṭṭhī**tiādīnaṃ vevacanāni, tasmā **eṭṭhī**ti esanā, **gaveṭṭhī**ti gavesanā, **pariyeṭṭhī**ti pariyesanā. Iccevamettha yojanā veditabbā.

866. Seyyamānaniddese **jātiyā**ti khattiyabhāvādijātisampattiyā. **Gottenā**ti gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena. **Kolaputtiyenā**ti mahākulabhāvena. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti vaṇṇasampannasarīratāya. Sarīrañhi pokkharanti vuccati, tassa vaṇṇasampattiyā abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanenā**tiādīni uttānatthāneva. **Mānaṃ jappetī**ti etesu yena kenaci vatthunā ‘seyyohamasmī’ti mānaṃ pavatteti karoti.

867. Sadisamānaniddese **mānaṃ jappetī**ti etesu yena kenaci vatthunā ‘sadisohamasmī’ti mānaṃ pavatteti. Ayamettha atthato viseso. Pāḷiyaṃ pana nānākaraṇaṃ natthi.

868. Hīnamānaniddese **omānaṃ jappetī**ti heṭṭhāmānaṃ pavatteti. **Omāno**ti lāmako heṭṭhāmāno. **Omaññanā omaññitatta**nti ākārabhāvaniddeso. **Hīḷanā**ti jātiādīhi attajigucchanā. **Ohīḷanā**ti atirekato hīḷanā. **Ohīḷitatta**nti tasseva bhāvaniddeso. **Attuññā**ti attānaṃ hīnaṃ katvā jānanā. **Attāvaññā**ti attānaṃ avajānanā. **Attaparibhavo**ti jātiādisampattināmameva jātāti attānaṃ paribhavitvā maññanā. Evamime tayo mānā puggalaṃ anissāya jātiādivatthuvaseneva kathitā. Tesu ekeko tiṇṇampi seyyasadisahīnānaṃ uppajjati. Tattha ‘seyyohamasmī’ti māno seyyasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. ‘Sadisohamasmī’ti māno sadisasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. ‘Hīnohamasmī’ti māno hīnasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno.

869. **Tattha katamo seyyassa seyyohamasmī**tiādayo pana nava mānā puggalaṃ nissāya kathitā. Tesu tayo tayo ekekassa uppajjanti. Tattha **dahatī**ti ṭhapeti. **Taṃ nissāyā**ti taṃ seyyato dahanaṃ nissāya. Ettha pana seyyassa seyyohamasmīti māno rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi ‘raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī’ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi ‘sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī’ti etaṃ mānaṃ karoti.

870. **Seyyassa sadisohamasmī**ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi ‘raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa’nti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi ‘sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa’nti etaṃ mānaṃ karoti.

871. **Seyyassa hīnohamasmī**ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanaṃ vā vāhanāni vā sampannāni na honti, so ‘mayhaṃ rājāti vohārasukhamattameva; kiṃ rājā nāma aha’nti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi ‘appalābhasakkāro ahaṃ. Dhammakathiko bahussuto mahātheroti kathāmattameva. Kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ yassa me lābhasakkāro natthī’ti etaṃ mānaṃ karoti.

872. **Sadisassa seyyohamasmī**ti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco hi raṭṭhiyo vā ‘bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī’ti vā ‘mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇa’nti vā ‘amaccoti nāmamattameva mayhaṃ; ghāsacchādanamattampi me natthi. Kiṃ amacco nāmāha’nti ete māne karoti.

875. **Hīnassa seyyohamasmī**ti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi ‘mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi’ aññe jīvituṃ asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā. Ahaṃ pana paveṇīāgatattā seyyo’ti vā ‘paveṇīāgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ kiṃ mayhaṃ nānākaraṇa’nti vā ‘kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato. Mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi. Kiṃ dāso nāma aha’nti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso evaṃ pukkusacaṇḍālādayopi ete māne karontiyeva.

Ettha ca ‘seyyassa seyyohamasmī’ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā ‘sadisassa sadisohamasmī’ti ‘hīnassa hīnohamasmī’ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhā.

878. Evaṃ savatthuke māne kathetvā idāni avatthukaṃ nibbattitamānameva dassetuṃ **tattha katamo māno**tiādi vuttaṃ.

879. Atimānaniddese seyyādivasena puggalaṃ anāmasitvā jātiādīnaṃ vatthuvaseneva niddiṭṭho. Tattha **atimaññatī**ti ‘jātiādīhi mayā sadiso natthī’ti atikkamitvā maññati.

880. Mānātimānaniddese **yo evarūpo**ti yo eso ‘ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ahaṃ hīnataro’ti uppanno māno. Ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimānoti dassetuṃ evamāha.

881. Omānaniddeso hīnamānaniddesasadisoyeva. Veneyyavasena pana so ‘hīnohamasmī’ti māno nāma vutto – ayaṃ omāno nāma. Apicettha ‘tvaṃ jātimā, kākajāti viya te jāti; tvaṃ gottavā, caṇḍālagottaṃ viya te gottaṃ; tuyhaṃ saro atthi, kākassaro viya te saro’ti evaṃ attānaṃ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṃ omānoti veditabbo.

882. Adhimānaniddese **appatte pattasaññitā**ti cattāri saccāni appatvā pattasaññitāya. **Akate**ti catūhi maggehi kattabbakicce akateyeva. **Anadhigate**ti catusaccadhamme anadhigate. **Asacchikate**ti arahattena apaccakkhakate. **Ayaṃ vuccati adhimāno**ti ayaṃ adhigatamāno nāma vuccati.

Ayaṃ pana kassa uppajjati, kassa nuppajjatīti? Ariyasāvakassa tāva nuppajjati. So hi maggaphalanibbānapahīnakilesāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇena sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkaṅkho. Tasmā sotāpannādīnaṃ ‘ahaṃ sakadāgāmī’tiādivasena māno nuppajjati; dussīlassāpi nuppajjati; so hi ariyaguṇādhigame nirāsova. Sīlavatopi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādimanuyuttassa nuppajjati.

Parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavatthapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa uppajjati; uppanne ca suddhasamathalābhī vā suddhavipassanālābhī vā antarā ṭhapeti. So hi dasapi vīsampi tiṃsampi vassāni kilesasamudācāraṃ apassanto ‘ahaṃ sotāpanno’ti vā ‘sakadāgāmī’ti vā ‘anāgāmī’ti vā maññati. Samathavipassanālābhī pana arahatteyeva ṭhapeti. Tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā supariggahitā. Tasmā saṭṭhipi vassāni asītipi vassāni vassasatampi kilesā na samudācaranti; khīṇāsavasseva cittacāro hoti. So evaṃ dīgharattaṃ kilesasamudācāraṃ apassanto antarā aṭṭhatvāva ‘arahā aha’nti maññati, uccamālaṅkavāsī mahānāgatthero viya, haṅkanakavāsī mahādattatthero viya, cittalapabbate niṅkapoṇṇapadhānagharavāsī cūḷasumatthero viya ca.

Tatridaṃ ekavatthuparidīpanaṃ – talaṅgaravāsī dhammadinnatthero kira nāma eko pabhinnapaṭisambhido mahākhīṇāsavo mahato bhikkhusaṅghassa ovādadāyako ahosi. So ekadivasaṃ attano divāṭṭhāne nisīditvā ‘kinnu kho amhākaṃ ācariyassa uccatalaṅkavāsīmahānāgattherassa samaṇakiccaṃ matthakaṃ patto, no’ti āvajjanto puthujjanabhāvamevassa disvā ‘mayi agacchante puthujjanakālakiriyameva karissatī’ti ca ñatvā iddhiyā vehāsaṃ uppatitvā divāṭṭhāne nisinnassa therassa samīpe orohitvā vanditvā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi. ‘Kiṃ, āvuso dhammadinna, akāle āgatosī’ti ca vutto ‘pañhaṃ, bhante, pucchituṃ āgatomhī’ti āha.

Tato ‘pucchāvuso, jānamāno kathayissāmī’ti vutto pañhāsahassaṃ pucchi. Thero pucchitapucchitaṃ pañhaṃ asajjamānova kathesi. Tato ‘atitikkhaṃ te, bhante, ñāṇaṃ. Kadā tumhehi ayaṃ dhammo adhigato’ti vutto ‘ito saṭṭhivassakāle, āvuso’ti āha. ‘Samādhimpi, bhante, vaḷañjethā’ti? ‘Na idaṃ, āvuso, bhāriya’nti. ‘Tena hi, bhante, ekaṃ hatthiṃ māpethā’ti. Thero sabbasetaṃ hatthiṃ māpesi. ‘Idāni, bhante, yathā ayaṃ hatthī añcitakaṇṇo pasāritanaṅguṭṭho soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā bheravaṃ koñcanādaṃ karonto tumhākaṃ abhimukho āgacchati tathā taṃ karothā’ti. Thero tathā katvā vegena āgacchato hatthissa bheravaṃ ākāraṃ disvā uṭṭhāya palāyituṃ āraddho. Tamenaṃ khīṇāsavatthero hatthaṃ pasāretvā cīvarakaṇṇe gahetvā ‘bhante, khīṇāsavassa sārajjaṃ nāma hotī’ti āha. So tasmiṃ kāle attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā ‘avassayo me, āvuso dhammadinna, hohī’ti vatvā pādamūle ukkuṭikaṃ nisīdi. ‘Bhante, tumhākaṃ avassayo bhavissāmiccevāhaṃ āgato, mā cintayitthā’ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Thero kammaṭṭhānaṃ gahetvā caṅkamaṃ āruyha tatiye padavāre aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi. Thero kira dosacarito ahosi.

883. Asmimānaniddese **rūpaṃ asmīti māno**ti ‘ahaṃ rūpa’nti uppannamāno. **Chando**ti mānaṃ anugatacchandova. Tathā **anusayo**. Vedanādīsupi eseva nayo.

884. Micchāmānaniddese **pāpakena vā kammāyatanenā**ti ādīsu **pāpakaṃ kammāyatanaṃ** nāma kevaṭṭamacchabandhanesādādīnaṃ kammaṃ. **Pāpakaṃ sippāyatanaṃ** nāma macchajālakhipanakuminakaraṇesu ceva pāsaoḍḍanasūlāropanādīsu ca chekatā. **Pāpakaṃ vijjāṭṭhānaṃ** nāma yā kāci parūpaghātavijjā. **Pāpakaṃ sutaṃ** nāma bhāratayuddhasītāharaṇādipaṭisaṃyuttaṃ. **Pāpakaṃ paṭibhānaṃ** nāma dubbhāsitayuttaṃ kappanāṭakavilappanādipaṭibhānaṃ. **Pāpakaṃ sīlaṃ** nāma ajasīlaṃ gosīlaṃ. **Vatampi** ajavatagovatameva. **Pāpikā diṭṭhi** pana dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu yā kāci diṭṭhi.

885. Ñātivitakkaniddesādīsu ‘mayhaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā’ti evaṃ pañcakāmaguṇasannissitena gehasitapemena ñātake ārabbha uppannavitakkova **ñātivitakko** nāma. ‘Khayaṃ gatā vayaṃ gatā saddhā pasannā’ti evaṃ pavatto pana ñātivitakko nāma na hoti.

886. ‘Amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso’ti tuṭṭhamānassa gehasitapemavaseneva uppannavitakko **janapadavitakko** nāma. ‘Amhākaṃ janapade manussā saddhā pasannā khayaṃ gatā vayaṃ gatā’ti evaṃ pavatto pana janapadavitakko nāma na hoti.

887. Amaratthāya vitakko, amaro vā vitakkoti **amaravitakko**. Tattha ‘ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaro’ti dukkarakārikaṃ karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṃyutto vitakko amaratthāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana ‘sassataṃ vadesī’tiādīni puṭṭho ‘evantipi me no, tathātipi me no’ aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no’ti (dī. ni. 1.62) vikkhepaṃ āpajjati, tassa so diṭṭhigatapaṭisaṃyutto vitakko. Yathā amaro nāma maccho udake gahetvā māretuṃ na sakkā, ito cito ca dhāvati, gāhaṃ na gacchati; evameva ekasmiṃ pakkhe asaṇṭhahanato na maratīti amaro nāma hoti. Taṃ duvidhampi ekato katvā **ayaṃ vuccati amaravitakko**ti vuttaṃ.

888. **Parānuddayatāpaṭisaṃyutto**ti anuddayatāpatirūpakena gehasitapemena paṭisaṃyutto. **Sahanandī**tiādīsu upaṭṭhākesu nandantesu socantesu ca tehi saddhiṃ diguṇaṃ nandati, diguṇaṃ socati; tesu sukhitesu diguṇaṃ sukhito hoti, dukkhitesu diguṇaṃ dukkhito hoti. **Uppannesu kiccakaraṇīyesū**ti tesu mahantesu vā khuddakesu vā kammesu uppannesu. **Attanā vā yogaṃ āpajjatī**ti tāni tāni kiccāni sādhento paññattiṃ vītikkamati, sallekhaṃ kopeti. **Yo tatthā**ti yo tasmiṃ saṃsaṭṭhavihāre, tasmiṃ vā yogāpajjane gehasito vitakko – ayaṃ parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko nāma.

889. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto**ti cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhiṃ ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto.

890. **Anavaññattipaṭisaṃyutto**ti ‘aho vata maṃ pare na avajāneyyuṃ, na pothetvā viheṭhetvā katheyyu’nti evaṃ anavaññātabhāvapatthanāya saddhiṃ uppajjanavitakko. **Yo tattha gehasito**ti yo tasmiṃ ‘mā maṃ pare avajāniṃsū’ti uppanne citte pañcakāmaguṇasaṅkhātagehanissito hutvā uppannavitakko. Sesaṃ sabbattha pākaṭamevāti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

(2.) Dukaniddesavaṇṇanā

891. Dukesu kodhaniddesādayo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Heṭṭhā anāgatesu pana upanāhaniddesādīsu pubbakālaṃ kodhaṃ upanayhatīti aparakālakodho **upanāho** nāma. Upanayhanākāro **upanayhanā**. Upanayhitassa bhāvo **upanayhitattaṃ. Aṭṭhapanā**ti paṭhamuppannassa anantaraṭṭhapanā mariyādaṭṭhapanā vā. **Ṭhapanā**ti pakatiṭhapanā. **Saṇṭhapanā**ti sabbatobhāgena punappunaṃ āghātaṭṭhapanā. **Anusaṃsandanā**ti paṭhamuppannena kodhena saddhiṃ antaraṃ adassetvā ekībhāvakaraṇā. **Anuppabandhanā**ti purimena saddhiṃ pacchimassa ghaṭanā. **Daḷhīkamma**nti thirakaraṇaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ upanandhanalakkhaṇo veraṃ appaṭinissajjanaraso upanāhoti vuccati; yena samannāgato puggalo veraṃ nissajjituṃ na sakkoti; 'evaṃ nāma maṃ esa vattuṃ ananucchaviko'ti aparāparaṃ anubandhati; ādittapūtialātaṃ viya jalateva; dhoviyamānaṃ acchacammaṃ viya, vasātelamakkhitapilotikā viya ca na parisujjhati.

892. Makkhanabhāvavasena **makkho;** paraguṇamakkhanāya pavattentopi attano kāraṇaṃ, gūthapaharaṇakaṃ gūtho viya, paṭhamataraṃ makkhetīti attho. Tato parā dve ākārabhāvaniddesā. Niṭṭhurabhāvo **niṭṭhuriyaṃ;** 'taṃ nissāya ettakampi natthī'ti kheḷapātananti attho. **Niṭṭhuriyakamma**nti niṭṭhuriyakaraṇaṃ. Gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṃ, bhikkhu vā bhikkhuṃ nissāya vasanto appamattakeneva kujjhitvā 'taṃ nissāya ettakampi natthī'ti kheḷaṃ pātetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyaṃ nāma karoti. Tassa taṃ kammaṃ niṭṭhuriyakammanti vuccati. Lakkhaṇādito panesa paraguṇamakkhanalakkhaṇo makkho, tesaṃ vināsanaraso, parena sukatānaṃ kiriyānaṃ avacchādanapaccupaṭṭhāno.

Paḷāsatīti **paḷāso;** parassa guṇe dassetvā attano guṇehi samaṃ karotīti attho. Paḷāsassa āyanā **paḷāsāyanā**. Paḷāso ca so attano jayāharaṇato āhāro cāti **paḷāsāhāro. Vivādaṭṭhāna**nti vivādakāraṇaṃ. **Yugaggāho**ti samadhuraggahaṇaṃ. **Appaṭinissaggo**ti attanā gahitassa appaṭinissajjanaṃ. Lakkhaṇādito panesa yugaggāhalakkhaṇo paḷāso, paraguṇehi attano guṇānaṃ samakaraṇaraso, paresaṃ guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno. Paḷāsī hi puggalo dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati, sākacchamaṇḍale aññena bhikkhunā bahūsu suttesu ca kāraṇesu ca ābhatesupi 'tava ca mama ca vāde kiṃ nāma nānākaraṇaṃ? Nanu majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisameva amhākaṃ vacana'nti vadati. Issāmacchariyaniddesā vuttatthā eva.

894. Māyāniddese **vācaṃ bhāsatī**ti jānaṃyeva 'paṇṇattiṃ vītikkamantā bhikkhū bhāriyaṃ karonti, amhākaṃ pana vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthī'ti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatī**ti 'mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsū'ti kāyena vattaṃ karoti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti **māyā**. Māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca āsaranti etāya sattāti **accāsarā**. Kāyavācākiriyāhi aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati;** micchākarontīti attho. 'Nāhaṃ evaṃ karomī'ti pāpānaṃ vikkhipanato **vikiraṇā**. 'Nāhaṃ evaṃ karomī'ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃvaraṇato **gūhanā**. Sabbatobhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādetīti **chādanā**. Sabbatobhāgena chādanā **paṭicchādanā**. Na uttānaṃ katvā dassetīti **anuttānīkammaṃ**. Na pākaṭaṃ katvā dassetīti **anāvikammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriyā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati; yāya samannāgato puggalo bhasmāpaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikāpaliveṭhitaṃ viya ca satthaṃ hoti.

Sāṭheyyaniddese **saṭho**ti asantaguṇaparidīpanato na sammā bhāsitā. Sabbatobhāgena saṭho **parisaṭho**. **Yaṃ tatthā**ti yaṃ tasmiṃ puggale. **Saṭha**nti asantaguṇadīpanaṃ kerāṭiyaṃ. **Saṭhatā**ti saṭhākāro. **Kakkaratā**ti padumanālissa viya aparāmasanakkhamo kharapharusabhāvo. **Kakkariya**ntipi tasseva vevacanaṃ. **Parikkhattatā pārikkhattiya**nti padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṃ viya daḷhakerāṭiyaṃ vuttaṃ. **Idaṃ vuccatī**ti idaṃ attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ sāṭheyyaṃ nāma vuccati; yena samannāgatassa puggalassa kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā.

> Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo;
> Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavoti.

Evaṃ vuttayakkhasūkarasadiso hoti. **Avijjā**diniddesā vuttatthā eva.

902. Anajjavaniddese **anajjavo**ti anujutākāro. Anajjavabhāvo **anajjavatā**. **Jimhatā**ti candavaṅkatā. **Vaṅkatā**ti gomuttavaṅkatā. **Kuṭilatā**ti naṅgalakoṭivaṅkatā. Sabbehipi imehi padehi kāyavacīcittavaṅkatāva kathitā.

Amaddavaniddese na mudubhāvo **amudutā**. Amaddavākāro **amaddavatā**. Kakkhaḷabhāvo **kakkhaḷiyaṃ**. Maddavakarassa sinehassa abhāvato pharusabhāvo **phārusiyaṃ**. Anīcavuttitāya ujukameva ṭhitacittabhāvo **ujucittatā**. Puna amudutāgahaṇaṃ tassā visesanatthaṃ 'amudutāsaṅkhātā ujucittatā, na ajjavasaṅkhātā ujucittatā'ti.

903. **Akkhanti**niddesādayo khantiniddesādipaṭipakkhato veditabbā.

908. Saṃyojananiddese **ajjhatta**nti kāmabhavo. **Bahiddhā**ti rūpārūpabhavo. Kiñcāpi hi sattā kāmabhave appaṃ kālaṃ vasanti kappassa catutthameva koṭṭhāsaṃ, itaresu tīsu koṭṭhāsesu kāmabhavo suñño hoti tuccho, rūpārūpabhave bahuṃ kālaṃ vasanti, tathāpi nesaṃ yasmā kāmabhave cutipaṭisandhiyo bahukā honti, appā rūpārūpabhavesu, yattha ca cutipaṭisandhiyo bahukā tattha ālayopi patthanāpi abhilāsopi bahu hoti, yattha appā tattha appo, tasmā kāmabhavo ajjhattaṃ nāma jāto, rūpārūpabhavā bahiddhā nāma. Iti ajjhattasaṅkhāte kāmabhave bandhanaṃ **ajjhattasaṃyojanaṃ** nāma, bahiddhāsaṅkhātesu rūpārūpabhavesu bandhanaṃ **bahiddhāsaṃyojanaṃ** nāma. Tattha ekekaṃ pañcapañcavidhaṃ hoti. Tena vuttaṃ ‘‘pañcorambhāgiyāni pañcuddhambhāgiyānī’’ti. Tatrāyaṃ vacanattho – oraṃ vuccati kāmadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ oraṃ bhajantīti orambhāgiyāni. Uddhaṃ vuccati rūpārūpadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ uddhaṃ bhajantīti uddhambhāgiyānīti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

(3.) Tikaniddesavaṇṇanā

909. Tikaniddese tīhi akusalamūlehi vaṭṭamūlasamudācāro kathito. Akusalavitakkādīsu vitakkanavasena **vitakko,** sañjānanavasena **saññā,** sabhāvaṭṭhena **dhātū**ti veditabbā. Duccaritaniddese paṭhamanayo kammapathavasena vibhatto, dutiyo sabbasaṅgāhikakammavasena, tatiyo nibbattitacetanāvaseneva.

914. Āsavaniddese suttantapariyāyena tayova āsavā kathitā.

919. Esanāniddese saṅkhepato **tattha katamā kāmesanā**ti ādinā nayena vutto kāmagavesanarāgo **kāmesanā. Yo bhavesu bhavacchando**tiādinā nayena vutto bhavagavesanarāgo **bhavesanā. Sassato loko**tiādinā nayena vuttā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa gavesanā diṭṭhi **brahmacariyesanā**ti veditabbā. Yasmā ca na kevalaṃ rāgadiṭṭhiyo eva esanā, tadekaṭṭhaṃ pana kammampi esanā eva, tasmā taṃ dassetuṃ dutiyanayo vibhatto. Tattha **tadekaṭṭha**nti sampayuttekaṭṭhaṃ veditabbaṃ. Tattha kāmarāgekaṭṭhaṃ kāmāvacarasattānameva pavattati; bhavarāgekaṭṭhaṃ pana mahābrahmānaṃ. Samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantānaṃ jhānaṅgānaṃ assādanakāle akusalakāyakammaṃ hoti, ‘aho sukhaṃ aho sukha’nti vācaṃ bhinditvā assādanakāle vacīkammaṃ, kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasāva assādanakāle manokammaṃ. Antaggāhikadiṭṭhivasena sabbesampi diṭṭhigatikānaṃ caṅkamanādivasena tāni hontiyeva.

920. Vidhāniddese ‘‘kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ paññavantaṃ vadantī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.95) ākārasaṇṭhānaṃ vidhā nāma. ‘‘Ekavidhena ñāṇavatthū’’tiādīsu (vibha. 751) koṭṭhāso. ‘‘Vidhāsu na vikampatī’’tiādīsu (theragā. 1079) māno. Idhāpi mānova vidhā nāma. So hi seyyādivasena vidahanato vidhāti vuccati. Ṭhapanaṭṭhena vā vidhā. Tasmā ‘seyyohamasmī’ti evaṃ uppannā mānavidhā mānaṭhapanā **seyyohamasmīti vidhā**ti veditabbā. Sesapadadvayesupi eseva nayo.

921. Bhayaniddese **jātiṃ paṭicca bhaya**nti jātipaccayā uppannabhayaṃ. **Bhayānaka**nti ākāraniddeso. **Chambhitatta**nti bhayavasena gattacalanaṃ. **Lomahaṃso**ti lomānaṃ haṃsanaṃ, uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna **cetaso utrāso**ti sabhāvato dassitaṃ.

922. Tamaniddese vicikicchāsīsena avijjā kathitā. ‘‘Tamandhakāro sammoho, avijjogho mahabbhayo’’ti vacanato hi avijjā **tamo** nāma. Tiṇṇaṃ pana addhānaṃ vasena desanāsukhatāya vicikicchāsīsena desanā katā. Tattha ‘kiṃ nu kho ahaṃ atīte khattiyo ahosiṃ udāhu brāhmaṇo vesso suddo kāḷo odāto rasso dīgho’ti kaṅkhanto **atītaṃ addhānaṃ ārabbha kaṅkhati** nāma. ‘Kiṃ nu kho ahaṃ anāgate khattiyo bhavissāmi udāhu brāhmaṇo vesso…pe… dīgho’ti kaṅkhanto **anāgataṃ addhānaṃ ārabbha kaṅkhati** nāma. ‘Kiṃ nu kho ahaṃ etarahi khattiyo udāhu brāhmaṇo vesso suddo; kiṃ vā ahaṃ rūpaṃ udāhu vedanā saññā saṅkhārā viññāṇa’nti kaṅkhanto **paccuppannaṃ addhānaṃ ārabbha kaṅkhati** nāma.

Tattha kiñcāpi khattiyo vā attano khattiyabhāvaṃ, brāhmaṇo vā brāhmaṇabhāvaṃ, vesso vā vessabhāvaṃ, suddo vā suddabhāvaṃ ajānanako nāma natthi, jīvaladdhiko pana satto khattiyajīvādīnaṃ vaṇṇādibhedaṃ sutvā ‘kīdiso nu kho amhākaṃ abbhantare jīvo – kiṃ nu kho nīlako udāhu pītako lohitako odāto caturaṃso chaḷaṃso aṭṭhaṃso’ti kaṅkhanto evaṃ kaṅkhati nāma.

923. **Titthāyatanānī**ti titthabhūtāni āyatanāni, titthiyānaṃ vā āyatanāni. Tattha titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Titthiyā nāma yesaṃ tā diṭṭhiyo ruccanti khamanti. Āyatanaṭṭho heṭṭhā vuttoyeva. Tattha yasmā sabbepi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imesuyeva tīsu ṭhānesu sañjāyanti, samosaramānāpi etesuyeva samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesaṃ etāniyeva kāraṇāni, tasmā titthāni ca tāni sañjātānītiādinā atthena āyatanāni cāti titthāyatanāni; tenevatthena titthiyānaṃ āyatanānītipi titthāyatanāni. **Purisapuggalo**ti satto. Kāmañca purisotipi puggalotipi vutte sattoyeva vutto, ayaṃ pana **sammutikathā** nāma yo yathā jānāti tassa tathā vuccati. **Paṭisaṃvedetī**ti attano santāne uppannaṃ jānāti, paṭisaṃviditaṃ karoti anubhavati vā. **Pubbekatahetū**ti pubbe katakāraṇā, pubbe katakammapaccayeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ nigaṇṭhasamayo. Evaṃvādino pana te kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampaṭicchanti. Pittasamuṭṭhānādīsu (mahāni. 5) ca aṭṭhasu ābādhesu satta paṭikkhipitvā aṭṭhamaṃyeva sampaṭicchanti, diṭṭhadhammavedanīyādīsu ca tīsu kammesu dve paṭikkhipitvā ekaṃ aparāpariyavedanīyameva sampaṭicchanti, kusalākusalavipākakiriyasaṅkhātāsu ca catūsu cetanāsu vipākacetanaṃyeva sampaṭicchanti.

Issaranimmānahetūti issaranimmānakāraṇā; brahmunā vā pajāpatinā vā issarena nimmitattā paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ brāhmaṇasamayo. Ayañhi nesaṃ adhippāyo – imā tisso vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā āṇattimūlakena vā pubbe katena vā ahetuappaccayā vā paṭisaṃvedetuṃ nāma na sakkā; issaranimmānakāraṇā eva pana imā paṭisaṃvedetīti. Evaṃvādino panete heṭṭhā vuttesu aṭṭhasu ābādhesu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti. Tathā diṭṭhadhammavedanīyādīsupi sabbakoṭṭhāsesu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti.

Ahetu appaccayāti hetuñca paccayañca vinā akāraṇeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ ājīvakasamayo. Evaṃ vādino etepi heṭṭhā vuttesu kāraṇesu ca byādhīsu ca ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭikkhipanti.

924. **Kiñcanā**ti palibodhā. **Rāgo kiñcana**nti rāgo uppajjamāno satte bandhati palibundheti, tasmā kiñcananti vuccati. Dosamohesupi eseva nayo. **Aṅgaṇānī**ti ‘‘udaṅgaṇe tattha papaṃ avindu’’nti (jā. 1.1.2) āgataṭṭhāne bhūmippadeso aṅgaṇaṃ. ‘‘Tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī’’ti (ma. ni. 1.184; a. ni. 10.51) āgataṭṭhāne yaṃ kiñci malaṃ vā paṅko vā. ‘‘Sāṅgaṇova samāno’’ti (ma. ni. 1.57) āgataṭṭhāne nānappakāro tibbakileso. Idhāpi tadeva kilesaṅgaṇaṃ adhippetaṃ. Teneva **rāgo aṅgaṇa**ntiādimāha.

Malānīti malinabhāvakaraṇāni. **Rāgo mala**nti rāgo uppajjamāno cittaṃ malinaṃ karoti, malaṃ gāhāpeti, tasmā malanti vuccati. Itaresupi dvīsu eseva nayo.

Visamaniddese yasmā rāgādīsu ceva kāyaduccaritādīsu ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca pana sāsanatopi sugatitopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetuto **rāgo visama**ntiādi vuttaṃ.

Aggīti anudahanaṭṭhena aggi. **Rāgaggī**ti rāgo uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā aggīti vuccati. Dosamohesupi eseva nayo. Tattha vatthūni – ekā kira daharabhikkhunī cittalapabbatavihāre uposathāgāraṃ gantvā dvārapālakarūpaṃ olokayamānā ṭhitā. Athassā anto rāgo uppanno. Sā teneva jhāyitvā kālamakāsi. Bhikkhuniyo gacchamānā ‘ayaṃ daharā ṭhitā, pakkosatha na’nti āhaṃsu. Ekā gantvā ‘kasmā ṭhitāsī’ti hatthe gaṇhi. Gahitamattā parivattitvā patitā. Idaṃ tāva rāgassa anudahanatāya vatthu. Dosassa pana anudahanatāya manopadosikā devā daṭṭhabbā. Mohassa anudahanatāya khiḍḍāpadosikā devā daṭṭhabbā. Mohanavasena hi tesaṃ satisammoso hoti. Tasmā khiḍḍāvasena āhārakālaṃ ativattitvā kālaṃ karonti. **Kasāvā**ti kasaṭā nirojā. Rāgādīsu ca kāyaduccaritādīsu ca ekampi paṇītaṃ ojavantaṃ natthi, tasmā **rāgo kasāvo**tiādi vuttaṃ.

925. **Assādadiṭṭhī**ti assādasampayuttā diṭṭhi. **Natthi kāmesu doso**ti kilesakāmena vatthukāmapaṭisevanadoso natthīti vadati. **Pātabyata**nti pātabbabhāvaṃ paribhuñjanaṃ ajjhoharaṇaṃ. Evaṃvādī hi so vatthukāmesu kilesakāmaṃ pivanto viya ajjhoharanto viya paribhuñjati. **Attānudiṭṭhī**ti attānaṃ anugatā diṭṭhi. **Micchādiṭṭhī**ti lāmakā diṭṭhi. Idāni yasmā ettha paṭhamā sassatadiṭṭhi hoti, dutiyā sakkāyadiṭṭhi, tatiyā ucchedadiṭṭhi, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **sassatadiṭṭhi assādadiṭṭhī**tiādimāha.

926. **Arati**niddeso ca **vihesā**niddeso ca vuttatthoyeva. Adhammassa cariyā **adhammacariyā,** adhammakaraṇanti attho. Visamā cariyā, visamassa vā kammassa cariyāti **visamacariyā. Dovacassatāpāpamittatā** niddesā vuttatthā eva. Puthunimittārammaṇesu pavattito nānattesu saññā **nānattasaññā**. Yasmā vā aññāva kāmasaññā, aññā byāpādādisaññā, tasmā nānattā saññātipi nānattasaññā. Kosajjapamādaniddesesu pañcasu kāmaguṇesu vissaṭṭhacittassa kusaladhammabhāvanāya ananuyogavasena līnavuttitā **kosajjaṃ,** pamajjanavasena pamattabhāvo **pamādo**ti veditabbo. **Asantuṭṭhitā**diniddesā vuttatthā eva.

931. Anādariyaniddese ovādassa anādiyanavasena anādarabhāvo **anādariyaṃ**. Anādariyanākāro **anādaratā**. Sagaruvāsaṃ avasanaṭṭhena agāravabhāvo **agāravatā**. Sajeṭṭhakavāsaṃ avasanaṭṭhena **appatissavatā**. **Anaddā**ti anādiyanā. **Anaddāyanā**ti anādiyanākāro. Anaddāya ayitassa bhāvo **anaddāyitattaṃ**. Asīlassa bhāvo **asīlyaṃ. Acittīkāro**ti garucittīkārassa akaraṇaṃ.

932. Assaddhabhāvo **assaddhiyaṃ**. Asaddahanākāro **asaddahanā**. Okappetvā anupavisitvā aggahaṇaṃ **anokappanā**. Appasīdanaṭṭhena **anabhippasādo**.

Avadaññutāti thaddhamacchariyavasena ‘dehi, karohī’ti vacanassa ajānatā.

934. **Buddhā ca buddhasāvakā cā**ti ettha buddhaggahaṇena paccekabuddhāpi gahitāva. **Asametukamyatā**ti tesaṃ samīpaṃ agantukāmatā. **Saddhammaṃ asotukamyatā**ti sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā saddhammo nāma, taṃ asuṇitukāmatā. **Anuggahetukamyatā**ti na uggahetukāmatā.

Upārambhacittatāti upārambhacittabhāvo. Yasmā pana so atthato upārambhova hoti, tasmā taṃ dassetuṃ **tattha katamo upārambho**tiādi vuttaṃ. Tattha upārambhanavasena **upārambho**. Punappunaṃ upārambho **anupārambho** upārambhanākāro **upārambhanā**. Punappunaṃ upārambhanā **anupārambhanā**. Anupārambhitassa bhāvo **anupārambhitattaṃ. Uññā**ti heṭṭhā katvā jānanā. **Avaññā**ti avajānanā. Paribhavanaṃ **paribhavo**. Randhassa gavesitā **randhagavesitā**. Randhaṃ vā gavesatīti randhagavesī, tassa bhāvo randhagavesitā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ paravajjānupassanalakkhaṇo upārambho nāma vuccati, yena samannāgato puggalo, yathā nāma tunnakāro sāṭakaṃ pasāretvā chiddameva oloketi, evameva parassa sabbepi guṇe makkhetvā aguṇesuyeva patiṭṭhāti.

936. **Ayoniso manasikāro**ti anupāyamanasikāro. **Anicce nicca**nti anicceyeva vatthusmiṃ ‘idaṃ nicca’nti evaṃ pavatto. **Dukkhe sukha**ntiādīsupi eseva nayo. **Saccavippaṭikulena cā**ti catunnaṃ saccānaṃ ananulomavasena. **Cittassa āvaṭṭanā**tiādīni sabbānipi āvajjanasseva vevacanāneva. Āvajjanañhi bhavaṅgacittaṃ āvaṭṭetīti cittassa **āvaṭṭanā**. Anuanu āvaṭṭetīti **anāvaṭṭanā**. Ābhujatīti **ābhogo**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ārammaṇaṃ samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā uppajjamāne manasikarotīti **manasikāro**. **Karotī**ti ṭhapeti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ anupāyamanasikāro uppathamanasikāralakkhaṇo ayonisomanasikāro nāma vuccati. Tassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni yāthāvato āvajjituṃ na sakkoti.

Kummaggasevanāniddese yaṃ kummaggaṃ sevato sevanā kummaggasevanāti vuccati, taṃ dassetuṃ **tattha katamo kummaggo**ti dutiyapucchā katā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

(4.) Catukkaniddesavaṇṇanā

939. Catukkaniddese taṇhuppādesu **cīvarahetū**ti ‘kattha manāpaṃ cīvaraṃ labhissāmī’ti cīvarakāraṇā uppajjati. **Itibhavābhavahetū**ti ettha **itī**ti nidassanatthe nipāto; yathā cīvarādihetu evaṃ bhavābhavahetūtipi attho. **Bhavābhavo**ti cettha paṇītapaṇītatarāni telamadhuphāṇitādīni adhippetāni. Imesaṃ pana catunnaṃ taṇhuppādānaṃ pahānatthāya paṭipāṭiyāva cattāro ariyavaṃsā desitāti veditabbā.

Agatigamanesu **chandāgatiṃ gacchatī**ti chandena pemena agatiṃ gacchati, akattabbaṃ karoti. Parapadesupi eseva nayo. Tattha yo ‘ayaṃ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā ñātako vā lañjaṃ vā pana me detī’ti chandavasena assāmikaṃ sāmikaṃ karoti – ayaṃ chandāgatiṃ gacchati nāma. Yo ‘ayaṃ me verī’ti pakativeravasena vā taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṃ assāmikaṃ karoti – ayaṃ **dosāgatiṃ gacchati** nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṃ vā taṃ vā vatvā assāmikaṃ sāmikaṃ karoti – ayaṃ **mohāgatiṃ gacchati** nāma. Yo pana ‘ayaṃ rājavallabho vā visamanissito vā anatthampi me kareyyā’ti bhīto assāmikaṃ sāmikaṃ karoti – ayaṃ **bhayāgatiṃ gacchati** nāma. Yo vā pana bhājiyaṭṭhāne kiñci bhājento ‘ayaṃ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā’ti pemavasena atirekaṃ deti, ‘ayaṃ me verī’ti dosavasena ūnakaṃ deti, momūhattā dinnādinnaṃ ajānamāno kassaci ūnakaṃ kassaci adhikaṃ deti, ‘ayaṃ imasmiṃ adīyamāne mayhaṃ anatthampi kareyyā’ti bhīto kassaci atirekaṃ deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgatiādīni gacchati nāma. Ariyā etāya na gacchantīti **agati,** anariyā iminā agatiṃ gacchantīti **agatigamanaṃ**. Imaṃ dvayaṃ catunnampi sādhāraṇavasena vuttaṃ. Chandena gamanaṃ **chandagamanaṃ**. Idaṃ dosādīnaṃ asādhāraṇavasena vuttaṃ. Sakapakkharāgañca parapakkhadosañca purakkhatvā asamaggabhāvena gamanaṃ **vaggagamanaṃ**. Idaṃ chandadosasādhāraṇavasena vuttaṃ. Vārino viya yathāninnaṃ gamananti **vārigamanaṃ**. Idaṃ catunnampi sādhāraṇavasena vuttaṃ.

Vipariyāsesu aniccādīni vatthūni niccantiādinā nayena viparītato esantīti vipariyāsā, saññāya vipariyāso **saññāvipariyāso**. Itaresupi dvīsu eseva nayo. Evamete catunnaṃ vatthūnaṃ vasena cattāro, yesu vatthūsu saññādīnaṃ vasena dvādasa honti. Tesu aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti. **Asubhe subha**nti saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. **Dukkhe sukha**nti saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā.

Anariyavohāresu **anariyavohārā**ti anariyānaṃ lāmakānaṃ vohārā. **Diṭṭhavāditā**ti 'diṭṭhaṃ mayā'ti evaṃ vāditā. Ettha ca taṃ taṃ samuṭṭhāpikacetanāvasena attho veditabbo. Saha saddena cetanā kathitātipi vuttameva. Dutiyacatukkepi eseva nayo. Ariyo hi adisvā vā 'diṭṭhaṃ mayā'ti disvā vā 'na diṭṭhaṃ mayā'ti vattā nāma natthi; anariyova evaṃ vadati. Tasmā evaṃ vadantassa etā saha saddena aṭṭha cetanā anariyavohārāti veditabbā.

Duccaritesu paṭhamacatukkaṃ veracetanāvasena vuttaṃ, dutiyaṃ vacīduccaritavasena.

Bhayesu paṭhamacatukke jātiṃ paṭicca uppannaṃ bhayaṃ **jātibhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Dutiyacatukke rājato uppannaṃ bhayaṃ **rājabhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo.

Tatiyacatukke **cattāri bhayānī**ti mahāsamudde udakaṃ orohantassa vuttabhayāni. Mahāsamudde kira mahindavīci nāma saṭṭhi yojanāni uggacchati. Gaṅgāvīci nāma paṇṇāsa. Rohaṇavīci nāma cattālīsa yojanāni uggacchati. Evarūpā ūmiyo paṭicca uppannaṃ bhayaṃ **ūmibhayaṃ** nāma. Kumbhīlato uppannaṃ bhayaṃ **kumbhīlabhayaṃ**. Udakāvaṭṭato bhayaṃ **āvaṭṭabhayaṃ**. Susukā vuccati caṇḍamaccho; tato bhayaṃ **susukābhayaṃ**.

Catutthacatukke **attānuvādabhaya**nti pāpakammino attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. **Parānuvādabhaya**nti parassa anuvādato uppajjanakabhayaṃ. **Daṇḍabhaya**nti agārikassa raññā pavattitadaṇḍaṃ, anagārikassa vinayadaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Duggatibhaya**nti cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. Iti imehi catūhi catukkehi soḷasa mahābhayāni nāma kathitāni.

Diṭṭhicatukke timbarukadiṭṭhi (saṃ. ni. 2.18) nāma kathitā. Tattha **sayaṃkataṃ sukhadukkha**nti vedanaṃ attato samanupassato vedanāya eva vedanā katāti uppannā diṭṭhi. Evañca sati tassā vedanāya pubbepi atthitā āpajjatīti ayaṃ sassatadiṭṭhi nāma hoti. **Saccato thetato**ti saccato thirato. **Paraṃkata**nti paccuppannavedanato aññaṃ vedanākāraṇaṃ vedanattānaṃ samanupassato 'aññāya vedanāya ayaṃ vedanā katā'ti uppannā diṭṭhi. Evaṃ sati purimāya kāraṇavedanāya ucchedo āpajjatīti ayaṃ ucchedadiṭṭhi nāma hoti. **Sayaṃkatañca paraṃkatañcā**ti yathāvutteneva atthena 'upaḍḍhaṃ sayaṃkataṃ, upaḍḍhaṃ parena kata'nti gaṇhato uppannā diṭṭhi – ayaṃ sassatucchedadiṭṭhi nāma. Catutthā akāraṇā eva sukhadukkhaṃ hotīti gaṇhato uppannā diṭṭhi. Evaṃ sati ayaṃ ahetukadiṭṭhi nāma. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

(5.) Pañcakaniddesavaṇṇanā

940. Pañcakaniddese yasmā yesaṃ sakkāyadiṭṭhiādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhaveyeva pātenti, tasmā **orambhāgiyāni saṃyojanānī**ti vuttāni. Iti etāni pañca gacchantaṃ na vārenti, gataṃ pana ānenti. Rūparāgādīnipi pañca gacchantaṃ na vārenti, āgantuṃ pana na denti. Rāgādayo pañca lagganaṭṭhena **saṅgā,** anupaviṭṭhaṭṭhena pana **sallā**ti vuttā.

941. **Cetokhilā**ti cittassa thaddhabhāvā kacavarabhāvā khāṇukabhāvā. **Satthari kaṅkhatī**ti satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno 'dvattiṃsavaralakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthī'ti kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno 'atītānāgatapaccuppannajānanasamatthaṃ sabbaññutañāṇaṃ atthi nu kho natthī'ti kaṅkhati. **Vicikicchatī**ti vicinanto kicchati, dukkhaṃ āpajjati, vinicchetuṃ na sakkoti. **Nādhimuccatī**ti 'evameta'nti adhimokkhaṃ na paṭilabhati. **Na sampasīdatī**ti guṇesu otaritvā nibbicikicchabhāvena pasīdituṃ anāvilo bhavituṃ na sakkoti.

Dhammeti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno 'tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ caturāsītidhammakkhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṃ natthī'ti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno 'vipassanānissando maggo nāma, magganissando phalaṃ nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānaṃ nāmāti vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhati'.

Saṅghe kaṅkhatīti 'ujuppaṭipannotiādīnaṃ padānaṃ vasena evarūpaṃ paṭipadaṃ paṭipannā cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṃ puggalānaṃ samūhabhūto saṅgho nāma atthi nu kho natthī'ti kaṅkhati. Sikkhāya kaṅkhamāno 'adhisīlasikkhā nāma adhicittasikkhā nāma adhipaññā sikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthī'ti kaṅkhati.

Cetasovinibandhāti cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Kāme**ti vatthukāmepi kilesakāmepi. **Kāye**ti attano kāye. **Rūpe**ti bahiddhā rūpe. **Yāvadattha**nti yattakaṃ icchati tattakaṃ.

Udarāvadehakanti udarapūraṃ. Tañhi udaraṃ avadehanato udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukha**nti mañcapīṭhasukhaṃ utusukhaṃ vā. **Passasukha**nti yathā samparivattakaṃ sayantassa dakkhiṇapassavāmapassānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ uppannasukhaṃ. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. **Anuyutto**ti yuttapayutto viharati. **Paṇidhāyā**ti patthayitvā. **Sīlenā**tiādīsu **sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Vata**nti vatasamādānaṃ. **Tapo**ti tapacaraṇaṃ. **Brahmacariya**nti methunavirati. **Devo vā bhavissāmī**ti mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro vā**ti appesakkhadevesu vā aññataro. Kusaladhamme āvaranti nivārentīti **nīvaraṇāni**.

Mātā jīvitā voropitā hotīti manusseneva sakajanikā manussamātā jīvitā voropitā hoti. **Pitā**pi manussapitāva. **Arahā**pi manussaarahāva. **Duṭṭhena cittenā**ti vadhakacittena.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogo**ti nicco. **Ittheke abhivadantī**ti itthaṃ eke abhivadanti, evameke abhivadantīti attho. Ettāvatā soḷasa saññīvādā kathitā. **Asaññī**ti saññāvirahito. Iminā padena aṭṭha asaññīvādā kathitā. Tatiyapadena aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā kathitā. **Sato vā pana sattassā**ti athavā pana vijjamānasseva sattassa. **Uccheda**nti upacchedaṃ. **Vināsa**nti adassanaṃ. **Vibhava**nti bhāvavigamaṃ. Sabbānetāni aññamaññavevacanāneva. Tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhanti – lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī arahato dibbena cakkhunā cutiṃ disvā upapattiṃ apassanto, yo vā cutimattameva daṭṭhuṃ sakkoti na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Alābhī ‘ko paralokaṃ jānātī’ti kāmasukhagiddhatāya vā ‘yathā rukkhato paṇṇāni patitāni na puna viruhanti, evaṃ sattā’tiādinā vitakkena vā ucchedaṃ gaṇhāti. Idha pana taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena tathā ca aññathā ca vikappetvāva uppannā satta ucchedavādā kathitā. Tesañhi idaṃ saṅgahavacanaṃ. **Diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke**ti ettha **diṭṭhadhammo**ti paccakkhadhammo vuccati. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ **diṭṭhadhammanibbānaṃ;** imasmiṃyeva attabhāve dukkhā vūpasammanti attho. Idaṃ pañcannaṃ diṭṭhadhammanibbānavādānaṃ saṅgahavacanaṃ.

942. **Verā**ti veracetanā. **Byasanā**ti vināsā. **Akkhantiyā**ti anadhivāsanāya. **Appiyo**ti dassanasavanapaṭikūlatāya na piyāyitabbo. Cintetumpi paṭikūlattā mano etasmiṃ na appetīti **amanāpo. Verabahulo**ti bahuvero. **Vajjabahulo**ti bahudoso.

Ājīvakabhayanti ājīvaṃ jīvitavuttiṃ paṭicca uppannaṃ bhayaṃ. Taṃ agārikassapi hoti anagārikassapi. Tattha agārikena tāva ājīvahetu bahuṃ akusalaṃ kataṃ hoti. Athassa maraṇasamaye niraye upaṭṭhahante bhayaṃ uppajjati. Anagārikenāpi bahu anesanā katā hoti. Athassa maraṇakāle niraye upaṭṭhahante bhayaṃ uppajjati. Idaṃ ājīvakabhayaṃ nāma. **Asilokabhaya**nti garahabhayaṃ **parisasārajjabhaya**nti katapāpassa puggalassa sannipatitaṃ parisaṃ upasaṅkamantassa sārajjasaṅkhātaṃ bhayaṃ uppajjati. Idaṃ parisasārajjabhayaṃ nāma. Itaradvayaṃ pākaṭameva.

943. Diṭṭhadhammanibbānavāresu **pañcahi kāmaguṇehī**ti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi bandhanehi vā. **Samappito**ti suṭṭhu appito allīno hutvā. **Samaṅgībhūto**ti samannāgato. **Paricāretī**ti tesu kāmaguṇesu yathāsukhaṃ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti; atha vā pana laḷati ramati kīḷatīti. Ettha ca duvidhā kāmaguṇā – mānussakā ceva dibbā ca. Mānussakā mandhātukāmaguṇasadisā daṭṭhabbā; dibbā paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadisāti. Evarūpe kāme upagatañhi te paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hotīti vadanti. Tattha **paramadiṭṭhadhammanibbāna**nti paramaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, uttamanti attho.

Dutiyavāre hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā;** paṭipīḷanaṭṭhena **dukkhā;** pakatijahanaṭṭhena **vipariṇāmadhammā**ti veditabbā. **Tesaṃ vipariṇāmaññathābhāvā**ti tesaṃ kāmānaṃ vipariṇāmasaṅkhātā aññathābhāvā. ‘Yampi me ahosi tampi me natthī’ti vuttanayena uppajjanti **sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā**. Tattha antonijjhāyanalakkhaṇo **soko;** tannissitalālappalakkhaṇo **paridevo;** kāyapaṭipīḷanalakkhaṇaṃ **dukkhaṃ;** manovighātalakkhaṇaṃ **domanassaṃ;** vighātalakkhaṇo **upāyāso**.

Vitakkitanti abhiniropanavasena pavatto **vitakko. Vicārita**nti anumajjanavasena pavatto vicāro. **Etena eta**nti etena vitakkena ca vicārena ca etaṃ paṭhamajjhānaṃ oḷārikaṃ sakaṇṭakaṃ viya khāyati.

Pītigatanti pītimeva. **Cetaso uppilāvita**nti cittassa uppilabhāvakaraṇaṃ. **Cetaso ābhogo**ti jhānā vuṭṭhāya tasmiṃ sukhe punappunaṃ cittassa ābhogo manasikāroti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

(6.) Chakkaniddesavaṇṇanā

944. Chakkaniddese yasmā kuddho vā kodhavasena, sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmāsitāya kalahaṃ viggahaṃ vivādaṃ āpajjati, tasmā kodhādayo 'vivādamūlānī'ti vuttā.

Chandarāganiddese kāmagehasitattā **chandarāgā gehassitā dhammā**ti saṅgahato vatvā puna pabhedato dassetuṃ **manāpiyesu rūpesū**tiādi vuttaṃ. Tattha **manāpiyesū**ti manavaḍḍhanakesu iṭṭhesu. Virodhā eva **virodhavatthūni. Amanāpiyesū**ti aniṭṭhesu.

945. Agāravesu **agāravo**ti gāravavirahito. **Appatisso**ti appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, satthari anupāhane caṅkamante saupāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, satthudassanaṭṭhāne ubho aṃse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nhāyati, uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṃ vandituṃ na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne satthudassanaṭṭhāne vuttaṃ sabbaṃ karoti – ayaṃ **satthari agāravo** nāma. Yo pana dhammasavane saṅghuṭṭhe sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na suṇāti, samullapanto nisīdati, na sakkaccaṃ gaṇhāti, na sakkaccaṃ vāceti – 'ayaṃ **dhamme agāravo** nāma. Yo pana therena bhikkhunā anajjhiṭṭho dhammaṃ deseti, pañhaṃ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati, nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṃse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti – ayaṃ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate saṅghe agāravo katova hoti. Tisso sikkhā pana apūrayamānova **sikkhāya agāravo** nāma. Appamādalakkhaṇaṃ ananubrūhayamāno **appamāde agāravo** nāma. Duvidhaṃ paṭisanthāraṃ akaronto **paṭisanthāre agāravo** nāma.

Parihāniyā dhammāti parihānakarā dhammā. **Kammārāmatā**ti navakamme vā cīvaravicāraṇādīsu vā kammesu abhirati yuttapayuttatā. **Bhassārāmatā**ti tiracchānakathāvasena bhasse yuttapayuttatā. **Niddārāmatā**ti niddāya yuttapayuttatā. **Saṅgaṇikārāmatā**ti saṅgaṇikāya yuttapayuttatā. **Saṃsaggārāmatā**ti savanasaṃsagge, dassanasaṃsagge, samullāpasaṃsagge, paribhogasaṃsagge, kāyasaṃsaggeti pañcavidhe saṃsagge yuttapayuttatā. **Papañcārāmatā**ti taṇhāmānadiṭṭhipapañcesu yuttapayuttatā.

946. **Somanassupavicārā**dīsu somanassena saddhiṃ upavicarantīti **somanassupavicārā. Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvā. **Somanassaṭṭhāniya**nti somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratī**ti tattha vicārappavattanena upavicarati. Vitakko pana taṃsampayutto vāti iminā nayena tīsupi chakkesu attho veditabbo.

947. **Gehasitānī**ti kāmaguṇanissitāni. **Somanassānī**ti cetasikasukhāni. **Domanassānī**ti cetasikadukkhāni. **Upekkhā**ti aññāṇasampayuttā upekkhā vedanā, aññāṇupekkhātipi etāsaṃyeva nāmaṃ.

948. **Atthi me attāti vā**ti sabbapadesu vā-saddo vikappattho; evaṃ vā diṭṭhi uppajjatīti vuttaṃ hoti. **Atthi me attā**ti cettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. **Saccato thetato**ti bhūtato ca thirato ca; idaṃ saccanti suṭṭhu daḷhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attā**ti ayaṃ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato 'bhasmantā āhutiyo'ti gahitadiṭṭhikānaṃ viya ucchedadiṭṭhi, atīteyeva natthīti gaṇhantī adhiccasamuppannikasseva sassatadiṭṭhi. **Attanā vā attānaṃ sañjānāmī**ti saññākkhandhasīsena khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānanato 'iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmī'ti evaṃ hoti. **Attanā vā anattāna**nti saññākkhandhaṃyeva attāti gahetvā itare cattāro khandhe anattāti gahetvā saññāya tesaṃ jānanato evaṃ hoti. **Anattanā vā attāna**nti saññākkhandhaṃ anattāti itare ca cattāro khandhe attāti gahetvā saññāya tesaṃ jānanato evaṃ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova.

Vado vedeyyoti ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti **vado;** vacīkammassa kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti **vedeyyo;** jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Idāni yaṃ so vedeti taṃ dassetuṃ **tatra tatra dīgharattaṃ kalyāṇapāpakāna**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tatra tatrā**ti tesu tesu yonigatiṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Dīgharatta**nti cirarattaṃ. **Paccanubhotī**ti paṭisaṃvedayati. **Na so jāto nāhosī**ti so attā ajātidhammato na jāto nāma; sadā vijjamāno yevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgatepi na bhavissati. Yo hi jāto so ahosi, yo ca jāyissati so bhavissatīti. Athavā 'na so jāto nāhosī'ti so sadā vijjamānattā atītepi na jātu nāhosi, anāgatepi na jātu na bhavissati. **Nicco**ti uppādavayarahito. **Dhuvo**ti thiro sārabhūto. **Sassato**ti sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammo**ti attano pakatibhāvaṃ avijahanadhammo kakaṇṭako viya nānappakārattaṃ nāpajjati. Evamayaṃ sabbāsavadiṭṭhi (ma. ni. 1.17 ādayo) nāma kathitā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

(7.) Sattakaniddesavaṇṇanā

949. Sattakaniddese thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti **anusayā**. Vaṭṭasmiṃ satte saṃyojenti ghaṭentīti **saṃyojanāni**. Samudācāravasena pariyuṭṭhahantīti **pariyuṭṭhānāni**. Kāmarāgova pariyuṭṭhānaṃ **kāmarāgapariyuṭṭhānaṃ**. Sesesupi eseva nayo.

950. Asataṃ dhammā, lāmakaṭṭhena vā asantā dhammāti **asaddhammā**. Rāgādīhi dosehi duṭṭhāni caritānīti **duccaritāni**. Tena tenākārena maññantīti **mānā**.

951. Diṭṭhiniddese **rūpī**ti rūpavā. **Cātumahābhūtiko**ti catumahābhūtamayo. Mātāpitūnaṃ etanti mātāpettikaṃ. Kintaṃ? Sukkasoṇitaṃ. Mātāpettike sambhūto jātoti **mātāpettikasambhavo**. Idha rūpakāyasīsena manussattabhāvaṃ attāti vadati. Dutiyo taṃ paṭikkhipitvā dibbattabhāvaṃ vadati. **Dibbo**ti devaloke sambhūto. **Kāmāvacaro**ti chakāmāvacaradevapariyāpanno. Kabaḷīkāraṃ bhakkhayatīti **kabaḷīkārabhakkho. Manomayo**ti jhānamanena nibbatto. **Sabbaṅgapaccaṅgī**ti sabbaṅgapaccaṅgayutto. **Ahīnindriyo**ti paripuṇṇindriyo; yāni brahmaloke atthi tesaṃ vasena, itaresañca saṇṭhānavasenetaṃ vuttaṃ. **Ākāsānañcāyatanūpago**ti ākāsānañcāyatanabhāvaṃ upagato. Itaresupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

(8.) Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

952. Aṭṭhakaniddese kilesāyeva **kilesavatthūni. Kusītavatthūnī**ti kusītassa alasassa vatthūni, patiṭṭhā, kosajjakāraṇānīti attho. **Kammaṃ kātabbaṃ hotī**ti cīvaravicāraṇādikammaṃ kātabbaṃ hoti. **Na vīriyaṃ ārabhatī**ti duvidhampi vīriyaṃ nārabhati. **Appattassā**ti jhānavipassanāmaggaphaladhammassa appattassa pattiyā. **Anadhigatassā**ti tasseva anadhigatassa adhigamatthāya. **Asacchikatassā**ti tasseva asacchikatassa sacchikaraṇatthāya. **Idaṃ paṭhama**nti 'idaṃ handāhaṃ nipajjāmī'ti evaṃ osīdanaṃ paṭhamaṃ kusītavatthu. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Māsācitaṃ maññeti ettha pana **māsācitaṃ** nāma tintamāso; yathā tintamāso garuko hoti, evaṃ garukoti adhippāyo. **Gilānā vuṭṭhito hotī**ti gilāno hutvā pacchā vuṭṭhito hoti.

954. **Aṭṭhasu lokadhammesū**ti ettha lokassa dhammāti **lokadhammā**. Etehi vimutto nāma natthi, buddhānampi honti eva. Tasmā 'lokadhammā'ti vuccanti. **Paṭighāto**ti paṭihaññanākāro. **Lābhe sārāgo**ti 'ahaṃ lābhaṃ labhāmī'ti evaṃ gehasitasomanassavasena uppanno sārāgo; so cittaṃ paṭihanati. **Alābhe paṭivirodho**ti 'ahaṃ lābhaṃ na labhāmī'ti domanassavasena uppannavirodho; sopi cittaṃ paṭihanati. Tasmā 'paṭighāto'ti vutto. **Yasā**dīsupi 'ahaṃ mahāparivāro, ahaṃ appaparivāro, ahaṃ pasaṃsappatto, ahaṃ garahappatto, ahaṃ sukhappatto, ahaṃ dukkhappato'ti evametesaṃ uppatti veditabbā. **Anariyavohārā**ti anariyānaṃ vohārā.

957. **Purisadosā**ti purisānaṃ dosā. **Na sarāmī**ti 'mayā etassa kammassa kataṭṭhānaṃ na sarāmi na sallakkhemī'ti evaṃ assatibhāvena nibbeṭheti moceti. **Codakaṃyeva paṭippharatī**ti paṭiviruddho hutvā pharati, paṭibhāṇitabhāvena tiṭṭhati. **Kiṃ nu kho tuyha**nti 'tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kiṃ' yo tvaṃ neva vatthunā āpattiṃ, na codanaṃ jānāsī'ti dīpeti; 'tvaṃ pi nāma evaṃ kiñci ajānanto bhaṇitabbaṃ maññissasī'ti ajjhottharati. **Paccāropetī**ti 'tvaṃ pi khosī'tiādīni vadanto paṭiāropeti. **Paṭikarohī**ti desanāgāminiṃ desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi tato suddhante patiṭṭhito aññaṃ codessasī'ti dīpeti.

Aññenāññaṃ paṭicaratīti aññena kāraṇena vacanena vā aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vā paṭicchādeti. 'Āpattiṃ āpannosī'ti vutto 'ko āpanno? Kiṃ āpanno? Kathaṃ āpanno? Kismiṃ āpanno? Kaṃ bhaṇatha? Kiṃ bhaṇathā'ti vadati. 'Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭha'nti vutte 'na suṇāmī'ti sotaṃ vā upaneti. **Bahiddhā kathaṃ apanāmetī**ti 'itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosī'ti puṭṭho 'pāṭaliputtaṃ gatomhī'ti vatvā puna 'tava pāṭaliputtagamanaṃ na pucchāmā'ti vutte 'tato rājagahaṃ gatomhī'ti 'rājagahaṃ vā yāhi, brāhmaṇagehaṃ vā; āpattiṃ āpannosī'ti? 'Tattha me sūkaramaṃsaṃ laddha'ntiādīni vadanto kathaṃ bahiddhā vikkhipati. **Kopa**nti kupitabhāvaṃ. **Dosa**nti duṭṭhabhāvaṃ. Ubhayampetaṃ kodhasseva nāmaṃ. **Appaccaya**nti asantuṭṭhākāraṃ; domanassassetaṃ nāmaṃ. **Pātukarotī**ti dasseti pakāseti. **Bāhāvikkhepakaṃ bhaṇatī**ti bāhā vikkhipitvā alajjivacanaṃ vadati. **Vihesetī**ti viheṭheti bādhati. **Anādiyitvā**ti cittīkārena aggahetvā avajānitvā; anādaro hutvāti attho.

Atibāḷhanti atidaḷhaṃ atippamāṇaṃ. **Mayi byāvaṭā**ti mayi byāpāraṃ āpannā. **Hīnāyāvattitvā**ti hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā; gihī hutvāti attho. **Attamanā hothā**ti tuṭṭhacittā hotha, 'mayā labhitabbaṃ labhatha, mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato'ti adhippāyena vadati.

958. Asaññīti pavatto vādo asaññīvādo; so tesaṃ atthīti **asaññīvādā. Rūpī attā**tiādīsu lābhino kasiṇarūpaṃ **attā**ti gahetvā **rūpī**ti diṭṭhi uppajjati; alābhino takkamatteneva, ājīvakānaṃ viya. Lābhinoyeva ca pana arūpasamāpattinimittaṃ attāti gahetvā **arūpī**ti diṭṭhi uppajjati; alābhino takkamatteneva, nigaṇṭhānaṃ viya. Asaññībhāve panettha ekanteneva kāraṇaṃ na pariyesitabbaṃ. Diṭṭhigatiko hi ummattako viya yaṃ vā taṃ vā gaṇhāti. **Rūpī ca arūpī cā**ti rūpārūpamissakagāhavasena vuttaṃ. Ayaṃ diṭṭhi rūpāvacarārūpāvacarasamāpattilābhinopi takkikassāpi uppajjati. **Neva rūpī nārūpī**ti pana ekantato takkikadiṭṭhiyeva. **Antavā**ti parittakasiṇaṃ attato gaṇhantassa diṭṭhi. **Anantavā**ti appamāṇakasiṇaṃ. **Antavā ca anantavā cā**ti uddhamadho sapariyantaṃ tiriyaṃ apariyantaṃ kasiṇaṃ attāti gahetvā uppannadiṭṭhi. **Nevantavā nānantavā**ti takkikadiṭṭhiyeva. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā.

(9.) Navakaniddesavaṇṇanā

960. Navakaniddese **nava āghātavatthūnī**ti sattesu uppattivaseneva kathitāni. Purisānaṃ malānīti **purisamalāni. Navavidhā**ti navakoṭṭhāsā navappabhedā vā.

963. **Taṇhaṃ paṭiccā**ti taṇhaṃ nissāya. **Pariyesanā**ti rūpādiārammaṇapariyesanā. Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābho**ti rūpādiārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana ñāṇataṇhādiṭṭhivitakkavasena catubbidho. Tattha ‘‘sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā’’ti (ma. ni. 3.323) ayaṃ **ñāṇavinicchayo**. ‘‘Vinicchayoti dve vinicchayā – taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā’’ti (mahāni. 102) evaṃ āgatāni aṭṭhasatataṇhāvicaritāni **taṇhāvinicchayo**. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. ‘‘Chando kho, devānaminda, vitakkanidāno’’ti (dī. ni. 2.358) imasmiṃ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchināti – ‘ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādiārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī’ti. Tena vuttaṃ ‘‘lābhaṃ paṭicca vinicchayo’’ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. Idañhi idha **chando**ti dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosāna**nti ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggaho**ti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariya**nti parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti – ‘‘idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī’’ti. **Ārakkho**ti dvārapidahanamañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti adhikaraṇaṃ; kāraṇassetaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇa**nti bhāvanapuṃsakaṃ; ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatodhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ. Kalaho**ti kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho,** pacchimo pacchimo **vivādo. Tuvaṃ tuva**nti agāravavacanaṃ, tvaṃ tvanti attho.

964. **Iñjitānī**ti iñjanāni calanāni. **Asmīti iñjitameta**ntiādīhi sabbapadehi mānova kathito. Ahanti pavattopi hi māno iñjitameva, **ayamaha**nti pavattopi, **nevasaññīnāsaññī bhavissa**nti pavattopi. Sesanavakehipi mānova kathito. Māno hi iñjanato **iñjitaṃ,** maññanato **maññitaṃ,** phandanato **phanditaṃ,** papañcanato **papañcitaṃ**. Tehi tehi kāraṇehi saṅkhatattā **saṅkhata**nti ca vuccati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Navakaniddesavaṇṇanā.

(10.) Dasakaniddesavaṇṇanā

966. Dasakaniddese kilesā eva **kilesavatthūni. Āghātavatthūni** panettha ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādīnaṃ vasena avikopetabbe khāṇukaṇṭakādimhipi aṭṭhāne uppannāghātena saddhiṃ vuttāni.

970. Micchattesu **micchāñāṇa**nti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṃ katvā ‘sukataṃ mayā’ti paccavekkhaṇākārena uppanno moho. **Micchāvimuttī**ti avimuttasseva sato vimuttasaññitā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Dasakaniddesavaṇṇanā.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā

973. Taṇhāvicaritaniddese **taṇhāvicaritānī**ti taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyo. **Ajjhattikassa upādāyā**ti ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asmīti hotī**ti yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato 'asmī'ti hoti, tasmiṃ satīti attho. **Itthasmīti hotī**tiādīsu pana evaṃ samūhato 'aha'nti gahaṇe sati tato anupanidhāya ca upanidhāya cāti dvidhā gahaṇaṃ hoti. Tattha **anupanidhāyā**ti aññaṃ ākāraṃ anupagamma sakabhāvameva ārammaṇaṃ katvā 'itthasmī'ti hoti; khattiyādīsu 'idaṃpakāro aha'nti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ. **Upanidhāya gahaṇaṃ** pana duvidhaṃ hoti – samato ca asamato ca. Taṃ dassetuṃ **evasmīti ca aññathāsmī**ti ca vuttaṃ. Tattha **evasmī**ti idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ; yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, evaṃ ahampīti attho. **Aññathāsmī**ti idaṃ pana asamato gahaṇaṃ; yathāyaṃ khattiyo, yathāyaṃ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissa**ntiādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Sesaṃ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asmī**ti sassato asmi. **Sātasmī**ti asassato asmi. Asasmīti satasmīti vā pāṭho. Tattha atthīti asaṃ; niccassetaṃ adhivacanaṃ. Sīdatīti sataṃ; aniccassetaṃ adhivacanaṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttānīti veditabbāni. Ito parāni **siya**ntiādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni. Tāni purimacatukke vuttanayeneva atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siya**ntiādīni pana cattāri ''api nāmāhaṃ bhaveyya''nti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni. Tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu –

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā;
Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Etesu hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma. Asmīti, bhavissanti, siyanti, apāhaṃ siyanti ete cattāro **suddhasīsā**eva. Itthasmīti ādayo tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti. Evamete dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti aṭṭhārasa taṇhāvicaritadhammā veditabbā.

974. Idāni paṭipāṭiyāva te dhamme bhājetvā dassetuṃ **kathañca asmīti hotī**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kañci dhammaṃ anavakāriṃ karitvā**ti rūpavedanādīsu kañci ekadhammampi avinibbhogaṃ katvā, ekekato aggahetvā, samūhatova gahetvāti attho. **Asmīti chandaṃ paṭilabhatī**ti pañcakkhandhe niravasesato gahetvā 'aha'nti taṇhaṃ paṭilabhati. **Mānadiṭṭhīsu**pi eseva nayo. Tattha kiñcāpi ayaṃ taṇhāvicaritaniddeso, mānadiṭṭhiyo pana na vinā taṇhāya, tasmā tadekaṭṭhavasena idha vuttā. Taṇhāsīsena vā papañcattayampi uddiṭṭhaṃ. Taṃ uddesānurūpeneva niddisitumpi mānadiṭṭhiyo gahitā. Taṇhāpapañcaṃ vā dassento teneva saddhiṃ sesapapañcepi dassetuṃ evamāha.

Tasmiṃ sati imāni papañcitānīti tasmiṃ ''asmīti chandaṃ paṭilabhatī''tiādinā nayena vutte papañcattaye sati puna imāni ''itthasmīti vā''tiādīni papañcitāni hontīti attho.

Khattiyosmītiādīsu abhisekasenāmaccādinā 'khattiyo ahaṃ', mantajjhena porohiccādinā 'brāhmaṇo ahaṃ', kasigorakkhādinā 'vesso ahaṃ', asitabyābhaṅgitāya 'suddo ahaṃ', gihibyañjanena 'gahaṭṭho aha'nti iminā nayena attho veditabbo. **Evaṃ itthasmīti hotī**ti evaṃ khattiyādīsu khattiyādippakāraṃ attani uppādayitvā 'itthaṃpakāro aha'nti hoti.

Yathā so khattiyotiādīsu 'yathā so abhisekasenāmaccādinā khattiyo, tathā 'ahampi khattiyo'ti iminā nayena attho veditabbo. Dutiyanaye 'yathā so abhisekasenāmaccādinā khattiyo, nāhaṃ tathā khattiyo; ahaṃ pana tato hīno vā seṭṭho vā'ti iminā nayena attho veditabbo. **Bhavissa**ntiādiniddesādīsupi eseva nayo.

975. Evaṃ ajjhattikassa upādāya taṇhāvicaritāni bhājetvā idāni bāhirassa upādāya taṇhāvicaritāni bhājetuṃ **tattha katamānī**tiādimāha. Tattha **bāhirassa upādāyā**ti bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idampi hi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Iminā**ti iminā rūpena vā…pe… viññāṇena vā. Avasesaṃ pana uddesavāre tāva vuttanayeneva veditabbaṃ.

976. Niddesavāre pana **avakāriṃ karitvā**ti vinibbhogaṃ katvā. **Iminā asmīti chandaṃ paṭilabhatī**tiādīsu iminā rūpena vā…pe… viññāṇena vāti evaṃ pañcakkhandhe ekadesato gahetvā iminā 'aha'nti chandādīni paṭilabhatīti evamattho veditabbo.

Iminā khattiyosmītiādīsu 'iminā chattena vā khaggena vā abhisekasenāmaccādinā vā khattiyo aha'nti evaṃ purimanayeneva attho veditabbo. **Iminā**ti padamattameva hettha viseso.

Yathā so khattiyotiādīsupi **iminā**ti vuttapadameva viseso. Tasmā tassa vasena yathā khattiyo, evaṃ ahampi iminā khaggena vā chattena vā abhisekasenāmaccādinā vā khattiyoti evaṃ yojetvā sabbapadesu attho veditabbo. **Iminā niccosmī**ti pañcakkhandhe anavakāriṃ katvā rūpādīsu ekameva dhammaṃ 'aha'nti gahetvā 'iminā khaggena vā chattena vā ahaṃ nicco dhuvo'ti maññati. Ucchedadiṭṭhiyampi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Iti evarūpāni atītāni chattiṃsāti ekekassa puggalassa atīte chattiṃsa. **Anāgatāni chattiṃsā**ti ekekasseva anāgate chattiṃsa. **Paccuppannāni chattiṃsā**ti ekekassa vā puggalassa yathālābhavasena bahunaṃ vā paccuppanne chattiṃsa. Sabbasattānaṃ pana ekaṃseneva atīte chattiṃsa, anāgate chattiṃsa, paccuppanne chattiṃsāti veditabbāni. Anantā hi asadisataṇhāmānadiṭṭhibhedā sattā. **Aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hotī**ti ettha pana aṭṭhasatasaṅkhātaṃ taṇhāvicaritaṃ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā.

Diṭṭhigataniddesavaṇṇanā

977. Diṭṭhigataniddese **brahmajāle veyyākaraṇe**ti brahmajālanāmake veyyākaraṇe, dīghanikāyassa paṭhamasuttante. **Vuttāni bhagavatā**ti satthārā sayaṃ āhacca bhāsitāni. **Cattāro sassatavādā**tiādīsu ‘‘te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññāpenti catūhi vatthūhī’’tiādinā (dī. ni. 1.29-30) brahmajāle vuttanayeneva pabhedo ca attho ca veditabboti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Dhammahadayavibhaṅgo

1. Sabbasaṅgāhikavāravaṇṇanā

978. Idāni tadanantare dhammahadayavibhaṅge pāḷiparicchedo tāva evaṃ veditabbo – ettha hi āditova khandhādīnaṃ dvādasannaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena sabbasaṅgāhikavāro nāma vutto. Dutiyo tesaṃyeva dhammānaṃ kāmadhātuādīsu uppattānuppattidassanavāro nāma. Tatiyo tattheva pariyāpannāpariyāpannadassanavāro nāma. Catuttho tīsu bhūmīsu uppattikkhaṇe vijjamānāvijjamānadhammadassanavāro nāma. Pañcamo tesaṃ dhammānaṃ bhūmantaravasena dassanavāro nāma. Chaṭṭho gatīsu uppādakakammaāyuppamāṇadassanavāro nāma. Sattamo abhiññeyyādivāro nāma. Aṭṭhamo sārammaṇānārammaṇavāro nāma. Navamo tesaṃ khandhādidhammānaṃ diṭṭhasutādivasena saṅgahetvā dassanavāro nāma. Dasamo kusalattikādivasena saṅgahetvā dassanavāro nāma.

979. Evaṃ dasahi vārehi paricchinnāya pāḷiyā paṭhame tāva sabbasaṅgāhikavāre ‘‘avīcito yāva bhavaggaṃ etthantare kati khandhā’’ti pucchite ‘‘ekoti vā…pe… cattāroti vā chāti vā avatvā pañcāti vattuṃ samattho añño natthī’’ti attano ñāṇabalaṃ dīpento **pañcakkhandhā**ti pucchānurūpaṃ vissajjanaṃ āha. Yathāpucchaṃ vissajjanañhi sabbaññubyākaraṇaṃ nāmāti vuccati. **Dvādasāyatanānī**tiādīsupi eseva nayo. **Rūpakkhandhādīnaṃ** pabhedo khandhavibhaṅgādīsu vuttanayeneva veditabbo.

2. Uppattānuppattivāravaṇṇanā

991. Dutiyavāre ye dhammā kāmabhave kāmadhātusambhūtānañca sattānaṃ uppajjanti – kāmadhātuyaṃ pariyāpannā vā apariyāpannā vā – te sabbe saṅgahetvā **kāmadhātuyā pañcakkhandhā**tiādi vuttaṃ. **Rūpadhātu**ādīsupi eseva nayo. Yasmā pana rūpadhātupariyāpannānaṃ sattānaṃ ghānāyatanādīnaṃ abhāvena gandhāyatanādīni āyatanādikiccaṃ na karonti, tasmā **rūpadhātuyā cha āyatanāni, nava dhātuyo**tiādi vuttaṃ. Yasmā ca okāsavasena vā sattuppattivasena vā apariyāpannadhātu nāma natthi, tasmā apariyāpannadhātuyāti avatvā yaṃ yaṃ apariyāpannaṃ taṃ tadeva dassetuṃ **apariyāpanne kati khandhā**tiādi vuttaṃ.

3. Pariyāpannāpariyāpannavāravaṇṇanā

999. Tatiyavāre **kāmadhātupariyāpannā**ti kāmadhātubhajanaṭṭhena pariyāpannā; taṃnissitā tadantogadhā kāmadhātutveva saṅkhaṃ gatāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Pariyāpannā**ti bhavavasena okāsavasena ca paricchinnā. **Apariyāpannā**ti tathā aparicchinnā.

4. Dhammadassanavāravaṇṇanā

1007. Catutthavāre **ekādasāyatanānī**ti saddāyatanavajjāni. Tañhi ekantena paṭisandhiyaṃ nuppajjati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Sattake ‘‘devānaṃ asurāna’’nti gativasena avatvā avisesena **gabbhaseyyakāna**nti vuttaṃ. Tasmā yattha yattha gabbhaseyyakā sambhavanti tattha tattha tesaṃ sattāyatanāni veditabbāni. Tathā dhātuyo. Sesamettha uttānatthameva. Pañcamavāre yaṃ vattabbaṃ taṃ dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

6. Uppādakakammaāyuppamāṇavāravaṇṇanā

(1.) Uppādakakammaṃ

1021. Chaṭṭhavāre pañcahi kāmaguṇehi nānappakārehi vā iddhivisesehi dibbantīti **devā**. **Sammutidevā**ti ‘devo, devī’ti evaṃ lokasammutiyā devā. **Upapattidevā**ti devaloke uppannattā upapattiyā devā. **Visuddhidevā**ti sabbesaṃ devānaṃ pūjārahā sabbakilesavisuddhiyā devā. **Rājāno**ti muddhābhisittakhattiyā. **Deviyo**ti tesaṃ mahesiyo. **Kumārā**ti abhisittarājūnaṃ abhisittadeviyā kucchismiṃ uppannakumārā.

Uposathakammaṃ katvāti cātuddasādīsu aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā. Idāni yasmā parittadānādipuññakammaṃ manussasobhagyatāya paccayo, mattaso kataṃ manussasobhagyatāya adhimattaṃ, adhimattabhāvepi nānappakārabhedato nānappakārassa khattiyamahāsālādibhāvassa paccayo, tasmā tassa vasena upapattibhedaṃ dassento **appekacce gahapatimahāsālāna**ntiādimāha. Tattha mahāsāro etesanti mahāsārā; ra-kārassa pana la-kāraṃ katvā mahāsālāti vuttaṃ. Gahapatiyova mahāsālā, gahapatīsu vā mahāsālāti **gahapatimahāsālā**. Sesesupi eseva nayo. Tattha yassa gehe pacchimantena cattālīsakoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca pañca ambaṇāni divasavaḷañjo nikkhamati – ayaṃ **gahapatimahāsālo** nāma. Yassa pana gehe pacchimantena asītikoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca dasaambaṇāni divasavaḷañjo nikkhamati – ayaṃ **brāhmaṇamahāsālo** nāma. Yassa pana gehe pacchimantena koṭisatadhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca vīsati ambaṇāni divasavaḷañjo nikkhamati – ayaṃ **khattiyamahāsālo** nāma.

Sahabyatanti sahabhāvaṃ; sabhāgā hutvā nibbattantīti attho. **Cātumahārājikāna**ntiādīsu cātumahārājikā nāma sinerupabbatassa vemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi, ākāsaṭṭhāpi; tesaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Khiḍḍāpadosikā, manopadosikā, sītavalāhakā, uṇhavalāhakā, candimā devaputto, sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva.

Tettiṃsa janā tattha upapannāti **tāvatiṃsā**. Apica tāvatiṃsāti tesaṃ devānaṃ nāmamevāti vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā. Tesaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Tathā yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha dibbaṃ sukhaṃ yātā payātā sampattāti **yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminitvā ramantīti **nimmānaratī**. Cittācāraṃ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattentīti **paranimmitavasavattī**.

(2.) Āyuppamāṇaṃ

1022. **Appaṃ vā bhiyyo**ti dutiyaṃ vassasataṃ appatvā vīsāya vā tiṃsāya vā cattālīsāya vā paññāsāya vā saṭṭhiyā vā vassehi adhikampi vassasatanti attho. Sabbampi hetaṃ dutiyaṃ vassasataṃ appattattā appanti vuttaṃ.

1024. Brahmapārisajjādīsu mahābrahmānaṃ pārisajjā paricārikāti **brahmapārisajjā**. Tesaṃ purohitabhāve ṭhitāti **brahmapurohitā**. Vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca mahanto brahmāti mahābrahmā, tesaṃ **mahābrahmānaṃ**. Ime tayopi janā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti; āyuantaraṃ pana nesaṃ nānā.

1025. Parittā ābhā etesanti **parittābhā**. Appamāṇā ābhā etesanti **appamāṇābhā**. Daṇḍadīpikāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā patantī viya sarati visaratīti **ābhassarā**. Imepi tayo janā dutiyajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti; āyuantaraṃ pana nesaṃ nānā.

1026. Parittā subhā etesanti **parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā**. Subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā, suvaṇṇamañjusāya ṭhapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassirīkāti **subhakiṇhā**. Imepi tayo janā tatiyajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti; āyuantaraṃ pana nesaṃ nānā.

1027. **Ārammaṇanānattatā**ti ārammaṇassa nānattabhāvo. **Manasikāranānattatādīsu**pi eseva nayo. Ettha ekassa pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ hoti…pe… ekassa odātakasiṇanti idaṃ ārammaṇanānattaṃ. Eko pathavīkasiṇaṃ manasi karoti…pe… eko odātakasiṇanti idaṃ manasikāranānattaṃ. Ekassa pathavīkasiṇe chando hoti…pe… ekassa odātakasiṇeti idaṃ **chandanānattaṃ**. Eko pathavīkasiṇe patthanaṃ karoti…pe… eko odātakasiṇeti idaṃ

paṇidhinānattaṃ. Eko pathavīkasiṇavasena adhimuccati…pe… eko odātakasiṇavasenāti idaṃ **adhimokkhanānattaṃ**. Eko pathavīkasiṇavasena cittaṃ abhinīharati…pe… eko odātakasiṇavasenāti idaṃ **abhinīhāranānattaṃ**. Ekassa pathavīkasiṇaparicchindanakapaññā hoti…pe… ekassa odātakasiṇaparicchindanakapaññāti idaṃ **paññānānattaṃ**. Tattha ārammaṇamanasikārā pubbabhāgena kathitā. Chandapaṇidhiadhimokkhābhinīhārā appanāyapi vattanti upacārepi. Paññā pana lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Asaññasattānanti saññāvirahitānaṃ sattānaṃ. Ekacce hi titthāyatane pabbajitvā 'cittaṃ nissāya rajjanadussanamuyhanāni nāma hontī'ti citte dosaṃ disvā 'acittakabhāvo nāma sobhano, diṭṭhadhammanibbānameta'nti saññāvirāgaṃ janetvā tatrūpagaṃ pañcamaṃ samāpattiṃ bhāvetvā tattha nibbattanti. Tesaṃ upapattikkhaṇe eko rūpakkhandhoyeva nibbattati. Ṭhatvā nibbatto ṭhitako eva hoti, nisīditvā nibbatto nisinnakova nipajjitvā nibbatto nipannova. Cittakammarūpakasadisā hutvā pañca kappasatāni tiṭṭhanti. Tesaṃ pariyosāne so rūpakāyo antaradhāyati, kāmāvacarasaññā uppajjati; tena idha saññuppādena te devā tamhā kāyā cutāti paññāyanti.

Vipulā phalā etesanti **vehapphalā**. Attano sampattiyā na hāyanti na vihāyantīti **avihā**. Na kañci sattaṃ tappantīti **atappā**. Sundarā dassanā abhirūpā pāsādikāti **sudassā**. Suṭṭha passanti, sundarametesaṃ vā dassananti **sudassī**. Sabbehi eva guṇehi ca bhavasampattiyā ca jeṭṭhā, natthettha kaniṭṭhāti **akaniṭṭhā**.

1028. Ākāsānañcāyatanaṃ upagatāti **ākāsānañcāyatanūpagā**. Itaresupi eseva nayo. Iti cha kāmāvacarā, nava brahmalokā, pañca suddhāvāsā, cattāro arūpā asaññasattavehapphalehi saddhiṃ chabbīsati devalokā; manussalokena saddhiṃ sattavīsati.

Tattha sammāsambuddhena manussānaṃ devānañca āyuṃ paricchindamānena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyu paricchinnaṃ taṃ kasmāti? Niraye tāva kammameva pamāṇaṃ. Yāva kammaṃ na khīyati, na tāva cavanti. Tathā sesaapāyesu. Bhummadevānampi kammameva pamāṇaṃ. Tattha nibbattā hi keci sattāhamattaṃ tiṭṭhanti, keci addhamāsaṃ, keci māsaṃ, kappaṃ tiṭṭhamānāpi atthiyeva.

Tattha manussesu gihibhāve ṭhitāyeva sotāpannāpi honti, sakadāgāmiphalampi anāgāmiphalampi arahattaphalampi pāpuṇanti. Tesu sotāpannādayo yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Khīṇāsavā pana parinibbāyanti vā pabbajanti vā. Kasmā? Arahattaṃ nāma seṭṭhaguṇo, gihiliṅgaṃ hīnaṃ, taṃ hīnatāya uttamaṃ guṇaṃ dhāretuṃ na sakkoti. Tasmā te parinibbātukāmā vā pabbajitukāmā vā honti.

Bhummadevā pana arahattaṃ patvāpi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Chasu kāmāvacaradevesu sotāpannasakadāgāmino yāvajīvaṃ tiṭṭhanti; anāgāminā rūpabhavaṃ gantuṃ vaṭṭati, khīṇāsavena parinibbātuṃ. Kasmā? Nilīyanokāsassa abhāvā. Rūpāvacarārūpāvacaresu sabbepi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Tattha rūpāvacare nibbattā sotāpannasakadāgāmino na puna idhāgacchanti, tattheva parinibbāyanti. Ete hi jhānaanāgāmino nāma.

Aṭṭhasamāpattilābhīnaṃ pana kiṃ niyameti? Paguṇajjhānaṃ. Yadevassa paguṇaṃ hoti, tena uppajjati. Sabbesu pana paguṇesu kiṃ niyameti? Patthanā. Yattha upapattiṃ pattheti tattheva upapajjati. Patthanāya asati kiṃ niyameti? Maraṇasamaye samāpannā samāpatti. Maraṇasamaye samāpannā natthi, kiṃ niyameti? Nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti. Ekaṃsena hi so nevasaññānāsaññāyatane upapajjati. Navasu brahmalokesu nibbattaariyasāvakānaṃ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi na heṭṭhūpapatti. Puthujjanānaṃ pana tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi heṭṭhūpapattipi. Pañcasu suddhāvāsesu catūsu ca arūpesu ariyasāvakānaṃ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi. Paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatto anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito parinibbāti. Vehapphalā, akaniṭṭhā, nevasaññānāsaññāyatananti ime tayo devalokā **seṭṭhabhavā** nāma. Imesu tīsu ṭhānesu nibbattaanāgāmino neva uddhaṃ gacchanti, na adho, tattha tattheva parinibbāyantīti. Idamettha pakiṇṇakaṃ.

7. Abhiññeyyādivāravaṇṇanā

1030. Sattamavāre salakkhaṇapariggāhikāya abhiññāya vasena **abhiññeyyatā** veditabbā. Ñātatīraṇapahānapariññānaṃ vasena **pariññeyyatā**. Sā ca **rūpakkhandho abhiññeyyo pariññeyyo na pahātabbo**tiādīsu ñātatīraṇapariññāvaseneva veditabbā. **Samudayasaccaṃ abhiññeyyaṃ pariññeyyaṃ pahātabba**ntiādīsu pahānapariññāvasena.

Aṭṭhamavāre rūpādiārammaṇānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ vasena sārammaṇānārammaṇatā veditabbā. Navamavāro uttānatthoyeva. Dasamavārepi yaṃ vattabbaṃ siyā taṃ sabbaṃ tattha tattha pañhāpucchakavāre vuttamevāti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Dhammahadayavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Abhidhammaṃ desento, dhammagaru dhammagāravayuttānaṃ;
Devānaṃ devapure, devagaṇasahassaparivāro.

Dutiyaṃ adutiyapuriso, yaṃ āha **vibhaṅgapakaraṇaṃ** nātho;
Aṭṭhārasahi vibhaṅgehi, maṇḍitamaṇḍapeyyaguṇo.

Atthappakāsanatthaṃ, tassāhaṃ yācito ṭhitaguṇena;
Yatinā adandhagatinā, subuddhinā buddhaghosena.

Yaṃ ārabhiṃ racayituṃ, aṭṭhakathaṃ sunipuṇesu atthesu;
Sammohavinodanato, sammohavinodaniṃ nāma.

Porāṇaṭṭhakathānaṃ, sāraṃ ādāya sā ayaṃ niṭṭhaṃ;
Pattā anantarāyena, pāḷiyā bhāṇavārehi.

Cattālīsāya yathā, ekena ca evameva sabbepi;
Niṭṭhaṃ vajantu vimalā, manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammassa ṭhitatthaṃ, yañca imaṃ racayatā mayā puññaṃ;
Pattaṃ tena samattaṃ, pāpuṇatu sadevako loko.

Suciraṃ tiṭṭhatu dhammo, dhammābhirato sadā bhavatu loko;
Niccaṃ khemasubhikkhādi-sampadā janapadā hontūti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññāpaṭisambhidādippabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ **sammohavinodanī** nāma vibhaṅgaṭṭhakathā.

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā.

Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Sammohavinodanī nāma vibhaṅga-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Sammohavinodanī nāma

Vibhaṅga-aṭṭhakathā

1. Khandhavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

Catusaccadaso nātho, catudhā dhammasaṅgaṇiṃ;
Pakāsayitvā sambuddho, tasseva samanantaraṃ.

Upeto buddhadhammehi, aṭṭhārasahi nāyako;
Aṭṭhārasannaṃ khandhādi-vibhaṅgānaṃ vasena yaṃ.

Vibhaṅgaṃ desayī satthā, tassa saṃvaṇṇanākkamo;
Idāni yasmā sampatto, tasmā tassatthavaṇṇanaṃ.

Karissāmi vigāhetvā, porāṇaṭṭhakathānayaṃ;
Saddhamme gāravaṃ katvā, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. **Pañcakkhandhā – rūpakkhandho…pe… viññāṇakkhandho**ti idaṃ vibhaṅgappakaraṇassa ādibhūte khandhavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ nāma. Tattha **pañcā**ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā na uddhanti dasseti. **Khandhā**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Tatrāyaṃ khandha-saddo sambahulesu ṭhānesu dissati – rāsimhi, guṇe, paṇṇattiyaṃ, ruḷhiyanti. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamudde na sukaraṃ udakassa pamāṇaṃ gahetuṃ – ettakāni udakāḷhakānīti vā ettakāni udakāḷhakasatānīti vā ettakāni udakāḷhakasahassānīti vā ettakāni udakāḷhakasatasahassānīti vā, atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāudakakkhandhotveva saṅkhyaṃ gacchatī’’tiādīsu (a. ni. 4.51; 6.37) hi rāsito khandho nāma. Nahi parittakaṃ udakaṃ udakakkhandhoti vuccati, bahukameva vuccati. Tathā na parittako rajo rajakkhandho, na appamattakā gāvo gavakkhandho, na appamattakaṃ balaṃ balakkhandho, na appamattakaṃ puññaṃ puññakkhandhoti vuccati. Bahukameva hi rajo rajakkhandho, bahukāva gavādayo gavakkhandho, balakkhandho, puññakkhandhoti vuccanti. ‘‘Sīlakkhandho samādhikkhandho’’tiādīsu (dī. ni. 3.355) pana guṇato khandho nāma. ‘‘Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamāna’’nti (saṃ. ni. 4.241). Ettha paṇṇattito khandho nāma. ‘‘Yaṃ cittaṃ mano mānasaṃ…pe… viññāṇaṃ viññāṇakkhandho’’tiādīsu (dha. sa. 63, 65) ruḷhito khandho nāma. Svāyamidha rāsito adhippeto. Ayañhi khandhaṭṭho nāma piṇḍaṭṭho pūgaṭṭho ghaṭaṭṭho rāsaṭṭho. Tasmā ‘rāsilakkhaṇā khandhā’ti veditabbā. Koṭṭhāsaṭṭhotipi vattuṃ vaṭṭati; lokasmiñhi iṇaṃ gahetvā codiyamānā ‘dvīhi khandhehi dassāma, tīhi khandhehi dassāmā’ti vadanti. Iti ‘koṭṭhāsalakkhaṇā khandhā’tipi vattuṃ vaṭṭati. Evamettha **rūpakkhandho**ti rūparāsi rūpakoṭṭhāso, **vedanākkhandho**ti vedanārāsi vedanākoṭṭhāsoti iminā nayena saññākkhandhādīnaṃ attho veditabbo.

Ettāvatā sammāsambuddho yvāyaṃ ‘‘cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa’’nti atītānāgatapaccuppannādīsu ekādasasu okāsesu vibhatto ‘pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā’ti ca ‘channavuti rūpakoṭṭhāsā’ti ca evaṃpabhedo rūparāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā rūpakkhandho nāmāti dassesi. Yo panāyaṃ ‘‘sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā’’ti tesuyeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikavedanārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā vedanākkhandho nāmāti dassesi. Yo panāyaṃ ‘‘cakkhusamphassajā saññā…pe… manosamphassajā saññā’’ti tesuyeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikasaññārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā saññākkhandho nāmāti dassesi. Yo panāyaṃ ‘‘cakkhusamphassajā cetanā…pe… manosamphassajā cetanā’’ti tesuyeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacetanārāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā saṅkhārakkhandho nāmāti dassesi. Yo panāyaṃ ‘‘cakkhuviññāṇaṃ, sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ, manodhātu, manoviññāṇadhātū’’ti tesuyeva ekādasasu okāsesu vibhatto catubhūmikacittarāsi, taṃ sabbaṃ paripiṇḍetvā viññāṇakkhandho nāmāti dassesi.

Apicettha sabbampi catusamuṭṭhānikaṃ rūpaṃ rūpakkhandho, kāmāvacaraaṭṭhakusalacittādīhi ekūnanavuticittehi sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādayo dhammā saṅkhārakkhandho, ekūnanavuti cittāni viññāṇakkhandhoti. Evampi pañcasu khandhesu dhammaparicchedo veditabbo.

1. Rūpakkhandhaniddeso

2. Idāni te rūpakkhandhādayo vibhajitvā dassetuṃ **tattha katamo rūpakkhandho**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti tesu pañcasu khandhesu. **Katamo**ti kathetukamyatāpucchā. **Rūpakkhandho**ti pucchitadhammanidassanaṃ. Idāni taṃ vibhajanto **yaṃ kiñci rūpa**ntiādimāha. Tattha **yaṃ kiñcī**ti anavasesapariyādānaṃ. **Rūpa**nti atippasaṅganiyamanaṃ. Evaṃ padadvayenāpi rūpassa anavasesapariggaho kato hoti.

Tattha kenaṭṭhena rūpanti? Ruppanaṭṭhena rūpaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Kiñca, bhikkhave, rūpaṃ vadetha? Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppati, jighacchāyapi ruppati, pipāsāyapi ruppati, ḍaṃsamakasavātātapasarisapasamphassenapi ruppati. Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccatī’’ti (saṃ. ni. 3.79).

Tattha **ki**nti kāraṇapucchā; kena kāraṇena rūpaṃ vadetha, kena kāraṇena taṃ rūpaṃ nāmāti attho. Ruppatīti ettha **itī**ti kāraṇuddeso. Yasmā ruppati tasmā rūpanti vuccatīti attho. **Ruppatī**ti kuppati ghaṭṭīyati pīḷiyati bhijjatīti attho. Evaṃ iminā ettakena ṭhānena ruppanaṭṭhena rūpaṃ vuttaṃ. Ruppanalakkhaṇena rūpantipi vattuṃ vaṭṭati. Ruppanalakkhaṇañhetaṃ.

Sītenapi ruppatītiādīsu pana **sītena** tāva **ruppanaṃ lokantarikaniraye** pākaṭaṃ. Tiṇṇaṃ tiṇṇañhi cakkavāḷānaṃ antare ekeko lokantarikanirayo nāma hoti aṭṭhayojanasahassappamāṇo, yassa neva heṭṭhā pathavī atthi, na upari candimasūriyadīpamaṇiāloko, niccandhakāro. Tattha nibbattasattānaṃ tigāvuto attabhāvo hoti. Te vagguliyo viya pabbatapāde dīghaputhulehi nakhehi laggitvā avaṃsirā olambanti. Yadā saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsagatā honti atha ‘bhakkho no laddho’ti maññamānā tattha byāvaṭā viparivattitvā lokasandhārake udake patanti, sītavāte paharantepi pakkamadhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti. Patitamattāva accantakhārena sītodakena chinnacammanhārumaṃsaaṭṭhīhi bhijjamānehi tattatele patitapiṭṭhapiṇḍi viya paṭapaṭāyamānā vilīyanti. Evaṃ sītena ruppanaṃ lokantarikaniraye pākaṭaṃ. Mahiṃsakaraṭṭhādīsupi himapātasītalesu padesesu etaṃ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnacchinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uṇhena ruppanaṃ avīcimahāniraye pākaṭaṃ. Tattha hi tattāya lohapathaviyā nipajjāpetvā pañcavidhabandhanādikaraṇakāle sattā mahādukkhaṃ anubhavanti.

Jighacchāya ruppanaṃ pettivisaye ceva dubbhikkhakāle ca pākaṭaṃ. Pettivisayasmiñhi sattā dve tīṇi buddhantarāni kiñcideva āmisaṃ hatthena gahetvā mukhe pakkhipantā nāma na honti. Antoudaraṃ ādittasusirarukkho viya hoti. Dubbhikkhe kañjikamattampi alabhitvā maraṇappattānaṃ pamāṇaṃ nāma natthi.

Pipāsāya ruppanaṃ kālakañjikādīsu pākaṭaṃ. Tattha hi sattā dve tīṇi buddhantarāni hadayatemanamattaṃ vā jivhātemanamattaṃ vā udakabinduṃ laddhuṃ na sakkonti. ‘Pānīyaṃ pivissāmā’ti nadiṃ gatānampi nadī vālikātalaṃ sampajjati. Mahāsamuddaṃ pakkhantānampi mahāsamuddo piṭṭhipāsāṇo hoti. Te sussantā balavadukkhapīḷitā vicaranti.

Eko kira kālakañjikaasuro pipāsaṃ adhivāsetuṃ asakkonto yojanagambhīravitthāraṃ mahāgaṅgaṃ otari. Tassa gatagataṭṭhāne udakaṃ chijjati, dhūmo uggacchati, tatte piṭṭhipāsāṇe caṅkamanakālo viya hoti. Tassa udakasaddaṃ sutvā ito cito ca vicarantasseva ratti vibhāyi. Atha naṃ pātova bhikkhācāraṃ gacchantā tiṃsamattā piṇḍacārikabhikkhū disvā – ‘‘ko nāma tvaṃ, sappurisā’’ti pucchiṃsu. ‘‘Petohamasmi, bhante’’ti. ‘‘Kiṃ pariyesasī’’ti? ‘‘Pānīyaṃ, bhante’’ti. ‘‘Ayaṃ gaṅgā paripuṇṇā, kiṃ tvaṃ na passasī’’ti? ‘‘Na upakappati, bhante’’ti. ‘‘Tena hi gaṅgāpiṭṭhe nipajja, mukhe te pānīyaṃ āsiñcissāmā’’ti. So vālikāpuḷine uttāno nipajji. Bhikkhū tiṃsamatte patte nīharitvā udakaṃ āharitvā āharitvā tassa mukhe āsiñciṃsu. Tesaṃ tathā karontānaṃyeva velā upakaṭṭhā jātā. Tato ‘‘bhikkhācārakālo amhākaṃ, sappurisa; kacci te assādamattā laddhā’’ti āhaṃsu. Peto ‘‘sace me, bhante, tiṃsamattānaṃ ayyānaṃ tiṃsamattehi pattehi āsittaudakato aḍḍhapasatamattampi paragalagataṃ, petattabhāvato mokkho mā hotū’’ti āha. Evaṃ pipāsāya ruppanaṃ pettivisaye pākaṭaṃ.

Ḍaṃsādīhi ruppanaṃ ḍaṃsamakkhikādisambabahulesu padesesu pākaṭaṃ. Ettha ca **ḍaṃsā**ti piṅgalamakkhikā, **makasā**ti makasāva **vātā**ti kucchivātapiṭṭhivātādivasena veditabbā. Sarīrasmiñhi vātarogo uppajjitvā hatthapādapiṭṭhiādīni bhindati, kāṇaṃ karoti, khujjaṃ karoti, pīṭhasappiṃ karoti. **Ātapo**ti sūriyātapo. Tena ruppanaṃ **marukantārā**dīsu pākaṭaṃ. Ekā kira itthī marukantāre rattiṃ satthato ohīnā divā sūriye uggacchante vālikāya tappamānāya pāde ṭhapetuṃ asakkontī sīsato pacchiṃ otāretvā akkami. Kamena pacchiyā uṇhābhitattāya ṭhātuṃ asakkontī tassā upari sāṭakaṃ ṭhapetvā akkami. Tasmimpi santatte aṅkena gahitaṃ puttakaṃ adhomukhaṃ nipajjāpetvā kandantaṃ kandantaṃ akkamitvā saddhiṃ tena tasmiṃyeva ṭhāne uṇhābhitattā kālamakāsi.

Sarīsapāti ye keci dīghajātikā sarantā gacchanti. Tesaṃ samphassena ruppanaṃ āsīvisadaṭṭhādīnaṃ vasena veditabbaṃ.

Idāni 'yaṃ kiñci rūpa'nti padena saṃgahitaṃ pañcavīsatikoṭṭhāsachannavutikoṭṭhāsappabhedaṃ sabbampi rūpaṃ atītādikoṭṭhāsesu pakkhipitvā dassetuṃ **atītānāgatapaccuppanna**nti āha. Tato paraṃ tadeva ajjhattadukādīsu catūsu dukesu pakkhipitvā dassetuṃ **ajjhattaṃ vā bahiddhā vā**tiādi vuttaṃ. Tato paraṃ sabbampetaṃ ekādasasu padesesu pariyādiyitvā dassitaṃ rūpaṃ ekato piṇḍaṃ katvā dassetuṃ **tadekajjha**ntiādi vuttaṃ.

Tattha **tadekajjha**nti taṃ ekajjhaṃ; **abhisaññūhitvā**ti abhisaṃharitvā; **abhisaṅkhipitvā**ti saṅkhepaṃ katvā; idaṃ vuttaṃ hoti – sabbampetaṃ vuttappakāraṃ rūpaṃ ruppanalakkhaṇasaṅkhāte ekavidhabhāve paññāya rāsiṃ katvā rūpakkhandho nāmāti vuccatīti. Etena sabbampi rūpaṃ ruppanalakkhaṇe rāsibhāvūpagamanena rūpakkhandhoti dassitaṃ hoti. Na hi rūpato añño rūpakkhandho nāma atthi. Yathā ca rūpaṃ, evaṃ vedanādayopi vedayitalakkhaṇādīsu rāsibhāvūpagamanena. Na hi vedanādīhi aññe vedanākkhandhādayo nāma atthi.

3. Idāni ekekasmiṃ okāse pakkhittaṃ rūpaṃ visuṃ visuṃ bhājetvā dassento **tattha katamaṃ rūpaṃ atīta**ntiādimāha. Tattha **tatthā**ti ekādasasu okāsesu pakkhipitvā ṭhapitamātikāya bhummaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – atītānāgatapaccuppannantiādinā nayena ṭhapitāya mātikāya yaṃ atītaṃ rūpanti vuttaṃ, taṃ katamanti? Iminā upāyena sabbapucchāsu attho veditabbo. **Atītaṃ niruddha**ntiādīni padāni nikkhepakaṇḍassa atītattikabhājanīyavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1044) vuttāneva. **Cattāro ca mahābhūtā**ti idaṃ atītanti vuttarūpassa sabhāvadassanaṃ. Yathā cettha evaṃ sabbattha attho veditabbo. Iminā idaṃ dasseti – atītarūpampi bhūtāni ceva bhūtāni upādāya nibbattarūpañca, anāgatampi…pe… dūrasantikampi. Na hi bhūtehi ceva bhūtāni upādāya pavattarūpato ca aññaṃ rūpaṃ nāma atthīti.

Aparo nayo – **atītaṃsena saṅgahita**nti atītakoṭṭhāseneva saṅgahitaṃ, ettheva gaṇanaṃ gataṃ. Kinti? Cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpanti. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. Anāgatapaccuppannaniddesapadānipi heṭṭhā vuttatthāneva.

Idaṃ pana atītānāgatapaccuppannaṃ nāma suttantapariyāyato abhidhammaniddesatoti duvidhaṃ. Taṃ suttantapariyāye bhavena paricchinnaṃ. Paṭisandhito hi paṭṭhāya atītabhavesu nibbattaṃ rūpaṃ, anantarabhave vā nibbattaṃ hotu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ atītameva nāma. Cutito paṭṭhāya anāgatabhavesu nibbattanakarūpaṃ, anantarabhave vā nibbattaṃ hotu kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ anāgatameva nāma. Cutipaṭisandhianantare pavattarūpaṃ paccuppannaṃ nāma. Abhidhammaniddese pana khaṇena paricchinnaṃ. Tayo hi rūpassa khaṇā – uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti. Ime tayo khaṇe patvā niruddhaṃ rūpaṃ, samanantaraniruddhaṃ vā hotu atīte kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ atītameva nāma. Tayo khaṇe asampattaṃ rūpaṃ, ekacittakkhaṇamattena vā asampattaṃ hotu anāgate kappakoṭisatasahassamatthake vā, sabbaṃ anāgatameva nāma. Ime tayo khaṇe sampattaṃ rūpaṃ pana paccuppannaṃ nāma. Tattha kiñcāpi idaṃ suttantabhājanīyaṃ, evaṃ santepi abhidhammaniddeseneva atītānāgatapaccuppannarūpaṃ niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Aparo nayo – idañhi rūpaṃ addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ nāma hoti. Tathā anāgatapaccuppannaṃ. Addhāvasena tāva ekassa ekasmiṃ bhave paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhaṃ anāgataṃ, ubhinnamantare paccuppannaṃ. Santativasena sabhāgaekautusamuṭṭhānaṃ ekāhārasamuṭṭhānañca pubbāpariyavasena pavattamānampi paccuppannaṃ. Tato pubbe visabhāgautuāhārasamuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittajaṃ ekavīthiekajavanaekasamāpattisamuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ. Tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Kammasamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi. Tesaññeva pana utuāhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena tassa atītādibhedo veditabbo. Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattidivādīsu samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃ taṃ samayaṃ paccuppannaṃ nāma. Tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Khaṇavasena uppādādikkhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ nāma. Tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ.

Apica atikkahetupaccayakiccaṃ atītaṃ. Niṭṭhitahetukiccaṃ aniṭṭhitapaccayakiccaṃ paccuppannaṃ. Ubhayakiccamasampattaṃ anāgataṃ. Sakiccakkhaṇe vā paccuppannaṃ. Tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Ettha ca khaṇādikathāva nippariyāyā, sesā sapariyāyā. Tāsu nippariyāyakathā idha adhippetā. Ajjhattadukassāpi niddesapadāni heṭṭhā ajjhattattikaniddese (dha. sa. aṭṭha. 1050) vuttatthāneva. Oḷārikādīni rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 674) vuttatthāneva.

6. Hīnadukaniddese **tesaṃ tesaṃ sattāna**nti bahūsu sattesu sāmivacanaṃ. Aparassāpi aparassāpīti hi vuccamāne divasampi kappasatasahassampi vadanto ettakameva vadeyya. Iti satthā dvīheva padehi anavasese satte pariyādiyanto ‘tesaṃ tesaṃ sattāna’nti āha. Ettakena hi sabbampi aparadīpanaṃ siddhaṃ hoti. **Uññāta**nti avamataṃ. **Avaññāta**nti vambhetvā ñātaṃ. Rūpantipi na viditaṃ. **Hīḷita**nti agahetabbaṭṭhena khittaṃ chaḍḍitaṃ, jigucchitantipi vadanti. **Paribhūta**nti kimetenāti vācāya paribhavitaṃ. **Acittīkata**nti na garukataṃ. **Hīna**nti lāmakaṃ. **Hīnamata**nti hīnanti mataṃ, lāmakaṃ katvā ñātaṃ. **Hīnasammata**nti hīnanti loke sammataṃ, hīnehi vā sammataṃ, gūthabhakkhehi gūtho viya. **Aniṭṭha**nti appiyaṃ, paṭilābhatthāya vā apariyesitaṃ. Sacepi naṃ koci pariyeseyya, pariyesatu. Etassa pana ārammaṇassa etadeva nāmaṃ. **Akanta**nti akāmitaṃ, nissirikaṃ vā. **Amanāpa**nti manasmiṃ na appitaṃ. Tādisañhi ārammaṇaṃ manasmiṃ na appīyati. Atha vā manaṃ appāyati vaḍḍhetīti manāpaṃ, na manāpaṃ amanāpaṃ.

Aparo nayo – **aniṭṭhaṃ** sampattivirahato. Taṃ ekantena kammasamuṭṭhānesu akusalakammasamuṭṭhānaṃ. **Akantaṃ** sukhassa ahetubhāvato. **Amanāpaṃ** dukkhassa hetubhāvato. **Rūpā saddā**ti idamassa sabhāvadīpanaṃ. Imasmiñhi pade akusalakammajavasena aniṭṭhā pañca kāmaguṇā vibhattā. Kusalakammajaṃ pana aniṭṭhaṃ nāma natthi, sabbaṃ iṭṭhameva.

Paṇītapadaniddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Imasmiṃ pana pade kusalakammajavasena iṭṭhā pañca kāmaguṇā vibhattā. Kusalakammajañhi aniṭṭhaṃ nāma natthi, sabbaṃ iṭṭhameva. Yathā ca kammajesu evaṃ utusamuṭṭhānādīsupi iṭṭhāniṭṭhatā atthi evāti imasmiṃ duke iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ paṭivibhattanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha – **iṭṭhāniṭṭhaṃ** nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ natthi, tesaṃ tesaṃ rucivasena kathitaṃ.

Yathāha –

> ‘‘Manāpapariyantaṃ khvāhaṃ, mahārāja, pañcasu kāmaguṇesu agganti vadāmi. Teva, mahārāja, rūpā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā honti. Teva, mahārāja, saddā, gandhā, rasā, phoṭṭhabbā ekaccassa manāpā honti, ekaccassa amanāpā hontī’’ti (saṃ. ni. 1.123).

Evaṃ yasmā teyeva rūpādayo eko assādeti abhinandati, tattha lobhaṃ uppādeti. Eko kujjhati paṭihaññati, tattha dosaṃ uppādeti. Ekassa iṭṭhā honti kantā manāpā, ekassa aniṭṭhā akantā amanāpā. Eko cete ‘iṭṭhā kantā manāpā’ti dakkhiṇato gaṇhāti, eko ‘aniṭṭhā akantā amanāpā’ti vāmato. Tasmā iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthi. Paccantavāsīnañhi gaṇḍuppādāpi iṭṭhā honti kantā manāpā, majjhimadesavāsīnaṃ atijegucchā. Tesañca moramaṃsādīni iṭṭhāni honti, itaresaṃ tāni atijegucchānīti.

So vattabbo – ‘‘kiṃ pana tvaṃ iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pāṭiyekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthīti vadesī’’ti? ‘‘Āma natthī’’ti vadāmi. Puna tatheva yāvatatiyaṃ patiṭṭhāpetvā pañho pucchitabbo – ‘‘nibbānaṃ nāma iṭṭhaṃ udāhu aniṭṭha’’nti? Jānamāno ‘‘iṭṭha’’nti vakkhati. Sacepi na vadeyya, mā vadatu. Nibbānaṃ pana ekantaiṭṭhameva. ‘‘Nanu eko nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhitvā – ‘tvaṃ nibbānassa vaṇṇaṃ kathesi, kiṃ tattha annapānamālāgandhavilepanasayanacchādanasamiddhā pañca kāmaguṇā atthī’ti vatvā ‘natthī’ti vutte ‘alaṃ tava nibbānenā’ti nibbānassa vaṇṇe kathiyamāne kujjhitvā ubho kaṇṇe thaketīti iṭṭhetaṃ. Etassa pana vasena tava vāde nibbānaṃ aniṭṭhaṃ nāma hoti. Na panetaṃ evaṃ gahetabbaṃ. Eso hi viparītasaññāya katheti. Saññāvipallāsena ca tadeva ārammaṇaṃ ekassa iṭṭhaṃ hoti, ekassa aniṭṭhaṃ’’.

Iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ pana pāṭiyekkaṃ vibhattaṃ atthīti. Kassa vasena vibhattanti? Majjhimakasattassa. Idañhi na atiissarānaṃ mahāsammatamahāsudassanadhammāsokādīnaṃ vasena vibhattaṃ. Tesañhi dibbakappampi ārammaṇaṃ amanāpaṃ upaṭṭhāti. Na atiduggatānaṃ dullabhannapānānaṃ vasena vibhattaṃ. Tesañhi kaṇājakabhattasitthānipi pūtimaṃsarasopi atimadhuro amatasadiso ca hoti. Majjhimakānaṃ pana gaṇakamahāmattaseṭṭhikuṭumbikavāṇijādīnaṃ kālena iṭṭhaṃ kālena aniṭṭhaṃ labhamānānaṃ vasena vibhattaṃ. Evarūpā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ paricchinditum sakkontīti.

Tipiṭakacūḷanāgatthero panāha – ‘‘iṭṭhāniṭṭhaṃ nāma vipākavaseneva paricchinnaṃ, na javanavasena. Javanaṃ pana saññāvipallāsavasena iṭṭhasmiṃyeva rajjati, iṭṭhasmiṃyeva dussati; aniṭṭhasmiṃyeva rajjati, aniṭṭhasmiṃyeva dussatī’’ti. Vipākavaseneva panetaṃ ekantato paricchijjati. Na hi sakkā vipākacittaṃ vañcetuṃ. Sace ārammaṇaṃ iṭṭhaṃ hoti, kusalavipākaṃ uppajjati. Sace aniṭṭhaṃ, akusalavipākaṃ uppajjati. Kiñcāpi hi micchādiṭṭhikā buddhaṃ vā saṅghaṃ vā mahācetiyādīni vā uḷārāni ārammaṇāni disvā akkhīni pidahanti, domanassaṃ āpajjanti, dhammasaddaṃ sutvā kaṇṇe thakenti, cakkhuviññāṇasotaviññāṇāni pana nesaṃ kusalavipākāneva honti.

Kiñcāpi gūthasūkarādayo gūthagandhaṃ ghāyitvā ‘khādituṃ labhissāmā’ti somanassajātā honti, gūthadassane pana tesaṃ cakkhuviññāṇaṃ, tassa gandhaghāyane ghānaviññāṇaṃ, rasasāyane jivhāviññāṇañca akusalavipākameva hoti. Bandhitvā varasayane sayāpitasūkaro ca kiñcāpi viravati, saññāvipallāsena panassa javanasmiṃyeva domanassaṃ uppajjati, kāyaviññāṇaṃ kusalavipākameva. Kasmā? Ārammaṇassa iṭṭhatāya.

Apica dvāravasenāpi iṭṭhāniṭṭhatā veditabbā. Sukhasamphassañhi gūthakalalaṃ cakkhudvāraghānadvāresu aniṭṭhaṃ, kāyadvāre iṭṭhaṃ hoti. Cakkavattino maṇiratanena pothiyamānassa, suvaṇṇasūle uttāsitassa ca maṇiratanasuvaṇṇasūlāni cakkhudvāre iṭṭhāni honti, kāyadvāre aniṭṭhāni. Kasmā? Mahādukkhassa uppādanato. Evaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ ekantato vipākeneva paricchijjatīti veditabbaṃ.

Taṃ taṃ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Na hi bhagavā sammutimanāpaṃ bhindati, puggalamanāpaṃ pana bhindati. Tasmā taṃtaṃvāpanavaseneva upādāyupādāya hīnappaṇītatā veditabbā. Nerayikānañhi rūpaṃ koṭippattaṃ **hīnaṃ** nāma; taṃ upādāya tiracchānesu nāgasupaṇṇānaṃ rūpaṃ **paṇītaṃ** nāma. Tesaṃ rūpaṃ hīnaṃ; taṃ upādāya petānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya jānapadānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya gāmabhojakānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya janapadasāmikānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya padesarājūnaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya cakkavattirañño rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tassāpi hīnaṃ; taṃ upādāya bhummadevānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya cātumahārājikānaṃ devānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma. Tesampi hīnaṃ; taṃ upādāya tāvatiṃsānaṃ devānaṃ rūpaṃ paṇītaṃ nāma…pe… akaniṭṭhadevānaṃ pana rūpaṃ matthakappattaṃ paṇītaṃ nāma.

7. Dūradukaniddese **itthindriyā**dīni heṭṭhā vibhattāneva. Imasmiṃ pana duke duppariggahaṭṭhena lakkhaṇaduppaṭivijjhatāya sukhumarūpaṃ **dūre**ti kathitaṃ. Sukhapariggahaṭṭhena lakkhaṇasuppaṭivijjhatāya oḷārikarūpaṃ **santike**ti. Kabaḷīkārāhārapariyosāne ca niyyātanaṭṭhānepi ‘idaṃ vuccati rūpaṃ dūre’ti na nīyyātitaṃ. Kasmā? Duvidhañhi dūre nāma – lakkhaṇato ca okāsato cāti. Tattha lakkhaṇato dūreti na kathitaṃ, taṃ okāsato kathetabbaṃ. Tasmā dūreti akathitaṃ. Oḷārikarūpaṃ okāsato dūreti dassetuṃ aniyyātetvāva **yaṃ vā panaññampī**tiādimāha. Santikapadaniddesepi eseva nayo. Tattha **anāsanne**ti na āsanne, **anupakaṭṭhe**ti nissaṭe, **dūre**ti dūramhi, **asantike**ti na santike. **Idaṃ vuccati rūpaṃ dūre**ti idaṃ paṇṇarasavidhaṃ sukhumarūpaṃ lakkhaṇato dūre, dasavidhaṃ pana oḷārikarūpaṃ yevāpanakavasena okāsato dūreti vuccati. Santikapadaniddeso uttānatthoyeva.

Idaṃ vuccati rūpaṃ santiketi idaṃ dasavidhaṃ oḷārikarūpaṃ lakkhaṇato santike, pañcadasavidhaṃ pana sukhumarūpaṃ yevāpanakavasena okāsato santiketi vuccati. Kittakato paṭṭhāya pana rūpaṃ okāsavasena santike nāma? Kittakato paṭṭhāya dūre nāmāti? Pakatikathāya kathentānaṃ dvādasahattho savanūpacāro nāma hoti. Tassa orato rūpaṃ santike, parato dūre. Tattha sukhumarūpaṃ dūre hontaṃ lakkhaṇatopi okāsatopi dūre hoti; santike hontaṃ pana okāsatova santike hoti, na lakkhaṇato. Oḷārikarūpaṃ santike hontaṃ lakkhaṇatopi okāsatopi santike hoti; dūre hontaṃ okāsatova dūre hoti, na lakkhaṇato.

Taṃ taṃ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Heṭṭhā hi bhindamāno gato. Idha pana na lakkhaṇato dūraṃ bhindati, okāsato dūrameva bhindati. Upādāyupādāya dūrasantikañhi ettha dassitaṃ. Attano hi rūpaṃ santike nāma; antokucchigatassāpi parassa dūre. Antokucchigatassa santike; bahiṭhitassa dūre. Ekamañce sayitassa santike; bahipamukhe ṭhitassa dūre. Antopariveṇe rūpaṃ santike; bahipariveṇe dūre. Antosaṅghārāme rūpaṃ santike; bahisaṅghārāme dūre. Antosīmāya rūpaṃ santike; bahisīmāya dūre. Antogāmakhette rūpaṃ santike; bahigāmakkhette dūre. Antojanapade rūpaṃ santike; bahijanapade dūre. Antorajjasīmāya rūpaṃ santike; bahirajjasīmāya dūre. Antosamudde rūpaṃ santike; bahisamudderūpaṃ dūre. Antocakkavāḷe rūpaṃ santike; bahicakkavāḷe dūreti.

Ayaṃ rūpakkhandhaniddeso.

2. Vedanākkhandhaniddeso

8. Vedanākkhandhaniddesādīsu heṭṭhā vuttasadisaṃ pahāya apubbameva vaṇṇayissāma. **Yā kāci vedanā**ti catubhūmikavedanaṃ pariyādiyati. **Sukhā vedanā**tiādīni atītādivasena niddiṭṭhavedanaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha sukhā vedanā atthi kāyikā, atthi cetasikā. Tathā dukkhā vedanā. Adukkhamasukhā pana cakkhādayo pasādakāye sandhāya pariyāyena ‘atthi kāyikā, atthi cetasikā’. Tattha sabbāpi kāyikā kāmāvacarā. Tathā cetasikā dukkhā vedanā. Cetasikā sukhā pana tebhūmikā. Adukkhamasukhā catubhūmikā. Tassā sabbappakārāyapi santativasena, khaṇādivasena ca atītādibhāvo veditabbo.

Tattha santativasena ekavīthiekajavanaekasamāpattipariyāpannā, ekavidhavisayasamāyogappavattā ca paccuppannā. Tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Khaṇādivasena khaṇattayapariyāpannā pubbantāparantamajjhagatā sakiccañca kurumānā vedanā paccuppannā. Tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Tattha khaṇādivasena atītādibhāvaṃ sandhāya ayaṃ niddeso katoti veditabbo.

11. Oḷārikasukhumaniddese **akusalā vedanā**tiādīni jātito oḷārikasukhumabhāvaṃ dassetuṃ vuttāni. **Dukkhā vedanā oḷārikā**tiādīni sabhāvato. **Asamāpannassa vedanā**tiādīni puggalato. **Sāsavā**tiādīni lokiyalokuttarato oḷārikasukhumabhāvaṃ dassetuṃ vuttāni. Tattha akusalā tāva sadarathaṭṭhena dukkhavipākaṭṭhena ca oḷārikā. Kusalā niddarathaṭṭhena sukhavipākaṭṭhena ca sukhumā. Abyākatā nirussāhaṭṭhena avipākaṭṭhena ca sukhumā. Kusalākusalā saussāhaṭṭhena savipākaṭṭhena ca oḷārikā. Abyākatā vuttanayeneva sukhumā.

Dukkhā asātaṭṭhena dukkhaṭṭhena ca oḷārikā. Sukhā sātaṭṭhena sukhaṭṭhena ca sukhumā. Adukkhamasukhā santaṭṭhena paṇītaṭṭhena ca sukhumā. Sukhadukkhā khobhanaṭṭhena pharaṇaṭṭhena ca oḷārikā. Sukhavedanāpi hi khobheti pharati. Tathā dukkhavedanāpi. Sukhañhi uppajjamānaṃ sakalasarīraṃ khobhentaṃ āluḷentaṃ abhisandayamānaṃ maddayamānaṃ chādayamānaṃ sītodakaghaṭena āsiñcayamānaṃ viya uppajjati. Dukkhaṃ uppajjamānaṃ tattaphālaṃ anto pavesantaṃ viya tiṇukkāya bahi jhāpayamānaṃ viya uppajjati. Adukkhamasukhā pana vuttanayeneva sukhumā. Asamāpannassa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato oḷārikā. Samāpannassa vedanā ekattanimitteyeva caratīti sukhumā. Sāsavā āsavuppattihetuto oḷārikā. Āsavacāro nāma ekantaoḷāriko. Anāsavā vuttavipariyāyena sukhumā.

Tattha eko neva kusalattike kovido hoti, na vedanāttike. So 'kusalattikaṃ rakkhāmī'ti vedanāttikaṃ bhindati; 'vedanāttikaṃ rakkhāmī'ti kusalattikaṃ bhindati. Eko 'tikaṃ rakkhāmī'ti bhūmantaraṃ bhindati. Eko na bhindati. Kathaṃ? ''Sukhadukkhā vedanā oḷārikā, adukkhamasukhā vedanā sukhumā''ti hi vedanāttike vuttaṃ. Taṃ eko paṭikkhipati – na sabbā adukkhamasukhā sukhumā. Sā hi kusalāpi atthi akusalāpi abyākatāpi. Tattha kusalākusalā oḷārikā, abyākatā sukhumā. Kasmā? Kusalattike pāḷiyaṃ āgatattāti. Evaṃ kusalattiko rakkhito hoti, vedanāttiko pana bhinno.

Kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā''ti yaṃ pana kusalattike vuttaṃ, taṃ eko paṭikkhipati – na sabbā abyākatā sukhumā. Sā hi sukhāpi atthi dukkhāpi adukkhamasukhāpi. Tattha sukhadukkhā oḷārikā, adukkhamasukhā sukhumā. Kasmā? Vedanāttike pāḷiyaṃ āgatattāti. Evaṃ vedanāttiko rakkhito hoti, kusalattiko pana bhinno. Kusalattikassa pana āgataṭṭhāne vedanāttikaṃ anoloketvā vedanāttikassa āgataṭṭhāne kusalattikaṃ anoloketvā kusalādīnaṃ kusalattikalakkhaṇena, sukhādīnaṃ vedanāttikalakkhaṇena oḷārikasukhumataṃ kathento na bhindati nāma.

Yampi ''kusalākusalā vedanā oḷārikā, abyākatā vedanā sukhumā''ti kusalattike vuttaṃ, tattheko 'kusalā lokuttaravedanāpi samānā oḷārikā nāma, vipākā antamaso dvipañcaviññāṇasahajātāpi samānā sukhumā nāma hotī'ti vadati. So evarūpaṃ santaṃ paṇītaṃ lokuttaravedanaṃ oḷārikaṃ nāma karonto, dvipañcaviññāṇasampayuttaṃ ahetukaṃ hīnaṃ jaḷaṃ vedanaṃ sukhumaṃ nāma karonto 'tikaṃ rakkhissāmī'ti bhūmantaraṃ bhindati nāma. Tattha tattha bhūmiyaṃ kusalaṃ pana taṃtaṃbhūmivipākeneva saddhiṃ yojetvā kathento na bhindati nāma. Tatrāyaṃ nayo – kāmāvacarakusalā hi oḷārikā; kāmāvacaravipākā sukhumā. Rūpāvacarārūpāvacaralokuttarakusalā oḷārikā; rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākā sukhumāti. Iminā nīhārena kathento na bhindati nāma.

Tipiṭakacūḷanāgatthero panāha – ''akusale oḷārikasukhumatā nāma na uddharitabbā. Tañhi ekantaoḷārikameva. Lokuttarepi oḷārikasukhumatā na uddharitabbā. Tañhi ekantasukhuma''nti. Imaṃ kathaṃ āharitvā tipiṭakacūḷābhayattherassa kathayiṃsu – evaṃ therena kathitanti. Tipiṭakacūḷābhayatthero āha – ''sammāsambuddhena abhidhammaṃ patvā ekapadassāpi dvinnampi padānaṃ āgataṭṭhāne nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo adinno nāma natthi, nayaṃ kātuṃ yuttaṭṭhāne nayo akato nāma natthi. Idha panekacco 'ācariyo asmī'ti vicaranto akusale oḷārikasukhumataṃ uddharamāno kukkuccāyati. Sammāsambuddhena pana lokuttarepi oḷārikasukhumatā uddharitā''ti. Evañca pana vatvā idaṃ suttaṃ āhari – ''tatra, bhante, yāyaṃ paṭipadā dukkhā dandhābhiññā, ayaṃ, bhante, paṭipadā ubhayeneva hīnā akkhāyati – dukkhattā dandhattā cā''ti (dī. ni. 3.152). Ettha hi catasso paṭipadā lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Taṃ taṃ vā panāti ettha na heṭṭhimanayo oloketabbo. Taṃtaṃvāpanavaseneva kathetabbaṃ. Duvidhā hi akusalā – lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha dosasahagatā oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatāpi duvidhā – niyatā aniyatā ca. Tattha niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatāpi kappaṭṭhitikā oḷārikā, nokappaṭṭhitikā sukhumā. Kappaṭṭhitikāpi asaṅkhārikā oḷārikā, sasaṅkhārikā sukhumā. Lobhasahagatāpi dvidhā – diṭṭhisampayuttā diṭṭhivippayuttā ca. Tattha diṭṭhisampayuttā oḷārikā, diṭṭhivippayuttā sukhumā. Diṭṭhisampayuttāpi niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Sāpi asaṅkhārikā oḷārikā, sasaṅkhārikā sukhumā.

Saṅkhepato akusalaṃ patvā yā vipākaṃ bahuṃ deti sā oḷārikā, yā appaṃ sā sukhumā. Kusalaṃ patvā pana appavipākā oḷārikā, bahuvipākā sukhumā. Catubbidhe kusale kāmāvacarakusalā oḷārikā, rūpāvacarakusalā sukhumā. Sāpi oḷārikā, arūpāvacarakusalā sukhumā. Sāpi oḷārikā, lokuttarakusalā sukhumā. Ayaṃ tāva bhūmīsu abhedato nayo.

Bhedato pana kāmāvacarā dānasīlabhāvanāmayavasena tividhā. Tattha dānamayā oḷārikā, sīlamayā sukhumā. Sāpi oḷārikā, bhāvanāmayā sukhumā. Sāpi duhetukā tihetukāti duvidhā. Tattha duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārikaasaṅkhārikabhedato duvidhā. Tattha sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacare paṭhamajjhānakusalavedanā oḷārikā, dutiyajjhānakusalavedanā sukhumā…pe… catutthajjhānakusalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāsānañcāyatanakusalavedanā sukhumā ākāsānañcāyatanakusalavedanā oḷārikā…pe…. Nevasaññānāsaññāyatanakusalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, vipassanāsahajātā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sotāpattimaggasahajātā sukhumā. Sāpi oḷārikā…pe… arahattamaggasahajātā sukhumā.

Catubbidhe vipāke kāmāvacaravipākavedanā oḷārikā, rūpāvacaravipākavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā…pe… lokuttaravipākavedanā sukhumā. Evaṃ tāva abhedato.

Bhedato pana kāmāvacaravipākā atthi ahetukā, atthi sahetukā. Sahetukāpi atthi duhetukā, atthi tihetukā. Tattha ahetukā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthāpi sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Paṭhamajjhānavipākā oḷārikā, dutiyajjhānavipākā sukhumā…pe… catutthajjhānavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāsānañcāyatanavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā…pe… nevasaññānāsaññāyatanavipākā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sotāpattiphalavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, sakadāgāmi…pe… arahattaphalavedanā sukhumā.

Tīsu kiriyāsu kāmāvacarakiriyavedanā oḷārikā, rūpāvacarakiriyavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, arūpāvacarakiriyavedanā sukhumā. Evaṃ tāva abhedato. Bhedato pana ahetukādivasena bhinnāya kāmāvacarakiriyāya ahetukakiriyavedanā oḷārikā, sahetukā sukhumā. Sāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tatthāpi sasaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Paṭhamajjhāne kiriyavedanā oḷārikā, dutiyajjhāne sukhumā. Sāpi oḷārikā, tatiye…pe… catutthe sukhumā. Sāpi oḷārikā, ākāsānañcāyatanakiriyavedanā sukhumā. Sāpi oḷārikā, viññāṇañcā…pe… nevasaññānāsaññāyatanakiriyavedanā sukhumā. Yā oḷārikā sā hīnā. Yā sukhumā sā paṇītā.

13. Dūradukaniddese akusalavedanā visabhāgaṭṭhena visaṃsaṭṭhena ca kusalābyākatāhi dūre. Iminā nayena sabbapadesu dūratā veditabbā. Sacepi hi akusalādivedanāsamaṅgino dukkhādivedanāsamaṅgino ca tayo tayo janā ekamañce nisinnā honti, tesampi tā vedanā visabhāgaṭṭhena visaṃsaṭṭhena ca dūreyeva nāma. Samāpannavedanādisamaṅgīsupi eseva nayo. Akusalā pana akusalāya sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santike nāma. Iminā nayena sabbapadesu santikatā veditabbā. Sacepi hi akusalādivedanāsamaṅgīsu tīsu janesu eko kāmabhave, eko rūpabhave, eko arūpabhave, tesampi tā vedanā sabhāgaṭṭhena sarikkhaṭṭhena ca santikeyeva nāma. Kusalādivedanāsamaṅgīsupi eseva nayo.

Taṃ taṃ vā panāti ettha heṭṭhimanayaṃ anoloketvā taṃ taṃ vāpanavaseneva kathetabbaṃ. Kathentena ca na dūrato santikaṃ uddharitabbaṃ, santikato pana dūraṃ uddharitabbaṃ. Duvidhā hi akusalā – lobhasahagatā dosasahagatā ca. Tattha lobhasahagatā lobhasahagatāya santike nāma, dosasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatā dosasahagatāya santike nāma, lobhasahagatāya dūre nāma. Dosasahagatāpi niyatā niyatāya santike nāmāti. Evaṃ aniyatā. Kappaṭṭhitikaasaṅkhārikasasaṅkhārikabhedaṃ lobhasahagatādīsu ca diṭṭhisampayuttādibhedaṃ sabbaṃ oḷārikadukaniddese vitthāritavasena anugantvā ekekakoṭṭhāsavedanā taṃtaṃkoṭṭhāsavedanāya eva santike, itarā itarāya dūreti veditabbāti.

Ayaṃ vedanākkhandhaniddeso.

3. Saññākkhandhaniddeso

14. Saññākkhandhaniddese **yā kāci saññā**ti catubhūmikasaññaṃ pariyādiyati. **Cakkhusamphassajā saññā**tiādīni atītādivasena niddiṭṭhasaññaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha cakkhusamphassato cakkhusamphassasmiṃ vā jātā cakkhusamphassajā nāma. Sesāsupi eseva nayo. Ettha ca purimā pañca cakkhupasādādivatthukāva. Manosamphassajā hadayavatthukāpi avatthukāpi. Sabbā catubhūmikasaññā.

17. Oḷārikadukaniddese **paṭighasamphassajā**ti sappaṭighe cakkhupasādādayo vatthuṃ katvā sappaṭighe rūpādayo ārabbha uppanno phasso paṭighasamphasso nāma. Tato tasmiṃ vā jātā paṭighasamphassajā nāma. Cakkhusamphassajā saññā…pe… kāyasamphassajā saññātipi tassāyeva vatthuto nāmaṃ. Rūpasaññā…pe… phoṭṭhabbasaññātipi tassāyeva ārammaṇato nāmaṃ. Idaṃ pana vatthārammaṇato nāmaṃ. Sappaṭighāni hi vatthūni nissāya, sappaṭighāni ca ārammaṇāni ārabbha uppattito esā paṭighasamphassajā saññāti vuttā. Manosamphassajātipi pariyāyena etissā nāmaṃ hotiyeva. Cakkhuviññāṇañhi mano nāma. Tena sahajāto phasso manosamphasso nāma. Tasmiṃ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātāti manosamphassajā. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ mano nāma. Tena sahajāto phasso manosamphasso nāma. Tasmiṃ manosamphasse, tasmā vā manosamphassā jātāti manosamphassajā.

Adhivacanasamphassajā saññātipi pariyāyena etissā nāmaṃ hotiyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayaṃ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā sahajātāya saññāya adhivacanasamphassajā saññātipi nāmaṃ karonti. Nippariyāyena pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikasaññā, adhivacanasamphassajā saññā nāma manodvārikasaññā. Tattha pañcadvārikasaññā oloketvāpi jānituṃ sakkāti oḷārikā. Rajjitvā upanijjhāyantañhi 'rajjitvā upanijjhāyatī'ti, kujjhitvā upanijjhāyantaṃ 'kujjhitvā upanijjhāyatī'ti oloketvāva jānanti.

Tatridaṃ vatthu – dve kira itthiyo nisīditvā suttaṃ kantanti. Dvīsu daharesu gāme carantesu eko purato gacchanto ekaṃ itthiṃ olokesi. Itarā taṃ pucchi 'kasmā nu kho taṃ eso olokesī'ti? 'Na eso bhikkhu maṃ visabhāgacittena olokesi, kaniṭṭhabhaginīsaññāya pana olokesī'ti. Tesupi gāme caritvā āsanasālāya nisinnesu itaro bhikkhu taṃ bhikkhuṃ pucchi – 'tayā sā itthī olokitā'ti? 'Āma olokitā'. 'Kimatthāyā'ti? 'Mayhaṃ bhaginīsarikkhattā taṃ olokesi'nti āha. Evaṃ pañcadvārikasaññā oloketvāpi jānituṃ sakkāti veditabbā. Sā panesā pasādavatthukā eva. Keci pana javanappavattāti dīpenti. Manodvārikasaññā pana ekamañce vā ekapīṭhe vā nisīditvāpi aññaṃ cintentaṃ vitakkentañca 'kiṃ cintesi, kiṃ vitakkesī'ti pucchitvā tassa vacanavaseneva jānitabbato sukhumā. Sesaṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ saññākkhandhaniddeso.

4. Saṅkhārakkhandhaniddeso

20. Saṅkhārakkhandhaniddese **ye keci saṅkhārā**ti catubhūmikasaṅkhāre pariyādiyati. **Cakkhusamphassajā cetanā**tiādīni atītādivasena niddiṭṭhasaṅkhāre sabhāvato dassetuṃ vuttāni. **Cakkhusamphassajā**tiādīni vuttatthāneva. **Cetanā**ti heṭṭhimakoṭiyā padhānasaṅkhāravasena vuttaṃ. Heṭṭhimakoṭiyā hi antamaso cakkhuviññāṇena saddhiṃ pāḷiyaṃ āgatā cattāro saṅkhārā uppajjanti. Tesu cetanā padhānā āyūhanaṭṭhena pākaṭattā. Tasmā ayameva gahitā. Taṃsampayuttasaṅkhārā pana tāya gahitāya gahitāva honti. Idhāpi purimā pañca cakkhupasādādivatthukāva. Manosamphassajā hadayavatthukāpi avatthukāpi. Sabbā catubhūmikacetanā. Sesaṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ saṅkhārakkhandhaniddeso.

5. Viññāṇakkhandhaniddeso

26. Viññāṇakkhandhaniddese **yaṃ kiñci viññāṇa**nti catubhūmakaviññāṇaṃ pariyādiyati. **Cakkhuviññāṇa**ntiādīni atītādivasena niddiṭṭhaviññāṇaṃ sabhāvato dassetuṃ vuttāni. Tattha cakkhuviññāṇādīni pañca cakkhupasādādivatthukāneva, manoviññāṇaṃ hadayavatthukampi avatthukampi. Sabbaṃ catubhūmakaviññāṇaṃ. Sesaṃ vedanākkhandhasadisamevāti.

Ayaṃ viññāṇakkhandhaniddeso.

Pakiṇṇakakathā

Idāni pañcasupi khandhesu samuggamato, pubbāparato, addhānaparicchedato, ekuppādanānānirodhato, nānuppādaekanirodhato, ekuppādaekanirodhato, nānuppādanānānirodhato, atītānāgatapaccuppannato, ajjhattikabāhirato, oḷārikasukhumato, hīnapaṇītato, dūrasantikato, paccayato, samuṭṭhānato, parinipphannato, saṅkhatatoti soḷasahākārehi pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Tattha duvidho **samuggamo** – gabbhaseyyakasamuggamo, opapātikasamuggamoti. Tattha **gabbhaseyyakasamuggamo** evaṃ veditabbo – gabbhaseyyakasattānañhi paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā apacchāapure ekato pātubhavanti. Tasmiṃ khaṇe pātubhūtā kalalasaṅkhātā rūpasantati parittā hoti. Khuddakamakkhikāya ekavāyāmena pātabbamattāti vatvā puna 'atibahuṃ etaṃ, saṇhasūciyā tele pakkhipitvā ukkhittāya paggharitvā agge ṭhitabindumatta'nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā 'ekakese telato uddharitvā gahite tassa paggharitvā agge ṭhitabindumatta'nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā 'imasmiṃ janapade manussānaṃ kese aṭṭhadhā phālite tato ekakoṭṭhāsappamāṇo uttarakurukānaṃ keso; tassa pasannatilatelato uddhaṭassa agge ṭhitabindumatta'nti vuttaṃ. Tampi paṭikkhipitvā 'etaṃ bahu, jātiuṇṇā nāma sukhumā; tassā ekaaṃsuno pasannatilatele pakkhipitvā uddhaṭassa paggharitvā agge ṭhitabindumatta'nti vuttaṃ. Taṃ panetaṃ acchaṃ hoti vippasannaṃ anāvilaṃ parisuddhaṃ pasannatilatelabindusamānavaṇṇaṃ. Vuttampi cetaṃ –

Tilatelassa yathā bindu, sappimaṇḍo anāvilo;
Evaṃ vaṇṇapaṭibhāgaṃ, kalalanti pavuccatīti.

Evaṃ parittāya rūpasantatiyā tīṇi santatisīsāni honti – vatthudasakaṃ, kāyadasakaṃ, itthiyā itthindriyavasena purisassa purisindriyavasena bhāvadasakanti. Tattha vatthurūpaṃ, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, taṃnissitā vaṇṇagandharasojā, jīvitanti – idaṃ vatthudasakaṃ nāma. Kāyapasādo, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, tannissitā vaṇṇagandharasojā, jīvitanti – idaṃ kāyadasakaṃ nāma. Itthiyā itthibhāvo, purisassa purisabhāvo, tassa nissayāni cattāri mahābhūtāni, tannissitā vaṇṇagandharasojā, jīvitanti – idaṃ bhāvadasakaṃ nāma.

Evaṃ gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhiyaṃ ukkaṭṭhaparicchedena samatiṃsa kammajarūpāni rūpakkhandho nāma hoti. Paṭisandhicittena pana sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, saṅkhārā saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṃ viññāṇakkhandhoti. Evaṃ gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Sace pana napuṃsakapaṭisandhi hoti, bhāvadasakaṃ hāyati. Dvinnaṃ dasakānaṃ vasena samavīsati kammajarūpāni rūpakkhandho nāma hoti. Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evāti. Evampi gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti.

Imasmiṃ ṭhāne tisamuṭṭhānikappaveṇī kathetabbā bhaveyya. Taṃ pana akathetvā **‘opapātikasamuggamo’** nāma dassito. Opapātikānañhi paripuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe heṭṭhā vuttāni tīṇi, cakkhusotaghānajivhādasakāni cāti satta rūpasantatisīsāni pātubhavanti. Tattha cakkhudasakādīni kāyadasakasadisāneva. Napuṃsakassa pana bhāvadasakaṃ natthi. Evaṃ paripuṇṇāyatanānaṃ opapātikānaṃ samasattati ceva samasaṭṭhi ca kammajarūpāni rūpakkhandho nāma. Vedanākkhandhādayo vuttappakārā evāti. Evaṃ opapātikānaṃ paṭisandhikkhaṇe pañcakkhandhā paripuṇṇā honti. Ayaṃ ‘opapātikasamuggamo’ nāma. Evaṃ tāva pañcakkhandhā **‘samuggamato’** veditabbā.

‘Pubbāparato’ti evaṃ pana gabbhaseyyakānaṃ apacchāapure uppannesu pañcasu khandhesu kiṃ rūpaṃ paṭhamaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti udāhu arūpanti? Rūpaṃ rūpameva samuṭṭhāpeti, na arūpaṃ. Kasmā? Paṭisandhicittassa na rūpajanakattā. Sabbasattānañhi paṭisandhicittaṃ, khīṇāsavassa cuticittaṃ, dvipañcaviññāṇāni, cattāri arūppavipākānīti soḷasa cittāni rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Tattha paṭisandhicittaṃ tāva vatthuno dubbalatāya appatiṭṭhitatāya paccayavekallatāya āgantukatāya ca rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tattha hi sahajātaṃ vatthu uppādakkhaṇe dubbalaṃ hotīti vatthuno dubbalatāya rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Yathā ca papāte patanto puriso aññassa nissayo bhavituṃ na sakkoti, evaṃ etampi kammavegakkhittattā papāte patamānaṃ viya appatiṭṭhitaṃ. Iti kammavegakkhittattā, appatiṭṭhitatāyapi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Paṭisandhicittañca vatthunā saddhiṃ apacchāapure uppannaṃ. Tassa vatthu purejātaṃ hutvā paccayo bhavituṃ na sakkoti. Sace sakkuṇeyya, rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Yatrāpi vatthu purejātaṃ hutvā paccayo bhavituṃ sakkoti, paveṇī ghaṭiyati, tatrāpi cittaṃ aṅgato aparihīnaṃyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yadi hi cittaṃ ṭhānakkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā rūpaṃ samuṭṭhāpeyya, paṭisandhicittampi rūpaṃ samuṭṭhāpeyya. Na pana cittaṃ tasmiṃ khaṇadvaye rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Yathā pana ahicchattakamakulaṃ pathavito uṭṭhahantaṃ paṃsucuṇṇaṃ gahetvāva uṭṭhahati, evaṃ cittaṃ purejātaṃ vatthuṃ nissāya uppādakkhaṇe aṭṭha rūpāni gahetvāva uṭṭhahati. Paṭisandhikkhaṇe ca vatthu purejātaṃ hutvā paccayo bhavituṃ na sakkotīti paccayavekallatāyapi paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Yathā ca āgantukapuriso agatapubbaṃ padesaṃ gato aññesaṃ – ‘etha bho, antogāme vo annapānagandhamālādīni dassāmī’ti vattuṃ na sakkoti, attano avisayatāya appahutatāya, evameva paṭisandhicittaṃ āgantukanti attano āgantukatāyapi rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Apica samatiṃsa kammajarūpāni cittasamuṭṭhānarūpānaṃ ṭhānaṃ gahetvā ṭhitānītipi paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Khīṇāsavassa pana cuticittaṃ vaṭṭamūlassa vūpasantattā na samuṭṭhāpeti. Tassa hi sabbabhavesu vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ abhabbuppattikaṃ punabbhave paveṇī nāma natthi. Sotāpannassa pana satta bhave ṭhapetvā aṭṭhameva vaṭṭamūlaṃ vūpasantaṃ. Tasmā tassa cuticittaṃ sattasu bhavesu rūpaṃ samuṭṭhāpeti, sakadāgāmino dvīsu, anāgāmino ekasmiṃ. Khīṇāsavassa sabbabhavesu vaṭṭamūlassa vūpasantattā neva samuṭṭhāpeti.

Dvipañcaviññāṇesu pana jhānaṅgaṃ natthi, maggaṅgaṃ natthi, hetu natthīti cittaṅgaṃ dubbalaṃ hotīti cittaṅgadubbalatāya tāni rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Cattāri arūpavipākāni tasmiṃ bhave rūpassa natthitāya rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Na kevalañca tāneva, yāni aññānipi tasmiṃ bhave aṭṭha kāmāvacarakusalāni, dasa akusalāni, nava kiriyacittāni, cattāri āruppakusalāni, catasso āruppakiriyā, tīṇi maggacittāni, cattāri phalacittānīti dvecattālīsa cittāni uppajjanti, tānipi tattha rūpassa natthitāya eva rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Evaṃ paṭisandhicittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti.

Utu pana paṭhamaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Ko esa utu nāmāti? Paṭisandhikkhaṇe uppannānaṃ samatiṃsakammajarūpānaṃ abbhantarā tejodhātu. Sā ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Utu nāma cesa dandhanirodho; cittaṃ khippanirodhaṃ. Tasmiṃ dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Tesu paṭisandhianantaraṃ paṭhamabhavaṅgacittaṃ uppādakkhaṇeyeva aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Yadā pana saddassa uppattikālo bhavissati, tadā utucittāni saddanavakaṃ nāma samuṭṭhāpessanti. Kabaḷīkārāhāropi ṭhānaṃ patvā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Kuto panassa kabaḷīkārāhāroti? Mātito. Vuttampi cetaṃ –

‘‘Yañcassa bhuñjatī mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro’’ti. (saṃ. ni. 1.235);

Evaṃ kucchigato dārako mātarā ajjhohaṭaannapānaojāya yāpeti. Sāva ṭhānappattā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Nanu ca sā ojā kharā? Vatthu sukhumaṃ? Kathaṃ tattha patiṭṭhātīti? Paṭhamaṃ tāva na patiṭṭhāti; ekassa vā dvinnaṃ vā sattāhānaṃ gatakāle patiṭṭhāti. Tato pana pure vā patiṭṭhātu pacchā vā; yadā mātarā ajjhohaṭaannapānaojā dārakassa sarīre patiṭṭhāti, tadā aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti.

Opapātikassāpi pakatipaṭiyattānaṃ khādanīyabhojanīyānaṃ atthiṭṭhāne nibbattassa tāni gahetvā ajjhoharato ṭhānappattā ojā rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Eko annapānarahite araññe nibbattati, mahāchātako hoti, attanova jivhāya kheḷaṃ parivattetvā gilati. Tatrāpissa ṭhānappattā ojā rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

Evaṃ pañcavīsatiyā koṭṭhāsesu dveva rūpāni rūpaṃ samuṭṭhāpenti – tejodhātu ca kabaḷīkārāhāro ca. Arūpepi dveyeva dhammā rūpaṃ samuṭṭhāpenti – cittañceva kammacetanā ca. Tattha rūpaṃ uppādakkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca dubbalaṃ, ṭhānakkhaṇe balavanti ṭhānakkhaṇe rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Cittaṃ ṭhānakkhaṇe ca bhaṅgakkhaṇe ca dubbalaṃ, uppādakkhaṇeyeva balavanti uppādakkhaṇeyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Kammacetanā niruddhāva paccayo hoti. Atīte kappakoṭisatasahassamatthakepi hi āyūhitaṃ kammaṃ etarahi paccayo hoti. Etarahi āyūhitaṃ anāgate kappakoṭisatasahassapariyosānepi paccayo hotīti. Evaṃ **‘pubbāparato’** veditabbā.

‘Addhānaparicchedato’ti rūpaṃ kittakaṃ addhānaṃ tiṭṭhati? Arūpaṃ kittakanti? Rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhaṃ. Arūpaṃ lahupariṇāmaṃ khippanirodhaṃ. Rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Taṃ pana sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhati. Yathā hi puriso ‘phalaṃ pātessāmī’ti muggarena rukkhasākhaṃ pahareyya, phalāni ca pattāni ca ekakkhaṇeyeva vaṇṭato mucceyyuṃ. Tattha phalāni attano bhārikatāya paṭhamataraṃ pathaviyaṃ patanti, pattāni lahukatāya pacchā. Evameva muggarappahārena pattānañca phalānañca ekakkhaṇe vaṇṭato muttakālo viya paṭisandhikkhaṇe rūpārūpadhammānaṃ ekakkhaṇe pātubhāvo; phalānaṃ bhārikatāya paṭhamataraṃ pathaviyaṃ patanaṃ viya rūpe dharanteyeva soḷasannaṃ cittānaṃ uppajjitvā nirujjhanaṃ; pattānaṃ lahukatāya pacchā pathaviyaṃ patanaṃ viya rūpassa sattarasamena cittena saha nirujjhanaṃ.

Tattha kiñcāpi rūpaṃ dandhanirodhaṃ garupariṇāmaṃ, cittaṃ khippanirodhaṃ lahupariṇāmaṃ, rūpaṃ pana arūpaṃ arūpaṃ vā rūpaṃ ohāya pavattituṃ na sakkonti. Dvinnampi ekappamāṇāva pavatti. Tatrāyaṃ upamā – eko puriso lakuṇṭakapādo, eko dīghapādo. Tesu ekato maggaṃ gacchantesu yāva dīghapādo ekapadavāraṃ akkamati, tāva itaro pade padaṃ akkamitvā soḷasapadavārena gacchati. Dīghapādo lakuṇṭakapādassa soḷasa padavāre attano pādaṃ añchitvā ākaḍḍhitvā ekameva padavāraṃ karoti. Iti ekopi ekaṃ atikkamituṃ na sakkoti. Dvinnampi gamanaṃ ekappamāṇameva hoti. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Lakuṇṭakapādapuriso viya arūpaṃ; dīghapādapuriso viya rūpaṃ; dīghapādassa ekaṃ padavāraṃ akkamaṇakāle itarassa soḷasapadavāraakkamanaṃ viya rūpe dharanteyeva arūpadhammesu soḷasannaṃ cittānaṃ uppajjitvā nirujjhanaṃ; dvinnaṃ purisānaṃ lakuṇṭakapādapurisassa soḷasa padavāre itarassa attano pādaṃ añchitvā ākaḍḍhitvā ekapadavārakaraṇaṃ viya rūpassa sattarasamena cittena saddhiṃ nirujjhanaṃ; dvinnaṃ purisānaṃ aññamaññaṃ anohāya ekappamāṇeneva gamanaṃ viya arūpassa rūpaṃ rūpassa arūpaṃ anohāya ekappamāṇeneva pavattananti. Evaṃ **‘addhānaparicchedato’** veditabbā.

‘Ekuppādanānānirodhato’ti idaṃ pacchimakammajaṃ ṭhapetvā dīpetabbaṃ. Paṭhamañhi paṭisandhicittaṃ, dutiyaṃ bhavaṅgaṃ, tatiyaṃ bhavaṅgaṃ…pe… soḷasamaṃ bhavaṅgaṃ. Tesu ekekassa uppādaṭṭhitibhaṅgavasena tayo tayo khaṇā. Tattha ekekassa cittassa tīsu tīsu khaṇesu samatiṃsa samatiṃsa kammajarūpāni uppajjanti. Tesu paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ kammajarūpaṃ sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati; ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ ṭhitikkhaṇeyeva; bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṃ bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Evaṃ dutiyabhavaṅgacittaṃ ādiṃ katvā attano attano sattarasamena cittena saddhiṃ yojetvā nayo netabbo. Iti soḷasa tikā aṭṭhacattālīsa honti. Ayaṃ aṭṭhacattālīsakammajarūpapaveṇī nāma. Sā panesā rattiñca divā ca khādantānampi bhuñjantānampi suttānampi pamattānampi nadīsoto viya ekantaṃ pavattati yevāti. Evaṃ **‘ekuppādanānānirodhato’** veditabbā.

‘Nānuppādaekanirodhatā’ pacchimakammajena dīpetabbā. Tattha āyusaṃkhārapariyosāne soḷasannaṃ cittānaṃ vāre sati heṭṭhāsoḷasakaṃ uparisoḷasakanti dve ekato yojetabbāni. Heṭṭhāsoḷasakasmiñhi paṭhamacittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ samatiṃsakammajarūpaṃ uparisoḷasakasmiṃ paṭhamacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati; ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ tassa ṭhitikkhaṇeyeva bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṃ tassa bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Heṭṭhimasoḷasakasmiṃ pana dutiyacittassa…pe… soḷasamacittassa uppādakkhaṇe samuṭṭhitaṃ samatiṃsakammajarūpaṃ cuticittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhati; tassa ṭhitikkhaṇe samuṭṭhitaṃ cuticittassa ṭhitikkhaṇeyeva; bhaṅgakkhaṇe samuṭṭhitaṃ cuticittassa bhaṅgakkhaṇeyeva nirujjhati. Tato paṭṭhāya kammajarūpapaveṇī na pavattati. Yadi pavatteyya, sattā akkhayā avayā ajarā amarā nāma bhaveyyuṃ.

Ettha pana yadetaṃ ‘sattarasamassa bhavaṅgacittassa uppādakkhaṇeyeva nirujjhatī’tiādinā nayena ‘ekassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ rūpaṃ aññassa uppādakkhaṇe nirujjhatī’ti aṭṭhakathāyaṃ āgatattā vuttaṃ, taṃ ‘‘yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatī’’ti? ‘‘Āmantā’’ti (yama. 2.saṅkhārayamaka.79) imāya pāḷiyā virujjhati. Kathaṃ? Kāyasaṅkhāro hi cittasamuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamuṭṭhānarūpañca cittassa uppādakkhaṇe uppajjitvā yāva aññāni soḷasa cittāni uppajjanti tāva tiṭṭhati. Tesaṃ soḷasannaṃ sabbapacchimena saddhiṃ nirujjhati. Iti yena cittena saddhiṃ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati; na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatāti niyamato cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato ‘‘āmantā’’ti vuttaṃ.

Yo cāyaṃ cittasamuṭṭhānassa khaṇaniyamo vutto kammādisamuṭṭhānassāpi ayameva khaṇaniyamo. Tasmā paṭisandhicittena sahuppannaṃ kammajarūpaṃ tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati. Paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe uppannaṃ aṭṭhārasamassa uppādakkhaṇe nirujjhati. Paṭisandhicittassa bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ aṭṭhārasamassa ṭhānakkhaṇe nirujjhatīti iminā nayenettha yojanā kātabbā. Tato paraṃ pana utusamuṭṭhānikapaveṇīyeva tiṭṭhati. ‘Nīharitvā jhāpethā’ti vattabbaṃ hoti. Evaṃ **‘nānuppādaekanirodhato’** veditabbā.

‘Ekuppādaekanirodhato’ti rūpaṃ pana rūpena saha ekuppādaṃ ekanirodhaṃ. Arūpaṃ arūpena saha ekuppādaṃ ekanirodhaṃ. Evaṃ **‘ekuppādaekanirodhato’** veditabbā.

‘Nānuppādanānānirodhatā’ pana catusantatirūpena dīpetabbā. Imassa hi uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tacapariyantassa sarīrassa tattha tattha catusantatirūpaṃ ghanapuñjabhāvena vattati. Evaṃ vattamānassāpissa na ekuppādāditā sallakkhetabbā. Yathā pana upacikarāji vā kipillikarāji vā olokiyamānā ekābaddhā viya hoti, na pana ekābaddhā. Aññissā hi sīsasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi, aññissā udarasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi, aññissā pādasantike aññissā sīsampi udarampi pādāpi honti. Evameva catusantatirūpānampi aññassa uppādakkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi, aññassa ṭhitikkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi, aññassa bhaṅgakkhaṇe aññassa uppādopi hoti ṭhitipi bhaṅgopi. Evamettha **‘nānuppādanānānirodhatā’** veditabbā.

‘Atītādīni’ pana dūradukapariyosānāni pāḷiyaṃ āgatāneva. **‘Paccayasamuṭṭhānāni’**pi ‘‘kammajaṃ, kammapaccayaṃ, kammapaccayautusamuṭṭhāna’’ntiādinā (dha. sa. aṭṭha. 975) nayena heṭṭhā kathitāniyeva. Pañcapi pana khandhā **parinipphannāva** honti, no aparinipphannā; **saṅkhatāva** no asaṅkhatā; apica nipphannāpi hontiyeva. Sabhāvadhammesu hi nibbānamevekaṃ aparinipphannaṃ anipphannañca. Nirodhasamāpatti pana nāmapaññatti ca kathanti? Nirodhasamāpatti lokiyalokuttarāti vā saṅkhatāsaṅkhatāti vā parinipphannāparinipphannāti vā na vattabbā. Nipphannā pana hoti samāpajjantena samāpajjitabbato. Tathā nāmapaññatti. Sāpi hi lokiyādibhedaṃ na labhati; nipphannā pana hoti no anipphannā; nāmaggahaṇañhi gaṇhantova gaṇhātīti.

Kamādivinicchayakathā

Evaṃ pakiṇṇakato khandhe viditvā puna etesuyeva –

Khandhesu ñāṇabhedatthaṃ, kamatotha visesato;
Anūnādhikato ceva, upamāto tatheva ca.

Daṭṭhabbato dvidhā evaṃ, passantassatthasiddhito;
Vinicchayanayo sammā, viññātabbo vibhāvinā.

Tattha **‘kamato’**ti idha uppattikkamo, pahānakkamo, paṭipattikkamo, bhūmikkamo, desanākkamoti bahuvidho kamo.

Tattha ‘‘paṭhamaṃ kalalaṃ hoti, kalalā hoti abbuda’’nti (saṃ. ni. 1.235) evamādi uppattikkamo. ‘‘Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā’’ti (dha. sa. tikamātikā 8) evamādi pahānakkamo. ‘‘Sīlavisuddhi, cittavisuddhī’’ti (ma. ni. 1.259; paṭi. ma. 3.41) evamādi paṭipattikkamo. ‘‘Kāmāvacarā, rūpāvacarā’’ti evamādi bhūmikkamo. ‘‘Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā’’ti (dī. ni. 3.145) vā ‘‘dānakathaṃ sīlakatha’’nti (ma. ni. 2.69; dī. ni. 1.298) vā evamādi desanākkamo. Tesu idha uppattikkamo tāva na yujjati, kalalādīnaṃ viya khandhānaṃ pubbāpariyavavatthānena anuppattito; na pahānakkamo kusalābyākatānaṃ appahātabbato; na paṭipattikkamo akusalānaṃ appaṭipajjanīyato; na bhūmikkamo vedanādīnaṃ catubhūmakapariyāpannattā.

Desanākkamo pana yujjati. Abhedena hi yaṃ pañcasu khandhesu attaggāhapatitaṃ veneyyajanaṃ samūhaghanavinibbhogadassanena attaggāhato mocetukāmo bhagavā hitakāmo tassa janassa sukhaggahaṇatthaṃ cakkhuādīnampi visayabhūtaṃ oḷārikaṃ paṭhamaṃ rūpakkhandhaṃ desesi. Tato iṭṭhāniṭṭharūpasaṃveditaṃ vedanaṃ, yaṃ vedayati taṃ sañjānātīti evaṃ vedanāvisayassa ākāraggāhikaṃ saññaṃ, saññāvasena abhisaṅkhārake saṅkhāre, tesaṃ vedanādīnaṃ nissayaṃ adhipatibhūtañca viññāṇanti evaṃ tāva 'kamato' vinicchayanayo viññātabbo.

'Visesato'ti khandhānañca upādānakkhandhānañca visesato. Ko pana tesaṃ viseso? Khandhā tāva avisesato vuttā, upādānakkhandhā sāsavaupādānīyabhāvena visesetvā. Yathāha –

> ''Pañca, bhikkhave, khandhe desessāmi pañcupādānakkhandhe ca, taṃ suṇātha. Katame ca, bhikkhave, pañcakkhandhā? Yaṃ kiñci, bhikkhave, rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ…pe… santike vā – ayaṃ vuccati, rūpakkhandho. Yā kāci vedanā…pe… yā kāci saññā…pe… ye keci saṅkhārā…pe… yaṃ kiñci viññāṇaṃ …pe… santike vā – ayaṃ vuccati, viññāṇakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, pañcakkhandhā. Katame ca, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā? Yaṃ kiñci, bhikkhave, rūpaṃ…pe… santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ – ayaṃ vuccati, rūpūpādānakkhandho. Yā kāci vedanā…pe… yaṃ kiñci viññāṇaṃ…pe… santike vā sāsavaṃ upādāniyaṃ – ayaṃ vuccati, bhikkhave, viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā''ti (saṃ. ni. 3.48).

Ettha ca yathā vedanādayo anāsavāpi sāsavāpi atthi, na evaṃ rūpaṃ. Yasmā panassa rāsaṭṭhena khandhabhāvo yujjati tasmā khandhesu vuttaṃ. Yasmā rāsaṭṭhena ca sāsavaṭṭhena ca upādānakkhandhabhāvo yujjati tasmā upādānakkhandhesu vuttaṃ. Vedanādayo pana anāsavāva khandhesu vuttā, sāsavā upādānakkhandhesu. **'Upādānakkhandhā'**ti ettha ca upādānagocarā khandhā upādānakkhandhāti evamattho daṭṭhabbo. Idha pana sabbepete ekajjhaṃ katvā khandhāti adhippetā.

'Anūnādhikato'ti kasmā pana bhagavatā pañceva khandhā vuttā anūnā anadhikāti? Sabbasaṅkhatasabhāgekasaṅgahato, attattaniyaggāhavatthussa etapparamato, aññesañca tadavarodhato. Anekappabhedesu hi saṅkhatadhammesu sabhāgavasena saṅgayhamānesu rūpaṃ rūpasabhāgasaṅgahavasena eko khandho hoti, vedanā vedanāsabhāgasaṅgahavasena eko khandho hoti. Esa nayo saññādīsupi. Tasmā sabbasaṅkhatasabhāgasaṅgahato pañceva vuttā. Etaparamañcetaṃ attattaniyaggāhavatthu yadidaṃ rūpādayo pañca. Vuttañhetaṃ – ''rūpe kho, bhikkhave, sati rūpaṃ upādāya rūpaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti (saṃ. ni. 3.207). Vedanāya… saññāya… saṅkhāresu…. Viññāṇe sati viññāṇaṃ upādāya viññāṇaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati – 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'''ti. Tasmā attattaniyaggāhavatthussa etaparamatopi pañceva vuttā. Yepi caññe sīlādayo pañca dhammakkhandhā vuttā, tepi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā ettheva avarodhaṃ gacchanti. Tasmā aññesaṃ tadavarodhatopi pañceva vuttāti. Evaṃ 'anūnādhikato' vinicchayanayo viññātabbo.

'Upamāto'ti ettha hi gilānasālūpamo rūpupādānakkhandho gilānūpamassa viññāṇupādānakkhandhassa vatthudvārārammaṇavasena nivāsanaṭṭhānato, gelaññūpamo vedanupādānakkhandho ābādhakattā, gelaññasamuṭṭhānūpamo saññupādānakkhandho kāmasaññādivasena rāgādisampayuttavedanāsambhavā, asappāyasevanūpamo saṅkhārupādānakkhandho vedanāgelaññassa nidānattā. ''Vedanaṃ vedanattāya saṅkhatamabhisaṅkharontī''ti (saṃ. ni. 3.79) hi vuttaṃ. Tathā ''akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ kāyaviññāṇaṃ uppannaṃ hoti dukkhasahagata''nti (dha. sa. 556). Gilānūpamo viññāṇupādānakkhandho vedanāgelaññena aparimuttattā. Apica cārakakāraṇaaparādhakāraṇakārakaaparādhikūpamā ete bhājanabhojanabyañjanaparivesakabhuñjakūpamā cāti, evaṃ 'upamāto' vinicchayanayo viññātabbo.

'Daṭṭhabbato dvidhā'ti saṅkhepato vitthārato cāti evaṃ dvidhā daṭṭhabbato pettha vinicchayanayo viññātabbo. Saṅkhepato hi pañcupādānakkhandhā āsivisūpame (saṃ. ni. 4.238) vuttanayena ukkhittāsikapaccatthikato, bhārasuttavasena (saṃ. ni. 3.22) bhārato, khajjanīyapariyāyavasena (saṃ. ni. 3.79) khādakato, yamakasuttavasena (saṃ. ni. 3.85) aniccadukkhānattasaṅkhatavadhakato daṭṭhabbā.

Vitthārato panettha pheṇapiṇḍo viya rūpaṃ daṭṭhabbaṃ, udakapubbuḷo viya vedanā, marīcikā viya saññā, kadalikkhandho viya saṅkhārā, māyā viya viññāṇaṃ. Vuttañhetaṃ –

''Pheṇapiṇḍūpamaṃ rūpaṃ, vedanā pubbuḷūpamā;
Marīcikūpamā saññā, saṅkhārā kadalūpamā;
Māyūpamañca viññāṇaṃ, desitādiccabandhunā''ti. (saṃ. ni. 3.95);

Tattha rūpādīnaṃ pheṇapiṇḍādīhi evaṃ sadisatā veditabbā – yathā hi pheṇapiṇḍo nissārova evaṃ rūpampi niccasāradhuvasāraattasāravirahena nissārameva. Yathā ca so ‘iminā pattaṃ vā thālakaṃ vā karissāmī’ti gahetuṃ na sakkā, gahitopi tamatthaṃ na sādheti bhijjateva; evaṃ rūpampi ‘nicca’nti vā ‘dhuva’nti vā ‘aha’nti vā ‘mama’nti vā gahetuṃ na sakkā, gahitampi na tathā tiṭṭhati, aniccaṃ dukkhaṃ anattā asubhaññeva hotīti. Evaṃ **‘pheṇapiṇḍasadisameva’** hoti.

Yathā vā pana pheṇapiṇḍo chiddāvachiddo anekasandhighaṭito bahūnnaṃ udakasappādīnaṃ pāṇānaṃ āvāso, evaṃ rūpampi chiddāvachiddaṃ anekasandhighaṭitaṃ. Kulavasena cettha asīti kimikulāni vasanti. Tadeva tesaṃ sūtigharampi vaccakuṭipi gilānasālāpi susānampi. Na te aññattha gantvā gabbhavuṭṭhānādīni karonti. Evampi pheṇapiṇḍasadisaṃ. Yathā ca pheṇapiṇḍo āditova badarapakkamatto hutvā anupubbena pabbatakūṭamattopi hoti, evaṃ rūpampi ādito kalalamattaṃ hutvā anupubbena byāmamattampi gomahiṃsahatthiādīnaṃ vasena pabbatakūṭamattampi hoti, macchakacchapādīnaṃ vasena anekayojanasatappamāṇampi. Evampi pheṇapiṇḍasadisaṃ. Yathā ca pheṇapiṇḍo uṭṭhitamattopi bhijjati, thokaṃ gantvāpi, samuddaṃ patvā pana avassameva bhijjati; evameva rūpampi kalalabhāvepi bhijjati, abbudādibhāve, antarā pana abhejjamānampi vassasatāyukānaṃ vassasataṃ patvā avassameva bhijjati, maraṇamukhe cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. Evampi pheṇapiṇḍasadisaṃ.

Yathā pana pubbuḷo asāro, evaṃ vedanāpi. Yathā ca so abalo, agayhupago, na sakkā taṃ gahetvā phalakaṃ vā āsanaṃ vā kātuṃ, gahitaggahitopi bhijjateva; evaṃ vedanāpi abalā, agayhupagā, na sakkā ‘niccā’ti vā ‘dhuvā’ti vā gahetuṃ, gahitāpi na tathā tiṭṭhati. Evaṃ agayhupagatāyapi vedanā **‘pubbuḷasadisā’**. Yathā pana tasmiṃ tasmiṃ udakabindumhi pubbuḷo uppajjati ceva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitiko hoti; evaṃ vedanāpi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ciraṭṭhitikā hoti, ekaccharakkhaṇe koṭisatasahassasaṅkhyā uppajjitvā nirujjhati. Yathā ca pubbuḷo udakatalaṃ, udakabinduṃ, udakajallakaṃ saṅkaḍḍhitvā puṭaṃ katvā gahaṇavātañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati; evaṃ vedanāpi vatthuṃ, ārammaṇaṃ, kilesajālaṃ, phassasaṅghaṭṭanañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati. Evampi vedanā pubbuḷasadisā.

Saññāpi asārakaṭṭhena **‘marīcisadisā’**. Tathā agayhupagaṭṭhena; na hi sakkā taṃ gahetvā pivituṃ vā nhāyituṃ vā bhājanaṃ vā pūretuṃ. Apica yathā marīci vipphandati, sañjātūmivego viya khāyati; evaṃ nīlasaññādibhedā saññāpi nīlādianubhavanatthāya phandati vipphandati. Yathā ca marīci mahājanaṃ vippalambheti, ‘paripuṇṇavāpī viya paripuṇṇanadī viya dissatī’ti vadāpeti; evaṃ saññāpi vippalambheti, ‘idaṃ nīlakaṃ subhaṃ sukhaṃ nicca’nti vadāpeti. Pītakādīsupi eseva nayo. Evaṃ vippalambhanenāpi marīcisadisā.

Saṅkhārāpi asārakaṭṭhena **‘kadalikkhandhasadisā’**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Yatheva hi kadalikkhandhato kiñci gahetvā na sakkā gopānasīādīnamatthāya upanetuṃ, upanītampi na tathā hoti; evaṃ saṅkhārāpi na sakkā niccādivasena gahetuṃ, gahitāpi na tathā honti. Yathā ca kadalikkhandho bahuvaṭṭisamodhāno hoti, evaṃ saṅkhārakkhandhopi bahudhammasamodhāno. Yathā ca kadalikkhandho nānālakkhaṇo, aññoyeva hi bāhirāya pattavaṭṭiyā vaṇṇo, añño tato abbhantarabbhantarānaṃ; evameva saṅkhārakkhandhopi aññadeva phassassa lakkhaṇaṃ, aññaṃ cetanādīnaṃ. Samodhānetvā pana saṅkhārakkhandhotveva vuccatīti. Evampi saṅkhārakkhandho kadalikkhandhasadiso.

Viññāṇampi asārakaṭṭhena **‘māyāsadisaṃ’**. Tathā agayhupagaṭṭhena. Yathā ca māyā ittarā lahupaccupaṭṭhānā, evaṃ viññāṇaṃ. Tañhi tatopi ittaratarañceva lahupaccupaṭṭhānatarañca. Teneva hi cittena puriso āgato viya, gato viya, ṭhito viya, nisinno viya hoti. Aññadeva cāgamanakāle cittaṃ, aññaṃ gamanakālādīsu. Evampi viññāṇaṃ māyāsadisaṃ. Māyā ca mahājanaṃ vañceti, yaṃ kiñcideva ‘idaṃ suvaṇṇaṃ rajataṃ muttā’tipi gahāpeti. Viññāṇampi mahājanaṃ vañceti, teneva cittena āgacchantaṃ viya, gacchantaṃ viya, ṭhitaṃ viya, nisinnaṃ viya katvā gāhāpeti. Aññadeva ca āgamane cittaṃ, aññaṃ gamanādīsu. Evampi viññāṇaṃ māyāsadisaṃ. Visesato ca subhārammaṇampi oḷārikampi ajjhattikarūpaṃ asubhanti daṭṭhabbaṃ. Vedanā tīhi dukkhatāhi avinimuttato dukkhāti saññāsaṅkhārā avidheyyato anattāti viññāṇaṃ udayabbayadhammato aniccanti daṭṭhabbaṃ.

‘Evaṃ passantassatthasiddhito’ti evañca saṅkhepavitthāravasena dvidhā passato yā atthasiddhi hoti, tatopi vinicchayanayo viññātabbo, seyyathidaṃ – saṅkhepato tāva pañcupādānakkhandhesu ukkhittāsikapaccatthikādibhāvena passanto khandhehi na vihaññati. Vitthārato pana rūpādīni pheṇapiṇḍādisadisabhāvena passanto na asāresu sāradassī hoti. Visesato ca ajjhattikarūpaṃ asubhato passanto kabaḷīkārāhāraṃ parijānāti, asubhe subhanti vipallāsaṃ pajahati, kāmoghaṃ uttarati, kāmayogena visaṃyujjati, kāmāsavena anāsavo hoti, abhijjhākāyaganthaṃ bhindati, kāmupādānaṃ na upādiyati. Vedanaṃ dukkhato passanto phassāhāraṃ parijānāti, dukkhe sukhanti vipallāsaṃ pajahati, bhavoghaṃ uttarati, bhavayogena visaṃyujjati, bhavāsavena anāsavo hoti, byāpādakāyaganthaṃ bhindati, sīlabbatupādānaṃ na upādiyati. Saññaṃ saṅkhāre ca anattato passanto manosañcetanāhāraṃ parijānāti, anattani attāti vipallāsaṃ pajahati, diṭṭhoghaṃ uttarati, diṭṭhiyogena visaṃyujjati, diṭṭhāsavena anāsavo hoti, idaṃ saccābhinivesakāyaganthaṃ bhindati, attavādupādānaṃ na upādiyati. Viññāṇaṃ aniccato passanto viññāṇāhāraṃ parijānāti, anicce niccanti vipallāsaṃ pajahati, avijjoghaṃ uttarati, avijjāyogena visaṃyujjati, avijjāsavena anāsavo hoti, sīlabbataparāmāsakāyaganthaṃ bhindati, diṭṭhupādānaṃ na upādiyati.

Evaṃ mahānisaṃsaṃ, vadhakādivasena dassanaṃ yasmā;
Tasmā khandhe dhīro, vadhakādivasena passeyyāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

32. Idāni abhidhammabhājanīyaṃ hoti. Tattha rūpakkhandhaniddeso heṭṭhā rūpakaṇḍe vitthāritanayeneva veditabbo.

34. Vedanākkhandhaniddese **ekavidhenā**ti ekakoṭṭhāsena. **Phassasampayutto**ti phassena sampayutto. Sabbāpi catubhūmikavedanā. Sahetukaduke sahetukā catubhūmikavedanā, ahetukā kāmāvacarāva. Iminā upāyena kusalapadādīhi vuttā vedanā jānitabbā. Apicāyaṃ vedanākkhandho ekavidhena phassasampayuttato dassito, duvidhena sahetukāhetukato, tividhena jātito, catubbidhena bhūmantarato, pañcavidhena indriyato. Tattha sukhindriyadukkhindriyāni kāyappasādavatthukāni kāmāvacarāneva. Somanassindriyaṃ chaṭṭhavatthukaṃ vā avatthukaṃ vā tebhūmakaṃ. Domanassindriyaṃ chaṭṭhavatthukaṃ kāmāvacaraṃ. Upekkhindriyaṃ cakkhādicatuppasādavatthukaṃ chaṭṭhavatthukaṃ avatthukañca catubhūmakaṃ. Chabbidhena vatthuto dassito. Tattha purimā pañca vedanā pañcappasādavatthukā kāmāvacarāva chaṭṭhā avatthukā vā savatthukā vā catubhūmikā.

Sattavidhena tattha manosamphassajā bhedato dassitā, aṭṭhavidhena tattha kāyasamphassajā bhedato, navavidhena sattavidhabhede manoviññāṇadhātusamphassajā bhedato, dasavidhena aṭṭhavidhabhede manoviññāṇadhātusamphassajā bhedato. Etesu hi sattavidhabhede manosamphassajā manodhātusamphassajā, manoviññāṇadhātusamphassajāti dvidhā bhinnā. Aṭṭhavidhabhede tāya saddhiṃ kāyasamphassajāpi sukhā dukkhāti dvidhā bhinnā. Navavidhabhede sattavidhe vuttā manoviññāṇadhātusamphassajā kusalādivasena tidhā bhinnā. Dasavidhabhede aṭṭhavidhe vuttā manoviññāṇadhātusamphassajā kusalādivaseneva tidhā bhinnā.

Kusalattiko cettha kevalaṃ pūraṇatthameva vutto. Sattavidhaaṭṭhavidhanavavidhabhedesu pana nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo dinno. Abhidhammañhi patvā tathāgatena nayaṃ dātuṃ yuttaṭṭhāne nayo adinno nāma natthi. Ayaṃ tāva dukamūlake eko vāro.

Satthā hi imasmiṃ abhidhammabhājanīye vedanākkhandhaṃ bhājento tike gahetvā dukesu pakkhipi, duke gahetvā tikesu pakkhipi, tike ca duke ca ubhatovaḍḍhananīhārena āhari; sattavidhena, catuvīsatividhena, tiṃsavidhena, bahuvidhenāti sabbathāpi bahuvidhena vedanākkhandhaṃ dassesi. Kasmā? Puggalajjhāsayena ceva desanāvilāsena ca. Dhammaṃ sotuṃ nisinnadevaparisāya hi ye devaputtā tike ādāya dukesu pakkhipitvā kathiyamānaṃ paṭivijjhituṃ sakkonti, tesaṃ sappāyavasena tathā katvā desesi. Ye itarehi ākārehi kathiyamānaṃ paṭivijjhituṃ sakkonti, tesaṃ tehākārehi desesīti. Ayamettha **‘puggalajjhāsayo’**. Sammāsambuddho pana attano mahāvisayatāya tike vā dukesu pakkhipitvā, duke vā tikesu ubhatovaḍḍhanena vā, sattavidhādinayena vā, yathā yathā icchati tathā tathā desetuṃ sakkoti. Tasmāpi imehākārehi desesīti ayamassa **‘desanāvilāso’**.

Tattha tike ādāya dukesu pakkhipitvā desitavāro dukamūlako nāma. Duke ādāya tikesu pakkhipitvā desitavāro tikamūlako nāma. Tike ca duke ca ubhato vaḍḍhetvā desitavāro ubhatovaḍḍhitako nāma. Avasāne sattavidhenātiādivāro bahuvidhavāro nāmāti ime tāva cattāro mahāvārā.

Tattha **dukamūlake** dukesu labbhamānena ekekena dukena saddhiṃ tikesu alabbhamāne vedanāttikapītittikasanidassanattike apanetvā, sese labbhamānake ekūnavīsati tike yojetvā, dutiyadukapaṭhamattikayojanavārādīni navavārasatāni paññāsañca vārā honti. Te sabbepi pāḷiyaṃ saṃkhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Tikamūlakepi tikesu labbhamānena ekekena tikena saddhiṃ dukesu alabbhamāne paṭhamadukādayo duke apanetvā, sese labbhamānake sahetukadukādayo paññāsa duke yojetvā, paṭhamattikadutiyadukayojanavārādīni navavārasatāni paññāsañca vārā honti. Tepi sabbe pāḷiyaṃ saṅkhipitvā tattha tattha dassetabbayuttakaṃ dassetvā vuttā. Asammuyhantena pana vitthārato veditabbā.

Ubhatovaḍḍhitake duvidhabhede dutiyadukaṃ tividhabhede ca paṭhamatikaṃ ādiṃ katvā labbhamānehi ekūnavīsatiyā dukehi labbhamāne ekūnavīsatitike yojetvā dutiyadukapaṭhamatikayojanavārādayo ekūnavīsativārā vuttā. Esa dukatikānaṃ vasena ubhatovaḍḍhitattā ubhatovaḍḍhitako nāma tatiyo mahāvāro.

Bahuvidhavārassa sattavidhaniddese ādito paṭṭhāya labbhamānesu ekūnavīsatiyā tikesu ekekena saddhiṃ catasso bhūmiyo yojetvā ekūnavīsati sattavidhavārā vuttā. Catuvīsatividhaniddesepi tesaṃyeva tikānaṃ vasena ekūnavīsativārā vuttā. Tathā bahuvidhavāre cāti. Tiṃsavidhavāro ekoyevāti sabbepi aṭṭhapaññāsa vārā honti. Ayaṃ tāvettha vāraparicchedavasena pāḷivaṇṇanā.

Idāni atthavaṇṇanā hoti. Tattha sattavidhaniddeso tāva uttānatthoyeva. Catuvīsatividhaniddese **cakkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi kusalo**ti kāmāvacaraaṭṭhakusalacittavasena veditabbo. **Atthi akusalo**ti dvādasaakusalacittavasena veditabbo. **Atthi abyākato**ti tisso manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha mahāvipākāni, dasa kāmāvacarakiriyāti catuvīsatiyā cittānaṃ vasena veditabbo.

Tattha aṭṭha kusalāni dvādasa akusalāni ca javanavasena labbhanti. Kiriyamanodhātu āvajjanavasena labbhati. Dve vipākamanodhātuyo sampaṭicchanavasena, tisso vipākamanoviññāṇadhātuyo santīraṇatadārammaṇavasena, kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanavasena, aṭṭha mahāvipākacittāni tadārammaṇavasena, nava kiriyacittāni javanavasena labbhanti. Sotaghānajivhākāyadvāresupi eseva nayo.

Manodvāre pana **atthi kusalo**ti catubhūmakakusalavasena kathitaṃ, **atthi akusalo**ti dvādasaakusalavasena. **Atthi abyākato**ti ekādasannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ, dasannaṃ kiriyānaṃ, navannaṃ rūpāvacarārūpāvacarakiriyānaṃ, catunnaṃ sāmaññaphalānanti catuttiṃsacittuppādavasena kathitaṃ. Tattha catubhūmakakusalañceva akusalañca javanavasena labbhati. Kiriyato ahetukamanoviññāṇadhātu āvajjanavasena, ekādasa vipākacittāni tadārammaṇavasena, tebhūmakakiriyā ceva sāmaññaphalāni ca javanavaseneva labbhanti. Tāni sattavidhādīsu yattha katthaci ṭhatvā kathetuṃ vaṭṭanti. Tiṃsavidhe pana ṭhatvā dīpiyamānāni sukhadīpanāni hontīti tiṃsavidhasmiṃyeva ṭhatvā dīpayiṃsu.

Etāni hi sabbānipi cittāni cakkhudvāre upanissayakoṭiyā, samatikkamavasena, bhāvanāvasenāti tīhākārehi labbhanti. Tathā sotadvāramanodvāresupi. Ghānajivhākāyadvāresu pana samatikkamavasena, bhāvanāvasenāti dvīhevākārehi labbhantīti veditabbāni. Kathaṃ? Idha bhikkhu vihāracārikaṃ caramāno kasiṇamaṇḍalaṃ disvā ‘kiṃ nāmeta’nti pucchitvā ‘kasiṇamaṇḍala’nti vutte puna ‘kiṃ iminā karontī’ti pucchati. Athassa ācikkhanti – ‘evaṃ bhāvetvā jhānāni uppādetvā, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā, arahattaṃ pāpuṇantī’ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto ‘bhāriyaṃ eta’nti asallakkhetvā ‘mayāpi esa guṇo nibbattetuṃ vaṭṭati, na kho pana sakkā esa nipajjitvā niddāyantena nibbattetuṃ, āditova vīriyaṃ kātuṃ sīlaṃ sodhetuṃ vaṭṭatī’ti cintetvā sīlaṃ sodheti. Tato sīle patiṭṭhāya dasa palibodhe upacchinditvā, ticīvaraparamena santosena santuṭṭho, ācariyupajjhāyānaṃ vattapaṭivattaṃ katvā, kammaṭṭhānaṃ uggaṇhitvā, kasiṇaparikammaṃ katvā, samāpattiyo uppādetvā, samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā, arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ cakkhuviññāṇaṃ catubhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **‘upanissayavasena’** labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate ‘iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhanāya moho, vinibandhassa pana me māno uppanno, parāmaṭṭhassa diṭṭhi, vikkhepagatassa uddhaccaṃ, asanniṭṭhāgatassa vicikicchā, thāmagatassa anusayo uppanno’ti pariggahe ṭhito kulaputto attano kilesuppattiṃ ñatvā ‘ime me kilesā vaḍḍhamānā anayabyasanāya saṃvattissanti, handa ne niggaṇhāmī’ti cintetvā ‘na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena kilese niggaṇhituṃ; āditova vīriyaṃ kātuṃ vaṭṭati sīlaṃ sodhetu’nti heṭṭhā vuttanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ rūpārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘samatikkamavasena’** labbhanti.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti – ‘idaṃ rūpaṃ kiṃ nissita’nti? Tato naṃ ‘bhūtanissita’nti ñatvā cattāri mahābhūtāni upādārūpañca rūpanti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpanti pariggaṇhāti. Tato sappaccayaṃ nāmarūpaṃ parigaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ rūpārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā cakkhusamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘bhāvanāvasena’** labbhanti.

Aparo bhikkhu suṇāti – ‘kasiṇaparikammaṃ kira katvā samāpattiyo uppādetvā samāpattipadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇantī’ti. Ajjhāsayasampanno kulaputto ‘bhāriyaṃ eta’nti asallakkhetvā ‘mayāpi esa guṇo nibbattetuṃ vaṭṭatī’ti purimanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ sotaviññāṇaṃ catubhūmikavedanā nibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **‘upanissayavasena’** labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagateti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ saddārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘samatikkamavasena’** labbhanti.

Sotadvāre pana sadde āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti – ayaṃ saddo kiṃ nissitoti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ saddārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā sotasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘bhāvanāvasena’** labbhanti.

Ghānajivhākāyadvāresu pana gandhārammaṇādīsu āpāthagatesu ‘iṭṭhe me ārammaṇe rāgo uppanno’ti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ gandhārammaṇādīsu uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā ghānajivhākāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tīsu dvāresu **‘samatikkamavasena’** labbhanti.

Ghānadvārādīsu pana gandhādīsu āpāthagatesu eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti – ‘ayaṃ gandho, ayaṃ raso, idaṃ phoṭṭhabbaṃ kiṃ nissita’nti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ gandhārammaṇādīni sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā ghānajivhākāyasamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘bhāvanāvasena’** labbhanti.

Manodvāre pana tīhipi ākārehi labbhanti. Ekacco hi jātiṃ bhayato passati, jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ bhayato passati, bhayato disvā ‘jātijarābyādhimaraṇehi muccituṃ vaṭṭati, na kho pana sakkā nipajjitvā niddāyantena jātiādīhi muccituṃ, āditova vīriyaṃ kātuṃ sīlaṃ sodhetuṃ vaṭṭatī’ti cintetvā cakkhudvāre vuttanayeneva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ jātijarābyādhimaraṇaṃ catubhūmikavedanānibbattiyā balavapaccayo hotīti catubhūmikavedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ tāva **‘upanissayavasena’** labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagateti sabbaṃ cakkhudvāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ dhammārammaṇe uppannaṃ kilesaṃ samatikkamitvā gatāti catubhūmikavedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘samatikkamavasena’** labbhanti.

Manodvāre pana dhammārammaṇe āpāthagate eko evaṃ pariggahaṃ paṭṭhapeti – ‘etaṃ dhammārammaṇaṃ kiṃ nissita’nti? ‘Vatthunissita’nti. ‘Vatthu kiṃ nissita’nti? ‘Mahābhūtāni nissita’nti. So cattāri mahābhūtāni upādārūpañca rūpanti pariggaṇhāti, tadārammaṇe dhamme arūpanti pariggaṇhāti. Tato sappaccayaṃ nāmarūpaṃ pariggaṇhitvā tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tattha sabbāpi parikammavedanā kāmāvacarā, aṭṭhasamāpattivedanā rūpāvacarārūpāvacarā, maggaphalavedanā lokuttarāti evaṃ dhammārammaṇaṃ sammasitvā nibbattitāti ayaṃ vedanā manosamphassapaccayā nāma jātā. Evaṃ **‘bhāvanāvasena’** labbhanti. Yā panetā sabbesampi catuvīsatividhādīnaṃ vārānaṃ pariyosānesu cakkhusamphassajā vedanā…pe… manosamphassajā vedanāti cha cha vedanā vuttā, tā sampayuttapaccayavasena vuttāti.

Ayaṃ vedanākkhandhaniddeso.

Saññākkhandhādayopi iminā upāyena veditabbā. Kevalañhi saññākkhandhaniddese tikesu vedanāttikapītittikāpi labbhanti, dukesu ca sukhasahagatadukādayopi. Saṅkhārakkhandhaniddese phassassāpi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā phassasampayuttoti avatvā cittasampayuttoti vuttaṃ. Dukesu cettha hetudukādayopi labbhanti. Tikā saññākkhandhasadisā eva. Viññāṇakkhandhaniddese cakkhusamphassajādibhāvaṃ avatvā cakkhuviññāṇantiādi vuttaṃ. Na hi sakkā viññāṇaṃ manosamphassajanti niddisituṃ. Sesamettha saññākkhandhe vuttasadisameva. Imesaṃ pana tiṇṇampi khandhānaṃ niddeseyeva vedanākkhandhaniddesato atirekatikadukā laddhā. Tesaṃ vasena vārappabhedo veditabboti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

150. Idāni pañhāpucchakaṃ hoti. Tattha pañhāpucchane pañcannaṃ khandhānaṃ ‘‘katikusalā? Katiakusalā? Katiabyākatā’’tiādinā nayena yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchitvā vissajjane ‘‘rūpakkhandho abyākato’’tiādinā nayena yaṃ labbhati tadeva uddhaṭanti veditabbaṃ. Yattha yattha ca ‘eko khandho’ti vā ‘dve khandhā’ti vā paricchedaṃ akatvā ‘‘siyā uppannā, siyā anuppannā’’tiādinā nayena tanti ṭhapitā, tattha tattha pañcannampi khandhānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Seso tesaṃ tesaṃ khandhānaṃ kusalādivibhāgo heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 985) vuttoyeva.

Ārammaṇattikesu pana cattāro khandhā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇā honti, sattavīsati rūpārūpāvacaradhamme ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa mahaggatārammaṇā, maggaphalanibbānāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā, paññattiṃ paccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇāti.

Teyeva sekkhāsekkhānaṃ maggapaccavekkhaṇakāle maggārammaṇā honti, maggakāle sahajātahetunā maggahetukā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhipatinā maggādhipatino, vīriyajeṭṭhakaṃ vā vīmaṃsajeṭṭhakaṃ vā maggaṃ bhāventassa sahajātādhipatinā maggādhipatino, chandajeṭṭhakaṃ pana cittajeṭṭhakaṃ vā bhāventassa navattabbārammaṇā nāma honti.

Atītāni pana khandhadhātuāyatanāni ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa atītārammaṇā honti, anāgatāni ārabbha anāgatārammaṇā honti, paccuppannāni ārabbha paccuppannārammaṇā honti, paññattiṃ vā nibbānaṃ vā paccavekkhantassa navattabbārammaṇā honti.

Tathā attano khandhadhātuāyatanāni ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa pariggahaṃ paṭṭhapentassa ajjhattārammaṇā honti, paresaṃ khandhadhātuāyatanāni ārabbha evaṃ pavattentassa bahiddhārammaṇā, paṇṇattinibbānapaccavekkhaṇakālepi bahiddhārammaṇāyeva, kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā dhammesu evaṃ pavattentassa ajjhattabahiddhārammaṇā, ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇāti veditabbā.

Iti bhagavā imaṃ khandhavibhaṅgaṃ suttantabhājanīyādivasena tayo parivaṭṭe nīharitvā bhājento dassesi. Tīsupi hi parivaṭṭesu ekova paricchedo. Rūpakkhandho hi sabbattha kāmāvacaroyeva. Cattāro khandhā catubhūmakā lokiyalokuttaramissakā kathitāti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Khandhavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āyatanavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

154. Idāni tadanantare āyatanavibhaṅganiddese suttantabhājanīyaṃ tāva dassento **dvādasāyatanāni cakkhāyatanaṃ rūpāyatana**ntiādimāha. Tattha pāḷimuttakena tāva nayena –

> Atthalakkhaṇatāvatva, kamasaṅkhepavitthārā;
> Tathā daṭṭhabbato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha visesato tāva cakkhatīti **cakkhu;** rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti attho. Rūpayatīti **rūpaṃ;** vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Sappatīti **saddo;** udāhariyatīti attho. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Gandhayatīti **gandho;** attano vatthuṃ sūcayatīti attho. Jīvitaṃ avhāyatīti **jivhā**. Rasanti taṃ sattāti **raso;** assādentīti attho. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. Āyoti uppattideso. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Manatīti **mano**. Attano lakkhaṇaṃ dhārayantīti **dhammā**.

Avisesato pana āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatananti veditabbaṃ. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭṭenti vāyamantīti vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati tāva nayanteva, pavattayantīti vuttaṃ hoti. Iti sabbepi me dhammā āyatanato āyānaṃ tananato āyatassa ca nayanato 'āyatanaṃ āyatana'nti vuccanti.

Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṃ veditabbaṃ. Tathā hi loke ''issarāyatanaṃ vāsudevāyatana''ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. ''Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana''ntiādīsu ākaro. Sāsane pana ''manorame āyatane sevanti naṃ vihaṅgamā''tiādīsu (a. ni. 5.38) samosaraṇaṭṭhānaṃ. ''Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana''ntiādīsu sañjātideso. ''Tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane''tiādīsu (a. ni. 5.23) kāraṇaṃ.

Cakkhurūpādīsu cāpi te te cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo nesaṃ nivāsanaṭṭhānaṃ. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā taṃ nissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo nesaṃ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ, tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso; taṃ nissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. Cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇaṃ, tesaṃ abhāve abhāvatoti. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhenāti imehi kāraṇehi ete dhammā 'āyatanaṃ āyatana'nti vuccanti. Tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti **cakkhāyatanaṃ…pe…** dhammā ca te āyatanañcāti **dhammāyatana**nti evaṃ tāvettha 'atthato' viññātabbo vinicchayo.

'Lakkhaṇato'ti cakkhādīnaṃ lakkhaṇatopettha viññātabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṃ lakkhaṇāni heṭṭhā rūpakaṇḍaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

'Tāvatvato'ti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti – cakkhādayopi hi dhammā eva. Evaṃ sati dhammāyatanamicceva avatvā kasmā dvādasāyatanāni vuttānīti ce? Cha viññāṇakāyuppattidvārārammaṇavavatthānato. Idha channaṃ viññāṇakāyānaṃ dvārabhāvena ārammaṇabhāvena ca vavatthānato ayameva tesaṃ bhedo hotīti dvādasa vuttāni. Cakkhuviññāṇavīthipariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāraṃ, rūpāyatanameva cārammaṇaṃ. Tathā itarāni itaresaṃ. Chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadesova uppattidvāraṃ, asādhāraṇañca dhammāyatanaṃ ārammaṇanti. Iti channaṃ viññāṇakāyānaṃ uppattidvārārammaṇavavatthānato dvādasa vuttānīti. Evamettha 'tāvatvato' viññātabbo vinicchayo.

'Kamato'ti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassanasappaṭighavisayattā cakkhāyatanaṃ pākaṭanti paṭhamaṃ desitaṃ. Tato anidassanasappaṭighavisayāni sotāyatanādīni. Atha vā dassanānuttariyasavanānuttariyahetubhāvena bahūpakārattā ajjhattikesu cakkhāyatanasotāyatanāni paṭhamaṃ desitāni. Tato ghānāyatanādīni tīṇi. Pañcannampi gocaravisayattā ante manāyatanaṃ. Cakkhādīnaṃ pana gocarattā tassa tassa anantarāni bāhiresu rūpāyatanādīni. Apica viññāṇuppattikāraṇavavatthānatopi ayameva tesaṃ kamo veditabbo. Vuttañhetaṃ ''cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ…pe… manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa''nti (ma. ni. 3.421) evaṃ 'kamato'pettha viññātabbo vinicchayo.

'Saṅkhepavitthārā'ti saṅkhepato hi manāyatanassa ceva dhammāyatanekadesassa ca nāmena, tadavasesānañca āyatanānaṃ rūpena saṅgahitattā dvādasāpi āyatanāni nāmarūpamattameva honti.

Vitthārato pana ajjhattikesu tāva cakkhāyatanaṃ jātivasena cakkhupasādamattameva, paccayagatinikāyapuggalabhedato pana anantappabhedaṃ. Tathā sotāyatanādīni cattāri. Manāyatanaṃ tebhūmakakusalākusalavipākakiriyaviññāṇabhedena ekāsītippabhedaṃ, vatthupaṭipadādibhedato pana anantappabhedaṃ. Rūpagandharasāyatanāni samuṭṭhānabhedato catuppabhedāni, saddāyatanaṃ dvippabhedaṃ. Sabhāgavisabhāgabhedato pana sabbānipi anantappabhedāni. Phoṭṭhabbāyatanaṃ pathavīdhātutejodhātuvāyodhātuvasena tippabhedaṃ, samuṭṭhānato catuppabhedaṃ, sabhāgavisabhāgato anekappabhedaṃ. Dhammāyatanaṃ tebhūmakadhammārammaṇavasena anekappabhedanti. Evaṃ saṅkhepavitthārā viññātabbo vinicchayo.

'Daṭṭhabbato'ti ettha pana sabbānevetāni āyatanāni anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Na hi tāni pubbe udayā kutoci āgacchanti, nāpi uddhaṃ vayā kuhiñci gacchanti; atha kho pubbe udayā appaṭiladdhasabhāvāni, uddhaṃ vayā paribhinnasabhāvāni, pubbantāparantavemajjhe paccayāyattavuttitāya avasāni pavattanti. Tasmā anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Tathā nirīhato abyāpārato ca. Na hi cakkhurūpādīnaṃ evaṃ hoti – 'aho vata amhākaṃ sāmaggiyā viññāṇaṃ nāma uppajjeyyā'ti, na ca tāni viññāṇuppādanatthaṃ dvārabhāvena vatthubhāvena ārammaṇabhāvena vā īhanti, na byāpāramāpajjanti; atha kho dhammatāvesā yaṃ cakkhurūpādīnaṃ sāmaggiyaṃ cakkhuviññāṇādīni sambhavanti. Tasmā nirīhato abyāpārato ca daṭṭhabbāni. Apica ajjhattikāni suññagāmo viya daṭṭhabbāni dhuvasubhasukhattabhāvavirahitattā, bāhirāni gāmaghātakacorā viya ajjhattikānaṃ abhighātakattā. Vuttañhetaṃ – ''cakkhu, bhikkhave, haññati manāpāmanāpehi rūpehīti vitthāro. Apica ajjhattikāni cha pāṇakā viya daṭṭhabbāni, bāhirāni tesaṃ gocarā viyāti. Evampettha 'daṭṭhabbato' viññātabbo vinicchayoti.

Idāni tesaṃ vipassitabbākāraṃ dassetuṃ **cakkhuṃ anicca**ntiādi āraddhaṃ. Tattha cakkhu tāva hutvā abhāvaṭṭhena **anicca**nti veditabbaṃ. Aparehipi catūhi kāraṇehi aniccaṃ – uppādavayavantato, vipariṇāmato, tāvakālikato, niccapaṭikkhepatoti.

Tadeva paṭipīḷanaṭṭhena **dukkhaṃ**. Yasmā vā etaṃ uppannaṃ ṭhitiṃ pāpuṇāti, ṭhitiyaṃ jarāya kilamati, jaraṃ patvā avassaṃ bhijjati; tasmā abhiṇhasampaṭipīḷanato, dukkhamato, dukkhavatthuto, sukhapaṭikkhepatoti imehi catūhi kāraṇehi dukkhaṃ.

Avasavattanaṭṭhena pana **anattā**. Yasmā vā etaṃ uppannaṃ ṭhitiṃ mā pāpuṇātu, ṭhānappattaṃ mā jiratu, jarappataṃ mā bhijjatūti imesu tīsu ṭhānesu kassaci vasavattibhāvo natthi, suññaṃ tena vasavattanākārena; tasmā suññato, assāmikato, akāmakāriyato, attapaṭikkhepatoti imehi catūhi kāraṇehi anattā.

Vibhavagatikato, pubbāparavasena bhavasaṅkantigamanato, pakatibhāvavijahanato ca **vipariṇāmadhammaṃ**. Idaṃ aniccavevacanameva. **Rūpā aniccā**tiādīsupi eseva nayo. Apicettha ṭhapetvā cakkhuṃ tebhūmakadhammā aniccā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu ceva aniccañca. Tathā sesadhammā dukkhā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu ceva dukkhañca. Sesadhammā anattā, no cakkhu. Cakkhu pana cakkhu ceva anattā cāti. Rūpādīsupi eseva nayo.

Imasmiṃ pana suttantabhājanīye tathāgatena kiṃ dassitanti? Dvādasannaṃ āyatanānaṃ anattalakkhaṇaṃ. Sammāsambuddho hi anattalakkhaṇaṃ dassento aniccena vā dasseti, dukkhena vā, aniccadukkhehi vā. Tattha ‘‘cakkhu, attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati. Cakkhussa uppādopi vayopi paññāyati. Yassa kho pana uppādopi vayopi paññāyati ‘attā me uppajjati ca veti cā’ti iccassa evamāgataṃ hoti. Tasmā taṃ na upapajjati – cakkhu attāti yo vadeyya iti cakkhu anattā’’ti (ma. ni. 3.422). Imasmiṃ sutte aniccena anattalakkhaṇaṃ dassesi. ‘‘Rūpaṃ, bhikkhave, anattā. Rūpañca hidaṃ, bhikkhave, attā abhavissa, na yidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyya; labbhetha ca rūpe – evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosīti. Yasmā ca kho, bhikkhave, rūpaṃ anattā tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati; na ca labbhati rūpe – evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosī’’ti (saṃ. ni. 3.59; mahāva. 20) imasmiṃ sutte dukkhena anattalakkhaṇaṃ dassesi. ‘‘Rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā, yadanattā taṃ netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.15) aniccadukkhehi anattalakkhaṇaṃ dassesi. Kasmā? Aniccadukkhānaṃ pākaṭattā.

Hatthato hi taṭṭake vā sarake vā kismiñcideva vā patitvā bhinne ‘aho anicca’nti vadanti. Evaṃ aniccaṃ pākaṭaṃ nāma. Attabhāvasmiṃ pana gaṇḍapiḷakādīsu vā uṭṭhitāsu khāṇukaṇṭakādīhi vā viddhāsu ‘aho dukkha’nti vadanti. Evaṃ dukkhaṃ pākaṭaṃ nāma. Anattalakkhaṇaṃ apākaṭaṃ andhakāraṃ avibhūtaṃ duppaṭivijjhaṃ duddīpanaṃ duppaññāpanaṃ. Aniccadukkhalakkhaṇāni uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā paññāyanti. Anattalakkhaṇaṃ vinā buddhuppādā na paññāyati, buddhuppādeyeva paññāyati. Mahiddhikā hi mahānubhāvā tāpasaparibbājakā sarabhaṅgasatthārādayopi ‘aniccaṃ dukkha’nti vattuṃ sakkonti, ‘anattā’ti vattuṃ na sakkonti. Sace hi te sampattaparisāya anattāti vattuṃ sakkuṇeyyuṃ, sampattaparisāya maggaphalapaṭivedho bhaveyya. Anattalakkhaṇapaññāpanañhi aññassa kassaci avisayo, sabbaññubuddhānameva visayo. Evametaṃ anattalakkhaṇaṃ apākaṭaṃ. Tasmā satthā anattalakkhaṇaṃ dassento aniccena vā dassesi, dukkhena vā, aniccadukkhehi vā. Idha pana taṃ aniccadukkhehi dassesīti veditabbaṃ.

Imāni pana lakkhaṇāni kissa amanasikārā appaṭivedhā, kena paṭicchannattā, na upaṭṭhahanti? Aniccalakkhaṇaṃ tāva udayabbayānaṃ amanasikārā appaṭivedhā, santatiyā paṭicchannattā, na upaṭṭhāti. Dukkhalakkhaṇaṃ abhiṇhasampaṭipīḷanassa amanasikārā appaṭivedhā, iriyāpathehi paṭicchannattā, na upaṭṭhāti. Anattalakkhaṇaṃ nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā appaṭivedhā, ghanena paṭicchannattā, na upaṭṭhāti. Udayabbayaṃ pana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Abhiṇhasampaṭipīḷanaṃ manasikatvā iriyāpathe ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Nānādhātuyo vinibbhujitvā ghanavinibbhoge kate anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

Ettha ca aniccaṃ aniccalakkhaṇaṃ, dukkhaṃ dukkhalakkhaṇaṃ, anattā anattalakkhaṇanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha **anicca**nti khandhapañcakaṃ. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā, hutvā abhāvato vā; uppādavayaññathattaṃ **aniccalakkhaṇaṃ,** hutvā abhāvasaṅkhāto ākāravikāro vā. ‘‘Yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti vacanato pana tadeva khandhapañcakaṃ **dukkhaṃ**. Kasmā? Abhiṇhasampaṭipīḷanato; abhiṇhasampaṭipīḷanākāro **dukkhalakkhaṇaṃ**. ‘‘Yaṃ dukkhaṃ taṃ anattā’’ti pana vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **anattā**. Kasmā? Avasavattanato; avasavattanākāro **anattalakkhaṇaṃ**. Iti aññadeva aniccaṃ dukkhaṃ anattā, aññāni aniccadukkhānattalakkhaṇāni. Pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyoti idañhi sabbampi aniccaṃ dukkhaṃ anattā nāma. Vuttappakārākāravikārā aniccadukkhānattalakkhaṇānīti.

Saṅkhepato panettha dasāyatanāni kāmāvacarāni, dve tebhūmakāni. Sabbesupi sammasanacāro kathitoti veditabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

155. Abhidhammabhājanīye yathā heṭṭhā vipassakānaṃ upakāratthāya ‘‘cakkhāyatanaṃ rūpāyatana’’nti yugalato āyatanāni vuttāni, tathā avatvā ajjhattikabāhirānaṃ sabbākārato sabhāvadassanatthaṃ ‘‘cakkhāyatanaṃ sotāyatana’’nti evaṃ ajjhattikabāhiravavatthānanayena vuttāni.

156. Tesaṃ niddesavāre **tattha katamaṃ cakkhāyatana**ntiādīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

167. Yaṃ panetaṃ dhammāyatananiddese ‘‘tattha katamā asaṅkhatā dhātu? Rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo’’ti vuttaṃ, tatrāyamattho – **asaṅkhatā dhātū**ti asaṅkhatasabhāvaṃ nibbānaṃ. Yasmā panetaṃ āgamma rāgādayo khīyanti, tasmā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuttaṃ. Ayamettha ācariyānaṃ samānatthakathā.

Vitaṇḍavādī panāha – ‘pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayova nibbāna’nti. ‘Suttaṃ āharā’ti ca vutte ‘‘nibbānaṃ nibbānanti kho, āvuso sāriputta, vuccati; katamaṃ nu kho, āvuso, nibbānanti? Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati nibbāna’’nti etaṃ jambukhādakasuttaṃ āharitvā ‘iminā suttena veditabbaṃ pāṭiyekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayova nibbāna’nti āha. So vattabbo – ‘kiṃ pana yathā cetaṃ suttaṃ tathā attho’ti? Addhā vakkhati – ‘āma, natthi suttato muñcitvā attho’ti. Tato vattabbo – ‘idaṃ tāva te suttaṃ ābhataṃ; anantarasuttaṃ āharā’ti. Anantarasuttaṃ nāma – ‘‘arahattaṃ arahattanti, āvuso sāriputta, vuccati; katamaṃ nu kho, āvuso, arahattanti? Yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo – idaṃ vuccati arahatta’’nti (saṃ. ni. 4.315) idaṃ tassevānantaraṃ ābhatasuttaṃ.

Imasmiṃ pana naṃ ābhate āhaṃsu – ‘nibbānaṃ nāma dhammāyatanapariyāpanno dhammo, arahattaṃ cattāro khandhā. Nibbānaṃ sacchikatvā viharanto dhammasenāpati nibbānaṃ pucchitopi arahattaṃ pucchitopi kilesakkhayameva āha. Kiṃ pana nibbānañca arahattañca ekaṃ udāhu nāna’nti? ‘Ekaṃ vā hotu nānaṃ vā. Ko ettha tayā atibahuṃ cuṇṇīkaraṇaṃ karontena attho’? ‘Na tvaṃ ekaṃ nānaṃ jānāsīti. Nanu ñāte sādhu hotī’ti evaṃ punappunaṃ pucchito vañcetuṃ asakkonto āha – ‘rāgādīnaṃ khīṇante uppannattā arahattaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo’ti vuccatīti. Tato naṃ āhaṃsu – ‘mahākammaṃ te kataṃ. Lañjaṃ datvāpi taṃ vadāpento etadeva vadāpeyya. Yatheva ca te etaṃ vibhajitvā kathitaṃ, evaṃ idampi sallakkhehi – nibbānañhi āgamma rāgādayo khīṇāti nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuttaṃ. Tīṇipi hi etāni nibbānasseva adhivacanānī’ti.

Sace evaṃ vutte saññattiṃ gacchati iccetaṃ kusalaṃ; no ce, bahunibbānatāya kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo – ‘rāgakkhayo nāma rāgasseva khayo udāhu dosamohānampi? Dosakkhayo nāma dosasseva khayo udāhu rāgamohānampi? Mohakkhayo nāma mohasseva khayo udāhu rāgadosānampī’ti? Addhā vakkhati – ‘rāgakkhayo nāma rāgasseva khayo, dosakkhayo nāma dosasseva khayo, mohakkhayo nāma mohasseva khayo’ti.

Tato vattabbo – ‘tava vāde rāgakkhayo ekaṃ nibbānaṃ hoti, dosakkhayo ekaṃ, mohakkhayo ekaṃ; tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ khaye tīṇi nibbānāni honti, catunnaṃ upādānānaṃ khaye cattāri, pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ khaye pañca, channaṃ taṇhākāyānaṃ khaye cha, sattannaṃ anusayānaṃ khaye satta, aṭṭhannaṃ micchattānaṃ khaye aṭṭha, navannaṃ taṇhāmūlakadhammānaṃ khaye nava, dasannaṃ saṃyojanānaṃ khaye dasa, diyaḍḍhakilesasahassassa khaye pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nibbānanti bahūni nibbānāni honti. Natthi pana te nibbānānaṃ pamāṇanti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha’.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, oḷārikatāya kāretabbo. Kathaṃ? ‘Andhabālā hi acchadīpimigamakkaṭādayopi kilesapariyuṭṭhitā vatthuṃ paṭisevanti. Atha nesaṃ paṭisevanapariyante kileso vūpasammati. Tava vāde acchadīpimigamakkaṭādayo nibbānappattā nāma honti. Oḷārikaṃ vata te nibbānaṃ thūlaṃ, kaṇṇehi piḷandhituṃ na sakkāti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha’.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, gotrabhunāpi kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo – ‘tvaṃ gotrabhu nāma atthīti vadesī’ti? ‘Āma vadāmī’ti. ‘Gotrabhukkhaṇe kilesā khīṇā, khīyanti, khīyissantī’ti? Na khīṇā, na khīyanti; apica kho khīyissantīti. ‘Gotrabhu pana kiṃ ārammaṇaṃ karotī’ti? ‘Nibbānaṃ’. ‘Tava gotrabhukkhaṇe kilesā na khīṇā, na khīyanti; atha kho khīyissanti. Tvaṃ akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayaṃ nibbānaṃ paññapesi, appahīnesu anusayesu anusayappahānaṃ nibbānaṃ paññapesi. Taṃ te na sameti. Evaṃ pana aggahetvā nibbānaṃ āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānīti gaṇha’.

Sace pana evaṃ vuttepi na sallakkheti, maggena kāretabbo. Kathaṃ? Evaṃ tāva pucchitabbo – ‘tvaṃ maggaṃ nāma vadesī’ti? ‘Āma vademī’ti. ‘Maggakkhaṇe kilesā khīṇā, khīyanti, khiyissantī’ti? Jānamāno vakkhati – ‘khīṇāti vā khīyissantīti vā vattuṃ na vaṭṭati, khīyantīti vattuṃ vaṭṭatī’ti. ‘Yadi evaṃ, maggassa kilesakkhayaṃ nibbānaṃ katamaṃ? Maggena khīyanakakilesā katame? Maggo katamaṃ kilesakkhayaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā katame kilese khepeti? Tasmā mā evaṃ gaṇha. Nibbānaṃ pana āgamma rāgādayo khīṇāti ekameva nibbānaṃ rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti vuccati. Tīṇipi hetāni nibbānasseva adhivacanānī’ti.

Evaṃ vutte evamāha – ‘tvaṃ āgamma āgammāti vadesī’ti? ‘Āma vademī’ti. ‘Āgamma nāmāti idaṃ te kuto laddha’nti? ‘Suttato laddha’nti. ‘Āhara sutta’nti. ‘‘Evaṃ avijjā ca taṇhā ca taṃ āgamma, tamhi khīṇā, tamhi bhaggā, na ca kiñci kadācī’’ti. Evaṃ vutte paravādī tuṇhībhāvaṃ āpannoti.

Idhāpi dasāyatanāni kāmāvacarāni, dve pana catubhūmakāni lokiyalokuttaramissakānīti veditabbāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

168. Idhāpi pañhāpucchake yaṃ labbhati yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchitvā labbhamānavaseneva vissajjanaṃ vuttaṃ; na kevalañca idha, sabbesupi pañhāpucchakesu eseva nayo. Idha pana dasannaṃ āyatanānaṃ rūpabhāvena abyākatatā veditabbā. Dvinnaṃ āyatanānaṃ khandhavibhaṅge catunnaṃ khandhānaṃ viya kusalādibhāvo veditabbo. Kevalañhi cattāro khandhā sappaccayāva saṅkhatāva dhammāyatanaṃ pana ‘‘siyā appaccayaṃ, siyā asaṅkhata’’nti āgataṃ. Ārammaṇattikesu ca anārammaṇaṃ sukhumarūpasaṅkhātaṃ dhammāyatanaṃ na-vattabbakoṭṭhāsaṃ bhajati. Tañca kho anārammaṇattā na parittādibhāvena navattabbadhammārammaṇattāti ayamettha viseso. Sesaṃ tādisameva. Idhāpi hi cattāro khandhā viya dvāyatanā pañcapaṇṇāsa kāmāvacaradhamme ārabbha rajjantassa dussantassa muyhantassa saṃvarantassa sammasantassa paccavekkhantassa ca parittārammaṇāti sabbaṃ khandhesu vuttasadisamevāti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Āyatanavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātuvibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

172. Idāni tadanantare dhātuvibhaṅge sabbā dhātuyo chahi chahi dhātūhi saṅkhipitvā tīhi chakkehi suttantabhājanīyaṃ dassento **cha dhātuyo**tiādimāha. Tattha **chā**ti gaṇanaparicchedo. **Dhātuyo**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. **Pathavīdhātū**tiādīsu dhātvaṭṭho nāma sabhāvaṭṭho, sabhāvaṭṭho nāma suññataṭṭho, suññataṭṭho nāma nissattaṭṭhoti evaṃ sabhāvasuññatanissattaṭṭhena pathavīyeva dhātu **pathavīdhātu**. Āpodhātuādīsupi eseva nayo. Evamettha padasamāsaṃ viditvā evamattho veditabbo – **pathavīdhātū**ti patiṭṭhānadhātu. **Āpodhātū**ti ābandhanadhātu. **Tejodhātū**ti paripācanadhātu. **Vāyodhātū**ti vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātū**ti asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātū**ti vijānanadhātu.

173. **Pathavīdhātudvaya**nti pathavīdhātu dve ayaṃ. Ayaṃ pathavīdhātu nāma na ekā eva ajjhattikabāhirabhedena pana dve dhātuyo evāti attho. Tenevāha – ‘‘atthi ajjhattikā atthi bāhirā’’ti. Tattha **ajjhattikā**ti sattasantānapariyāpannā niyakajjhattā. **Bāhirā**ti saṅkhārasantānapariyāpannā anindriyabaddhā. **Ajjhattaṃ paccatta**nti ubhayampetaṃ niyakajjhattādhivacanameva. Idāni taṃ sabhāvākārato dassetuṃ **kakkhaḷa**ntiādi vuttaṃ. Tattha **kakkhaḷa**nti thaddhaṃ. **Kharigata**nti pharusaṃ. **Kakkhaḷatta**nti kakkhaḷabhāvo. **Kakkhaḷabhāvo**ti kakkhaḷasabhāvo. **Ajjhattaṃ upādinna**nti niyakajjhattasaṅkhātaṃ upādinnaṃ. Upādinnaṃ nāma sarīraṭṭhakaṃ. Sarīraṭṭhakañhi kammasamuṭṭhānaṃ vā hotu mā vā, taṃ sandhāya upādinnampi atthi anupādinnampi; ādinnaggahitaparāmaṭṭhavasena pana sabbampetaṃ upādinnamevāti dassetuṃ ‘‘ajjhattaṃ upādinna’’nti āha.

Idāni tameva pathavīdhātuṃ vatthuvasena dassetuṃ **seyyathidaṃ kesā lomā**tiādi vuttaṃ. Tattha **seyyathida**nti nipāto. Tassattho – yā sā ajjhattikā pathavīdhātu sā katamā? Yaṃ vā ajjhattaṃ paccattaṃ kakkhaḷaṃ nāma taṃ katamanti? **Kesā lomā**tiādi tassā ajjhattikāya pathavīdhātuyā vatthuvasena pabhedadassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – kesā nāma ajjhattā upādinnā sarīraṭṭhakā kakkhaḷattalakkhaṇā imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso. Lomā nāma…pe… karīsaṃ nāma. Idha pana avuttampi paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.4) pāḷiāruḷhaṃ **matthaluṅgaṃ** āharitvā matthaluṅgaṃ nāma ajjhattaṃ upādinnaṃ sarīraṭṭhakaṃ kakkhaḷattalakkhaṇaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso. Parato āpodhātuādīnaṃ niddese pittādīsupi eseva nayo.

Iminā kiṃ dassitaṃ hoti? Dhātumanasikāro. Imasmiṃ pana dhātumanasikāre kammaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā uttamatthaṃ arahattaṃ pāpuṇitukāmena kiṃ kattabbaṃ? Catupārisuddhisīlaṃ sodhetabbaṃ. Sīlavato hi kammaṭṭhānabhāvanā ijjhati. Tassa sodhanavidhānaṃ visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Visuddhasīlena pana sīle patiṭṭhāya dasa pubbapalibodhā chinditabbā. Tesampi chindanavidhānaṃ visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṃ. Chinnapalibodhena dhātumanasikārakammaṭṭhānaṃ uggaṇhitabbaṃ. Ācariyenāpi dhātumanasikārakammaṭṭhānaṃ uggaṇhāpentena sattavidhaṃ uggahakosallaṃ dasavidhañca manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Antevāsikenāpi ācariyassa santike bahuvāre sajjhāyaṃ katvā nijjaṭaṃ paguṇaṃ kammaṭṭhānaṃ kātabbaṃ. Vuttañhetaṃ aṭṭhakathāyaṃ – ''ādikammikena bhikkhunā jarāmaraṇā muccitukāmena sattahākārehi uggahakosallaṃ icchitabbaṃ, dasahākārehi manasikārakosallaṃ icchitabba''nti.

Tattha vacasā, manasā, vaṇṇato, saṇṭhānato, disato, okāsato, paricchedatoti imehi sattahākārehi imasmiṃ dhātumanasikārakammaṭṭhāne **'uggahakosallaṃ'** icchitabbaṃ. Anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamato, anupubbamuñcanato, lakkhaṇato, tayo ca suttantāti imehi dasahākārehi **'manasikārakosallaṃ'** icchitabbaṃ. Tadubhayampi parato satipaṭṭhānavibhaṅge āvi bhavissati.

Evaṃ uggahitakammaṭṭhānena pana visuddhimagge vutte aṭṭhārasa senāsanadose vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena attanāpi pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatena pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantena vivittokāsagatena kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ. Manasikarontena ca vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena kesādīsu ekekakoṭṭhāsaṃ manasikaritvā avasāne evaṃ manasikāro pavattetabbo – ime **kesā** nāma sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā. Tattha yathā vammikamatthake jātesu kuṇṭhatiṇesu na vammikamatthako jānāti 'mayi kuṇṭhatiṇāni jātānī'ti, nāpi kuṇṭhatiṇāni jānanti 'mayaṃ vammikamatthake jātānī'ti, evameva na sīsakaṭāhapaliveṭhanacammaṃ jānāti 'mayi kesā jātā'ti, nāpi kesā jānanti 'mayaṃ sīsakaṭāhapaliveṭhanacamme jātā'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kesā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Lomā sarīraveṭhanacamme jātā. Tattha yathā suññagāmaṭṭhāne jātesu dabbatiṇesu na suññagāmaṭṭhānaṃ jānāti 'mayi dabbatiṇāni jātānī'ti, nāpi dabbatiṇāni jānanti 'mayaṃ suññagāmaṭṭhāne jātānī'ti, evameva na sarīraveṭhanacammaṃ jānāti 'mayi lomā jātā'ti, nāpi lomā jānanti 'mayaṃ sarīraveṭhanacamme jātā'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lomā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Nakhā aṅgulīnaṃ aggesu jātā. Tattha yathā kumārakesu daṇḍakehi madhukaṭṭhike vijjhitvā kīḷantesu na daṇḍakā jānanti 'amhesu madhukaṭṭhikā ṭhapitā'ti, nāpi madhukaṭṭhikā jānanti 'mayaṃ daṇḍakesu ṭhapitā'ti, evameva na aṅguliyo jānanti 'amhākaṃ aggesu nakhā jātā'ti, nāpi nakhā jānanti 'mayaṃ aṅgulīnaṃ aggesu jātā'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nakhā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Dantā hanukaṭṭhikesu jātā. Tattha yathā vaḍḍhakīhi pāsāṇaudukkhalesu kenacideva silesajātena bandhitvā ṭhapitathambhesu na udukkhalāni jānanti 'amhesu thambhā ṭhitā'ti, nāpi thambhā jānanti 'mayaṃ udukkhalesu ṭhitā'ti, evameva na hanukaṭṭhikā jānanti 'amhesu dantā jātā'ti, nāpi dantā jānanti 'mayaṃ hanukaṭṭhikesu jātā'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti dantā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Taco sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Tattha yathā allagocammapariyonaddhāya mahāvīṇāya na mahāvīṇā jānāti 'ahaṃ allagocammena pariyonaddhā'ti, nāpi allagocammaṃ jānāti 'mayā mahāvīṇā pariyoddhā'ti, evameva na sarīraṃ jānāti 'ahaṃ tacena pariyonaddha'nti, nāpi taco jānāti 'mayā sarīraṃ pariyonaddhanti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti taco nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Maṃsaṃ aṭṭhisaṅghāṭaṃ anulimpitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā mahāmattikāya littāya bhittiyā na bhitti jānāti 'ahaṃ mahāmattikāya littā'ti, nāpi mahāmattikā jānāti 'mayā mahābhitti littā'ti, evameva na aṭṭhisaṅghāṭo jānāti 'ahaṃ navamaṃsapesisatappabhedena maṃsena litto'ti, nāpi maṃsaṃ jānāti 'mayā aṭṭhisaṅghāṭo litto'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti maṃsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Nhāru sarīrabbhantare aṭṭhīni ābandhamānā ṭhitā. Tattha yathā vallīhi vinaddhesu kuṭṭadārūsu na kuṭṭadārūni jānanti 'mayaṃ vallīhi vinaddhānī'ti, nāpi valliyo jānanti 'amhehi kuṭṭadārūni vinaddhānī'ti, evameva na aṭṭhīni jānanti 'mayaṃ nhārūhi ābaddhānī'ti, nāpi nhārū jānanti 'amhehi aṭṭhīni ābaddhānī'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti nhāru nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Aṭṭhīsu paṇhikaṭṭhi gopphakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Gopphakaṭṭhi jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi ūruṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Ūruṭṭhi kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Kaṭiṭṭhi piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako gīvaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhito. Gīvaṭṭhi sīsaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhitaṃ. Sīsaṭṭhi gīvaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Gīvaṭṭhi piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhitaṃ. Piṭṭhikaṇṭako kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito. Kaṭiṭṭhi ūruṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Ūruṭṭhi jaṅghaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Jaṅghaṭṭhi gopphakaṭṭhike patiṭṭhitaṃ. Gopphakaṭṭhi paṇhikaṭṭhike patiṭṭhitaṃ.

Tattha yathā iṭṭhakadārugomayādisañcayesu na heṭṭhimā heṭṭhimā jānanti ‘mayaṃ uparime uparime ukkhipitvā ṭhitā’ti, nāpi uparimā uparimā jānanti ‘mayaṃ heṭṭhimesu heṭṭhimesu patiṭṭhitā’ti, evameva na paṇhikaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ gopphakaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na gopphakaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ jaṅghaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na jaṅghaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ ūruṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na ūruṭṭhi jānāti ‘ahaṃ kaṭiṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na kaṭiṭṭhi jānāti ‘ahaṃ piṭṭhikaṇṭakaṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na piṭṭhikaṇṭako jānāti ‘ahaṃ gīvaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhito’ti, na gīvaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ sīsaṭṭhiṃ ukkhipitvā ṭhita’nti, na sīsaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ gīvaṭṭhimhi patiṭṭhita’nti, na gīvaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ piṭṭhikaṇṭake patiṭṭhita’nti, na piṭṭhikaṇṭako jānāti ‘ahaṃ kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhito’ti, na kaṭiṭṭhi jānāti ‘ahaṃ ūruṭṭhimhi patiṭṭhita’nti, na ūruṭṭhi jānāti ‘ahaṃ jaṅghaṭṭhimhi patiṭṭhita’nti, na jaṅghaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ gopphakaṭṭhimhi patiṭṭhita’nti, na gopphakaṭṭhi jānāti ‘ahaṃ paṇhikaṭṭhimhi patiṭṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhi nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Aṭṭhimiñjaṃ tesaṃ tesaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā veḷupabbādīnaṃ anto pakkhittesu sinnavettaggādīsu na veḷupabbādīni jānanti ‘amhesu vettaggādīni pakkhittānī’ti, nāpi vettaggādīni jānanti ‘mayaṃ veḷupabbādīsu ṭhitānīti, evameva na aṭṭhīni jānanti ‘amhākaṃ anto aṭṭhimiñjaṃ ṭhita’nti, nāpi aṭṭhimiñjaṃ jānāti ‘ahaṃ aṭṭhīnaṃ anto ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti aṭṭhimiñjaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Vakkaṃ galavāṭakato nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā vaṇṭupanibaddhe ambaphaladvaye na vaṇṭaṃ jānāti ‘mayā ambaphaladvayaṃ upanibaddha’nti, nāpi ambaphaladvayaṃ jānāti ‘ahaṃ vaṇṭena upanibaddha’nti, evameva na thūlanhāru jānāti ‘mayā vakkaṃ upanibaddha’nti, nāpi vakkaṃ jānāti ‘ahaṃ thūlanhārunā upanibaddha’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vakkaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Hadayaṃ sarīrabbhantare uraṭṭhipañjaramajjhaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaraṃ nissāya ṭhapitāya maṃsapesiyā na jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaraṃ jānāti ‘maṃ nissāya maṃsapesi ṭhapitā’ti, nāpi maṃsapesi jānāti ‘ahaṃ jiṇṇasandamānikapañjarabbhantaraṃ nissāya ṭhitā’ti, evameva na uraṭṭhipañjarabbhantaraṃ jānāti ‘maṃ nissāya hadayaṃ ṭhita’nti, nāpi hadayaṃ jānāti ‘ahaṃ uraṭṭhipañjarabbhantaraṃ nissāya ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti hadayaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Yakanaṃ antosarīre dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā ukkhalikapālapassamhi lagge yamakamaṃsapiṇḍe na ukkhalikapālapassaṃ jānāti ‘mayi yamakamaṃsapiṇḍo laggo’ti, nāpi yamakamaṃsapiṇḍo jānāti ‘ahaṃ ukkhalikapālapasse laggo’ti, evameva na thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ jānāti ‘maṃ nissāya yakanaṃ ṭhita’nti, nāpi yakanaṃ jānāti ‘ahaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti yakanaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Kilomakesu paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca parivāretvā ṭhitaṃ, apaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā pilotikapaliveṭhite maṃse na maṃsaṃ jānāti ‘ahaṃ pilotikāya paliveṭhita’nti, nāpi pilotikā jānāti ‘mayā maṃsaṃ paliveṭhita’nti, evameva na vakkahadayāni sakalasarīre maṃsañca jānāti ‘ahaṃ kilomakena paṭicchanna’nti, nāpi kilomakaṃ jānāti ‘mayā vakkahadayāni sakalasarīre maṃsañca paṭicchanna’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kilomakaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Pihakaṃ hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Tattha yathā koṭṭhakamatthakapassaṃ nissāya ṭhitāya gomayapiṇḍiyā na koṭṭhakamatthakapassaṃ jānāti ‘gomayapiṇḍi maṃ nissāya ṭhitā’ti, nāpi gomayapiṇḍi jānāti ‘ahaṃ koṭṭhakamatthakapassaṃ nissāya ṭhitā’ti, evameva na udarapaṭalassa matthakapassaṃ jānāti ‘pihakaṃ maṃ nissāya ṭhita’nti, nāpi pihakaṃ jānāti ‘ahaṃ udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pihakaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Papphāsaṃ sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare hadayañca yakanañca uparichādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Tattha yathā jiṇṇakoṭṭhabbhantare olambamāne sakuṇakulāvake na jiṇṇakoṭṭhabbhantaraṃ jānāti 'mayi sakuṇakulāvako olambamāno ṭhito'ti, nāpi sakuṇakulāvako jānāti 'ahaṃ jiṇṇakoṭṭhabbhantare olambamāno ṭhito'ti, evameva na sarīrabbhantaraṃ jānāti 'mayi papphāsaṃ olambamānaṃ ṭhita'nti, nāpi papphāsaṃ jānāti 'ahaṃ evarūpe sarīrabbhantare olambamānaṃ ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti papphāsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Antaṃ galavāṭakato karīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā lohitadoṇikāya obhujitvā ṭhapite chinnasīsadhamanikaḷevare na lohitadoṇi jānāti 'mayi dhamanikaḷevaraṃ ṭhita'nti, nāpi dhamanikaḷevaraṃ jānāti 'ahaṃ lohitadoṇikāyaṃ ṭhita'nti, evameva na sarīrabbhantaraṃ jānāti 'mayi antaṃ ṭhita'nti, nāpi antaṃ jānāti 'ahaṃ sarīrabbhantare ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Antaguṇaṃ antantare ekavīsati antabhoge bandhitvā ṭhitaṃ. Tattha yathā pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbetvā ṭhitesu rajjukesu na pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ jānāti 'rajjukā maṃ sibbetvā ṭhitā'ti, nāpi rajjukā jānanti 'mayaṃ pādapuñchanarajjumaṇḍalakaṃ sibbetvā ṭhitā'ti, evameva na antaṃ jānāti 'antaguṇaṃ maṃ ābandhitvā ṭhita'nti, nāpi antaguṇaṃ jānāti 'ahaṃ antaṃ bandhitvā ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti antaguṇaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Udariyaṃ udare ṭhitaṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. Tattha yathā suvānadoṇiyaṃ ṭhite suvānavamathumhi na suvānadoṇi jānāti 'mayi suvānavamathu ṭhito'ti, nāpi suvānavamathu jānāti 'ahaṃ suvānadoṇiyaṃ ṭhito'ti, evameva na udaraṃ jānāti 'mayi udariyaṃ ṭhita'nti, nāpi udariyaṃ jānāti 'ahaṃ udare ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti udariyaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Karīsaṃ pakkāsayasaṅkhāte aṭṭhaṅgulaveḷupabbasadise antapariyosāne ṭhitaṃ. Tattha yathā veḷupabbe omadditvā pakkhittāya saṇhapaṇḍumattikāya na veḷupabbaṃ jānāti 'mayi paṇḍumattikā ṭhitā'ti, nāpi paṇḍumattikā jānāti 'ahaṃ veḷupabbe ṭhitā'ti, evameva na pakkāsayo jānāti 'mayi karīsaṃ ṭhita'nti, nāpi karīsaṃ jānāti 'ahaṃ pakkāsaye ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti karīsaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Matthaluṅgaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā purāṇalābukaṭāhe pakkhittāya piṭṭhapiṇḍiyā na lābukaṭāhaṃ jānāti 'mayi piṭṭhapiṇḍi ṭhitā'ti, nāpi piṭṭhapiṇḍi jānāti 'ahaṃ lābukaṭāhe ṭhitā'ti, evameva na sīsakaṭāhabbhantaraṃ jānāti 'mayi matthaluṅgaṃ ṭhita'nti, nāpi matthaluṅgaṃ jānāti 'ahaṃ sīsakaṭāhabbhantare ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti matthaluṅgaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto thaddho pathavīdhātūti.

Yaṃ vā panaññampīti iminā āpokoṭṭhāsādīsu tīsu anugataṃ pathavīdhātuṃ lakkhaṇavasena yevāpanakaṃ pathaviṃ katvā dasseti.

Bāhirapathavīdhātuniddese **ayo**ti kāḷalohaṃ. **Loha**nti jātilohaṃ, vijātilohaṃ, kittimalohaṃ, pisācalohanti catubbidhaṃ. Tattha ayo, sajjhu, suvaṇṇaṃ, tipu, sīsaṃ, tambalohaṃ, vekantakanti imāni satta jātilohāni nāma. Nāganāsikalohaṃ vijātilohaṃ nāma. Kaṃsalohaṃ, vaṭṭalohaṃ, ārakūṭanti tīṇi kittimalohāni nāma. Morakkhakaṃ, puthukaṃ, malinakaṃ, capalakaṃ, selakaṃ, āṭakaṃ, bhallakaṃ, dūsilohanti aṭṭha pisācalohāni nāma. Tesu pañca jātilohāni pāḷiyaṃ visuṃ vuttāneva. Tambalohaṃ, vekantakalohanti imehi pana dvīhi jātilohehi saddhiṃ sesaṃ sabbampi idha lohanti veditabbaṃ.

Tipūti setatipu. **Sīsa**nti kāḷatipu. **Sajjhū**ti rajataṃ. **Muttā**ti sāmuddikamuttā. **Maṇī**ti ṭhapetvā pāḷiāgate veḷuriyādayo seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriyo**ti vaṃsavaṇṇamaṇi. **Saṅkho**ti sāmuddikasaṅkho. **Silā**ti kāḷasilā, paṇḍusilā, setasilātiādibhedā sabbāpi silā. **Pavāḷa**nti pavāḷameva. **Rajata**nti kahāpaṇo. **Jātarūpa**nti suvaṇṇaṃ. **Lohitaṅko**ti rattamaṇi. **Masāragalla**nti kabaramaṇi. Tiṇādīsu bahisārā antamaso nāḷikerādayopi **tiṇaṃ** nāma. Antosāraṃ antamaso dārukhaṇḍampi **kaṭṭhaṃ** nāma. **Sakkharā**ti muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumbā sakkharā nāma. Muggamattato pana heṭṭhā **vālikā**ti vuccati. **Kaṭhala**nti yaṃ kiñci kapālaṃ. **Bhūmī**ti pathavī. **Pāsāṇo**ti antomuṭṭhiyaṃ asaṇṭhahanato paṭṭhāya hatthippamāṇaṃ asampatto pāsāṇo nāma. Hatthippamāṇato paṭṭhāya pana upari **pabbato** nāma. **Yaṃ vā panā**ti iminā tālaṭṭhi-nāḷikera-phalādibhedaṃ sesapathaviṃ gaṇhāti. **Yā ca ajjhattikā pathavīdhātu yā ca bāhirā**ti iminā dvepi pathavīdhātuyo kakkhaḷaṭṭhena lakkhaṇato ekā pathavīdhātu evāti dasseti.

174. **Āpodhātu**niddesādīsu heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Āpo āpogata**ntiādīsu ābandhanavasena āpo. Tadeva āposabhāvaṃ gatattā āpogataṃ nāma. Snehavasena **sneho**. Soyeva snehasabhāvaṃ gatattā **snehagataṃ** nāma. **Bandhanattaṃ rūpassā**ti avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo. **Pittaṃ semha**ntiādīnipi vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena pariggahetvā dhātuvaseneva manasikātabbāni.

Tatrāyaṃ nayo – **pittesu** hi abaddhapittaṃ jīvitindriyapaṭibaddhaṃ sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ, baddhapittaṃ pittakosake ṭhitaṃ. Tattha yathā pūvaṃ byāpetvā ṭhite tele na pūvaṃ jānāti 'telaṃ maṃ byāpetvā ṭhita'nti, nāpi telaṃ jānāti 'ahaṃ pūvaṃ byāpetvā ṭhita'nti, evameva na sarīraṃ jānāti 'abaddhapittaṃ maṃ byāpetvā ṭhita'nti, nāpi abaddhapittaṃ jānāti 'ahaṃ sarīraṃ byāpetvā ṭhita'nti. Yathā ca vassodakena puṇṇe kosātakīkosake na kosātakīkosako jānāti 'mayi vassodakaṃ ṭhita'nti, nāpi vassodakaṃ jānāti 'ahaṃ kosātakīkosake ṭhita'nti, evameva na pittakosako jānāti mayi baddhapittaṃ ṭhitanti, nāpi baddhapittaṃ jānāti 'ahaṃ pittakosake ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pittaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Semhaṃ ekapatthapūrappamāṇaṃ udarapaṭale ṭhitaṃ. Tattha yathā upari sañjātapheṇapaṭalāya candanikāya na candanikā jānāti 'mayi pheṇapaṭalaṃ ṭhita'nti, nāpi pheṇapaṭalaṃ jānāti 'ahaṃ candanikāya ṭhita'nti, evameva na udarapaṭalaṃ jānāti 'mayi semhaṃ ṭhita'nti, nāpi semhaṃ jānāti 'ahaṃ udarapaṭale ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti semhaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Pubbo anibaddhokāso, yattha yattheva khāṇukaṇṭakappaharaṇaaggijālādīhi abhihaṭe sarīrappadese lohitaṃ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapīḷakādayo vā uppajjanti, tattha tattheva tiṭṭhati. Tattha yathā pharasuppahārādivasena paggharitaniyāse rukkhe na rukkhassa pharasuppahārādippadesā jānanti 'amhesu niyyāso ṭhito'ti, nāpi niyyāso jānāti 'ahaṃ rukkhassa pharasuppahārādippadesesu ṭhito'ti, evameva na sarīrassa khāṇukaṇṭakādīhi abhihaṭappadesā jānanti 'amhesu pubbo ṭhito'ti, nāpi pubbo jānāti 'ahaṃ tesu padesesu ṭhito'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti pubbo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lohitesu saṃsaraṇalohitaṃ abaddhapittaṃ viya sakalasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ. Sannicitalohitaṃ yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapattapūraṇappamāṇaṃ vakkahadayayakanapapphāsāni tementaṃ ṭhitaṃ. Tattha saṃsaraṇalohite abaddhapittasadisova vinicchayo. Itaraṃ pana yathā jajjarakapālaṭṭhe udake heṭṭhā leḍḍukhaṇḍāni temayamāne na leḍḍukhaṇḍāni jānanti 'mayaṃ udakena temiyamānā ṭhitā'ti, nāpi udakaṃ jānāti 'ahaṃ leḍḍukhaṇḍāni tememī'ti, evameva na yakanassa heṭṭhābhāgaṭṭhānaṃ vakkādīni vā jānanti 'mayi lohitaṃ ṭhitaṃ, amhe vā temayamānaṃ ṭhita'nti, nāpi lohitaṃ jānāti 'ahaṃ yakanassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā vakkādīni temayamānaṃ ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lohitaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Sedo aggisantāpādikālesu kesalomakūpavivarāni pūretvā tiṭṭhati ceva paggharati ca. Tattha yathā udakā abbūḷhamattesu bhisamuḷālakumudanāḷakalāpesu na bhisādikalāpavivarāni jānanti 'amhehi udakaṃ paggharatī'ti, nāpi bhisādikalāpavivarehi paggharantaṃ udakaṃ jānāti 'ahaṃ bhisādikalāpavivarehi paggharāmī'ti, evameva na kesalomakūpavivarāni jānanti 'amhehi sedo paggharatī'ti, nāpi sedo jānāti 'ahaṃ kesalomakūpavivarehi paggharāmī'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti sedo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Medo thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito patthinnasneho. Tattha yathā haliddipilotikapaṭicchanne maṃsapuñje na maṃsapuñjo jānāti 'maṃ nissāya haliddipilotikā ṭhitā'ti, nāpi haliddipilotikā jānāti 'ahaṃ maṃsapuñjaṃ nissāya ṭhitā'ti, evameva na sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ jānāti 'maṃ nissāya medo ṭhito'ti, nāpi medo jānāti 'ahaṃ sakalasarīre jaṅghādīsu vā maṃsaṃ nissāya ṭhito'ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti medo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto patthinnasneho patthinnayūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Assu yadā sañjāyati tadā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā udakapuṇṇesu taruṇatālaṭṭhikūpakesu na taruṇatālaṭṭhikūpakā jānanti 'amhesu udakaṃ ṭhita'nti, nāpi udakaṃ jānāti 'ahaṃ taruṇatālaṭṭhikūpakesu ṭhita'nti, evameva na akkhikūpakā jānanti 'amhesu assu ṭhita'nti, nāpi assu jānāti 'ahaṃ akkhikūpakesu ṭhita'nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti assu nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Vasā aggisantāpādikāle hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsapuṭanalāṭaaṃsakūṭesu ṭhitavilīnasneho.

Tattha yathā pakkhittatele ācāme na ācāmo jānāti ‘maṃ telaṃ ajjhottharitvā ṭhita’nti, nāpi telaṃ jānāti ‘ahaṃ ācāmaṃ ajjhottharitvā ṭhita’nti, evameva na hatthatalādippadeso jānāti ‘maṃ vasā ajjhottharitvā ṭhitā’ti, nāpi vasā jānāti ‘ahaṃ hatthatalādippadese ajjhottharitvā ṭhitā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti vasā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Kheḷo tathārūpe kheḷuppattipaccaye sati ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhāya tiṭṭhati. Tattha yathā abbocchinnaudakanissande nadītīrakūpake na kūpatalaṃ jānāti ‘mayi udakaṃ santiṭṭhatī’ti, nāpi udakaṃ jānāti ‘ahaṃ kūpatale santiṭṭhāmī’ti, evameva na jivhātalaṃ jānāti ‘mayi ubhohi kapolapassehi orohitvā kheḷo ṭhito’ti, nāpi kheḷo jānāti ‘ahaṃ ubhohi kapolapassehi orohitvā jivhātale ṭhito’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti kheḷo nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Siṅghāṇikā yadā sañjāyati tadā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Tattha yathā pūtidadhibharitāya sippikāya na sippikā jānāti ‘mayi pūtidadhi ṭhita’nti, nāpi pūtidadhi jānāti ‘ahaṃ sippikāya ṭhita’nti, evameva na nāsāpuṭā jānanti ‘amhesu siṅghāṇikā ṭhitā’ti, nāpi siṅghāṇikā jānāti ‘ahaṃ nāsāpuṭesu ṭhitā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti siṅghāṇikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Lasikā aṭṭhikasandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīsu ṭhitā. Tattha yathā telabbhañjite akkhe na akkho jānāti ‘maṃ telaṃ abbhañjitvā ṭhita’nti, nāpi telaṃ jānāti ‘ahaṃ akkhaṃ abbhañjitvā ṭhita’nti, evameva na asītisatasandhayo jānanti ‘lasikā amhe abbhañjitvā ṭhitā’ti, nāpi lasikā jānāti ‘ahaṃ asītisatasandhayo abbhañjitvā ṭhitā’ti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti lasikā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti.

Muttaṃ vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Tattha yathā candanikāya pakkhitte adhomukhe ravaṇaghaṭe na ravaṇaghaṭo jānāti ‘mayi candanikāraso ṭhito’ti, nāpi candanikāraso jānāti ‘ahaṃ ravaṇaghaṭe ṭhito’ti, evameva na vatthi jānāti ‘mayi muttaṃ ṭhita’nti, nāpi muttaṃ jānāti ‘ahaṃ vatthimhi ṭhita’nti. Aññamaññaṃ ābhogapaccavekkhaṇarahitā ete dhammā. Iti muttaṃ nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto yūsabhūto ābandhanākāro āpodhātūti. **Yaṃ vā panā**ti avasesesu tīsu koṭṭhāsesu āpodhātuṃ sandhāya vuttaṃ.

Bāhiraāpodhātuniddese mūlaṃ paṭicca nibbatto raso **mūlaraso** nāma. **Khandharasā**dīsupi eseva nayo. Khīrādīni pākaṭāneva. Yathā pana bhesajjasikkhāpade evamidha niyamo natthi. Yaṃ kiñci khīraṃ khīrameva. Sesesupi eseva nayo. **Bhummānī**ti āvāṭādīsu ṭhitaudakāni. **Antalikkhānī**ti pathaviṃ appattāni vassodakāni. **Yaṃ vā panā**ti himodakakappavināsakaudakapathavīsandhārakaudakādīni idha yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhāni.

175. **Tejodhātu**niddese tejanavasena **tejo**. Tejova tejobhāvaṃ gatattā **tejogataṃ. Usmā**ti uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṃ gatattā **usmāgataṃ. Usuma**nti caṇḍausumaṃ. Tadeva usumabhāvaṃ gatattā **usumagataṃ. Yena cā**ti yena tejogatena kuppitena. **Santappatī**ti ayaṃ kāyo santappati, ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatī**ti yena ayaṃ kāyo jīrīyati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valipalitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kuppitena ayaṃ kāyo ḍayhati, so ca puggalo ‘ḍayhāmi ḍayhāmī’ti kandanto satadhotasappigosītacandanādilepanañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī**ti yenetaṃ asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammā paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū catusamuṭṭhānā, pacchimo kammasamuṭṭhānova. Ayaṃ tāvettha padasaṃvaṇṇanā.

Idaṃ pana manasikāravidhānaṃ – idha bhikkhu ‘yena santappati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātū’ti manasi karoti; ‘yena jīrīyati, yena pariḍayhati, yena asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchati, ayaṃ imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto paripācanākāro tejodhātū’ti manasi karoti. **Yaṃ vā panā**ti imasmiṃ sarīre pākatiko eko utu atthi, so yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭho.

Bāhiratejodhātuniddese kaṭṭhaṃ paṭicca pajjalito kaṭṭhupādāno aggi **kaṭṭhaggi** nāma. Sakalikaggiādīsupi eseva nayo. **Saṅkāraggī**ti kacavaraṃ saṃkaḍḍhitvā jālāpito kacavaraggi. **Indaggī**ti asaniaggi. **Aggisantāpo**ti jālāya vā vītaccikaṅgārānaṃ vā santāpo. **Sūriyasantāpo**ti ātapo. **Kaṭṭhasannicayasantāpo**ti kaṭṭharāsiṭṭhāne santāpo. Sesesupi eseva nayo. **Yaṃ vā panā**ti petaggi kappavināsaggi nirayaggiādayo idha yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhā.

176. **Vāyodhātu**niddese vāyanavasena **vāyo**. Vāyova vāyobhāvaṃ gatattā **vāyogataṃ. Thambhitattaṃ rūpassā**ti avinibbhogarūpassa thambhitabhāvo. **Uddhaṅgamā vātā**ti uggārahikkādi pavattakā uddhaṃ ārohanavātā.

Adhogamā vātāti uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātā**ti antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsayā vātā**ti antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātā**ti dhamanijālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. **Khurakavātā**ti khurena viya hadayaṃ phālanavātā. **Uppalakavātā**ti hadayamaṃsameva uppāṭanakavātā. **Assāso**ti antopavisananāsikāvato. **Passāso**ti bahinikkhamananāsikāvato. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva. Ayamettha padavaṇṇanā.

Idaṃ pana manasikāravidhānaṃ – idha bhikkhu uddhaṅgamādibhede vāte uddhaṅgamādivasena pariggahetvā ‘uddhaṅgamā vātā nāma imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāso acetano abyākato suñño nissatto vitthambhanākāro vāyodhātū’ti manasi karoti. Sesesupi eseva nayo. **Yaṃ vā panā**ti sese vāyokoṭṭhāse anugatā vātā idha yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhā.

Bāhiravāyodhātuniddese **puratthimā vātā**ti puratthimadisato āgatā vātā. **Pacchimuttaradakkhiṇesu**pi eseva nayo. **Sarajā vātā**ti saha rajena sarajā. **Arajā vātā**ti rajavirahitā suddhā arajā nāma. **Sītā**ti sītautusamuṭṭhānā sītavalāhakantare samuṭṭhitā. **Uṇhā**ti uṇhautusamuṭṭhānā uṇhavalāhakantare samuṭṭhitā. **Parittā**ti mandā tanukavātā. **Adhimattā**ti balavavātā. **Kāḷā**ti kāḷavalāhakantare samuṭṭhitā, yehi abbhāhato chavivaṇṇo kāḷako hoti. Tesaṃ etaṃ adhivacanantipi eke. **Verambhavātā**ti yojanato upari vāyanavātā. **Pakkhavātā**ti antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanasamuṭṭhitā vātā. **Supaṇṇavātā**ti garuḷavātā. Kāmañca imepi pakkhavātāva ussadavasena pana visuṃ gahitā. **Tālavaṇṭavātā**ti tālapaṇṇehi vā aññena vā kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitā vātā. **Vidhūpanavātā**ti bījanapattakena samuṭṭhāpitā vātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṃ uppādenti, uppannampi parivattenti. **Yaṃ vā panā**ti idha pāḷiāgate ṭhapetvā sesavātā yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhā.

177. **Ākāsadhātu**niddese appaṭighaṭṭanaṭṭhena na kassatīti **ākāso**. Ākāsova ākāsabhāvaṃ gatattā **ākāsagataṃ**. Aghaṭṭanīyatāya **aghaṃ**. Aghameva aghabhāvaṃ gatattā **aghagataṃ**. **Vivaro**ti antaraṃ. Tadeva vivarabhāvaṃ gatattā **vivaragataṃ**. **Asamphuṭṭhaṃ maṃsalohitehī**ti maṃsalohitehi nissaṭaṃ. Kaṇṇacchiddantiādi pana tasseva pabhedadassanaṃ. Tattha **kaṇṇacchidda**nti kaṇṇasmiṃ chiddaṃ vivaraṃ maṃsalohitehi asamphuṭṭhokāso. Sesesupi eseva nayo. **Yenā**ti yena vivarena etaṃ asitādibhedaṃ ajjhoharaṇīyaṃ ajjhoharati, anto paveseti. **Yatthā**ti yasmiṃ antoudarapaṭalasaṅkhāte okāse etadeva catubbidhaṃ ajjhoharaṇīyaṃ tiṭṭhati. **Yenā**ti yena vivarena sabbampetaṃ vipakkaṃ kasaṭabhāvaṃ āpannaṃ nikkhamati, taṃ udarapaṭalato yāva karīsamaggā vidatthicaturaṅgulamattaṃ chiddaṃ maṃsalohitehi asamphuṭṭhaṃ nissaṭaṃ ākāsadhātūti veditabbaṃ. **Yaṃ vā panā**ti ettha cammantaraṃ maṃsantaraṃ nhāruntaraṃ aṭṭhintaraṃ lomantaranti idaṃ sabbaṃ yevāpanakaṭṭhānaṃ paviṭṭhaṃ.

Bāhirakaākāsadhātuniddese **asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehī**ti catūhi mahābhūtehi nissaṭaṃ bhittichiddakavāṭachiddādikaṃ veditabbaṃ. Iminā yasmiṃ ākāse parikammaṃ karontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti taṃ kathitaṃ.

178. **Viññāṇadhātu**niddese cakkhuviññāṇasaṅkhātā dhātu **cakkhuviññāṇadhātu**. Sesāsupi eseva nayo. Iti imāsu chasu dhātūsu pariggahitāsu aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitāva honti. Kathaṃ? Pathavītejovāyodhātuggahaṇena tāva phoṭṭhabbadhātu gahitāva hoti, āpodhātuākāsadhātuggahaṇena dhammadhātu, viññāṇadhātuggahaṇena tassā purecārikapacchācārikattā manodhātu gahitāva hoti. Cakkhuviññāṇadhātuādayo sutte āgatā eva. Sesā nava āharitvā dassetabbā. Cakkhuviññāṇadhātuggahaṇena hi tassā nissayabhūtā cakkhudhātu, ārammaṇabhūtā rūpadhātu ca gahitāva honti. Evaṃ sotaviññāṇadhātuādiggahaṇena sotadhātuādayoti aṭṭhārasāpi gahitāva honti. Tāsu dasahi dhātūhi rūpapariggaho kathito hoti. Sattahi arūpapariggaho. Dhammadhātuyā siyā rūpapariggaho, siyā arūpapariggaho. Iti aḍḍhekādasahi dhātūhi rūpapariggaho, aḍḍhaṭṭhadhātūhi arūpapariggahoti rūpārūpapariggaho kathito hoti. Rūpārūpaṃ pañcakkhandhā. Taṃ hoti dukkhasaccaṃ. Taṃsamuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ. Ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ. Taṃpajānano maggo maggasaccanti idaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ aṭṭhārasadhātuvasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṃ pāpetvā nigamanaṃ kathitanti veditabbaṃ.

179. Idāni dutiyachakkaṃ dassento **aparāpi cha dhātuyo**tiādimāha. Tattha **sukhadhātu dukkhadhātū**ti kāyappasādavatthukāni sukhadukkhāni sappaṭipakkhavasena yugaḷakato dassitāni. Sukhañhi dukkhassa paṭipakkho, dukkhaṃ sukhassa. Yattakaṃ sukhena pharitaṭṭhānaṃ tattakaṃ dukkhaṃ pharati. Yattakaṃ dukkhena pharitaṭṭhānaṃ tattakaṃ sukhaṃ pharati. **Somanassadhātu domanassadhātū**ti idampi tatheva yugaḷakaṃ kataṃ. Somanassañhi domanassassa paṭipakkho, domanassaṃ somanassassa. Yattakaṃ somanassena pharitaṭṭhānaṃ tattakaṃ domanassaṃ pharati. Yattakaṃ domanassena pharitaṭṭhānaṃ tattakaṃ somanassaṃ pharati.

Upekkhādhātu avijjādhātūti idaṃ pana dvayaṃ sarikkhakavasena yugaḷakaṃ kataṃ. Ubhayampi hetaṃ avibhūtattā sarikkhakaṃ hoti. Tattha sukhadukkhadhātuggahaṇena taṃ sampayuttā kāyaviññāṇadhātu, vatthubhūtā kāyadhātu, ārammaṇabhūtā phoṭṭhabbadhātu ca gahitāva honti. Somanassadomanassadhātuggahaṇena taṃ sampayuttā manoviññāṇadhātu gahitā hoti. Avijjādhātuggahaṇena dhammadhātu gahitā. Upekkhādhātuggahaṇena cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātumanodhātuyo, tāsaṃyeva vatthārammaṇabhūtā cakkhudhāturūpadhātuādayo ca gahitāti evaṃ aṭṭhārasapi dhātuyo gahitāva honti. Idāni tāsu dasahi dhātūhi rūpapariggahotiādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Evampi ekassa bhikkhuno yāva arahattā matthakaṃ pāpetvā nigamanaṃ kathitaṃ hotīti veditabbaṃ. Tattha **katamā sukhadhātu yaṃ kāyikaṃ sāta**nti ādīni heṭṭhā vuttanayāneva.

181. Tatiyachakke **kāmo**ti dve kāmā – vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmaṃ sandhāya kāmapaṭisaṃyuttā dhātu **kāmadhātu,** kāmavitakkassetaṃ nāmaṃ. Vatthukāmaṃ sandhāya kāmoyeva dhātu **kāmadhātu,** kāmāvacaradhammānametaṃ nāmaṃ. Byāpādapaṭisaṃyuttā dhātu **byāpādadhātu,** byāpādavitakkassetaṃ nāmaṃ. Byāpādova dhātu byāpādadhātu, dasaāghātavatthukassa paṭighassetaṃ nāmaṃ. Vihiṃsā paṭisaṃyuttā dhātu **vihiṃsādhātu,** vihiṃsāvitakkassetaṃ nāmaṃ. Vihiṃsāyeva dhātu vihiṃsādhātu, parasattavihesanassetaṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana heṭṭhā anāgatattā evaṃ atthādivibhāgato veditabbā – vihiṃsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā etaṃ sattānanti vihiṃsā. Sā viheṭhanalakkhaṇā, karuṇāpaṭipakkhalakkhaṇā vā; parasantāne ubbegajananarasā, sakasantāne karuṇāviddhaṃsanarasā vā; dukkhāyatanapaccupaṭṭhānā; paṭighapadaṭṭhānāti veditabbā. Nekkhammaṃ vuccati lobhā nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbakusalaṃ. Nekkhammapaṭisaṃyuttā dhātu **nekkhammadhātu,** nekkhammavitakkassetaṃ nāmaṃ. Nekkhammameva dhātu nekkhammadhātu, sabbassāpi kusalassetaṃ nāmaṃ. Abyāpādapaṭisaṃyuttā dhātu **abyāpādadhātu,** abyāpādavitakkassetaṃ nāmaṃ. Abyāpādova dhātu abyāpādadhātu, mettāyetaṃ nāmaṃ. Avihiṃsāpaṭisaṃyuttā dhātu **avihiṃsādhātu,** avihiṃsā vitakkassetaṃ nāmaṃ. Avihiṃsāva dhātu avihiṃsādhātu, karuṇāyetaṃ nāmaṃ.

182. Idāni tamevatthaṃ dassetuṃ **tattha katamā kāmadhātū**ti padabhājanaṃ āraddhaṃ. Tattha **paṭisaṃyutto**ti saṃpayogavasena paṭisaṃyutto. **Takko vitakko**tiādīni vuttatthāneva. **Viheṭhetī**ti bādheti, dukkhāpeti. **Heṭhanā**ti pāṇippahārādīhi bādhanā, dukkhuppādanā. Balavaheṭhanā **viheṭhanā**. Hiṃsanti etāyāti **hiṃsanā**. Balavahiṃsanā **vihiṃsanā. Rosanā**ti ghaṭṭanā. **Virosanā**ti balavaghaṭṭanā. Sabbattha vā 'vi' upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Upahananti etenāti upaghāto, paresaṃ upaghāto **parūpaghāto**.

Mettāyanti etāyāti **metti**. Mettāyanākāro **mettāyanā**. Mettāya ayitassa mettāsamaṅgino bhāvo **mettāyitattaṃ**. Byāpādena vimuttassa cetaso vimutti **cetovimutti**. Ettha ca purimehi tīhi upacārappattāpi appanāpatāpi mettā kathitā, pacchimena appanāpattāva.

Karuṇāyanti etāyāti **karuṇā**. Karuṇāyanākāro **karuṇāyanā**. Karuṇāya ayitassa karuṇāsamaṅgino bhāvo **karuṇāyitattaṃ**. Vihiṃsāya vimuttassa cetaso vimutti **cetovimutti**. Idhāpi purimanayeneva upacārappanābhedo veditabbo. Ubhayatthāpi ca pariyosānapade mettākaruṇāti cetovimuttivisesanatthaṃ vuttaṃ.

Ettha ca kāmavitakko sattesupi uppajjati saṅkhāresupi. Ubhayattha uppannopi kammapathabhedova. Byāpādo pana sattesu uppannoyeva kammapathaṃ bhindati, na itaro. Vihiṃsāyapi eseva nayo. Ettha ca duvidhā kathā – sabbasaṅgāhikā ceva asambhinnā ca. Kāmadhātuggahaṇena hi byāpādavihiṃsādhātuyopi gahitā. Kāmadhātuyāyeva pana nīharitvā nīharitvā dvepi etā dassitāti. Ayaṃ tāvettha sabbasaṅgāhikakathā. Ṭhapetvā pana byāpādavihiṃsādhātuyo sesā sabbāpi kāmadhātu evāti. Ayaṃ asambhinnakathā nāma. Nekkhammadhātuggahaṇenāpi abyāpādaavihiṃsādhātuyo gahitāyeva. Nekkhammadhātuto pana nīharitvā nīharitvā tadubhayampi dassitanti ayametthāpi sabbasaṅgāhikakathā. Ṭhapetvā abyāpādaavihiṃsādhātuyo avasesā nekkhammadhātūti ayaṃ asambhinnakathā nāma.

Imāhi ca chahi dhātūhi pariggahitā hi aṭṭhārasa dhātuyo pariggahitāva honti. Sabbāpi hi tā kāmadhātutova nīharitvā nīharitvā labhāpetabbā aṭṭhārasa dhātuyova hontīti tiṇṇaṃ chakkānaṃ vasena aṭṭhārasa honti. Evaṃ pana aggahetvā ekekasmiṃ chakke vuttanayena aṭṭhārasa aṭṭhārasa katvā sabbānipi tāni aṭṭhārasakāni ekajjhaṃ abhisaṅkhipitvā aṭṭhāraseva hontīti veditabbā. Iti imasmiṃ suttantabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve tebhūmikāti evamettha sammasanacārova kathitoti veditabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

183. Abhidhammabhājanīye sarūpeneva sabbāpi dhātuyo dassento **aṭṭhārasa dhātuyo – cakkhudhātu rūpadhātū**tiādimāha. Tattha uddesavāre tāva –

Atthato lakkhaṇādito, kamatāvatvasaṅkhato;

Paccayā atha daṭṭhabbā, veditabbo vinicchayo.

Tattha **‘atthato’**ti cakkhatīti **cakkhu**. Rūpayatīti **rūpaṃ**. Cakkhussa viññāṇaṃ **cakkhuviññāṇa**nti evamādinā tāva nayena cakkhādīnaṃ visesatthato veditabbo vinicchayo. Avisesena pana vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti **dhātu**. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā suvaṇṇarajatādidhātuyo viya suvaṇṇarajatādiṃ anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti; bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyante dhārīyanteti attho. Dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati; tathāvihitañcetaṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyatīti attho. Iti cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati dhīyatetiādiatthavasena dhātūti vuccati.

Apica yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanosilādayo silāvayavā dhātuyoti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ñāṇañeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññaṃ visabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnā hete cakkhādayoti. Apica dhātūti nijjīvamattassetaṃ adhivacanaṃ. Tathā hi bhagavā – ‘‘cha dhāturo ayaṃ, bhikkhu, puriso’’tiādīsu (ma. ni. 3.343-344) jīvasaññāsamūhanatthaṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ dhātu cāti cakkhudhātu …pe… manoviññāṇañca taṃ dhātu cāti manoviññāṇadhātūti evaṃ tāvettha atthato viññātabbo vinicchayo.

‘Lakkhaṇādito’ti cakkhādīnaṃ lakkhaṇādito pettha veditabbo vinicchayo. Tāni ca pana tesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

‘Kamato’ti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. So ca panāyaṃ hetuphalānupubbavavatthānavasena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idañhi dvayaṃ hetu. Cakkhuviññāṇadhātūti phalaṃ. Evaṃ sabbattha kamato veditabbo vinicchayo.

‘Tāvatvato’ti tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti – tesu tesu hi suttābhidhammapadesesu ābhādhātu, subhadhātu, ākāsānañcāyatanadhātu, viññāṇañcāyatanadhātu, ākiñcaññāyatanadhātu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu, saññāvedayitanirodhadhātu, kāmadhātu, byāpādadhātu, vihiṃsādhātu, nekkhammadhātu, abyāpādadhātu, avihiṃsādhātu, sukhadhātu, dukkhadhātu, somanassadhātu, domanassadhātu, upekkhādhātu, avijjādhātu, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu, hīnadhātu, majjhimadhātu, paṇītadhātu, pathavīdhātu, āpodhātu, tejodhātu, vāyodhātu, ākāsadhātu, viññāṇadhātu, saṅkhatadhātu, asaṅkhatadhātu, anekadhātunānādhātulokoti evamādayo aññāpi dhātuyo dissanti.

Evaṃ sati sabbāsaṃ vasena paricchedaṃ akatvā kasmā aṭṭhārasāti ayameva paricchedo katoti ce? Sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā. Rūpadhātuyeva hi ābhādhātu. Subhadhātu pana rūpādippaṭibaddhā. Kasmā? Subhanimittattā. Subhanimittañhi subhadhātu. Tañca rūpādivinimuttaṃ na vijjati, kusalavipākārammaṇā vā rūpādayo eva subhadhātūti rūpādimattamevesā. Ākāsānañcāyatanadhātuādīsu cittaṃ manoviññāṇadhātu. Sesā dhammā dhammadhātu. Saññāvedayitanirodhadhātu pana sabhāvato natthi; dhātudvayanirodhamattameva hi sā. Kāmadhātu dhammadhātumattaṃ vā hoti, yathāha ‘‘tattha katamā kāmadhātu? Kāmapaṭisaṃyutto takko …pe… micchāsaṅkappo’’ti; aṭṭhārasapi dhātuyo vā, yathāha ‘‘heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ katvā uparito paranimmitavasavattideve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhātuāyatanā, rūpā, vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ – ayaṃ vuccati kāmadhātū’’ti. Nekkhammadhātu dhammadhātu eva; ‘‘sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātū’’ti vā vacanato manoviññāṇadhātupi hotiyeva. Byāpādavihiṃsāabyāpādaavihiṃsāsukhadukkhasomanassadomanassupekkhāavijjāārambhanikkamaparakkamadhātuyo dhammadhātuyeva.

Hīnamajjhimapaṇītadhātuyo aṭṭhārasadhātumattameva. Hīnā hi cakkhādayo hīnadhātu. Majjhimapaṇītā cakkhādayo majjhimā ceva paṇītā ca dhātū. Nippariyāyena pana akusalā dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo hīnadhātu. Lokiyā kusalābyākatā ubhopi cakkhudhātuādayo ca majjhimadhātu. Lokuttarā pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo paṇītadhātu. Pathavītejovāyodhātuyo phoṭṭhabbadhātuyeva. Āpodhātu ākāsadhātu ca dhammadhātuyeva. Viññāṇadhātu cakkhuviññāṇādisattaviññāṇadhātusaṅkhepoyeva. Sattarasa dhātuyo dhammadhātuekadeso ca saṅkhatadhātu. Asaṅkhatadhātu pana dhammadhātuekadesova. Anekadhātunānādhātuloko pana aṭṭhārasadhātuppabhedamattamevāti. Iti sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā aṭṭhāraseva vuttāti.

Apica vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīnaṃ jīvasaññāsamūhanatthampi aṭṭhāraseva vuttā. Santi hi sattā vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññino. Tesaṃ cakkhusotaghānajivhākāyaviññāṇamanoviññāṇadhātubhedena tassā anekattaṃ, cakkhurūpādipaccayāyattavuttitāya aniccatañca pakāsetvā dīgharattānusayitaṃ jīvasaññaṃ samūhanitukāmena bhagavatā aṭṭhārasa dhātuyo pakāsitā. Kiñca bhiyyo? Tathā veneyyajjhāsayavasena; ye ca imāya nātisaṅkhepavitthārāya desanāya veneyyā sattā, tadajjhāsayavasena ca aṭṭhāraseva pakāsitā.

> Saṅkhepavitthāranayena tathā tathā hi,
> Dhammaṃ pakāsayati esa yathā yathāssa;
> Saddhammatejavihataṃ vilayaṃ khaṇena,
> Veneyyasattahadayesu tamo payātīti.

Evamettha ‘tāvatvato’ veditabbo vinicchayo.

‘Saṅkhato’ti cakkhudhātu tāva jātito eko dhammotveva saṅkhaṃ gacchati cakkhupasādavasena. Tathā sotaghānajivhākāyarūpasaddagandharasadhātuyo sotapasādādivasena. Phoṭṭhabbadhātu pana pathavītejovāyovasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Cakkhuviññāṇadhātu kusalākusalavipākavasena dve dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇadhātuyo. Manodhātu pana pañcadvārāvajjanakusalākusalavipākasampaṭicchanavasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Dhammadhātu tiṇṇaṃ arūpakkhandhānaṃ, soḷasannaṃ sukhumarūpānaṃ, asaṅkhatāya ca dhātuyā vasena vīsatidhammāti saṅkhaṃ gacchati. Manoviññāṇadhātu sesakusalākusalābyākataviññāṇavasena chasattatidhammāti saṅkhaṃ gacchatīti evamettha ‘saṅkhato’ veditabbo vinicchayo.

‘Paccayā’ti cakkhudhātuādīnaṃ cakkhuviññāṇadhātuādīsu paccayato veditabbo vinicchayo. So panetesaṃ paccayabhāvo niddesavāre āvi bhavissati.

‘Daṭṭhabbā’ti daṭṭhabbatopettha vinicchayo veditabboti attho. Sabbā eva hi saṅkhatā dhātuyo pubbantāparantavivittato, dhuvasubhasukhattabhāvasuññato, paccayāyattavuttito ca daṭṭhabbā. Visesato panettha bheritalaṃ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā, daṇḍo viya rūpadhātu, saddo viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṃ viya cakkhudhātu, mukhaṃ viya rūpadhātu, mukhanimittaṃ viya cakkhuviññāṇadhātu. Atha vā ucchutilāni viya cakkhudhātu, yantacakkayaṭṭhi viya rūpadhātu, ucchurasatelāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇī viya cakkhudhātu, uttarāraṇī viya rūpadhātu, aggi viya cakkhuviññāṇadhātu. Esa nayo sotadhātuādīsupi.

Manodhātu pana yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātuādīnaṃ purecarānucarā viya daṭṭhabbā. Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallamiva sūlamiva ca daṭṭhabbo; saññāsaṅkhārakkhandhā vedanāsallasūlayogā āturā viya; puthujjanānaṃ vā saññā āsādukkhajananato rittamuṭṭhi viya, ayathābhuccanimittaggāhakato vanamigo viya; saṅkhārā paṭisandhiyaṃ pakkhipanato aṅgārakāsuyaṃ khipanakapuriso viya, jātidukkhānubandhanato rājapurisānubandhacorā viya, sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto visarukkhabījāni viya; rūpaṃ nānāvidhūpaddavanimittato khuracakkaṃ viya daṭṭhabbaṃ.

Asaṅkhatā pana dhātu amatato santato khemato ca daṭṭhabbā. Kasmā? Sabbānatthapaṭipakkhabhūtattā. Manoviññāṇadhātu gahitārammaṇaṃ muñcitvāpi aññaṃ gahetvāva pavatanato vanamakkaṭo viya, duddamanato assakhaḷuṅko viya, yatthakāmanipātito vehāsaṃ khittadaṇḍo viya, lobhadosādinānappakārakilesayogato raṅganaṭo viya daṭṭhabboti.

184. Niddesavāre **cakkhuñca paṭicca rūpe cā**ti idañca dvayaṃ paṭicca aññañca kiriyāmanodhātuñceva sampayuttakhandhattayañcāti attho. Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhu nissayapaccayo hoti, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, kiriyamanodhātu vigatapaccayo, tayo arūpakkhandhā sahajātapaccayo. Tasmā esā cakkhuviññāṇadhātu ime cattāro paṭicca uppajjati nāma. **Sotañca paṭiccā**tiādīsupi eseva nayo.

Niruddhasamanantarāti niruddhāya samanantarā. **Tajjā manodhātū**ti tasmiṃ ārammaṇe jātā kusalākusalavipākato duvidhā manodhātu sampaṭicchanakiccā. **Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro**ti etesu cakkhuviññāṇādīsu sabbadhammesu uppajjamānesu paṭhamasamannāhāro; cakkhuviññāṇadhātuādīnaṃ vā ārammaṇasaṅkhātesu sabbadhammesu paṭhamasamannāhāroti ayamettha attho veditabbo. Etena pañcadvārāvajjanakiccā kiriyamanodhātu gahitāti veditabbā.

Manodhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantarāti ettha **pi**-kāro sampiṇḍanattho. Tasmā manodhātuyāpi manoviññāṇadhātuyāpīti ayamettha attho veditabbo. Tena yā ca vipākamanodhātuyā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati santīraṇakiccā vipākamanoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati voṭṭhabbanakiccā kiriyamanoviññāṇadhātu, yā ca tassā uppajjitvā niruddhāya samanantarā uppajjati javanakiccā manoviññāṇadhātu – tā sabbāpi kathitā hotīti veditabbā. **Manañca paṭiccā**ti bhavaṅgamanaṃ. **Dhamme**

cāti catubhūmikadhammārammaṇaṃ. **Uppajjati manoviññāṇa**nti sahāvajjanakaṃ javanaṃ nibbattati.

Imasmiṃ pana ṭhāne hatthe gahitapañhaṃ nāma gaṇhiṃsu. Mahādhammarakkhitatthero kira nāma dīghabhāṇakābhayattheraṃ hatthe gahetvā āha – 'paṭiccāti nāma āgataṭṭhāne āvajjanaṃ visuṃ na kātabbaṃ, bhavaṅganissitakameva kātabba'nti. Tasmā idha **mano**ti sahāvajjanakaṃ bhavaṅgaṃ. **Manoviññāṇa**nti javanamanoviññāṇaṃ. Imasmiṃ pana abhidhammabhājanīye soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmikā lokiyalokuttaramissakā kathitāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

185. Pañhāpucchake aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ heṭṭhā vuttanayānusāreneva kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana **cha dhātuyo parittārammaṇā**ti idaṃ pana pañcannaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ manodhātuyā ca ekantena pañcasu rūpārammaṇādīsu pavattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Dve dhātuyo**ti vuttānaṃ pana dhammadhātumanoviññāṇadhātūnaṃ manāyatanadhammāyatanesu vuttanayeneva parittārammaṇāditā veditabbā. Iti imasmimpi pañhāpucchake soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmikā lokiyalokuttaramissakā kathitā. Evamayaṃ dhātuvibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā desitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Dhātuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saccavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

189. Idāni tadanantare saccavibhaṅge **cattārī**ti gaṇanaparicchedo. **Ariyasaccānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. **Dukkhaṃ ariyasacca**ntiādimhi pana uddesavāre –

Vibhāgato nibbacana-lakkhaṇādippabhedato;
Atthatthuddhārato ceva, anūnādhikato tathā.

Kamato ariyasaccesu, yaṃ ñāṇaṃ tassa kiccato;
Antogadhānaṃ pabhedo, upamāto catukkato.

Suññatekavidhādīhi, sabhāgavisabhāgato;
Vinicchayo veditabbo, viññunā sāsanakkame.

Tattha **'vibhāgato'**ti dukkhādīnañhi cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisamentehi abhisametabbā. Yathāha, ''dukkhassa pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, vipariṇāmaṭṭho – ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Samudayassa āyūhanaṭṭho, nidānaṭṭho, saṃyogaṭṭho, palibodhaṭṭho…pe… nirodhassa nissaraṇaṭṭho, vivekaṭṭho, asaṅkhataṭṭho, amataṭṭho…pe… maggassa niyyānaṭṭho, hetvaṭṭho, dassanaṭṭho, ādhipateyyaṭṭho – ime cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā''ti (paṭi. ma. 2.8). Tathā ''dukkhassa pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, viparināmaṭṭho, abhisamayaṭṭho''ti (paṭi. ma. 2.11) evamādi. Iti evaṃ vibhattānaṃ catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena dukkhādīni veditabbānīti. Ayaṃ tāvettha vibhāgato vinicchayo veditabbo.

'Nibbacanalakkhaṇādippabhedato'ti ettha pana 'nibbacanato' tāva idha **'du'**iti ayaṃ saddo kucchite dissati; kucchitañhi puttaṃ duputtoti vadanti. **'Khaṃ'**saddo pana tucche; tucchañhi ākāsaṃ **kha**nti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ anekaupaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃ bālajanaparikappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca **dukkha**nti vuccati. **'Saṃ'**iti ca ayaṃ saddo ''samāgamo sameta''ntiādīsu (vibha. 199; dī. ni. 2.396) saṃyogaṃ dīpeti; **'u'**iti ayaṃ saddo ''uppannaṃ udita''ntiādīsu (pārā. 172; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 141) uppattiṃ. **'Aya'**saddo pana kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassuppattikāraṇaṃ. Iti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā **dukkhasamudaya**nti vuccati.

Tatiyasaccaṃ pana yasmā ‘ni’saddo abhāvaṃ **‘rodha’**saddo ca cārakaṃ dīpeti, tasmā abhāvo ettha saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmiṃ saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappaṭipakkhattātipi **dukkhanirodha**nti vuccati, dukkhassa vā anuppādanirodhapaccayattā dukkhanirodhanti. Catutthasaccaṃ pana yasmā etaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā dukkhanirodhagāminī paṭipadāti vuccati.

Yasmā panetāni buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā **ariyasaccānī**ti vuccanti. Yathāha – ‘‘catārimāni, bhikkhave, ariyasaccāni (saṃ. ni. 5.1097). Katamāni…pe… imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni. Ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā **ariyasaccānī**ti vuccantī’’ti. Apica ariyassa saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha – ‘‘sadevake, bhikkhave, loke…pe… sadevamanussāya tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccānīti vuccantī’’ti. Atha vā etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha – ‘‘imesaṃ kho, bhikkhave, catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ‘ariyo’ti vuccatī’’ti. Apica kho pana ariyāni saccānītipi ariyasaccāni; ariyānīti tathāni avitathāni avisaṃvādakānīti attho. Yathāha – ‘‘imāni kho, bhikkhave, cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyasaccānīti vuccantī’’ti. Evamettha nibbacanato vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ **‘lakkhaṇādippabhedato’**? Ettha hi bādhanalakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ, santāpanarasaṃ, pavattipaccupaṭṭhānaṃ. Pabhavalakkhaṇaṃ samudayasaccaṃ, anupacchedakaraṇarasaṃ, palibodhapaccupaṭṭhānaṃ. Santilakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ, accutirasaṃ, animittapaccupaṭṭhānaṃ. Niyyānalakkhaṇaṃ maggasaccaṃ, kilesappahānakaraṇarasaṃ, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṃ. Apica pavattipavattakanivattinivattakalakkhaṇāni paṭipāṭiyā. Tathā saṅkhatataṇhāasaṅkhatadassanalakkhaṇāni cāti evamettha ‘lakkhaṇādippabhedato’ vinicchayo veditabbo.

‘Atthatthuddhārato cevā’ti ettha pana **atthato** tāva ko saccaṭṭhoti ce? Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparītako, marīcīva visaṃvādako, titthiyānaṃ attāva anupalabbhasabhāvo ca na hoti; atha kho bādhanapabhavasantiniyyānappakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyañāṇassa gocaro hotiyeva; esa aggilakkhaṇaṃ viya, lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Yathāha – ‘‘idaṃ dukkhanti kho, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’’nti (saṃ. ni. 5.1090) vitthāro. Apica –

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ;
Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato;
Dukkhahetuniyāmena, iti saccaṃ visattikā.

Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato;
Santabhāvaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so;
Tacchaniyyānabhāvattā, iti so saccasammato.

Iti tacchāvipallāsa-bhūtabhāvaṃ catūsupi;
Dukkhādīsvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

Evaṃ ‘atthato’ vinicchayo veditabbo.

Kathaṃ **‘atthuddhārato’**? Idhāyaṃ ‘sacca’saddo anekesu atthesu dissati, seyyathidaṃ – ‘‘saccaṃ bhaṇe, na kujjheyyā’’tiādīsu (dha. pa. 224) vācāsacce. ‘‘Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā’’tiādīsu (jā. 2.21.433) viratisacce. ‘‘Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā’’tiādīsu (su. ni. 891) diṭṭhisacce. ‘‘Ekañhi saccaṃ na dutiyamatthī’’tiādīsu (su. ni. 890) paramatthasacce nibbāne ceva magge ca. ‘‘Catunnaṃ ariyasaccānaṃ kati kusalā’’tiādīsu (vibha. 216) ariyasacce. Svāyamidhāpi ariyasacce vattatīti evamettha ‘atthuddhārato’pi vinicchayo veditabbo.

‘Anūnādhikato’ti kasmā pana cattāreva ariyasaccāni vuttāni, anūnāni anadhikānīti ce? Aññassāsambhavato, aññatarassa ca anapaneyyabhāvato; na hi etehi aññaṃ adhikaṃ vā etesaṃ vā ekampi apanetabbaṃ sambhoti. Yathāha – ‘‘idha, bhikkhave, āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘netaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ. Ahametaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ ṭhapetvā aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’tiādi. Yathā cāha – ‘‘yo hi koci, bhikkhave, samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya ‘netaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ, yaṃ samaṇena gotamena desitaṃ. Ahametaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhaṃ paṭhamaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’tiādi (saṃ. ni. 5.1086).

Apica pavattimācikkhanto bhagavā sahetukaṃ ācikkhi, nivattiñca saupāyaṃ. Iti pavattinivattitadubhayahetūnaṃ etapparamato cattāreva vuttāni. Tathā pariññeyya pahātabba sacchikātabba bhāvetabbānaṃ, taṇhāvatthutaṇhātaṇhānirodhataṇhānirodhupāyānaṃ, ālayālayarāmatāālayasamugghātaālayasamugghātūpāyānañca vasenāpi cattāreva vuttānīti. Evamettha ‘anūnādhikato’ vinicchayo veditabbo.

‘Kamato’ti ayampi desanākkamova. Ettha ca oḷārikattā sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccaṃ paṭhamaṃ vuttaṃ, tasseva hetudassanatthaṃ tadanantaraṃ samudayasaccaṃ, hetunirodhā phalanirodhoti ñāpanatthaṃ tato nirodhasaccaṃ, tadadhigamupāyadassanatthaṃ ante maggasaccaṃ. Bhavasukhassādagadhitānaṃ vā sattānaṃ saṃvegajananatthaṃ paṭhamaṃ dukkhamāha. Taṃ neva akataṃ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito pana hotīti ñāpanatthaṃ tadanantaraṃ samudayaṃ. Tato sahetukena dukkhena abhibhūtattā saṃviggamānasānaṃ dukkhanissaraṇagavesīnaṃ nissaraṇadassanena assāsajananatthaṃ nirodhaṃ. Tato nirodhādhigamatthaṃ nirodhasampāpakaṃ magganti evamettha ‘kamato’ vinicchayo veditabbo.

‘Ariyasaccesu yaṃ ñāṇaṃ tassa kiccato’ti saccañāṇakiccatopi vinicchayo veditabboti attho. Duvidhañhi saccañāṇaṃ – anubodhañāṇañca paṭivedhañāṇañca. Tattha anubodhañāṇaṃ lokiyaṃ anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati. Paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ nirodhārammaṇaṃ katvā kiccato cattāripi saccāni paṭivijjhati. Yathāha – ‘‘yo, bhikkhave, dukkhaṃ passati dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passatī’’ti (saṃ. ni. 5.1100) sabbaṃ vattabbaṃ. Yaṃ panetaṃ lokiyaṃ, tattha dukkhañāṇaṃ pariyuṭṭhānābhibhavanavasena pavattamānaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ nivatteti, samudayañāṇaṃ ucchedadiṭṭhiṃ, nirodhañāṇaṃ sassatadiṭṭhiṃ, maggañāṇaṃ akiriyadiṭṭhiṃ; dukkhañāṇaṃ vā dhuvasubhasukhattabhāvarahitesu khandhesu dhuvasubhasukhattabhāvasaññāsaṅkhātaṃ phale vippaṭipattiṃ, samudayañāṇaṃ issarappadhānakālasabhāvādīhi loko pavattatīti akāraṇe kāraṇābhimānappavattaṃ hetumhi vippaṭipattiṃ, nirodhañāṇaṃ arūpalokalokathūpikādīsu apavaggaggāhabhūtaṃ nirodhe vippaṭipattiṃ, maggañāṇaṃ kāmasukhallikaattakilamathānuyogappabhede avisuddhimagge visuddhimaggaggāhavasena pavattaṃ upāye vippaṭipattiṃ nivatteti. Tenetaṃ vuccati –

Loke lokappabhave, lokatthagame sive ca tadupāye;
Sammuyhati tāva naro, na vijānāti yāva saccānīti.

Evamettha ‘ñāṇakiccato’pi vinicchayo veditabbo.

‘Antogadhānaṃ pabhedā’ti dukkhasaccasmiñhi, ṭhapetvā taṇhañceva anāsavadhamme ca, sesā sabbadhammā antogadhā; samudayasacce chattiṃsa taṇhāvicaritāni; nirodhasaccaṃ asammissaṃ; maggasacce sammādiṭṭhimukhena vīmaṃsiddhipādapaññindriyapaññābaladhammavicayasambojjhaṅgāni. Sammāsaṅkappāpadesena tayo nekkhammavitakkādayo, sammāvācāpadesena cattāri vacīsucaritāni, sammākammantāpadesena tīṇi kāyasucaritāni, sammāājīvamukhena appicchatā santuṭṭhitā ca, sabbesaṃyeva vā etesaṃ sammāvācākammantājīvānaṃ ariyakantasīlattā sīlassa ca saddhāhatthena paṭiggahetabbattā tesaṃ atthitāya ca atthibhāvato saddhindriyasaddhābalachandiddhipādā, sammāvāyāmāpadesena catubbidhasammappadhānavīriyindriyavīriyabalavīriyasambojjhaṅgāni, sammāsatiapadesena catubbidhasatipaṭṭhānasatindriyasatibalasatisambojjhaṅgāni, sammāsamādhiapadesena savitakkasavicārādayo tayo tayo samādhī, cittasamādhisamādhindriyasamādhibalapītipassaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgāni antogadhānīti. Evamettha ‘antogadhānaṃ pabhedā’pi vinicchayo veditabbo.

‘Upamāto’ti bhāro viya hi dukkhasaccaṃ daṭṭhabbaṃ, bhārādānamiva samudayasaccaṃ, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccaṃ, bhāranikkhepanūpāyo viya maggasaccaṃ; rogo viya ca dukkhasaccaṃ, roganidānamiva samudayasaccaṃ, rogavūpasamo viya nirodhasaccaṃ, bhesajjamiva maggasaccaṃ; dubbhikkhamiva vā dukkhasaccaṃ, dubbuṭṭhi viya samudayasaccaṃ, subhikkhamiva nirodhasaccaṃ, suvuṭṭhi viya maggasaccaṃ. Apica verīveramūlaverasamugghātaverasamugghātupāyehi, visarukkharukkhamūlamūlupacchedatadupacchedupāyehi, bhayabhayamūlanibbhayatadadhigamupāyehi, orimatīramahoghapārimatīrataṃsampāpakavāyāmehi ca yojetvāpetāni upamāto veditabbānīti. Evamettha ‘upamāto’ vinicchayo veditabbo.

‘Catukkato’ti atthi cettha dukkhaṃ na ariyasaccaṃ, atthi ariyasaccaṃ na dukkhaṃ, atthi dukkhañceva ariyasaccañca, atthi neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Esa nayo samudayādīsu. Tattha maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca ‘‘yadaniccaṃ taṃ dukkha’’nti (saṃ. ni. 3.15) vacanato saṅkhāradukkhatāya dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Nirodho ariyasaccaṃ na dukkhaṃ. Itaraṃ pana ariyasaccadvayaṃ siyā dukkhaṃ aniccato, na pana yassa pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena. Sabbākārena pana upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhañceva ariyasaccañca aññatra taṇhāya. Maggasampayuttā dhammā sāmaññaphalāni ca yassa pariññatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathatthena neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Evaṃ samudayādīsupi yathāyogaṃ yojetvā 'catukkato'pettha vinicchayo veditabbo.

'Suññatekavidhādīhī'ti ettha suññato tāva paramatthena hi sabbāneva saccāni vedakakārakanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenetaṃ vuccati –

Dukkhameva hi na koci dukkhito, kārako na kiriyāva vijjati;
Atthi nibbuti na nibbuto pumā, maggamatthi gamako na vijjatīti.

Atha vā –

Dhuvasubhasukhattasuññaṃ, purimadvayamattasuññamamatapadaṃ;
Dhuvasukhaattavirahito, maggo iti suññato tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi, nirodho ca sesattayasuñño. Phalasuñño vā ettha hetu samudaye dukkhassābhāvato magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho pakativādīnaṃ pakati viya. Hetusuññañca phalaṃ dukkhasamudayānaṃ nirodhamaggānañca asamavāyā, na hetusamavetaṃ hetuphalaṃ hetuphalasamavāyavādīnaṃ dviaṇukādīni viya. Tenetaṃ vuccati –

Tayamidha nirodhasuññaṃ, tayena tenāpi nibbuti suññā;
Suñño phalena hetu, phalampi taṃ hetunā suññanti.

Evaṃ tāva 'suññato' vinicchayo veditabbo.

'Ekavidhādīhī'ti sabbameva cettha dukkhaṃ ekavidhaṃ pavattibhāvato, duvidhaṃ nāmarūpato, tividhaṃ kāmarūpārūpūpapatibhavabhedato, catubbidhaṃ catuāhārabhedato, pañcavidhaṃ pañcupādānakkhandhabhedato. Samudayopi ekavidho pavattakabhāvato, duvidho diṭṭhisampayuttāsampayuttato, tividho kāmabhavavibhavataṇhābhedato, catubbidho catumaggappaheyyato, pañcavidho rūpābhinandanādibhedato, chabbidho chataṇhākāyabhedato. Nirodhopi ekavidho asaṅkhatadhātubhāvato, pariyāyena pana duvidho saupādisesaanupādisesato, tividho bhavattayavūpasamato, catubbidho catumaggādhigamanīyato, pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato, chabbidho chataṇhākāyakkhayabhedato. Maggopi ekavidho bhāvetabbato, duvidho samathavipassanābhedato dassanabhāvanābhedato vā, tividho khandhattayabhedato. Ayañhi sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Yathāha –

> ''Na kho, āvuso visākha, ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā. Tīhi ca kho, āvuso visākha, khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo – ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā; yo ca sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi – ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā; yā ca sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo – ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā''ti (ma. ni. 1.462).

Ettha hi sammāvācādayo tayo sīlameva. Tasmā te sajātito sīlakkhandhena saṅgahitā. Kiñcāpi hi pāḷiyaṃ sīlakkhandheti bhummena niddeso kato, attho pana karaṇavaseneva veditabbo. Sammāvāyāmādīsu pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ na sakkoti, vīriye pana paggahakiccaṃ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhūpakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi nakkhattaṃ kīḷissāmāti uyyānaṃ paviṭṭhesu tīsu sahāyesu eko supupphitaṃ campakarukkhaṃ disvā hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetuṃ na sakkuṇeyya. Athassa dutiyo onamitvā piṭṭhiṃ dadeyya. So tassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvāpi kampamāno gahetuṃ na sakkuṇeyya. Athassa itaro aṃsakūṭaṃ upanāmeyya. So ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha yathāruci pupphāni ocinitvā piḷandhitvā nakkhattaṃ kīḷeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Ekato uyyānaṃ paviṭṭhā tayo sahāyā viya hi ekato jātā sammāvāyāmādayo tayo dhammā, supupphitacampakarukkho viya ārammaṇaṃ, hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetuṃ asakkonto viya attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ asakkonto samādhi, piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo, aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha itaro yathāruci pupphaṃ gahetuṃ sakkoti, evameva vīriye paggahakiccaṃ sādhente satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādhentiyā laddhūpakāro samādhi sakkoti ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ. Tasmā samādhiyevettha sajātito samādhikkhandhena saṅgahito. Vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappesupi paññā attano dhammatāya 'aniccaṃ dukkhaṃ anattā'ti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhutaleneva parivattetuṃ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti; evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāya ādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti. Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva sajātito paññākkhandhena saṅgahitā, sammāsaṅkappo pana kiriyato saṅgahito hoti. Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṃ gacchati. Tena vuttaṃ – ''tividho khandhattayabhedato''ti. Catubbidho sotāpattimaggādivasena.

Apica sabbāneva saccāni ekavidhāni avitathattā abhiññeyyattā vā, duvidhāni lokiyalokuttarato saṅkhatāsaṅkhatato ca, tividhāni dassanabhāvanāhi pahātabbato appahātabbato nevapahātabbanāpahātabbato ca, catubbidhāni pariññeyyādibhedatoti. Evamettha 'ekavidhādīhi' vinicchayo veditabbo.

'Sabhāgavisabhāgato'ti sabbāneva ca saccāni aññamaññaṃ sabhāgāni avitathato attasuññato dukkarapaṭivedhato ca. Yathāha –

> ''Taṃ kiṃ maññasi, ānanda, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā – yo dūratova sukhumena tālacchiggaḷena asanaṃ atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ, yo vā sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyā''ti? ''Etadeva, bhante, dukkaratarañceva durabhisambhavatarañca – yo sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyā''ti. ''Tato kho te, ānanda, duppaṭivijjhataraṃ paṭivijjhanti ye idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti…pe… ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti yathābhūtaṃ paṭivijjhantī''ti (saṃ. ni. 5.1115).

Visabhāgāni salakkhaṇavavatthānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhatthena gambhīrattā lokiyattā sāsavattā ca, visabhāgāni phalahetubhedato pariññeyyappahātabbato ca. Pacchimānipi dve sabhāgāni gambhīratthena duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca, visabhāgāni visayavisayībhedato sacchikātabbabhāvetabbato ca. Paṭhamatatiyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato, visabhāgāni saṅkhatāsaṅkhatato. Dutiyacatutthāni cāpi sabhāgāni hetuapadesato, visabhāgāni ekantakusalākusalato. Paṭhamacatutthāni cāpi sabhāgāni saṅkhatato, visabhāgāni lokiyalokuttarato. Dutiyatatiyāni cāpi sabhāgāni nevasekkhanāsekkhabhāvato, visabhāgāni sārammaṇānārammaṇato.

Iti evaṃ pakārehi, nayehi ca vicakkhaṇo;
Vijaññā ariyasaccānaṃ, sabhāgavisabhāgatanti.

Suttantabhājanīyauddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

Jātiniddeso

190. Idāni saṅkhepato uddiṭṭhāni dukkhādīni vibhajitvā dassetuṃ ayaṃ **tattha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ jātipi dukkhā**ti niddesavāro āraddho. Tattha jāti veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo; jarā, maraṇaṃ, soko, paridevo, dukkhaṃ, domanassaṃ, upāyāso, appiyasampayogo, piyavippayogo veditabbo; appiyasampayogassa piyavippayogassa dukkhaṭṭho veditabbo; icchā veditabbā, icchāya dukkhaṭṭho veditabbo; khandhā veditabbā, khandhānaṃ dukkhaṭṭho veditabbo.

Tattha dukkhassa ariyasaccassa kathanatthāya ayaṃ mātikā – idañhi dukkhaṃ nāma anekaṃ nānappakāraṃ, seyyathidaṃ – dukkhadukkhaṃ, vipariṇāmadukkhaṃ, saṅkhāradukkhaṃ, paṭicchannadukkhaṃ, appaṭicchannadukkhaṃ, pariyāyadukkhaṃ, nippariyāyadukkhanti.

Tattha kāyikacetasikā dukkhavedanā sabhāvato ca nāmato ca dukkhattā **'dukkhadukkhaṃ'** nāma. Sukhavedanā vipariṇāmena dukkhuppattihetuto **'vipariṇāmadukkhaṃ'** nāma. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbayapīḷitattā **'saṅkhāradukkhaṃ'** nāma. Tathā pīḷanaṃ pana maggaphalānampi atthi. Tasmā ete dhammā dukkhasaccapariyāpannattena saṅkhāradukkhaṃ nāmāti veditabbā. Kaṇṇasūladantasūlarāgajapariḷāhadosajapariḷāhādi kāyikacetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **‘paṭicchannadukkhaṃ’** nāma, apākaṭadukkhantipi vuccati. Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvāva jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato **‘appaṭicchannadukkhaṃ’** nāma, pākaṭadukkhantipi vuccati. Ṭhapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jātiādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **‘pariyāyadukkhaṃ’** nāma. Dukkhadukkhaṃ **‘nippariyāyadukkhaṃ’** nāma.

Tattha pariyāyadukkhaṃ nippariyāyadukkhanti imasmiṃ padadvaye ṭhatvā dukkhaṃ ariyasaccaṃ kathetabbaṃ. Ariyasaccañca nāmetaṃ pāḷiyaṃ saṅkhepatopi āgacchati vitthāratopi. Saṅkhepato āgataṭṭhāne saṅkhepenapi vitthārenapi kathetuṃ vaṭṭati. Vitthārato āgataṭṭhāne pana vitthāreneva kathetuṃ vaṭṭati, na saṅkhepena. Taṃ idaṃ imasmiṃ ṭhāne vitthārena āgatanti vitthāreneva kathetabbaṃ. Tasmā yaṃ taṃ niddesavāre ‘‘tattha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā’’tiādīni padāni gahetvā ‘‘jāti veditabbā, jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo’’tiādi vuttaṃ. Tattha jātiādīni tāva ‘‘tattha katamā jāti? Yā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tamhi tamhi sattanikāye jāti sañjātī’’ti imassa pana padabhājanīyassa vasena veditabbāni.

191. Tatrāyaṃ atthavaṇṇanā – **tesaṃ tesaṃ sattāna**nti ayaṃ saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādhāraṇaniddeso. Yā devadattassa jāti, yā somadattassa jātīti evañhi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānaṃ gacchanti, na sabbaṃ aparatthadīpanaṃ sijjhati. Imehi pana dvīhi padehi na koci satto apariyādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṃ na sijjhati. Tena vuttaṃ – ‘‘yā tesaṃ tesaṃ sattāna’’nti. **Tamhi tamhī**ti ayaṃ jātigativasena anekesaṃ sattanikāyānaṃ sādhāraṇaniddeso. **Sattanikāye**ti sattānaṃ nikāye, sattaghaṭāyaṃ sattasamūheti attho.

Jātīti ayaṃ jātisaddo anekattho. Tathā hesa ‘‘ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo’’ti (pārā. 12; ma. ni. 2.257) ettha bhave āgato. ‘‘Atthi visākhe, nigaṇṭhā nāma samaṇajātikā’’ti (a. ni. 3.71) ettha nikāye. ‘‘Tiriyā nāma tiṇajāti nābhiyā uggantvā nabhaṃ āhacca ṭhitā ahosī’’ti (a. ni. 5.196) ettha paññattiyaṃ. ‘‘Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā’’ti (dhātu. 71) ettha saṅkhatalakkhaṇe. ‘‘Yaṃ, bhikkhave, mātukucchimhi paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ, paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jātī’’ti (mahāva. 124) ettha paṭisandhiyaṃ. ‘‘Sampatijāto, ānanda, bodhisatto’’ti (ma. ni. 3.207) ettha pasūtiyaṃ. ‘‘Anupakkuṭṭho jātivādenā’’ti (dī. ni. 1.331) ettha kule. ‘‘Yatohaṃ, bhagini, ariyāya jātiyā jāto’’ti (ma. ni. 2.351) ettha ariyasīle. Idha panāyaṃ savikāresu paṭhamābhinibbattakkhandhesu vattati. Tasmā jāyamānakavasena jātīti idamettha sabhāvapaccattaṃ. Sañjāyanavasena **sañjātī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Okkamanavasena **okkanti**. Jāyanaṭṭhena vā **jāti,** sā aparipuṇṇāyatanavasena yuttā. Sañjāyanaṭṭhena **sañjāti,** sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā. Okkamanaṭṭhena **okkanti,** sā aṇḍajajalābujavasena yuttā. Te hi aṇḍakosañca vatthikosañca okkamanti, okkamantāpi pavisantā viya paṭisandhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattanaṭṭhena **abhinibbatti**. Sā saṃsedajaopapātikavasena yuttā. Te hi pākaṭā eva hutvā nibbattanti. Ayaṃ tāva sammutikathā.

Idāni paramatthakathā hoti. Khandhā eva hi paramatthato pātubhavanti, na sattā. Tattha ca **khandhāna**nti ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṃ, pañcavokārabhave pañcannaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvo**ti uppatti. **Āyatanāna**nti ettha tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo. **Paṭilābho**ti santatiyaṃ pātubhāvoyeva; pātubhavantāneva hi tāni paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṃ vuccati jātī**ti ayaṃ jāti nāma kathiyati. Sā panesā tattha tattha bhave paṭhamābhinibbattilakkhaṇā, nīyyātanarasā, atītabhavato idha ummujjanapaccupaṭṭhānā, phalavasena dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā.

Idāni **‘jātiyā dukkhaṭṭho veditabbo’**ti ayañhi jāti sayaṃ na dukkhā, dukkhuppattiyā pana vatthubhāvena dukkhāti vuttā. Kataradukkhassa panāyaṃ vatthūti? Yaṃ taṃ bālapaṇḍitasuttādīsu (ma. ni. 3.246 ādayo) bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃdukkhaṃ, yañca sugatiyaṃ manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa sabbassāpi esā vatthu. Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ – ayañhi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarīkādīsu nibbattati. Atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapiṭṭhikaṇḍakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānākuṇapagandhaparibhāvite asuciparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samiñjanapasāraṇādirahito adhimattaṃ dukkhaṃ paccanubhotīti. Idaṃ tāva **‘gabbhokkantimūlakaṃ’** dukkhaṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā upakkhalanagamananisīdanauṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato eḷako viya ahiguṇṭhikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhanaodhunananiddhunanādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhamanubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakūpapanno viya, uṇhayāgubhattādiajjhoharaṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya, loṇambilādiajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādikammakāraṇappatto viya tibbaṃ dukkhamanubhoti – idaṃ **‘gabbhapariharaṇamūlakaṃ’** dukkhaṃ.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhaṃ uppajjati – idaṃ **‘gabbhavipattimūlakaṃ’** dukkhaṃ. Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā narakapapātaṃ viya atibhayānakaṃ yonimaggaṃ paṭipātiyamānassa paramasambādhena yonimukhena tāḷacchiggaḷena viya nikkaḍḍhiyamānassa mahānāgassa narakasattassa viya ca saṅghāṭapabbatehi vicuṇṇiyamānassa dukkhaṃ uppajjati – idaṃ **‘vijāyanamūlakaṃ’** dukkhaṃ. Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisassa sukumārasarīrassa hatthaggahaṇanhāpanadhovanacoḷaparimajjanādikāle sūcimukhakhuradhāravijjhanaphālanasadisaṃ dukkhaṃ uppajjati – idaṃ mātukucchito **‘bahi nikkhamanamūlakaṃ’** dukkhaṃ. Yaṃ tato paraṃ pavattiyaṃ attanāva attānaṃ vadhantassa, acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa, kodhavasena abhuñjantassa, ubbandhantassa ca dukkhaṃ hoti – idaṃ **‘attūpakkamamūlakaṃ’** dukkhaṃ.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa dukkhaṃ uppajjati – idaṃ **‘parūpakkamamūlakaṃ’** dukkhanti. Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayaṃ jāti vatthumeva hotīti. Tenetaṃ vuccati –

Jāyetha no ce narakesu satto,
Tatthaggidāhādikamappasayhaṃ;
Labhetha dukkhaṃ nu kuhiṃ patiṭṭhaṃ,
Iccāha dukkhāti munīdha jāti.

Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhighātādibhavaṃ anekaṃ;
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ,
Vinā tahiṃ jāti tatopi dukkhā.

Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsā-
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ;
Yasmā ajātassa na tattha atthi,
Tasmāpi dukkhaṃ muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ;
Na taṃ bhave tattha na cassa jāti,
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamanañca;
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jātirayañhi dukkhā.

Kiṃ bhāsitena bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
Atthīdha kiñcidapi dukkhamidaṃ kadāci;
Nevatthi jātivirahe yadato mahesī,
Dukkhāti sabbapaṭhamaṃ imamāha jātinti.

Jarāniddeso

192. **Jarā**niddese **jarā**ti sabhāvapaccattaṃ. **Jīraṇatā**ti ākāraniddeso. **Khaṇḍicca**ntiādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi jarāti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassā idaṃ sabhāvapaccattaṃ. Jīraṇatāti iminā ākārato, tenassāyaṃ ākāraniddeso. Khaṇḍiccanti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pālicca**nti iminā kesalomānaṃ palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatā**ti iminā maṃsaṃ milāpetvā tace valittabhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime khaṇḍiccanti ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena pākaṭībhūtāti pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃsaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi gayhati. Na ca khaṇḍiccādīneva jarā; na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi kālātikkameyeva abhibyattāya āyukkhayacakkhādiindriyaparipākasaṅkhātāya pakatiyā dīpitā. Tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati tasmā jarā ‘‘āyuno saṃhānī’’ti phalūpacārena vuttā. Yasmā daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā ‘‘indriyānaṃ paripāko’’ti phalūpacāreneva vuttā.

Sā panesā evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā **‘pākaṭajarā’** nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa adassanato **‘paṭicchannajarā’** nāma. Tattha yvāyaṃ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādisānaṃ dantādīnaṃ suviññeyyattā vaṇṇoyeva. Taṃ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā ‘‘ime dantā jarāya pahaṭā’’ti jaraṃ jānāti, udakaṭṭhāne baddhāni gosiṅgādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvaṃ jānanaṃ viya. Puna avīci savīcīti evampi ayaṃ jarā duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajatapavāḷacandasūriyādīnaṃ mandadasakādīsu pāṇīnaṃ viya ca pupphaphalapallavādīsu apāṇīnaṃ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ dubbiññeyyattā jarā **‘avīcijarā’** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā **‘savīcijarā’** nāma.

Tattha savīcijarā upādinnānupādinnakavasena evaṃ dīpetabbā – daharakumārakānañhi paṭhamameva khīradantā nāma uṭṭhahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā uṭṭhahanti. Te paṭhamameva setā honti, jarāvātena pana pahaṭakāle kāḷakā honti. Kesā pana paṭhamameva tambāpi honti kāḷakāpi setāpi. Chavi pana salohitikā hoti. Vaḍḍhantānaṃ vaḍḍhantānaṃ odātānaṃ odātabhāvo, kāḷakānaṃ kāḷakabhāvo paññāyati, jarāvātena pana pahaṭakāle vaḷiṃ gaṇhāti. Sabbampi sassaṃ vapitakāle setaṃ hoti, pacchā nīlaṃ, jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍukaṃ hoti. Ambaṅkurenāpi dīpetuṃ vaṭṭati eva. **Ayaṃ vuccati jarā**ti ayaṃ jarā nāma kathiyati. Sā panesā khandhaparipākalakkhaṇā, maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā.

‘Jarāya dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana ayampi sayaṃ na dukkhā, dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhāti vuttā. Katarassa dukkhassa? Kāyadukkhassa ceva domanassadukkhassa ca. Jiṇṇassa hi attabhāvo jarasakaṭaṃ viya dubbalo hoti, ṭhātuṃ vā gantuṃ vā nisīdituṃ vā vāyamantassa balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati; puttadāre yathāpure asallakkhente domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhāti veditabbā. Apica –

Aṅgānaṃ sithilabhāvā, indriyānaṃ vikārato;
Yobbanassa vināsena, balassa upaghātato.

Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano;
Apasādanīyato ceva, bhīyyo bālattapattiyā.

Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānasaṃ tathā;
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukhāti.

Maraṇaniddeso

193. **Maraṇa**niddese cavanakavasena **cuti;** ekacatupañcakkhandhāya cutiyā sāmaññavacanametaṃ. **Cavanatā**ti bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. **Bhedo**ti cutikhandhānaṃ bhaṅguppattiparidīpanaṃ. **Antaradhāna**nti ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ cutikhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccu maraṇa**nti maccusaṅkhātaṃ maraṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyā **kālakiriyā**. Ettāvatā sammutiyā maraṇaṃ dīpitaṃ hoti.

Idāni paramatthena dīpetuṃ **khandhānaṃ bhedo**tiādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati bhinnesu matoti vohāro hoti. Ettha ca catupañcavokāravasena khandhānaṃ bhedo, ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo; catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḷevarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi rūpakāyasaṅkhātassa kaḷevarassa sambhavato. Yasmā vā cātumahārājikādīsu khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesaṃ vasena khandhānaṃ bhedo. Manussādīsu kaḷevarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷevarassa nikkhepakaraṇato maraṇaṃ ‘‘kaḷevarassa nikkhepo’’ti vuttaṃ.

Jīvitindriyassa upacchedoti iminā indriyabaddhasseva maraṇaṃ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṃ nāma natthīti dasseti. ‘Sassaṃ mataṃ, rukkho mato’ti idaṃ pana vohāramattameva. Atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṃ khayavayabhāvameva dīpenti. **Idaṃ vuccati maraṇa**nti idaṃ sabbampi maraṇaṃ nāma kathiyati.

Apicettha khaṇikamaraṇaṃ, sammutimaraṇaṃ, samucchedamaraṇanti ayampi bhedo veditabbo. Tattha **‘khaṇikamaraṇaṃ’** nāma pavatte rūpārūpadhammānaṃ bhedo. ‘Tisso mato, phusso mato’ti idaṃ **‘sammutimaraṇaṃ’** nāma. Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriyā **‘samucchedamaraṇaṃ’** nāma. Imasmiṃ panatthe sammutimaraṇaṃ adhippetaṃ. Jātikkhayamaraṇaṃ, upakkamamaraṇaṃ, sarasamaraṇaṃ, āyukkhayamaraṇaṃ, puññakkhayamaraṇantipi tasseva nāmaṃ. Tayidaṃ cutilakkhaṇaṃ, viyogarasaṃ, vippavāsapaccupaṭṭhānaṃ.

'Maraṇassa dukkhaṭṭho veditabbo'ti ettha pana idampi sayaṃ na dukkhaṃ, dukkhassa pana vatthubhāvena dukkhanti vuttaṃ. Maraṇantikāpi hi sārīrikā vedanā, paṭivāte gahitā ādittatiṇukkā viya, sarīraṃ nidahanti. Narakanimittādīnaṃ upaṭṭhānakāle balavadomanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhanti veditabbaṃ. Api ca –

Pāpassa pāpakammādi, nimittamanupassato;
Bhaddassāpasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ.

Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānasaṃ avisesato;
Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ.

Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ;
Asayhamappaṭikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato;
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsitanti.

Apica imāni jātijarāmaraṇāni nāma imesaṃ sattānaṃ vadhakapaccāmittā viya otāraṃ gavesantāni vicaranti. Yathā hi purisassa tīsu paccāmittesu otārāpekkhesu vicarantesu eko vadeyya – ''ahaṃ asukaaraññassa nāma vaṇṇaṃ kathetvā etaṃ ādāya tattha gamissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthī''ti. Dutiyo vadeyya ''ahaṃ tava etaṃ gahetvā gatakāle pothetvā dubbalaṃ karissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthī''ti. Tatiyo vadeyya – ''tayā etasmiṃ pothetvā dubbale kate tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ nāma mayhaṃ bhāro hotū''ti. Te evaṃ vatvā tathā kareyyuṃ.

Tattha paṭhamapaccāmittassa araññassa vaṇṇaṃ kathetvā taṃ ādāya tattha gatakālo viya suhajjañātimaṇḍalato nikkaḍḍhitvā yattha katthaci nibbattāpanaṃ nāma jātiyā kiccaṃ. Dutiyassa pothetvā dubbalakaraṇaṃ viya nibbattakkhandhesu nipatitvā parādhīnamañcaparāyaṇabhāvakaraṇaṃ jarāya kiccaṃ. Tatiyassa tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ viya jīvitakkhayapāpanaṃ maraṇassa kiccanti veditabbaṃ.

Apicettha jātidukkhaṃ sādīnavamahākantārappaveso viya daṭṭhabbaṃ. Jarādukkhaṃ tattha annapānarahitassa dubbalyaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Maraṇadukkhaṃ dubbalassa iriyāpathapavattane vihataparakkamassa vāḷādīhi anayabyasanāpādanaṃ viya daṭṭhabbanti.

Sokaniddeso

194. **Soka**niddese byasatīti byasanaṃ; hitasukhaṃ khipati viddhaṃsetīti attho. Ñātīnaṃ byasanaṃ ñātibyasanaṃ; corarogabhayādīhi ñātikkhayo ñātivināsoti attho. Tena **ñātibyasanena phuṭṭhassā**ti ajjhotthaṭassa abhibhūtassa samannāgatassāti attho. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – bhogānaṃ byasanaṃ **bhogabyasanaṃ;** rājacorādivasena bhogakkhayo bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasanaṃ **rogabyasanaṃ;** rogo hi ārogyaṃ byasati vināsetīti byasanaṃ. Sīlassa byasanaṃ **sīlabyasanaṃ;** dussīlyassetaṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhiyeva byasanaṃ **diṭṭhibyasanaṃ**. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni ca tīṇi neva kusalāni na akusalāni. Sīladiṭṭhibyasanadvayaṃ akusalaṃ.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmaccabyasanādīsu yena kenaci. **Samannāgatassā**ti samanubandhassa aparimuccamānassa. **Aññataraññatarena dukkhadhammenā**ti yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. **Soko**ti socanakavasena soko; idaṃ tehi kāraṇehi upajjanakasokassa sabhāvapaccattaṃ. **Socanā**ti socanākaro. **Socitatta**nti socitabhāvo. **Antosoko**ti abbhantare soko. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. So hi abbhantare sukkhāpento viya parisukkhāpento viya uppajjatīti ''antosoko antoparisoko''ti vuccati.

Cetaso parijjhāyanāti cittassa jhāyanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṃ jhāpeti paridahati, ''cittaṃ me jhāmaṃ, na me kiñci paṭibhātī''ti vadāpeti. Dukkhito mano dummano, tassa bhāvo **domanassaṃ**. Anupaviṭṭhaṭṭhena sokova sallanti **sokasallaṃ. Ayaṃ vuccati soko**ti ayaṃ soko nāma kathiyati. So panāyaṃ kiñcāpi atthato domanassavedanāva hoti, evaṃ santepi antonijjhānalakkhaṇo, cetaso parinijjhāyanaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno.

'Sokassa dukkhaṭṭho veditabbo'ti ettha pana ayaṃ sabhāvadukkhattā ceva dukkhassa ca vatthubhāvena dukkhoti vutto. Kataradukkhassāti? Kāyikadukkhassa ceva javanakkhaṇe ca domanassadukkhassa. Sokavegena hi hadaye mahāgaṇḍo uṭṭhahitvā paripaccitvā bhijjati, mukhato vā kāḷalohitaṃ nikkhamati, balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati. ‘‘Ettakā me ñātayo khayaṃ gatā, ettakā me bhogā’’ti cintentassa ca balavaṃ domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvenapesa dukkhoti veditabbo. Apica –

Sattānaṃ hadayaṃ soko, sallaṃ viya vitujjati;
Aggitattova nārāco, bhusañca ḍahate puna.

Samāvahati ca byādhi-jarāmaraṇabhedanaṃ;
Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatīti.

Paridevaniddeso

195. **Parideva**niddese ‘mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto’ti evaṃ ādissa ādissa devanti rodanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parāni dve dve padāni purimadvayasseva ākārabhāvaniddesavasena vuttāni. **Vācā**ti vacanaṃ. **Palāpo**ti tucchaṃ niratthakavacanaṃ. Upaḍḍhabhaṇitaaññabhaṇitādivasena virūpo palāpo **vippalāpo. Lālappo**ti punappunaṃ lapanaṃ. Lālappanākāro **lālappanā**. Lālappitassa bhāvo **lālappitattaṃ. Ayaṃ vuccati paridevo**ti ayaṃ paridevo nāma kathiyati. So lālappanalakkhaṇo, guṇadosaparikittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno.

‘Paridevassa dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana ayampi sayaṃ na dukkho, kāyadukkhadomanassadukkhānaṃ pana vatthubhāvena dukkhoti vutto. Paridevanto hi attano khandhaṃ muṭṭhīhi potheti, ubhohi hatthehi uraṃ paharati piṃsati, sīsena bhittiyā saddhiṃ yujjhati. Tenassa balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati. ‘Ettakā me ñātayo khayaṃ vayaṃ abbhatthaṃ gatā’tiādīni cinteti. Tenassa balavaṃ domanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti veditabbo. Apica –

Yaṃ sokasallavihato paridevamāno,
Kaṇṭhoṭṭhatālutalasosajamappasayhaṃ;
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhaṃ,
Dukkhoti tena bhagavā paridevamāhāti.

Dukkhadomanassaniddeso

196-7. **Dukkhadomanassa**niddesā heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vaṇṇitattā pākaṭā eva. Lakkhaṇādīni pana tesaṃ tattha vuttāneva.

‘Dukkhassa dukkhaṭṭho veditabbo, domanassassa dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana ubhayampetaṃ sayañca dukkhattā kāyikacetasikadukkhānañca vatthubhāvena dukkhanti vuttaṃ. Hatthapādānañhi kaṇṇanāsikānañca chedanadukkhena dukkhitassa, anāthasālāyaṃ ucchiṭṭhakapālaṃ purato katvā nipannassa, vaṇamukhehi puḷuvakesu nikkhamantesu balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati; nānāraṅgarattavatthamanuññālaṅkāraṃ nakkhattaṃ kīḷantaṃ mahājanaṃ disvā balavadomanassaṃ uppajjati. Evaṃ tāva dukkhassa dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvo veditabbo. Apica –

Pīḷeti kāyikamidaṃ, dukkhaṃ dukkhañca mānasaṃ bhiyyo;
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vuttanti.

Cetodukkhasamappitā pana kese pakiriya urāni patipisenti, āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, chinnapapātaṃ papatanti, satthaṃ āharanti, visaṃ khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggiṃ pavisanti. Taṃ taṃ viparītaṃ vatthuṃ tathā tathā vippaṭisārino pariḍayhamānacittā cintenti. Evaṃ domanassassa ubhinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvo veditabbo. Apica –

Pīḷeti yato cittaṃ, kāyassa ca pīḷanaṃ samāvahati;
Dukkhanti domanassampi, domanassaṃ tato ahūti.

Upāyāsaniddeso

198. **Upāyāsa**niddese āyāsanaṭṭhena **āyāso;** saṃsīdanavisīdanākārappavattassa cittakilamathassetaṃ nāmaṃ. Balavaṃ āyāso **upāyāso**. Āyāsitabhāvo **āyāsitattaṃ**. Upāyāsitabhāvo **upāyāsitattaṃ**. **Ayaṃ vuccati upāyāso**ti ayaṃ upāyāso nāma kathiyati. So panesa byāsattilakkhaṇo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno.

‘Upāyāsassa dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana ayampi sayaṃ na dukkho, ubhinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti vutto. Kupitena hi raññā issariyaṃ acchinditvā hataputtabhātikānaṃ āṇattavadhānaṃ bhayena aṭaviṃ pavisitvā nilīnānaṃ mahāvisādappattānaṃ dukkhaṭṭhānena dukkhaseyyāya dukkhanisajjāya balavaṃ kāyadukkhaṃ uppajjati. ‘Ettakā no ñātakā, ettakā bhogā naṭṭhā’ti cintentānaṃ balavadomanassaṃ uppajjati. Iti imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhoti veditabboti. Apica –

Cittassa paridahanā, kāyassa visādanā ca adhimattaṃ;
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto.

Ettha ca mandagginā antobhājaneyeva telādīnaṃ pāko viya soko. Tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahinikkhamanaṃ viya paridevo. Bahinikkhantāvasesassa nikkhamitumpi appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Appiyasampayoganiddeso

199. **Appiyasampayoga**niddese **yassā**ti ye assa. **Aniṭṭhā**ti apariyesitā. Pariyesitā vā hontu apariyesitā vā, nāmamevetaṃ amanāpārammaṇānaṃ. Manasmiṃ na kamanti, na pavisantīti **akantā**. Manasmiṃ na appiyanti, na vā manaṃ vaḍḍhentīti **amanāpā**. **Rūpā**tiādi tesaṃ sabhāvanidassanaṃ. Anatthaṃ kāmenti icchantīti **anatthakāmā**. Ahitaṃ kāmenti icchantīti **ahitakāmā**. Aphāsukaṃ dukkhavihāraṃ kāmenti icchantīti **aphāsukakāmā**. Catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ vivaṭṭaṃ na icchanti, sabhayaṃ vaṭṭameva nesaṃ kāmenti icchantīti **āyogakkhemakāmā**.

Apica saddhādīnaṃ vuddhisaṅkhātassa atthassa akāmanato tesaṃyeva hānisaṅkhātassa anatthassa ca kāmanato **anatthakāmā**. Saddhādīnaṃyeva upāyabhūtassa hitassa akāmanato saddhāhāniādīnaṃ upāyabhūtassa ahitassa ca kāmanato **ahitakāmā**. Phāsukavihārassa akāmanato aphāsukavihārassa ca kāmanato **aphāsukakāmā**. Yassa kassaci nibbhayassa akāmanato bhayassa ca kāmanato **ayogakkhemakāmā**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Saṅgatīti gantvā saṃyogo. **Samāgamo**ti āgatehi saṃyogo. **Samodhāna**nti ṭhānanisajjādīsu sahabhāvo. **Missībhāvo**ti sabbakiccānaṃ sahakaraṇaṃ. Ayaṃ sattavasena yojanā. Saṅkhāravasena pana yaṃ labbhati taṃ gahetabbaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ appiyasampayogo nāma kathiyati. So aniṭṭhasamodhānalakkhaṇo, cittavighātakaraṇaraso, anatthabhāvapaccupaṭṭhāno.

So atthato eko dhammo nāma natthi. Kevalaṃ appiyasampayuttānaṃ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Aniṭṭhāni hi vatthūni samodhānagatāni vijjhanachedanaphālanādīhi kāyikampi dukkhaṃ uppādenti, ubbegajananato mānasampi. Tenetaṃ vuccati –

Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamaṃ hoti cetasi;
Tadupakkamasambhūta-matha kāye yato idha.

Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so mahesinā;
Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyehi samāgamoti.

Piyavippayoganiddeso

200. **Piyavippayoga**niddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. **Mātā vā**tiādi panettha atthakāme sarūpena dassetuṃ vuttaṃ. Tattha mamāyatīti **mātā**. Piyāyatīti **pitā**. Bhajatīti **bhātā**. Tathā **bhaginī**. Mettāyantīti mittā, minantīti vā **mittā;** sabbaguyhesu anto pakkhipantīti attho. Kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti **amaccā**. Ayaṃ amhākaṃ ajjhattikoti evaṃ jānanti ñāyantīti vā **ñātī**. Lohitena sambandhāti **sālohitā**. Evametāni padāni atthato veditabbāni. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ piyehi vippayogo nāma kathiyati. So iṭṭhavatthuviyogalakkhaṇo, sokuppādanaraso, byasanapaccupaṭṭhāno.

So atthato eko dhammo nāma natthi. Kevalaṃ piyavippayuttānaṃ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Iṭṭhāni hi vatthūni viyujjamānāni sarīrassa sosanamilāpanādibhāvena kāyikampi dukkhaṃ uppādenti, ‘yampi no ahosi, tampi no natthī’ti anusocāpanato mānasampi. Tenetaṃ vuccati –

Ñātidhanādiviyogā, sokasarasamappitā vitujjanti;
Bālā yato tato yaṃ, dukkhoti mato piyaviyogoti.

Icchāniddeso

201. **Icchā**niddese **jātidhammāna**nti jātisabhāvānaṃ jātipakatikānaṃ. **Icchā uppajjatī**ti taṇhā uppajjati. **Aho vatā**ti patthanā. **Na kho panetaṃ icchāya pattabba**nti yaṃ etaṃ ‘‘aho vata mayaṃ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā’’ti evaṃ pahīnasamudayesu sādhūsu vijjamānaṃ ajātidhammattaṃ, parinibbutesu ca vijjamānaṃ jātiyā anāgamanaṃ icchitaṃ, taṃ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā apattabbato anicchantassa ca bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṃ nāma hoti. **Idampī**ti etampi; upari sesāni upādāya pikāro. **Yampiccha**nti yenapi dhammena alabbhaneyyaṃ vatthuṃ icchanto na labhati, taṃ alabbhaneyyavatthuicchanaṃ dukkhanti veditabbaṃ. **Jarādhammāna**ntiādīsupi eseva nayo. Evamettha alabbhaneyyavatthūsu icchāva ‘‘yampicchaṃ na labhati tampi dukkha’’nti vuttā. Sā alabbhaneyyavatthuicchanalakkhaṇā, tappariyesanarasā, tesaṃ appattipaccupaṭṭhānā.

Dvinnaṃ pana dukkhānaṃ vatthubhāvato dukkhāti vuttā. Ekacco hi rājā bhavissatīti sambhāvito hoti. So chinnabhinnagaṇena parivārito pabbatavisamaṃ vā vanagahanaṃ vā pavisati. Atha rājā taṃ pavattiṃ ñatvā balakāyaṃ peseti. So rājapurisehi nihataparivāro sayampi laddhappahāro palāyamāno rukkhantaraṃ vā pāsāṇantaraṃ vā pavisati. Tasmiṃ samaye mahāmegho uṭṭhahati, tibbandhakārā kāḷavaddalikā hoti. Atha naṃ samantato kāḷakipillikādayo pāṇā parivāretvā gaṇhanti. Tenassa balavakāyadukkhaṃ uppajjati. ‘Maṃ ekaṃ nissāya ettakā ñātī ca bhogā ca vinaṭṭhā’ti cintentassa balavadomanassaṃ uppajjati. Iti ayaṃ icchā imesaṃ dvinnampi dukkhānaṃ vatthubhāvena dukkhāti veditabbā. Apica –

Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato;
Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.

Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ;
Yasmā tasmā jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravīti.

Upādānakkhandhaniddeso

202. **Upādānakkhandha**niddese **saṃkhittenā**ti desanaṃ sandhāya vuttaṃ. Dukkhañhi ettakāni dukkhasatānīti vā ettakāni dukkhasahassānīti vā ettakāni dukkhasatasahassānīti vā saṃkhipituṃ na sakkā, desanā pana sakkā, tasmā ‘‘dukkhaṃ nāma aññaṃ kiñci natthi, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti desanaṃ saṅkhipento evamāha. **Seyyathida**nti nipāto; tassa te katameti ceti attho. **Rūpūpādānakkhandho**tiādīnaṃ attho khandhavibhaṅge vaṇṇitoyeva.

‘Khandhānaṃ dukkhaṭṭho veditabbo’ti ettha pana –

Jātippabhutikaṃ dukkhaṃ, yaṃ vuttaṃ idha tādinā;
Avuttaṃ yañca taṃ sabbaṃ, vinā ete na vijjati.

Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṅkhepato ime;
Dukkhāti vuttā dukkhanta-desakena mahesinā.

Tathā hi indhanamiva pāvako, lakkhamiva paharaṇāni, gorūpamiva ḍaṃsamakasādayo, khettamiva lāvakā, gāmaṃ viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakameva jātiādayo nānappakārehi bādhayamānā, tiṇalatādīni viya bhūmiyaṃ, pupphaphalapallavādīni viya rukkhesu, upādānakkhandhesuyeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañca ādidukkhaṃ jāti, majjhedukkhaṃ jarā, pariyosānadukkhaṃ maraṇaṃ. Māraṇantikadukkhābhighātena pariḍayhamānadukkhaṃ soko, tadasahanato lālappanadukkhaṃ paridevo. Tato dhātukkhobhasaṅkhātaaniṭṭhaphoṭṭhabbasamāyogato kāyassa ābādhanadukkhaṃ dukkhaṃ. Tena bādhiyamānānaṃ puthujjanānaṃ tattha paṭighuppattito cetobādhanadukkhaṃ domanassaṃ. Sokādivuḍḍhiyā janitavisādānaṃ anutthunanadukkhaṃ upāyāso. Manorathavighātappattānaṃ icchāvighātadukkhaṃ icchitālābhoti evaṃ nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhāti yadetaṃ ekamekaṃ dassetvā vuccamānaṃ anekehi kappehi na sakkā asesato vattuṃ, taṃ sabbampi dukkhaṃ ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasaṃ viya yesu kesuci pañcasu upādānakkhandhesu saṅkhipitvā dassetuṃ ‘‘saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā’’ti bhagavā avocāti.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

203. **Samudayasacca**niddese **yāyaṃ taṇhā**ti yā ayaṃ taṇhā. **Ponobbhavikā**ti punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo,

punobbhavo sīlamassāti ponobbhavikā. Apica punabbhavaṃ deti, punabbhavāya saṃvattati, punappunaṃ bhave nibbattetīti ponobbhavikā. Sā panesā punabbhavassa dāyikāpi atthi adāyikāpi, punabbhavāya saṃvattanikāpi atthi asaṃvattanikāpi, dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi. Sā punabbhavaṃ dadamānāpi adadamānāpi, punabbhavāya saṃvattamānāpi asaṃvattamānāpi, dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi ponobbhavikā evāti nāmaṃ labhati. Abhinandanasaṅkhātena nandirāgena sahagatāti **nandirāgasahagatā,** nandirāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatratatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo tatratatrābhinandinī, rūpādīsu vā ārammaṇesu tatratatrābhinandinī; rūpābhinandinī saddagandharasaphoṭṭhabbadhammābhinandinīti attho. **Seyyathida**nti nipāto; tassa sā katamāti ceti attho. **Kāmataṇhā**ti kāme taṇhā kāmataṇhā; pañcakāmaguṇikarāgassetaṃ adhivacanaṃ. Bhave taṇhā **bhavataṇhā;** bhavapatthanāvasena uppannassa sassatadiṭṭhisahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā cetaṃ adhivacanaṃ. Vibhave taṇhā **vibhavataṇhā;** ucchedadiṭṭhisahagatassa rāgassetaṃ adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthuṃ vitthārato dassetuṃ **sā kho panesā**tiādimāha. Tattha **uppajjatī**ti jāyati. **Nivisatī**ti punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahati. **Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpa**nti yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhuṃ loke**tiādīsu lokasmiñhi cakkhādīsu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyaṃ patiṭṭhitā attano cakkhuṃ ādāsādīsu nimittaggahaṇānusārena vippasannapañcapasādaṃ suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanāḷikaṃ viya pāmaṅgasuttakaṃ viya ca maññanti, tuṅganāsāti laddhavohāraṃ ghānaṃ vaṭṭetvā ṭhapitaharitālavaṭṭiṃ viya maññanti, jivhaṃ rattakambalapaṭalaṃ viya mudusiniddhamadhurarasadaṃ maññanti, kāyaṃ sālalaṭṭhiṃ viya suvaṇṇatoraṇaṃ viya ca maññanti, manaṃ aññesaṃ manena asadisaṃ uḷāraṃ maññanti, rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇaṃ viya, saddaṃ mattakaravīkakokilamandadhamitamaṇivaṃsanigghosaṃ viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni 'kassa aññassa evarūpāni atthī'ti maññanti. Tesaṃ evaṃ maññamānānaṃ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva honti sātarūpāni ca. Atha nesaṃ tattha anuppannā ceva taṇhā uppajjati, uppannā ca punappunaṃ pavattivasena nivisati. Tasmā bhagavā – ''cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ. Etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjatī''tiādimāha. Tattha **uppajjamānā**ti yadā uppajjati tadā ettha uppajjatīti attho. Esa nayo sabbatthāpīti.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

204. **Nirodhasacca**niddese **yo tassāyeva taṇhāyā**ti ettha 'yo tasseva dukkhassā'ti vattabbe yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati no aññathā, yathāha –

''Yathāpi mūle anupaddave daḷhe,
Chinnopi rukkho punareva rūhati;
Evampi taṇhānusaye anūhate,
Nibbattati dukkhamidaṃ punappuna''nti. (dha. pa. 338);

Tasmā taṃ dukkhanirodhaṃ dassento samudayanirodhena dassetuṃ evamāha. Sīhasamānavuttino hi tathāgatā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca dassentā hetumhi paṭipajjanti, na phale. Suvānavuttino pana aññatitthiyā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca dassentā attakilamathānuyogena ceva tasseva ca desanāya phale paṭipajjanti, na hetumhīti. Sīhasamānavuttitāya satthā hetumhi paṭipajjanto **yo tassāyevā**tiādimāha.

Tattha **tassāyevā**ti yā sā uppatti nivesavasena heṭṭhā pakāsitā tassāyeva. **Asesavirāganirodho**tiādīni sabbāni nibbānavevacanāneva. Nibbānañhi āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati. Tasmā taṃ ''tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho''ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā cajiyati, paṭinissajjiyati, muccati, na alliyati. Tasmā nibbānaṃ ''cāgo paṭinissaggo mutti anālayo''ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ. Nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni nibbānavevacanāneva honti, seyyathidaṃ – asesavirāganirodho, cāgo, paṭinissaggo, mutti, anālayo, rāgakkhayo, dosakkhayo, mohakkhayo, taṇhākkhayo, anuppādo, appavattaṃ, animittaṃ, appaṇihitaṃ, anāyūhanaṃ, appaṭisandhi, anupapatti, agati, ajātaṃ, ajaraṃ, abyādhi, amataṃ, asokaṃ, aparidevaṃ, anupāyāsaṃ, asaṃkiliṭṭhantiādīni.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesā**tiādimāha. Tattha yathā puriso khette jātaṃ tittaalābuvalliṃ disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā appavattiṃ gaccheyya. Tato tasmiṃ khette tittaalābu niruddhā pahīnāti vucceyya. Evameva khette tittaalābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattiṃ gacchati. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khette tittaalābu viya na paññāyati. Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṃ, tato aṭaviyaṃ corā matāti vā māritāti vā vucceyyuṃ; evameva aṭaviyaṃ corā viya yā cakkhādīsu taṇhā, sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā pana tesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paññāyati. Tenassā tattheva nirodhaṃ dassento ‘‘cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī’’tiādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Maggasaccaniddesavaṇṇanā

205. **Maggasacca**niddese **ayamevā**ti aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamanaṃ. **Ariyo**ti taṃtaṃmaggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭhaṅgāni assāti **aṭṭhaṅgiko**. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ viya tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Nibbānatthikehi maggīyati, nibbānaṃ vā maggati, kilese vā mārento gacchatīti **maggo**. **Seyyathida**nti so katamoti ceti attho.

Idāni aṅgamattameva maggo hoti, aṅgavinimmutto natthīti dassento **sammādiṭṭhi…pe… sammāsamādhī**ti āha. Tattha sammā dassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi**. Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo**. Sammā pariggahalakkhaṇā **sammāvācā**. Sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo **sammākammanto**. Sammā vodānalakkhaṇo **sammāājīvo**. Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo**. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati**. Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhi**.

Tesu ca ekekassa tīṇi tīṇi kiccāni honti, seyyathidaṃ – sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, nirodhaṃ ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca passati tappaṭicchādakamohavidhamanavasena asammohato. Sammāsaṅkappādayopi tatheva micchāsaṅkappādīni ca pajahanti, nirodhañca ārammaṇaṃ karonti. Visesato panettha sammāsaṅkappo sahajātadhamme abhiniropeti, sammāvācā sammā pariggaṇhāti, sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti, sammāājīvo sammā vodāpeti, sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti, sammāsati sammā upaṭṭhāti, sammāsamādhi sammā padahati.

Apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā, kiccato pana dukkhe ñāṇantiādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsaṅkappo kiccato nekkhammasaṅkappotiādīni tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā viratiyopi honti cetanāyopi, maggakkhaṇe pana viratiyova. Sammāvāyāmo sammāsatīti idampi dvayaṃ kiccato sammappadhānasatipaṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyeva.

Iti imesu aṭṭhasu dhammesu bhagavatā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamaṃ sammādiṭṭhi desitā. Ayañhi ‘‘paññāpajjoto paññāsattha’’nti (dha. sa. 16, 20, 29, 34) ca vuttā. Tasmā etāya pubbabhāge vipassanāñāṇasaṅkhātāya sammādiṭṭhiyā avijjandhakāraṃ viddhaṃsetvā kilesacore ghātento khemena yogāvacaro nibbānaṃ pāpuṇāti. Tena vuttaṃ ‘‘nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamaṃ sammādiṭṭhi desitā’’ti.

Sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro, tasmā tadanantaraṃ vutto. Yathā hi heraññiko hatthena parivattetvā parivattetvā cakkhunā kahāpaṇaṃ olokento ‘ayaṃ kūṭo, ayaṃ cheko’ti jānāti, evaṃ yogāvacaropi pubbabhāge vitakkena vitakketvā vipassanāpaññāya olokayamāno ‘ime dhammā kāmāvacarā, ime dhammā rūpāvacarādayo’ti jānāti. Yathā vā pana purisena koṭiyaṃ gahetvā parivattetvā parivattetvā dinnaṃ mahārukkhaṃ tacchako vāsiyā tacchetvā kamme upaneti, evaṃ vitakkena vitakketvā vitakkatvā dinnadhamme yogāvacaro paññāya ‘ime dhammā kāmāvacarā, ime dhammā rūpāvacarā’tiādinā nayena paricchinditvā kamme upaneti. Tena vuttaṃ ‘sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro, tasmā tadanantaraṃ vutto’’ti.

Svāyaṃ yathā sammādiṭṭhiyā, evaṃ sammāvācāyapi upakārako. Yathāha – ‘‘pubbe kho, gahapati, vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindatī’’ti (ma. ni. 1.463). Tasmā tadanantaraṃ sammāvācā vuttā.

Yasmā pana ‘idañcidañca karissāmā’ti paṭhamaṃ vācāya saṃvidahitvā loke kammante payojenti, tasmā vācā kāyakammassa upakārikāti sammāvācāya anantaraṃ sammākammanto vutto.

Catubbidhaṃ pana vacīduccaritaṃ, tividhaṃ kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ sucaritaṃ pūrentasseva yasmā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pūrati, na itarassa, tasmā tadubhayānantaraṃ sammāājīvo vutto.

Evaṃ suddhājīvena ‘parisuddho me ājīvo’ti ettāvatā paritosaṃ akatvā suttappamattena viharituṃ na yuttaṃ, atha kho sabbairiyāpathesu idaṃ vīriyamārabhitabbanti dassetuṃ tadanantaraṃ sammāvāyāmo vutto.

Tato āraddhavīriyenāpi kāyādīsu catūsu vatthūsu sati suppatiṭṭhitā kātabbāti dassanatthaṃ tadanantaraṃ sammāsati desitā.

Yasmā pana evaṃ suppatiṭṭhitā sati samādhissa upakārānupakārānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesitvā pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samādhātuṃ, tasmā sammāsatianantaraṃ sammāsamādhi desitoti veditabbo.

Sammādiṭṭhiniddese ‘‘dukkhe ñāṇa’’ntiādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ, pacchimāni vivaṭṭaṃ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni ‘‘pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo’’ti evaṃ saṅkhepena ca ‘‘katame pañcakkhandhā? Rūpakkhandho’’tiādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti; itaresu pana dvīsu saccesu ‘‘nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpa’’nti evaṃ savaneneva kammaṃ karoti. So evaṃ kammaṃ karonto cattāri saccāni ekena paṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti; dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyapaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati; dukkhaṃ pariññābhisamayena…pe… maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggahaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva; aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Tattha sabbampi paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, savanadhāraṇasammasanañāṇaṃ lokiyaṃ kāmāvacaraṃ, paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti. Ayañca ādikammiko. Tasmā sā idha na vuttā. Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato ‘dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī’ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti; aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva hoti…pe… maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākaṭaṃ; khāṇukaṇṭakappahārādīsu ‘aho dukkha’nti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhuñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnaṃ dassanatthāya payogo bhavaggagahaṇatthaṃ hatthappasāraṇaṃ viya, avīciphusanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya, satadhā bhinnavālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgañāṇuppattiṃ sandhāya idaṃ ‘‘dukkhe ñāṇa’’ntiādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva ñāṇaṃ hoti.

Sammāsaṅkappaniddese kāmato nissaṭoti **nekkhammasaṅkappo**. Byāpādato nissaṭoti **abyāpādasaṅkappo**. Vihiṃsāya nissaṭoti **avihiṃsāsaṅkappo**. Tattha nekkhammavitakko kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati, abyāpādavitakko byāpādavitakkassa, avihiṃsāvitakko vihiṃsāvitakkassa. Nekkhammavitakko ca kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati, abyāpādaavihiṃsāvitakkā byāpādavihiṃsāvitakkānaṃ.

Tattha yogāvacaro kāmavitakkassa padaghātanatthaṃ kāmavitakkaṃ vā sammasati aññaṃ vā pana kiñci saṅkhāraṃ. Athassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati, vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpeti. Athassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa padaghātaṃ padacchedaṃ karonto uppajjati; byāpādavitakkassāpi padaghātanatthaṃ byāpādavitakkaṃ vā aññaṃ vā saṅkhāraṃ sammasati; vihiṃsāvitakkassa padaghātanatthaṃ vihiṃsāvitakkaṃ vā aññaṃ vā saṅkhāraṃ sammasati. Athassa vipassanākkhaṇeti sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ.

Kāmavitakkādīnaṃ pana tiṇṇaṃ pāḷiyaṃ vibhattesu aṭṭhatiṃsārammaṇesu ekakammaṭṭhānampi apaccanīkaṃ nāma natthi. Ekantato pana kāmavitakkassa tāva asubhesu paṭhamajjhānameva paccanīkaṃ, byāpādavitakkassa mettāya tikacatukkajjhānāni, vihiṃsāvitakkassa karuṇāya tikacatukkajjhānāni. Tasmā asubhe parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpannassa samāpattikkhaṇe jhānasampayutto saṅkappo vikkhambhanavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapentassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpentassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Evaṃ uppanno nekkhammasaṅkappoti vuccatīti veditabbo.

Mettāya pana parikammaṃ katvā, karuṇāya parikammaṃ katvā jhānaṃ samāpajjatīti sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ. Evaṃ uppanno abyāpādasaṅkappoti vuccati, avihiṃsāsaṅkappoti ca vuccatīti veditabbo. Evamete nekkhammasaṅkappādayo vipassanājhānavasena uppattīnaṃ nānattā pubbabhāge nānā; maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ sammāsaṅkappo nāma.

Sammāvācāniddesepi yasmā aññeneva cittena musāvādā viramati, aññenaññena pisuṇavācādīhi, tasmā catassopetā veramaṇiyo pubbabhāge nānā; maggakkhaṇe pana micchāvācāsaṅkhātāya catubbidhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammāvācāsaṅkhātā kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ sammāvācā nāma.

Sammākammantaniddesepi yasmā aññeneva cittena pāṇātipātā viramati, aññena adinnādānā, aññena kāmesumicchācārā, tasmā tissopetā veramaṇiyo pubbabhāge nānā; maggakkhaṇe pana micchākammantasaṅkhātāya tividhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammākammantasaṅkhātā akusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ sammākammanto nāma.

Sammāājīvaniddese **idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Ariyasāvako**ti ariyassa buddhassa sāvako. **Micchāājīvaṃ pahāyā**ti pāpakaṃ ājīvaṃ pajahitvā. **Sammāājīvenā**ti buddhapasatthena kusalaājīvena. **Jīvikaṃ kappetī**ti jīvitappavattiṃ pavatteti. Idhāpi yasmā aññeneva cittena kāyadvāravītikkamā viramati; aññena vacīdvāravītikkamā, tasmā pubbabhāge nānākkhaṇesu uppajjati; maggakkhaṇe pana dvīsu dvāresu sattannaṃ kammapathānaṃ vasena uppannāya micchāājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammāājīvasaṅkhātā kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ sammāājīvo nāma.

Sammāvāyāmaniddeso sammappadhānavibhaṅge anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayaṃ pana pubbabhāge nānācittesu labhati. Aññeneva hi cittena anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya vāyāmaṃ karoti, aññena uppannānaṃ pahānāya; aññeneva ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya, aññena uppannānaṃ ṭhitiyā; maggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhati. Ekameva hi maggasampayuttaṃ vīriyaṃ catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labbhati.

Sammāsatiniddesopi satipaṭṭhānavibhaṅge anupadavaṇṇanāvasena āvibhavissati. Ayampi ca pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññenaññena vedanādīni; maggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhati. Ekāyeva hi maggasampayuttā sati catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati.

Sammāsamādhiniddese cattāri jhānāni pubbabhāgepi nānā, maggakkhaṇepi. Pubbabhāge samāpattivasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā, dutiyādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti.

Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyāmena hoti. Pādakajjhānaniyāmena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti; maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato uṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo dutiyajjhāniko hoti; maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato uṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo tatiyajjhāniko hoti; maggaṅgāni panettha satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanā.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati. Tañca kho lokuttaraṃ no lokiyanti vuttaṃ. Ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato uṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilabhitvā āruppasamāpattiṃ bhāvetvā yo āruppe uppanno, taṃjhānikāva tassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyāmeti. Keci pana therā ‘‘vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmentī’’ti vadanti. Keci ‘‘puggalajjhāsayo niyāmetī’’ti vadanti. Keci ‘‘vuṭṭhānagāminīvipassanā niyāmetī’’ti vadanti. Tesaṃ vādavinicchayo heṭṭhā cittuppādakaṇḍe lokuttarapadabhājanīyavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 350) vuttanayeneva veditabbo. **Ayaṃ vuccati sammāsamādhī**ti yā imesu catūsu jhānesu ekaggatā, ayaṃ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhi nāma vuccatīti. Evaṃ lokiyalokuttaravasena bhagavā maggasaccaṃ desesi.

Tattha lokiyamagge sabbāneva maggaṅgāni yathānurūpaṃ chasu ārammaṇesu aññatarārammaṇāni honti. Lokuttaramagge pana catusaccapaṭivedhāya pavattassa ariyassa nibbānārammaṇaṃ avijjānusayasamugghātakaṃ paññācakkhu sammādiṭṭhi. Tathā sampannadiṭṭhissa taṃsampayuttaṃ tividhamicchāsaṅkappasamugghātakaṃ cetaso nibbānapadābhiniropanaṃ sammāsaṅkappo. Tathā passantassa vitakkentassa ca taṃsampayuttāva catubbidhavacīduccaritasamugghātikāya micchāvācāya virati sammāvācā. Tathā viramantassa taṃsampayuttāva micchākammantasamucchedikā tividhakāyaduccaritavirati sammākammanto. Tesaṃyeva sammāvācākammantānaṃ vodānabhūtā taṃsampayuttāva kuhanādisamucchedikā micchāājīvavirati sammāājīvo. Imissā sammāvācākammantājīvasaṃkhātāya sīlabhūmiyaṃ patiṭṭhamānassa tadanurūpo taṃsampayuttova kosajjasamucchedako anuppannuppannānaṃ akusalakusalānaṃ anuppādapahānuppādaṭṭhitisādhako ca vīriyārambho sammāvāyāmo. Evaṃ vāyamantassa taṃsampayuttova micchāsativiniddhunanako kāyādīsu kāyānupassanādisādhako ca cetaso asammoso sammāsati. Iti anuttarāya satiyā suvihitacittārakkhassa taṃsampayuttāva micchāsamādhisamugghātikā cittekaggatā sammāsamādhīti. Esa lokuttaro ariyo aṭṭhaṅgiko maggo yo saha lokiyena maggena dukkhanirodhagāminī paṭipadāti saṅkhaṃ gato.

So kho panesa maggo sammādiṭṭhisaṅkappānaṃ vijjāya, sesadhammānaṃ caraṇena saṅgahitattā **vijjā ceva caraṇañca**. Tathā tesaṃ dvinnaṃ vipassanāyānena, itaresaṃ samathayānena saṅgahitattā **samatho ceva vipassanā ca**. Tesaṃ vā dvinnaṃ paññākkhandhena, tadanantarānaṃ tiṇṇaṃ sīlakkhandhena, avasesānaṃ samādhikkhandhena adhipaññāadhisīlaadhicittasikkhāhi ca saṅgahitattā **khandhattayañceva sikkhāttayañca** hoti; yena samannāgato ariyasāvako dassanasamatthehi cakkhūhi gamanasamatthehi ca pādehi samannāgato addhiko viya vijjācaraṇasampanno hutvā vipassanāyānena kāmasukhallikānuyogaṃ, samathayānena attakilamathānuyoganti antadvayaṃ parivajjetvā majjhimapaṭipadaṃ paṭipanno paññākkhandhena mohakkhandhaṃ, sīlakkhandhena dosakkhandhaṃ, samādhikkhandhena ca lobhakkhandhaṃ padālento adhipaññāsikkhāya paññāsampadaṃ, adhisīlasikkhāya sīlasampadaṃ, adhicittasikkhāya samādhisampadanti tisso sampattiyo patvā amataṃ nibbānaṃ sacchikaroti, ādimajjhapariyosānakalyāṇaṃ sattatiṃsabodhipakkhiyadhammaratanavicittaṃ sammattaniyāmasaṅkhātaṃ ariyabhūmiñca okkanto hotīti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

206-214. Idāni abhidhammabhājanīyaṃ hoti. Tattha ‘‘ariyasaccānī’’ti avatvā nippadesato paccayasaṅkhātaṃ samudayaṃ dassetuṃ ‘‘cattāri saccānī’’ti vuttaṃ. Ariyasaccānīti hi vutte avasesā ca kilesā, avasesā ca akusalā dhammā, tīṇi ca kusalamūlāni sāsavāni, avasesā ca sāsavā kusalā dhammā na saṅgayhanti. Na ca kevalaṃ taṇhāva dukkhaṃ samudāneti, imepi avasesā ca kilesādayo paccayā samudānentiyeva. Iti imepi paccayā dukkhaṃ samudānentiyevāti nippadesato paccayasaṅkhātaṃ samudayaṃ dassetuṃ ‘‘ariyasaccānī’’ti avatvā ‘‘cattāri saccānī’’ti vuttaṃ.

Niddesavāre ca nesaṃ paṭhamaṃ dukkhaṃ aniddisitvā tasseva dukkhassa sukhaniddesatthaṃ dukkhasamudayo niddiṭṭho. Tasmiñhi niddiṭṭhe ‘‘avasesā ca kilesā’’tiādinā nayena dukkhasaccaṃ sukhaniddesaṃ hoti. Nirodhasaccampettha taṇhāya pahānaṃ ‘‘taṇhāya ca avasesānañca kilesānaṃ pahāna’’nti evaṃ yathāvuttassa samudayassa pahānavasena pañcahākārehi niddiṭṭhaṃ. Maggasaccaṃ panettha paṭhamajjhānikasotāpattimaggavasena dhammasaṅgaṇiyaṃ vibhattassa desanānayassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhaṃ. Tattha nayabhedo veditabbo. Taṃ upari pakāsayissāma.

Yasmā pana na kevalaṃ aṭṭhaṅgiko maggova paṭipadā ‘‘pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti (ma. ni. 3.433) vacanato pana puggalajjhāsayavasena pañcaṅgikopi maggo paṭipadā evāti desito, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ pañcaṅgikavāropi niddiṭṭho. Yasmā ca na kevalaṃ aṭṭhaṅgikapañcaṅgikamaggāva paṭipadā, sampayuttakā pana atirekapaññāsadhammāpi paṭipadā eva, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ tatiyo sabbasaṅgāhikavāropi niddiṭṭho. Tattha ‘‘avasesā dhammā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya sampayuttā’’ti idaṃ parihāyati. Sesaṃ sabbattha sadisameva.

Tattha aṭṭhaṅgikavārassa ‘‘taṇhāya avasesānañca kilesānaṃ pahāna’’ntiādīsu pañcasu koṭṭhāsesu paṭhamakoṭṭhāse tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapaṭipadā, suddhikasuññatā, suññatapaṭipadā, suddhikaappaṇihitaṃ, appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu vāresu dvinnaṃ dvinnaṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena **dasa nayā** honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu **dve nayasatāni**. Tāni catūhi adhipatīhi catugguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatī aṭṭhāti sabbampi **nayasahassaṃ** hoti. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti **cattāri nayasahassāni** honti. Yathā ca paṭhamakoṭṭhāse cattāri, evaṃ sesesupīti aṭṭhaṅgikavāre pañcasu koṭṭhāsesu **vīsati nayasahassāni** honti. Tathā pañcaṅgikavāre sabbasaṅgāhikavāre cāti sabbānipi **saṭṭhi nayasahassāni** satthārā vibhattāni. Pāḷi pana saṅkhepena āgatā. Evamidaṃ tividhamahāvāraṃ pañcadasakoṭṭhāsaṃ saṭṭhinayasahassapaṭimaṇḍitaṃ abhidhammabhājanīyaṃ nāma niddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

215. Pañhāpucchake catunnampi saccānaṃ khandhavibhaṅge vuttanayānusāreneva kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana samudayasaccaṃ kāmāvacaradhamme assādentassa parittārammaṇaṃ hoti, mahaggatadhamme assādentassa mahaggatārammaṇaṃ, paññattiṃ assādentassa navattabbārammaṇaṃ. Dukkhasaccaṃ kāmāvacaradhamme ārabbha uppannaṃ parittārammaṇaṃ, rūpārūpāvacaradhamme ārabbha uppattikāle mahaggatārammaṇaṃ, nava lokuttaradhamme paccavekkhaṇakāle appamāṇārammaṇaṃ, paṇṇattiṃ paccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Maggasaccaṃ sahajātahetuvasena sabbadāpi maggahetukaṃ vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipati, chandacittesu aññatarādhipatikāle navattabbaṃ nāma hoti. Dukkhasaccaṃ ariyānaṃ maggapaccavekkhaṇakāle maggārammaṇaṃ, tesaṃyeva maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle maggādhipati, sesadhammapaccavekkhaṇakāle navattabbaṃ hoti.

Dve saccānīti dukkhasamudayasaccāni. Etāni hi atītādibhede dhamme ārabbha uppattikāle atītādiārammaṇāni honti. Samudayasaccaṃ ajjhattādibhede dhamme assādentassa ajjhattādiārammaṇaṃ hoti, dukkhasaccaṃ ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇampīti veditabbaṃ. Iti imasmiṃ pañhāpucchake dve saccāni lokiyāni honti, dve lokuttarāni. Yathā ca imasmiṃ, evaṃ purimesupi dvīsu. Sammāsambuddhena hi tīsupi suttantabhājanīyādīsu lokiyalokuttarāneva saccāni kathitāni. Evamayaṃ saccavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodanīyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Saccavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Indriyavibhaṅgo

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

219. Idāni tadanantare indriyavibhaṅge **bāvīsatī**ti gaṇanaparicchedo. **Indriyānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Idāni tāni sarūpato dassento **cakkhundriya**ntiādimāha. Tattha cakkhudvāre indaṭṭhaṃ kāretīti **cakkhundriyaṃ**. Sotaghānajivhākāyadvāre indaṭṭhaṃ kāretīti **kāyindriyaṃ**. Vijānanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **manindriyaṃ**. Itthibhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **itthindriyaṃ**. Purisabhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **purisindriyaṃ**. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **jīvitindriyaṃ**. Sukhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **sukhindriyaṃ**. Dukkhasomanassa domanassa upekkhālakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **upekkhindriyaṃ**. Adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **saddhindriyaṃ**. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **vīriyindriyaṃ**. Upaṭṭhānalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **satindriyaṃ**. Avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **samādhindriyaṃ**. Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **paññindriyaṃ**. Anaññātaññassāmīti pavatte jānanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **anaññātaññassāmītindriyaṃ**. Ñātānaṃyeva dhammānaṃ puna ājānane indaṭṭhaṃ kāretīti **aññindriyaṃ**. Aññātāvībhāve indaṭṭhaṃ kāretīti **aññātāvindriyaṃ**.

Idha suttantabhājanīyaṃ nāma na gahitaṃ. Kasmā? Suttante imāya paṭipāṭiyā bāvīsatiyā indriyānaṃ anāgatattā. Suttantasmiñhi katthaci dve indriyāni kathitāni, katthaci tīṇi, katthaci pañca. Evaṃ pana nirantaraṃ dvāvīsati āgatāni nāma natthi. Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathānayo. Ayaṃ pana aparo nayo – etesu hi

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vijāniyā;
Bhedābhedā tathā kiccā, bhūmito ca vinicchayaṃ.

Tattha cakkhādīnaṃ tāva ''cakkhatīti cakkhū''tiādinā nayena **attho** pakāsito. Pacchimesu pana tīsu paṭhamaṃ 'pubbabhāge anaññātaṃ amataṃ padaṃ catusaccadhammaṃ vā jānissāmī'ti evaṃ paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca anaññātaññassāmītindriyanti vuttaṃ. Dutiyaṃ ājānanato ca indriyaṭṭhasambhavato ca aññindriyaṃ. Tatiyaṃ aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitañāṇakiccassa khīṇāsavasseva uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ.

Ko panesa indriyaṭṭho nāmāti? Indaliṅgaṭṭho indriyaṭṭho, indadesitaṭṭho indriyaṭṭho, indadiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho, indasiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho, indajuṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. So sabbopi idha yathāyogaṃ yujjati. Bhagavā hi sammāsambuddho paramissariyabhāvato indo. Kusalākusalañca kammaṃ kammesu kassaci issariyābhāvato. Tenevettha kammasañjanitāni indriyāni kusalākusalakammaṃ ulliṅgenti. Tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbāneva panetāni bhagavatā yathābhūtato pakāsitāni ca abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva bhagavatā munindena kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevitānīti indajuṭṭhaṭṭhenapi indriyāni. Apica ādhipaccasaṅkhātena issariyaṭṭhenāpi etāni indriyāni.

Cakkhuviññāṇādippavattiyañhi cakkhādīnaṃ siddhamādhipaccaṃ; tasmiṃ tikkhe tikkhattā mande ca mandattāti. Ayaṃ tāvettha **‘atthato’** vinicchayo.

‘Lakkhaṇādīhī’ti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānehipi cakkhādīnaṃ vinicchayaṃ vijāniyāti attho. Tāni nesaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttanayāneva. Paññindriyādīni hi cattāri atthato amohoyeva. Sesāni tattha sarūpenevāgatāni.

‘Kamato’ti ayampi desanākkamova. Tattha ajjhattadhammaṃ pariññāya ariyabhūmipaṭilābho hotīti attabhāvapariyāpannāni cakkhundriyādīni paṭhamaṃ desitāni. So panattabhāvo yaṃ dhammaṃ upādāya itthīti vā purisoti vā saṅkhaṃ gacchati, ayaṃ soti nidassanatthaṃ tato itthindriyaṃ purisindriyañca. So duvidhopi jīvitindriyapaṭibaddhavuttīti ñāpanatthaṃ tato jīvitindriyaṃ. Yāva tassa pavatti tāva etesaṃ vedayitānaṃ anivatti. Yaṃ kiñci vedayitaṃ sabbaṃ taṃ sukhadukkhanti ñāpanatthaṃ tato sukhindriyādīni. Taṃnirodhatthaṃ pana ete dhammā bhāvetabbāti paṭipattidassanatthaṃ tato saddhādīni. Imāya paṭipattiyā esa dhammo paṭhamaṃ attani pātubhavatīti paṭipattiyā amoghabhāvadassanatthaṃ tato anaññātaññassāmītindriyaṃ. Tasseva phalattā tato anantaraṃ bhāvetabbattā ca tato aññindriyaṃ. Ito paraṃ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca panimasmiṃ natthi kiñci uttari karaṇīyanti ñāpanatthaṃ ante paramassāsabhūtaṃ aññātāvindriyaṃ desitanti ayamettha kamo.

‘Bhedābhedā’ti jīvitindriyasseva cettha bhedo. Tañhi rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyanti duvidhaṃ hoti. Sesānaṃ abhedoti evamettha bhedābhedato vinicchayaṃ vijāniyā.

‘Kiccā’ti kiṃ indriyānaṃ kiccanti ce? Cakkhundriyassa tāva ‘‘cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo’’ti vacanato yaṃ taṃ indriyapaccayabhāvena sādhetabbaṃ attano tikkhamandādibhāvena cakkhuviññāṇādidhammānaṃ tikkhamandādisaṅkhātaṃ attākārānuvattāpanaṃ idaṃ ‘kiccaṃ’. Evaṃ sotaghānajivhākāyānaṃ. Manindriyassa pana sahajātadhammānaṃ attano vasavattāpanaṃ, jīvitindriyassa sahajātadhammānupālanaṃ, itthindriyapurisindriyānaṃ itthipurisanimittakuttākappākārānuvidhānaṃ, sukhadukkhasomanassadomanassindriyānaṃ sahajātadhamme abhibhavitvā yathāsakaṃ oḷārikākārānupāpanaṃ, upekkhindriyassa santapaṇītamajjhattākārānupāpanaṃ, saddhādīnaṃ paṭipakkhābhibhavanaṃ sampayuttadhammānañca pasannākārādibhāvasampāpanaṃ, anaññātaññassāmītindriyassa saṃyojanattayappahānañceva sampayuttakānañca tappahānābhimukhabhāvakaraṇaṃ, aññindriyassa kāmarāgabyāpādāditanukaraṇapahānañceva sahajātānañca attano vasānuvattāpanaṃ, aññātāvindriyassa sabbakiccesu ussukkappahānañceva amatābhimukhabhāvapaccayatā ca sampayuttānanti evamettha kiccato vinicchayaṃ vijāniyā.

‘Bhūmito’ti cakkhusotaghānajivhākāyaitthipurisasukhadukkhadomanassindriyāni cettha kāmāvacarāneva. Manindriyajīvitindriyaupekkhindriyāni, saddhāvīriyasatisamādhipaññindriyāni ca catubhūmipariyāpannāni. Somanassindriyaṃ kāmāvacara-rūpāvacara-lokuttaravasena bhūmittayapariyāpannaṃ. Avasāne tīṇi lokuttarānevāti evaṃ bhūmito vinicchayaṃ vijāniyā. Evañhi vijānanto –

Saṃvegabahulo bhikkhu, ṭhito indriyasaṃvare;
Indriyāni pariññāya, dukkhassantaṃ nigacchatīti.

220. Niddesavāre ‘‘yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtāna’’ntiādi sabbaṃ dhammasaṅgaṇiyaṃ padabhājane (dha. sa. aṭṭha. 595 ādayo) vuttanayeneva veditabbaṃ. Vīriyindriyasamādhindriyaniddesādīsu ca sammāvāyāmo micchāvāyāmo sammāsamādhi micchāsamādhītiādīni na vuttāni. Kasmā? Sabbasaṅgāhakattā. Sabbasaṅgāhakāni hi idha indriyāni kathitāni. Evaṃ santepettha dasa indriyāni lokiyāni kāmāvacarāneva, tīṇi lokuttarāni, nava lokiyalokuttaramissakānīti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

2. Pañhāpucchakavaṇṇanā

221. Pañhāpucchake sabbesampi indriyānaṃ kusalādivibhāgo pāḷinayānusāreneva veditabbo.

223. Ārammaṇattikesu pana **sattindriyā anārammaṇā**ti cakkhusotaghānajivhākāyaitthipurisindriyāni sandhāya vuttaṃ. Jīvitindriyaṃ pana arūpamissakattā idha anābhaṭṭhaṃ. **Dvindriyā**ti dve indriyā; sukhadukkhadvayaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tañhi ekantaparittārammaṇaṃ. **Domanassindriyaṃ siyā parittārammaṇaṃ, siyā mahaggatārammaṇa**nti kāmāvacaradhamme ārabbha pavattikāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacare pana ārabbha pavattikāle mahaggatārammaṇaṃ, paṇṇattiṃ ārabbha pavattikāle navattabbārammaṇaṃ. **Navindriyā siyā parittārammaṇā**ti manindriyajīvitindriyasomanassindriyaupekkhindriyāni ceva saddhādipañcakañca sandhāya idaṃ vuttaṃ. Jīvitindriyañhi rūpamissakattā anārammaṇesu rūpadhammesu saṅgahitampi arūpakoṭṭhāsena siyāpakkhe saṅgahitaṃ.

Cattāri indriyānīti sukhadukkhadomanassaaññātāvindriyāni. Tāni hi maggārammaṇattike na bhajanti. **Maggahetuka**nti sahajātahetuṃ sandhāya vuttaṃ. Vīriyavīmaṃsājeṭṭhakakāle siyā maggādhipati, chandacittajeṭṭhakakāle siyā navattabbā.

Dasindriyā siyā uppannā, siyā uppādinoti satta rūpindriyāni tīṇi ca vipākindriyāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dasindriyāni domanassena saddhiṃ heṭṭhā vuttāneva. Tattha domanassindriyaṃ paṇṇattiṃ ārabbha pavattikāle navattabbārammaṇaṃ, sesāni nibbānapaccavekkhaṇakālepi. **Tīṇindriyāni bahiddhārammaṇānī**ti tīṇi lokuttarindriyāni. **Cattārī**ti sukhadukkhasomanassadomanassāni. Tāni hi ajjhattadhammepi bahiddhādhammepi ārabbha pavattanti. **Aṭṭhindriyā**ti manindriyajīvitindriyaupekkhindriyāni ceva saddhādipañcakañca. Tattha ākiñcaññāyatanakāle navattabbārammaṇatā veditabbā.

Iti imasmimpi pañhāpucchake dasindriyāni kāmāvacarāni, tīṇi lokuttarāni, nava lokiyalokuttaramissakāneva kathitānīti. Ayampi abhidhammabhājanīyena saddhiṃ ekaparicchedova hoti. Ayaṃ pana indriyavibhaṅgo dveparivaṭṭaṃ nīharitvā bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Indriyavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭiccasamuppādavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyaṃ uddesavāravaṇṇanā

225. Idāni tadanantare paṭiccasamuppādavibhaṅge yā ‘‘ayaṃ avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā nayena tanti nikkhittā, tassā atthasaṃvaṇṇanaṃ karontena vibhajjavādimaṇḍalaṃ otaritvā ācariye anabbhācikkhantena sakasamayaṃ avokkamantena parasamayaṃ anāyūhantena suttaṃ appaṭibāhantena vinayaṃ anulomentena mahāpadese olokentena dhammaṃ dīpentena atthaṃ saṅgahantena tamevatthaṃ puna āvattetvā aparehipi pariyāyehi niddisantena ca yasmā atthasaṃvaṇṇanā kātabbā hoti, pakatiyāpi ca dukkarāva paṭiccasamuppādassa atthasaṃvaṇṇanā, yathāhu porāṇā –

‘‘Saccaṃ satto paṭisandhi, paccayākārameva ca;
Duddasā caturo dhammā, desetuñca sudukkarā’’ti.

Tasmā ‘‘aññatra āgamādhigamappattehi na sukarā paṭiccasamuppādassa atthavaṇṇanā’’ti paritulayitvā –

Vattukāmo ahaṃ ajja, paccayākāravaṇṇanaṃ;
Patiṭṭhaṃ nādhigacchāmi, ajjhogāḷhova sāgaraṃ.

Sāsanaṃ panidaṃ nānā-desanānayamaṇḍitaṃ;
Pubbācariyamaggo ca, abbocchinno pavattati.

Yasmā tasmā tadubhayaṃ, sannissāyatthavaṇṇanaṃ;
Ārabhissāmi etassa, taṃ suṇātha samāhitā.

Vuttañhetaṃ pubbācariyehi –

‘‘Yo kocimaṃ aṭṭhiṃ katvā suṇeyya,
Labhetha pubbāpariyaṃ visesaṃ;
Laddhāna pubbāpariyaṃ visesaṃ,
Adassanaṃ maccurājassa gacche’’ti.

Avijjāpaccayā saṅkhārātiādīsu hi āditoyeva tāva –

Desanābhedato attha-lakkhaṇekavidhādito;

Aṅgānañca vavatthānā, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **‘desanābhedato’**ti bhagavato hi vallihārakānaṃ catunnaṃ purisānaṃ valliggahaṇaṃ viya ādito vā majjhato vā paṭṭhāya yāva pariyosānaṃ, tathā pariyosānato vā majjhato vā paṭṭhāya yāva ādīti catubbidhā paṭiccasamuppādadesanā. Yathā hi vallihārakesu catūsu purisesu eko valliyā mūlameva paṭhamaṃ passati, so taṃ mūle chetvā sabbaṃ ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ‘‘iti kho, bhikkhave, avijjāpaccayā saṅkhārā… pe… jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti ādito (ma. ni. 1.402) paṭṭhāya yāva pariyosānāpi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyā majjhaṃ paṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā uparibhāgaṃyeva ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ‘‘tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya tiṭṭhato uppajjati nandī; yā vedanāsu nandī, tadupādānaṃ, tassupādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jātī’’ti (ma. ni. 1.409; saṃ. ni. 3.5) majjhato paṭṭhāya yāva pariyosānāpi deseti.

Yathā ca tesu purisesu eko valliyā aggaṃ paṭhamaṃ passati, so agge gahetvā aggānusārena yāva mūlā sabbaṃ ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇanti iti kho panetaṃ vuttaṃ, jātipaccayā nu kho, bhikkhave, jarāmaraṇaṃ no vā kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Jātipaccayā, bhante, jarāmaraṇaṃ; evaṃ no ettha hoti – jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti. ‘‘Bhavapaccayā jāti…pe… avijjāpaccayā saṅkhārāti iti kho panetaṃ vuttaṃ, avijjāpaccayā nu kho, bhikkhave, saṅkhārā no vā kathaṃ vā ettha hotī’’ti? ‘‘Avijjāpaccayā, bhante, saṅkhārā; evaṃ no ettha hoti – avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti pariyosānato paṭṭhāya yāva āditopi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyā majjhameva paṭhamaṃ passati, so majjhe chinditvā heṭṭhā otaranto yāva mūlā ādāya kamme upaneti, evaṃ bhagavā ‘‘ime, bhikkhave, cattāro āhārā kiṃ nidānā, kiṃ samudayā, kiṃ jātikā, kiṃ pabhavā? Ime cattāro āhārā taṇhānidānā, taṇhāsamudayā, taṇhājātikā, taṇhāpabhavā. Taṇhā cāyaṃ, bhikkhave, kiṃ nidānā? Vedanā, phasso, saḷāyatanaṃ, nāmarūpaṃ, viññāṇaṃ. Saṅkhārā kiṃ nidānā…pe… saṅkhārā avijjānidānā, avijjāsamudayā, avijjājātikā, avijjāpabhavā’’ti (saṃ. ni. 2.11) majjhato paṭṭhāya yāva ādito deseti.

Kasmā panevaṃ desetīti? Paṭiccasamuppādassa samantabhaddakattā, sayañca desanāvilāsappattattā. Samantabhaddako hi paṭiccasamuppādo tato tato ñāyappaṭivedhāya saṃvattatiyeva. Desanāvilāsappatto ca bhagavā catuvesārajjappaṭisambhidāyogena catubbidhagambhīrabhāvappattiyā ca. So desanāvilāsappattattā nānānayeheva dhammaṃ deseti. Visesato panassa yā ādito paṭṭhāya anulomadesanā, sā pavattikāraṇavibhāgasammūḷhaṃ veneyyajanaṃ samanupassato yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanatthaṃ uppattikkamasandassanatthañca pavattitāti ñātabbā.

Yā pariyosānato paṭṭhāya paṭilomadesanā, sā ‘‘kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati cā’’ti (dī. ni. 2.57) ādinā nayena kicchāpannaṃ lokamanuvilokayato pubbabhāgappaṭivedhānusārena tassa tassa jarāmaraṇādikassa dukkhassa attanādhigatakāraṇasandassanatthaṃ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva ādi, sā āhāranidānavavatthāpanānusārena yāva atītaṃ addhānaṃ atiharitvā puna atītaddhato pabhuti hetuphalapaṭipāṭisandassanatthaṃ. Yā pana majjhato paṭṭhāya yāva pariyosānā pavattā, sā paccuppanne addhāne anāgataddhahetusamuṭṭhānato pabhuti anāgataddhasandassanatthaṃ. Tāsu yā sā pavattikāraṇasammūḷhassa veneyyajanassa yathāsakehi kāraṇehi pavattisandassanatthaṃ uppattikkamasandassanatthañca ādito paṭṭhāya anulomadesanā vuttā, sā idha nikkhittāti veditabbā.

Kasmā panettha avijjā ādito vuttā? Kiṃ pakativādīnaṃ pakati viya avijjāpi akāraṇaṃ mūlakāraṇaṃ lokassāti? Na akāraṇaṃ. ‘‘Āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti hi avijjāya kāraṇaṃ vuttaṃ. Atthi pana pariyāyo yena mūlakāraṇaṃ siyā. Ko pana soti? Vaṭṭakathāya sīsabhāvo. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento dve dhamme sīsaṃ katvā kathesi – avijjaṃ vā bhavataṇhaṃ vā. Yathāha – ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcetaṃ, bhikkhave, vuccati, atha ca pana paññāyati ‘idappaccayā avijjā’’ti (a. ni. 10.61); bhavataṇhaṃ vā, yathāha – ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāya ‘ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcetaṃ, bhikkhave, vuccati, atha ca pana paññāyati ‘idappaccayā bhavataṇhā’’ti (a. ni. 10.62).

Kasmā pana bhagavā vaṭṭakathaṃ kathento ime dveva dhamme sīsaṃ katvā kathesīti? Sugatiduggatigāmino kammassa visesahetubhūtattā. Duggatigāmino hi kammassa visesahetu avijjā. Kasmā? Yasmā avijjābhibhūto puthujjano, aggisantāpalaguḷābhighātaparissamābhibhūtā vajjhagāvī tāya parissamāturatāya nirassādampi attano anatthāvahampi ca uṇhodakapānaṃ viya, kilesasantāpato nirassādampi duggativinipātato ca attano anatthāvahampi pāṇātipātādimanekappakāraṃ duggatigāmikammaṃ ārabhati. Sugatigāmino pana kammassa visesahetu bhavataṇhā. Kasmā? Yasmā bhavataṇhābhibhūto puthujjano, yathā vuttappakārā gāvī sītudakataṇhāya saassādaṃ attano parissamavinodanañca sītudakapānaṃ viya, kilesasantāpavirahato saassādaṃ sugatisampāpanena attano duggatidukkhaparissamavinodanañca pāṇātipātāveramaṇīādimanekappakāraṃ sugatigāmikammaṃ ārabhati.

Etesu pana vaṭṭakathāya sīsabhūtesu dhammesu katthaci bhagavā ekadhammamūlikaṃ desanaṃ deseti, seyyathidaṃ – ‘‘iti kho, bhikkhave, avijjūpanisā saṅkhārā, saṅkhārūpanisaṃ viññāṇa’’ntiādi (saṃ. ni. 2.23). Tathā ‘‘upādānīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādāna’’ntiādi (saṃ. ni. 2.52). Katthaci ubhayamūlikampi, seyyathidaṃ – ‘‘avijjānīvaraṇassa, bhikkhave, bālassa taṇhāya sampayuttassa evamayaṃ kāyo samudāgato. Iti ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpaṃ itthetaṃ dvayaṃ, dvayaṃ paṭicca phasso, saḷevāyatanāni yehi phuṭṭho bālo sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedetī’’tiādi (saṃ. ni. 2.19). Tāsu tāsu desanāsu ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ayamidha avijjāvasena ekadhammamūlikā desanāti veditabbā. Evaṃ tāvettha desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

‘Atthato’ti avijjādīnaṃ padānaṃ atthato, seyyathidaṃ – pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma; aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyaṃ vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma. Taṃ vindiyaṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ, indriyānaṃ ādhipateyyaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti avijjā. Dukkhādīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā. Antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti avijjā. Apica cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannānañca dhammānaṃ chādanatopi avijjā.

Yaṃ paṭicca phalameti so paccayo. **Paṭiccā**ti na vinā tena; taṃ apaccakkhitvāti attho. **Etī**ti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Api ca upakārakaṭṭho paccayaṭṭho. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā **avijjāpaccayā**.

Saṅkhatamabhisaṅkharontīti saṅkhārā. Apica avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārā cāti duvidhā saṅkhārā. Tattha puññāpuññāneñjābhisaṅkhārā tayo, kāyavacīcittasaṅkhārā tayoti ime cha avijjāpaccayā saṅkhārā. Te sabbepi lokiyakusalākusalacetanāmattameva honti.

Saṅkhatasaṅkhāro, abhisaṅkhatasaṅkhāro, abhisaṅkharaṇasaṅkhāro, payogābhisaṅkhāroti ime pana cattāro saṅkhārasaddena āgatasaṅkhārā. Tattha ‘‘aniccā vata saṅkhārā’’tiādīsu (dī. ni. 2.221, 272; saṃ. ni. 1.186; 2.143) vuttā sabbepi sappaccayā dhammā **‘saṅkhatasaṅkhārā’** nāma. Kammanibbattā tebhūmakā rūpārūpadhammā **‘abhisaṅkhatasaṅkhārā’**ti aṭṭhakathāsu vuttā. Tepi ‘‘aniccā vata saṅkhārā’’ti ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Visuṃ pana nesaṃ āgataṭṭhānaṃ na paññāyati. Tebhūmakakusalākusalacetanā pana **‘abhisaṅkharaṇakasaṅkhāro’**ti vuccati. Tassa ‘‘avijjāgatoyaṃ, bhikkhave, purisapuggalo puññañce abhisaṅkharotī’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.51) āgataṭṭhānaṃ paññāyati. Kāyikacetasikaṃ pana vīriyaṃ **‘payogābhisaṅkhāro’**ti vuccati. So ‘‘yāvatikā abhisaṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī’’tiādīsu (a. ni. 3.15) āgato.

Na kevalañca eteyeva, aññepi ‘‘saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa kho, āvuso visākha, bhikkhuno paṭhamaṃ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro’’tiādinā (ma. ni. 1.464) nayena saṅkhārasaddena āgatā anekasaṅkhārā. Tesu natthi so saṅkhāro, yo saṅkhatasaṅkhāre saṅgahaṃ na gaccheyya. Ito paraṃ **saṅkhārapaccayā viññāṇa**ntiādīsu yaṃ vuttaṃ taṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Avutte pana vijānātīti **viññāṇaṃ**. Namatīti **nāmaṃ**. Ruppatīti **rūpaṃ**. Āye tanoti, āyatañca nayatīti **āyatanaṃ**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Paritassatīti **taṇhā**. Upādiyatīti **upādānaṃ**. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**. Jananaṃ **jāti**. Jīraṇaṃ **jarā**. Maranti etenāti **maraṇaṃ**. Socanaṃ **soko**. Paridevanaṃ **paridevo**. Dukkhayatīti **dukkhaṃ;** uppādaṭṭhitivasena vā dvedhā khaṇatīti **dukkhaṃ**. Dummanassa bhāvo **domanassaṃ**. Bhuso āyāso **upāyāso**.

Sambhavantīti nibbattanti. Na kevalañca sokādīheva, atha kho sabbapadehi ‘sambhavantī’ti saddassa yojanā kātabbā. Itarathā hi ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti vutte kiṃ karontīti na paññāyeyyuṃ. ‘‘Sambhavantī’’ti pana yojanāya sati ‘‘avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo; tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantī’’ti paccayapaccayuppannavavatthānaṃ kataṃ hoti. Esa nayo sabbattha.

Evanti niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassā**ti yathāvuttassa. **Kevalassā**ti asammissassa sakalassa vā. **Dukkhakkhandhassā**ti dukkhasamūhassa, na sattassa, na sukhasubhādīnaṃ. **Samudayo**ti nibbatti. **Hotī**ti sambhavati. Evamettha atthato viññātabbo vinicchayo.

‘Lakkhaṇādito’ti avijjādīnaṃ lakkhaṇādito, seyyathidaṃ – aññāṇalakkhaṇā avijjā, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā, āsavapadaṭṭhānā. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇā saṅkhārā, āyūhanarasā, cetanāpaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijānanalakkhaṇaṃ viññāṇaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ, saṅkhārapadaṭṭhānaṃ, vatthārammaṇapadaṭṭhānaṃ vā. Namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, sampayogarasaṃ, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vikiraṇarasaṃ, abyākatapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ saḷāyatanaṃ, dassanādirasaṃ, vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Phusanalakkhaṇo phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno. Anubhavanalakkhaṇā vedanā, visayarasasambhogarasā, sukhadukkhapaccupaṭṭhānā, phassapadaṭṭhānā. Hetulakkhaṇā taṇhā, abhinandanarasā, atittibhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā. Gahaṇalakkhaṇaṃ upādānaṃ, amuñcanarasaṃ, taṇhādaḷhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ. Kammakammaphalalakkhaṇo bhavo, bhāvanabhavanaraso, kusalākusalābyākatapaccupaṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Jātiādīnaṃ lakkhaṇādīni saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbāni. Evamettha lakkhaṇāditopi viññātabbo vinicchayo.

‘Ekavidhādito’ti ettha avijjā aññāṇādassanamohādibhāvato ekavidhā, appaṭipattimicchāpaṭipattito duvidhā tathā saṅkhārāsaṅkhārato, vedanāttayasampayogato tividhā, catusaccaappaṭivedhato catubbidhā, gatipañcakādīnavacchādanato pañcavidhā, dvārārammaṇato pana sabbesupi arūpadhammesu chabbidhatā veditabbā.

Saṅkhārā sāsavavipākadhammadhammādibhāvato ekavidhā, kusalākusalato duvidhā tathā parittamahaggatahīnamajjhimamicchattaniyatāniyatato, tividhā puññābhisaṅkhārādibhāvato, catubbidhā catuyonisaṃvattanato, pañcavidhā pañcagatigāmito.

Viññāṇaṃ lokiyavipākādibhāvato ekavidhaṃ, sahetukāhetukādito duvidhaṃ, bhavattayapariyāpannato vedanāttayasampayogato ahetukaduhetukatihetukato ca tividhaṃ, yonigativasena catubbidhaṃ pañcavidhañca.

Nāmarūpaṃ viññāṇasannissayato kammapaccayato ca ekavidhaṃ, sārammaṇānārammaṇato duvidhaṃ, atītādito tividhaṃ, yonigativasena catubbidhaṃ pañcavidhañca.

Saḷāyatanaṃ sañjātisamosaraṇaṭṭhānato ekavidhaṃ, bhūtappasādaviññāṇādito duvidhaṃ, sampattāsampattanobhayagocarato tividhaṃ, yonigatipariyāpannato catubbidhaṃ pañcavidhañcāti iminā nayena phassādīnampi ekavidhādibhāvo veditabboti. Evamettha ekavidhāditopi viññātabbo vinicchayo.

‘Aṅgānañca vavatthānā’ti sokādayo cettha bhavacakkassa avicchedadassanatthaṃ vuttā. Jarāmaraṇabbhāhatassa hi bālassa te sambhavanti. Yathāha – ‘‘assutavā, bhikkhave, puthujjano sārīrikāya dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattāḷiṃ kandati sammohamāpajjatī’’ti (saṃ. ni. 4.252). Yāva ca tesaṃ pavatti tāva avijjāyāti punapi avijjāpaccayā saṅkhārāti sambandhameva hoti bhavacakkaṃ. Tasmā tesampi jarāmaraṇeneva ekasaṅkhepaṃ katvā dvādaseva paṭiccasamuppādaṅgānīti veditabbāni. Evamettha aṅgānaṃ vavatthānatopi viññātabbo vinicchayo. Ayaṃ tāvettha uddesavāravasena saṅkhepakathā.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāpadaniddeso

226. Idāni niddesavāravasena vitthārakathā hoti. ‘‘Avijjā paccayā saṅkhārā’’ti hi vuttaṃ. Tattha avijjāpaccayesu saṅkhāresu dassetabbesu yasmā putte kathetabbe paṭhamaṃ pitā kathīyati. Evañhi sati ‘mittassa putto, dattassa putto’ti putto sukathito hoti. Tasmā desanākusalo satthā saṅkhārānaṃ janakatthena pitusadisaṃ avijjaṃ tāva dassetuṃ **tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇa**ntiādimāha.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘dukkhe aññāṇa’’nti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa dukkhanirodhassa dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇanti vuccati. Imesu catūsu ṭhānesu suttantikapariyāyena aññāṇaṃ avijjāti kathitaṃ.

Nikkhepakaṇḍe (dha. sa. 1067) pana abhidhammapariyāyena ‘‘pubbante aññāṇa’’nti aparesupi catūsu ṭhānesu aññāṇaṃ gahitaṃ. Tattha **pubbante**ti atīto addhā, atītāni khandhadhātuāyatanāni. **Aparante**ti anāgato addhā, anāgatāni khandhadhātuāyatanāni. **Pubbantāparante**ti tadubhayaṃ. **Idappaccayatā**ti saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni aṅgāni. **Paṭiccasamuppannadhammā**ti avijjādīhi nibbattā saṅkhārādayo dhammā. Tatrāyaṃ avijjā yasmā atītānaṃ khandhādīnaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘pubbante aññāṇa’’nti vuccati. Tathā yasmā anāgatānaṃ khandhādīnaṃ, atītānāgatānaṃ khandhādīnaṃ idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammānañca yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na deti, chādetvā pariyonandhitvā ganthetvā tiṭṭhati, tasmā idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇanti vuccati. Imesu aṭṭhasu ṭhānesu abhidhammapariyāyena aññāṇaṃ avijjāti kathitaṃ.

Evaṃ kiṃ kathitaṃ hoti? Kiccato ceva jātito ca avijjā kathitā nāma hoti. Kathaṃ? Ayañhi avijjā imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ passituṃ paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā; uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu uppajjatīti jātitopi kathitā. Evaṃ kathetvā puna ‘‘yaṃ evarūpaṃ aññāṇaṃ adassana’’ntiādīni pañcavīsati padāni avijjāya lakkhaṇaṃ dassetuṃ gahitāni.

Tattha yasmā ayaṃ avijjā imehi aṭṭhahi padehi kathitāpi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathiteyeva sukathitā nāma hoti. Yathā puriso naṭṭhaṃ goṇaṃ pariyesamāno manusse puccheyya – ‘‘api, ayyā, setaṃ goṇaṃ passatha, rattaṃ goṇaṃ passathā’’ti? Te evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘imasmiṃ raṭṭhe setarattānaṃ goṇānaṃ anto natthi, kiṃ te goṇassa lakkhaṇa’’nti? Atha tena ‘saṅghāṭi’ vā ‘naṅgalaṃ’ vāti vutte goṇo sukathito nāma bhaveyya; evameva yasmā ayaṃ avijjā aṭṭhahi padehi kathitāpi puna pañcavīsatiyā padehi lakkhaṇe akathite sukathitā nāma na hoti, lakkhaṇe pana kathiteyeva sukathitā nāma hoti. Tasmā yānassā lakkhaṇadassanatthaṃ pañcavīsati padāni kathitāni, tesampi vasena veditabbā.

Seyyathidaṃ – ñāṇaṃ nāma paññā. Sā atthatthaṃ kāraṇakāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjitvā taṃ viditaṃ pākaṭaṃ kātuṃ na detīti ñāṇapaccanīkato **aññāṇaṃ**. Dassanantipi paññā. Sāpi taṃ ākāraṃ passati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ passituṃ na detīti **adassanaṃ**. Abhisamayotipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ abhisametuṃ na detīti **anabhisamayo**. Anubodho sambodho paṭivedhotipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ na detīti **ananubodho asambodho appaṭivedho**. Saṅgāhanātipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ gahetvā ghaṃsitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ gahetvā ghaṃsitvā gaṇhituṃ na detīti **asaṅgāhanā**. Pariyogāhanātipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ ogāhitvā anupavisitvā gaṇhāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ ogāhitvā anupavisitvā gaṇhituṃ na detīti **apariyogāhanā**. Samapekkhanātipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ samaṃ sammā ca pekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ samaṃ sammā ca pekkhituṃ na detīti **asamapekkhanā**. Paccavekkhaṇātipi paññā. Sā taṃ ākāraṃ paccavekkhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ paccavekkhituṃ na detīti **apaccavekkhaṇā**. Nāssā kiñci kammaṃ paccakkhaṃ atthi, sayañca apaccavekkhitvā kataṃ kammanti **apaccakkhakammaṃ**. Dummedhabhāvatāya **dummejjhaṃ**. Bālabhāvatāya **bālyaṃ**.

Sampajaññantipi paññā. Sā atthatthaṃ kāraṇakāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sammā pajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ ākāraṃ pajānituṃ na detīti **asampajaññaṃ**. Mohanavasena **moho**. Pamohanavasena **pamoho**. Sammohanavasena **sammoho**. Avindiyaṃ vindatītiādivasena **avijjā**. Vaṭṭasmiṃ ohanati osīdāpetīti **avijjogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **avijjāyogo**. Appahīnavasena punappunaṃ uppajjanato ca **avijjānusayo**. Magge pariyuṭṭhitacorā addhike viya kusalacittaṃ pariyuṭṭhāti gaṇhāti vilumpatīti **avijjāpariyuṭṭhānaṃ**. Yathā nagaradvāre palighasaṅkhātāya laṅgiyā patitāya antonagare manussānaṃ bahinagaragamanampi bahinagare manussānaṃ antonagarapavesanampi pacchijjati, evameva yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā tassa nibbānasampāpakaṃ ñāṇagamanaṃ pacchijjatīti **avijjālaṅgī** nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā mūlanti **akusalamūlaṃ**. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti moho akusalamūlaṃ. **Ayaṃ vuccati avijjā**ti ayaṃ evaṃlakkhaṇā avijjā nāmāti vuccati. Evaṃ pañcavīsatipadavasena avijjāya lakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Evaṃlakkhaṇā panāyaṃ avijjā dukkhādīsu aññāṇanti vuttāpi dukkhasaccassa ekadeso hoti, sahajātā hoti, taṃ ārammaṇaṃ karoti, chādeti; samudayasaccassa na ekadeso hoti, sahajātā hoti, taṃ ārammaṇaṃ karoti, chādeti; nirodhasaccassa neva ekadeso hoti, na sahajātā, na taṃ ārammaṇaṃ karoti, kevalaṃ chādeti; maggasaccassāpi na ekadeso, na sahajātā, na taṃ ārammaṇaṃ karoti, kevalaṃ chādeti. Dukkhārammaṇatā avijjā uppajjati, tañca chādeti. Samudayārammaṇatā avijjā uppajjati, tañca chādeti. Nirodhārammaṇatā avijjā nuppajjati, tañca chādeti. Maggārammaṇatā avijjā nūppajjati, tañca chādeti.

Dve saccā duddasattā gambhīrā. Dve saccā gambhīrattā duddasā. Apica kho pana dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ gambhīrañceva duddasañca. Tattha dukkhaṃ nāma pākaṭaṃ, lakkhaṇassa pana duddasattā gambhīraṃ nāma jātaṃ. Samudayepi eseva nayo. Yathā pana mahāsamuddaṃ manthetvā ojāya nīharaṇaṃ nāma bhāro, sinerupādato vālikāya uddharaṇaṃ nāma bhāro, pabbataṃ pīḷetvā rasassa nīharaṇaṃ nāma bhāro; evameva dve saccāni gambhīratāya eva duddasāni, nirodhasaccaṃ pana atigambhīrañca atiduddasañcāti. Evaṃ duddasattā gambhīrānaṃ gambhīrattā ca duddasānaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭicchādakaṃ mohandhakāraṃ ayaṃ vuccati avijjāti.

Avijjāpadaniddeso.

Saṅkhārapadaniddeso

Saṅkhārapade heṭṭhā vuttasaṅkhāresu saṅkhārasaddena āgatasaṅkhāre anāmasitvā avijjāpaccayā saṅkhāreyeva dassento **tattha katame avijjāpaccayā saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro**tiādimāha. Tattha punāti attano kārakaṃ, pūreti cassa ajjhāsayaṃ, pujjañca bhavaṃ nibbattetīti puñño. Abhisaṅkharoti vipākaṃ kaṭattārūpañcāti abhisaṅkhāro. Puññova abhisaṅkhāro **puññābhisaṅkhāro**. Puññapaṭipakkhato apuñño. Apuññova abhisaṅkhāro **apuññābhisaṅkhāro**. Na iñjatīti āneñjaṃ. Āneñjameva abhisaṅkhāro, āneñjañca bhavaṃ abhisaṅkharotīti **āneñjābhisaṅkhāro**. Kāyena pavattito, kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāroti **kāyasaṅkhāro**. Vacīsaṅkhāracittasaṅkhāresupi eseva nayo.

Tattha paṭhamattiko parivīmaṃsanasuttavasena gahito. Tattha hi ‘‘puññañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ. Apuññañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, apuññupagaṃ hoti viññāṇaṃ. Āneñjañce saṅkhāraṃ abhisaṅkharoti, āneñjupagaṃ hoti viññāṇa’’nti (saṃ. ni. 2.51) vuttaṃ. Dutiyattiko tadanantarassa vibhaṅgasuttassa vasena gahito, sammādiṭṭhisuttapariyāyena (ma. ni. 1.102) gahitotipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tattha hi ‘‘tayome, bhikkhave, saṅkhārā. Katame tayo? Kāyasaṅkhāro, vacīsaṅkhāro, cittasaṅkhāro’’ti (saṃ. ni. 2.2) vuttaṃ. Kasmā panetesaṃ suttānaṃ vasena te gahitāti? Ayaṃ abhidhammo nāma na adhunākato, nāpi bāhirakaisīhi vā sāvakehi vā devatāhi vā bhāsito. Sabbaññujinabhāsito pana ayaṃ. Abhidhammepi hi suttepi ekasadisāva tanti niddiṭṭhāti imassatthassa dīpanatthaṃ.

Idāni te saṅkhāre pabhedato dassetuṃ **tattha katamo puññābhisaṅkhāro**tiādimāha. Tattha **kusalā cetanā**ti aniyamato catubhūmikacetanāpi vuttā. **Kāmāvacarā rūpāvacarā**ti niyamitattā pana aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanāti terasa cetanā puññābhisaṅkhāro nāma. **Dānamayā**tiādīhi tāsaṃyeva cetanānaṃ puññakiriyavatthuvasena pavatti dassitā. Tattha aṭṭha kāmāvacarāva dānasīlamayā honti. Bhāvanāmayā pana terasapi. Yathā hi paguṇaṃ dhammaṃ sajjhāyamāno ekaṃ dve anusandhigatepi na jānāti, pacchā āvajjanto jānāti; evameva kasiṇaparikammaṃ karontassa paguṇajjhānaṃ paccavekkhantassa paguṇakammaṭṭhānañca manasikarontassa ñāṇavippayuttāpi bhāvanā hoti. Tena vuttaṃ ‘‘bhāvanāmayā pana terasapī’’ti.

Tattha dānamayādīsu ‘‘dānaṃ ārabbha dānamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ – ayaṃ vuccati dānamayo puññābhisaṅkhāroti. Sīlaṃ ārabbha…pe… bhāvanaṃ ārabbha bhāvanamadhikicca yā uppajjati cetanā sañcetanā cetayitattaṃ – ayaṃ vuccati bhāvanāmayo puññābhisaṅkhāro’’ti (vibha. 769) ayaṃ saṅkhepadesanā.

Cīvarādīsu pana catūsu paccayesu rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu annādīsu vā dasasu dānavatthūsu taṃ taṃ dentassa tesaṃ uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇe cāti tīsu kālesu pavattā cetanā **dānamayā** nāma. Sīlaṃ paripūraṇatthāya pana ‘pabbajissāmī’ti vihāraṃ gacchantassa pabbajantassa manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā ‘pabbajito vatamhi, sādhu suṭṭhū’ti āvajjantassa pātimokkhaṃ saṃvarantassa cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṃvarantassa ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā **sīlamayā** nāma. Paṭisambhidāyaṃ vuttena vipassanāmaggena cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa rūpe…pe… dhamme, cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ…pe… manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… manosamphassajaṃ vedanaṃ, rūpasaññaṃ …pe… dhammasaññaṃ jarāmaraṇaṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā **bhāvanāmayā** nāmāti ayaṃ vitthārakathā.

Apuññābhisaṅkhāraniddese **akusalā cetanā**ti dvādasaakusalacittasampayuttā cetanā. **Kāmāvacarā**ti kiñcāpi tattha ṭhapetvā dve domanassasahagatacetanā sesā rūpārūpabhavepi uppajjanti, tattha pana paṭisandhiṃ na ākaḍḍhanti, kāmāvacareyeva paṭisandhivasena vipākaṃ avacārentīti kāmāvacarātveva vuttā.

Āneñjābhisaṅkhāraniddese **kusalā cetanā arūpāvacarā**ti catasso arūpāvacarakusalacetanā. Etā hi catasso aniñjanaṭṭhena aniñjanassa ca abhisaṅkharaṇaṭṭhena **āneñjābhisaṅkhāro**ti vuccanti. Rūpāvacaracatutthajjhānato hi tisso kusalavipākakiriyācetanā dvādasa arūpāvacaracetanāti pañcadasa dhammā aniccalaṭṭhena aphandanaṭṭhena āneñjā nāma. Tattha rūpāvacarā kusalā cetanā aniñjā samānāpi attanā sarikkhakampi asarikkhakampi saiñjanampi aniñjanampi rūpārūpaṃ janetīti āneñjābhisaṅkhāro nāma na hoti. Vipākakiriyacetanā pana avipākattā vipākaṃ na abhisaṅkharonti, tathā arūpāvacarā vipākakiriyacetanāpīti ekādasāpi etā cetanā āneñjāva na abhisaṅkhārā. Catubbidhā pana arūpāvacarakusalacetanā yathā hatthiassādīnaṃ sadisāva chāyā honti, evaṃ attanā sadisaṃ niccalaṃ arūpameva janetīti āneñjābhisaṅkhāroti vuccatīti.

Evaṃ puñjābhisaṅkhāravasena terasa, apuññābhisaṅkhāravasena dvādasa, āneñjābhisaṅkhāravasena catassoti sabbāpetā paripiṇḍitā ekūnatiṃsa cetanā honti. Iti bhagavā aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uppajjanakakusalākusalacetanā mahātulāya dhārayamāno viya, nāḷiyaṃ pakkhipitvā minamāno viya ca sabbaññutañāṇena paricchinditvā ekūnatiṃsameva dassesi.

Idāni aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā yehi dvārehi āyūhanti, tāni tīṇi kammadvārāni dassento **tattha katamo kāyasaṅkhāro? Kāyasañcetanā**tiādimāha. Tattha **kāyasañcetanā**ti kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti samavīsati cetanā; kāyadvāre ādānaggahaṇacopanaṃ pāpayamānā uppannā vīsati kusalākusalacetanātipi vattuṃ vaṭṭati.

Vacīsañcetanāti vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā tāyeva vīsati cetanā; vacīdvāre hanusañcopanaṃ vākyabhedaṃ pāpayamānā uppannā vīsati cetanātipi vattuṃ vaṭṭati. Abhiññācetanā panettha parato viññāṇassa paccayo na hotīti na gahitā. Yathā ca abhiññācetanā, evaṃ uddhaccacetanāpi na hoti. Tasmā sāpi viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā. Avijjāpaccayā pana sabbāpetā honti.

Manosañcetanāti ubhopi viññattiyo asamuṭṭhāpetvā manodvāre uppannā sabbāpi ekūnatiṃsa cetanā. Iti bhagavā aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇā sattā kusalākusalakammaṃ āyūhamānā imehi tīhi dvārehi āyūhantīti āyūhanakammadvāraṃ dassesi.

Imesaṃ pana dvinnampi tikānaṃ aññamaññaṃ sampayogo veditabbo. Kathaṃ? Puññābhisaṅkhāro hi kāyaduccaritā viramantassa siyā kāyasaṅkhāro, vacīduccaritā viramantassa siyā vacīsaṅkhāro. Evaṃ aṭṭha kusalacetanā kāmāvacarā puññābhisaṅkhāro ca hoti kāyasaṅkhāro ca vacīsaṅkhāro ca. Manodvāre uppannā pana terasa cetanā puññābhisaṅkhāro ca hoti cittasaṅkhāro ca. Apuññābhisaṅkhāropi kāyaduccaritavasena pavattiyaṃ siyā kāyasaṅkhāro, vacīduccaritavasena pavattiyaṃ siyā vacīsaṅkhāro, dve dvārāni muñcitvā manodvāre pavattiyaṃ siyā cittasaṅkhāroti. Evaṃ apuññābhisaṅkhāro kāyasaṅkhāropi hoti vacīsaṅkhāropi cittasaṅkhāropi.

Kāyasaṅkhāro pana siyā puññābhisaṅkhāro, siyā apuññābhisaṅkhāro, na āneñjābhisaṅkhāro. Tathā vacīsaṅkhāro. Cittasaṅkhāro pana siyā puññābhisaṅkhāro, siyā apuññābhisaṅkhāro, siyā āneñjābhisaṅkhāroti. Ime avijjāpaccayā saṅkhārā nāma.

Kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ – ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontīti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātaṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati, samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati, nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādimukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Apica so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijarārogamaraṇādianekādīnavavokiṇṇaṃ puññaphalasaṅkhātaṃ dukkhaṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārabhedaṃ puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmako viya marupapātaṃ; sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajanakaṃ vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya dīpasikhābhinipātaṃ, madhubindugiddho viya ca madhulittasatthadhārālehanaṃ.

Kāmūpasevanādīsu ca savipākesu ādīnavaṃ apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhibhūtatāya ca dvārattayappavattampi apuññābhisaṅkhāraṃ ārabhati bālo viya gūthakīḷanaṃ, maritukāmo viya ca visakhādanaṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārabhūtaṃ āneñjābhisaṅkhāraṃ ārabhati disāmūḷho viya pisācanagarābhimukhamaggagamanaṃ.

Evaṃ yasmā avijjābhāvatova saṅkhārabhāvo, na abhāvato; tasmā jānitabbametaṃ – ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontīti. Vuttampi cetaṃ – ''avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti, apuññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti, āneñjābhisaṅkhārampi abhisaṅkharoti. Yato kho, bhikkhave, bhikkhuno avijjā pahīnā, vijjā uppannā, so avijjāvirāgā vijjuppādā neva puññābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharotī''ti.

Etthāha – gaṇhāma tāva etaṃ 'avijjā saṅkhārānaṃ paccayo'ti. Idaṃ pana vattabbaṃ – 'katamesaṃ saṅkhārānaṃ kathaṃ paccayo hotī'ti? Tatridaṃ vuccati –

> Paccayo hoti puññānaṃ, duvidhānekadhā pana;
> Paresaṃ pacchimānaṃ sā, ekadhā paccayo matā.

Tattha **'puññānaṃ duvidhā'**ti ārammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena cāti dvedhā paccayo hoti. Sā hi avijjaṃ khayato vayato sammasanakāle kāmāvacarānaṃ puññābhisaṅkhārānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo hoti, abhiññācittena samohacittajānanakāle rūpāvacarānaṃ, avijjāsamatikkamanatthāya pana dānādīni ceva kāmāvacarapuññakiriyavatthūni pūrentassa rūpāvacarajjhānāni ca uppādentassa dvinnampi tesaṃ upanissayapaccayena paccayo hoti; tathā avijjāsammūḷhattā kāmabhavarūpabhavasampattiyo patthetvā tāneva puññāni karontassa.

‘Anekadhā pana paresa’nti apuññābhisaṅkhārānaṃ anekadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Esā hi avijjaṃ ārabbha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇapaccayena, garuṃ katvā assādanakāle ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayehi, avijjāsammūḷhassa anādīnavadassāvino pāṇātipātādīni karontassa upanissayapaccayena, dutiyajavanādīnaṃ anantarasamanantarānantarūpanissayāsevananatthivigatapaccayehi, yaṃ kiñci akusalaṃ karontassa hetusahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatapaccayehīti anekadhā paccayo hoti.

‘Pacchimānaṃ sā ekadhā paccayo matā’ti āneñjābhisaṅkhārānaṃ upanissayapaccayeneva ekadhā paccayo matā. So panassā upanissayabhāvo puññābhisaṅkhāre vuttanayeneva veditabboti.

Etthāha – ‘kiṃ panāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo udāhu aññepi paccayā hontī’ti? Kiñcettha yadi tāva ekāva ekakāraṇavādo āpajjati. Atha ‘aññepi santi avijjāpaccayā saṅkhārā’ti ekakāraṇaniddeso nupapajjatīti? Na nupapajjati. Kasmā? Yasmā –

Ekaṃ na ekato idha, nānekamanekatopi no ekaṃ;
Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho.

Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekaṃ phalamatthi, na anekaṃ. Nāpi anekehi kāraṇehi ekaṃ. Anekehi pana kāraṇehi anekameva hoti. Tathā hi anekehi utupathavībījasalilasaṅkhātehi kāraṇehi anekameva rūpagandharasādiaṅkurasaṅkhātaṃ phalamuppajjamānaṃ dissati. Yaṃ panetaṃ ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti ekekahetuphaladīpanaṃ kataṃ, tattha attho atthi, payojanaṃ vijjati.

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākaṭattā, katthaci asādhāraṇattā, desanāvilāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekamevahetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti; ‘‘phassapaccayā vedanā’’ti (dī. ni. 2.97) hi ekameva hetuṃ phalañcāha. Phasso hi vedanāya padhānahetu yathāphassaṃ vedanāvavatthānato. Vedanā ca phassassa padhānaphalaṃ yathāvedanaṃ phassavavatthānato.

‘‘Semhasamuṭṭhānā ābādhā’’ti (mahāni. 5) pākaṭattā ekaṃ hetumāha. Pākaṭo hettha semho, na kammādayo. ‘‘Ye keci, bhikkhave, akusalā dhammā, sabbete ayonisomanasikāramūlakā’’ti asādhāraṇattā ekaṃ hetumāha; asādhāraṇo hi ayonisomanasikāro akusalānaṃ, sādhāraṇāni vatthārammaṇādīnīti.

Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādīsu saṅkhārakāraṇesu ‘‘assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī’’ti (saṃ. ni. 2.52) ca ‘‘avijjāsamudayā āsavasamudayo’’ti (ma. ni. 1.104) ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, ‘‘avidvā, bhikkhave, avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisaṅkharotī’’ti pākaṭattā asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

Etthāha – evaṃ santepi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṃ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṃ yujjati? Na hi nimbabījato ucchu uppajjatīti. Kathaṃ na yujjissati? Lokasmiñhi –

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā;
Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Dhammānañhi ṭhānasabhāvakiccādiviruddho ca aviruddho ca paccayo loke siddho. Purimacittañhi aparacittassa ṭhānaviruddho paccayo, purimasippādisikkhā ca pacchāpavattamānānaṃ sippādikiriyānaṃ. Kammaṃ rūpassa sabhāvaviruddho paccayo, khīrādīni ca dadhiādīnaṃ. Āloko cakkhuviññāṇassa kiccaviruddho, guḷādayo ca āsavādīnaṃ. Cakkhurūpādayo pana cakkhuviññāṇādīnaṃ ṭhānāviruddhā paccayā. Purimajavanādayo pacchimajavanādīnaṃ sabhāvāviruddhā kiccāviruddhā ca.

Yathā ca viruddhāviruddhā paccayā siddhā, evaṃ sadisāsadisāpi. Sadisameva hi utuāhārasaṅkhātaṃ rūpaṃ rūpassa paccayo hoti, sālibījādīni ca sāliphalādīnaṃ. Asadisampi rūpaṃ arūpassa, arūpañca rūpassa paccayo hoti; golomāvilomavisāṇadadhitilapiṭṭhādīni ca dabbabhūtiṇakādīnaṃ. Yesañca dhammānaṃ ye viruddhāviruddhā sadisāsadisā paccayā, na te dhammā tesaṃ dhammānaṃ vipākāyeva. Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalasabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā.

So cassā paccayabhāvo ‘‘yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātaṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhatī’’tiādinā nayena vutto eva.

Apica ayaṃ aññopi pariyāyo –

Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānañca lakkhaṇe;
Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

Abhisaṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato;
Avijjā paccayo tesaṃ, tividhānampi yaṃ tatoti.

Kathaṃ pana yo etesu vimuyhati, so tividhepete saṅkhāre karotīti ce? Cutiyā tāva vimūḷho sabbattha ‘‘khandhānaṃ bhedo maraṇa’’nti cutiṃ agaṇhanto ‘satto marati, sattassa desantarasaṅkamana’ntiādīni vikappeti. Upapāte vimūḷho sabbattha ‘‘khandhānaṃ pātubhāvo jātī’’ti upapātaṃ agaṇhanto ‘satto upapajjati, sattassa navasarīrapātubhāvo’tiādīni vikappeti. Saṃsāre vimūḷho yo esa –

‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī’’ti.

Evaṃ vaṇṇito saṃsāro. Taṃ evaṃ agaṇhanto ‘ayaṃ satto asmā lokā paraṃ lokaṃ gacchati, parasmā lokā imaṃ lokaṃ āgacchatī’tiādīni vikappeti. Saṅkhārānaṃ lakkhaṇe vimūḷho saṅkhārānaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ sāmaññalakkhaṇañca agaṇhanto saṅkhāre attato attaniyato dhuvato subhato sukhato ca vikappeti. Paṭiccasamuppannadhammesu vimūḷho avijjādīhi saṅkhārādīnaṃ pavattiṃ agaṇhanto ‘‘attā jānāti vā na jānāti vā, so eva karoti ca kāreti ca so paṭisandhiyaṃ upapajjati, tassa aṇuissarādayo kalalādibhāvena sarīraṃ saṇṭhapetvā indriyāni sampādenti, so indriyasampanno phusati vediyati taṇhiyati upādiyati ghaṭiyati, so puna bhavantare bhavatī’’ti vā ‘‘sabbe sattā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā’’ti (dī. ni. 1.168) vā vikappeti. So evaṃ avijjāya andhīkato evaṃ vikappento yathā nāma andho pathaviyaṃ vicaranto maggampi amaggampi thalampi ninnampi samampi visamampi paṭipajjati, evaṃ puññampi apuññampi āneñjampi saṅkhāraṃ abhisaṅkharotīti. Tenetaṃ vuccati –

Yathāpi nāma jaccandho, naro aparināyako;
Ekadā yāti maggena, kummaggenāpi ekadā.

Saṃsāre saṃsaraṃ bālo, tathā aparināyako;
Karoti ekadā puññaṃ, apuññamapi ekadā.

Yadā ñatvā ca so dhammaṃ, saccāni abhisamessati;
Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatīti.

Ayaṃ **avijjāpaccayā saṅkhārā**ti padasmiṃ vitthārakathā.

Avijjāpaccayā saṅkhārapadaniddeso.

Viññāṇapadaniddeso

227. Saṅkhārapaccayā viññāṇapadaniddese **cakkhuviññāṇa**ntiādīsu cakkhuviññāṇaṃ kusalavipākaṃ akusalavipākanti duvidhaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇāni. Manoviññāṇaṃ pana kusalākusalavipākā dve manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha sahetukāni kāmāvacaravipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti bāvīsatividhaṃ hoti. Iti imehi chahi viññāṇehi sabbānipi bāttiṃsa lokiyavipākaviññāṇāni saṅgahitāni honti. Lokuttarāni pana vaṭṭakathāyaṃ na yujjantīti na gahitāni.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘idaṃ vuttappakāraṃ viññāṇaṃ saṅkhārapaccayā hotī’ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākañhetaṃ, vipākañca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya, sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuṃ; na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ – ‘saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotī’ti.

Katarasaṅkhārapaccayā kataraviññāṇanti ce? **Kāmāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā** tāva kusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, manoviññāṇe ekā manodhātu, dve manoviññāṇadhātuyo, aṭṭha kāmāvacaramahāvipākānīti soḷasa. Yathāha –

> ‘‘Kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ uppannaṃ hoti, vipākā manodhātu uppannā hoti, manoviññāṇadhātu uppannā hoti somanassasahagatā, manoviññāṇadhātu uppannā hoti upekkhāsahagatā, manoviññāṇadhātu uppannā hoti somanassasahagatā ñāṇasampayuttā, somanassasahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena, somanassasahagatā ñāṇavippayuttā, somanassasahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārena, upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā, upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena, upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā, upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārenā’’ti (dha. sa. 431, 498).

Rūpāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā pana pañca rūpāvacaravipākāni. Yathāha –

> ‘‘Tasseva rūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ…pe… pañcamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (dha. sa. 499).

Evaṃ puññābhisaṅkhārapaccayā ekavīsatividhaṃ viññāṇaṃ hoti.

Apuññābhisaṅkhārapaccayā pana akusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, ekā manodhātu, ekā manoviññāṇadhātūti evaṃ sattavidhaṃ viññāṇaṃ hoti. Yathāha –

> ‘‘Akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ, vipākā manodhātu, vipākā manoviññāṇadhātu uppannā hotī’’ti (dha. sa. 556).

Āneñjābhisaṅkhārapaccayā pana cattāri arūpavipākānīti evaṃ catubbidhaṃ viññāṇaṃ hotīti. Yathāha –

> ‘‘Tasseva arūpāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ākāsānañcāyatanasaññāsahagataṃ…pe… viññāṇañcāyatanasaññāsahagataṃ…pe… ākiñcaññāyatanasaññāsahagataṃ…pe… nevasaññānāsaññāyatanasaññāsahagataṃ sukhassa ca pahānā…pe… catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’ti (dha. sa. 501).

Evaṃ yaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ hoti, taṃ ñatvā idānissa evaṃ pavatti veditabbā – sabbameva hi idaṃ pavattipaṭisandhivasena dvidhā pavattati. Tattha dve pañcaviññāṇāni, dve manodhātuyo, somanassasahagatāhetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyaṃyeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Kathaṃ? Kusalavipākāni tāva cakkhuviññāṇādīni pañca kusalavipākena vā akusalavipākena vā nibbattassa yathākkamaṃ paripākamupagatindriyassa cakkhādīnaṃ āpāthagataṃ iṭṭhaṃ vā iṭṭhamajjhattaṃ vā rūpādiārammaṇaṃ ārabbha cakkhādipasādaṃ nissāya dassanasavanaghāyanasāyanaphusanakiccaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tathā akusalavipākāni pañca. Kevalañhi tesaṃ aniṭṭhaṃ aniṭṭhamajjhattaṃ vā rūpādiārammaṇaṃ hoti, ayameva viseso. Dasāpi cetāni niyatadvārārammaṇavatthuṭṭhānāni niyatakiccāneva ca bhavanti.

Tato kusalavipākānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ anantaraṃ kusalavipākamanodhātu tesaññeva ārammaṇamārabbha hadayavatthuṃ nissāya sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā pavattati. Tathā akusalavipākānaṃ anantaraṃ akusalavipākā. Idañca pana dvayaṃ aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthuṭṭhānaṃ niyatakiccañca hoti.

Somanassasahagatā pana ahetukamanoviññāṇadhātu kusalavipākamanodhātuyā anantaraṃ tassā eva ārammaṇaṃ ārabbha hadayavatthuṃ nissāya santīraṇakiccaṃ sādhayamānā ca chasu dvāresu balavārammaṇe kāmāvacarasattānaṃ yebhuyyena lobhasampayuttajavanāvasāne bhavaṅgavīthiṃ pacchinditvā javanena gahitārammaṇe tadārammaṇavasena ca sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā pavattati. Cittappavattigaṇanāyaṃ pana sabbadvāresu tadārammaṇe dve eva cittavārā āgatā. Idaṃ pana cittaṃ tadārammaṇanti ca piṭṭhibhavaṅganti cāti dve nāmāni labhati, aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthukaṃ aniyataṭṭhānakiccañca hotīti. Evaṃ tāva terasa pañcavokārabhave pavattiyaṃyeva pavattantīti veditabbāni. Sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati.

Pavattiyaṃ pana kusalākusalavipākā tāva dve ahetukamanoviññāṇadhātuyo pañcadvāre kusalākusalavipākamanodhātūnaṃ anantaraṃ santīraṇakiccaṃ, chasu dvāresu pubbe vuttanayeneva tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti cattāri kiccāni sādhayamānā niyatavatthukā aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccā hutvā pavattanti.

Aṭṭha kāmāvacarasahetukacittāni pavattiyaṃ vuttanayeneva chasu dvāresu tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti tīṇi kiccāni sādhayamānāni niyatavatthukāni aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccāni hutvā pavattanti.

Pañca rūpāvacarāni cattāri ca arūpāvacarāni attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti kiccadvayaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tesu rūpāvacarāni niyatavatthārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni, itarāni avatthukāni niyatārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni hutvā pavattantīti. Evaṃ tāva bāttiṃsavidhampi viññāṇaṃ pavattiyaṃ saṅkhārapaccayā pavattati. Tatrassa te te saṅkhārā kammapaccayena ca upanissayapaccayena ca paccayā honti.

Tattha yānetāni ekādasa tadārammaṇacittāni vuttāni, tesu ekampi rūpārūpabhave tadārammaṇaṃ hutvā na pavattati. Kasmā? Bījābhāvā. Tattha hi kāmāvacaravipākasaṅkhātaṃ paṭisandhibījaṃ natthi, yaṃ rūpādīsu ārammaṇesu pavattiyaṃ tassa janakaṃ bhaveyya. Cakkhuviññāṇādīnampi rūpabhave abhāvo āpajjatīti ce? Na; indriyappavattiānubhāvato dvāravīthibhede cittaniyamato ca.

Yathā cetaṃ tadārammaṇaṃ ekantena rūpārūpabhave nappavattati tathā sabbepi akāmāvacare dhamme nānubandhati. Kasmā? Ajanakattā ceva janakassa ca asadisattā. Tañhi yathā nāma gehā nikkhamitvā bahi gantukāmo taruṇadārako attano janakaṃ pitaraṃ vā aññaṃ vā pitusadisaṃ hitakāmaṃ ñātiṃ aṅguliyaṃ gahetvā anubandhati, na aññaṃ rājapurisādiṃ, tathā etampi bhavaṅgārammaṇato bahi nikkhamitukāmaṃ sabhāgatāya attano janakaṃ pitaraṃ vā pitusadisaṃ vā kāmāvacarajavanameva anubandhati, na aññaṃ mahaggataṃ anuttaraṃ vā.

Yathā cetaṃ mahaggatalokuttare dhamme nānubandhati, tathā yadā ete kāmāvacaradhammāpi mahaggatārammaṇā hutvā pavattanti tadā tepi nānubandhati. Kasmā? Aparicitadesattā accantaparittārammaṇattā ca. Tañhi yathā pitaraṃ vā pitusadisaṃ vā ñātiṃ anubandhantopi taruṇadārako gharadvāraantaravīthicatukkādimhi pariciteyeva dese anubandhati, na araññaṃ vā yuddhabhūmiṃ vā gacchantaṃ; evaṃ kāmāvacaradhamme anubandhantampi amahaggatādimhi pariciteyeva dese pavattamāne dhamme anubandhati, na mahaggatalokuttaradhamme ārabbha pavattamāneti.

Yasmā cassa ‘‘sabbo kāmāvacaravipāko kiriyamanodhātu kiriyaahetukamanoviññāṇadhātu somanassasahagatā ime dhammā parittārammaṇā’’ti evaṃ accantaparittameva ārammaṇaṃ vuttaṃ, tasmāpetaṃ mahaggatalokuttarārammaṇe kāmāvacaradhammepi nānubandhatīti veditabbaṃ.

Kiṃ vā imāya yuttikathāya? Aṭṭhakathāyañhi ekanteneva vuttaṃ – ekādasa tadārammaṇacittāni nāmagottaṃ ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na gaṇhanti. Paṇṇattiṃ ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Tilakkhaṇārammaṇikavipassanāya tadārammaṇaṃ na labbhati. Vuṭṭhānagāminiyā balavavipassanāya tadārammaṇaṃ na labbhati. Rūpārūpadhamme ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Micchattaniyatadhammesu tadārammaṇaṃ na labbhati. Sammattaniyatadhammesu tadārammaṇaṃ na labbhati. Lokuttaradhamme ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Abhiññāñāṇaṃ ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Paṭisambhidāñāṇaṃ ārabbha javane javite tadārammaṇaṃ na labbhati. Kāmāvacare dubbalārammaṇe tadārammaṇaṃ na labbhati, chasu dvāresu balavārammaṇe āpāthagateyeva labbhati, labbhamānañca kāmāvacareyeva labbhati. Rūpārūpabhave tadārammaṇaṃ nāma natthīti.

Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘sesesu ekūnavīsatiyā cittesu na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattatī’’ti, taṃ atisaṃkhittattā dubbijānaṃ. Tenassa vitthāranayadassanatthaṃ vuccati – ‘‘kati paṭisandhiyo? Kati paṭisandhicittāni? Kena kattha paṭisandhi hoti? Kiṃ paṭisandhiyā ārammaṇa’’nti?

Asaññapaṭisandhiyā saddhiṃ vīsati paṭisandhiyo. Vuttappakārāneva ekūnavīsati paṭisandhicittāni. Tattha akusalavipākāya ahetukamanoviññāṇadhātuyā apāyesu paṭisandhi hoti, kusalavipākāya manussaloke jaccandhajātibadhirajātiummattakaeḷamūganapuṃsakādīnaṃ. Aṭṭhahi sahetukamahāvipākehi kāmāvacaradevesu ceva manussesu ca puññavantānaṃ paṭisandhi hoti, pañcahi rūpāvacaravipākehi rūpībrahmaloke, catūhi arūpāvacaravipākehi arūpaloketi. Yena ca yattha paṭisandhi hoti, sā eva tassā anurūpapaṭisandhi nāma.

Saṅkhepato paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti – kammaṃ, kammanimittaṃ, gatinimittanti. Tattha **kammaṃ** nāma āyūhitā kusalākusalacetanā. **Kammanimittaṃ** nāma yaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā kammaṃ āyūhati. Tattha atīte kappakoṭisatasahassamatthakasmimpi kamme kate tasmiṃ khaṇe kammaṃ vā kammanimittaṃ vā āgantvā upaṭṭhāti.

Tatridaṃ kammanimittassa upaṭṭhāne vatthu – gopakasīvalī kira nāma tālapiṭṭhikavihāre cetiyaṃ kāresi. Tassa maraṇamañce nipannassa cetiyaṃ upaṭṭhāsi. So tadeva nimittaṃ gaṇhitvā kālaṃkatvā devaloke nibbatti. Aññā sammūḷhakālakiriyā nāma hoti. Parammukhaṃ gacchantassa hi pacchato tikhiṇena asinā sīsaṃ chindanti. Nipajjitvā niddāyantassāpi tikhiṇena asinā sīsaṃ chindanti. Udake osīdāpetvā mārenti. Evarūpepi kāle aññataraṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā upaṭṭhāti. Aññaṃ lahukamaraṇaṃ nāma atthi. Nikhādanadaṇḍakamatthakasmiñhi nilīnamakkhikaṃ muggarena paharitvā pisanti. Evarūpepi kāle kammaṃ vā kammanimittaṃ vā upaṭṭhāti. Evaṃ pisiyamānāya pana makkhikāya paṭhamaṃ kāyadvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ nāvaṭṭeti, manodvārāvajjanameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre kāyadvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti. Tato kāyaviññāṇaṃ, sampaṭicchanaṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhapananti vīthicittāni pavattanti. Javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Tatiyavāre manodvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Etasmiṃ ṭhāne kālakiriyaṃ karoti. Idaṃ kimatthaṃ ābhataṃ? Arūpadhammānaṃ visayo nāma evaṃ lahukoti dīpanatthaṃ.

Gatinimittaṃ nāma nibbattanakaokāse eko vaṇṇo upaṭṭhāti. Tattha niraye upaṭṭhahante lohakumbhisadiso hutvā upaṭṭhāti. Manussaloke upaṭṭhahante mātukucchikambalayānasadisā hutvā upaṭṭhāti. Devaloke upaṭṭhahante kapparukkhavimānasayanādīni upaṭṭhahanti. Evaṃ kammaṃ, kammanimittaṃ, gatinimittanti saṅkhepato paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti.

Aparo nayo – paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti? Atītaṃ, paccuppannaṃ, navattabbañca. Asaññīpaṭisandhi anārammaṇāti. Tattha viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanapaṭisandhīnaṃ atītameva ārammaṇaṃ. Dasannaṃ kāmāvacarānaṃ atītaṃ vā paccuppannaṃ vā. Sesānaṃ navattabbaṃ. Evaṃ tīsu ārammaṇesu pavattamānā pana paṭisandhi yasmā atītārammaṇassa vā navattabbārammaṇassa vā cuticittassa anantarameva hoti. Paccuppannārammaṇaṃ pana cutticittaṃ nāma natthi. Tasmā dvīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya cutiyā anantaraṃ tīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya paṭisandhiyā sugatiduggativasena pavattanākāro veditabbo.

Seyyathidaṃ – kāmāvacarasugatiyaṃ tāva ṭhitassa pāpakammino puggalassa ‘‘tānissa tamhi samaye olambantī’’tiādivacanato (ma. ni. 3.248) maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ pāpakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Taṃ ārabbha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittaṃ uppajjati. Tasmiṃ niruddhe tadeva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabbha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ duggatipariyāpannaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye vuttappakārakammavasena narakādīsu aggijālavaṇṇādikaṃ duggatinimittaṃ manodvāre āpāthamāgacchati. Tassa dvikkhattuṃ bhavaṅge uppajjitvā niruddhe taṃ ārammaṇaṃ ārabbha ekaṃ āvajjanaṃ, maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇānīti tīṇi vīthicittāni uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā ekādasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesapañcacittakkhaṇāyuke tasmiṃyeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye pañcannaṃ dvārānaṃ aññatarasmiṃ dvāre rāgādihetubhūtaṃ hīnārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayamārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvatā dve bhavaṅgāni, āvajjanaṃ, dassanaṃ, sampaṭicchanaṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhabbanaṃ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṃ cuticittanti pañcadasa cittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesaekacittakkhaṇāyuke tasmiṃ yeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Esa tāva atītārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya duggatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammassa vuttanayeneva taṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchatīti kaṇhapakkhe sukkapakkhaṃ ṭhapetvā sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya sugatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

Sugatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammassa ‘‘tānissa tamhi samaye olambantī’’tiādivacanato maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Tañca kho upacitakāmāvacarānavajjakammasseva. Upacitamahaggatakammassa pana kammanimittameva āpāthamāgacchati. Taṃ ārabbha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittamuppajjati. Tasmiṃ niruddhe tadeva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabbha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ sugatipariyāpannaṃ paṭisandhicittamuppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā navattabbārammaṇā vā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye kāmāvacarānavajjakammavasena manussaloke mātukucchivaṇṇasaṅkhātaṃ vā devaloke uyyānakapparukkhādivaṇṇasaṅkhātaṃ vā sugatinimittaṃ manodvāre āpāthamāgacchati. Tassa duggatinimitte dassitānukkameneva cuticittānantaraṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye ñātakā ‘ayaṃ, tāta, tavatthāya buddhapūjā karīyati, cittaṃ pasādehī’ti vatvā pupphadāmadhajapaṭākādivasena rūpārammaṇaṃ vā dhammassavanatūriyapūjādivasena saddārammaṇaṃ vā dhūmavāsagandhādivasena gandhārammaṇaṃ vā ‘idaṃ, tāta, sāyassu, tavatthāya dātabbaṃ deyyadhamma’nti vatvā madhuphāṇitādivasena rasārammaṇaṃ vā ‘idaṃ, tāta, phusassu, tavatthāya dātabbaṃ deyyadhamma’nti vatvā cīnapaṭasomārapaṭādivasena phoṭṭhabbārammaṇaṃ vā pañcadvāre upasaṃharanti. Tassa tasmiṃ āpāthagate rūpādiārammaṇe yathākkamena uppannavoṭṭhapanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ, tadavasāne tasmiññeva ekacittakkhaṇaṭṭhitike ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa pana pathavīkasiṇajjhānādivasena paṭiladdhamahaggatassa sugatiyaṃ ṭhitassa maraṇasamaye kāmāvacarakusalakamma-kammanimitta-gatinimittānaṃ aññataraṃ pathavīkasiṇādikaṃ vā nimittaṃ mahaggatacittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Cakkhusotānaṃ vā aññatarasmiṃ kusaluppattihetubhūtaṃ paṇītamārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni uppajjanti. Mahaggatagatikānaṃ pana tadārammaṇaṃ natthi. Tasmā javanānantaraṃyeva bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ uppajjati. Tassāvasāne kāmāvacaramahaggatasugatīnaṃ aññatarasugatipariyāpannaṃ yathūpaṭṭhitesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ navattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannanavattabbānaṃ aññatarārammaṇā paṭisandhi.

Etenānusārena āruppacutiyāpi anantarā paṭisandhi veditabbā. Ayaṃ atītanavattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītanavattabbapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāro.

Duggatiyaṃ ṭhitassa pana pāpakammino vuttanayeneva taṃ kammaṃ kammanimittaṃ gatinimittaṃ vā manodvāre, pañcadvāre pana akusaluppattihetubhūtaṃ ārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Athassa yathākkamena cuticittāvasāne duggatipariyāpannaṃ tesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāroti. Ettāvatā ekūnavīsatividhassāpi viññāṇassa paṭisandhivasena pavatti dīpitā hoti.

Tayidaṃ sabbampi evaṃ –

Pavattamānaṃ sandhimhi, dvidhā kammena vattati;
Missādīhi ca bhedehi, bhedassa duvidhādiko.

Idañhi ekūnavīsatividhampi vipākaviññāṇaṃ paṭisandhimhi pavattamānaṃ dvidhā kammena vattati. Yathāsakañhi etassa janakaṃ kammaṃ nānākkhaṇikakammappaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘kusalākusalaṃ kammaṃ vipākassa upanissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.423). Evaṃ vattamānassa panassa missādīhi bhedehi duvidhādikopi bhedo veditabbo, seyyathidaṃ – idañhi paṭisandhivasena ekadhā vattamānampi rūpena saha missāmissabhedato duvidhaṃ, kāmarūpārūpabhavabhedato tividhaṃ, aṇḍajajalābujasaṃsedajaopapātikayonivasena catubbidhaṃ, gativasena pañcavidhaṃ, viññāṇaṭṭhitivasena sattavidhaṃ, sattāvāsavasena aṭṭhavidhaṃ hoti. Tattha –

Missaṃ dvidhā bhāvabhedā, sabhāvaṃ tattha ca dvidhā;
Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā saha.

‘Missaṃ dvidhā bhāvabhedā’ti yañhetamettha aññatra arūpabhavā rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ uppajjati, taṃ rūpabhave itthindriyapurisindriyasaṅkhātena bhāvena vinā uppattito kāmabhave aññatra jātipaṇḍakapaṭisandhiyā bhāvena saha uppattito sabhāvaṃ abhāvanti duvidhaṃ hoti.

‘Sabhāvaṃ tattha ca dvidhā’ti tatthāpi ca yaṃ sabhāvaṃ taṃ itthipurisabhāvānaṃ aññatarena saha uppattito duvidhameva hoti.

‘Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā sahā’ti yañhetamettha missaṃ amissanti dvaye ādibhūtaṃ rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ, tena saha vatthukāyadasakavasena dve vā vatthukāyabhāvadasakavasena tayo vā dasakā omato uppajjanti, natthi ito paraṃ rūpaparihānīti. Taṃ panetaṃ evaṃ omakaparimāṇaṃ uppajjamānaṃ aṇḍajajalābujanāmikāsu dvīsu yonīsu jātiuṇṇāya ekena aṃsunā uddhatatelasappimaṇḍappamāṇaṃ kalalanti laddhasaṅkhaṃ hutvā uppajjati. Tattha yonīnaṃ gativasena sambhavabhedo veditabbo. Etāsu hi –

Niraye bhummavajjesu, devesu ca na yoniyo;
Tisso purimikā honti, catassopi gatittaye.

Tattha **devesu cā**ti casaddena yathā niraye ca bhummavajjesu ca devesu, evaṃ nijjhāmataṇhikapetesu ca purimikā tisso yoniyo na santīti veditabbā. Opapātikā eva hi te honti. Sese pana tiracchānapettivisayamanussasaṅkhāte gatittaye pubbe vajjitabhummadevesu ca catasso yoniyo honti. Tattha –

Tiṃsa nava ceva rūpīsu, sattati ukkaṃsatova rūpāni;
Saṃsedajopapātīsu, atha vā avakaṃsato tiṃsa.

Rūpībrahmesu tāva opapātikayonikesu cakkhusotavatthudasakānaṃ jīvitanavakassa cāti catunnaṃ kalāpānaṃ vasena tiṃsa ca nava ca paṭisandhiviññāṇena saha rūpāni uppajjanti. Rūpībrahme pana ṭhapetvā aññesu saṃsedajaopapātikesu ukkaṃsato cakkhusotaghānajivhākāyabhāvavatthudasakānaṃ vasena sattati. Tāni ca niccaṃ devesu. Tattha vaṇṇo gandho raso ojā catasso cāpi dhātuyo cakkhupasādo jīvitindriyanti ayaṃ dasarūpaparimāṇo rūpapuñjo cakkhudasako nāma. Evaṃ sesā veditabbā. Avakaṃsato pana jaccandhabadhiraaghānakanapuṃsakassa jivhākāyavatthudasakānaṃ vasena tiṃsa rūpāni uppajjanti. Ukkaṃsāvakaṃsānaṃ pana antare anurūpato vikappo veditabbo.

Evaṃ viditvā puna –

Khandhārammaṇagatihetu-vedanāpītivitakkavicārehi;
Bhedābhedaviseso, cutisandhīnaṃ pariññeyyo.

Yāhesā missāmissato duvidhā paṭisandhi, yā cassā atītānantarā cuti, tāsaṃ imehi khandhādīhi bhedābhedaviseso ñātabboti attho.

Kathaṃ? Kadāci catukkhandhāya āruppacutiyā anantarā catukkhandhāva ārammaṇatopi abhinnā paṭisandhi hoti, kadāci amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggataajjhattārammaṇā. Ayaṃ tāva arūpabhūmīsuyeva nayo. Kadāci pana catukkhandhāya āruppacutiyā anantarā pañcakkhandhā kāmāvacarā paṭisandhi. Kadāci pañcakkhandhāya kāmāvacaracutiyā rūpāvacaracutiyā vā anantarā catukkhandhā āruppapaṭisandhi. Evaṃ atītārammaṇacutiyā atītanavattabbapaccuppannārammaṇā paṭisandhi, ekaccasugaticutiyā ekaccaduggatipaṭisandhi, ahetukacutiyā sahetukapaṭisandhi, duhetukacutiyā tihetukapaṭisandhi, upekkhāsahagatacutiyā somanassasahagatapaṭisandhi, appītikacutiyā sappītikapaṭisandhi, avitakkacutiyā savitakkapaṭisandhi, avicāracutiyā savicārapaṭisandhi, avitakkaavicāracutiyā savitakkasavicārapaṭisandhīti tassa tassa viparītato ca yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

Laddhappaccayamitidhamma-mattametaṃ bhavantaramupeti;
Nāssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

Iti hetaṃ laddhapaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ bhavantaraṃ upetīti vuccati, na satto, na jīvo. Tassa nāpi atītabhavato idha saṅkanti atthi, nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Tayidaṃ pākaṭena manussacutipaṭisandhikkamena pakāsayissāma –

Atītabhavasmiñhi sarasena upakkamena vā samāsannamaraṇassa asayhānaṃ sabbaṅgapaccaṅgasandhibandhanacchedakānaṃ māraṇantikavedanāsattānaṃ sannipātaṃ asahantassa ātape pakkhittaharitatālapaṇṇamiva kamena upasussamāne sarīre niruddhesu cakkhādīsu indriyesu hadayavatthumatte patiṭṭhitesu kāyindriyamanindriyajīvitindriyesu taṅkhaṇāvasesaṃ hadayavatthusannissitaṃ viññāṇaṃ garusamāsevitāsannapubbakatānaṃ aññataraṃ laddhāvasesapaccayasaṅkhārasaṅkhātaṃ kammaṃ vā tadupaṭṭhāpitaṃ vā kammanimittagatinimittasaṅkhātaṃ visayamārabbha pavattati. Tadevaṃ pavattamānaṃ taṇhāavijjānaṃ appahīnattā avijjāpaṭicchāditādīnave tasmiṃ visaye taṇhā nāmeti, sahajātasaṅkhārā khipanti. Taṃ santativasena taṇhāya nāmiyamānaṃ saṅkhārehi khippamānaṃ orimatīrarukkhavinibaddharajjumālambitvā mātikātikkamako viya purimañca nissayaṃ jahati, aparañca kammasamuṭṭhāpitaṃ nissayaṃ assādayamānaṃ vā anassādayamānaṃ vā ārammaṇādīhiyeva paccayehi pavattati.

Ettha ca purimaṃ cavanato cuti, pacchimaṃ bhavantarādipaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati. Tadetaṃ nāpi purimabhavā idha āgataṃ, nāpi tato kammasaṅkhāranativisayādihetuṃ vinā pātubhūtanti veditabbaṃ.

Siyuṃ nidassanānettha, paṭighosādikā atha;
Santānabandhato natthi, ekatā nāpi nānatā.

Ettha cetassa viññāṇassa purimabhavato idha anāgamane atītabhavapariyāpannahetūhi ca uppāde paṭighosapadīpamuddāpaṭibimbappakārā dhammā nidassanāni siyuṃ. Yathā hi paṭighosapadīpamuddacchāyā saddādihetukā aññatra agantvā honti, evameva idaṃ cittaṃ. Ettha ca **'santānabandhato natthi ekatā nāpi nānatā'**. Yadi hi santānabandhe sati ekantamekatā bhaveyya, na khīrato dadhi sambhūtaṃ siyā. Athāpi ekantanānatā bhaveyya, na khīrassādhīno dadhi siyā. Esa nayo sabbahetuhetusamuppannesu. Evañca sati sabbalokavohāralopo siyā. So ca aniṭṭho. Tasmā ettha na ekantamekatā vā nānatā vā upagantabbāti.

Etthāha – nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmiṃ manussattabhāve khandhā, tesaṃ niruddhattā phalapaccayassa ca kammassa tattha agamanato aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā? Upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā? Tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti. Tatridaṃ vuccati –

Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ, nāññassa na ca aññato;
Bījānaṃ abhisaṅkhāro, etassatthassa sādhako.

Ekasantānasmiñhi phalamuppajjamānaṃ tattha ekantaṃ ekattanānattānaṃ paṭisiddhattā aññassāti vā aññatoti vā na hoti. Etassa ca panatthassa bījānaṃ abhisaṅkhāro sādhako. Ambabījādīnañhi abhisaṅkhāresu katesu tassa bījassa santāne laddhapaccayo kālantare phalaviseso uppajjamāno na aññabījānaṃ nāpi aññābhisaṅkhārapaccayā uppajjati, na ca tāni bījāni te abhisaṅkhārā vā phalaṭṭhānaṃ pāpuṇanti. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Vijjāsipposadhādīhi cāpi bālasarīre upayuttehi kālantare vuḍḍhasarīrādīsu phaladehi ayamattho veditabbo.

Yampi vuttaṃ 'upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā'ti? Tattha –

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti;
Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammuti.

Yathā hi rukkhasaṅkhātānaṃ dhammānaṃ ekadesabhūtassa rukkhaphalassa uppattiyā eva rukkho phalatīti vā phalitoti vā vuccati, tathā devamanussasaṅkhātānaṃ khandhānaṃ ekadesabhūtassa upabhogasaṅkhātassa sukhadukkhaphalassa uppādeneva devo vā manusso vā upabhuñjatīti vā sukhitoti vā dukkhitoti vā vuccati. Tasmā na ettha aññena upabhuñjakena nāma koci attho atthīti.

Yopi vadeyya – 'evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyuṃ, avijjamānā vā. Yadi ca vijjamānā pavattikkhaṇeyeva nesaṃ vipākena bhavitabbaṃ. Atha avijjamānā, pavattito pubbe ca pacchā ca niccaṃ phalāvahā siyu'nti. So evaṃ vattabbo –

Katattā paccayā ete, na ca niccaṃ phalāvahā;
Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanaṃ.

Katattā eva hi saṅkhārā attano phalassa paccayā honti, na vijjamānattā vā avijjamānattā vā. Yathāha ''kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hotī''tiādi (dha. sa. 431). Yathārahassa attano phalassa ca paccayā hutvā na puna phalāvahā honti vipakkavipākattā. Etassa catthassa vibhāvane idaṃ pāṭibhogādikaṃ nidassanaṃ veditabbaṃ.

Yathā hi loke yo kassaci atthassa niyyātanatthaṃ pāṭibhogo hoti, bhaṇḍaṃ vā kiṇāti, iṇaṃ vā gaṇhāti. Tassa taṃ kiriyākaraṇamattameva tadatthaniyyātanādimhi paccayo hoti, na kiriyāya vijjamānatā vā avijjamānatā vā. Na ca tadatthaniyyātanādito parampi dhārakova hoti. Kasmā? Niyyātanādīnaṃ katattā. Evaṃ katattāva saṅkhārāpi attano phalassa paccayā honti, na ca yathārahaṃ phaladānato parampi phalāvahā hontīti. Ettāvatā missāmissavasena dvidhāpi pavattamānassa paṭisandhiviññāṇassa saṅkhārapaccayā pavatti dīpitā hoti.

Idāni sabbesvetesu battiṃsaviññāṇesu sammohavighātatthaṃ –

Paṭisandhippavattīnaṃ, vasenete bhavādisu;
Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesañca paccayā.

Tattha tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava sattāvāsāti ete bhavādayo nāma. Etesu bhavādīsu paṭisandhiyaṃ pavatte ca ete yesaṃ vipākaviññāṇānaṃ paccayā yathā ca paccayā honti tathā vijānitabbāti attho.

Tattha – puññābhisaṅkhāre tāva kāmāvacaraaṭṭhacetanābhedo puññābhisaṅkhāro avisesena kāmabhave sugatiyaṃ navannaṃ vipākaviññāṇānaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo. Rūpāvacarapañcakusalacetanābhedo puññābhisaṅkhāro rūpabhave paṭisandhiyaṃ eva pañcannaṃ. Vuttappabhedakāmāvacaro pana kāmabhave sugatiyaṃ upekkhāsahagatāhetukamanoviññāṇadhātuvajjānaṃ sattannaṃ parittavipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva dvidhā paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva rūpabhave pañcannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Kāmabhave pana duggatiyaṃ aṭṭhannampi parittavipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ.

Tattha niraye mahāmoggallānattherassa narakacārikādīsu iṭṭhārammaṇasamāyoge so paccayo hoti. Tiracchānesu pana nāgasupaṇṇapetamahiddhikesu ca iṭṭhārammaṇaṃ labbhatiyeva. Sveva kāmabhave sugatiyaṃ soḷasannampi kusalavipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca. Avisesena puññābhisaṅkhāro rūpabhave dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca.

Dvādasākusalacetanābhedo apuññābhisaṅkhāro kāmabhave duggatiyaṃ ekassa viññāṇassa tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte; channaṃ pavatte, no paṭisandhiyaṃ; sattannampi akusalavipākaviññāṇānaṃ pavatte ca paṭisandhiyañca. Kāmabhave pana sugatiyaṃ tesaṃyeva sattannaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ; rūpabhave catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. So ca kho kāmāvacare aniṭṭharūpadassanasaddasavanavasena. Brahmaloke pana aniṭṭhā rūpādayo nāma natthi, tathā kāmāvacaradevalokepi.

Āneñjābhisaṅkhāro arūpabhave catunnaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca.

Kāmāvacarakusalākusalato pana sabbasaṅgāhikanayena vīsaticetanābhedopi kāyasaṅkhāro kāmabhave dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ paṭisandhiyaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo. Sveva kāmabhave terasannaṃ, rūpabhave navannaṃ vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sveva kāmabhave tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyañca. Vacīsaṅkhārepi eseva nayo.

Aṭṭhavīsatiekūnatiṃsacetanābhedopi pana cittasaṅkhāro tīsu bhavesu ekūnavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Sveva dvīsu bhavesu heṭṭhāvuttānaṃ terasannañca navannañcāti dvāvīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Tīsu pana bhavesu dvattiṃsāyapi vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo pavatte ceva paṭisandhiyañca. Evaṃ tāva bhavesu paṭisandhipavattīnaṃ vasena te saṅkhārā yesaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti tathā vijānitabbā. Eteneva nayena yoniādīsupi veditabbā.

Tatridaṃ ādito paṭṭhāya mukhamattappakāsanaṃ – imesu hi saṅkhāresu yasmā puññābhisaṅkhāro tāva dvīsu bhavesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti, tathā aṇḍajādīsu catūsu yonīsu, devamanussasaṅkhātāsu dvīsu gatīsu, nānattakāyanānattasaññīnānattakāyaekattasaññīekattakāyanānattasaññīekattakāyaekattasaññīsaṅkhātāsu manussānañceva paṭhamadutiyatatiyajjhānabhūmīnañca vasena catūsu viññāṇaṭṭhitīsu. Asaññasattāvāse panesa rūpamattamevābhisaṅkharotīti catūsuyeva sattāvāsesu ca paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti. Tasmā esa etesu dvīsu bhavesu, catūsu yonīsu, dvīsu gatīsu, catūsu viññāṇaṭṭhitīsu, catūsu sattāvāsesu ca ekavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti yathāsambhavaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Apuññābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiññeva kāmabhave, catūsu yonīsu, avasesāsu tīsu gatīsu, nānattakāyaekattasaññīsaṅkhātāya ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, tādiseyeva ca ekasmiṃ sattāvāse paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃ bhave catūsu yonīsu, tīsu gatīsu, ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, ekamhi ca sattāvāse sattannaṃ vipākaviññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Āneñjābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃ arūpabhave, ekissā opapātikayoniyā, ekissā devagatiyā, ākāsānañcāyatanādīsu tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, ākāsānañcāyatanādīsu ca catūsu sattāvāsesu paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃyeva bhave, ekissā yoniyā, ekissā devagatiyā, tīsu viññāṇaṭṭhitīsu catūsu sattāvāsesu, catunnaṃ viññāṇānaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Kāyasaṅkhāropi yasmā ekasmiṃ kāmabhave, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu, dvīsu ca sattāvāsesu paṭisandhiṃ datvā sabbaṃ attano vipākaṃ janeti, tasmā esa ekasmiṃ bhave, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, dvīsu viññāṇaṭṭhitīsu, dvīsu ca sattāvāsesu tevīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Vacīsaṅkhārepi eseva nayo.

Cittasaṅkhāro pana yasmā ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā na katthaci na vipaccati, tasmā esa tīsu bhavesu, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, sattasu viññāṇaṭṭhitīsu, aṭṭhasu sattāvāsesu yathāyogaṃ dvattiṃsāya vipākaviññāṇānaṃ tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca. Aviññāṇake pana sattāvāse saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ natthi.

Apica puññābhisaṅkhāro asaññasattesu kaṭattārūpānaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena paccayoti. Evaṃ –

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu;
Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesañca paccayāti.

Saṅkhārapaccayā viññāṇapadaniddeso.

Nāmarūpapadaniddeso

228. Viññāṇapaccayā nāmarūpaniddese –

Desanābhedato sabba-bhavādīsu pavattito;
Saṅgahā paccayanayā, viññātabbo vinicchayo.

‘Desanābhedato’ti ‘‘tattha katamaṃ rūpaṃ? Cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpa’’nti (saṃ. ni. 2.2; ma. ni. 1.100) evaṃ tāva suttante ca idha rūpapadassa abhedato ekasadisā desanā katā; nāmapadassa pana bhedato.

Suttantasmiñhi ‘‘tattha katamaṃ nāmaṃ? Vedanā saññā cetanā phasso manasikāro’’ti vuttaṃ. Idha ‘‘vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho’’ti. Tattha hi yampi cakkhuviññāṇapaccayā nāmaṃ uppajjati, uppannañca cittassa ṭhiti arūpīnaṃ dhammānaṃ āyūti evaṃ aññadhammasannissayena aggahetabbato pākaṭaṃ, taṃ dassento cetanāphassamanasikāravasena saṅkhārakkhandhaṃ tidhā bhinditvā dvīhi khandhehi saddhiṃ desesi. Idha pana tattha vuttañca avuttañca sabbaṃ nāmaṃ saṅgaṇhanto ‘‘tayo khandhā – vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho’’ti āha.

Kiṃ pana ime tayo khandhāva nāmaṃ, viññāṇaṃ nāmaṃ nāma na hotīti? No na hoti. Tasmiṃ pana viññāṇe gayhamāne nāmaviññāṇassa ca paccayaviññāṇassa cāti dvinnaṃ viññāṇānaṃ sahabhāvo āpajjati. Tasmā viññāṇaṃ paccayaṭṭhāne ṭhapetvā paccayanibbattaṃ nāmaṃ dassetuṃ tayova khandhā vuttāti. Evaṃ tāva ‘desanābhedato’ viññātabbo vinicchayo.

‘Sabbabhavādīsu pavattito’ti ettha pana nāmaṃ ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisesasattāvāsesu pavattati. Rūpaṃ dvīsu bhavesu, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, purimāsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu, pañcasu ca sattāvāsesu pavattati. Evaṃ pavattamāne cetasmiṃ nāmarūpe yasmā abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānañca paṭisandhikkhaṇe vatthukāyavasena rūpato dve santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato vīsati dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana ekasantatisīsato nava rūpadhamme apanetvā cuddasa, sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkhipitvā tettiṃsa. Tesampi agahitaggahaṇena santatisīsadvayato aṭṭhārasa rūpadhamme apanetvā pannarasa.

Yasmā ca opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavatthudasakānaṃ jīvitindriyanavakassa ca vasena rūparūpato cattāri santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato ekūnacattālīsa dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete dvācattālīsa dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Agahitaggahaṇena pana santatisīsattayato sattavīsati dhamme apanetvā pannarasa.

Kāmabhave pana yasmā sesaopapātikānaṃ vā saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe rūparūpato satta santatisīsāni tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesaṃ vitthārena rūparūpato sattati dhammā tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana santatisīsachakkato catupaññāsa dhamme apanetvā ekūnavīsati. Esa ukkaṃsato. Avakaṃsena pana taṃtaṃrūpasantatisīsavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā saṅkhepato ca vitthārato ca paṭisandhiviññāṇapaccayā nāmarūpasaṅkhātā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā. Asaññīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavattaututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭisandhicittaṃ pana rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tañhi yathā papāte patitapuriso parassa paccayo hotuṃ na sakkoti, evaṃ vatthudubbalatāya dubbalattā rūpaṃ samuṭṭhāpetuṃ na sakkoti. Paṭisandhicittato pana uddhaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhuti cittasamuṭṭhānakaṃ suddhaṭṭhakaṃ. Saddapātubhāvakāle paṭisandhikkhaṇato uddhaṃ pavattaututo ceva cittato ca saddanavakaṃ. Ye pana kabaḷikārāhārūpajīvino gabbhaseyyakasattā tesaṃ –

‘‘Yañcassa bhuñjatī mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ;
Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro’’ti. (saṃ. ni. 1.235);

Vacanato mātarā ajjhoharitāhārena anugate sarīre, opapātikānaṃ sabbapaṭhamaṃ attano mukhagataṃ kheḷaṃ ajjhoharaṇakāle āhārasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakanti idaṃ āhārasamuṭṭhānassa suddhaṭṭhakassa utucittasamuṭṭhānānañca ukkaṃsato dvinnaṃ navakānaṃ vasena chabbīsatividhaṃ, pubbe ekekacittakkhaṇe tikkhattuṃ uppajjamānaṃ vuttaṃ kammasamuṭṭhānaṃ sattatividhanti channavutividhaṃ rūpaṃ tayo ca arūpino khandhāti samāsato navanavuti dhammā. Yasmā vāsaddo aniyato kadācideva pātubhāvato, tasmā duvidhampi taṃ apanetvā ime sattanavuti dhammā yathāsambhavaṃ sabbasattānaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Tesañhi suttānampi pamattānampi carantānampi khādantānampi pivantānampi divā ca rattiñca ete viññāṇapaccayā pavattanti. Tañca tesaṃ viññāṇapaccayabhāvaṃ parato vaṇṇayissāma.

Yaṃ panetamettha kammajarūpaṃ taṃ bhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsesu sabbapaṭhamaṃ patiṭṭhahantampi tisamuṭṭhānikarūpena anupatthaddhaṃ na sakkoti saṇṭhātuṃ, nāpi tisamuṭṭhānikaṃ tena anupatthaddhaṃ. Atha kho vātabbhāhatāpi catuddisavavatthāpitā naḷakalāpiyo viya, ūmivegabbhāhatāpi mahāsamudde katthaci laddhapatiṭṭhā bhinnavāhanikā viya ca aññamaññūpatthaddhānevetāni apatamānāni saṇṭhahitvā ekampi vassaṃ dvepi vassāni…pe… vassasatampi yāva tesaṃ sattānaṃ āyukkhayo vā puññakkhayo vā tāva pavattantīti. Evaṃ ‘sabbabhavādīsu pavattito’pettha viññātabbo vinicchayo.

‘Saṅgahā’ti ettha ca yaṃ āruppe pavattipaṭisandhīsu pañcavokārabhave ca pavattiyā viññāṇapaccayā nāmameva, yañca asaññīsu sabbattha pañcavokārabhave ca pavattiyā viññāṇapaccayā rūpameva, yañca pañcavokārabhave sabbattha viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, taṃ sabbaṃ nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti evaṃ ekadesasarūpekasesanayena saṅgahetvā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbaṃ. Asaññīsu viññāṇābhāvā ayuttanti ce nāyuttaṃ. Idañhi –

Nāmarūpassa yaṃ hetu, viññāṇaṃ taṃ dvidhā mataṃ;
Vipākamavipākañca, yuttameva yato idaṃ.

Yañhi nāmarūpassa hetu viññāṇaṃ taṃ vipākāvipākabhedato dvidhā mataṃ. Idañca asaññasattesu kammasamuṭṭhānattā pañcavokārabhave pavattaabhisaṅkhāraviññāṇapaccayā rūpaṃ, tathā pañcavokāre pavattiyaṃ kusalādicittakkhaṇe kammasamuṭṭhānanti yuttameva idaṃ. Evaṃ ‘saṅgahato’pettha viññātabbo vinicchayo.

‘Paccayanayā’ti ettha hi –

Nāmassa pākaviññāṇaṃ, navadhā hoti paccayo;
Vatthurūpassa navadhā, sesarūpassa aṭṭhadhā.

Abhisaṅkhāraviññāṇaṃ, hoti rūpassa ekadhā;
Tadaññaṃ pana viññāṇaṃ, tassa tassa yathārahaṃ.

Yañhetaṃ paṭisandhiyaṃ pavattiyaṃ vā vipākasaṅkhātaṃ nāmaṃ, tassa rūpamissassa vā rūpaamissassa vā paṭisandhikaṃ vā aññaṃ vā vipākaviññāṇaṃ sahajātaaññamaññanissayasampayuttavipākaāhāraindriyaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ sahajātaaññamaññanissayavipākaāhāraindriyavippayuttaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Ṭhapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu navasu aññamaññapaccayaṃ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti. Abhisaṅkhāraviññāṇaṃ pana asaññasattarūpassa vā pañcavokāre vā kammajassa suttantikapariyāyena upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhuti sabbampi viññāṇaṃ tassa tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Vitthārato pana tassa paccayanaye dassiyamāne sabbāpi paṭṭhānakathā vitthāretabbā hotīti na taṃ ārabhāma.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī’’ti? Suttato yuttito ca. Sutte hi ‘‘cittānuparivattino dhammā’’tiādinā (dha. sa. dukamātikā 62) nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana –

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati;
Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo iti.

Citte hi pasanne appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni. Diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti iminā idha diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti jānitabbametaṃ. Kammasamuṭṭhānassāpi hi tassa cittasamuṭṭhānasseva viññāṇapaccayatā paṭṭhāne (paṭṭhā. 1.1.53, 419) āgatāti. Evaṃ paccayanayato pettha viññātabbo vinicchayo.

Ettha ca ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti bhāsamānena bhagavatā yasmā upaparikkhamānānaṃ paṇḍitānaṃ paramatthato nāmarūpamattameva pavattamānaṃ dissati, na satto, na poso; tasmā appaṭivattiyaṃ samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ hotīti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpapadaniddeso.

Saḷāyatanapadaniddeso

229. Nāmarūpapaccayā saḷāyatananiddese –

Nāmaṃ khandhattayaṃ rūpaṃ, bhūtavatthādikaṃ mataṃ;
Katekasesaṃ taṃ tassa, tādisasseva paccayo.

Yañhetaṃ saḷāyatanassa paccayabhūtaṃ nāmarūpaṃ, tattha nāmanti vedanādikkhandhattayaṃ, rūpaṃ pana sakasantatipariyāpannaṃ niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyanti evaṃ bhūtavatthādikaṃ matanti veditabbaṃ. Taṃ pana ‘‘nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpa’’nti evaṃ katekasesaṃ ‘‘chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatana’’nti evaṃ katekasesasseva saḷāyatanassa paccayoti veditabbaṃ. Kasmā? Yasmā āruppe nāmameva paccayo. Tañca chaṭṭhāyatanasseva, na aññassa. ‘‘Nāmapaccayā chaṭṭhāyatana’’nti hi abyākatavāre vakkhati. Idha saṅgahitameva hi tattha vibhattanti veditabbaṃ.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo’’ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanaṃ hoti, na aññathā. Sā panassa tabbhāvabhāvībhāvatā paccayanayasmiññeva āvibhavissati. Tasmā –

Paṭisandhiyaṃ pavatte vā, hoti yaṃ yassa paccayo;
Yathā ca paccayo hoti, tathā neyyaṃ vibhāvinā.

Tatrāyaṃ atthadīpanā –

Nāmameva hi āruppe, paṭisandhipavattisu;
Paccayo sattadhā chaṭṭhā, hoti taṃ avakaṃsato.

Kathaṃ? **‘Paṭisandhiyaṃ’** tāva avakaṃsato sahajātaaññamaññanissayasampayuttavipākaatthiavigatapaccayehi sattadhā nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

‘Pavatte’pi vipākaṃ vuttanayeneva paccayo hoti. Itaraṃ pana avakaṃsato vuttappakāresu paccayesu vipākapaccayavajjehi chahi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Aññasmimpi bhave nāmaṃ, tatheva paṭisandhiyaṃ;
Chaṭṭhassa itaresaṃ taṃ, chahākārehi paccayo.

Āruppato hi aññasmimpi pañcavokārabhave taṃ vipākanāmaṃ hadayavatthuno sahāyaṃ hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa yathā āruppe vuttaṃ tatheva avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Itaresaṃ panetaṃ pañcannaṃ cakkhāyatanādīnaṃ catumahābhūtasahāyaṃ hutvā sahajāta nissayavipākavippayuttaatthiavigatavasena chahākārehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti. Tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi tathā hoti, pākaṃ pākassa paccayo;
Apākaṃ avipākassa, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Pavattepi hi pañcavokārabhave yathā paṭisandhiyaṃ, tatheva vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa avakaṃsatova tato vipākapaccayaṃ apanetvā chadhāva paccayo hoti. Vuttanayeneva panettha ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Tattheva sesapañcannaṃ, vipākaṃ paccayo bhave;
Catudhā avipākampi, evameva pakāsitaṃ.

Tattheva hi pavatte sesānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ cakkhuppasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayuttaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Yathā ca vipākaṃ, avipākampi evameva pakāsitaṃ. Tasmā kusalādibhedampi tesaṃ catudhā paccayo hotīti veditabbaṃ. Evaṃ tāva nāmameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca hoti, tathā veditabbaṃ.

Rūpaṃ panettha āruppa-bhave bhavati paccayo;
Na ekāyatanassāpi, pañcakkhandhabhave pana.

Rūpato sandhiyaṃ vatthu, chadhā chaṭṭhassa paccayo;
Bhūtāni catudhā honti, pañcannaṃ avisesato.

Rūpato hi paṭisandhiyaṃ vatthurūpaṃ chaṭṭhassa manāyatanassa sahajātaaññamaññanissayavippayuttaatthiavigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni avisesato paṭisandhiyaṃ pavatte ca yaṃ yaṃ āyatanaṃ uppajjati, tassa tassa vasena pañcannampi cakkhāyatanādīnaṃ sahajātanissayaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayā honti.

Tidhā jīvitametesaṃ, āhāro ca pavattiyaṃ;
Tāneva chadhā chaṭṭhassa, vatthu tasseva pañcadhā.

Etesaṃ pana cakkhādīnaṃ pañcannaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca atthiavigataindriyavasena rūpajīvitaṃ tidhā paccayo hoti.

‘Āhāro cā’ti āhāro ca atthiavigataāhāravasena tidhā paccayo hoti. So ca kho ye sattā āhārūpajīvino, tesaṃ āhārānugate kāye pavattiyaṃyeva, no paṭisandhiyaṃ. Tāni pana pañca cakkhāyatanādīni chaṭṭhassa cakkhusotaghānajivhākāyaviññāṇasaṅkhātassa manāyatanassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chahākārehi paccayā honti pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Ṭhapetvā pana pañca viññāṇāni tasseva avasesamanāyatanassa vatthurūpaṃ nissayapurejātavippayuttaatthiavigatavasena pañcadhā paccayo hoti pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Evaṃ rūpameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti yathā ca hoti tathā veditabbaṃ.

Nāmarūpaṃ panubhayaṃ, hoti yaṃ yassa paccayo;
Yathā ca tampi sabbattha, viññātabbaṃ vibhāvinā.

Seyyathidaṃ – paṭisandhiyaṃ tāva pañcavokārabhave khandhattayavatthurūpasaṅkhātaṃ nāmarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa sahajātaaññamaññanissayavipākasampayuttavippayuttaatthiavigatapaccayādīhi paccayo hotīti idamettha mukhamattaṃ. Vuttanayānusārena pana sakkā sabbaṃ yojetunti na ettha vitthāro dassitoti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatanapadaniddeso.

Phassapadaniddeso

230. Saḷāyatanapaccayā phassaniddese –

Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassaādayo;
Viññāṇamiva battiṃsa, vitthārena bhavanti te.

‘Saṅkhepato’ hi pāḷiyaṃ cakkhusamphassoti ādayo chaḷeva phassā āgatā. Vitthārena pana cakkhusamphassādayo pañca kusalavipākā pañca akusalavipākāti dasa, sesā bāvīsati lokiyavipākaviññāṇasampayuttā ca bāvīsatīti evaṃ sabbepi saṅkhārapaccayā vuttaviññāṇamiva bāttiṃsa honti. Yaṃ panetassa bāttiṃsavidhassāpi phassassa paccayo saḷāyatanaṃ. Tattha –

Chaṭṭhena saha ajjhattaṃ, cakkhādiṃ bāhirehipi;
Saḷāyatanamicchanti, chahi saddhiṃ vicakkhaṇā.

Tattha ye tāva ‘‘upādinnakapavattikathā aya’’nti ekasantatipariyāpannameva paccayaṃ paccayuppannañca dīpenti, te chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti pāḷianusārato āruppe chaṭṭhāyatanañca aññattha sabbasaṅgahato saḷāyatanañca phassassa paccayoti ekadesasarūpekasesaṃ katvā chaṭṭhena saha ajjhattaṃ cakkhādiṃ saḷāyatananti icchanti. Tañhi chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanantveva saṅghaṃ gacchati. Ye pana paccayuppannameva ekasantatipariyāpannaṃ dīpenti, paccayaṃ pana bhinnasantānampi, te yaṃ yaṃ āyatanaṃ phassassa paccayo hoti taṃ sabbaṃ dīpentā bāhirampi pariggahetvā tadeva chaṭṭhena saha ajjhattaṃ bāhirehipi rūpāyatanādīhi saddhiṃ saḷāyatananti icchanti. Tampi hi chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti etesaṃ ekasese kate saḷāyatanantveva saṅkhaṃ gacchati.

Etthāha – na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā, ayañca saḷāyatanapaccayā phassoti ekova vutto, so kasmāti? Tatridaṃ vissajjanaṃ – saccametaṃ. Sabbehi eko ekamhā vā sabbe na sambhonti, sambhoti pana anekehi eko; yathā cakkhusamphasso cakkhāyatanā rūpāyatanā cakkhuviññāṇasaṅkhātā manāyatanā avasesā sampayuttadhammāyatanā cāti evaṃ sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbaṃ. Tasmā eva hi –

Eko panekāyatana-ppabhavo iti dīpito;
Phassoyaṃ ekavacana-niddesenidha tādinā.

‘Ekavacananiddesenā’ti saḷāyatanapaccayā phassoti iminā hi ekavacananiddesena anekehi āyatanehi eko phasso hotīti tādinā dīpitoti attho. Āyatanesu pana –

Chadhā pañca tato ekaṃ, navadhā bāhirāni cha;
Yathāsambhavametassa, paccayatte vibhāvaye.

Tatrāyaṃ vibhāvanā – cakkhāyatanādīni tāva pañca cakkhusamphassādibhedato pañcavidhassa phassassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayā honti. Tato paraṃ ekaṃ vipākamanāyatanaṃ anekabhedassa vipākamanosamphassassa sahajātaaññamaññanissayavipākaāhāraindriyasampayuttaatthiavigatavasena navadhā paccayo hoti. Bāhiresu pana rūpāyatanaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇapurejātaatthiavigatavasena catudhā paccayo hoti. Tathā saddāyatanādīni sotasamphassādīnaṃ. Manosamphassassa pana tāni dhammāyatanañca tathā ca ārammaṇapaccayamatteneva cāti evaṃ bāhirāni cha yathāsambhavametassa paccayatte vibhāvayeti.

Saḷāyatanapaccayā phassapadaniddeso.

Vedanāpadaniddeso

231. Phassapaccayā vedanāniddese –

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā;
Chaḷeva tā pabhedena, ekūnanavutī matā.

Cakkhusamphassajāvedanātiādinā hi nayena pāḷiyaṃ imā cakkhusamphassajādikā dvārato chaḷeva vedanā vuttā. Tā pana pabhedena ekūnanavutiyā cittehi sampayuttattā ekūnanavutīti matā.

Vedanāsu panetāsu, idha bāttiṃsa vedanā;
Vipākacittayuttāva, adhippetāti bhāsitā.

Aṭṭhadhā tattha pañcannaṃ, pañcadvāramhi paccayo;
Sesānaṃ ekadhā phasso, manodvārepi so tathā.

Tattha hi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso sahajātaaññamaññanissayavipākaāhārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Sesānaṃ pana ekekasmiṃ dvāre sampaṭicchanasantīraṇatadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti.

‘Manodvārepi so tathā’ti manodvārepi hi tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ so sahajātamanosamphassasaṅkhāto phasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti, paṭisandhibhavaṅgacutivasena ca pavattānaṃ tebhūmakavipākavedanānampi. Yā panetā manodvāre tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsaṃ manodvāre āvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhā paccayo hotīti.

Phassapaccayā vedanāpadaniddeso.

Taṇhāpadaniddeso

232. Vedanāpaccayā taṇhāniddese –

Rūpataṇhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā;
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Imasmiñhi vedanāpaccayā taṇhāniddese ‘seṭṭhiputto brāhmaṇaputto’ti pitito nāmavasena putto viya imā rūpataṇhā…pe… dhammataṇhāti ārammaṇato nāmavasena cha taṇhā dīpitā pakāsitā kathitāti attho. Tattha rūpe taṇhā rūpataṇhāti iminā nayena padattho veditabbo.

Tāsu ca pana taṇhāsu ekekā taṇhā pavattiākārato kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhāti evaṃ tividhā matā. Rūpataṇhā eva hi yadā cakkhussa āpāthagataṃ rūpārammaṇaṃ kāmassādavasena assādayamānā pavattati, tadā kāmataṇhā nāma hoti. Yadā tadevārammaṇaṃ dhuvaṃ sassatanti pavattāya sassatadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā bhavataṇhā nāma hoti. Sassatadiṭṭhisahagato hi rāgo bhavataṇhāti vuccati. Yadā pana tadevārammaṇaṃ ‘‘ucchijjati vinassatī’’ti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā vibhavataṇhā nāma hoti. Ucchedadiṭṭhisahagato hi rāgo vibhavataṇhāti vuccati. Eseva nayo saddataṇhādīsupīti etā aṭṭhārasa taṇhā honti.

Tā ajjhattarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhā aṭṭhārasāti chattiṃsa. Iti atītā chattiṃsa, anāgatā chattiṃsa, paccuppannā chattiṃsāti aṭṭhasataṃ taṇhā honti. Tā pana saṃṅkhippamānā rūpādiārammaṇavasena cha, kāmataṇhādivasena vā tissova taṇhā hontīti veditabbā. Yasmā panime sattā puttaṃ assādetvā putte mamattena dhātiyā viya rūpādiārammaṇavasena uppajjamānaṃ vedanaṃ assādetvā vedanāya mamattena rūpādiārammaṇadāyakānaṃ cittakāragandhabbagandhikasūdatantavāyarasāyanavidhāyakavejjādīnaṃ mahāsakkāraṃ karonti, tasmā sabbāpesā vedanāpaccayā taṇhā hotīti veditabbā.

Yasmā cettha adhippetā, vipākasukhavedanā;
Ekāva ekadhā cesā, tasmā taṇhāya paccayo.

‘Ekadhā’ti upanissayapaccayena paccayo hoti. Yasmā vā –

Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiyyopi icchati;
Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsitā.

Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā;
Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā mahesinā.

Vedanā paccayā cāpi, yasmā nānusayaṃ vinā;
Hoti tasmā na sā hoti, brāhmaṇassa vusīmatoti.

Vedanāpaccayā taṇhāpadaniddeso.

Upādānapadaniddeso

233. Taṇhāpaccayā upādānaniddese –

Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato;
Dhammasaṅkhepavitthārā, kamato ca vibhāvaye.

Pāḷiyañhi upādānanti kāmupādānaṃ…pe… attavādupādānanti imāni cattāri upādānāni āgatāni. Tesaṃ ayaṃ **atthavibhāgo** – vatthusaṅkhātaṃ kāmaṃ upādiyatīti **kāmupādānaṃ**. Kāmo ca so upādānañcātipi **kāmupādānaṃ**.

Upādānanti daḷhaggahaṇaṃ. Daḷhattho hettha upasaddo upāyāsa-upakaṭṭhādīsu viya. Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭhiṃ upādiyatīti vā **diṭṭhupādānaṃ**. Sassato attā ca loko cātiādīsu hi purimadiṭṭhiṃ uttaradiṭṭhi upādiyati. Tathā sīlabbataṃ upādiyatīti **sīlabbatupādānaṃ**. Sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi **sīlabbatupādānaṃ**. Gosīlagovatādīni hi evaṃ suddhīti abhinivesato sayameva upādānānīti. Tathā vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kiṃ vadanti upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti **attavādupādānaṃ**. Ayaṃ tāva tesaṃ atthavibhāgo.

'Dhammasaṅkhepavitthāre' pana kāmupādānaṃ tāva ''tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ – idaṃ vuccati kāmupādāna''nti āgatattā saṅkhepato taṇhādaḷhattaṃ vuttaṃ. Taṇhādaḷhattaṃ nāma purimataṇhāupanissayapaccayena daḷhasambhūtā uttarataṇhā eva. Keci panāhu – appattavisayapatthanā taṇhā, andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya. Sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ, tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viya. Appicchatāsantuṭṭhitāpaṭipakkhā ca te dhammā. Tathā pariyesanārakkhadukkhamūlāti. Sesupādānattayaṃ pana saṅkhepato diṭṭhimattameva.

Vitthārato pana pubbe rūpādīsu vuttāya aṭṭhasatappabhedāyapi taṇhāya daḷhabhāvo kāmupādānaṃ. Dasavatthukā micchādiṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Yathāha – ''tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ? Natthi dinnaṃ, natthi yiṭṭhaṃ…pe… sacchikatvā pavedentīti yā evarūpā diṭṭhi…pe… vipariyesaggāho – idaṃ vuccati diṭṭhupādāna''nti (dha. sa. 1221; vibha. 938) sīlavatehi suddhiparāmasanaṃ pana sīlabbatupādānaṃ. Yathāha – ''tattha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ? Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi, vatena suddhi, sīlabbatena suddhīti yā evarūpā diṭṭhi…pe… vipariyesaggāho – idaṃ vuccati sīlabbatupādāna''nti (dha. sa. 1222; vibha. 938). Vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi attavādupādānaṃ. Yathāha – ''tattha katamaṃ attavādupādānaṃ? Idha assutavā puthujjano…pe… sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati…pe… vipariyesaggāho – idaṃ vuccati attavādupādāna''nti (dha. sa. 1223; vibha. 938). Ayamettha dhammasaṅkhepavitthāro.

'Kamato'ti ettha pana tividho kamo – uppattikkamo, pahānakkamo, desanākkamo ca. Tattha anamatagge saṃsāre imassa paṭhamaṃ uppattīti abhāvato kilesānaṃ nippariyāyena uppattikkamo na vuccati. Pariyāyena pana yebhuyyena ekasmiṃ bhave attaggāhapubbaṅgamo sassatucchedābhiniveso. Tato ''sassato ayaṃ attā''ti gaṇhato attavisuddhatthaṃ sīlabbatupādānaṃ, ucchijjatīti gaṇhato paralokanirapekkhassa kāmupādānanti evaṃ paṭhamaṃ attavādupādānaṃ, tato diṭṭhisīlabbatakāmupādānānīti ayametesaṃ ekasmiṃ bhave uppattikkamo.

Diṭṭhupādānādīni cettha paṭhamaṃ pahīyanti sotāpattimaggavajjhattā. Kāmupādānaṃ pacchā arahattamaggavajjhattāti. Ayametesaṃ pahānakkamo.

Mahāvisayattā pana pākaṭattā ca etesu kāmupādānaṃ paṭhamaṃ desitaṃ. Mahāvisayañhi taṃ aṭṭhacittasampayogā. Appavisayāni itarāni catucittasampayogā. Yebhuyyena ca ālayarāmatāya pajāya pākaṭaṃ kāmupādānaṃ, na itarāni. Kāmupādānavā vatthukāmānaṃ samadhigamatthaṃ kotūhalamaṅgalādibahulo hoti, na sassatadiṭṭhīti tadanantaraṃ diṭṭhupādānaṃ. Taṃ pabhijjamānaṃ sīlabbataattavādupādānavasena duvidhaṃ hoti. Tasmiṃ dvaye gokiriyaṃ vā kukkurakiriyaṃ vā disvāpi veditabbato oḷārikanti sīlabbatupādānaṃ paṭhamaṃ desitaṃ, sukhumattā ante attavādupādānanti ayametesaṃ desanākkamo.

Taṇhā ca purimassettha, ekadhā hoti paccayo;
Sattadhā aṭṭhadhā vāpi, hoti sesattayassa sā.

Ettha ca evaṃ desite upādānacatukke purimassa kāmupādānassa kāmataṇhā upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti taṇhābhinanditesu visayesu uppattito. Sesattayassa pana sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetuvasena sattadhā vā upanissayena saha aṭṭhadhā vāpi paccayo hoti. Yadā ca sā upanissayavasena paccayo hoti tadā asahajātāva hotīti.

Taṇhāpaccayā upādānapadaniddeso.

Bhavapadaniddeso

234. Upādānapaccayā bhavaniddese –

Atthato dhammato ceva, sātthato bhedasaṅgahā;
Yaṃ yassa paccayo ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha bhavatīti **bhavo**. **Duvidhenā**ti dvīhi ākārehi pavattitoti attho. Athavā duvidhenāti paccate karaṇavacanaṃ, duvidhoti vuttaṃ hoti. **Atthī**ti saṃvijjati. Kammameva bhavo **kammabhavo**. Upapattiyeva bhavo **upapattibhavo**. Ettha ca upapatti bhavatīti bhavo. Kammaṃ pana yathā sukhakāraṇattā ‘‘sukho buddhānamuppādo’’ti (dha. pa. 194) vutto, evaṃ bhavakāraṇattā phalavohārena bhavoti veditabbaṃ. **Tattha katamo kammabhavo**ti tesu dvīsu bhavesu yo kammabhavoti vutto, so katamoti attho. Puññābhisaṅkhārādayo vuttatthā eva. **Sabba**nti anavasesaṃ. Bhavaṃ gacchati gameti cāti **bhavagāmi**. Iminā lokuttaraṃ paṭikkhipati. Ayañhi vaṭṭakathā, tañca vivaṭṭanissitanti. Karīyatīti kammaṃ.

Kāmabhavādīsu kāmasaṅkhāto bhavo **kāmabhavo**. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Saññāvataṃ bhavo, saññā vā ettha bhave atthīti **saññābhavo**. Vipariyāyena **asaññābhavo**. Oḷārikasaññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā neva saññā nāsaññā asmiṃ bhaveti **nevasaññānāsaññābhavo**. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo **ekavokārabhavo**. Eko vā vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo. Eseva nayo catuvokārapañcavokārabhavesu. **Ayaṃ vuccati upapattibhavo**ti esa navavidhopi upapattibhavo nāma vuccatīti. Evaṃ tāvettha ‘atthato’ viññātabbo vinicchayo.

‘Dhammato’ pana ettha hi puññābhisaṅkhāro dhammato terasa cetanā, apuññābhisaṅkhāro dvādasa, āneñjābhisaṅkhāro catasso. ‘‘Sabbampi bhavagāmikamma’’nti etena sabbepete dhammā cetanā sampayuttā vā kammasaṅkhātā ācayagāmino dhammā saṅgahitā. Kāmabhavo pañca upādinnakkhandhā, tathā rūpabhavo, arūpabhavo cattāro, saññābhavo catupañca, asaññābhavo eko upādinnakkhandho, nevasaññānāsaññābhavo cattāro. Ekavokārabhavādayo ekacatupañcakkhandhā upādinnakkhandhehīti evamettha ‘dhammato’pi viññātabbo vinicchayo.

‘Sātthato’ti yathā ca bhavaniddese tatheva kāmañca saṅkhāraniddesepi puññābhisaṅkhārādayova vuttā, evaṃ santepi purimā atītakammavasena idha paṭisandhiyā paccayattā vuttā. Ime paccuppannakammavasena āyatiṃ paṭisandhiyā paccayattāti punavacanaṃ sātthakameva. Pubbe vā ‘‘tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalacetanā kāmāvacarā’’ti evamādinā nayena cetanāva saṅkhārāti vuttā. Idha pana ‘‘sabbampi bhavagāmikamma’’nti vacanato cetanāsampayuttāpi. Pubbe ca viññāṇapaccayameva kammaṃ saṅkhārāti vuttaṃ, idāni asaññābhavanibbattakampi. Kiṃ vā bahunā? ‘‘Avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti ettha puññābhisaṅkhārādayova kusalākusaladhammā vuttā. ‘‘Upādānapaccayā bhavo’’ti idha pana upapattibhavassāpi saṅgahitattā kusalākusalābyākatā dhammā vuttā. Tasmā sabbathāpi sātthakamevidaṃ punavacananti. Evamettha ‘sātthato’pi viññātabbo vinicchayo.

‘Bhedasaṅgahā’ti upādānapaccayā bhavassa bhedato ceva saṅgahato ca. Yañhi kāmupādānapaccayā kāmabhavanibbattakaṃ kammaṃ kariyati, so kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ kāmupādānapaccayā dve kāmabhavā, tadantogadhāva saññābhavapañcavokārabhavā; dve rūpabhavā, tadantogadhāva saññābhavaasaññābhavaekavokārabhavapañcavokārabhavā; dve arūpabhavā, tadantogadhāva saññābhavanevasaññānāsaññābhavacatuvokārabhavāti saddhiṃ antogadhehi cha bhavā. Yathā ca kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi cha bhavā tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā bhedato saddhiṃ antogadhehi catuvīsati bhavā.

Saṅgahato pana kammabhavaṃ upapattibhavañca ekato katvā kāmupādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi eko kāmabhavo, tathā rūpārūpabhavāti tayo bhavā. Tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā saṅgahato saddhiṃ antogadhehi dvādasa bhavā. Apica avisesena upādānapaccayā kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ upādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi dve kāmabhavā, dve rūpabhavā, dve arūpabhavāti aparenapi pariyāyena saṅgahato cha bhavā. Kammabhavaupapattibhavabhedaṃ vā anupagamma saddhiṃ antogadhehi kāmabhavādivasena tayo bhavā honti. Kāmabhavādibhedañcāpi anupagamma kammabhavaupapattibhavavasena dve bhavā honti. Kammupapattibhedañca anupagamma upādānapaccayā bhavoti bhavavasena eko bhavo hotīti. Evamettha upādānapaccayassa bhavassa bhedasaṅgahāpi viññātabbo vinicchayo.

‘Yaṃ yassa paccayo cevā’ti yañcettha upādānaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayoti attho. Kiṃ panettha kassa paccayo hoti? Yaṃ kiñci yassa kassaci paccayo hotiyeva. Ummattako viya hi puthujjano. So ‘idaṃ yuttaṃ, idaṃ ayutta’nti avicāretvā yassa kassaci upādānassa vasena yaṃ kiñci bhavaṃ patthetvā yaṃ kiñci kammaṃ karotiyeva. Tasmā yadekacce ‘‘sīlabbatupādānena rūpārūpabhavā na hontī’’ti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Sabbena pana sabbo hotīti gahetabbaṃ, seyyathidaṃ – idhekacco anussavavasena vā diṭṭhānusārena vā ‘‘kāmā nāmete manussaloke ceva khattiyamahāsālakulādīsu chakāmāvacaradevaloke ca samiddhā’’ti cintetvā tesaṃ adhigamatthaṃ asaddhammasavanādīhi vañcito ‘iminā kammena kāmā sampajjantī’ti maññamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti. So duccaritapāripūriyā apāye uppajjati; sandiṭṭhike vā pana kāme patthayamāno paṭiladdhe vā gopayamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti. So duccaritapāripūriyā apāye uppajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva.

Aparo pana saddhammasavanādīhi upabrūhitañāṇo ‘‘iminā kammena kāmā sampajjantī’’ti maññamāno kāmupādānavasena kāyasucaritādīni karoti. So sucaritapāripūriyā devesu vā manussesu vā uppajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedassa sāntogadhassa kāmabhavassa paccayo hoti.

Aparo ‘‘rūpārūpabhavesu tato samiddhatarā kāmā’’ti sutvā vā parikappetvā vā kāmupādānavaseneva rūpārūpasamāpattiyo nibbattetvā samāpattibalena rūpārūpabrahmaloke uppajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññāasaññā nevasaññā nāsaññāekavokāracatuvokārapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ rūpārūpabhavānampi paccayo hoti.

Aparo ‘‘ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ ucchinno suucchinno hotī’’ti ucchedadiṭṭhiṃ upādāya tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti diṭṭhupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇampi kāmarūpārūpabhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo ‘‘ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ sukhī hoti, vigatapariḷāho hotī’’ti attavādupādānena tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti attavādupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo ‘‘idaṃ sīlabbataṃ nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ paripūrentassa sukhaṃ pāripūriṃ gacchatī’’ti sīlabbatupādānavasena tadupagaṃ kammaṃ karoti. Tassa taṃ kammaṃ kammabhavo, tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti sīlabbatupādānampi sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hotīti evamettha yaṃ yassa paccayo hoti tatopi viññātabbo vinicchayo.

Kiṃ panettha kassa bhavassa kathaṃ paccayo hotīti ce?

Rūpārūpabhavānaṃ, upanissayapaccayo upādānaṃ;
Sahajātādīhipi taṃ, kāmabhavassāti viññeyyaṃ.

Rūpārūpabhavānañhi kāmabhavapariyāpannassa ca kāmabhave kusalakammasseva upapattibhavassa cetaṃ catubbidhampi upādānaṃ upanissayapaccayena ekadhā paccayo hoti. Kāmabhave attanā sampayuttaakusalakammabhavassa sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatahetupaccayappabhedehi sahajātādīhi paccayo hoti. Vippayuttassa pana upanissayapaccayenevāti.

Upādānapaccayā bhavapadaniddeso.

Jātijarāmaraṇādipadaniddeso

235. Bhavapaccayā jātiniddesādīsu jātiādīnaṃ vinicchayo saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbo. **Bhavo**ti panettha kammabhavova adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. So pana kammapaccayaupanissayapaccayavasena dvidhāva paccayo hotīti.

Tattha siyā – kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ ‘‘bhavo jātiyā paccayo’’ti ce? Bāhirapaccayasamattepi hīnapaṇītatādivisesadassanato. Bāhirānañhi janakajanettisukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapaṇītatādiviseso dissati. So ca na ahetuko, sabbadā ca sabbesañca abhāvato; na kammabhavato aññahetuko, tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhavahetukova. Kammañhi sattānaṃ hīnapaṇītādivisesahetu. Tenāha bhagavā – ‘‘kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnappaṇītatāyā’’ti (ma. ni. 3.289). Tasmā jānitabbametaṃ – ‘‘bhavo jātiyā paccayo’’ti.

Yasmā ca asati jātiyā jarāmaraṇaṃ nāma na hoti, sokādayo ca dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmaraṇañceva jarāmaraṇasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālassa jarāmaraṇābhisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti, tasmā ayaṃ jātijarāmaraṇassa ceva sokādīnañca paccayo hotīti veditabbā. Sā pana upanissayakoṭiyā ekadhāva paccayo hotīti.

Bhavapaccayā jātiādipadaniddeso.

242. **Evametassā**tiādīnaṃ attho uddesavāre vuttanayeneva veditabbo. **Saṅgati**ādīni samudayavevacanāneva.

Yasmā panettha sokādayo avasāne vuttā, tasmā yā sā avijjā ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti evametassa bhavacakkassa ādimhi vuttā, sā –

Sokādīhi avijjā, siddhā bhavacakkamaviditādimidaṃ;
Kārakavedakarahitaṃ, dvādasavidhasuññatāsuññaṃ.

Satataṃ samitaṃ pavattatīti veditabbaṃ. Kathaṃ panettha sokādīhi avijjā siddhā? Kathamidaṃ bhavacakkaṃ aviditādi? Kathaṃ kārakavedakarahitaṃ? Kathaṃ dvādasavidhasuññatāsuññanti ce? Ettha hi sokadukkhadomanassupāyāsā avijjāya aviyogino, paridevo ca nāma mūḷhassāti tesu tāva siddhesu siddhāva hoti avijjā. Apica ‘‘āsavasamudayā avijjāsamudayo’’ti hi vuttaṃ. Āsavasamudayā cete sokādayo honti. Kathaṃ? Vatthukāmaviyoge tāva soko kāmāsavasamudayo hoti? Yathāha –

‘‘Tassa ce kāmayānassa, chandajātassa jantuno;
Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī’’ti. (su. ni. 773);

Yathā cāha – ‘‘kāmato jāyatī soko’’ti (dha. pa. 215). Sabbepi cete diṭṭhāsavasamudayā honti, yathāha – ‘‘tassa ahaṃ rūpaṃ, mama rūpanti pariyuṭṭhaṭṭhāyino taṃ rūpaṃ vipariṇamati aññathā hoti. Tassa rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā’’ti (saṃ. ni. 3.1). Yathā ca diṭṭhāsavasamudayā evaṃ bhavāsavasamudayāpi, yathāha – ‘‘yepi te devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā tepi tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā yebhuyyena bhayaṃ saṃvegaṃ santāsaṃ āpajja’’nti (saṃ. ni. 3.78; a. ni. 4.33) pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayena santajjitānaṃ devānaṃ viyāti. Yathā ca bhavāsavasamudayā evaṃ avijjāsavasamudayāpi, yathāha – ‘‘sa kho so, bhikkhave, bālo diṭṭheva dhamme tividhaṃ dukkhadomanassaṃ paṭisaṃvedetī’’ti (ma. ni. 3.246).

Iti yasmā āsavasamudayā ete honti, tasmā ete sijjhamānā avijjāya hetubhūte āsave sādhenti. Āsavesu ca siddhesu paccayabhāve bhāvato avijjāpi siddhāva hotīti. Evaṃ tāvettha **‘sokādīhi avijjā siddhā’** hotīti veditabbā.

Yasmā pana evaṃ paccayabhāve bhāvato avijjāya siddhāya puna ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti evaṃ hetuphalaparamparāya pariyosānaṃ natthi, tasmā taṃ hetuphalasambandhavasena pavattaṃ dvādasaṅgaṃ **‘bhavacakkaṃ aviditādī’**ti siddhaṃ hoti.

Evaṃ sati ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti idaṃ ādimattakathanaṃ virujjhatīti ce? Nayidaṃ ādimattakathanaṃ, padhānadhammakathanaṃ panetaṃ. Tiṇṇañhi vaṭṭānaṃ avijjā padhānā. Avijjāggahaṇena hi avasesaṃ kilesavaṭṭañca kammādīni ca bālaṃ paliveṭhenti, sappasiraggahaṇena sesaṃ sappasarīraṃ viya bāhaṃ. Avijjāsamucchede pana kate tehi vimokkho hoti, sappasiracchede kate paliveṭhitabāhāvimokkho viya. Yathāha – ‘‘avijjāyatveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho’’tiādi (saṃ. ni. 2.1; mahāva. 1). Iti yaṃ gaṇhato bandho muñcato ca mokkho hoti, tassa padhānadhammassa kathanamidaṃ, na ādimattakathananti evamidaṃ bhavacakkaṃ aviditādīti veditabbaṃ. Tayidaṃ yasmā avijjādīhi kāraṇehi saṅkhārādīnaṃ pavatti, tasmā tato aññena ‘‘brahmā mahābrahmā seṭṭho sajitā’’ti evaṃ parikappitena brahmādinā vā saṃsārassa kārakena ‘‘so kho pana me ayaṃ attā vado vedeyyo’’ti evaṃ parikappitena attanā vā sukhadukkhānaṃ vedakena rahitaṃ. Iti **‘kārakavedakarahita’**nti veditabbaṃ.

Yasmā panettha avijjā udayabbayadhammakattā dhuvabhāvena, saṃkiliṭṭhattā saṃkilesikattā ca subhabhāvena, udayabbayapaṭipīḷitattā sukhabhāvena, paccayāyattavuttittā vasavattanabhūtena attabhāvena ca suññā, tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni; yasmā vā avijjā na attā, na attano, na attani, na attavatī, tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni; tasmā **‘dvādasavidhasuññatāsuññamidaṃ’** bhavacakkanti veditabbaṃ.

Evañca viditvā puna –

Tassa avijjātaṇhā, mūlamatītādayo tayo kālā;
Dve aṭṭha dve eva ca, sarūpato tesu aṅgāni.

Tassa kho panetassa bhavacakkassa avijjā taṇhā cāti dve dhammā mūlanti veditabbā. Tadetaṃ pubbantāharaṇato avijjāmūlaṃ vedanāvasānaṃ, aparantasantānato taṇhāmūlaṃ jarāmaraṇāvasānanti duvidhaṃ hoti. Tattha purimaṃ diṭṭhicaritavasena vuttaṃ, pacchimaṃ taṇhācaritavasena. Diṭṭhicaritānañhi avijjā, taṇhācaritānaṃ taṇhā saṃsāranāyikā.

Ucchedadiṭṭhisamugghātāya vā paṭhamaṃ, phaluppattiyā hetūnaṃ anupacchedapakāsanato; sassatadiṭṭhisamugghātāya dutiyaṃ, uppannānaṃ jarāmaraṇapakāsanato; gabbhaseyyakavasena vā purimaṃ, anupubbapavattidīpanato; opapātikavasena pacchimaṃ sahuppattidīpanato.

Atītapaccuppannānāgatā cassa tayo kālā. Tesu pāḷiyaṃ sarūpato āgatavasena avijjā saṅkhārā cāti dve aṅgāni atītakālāni, viññāṇādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppannakālāni, jāti ceva jarāmaraṇañca dve anāgatakālānīti veditabbāni. Puna –

Hetuphalahetupubbaka-tisandhicatubhedasaṅgahañcetaṃ;
Vīsatiākārāraṃ, tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamati.

Itipi veditabbaṃ. Tattha saṅkhārānañca paṭisandhiviññāṇassa ca antarā eko hetuphalasandhi nāma. Vedanāya ca taṇhāya ca antarā eko phalahetusandhi nāma. Bhavassa ca jātiyā ca antarā eko hetuphalasandhīti. Evamidaṃ hetuphalahetupubbakatisandhīti veditabbaṃ. Sandhīnaṃ ādipariyosānavavatthitā panassa cattāro saṅgahā honti, seyyathidaṃ – avijjāsaṅkhārā eko saṅgaho, viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanā dutiyo, taṇhupādānabhavā tatiyo, jātijarāmaraṇaṃ catutthoti. Evamidaṃ catubhedasaṅgahanti veditabbaṃ.

Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakaṃ;
Idāni hetavo pañca, āyatiṃ phalapañcakanti.

Etehi pana vīsatiyā ākārehi arehi vīsatiākārāranti veditabbaṃ. Tattha **'atīte hetavo pañcā'**ti avijjā saṅkhārā cāti ime tāva dve vuttā eva. Yasmā pana avidvā paritassati, paritasito upādiyati, tassa upādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tenāha ''purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā''ti (paṭi. ma. 1.47).

Tattha **purimakammabhavasmi**nti purime kammabhave, atītajātiyaṃ kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjā**ti yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūḷho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṃ kammaṃ karoto purimacetanāyo, yathā 'dānaṃ dassāmī'ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanasaṅkhārā nāma. Sattamā cetanā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, taṃsampayuttā āyūhanasaṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhā**ti yā kammaṃ karontassa tassa phale uppattibhave nikāmanā patthanā sā taṇhā nāma. **Upagamanaṃ upādāna**nti yaṃ kammaṃ bhavassa paccayabhūtaṃ; 'idaṃ katvā asukasmiṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī'tiādinā nayena pavattaṃ upagamanaṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ – idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavo**ti āyūhanāvasāne vuttacetanā bhavoti evamattho veditabbo.

'Idāni phalapañcaka'nti viññāṇādi vedanāvasānaṃ pāḷiyaṃ āgatameva. Yathāha ''idha paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmiṃ purekatassa kammassa paccayā''ti (paṭi. ma. 1.47). Tattha **paṭisandhi viññāṇa**nti yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṃ viññāṇaṃ. **Okkanti nāmarūpa**nti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti, āgantvā pavisanaṃ viya – idaṃ nāmarūpaṃ. **Pasādo āyatana**nti idaṃ cakkhādipañcāyatanavasena vuttaṃ. **Phuṭṭho phasso**ti yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto uppanno – ayaṃ phasso. **Vedayitaṃ vedanā**ti yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena sahuppannaṃ vipākavedayitaṃ, sā vedanāti evamattho veditabbo.

'Idāni hetavo pañcā'ti taṇhādayo pāḷiyaṃ āgatāva taṇhupādānabhavā. Bhave pana gahite tassa pubbabhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampayuttā, yāya vā mūḷho kammaṃ karoti sā avijjā gahitāva hotīti evaṃ pañca. Tenāha ''idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo. Ime pañca dhammā idha kammabhavasmiṃ āyatiṃ paṭisandhiyā paccayā''ti (paṭi. ma. 1.47). Tattha **idha paripakkattā āyatanāna**nti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesaṃ uttānameva.

'Āyatiṃ phalapañcaka'nti viññāṇādīni pañca. Tāni jātiggahaṇena vuttāni. Jarāmaraṇaṃ pana tesaṃyeva jarāmaraṇaṃ. Tenāha ''āyatiṃ paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanā. Ime pañca dhammā āyatiṃ upapattibhavasmiṃ idha katassa kammassa paccayā''ti (paṭi. ma. 1.47). Evamidaṃ vīsatiākārāraṃ hoti.

Tattha purimabhavasmiṃ pañca kammasambhārā, etarahi pañca vipākasambhārā, etarahi pañca kammasambhārā, anāgate pañca vipākadhammāti dasa dhammā kammaṃ, dasa vipākoti. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammaṃ nāma, dvīsu ṭhānesu vipāko vipāko nāmāti sabbampetaṃ bhavacakkaṃ paccayākāravaṭṭaṃ kammañceva kammavipāko ca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammasaṅkhepo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākasaṅkhepoti sabbampetaṃ kammasaṅkhepo ceva vipākasaṅkhepo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammavaṭṭaṃ, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākavaṭṭanti sabbampetaṃ kammavaṭṭañceva vipākavaṭṭañca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammabhavo, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākabhavoti sabbampetaṃ kammabhavo ceva vipākabhavo ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammapavattaṃ, dvīsu ṭhānesu vipāko vipākapavattanti sabbampetaṃ kammapavattañceva vipākapavattañca. Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammasantati, dvīsu vipāko vipākasantatīti sabbampetaṃ kammasantati ceva vipākasantati ca. Dvīsu ṭhānesu kammaṃ kiriyā nāma, dvīsu vipāko kiriyāphalaṃ nāmāti sabbampetaṃ kiriyā ceva kiriyāphalañcāti.

Evaṃ samuppannamidaṃ sahetukaṃ,
Dukkhaṃ aniccaṃ calamittaraddhuvaṃ;
Dhammehi dhammā pabhavanti hetuso,
Na hettha attāva parova vijjati.

Dhammā dhamme sañjanenti, hetusambhārapaccayā;
Hetūnañca nirodhāya, dhammo buddhena desito;
Hetūsu uparuddhesu, chinnaṃ vaṭṭaṃ na vaṭṭati.

Evaṃ dukkhantakiriyāya, brahmacariyīdha vijjati;
Satte ca nūpalabbhante, nevucchedo na sassataṃ.

Tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamatīti ettha pana saṅkhārabhavā kammavaṭṭaṃ, avijjātaṇhūpādānāni kilesavaṭṭaṃ, viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanā vipākavaṭṭanti imehi tīhi vaṭṭehi tivaṭṭamidaṃ bhavacakkaṃ yāva kilesavaṭṭaṃ na upacchijjati tāva anupacchinnapaccayattā anavaṭṭhitaṃ punappunaṃ parivaṭṭanato bhamatiyevāti veditabbaṃ.

Tayidamevaṃ bhamamānaṃ –

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca;
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā kusalākusalakammaṃ avisesena samudayasaccanti saccavibhaṅge vuttaṃ, tasmā avijjāpaccayā saṅkhārāti avijjāya saṅkhārā dutiyasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ, saṅkhārehi viññāṇaṃ dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ, viññāṇādīhi nāmarūpādīni vipākavedanāpariyosānāni paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ, vedanāya taṇhā paṭhamasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ, taṇhāya upādānaṃ dutiyasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ, upādānato bhavo dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamadutiyasaccadvayaṃ, bhavato jāti dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ, jātiyā jarāmaraṇaṃ paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccanti. Evaṃ tāvidaṃ **‘saccappabhavato’** viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā panettha avijjā vatthūsu ca satte sammoheti paccayo ca hoti saṅkhārānaṃ pātubhāvāya, tathā saṅkhārā saṅkhatañca abhisaṅkharonti paccayā ca honti viññāṇassa, viññāṇampi vatthuñca paṭijānāti paccayo ca hoti nāmarūpassa, nāmarūpampi aññamaññañca upatthambheti paccayo ca hoti saḷāyatanassa, saḷāyatanampi savisaye ca vattati paccayo ca hoti phassassa, phassopi ārammaṇañca phusati paccayo ca hoti vedanāya, vedanāpi ārammaṇarasañca anubhavati paccayo ca hoti taṇhāya, taṇhāpi rajjanīye ca dhamme rajjati paccayo ca hoti upādānassa, upādānampi upādānīye ca dhamme upādiyati paccayo ca hoti bhavassa, bhavopi nānāgatīsu ca vikkhipati paccayo ca hoti jātiyā, jātipi khandhe ca janeti tesaṃ abhinibbattibhāvena pavattatā paccayo ca hoti jarāmaraṇassa, jarāmaraṇampi khandhānaṃ pākabhedabhāvañca adhitiṭṭhati paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāya sokādīnaṃ adhiṭṭhānattā, tasmā sabbapadesu dvidhā pavatta**‘kiccato’**pi idaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā cettha ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’ti idaṃ kārakadassananivāraṇaṃ, ‘‘saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti attasaṅkantidassananivāraṇaṃ, ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti attātiparikappitavatthubhedadassanato ghanasaññānivāraṇaṃ, ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’ntiādīsu ‘‘attā passati…pe… vijānāti phusati vedayati taṇhiyati upādiyati bhavati jāyati jīyati mīyatī’’ti evamādidassananivāraṇaṃ, tasmā micchādassana**nivāraṇato**petaṃ bhavacakkaṃ ‘nivāraṇato’ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā panettha salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena dhammānaṃ adassanato andho viya avijjā, andhassa upakkhalanaṃ viya avijjāpaccayā saṅkhārā, upakkhalitassa patanaṃ viya saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, patitassa gaṇḍapātubhāvo viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, gaṇḍabhedapīḷakā viya nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, gaṇḍapīḷakāghaṭṭanaṃ viya saḷāyatanapaccayā phasso, ghaṭṭanadukkhaṃ viya phassapaccayā vedanā, dukkhassa paṭikārābhilāso viya vedanāpaccayā taṇhā, paṭikārābhilāsena asappāyaggahaṇaṃ viya taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādinnaasappāyālepanaṃ viya upādānapaccayā bhavo, asappāyālepanena gaṇḍavikārapātubhāvo viya bhavapaccayā jāti, gaṇḍavikārato gaṇḍabhedo viya jātipaccayā jarāmaraṇaṃ.

Yasmā vā panettha avijjā appaṭipattimicchāpaṭipattibhāvena satte abhibhavati paṭalaṃ viya akkhīni, tadabhibhūto ca bālo ponobbhavikehi saṅkhārehi attānaṃ veṭheti kosakārakimi viya kosappadesehi, saṅkhārapariggahitaṃ viññāṇaṃ gatīsu patiṭṭhaṃ labhati pariṇāyakapariggahito viya rājakumāro rajje, upapattinimittaṃ parikappanato viññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ anekappakāraṃ nāmarūpaṃ abhinibbatteti māyākāro viya māyaṃ, nāmarūpe patiṭṭhitaṃ saḷāyatanaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti subhūmiyaṃ patiṭṭhito vanappagumbo viya, āyatanaghaṭṭanato phasso jāyati araṇīsahitābhimaddanato aggi viya, phassena phuṭṭhassa vedanā pātubhavati agginā phuṭṭhassa ḍāho viya, vedayamānassa taṇhā vaḍḍhati loṇūdakaṃ pivato pipāsā viya, tasito bhavesu abhilāsaṃ karoti pipāsito viya pānīye, tadassupādānaṃ upādānena bhavaṃ upādiyati āmisalobhena maccho baḷisaṃ viya, bhave sati jāti hoti bīje sati aṅkuro viya, jātassa avassaṃ jarāmaraṇaṃ uppannassa rukkhassa patanaṃ viya, tasmā evaṃ **‘upamāhi’** petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Yasmā ca bhagavatā atthatopi dhammatopi desanātopi paṭivedhatopi gambhīrabhāvaṃ sandhāya ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā’’ti (dī. ni. 2.95; saṃ. ni. 2.60) vuttaṃ, tasmā **‘gambhīrabhedato’**petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hoti, itthañca jātito samudāgacchatīti evaṃ jātipaccayasamudāgataṭṭhassa duravabodhanīyato jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro, tathā jātiyā bhavapaccaya…pe… saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ atthagambhīranti. Ayaṃ tāvettha **‘atthagambhīratā’** hetuphalañhi atthoti vuccati, yathāha ‘‘hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā’’ti (vibha. 720).

Yasmā pana yenākārena yadavatthā ca avijjā tesaṃ tesaṃ saṅkhārānaṃ paccayo hoti, tassa duravabodhanīyato avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho gambhīro, tathā saṅkhārānaṃ…pe… jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ dhammagambhīranti ayamettha **‘dhammagambhīratā’** hetuno hi dhammoti nāmaṃ, yathāha ‘‘hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā’’ti.

Yasmā cassa tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā desanāpi gambhīrā, na tattha sabbaññutañāṇato aññaṃ ñāṇaṃ patiṭṭhaṃ labhati, tathā hetaṃ katthaci sutte anulomato, katthaci paṭilomato; katthaci anulomapaṭilomato, katthaci vemajjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā, katthaci tisandhicatusaṅkhepaṃ, katthaci dvisandhitisaṅkhepaṃ, katthaci ekasandhidvisaṅkhepaṃ desitaṃ, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ desanāgambhīranti ayaṃ **desanāgambhīratā**.

Yasmā panettha yo avijjādīnaṃ sabhāvo, yena paṭividdhena avijjādayo dhammā salakkhaṇato paṭividdhā honti, so duppariyogāhattā gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ paṭivedhagambhīraṃ. Tathā hettha avijjāya aññāṇādassanasaccāsampaṭivedhaṭṭho gambhīro, saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇāyūhanasarāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññataabyāpāraasaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa ekuppādavinibbhogāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa adhipatilokadvārakhettavisayavisayībhāvaṭṭho, phassassa phusanasaṅghaṭṭanasaṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamajjhattabhāvanijjīvavedayitaṭṭho, taṇhāya abhinanditajjhosānasaritālatānadītaṇhāsamuddaduppūraṇaṭṭho, upādānassa ādānaggahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamanaṭṭho, bhavassa āyūhanābhisaṅkharaṇayonigatiṭhitinivāsesu khipanaṭṭho, jātiyā jātisañjātiokkantinibbattipātubhāvaṭṭho, jarāmaraṇassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho gambhīroti ayamettha **paṭivedhagambhīratā**.

Yasmā panettha ekattanayo, nānattanayo, abyāpāranayo, evaṃdhammatānayoti cattāro atthanayā honti, tasmā **‘nayabhedato’**petaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ. Tattha ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti evaṃ bījassa aṅkurādibhāvena rukkhabhāvappatti viya santānānupacchedo **‘ekattanayo’** nāma; yaṃ sammā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānassa anupacchedāvabodhato ucchedadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇato sassatadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīnaṃ pana yathāsakalakkhaṇavavatthānaṃ **‘nānattanayo’** nāma; yaṃ sammā passanto navanavānaṃ uppādadassanato sassatadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto ekasantānapatitassa bhinnasantānasseva nānattaggahaṇato ucchedadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjāya ‘saṅkhārā mayā uppādetabbā’, saṅkhārānaṃ vā ‘viññāṇaṃ amhehī’ti evamādibyāpārābhāvo **‘abyāpāranayo’** nāma; yaṃ sammā passanto kārakassa abhāvāvabodhato attadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto yo asatipi byāpāre avijjādīnaṃ sabhāvaniyamasiddho hetubhāvo tassa aggahaṇato akiriyadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīhi pana kāraṇehi saṅkhārādīnaṃyeva sambhavo khīrādīhi dadhiādīnaṃ viya, na aññesanti ayaṃ **‘evaṃdhammatānayo’** nāma; yaṃ sammā passanto paccayānurūpato phalāvabodhato ahetukadiṭṭhiñca akiriyadiṭṭhiñca pajahati, micchā passanto paccayānurūpaṃ phalappavattiṃ aggahetvā yato kutoci yassa kassaci asambhavaggahaṇato ahetukadiṭṭhiñceva niyatavādañca upādiyatīti evamidaṃ bhavacakkaṃ –

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca;
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Idañhi gambhīrato agādhaṃ nānānayaggahaṇato durabhiyānaṃ ñāṇāsinā samādhipavarasilāyaṃ sunisitena –

Bhavacakkamapadāletvā,
Asanivicakkamiva niccanimmathanaṃ;
Saṃsārabhayamatīto,
Na koci supinantarepyatthi.

Vuttampi cetaṃ bhagavatā – ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa, ānanda, dhammassa ananubodhā appaṭivedhā evamayaṃ pajā tantākulakajātā kulagaṇṭhikajātā muñjapabbajabhūtā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattatī’’ti (dī. ni. 2.95; saṃ. ni. 2.60). Tasmā attano vā paresaṃ vā hitāya sukhāya paṭipanno avasesakiccāni pahāya –

Gambhīre paccayākāra-ppabhede idha paṇḍito;
Yathā gādhaṃ labhetheva-manuyuñje sadā satoti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

243. Evaṃ mahāpathaviṃ pattharanto viya ākāsaṃ vitthārayanto viya ca sabbadhammesu appaṭihatañāṇo satthā suttantabhājanīye nigganṭhiṃ nijjaṭaṃ paccayākāraṃ nānācittavasena dassetvā idāni yasmā na kevalaṃ ayaṃ paccayākāro nānācittesuyeva hoti, ekacittepi hotiyeva, tasmā abhidhammabhājanīyavasena ekacittakkhaṇikaṃ paccayākāraṃ nānappakārato dassetuṃ **avijjāpaccayā saṅkhāro**tiādinā nayena mātikaṃ tāva ṭhapesi. Evaṃ ṭhapitāya pana mātikāya –

Avijjādīhi mūlehi, nava mūlapadā nava;
Nayā tattha catukkāni, vārabhedañca dīpaye.

Tatrāyaṃ dīpanā – ettha hi avijjāsaṅkhāraviññāṇanāmachaṭṭhāyatanaphassavedanātaṇhāupādānappabhedehi avijjādīhi navahi mūlapadehi avijjādiko, saṅkhārādiko, viññāṇādiko, nāmādiko, chaṭṭhāyatanādiko, phassādiko, vedanādiko, taṇhādiko, upādānādikoti ime nava mūlapadā nava nayā honti.

Tesu yo tāva ayaṃ avijjādiko nayo, tattha paccayacatukkaṃ, hetucatukkaṃ, sampayuttacatukkaṃ, aññamaññacatukkanti cattāri catukkāni honti. Yathā cettha evaṃ sesesupīti ekekasmiṃ naye catunnaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena chattiṃsa catukkāni. Tattha ekekena catukkena catunnaṃ catunnaṃ vārānaṃ saṅgahitattā catunnampi catukkānaṃ vasena ekekasmiṃ naye soḷasa soḷasa vārāti catucattālīsādhikaṃ vārasataṃ hotīti veditabbaṃ.

1. Paccayacatukkaṃ

Tattha yadetaṃ sabbapaṭhame avijjāmūlake naye paccayacatukkaṃ, tasmiṃ paṭhamo nāmarūpaṭṭhāne nāmassa, saḷāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa ca vuttattā aparipuṇṇaaṅgadvayayutto dvādasaṅgikavāro nāma. Dutiyo nāmarūpaṭṭhāne nāmasseva, saḷāyatanaṭṭhāne ca na kassaci vuttattā aparipuṇṇaekaṅgayutto ekādasaṅgikavāro nāma. Tatiyo saḷāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanassa vuttattā paripuṇṇaekaṅgayutto dvādasaṅgikavāro nāma. Catuttho pana paripuṇṇadvādasaṅgikoyeva.

Tattha siyā – ayampi chaṭṭhāyatanapaccayā phassoti vuttattā aparipuṇṇekaṅgayuttoyevāti? Na, tassa anaṅgattā. Phassoyeva hettha aṅgaṃ, na chaṭṭhāyatanaṃ. Tasmā tassa anaṅgattā nāyaṃ aparipuṇṇekaṅgayuttoti. Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ – ‘‘paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo gabbhaseyyakasattānaṃ vasena, catuttho opapātikasattānaṃ vasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo paccayavisesaṭṭhena, tatiyo aparipuṇṇāyatanavasena, catuttho paripuṇṇāyatanavasena gahito. Tathā paṭhamo sabbasaṅgāhikaṭṭhena, dutiyo mahānidānasuttantavasena (dī. ni. 2.95 ādayo), tatiyo rūpabhavavasena, catuttho kāmabhavavasena gahito’’ti.

Tattha paṭhamo imesu dutiyādīsu tīsu vāresu na katthaci na pavisatīti sabbasaṅgāhikoti vutto. Sesānaṃ viseso parato āvibhavissati. Tassāvibhāvatthaṃ –

Yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yahiṃ;
Yaṃ yathā paccayo yassa, taṃ sabbamupalakkhaye.

Tatrāyaṃ nayo – avisesena tāva catūsupi etesu suttantabhājaniye viya saṅkhārāti avatvā saṅkhāroti vuttaṃ, taṃ kasmāti? Ekacittakkhaṇikattā. Tatra hi nānācittakkhaṇiko paccayākāro vibhatto. Idha ekacittakkhaṇiko āraddho. Ekacittakkhaṇe ca bahū cetanā na santīti saṅkhārāti avatvā saṅkhāroti vuttaṃ.

Paṭhamavāre panettha ekacittakkhaṇapariyāpannadhammasaṅgahaṇato sabbaṭṭhānasādhāraṇato ca rūpaṃ chaḍḍetvā ‘‘viññāṇapaccayā nāma’’ntveva vuttaṃ. Tañhi ekacittakkhaṇapariyāpannaṃ sabbaṭṭhānasādhāraṇañca, na katthaci viññāṇappavattiṭṭhāne na pavattati. Yasmā ca ekacittakkhaṇapariyāpanno ekovettha phasso, tasmā tassānurūpaṃ paccayabhūtaṃ āyatanaṃ gaṇhanto saḷāyatanaṭṭhāne ‘‘nāmapaccayā chaṭṭhāyatana’’nti ekaṃ manāyatanaṃyeva āha. Tañhi ekassa akusalaphassassa anurūpaṃ paccayabhūtaṃ. Kāmañcetaṃ saṅkhārapaccayā viññāṇanti etthāpi vuttaṃ, hetuphalavisesadassanatthaṃ pana aṅgapuṇṇatthañca puna idha gahitaṃ. Tatra hi etassa visesena saṅkhāro hetu, avisesena nāmaṃ phalaṃ. Idha panassa avisesena nāmaṃ hetu, visesena phasso phalanti. Sokādayo pana yasmā sabbe ekacittakkhaṇe na sambhavanti, sabbasmiñca cittappavattiṭṭhāne ceva citte ca na pavattanti, tasmā na gahitā. Jātijarāmaraṇāni pana acittakkhaṇamattānipi samānāni cittakkhaṇe antogadhattā aṅgaparipūraṇatthaṃ gahitāni. Evaṃ tāvettha **‘yaṃ aññathā vuttaṃ. Yañca avuttaṃ’** taṃ veditabbaṃ.

Yaṃ panettha ito paresu vāresu vuttaṃ, tassattho vuttanayeneva veditabbo. Yasmiṃ yasmiṃ pana vāre yo yo viseso āgato, taṃ taṃ tattha tattheva pakāsayissāma.

‘Yaṃ yathā paccayo yassā’ti ettha pana saṅkhārassa avijjā sampayuttadhammasādhāraṇehi sahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthiavigatapaccayehi chahi hetupaccayena cāti sattadhā paccayo. Tattha yasmā parato hetucatukkādīni tīṇi catukkāni avigatasampayuttaaññamaññapaccayavasena vuttāni, tasmā idha tāni apanetvā avasesānaṃ vasena avijjā saṅkhārassa catudhā paccayoti veditabbo.

Saṅkhāro viññāṇassa sādhāraṇehi chahi, kammāhārapaccayehi cāti aṭṭhadhā paccayo. Idha pana teyeva tayo apanetvā pañcadhā. Viññāṇaṃ nāmassa sādhāraṇehi chahi, indriyāhārādhipatīhi cāti navadhā. Idha pana tayo apanetvā chadhā. Nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa sādhāraṇehi chahi. Kiñci panettha adhipatipaccayena, kiñci āhārapaccayādīhīti anekadhā. Idha pana teyeva tayo apanetvā tidhā catudhā pañcadhā vā. Chaṭṭhāyatanaṃ phassassa yathā viññāṇaṃ nāmassa. Evaṃ phasso vedanāya sādhāraṇehi chahi āhārapaccayena cāti sattadhā. Idha pana teyeva tayo apanetvā catudhā. Vedanā taṇhāya sādhāraṇehi chahi jhānindriyapaccayehi cāti aṭṭhadhā. Idha pana teyeva tayo apanetvā pañcadhā. Taṇhā upādānassa, yathā avijjā saṅkhārassa. Evaṃ upādānaṃ bhavassa sādhāraṇehi chahi maggapaccayena cāti sattadhā. Idha pana teyeva tayo apanetvā catudhā. Bhavo jātiyā, yasmā jātīti idha saṅkhatalakkhaṇaṃ adhippetaṃ, tasmā pariyāyena upanissayapaccayeneva paccayo. Tathā jāti jarāmaraṇassāti.

Ye pana evaṃ vadanti – ‘‘imasmiṃ catukke sabbesampi saṅkhārādīnaṃ avijjādayo sahajātapaccayena paccayā honti. Sahajātapaccayavaseneva hi paṭhamavāro āraddho’’ti, te bhavādīnaṃ tathā abhāvaṃ sesapaccayānañca sambhavaṃ dassetvā paṭikkhipitabbā. Na hi bhavo jātiyā sahajātapaccayo hoti, na jāti jarāmaraṇassa. Ye cetesaṃ saṅkharādīnaṃ avasesā paccayā vuttā, tepi sambhavantiyeva. Tasmā na sakkā chaḍḍetunti. Evaṃ tāva paṭhamavāre yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yahiṃ, yañca yathā yassa paccayo hoti, taṃ veditabbaṃ. Dutiyavārādīsupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso – dutiyavāre ‘‘nāmapaccayā phasso’’ti vatvā saḷāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttaṃ, taṃ kimatthanti? Paccayavisesadassanatthañceva mahānidānadesanāsaṅgahatthañca. Phassassa hi na kevalañca chaṭṭhāyatanameva paccayo, vedanākkhandhādayo pana tayo khandhāpi paccayāyeva. Mahānidānasuttante cassa ‘‘atthi idappaccayā phassoti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ. Kiṃ paccayā phassoti? Iti ce vadeyya, nāmapaccayā phassoti iccassa vacanīya’’nti (dī. ni. 2.96). Evaṃ saḷāyatanaṃ chaḍḍetvā ekādasaṅgiko paṭiccasamuppādo vutto. Tasmā imassa paccayavisesassa dassanatthaṃ imissā ca mahānidānasuttantadesanāya pariggahatthaṃ dutiyavāre ‘‘nāmapaccayā phasso’’ti vatvā saḷāyatanaṭṭhāne na kiñci vuttanti. Esa tāva dutiyavāre viseso.

Tatiyavāre pana ‘‘viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti suttantabhājanīye āgatameva catutthamaṅgaṃ vuttaṃ, taṃ ekacittakkhaṇikattā paccayākārassa idha ayuttanti ce? Taṃ nāyuttaṃ. Kasmā? Sakakkhaṇe paccayabhāvato. Sacepi hi tattha rūpaṃ cittakkhaṇato uddhaṃ tiṭṭhati, tathāpissa taṃ viññāṇaṃ sakakkhaṇe paccayo hoti. Kathaṃ? Purejātassa tāva cittasamuṭṭhānassa aññassa vā pacchājātapaccayena. Vuttañcetaṃ ‘‘pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.11). Sahajātassa pana cittasamuṭṭhānassa nissayapaccayena paccayo. Yathāha ‘‘cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ nissayapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.8).

Yadi evaṃ, purimavāresu kasmā evaṃ na vuttanti? Rūpappavattidesaṃ sandhāya desitattā. Ayañhi paccayākāro rūpappavattidese kāmabhave gabbhaseyyakānañceva aparipuṇṇāyatanaopapātikānañca rūpāvacaradevānañca vasena desito. Tenevettha ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti avatvā chaṭṭhāyatananti vuttaṃ. Tattha nāmaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Rūpaṃ pana hadayarūpaṃ veditabbaṃ. Taṃ panetassa chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayena ceva purejātapaccayena cāti dvidhā paccayo hotīti esa tatiyavāre viseso.

Catutthavāro pana yonivasena opapātikānaṃ, āyatanavasena paripuṇṇāyatanānaṃ, bhavavasena kāmāvacarasattānaṃ vasena vutto. Tenevettha ‘‘nāmarūpapaccayā saḷāyatana’’nti vuttaṃ. Tattha nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa sahajātādīhi, cakkhāyatanādīnaṃ pacchājātapaccayena. Rūpe hadayarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa nissayapaccayapurejātapaccayehi, cattāri mahābhūtāni cakkhāyatanādīnaṃ sahajātanissayaatthiavigatehi. Yasmā panesa ekacittakkhaṇiko paccayākāro, tasmā ettha saḷāyatanapaccayāti avatvā ‘‘chaṭṭhāyatanapaccayā phasso’’ti vuttoti ayaṃ catutthavāre viseso.

Evametesaṃ nānākaraṇaṃ ñatvā puna sabbesveva tesu visesena paṭhamakā dve vārā arūpabhave paccayākāradassanatthaṃ vuttāti veditabbā. Arūpabhavasmiñhi rūpena asammissāni paṭiccasamuppādaṅgāni pavattanti. Tatiyo rūpabhave paccayākāradassanatthaṃ vutto. Rūpabhavasmiñhi satipi rūpasammissatte saḷāyatanaṃ na pavattati. Catuttho kāmabhave paccayākāradassanatthaṃ vutto. Kāmabhavasmiñhi sakalaṃ saḷāyatanaṃ pavattati. Tatiyo vā rūpabhave ceva kāmabhave ca aparipuṇṇāyatanānaṃ akusalappavattikkhaṇaṃ sandhāya vutto. Catuttho vā kāmabhave paripuṇṇāyatanānaṃ. Paṭhamo vā sabbatthagāmitaṃ sandhāya vutto. So hi na katthaci cittappavattidese na pavattati. Dutiyo paccayavisesaṃ sandhāya vutto. Ekādasaṅgikattañhettha phassassa ca nāmapaccayattaṃ paccayaviseso. Tatiyo purimayonidvayaṃ sandhāya vutto. Purimāsu hi dvīsu yonīsu so sambhavati, tattha sadā saḷāyatanassa asambhavato. Catuttho pacchimayonidvayaṃ sandhāya vutto. Pacchimāsu hi so dvīsu yonīsu sambhavati, tattha sadā saḷāyatanassa sambhavatoti.

Ettāvatā ca yaṃ vuttaṃ catūsupi vāresu –

Yaṃ yattha aññathā vuttaṃ, avuttañcāpi yaṃ yahiṃ;
Yaṃ yathā paccayo yassa, taṃ sabbamupalakkhayeti.

Gāthāya atthadīpanā katā hoti.

Etenevānusārena, sabbametaṃ nayaṃ ito;
Viseso yo ca taṃ jaññā, catukkesu paresupi.

2. Hetucatukkaṃ

244. Tattha yo tāva idha vutto nayo, so sabbattha pākaṭoyeva. Viseso pana evaṃ veditabbo – hetucatukke tāva avijjā hetu assāti **avijjāhetuko**. Avijjā assa sahavattanato yāvabhaṅgā pavattikā gamikāti vuttaṃ hoti. ‘‘Avijjāpaccayā’’ti ca ettāvatā sahajātādipaccayavasena sādhāraṇato saṅkhārassa avijjā paccayoti dassetvā, puna ‘‘avijjāhetuko’’ti eteneva visesato avigatapaccayatā dassitā. **Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ saṅkhārahetuka**ntiādīsupi eseva nayo.

Kasmā pana bhavādīsu hetukaggahaṇaṃ na katanti? Avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa. ‘‘Tattha katamo upādānapaccayā bhavo? Ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho – ayaṃ vuccati upādānapaccayā bhavo’’ti vacanato upādānapaccayā catunnaṃ khandhānaṃ idha bhavoti nāmaṃ. Saṅkhārakkhandhe ca ‘‘jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā’’tiādivacanato (dhātu. 71) jātijarāmaraṇāni antogadhāni.

Tattha yāva upādānaṃ tāva jātijarāmaraṇānaṃ anupalabbhanato upādānaṃ bhavassa na niyamato avigatapaccayo hoti. ‘‘Yā tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ jātī’’ti ādivacanato saṅkhatalakkhaṇesu jātiyā jarāmaraṇasaṅkhātassa bhavassa jātikkhaṇamatteyeva abhāvato avigatapaccayabhāvo na sambhavati. Tathā jātiyā jarāmaraṇakkhaṇe abhāvato. Upanissayapaccayeneva pana bhavo jātiyā. Jāti jarāmaraṇassa paccayoti sabbathāpi avigatapaccayaniyamābhāvato abhāvato ca avigatapaccayassa bhavādīsu hetukaggahaṇaṃ na katanti veditabbaṃ.

Keci panāhu – ‘‘bhavo duvidhenā’’ti vacanato upapattimissako bhavo, na ca upapattibhavassa upādānaṃ avigatapaccayo hotīti ‘‘upādānapaccayā bhavo upādānahetuko’’ti avatvā ‘‘upādānapaccayā bhavo’’ti vutto. Idha pacchinnattā paratopi na vuttanti. Taṃ idha upapattimissakassa bhavassa anadhippetattā ayuttaṃ. Arūpakkhandhā hi idha bhavoti āgatā.

Bhavapaccayā jātīti ettha ca ṭhapetvā jātijarāmaraṇāni avaseso bhavo jātiyā paccayoti veditabbo. Kasmā? Jātiādīnaṃ jātiyā appaccayattā. Yadi evaṃ, ṭhapetvā jātijarāmaraṇāni bhavo jātiyā paccayoti vattabboti? Āma vattabbo, vattabbapadesābhāvato pana na vutto. Dasamaṅganiddese hi upādānapaccayasambhūto bhavo vattabbo. Ekādasamaṅganiddese jāti vattabbā. Yo pana bhavo jātiyā paccayo, tassa vattabbapadeso natthīti vattabbapadesābhāvato na vutto. Avuttopi pana yuttito gahetabboti. **Viññāṇapaccayā nāmarūpa**ntiādīsu ca viññāṇādīnaṃ avigatapaccayabhāvasambhavato viññāṇahetukādivacanaṃ katanti esa hetucatukke viseso.

3. Sampayuttacatukkaṃ

245. Sampayuttacatukkepi avijjāpaccayāti ettāvatā sahajātādipaccayavasena saṅkhārassa avijjāpaccayataṃ dassetvā puna ‘‘avijjāsampayutto’’ti sampayuttapaccayatā dassitā. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā pana arūpīnaṃ dhammānaṃ rūpadhammehi sampayogo natthi, tasmā viññāṇapaccayā nāmarūpantiādīsu tatiyacatutthavārapadesu ‘‘viññāṇasampayuttaṃ nāma’’ntiādinā nayena yaṃ labbhati, tadeva gahitanti esa sampayuttacatukke viseso.

4. Aññamaññacatukkaṃ

246. Aññamaññacatukkepi avijjāpaccayāti sahajātādipaccayavasena saṅkhārassa avijjāpaccayataṃ dassetvā ‘‘saṅkhārapaccayāpi avijjā’’ti aññamaññapaccayatā dassitā. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā pana bhavo nippadeso, upādānaṃ sappadesaṃ, sappadesadhammo ca nippadesadhammassa paccayo hoti, na nippadesadhammo sappadesadhammassa, tasmā ettha ‘‘bhavapaccayāpi upādāna’’nti na vuttaṃ; heṭṭhā vā desanāya pacchinnattā evaṃ na vuttaṃ. Yasmā ca nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ atthi, saḷāyatanapaccayā ekacittakkhaṇe nāmarūpaṃ natthi, yassa saḷāyatanaṃ aññamaññapaccayo bhaveyya, tasmā catutthavāre ‘‘chaṭṭhāyatanapaccayāpi nāmarūpa’’nti yaṃ labbhati tadeva gahitanti esa aññamaññacatukke viseso.

Avijjāmūlakanayamātikā.

Saṅkhārādimūlakanayamātikā

247. Idāni **saṅkhārapaccayā avijjā**ti saṅkhāramūlakanayo āraddho. Tatthāpi yathā avijjāmūlake evaṃ cattāri catukkāni soḷasa ca vārā veditabbā. Paṭhamacatukke pana paṭhamavārameva dassetvā desanā saṃkhittā. Yathā cettha evaṃ viññāṇamūlakādīsupi. Tattha sabbesveva tesu saṅkhāramūlakādīsu aṭṭhasu nayesu ‘‘saṅkhārapaccayā avijjā’’tiādinā nayena sahajātādipaccayavasena avijjāya saṅkhārādipaccayataṃ dassetvā puna ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādinā nayena ekacittakkhaṇepi paccayākāracakkassa pavatti dassitā.

Kasmā pana bhavamūlakā jātijarāmaraṇamūlakā vā nayā na vuttā? Kiṃ bhavapaccayā avijjā na hotīti? No na hoti. ‘‘Saṅkhārapaccayā avijjā’’ti evamādīsu pana vuccamānesu na koci bhavapariyāpanno dhammo avijjāya paccayo na vutto. Tasmā apubbassa aññassa avijjāpaccayassa vattabbassa abhāvato bhavamūlako nayo na vutto. Bhavaggahaṇena ca avijjāpi saṅgahaṃ gacchati. Tasmā ‘‘bhavapaccayā avijjā’’ti vuccamāne ‘‘avijjāpaccayā avijjā’’tipi vuttaṃ siyā. Na ca ekacittakkhaṇe avijjā avijjāya paccayo nāma hoti. Tattha pacchinnattāva jātijarāmaraṇamūlakāpi nayā na gahitā. Apica bhave jātijarāmaraṇānipi antogadhāni. Na cetāni ekacittakkhaṇe avijjāya paccayā hontīti bhavamūlakā jātijarāmaraṇamūlakā vā nayā na vuttāti.

Mātikāvaṇṇanā.

Akusalaniddesavaṇṇanā

248-249. Idāni yathā heṭṭhā cittuppādakaṇḍe kusalattikaṃ ādiṃ katvā nikkhittamātikāya paṭipāṭiyā paṭhamaṃ kusalaṃ bhājitaṃ, tathā idha mātikāya anikkhittattā paṭhamaṃ kusalaṃ anāmasitvā ‘‘avijjāpaccayā saṅkhāro’’ti akusaladhammavasena mātikāya nikkhittattā nikkhepapaṭipāṭiyāva avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni bhājetvā dassetuṃ **katame dhammā akusalā**tiādimāha. Tassattho heṭṭhā cittuppādakaṇḍe (dha. sa. aṭṭha. 365) vuttanayeneva veditabbo. Yasmā pana ekacittakkhaṇe taṇhāya ca kāmupādānassa ca sambhavo natthi, tasmā yaṃ ettha taṇhāpaccayā upādānaṃ labbhati, tadeva dassetuṃ **diṭṭhi diṭṭhigata**ntiādi vuttaṃ.

Bhavaniddese ca yasmā upādānaṃ saṅkhārakkhandhe saṅgahaṃ gacchati, tasmā ‘‘ṭhapetvā upādānaṃ vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho’’ti vuttaṃ. Evañhi vuccamāne upādānassa upādānapaccayattaṃ āpajjeyya. Na ca tadeva tassa paccayo hoti. Jātiādiniddesesu yasmā ete arūpadhammānaṃ jātiādayo, tasmā ‘‘khaṇḍiccaṃ, pāliccaṃ, valittacatā, cuti, cavanatā’’ti na vuttaṃ.

250. Evaṃ paṭhamavāraṃ niṭṭhapetvā puna dutiyavāre yasmiṃ samaye paṭhamavārena paccayākāro dassito, tasmiṃyeva samaye aparenapi nayena paccayākāraṃ dassetuṃ visuṃ samayavavatthānavāraṃ avatvā **tasmiṃ samaye avijjāpaccayā saṅkhāro**tiādināva nayena desanā katā. Tattha **ṭhapetvā phassa**nti idaṃ yasmā phassopi nāmapariyāpanno, tasmā phassassa nāmato nīharaṇatthaṃ vuttaṃ.

252. Tatiyavāre yassa cittasamuṭṭhānarūpassa viññāṇaṃ paccayo, tasmiṃ pavattamāne yasmā tenupatthaddhānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ upacitattaṃ paññāyati, tasmā **cakkhāyatanassa upacayo**tiādi vuttaṃ. Yasmā ca kammajarūpassapi tasmiṃ samaye vattamānassa viññāṇaṃ pacchājātapaccayena paccayo hoti, tasmāpi evaṃ vuttaṃ. Tattha kiñcāpi kammajaṃ cittasamuṭṭhānanti dveva santatiyo gahitā, itarāpi pana dve santatiyo gahetabbā. Tāsampi hi viññāṇaṃ paccayo hotiyeva.

254. Catutthavāre pana yasmā ekacittakkhaṇepi mahābhūtarūpapaccayā cakkhāyatanādīni, hadayarūpapaccayā chaṭṭhāyatanaṃ, nāmapaccayā ca pacchājātasahajātādivasena yathānurūpaṃ sabbānipi pavattanti, tasmā **tattha katamaṃ nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ? Cakkhāyatana**ntiādi vuttaṃ.

256. Dutiyacatukke sabbaṃ uttānameva.

264. Tatiyacatukke yassa sampayuttapaccayabhāvo na hoti, yassa ca hoti, taṃ visuṃ visuṃ dassetuṃ **idaṃ vuccati viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttaṃ nāma**ntiādi vuttaṃ.

272. Catutthacatukke phassapaccayā nāmaniddese kiñcāpi ‘‘ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho – idaṃ vuccati phassapaccayā nāma’’nti na vuttaṃ, tathāpi anantarātītapadaniddese ‘‘ṭhapetvā phassaṃ vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho’’ti vuttattā avuttampi taṃ vuttameva hoti. Yadeva hi nāmaṃ phassassa paccayo, phassopi tasseva paccayoti.

Yathā cāyaṃ catucatukko soḷasavārappabhedo avijjāmūlako paṭhamanayo etasmiṃ paṭhamākusalacitte pakāsito, evaṃ saṅkhāramūlakādayo aṭṭha nayāpi veditabbā. Pāḷi pana saṃkhittā. Evameva tasmiṃ paṭhamākusalacitteyeva nava nayā, chattiṃsa catukkāni, catucattālīsādhikañca vārasataṃ hotīti veditabbaṃ.

280. Idāni imināva nayena sesākusalacittesupi paccayākāraṃ dassetuṃ **katame dhammā akusalā**tiādi āraddhaṃ. Tattha yasmā diṭṭhivippayuttesu taṇhāpaccayā upādānaṃ natthi, tasmā upādānaṭṭhāne upādānaṃ viya daḷhanipātinā adhimokkhena padaṃ pūritaṃ. Domanassasahagatesu ca yasmā vedanāpaccayā taṇhāpi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne taṇhā viya balavakilesena paṭighena padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhāne adhimokkheneva. Vicikicchāsampayutte pana yasmā sanniṭṭhānābhāvato adhimokkhopi natthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesabhūtāya vicikicchāya padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhānaṃ parihīnameva. Uddhaccasampayutte pana yasmā adhimokkho atthi, tasmā taṇhāṭṭhāne balavakilesena uddhaccena padaṃ pūritaṃ. Upādānaṭṭhāne adhimokkheneva. Sabbattheva ca visesamattaṃ dassetvā pāḷi saṃkhittā. Yo cāyaṃ viseso dassito, tattha kevalaṃ adhimokkhaniddesova apubbo. Sesaṃ heṭṭhā āgatameva.

Adhimokkhaniddese pana adhimuccanavasena **adhimokkho**. Adhimuccati vā tena ārammaṇe cittaṃ nibbicikicchatāya sanniṭṭhānaṃ gacchatīti **adhimokkho**. Adhimuccanākāro **adhimuccanā**. Tassa cittassa, tasmiṃ vā ārammaṇe adhimuttattāti **tadadhimuttatā**. Sabbacittesu ca paṭhamacitte vuttanayeneva nayacatukkavārappabhedo veditabbo. Kevalañhi vicikicchāsampayutte upādānamūlakassa nayassa abhāvā aṭṭha nayā, dvattiṃsa catukkāni, aṭṭhavīsādhikañca vārasataṃ hotīti.

Akusalaniddesavaṇṇanā.

Kusalaniddesavaṇṇanā

292. Idāni imināva nayena kusalacittādīsupi paccayākāraṃ dassetuṃ **katame dhammā kusalā**tiādi āraddhaṃ. Yathā pana akusale paṭhamaṃ mātikaṃ nikkhipitvā pacchā niddeso kato, na tathā idha. Kasmā? Appanāvāre nānattasambhavato. Lokiyakusalādīsu hi tesaṃ dhammānaṃ dukkhasaccapariyāpannattā ‘‘evametassa kevalassa dukkhakkhandhassā’’ti appanā hoti, lokuttarakusalādīsu ‘‘evametesaṃ dhammāna’’nti. Tasmā ettha sādhāraṇato mātikaṃ ṭhapetuṃ na sakkāti pāṭiyekkaṃ tesaṃ tesaṃ kusalādīnaṃ mātikaṃ uddisitvāva niddeso katoti.

Tattha yasmā ekacittakkhaṇe kusalasaṅkhārena saddhiṃ avijjā natthi, tasmā taṃ avatvā, avijjā viya akusalānaṃ, kusalānaṃ mūlato kusalamūlaṃ, taṇhupādānānañca abhāvato taṇhāṭṭhāne taṇhā viya ārammaṇe ajjhogāḷho pasādo, upādānaṭṭhāne upādānaṃ viya daḷhanipātī nāma adhimokkho vutto. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Kusalaniddesavaṇṇanā.

Abyākataniddesavaṇṇanā

306. Abyākataṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe āgatapaṭipāṭiyāva vibhattaṃ. Sabbavāresu ca avijjāmūlakā nayā parihīnā. Kasmā? Avijjāṭṭhāne ṭhapetabbassa abhāvato. Kusalacittesu hi avijjāṭṭhāne ṭhapetabbaṃ kusalamūlaṃ atthi, cakkhuviññāṇādīsu natthi. Sahetukesu pana kiñcāpi atthi, evaṃ santepi idha pacchinnattā tattha na gahitaṃ. Pañcaviññāṇasote sotapatitāva hutvā desanā katāti veditabbā.

Visesato panettha cakkhuviññāṇādīsu taṇhāṭṭhānaṃ upādānaṭṭhānañca parihīnaṃ. Kasmā? Taṇhāṭṭhānārahassa balavadhammassa abhāvā adhimokkharahitattā ca. Sesāhetukesu taṇhāṭṭhānameva parihīnaṃ. Sahetukesu pasādasabbhāvato taṇhāṭṭhāne pasādena padaṃ pūritaṃ. Evamettha kusalākusalavipākesu cakkhuviññāṇādīsu saṅkhāraviññāṇanāmachaṭṭhāyatanaphassavedanāmūlakā cha cha, sesāhetukesu adhimokkhamūlakena saddhiṃ satta satta, sahetukesu pasādamūlakena saddhiṃ aṭṭha aṭṭha nayā veditabbā.

Tattha cakkhuviññāṇādīsupi catunnampi catukkānaṃ ādivārova vutto. Dutiyavāro paccayavisesaṭṭhena labbhamānopi na vutto. Tatiyacatutthavārā asambhavatoyeva. Rūpamissakā hi te, na ca cakkhuviññāṇādīni rūpaṃ samuṭṭhāpenti. Yathā ca paṭhamacatukke dve vārā labbhanti, evaṃ sesacatukkesupi. Tasmā paṭhamacatukke dutiyavāro, sesacatukkesu ca dve dve vārā avuttāpi vuttāva hontīti veditabbā. Sesāhetukābyākate sabbacatukkesu sabbepi vārā labbhanti. Idha pacchinnattā pana parato na gahitā. Sotapatitāva hutvā desanā katāti. Sesasahetukavipākesupi eseva nayo aññatra arūpāvacaravipākā. Arūpāvacaravipākasmiñhi vāradvayameva labbhatīti.

Abyākataniddesavaṇṇanā.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā

334. Idāni aparena pariyāyena ekacittakkhaṇe paccayākāraṃ dassetuṃ puna **katame dhammā kusalā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **avijjāpaccayā**ti upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Teneva niddesavāre ‘‘tattha katamā avijjā’’ti avibhajitvā ‘‘tattha katamo avijjāpaccayā saṅkhāro’’ti vibhattaṃ. Kusalacetanāsaṅkhāto hi saṅkhāroyeva tasmiṃ samaye cittena sahajāto hoti, na avijjā.

Tattha lokiyakusalassa heṭṭhā suttantabhājanīye vuttanayeneva avijjā paccayo hoti. Yasmā pana appahīnāvijjo avijjāya pahānatthaṃ lokuttaraṃ bhāveti, tasmā tassāpi samatikkamavasena paccayo hoti. Avijjāvatoyeva hi kusalāyūhanaṃ hoti, na itarassa. Tattha tebhūmakakusale sammohavasenapi samatikkamabhāvanāvasenapi āyūhanaṃ labbhati; lokuttare samucchedabhāvanāvasenāti. Sesaṃ vuttanayameva.

Ayaṃ pana viseso – yathā heṭṭhā ekekakusale catunnaṃ catukkānaṃ vasena nava soḷasakā laddhā, tathā idha na labbhanti. Kasmā? Avijjāya avigatasampayuttaaññamaññapaccayābhāvato. Upanissayavasena panettha paṭhamacatukkameva labbhati. Tampi paṭhamavārameva dassetvā saṃkhittaṃ. Nīharitvā pana dassetabbanti.

Avijjāmūlakakusalaniddesavaṇṇanā.

Kusalamūlakavipākaniddesavaṇṇanā

343. Idāni abyākatesupi apareneva nayena paccayākāraṃ dassetuṃ **katame dhammā abyākatā**tiādi āraddhaṃ.

Tattha **kusalamūlapaccayā**ti idampi upanissayapaccayataṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalavipākassa hi kusalamūlaṃ, akusalavipākassa ca akusalamūlaṃ upanissayapaccayo hoti; nānākkhaṇikakammapaccaye pana vattabbameva natthi. Tasmā esa upanissayapaccayena ceva nānākkhaṇikakammapaccayena ca paccayo hoti. Teneva niddesavāre ''tattha katamaṃ kusalamūla''nti avibhajitvā ''tattha katamo kusalamūlapaccayā saṅkhāro''ti vibhattaṃ. Akusalavipākepi eseva nayo.

Avijjāmūlakakusalaniddese viya ca imasmimpi vipākaniddese paṭhamaṃ paccayacatukkameva labbhati. Tampi paṭhamavāraṃ dassetvā saṃkhittaṃ. Tasmā ekekasmiṃ vipākacitte ekamekasseva catukkassa vasena kusalamūlamūlake akusalamūlamūlake ca naye vārappabhedo veditabbo. Kiriyādhammānaṃ pana yasmā neva avijjā na kusalākusalamūlāni upanissayapaccayataṃ labhanti, tasmā kiriyavasena paccayākāro na vuttoti.

Evamesa –

Akusalakusalābyākata-dhammesu anekabhedato vatvā;
Kusalākusalānaṃ pana, vipāke ca upanissayavasena.

Puna ekadhāva vutto, vādippavarena paccayākāro;
Dhammappaccayabhede, ñāṇassa pabhedajananatthaṃ.

Pariyattisavanacintana-paṭipattikkamavivajjitānañca;
Yasmā ñāṇapabhedo, na kadācipi hoti etasmiṃ.

Pariyattisavanacintana-paṭipattikkamato sadā dhīro;
Tattha kayirā na haññaṃ, karaṇīyataraṃ tato atthīti.

Ayaṃ pana paccayākāro suttantaabhidhammabhājanīyavasena dveparivaṭṭameva nīharitvā bhājetvā dassito hoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Paṭiccasamuppādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Satipaṭṭhānavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyaṃ uddesavāravaṇṇanā

355. Idāni tadanantare satipaṭṭhānavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā – satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭidhānunayavītivattatāpi, satipi. ''Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi. Taṃ suṇātha…pe… ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo? Āhārasamudayā kāyassa samudayo''tiādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocaro satipaṭṭhānanti vuccati. Tathā ''kāyo upaṭṭhānaṃ, no sati. Sati upaṭṭhānañceva sati cā''tiādīsu (paṭi. ma. 3.35). Tassattho – patiṭṭhāti asminti paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ,** padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ; satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhānaassaṭṭhānādīni viya.

''Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇaṃ anusāsitumarahatī''ti (ma. ni. 3.304, 311) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatā satipaṭṭhānanti vuttā. Tassattho – paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā; satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. ''Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī''tiādīsu (ma. ni. 3.147) pana satiyeva satipaṭṭhānanti vuccati. Tassattho – patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho; satiyeva paṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānaṃ; athavā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetaṃ. Yadi evaṃ, kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṃ katanti? Satiyā bahuttā; ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyoti.

Kasmā pana bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā, anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvidhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassapi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassāpi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā, anūnā anadhikāti.

Subhasukhaniccaattabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho. Tattha subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ, niccaṃ, attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā. Etesu ca sukhaniccaattabhāvavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesaṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti. Evaṃ subhasukhaniccaattabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā. Na kevalañca vipallāsapahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavaganthaupādānaagatippahānatthampi catubbidhāhārapariññatthañca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṃ tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana ''saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttaṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato, pacchimato, uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Nagaraṃ viya hi nibbānamahānagaraṃ, dvāraṃ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo. Pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā dakkhiṇadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṃ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā pacchimato āgacchantā pacchimadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pacchimadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osarantīti. Evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti vuttāti veditabbā.

Idha bhikkhūti ettha kiñcāpi bhagavatā devaloke nisīditvā ayaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgo kathito, ekabhikkhupi tattha bhagavato santike nisinnako nāma natthi. Evaṃ santepi yasmā ime cattāro satipaṭṭhāne bhikkhū bhāventi, bhikkhugocarā hi ete, tasmā idha bhikkhūti ālapati. Kiṃ panete satipaṭṭhāne bhikkhūyeva bhāventi, na bhikkhunīādayoti? Bhikkhunīādayopi bhāventi. Bhikkhū pana aggaparisā. Iti aggaparisattā idha bhikkhūti ālapati. Paṭipattiyā vā bhikkhubhāvadassanato evamāha. Yo hi imaṃ paṭipattiṃ paṭipajjati, so bhikkhu nāma hoti. Paṭipannako hi devo vā hotu manusso vā, bhikkhūti saṅkhaṃ gacchatiyeva. Yathāha –

''Alaṅkato cepi samañcareyya,
Santo danto niyato brahmacārī;
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū''ti. (dha. pa. 142);

Kāyānupassanāuddesavaṇṇanā

Ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippetaṃ. Tasmā **ajjhattaṃ kāye**ti attano kāyeti attho. Tattha **kāye**ti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena, hatthikāyaassakāyarathakāyādayo viya, kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi **kāyo. Āyo**ti uppattideso. Tatrāyaṃ vacanattho – āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ kesādīnaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno **kāye**ti ca vatvāpi puna **kāyānupassī**ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādidassanatthaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī cittadhammānupassī vā; atha kho kāye kāyānupassī yevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtupādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtupādāyavinimuttaekadhammānupassī; atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibhuñjako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtupādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavasena kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati. Yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā –

‘‘Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccatī’’ti.

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo – ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānattaasubhabhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukhaattasubhabhāvānupassī; atha kho kāyānupassī aniccadukkhānattaasubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ mahāsatipaṭṭhāne ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā…pe… so satova assasatī’’tiādinā (dī. ni. 2.374; ma. ni. 1.107) nayena assāsapassāsādicuṇṇakajātaaṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca ‘‘idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, tathā āpokāyaṃ, tejokāyaṃ, vāyokāyaṃ, kesakāyaṃ, lomakāyaṃ, chavikāyaṃ, cammakāyaṃ, maṃsakāyaṃ, rudhirakāyaṃ, nhārukāyaṃ, aṭṭhikāyaṃ, aṭṭhimiñjakāya’’nti paṭisambhidāyaṃ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhāte kāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Apica ‘‘imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato’’tiādinā (paṭi. ma. 3.35) anukkamena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati no niccato, dukkhato anupassati no sukhato, anattato anupassati no attato, nibbindati no nandati, virajjati no rajjati, nirodheti no samudeti, paṭinissajjati no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti (paṭi. ma. 3.35) veditabbo.

Viharatīti catūsu iriyāpathavihāresu aññataravihārasamāyogaparidīpanametaṃ, ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aparena iriyāpathena vicchinditvā apatamānaṃ attabhāvaṃ harati pavattetīti attho.

Bahiddhā kāyeti parassa kāye. **Ajjhattabahiddhā kāye**ti kālena attano kāye, kālena parassa kāye. Paṭhamanayena hi attano kāye kāyapariggaho vutto, dutiyanayena parassa kāye, tatiyanayena kālena attano kālena parassa kāye. Ajjhattabahiddhā pana ghaṭitārammaṇaṃ nāma natthi. Paguṇakammaṭṭhānassa pana aparāparaṃ sañcaraṇakālo ettha kathito. **Ātāpī**ti kāyapariggāhakavīriyasamāyogaparidīpanametaṃ. So hi yasmā tasmiṃ samaye yaṃ taṃ vīriyaṃ tīsu bhavesu kilesānaṃ ātāpanato ātāpoti vuccati, tena samannāgato hoti, tasmā **ātāpī**ti vuccati.

Sampajānoti kāyapariggāhakena sampajaññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimā**ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha – ‘‘satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti (saṃ. ni. 5.234), tasmā ettha ‘‘kāye kāyānupassī viharatī’’ti ettāvatā kāyānupassanāsatipaṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassatī upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamatthova hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati; tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati tesaṃ dassanatthaṃ ‘‘ātāpī sampajāno satimā’’ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ sampayogaṅgañca dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassa**nti vuttaṃ. Tattha **vineyyā**ti tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loke**ti ettha yvāyaṃ ajjhattādibhedo kāyo pariggahito sveva idha loko nāma. Tasmiṃ loke abhijjhādomanassaṃ vinayitvāti attho. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto, aratiratisaho, abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkhipanto bhūtañca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo – ‘‘kāye kāyānupassī’’ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Viharatīti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ. Ātāpītiādīsu ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññena sabbatthikakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā; satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññena vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatipaṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Vedanānupassanādiuddesavaṇṇanā

Vedanānupassanāsatipaṭṭhānuddesādīsupi **ajjhattā**dīni vuttanayeneva veditabbāni. Etesupi hi attano vedanādīsu, parassa vedanādīsu, kālena attano kālena parassa vedanādīsūti tividho pariggaho vutto. **Vedanāsu vedanānupassī**tiādīsu ca vedanādīnaṃ punavacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā. Tā ca lokiyā eva; cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesaṃ vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā tathā anupassanto ‘‘vedanāsu vedanānupassī’’ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesu. Kathañca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha –

‘‘Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato;
Sa ve sammadaso bhikkhu, upasanto carissatī’’ti. (saṃ. ni. 4.253);

Sabbā eva cetā dukkhātipi anupassitabbā. Vuttañcetaṃ – ‘‘yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasminti vadāmī’’ti (saṃ. ni. 4.259). Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā, yathāha – ‘‘sukhā kho, āvuso visākha, vedanā ṭhitisukhā, vipariṇāmadukkhā’’ti (ma. ni. 1.465) sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisattānupassanāvasenapi (paṭi. ma. 3.35) anupassitabbā. Sesaṃ niddesavāreyeva pākaṭaṃ bhavissati.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādinupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatādhammassa aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasantāsantādibhedānañca vasena anupassitabbā. Sesaṃ vuttanayameva. Kāmañcettha yassa kāyasaṅkhāte loke abhijjhādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa vedanādilokesupi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ, sesesupi pahīnaṃ hoti. Tenevassa tattha pahānadassanatthampi evaṃ vuttanti veditabbanti.

Uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā

356. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakārako thūlakilañjasaṇhakilañjacaṅkoṭakapeḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveḷuṃ labhitvā catudhā chinditvā tato ekekaṃ veḷukhaṇḍaṃ gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ kareyya, yathā vā pana cheko suvaṇṇakāro nānāvihitaṃ piḷandhanavikatiṃ kattukāmo suparisuddhaṃ suvaṇṇaghaṭikaṃ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṃ koṭṭhāsaṃ gahetvā taṃ taṃ piḷandhanaṃ kareyya, evameva bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ visesādhigamaṃ kattukāmo ekameva sammāsatiṃ ‘‘cattāro satipaṭṭhānā – idha bhikkhu ajjhattaṃ kāye kāyānupassī viharatī’’tiādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā vibhajanto **kathañca bhikkhu ajjhattaṃ kāye**tiādinā nayena niddesavāraṃ vattumāraddho.

Tattha **kathañcā**tiādi vitthāretuṃ kathetukamyatāpucchā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – kena ca ākārena kena pakārena bhikkhu ajjhattaṃ kāye kāyānupassī viharatīti? Sesapucchāvāresupi eseva nayo. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idha-saddo ajjhattādivasena sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetaṃ – ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’’ti (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241). Tena vuttaṃ ‘‘imasmiṃ sāsane bhikkhū’’ti.

Ajjhattaṃ kāyanti attano kāyaṃ. **Uddhaṃ pādatalā**ti pādatalato upari. **Adho kesamatthakā**ti kesaggato heṭṭhā. **Tacapariyanta**nti tiriyaṃ tacaparicchinnaṃ. **Pūraṃ nānappakārassa asucino paccavekkhatī**ti nānappakārakesādiasucibharito ayaṃ kāyoti passati. Kathaṃ? **Atthi imasmiṃ kāye kesā…pe… mutta**nti. Tattha **atthī**ti saṃvijjanti. **Imasmi**nti yvāyaṃ uddhaṃ pādatalā adho kesamatthakā tiriyaṃ tacapariyanto pūro nānappakārassa asucinoti vuccati tasmiṃ. **Kāye**ti sarīre. Sarīrañhi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtato kāyoti vuccati.

Kesā lomāti ete kesādayo dvattiṃsākārā. Tattha atthi imasmiṃ kāye kesā, atthi imasmiṃ kāye lomāti evaṃ sambandho veditabbo. Imasmiñhi pādatalato paṭṭhāya upari, kesamatthakā paṭṭhāya heṭṭhā, tacato paṭṭhāya tiriyantatoti ettake byāmamatte kaḷevare sabbākārenapi vicinanto na koci kiñci muttaṃ vā maṇiṃ vā veḷuriyaṃ vā agaruṃ vā kuṅkumaṃ vā kappūraṃ vā vāsacuṇṇādiṃ vā aṇumattampi sucibhāvaṃ passati, atha kho paramaduggandhajegucchaṃ assirīkadassanaṃ nānappakāraṃ kesalomādibhedaṃ asuciṃyeva passati. Tena vuttaṃ – **atthi imasmiṃ kāye kesā lomā…pe… mutta**nti. Ayamettha padasambandhato vaṇṇanā.

Imaṃ pana kammaṭṭhānaṃ bhāvetvā arahattaṃ pāpuṇitukāmena kulaputtena āditova catubbidhaṃ sīlaṃ sodhetvā suparisuddhasīle patiṭṭhitena, yvāyaṃ dasasu palibodhesu palibodho atthi taṃ upacchinditvā, paṭikkūlamanasikārakammaṭṭhānabhāvanāya paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā, arahattaṃ anāgāmiphalādīsu vā aññataraṃ pattassa sabbantimena paricchedena sāṭṭhakathāya pāḷiyā kataparicayassa tantiācariyassāpi kalyāṇamittassa santike uggahetabbaṃ. Visuddhaṃ tathārūpaṃ kalyāṇamittaṃ ekavihāre alabhantena tassa vasanaṭṭhānaṃ gantvā uggahetabbaṃ. Tattha catubbidhasīlavisodhanañceva (visuddhi. 1.19) palibodho (visuddhi. 1.41) ca palibodhupacchedo ca ācariyassa santikaṃ upasaṅkamanavidhānañca sabbampi visuddhimagge vitthārato kathitaṃ. Tasmā taṃ tattha kathitanayeneva veditabbaṃ.

Ācariyena pana kammaṭṭhānaṃ kathentena tividhena kathetabbaṃ. Eko bhikkhu pakatiyā uggahitakammaṭṭhāno hoti. Tassa ekaṃ dve nisajjavāre sajjhāyaṃ kāretvā kathetabbaṃ. Eko santike vasitvā uggaṇhitukāmo hoti. Tassa āgatāgatavelāya kathetabbaṃ. Eko uggaṇhitvā aññattha gantukāmo hoti. Tassa nātipapañcaṃ nātisaṅkhepaṃ katvā nijjaṭaṃ niggaṇṭhikaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ. Kathentena kiṃ ācikkhitabbanti? Sattadhā uggahakosallaṃ dasadhā ca manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ.

Tattha vacasā manasā vaṇṇato saṇṭhānato disato okāsato paricchedatoti evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Imasmiñhi paṭikkūlamanasikārakammaṭṭhāne yopi tipiṭako hoti, tenapi manasikārakāle paṭhamaṃ vācāya sajjhāyo kātabbo. Ekaccassa hi sajjhāyaṃ karontasseva kammaṭṭhānaṃ pākaṭaṃ hoti, malayavāsīmahādevattherassa santike uggahitakammaṭṭhānānaṃ dvinnaṃ therānaṃ viya. Thero kira tehi kammaṭṭhānaṃ yācito ‘cattāro māse imaṃ evaṃ sajjhāyaṃ karothā’ti dvattisākārapāḷiṃ adāsi. Te, kiñcāpi tesaṃ dve tayo nikāyā paguṇā, padakkhiṇaggāhitāya pana cattāro māse dvattiṃsākāraṃ sajjhāyantāva sotāpannā ahesuṃ.

Tasmā kammaṭṭhānaṃ kathentena ācariyena antevāsiko vattabbo – ‘paṭhamaṃ tāva vācāya sajjhāyaṃ karohī’ti. Karontena ca tacapañcakādīni paricchinditvā anulomapaṭilomavasena sajjhāyo kātabbo. ‘‘Kesā lomā nakhā dantā taco’’ti hi vatvā puna paṭilomato ‘‘taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ. Tadanantaraṃ vakkapañcake ‘‘maṃsaṃ nhāru aṭṭhi aṭṭhimiñjaṃ vakka’’nti vatvā puna paṭilomato ‘‘vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ. Tato papphāsapañcake ‘‘hadayaṃ yakanaṃ kilomakaṃ pihakaṃ papphāsa’’nti vatvā puna paṭilomato ‘‘papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ.

Tato imaṃ tantiṃ anāruḷhampi paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.4) āgataṃ matthaluṅgaṃ karīsāvasāne tantiṃ āropetvā imasmiṃ matthaluṅgapañcake ‘‘antaṃ antaguṇaṃ udariyaṃ karīsaṃ matthaluṅga’’nti vatvā puna paṭilomato ‘‘matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ.

Tato medachakke ‘‘pittaṃ semhaṃ pubbo lohitaṃ sedo medo’’ti vatvā puna paṭilomato ‘‘medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā’’ti vattabbaṃ.

Tato muttachakke ‘‘assu vasā kheḷo siṅghāṇikā lasikā mutta’’nti vatvā puna paṭilomato ‘‘muttaṃ lasikā siṅghāṇikā kheḷo vasā assu medo sedo lohitaṃ pubbo semhaṃ pittaṃ matthaluṅgaṃ karīsaṃ udariyaṃ antaguṇaṃ antaṃ papphāsaṃ pihakaṃ kilomakaṃ yakanaṃ hadayaṃ vakkaṃ aṭṭhimiñjaṃ aṭṭhi nhāru maṃsaṃ taco dantā nakhā lomā kesā''ti evaṃ kālasatampi kālasahassampi kālasatasahassampi vācāya sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyena hi kammaṭṭhānatanti paguṇā hoti; na ito cito ca cittaṃ vidhāvati; koṭṭhāsā pākaṭā honti, hatthasaṅkhalikā viya khāyanti, vatipādapanti viya ca khāyanti. Yathā ca pana vacasā, tatheva manasāpi sajjhāyo kātabbo. Vacasā sajjhāyo hi manasā sajjhāyassa paccayo hoti. Manasā sajjhāyo lakkhaṇapaṭivedhassa paccayo hoti. Lakkhaṇapaṭivedho maggaphalapaṭivedhassa paccayo hoti.

'Vaṇṇato'ti kesādīnaṃ vaṇṇo vavatthapetabbo. **'Saṇṭhānato'**ti tesaṃyeva saṇṭhānaṃ vavatthapetabbaṃ. **'Disato'**ti imasmiṃ sarīre nābhito uddhaṃ uparimā disā, adho heṭṭhimā disā. Tasmā ''ayaṃ koṭṭhāso imissā nāma disāyā''ti disā vavatthapetabbā. **'Okāsato'**ti ''ayaṃ koṭṭhāso imasmiṃ nāma okāse patiṭṭhito''ti evaṃ tassa tassa okāso vavatthapetabbo. **'Paricchedato'**ti sabhāgaparicchedo visabhāgaparicchedoti dve paricchedā. Tattha ''ayaṃ koṭṭhāso heṭṭhā ca upari ca tiriyañca iminā nāma paricchinno''ti evaṃ sabhāgaparicchedo veditabbo. ''Kesā na lomā, lomāpi na kesā''ti evaṃ amissīkatavasena visabhāgaparicchedo veditabbo.

Evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhantena pana ''idaṃ kammaṭṭhānaṃ asukasmiṃ sutte paṭikkūlavasena kathitaṃ, asukasmiṃ dhātuvasenā''ti ñatvā ācikkhitabbaṃ. Idañhi mahāsatipaṭṭhāne (dī. ni. 2.372; ma. ni. 1.105 ādayo) paṭikkūlavaseneva kathitaṃ, mahāhatthipadopama (ma. ni. 1.300 ādayo) -mahārāhulovāda (ma. ni. 2.113 ādayo) -dhātuvibhaṅgesu (ma. ni. 3.342 ādayo) dhātuvasena kathitaṃ. Kāyagatāsatisutte (ma. ni. 3.153 ādayo) pana yassa vaṇṇato upaṭṭhāti, taṃ sandhāya cattāri jhānāni vibhattāni. Tattha dhātuvasena kathitaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ hoti, paṭikkūlavasena kathitaṃ samathakammaṭṭhānaṃ. Tadetaṃ idha samathakammaṭṭhānaṃ avisesato sabbasādhāraṇavasena kathitanti vadantiyevāti.

Evaṃ sattadhā uggahakosallaṃ ācikkhitvā ''anupubbato, nātisīghato, nātisaṇikato, vikkhepapaṭibāhanato, paṇṇattisamatikkamanato, anupubbamuñcanato, appanāto, tayo ca suttantā''ti evaṃ dasadhā manasikārakosallaṃ ācikkhitabbaṃ. Tattha **'anupubbato'**ti idañhi sajjhāyakaraṇato paṭṭhāya anupaṭipāṭiyā manasikātabbaṃ, na ekantarikāya. Ekantarikāya hi manasikaronto yathā nāma akusalo puriso dvattiṃsapadaṃ nisseṇiṃ ekantarikāya ārohanto kilantakāyo patati, na ārohanaṃ sampādeti; evameva bhāvanāsampattivasena adhigantabbassa assādassa anadhigamā kilantacitto patati, na bhāvanaṃ sampādeti.

Anupubbato manasikarontenāpi ca **'nātisīghato'** manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikaroto hi yathā nāma tiyojanaṃ maggaṃ paṭipajjitvā okkamanavissajjanaṃ asallakkhetvā sīghena javena sattakkhattumpi gamanāgamanaṃ karoto purisassa kiñcāpi addhānaṃ parikkhayaṃ gacchati, atha kho pucchitvāva gantabbaṃ hoti; evameva kevalaṃ kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ pāpuṇāti, avibhūtaṃ pana hoti, na visesaṃ āvahati. Tasmā nātisīghato manasikātabbaṃ.

Yathā ca nātisīghato evaṃ **'nātisaṇikato'**pi. Atisaṇikato manasikaroto hi yathā nāma tadaheva tiyojanaṃ maggaṃ gantukāmassa purisassa antarāmagge rukkhapabbatagahanādīsu vilambamānassa maggo parikkhayaṃ na gacchati, dvīhatīhena pariyosāpetabbo hoti; evameva kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, visesādhigamassa paccayo na hoti.

'Vikkhepapaṭibāhanato'ti kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā puthuttārammaṇe cetaso vikkhepo paṭibāhitabbo. Appaṭibāhato hi yathā nāma ekapadikaṃ papātamaggaṃ paṭipannassa purisassa akkamanapadaṃ asallakkhetvā ito cito ca vilokayato padavāro virajjhati, tato sataporise papāte patitabbaṃ hoti; evameva bahiddhā vikkhepe sati kammaṭṭhānaṃ parihāyati, paridhaṃsati. Tasmā vikkhepapaṭibāhanato manasikātabbaṃ.

'Paṇṇattisamatikkamanato'ti yā ayaṃ ''kesā lomā''ti ādikā paṇṇatti taṃ atikkamitvā paṭikkūlanti cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Yathā hi udakadullabhakāle manussā araññe udapānaṃ disvā tattha tālapaṇṇādikaṃ kiñcideva saññāṇaṃ bandhitvā tena saññāṇena āgantvā nhāyanti ceva pivanti ca, yadā pana tesaṃ abhiṇhasañcārena āgatāgatapadaṃ pākaṭaṃ hoti, tadā saññāṇena kiccaṃ na hoti, icchiticchitakkhaṇe gantvā nhāyanti ceva pivanti ca; evameva pubbabhāge 'kesā lomā'ti paṇṇattivasena manasikaroto paṭikkūlabhāvo pākaṭo hoti. Atha 'kesā lomā'ti paṇṇattiṃ samatikkamitvā paṭikkūlabhāveyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ.

'Anupubbamuñcanato'ti yo yo koṭṭhāso na upaṭṭhāti, taṃ taṃ muñcantena anupubbamuñcanato manasikātabbaṃ. Ādikammikassa hi 'kesā'ti manasikaroto manasikāro gantvā 'mutta'nti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. 'Mutta'nti ca manasikaroto manasikāro gantvā 'kesā'ti imaṃ ādikoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhati. Athassa manasikaroto keci koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, keci na upaṭṭhahanti. Tena ye ye upaṭṭhahanti tesu tesu tāva kammaṃ kātabbaṃ, yāva dvīsu upaṭṭhitesu tesampi eko suṭṭhutaraṃ upaṭṭhahati. Evaṃ upaṭṭhitaṃ pana tameva punappunaṃ manasikarontena appanā uppādetabbā.

Tatrāyaṃ upamā – yathā hi dvattiṃsatālake tālavane vasantaṃ makkaṭaṃ gahetukāmo luddo ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhitvā ukkuṭṭhiṃ kareyya; atha so makkaṭo paṭipāṭiyā tasmiṃ tasmiṃ tāle patitvā pariyantatālameva gaccheyya; tatthapi gantvā luddena tatheva kate puna teneva nayena āditālaṃ āgaccheyya; so evaṃ punappunaṃ paṭipāṭiyā gacchanto ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāneyeva uṭṭhahitvā puna anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makuḷatālapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānopi na uṭṭhaheyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – yathā hi tālavane dvattiṃsatālā, evaṃ imasmiṃ kāye dvattiṃsa koṭṭhāsā; makkaṭo viya cittaṃ; luddo viya yogāvacaro; makkaṭassa dvattiṃsatālake tālavane nivāso viya yogino cittassa dvattiṃsakoṭṭhāsake kāye ārammaṇavasena anusaṃcaraṇaṃ; luddena ādimhi ṭhitatālassa paṇṇaṃ sarena vijjhitvā ukkuṭṭhiyā katāya makkaṭassa tasmiṃ tasmiṃ tāle patitvā pariyantatālagamanaṃ viya yogino 'kesā'ti manasikāre āraddhe paṭipāṭiyā gantvā pariyosānakoṭṭhāse eva cittassa saṇṭhānaṃ; puna paccāgamanepi eseva nayo; punappunaṃ paṭipāṭiyā gacchamānassa makkaṭassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānaṃ viya punappunaṃ manasikaroto kesuci kesuci upaṭṭhitesu anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu parikammakaraṇaṃ; anukkamena ekasmiṃ tāle nipatitvā tassa vemajjhe makuḷatālapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā vijjhiyamānassāpi anuṭṭhānaṃ viya avasāne dvīsu upaṭṭhitesu yo suṭṭhutaraṃ upaṭṭhāti tameva punappunaṃ manasikaritvā appanāya uppādanaṃ.

Aparāpi upamā – yathā nāma piṇḍapātiko bhikkhu dvattiṃsakulaṃ gāmaṃ upanissāya vasanto paṭhamagehe eva dve bhikkhā labhitvā parato ekaṃ vissajjeyya; punadivase tisso labhitvā parato dve vissajjeyya; tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā paribhuñjeyya, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Dvattiṃsakulagāmo viya hi dvattiṃsākāro; piṇḍapātiko viya yogāvacaro; tassa taṃ gāmaṃ upanissāya vāso viya yogino dvattiṃsākāre parikammakaraṇaṃ; paṭhamagehe dve bhikkhā labhitvā parato ekissā vissajjanaṃ viya dutiyadivase tisso labhitvā parato dvinnaṃ vissajjanaṃ viya ca manasikaroto manasikaroto anupaṭṭhahante anupaṭṭhahante vissajjetvā upaṭṭhitesu upaṭṭhitesu yāva koṭṭhāsadvaye parikammakaraṇaṃ; tatiyadivase ādimhiyeva pattapūraṃ labhitvā āsanasālāyaṃ nisīditvā paribhogo viya dvīsu yo suṭṭhutaraṃ upaṭṭhahati tameva punappunaṃ manasikaritvā appanāya uppādanaṃ.

'Appanāto'ti appanākoṭṭhāsato. Kesādīsu ekekasmiṃ koṭṭhāse appanā hotīti veditabbāti ayamettha adhippāyo.

'Tayo ca suttantā'ti adhicittaṃ, sītibhāvo, bojjhaṅgakosallanti ime tayo suttantā vīriyasamādhiyojanatthaṃ veditabbāti ayamettha adhippāyo. Tattha –

> ''Adhicittamanuyuttena, bhikkhave, bhikkhunā tīṇi nimittāni kālena kālaṃ manasikātabbāni…kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasikātabbaṃ, kālena kālaṃ paggahanimittaṃ manasikātabbaṃ, kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasikātabbaṃ. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ samādhinimittaṃyeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ paggahanimittaṃyeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Sace, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu ekantaṃ upekkhānimittaṃyeva manasikareyya, ṭhānaṃ taṃ cittaṃ na sammāsamādhiyeyya āsavānaṃ khayāya. Yato ca kho, bhikkhave, adhicittamanuyutto bhikkhu kālena kālaṃ samādhinimittaṃ, paggahanimittaṃ, upekkhānimittaṃ manasikaroti, taṃ hoti cittaṃ mudu ca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya.
>
> ''Seyyathāpi, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā ukkaṃ bandhati, ukkaṃ bandhitvā ukkāmukhaṃ ālimpeti, ukkāmukhaṃ ālimpetvā saṇḍāsena jātarūpaṃ gahetvā ukkāmukhe pakkhipeyya, ukkāmukhe pakkhipitvā kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ abhidhameyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ ḍaheyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ udakena paripphoseyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ nibbāyeyya. Sace, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ ekantaṃ ajjhupekkheyya, ṭhānaṃ taṃ jātarūpaṃ na sammā paripākaṃ gaccheyya.
>
> ''Yato ca kho, bhikkhave, suvaṇṇakāro vā suvaṇṇakārantevāsī vā taṃ jātarūpaṃ kālena kālaṃ abhidhamati, kālena kālaṃ udakena paripphoseti, kālena kālaṃ ajjhupekkhati, taṃ hoti jātarūpaṃ mudu ca kammaniyañca pabhassarañca, na ca pabhaṅgu, sammā upeti kammāya; yassā yassā ca piḷandhanavikatiyā ākaṅkhati – yadi paṭṭikāya yadi kuṇḍalāya yadi gīveyyakāya yadi suvaṇṇamālāya, tañcassa atthaṃ anubhoti.
>
> ''Evameva kho, bhikkhave, adhicittamanuyuttena…pe… sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya; yassa yassa ca abhiññāsacchikaraṇīyassa dhammassa cittaṃ abhininnāmeti abhiññā sacchikiriyāya, tatra tatreva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane''ti (a. ni. 3.103) idaṃ suttaṃ adhicittanti veditabbaṃ.

> ‘‘Chahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātuṃ. Katamehi chahi? Idha, bhikkhave, bhikkhu yasmiṃ samaye cittaṃ niggahetabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ niggaṇhāti, yasmiṃ samaye cittaṃ paggahetabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ paggaṇhāti, yasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃsitabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ sampahaṃseti, yasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhitabbaṃ tasmiṃ samaye cittaṃ ajjhupekkhati, paṇītādhimuttiko ca hoti nibbānābhirato ca. Imehi kho, bhikkhave, chahi dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātu’’nti (a. ni. 6.85) idaṃ suttaṃ sītibhāvoti veditabbaṃ.

Bojjhaṅgakosallaṃ pana ‘‘evameva kho, bhikkhave, yasmiṃ samaye līnaṃ cittaṃ hoti, akālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāyā’’ti (saṃ. ni. 5.234) saṃyuttamahāvagge bojjhaṅgasaṃyutte āgatameva.

Iti idaṃ sattavidhaṃ uggahakosallaṃ suggahitaṃ katvā imañca dasavidhaṃ manasikārakosallaṃ suṭṭhu vavatthapetvā tena yoginā ubhayakosallavasena kammaṭṭhānaṃ sādhukaṃ uggahetabbaṃ. Sace panassa ācariyena saddhiṃ ekavihāreyeva phāsu hoti, evaṃ vitthārena akathāpetvā kammaṭṭhānamanuyuñjantena visesaṃ labhitvā uparūpari kathāpetabbaṃ. Aññattha vasitukāmena yathāvuttena vidhinā vitthārato kathāpetvā punappunaṃ parivattetvā sabbaṃ gaṇṭhiṭṭhānaṃ chinditvā kammaṭṭhānabhāvanāya ananurūpaṃ senāsanaṃ pahāya mahāvāsatādiaṭṭhārasadosavajjite anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā yo tāva rāgacarito hoti, tena yasmā rāgo pahātabbo, tasmā paṭikkūlamanasikāre parikammaṃ kātabbaṃ.

Karontena pana kesesu tāva nimittaṃ gahetabbaṃ. Kathaṃ? Ekaṃ vā dve vā kese luñcitvā hatthatale ṭhapetvā vaṇṇo tāva vavatthapetabbo. Chinnaṭṭhānepi kese oloketuṃ vaṭṭati; udakapatte vā yāgupatte vā oloketumpi vaṭṭatiyeva. Kāḷakakāle disvā kāḷakāti manasikātabbā; setakāle setāti. Missakakāle pana ussadavasena manasikātabbā honti. Yathā ca kesesu, evaṃ sakalepi tacapañcake disvāva nimittaṃ gahetabbaṃ. Evaṃ nimittaṃ gahetvā sabbakoṭṭhāsesu vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā vaṇṇasaṇṭhānagandhaāsayokāsavasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthapetabbā.

Tatrāyaṃ sabbakoṭṭhāsesu anupubbakathā – **kesā** tāva pakativaṇṇena kāḷakā addāriṭṭhakavaṇṇā, saṇṭhānato dīghavaṭṭalikā tulādaṇḍasaṇṭhānā, disato uparimadisāya jātā, okāsato ubhosu passesu kaṇṇacūḷikāhi, purato nalāṭantena, pacchato galavāṭakena paricchinnā. Sīsakaṭāhaveṭhanaṃ allacammaṃ kesānaṃ okāso. Paricchedato kesā sīsaveṭhanacamme vīhaggamattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve kesā ekato natthīti ayaṃ sabhāgaparicchedo.

‘Kesā na lomā, lomā na kesā’ti evaṃ avasesehi ekatiṃsakoṭṭhāsehi amissīkatā kesā nāma pāṭiyekko koṭṭhāsoti ayaṃ visabhāgaparicchedo. Idaṃ kesānaṃ vaṇṇādito vavatthāpanaṃ.

Idaṃ pana tesaṃ vaṇṇādivasena pañcadhā paṭikkūlato vavatthāpanaṃ – kesā ca nāmete vaṇṇatopi paṭikkūlā, saṇṭhānatopi gandhatopi āsayatopi okāsatopi paṭikkūlā. Manuññepi hi yāgupatte vā bhattapatte vā kesavaṇṇaṃ kiñci disvā ‘kesamissakamidaṃ, haratha na’nti jigucchanti. Evaṃ kesā **vaṇṇato** paṭikkūlā. Rattiṃ bhuñjantāpi kesasaṇṭhānaṃ akkavākaṃ vā makacivākaṃ vā chupitvāpi tatheva jigucchanti. Evaṃ **saṇṭhānato** paṭikkūlā.

Telamakkhanapupphadhūmādisaṅkhāravirahitānañca kesānaṃ gandho paramajegucchо hoti, tato jegucchataro aggimhi pakkhittānaṃ. Kesā hi vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikkūlāpi siyuṃ, gandhena pana paṭikkūlāyeva. Yathā hi daharassa kumārassa vaccaṃ vaṇṇato haḷiddivaṇṇaṃ, saṇṭhānatopi haliddipiṇḍasaṇṭhānaṃ; saṅkhāraṭṭhāne chaḍḍitañca uddhumātakakāḷasunakhasarīraṃ vaṇṇato tālapakkavaṇṇaṃ, saṇṭhānato vaṭṭetvā vissaṭṭhamudiṅgasaṇṭhānaṃ, dāṭhāpissa sumanamakuḷasadisāti ubhayampi vaṇṇasaṇṭhānato siyā appaṭikkūlaṃ, gandhena pana paṭikkūlameva; evaṃ kesāpi siyuṃ vaṇṇasaṇṭhānato appaṭikkūlā, gandhena pana paṭikkūlā evāti.

Yathā pana asuciṭṭhāne gāmanissandena jātāni sūpeyyapaṇṇāni nāgarikamanussānaṃ jegucchāni honti aparibhogāni, evaṃ kesāpi pubbalohitamuttakarīsapittasemhādinissandena jātattā atijegucchāti idaṃ nesaṃ **‘āsayato’** pāṭikulyaṃ. Ime ca kesā nāma gūtharāsimhi uṭṭhitakaṇṇikaṃ viya ekattiṃsakoṭṭhāsarāsimhi jātā. Te susānasaṅkāraṭṭhānādīsu jātasākaṃ viya, parikhādīsu jātakamalakuvalayādipupphaṃ viya ca asuciṭṭhāne jātattā paramajegucchāti idaṃ tesaṃ **‘okāsato’** pāṭikkūlyaṃ.

Yathā ca kesānaṃ, evaṃ sabbakoṭṭhāsānaṃ vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena pañcadhā paṭikkūlatā vavatthapetabbā. Vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena pana sabbepi visuṃ visuṃ vavatthapetabbā.

Tattha **lomā** tāva pakativaṇṇato na kesā viya asambhinnakāḷakā, kāḷapiṅgalā pana honti; saṇṭhānato onataggatālamūlasaṇṭhānā; disato dvīsu disāsu jātā; okāsato ṭhapetvā kesānaṃ patiṭṭhitokāsañca hatthapādatalāni ca yebhuyyena avasesasarīraveṭhanacamme jātā; paricchedato sarīraveṭhanacamme likkhāmattaṃ pavisitvā patiṭṭhitena heṭṭhā attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve lomā ekato natthi. Ayaṃ tesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Nakhāti vīsatiyā nakhapattānaṃ nāmaṃ. Te sabbepi vaṇṇato setā; saṇṭhānato macchasakalikasaṇṭhānā; disato pādanakhā heṭṭhimadisāya jātā, hatthanakhā uparimadisāyāti dvīsu disāsu jātā; okāsato aṅgulīnaṃ aggapiṭṭhesu patiṭṭhitā; paricchedato dvīsu disāsu aṅgulikoṭimaṃsehi, anto aṅgulipiṭṭhimaṃsena, bahi ceva agge ca ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve nakhā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Dantāti paripuṇṇadantassa dvattiṃsa dantaṭṭhikāni. Tepi vaṇṇato setā; saṇṭhānato anekasaṇṭhānā. Tesañhi heṭṭhimāya tāva dantapāḷiyā majjhe cattāro dantā mattikāpiṇḍe paṭipāṭiyā ṭhapitaalābubījasaṇṭhānā. Tesaṃ ubhosu passesu ekeko ekamūlako ekakoṭiko mallikamakuḷasaṇṭhāno. Tato ekeko dvimūlako dvikoṭiko yānakaupatthambhanikasaṇṭhāno. Tato dve dve timūlā tikoṭikā. Tato dve dve catumūlā catukoṭikāti. Uparimapāḷiyāpi eseva nayo. Disato uparimadisāya jātā. Okāsato dvīsu hanukaṭṭhikesu patiṭṭhitā. Paricchedato heṭṭhā hanukaṭṭhike patiṭṭhitena attano mūlatalena, upari ākāsena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Dve dantā ekato natthi. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Tacoti sakalasarīraṃ veṭhetvā ṭhitacammaṃ. Tassa upari kāḷasāmapītādivaṇṇā chavi nāma, yā sakalasarīratopi saṅkaḍḍhiyamānā badaraṭṭhimattā hoti. Taco pana vaṇṇato setoyeva. So cassa setabhāvo aggijālābhighātapaharaṇapahārādīhi viddhaṃsitāya chaviyā pākaṭo hoti. Saṇṭhānato sarīrasaṇṭhānova hoti. Ayamettha saṅkhepo.

Vitthārato pana pādaṅgulittaco kosakārakakosasaṇṭhāno. Piṭṭhipādattaco puṭabandhaupāhanasaṇṭhāno. Jaṅghattaco bhattapuṭakatālapaṇṇasaṇṭhāno. Ūruttaco taṇḍulabharitadīghatthavikasaṇṭhāno. Ānisadattaco udakapūritapaṭaparissāvanasaṇṭhāno. Piṭṭhittaco phalakonaddhacammasaṇṭhāno. Kucchittaco vīṇādoṇikonaddhacammasaṇṭhāno. Urattaco yebhuyyena caturassasaṇṭhāno. Ubhayabāhuttaco tūṇīronaddhacammasaṇṭhāno. Piṭṭhihatthattaco khurakosakasaṇṭhāno, phaṇakatthavikasaṇṭhāno vā. Hatthaṅgulittaco kuñcikākosakasaṇṭhāno. Gīvattaco galakañcukasaṇṭhāno. Mukhattaco chiddāvacchiddo kīṭakulāvakasaṇṭhāno. Sīsattaco pattatthavikasaṇṭhānoti.

Tacapariggaṇhakena ca yogāvacarena uttaroṭṭhato paṭṭhāya upari mukhaṃ ñāṇaṃ pesetvā paṭhamaṃ tāva mukhaṃ pariyonandhitvā ṭhitacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato nalāṭaṭṭhicammaṃ. Tato thavikāya pakkhittapattassa ca thavikāya ca antarena hatthamiva sīsaṭṭhikassa ca sīsacammassa ca antarena ñāṇaṃ pesetvā aṭṭhikena saddhiṃ cammassa ekābaddhabhāvaṃ viyojentena sīsacammaṃ vavatthapetabbaṃ. Tato khandhacammaṃ. Tato anulomena paṭilomena ca dakkhiṇahatthacammaṃ. Atha teneva nayena vāmahatthacammaṃ. Tato piṭṭhicammaṃ. Taṃ taṃ vavatthapetvā anulomena ca paṭilomena ca dakkhiṇapādacammaṃ. Atha teneva nayena vāmapādacammaṃ. Tato anukkameneva vatthiudarahadayagīvacammāni vavatthapetabbāni. Atha gīvācammānantaraṃ heṭṭhimahanucammaṃ vavatthapetvā adharoṭṭhapariyosānaṃ pāpetvā niṭṭhapetabbaṃ. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi pākaṭaṃ hoti.

Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sakalasarīraṃ pariyonandhitvā ṭhito. Paricchedato heṭṭhā patiṭṭhitatalena, upari ākāsena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Maṃsanti nava maṃsapesisatāni. Taṃ sabbampi vaṇṇato rattaṃ kiṃsukapupphasadisaṃ; saṇṭhānato jaṅghapiṇḍikamaṃsaṃ tālapaṇṇapuṭabhattasaṇṭhānaṃ, ūrumaṃsaṃ nisadapotakasaṇṭhānaṃ, ānisadamaṃsaṃ uddhanakoṭisaṇṭhānaṃ, piṭṭhimaṃsaṃ tālaguḷapaṭalasaṇṭhānaṃ, phāsukadvayamaṃsaṃ potthalikāya kucchiyaṃ tanumattikālepanasaṇṭhānaṃ, thanamaṃsaṃ vaṭṭetvā avakkhittamattikāpiṇḍasaṇṭhānaṃ, bāhudvayamaṃsaṃ diguṇaṃ katvā ṭhapitaniccammamahāmūsikasaṇṭhānaṃ. Evaṃ oḷārikoḷārikaṃ maṃsaṃ pariggaṇhantassa sukhumampi pākaṭaṃ hoti. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpetvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā aṭṭhisaṅghāte patiṭṭhitatalena, upari tacena, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

'Nhārū'ti nava nhārusatāni. Vaṇṇato sabbepi nhārū setā; saṇṭhānato nānāsaṇṭhānā. Etesu hi gīvāya uparibhāgato paṭṭhāya pañca mahānhārū sarīraṃ vinaddhamānā hadayassa purimapassena otiṇṇā, pañca pacchimapassena, pañca dakkhiṇapassena, pañca vāmapassena, dakkhiṇahatthaṃ vinaddhamānāpi hatthassa purimapassena pañca, pacchimapassena pañca, tathā vāmahatthaṃ vinaddhamānāpi. Dakkhiṇapādaṃ vinaddhamānāpi pādassa purimapassena pañca, pacchimapassena pañca, tathā vāmapādaṃ vinaddhamānāpīti. Evaṃ sarīradhārakā nāma saṭṭhi mahānhārū kāyaṃ vinaddhamānā otiṇṇā, ye kaṇḍarātipi vuccanti. Te sabbepi kandalamakuḷasaṇṭhānā.

Aññe pana taṃ taṃ padesaṃ ajjhottharitvā ṭhitā tato sukhumatarā suttarajjukasaṇṭhānā. Aññe tato sukhumatarā pūtilatāsaṇṭhānā. Aññe tato sukhumatarā mahāvīṇātantisaṇṭhānā. Aññe thūlasuttakasaṇṭhānā. Hatthapādapiṭṭhiyaṃ nhārū sakuṇapādasaṇṭhānā. Sīsanhārū dārakānaṃ sīsajālakasaṇṭhānā. Piṭṭhinhārū ātape pasāritaallajālasaṇṭhānā. Avasesā taṃtaṃaṅgapaccaṅgānugatā nhārū sarīre paṭimukkajālakañcukasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitā. Paricchedato heṭṭhā tiṇṇaṃ aṭṭhisatānaṃ upari patiṭṭhitatalehi, upari maṃsacammāni āhacca ṭhitapadesehi, tiriyaṃ aññamaññena paricchinnā. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisoyeva.

Aṭṭhīti ṭhapetvā dvattiṃsa dantaṭṭhīni avasesāni catusaṭṭhi hatthaṭṭhīni, catusaṭṭhi pādaṭṭhīni, catusaṭṭhi maṃsanissitāni muduaṭṭhīni, dve paṇhikaṭṭhīni, ekekasmiṃ pāde dve gopphakaṭṭhīni, dve jaṅghaṭṭhīni, dve jaṇṇukaṭṭhīni, dve ūruṭṭhīni, dve kaṭiṭṭhīni, aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni, catuvīsati phāsukaṭṭhīni, cuddasa uraṭṭhīni, ekaṃ hadayaṭṭhi, dve akkhakaṭṭhīni, dve koṭṭhaṭṭhīni, dve bāhaṭṭhīni, dve dve aggabāhaṭṭhīni, satta gīvaṭṭhīni, dve hanukaṭṭhīni, ekaṃ nāsikaṭṭhi, dve akkhiṭṭhīni, dve kaṇṇaṭṭhīni, ekaṃ nalāṭaṭṭhi, ekaṃ muddhaṭṭhi, nava sīsakapālaṭṭhīnīti evaṃ timattāni aṭṭhisatāni.

Tāni sabbānipi vaṇṇato setāni, saṇṭhānato nānāsaṇṭhānāni. Tattha hi aggapādaṅguliṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni. Tadanantarāni majjhapabbaṭṭhīni panasaṭṭhisaṇṭhānāni. Mūlapabbaṭṭhīni paṇavasaṇṭhānāni. Piṭṭhipādaṭṭhīni koṭṭhitakandalakandarāsisaṇṭhānāni. Paṇhikaṭṭhi ekaṭṭhitālaphalabījasaṇṭhānaṃ. Gopphakaṭṭhīni bandhakīḷāgoḷakasaṇṭhānāni. Jaṅghaṭṭhīnaṃ gopphakaṭṭhīsu patiṭṭhitaṭṭhānaṃ anapanītatacasindikaḷīrasaṇṭhānaṃ. Khuddakajaṅghaṭṭhikaṃ dhanukadaṇḍasaṇṭhānaṃ, mahantaṃ milātasappapiṭṭhisaṇṭhānaṃ. Jaṇṇukaṭṭhi ekato parikkhīṇapheṇakasaṇṭhānaṃ.

Tattha jaṅghaṭṭhikassa patiṭṭhitaṭṭhānaṃ atikhiṇaggagosiṅgasaṇṭhānaṃ. Ūruṭṭhi duttacchitavāsipharasudaṇḍakasaṇṭhānaṃ. Tassa kaṭiṭṭhimhi patiṭṭhitaṭṭhānaṃ kīḷāgoḷakasaṇṭhānaṃ. Tena kaṭiṭṭhino patiṭṭhitaṭṭhānaṃ aggacchinnamahāpunnāgaphalasaṇṭhānaṃ. Kaṭiṭṭhīni dvepi ekābaddhāni hutvā kumbhakārakauddhanasaṇṭhānāni, pāṭiyekkaṃ kammārakūṭayottakasaṇṭhānāni. Koṭiyaṃ ṭhitaānisadaṭṭhi adhomukhaṃ katvā gahitasappaphaṇasaṇṭhānaṃ sattasu ṭhānesu chiddāvachiddaṃ. Piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni abbhantarato uparūpari ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭhakasaṇṭhānāni, bāhirato vaṭṭanāvaḷisaṇṭhānāni. Tesaṃ antarantarā kakacadantasadisā dve tayo kaṇṭakā honti. Catuvīsatiyā phāsukaṭṭhīsu aparipuṇṇāni aparipuṇṇāsitasaṇṭhānāni, paripuṇṇāni paripuṇṇāsitasaṇṭhānāni. Sabbānipi odātakukkuṭassa pasāritapakkhasaṇṭhānāni.

Cuddasa uraṭṭhīni jiṇṇasandamānikapañjarasaṇṭhānāni. Hadayaṭṭhi dabbiphaṇasaṇṭhānaṃ. Akkhakaṭṭhīni khuddakalohavāsidaṇḍasaṇṭhānāni. Koṭṭhaṭṭhīni ekato parikkhīṇasīhaḷakudālasaṇṭhānāni. Bāhuṭṭhīni ādāsadaṇḍakasaṇṭhānāni. Aggabāhuṭṭhīni yamakatālakandasaṇṭhānāni. Maṇibandhaṭṭhīni ekato allīyāpetvā ṭhapitasīsakapaṭṭaveṭhakasaṇṭhānāni. Piṭṭhihatthaṭṭhīni koṭṭitakandalakandarāsisaṇṭhānāni. Hatthaṅgulīsu mūlapabbaṭṭhīni paṇavasaṇṭhānāni; majjhapabbaṭṭhīni aparipuṇṇapanasaṭṭhisaṇṭhānāni; aggapabbaṭṭhīni katakabījasaṇṭhānāni. Satta gīvaṭṭhīni daṇḍena vijjhitvā paṭipāṭiyā ṭhapitavaṃsakaḷīracakkalikasaṇṭhānāni. Heṭṭhimahanukaṭṭhi kammārānaṃ ayokūṭayottakasaṇṭhānaṃ, uparimaṃ avalekhanasatthakasaṇṭhānaṃ.

Akkhikūpanāsākūpaṭṭhīni apanītamiñjataruṇatālaṭṭhisaṇṭhānāni. Nalāṭaṭṭhi adhomukhaṭhapitasaṅkhathālakakapālasaṇṭhānaṃ. Kaṇṇacūḷikaṭṭhīni nhāpitakhurakosakasaṇṭhānāni. Nalāṭakaṇṇacūḷikānaṃ upari paṭṭabandhanokāse aṭṭhi saṅkuṭitaghaṭapuṇṇapaṭalakhaṇḍasaṇṭhānaṃ. Muddhaṭṭhi mukhacchinnavaṅkanāḷikerasaṇṭhānaṃ. Sīsaṭṭhīni sibbetvā ṭhapitajajjaralābukaṭāhasaṇṭhānāni.

Disato dvīsu disāsu jātāni. Okāsato avisesena sakalasarīre ṭhitāni. Visesena panettha sīsaṭṭhīni gīvaṭṭhīsu patiṭṭhitāni, gīvaṭṭhīni piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīsu, piṭṭhikaṇṭakaṭṭhīni kaṭiṭṭhīsu, kaṭiṭṭhīni ūruṭṭhīsu, ūruṭṭhīni jaṇṇukaṭṭhīsu, jaṇṇukaṭṭhīni jaṅghaṭṭhīsu, jaṅghaṭṭhīni gopphakaṭṭhīsu, gopphakaṭṭhīni piṭṭhipādaṭṭhīsu patiṭṭhitāni. Paricchedato anto aṭṭhimiñjena, upari maṃsena, agge mūle ca aññamaññena paricchinnāni. Ayaṃ nesaṃ sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Aṭṭhimiñjanti tesaṃ tesaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ miñjaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ. Saṇṭhānato mahantamahantānaṃ aṭṭhīnaṃ abbhantaragataṃ veḷunāḷiyaṃ pakkhittaseditamahāvettaggasaṇṭhānaṃ, khuddānukhuddakānaṃ abbhantaragataṃ veḷuyaṭṭhipabbesu pakkhittaseditatanuvettaggasaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato aṭṭhīnaṃ abbhantare patiṭṭhitaṃ. Paricchedato aṭṭhīnaṃ abbhantaratalehi paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Vakkanti ekabandhanā dve maṃsapiṇḍā. Taṃ vaṇṇato mandarattaṃ pāḷibhaddakaṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato dārakānaṃ yamakakīḷāgoḷakasaṇṭhānaṃ, ekavaṇṭapaṭibaddhaambaphaladvayasaṇṭhānaṃ vā. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhaṃ hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ. Paricchedato vakkaṃ vakkabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Hadayanti hadayamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ padumapattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato bāhirapattāni apanetvā adhomukhaṭhapitapadumamakuḷasaṇṭhānaṃ. Bahi maṭṭhaṃ; anto kosātakīphalassa abbhantarasadisaṃ. Paññavantānaṃ thokaṃ vikasitaṃ, mandapaññānaṃ makuḷitameva. Anto cassa punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamatto āvāṭako hoti, yattha aḍḍhapasatamattaṃ lohitaṃ saṇṭhāti; yaṃ nissāya manodhātu manoviññāṇadhātu ca vattanti. Taṃ panetaṃ rāgacaritassa rattaṃ hoti, dosacaritassa kāḷakaṃ, mohacaritassa maṃsadhovanudakasadisaṃ, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇaṃ, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇaṃ, paññācaritassa acchaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ paṇḍaraṃ parisuddhaṃ niddhotajātimaṇi viya jutimantaṃ khāyati. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ majjhe patiṭṭhitaṃ. Paricchedato hadayaṃ hadayabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Yakananti yamakamaṃsapaṭalaṃ. Taṃ vaṇṇato rattapaṇḍukadhātukaṃ, nātirattakumudassa pattapiṭṭhivaṇṇaṃ. Saṇṭhānato mūle ekaṃ, agge yamakaṃ koviḷārapattasaṇṭhānaṃ. Tañca dandhānaṃ ekameva hoti mahantaṃ, paññavantānaṃ dve vā tīṇi vā khuddakāni. Disato uparimadisāya jātaṃ. Okāsato dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ. Paricchedato yakanaṃ yakanabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Kilomakanti paṭicchannāpaṭicchannabhedato duvidhaṃ pariyonahanamaṃsaṃ. Taṃ duvidhampi vaṇṇato setaṃ, dukūlapilotikavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato attano okāsasaṇṭhānaṃ. Disato paṭicchannakilomakaṃ uparimāya disāya jātaṃ. Itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato paṭicchannakilomakaṃ hadayañca vakkañca paṭicchādetvā ṭhitaṃ. Apaṭicchannakilomakaṃ sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonaddhitvā ṭhitaṃ. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ kilomakabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pihakanti udarajivhāmaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato nīlaṃ nigguṇḍikapupphavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato sattaṅgulappamāṇaṃ abandhanaṃ kāḷavacchakajivhāsaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ, yasmiṃ paharaṇappahārena bahi nikkhante sattānaṃ jīvitakkhayo hoti. Paricchedato pihakabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Papphāsanti dvattiṃsamaṃsakhaṇḍappabhedaṃ papphāsamaṃsaṃ. Taṃ vaṇṇato rattaṃ nātipakkaudumbaraphalavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato visamacchinnabahalapūvakhaṇḍasaṇṭhānaṃ. Abbhantare asitapītānaṃ abhāve uggatena kammajatejusmanā abbhāhatattā saṅkhāditapalālapiṇḍamiva nirasaṃ nirojaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānamantare hadayañca yakanañca paṭicchādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ. Paricchedato phapphāsabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Antanti purisassa dvattiṃsa hatthā, itthiyā aṭṭhavīsatihatthā ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. Tadetaṃ vaṇṇato setaṃ sakkharasudhāvaṇṇaṃ. Saṇṭhānato lohitadoṇiyaṃ ābhujitvā ṭhapitasīsacchinnasappasaṇṭhānaṃ. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato upari galavāṭake heṭṭhā ca karīsamagge vinibandhattā galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitaṃ. Paricchedato antabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Antaguṇanti antabhogaṭṭhānesu bandhanaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ dakasītalikamūlavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato dakasītalikamūlasaṇṭhānameva. Disato dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato kudāḷapharasukammādīni karontānaṃ yantākaḍḍhanakāle yantasuttamiva, yantaphalakāni antabhoge ekato agaḷante ābandhitvā pādapuñchanarajjumaṇḍalakassa antarā taṃ sibbetvā ṭhitarajjukā viya ekavīsatiyā ṭhānesu antabhogānaṃ antarā ṭhitaṃ. Paricchedato antaguṇabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Udariyanti udare bhavaṃ asitapitakhāyitasāyitaṃ. Taṃ vaṇṇato ajjhohaṭāhāravaṇṇaṃ. Saṇṭhānato parissāvane sithilabandhataṇḍulasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udare ṭhitaṃ. Udaraṃ nāma ubhato nippīḷiyamānassa allasāṭakassa majjhe sañjātaphoṭakasadisaṃ antapaṭalaṃ; bahi maṭṭhaṃ, anto maṃsakasambukapaliveṭhanakiliṭṭhapāvārakapupphakasadisaṃ, kuthitapanasatacassa abbhantarasadisantipi vattuṃ vaṭṭati; yattha takkoṭakā, gaṇḍuppādakā, tālahīrakā, sūcimukhakā, paṭatantasuttakā iccevamādidvattiṃsakulappabhedā kimayo ākulabyākulā saṇḍasaṇḍacārino hutvā nivasanti; ye pānabhojanādimhi avijjamāne ullaṅghitvā viravantā hadayamaṃsaṃ abhihananti, pānabhojanādiajjhoharaṇavelāya ca uddhaṃmukhā hutvā paṭhamajjhohaṭe dve tayo ālope turitaturitā vilumpanti; yaṃ tesaṃ kimīnaṃ sūtigharaṃ, vaccakuṭi, gilānasālā, susānañca hoti.

Yattha seyyathāpi nāma caṇḍālagāmadvāre candanikāya nidāghasamaye thūlaphusitake deve vassante udakena vuyhamānaṃ muttakarīsacammaaṭṭhinhārukhaṇḍakheḷasiṅghāṇikalohitappabhuti nānākuṇapajātaṃ nipatitvā kaddamodakāluḷitaṃ dvīhatīhaccayena sañjātakimikulaṃ sūriyātapavegasantāpakuthitaṃ upari pheṇapubbulake muñcantaṃ abhinīlavaṇṇaṃ paramaduggandhajegucchaṃ neva upagantuṃ na daṭṭhuṃ araharūpataṃ āpajjitvā tiṭṭhati, pageva ghāyituṃ vā sāyituṃ vā; evameva nānappakārapānabhojanādidantamusalasañcuṇṇitaṃ jivhāhatthaparivattitakheḷalālāpalibuddhaṃ taṅkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ tantavāyakhalisuvānavamathusadisaṃ nipatitvā pittasemhavātapaliveṭhitaṃ hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṃ kimikulākulaṃ uparūpari pheṇapubbulakāni muñcantaṃ paramakasambuduggandhajegucchabhāvaṃ āpajjitvā tiṭṭhati; yaṃ sutvāpi pānabhojanādīsu amanuññatā saṇṭhāti, pageva paññācakkhunā avaloketvā, yattha ca patitaṃ pānabhojanādi pañcadhā vibhāgaṃ gacchati – ekaṃ bhāgaṃ pāṇakā khādanti, ekaṃ bhāgaṃ udaraggi jhāpeti, eko bhāgo muttaṃ hoti, eko karīsaṃ, eko rasabhāvaṃ āpajjitvā soṇitamaṃsādīni upabrūhayati. Paricchedato udarapaṭalena ceva udariyabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Karīsanti vaccaṃ. Taṃ vaṇṇato yebhuyyena ajjhohaṭāhāravaṇṇameva hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato pakkāsaye ṭhitaṃ. Pakkāsayo nāma heṭṭhā nābhipiṭṭhikaṇṭakamūlānamantare antāvasāne ubbedhena aṭṭhaṅgulamatto veḷunāḷikasadiso, yattha seyyathāpi nāma uparūpari bhūmibhāge patitaṃ vassodakaṃ ogaḷitvā heṭṭhā bhūmibhāgaṃ pūretvā tiṭṭhati; evameva yaṃ kiñci āmāsaye patitaṃ pānabhojanādikaṃ udaragginā pheṇuddehakaṃ pakkaṃ pakkaṃ nisadāya pisitamiva saṇhabhāvaṃ āpajjitvā antabilena ogaḷitvā ogaḷitvā madditvā veḷupabbe pakkhipamānapaṇḍumattikā viya sannicitaṃ hutvā tiṭṭhati. Paricchedato pakkāsayapaṭalena ceva karīsabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Matthaluṅganti sīsakaṭāhabbhantare ṭhitamiñjarāsi. Taṃ vaṇṇato setaṃ ahicchattakapiṇḍikavaṇṇaṃ, dadhibhāvaṃ asampattaduṭṭhakhīravaṇṇantipi vattuṃ vaṭṭati. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato sīsakaṭāhabbhantare cattāro sibbinimagge nissāya samodhānetvā ṭhapitā cattāro piṭṭhapiṇḍā viya samohitaṃ tiṭṭhati. Paricchedato sīsakaṭāhassa abbhantaratalehi ceva matthaluṅgabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pittanti dve pittāni – baddhapittañca abaddhapittañca. Tattha baddhapittaṃ vaṇṇato bahalamadhukatelavaṇṇaṃ, abaddhapittaṃ milātaākulitapupphavaṇṇaṃ. Taṃ saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānaṃ. Disato baddhapittaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato abaddhapittaṃ ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavinimuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca udakamiva telabinduṃ avasesasarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ, yamhi kupite akkhīni pītakāni honti bhamanti, gattaṃ kampati kaṇḍuyati. Baddhapittaṃ hadayapapphāsānamantare yakanamaṃsaṃ nissāya patiṭṭhite mahākosātakīkosakasadise pittakosake ṭhitaṃ, yamhi kupite sattā ummattakā honti, vipallatthacittā hirottappaṃ chaḍḍetvā akattabbaṃ karonti, abhāsitabbaṃ bhāsanti, acintetabbaṃ cintenti. Paricchedato pittabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Semhanti sarīrabbhantare ekapattapūrappamāṇaṃ semhaṃ. Taṃ vaṇṇato setaṃ nāgabalapaṇṇarasavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato udarapaṭale ṭhitaṃ, yaṃ pānabhojanādīni ajjhoharaṇakāle seyyathāpi nāma udake sevālapaṇakaṃ kaṭṭhe vā kapāle vā patante chijjitvā dvidhā hutvā puna ajjhottharitvā tiṭṭhati, evameva pānabhojanādimhi nipatante chijjitvā dvidhā hutvā puna ajjhottharitvā tiṭṭhati; yamhi ca mandībhūte pakkagaṇḍo viya pūtikukkuṭaṇḍamiva ca udaraṃ paramajegucchaṃ kuṇapagandhaṃ hoti; tato uggatena ca gandhena uddekopi mukhampi duggandhaṃ pūtikuṇapasadisaṃ hoti; so ca puriso 'apehi, duggandhaṃ vāyasī'ti vattabbataṃ āpajjati; yañca vaḍḍhitvā bahalattamāpannaṃ pidhānaphalakamiva vaccakuṭiyā udarapaṭalassa abbhantareyeva kuṇapagandhaṃ sannirujjhitvā tiṭṭhati. Paricchedato semhabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Pubboti pūtilohitavasena pavattapubbo. So vaṇṇato paṇḍupalāsavaṇṇo, matakasarīre pana pūtibahalācāmavaṇṇo hoti. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato pana pubbassa okāso nāma nibaddho natthi yattha so sannicito tiṭṭheyya; yatra yatra pana khāṇukaṇṭakappaharaṇaggijālādīhi abhihate sarīrappadese lohitaṃ saṇṭhahitvā paccati, gaṇḍapiḷakādayo vā uppajjanti, tatra tatreva tiṭṭhati. Paricchedato pubbabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Lohitanti dve lohitāni – sannicitalohitañca saṃsaraṇalohitañca. Tattha sannicitalohitaṃ vaṇṇato nipakkabahalalākhārasavaṇṇaṃ, saṃsaraṇalohitaṃ acchalākhārasavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato ubhayampi okāsasaṇṭhānaṃ. Disato sannicitalohitaṃ uparimāya disāya jātaṃ, itaraṃ dvīsu disāsu jātaṃ. Okāsato saṃsaraṇalohitaṃ, ṭhapetvā kesalomadantanakhānaṃ maṃsavinimmuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammañca, dhamanijālānusārena sabbaṃ upādinnakasarīraṃ pharitvā ṭhitaṃ; sannicitalohitaṃ yakanaṭṭhānassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā ekapattapūramattaṃ hadayavakkapapphāsānaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharantaṃ vakkahadayayakanapapphāse temayamānaṃ ṭhitaṃ. Tasmiñhi vakkahadayādīni atemente sattā pipāsitā honti. Paricchedato lohitabhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Sedoti lomakūpādīhi paggharaṇakaāpodhātu. So vaṇṇato vippasannatilatelavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato sedassokāso nāma nibaddho natthi, yattha so lohitaṃ viya sadā tiṭṭheyya; yadā pana aggisantāpasūriyasantāpautuvikārādīhi sarīraṃ santappati tadā udakato abbuḷhamattavisamacchinnabhisamūḷālakumudanāḷakalāpo viya sabbakesalomakūpavivarehi paggharati. Tasmā tassa saṇṭhānampi kesalomakūpavivarānaṃyeva vasena veditabbaṃ. Sedapariggaṇhakena ca yoginā kesalomakūpavivare pūretvā ṭhitavaseneva sedo manasikātabbo. Paricchedato sedabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Medoti thinasineho. So vaṇṇato phālitahaliddivaṇṇo. Saṇṭhānato thūlasarīrassa tāva cammamaṃsantare ṭhapitahaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno hoti, kisasarīrassa jaṅghamaṃsaṃ ūrumaṃsaṃ piṭṭhikaṇṭakanissitaṃ piṭṭhamaṃsaṃ udaravaṭṭimaṃsanti etāni nissāya diguṇaṃ tiguṇaṃ katvā ṭhapitahaliddivaṇṇadukūlapilotikasaṇṭhāno. Disato dvīsu disāsu jāto. Okāsato thūlassa sakalasarīraṃ pharitvā, kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito, yaṃ sinehasaṅkhaṃ gatampi paramajegucchattā neva muddhani telatthāya, na nāsātelādīnaṃ atthāya gaṇhanti. Paricchedato heṭṭhā maṃsena, upari cammena, tiriyaṃ medabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Assūti akkhīhi pagdharaṇakaāpodhātu. Taṃ vaṇṇato vippasannatilatelavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānaṃ. Disato uparimāya disāya jātaṃ. Okāsato akkhikūpakesu ṭhitaṃ. Na cetaṃ pittakosake pittamiva akkhikūpakesu sadā sannicitaṃ tiṭṭhati; yadā pana sattā somanassajātā mahāhasitaṃ hasanti, domanassajātā rodanti paridevanti tathārūpaṃ visabhāgāhāraṃ āharanti, yadā ca nesaṃ akkhīni dhūmarajapaṃsukādīhi abhihaññanti, tadā etehi somanassadomanassavisabhāgāhārautūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Assupariggaṇhakena pana yoginā akkhikūpake pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbaṃ. Paricchedato assubhāgena paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Vasāti vilīnasneho. Sā vaṇṇato nāḷikeratelavaṇṇā, ācāme āsittatelavaṇṇātipi vattuṃ vaṭṭati. Saṇṭhānato nhānakāle pasannaudakassa upari paribbhamantasinehabinduvisaṭasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato yebhuyyena hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsāpuṭanalāṭaaṃsakūṭesu ṭhitā. Na cesā etesu okāsesu sadā vilīnāva hutvā tiṭṭhati; yadā pana aggisantāpasūriyasantāpautuvisabhāgadhātuvisabhāgehi te padesā usmā jātā honti, tadā tattha nhānakāle pasannaudakūpari sinehabinduvisaṭo viya ito cito ca saṃsarati. Paricchedato vasābhāgena paricchinnā. Ayamassā sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Kheḷoti antomukhe pheṇamissā āpodhātu. So vaṇṇato seto pheṇavaṇṇo. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhāno, pheṇasaṇṭhānatotipi vattuṃ vaṭṭati. Disato uparimāya disāya jāto. Okāsato ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya ṭhito. Na cesa ettha sadā sannicito hutvā tiṭṭhati. Yadā pana sattā tathārūpaṃ āhāraṃ passanti vā saranti vā uṇhatittakakaṭukaloṇambilānaṃ vā kiñci mukhe ṭhapenti, yadā vā nesaṃ hadayaṃ ākilāyati, kismiñcideva vā jigucchā uppajjati, tadā kheḷo uppajjitvā ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya saṇṭhāti. Aggajivhāya cesa tanuko hoti, mūlajivhāya bahalo; mukhe pakkhittañca puthukaṃ vā taṇḍulaṃ vā aññaṃ vā kiñci khādanīyaṃ, nadīpuḷine khatakūpakasalilaṃ viya, parikkhayaṃ agacchantova temetuṃ samattho hoti. Paricchedato kheḷabhāgena paricchinno. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Siṅghāṇikāti matthaluṅgato paggharaṇakaasuci. Sā vaṇṇato taruṇatālaṭṭhimiñjavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato uparimāya disāya jātā. Okāsato nāsāpuṭe pūretvā ṭhitā. Na cesā ettha sadā sannicitā hutvā tiṭṭhati; atha kho yathā nāma puriso paduminīpattena dadhiṃ bandhitvā heṭṭhā kaṇṭakena vijjheyya, atha tena chiddena dadhimatthu gaḷitvā bahi pateyya, evameva yadā sattā rodanti vā visabhāgāhārautuvasena vā sañjātadhātukkhobhā honti, tadā antosīsato pūtisemhabhāvaṃ āpannaṃ matthaluṅgaṃ gaḷitvā tālumatthakavivarena otaritvā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhati vā paggharati vā. Siṅghāṇikā pariggaṇhakena pana yoginā nāsāpuṭe pūretvā ṭhitavaseneva pariggaṇhitabbā. Paricchedato siṅghāṇikābhāgena paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Lasikāti sarīrasandhīnaṃ abbhantare picchilakuṇapaṃ. Sā vaṇṇato kaṇikāraniyyāsavaṇṇā. Saṇṭhānato okāsasaṇṭhānā. Disato dvīsu disāsu jātā. Okāsato aṭṭhisandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhayamānā asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitā. Yassa cesā mandā hoti, tassa uṭṭhahantassa nisīdantassa abhikkamantassa paṭikkamantassa sammiñjantassa pasārentassa aṭṭhikāni kaṭakaṭāyanti, accharāsaddaṃ karonto viya vicarati, ekayojanadviyojanamattampi addhānaṃ gatassa vāyodhātu kuppati, gattāni dukkhanti. Yassa pana bahukā hoti tassa uṭṭhānanisajjādīsu na aṭṭhīni kaṭakaṭāyanti, dīghampi addhānaṃ gatassa na vāyodhātu kuppati, na gattāni dukkhanti. Paricchedato lasikābhāgena paricchinnā. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Muttanti vaṇṇato māsakhārodakavaṇṇaṃ. Saṇṭhānato adhomukhaṭhapitaudakakumbhantaragataudakasaṇṭhānaṃ. Disato heṭṭhimāya disāya jātaṃ. Okāsato vatthissa abbhantare ṭhitaṃ. Vatthi nāma vatthipuṭo vuccati, yattha seyyathāpi nāma candanikāya pakkhitte amukhe ravaṇaghaṭe candanikaraso pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati; evameva sarīrato muttaṃ pavisati, na cassa pavisanamaggo paññāyati, nikkhamanamaggo pana pākaṭo hoti; yamhi ca muttassa bharite ‘passāvaṃ karomā’ti sattānaṃ āyūhanaṃ hoti. Paricchedato vatthiabbhantarena ceva muttabhāgena ca paricchinnaṃ. Ayamassa sabhāgaparicchedo. Visabhāgaparicchedo pana kesasadisova.

Evañhi kesādike koṭṭhāse vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena vavatthapetvā anupubbato nātisīghato nātisaṇikatotiādinā nayena vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavasena pañcadhā ‘paṭikkūlā paṭikkūlā’ti manasikaroto paṇṇattisamatikkamavasena, seyyathāpi cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ kusumānaṃ ekasuttagaṇṭhitaṃ mālaṃ olokentassa sabbapupphāni apubbāpariyamiva pākaṭāni honti, evameva ‘‘atthi imasmiṃ kāye kesā’’ti imaṃ kāyaṃ olokentassa sabbe te dhammā apubbāpariyamiva pākaṭā honti. Tena vuttaṃ manasikārakosallakathāyaṃ ‘‘ādikammikassa hi ‘kesā’ti manasikaroto manasikāro gantvā ‘mutta’nti imaṃ pariyosānakoṭṭhāsameva āhacca tiṭṭhatī’’ti.

Sace pana bahiddhāpi manasikāraṃ upasaṃharati, athassa evaṃ sabbakoṭṭhāsesu pākaṭībhūtesu āhiṇḍantā manussatiracchānādayo sattākāraṃ vijahitvā koṭṭhāsarāsivaseneva upaṭṭhahanti; tehi ca ajjhohariyamānaṃ pānabhojanādi koṭṭhāsarāsimhi pakkhipiyamānamiva upaṭṭhāti. Athassa anupubbamuñcanādivasena ‘paṭikūlā paṭikūlā’ti punappunaṃ manasikaroto anukkamena appanā uppajjati.

Tattha kesādīnaṃ vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedavasena upaṭṭhānaṃ uggahanimittaṃ, sabbākārato paṭikūlavasena upaṭṭhānaṃ paṭibhāganimittaṃ. Taṃ punappunaṃ āvajjentassa manasikarontassa takkāhataṃ vitakkāhataṃ karontassa cattāro khandhā paṭikūlārammaṇā honti, paṭhamajjhānavasena appanā pavattati. Pubbabhāge parikammaupacāracittāni savitakkasavicārāni sappītikāni somanassasahagatāni paṭikūlanimittārammaṇāni; appanāpi savitakkasavicārā sappītikā somanassasahagatāva. Bhūmantarena pana mahaggatā rūpāvacarā honti. Paṭikkūlepi ca etasmiṃ ārammaṇe ānisaṃsadassāvitāya somanassaṃ uppajjati, ekattārammaṇabaleneva vā taṃ uppajjati. Dutiyajjhānādīni panettha na nibbattanti. Kasmā? Oḷārikattā. Idañhi ārammaṇaṃ oḷārikaṃ. Vitakkabalenevettha cittekaggatā jāyati, na vitakkasamatikkamenāti. Ayaṃ tāva samathavasena kammaṭṭhānakathā.

Avisesato pana sādhāraṇavasena evaṃ veditabbaṃ – idañhi kammaṭṭhānaṃ bhāvetukāmena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā sajjhāyakāle eva kesādīnaṃ vaṇṇanimittasaṇṭhānanimittadisānimittaokāsanimittaparicchedanimittāni vācāya pothetvā pothetvā ekekakoṭṭhāse ‘ayaṃ etaṃsarikkhako’ti tividhena sajjhāyo kātabbo. Kathaṃ? Tacapañcake tāva heṭṭhā vuttanayeneva anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhanti addhamāsaṃ sajjhāyo kātabbo. Tato ācariyassa santikaṃ gantvā vakkapañcakaṃ uggaṇhitvā tatheva addhamāsaṃ sajjhāyo kātabbo. Tato te dasapi koṭṭhāse ekato katvā addhamāsaṃ. Puna papphāsapañcakādīsupi ekekaṃ uggaṇhitvā addhamāsaṃ. Tato te pañcadasapi koṭṭhāse addhamāsaṃ. Matthaluṅgapañcakaṃ addhamāsaṃ. Tato tevīsati koṭṭhāse addhamāsaṃ. Medachakkaṃ addhamāsaṃ. Tato te chabbīsatipi koṭṭhāse ekato katvā addhamāsaṃ. Muttachakkaṃ addhamāsaṃ. Tato sabbepi dvattiṃsa koṭṭhāse ekato katvā addhamāsanti evaṃ cha māse sajjhāyo kātabbo.

Tattha – upanissayasampannassa sappaññassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ uggaṇhantasseva koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, ekaccassa na upaṭṭhahanti. Tena ‘na upaṭṭhahantī’ti vīriyaṃ na vissajjetabbaṃ. Yattakā koṭṭhāsā upaṭṭhahanti tattake gahetvā sajjhāyo kātabbo. Evaṃ kammaṭṭhānaṃ kathentena pana neva paññavato na mandapaññassa vasena kathetabbaṃ, majjhimapaññassa vasena kathetabbaṃ. Majjhimapaññassa hi vasena ācariyā chahi māsehi paricchinditvā tantiṃ ṭhapayiṃsu. Yassa pana ettāvatāpi koṭṭhāsā pākaṭā na honti, tena tato parampi sajjhāyo kātabbo eva; no ca kho aparicchinditvā, cha cha māse paricchinditvāva kātabbo.

Sajjhāyaṃ karontena vaṇṇo na paccavekkhitabbo, na lakkhaṇaṃ manasikātabbaṃ, koṭṭhāsavaseneva sajjhāyo kātabbo. Ācariyenāpi ‘vaṇṇavasena sajjhāyaṃ karohī’ti niyametvā na kathetabbaṃ. Niyametvā kathite ko dosoti? Sampattiyampi vipattisaññāāpajjanaṃ. Sace hi ācariyena ‘vaṇṇavasena sajjhāyaṃ karohī’ti vutte imassa bhikkhuno tathā karontassa kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato na upaṭṭhāti, paṭikūlavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti, athesa ‘na idaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇa’nti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. ‘Paṭikūlavasena sajjhāyaṃ karohī’ti vuttepi sace tassa tathā karontassa paṭikkūlato na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā dhātuvasena vā upaṭṭhāti, athesa 'nayidaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇa'nti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. 'Dhātuvasena taṃ sajjhāyaṃ karohī'ti vuttepi sace tassa tathā karontassa dhātuto na upaṭṭhāti, vaṇṇavasena vā paṭikūlavasena vā upaṭṭhāti, athesa 'nayidaṃ kammaṭṭhānaṃ vilakkhaṇa'nti saññī hoti, ācariyena kathitameva kappetvā gaṇhāti. Ayaṃ ācariyena niyametvā kathite doso.

Kinti pana vattabbo hotīti? 'Koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karohī'ti vattabbo. Kathaṃ? 'Kesakoṭṭhāso lomakoṭṭhāsoti sajjhāyaṃ karohī'ti vattabbo. Sace panassa evaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa vaṇṇato upaṭṭhāti, athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ – 'ahaṃ dvattiṃsākāraṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karomi; mayhaṃ pana vaṇṇato upaṭṭhātī'ti. Ācariyena 'kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ, vilakkhaṇaṃ eta'nti na visaṃvādetabbaṃ. 'Sādhu, sappurisa, pubbe tayā vaṇṇakasiṇe parikammaṃ katapubbaṃ bhavissati. Etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ. Vaṇṇavaseneva sajjhāyaṃ karohī'ti vattabbo. Tenapi vaṇṇavaseneva sajjhāyo kātabbo.

So evaṃ karonto ajjhattaṃ nīlakaṃ pītakaṃ lohitakaṃ odātakanti cattāri vaṇṇakasiṇāni labhati. Kathaṃ? Tassa hi kesalomapittesu ceva akkhīnañca kāḷakaṭṭhāne vaṇṇaṃ 'nīlaṃ nīla'nti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti; jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Medasmiṃ pana akkhīnañca pītakaṭṭhāne vaṇṇaṃ 'pītakaṃ pītaka'nti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti; jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Maṃsalohitesu pana akkhīnañca rattaṭṭhāne vaṇṇaṃ 'lohitakaṃ lohitaka'nti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti; jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Nakhadantacammaaṭṭhīsu pana akkhīnañca paṇḍaraṭṭhāne vaṇṇaṃ 'odātaṃ odāta'nti manasikarontassa catukkapañcakajjhānāni uppajjanti, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ vaṇṇavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikūlato upaṭṭhāti. Athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena 'kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ, vilakkhaṇaṃ eta'nti na visaṃvādetabbaṃ. 'Sādhu, sappurisa, pubbe tayā paṭikūlamanasikāre yogo kato bhavissati. Etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ. Paṭikūlavaseneva sajjhāyaṃ karohī'ti vattabbo. Tenapi paṭikūlavasena sajjhāyo kātabbo. Tassa kesā nāma 'ajaññā duggandhā jegucchā paṭikūlā'ti evaṃ paṭikūlavasena sajjhāyaṃ karontassa paṭikūlārammaṇe paṭhamajjhānaṃ nibbattati. So jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ paṭikūlavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Aparassa koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa dhātuto upaṭṭhāti. Dhātuto upaṭṭhahantaṃ kīdisaṃ hutvā upaṭṭhātīti? Kesā tāva vammikamatthake jātakunthatiṇakāni viya hutvā upaṭṭhahanti. Lomā purāṇagāmaṭṭhāne jātadabbatiṇakāni viya. Nakhā daṇḍakesu ṭhapitamadhukaphalaṭṭhikosakā viya. Dantā mattikāpiṇḍe pavesetvā ṭhapitaalābubījāni viya. Taco vīṇāpabbake pariyonaddhaallagocammaṃ viya, maṃsaṃ bhittiyaṃ anulittamattikā viya. Nhāru dabbasambhārabaddhavallī viya. Aṭṭhi ussāpetvā ṭhapitabhittidabbasambhāro viya. Aṭṭhimiñjaṃ mahāveḷumhi pakkhittaseditavettaggaṃ viya. Vakkaṃ, hadayaṃ, yakanaṃ, kilomakaṃ, pihakaṃ, papphāsanti ime cha koṭṭhāsā sūnakāragharaṃ viya hutvā upaṭṭhahanti. Dvattiṃsahatthaṃ antaṃ lohitadoṇiyaṃ saṃvellitvā ṭhapitagharasappo viya. Antaguṇaṃ pādapuñchanake sibbitarajjukā viya. Udariyaṃ parissāvane sithilabandhataṇḍulaṃ viya. Karīsaṃ veṇupabbe pakkhittapaṇḍumattikā viya. Matthaluṅgaṃ omadditvā ṭhapitā cattāro taṇḍulapiṭṭhapiṇḍā viya. Dvādasavidhā āpodhātu paṭipāṭiyā ṭhapitesu dvādasasu udakasarāvakesu pūritaudakaṃ viya hutvā upaṭṭhāti.

Athānena ovādācariyassa ācikkhitabbaṃ. Ācariyena 'kammaṭṭhānaṃ viya akammaṭṭhānaṃ, vilakkhaṇaṃ eta'nti na visaṃvādetabbaṃ. 'Sādhu, sappurisa, pubbe tayā dhātumanasikāre yogo kato bhavissati. Etadeva kammaṭṭhānaṃ tuyhaṃ sappāyaṃ. Dhātuvaseneva sajjhāyaṃ karohī'ti vattabbo. Tenapi dhātuvasena sajjhāyo kātabbo.

Tatridaṃ manasikāramukheneva sajjhāyavidhānaṃ – idha bhikkhu 'kesā sīsaṃ pariyonaddhitvā ṭhitacamme jātā. Te na jānanti 'mayaṃ sīsaṃ pariyonaddhitvā ṭhitacamme jātā'ti; sīsaṃ pariyonaddhitvā ṭhitacammampi na jānāti 'kesā mayi jātā'ti; acetanā ete abyākatā suññā thaddhā patthinnā pathavīdhātu esā'ti manasikaroti. 'Lomā sarīraṃ pariyonahanacamme jātā. Te na jānanti 'mayaṃ sarīraṃ pariyonahanacamme jātā'ti. Sarīraṃ pariyonahanacammampi na jānāti 'lomā mayi jātā'ti etepi acetanā. Nakhā aṅgulīnaṃ aggesu jātā. Te na jānanti 'mayaṃ aṅgulīnaṃ aggesu jātā'ti. Aṅgulīnaṃ aggānipi na jānanti 'nakhā amhesu jātā'ti. Etepi acetanā. Dantā hanukaṭṭhike jātā. Te na jānanti 'mayaṃ hanukaṭṭhike jātā'ti. Hanukaṭṭhikampi na jānāti 'dantā mayi jātā'ti. Etepi acetanā. Taco na jānāti 'sarīraṃ mayā pariyonaddha'nti. Sarīrampi na jānāti 'ahaṃ tacena pariyonaddha'nti. Ayampi acetano. Maṃsaṃ na jānāti 'mayā sarīraṃ anulitta'nti. Sarīrampi na jānāti 'ahaṃ maṃsena anulitta'nti. Idampi acetanaṃ. Nhāru na jānāti 'ahaṃ aṭṭhipuñjaṃ ābandhitvā ṭhita'nti. Aṭṭhipuñjopi na jānāti 'nhārujālenāhaṃ ābaddho'ti. Idampi acetanaṃ.

Sīsaṭṭhi na jānāti 'ahaṃ gīvaṭṭhike patiṭṭhita'nti. Gīvaṭṭhikampi na jānāti 'mayi sīsaṭṭhikaṃ patiṭṭhita'nti. Gīvaṭṭhi na jānāti 'ahaṃ piṭṭhikaṇṭake ṭhita'nti. Piṭṭhikaṇṭaṭṭhikopi kaṭiṭṭhikaṃ ūruṭṭhikaṃ jaṅghaṭṭhikaṃ gopphakaṭṭhikaṃ na jānāti ‘ahaṃ paṇhikaṭṭhike patiṭṭhita’nti. Paṇhikaṭṭhikampi na jānāti ‘ahaṃ gopphakaṭṭhikaṃ ukkhipitvā ṭhitanti… pe… gīvaṭṭhikaṃ na jānāti ‘ahaṃ sīsaṭṭhikaṃ ukkhipitvā ṭhita’nti.

Paṭipāṭiyā aṭṭhīni ṭhitāni koṭiyā,
Anekasandhiyamito na kehici;
Baddho nahārūhi jarāya codito,
Acetano kaṭṭhakaliṅgarūpamo.

‘Idampi acetanaṃ. Aṭṭhimiñjaṃ; vakkaṃ…pe… matthaluṅgaṃ acetanaṃ abyākataṃ suññaṃ thaddhaṃ patthinnaṃ pathavīdhātū’ti manasikaroti. ‘Pittaṃ semhaṃ…pe… muttaṃ acetanaṃ abyākataṃ suññaṃ yūsagataṃ āpodhātū’ti manasikaroti.

Ime dve mahābhūte pariggaṇhantassa udare ussadā tejodhātu pākaṭā hoti, nāsāya ussadā vāyodhātu pākaṭā hoti. Ime cattāro mahābhūte pariggaṇhantassa upādārūpaṃ pākaṭaṃ hoti. Mahābhūtaṃ nāma upādārūpena paricchinnaṃ, upādārūpaṃ mahābhūtena. Yathā ātapo nāma chāyāya paricchinno, chāyā ātapena; evameva mahābhūtaṃ upādārūpena paricchinnaṃ, upādārūpaṃ mahābhūtena. Athassa evaṃ ‘‘cattāri mahābhūtāni tevīsati upādārūpāni rūpakkhandho’’ti rūpakkhandhaṃ pariggaṇhantassa āyatanadvāravasena arūpino khandhā pākaṭā honti. Iti rūpārūpapariggaho pañcakkhandhā honti, pañcakkhandhā dvādasāyatanāni honti, dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo hontīti khandhāyatanadhātuvasena yamakatālakandhaṃ phālento viya dve koṭṭhāse katvā nāmarūpaṃ vavatthapeti.

So ‘‘idaṃ nāmarūpaṃ na ahetu na appaccayā nibbattaṃ, sahetu sappaccayā nibbattaṃ. Ko panassa hetu? Ko pana paccayo’’ti upaparikkhanto ‘‘avijjāpaccayā taṇhāpaccayā kammapaccayā āhārapaccayā cā’’ti tassa paccayaṃ vavatthapetvā ‘‘atītepi paccayā ceva paccayasamuppannadhammā ca anāgatepi etarahipi paccayā ceva paccayasamuppannadhammā ca, tato uddhaṃ satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjo evā’’ti – evaṃ tīsu addhāsu kaṅkhaṃ vitarati. Ayaṃ pana vipassanāsaṅkhārasallakkhaṇā **ñātapariññā** nāma.

Evaṃ saṅkhāre sallakkhetvā ṭhitassa pana bhikkhussa dasabalassa sāsane mūlaṃ otiṇṇaṃ nāma hoti, patiṭṭhā laddhā nāma, cūḷasotāpanno nāma hoti niyatagatiko. Tathārūpaṃ pana utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammasavaṇasappāyaṃ labhitvā ekāsane ekapallaṅkavaragato tīṇi lakkhaṇāni āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ gaṇhātīti idaṃ dhātuvasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā nigamanaṃ.

Yassa pana neva vaṇṇato upaṭṭhāti na paṭikūlato na suññato tena ‘na me upaṭṭhātī’ti na kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nisīditabbaṃ, koṭṭhāsamanasikāreyeva pana yogo kātabbo. Porāṇakattherā kira ‘koṭṭhāsamanasikārova pamāṇa’nti āhaṃsu. Iccassa punappunaṃ koṭṭhāsavasena sajjhāyaṃ karontassa koṭṭhāsā paguṇā honti. Kadā pana paguṇā nāma hontīti? Yadā ‘kesā’ti āvajjitamatte manasikāro gantvā ‘matthaluṅga’nti antimakoṭṭhāse patiṭṭhāti, ‘matthaluṅga’nti āvajjitamatte manasikāro āgantvā ‘kesā’ti ādikoṭṭhāse patiṭṭhāti.

Athassa yathā nāma cakkhumato purisassa dvattiṃsavaṇṇānaṃ pupphānaṃ ekasuttaganthitaṃ mālaṃ olokentassa paṭipāṭiyā vā pana nikhāte dvattiṃsavatipāde paṭikkamitvā olokentassa paṭipāṭiyāva dvattiṃsavaṇṇāni pupphāni vatipādā vā pākaṭā honti, evameva dvattiṃsa koṭṭhāsā upaṭṭhahanti, vicarantā tiracchānagatāpi manussāpi sattāti na upaṭṭhahanti, koṭṭhāsāti upaṭṭhahanti, khādanīyabhojanīyaṃ koṭṭhāsantare pakkhippamānaṃ viya hoti.

Koṭṭhāsānaṃ paguṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati. Kammaṭṭhānaṃ vaṇṇato vā paṭikūlato vā suññato vā upaṭṭhāti. Yathā nāma pūve pacitukāmā itthī madditvā ṭhapitapiṭṭhato yaṃ yaṃ icchati taṃ taṃ pacati, yathā vā pana same bhūmippadese ṭhapitaṃ udakapūraṃ kumbhaṃ yato yato āvijjhanti tato tatova udakaṃ nikkhamati; evameva koṭṭhāsānaṃ paguṇakālato paṭṭhāya tīsu mukhesu ekena mukhena vimuccissati. Ākaṅkhamānassa vaṇṇato, ākaṅkhamānassa paṭikūlato, ākaṅkhamānassa suññato kammaṭṭhānaṃ upaṭṭhahissatiyeva. Ayaṃ ettako uggahasandhi nāma. Imasmiṃ uggahasandhismiṃ ṭhatvā arahattaṃ pattā bhikkhu gaṇanapathaṃ vītivattā.

Yassa pana uggahasandhismiṃ kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti, tena kammaṭṭhānaṃ uggahetvā, sace yattha ācariyo vasati, so āvāso sappāyo hoti, iccetaṃ kusalaṃ; no ce, sappāyaṭṭhāne vasitabbaṃ. Vasantena aṭṭhārasa vihāradose (visuddhi. 1.52) vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasitabbaṃ, sayampi pañcaṅgasamannāgatena bhavitabbaṃ. Tato pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkantena rattiṭṭhānaṃ vā divāṭṭhānaṃ vā pavisitvā kammaṭṭhānaṃ manasikātabbaṃ.

Kathaṃ? Ādito tāva heṭṭhā vuttanayeneva anupubbato manasikātabbaṃ, na ekantarikā. Anupubbato manasikaronto hi dvattiṃsapadaṃ nisseṇiṃ padapaṭipāṭiyā akkamanto pāsādaṃ āruyha pāsādānisaṃsaṃ anubhavanakapuriso viya ‘kesā lomā’ti paṭipāṭiyā kammaṭṭhānaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato ca na parihāyati, pāsādānisaṃsasadise ca nava lokuttaradhamme anubhavati. Anupubbato manasikarontenāpi ca nātisīghato nātisaṇikato manasikātabbaṃ. Atisīghato manasikarontassa hi kiñcāpi kammaṭṭhānaṃ paguṇaṃ hoti, avibhūtaṃ pana hoti. Tattha opammaṃ heṭṭhā vuttameva.

Atisaṇikato manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, antarāva osakkitabbaṃ hoti. Yathā hi puriso tiyojanaṃ maggaṃ sāyaṃ kacchaṃ bandhitvā paṭipanno nikkhantaṭṭhānato paṭṭhāya sītalacchāyaṃ disvā vissamati, ramaṇīyaṃ vālikatalaṃ disvā piṭṭhiṃ pasāreti, vanapokkharaṇiṃ disvā pānīyaṃ pivati nhāyati, pabbataṃ disvā āruyha pabbatarāmaṇeyyakaṃ passati, taṃ antarāyeva sīho vā byaggho vā dīpi vā hanati, corā vā pana viluppanti ceva hananti ca; evameva atisaṇikaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ pariyosānaṃ na gacchati, antarāva osakkitabbaṃ hoti.

Tasmā nātisīghaṃ nātisaṇikaṃ ekadivasaṃ tiṃsavāre manasikātabbaṃ; pātova dasa vāre, majjhanhike dasavāre, sāyanhe dasa vāre sajjhāyo kātabbo, no kātuṃ na vaṭṭati. Yathā hi pātova uṭṭhāya mukhaṃ no dhovituṃ na vaṭṭati, khādanīyaṃ bhojanīyaṃ no khādituṃ no bhuñjituṃ na vaṭṭati; etaṃ pana vaṭṭeyya; idameva ekantena no kātuṃ na vaṭṭati; karonto mahantaṃ atthaṃ gahetvā tiṭṭhati. Yathā hi ekassa purisassa tīṇi khettāni; ekaṃ khettaṃ aṭṭhakumbhaṃ deti, ekaṃ soḷasa, ekaṃ dvattiṃsa; tena tīṇipi khettāni paṭijaggituṃ asakkontena dve chaḍḍetvā ekaṃ dvattiṃsakumbhadāyakameva paṭijaggitabbaṃ; tattheva kasanavapananiddānādīni kātabbāni; tadevassa itaresu dvīsu uṭṭhānakadāyaṃ dassati; evameva sesaṃ mukhadhovanādikammaṃ chaḍḍetvāpi ettheva kammaṃ kātabbaṃ, no kātuṃ na vaṭṭati. Karonto mahantaṃ atthaṃ gaṇhitvā tiṭṭhatīti ettāvatā majjhimā paṭipadā nāma kathitā.

Evaṃ paṭipannenāpi vikkhepo paṭibāhitabbo. Kammaṭṭhānañhi vissajjetvā citte bahiddhā vikkhepaṃ gacchante kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ na sakkoti. Yathā hi eko puriso sahassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ labhitvā addhānaṃ paṭipanno antarāmagge kumbhīlamakaragāharakkhasasamuṭṭhitāya gambhīragirikandarāya upari atthataṃ ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruyha gacchanto akkamanapadaṃ vissajjetvā ito cito ca olokento paripatitvā kumbhīlādibhattaṃ hoti, evameva ayampi kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā sacitte bahiddhā vikkhepaṃ gacchante kammaṭṭhānato parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ na sakkoti.

Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ – purisassa sahassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānassa uggahitakālo; antarā gambhīragirikandarā viya saṃsāro; tassa kumbhīlādīhi daṭṭhakālo viya vaṭṭamūlakāni mahādukkhāni; ekapadikadaṇḍakasetu viya imassa bhikkhuno sajjhāyavīthi; tassa purisassa ekapadikaṃ daṇḍakasetuṃ āruyha akkamanapadaṃ vissajjetvā ito cito ca olokentassa paripatitvā kumbhīlādīnaṃ bhattabhāvaṃ āpannakālo viya imassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ vissajjetvā bahiddhā vikkhittacittassa kammaṭṭhānato parihāyitvā vaṭṭabhayaṃ samatikkamituṃ asamatthabhāvo veditabbo.

Tasmā kesā manasikātabbā. Kese manasikaritvā cittuppādassa bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhitvā suddhacitteneva ‘lomā nakhā dantā taco’ti manasikātabbaṃ. Evaṃ manasikaronto kammaṭṭhānato na parihāyati, vaṭṭabhayaṃ samatikkamati. Opammaṃ panettha tadeva parivattetvā veditabbaṃ. Sahassuddhāraṃ sādhetvā vaḍḍhiṃ labhitvā chekassa purisassa daṇḍakasetuṃ āruyha nivāsanapārupanaṃ saṃvidhāya dhātupatthaddhakāyaṃ katvā sotthinā paratīragamanaṃ viya chekassa bhikkhuno kese manasikaritvā cittuppādassa bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhitvā suddhacitteneva ‘lomā nakhā dantā taco’ti manasikarontassa kammaṭṭhānato aparihāyitvā vaṭṭabhayaṃ samatikkamanaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ bahiddhā vikkhepaṃ paṭibāhantenāpi heṭṭhā vuttanayeneva paṇṇattiṃ samatikkamanato manasikātabbaṃ. ‘Kesā lomā’ti paṇṇattiṃ vissajjetvā ‘paṭikūlaṃ paṭikūla’nti sati ṭhapetabbā. Paṭhamaṃyeva pana paṭikūlato na upaṭṭhāti. Yāva na upaṭṭhāti tāva paṇṇatti na vissajjetabbā. Yadā upaṭṭhāti tadā paṇṇattiṃ vissajjetvā ‘paṭikūla’nti manasikātabbaṃ. Karontena ca heṭṭhā vuttanayeneva pañcahākārehi paṭikūlato manasikātabbā. Tacapañcakasmiñhi vaṇṇasaṇṭhānagandhāsayokāsavaseneva pañcavidhampi pāṭikūlyaṃ labbhati. Sesesupi yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena manasikāro pavattetabbo.

Tattha kesādayo pañca koṭṭhāsā subhanimittaṃ rāgaṭṭhāniyaṃ iṭṭhārammaṇanti saṅkhaṃ gatā. Ye keci rajjanakasattā nāma, sabbe te imesu pañcasu koṭṭhāsesu rajjanti. Ayaṃ pana bhikkhu mahājanassa rajjanaṭṭhāne ‘paṭikūla’nti appanaṃ pāpeti. Tattha appanāppattito paṭṭhāya parato akilamantova appanaṃ pāpuṇāti.

Tatridaṃ opammaṃ – yathā hi cheko dhanuggaho rājānaṃ ārādhetvā satasahassuṭṭhānakaṃ gāmavaraṃ labhitvā sannaddhapañcāvudho tattha gacchanto antarāmagge dvattiṃsa core disvā tesu pañcacorajeṭṭhake ghāteyya; tesaṃ ghātitakālato paṭṭhāya tesu dve ekamaggaṃ paṭipajjamānā nāma na honti; evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Dhanuggahassa rājānaṃ ārādhetvā gāmavaraṃ laddhakālo viya hi imassa bhikkhuno ācariyasantike kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ṭhitakālo; dvattiṃsa corā viya dvattiṃsa koṭṭhāsā; pañca corajeṭṭhakā viya kesādayo pañca; corajeṭṭhakānaṃ ghātitakālo viya imassa bhikkhuno sabbasattānaṃ rajjanaṭṭhāne tacapañcake 'paṭikūla'nti appanāya pāpitakālo; sesacorānaṃ pāṇippahāreneva palāyitakālo viya sesakoṭṭhāsesu akilamantasseva appanāppatti veditabbā.

Evaṃ paṇṇattiṃ samatikkamantena ca anupubbamuñcanato manasikāro pavattetabbo – kese manasikarontena manasikaronteneva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā. Yāva lomā na upaṭṭhahanti tāva 'kesā kesā'ti manasikātabbā. Yadā pana lomā upaṭṭhahanti tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā. Evaṃ nakhādīsupi manasikāro pavattetabbo.

Tatridaṃ opammaṃ – yathā hi jalūkā gacchamānā yāva purato patiṭṭhaṃ na labhati tāva pacchato naṅguṭṭhena gahitaṭṭhānaṃ na muñcati; yadā pana purato patiṭṭhaṃ labhati tadā naṅguṭṭhaṃ ukkhipitvā mukhena gahitaṭṭhāne ṭhapeti; evameva kese manasikarontena manasikaronteneva kesesu sāpekkhena hutvā lomesu sati pesetabbā. Yāva lomā na upaṭṭhahanti tāva 'kesā kesā'ti manasikātabbā. Yadā lomā upaṭṭhahanti tadā kese vissajjetvā lomesu sati upaṭṭhapetabbā. Evaṃ nakhādīsupi manasikāro pavattetabbo.

Evaṃ pavattentena appanā hotīti vuttamanasikārakosallaṃ sampādetabbaṃ. Kathaṃ? Idañhi appanākammaṭṭhānaṃ manasikarontassa appanaṃ pāpuṇāti; paṭhamaṃyeva tāva na upaṭṭhāti; anamataggasmiñhi saṃsāravaṭṭe ca nānārammaṇesu vaḍḍhitaṃ cittaṃ 'kesā'ti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā matthaluṅge patiṭṭhāti. 'Matthaluṅga'nti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena āgantvā kesesu patiṭṭhāti. Manasikarontassa manasikarontassa pana so so koṭṭhāso upaṭṭhāti. Sati samādhināpi tiṭṭhamānā pavattati. Tena yo yo koṭṭhāso adhikataraṃ upaṭṭhāti tattha tattha dviguṇena yogaṃ katvā appanā pāpetabbā. Evaṃ appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamanto appanaṃ pāpeti. Tattha tālavanamakkaṭova opammaṃ.

Apicettha evampi yojanā veditabbā – dvattiṃsatālakasmiñhi tālavane makkaṭo paṭivasati. Taṃ gahetukāmo luddo koṭiyaṃ ṭhitatālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhimakāsi. Mānajātiko makkaṭo taṃ taṃ tālaṃ laṅghitvā pariyantatāle aṭṭhāsi. Luddo tatthapi gantvā ukkuṭṭhimakāsi. Makkaṭo puna tatheva purimatāle patiṭṭhāsi. So aparāparaṃ anubandhiyamāno kilamanto tassa tasseva tālassa mūle ṭhatvā ukkuṭṭhukkuṭṭhikāle uṭṭhahitvā gacchanto gacchanto atikilamanto ekassa tālassa makuḷapaṇṇasūciṃ daḷhaṃ gahetvā dhanukoṭiyā vijjhitvā gaṇhantopi na palāyati.

Tattha dvattiṃsa tālā viya dvattiṃsa koṭṭhāsā; makkaṭo viya cittaṃ; luddo viya yogāvacaro; luddena tālamūle ṭhatvā ukkuṭṭhikāle mānajātikassa makkaṭassa palāyitvā pariyantakoṭiyaṃ ṭhitakālo viya anamatagge saṃsāravaṭṭe ca nānārammaṇesu vaḍḍhitacittassa 'kesā'ti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā matthaluṅge patiṭṭhānaṃ; pariyantakoṭiyaṃ ṭhatvā ukkuṭṭhe orimakoṭiṃ āgamanakālo viya 'matthaluṅga'nti āvajjitamatte sajjhāyasotānusārena gantvā kesesu patiṭṭhānaṃ; aparāparaṃ anubandhiyamānassa kilamantassa ukkuṭṭhukkuṭṭhiṭṭhāne uṭṭhānakālo viya manasikarontassa manasikarontassa tasmiṃ tasmiṃ koṭṭhāse upaṭṭhahante satiyā patiṭṭhāya patiṭṭhāya gamanaṃ; dhanukoṭiyā vijjhitvā gaṇhantassāpi apalāyanakālo viya yo koṭṭhāso adhikataraṃ upaṭṭhāti, tasmiṃ dviguṇaṃ manasikāraṃ katvā appanāya pāpanaṃ.

Tattha appanāya pāpitakālato paṭṭhāya sesakoṭṭhāsesu akilamantova appanaṃ pāpessati. Tasmā 'paṭikūlaṃ paṭikūla'nti punappunaṃ āvajjitabbaṃ samannāharitabbaṃ, takkāhataṃ vitakkāhataṃ kātabbaṃ. Evaṃ karontassa cattāro khandhā paṭikūlārammaṇā honti, appanaṃ pāpuṇāti. Pubbabhāgacittāni parikammaupacārasaṅkhātāni savitakkasavicārānīti sabbaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. Ekaṃ pana koṭṭhāsaṃ manasikarontassa ekameva paṭhamajjhānaṃ nibbattati. Pāṭiyekkaṃ manasikarontassa dvattiṃsa paṭhamajjhānāni nibbattanti. Hatthe gahitapañhāvatthu pākatikameva.

So taṃ nimittanti so bhikkhu taṃ kammaṭṭhānanimittaṃ. **Āsevatī**ti sevati bhajati. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Bahulīkarotī**ti punappunaṃ karoti. **Svāvatthitaṃ vavatthapetī**ti suvavatthitaṃ karoti. **Bahiddhā kāye cittaṃ upasaṃharatī**ti evaṃ katvā bahiddhā parassa kāye attano cittaṃ upasaṃharati ṭhapeti peseti.

Atthissa kāyeti atthi assa kāye. **Ajjhattabahiddhākāye cittaṃ upasaṃharatī**ti kālena attano kālena paresaṃ kāye cittaṃ upanāmeti. **Atthi kāye**ti idaṃ yasmā na ekantena attano kāyo nāpi parasseva kāyo adhippeto, tasmā vuttaṃ. Ettha pana attano jīvamānakasarīre 'paṭikūla'nti parikammaṃ karontassa appanāpi upacārampi jāyati. Parassa jīvamānakasarīre 'paṭikūla'nti manasikarontassa neva appanā jāyati, na upacāraṃ. Nanu ca dasasu asubhesu ubhayampetaṃ jāyatīti? Āma, jāyati. Tāni hi anupādinnakapakkhe ṭhitāni. Tasmā tattha appanāpi upacārampi jāyati. Idaṃ pana upādinnakapakkhe ṭhitaṃ. Tenevettha ubhayampetaṃ na jāyati. Asubhānupassanāsaṅkhātā pana vipassanābhāvanā hotīti veditabbā. Imasmiṃ pabbe kiṃ kathitanti? Samathavipassanā kathitā.

Idānettha evaṃ sabbaṃ manasikārasādhāraṇaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ. Etesañhi –

Nimittato lakkhaṇato, dhātuto atha suññato;
Khandhādito ca viññeyyo, kesādīnaṃ vinicchayo.

Tattha **‘nimittato’**ti dvattiṃsākāre saṭṭhisataṃ nimittāni, yesaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ koṭṭhāsato pariggaṇhāti, seyyathidaṃ – kesassa vaṇṇanimittaṃ, saṇṭhānanimittaṃ, disānimittaṃ, okāsanimittaṃ, paricchedanimittanti pañca nimittāni honti. Lomādīsupi eseva nayo.

‘Lakkhaṇato’ti dvattiṃsākāre aṭṭhavīsatisataṃ lakkhaṇāni honti, yesaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ lakkhaṇato manasikaroti, seyyathidaṃ – kese thaddhattalakkhaṇaṃ, ābandhattalakkhaṇaṃ, uṇhattalakkhaṇaṃ, vitthambhanalakkhaṇanti cattāri lakkhaṇāni honti. Lomādīsupi eseva nayo.

‘Dhātuto’ti dvattiṃsākāre ‘‘catudhāturo ayaṃ, bhikkhu, puriso’’ti vuttāsu dhātūsu aṭṭhavīsatisataṃ dhātuyo honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ dhātuto pariggaṇhāti, seyyathidaṃ – kese kakkhaḷatā pathavīdhātu, ābandhanatā āpodhātu, uṇhatā tejodhātu, vitthambhanatā vāyodhātūti catasso dhātuyo honti. Lomādīsupi eseva nayo.

‘Suññato’ti dvattiṃsākāre channavuti suññatā honti, yāsaṃ vasena yogāvacaro dvattiṃsākāraṃ suññato vipassati, seyyathidaṃ – kesā suññā attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vāti. Kese tāva attasuññatā, attaniyasuññatā, niccabhāvasuññatāti tisso suññatā honti. Lomādīsupi eseva nayo.

‘Khandhādito’ti dvattiṃsākāre kesādīsu khandhādivasena pariggayhamānesu kesā kati khandhā honti, kati āyatanāni, kati dhātuyo, kati saccāni, kati satipaṭṭhānānītiādinā nayena pettha vinicchayo viññātabbo.

357. Evaṃ ajjhattādibhedato tividhena kāyānupassanaṃ vitthārato dassetvā idāni ‘‘kāyānupassī viharati ātāpī sampajāno’’tiādīni padāni bhājetvā dassetuṃ **anupassī**tiādi āraddhaṃ. Tattha yāya anupassanāya kāyānupassī nāma hoti, taṃ dassetuṃ **tattha katamā anupassanā? Yā paññā pajānanā**tiādi vuttaṃ. **Ātāpī**tiādīsupi eseva nayo.

Tattha **paññā pajānanā**tiādīni heṭṭhā cittuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 16) vuttanayeneva veditabbāni. **Upeto**tiādīni sabbāni aññamaññavevacanāni. Apica āsevanavasena **upeto,** bhāvanāvasena suṭṭhu upetoti **samupeto**. **Upāgato samupāgato, upapanno sampanno**ti imesupi dvīsu dukesu ayameva nayo. Bahulīkāravasena pana **samannāgato**ti evamettha yojanā veditabbā. **Iminā ātāpena upeto**ti ādīsupi eseva nayo.

Viharatīti pade ‘tattha katamo vihāro’ti pucchaṃ akatvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya desento **iriyatī**tiādimāha. Tassattho – catunnaṃ iriyāpathānaṃ aññatarasamaṅgībhāvato **iriyati**. Tehi iriyāpathacatukkehi kāyasakaṭavattanena **vattati**. Ekaṃ iriyāpathadukkhaṃ aparena iriyāpathena bādhitvā ciraṭṭhitikabhāvena sarīrakkhanato **pāleti**. Ekasmiṃ iriyāpathe asaṇṭhahitvā sabbiriyāpathavatanato **yapeti**. Tena tena iriyāpathena tathā tathā kāyassa yāpanato **yāpeti**. Cirakālavattāpanato **carati**. Iriyāpathena iriyāpathaṃ vicchinditvā jīvitaharaṇato **viharati**.

362. **Sveva kāyo loko**ti yasmiṃ kāye kāyānupassī viharati, sveva kāyo lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Yasmā panassa kāye pahīyamānaṃ abhijjhādomanassaṃ vedanādīsupi pahīyati eva, tasmā **pañcapi upādānakkhandhā loko**ti vuttaṃ.

Santātiādīsupi nirodhavasena santatāya **santā**. Bhāvanāya samitattā **samitā**. Vatthupariññāya appavattivūpasamavasena **vūpasantā**. Nirodhasaṅkhātaṃ atthaṃ gatāti **atthaṅgatā**. Punappunaṃ nibbattiyā paṭibāhitattā ativiya atthaṃ gatāti **abbhatthaṅgatā. Appitā**ti vināsitā, appavattiyaṃ ṭhapitātipi attho. **Byappitā**ti suvināsitā, ativiya appavattiyaṃ ṭhapitātipi attho. Yathā puna na anvassavanti evaṃ sositattā **sositā**. Suṭṭhu sositāti **visositā**, sukkhāpitāti attho. Vigatantā katāti **byantī katā**. Ettha ca anupassanāya kammaṭṭhānavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ, ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññena kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo; satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdho samatho, sampajaññena vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Kāyānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā

363. Vedanānupassanāniddesepi heṭṭhā vuttasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno**tiādīsu pana **sukhaṃ vedana**nti kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukhaṃ vedayamānā ‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmā’ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ nappajahati, sattasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ pajahati, sattasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. ‘Idañhi ko vedayati, kassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā’ti evaṃ sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha **ko vedayatī**ti? Na koci satto vā puggalo vā vedayati. **Kassa vedanā**ti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. **Kiṃ kāraṇā vedanā**ti? Vatthuārammaṇā ca panesā vedanā. Tasmā esa evaṃ pajānāti – ‘taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati; taṃ pana vedanāpavattiṃ upādāya ‘ahaṃ vedayāmī’ti vohāramattaṃ hotī’ti. Evaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento ‘esa sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’ti pajānātīti veditabbo, cittalapabbate aññataro thero viya.

Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati. Tameko daharo āha – ‘‘kataraṃ vo, bhante, ṭhānaṃ rujatī’’ti? ‘‘Āvuso, pāṭiyekkaṃ rujanaṭṭhānaṃ nāma natthi; vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatī’’ti. ‘‘Evaṃ jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetuṃ vaṭṭati no, bhante’’ti. ‘‘Adhivāsemi, āvuso’’ti. ‘‘Adhivāsanā, bhante, seyyo’’ti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi. Mañcake antāni rāsīkatāni ahesuṃ. Thero daharassa dassesi – ‘‘vaṭṭatāvuso, ettakā adhivāsanā’’ti? Daharo tuṇhī ahosi. Thero vīriyasamādhiṃ yojetvā sahapaṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā **samasīsī** hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ…pe… nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’’ti pajānāti. Iti bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ – rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānañca; rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathento saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ kathesi. Tadubhayampi visuddhimagge sabbākārato dassitameva.

Arūpakammaṭṭhānaṃ pana kathento yebhuyyena vedanāvasena kathesi. Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso – phassavasena, vedanāvasena, cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṃkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmiṃ ārammaṇe cittacetasikānaṃ paṭhamābhinipāto taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno phasso pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavantī uppajjamānā vedanā pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā vijānantaṃ uppajjamānaṃ viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi ‘na kevalaṃ phassova uppajjati; tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjatī’ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi ‘na kevalaṃ vedanāva uppajjati; tāya saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānanamānaṃ viññāṇampi uppajjatī’ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi ‘na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati; tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānanamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjatī’ti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So ‘ime phassapañcamakā dhammā kiṃnissitā’ti upadhārento ‘vatthunissitā’ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo; yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘idañca pana me viññāṇaṃ etthasitaṃ, etthapaṭibaddha’’nti (dī. ni. 1.235). So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmanti nāmarūpameva passati. Rūpañcettha rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi.

So ‘ime pañcakkhandhā kiṃhetukā’ti upaparikkhanto ‘avijjādihetukā’ti passati; tato paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ; añño satto vā puggalo vā natthi; suddhasaṅkhārapuñjamattamevāti sappaccayanāmarūpavasenava tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā ‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’ti sammasanto vicarati. So ‘ajja ajjā’ti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammasavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte patiṭṭhāti. Evaṃ imesaṃ tiṇṇampi janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena kathesi. Phassavasena vā hi viññāṇavasena vā kathiyamānaṃ na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattipākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānañhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpayantaṃ viya, satapākatelaṃ makkhāpayamānaṃ viya, udakaghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya, 'aho sukhaṃ! Aho sukhanti'! Vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya, vilīnatambalohena āsiñcantaṃ viya, sukkhatiṇavanappatimhi araññe dāruukkākalāpaṃ pakkhipamānaṃ viya 'aho dukkhaṃ! Aho dukkhanti!' Vippalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārā avibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Antarā piṭṭhipāsāṇaṃ āruhitvā palāyantassa migassa anupathaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāge aparabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi 'ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissatī'ti nayato jānāti. Evaṃ āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti; oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhāya vedanāya uppatti pākaṭā hoti. 'Ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe evaṃ gato'ti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti.

Evaṃ bhagavā paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāvasena vinivattetvā dassesi; na kevalañca idheva evaṃ dasseti, dīghanikāyamhi mahānidāne, sakkapañhe, mahāsatipaṭṭhāne, majjhimanikāyamhi satipaṭṭhāne ca cūḷataṇhāsaṅkhaye, mahātaṇhāsaṅkhaye, cūḷavedalle, mahāvedalle, raṭṭhapālasutte, māgaṇḍiyasutte, dhātuvibhaṅge, āneñjasappāye, saṃyuttanikāyamhi cūḷanidānasutte, rukkhopame, parivīmaṃsanasutte, sakale vedanāsaṃyutteti evaṃ anekesu suttesu paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṃ imasmimpi satipaṭṭhānavibhaṅge paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena vinivattetvā dassesi.

Tattha **sukhaṃ vedana**ntiādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo – **sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātī**ti sukhavedanākkhaṇe dukkhāya vedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno 'sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī'ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhā vedanā, tassā idāni abhāvato imissā ca sukhāya ito paṭhamaṃ abhāvato vedanā nāma aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti itiha tattha sampajāno hoti. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ''Yasmiṃ, aggivessana, samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, sukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, aggivessana, samaye dukkhaṃ…pe… adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi kho…pe… adukkhamasukhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā…pe… nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ, aggivessana, sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati, adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti; 'khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā'ti pajānātī''ti (ma. ni. 2.205).

Sāmisaṃ vā sukhantiādīsu **sāmisā sukhā** nāma pañcakāmaguṇāmisanissitā cha gehassitasomanassavedanā; **nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammassitasomanassavedanā; **sāmisā dukkhā** nāma cha gehassitadomanassavedanā; **nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammassitadomanassavedanā; **sāmisā adukkhamasukhā** nāma cha gehasitaupekkhāvedanā; **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma cha nekkhammassitaupekkhāvedanā. Tāsaṃ vibhāgo uparipaṇṇāse pāḷiyaṃ (ma. ni. 3.304 ādayo) āgatoyeva. **So taṃ nimitta**nti so taṃ vedanānimittaṃ. **Bahiddhā vedanāsū**ti parapuggalassa vedanāsu. **Sukhaṃ vedanaṃ vedayamāna**nti parapuggalaṃ sukhavedanaṃ vedayamānaṃ. **Ajjhattabahiddhā**ti kālena attano kālena parassa vedanāsu cittaṃ upasaṃharati. Imasmiṃ vāre yasmā neva attā, na paro niyamito; tasmā vedanāpariggahamattameva dassetuṃ ''idha bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ sukhā vedanā''tiādi vuttaṃ. Sesamettha uttānameva. Imasmiṃ pana pabbe suddhavipassanāva kathitāti.

Vedanānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā

365. Cittānupassanāniddesepi heṭṭhā vuttasadisaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sarāgaṃ vā citta**ntiādīsu pana **sarāga**nti aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ. **Vītarāga**nti lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ, tasmā idha ekapadepi lokuttaraṃ na labbhati. Yasmā pahānekaṭṭhavasena rāgādīhi saha vattanti pahīyanti, tasmā dvīsu padesu nippariyāyena na labbhantīti na gahitāni. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosa**nti duvidhaṃ domanassasahagataṃ. **Vītadosa**nti lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samoha**nti vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vaṭṭanti eva. Imasmiṃ yeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādiṇṇānīti. **Vītamoha**nti lokiyakusalābyākataṃ. **Saṃkhitta**nti thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkuṭitacittaṃ nāma. **Vikkhitta**nti uddhaccasahagataṃ. Etañhi pasaṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. **Amahaggata**nti kāmāvacaraṃ. **Sauttara**nti kāmāvacaraṃ. **Anuttara**nti rūpāvacarañca arūpāvacarañca. Tatrāpi sauttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhita**nti yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhita**nti ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimutta**nti tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vinimuttaṃ. **Avimutta**nti ubhayavimuttirahitaṃ; samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi. **Sarāgamassa citta**nti sarāgaṃ assa cittaṃ. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Imasmimpi pabbe suddhavipassanāva kathitāti.

Cittānupassanāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāniddesavaṇṇanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

367. Ettāvatā yasmā kāyānupassanāya rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahova tasmā idāni sampayuttadhammasīsena saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṃ dhammānupassanaṃ dassento **kathañca bhikkhū**tiādimāha. Tattha **santa**nti abhiṇhasamudācāravasena saṃvijjamānaṃ. **Asanta**nti asamudācāravasena vā pahīnattā vā avijjamānaṃ. **Yathā cā**ti yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti. **Tañca pajānātī**ti tañca kāraṇaṃ pajānāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. **Subhanimittaṃ** nāma subhampi subhanimittaṃ, subhārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro, anicce niccanti vā dukkhe sukhanti vā anattani attāti vā asubhe subhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ''Atthi, bhikkhave, subhanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā''ti (saṃ. ni. 5.232).

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Asubhanimittaṃ** nāma asubhampi asubhanimittaṃ, asubhārammaṇampi asubhanimittaṃ. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, anicce aniccanti vā dukkhe dukkhanti vā anattani anattāti vā asubhe asubhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando pahīyati. Tenāha bhagavā –

> ''Atthi, bhikkhave, asubhanimittaṃ. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro ayamanāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya, uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya, vepullāyā''ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti – asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi; indriyesu pihitadvārassāpi; catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojane mattaññunopi. Tena vuttaṃ –

> ''Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
> Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno''ti. (theragā. 983);

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi kāmacchando pahīyati; ṭhānanisajjādīsu dasaasubhanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ''cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattantī''ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa kāmacchandassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittaṃ nāma; paṭighārammaṇampi paṭighanimittaṃ. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Taṃ tasmiṃ nimitte bahulaṃ pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha mettāti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati; cetovimuttīti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, mettācetovimutti. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya, uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232 thokaṃ visadisaṃ).

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti – mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatāpaccavekkhaṇā, paṭisaṅkhānabahulīkatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Odissakānodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati. Odhiso anodhiso disāpharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. ‘Tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṃ sakkhissasi? Nanu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi? Parassa kujjhanaṃ nāma vītaccitaṅgāratattaayosalākagūthādīni gahetvā parassa paharitukāmatāsadisaṃ hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati? Kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati? Esa attano kammenāgantvā attano kammeneva gamissati; appaṭicchitapaheṇakaṃ viya paṭivātakhittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī’ti. Evaṃ attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati; ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Aratītiādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Arati** nāma ukkaṇṭhitatā. **Tandī** nāma kāyālasiyatā. **Vijambhikā** nāma kāyavināmanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattaṃ** nāma cittassa līnākāro. Imesu aratiādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, arati tandī vijambhikā bhattasammado cetaso ca līnattaṃ. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Ārambhadhātuādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantattā tato balavataraṃ. **Parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahīyati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti – atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Āharahatthaka bhuttavamitaka tatravaṭṭaka alaṃsāṭaka kākamāsakabhojanaṃ bhuñjitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati. Catupañcaālopaokāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti atibhojane nimittaṃ gaṇhantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālokadīpālokaukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati; ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro; uddhaccakukkuccamevetaṃ atthato. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa

> vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti – bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasībhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassapi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati; ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchāṭhānīyā dhammā** nāma punappunaṃ vicikicchāya kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, vicikicchāṭhānīyā dhammā. Tattha ayonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Kusalādidhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti. Tenāha bhagavā –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā, sāvajjānavajjā dhammā, hīnappaṇītā dhammā, kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamanāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya, vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti – bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Bāhusaccenapi hi ekaṃ vā…pe… pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati. Tīṇi ratanāni ārabbha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhātaadhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati. Ṭhānanissajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ ‘‘cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

Bojjhaṅgapabbe **santa**nti paṭilābhavasena vijjamānaṃ. **Asanta**nti appaṭilābhavasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anuppannassā**tiādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.183) – evaṃ uppādo hoti. Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇoyeva. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Apica cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – satisampajaññaṃ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā, upaṭṭhitassatipuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññena, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, tissadattattheraabhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti

pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā…pe… kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatā**ti khandhadhātuāyatanaindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānasamathavipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā. **Vatthuvisadakiriyā**ti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā ussannadosañceva sedamalamakkhitañca, tadā ajjhattikaṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā pana cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiraṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedanena uddhaṃvirecanaadhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena, ucchādananhāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṃ kātabbaṃ. Sūcikammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiñhi ajjhattikabāhiravatthumhi avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ; aparisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhiravatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhāni dīpakapallakavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ ‘‘vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattatī’’ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha neva saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaṃ. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi soṇattheravatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño muddhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti ‘cittuppādamatteneva kusalaṃ hotī’ti atidhāvitvā dānādīni puññāni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ pana samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhiṃ pana mandavīriyaṃ, samādhissa kosajjapakkhattā, kosajjaṃ adhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhiṃ, vīriyassa uddhaccapakkhattā, uddhaccaṃ adhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati. Vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayampi samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti. Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ so saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati.

Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāya appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā, loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammikaamacco viya ca sabbarājakiccesu, sabbattha icchitabbā. Tenāha ‘‘sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā. Kiṃ kāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati; na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī’’ti.

Duppaññapuggalaparivajjanā nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti.

Apica ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – apāyabhayapaccavekkhaṇatā, ānisaṃsadassāvitā, gamanavīthipaccavekkhaṇatā, piṇḍapātāpacāyanatā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā, satthumahattapaccavekkhaṇatā, jātimahattapaccavekkhaṇatā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā, kusītapuggalaparivajjanatā, āraddhavīriyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhaṃ anubhavanakālepi, tiracchānayoniyaṃ jālakkhipakumīnādīhi gahitakālepi, pācanakaṇṭakādippahārāvitunnassa pana sakaṭavahanādikālepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṃ buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakañjikaasuresu saṭṭhihatthaasītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetuṃ. ‘Ayameva te, bhikkhu, kālo vīriyakaraṇāyā’ti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati. ‘Na sakkā kusītena nava lokuttaradhammā laddhuṃ; āraddhavīriyeneva sakkā; ayamānisaṃso vīriyassā’ti evaṃ ānisaṃsadassāvinopi uppajjati. ‘Sabbabuddhapaccekabuddhamahāsāvakeheva te gatamaggo gantabbo; so ca na sakkā kusītena gantu’nti evaṃ gamanavīthiṃ paccavekkhantassāpi uppajjati. ‘Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṃ nissāya ‘jīvissāmā’ti te paṇītāni piṇḍapātādīni denti; atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsiṃsamānā denti. Satthārāpi ‘ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḷhībahulo sukhaṃ viharissatī’ti na evañca sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññatā; atha kho ‘ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī’ti te paccayā anuññātā. So dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍapātaṃ apacāyissasi. Āraddhavīriyasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotī’ti evaṃ piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi uppajjati, mahāmittattherassa viya.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahāupāsikā theraṃ puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṃ araññaṃ gacchantī dhītaraṃ āha – ‘‘amma, asukasmiṃ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmiṃ khīraṃ, asukasmiṃ sappi, asukasmiṃ phāṇitaṃ. Tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṃ pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhiṃ dehi, tvañca bhuñjeyyāsī’’ti. ‘‘Tvaṃ pana kiṃ bhuñjissasi, ammā’’ti? ‘‘Ahaṃ pana hiyyo pakkaṃ pārivāsikabhattaṃ kañjiyena bhuttamhī’’ti. ‘‘Divā kiṃ bhuñjissasi, ammā’’ti? ‘‘Sākapaṇṇaṃ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi, ammā’’ti.

Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi – ‘mahāupāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñji; divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṃ bhuñjissati; tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati. Taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ, na vatthuṃ, na bhattaṃ, na vatthaṃ paccāsīsati; tisso pana sampattiyo patthayamānā deti. Tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi, na sakkhissasīti? Ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā bhuñjitu’nti pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce cīvaraṃ cīvaravaṃse ṭhapetvā ‘arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī’ti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vaḍḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vikasamānamiva padumaṃ mahākhīṇāsavo sitaṃ karontova nisīdi. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā –

> ‘‘Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
> Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā’’ti.

Udānaṃ udānetvā – ‘bhante, piṇḍāya paviṭṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakitthiyo dukkhā muccissantī’ti āha.

Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento ‘pātoyevā’ti ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṃ pāvisi. Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā ‘idāni me bhātā āgamissati, idāni me bhātā āgamissatīti dvāraṃ vivaritvā olokayamānā nisīdi. Sā, there gharadvāraṃ sampatte, pattaṃ gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero ‘sukhaṃ hotū’ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānā aṭṭhāsi.

Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanā muttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha. Mahāupāsikā araññā āgantvā – ‘‘kiṃ, amma, bhātiko te āgato’’ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Upāsikā ‘ajja me puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ patta’nti ñatvā ‘‘abhiramati te, amma, bhātā buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī’’ti āha.

Mahantaṃ kho panetaṃ satthu dāyajjaṃ yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma. Taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro ‘ayaṃ amhākaṃ aputto’ti paribāhiraṃ karonti; so tesaṃ accayena dāyajjaṃ na labhati; evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āraddhavīriyova labhatīti **dāyajjamahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati. ‘Mahā kho pana te satthā. Satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhigaṇhanakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkapavattanayamakapāṭihāriyadevorohanaāyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu kampittha. Yuttaṃ nu te evarūpassa satthuno sāsane pabbajitvā kusītena bhavitu’nti evaṃ **satthumahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

‘Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātikosi; asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgate okkākarājavaṃse jāto; sirisuddhodanamahārājassa ca mahāmāyādeviyā ca nattā; rāhulabhaddassa kaniṭṭho. Tayā nāma evarūpena jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitu’nti evaṃ **jātimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati. ‘Sāriputtamoggallānā ceva asītimahāsāvakā ca vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhiṃsu. Tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, nappaṭipajjasī’ti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhitaajagarasadise vissaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjentassāpi āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu viriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Tassā uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Apica ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – buddhānussati, dhammasaṅghasīlacāgadevatānussati, upasamānussati, lūkhapuggalaparivajjanatā, siniddhapuggalasevanatā, pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti.

Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati; dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akkhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihino dasasīlaṃ pañcasīlaṃ paccavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā ‘evaṃ nāma adamhā’ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṃ pattā tathārūpānaṃ guṇānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhite kilese saṭṭhipi sattatipi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjentassāpi, buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pītiuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti. Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – paṇītabhojanasevanatā, utusukhasevanatā, iriyāpathasukhasevanatā, majjhattapayogatā, sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā, passaddhikāyapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti. Paṇītañhi siniddhaṃ sappāyabhojanaṃ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyaṃ utuñca iriyāpathañca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabbautuiriyāpathakkhamova hoti, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utuiriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassāpi uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatapaccavekkhaṇā; iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṃ viheṭhayamānova vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyaṃ puggalaṃ parivajjentassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhiuppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyagganimittaṃ. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittaṃ, avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

Apica ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – vatthuvisadakiriyatā, indriyasamattapaṭipādanatā, nimittakusalatā, samaye cittassa paggaṇhanatā, samaye cittassa niggahaṇanatā, samaye sampahaṃsanatā, samaye ajjhupekkhaṇatā, asamāhitapuggalaparivajjanatā, samāhitapuggalasevanatā, jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā, tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggahaṇanatā**ti yasmiṃ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa niggahaṇanatā**ti yasmiṃ samaye accāraddhavīriyatādīhi uddhaṭaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmiṃ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmiṃ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti. Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanatāti.

Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṃ samaye sammāpaṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhaṭaṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāyaṃ paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati sārathī viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatāti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanatā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajanā payirupāsanā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhiuppādanatthaṃyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa –

> ‘‘Atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro – ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) –

Evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhāva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Apica pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti – sattamajjhattatā, saṅkhāramajjhattatā, sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā, sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā, tadadhimuttatāti.

Tattha dvīhākārehi **sattamajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti – ‘tvaṃ attano kammena āgantvā attanova kammena gamissasi. Esopi attano kammena āgantvā attanova kammena gamissati. Tvaṃ kaṃ kelāyasī’ti evaṃ kammassakatapaccavekkhaṇena ca ‘paramatthato sattoyeva natthi. So tvaṃ kaṃ kelāyasī’ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena ca. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti – ‘idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikārañceva jiṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati. Sace panassa sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā’ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca. ‘Anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālika’nti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena ca. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsupi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihī vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesaṃ kesacchedanasūcikammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto 'asuko sāmaṇero kuhiṃ? Asuko daharo kuhi'nti? Bhantamigo viya ito cito ca āloketi; aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya 'muhuttaṃ tāva asukaṃ pesethā'ti yāciyamānopi 'amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā'ti na deti – ayaṃ **sattakelāyano** nāma.

Yo pana cīvarapattathālakakattarayaṭṭhiādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācitopi 'mayampi imaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā'ti vadati – ayaṃ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsīno – ayaṃ **sattasaṅkhāramajjhatto** nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpe sattasaṅkhārakelāyanapuggale ārakā parivajjentassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggale sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā.

Imesupi dvīsu pabbesu suddhavipassanāva kathitā. Iti ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva hi cittena kāyaṃ pariggaṇhāti, aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ, aññena dhamme pariggaṇhāti; lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhanti. Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati **kāyānupassanā** nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo **kāyānupassī** nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati kāyanupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṃ pariggaṇhitvā…. Cittaṃ pariggaṇhitvā…. Dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati **dhammānupassanā** nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo **dhammānupassī** nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma. Tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati. Kāye pana 'subha'nti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya 'sukha'nti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Citte 'nicca'nti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu 'attā'ti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukiccasādhanaṭṭhena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ – 'lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacitteyeva labbhantī'ti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

374. Abhidhammabhājanīye lokuttarasatipaṭṭhānavasena desanāya āraddhattā yathā kāyādiārammaṇesu lokiyasatipaṭṭhānesu tanti ṭhapitā, evaṃ aṭṭhapetvā sabbānipi kāyānupassādīni satipaṭṭhānāni dhammasaṅgaṇiyaṃ (dha. sa. 355 ādayo) vibhattassa desanānayassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhāni.

Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Kāyānupassanāya tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapaṭipadā, suddhikasuññatā, suññatapaṭipadā, suddhikaappaṇihitaṃ, appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnaṃ dvinnaṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena dasa nayā honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catuguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatīni aṭṭhāti sabbampi nayasahassaṃ hoti. Tathā vedanānupassanādīsu suddhikasatipaṭṭhāne cāti sotāpattimagge pañca nayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti kusale vīsati nayasahassāni; suññatāpaṇihitānimittādibhedesu pana tato tiguṇe vipāke saṭṭhi nayasahassānīti. Evameva sakiccasādhakānañceva saṃsiddhikakiccānañca kusalavipākasatipaṭṭhānānaṃ niddesavasena duvidho kāyānupassanādivasena ca suddhikavasena ca kusale pañcannaṃ vipāke pañcannanti dasannaṃ niddesavārānaṃ vasena dasappabhedo asītinayasahassapatimaṇḍito abhidhammabhājanīyaniddeso.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

386. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva satipaṭṭhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipi etāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattanato appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni; sahajātahetuvasena pana maggahetukāni; vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni; chandacittajeṭṭhakāya maggabhāvanāya navattabbāni maggādhipatīnīti phalakālepi navattabbāneva; atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi navattabbāni; nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti. Evametasmiṃ pañhāpucchake nibbattitalokuttarāneva satipaṭṭhānāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva lokiyalokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā; abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti. Evamayaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvā bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sammappadhānavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

390. Idāni tadanantare sammappadhānavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā na uddhanti sammappadhānaparicchedaṃ dīpeti. **Sammappadhānā**ti kāraṇappadhānā upāyappadhānā yonisopadhānā. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane paṭipannako bhikkhu. **Anuppannāna**nti anibbattānaṃ. **Pāpakāna**nti lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammāna**nti akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyā**ti na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetī**ti kattukamyatāsaṅkhātaṃ kusalacchandaṃ janeti uppādeti. **Vāyamatī**ti payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti kāyikacetasikaṃ vīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti teneva sahajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti padhānavīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāripi padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni.

Uppannānaṃ pāpakānanti anuppannanti avattabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. **Pahānāyā**ti pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammāna**nti anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyā**ti uppādanatthāya. **Uppannāna**nti nibbattānaṃ. **Ṭhitiyā**ti ṭhitatthāya. **Asammosāyā**ti anassanatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Bhāvanāyā**ti vaḍḍhiyā. **Pāripūriyā**ti paripūraṇatthāya. Ayaṃ tāva catunnaṃ sammappadhānānaṃ uddesavāravasena ekapadiko atthuddhāro.

391. Idāni paṭipāṭiyā tāni padāni bhājetvā dassetuṃ **kathañca bhikkhu anuppannāna**ntiādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha yaṃ heṭṭhā dhammasaṅgahe āgatasadisaṃ, taṃ tassa vaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Yaṃ pana tasmiṃ anāgataṃ, tattha chandaniddese tāva **yo chando**ti yo chandaniyavasena chando. **Chandikatā**ti chandikabhāvo, chandakaraṇākāro vā. **Kattukamyatā**ti kattukāmatā. **Kusalo**ti cheko. **Dhammacchando**ti sabhāvacchando. Ayañhi chando nāma taṇhāchando, diṭṭhichando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho nānappakārako. Tesu dhammacchandoti imasmiṃ ṭhāne kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto.

Imaṃ chandaṃ janetīti chandaṃ kurumānova chandaṃ janeti nāma. **Sañjanetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Uṭṭhapetī**ti chandaṃ kurumānova taṃ uṭṭhapeti nāma. **Samuṭṭhapetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Nibbattetī**ti chandaṃ kurumānova taṃ nibbatteti nāma. **Abhinibbattetī**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Apica chandaṃ karontova chandaṃ **janeti** nāma. Tameva satataṃ karonto **sañjaneti** nāma. Kenacideva antarāyena patitaṃ puna ukkhipanto **uṭṭhapeti** nāma. Pabandhaṭṭhitiṃ pāpento **samuṭṭhapeti** nāma. Taṃ pākaṭaṃ karonto **nibbatteti** nāma. Anosakkanatāya alīnavuttitāya anolīnavuttitāya abhimukhabhāvena nibbattento **abhinibbatteti** nāma.

394. Vīriyaniddese vīriyaṃ karontova vīriyaṃ **ārabhati** nāma. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. Vīriyaṃ karontoyeva ca **āsevati bhāveti** nāma. Punappunaṃ karonto **vahulīkaroti**. Āditova karonto **ārabhati**. Punappunaṃ karonto **samārabhati**. Bhāvanāvasena bhajanto **āsevati**. Vaḍḍhento **bhāveti**. Sabbakiccesu tadeva bahulīkaronto **bahulīkarotī**ti veditabbo.

395. Cittapaggahaniddese vīriyapaggahena yojento cittaṃ **paggaṇhāti,** ukkhipatīti attho. Punappunaṃ paggaṇhanto **sampaggaṇhāti**. Evaṃ sampaggahitaṃ yathā na patati tathā naṃ vīriyupatthambhena upatthambhento **upatthambheti**. Upatthambhitampi thirabhāvatthāya punappunaṃ upatthambhento **paccupatthambheti** nāma.

406. **Ṭhitiyā**tipadassa niddese sabbesampi asammosādīnaṃ ṭhitivevacanabhāvaṃ dassetuṃ **yā ṭhiti so asammoso**tiādi vuttaṃ. Ettha hi heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ padaṃ uparimassa uparimassa padassa attho, uparimaṃ uparimaṃ padaṃ heṭṭhimassa heṭṭhimassa atthotipi vattuṃ vaṭṭati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti. Ayaṃ tāva pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ panettha vinicchayakathā. Ayañhi sammappadhānakathā nāma duvidhā – lokiyā lokuttarā ca. Tattha lokiyā sabbapubbabhāge hoti. Sā kassapasaṃyuttapariyāyena lokiyamaggakkhaṇe veditabbā. Vuttañhi tattha –

> ‘‘Cattāro me, āvuso, sammappadhānā. Katame cattāro?

> Idhāvuso, bhikkhu ‘anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti; ‘uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anatthāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti; ‘anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anatthāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karoti. ‘Uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anatthāya saṃvatteyyu’nti ātappaṃ karotī’’ti (saṃ. ni. 2.145).

Ettha ca **‘anuppannā me kusalā dhammā’**ti samathavipassanā ceva maggo ca. **Uppannā kusalā** nāma samathavipassanāva. Maggo pana sakiṃ uppajjitvā nirujjhamāno anatthāya saṃvattanako nāma natthi. So hi phalassa paccayaṃ datvāva nirujjhati. Purimasmiṃ vā samathavipassanāva gahetabbāti vuttaṃ, taṃ pana na yuttaṃ.

Tattha ‘‘uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattantī’’ti atthassa āvibhāvatthaṃ idaṃ vatthu – eko kira khīṇāsavatthero ‘mahācetiyañca mahābodhiñca vandissāmī’ti samāpattilābhinā bhaṇḍagāhakasāmaṇerena saddhiṃ janapadato mahāvihāraṃ āgantvā vihārapariveṇaṃ pāvisi; sāyanhasamaye mahābhikkhusaṅghe cetiyaṃ vandamāne cetiyaṃ vandanatthāya na nikkhami. Kasmā? Khīṇāsavānañhi tīsu ratanesu mahantaṃ gāravaṃ hoti. Tasmā bhikkhusaṅghe vanditvā paṭikkante manussānaṃ sāyamāsabhuttavelāya sāmaṇerampi ajānāpetvā ‘cetiyaṃ vandissāmī’ti ekakova nikkhami. Sāmaṇero ‘kiṃ nu kho thero avelāya ekakova gacchati, jānissāmī’ti upajjhāyassa padānupadikova nikkhami. Thero anāvajjanena tassa āgamanaṃ ajānanto dakkhiṇadvārena mahācetiyaṅgaṇaṃ āruḷho. Sāmaṇeropi anupadaṃyeva āruḷho.

Mahāthero mahācetiyaṃ ulloketvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā sabbaṃ cetaso samannāharitvā haṭṭhapahaṭṭho mahācetiyaṃ vandati. Sāmaṇero therassa vandanākāraṃ disvā ‘upajjhāyo me ativiya pasannacitto vandati; kiṃ nu kho pupphāni labhitvā pūjaṃ kareyyā’ti cintesi. There vanditvā uṭṭhāya sirasi añjaliṃ ṭhapetvā mahācetiyaṃ ulloketvā ṭhite sāmaṇero ukkāsitvā attano āgatabhāvaṃ jānāpesi. Thero parivattetvā olokento ‘‘kadā āgatosī’’ti pucchi. ‘‘Tumhākaṃ cetiyaṃ vandanakāle, bhante; ativiya pasannā cetiyaṃ vandittha; kinnu kho pupphāni labhitvā pūjeyyāthā’’ti? ‘‘Āma, sāmaṇera, imasmiṃ cetiye viya aññatra ettakaṃ dhātunidhānaṃ nāma natthi. Evarūpaṃ asadisaṃ mahāthūpaṃ pupphāni labhitvā ko na pūjeyyā’’ti? ‘‘Tena hi, bhante, adhivāsetha, āharissāmī’’ti tāvadeva jhānaṃ samāpajjitvā iddhiyā himavantaṃ gantvā vaṇṇagandhasampannāni pupphāni gahetvā parissāvanaṃ pūretvā mahāthere dakkhiṇamukhato pacchimamukhe asampatteyeva āgantvā pupphaparissāvanaṃ hatthe ṭhapetvā ‘‘pūjetha bhante’’ti āha. Thero ‘‘atimandāni no, sāmaṇera, pupphānī’’ti āha. ‘‘Gacchatha, bhante, bhagavato guṇe āvajjetvā pūjethā’’ti.

Thero pacchimamukhanissitena sopānena āruyha kucchivedikābhūmiyaṃ pupphapūjaṃ kātuṃ āraddho. Vedikābhūmi paripuṇṇā; pupphāni patitvā dutiyabhūmiyaṃ jaṇṇuppamāṇena odhinā pūrayiṃsu. Tato otaritvā pādapiṭṭhikapantiṃ pūjesi; sāpi paripūri; paripuṇṇabhāvaṃ ñatvā heṭṭhimatale vikiranto agamāsi; sabbaṃ cetiyaṅgaṇaṃ paripūri; tasmiṃ paripuṇṇe ‘‘sāmaṇera, pupphāni na khīyantī’’ti āha. ‘‘Parissāvanaṃ, bhante, adhomukhaṃ karothā’’ti. Adhomukhaṃ katvā cālesi. Tadā pupphāni khīṇāni. Thero parissāvanaṃ sāmaṇerassa datvā saddhiṃ hatthipākārena cetiyaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā pariveṇaṃ gacchanto cintesi – ‘yāva mahiddhiko vatāyaṃ sāmaṇero; sakkhissati nu kho imaṃ iddhānubhāvaṃ rakkhitunti? Tato ‘na sakkhissatī’ti disvā sāmaṇeraṃ āha – ‘‘sāmaṇera, tvaṃ idāni mahiddhiko; evarūpaṃ pana iddhiṃ nāsetvā pacchimakāle kāṇapesakāriyā hatthena madditaṃkañjiyaṃ pivissasī’’ti. Daharakabhāvassa nāmesa doso yaṃ so upajjhāyassa kathāya saṃvejetvā ‘kammaṭṭhānaṃ me, bhante, ācikkhathā’ti na yāci; ‘amhākaṃ upajjhāyo kiṃ vadatī’ti taṃ pana asuṇanto viya agamāsi.

Thero mahācetiyañca mahābodhiñca vanditvā sāmaṇeraṃ pattacīvaraṃ gāhāpetvā anupubbena kuṭeḷitissamahāvihāraṃ agamāsi. Sāmaṇero upajjhāyassa padānupadiko hutvā bhikkhācāraṃ na gacchati. ‘‘Kataraṃ gāmaṃ pavisatha, bhante’’ti pucchitvā pana ‘idāni me upajjhāyo gāmadvāraṃ sampatto bhavissatī’ti ñatvā attano ca upajjhāyassa ca pattacīvaraṃ gahetvā ākāsenāgantvā therassa pattacīvaraṃ datvā piṇḍāya pavisati. Thero sabbakālaṃ ovadati – ‘‘sāmaṇera, mā evamakāsi; puthujjaniddhi nāma calā anibaddhā; asappāyaṃ rūpādiārammaṇaṃ labhitvā appamattakeneva bhijjati; santāya samāpattiyā parihīnā brahmacariyavāse santhambhituṃ na sakkontī’’ti. Sāmaṇero ‘kiṃ katheti mayhaṃ upajjhāyo’ti sotuṃ na icchati, tatheva karoti. Thero anupubbena cetiyavandanaṃ karonto kammupendavihāraṃ nāma gato. Tattha vasantepi there sāmaṇero tatheva karoti.

Athekadivasaṃ ekā pesakāradhītā abhirūpā paṭhamavaye ṭhitā kammupendagāmato nikkhamitvā padumassaraṃ oruyha gāyamānā pupphāni bhañjati. Tasmiṃ samaye sāmaṇero padumassaramatthakena gacchati gacchanto pana, sakkaralasikāya kāṇamakkhikā viya, tassā gītasadde bajjhi; tāvadeva iddhi antarahitā, chinnapakkho kāko viya ahosi. Santasamāpattibalena pana tattheva udakapiṭṭhe apatitvā simbalitūlaṃ viya patamānaṃ anupubbena padumassaratīre aṭṭhāsi. So vegena gantvā upajjhāyassa pattacīvaraṃ datvā nivatti. Mahāthero ‘pagevetaṃ mayā diṭṭhaṃ, nivāriyamānopi na nivattissatī’ti kiñci avatvā piṇḍāya pāvisi.

Sāmaṇero gantvā padumassaratīre aṭṭhāsi tassā paccuttaraṇaṃ āgamayamāno. Sāpi sāmaṇeraṃ ākāsena gacchantañca punāgantvā ṭhitañca disvā ‘addhā esa maṃ nissāya ukkaṇṭhito’ti ñatvā ‘paṭikkama sāmaṇerā’ti āha. Sopi paṭipakkami. Itarā paccuttaritvā sāṭakaṃ nivāsetvā taṃ upasaṅkamitvā ‘kiṃ, bhante’ti pucchi. So tamatthaṃ ārocesi. Sā bahūhi kāraṇehi gharāvāse ādīnavaṃ brahmacariyavāse ānisaṃsañca dassetvā ovadamānāpi tassa ukkaṇṭhaṃ vinodetuṃ asakkontī ‘ayaṃ mama kāraṇā evarūpāya iddhiyā parihīno; na dāni yuttaṃ pariccajitu’nti. ‘Idheva tiṭṭhā’ti vatvā gharaṃ gantvā mātāpitūnaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Tepi āgantvā nānappakāraṃ ovadamānā vacanaṃ aggaṇhantaṃ āhaṃsu – ‘‘tvaṃ amhe uccākulāti mā sallakkhesi. Mayaṃ pesakārā. Sakkhissasi pesakārakammaṃ kātu’’nti? Sāmaṇero āha – ‘‘upāsaka, gihībhūto nāma pesakārakammaṃ vā kareyya naḷakārakammaṃ vā, kiṃ iminā, mā sāṭakamatte lobhaṃ karothā’’ti. Pesakārako udare baddhasāṭakaṃ datvā gharaṃ netvā dhītaraṃ adāsi.

So pesakārakammaṃ uggaṇhitvā pesakārehi saddhiṃ sālāya kammaṃ karoti. Aññesaṃ itthiyo pātova bhattaṃ sampādetvā āhariṃsu. Tassa bhariyā na tāva āgacchati. So itaresu kammaṃ vissajjetvā bhuñjamānesu tasaraṃ vaṭṭento nisīdi. Sā pacchā āgamāsi. Atha naṃ so ‘aticirena āgatāsī’ti tajjesi. Mātugāmo ca nāma api cakkavattirājānaṃ attani paṭibaddhacittaṃ ñatvā dāsaṃ viya sallakkheti. Tasmā sā evamāha – ‘‘aññesaṃ ghare dārupaṇṇaloṇādīni sannihitāni; bāhirato āharitvā dāyakā pesakārakāpi atthi. Ahaṃ pana ekikā; tvampi ‘mayhaṃ ghare idaṃ atthi, idaṃ natthī’ti na jānāsi. Sace icchasi bhuñja, no ce icchasi mā bhuñjā’’ti. So ‘na kevalaṃ ussūre bhattaṃ āharasi, vācāyapi maṃ ghaṭṭesī’ti kujjhitvā aññaṃ paharaṇaṃ apassanto tameva tasaradaṇḍakaṃ tasarato luñcitvā khipi. Sā taṃ āgacchantaṃ disvā īsakaṃ parivatti. Tasaradaṇḍakassa ca koṭi nāma tikhiṇā hoti. Sā tassā parivattamānāya akkhikoṭiyaṃ pavisitvā aṭṭhāsi. Sā ubhohi hatthehi vegena akkhiṃ aggahesi. Bhinnaṭṭhānato lohitaṃ paggharati.

So tasmiṃ kāle upajjhāyassa vacanaṃ anussari ‘idaṃ sandhāya maṃ upajjhāyo ‘‘anāgate kāle kāṇapesakāriyā hatthena madditaṃ kañjiyaṃ pivissasī’’ti āha. Idaṃ therena diṭṭhaṃ bhavissati. Aho dīghadassī ayyo’ti mahāsaddena rodituṃ ārabhi. Tamenaṃ aññe ‘‘alaṃ, āvuso, mā rodi; akkhi nāma bhinnaṃ na sakkā rodanena paṭipākatikaṃ kātu’’nti āhaṃsu. So ‘‘nāhaṃ etamatthaṃ rodāmi; apica kho idaṃ sandhāya rodāmī’’ti sabbaṃ pavattiṃ paṭipāṭiyā kathesi. Evaṃ uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattanti.

Aparampi vatthu – tiṃsamattā bhikkhū kalyāṇiyaṃ mahācetiyaṃ vanditvā aṭavimaggena mahāmaggaṃ otaramānā antarāmagge jhāmakkhette kammaṃ katvā āgacchantaṃ ekaṃ manussaṃ addasaṃsu. Tassa sarīraṃ masimakkhitaṃ hoti, masimakkhitameva ca ekaṃ kāsāvaṃ kacchaṃ pīḷetvā nivatthaṃ. Olokiyamāno jhāmakhāṇuko viya khāyati. So divasabhāge kammaṃ katvā upaḍḍhajhāyamānānaṃ dārūnaṃ kalāpaṃ ukkhipitvā piṭṭhiyaṃ vippakiṇṇehi kesehi kummaggena āgantvā bhikkhūnaṃ sammukhe aṭṭhāsi. Sāmaṇerā disvā aññamaññaṃ olokayamānā ‘‘āvuso, tuyhaṃ pitā, tuyhaṃ mahāpitā, tuyhaṃ mātulo’’ti hasamānā gantvā ‘‘ko nāmosi tvaṃ, upāsakā’’ti nāmaṃ pucchiṃsu. So nāmaṃ pucchito vippaṭisārī hutvā dārukalāpaṃ chaḍḍetvā vatthaṃ saṃvidhāya nivāsetvā mahāthere vanditvā ‘‘tiṭṭhatha tāva, bhante’’ti āha. Mahātherā aṭṭhaṃsu.

Daharasāmaṇerā āgantvā mahātherānaṃ sammukhāpi parihāsaṃ karonti. Upāsako āha – ‘‘bhante, tumhe maṃ passitvā parihasatha; ettakeneva matthakaṃ pattamhāti sallakkhetha. Ahampi pubbe tumhādisova samaṇo ahosiṃ. Tumhākaṃ pana cittekaggatāmattampi natthi. Ahaṃ imasmiṃ sāsane mahiddhiko mahānubhāvo ahosiṃ; ākāsaṃ gahetvā pathaviṃ karomi, pathaviṃ ākāsaṃ; dūraṃ gaṇhitvā santikaṃ karomi, santikaṃ dūraṃ; cakkavāḷasahassaṃ khaṇena vinivijjhāmi. Hatthe me passatha; idāni pana makkaṭahatthasadisā. Ahaṃ imeheva hatthehi idha nisinnova candimasūriye parāmasiṃ. Imesaṃyeva pādānaṃ candimasūriye pādakathalikaṃ katvā nisīdiṃ. Evarūpā me iddhi pamādena antarahitā. Tumhe mā pamajjittha. Pamādena hi evarūpaṃ byasanaṃ pāpuṇanti. Appamattā viharantā jātijarāmaraṇassa antaṃ karonti. Tasmā tumhe maññeva ārammaṇaṃ karitvā appamattā hotha, bhante’’ti tajjetvā ovādamadāsi. Te tassa kathentasseva saṃvegaṃ āpajjitvā vipassamānā tiṃsa janā tattheva arahattaṃ pāpuṇiṃsūti. Evampi uppannā samathavipassanā nirujjhamānā anatthāya saṃvattantīti veditabbā. Ayaṃ tāva lokiyasammappadhānakathāya vinicchayo.

Lokuttaramaggakkhaṇe panetaṃ ekameva vīriyaṃ catukiccasādhanavasena cattāri nāmāni labhati. Tattha **anuppannāna**nti asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena vā anuppannānaṃ; aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma natthi. Anuppannā pana uppajjamānāpi eteyeva uppajjanti, pahīyamānāpi eteyeva pahīyanti.

Tattha ekaccassa vattavasena kilesā na samudācaranti. Ekaccassa ganthadhutaṅgasamādhivipassanā navakammikānaṃ aññataravasena. Kathaṃ? Ekacco hi vattasampanno hoti. Tassa dvāsītikhuddakavattāni (cūḷava. 243 ādayo), cuddasa mahāvattāni (cūḷava. 356 ādayo), cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇapānīyamāḷauposathāgāraāgantukagamikavattāni ca karontasseva kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa vattaṃ vissajjetvā bhinnavattassa vicarato ayonisomanasikārañceva sativossaggañca āgamma uppajjanti. Evaṃ asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco ganthayutto hoti; ekampi nikāyaṃ gaṇhāti, dvepi, tayopi, cattāropi, pañcapi. Tasseva tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ atthavasena pāḷivasena anusandhivasena pubbāparavasena gaṇhantassa sajjhāyantassa cintentassa vācentassa desentassa pakāsentassa kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa ganthakammaṃ pahāya kusītassa vicarato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana dhutaṅgadharo hoti, terasa dhutaṅgaguṇe samādāya vattati. Tassa dhutaṅgaguṇe pariharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa dhutaṅgāni vissajjetvā bāhullāya āvaṭṭassa vicarato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasī hoti. Tassa paṭhamajjhānādīsu āvajjanavasīādīnaṃ vasena viharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa parihīnajjhānassa vā vissaṭṭhajjhānassa vā bhassādīsu anuyuttassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana vipassako hoti; sattasu vā vipassanāsu aṭṭhārasasu vā mahāvipassanāsu kammaṃ karonto viharati. Tassevaṃ viharato kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa vipassanākammaṃ pahāya kāyadaḷhībahulassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana navakammiko hoti, uposathāgārabhojanasālādīni karoti. Tassa tesaṃ upakaraṇāni cintentassa kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa navakamme niṭṭhite vā vissaṭṭhe vā ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma.

Ekacco pana brahmalokā āgato suddhasatto hoti. Tassa anāsevanāya kilesā okāsaṃ na labhanti; aparabhāge panassa laddhāsevanassa ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā kilesā uppajjanti nāma. Evaṃ tāva asamucāravasena anuppannatā veditabbā.

Kathaṃ ananubhūtārammaṇavasena? Idhekacco ananubhūtapubbaṃ manāpiyādibhedaṃ ārammaṇaṃ labhati. Tassa tattha ayonisomanasikārasativossagge āgamma rāgādayo kilesā uppajjanti. Evaṃ ananubhūtārammaṇavasena anuppannā uppajjanti nāma. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ.

Ye ca evaṃ anuppannā uppajjeyyuṃ, te yathā neva uppajjanti, evaṃ nesaṃ anuppādakiccaṃ uppannānañca pahānakiccaṃ sādheti. Tasmā **uppannānaṃ pāpakāna**nti ettha pana catubbidhaṃ uppannaṃ – vattamānuppannaṃ, bhutvā vigatuppannaṃ, okāsakatuppannaṃ, bhūmiladdhuppannanti. Tattha ye kilesā vijjamānā uppādādisamaṅgino – idaṃ **vattamānuppannaṃ** nāma. Kamme pana javite ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddhavipāko bhutvā vigataṃ nāma. Kammaṃ uppajjitvā niruddhaṃ bhutvā vigataṃ nāma. Tadubhayampi **bhutvā vigatuppanna**nti saṅkhaṃ gacchati. Kusalākusalakammaṃ aññassa kammassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ kate okāse vipāko uppajjamāno okāsakaraṇato paṭṭhāya uppannoti vuccati. Idaṃ **okāsakatuppannaṃ** nāma.

Pañcakkhandhā pana vipassanāya bhūmi nāma. Te atītādibhedā honti. Tesu anusayitakilesā pana atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Atītakkhandhesu anusayitāpi hi appahīnāva honti. Anāgatakkhandhesu, paccuppannakkhandhesu anusayitāpi appahīnāva honti. Idaṃ **bhūmiladdhuppannaṃ** nāma. Tenāhu porāṇā – ‘‘tāsu tāsu bhūmīsu asamugghātitā kilesā bhūmiladdhuppannāti saṅkhaṃ gacchantī’’ti.

Aparampi catubbidhaṃ uppannaṃ – samudācāruppannaṃ, ārammaṇādhigahituppannaṃ, avikkhambhituppannaṃ, asamugdhātituppannanti. Tattha sampati vattamānaṃyeva **‘samudācāruppannaṃ’** nāma. Sakiṃ cakkhūni ummīletvā ārammaṇe nimitte gahite anussaritānussaritakkhaṇe kilesā nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Ārammaṇassa adhigahitattā. Yathā kiṃ? Yathā khīrarukkhassa kuṭhāriyā āhatāhataṭṭhāne khīraṃ na nikkhamissatīti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **‘ārammaṇādhigahituppannaṃ’** nāma. Samāpattiyā avikkhambhitakilesā pana imasmiṃ nāma ṭhāne nuppajjissantīti na vattabbā. Kasmā? Avikkhambhitattā. Yathā kiṃ? Yathā sace khīrarukkhaṃ kuṭhāriyā āhaneyyuṃ, ‘imasmiṃ nāma ṭhāne khīraṃ na nikkhameyyā’ti na vattabbaṃ, evaṃ. Idaṃ **‘avikkhambhituppannaṃ’** nāma. Maggena asamugghātitakilesā pana bhavagge nibbattassāpi nuppajjissantīti purimanayeneva vitthāretabbaṃ. Idaṃ **‘asamugghātituppannaṃ’** nāma.

Imesu uppannesu vattamānuppannaṃ, bhutvāvigatuppannaṃ, okāsakatuppannaṃ, samudācāruppannanti catubbidhaṃ uppannaṃ na maggavajjhaṃ; bhūmiladdhuppannaṃ, ārammaṇādhiggahituppannaṃ, avikkhambhituppannaṃ, asamugghātituppannanti catubbidhaṃ maggavajjhaṃ. Maggo hi uppajjamāno ete kilese pajahati. So ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Hañci atīte kilese pajahati, tena hi khīṇaṃ khepeti, niruddhaṃ nirodheti, vigataṃ vigameti, atthaṅgataṃ atthaṃ gameti, atītaṃ yaṃ natthi taṃ pajahati. Hañci anāgate kilese pajahati, tena hi ajātaṃ pajahati, anibbattaṃ anuppannaṃ apātubhūtaṃ pajahati, anāgataṃ yaṃ natthi taṃ pajahati. Hañci paccuppanne kilese pajahati, tena hi ratto rāgaṃ pajahati, duṭṭho dosaṃ, mūḷho mohaṃ, vinibaddho mānaṃ, parāmaṭṭho diṭṭhiṃ, vikkhepagato uddhaccaṃ, aniṭṭhaṅgato vicikicchaṃ, thāmagato anusayaṃ pajahati; kaṇhasukkadhammā yuganaddhā samameva vattanti; saṃkilesikā maggabhāvanā hoti…pe… tena hi natthi maggabhāvanā, natthi phalasacchikiriyā, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayo’ti. ‘Atthi maggabhāvanā…pe… atthi dhammābhisamayo’ti. Yathā kathaṃ viya? Seyyathāpi taruṇo rukkho…pe… apātubhūtāneva na pātubhavanti’’ti (paṭi. ma. 3.21).

Iti pāḷiyaṃ ajātaphalarukkho āgato; jātaphalarukkhena pana dīpetabbaṃ. Yathā hi saphalo taruṇaambarukkho. Tassa phalāni manussā paribhuñjeyyuṃ, sesāni pātetvā pacchiyo pūreyyuṃ. Athañño puriso taṃ pharasunā chindeyya. Tenassa neva atītāni phalāni nāsitāni honti, na anāgatapaccuppannāni ca nāsitāni; atītāni hi manussehi paribhuttāni, anāgatāni anibbattāni na sakkā nāsetuṃ. Yasmiṃ pana samaye so chinno tadā phalāniyeva natthīti paccuppannānipi anāsitāni. Sace pana rukkho acchinno assa, athassa pathavīrasañca āporasañca āgamma yāni phalāni nibbatteyyuṃ, tāni nāsitāni honti. Tāni hi ajātāneva na jāyanti, anibbattāneva na nibbattanti, apātubhūtāneva na pātubhavanti. Evameva maggo nāpi atītādibhede kilese pajahati, nāpi na pajahati. Yesañhi kilesānaṃ maggena khandhesu apariññātesu uppatti siyā, maggena uppajjitvā khandhānaṃ pariññātattā te kilesā ajātāva na jāyanti, anibbattāva na nibbattanti, apātubhūtāva na pātubhavanti. Taruṇaputtāya itthiyā puna avijāyanatthaṃ byādhitānaṃ rogavūpasamatthaṃ pītabhesajjehi cāpi ayamattho vibhāvetabbo. Evaṃ maggo ye kilese pajahati, te atītā vā anāgatā vā paccuppannā vāti na vattabbā. Na ca maggo kilese na pajahati. Ye pana maggo kilese pajahati, te sandhāya ‘uppannānaṃ pāpakāna’ntiādi vuttaṃ.

Na kevalañca maggo kileseyeva pajahati, kilesānaṃ pana appahīnattā ye uppajjeyyuṃ upādinnakkhandhā, tepi pajahatiyeva. Vuttampi cetaṃ ‘‘sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhave ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyuṃ nāmañca rūpañca etthete nirujjhantī’’ti (cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 6) vitthāro. Iti maggo upādinnato anupādinnato ca vuṭṭhāti. Bhavavasena pana sotāpattimaggo apāyabhavato vuṭṭhāti. Sakadāgāmimaggo sugatibhavekadesato; anāgāmimaggo sugatikāmabhavato; vuṭṭhāti arahattamaggo rūpārūpabhavato vuṭṭhāti, sabbabhavehi vuṭṭhātiyevātipi vadanti.

Atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ uppādāya bhāvanā hoti? Kathaṃ vā uppannānaṃ ṭhitiyāti? Maggappavattiyā eva. Maggo hi pavattamāno pubbe anuppannapubbattā anuppanno nāma vuccati. Anāgatapubbañhi ṭhānaṃ gantvā ananubhūtapubbaṃ vā ārammaṇaṃ anubhavitvā vattāro bhavanti – ‘anāgataṭṭhānaṃ āgatamha, ananubhūtaṃ ārammaṇaṃ anubhavāmā’ti. Yā cassa pavatti, ayameva ṭhiti nāmāti ṭhitiyā bhāvetīti vattuṃ vaṭṭati. Evametassa bhikkhuno idaṃ lokuttaramaggakkhaṇe vīriyaṃ ‘‘anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā’’tiādīni cattāri nāmāni labhati. Ayaṃ lokuttaramaggakkhaṇe sammappadhānakathā. Evamettha lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā niddiṭṭhāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

408. Abhidhammabhājanīye sabbānipi sammappadhānāni dhammasaṅgaṇiyaṃ vibhattassa desanānayassa mukhamattameva dassentena niddiṭṭhāni. Tattha nayabhedo veditabbo. Kathaṃ? Paṭhamasammappadhāne tāva sotāpattimagge jhānābhinivese suddhikapaṭipadā, suddhikasuññatā, suññatapaṭipadā, suddhikaappaṇihitā, appaṇihitapaṭipadāti imesu pañcasu ṭhānesu dvinnaṃ dvinnaṃ catukkapañcakanayānaṃ vasena dasa nayā honti. Evaṃ sesesupīti vīsatiyā abhinivesesu dve nayasatāni. Tāni catūhi adhipatīhi catugguṇitāni aṭṭha. Iti suddhikāni dve sādhipatīni aṭṭhāti sabbampi nayasahassaṃ hoti. Tathādutiyasammappadhānādīsu suddhikasammappadhāne cāti sotāpattimagge pañcanayasahassāni. Yathā ca sotāpattimagge, evaṃ sesamaggesupīti kusalavaseneva vīsati nayasahassāni. Vipāke pana sammappadhānehi kattabbakiccaṃ natthīti vipākavāro na gahitoti. Sammappadhānāni panettha nibbattitalokuttarāneva kathitānīti veditabbāni.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

427. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva sammappadhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipi etāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattito appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni;

sahajātahetuvasena pana maggahetukāni; vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni; chandacittajeṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatīnīti; vīriyajeṭṭhikāya pana aññassa vīriyassa abhāvā na vattabbāni maggādhipatīnīti vā na maggādhipatīnīti vā; atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbāni; nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti. Evametasmiṃ pañhāpucchake nibbattitalokuttarāneva sammappadhānāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā kathitā; abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti. Evamayaṃ sammappadhānavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Sammappadhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Iddhipādavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

431. Idāni tadanantare iddhipādavibhaṅge **cattāro**ti gaṇanaparicchedo. **Iddhipādā**ti ettha ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontītipi iddhi. Paṭhamenatthena iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenatthena iddhiyā pādoti iddhipādo; pādoti patiṭṭhā, adhigamupāyoti attho. Tena hi yasmā uparūparivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Evaṃ tāva ‘‘cattāro iddhipādā’’ti ettha attho veditabbo.

Idāni te bhājetvā dassetuṃ **idha bhikkhū**tiādi āraddhaṃ. Tattha **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgata**nti ettha chandahetuko chandādhiko vā samādhi **chandasamādhi**. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. Catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. **Samannāgata**nti chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārehi ca upetaṃ. **Iddhipāda**nti nipphattipariyāyena vā ijjhanakaṭṭhena ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetasikarāsinti attho. Yañhi parato ‘‘iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho…pe… viññāṇakkhandho’’ti vuttaṃ, taṃ iminā atthena yujjati. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ…pe… cittaṃ. Vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi vīmaṃsasamādhīti vuccati.

Idāni chandasamādhiādīni padāni bhājetvā dassetuṃ **kathañca bhikkhū**tiādi āraddhaṃ. Tattha **chandañce bhikkhu adhipatiṃ karitvā**ti yadi bhikkhu chandaṃ adhipatiṃ chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā samādhiṃ paṭilabhati nibbatteti, evaṃ nibbattito ayaṃ samādhi chandasamādhi nāma vuccatīti attho. **Vīriyañce**tiādīsupi eseva nayo. **Ime vuccanti padhānasaṅkhārā**ti ettāvatā chandiddhipādaṃ bhāvayamānassa bhikkhuno padhānābhisaṅkhārasaṅkhātacatukiccasādhakaṃ vīriyaṃ kathitaṃ. **Tadekajjhaṃ abhisaññūhitvā**ti taṃ sabbaṃ ekato rāsiṃ katvāti attho. **Saṅkhyaṃ gacchatī**ti etaṃ vohāraṃ gacchatīti veditabbanti attho.

433. Idāni ‘‘chandasamādhipadhānasaṅkhāro’’ti etasmiṃ padasamūhe chandādidhamme bhājetvā dassetuṃ **tattha katamo chando**tiādi āraddhaṃ. Taṃ uttānatthameva.

Upeto hotīti iddhipādasaṅkhāto dhammarāsi upeto hoti. **Tesaṃ dhammāna**nti tesaṃ sampayuttānaṃ chandādidhammānaṃ. **Iddhi samiddhī**tiādīni sabbāni nipphattivevacanāneva. Evaṃ santepi ijjhanakaṭṭhena **iddhi**. Sampuṇṇā iddhi **samiddhi;** upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. Ijjhanākāro **ijjhanā**. **Samijjhanā**ti upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Attano santāne pātubhāvavasena labhanaṃ **lābho**. Parihīnānampi vīriyārambhavasena puna lābho **paṭilābho;** upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Pattī**ti adhigamo. Aparihānavasena sammā pattīti **sampatti. Phusanā**ti paṭilābhaphusanā. **Sacchikiriyā**ti paṭilābhasacchikiriyāva. **Upasampadā**ti paṭilābhaupasampadā evāti veditabbā.

Tayābhūtassāti tena ākārena bhūtassa; te chandādidhamme paṭilabhitvā ṭhitassāti attho. **Vedanākkhandho**tiādīhi chandādayo anto katvā cattāropi khandhā kathitā. **Te dhamme**ti te cattāro arūpakkhandhe; chandādayo vā tayo dhammetipi vuttaṃ. **Āsevatī**tiādīni vuttatthāneva. Sesaiddhipādaniddesesupi imināva nayena attho veditabbo.

Ettāvatā kiṃ kathitanti? Catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ. Eko hi bhikkhu chandaṃ avassayati; kattukamyatākusaladhammacchandena atthanipphattiyaṃ sati ‘ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro’ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti. Eko vīriyaṃ avassayati. Eko cittaṃ, eko paññaṃ avassayati. Paññāya atthanipphattiyaṃ sati ‘ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro’ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ paññaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbatteti.

Kathaṃ? Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānaṃ avassayi, eko sūrabhāvaṃ, eko jātiṃ, eko mantaṃ. Kathaṃ? Tesu hi paṭhamo ‘upaṭṭhāne appamādakāritāya atthanipphattiyā sati labbhamānaṃ lacchāmetaṃ ṭhānantara’nti upaṭṭhānaṃ avassayi. Dutiyo ‘upaṭṭhāne appamattopi ekacco saṅgāme paccupaṭṭhite saṇṭhātuṃ na sakkoti; avassaṃ kho pana rañño paccanto kuppissati; tasmiṃ kuppite rathadhure kammaṃ katvā rājānaṃ ārādhetvā āharāpessāmetaṃ ṭhānantara’nti sūrabhāvaṃ avassayi. Tatiyo ‘sūrabhāvepi sati ekacco hīnajātiko hoti; jātiṃ sodhetvā ṭhānantaraṃ dadantā mayhaṃ dassantī’ti jātiṃ avassayi. Catuttho ‘jātimāpi eko amantanīyo hoti; mantena kattabbakicce uppanne āharāpessāmetaṃ ṭhānantara’nti mantaṃ avassayi. Te sabbepi attano attano avassayabalena ṭhānantarāni pāpuṇiṃsu.

Tattha upaṭṭhāne appamatto hutvā ṭhānantaraṃ patto viya chandaṃ avassāya kattukamyatākusaladhammacchandena atthanibbattiyaṃ sati ‘ahaṃ lokuttaradhammaṃ nibbattessāmi, natthi mayhaṃ etassa nibbattane bhāro’ti chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, raṭṭhapālatthero (ma. ni. 2.293 ādayo) viya. So hi āyasmā chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Sūrabhāvena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ patto viya vīriyaṃ jeṭṭhakaṃ vīriyaṃ dhuraṃ vīriyaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, soṇatthero (mahāva. 243) viya. So hi āyasmā vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Jātisampattiyā ṭhānantaraṃ patto viya cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, sambhūtatthero viya. So hi āyasmā cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mantaṃ avassāya ṭhānantarappatto viya vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ vīmaṃsaṃ dhuraṃ vīmaṃsaṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattako daṭṭhabbo, thero mogharājā viya. So hi āyasmā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi.

Ettha ca tayo chandasamādhipadhānasaṅkhārasaṅkhātā dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Vīriyacittavīmaṃsasamādhipadhānasaṅkhārasaṅkhātāpi tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Ayaṃ tāva abhedato kathā.

Bhedato pana ‘chando’ iddhi nāma. Chandadhurena bhāvitā cattāro khandhā chandiddhipādo nāma. Samādhi padhānasaṅkhāroti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena chandiddhipāde pavisanti; pāde paviṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭatiyeva. Tattheva ‘samādhi’ iddhi nāma. Samādhidhurena bhāvitā cattāro khandhā samādhiddhipādo nāma. Chando padhānasaṅkhāroti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena samādhiddhipāde pavisanti; pāde paviṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Tattheva ‘padhānasaṅkhāro’ iddhi nāma. Padhānasaṅkhārabhāvitā cattāro khandhā padhānasaṅkhāriddhipādo nāma. Chando samādhīti dve dhammā saṅkhārakkhandhavasena padhānasaṅkhāriddhipāde pavisanti; pāde paviṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Tattheva ‘vīriyaṃ’ iddhi nāma, ‘cittaṃ’ iddhi nāma, ‘vīmaṃsā’ iddhi nāma…pe… pāde paviṭṭhātipi vattuṃ vaṭṭati eva. Ayaṃ bhedato kathā nāma.

Ettha pana abhinavaṃ natthi; gahitameva vibhūtadhātukaṃ kataṃ. Kathaṃ? Chando, samādhi, padhānasaṅkhāroti ime tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi. Sesā sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Ime hi tayo dhammā ijjhamānā sampayuttakehi catūhi khandhehi saddhiṃyeva ijjhanti, na vinā. Sampayuttakā pana cattāro khandhā ijjhanakaṭṭhena iddhi nāma honti, patiṭṭhānaṭṭhena pādo nāma. ‘Iddhī’ti vā ‘iddhipādo’ti vā na aññassa kassaci adhivacanaṃ, sampayuttakānaṃ catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ. Vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhāroti tayo dhammā…pe… catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacanaṃ.

Apica pubbabhāgo pubbabhāgo iddhipādo nāma; paṭilābho paṭilābho iddhi nāmāti veditabbo. Ayamattho upacārena vā vipassanāya vā dīpetabbo. Paṭhamajjhānaparikammañhi iddhipādo nāma, paṭhamajjhānaṃ iddhi nāma. Dutiyatatiyacatutthaākāsānañcāyatana, viññāṇañcāyatanaākiñcaññāyatananevasaññānāsaññāyatanaparikammaṃ iddhipādo nāma, nevasaññānāsaññāyatanaṃ iddhi nāma. Sotāpattimaggassa vipassanā iddhipādo nāma, sotāpattimaggo iddhi nāma. Sakadāgāmi, anāgāmi, arahattamaggassa vipassanā iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma. Paṭilābhenāpi dīpetuṃ vaṭṭatiyeva. Paṭhamajjhānañhi iddhipādo nāma, dutiyajjhānaṃ iddhi nāma; dutiyajjhānaṃ iddhipādo nāma, tatiyajjhānaṃ iddhi nāma…pe… anāgāmimaggo iddhipādo nāma, arahattamaggo iddhi nāma.

Kenaṭṭhena iddhi? Kenaṭṭhena pādoti? Ijjhanakaṭṭheneva iddhi. Patiṭṭhānaṭṭheneva pādo. Evamidhāpi iddhīti vā pādoti vā na aññassa kassaci adhivacanaṃ, sampayuttakānaṃ catunnaṃ khandhānaṃyeva adhivacananti. Evaṃ vutte pana idamāhaṃsu – catunnaṃ khandhānameva adhivacanaṃ bhaveyya, yadi satthā parato uttaracūḷabhājanīyaṃ nāma na āhareyya. Uttaracūḷabhājanīye pana ‘‘chandoyeva chandiddhipādo, vīriyameva, cittameva, vīmaṃsāva vīmaṃsiddhipādo’’ti kathitaṃ. Keci pana ‘‘iddhi nāma anipphannā, iddhipādo nipphanno’’ti vadiṃsu. Tesaṃ vacanaṃ paṭikkhipitvā iddhīpi iddhipādopi ‘nipphanno tilakkhaṇabbhāhato’ti sanniṭṭhānaṃ kataṃ. Iti imasmiṃ suttantabhājanīye lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

444. Abhidhammabhājanīyaṃ uttānatthameva. Nayā panettha gaṇetabbā. ‘‘Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāvetī’’ti vuttaṭṭhānasmiñhi lokuttarāni cattāri nayasahassāni vibhattāni. Vīriyasamādhiādīsupi eseva nayo. Tathā uttaracūḷabhājanīye chandiddhipāde cattāri nayasahassāni vibhattāni, vīriyacittavīmaṃsiddhipāde cattāri cattārīti sabbānipi aṭṭhannaṃ catukkānaṃ vasena dvattiṃsa nayasahassāni vibhattāni. Evametaṃ nibbattitalokuttarānaṃyeva iddhipādānaṃ vasena dvattiṃsanayasahassappaṭimaṇḍitaṃ abhidhammabhājanīyaṃ kathitanti veditabbaṃ.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

462. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva iddhipādānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbepete appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā; sahajātahetuvasena pana maggahetukā, na maggādhipatino. Cattāro hi adhipatayo aññamaññaṃ garuṃ na karonti. Kasmā? Sayaṃ jeṭṭhakattā. Yathā hi samajātikā samavayā samathāmā samasippā cattāro rājaputtā attano attano jeṭṭhakatāya aññamaññassa apacitiṃ na karonti, evamimepi cattāro adhipatayo pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ jeṭṭhakadhammatāya aññamaññaṃ garuṃ na karontīti ekanteneva na maggādhipatino. Atītādīsu ekārammaṇabhāvepi na vattabbā. Nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇā nāma hontīti. Evametasmiṃ pañhāpucchake nibbattitalokuttarāva iddhipādā kathitā. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva lokiyalokuttaramissakā iddhipādā kathitā, abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyevāti. Evamayaṃ iddhipādavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Iddhipādavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bojjhaṅgavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

466. Idāni tadanantare bojjhaṅgavibhaṅge **sattā**ti gaṇanaparicchedo. **Bojjhaṅgā**ti bodhiyā bodhissa vā aṅgāti **bojjhaṅgā**. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā esā dhammasāmaggī yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, bujjhati kilesasantānaniddāya uṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggīsaṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi **bojjhaṅgā,** jhānaṅgamaggaṅgādīni viya. Yo panesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi **bojjhaṅgā,** senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā – ‘‘bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā’’ti.

Apica ‘‘bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā’’ti iminā paṭisambhidānayenāpi bojjhaṅgattho veditabbo.

Satisambojjhaṅgotiādīsu pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Tattha upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo. Tesu ‘‘satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī''ti (saṃ. ni. 5.234) vacanato sabbesaṃ bojjhaṅgānaṃ upakārakattā satisambojjhaṅgo paṭhamaṃ vutto. Tato paraṃ ''so tathā sato viharanto taṃ dhammaṃ paññāya pavicinatī''tiādinā (ma. ni. 150) nayena evaṃ anukkameneva nikkhepapayojanaṃ pāḷiyaṃ āgatameva.

Kasmā panete satteva vuttā, anūnā anadhikāti? Līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca. Ettha hi tayo bojjhaṅgā līnassa paṭipakkhā, yathāha – ''yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāyā''ti (saṃ. ni. 5.234). Tayo uddhaccassa paṭipakkhā, yathāha – ''yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāyā''ti (saṃ. ni. 5.234). Eko panettha loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammikaamacco viya ca sabbesu rājakiccesu, sabbabojjhaṅgesu icchitabbato sabbatthiko, yathāha – ''satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī''ti. ''Sabbatthaka''ntipi pāḷi. Dvinnampi sabbattha icchitabbanti attho. Evaṃ līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato ca satteva vuttāti veditabbā.

467. Idāni nesaṃ ekasmiṃyevārammaṇe attano attano kiccavasena nānākaraṇaṃ dassetuṃ **tattha katamo satisambojjhaṅgo**tiādi āraddhaṃ. Tattha **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Satimā hotī**ti paññāya paññavā, yasena yasavā, dhanena dhanavā viya satiyā satimā hoti, satisampannoti attho. **Paramenā**ti uttamena; tañhi paramatthasaccassa nibbānassa ceva maggassa ca anulomato paramaṃ nāma hoti uttamaṃ seṭṭhaṃ. **Satinepakkenā**ti nepakkaṃ vuccati paññā; satiyā ceva nepakkena cāti attho.

Kasmā pana imasmiṃ satibhājanīye paññā saṅgahitāti? Satiyā balavabhāvadīpanatthaṃ. Sati hi paññāya saddhimpi uppajjati vināpi, paññāya saddhiṃ uppajjamānā balavatī hoti, vinā uppajjamānā dubbalā. Tenassā balavabhāvadīpanatthaṃ paññā saṅgahitā. Yathā hi dvīsu disāsu dve rājamahāmattā tiṭṭheyyuṃ; tesu eko rājaputtaṃ gahetvā tiṭṭheyya, eko attano dhammatāya ekakova tesu rājaputtaṃ gahetvā ṭhito attanopi tejena rājaputtassapi tejena tejavā hoti; attano dhammatāya ṭhito na tena samatejo hoti; evameva rājaputtaṃ gahetvā ṭhitamahāmatto viya paññāya saddhiṃ uppannā sati, attano dhammatāya ṭhito viya vinā paññāya uppannā. Tattha yathā rājaputtaṃ gahetvā ṭhito attanopi tejena rājaputtassapi tejena tejavā hoti, evaṃ paññāya saddhiṃ uppannā sati balavatī hoti; yathā attano dhammatāya ṭhito na tena samatejo hoti, evaṃ vinā paññāya uppannā dubbalā hotīti balavabhāvadīpanatthaṃ paññā gahitāti.

Cirakatampīti attano vā parassa vā kāyena cirakataṃ vattaṃ vā kasiṇamaṇḍalaṃ vā kasiṇaparikammaṃ vā. **Cirabhāsitampī**ti attanā vā parena vā vācāya cirabhāsitaṃ bahukampi, vattasīse ṭhatvā dhammakathaṃ vā kammaṭṭhānavinicchayaṃ vā, vimuttāyatanasīse vā ṭhatvā dhammakathameva. **Saritā hotī**ti taṃ kāyaviññattiṃ vacīviññattiñca samuṭṭhāpetvā pavattaṃ arūpadhammakoṭṭhāsaṃ 'evaṃ uppajjitvā evaṃ niruddho'ti saritā hoti. **Anussaritā**ti punappunaṃ saritā. **Ayaṃ vuccati satisambojjhaṅgo**ti ayaṃ evaṃ uppannā sesabojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā sati satisambojjhaṅgo nāma kathīyati.

So tathā sato viharantoti so bhikkhu tenākārena uppannāya satiyā sato hutvā viharanto. **Taṃ dhamma**nti taṃ cirakataṃ cirabhāsitaṃ heṭṭhā vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Paññāya pavicinatī**ti paññāya 'aniccaṃ dukkhaṃ anattā'ti pavicinati. **Pavicaratī**ti 'aniccaṃ dukkhaṃ anattā'ti tattha paññaṃ carāpento pavicarati. **Parivīmaṃsaṃ āpajjatī**ti olokanaṃ gavesanaṃ āpajjati. **Ayaṃ vuccatī**ti idaṃ vuttappakāraṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpakaṃ vipassanāñāṇaṃ dhammavicayasambojjhaṅgo nāma vuccati.

Tassa taṃ dhammanti tassa bhikkhuno taṃ heṭṭhā vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Āraddhaṃ hotī**ti paripuṇṇaṃ hoti paggahitaṃ. **Asallīna**nti āraddhattāyeva asallīnaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti idaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpakaṃ vipassanāsampayuttaṃ vīriyaṃ vīriyasambojjhaṅgo nāma vuccati.

Nirāmisāti kāmāmisalokāmisavaṭṭāmisānaṃ abhāvena nirāmisā parisuddhā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā pīti pītisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Pītimanassāti pītisampayuttacittassa. **Kāyopi passambhatī**ti khandhattayasaṅkhāto nāmakāyo kilesadarathapaṭippassaddhiyā passambhati. **Cittampī**ti viññāṇakkhandhopi tatheva passambhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā passaddhi passaddhisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Passaddhakāyassa sukhinoti passaddhakāyatāya uppannasukhena sukhitassa. **Samādhiyatī**ti sammā ādhiyati, niccalaṃ hutvā ārammaṇe ṭhapīyati, appanāppattaṃ viya hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ bojjhaṅgasamuṭṭhāpikā vipassanāsampayuttā cittekaggatā samādhisambojjhaṅgo nāma vuccati.

Tathā samāhitanti tena appanāppattena viya samādhinā samāhitaṃ. **Sādhukaṃ ajjhupekkhitā hotī**ti suṭṭhu ajjhupekkhitā hoti; tesaṃ dhammānaṃ pahānavaḍḍhane abyāvaṭo hutvā ajjhupekkhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ channaṃ bojjhaṅgānaṃ anosakkanaanativattanabhāvasādhako majjhattākāro upekkhāsambojjhaṅgo nāma vuccati.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ nāma hoti? Apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇe nānārasalakkhaṇā pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā hontīti.

Paṭhamo nayo.

468-469. Idāni yena pariyāyena satta bojjhaṅgā cuddasa honti, tassa pakāsanatthaṃ dutiyanayaṃ dassento puna **satta bojjhaṅgā**tiādimāha. Tatrāyaṃ anupubbapadavaṇṇanā – **ajjhattaṃ dhammesu satī**ti ajjhattikasaṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Bahiddhā dhammesu satī**ti bahiddhāsaṅkhāre pariggaṇhantassa uppannā sati. **Yadapī**ti yāpi. **Tadapī**ti sāpi. **Abhiññāyā**ti abhiññeyyadhamme abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti sambodhi vuccati maggo, maggatthāyāti attho. **Nibbānāyā**ti vānaṃ vuccati taṇhā; sā tattha natthīti nibbānaṃ, tadatthāya, asaṅkhatāya amatadhātuyā sacchikiriyatthāya saṃvattatīti attho. **Dhammavicayasambojjhaṅgepi** eseva nayo.

Kāyikaṃ vīriyanti caṅkamaṃ adhiṭṭhahantassa uppannavīriyaṃ. **Cetasikaṃ vīriya**nti ‘‘na tāvāhaṃ imaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissatī’’ti evaṃ kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ. **Kāyapassaddhī**ti tiṇṇaṃ khandhānaṃ darathapassaddhi. **Cittapassaddhī**ti viññāṇakkhandhassa darathapassaddhi. Upekkhāsambojjhaṅge satisambojjhaṅgasadisova vinicchayo. Imasmiṃ naye satta bojjhaṅgā lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Porāṇakattherā pana ‘ettakena pākaṭaṃ na hotī’ti vibhajitvā dassesuṃ. Etesu hi ajjhattadhammesu sati pavicayo upekkhāti ime tayo attano khandhārammaṇattā lokiyāva honti. Tathā maggaṃ appattaṃ kāyikavīriyaṃ. Avitakkaavicārā pana pītisamādhiyo lokuttarā honti. Sesā lokiyalokuttaramissakāti.

Tattha ajjhattaṃ tāva dhammesu satipavicayaupekkhā ajjhattārammaṇā, lokuttarā pana bahiddhārammaṇāti tesaṃ lokuttarabhāvo mā yujjittha. Caṅkamappayogena nibbattavīriyampi lokiyanti vadanto na kilamati. Avitakkaavicārā pana pītisamādhiyo kadā lokuttarā hontīti? Kāmāvacare tāva pītisambojjhaṅgo labbhati, avitakkaavicārā pīti na labbhati. Rūpāvacare avitakkaavicārā pīti labbhati, pītisambojjhaṅgo pana na labbhati. Arūpāvacare sabbena sabbaṃ na labbhati. Ettha pana alabbhamānakaṃ upādāya labbhamānakāpi paṭikkhittā. Evamayaṃ avitakkaavicāro pītisambojjhaṅgo kāmāvacaratopi nikkhanto rūpāvacaratopi arūpāvacaratopīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito.

Tathā kāmāvacare samādhisambojjhaṅgo labbhati, avitakkaavicāro pana samādhi na labbhati. Rūpāvacaraarūpāvacaresu avitakkaavicāro samādhi labbhati, samādhisambojjhaṅgo pana na labbhati. Ettha pana alabbhamānakaṃ upādāya labbhamānakopi paṭikkhitto. Evamayaṃ avitakkaavicāro samādhi kāmāvacaratopi nikkhanto rūpāvacaratopi arūpāvacaratopīti nibbattitalokuttaro yevāti kathito.

Apica lokiyaṃ gahetvā lokuttaro kātabbo; lokuttaraṃ gahetvā lokiyo kātabbo. Ajjhattadhammesu hi satipavicayaupekkhānaṃ lokuttarabhāvanākālopi atthi. Tatridaṃ suttaṃ – ‘‘ajjhattavimokkhaṃ khvāhaṃ, āvuso, sabbupādānakkhayaṃ vadāmi; evamassime āsavā nānusentī’’ti (saṃ. ni. 2.32 thokaṃ visadisaṃ) iminā suttena lokuttarā honti. Yadā pana caṅkamapayogena nibbatte kāyikavīriye anupasanteyeva vipassanā maggena ghaṭīyati, tadā taṃ lokuttaraṃ hoti. Ye pana therā ‘‘kasiṇajjhāne, ānāpānajjhāne, brahmavihārajjhāne ca bojjhaṅgo uddharanto na vāretabbo’’ti vadanti, tesaṃ vāde avitakkaavicārā pītisamādhisambojjhaṅgā lokiyā hontīti.

Dutiyo nayo.

470-471. Idāni bojjhaṅgānaṃ bhāvanāvasena pavattaṃ tatiyanayaṃ dassento puna **satta bojjhaṅgā**tiādimāha. Tatthāpi ayaṃ anupubbapadavaṇṇanā – **bhāvetī**ti vaḍḍheti; attano santāne punappunaṃ janeti abhinibbatteti. **Vivekanissita**nti viveke nissitaṃ. **Viveko**ti vivittatā. So cāyaṃ tadaṅgaviveko, vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekoti pañcavidho. Tattha tadaṅgaviveko nāma vipassanā. Vikkhambhanaviveko nāma aṭṭha samāpattiyo. Samucchedaviveko nāma maggo. Paṭippassaddhiviveko nāma phalaṃ. Nissaraṇaviveko nāma sabbanimittanissaṭaṃ nibbānaṃ. Evametasmiṃ pañcavidhe viveke nissitaṃ vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitañca satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti ayamattho veditabbo.

Tathā hi ayaṃ satisambojjhaṅgabhāvanānuyogamanuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ, satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Pañcavivekanissitampīti eke. Te hi na kevalaṃ balavavipassanāmaggaphalakkhaṇesu eva bojjhaṅgaṃ uddharanti, vipassanāpādakakasiṇajjhānaānāpānāsubhabrahmavihārajjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā aṭṭhakathācariyehi. Tasmā tesaṃ matena etesaṃ jhānānaṃ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṃ. Yathā ca vipassanākkhaṇe ''ajjhāsayato nissaraṇavivekanissita''nti vuttaṃ, evaṃ ''paṭippassaddhivivekanissitampi bhāvetī''ti vattuṃ vaṭṭati. Esa nayo virāganissitādīsu. Vivekatthā eva hi virāgādayo.

Kevalañcettha vossaggo duvidho – pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **'pariccāgavossaggo'**ti vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṃ. **'Pakkhandanavossaggo'**ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ sati sambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānañca pakkhandati.

Vossaggapariṇāminti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca, paripaccantaṃ paripakkañcāti idaṃ vuttaṃ hoti. Ayañhi bojjhaṅgabhāvanamanuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandanavossaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Esa nayo sesabojjhaṅgesupi. Imasmimpi naye lokiyalokuttaramissakā bojjhaṅgā kathitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

472. Abhidhammabhājanīye sattapi bojjhaṅge ekato pucchitvā vissajjanassa ca pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjanassa ca vasena dve nayā. Tesaṃ atthavaṇṇanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā.

Upekkhāsambojjhaṅganiddese pana upekkhanavasena **upekkhā**. Upekkhanākāro **upekkhanā**. Upekkhitabbayutte samappavatte dhamme ikkhati, na codetīti **upekkhā**. Puggalaṃ upekkhāpetīti upekkhanā. Bojjhaṅgabhāvappattiyā lokiyaupekkhanāya adhikā upekkhanā **ajjhupekkhanā**. Abyāpārāpajjanena majjhattabhāvo majjhattatā. Sā pana cittassa, na sattassāti dīpetuṃ **majjhattatā cittassā**ti vuttanti. Ayamettha anupubbapadavaṇṇanā.

Nayā panettha gaṇetabbā – sattannampi hi bojjhaṅgānaṃ ekato pucchitvā vissajjane ekekamagge nayasahassaṃ nayasahassanti cattāri nayasahassāni vibhattāni. Pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjane ekekabojjhaṅgavasena cattāri cattārīti satta catukkā aṭṭhavīsati. Tāni purimehi catūhi saddhiṃ dvattiṃsāti sabbānipi abhidhammabhājanīye dvattiṃsa nayasahassāni vibhattāni kusalāneva. Yasmā pana phalakkhaṇepi bojjhaṅgā labbhanti, kusalahetukāni ca sāmaññaphalāni, tasmā tesupi bojjhaṅgadassanatthaṃ kusalaniddesapubbaṅgamāya eva tantiyā vipākanayo āraddho. Sopi ekato pucchitvā vissajjanassa ca, pāṭiyekkaṃ pucchitvā vissajjanassa ca vasena duvidho hoti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

482. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva bojjhaṅgānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbepete appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattito appamāṇārammaṇā eva, na maggārammaṇā. Sahajātahetuvasena panettha kusalā maggahetukā, vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatino, chandacittajeṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbā maggādhipatinoti, phalakālepi na vattabbā eva.

Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbā, nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇā nāma hontīti. Evametasmiṃ pañhāpucchakepi nibbattitalokuttarāva bojjhaṅgā kathitā. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasseva paṭhamanayasmiṃ lokiyā, dutiyatatiyesu lokiyalokuttaramissakā bojjhaṅgā kathitā. Abhidhammabhājanīyassa pana catūsupi nayesu imasmiñca pañhāpucchake lokuttarāyevāti evamayaṃ bojjhaṅgavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Bojjhaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggaṅgavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

486. Idāni tadanantare maggavibhaṅge **ariyo aṭṭhaṅgiko maggo**tiādi sabbaṃ saccavibhaṅge dukkhanirodhagāminīpaṭipadāniddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Bhāvanāvasena pāṭiyekkaṃ dassite dutiyanayepi **sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissita**ntiādi sabbaṃ bojjhaṅgavibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ. Evamidaṃ dvinnampi nayānaṃ vasena suttantabhājanīyaṃ lokiyalokuttaramissakameva kathitaṃ.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

490. Abhidhammabhājanīye ‘ariyo’ti avatvā **aṭṭhaṅgiko maggo**ti vuttaṃ. Evaṃ avuttepi ayaṃ ariyo eva. Yathā hi muddhābhisittassa rañño muddhābhisittāya deviyā kucchismiṃ jāto putto rājaputtoti avuttepi rājaputtoyeva hoti, evamayampi ariyoti avuttepi ariyo evāti veditabbo. Sesamidhāpi saccavibhaṅge vuttanayeneva veditabbaṃ.

493. Pañcaṅgikavārepi aṭṭhaṅgikoti avuttepi aṭṭhaṅgiko eva veditabbo. Lokuttaramaggo hi pañcaṅgiko nāma natthi. Ayamettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha – ‘‘lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko nāma natthi, pañcaṅgikoyeva hotī’’ti. So ‘‘suttaṃ āharāhī’’ti vutto addhā aññaṃ apassanto imaṃ mahāsaḷāyatanato suttappadesaṃ āharissati ‘‘yā tathābhūtassa diṭṭhi, sāssa hoti sammādiṭṭhi. Yo tathābhūtassa saṅkappo, vāyāmo, sati, yo tathābhūtassa samādhi, svāssa hoti sammāsamādhi. Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti.

Tato ‘‘etassa anantaraṃ suttapadaṃ āharā’’ti vattabbo. Sace āharati iccetaṃ kusalaṃ, no ce āharati sayaṃ āharitvā ‘‘evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī’’ti (ma. ni. 3.431) ‘‘iminā te satthusāsanena vādo bhinno; lokuttaramaggo pañcaṅgiko nāma natthi, aṭṭhaṅgikova hotī’’ti vattabbo.

Imāni pana tīṇi aṅgāni pubbe parisuddhāni vattanti, lokuttaramaggakkhaṇe parisuddhatarāni honti. Atha ‘pañcaṅgiko maggo’ti idaṃ kimatthaṃ gahitanti? Atirekakiccadassanatthaṃ. Yasmiñhi samaye micchāvācaṃ pajahati, sammāvācaṃ pūreti, tasmiṃ samaye sammākammantasammāājīvā natthi. Imāni pañcakārāpakaṅgāneva micchāvācaṃ pajahanti; sammāvācā pana sayaṃ virativasena pūreti. Yasmiṃ samaye micchākammantaṃ pajahati, sammākammantaṃ pūreti, tasmiṃ samaye sammāvācāsammāājīvā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchākammantaṃ pajahanti; sammākammanto pana sayaṃ virativasena pūreti. Yasmiṃ samaye micchāājīvaṃ pajahati, sammāājīvaṃ pūreti, tasmiṃ samaye sammāvācāsammākammantā natthi. Imāni pañca kārāpakaṅgāneva micchāājīvaṃ pajahanti; sammāājīvo pana sayaṃ virativasena pūreti. Imaṃ etesaṃ pañcannaṃ kārāpakaṅgānaṃ kiccātirekataṃ dassetuṃ pañcaṅgiko maggoti gahitaṃ. Lokuttaramaggo pana aṭṭhaṅgikova hoti, pañcaṅgiko nāma natthi.

‘‘Yadi sammāvācādīhi saddhiṃ aṭṭhaṅgikoti vadatha, catasso sammāvācācetanā, tisso sammākammantacetanā, satta sammāājīvacetanāti imamhā cetanābahuttā kathaṃ muccissatha? Tasmā pañcaṅgikova lokuttaramaggo’’ti. ‘‘Cetanābahuttā ca pamuccissāma; aṭṭhaṅgikova lokuttaramaggoti ca vakkhāma’’. ‘‘Tvaṃ tāva mahācattārīsakabhāṇako hosi, na hosī’’ti pucchitabbo. Sace ‘‘na homī’’ti vadati, ‘‘tvaṃ abhāṇakattā na jānāsī’’ti vattabbo. Sace ‘‘bhāṇakosmī’’ti vadati, ‘‘suttaṃ āharā’’ti vattabbo. Sace suttaṃ āharati iccetaṃ kusalaṃ, no ce āharati sayaṃ uparipaṇṇāsato āharitabbaṃ –

> ‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā? Sammāvācampahaṃ, bhikkhave, dvāyaṃ vadāmi – atthi, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā; atthi, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā.
>
> ‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā? Musāvādā veramaṇī, pisuṇāya vācāya veramaṇī, pharusāya vācāya veramaṇī, samphappalāpā veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāvācā sāsavā puññabhāgiyā upadhivepakkā.
>
> ‘‘Katamā ca, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā? Yā kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato catūhi vacīduccaritehi ārati virati paṭivirati veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāvācā ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgā…pe….
>
> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto? Sammākammantampahaṃ, bhikkhave, dvayaṃ vadāmi…pe… upadhivepakko.

> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammākammanto ariyo anāsavo lokuttaro…pe….
>
> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo? Sammāājīvaṃpahaṃ, bhikkhave, dvāyaṃ vadāmi…pe… upadhivepakko.
>
> ‘‘Katamo ca, bhikkhave, sammāājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo? Yā kho, bhikkhave, ariyacittassa anāsavacittassa ariyamaggasamaṅgino ariyamaggaṃ bhāvayato micchāājīvā ārati virati paṭivirati veramaṇī – ayaṃ, bhikkhave, sammāājīvo ariyo anāsavo lokuttaro maggaṅgo’’ti (ma. ni. 3.138 ādayo).

Evamettha catūhi vacīduccaritehi, tīhi kāyaduccaritehi, micchājīvato cāti ekekāva virati ariyā anāsavā lokuttarā maggaṅgāti vuttā. ‘‘Kuto ettha cetanābahuttaṃ? Kuto pañcaṅgiko maggo? Idaṃ te suttaṃ akāmakassa lokuttaramaggo aṭṭhaṅgikoti dīpeti’’. Sace ettakena sallakkheti iccetaṃ kusalaṃ, no ce sallakkheti aññānipi kāraṇāni āharitvā saññāpetabbo. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo na upalabbhati, samaṇopi tattha na upalabbhati…pe… imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhati; idheva, subhadda, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇehi aññehīti (dī. ni. 2.214).

Aññesupi anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato. Kathāvatthuppakaraṇepi vuttaṃ –

> ‘‘Maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;
> Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā’’ti (kathā. 872) –

‘‘Attheva suttantoti’’? ‘‘Āmantā’’‘‘tena hi aṭṭhaṅgiko maggo’’ti. Sace pana ettakenāpi saññattiṃ na gacchati, ‘‘gaccha, vihāraṃ pavisitvā yāguṃ pivāhī’’ti uyyojetabbo. Uttarimpana kāraṇaṃ vakkhatīti aṭṭhānametaṃ. Sesamettha uttānatthameva.

Nayā panettha gaṇetabbā. Aṭṭhaṅgikamaggasmiñhi ekato pucchitvā ekato vissajjane catūsu maggesu cattāri nayasahassāni vibhattāni. Pañcaṅgikamagge ekato pucchitvā ekato vissajjane cattāri; pāṭiyekkaṃ pucchitvā pāṭiyekkaṃ vissajjane cattāri cattārīti pañcasu aṅgesu vīsati. Iti purimāni aṭṭha imāni ca vīsatīti sabbānipi maggavibhaṅge aṭṭhavīsati nayasahassāni vibhattāni. Tāni ca kho nibbattitalokuttarāni kusalāneva. Vipāke pana kusalato tiguṇā nayā kātabbāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

504. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva maggaṅgānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbānipetāni appamāṇaṃ nibbānaṃ ārabbha pavattito appamāṇārammaṇāneva, na maggārammaṇāni. Neva hi maggo na phalaṃ maggaṃ ārammaṇaṃ karoti. Sahajātahetuvasena panettha kusalāni maggahetukāni; vīriyaṃ vā vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle maggādhipatīni; chandacittajeṭṭhikāya maggabhāvanāya na vattabbāni maggādhipatīnīti; phalakālepi na vattabbāneva.

Atītādīsu ekārammaṇabhāvenapi na vattabbāni; nibbānassa pana bahiddhādhammattā bahiddhārammaṇāni nāma hontīti evametasmiṃ pañhāpucchakepi nibbattitalokuttarāneva maggaṅgāni kathitāni. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiṃyeva lokiyalokuttarāni maggaṅgāni kathitāni; abhidhammabhājanīye pana pañhāpucchake ca lokuttarānevāti evamayaṃ maggavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Maggaṅgavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Jhānavibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyaṃ

Mātikāvaṇṇanā

508. Idāni tadanantare jhānavibhaṅge yā tāva ayaṃ sakalassāpi suttantabhājanīyassa paṭhamaṃ mātikā ṭhapitā, tattha **idhā**ti vacanaṃ pubbabhāgakaraṇīyasampadāya sampannassa sabbappakārajjhānanibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṃ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṃ. Vuttañhetaṃ – ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇehi aññehī’’ti (a. ni. 4.241). **Bhikkhū**ti tesaṃ jhānānaṃ nibbattakapuggalaparidīpanaṃ. **Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti idamassa pātimokkhasaṃvare patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. **Viharatī**ti idamassa tadanurūpavihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Ācāragocarasampanno**ti idamassa heṭṭhā pātimokkhasaṃvarassa upari jhānānuyogassa ca upakāradhammaparidīpanaṃ. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī**ti idamassa pātimokkhato acavanadhammatāparidīpanaṃ. **Samādāyā**ti idamassa sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. **Sikkhatī**ti idamassa sikkhāya samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Sikkhāpadesū**ti idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Indriyesūti idamassa guttadvāratāya bhūmiparidīpanaṃ; rakkhitabbokāsaparidīpanantipi vadanti eva. **Guttadvāro**ti idamassa chasu dvāresu saṃvihitārakkhabhāvaparidīpanaṃ. **Bhojane mattaññū**ti idamassa santosādiguṇaparidīpanaṃ. **Pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto**ti idamassa kāraṇabhāvaparidīpanaṃ. **Sātaccaṃ nepakka**nti idamassa paññāpariggahitena vīriyena sātaccakāritāparidīpanaṃ. **Bodhipakkhikānaṃ dhammānaṃ bhāvanānuyogamanuyutto**ti idamassa paṭipattiyā nibbedhabhāgiyattaparidīpanaṃ.

So abhikkante…pe… tuṇhībhāve sampajānakārī hotīti idamassa sabbattha satisampajaññasamannāgatattaparidīpanaṃ. **So vivittaṃ senāsanaṃ bhajatī**ti idamassa anurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. **Araññaṃ…pe… paṭisallānasāruppa**nti idamassa senāsanappabhedanirādīnavatānisaṃsaparidīpanaṃ. **So araññagato vā**ti idamassa vuttappakārena senāsanena yuttabhāvaparidīpanaṃ. **Nisīdatī**ti idamassa yogānurūpairiyāpathaparidīpanaṃ. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti idamassa yogārambhaparidīpanaṃ. **So abhijjhaṃ loke pahāyā**tiādi panassa kammaṭṭhānānuyogena nīvaraṇappahānaparidīpanaṃ. Tasseva pahīnanīvaraṇassa **vivicceva kāmehī**tiādi paṭipāṭiyā jhānuppattiparidīpanaṃ.

Api ca **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane jhānuppādako bhikkhu. Idāni yasmā jhānuppādakena bhikkhunā cattāri sīlāni sodhetabbāni, tasmāssa **pātimokkhasaṃvarasaṃvuto**ti iminā pātimokkhasaṃvarasīlavisuddhiṃ upadisati. **Ācāragocarasampanno**tiādinā ājīvapārisuddhisīlaṃ. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**ti iminā tesaṃ dvinnaṃ sīlānaṃ anavasesato ādānaṃ. **Indriyesu guttadvāro**ti iminā indriyasaṃvarasīlaṃ. **Bhojane mattaññū**ti iminā paccayasannissitasīlaṃ. **Pubbarattāpararatta**ntiādinā sīle patiṭṭhitassa jhānabhāvanāya upakārake dhamme. **So abhikkante**tiādinā tesaṃ dhammānaṃ aparihānāya kammaṭṭhānassa ca asammosāya satisampajaññasamāyogaṃ. **So vivitta**ntiādinā bhāvanānurūpasenāsanapariggahaṃ. **So araññagato vā**tiādinā taṃ senāsanaṃ upagatassa jhānānurūpairiyāpathañceva jhānabhāvanārambhañca. **So abhijjha**ntiādinā jhānabhāvanārambhena jhānapaccanīkadhammappahānaṃ. **So ime pañca nīvaraṇe pahāyā**tiādinā evaṃ pahīnajjhānapaccanīkadhammassa sabbajjhānānaṃ uppattikkamaṃ upadisatīti.

Mātikāvaṇṇanā.

Niddesavaṇṇanā

509. Idāni yathānikkhittaṃ mātikaṃ paṭipāṭiyā bhājetvā dassetuṃ **idhāti imissā diṭṭhiyā**tiādi āraddhaṃ. Tattha **imissā diṭṭhiyā**tiādīhi dasahi padehi sikkhattayasaṅkhātaṃ sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṃ. Tañhi buddhena bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhī**ti vuccati. Tasseva khamanavasena **khanti,** ruccanavasena **ruci,** gahaṇavasena **ādāyo,** sabhāvaṭṭhena **dhammo,** sikkhitabbaṭṭhena **vinayo,** tadubhayenāpi **dhammavinayo,** pavuttavasena **pāvacanaṃ,** seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṃ,** anusiṭṭhidānavasena **satthusāsana**nti vuccati. Tasmā **imissā diṭṭhiyā**tiādīsu imissā buddhadiṭṭhiyā, imissā buddhakhantiyā, imissā buddharuciyā, imasmiṃ buddhaādāye, imasmiṃ buddhadhamme, imasmiṃ buddhavinaye.

> ‘‘Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi – ‘ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saṃyogāya saṃvattanti no visaṃyogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, upādāya saṃvattanti no paṭinissaggiyā, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāyā’ti ekaṃsena hi, gotami, dhāreyyāsi – ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsana’nti. Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi – ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya…pe… subharatāya saṃvattanti no dubbharatāyā’ti. Ekaṃsena hi, gotami, dhāreyyāsi – ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’’nti (a. ni. 8.53; cūḷava. 406).

Evaṃ vutte imasmiṃ buddhadhammavinaye, imasmiṃ buddhapāvacane, imasmiṃ buddhabrahmacariye, imasmiṃ buddhasatthusāsaneti evamattho veditabbo.

Apicetaṃ sikkhāttayasaṅkhātaṃ sakalaṃ sāsanaṃ bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi, bhagavato khamanavasena khanti, ruccanavasena ruci, gahaṇavasena ādāyo. Attano kārakaṃ apāyesu apatamānaṃ dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vinatīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo. Kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ – ‘‘ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi – ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya…pe… ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’nti.

Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo, vuttampi cetaṃ –

‘‘Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca;
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā’’ti. (cūḷava. 342; ma. ni. 2.352);

Tathā –

‘‘Dhammena nīyamānānaṃ, kā usūyā vijānata’’nti; (Mahāva. 63);

Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthañhesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha bhagavā – ‘‘nayidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati janakuhanattha’’nti (a. ni. 4.25) vitthāro. Puṇṇattheropi āha – ‘‘anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī’’ti (ma. ni. 1.259). Visiṭṭhaṃ vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭhaṃ nibbānaṃ nayati. Dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo; dhammabhūto hi bhagavā, tasseva vinayo. Yasmā vā dhammāyeva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu, na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanaṃ; pavacanameva pāvacanaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyābhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ satthubhūtassa bhagavato sāsananti satthusāsanaṃ; satthubhūtaṃ vā sāsanantipi satthusāsanaṃ. ‘‘So vo mamaccayena satthā’’ti (dī. ni. 2.216) hi dhammavinayova satthāti vuttoti evametesaṃ padānaṃ attho veditabbo.

Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbapakārajjhānanibbattako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha ‘imissā’ti ca ‘imasmi’nti ca ayaṃ niyamo katoti veditabboti. Ayaṃ ‘idhā’ti mātikāpadaniddesassa attho.

510. Bhikkhuniddese **samaññāyā**ti paññattiyā, vohārenāti attho. Samaññāya eva hi ekacco bhikkhūti paññāyati. Tathā hi nimantanādimhi bhikkhūsu gaṇīyamānesu sāmaṇerepi gahetvā ‘sataṃ bhikkhū, sahassaṃ bhikkhū’ti vadanti. **Paṭiññāyā**ti attano paṭijānanena. Paṭiññāyapi hi ekacco bhikkhūti paññāyati. Tassa ‘‘ko ettha āvuso’’ti? ‘‘Ahaṃ, āvuso, bhikkhū’’ti evamādīsu (a. ni. 10.96) sambhavo daṭṭhabbo. Ayaṃ pana ānandattherena vuttattā dhammikā paṭiññā. Rattibhāge pana dussīlāpi paṭipathaṃ āgacchantā ‘‘ko etthā’’ti vutte adhammikāya paṭiññāya abhūtatthāya ‘‘mayaṃ bhikkhū’’ti vadanti.

Bhikkhatīti yācati. Yo hi koci bhikkhati, bhikkhaṃ esati gavesati, so taṃ labhatu vā mā vā, atha kho bhikkhatīti bhikkhu. **Bhikkhako**ti byañjanena padaṃ vaḍḍhitaṃ; bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagato**ti buddhādīhi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ ajjhupagatattā bhikkhācariyaṃ ajjhupagato nāma. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, kasigorakkhādīhi jīvitakappanaṃ hitvā liṅgasampaṭicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu. Parappaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu. Piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu.

Agghaphassavaṇṇabhedena bhinnaṃ paṭaṃ dhāretīti **bhinnapaṭadharo**. Tattha satthakacchedanena agghabhedo veditabbo. Sahassagghanakopi hi paṭo satthakena khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinno bhinnaggho hoti, purimagghato upaḍḍhampi na agghati. Suttasaṃsibbanena phassabhedo veditabbo. Sukhasamphassopi hi paṭo suttehi saṃsibbito bhinnaphasso hoti, kharasamphassataṃ pāpuṇāti. Sūcimalādīhi vaṇṇabhedo veditabbo. Suparisuddhopi hi paṭo sūcikammato paṭṭhāya sūcimalena, hatthasedamalajallikādīhi, avasāne rajanakappakaraṇehi ca bhinnavaṇṇo hoti, pakativaṇṇaṃ vijahati. Evaṃ tīhākārehi bhinnapaṭadhāraṇato bhinnapaṭadharoti bhikkhu. Gihīvatthavisabhāgānaṃ vā kāsāvānaṃ dhāraṇamatteneva bhinnapaṭadharoti bhikkhu.

Bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu. Sotāpattimaggena pañca kilese bhindatīti bhikkhu. Sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmimaggena cattāro, arahattamaggena aṭṭha kilese bhindatīti bhikkhu. Ettāvatā cattāro maggaṭṭhā dassitā. **Bhinnattā**ti iminā pana cattāro phalaṭṭhā. Sotāpanno hi sotāpattimaggena pañca kilese bhinditvā ṭhito. Sakadāgāmī sakadāgāmimaggena cattāro, anāgāmī anāgāmimaggena cattāro, arahā arahattamaggena aṭṭha kilese bhinditvā ṭhito. Evamayaṃ catubbidho phalaṭṭho bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhu nāma.

Odhiso kilesānaṃ pahānāti ettha dve odhī – maggodhi ca kilesodhi ca. Odhi nāma sīmā, mariyādā. Tattha sotāpanno maggodhinā odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi catūsu maggesu ekeneva odhinā kilesā pahīnā, na sakalena maggacatukkena. Sakadāgāmīanāgāmīsupi eseva nayo. Sotāpanno ca kilesodhināpi odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi pahātabbakilesesu odhināva kilesā pahīnā, na sabbena sabbaṃ. Arahā pana anodhisova kilesānaṃ pahānā bhikkhu. Tassa hi maggacatukkena anodhināva kilesā pahīnā, na ekāya maggasīmāya. Pahātabbakilesesu ca anodhisova kilesā pahīnā. Ekāpi hi kilesasīmā ṭhitā nāma natthi. Evaṃ so ubhayathāpi anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu.

Sekkhoti puthujjanakalyāṇakena saddhiṃ satta ariyā. Tisso sikkhā sikkhantīti sekkhā. Tesu yo koci sekkho bhikkhuti veditabbo. Na sikkhatīti **asekkho**. Sekkhadhamme atikkamma aggaphale ṭhito tato uttari sikkhitabbābhāvato khīṇāsavo asekkhoti vuccati. Avaseso puthujjanabhikkhu tisso sikkhā neva sikkhati, na sikkhitvā ṭhitoti **nevasekkhanāsekkho**ti veditabbo.

Sīlaggaṃ samādhiggaṃ paññaggaṃ vimuttagganti idaṃ aggaṃ patvā ṭhitattā **aggo bhikkhu** nāma. **Bhadro**ti apāpako. Kalyāṇaputhujjanādayo hi yāva arahā tāva bhadrena sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena ca samannāgatattā bhadro bhikkhūti saṅkhyaṃ gacchanti. **Maṇḍo bhikkhū**ti pasanno bhikkhu; sappimaṇḍo viya anāvilo vippasannoti attho. **Sāro**ti tehiyeva sīlasārādīhi samannāgatattā, nīlasamannāgamena nīlo paṭo viya, sāro bhikkhūti veditabbo. Vigatakilesapheggubhāvato vā khīṇāsavova sāroti veditabbo.

Tattha ca ‘‘bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, odhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu, sekkho bhikkhū’’ti imesu tīsu ṭhānesu satta sekkhā kathitā. ‘‘Bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānanti bhikkhu, anodhiso kilesānaṃ pahānā bhikkhu, asekkho bhikkhu, aggo bhikkhu, maṇḍo bhikkhū’’ti imesu pañcasu ṭhānesu khīṇāsavova kathito. ‘‘Nevasekkhanāsekkho’’ti ettha puthujjanova kathito. Sesaṭṭhānesu puthujjanakalyāṇako, satta sekkhā, khīṇāsavoti ime sabbepi kathitā.

Evaṃ samaññādīhi bhikkhuṃ dassetvā idāni upasampadāvasena dassetuṃ **samaggena saṅghenā**tiādimāha. Tattha **samaggena saṅghenā**ti sabbantimena paricchedena pañcavaggakaraṇīye kamme yāvatikā bhikkhū kammappattā, tesaṃ āgatattā chandārahānaṃ chandassa āhaṭattā sammukhībhūtānañca appaṭikkosanato ekasmiṃ kamme samaggabhāvaṃ upagatena. **Ñatticatutthenā**ti tīhi anussāvanāhi ekāya ca ñattiyā kātabbena. **Kammenā**ti dhammikena vinayakammena. **Akuppenā**ti vatthuñattianussāvanasīmāparisasampattisampannattā akopetabbataṃ appaṭikkositabbataṃ upagatena. **Ṭhānārahenā**ti kāraṇārahena satthusāsanārahena.

Upasampanno nāma uparibhāvaṃ samāpanno, pattoti attho. Bhikkhubhāvo hi uparibhāvo. Tañcesa yathāvuttena kammena samāpannattā upasampannoti vuccati. Etena yā imā ehibhikkhūpasampadā, saraṇāgamanūpasampadā, ovādapaṭiggahaṇūpasampadā, pañhabyākaraṇūpasampadā, garudhammapaṭiggahaṇūpasampadā, dūtenūpasampadā, aṭṭhavācikūpasampadā, ñatticatutthakammūpasampadāti aṭṭha upasampadā vuttā, tāsaṃ ñatticatutthakammūpasampadā, dūtenūpasampadā, aṭṭhavācikūpasampadāti imā tissova thāvarā. Sesā buddhe dharamāneyeva ahesuṃ. Tāsu upasampadāsu imasmiṃ ṭhāne ayaṃ ñatticatutthakammūpasampadāva adhippetā.

511. Pātimokkhasaṃvaraniddese **pātimokkha**nti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi, yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti mocayati āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā pātimokkhanti vuttaṃ. **Sīlaṃ patiṭṭhā**tiādīni tasseva vevacanāni. Tattha sīlanti kāmañcetaṃ saha kammavācāpariyosānena ijjhanakassa pātimokkhassa vevacanaṃ, evaṃ santepi dhammato etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattappaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttañhetaṃ paṭisambhidāyaṃ ‘‘kiṃ sīla’’nti? Cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīla’’nti (paṭi. ma. 1.39).

Tattha **cetanā sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. **Cetasikaṃ sīlaṃ** nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Apica cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa satta kammapathacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma ‘‘abhijjhaṃ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī’’tiādinā nayena saṃyuttamahāvagge vuttā anabhijjhāabyāpādasammādiṭṭhidhammā. **Saṃvaro sīla**nti ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo – pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisaṃvaro, vīriyasaṃvaroti. Tassa nānākaraṇaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.6) vuttaṃ. **Avītikkamo sīla**nti samādiṇṇasīlassa kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṃvarasīlaṃ avītikkamasīlanti idameva nippariyāyato sīlaṃ; cetanā sīlaṃ cetasikaṃ sīlanti pariyāyato sīlanti veditabbaṃ.

Yasmā pana pātimokkhasaṃvarasīlena bhikkhu sāsane patiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ **‘patiṭṭhā’**ti vuttaṃ; patiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusaladhammā eva vā ettha patiṭṭhahantīti patiṭṭhā. Ayamattho –

> ‘‘Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ;
> Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭaye jaṭa’’nti ca. (saṃ. ni. 1.23);

‘‘Patiṭṭhā, mahārāja, sīlaṃ sabbesaṃ kusaladhammāna’’nti ca ‘‘sīle patiṭṭhitassa kho, mahārāja, sabbe kusalā dhammā na parihāyantī’’ti (mi. pa. 2.1.9) ca ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppattiatthena **ādi**. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Tasmātiha tvaṃ, uttiya, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ? Sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā’’ti (saṃ. ni. 5.382).

Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ nagaraṭṭhānaṃ sodheti, tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādiparicchedena vibhajitvā nagaraṃ māpeti; evameva yogāvacaro āditova sīlaṃ visodheti, tato aparabhāge samathavipassanāmaggaphalanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamaṃ tīhi khārehi vatthaṃ dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakaṃ raṅgajātaṃ upaneti; yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo āditova bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti; evameva yogāvacaro āditova sīlaṃ visodhetvā aparabhāge samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti. Tasmā sīlaṃ ‘‘ādī’’ti vuttaṃ.

Tadetaṃ caraṇasarikkhatāya **caraṇaṃ**. Caraṇāti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disaṃgamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripuṇṇapādasseva jāyati; evameva yassa sīlaṃ bhinnaṃ hoti khaṇḍaṃ aparipuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanaṃ na sampajjati. Yassa pana taṃ abhinnaṃ hoti akkhaṇḍaṃ paripuṇṇaṃ tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanaṃ sampajjati. Tasmā sīlaṃ ‘‘caraṇa’’nti vuttaṃ.

Tadetaṃ saṃyamanavasena **saṃyamo,** saṃvaraṇavasena **saṃvaro**. Ubhayenāpi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha saṃyameti vītikkamavipphandanaṃ, puggalaṃ vā saṃyameti, vītikkamavasena tassa vipphandituṃ na detīti saṃyamo. Vītikkamassa pavesanadvāraṃ saṃvarati pidahatītipi saṃvaro. **Mokkha**nti uttamaṃ mukhabhūtaṃ vā. Yathā hi sattānaṃ catubbidho āhāro mukhena pavisitvā aṅgamaṅgāni pharati, evaṃ yoginopi catubhūmakakusalaṃ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṃ sampādeti. Tena vuttaṃ ‘‘mokkha’’nti. Pamukhe sādhūti **pāmokkhaṃ;** pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti attho. **Kusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā**ti catubhūmakakusalānaṃ paṭilābhatthāya pāmokkhaṃ pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti veditabbaṃ.

Kāyiko avītikkamoti tividhaṃ kāyasucaritaṃ. **Vācasiko**ti catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ. **Kāyikavācasiko**ti tadubhayaṃ. Iminā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pariyādāya dasseti. **Saṃvuto**ti pihito; saṃvutindriyo pihitindriyoti attho. Yathā hi saṃvutadvāraṃ gehaṃ ‘‘saṃvutagehaṃ pihitageha’’nti vuccati, evamidha saṃvutindriyo ‘‘saṃvuto’’ti vutto. **Pātimokkhasaṃvarenā**ti pātimokkhena ca saṃvarena ca, pātimokkhasaṅkhātena vā saṃvarena. **Upeto**tiādīni vuttatthāneva.

512. **Iriyatī**tiādīhi sattahipi padehi pātimokkhasaṃvarasīle ṭhitassa bhikkhuno iriyāpathavihāro kathito.

513. Ācāragocaraniddese kiñcāpi bhagavā samaṇācaraṃ samaṇagocaraṃ kathetukāmo ‘‘ācāragocarasampannoti atthi ācāro, atthi anācāro’’ti padaṃ uddhari. Yathā pana maggakusalo puriso maggaṃ acikkhanto ‘vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇhā’ti paṭhamaṃ muñcitabbaṃ sabhayamaggaṃ uppathamaggaṃ ācikkhati, pacchā gahetabbaṃ khemamaggaṃ ujumaggaṃ; evameva maggakusalapurisasadiso dhammarājā paṭhamaṃ pahātabbaṃ buddhappaṭikuṭṭhaṃ anācāraṃ ācikkhitvā pacchā ācāraṃ ācikkhitukāmo ‘‘tattha katamo anācāro’’tiādimāha. Purisena hi ācikkhitamaggo sampajjeyya vā na vā, tathāgatena ācikkhitamaggo apaṇṇako, indena vissaṭṭhaṃ vajiraṃ viya, avirajjhanako nibbānanagaraṃyeva samosarati. Tena vuttaṃ – ‘‘puriso maggakusaloti kho, tissa, tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassā’’ti (saṃ. ni. 3.84).

Yasmā vā sasīsaṃ nahānena pahīnasedamalajallikassa purisassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pahīnapāpadhammassa kalyāṇadhammasamāyogo sampannarūpo hoti, tasmā sedamalajallikkaṃ viya pahātabbaṃ paṭhamaṃ anācāraṃ ācikkhitvā, pahīnasedamalajallikassa mālāgandhavilepanādivibhūsanavidhānaṃ viya pacchā ācāraṃ ācikkhitukāmopi **tattha katamo anācāro**tiādimāha. Tattha **kāyiko vītikkamo**ti tividhaṃ kāyaduccaritaṃ; **vācasiko vītikkamo**ti catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ; **kāyikavācasiko vītikkamo**ti tadubhayaṃ. Evaṃ ājīvaṭṭhamakasīlasseva vītikkamaṃ dassesi.

Yasmā pana na kevalaṃ kāyavācāhi eva anācāraṃ ācarati, manasāpi ācarati eva, tasmā taṃ dassetuṃ ‘‘sabbampi dussīlyaṃ anācāro’’ti vuttaṃ. Tattha ekacciyaṃ anācāraṃ vibhajitvā dassento **idhekacco veḷudānenā**tiādimāha. Tattha **veḷudānenā**ti paccayahetukena veḷudānena. Vihāre uṭṭhitañhi araññato vā āharitvā rakkhitagopitaṃ veḷuṃ ‘evaṃ me paccayaṃ dassantī’ti upaṭṭhākānaṃ dātuṃ na vaṭṭati. Evañhi jīvitaṃ kappento anesanāya micchājīvena jīvati. So diṭṭheva dhamme garahaṃ pāpuṇāti, samparāye ca apāyaparipūrako hoti. Attano puggalikaveḷuṃ kulasaṅgahatthāya dadanto kuladūsakadukkaṭamāpajjati; parapuggalikaṃ theyyacittena dadamāno bhaṇḍagghena kāretabbo. Saṅghikepi eseva nayo. Sace pana taṃ issaravatāya deti garubhaṇḍavissajjanamāpajjati.

Kataro pana veḷu garubhaṇḍaṃ hoti, kataro na hotīti? Yo tāva aropimo sayaṃjātako, so saṅghena paricchinnaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, tato paraṃ na garubhaṇḍaṃ; ropitaṭṭhāne sabbena sabbaṃ garubhaṇḍaṃ. So pana pamāṇena paricchinno telanāḷippamāṇopi garubhaṇḍaṃ, na tato heṭṭhā. Yassa pana bhikkhuno telanāḷiyā vā kattaradaṇḍena vā attho, tena phātikammaṃ katvā gahetabbo. Phātikammaṃ tadagghanakaṃ vā atirekaṃ vā vaṭṭati, ūnakaṃ na vaṭṭati. Hatthakammampi udakāharaṇamattaṃ vā appaharitakaraṇamattaṃ vā na vaṭṭati, taṃ thāvaraṃ kātuṃ vaṭṭati. Tasmā pokkharaṇito vā paṃsuṃ uddharitvā sopānaṃ vā attharāpetvā visamaṭṭhānaṃ vā samaṃ katvā gahetuṃ vaṭṭati. Phātikammaṃ akatvā gahito tattha vasanteneva paribhuñjitabbo; pakkamantena saṅghikaṃ katvā ṭhapetvā gantabbaṃ. Asatiyā gahetvā gatena yattha gato sarati, tato paccāharitabbo. Sace antarā bhayaṃ hoti, sampattavihare ṭhapetvā gantabbaṃ.

Manussā vihāraṃ gantvā veḷuṃ yācanti. Bhikkhū ‘saṅghiko’ti dātuṃ na visahanti. Manussā punappunaṃ yācanti vā tajjenti vā. Tadā bhikkhūhi ‘daṇḍakammaṃ katvā gaṇhathā’ti vattuṃ vaṭṭati; veḷudānaṃ nāma na hoti. Sace te daṇḍakammatthāya vāsipharasuādīni vā khādanīyabhojanīyaṃ vā denti, gahetuṃ na vaṭṭati. Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘daḍḍhagehā manussā gaṇhitvā gacchantā na vāretabbā’’ti vuttaṃ.

Sace saṅghassa veḷugumbe veḷudūsikā uppajjanti, taṃ akoṭṭāpentānaṃ veḷu nassati, kiṃ kātabbanti? Bhikkhācāre manussānaṃ ācikkhitabbaṃ. Sace koṭṭetuṃ na icchanti ‘samabhāgaṃ labhissathā’ti vattabbā; na icchantiyeva ‘dve koṭṭhāse labhissathā’ti vattabbā. Evampi anicchantesu ‘naṭṭhena attho natthi, tumhākaṃ khaṇe sati daṇḍakammaṃ karissatha, koṭṭetvā gaṇhathā’ti vattabbā; veḷudānaṃ nāma na hoti. Veḷugumbe aggimhi uṭṭhitepi, udakena vuyhamānaveḷūsupi eseva nayo. Rukkhesupi ayameva kathāmaggo. Rukkho pana sūcidaṇḍakappamāṇo garubhaṇḍaṃ hoti. Saṅghike rukkhe koṭṭāpetvā saṅghaṃ anāpucchitvāpi saṅghikaṃ āvāsaṃ kātuṃ labbhati. Vacanapathacchedanatthaṃ pana āpucchitvāva kātabbo.

Puggalikaṃ kātuṃ labbhati, na labbhatīti? Na labbhati. Hatthakammasīsena pana ekasmiṃ gehe mañcaṭṭhānamattaṃ labbhati, tīsu gehesu ekaṃ gehaṃ labhati. Sace dabbhasambhārā puggalikā honti, bhūmi saṅghikā, ekaṃ gehaṃ katvā samabhāgaṃ labhati, dvīsu gehesu ekaṃ gehaṃ labhati. Saṅghikarukkhe saṅghikaṃ āvāsaṃ bādhente saṅghaṃ anāpucchā hāretuṃ vaṭṭati, na vaṭṭatīti? Vaṭṭati. Vacanapathacchedanatthaṃ pana āpucchitvāva hāretabbo. Sace rukkhaṃ nissāya saṅghassa mahanto lābho hoti, na hāretabbo. Puggalikarukkhe saṅghikaṃ āvāsaṃ bādhente rukkhasāmikassa ācikkhitabbaṃ. Sace harituṃ na icchati, chedāpetvā hāretabbo. ‘Rukkhaṃ me dethā’ti codentassa rukkhaṃ agghāpetvā mūlaṃ dātabbaṃ. Saṅghike rukkhe puggalikāvāsaṃ, puggalike ca puggalikāvāsaṃ bādhentepi eseva nayo. Valliyampi ayameva kathāmaggo. Valli pana yattha vikkāyati, dullabhā hoti, tattha garubhaṇḍaṃ. Sā ca kho upaḍḍhabāhuppamāṇato paṭṭhāya; tato heṭṭhā vallikhaṇḍaṃ garubhaṇḍaṃ na hoti.

Pattadānādīsupi **pattadānenā**ti paccayahetukena pattadānenātiādi sabbaṃ veḷudāne vuttanayeneva veditabbaṃ. Garubhaṇḍatāya panettha ayaṃ vinicchayo. Pattampi hi yattha vikkāyati, gandhikādayo gandhapaliveṭhanādīnaṃ atthāya gaṇhanti, tādise dullabhaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ hoti. Esa tāva kiṃsukapattakaṇṇapiḷandhanatālapattādīsu vinicchayo.

Tālapaṇṇampi imasmiṃyeva ṭhāne kathetabbaṃ. Tālapaṇṇampi hi sayaṃjāte tālavane saṅghena paricchinnaṭṭhāneyeva garubhaṇḍaṃ, na tato paraṃ. Ropimatālesu sabbampi garubhaṇḍaṃ. Tassa pamāṇaṃ heṭṭhimakoṭiyā aṭṭhaṅgulappamāṇopi rittapotthako. Tiṇampi ettheva pakkhipitvā kathetabbaṃ. Yattha pana tiṇaṃ natthi tattha muñjapalālanāḷikerapaṇṇādīhipi chādenti. Tasmā tānipi tiṇeneva saṅgahitāni. Iti muñjapalālādīsu yaṃkiñci muṭṭhippamāṇaṃ tiṇaṃ, nāḷikerapaṇṇādīsu ca ekapaṇṇampi saṅghassa dinnaṃ vā tatthajātakaṃ vā bahiārāme saṅghassa tiṇavatthumhi jātatiṇaṃ vā rakkhitagopitaṃ garubhaṇḍaṃ hoti. Taṃ pana saṅghakamme ca cetiyakamme ca kate atirekaṃ puggalikakamme dātuṃ vaṭṭati. Heṭṭhā vuttaveḷumhipi eseva nayo.

Pupphadāne ‘‘ettakesu rukkhesu pupphāni vissajjetvā yāgubhattavatthe upanentu, ettakesu senāsanapaṭisaṅkharaṇe upanentū’’ti evaṃ niyamitaṭṭhāne eva pupphāni garubhaṇḍāni honti. Paratīre sāmaṇerā pupphāni ocinitvā rāsiṃ karonti, pañcaṅgasamannāgato pupphabhājako bhikkhusaṅghaṃ gaṇetvā koṭṭhāse karoti, so sampattaparisāya saṅghaṃ anāpucchitvāva dātuṃ labhati; asammatena pana āpucchitvāva dātabbaṃ. Bhikkhu pana kassa pupphāni dātuṃ labhati, kassa na labhatīti? Mātāpitūnaṃ gehaṃ haritvāpi gehato pakkosāpetvāpi 'vatthupūjaṃ karothā'ti dātuṃ labhati, piḷandhanatthāya dātuṃ na labhati; sesañātīnaṃ pana haritvā na dātabbaṃ, pakkosāpetvā 'pūjaṃ karothā'ti dātabbaṃ; sesajanassa pūjanaṭṭhānaṃ sampattassa apaccāsīsantena dātabbaṃ; pupphadānaṃ nāma na hoti. Vihāre bahūni pupphāni pupphanti. Bhikkhunā piṇḍāya carantena manusse disvā 'vihāre bahūni pupphāni, pūjethā'ti vattabbaṃ. Vacanamatte doso natthi. 'Manussā khādanīyabhojanīyaṃ ādāya āgamissantī'ti cittena pana na vattabbaṃ. Sace vadati, khādanīyabhojanīyaṃ na paribhuñjitabbaṃ. Manussā attano dhammatāya 'vihāre pupphāni atthī'ti pucchitvā 'asukadivase vihāraṃ āgamissāma, sāmaṇerānaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā'ti vadanti. Bhikkhū sāmaṇerānaṃ kathetuṃ pamuṭṭhā. Sāmaṇerehi pupphāni ocinitvā ṭhapitāni. Manussā bhikkhū upasaṅkamitvā ''bhante, mayaṃ tumhākaṃ asukadivaseyeva ārocayimha – 'sāmaṇerānaṃ pupphāni ocinituṃ mā dethā'ti. Kasmā na vārayitthā''ti? ''Sati me pamuṭṭhā, pupphāni ocinitamattāneva, tāva na pūjā katā''ti vattabbaṃ. ''Gaṇhatha pūjethā''ti na vattabbaṃ. Sace vadati, āmisaṃ na paribhuñjitabbaṃ.

Aparo bhikkhu sāmaṇerānaṃ ācikkhati ''asukagāmavāsino pupphāni mā ocinitthā''ti āhaṃsūti. Manussāpi āmisaṃ āharitvā dānaṃ datvā vadanti – ''amhākaṃ manussā na bahukā, sāmaṇere amhehi saha pupphāni ocinituṃ āṇāpethā''ti. ''Sāmaṇerehi bhikkhā laddhā; ye bhikkhācāraṃ na gacchanti, te sayameva jānissanti, upāsakā''ti vattabbaṃ. Ettakaṃ nayaṃ labhitvā sāmaṇere putte vā bhātike vā katvā pupphāni ocināpetuṃ doso natthi; pupphadānaṃ nāma na hoti.

Phaladāne phalampi pupphaṃ viya niyamitameva garubhaṇḍaṃ hoti. Vihāre bahukamhi phalāphale sati aphāsukamanussā āgantvā yācanti. Bhikkhū 'saṅghika'nti dātuṃ na ussahanti. Manussā vippaṭisārino akkosanti paribhāsanti. Tattha kiṃ kātabbanti? Phalehi vā rukkhehi vā paricchinditvā katikā kātabbā – 'asukesu ca rukkhesu ettakāni phalāni gaṇhantā, ettakesu vā rukkhesu phalāni gaṇhantā na vāretabbā'ti. Corā pana issarā vā balakkārena gaṇhantā na vāretabbā; kuddhā te sakalavihārampi nāseyyuṃ. Ādīnavo pana kathetabboti.

Sinānadāne sinānacuṇṇāni koṭṭitāni na garubhaṇḍāni. Akoṭṭito rukkhattacova garubhaṇḍaṃ. Cuṇṇaṃ pana agilānassa rajananipakkaṃ vaṭṭati. Gilānassa yaṃkiñci cuṇṇaṃ vaṭṭatiyeva. Mattikāpi ettheva pakkhipitvā kathetabbā. Mattikāpi yattha dullabhā hoti, tattheva garubhaṇḍaṃ. Sāpi heṭṭhimakoṭiyā tiṃsapalaguḷapiṇḍappamāṇāva tato heṭṭhā na garubhaṇḍanti.

Dantakaṭṭhadāne dantakaṭṭhaṃ acchinnakameva garubhaṇḍaṃ. Yesaṃ sāmaṇerānaṃ saṅghato dantakaṭṭhavāro pāpuṇāti, te attano ācariyupajjhāyānaṃ pāṭiyekkaṃ dātuṃ na labhanti. Yehi pana 'ettakāni dantakaṭṭhāni āharitabbānī'ti paricchinditvā vāraṃ gahitāni, te atirekāni ācariyupajjhāyānaṃ dātuṃ labhanti. Ekena bhikkhunā dantakaṭṭhamāḷakato bahūni dantakaṭṭhāni na gahetabbāni, devasikaṃ ekekameva gahetabbaṃ. Pāṭiyekkaṃ vasantenāpi bhikkhusaṅghaṃ gaṇayitvā yattakāni attano pāpuṇanti tattakāneva gahetvā gantabbaṃ; antarā āgantukesu vā āgatesu disaṃ vā pakkamantena āharitvā gahitaṭṭhāneyeva ṭhapetabbāni.

Cāṭukamyatāyātiādīsu cāṭukamyatā vuccati attānaṃ dāsaṃ viya nīcaṭṭhāne ṭhapetvā parassa khalitavacanampi saṇṭhapetvā piyakāmatāya paggayhavacanaṃ. **Muggasūpyatāyā**ti muggasūpasamānāya saccālikena jīvitakappanatāyetaṃ adhivacanaṃ. Yathā hi muggasūpe paccante bahū muggā pākaṃ gacchanti, thokā na gacchanti; evameva saccālikena jīvitakappake puggale bahu alikaṃ hoti, appakaṃ saccaṃ. Yathā vā muggasūpassa appavisanaṭṭhānaṃ nāma natthi, evameva saccālikavuttino puggalassa appaviṭṭhavācā nāma natthi; siṅghāṭakaṃ viya icchiticchitadhārāya patiṭṭhāti. Tenassa sā musāvāditā muggasūpyatāti vuttā. **Pāribhaṭayatā**ti paribhaṭakammabhāvo. Paribhaṭassa hi kammaṃ pāribhaṭayaṃ, tassa bhāvo pāribhaṭayatā; alaṅkārakaraṇādīhi dārakakīḷāpanassetaṃ adhivacanaṃ.

Jaṅghapesanikanti gāmantaradesantarādīsu tesaṃ tesaṃ gihīnaṃ sāsanapaṭisāsanaharaṇaṃ. Idañhi jaṅghapesanikaṃ nāma attano mātāpitūnaṃ, ye cassa mātāpitaro upaṭṭhahanti, tesaṃ sāsanaṃ gahetvā katthaci gamanavasena vaṭṭati. Cetiyassa vā saṅghassa vā attano vā kammaṃ karontānaṃ vaḍḍhakīnampi sāsanaṃ harituṃ vaṭṭati. Manussā ''dānaṃ dassāma, pūjaṃ karissāma, bhikkhusaṅghassa ācikkhathā''ti vadanti; ''asukattherassa nāma dethā''ti piṇḍapātaṃ vā bhesajjaṃ vā cīvaraṃ vā denti; ''vihāre pūjaṃ karothā''ti mālāgandhavilepanādīni vā dhajapatākādīni vā nīyyādenti, sabbaṃ harituṃ vaṭṭati; jaṅghapesanikaṃ nāma na hoti. Sesānaṃ sāsanaṃ gahetvā gacchantassa padavāre padavāre doso.

Aññatarаññatarenāti etesaṃ vā veḷudānādīnaṃ aññatarаññatarena vejjakammabhaṇḍāgārikakammaṃ piṇḍapaṭipiṇḍakammaṃ saṅghuppādacetiyuppādaupaṭṭhāpanakammanti evarūpānaṃ vā micchājīvena jīvitakappanakakammānaṃ yena kenaci. **Buddhapaṭikuṭṭhenā**ti buddhehi garahitena paṭisiddhena. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ sabbopi anācāro nāma kathīyati. Ācāraniddeso vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

514. Gocaraniddesepi paṭhamaṃ agocarassa vacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Tattha ca **gocaro**ti piṇḍapātādīnaṃ atthāya upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānaṃ **gocaro,** ayuttaṭṭhānaṃ **agocaro**. Vesiyā gocaro assāti **vesiyagocaro;** mittasanthavavasena upasaṅkamitaṭṭhānanti attho. Tattha vesiyā nāma rūpūpajīviniyo yena kenacideva sulabhajjhācāratāmittasatthavasinehavasena upasaṅkamanto vesiyāgocaro nāma hoti. Tasmā evaṃ upasaṅkamituṃ na vaṭṭati. Kiṃ kāraṇā? Ārakkhavipattito. Evaṃ upasaṅkamantassa hi ciraṃ rakkhitagopitopi samaṇadhammo katipāheneva nassati; sacepi na nassati garahaṃ labhati. Dakkhiṇāvasena pana upasaṅkamantena satiṃ upaṭṭhāpetvā upasaṅkamitabbaṃ. **Vidhavā** vuccanti matapatikā vā pavutthapatikā vā. **Thullakumāriyo**ti mahallikā aniviṭṭhakumāriyo. **Paṇḍakā**ti lokāmisanissitakathābahulā ussannakilesā avūpasantapariḷāhā napuṃsakā. Tesaṃ sabbesampi upasaṅkamane ādīnavo vuttanayeneva veditabbo. **Bhikkhunīsu**pi eseva nayo. Apica bhikkhū nāma ussannabrahmacariyā honti, tathā bhikkhuniyo. Te aññamaññaṃ santhavavasena katipāheneva rakkhitagopitasamaṇadhammaṃ nāsenti. Gilānapucchakena pana gantuṃ vaṭṭati. Bhikkhunā pupphāni labhitvā pūjanatthāyapi ovādadānatthāyapi gantuṃ vaṭṭatiyeva.

Pānāgāranti surāpānagharaṃ. Taṃ brahmacariyantarāyakarehi surāsoṇḍehi avivittaṃ hoti. Tattha tehi saddhiṃ saha soṇḍavasena upasaṅkamituṃ na vaṭṭati; brahmacariyantarāyo hoti. **Saṃsaṭṭho viharati rājūhī**tiādīsu **rājāno**ti abhisittā vā hontu anabhisittā vā ye rajjaṃ anusāsanti. **Rājamahāmattā**ti rājūnaṃ issariyasadisāya mahatiyā issariyamattāya samannāgatā. **Titthiyā**ti viparītadassanā bāhiraparibbājakā. **Titthiyasāvakā**ti bhattivasena tesaṃ paccayadāyakā. Etehi saddhiṃ saṃsaggajāto hotīti attho.

Ananulomikena saṃsaggenāti ananulomikasaṃsaggo nāma tissannaṃ sikkhānaṃ ananulomo paccanīkasaṃsaggo, yena brahmacariyantarāyaṃ paññattivītikkamaṃ sallekhaparihāniñca pāpuṇāti, seyyathidaṃ – rājarājamahāmattehi saddhiṃ sahasokitā, sahananditā, samasukhadukkhatā, uppannesu kiccakaraṇīyesu attanāva yogaṃ āpajjanatā, titthiyatitthiyasāvakehi saddhiṃ ekacchandarucisamācāratā ekacchandarucisamācārabhāvāvaho vā sinehababahumānasanthavo. Tattha rājarājamahāmattehi saddhiṃ saṃsaggo brahmacariyantarāyaṃ karoti. Itarehi titthiyasāvakehi tesaṃ laddhigahaṇaṃ. Tesaṃ pana vādaṃ bhinditvā attano laddhiṃ gaṇhāpetuṃ samatthena upasaṅkamituṃ vaṭṭati.

Idāni aparenapi pariyāyena agocaraṃ dassetuṃ **yāni vā pana tāni kulānī**tiādi āraddhaṃ. Tattha **assaddhānī**ti buddhādīsu saddhāvirahitāni; buddho sabbaññū, dhammo niyyāniko, saṅgho suppaṭipannoti na saddahanti. **Appasannānī**ti cittaṃ pasannaṃ anāvilaṃ kātuṃ na sakkonti. **Akkosakaparibhāsakānī**ti akkosakāni ceva paribhāsakāni ca; ‘corosi, bālosi, mūḷhosi, oṭṭhosi, goṇosi, gadrabhosi, āpāyikosi, nerayikosi, tiracchānagatosi, natthi tuyhaṃ sugati, duggatiyeva pāṭikaṅkhā’ti evaṃ dasahi akkosavatthūhi akkosanti; ‘hotu, idāni taṃ paharissāma, bandhissāma, vadhissāmā’ti evaṃ bhayadassanena paribhāsanti cāti attho. **Anatthakāmānī**ti atthaṃ na icchanti, anatthameva icchanti. **Ahitakāmānī**ti ahitameva icchanti, hitaṃ na icchanti. **Aphāsukakāmānī**ti phāsukaṃ na icchanti, aphāsukameva icchanti. **Ayogakkhemakāmānī**ti catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ na icchanti, sabhayameva icchanti. **Bhikkhūna**nti ettha sāmaṇerāpi saṅgahaṃ gacchanti. **Bhikkhunīna**nti ettha sikkhamānasāmaṇeriyopi. Sabbesampi hi bhagavantaṃ uddissa pabbajitānañceva saraṇagatānañca catunnampi parisānaṃ tāni anatthakāmāniyeva. **Tathārūpāni kulānī**ti evarūpāni khattiyakulādīni kulāni. **Sevatī**ti nissāya jīvati. **Bhajatī**ti upasaṅkamati. **Payirupāsatī**ti punappunaṃ upasaṅkamati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ vesiyādigocarassa vesiyādiko, rājādisaṃsaṭṭhassa rājādiko, assaddhakulādisevakassa assaddhakulādiko cāti tippakāropi ayuttagocaro agocaroti veditabbo.

Tassa iminā pariyāyena agocaratā veditabbā. Vesiyādiko tāva pañcakāmaguṇanissayato agocaroti veditabbo, yathāha – ‘‘ko ca, bhikkhave, bhikkhuno agocaro paravisayo? Yadidaṃ pañca kāmaguṇā’’ti (saṃ. ni. 5.372) rājādiko jhānānuyogassa anupanissayato lābhasakkārāsanicakkanipphādanato diṭṭhivipattihetuto ca, assaddhakulādiko saddhāhānicittasantāsāvahanato agocaroti.

Gocaraniddese **na vesiyagocaro**tiādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Opānabhūtānī**tiādīsu pana **opānabhūtānī**ti udapānabhūtāni; bhikkhusaṅghassa, cātumahāpathe khatapokkharaṇī viya, yathāsukhaṃ ogāhanakkhamāni cittamahāmattassa gehasadisāni. Tassa kira gehe kālatthambho yuttoyeva. Gharadvāraṃ sampattānaṃ bhikkhūnaṃ paccayavekallaṃ nāma natthi. Ekadivasaṃ bhesajjavattameva saṭṭhi kahāpaṇāni nikkhamanti. **Kāsāvapajjotānī**ti bhikkhubhikkhunīhi nivatthapārutānaṃ kāsāvānaṃyeva pabhāya ekobhāsāni bhūtapālaseṭṭhikulasadisāni. **Isivātapaṭivātānī**ti gehaṃ pavisantānaṃ nikkhamantānañca bhikkhubhikkhunīsaṅkhātānaṃ isīnaṃ cīvaravātena ceva samiñjanapasāraṇādijanitasarīravātena ca paṭivātāni pavāyitāni viniddhutakibbisāni vā.

515. **Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvitā**niddese **aṇumattānī**ti aṇuppamāṇā. **Vajjā**ti dosā. **Yāni tāni vajjānī**ti yāni tāni garahitabbaṭṭhena vajjāni. **Appamattakānī**ti parittamattakāni khuddakappamāṇāni. **Oramattakānī**ti parittatopi orimappamāṇattā oramattakāni. **Lahusānī**ti lahukāni. **Lahusammatānī**ti lahūti sammatāni. **Saṃyamakaraṇīyānī**ti saṃyamena kattabbapaṭikammāni. **Saṃvarakaraṇīyānī**ti saṃvarena kātabbāni saṃvarena kattabbapaṭikammāni. **Cittuppādakaraṇīyānī**ti cittuppādamattena kattabbapaṭikammāni. **Manasikārapaṭibaddhānī**ti manasā āvajjitamatteneva kattabbapaṭikammāni. Kāni pana tānīti? Divāvihāravāsī sumatthero tāva āha – ‘‘anāpattigamanīyāni cittuppādamattakāni yāni ‘na puna evarūpaṃ karissāmī’ti manasā āvajjitamatteneva sujjhanti. Adhiṭṭhānāvikammaṃ nāmetaṃ kathita’’nti. Antevāsiko panassa tipiṭakacūḷanāgatthero panāha – ‘‘idaṃ pātimokkhasaṃvarasīlasseva bhājanīyaṃ. Tasmā sabbalahukaṃ dukkaṭadubbhāsitaṃ idha vajjanti veditabbaṃ. Vuṭṭhānāvikammaṃ nāmetaṃ kathita’’nti. **Itiimesū**ti evaṃpakāresu imesu. **Vajjadassāvī**ti vajjato dosato dassanasīlo. **Bhayadassāvī**ti catubbidhassa bhayassa kāraṇattā bhayato dassanasīlo. **Ādīnavadassāvī**ti idha nindāvahanato, āyatiṃ dukkhavipākato, upariguṇānaṃ antarāyakaraṇato, vippaṭisārajananato ca etena nānappakārena ādīnavato dassanasīlo.

Nissaraṇadassāvīti yaṃ tattha nissaraṇaṃ tassa dassanasīlo. Kiṃ panettha nissaraṇanti? Ācariyattheravāde tāva ‘‘anāpattigamanīyatāya sati adhiṭṭhānāvikammaṃ nissaraṇa’’nti kathitaṃ. Antevāsikattheravāde tāva ‘‘āpattigamanīyatāya sati vuṭṭhānāvikammaṃ nissaraṇa’’nti kathitaṃ.

Tattha tathārūpo bhikkhu aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāma. Taṃ dassetuṃ ayaṃ nayo kathito – paramāṇu nāma, aṇu nāma, tajjārī nāma, rathareṇu nāma, likkhā nāma, ūkā nāma, dhaññamāso nāma, aṅgulaṃ nāma, vidatthi nāma, ratanaṃ nāma, yaṭṭhi nāma, usabhaṃ nāma, gāvutaṃ nāma, yojanaṃ nāma. Tattha **‘paramāṇu’** nāma ākāsakoṭṭhāsiko maṃsacakkhussa āpāthaṃ nāgacchati, dibbacakkhusseva āgacchati. **‘Aṇu’** nāma bhitticchiddatālacchiddehi paviṭṭhasūriyarasmīsu vaṭṭi vaṭṭi hutvā paribbhamanto paññāyati. **‘Tajjārī’** nāma gopathamanussapathacakkapathesu chijjitvā ubhosu passesu uggantvā tiṭṭhati. **‘Rathareṇu’** nāma tattha tattheva allīyati. **Likkhā**dayo pākaṭā eva. Etesu pana chattiṃsa paramāṇavo ekassa aṇuno pamāṇaṃ. Chattiṃsa aṇū ekāya tajjāriyā pamāṇaṃ. Chattiṃsa tajjāriyo eko rathareṇu. Chattiṃsa rathareṇū ekā likkhā. Satta likkhā ekā ūkā. Satta ūkā eko dhaññamāso. Sattadhaññamāsappamāṇaṃ ekaṃ aṅgulaṃ. Tenaṅgulena dvādasaṅgulāni vidatthi. Dve vidatthiyo ratanaṃ. Satta ratanāni yaṭṭhi. Tāya yaṭṭhiyā vīsati yaṭṭhiyo usabhaṃ. Asīti usabhāni gāvutaṃ. Cattāri gāvutāni yojanaṃ. Tena yojanena aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedho sinerupabbatarājā. Yo bhikkhu aṇumattaṃ vajjaṃ aṭṭhasaṭṭhiyojanasatasahassubbedhasinerupabbatasadisaṃ katvā daṭṭhuṃ sakkoti – ayaṃ bhikkhu aṇumattāni vajjāni bhayato passati nāma. Yopi bhikkhu sabbalahukaṃ dukkaṭadubbhāsitamattaṃ paṭhamapārājikasadisaṃ katvā daṭṭhuṃ sakkoti – ayaṃ aṇumattāni vajjāni vajjato bhayato passati nāmāti veditabbo.

516. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesū**tipadaniddese **bhikkhusikkhā**ti bhikkhūhi sikkhitabbasikkhā. Sā bhikkhunīhi sādhāraṇāpi asādhāraṇāpi bhikkhusikkhā eva nāma. **Bhikkhunīsikkhā**ti bhikkhunīhi sikkhitabbasikkhā. Sāpi bhikkhūhi sādhāraṇāpi asādhāraṇāpi bhikkhunīsikkhā eva nāma. Sāmaṇerasikkhamānasāmaṇerīnaṃ sikkhāpi ettheva paviṭṭhā. **Upāsakasikkhā**ti upāsakehi sikkhitabbasikkhā. Sā pañcasīladasasīlavasena vaṭṭati. **Upāsikāsikkhā**ti upāsikāhi sikkhitabbasikkhā. Sāpi pañcasīladasasīlavasena vaṭṭati. Tattha bhikkhubhikkhunīnaṃ sikkhā yāva arahattamaggā vaṭṭati. Upāsakaupāsikānaṃ sikkhā yāva anāgāmimaggā. Tatrāyaṃ bhikkhu attanā sikkhitabbasikkhāpadesu eva sikkhati. Sesasikkhā pana atthuddhāravasena sikkhāpadassa atthadassa dassanatthaṃ vuttā. **Iti imāsu sikkhāsū**ti evaṃpakārāsu etāsu sikkhāsu. **Sabbena sabba**nti sabbena sikkhāsamādānena sabbaṃ sikkhaṃ. **Sabbathā sabba**nti sabbena sikkhitabbākārena sabbaṃ sikkhaṃ. **Asesaṃ nissesa**nti sesābhāvato asesaṃ; satisammosena bhinnassāpi sikkhāpadassa puna pākatikakaraṇato nissesaṃ. **Samādāya vattatī**ti samādiyitvā gahetvā vattati. **Tena vuccatī**ti yena kāraṇena etaṃ sabbaṃ sikkhāpadaṃ sabbena sikkhitabbākārena samādiyitvā sikkhati pūreti, tena vuccati ‘‘samādāya sikkhati sikkhāpadesū’’ti.

517-8. **Indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū**tipadadvayassa niddese kaṇhapakkhassa paṭhamavacane payojanaṃ ācāraniddese vuttanayeneva veditabbaṃ. Tattha **katamā indriyesu aguttadvāratā**tiādīsu pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ nikkhepakaṇḍavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

519. **Jāgariyānuyoga**niddese **pubbarattāpararatta**nti ettha aḍḍharattasaṅkhātāya rattiyā pubbe pubbarattaṃ; iminā paṭhamayāmañceva pacchābhattañca gaṇhāti. Rattiyā pacchā apararattaṃ; iminā pacchimayāmañceva purebhattañca gaṇhāti. Majjhimayāmo panassa bhikkhuno niddākilamathavinodanokāsoti na gahito. **Jāgariyānuyoga**nti jāgariyassa asupanabhāvassa anuyogaṃ. **Anuyutto hotī**ti taṃ anuyogasaṅkhātaṃ āsevanaṃ bhāvanaṃ anuyutto hoti sampayutto. Niddese panassa idha bhikkhu divasanti pubbaṇho, majjhanho, sāyanhoti tayopi divasakoṭṭhāsā gahitā. **Caṅkamena nisajjāyā**ti sakalampi divasaṃ iminā iriyāpathadvayeneva viharanto. Cittassa āvaraṇato āvaraṇīyehi dhammehi pañcahipi nīvaraṇehi sabbākusaladhammehi vā cittaṃ parisodheti. Tehi dhammehi visodheti parimoceti. Ṭhānaṃ panettha kiñcāpi na gahitaṃ, caṅkamanisajjāsannissitaṃ pana katvā gahetabbameva. **Paṭhamayāma**nti sakalasmimpi paṭhamayāme. **Majjhimayāma**nti rattindivassa chaṭṭhakoṭṭhāsasaṅkhāte majjhimayāme.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā, tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha ‘‘yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī vāmena passena sentī’’ti ayaṃ **kāmabhogīseyyā**. Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi. ‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā sentī’’ti ayaṃ **petaseyyā;** appamaṃsalohitattā hi aṭṭhisaṅghāṭajaṭitā ekena passena sayituṃ na sakkonti, uttānāva senti. Sīho, bhikkhave, migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti…pe… attamano hotī’’ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **sīhaseyyā;** tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne dve pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati; divasampi sayitvā pabujjhamāno na uttasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti; sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti ‘nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā na sūrabhāvassa anurūpa’nti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati; avijahitvā ṭhite pana ‘tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamida’nti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Catutthajjhānaseyyā pana **tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti atiādhāya īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā gopphakena hi gopphake jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti; yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tena vuttaṃ ‘‘pāde pādaṃ accādhāyā’’ti. **Sato sampajāno**ti satiyā ceva sampajānapaññāya ca samannāgato hutvā. Iminā supariggāhakaṃ satisampajaññaṃ kathitaṃ. **Uṭṭhānasaññaṃ manasikaritvā**ti asukavelāya nāma uṭṭhahissāmī’ti evaṃ uṭṭhānavelāparicchedakaṃ uṭṭhānasaññaṃ citte upetvā. Evaṃ katvā nipanno hi yathāparicchinnakāleyeva uṭṭhātuṃ yutto.

520-521. **Sātaccaṃ nepakka**nti satataṃ pavattayitabbato sātaccasaṅkhātaṃ vīriyañceva paripākagatattā nepakkasaṅkhātaṃ paññañca yutto anuyutto pavattayamānoyeva jāgariyānuyogaṃ anuyutto viharatīti attho. Ettha ca vīriyaṃ lokiyalokuttaramissakaṃ kathitaṃ, paññāpi vīriyagatikā eva; vīriye lokiyamhi lokiyā, lokuttare lokuttarāti attho.

522. **Bodhipakkhiyānaṃ dhammāna**nti catusaccabodhisaṅkhātassa maggañāṇassa pakkhe bhavānaṃ dhammānaṃ. Ettāvatā sabbepi sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme samūhato gahetvā lokiyāyapi bhāvanāya ekārammaṇe ekato pavattanasamatthe bojjhaṅgeyeva dassento **satta bojjhaṅgā**tiādimāha. Te lokiyalokuttaramissakāva kathitāti veditabbā. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

523. Abhikkantetiādiniddese **abhikkante paṭikkante**ti ettha tāva abhikkantaṃ vuccati purato gamanaṃ. **Paṭikkanta**nti nivattanaṃ. Tadubhayampi catūsu iriyāpathesu labbhati. Gamane tāva purato kāyaṃ abhiharanto abhikkamati nāma, paṭinivattanto paṭikkamati nāma. Ṭhānepi ṭhitakova kāyaṃ purato onāmento abhikkamati nāma, pacchato apanāmento paṭikkamati nāma. Nisajjāyapi nisinnakova āsannassa purimaaṅgābhimukho saṃsaranto abhikkamati nāma, pacchimaaṅgappadesaṃ paccāsaṃsaranto paṭikkamati nāma. Nipajjāyapi eseva nayo.

Sampajānakārī hotīti sampajaññena sabbakiccakārī, sampajaññasseva vā kārī. So hi abhikkantādīsu sampajaññaṃ karoteva, na katthaci sampajaññavirahito hoti. Taṃ pana sampajaññaṃ yasmā satisampayuttameva hoti, tenassa niddese ‘‘sato sampajāno abhikkamati, sato sampajāno paṭikkamatī’’ti vuttaṃ.

Ayañhi abhikkamanto vā paṭikkamanto vā na muṭṭhassatī asampajāno hoti; satiyā pana samannāgato paññāya ca sampajānoyeva abhikkamati ceva paṭikkamati ca; sabbesu abhikkamādīsu catubbidhaṃ sampajaññaṃ otāreti. Catubbidhañhi sampajaññaṃ – sātthakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammohasampajaññanti. Tattha abhikkamanacitte uppanne cittavaseneva agantvā ‘kinnu me ettha gatena attho atthi, natthī’ti atthānatthaṃ pariggahetvā atthapariggaṇhanaṃ **‘sātthakasampajaññaṃ’**. Tattha ca ‘attho’ti cetiyadassanabodhidassanasaṅghadassanatheradassanaasubhadassanādivasena dhammato vaḍḍhi. Cetiyaṃ vā bodhiṃ vā disvāpi hi buddhārammaṇaṃ pītiṃ, saṅghadassanena saṅghārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. There disvā tesaṃ ovāde patiṭṭhāya, asubhaṃ disvā tattha paṭhamajjhānaṃ uppādetvā tadeva khayavayato sammasanto arahattaṃ pāpuṇāti. Tasmā etesaṃ dassanaṃ sātthaṃ. Keci pana ‘‘āmisatopi vaḍḍhi atthoyeva; taṃ nissāya brahmacariyānuggahāya paṭipannattā’’ti vadanti.

Tasmiṃ pana gamane sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā sappāyapariggaṇhanaṃ **‘sappāyasampajaññaṃ’,** seyyathidaṃ – cetiyadassanaṃ tāva sātthaṃ. Sace pana cetiyassa mahatiyā pūjāya dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti, attano vibhavānurūpaṃ itthiyopi purisāpi alaṅkatapaṭiyattā cittakammarūpakāni viya sañcaranti, tatra cassa iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe paṭigho, asamapekkhane moho uppajjati, kāyasaṃsaggāpattiṃ vā āpajjati, jīvitabrahmacariyānaṃ vā antarāyo hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti. Vuttappakāraantarāyābhāve sappāyaṃ.

Bodhidassanepi eseva nayo. Saṅghadassanampi sātthaṃ. Sace pana antogāme mahāmaṇḍapaṃ kāretvā sabbarattiṃ dhammassavanaṃ karontesu manussesu vuttappakāreneva janasannipāto ceva antarāyo ca hoti. Evaṃ taṃ ṭhānaṃ asappāyaṃ hoti; antarāyābhāve sappāyaṃ hoti. Mahāparisaparivārānaṃ therānaṃ dassanepi eseva nayo.

Asubhadassanampi sātthaṃ. Tadatthadīpanatthañca idaṃ vatthu – eko kira daharabhikkhu sāmaṇeraṃ gahetvā dantakaṭṭhatthāya gato. Sāmaṇero maggā okkamitvā purato gacchanto asubhaṃ disvā paṭhamajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto tīṇi phalāni sacchikatvā uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā aṭṭhāsi. Daharo taṃ apassanto ''sāmaṇerā''ti pakkosi. So 'mayā pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhunā saddhiṃ dve kathā nāma na kathitapubbā, aññasmiṃ divase uparivisesaṃ nibbattessāmī'ti cintetvā ''kiṃ, bhante''ti paṭivacanaṃ adāsi. ''Ehī''ti ca vutto ekavacaneneva āgantvā ''bhante, iminā tāva maggena gantvā mayā ṭhitokāse muhuttaṃ puratthābhimukho ṭhatvā olokethā''ti āha. So tathā katvā tena pattavisesameva pāpuṇi. Evaṃ ekaṃ asubhaṃ dvinnaṃ janānaṃ atthāya jātaṃ. Evaṃ sātthampi panetaṃ purisassa mātugāmāsubhaṃ asappāyaṃ, mātugāmassa ca purisāsubhaṃ, sabhāgameva sappāyanti. Evaṃ sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajaññaṃ nāma.

Evaṃ pariggahitasātthasappāyassa pana aṭṭhatiṃsāya kammaṭṭhānesu attano cittaruciyaṃ kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocaraṃ uggahetvā bhikkhācāragocare taṃ gahetvāva gamanaṃ **'gocarasampajaññaṃ'** nāma. Tassāvibhāvanatthaṃ idaṃ catukkaṃ veditabbaṃ –

Idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco na harati paccāharati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca. Tattha yo bhikkhu divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā, tathā rattiyā paṭhamayāme majjhimayāme seyyaṃ kappetvā pacchimayāmepi nisajjācaṅkamehi vītināmetvā pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā bodhirukkhe udakaṃ āsiñcitvā pānīyaṃ paribhojanīyaṃ paccupaṭṭhāpetvā ācariyupajjhāyavattādīni sabbāni khandhakavattāni samādāya vattati, so sarīraparikammaṃ katvā senāsanaṃ pavisitvā dve tayo pallaṅke usumaṃ gāhāpento kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā, bhikkhācāravelāya uṭṭhahitvā kammaṭṭhānasīseneva pattacīvaramādāya senāsanato nikkhamitvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova cetiyaṅgaṇaṃ gantvā, sace buddhānussatikammaṭṭhānaṃ hoti taṃ avissajjetvāva cetiyaṅgaṇaṃ pavisati, aññaṃ ce kammaṭṭhānaṃ hoti sopānamūle ṭhatvā hatthena gahitabhaṇḍaṃ viya taṃ ṭhapetvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā cetiyaṅgaṇaṃ āruyha mahantaṃ cetiyaṃ ce, tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditabbaṃ, khuddakaṃ ce, tatheva padakkhiṇaṃ katvā aṭṭhasu ṭhānesu vanditabbaṃ. Cetiyaṃ vanditvā bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpi buddhassa bhagavato sammukhā viya nipaccākāraṃ dassetvā bodhi vanditabbā.

So evaṃ cetiyañca bodhiñca vanditvā paṭisāmitaṭṭhānaṃ gantvā, paṭisāmitaṃ bhaṇḍakaṃ hatthena gaṇhanto viya, nikkhittakammaṭṭhānaṃ gahetvā gāmasamīpe kammaṭṭhānasīseneva cīvaraṃ pārupitvā gāmaṃ piṇḍāya pavisati. Atha naṃ manussā disvā 'ayyo no āgato'ti paccuggantvā pattaṃ gahetvā āsanasālāya vā gehe vā nisīdāpetvā yāguṃ datvā yāva bhattaṃ na niṭṭhāti tāva pāde dhovitvā telena makkhetvā purato nisīditvā pañhaṃ vā pucchanti dhammaṃ vā sotukāmā honti. Sacepi na kathāpenti ''janasaṅgahatthaṃ dhammakathā nāma kātabbāyevā''ti aṭṭhakathācariyā vadanti. Dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi. Tasmā kammaṭṭhānasīseneva āhāraṃ paribhuñjitvā anumodanaṃ vatvā nivattiyamānehipi manussehi anugatova gāmato nikkhamitvā tattha te nivattetvā maggaṃ paṭipajjati.

Atha naṃ puretaraṃ nikkhamitvā bahigāme katabhattakiccā sāmaṇeradaharabhikkhū disvā paccuggantvā pattacīvaramassa gaṇhanti. Porāṇakabhikkhū kira 'amhākaṃ upajjhāyo, amhākaṃ ācariyo'ti na mukhaṃ oloketvā vattaṃ karonti, sampattaparicchedeneva karonti. Te taṃ pucchanti ''bhante, ete manussā tumhākaṃ kiṃ honti? Mātipakkhato sambandhā pitipakkhato''ti? ''Kiṃ disvā pucchathā''ti? ''Tumhesu etesaṃ pemaṃ bahumāna''nti. ''Āvuso, yaṃ mātāpitūhipi dukkaraṃ taṃ ete manussā amhākaṃ karonti. Pattacīvarampi no etesaṃ santakameva, etesaṃ ānubhāvena neva bhaye bhayaṃ, na chātake chātakaṃ jānāma. Edisā nāma amhākaṃ upakārino natthī''ti tesaṃ guṇe kathento gacchati. Ayaṃ vuccati **'harati na paccāharatī'**ti.

Yassa pana pageva vuttappakāraṃ vattapaṭipattiṃ karontassa kammajatejo pajjalati, anupādinnakaṃ muñcitvā upādinnakaṃ gaṇhāti, sarīrato sedā muccanti, kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ nārohati, so pageva pattacīvaramādāya vegasāva cetiyaṃ vanditvā gorūpānaṃ nikkhamanavelāyameva gāmaṃ yāgubhikkhāya pavisitvā yāguṃ labhitvā āsanasālaṃ gantvā pivati. Athassa dvattikkhattuṃ ajjhoharaṇamatteneva kammajatejodhātu upādinnakaṃ muñcitvā anupādinnakaṃ gaṇhāti, ghaṭasatena nhāto viya tejodhātupariḷāhanibbānaṃ patvā kammaṭṭhānasīsena yāguṃ paribhuñjitvā pattañca mukhañca dhovitvā antarābhatte kammaṭṭhānaṃ manasikatvā avasesaṭṭhāne piṇḍāya caritvā kammaṭṭhānasīsena āhāraṃ paribhuñjitvā tato paṭṭhāya poṅkhānupoṅkhaṃ upaṭṭhahamānaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvāva āgacchati. Ayaṃ vuccati **'na harati paccāharatī'**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṃ pivitvā vipassanaṃ ārabhitvā buddhasāsane arahattaṃ pattā nāma gaṇanapathaṃ vītivattā. Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṃ āsanaṃ atthi, yattha yāguṃ pivitvā arahattaṃ pattā bhikkhū natthīti.

Yo pamādavihārī hoti nikkhittadhuro sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhīlavinibandhabaddhacitto viharanto ‘kammaṭṭhānaṃ nāma atthī’tipi saññaṃ akatvā gāmaṃ piṇḍāya pavisitvā ananulomikena gihīsaṃsaggena saṃsaṭṭho caritvā ca bhuñjitvā ca tuccho nikkhamati – ayaṃ vuccati **‘neva harati na paccāharatī’**ti.

Yo panāyaṃ ‘‘harati ca paccāharati cā’’ti vutto, so gatapaccāgatikavattavasena veditabbo – atthakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasampi vīsampi tiṃsampi cattārīsampi paññāsampi satampi ekato vasantā katikavattaṃ katvā viharanti – ‘‘āvuso, tumhe na iṇaṭṭā, na bhayaṭṭā, na ājīvikāpakatā pabbajitā; dukkhā muñcitukāmā panettha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṃ gamaneyeva niggaṇhatha. Ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṃ sayaneyeva niggaṇhathā’’ti.

Te evaṃ katikavattaṃ katvā bhikkhācāraṃ gacchantā, aḍḍhausabhausabhaaḍḍhagāvutagāvutantaresu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṃ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kileso uppajjati, tattheva naṃ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati. Athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So ‘ayaṃ bhikkhu tuyhaṃ uppannaṃ vitakkaṃ jānāti, ananucchavikaṃ te eta’nti attānaṃ paṭicodetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyabhūmiṃ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati. Athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti so eva nayo. Ariyabhūmiṃ okkamituṃ asakkontopi taṃ kilesaṃ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṃ manasikarontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṃ uddharati, uddharati ce paṭinivattitvā purimapadesaññeva eti, ālindakavāsī mahāphussadevatthero viya. So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūrento eva vihāsi. Manussāpi antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni ca karontā theraṃ tathāgacchantaṃ disvā ‘‘ayaṃ thero punappunaṃ nivattitvā gacchati, kiṃ nu kho maggamūḷho udāhu kiñci pamuṭṭho’’ti samullapanti. So taṃ anādiyitvā kammaṭṭhānayuttacitteneva samaṇadhammaṃ karonto vīsativassabbhantare arahattaṃ pāpuṇi. Arahattapattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṃ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṃ ujjāletvā aṭṭhāsi. Cattāropi mahārājāno sakko ca devānamindo brahmā ca sahampati upaṭṭhānaṃ āgamiṃsu. Tañca obhāsaṃ disvā vanavāsī mahātissatthero taṃ dutiyadivase pucchi – ‘‘rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi. Kiṃ so obhāso’’ti? Thero vikkhepaṃ karonto ‘‘obhāso nāma dīpobhāsopi hoti, maṇiobhāsopī’’ti evamādimāha. Tato ‘‘paṭicchādetha tumhe’’ti nibaddho ‘‘āmā’’ti paṭijānitvā ārocesi.

Kāḷavallimaṇḍapavāsī mahānāgatthero viya ca. Sopi kira gatapaccāgatavattaṃ pūrento ‘paṭhamaṃ tāva bhagavato mahāpadhānaṃ pūjessāmī’ti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi; puna soḷasa vassāni gatapaccāgatavattaṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇi. So kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto vippayuttena cittena uddhate pāde paṭinivattento gāmasīmaṃ gantvā ‘gāvī nu kho, pabbajito nu kho’ti āsaṅkanīyappadese ṭhatvā cīvaraṃ pārupitvā kacchakantarato udakena pattaṃ dhovitvā udakagaṇḍūsaṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? ‘Mā me bhikkhaṃ dātuṃ vā vandituṃ vā āgate manusse ‘dīghāyukā hothā’ti vacanamattenāpi kammaṭṭhānavikkhepo ahosī’ti. ‘Ajja, bhante, katimī’ti divasaṃ vā bhikkhugaṇanaṃ vā pañhaṃ vā pucchito pana udakaṃ gilitvā āroceti; sace divasādipucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṃ gāmadvāre niṭṭhubhitvāva yāti.

Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsa bhikkhū viya ca. Te kira āsāḷhipuṇṇimāyaṃ katikavattaṃ akaṃsu – ‘‘arahattaṃ appatvā aññamaññaṃ nālapissāmā’’ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā udakagaṇḍūsaṃ katvā pavisiṃsu, divasādīsu pucchitesu vuttanayena paṭipajjiṃsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṭṭhānaṃ disvā jāniṃsu – ‘ajja eko āgato, ajja dve’ti; evañca cintesuṃ – ‘kinnu kho ete amheheva saddhiṃ na sallapanti udāhu aññamaññampi? Yadi aññamaññampi na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti; etha ne aññamaññaṃ khamāpessāmā’ti sabbe vihāraṃ gantvā paññāsāya bhikkhūsu dvepi bhikkhū ekokāse nāddasaṃsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso so āha – ‘‘na, bho, kalahakārakānaṃ vasanokāso īdiso hoti. Susammaṭṭhaṃ cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇaṃ, sunikkhittā sammajjaniyo, sūpaṭṭhitaṃ pānīyaparibhojanīya’’nti. Te tatova nivattā. Tepi bhikkhū antotemāseyeva arahattaṃ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṃ pavāresuṃ.

Evaṃ kāḷavallimaṇḍapavāsī mahānāgatthero viya, kalambutitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṃ uddharanto gāmasamīpaṃ gantvā udakagaṇḍūsaṃ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthiassādayo vā natthi, taṃ vīthiṃ paṭipajjati. Tattha piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati, na hi javanapiṇḍapātikadhutaṅgaṃ nāma kiñci atthi, visamabhūmibhāgappattaṃ pana udakasakaṭaṃ viya niccalo hutvā gacchati, anugharaṃ paviṭṭho ca dātukāmaṃ vā adātukāmaṃ vā sallakkhetuṃ tadanurūpaṃ kālaṃ āgamento bhikkhaṃ gahetvā antogāme vā bahigāme vā vihārameva vā āgantvā, yathāphāsuke patirūpe okāse nisīditvā, kammaṭṭhānaṃ manasikaronto āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā, akkhabbhañjanavaṇālepanaputtamaṃsūpamavasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhāreti neva davāya, na madāya, na maṇḍanāya, na vibhūsanāya…pe… phāsuvihāro cāti. Bhuttāvī ca udakakiccaṃ katvā muhuttaṃ bhattakilamathaṃ paṭippassambhetvā yathā purebhattaṃ, evaṃ pacchābhattaṃ purimayāmaṃ pacchimayāmañca kammaṭṭhānameva manasikaroti. Ayaṃ vuccati **‘harati ca paccāharati cā’**ti.

Imaṃ pana haraṇapaccāharaṇasaṅkhātaṃ gatapaccāgatavattaṃ pūrento, yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṃ pāpuṇāti, no ce paṭhamavaye pāpuṇāti atha majjhimavaye, no ce majjhimavaye pāpuṇāti atha pacchimavaye, no ce pacchimavaye pāpuṇāti atha maraṇasamaye, no ce maraṇasamaye pāpuṇāti atha devaputto hutvā, no ce devaputto hutvā pāpuṇāti anuppanne buddhe nibbatto paccekabodhiṃ sacchikaroti, no ce paccekabodhiṃ sacchikaroti atha buddhānaṃ sammukhībhāve khippābhiñño vā hoti – seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo, mahāpañño vā – seyyathāpi thero sāriputto, mahiddhiko vā – seyyathāpi thero mahāmoggallāno, dhutaṅgadharo vā – seyyathāpi thero mahākassapo, dibbacakkhuko vā – seyyathāpi thero anuruddho, vinayadharo vā – seyyathāpi thero upāli, dhammakathiko vā – seyyathāpi thero puṇṇo mantāṇiputto, āraññiko vā – seyyathāpi thero revato, bahussuto vā – seyyathāpi thero ānando, sikkhākāmo vā – seyyathāpi thero rāhulo buddhaputtoti. Iti imasmiṃ catukke yvāyaṃ harati ca paccāharati ca, tassa gocarasampajaññaṃ sikhāppattaṃ hoti.

Abhikkamādīsu pana asammuyhanaṃ **asammohasampajaññaṃ**. Taṃ evaṃ veditabbaṃ – idha bhikkhu abhikkamanto vā paṭikkamanto vā yathā andhabālaputhujjanā abhikkamādīsu ‘attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito’ti vā ‘ahaṃ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito’ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto ‘abhikkamāmī’ti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānavāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyāvāyodhātuvipphāravasena ayaṃ kāyasammato aṭṭhisaṅghāto abhikkamati. Tassevaṃ abhikkamato ekekapāduddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo; tathā atiharaṇavītiharaṇesu. Vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo; tathā sannikkhepanasannirujjhanesu tattha uddharaṇe pavattā rūpārūpadhammā atiharaṇaṃ na pāpuṇanti; tathā atiharaṇe pavattā vītiharaṇaṃ, vītiharaṇe pavattā vossajjanaṃ, vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ, sannikkhepane pavattā sannirujjhanaṃ na pāpuṇanti; tattha tattheva pabbaṃ pabbaṃ sandhi sandhi odhi odhi hutvā tattakapāle pakkhittatilaṃ viya paṭapaṭāyantā bhijjanti. Tattha ko eko abhikkamati? Kassa vā ekassa abhikkamanaṃ? Paramatthato hi dhātūnaṃyeva gamanaṃ, dhātūnaṃ ṭhānaṃ, dhātūnaṃ nisajjā, dhātūnaṃ sayanaṃ, tasmiṃ tasmiñhi koṭṭhāse saddhiṃ rūpehi –

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhati;
Avīcimanusambandho, nadīsotova vattatīti.

Evaṃ abhikkamādīsu asammuyhanaṃ asammohasampajaññaṃ nāmāti.

Niṭṭhito **abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī**tipadassa attho.

Ālokite vilokiteti ettha pana **ālokitaṃ** nāma purato pekkhanaṃ, **vilokitaṃ** nāma anudisāpekkhanaṃ. Aññānipi heṭṭhā upari pacchato pekkhanavasena olokitaullokitāpalokitāni nāma honti. Tāni idha na gahitāni. Sāruppavasena pana imāneva dve gahitāni. Iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevāti.

Tattha ‘ālokessāmī’ti citte uppanne cittavaseneva anoloketvā atthapariggaṇhanaṃ **‘sātthakasampajaññaṃ’**. Taṃ āyasmantaṃ nandaṃ kāyasakkhiṃ katvā veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Sace, bhikkhave, nandassa puratthimā disā āloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando puratthimaṃ disaṃ āloketi – ‘evaṃ me puratthimaṃ disaṃ ālokayato na abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssavissantī’ti. Itiha sātthakasampajāno hoti. ‘‘Sace, bhikkhave, nandassa pacchimā disā, uttarā disā, dakkhiṇā disā, uddhaṃ, adho, anudisā anuviloketabbā hoti, sabbaṃ cetasā samannāharitvā nando anudisaṃ anuviloketi – evaṃ me anudisaṃ anuvilokayato…pe… sampajāno hotī’’ti (a. ni. 8.9).

Apica idhāpi pubbe vuttacetiyadassanādivaseneva sātthakatā ca sappāyatā ca veditabbā.

Kammaṭṭhānassa pana avijahanameva **‘gocarasampajaññaṃ’**. Tasmā khandhadhātuāyatanakammaṭṭhānikehi attano kammaṭṭhānavaseneva, kasiṇādikammaṭṭhānikehi vā pana kammaṭṭhānasīseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ.

Abbhantare attā nāma āloketā vā viloketā vā natthi. ‘Ālokessāmī’ti pana citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṃ cittasamuṭṭhānā vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati. Iti cittakiriyāvāyodhātuvipphāravasena heṭṭhimaṃ akkhidalaṃ adho sīdati, uparimaṃ uddhaṃ laṅgheti. Koci yantakena vivaranto nāma natthi. Tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhentaṃ uppajjatī’ti evaṃ pajānanaṃ panettha **‘asammohasampajaññaṃ’** nāma.

Apica mūlapariññāāgantukatāvakālikabhāvavasena panettha asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ. Mūlapariññāvasena tāva –

Bhavaṅgāvajjanañceva, dassanaṃ sampaṭicchanaṃ;

Santīraṇaṃ voṭṭhabbanaṃ, javanaṃ bhavati sattamaṃ.

Tattha bhavaṅgaṃ upapattibhavassa aṅgakiccaṃ sādhayamānaṃ pavattati; taṃ āvattetvā kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā; tannirodhā cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ; tannirodhā vipākamanodhātu sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā; tannirodhā vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādhayamānā; tannirodhā kiriyamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā; tannirodhā sattakkhattuṃ javanaṃ javati. Tattha paṭhamajavanepi 'ayaṃ itthī, ayaṃ puriso'ti rajjanadussanamuyhanavasena ālokitavilokitaṃ na hoti; dutiyajavanepi…pe… sattamajavanepi. Etesu pana, yuddhamaṇḍale yodhesu viya, heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesu 'ayaṃ itthī, ayaṃ puriso'ti rajjanādivasena ālokitavilokitaṃ hoti. Evaṃ tāvettha **'mūlapariññāvasena'** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Cakkhudvāre pana rūpe āpāthagate bhavaṅgacalanato uddhaṃ sakasakakiccanipphādanavasena āvajjanādīsu uppajjitvā niruddhesu avasāne javanaṃ uppajjati. Taṃ pubbe uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āgantukapuriso viya hoti. Tassa yathā paragehe kiñci yācituṃ paviṭṭhassa āgantukapurisassa gehasāmikesupi tuṇhīmāsinesu āṇākaraṇaṃ na yuttaṃ, evaṃ āvajjanādīnaṃ gehabhūte cakkhudvāre āvajjanādīsupi arajjantesu adussantesu amuyhantesu ca rajjanadussanamuyhanaṃ ayuttanti. Evaṃ **'āgantukabhāvavasena'** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Yāni panetāni cakkhudvāre voṭṭhabbanapariyosānāni cittāni uppajjanti, tāni saddhiṃ sampayuttadhammehi tattha tattheva bhijjanti, aññamaññaṃ na passantīti ittarāni tāvakālikāni honti. Tattha yathā ekasmiṃ ghare sabbesu mānusakesu matesu avasesassa ekakassa taṅkhaṇaṃyeva maraṇadhammassa na yuttā naccagītādīsu abhirati nāma, evameva ekadvāre sasampayuttesu āvajjanādīsu tattha tattheva matesu avasesassa taṅkhaṇaṃññeva maraṇadhammassa javanassāpi rajjanadussanamuyhanavasena abhirati nāma na yuttāti. Evaṃ **'tāvakālikabhāvavasena'** asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Apica khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenapetaṃ veditabbaṃ. Ettha hi cakkhu ceva rūpāni ca rūpakkhandho, dassanaṃ viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phassādikā saṅkhārakkhandho. Evametesaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi? Ko viloketi?

Tathā cakkhu cakkhāyatanaṃ, rūpaṃ rūpāyatanaṃ, dassanaṃ manāyatanaṃ, vedanādayo taṃsampayuttā dhammā dhammāyatanaṃ. Evametesaṃ catunnaṃ āyatanānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi? Ko viloketi?

Tathā cakkhu cakkhudhātu, rūpaṃ rūpadhātu, dassanaṃ cakkhuviññāṇadhātu, taṃsampayuttā vedanādayo dhammā dhammadhātu. Evametāsaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi? Ko viloketi?

Tathā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, āvajjanaṃ anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatapaccayo, āloko upanissayapaccayo, vedanādayo sahajātādipaccayā. Evametesaṃ paccayānaṃ samavāye ālokanavilokanaṃ paññāyati. Tattha ko eko āloketi? Ko viloketīti? Evamettha khandhāyatanadhātupaccayapaccavekkhaṇavasenāpi asammohasampajaññaṃ veditabbaṃ.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjanapasāraṇe. Tattha cittavaseneva samiñjanapasāraṇaṃ akatvā hatthapādānaṃ samiñjanapasāraṇapaccayā atthānatthaṃ pariggahetvā tattha atthapariggaṇhanaṃ **'sātthakasampajaññaṃ'**. Tattha hatthapāde aticiraṃ samiñjitvā vā pasāretvā eva vā ṭhitassa khaṇe khaṇe vedanā uppajjanti, cittaṃ ekaggataṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ paripatati, visesaṃ nādhigacchati; kāle samiñjantassa kāle pasārentassa pana tā vedanā nuppajjanti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gacchati, visesamadhigacchatīti. Evaṃ 'atthānatthapariggaṇhanaṃ' veditabbaṃ.

Atthe pana satipi sappāyāsappāyaṃ pariggahetvā sappāyapariggaṇhanaṃ **'sappāyasampajaññaṃ'**.

Tatrāyaṃ nayo – mahācetiyaṅgaṇe kira daharabhikkhū sajjhāyaṃ gaṇhanti. Tesaṃ piṭṭhipasse daharabhikkhuniyo dhammaṃ suṇanti. Tatreko daharo hatthaṃ pasārento kāyasaṃsaggaṃ patvā teneva kāraṇena gihī jāto. Aparo bhikkhu pādaṃ pasārento aggimhi pasāresi. Aṭṭhiṃ āhacca pādo jhāyi. Aparo bhikkhu vammike pasāresi. So āsīvisena daṭṭho. Aparo bhikkhu cīvarakuṭidaṇḍake pasāresi. Taṃ maṇisappo ḍaṃsi. Tasmā evarūpe asappāye apasāretvā sappāye pasāretabbaṃ. Idamettha sappāyasampajaññaṃ.

‘Gocarasampajaññaṃ’ pana mahātheravatthunā dīpetabbaṃ – mahāthero kira divāṭṭhāne nisinno antevāsikehi saddhiṃ kathayamāno sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjesi. Taṃ antevāsikā pucchiṃsu – ‘‘kasmā, bhante, sahasā hatthaṃ samiñjitvā puna yathāṭhāne ṭhapetvā saṇikaṃ samiñjitthā’’ti? ‘‘Yato paṭṭhāya mayā, āvuso, kammaṭṭhānaṃ manasikātuṃ āraddho, na me kammaṭṭhānaṃ muñcitvā hattho samiñjitapubbo. Idāni pana me tumhehi saddhiṃ kathayamānena kammaṭṭhānaṃ muñcitvā samiñjito. Tasmā puna yathāṭhāne ṭhapetvā samiñjesi’’nti. ‘‘Sādhu, bhante, bhikkhunā nāma evarūpena bhavitabba’’nti. Evametthāpi kammaṭṭhānāvijahanameva ‘gocarasampajañña’nti veditabbaṃ.

‘Abbhantare attā nāma koci samiñjento vā pasārento vā natthi. Vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphārena pana, suttākaḍḍhanavasena dāruyantassa hatthapādacalanaṃ viya, samiñjanapasāraṇaṃ hotī’ti parijānanaṃ panettha **‘asammohasampajañña’**nti veditabbaṃ.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārupanavasena pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena paribhogo **‘dhāraṇaṃ’** nāma. Tattha saṅghāṭicīvaradhāraṇe tāva nivāsetvā pārupitvā ca piṇḍāya carato ‘‘āmisalābho sītassa paṭighātāyā’’tiādinā nayena bhagavatā vuttappakāroyeva ca attho ‘attho’ nāma. Tassa vasena **‘sātthakasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Uṇhapakatikassa pana dubbalassa ca cīvaraṃ sukhumaṃ sappāyaṃ, sītālukassa ghanaṃ dupaṭṭaṃ; viparītaṃ asappāyaṃ. Yassa kassaci jiṇṇaṃ asappāyameva. Aggaḷādidānena hissa taṃ palibodhakaraṃ hoti. Tathā paṭṭuṇṇadukūlādibhedaṃ corānaṃ lobhanīyacīvaraṃ. Tādisañhi araññe ekakassa nivāsantarāyakaraṃ jīvitantarāyakarañcāpi hoti. Nippariyāyena pana yaṃ nimittakammādimicchājīvavasena uppannaṃ, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ asappāyaṃ; viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha **‘sappāyasampajaññaṃ’** kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **‘gocarasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci cīvaraṃ pārupanto natthi. Vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana cīvarapārupanaṃ hoti. Tattha cīvarampi acetanaṃ, kāyopi acetano. Cīvaraṃ na jānāti – ‘mayā kāyo pārupito’ti, kāyopi na jānāti – ‘ahaṃ cīvarena pārupito’ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ paṭicchādenti, paṭapilotikāya potthakarūpapaṭicchādane viya. Tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassaṃ. Nāgavammikacetiyarukkhādīsu hi keci mālāgandhadhūpavatthādīhi sakkāraṃ karonti, keci gūthamuttakaddamadaṇḍasatthappahārādīhi asakkāraṃ. Na tehi nāgavammikarukkhādayo somanassaṃ vā domanassaṃ vā karonti. Evameva neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā somanassaṃ kātabbaṃ, na asundaraṃ labhitvā domanassanti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **‘asammohasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Pattadhāraṇepi pattaṃ sahasāva aggahetvā ‘imaṃ gahetvā piṇḍāya caramāno bhikkhaṃ labhissāmī’ti evaṃ pattaggahaṇapaccayā paṭilabhitabbaatthavasena **‘sātthakasampajaññaṃ’** veditabbaṃ. Kisadubbalasarīrassa pana garupatto asappāyo; yassa kassaci catupañcagaṇṭhikāhato dubbisodhanīyo asappāyova. Duddhotapatto hi na vaṭṭati; taṃ dhovantasseva cassa palibodho hoti. Maṇivaṇṇapatto pana lobhanīyova cīvare vuttanayeneva asappāyo. Nimittakammādivasena pana laddho, yañcassa sevamānassa akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, ayaṃ ekantāsappāyova viparīto sappāyo. Tassa vasenettha **‘sappāyasampajaññaṃ’** kammaṭṭhānāvijahanavaseneva **‘gocarasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci pattaṃ gaṇhanto natthi. Vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphāravaseneva pana pattaggahaṇaṃ nāma hoti. Tattha pattopi acetano, hatthāpi acetanā. Patto na jānāti – ‘ahaṃ hatthehi gahito’ti. Hatthāpi na jānanti – ‘patto amhehi gahito’ti. Dhātuyova dhātusamūhaṃ gaṇhanti, saṇḍāsena aggivaṇṇapattagahaṇe viyāti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **‘asammohasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Apica yathā chinnahatthapāde vaṇamukhehi paggharitapubbalohitakimikule nīlamakkhikasamparikiṇṇe anāthasālāyaṃ anāthamanusse disvā dayālukā purisā tesaṃ vaṇabandhapaṭṭacoḷakāni ceva kapālādīhi ca bhesajjāni upanāmenti. Tattha coḷakānipi kesañci saṇhāni kesañci thūlāni pāpuṇanti. Bhesajjakapālakānipi kesañci susaṇṭhānāni kesañci dussaṇṭhānāni pāpuṇanti. Na te tattha sumanā vā honti dummanā vā. Vaṇapaṭicchādanamatteneva hi coḷakena, bhesajjapariggahaṇamatteneva ca kapālakena tesaṃ attho. Evameva yo bhikkhu vaṇacoḷakaṃ viya cīvaraṃ, bhesajjakapālakaṃ viya ca pattaṃ, kapāle bhesajjamiva ca patte laddhabhikkhaṃ sallakkheti – ayaṃ saṅghāṭipattacīvaradhāraṇe asammohasampajaññena uttamasampajānakārīti veditabbo.

Asitādīsu **asite**ti piṇḍapātādibhojane. **Pīte**ti yāguādipāne. **Khāyite**ti piṭṭhakhajjakādikhādane. **Sāyite**ti madhuphāṇitādisāyane. Tattha ‘‘neva davāyā’’tiādinā nayena vutto aṭṭhavidhopi attho ‘attho’ nāma. Tassa vasena **‘sātthakasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Lūkhapaṇītatittamadhurādīsu pana yena bhojanena yassa aphāsu hoti, taṃ tassa asappāyaṃ. Yaṃ pana nimittakammādivasena paṭiladdhaṃ, yañcassa bhuñjato akusalā dhammā abhivaḍḍhanti, kusalā dhammā parihāyanti, taṃ ekantaṃ asappāyameva; viparītaṃ sappāyaṃ. Tassa vasenettha **‘sappāyasampajaññaṃ’** kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **‘gocarasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci bhuñjako natthi. Vuttappakāracittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana pattapaṭiggahaṇaṃ nāma hoti. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva hatthassa patte otāraṇaṃ nāma hoti. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva ālopakaraṇaṃ, ālopauddharaṇaṃ, mukhavivaraṇañca hoti. Na koci kuñcikāya, na yantakena hanukaṭṭhiṃ vivarati. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva ālopassa mukhe ṭhapanaṃ, uparidantānaṃ musalakiccasādhanaṃ, heṭṭhādantānaṃ udukkhalakiccasādhanaṃ, jivhāya hatthakiccasādhanañca hoti. Iti naṃ tattha aggajivhāya tanukakheḷo mūlajivhāya bahalakheḷo makkheti. Taṃ heṭṭhādantaudukkhale jivhāhatthaparivattitaṃ kheḷaudakatemitaṃ uparidantamusalasañcuṇṇitaṃ koci kaṭacchunā vā dabbiyā vā anto pavesento nāma natthi; vāyodhātuyāva pavisati. Paviṭṭhaṃ paviṭṭhaṃ koci palālasanthāraṃ katvā dhārento nāma natthi; vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati. Ṭhitaṃ ṭhitaṃ koci uddhanaṃ katvā aggiṃ jāletvā pacanto nāma natthi; tejodhātuyāva paccati. Pakkaṃ pakkaṃ koci daṇḍakena vā yaṭṭhiyā vā bahi nīhārako nāma natthi; vāyodhātuyeva nīharati. Iti vāyodhātu atiharati ca vītiharati ca dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca. Pathavīdhātu dhāreti ca parivatteti ca sañcuṇṇeti ca visoseti ca nīharati ca. Āpodhātu sineheti ca allattañca anupāleti. Tejodhātu antopaviṭṭhaṃ paripāceti. Ākāsadhātu añjaso hoti. Viññāṇadhātu tattha tattha sammāpayogamanvāya ābhujatīti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **‘asammohasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Apica gamanato, pariyesanato, paribhogato, āsayato, nidhānato, aparipakkato, paripakkato, phalato, nissandanato, sammakkhanatoti evaṃ dasavidhapaṭikūlabhāvapaccavekkhaṇatopettha ‘asammohasampajaññaṃ’ veditabbaṃ. Vitthārakathā panettha visuddhimagge āhārapaṭikūlasaññāniddesato gahetabbā.

Uccārapassāvakammeti uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Tattha pakkakāle uccārapassāvaṃ akarontassa sakalasarīrato sedā muccanti, akkhīni bhamanti, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, aññe ca rogā uppajjanti; karontassa pana sabbaṃ taṃ na hotīti ayamettha attho. Tassa vasena **‘sātthakasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Aṭṭhāne uccārapassāvaṃ karontassa pana āpatti hoti, ayaso vaḍḍhati, jīvitantarāyo hoti; patirūpe ṭhāne karontassa sabbaṃ taṃ na hotīti idamettha sappāyaṃ. Tassa vasena **‘sappāyasampajaññaṃ’** kammaṭṭhānāvijahanavaseneva ca **‘gocarasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Abbhantare attā nāma koci uccārapassāvakammaṃ karonto natthi. Cittakiriyāvāyodhātuvipphāreneva pana uccārapassāvakammaṃ hoti. Yathā pana pakke gaṇḍe gaṇḍabhedena pubbalohitaṃ akāmatāya nikkhamati, yathā ca atibharitā udakabhājanā udakaṃ akāmatāya nikkhamati, evaṃ pakkāsayamuttavatthīsu sannicitā uccārapassāvā vāyuvegasamuppīḷitā akāmatāyapi nikkhamanti. So panāyaṃ evaṃ nikkhamanto uccārapassāvo neva tassa bhikkhuno attano hoti na parassa; kevalaṃ pana sarīranissandova hoti. Yathā kiṃ? Yathā udakatumbhato purāṇaudakaṃ chaḍḍentassa neva taṃ attano hoti na paresaṃ, kevalaṃ paṭijagganamattameva hoti, evanti. Evaṃ pavattapaṭisaṅkhānavasenettha **‘asammohasampajaññaṃ’** veditabbaṃ.

Gatādīsu **gate**ti gamane. **Ṭhite**ti ṭhāne. **Nisinne**ti nisajjāya. **Sutte**ti sayane. Tattha abhikkantādīsu vuttanayeneva sampajānakāritā veditabbā.

Ayaṃ panettha aparopi nayo – eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati. Eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko bhikkhu tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati. Eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati.

Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamena dīpayiṃsu. Yo hi bhikkhu caṅkamanaṃ otaritvā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti; ‘pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanavemajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā’ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otāreti; uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhāti – ayaṃ bhikkhu gatādīsu **sampajānakārī** nāma hotīti.

Evaṃ pana sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti. Kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ. Tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati – ‘kāyo acetano, mañco acetano. Kāyo na jānāti – ahaṃ mañce sayitoti. Mañcopi na jānāti – mayi kāyo sayitoti. Acetano kāyo acetane mañce sayito’ti.

Evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Ayaṃ sutte sampajānakārī nāma hotīti.

Jāgariteti jāgaraṇe. Tattha 'kiriyāmayapavattassa appavattiyā sati jāgaritaṃ nāma na hoti; kiriyāmayapavattavaḷañje pavattante jāgaritaṃ nāma hotī'ti pariggaṇhanto bhikkhu jāgarite sampajānakārī nāma hoti. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi jāgarite sampajānakārī nāma hoti.

Bhāsiteti kathane. Tattha 'upādārūpassa saddāyatanassa appavatte sati bhāsitaṃ nāma na hoti; tasmiṃ pavattante hotī'ti pariggāhako bhikkhu bhāsite sampajānakārī nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttiṃsa tiracchānakathā pahāya dasakathāvatthunissitaṃ kathaṃ kathentopi bhāsite sampajānakārī nāma hoti.

Tuṇhībhāveti akathane. Tattha 'upādārūpassa saddāyatanassa pavattiyaṃ sati tuṇhībhāvo nāma natthi; appavattiyaṃ hotī'ti pariggāhako bhikkhu tuṇhībhāve sampajānakārī nāma hoti. Aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisinnopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi tuṇhībhāve sampajānakārīyeva nāma hoti.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā **abhikkante paṭikkante**ti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato ca āgacchato ca addhānagamanavasena kathito. **Gate ṭhite nisinne**ti ettha vihāre cuṇṇikapāduddhārairiyāpathavasena kathitoti veditabbo.

524. **Tattha katamā satī**tiādi sabbaṃ uttānatthameva.

526. **So vivitta**nti iminā kiṃ dasseti? Etassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṃ yogapathaṃ sappāyasenāsanaṃ dasseti. Yassa hi abbhantare ettakā guṇā atthi, tassa anucchaviko araññavāso. Yassa panete natthi, tassa ananucchaviko. Evarūpassa hi araññavāso kāḷamakkaṭaacchataracchadīpimigādīnaṃ aṭavīvāsasadiso hoti. Kasmā? Icchāya ṭhatvā paviṭṭhattā. Tassa hi araññavāsamūlako koci attho natthi; araññavāsañceva āraññake ca dūseti; sāsane appasādaṃ uppādeti. Yassa pana abbhantare ettakā guṇā atthi, tasseva so anucchaviko. So hi araññavāsaṃ nissāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhitvā parinibbāti, sakalaaraññavāsaṃ upasobheti, āraññikānaṃ sīsaṃ dhovati, sakalasāsanaṃ pasāreti. Tasmā satthā evarūpassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānaṃ yogapathaṃ sappāyasenāsanaṃ dassento **so vivittaṃ senāsanaṃ bhajatī**tiādimāha. Tattha **vivitta**nti suññaṃ appasaddaṃ appanigghosaṃ. Etameva hi atthaṃ dassetuṃ **tañca anākiṇṇa**ntiādi vuttaṃ. Tattha **anākiṇṇa**nti asaṅkiṇṇaṃ asambādhaṃ. Tattha yassa senāsanassa sāmantā gāvutampi aḍḍhayojanampi pabbatagahanaṃ vanagahanaṃ nadīgahanaṃ hoti, na koci avelāya upasaṅkamituṃ sakkoti – idaṃ santikepi anākiṇṇaṃ nāma. Yaṃ pana aḍḍhayojanikaṃ vā yojanikaṃ vā hoti – idaṃ dūratāya eva anākiṇṇaṃ nāma hoti.

527. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsanaṃ**. Tassa pabhedaṃ dassetuṃ **mañco pīṭha**ntiādi vuttaṃ. Tattha **mañco**ti cattāro mañcā – masārako, bundikābaddho, kuḷīrapādako, āhaccapādakoti. Tathā pīṭhaṃ. **Bhisī**ti pañca bhisiyo – uṇṇābhisi, coḷabhisi, vākabhisi, tiṇabhisi, paṇṇabhisīti. **Bimbohana**nti sīsupadhānaṃ vuttaṃ. Taṃ vitthārato vidatthicaturaṅgulaṃ vaṭṭati, dīghato mañcavitthārappamāṇaṃ. **Vihāro**ti samantā parihārapathaṃ antoyeva rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni dassetvā katasenāsanaṃ. **Aḍḍhayogo**ti supaṇṇavaṅkagehaṃ. **Pāsādo**ti dve kaṇṇikāni gahetvā kato dīghapāsādo. **Aṭṭo**ti paṭirājādipaṭibāhanatthaṃ iṭṭhakāhi kato bahalabhittiko catupañcabhūmiko patissayaviseso. **Māḷo**ti bhojanasālasadiso maṇḍalamāḷo; vinayaṭṭhakathāyaṃ pana ekakūṭasaṅgahito caturassapāsādoti vuttaṃ. **Leṇa**nti pabbataṃ khaṇitvā vā pabbhārassa appahonakaṭṭhāne kuṭṭaṃ uṭṭhāpetvā vā katasenāsanaṃ. **Guhā**ti bhūmidari vā yattha rattindivaṃ dīpaṃ laddhuṃ vaṭṭati, pabbataguhā vā bhūmiguhā vā. **Rukkhamūla**nti rukkhassa heṭṭhā parikkhittaṃ vā aparikkhittaṃ vā. **Veḷugumbo**ti veḷugaccho. **Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantī**ti ṭhapetvā vā etāni mañcādīni yattha bhikkhū sannipatanti, yaṃ tesaṃ sannipātārahaṭṭhānaṃ, sabbametaṃ senāsanaṃ.

528. **Bhajatī**ti upeti. **Sambhajatī**ti tattha abhirativasena anukkaṇṭhito suṭṭhu upeti. **Sevatī**ti nivāsanavasena sevati **nisevatī**ti anukkaṇṭhamāno sannisito hutvā sevati. **Saṃsevatī**ti senāsanavattaṃ sampādento sammā sevati.

529. Idāni yaṃ taṃ vivittanti vuttaṃ, tassa pabhedaṃ dassetuṃ **araññaṃ rukkhamūla**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **arañña**nti vinayapariyāyena tāva ''ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ arañña''nti (pārā. 12) āgataṃ. Suttantapariyāyena āraññikaṃ bhikkhuṃ sandhāya ''āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikapacchima''nti (pāci. 573) āgataṃ. Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma. Abhidhammo nippariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena araññaṃ dassetuṃ **nikkhamitvā bahi indakhīlā**ti vuttaṃ; indakhīlato bahi nikkhamitvāti attho.

530. Rukkhamūlādīnaṃ pakatiyā ca suviññeyyabhāvato **rukkhamūlaṃyeva rukkhamūla**ntiādi vuttaṃ. Apicettha **rukkhamūla**nti yaṃkiñci sītacchāyaṃ vivittaṃ rukkhamūlaṃ. **Pabbata**nti selaṃ. Tattha hi udakasoṇḍīsu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandara**nti kaṃ vuccati udakaṃ, tena daritaṃ udakena bhinnaṃ pabbatappadesaṃ; yaṃ nitumbantipi nadīkuñjantipi vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālikā honti, matthake maṇivitānaṃ viya vanagahanaṃ, maṇikkhandhasadisaṃ udakaṃ sandati. Evarūpaṃ kandaraṃ oruyha pānīyaṃ pivitvā gattāni sītaṃ katvā vālikaṃ ussāpetvā paṃsukūlacīvaraṃ paññapetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Giriguha**nti dvinnaṃ pabbatānaṃ antaraṃ, ekasmiṃyeva vā umaṅgasadisaṃ mahāvivaraṃ. Susānalakkhaṇaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.34) vuttaṃ.

531. **Vanapattha**nti gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasanti na vapanti. Tenevassa niddese ‘‘vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana’’ntiādi vuttaṃ. Yasmā vā rukkhamūlādīsu idamevekaṃ bhājetvā dassitaṃ, tasmāssa nikkhepapaṭipāṭiyā niddesaṃ akatvā sabbapariyante niddeso katoti veditabbo. **Abbhokāsa**nti acchannaṃ. Ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasati. **Palālapuñja**nti palālarāsi. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkaḍḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti; taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Vanapatthaniddese **salomahaṃsāna**nti yattha paviṭṭhassa lomahaṃso uppajjati; evarūpānaṃ bhīsanakasenāsanānaṃ. **Pariyantāna**nti dūrabhāvena pariyante ṭhitānaṃ. **Na manussūpacārāna**nti kasanavapanavasena manussehi upacaritabbaṃ vanantaṃ atikkamitvā ṭhitānaṃ. **Durabhisambhavāna**nti aladdhavivekassādehi abhibhuyya vasituṃ nasakkuṇeyyānaṃ.

532. Appasaddādiniddese **appasadda**nti vacanasaddena appasaddaṃ.

533. **Appanigghosa**nti nagaranigghosasaddena appanigghosaṃ. Yasmā pana ubhayampetaṃ saddaṭṭhena ekaṃ, tasmāssa niddese ‘‘yadeva taṃ appasaddaṃ tadeva taṃ appanigghosa’’nti vuttaṃ. **Vijanavāta**nti anusañcaraṇajanassa sarīravātena virahitaṃ. **Vijanavāda**ntipi pāṭho; antojanavādena virahitanti attho. Yasmā pana yaṃ appanigghosaṃ, tadeva janasañcaraṇena ca janavādena ca virahitaṃ hoti, tasmāssa niddese ‘‘yadeva taṃ appanigghosaṃ tadeva taṃ vijanavāta’’nti vuttaṃ. **Manussarāhaseyyaka**nti manussānaṃ rahassakiriyaṭṭhāniyaṃ. Yasmā pana taṃ janasañcaraṇarahitaṃ hoti, tenassa niddese ‘‘yadeva taṃ vijanavātaṃ tadeva taṃ manussarāhaseyyaka’’nti vuttaṃ. **Paṭisallānasāruppa**nti vivekānurūpaṃ. Yasmā pana taṃ niyameneva manussarāhaseyyakaṃ hoti, tasmāssa niddese ‘‘yadeva taṃ manussarāhaseyyakaṃ tadeva taṃ paṭisallānasāruppa’’nti vuttaṃ.

534. Araññagatādiniddese araññaṃ vuttameva. Tathā rukkhamūlaṃ. Avasesaṃ pana sabbampi senāsanaṃ suññāgārena saṅgahitaṃ.

535. **Pallaṅkaṃ ābhujitvā**ti samantato ūrubaddhāsanaṃ bandhitvā. **Ujuṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimaṃ sarīraṃ ujuṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamaṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṃ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuṃ, tā nuppajjanti. Tāsu na uppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuḍḍhiṃ phātiṃ upagacchati.

536. **Ujuko hoti kāyo ṭhito paṇihito**ti idampi hi imamevatthaṃ sandhāya vuttaṃ.

537. **Parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā**ti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satiṃ ṭhapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva vuttaṃ ‘‘ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā’’ti. **Mukhanimitta**nti cettha uttaroṭṭhassa vemajjhappadeso daṭṭhabbo, yattha nāsikavāto paṭihaññati; atha vā **parī**ti pariggahaṭṭho, **mukha**nti niyyānaṭṭho, **satī**ti upaṭṭhānaṭṭho; tena vuccati ‘‘parimukhaṃ sati’’nti evaṃ paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.164) vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepo ‘‘pariggahitaniyyānaṃ satiṃ katvā’’ti.

538. Abhijjhāniddeso uttānatthoyeva. Ayaṃ panettha saṅkhepavaṇṇanā – **abhijjhaṃ loke pahāyā**ti lujjanapalujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko. Tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgaṃ pahāya kāmacchandaṃ vikkhambhetvāti ayamettha attho.

539. **Vigatābhijjhenā**ti vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhijjhena, na cakkhuviññāṇasadisenāti attho.

541. **Abhijjhāya cittaṃ parisodhetī**ti abhijjhāto cittaṃ parisodheti; yathā naṃ sā muñcati ceva, muñcitvā ca na puna gaṇhāti, evaṃ karotīti attho. Niddesapadesu panassa āsevanto **sodheti,** bhāvento **visodheti,** bahulīkaronto **parisodhetī**ti evamattho veditabbo. **Mocetī**tiādīsupi eseva nayo.

542-543. **Byāpādadosaṃ pahāyā**tiādīnampi imināva nayena attho veditabbo. Byāpajjati iminā cittaṃ pūtikummāsādayo viya pakatiṃ jahatīti byāpādo. Vikārappattiyā padussati, paraṃ vā padūseti vināsetīti padoso. Ubhayametaṃ kodhassevādhivacanaṃ. Teneva vuttaṃ ‘‘yo byāpādo so padoso; yo padoso so byāpādo’’ti. Yasmā cesa sabbasaṅgāhikavasena niddiṭṭho, tasmā ‘‘sabbapāṇabhūtahitānukampī’’ti avatvā ‘‘abyāpannacitto’’ti ettakameva vuttaṃ.

546. Thinaṃ cittagelaññaṃ, middhaṃ cetasikagelaññaṃ; thinañca middhañca **thinamiddhaṃ**. **Santā hontī**ti ime dvepi dhammā nirodhasantatāya santā hontīti. Idaṃ sandhāyettha vacanabhedo kato.

549. **Ālokasaññī**ti rattimpi divāpi diṭṭhālokasañjānanasamatthāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya samannāgato.

550. **Sato sampajāno**ti satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. Idaṃ ubhayaṃ ālokasaññāya upakārakattā vuttaṃ.

553. Vigatathinamiddhatāya pana ālokasaññāya niddesapadesu cattattātiādīni aññamaññavevacanāneva. Tattha **cattattā**ti cattakāraṇā. Sesapadesupi eseva nayo. Cattattāti idaṃ panettha sakabhāvapariccajanavasena vuttaṃ. **Vantattā**ti idaṃ puna anādiyanabhāvadassanavasena. **Muttattā**ti idaṃ santatito vinimocanavasena. **Pahīnattā**ti idaṃ muttassāpi katthaci ṭhānābhāvavasena. **Paṭinissaṭṭhattā**ti idaṃ pubbe ādinnapubbassa nissaggadassanavasena. Paṭimuñcato vā nissaṭṭhattā bhāvanābalena abhibhuyya nissaṭṭhattāti attho. **Pahīnapaṭinissaṭṭhattā**ti yathāvikkhambhanavaseneva pahānaṃ hoti, punappunaṃ santatiṃ na ajjhāruhati, tathā paṭinissaṭṭhattāti. **Ālokā hotī**ti sappabhā hoti. Nirāvaraṇaṭṭhena **vivaṭā**. Nirupakkilesaṭṭhena **parisuddhā**. Pabhassaraṭṭhena **pariyodātā**.

556. **Uddhaccakukkucca**nti ettha uddhatākāro uddhaccaṃ, ārammaṇe anicchayatāya vatthujjhācāro kukkuccaṃ. Idhāpi ‘‘santā hontī’’ti purimanayeneva vacanabhedo veditabbo.

558. **Tiṇṇavicikiccho**ti vicikicchaṃ taritvā atikkamitvā ṭhito. Niddesepissa **tiṇṇo**ti idaṃ vicikicchāya animuggabhāvadassanavasena vuttaṃ. **Uttiṇṇo**ti idaṃ tassā atikkamadassanavasena. **Nittiṇṇo**ti idaṃ bhāvanābalena abhibhuyya upaddave tiṇṇabhāvadassanavasena. **Pāraṅgato**ti nibbicikicchābhāvasaṅkhātaṃ vicikicchāpāraṃ gato. **Pāramanuppatto**ti tadeva pāraṃ bhāvanānuyogena pattoti. Evamassa paṭipattiyā saphalataṃ dasseti.

559. **Akathaṃkathī**ti ‘kathamidaṃ kathamida’nti evaṃ pavattāya kathaṃkathāya virahito. **Kusalesu dhammesū**ti anavajjadhammesu. **Na kaṅkhatī**ti ‘ime nu kho kusalā’ti kaṅkhaṃ na uppādeti. **Na vicikicchatī**ti te dhamme sabhāvato vinicchetuṃ na kicchati, na kilamati. **Akathaṃkathī hotī**ti ‘kathaṃ nu kho ime kusalā’ti kathaṃkathāya rahito hoti. **Nikkathaṃkathī vigatakathaṃkatho**ti tasseva vevacanaṃ. Vacanattho panettha kathaṃkathāto nikkhantoti nikkathaṃkatho. Vigatā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkatho**.

562. **Upakkilese**ti upakkilesabhūte. Te hi cittaṃ upagantvā kilissanti. Tasmā upakkilesāti vuccanti.

563. **Paññāya dubbalīkaraṇe**ti yasmā ime nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjituṃ na denti, uppannā api aṭṭha samāpattiyo pañca vā abhiññāyo upacchinditvā pātenti, tasmā ‘paññāya dubbalīkaraṇā’ti vuccanti. ‘Anuppannā ceva paññā na uppajjati, uppannā ca paññā nirujjhatī’ti idampi hi imamevatthaṃ sandhāya vuttaṃ. Sesamettha sabbaṃ heṭṭhā tattha tattha pakāsitattā uttānatthameva.

564. **Vivicceva kāmehī**tiādīsupi niddesesu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe (dha. sa. aṭṭha. 160) rūpāvacaraniddese idheva ca tattha tattha vuttameva. Kevalañhi dutiyatatiyacatutthajjhānaniddesesupi yathā tāni jhānāni heṭṭhā ‘tivaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, duvaṅgikaṃ jhānaṃ hotī’ti vuttāni, evaṃ avatvā ‘‘ajjhattaṃ sampasādana’’ntiādivacanato pariyāyena sampasādādīhi saddhiṃ tāni aṅgāni gahetvā ‘‘jhānanti sampasādo pītisukhaṃ cittassekaggatā’’tiādinā nayena taṃ taṃ jhānaṃ niddiṭṭhanti ayamettha viseso.

588. **Yaṃ taṃ ariyā ācikkhantī**tipadaniddese pana kiñcāpi ‘ācikkhanti desentī’tiādīni sabbāneva aññamaññavevacanāni, evaṃ santepi ‘upekkhako satimā sukhavihārī’tiādiuddesavasena **ācikkhanti,** niddesavasena **desenti,** paṭiniddesavasena **paññāpenti,** tena tena pakārena atthaṃ ṭhapetvā **paṭṭhapenti,** tassa tassatthassa kāraṇaṃ dassentā **vivaranti,** byañjanavibhāgaṃ dassentā **vibhajanti,** nikkujjitabhāvaṃ gambhīrabhāvañca nīharitvā vā sotūnaṃ ñāṇassa patiṭṭhaṃ janayantā **uttāniṃ karonti,** sabbehipi imehi ākārehi sotūnaṃ aññāṇandhakāraṃ vidhamentā **pakāsentī**ti evamattho daṭṭhabbo.

Samatikkamaniddesepi tattha tattha tehi tehi dhammehi vuṭṭhitattā **atikkamanto,** uparibhūmippattiyā **vītikkanto,** tato aparihānibhāvena samatikkantoti evamattho daṭṭhabbo.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

623. Abhidhammabhājanīye heṭṭhā cittuppādakaṇḍe āgatanayeneva tanti ṭhapitā. Tasmā tattha sabbesampi kusalavipākakiriyavasena niddiṭṭhānaṃ jhānānaṃ tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Suddhikanavakādibhedopi sabbo tattha vuttasadisoyevāti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

638. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva jhānānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana tiṇṇaṃ jhānānaṃ nimittārammaṇattā parittārammaṇādibhāvena navattabbatā veditabbā. Lokuttarā panettha maggakāle phalakāle vā siyā appamāṇārammaṇā. **Catutthaṃ jhānaṃ siyā parittārammaṇa**nti ettha kusalato terasa catutthajjhānāni sabbatthapādakacatutthaṃ, iddhividhacatutthaṃ, dibbasotañāṇacatutthaṃ, cetopariyañāṇacatutthaṃ, pubbenivāsañāṇacatutthaṃ, dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ, yathākammūpagañāṇacatutthaṃ, anāgataṃsañāṇacatutthaṃ, ākāsānañcāyatanādicatutthaṃ, lokuttaracatutthanti.

Tattha **sabbatthapādakacatutthaṃ** navattabbārammaṇameva hoti.

Iddhividhacatutthaṃ cittavasena kāyaṃ pariṇāmentassa adissamānena kāyena pāṭihāriyakaraṇe kāyārammaṇattā parittārammaṇaṃ, kāyavasena cittaṃ pariṇāmentassa dissamānena kāyena pāṭihāriyaṃ katvā brahmalokaṃ gacchantassa samāpatticittārammaṇattā mahaggatārammaṇaṃ.

Dibbasotañāṇacatutthaṃ saddārammaṇattā parittārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇacatutthaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ, lokuttaracittajānanakāle appamāṇārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇalābhī pana puthujjano puthujjanānaṃyeva cittaṃ jānāti, na ariyānaṃ. Sotāpanno sotāpannassa ceva puthujjanassa ca; sakadāgāmī sakadāgāmino ceva heṭṭhimānañca dvinnaṃ; anāgāmī anāgāmino ceva heṭṭhimānañca tiṇṇaṃ; khīṇāsavo sabbesampi jānāti.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ, ‘‘atīte buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvayiṃsu, phalaṃ sacchikariṃsū’’ti anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ vaṇṇārammaṇattā parittārammaṇaṃ.

Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ kāmāvacarakammānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ, rūpāvacarārūpāvacarakammānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ.

Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ anāgate kāmadhātuyā nibbattijānanakāle parittārammaṇaṃ, rūpārūpabhavesu nibbattijānanakāle mahaggatārammaṇaṃ, ‘‘anāgate buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā maggaṃ bhāvessanti, phalaṃ sacchikarissantī’’ti jānanakāle appamāṇārammaṇaṃ, ‘‘anāgate saṅkho nāma rājā bhavissatī’’tiādinā (dī. ni. 3.108) nayena nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ.

Ākāsānañcāyatanaākiñcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇaṃ. **Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ** mahaggatārammaṇaṃ.

Lokuttaracatutthaṃ appamāṇārammaṇaṃ.

Kiriyatopi tesaṃ dvādasannaṃ jhānānaṃ idameva ārammaṇavidhānaṃ. **Tīṇi jhānāni namaggārammaṇā**ti paccavekkhaṇañāṇaṃ vā cetopariyādiñāṇaṃ vā maggaṃ ārammaṇaṃ kareyya, tīṇi jhānāni tathā appavattito namaggārammaṇā, sahajātahetuvasena pana siyā maggahetukā; vīriyajeṭṭhikāya vā vīmaṃsājeṭṭhikāya vā maggabhāvanāya maggādhipatino; chandacittajeṭṭhakakāle phalakāle ca navattabbā.

Catutthaṃ jhānanti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakaiddhividhadibbasotadibbacakkhuyathākammūpagañāṇacatutthañceva catubbidhañca āruppacatutthaṃ maggārammaṇādibhāvena na vattabbaṃ. Cetopariyapubbenivāsaanāgataṃsañāṇacatutthaṃ pana maggārammaṇaṃ hoti. Na vattabbaṃ maggahetukaṃ maggādhipatīti vā; lokuttaracatutthaṃ maggārammaṇaṃ na hoti; maggakāle pana sahajātahetuvasena maggahetukaṃ; vīriyavīmaṃsājeṭṭhikāya maggabhāvanāya maggādhipati; chandacittajeṭṭhikāya ceva maggabhāvanāya phalakāle ca na vattabbaṃ. Kiriyatopi dvādasasu jhānesu ayameva nayo.

Tīṇi jhānāni na vattabbāti atītādīsu ekadhammampi ārabbha appavattito navattabbāti veditabbā.

Catutthaṃ jhānanti kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakacatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittapariṇāmane samāpatticittārammaṇattā atītārammaṇaṃ; ‘‘anāgate imāni pupphāni mā milāyiṃsu, dīpā mā nibbāyiṃsu, eko aggikkhandho samuṭṭhātu, pabbato samuṭṭhātū’’ti adhiṭṭhānakāle anāgatārammaṇaṃ; cittavasena kāyapariṇāmanakāle kāyārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Dibbasotañāṇacatutthaṃ saddārammaṇattā paccuppanārammaṇaṃ. Cetopariyañāṇacatutthaṃ atīte sattadivasabbhantare uppajjitvā niruddhacittajānanakāle atītārammaṇaṃ; anāgate sattadivasabbhantare uppajjanakacittajānanakāle anāgatārammaṇaṃ. ‘‘Yathā imassa bhoto manosaṅkhārā paṇihitā imassa cittassa anantarā amuṃ nāma vitakkaṃ vitakkessatīti. So bahuñcepi ādisati, tatheva taṃ hoti no aññathā’’ti iminā hi suttena (a. ni. 3.61) cetopariyañāṇasseva pavatti pakāsitā. Addhānapaccuppannasantatipaccuppannavaseneva paccuppannaṃ ārabbha pavattikāle paccuppannārammaṇaṃ. Vitthārakathā panettha heṭṭhāaṭṭhakathākaṇḍavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbā.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ atītakkhandhānussaraṇakāle atītārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ vaṇṇārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ. Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ atītakammameva ārammaṇaṃ karotīti atītārammaṇaṃ. Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ anāgatakkhandhānussaraṇakāle anāgatārammaṇaṃ, nāmagottānussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ. Ākāsānañcāyatanaākiñcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ atītārammaṇameva. Lokuttaracatutthaṃ navattabbārammaṇameva. Kiriyatopi dvādasasu catutthajjhānesu eseva nayo.

Tīṇi jhānāni bahiddhārammaṇāti ajjhattato bahiddhābhūtaṃ nimittaṃ ārabbha pavattito bahiddhārammaṇā.

Catutthaṃ jhānanti idhāpi kusalato terasasu catutthajjhānesu sabbatthapādakacatutthaṃ bahiddhārammaṇameva.

Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittapariṇāmanepi cittavasena kāyapariṇāmanepi attanova kāyacittārammaṇattā ajjhattārammaṇaṃ; ‘‘bahiddhā hatthimpi dassetī’’tiādinā nayena pavattakāle bahiddhārammaṇaṃ.

Dibbasotañāṇacatutthaṃ attano kucchigatasaddārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa saddārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Cetopariyañāṇacatutthaṃ bahiddhārammaṇameva.

Pubbenivāsañāṇacatutthaṃ attano khandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhānañceva nāmagottassa ca anussaraṇakāle bahiddhārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuñāṇacatutthaṃ attano rūpārammaṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa rūpārammaṇakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Yathākammūpagañāṇacatutthaṃ attano kammajānanakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa kammajānanakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Anāgataṃsañāṇacatutthaṃ attano anāgate nibbattijānanakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhānussaraṇakāle ceva nāmagottānussaraṇakāle ca bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasenāpi ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Ākāsānañcāyatanacatutthaṃ bahiddhārammaṇaṃ. Ākiñcaññāyatanacatutthaṃ navattabbārammaṇaṃ. Viññāṇañcāyatananevasaññānāsaññāyatanacatutthaṃ ajjhattārammaṇaṃ.

Lokuttaracatutthaṃ bahiddhārammaṇameva. Kiriyatopi dvādasasu jhānesu ayameva nayoti.

Imasmiṃ pana jhānavibhaṅge sammāsambuddhena suttantabhājanīyepi lokiyalokuttaramissakāneva jhānāni kathitāni; abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi. Tayopi hi ete nayā tebhūmakadhammamissakattā ekaparicchedā eva. Evamayaṃ jhānavibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Jhānavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Appamaññāvibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyavaṇṇanā

642. Idāni tadanantare appamaññāvibhaṅge **catasso**ti gaṇanaparicchedo. **Appamaññāyo**ti pharaṇaappamāṇavasena appamaññāyo. Etā hi ārammaṇavasena appamāṇe vā satte pharanti, ekasattampi vā anavasesapharaṇavasena pharantīti pharaṇaappamāṇavasena appamaññāyoti vuccanti. **Idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Mettāsahagatenā**ti mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittena. **Ekaṃ disa**nti ekissā disāya. Paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharitvā**ti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatī**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. **Tathā dutiya**nti yathā puratthimādīsu disāsu yaṃ kiñci ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthañcāti attho.

Iti uddhanti teneva ca nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriya**nti adhodisampi tiriyaṃdisampi evameva. Ettha ca **adho**ti heṭṭhā, **tiriya**nti anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍale assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti ettāvatā ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhī**tiādi pana anodhiso dassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhattādippabhedesu attatāya ‘ayaṃ parasatto’ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti; atha vā **sabbattatāyā**ti sabbena cittabhāvena īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvanta**nti sabbasattavantaṃ, sabbasattayuttanti attho. **Loka**nti sattalokaṃ.

Vipulenātievamādipariyāyadassanato panettha puna ‘‘mettāsahagatenā’’ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna ‘tathā’saddo ‘iti’saddo vā na vutto, tasmā puna ‘‘mettāsahagatena cetasā’’ti vuttaṃ; nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenā**ti ettha ca pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggataṃ,** paguṇavasena **appamāṇaṃ**, sattārammaṇavasena ca appamāṇaṃ, byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ,** domanassappahānato **abyāpajjhaṃ,** niddukkhanti vuttaṃ hoti. Ayaṃ tāva ‘‘mettāsahagatena cetasā’’tiādinā nayena ṭhapitāya mātikāya attho.

643. Idāni yadetaṃ ‘‘kathañca, bhikkhave, mettāsahagatena cetasā’’tiādinā nayena vuttaṃ padabhājanīyaṃ, tattha yasmā idaṃ kammaṭṭhānaṃ dosacaritassa sappāyaṃ, tasmā yathārūpe puggale ayaṃ mettā appanaṃ pāpuṇāti, taṃ mettāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ tāva dassetuṃ **seyyathāpi nāma ekaṃ puggala**ntiādi vuttaṃ. Tattha **seyyathāpi nāmā**ti opammatthe nipāto, yathā ekaṃ puggalanti attho. **Piya**nti pemanīyaṃ. **Manāpa**nti hadayavuḍḍhikaraṃ. Tattha pubbeva sannivāsena paccuppannahitena vā piyo nāma hoti, sīlādiguṇasamāyogena manāpo nāma; dānasamānattatāhi vā piyatā, piyavacanaatthacariyatāhi manāpatā veditabbā. Yasmā cettha piyatāya imassa byāpādassa pahānaṃ hoti, tato mettā sukhaṃ pharati, manāpatāya udāsīnatā na saṇṭhāti, hirottappañca paccupaṭṭhāti, tato hirottappānupālitā mettā na parihāyati, tasmā taṃ upamaṃ katvā idaṃ vuttaṃ – **piyaṃ manāpa**nti. **Mettāyeyyā**ti mettāya phareyya; tasmiṃ puggale mettaṃ kareyya pavatteyyāti attho. **Evameva sabbe satte**ti yathā piyaṃ puggalaṃ mettāyeyya, evaṃ tasmiṃ puggale appanāppattāya vasībhāvaṃ upagatāya mettāya majjhattaverisaṅkhātepi sabbe satte anukkamena pharatīti attho. **Metti mettāyanā**tiādīni vuttatthāneva.

644. **Vidisaṃ vā**ti padaṃ tiriyaṃ vāti etassa atthavibhāvanatthaṃ vuttaṃ.

645. **Pharitvā**ti ārammaṇakaraṇavasena phusitvā. **Adhimuñcitvā**ti adhikabhāvena muñcitvā, yathā muttaṃ sumuttaṃ hoti suppasāritaṃ suvitthataṃ tathā muñcitvāti attho.

648. **Sabbadhi**ādiniddese yasmā tīṇipi etāni padāni sabbasaṅgāhikāni, tasmā nesaṃ ekatova atthaṃ dassetuṃ **sabbena sabba**ntiādi vuttaṃ. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

650. **Vipulā**diniddese yasmā yaṃ appanāppattaṃ hutvā anantasattapharaṇavasena vipulaṃ, taṃ niyamato bhūmivasena **mahaggataṃ** hoti. Yañca mahaggataṃ taṃ appamāṇagocaravasena **appamāṇaṃ**. Yaṃ appamāṇaṃ taṃ paccatthikavighātavasena **averaṃ**. Yañca averaṃ taṃ vihatabyāpajjatāya **abyāpajjaṃ**. Tasmā ‘‘yaṃ vipulaṃ taṃ mahaggata’’ntiādi vuttaṃ. **Avero abyāpajjo**ti cettha liṅgavipariyāyena vuttaṃ. Manena vā saddhiṃ yojanā kātabbā – yaṃ appamāṇaṃ cittaṃ, so avero mano; yo avero so abyāpajjoti. Apicettha heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ padaṃ uparimassa uparimassa, uparimaṃ vā uparimaṃ heṭṭhimassa heṭṭhimassa atthotipi veditabbo.

653. **Seyyathāpi nāma ekaṃ puggalaṃ duggataṃ durupeta**nti idampi karuṇāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Evarūpasmiñhi puggale balavakāruññaṃ uppajjati. Tattha **duggata**nti dukkhena samaṅgībhāvaṃ gataṃ. **Durupeta**nti kāyaduccaritādīhi upetaṃ. Gatikulabhogādivasena vā tamabhāve ṭhito puggalo duggato, kāyaduccaritādīhi upetattā tamaparāyaṇabhāve ṭhito durupetoti evamettha attho veditabbo.

663. **Ekaṃ puggalaṃ piyaṃ manāpa**nti idampi muditāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha gatikulabhogādivasena jotibhāve ṭhito **piyo,** kāyasucaritādīhi upetattā jotiparāyaṇabhāve ṭhito **manāpo**ti veditabbo.

673. **Neva manāpaṃ na amanāpa**nti idampi upekkhāya vatthubhūtaṃ puggalaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha mittabhāvaṃ asampattatāya **neva manāpo,** amittabhāvaṃ asampattatāya **na amanāpo**ti veditabbo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ heṭṭhā cittuppādakaṇḍe vuttameva. Bhāvanāvidhānampi etesaṃ kammaṭṭhānānaṃ visuddhimagge vitthārato kathitamevāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

Abhidhammabhājanīyaṃ kusalatopi vipākatopi kiriyatopi heṭṭhā cittuppādakaṇḍe bhājitanayeneva bhājitaṃ. Atthopissa tattha vuttanayeneva veditabbo.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

Pañhāpucchake pāḷianusāreneva mettādīnaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana sabbāpi tīsu tikesu navatabbārammaṇā eva. Ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇāti. Imasmiṃ pana appamaññāvibhaṅge sammāsambuddhena suttantabhājanīyepi lokiyā eva appamaññāyo kathitā, abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi. Tayopi hi ete nayā lokiyattā ekaparicchedā eva. Evamayaṃ appamaññāvibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Appamaññāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Sikkhāpadavibhaṅgo

1. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

703. Idāni tadanantare sikkhāpadavibhaṅge **pañcā**ti gaṇanaparicchedo. **Sikkhāpadānī**ti sikkhitabbapadāni; sikkhākoṭṭhāsāti attho. Apica upari āgatā sabbepi kusalā dhammā sikkhitabbato sikkhā. Pañcasu pana sīlaṅgesu yaṃkiñci aṅgaṃ tāsaṃ sikkhānaṃ patiṭṭhānaṭṭhena padanti sikkhānaṃ padattā **sikkhāpadāni. Pāṇātipātā**ti pāṇassa atipātā ghātanā māraṇāti attho. **Veramaṇī**ti virati. **Adinnādānā**ti adinnassa ādānā; parapariggahitassa haraṇāti attho. **Kāmesū**ti vatthukāmesu. **Micchācārā**ti kilesakāmavasena lāmakācārā. **Musāvādā**ti abhūtavādato. **Surāmerayamajjapamādaṭṭhānā**ti ettha **surā**ti piṭṭhasurā, pūvasurā, odanasurā, kiṇṇapakkhittā, sambhārasaṃyuttāti pañca surā. **Meraya**nti pupphāsavo, phalāsavo, guḷāsavo, madhvāsavo, sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Tadubhayampi madanīyaṭṭhena **majjaṃ**. Yāya cetanāya taṃ pivanti, sā pamādakāraṇattā **pamādaṭṭhānaṃ;** tasmā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā. Ayaṃ tāvettha mātikānikkhepassa attho.

704. Padabhājanīye pana **yasmiṃ samaye kāmāvacara**ntiādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yasmā pana na kevalaṃ viratiyeva sikkhāpadaṃ, cetanāpi sikkhāpadameva, tasmā taṃ dassetuṃ dutiyanayo dassito. Yasmā ca na kevalaṃ eteyeva dve dhammā sikkhāpadaṃ, cetanāsampayuttā pana paropaṇṇāsadhammāpi sikkhitabbakoṭṭhāsato sikkhāpadameva, tasmā tatiyanayopi dassito.

Tattha duvidhaṃ sikkhāpadaṃ pariyāyasikkhāpadaṃ nippariyāyasikkhāpadañca. Tattha virati nippariyāyasikkhāpadaṃ. Sā hi ‘‘pāṇātipātā veramaṇī’’ti pāḷiyaṃ āgatā, no cetanā. Viramanto ca tāya eva tato tato viramati, na cetanāya. Cetanaṃ pana āharitvā dassesi. Tathā sesacetanāsampayuttadhamme. Vītikkamakāle hi veracetanā dussīlyaṃ nāma. Tasmā sā viratikālepi susīlyavasena vuttā. Phassādayo taṃsampayuttattā gahitāti.

Idāni etesu sikkhāpadesu ñāṇasamuttejanatthaṃ imesaṃ pāṇātipātādīnaṃ dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato, kammato, sāvajjato, payogato ca vinicchayo veditabbo.

Tattha **‘dhammato’**ti pañcapete pāṇātipātādayo cetanādhammāva honti. **‘Koṭṭhāsato’** pañcapi kammapathā eva.

‘Ārammaṇato’ pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇo. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro itthipurisārammaṇo. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Surāpānaṃ saṅkhārārammaṇaṃ.

‘Vedanāto’ pāṇātipāto dukkhavedano. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Tañhi haṭṭhatuṭṭhassa adinnaṃ ādiyato sukhavedanaṃ hoti, bhītakāle dukkhavedanaṃ, majjhattassa hutvā gaṇhato adukkhamasukhavedanaṃ. Micchācāro sukhavedano vā adukkhamasukhavedano vā. Musāvādo adinnādānaṃ viya tivedano. Surāpānaṃ sukhamajjhattavedanaṃ.

‘Mūlato’ pāṇātipāto dosamohamūlo. Adinnādānaṃ kiñcikāle lobhamohamūlaṃ, kiñcikāle dosamohamūlaṃ. Micchācāro lobhamohamūlo. Musāvādo kiñcikāle lobhamohamūlo, kiñcikāle dosamohamūlo. Surāpānaṃ lobhamohamūlaṃ.

‘Kammato’ musāvādo cettha vacīkammaṃ. Sesā kāyakammameva.

‘Sāvajjato’ pāṇātipāto atthi appasāvajjo, atthi mahāsāvajjo. Tathā adinnādānādīni. Tesaṃ nānākaraṇaṃ heṭṭhā dassitameva.

Ayaṃ pana aparo nayo – kunthakipillikassa hi vadho appasāvajjo, tato mahantatarassa mahāsāvajjo; sopi appasāvajjo, tato mahantatarāya sakuṇikāya mahāsāvajjo; tato godhāya, tato sasakassa, tato migassa, tato gavayassa, tato assassa, tato hatthissa vadho mahāsāvajjo, tatopi dussīlamanussassa, tato gorūpasīlakamanussassa, tato saraṇagatassa, tato pañcasikkhāpadikassa, tato sāmaṇerassa, tato puthujjanabhikkhuno, tato sotāpannassa, tato sakadāgāmissa, tato anāgāmissa, tato khīṇāsavassa vadho atimahāsāvajjoyeva.

Adinnādānaṃ dussīlassa santake appasāvajjaṃ, tato gorūpasīlakassa santake mahāsāvajjaṃ; tato saraṇagatassa, tato pañcasikkhāpadikassa, tato sāmaṇerassa, tato puthujjanabhikkhuno, tato sotāpannassa, tato sakadāgāmissa, tato anāgāmissa santake mahāsāvajjaṃ, tato khīṇāsavassa santake atimahāsāvajjaṃyeva.

Micchācāro dussīlāya itthiyā vītikkame appasāvajjo, tato gorūpasīlakāya mahāsāvajjo; tato saraṇagatāya, pañcasikkhāpadikāya, sāmaṇeriyā, puthujjanabhikkhuniyā, sotāpannāya, sakadāgāminiyā, tato anāgāminiyā vītikkame mahāsāvajjo, khīṇāsavāya pana bhikkhuniyā ekantamahāsāvajjova.

Musāvādo kākaṇikamattassa atthāya musākathane appasāvajjo, tato aḍḍhamāsakassa, māsakassa, pañcamāsakassa, aḍḍhakahāpaṇassa, kahāpaṇassa, tato anagghaniyabhaṇḍassa atthāya musākathane mahāsāvajjo, musā kathetvā pana saṅghaṃ bhindantassa ekantamahāsāvajjova.

Surāpānaṃ pasatamattassa pāne appasāvajjaṃ, añjalimattassa pāne mahāsāvajjaṃ; kāyacālanasamatthaṃ pana bahuṃ pivitvā gāmaghātanigamaghātakammaṃ karontassa ekantamahāsāvajjameva.

Pāṇātipātañhi patvā khīṇāsavassa vadho mahāsāvajjo; adinnādānaṃ patvā khīṇāsavasantakassa haraṇaṃ, micchācāraṃ patvā khīṇāsavāya bhikkhuniyā vītikkamanaṃ, musāvādaṃ patvā musāvādena saṅghabhedo, surāpānaṃ patvā kāyacālanasamatthaṃ bahuṃ pivitvā gāmanigamaghātanaṃ mahāsāvajjaṃ. Sabbehipi panetehi musāvādena saṅghabhedanameva mahāsāvajjaṃ. Tañhi kappaṃ niraye pācanasamatthaṃ mahākibbisaṃ.

‘Payogato’ti pāṇātipāto sāhatthikopi hoti āṇattikopi. Tathā adinnādānaṃ. Micchācāramusāvādasurāpānāni sāhatthikānevāti.

Evamettha pāṇātipātādīnaṃ dhammādivasena vinicchayaṃ ñatvā pāṇātipātā veramaṇītiādīnampi dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato, kammato, khaṇḍato, samādānato, payogato ca vinicchayo veditabbo.

Tattha **‘dhammato’**ti pariyāyasīlavasena paṭipāṭiyā pañca cetanādhammāva. **‘Koṭṭhāsato’**ti pañcapi kammapathā eva. **‘Ārammaṇato’**ti pāṇātipātā veramaṇī parassa jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā attano veracetanāya viramati. Itarāsupi eseva nayo. Sabbāpi hi etā vītikkamitabbavatthuṃ ārammaṇaṃ katvā veracetanāhiyeva viramanti. **‘Vedanāto’**ti sabbāpi sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā. **‘Mūlato’**ti ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobhaadosaamohamūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa alobhaadosamūlā honti. **‘Kammato’**ti musāvādā veramaṇīyevettha vacīkammaṃ; sesā kāyakammaṃ. **‘Khaṇḍato’**ti gahaṭṭhā yaṃ yaṃ vītikkamanti, taṃ tadeva khaṇḍaṃ hoti bhijjati, avasesaṃ na bhijjati. Kasmā? Gahaṭṭhā hi anibaddhasīlā honti, yaṃ yaṃ sakkonti taṃ tadeva gopenti. Sāmaṇerānaṃ pana ekasmiṃ vītikkamante sabbāni bhijjanti. Na kevalañca etāni, sesasīlānipi bhijjantiyeva. Tesaṃ pana vītikkamo daṇḍakammavatthuko. ‘Puna evarūpaṃ na karissāmī’ti daṇḍakamme kate sīlaṃ paripuṇṇaṃ hoti. **‘Samādānato’**ti sayameva ‘pañca sīlāni adhiṭṭhahāmī’ti adhiṭṭhahantenapi, pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ samādiyantenapi samādiṇṇāni honti. Aññassa santike nisīditvā ‘pañca sīlāni samādiyāmī’ti samādiyantenapi, pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ samādiyantenapi samādinnāneva honti. **‘Payogato’** sabbānipi sāhatthikapayogānevāti veditabbāni.

712. Idāni yāsaṃ sikkhānaṃ koṭṭhāsabhāvena imāni pañca sikkhāpadāni vuttāni, tāni dassetuṃ **katame dhammā sikkhā**ti ayaṃ sikkhāvāro āraddho. Tattha yasmā sabbepi catubhūmakakusalā dhammā sikkhitabbabhāvato sikkhā, tasmā te dassetuṃ **yasmiṃ samaye kāmāvacara**ntiādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā cittuppādakaṇḍe (dha. sa. 1) vuttanayeneva pāḷiṃ vitthāretvā attho veditabbo. Idha pana mukhamattameva dassitanti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

714. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva sikkhāpadānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karonti, yasmā ca sabbānipi etāni sampattavirativaseneva niddiṭṭhāni, tasmā ‘‘parittārammaṇā’’ti ca ‘‘paccuppannārammaṇā’’ti ca vuttaṃ. Yato pana viramati tassa vatthuno accantabahiddhattā sabbesampi bahiddhārammaṇatā veditabbāti.

Imasmiṃ pana sikkhāpadavibhaṅge sammāsambuddhena abhidhammabhājanīyepi pañhāpucchakepi lokiyāneva sikkhāpadāni kathitāni. Ubhopi hi ete nayā lokiyattā ekaparicchedā eva. Evamayaṃ sikkhāpadavibhaṅgo dveparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Sikkhāpadavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Paṭisambhidāvibhaṅgo

1. Suttantabhājanīyaṃ

1. Saṅgahavāravaṇṇanā

718. Idāni tadanantare paṭisambhidāvibhaṅge **catasso**ti gaṇanaparicchedo. **Paṭisambhidā**ti pabhedā. Yasmā pana parato **atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**tiādimāha, tasmā na aññassa kassaci pabhedā, ñāṇasseva pabhedāti veditabbā. Iti ‘‘catasso paṭisambhidā’’ti padena cattāro ñāṇappabhedāti ayamattho saṅgahito. **Atthapaṭisambhidā**ti atthe paṭisambhidā; atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavatthānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇanti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Dhammappabhedassa hi sallakkhaṇavibhāvanāvavatthānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā** nāma. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā** nāma. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanāvavatthānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā** nāma.

Idāni yathānikkhittā paṭisambhidā bhājetvā dassento **atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**tiādimāha. Tattha **attho**ti saṅkhepato hetuphalaṃ. Tañhi hetuvasena araṇīyaṃ gantabbaṃ pattabbaṃ, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṃkiñci paccayasamuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitattho, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**.

Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā. Taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmiṃ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti, tassā abhilāpe taṃ sabhāvaniruttiṃ saddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmiṃ sabhāvaniruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Evamayaṃ niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññattiārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā ‘‘ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī’’ti jānanti. Paṭisambhidāppatto hi ‘‘phasso’’ti vutte ‘‘ayaṃ sabhāvaniruttī’’ti jānāti, ‘‘phassā’’ti vā ‘‘phassa’’nti vā vutte pana ‘‘ayaṃ na sabhāvaniruttī’’ti jānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Aññaṃ panesa nāmaākhyātaupasaggabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṃ sutvā ‘‘ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttī’’ti jānāti, tadaggena tampi jānissatīti. Taṃ pana nayidaṃ paṭisambhidākiccanti paṭikkhipitvā idaṃ vatthu kathitaṃ –

Tissadattatthero kira bodhimaṇḍe suvaṇṇasalākaṃ gahetvā aṭṭhārasasu bhāsāsu ‘katarabhāsāya kathemī’ti pavāresi. Taṃ pana tena attano uggahe ṭhatvā pavāritaṃ, na paṭisambhidāya ṭhitena. So hi mahāpaññatāya taṃ taṃ bhāsaṃ kathāpetvā kathāpetvā uggaṇhi; tato uggahe ṭhatvā evaṃ pavāresi.

Bhāsaṃ nāma sattā uggaṇhantīti vatvā ca panettha idaṃ kathitaṃ. Mātāpitaro hi daharakāle kumārake mañce vā pīṭhe vā nipajjāpetvā taṃ taṃ kathayamānā tāni tāni kiccāni karonti. Dārakā tesaṃ taṃ taṃ bhāsaṃ vavatthāpenti – iminā idaṃ vuttaṃ, iminā idaṃ vuttanti. Gacchante gacchante kāle sabbampi bhāsaṃ jānanti. Mātā damiḷī, pitā andhako. Tesaṃ jāto dārako sace mātukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, damiḷabhāsaṃ bhāsissati; sace pitukathaṃ paṭhamaṃ suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsissati. Ubhinnampi pana kathaṃ assuṇanto māgadhabhāsaṃ bhāsissati.

Yopi agāmake mahāraññe nibbatto, tattha añño kathento nāma natthi, sopi attano dhammatāya vacanaṃ samuṭṭhāpento māgadhabhāsameva bhāsissati. Niraye, tiracchānayoniyaṃ, pettivisaye, manussaloke, devaloketi sabbattha māgadhabhāsāva ussannā. Tattha sesā oṭṭakirātaandhakayonakadamiḷabhāsādikā aṭṭhārasa bhāsā parivattanti. Ayamevekā yathābhuccabrahmavohāraariyavohārasaṅkhātā māgadhabhāsā na parivattati. Sammāsabuddhopi tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ tantiṃ āropento māgadhabhāsāya eva āropesi. Kasmā? Evañhi atthaṃ āharituṃ sukhaṃ hoti. Māgadhabhāsāya hi tantiṃ āruḷhassa buddhavacanassa paṭisambhidāppattānaṃ sotapathāgamanameva papañco; sote pana saṅghaṭṭitamatteyeva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya pana bhāsāya tantiṃ āruḷhaṃ pothetvā pothetvā uggahetabbaṃ hoti. Bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi. Ariyasāvako no paṭisambhidāppato nāma natthi.

Ñāṇesu ñāṇanti sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā ñāṇaṃ paccavekkhantassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidāti. Imā pana catassopi paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedaṃ gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti veditabbā. Katamesu dvīsu? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca. Tattha sāriputtatherassa mahāmoggallānattherassa mahākassapattherassa mahākaccāyanattherassa mahākoṭṭhitattherassāti asītiyāpi mahātherānaṃ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṃ pabhedaṃ gatā. Ānandattherassa cittassa gahapatino dhammikassa upāsakassa upālissa gahapatino khujjuttarāya upāsikāyāti evamādīnaṃ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ pabhedaṃ gatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedaṃ gacchanti.

Katamehi pañcahi kāraṇehi paṭisambhidā visadā hontīti? Adhigamena, pariyattiyā, savanena, paripucchāya, pubbayogenāti. Tattha **‘adhigamo’** nāma arahattaṃ. Tañhi pattassa paṭisambhidā visadā honti. **‘Pariyatti’** nāma buddhavacanaṃ. Tañhi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. **‘Savanaṃ’** nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccañhi dhammaṃ suṇantassa paṭisambhidā visadā honti. **‘Paripucchā’** nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassa hi paṭisambhidā visadā honti. **‘Pubbayogo’** nāma pubbayogāvacaratā, atītabhave haraṇapaccāharaṇanayena pariggahitakammaṭṭhānatā; pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā honti. Tattha arahattappattiyā punabbasukuṭumbikaputtassa tissattherassa paṭisambhidā visadā ahesuṃ. So kira tambapaṇṇidīpe buddhavacanaṃ uggaṇhitvā paratīraṃ gantvā yonakadhammarakkhitattherassa santike buddhavacanaṃ uggaṇhitvā āgacchanto nāvaṃ abhiruhanatitthe ekasmiṃ pade uppannakaṅkho yojanasatamaggaṃ nivattitvā ācariyassa santikaṃ gacchanto antarāmagge ekassa kuṭumbikassa pañhaṃ kathesi. So pasīditvā satasahassagghanikaṃ kambalaṃ adāsi. Sopi taṃ āharitvā ācariyassa adāsi. Thero vāsiyā koṭṭetvā nisīdanaṭṭhāne paribhaṇḍaṃ kāresi. Kimatthāyāti? Pacchimāya janatāya anuggahatthāyāti. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘amhākaṃ gatamaggaṃ āvajjetvā anāgate sabrahmacārino paṭipattiṃ pūretabbaṃ maññissantī’’ti. Tissattheropi ācariyassa santike kaṅkhaṃ chinditvā jambukolapaṭṭane oruyha cetiyaṅgaṇaṃ sammajjanavelāya vālikavihāraṃ patvā sammajji. Tassa sammajjitaṭṭhānaṃ disvā ‘idaṃ vītarāgassa bhikkhuno sammaṭṭhaṭṭhāna’nti therassa vīmaṃsanatthāya pañhaṃ pucchiṃsu. Thero paṭisambhidāppattatāya pucchitapucchite pañhe kathesīti.

Pariyattiyā pana tissadattattherassa ceva nāgasenattherassa ca paṭisambhidā visadā ahesuṃ. Sakkaccadhammasavanena sudhammasāmaṇerassa paṭisambhidā visadā ahesuṃ. So kira talaṅgaravāsī dhammadinnattherassa bhāgineyyo khuraggeyeva arahattaṃ patto mātulattherassa dhammavinicchayaṭṭhāne nisīditvā suṇantoyeva tīṇi piṭakāni paguṇāni akāsi. Uggahitapāḷiyā atthaṃ kathentassa pana tissadattattherassa eva paṭisambhidā visadā ahesuṃ. Gatapaccāgatavattaṃ pana pūretvā yāva anulomaṃ kammaṭṭhānaṃ ussukkāpetvā āgatānaṃ visadabhāvappattapaṭisambhidānaṃ pubbayogāvacarānaṃ anto natthi.

Etesu pana kāraṇesu pariyatti, savanaṃ, paripucchāti imāni tīṇi pabhedasseva balavakāraṇāni. Pubbayogo adhigamassa balavapaccayo, pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana tathā. Pariyattisavanaparipucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pubbe ceva etarahi ca saṅkhārasammasanaṃ vinā paṭisambhidā nāma natthi. Ime pana dvepi ekato hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā karontīti.

Saṅgahavāravaṇṇanā.

2. Saccavārādivaṇṇanā

719. Idāni ye saṅgahavāre pañca atthā ca dhammā ca saṅgahitā, tesaṃ pabhedadassananayena paṭisambhidā vibhajituṃ puna **catasso**tiādinā nayena pabhedavāro āraddho. So saccavārahetuvāradhammavārapaccayākāravārapariyattivāravasena pañcavidho. Tattha paccayasamuppannassa dukkhasaccassa paccayena pattabbassa nibbānassa ca atthabhāvaṃ, phalanibbattakassa samudayassa nibbānasampāpakassa ariyamaggassa ca dhammabhāvañca dassetuṃ **'saccavāro'** vutto. Yassa kassaci pana hetuphalanibbattakassa hetuno dhammabhāvaṃ, hetuphalassa ca atthabhāvaṃ dassetuṃ **'hetuvāro'** vutto. Tattha ca hetuphalakkamavasena uppaṭipāṭiyā paṭhamaṃ dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Ye pana dhammā tamhā tamhā rūpārūpappabhedā hetuto jātā, tesaṃ atthabhāvaṃ, tassa tassa ca rūpārūpadhammappabhedassa hetuno dhammabhāvaṃ dassetuṃ **'dhammavāro'** vutto. Jarāmaraṇādīnaṃ pana atthabhāvaṃ, jarāmaraṇādisamudayasaṅkhātānaṃ jātiādīnañca dhammabhāvaṃ dassetuṃ **'paccayākāravāro'** vutto. Tato pariyattisaṅkhātassa tassa tassa bhāsitassa dhammabhāvaṃ, bhāsitasaṅkhātena paccayena pattabbassa bhāsitatthassa ca atthabhāvaṃ dassetuṃ **'pariyattivāro'** vutto.

Tattha ca yasmā bhāsitaṃ ñatvā tassattho ñāyati, tasmā bhāsitabhāsitatthakkamena uppaṭipāṭiyā paṭhamaṃ dhammapaṭisambhidā niddiṭṭhā. Pariyattidhammassa ca pabhedadassanatthaṃ ''tattha katamā dhammapaṭisambhidā''ti pucchāpubbaṅgamo paṭiniddesavāro vutto. Tattha suttantiādīhi navahi aṅgehi nippadesato tanti gahitā. Ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa atthoti imasmimpi ṭhāne bhāsitavasena nippadesato tanti eva gahitāti.

Suttantabhājanīyavaṇṇanā.

2. Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā

725. Tattha tisso paṭisambhidā lokiyā. Atthapaṭisambhidā lokiyalokuttaramissakā. Sā hi nibbānārammaṇānaṃ maggaphalañāṇānaṃ vasena lokuttarāpi hoti. Abhidhammabhājanīye kusalākusalavipākakiriyānaṃ vasena catūhi vārehi vibhattaṃ. Tattha yattakāni heṭṭhā cittuppādakaṇḍe (dha. sa. 1 ādayo) kusalacittāni vibhattāni, tesaṃ sabbesampi vasena ekekasmiṃ cittaniddese catasso catasso paṭisambhidā vibhattāti veditabbā. Akusalacittesupi eseva nayo. Vipākakiriyavāresu vipākakiriyānaṃ atthena saṅgahitattā, dhammapaṭisambhidaṃ chaḍḍetvā, ekekasmiṃ vipākacitte ca kiriyacitte ca tisso tissova paṭisambhidā vibhattā. Pāḷi pana mukhamattameva dassetvā saṃkhittā. Sā heṭṭhā āgatavitthāravaseneva veditabbā.

Kasmā pana yathā kusalākusalavāresu ''tesaṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā''ti vuttaṃ, evamidha ''yesaṃ dhammānaṃ ime vipākā, tesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā''ti evaṃ na vuttanti? Heṭṭhā vuttattā. Yadi evaṃ, ''tesaṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā''ti heṭṭhā vuttattā ayaṃ atthapaṭisambhidāpi idha na vattabbā siyāti? No na vattabbā. Kasmā? Heṭṭhā vipākakiriyacittuppādavasena avuttattā. Kiriyavāre ca ''yesaṃ dhammānaṃ ime kiriyā''ti vacanameva na yujjatīti dvīsupi imesu vāresu tisso tissova paṭisambhidā vibhattā.

Tattha **yāya niruttiyā tesaṃ dhammānaṃ paññatti hotī**ti yāya niruttiyā tesaṃ phasso hotītiādinā nayena vuttānaṃ dhammānaṃ ''ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā''ti evaṃ paññatti hoti. Tattha **dhammaniruttābhilāpe ñāṇa**nti tasmiṃ atthe dhamme ca pavattamānāya tassā dhammaniruttiyā sabhāvapaññattiyā abhilāpe ñāṇaṃ. Abhilāpasaddaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannañāṇameva idhāpi kathitaṃ. **Yena ñāṇenā**ti yena paṭibhānapaṭisambhidāñāṇena. **Tāni ñāṇāni jānātī**ti itarāni tīṇi paṭisambhidāñāṇāni jānāti.

Idāni yathā yaṃ ñāṇaṃ tāni ñāṇāni jānāti, tathā tassa tesu pavattiṃ dassetuṃ **imāni ñāṇāni idamatthajotakānī**ti vuttaṃ. Tattha **idamatthajotakānī**ti imassa atthassa jotakāni pakāsakāni; imaṃ nāma atthaṃ jotenti pakāsenti paricchindantīti attho. **Iti ñāṇesu ñāṇa**nti iminā ākārena pavattaṃ tīsu ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā nāma.

Tattha kiñcāpi ayaṃ paṭibhānapaṭisambhidā 'imissā idaṃ kiccaṃ, imissā idaṃ kicca'nti itarāsaṃ paṭisambhidānaṃ kiccaṃ jānāti, sayaṃ pana tāsaṃ kiccaṃ kātuṃ na sakkoti, bahussutadhammakathiko viya appassutadhammakathikassa. Dve kira bhikkhū. Eko bahussuto, eko appassuto. Te ekatova ekaṃ dhammakathāmaggaṃ uggaṇhiṃsu. Tattha appassuto sarasampanno ahosi, itaro mandassaro. Tesu appassuto gatagataṭṭhāne attano sarasampattiyā sakalaparisaṃ khobhetvā dhammaṃ kathesi. Dhammaṃ suṇamānā haṭṭhatuṭṭhamānasā hutvā – 'yathā esa dhammaṃ kathesi, eko tipiṭakadharo maññe bhavissatī'ti vadanti. Bahussutabhikkhu pana – 'dhammasavane jānissatha ayaṃ tipiṭakadharo vā no vā'ti āha. So kiñcāpi evamāha, yathā pana sakalaparisaṃ khobhetvā dhammaṃ kathetuṃ sakkoti, evamassa kathanasamatthatā natthi. Tattha kiñcāpi paṭibhānapaṭisambhidā, bahussuto viya appassutassa, itarāsaṃ kiccaṃ jānāti, sayaṃ pana taṃ kiccaṃ kātuṃ na sakkotīti veditabbaṃ. Sesaṃ uttānatthameva.

746. Evaṃ kusalacittuppādādivasena paṭisambhidā vibhajitvā idāni tāsaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ khettaṃ dassetuṃ puna **catasso paṭisambhidā**tiādimāha. Tattha **tisso paṭisambhidā kāmāvacarakusalato catūsu ñāṇasampayuttesu cittuppādesū**ti idaṃ sekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tesañhipi dhammapaccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttaṃ pañcappakāraṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakusalacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttipaccavekkhaṇakāle saddaṃ ārammaṇaṃ katvā niruttipaṭisambhidā; ñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭibhānapaṭisambhidāti.

Kiriyato catūsūti idaṃ pana asekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tesañhi dhammaṃ paccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttaṃ pañcappakāraṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakiriyacittesu dhammapaṭisambhidā uppajjati. Tathā niruttipaccavekkhaṇakāle saddaṃ ārammaṇaṃ katvā niruttipaṭisambhidā; ñāṇaṃ paccavekkhaṇakāle sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paṭibhānapaṭisambhidāti.

Atthapaṭisambhidā etesu ceva uppajjatīti idaṃ pana sekkhāsekkhānaṃ vasena vuttaṃ. Tathā hi sekkhānaṃ atthapaccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttappabhedaṃ atthaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakusalacittesu ayaṃ uppajjati, maggaphalakāle ca maggaphalesu. Asekkhassa pana atthaṃ paccavekkhaṇakāle heṭṭhā vuttappabhedameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu ñāṇasampayuttakiriyacittesu uppajjati, phalakāle ca uparime sāmaññaphaleti. Evametā sekkhāsekkhānaṃ uppajjamānā imāsu bhūmīsu uppajjantīti bhūmidassanatthaṃ ayaṃ nayo dassitoti.

Abhidhammabhājanīyavaṇṇanā.

3. Pañhāpucchakavaṇṇanā

747. Pañhāpucchake pāḷianusāreneva catunnaṃ paṭisambhidānaṃ kusalādibhāvo veditabbo. Ārammaṇattikesu pana niruttipaṭisambhidā saddameva ārammaṇaṃ karotīti parittārammaṇā. Atthapaṭisambhidā kāmāvacaravipākakiriyasaṅkhātañceva paccayasamuppannañca atthaṃ paccavekkhantassa parittārammaṇā; vuttappabhedameva rūpāvacarārūpāvacaraṃ atthaṃ paccavekkhantassa mahaggatārammaṇā; lokuttaravipākatthañceva paramatthañca nibbānaṃ paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā kāmāvacaraṃ kusaladhammaṃ akusaladhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa parittārammaṇā; rūpāvacarārūpāvacaraṃ kusalaṃ dhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa mahaggatārammaṇā; lokuttaraṃ kusalaṃ dhammaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā kāmāvacarakusalavipākakiriyañāṇāni paccavekkhantassa parittārammaṇā; rūpāvacarārūpāvacarāni kusalavipākakiriyañāṇāni paccavekkhantassa tesaṃ ārammaṇāni vijānantassa mahaggatārammaṇā; lokuttarāni kusalavipākañāṇāni paccavekkhantassa appamāṇārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā sahajātahetuvasena siyā maggahetukā, vīriyajeṭṭhikāya maggabhāvanāya siyā maggādhipati, chandacittajeṭṭhikāya navattabbā, phalakālepi navattabbā eva. Dhammapaṭisambhidā maggaṃ paccavekkhaṇakāle maggārammaṇā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantassa ārammaṇādhipativasena maggādhipati. Paṭibhānapaṭisambhidā maggañāṇaṃ paccavekkhaṇakāle maggārammaṇā, maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhantassa maggādhipati, sesañāṇaṃ pañcavekkhaṇakāle navattabbārammaṇā. Niruttipaṭisambhidā paccuppannameva saddaṃ ārammaṇaṃ karotīti paccuppannārammaṇā.

Atthapaṭisambhidā atītaṃ vipākatthaṃ kiriyatthaṃ paccayasamuppannañca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā, lokuttaraṃ paramatthaṃ paccavekkhantassa navattabbārammaṇā. Dhammapaṭisambhidā atītaṃ kusalaṃ akusalaṃ paccayadhammañca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā atītaṃ kusalañāṇaṃ vipākañāṇaṃ kiriyañāṇañca paccavekkhantassa atītārammaṇā, anāgataṃ paccavekkhantassa anāgatārammaṇā, paccuppannaṃ paccavekkhantassa paccuppannārammaṇā.

Niruttipaṭisambhidā saddārammaṇattā bahiddhārammaṇā. Itarāsu tīsu atthapaṭisambhidā ajjhattaṃ vipākatthaṃ kiriyatthaṃ paccayasamuppannañca paccavekkhantassa ajjhattārammaṇā, bahiddhā paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā, ajjhattabahiddhā paccavekkhantassa ajjhattabahiddhārammaṇā, paramatthaṃ paccavekkhantassa bahiddhārammaṇā eva. Dhammapaṭisambhidā ajjhattaṃ kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattārammaṇā, bahiddhā kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle bahiddhārammaṇā, ajjhattabahiddhā kusalākusalaṃ paccayadhammaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattabahiddhārammaṇā. Paṭibhānapaṭisambhidā ajjhattaṃ kusalavipākakiriyañāṇaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattārammaṇā, bahiddhā…pe… ajjhattabahiddhā kusalavipākakiriyañāṇaṃ paccavekkhaṇakāle ajjhattabahiddhārammaṇāti.

Idhāpi tisso paṭisambhidā lokiyā; atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarā. Imasmiñhi paṭisambhidāvibhaṅge sammāsambuddhena tayopi nayā lokiyalokuttaramissakattā ekaparicchedāva kathitā. Tīsupi hi etāsu tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarāti. Evamayaṃ paṭisambhidāvibhaṅgopi teparivaṭṭaṃ nīharitvāva bhājetvā dassitoti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Paṭisambhidāvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Ñāṇavibhaṅgo

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

751. Idāni tadanantare ñāṇavibhaṅge **ekavidhena ñāṇavatthū**tiādinā nayena paṭhamaṃ ekavidhādīhi dasavidhapariyosānehi dasahi paricchedehi mātikaṃ ṭhapetvā nikkhittapadānukkamena niddeso kato.

Tattha **ekavidhenā**ti ekappakārena, ekakoṭṭhāsena vā. **Ñāṇavatthū**ti ettha pana ñāṇañca taṃ vatthu ca nānappakārānaṃ sampattīnanti ñāṇavatthu; okāsaṭṭhena ñāṇassa vatthūtipi ñāṇavatthu. Idha pana purimenevatthena ñāṇavatthu veditabbaṃ. Teneva ekavidhaparicchedāvasāne ‘‘yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā – evaṃ ekavidhena ñāṇavatthū’’ti vuttaṃ. **Pañca viññāṇā**ti cakkhuviññāṇādīni pañca. **Na hetū**tiādīni heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1.6) vuttanayeneva veditabbāni. Saṅkhepato panettha yaṃ vattabbaṃ taṃ niddesavāre āvi bhavissati. Yathā cettha, evaṃ dukamātikādipadesupi yaṃ vattabbaṃ taṃ tattheva āvi bhavissati. Nikkhepaparicchedamattaṃ panettha evaṃ veditabbaṃ. Ettha hi ‘‘na hetu ahetukā’’tiādīhi tāva dhammasaṅgahamātikāvasena, ‘‘aniccā jarābhibhūtā’’tiādīhi amātikāvasenāti saṅkhepato duvidhehi pabhedato aṭṭhasattatiyā padehi **ekakamātikā** nikkhittā.

Dukānurūpehi pana pañcatiṃsāya dukehi **dukamātikā** nikkhittā.

Tikānurūpehi ‘‘cintāmayā paññā’’tiādīhi catūhi bāhirattikehi, ‘‘vipākā paññā’’tiādīhi aniyamitapaññāvasena vuttehi cuddasahi mātikātikehi, vitakkattike paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, dutiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi sattahi, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahi, pītittike ca paṭhamapadena niyamitapaññāvasena vuttehi terasahi, tathā dutiyapadena, tatiyapadena niyamitapaññāvasena vuttehi dvādasahīti aṭṭhāsītiyā tikehi **tikamātikā** nikkhittā.

Catukkamātikā pana ‘kammassakatañāṇa’ntiādīhi ekavīsatiyā catukkehi, **pañcakamātikā** dvīhi pañcakehi, **chakkamātikā** ekena chakkena, **sattakamātikā** ‘‘sattasattati ñāṇavatthūnī’’ti evaṃ saṅkhepato vuttehi ekādasahi sattakehi, **aṭṭhakamātikā** ekena aṭṭhakena, **navakamātikā** ekena navakena.

10. Dasakamātikāvaṇṇanā

760. **Dasakamātikā** ‘‘dasa tathāgatassa tathāgatabalānī’’tiādinā ekeneva dasakena nikkhittā. Tattha **dasā**ti gaṇanaparicchedo. **Tathāgatassā**ti yathā vipassīādayo pubbakā isayo āgatā tathā āgatassa; yathā ca te gatā tathā gatassa. **Tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni; yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiyā āgatāni tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṃ tathāgatassa balaṃ – kāyabalañca ñāṇabalañca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusāreneva veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

Kāḷāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasāti. –

Imāni hi dasa hatthikulāni.

Tattha **'kāḷāvaka'**nti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ taṃ ekassa kāḷāvakahatthino. Yaṃ dasannaṃ kāḷāvakānaṃ balaṃ taṃ ekassa gaṅgeyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ taṃ ekassa maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ taṃ ekassa uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ taṃ ekassa tathāgatassa. Nārāyanasaṅkhātabalantipi idameva vuccati. Tadetaṃ pakatihatthīnaṃ gaṇanāya hatthikoṭisahassānaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tāva tathāgatassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva pāḷiyaṃ āgatameva dasabalañāṇaṃ. **Mahāsīhanāde** (ma. ni. 1.146 ādayo) dasabalañāṇaṃ, catuvesārajjañāṇaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṃ, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, pañcagatiparicchedakañāṇaṃ, **saṃyuttake** (saṃ. ni. 2.33-34) āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānīti evaṃ aññānipi anekāni ñāṇasahassāni – etaṃ **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetaṃ ñāṇañhi akampiyaṭṭhena upatthambhakaṭṭhena ca balanti vuttaṃ.

Yehi balehi samannāgatoti yehi dasahi ñāṇabalehi upeto samupeto. **Āsabhaṃ ṭhāna**nti seṭṭhaṭṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ; āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṃ ṭhānanti attho. Api ca gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho; vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho; sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampanīyo nisabho. So idha **usabho**ti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṃ. Usabhassa idanti āsabhaṃ. **Ṭhāna**nti catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā acalaṭṭhānaṃ. Idaṃ pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tathāgatopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṃ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, upagacchati, na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṃ ''āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānātī''ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatī**ti seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ nadati, sīhanādasadisaṃ vā nādaṃ nadati. Ayamattho sīhanādasuttena dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato ca hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ tathāgato lokadhammānaṃ sahanato parappavādānañca hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso ''iti rūpa''ntiādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ ''parisāsu sīhanādaṃ nadatī''ti.

Brahmacakkaṃ pavattetīti ettha **brahma**nti seṭṭhaṃ uttamaṃ visuddhaṃ. Cakkasaddo ca panāyaṃ –

Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe;
Dāne ratanadhammūra, cakkādīsu ca dissati;
Dhammacakke idha mato, tañca dvedhā vibhāvaye.

''Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussāna''ntiādīsu (a. ni. 4.31) hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. ''Heṭṭhā pādatalesu cakkāni jātānī''ti (dī. ni. 2.35) ettha lakkhaṇe. ''Cakkaṃva vahato pada''nti (dha. pa. 1) ettha rathaṅge. ''Catucakkaṃ navadvāra''nti (saṃ. ni. 1.29) ettha iriyāpathe. ''Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ pavattaya sabbapāṇina''nti (jā. 1.7.149) ettha dāne. ''Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī''ti ettha ratanacakke. ''Mayā pavattitaṃ cakka''nti (su. ni. 562) ettha dhammacakke. ''Icchāhatassa posassa cakkaṃ bhamati matthake''ti (jā. 1.1.104; 1.5.103) ettha uracakke. ''Khurapariyantena cepi cakkenā''ti (dī. ni. 1.166) ettha paharaṇacakke. ''Asanivicakka''nti (dī. ni. 3.61; saṃ. ni. 2.162) ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ dhammacakke mato.

Taṃ pana dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti – paṭivedhañāṇañca desanāñāṇañca. Tattha paññāpabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhañāṇaṃ; karuṇāpabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāñāṇaṃ. Tattha paṭivedhañāṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma; tusitabhavanato vā yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma; dīpaṅkarabyākaraṇato paṭṭhāya vā yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññākoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, desanāñāṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ buddhānaṃyeva orasañāṇaṃ.

Idāni yehi dasahi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, yāni āditova ‘‘dasa tathāgatassa tathāgatabalānī’’ti nikkhittāni, tāni vitthārato dassetuṃ **katamāni dasa? Idha tathāgato ṭhānañca ṭhānato**tiādimāha. Tattha **ṭhānañca ṭhānato**ti kāraṇañca kāraṇato. Kāraṇañhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ bhagavā ‘‘ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya taṃ taṃ ṭhāna’’nti ca ‘ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya taṃ taṃ aṭṭhāna’nti ca pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. **Yampī**ti yena ñāṇena. **Idampi tathāgatassā**ti idampi ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ tathāgatassa **tathāgatabalaṃ** nāma hotīti attho. Evaṃ sabbapadesu yojanā veditabbā.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ; kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu.

Sabbattha gāmininti sabbagatigāminiñca agatigāminiñca. **Paṭipada**nti maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu ‘imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminī’ti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ pajānāti.

Anekadhātunti cakkhudhātuādīhi kāmadhātuādīhi vā dhātūhi bahudhātuṃ. **Nānādhātu**nti tāsaṃyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇatāya nānappakāradhātuṃ. **Loka**nti khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti tāsaṃ tāsaṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati.

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ.

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalāna**nti tato paresaṃ hīnasattānaṃ; ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena pana dvedhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyatta**nti saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvañca aparabhāvañca vuḍḍhiñca hāniñcāti attho.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattiādīnañca navannaṃ anupubbasamāpattīnaṃ. **Saṃkilesa**nti hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodāna**nti visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhāna**nti yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ.

Pubbenivāsānussatinti pubbe nivutthakkhandhānussaraṇaṃ.

Cutūpapātanti cutiñca upapātañca.

Āsavānaṃ khayanti kāmāsavādīnaṃ khayasaṅkhātaṃ āsavanirodhaṃ nibbānaṃ.

Imānīti yāni heṭṭhā ‘‘dasa tathāgatassa tathāgatabalānī’’ti avoca, imāni tānīti appanaṃ karotīti. Evamettha anupubbapadavaṇṇanaṃ ñatvā idāni yasmā tathāgato paṭhamaṃyeva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati, lokiyasammādiṭṭhiṭhānadassanato niyatamicchādiṭṭhiṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākañāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati, tihetukapaṭisandhidassanato. Sabbatthagāminīpaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati, ānantariyakammābhāvadassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanatthaṃ cariyāvisesaṃ passati, dhātuvemattadassanato. Atha nesaṃ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṃ passati, payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanatthaṃ. Athevaṃ diṭṭhādhimuttīnaṃ yathāsatti yathābalaṃ dhammaṃ desetuṃ indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati, saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattāpi panete sace dūre honti, atha jhānādipariññāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbajātibhāvanaṃ, dibbacakkhānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampatticittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṃ deseti. Tasmā iminā anukkamena imāni dasabalāni vuttānīti veditabbāni. Ayaṃ tāva mātikāya atthavaṇṇanā.

(1.) Ekakaniddesavaṇṇanā

761. Idāni yathānikkhittāya mātikāya ‘‘pañcaviññāṇā na hetumevā’’tiādinā nayena āraddhe niddesavāre **na hetumevā**ti sādhāraṇahetupaṭikkhepaniddeso. Tattha ‘‘hetuhetu, paccayahetu, uttamahetu, sādhāraṇahetūti catubbidho hetū’’tiādinā nayena yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ rūpakaṇḍe ‘‘sabbaṃ rūpaṃ na hetumevā’’tiādīnaṃ atthavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 594) vuttameva. **Ahetukamevā**tiādīsu byañjanasandhivasena makāro veditabbo; ahetukā evāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Apica ‘‘hetū dhammā nahetū dhammā’’tiādīsu (dha. sa. dukamātikā 1) dhammakoṭṭhāsesu pañcaviññāṇāni hetū dhammāti vā sahetukā dhammāti vā na honti. Ekantena pana na hetūyeva, ahetukā yevāti imānipi nayenettha sabbapadesu attho veditabbo. **Abyākatamevā**ti padaṃ vipākābyākatavasena vuttaṃ. **Sārammaṇamevā**ti olubbhārammaṇavasena. Paccayārammaṇaṃ olubbhārammaṇanti hi duvidhaṃ ārammaṇaṃ. Imasmiṃ pana ṭhāne olubbhārammaṇameva dhuraṃ, paccayārammaṇampi labbhatiyeva. **Acetasikamevā**ti padaṃ cittaṃ, rūpaṃ, nibbānanti tīsu acetasikesu cittameva sandhāya vuttaṃ. **No apariyāpannamevā**ti gatipariyāpannacutipariyāpannasaṃsāravaṭṭabhavapariyāpannabhāvato pariyāpannā eva, no apariyāpannā. Lokato vaṭṭato na niyyantīti **aniyyānikā**. **Uppannaṃ manoviññāṇaviññeyyamevā**ti rūpakaṇḍe cakkhuviññāṇādīnaṃ paccuppannāneva rūpādīni ārabbha pavattito atītādivisayaṃ manoviññāṇampi pañcaviññāṇasotapatitameva katvā ‘‘upapannaṃ chahi viññāṇehi viññeyya’’nti (dha. sa. 584) vuttaṃ. Pañcaviññāṇā pana yasmā paccuppannāpi cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇā na honti, manoviññāṇasseva honti, tasmā ‘‘manoviññāṇaviññeyyamevā’’ti vuttaṃ. **Aniccamevā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccāyeva. **Jarābhibhūtamevā**ti jarāya abhibhūtattā jarābhibhūtā eva.

762. **Uppannavatthukā uppannārammaṇā**ti anāgatapaṭikkhepo. Na hi te anāgatesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Purejātavatthukā purejātārammaṇāti sahuppattipaṭikkhepo. Na hi te sahuppannaṃ vatthuṃ vā ārammaṇaṃ vā paṭicca uppajjanti, sayaṃ pana pacchājātā hutvā purejātesu vatthārammaṇesu uppajjanti.

Ajjhattikavatthukāti ajjhattajjhattavasena vuttaṃ. Tāni hi ajjhattike pañca pasāde vatthuṃ katvā uppajjanti. **Bāhirārammaṇā**ti bāhirarūpādiārammaṇā. Tattha catukkaṃ veditabbaṃ – pañcaviññāṇā hi pasādavatthukattā ajjhattikā ajjhattikavatthukā, manoviññāṇaṃ hadayarūpaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakāle ajjhattikaṃ bāhiravatthukaṃ, pañcaviññāṇasampayuttā tayo khandhā bāhirā ajjhattikavatthukā, manoviññāṇasampayuttā tayo khandhā hadayarūpaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakāle bāhirā bāhiravatthukā.

Asambhinnavatthukāti aniruddhavatthukā. Na hi te niruddhaṃ atītaṃ vatthuṃ paṭicca uppajjanti. **Asambhinnārammaṇatāya**pi eseva nayo.

Aññaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu ca ārammaṇañcātiādīsu cakkhuviññāṇassa hi aññaṃ vatthu, aññaṃ ārammaṇaṃ. Aññaṃ sotaviññāṇādīnaṃ. Cakkhuviññāṇaṃ sotapasādādīsu aññataraṃ vatthuṃ, saddādīsu vā aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā kappato kappaṃ gantvāpi na uppajjati; cakkhupasādameva pana vatthuṃ katvā rūpañca ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Evamassa vatthupi dvārampi ārammaṇampi nibaddhaṃ, aññaṃ vatthuṃ vā dvāraṃ vā ārammaṇaṃ vā na saṅkamati, nibaddhavatthu nibaddhadvāraṃ nibaddhārammaṇameva hutvā uppajjati. **Sotaviññāṇādīsu**pi eseva nayo.

763. **Na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontī**ti ettha aññamaññassa cakkhu sotassa, sotaṃ vā cakkhussāti evaṃ ekaṃ ekassa gocaravisayaṃ na paccanubhotīti attho. Sace hi nīlādibhedaṃ rūpārammaṇaṃ samodhānetvā sotindriyassa upaneyya ‘iṅgha tāva naṃ vavatthāpehi vibhāvehi – kiṃ nāmetaṃ ārammaṇa’nti, cakkhuviññāṇaṃ vināpi mukhena attano dhammatāya evaṃ vadeyya – ‘are andhabāla, vassasatampi vassasahassampi paridhāvamāno aññatra mayā kuhiṃ etassa jānanakaṃ labhissasi; āhara naṃ cakkhupasāde upanehi; ahametaṃ ārammaṇaṃ jānissāmi – yadi vā nīlaṃ yadi vā pītakaṃ. Na hi eso aññassa visayo; mayhameveso visayo’ti. Sesaviññāṇesupi eseva nayo. Evamete aññamaññassa gocaravisayaṃ na paccanubhonti nāma.

764. **Samannāharantassā**ti āvajjaneneva samannāharantassa.

Manasikarontassāti āvajjaneneva manasikarontassa. Etāni hi cittāni āvajjanena samannāhaṭakāle manasikatakāleyeva ca uppajjanti.

Na abbokiṇṇāti aññena viññāṇena abbokiṇṇā nirantarāva nuppajjanti. Etena tesaṃ anantaratā paṭikkhittā.

765. **Na apubbaṃ acarima**nti etena sabbesampi sahuppatti paṭikkhittā. **Na aññamaññassa samanantarā**ti etena samanantaratā paṭikkhittā.

766. **Āvaṭṭanā vā**tiādīni cattāripi āvajjanasseva nāmāni. Tañhi bhavaṅgassa āvaṭṭanato **āvaṭṭanā,** tasseva ābhujanato **ābhogo,** rūpādīnaṃ samannāharaṇato **samannāhāro,** tesaṃyeva manasikaraṇato **manasikāro**ti vuccati. Evamettha saṅkhepato pañcannaṃ viññāṇānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā āvajjanādikiccaṃ kātuṃ samatthabhāvo paṭikkhitto.

Na kañci dhammaṃ paṭivijānātīti ''manopubbaṅgamā dhammā''ti (dha. pa. 1-2) evaṃ vuttaṃ ekampi kusalaṃ vā akusalaṃ vā na paṭivijānāti.

Aññatra abhinipātamattāti ṭhapetvā rūpādīnaṃ abhinipātamattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – supaṇḍitopi puriso, ṭhapetvā āpāthagatāni rūpādīni, aññaṃ kusalākusalesu ekadhammampi pañcahi viññāṇehi na paṭivijānāti. Cakkhuviññāṇaṃ panettha dassanamattameva hoti. Sotaviññāṇādīni savanaghāyanasāyanaphusanamattāneva. Dassanādimattato pana muttā aññā etesaṃ kusalādipaṭiviññatti nāma natthi.

Manodhātuyāpīti sampaṭicchanamanodhātuyāpi. Sampiṇḍanattho cettha pikāro. Tasmā manodhātuyāpi tato parāhi manoviññāṇadhātūhipīti sabbehipi pañcadvārikaviññāṇehi na kañci kusalākusalaṃ dhammaṃ paṭivijānātīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Na kañci iriyāpathaṃ kappetītiādīsupi eseva nayo. Na hi pañcadvārikaviññāṇehi gamanādīsu kañci iriyāpathaṃ kappeti, na kāyakammaṃ na vacīkammaṃ paṭṭhapeti, na kusalākusalaṃ dhammaṃ samādiyati, na samādhiṃ samāpajjati lokiyaṃ vā lokuttaraṃ vā, na samādhito vuṭṭhāti lokiyā vā lokuttarā vā, na bhavato cavati, na bhavantare upapajjati. Sabbampi hetaṃ kusalākusaladhammapaṭivijānanādivacanapariyosānaṃ kiccaṃ manodvārikacitteneva hoti, na pañcadvārikenāti sabbassāpetassa kiccassa karaṇe sahajavanakāni vīthicittāni paṭikkhittāni. Yathā cetesaṃ etāni kiccāni natthi, evaṃ niyāmokkamanādīnipi. Na hi pañcadvārikajavanena micchattaniyāmaṃ okkamati, na sammattaniyāmaṃ; na cetaṃ javanaṃ nāmagottamārabbha javati, na kasiṇādipaṇṇattiṃ; na lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena pavattati, na vuṭṭhānagāminībalavavipassanāvasena; na rūpārūpadhamme ārabbha javati, na nibbānaṃ; na cetena saddhiṃ paṭisambhidāñāṇaṃ uppajjati, na abhiññāñāṇaṃ, na sāvakapāramīñāṇaṃ, na paccekabodhiñāṇaṃ, na sabbaññutañāṇaṃ. Sabbopi panesa pabhedo manodvārikajavaneyeva labbhati.

Na supati na paṭibujjhati na supinaṃ passatīti sabbenāpi ca pañcadvārikacittena neva niddaṃ okkamati, na niddāyati, na paṭibujjhati, na kiñca supinaṃ passatīti imesu tīsu ṭhānesu saha javanena vīthicittaṃ paṭikkhittaṃ.

Niddāyantassa hi mahāvaṭṭiṃ jāletvā dīpe cakkhusamīpe upanīte paṭhamaṃ cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ na āvaṭṭeti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre cakkhudvārikaṃ āvajjanaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti. Tato cakkhuviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti. Tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārikaāvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati. Tena cittena ñatvā 'kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne āloko'ti jānāti.

Tathā niddāyantassa kaṇṇasamīpe tūriyesu paggahitesu, ghānasamīpe sugandhesu vā duggandhesu vā pupphesu upanītesu, mukhe sappimhi vā phāṇite vā pakkhitte, piṭṭhiyaṃ pāṇinā pahāre dinne paṭhamaṃ sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ na āvaṭṭenti, manodvārikameva āvaṭṭeti. Atha javanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre sotadvārikādīni āvajjanāni bhavaṅgaṃ āvaṭṭenti. Tato sotaghānajivhākāyaviññāṇādīni javanapariyosānāni pavattanti. Tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ pavattati. Tatiyavāre manodvārikaāvajjanena bhavaṅge āvaṭṭite manodvārikajavanaṃ javati. Tena cittena ñatvā 'kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne saddo – saṅkhasaddo, bherisaddo'ti vā 'kiṃ ayaṃ imasmiṃ ṭhāne gandho – mūlagandho, sāragandho'ti vā 'kiṃ idaṃ mayhaṃ mukhe pakkhittarasaṃ – sappīti vā phāṇita'nti vā 'kenamhi piṭṭhiyaṃ pahato, atithaddho me pahāro'ti vā vattāro honti. Evaṃ manodvārikajavaneneva paṭibujjhati, na pañcadvārikena. Supinampi teneva passati, na pañcadvārikena.

Tañca panetaṃ supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati – dhātukkhobhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṃhārato vā pubbanimittato vāti. Tattha pittādīnaṃ khobhakaraṇapaccayayogena khubhitadhātuko **'dhātukkhobhato'** supinaṃ passati. Passanto ca nānāvidhaṃ supinaṃ passati – pabbatā patanto viya, ākāsena gacchanto viya, vāḷamigahatthicorādīhi anubaddho viya ca hoti. **'Anubhūtapubbato'** passanto pubbe anubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ passati. **'Devatopasaṃhārato'** passantassa devatā atthakāmatāya vā anatthakāmatāya vā atthāya vā anatthāya vā nānāvidhāni ārammaṇāni upasaṃharanti. So tāsaṃ devatānaṃ ānubhāvena tāni ārammaṇāni passati. **Pubbanimittato** passanto puññāpuññavasena uppajjitukāmassa atthassa vā anatthassa vā pubbanimittabhūtaṃ supinaṃ passati bodhisattamātā viya puttapaṭilābhanimittaṃ, bodhisatto viya pañca mahāsupine (a. ni. 5.196), kosalarājā viya ca soḷasa supineti (jā. 1.1.41).

Tattha yaṃ dhātukkhobhato anubhūtapubbato ca supinaṃ passati, na taṃ saccaṃ hoti. Yaṃ devatopasaṃhārato passati, taṃ saccaṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā upāyena vināsetukāmā viparītampi katvā dassenti. Tatridaṃ vatthu – rohaṇe kira nāgamahāvihāre mahāthero bhikkhusaṅghaṃ anapaloketvāva ekaṃ nāgarukkhaṃ chindāpesi. Rukkhe adhivatthā devatā therassa kuddhā paṭhamameva naṃ palobhetvā pacchā 'ito te sattadivasamatthake upaṭṭhāko rājā marissatī'ti supine ārocesi. Thero naṃ kathaṃ āharitvā rājorodhānaṃ ācikkhi. Tā ekappahāreneva mahāviravaṃ viraviṃsu. Rājā 'kiṃ eta'nti pucchi. Tā 'evaṃ therena vutta'nti ārocayiṃsu. Rājā divase gaṇāpetvā sattāhe vītivatte kujjhitvā therassa hatthapāde chindāpesi.

Yaṃ pana pubbanimittato passati taṃ ekantasaccameva hoti. Etesañca catunnaṃ mūlakāraṇānaṃ saṃsaggabhedatopi supinabhedo hotiyeva. Tañca panetaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekkhaputhujjanāva passanti appahīnavipallāsattā; asekkhā na passanti pahīnavipallāsattā.

Kiṃ pana taṃ passanto sutto passati, paṭibuddho? Udāhu neva sutto passati na paṭibuddhoti? Kiñcettha yadi tāva sutto passati, abhidhammavirodho āpajjati. Bhavaṅgacittena hi supati. Tañca rūpanimittādiārammaṇaṃ rāgādisampayuttaṃ vā na hoti. Supinaṃ passantassa ca īdisāni cittāni uppajjanti. Atha paṭibuddho passati, vinayavirodho āpajjati. Yañhi paṭibuddho passati, taṃ sabbohārikacittena passati. Sabbohārikacittena ca kate vītikkame anāpatti nāma natthi. Supinaṃ passantena pana kate vītikkame ekantaṃ anāpatti eva. Atha neva sutto na paṭibuddho passati, na supinaṃ nāma passati. Evañhi sati supinassa abhāvova āpajjati? Na abhāvo. Kasmā? Yasmā kapimiddhapareto passati. Vuttaṃ hetaṃ – ''kapimiddhapareto kho, mahārāja, supinaṃ passatī''ti (mi. pa. 5.3.5). **'Kapimiddhapareto'**ti makkaṭaniddāya yutto. Yathā hi makkaṭassa niddā lahuparivattā hoti, evaṃ yā niddā punappunaṃ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā; yassā pavattiyaṃ punappunaṃ bhavaṅgato uttaraṇaṃ hoti, tāya yutto supinaṃ passati. Tenāyaṃ supino kusalopi hoti akusalopi abyākatopi 386. Tattha supinante cetiyavandanadhammassavanadhammadesanādīni karontassa kusalo, pāṇātipātādīni karontassa akusalo, dvīhi antehi mutto āvajjanatadārammaṇakkhaṇe abyākatoti veditabbo. Supineneva 'diṭṭhaṃ viya me, sutaṃ viya me'ti kathanakālepi abyākatoyeva.

Kiṃ pana supine kataṃ kusalākusalaṃ kammaṃ savipākaṃ avipākanti? Savipākaṃ; dubbalattā pana paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkoti, dinnāya aññakammena paṭisandhiyā pavatte vedanīyaṃ hoti.

Evaṃ yāthāvakavatthuvibhāvanā paññāti pañcannaṃ viññāṇānaṃ na hetvaṭṭho yāthāvaṭṭho. Taṃ yāthāvaṭṭhaṃ vatthuṃ vibhāvetīti yāthāvakavatthuvibhāvanā. Tathā pañcannaṃ viññāṇānaṃ ahetukaṭṭho, jarābhibhūtaṭṭho, na supinaṃ passanaṭṭho, yāthāvaṭṭho. Taṃ yāthāvaṭṭhaṃ vatthuṃ vibhāvetīti yāthāvakavatthuvibhāvanā. Iti yā heṭṭhā ''yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā''ti mātikāya nikkhittā, sā evaṃ yāthāvakavatthuvibhāvanā paññāti veditabbā. Tassā eva ca vasena **evaṃ ekavidhena ñāṇavatthū**ti evaṃ ekekakoṭṭhāsena ñāṇagaṇanā ekena vā ākārena ñāṇaparicchedo hoti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

(2.) Dukaniddesavaṇṇanā

767. Duvidhena ñāṇavatthuniddese **catūsu bhūmīsu kusale**ti sekkhaputhujjanānaṃ catubhūmakakusalapaññā. Paṭisambhidāvibhaṅge vuttesu pañcasu atthesu attano attano bhūmipariyāpannaṃ vipākasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti **atthajāpikā. Arahato abhiññaṃ uppādentassa samāpattiṃ uppādentassa kiriyābyākate**ti abhiññāya ceva samāpattiyā ca parikammasamaye kāmāvacarakiriyapaññā. Sā hi abhiññāsamāpattipabhedaṃ kiriyasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti **atthajāpikā paññā**ti vuttā. Ayaṃ pana aparopi pāḷimuttako aṭṭhakathānayo – yāpi hi purimā kāmāvacarakiriyā pacchimāya kāmāvacarakiriyāya anantarādivasena paccayo hoti, sāpi taṃ kiriyatthaṃ jāpetīti atthajāpikā paññā nāma. Rūpāvacarārūpāvacaresupi eseva nayo.

Dutiyapadaniddese **catūsu bhūmīsu vipāke**ti kāmāvacaravipāke paññā sahajātādipaccayavasena kāmāvacaravipākatthaṃ jāpetvā ṭhitāti **jāpitatthā**. Rūpāvacarādivipākapaññāsupi eseva nayo. Sabbāpi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayampi atthabhūtātipi jāpitatthā. **Arahato uppannāya abhiññāya uppannāya samāpattiyā**ti vuttakiriyapaññāyapi eseva nayo. Ayaṃ pana aparopi pāḷimuttako aṭṭhakathānayo – kāmāvacarakiriyapaññāpi hi sahajātādivasena kāmāvacarakiriyasaṅkhātaṃ atthaṃ jāpetvā ṭhitāti jāpitatthā. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyapaññāsupi eseva nayo. Sabbāpi vā esā attano attano kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayañca atthabhūtātipi jāpitatthā. Sesamettha sabbaṃ dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttanayattā pākaṭamevāti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

(3.) Tikaniddesavaṇṇanā

768. Tividhena ñāṇavatthuniddese **yogavihitesū**ti yogo vuccati paññā; paññāvihitesu paññāpariṇāmitesūti attho. **Kammāyatanesū**ti ettha kammameva **kammāyatanaṃ;** atha vā kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnantipi **kammāyatanaṃ. Sippāyatanesu**pi eseva nayo. Tattha duvidhaṃ kammaṃ – hīnañca ukkaṭṭhañca. Tattha hīnaṃ nāma vaḍḍhakīkammaṃ, pupphachaḍḍakakammanti evamādi. Ukkaṭṭhaṃ nāma kasi, vaṇijjā, gorakkhanti evamādi. Sippampi duvidhaṃ hīnañca ukkaṭṭhañca. Tattha hīnaṃ sippaṃ nāma naḷakārasippaṃ, pesakārasippaṃ, kumbhakārasippaṃ, cammakārasippaṃ, nhāpitasippanti evamādi. Ukkaṭṭhaṃ nāma sippaṃ muddā, gaṇanā, lekhañcāti evamādi vijjāva **vijjāṭṭhānaṃ**. Taṃ dhammikameva gahitaṃ. Nāgamaṇḍalaparittasadisaṃ, phudhamanakamantasadisaṃ, sālākiyaṃ, sallakattiyantiādīni pana vejjasatthāni ‘‘icchāmahaṃ, ācariya, sippaṃ sikkhitu’’nti (mahāva. 329) sippāyatane paviṭṭhattā na gahitāni.

Tattha eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya attano ca dhammatāya gehapāsādayānanāvādīni uppādeti. So hi ‘ime manussā vasanaṭṭhānena vinā dukkhitā’ti hitakiriyāya ṭhatvā dīghacaturassādibhedaṃ gehaṃ uppādeti, sītuṇhapaṭighātatthāya ekabhūmikadvibhūmikādibhede pāsāde karoti, ‘yāne asati anusañcaraṇaṃ nāma dukkha’nti jaṅghākilamathapaṭivinodanatthāya vayhasakaṭasandamānikādīni uppādeti, ‘nāvāya asati samuddādīsu sañcāro nāma natthī’ti nānappakāraṃ nāvaṃ uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kayiramānaṃ passati, na kataṃ uggaṇhāti, na kathentānaṃ suṇāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katampi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisameva hoti. Ayaṃ tāva hīnakamme nayo.

Ukkaṭṭhakammepi ‘kasikamme asati manussānaṃ jīvitaṃ na pavattatī’ti eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya yuganaṅgalādīni kasibhaṇḍāni uppādeti; tathā nānappakāraṃ vāṇijakammaṃ gorakkhañca uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānaṃ passati…pe… katasadisameva hoti. Ayaṃ ukkaṭṭhakamme nayo.

Duvidhepi pana sippāyatane eko paṇḍito manussānaṃ phāsuvihāratthāya naḷakārasippādīni hīnasippāni, hatthamuddāya gaṇanasaṅkhātaṃ muddaṃ, acchinnakasaṅkhātaṃ gaṇanaṃ, mātikāppabhedakādibhedañca lekhaṃ uppādeti. So sabbampetaṃ neva aññehi kariyamānaṃ passati…pe… katasadisameva hoti. Ayaṃ sippāyatane nayo.

Ekacco pana paṇḍito amanussasarīsapādīhi upaddutānaṃ manussānaṃ tikicchanatthāya dhammikāni nāgamaṇḍalamantādīni vijjāṭṭhānāni uppādeti, tāni neva aññehi kariyamānāni passati, na katāni uggaṇhāti, na kathentānaṃ suṇāti, attano pana dhammatāya cintāya karoti. Paññavatā hi attano dhammatāya katampi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisameva hoti.

Kammassakataṃ vāti ‘‘idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka’’nti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomikaṃ vā**ti vipassanāñāṇaṃ. Tañhi catunnaṃ saccānaṃ anulomanato saccānulomikanti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ **rūpaṃ aniccanti vā**tiādi vuttaṃ. Ettha ca aniccalakkhaṇameva āgataṃ, na dukkhalakkhaṇaanattalakkhaṇāni, atthavasena pana āgatānevāti daṭṭhabbāni – yañhi aniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattāti.

Yaṃ evarūpinti yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ anulomikaṃ. **Khanti**ntiādīni sabbāni paññāvevacanāneva. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulometīti **anulomikā**. Tathā sattānaṃ hitacariyāya anulometi, maggasaccassa anulometi, paramatthasaccassa nibbānassa anulomanato anulometītipi anulomikā. Sabbānipi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhuṃ sakkotīti **khanti,** passatīti **diṭṭhi,** rocetīti **ruci,** mudatīti **mudi,** pekkhatīti **pekkhā**. Sabbepissā te kammāyatanādayo dhammā nijjhānaṃ khamanti, visesato ca pañcakkhandhasaṅkhātā dhammā punappunaṃ aniccadukkhānattavasena nijjhāyamānā taṃ nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakhantī**.

Parato assutvā paṭilabhatīti aññassa upadesavacanaṃ assutvā sayameva cintento paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā na yesaṃ kesañci uppajjati, abhiññātānaṃ pana mahāsattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikañāṇaṃ dvinnaṃyeva bodhisattānaṃ uppajjati. Sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjatīti veditabbā.

Parato sutvā paṭilabhatīti ettha kammāyatanādīni parena kariyamānāni vā katāni vā disvāpi yassa kassaci kathayamānassa vacanaṃ sutvāpi ācariyassa santike uggahetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvāyeva paṭiladdhā nāmāti

veditabbā.

Samāpannassāti samāpattisamaṅgissa; antosamāpattiyaṃ pavattā **paññā bhāvanāmayā** nāmāti attho.

769. **Dānaṃ ārabbhā**ti dānaṃ paṭicca; dānacetanāpaccayāti attho. **Dānādhigacchā**ti dānaṃ adhigacchantassa; pāpuṇantassāti attho. **Yā uppajjatī**ti yā evaṃ dānacetanāsampayuttā paññā uppajjati, ayaṃ **dānamayā paññā** nāma. Sā panesā ‘dānaṃ dassāmī’ti cintentassa, dānaṃ dentassa, dānaṃ datvā taṃ paccavekkhantassa pubbacetanā, muñcacetanā, aparacetanāti tividhena uppajjati.

Sīlaṃ ārabbha sīlādhigacchāti idhāpi sīlacetanāsampayuttāva **sīlamayā paññā**ti adhippetā. Ayampi ‘sīlaṃ pūressāmī’ti cintentassa, sīlaṃ pūrentassa, sīlaṃ pūretvā taṃ paccavekkhantassa pubbacetanā, muñcacetanā, aparacetanāti tividheneva uppajjati. Bhāvanāmayā heṭṭhā vuttāyeva.

770. Adhisīlapaññādīsu sīlādīni duvidhena veditabbāni – sīlaṃ, adhisīlaṃ; cittaṃ, adhicittaṃ; paññā, adhipaññāti. Tattha ‘‘uppādā vā tathāgatānaṃ anuppādā vā tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā’’ti (saṃ. ni. 2.20; a. ni. 3.137) imāya tantiyā saṅgahitavasena pañcapi sīlāni dasapi sīlāni sīlaṃ nāma. Tañhi tathāgate uppannepi anuppannepi hoti. Anuppanne ke paññāpentīti? Tāpasaparibbājakā, sabbaññubodhisattā, cakkavattirājāno ca paññāpenti. Uppanne sammāsambuddhe bhikkhusaṅgho, bhikkhunīsaṅgho, upāsakā, upāsikāyo ca paññāpenti. Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ pana sabbasīlehi adhikaṃ uppanneyeva tathāgate uppajjati, no anuppanne. Sabbaññubuddhāyeva ca naṃ paññāpenti. ‘‘Imasmiṃ vatthusmiṃ vītikkame idaṃ nāma hotī’’ti paññāpanañhi aññesaṃ avisayo, buddhānaṃyeva esa visayo, buddhānaṃ balaṃ. Iti yasmā pātimokkhasaṃvaro adhisīlaṃ, tasmā taṃ adhisīlapaññaṃ dassetuṃ **pātimokkhasaṃvaraṃ saṃvarantassā**tiādi vuttaṃ.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā saṅgahitavasena vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo cittaṃ nāma. Tañhi tathāgate uppannepi hoti anuppannepi. Anuppanne ke nibbattentīti? Tāpasaparibbājakā ceva sabbaññubodhisattā ca cakkavattirājāno ca. Uppanne bhagavati visesatthikā bhikkhuādayopi nibbattentiyeva. Vipassanāpādikā pana aṭṭha samāpattiyo sabbacittehi adhikā, uppanneyeva tathāgate uppajjanti, no anuppanne. Sabbaññubuddhā eva ca etā paññāpenti. Iti yasmā aṭṭha samāpattiyo adhicittaṃ, tasmā adhicittapaññaṃ dassetuṃ **rūpāvacarārūpāvacarasamāpattiṃ samāpajjantassā**tiādi vuttaṃ.

Heṭṭhā vuttāya eva pana tantiyā saṅgahitavasena kammassakatañāṇaṃ paññā nāma. Tañhi tathāgate uppannepi hoti anuppannepi. Anuppanne velāmadānavessantaradānādivasena uppajjati; uppanne tena ñāṇena mahādānaṃ pavattentānaṃ pamāṇaṃ natthi. Maggaphalapaññā pana sabbapaññāhi adhikā, uppanneyeva tathāgate vitthārikā hutvā pavattati, no anuppanne. Iti yasmā maggaphalapaññā adhipaññā, tasmā atirekapaññāya paññaṃ dassetuṃ **catūsu maggesū**tiādi vuttaṃ.

Tattha siyā – sīlaṃ, adhisīlaṃ; cittaṃ, adhicittaṃ; paññā, adhipaññāti imesu chasu koṭṭhāsesu vipassanā paññā katarasannissitāti? Adhipaññāsannissitā. Tasmā yathā omakatarappamāṇaṃ chattaṃ vā dhajaṃ vā upādāya atirekappamāṇaṃ atichattaṃ atidhajoti vuccati, evamidampi pañcasīlaṃ dasasīlaṃ upādāya pātimokkhasaṃvarasīlaṃ **‘adhisīlaṃ’** nāma; vaṭṭapādikā aṭṭha samāpattiyo upādāya vipassanāpādikā aṭṭha samāpattiyo **‘adhicittaṃ’** nāma, kammassakatapaññaṃ upādāya vipassanāpaññā ca maggapaññā ca phalapaññā ca **‘adhipaññā’** nāmāti veditabbā.

771. Āyakosallādiniddese yasmā **āyo**ti vuḍḍhi, sā anatthahānito atthuppattito ca duvidhā; **apāyo**ti avuḍḍhi, sāpi atthahānito anatthuppattito ca duvidhā; tasmā taṃ dassetuṃ **ime dhamme manasikaroto**tiādi vuttaṃ. **Idaṃ vuccatī**ti yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattippahānesu kusaladhammānañca uppattiṭṭhitīsu paññā – idaṃ āyakosallaṃ nāma vuccati. Yā panesā kusaladhammānaṃ anuppajjananirujjhanesu akusaladhammānañca uppattiṭṭhitīsu paññā – idaṃ apāyakosallaṃ nāmāti attho. Āyakosallaṃ tāva paññā hotu; apāyakosallaṃ kathaṃ paññā nāma jātāti? Paññavāyeva hi ‘mayhaṃ evaṃ manasikaroto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti uppannā ca nirujjhanti; anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā pavaḍḍhantī’ti pajānāti. So evaṃ ñatvā anuppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ uppajjituṃ na deti, uppanne pajahati; anuppanne kusale uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakosallampi paññā evāti veditabbaṃ. **Sabbāpi tatrūpāyā paññā upāyakosalla**nti idaṃ pana accāyikakicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanatthaṃ ṭhānuppattiyakāraṇajānanavaseneva veditabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Tikaniddesavaṇṇanā.

(4.) Catukkaniddesavaṇṇanā

793. Catubbidhena ñāṇavatthuniddese **atthi dinna**ntiādīsu dinnapaccayā phalaṃ atthīti iminā upāyena attho veditabbo. **Idaṃ vuccatī**ti yaṃ ñāṇaṃ ‘idaṃ kammaṃ sakaṃ, idaṃ no saka’nti jānāti – idaṃ kammassakatañāṇaṃ nāma vuccatīti attho. Tattha tividhaṃ kāyaduccaritaṃ, catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ, tividhaṃ manoduccaritanti idaṃ na sakakammaṃ nāma. Tīsu dvāresu dasavidhampi sucaritaṃ sakakammaṃ nāma. Attano vāpi hotu parassa vā sabbampi akusalaṃ na sakakammaṃ nāma. Kasmā? Atthabhañjanato anatthajananato ca. Attano vā hotu parassa vā sabbampi kusalaṃ sakakammaṃ nāma. Kasmā? Anatthabhañjanato atthajananato ca. Evaṃ jānanasamatthe imasmiṃ kammassakatañāṇe ṭhatvā bahuṃ dānaṃ datvā sīlaṃ pūretvā uposathaṃ samādiyitvā sukhena sukhaṃ sampattiyā sampattiṃ anubhavitvā nibbānaṃ pattānaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Yathā hi sadhano puriso pañcasu sakaṭasatesu sappimadhuphāṇitādīni ceva loṇatilataṇḍulādīni ca āropetvā kantāramaggaṃ paṭipanno kenacideva karaṇīyena atthe uppanne sabbesaṃ upakaraṇānaṃ gahitattā na cinteti, na paritassati, sukheneva khemantaṃ pāpuṇāti; evameva imasmimpi kammassakatañāṇe ṭhatvā bahuṃ dānaṃ datvā…pe… nibbānaṃ pattānaṃ gaṇanapatho natthi. **Ṭhapetvā saccānulomikaṃ ñāṇa**nti maggasaccassa paramatthasaccassa ca anulomanato saccānulomikanti laddhanāmaṃ vipassanāñāṇaṃ ṭhapetvā avasesā sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakatañāṇamevāti attho.

794. **Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetaṃ ñāṇa**nti ettha ekameva maggañāṇaṃ catūsu saccesu ekapaṭivedhavasena catūsu ṭhānesu saṅgahitaṃ.

796. **Dhamme ñāṇa**nti ettha maggapaññā tāva catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhavasena dhamme ñāṇaṃ nāma hotu; phalapaññā kathaṃ dhamme ñāṇaṃ nāmāti? Nirodhasaccavasena. Duvidhāpi hesā paññā aparappaccaye atthapaccakkhe ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā dhamme ñāṇanti veditabbā. **So iminā dhammenā**ti ettha maggañāṇaṃ dhammagocarattā gocaravohārena dhammoti vuttaṃ, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ; imaṃ dhammaṃ ñātenāti attho; catusaccadhammaṃ jānitvā ṭhitena maggañāṇenāti vuttaṃ hoti. **Diṭṭhenā**ti dassanena; dhammaṃ passitvā ṭhitenāti attho. **Pattenā**ti cattāri ariyasaccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattena. **Viditenā**ti maggañāṇena cattāri ariyasaccāni viditāni pākaṭāni katāni. Tasmā taṃ dhammaṃ viditaṃ nāma hoti. Tena viditadhammena. **Pariyogāḷhenā**ti catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhitena. **Nayaṃ netī**ti atīte ca anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇañāṇassa kiccaṃ. Satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayaṃ nayanasadisaṃ kataṃ. Kasmā? Maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Tasmā satthā maggañāṇameva nayaṃ nayanasadisaṃ akāsi. Apica evamettha attho daṭṭhabbo – yadetaṃ iminā catusaccagocaraṃ maggañāṇaṃ adhigataṃ, tena ñāṇena kāraṇabhūtena atītānāgate paccavekkhaṇañāṇasaṅkhātaṃ nayaṃ neti.

Idāni yathā tena nayaṃ neti, taṃ ākāraṃ dassetuṃ **ye hi keci atītamaddhāna**ntiādimāha. Tattha **abbhaññaṃsū**ti jāniṃsu paṭivijjhiṃsu. **Imaññevā**ti yaṃ dukkhaṃ atīte abbhaññaṃsu, yañca anāgate abhijānissanti, na taññeva imaṃ; sarikkhaṭṭhena pana evaṃ vuttaṃ. Atītepi hi ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmakakkhandheyeva dukkhasaccanti paṭivijjhiṃsu, taṇhaṃyeva samudayasaccanti nibbānameva nirodhasaccanti ariyamaggameva maggasaccanti paṭivijjhiṃsu, anāgatepi evameva paṭivijjhissanti, etarahipi evameva paṭivijjhantīti sarikkhaṭṭhena ‘‘imaññevā’’ti vuttaṃ. **Idaṃ vuccati anvaye ñāṇa**nti idaṃ anugamanañāṇaṃ nayanañāṇaṃ kāraṇañāṇanti vuccati.

Pariye ñāṇanti cittaparicchedañāṇaṃ. **Parasattāna**nti ṭhapetvā attānaṃ sesasattānaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Cetasā ceto paricca pajānātī**ti attano cittena tesaṃ cittaṃ sarāgādivasena paricchinditvā nānappakārato jānāti. **Sarāgaṃ vā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā satipaṭṭhānavibhaṅge vuttameva. Ayaṃ pana viseso – idha anuttaraṃ vā cittaṃ vimuttaṃ vā cittanti ettha lokuttarampi labbhati. Avipassanūpagampi hi paracittañāṇassa visayo hotiyeva.

Avasesā paññāti dhamme ñāṇādikā tisso paññā ṭhapetvā sesā sabbāpi paññā ñāṇanti sammatattā **sammutiñāṇaṃ** nāma hoti. Vacanattho panettha sammutimhi ñāṇanti sammutiñāṇaṃ.

797. **Kāmāvacarakusale paññā**ti ayañhi ekantena vaṭṭasmiṃ cutipaṭisandhiṃ ācinateva, tasmā ‘‘ācayāya no apacayāyā’’ti vuttā. Lokuttaramaggapaññā pana yasmā cutipaṭisandhiṃ apacinateva, tasmā ‘‘apacayāya no ācayāyā’’ti vuttā. Rūpāvacarārūpāvacarapaññā cutipaṭisandhimpi ācinati, vikkhambhanavasena kilese ceva kilesamūlake ca dhamme apacinati, tasmā ‘‘ācayāya ceva apacayāya cā’’ti vuttā. Sesā neva cutipaṭisandhiṃ ācinati na apacinati, tasmā ‘‘neva ācayāya no apacayāyā’’ti vuttā.

798. **Na ca abhiññāyo paṭivijjhatī**ti idaṃ paṭhamajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Sā hissa kāmavivekena pattabbattā kilesanibbidāya saṃvattati. Tāya cesa kāmesu vītarāgo hoti, abhiññāpādakabhāvaṃ pana appattatāya neva pañca abhiññāyo paṭivijjhati, nimittārammaṇattā na saccāni paṭivijjhati. Evamayaṃ paññā **nibbidāya hoti no paṭivedhāya. Svevā**ti paṭhamajjhānaṃ patvā ṭhito. **Kāmesu vītarāgo samāno**ti tathā vikkhambhitānaṃyeva kāmānaṃ vasena vītarāgo. **Abhiññāyo paṭivijjhatī**ti pañca abhiññāyo paṭivijjhati. Idaṃ catutthajjhānapaññaṃ sandhāya vuttaṃ. Catutthajjhānapaññā hi abhiññāpādakabhāvenāpi pañca abhiññāyo paṭivijjhati, abhiññābhāvappattiyāpi paṭivijjhati eva.

Tasmā sā **paṭivedhāya** hoti. Paṭhamajjhānapaññāya eva pana kilesesupi nibbindattā **no nibbidāya**. Yā panāyaṃ dutiyatatiyajjhānapaññā, sā katarakoṭṭhāsaṃ bhajatīti? Somanassavasena paṭhamajjhānampi bhajati, avitakkavasena catutthajjhānampi. Evamesā paṭhamajjhānasannissitā vā catutthajjhānasannissitā vā kātabbā. **Nibbidāya ceva paṭivedhāya cā**ti maggapaññā sabbasmimpi vaṭṭe nibbindanato nibbidāya, chaṭṭhaṃ abhiññaṃ paṭivijjhanato paṭivedhāya ca hoti.

799. **Paṭhamassa jhānassa lābhī**tiādīsu yvāyaṃ appaguṇassa paṭhamajjhānassa lābhī. Taṃ tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti tudanti codenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā hāyati parihāyati; tasmā **hānabhāginī**ti vuttā. **Tadanudhammatā**ti tadanurūpasabhāvā. **Sati santiṭṭhatī**ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ, na sammāsatiṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā abhinandamānā nikanti uppajjati, tassa nikantivasena sā paṭhamajjhānapaññā neva hāyati, na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsikā hoti. Tena vuttaṃ **ṭhitibhāginī** paññāti. **Avitakkasahagatā**ti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasikaroto ārammaṇavasena avitakkasahagatā. **Samudācarantī**ti paguṇato paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya tudanti codenti. Tassa upari dutiyajjhānānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattiṭṭhānatāya **visesabhāginī**ti vuttā. **Nibbidāsahagatā**ti tameva paṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇañhi jhānaṅgabhede vattante nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā nibbidāti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikiriyatthāya tudanti codenti. **Virāgūpasañhitā**ti virāgasaṅkhātena nibbānena upasaṃhitā. Vipassanāñāṇamhi sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātunti pavattito ‘‘virāgūpasañhita’’nti vuccati. Taṃsampayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena sā paṭhamajjhānapaññā ariyamaggapaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **nibbedhabhāginī**ti vuttā. Evaṃ catūsu ṭhānesu paṭhamajjhānapaññāva kathitā. Dutiyajjhānapaññādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

801. **Kicchena kasirena samādhiṃ uppādentassā**ti lokuttarasamādhiṃ uppādentassa pubbabhāge āgamanakāle kicchena kasirena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā āgatassa. **Dandhaṃ taṇṭhānaṃ abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātaṃ ṭhānaṃ dandhaṃ saṇikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkhaṇe uppannāpi paññā āgamanavasena **dukkhapaṭipadā dandhābhiññā** nāmāti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

802. **Samādhissa na nikāmalābhissā**ti yo samādhissa na nikāmalābhī hoti, so tassa na nikāmalābhī nāma. Yassa samādhi uparūpari samāpajjanatthāya ussakkituṃ paccayo na hoti, tassa appaguṇajjhānalābhissāti attho. **Ārammaṇaṃ thokaṃ pharantassā**ti paritte suppamatte vā sarāvamatte vā ārammaṇe parikammaṃ katvā tattheva appanaṃ patvā taṃ avaḍḍhitaṃ thokameva ārammaṇaṃ pharantassāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Nanikāmalābhīpaṭipakkhato hi paguṇajjhānalābhī ettha **nikāmalābhī**ti vutto. Avaḍḍhitārammaṇapaṭipakkhato ca vaḍḍhitārammaṇaṃ **vipula**nti vuttaṃ. Sesaṃ tādisameva.

Jarāmaraṇepetaṃ ñāṇanti nibbānameva ārammaṇaṃ katvā catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhavasena etaṃ vuttaṃ.

Jarāmaraṇaṃ ārabbhātiādīni pana ekekaṃ vatthuṃ ārabbha pavattikāle pubbabhāge saccavavatthāpanavasena vuttāni. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā.

(5.) Pañcakaniddesavaṇṇanā

804. Pañcavidhena ñāṇavatthuniddese **pītipharaṇatā**dīsu pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā **pītipharaṇatā** nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā **sukhapharaṇatā** nāma. Paresaṃ cetopharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** nāma. Ālokaṃ pharamānā uppajjatīti dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā** nāma. Paccavekkhaṇañāṇaṃ **paccavekkhaṇānimittaṃ** nāma. Teneva vuttaṃ ‘‘dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā’’tiādi. Tattha ca pītipharaṇatā sukhapharaṇatā dve pādā viya, cetopharaṇatā ālokapharaṇatā dve hatthā viya, abhiññāpādakajjhānaṃ majjhimakāyo viya, paccavekkhaṇānimittaṃ sīsaṃ viya. Iti bhagavā pañcaṅgikaṃ sammāsamādhiṃ aṅgapaccaṅgasampannaṃ purisaṃ viya katvā dassesi. **Ayaṃ pañcaṅgiko sammāsamādhī**ti ayaṃ hatthapādasīsasadisehi pañcahi aṅgehi yutto sammāsamādhīti pādakajjhānasamādhiṃ kathesi.

Ayaṃ samādhi paccuppannasukho cevātiādīsu arahattaphalasamādhi adhippeto. So hi appitappitakkhaṇe sukhattā **paccuppannasukho**. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatiṃ sukhavipāko**. Santaṃ sukhumaṃ phalacittaṃ paṇītaṃ madhurarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Phalasamāpattiyā vuṭṭhitassa hi sabbakāyānugataṃ sukhasamphassaṃ phoṭṭhabbaṃ paṭicca sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati. Imināpi pariyāyena āyatiṃ sukhavipāko. Kilesehi ārakattā **ariyo**. Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmiso**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo**. Atappanīyaṭṭhena **paṇīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā kilesapaṭippassaddhibhāvassa vā laddhattā **paṭippassaddhiladdho**. Paṭippassaddhaṃ paṭippassaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ. Paṭippassaddhakilesena vā arahatā laddhattāpi paṭippassaddhiladdho. Ekodibhāvena adhigatattā ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaguṇasāsavasamādhi viya sasaṅkhārena sappayogena cittena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**. Tañca samādhiṃ samāpajjanto tato vā vuṭṭhahanto sativepullappattattā satova samāpajjati satova vuṭṭhahati. Yathāparicchinnakālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati. Tasmā yadettha ‘‘ayaṃ samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko’’ti evaṃ paccavekkhamānassa paccattaṃyeva aparappaccayaṃ ñāṇaṃ uppajjati – taṃ ekamaṅgaṃ. Esa nayo sesesupi. Evamimehi pañcahi paccavekkhaṇañāṇehi ayaṃ samādhi pañcañāṇiko sammāsamādhi nāma vuttoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā.

(6.) Chakkaniddesavaṇṇanā

805. Chabbidhena ñāṇavatthuniddese **iddhividhe ñāṇa**nti ‘‘ekopi hutvā bahudhā hotī’’tiādinayappavatte (dī. ni. 1.484; paṭi. ma. 1.102) iddhividhe ñāṇaṃ. Iminā avitakkāvicārā upekkhāsahagatā rūpāvacarā bahudhābhāvādisādhikā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Sotadhātuvisuddhiyā ñāṇa**nti dūrasantikādibhedasaddārammaṇāya dibbasotadhātuyā ñāṇaṃ. Imināpi avitakkāvicārā upekkhāsahagatā rūpāvacarā pakatisotavisayātītasaddārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Paracitte ñāṇa**nti parasattānaṃ cittaparicchede ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā paresaṃ sarāgādicittārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Pubbenivāsānussatiyā ñāṇa**nti pubbenivāsānussatisampayuttaṃ ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā pubbe nivutthakkhandhānussaraṇasatisampayuttā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Sattānaṃ cutūpapāte ñāṇa**nti sattānaṃ cutiyañca upapāte ca ñāṇaṃ. Imināpi yathāvuttappakārā cavanakaupapajjanakānaṃ sattānaṃ vaṇṇadhātuārammaṇā ekacittakkhaṇikā appanāpaññāva kathitā. **Āsavānaṃ khaye ñāṇa**nti saccaparicchedajānanañāṇaṃ. Idaṃ lokuttarameva. Sesāni lokiyānīti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

(7.) Sattakaniddesādivaṇṇanā

806. Sattavidhena ñāṇavatthuniddese **jātipaccayā jarāmaraṇa**ntiādinā nayena pavattinivattivasena ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu ekekasmiṃ kālattayabhedato paccavekkhaṇañāṇaṃ vatvā puna ‘‘yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti evaṃ tadeva ñāṇaṃ saṅkhepato khayadhammatādīhi pakārehi vuttaṃ. Tattha **jātipaccayā jarāmaraṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇa**nti ñāṇadvayaṃ paccuppannaddhānavasena vuttaṃ. **Atītampi addhānaṃ, anāgatampi addhāna**nti evaṃ atīte ñāṇadvayaṃ, anāgate ñāṇadvayanti cha. Tāni dhammaṭṭhitiñāṇena saddhiṃ satta. Tattha **dhammaṭṭhitiñāṇa**nti paccayākārañāṇaṃ. Paccayākāro hi dhammānaṃ pavattiṭṭhitikāraṇattā dhammaṭṭhitīti vuccati; tattha ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Etasseva chabbidhassa ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ. Evaṃ ekekasmiṃ aṅge imāni satta satta katvā ekādasasu aṅgesu sattasattati honti. Tattha **khayadhamma**nti khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhamma**nti vayagamanasabhāvaṃ. **Virāgadhamma**nti virajjanasabhāvaṃ. **Nirodhadhamma**nti nirujjhanasabhāvaṃ. Iminā kiṃ kathitaṃ? Aparavipassanāya purimavipassanāsammasanaṃ kathitaṃ. Tena kiṃ kathitaṃ hoti? Sattakkhattuṃ vipassanāpaṭivipassanā kathitā. Paṭhamañāṇena hi sabbasaṅkhāre aniccā dukkhā anattāti disvā taṃ ñāṇaṃ dutiyena daṭṭhuṃ vaṭṭati, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena, catutthaṃ pañcamena, pañcamaṃ chaṭṭhena, chaṭṭhaṃ sattamena. Evaṃ satta vipassanāpaṭivipassanā kathitā hontīti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

807. Aṭṭhavidhena ñāṇavatthuniddese **sotāpattimagge paññā**ti sotāpattimaggamhi paññā. Iminā sampayuttapaññāva kathitā. Sesapadesupi eseva nayoti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā.

808. Navavidhena ñāṇavatthuniddese **anupubbavihārasamāpattīsū**ti anupubbavihārasaṅkhātāsu samāpattīsu. Tāsaṃ anupubbena anupaṭipāṭiyā vihāritabbaṭṭhena anupubbavihāratā, samāpajjitabbaṭṭhena samāpattitā daṭṭhabbā.

Tattha **paṭhamajjhānasamāpattiyā paññā**tiādayo aṭṭha sampayuttapaññā veditabbā. Navamā paccavekkhaṇapaññā. Sā hi nirodhasamāpattiṃ santato paṇītato paccavekkhamānassa pavattati. Tena vuttaṃ – ‘‘saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇañāṇa’’nti.

Navakaniddesavaṇṇanā.

(10.) Dasakaniddesavaṇṇanā

Paṭhamabalaniddeso

809. Dasavidhena ñāṇavatthuniddese **aṭṭhāna**nti hetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenāpi kāraṇameva paṭikkhipati. Kāraṇañhi tadāyattavuttitāya attano phalassa ṭhānanti ca avakāsoti ca vuccati. **Ya**nti yena kāraṇena. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Kañci saṅkhāra**nti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu kañci ekaṃ saṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti niccoti gaṇheyya. **Netaṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ natthi, na upalabbhati. **Yaṃ puthujjano**ti yena kāraṇena puthujjano. **Ṭhānametaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ atthi; sassatadiṭṭhiyā hi so tebhūmakesu saṅkhāresu kañci saṅkhāraṃ niccato gaṇheyyāti attho. Catutthabhūmakasaṅkhāro pana tejussadattā divasaṃ santatto ayoguḷo viya makkhikānaṃ diṭṭhiyā vā aññesaṃ vā akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hoti. Iminā nayena **kañci saṅkhāraṃ sukhato**tiādīsupi attho veditabbo. **Sukhato upagaccheyyā**ti ‘‘ekantasukhī attā hoti arogo parammaraṇā’’ti (ma. ni. 3.21) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhābhibhūto pariḷāhavūpasamatthaṃ, mattahatthīparitāsito viya, sucikāmo pokkhabrāhmaṇo gūthaṃ kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāde kasiṇādipaṇṇattisaṅgahatthaṃ saṅkhāranti avatvā **kañci dhamma**nti vuttaṃ. Idhāpi ariyasāvakassa catubhūmakavasena paricchedo veditabbo, puthujjanassa tebhūmakavasena; sabbavāresu vā ariyasāvakassāpi tebhūmakavaseneva paricchedo vaṭṭati. Yaṃ yañhi puthujjano gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti. Puthujjano hi yaṃ yaṃ niccaṃ sukhaṃ attāti gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako aniccaṃ dukkhaṃ anattāti gaṇhanto gāhaṃ viniveṭheti.

Mātarantiādīsu janikāva mātā. Manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya – ‘imaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷagabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhī’ti, neva so taṃ jīvitā voropeyya. Atha vāpi naṃ evaṃ vadeyyuṃ – ‘sace imaṃ na ghātessasi, sīsaṃ te chindissāmā’ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ ariyasāvakassa ca baladīpanatthametaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo – sāvajjo puthujjanabhāvo, yatra hi nāma puthujjano mātughātādīnipi ānantariyāni karissati. Mahābalo ariyasāvako; so etāni kammāni na karotīti.

Paduṭṭhena cittenāti dosasampayuttena vadhakacittena. **Lohitaṃ uppādeyyā**ti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyā**ti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi saṅghaṃ bhindeyya, vuttañhetaṃ – ‘‘pañcahupāli, ākārehi saṅgho bhijjati – kammena, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā’’ti (pari. 458).

Tattha **‘kammenā’**ti apalokanādīsu catūsu kammesu aññatarena kammena. **‘Uddesenā’**ti pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **‘Voharanto’**ti kathayanto, tāhi tāhi uppattīhi ‘adhammaṃ dhammo’tiādīni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni dīpento. **‘Anussāvanenā’**ti ‘nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccākulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca! Mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ gāheyyāti cittampi uppādetuṃ tumhākaṃ na yuttaṃ. Kiṃ mayhaṃ avīci nīluppalavanaṃ viya sītalo? Kimahaṃ apāyato na bhāyāmī’tiādinā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. **‘Salākaggāhenā’**ti evaṃ anussāvetvā tesaṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattanadhamme katvā ‘‘gaṇhatha imaṃ salāka’’nti salākaggāhena. Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananatthaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinnova hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti.

Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyyāti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ettāvatā mātughātādīni pañca ānantariyakammāni dassitāni honti, yāni puthujjano karoti, na ariyasāvako. Tesaṃ āvibhāvatthaṃ –

Kammato dvārato ceva, kappaṭṭhitiyato tathā;
Pākasādhāraṇādīhi, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **‘kammato’** tāva – ettha hi manussabhūtasseva manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti. Tassa vipākaṃ paṭibāhissāmī'ti sakalacakkavāḷaṃ mahācetiyappamāṇehi kañcanathūpehi pūretvāpi, sakalacakkavāḷaṃ pūretvā nisinnabhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvāpi, buddhassa bhagavato saṅghāṭikaṇṇaṃ amuñcitvāva vicaritvāpi, kāyassa bhedā nirayameva upapajjati. Yo pana sayaṃ manussabhūto tiracchānabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā, sayaṃ vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchānabhūtoyeva vā tiracchānabhūtaṃ jīvitā voropeti, tassa kammaṃ ānantariyaṃ na hoti, kammaṃ pana bhāriyaṃ hoti, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Manussajātikānaṃ pana vasena ayaṃ pañho kathito.

Ettha eḷakacatukkaṃ, saṅgāmacatukkaṃ, coracatukkañca kathetabbaṃ. 'Eḷakaṃ māremī'ti abhisandhināpi hi eḷakaṭṭhāne ṭhitaṃ manusso manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā mārento ānantariyaṃ phusati. Eḷakābhisandhinā pana mātāpitiabhisandhinā vā eḷakaṃ mārento ānantariyaṃ na phusati. Mātāpitiabhisandhinā mātāpitaro mārento phusateva. Esa nayo itarasmimpi catukkadvaye. Yathā ca mātāpitūsu, evaṃ arahantepi etāni catukkāni veditabbāni. Manussaarahantameva ca māretvā ānantariyaṃ phusati, na yakkhabhūtaṃ; kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisameva. Manussaarahantassa ca puthujjanakāleyeva satthappahāre vā vise vā dinnepi yadi so arahattaṃ patvā teneva marati, arahantaghāto hotiyeva. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnaṃ dānaṃ arahattaṃ patvā paribhuñjati, puthujjanasseva taṃ dinnaṃ hoti. Sesaariyapuggale mārentassa ānantariyaṃ natthi, kammaṃ pana bhāriyaṃ ānantariyasadisameva.

Lohituppāde tathāgatassa abhejjakāyatāya parūpakkamena cammacchedaṃ katvā lohitapaggharaṇaṃ nāma natthi. Sarīrassa pana antoyeva ekasmiṃ ṭhāne lohitaṃ samosarati. Devadattena paṭividdhasilāto bhijjitvā gatā sakalikāpi tathāgatassa pādantaṃ pahari. Pharasunā pahaṭo viya pādo antolohitoyeva ahosi. Tathā karontassa ānantariyaṃ hoti. Jīvako pana tathāgatassa ruciyā satthakena cammaṃ chinditvā tamhā ṭhānā duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsukamakāsi. Tathā karontassa puññakammameva hoti.

Atha ye ca parinibbute tathāgate cetiyaṃ bhindanti, bodhiṃ chindanti, dhātumhi upakkamanti, tesaṃ kiṃ hotīti? Bhāriyaṃ kammaṃ hoti ānantariyasadisaṃ. Sadhātukaṃ pana thūpaṃ vā paṭimaṃ vā bādhayamānaṃ bodhisākhañca chindituṃ vaṭṭati. Sacepi tattha nilīnā sakuṇā cetiye vaccaṃ pātenti, chindituṃ vaṭṭatiyeva. Paribhogacetiyato hi sarīracetiyaṃ mahantataraṃ. Cetiyavatthuṃ bhinditvā gacchantaṃ bodhimūlampi chinditvā harituṃ vaṭṭati. Yā pana bodhisākhā bodhigharaṃ bādhati, taṃ geharakkhaṇatthaṃ chindituṃ na labbhati. Bodhiatthañhi gehaṃ, na gehatthāya bodhi. Āsanagharepi eseva nayo. Yasmiṃ pana āsanaghare dhātu nihitā hoti, tassa rakkhaṇatthāya bodhisākhaṃ chindituṃ vaṭṭati. Bodhijagganatthaṃ ojoharaṇasākhaṃ vā pūtiṭṭhānaṃ vā chindituṃ vaṭṭatiyeva; sarīrapaṭijaggane viya puññampi hoti.

Saṅghabhede sīmaṭṭhakasaṅghe asannipatite visuṃ parisaṃ gahetvā katavohārānussāvanasalākaggāhassa kammaṃ vā karontassa uddesaṃ vā uddisantassa bhedo ca hoti ānantariyakammañca. Samaggasaññāya pana vaṭṭati. Samaggasaññāya hi karontassa neva bhedo hoti na ānantariyakammaṃ. Tathā navato ūnaparisāyaṃ. Sabbantimena pana paricchedena navannaṃ janānaṃ yo saṅghaṃ bhindati, tassa ānantariyakammaṃ hoti. Anuvattakānaṃ adhammavādīnaṃ mahāsāvajjaṃ kammaṃ; dhammavādino anavajjā. Tattha navannameva saṅghabhede idaṃ suttaṃ – ''ekato, upāli, cattāro honti, ekato cattāro, navamo anussāveti salākaṃ gāheti – 'ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ satthusāsanaṃ, idaṃ gaṇhatha, idaṃ rocethā'ti. Evaṃ kho, upāli, saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo ca. Navannaṃ vā, upāli, atirekanavannaṃ vā saṅgharāji ceva hoti saṅghabhedo cā''ti (cūḷava. 351).

Etesu ca pana pañcasu saṅghabhedo vacīkammaṃ, sesāni kāyakammānīti. Evaṃ kammatopi viññātabbo vinicchayo.

'Dvārato'ti sabbāneva cetāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Purimāni panettha cattāri āṇattikavijjāmayapayogavasena vacīdvārato samuṭṭhahitvāpi kāyadvārameva pūrenti. Saṅghabhedo hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvārato samuṭṭhahitvāpi vacīdvārameva pūretīti. Evamettha dvāratopi viññātabbo vinicchayo.

'Kappaṭṭhitiyato'ti saṅghabhedoyeva cettha kappaṭṭhitiyo. Saṇṭhahante hi kappe kappavemajjhe vā saṅghabhedaṃ katvā kappavināseyeva muccati. Sacepi hi 'sve kappo vinassissatī'ti ajja saṅghabhedaṃ karoti, sveyeva muccati, ekadivasameva niraye paccati. Evaṃ karaṇaṃ pana natthi. Sesāni cattāri kammāni ānantariyāneva honti, na kappaṭṭhitiyānīti. Evamettha kappaṭṭhitiyatopi viññātabbo vinicchayo.

'Pākato'ti yena ca pañcapetāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedoyeva paṭisandhivasena vipaccati. Sesāni ''ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko''ti evamādīsu saṅkhaṃ gacchanti. Saṅghabhedābhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghāto, tadabhāve sace pitā sīlavā hoti, mātā dussīlā no vā tathā sīlavatī, pitughāto paṭisandhivasena vipaccati. Sace mātā mātughāto. Dvīsupi sīlena vā dussīlena vā samānesu mātughātova paṭisandhivasena vipaccati; mātā hi dukkarakāriṇī bahūpakārā ca puttānanti. Evamettha pākatopi viññātabbo vinicchayo.

‘Sādhāraṇādīhī’ti purimāni cattāri sabbesampi gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāni. Saṅghabhedo pana ‘‘na kho, upāli, bhikkhunī saṅghaṃ bhindati, na sikkhamānā, na sāmaṇero, na sāmaṇerī, na upāsako, na upāsikā saṅghaṃ bhindati. Bhikkhu kho, upāli, pakatatto samānasaṃvāsako samānasīmāyaṃ ṭhito saṅghaṃ bhindatī’’ti (cūḷava. 351) vacanato vuttappakārassa bhikkhunova hoti, na aññassa; tasmā asādhāraṇo. Ādisaddena sabbepete dukkhavedanāsahagatā dosamohasampayuttā cāti evamettha sādhāraṇādīhipi viññātabbo vinicchayo.

Aññaṃ satthāranti ‘ayaṃ me satthā satthukiccaṃ kātuṃ samattho’ti bhavantarepi aññaṃ titthakaraṃ ‘ayaṃ me satthā’ti evaṃ gaṇheyya – netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho. **Aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyyā**ti sabbamandapaññopi sattamaṃ bhavaṃ atikkamitvā aṭṭhamaṃ nibbatteyya – netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Uttamakoṭiyā hi sattamaṃ bhavaṃ sandhāyevesa ‘‘niyato sambodhiparāyaṇo’’ti vutto. Kiṃ pana taṃ niyāmeti? Kiṃ pubbahetu niyāmeti udāhu paṭiladdhamaggo udāhu upari tayo maggāti? Sammāsambuddhena gahitaṃ nāmamattametaṃ. Puggalo pana niyato nāma natthi. ‘‘Pubbahetu niyāmetī’’ti vutte hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ upanissayo vutto hoti, paṭhamamaggassa upanissayābhāvo āpajjati. Iccassa ahetu appaccayā nibbattiṃ pāpuṇāti. ‘‘Paṭiladdhamaggo niyāmetī’’ti vutte upari tayo maggā akiccakā honti, paṭhamamaggova sakiccako, paṭhamamaggeneva kilese khepetvā parinibbāyitabbaṃ hoti. ‘‘Upari tayo maggā niyāmentī’’ti vutte paṭhamamaggo akiccako hoti, upari tayo maggāva sakiccakā, paṭhamamaggaṃ anibbattetvā upari tayo maggā nibbattetabbā honti, paṭhamamaggena ca anuppajjitvāva kilesā khepetabbā honti. Tasmā na añño koci niyāmeti, upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāva niyāmeti. Sace hi tesaṃ vipassanā tikkhā sūrā hutvā vahati, ekaṃyeva bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ patvā parinibbāti. Tato mandatarapañño dutiye vā tatiye vā catutthe vā pañcame vā chaṭṭhe vā bhave arahattaṃ patvā parinibbāti. Sabbamandapañño sattamaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ pāpuṇāti, aṭṭhame bhave paṭisandhi na hoti. Iti sammāsambuddhena gahitaṃ nāmamattametaṃ. Satthā hi buddhatulāya tuletvā sabbaññutaññāṇena paricchinditvā ‘ayaṃ puggalo sabbamahāpañño tikkhavipassako ekameva bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatī’ti **‘ekabījī’**ti nāmaṃ akāsi; ‘ayaṃ puggalo dutiyaṃ, tatiyaṃ, catutthaṃ, pañcamaṃ, chaṭṭhaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatī’ti **‘kolaṃkolo’**ti nāmaṃ akāsi; ‘ayaṃ puggalo sattamaṃ bhavaṃ nibbattetvā arahattaṃ gaṇhissatī’ti **‘sattakkhattuparamo’**ti nāmaṃ akāsi.

Koci pana puggalo sattannaṃ bhavānaṃ niyato nāma natthi. Ariyasāvako pana yena kenacipi ākārena mandapañño samāno aṭṭhamaṃ bhavaṃ appatvā antarāva parinibbāti. Sakkasadisopi vaṭṭābhirato sattamaṃyeva bhavaṃ gacchati. Sattame bhave sabbakārena pamādavihārinopi vipassanāñāṇaṃ paripākaṃ gacchati. Appamattakepi ārammaṇe nibbinditvā nibbutiṃ pāpuṇāti. Sacepi hissa sattame bhave niddaṃ vā okkamantassa, parammukhaṃ vā gacchantassa, pacchato ṭhatvā tikhiṇena asinā kocideva sīsaṃ pāteyya, udake vā osādetvā māreyya, asani vā panassa sīse pateyya, evarūpepi kāle sappaṭisandhikā kālaṃkiriyā nāma na hoti, arahattaṃ patvāva parinibbāti. Tena vuttaṃ – ‘‘aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyya – netaṃ ṭhānaṃ vijjatī’’ti.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā. Tīṇi hi khettāni – jātikhettaṃ, āṇākhettaṃ, visayakkhettanti. Tattha **‘jātikkhettaṃ’** nāma dasasahassilokadhātu. Sā hi tathāgatassa mātukucchiokkamanakāle, nikkhamanakāle, sambodhikāle, dhammacakkapavattane, āyusaṅkhāravossajjane, parinibbāne ca kampati. Koṭisatasahassacakkavāḷaṃ pana **‘āṇākhettaṃ’** nāma. Āṭānāṭiyamoraparittadhajaggaparittaratanaparittādīnañhi ettha āṇā vattati. **‘Visayakhettassa’** pana parimāṇaṃ natthi. Buddhānañhi ‘‘yāvatakaṃ ñāṇaṃ tāvatakaṃ ñeyyaṃ, yāvatakaṃ ñeyyaṃ tāvatakaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyaṃ, ñeyyapariyantikaṃ ñāṇa’’nti (paṭi. ma. 3.5) vacanato avisayo nāma natthi.

Imesu pana tīsu khettesu, ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ, aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi. **Tīṇi piṭakāni** – vinayapiṭakaṃ, suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakanti. Tisso saṅgītiyo – mahākassapattherassa saṅgīti, yasattherassa saṅgīti, moggaliputtatissattherassa saṅgītīti. Imā tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane imaṃ cakkavāḷaṃ muñcitvā aññattha buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, nuppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ acarimanti apure apacchā; ekato nuppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha bodhipallaṅke ‘‘bodhiṃ appatvā na uṭṭhahissāmī’’ti nisinnakālato paṭṭhāya yāva mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇaṃ tāva pubbenti na veditabbaṃ. Bodhisattassa hi paṭisandhiggahaṇe dasasahassacakkavāḷakampaneneva jātikkhettapariggaho kato, aññassa buddhassa uppatti nivāritā hoti. Parinibbānato paṭṭhāya ca yāva sāsapamattāpi dhātuyo tiṭṭhanti tāva pacchāti na veditabbaṃ. Dhātūsu hi ṭhitāsu buddhā ṭhitāva honti. Tasmā etthantare aññassa buddhassa uppatti nivāritāva hoti, dhātuparinibbāne pana jāte aññassa buddhassa uppatti na nivāritā.

Tīṇi hi antaradhānāni nāma – pariyattiantaradhānaṃ, paṭivedhaantaradhānaṃ, paṭipattiantaradhānanti. Tattha **‘pariyattī’**ti tīṇi piṭakāni; **‘paṭivedho’**ti saccapaṭivedho; **‘paṭipattī’**ti paṭipadā. Tattha paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi. Ekasmiñhi kāle paṭivedhakarā bhikkhū bahū honti; ‘esa bhikkhu puthujjano’ti aṅguliṃ pasāretvā dassetabbo hoti. Imasmiṃyeva dīpe ekavāraṃ kira puthujjanabhikkhu nāma nāhosi. Paṭipattipūrakāpi kadāci bahū honti, kadāci appā. Iti paṭivedho ca paṭipatti ca hotipi na hotipi.

Sāsanaṭṭhitiyā pana pariyattiyeva pamāṇaṃ. Paṇḍito hi tepiṭakaṃ sutvā dvepi pūreti. Yathā amhākaṃ bodhisatto āḷārassa santike pañcābhiññā satta ca samāpattiyo nibbattetvā nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā parikammaṃ pucchi, so 'na jānāmī'ti āha; tato udakassa santikaṃ gantvā adhigatavisesaṃ saṃsandetvā nevasaññānāsaññāyatanassa parikammaṃ pucchi; so ācikkhi; tassa vacanasamanantarameva mahāsatto taṃ sampādesi; evameva paññavā bhikkhu pariyattiṃ sutvā dvepi pūreti. Tasmā pariyattiyā ṭhitāya sāsanaṃ ṭhitaṃ hoti. Yadā pana sā antaradhāyati tadā paṭhamaṃ abhidhammapiṭakaṃ nassati. Tattha paṭṭhānaṃ sabbapaṭhamaṃ antaradhāyati. Anukkamena pacchā dhammasaṅgaho. Tasmiṃ antarahite itaresu dvīsu piṭakesu ṭhitesu sāsanaṃ ṭhitameva hoti.

Tattha suttantapiṭake antaradhāyamāne paṭhamaṃ aṅguttaranikāyo ekādasakato paṭṭhāya yāva ekakā antaradhāyati. Tadanantaraṃ saṃyuttanikāyo cakkapeyyālato paṭṭhāya yāva oghataraṇā antaradhāyati. Tadanantaraṃ majjhimanikāyo indriyabhāvanato paṭṭhāya yāva mūlapariyāyā antaradhāyati. Tadanantaraṃ dīghanikāyo dasuttarato paṭṭhāya yāva brahmajālā antaradhāyati. Ekissāpi dvinnampi gāthānaṃ pucchā addhānaṃ gacchati; sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkoti sabhiyapucchā (su. ni. 515 ādayo) viya āḷavakapucchā (su. ni. 183 ādayo; saṃ. ni. 1.246) viya ca. Etā kira kassapabuddhakālikā antarā sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhiṃsu.

Dvīsu pana piṭakesu antarahitesupi vinayapiṭake ṭhite sāsanaṃ tiṭṭhati. Parivārakhandhakesu antarahitesu ubhatovibhaṅge ṭhite ṭhitameva hoti. Ubhatovibhaṅge antarahite mātikāya ṭhitāyapi ṭhitameva hoti. Mātikāya antarahitāya pātimokkhapabbajjāupasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhati. Liṅgaṃ addhānaṃ gacchati. Setavatthasamaṇavaṃso pana kassapabuddhakālato paṭṭhāya sāsanaṃ dhāretuṃ nāsakkhi. Pacchimakassa pana saccapaṭivedhato pacchimakassa sīlabhedato ca paṭṭhāya sāsanaṃ osakkitaṃ nāma hoti. Tato paṭṭhāya aññassa buddhassa uppatti na vāritā.

Tīṇi parinibbānāni nāma – kilesaparinibbānaṃ, khandhaparinibbānaṃ, dhātuparinibbānanti. Tattha **'kilesaparinibbānaṃ'** bodhipallaṅke ahosi, **'khandhaparinibbānaṃ'** kusinārāyaṃ, **'dhātuparinibbānaṃ'** anāgate bhavissati. Sāsanassa kira osakkanakāle imasmiṃ tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyato nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti. Nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti. Sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekaghanā hutvā chabbaṇṇaraṃsiyo vissajjessanti. Tā dasasahassilokadhātuṃ pharissanti. Tato dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā ''ajja satthā parinibbāti, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni idaṃ amhāka''nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kāruññaṃ karissanti. Ṭhapetvā anāgāmikhīṇāsave avasesā sakabhāvena sandhāretuṃ na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu uṭṭhahitvā yāva brahmalokā uggacchissati. Sāsapamattāyapi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati; dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu pacchijjissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Yāva evaṃ na antaradhāyati tāva acarimaṃ nāma hoti. Evaṃ apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ – netaṃ ṭhānaṃ vijjati.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti? Anacchariyattā. Buddhā hi acchariyamanussā, yathāha – ''ekapuggalo, bhikkhave, loke upajjamāno uppajjati acchariyamanusso. Katamo ekapuggalo? Tathāgato, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho''ti (a. ni. 1.172). Yadi ca dve vā cattāro vā aṭṭha vā soḷasa vā ekato uppajjeyyuṃ, na acchariyā bhaveyyuṃ. Ekasmiñhi vihāre dvinnaṃ cetiyānampi lābhasakkāro uḷāro na hoti, bhikkhūpi bahutāya na acchariyā jātā, evaṃ buddhāpi bhaveyyuṃ; tasmā nuppajjanti. Desanāya ca visesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññena uppajjitvāpi sova desetabbo siyā. Tato anacchariyo siyā. Ekasmiṃ pana dhammaṃ desente desanāpi acchariyā hoti. Vivādabhāvato ca. Bahūsu ca buddhesu uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya 'amhākaṃ buddho pāsādiko, amhākaṃ buddho madhurassaro lābhī puññavā'ti vivadeyyuṃ; tasmāpi evaṃ nuppajjanti.

Apicetaṃ kāraṇaṃ milindaraññā puṭṭhena nāgasenattherena vitthāritameva. Vuttañhi tattha (mi. pa. 5.1.1) –

> ''Bhante nāgasena, bhāsitampetaṃ bhagavatā – ''aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyuṃ – netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti (a. ni. 1.277; ma. ni. 3.129). Desentā ca, bhante nāgasena, sabbepi tathāgatā sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme desenti, kathayamānā ca cattāri ariyasaccāni kathenti, sikkhāpentā ca tīsu sikkhāsu sikkhāpenti, anusāsamānā ca appamādapaṭipattiyaṃ anusāsanti. Yadi, bhante nāgasena, sabbesampi tathāgatānaṃ ekā desanā ekā kathā ekā sikkhā ekānusiṭṭhi, kena kāraṇena dve tathāgatā ekakkhaṇe nuppajjanti? Ekenapi tāva buddhuppādena ayaṃ loko obhāsajāto. Yadi dutiyo buddho bhaveyya, dvinnaṃ pabhāya ayaṃ loko bhiyyoso mattāya obhāsajāto bhaveyya. Ovadantā ca dve tathāgatā sukhaṃ ovadeyyuṃ, anusāsamānā ca sukhaṃ anusāseyyuṃ. Tattha me kāraṇaṃ dassehi yathāhaṃ nissaṃsayo bhaveyya''nti.
>
> ''Ayaṃ, mahārāja, dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī, ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti. Yadi

dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya.

‘‘Yathā, mahārāja, nāvā ekapurisasandhāraṇī bhaveyya, ekasmiṃ purise abhirūḷhe sā nāvā samupādikā bhaveyya. Atha dutiyo puriso āgaccheyya tādiso āyunā vaṇṇena vayena pamāṇena kisathūlena sabbaṅgapaccaṅgena. So taṃ nāvaṃ abhirūheyya. Apinu sā, mahārāja, nāvā dvinnampi dhāreyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, caleyya kampeyya nameyya onameyya vinameyya vikireyya vidhameyya viddhaṃseyya, na ṭhānamupagaccheyya, osīdeyya udake’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī ekasseva tathāgatassa guṇaṃ dhāreti. Yadi dutiyo buddho uppajjeyya, nāyaṃ dasasahassī lokadhātu dhāreyya, caleyya…pe… na ṭhānamupagaccheyya.

‘‘Yathā vā pana, mahārāja, puriso yāvadatthaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya chādentaṃ yāvakaṇṭhamabhipūrayitvā. So tato pīṇito paripuṇṇo nirantaro tandīgato anonamitadaṇḍajāto punadeva tattakaṃ bhojanaṃ bhuñjeyya. Apinu kho so, mahārāja, puriso sukhito bhaveyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, sakiṃ bhuttova mareyyā’’ti. Evameva kho, mahārāja, ayaṃ dasasahassī lokadhātu ekabuddhadhāraṇī…pe… na ṭhānamupagaccheyyā’’ti.

‘‘Kiṃ nu kho, bhante nāgasena, atidhammabhārena pathavī calatī’’ti? ‘‘Idha, mahārāja, dve sakaṭā ratanaparipūritā bhaveyyuṃ yāvasmā mukhasamā. Eka sakaṭato ratanaṃ gahetvā ekamhi sakaṭe ākireyyuṃ. Apinu taṃ, mahārāja, sakaṭaṃ dvinnampi sakaṭānaṃ ratanaṃ dhāreyyā’’ti? ‘‘Na hi, bhante, nābhipi tassa caleyya, arāpi tassa bhijjeyyuṃ, nemipi tassa opateyya, akkhopi tassa bhijjeyyā’’ti. ‘‘Kinnu kho, mahārāja, atiratanabhārena sakaṭaṃ bhijjatī’’ti? ‘‘Āma, bhante’’ti. ‘‘Evameva kho, mahārāja, atidhammabhārena pathavī calatīti.

‘‘Apica, mahārāja, imaṃ kāraṇaṃ buddhabalaparidīpanāya osāritaṃ. Aññampi tattha patirūpaṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, parisāya vivādo uppajjeyya – ‘tumhākaṃ buddho, amhākaṃ buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Yathā, mahārāja, dvinnaṃ balavāmaccānaṃ parisāya vivādo uppajjeyya – ‘tumhākaṃ amacco, amhākaṃ amacco’ti ubhatopakkhajātā honti; evameva kho, mahārāja, yadi dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ, tesaṃ parisāya vivādo uppajjeyya – ‘tumhākaṃ buddho, amhākaṃ buddho’ti ubhatopakkhajātā bhaveyyuṃ. Idaṃ tāva mahārāja ekaṃ kāraṇaṃ yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

‘‘Aparampi uttariṃ kāraṇaṃ suṇohi yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti. Yadi, mahārāja, dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe uppajjeyyuṃ ‘aggo buddho’ti yaṃ vacanaṃ taṃ micchā bhaveyya, ‘jeṭṭho buddho’ti ‘seṭṭho buddho’ti ‘visiṭṭho buddho’ti ‘uttamo buddho’ti ‘pavaro buddho’ti ‘asamo buddho’ti ‘asamasamo buddho’ti ‘appaṭisamo buddho’ti ‘appaṭibhāgī buddho’ti ‘appaṭipuggalo buddho’ti yaṃ vacanaṃ taṃ micchā bhaveyya. Idampi kho tvaṃ, mahārāja, kāraṇaṃ tathato sampaṭiccha yena kāraṇena dve sammāsambuddhā ekakkhaṇe nuppajjanti.

‘‘Apica, mahārāja, buddhānaṃ bhagavantānaṃ sabhāvapakati esā yaṃ ekoyeva buddho loke uppajjati. Kasmā kāraṇā? Mahantattā sabbaññubuddhaguṇānaṃ. Aññampi, mahārāja, yaṃ loke mahantaṃ taṃ ekaṃyeva hoti. Pathavī, mahārāja, mahantā, sā ekāyeva; sāgaro mahanto, so ekoyeva; sineru girirājā mahanto, so ekoyeva; ākāso mahanto, so ekoyeva; sakko mahanto, so ekoyeva; mahābrahmā mahanto, so ekoyeva; tathāgato arahaṃ sammāsambuddho mahanto, so ekoyeva lokasmiṃ. Yattha te uppajjanti tattha aññesaṃ okāso na hoti. Tasmā, mahārāja, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho ekoyeva loke uppajjatī’’ti.

‘‘Sukathito, bhante nāgasena, pañho opammehi kāraṇehī’’ti (mi. pa. 5.1.1).

Ekissā lokadhātuyāti ekasmiṃ cakkavāḷe. Heṭṭhā imināva padena dasa cakkavāḷasahassāni gahitāni. Tānipi ekacakkavāḷeneva paricchinditum vaṭṭanti. Buddhā hi uppajjamānā imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjanti; uppajjanaṭṭhāne pana vārite ito aññesu cakkavāḷesu na uppajjantīti vāritameva hoti. **Apubbaṃ acarima**nti ettha cakkaratanapātubhāvato pubbe pubbaṃ, tasseva antaradhānato pacchā carimaṃ. Tattha dvidhā cakkaratanassa antaradhānaṃ hoti – cakkavattino kālakiriyāya vā pabbajjāya vā. Antaradhāyamānañca pana taṃ kālakiriyato vā pabbajjato vā sattame divase antaradhāyati. Tato paraṃ cakkavattino pātubhāvo avārito. Kasmā pana ekacakkavāḷe dve cakkavattino nuppajjantīti? Vivādupacchedato anacchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca. Dvīsu hi uppajjantesu ‘amhākaṃ rājā mahanto, amhākaṃ rājā mahanto’ti vivādo uppajjeyya. ‘Ekasmiṃ dīpe cakkavattī, ekasmiṃ dīpe cakkavattī’ti ca anacchariyo bhaveyya. Yo cāyaṃ cakkaratanassa dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu issariyānuppadānasamattho mahānubhāvo, so parihāyeyya. Iti vivādupacchedato anacchariyabhāvato cakkaratanassa mahānubhāvato ca na ekacakkavāḷe dve uppajjanti.

Yaṃ ittho arahaṃ assa sammāsambuddhoti ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuguṇe nibbattetvā lokattāraṇasamattho buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

> ‘‘Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
> Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
> Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī’’ti. (bu. vaṃ. 2.59);

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānampi sampādetuṃ asamatthāya itthiyā kuto buddhabhāvoti ‘‘aṭṭhānametaṃ, anavakāso yaṃ itthī arahaṃ assa sammāsambuddho’’ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro vā puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova arahaṃ hoti sammāsambuddho.

Yaṃ itthī rājā assa cakkavattītiādīsupi yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūrenti, itthiratanabhāvena sattaratanasamaṅgitā na sampajjati, sabbamanussehi ca adhiko attabhāvo na hoti, tasmā ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso yaṃ itthī rājā assa cakkavattī’’ti vuttaṃ. Yasmā ca sakkattādīnipi tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgañca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhāni. Nanu ca yathā itthiliṅgaṃ evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke natthi, tasmā ‘‘yaṃ puriso brahmattaṃ kāreyya – ṭhānametaṃ vijjatī’’tipi na vattabbaṃ siyāti? No na vattabbaṃ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Brahmattanti hi mahābrahmattaṃ adhippetaṃ. Itthī ca idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ sahabyataṃ upapajjati, na mahābrahmānaṃ. Puriso pana tattha na uppajjatīti na vattabbo. Samānepi cettha ubhayaliṅgābhāve purisasaṇṭhānāva brahmāno, na itthisaṇṭhānā. Tasmā suvuttamevetaṃ.

Kāyaduccaritassātiādīsu yathā nimbabījakosātakībījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuraṃ vipākaṃ na nibbattenti, amadhurameva nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālibījādīni madhuraṃ sādhurasameva phalaṃ nibbattenti, na asātaṃ kaṭukaṃ, evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti, na amadhuraṃ. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Yādisaṃ vapate bījaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ;
> Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakanti. (saṃ. ni. 1.256);

Tasmā ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ kāyaduccaritassā’’tiādi vuttaṃ.

Kāyaduccaritasamaṅgītiādīsu **samaṅgī**ti pañcavidhā samaṅgitā – āyūhanasamaṅgitā, cetanāsamaṅgitā, kammasamaṅgitā, vipākasamaṅgitā, upaṭṭhānasamaṅgitāti. Tattha kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe **‘āyūhanasamaṅgitā’** vuccati. Tathā **‘cetanāsamaṅgitā’**. Yāva pana arahattaṃ na pāpuṇanti tāva sabbepi sattā pubbe upacitaṃ vipākārahaṃ kammaṃ sandhāya kammasamaṅginoti vuccanti – esā **‘kammasamaṅgitā’. ‘Vipākasamaṅgitā’** pana vipākakkhaṇeyeva veditabbā. Yāva pana sattā arahattaṃ na pāpuṇanti tāva tesaṃ tato tato cavitvā niraye tāva uppajjamānānaṃ aggijālalohakumbhīādīhi upaṭṭhānākārehi nirayo, gabbhaseyyakattaṃ āpajjamānānaṃ mātukucchi, devesu uppajjamānānaṃ kapparukkhavimānādīhi upaṭṭhānākārehi devalokoti evaṃ upapattinimittaṃ upaṭṭhāti. Iti nesaṃ iminā uppattinimittūpaṭṭhānena aparimuttattā **‘upaṭṭhānasamaṅgitā’** nāma. Sāva calati, sesā niccalā. Niraye hi upaṭṭhitepi devaloko upaṭṭhāti; devaloke upaṭṭhitepi nirayo upaṭṭhāti; manussaloke upaṭṭhitepi tiracchānayoni upaṭṭhāti; tiracchānayoniyā ca upaṭṭhitāyapi manussaloko upaṭṭhātiyeva.

Tatridaṃ vatthu – soṇagiripāde kira acelavihāre soṇatthero nāma eko dhammakathiko. Tassa pitā sunakhavājiko nāma luddako ahosi. Thero taṃ paṭibāhantopi saṃvare ṭhapetuṃ asakkonto ‘mā nassi varāko’ti mahallakakāle akāmakaṃ pabbājesi. Tassa gilānaseyyāya nipannassa nirayo upaṭṭhāsi. Soṇagiripādato mahantā mahantā sunakhā āgantvā khāditukāmā viya samparivāresuṃ. So mahābhayabhīto ‘‘vārehi, tāta soṇa! Vārehi, tāta soṇā’’ti āha. ‘‘Kiṃ mahātherā’’ti? ‘‘Na passasi, tātā’’ti taṃ pavattiṃ ācikkhi. Soṇatthero ‘kathañhi nāma mādisassa pitā niraye nibbattissati, patiṭṭhāhamassa bhavissāmī’ti sāmaṇerehi nānāpupphāni āharāpetvā cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu mālāsanthārapūjañca āsanapūjañca kāretvā pitaraṃ mañcena cetiyaṅgaṇaṃ haritvā mañce nipajjāpetvā ‘‘ayaṃ me, mahāthera, pūjā tumhākaṃ atthāya katā; ‘ayaṃ me, bhagavā, duggatapaṇṇākāro’ti vatvā bhagavantaṃ vanditvā cittaṃ pasādehī’’ti āha. So mahāthero pūjaṃ disvā tathākaronto cittaṃ pasādesi. Tāvadevassa devaloko upaṭṭhāsi, nandavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanavimānāni ceva devanāṭakāni ca parivāretvā ṭhitāni viya ahesuṃ. So ‘‘apetha, soṇa! Apetha, soṇā’’ti āha. ‘‘Kimidaṃ, mahātherā’’ti? ‘‘Etā te, tāta, mātaro āgacchantī’’ti. ‘Thero saggo upaṭṭhito mahātherassā’ti cintesi. Evaṃ upaṭṭhānasamaṅgitā calatīti veditabbā. Etāsu samaṅgitāsu idha āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasena ‘‘kāyaduccaritasamaṅgī’’tiādi vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Paṭhamabalaniddesavaṇṇanā.

Dutiyabalaniddeso

810. Dutiyabalaniddese **gatisampattipaṭibāḷhānī**ti gatisampattiyā paṭibāhitāni nivāritāni paṭisedhitāni. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca **gatisampattī**ti sampannā gati devaloko ca manussaloko ca. **Gativipattī**ti vipannā gati cattāro apāyā. **Upadhisampattī**ti attabhāvasamiddhi. **Upadhivipattī**ti hīnaattabhāvatā. **Kālasampattī**ti surājasumanussakālasaṅkhāto sampannakālo. **Kālavipattī**ti durājadumanussakālasaṅkhāto vipannakālo. **Payogasampattī**ti sammāpayogo. **Payogavipattī**ti micchāpayogo.

Tattha ekaccassa bahūni pāpakammāni honti. Tāni gativipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyaṃ devesu vā manussesu vā nibbatto. Tādise ca ṭhāne akusalassa vāro natthi, ekantaṃ kusalasseva vāroti. Evamassa tāni kammāni gatisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni upadhivipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyaṃ ṭhito susaṇṭhitaṅgapaccaṅgo abhirūpo dassanīyo brahmavacchasadiso. Sacepi dāsiyā kucchismiṃ dāsajāto hoti ‘evarūpo attabhāvo kiliṭṭhakammassa nānucchaviko’ti hatthimeṇḍaassabandhakagopālakakammādīni taṃ na kārenti; sukhumavatthāni nivāsāpetvā bhaṇḍāgārikaṭṭhānādīsu ṭhapenti. Sace itthī hoti, hatthibhattapacanādīni na kārenti; vatthālaṅkāraṃ datvā sayanapālikaṃ vā naṃ karonti, somadevi viya vallabhaṭṭhāne vā ṭhapenti. Bhātikarājakāle kira gomaṃsakhādake bahujane gahetvā rañño dassesuṃ. Te ‘daṇḍaṃ dātuṃ sakkothā’ti puṭṭhā ‘na sakkomā’ti vadiṃsu. Atha ne rājaṅgaṇe sodhake akaṃsu. Tesaṃ ekā dhītā abhirūpā dassanīyā pāsādikā. Taṃ disvā rājā antepuraṃ abhinetvā vallabhaṭṭhāne ṭhapesi. Sesañātakāpi tassā ānubhāvena sukhaṃ jīviṃsu. Tādisasmiñhi attabhāve pāpakammānipi vipākaṃ dātuṃ na sakkonti. Evaṃ upadhisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Ekassa bahūni pāpakammāni honti. Tāni kālavipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena paṭhamakappikānaṃ vā cakkavattirañño vā buddhānaṃ vā uppattisamaye surājasumanussakāle nibbatto. Tādise ca kāle nibbattassa akusalassa vipākaṃ dātuṃ okāso natthi, ekantaṃ kusalasseva okāsoti. Evaṃ kālasampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni payogavipattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena payogasampattiyaṃ ṭhito pāṇātipātādīhi virato kāyavacīmanosucaritāni pūreti. Tādise ṭhāne akusalassa vipaccanokāso natthi, ekantaṃ kusalasseva okāsoti. Evaṃ payogasampattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni gatisampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So panekena pāpakammena gativipattiyaṃyeva nibbatto. Tatthassa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṃ denti – kālena niraye nibbattāpenti, kālena tiracchānayoniyaṃ, kālena pettivisaye, kālena asurakāye, dīghenāpi addhunā apāyato sīsaṃ ukkhipituṃ na denti. Evaṃ gatisampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni gativipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni upadhisampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena upadhivipattiyaṃyeva patiṭṭhito dubbaṇṇo durūpo dussaṇṭhito bībhaccho pisācasadiso. So sace dāsiyā kucchiyaṃ dāsajāto ‘imāni etassa anucchavikānī’ti sabbāni naṃ kiliṭṭhakammāni kārenti antamaso pupphachaḍḍakakammaṃ upādāya. Sace itthī hoti ‘imāni etissā anucchavikānī’ti sabbāni naṃ hatthibhattapacanādīni kiliṭṭhakammāni kārenti. Kulagehe jātampi baliṃ sādhayamānā rājapurisā ‘gehadāsī’ti saññaṃ katvā bandhitvā gacchanti, kotalavāpīgāme mahākuṭumbikassa gharaṇī viya. Evaṃ upadhisampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni upadhivipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni kālasampattiyaṃ nibbātassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena kālavipattiyaṃ durājadumanussakāle kasaṭe niroje dasavassāyukakāle nibbatto, yadā pañca gorasā pacchijjanti, kudrūsakaṃ aggabhojanaṃ hoti. Kiñcāpi manussaloke nibbatto, migapasusarikkhajīviko pana hoti. Evarūpe kāle kusalassa vipaccanokāso natthi, ekantaṃ akusalasseva hoti. Evaṃ kālasampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni kālavipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni pāpakammāni honti. Tāni payogasampattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana payogavipattiyaṃ ṭhito pāṇātipātādīni dasa akusalakammāni karoti. Tamenaṃ sahoḍḍhaṃ gahetvā rañño dassenti. Rājā bahūkammakāraṇāni kāretvā ghātāpeti. Evaṃ payogasampattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni payogavipattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catūhi sampattīhi paṭibāhitaṃ pāpakammaṃ vipākaṃ adatvā catasso vipattiyo āgamma deti.

Yathā hi kocideva puriso kenacideva kammena rājānaṃ ārādheyya. Athassa rājā ṭhānantaraṃ datvā janapadaṃ dadeyya. So taṃ sammā paribhuñjituṃ asakkonto makkaṭena gahitabhattapuṭaṃ viya bhindeyya; yassa yaṃ yānaṃ vā vāhanaṃ vā dāsaṃ vā dāsiṃ vā ārāmaṃ vā vatthuṃ vā sampannarūpaṃ passati, sabbaṃ balakkārena gaṇheyya. Manussā 'rājavallabho'ti kiñci vattuṃ na sakkuṇeyyuṃ. So aññassa vallabhatarassa rājamahāmattassa virujjheyya. So taṃ gahetvā supothitaṃ pothāpetvā bhūmiṃ piṭṭhiyā ghaṃsāpento nikkaḍḍhāpetvā rājānaṃ upasaṅkamitvā 'asuko nāma te, deva, janapadaṃ bhindatī'ti gaṇhāpeyya. Rājā bandhanāgāre bandhāpetvā 'asukena nāma kassa kiṃ avahaṭa'nti nagare bheriṃ carāpeyya. Manussā āgantvā 'mayhaṃ idaṃ gahitaṃ, mayhaṃ idaṃ gahita'nti viravasahassaṃ uṭṭhāpeyyuṃ. Rājā bhiyyoso mattāya kuddho nānappakārena taṃ bandhanāgāre kilametvā ghātāpetvā 'gacchatha naṃ susāne chaḍḍetvā saṅkhalikā āharathā'ti vadeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tassa hi purisassa hi kenacideva kammena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ laddhakālo viya puthujjanassāpi kenacideva puññakammena sagge nibbattakālo. Tasmiṃ janapadaṃ bhinditvā manussānaṃ santakaṃ gaṇhante kassaci kiñci vattuṃ avisahanakālo viya imasmimpi sagge nibbatte akusalassa vipaccanokāsaṃ alabhanakālo. Tassa ekadivasaṃ ekasmiṃ rājavallabhatare virajjhitvā tena kuddhena naṃ pothāpetvā rañño ārocetvā bandhanāgāre bandhāpitakālo viya imassa saggato cavitvā niraye nibbattakālo. Manussānaṃ 'mayhaṃ idaṃ gahitaṃ, mayhaṃ idaṃ gahita'nti viravakālo viya tasmiṃ niraye nibbatte sabbākusalakammānaṃ sannipatitvā gahaṇakālo. Susāne chaḍḍetvā saṅkhalikānaṃ āharaṇakālo viya ekekasmiṃ kamme khīṇe itarassa itarassa vipākena nirayato sīsaṃ anukkhipitvā sakalakappaṃ nirayamhi paccanakālo. Kappaṭṭhitikakammañhi katvā ekakappaṃ nirayamhi paccanakasattā neva eko, na dve, na sataṃ, na sahassaṃ. Evaṃ paccanakasattā kira gaṇanapathaṃ vītivattā.

Atthekaccāni kalyāṇāni kammasamādānāni gativipattipaṭibāḷhāni na vipaccantītiādīsupi evaṃ yojanā veditabbā. Idhekaccassa bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni gatisampattiyaṃ ṭhitassa vipacceyuṃ. So pana ekena pāpakammena gativipattiyaṃ niraye vā asurakāye vā nibbatto. Tādise ca ṭhāne kusalaṃ vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, ekantaṃ akusalameva sakkotīti. Evamassa tāni kammāni gativipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni upadhisampattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena upadhivipattiyaṃ patiṭṭhito dubbaṇṇo hoti pisācasadiso. So sacepi rājakule nibbatto pituaccayena 'kiṃ imassa nissirīkassa rajjenā'ti rajjaṃ na labhati. Senāpatigehādīsu nibbattopi senāpatiṭṭhānādīni na labhati.

Imassa panatthassāvibhāvatthaṃ dīparājavatthu kathetabbaṃ – rājā kira putte jāte deviyā pasīditvā varaṃ adāsi. Sā varaṃ gahetvā ṭhapesi. Kumāro sattaṭṭhavassakāleva rājaṅgaṇe kukkuṭe yujjhāpesi. Eko kukkuṭo uppatitvā kumārassa akkhīni bhindi. Kumāramātā devī puttassa pannarasasoḷasavassakāle 'rajjaṃ vāressāmī'ti rājānaṃ upasaṅkamitvā āha – ''deva, tumhehi kumārassa jātakāle varo dinno. Mayā so gahetvā ṭhapito; idāni naṃ gaṇhāmī''ti. ''Sādhu, devi, gaṇhāhī''ti. ''Mayā, deva, tumhākaṃ santikā kiñci aladdhaṃ nāma natthi. Idāni pana mama puttassa rajjaṃ vāremī''ti. ''Devi, tava putto aṅgavikalo. Na sakkā tassa rajjaṃ dātu''nti. ''Tumhe mayhaṃ ruccanakavaraṃ adātuṃ asakkontā kasmā varaṃ adatthā''ti? Rājā ativiya nippīḷiyamāno ''na sakkā tuyhaṃ puttassa sakalalaṅkādīpe rajjaṃ dātuṃ; nāgadīpe pana chattaṃ assāpetvā vasatū''ti nāgadīpaṃ pesesi. So dīparājā nāma ahosi. Sace cakkhuvikalo nābhavissā tiyojanasatike sakalatambapaṇṇidīpe sabbasampattiparivāraṃ rajjaṃ alabhissā. Evaṃ upadhivipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni kālasampattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. So pana ekena pāpakammena kālavipattiyaṃ durājadumanussakāle kasaṭe niroje appāyuke gatikoṭike nibbatto. Tādise ca kāle kalyāṇakammaṃ vipākaṃ dātuṃ na sakkotīti. Evaṃ kālavipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni payogasampattiyaṃ ṭhitassa vipacceyyuṃ. Ayaṃ pana payogavipattiyaṃ ṭhito pāṇaṃ hanti…pe… sabbaṃ dussīlyaṃ pūreti. Tathā tena saddhiṃ samajātikānipi kulāni āvāhavivāhaṃ na karonti; 'itthidhutto surādhutto akkhadhutto ayaṃ pāpapuriso'ti ārakā parivajjenti. Kalyāṇakammāni vipaccituṃ na sakkonti. Evaṃ payogavipattipaṭibāḷhāni na vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catasso sampattiyo āgamma vipākadāyakaṃ kalyāṇakammaṃ catūhi vipattīhi paṭibāhitattā na vipaccati.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni gativipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena gatisampattiyaṃyeva nibbatto. Tatthassa tāni kammāni upagantvā vārena vārena vipākaṃ denti – kālena manussaloke nibbattāpenti, kālena devaloke. Evaṃ gativipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni gatimampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni upadhivipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena upadhisampattiyaṃyeva patiṭṭhito abhirūpo dassanīyo pāsādiko brahmavacchasadiso. Tassa upadhisampattiyaṃ ṭhitattā kalyāṇakammāni vipākaṃ denti. Sace rājakule nibbattati aññesu jeṭṭhakabhātikesu santesupi 'etassa attabhāvo samiddho, etassa chatte ussāpite lokassa phāsu bhavissatī'ti tameva rajje abhisiñcanti. Uparājagehādīsu nibbatto pituaccayena oparajjaṃ, senāpatiṭṭhānaṃ, bhaṇḍāgārikaṭṭhānaṃ, seṭṭhiṭṭhānaṃ labhati. Evaṃ upadhivipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni upadhisampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni kālavipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena kālasampattiyaṃ nibbatto surājasumanussakāle. Tādisāya kālasamiddhiyā nibbattassa kalyāṇakammaṃ vipākaṃ deti.

Tatridaṃ **mahāsoṇattherassa vatthu** kathetabbaṃ – brāhmaṇatissabhaye kira cittalapabbate dvādasa bhikkhusahassāniṃ paṭivasanti. Tathā tissamahāvihāre. Dvīsupi mahāvihāresu tiṇṇaṃ vassānaṃ vaṭṭaṃ ekarattameva mahāmūsikāyo khāditvā thusamattameva ṭhapesuṃ. Cittalapabbate bhikkhusaṅgho 'tissamahāvihāre vaṭṭaṃ vattissati, tattha gantvā vasissāmā'ti vihārato nikkhami. Tissamahāvihārepi bhikkhusaṅgho 'cittalapabbate vaṭṭaṃ vattissati, tattha gantvā vasissāmā'ti vihārato nikkhami. Ubhatopi ekissā gambhīrakandarāya tīre samāgatā pucchitvā vaṭṭassa khīṇabhāvaṃ ñatvā 'tattha gantvā kiṃ karissāmā'ti catuvīsati bhikkhusahassāni gambhīrakandaravanaṃ pavisitvā nisīditvā nisinnanīhāreneva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyiṃsu. Pacchā bhaye vūpasante bhikkhusaṅgho sakkaṃ devarājānaṃ gahetvā dhātuyo saṃharitvā cetiyaṃ akāsi.

Brāhmaṇatissacoropi janapadaṃ viddhaṃsesi. Saṅgho sannipatitvā mantetvā ''coraṃ paṭibāhatū''ti sakkasantikaṃ aṭṭha there pesesi. Sakko devarājā ''mayā, bhante, uppanno coro na sakkā paṭibāhituṃ. Saṅgho parasamuddaṃ gacchatu. Ahaṃ samuddārakkhaṃ karissāmī''ti. Saṅgho sabbadisāhi nāgadīpaṃ gantvā jambukolapaṭṭane tibhūmikaṃ mahāuḷumpaṃ bandhāpesi. Ekā bhūmikā udake osīdi. Ekissā bhikkhusaṅgho nisinno. Ekissā pattacīvarāni ṭhapayiṃsu. Saṃyuttabhāṇakacūḷasīvatthero, isidattatthero, mahāsoṇattheroti tayo therā tāsaṃ parisānaṃ pāmokkhā. Tesu dve therā mahāsoṇattheraṃ āhaṃsu – ''āvuso mahāsoṇa, abhiruha mahāuḷumpa''nti. ''Tumhe pana, bhante''ti? ''Āvuso, udake maraṇampi thale maraṇampi ekameva. Na mayaṃ gamissāma. Taṃ nissāya pana anāgate sāsanassa paveṇī ṭhassati. Gaccha tvaṃ, āvuso''ti. ''Nāhaṃ, bhante, tumhesu agacchantesu gamissāmī''ti yāvatatiyaṃ kathetvāpi theraṃ āropetuṃ asakkontā nivattiṃsu.

Atha cūḷasīvatthero isidattattheraṃ āha – ''āvuso isidatta, anāgate mahāsoṇattheraṃ nissāya sāsanapaveṇī ṭhassati; mā kho taṃ hatthato vissajjehī''ti. ''Tumhe pana, bhante''ti? ''Ahaṃ mahācetiyaṃ vandissāmī''ti dve there anusāsitvā anupubbena cārikaṃ caranto mahāvihāraṃ sampāpuṇi. Tasmiṃ samaye mahāvihāro suñño. Cetiyaṅgaṇe eraṇḍā jātā. Cetiyaṃ gacchehi parivāritaṃ, sevālena pariyonaddhaṃ. Thero dharamānakabuddhassa nipaccākāraṃ dassento viya mahācetiyaṃ vanditvā pacchimadisāya sālaṃ pavisitvā olokento 'evarūpassa nāma lābhaggayasaggappattassa sarīradhātucetiyaṭṭhānaṃ anāthaṃ jāta'nti cintayamāno nisīdi.

Atha avidūre rukkhe adhivatthā devatā addhikamanussarūpena taṇḍulanāḷiñca guḷapiṇḍañca ādāya therassa santikaṃ gantvā ''kattha gacchatha, bhante''ti? ''Ahaṃ dakkhiṇadisaṃ, upāsakā''ti. ''Ahampi tattheva gantukāmo, saha gacchāma, bhante''ti. ''Ahaṃ dubbalo; tava gatiyā gantuṃ na sakkhissāmi; tvaṃ purato gaccha, upāsakā''ti. ''Ahampi tumhākaṃ gatiyā gamissāmī''ti therassa pattacīvaraṃ aggahesi. Tissavāpipāḷiṃ āruḷhakāle ca pattaṃ āharāpetvā pānakaṃ katvā adāsi. Therassa pītamatteyeva balamattā saṇṭhāti. Devatā pathaviṃ saṅkhipitvā veṇunadīsantike ekaṃ chaḍḍitavihāraṃ patvā therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggitvā adāsi.

Punadivase therena mukhe dhovitamatte yāguṃ pacitvā adāsi; yāguṃ pītassa bhattaṃ pacitvā upanāmesi. Thero ''tuyhaṃ ṭhapehi, upāsakā''ti pattaṃ hatthena pidahi. ''Ahaṃ na dūraṃ gamissāmī''ti devatā therasseva patte bhattaṃ pakkhipitvā katabhattakiccassa therassa pattacīvaramādāya maggaṃ paṭipannā pathaviṃ saṅkhipitvā jajjaranadīsantikaṃ netvā ''bhante, etaṃ paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ, dhūmo paññāyati. Ahaṃ purato gamissāmī''ti theraṃ vanditvā attano bhavanaṃ agamāsi. Thero sabbampi bhayakālaṃ paṇṇakhādakamanusse nissāya vasi.

Isidattattheropi anupubbena cārikaṃ caranto aḷajanapadaṃ sampāpuṇi. Tattha manussā nātipakkāni madhukaphalāni bhinditvā aṭṭhiṃ ādāya tacaṃ chaḍḍetvā agamaṃsu. Thero ''āvuso mahāsoṇa, bhikkhāhāro paññāyatī''ti vatvā pattacīvaraṃ āharāpetvā cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharitvā aṭṭhāsi. Taruṇadārakā theraṃ ṭhitaṃ disvā 'iminā koci attho bhavissatī'ti vālukaṃ puñchitvā madhukaphalattacaṃ patte pakkhipitvā adaṃsu; therā paribhuñjiṃsu. Sattāhamattaṃ soyeva āhāro ahosi.

Anupubbena coriyassaraṃ sampāpuṇiṃsu. Manussā kumudāni gahetvā kumudanāle chaḍḍetvā agamaṃsu. Thero ‘‘āvuso mahāsoṇa, bhikkhāhāro paññāyatī’’ti vatvā pattacīvaraṃ āharāpetvā cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharitvā aṭṭhāsi. Gāmadārakā kumudanāle sodhetvā patte pakkhipitvā adaṃsu; therā paribhuñjiṃsu. Sattāhamattaṃ sova āhāro ahosi.

Anupubbena carantā paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ gāmadvāraṃ sampāpuṇiṃsu. Tattha ekissā dārikāya mātāpitaro araññaṃ gacchantā ‘‘sace koci ayyo āgacchati, katthaci gantuṃ mā adāsi; ayyassa vasanaṭṭhānaṃ ācikkheyyāsi, ammā’’ti āhaṃsu. Sā there disvā pattaṃ gahetvā nisīdāpesi. Gehe dhaññajāti nāma natthi. Vāsiṃ pana gahetvā guñjacocarukkhattacaṃ guñjalatāpattehi saddhiṃ ekato koṭṭetvā tayo piṇḍe katvā ekaṃ isidattattherassa ekaṃ mahāsoṇattherassa patte ṭhapetvā ‘atirekapiṇḍaṃ isidattattherassa patte ṭhapessāmī’ti hatthaṃ pasāresi. Hattho parivattitvā mahāsoṇattherassa patte patiṭṭhāpesi. Isidattatthero ‘brāhmaṇatissabhaye guñjacocapiṇḍe vipākadāyakakammaṃ desakālasampadāya kīvapamāṇaṃ vipākaṃ dassatī’ti āha. Te taṃ paribhuñjitvā vasanaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Sāpi araññato āgatānaṃ mātāpitūnaṃ ācikkhi ‘‘dve therā āgatā. Tesaṃ me vasanaṭṭhānaṃ ācikkhita’’nti. Te ubhopi therānaṃ santikaṃ gantvā vanditvā ‘‘bhante, yaṃ mayaṃ labhāma, tena tumhe paṭijaggissāma; idheva vasathā’’ti paṭiññaṃ gaṇhiṃsu. Therāpi sabbabhayakālaṃ te upanissāya vasiṃsu.

Brāhmaṇatissacore mate pitumahārājā chattaṃ ussāpesi. ‘Bhayaṃ vūpasantaṃ, janapado sampuṇṇo’ti sutvā parasamuddato bhikkhusaṅgho nāvāya mahātitthapaṭṭane oruyha ‘mahāsoṇatthero kahaṃ vasatī’ti pucchitvā therassa santikaṃ agamāsi. Thero pañcasatabhikkhuparivāro kālakagāme maṇḍalārāmavihāraṃ sampāpuṇi. Tasmiṃ samaye kālakagāme sattamattāni kulasatāni paṭivasanti. Rattibhāge devatā āhiṇḍitvā ‘‘mahāsoṇatthero pañcabhikkhusataparivāro maṇḍalārāmavihāraṃ patto. Ekeko navahatthasāṭakena saddhiṃ ekekakahāpaṇagghanakaṃ piṇḍapātaṃ detū’’ti manusse avocuṃ. Punadivase ca therā kālakagāmaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Manussā nisīdāpetvā yāguṃ adaṃsu. Maṇḍalārāmavāsī tissabhūtitthero saṅghatthero hutvā nisīdi. Eko mahāupāsako taṃ vanditvā ‘‘bhante, mahāsoṇatthero nāma kataro’’ti pucchi. Tena samayena thero navako hoti pariyante nisinno. Thero hatthaṃ pasāretvā ‘‘mahāsoṇo nāma esa, upāsakā’’ti āha. Upāsako taṃ vanditvā pattaṃ gaṇhāti. Thero na deti. Tissabhūtitthero ‘‘āvuso soṇa, yathā tvaṃ na jānāsi, mayampi evameva na jānāma; puññavantānaṃ devatā paripācenti; pattaṃ dehi, sabrahmacārīnaṃ saṅgahaṃ karohī’’ti āha. Thero pattaṃ adāsi. Mahāupāsako pattaṃ ādāya gantvā kahāpaṇagghanakassa piṇḍapātassa pūretvā navahatthasāṭakaṃ ādhārakaṃ katvā āharitvā therassa hatthe ṭhapesi; aparopi upāsako therassāti satta sāṭakasatāni satta ca piṇḍapātasatāni therasseva adaṃsu.

Thero bhikkhusaṅghassa saṃvibhāgaṃ katvā anupubbena mahāvihāraṃ pāpuṇitvā mukhaṃ dhovitvā mahābodhiṃ vanditvā mahācetiyaṃ vanditvā thūpārāme ṭhito cīvaraṃ pārupitvā bhikkhusaṅghaparivāro dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisitvā dvārato yāva vaḷañjanakasālā etasmiṃ antare saṭṭhikahāpaṇagghanakaṃ piṇḍapātaṃ labhi. Tato paṭṭhāya pana sakkārassa pamāṇaṃ natthi. Evaṃ kālavipattiyaṃ madhukaphalattacopi kumudanāḷipi dullabhā jātā. Kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho udapādi.

Vattabbakanigrodhattherassāpi sāmaṇerakāle brāhmaṇatissabhayaṃ udapādi. Sāmaṇero ca upajjhāyo cassa parasamuddaṃ nāgamiṃsu; ‘paṇṇakhādakamanusse upanissāya vasissāmā’ti paccantābhimukhā ahesuṃ. Sāmaṇero sattāhamattaṃ anāhāro hutvā ekasmiṃ gāmaṭṭhāne tālarukkhe tālapakkaṃ disvā upajjhāyaṃ āha – ‘‘bhante, thokaṃ āgametha; tālapakkaṃ pātessāmī’’ti. ‘‘Dubbalosi tvaṃ, sāmaṇera, mā abhiruhī’’ti. ‘‘Abhiruhissāmi, bhante’’ti khuddakavāsiṃ gahetvā tālaṃ āruyha tālapiṇḍaṃ chindituṃ ārabhi. Vāsiphalaṃ nikkhamitvā bhūmiyaṃ pati.

Thero cintesi ‘‘ayaṃ kilantova rukkhaṃ āruḷho; kiṃ nu kho idāni karissatī’’ti sāmaṇero tālapaṇṇaṃ phāletvā phāletvā vāsidaṇḍake bandhitvā ghaṭṭento ghaṭṭento bhūmiyaṃ pātetvā ‘‘bhante, sādhu vatassa sace vāsiphalaṃ ettha paveseyyāthā’’ti āha. Thero ‘upāyasampanno sāmaṇero’ti vāsiphalaṃ pavesetvā adāsi. So vāsiṃ ukkhipitvā tālaphalāni pātesi. Thero vāsiṃ pātāpetvā pavaṭṭitvā gataṃ tālaphalaṃ bhinditvā sāmaṇeraṃ otiṇṇakāle āha ‘‘sāmaṇera, tvaṃ dubbalo, idaṃ tāva khādāhī’’ti. ‘‘Nāhaṃ, bhante, tumhehi akhādite khādissāmī’’ti vāsiṃ gahetvā tālaphalāni bhinditvā pattaṃ nīharitvā tālamiñjaṃ pakkhipitvā therassa datvā sayaṃ khādi. Yāva tālaphalāni ahesuṃ, tāva tattheva vasitvā phalesu khīṇesu anupubbena paṇṇakhādakamanussānaṃ vasanaṭṭhāne ekaṃ chaḍḍitavihāraṃ pavisiṃsu. Sāmaṇero therassa vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggi. Thero sāmaṇerassa ovādaṃ datvā vihāraṃ pāvisi. Sāmaṇero ‘anāyatane naṭṭhānaṃ attabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, buddhānaṃ upaṭṭhānaṃ karissāmī’ti cetiyaṅgaṇaṃ gantvā appaharitaṃ karoti; sattāhamattaṃ nirāhāratāya pavedhamāno patitvā nipannakova tiṇāni uddharati. Ekacce ca manussā araññe carantā madhuṃ labhitvā dārūni ceva sākapaṇṇañca gahetvā tiṇacalanasaññāya ‘migo nu kho eso’ti sāmaṇerassa santikaṃ gantvā ‘‘kiṃ karosi, sāmaṇerā’’ti āhaṃsu. ‘‘Tiṇaganthiṃ gaṇhāmi, upāsakā’’ti. ‘‘Aññopi koci atthi, bhante’’ti? ‘‘Āma, upāsakā, upajjhāyo me antogabbhe’’ti. ‘‘Mahātherassa datvā khādeyyāsi, bhante’’ti sāmaṇerassa madhuṃ datvā attano vasanaṭṭhānaṃ ācikkhitvā ‘‘mayaṃ sākhābhaṅgaṃ karontā gamissāma. Etāya saññāya theraṃ gahetvā āgaccheyyāsi, ayyā’’ti vatvā agamaṃsu.

Sāmaṇero madhuṃ gahetvā therassa santikaṃ gantvā bahi ṭhatvā ‘‘vandāmi, bhante’’ti āha. Thero ‘sāmaṇero jighacchāya anuḍayhamāno āgato bhavissatī’ti tuṇhī ahosi. So punapi ‘‘vandāmi, bhante’’ti āha. ‘‘Kasmā, sāmaṇera, dubbalabhikkhūnaṃ sukhena nipajjituṃ na desī’’ti? ‘‘Dvāraṃ vivarituṃ sāruppaṃ, bhante’’ti? Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā ‘‘kiṃ te, sāmaṇera, laddhaṃ’’ti āha. Manussehi madhu dinnaṃ, khādituṃ sāruppaṃ, bhante’’ti? ‘‘Sāmaṇera, evameva khādituṃ kilamissāma, pānakaṃ katvā pivissāmā’’ti. Sāmaṇero pānakaṃ katvā adāsi. Atha naṃ thero ‘‘manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ pucchasi, sāmaṇerā’’ti āha. Sayameva ācikkhiṃsu, bhante’’ti. ‘‘Sāmaṇera, pātova gacchantā kilamissāma; ajjeva gamissāmā’’ti pattacīvaraṃ gaṇhāpetvā nikkhami. Te gantvā manussānaṃ vasanaṭṭhānassa avidūre nipajjiṃsu.

Sāmaṇero rattibhāge cintesi – ‘mayā pabbajitakālato paṭṭhāya gāmante aruṇaṃ nāma na uṭṭhāpitapubba’nti. So pattaṃ gahetvā aruṇaṃ uṭṭhāpetuṃ araññaṃ agamāsi. Mahāthero sāmaṇeraṃ nipannaṭṭhāne apassanto ‘manussakhādakehi gahito bhavissatī’ti cintesi. Sāmaṇero arañña aruṇaṃ uṭṭhāpetvā pattena udakañca dantakaṭṭhañca gahetvā āgami. ‘‘Sāmaṇera, kuhiṃ gatosi? Mahallakabhikkhūnaṃ te vitakko uppādito; daṇḍakammaṃ āharā’’ti. ‘‘Āharissāmi, bhante’’ti. Thero mukhaṃ dhovitvā cīvaraṃ pārupi. Ubhopi manussānaṃ vasanaṭṭhānaṃ agamaṃsu. Manussāpi attano paribhogaṃ kandamūlaphalapaṇṇaṃ adaṃsu. Theropi paribhuñjitvā vihāraṃ agamāsi. Sāmaṇero udakaṃ āharitvā ‘‘pāde dhovāmi, bhante’’ti āha. ‘‘Sāmaṇera, tvaṃ rattiṃ kuhiṃ gato? Amhākaṃ vitakkaṃ uppādesī’’ti. ‘‘Bhante, gāmante me aruṇaṃ na uṭṭhāpitapubbaṃ; aruṇuṭṭhāpanatthāya araññaṃ agamāsi’’nti. ‘‘Sāmaṇera, na tuyhaṃ daṇḍakammaṃ anucchavikaṃ amhākameva anucchavika’’nti vatvā thero tasmiṃyeva ṭhāne vasi; sāmaṇerassa ca saññaṃ adāsi ‘‘mayaṃ tāva mahallakā; ‘idaṃ nāma bhavissatī’ti na sakkā jānituṃ. Tuvaṃ attānaṃ rakkheyyāsī’’ti. Thero kira anāgāmī. Taṃ aparabhāge manussakhādakā khādiṃsu. Sāmaṇero attānaṃ rakkhitvā bhaye vūpasante tathārūpe ṭhāne upajjhaṃ gāhāpetvā upasampanno buddhavacanaṃ uggahetvā tipiṭakadharo hutvā vattabbakanigrodhatthero nāma jāto.

Pitumahārājā rajjaṃ paṭipajji. Parasamuddā āgatāgatā bhikkhū ‘‘kahaṃ vattabbakanigrodhatthero, kahaṃ vattabbakanigrodhatthero’’ti pucchitvā tassa santikaṃ agamaṃsu. Mahābhikkhusaṅgho theraṃ parivāresi. So mahābhikkhusaṅghaparivuto anupubbena mahāvihāraṃ patvā mahābodhiṃ mahācetiyaṃ thūpārāmañca vanditvā nagaraṃ pāyāsi. Yāva dakkhiṇadvārā gacchantasseva navasu ṭhānesu ticīvaraṃ upapajji; antonagaraṃ paviṭṭhakālato paṭṭhāya mahāsakkāro uppajji. Iti kālavipattiyaṃ tālaphalakandamūlapaṇṇampi dullabhaṃ jātaṃ. Kālasampattiyaṃ evarūpo mahālābho uppannoti. Evaṃ kālavipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni kālasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti.

Aparassāpi bahūni kalyāṇakammāni honti. Tāni payogavipattiyaṃ ṭhitassa na vipacceyyuṃ. So pana ekena kalyāṇakammena sammāpayoge patiṭṭhito tīṇi sucaritāni pūreti, pañcasīlaṃ dasasīlaṃ rakkhati. Kālasampattiyaṃ nibbattassa rājāno sabbālaṅkārapatimaṇḍitā rājakaññāyo ‘etassa anucchavikā’ti pesenti, yānavāhanamaṇisuvaṇṇarajatādibhedaṃ taṃ taṃ paṇṇākāraṃ ‘etassa anucchavika’nti pesenti.

Pabbajjūpagatopi mahāyaso hoti mahānubhāvo. Tatridaṃ vatthu – kūṭakaṇṇarājā kira girigāmakaṇṇavāsikaṃ cūḷasudhammattheraṃ mamāyati. So uppalavāpiyaṃ vasamāno theraṃ pakkosāpesi. Thero āgantvā mālārāmavihāre vasati. Rājā therassa mātaraṃ pucchi – ‘‘kiṃ thero piyāyatī’’ti? ‘‘Kandaṃ mahārājā’’ti. Rājā kandaṃ gāhāpetvā vihāraṃ gantvā therassa dadamāno mukhaṃ ulloketuṃ nāsakkhi. So nikkhamitvā ca bahipariveṇe deviṃ pucchi – ‘‘kīdiso thero’’ti? ‘‘Tvaṃ puriso hutvā ulloketuṃ na sakkosi; ahaṃ kathaṃ sakkhissāmi? Nāhaṃ jānāmi kīdiso’’ti. Rājā ‘mama raṭṭhe balikāragahapatiputtaṃ ulloketuṃ na visahāmi. Mahantaṃ vata bho buddhasāsanaṃ nāmā’ti apphoṭesi. Tipiṭakacūḷanāgattherampi mamāyati. Tassa aṅguliyaṃ ekā piḷakā uṭṭhahi. Rājā ‘theraṃ passissāmī’ti vihāraṃ gantvā balavapemena aṅguliṃ mukhena gaṇhi. Antomukheyeva piḷakā bhinnā, pubbalohitaṃ anuṭṭhubhitvā there sinehena amataṃ viya ajjhohari. Soyeva thero aparabhāge maraṇamañce nipajji. Rājā gantvā asucikapallakaṃ sīse ṭhapetvā ‘dhammasakaṭassa akkho bhijjati akkho bhijjatī’ti paridevamāno vicari. Pathavissarassa asucikapallakaṃ sīsena ukkhipitvā vicaraṇaṃ nāma kassa gatamaggo? Sammāpayogassa gatamaggoti. Evaṃ payogavipattipaṭibāhitattā vipākaṃ dātuṃ asakkontāni payogasampattiṃ āgamma vipaccantīti pajānāti. Evaṃ catūhi vipattīhi paṭibāhitaṃ kalyāṇakammaṃ vipākaṃ adatvā catasso sampattiyo āgamma deti.

Tatridaṃ bhūtamatthaṃ katvā opammaṃ – eko kira mahārājā ekassa amaccassa appamattena kujjhitvā taṃ bandhanāgāre bandhāpesi. Tassa ñātakā rañño kuddhabhāvaṃ ñatvā kiñci avatvā caṇḍakope vigate rājānaṃ tassa niraparādhabhāvaṃ jānāpesuṃ. Rājā muñcitvā tassa ṭhānantaraṃ paṭipākatikaṃ akāsi. Athassa tato tato āgacchantānaṃ paṇṇākārānaṃ pamāṇaṃ nāhosi. Manussā sampaṭicchituṃ nāsakkhiṃsu. Tattha rañño appamattakena kujjhitvā tassa bandhanāgāre bandhāpitakālo viya puthujjanassa niraye nibbattakālo. Athassa ñātakehi rājānaṃ saññāpetvā ṭhānantarassa paṭipākatikakaraṇakālo viya tassa sagge nibbattakālo. Paṇṇākāraṃ sampaṭicchituṃ asamatthakālo viya catasso sampattiyo āgamma kalyāṇakammānaṃ devalokato manussalokaṃ, manussalokato devalokanti evaṃ sukhaṭṭhānato sukhaṭṭhānameva netvā kappasatasahassampi sukhavipākaṃ datvā nibbānasampāpanaṃ veditabbaṃ.

Evaṃ tāva pāḷivaseneva dutiyaṃ balaṃ dīpetvā puna ‘‘ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko’’ti (paṭi. ma. 1.234) iminā paṭisambhidānayenāpi dīpetabbaṃ. Tattha **‘ahosi kamma’**nti atīte āyūhitaṃ kammaṃ atīteyeva ahosi. Yena pana atīte vipāko dinno, taṃ sandhāya **‘ahosi kammavipāko’**ti vuttaṃ. Diṭṭhadhammavedanīyādīsu pana bahūsupi āyūhitesu ekaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vipākaṃ deti, sesāni avipākāni. Ekaṃ upapajjavedanīyaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati, sesāni avipākāni. Ekenānantariyena niraye upapajjati, sesāni avipākāni. Aṭṭhasu samāpattīsu ekāya brahmaloke nibbattati, sesā avipākā. Idaṃ sandhāya **‘nāhosi kammavipāko’**ti vuttaṃ. Yo pana bahumpi kusalākusalaṃ kammaṃ katvā kalyāṇamittaṃ nissāya arahattaṃ pāpuṇāti, etassa kammavipāko ‘nāhosi’ nāma. Yaṃ atīte āyūhitaṃ etarahi vipākaṃ deti taṃ **‘ahosi kammaṃ atthi kammavipāko’** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjati taṃ **‘ahosi kammaṃ natthi kammavipāko’** nāma. Yaṃ atīte āyūhitaṃ anāgate vipākaṃ dassati taṃ **‘ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko’** nāma. Yaṃ purimanayena avipākataṃ āpajjissati taṃ **‘ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko’** nāma.

Yaṃ etarahi āyūhitaṃ etarahiyeva vipākaṃ deti taṃ **‘atthi kammaṃ atthi kammavipāko’** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjati taṃ **‘atthi kammaṃ natthi kammavipāko’** nāma. Yaṃ etarahi āyūhitaṃ anāgate vipākaṃ dassati taṃ **‘atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko’** nāma. Yaṃ purimanayeneva avipākataṃ āpajjissati taṃ **‘atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko’** nāma.

Yaṃ sayampi anāgataṃ, vipākopissa anāgato taṃ **‘bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko’** nāma. Yaṃ sayaṃ bhavissati, purimanayeneva avipākataṃ āpajjissati taṃ **‘bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko’** nāma.

Idaṃ tathāgatassāti idaṃ sabbehipi etehi ākārehi tathāgatassa kammantaravipākantarajānanañāṇaṃ akampiyaṭṭhena dutiyabalaṃ veditabbanti.

Dutiyabalaniddesavaṇṇanā.

Tatiyabalaniddeso

811. Tatiyabalaniddese **maggo**ti vā **paṭipadā**ti vā kammassevetaṃ nāmaṃ. **Nirayagāminī**tiādīsu nirassādaṭṭhena niratiatthena ca **nirayo**. Uddhaṃ anugantvā tiriyaṃ añcitāti tiracchānā; tiracchānāyeva **tiracchānayoni**. Petatāya petti; ito pecca gatabhāvenāti attho. Pettiyeva **pettivisayo**. Manassa ussannatāya manussā; manussāva **manussaloko**. Dibbanti pañcahi kāmaguṇehi adhimattāya vā ṭhānasampattiyāti devā; devāva **devaloko**. Vānaṃ vuccati taṇhā; taṃ tattha natthīti **nibbānaṃ**. Nirayaṃ gacchatīti **nirayagāmī**. Idaṃ maggaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭipadā pana nirayagāminī nāma hoti. Sesapadesupi eseva nayo. Idaṃ sabbampi paṭipadaṃ tathāgato pajānāti.

Kathaṃ? Sakalagāmavāsikesupi hi ekato ekaṃ sūkaraṃ vā migaṃ vā jīvitā voropentesu sabbesampi cetanā parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti. Taṃ pana kammaṃ tesaṃ āyūhanakkhaṇeyeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena chandajāto karoti. Eko ‘ehi tvampi karohī’ti parehi nippīḷitattā karoti. Eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhiyamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyaṃ, eko pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva ‘iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyaṃ, esa pettivisaye’ti pajānāti. Niraye nibbattamānampi ‘esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa soḷasasu ussadanirayesu nibbattissatī’ti pajānāti. Tiracchānayoniyaṃ nibbattamānampi ‘esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādako, esa bahuppādako’ti pajānāti. Pettivisaye nibbattamānampi ‘esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī’ti pajānāti. Tesu ca kammesu ‘idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkhissati, dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatīti pajānāti.

Tathā sakalagāmavāsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva hoti. Taṃ pana kammaṃ tesaṃ āyūhanakkhaṇeyeva purimanayena nānā hoti. Tesu keci devaloke nibbattissanti, keci manussaloke. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva ‘iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke’ti pajānāti. Devaloke nibbattamānānampi ‘esa paranimmitavasavattīsu nibbattissati, esa nimmānaratīsu, esa tusitesu, esa yāmesu, esa tāvatiṃsesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesu; esa pana jeṭṭhakadevarājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyaṃ vā tatiyaṃ vā ṭhānantaraṃ karonto paricārako hutvā nibbattissatī’ti pajānāti. Manussesu nibbattamānānampi ‘esa khattiyakule nibbattissati, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule; esa pana manussesu rājā hutvā nibbattissati, esa etassa dutiyaṃ vā tatiyaṃ vā ṭhānantaraṃ karonto paricārako hutvā nibbattissatī’ti pajānāti. Tesu ca kammesu ‘idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkhissati, dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatī’ti pajānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuyeva yena nīhārena vipassanā āraddhā, ‘esa arahattaṃ pāpuṇissati, esa arahattaṃ pattuṃ na sakkhissati, esa anāgāmīyeva bhavissati, esa sakadāgāmīyeva, esa sotāpannoyeva; esa pana maggaṃ vā phalaṃ vā sacchikātuṃ na sakkhissati, lakkhaṇārammaṇāya vipassanāyameva ṭhassati; esa paccayapariggaheyeva, esa nāmarūpapariggaheyeva, esa arūpapariggaheyeva, esa rūpapariggaheyeva ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthāpessati, esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissatī'ti pajānāti.

Kasiṇaparikammaṃ karontesupi 'etassa parikammamattameva bhavissati, nimittaṃ uppādetuṃ na sakkhissati; esa pana nimittaṃ uppādetuṃ sakkhissati, appanaṃ pāpetuṃ na sakkhissati; esa appanaṃ pāpetvā jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissatī'ti pajānātīti.

Tatiyabalaniddesavaṇṇanā.

Catutthabalaniddeso

812. Catutthabalaniddese **khandhanānatta**nti 'ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā'ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ pajānāti. Tesupi 'ekavidhena rūpakkhandho…pe… ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho…pe… bahuvidhena vedanākkhandho…pe… ekavidhena saññākkhandho…pe… ekavidhena saṅkhārakkhandho…pe… ekavidhena viññāṇakkhandho…pe… bahuvidhena viññāṇakkhandho'ti evaṃ ekekassa khandhassa nānattaṃ pajānāti. **Āyatananānatta**nti 'idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe… idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakā'ti evaṃ āyatananānattaṃ pajānāti. **Dhātunānatta**nti 'ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā'ti evaṃ dhātunānattaṃ pajānāti.

Puna **anekadhātunānādhātulokanānatta**nti idaṃ na kevalaṃ upādinnakasaṅkhāralokasseva nānattaṃ tathāgato pajānāti, anupādinnakasaṅkhāralokassāpi nānattaṃ tathāgato pajānātiyevāti dassetuṃ gahitaṃ. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvakā upādinnakasaṅkhāralokassāpi nānattaṃ ekadesatova jānanti no nippadesato, anupādinnakalokassa pana nānattaṃ na jānanti. Sabbaññubuddho pana 'imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa nāma rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷako, imassa maṭṭo; imassa bahalattaco, imassa tanuttaco; imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ nāma hoti; imāya pana dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pupphaṃ nīlakaṃ hoti, pītakaṃ, lohitakaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ hoti; imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ hoti, mahantaṃ, dīghaṃ, rassaṃ, vaṭṭaṃ, susaṇṭhānaṃ, dussaṇṭhānaṃ, maṭṭhaṃ, pharusaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ hoti; imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṇṭako tikhiṇo hoti, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, tambo, kāḷako, nīlo, odāto hotī'ti evaṃ anupādinnakasaṅkhāralokassa nānattaṃ pajānāti. Sabbaññubuddhānaṃyeva hi etaṃ balaṃ, na aññesanti.

Catutthabalaniddesavaṇṇanā.

Pañcamabalaniddeso

813. Pañcamabalaniddese **hīnādhimuttikā**ti hīnajjhāsayā. **Paṇītādhimuttikā**ti kalyāṇajjhāsayā. **Sevantī**ti nissayanti allīyanti. **Bhajantī**ti upasaṅkamanti. **Payirupāsantī**ti punappunaṃ upasaṅkamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sāruppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sāruppabhikkhū, itare asāruppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti.

Evaṃ upasaṅkamanaṃ pana na kevalaṃ etaraheva, atītānāgatepīti dassetuṃ **atītampi addhāna**ntiādimāha. Taṃ uttānatthameva. Idaṃ pana dussīlānaṃ dussīlasevanameva, sīlavantānaṃ sīlavantasevanameva, duppaññānaṃ duppaññasevanameva, paññavantānaṃ paññavantasevanameva ko niyāmetīti? Ajjhāsayadhātu niyāmeti. Sambahulā kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ gaṇabhikkhācāraṃ caranti. Manussā bahubhattaṃ āharitvā pattāni pūretvā ''tumhākaṃ yathāsabhāgena paribhuññathā''ti datvā uyyojesuṃ. Bhikkhūpi āhaṃsu ''āvuso, manussā dhātusaṃyuttakamme payojentī''ti. Tipiṭakacūḷābhayattheropi nāgadīpe cetiyaṃ vandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito. Therena ca saddhiṃ eko asāruppabhikkhu atthi. Dhuravihārepi eko asāruppabhikkhu atthi. Dvīsu bhikkhusaṅghesu gāmaṃ osarantesu te ubhopi janā, kiñcāpi āgantukena nevāsiko nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṃ santepi, ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Thero disvā ''sammāsambuddhena jānitvā dhātusaṃyuttaṃ kathita''nti āha.

Evaṃ 'ajjhāsayadhātu niyāmetī'ti vatvā dhātusaṃyuttena ayamevattho dīpetabbo. Gijjhakūṭapabbatasmiñhi gilānaseyyāya nipanno bhagavā ārakkhaṇatthāya parivāretvā vasantesu sāriputtamoggallānādīsu ekamekaṃ attano attano parisāya saddhiṃ caṅkamantaṃ oloketvā bhikkhū āmantesi ''passatha no tumhe, bhikkhave, sāriputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamanta''nti? ''Evaṃ, bhante''ti. ''Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahāpaññā''ti (saṃ. ni. 2.99) sabbaṃ vitthāretabbanti.

Pañcamabalaniddesavaṇṇanā.

Chaṭṭhabalaniddeso

814. Chaṭṭhabalaniddese **āsaya**nti yattha sattā āsayanti nivasanti, taṃ tesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ diṭṭhigataṃ vā yathābhūtaṃ ñāṇaṃ vā. **Anusaya**nti appahīnānusayitaṃ kilesaṃ. **Carita**nti kāyādīhi abhisaṅkhataṃ kusalākusalaṃ. **Adhimutta**nti ajjhāsayaṃ. **Apparajakkhe**tiādīsu paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesanti **apparajakkhā**. Tasseva mahantatāya **mahārajakkhā**. Ubhayenāpi mandakilese mahākilese ca satte dasseti. Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā**. Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā**. Yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te **svākārā**. Viparītā **dvākārā**. Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā**. Viparītā **duviññāpayā**. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te **bhabbā**. Viparītā **abhabbā**.

815. Evaṃ chaṭṭhabalassa mātikaṃ ṭhapetvā idāni yathāpaṭipāṭiyā bhājento **katamo ca sattānaṃ āsayo**tiādimāha. Tattha **sassato loko**tiādīnaṃ attho heṭṭhā nikkhepakaṇḍavaṇṇanāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1105) vuttoyeva. **Iti bhavadiṭṭhisannissitā vā**ti evaṃ sassatadiṭṭhiṃ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha bhavadiṭṭhīti vuttā; ucchedadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhīti. Sabbadiṭṭhīnañhi sassatucchedadiṭṭhī hi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetaṃ – ''dvayasannissito kho panāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena – atthitañceva natthitañcā''ti (saṃ. ni. 2.15). Ettha hi **atthitā**ti sassataṃ, **natthitā**ti ucchedo. Ayaṃ tāva vaṭṭasannissitānaṃ puthujjanasattānaṃ āsayo.

Idāni vivaṭṭasannissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayaṃ dassetuṃ **ete vā pana ubho ante anupagammā**tiādi vuttaṃ. Tattha **ete vā panā**ti eteyeva. **Ubho ante**ti sassatucchedasaṅkhāte dve ante. **Anupagammā**ti anallīyitvā. **Idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesū**ti idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca. **Anulomikā khantī**ti vipassanāñāṇaṃ. **Yathābhūtaṃ vā ñāṇa**nti maggañāṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā paṭiccasamuppāde ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca ete ubho sassatucchedaante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttarimaggañāṇaṃ – ayaṃ sattānaṃ āsayo, ayaṃ vaṭṭasannissitānañca vivaṭṭasannissitānañca sabbesampi sattānaṃ āsayo, idaṃ vasanaṭṭhānanti. Ayaṃ ācariyānaṃ samānatthakathā.

Vitaṇḍavādī panāha – 'maggo nāma vāsaṃ viddhaṃsento gacchati, nanu tvaṃ maggo vāsoti vadesī'ti? So vattabbo 'tvaṃ ariyavāsabhāṇako hosi na hosī'ti? Sace pana 'na homī'ti vadati, 'abhāṇakatāya na jānāsī'ti vattabbo. Sace 'bhāṇakosmī'ti vadati, 'suttaṃ āharā'ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ; no ce āharati sayaṃ āharitabbaṃ – ''dasayime, bhikkhave, ariyavāsā, ye ariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā''ti (a. ni. 10.19). Etañhi suttaṃ maggassa vāsabhāvaṃ dīpeti. Tasmā sukathitamevetanti. Idaṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayaṃ jānanto imesañca diṭṭhigatānaṃ vipassanāñāṇamaggañāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetaṃ –

> ''Kāmaṃ sevantaññeva jānāti 'ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto'ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti 'ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto'ti. Byāpādaṃ… pe… abyāpādaṃ… thinamiddhaṃ…pe… ālokasaññaṃ nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti sevantaññeva jānāti 'ayaṃ puggalo ālokasaññāgaruko ālokasaññāsayo ālokasaññādhimutto''ti (paṭi. ma. 1.113).

816. Anusayaniddese kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti **kāmarāgānusayo**. Sesapadesupi eseva nayo. **Yaṃ loke piyarūpa**nti yaṃ imasmiṃ loke piyajātikaṃ. **Sātarūpa**nti sātajātikaṃ assādapadaṭṭhānaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. Ettha **sattānaṃ rāgānusayo anusetī**ti etasmiṃ iṭṭhārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena rāgānusayo anuseti. Yathā nāma udake nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantabhāge ca udakameva hoti, evameva iṭṭhārammaṇe rāguppatti nāma sattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppatti. **Iti imesu dvīsu dhammesū**ti evaṃ imesu dvīsu kāmarāgapaṭighavantesu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu. **Avijjānupatitā**ti kāmarāgapaṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā. **Tadekaṭṭho**ti tāya avijjāya sampayuttekaṭṭhavasena ekaṭṭho. **Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cā**ti navavidho māno, dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi, aṭṭhavatthukā ca vicikicchā. **Bhavarāgānusayo** panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti veditabbo.

817. Caritaniddese terasa cetanā **puññābhisaṅkhāro,** dvādasa **apuññābhisaṅkhāro,** catasso **āneñjābhisaṅkhāro**. Tattha kāmāvacaro **parittabhūmako,** itaro **mahābhūmako**. Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko parittabhūmako, bahuvipāko mahābhūmakoti veditabbo.

818. Adhimuttiniddeso heṭṭhā pakāsitova. Kasmā panāyaṃ adhimutti heṭṭhā vuttāpi puna gahitāti? Ayañhi heṭṭhā pāṭiyekkaṃ baladassanavasena gahitā, idha sattānaṃ tikkhindriyamudindriyabhāvadassanatthaṃ.

819. Mahārajakkhaniddese **ussadagatānī**ti vepullagatāni. Pahānakkamavasena cesa uppaṭipāṭiyā niddeso kato.

820. **Anussadagatānī**ti avepullagatāniṃ. Tikkhindriyamudindriyaniddese upanissayaindriyāni nāma kathitāni. Uppaṭipāṭiyā niddese panettha payojanaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

823. Tathā dvākāraniddesādīsu **pāpāsayā**ti akusalāsayā. **Pāpacaritā**ti apuññābhisaṅkhāraparipūrakā. **Pāpādhimuttikā**ti sakkāyābhiratā vaṭṭajjhāsayā.

824. Svākāraniddese yasmā kalyāṇako nāma anusayo natthi, tasmā kalyāṇānusayāti na vuttaṃ. Sesaṃ vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

826. Bhabbābhabbaniddese **kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukapaṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā. **Assaddhā**ti buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ paviṭṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, so duppaññoyeva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamituṃ abhabbā.

827. **Na kammāvaraṇenā**tiādīni vuttavipariyāyena veditabbāni. Idaṃ dvinnaṃ ñāṇānaṃ bhājanīyaṃ – indriyaparopariyattiñāṇassa ca āsayānusayañāṇassa ca. Ettha hi āsayānusayañāṇena indriyaparopariyattiñāṇampi bhājitaṃ. Iti imāni dve ñāṇāni ekato hutvā ekaṃ balañāṇaṃ nāma jātanti.

Chaṭṭhabalaniddesavaṇṇanā.

Sattamabalaniddeso

828. Sattamabalaniddese jhāyatīti **jhāyī. Cattāro jhāyī**ti jhāyino cattāro janā vuccanti. Tattha paṭhamacatukke tāva paṭhamo samāpattilābhī samānoyeva ‘na lābhīmhī’ti, kammaṭṭhānaṃ samānaṃyeva ‘na kammaṭṭhāna’nti saññī hoti. Ayaṃ appaguṇajjhānalābhīti veditabbo. Dutiyo samāpattiyā alābhīyeva ‘lābhīmhī’ti, akammaṭṭhānaṃ samānaṃyeva ‘kammaṭṭhāna’nti saññī hoti. Ayaṃ niddājhāyī nāma. Niddāyitvā paṭibuddho evaṃ maññati. Tatiyo samāpattilābhī samāno ‘samāpattilābhīmhī’ti, kammaṭṭhānameva samānaṃ ‘kammaṭṭhāna’nti saññī hoti. Ayaṃ paguṇajjhānalābhīti veditabbo. Catuttho alābhīyeva ‘alābhīmhī’ti, akammaṭṭhānaṃyeva ‘akammaṭṭhāna’nti saññī hoti. Evamettha dve janā ajjhāyinova jhāyīnaṃ anto paviṭṭhattā jhāyīti vuttā.

Dutiyacatukke sasaṅkhārena sappayogena samādhipāribandhikadhamme vikkhambhento **dandhaṃ samāpajjati** nāma. Ekaṃ dve cittavāre ṭhatvā sahasā vuṭṭhahantā **khippaṃ vuṭṭhahati** nāma. Sukheneva pana samādhipāribandhikadhamme sodhento **khippaṃ samāpajjati** nāma. Yathāparicchedena avuṭṭhahitvā kālaṃ atināmetvā vuṭṭhahanto **dandhaṃ vuṭṭhāti** nāma. Itare dvepi imināva nayena veditabbā. Ime cattāropi janā samāpattilābhinova.

Tatiyacatukke ‘idaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ, idaṃ caturaṅgika’nti evaṃ aṅgavavatthānaparicchede cheko **samādhismiṃ samādhikusalo** nāma. Nīvaraṇāni pana vikkhambhetvā cittamañjūsāya cittaṃ ṭhapetuṃ acheko **no samādhismiṃ samāpattikusalo** nāma. Itarepi tayo imināva nayena veditabbā. Imepi cattāro samāpattilābhinoyeva.

Idāni yāni jhānāni nissāya ime puggalā ‘jhāyī’ nāma jātā, tāni dassetuṃ **cattāri jhānānī**tiādimāha. Tattha cattāri jhānāni tayo ca vimokkhā atthato heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyameva (dha. sa. aṭṭha. 160, 248) pakāsitā. Sesānampi vimokkhaṭṭho tattha vuttanayeneva veditabbo. Apicettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ca ārammaṇe ca adhimuccanato **vimokkho** nāma. Aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagatavimokkho nāma. Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhi **savitakkasavicāro** nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi **avitakkavicāramattasamādhi** nāma. Catukkanayepi pañcakanayepi upari tīsu jhānesu samādhi **avitakka avicārasamādhi** nāma. Samāpattīsu hi paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ ‘samādhī’tipi nāmaṃ ‘samāpattī’tipi. Kasmā? Cittekaggatāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ.

Hānabhāgiyo dhammoti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādianupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyo dhammo**ti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādianupakkhandanaṃ. **Vodānampi vuṭṭhāna**nti iminā paguṇavodānaṃ vuṭṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā vodānampi vuṭṭhānanti vuttaṃ. **Tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna**nti iminā bhavaṅgavuṭṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Bhavaṅgena hi sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti. Nirodhato pana phalasamāpattiyāva vuṭṭhahanti. Idaṃ pāḷimuttakavuṭṭhānaṃ nāmāti.

Sattamabalaniddesavaṇṇanā.

Aṭṭhamabalādiniddeso

829. Aṭṭhamabalaniddese **anekavihitaṃ pubbenivāsa**ntiādi sabbampi visuddhimagge vitthāritameva. Navamabalaniddesepi **dibbena cakkhunā**tiādi sabbaṃ tattheva vitthāritaṃ.

Navamabalaniddesavaṇṇanā.

Dasamabalaniddeso

831. Dasamabalaniddese **cetovimutti**nti phalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti phalañāṇaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthameva. Ayaṃ tāvettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Paravādī panāha – ‘‘dasabalañāṇaṃ nāma pāṭiyekkaṃ natthi, sabbaññutañāṇassevāyaṃ pabhedo’’ti. Taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutañāṇaṃ. Dasabalañāṇañhi sakasakakiccameva jānāti. Sabbaññutañāṇaṃ pana tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesupi hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantarameva, tatiyaṃ kammaparicchedameva, catutthaṃ dhātunānattakaraṇameva, pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayādhimuttimeva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesaṃ saṃkilesādimeva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutañāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttaritarañca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo – ‘‘dasabalañāṇaṃ nāma etaṃ savitakkasavicāraṃ, avitakkavicāramattaṃ, avitakkāvicāraṃ, kāmāvacaraṃ, rūpāvacaraṃ, arūpāvacaraṃ, lokiyaṃ, lokuttara’’nti? Jānanto ‘‘paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārānī’’ti vakkhati; tato ‘‘parāni dve ñāṇāni avitakkāvicārānī’’ti vakkhati; ‘‘āsavakkhayañāṇaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkavicāra’’nti vakkhati. Tathā ‘‘paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttara’’nti vakkhati; ‘‘sabbaññutañāṇaṃ pana savitakkasavicārameva, kāmāvacarameva, lokiyamevā’’ti vakkhati. Iti aññadeva dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutañāṇanti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Ñāṇavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Khuddakavatthuvibhaṅgo

1. Ekakamātikādivaṇṇanā

832. Idāni tadanantare khuddakavatthuvibhaṅgepi paṭhamaṃ mātikaṃ ṭhapetvā nikkhittapadānukkamena niddeso kato. Tatrāyaṃ nikkhepaparicchedo. Ādito tāva **jātimado**tiādayo tesattati ekakā nikkhittā, tato **kodho ca upanāho cā**tiādayo aṭṭhārasa dukā, **akusalamūlā**dayo pañcatiṃsa tikā, **āsavacatukkā**dayo cuddasa catukkā, **orambhāgiyasaṃyojanā**dayo pannarasa pañcakā, **vivādamūlā**dayo cuddasa chakkā, **anusayā**dayo satta sattakā, **kilesavatthu**ādayo aṭṭha aṭṭhakā, **āghātavatthu**ādayo nava navakā, **kilesavatthu**ādayo satta dasakā, **ajjhattikassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritānī**tiādayo cha aṭṭhārasakāti sabbānipi etāni aṭṭha kilesasatāni nikkhittānīti veditabbāni. Ayaṃ tāva nikkhepaparicchedo.

(1.) Ekakaniddesavaṇṇanā

843-844. Idāni yathānikkhittāya mātikāya **tattha katamo jātimado**tiādinā nayena āraddhe niddesavāre **jātiṃ**

paṭiccāti jātiṃ nissāya. Ettha ca atthipaṭiccaṃ nāma kathitaṃ, tasmā jātiyā satīti ayamettha attho. **Gottaṃ paṭiccā**tiādīsupi eseva nayo. Madanavasena **mado**. Majjanākāro **majjanā**. Majjitabhāvo **majjitattaṃ**. **Māno maññanā**tiādīni heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 1121) vuttatthāneva. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evaṃ jātiyā sati taṃ jātiṃ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno **jātimado**ti vuccati. Svāyaṃ khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyo 'mādiso añño natthi. Avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā. Ahaṃ pana vaṃsāgatakhattiyo'ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇādīsupi eseva nayo. Gottamadaniddesādīsupi imināvupāyena attho veditabbo. Khattiyopi hi 'ahaṃ koṇḍaññagotto, ahaṃ ādiccagotto'ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇopi 'ahaṃ kassapagotto, ahaṃ bhāradvājagotto'ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottaṃ nissāya mānaṃ karoti. Aṭṭhārasāpi seṇiyo 'ekissā seṇiyā jātamhā'ti mānaṃ karontiyeva.

Ārogyamadādīsu 'ahaṃ arogo, avasesā rogabahulā, gadduhanamattampi mayhaṃ byādhi nāma natthī'ti majjanavasena uppanno māno **ārogyamado** nāma.

'Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte ṭhitarukkhasadiso, ahaṃ pana paṭhamavaye ṭhito'ti majjanavasena uppanno māno **yobbanamado** nāma.

'Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi; sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmī'ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma.

'Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ nāma natthī'ti majjanavasena uppanno māno **lābhamado** nāma.

'Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādipaccayaṃ labhāmī'ti majjanavasena uppanno māno **sakkāramado** nāma.

'Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā ayaṃ samaṇotipi na vandanti, maṃ pana disvāva vandanti, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññantī'ti majjanavasena uppanno māno **garukāramado** nāma.

'Uppanno pañho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī'ti majjanavasena uppanno māno **purekkhāramado** nāma.

Agārikassa tāva mahāparivārassa 'purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāreti,' anagāriyassa pana 'samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā'ti majjanavasena uppanno māno **parivāramado** nāma.

Bhogo pana kiñcāpi lābhaggahaṇeneva gahito hoti, imasmiṃ pana ṭhāne nikkheparāsi nāma gahito; tasmā 'avasesā sattā attano paribhogamattampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṃ natthī'ti majjanavasena uppanno māno **bhogamado** nāma.

Vaṇṇaṃ paṭiccāti sarīravaṇṇampi guṇavaṇṇampi paṭicca. 'Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ pana abhirūpo pāsādiko; avasesā sattā nigguṇā patthaṭaakittino, mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo – itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaguṇayutto'ti majjanavasena uppanno māno **vaṇṇamado** nāma.

'Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto'ti majjanavasena uppanno māno **sutamado** nāma.

'Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthī'ti majjanavasena uppanno māno **paṭibhānamado** nāma.

'Ahaṃ rattaññū asukaṃ buddhavaṃsaṃ, rājavaṃsaṃ, janapadavaṃsaṃ, gāmavaṃsaṃ, rattindivaparicchedaṃ, nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmī'ti majjanavasena uppanno māno **rattaññumado** nāma.

'Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḍapātiko'ti majjanavasena uppanno māno **piṇḍapātikamado** nāma.

'Avasesā sattā uññātā avaññātā, ahaṃ pana anuññāto anavaññāto'ti majjanavasena uppanno māno **anavaññātamado** nāma.

‘Avasesānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko’ti majjanavasena uppanno māno **iriyāpathamado** nāma.

‘Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo’ti vā ‘ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijjhatī’ti vā majjanavasena uppanno māno **iddhimado** nāma.

Heṭṭhā parivāraggahaṇena yaso gahitova hoti. Imasmiṃ pana ṭhāne **upaṭṭhākamado** nāma gahito. So agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agāriko hi ekacco aṭṭhārasasu seṇīsu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa ‘avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ vicāremī’ti; anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa ‘avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako’ti majjanavasena uppanno māno **yasamado** nāma.

‘Avasesā sattā dussīlā, ahaṃ pana sīlavā’ti majjanavasena uppanno māno **sīlamado** nāma. ‘Avasesasattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī’ti majjanavasena uppanno māno **jhānamado** nāma.

‘Avasesā sattā nissippā, ahaṃ pana sippavā’ti majjanavasena uppanno māno **sippamado** nāma. ‘Avasesā sattā rassā, ahaṃ pana dīgho’ti majjanavasena uppanno māno **ārohamado** nāma. ‘Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo’ti majjanavasena uppanno māno **pariṇāhamado** nāma. ‘Avasesasattānaṃ sarīrasaṇṭhānaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādika’nti majjanavasena uppanno māno **saṇṭhānamado** nāma. ‘Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthī’ti majjanavasena uppanno māno **pāripūrimado** nāma.

845. Iminā ettakena ṭhānena savatthukaṃ mānaṃ kathetvā idāni avatthukaṃ nibbattitamānameva dassento tattha **katamo mado**tiādimāha. Taṃ uttānatthameva.

846. Pamādaniddese **cittassa vossaggo**ti imesu ettakesu ṭhānesu satiyā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ; sativirahoti attho. **Vossaggānuppadāna**nti vossaggassa anuppadānaṃ; punappunaṃ vissajjananti attho. **Asakkaccakiriyatā**ti etesaṃ dānādīnaṃ kusaladhammānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā asakkaccakaraṇavasena asakkaccakiriyā. Satatabhāvo sātaccaṃ. Na satatabhāvo asātaccaṃ. Na sātaccakiriyatā **asātaccakiriyatā**. Anaṭṭhitakaraṇaṃ **anaṭṭhitakiriyatā**. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati, evameva yo puggalo ekadivasaṃ dānaṃ vā datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, na nirantaraṃ pavatteti, tassa sā kiriyā anaṭṭhitakiriyatāti vuccati. **Olīnavuttitā**ti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārasseva abhāvena līnavuttitā. **Nikkhittachandatā**ti kusalakiriyāya vīriyachandassa nikkhittabhāvo. **Nikkhittadhuratā**ti vīriyadhurassa oropanaṃ, osakkitamānasatāti attho. **Anadhiṭṭhāna**nti kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. **Ananuyogo**ti ananuyuñjanaṃ. **Pamādo**ti pamajjanaṃ. **Yo evarūpo pamādo**ti idaṃ atthapariyāyassa byañjanapariyāyassa ca pariyantābhāvato ākāradassanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yvāyaṃ ādito paṭṭhāya dassito pamādo, yo aññopi evamākāro evaṃjātiko pamādo pamajjanākāravasena pamajjanā, pamajjitabhāvavasena pamajjitattanti saṅkhaṃ gato – ayaṃ vuccati pamādoti. Lakkhaṇato panesa pañcasu kāmaguṇesu sativossaggalakkhaṇo, tattheva satiyā vissaṭṭhākāro veditabbo.

847. Thambhaniddese thaddhaṭṭhena **thambho;** khaliyā thaddhasāṭakassa viya cittassa thaddhatā ettha kathitā. Thambhanākāro **thambhanā**. Thambhitassa bhāvo **thambhitattaṃ**. Kakkhaḷassa puggalassa bhāvo **kakkhaḷiyaṃ**. Pharusassa puggalassa bhāvo **phārusiyaṃ**. Abhivādanādisāmīcirahānaṃ tassā sāmīciyā akaraṇavasena ujumeva ṭhapitacittabhāvo **ujucittatā**. Thaddhassa amuduno bhāvo **amudutā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ thambho nāma vuccati, yena samannāgato puggalo gilitanaṅgalasīso viya ajagaro, vātabharitā viya bhastā cetiyaṃ vā vuḍḍhatare vā disvā onamituṃ na sakkoti, pariyanteneva carati. Svāyaṃ cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇoti veditabbo.

848. Sārambhaniddese sārambhanavasena **sārambho**. Paṭippharitvā sārambho **paṭisārambho**. Sārambhanākāro **sārambhanā**. Paṭippharitvā sārambhanā **paṭisārambhanā**. Paṭisārambhitassa bhāvo **paṭisārambhitattaṃ. Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ sārambho nāma vuccati. Svāyaṃ lakkhaṇato karaṇuttariyalakkhaṇo nāma vuccati, yena samannāgato puggalo taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ karoti. Agāriko samāno ekenekasmiṃ gharavatthusmiṃ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāri, aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriko samāno ekenekasmiṃ nikāye gahite, ‘nāhaṃ etassa heṭṭhā bhavissāmī’ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhituṃ na vaṭṭati. Akusalapakkho esa nirayagāmimaggo. Kusalapakkhavasena pana ekasmiṃ ekaṃ salākabhattaṃ dente dve dātuṃ, dve dente cattāri dātuṃ vaṭṭati. Bhikkhunāpi parena ekasmiṃ nikāye gahite, ‘dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotī’ti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā taduttari gaṇhituṃ vaṭṭati.

849. Atricchatāniddese yathā ariyavaṃsasutte (a. ni. 4.28) ‘lāmakalāmakaṭṭho itarītaraṭṭho’ evaṃ aggahetvā cīvarādīsu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena **asantuṭṭhassa;** gihino vā pana rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbesu yaṃ yaṃ laddhaṃ hoti, tena tena asantuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatā**ti visesakāmatā. Icchanakavasena **icchā**. Icchāva **icchāgatā,** icchanākāro vā. Attano lābhaṃ aticca icchanabhāvo **aticchatā. Rāgo**tiādīni heṭṭhā vuttatthāneva. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ aticchatā nāma vuccati. **Atricchatā**tipi etissā eva nāmaṃ. Lakkhaṇato pana sakalābhe asantuṭṭhi paralābhe ca patthanā – etaṃ atricchatālakkhaṇaṃ. Atricchapuggalassa hi attanā laddhaṃ paṇītampi lāmakaṃ viya khāyati, parena laddhaṃ lāmakampi paṇītaṃ viya khāyati; ekabhājane pakkayāgu vā bhattaṃ vā pūvo vā attano patte pakkhitto lāmako viya, parassa patte paṇīto viya khāyati. Ayaṃ pana atricchatā pabbajitānampi hoti gihīnampi tiracchānagatānampi.

Tatrimāni vatthūni – eko kira kuṭumbiko tiṃsa bhikkhuniyo nimantetvā sapūvaṃ bhattaṃ adāsi. Saṅghattherī sabbabhikkhūnīnaṃ patte pūvaṃ parivattāpetvā pacchā attanā laddhameva khādi. Bārāṇasirājāpi ‘aṅgārapakkamaṃsaṃ khādissāmī’ti deviṃ ādāya araññaṃ paviṭṭho ekaṃ kinnariṃ disvā, deviṃ pahāya, tassānupadaṃ gato. Devī nivattitvā assamapadaṃ gantvā kasiṇaparikammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo patvā nisinnā rājānaṃ āgacchantaṃ disvā ākāse uppatitvā agamāsi. Rukkhe adhivatthā devatā imaṃ gāthamāha –

Atricchaṃ atilobhena, atilobhamadena ca;
Evaṃ hāyati atthamhā, ahaṃva asitābhuyāti. (jā. 1.2.168);

Yathā candakinnariṃ patthayanto asitābhuyā rājadhītāya hīno parihīno, evaṃ atricchaṃ atilobhena atthamha hāyati jīyatīti devatā raññā saddhiṃ keḷimakāsi.

Kassapabuddhakālepi mittavindako nāma seṭṭhiputto assaddho appasanno mātarā ‘tāta, ajja uposathiko hutvā vihāre sabbarattiṃ dhammasavanaṃ suṇa, sahassaṃ te dassāmī’ti vutte dhanalobhena uposathaṅgāni samādāya vihāraṃ gantvā ‘idaṃ ṭhānaṃ akutobhaya’nti sallakkhetvā dhammāsanassa heṭṭhā nipanno sabbarattiṃ niddāyitvā gharaṃ agamāsi. Mātā pātova yāguṃ pacitvā upanāmesi. So sahassaṃ gahetvāva yāguṃ pivi. Athassa etadahosi – ‘dhanaṃ saṃharissāmī’ti. So nāvāya samuddaṃ pakkhanditukāmo ahosi. Atha naṃ mātā ‘‘tāta, imasmiṃ kule cattālīsakoṭidhanaṃ atthi; alaṃ gamanenā’’ti vāresi. So tassā vacanaṃ anādiyitvā gacchati eva. Sā purato aṭṭhāsi. Atha naṃ kujjhitvā ‘ayaṃ mayhaṃ purato tiṭṭhatī’ti pādena paharitvā patitaṃ mātaraṃ antaraṃ katvā agamāsi. Mātā uṭṭhahitvā ‘‘mādisāya mātari evarūpaṃ kammaṃ katvā gatassa me gataṭṭhāne sukhaṃ bhavissatī’’ti evaṃsaññī nāma tvaṃ puttāti āha. Tassa nāvaṃ āruyha gacchato sattame divase nāvā aṭṭhāsi. Atha te manussā ‘‘addhā ettha pāpapuriso atthi; salākaṃ dethā’’ti salākā dīyamānā tasseva tikkhattuṃ pāpuṇi. Te tassa uḷumpaṃ datvā taṃ samudde pakkhipiṃsu. So ekaṃ dīpaṃ gantvā vimānapetīhi saddhiṃ sampattiṃ anubhavanto tāhi ‘‘purato mā agamāsī’’ti vuccamānopi taddiguṇaṃ sampattiṃ passanto anupubbena khuracakkadharaṃ ekaṃ purisaṃ addasa. Tassa taṃ cakkaṃ padumapupphaṃ viya upaṭṭhāti. So taṃ āha – ‘‘ambho, idaṃ tayā piḷandhapadumaṃ mayhaṃ dehī’’ti. ‘‘Nayidaṃ, sāmi, padumaṃ; khuracakkaṃ eta’’nti. So ‘‘vañcesi maṃ tvaṃ. Kiṃ me padumaṃ na diṭṭhapubba’’nti vatvā ‘‘tvañhi lohitacandanaṃ limpetvā piḷandhanaṃ padumapupphaṃ mayhaṃ na dātukāmosī’’ti āha. So cintesi – ‘ayampi mayā katasadisaṃ kammaṃ katvā tassa phalaṃ anubhavitukāmo’ti. Atha naṃ ‘‘handa re’’ti vatvā tassa matthake cakkaṃ pakkhipitvā palāyi. Etamatthaṃ viditvā satthā imaṃ gāthamāha –

‘‘Catubbhi aṭṭhajjhagamā, aṭṭhahi pica soḷasa;
Soḷasāhi ca bāttiṃsa, atricchaṃ cakkamāsado;
Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake’’ti. (jā. 1.1.104);

Aññataropi atriccho amacco sakavisayaṃ atikkamitvā paravisayaṃ pāvisi. Tattha pothito palāyitvā ekassa tāpasassa vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya nipajji. So tāpasena ‘kiṃ te kata’nti pucchito imā gāthāyo abhāsi –

‘‘Sakaṃ niketaṃ atihīḷayāno,
Atricchatā mallagāmaṃ agacchiṃ;
Tato janā nikkhamitvāna gāmā,
Kodaṇḍakena paripothayiṃsu maṃ.

‘‘So bhinnasīso ruhiramakkhitaṅgo,
Paccāgamāsiṃ sakaṃ niketaṃ;
Tasmā ahaṃ posathaṃ pālayāmi,
Atricchatā mā punarāgamāsī’’ti. (jā. 1.14.138-139);

850. Mahicchatāniddese mahantāni vatthūni icchati, mahatī vāssa icchāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Lakkhaṇato pana asantaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca paribhoge ca amattaññutā – etaṃ mahicchatālakkhaṇaṃ. Mahiccho hi puggalo yathā nāma kacchapuṭavāṇijo piḷandhanabhaṇḍakaṃ hatthena gahetvā ucchaṅgepi pakkhipitabbayuttakaṃ pakkhipitvā mahājanassa passantasseva ''ammā, asukaṃ gaṇhatha, asukaṃ gaṇhathā''ti mukhena saṃvidahati. Evameva so appamattakampi attano sīlaṃ vā ganthaṃ vā dhutaguṇaṃ vā antamaso araññavāsamattakampi mahājanassa jānantasseva sambhāvetukāmo hoti, sambhāvetvā ca pana sakaṭehipi upanīte paccaye 'ala'nti avatvā gaṇhāti. Tayo hi pūretuṃ na sakkā – aggi upādānena, samuddo udakena, mahiccho paccayehīti.

Aggikkhandho samuddo ca, mahiccho cāpi puggalo;
Bahuke paccaye dente, tayo pete na pūraye.

Mahicchapuggalo hi vijātamātuyāpi manaṃ gaṇhituṃ na sakkoti, pageva upaṭṭhākānaṃ.

Tatrimāni vatthūni – eko kira daharabhikkhu piṭṭhapūve piyāyati. Athassa mātā paṭipattiṃ vīmaṃsamānā 'sace me putto paṭiggahaṇe mattaṃ jānāti, sakalampi naṃ temāsaṃ pūveheva upaṭṭhahissāmī'ti vassūpanāyikadivase parivīmaṃsamānā paṭhamaṃ ekaṃ pūvaṃ adāsi, tasmiṃ niṭṭhite dutiyaṃ, tasmimpi niṭṭhite tatiyaṃ. Daharo 'ala'nti avatvā khādiyeva. Mātā tassa amattaññubhāvaṃ ñatvā 'ajjeva me puttena sakalatemāsassa pūvā khāditā'ti dutiyadivasato paṭṭhāya ekapūvampi na adāsi.

Tissamahārājāpi devasikaṃ cetiyapabbate bhikkhusaṅghassa dānaṃ dadamāno 'mahārāja, kiṃ ekameva ṭhānaṃ bhajasi? Kiṃ aññattha dātuṃ na vaṭṭatī'ti jānapadehi vutto dutiyadivase anurādhapure mahādānaṃ dāpesi. Ekabhikkhupi paṭiggahaṇe mattaṃ na aññāsi. Ekamekena paṭiggahitaṃ khādanīyabhojanīyaṃ dve tayo janā ukkhipiṃsu. Rājā dutiyadivase cetiyapabbate bhikkhusaṅghaṃ nimantāpetvā rājantepuraṃ āgatakāle ''pattaṃ dethā''ti āha. ''Alaṃ, mahārāja, attano pamāṇena bhikkhaṃ gaṇhissatī''ti ekabhikkhupi pattaṃ na adāsi. Sabbe pamāṇayuttakameva paṭiggahesuṃ. Atha rājā āha – ''passatha tumhākaṃ bhikkhūsu ekopi mattaṃ na jānāti. Hiyyo kiñci avasesaṃ nāhosi. Ajja gahitaṃ mandaṃ, avasesameva bahū''ti tesaṃ mattaññutāya attamano itaresañca amattaññutāya anattamano ahosi.

851. Pāpicchatāniddese **assaddho samāno saddhoti maṃ jano jānātū**tiādīsu evaṃ icchanto kiṃ karoti? Assaddho saddhākāraṃ dasseti; dussīlādayo sīlavantādīnaṃ ākāraṃ dassenti. Kathaṃ? Assaddho tāva mahāmahadivase manussānaṃ vihāraṃ āgamanavelāya sammajjaniṃ ādāya vihāraṃ sammajjati, kacavaraṃ chaḍḍeti, manussehi diṭṭhabhāvaṃ ñatvā cetiyaṅgaṇaṃ gacchati, tatthāpi sammajjitvā kacavaraṃ chaḍḍeti, vālikaṃ samaṃ karoti, āsanāni dhovati, bodhimhi udakaṃ siñcati. Manussā disvā 'natthi maññe añño bhikkhu vihārajagganako, ayameva imaṃ vihāraṃ paṭijaggati, saddho thero'ti gamanakāle nimantetvā gacchanti. Dussīlopi upaṭṭhākānaṃ sammukhe vinayadharaṃ upasaṅkamitvā pucchati ''bhante, mayi gacchante goṇo ubbiggo. Tena dhāvatā tiṇāni chinnāni. Sammajjantassa me tiṇāni chijjanti. Caṅkamantassa me pāṇakā mīyanti. Kheḷaṃ pātentassa asatiyā tiṇamatthake patati; tattha tattha kiṃ hotī''ti? ''Anāpatti, āvuso, asañcicca asatiyā ajānantassā''ti ca vutte ''bhante, mayhaṃ garukaṃ viya upaṭṭhāti; suṭṭhu vīmaṃsathā''ti bhaṇati. Taṃ sutvā manussā 'amhākaṃ ayyo ettakepi kukkuccāyati! Aññasmiṃ oḷārike kiṃ nāma karissati; natthi iminā sadiso sīlavāti pasannā sakkāraṃ karonti. Appassutopi upaṭṭhākamajjhe nisinno ''asuko tipiṭakadharo, asuko catunikāyiko mayhaṃ antevāsiko, mama santike tehi dhammo uggahito''ti vadati. Manussā 'amhākaṃ ayyena sadiso bahussuto natthi, etassa kira santike asukena ca asukena ca dhammo uggahito'ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Saṅgaṇikārāmopi mahāmahadivase dīghapīṭhañca apassayañca gāhāpetvā vihārapaccante rukkhamūle divāvihāraṃ nisīdati. Manussā āgantvā ''thero kuhi''nti pucchanti. ''Gaṇṭhikaputtā nāma gaṇṭhikā eva honti. Tena thero evarūpe kāle idha na nisīdati, vihārapaccante divāṭṭhāne dīghacaṅkame viharatī''ti vadanti. Sopi divasabhāgaṃ vītināmetvā nalāṭe makkaṭasuttaṃ alliyāpetvā pīṭhaṃ gāhāpetvā āgamma pariveṇadvāre nisīdati. Manussā ''kahaṃ, bhante, gatattha? Āgantvā na addasamhā''ti vadanti. ''Upāsakā, antovihāro ākiṇṇo; daharasāmaṇerānaṃ vicaraṇaṭṭhānametaṃ saṭṭhihatthacaṅkame divāṭṭhāne nisīdimhā''ti attano pavivittabhāvaṃ jānāpeti.

Kusītopi upaṭṭhākamajjhe nisinno ''upāsakā, tumhehi ukkāpāto diṭṭho''ti vadati. ''Na passāma, bhante; kāya velāya ahosī''ti ca puṭṭho ''amhākaṃ caṅkamanavelāyā''ti vatvā ''bhūmicālasaddaṃ assutthā''ti pucchati. ''Na suṇāma, bhante; kāya velāyā''ti puṭṭho ''majjhimayāme amhākaṃ ālambanaphalakaṃ apassāya ṭhitakāle''ti vatvā ''mahāobhāso ahosi; so vo diṭṭho''ti pucchati. ''Kāya velāya, bhante''ti ca vutte ''mayhaṃ caṅkamamhā otaraṇakāle''ti vadati. Manussā 'amhākaṃ thero tīsupi yāmesu caṅkameyeva hoti; natthi ayyena sadiso āraddhavīriyo'ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Muṭṭhassatīpi upaṭṭhākamajjhe nisinno ''mayā asukakāle nāma dīghanikāyo uggahito, asukakāle majjhimo, saṃyuttako, aṅguttariko; antarā olokanaṃ nāma natthi, icchiticchataṭṭhāne mukhāruḷhova tanti āgacchati; ime panaññe bhikkhū eḷakā viya mukhaṃ phandāpentā viharantī''ti vadati. Manussā 'natthi ayyena sadiso upaṭṭhitasatī'ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Asamāhitopi upaṭṭhākānaṃ sammukhe aṭṭhakathācariye pañhaṃ pucchati – 'kasiṇaṃ nāma kathaṃ bhāveti? Kittakena nimittaṃ uppannaṃ nāma hoti? Kittakena upacāro? Kittakena appanā? Paṭhamassa jhānassa kati aṅgāni? Dutiyassa tatiyassa catutthassa jhānassa kati aṅgāni''ti pucchati. Tehi attano uggahitānurūpena kathitakāle sitaṃ katvā 'kiṃ, āvuso, evaṃ na hosī'ti vutte 'vaṭṭati, bhante'ti attano samāpattilābhitaṃ sūceti. Manussā 'samāpattilābhī ayyo'ti pasannā sakkāraṃ karonti.

Duppaññopi upaṭṭhākānaṃ majjhe nisinno 'majjhimanikāye me pañcattayaṃ olokentassa sahiddhiyāva maggo āgato. Pariyatti nāma amhākaṃ na dukkarā. Pariyattivāvaṭo pana dukkhato na muccatīti pariyattiṃ vissajjayimhā'tiādīni vadanto attano mahāpaññataṃ dīpeti. Evaṃ vadanto panassa sāsane pahāraṃ deti. Iminā sadiso mahācoro nāma natthi. Na hi pariyattidharo dukkhato na muccatīti. Akhīṇāsavopi gāmadārake disvā 'tumhākaṃ mātāpitaro amhe kiṃ vadantī''ti? ''Arahāti vadanti, bhante''ti. 'Yāva chekā gahapatikā, na sakkā vañcetu'nti attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti.

Aññepi cettha **cāṭiarahantapārohaarahantā**dayo veditabbā – eko kira kuhako antogabbhe cāṭiṃ nikhaṇitvā manussānaṃ āgamanakāle pavisati. Manussā 'kahaṃ thero'ti pucchanti. 'Antogabbhe'ti ca vutte pavisitvā vicinantāpi adisvā nikkhamitvā 'natthi thero'ti vadanti. 'Antogabbheyeva thero'ti ca vutte puna pavisanti. Thero cāṭito nikkhamitvā pīṭhe nisinno hoti. Tato tehi 'mayaṃ, bhante, pubbe adisvā nikkhantā, kahaṃ tumhe gatatthā''ti vutte 'samaṇā nāma attano icchiticchitaṭṭhānaṃ gacchantī'ti vacanena attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti.

Aparopi kuhako ekasmiṃ pabbate paṇṇasālāyaṃ vasati. Paṇṇasālāya ca pacchato papātaṭṭhāne eko kacchakarukkho atthi. Tassa pāroho gantvā parabhāge bhūmiyaṃ patiṭṭhito. Manussā maggenāgantvā nimantenti. So pattacīvaramādāya pārohena otaritvā gāmadvāre attānaṃ dasseti. Tato manussehi pacchā āgantvā 'katarena maggena āgatattha, bhante'ti puṭṭho 'samaṇānaṃ āgatamaggo nāma pucchituṃ na vaṭṭati, attano icchiticchitaṭṭhāneneva āgacchantī'ti vacanena khīṇāsavabhāvaṃ dīpeti. Taṃ pana kuhakaṃ eko viddhakaṇṇo ñatvā 'pariggahessāmi na'nti ekadivasaṃ pārohena otarantaṃ disvā pacchato chinditvā appamattakena ṭhapesi. So 'pārohato otarissāmī'ti 'ṭha'nti patito, mattikā patto bhijji. So 'ñātomhī'ti nikkhamitvā palāyi. Pāpicchassa bhāvo **pāpicchatā**. Lakkhaṇato pana asantaguṇasambhāvanatā, paṭiggahaṇe ca amattaññutā; etaṃ pāpicchatālakkhaṇanti veditabbaṃ.

852. Siṅganiddese vijjhanaṭṭhena **siṅgaṃ;** nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetaṃ nāmaṃ. Siṅgārabhāvo **siṅgāratā,** siṅgārakaraṇākāro vā. Caturabhāvo **caturatā**. Tathā **cāturiyaṃ**. Parikkhatabhāvo **parikkhatatā**; parikhaṇitvā ṭhapitasseva daḷhasiṅgārabhāvassetaṃ nāmaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Evaṃ sabbehipi padehi kilesasiṅgāratāva kathitā.

853. Tintiṇaniddese **tintiṇa**nti khīyanaṃ. Tintiṇāyanākāro **tintiṇāyanā**. Tintiṇena ayitassa tintiṇasamaṅgino bhāvo **tintiṇāyitattaṃ**. Lolupabhāvo **loluppaṃ**. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Pucchañjikatā**ti lābhalabhanakaṭṭhāne vedhanākampanā nīcavuttitā. **Sādhukamyatā**ti paṇītapaṇītānaṃ patthanā. Evaṃ sabbehipi padehi suvānadoṇiyaṃ kañjiyaṃ pivanakasunakhassa aññaṃ sunakhaṃ disvā bhubhukkaraṇaṃ viya 'tava santakaṃ, mama santaka'nti kilesavasena khīyanākāro kathito.

854. Cāpalyaniddese ākoṭitapaccākoṭitabhāvādīhi cīvarassa maṇḍanā **cīvaramaṇḍanā**. Maṇivaṇṇacchavikaraṇādīhi pattassa maṇḍanā **pattamaṇḍanā**. Cittakammādīhi puggalikasenāsanassa maṇḍanā **senāsanamaṇḍanā**. **Imassa vā pūtikāyassā**ti imassa manussasarīrassa. Yathā hi tadahujātopi siṅgālo jarasiṅgālotveva ūruppamāṇāpi ca gaḷocilatā pūtilatātveva saṅkhaṃ gacchati, evaṃ suvaṇṇavaṇṇopi manussakāyo pūtikāyotveva vuccati. Tassa antarantarā rattavaṇṇapaṇḍuvaṇṇādīhi nivāsanapārupanādīhi sajjanā **maṇḍanā** nāma. **Bāhirānaṃ vā parikkhārāna**nti ṭhapetvā pattacīvaraṃ sesaparikkhārānaṃ; athavā yā esā cīvaramaṇḍanā pattamaṇḍanāti vuttā, sā tehi vā parikkhārehi kāyassa maṇḍanā tesaṃ vā bāhiraparikkhārānaṃ maṇḍetvā ṭhapanavasena maṇḍanāti evamettha attho veditabbo. **Maṇḍanā vibhūsanā**ti ettha ūnaṭṭhānassa pūraṇavasena **maṇḍanā,** chavirāgādivasena **vibhūsanā**ti veditabbā. **Keḷanā**ti kīḷanā. **Parikeḷanā**ti parikīḷanā. **Giddhikatā**ti gedhayuttatā. **Giddhikatta**nti tasseva vevacanaṃ. Capalabhāvo **capalatā**. Tathā **cāpalyaṃ. Idaṃ vuccatī**ti idaṃ cāpalyaṃ nāma vuccati, yena samannāgato puggalo vassasatikopi samāno tadahujātadārako viya hoti.

855. Asabhāgavuttiniddese **vippaṭikūlaggāhitā**ti ananulomaggāhitā. **Vipaccanīkasātatā**ti vipaccanīkena paṭiviruddhakaraṇena sukhāyanā. Anādarabhāvo **anādariyaṃ**. Tathā **anādariyatā**. Agāravassa bhāvo **agāravatā**. Jeṭṭhakabhāvassa akaraṇaṃ **appatissavatā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ asabhāgavutti nāma vuccati; visabhāgajīvikatāti attho; yāya samannāgato puggalo mātaraṃ pitaraṃ vā gilānaṃ paṭivattitvāpi na oloketi; pitusantakassa kāraṇā mātarā saddhiṃ, mātusantakassa kāraṇā pitarā saddhiṃ kalahaṃ karoti; visabhāgajīvitaṃ jīvati, mātāpitūnaṃ santakassa kāraṇā jeṭṭhena vā kaniṭṭhena vā bhātarā saddhiṃ kalahaṃ karoti, nillajjavacanaṃ vadati, ācariyassa vā upajjhāyassa vā vattapaṭivattaṃ na karoti, gilānaṃ na upaṭṭhāti, buddhassa bhagavato cetiyadassanaṭṭhāne uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, kheḷampi siṅghāṇikampi chaḍḍeti, chattaṃ dhāreti, upāhanā āruyha gacchati, buddhasāvakesu na lajjati, saṅghe cittīkāraṃ na karoti, mātimattapitimattādīsu garuṭṭhānīyesu hirottappaṃ na paccupaṭṭhāpeti. Tassevaṃ pavattamānassa sabbā pesā kiriyā mātarītiādīsupi vatthūsu asabhāgavuttitā nāma hoti.

856. Aratiniddese **pantesū**ti dūresu vivittesu vā. **Adhikusalesū**ti samathavipassanādhammesu. **Aratī**ti ratipaṭikkhepo. **Aratitā**ti aramaṇākāro. **Anabhiratī**ti anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇā**ti anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitā**ti ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitā**ti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

857. Tandīniddese **tandī**ti jātiālasiyaṃ. **Tandiyanā**ti tandiyanākāro. **Tandimanakatā**ti tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ**. Ālasyāyanākāro **ālasyāyanā**. Alasyāyitassa bhāvo **ālasyāyitattaṃ**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasiyaṃ kathitaṃ.

858. Vijambhitāniddese **jambhanā**ti phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā. Ānamanā**ti purato namanā. **Vinamanā**ti pacchato namanā. **Sannamanā**ti samantato namanā. **Paṇamanā**ti yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kismiñcideva gahetvā ujukaṃ kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddhaṃ ṭhapanā. **Byādhiyaka**nti uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṃ.

859. Bhattasammadaniddese **bhuttāvissā**ti bhuttavato. **Bhattamucchā**ti bhattagelaññaṃ; balavabhattena hi mucchāpatto viya hoti. **Bhattakilamatho**ti bhattena kilantabhāvo. **Bhattapariḷāho**ti bhattadaratho. Tasmiñhi samaye pariḷāhuppattiyā upahatindriyo hoti, kāyo jīrati. **Kāyaduṭṭhulla**nti bhattaṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

860. Cetaso līnattaniddeso heṭṭhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttatthoyeva. Imehi pana sabbehipi padehi kilesavasena cittassa gilānākāro kathitoti veditabbo.

861. Kuhanāniddese **lābhasakkārasilokasannissitassā**ti lābhañca sakkārañca kittisaddañca nissitassa, patthayantassāti attho. **Pāpicchassā**ti asantaguṇadīpanakāmassa. **Icchāpakatassā**ti icchāya apakatassa, upaddutassāti attho.

Ito paraṃ yasmā paccayapaṭisevana sāmantajappanairiyāpathasannissitavasena mahāniddese tividhaṃ kuhanavatthu āgataṃ, tasmā tividhampi taṃ dassetuṃ **paccayapaṭisevanasaṅkhātena vā**ti evamādi āraddhaṃ. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasseva sato pāpicchataṃ nissāya paṭikkhipanena, te ca gahapatike attani suppatiṭṭhitasaddhe ñatvā puna tesaṃ 'aho ayyo appiccho, na kiñci paṭiggaṇhituṃ icchati, suladdhaṃ vata no assa sace appamattakaṃ kiñci paṭiggaṇheyyā'ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanentānaṃ tadanuggahakāmataṃyeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhuti asītisakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Vuttampi cetaṃ mahāniddese (mahāni. 87) –

> ''Katamaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthu? Idha gahapatikā bhikkhuṃ nimantenti cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārehi. So pāpiccho icchāpakato atthiko cīvara …pe… parikkhārānaṃ bhiyyokamyataṃ upādāya cīvaraṃ paccakkhāti, piṇḍapātaṃ paccakkhāti, senāsanaṃ paccakkhāti, gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paccakkhāti. So evamāha – ''kiṃ samaṇassa mahagghena cīvarena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo susānā vā saṅkārakūṭā vā pāpaṇikā vā nantakāni uccinitvā saṅghāṭiṃ katvā dhāreyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena piṇḍapātena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo uñchācariyāya piṇḍiyālopena jīvikaṃ kappeyya. Kiṃ samaṇassa mahagghena senāsanena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo rukkhamūliko vā assa sosāniko vā abbhokāsiko vā. Kiṃ samaṇassa mahagghena gilānapaccayabhesajjaparikkhārena? Etaṃ sāruppaṃ yaṃ samaṇo pūtimuttena vā harītakīkhaṇḍena vā osadhaṃ kareyyāti. Tadupādāya lūkhaṃ cīvaraṃ dhāreti, lūkhaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjati, lūkhaṃ senāsanaṃ paṭisevati, lūkhaṃ gilānapaccayabhesajjaparikkhāraṃ paṭisevati. Tamenaṃ gahapatikā evaṃ jānanti – 'ayaṃ samaṇo appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho āraddhavīriyo dhutavādo'ti bhiyyo bhiyyo nimantenti cīvara… pe… parikkhārehi. So evamāha – 'tiṇṇaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati – saddhāya sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati, deyyadhammassa…pe… dakkhiṇeyyānaṃ sammukhībhāvā saddho kulaputto bahuṃ puññaṃ pasavati. Tumhākañcevāyaṃ saddhā atthi, deyyadhammo ca saṃvijjati, ahañca paṭiggāhako. Sacāhaṃ na paṭiggahessāmi, evaṃ tumhe puññena paribāhirā bhavissatha; na mayhaṃ iminā attho, apica tumhākaṃ eva anukampāya paṭiggaṇhāmī'ti. Tadupādāya bahumpi cīvaraṃ paṭiggaṇhāti, bahumpi piṇḍapātaṃ…pe… bhesajjaparikkhāraṃ paṭiggaṇhāti. Yā evarūpā bhākuṭikā

bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ – idaṃ vuccati paccayapaṭisevanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti.

Pāpicchasseva pana sato uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yathāha – ''katamaṃ sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthu? Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo 'evaṃ maṃ jano sambhāvessatī'ti ariyadhammasannissitaṃ vācaṃ bhāsati – 'yo evarūpaṃ cīvaraṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati; 'yo evarūpaṃ pattaṃ, lohathālakaṃ, dhamakaraṇaṃ, parisāvanaṃ, kuñcikaṃ, upāhanaṃ, kāyabandhanaṃ, āyogaṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati; 'yassa evarūpo upajjhāyo, ācariyo, samānupajjhāyo, samānācariyako, mitto sandiṭṭho, sambhatto, sahāyo; yo evarūpe vihāre vasati – aḍḍhayoge, pāsāde, hammiye, guhāyaṃ, leṇe, kuṭiyā, kūṭāgāre, aṭṭe, māḷe, udosite, uddaṇḍe, upaṭṭhānasālāyaṃ, maṇḍape, rukkhamūle vasati, so samaṇo mahesakkho'ti bhaṇati.

''Atha vā korajikakorajiko bhākuṭikabhākuṭiko kuhakakuhako lapakalapako mukhasambhāvito 'ayaṃ samaṇo imāsaṃ evarūpānaṃ santānaṃ vihārasamāpattīnaṃ lābhī'ti tādisaṃ gambhīraṃ gūḷhaṃ nipuṇaṃ paṭicchannaṃ lokuttaraṃ suññatāpaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ katheti. Yā evarūpā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ – idaṃ vuccati sāmantajappanasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti.

Pāpicchasseva pana sato sambhāvanādhippāyakatena iriyāpathena vimhāpanaṃ iriyāpathasannissitaṃ kuhanavatthūti veditabbaṃ. Yathāha – ''katamaṃ iriyāpathasaṅkhātaṃ kuhanavatthu? Idhekacco pāpiccho icchāpakato sambhāvanādhippāyo 'evaṃ maṃ jano sambhāvessatī'ti gamanaṃ saṇṭhapeti, sayanaṃ saṇṭhapeti, paṇidhāya gacchati, paṇidhāya tiṭṭhati, paṇidhāya nisīdati, paṇidhāya seyyaṃ kappeti, samāhito viya gacchati, samāhito viya tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti, āpāthakajjhāyīva hoti. Yā evarūpā iriyāpathassa āṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā bhākuṭikā bhākuṭiyaṃ kuhanā kuhāyanā kuhitattaṃ – idaṃ vuccati iriyāpathasaṅkhātaṃ kuhanavatthū''ti.

Tattha **paccayapaṭisevanasaṅkhātenā**ti paccayapaṭisevananti evaṃ saṅkhātena paccayapaṭisevanena. **Sāmantajappitenā**ti samīpe bhaṇitena. **Iriyāpathassā**ti catuiriyāpathassa. **Āṭhapanā**ti ādiṭhapanā, ādarena vā ṭhapanā. **Ṭhapanā**ti ṭhapanākāro. **Saṇṭhapanā**ti abhisaṅkharaṇā, pāsādikabhāvakaraṇanti vuttaṃ hoti. **Bhākuṭikā**ti padhānapurimaṭṭhitabhāvadassanena bhākuṭikaraṇaṃ, mukhasaṅkocoti vuttaṃ hoti. Bhākuṭikaraṇaṃ sīlamassāti bhākuṭiko; bhākuṭikassa bhāvo **bhākuṭiyaṃ. Kuhanā**ti vimhāpanaṃ, kuhassa āyanā **kuhāyanā**. Kuhitassa bhāvo **kuhitatta**nti.

862. Lapanāniddese **ālapanā**ti vihāraṃ āgatamanusse disvā kimatthāya bhonto āgatā? Kiṃ bhikkhū nimantetuṃ? Yadi evaṃ gacchatha; ahaṃ pacchato bhikkhū gahetvā āgacchāmī'ti evaṃ āditova lapanā. Atha vā attānaṃ upanetvā 'ahaṃ tisso, mayi rājā pasanno, mayi asuko ca asuko ca rājamahāmatto pasanno'ti evaṃ attupanāyikā lapanā ālapanā. **Lapanā**ti puṭṭhassa sato vuttappakārameva lapanaṃ. **Sallapanā**ti gahapatikānaṃ ukkaṇṭhane bhītassa okāsaṃ datvā suṭṭhu lapanā. **Ullapanā**ti 'mahākuṭumbiko, mahānāviko, mahādānapatī'ti evaṃ uddhaṃ katvā lapanā. **Samullapanā**ti sabbatobhāgena uddhaṃ katvā lapanā. **Unnahanā**ti 'upāsakā, pubbe īdise kāle dānaṃ detha; idāni kiṃ na dethā'ti evaṃ yāva 'dassāma, bhante, okāsaṃ na labhāmā'tiādīni vadanti tāva uddhaṃ nahanā, veṭhanāti vuttaṃ hoti. Atha vā ucchuhatthaṃ disvā 'kuto āgatā, upāsakā'ti pucchati. 'Ucchukhettato, bhante'ti. 'Kiṃ tattha ucchu madhura'nti? 'Khāditvā, bhante, jānitabba'nti. 'Na, upāsakā, bhikkhussa 'ucchuṃ dethā'ti vattuṃ vaṭṭatī'ti yā evarūpā nibbeṭhentassāpi veṭhanakakathā, sā unnahanā. Sabbatobhāgena punappunaṃ unnahanā **samunnahanā. Ukkācanā**ti 'etaṃ kulaṃ maṃyeva jānāti, sace ettha deyyadhammo uppajjati, mayhameva detī'ti evaṃ ukkhipitvā kācanā ukkācanā; uddīpanāti vuttaṃ hoti.

Telakandarikavatthu cettha vattabbaṃ. Dve kira bhikkhū ekaṃ gāmaṃ pavisitvā āsanasālāya nisīditvā ekaṃ kumārikaṃ disvā pakkosiṃsu. Tāya āgatāya tatreko ekaṃ pucchi – 'ayaṃ, bhante, kassa kumārikā'ti? 'Amhākaṃ upaṭṭhāyikāya telakandarikāya dhītā, āvuso. Imissā mātā mayi gehaṃ gate sappiṃ dadamānā ghaṭeneva deti, ayampi mātā viya ghaṭeneva detī'ti ukkāceti.

Sabbatobhāgena punappunaṃ ukkācanā **samukkācanā. Anuppiyabhāṇitā**ti saccānurūpaṃ vā dhammānurūpaṃ vā anapaloketvā punappunaṃ piyabhaṇanameva. **Cāṭukamyatā**ti nīcavuttitā; attānaṃ heṭṭhato ṭhapetvā vattanaṃ. **Muggasūpyatā**ti muggasūpasadisatā. Yathā muggesu paccamānesu kocideva na paccati, avasesā paccanti; evaṃ yassa puggalassa vacane kiñcideva saccaṃ hoti, sesaṃ alikaṃ – ayaṃ puggalo muggasūpyoti vuccati. Tassa bhāvo muggasūpyatā. **Pāribhaṭayatā**ti pāribhaṭayabhāvo. Yo hi kuladārake dhātī viya aṅkena vā khandhena vā paribhaṭati, dhāretīti attho; tassa paribhaṭassa kammaṃ pāribhaṭayaṃ; pāribhaṭayassa bhāvo pāribhaṭayatāti.

863. Nemittikatāniddese **nimitta**nti yaṃkiñci paresaṃ paccayadānasaṃyojanakaṃ kāyavacīkammaṃ.

Nimittakammanti nimittassa karaṇakosallaṃ.

Tatridaṃ vatthu – eko kira piṇḍapātiko upaṭṭhākakammārassa gehadvāraṃ gantvā 'kiṃ bhante'ti pucchito cīvarantarena hatthaṃ nīharitvā vāsipaharaṇākāraṃ akāsi. Kammāro 'sallakkhitaṃ me, bhante'ti vāsiṃ katvā adāsi. **Obhāso**ti paccayapaṭisaṃyuttakathā. **Obhāsakamma**nti vacchakapālake disvā 'kiṃ ime vacchā khīragovacchā, takkagovacchā'ti pucchitvā 'khīragovacchā, bhante'ti vutte 'na khīragovacchā, yadi khīragovacchā siyuṃ bhikkhūpi khīraṃ labheyyu'nti evamādinā nayena tesaṃ dārakānaṃ mātāpitūnaṃ nivedetvā khīradāpanādikaṃ obhāsakaraṇaṃ. **Sāmantajappā**ti samīpaṃ katvā jappanaṃ.

Jātakabhāṇakavatthu cettha kathetabbaṃ. Eko kira jātakabhāṇakatthero bhuñjitukāmo upaṭṭhāyikāya gehaṃ pavisitvā nisīdi. Sā adātukāmā 'taṇḍulā natthī'ti bhaṇantī taṇḍule āharitukāmā viya paṭivissakagharaṃ gatā. Bhikkhu antogabbhaṃ pavisitvā olokento kavāṭakoṇe ucchuṃ, bhājane guḷaṃ, piṭake loṇamacchaphālaṃ, kumbhiyaṃ taṇḍule, ghaṭe ghataṃ disvā nikkhamitvā nisīdi. Gharaṇī 'taṇḍulaṃ nālattha'nti āgatā. Thero 'upāsike, ajja bhikkhā na sampajjissatī'ti paṭikacceva nimittaṃ addasa'nti āha. 'Kiṃ, bhante'ti? 'Kavāṭakoṇe nikkhittaṃ ucchuṃ viya sappaṃ addasaṃ; 'taṃ paharissāmī'ti olokento bhājane ṭhapitaṃ guḷapiṇḍaṃ viya pāsāṇaṃ leḍḍukena; pahaṭena sappena kataṃ, piṭake nikkhittaloṇamacchaphālasadisaṃ, phaṇaṃ; tassa taṃ leḍḍuṃ ḍaṃsitukāmassa, kumbhiyā taṇḍulasadise dante; athassa kupitassa, ghaṭe pakkhittaghatasadisaṃ, mukhato nikkhamantaṃ visamissakaṃ kheḷa'nti. Sā 'na sakkā muṇḍakaṃ vañcetu'nti ucchuṃ datvā odanaṃ pacitvā ghataguḷamacchehi saddhiṃ adāsīti. Evaṃ samīpaṃ katvā jappanaṃ sāmantajappāti veditabbaṃ. **Parikathā**ti yathā taṃ labhati tathā parivattetvā parivattetvā kathanaṃ.

864. Nippesikatāniddese **akkosanā**ti dasahi akkosavatthūhi akkosanā. **Vambhanā**ti paribhavitvā kathanaṃ. **Garahanā**ti 'assaddho appasanno'tiādinā nayena dosāropanā. **Ukkhepanā**ti 'mā etaṃ ettha kathethā'ti vācāya ukkhipanaṃ. Sabbatobhāgena savatthukaṃ sahetukaṃ katvā ukkhepanā **samukkhepanā**. Athavā adentaṃ 'aho dānapatī'ti evaṃ ukkhipanaṃ **ukkhepanā**. 'Mahādānapatī'ti evaṃ suṭṭhu ukkhepanā **samukkhepanā. Khipanā**ti 'kiṃ imassa jīvitaṃ bījabhojino'ti evaṃ uppaṇḍanā. **Saṅkhipanā**ti 'kiṃ imaṃ adāyakoti bhaṇatha yo niccakālaṃ sabbesampi natthīti vacanaṃ detī'ti evaṃ suṭṭhutaraṃ uppaṇḍanā. **Pāpanā**ti adāyakattassa avaṇṇassa vā pāpanaṃ. Sabbatobhāgena pāpanā **sampāpanā**. **Avaṇṇahārikā**ti 'evaṃ me avaṇṇabhayāpi dassatī'ti gehato gehaṃ, gāmato gāmaṃ, janapadato janapadaṃ avaṇṇaharaṇaṃ. **Parapiṭṭhimaṃsikatā**ti purato madhuraṃ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsitā. Esā hi abhimukhaṃ oloketuṃ asakkontassa parammukhānaṃ piṭṭhimaṃsakhādanaṃ viya hoti. Tasmā parapiṭṭhimaṃsikatāti vuttā. **Ayaṃ vuccati nippesikatā**ti ayaṃ yasmā veḷupesikā viya abbhaṅgaṃ parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā vā gandhajātaṃ nipisitvā gandhamagganā viya paraguṇe nipisitvā vicuṇṇetvā esā lābhamagganā hoti, tasmā nippesikatāti vuccatīti.

865. Lābhena lābhaṃ nijigīsanatāniddese **nijigīsanatā**ti magganā. **Ito laddha**nti imamhā gehā laddhaṃ. **Amutrā**ti amukamhi gehe. **Eṭṭhī**ti icchanā. **Gaveṭṭhī**ti magganā. **Pariyeṭṭhī**ti punappunaṃ magganā. Ādito paṭṭhāya laddhaṃ laddhaṃ bhikkhaṃ tatra tatra kuladārakānaṃ datvā ante khīrayāguṃ labhitvā gatabhikkhuvatthu cettha kathetabbaṃ. **Esanā**tiādīni **eṭṭhī**tiādīnaṃ vevacanāni, tasmā **eṭṭhī**ti esanā, **gaveṭṭhī**ti gavesanā, **pariyeṭṭhī**ti pariyesanā. Iccevamettha yojanā veditabbā.

866. Seyyamānaniddese **jātiyā**ti khattiyabhāvādijātisampattiyā. **Gottenā**ti gotamagottādinā ukkaṭṭhagottena. **Kolaputtiyenā**ti mahākulabhāvena. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti vaṇṇasampannasarīratāya. Sarīrañhi pokkharanti vuccati, tassa vaṇṇasampattiyā abhirūpabhāvenāti attho. **Dhanenā**tiādīni uttānatthāneva. **Mānaṃ jappetī**ti etesu yena kenaci vatthunā 'seyyohamasmī'ti mānaṃ pavatteti karoti.

867. Sadisamānaniddese **mānaṃ jappetī**ti etesu yena kenaci vatthunā 'sadisohamasmī'ti mānaṃ pavatteti. Ayamettha atthato viseso. Pāḷiyaṃ pana nānākaraṇaṃ natthi.

868. Hīnamānaniddese **omānaṃ jappetī**ti heṭṭhāmānaṃ pavatteti. **Omāno**ti lāmako heṭṭhāmāno. **Omaññanā omaññitatta**nti ākārabhāvaniddeso. **Hīḷanā**ti jātiādīhi attajigucchanā. **Ohīḷanā**ti atirekato hīḷanā. **Ohīḷitatta**nti tasseva bhāvaniddeso. **Attuññā**ti attānaṃ hīnaṃ katvā jānanā. **Attāvaññā**ti attānaṃ avajānanā. **Attaparibhavo**ti jātiādisampattināmameva jātāti attānaṃ paribhavitvā maññanā. Evamime tayo mānā puggalaṃ anissāya jātiādivatthuvaseneva kathitā. Tesu ekeko tiṇṇampi seyyasadisahīnānaṃ uppajjati. Tattha 'seyyohamasmī'ti māno seyyasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. 'Sadisohamasmī'ti māno sadisasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno. 'Hīnohamasmī'ti māno hīnasseva yāthāvamāno, sesānaṃ ayāthāvamāno.

869. **Tattha katamo seyyassa seyyohamasmī**tiādayo pana nava mānā puggalaṃ nissāya kathitā. Tesu tayo tayo ekekassa uppajjanti. Tattha **dahatī**ti ṭhapeti. **Taṃ nissāyā**ti taṃ seyyato dahanaṃ nissāya. Ettha pana seyyassa seyyohamasmīti māno rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi 'raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī’ti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi ‘sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī’ti etaṃ mānaṃ karoti.

870. **Seyyassa sadisohamasmī**ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi ‘raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa’nti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi ‘sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaraṇa’nti etaṃ mānaṃ karoti.

871. **Seyyassa hīnohamasmī**ti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanaṃ vā vāhanāni vā sampannāni na honti, so ‘mayhaṃ rājāti vohārasukhamattameva; kiṃ rājā nāma aha’nti etaṃ mānaṃ karoti. Pabbajitopi ‘appalābhasakkāro ahaṃ. Dhammakathiko bahussuto mahātheroti kathāmattameva. Kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ yassa me lābhasakkāro natthī’ti etaṃ mānaṃ karoti.

872. **Sadisassa seyyohamasmī**ti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco hi raṭṭhiyo vā ‘bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī’ti vā ‘mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇa’nti vā ‘amaccoti nāmamattameva mayhaṃ; ghāsacchādanamattampi me natthi. Kiṃ amacco nāmāha’nti ete māne karoti.

875. **Hīnassa seyyohamasmī**ti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi ‘mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi’ aññe jīvituṃ asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā. Ahaṃ pana paveṇīāgatattā seyyo’ti vā ‘paveṇīāgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ kiṃ mayhaṃ nānākaraṇa’nti vā ‘kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato. Mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṃ natthi. Kiṃ dāso nāma aha’nti vā ete māne karoti. Yathā ca dāso evaṃ pukkusacaṇḍālādayopi ete māne karontiyeva.

Ettha ca ‘seyyassa seyyohamasmī’ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā ‘sadisassa sadisohamasmī’ti ‘hīnassa hīnohamasmī’ti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhā.

878. Evaṃ savatthuke māne kathetvā idāni avatthukaṃ nibbattitamānameva dassetuṃ **tattha katamo māno**tiādi vuttaṃ.

879. Atimānaniddese seyyādivasena puggalaṃ anāmasitvā jātiādīnaṃ vatthuvaseneva niddiṭṭho. Tattha **atimaññatī**ti ‘jātiādīhi mayā sadiso natthī’ti atikkamitvā maññati.

880. Mānātimānaniddese **yo evarūpo**ti yo eso ‘ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ahaṃ hīnataro’ti uppanno māno. Ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimānoti dassetuṃ evamāha.

881. Omānaniddeso hīnamānaniddesasadisoyeva. Veneyyavasena pana so ‘hīnohamasmī’ti māno nāma vutto – ayaṃ omāno nāma. Apicettha ‘tvaṃ jātimā, kākajāti viya te jāti; tvaṃ gottavā, caṇḍālagottaṃ viya te gottaṃ; tuyhaṃ saro atthi, kākassaro viya te saro’ti evaṃ attānaṃ heṭṭhā katvā pavattanavasena ayaṃ omānoti veditabbo.

882. Adhimānaniddese **appatte pattasaññitā**ti cattāri saccāni appatvā pattasaññitāya. **Akate**ti catūhi maggehi kattabbakicce akateyeva. **Anadhigate**ti catusaccadhamme anadhigate. **Asacchikate**ti arahattena apaccakkhakate. **Ayaṃ vuccati adhimāno**ti ayaṃ adhigatamāno nāma vuccati.

Ayaṃ pana kassa uppajjati, kassa nuppajjatīti? Ariyasāvakassa tāva nuppajjati. So hi maggaphalanibbānapahīnakilesāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇena sañjātasomanasso ariyaguṇapaṭivedhe nikkaṅkho. Tasmā sotāpannādīnaṃ ‘ahaṃ sakadāgāmī’tiādivasena māno nuppajjati; dussīlassāpi nuppajjati; so hi ariyaguṇādhigame nirāsova. Sīlavatopi pariccattakammaṭṭhānassa niddārāmatādimanuyuttassa nuppajjati.

Parisuddhasīlassa pana kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavatthapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa uppajjati; uppanne ca suddhasamathalābhī vā suddhavipassanālābhī vā antarā ṭhapeti. So hi dasapi vīsampi tiṃsampi vassāni kilesasamudācāraṃ apassanto ‘ahaṃ sotāpanno’ti vā ‘sakadāgāmī’ti vā ‘anāgāmī’ti vā maññati. Samathavipassanālābhī pana arahatteyeva ṭhapeti. Tassa hi samādhibalena kilesā vikkhambhitā, vipassanābalena saṅkhārā supariggahitā. Tasmā saṭṭhipi vassāni asītipi vassāni vassasatampi kilesā na samudācaranti; khīṇāsavasseva cittacāro hoti. So evaṃ dīgharattaṃ kilesasamudācāraṃ apassanto antarā aṭṭhatvāva ‘arahā aha’nti maññati, uccamālaṅkavāsī mahānāgatthero viya, haṅkanakavāsī mahādattatthero viya, cittalapabbate niṅkapoṇṇapadhānagharavāsī cūḷasumatthero viya ca.

Tatridaṃ ekavatthuparidīpanaṃ – talaṅgaravāsī dhammadinnatthero kira nāma eko pabhinnapaṭisambhido mahākhīṇāsavo mahato bhikkhusaṅghassa ovādadāyako ahosi. So ekadivasaṃ attano divāṭṭhāne nisīditvā ‘kinnu kho amhākaṃ ācariyassa uccatalaṅkavāsīmahānāgattherassa samaṇakiccaṃ matthakaṃ patto, no’ti āvajjanto puthujjanabhāvamevassa disvā ‘mayi agacchante puthujjanakālakiriyameva karissatī’ti ca ñatvā iddhiyā vehāsaṃ uppatitvā divāṭṭhāne nisinnassa therassa samīpe orohitvā vanditvā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi. ‘Kiṃ, āvuso dhammadinna, akāle āgatosī’ti ca vutto ‘pañhaṃ, bhante, pucchituṃ āgatomhī’ti āha.

Tato ‘pucchāvuso, jānamāno kathayissāmī’ti vutto pañhāsahassaṃ pucchi. Thero pucchitapucchitaṃ pañhaṃ asajjamānova kathesi. Tato ‘atitikkhaṃ te, bhante, ñāṇaṃ. Kadā tumhehi ayaṃ dhammo adhigato’ti vutto ‘ito saṭṭhivassakāle, āvuso’ti āha. ‘Samādhimpi, bhante, vaḷañjethā’ti? ‘Na idaṃ, āvuso, bhāriya’nti. ‘Tena hi, bhante, ekaṃ hatthiṃ māpethā’ti. Thero sabbasetaṃ hatthiṃ māpesi. ‘Idāni, bhante, yathā ayaṃ hatthī añcitakaṇṇo pasāritanaṅguṭṭho soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā bheravaṃ koñcanādaṃ karonto tumhākaṃ abhimukho āgacchati tathā taṃ karothā’ti. Thero tathā katvā vegena āgacchato hatthissa bheravaṃ ākāraṃ disvā uṭṭhāya palāyituṃ āraddho. Tamenaṃ khīṇāsavatthero hatthaṃ pasāretvā cīvarakaṇṇe gahetvā ‘bhante, khīṇāsavassa sārajjaṃ nāma hotī’ti āha. So tasmiṃ kāle attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā ‘avassayo me, āvuso dhammadinna, hohī’ti vatvā pādamūle ukkuṭikaṃ nisīdi. ‘Bhante, tumhākaṃ avassayo bhavissāmiccevāhaṃ āgato, mā cintayitthā’ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Thero kammaṭṭhānaṃ gahetvā caṅkamaṃ āruyha tatiye padavāre aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi. Thero kira dosacarito ahosi.

883. Asmimānaniddese **rūpaṃ asmīti māno**ti ‘ahaṃ rūpa’nti uppannamāno. **Chando**ti mānaṃ anugatacchandova. Tathā **anusayo**. Vedanādīsupi eseva nayo.

884. Micchāmānaniddese **pāpakena vā kammāyatanenā**ti ādīsu **pāpakaṃ kammāyatanaṃ** nāma kevaṭṭamacchabandhanesādādīnaṃ kammaṃ. **Pāpakaṃ sippāyatanaṃ** nāma macchajālakhipanakuminakaraṇesu ceva pāsaoḍḍanasūlāropanādīsu ca chekatā. **Pāpakaṃ vijjāṭṭhānaṃ** nāma yā kāci parūpaghātavijjā. **Pāpakaṃ sutaṃ** nāma bhāratayuddhasītāharaṇādipaṭisaṃyuttaṃ. **Pāpakaṃ paṭibhānaṃ** nāma dubbhāsitayuttaṃ kappanāṭakavilappanādipaṭibhānaṃ. **Pāpakaṃ sīlaṃ** nāma ajasīlaṃ gosīlaṃ. **Vatampi** ajavatagovatameva. **Pāpikā diṭṭhi** pana dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatesu yā kāci diṭṭhi.

885. Ñātivitakkaniddesādīsu ‘mayhaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā’ti evaṃ pañcakāmaguṇasannissitena gehasitapemena ñātake ārabbha uppannavitakkova **ñātivitakko** nāma. ‘Khayaṃ gatā vayaṃ gatā saddhā pasannā’ti evaṃ pavatto pana ñātivitakko nāma na hoti.

886. ‘Amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso’ti tuṭṭhamānassa gehasitapemavaseneva uppannavitakko **janapadavitakko** nāma. ‘Amhākaṃ janapade manussā saddhā pasannā khayaṃ gatā vayaṃ gatā’ti evaṃ pavatto pana janapadavitakko nāma na hoti.

887. Amaratthāya vitakko, amaro vā vitakkoti **amaravitakko**. Tattha ‘ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaro’ti dukkarakārikaṃ karontassa tāya dukkarakārikāya paṭisaṃyutto vitakko amaratthāya vitakko nāma. Diṭṭhigatiko pana ‘sassataṃ vadesī’tiādīni puṭṭho ‘evantipi me no, tathātipi me no’ aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no’ti (dī. ni. 1.62) vikkhepaṃ āpajjati, tassa so diṭṭhigatapaṭisaṃyutto vitakko. Yathā amaro nāma maccho udake gahetvā māretuṃ na sakkā, ito cito ca dhāvati, gāhaṃ na gacchati; evameva ekasmiṃ pakkhe asaṇṭhahanato na maratīti amaro nāma hoti. Taṃ duvidhampi ekato katvā **ayaṃ vuccati amaravitakko**ti vuttaṃ.

888. **Parānuddayatāpaṭisaṃyutto**ti anuddayatāpatirūpakena gehasitapemena paṭisaṃyutto. **Sahanandī**tiādīsu upaṭṭhākesu nandantesu socantesu ca tehi saddhiṃ diguṇaṃ nandati, diguṇaṃ socati; tesu sukhitesu diguṇaṃ sukhito hoti, dukkhitesu diguṇaṃ dukkhito hoti. **Uppannesu kiccakaraṇīyesū**ti tesu mahantesu vā khuddakesu vā kammesu uppannesu. **Attanā vā yogaṃ āpajjatī**ti tāni tāni kiccāni sādhento paññattiṃ vītikkamati, sallekhaṃ kopeti. **Yo tatthā**ti yo tasmiṃ saṃsaṭṭhavihāre, tasmiṃ vā yogāpajjane gehasito vitakko – ayaṃ parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko nāma.

889. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto**ti cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhiṃ ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto.

890. **Anavaññattipaṭisaṃyutto**ti ‘aho vata maṃ pare na avajāneyyuṃ, na pothetvā viheṭhetvā katheyyu’nti evaṃ anavaññātabhāvapatthanāya saddhiṃ uppajjanavitakko. **Yo tattha gehasito**ti yo tasmiṃ ‘mā maṃ pare avajāniṃsū’ti uppanne citte pañcakāmaguṇasaṅkhātagehanissito hutvā uppannavitakko. Sesaṃ sabbattha pākaṭamevāti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

(2.) Dukaniddesavaṇṇanā

891. Dukesu kodhaniddesādayo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Heṭṭhā anāgatesu pana upanāhaniddesādīsu pubbakālaṃ kodhaṃ upanayhatīti aparakālakodho **upanāho** nāma. Upanayhanākāro **upanayhanā**. Upanayhitassa bhāvo **upanayhitattaṃ. Aṭṭhapanā**ti paṭhamuppannassa anantaraṭṭhapanā mariyādaṭṭhapanā vā. **Ṭhapanā**ti pakatiṭhapanā. **Saṇṭhapanā**ti sabbatobhāgena punappunaṃ āghātaṭṭhapanā. **Anusaṃsandanā**ti paṭhamuppannena kodhena saddhiṃ antaraṃ adassetvā ekībhāvakaraṇā. **Anuppabandhanā**ti purimena saddhiṃ pacchimassa ghaṭanā. **Daḷhīkamma**nti thirakaraṇaṃ. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ upanandhanalakkhaṇo veraṃ appaṭinissajjanaraso upanāhoti vuccati; yena samannāgato puggalo veraṃ nissajjituṃ na sakkoti; 'evaṃ nāma maṃ esa vattuṃ ananucchaviko'ti aparāparaṃ anubandhati; ādittapūtialātaṃ viya jalateva; dhoviyamānaṃ acchacammaṃ viya, vasātelamakkhitapilotikā viya ca na parisujjhati.

892. Makkhanabhāvavasena **makkho;** paraguṇamakkhanāya pavattentopi attano kāraṇaṃ, gūthapaharaṇakaṃ gūtho viya, paṭhamataraṃ makkhetīti attho. Tato parā dve ākārabhāvaniddesā. Niṭṭhurabhāvo **niṭṭhuriyaṃ;** 'taṃ nissāya ettakampi natthī'ti kheḷapātananti attho. **Niṭṭhuriyakamma**nti niṭṭhuriyakaraṇaṃ. Gahaṭṭho vā hi gahaṭṭhaṃ, bhikkhu vā bhikkhuṃ nissāya vasanto appamattakeneva kujjhitvā 'taṃ nissāya ettakampi natthī'ti kheḷaṃ pātetvā pādena maddanto viya niṭṭhuriyaṃ nāma karoti. Tassa taṃ kammaṃ niṭṭhuriyakammanti vuccati. Lakkhaṇādito panesa paraguṇamakkhanalakkhaṇo makkho, tesaṃ vināsanaraso, parena sukatānaṃ kiriyānaṃ avacchādanapaccupaṭṭhāno.

Paḷāsatīti **paḷāso;** parassa guṇe dassetvā attano guṇehi samaṃ karotīti attho. Paḷāsassa āyanā **paḷāsāyanā**. Paḷāso ca so attano jayāharaṇato āhāro cāti **paḷāsāhāro. Vivādaṭṭhāna**nti vivādakāraṇaṃ. **Yugaggāho**ti samadhuraggahaṇaṃ. **Appaṭinissaggo**ti attanā gahitassa appaṭinissajjanaṃ. Lakkhaṇādito panesa yugaggāhalakkhaṇo paḷāso, paraguṇehi attano guṇānaṃ samakaraṇaraso, paresaṃ guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno. Paḷāsī hi puggalo dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati, sākacchamaṇḍale aññena bhikkhunā bahūsu suttesu ca kāraṇesu ca ābhatesupi 'tava ca mama ca vāde kiṃ nāma nānākaraṇaṃ? Nanu majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisameva amhākaṃ vacana'nti vadati. Issāmacchariyaniddesā vuttatthā eva.

894. Māyāniddese **vācaṃ bhāsatī**ti jānaṃyeva 'paṇṇattiṃ vītikkamantā bhikkhū bhāriyaṃ karonti, amhākaṃ pana vītikkamaṭṭhānaṃ nāma natthī'ti upasanto viya bhāsati. **Kāyena parakkamatī**ti 'mayā kataṃ idaṃ pāpakammaṃ mā keci jāniṃsū'ti kāyena vattaṃ karoti. Vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti **māyā**. Māyāvino bhāvo **māyāvitā**. Katvā pāpaṃ puna paṭicchādanato aticca āsaranti etāya sattāti **accāsarā**. Kāyavācākiriyāhi aññathā dassanato vañcetīti **vañcanā**. Etāya sattā nikarontīti **nikati;** micchākarontīti attho. 'Nāhaṃ evaṃ karomī'ti pāpānaṃ vikkhipanato **vikiraṇā**. 'Nāhaṃ evaṃ karomī'ti parivajjanato **pariharaṇā**. Kāyādīhi saṃvaraṇato **gūhanā**. Sabbatobhāgena gūhanā **parigūhanā**. Tiṇapaṇṇehi viya gūthaṃ kāyavacīkammehi pāpaṃ chādetīti **chādanā**. Sabbatobhāgena chādanā **paṭicchādanā**. Na uttānaṃ katvā dassetīti **anuttānīkammaṃ**. Na pākaṭaṃ katvā dassetīti **anāvikammaṃ**. Suṭṭhu chādanā **vocchādanā**. Katapaṭicchādanavasena punapi pāpassa karaṇato **pāpakiriyā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ katapaṭicchādanalakkhaṇā māyā nāma vuccati; yāya samannāgato puggalo bhasmāpaṭicchanno viya aṅgāro, udakapaṭicchanno viya khāṇu, pilotikāpaliveṭhitaṃ viya ca satthaṃ hoti.

Sāṭheyyaniddese **saṭho**ti asantaguṇaparidīpanato na sammā bhāsitā. Sabbatobhāgena saṭho **parisaṭho**. **Yaṃ tatthā**ti yaṃ tasmiṃ puggale. **Saṭha**nti asantaguṇadīpanaṃ kerāṭiyaṃ. **Saṭhatā**ti saṭhākāro. **Kakkaratā**ti padumanālissa viya aparāmasanakkhamo kharapharusabhāvo. **Kakkariya**ntipi tasseva vevacanaṃ. **Parikkhattatā pārikkhattiya**nti padadvayena nikhaṇitvā ṭhapitaṃ viya daḷhakerāṭiyaṃ vuttaṃ. **Idaṃ vuccatī**ti idaṃ attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ sāṭheyyaṃ nāma vuccati; yena samannāgatassa puggalassa kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā.

Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo;
Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavoti.

Evaṃ vuttayakkhasūkarasadiso hoti. **Avijjā**diniddesā vuttatthā eva.

902. Anajjavaniddese **anajjavo**ti anujutākāro. Anajjavabhāvo **anajjavatā**. **Jimhatā**ti candavaṅkatā. **Vaṅkatā**ti gomuttavaṅkatā. **Kuṭilatā**ti naṅgalakoṭivaṅkatā. Sabbehipi imehi padehi kāyavacīcittavaṅkatāva kathitā.

Amaddavaniddese na mudubhāvo **amudutā**. Amaddavākāro **amaddavatā**. Kakkhaḷabhāvo **kakkhaḷiyaṃ**. Maddavakarassa sinehassa abhāvato pharusabhāvo **phārusiyaṃ**. Anīcavuttitāya ujukameva ṭhitacittabhāvo **ujucittatā**. Puna amudutāgahaṇaṃ tassā visesanatthaṃ 'amudutāsaṅkhātā ujucittatā, na ajjavasaṅkhātā ujucittatā'ti.

903. **Akkhanti**niddesādayo khantiniddesādipaṭipakkhato veditabbā.

908. Saṃyojananiddese **ajjhatta**nti kāmabhavo. **Bahiddhā**ti rūpārūpabhavo. Kiñcāpi hi sattā kāmabhave appaṃ kālaṃ vasanti kappassa catutthameva koṭṭhāsaṃ, itaresu tīsu koṭṭhāsesu kāmabhavo suñño hoti tuccho, rūpārūpabhave bahuṃ kālaṃ vasanti, tathāpi nesaṃ yasmā kāmabhave cutipaṭisandhiyo bahukā honti, appā rūpārūpabhavesu, yattha ca cutipaṭisandhiyo bahukā tattha ālayopi patthanāpi abhilāsopi bahu hoti, yattha appā tattha appo, tasmā kāmabhavo ajjhattaṃ nāma jāto, rūpārūpabhavā bahiddhā nāma. Iti ajjhattasaṅkhāte kāmabhave bandhanaṃ **ajjhattasaṃyojanaṃ** nāma, bahiddhāsaṅkhātesu rūpārūpabhavesu bandhanaṃ **bahiddhāsaṃyojanaṃ** nāma. Tattha ekekaṃ pañcapañcavidhaṃ hoti. Tena vuttaṃ ‘‘pañcorambhāgiyāni pañcuddhambhāgiyānī’’ti. Tatrāyaṃ vacanattho – oraṃ vuccati kāmadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ oraṃ bhajantīti orambhāgiyāni. Uddhaṃ vuccati rūpārūpadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ uddhaṃ bhajantīti uddhambhāgiyānīti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

(3.) Tikaniddesavaṇṇanā

909. Tikaniddese tīhi akusalamūlehi vaṭṭamūlasamudācāro kathito. Akusalavitakkādīsu vitakkanavasena **vitakko,** sañjānanavasena **saññā,** sabhāvaṭṭhena **dhātū**ti veditabbā. Duccaritaniddese paṭhamanayo kammapathavasena vibhatto, dutiyo sabbasaṅgāhikakammavasena, tatiyo nibbattitacetanāvaseneva.

914. Āsavaniddese suttantapariyāyena tayova āsavā kathitā.

919. Esanāniddese saṅkhepato **tattha katamā kāmesanā**ti ādinā nayena vutto kāmagavesanarāgo **kāmesanā. Yo bhavesu bhavacchando**tiādinā nayena vutto bhavagavesanarāgo **bhavesanā. Sassato loko**tiādinā nayena vuttā diṭṭhigatikasammatassa brahmacariyassa gavesanā diṭṭhi **brahmacariyesanā**ti veditabbā. Yasmā ca na kevalaṃ rāgadiṭṭhiyo eva esanā, tadekaṭṭhaṃ pana kammampi esanā eva, tasmā taṃ dassetuṃ dutiyanayo vibhatto. Tattha **tadekaṭṭha**nti sampayuttekaṭṭhaṃ veditabbaṃ. Tattha kāmarāgekaṭṭhaṃ kāmāvacarasattānameva pavattati; bhavarāgekaṭṭhaṃ pana mahābrahmānaṃ. Samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantānaṃ jhānaṅgānaṃ assādanakāle akusalakāyakammaṃ hoti, ‘aho sukhaṃ aho sukha’nti vācaṃ bhinditvā assādanakāle vacīkammaṃ, kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasāva assādanakāle manokammaṃ. Antaggāhikadiṭṭhivasena sabbesampi diṭṭhigatikānaṃ caṅkamanādivasena tāni hontiyeva.

920. Vidhāniddese ‘‘kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti, kathaṃvidhaṃ paññavantaṃ vadantī’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.95) ākārasaṇṭhānaṃ vidhā nāma. ‘‘Ekavidhena ñāṇavatthū’’tiādīsu (vibha. 751) koṭṭhāso. ‘‘Vidhāsu na vikampatī’’tiādīsu (theragā. 1079) māno. Idhāpi mānova vidhā nāma. So hi seyyādivasena vidahanato vidhāti vuccati. Ṭhapanaṭṭhena vā vidhā. Tasmā ‘seyyohamasmī’ti evaṃ uppannā mānavidhā mānaṭhapanā **seyyohamasmīti vidhā**ti veditabbā. Sesapadadvayesupi eseva nayo.

921. Bhayaniddese **jātiṃ paṭicca bhaya**nti jātipaccayā uppannabhayaṃ. **Bhayānaka**nti ākāraniddeso. **Chambhitatta**nti bhayavasena gattacalanaṃ. **Lomahaṃso**ti lomānaṃ haṃsanaṃ, uddhaggabhāvo. Iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna **cetaso utrāso**ti sabhāvato dassitaṃ.

922. Tamaniddese vicikicchāsīsena avijjā kathitā. ‘‘Tamandhakāro sammoho, avijjogho mahabbhayo’’ti vacanato hi avijjā **tamo** nāma. Tiṇṇaṃ pana addhānaṃ vasena desanāsukhatāya vicikicchāsīsena desanā katā. Tattha ‘kiṃ nu kho ahaṃ atīte khattiyo ahosiṃ udāhu brāhmaṇo vesso suddo kāḷo odāto rasso dīgho’ti kaṅkhanto **atītaṃ addhānaṃ ārabbha kaṅkhati** nāma. ‘Kiṃ nu kho ahaṃ anāgate khattiyo bhavissāmi udāhu brāhmaṇo vesso…pe… dīgho’ti kaṅkhanto **anāgataṃ addhānaṃ ārabbha kaṅkhati** nāma. ‘Kiṃ nu kho ahaṃ etarahi khattiyo udāhu brāhmaṇo vesso suddo; kiṃ vā ahaṃ rūpaṃ udāhu vedanā saññā saṅkhārā viññāṇa’nti kaṅkhanto **paccuppannaṃ addhānaṃ ārabbha kaṅkhati** nāma.

Tattha kiñcāpi khattiyo vā attano khattiyabhāvaṃ, brāhmaṇo vā brāhmaṇabhāvaṃ, vesso vā vessabhāvaṃ, suddo vā suddabhāvaṃ ajānanako nāma natthi, jīvaladdhiko pana satto khattiyajīvādīnaṃ vaṇṇādibhedaṃ sutvā ‘kīdiso nu kho amhākaṃ abbhantare jīvo – kiṃ nu kho nīlako udāhu pītako lohitako odāto caturaṃso chaḷaṃso aṭṭhaṃso’ti kaṅkhanto evaṃ kaṅkhati nāma.

923. **Titthāyatanānī**ti titthabhūtāni āyatanāni, titthiyānaṃ vā āyatanāni. Tattha titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. Titthiyā nāma yesaṃ tā diṭṭhiyo ruccanti khamanti. Āyatanaṭṭho heṭṭhā vuttoyeva. Tattha yasmā sabbepi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imesuyeva tīsu ṭhānesu sañjāyanti, samosaramānāpi etesuyeva samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesaṃ etāniyeva kāraṇāni, tasmā titthāni ca tāni sañjātānītiādinā atthena āyatanāni cāti titthāyatanāni; tenevatthena titthiyānaṃ āyatanānītipi titthāyatanāni. **Purisapuggalo**ti satto. Kāmañca purisotipi puggalotipi vutte sattoyeva vutto, ayaṃ pana **sammutikathā** nāma yo yathā jānāti tassa tathā vuccati. **Paṭisaṃvedetī**ti attano santāne uppannaṃ jānāti, paṭisaṃviditaṃ karoti anubhavati vā. **Pubbekatahetū**ti pubbe katakāraṇā, pubbe katakammapaccayeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ nigaṇṭhasamayo. Evaṃvādino pana te kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampaṭicchanti. Pittasamuṭṭhānādīsu (mahāni. 5) ca aṭṭhasu ābādhesu satta paṭikkhipitvā aṭṭhamaṃyeva sampaṭicchanti, diṭṭhadhammavedanīyādīsu ca tīsu kammesu dve paṭikkhipitvā ekaṃ aparāpariyavedanīyameva sampaṭicchanti, kusalākusalavipākakiriyasaṅkhātāsu ca catūsu cetanāsu vipākacetanaṃyeva sampaṭicchanti.

Issaranimmānahetūti issaranimmānakāraṇā; brahmunā vā pajāpatinā vā issarena nimmitattā paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ brāhmaṇasamayo. Ayañhi nesaṃ adhippāyo – imā tisso vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā āṇattimūlakena vā pubbe katena vā ahetuappaccayā vā paṭisaṃvedetuṃ nāma na sakkā; issaranimmānakāraṇā eva pana imā paṭisaṃvedetīti. Evaṃvādino panete heṭṭhā vuttesu aṭṭhasu ābādhesu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti. Tathā diṭṭhadhammavedanīyādīsupi sabbakoṭṭhāsesu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti.

Ahetu appaccayāti hetuñca paccayañca vinā akāraṇeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ ājīvakasamayo. Evaṃ vādino etepi heṭṭhā vuttesu kāraṇesu ca byādhīsu ca ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭikkhipanti.

924. **Kiñcanā**ti palibodhā. **Rāgo kiñcana**nti rāgo uppajjamāno satte bandhati palibundheti, tasmā kiñcananti vuccati. Dosamohesupi eseva nayo. **Aṅgaṇānī**ti ‘‘udaṅgaṇe tattha papaṃ avindu’’nti (jā. 1.1.2) āgataṭṭhāne bhūmippadeso aṅgaṇaṃ. ‘‘Tasseva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī’’ti (ma. ni. 1.184; a. ni. 10.51) āgataṭṭhāne yaṃ kiñci malaṃ vā paṅko vā. ‘‘Sāṅgaṇova samāno’’ti (ma. ni. 1.57) āgataṭṭhāne nānappakāro tibbakileso. Idhāpi tadeva kilesaṅgaṇaṃ adhippetaṃ. Teneva **rāgo aṅgaṇa**ntiādimāha.

Malānīti malinabhāvakaraṇāni. **Rāgo mala**nti rāgo uppajjamāno cittaṃ malinaṃ karoti, malaṃ gāhāpeti, tasmā malanti vuccati. Itaresupi dvīsu eseva nayo.

Visamaniddese yasmā rāgādīsu ceva kāyaduccaritādīsu ca sattā pakkhalanti, pakkhalitā ca pana sāsanatopi sugatitopi patanti, tasmā pakkhalanapātahetuto **rāgo visama**ntiādi vuttaṃ.

Aggīti anudahanaṭṭhena aggi. **Rāgaggī**ti rāgo uppajjamāno satte anudahati jhāpeti, tasmā aggīti vuccati. Dosamohesupi eseva nayo. Tattha vatthūni – ekā kira daharabhikkhunī cittalapabbatavihāre uposathāgāraṃ gantvā dvārapālakarūpaṃ olokayamānā ṭhitā. Athassā anto rāgo uppanno. Sā teneva jhāyitvā kālamakāsi. Bhikkhuniyo gacchamānā ‘ayaṃ daharā ṭhitā, pakkosatha na’nti āhaṃsu. Ekā gantvā ‘kasmā ṭhitāsī’ti hatthe gaṇhi. Gahitamattā parivattitvā patitā. Idaṃ tāva rāgassa anudahanatāya vatthu. Dosassa pana anudahanatāya manopadosikā devā daṭṭhabbā. Mohassa anudahanatāya khiḍḍāpadosikā devā daṭṭhabbā. Mohanavasena hi tesaṃ satisammoso hoti. Tasmā khiḍḍāvasena āhārakālaṃ ativattitvā kālaṃ karonti. **Kasāvā**ti kasaṭā nirojā. Rāgādīsu ca kāyaduccaritādīsu ca ekampi paṇītaṃ ojavantaṃ natthi, tasmā **rāgo kasāvo**tiādi vuttaṃ.

925. **Assādadiṭṭhī**ti assādasampayuttā diṭṭhi. **Natthi kāmesu doso**ti kilesakāmena vatthukāmapaṭisevanadoso natthīti vadati. **Pātabyata**nti pātabbabhāvaṃ paribhuñjanaṃ ajjhoharaṇaṃ. Evaṃvādī hi so vatthukāmesu kilesakāmaṃ pivanto viya ajjhoharanto viya paribhuñjati. **Attānudiṭṭhī**ti attānaṃ anugatā diṭṭhi. **Micchādiṭṭhī**ti lāmakā diṭṭhi. Idāni yasmā ettha paṭhamā sassatadiṭṭhi hoti, dutiyā sakkāyadiṭṭhi, tatiyā ucchedadiṭṭhi, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **sassatadiṭṭhi assādadiṭṭhī**tiādimāha.

926. **Arati**niddeso ca **vihesā**niddeso ca vuttatthoyeva. Adhammassa cariyā **adhammacariyā,** adhammakaraṇanti attho. Visamā cariyā, visamassa vā kammassa cariyāti **visamacariyā. Dovacassatāpāpamittatā** niddesā vuttatthā eva. Puthunimittārammaṇesu pavattito nānattesu saññā **nānattasaññā**. Yasmā vā aññāva kāmasaññā, aññā byāpādādisaññā, tasmā nānattā saññātipi nānattasaññā. Kosajjapamādaniddesesu pañcasu kāmaguṇesu vissaṭṭhacittassa kusaladhammabhāvanāya ananuyogavasena līnavuttitā **kosajjaṃ,** pamajjanavasena pamattabhāvo **pamādo**ti veditabbo. **Asantuṭṭhitā**diniddesā vuttatthā eva.

931. Anādariyaniddese ovādassa anādiyanavasena anādarabhāvo **anādariyaṃ**. Anādariyanākāro **anādaratā**. Sagaruvāsaṃ avasanaṭṭhena agāravabhāvo **agāravatā**. Sajeṭṭhakavāsaṃ avasanaṭṭhena **appatissavatā. Anaddā**ti anādiyanā. **Anaddāyanā**ti anādiyanākāro. Anaddāya ayitassa bhāvo **anaddāyitattaṃ**. Asīlassa bhāvo **asīlyaṃ. Acittīkāro**ti garucittīkārassa akaraṇaṃ.

932. Assaddhabhāvo **assaddhiyaṃ**. Asaddahanākāro **asaddahanā**. Okappetvā anupavisitvā aggahaṇaṃ **anokappanā**. Appasīdanaṭṭhena **anabhippasādo**.

Avadaññutāti thaddhamacchariyavasena 'dehi, karohī'ti vacanassa ajānatā.

934. **Buddhā ca buddhasāvakā cā**ti ettha buddhaggahaṇena paccekabuddhāpi gahitāva. **Asametukamyatā**ti tesaṃ samīpaṃ agantukāmatā. **Saddhammaṃ asotukamyatā**ti sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā saddhammo nāma, taṃ asuṇitukāmatā. **Anuggahetukamyatā**ti na uggahetukāmatā.

Upārambhacittatāti upārambhacittabhāvo. Yasmā pana so atthato upārambhova hoti, tasmā taṃ dassetuṃ **tattha katamo upārambho**tiādi vuttaṃ. Tattha upārambhanavasena **upārambho**. Punappunaṃ upārambho **anupārambho** upārambhanākāro **upārambhanā**. Punappunaṃ upārambhanā **anupārambhanā**. Anupārambhitassa bhāvo **anupārambhitattaṃ. Uññā**ti heṭṭhā katvā jānanā. **Avaññā**ti avajānanā. Paribhavanaṃ **paribhavo**. Randhassa gavesitā **randhagavesitā**. Randhaṃ vā gavesatīti randhagavesī, tassa bhāvo randhagavesitā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ paravajjānupassanalakkhaṇo upārambho nāma vuccati, yena samannāgato puggalo, yathā nāma tunnakāro sāṭakaṃ pasāretvā chiddameva oloketi, evameva parassa sabbepi guṇe makkhetvā aguṇesuyeva patiṭṭhāti.

936. **Ayoniso manasikāro**ti anupāyamanasikāro. **Anicce nicca**nti anicceyeva vatthusmiṃ 'idaṃ nicca'nti evaṃ pavatto. **Dukkhe sukha**ntiādīsupi eseva nayo. **Saccavippaṭikulena cā**ti catunnaṃ saccānaṃ ananulomavasena. **Cittassa āvaṭṭanā**tiādīni sabbānipi āvajjanasseva vevacanāneva. Āvajjanañhi bhavaṅgacittaṃ āvaṭṭetīti cittassa **āvaṭṭanā**. Anuanu āvaṭṭetīti **anāvaṭṭanā**. Ābhujatīti **ābhogo**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ārammaṇaṃ samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā uppajjamāne manasikarotīti **manasikāro**. **Karotī**ti ṭhapeti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ anupāyamanasikāro uppathamanasikāralakkhaṇo ayonisomanasikāro nāma vuccati. Tassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni yāthāvato āvajjituṃ na sakkoti.

Kummaggasevanāniddese yaṃ kummaggaṃ sevato sevanā kummaggasevanāti vuccati, taṃ dassetuṃ **tattha katamo kummaggo**ti dutiyapucchā katā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

(4.) Catukkaniddesavaṇṇanā

939. Catukkaniddese taṇhuppādesu **cīvarahetū**ti 'kattha manāpaṃ cīvaraṃ labhissāmī'ti cīvarakāraṇā uppajjati. **Itibhavābhavahetū**ti ettha **itī**ti nidassanatthe nipāto; yathā cīvarādihetu evaṃ bhavābhavahetūtipi attho. **Bhavābhavo**ti cettha paṇītapaṇītatarāni telamadhuphāṇitādīni adhippetāni. Imesaṃ pana catunnaṃ taṇhuppādānaṃ pahānatthāya paṭipāṭiyāva cattāro ariyavaṃsā desitāti veditabbā.

Agatigamanesu **chandāgatiṃ gacchatī**ti chandena pemena agatiṃ gacchati, akattabbaṃ karoti. Parapadesupi eseva nayo. Tattha yo 'ayaṃ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā ñātako vā lañjaṃ vā pana me detī'ti chandavasena assāmikaṃ sāmikaṃ karoti – ayaṃ chandāgatiṃ gacchati nāma. Yo 'ayaṃ me verī'ti pakativeravasena vā taṅkhaṇuppannakodhavasena vā sāmikaṃ assāmikaṃ karoti – ayaṃ **dosāgatiṃ gacchati** nāma. Yo pana mandattā momūhattā yaṃ vā taṃ vā vatvā assāmikaṃ sāmikaṃ karoti – ayaṃ **mohāgatiṃ gacchati** nāma. Yo pana 'ayaṃ rājavallabho vā visamanissito vā anatthampi me kareyyā'ti bhīto assāmikaṃ sāmikaṃ karoti – ayaṃ **bhayāgatiṃ gacchati** nāma. Yo vā pana bhājiyaṭṭhāne kiñci bhājento 'ayaṃ me mitto vā sandiṭṭho vā sambhatto vā'ti pemavasena atirekaṃ deti, 'ayaṃ me verī'ti dosavasena ūnakaṃ deti, momūhattā dinnādinnaṃ ajānamāno kassaci ūnakaṃ kassaci adhikaṃ deti, 'ayaṃ imasmiṃ adīyamāne mayhaṃ anatthampi kareyyā'ti bhīto kassaci atirekaṃ deti, so catubbidhopi yathānukkamena chandāgatiādīni gacchati nāma. Ariyā etāya na gacchantīti **agati,** anariyā iminā agatiṃ gacchantīti **agatigamanaṃ**. Imaṃ dvayaṃ catunnampi sādhāraṇavasena vuttaṃ. Chandena gamanaṃ **chandagamanaṃ**. Idaṃ dosādīnaṃ asādhāraṇavasena vuttaṃ. Sakapakkharāgañca parapakkhadosañca purakkhatvā asamaggabhāvena gamanaṃ **vaggagamanaṃ**. Idaṃ chandadosasādhāraṇavasena vuttaṃ. Vārino viya yathāninnaṃ gamananti **vārigamanaṃ**. Idaṃ catunnampi sādhāraṇavasena vuttaṃ.

Vipariyāsesu aniccādīni vatthūni niccantiādinā nayena viparītato esantīti vipariyāsā, saññāya vipariyāso **saññāvipariyāso**. Itaresupi dvīsu eseva nayo. Evamete catunnaṃ vatthūnaṃ vasena cattāro, yesu vatthūsu saññādīnaṃ vasena dvādasa honti. Tesu aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti. **Asubhe subha**nti saññācittavipallāsā sakadāgāmimaggena tanukā honti, anāgāmimaggena pahīyanti. **Dukkhe sukha**nti saññācittavipallāsā arahattamaggena pahīyantīti veditabbā.

Anariyavohāresu **anariyavohārā**ti anariyānaṃ lāmakānaṃ vohārā. **Diṭṭhavāditā**ti ‘diṭṭhaṃ mayā’ti evaṃ vāditā. Ettha ca taṃ taṃ samuṭṭhāpikacetanāvasena attho veditabbo. Saha saddena cetanā kathitātipi vuttameva. Dutiyacatukkepi eseva nayo. Ariyo hi adisvā vā ‘diṭṭhaṃ mayā’ti disvā vā ‘na diṭṭhaṃ mayā’ti vattā nāma natthi; anariyova evaṃ vadati. Tasmā evaṃ vadantassa etā saha saddena aṭṭha cetanā anariyavohārāti veditabbā.

Duccaritesu paṭhamacatukkaṃ veracetanāvasena vuttaṃ, dutiyaṃ vacīduccaritavasena.

Bhayesu paṭhamacatukke jātiṃ paṭicca uppannaṃ bhayaṃ **jātibhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Dutiyacatukke rājato uppannaṃ bhayaṃ **rājabhayaṃ**. Sesesupi eseva nayo.

Tatiyacatukke **cattāri bhayānī**ti mahāsamudde udakaṃ orohantassa vuttabhayāni. Mahāsamudde kira mahindavīci nāma saṭṭhi yojanāni uggacchati. Gaṅgāvīci nāma paṇṇāsa. Rohaṇavīci nāma cattālīsa yojanāni uggacchati. Evarūpā ūmiyo paṭicca uppannaṃ bhayaṃ **ūmibhayaṃ** nāma. Kumbhīlato uppannaṃ bhayaṃ **kumbhīlabhayaṃ**. Udakāvaṭṭato bhayaṃ **āvaṭṭabhayaṃ**. Susukā vuccati caṇḍamaccho; tato bhayaṃ **susukābhayaṃ**.

Catutthacatukke **attānuvādabhaya**nti pāpakammino attānaṃ anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. **Parānuvādabhaya**nti parassa anuvādato uppajjanakabhayaṃ. **Daṇḍabhaya**nti agārikassa raññā pavattitadaṇḍaṃ, anagārikassa vinayadaṇḍaṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Duggatibhaya**nti cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. Iti imehi catūhi catukkehi soḷasa mahābhayāni nāma kathitāni.

Diṭṭhicatukke timbarukadiṭṭhi (saṃ. ni. 2.18) nāma kathitā. Tattha **sayaṃkataṃ sukhadukkha**nti vedanaṃ attato samanupassato vedanāya eva vedanā katāti uppannā diṭṭhi. Evañca sati tassā vedanāya pubbepi atthitā āpajjatīti ayaṃ sassatadiṭṭhi nāma hoti. **Saccato thetato**ti saccato thirato. **Paraṃkata**nti paccuppannavedanato aññaṃ vedanākāraṇaṃ vedanattānaṃ samanupassato ‘aññāya vedanāya ayaṃ vedanā katā’ti uppannā diṭṭhi. Evaṃ sati purimāya kāraṇavedanāya ucchedo āpajjatīti ayaṃ ucchedadiṭṭhi nāma hoti. **Sayaṃkatañca paraṃkatañcā**ti yathāvutteneva atthena ‘upaḍḍhaṃ sayaṃkataṃ, upaḍḍhaṃ parena kata’nti gaṇhato uppannā diṭṭhi – ayaṃ sassatucchedadiṭṭhi nāma. Catutthā akāraṇā eva sukhadukkhaṃ hotīti gaṇhato uppannā diṭṭhi. Evaṃ sati ayaṃ ahetukadiṭṭhi nāma. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

(5.) Pañcakaniddesavaṇṇanā

940. Pañcakaniddese yasmā yesaṃ sakkāyadiṭṭhiādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhaveyeva pātenti, tasmā **orambhāgiyāni saṃyojanānī**ti vuttāni. Iti etāni pañca gacchantaṃ na vārenti, gataṃ pana ānenti. Rūparāgādīnipi pañca gacchantaṃ na vārenti, āgantuṃ pana na denti. Rāgādayo pañca lagganaṭṭhena **saṅgā,** anupaviṭṭhaṭṭhena pana **sallā**ti vuttā.

941. **Cetokhilā**ti cittassa thaddhabhāvā kacavarabhāvā khāṇukabhāvā. **Satthari kaṅkhatī**ti satthu sarīre vā guṇe vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno ‘dvattiṃsavaralakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthī’ti kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno ‘atītānāgatapaccuppannajānanasamatthaṃ sabbaññutañāṇaṃ atthi nu kho natthī’ti kaṅkhati. **Vicikicchatī**ti vicinanto kicchati, dukkhaṃ āpajjati, vinicchetuṃ na sakkoti. **Nādhimuccatī**ti ‘evameta’nti adhimokkhaṃ na paṭilabhati. **Na sampasīdatī**ti guṇesu otaritvā nibbicikicchabhāvena pasīdituṃ anāvilo bhavituṃ na sakkoti.

Dhammeti pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme ca. Pariyattidhamme kaṅkhamāno ‘tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ caturāsītidhammakkhandhasahassānīti vadanti, atthi nu kho etaṃ natthī’ti kaṅkhati. Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno ‘vipassanānissando maggo nāma, magganissando phalaṃ nāma, sabbasaṅkhārapaṭinissaggo nibbānaṃ nāmāti vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhati’.

Saṅghe kaṅkhatīti ‘ujuppaṭipannotiādīnaṃ padānaṃ vasena evarūpaṃ paṭipadaṃ paṭipannā cattāro maggaṭṭhā cattāro phalaṭṭhāti aṭṭhannaṃ puggalānaṃ samūhabhūto saṅgho nāma atthi nu kho natthī’ti kaṅkhati. Sikkhāya kaṅkhamāno ‘adhisīlasikkhā nāma adhicittasikkhā nāma adhipaññā sikkhā nāmāti vadanti, sā atthi nu kho natthī’ti kaṅkhati.

Cetasovinibandhāti cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetasovinibandhā. **Kāme**ti vatthukāmepi kilesakāmepi. **Kāye**ti attano kāye. **Rūpe**ti bahiddhā rūpe. **Yāvadattha**nti yattakaṃ icchati tattakaṃ.

Udarāvadehakanti udarapūraṃ. Tañhi udaraṃ avadehanato udarāvadehakanti vuccati. **Seyyasukha**nti mañcapīṭhasukhaṃ utusukhaṃ vā. **Passasukha**nti yathā samparivattakaṃ sayantassa dakkhiṇapassavāmapassānaṃ sukhaṃ hoti, evaṃ uppannasukhaṃ. **Middhasukha**nti niddāsukhaṃ. **Anuyutto**ti yuttapayutto viharati. **Paṇidhāyā**ti patthayitvā. **Sīlenā**tiādīsu **sīla**nti catupārisuddhisīlaṃ. **Vata**nti vatasamādānaṃ. **Tapo**ti tapacaraṇaṃ. **Brahmacariya**nti methunavirati. **Devo vā bhavissāmī**ti mahesakkhadevo vā bhavissāmi. **Devaññataro vā**ti appesakkhadevesu vā aññataro. Kusaladhamme āvaranti nivārentīti **nīvaraṇāni**.

Mātā jīvitā voropitā hotīti manusseneva sakajanikā manussamātā jīvitā voropitā hoti. **Pitā**pi manussapitāva. **Arahā**pi manussaarahāva. **Duṭṭhena cittenā**ti vadhakacittena.

Saññīti saññāsamaṅgī. **Arogo**ti nicco. **Ittheke abhivadantī**ti itthaṃ eke abhivadanti, evameke abhivadantīti attho. Ettāvatā soḷasa saññīvādā kathitā. **Asaññī**ti saññāvirahito. Iminā padena aṭṭha asaññīvādā kathitā. Tatiyapadena aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā kathitā. **Sato vā pana sattassā**ti athavā pana vijjamānasseva sattassa. **Uccheda**nti upacchedaṃ. **Vināsa**nti adassanaṃ. **Vibhava**nti bhāvavigamaṃ. Sabbānetāni aññamaññavevacanāneva. Tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhanti – lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī arahato dibbena cakkhunā cutiṃ disvā upapattiṃ apassanto, yo vā cutimattameva daṭṭhuṃ sakkoti na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Alābhī 'ko paralokaṃ jānātī'ti kāmasukhagiddhatāya vā 'yathā rukkhato paṇṇāni patitāni na puna viruhanti, evaṃ sattā'tiādinā vitakkena vā ucchedaṃ gaṇhāti. Idha pana taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena tathā ca aññathā ca vikappetvāva uppannā satta ucchedavādā kathitā. Tesañhi idaṃ saṅgahavacanaṃ. **Diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke**ti ettha **diṭṭhadhammo**ti paccakkhadhammo vuccati. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ **diṭṭhadhammanibbānaṃ;** imasmiṃyeva attabhāve dukkhā vūpasammanti attho. Idaṃ pañcannaṃ diṭṭhadhammanibbānavādānaṃ saṅgahavacanaṃ.

942. **Verā**ti veracetanā. **Byasanā**ti vināsā. **Akkhantiyā**ti anadhivāsanāya. **Appiyo**ti dassanasavanapaṭikūlatāya na piyāyitabbo. Cintetumpi paṭikūlattā mano etasmiṃ na appetīti **amanāpo. Verabahulo**ti bahuvero. **Vajjabahulo**ti bahudoso.

Ājīvakabhayanti ājīvaṃ jīvitavuttiṃ paṭicca uppannaṃ bhayaṃ. Taṃ agārikassapi hoti anagārikassapi. Tattha agārikena tāva ājīvahetu bahuṃ akusalaṃ kataṃ hoti. Athassa maraṇasamaye niraye upaṭṭhahante bhayaṃ uppajjati. Anagārikenāpi bahu anesanā katā hoti. Athassa maraṇakāle niraye upaṭṭhahante bhayaṃ uppajjati. Idaṃ ājīvakabhayaṃ nāma. **Asilokabhaya**nti garahabhayaṃ **parisasārajjabhaya**nti katapāpassa puggalassa sannipatitaṃ parisaṃ upasaṅkamantassa sārajjasaṅkhātaṃ bhayaṃ uppajjati. Idaṃ parisasārajjabhayaṃ nāma. Itaradvayaṃ pākaṭameva.

943. Diṭṭhadhammanibbānavāresu **pañcahi kāmaguṇehī**ti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi bandhanehi vā. **Samappito**ti suṭṭhu appito allīno hutvā. **Samaṅgībhūto**ti samannāgato. **Paricāretī**ti tesu kāmaguṇesu yathāsukhaṃ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti; atha vā pana laḷati ramati kīḷatīti. Ettha ca duvidhā kāmaguṇā – mānussakā ceva dibbā ca. Mānussakā mandhātukāmaguṇasadisā daṭṭhabbā; dibbā paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadisāti. Evarūpe kāme upagatañhi te paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hotīti vadanti. Tattha **paramadiṭṭhadhammanibbāna**nti paramaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, uttamanti attho.

Dutiyavāre hutvā abhāvaṭṭhena **aniccā;** paṭipīḷanaṭṭhena **dukkhā;** pakatijahanaṭṭhena **vipariṇāmadhammā**ti veditabbā. **Tesaṃ vipariṇāmaññathābhāvā**ti tesaṃ kāmānaṃ vipariṇāmasaṅkhātā aññathābhāvā. 'Yampi me ahosi tampi me natthī'ti vuttanayena uppajjanti **sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā**. Tattha antonijjhāyanalakkhaṇo **soko;** tannissitalālappalakkhaṇo **paridevo;** kāyapaṭipīḷanalakkhaṇaṃ **dukkhaṃ;** manovighātalakkhaṇaṃ **domanassaṃ;** vighātalakkhaṇo **upāyāso**.

Vitakkitanti abhiniropanavasena pavatto **vitakko. Vicārita**nti anumajjanavasena pavatto vicāro. **Etena eta**nti etena vitakkena ca vicārena ca etaṃ paṭhamajjhānaṃ oḷārikaṃ sakaṇṭakaṃ viya khāyati.

Pītigatanti pītimeva. **Cetaso uppilāvita**nti cittassa uppilabhāvakaraṇaṃ. **Cetaso ābhogo**ti jhānā vuṭṭhāya tasmiṃ sukhe punappunaṃ cittassa ābhogo manasikāroti. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

(6.) Chakkaniddesavaṇṇanā

944. Chakkaniddese yasmā kuddho vā kodhavasena, sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmāsitāya kalahaṃ viggahaṃ vivādaṃ āpajjati, tasmā kodhādayo 'vivādamūlānī'ti vuttā.

Chandarāganiddese kāmagehasitattā **chandarāgā gehassitā dhammā**ti saṅgahato vatvā puna pabhedato dassetuṃ **manāpiyesu rūpesū**tiādi vuttaṃ. Tattha **manāpiyesū**ti manavaḍḍhanakesu iṭṭhesu. Virodhā eva **virodhavatthūni. Amanāpiyesū**ti aniṭṭhesu.

945. Agāravesu **agāravo**ti gāravavirahito. **Appatisso**ti appatissayo anīcavutti. Ettha pana yo bhikkhu satthari dharamāne tīsu kālesu upaṭṭhānaṃ na yāti, satthari anupāhane caṅkamante saupāhano caṅkamati, nīce caṅkame caṅkamante ucce caṅkame caṅkamati, heṭṭhā vasante upari vasati, satthudassanaṭṭhāne ubho aṃse pārupati, chattaṃ dhāreti, upāhanaṃ dhāreti, nhāyati, uccāraṃ vā passāvaṃ vā karoti, parinibbute vā pana cetiyaṃ vandituṃ na gacchati, cetiyassa paññāyanaṭṭhāne satthudassanaṭṭhāne vuttaṃ sabbaṃ karoti – ayaṃ **satthari agāravo** nāma. Yo pana dhammasavane saṅghuṭṭhe sakkaccaṃ na gacchati, sakkaccaṃ dhammaṃ na suṇāti, samullapanto nisīdati, na sakkaccaṃ gaṇhāti, na sakkaccaṃ vāceti – 'ayaṃ **dhamme agāravo** nāma. Yo pana therena bhikkhunā anajjhiṭṭho dhammaṃ deseti, pañhaṃ katheti, vuḍḍhe bhikkhū ghaṭṭento gacchati, tiṭṭhati, nisīdati, dussapallatthikaṃ vā hatthapallatthikaṃ vā karoti, saṅghamajjhe ubho aṃse pārupati, chattupāhanaṃ dhāreti – ayaṃ **saṅghe agāravo** nāma. Ekabhikkhusmimpi hi agārave kate saṅghe agāravo katova hoti. Tisso sikkhā pana apūrayamānova **sikkhāya agāravo** nāma. Appamādalakkhaṇaṃ ananubrūhayamāno **appamāde agāravo** nāma. Duvidhaṃ paṭisanthāraṃ akaronto **paṭisanthāre agāravo** nāma.

Parihāniyā dhammāti parihānakarā dhammā. **Kammārāmatā**ti navakamme vā cīvaravicāraṇādīsu vā kammesu abhirati yuttapayuttatā. **Bhassārāmatā**ti tiracchānakathāvasena bhasse yuttapayuttatā. **Niddārāmatā**ti niddāya yuttapayuttatā. **Saṅgaṇikārāmatā**ti saṅgaṇikāya yuttapayuttatā. **Saṃsaggārāmatā**ti savanasaṃsagge, dassanasaṃsagge, samullāpasaṃsagge, paribhogasaṃsagge, kāyasaṃsaggeti pañcavidhe saṃsagge yuttapayuttatā. **Papañcārāmatā**ti taṇhāmānadiṭṭhipapañcesu yuttapayuttatā.

946. **Somanassupavicārā**dīsu somanassena saddhiṃ upavicarantīti **somanassupavicārā. Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvā. **Somanassaṭṭhāniya**nti somanassassa ārammaṇavasena kāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratī**ti tattha vicārappavattanena upavicarati. Vitakko pana taṃsampayutto vāti iminā nayena tīsupi chakkesu attho veditabbo.

947. **Gehasitānī**ti kāmaguṇanissitāni. **Somanassānī**ti cetasikasukhāni. **Domanassānī**ti cetasikadukkhāni. **Upekkhā**ti aññāṇasampayuttā upekkhā vedanā, aññāṇupekkhātipi etāsaṃyeva nāmaṃ.

948. **Atthi me attāti vā**ti sabbapadesu vā-saddo vikappattho; evaṃ vā diṭṭhi uppajjatīti vuttaṃ hoti. **Atthi me attā**ti cettha sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. **Saccato thetato**ti bhūtato ca thirato ca; idaṃ saccanti suṭṭhu daḷhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attā**ti ayaṃ pana ucchedadiṭṭhi, sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi. Pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato 'bhasmantā āhutiyo'ti gahitadiṭṭhikānaṃ viya ucchedadiṭṭhi, atīteyeva natthīti gaṇhantī adhiccasamuppannikasseva sassatadiṭṭhi. **Attanā vā attānaṃ sañjānāmī**ti saññākkhandhasīsena khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānanato 'iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmī'ti evaṃ hoti. **Attanā vā anattāna**nti saññākkhandhaṃyeva attāti gahetvā itare cattāro khandhe anattāti gahetvā saññāya tesaṃ jānanato evaṃ hoti. **Anattanā vā attāna**nti saññākkhandhaṃ anattāti itare ca cattāro khandhe attāti gahetvā saññāya tesaṃ jānanato evaṃ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova.

Vado vedeyyoti ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti **vado;** vacīkammassa kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti **vedeyyo;** jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Idāni yaṃ so vedeti taṃ dassetuṃ **tatra tatra dīgharattaṃ kalyāṇapāpakāna**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tatra tatrā**ti tesu tesu yonigatiṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Dīgharatta**nti cirarattaṃ. **Paccanubhotī**ti paṭisaṃvedayati. **Na so jāto nāhosī**ti so attā ajātidhammato na jāto nāma; sadā vijjamāno yevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgatepi na bhavissati. Yo hi jāto so ahosi, yo ca jāyissati so bhavissatīti. Athavā 'na so jāto nāhosī'ti so sadā vijjamānattā atītepi na jātu nāhosi, anāgatepi na jātu na bhavissati. **Nicco**ti uppādavayarahito. **Dhuvo**ti thiro sārabhūto. **Sassato**ti sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammo**ti attano pakatibhāvaṃ avijahanadhammo kakaṇṭako viya nānappakārattaṃ nāpajjati. Evamayaṃ sabbāsavadiṭṭhi (ma. ni. 1.17 ādayo) nāma kathitā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

(7.) Sattakaniddesavaṇṇanā

949. Sattakaniddese thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti **anusayā**. Vaṭṭasmiṃ satte saṃyojenti ghaṭentīti **saṃyojanāni**. Samudācāravasena pariyuṭṭhahantīti **pariyuṭṭhānāni**. Kāmarāgova pariyuṭṭhānaṃ **kāmarāgapariyuṭṭhānaṃ**. Sesesupi eseva nayo.

950. Asataṃ dhammā, lāmakaṭṭhena vā asantā dhammāti **asaddhammā**. Rāgādīhi dosehi duṭṭhāni caritānīti **duccaritāni**. Tena tenākārena maññantīti **mānā**.

951. Diṭṭhiniddese **rūpī**ti rūpavā. **Cātumahābhūtiko**ti catumahābhūtamayo. Mātāpitūnaṃ etanti mātāpettikaṃ. Kintaṃ? Sukkasoṇitaṃ. Mātāpettike sambhūto jātoti **mātāpettikasambhavo**. Idha rūpakāyasīsena manussattabhāvaṃ attāti vadati. Dutiyo taṃ paṭikkhipitvā dibbattabhāvaṃ vadati. **Dibbo**ti devaloke sambhūto. **Kāmāvacaro**ti chakāmāvacaradevapariyāpanno. Kabaḷīkāraṃ bhakkhayatīti **kabaḷīkārabhakkho. Manomayo**ti jhānamanena nibbatto. **Sabbaṅgapaccaṅgī**ti sabbaṅgapaccaṅgayutto. **Ahīnindriyo**ti paripuṇṇindriyo; yāni brahmaloke atthi tesaṃ vasena, itaresañca saṇṭhānavasenetaṃ vuttaṃ. **Ākāsānañcāyatanūpago**ti ākāsānañcāyatanabhāvaṃ upagato. Itaresupi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

(8.) Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā

952. Aṭṭhakaniddese kilesāyeva **kilesavatthūni. Kusītavatthūnī**ti kusītassa alasassa vatthūni, patiṭṭhā, kosajjakāraṇānīti attho. **Kammaṃ kātabbaṃ hotī**ti cīvaravicāraṇādikammaṃ kātabbaṃ hoti. **Na vīriyaṃ ārabhatī**ti duvidhampi vīriyaṃ nārabhati. **Appattassā**ti jhānavipassanāmaggaphaladhammassa appattassa pattiyā. **Anadhigatassā**ti tasseva anadhigatassa adhigamatthāya. **Asacchikatassā**ti tasseva asacchikatassa sacchikaraṇatthāya. **Idaṃ paṭhama**nti ‘idaṃ handāhaṃ nipajjāmī’ti evaṃ osīdanaṃ paṭhamaṃ kusītavatthu. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

Māsācitaṃ maññeti ettha pana **māsācitaṃ** nāma tintamāso; yathā tintamāso garuko hoti, evaṃ garukoti adhippāyo. **Gilānā vuṭṭhito hotī**ti gilāno hutvā pacchā vuṭṭhito hoti.

954. **Aṭṭhasu lokadhammesū**ti ettha lokassa dhammāti **lokadhammā**. Etehi vimutto nāma natthi, buddhānampi honti eva. Tasmā ‘lokadhammā’ti vuccanti. **Paṭighāto**ti paṭihaññanākāro. **Lābhe sārāgo**ti ‘ahaṃ lābhaṃ labhāmī’ti evaṃ gehasitasomanassavasena uppanno sārāgo; so cittaṃ paṭihanati. **Alābhe paṭivirodho**ti ‘ahaṃ lābhaṃ na labhāmī’ti domanassavasena uppannavirodho; sopi cittaṃ paṭihanati. Tasmā ‘paṭighāto’ti vutto. **Yasā**dīsupi ‘ahaṃ mahāparivāro, ahaṃ appaparivāro, ahaṃ pasaṃsappatto, ahaṃ garahappatto, ahaṃ sukhappatto, ahaṃ dukkhappato’ti evametesaṃ uppatti veditabbā. **Anariyavohārā**ti anariyānaṃ vohārā.

957. **Purisadosā**ti purisānaṃ dosā. **Na sarāmī**ti ‘mayā etassa kammassa kataṭṭhānaṃ na sarāmi na sallakkhemī’ti evaṃ assatibhāvena nibbeṭheti moceti. **Codakaṃyeva paṭippharatī**ti paṭiviruddho hutvā pharati, paṭibhāṇitabhāvena tiṭṭhati. **Kiṃ nu kho tuyha**nti ‘tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kiṃ’ yo tvaṃ neva vatthunā āpattiṃ, na codanaṃ jānāsī’ti dīpeti; ‘tvaṃ pi nāma evaṃ kiñci ajānanto bhaṇitabbaṃ maññissasī’ti ajjhottharati. **Paccāropetī**ti ‘tvaṃ pi khosī’tiādīni vadanto paṭiāropeti. **Paṭikarohī**ti desanāgāminiṃ desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi tato suddhante patiṭṭhito aññaṃ codessasī’ti dīpeti.

Aññenāññaṃ paṭicaratīti aññena kāraṇena vacanena vā aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vā paṭicchādeti. ‘Āpattiṃ āpannosī’ti vutto ‘ko āpanno? Kiṃ āpanno? Kathaṃ āpanno? Kismiṃ āpanno? Kaṃ bhaṇatha? Kiṃ bhaṇathā’ti vadati. ‘Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭha’nti vutte ‘na suṇāmī’ti sotaṃ vā upaneti. **Bahiddhā kathaṃ apanāmetī**ti ‘itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosī’ti puṭṭho ‘pāṭaliputtaṃ gatomhī’ti vatvā puna ‘tava pāṭaliputtagamanaṃ na pucchāmā’ti vutte ‘tato rājagahaṃ gatomhī’ti ‘rājagahaṃ vā yāhi, brāhmaṇagehaṃ vā; āpattiṃ āpannosī’ti? ‘Tattha me sūkaramaṃsaṃ laddha’ntiādīni vadanto kathaṃ bahiddhā vikkhipati. **Kopa**nti kupitabhāvaṃ. **Dosa**nti duṭṭhabhāvaṃ. Ubhayampetaṃ kodhasseva nāmaṃ. **Appaccaya**nti asantuṭṭhākāraṃ; domanassassetaṃ nāmaṃ. **Pātukarotī**ti dasseti pakāseti. **Bāhāvikkhepakaṃ bhaṇatī**ti bāhā vikkhipitvā alajjivacanaṃ vadati. **Vihesetī**ti viheṭheti bādhati. **Anādiyitvā**ti cittīkārena aggahetvā avajānitvā; anādaro hutvāti attho.

Atibāḷhanti atidaḷhaṃ atippamāṇaṃ. **Mayi byāvaṭā**ti mayi byāpāraṃ āpannā. **Hīnāyāvattitvā**ti hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā; gihī hutvāti attho. **Attamanā hothā**ti tuṭṭhacittā hotha, ‘mayā labhitabbaṃ labhatha, mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato’ti adhippāyena vadati.

958. Asaññīti pavatto vādo asaññīvādo; so tesaṃ atthīti **asaññīvādā. Rūpī attā**tiādīsu lābhino kasiṇarūpaṃ **attā**ti gahetvā **rūpī**ti diṭṭhi uppajjati; alābhino takkamatteneva, ājīvakānaṃ viya. Lābhinoyeva ca pana arūpasamāpattinimittaṃ attāti gahetvā **arūpī**ti diṭṭhi uppajjati; alābhino takkamatteneva, nigaṇṭhānaṃ viya. Asaññībhāve panettha ekanteneva kāraṇaṃ na pariyesitabbaṃ. Diṭṭhigatiko hi ummattako viya yaṃ vā taṃ vā gaṇhāti. **Rūpī ca arūpī cā**ti rūpārūpamissakagāhavasena vuttaṃ. Ayaṃ diṭṭhi rūpāvacarārūpāvacarasamāpattilābhinopi takkikassāpi uppajjati. **Neva rūpī nārūpī**ti pana ekantato takkikadiṭṭhiyeva. **Antavā**ti parittakasiṇaṃ attato gaṇhantassa diṭṭhi. **Anantavā**ti appamāṇakasiṇaṃ. **Antavā ca anantavā cā**ti uddhamadho sapariyantaṃ tiriyaṃ apariyantaṃ kasiṇaṃ attāti gahetvā uppannadiṭṭhi. **Nevantavā nānantavā**ti takkikadiṭṭhiyeva. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Aṭṭhakaniddesavaṇṇanā.

(9.) Navakaniddesavaṇṇanā

960. Navakaniddese **nava āghātavatthūnī**ti sattesu uppattivaseneva kathitāni. Purisānaṃ malānīti **purisamalāni. Navavidhā**ti navakoṭṭhāsā navappabhedā vā.

963. **Taṇhaṃ paṭiccā**ti taṇhaṃ nissāya. **Pariyesanā**ti rūpādiārammaṇapariyesanā. Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābho**ti rūpādiārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana ñāṇataṇhādiṭṭhivitakkavasena catubbidho. Tattha ''sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā''ti (ma. ni. 3.323) ayaṃ **ñāṇavinicchayo**. ''Vinicchayoti dve vinicchayā – taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā''ti (mahāni. 102) evaṃ āgatāni aṭṭhasatataṇhāvicaritāni **taṇhāvinicchayo**. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. ''Chando kho, devānaminda, vitakkanidāno''ti (dī. ni. 2.358) imasmiṃ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchināti – 'ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādiārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī'ti. Tena vuttaṃ ''lābhaṃ paṭicca vinicchayo''ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. Idañhi idha **chando**ti dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosāna**nti ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggaho**ti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariya**nti parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti – ''idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī''ti. **Ārakkho**ti dvārapidahanamañjusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti adhikaraṇaṃ; kāraṇassetaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇa**nti bhāvanapuṃsakaṃ; ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatodhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ. Kalaho**ti kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho,** pacchimo pacchimo **vivādo. Tuvaṃ tuva**nti agāravavacanaṃ, tvaṃ tvanti attho.

964. **Iñjitānī**ti iñjanāni calanāni. **Asmīti iñjitameta**ntiādīhi sabbapadehi mānova kathito. Ahanti pavattopi hi māno iñjitameva, **ayamaha**nti pavattopi, **nevasaññīnāsaññī bhavissa**nti pavattopi. Sesanavakehipi mānova kathito. Māno hi iñjanato **iñjitaṃ,** maññanato **maññitaṃ,** phandanato **phanditaṃ,** papañcanato **papañcitaṃ**. Tehi tehi kāraṇehi saṅkhatattā **saṅkhata**nti ca vuccati. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Navakaniddesavaṇṇanā.

(10.) Dasakaniddesavaṇṇanā

966. Dasakaniddese kilesā eva **kilesavatthūni. Āghātavatthūni** panettha ''anatthaṃ me acarī''tiādīnaṃ vasena avikopetabbe khāṇukaṇṭakādimhipi aṭṭhāne uppannāghātena saddhiṃ vuttāni.

970. Micchattesu **micchāñāṇa**nti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṃ katvā 'sukataṃ mayā'ti paccavekkhaṇākārena uppanno moho. **Micchāvimuttī**ti avimuttasseva sato vimuttasaññitā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Dasakaniddesavaṇṇanā.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā

973. Taṇhāvicaritaniddese **taṇhāvicaritānī**ti taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyo. **Ajjhattikassa upādāyā**ti ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asmīti hotī**ti yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato 'asmī'ti hoti, tasmiṃ satīti attho. **Itthasmīti hotī**tiādīsu pana evaṃ samūhato 'aha'nti gahaṇe sati tato anupanidhāya ca upanidhāya cāti dvidhā gahaṇaṃ hoti. Tattha **anupanidhāyā**ti aññaṃ ākāraṃ anupagamma sakabhāvameva ārammaṇaṃ katvā 'itthasmī'ti hoti; khattiyādīsu 'idaṃpakāro aha'nti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ. **Upanidhāya gahaṇaṃ** pana duvidhaṃ hoti – samato ca asamato ca. Taṃ dassetuṃ **evasmīti ca aññathāsmī**ti ca vuttaṃ. Tattha **evasmī**ti idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ; yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, evaṃ ahampīti attho. **Aññathāsmī**ti idaṃ pana asamato gahaṇaṃ; yathāyaṃ khattiyo, yathāyaṃ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissa**ntiādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Sesaṃ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asmī**ti sassato asmi. **Sātasmī**ti asassato asmi. Asasmīti satasmīti vā pāṭho. Tattha atthīti asaṃ; niccassetaṃ adhivacanaṃ. Sīdatīti sataṃ; aniccassetaṃ adhivacanaṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttānīti veditabbāni. Ito parāni **siya**ntiādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni. Tāni purimacatukke vuttanayeneva atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siya**ntiādīni pana cattāri ''api nāmāhaṃ bhaveyya''nti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni. Tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu –

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā;
Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Etesu hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma. Asmīti, bhavissanti, siyanti, apāhaṃ siyanti ete cattāro **suddhasīsā**eva. Itthasmīti ādayo tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti. Evamete dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti aṭṭhārasa taṇhāvicaritadhammā veditabbā.

974. Idāni paṭipāṭiyāva te dhamme bhājetvā dassetuṃ **kathañca asmīti hotī**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kañci dhammaṃ anavakāriṃ karitvā**ti rūpavedanādīsu kañci ekadhammampi avinibbhogaṃ katvā, ekekato aggahetvā, samūhatova gahetvāti attho. **Asmīti chandaṃ paṭilabhatī**ti pañcakkhandhe niravasesato gahetvā 'aha'nti taṇhaṃ paṭilabhati. **Mānadiṭṭhīsu**pi eseva nayo. Tattha kiñcāpi ayaṃ taṇhāvicaritaniddeso, mānadiṭṭhiyo pana na vinā taṇhāya, tasmā tadekaṭṭhavasena idha vuttā. Taṇhāsīsena vā papañcattayampi uddiṭṭhaṃ. Taṃ uddesānurūpeneva niddisitumpi mānadiṭṭhiyo gahitā. Taṇhāpapañcaṃ vā dassento teneva saddhiṃ sesapapañcepi dassetuṃ evamāha.

Tasmiṃ sati imāni papañcitānīti tasmiṃ ''asmīti chandaṃ paṭilabhatī''tiādinā nayena vutte papañcattaye sati puna imāni ''itthasmīti vā''tiādīni papañcitāni hontīti attho.

Khattiyosmītiādīsu abhisekasenāmaccādinā 'khattiyo ahaṃ', mantajjhena porohiccādinā 'brāhmaṇo ahaṃ', kasigorakkhādinā 'vesso ahaṃ', asitabyābhaṅgitāya 'suddo ahaṃ', gihibyañjanena 'gahaṭṭho aha'nti iminā nayena attho veditabbo. **Evaṃ itthasmīti hotī**ti evaṃ khattiyādīsu khattiyādippakāraṃ attani uppādayitvā 'itthaṃpakāro aha'nti hoti.

Yathā so khattiyotiādīsu 'yathā so abhisekasenāmaccādinā khattiyo, tathā 'ahampi khattiyo'ti iminā nayena attho veditabbo. Dutiyanaye 'yathā so abhisekasenāmaccādinā khattiyo, nāhaṃ tathā khattiyo; ahaṃ pana tato hīno vā seṭṭho vā'ti iminā nayena attho veditabbo. **Bhavissa**ntiādiniddesādīsupi eseva nayo.

975. Evaṃ ajjhattikassa upādāya taṇhāvicaritāni bhājetvā idāni bāhirassa upādāya taṇhāvicaritāni bhājetuṃ **tattha katamānī**tiādimāha. Tattha **bāhirassa upādāyā**ti bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idampi hi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Iminā**ti iminā rūpena vā…pe… viññāṇena vā. Avasesaṃ pana uddesavāre tāva vuttanayeneva veditabbaṃ.

976. Niddesavāre pana **avakāriṃ karitvā**ti vinibbhogaṃ katvā. **Iminā asmīti chandaṃ paṭilabhatī**tiādīsu iminā rūpena vā…pe… viññāṇena vāti evaṃ pañcakkhandhe ekadesato gahetvā iminā 'aha'nti chandādīni paṭilabhatīti evamattho veditabbo.

Iminā khattiyosmītiādīsu 'iminā chattena vā khaggena vā abhisekasenāmaccādinā vā khattiyo aha'nti evaṃ purimanayeneva attho veditabbo. **Iminā**ti padamattameva hettha viseso.

Yathā so khattiyotiādīsupi **iminā**ti vuttapadameva viseso. Tasmā tassa vasena yathā khattiyo, evaṃ ahampi iminā khaggena vā chattena vā abhisekasenāmaccādinā vā khattiyoti evaṃ yojetvā sabbapadesu attho veditabbo. **Iminā niccosmī**ti pañcakkhandhe anavakāriṃ katvā rūpādīsu ekameva dhammaṃ 'aha'nti gahetvā 'iminā khaggena vā chattena vā ahaṃ nicco dhuvo'ti maññati. Ucchedadiṭṭhiyampi eseva nayo. Sesaṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Iti evarūpāni atītāni chattiṃsāti ekekassa puggalassa atīte chattiṃsa. **Anāgatāni chattiṃsā**ti ekekasseva anāgate chattiṃsa. **Paccuppannāni chattiṃsā**ti ekekassa vā puggalassa yathālābhavasena bahunaṃ vā paccuppanne chattiṃsa. Sabbasattānaṃ pana ekaṃseneva atīte chattiṃsa, anāgate chattiṃsa, paccuppanne chattiṃsāti veditabbāni. Anantā hi asadisataṇhāmānadiṭṭhibhedā sattā. **Aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hotī**ti ettha pana aṭṭhasatasaṅkhātaṃ taṇhāvicaritaṃ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Taṇhāvicaritaniddesavaṇṇanā.

Diṭṭhigataniddesavaṇṇanā

977. Diṭṭhigataniddese **brahmajāle veyyākaraṇe**ti brahmajālanāmake veyyākaraṇe, dīghanikāyassa paṭhamasuttante. **Vuttāni bhagavatā**ti satthārā sayaṃ āhacca bhāsitāni. **Cattāro sassatavādā**tiādīsu ''te ca bhonto samaṇabrāhmaṇā kimāgamma kimārabbha sassatavādā sassataṃ attānañca lokañca paññāpenti catūhi vatthūhī''tiādinā (dī. ni. 1.29-30) brahmajāle vuttanayeneva pabhedo ca attho ca veditabboti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Khuddakavatthuvibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Dhammahadayavibhaṅgo

1. Sabbasaṅgāhikavāravaṇṇanā

978. Idāni tadanantare dhammahadayavibhaṅge pāḷiparicchedo tāva evaṃ veditabbo – ettha hi āditova khandhādīnaṃ dvādasannaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena sabbasaṅgāhikavāro nāma vutto. Dutiyo tesaṃyeva dhammānaṃ kāmadhātuādīsu uppattānuppattidassanavāro nāma. Tatiyo tattheva pariyāpannāpariyāpannadassanavāro nāma. Catuttho tīsu bhūmīsu uppattikkhaṇe vijjamānāvijjamānadhammadassanavāro nāma. Pañcamo tesaṃ dhammānaṃ bhūmantaravasena dassanavāro nāma. Chaṭṭho gatīsu uppādakakammaāyuppamāṇadassanavāro nāma. Sattamo abhiññeyyādivāro nāma. Aṭṭhamo sārammaṇānārammaṇavāro nāma. Navamo tesaṃ khandhādidhammānaṃ diṭṭhasutādivasena saṅgahetvā dassanavāro nāma. Dasamo kusalattikādivasena saṅgahetvā dassanavāro nāma.

979. Evaṃ dasahi vārehi paricchinnāya pāḷiyā paṭhame tāva sabbasaṅgāhikavāre ''avīcito yāva bhavaggaṃ etthantare kati khandhā''ti pucchite ''ekoti vā…pe… cattāroti vā chāti vā avatvā pañcāti vattuṃ samattho añño natthī''ti attano ñāṇabalaṃ dīpento **pañcakkhandhā**ti pucchānurūpaṃ vissajjanaṃ āha. Yathāpucchaṃ vissajjanañhi sabbaññubyākaraṇaṃ nāmāti vuccati. **Dvādasāyatanānī**tiādīsupi eseva nayo. **Rūpakkhandhādīnaṃ** pabhedo khandhavibhaṅgādīsu vuttanayeneva veditabbo.

2. Uppattānuppattivāravaṇṇanā

991. Dutiyavāre ye dhammā kāmabhave kāmadhātusambhūtānañca sattānaṃ uppajjanti – kāmadhātuyaṃ pariyāpannā vā apariyāpannā vā – te sabbe saṅgahetvā **kāmadhātuyā pañcakkhandhā**tiādi vuttaṃ. **Rūpadhātu**ādīsupi eseva nayo. Yasmā pana rūpadhātupariyāpannānaṃ sattānaṃ ghānāyatanādīnaṃ abhāvena gandhāyatanādīni āyatanādikiccaṃ na karonti, tasmā **rūpadhātuyā cha āyatanāni, nava dhātuyo**tiādi vuttaṃ. Yasmā ca okāsavasena vā sattuppattivasena vā apariyāpannadhātu nāma natthi, tasmā apariyāpannadhātuyāti avatvā yaṃ yaṃ apariyāpannaṃ taṃ tadeva dassetuṃ **apariyāpanne kati khandhā**tiādi vuttaṃ.

3. Pariyāpannāpariyāpannavāravaṇṇanā

999. Tatiyavāre **kāmadhātupariyāpannā**ti kāmadhātubhajanaṭṭhena pariyāpannā; taṃnissitā tadantogadhā kāmadhātutveva saṅkhaṃ gatāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Pariyāpannā**ti bhavavasena okāsavasena ca paricchinnā. **Apariyāpannā**ti tathā aparicchinnā.

4. Dhammadassanavāravaṇṇanā

1007. Catutthavāre **ekādasāyatanānī**ti saddāyatanavajjāni. Tañhi ekantena paṭisandhiyaṃ nuppajjati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Sattake ‘‘devānaṃ asurāna’’nti gativasena avatvā avisesena **gabbhaseyyakāna**nti vuttaṃ. Tasmā yattha yattha gabbhaseyyakā sambhavanti tattha tattha tesaṃ sattāyatanāni veditabbāni. Tathā dhātuyo. Sesamettha uttānatthameva. Pañcamavāre yaṃ vattabbaṃ taṃ dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

6. Uppādakakammaāyuppamāṇavāravaṇṇanā

(1.) Uppādakakammaṃ

1021. Chaṭṭhavāre pañcahi kāmaguṇehi nānappakārehi vā iddhivisesehi dibbantīti **devā**. **Sammutidevā**ti ‘devo, devī’ti evaṃ lokasammutiyā devā. **Upapattidevā**ti devaloke uppannattā upapattiyā devā. **Visuddhidevā**ti sabbesaṃ devānaṃ pūjārahā sabbakilesavisuddhiyā devā. **Rājāno**ti muddhābhisittakhattiyā. **Deviyo**ti tesaṃ mahesiyo. **Kumārā**ti abhisittarājūnaṃ abhisittadeviyā kucchismiṃ uppannakumārā.

Uposathakammaṃ katvāti cātuddasādīsu aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavasitvā. Idāni yasmā parittadānādipuññakammaṃ manussasobhagyatāya paccayo, mattaso kataṃ manussasobhagyatāya adhimattaṃ, adhimattabhāvepi nānappakārabhedato nānappakārassa khattiyamahāsālādibhāvassa paccayo, tasmā tassa vasena upapattibhedaṃ dassento **appekacce gahapatimahāsālāna**ntiādimāha. Tattha mahāsāro etesanti mahāsārā; ra-kārassa pana la-kāraṃ katvā mahāsālāti vuttaṃ. Gahapatiyova mahāsālā, gahapatīsu vā mahāsālāti **gahapatimahāsālā**. Sesesupi eseva nayo. Tattha yassa gehe pacchimantena cattālīsakoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca pañca ambaṇāni divasavaḷañjo nikkhamati – ayaṃ **gahapatimahāsālo** nāma. Yassa pana gehe pacchimantena asītikoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca dasaambaṇāni divasavaḷañjo nikkhamati – ayaṃ **brāhmaṇamahāsālo** nāma. Yassa pana gehe pacchimantena koṭisatadhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca vīsati ambaṇāni divasavaḷañjo nikkhamati – ayaṃ **khattiyamahāsālo** nāma.

Sahabyatanti sahabhāvaṃ; sabhāgā hutvā nibbattantīti attho. **Cātumahārājikāna**ntiādīsu cātumahārājikā nāma sinerupabbatassa vemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi, ākāsaṭṭhāpi; tesaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Khiḍḍāpadosikā, manopadosikā, sītavalāhakā, uṇhavalāhakā, candimā devaputto, sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva.

Tettiṃsa janā tattha upapannāti **tāvatiṃsā**. Apica tāvatiṃsāti tesaṃ devānaṃ nāmamevāti vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā. Tesaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Tathā yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha dibbaṃ sukhaṃ yātā payātā sampattāti **yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **tusitā**. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminitvā ramantīti **nimmānaratī**. Cittācāraṃ ñatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattentīti **paranimmitavasavattī**.

(2.) Āyuppamāṇaṃ

1022. **Appaṃ vā bhiyyo**ti dutiyaṃ vassasataṃ appatvā vīsāya vā tiṃsāya vā cattālīsāya vā paññāsāya vā saṭṭhiyā vā vassehi adhikampi vassasatanti attho. Sabbampi hetaṃ dutiyaṃ vassasataṃ appattattā appanti vuttaṃ.

1024. Brahmapārisajjādīsu mahābrahmānaṃ pārisajjā paricārikāti **brahmapārisajjā**. Tesaṃ purohitabhāve ṭhitāti **brahmapurohitā**. Vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca mahanto brahmāti mahābrahmā, tesaṃ **mahābrahmānaṃ**. Ime tayopi janā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti; āyuantaraṃ pana nesaṃ nānā.

1025. Parittā ābhā etesanti **parittābhā**. Appamāṇā ābhā etesanti **appamāṇābhā**. Daṇḍadīpikāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā patantī viya sarati visaratīti **ābhassarā**. Imepi tayo janā dutiyajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti; āyuantaraṃ pana nesaṃ nānā.

1026. Parittā subhā etesanti **parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā**. Subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā, suvaṇṇamañjusāya ṭhapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassirīkāti **subhakiṇhā**. Imepi tayo janā tatiyajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti; āyuantaraṃ pana nesaṃ nānā.

1027. **Ārammaṇanānattatā**ti ārammaṇassa nānattabhāvo. **Manasikāranānattatādīsu**pi eseva nayo. Ettha ekassa pathavīkasiṇaṃ ārammaṇaṃ hoti…pe… ekassa odātakasiṇanti idaṃ ārammaṇanānattaṃ. Eko pathavīkasiṇaṃ manasi karoti…pe… eko odātakasiṇanti idaṃ manasikāranānattaṃ. Ekassa pathavīkasiṇe chando hoti…pe… ekassa odātakasiṇeti idaṃ **chandanānattaṃ**. Eko pathavīkasiṇe patthanaṃ karoti…pe… eko odātakasiṇeti idaṃ

paṇidhinānattaṃ. Eko pathavīkasiṇavasena adhimuccati…pe… eko odātakasiṇavasenāti idaṃ **adhimokkhanānattaṃ**. Eko pathavīkasiṇavasena cittaṃ abhinīharati…pe… eko odātakasiṇavasenāti idaṃ **abhinīhāranānattaṃ**. Ekassa pathavīkasiṇaparicchindanakapaññā hoti…pe… ekassa odātakasiṇaparicchindanakapaññāti idaṃ **paññānānattaṃ**. Tattha ārammaṇamanasikārā pubbabhāgena kathitā. Chandapaṇidhiadhimokkhābhinīhārā appanāyapi vattanti upacārepi. Paññā pana lokiyalokuttaramissakā kathitā.

Asaññasattānanti saññāvirahitānaṃ sattānaṃ. Ekacce hi titthāyatane pabbajitvā 'cittaṃ nissāya rajjanadussanamuyhanāni nāma hontī'ti citte dosaṃ disvā 'acittakabhāvo nāma sobhano, diṭṭhadhammanibbānameta'nti saññāvirāgaṃ janetvā tatrūpagaṃ pañcamaṃ samāpattiṃ bhāvetvā tattha nibbattanti. Tesaṃ upapattikkhaṇe eko rūpakkhandhoyeva nibbattati. Ṭhatvā nibbatto ṭhitako eva hoti, nisīditvā nibbatto nisinnakova nipajjitvā nibbatto nipannova. Cittakammarūpakasadisā hutvā pañca kappasatāni tiṭṭhanti. Tesaṃ pariyosāne so rūpakāyo antaradhāyati, kāmāvacarasaññā uppajjati; tena idha saññuppādena te devā tamhā kāyā cutāti paññāyanti.

Vipulā phalā etesanti **vehapphalā**. Attano sampattiyā na hāyanti na vihāyantīti **avihā**. Na kañci sattaṃ tappantīti **atappā**. Sundarā dassanā abhirūpā pāsādikāti **sudassā**. Suṭṭha passanti, sundarametesaṃ vā dassananti **sudassī**. Sabbehi eva guṇehi ca bhavasampattiyā ca jeṭṭhā, natthettha kaniṭṭhāti **akaniṭṭhā**.

1028. Ākāsānañcāyatanaṃ upagatāti **ākāsānañcāyatanūpagā**. Itaresupi eseva nayo. Iti cha kāmāvacarā, nava brahmalokā, pañca suddhāvāsā, cattāro arūpā asaññasattavehapphalehi saddhiṃ chabbīsati devalokā; manussalokena saddhiṃ sattavīsati.

Tattha sammāsambuddhena manussānaṃ devānañca āyuṃ paricchindamānena catūsu apāyesu bhummadevesu ca āyu paricchinnaṃ taṃ kasmāti? Niraye tāva kammameva pamāṇaṃ. Yāva kammaṃ na khīyati, na tāva cavanti. Tathā sesaapāyesu. Bhummadevānampi kammameva pamāṇaṃ. Tattha nibbattā hi keci sattāhamattaṃ tiṭṭhanti, keci addhamāsaṃ, keci māsaṃ, kappaṃ tiṭṭhamānāpi atthiyeva.

Tattha manussesu gihibhāve ṭhitāyeva sotāpannāpi honti, sakadāgāmiphalampi anāgāmiphalampi arahattaphalampi pāpuṇanti. Tesu sotāpannādayo yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Khīṇāsavā pana parinibbāyanti vā pabbajanti vā. Kasmā? Arahattaṃ nāma seṭṭhaguṇo, gihiliṅgaṃ hīnaṃ, taṃ hīnatāya uttamaṃ guṇaṃ dhāretuṃ na sakkoti. Tasmā te parinibbātukāmā vā pabbajitukāmā vā honti.

Bhummadevā pana arahattaṃ patvāpi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Chasu kāmāvacaradevesu sotāpannasakadāgāmino yāvajīvaṃ tiṭṭhanti; anāgāminā rūpabhavaṃ gantuṃ vaṭṭati, khīṇāsavena parinibbātuṃ. Kasmā? Nilīyanokāsassa abhāvā. Rūpāvacarārūpāvacaresu sabbepi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Tattha rūpāvacare nibbattā sotāpannasakadāgāmino na puna idhāgacchanti, tattheva parinibbāyanti. Ete hi jhānaanāgāmino nāma.

Aṭṭhasamāpattilābhīnaṃ pana kiṃ niyameti? Paguṇajjhānaṃ. Yadevassa paguṇaṃ hoti, tena uppajjati. Sabbesu pana paguṇesu kiṃ niyameti? Patthanā. Yattha upapattiṃ pattheti tattheva upapajjati. Patthanāya asati kiṃ niyameti? Maraṇasamaye samāpannā samāpatti. Maraṇasamaye samāpannā natthi, kiṃ niyameti? Nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti. Ekaṃsena hi so nevasaññānāsaññāyatane upapajjati. Navasu brahmalokesu nibbattaariyasāvakānaṃ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi na heṭṭhūpapatti. Puthujjanānaṃ pana tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi heṭṭhūpapattipi. Pañcasu suddhāvāsesu catūsu ca arūpesu ariyasāvakānaṃ tatrūpapattipi hoti uparūpapattipi. Paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbatto anāgāmī nava brahmaloke sodhetvā matthake ṭhito parinibbāti. Vehapphalā, akaniṭṭhā, nevasaññānāsaññāyatananti ime tayo devalokā **seṭṭhabhavā** nāma. Imesu tīsu ṭhānesu nibbattaanāgāmino neva uddhaṃ gacchanti, na adho, tattha tattheva parinibbāyantīti. Idamettha pakiṇṇakaṃ.

7. Abhiññeyyādivāravaṇṇanā

1030. Sattamavāre salakkhaṇapariggāhikāya abhiññāya vasena **abhiññeyyatā** veditabbā. Ñātatīraṇapahānapariññānaṃ vasena **pariññeyyatā**. Sā ca **rūpakkhandho abhiññeyyo pariññeyyo na pahātabbo**tiādīsu ñātatīraṇapariññāvaseneva veditabbā. **Samudayasaccaṃ abhiññeyyaṃ pariññeyyaṃ pahātabba**ntiādīsu pahānapariññāvasena.

Aṭṭhamavāre rūpādiārammaṇānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ vasena sārammaṇānārammaṇatā veditabbā. Navamavāro uttānatthoyeva. Dasamavārepi yaṃ vattabbaṃ siyā taṃ sabbaṃ tattha tattha pañhāpucchakavāre vuttamevāti.

Sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya

Dhammahadayavibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Abhidhammaṃ desento, dhammagaru dhammagāravayuttānaṃ;
Devānaṃ devapure, devagaṇasahassaparivāro.

Dutiyaṃ adutiyapuriso, yaṃ āha **vibhaṅgapakaraṇaṃ** nātho;
Aṭṭhārasahi vibhaṅgehi, maṇḍitamaṇḍapeyyaguṇo.

Atthappakāsanatthaṃ, tassāhaṃ yācito ṭhitaguṇena;
Yatinā adandhagatinā, subuddhinā buddhaghosena.

Yaṃ ārabhiṃ racayituṃ, aṭṭhakathaṃ sunipuṇesu atthesu;
Sammohavinodanato, sammohavinodaniṃ nāma.

Porāṇaṭṭhakathānaṃ, sāraṃ ādāya sā ayaṃ niṭṭhaṃ;
Pattā anantarāyena, pāḷiyā bhāṇavārehi.

Cattālīsāya yathā, ekena ca evameva sabbepi;
Niṭṭhaṃ vajantu vimalā, manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammassa ṭhitatthaṃ, yañca imaṃ racayatā mayā puññaṃ;
Pattaṃ tena samattaṃ, pāpuṇatu sadevako loko.

Suciraṃ tiṭṭhatu dhammo, dhammābhirato sadā bhavatu loko;
Niccaṃ khemasubhikkhādi-sampadā janapadā hontūti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññāpaṭisambhidādippabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ **sammohavinodanī** nāma vibhaṅgaṭṭhakathā.

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā.

Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Sammohavinodanī nāma vibhaṅga-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Mahāvaggaṭṭhakathā

1. Mahāpadānasuttavaṇṇanā

Pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathā

1. **Evaṃ me sutaṃ…pe… karerikuṭikāya**nti mahāpadānasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā – **karerikuṭikāya**nti karerīti varuṇarukkhassa nāmaṃ, karerimaṇḍapo tassā kuṭikāya dvāre ṭhito, tasmā ‘‘karerikuṭikā’’ti vuccati, yathā kosambarukkhassa dvāre ṭhitattā ‘‘kosambakuṭikā’’ti. Antojetavane kira karerikuṭi kosambakuṭi gandhakuṭi salaḷāgāranti cattāri mahāgehāni, ekekaṃ satasahassapariccāgena nipphannaṃ. Tesu salaḷāgāraṃ raññā pasenadinā kāritaṃ, sesāni anāthapiṇḍikena kāritāni. Iti bhagavā anāthapiṇḍikena gahapatinā thambhānaṃ upari kāritāya devavimānakappāya karerikuṭikāyaṃ viharati. **Pacchābhatta**nti ekāsanikakhalupacchābhattikānaṃ pātova bhuttānaṃ antomajjhanhikepi pacchābhattameva. Idha pana pakatibhattassa pacchato ‘‘pacchābhatta’’nti adhippetaṃ. **Piṇḍapātapaṭikkantāna**nti piṇḍapātato paṭikkantānaṃ, bhattakiccaṃ niṭṭhapetvā uṭṭhitānanti attho.

Karerimaṇḍalamāḷeti tasseva karerimaṇḍapassa avidūre katāya nisīdanasālāya. So kira karerimaṇḍapo gandhakuṭikāya ca sālāya ca antare hoti, tasmā gandhakuṭīpi karerikuṭikāpi sālāpi – ‘‘karerimaṇḍalamāḷo’’ti vuccati. **Pubbenivāsapaṭisaṃyuttā**ti ‘‘ekampi jātiṃ, dvepi jātiyo’’ti evaṃ vibhattena pubbenivutthakkhandhasantānasaṅkhātena pubbenivāsena saddhiṃ yojetvā pavattitā. **Dhammī**ti dhammasaṃyuttā.

Udapādīti aho acchariyaṃ dasabalassa pubbenivāsañāṇaṃ, **pubbenivāsaṃ** nāma ke anussaranti, ke nānussarantīti. Titthiyā anussaranti, sāvakā ca paccekabuddhā ca buddhā ca anussaranti. Kataratitthiyā anussaranti? Ye aggappattakammavādino, tepi cattālīsaṃyeva kappe anussaranti, na tato paraṃ. Sāvakā kappasatasahassaṃ anussaranti. Dve aggasāvakā asaṅkhyeyyañceva kappasatasahassañca. Paccekabuddhā dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca. Buddhānaṃ pana ettakanti paricchedo natthi, yāvatakaṃ ākaṅkhanti, tāvatakaṃ anussaranti.

Titthiyā khandhapaṭipāṭiyā anussaranti, paṭipāṭiṃ muñcitvā na sakkonti. Paṭipāṭiyā anussarantāpi asaññabhavaṃ patvā khandhappavattiṃ na passanti, jāle patitā kuṇṭhā viya, kūpe patitā paṅguḷā viya ca honti. Te tattha ṭhatvā ‘‘ettakameva, ito paraṃ natthī’’ti diṭṭhiṃ gaṇhanti. Iti titthiyānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ andhānaṃ yaṭṭhikoṭigamanaṃ viya hoti. Yathā hi andhā yaṭṭhikoṭiggāhake satiyeva gacchanti, asati tattheva nisīdanti, evameva titthiyā khandhapaṭipāṭiyāva anussarituṃ sakkonti, paṭipāṭiṃ vissajjetvā na sakkonti.

Sāvakāpi khandhapaṭipāṭiyāva anussaranti, asaññabhavaṃ patvā khandhappavattiṃ na passanti. Evaṃ santepi te vaṭṭe saṃsaraṇakasattānaṃ khandhānaṃ abhāvakālo nāma natthi. Asaññabhave pana pañcakappasatāni pavattantīti tattakaṃ kālaṃ atikkamitvā buddhehi dinnanaye ṭhatvā parato anussaranti; seyyathāpi āyasmā sobhito. Dve aggasāvakā pana paccekabuddhā ca cutipaṭisandhiṃ oloketvā anussaranti. Buddhānaṃ cutipaṭisandhikiccaṃ natthi, yaṃ yaṃ ṭhānaṃ passitukāmā honti, taṃ tadeva passanti.

Titthiyā ca pubbenivāsaṃ anussaramānā attanā diṭṭhakatasutameva anussaranti. Tathā sāvakā ca paccekabuddhā ca. Buddhā pana attanā vā parehi vā diṭṭhakatasutaṃ sabbameva anussaranti.

Titthiyānaṃ pubbenivāsañāṇaṃ khajjopanakaobhāsasadisaṃ, sāvakānaṃ padīpobhāsasadisaṃ, aggasāvakānaṃ osadhitārakobhāsasadisaṃ, paccekabuddhānaṃ candobhāsasadisaṃ, buddhānaṃ saradasūriyamaṇḍalobhāsasadisaṃ. Tassa ettakāni jātisatāni jātisahassāni jātisatasahassānīti vā ettakāni kappasatāni kappasahassāni kappasatasahassānīti vā natthi, yaṃ kiñci anussarantassa neva khalitaṃ, na paṭighātaṃ hoti, āvajjanapaṭibaddhameva ākaṅkhamanasikāracittuppādapaṭibaddhameva hoti. Dubbalapattapuṭe vegakkhittanārāco viya, sinerukūṭe vissaṭṭhaindavajiraṃ viya ca asajjamānameva gacchati. ‘‘Aho mahantaṃ bhagavato pubbenivāsañāṇa’’nti evaṃ bhagavantaṃyeva ārabbha kathā uppannā, jātā pavattāti attho. Taṃ sabbampi saṅkhepato dassetuṃ ‘‘itipi pubbenivāso, itipi pubvenivāso’’ti ettakameva pāḷiyaṃ vuttaṃ. Tattha **itipī**ti evampi.

2-3. **Assosi kho…pe… atha bhagavā anuppatto**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttameva. Ayameva hi viseso – tattha sabbaññutaññāṇena assosi, idha dibbasotena. Tattha ca vaṇṇāvaṇṇakathā vippakatā, idha pubbenivāsakathā. Tasmā bhagavā – ‘‘ime bhikkhū mama pubbenivāsañāṇaṃ ārabbha guṇaṃ thomenti, pubbenivāsañāṇassa pana me nipphattiṃ na jānanti; handa nesaṃ tassa nipphattiṃ kathetvā dassāmī’’ti āgantvā pakatiyāpi buddhānaṃ nisīditvā dhammadesanatthameva ṭhapite taṅkhaṇe bhikkhūhi papphoṭetvā dinne varabuddhāsane nisīditvā ‘‘kāya nuttha, bhikkhave’’ti pucchāya ca ‘‘idha, bhante’’tiādipaṭivacanassa ca pariyosāne tesaṃ pubbenivāsapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ kathetukāmo **iccheyyātha no**tiādimāha. Tattha **iccheyyātha no**ti iccheyyātha nu. Atha naṃ pahaṭṭhamānasā bhikkhū yācamānā **etassa bhagavā**tiādimāhaṃsu. Tattha **etassā**ti etassa dhammikathākaraṇassa.

4. Atha bhagavā tesaṃ yācanaṃ gahetvā kathetukāmo ‘‘tena hi, bhikkhave, suṇāthā’’ti te sotāvadhāraṇasādhukamanasikāresu niyojetvā aññesaṃ asādhāraṇaṃ chinnavaṭumakānussaraṇaṃ pakāsetukāmo **ito so, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **yaṃ vipassī**ti yasmiṃ kappe vipassī. Ayañhi ‘ya’nti saddo ‘‘yaṃ me, bhante, devānaṃ tāvatiṃsānaṃ sammukhā sutaṃ sammukhā paṭiggahitaṃ, ārocemi taṃ, bhagavato’’tiādīsu (dī. ni. 2.203) paccattavacane dissati. ‘‘Yaṃ taṃ apucchimha akittayī no, aññaṃ taṃ pucchāma tadiṅgha brūhī’’tiādīsu (su. ni. 881) upayogavacane. ‘‘Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā’’tiādīsu (a. ni. 1.277) karaṇavacane. Idha pana bhummattheti daṭṭhabbo. Tena vuttaṃ – ‘‘yasmiṃ kappe’’ti. **Udapādī**ti dasasahassilokadhātuṃ unnādento uppajji.

Bhaddakappeti pañcabuddhuppādapaṭimaṇḍitattā sundarakappe sārakappeti bhagavā imaṃ kappaṃ thomento evamāha. Yato paṭṭhāya kira amhākaṃ bhagavatā abhinīhāro kato, etasmiṃ antare ekakappepi pañca buddhā nibbattā nāma natthi. Amhākaṃ bhagavato abhinīhārassa purato pana taṇhaṅkaro, medhaṅkaro, saraṇaṅkaro, dīpaṅkaroti cattāro buddhā ekasmiṃ kappe nibbattiṃsu. Tesaṃ orabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ buddhasuññameva ahosi.

Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana koṇḍañño nāma buddho ekova ekasmiṃ kappe uppanno. Tatopi asaṅkhyeyyaṃ buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne maṅgalo, sumano, revato, sobhitoti cattāro buddhā ekasmiṃ kappe uppannā. Tatopi asaṅkhyeyyaṃ buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari anomadassī, padumo, nāradoti tayo buddhā ekasmiṃ kappe uppannā. Tatopi asaṅkhyeyyaṃ buddhasuññameva ahosi. Asaṅkhyeyyakappapariyosāne pana ito kappasatasahassānaṃ upari padumuttaro bhagavā ekova ekasmiṃ kappe uppanno. Tassa orabhāge ito tiṃsakappasahassānaṃ upari sumedho, sujātoti dve buddhā ekasmiṃ kappe uppannā. Tato orabhāge ito aṭṭhārasannaṃ kappasahassānaṃ upari piyadassī, atthadassī, dhammadassīti tayo buddhā ekasmiṃ kappe uppannā. Atha ito catunavutikappe siddhattho nāma buddho ekova ekasmiṃ kappe uppanno. Ito dve navutikappe tisso, phussoti dve buddhā ekasmiṃ kappe uppannā. Ito ekanavutikappe vipassī bhagavā uppanno. Ito ekatiṃse kappe sikhī, vessabhūti dve buddhā uppannā. Imasmiṃ bhaddakappe kakusandho, koṇāgamano, kassapo, gotamo amhākaṃ sammāsambuddhoti cattāro buddhā uppannā, metteyyo uppajjissati. Evamayaṃ kappo pañcabuddhuppādapaṭimaṇḍitattā sundarakappo sārakappoti bhagavā imaṃ kappaṃ thomento evamāha.

Kiṃ panetaṃ buddhānaṃyeva pākaṭaṃ hoti – ‘‘imasmiṃ kappe ettakā buddhā uppannā vā uppajjissantīti vā''ti, udāhu aññesampi pākaṭaṃ hotīti? Aññesampi pākaṭaṃ hoti. Kesaṃ? Suddhāvāsabrahmānaṃ. Kappasaṇṭhānakālasmiñhi ekamasaṅkhyeyyaṃ ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṇṭhānatthāya devo vassituṃ ārabhati. Āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato tilamattā kaṇamattā taṇḍulamattā mugga-māsa-badara-āmalaka-eḷāluka-kumbhaṇḍa-alābumattā udakadhārā hutvā anukkamena usabhadveusabhaaḍḍhagāvutagāvutadvegāvutaaḍḍhayojanayojanadviyojana…pe… yojanasatayojanasahassayojanasatasahassamattā hutvā koṭisatasahassacakkavāḷabbhantare yāva avinaṭṭhabrahmalokā pūretvā tiṭṭhanti. Atha taṃ udakaṃ anupubbena bhassati, bhassante udake pakatidevalokaṭṭhānesu devalokā saṇṭhahanti, tesaṃ saṇṭhahanavidhānaṃ **visuddhimagge** pubbenivāsakathāyaṃ vuttameva.

Manussalokasaṇṭhahanaṭṭhānaṃ pana patte udake dhamakaraṇamukhe pihite viya vātavasena taṃ udakaṃ santiṭṭhati, udakapiṭṭhe uppalinipaṇṇaṃ viya pathavī saṇṭhahati. Mahābodhipallaṅko vinassamāne loke pacchā vinassati, saṇṭhahamāne paṭhamaṃ saṇṭhahati. Tattha pubbanimittaṃ hutvā eko paduminigaccho uppajjati, tassa sace tasmiṃ kappe buddho nibbattissati, pupphaṃ uppajjati. No ce, nuppajjati. Uppajjamānañca sace eko buddho nibbattissati, ekaṃ uppajjati. Sace dve, tayo, cattāro, pañca buddhā nibbattissanti, pañca uppajjanti. Tāni ca kho ekasmiṃyeva nāḷe kaṇṇikābaddhāni hutvā. Suddhāvāsabrahmāno ''āyāma, mayaṃ mārisā, pubbanimittaṃ passissāmā''ti mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṃ āgacchanti, buddhānaṃ anibbattanakappe pupphaṃ na hoti. Te pana apupphitagacchaṃ disvā – ''andhakāro vata bho loko bhavissati, matā matā sattā apāye pūressanti, cha devalokā nava brahmalokā suññā bhavissantī''ti anattamanā honti. Pupphitakāle pana pupphaṃ disvā – ''sabbaññubodhisattesu mātukucchiṃ okkamantesu nikkhamantesu sambujjhantesu dhammacakkaṃ pavattentesu yamakapāṭihāriyaṃ karontesu devorohanaṃ karontesu āyusaṅkhāraṃ ossajjantesu parinibbāyantesu dasasahassacakkavāḷakampanādīni pāṭihāriyāni dakkhissāmā''ti ca ''cattāro apāyā parihāyissanti, cha devalokā nava brahmalokā paripūressantī''ti ca attamanā udānaṃ udānentā attano attano brahmalokaṃ gacchanti. Imasmiṃ bhaddakappe pañca padumāni uppajjiṃsu. Tesaṃ nimittānaṃ ānubhāvena cattāro buddhā uppannā, pañcamo uppajjissati. Suddhāvāsabrahmānopi tāni padumāni disvā imamatthaṃ jāniṃsu. Tena vuttaṃ – ''aññesampi pākaṭaṃ hotī''ti.

Āyuparicchedavaṇṇanā

5-7. Iti bhagavā – ''ito so, bhikkhave''tiādinā nayena kappaparicchedavasena pubbenivāsaṃ dassetvā idāni tesaṃ buddhānaṃ jātiparicchedādivasena dassetuṃ **vipassī, bhikkhave**tiādimāha. Tattha āyuparicchede **parittaṃ lahuka**nti ubhayametaṃ appakasseva vevacanaṃ. Yañhi appakaṃ, taṃ parittañceva lahukañca hoti.

Appaṃ vā bhiyyoti vassasatato vā upari appaṃ, aññaṃ vassasataṃ apatvā vīsaṃ vā tiṃsaṃ vā cattālīsaṃ vā paṇṇāsaṃ vā saṭṭhi vā vassāni jīvati. Evaṃ dīghāyuko pana atidullabho, asuko kira evaṃ ciraṃ jīvatīti tattha tattha gantvā daṭṭhabbo hoti. Tattha visākhā upāsikā vīsavassasataṃ jīvati, tathā pokkharasāti brāhmaṇo, brahmāyu brāhmaṇo, selo brāhmaṇo, bāvariyabrāhmaṇo, ānandatthero, mahākassapattheroti. Anuruddhatthero pana vassasatañceva paṇṇāsañca vassāni, bākulatthero vassasatañceva saṭṭhi ca vassāni. Ayaṃ sabbadīghāyuko. Sopi dve vassasatāni na jīvati.

Vipassīādayo pana sabbepi bodhisattā mettāpubbabhāgena somanassasahagatañāṇasampayuttaasaṅkhārikacittena mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhiṃsu. Tena cittena gahitāya paṭisandhiyā asaṅkhyeyyaṃ āyu, iti sabbe buddhā asaṅkhyeyyāyukā. Te kasmā asaṅkhyeyyaṃ na aṭṭhaṃsu? Utubhojanavipattiyā. Utubhojanavasena hi āyu hāyatipi vaḍḍhatipi.

Tattha yadā rājāno adhammikā honti, tadā uparājāno, senāpati, seṭṭhi, sakalanagaraṃ, sakalaraṭṭhaṃ adhammikameva hoti; atha tesaṃ ārakkhadevatā, tāsaṃ devatānaṃ mittā bhūmaṭṭhadevatā, tāsaṃ devatānaṃ mittā ākāsaṭṭhakadevatā, ākāsaṭṭhakadevatānaṃ mittā uṇhavalāhakā devatā, tāsaṃ mittā abbhavalāhakā devatā, tāsaṃ mittā sītavalāhakā devatā, tāsaṃ mittā vassavalāhakā devatā, tāsaṃ mittā cātumahārājikā devatā, tāsaṃ mittā tāvatiṃsā devatā, tāsaṃ mittā yāmā devatāti evamādi. Evaṃ yāva bhavaggā ṭhapetvā ariyasāvake sabbā devabrahmaparisāpi adhammikāva honti. Tāsaṃ adhammikatāya visamaṃ candimasūriyā pariharanti, vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhakavimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kīḷanatthāya cittāni na namanti, devatānaṃ kīḷanatthāya cittesu anamantesu sītuṇhabhedo utu yathākālena na sampajjati, tasmiṃ asampajjante na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati; katthaci vassati, katthaci na vassati, vassantopi vappakāle aṅkurakāle nāḷakāle pupphakāle khīraggahaṇādikālesu yathā yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca, tena sassāni visamapākāni honti, vigatagandhavaṇṇarasādisampannāni. Ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmiṃ padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti, ekasmiṃ atikilinnaṃ, ekasmiṃ samapākaṃ. Taṃ paribhuttaṃ kucchiyampi tīhākārehi paccati. Tena sattā bahvābādhā ceva honti, appāyukā ca. Evaṃ tāva utubhojanavasena āyu hāyati.

Yadā pana rājāno dhammikā honti, tadā uparājānopi dhammikā hontīti purimanayeneva yāva brahmalokā sabbepi dhammikā honti. Tesaṃ dhammikattā samaṃ candimasūriyā pariharanti, yathāmaggena vāto vāyati, yathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhakavimānāni na khobheti, tesaṃ akhobhā devatānaṃ kīḷanatthāya cittāni namanti. Evaṃ kālena utu sampajjati, devo sammā vassati, vappakālato paṭṭhāya sassānaṃ upakāraṃ karonto kāle vassati, kāle vigacchati, tena sassāni samapākāni sugandhāni suvaṇṇāni surasāni ojavantāni honti, tehi sampāditaṃ bhojanaṃ paribhuttampi sammā paripākaṃ gacchati, tena sattā arogā dīghāyukā honti. Evaṃ utubhojanavasena āyu vaḍḍhati.

Tattha vipassī bhagavā asītivassasahassāyukakāle nibbatto, sikhī sattativassasahassāyukakāleti idaṃ anupubbena parihīnasadisaṃ kataṃ, na pana evaṃ parihīnaṃ, vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Kathaṃ? Imasmiṃ tāva kappe kakusandho bhagavā cattālīsavassasahassāyukakāle nibbatto, āyuppamāṇaṃ pañca koṭṭhāse katvā cattāri ṭhatvā pañcame vijjamāneyeva parinibbuto. Taṃ āyu parihāyamānaṃ dasavassakālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkhyeyyaṃ hutvā tato parihāyamānaṃ tiṃsavassasahassakāle ṭhitaṃ; tadā koṇāgamano bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute taṃ āyu dasavassakālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkhyeyyaṃ hutvā parihāyitvā vīsativassasahassakāle ṭhitaṃ; tadā kassapo bhagavā nibbatto. Tasmimpi tatheva parinibbute taṃ āyu dasavassakālaṃ patvā puna vaḍḍhamānaṃ asaṅkhyeyyaṃ hutvā parihāyitvā vassasatakālaṃ pattaṃ, atha amhākaṃ sammāsambuddho nibbatto. Evaṃ anupubbena parihāyitvā parihāyitvā vaḍḍhitvā vaḍḍhitvā parihīnanti veditabbaṃ. Tattha yaṃ yaṃ āyuparimāṇesu manussesu buddhā nibbattanti, tesampi taṃ tadeva āyuparimāṇaṃ hotīti veditabbaṃ.

Āyuparicchedavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bodhiparicchedavaṇṇanā

8. Bodhiparicchede pana **pāṭaliyā mūle**ti pāṭalirukkhassa heṭṭhā. Tassā pana pāṭaliyā khandho taṃ divasaṃ paṇṇāsaratano hutvā abbhuggato, sākhā paṇṇāsaratanāti ubbedhena ratanasataṃ ahosi. Taṃ divasañca sā pāṭali kaṇṇikābaddhehi viya pupphehi mūlato paṭṭhāya ekasañchannā ahosi, dibbagandhaṃ vāyati. Na kevalañca tadā ayameva pupphitā, dasasahassacakkavāḷe sabbapāṭaliyo pupphitā. Na kevalañca pāṭaliyo, dasasahassacakkavāḷe sabbarukkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhāpadumāni, latāsu latāpadumāni, ākāse ākāsapadumāni pupphitāni, pathavitalaṃ bhinditvāpi mahāpadumāni uṭṭhitāni. Mahāsamuddopi pañcavaṇṇehi padumehi nīluppalarattuppalehi ca sañchanno ahosi. Sakaladasasahassacakkavāḷaṃ dhajamālākulaṃ tattha tattha nibaddhapupphadāmavissaṭṭhamālāguḷavippakiṇṇaṃ nānāvaṇṇakusumasamujjalaṃ nandanavanacittalatāvanamissakavanaphārusakavanasadisaṃ ahosi. Puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ussitaddhajā pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ abhihananti. Pacchimadakkhiṇauttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ussitaddhajā dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ abhihananti. Evaṃ aññamaññasirīsampattāni cakkavāḷāni ahesuṃ. **Abhisambuddho**ti sakalaṃ buddhaguṇavibhavasiriṃ paṭivijjhamāno cattāri saccāni abhisambuddho.

‘‘Sikhī, bhikkhave, bhagavā arahaṃ sammāsambuddho puṇḍarīkassa mūle abhisambuddho’’tiādīsupi imināva nayena padavaṇṇanā veditabbā. Ettha pana **puṇḍarīko**ti setambarukkho. Tassāpi tadeva parimāṇaṃ. Taṃ divasañca sopi dibbagandhehi pupphehi susañchanno ahosi. Na kevalañca pupphehi, phalehipi sañchanno ahosi. Tassa ekato taruṇāni phalāni, ekato majjhimāni phalāni, ekato nātipakkāni phalāni, ekato supakkāni pakkhittadibbojāni viya surasāni olambanti. Yathā so, evaṃ sakaladasasahassacakkavāḷesu pupphūpagarukkhā pupphehi, phalūpagarukkhā phalehi paṭimaṇḍitā ahesuṃ.

Sāloti sālarukkho. Tassāpi tadeva parimāṇaṃ, tatheva pupphasirīvibhavo veditabbo. Sirīsarukkhepi eseva nayo. Udumbararukkhe pupphāni nāhesuṃ, phalavibhūti panettha ambe vuttanayāva, tathā nigrodhe, tathā assatthe. Iti sabbabuddhānaṃ ekova pallaṅko, rukkhā pana aññepi honti. Tesu yassa yassa rukkhassa mūle catumaggañāṇasaṅkhātabodhiṃ buddhā paṭivijjhanti, so so **bodhī**ti vuccati. Ayaṃ bodhiparicchedo nāma.

Sāvakayugaparicchedavaṇṇanā

9. Sāvakayugaparicchede pana **khaṇḍatissa**nti khaṇḍo ca tisso ca. Tesu khaṇḍo ekapitiko kaniṭṭhabhātā, tisso purohitaputto. Khaṇḍo paññāpāramiyā matthakaṃ patto, tisso samādhipāramiyā matthakaṃ patto. **Agga**nti ṭhapetvā vipassiṃ bhagavantaṃ avasesehi saddhiṃ asadisaguṇatāya uttamaṃ. **Bhaddayuga**nti aggattāyeva bhaddayugaṃ. **Abhibhūsambhava**nti abhibhū ca sambhavo ca. Tesu abhibhū paññāpāramiyā matthakaṃ patto. Sikhinā bhagavatā saddhiṃ aruṇavatito brahmalokaṃ gantvā brahmaparisāya vividhāni pāṭihāriyāni dassento dhammaṃ desetvā dasasahassilokadhātuṃ andhakārena pharitvā – ‘‘kiṃ ida’’nti sañjātasaṃvegānaṃ obhāsaṃ pharitvā – ‘‘sabbe me rūpañca passantu, saddañca suṇantū’’ti adhiṭṭhahitvā – ‘‘ārambhathā’’ti gāthādvayaṃ (saṃ. ni. 1.185) bhaṇanto saddaṃ sāvesi. Sambhavo samādhipāramiyā matthakaṃ patto ahosi.

Soṇuttaranti soṇo ca uttaro ca. Tesupi soṇo paññāpāramiṃ patto, uttaro samādhipāramiṃ patto ahosi. **Vidhurasañjīva**nti vidhuro ca sañjīvo ca. Tesu vidhuro paññāpāramiṃ patto ahosi, sañjīvo samādhipāramiṃ patto. Samāpajjanabahulo rattiṭṭhānadivāṭṭhānakuṭileṇamaṇḍapādīsu samāpattibalena jhāyanto ekadivasaṃ araññe nirodhaṃ samāpajji, atha naṃ vanakammikādayo ‘‘mato’’ti sallakkhetvā jhāpesuṃ. So yathāparicchedena samāpattito uṭṭhāya cīvarāni papphoṭetvā gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Tadupādāyeva ca naṃ ‘‘sañjīvo’’ti sañjāniṃsu. **Bhiyyosuttara**nti bhiyyoso ca uttaro ca. Tesu bhiyyoso paññāya uttaro, uttaro samādhinā aggo ahosi. **Tissabhāradvāja**nti tisso ca bhāradvājo ca. Tesu tisso paññāpāramiṃ patto, bhāradvājo samādhipāramiṃ patto ahosi. **Sāriputtamoggallāna**nti sāriputto ca moggallāno ca. Tesu sāriputto paññāvisaye, moggallāno samādhivisaye aggo ahosi. Ayaṃ sāvakayugaparicchedo nāma.

Sāvakasannipātaparicchedavaṇṇanā

10. Sāvakasannipātaparicchede vipassissa bhagavato paṭhamasannipāto caturaṅgiko ahosi, sabbe ehibhikkhū, sabbe iddhiyā nibbattapattacīvarā, sabbe anāmantitāva āgatā, iti te ca kho pannarase uposathadivase. Atha satthā bījaniṃ gahetvā nisinno uposathaṃ osāresi. Dutiyatatiyesupi eseva nayo. Tathā sesabuddhānaṃ sabbasannipātesu. Yasmā pana amhākaṃ bhagavato paṭhamabodhiyāva sannipāto ahosi, idañca suttaṃ aparabhāge vuttaṃ, tasmā ‘‘mayhaṃ, bhikkhave, etarahi eko sāvakānaṃ sannipāto’’ti aniṭṭhapetvā ‘‘ahosī’’ti vuttaṃ.

Tattha **aḍḍhateḷasāni bhikkhusatānī**ti purāṇajaṭilānaṃ sahassaṃ, dvinnaṃ aggasāvakānaṃ parivārāni aḍḍhateyyasatānīti aḍḍhateḷasāni bhikkhusatāni. Tattha dvinnaṃ aggasāvakānaṃ abhinīhārato paṭṭhāya vatthuṃ kathetvā pabbajjā dīpetabbā. Pabbajitānaṃ pana tesaṃ mahāmoggallāno sattame divase arahattaṃ patto. Dhammasenāpati pannarasame divase gijjhakūṭapabbatamajjhe sūkarakhataleṇapabbhāre bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa sajjite dhammayāge vedanāpariggahasuttante (ma. ni. 2.201) desiyamāne desanaṃ anubujjhamānaṃ ñāṇaṃ pesetvā sāvakapāramiñāṇaṃ patto. Bhagavā therassa arahattappattiṃ ñatvā vehāsaṃ abbhuggantvā veḷuvaneyeva paccuṭṭhāsi. Thero – ‘‘kuhiṃ nu kho bhagavā gato’’ti āvajjanto veḷuvane patiṭṭhitabhāvaṃ ñatvā sayampi vehāsaṃ abbhuggantvā veḷuvaneyeva paccuṭṭhāsi. Atha bhagavā pātimokkhaṃ osāresi. Taṃ sannipātaṃ sandhāya bhagavā – ‘‘aḍḍhateḷasāni bhikkhusatānī’’ti āha. Ayaṃ sāvakasannipātaparicchedo nāma.

Upaṭṭhākaparicchedavaṇṇanā

11. Upaṭṭhākaparicchede pana **ānando**ti nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ anibaddhā upaṭṭhākā ahesuṃ. Ekadā nāgasamālo pattacīvaraṃ gahetvā vicari, ekadā nāgito, ekadā upavāno, ekadā sunakkhatto, ekadā cundo samaṇuddeso, ekadā sāgato, ekadā meghiyo. Tattha ekadā bhagavā nāgasamālattherena saddhiṃ addhānamaggapaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā okkamma – ‘‘bhagavā, ahaṃ iminā maggena gacchāmī’’ti āha. Atha naṃ bhagavā – ‘‘ehi bhikkhu, iminā maggena gacchāmā’’ti āha. So – ‘‘handa, bhagavā, tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā maggena gacchāmī’’ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ ṭhapetuṃ āraddho. Atha naṃ bhagavā – ‘‘āhara, bhikkhū’’ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvarañceva hariṃsu, sīsañca bhindiṃsu. So – ‘‘bhagavā idāni me paṭisaraṇaṃ, na añño’’ti cintetvā lohitena gaḷitena bhagavato santikaṃ agamāsi. ‘‘Kimidaṃ bhikkhū’’ti ca vutte taṃ pavattiṃ ārocesi. Atha naṃ bhagavā – ‘‘mā cintayi, bhikkhu, etaṃyeva te kāraṇaṃ sallakkhetvā nivārayimhā’’ti vatvā naṃ samassāsesi.

Ekadā pana bhagavā meghiyattherena saddhiṃ pācīnavaṃsamigadāye jantugāmaṃ agamāsi. Tatrāpi meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā nadītīre pāsādikaṃ ambavanaṃ disvā – ‘‘bhagavā, tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ tasmiṃ ambavane samaṇadhammaṃ karomī’’ti vatvā bhagavatā tikkhattuṃ nivāriyamānopi gantvā akusalavitakkehi upadduto anvāsatto (a. ni. 9.3; udāna paricchedo 31 daṭṭhabbo). Paccāgantvā taṃ pavattiṃ ārocesi. Tampi bhagavā – ‘‘idameva te kāraṇaṃ sallakkhetvā nivārayimhā’’ti vatvā anupubbena sāvatthiṃ agamāsi. Tattha gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisinno bhikkhusaṅghaparivuto bhikkhū āmantesi – ‘‘bhikkhave, idānimhi mahallako, ‘ekacce bhikkhū iminā maggena gacchāmā’ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṃ pattacīvaraṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ ekaṃ bhikkhuṃ jānāthā’’ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā sāriputto uṭṭhāyāsanā bhagavantaṃ vanditvā – ‘‘ahaṃ, bhante, tumheyeva patthayamāno satasahassakappādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūrayiṃ, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmī’’ti āha. Taṃ bhagavā – ‘‘alaṃ sāriputta, yassaṃ disāyaṃ tvaṃ viharasi, asuññāyeva me sā disā, tava ovādo buddhānaṃ ovādasadiso, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthī’’ti paṭikkhipi. Etenevupāyena mahāmoggallānaṃ ādiṃ katvā asītimahāsāvakā uṭṭhahiṃsu. Te sabbepi bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṇhīyeva nisīdi. Atha naṃ bhikkhū evamāhaṃsu – ‘‘āvuso, ānanda, bhikkhusaṅgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampi yācāhī’’ti. So āha – ‘‘yācitvā laddhupaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hoti, kiṃ maṃ satthā na passati, sace rocissati, ānando maṃ upaṭṭhātūti vakkhatī’’ti. Atha bhagavā – ‘‘na, bhikkhave, ānando aññena ussāhetabbo, sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissatī’’ti āha. Tato bhikkhū – ‘‘uṭṭhehi, āvuso ānanda, uṭṭhehi āvuso ānanda, dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhī’’ti āhaṃsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe, catasso ca āyācanāti aṭṭha vare yāci.

Cattāro paṭikkhepā nāma – ‘‘sace me, bhante, bhagavā attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭiyaṃ vasituṃ na dassati, nimantanaṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī’’ti vatvā – ‘‘kiṃ panettha, ānanda, ādīnavaṃ passasī’’ti vutte – ‘‘sacāhaṃ, bhante, imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro – ‘ānando dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyaṃ vasati, ekato nimantanaṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto tathāgataṃ upaṭṭhāti, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro’ti’’ ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanā nāma – ‘‘sace, bhante, bhagavā mayā gahitanimantanaṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā bhagavantaṃ daṭṭhuṃ āgataṃ parisaṃ āgatakkhaṇe eva bhagavantaṃ dassetuṃ lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmiṃyeva khaṇe bhagavantaṃ upasaṅkamituṃ lacchāmi, yaṃ bhagavā mayhaṃ parammukhā dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī''ti vatvā – ''kaṃ panettha, ānanda, ānisaṃsaṃ passasī''ti vutte – ''idha, bhante, saddhā kulaputtā bhagavato okāsaṃ alabhantā maṃ evaṃ vadanti – 'sve, bhante ānanda, bhagavatā saddhiṃ amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā'ti, sace bhante bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇeyeva parisaṃ dassetuṃ, kaṅkhañca vinodetuṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro – 'kiṃ ānando dasabalaṃ upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṃ bhagavā na karotī'ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti – 'ayaṃ, āvuso ānanda, gāthā, idaṃ suttaṃ, idaṃ jātakaṃ, kattha desita'nti. Sacāhaṃ taṃ na sampādayissāmi, bhavissanti vattāro – 'ettakampi, āvuso, na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya bhagavantaṃ avijahanto dīgharattaṃ vicarasī'ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanaṃ icchāmī''ti imā catasso āyācanā yāci. Bhagavāpissa adāsi.

Evaṃ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahosi. Tasseva ṭhānantarassatthāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇīti imassa nibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāya – ''mayhaṃ, bhikkhave, etarahi ānando bhikkhu upaṭṭhāko aggupaṭṭhāko''ti āha. Ayaṃ upaṭṭhākaparicchedo nāma.

12. Pitiparicchedo uttānatthoyeva.

Vihāraṃ pāvisīti kasmā vihāraṃ pāvisi? Bhagavā kira ettakaṃ kathetvā cintesi – ''na tāva mayā sattannaṃ buddhānaṃ vaṃso nirantaraṃ matthakaṃ pāpetvā kathito, ajja mayi pana vihāraṃ paviṭṭhe ime bhikkhū bhiyyoso mattāya pubbenivāsañāṇaṃ ārabbha vaṇṇaṃ kathayissanti. Athāhaṃ āgantvā nirantaraṃ buddhavaṃsaṃ kathetvā matthakaṃ pāpetvā dassāmī''ti bhikkhūnaṃ kathāvārassa okāsaṃ datvā uṭṭhāyāsanā vihāraṃ pāvisi.

Yañcetaṃ bhagavā tantiṃ kathesi, tattha kappaparicchedo, jātiparicchedo, gottaparicchedo, āyuparicchedo, bodhiparicchedo, sāvakayugaparicchedo, sāvakasannipātaparicchedo, upaṭṭhākaparicchedo, pitiparicchedoti navime vārā āgatā, sambahulavāro anāgato, ānetvā pana dīpetabbo.

Sambahulavārakathāvaṇṇanā

Sabbabodhisattānañhi ekasmiṃ kulavaṃsānurūpe putte jāte nikkhamitvā pabbajitabbanti ayameva vaṃso, ayaṃ paveṇī. Kasmā? Sabbaññubodhisattānañhi mātukucchiṃ okkamanato paṭṭhāya pubbe vuttappakārāni anekāni pāṭihāriyāni honti, tatra nesaṃ yadi neva jātanagaraṃ, na pitā, na mātā, na bhariyā, na putto paññāyeyya, ''imassa neva jātanagaraṃ, na pitā, na bhariyā, na putto paññāyati, devo vā sakko vā māro vā brahmā vā esa maññe, devānañca īdisaṃ pāṭihāriyaṃ anacchariya''nti maññamāno jano neva sotabbaṃ, na saddhātabbaṃ maññeyya. Tato abhisamayo na bhaveyya, abhisamaye asati niratthakova buddhuppādo, aniyyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā sabbabodhisattānaṃ – ''ekasmiṃ kulavaṃsānurūpe putte jāte nikkhamitvā pabbajitabba''nti ayameva vaṃso ayaṃ paveṇī. Tasmā puttādīnaṃ vasena sambahulavāro ānetvā dīpetabbo.

Sambahulaparicchedavaṇṇanā

Tattha –

Samavattakkhandho atulo, suppabuddho ca uttaro;
Satthavāho vijitaseno, rāhulo bhavati sattamoti.

Ete tāva sattannampi bodhisattānaṃ anukkameneva satta puttā veditabbā.

Tattha rāhulabhadde tāva jāte paṇṇaṃ āharitvā mahāpurisassa hatthe ṭhapayiṃsu. Athassa tāvadeva sakalasarīraṃ khobhetvā puttasineho aṭṭhāsi. So cintesi – ‘‘ekasmiṃ tāva jāte evarūpo puttasineho, parosahassaṃ kira me puttā bhavissanti, tesu ekekasmiṃ jāte idaṃ sinehabandhanaṃ evaṃ vaḍḍhantaṃ dubbhejjaṃ bhavissati, rāhu jāto, bandhanaṃ jāta’’nti āha. Taṃ divasameva ca rajjaṃ pahāya nikkhanto. Esa nayo sabbesaṃ puttuppattiyanti. Ayaṃ puttaparicchedo.

Sutanā sabbakāmā ca, sucittā atha rocinī;
Rucaggatī sunandā ca, bimbā bhavati sattamāti.

Etā tesaṃ sattannampi puttānaṃ mātaro ahesuṃ. Bimbādevī pana rāhulakumāre jāte rāhulamātāti paññāyittha. Ayaṃ bhariyaparicchedo.

Vipassī kakusandhoti ime pana dve bodhisattā payuttaājaññarathamāruyha mahābhinikkhamanaṃ nikkhamiṃsu. Sikhī koṇāgamanoti ime dve hatthikkhandhavaragatā hutvā nikkhamiṃsu. Vessabhū suvaṇṇasivikāya nisīditvā nikkhami. Kassapo uparipāsāde mahātale nisinnova ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattetvā jhānā uṭṭhāya taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā – ‘‘pāsādo uggantvā bodhimaṇḍe otaratū’’ti adhiṭṭhāsi. Pāsādo ākāsena gantvā bodhimaṇḍe otari. Mahāpurisopi tato otaritvā bhūmiyaṃ ṭhatvā – ‘‘pāsādo yathāṭhāneyeva patiṭṭhātū’’ti cintesi. So yathāṭhāne patiṭṭhāsi. Mahāpurisopi satta divasāni padhānamanuyuñjitvā bodhipallaṅke nisīditvā sabbaññutaṃ paṭivijjhi. Amhākaṃ pana bodhisatto kaṇṭakaṃ assavaramāruyha nikkhantoti. Ayaṃ yānaparicchedo.

Vipassissa pana bhagavato yojanappamāṇe padese vihāro patiṭṭhāsi, sikhissa tigāvute, vessabhussa aḍḍhayojane, kakusandhassa gāvute, koṇāgamanassa aḍḍhagāvute, kassapassa vīsatiusabhe. Amhākaṃ bhagavato pakatimānena soḷasakarīse, rājamānena aṭṭhakarīse padese vihāro patiṭṭhitoti. Ayaṃ vihāraparicchedo.

Vipassissa pana bhagavato ekaratanāyāmā vidatthivitthārā aṭṭhaṅgulubbedhā suvaṇṇiṭṭhakā kāretvā cūḷaṃsena chādetvā vihāraṭṭhānaṃ kiṇiṃsu. Sikhissa suvaṇṇayaṭṭhiphālehi chādetvā kiṇiṃsu. Vessabhussa suvaṇṇahatthipādāni kāretvā tesaṃ cūḷaṃsena chādetvā kiṇiṃsu. Kakusandhassa vuttanayeneva suvaṇṇiṭṭhakāhi chādetvā kiṇiṃsu. Koṇāgamanassa vuttanayeneva suvaṇṇakacchapehi chādetvā kiṇiṃsu. Kassapassa suvaṇṇakaṭṭīhiyeva chādetvā kiṇiṃsu. Amhākaṃ bhagavato salakkhaṇānaṃ kahāpaṇānaṃ cūḷaṃsena chādetvā kiṇiṃsu. Ayaṃ vihārabhūmiggahaṇadhanaparicchedo.

Tattha vipassissa bhagavato tathā bhūmiṃ kiṇitvā vihāraṃ katvā dinnupaṭṭhāko **punabbasumitto** nāma ahosi, sikhissa **sirivaḍḍhano** nāma, vessabhussa **sotthiyo** nāma, kakusandhassa **accuto** nāma, koṇāgamanassa **uggo** nāma, kassapassa **sumano** nāma, amhākaṃ bhagavato **sudatto** nāma. Sabbe cete gahapatimahāsālā seṭṭhino ahesunti. Ayaṃ upaṭṭhākaparicchedo nāma.

Aparāni cattāri avijahitaṭṭhānāni nāma honti. Sabbabuddhānañhi bodhipallaṅko avijahito, ekasmiṃyeva ṭhāne hoti. Dhammacakkappavattanaṃ isipatane migadāye avijahitameva hoti. Devorohanakāle saṅkassanagaradvāre paṭhamapadagaṇṭhikā avijahitāva hoti. Jetavane gandhakuṭiyā cattāri mañcapādaṭṭhānāni avijahitāneva honti. Vihāro pana khuddakopi mahantopi hoti, vihāropi na vijahitoyeva, nagaraṃ pana vijahati. Yadā nagaraṃ pācīnato hoti, tadā vihāro pacchimato; yadā nagaraṃ dakkhiṇato, tadā vihāro uttarato. Yadā nagaraṃ pacchimato, tadā vihāro pācīnato; yadā nagaraṃ uttarato, tadā vihāro dakkhiṇato. Idāni pana nagaraṃ uttarato, vihāro dakkhiṇato.

Sabbabuddhānañca āyuvemattaṃ, pamāṇavemattaṃ, kulavemattaṃ, padhānavemattaṃ, rasmivemattanti pañca vemattāni honti. **Āyuvemattaṃ** nāma keci dīghāyukā honti, keci appāyukā. Tathā hi dīpaṅkarassa vassasatasahassaṃ āyuppamāṇaṃ ahosi, amhākaṃ bhagavato vassasataṃ āyuppamāṇaṃ.

Pamāṇavemattaṃ nāma keci dīghā honti keci rassā. Tathā hi dīpaṅkaro asītihattho ahosi, sumano navutihattho, amhākaṃ bhagavā aṭṭhārasahattho.

Kulavemattaṃ nāma keci khattiyakule nibbattanti, keci brāhmaṇakule. **Padhānavemattaṃ** nāma kesañci padhānaṃ ittarakālameva hoti, yathā kassapassa bhagavato. Kesañci addhaniyaṃ, yathā amhākaṃ bhagavato.

Rasmivemattaṃ nāma maṅgalassa bhagavato sarīrarasmi dasasahassilokadhātuppamāṇā ahosi. Amhākaṃ bhagavato samantā byāmamattā. Tatra rasmivemattaṃ ajjhāsayappaṭibaddhaṃ, yo yattakaṃ icchati, tassa tattakaṃ sarīrappabhā pharati. Maṅgalassa pana niccampi dasasahassilokadhātuṃ pharatūti ajjhāsayo ahosi. Paṭividdhaguṇesu pana kassaci vemattaṃ nāma natthi.

Aparaṃ amhākaṃyeva bhagavato sahajātaparicchedañca nakkhattaparicchedañca dīpesuṃ. Sabbaññubodhisattena kira saddhiṃ rāhulamātā, ānandatthero, channo, kaṇṭako, nidhikumbho, mahābodhi, kāḷudāyīti imāni satta sahajātāni. Mahāpuriso ca uttarāsāḷhanakkhatteneva mātukucchiṃ okkami, mahābhinikkhamanaṃ nikkhami, dhammacakkaṃ pavattesi, yamakapāṭihāriyaṃ akāsi. Visākhānakkhattena jāto ca abhisambuddho ca parinibbuto ca. Māghanakkhattenassa sāvakasannipāto ca ahosi, āyusaṅkhārossajjanañca, assayujanakkhattena devorohananti ettakaṃ āharitvā dīpetabbaṃ. Ayaṃ sambahulaparicchedo nāma.

13. Idāni **atha kho tesaṃ bhikkhūna**ntiādīsu te bhikkhū – ‘‘āvuso, pubbenivāsassa nāma ayaṃ gati, yadidaṃ cutito paṭṭhāya paṭisandhiārohanaṃ. Yaṃ pana idaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pacchāmukhaṃ ñāṇaṃ pesetvā cuti gantabbaṃ, idaṃ atigarukaṃ. Ākāse padaṃ dassento viya bhagavā kathesī’’ti ativimhayajātā hutvā – ‘‘acchariyaṃ, āvuso,’’tiādīni vatvā puna aparampi kāraṇaṃ dassento – ‘‘yatra hi nāma tathāgato’’tiādimāhaṃsu. Tattha **yatra hi nāmā**ti acchariyatthe nipāto, yo nāma tathāgatoti attho. **Chinnapapañce**ti ettha papañcā nāma taṇhā māno diṭṭhīti ime tayo kilesā. **Chinnavaṭume**ti ettha **vaṭuma**nti kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccati. **Pariyādinnavaṭṭe**ti tasseva vevacanaṃ, pariyādinnasabbakammavaṭṭeti attho. **Sabbadukkhavītivatte**ti sabbaṃ vipākavaṭṭasaṅkhātaṃ dukkhaṃ vītivatte. **Anussarissatī**ti idaṃ **yatrā**ti nipātavasena anāgatavacanaṃ, attho panettha atītavasena veditabbo. Bhagavā hi te buddhe anussari, na idāni anussarissati. **Evaṃsīlā**ti maggasīlena phalasīlena lokiyalokuttarasīlena evaṃsīlā. **Evaṃdhammā**ti ettha samādhipakkhā dhammā adhippetā, maggasamādhinā phalasamādhinā lokiyalokuttarasamādhinā, evaṃsamādhayoti attho. **Evaṃpaññā**ti maggapaññādivaseneva evaṃpaññā. **Evaṃvihārī**ti ettha pana heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitova puna kasmā gahitameva gaṇhātīti ce; na idaṃ gahitameva, idañhi nirodhasamāpattidīpanatthaṃ vuttaṃ. Tasmā evaṃ nirodhasamāpattivihārī te bhagavanto ahesunti evamettha attho daṭṭhabbo.

Evaṃvimuttāti ettha vikkhambhanavimutti, tadaṅgavimutti, samucchedavimutti, paṭippassaddhivimutti, nissaraṇavimuttīti pañcavidhā vimutti. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayaṃ vikkhambhitehi nīvaraṇādīhi vimuttattā **vikkhambhanavimuttī**ti saṅkhyaṃ gacchanti. Aniccānupassanādikā sattānupassanā sayaṃ tassa tassa paccanīkaṅgavasena pariccattāhi niccasaññādīhi vimuttattā **tadaṅgavimuttī**ti saṅkhyaṃ gacchanti. Cattāro ariyamaggā sayaṃ samucchinnehi kilesehi vimuttattā **samucchedavimuttī**ti saṅkhyaṃ gacchanti. Cattāri sāmaññaphalāni maggānubhāvena kilesānaṃ paṭippassaddhante uppannattā **paṭippassaddhivimuttī**ti saṅkhyaṃ gacchanti. Nibbānaṃ sabbakilesehi nissaṭattā apagatattā dūre ṭhitattā **nissaraṇavimuttī**ti saṅkhyaṃ gacchati. Iti imāsaṃ pañcannaṃ vimuttīnaṃ vasena – ‘‘evaṃ vimuttā’’ti ettha attho daṭṭhabbo.

14. **Paṭisallānā vuṭṭhito**ti ekībhāvā vuṭṭhito.

16. **‘‘Ito so, bhikkhave’’**ti ko anusandhi? Idañhi suttaṃ – ‘‘tathāgatassevesā, bhikkhave, dhammadhātu suppaṭividdhā’’ti ca ‘‘devatāpi tathāgatassa etamatthaṃ ārocesu’’nti ca imehi dvīhi padehi ābaddhaṃ. Tattha devatārocanapadaṃ suttantapariyosāne devacārikakolāhalaṃ dassento vicāressati.

Dhammadhātupadānusandhivasena pana ayaṃ desanā āraddhā. Tattha **khattiyo jātiyā**tiādīni ekādasapadāni nidānakaṇḍe vuttanayeneva veditabbāni.

Bodhisattadhammatāvaṇṇanā

17. Atha kho, bhikkhave, vipassī bodhisattotiādīsu pana **vipassī**ti tassa nāmaṃ, tañca kho vividhe atthe passanakusalatāya laddhaṃ. **Bodhisatto**ti paṇḍitasatto bujjhanakasatto. Bodhisaṅkhātesu vā catūsu maggesu satto āsatto laggamānasoti bodhisatto. **Sato sampajāno**ti ettha **sato**ti satiyeva. **Sampajāno**ti ñāṇaṃ. Satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā mātukucchiṃ okkamīti attho. **Okkamī**ti iminā cassa okkantabhāvo pāḷiyaṃ dassito, na okkamanakkamo. So pana yasmā aṭṭhakathaṃ ārūḷho, tasmā evaṃ veditabbo –

Sabbabodhisattā hi samatiṃsa pāramiyo pūretvā, pañca mahāpariccāge pariccajitvā, ñātatthacariyalokatthacariyabuddhacariyānaṃ koṭiṃ patvā, vessantarasadise tatiye attabhāve ṭhatvā, satta mahādānāni datvā, sattakkhattuṃ pathaviṃ kampetvā, kālaṅkatvā, dutiyacittavāre tusitabhavane nibbattanti. Vipassī bodhisattopi tatheva katvā tusitapure nibbattitvā saṭṭhisatasahassādhikā sattapaññāsa vassakoṭiyo tattha aṭṭhāsi. Aññadā pana dīghāyukadevaloke nibbattā bodhisattā na yāvatāyukaṃ tiṭṭhanti. Kasmā? Tattha pāramīnaṃ duppūraṇīyattā. Te adhimuttikālakiriyaṃ katvā manussapatheyeva nibbattanti. Pāramīnaṃ pūrento pana yathā idāni ekena attabhāvena sabbaññutaṃ upanetuṃ sakkonti, evaṃ sabbaso pūritattā tadā vipassī bodhisatto tattha yāvatāyukaṃ aṭṭhāsi.

Devatānaṃ pana – ‘‘manussānaṃ gaṇanāvasena idāni sattahi divasehi cuti bhavissatī’’ti **pañca pubbanimittāni** uppajjanti – mālā milāyanti, vatthāni kilissanti, kacchehi sedā muccanti, kāye dubbaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na saṇṭhāti. Tattha **mālā**ti paṭisandhiggahaṇadivase piḷandhanamālā, tā kira saṭṭhisatasahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo amilāyitvā tadā milāyanti. Vatthesupi eseva nayo. Ettakaṃ pana kālaṃ devānaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti, tasmiṃ kāle sarīrā bindubinduvasena sedā muccanti. Ettakañca kālaṃ tesaṃ sarīre khaṇḍiccapāliccādivasena vivaṇṇatā na paññāyati, devadhītā soḷasavassuddesikā viya khāyanti, devaputtā vīsativassuddesikā viya khāyanti, maraṇakāle pana tesaṃ kilantarūpo attabhāvo hoti. Ettakañca tesaṃ kālaṃ devaloke ukkaṇṭhitā nāma natthi, maraṇakāle pana nissasanti vijambhanti, sake āsane nābhiramanti.

Imāni pana pubbanimittāni yathā loke mahāpuññānaṃ rājarājamahāmattādīnaṃyeva ukkāpātabhūmicālacandaggāhādīni nimittāni paññāyanti, na sabbesaṃ; evaṃ mahesakkhadevatānaṃyeva paññāyanti, na sabbesaṃ. Yathā ca manussesu pubbanimittāni nakkhattapāṭhakādayova jānanti, na sabbe; evaṃ tānipi na sabbadevatā jānanti, paṇḍitā eva pana jānanti. Tattha ye mandena kusalakammena nibbattā devaputtā, te tesu uppannesu – ‘‘idāni ko jānāti, ‘kuhiṃ nibbattessāmā’ti’’ bhāyanti. Ye mahāpuññā, te ‘‘amhehi dinnaṃ dānaṃ, rakkhitaṃ sīlaṃ, bhāvitaṃ bhāvanaṃ āgamma upari devalokesu sampattiṃ anubhavissāmā’’ti na bhāyanti. Vipassī bodhisattopi tāni pubbanimittāni disvā ‘‘idāni anantare attabhāve buddho bhavissāmī’’ti na bhāyati. Athassa tesu nimittesu pātubhūtesu dasasahassacakkavāḷadevatā sannipatitvā – ‘‘mārisa, tumhehi dasa pāramiyo pūrentehi na sakkasampattiṃ, na mārasampattiṃ, na brahmasampattiṃ, na cakkavattisampattiṃ patthentehi pūritā, lokanittharaṇatthāya pana buddhattaṃ patthayamānehi pūritā. So vo, idāni kālo, mārisa, buddhattāya, samayo, mārisa, buddhattāyā’’ti yācanti.

Atha mahāsatto tāsaṃ devatānaṃ paṭiññaṃ adatvāva kāladīpadesakulajanettiāyuparicchedavasena pañcamahāvilokanaṃ nāma vilokesi. Tattha ‘‘kālo nu kho, na kālo’’ti paṭhamaṃ kālaṃ vilokesi. Tattha vassasatasahassato uddhaṃ vaḍḍhitaāyukālo kālo nāma na hoti. Kasmā? Tadā hi sattānaṃ jātijarāmaraṇāni na paññāyanti, buddhānañca dhammadesanā nāma tilakkhaṇamuttā natthi. Te tesaṃ – ‘‘aniccaṃ dukkhamanattā’’ti kathentānaṃ – ‘‘kiṃ nāmetaṃ kathentī’’ti neva sotuṃ, na saddahituṃ maññanti, tato abhisamayo na hoti, tasmiṃ asati aniyyānikaṃ sāsanaṃ hoti. Tasmā so akālo. Vassasatato ūnaāyukālopi kālo na hoti. Kasmā? Tadā hi sattā ussannakilesā honti, ussannakilesānañca dinno ovādo ovādaṭṭhāne na tiṭṭhati, udake daṇḍarāji viya khippaṃ vigacchati. Tasmā sopi akālova.

Vassasatasahassato paṭṭhāya heṭṭhā, vassasatato paṭṭhāya uddhaṃ āyukālo kālo nāma, tadā ca asītivassasahassāyukā manussā. Atha mahāsatto – ‘‘nibbattitabbakālo’’ti kālaṃ passi.

Tato dīpaṃ vilokento saparivāre cattāro dīpe oloketvā – ‘‘tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantī’’ti dīpaṃ passi.

Tato – ‘‘jambudīpo nāma mahā, dasayojanasahassaparimāṇo, katarasmiṃ nu kho padese buddhā nibbattantī’’ti desaṃ vilokento majjhimadesaṃ passi. Majjhimadeso nāma – ‘‘puratthimāya disāya gajaṅgalaṃ nāma nigamo’’tiādinā (mahāva. 259) nayena vinaye vuttova. So āyāmato tīṇi yojanasatāni, vitthārato aḍḍhateyyāni, parikkhepato navayojanasatānīti. Etasmiñhi padese buddhā paccekabuddhā aggasāvakā asīti mahāsāvakā cakkavattirājāno aññe ca mahesakkhā khattiyabrāhmaṇagahapatimahāsālā uppajjanti. Idañcettha bandhumatī nāma nagaraṃ, tattha mayā nibbattitabbanti niṭṭhaṃ agamāsi.

Tato kulaṃ vilokento – ‘‘buddhā nāma lokasammate kule nibbattanti. Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ, tattha nibbattissāmi, bandhumā nāma me rājā pitā bhavissatī’’ti kulaṃ passi.

Tato mātaraṃ vilokento – ‘‘buddhamātā nāma lolā surādhuttā na hoti, kappasatasahassaṃ pūritapāramī, jātito paṭṭhāya akhaṇḍapañcasīlā hoti, ayañca bandhumatī nāma devī īdisā, ayaṃ me mātā bhavissati, ‘‘kittakaṃ panassā āyū’’ti āvajjanto ‘‘dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasānī’’ti passi.

Iti imaṃ pañcamahāvilokanaṃ viloketvā ‘‘kālo, me mārisā, buddhabhāvāyā’’ti devatānaṃ saṅgahaṃ karonto paṭiññaṃ datvā – ‘‘gacchatha, tumhe’’ti tā devatā uyyojetvā tusitadevatāhi parivuto tusitapure nandanavanaṃ pāvisi. Sabbadevalokesu hi nandanavanaṃ atthiyeva. Tatra naṃ devatā ito cuto sugatiṃ gacchāti pubbekatakusalakammokāsaṃ sārayamānā vicaranti. So evaṃ devatāhi kusalaṃ sārayamānāhi parivuto tattha vicarantoyeva cavi.

Evaṃ cuto ca ‘cavāmī’ti jānāti, cuticittaṃ na jānāti. Paṭisandhiṃ gahetvāpi jānāti, paṭisandhicittameva na jānāti. ‘‘Imasmiṃ me ṭhāne paṭisandhiṃ gahitā’’ti evaṃ pana jānāti. Keci pana therā – ‘‘āvajjanapariyāyo nāma laddhuṃ vaṭṭati, dutiyatatiyacittavāre eva jānissatī’’ti vadanti. Tipiṭakamahāsīvatthero pana āha – ‘‘mahāsattānaṃ paṭisandhi na aññesaṃ paṭisandhisadisā, koṭippattaṃ pana tesaṃ satisampajaññaṃ. Yasmā pana teneva cittena taṃ cittaṃ ñātuṃ na sakkā, tasmā cuticittaṃ na jānāti. Cutikkhaṇepi ‘cavāmī’ti jānāti. Paṭisandhicittaṃ na jānāti. ‘Asukasmiṃ me ṭhāne paṭisandhi gahitā’ti jānāti, tasmiṃ kāle dasasahassilokadhātu kampatī’’ti. Evaṃ sato sampajāno mātukucchiṃ okkamanto pana ekūnavīsatiyā paṭisandhicittesu mettāpubbabhāgassa somanassasahagatañāṇasampayuttaasaṅkhārikakusalacittassa sadisamahāvipākacittena paṭisandhi gaṇhi. Mahāsīvatthero pana upekkhāsahagatenāti āha. Yathā ca amhākaṃ bhagavā, evaṃ sopi āsāḷhīpuṇṇamāyaṃ uttarāsāḷhanakkhatteneva paṭisandhiṃ aggahesi.

Tadā kira pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāya vigatasurāpānaṃ mālāgandhādivibhūtisampannaṃ nakkhattakīḷaṃ anubhavamānā bodhisattamātā sattame divase pāto uṭṭhāya gandhodakena nahāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā varabhojanaṃ bhuñjitvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya sirigabbhaṃ pavisitvā sirisayane nipannā niddaṃ okkamamānā idaṃ supinaṃ addasa – ‘‘cattāro kira naṃ mahārājāno sayaneneva saddhiṃ ukkhipitvā anotattadahaṃ netvā nahāpetvā dibbavatthaṃ nivāsetvā dibbagandhehi vilimpetvā dibbapupphāni piḷandhitvā, tato avidūre rajatapabbato, tassa anto kanakavimānaṃ atthi, tasmiṃ pācīnato sīsaṃ katvā nipajjāpesuṃ. Atha bodhisatto setavaravāraṇo hutvā tato avidūre eko suvaṇṇapabbato, tattha caritvā tato oruyha rajatapabbataṃ abhiruhitvā kanakavimānaṃ pavisitvā mātaraṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇapassaṃ phāletvā kucchiṃ paviṭṭhasadiso ahosi’’.

Atha pabuddhā devī taṃ supinaṃ rañño ārocesi. Rājā vibhātāya rattiyā catusaṭṭhimatte brāhmaṇapāmokkhe pakkosāpetvā haritūpalittāya lājādīhi katamaṅgalasakkārāya bhūmiyā mahārahāni āsanāni paññapetvā tattha nisinnānaṃ brāhmaṇānaṃ sappimadhusakkarābhisaṅkhatassa varapāyāsassa suvaṇṇarajatapātiyo pūretvā suvaṇṇarajatapātīheva paṭikujjitvā adāsi, aññehi ca ahatavatthakapilagāvīdānādīhi nesaṃ santappesi. Atha nesaṃ sabbakāmasantappitānaṃ taṃ supinaṃ ārocetvā – ‘‘kiṃ bhavissatī’’ti pucchi. Brāhmaṇā āhaṃsu – ‘‘mā cintayi, mahārāja, deviyā te kucchimhi gabbho patiṭṭhito, so ca kho purisagabbho na itthigabbho, putto te bhavissati. So sace agāraṃ ajjhāvasissati, rājā bhavissati cakkavattī. Sace agārā nikkhamma pabbajissati, buddho bhavissati loke vivaṭṭacchado’’ti. Ayaṃ tāva – ‘‘mātukucchiṃ okkamī’’ti ettha vaṇṇanākkamo.

Ayamettha dhammatāti ayaṃ ettha mātukucchiokkamane dhammatā, ayaṃ sabhāvo, ayaṃ niyāmoti vuttaṃ hoti. **Niyāmo** ca nāmesa kammaniyāmo, utuniyāmo, bījaniyāmo, cittaniyāmo, dhammaniyāmoti pañcavidho (dha. sa. aṭṭha. 498).

Tattha kusalassa iṭṭhavipākadānaṃ, akusalassa aniṭṭhavipākadānanti ayaṃ **kammaniyāmo.** Tassa dīpanatthaṃ – ‘‘na antalikkhe’’ti (khu. pā. 127) gāthāya vatthūni vattabbāni. Apica ekā kira itthī sāmikena saddhiṃ bhaṇḍitvā ubbandhitvā maritukāmā rajjupāse gīvaṃ pavesesi. Aññataro puriso vāsiṃ nisento taṃ itthikammaṃ disvā rajjuṃ chinditukāmo – ‘‘mā bhāyi, mā bhāyī’’ti taṃ samassāsento upadhāvi. Rajju āsīviso hutvā aṭṭhāsi. So bhīto palāyi. Itarā tattheva mari. Evamādīni cettha vatthūni dassetabbāni.

Tesu tesu janapadesu tasmiṃ tasmiṃ kāle ekappahāreneva rukkhānaṃ pupphaphalagahaṇādīni, vātassa vāyanaṃ avāyanaṃ, ātapassa tikkhatā mandatā, devassa vassanaṃ avassanaṃ, padumānaṃ divā vikasanaṃ rattiṃ milāyananti evamādi **utuniyāmo.**

Yaṃ panetaṃ sālibījato sāliphalameva, madhurato madhurasaṃyeva, tittato tittarasaṃyeva phalaṃ hoti, ayaṃ **bījaniyāmo.**

Purimā purimā cittacetasikā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ upanissayapaccayena paccayoti evaṃ yadetaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ anantarā sampaṭicchanādīnaṃ nibbattanaṃ, ayaṃ **cittaniyāmo.**

Yā panesā bodhisattānaṃ mātukucchiokkamanādīsu dasasahassilokadhātukampanādīnaṃ pavatti, ayaṃ **dhammaniyāmo** nāma. Tesu idha dhammaniyāmo adhippeto. Tasmā tamevatthaṃ dassento **dhammatā esā bhikkhave**tiādimāha.

18. Tattha **kucchiṃ okkamatī**ti ettha kucchiṃ okkanto hotīti ayamevattho. Okkante hi tasmiṃ evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇo**ti vuḍḍhippamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāro**ti tasseva vevacanaṃ. Uḷārāni uḷārāni khādanīyāni khādantītiādīsu (ma. ni. 1.399) hi madhuraṃ uḷāranti vuttaṃ. Uḷārāya khalu bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ pasaṃsāya pasaṃsatītiādīsu (ma. ni. 1.288) seṭṭhaṃ uḷāranti vuttaṃ. Idha pana vipulaṃ adhippetaṃ. **Devānaṃ devānubhāva**nti ettha devānaṃ ayamānubhāvo nivatthavatthassa pabhā dvādasayojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā alaṅkārassa, tathā vimānassa, taṃ atikkamitvāti attho.

Lokantarikāti tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekeko lokantariko hoti, tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ vā tiṇṇaṃ pattānaṃ vā aññamaññaṃ āhacca ṭhapitānaṃ majjhe okāso viya. So pana lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhayojanasahasso hoti. **Aghā**ti niccavivaṭā. **Asaṃvutā**ti heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārā**ti tamabhūtā. **Andhakāratimisā**ti cakkhuviññāṇuppattinivāraṇato andhabhāvakaraṇatimisena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikā**ti candimasūriyā kira ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyanti, evaṃ mahiddhikā. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, **evaṃmahānubhāvā. Ābhāya nānubhontī**ti attano pabhāya nappahonti. Te kira cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti, cakkavāḷapabbatañca atikkamma lokantarikanirayā. Tasmā te tattha ābhāya nappahonti.

Yepi tattha sattāti yepi tasmiṃ lokantarikamahāniraye sattā uppannā. Kiṃ pana kammaṃ katvā tattha uppajjantīti. Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṃ, aññañca divase divase pāṇavadhādisāhasikakammaṃ katvā uppajjanti, tambapaṇṇidīpe abhayacoranāgacorādayo viya. Tesaṃ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapabbate lagganti. Yadā saṃsappantā aññamaññassa hatthapāsaṃ gatā honti, atha ‘‘bhakkho no laddho’’ti maññamānā tattha vāvaṭā viparivattitvā lokasandhārakaudake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā udake patanti, patitamattāva accantakhāre udake piṭṭhapiṇḍi viya vilīyanti.

Aññepi kira bho santi sattāti bho yathā mayaṃ mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññe kira sattāpi imaṃ dukkhamanubhavanatthāya idhūpapannāti taṃ divasaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjobhāso viya niccharitvā – ‘‘kiṃ ida’’nti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati. **Saṅkampatī**ti samantato kampati. Itaradvayaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Puna **appamāṇo cā**tiādi nigamanatthaṃ vuttaṃ.

19. **Cattāro naṃ devaputtā cātuddisaṃ rakkhāya upagacchantī**ti ettha **cattāro**ti catunnaṃ mahārājānaṃ vasena vuttaṃ. Dasasahassacakkavāḷesu pana cattāro cattāro katvā cattālīsasahassāni honti. Tattha imasmiṃ cakkavāḷe mahārājāno khaggahatthā bodhisattassa ārakkhatthāya upagantvā sirigabbhaṃ paviṭṭhā, itare gabbhadvārato paṭṭhāya avaruddhake paṃsupisācakādiyakkhagaṇe paṭikkamāpetvā yāva cakkavāḷā ārakkhaṃ gaṇhiṃsu.

Kimatthāya panāyaṃ rakkhā? Nanu paṭisandhikkhaṇe kalalakālato paṭṭhāya sacepi koṭisatasahassamārā koṭisatasahassasineruṃ ukkhipitvā bodhisattassa vā bodhisattamātuyā vā antarāyakaraṇatthaṃ āgaccheyyuṃ, sabbe antarāva antaradhāyeyyuṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā ruhiruppādavatthusmiṃ – ‘‘aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ parupakkamena tathāgataṃ jīvitā voropeyya. Anupakkamena, bhikkhave, tathāgatā parinibbāyanti. Gacchatha, tumhe bhikkhave, yathāvihāraṃ, arakkhiyā, bhikkhave tathāgatā’’ti (cūḷava. 341). Evameva, tena parupakkamena na tesaṃ jīvitantarāyo atthi, santi kho pana amanussā virūpā duddasikā bheravarūpā migapakkhino, yesaṃ rūpaṃ vā disvā saddaṃ vā sutvā bodhisattamātu bhayaṃ vā santāso vā uppajjeyya, tesaṃ nivāraṇatthāya rakkhaṃ aggahesuṃ. Apica bodhisattassa puññatejena sañjātagāravā attano gāravacoditāpi te evamakaṃsu.

Kiṃ pana te antogabbhaṃ pavisitvā ṭhitā cattāro mahārājāno bodhisattassa mātuyā attānaṃ dassenti, na dassentīti? Nahānamaṇḍanabhojanādisarīrakiccakāle na dassenti, sirigabbhaṃ pavisitvā varasayane nipannakāle pana dassenti. Tattha kiñcāpi amanussadassanaṃ nāma manussānaṃ sappaṭibhayaṃ hoti, bodhisattassa mātā pana attano ceva puttassa ca puññānubhāvena te disvā na bhāyati, pakatiantepurapālakesu viya assā etesu cittaṃ uppajjati.

20. **Pakatiyā sīlavatī**ti sabhāveneva sīlasampannā. Anuppanne kira buddhe manussā tāpasaparibbājakānaṃ santike vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā sīlaṃ gaṇhanti. Bodhisattamātāpi kāladevilassa isino santike sīlaṃ gaṇhāti. Bodhisatte pana kucchigate aññassa pādamūle nisīdituṃ nāma na sakkā, samānāsane nisīditvā gahitasīlampi āvajjanakaraṇamattaṃ hoti. Tasmā sayameva sīlaṃ aggahesīti vuttaṃ hoti.

21. **Purisesū**ti bodhisattassa pitaraṃ ādiṃ katvā kesuci manussesu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati. Bodhisattamāturūpaṃ pana kusalā sippikā potthakammādīsupi kātuṃ na sakkonti. Taṃ disvā purisassa rāgo nuppajjatīti na sakkā vattuṃ, sace pana taṃ rattacitto upasaṅkamitukāmo hoti, pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhanti. Tasmā ‘‘anatikkamanīyā’’tiādi vuttaṃ.

22. **Pañcannaṃ kāmaguṇāna**nti pubbe kāmaguṇūpasañhitanti iminā purisādhippāyavasena vatthupaṭikkhepo kato, idha ārammaṇappaṭilābho dassito. Tadā kira deviyā evarūpo putto kucchiṃ upapannoti sutvā samantato rājāno mahagghaābharaṇatūriyādivasena pañcadvārārammaṇavatthubhūtaṃ paṇṇākāraṃ pesenti. Bodhisattassa ca bodhisattamātu ca katakammassa ussannattā lābhasakkārassa pamāṇaparicchedo natthi.

23. **Akilantakāyā**ti yathā aññā itthiyo gabbhabhārena kilamanti hatthapādā uddhumātatādīni pāpuṇanti, evaṃ tassā koci kilamatho nāhosi. **Tirokucchigata**nti antokucchigataṃ. **Passatī**ti kalalādikālaṃ atikkamitvā sañjātaaṅgapaccaṅgaahīnindriyabhāvaṃ upagataṃyeva passati. Kimatthaṃ passati? Sukhavāsatthaṃyeva. Yatheva hi mātā puttena saddhiṃ nipannā vā nisinnā vā – ‘‘hatthaṃ vāssa pādaṃ vā olambantaṃ ukkhipitvā saṇṭhapessāmī’’ti sukhavāsatthaṃ puttaṃ oloketi, evaṃ bodhisattamātāpi yaṃ taṃ mātu uṭṭhānagamanaparivattananisajjādīsu uṇhasītaloṇikatittakakaṭukāhāraajjhoharaṇakālesu ca gabbhassa dukkhaṃ uppajjati, ‘‘atthi nu kho me taṃ puttassā’’ti sukhavāsatthaṃ olokayamānā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinnaṃ bodhisattaṃ passati. Yathā hi aññe antokucchigatā pakkāsayaṃ avattharitvā āmāsayaṃ ukkhipitvā udarapaṭalaṃ piṭṭhito katvā piṭṭhikaṇḍakaṃ nissāya ukkuṭikaṃ dvīsu muṭṭhīsu hanukaṃ ṭhapetvā deve vassante rukkhasusire makkaṭā viya nisīdanti, na evaṃ bodhisatto, bodhisatto pana piṭṭhikaṇḍakaṃ piṭṭhito katvā dhammāsane dhammakathiko viya pallaṅkaṃ ābhujitvā puratthābhimukho nisīdati. Pubbekatakammaṃ panassā vatthuṃ sodheti, suddhe vatthumhi sukhumacchavilakkhaṇaṃ nibbattati. Atha naṃ kucchitaco paṭicchādetuṃ na sakkoti, olokentiyā bahiṭhito viya paññāyati. Tamatthaṃ upamāya vibhāvento bhagavā **seyyathāpī**tiādimāha. Bodhisatto pana antokucchigato mātaraṃ na passati. Na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati.

24. **Kālaṅkarotī**ti na vijātabhāvapaccayā, āyuparikkhayeneva. Bodhisattena vasitaṭṭhānañhi cetiyakuṭisadisaṃ hoti, aññesaṃ aparibhogārahaṃ, na ca sakkā bodhisattamātaraṃ apanetvā aññaṃ aggamahesiṭṭhāne ṭhapetunti tattakaṃyeva bodhisattamātu āyuppamāṇaṃ hoti, tasmā tadā kālaṅkaroti. Katarasmiṃ pana vaye kālaṃ karotīti? Majjhimavaye. Paṭhamavayasmiñhi sattānaṃ attabhāve chandarāgo balavā hoti, tena tadā sañjātagabbhā itthī gabbhaṃ anurakkhituṃ na sakkoti, gabbho bahvābādho hoti. Majjhimavayassa pana dve koṭṭhāse atikkamma tatiye koṭṭhāse vatthu visadaṃ hoti, visade vatthumhi nibbattadārakā arogā honti, tasmā bodhisattamātāpi paṭhamavaye sampattiṃ anubhavitvā majjhimavayassa tatiye koṭṭhāse vijāyitvā kālaṃ karotīti ayamettha dhammatā.

25. **Nava vā dasa vā**ti ettha vā saddassa vikappanavasena satta vā aṭṭha vā ekādasa vā dvādasa vāti evamādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Tattha sattamāsajāto jīvati, sītuṇhakkhamo pana na hoti. Aṭṭhamāsajāto na jīvati, avasesā jīvanti.

27. **Devā paṭhamaṃ paṭiggaṇhantī**ti khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno paṭiggaṇhanti. Kathaṃ paṭiggaṇhanti? ‘‘Sūtivesaṃ gaṇhitvā’’ti eke. Taṃ pana paṭikkhipitvā idaṃ vuttaṃ – ‘tadā bodhisattamātā suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ nivāsetvā macchakkhisadisaṃ dukūlapaṭaṃ yāva pādantā pārupitvā aṭṭhāsi. Athassā sallahukagabbhavuṭṭhānaṃ ahosi, dhamakaraṇato udakanikkhamanasadisaṃ. Atha te pakatibrahmaveseneva upasaṅkamitvā paṭhamaṃ suvaṇṇajālena paṭiggahesuṃ. Tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā paṭiggahesuṃ. Tato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggahesuṃ’. Tena vuttaṃ – ‘‘devā paṭhamaṃ paṭiggaṇhanti, pacchā manussā’’ti.

28. **Cattāro naṃ devaputtā**ti cattāro mahārājāno. **Paṭiggahetvā**ti ajinappaveṇiyā paṭiggahetvā. **Mahesakkho**ti mahātejo mahāyaso lakkhaṇasampanno.

29. **Visadova nikkhamatī**ti yathā aññe sattā yonimagge laggantā bhaggavibhaggā nikkhamanti, na evaṃ nikkhamati, alaggo hutvā nikkhamatīti attho **udenā**ti udakena. **Kenaci asucinā**ti yathā aññe sattā kammajavātehi uddhaṃpādā adhosirā yonimagge pakkhittā sataporisaṃ narakapapātaṃ patantā viya, tāḷacchiddena nikkaḍḍhiyamānā hatthī viya mahādukkhaṃ anubhavantā nānāasucimakkhitāva nikkhamanti, na evaṃ bodhisatto. Bodhisattañhi kammajavātā uddhapādaṃ adhosiraṃ kātuṃ na sakkonti. So dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya, nisseṇito otaranto puriso viya ca dve hatthe ca dve pāde ca pasāretvā ṭhitakova mātukucchisambhavena kenaci asucinā amakkhitova nikkhamati.

Udakassa dhārāti udakavaṭṭiyo. Tāsu sītā suvaṇṇakaṭāhe patati uṇhā rajatakaṭāhe. Idañca pathavitale kenaci asucinā asammissaṃ tesaṃ pānīyaparibhojanīyaudakañceva aññehi asādhāraṇaṃ kīḷāudakañca dassetuṃ vuttaṃ, aññassa pana suvaṇṇarajataghaṭehi āhariyamānaudakassa ceva haṃsavattakādipokkharaṇīgatassa ca udakassa paricchedo natthi.

31. **Sampatijāto**ti muhuttajāto. Pāḷiyaṃ pana mātukucchito nikkhantamatto viya dassito, na evaṃ daṭṭhabbaṃ. Nikkhantamattañhi naṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena. Manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito. **Setamhi chatte anudhāriyamāne**ti dibbasetacchatte anudhāriyamānamhi. Ettha ca chattassa parivārāni khaggādīni pañca rājakakudhabhaṇḍānipi āgatāneva. Pāḷiyaṃ pana rājagamane rājā viya chattameva vuttaṃ. Tesu chattameva paññāyati, na chattaggāhako. Tathā khaggatālavaṇṭamorahatthakavāḷabījanīuṇhīsamattāyeva paññāyanti, na tesaṃ gāhakā. Sabbāni kira tāni adissamānarūpā devatā gaṇhiṃsu. Vuttañcetaṃ –

‘‘Anekasākhañca sahassamaṇḍalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḍā vipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā’’ti. (su. ni. 693);

Sabbā ca disāti idaṃ sattapadavītihārūpari ṭhitassa viya sabbadisānuvilokanaṃ vuttaṃ, na kho panevaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā paṭhaviyaṃ patiṭṭhito puratthimaṃ disaṃ olokesi. Anekāni cakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā – ‘‘mahāpurisa, idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro’’ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā, heṭṭhā, uparīti dasa disā anuviloketvā attanā sadisaṃ adisvā – ‘‘ayaṃ uttarā disā’’ti uttarābhimukho sattapadavītihārena agamāsīti evamettha attho veditabbo. **Āsabhi**nti uttamaṃ. **Aggo**ti guṇehi sabbapaṭhamo. Itarāni dve padāni etasseva vevacanāni. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo**ti padadvayena imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

Ettha ca samehi pādehi pathaviyā patiṭṭhānaṃ caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, uttarābhimukhabhāvo mahājanaṃ ajjhottharitvā abhibhavitvā gamanassa pubbanimittaṃ, sattapadagamanaṃ sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, dibbasetacchattadhāraṇaṃ vimuttivarachattapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, pañcarājakakudhabhaṇḍānaṃ paṭilābho pañcahi vimuttīhi vimuccanassa pubbanimittaṃ, sabbadisānuvilokanaṃ anāvaraṇañāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, āsabhivācābhāsanaṃ appaṭivattiyadhammacakkappavattanassa pubbanimittaṃ, ‘‘ayamantimā jātī’’ti sīhanādo anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānassa pubbanimittanti veditabbaṃ. Ime vārā pāḷiyaṃ āgatā, sambahulavāro pana nāgato, āharitvā dīpetabbo.

Mahāpurisassa hi jātadivase dasasahassilokadhātu kampi. Dasasahassilokadhātumhi devatā ekacakkavāḷe sannipatiṃsu. Paṭhamaṃ devā paṭiggaṇhiṃsu, pacchā manussā. Tantibaddhā vīṇā cammabaddhā bheriyo ca kenaci avāditā sayameva vajjiṃsu. Manussānaṃ andubandhanādīni khaṇḍākhaṇḍaṃ chijjiṃsu. Sabbarogā vūpasamiṃsu, ambilena dhotatambamalaṃ viya vigacchiṃsu. Jaccandhā rūpāni passiṃsu. Jaccabadhirā saddaṃ suṇiṃsu. Pīṭhasappī javasampannā ahesuṃ. Jātijaḷānampi eḷamūgānaṃ sati patiṭṭhāsi. Videsapakkhandā nāvā supaṭṭanaṃ pāpuṇiṃsu. Ākāsaṭṭhakabhūmaṭṭhakaratanāni sakatejobhāsitāni ahesuṃ. Verino mettacittaṃ paṭilabhiṃsu. Avīcimhi aggi nibbāyi. Lokantaresu āloko udapādi. Nadīsu jalaṃ nappavattati. Mahāsamudde madhurasaṃ udakaṃ ahosi. Vāto na vāyi. Ākāsapabbatarukkhagatā sakuṇā bhassitvā pathavigatā ahesuṃ. Cando ativiroci. Sūriyo na uṇho, na sītalo, nimmalo utusampanno ahosi. Devatā attano attano vimānadvāre ṭhatvā apphoṭanaseḷanacelukkhepādīhi mahākīḷakaṃ kīḷiṃsu. Cātuddīpikamahāmegho vassi. Mahājanaṃ neva khudā na pipāsā pīḷesi. Dvārakavāṭāni sayameva vivariṃsu. Pupphūpagaphalūpagā rukkhā pupphaphalāni gaṇhiṃsu. Dasasahassilokadhātu ekaddhajamālā ahosi.

Tatrāpi dasasahassilokadhātukampo sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Devatānaṃ ekacakkavāḷe sannipāto dhammacakkappavattanakāle ekappahāreneva sannipatitvā dhammaṃ paṭiggaṇhanassa pubbanimittaṃ. Paṭhamaṃ devatānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ rūpāvacarajjhānānaṃ paṭilābhassa pubbanimittaṃ. Pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ catunnaṃ arūpāvacarajjhānānaṃ paṭilābhassa pubbanimittaṃ. Tantibaddhavīṇānaṃ sayaṃ vajjanaṃ anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Cammabaddhabherīnaṃ vajjanaṃ mahatiyā dhammabheriyā anussāvanassa pubbanimittaṃ. Andubandhanādīnaṃ chedo asmimānasamucchedassa pubbanimittaṃ. Mahājanassa rogavigamo catusaccapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Jaccandhānaṃ rūpadassanaṃ dibbacakkhupaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Badhirānaṃ saddassavanaṃ dibbasotadhātupaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Pīṭhasappīnaṃ javasampadā caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Jaḷānaṃ satipatiṭṭhānaṃ catusatipaṭṭhānapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Videsapakkhandanāvānaṃ supaṭṭanasampāpuṇanaṃ catupaṭisambhidādhigamassa pubbanimittaṃ. Ratanānaṃ sakatejobhāsitattaṃ yaṃ lokassa dhammobhāsaṃ dassessati, tassa pubbanimittaṃ.

Verīnaṃ mettacittapaṭilābho catubrahmavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Avīcimhi agginibbāyanaṃ ekādasaagginibbāyanassa pubbanimittaṃ. Lokantarikāloko avijjandhakāraṃ vidhamitvā ñāṇālokadassanassa pubbanimittaṃ. Mahāsamuddassa madhuratā nibbānarasena ekarasabhāvassa pubbanimittaṃ. Vātassa avāyanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassa pubbanimittaṃ. Sakuṇānaṃ pathavigamanaṃ mahājanassa ovādaṃ sutvā pāṇehi saraṇagamanassa pubbanimittaṃ. Candassa ativirocanaṃ bahujanakantatāya pubbanimittaṃ. Sūriyassa uṇhasītavivajjanautusukhatā kāyikacetasikasukhappattiyā pubbanimittaṃ. Devatānaṃ vimānadvāresu ṭhatvā apphoṭanādīhi kīḷanaṃ buddhabhāvaṃ patvā udānaṃ udānassa pubbanimittaṃ. Cātuddīpikamahāmeghavassanaṃ mahato dhammameghavassanassa pubbanimittaṃ. Khudāpīḷanassa abhāvo kāyagatāsatiamatapaṭilābhassa pubbanimittaṃ. Pipāsāpīḷanassa abhāvo vimuttisukhena sukhitabhāvassa pubbanimittaṃ. Dvārakavāṭānaṃ sayameva vivaraṇaṃ aṭṭhaṅgikamaggadvāravivaraṇassa pubbanimittaṃ. Rukkhānaṃ pupphaphalaggahaṇaṃ vimuttipupphehi pupphitassa ca sāmaññaphalabhārabharitabhāvassa ca pubbanimittaṃ. Dasasahassilokadhātuyā ekaddhajamālitā ariyaddhajamālamālitāya pubbanimittanti veditabbaṃ. Ayaṃ sambahulavāro nāma.

Ettha pañhaṃ pucchanti – ‘‘yadā mahāpuriso pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho padasā gantvā āsabhiṃ vācaṃ abhāsi, tadā kiṃ pathaviyā gato, udāhu ākāsena; dissamāno gato, udāhu adissamāno; acelako gato, udāhu alaṅkatapaṭiyatto; daharo hutvā gato, udāhu mahallako; pacchāpi kiṃ tādisova ahosi, udāhu puna bāladārako’’ti? Ayaṃ pana pañho heṭṭhālohapāsāde samuṭṭhito tipiṭakacūḷābhayattherena vissajjitova. Thero kira ettha niyatipubbekatakammaissaranimmānavādavasena taṃ taṃ bahuṃ vatvā avasāne evaṃ byākari – ‘‘mahāpuriso pathaviyā gato, mahājanassa pana ākāsena gacchanto viya ahosi. Dissamāno gato, mahājanassa pana adissamāno viya ahosi. Acelako gato, mahājanassa pana alaṅkatapaṭiyatto viya upaṭṭhāsi. Daharova gato, mahājanassa pana soḷasavassuddesiko viya ahosi. Pacchā pana bāladārakova ahosi, na tādiso’’ti. Parisā cassa – ‘‘buddhena viya hutvā bho therena pañho kathito’’ti attamanā ahosi. Lokantarikavāro vuttanayo eva.

Imā ca pana ādito paṭṭhāya kathitā sabbadhammatā sabbabodhisattānaṃ hontīti veditabbā.

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

33. **Addasa kho**ti dukūlacumbaṭake nipajjāpetvā ānītaṃ addasa. **Mahāpurisassā**ti jātigottakulapadesādivasena mahantassa purisassa. **Dve gatiyo**ti dve niṭṭhā, dve nipphattiyo. Ayañhi gatisaddo – ‘‘pañca kho imā, sāriputta, gatiyo’’ti (ma. ni. 1.153) ettha nirayādibhedāya sattehi gantabbagatiyā vattati. ‘‘Imesaṃ kho ahaṃ bhikkhūnaṃ sīlavantānaṃ kalyāṇadhammānaṃ neva jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā’’ti (ma. ni. 1.508) ettha ajjhāsaye. ‘‘Nibbānaṃ arahato gatī’’ti (pari. 339) ettha paṭissaraṇe. ‘‘Api ca tyāhaṃ brahme gatiñca pajānāmi, jutiñca pajānāmi evaṃmahiddhiko bako brahmā’’ti (ma. ni. 1.503) ettha nipphattiyaṃ vattati. Svāyamidhāpi nipphattiyaṃ vattatīti veditabbo. **Anaññā**ti aññā gati nipphatti nāma natthi.

Dhammikoti dasakusaladhammasamannāgato agatigamanavirahito. **Dhammarājā**ti idaṃ purimapadasseva vevacanaṃ. Dhammena vā laddharajjattā dhammarājā. **Cāturanto**ti puratthimasamuddādīnaṃ catunnaṃ samuddānaṃ vasena caturantāya pathaviyā issaro. **Vijitāvī**ti vijitasaṅgāmo. Janapado asmiṃ thāvariyaṃ thirabhāvaṃ pattoti **janapadatthāvariyappatto.** Caṇḍassa hi rañño balidaṇḍādīhi lokaṃ pīḷayato manussā majjhimajanapadaṃ chaḍḍetvā pabbatasamuddatīrādīni nissāya paccante vāsaṃ kappenti. Atimudukassa rañño corehi sāhasikadhanavilopapīḷitā manussā paccantaṃ pahāya janapadamajjhe vāsaṃ kappenti, iti evarūpe rājini janapado thirabhāvaṃ na pāpuṇāti. Imasmiṃ pana kumāre rajjaṃ kārayamāne etassa janapado pāsāṇapiṭṭhiyaṃ ṭhapetvā ayopaṭṭena parikkhitto viya thiro bhavissatīti dassento – ‘‘janapadatthāvariyappatto’’ti āhaṃsu.

Sattaratanasamannāgatoti ettha ratijananaṭṭhena **ratanaṃ.** Apica –

> ‘‘Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
> Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati’’.

Cakkaratanassa ca nibbattakālato paṭṭhāya aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti, sabbe gandhapupphādīhi tasseva pūjañca abhivādanādīni ca karontīti cittīkataṭṭhena ratanaṃ. Cakkaratanassa ca ettakaṃ nāma dhanaṃ agghatīti aggho natthi, iti mahagghaṭṭhenāpi ratanaṃ. Cakkaratanañca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti atulaṭṭhenāpi ratanaṃ. Yasmā ca pana yasmiṃ kappe buddhā uppajjanti, tasmiṃyeva cakkavattino uppajjanti, buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā dullabhadassanaṭṭhenāpi ratanaṃ. Tadetaṃ jātirūpakulaissariyādīhi anomassa uḷārasattasseva uppajjati, na aññassāti anomasattaparibhogaṭṭhenāpi ratanaṃ. Yathā cakkaratanaṃ, evaṃ sesānipīti. Imehi sattahi ratanehi parivārabhāvena ceva sabbabhogūpakaraṇabhāvena ca samannāgatoti sattaratanasamannāgato.

Idāni tesaṃ sarūpato dassanatthaṃ **tassimānī**tiādi vuttaṃ. Tattha **cakkaratana**ntiādīsu ayaṃ saṅkhepādhippāyo – dvesahassadīpaparivārānaṃ catunnaṃ mahādīpānaṃ sirivibhavaṃ gahetvā dātuṃ samatthaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati. Tathā purebhattameva sāgarapariyantaṃ pathaviṃ anusaṃyāyanasamatthaṃ vehāsaṅgamaṃ **hatthiratanaṃ,** tādisameva **assaratanaṃ,** caturaṅgasamannāgate andhakāre yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ vidhamitvā ālokadassanasamatthaṃ **maṇiratanaṃ,** chabbidhadosavivajjitaṃ manāpacāri **itthiratanaṃ,** yojanappamāṇe antopathavigataṃ nidhiṃ dassanasamatthaṃ **gahapatiratanaṃ,** aggamahesiyā kucchimhi nibbattitvā sakalarajjamanusāsanasamatthaṃ jeṭṭhaputtasaṅkhātaṃ **pariṇāyakaratanaṃ** pātubhavati.

Parosahassanti atirekasahassaṃ. **Sūrā**ti abhīrukā. **Vīraṅgarūpā**ti vīrānaṃ aṅgaṃ vīraṅgaṃ, vīriyassetaṃ nāmaṃ, vīraṅgaṃ rūpametesanti vīraṅgarūpā, vīriyajātikā vīriyasabhāvā vīriyamayā akilāsuno ahesuṃ. Divasampi yujjhantā na kilamantīti vuttaṃ hoti. **Sāgarapariyanta**nti cakkavāḷapabbataṃ sīmaṃ katvā ṭhitasamuddapariyantaṃ. **Adaṇḍenā**ti ye katāparādhe satte satampi sahassampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṃ kārenti. Ye chejjabhejjaṃ anusāsanti, te satthadaṇḍena. Ayaṃ pana duvidhampi daṇḍaṃ pahāya adaṇḍena ajjhāvasati. **Asatthenā**ti ye ekatodhārādinā satthena paraṃ vihesanti, te satthena rajjaṃ kārenti nāma. Ayaṃ pana satthena khuddamakkhikāyapi pivanamattaṃ lohitaṃ kassaci anuppādetvā dhammeneva – ‘‘ehi kho mahārājā’’ti evaṃ paṭirājūhi sampaṭicchitāgamano vuttappakāraṃ pathaviṃ abhivijinitvā ajjhāvasati, abhibhavitvā sāmī hutvā vasatīti attho.

Evaṃ ekaṃ nipphattiṃ kathetvā dutiyaṃ kathetuṃ **sace kho panā**tiādi vuttaṃ. Tattha rāgadosamohamānadiṭṭhikilesataṇhāsaṅkhātaṃ chadanaṃ āvaraṇaṃ vivaṭaṃ viddhaṃsitaṃ vivaṭakaṃ etenāti **vivaṭacchado.** ‘‘Vivaṭṭacchadā’’tipi pāṭho, ayameva attho.

35. Evaṃ dutiyaṃ nipphattiṃ kathetvā tāsaṃ nimittabhūtāni lakkhaṇāni dassetuṃ **ayañhi, deva, kumāro**tiādi vuttaṃ. Tattha **suppatiṭṭhitapādo**ti yathā aññesaṃ bhūmiyaṃ pādaṃ ṭhapentānaṃ aggapādatalaṃ vā paṇhi vā passaṃ vā paṭhamaṃ phusati, vemajjhe vā pana chiddaṃ hoti, ukkhipantānaṃ aggatalādīsu ekakoṭṭhāsova paṭhamaṃ uṭṭhahati, na evamassa. Assa pana suvaṇṇapādukatalamiva ekappahāreneva sakalaṃ pādatalaṃ bhūmiṃ phusati, ekappahāreneva bhūmito uṭṭhahati. Tasmā ayaṃ suppatiṭṭhitapādo.

Cakkānīti dvīsu pādatalesu dve cakkāni, tesaṃ arā ca nemi ca nābhi ca pāḷiyaṃ vuttāva. **Sabbākāraparipūrānī**ti iminā pana ayaṃ viseso veditabbo, tesaṃ kira cakkānaṃ pādatalassa majjhe nābhi dissati, nābhiparicchinnā vaṭṭalekhā dissati, nābhimukhaparikkhepapaṭṭo dissati, panāḷimukhaṃ dissati, arā dissanti, aresu vaṭṭilekhā dissanti, nemimaṇikā dissanti. Idaṃ tāva pāḷiyaṃ āgatameva. Sambahulavāro pana anāgato, so evaṃ daṭṭhabbo – satti, sirivaccho, nandi, sovattiko, vaṭaṃsako, vaḍḍhamānakaṃ, macchayugaḷaṃ, bhaddapīṭhaṃ, aṅkusako, pāsādo, toraṇaṃ, setacchattaṃ, khaggo, tālavaṇṭaṃ, morahatthako, vāḷabījanī, uṇhīsaṃ, maṇi, patto, sumanadāmaṃ, nīluppalaṃ, rattuppalaṃ, setuppalaṃ, padumaṃ, puṇḍarīkaṃ, puṇṇaghaṭo, puṇṇapāti, samuddo, cakkavāḷo, himavā, sineru, candimasūriyā, nakkhattāni, cattāro mahādīpā, dviparittadīpasahassāni, antamaso cakkavattirañño parisaṃ upādāya sabbo cakkalakkhaṇasseva parivāro.

Āyatapaṇhīti dīghapaṇhi, paripuṇṇapaṇhīti attho. Yathā hi aññesaṃ aggapādo dīgho hoti, paṇhimatthake jaṅghā patiṭṭhāti, paṇhiṃ tacchetvā ṭhapitā viya hoti, na evaṃ mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana catūsu koṭṭhāsesu dve koṭṭhāsā aggapādo hoti, tatiye koṭṭhāse jaṅghā patiṭṭhāti, catutthakoṭṭhāse āraggena vaṭṭetvā ṭhapitā viya rattakambalageṇḍukasadisā paṇhi hoti.

Dīghaṅgulīti yathā aññesaṃ kāci aṅguliyo dīghā honti, kāci rassā, na evaṃ mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana makkaṭasseva dīghā hatthapādaṅguliyo mūle thūlā, anupubbena gantvā agge tanukā, niyyāsatelena madditvā vaṭṭitaharitālavaṭṭisadisā honti. Tena vuttaṃ – ‘‘dīghaṅgulī’’ti.

Mudutalunahatthapādoti sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitaṃ satavāravihatakappāsapaṭalaṃ viya mudu. Yathā ca idāni jātamattassa, evaṃ vuḍḍhakālepi mudutalunāyeva bhavissanti, mudutalunā hatthapādā etassāti mudutalunahatthapādo.

Jālahatthapādoti na cammena paṭibaddhaaṅgulantaro. Ediso hi phaṇahatthako purisadosena upahato pabbajjaṃ na paṭilabhati. Mahāpurisassa pana catasso hatthaṅguliyo pañcapi pādaṅguliyo ekappamāṇā honti, tāsaṃ ekappamāṇatāya yavalakkhaṇaṃ aññamaññaṃ paṭivijjhitvā tiṭṭhati. Athassa hatthapādā kusalena vaḍḍhakinā yojitajālavātapānasadisā honti. Tena vuttaṃ – ‘‘jālahatthapādo’’ti.

Uddhaṃ patiṭṭhitagopphakattā ussaṅkhā pādā assāti **ussaṅkhapādo.** Aññesañhi piṭṭhipāde gopphakā honti, tena tesaṃ pādā āṇibaddhā viya baddhā honti, na yathāsukhaṃ parivaṭṭanti, gacchantānaṃ pādatalānipi na dissanti. Mahāpurisassa pana āruhitvā upari gopphakā patiṭṭhahanti, tenassa nābhito paṭṭhāya uparimakāyo nāvāya ṭhapitasuvaṇṇapaṭimā viya niccalo hoti, adhokāyova iñjati, sukhena pādā parivaṭṭanti, puratopi pacchatopi ubhayapassesupi ṭhatvā passantānaṃ pādatalāni paññāyanti, na hatthīnaṃ viya pacchatoyeva.

Eṇijaṅghoti eṇimigasadisajaṅgho maṃsussadena paripuṇṇajaṅgho, na ekato baddhapiṇḍikamaṃso, samantato samasaṇṭhitena maṃsena parikkhittāhi suvaṭṭitāhi sāligabbhayavagabbhasadisāhi jaṅghāhi samannāgatoti attho.

Anonamantoti anamanto, etenassa akhujjaavāmanabhāvo dīpito. Avasesajanā hi khujjā vā honti vāmanā vā. Khujjānaṃ uparimakāyo aparipuṇṇo hoti, vāmanānaṃ heṭṭhimakāyo. Te aparipuṇṇakāyattā na sakkonti anonamantā jaṇṇukāni parimajjituṃ. Mahāpuriso pana paripuṇṇaubhayakāyattā sakkoti.

Kosohitavatthaguyhoti usabhavāraṇādīnaṃ viya suvaṇṇapadumakaṇṇikasadisehi kosehi ohitaṃ paṭicchannaṃ vatthaguyhaṃ assāti kosohitavatthaguyho. **Vatthaguyha**nti vatthena guhitabbaṃ aṅgajātaṃ vuccati.

Suvaṇṇavaṇṇoti jātihiṅgulakena majjitvā dīpidāṭhāya ghaṃsitvā gerukaparikammaṃ katvā ṭhapitaghanasuvaṇṇarūpasadisoti attho. Etenassa ghanasiniddhasaṇhasarīrataṃ dassetvā chavivaṇṇadassanatthaṃ **kañcanasannibhattaco**ti vuttaṃ. Purimassa vā vevacanametaṃ.

Rajojallanti rajo vā malaṃ vā. **Na upalimpatī**ti na laggati padumapalāsato udakabindu viya vivaṭṭati. Hatthadhovanādīni pana utuggahaṇatthāya ceva dāyakānaṃ puññaphalatthāya ca buddhā karonti, vattasīsenāpi ca karontiyeva. Senāsanaṃ pavisantena hi bhikkhunā pāde dhovitvā pavisitabbanti vuttametaṃ.

Uddhaggalomoti āvaṭṭapariyosāne uddhaggāni hutvā mukhasobhaṃ ullokayamānāni viya ṭhitāni lomāni assāti uddhaggalomo.

Brahmujugattoti brahmā viya ujugatto, ujumeva uggatadīghasarīro bhavissati. Yebhuyyena hi sattā khandhe kaṭiyaṃ jāṇūsūti tīsu ṭhānesu namanti, te kaṭiyaṃ namantā pacchato namanti, itaresu dvīsu ṭhānesu purato. Dīghasarīrā pana eke passavaṅkā honti, eke mukhaṃ unnametvā nakkhattāni gaṇayantā viya caranti, eke appamaṃsalohitā sūlasadisā honti, eke purato pabbhārā honti, pavedhamānā gacchanti. Ayaṃ pana ujumeva uggantvā dīghappamāṇo devanagare ussitasuvaṇṇatoraṇaṃ viya bhavissatīti dīpenti. Yathā cetaṃ, evaṃ yaṃ yaṃ jātamattassa sabbaso aparipuṇṇaṃ mahāpurisalakkhaṇaṃ hoti, taṃ taṃ āyatiṃ tathābhāvitaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ.

Sattussadoti dve hatthapiṭṭhiyo dve pādapiṭṭhiyo dve aṃsakūṭāni khandhoti imesu sattasu ṭhānesu paripuṇṇo maṃsussado assāti sattussado. Aññesaṃ pana hatthapādapiṭṭhādīsu sirājālaṃ paññāyati, aṃsakūṭakkhandhesu aṭṭhikoṭiyo. Te manussā petā viya khāyanti, na tathā mahāpuriso, mahāpuriso pana sattasu ṭhānesu paripuṇṇamaṃsussadattā nigūḷhasirājālehi hatthapiṭṭhādīhi vaṭṭetvā suṭṭhapitasuvaṇṇāḷiṅgasadisena khandhena silārūpakaṃ viya khāyati, cittakammarūpakaṃ viya ca khāyati.

Sīhassa pubbaddhaṃ viya kāyo assāti **sīhapubbaddhakāyo.** Sīhassa hi puratthimakāyova paripuṇṇo hoti, pacchimakāyo aparipuṇṇo. Mahāpurisassa pana sīhassa pubbaddhakāyo viya sabbo kāyo paripuṇṇo. Sopi sīhasseva tattha tattha vinatunnatādivasena dussaṇṭhitavisaṇṭhito na hoti, dīghayuttaṭṭhāne pana dīgho, rassathūlakisaputhulaanuvaṭṭitayuttaṭṭhānesu tathāvidhova hoti. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Manāpiyeva kho, bhikkhave, kammavipāke paccupaṭṭhite yehi aṅgehi dīghehi sobhati, tāni aṅgāni dīghāni saṇṭhanti. Yehi aṅgehi rassehi sobhati, tāni aṅgāni rassāni saṇṭhanti. Yehi aṅgehi thūlehi sobhati, tāni aṅgāni thūlāni saṇṭhanti. Yehi aṅgehi kisehi sobhati, tāni aṅgāni kisāni saṇṭṭhanti. Yehi aṅgehi puthulehi sobhati, tāni aṅgāni puthulāni saṇṭhanti. Yehi aṅgehi vaṭṭehi sobhati, tāni aṅgāni vaṭṭāni saṇṭhantī’’ti.

Iti nānācittena puññacittena cittito dasahi pāramīhi sajjito mahāpurisassa attabhāvo, loke sabbasippino vā sabbaiddhimanto vā patirūpakampi kātuṃ na sakkonti.

Citantaraṃsoti antaraṃsaṃ vuccati dvinnaṃ koṭṭānaṃ antaraṃ, taṃ citaṃ paripuṇṇaṃ antaraṃsaṃ assāti citantaraṃso. Aññesañhi taṃ ṭhānaṃ ninnaṃ hoti, dve piṭṭhikoṭṭā pāṭiyekkā paññāyanti. Mahāpurisassa pana kaṭito paṭṭhāya maṃsapaṭalaṃ yāva khandhā uggamma samussitasuvaṇṇaphalakaṃ viya piṭṭhiṃ chādetvā patiṭṭhitaṃ.

Nigrodhaparimaṇḍaloti nigrodho viya parimaṇḍalo. Yathā paññāsahatthatāya vā satahatthatāya vā samakkhandhasākho nigrodho dīghatopi vitthāratopi ekappamāṇova hoti, evaṃ kāyatopi byāmatopi ekappamāṇo. Yathā aññesaṃ kāyo dīgho vā hoti byāmo vā, na evaṃ visamappamāṇoti attho. Teneva **yāvatakvassa kāyo**tiādi vuttaṃ. Tattha yāvatako assāti **yāvatakvassa.**

Samavaṭṭakkhandhoti samavaṭṭitakkhandho. Yathā eke koñcā viya ca bakā viya ca varāhā viya ca dīghagalā vaṅkagalā puthulagalā ca honti, kathanakāle sirājālaṃ paññāyati, mando saro nikkhamati, na evaṃ mahāpurisassa. Mahāpurisassa pana suvaṭṭitasuvaṇṇāḷiṅgasadiso khandho hoti, kathanakāle sirājālaṃ na paññāyati, meghassa viya gajjito saro mahā hoti.

Rasaggasaggīti ettha rasaṃ gasanti harantīti rasaggasā. Rasaharaṇīnametaṃ adhivacanaṃ, tā aggā assāti rasaggasaggī. Mahāpurisassa kira sattarasaharaṇīsahassāni uddhaggāni hutvā gīvāyameva paṭimukkāni. Tilaphalamattopi āhāro jivhagge ṭhapito sabbakāyaṃ anupharati. Teneva mahāpadhānaṃ padahantassa ekataṇḍulādīhipi kaḷāyayūsapasatamattenāpi kāyassa yāpanaṃ ahosi. Aññesaṃ pana tathā abhāvā na sakalaṃ kāyaṃ ojā pharati. Tena te bahvābādhā honti.

Sīhasseva hanu assāti **sīhahanu.** Tattha sīhassa heṭṭhimahanumeva paripuṇṇaṃ hoti, na uparimaṃ. Mahāpurisassa pana sīhassa heṭṭhimaṃ viya dvepi paripuṇṇāni dvādasiyā pakkhassa candasadisāni honti. Atha nemittakā hanukapariyantaṃ olokentāva imesu hanukesu heṭṭhime vīsati uparime vīsatīti cattālīsadantā samā aviraḷā patiṭṭhahissantīti sallakkhetvā **ayañhi deva, kumāro cattālīsadanto hotī**tiādimāhaṃsu. Tatrāyamattho, aññesañhi paripuṇṇadantānampi dvattiṃsa dantā honti. Imassa pana cattālīsaṃ bhavissanti. Aññesañca keci dantā uccā, keci nīcāti visamā honti, imassa pana ayapaṭṭakena chinnasaṅkhapaṭalaṃ viya samā bhavissanti. Aññesaṃ kumbhilānaṃ viya dantā viraḷā honti, macchamaṃsāni khādantānaṃ dantantaraṃ pūrenti. Imassa pana kanakaphalakāyaṃ samussitavajirapanti viya aviraḷā tūlikāya dassitaparicchedā viya dantā bhavissanti. Aññesañca pūtidantā uṭṭhahanti. Tena kāci dāṭhā kāḷāpi vivaṇṇāpi honti. Ayaṃ pana suṭṭhu sukkadāṭho osadhitārakampi atikkamma virocamānāya pabhāya samannāgatadāṭho bhavissati.

Pahūtajivhoti puthulajivho. Aññesaṃ jivhā thūlāpi honti kisāpi rassāpi thaddhāpi visamāpi, mahāpurisassa pana jivhā mudu dīghā puthulā vaṇṇasampannā hoti. So hi etaṃ lakkhaṇaṃ pariyesituṃ āgatānaṃ kaṅkhāvinodanatthaṃ mudukattā taṃ jivhaṃ kathinasūciṃ viya vaṭṭetvā ubho nāsikasotāni parāmasati, dīghattā ubho kaṇṇasotāni parāmasati, puthulattā kesantapariyosānaṃ kevalampi nalāṭaṃ paṭicchādeti. Evamassa mududīghaputhulabhāvaṃ pakāsento tesaṃ kaṅkhaṃ vinodeti. Evaṃ tilakkhaṇasampannaṃ jivhaṃ sandhāya ‘‘pahūtajivho’’ti vuttaṃ.

Brahmassaroti aññe chinnassarāpi bhinnassarāpi kākassarāpi honti, ayaṃ pana mahābrahmuno sarasadisena sarena samannāgato bhavissati, mahābrahmuno hi pittasemhehi apalibuddhattā saro visado hoti. Mahāpurisenāpi katakammaṃ tassa vatthuṃ sodheti. Vatthuno suddhattā nābhito paṭṭhāya samuṭṭhahanto saro visado aṭṭhaṅgasamannāgatova samuṭṭhāti. Karavīko viya bhaṇatīti **karavīkabhāṇī,** mattakaravīkarutamañjughosoti attho.

Abhinīlanettoti na sakalanīlanetto, nīlayuttaṭṭhāne panassa umāpupphasadisena ativisuddhena nīlavaṇṇena samannāgatāni nettāni honti, pītayuttaṭṭhāne kaṇikārapupphasadisena pītavaṇṇena, lohitayuttaṭṭhāne bandhujīvakapupphasadisena lohitavaṇṇena, setayuttaṭṭhāne osadhitārakasadisena setavaṇṇena, kāḷayuttaṭṭhāne addāriṭṭhakasadisena kāḷavaṇṇena samannāgatāni. Suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjarasadisāni khāyanti.

Gopakhumoti ettha pakhumanti sakalacakkhubhaṇḍaṃ adhippetaṃ, taṃ kāḷavacchakassa bahaladhātukaṃ hoti, rattavacchakassa vippasannaṃ, taṃmuhuttajātataruṇarattavacchakasadisacakkhubhaṇḍoti attho. Aññesañhi cakkhubhaṇḍā aparipuṇṇā honti, hatthimūsikādīnaṃ akkhisadisehi viniggatehipi gambhīrehipi akkhīhi samannāgatā honti. Mahāpurisassa pana dhovitvā majjitvā ṭhapitamaṇiguḷikā viya mudusiniddhanīlasukhumapakhumācitāni akkhīni.

Uṇṇāti uṇṇalomaṃ. **Bhamukantare**ti dvinnaṃ bhamukānaṃ vemajjhe nāsikamatthakeyeva jātā, uggantvā pana nalāṭavemajjhe jātā. **Odātā**ti parisuddhā, osadhitārakasamānavaṇṇā. **Mudū**ti sappimaṇḍe osāretvā ṭhapitasatavāravihatakappāsapaṭalasadisā. **Tūlasannibhā**ti simbalitūlalatātūlasamānā, ayamassa odātatāya upamā. Sā panesā koṭiyaṃ gahetvā ākaḍḍhiyamānā upaḍḍhabāhuppamāṇā hoti, vissaṭṭhā dakkhiṇāvaṭṭavasena āvaṭṭitvā uddhaggā hutvā santiṭṭhati. Suvaṇṇaphalakamajjhe ṭhapitarajatapubbuḷakaṃ viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhamamānā khīradhārā viya, aruṇappabhārañjite gaganappadese osadhitārakā viya ca atimanoharāya siriyā virocati.

Uṇhīsasīsoti idaṃ paripuṇṇanalāṭatañca paripuṇṇasīsataṃ cāti dve atthavase paṭicca vuttaṃ. Mahāpurisassa hi dakkhiṇakaṇṇacūḷikato paṭṭhāya maṃsapaṭalaṃ uṭṭhahitvā sakalanalāṭaṃ chādayamānaṃ pūrayamānaṃ gantvā vāmakaṇṇacūḷikāyaṃ patiṭṭhitaṃ, taṃ rañño bandhauṇhīsapaṭṭo viya virocati. Mahāpurisassa kira imaṃ lakkhaṇaṃ disvā rājūnaṃ uṇhīsapaṭṭaṃ akaṃsu. Ayaṃ tāva eko attho. Aññe pana janā aparipuṇṇasīsā honti, keci kapisīsā, keci phalasīsā, keci aṭṭhisīsā, keci hatthisīsā, keci tumbasīsā, keci pabbhārasīsā. Mahāpurisassa pana āraggena vaṭṭetvā ṭhapitaṃ viya suparipuṇṇaṃ udakapubbuḷasadisaṃ sīsaṃ hoti. Tattha purimanaye uṇhīsaveṭhitasīso viyāti uṇhīsasīso. Dutiyanaye uṇhīsaṃ viya sabbattha parimaṇḍalasīsoti uṇhīsasīso.

Vipassīsamaññāvaṇṇanā

37. **Sabbakāmehī**ti idaṃ lakkhaṇāni pariggaṇhāpetvā pacchā kataṃ viya vuttaṃ, na panevaṃ daṭṭhabbaṃ. Paṭhamañhi te nemittake santappetvā pacchā lakkhaṇapariggaṇhanaṃ katanti veditabbaṃ. Tassa vitthāro gabbhokkantiyaṃ vuttoyeva. **Pāyentī**ti thaññaṃ pāyenti. Tassa kira niddosena madhurena khīrena samannāgatā saṭṭhi dhātiyo upaṭṭhāpesi, tathā sesāpi tesu tesu kammesu kusalā saṭṭhisaṭṭhiyeva. Tāsaṃ pesanakārake saṭṭhi purise, tassa tassa katākatabhāvaṃ sallakkhaṇe saṭṭhi amacce upaṭṭhāpesi. Evaṃ cattāri saṭṭhiyo itthīnaṃ, dve saṭṭhiyo purisānanti cha saṭṭhiyo upaṭṭhakānaṃyeva ahesuṃ. **Setacchatta**nti dibbasetacchattaṃ. Kuladattiyaṃ pana sirigabbheyeva tiṭṭhati. **Mā naṃ sītaṃ vā**tiādīsu mā abhibhavīti attho veditabbo. **Svāssuda**nti so assudaṃ. **Aṅkeneva aṅka**nti aññassa bāhunāva aññassa bāhuṃ. Aññassa ca aṃsakūṭeneva aññassa aṃsakūṭaṃ. **Parihariyatī**ti nīyati, sampāpiyatīti attho.

38. **Mañjussaro**ti akharassaro. **Vaggussaro**ti chekanipuṇassaro. **Madhurassaro**ti sātassaro. **Pemaniyassaro**ti pemajanakassaro. Tatridaṃ karavīkānaṃ madhurassaratāya – karavīkasakuṇe kira madhurarasaṃ ambapakkaṃ mukhatuṇḍakena paharitvā paggharitarasaṃ pivitvā pakkhena tālaṃ datvā vikūjamāne catuppadā mattā viya laḷituṃ ārabhanti. Gocarapasutāpi catuppadā mukhagatāni tiṇāni chaḍḍetvā taṃ saddaṃ suṇanti. Vāḷamigā khuddakamige anubandhamānā ukkhittaṃ pādaṃ anikkhipitvāva tiṭṭhanti. Anubaddhamigā ca maraṇabhayaṃ jahitvā tiṭṭhanti. Ākāse pakkhandā pakkhinopi pakkhe pasāretvā taṃ saddaṃ suṇamānāva tiṭṭhanti. Udake macchāpi kaṇṇapaṭalaṃ papphoṭetvā taṃ saddaṃ suṇamānāva tiṭṭhanti. Evaṃ madhurassarā karavīkā.

Asandhimittāpi dhammāsokassa devī – ''atthi nu kho, bhante, buddhassarena sadiso kassaci saro''ti saṅghaṃ pucchi. Atthi karavīkasakuṇassāti. Kuhiṃ, bhante, te sakuṇāti? Himavanteti. Sā rājānaṃ āha – ''deva, ahaṃ karavīkasakuṇaṃ passitukāmāmhī''ti. Rājā – ''imasmiṃ pañjare nisīditvā karavīko āgacchatū''ti suvaṇṇapañjaraṃ vissajjesi. Pañjaro gantvā ekassa karavīkassa purato aṭṭhāsi. So – ''rājāṇāya āgato pañjaro, na sakkā na gantu''nti tattha nisīdi. Pañjaro āgantvā rañño purato aṭṭhāsi. Na karavīkasaddaṃ kārāpetuṃ sakkonti. Atha rājā – ''kathaṃ, bhaṇe, ime saddaṃ na karontī''ti āha. Ñātake adisvā devāti. Atha naṃ rājā ādāsehi parikkhipāpesi. So attano chāyaṃ disvā – ''ñātakā me āgatā''ti maññamāno pakkhena tālaṃ datvā madhurassarena maṇivaṃsaṃ dhamamāno viya viravi. Sakalanagare manussā mattā viya laḷiṃsu. Asandhimittā cintesi – ''imassa tāva tiracchānagatassa evaṃ madhuro saddo, kīdiso nu kho sabbaññutaññāṇasiripattassa bhagavato saddo ahosī''ti pītiṃ uppādetvā taṃ pītiṃ avijahitvā sattahi jaṅghasatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Evaṃ madhuro kira karavīkasaddoti. Tato pana satabhāgena sahassabhāgena ca madhurataro vipassissa kumārassa saddo ahosīti veditabbo.

39. **Kammavipākaja**nti na bhāvanāmayaṃ, kammavipākavasena pana devatānaṃ cakkhusadisameva maṃsacakkhu ahosi, yena nimittaṃ katvā tilavāhe pakkhittaṃ ekatilampi ayaṃ soti uddharitvā dātuṃ sakkoti.

40. **Vipassī**ti ettha ayaṃ vacanattho, antarantarā nimīlajanitandhakāravirahena visuddhaṃ passati, vivaṭehi ca akkhīhi passatīti vipassī; dutiyavāre viceyya viceyya passatīti vipassī; vicinitvā vicinitvā passatīti attho.

Atthe panāyatīti atthe jānāti passati, nayati vā pavattetīti attho. Ekadivasaṃ kira vinicchayaṭṭhāne nisīditvā atthe anusāsantassa rañño alaṅkatapaṭiyattaṃ mahāpurisaṃ ānetvā hatthe ṭhapayiṃsu. Tassa taṃ aṅkekatvā upalāḷayamānasseva amaccā sāmikaṃ assāmikaṃ akaṃsu. Bodhisatto anattamanasaddaṃ nicchāresi. Rājā – ''kimetaṃ, upadhārethā''ti āha. Upadhāriyamānā aññaṃ adisvā – ''aḍḍassa dubbinicchitattā evaṃ kataṃ bhavissatī''ti puna sāmikaṃyeva sāmikaṃ katvā ''ñatvā nu kho kumāro evaṃ karotī''ti vīmaṃsantā puna sāmikaṃ assāmikaṃ akaṃsu. Punapi bodhisatto tatheva saddaṃ nicchāresi. Atha rājā – ''jānāti mahāpuriso''ti tato paṭṭhāya appamatto ahosi. Idaṃ sandhāya vuttaṃ – ''viceyya viceyya kumāro atthe panāyatī''ti.

42. **Vassika**ntiādīsu yattha sukhaṃ hoti vassakāle vasituṃ, ayaṃ vassiko. Itaresupi eseva nayo. Ayaṃ panettha vacanattho vassāvāso vassaṃ, vassaṃ arahatīti vassiko. Itaresupi eseva nayo.

Tattha vassiko pāsādo nātiucco hoti, nātinīco, dvāravātapānānipissa nātibahūni nātitanūni, bhūmattharaṇapaccattharaṇakhajjabhojjānipettha missakāneva vaṭṭanti. **Hemantike** thambhāpi bhittiyopi nīcā honti, dvāravātapānāni tanukāni sukhumacchiddāni, uṇhappavesanatthāya bhittiniyūhāni nīhariyanti. Bhūmattharaṇapaccattharaṇanivāsanapārupanāni panettha uṇhaviriyāni kambalādīni vaṭṭanti. Khajjabhojjaṃ siniddhaṃ kaṭukasannissitaṃ nirudakasannissitañca. **Gimhike** thambhāpi bhittiyopi uccā honti, dvāravātapānāni panettha bahūni vipulajātāni honti, bhūmattharaṇādīni dukūlamayāni vaṭṭanti. Khajjabhojjāni madhurasasannissitabharitāni. Vātapānasamīpesu cettha nava cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppalādīhi sañchādenti. Tesu tesu padesesu udakayantāni karonti, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti.

Nippurisehīti purisavirahitehi. Na kevalañcettha tūriyāneva nippurisāni, sabbaṭṭhānānipi nippurisāneva, dovārikāpi itthiyova, nahāpanādiparikammakarāpi itthiyova. Rājā kira – ''tathārūpaṃ issariyasukhasampattiṃ anubhavamānassa purisaṃ disvā purisāsaṅkā uppajjati, sā me puttassa mā ahosī''ti sabbakiccesu itthiyova ṭhapesīti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jiṇṇapurisavaṇṇanā

43. Dutiyabhāṇavāre **gopānasivaṅka**nti gopānasī viya vaṅkaṃ. **Bhogga**nti khandhe, kaṭiyaṃ, jāṇūsūti tīsu ṭhānesu bhoggavaṅkaṃ. **Daṇḍaparāyana**nti daṇḍagatikaṃ daṇḍapaṭisaraṇaṃ. **Ātura**nti jarāturaṃ. **Gatayobbana**nti atikkantayobbanaṃ pacchimavaye ṭhitaṃ. **Disvā**ti aḍḍhayojanappamāṇena balakāyena parivuto susaṃvihitārakkhopi gacchanto yadā ratho purato hoti, pacchā balakāyo, tādise okāse suddhāvāsakhīṇāsavabrahmehi attano ānubhāvena rathassa puratova dassitaṃ, taṃ purisaṃ passitvā. Suddhāvāsā kira – ''mahāpuriso paṅke gajo viya pañcasu kāmaguṇesu laggo, satimassa uppādessāmā''ti taṃ dassesuṃ. Evaṃ dassitañca taṃ bodhisatto ceva passati sārathi ca. Brahmāno hi bodhisattassa appamādatthaṃ sārathissa ca kathāsallāpatthaṃ taṃ dassesuṃ. **Kiṃ paneso**ti ''eso jiṇṇoti kiṃ vuttaṃ hoti, nāhaṃ, bho ito pubbe evarūpaṃ addasa''nti pucchi.

Tena hīti yadi mayhampi evarūpehi kesehi evarūpena ca kāyena bhavitabbaṃ, tena hi samma sārathi. **Alaṃ dānajja uyyānabhūmiyā**ti – ''ajja uyyānabhūmiṃ passissāmā''ti gacchāma, alaṃ tāya uyyānabhūmiyāti saṃviggahadayo saṃvegānurūpamāha. **Antepuraṃ gato**ti itthijanaṃ vissajjetvā sirigabbhe ekakova nisinno. **Yatra hi nāmā**ti yāya jātiyā sati jarā paññāyati, sā jāti **dhiratthu** dhikkatā atthu, jigucchāmetaṃ jātinti, jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi, paṭhamena sallena hadaye viddho viya.

45. **Sārathiṃ āmantāpetvā**ti rājā kira nemittakehi kathitakālato paṭṭhāya ohitasoto vicarati, so ‘‘kumāro uyyānaṃ gacchanto antarāmagge nivatto’’ti sutvā sārathiṃ āmantāpesi. **Mā heva kho**tiādīsu rajjaṃ kāretu, mā pabbajatu, brāhmaṇānaṃ vacanaṃ mā saccaṃ hotūti evaṃ cintesīti attho.

Byādhipurisavaṇṇanā

47. **Addasa kho**ti pubbe vuttanayeneva suddhāvāsehi dassitaṃ addasa. **Ābādhika**nti iriyāpathabhañjanakena visabhāgabādhena ābādhikaṃ. **Dukkhita**nti rogadukkhena dukkhitaṃ. **Bāḷhagilāna**nti adhimattagilānaṃ. **Palipanna**nti nimuggaṃ. **Jarā paññāyissati byādhi paññāyissatī**ti idhāpi yāya jātiyā sati idaṃ dvayaṃ paññāyati, dhikkatā sā jāti, ajātaṃ khemanti jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi, dutiyena sallena viddho viya.

Kālaṅkatapurisavaṇṇanā

50. **Vilāta**nti sivikaṃ. **Peta**nti ito paṭigataṃ. **Kālaṅkata**nti katakālaṃ, yattakaṃ tena kālaṃ jīvitabbaṃ, taṃ sabbaṃ katvā niṭṭhapetvā matanti attho. Imampissa purimanayeneva brahmāno dassesuṃ. **Yatra hi nāmā**ti idhāpi yāya jātiyā sati idaṃ tayaṃ paññāyati, dhikkatā sā jāti, ajātaṃ khemanti jātiyā mūlaṃ khaṇanto nisīdi, tatiyena sallena viddho viya.

Pabbajitavaṇṇanā

52. **Bhaṇḍu**nti muṇḍaṃ. Imampissa purimanayeneva brahmāno dassesuṃ. **Sādhu dhammacariyā**tiādīsu ayaṃ deva dhammacaraṇabhāvo sādhūti cintetvā pabbajitoti evaṃ ekamekassa padassa yojanā veditabbā. Sabbāni cetāni dasakusalakammapathavevacanāneva. Avasāne pana **avihiṃsā**ti karuṇāya pubbabhāgo. **Anukampā**ti mettāya pubbabhāgo. **Tenahī**ti uyyojanatthe nipāto. Pabbajitaṃ hissa disvā cittaṃ pabbajjāya ninnaṃ jātaṃ. Atha tena saddhiṃ kathetukāmo hutvā sārathiṃ uyyojento **tena hī**tiādimāha.

Bodhisattapabbajjāvaṇṇanā

54. **Atha kho, bhikkhave**ti – ‘‘pabbajitassa sādhu dhammacariyā’’tiādīni ca aññañca bahuṃ mahājanakāyena rakkhiyamānassa puttadārasambādhe ghare vasato ādīnavapaṭisaṃyuttañceva migabhūtena cetasā yathāsukhaṃ vane vasato pabbajitassa vivekānisaṃsapaṭisaṃyuttañca dhammiṃ kathaṃ sutvā pabbajitukāmo hutvā – atha kho, bhikkhave, vipassī kumāro sārathiṃ āmantesi.

Imāni cattāri disvā pabbajitaṃ nāma sabbabodhisattānaṃ vaṃsova tantiyeva paveṇīyeva. Aññepi ca bodhisattā yathā ayaṃ vipassī kumāro, evaṃ cirassaṃ cirassaṃ passanti. Amhākaṃ pana bodhisatto cattāripi ekadivasaṃyeva disvā mahābhinikkhamanaṃ nikkhamitvā anomānadītīre pabbajito. Teneva rājagahaṃ patvā tattha raññā bimbisārena – ‘‘kimatthaṃ, paṇḍita, pabbajitosīti’’ puṭṭho āha –

‘‘Jiṇṇañca disvā dukhitañca byādhitaṃ,
Matañca disvā gatamāyusaṅkhayaṃ;
Kāsāyavatthaṃ pabbajitañca disvā,
Tasmā ahaṃ pabbajitomhi rājā’’ti.

Mahājanakāyaanupabbajjāvaṇṇanā

55. **Sutvāna tesa**nti tesaṃ caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ sutvā etadahosi. **Orako**ti ūnako lāmako. **Anupabbajiṃsū**ti anupabbajitāni. Kasmā panettha yathā parato khaṇḍatissānaṃ anupabbajjāya – ‘‘bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā’’ti vuttaṃ, evaṃ na vuttanti? Nikkhamitvā sutattā. Ete kira sabbepi vipassissa kumārassa upaṭṭhākaparisāva, te pātova upaṭṭhānaṃ āgantvā kumāraṃ adisvā pātarāsatthāya gantvā bhuttapātarāsā āgamma ‘‘kuhiṃ kumāro’’ti pucchitvā ‘‘uyyānabhūmiṃ gato’’ti sutvā ‘‘tattheva naṃ dakkhissāmā’’ti nikkhamantā nivattamānaṃ sārathiṃ disvā – ‘‘kumāro pabbajito’’ti cassa vacanaṃ sutvā sutaṭṭhāneyeva sabbābharaṇāni omuñcitvā antarāpaṇato kāsāvapītāni vatthāni āharāpetvā kesamassuṃ ohāretvā pabbajiṃsu. Iti nagarato nikkhamitvā bahinagare sutattā ettha – ‘‘bandhumatiyā rājadhāniyā nikkhamitvā’’ti na vuttaṃ.

Cārikaṃ caratīti gatagataṭṭhāne mahāmaṇḍapaṃ katvā dānaṃ sajjetvā āgamma svātanāya nimantito janassa āyācitabhikkhameva paṭiggaṇhanto cattāro māse cārikaṃ cari.

Ākiṇṇoti iminā gaṇena parivuto. Ayaṃ pana vitakko bodhisattassa kadā uppannoti? Sve visākhapuṇṇamā bhavissatīti cātuddasīdivase. Tadā kira so – ‘‘yatheva maṃ ime pubbe gihibhūtaṃ parivāretvā caranti, idānipi tatheva, kiṃ iminā gaṇenā’’ti gaṇasaṅgaṇikāya ukkaṇṭhitvā ‘‘ajjeva gacchāmī’’ti cintetvā puna ‘‘ajja avelā, sace idāni gamissāmi, sabbeva ime jānissanti, sveva gamissāmī’’ti cintesi. Taṃ divasañca uruvelagāmasadise gāme gāmavāsino svātanāya nimantayiṃsu. Te caturāsītisahassānampi tesaṃ pabbajitānaṃ mahāpurisassa ca pāyāsameva paṭiyādayiṃsu. Atha mahāpuriso punadivase tasmiṃyeva gāme tehi pabbajitehi saddhiṃ bhattakiccaṃ katvā vasanaṭṭhānameva agamāsi. Tattha te pabbajitā mahāpurisassa vattaṃ dassetvā attano attano rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni paviṭṭhā. Bodhisattopi paṇṇasālaṃ pavisitvā nisinno.

‘‘Ṭhite majjhanhike kāle, sannisīvesu pakkhisu;
Saṇateva brahāraññaṃ, taṃ bhayaṃ paṭibhāti ma’’nti. (saṃ. ni. 1.15);

Evarūpe avivekārāmānaṃ bhayakāle sabbasattānaṃ sadarathakāleyeva – ‘‘ayaṃ kālo’’ti nikkhamitvā paṇṇasālāya dvāraṃ pidahitvā bodhimaṇḍābhimukho pāyāsi. Aññadāpi ca tasmiṃ ṭhāne vicaranto bodhimaṇḍaṃ passati, nisīdituṃ panassa cittaṃ na namitapubbaṃ. Taṃ divasaṃ panassa ñāṇaṃ paripākagataṃ, tasmā alaṅkataṃ bodhimaṇḍaṃ disvā ārohanatthāya cittaṃ uppannaṃ. So dakkhiṇadisābhāgena upagamma padakkhiṇaṃ katvā puratthimadisābhāge cuddasahatthaṃ pallaṅkaṃ paññapetvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā – ‘‘yāva buddho na homi, na tāva ito vuṭṭhahāmī’’ti paṭiññaṃ katvā nisīdi. Idamassa vūpakāsaṃ sandhāya – ‘‘ekova gaṇamhā vūpakaṭṭho vihāsī’’ti vuttaṃ.

Aññeneva tānīti te kira sāyaṃ bodhisattassa upaṭṭhānaṃ āgantvā paṇṇasālaṃ parivāretvā nisinnā ‘‘ativikālo jāto, upadhārethā’’ti vatvā paṇṇasālaṃ vivaritvā taṃ apassantāpi ‘‘kuhiṃ gato’’ti nānubandhiṃsu, ‘‘gaṇavāse nibbinno eko viharitukāmo maññe mahāpuriso, buddhabhūtaṃyeva naṃ passissāmā’’ti vatvā antojambudīpābhimukhā cārikaṃ pakkantā.

Bodhisattaabhivesavaṇṇanā

57. **Vāsūpagatassā**ti bodhimaṇḍe ekarattivāsaṃ upagatassa. **Rahogatassā**ti rahasi gatassa. **Paṭisallīnassā**ti ekībhāvavasena nilīnassa. **Kiccha**nti dukkhaṃ. **Cavati ca upapajjati cā**ti idaṃ dvayaṃ pana aparāparaṃ cutipaṭisandhiṃ sandhāya vuttaṃ. **Jarāmaraṇassā**ti ettha yasmā pabbajanto jiṇṇabyādhimatteyeva disvā pabbajito, tasmāssa jarāmaraṇameva upaṭṭhāti. Tenevāha – ‘‘jarāmaraṇassā’’ti. Iti jarāmaraṇaṃ mūlaṃ katvā abhiniviṭṭhassa bhavaggato otarantassa viya – atha kho, bhikkhave, vipassissa bodhisattassa etadahosi.

Yonisomanasikārāti upāyamanasikārā pathamanasikārā. Aniccādīni hi aniccāditova manasikaroto yonisomanasikāro nāma hoti. Ayañca – ‘‘kismiṃ nu kho satijātiādīni honti, kismiṃ asati na hontī’’ti udayabbayānupassanāvasena pavattattā tesaṃ aññataro. Tasmāssa ito yonisomanasikārā iminā upāyamanasikārena **ahu paññāya abhisamayo,** bodhisattassa paññāya yasmiṃ sati jarāmaraṇaṃ hoti, tena jarāmaraṇakāraṇena saddhiṃ samāgamo ahosi. Kiṃ pana tanti? Jāti. Tenāha – ‘‘jātiyā kho sati jarāmaraṇaṃ hotī’’ti. Yā cāyaṃ jarāmaraṇassa kāraṇapariggāhikā paññā, tāya saddhiṃ bodhisattassa samāgamo ahosīti ayamettha attho. Etenupāyena sabbapadāni veditabbāni.

Nāmarūpe kho sati viññāṇanti ettha pana saṅkhāresu sati viññāṇanti ca, avijjāya sati saṅkhārāti ca vattabbaṃ bhaveyya, tadubhayampi na gahitaṃ. Kasmā? Avijjāsaṅkhārā hi atīto bhavo tehi saddhiṃ ayaṃ vipassanā na ghaṭiyati. Mahāpuriso hi paccuppannavasena abhiniviṭṭhoti. Nanu ca avijjāsaṅkhārehi adiṭṭhehi na sakkā buddhena bhavituntі. Saccaṃ na sakkā, iminā pana te bhavaupādānataṇhāvaseneva diṭṭhāti. Imasmiṃ ṭhāne vitthārato paṭiccasamuppādakathā kathetabbā. Sā panesā visuddhimagge kathitāva.

58. **Paccudāvattatī**ti paṭinivattati. Katamaṃ panettha viññāṇaṃ paccudāvattatīti? Paṭisandhiviññāṇampi vipassanāñāṇampi. Tattha paṭisandhiviññāṇaṃ paccayato paṭinivattati, vipassanāñāṇaṃ ārammaṇato. Ubhayampi nāmarūpaṃ nātikkamati, nāmarūpato paraṃ na gacchati. **Ettāvatā jāyetha vā**tiādīsu viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe ca viññāṇassa paccaye honte, dvīsupi aññamaññapaccayesu hontesu ettakena jāyetha vā…pe… upapajjetha vā, ito hi paraṃ kiṃ aññaṃ jāyeyya vā…pe… upapajjeyya vā. Nanu etadeva jāyati ca…pe… upapajjati cāti? Evaṃ saddhiṃ aparāparacutipaṭisandhīhi pañca padāni dassetvā puna taṃ ettāvatāti vuttamatthaṃ niyyātento – ‘‘yadidaṃ nāmarūpapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti vatvā tato paraṃ anulomapaccayākāravasena viññāṇapaccayā nāmarūpamūlaṃ āyatimpi jātijarāmaraṇaṃ dassetuṃ **nāmarūpapaccayā saḷāyatana**ntiādimāha. Tattha **kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī**ti sakalassa jātijarāmaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsādibhedassa dukkharāsissa nibbatti hoti. Iti mahāpuriso sakalassa vaṭṭadukkhassa nibbattiṃ addasa.

59. **Samudayo samudayoti kho**ti nibbatti nibbattīti kho. **Pubbe ananussutesū**ti na anussutesu assutapubbesu. **Cakkhuṃ udapādī**tiādīsu udayadassanapaññāvesā. Dassanaṭṭhena **cakkhu,** ñātakaraṇaṭṭhena **ñāṇaṃ,** pajānanaṭṭhena **paññā,** nibbijjhitvā paṭivijjhitvā uppannaṭṭhena **vijjā,** obhāsaṭṭhena ca **āloko**ti vuttā. Yathāha – ‘‘cakkhuṃ udapādīti dassanaṭṭhena. Ñāṇaṃ udapādīti ñātaṭṭhena. Paññā udapādīti pajānanaṭṭhena. Vijjā udapādīti paṭivedhaṭṭhena. Āloko udapādīti obhāsaṭṭhena. Cakkhudhammo dassanaṭṭho attho. Ñāṇadhammo ñātaṭṭho attho. Paññādhammo pajānanaṭṭho attho. Vijjādhammo paṭivedhaṭṭho attho. Āloko dhammo obhāsaṭṭho attho’’ti (paṭi. ma. 2.39). Ettakehi padehi kiṃ kathitanti? Imasmiṃ sati idaṃ hotīti paccayasañjānanamattaṃ kathitaṃ. Athavā vīthipaṭipannā taruṇavipassanā kathitāti.

61. **Adhigato kho myāya**nti adhigato kho me ayaṃ. **Maggo**ti vipassanāmaggo. **Bodhāyā**ti catusaccabujjhanatthāya, nibbānabujjhanatthāya eva vā. Api ca bujjhatīti **bodhi,** ariyamaggassetaṃ nāmaṃ, tadatthāyātipi vuttaṃ hoti. Vipassanāmaggamūlako hi ariyamaggoti. Idāni taṃ maggaṃ niyyātento – **‘‘yadidaṃ nāmarūpanirodhā**tiādimāha. Ettha ca **viññāṇanirodho**tiādīhi paccattapadehi nibbānameva kathitaṃ. Iti mahāpuriso sakalassa vaṭṭadukkhassa anibbattinirodhaṃ addasa.

62. **Nirodho nirodhoti kho**ti anibbatti anibbattiti kho. **Cakkhu**ntiādīni vuttatthāneva. Idha pana sabbeheva etehi padehi – ‘‘imasmiṃ asati idaṃ na hotī’’ti nirodhasañjānanamattameva kathitaṃ, athavā vuṭṭhānagāminī balavavipassanā kathitāti.

63. **Aparena samayenā**ti evaṃ paccayañca paccayanirodhañca viditvā tato aparabhāge. **Upādānakkhandhesū**ti upādānassa paccayabhūtesu khandhesu. **Udayabbayānupassī**ti tameva paṭhamaṃ diṭṭhaṃ udayañca vayañca anupassamāno. **Vihāsī**ti sikhāpattaṃ vuṭṭhānagāminivipassanaṃ vahanto vihari. Idaṃ kasmā vuttaṃ? Sabbeyeva hi pūritapāramino bodhisattā pacchimabhave puttassa jātadivase mahābhinikkhamanaṃ nikkhamitvā pabbajitvā padhānamanuyuñjitvā bodhipallaṅkamāruyha mārabalaṃ vidhamitvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaranti, dutiyayāme dibbacakkhuṃ visodhenti, tatiyayāme paccayākāraṃ sammasitvā ānāpānacatutthajjhānato uṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā udayabbayavasena samapaññāsa lakkhaṇāni disvā yāva gotrabhuñāṇā vipassanaṃ vaḍḍhetvā ariyamaggena sakale buddhaguṇe paṭivijjhanti. Ayampi mahāpuriso pūritapāramī. So yathāvuttaṃ sabbaṃ anukkamaṃ katvā pacchimayāme ānāpānacatutthajjhānato uṭṭhāya pañcasu khandhesu abhinivisitvā vuttappakāraṃ udayabbayavipassanaṃ ārabhi. Taṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ.

Tattha **iti rūpa**nti idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, ito uddhaṃ rūpaṃ natthīti ruppanasabhāvañceva bhūtupādāyabhedañca ādiṃ katvā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesarūpapariggaho vutto. **Iti rūpassa samudayo**ti iminā evaṃ pariggahitassa rūpassa samudayadassanaṃ vuttaṃ. Tattha **itī**ti evaṃ samudayo hotīti attho. Tassa vitthāro – ''avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo, kammasamudayā rūpasamudayo, āhārasamudayā rūpasamudayoti, nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa udayaṃ passatī''ti evaṃ veditabbo. Atthaṅgamepi ''avijjānirodhā rūpanirodho…pe… vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkhandhassa nirodhaṃ passatī''ti (paṭi. ma. 1.50) ayamassa vitthāro.

Iti vedanātiādīsupi ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, ito uddhaṃ vedanā natthi. Ayaṃ saññā, ime saṅkhārā, idaṃ viññāṇaṃ, ettakaṃ viññāṇaṃ, ito uddhaṃ viññāṇaṃ natthīti vedayitasañjānanaabhisaṅkharaṇavijānanasabhāvañceva sukhādirūpasaññādi phassādi cakkhuviññāṇādi bhedañca ādiṃ katvā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānavasena anavasesavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇapariggaho vutto. **Iti vedanāya samudayo**tiādīhi pana evaṃ pariggahitānaṃ vedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇānaṃ samudayadassanaṃ vuttaṃ. Tatrāpi **itī**ti evaṃ samudayo hotīti attho. Tesampi vitthāro – ''avijjāsamudayā vedanāsamudayo''ti (paṭi. ma. 1.50) rūpe vuttanayeneva veditabbo. Ayaṃ pana viseso – tīsu khandhesu ''āhārasamudayā''ti avatvā ''phassasamudayā''ti vattabbaṃ. Viññāṇakkhandhe ''nāmarūpasamudayā''ti atthaṅgamapadampi tesaṃyeva vasena yojetabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana udayabbayavinicchayo sabbākāraparipūro visuddhimagge vutto. **Tassa pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viharato**ti tassa vipassissa bodhisattassa imesu rūpādīsu pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsalakkhaṇavasena udayabbayānupassino viharato yathānukkamena vaḍḍhite vipassanāñāṇe anuppādanirodhena nirujjhamānehi āsavasaṅkhātehi kilesehi anupādāya aggahetvāva cittaṃ vimuccati, tadetaṃ maggakkhaṇe vimuccati nāma, phalakkhaṇe vimuttaṃ nāma; maggakkhaṇe vā vimuttañceva vimuccati ca, phalakkhaṇe vimuttameva.

Ettāvatā ca mahāpuriso sabbabandhanā vippamutto sūriyarasmisamphuṭṭhamiva padumaṃ suvikasitacittasantāno cattāri maggañāṇāni, cattāri phalañāṇāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇaṃ, pañcagatiparicchedakañāṇaṃ, cha asādhāraṇañāṇāni, sakale ca buddhaguṇe hatthagate katvā paripuṇṇasaṅkappo bodhipallaṅke nisinnova –

> ''Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisaṃ;
> Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.
>
> Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
> Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhataṃ;
> Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagā''ti. (dha. pa. 153, 154);
>
> ''Ayoghanahatasseva, jalato jātavedaso;
> Anupubbūpasantassa, yathā na ñāyate gati.
>
> Evaṃ sammāvimuttānaṃ, kāmabandhoghatārinaṃ;
> Paññāpetuṃ gati natthi, pattānaṃ acalaṃ sukha''nti. (udā. 80);

Evaṃ manasi karonto sarade sūriyo viya, puṇṇacando viya ca virocitthāti.

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Brahmayācanakathāvaṇṇanā

64. Tatiyabhāṇavāre **yaṃnūnāhaṃ dhammaṃ deseyya**nti yadi panāhaṃ dhammaṃ deseyyaṃ.

Ayaṃ pana vitakko kadā uppannoti? Buddhabhūtassa aṭṭhame sattāhe. So kira buddho hutvā sattāhaṃ bodhipallaṅke nisīdi, sattāhaṃ bodhipallaṅkaṃ olokento aṭṭhāsi, sattāhaṃ ratanacaṅkame caṅkami, sattāhaṃ ratanagabbhe dhammaṃ vicinanto nisīdi, sattāhaṃ ajapālanigrodhe nisīdi, sattāhaṃ mucalinde nisīdi, sattāhaṃ rājāyatane nisīdi. Tato uṭṭhāya aṭṭhame sattāhe puna āgantvā ajapālanigrodhe nisinnamattasseva sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo ayañceva ito anantaro ca vitakko uppannoti.

Tattha **adhigato**ti paṭividdho. **Dhammo**ti catusaccadhammo. **Gambhīro**ti uttānabhāvapaṭikkhepavacanametaṃ. **Duddaso**ti gambhīrattāva duddaso dukkhena daṭṭhabbo, na sakkā sukhena daṭṭhuṃ. Duddasattāva **duranubodho** dukkhena avabujjhitabbo, na sakkā sukhena avabujjhituṃ. **Santo**ti nibbuto. **Paṇīto**ti atappako. Idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. **Atakkāvacaro**ti takkena avacaritabbo ogāhitabbo na hoti, ñāṇeneva avacaritabbo. **Nipuṇo**ti saṇho. **Paṇḍitavedanīyo**ti sammāpaṭipadaṃ paṭipannehi paṇḍitehi veditabbo. **Ālayarāmā**ti sattā pañcasu kāmaguṇesu allīyanti, tasmā te ālayāti vuccanti. Aṭṭhasatataṇhāvicaritāni ālayanti, tasmā ālayāti vuccanti. Tehi ālayehi ramantīti **ālayarāmā.** Ālayesu ratāti **ālayaratā.** Ālayesu suṭṭhu muditāti **ālayasammuditā.** Yatheva hi susajjitaṃ pupphaphalabharitarukkhādisampannaṃ uyyānaṃ paviṭṭho rājā tāya tāya sampattiyā ramati, pamudito āmodito hoti, na ukkaṇṭhati, sāyaṃ nikkhamituṃ na icchati, evamimehipi kāmālayataṇhālayehi sattā ramanti, saṃsāravaṭṭe pamuditā anukkaṇṭhitā vasanti. Tena nesaṃ bhagavā duvidhampi ālayaṃ uyyānabhūmiṃ viya dassento – ‘‘ālayarāmā’’tiādimāha.

Yadidanti nipāto, tassa ṭhānaṃ sandhāya – ‘‘yaṃ ida’’nti, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya – ‘‘yo aya’’nti evamattho daṭṭhabbo. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppādo**ti imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayatā ca sā paṭiccasamuppādo cāti idappaccayatāpaṭiccasamuppādo. Saṅkhārādipaccayānaṃ avijjādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Sabbasaṅkhārasamatho**tiādi sabbaṃ nibbānameva. Yasmā hi taṃ āgamma sabbasaṅkhāravipphanditāni sammanti vūpasammanti tasmā – ‘‘sabbasaṅkhārasamatho’’ti vuccati. Yasmā ca taṃ āgamma sabbe upadhayo paṭinissaṭṭhā honti, sabbā taṇhā khīyanti, sabbe kilesarāgā virajjanti, sabbaṃ dukkhaṃ nirujjhati, tasmā ‘‘sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhākkhayo virāgo nirodho’’ti vuccati. Sā panesā taṇhā bhavena bhavaṃ, phalena vā saddhiṃ kammaṃ vinati saṃsibbatīti katvā vānanti vuccati. Tato vānato nikkhantanti **nibbānaṃ. So mamassa kilamatho**ti yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assa, sā mama vihesā assāti attho. Kāyakilamatho ceva kāyavihesā ca assāti vuttaṃ hoti, citte pana ubhayampetaṃ buddhānaṃ natthi.

65. **Apissū**ti anubrūhanatthe nipāto. So – ‘‘na kevalaṃ etadahosi, imāpi gāthā paṭibhaṃsū’’ti dīpeti. **Vipassi**ntiādīsu vipassissa bhagavato arahato sammāsambuddhassāti attho. **Anacchariyā**ti anuacchariyā. **Paṭibhaṃsū**ti paṭibhānasaṅkhātassa ñāṇassa gocarā ahesuṃ, parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsu.

Kicchenāti dukkhena, na dukkhāya paṭipadāya. Buddhānañhi cattāropi maggā sukhapaṭipadāva honti. Pāramīpūraṇakāle pana sarāgasadosasamohasseva sato āgatāgatānaṃ yācakānaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ sīsaṃ chinditvā galalohitaṃ nīharitvā suañjitāni akkhīni uppāṭetvā kulavaṃsapadīpakaṃ puttaṃ manāpacāriniṃ bhariyanti evamādīni dentassa aññāni ca khantivādisadisesu attabhāvesu chejjabhejjādīni pāpuṇantassa āgamanīyapaṭipadaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Hala**nti ettha hakāro nipātamatto, alanti attho. **Pakāsitu**nti desetuṃ; evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa alaṃ desetuṃ; ko attho desitenāti vuttaṃ hoti. **Rāgadosaparetehī**ti rāgadosaphuṭṭhehi rāgadosānugatehi vā.

Paṭisotagāminti niccādīnaṃ paṭisotaṃ aniccaṃ dukkhamanattāsubhanti evaṃ gataṃ catusaccadhammaṃ. **Rāgarattā**ti kāmarāgena bhavarāgena diṭṭhirāgena ca rattā. **Na dakkhantī**ti aniccaṃ dukkhamanattā asubhanti iminā sabhāvena na passissanti, te apassante ko sakkhissati evaṃ gāhāpetuṃ? **Tamokhandhena āvuṭā**ti avijjārāsinā ajjhotthaṭā.

Appossukkatāyāti nirussukkabhāvena, adesetukāmatāyāti attho. Kasmā panassa evaṃ cittaṃ nami? Nanu esa – ‘‘mutto mocessāmī, tiṇṇo tāressāmi’’,

‘‘Kiṃ me aññātavesena, dhammaṃ sacchikatenidha;
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevaka’’nti.

Patthanaṃ katvā pāramiyo pūretvā sabbaññutaṃ pattoti. Saccametaṃ, paccavekkhaṇānubhāvena panassa evaṃ cittaṃ nami. Tassa hi sabbaññutaṃ patvā sattānaṃ kilesagahanataṃ dhammassa ca gambhīrataṃ paccavekkhantassa sattānaṃ kilesagahanatā ca dhammagambhīratā ca sabbākārena pākaṭā jātā. Athassa – ‘‘ime sattā kañjikapuṇṇalābu viya takkabharitacāṭi viya vasātelapītapilotikā viya añjanamakkhitahatthā viya kilesabharitā atisaṃkiliṭṭhā rāgarattā dosaduṭṭhā mohamūḷhā, te kiṃ nāma paṭivijjhissantī’’ti cintayato kilesagahanapaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ nami.

‘‘Ayañca dhammo pathavīsandhārakaudakakkhandho viya gambhīro, pabbatena paṭicchādetvā ṭhapito sāsapo viya duddaso, satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭipādanaṃ viya duranubodho, nanu mayā hi imaṃ dhammaṃ paṭivijjhituṃ vāyamantena adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, arakkhitaṃ sīlaṃ nāma natthi, aparipūritā kāci pāramī nāma natthi. Tassa me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassāpi pathavī na kampittha, paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarantassāpi na kampittha, majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhentassāpi na kampittha, pacchimayāme pana paṭiccasamuppādaṃ paṭivijjhantasseva me dasasahassilokadhātu kampittha. Iti mādisenāpi tikkhañāṇena kicchenevāyaṃ dhammo paṭividdho taṃ lokiyamahājanā kathaṃ paṭivijjhissantī’’ti dhammagambhīratāpaccavekkhaṇānubhāvenāpi evaṃ cittaṃ namīti veditabbaṃ.

Apica brahmunā yācite desetukāmatāyapissa evaṃ cittaṃ nami. Jānāti hi bhagavā – ‘‘mama appossukkatāya citte namamāne maṃ mahābrahmā dhammadesanaṃ yācissati, ime ca sattā brahmagarukā, te ‘satthā kira dhammaṃ na desetukāmo ahosi, atha naṃ mahābrahmā yācitvā desāpesi, santo vata bho dhammo, paṇīto vata bho dhammo’ti maññamānā sussūsissantī’’ti. Imampissa kāraṇaṃ paṭicca appossukkatāya cittaṃ nami, no dhammadesanāyāti veditabbaṃ.

66. **Aññatarassā**ti ettha kiñcāpi ‘‘aññataro’’ti vuttaṃ, atha kho imasmiṃ cakkavāḷe jeṭṭhakamahābrahmā esoti veditabbo. **Nassati vata bho loko**ti so kira imaṃ saddaṃ tathā nicchāresi, yathā dasasahassilokadhātubrahmāno sutvā sabbe sannipatiṃsu. **Yatra hi nāmā**ti yasmiṃ nāma loke. **Purato pāturahosī**ti tehi dasahi brahmasahassehi saddhiṃ pāturahosi. **Apparajakkhajātikā**ti paññāmaye akkhimhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesaṃ, evaṃ sabhāvāti apparajakkhajātikā. **Assavanatā**ti assavanatāya. **Bhavissantī**ti purimabuddhesu dasapuññakiriyavatthuvasena katādhikārā paripākagatā padumāni viya sūriyarasmisamphassaṃ, dhammadesanaṃyeva ākaṅkhamānā catuppadikagāthāvasāne ariyabhūmiṃ okkamanārahā na eko, na dve, anekasatasahassā dhammassa aññātāro bhavissantīti dasseti.

69. **Ajjhesana**nti evaṃ tikkhattuṃ yācanaṃ. **Buddhacakkhunā**ti indriyaparopariyattañāṇena ca āsayānusayañāṇena ca. Imesañhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ ‘‘buddhacakkhū’’ti nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassa ‘‘samantacakkhū’’ti, tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ ‘‘dhammacakkhū’’ti. **Apparajakkhe**tiādīsu yesaṃ vuttanayeneva paññācakkhumhi rāgādirajaṃ appaṃ, te **apparajakkhā.** Yesaṃ taṃ mahantaṃ, te **mahārajakkhā.** Yesaṃ saddhādīni indriyāni tikkhāni, te **tikkhindriyā.** Yesaṃ tāni mudūni, te **mudindriyā.** Yesaṃ teyeva saddhādayo ākārā sundarā, te **svākārā.** Ye kathitakāraṇaṃ sallakkhenti, sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te **suviññāpayā.** Ye paralokañceva vajjañca bhayato passanti, te **paralokavajjabhayadassāvino** nāma.

Ayaṃ panettha pāḷi – ‘‘saddho puggalo apparajakkho, assaddho puggalo mahārajakkho.… Āraddhavīriyo…pe… kusīto… upaṭṭhitassati… muṭṭhassati… samāhito… asamāhito… paññavā… duppañño puggalo mahārajakkho. Tathā saddho puggalo tikkhindriyo…pe… paññavā puggalo paralokavajjabhayadassāvī, duppañño puggalo na paralokavajjabhayadassāvī. **Loko**ti khandhaloko, dhātuloko, āyatanaloko, sampattibhavaloko, vipattibhavaloko, sampattisambhavaloko, vipattisambhavaloko. Eko loko – sabbe sattā āhāraṭṭhitikā. Dve lokā – nāmañca rūpañca. Tayo lokā – tisso vedanā. Cattāro lokā – cattāro āhārā. Pañca lokā – pañcupādānakkhandhā. Cha lokā – cha ajjhattikāni āyatanāni. Satta lokā – satta viññāṇaṭṭhitiyo. Aṭṭha lokā – aṭṭha lokadhammā. Nava lokā – nava sattāvāsā. Dasa lokā – dasāyatanāni. Dvādasa lokā – dvādasāyatanāni. Aṭṭhārasa lokā – aṭṭhārasa dhātuyo. **Vajja**nti sabbe kilesā vajjaṃ, sabbe duccaritā vajjaṃ, sabbe abhisaṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajjaṃ. Iti imasmiñca loke imasmiñca vajje tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, seyyathāpi ukkhittāsike vadhake. Imehi paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānāti passati aññāti paṭivijjhati, idaṃ tathāgatassa indriyaparopariyatte ñāṇa''nti (paṭi. ma. 1.112).

Uppaliniyanti uppalavane. Itaresupi eseva nayo. **Antonimuggaposīnī**ti yāni aññānipi padumāni antonimuggāneva posayanti. **Udakaṃ accuggamma ṭhitānī**ti udakaṃ atikkamitvā ṭhitāni. Tattha yāni accuggamma ṭhitāni, tāni sūriyarasmisamphassaṃ āgamayamānāni ṭhitāni ajja pupphanakāni. Yāni samodakaṃ ṭhitāni, tāni sve pupphanakāni. Yāni udakānuggatāni antoudakaposīni, tāni tatiyadivase pupphanakāni. Udakā pana anuggatāni aññānipi sarojauppalādīni nāma atthi, yāni neva pupphissanti, macchakacchapabhakkhāneva bhavissanti, tāni pāḷiṃ nārūḷhāni. Āharitvā pana dīpetabbānīti dīpitāni. Yatheva hi tāni catubbidhāni pupphāni, evameva ugghaṭitaññū, vipañcitaññū, neyyo, padaparamoti cattāro puggalā. Tattha yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū.** Yassa puggalassa saṅkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipañcitaññū.** Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo.** Yassa puggalassa bahumpi suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi gaṇhato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo** (pu. pa. 148, 149, 150, 151).

Tattha bhagavā uppalavanādisadisaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokento – ''ajja pupphanakāni viya ugghaṭitaññū, sve pupphanakāni viya vipañcitaññū, tatiyadivase pupphanakāni viya neyyo, macchakacchapabhakkhāni viya padaparamo''ti addasa. Passanto ca – ''ettakā apparajakkhā, ettakā mahārajakkhā. Tatrāpi ettakā ugghaṭitaññū''ti evaṃ sabbākārato addasa. Tattha tiṇṇaṃ puggalānaṃ imasmiṃyeva attabhāve bhagavato dhammadesanā atthaṃ sādheti, padaparamānaṃ anāgate vāsanatthāya hoti.

Atha bhagavā imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ atthāvahaṃ dhammadesanaṃ viditvā desetukamyataṃ uppādetvā puna te sabbesupi tīsu bhavesu sabbe satte bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. Ye sandhāya vuttaṃ – ''ye te sattā kammāvaraṇena samannāgatā, vipākāvaraṇena samannāgatā, kilesāvaraṇena samannāgatā, assaddhā acchandikā duppaññā abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ, ime te sattā abhabbā. Katame sattā bhabbā? Ye te sattā na kammāvaraṇena… pe…ime te sattā bhabbā''ti (vibha. 827; paṭi. ma. 1.114).

Tattha sabbepi abhabbapuggale pahāya bhabbapuggaleyeva ñāṇena pariggahetvā – ''ettakā rāgacaritā, ettakā dosamohavitakkasaddhābuddhicaritā''ti cha koṭṭhāse akāsi. Evaṃ katvā – ''dhammaṃ desessāmī''ti cintesi. Brahmā taṃ ñatvā somanassajāto bhagavantaṃ gāthāhi ajjhabhāsi. Idaṃ sandhāya – ''atha kho so, bhikkhave, mahābrahmā''tiādi vuttaṃ.

70. Tattha **ajjhabhāsī**ti adhiabhāsi, adhikicca ārabbha abhāsīti attho.

Sele yathā pabbatamuddhaniṭṭhitoti selamaye ekagghane pabbatamuddhani yathāṭhitova, na hi tattha ṭhitassa dassanatthaṃ gīvukkhipanapasāraṇādikiccaṃ atthi. **Tathūpama**nti tappaṭibhāgaṃ selapabbatūpamaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho, yathā selapabbatamuddhani yathāṭhitova cakkhumā puriso samantato janataṃ passeyya, tathā tvampi sumedha, sundarapaññasabbaññutaññāṇena samantacakkhu bhagavā dhammamayaṃ paññāmayaṃ pāsādamāruyha sayaṃ apetasoko sokāvatiṇṇaṃ jātijarābhibhūtaṃ janataṃ apekkhassu, upadhāraya upaparikkha.

Ayamettha adhippāyo – yathā hi pabbatapāde samantā mahantaṃ khettaṃ katvā tattha kedārapāḷīsu kuṭikāyo katvā rattiṃ aggiṃ jāleyyuṃ. Caturaṅgasamannāgatañca andhakāraṃ assa. Athassa pabbatassa matthake ṭhatvā cakkhumato purisassa bhūmiṃ olokayato neva khettaṃ, na kedārapāḷiyo, na kuṭiyo, na tattha sayitamanussā paññāyeyyuṃ, kuṭikāsu pana aggijālamattameva paññāyeyya. Evaṃ dhammapāsādamāruyha sattanikāyaṃ olokayato tathāgatassa ye te akatakalyāṇā sattā, te ekavihāre dakkhiṇajāṇupasse nisinnāpi buddhacakkhussa āpāthaṃ nāgacchanti, rattiṃ khittasarā viya honti. Ye pana katakalyāṇā veneyyapuggalā, te tassa dūre ṭhitāpi āpāthaṃ āgacchanti, so aggi viya himavantapabbato viya ca. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Dūre santo pakāsenti, himavantova pabbato;
> Asantettha na dissanti, rattiṃ khittā yathā sarā’’ti. (dha. pa. 304);

Uṭṭhehīti bhagavato dhammadesanatthaṃ cārikacaraṇaṃ yācanto bhaṇati. **Vīrā**tiādīsu bhagavā vīriyavantatāya **vīro,** devaputtamaccukilesamārānaṃ vijitattā **vijitasaṅgāmo,** jātikantarādinittharaṇatthāya veneyyasatthavāhanasamatthatāya **satthavāho,** kāmacchandaiṇassa abhāvato **aṇaṇo**ti veditabbo.

71. **Apārutā**ti vivaṭā. **Amatassa dvārā**ti ariyamaggo. So hi amatasaṅkhātassa nibbānassa dvāraṃ. So mayā vivaritvā ṭhapitoti dasseti. **Pamuñcantu saddha**nti sabbe attano saddhaṃ pamuñcantu vissajjentu. Pacchimapadadvaye ayamattho, ahañhi attano paguṇaṃ suppavattitampi imaṃ paṇītaṃ uttamaṃ dhammaṃ kāyavācākilamathasaññī hutvā na bhāsiṃ, idāni pana sabbe janā saddhābhājanaṃ upanentu, pūressāmi tesaṃ saṅkappanti.

Aggasāvakayugavaṇṇanā

73. **Bodhirukkhamūle**ti bodhirukkhassa avidūre ajapālanigrodhe antarahitoti attho. **Kheme migadāye**ti isipatanaṃ tena samayena khemaṃ nāma uyyānaṃ hoti, migānaṃ pana abhayavāsatthāya dinnattā migadāyoti vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘kheme migadāye’’ti. Yathā ca vipassī bhagavā, evaṃ aññepi buddhā paṭhamaṃ dhammadesanatthāya gacchantā ākāsena gantvā tattheva otaranti. Amhākaṃ pana bhagavā upakassa ājīvakassa upanissayaṃ disvā – ‘‘upako imaṃ addhānaṃ paṭipanno, so maṃ disvā sallapitvā gamissati. Atha puna nibbindanto āgamma arahattaṃ sacchikarissatī’’ti ñatvā aṭṭhārasayojanamaggaṃ padasāva agamāsi. **Dāyapālaṃ āmantesī**ti disvāva punappunaṃ oloketvā – ‘‘ayyo no, bhante, āgato’’ti vatvā upagataṃ āmantesi.

75-6. **Anupubbiṃ katha**nti dānakathaṃ, dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggaṃ, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ kathesi. Tattha **dānakatha**nti idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadiso avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisaṃ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavīsadisaṃ, ārammaṇaṭṭhena ālambanarajjusadisaṃ. Idañhi dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvā, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena susaṅkhatanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesaṃ nidahanaṭṭhena aggi, durāsadaṭṭhena āsīviso, asantāsanaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena setausabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhakaassarājā. Dānañhi loke sakkasampattiṃ mārasampattiṃ brahmasampattiṃ cakkavattisampattiṃ sāvakapāramiñāṇaṃ paccekabodhiñāṇaṃ abhisambodhiñāṇaṃ detīti evamādidānaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dadanto sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā tadanantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakatha**nti sīlaṃ nāmetaṃ avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadiso avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlasadiso alaṅkāro natthi, sīlapupphasadisaṃ pupphaṃ natthi, sīlagandhasadiso gandho natthi, sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlakusumapiḷandhanaṃ sīlagandhānulittaṃ sadevakopi loko olokento tittiṃ na gacchatīti evamādisīlaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatīti dassetuṃ sīlānantaraṃ saggakathaṃ kathesi. **Saggakatha**nti ayaṃ saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīḷā, niccaṃ sampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ paṭilabhanti, tāvatiṃsā tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānīti evamādisaggaguṇapaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ. Saggasampattiṃ kathayantānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetaṃ – ‘‘anekapariyāyena kho ahaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyya’’ntiādi.

Evaṃ saggakathāya palobhetvā puna hatthiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya – ‘‘ayampi saggo anicco addhuvo, na ettha chandarāgo kātabbo’’ti dassanatthaṃ – ‘‘appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’’tiādinā (ma. ni. 1.235; 2.42) nayena kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ kathesi. Tattha **ādīnavo**ti doso. **Okāro**ti avakāro lāmakabhāvo. **Saṃkileso**ti tehi sattānaṃ saṃsāre saṃkilissanaṃ. Yathāha – ‘‘kilissanti vata bho sattā’’ti (ma. ni. 2.351). Evaṃ kāmādīnavena tejjatvā **nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi,** pabbajjāya guṇaṃ pakāsesīti attho. Sesaṃ ambaṭṭhasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayañceva uttānatthañca.

77. **Alatthu**nti kathaṃ alatthuṃ? Ehibhikkhubhāvena. Bhagavā kira tesaṃ iddhimayapattacīvarassūpanissayaṃ olokento anekāsu jātīsu cīvaradānādīni disvā **etha bhikkhavo**tiādimāha. Te tāvadeva bhaṇḍū kāsāyavasanā aṭṭhahi bhikkhuparikkhārehi sarīrapaṭimukkeheva vassasatikattherā viya bhagavantaṃ namassamānāva nisīdiṃsu.

Sandassesītiādīsu idhalokatthaṃ sandassesi, paralokatthaṃ sandassesi. Idhalokatthaṃ dassento aniccanti dassesi, dukkhanti dassesi, anattāti dassesi, khandhe dassesi, dhātuyo dassesi, āyatanāni dassesi, paṭiccasamuppādaṃ dassesi, rūpakkhandhassa udayaṃ dassento pañca lakkhaṇāni dassesi, tathā vedanākkhandhādīnaṃ, tathā vayaṃ dassentopi udayabbayavasena paññāsalakkhaṇāni dassesi, paralokatthaṃ dassento nirayaṃ dassesi, tiracchānayoniṃ, pettivisayaṃ, asurakāyaṃ, tiṇṇaṃ kusalānaṃ vipākaṃ, channaṃ devalokānaṃ, navannaṃ brahmalokānaṃ sampattiṃ dassesi.

Samādapesīti catupārisuddhisīlaterasadhutaṅgadasakathāvatthuādike kalyāṇadhamme gaṇhāpesi.

Samuttejesīti suṭṭhu uttejesi, abbhussāhesi. Idhalokatthañceva paralokatthañca tāsetvā tāsetvā adhigataṃ viya katvā kathesi. Dvattiṃsakammakāraṇapañcavīsatimahābhayappabhedañhi idhalokatthaṃ buddhe bhagavati tāsetvā tāsetvā kathayante pacchābāhaṃ, gāḷhabandhanaṃ bandhitvā cātumahāpathe pahārasatena tāḷetvā dakkhiṇadvārena niyyamāno viya āghātanabhaṇḍikāya ṭhapitasīso viya sūle uttāsito viya mattahatthinā maddiyamāno viya ca saṃviggo hoti. Paralokatthañca kathayante nirayādīsu nibbatto viya devalokasampattiṃ anubhavamāno viya ca hoti.

Sampahaṃsesīti paṭiladdhaguṇena codesi, mahānisaṃsaṃ katvā kathesīti attho.

Saṅkhārānaṃ ādīnavanti heṭṭhā paṭhamamaggādhigamatthaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ kathesi, idha pana uparimaggādhigamatthaṃ – ‘‘aniccā, bhikkhave, saṅkhārā addhuvā anassāsikā, yāvañcidaṃ, bhikkhave, alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ alaṃ virajjituṃ alaṃ vimuccitu’’ntiādinā (a. ni. 7.66; saṃ. ni. 2.134) nayena saṅkhārānaṃ ādīnavañca lāmakabhāvañca tappaccayañca kilamathaṃ pakāsesi. Yathā ca tattha nekkhamme, evamidha – ‘‘santamidaṃ, bhikkhave, nibbānaṃ nāma paṇītaṃ tāṇaṃ leṇa’’ntiādinā nayena nibbāne ānisaṃsaṃ pakāsesi.

Mahājanakāyapabbajjāvaṇṇanā

78. **Mahājanakāyo**ti tesaṃyeva dvinnaṃ kumārānaṃ upaṭṭhākajanakāyoti.

80. **Bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāma, dhammañcā**ti saṅghassa aparipuṇṇattā dvevācikameva saraṇamagamaṃsu.

81. **Alatthu**nti pubbe vuttanayeneva ehibhikkhubhāveneva alatthuṃ. Ito anantare pabbajitavārepi eseva nayo.

Cārikāanujānanavaṇṇanā

85. **Parivitakko udapādī**ti kadā udapādi? Sambodhito satta saṃvaccharāni satta māse satta divase atikkamitvā udapādi. Bhagavā kira pitusaṅgahaṃ karonto vihāsi. Rājāpi cintesi – ‘‘mayhaṃ jeṭṭhaputto nikkhamitvā buddho jāto, dutiyaputto me nikkhamitvā aggasāvako jāto, purohitaputto dutiyaaggasāvako, ime ca avasesā bhikkhū gihikālepi mayhaṃ puttameva parivāretvā vicariṃsu. Ime sabbe idānipi mayhaṃyeva bhāro, ahameva ca ne catūhi paccayehi upaṭṭhahissāmi, aññesaṃ okāsaṃ na dassāmī’’ti vihāradvārakoṭṭhakato paṭṭhāya yāva rājagehadvārā ubhayato khadirapākāraṃ kārāpetvā kilañjehi chādāpetvā vatthehi paṭicchādāpetvā upari ca chādāpetvā suvaṇṇatārakavicittaṃ samolambitatālakkhandhamattaṃ vividhapupphadāmavitānaṃ kārāpetvā heṭṭhā bhūmiyaṃ cittattharaṇehi santharāpetvā anto ubhosu passesu mālāvacchake puṇṇaghaṭe, sakalamaggavāsatthāya ca gandhantare pupphāni pupphantare gandhe ca ṭhapāpetvā bhagavato kālaṃ ārocāpesi.

Bhagavā bhikkhusaṅghaparivuto antosāṇiyāva rājagehaṃgantvā bhattakiccaṃ katvā vihāraṃ paccāgacchati. Añño koci daṭṭhumpi na labhati, kuto pana bhikkhaṃ vā dātuṃ, pūjaṃ vā kātuṃ, dhammaṃ vā sotuṃ. Nāgarā cintesuṃ – ‘‘ajja satthu loke uppannassa sattamāsādhikāni sattasaṃvaccharāni, mayañca daṭṭhumpi na labhāma, pageva bhikkhaṃ vā dātuṃ, pūjaṃ vā kātuṃ, dhammaṃ vā sotuṃ. Rājā – ‘mayhameva buddho, mayhameva dhammo, mayhameva saṅgho’ti mamāyitvā sayameva upaṭṭhahi. Satthā ca uppajjamāno sadevakassa lokassa atthāya hitāya uppanno. Na hi raññoyeva nirayo uṇho assa, aññesaṃ nīluppalavanasadiso. Tasmā rājānaṃ vadāma. Sace no satthāraṃ deti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce deti, raññā saddhiṃ yujjhitvāpi saṅghaṃ gahetvā dānādīni puññāni karoma. Na sakkā kho pana suddhanāgareheva evaṃ kātuṃ, ekaṃ jeṭṭhapurisampi gaṇhāmā’’ti.

Te senāpatiṃ upasaṅkamitvā tassetamatthaṃ ārocetvā – ‘‘sāmi, kiṃ amhākaṃ pakkho hosi, udāhu rañño’’ti āhaṃsu. So – ‘‘ahaṃ tumhākaṃ pakkho homi, api ca kho pana paṭhamadivaso mayhaṃ dātabbo’’ti. Te sampaṭicchiṃsu. So rājānaṃ upasaṅkamitvā – ‘‘nāgarā, deva, tumhākaṃ kupitā’’ti āha. Kimatthaṃ tātāti? Satthāraṃ kira tumheyeva upaṭṭhahatha, amhe na labhāmāti. Sace idānipi labhanti, na kuppanti, alabhantā tumhehi saddhiṃ yujjhitukāmā devāti. Yujjhāmi, tāta, nāhaṃ bhikkhusaṅghaṃ demīti. Deva tumhākaṃ dāsā tumhehi saddhiṃ yujjhāmāti vadanti, tumhe kaṃ gaṇhitvā yujjhissathāti? Nanu tvaṃ senāpatīti? Nāgarehi vinā na samattho ahaṃ devāti. Tato rājā – ‘‘balavanto nāgarā, senāpatipi tesaññeva pakkho’’ti ñatvā ‘‘aññānipi sattamāsādhikāni sattasaṃvaccharāni mayhaṃ bhikkhusaṅghaṃ dadantū’’ti āha. Nāgarā na sampaṭicchiṃsu. Rājā – ‘‘cha vassāni, pañca, cattāri, tīṇi, dve, ekavassa’’nti hāpesi. Evaṃ hāpentepi na sampaṭicchiṃsu. Aññe satta divase yāci. Nāgarā – ‘‘atikakkhaḷaṃ dāni raññā saddhiṃ kātuṃ na vaṭṭatī’’ti anujāniṃsu.

Rājā sattamāsādhikānaṃ sattannaṃ saṃvaccharānaṃ sajjitaṃ dānamukhaṃ sattannameva divasānaṃ vissajjetvā cha divase kesañci apassantānaṃyeva dānaṃ datvā sattame divase nāgare pakkosāpetvā – ‘‘sakkhissatha, tāta, evarūpaṃ dānaṃ dātu’’nti āha. Tepi – ‘‘nanu amheyeva nissāya taṃ devassa uppanna’’nti vatvā – ‘‘sakkhissāmā’’ti āhaṃsu. Rājā piṭṭhihatthena assūni puñchamāno bhagavantaṃ vanditvā – ‘‘bhante, ahaṃ aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassaṃ aññassa vāraṃ akatvā yāvajīvaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahissāmīti cintesiṃ. Nāgarā na dāni me anuññātā, nāgarā hi ‘mayaṃ dānaṃ dātuṃ na labhāmā’ti kuppanti. Bhagavā sve paṭṭhāya tesaṃ anuggahaṃ karothā’’ti āha.

Atha dutiyadivase senāpati mahādānaṃ sajjetvā – ‘‘ajja yathā añño koci ekabhikkhampi na deti, evaṃ rakkhathā’’ti samantā purise ṭhapesi. Taṃ divasaṃ seṭṭhibhariyā rodamānā dhītaraṃ āha – ‘‘sace, amma, tava pitā jīveyya, ajjāhaṃ paṭhamaṃ dasabalaṃ bhojeyya’’nti. Sā taṃ āha – ‘‘amma, mā cintayi, ahaṃ tathā karissāmi yathā buddhappamukho bhikkhusaṅgho paṭhamaṃ amhākaṃ bhikkhaṃ paribhuñjissatī’’ti. Tato satasahassagghanikāya suvaṇṇapātiyā nirudakapāyāsassa pūretvā sappimadhusakkarādīhi abhisaṅkharitvā aññāya pātiyā paṭikujjitvā taṃ sumanamālāguḷehi parikkhipitvā mālāguḷasadisaṃ katvā bhagavato gāmaṃ pavisanavelāya sayameva ukkhipitvā dāsigaṇaparivutā nagarā nikkhami. Antarāmagge senāpatiupaṭṭhākā – ‘‘amma, mā ito agamā’’ti vadanti. Mahāpuññā nāma manāpakathā honti, na ca tesaṃ punappunaṃ bhaṇantānaṃ kathā paṭikkhipituṃ sakkā hoti. Sā – ‘‘cūḷapitā mahāpitā mātulā kissa tumhe gantuṃ na dethā’’ti āha. Senāpatinā – ‘‘aññassa kassaci khādanīyabhojanīyaṃ dātuṃ mā dethā’’ti ṭhapitamha ammāti. Kiṃ pana me hatthe khādanīyaṃ bhojanīyaṃ passathāti? Mālāguḷaṃ passāmāti. Kiṃ tumhākaṃ senāpati mālāguḷapūjampi kātuṃ na detīti? Deti, ammāti. Tena hi, apetha, apethāti bhagavantaṃ upasaṅkamitvā mālāguḷaṃ gaṇhāpetha bhagavāti āha. Bhagavā ekaṃ senāpatissupaṭṭhākaṃ oloketvā mālāguḷaṃ gaṇhāpesi. Sā bhagavantaṃ vanditvā – ‘‘bhagavā, bhavābhave nibbattiyaṃ me sati paritassanajīvitaṃ nāma mā hotu, ayaṃ sumanamālā viya nibbattanibbattaṭṭhāne piyāva homi, nāmena ca sumanā yevā’’ti patthanaṃ katvā satthārā – ‘‘sukhinī hohī’’ti vuttā vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pakkāmi.

Bhagavā senāpatissa gehaṃ gantvā paññattāsane nisīdi. Senāpati yāguṃ gahetvā upagañchi, satthā pattaṃ pidahi. Nisinno, bhante, bhikkhusaṅghoti. Atthi no eko antarā piṇḍapāto laddhoti. So mālaṃ apanetvā piṇḍapātaṃ addasa. Cūḷupaṭṭhāko āha – ‘‘sāmi, mālāti maṃ vatvā mātugāmo vañcesī’’ti. Pāyāso bhagavantaṃ ādiṃ katvā sabbesaṃ bhikkhūnaṃ pahoti. Senāpatipi attano deyyadhammaṃ adāsi. Satthā bhattakiccaṃ katvā maṅgalaṃ vatvā pakkāmi. Senāpati – ‘‘kā nāma sā piṇḍapātamadāsī’’ti pucchi. Seṭṭhidhītā, sāmīti. Sappaññā sā itthī, evarūpāya ghare vasantiyā purisassa saggasampatti nāma na dullabhāti taṃ ānetvā jeṭṭhikaṭṭhāne ṭhapesi.

Punadivase nāgarā dānamadaṃsu, punadivase rājāti ekantarikāya dānaṃ dātuṃ ārabhiṃsu. Rājāpi carapurise ṭhapetvā nāgarehi dinnadānato atirekataraṃ deti, nāgarāpi tatheva katvā raññā dinnadānato atirekataraṃ. Rājagehe nāṭakitthiyo daharasāmaṇere vadanti – ‘‘gaṇhatha, tātā, na gahapatikānaṃ gattavatthādīsu puñchitvā bāḷadārakānaṃ kheḷasiṅghāṇikādidhovanahatthehi kataṃ, suciṃ paṇītaṃ kata’’nti. Punadivase nāgarāpi dadamānā vadanti – ‘‘gaṇhatha, tātā, na nagaragāmanigamādīsu saṅkaḍḍhitataṇḍulakhīradadhisappiādīhi, na aññesaṃ jaṅghasīsapiṭṭhiādīni bhañjitvā āharāpitehi kataṃ, jātisappikhīrādīhiyeva kata’’nti. Evaṃ sattasu saṃvaccharesu sattasu māsesu sattasu divasesu ca atikkantesu atha bhagavato ayaṃ vitakko udapādi. Tena vuttaṃ – ‘‘sambodhito satta saṃvaccharāni satta māsāni satta divasāni atikkamitvā udapādī’’ti.

87. **Aññataro mahābrahmā**ti dhammadesanaṃ āyācitabrahmāva.

89. **Caturāsīti āvāsasahassānī**ti caturāsīti vihārasahassāni. Te sabbepi dvādasasahassabhikkhugaṇhanakā mahāvihārā abhayagiricetiyapabbatacittalapabbatamahāvihārasadisāva ahesuṃ.

90. **Khantī paramaṃ tapo**ti adhivāsanakhanti nāma paramaṃ tapo. **Titikkhā**ti khantiyā eva vevacanaṃ. Titikkhā saṅkhātā adhivāsanakhanti uttamaṃ tapoti attho. **Nibbānaṃ parama**nti sabbākārena pana nibbānaṃ paramanti vadanti buddhā. **Na hi pabbajito parūpaghātī**ti yo adhivāsanakhantivirahitattā paraṃ upaghāteti bādheti hiṃsati, so pabbajito nāma na hoti. Catutthapādo pana tasseva vevacanaṃ. ‘‘Na hi pabbajito’’ti etassa hi na samaṇo hotīti vevacanaṃ. Parūpaghātīti etassa **paraṃ viheṭhayanto**ti vevacanaṃ. Atha vā **parūpaghātī**ti sīlūpaghātī. Sīlañhi uttamaṭṭhena paranti vuccati. Yo ca samaṇo paraṃ yaṃ kañci sattaṃ viheṭhayanto parūpaghātī hoti, attano sīlaṃ vināsako, so pabbajito nāma na hotīti attho. Athavā yo adhivāsanakhantiyā abhāvato parūpaghātī hoti, paraṃ antamaso ḍaṃsamakasampi sañcicca jīvitā voropeti, so na hi pabbajito. Kiṃ kāraṇā? Malassa apabbājitattā. ‘‘Pabbājayamattano malaṃ, tasmā pabbajitoti vuccatī’’ti (dha. pa. 388) idañhi pabbajitalakkhaṇaṃ. Yopi na heva kho upaghāteti, na māreti, api ca daṇḍādīhi viheṭheti, so paraṃ viheṭhayanto samaṇo na hoti. Kiṃ kāraṇā? Vihesāya asamitattā. ‘‘Samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatī’’ti (dha. pa. 265) idañhi samaṇalakkhaṇaṃ.

Dutiyagāthāya **sabbapāpassā**ti sabbākusalassa. **Akaraṇa**nti anuppādanaṃ. **Kusalassā**ti catubhūmikakusalassa. **Upasampadā**ti paṭilābho. **Sacittapariyodapana**nti attano cittajotanaṃ, taṃ pana arahattena hoti. Iti sīlasaṃvarena sabbapāpaṃ pahāya samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodāpetabbanti etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusiṭṭhī ti.

Tatiyagāthāya **anūpavādo**ti vācāya kassaci anupavadanaṃ. **Anūpaghāto**ti kāyena upaghātassa akaraṇaṃ. **Pātimokkhe**ti yaṃ taṃ paatimokkhaṃ, atipamokkhaṃ, uttamasīlaṃ, pāti vā agativisesehi mokkheti duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mokkhetīti ''pātimokkha''nti vuccati. Tasmiṃ pātimokkhe ca saṃvaro. **Mattaññutā**ti paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. **Pantañca sayanāsana**nti sayanāsanañca saṅghaṭṭanavirahitanti attho. Tattha dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpito hotīti veditabbo. **Etaṃ buddhāna sāsana**nti etaṃ parassa anupavadanaṃ anupaghātanaṃ pātimokkhasaṃvaro paṭiggahaṇaparibhogesu mattaññutā aṭṭhasamāpattivasibhāvāya vivittasenāsanasevanañca buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusiṭṭhīti. Imā pana sabbabuddhānaṃ pātimokkhuddesagāthā hontīti veditabbā.

Devatārocanavaṇṇanā

91. Ettāvatā ca iminā vipassissa bhagavato apadānānusārena vitthārakathanena – ''tathāgatassevesā, bhikkhave, dhammadhātu suppaṭividdhā''ti evaṃ vuttāya dhammadhātuyā suppaṭividdhabhāvaṃ pakāsetvā idāni – ''devatāpi tathāgatassa etamatthaṃ ārocesu''nti vuttaṃ devatārocanaṃ pakāsetuṃ **ekamidāha**ntiādimāha.

Tattha **subhagavane**ti evaṃnāmake vane. **Sālarājamūle**ti vanappatijeṭṭhakassa mūle. **Kāmacchandaṃ virājetvā**ti anāgāmimaggena mūlasamugghātavasena virājetvā. Yathā ca vipassissa, evaṃ sesabuddhānampi sāsane vutthabrahmacariyā devatā ārocayiṃsu, pāḷi pana vipassissa ceva amhākañca bhagavato vasena āgatā.

Tattha attano sampattiyā na hāyanti, na vihāyantīti **avihā.** Na kañci sattaṃ tapantīti **atappā.** Sundaradassanā abhirūpā pāsādikāti **sudassā.** Suṭṭhu passanti, sundarametesaṃ vā dassananti **sudassī.** Sabbeheva ca saguṇehi bhavasampattiyā ca jeṭṭhā, natthettha kaniṭṭhāti **akaniṭṭhā.**

Idha ṭhatvā bhāṇavārā samodhānetabbā. Imasmiñhi sutte vipassissa bhagavato apadānavasena tayo bhāṇavārā vuttā. Yathā ca vipassissa, evaṃ sikhīādīnampi apadānavasena vuttāva. Pāḷi pana saṅkhittā. Iti sattannaṃ buddhānaṃ vasena amhākaṃ bhagavatā ekavīsati bhāṇavārā kathitā. Tathā avihehi. Tathā atappehi. Tathā sudassehi. Tathā sudassīhi. Tathā akaniṭṭhehīti sabbampi chabbīsatibhāṇavārasataṃ hoti. Tepiṭake buddhavacane aññaṃ suttaṃ chabbīsatibhāṇavārasataparimāṇaṃ nāma natthi, suttantarājā nāma ayaṃ suttantoti veditabbo. Ito paraṃ anusandhidvayampi niyyātento **iti kho bhikkhave**tiādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāpadānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahānidānasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

95. **Evaṃ me sutaṃ…pe… kurūsū**ti mahānidānasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā. **Kurūsu viharatī**ti kurū nāma jānapadino rājakumārā, tesaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena ''kurū''ti vuccati. Tasmiṃ kurūsu janapade. Aṭṭhakathācariyā panāhu – mandhātukāle tīsu dīpesu manussā ''jambudīpo nāma buddhapaccekabuddhamahāsāvakacakkavattippabhutīnaṃ uttamamanussānaṃ uppattibhūmi uttamadīpo atiramaṇīyo''ti sutvā raññā mandhātucakkavattinā cakkaratanaṃ purakkhatvā cattāro dīpe anusaṃyāyantena saddhiṃ āgamaṃsu. Tato rājā pariṇāyakaratanaṃ pucchi – ''atthi nu kho manussalokato ramaṇīyataraṃ ṭhāna’’nti. Kasmā deva evaṃ bhaṇasi? Kiṃ na passasi candimasūriyānaṃ ānubhāvaṃ, nanu etesaṃ ṭhānaṃ ito ramaṇīyataranti? Rājā cakkaratanaṃ purakkhatvā tattha agamāsi. Cattāro mahārājāno – ‘‘mandhātumahārājā āgato’’ti sutvāva ‘‘mahiddhiko mahānubhāvo rājā, na sakkā yuddhena paṭibāhitu’’nti sakaṃ rajjaṃ niyyātesuṃ. So taṃ gahetvā puna pucchi – ‘‘atthi nu kho ito ramaṇīyataraṃ ṭhāna’’nti?

Athassa tāvatiṃsabhavanaṃ kathayiṃsu. ‘‘Tāvatiṃsabhavanaṃ, deva, ito ramaṇīyataraṃ. Tattha sakkassa devarañño ime cattāro mahārājāno paricārakā dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti, sakko devarājā mahiddhiko mahānubhāvo, tassimāni upabhogaṭṭhānāni – yojanasahassubbedho vejayanto pāsādo, pañcayojanasatubbedhā sudhammā devasabhā, diyaḍḍhayojanasatiko vejayantaratho tathā erāvaṇo hatthī, dibbarukkhasahassappaṭimaṇḍitaṃ nandanavanaṃ, cittalatāvanaṃ, phārusakavanaṃ, missakavanaṃ, yojanasatubbedho pāricchattako koviḷāro, tassa heṭṭhā saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayojanavitthatā pañcadasayojanubbedhā jayakusumapupphavaṇṇā paṇḍukambalasilā, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisatī’’ti.

Taṃ sutvā rājā tattha gantukāmo cakkaratanaṃ abbhukkiri. Taṃ ākāse patiṭṭhāsi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Atha dvinnaṃ devalokānaṃ vemajjhato cakkaratanaṃ otaritvā pathaviyaṃ patiṭṭhāsi saddhiṃ pariṇāyakaratanapamukhāya caturaṅginiyā senāya. Rājā ekakova tāvatiṃsabhavanaṃ agamāsi. Sakko – ‘‘mandhātā āgato’’ti sutvāva tassa paccuggamanaṃ katvā – ‘‘svāgataṃ, te mahārāja, sakaṃ te mahārāja, anusāsa mahārājā’’ti vatvā saddhiṃ nāṭakehi rajjaṃ dve bhāge katvā ekaṃ bhāgamadāsi. Rañño tāvatiṃsabhavane patiṭṭhitamattasseva manussabhāvo vigacchi, devabhāvo pāturahosi. Tassa kira sakkena saddhiṃ paṇḍukambalasilāyaṃ nisinnassa akkhinimisamattena nānattaṃ paññāyati. Taṃ asallakkhentā devā sakkassa ca tassa ca nānatte muyhanti. So tattha dibbasampattiṃ anubhavamāno yāva chattiṃsa sakkā uppajjitvā cutā, tāva rajjaṃ kāretvā atittova kāmehi tato cavitvā attano uyyāne patiṭṭhito vātātapena phuṭṭhagatto kālamakāsi.

Cakkaratane pana puna pathaviyaṃ patiṭṭhite pariṇāyakaratanaṃ suvaṇṇapaṭṭe mandhātu upāhanaṃ likhāpetvā idaṃ mandhātu rajjanti rajjamanusāsi. Tepi tīhi dīpehi āgatamanussā puna gantuṃ asakkontā pariṇāyakaratanaṃ upasaṅkamitvā – ‘‘deva, mayaṃ rañño ānubhāvena āgatā, idāni gantuṃ na sakkoma, vasanaṭṭhānaṃ no dehī’’ti yāciṃsu. So tesaṃ ekamekaṃ janapadamadāsi. Tattha pubbavidehato āgatamanussehi āvasitapadeso tāyeva purimasaññāya – ‘‘videharaṭṭha’’nti nāmaṃ labhi, aparagoyānato āgatamanussehi āvasitapadeso ‘‘aparantajanapado’’ti nāmaṃ labhi, uttarakuruto āgatamanussehi āvasitapadeso ‘‘kururaṭṭha’’nti nāmaṃ labhi, bahuke pana gāmanigamādayo upādāya bahuvacanena vohariyati. Tena vuttaṃ – ‘‘kurūsu viharatī’’ti.

Kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamoti **kammāsadhamma**nti ettha keci dha-kārassa da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti. Kammāso ettha damitoti **kammāsadammo. Kammāso**ti kammāsapādo porisādo vuccati. Tassa kira pāde khāṇukena viddhaṭṭhāne vaṇo ruhanto cittadārusadiso hutvā ruhi. Tasmā kammāsapādoti paññāyittha. So ca tasmiṃ okāse damito porisādabhāvato paṭisedhito. Kena? Mahāsattena. Katarasmiṃ jātaketi? **Mahāsutasomajātake**ti eke. Ime pana therā **jayaddisajātake**ti vadanti. Tadā hi mahāsattena kammāsapādo damito. Yathāha –

‘‘Putto yadā homi jayaddisassa;
Pañcālaraṭṭhadhipatissa atrajo.
Cajitvāna pāṇaṃ pitaraṃ pamocayiṃ;
Kammāsapādampi cahaṃ pasādayi’’nti.

Keci pana dha-kāreneva atthaṃ vaṇṇayanti. Kurūraṭṭhavāsīnaṃ kira kuruvattadhammo, tasmiṃ kammāso jāto, tasmā taṃ ṭhānaṃ kammāso ettha dhammo jātoti kammāsadhammanti vuccati. Tattha niviṭṭhanigamassāpi etadeva nāmaṃ. Bhummavacanena kasmā na vuttanti. Avasanokāsato. Bhagavato kira tasmiṃ nigame vasanokāso koci vihāro nāma nāhosi. Nigamato pana apakkamma aññatarasmiṃ udakasampanne ramaṇīye bhūmibhāge mahāvanasaṇḍo ahosi tattha bhagavā vihāsi, taṃ nigamaṃ gocaragāmaṃ katvā. Tasmā evamettha attho veditabbo – ‘‘kurūsu viharati kammāsadhammaṃ nāma kurūnaṃ nigamo, taṃ gocaragāmaṃ katvā’’ti.

Āyasmāti piyavacanametaṃ, gāravavacanametaṃ. **Ānando**ti tassa therassa nāmaṃ. **Ekamanta**nti bhāvanapuṃsakaniddeso – ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’tiādīsu (a. ni. 4.70) viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ **nisīdī**ti upāvisi. Paṇḍitā hi garuṭṭhāniyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti. Ayañca tesaṃ aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno kho pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ – atidūraṃ, accāsannaṃ, uparivātaṃ, unnatappadesaṃ, atisammukhaṃ, atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāravaṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ parivattetvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi tikkhattuṃ bhagavantaṃ padakkhiṇaṃ katvā sakkaccaṃ vanditvā ete cha nisajjadose vajjetvā dakkhiṇajāṇumaṇḍalassa abhimukhaṭṭhāne chabbaṇṇānaṃ buddharasmīnaṃ anto pavisitvā pasannalākhārasaṃ vigāhanto viya suvaṇṇapaṭaṃ pārupanto viya rattuppalamālāvitānamajjhaṃ pavisanto viya ca dhammabhaṇḍāgāriko āyasmā ānando nisīdi. Tena vuttaṃ – ‘‘ekamantaṃ nisīdī’’ti.

Kāya pana velāya, kena kāraṇena ayamāyasmā bhagavantaṃ upasaṅkamantoti? Sāyanhavelāyaṃ paccayākārapañhapucchanakāraṇena. Taṃ divasaṃ kirāyamāyasmā kulasaṅgahatthāya gharadvāre gharadvāre sahassabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya kammāsadhammagāmaṃ piṇḍāya caritvā piṇḍapātapaṭikkanto satthu vattaṃ dassetvā satthari gandhakuṭiṃ paviṭṭhe satthāraṃ vanditvā attano divāṭṭhānaṃ gantvā antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ paṭisammajjitvā cammakkhaṇḍaṃ paññapetvā udakatumbato udakaṃ gahetvā udakena hatthapāde sītale katvā pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno sotāpattiphalasamāpattiṃ samāpajji. Atha paricchinnakālavasena samāpattito uṭṭhāya paccayākāre ñāṇaṃ otāresi. So – ‘‘avijjāpaccayā saṅkhārā’’tiādito paṭṭhāya antaṃ, antato paṭṭhāya ādiṃ, ubhayantato paṭṭhāya majjhaṃ, majjhato paṭṭhāya ubho ante pāpento tikkhattuṃ dvādasapadaṃ paccayākāraṃ sammasi. Tassevaṃ sammasantassa paccayākāro vibhūto hutvā uttānakuttānako viya upaṭṭhāsi.

Tato cintesi – ‘‘ayaṃ paccayākāro sabbabuddhehi – ‘gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cā’ti kathito, mayhaṃ kho pana padesañāṇe ṭhitassa sāvakassa sato uttāno vibhūto pākaṭo hutvā upaṭṭhāti, mayhaṃyeva nu kho esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampī’’ti? Athassa etadahosi – ‘‘handāhaṃ imaṃ pañhaṃ gahetvā bhagavantaṃ pucchāmi, addhā me bhagavā imaṃ atthuppattiṃ katvā sālindaṃ sineruṃ ukkhipanto viya ekaṃ suttantakathaṃ kathetvā dassessati. Buddhānañhi vinayapaññattiṃ, bhummantaraṃ, paccayākāraṃ, samayantaranti imāni cattāri ṭhānāni patvā gajjitaṃ mahantaṃ hoti, ñāṇaṃ anupavisati, buddhañāṇassa mahantabhāvo paññāyati, desanā gambhīrā hoti tilakkhaṇabbhāhatā suññatapaṭisaṃyuttā’’ti.

So kiñcāpi pakatiyāva ekadivase satavārampi sahassavārampi bhagavantaṃ upasaṅkamanto na ahetuakāraṇena upasaṅkamati, taṃ divasaṃ pana imaṃ pañhaṃ gahetvā – ‘‘imaṃ buddhagandhahatthiṃ āpajja ñāṇakoñcanādaṃ sossāmi, buddhasīhaṃ āpajja ñāṇasīhanādaṃ sossāmi, buddhasindhavaṃ āpajja ñāṇapadavikkamaṃ passissāmī’’ti cintetvā divāṭṭhānā uṭṭhāya cammakkhaṇḍaṃ papphoṭetvā ādāya sāyanhasamaye bhagavantaṃ upasaṅkami. Tena vuttaṃ – ‘‘sāyanhavelāyaṃ paccayākārapañhapucchanakāraṇena upasaṅkamanto’’ti.

Yāva gambhīroti ettha yāvasaddo pamāṇātikkame, atikkamma pamāṇaṃ gambhīro, atigambhīroti attho. **Gambhīrāvabhāso**ti gambhīrova hutvā avabhāsati, dissatīti attho. Ekañhi uttānameva gambhīrāvabhāsaṃ hoti pūtipaṇṇādivasena kāḷavaṇṇapurāṇaudakaṃ viya. Tañhi jāṇuppamāṇampi sataporisaṃ viya dissati. Ekaṃ gambhīraṃ uttānāvabhāsaṃ hoti maṇigaṅgāya vippasannaudakaṃ viya.

Tañhi sataporisampi jāṇuppamāṇaṃ viya khāyati. Ekaṃ uttānaṃ uttānāvabhāsaṃ hoti cāṭiādīsu udakaṃ viya. Ekaṃ gambhīraṃ gambhīrāvabhāsaṃ hoti sinerupādakamahāsamudde udakaṃ viya. Evaṃ udakameva cattāri nāmāni labhati. Paṭiccasamuppāde panetaṃ natthi. Ayañhi gambhīro ceva gambhīrāvabhāso cāti ekameva nāmaṃ labhati. Evarūpo samānopi atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyati, yadidaṃ acchariyaṃ, bhante, abbhutaṃ bhanteti. Evaṃ attano vimhayaṃ pakāsento pañhaṃ pucchitvā tuṇhībhūto nisīdi.

Bhagavā tassa vacanaṃ sutvā – ‘‘ānando bhavaggaggahaṇāya hatthaṃ pasārento viya, sineruṃ chinditvā miñjaṃ nīharituṃ vāyamamāno viya, vinā nāvāya mahāsamuddaṃ taritukāmo viya, pathaviṃ parivattetvā pathavojaṃ gahetuṃ vāyamamāno viya buddhavisayapañhaṃ attano uttānaṃ vadati. Handassa gambhīrabhāvaṃ ācikkhissāmī’’ti cintetvā **mā heva**ntiādimāha.

Tattha **mā heva**nti ha-kāro nipātamattaṃ. Evaṃ mā bhaṇīti attho. Mā hevanti ca idaṃ vacanaṃ bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ ussādentopi bhaṇati apasādentopi.

Ussādanāvaṇṇanā

Tattha ussādento – ānanda, tvaṃ mahāpañño visadañāṇo, tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati. Aññesaṃ panesa uttānakoti na sallakkhetabbo, gambhīroyeva ca gambhīrāvabhāso ca. Tattha catasso upamā vadanti. Chamāse subhojanarasapuṭṭhassa kira katayogassa mahāmallassa samajjasamaye katamallapāsāṇaparicayassa yuddhabhūmiṃ gacchantassa antarā mallapāsāṇaṃ dassesuṃ, so – kiṃ etanti āha. Mallapāsāṇoti. Āharatha nanti. Ukkhipituṃ na sakkomāti vutte sayaṃ gantvā kuhiṃ imassa bhāriyaṭṭhānanti vatvā dvīhi hatthehi dve pāsāṇe ukkhipitvā kīḷāguḷe viya khipitvā agamāsi. Tattha mallassa mallapāsāṇo lahukopi na aññesaṃ lahukoti vattabbo. Chamāse subhojanarasapuṭṭho mallo viya hi kappasatasahassaṃ abhinīhārasampanno āyasmā ānando, yathā mallassa mahābalatāya mallapāsāṇo lahuko, evaṃ therassa mahāpaññatāya paṭiccasamuppādo uttāno, so aññesaṃ uttānoti na vattabbo.

Mahāsamudde ca timināma maccho dviyojanasatiko timiṅgalo tiyojanasatiko, timipiṅgalo catuyojanasatiko timirapiṅgalo pañcayojanasatiko, ānando timinando ajjhāroho mahātimīti ime cattāro yojanasahassikā. Tattha timirapiṅgaleneva dīpenti. Tassa kira dakkhiṇakaṇṇaṃ cālentassa pañcayojanasate padese udakaṃ calati. Tathā vāmakaṇṇaṃ. Tathā naṅguṭṭhaṃ, tathā sīsaṃ. Dve pana kaṇṇe cāletvā naṅguṭṭhena udakaṃ paharitvā sīsaṃ aparāparaṃ katvā kīḷituṃ āraddhassa sattaṭṭhayojanasate padese bhājane pakkhipitvā uddhane āropitaṃ viya udakaṃ pakkuthati, tiyojanasatamatte padese udakaṃ piṭṭhiṃ chādetuṃ na sakkoti. So evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ mahāsamuddo gambhīro gambhīroti vadanti kutassa gambhīratā, mayaṃ piṭṭhipaṭicchādanamattampi udakaṃ na labhāmā’’ti. Tattha kāyupapannassa timirapiṅgalassa mahāsamuddo uttānoti, aññesaṃ khuddakamacchānaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti, aññesampi uttānoti na vattabbo.

Supaṇṇarājā ca diyaḍḍhayojanasatiko, tassa dakkhiṇapakkho paññāsayojaniko hoti tathā vāmapakkho, piñchavaṭṭi saṭṭhiyojanikā, gīvā tiṃsayojanikā, mukhaṃ navayojanaṃ, pādā dvādasayojanikā. Tasmiṃ supaṇṇavātaṃ dassetuṃ āraddhe sattaṭṭhayojanasataṃ ṭhānaṃ nappahoti. So evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ ākāso ananto anantoti vadanti, kutassa anantatā, mayaṃ pakkhavātappasāraṇokāsampi na labhāmā’’ti. Tattha kāyupapannassa supaṇṇarañño ākāso parittoti, aññesaṃ khuddakapakkhīnaṃ parittoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti, aññesampi uttānoti na vattabbo.

Rāhu asurindo pana pādantato yāva kesantā yojanānaṃ cattāri sahassāni aṭṭha ca satāni hoti. Tassa dvinnaṃ bāhānaṃ antaraṃ dvādasayojanasatikaṃ. Bahalattena chayojanasatikaṃ. Hatthapādatalāni tiyojanasatikāni, tathā mukhaṃ. Ekekaṃ aṅgulipabbaṃ paññāsayojanaṃ, tathā bhamukantaraṃ. Nalāṭaṃ tiyojanasatikaṃ. Sīsaṃ navayojanasatikaṃ. Tassa mahāsamuddaṃ otiṇṇassa gambhīraṃ udakaṃ jāṇuppamāṇaṃ hoti. So evaṃ vadeyya – ‘‘ayaṃ mahāsamuddo gambhīro gambhīroti vadanti, kutassa gambhīratā, mayaṃ jāṇuppaṭicchādanamattampi udakaṃ na labhāmā’’ti. Tattha kāyupapannassa rāhuno mahāsamuddo uttānoti, aññesaṃ uttānoti na vattabbo, evameva ñāṇupapannassa therassa paṭiccasamuppādo uttānoti, aññesampi uttānoti na vattabbo. Etamatthaṃ sandhāya bhagavā – ‘‘mā hevaṃ, ānanda, avaca; mā hevaṃ, ānanda avacā’’ti āha.

Therassa hi catūhi kāraṇehi gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānoti upaṭṭhāti. Katamehi catūhi? Pubbūpanissayasampattiyā, titthavāsena, sotāpannatāya, bahussutabhāvenāti.

Pubbūpanissayasampattikathā

Ito kira satasahassime kappe padumuttaro nāma satthā loke uppajji. Tassa haṃsavatī nāma nagaraṃ ahosi, ānando nāma rājā pitā, sumedhā nāma devī mātā, bodhisatto uttarakumāro nāma ahosi. So puttassa jātadivase mahābhinikkhamanaṃ nikkhamma pabbajitvā padhānamanuyuñjanto anukkamena sabbaññutaṃ patvā – ‘‘anekajātisaṃsāra’’nti udānaṃ udānetvā sattāhaṃ bodhipallaṅke vītināmetvā pathaviyaṃ ṭhapessāmīti pādaṃ abhinīhari. Atha pathaviṃ bhinditvā mahantaṃ padumaṃ uṭṭhāsi. Tassa dhurapattāni navutihatthāni, kesaraṃ tiṃsahatthaṃ, kaṇṇikā dvādasahatthā, navaghaṭappamāṇo reṇu ahosi.

Satthā pana ubbedhato aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedho ahosi. Tassa ubhinnaṃ bāhānamantaraṃ aṭṭhārasahatthaṃ, nalāṭaṃ pañcahatthaṃ, hatthapādā ekādasahatthā. Tassa ekādasahatthena pādena dvādasahatthāya kaṇṇikāya akkantamattāya navaghaṭappamāṇo reṇu uṭṭhāya aṭṭhapaṇṇāsahatthaṃ padesaṃ uggantvā okiṇṇamanosilācuṇṇaṃ viya paccokiṇṇo. Tadupādāya bhagavā padumuttarotveva paññāyittha. Tassa devilo ca sujāto ca dve aggasāvakā ahesuṃ. Amitā ca asamā ca dve aggasāvikā. Sumano nāma upaṭṭhāko. Padumuttaro bhagavā pitusaṅgahaṃ kurumāno bhikkhusatasahassaparivāro haṃsavatiyā rājadhāniyā vasati.

Kaniṭṭhabhātā panassa sumanakumāro nāma. Tassa rājā haṃsavatito vīsatiyojanasate ṭhāne bhogagāmaṃ adāsi. So kadāci āgantvā pitarañca satthārañca passati. Athekadivasaṃ paccanto kupito. Sumano rañño pesesi – ‘‘paccanto kupito’’ti. Rājā ‘‘mayā tvaṃ tattha kasmā ṭhapito’’ti paṭipesesi. So nikkhamma core vūpasametvā – ‘‘upasanto, deva, janapado’’ti rañño pesesi. Rājā tuṭṭho – ‘‘sīghaṃ mama putto āgacchatū’’ti āha. Tassa sahassamattā amaccā honti. So tehi saddhiṃ antarāmagge mantesi – ‘‘mayhaṃ pitā tuṭṭho, sace me varaṃ deti, kiṃ gaṇhāmī’’ti. Atha naṃ ekacce ‘‘hatthiṃ gaṇhatha, assaṃ gaṇhatha, rathaṃ gaṇhatha, janapadaṃ gaṇhatha, sattaratanāni gaṇhathā’’ti āhaṃsu. Apare – ‘‘tumhe pathavissarassa puttā, tumhākaṃ dhanaṃ na dullabhaṃ, laddhampi cetaṃ sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, puññameva ekaṃ ādāya gamanīyaṃ; tasmā te deve varaṃ dadamāne temāsaṃ padumuttaraṃ bhagavantaṃ upaṭṭhātuṃ varaṃ gaṇhathā’’ti. So – ‘‘tumhe mayhaṃ kalyāṇamittā, na metaṃ cittaṃ atthi, tumhehi pana uppāditaṃ, evaṃ karissāmī’’ti gantvā pitaraṃ vanditvā pitarāpi āliṅgetvā tassa matthake cumbitvā – ‘‘varaṃ te putta, demī’’ti vutte ‘‘sādhu mahārāja, icchāmahaṃ mahārāja bhagavantaṃ temāsaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahanto jīvitaṃ avañjhaṃ kātuṃ, imameva varaṃ dehī’’ti āha. ‘‘Na sakkā tāta, aññaṃ varehī’’ti vutte ‘‘deva, khattiyānaṃ nāma dve kathā natthi, etameva dehi, na me aññenattho’’ti. Tāta buddhānaṃ nāma cittaṃ dujjānaṃ, sace bhagavā na icchissati, mayā dinnepi kiṃ bhavissatīti? So – ‘‘sādhu, deva, ahaṃ bhagavato cittaṃ jānissāmī’’ti vihāraṃ gato.

Tena ca samayena bhattakiccaṃ niṭṭhapetvā bhagavā gandhakuṭiṃ paviṭṭho hoti. So maṇḍalamāḷe sannisinnānaṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ agamāsi. Te taṃ āhaṃsu – ‘‘rājaputta, kasmā āgatosī’’ti? Bhagavantaṃ dassanāya, dassetha me bhagavantanti. Na mayaṃ, rājaputta, icchiticchitakkhaṇe satthāraṃ daṭṭhuṃ labhāmāti. Ko pana, bhante, labhatīti? Sumanatthero nāma rājaputtāti. ‘‘So kuhiṃ, bhante, thero’’ti. Therassa nisinnaṭṭhānaṃ pucchitvā gantvā vanditvā – ‘‘icchāmahaṃ, bhante, bhagavantaṃ passituṃ, dassetha me’’ti āha. Thero – ‘‘ehi rājaputtā’’ti taṃ gahetvā taṃ gandhakuṭipariveṇe ṭhapetvā gandhakuṭiṃ abhiruhi. Atha naṃ bhagavā – ‘‘sumana, kasmā āgatosī’’ti āha. Rājaputto, bhante, bhagavantaṃ dassanāya āgatoti. Tena hi bhikkhu āsanaṃ paññāpehīti. Thero āsanaṃ paññāpesi, nisīdi bhagavā paññatte āsane. Rājaputto bhagavantaṃ vanditvā paṭisanthāraṃ akāsi. Kadā āgatosi rājaputtāti? Bhante, tumhesu gandhakuṭiṃ paviṭṭhesu. Bhikkhū pana – ‘‘na mayaṃ icchiticchitakkhaṇe bhagavantaṃ daṭṭhuṃ labhāmā’’ti maṃ therassa santikaṃ pāhesuṃ. Thero pana ekavacaneneva dassesi. Thero, bhante, tumhākaṃ sāsane vallabho maññeti. Āma rājakumāra, vallabho esa bhikkhu mayhaṃ sāsaneti. Bhante, buddhānaṃ sāsane kiṃ katvā vallabho hotīti? Dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā kumārāti. Bhagavā, ahaṃ thero viya buddhasāsane vallabho hotukāmo, temāsaṃ me vassāvāsaṃ adhivāsethāti. Bhagavā – ‘‘atthi nu kho tattha gatena attho’’ti oloketvā atthīti disvā ‘‘suññāgāre, kho rājakumāra tathāgatā abhiramantī’’ti āha. Kumāro ‘‘aññātaṃ bhagavā, aññātaṃ sugatā’’ti vatvā ‘‘ahaṃ, bhante, purimataraṃ gantvā vihāraṃ kāremi, mayā pesite bhikkhusatasahassena saddhiṃ āgacchathā’’ti paṭiññaṃ gahetvā pitusantikaṃ gantvā ‘‘dinnā me, deva, bhagavatā paṭiññā, mayā pahite bhagavantaṃ peseyyāthā’’ti pitaraṃ vanditvā nikkhamitvā yojane yojane vihāraṃ kāretvā vīsayojanasataṃ addhānaṃ gantvā attano nagare vihāraṭṭhānaṃ vicinanto sobhanaṃ nāma kuṭumbikassa uyyānaṃ disvā satasahassena kiṇitvā satasahassaṃ vissajjetvā vihāraṃ kāresi. Tattha bhagavato gandhakuṭiṃ sesabhikkhūnañca rattiṭṭhānadivāṭṭhānatthāya kuṭileṇamaṇḍape kārāpetvā pākāraparikkhepe katvā dvārakoṭṭhakañca niṭṭhapetvā pitusantikaṃ pesesi – ‘‘niṭṭhitaṃ mayhaṃ kiccaṃ, satthāraṃ pahiṇathā’’ti.

Rājā bhagavantaṃ bhojetvā – ‘‘bhagavā, sumanassa kiccaṃ niṭṭhitaṃ, tumhākaṃ gamanaṃ paccāsīsatī’’ti āha. Bhagavā satasahassabhikkhuparivāro yojane yojane vihāresu vasamāno agamāsi. Kumāro ‘‘satthā āgato’’ti sutvā yojanaṃ paccuggantvā mālādīhi pūjayamāno vihāraṃ pavesetvā –

‘‘Satasahassena me kītaṃ, satasahassena māpitaṃ;
Sobhanaṃ nāma uyyānaṃ, paṭigganha mahāmunī’’ti.

Vihāraṃ niyyātesi. So vassūpanāyikadivase dānaṃ datvā attano puttadāre ca amacce ca pakkosāpetvā āha – ‘‘ayaṃ satthā amhākaṃ santikaṃ dūrato āgato, buddhā ca nāma dhammagaruno na āmisagarukā. Tasmā ahaṃ temāsaṃ dve sāṭake nivāsetvā dasa sīlāni samādiyitvā idheva vasissāmi, tumhe khīṇāsavasatasahassassa imināva nīhārena temāsaṃ dānaṃ dadeyyāthā’’ti.

So sumanattherassa vasanaṭṭhānasabhāgeyeva ṭhāne vasanto yaṃ thero bhagavato vattaṃ karoti, taṃ sabbaṃ disvā ‘‘imasmiṃ ṭhāne ekantavallabho esa thero, etasseva me ṭhānantaraṃ patthetuṃ vaṭṭatī’’ti cintetvā upakaṭṭhāya pavāraṇāya gāmaṃ pavisitvā sattāhaṃ mahādānaṃ datvā sattame divase bhikkhusatasahassassa pādamūle ticīvaraṃ ṭhapetvā bhagavantaṃ vanditvā – ‘‘bhante, yadetaṃ mayā magge yojanantarikaṃ yojanantarikaṃ vihāraṃ kārāpanato paṭṭhāya puññaṃ kataṃ, taṃ neva sakkasampattiṃ, na mārasampattiṃ, na brahmasampattiṃ patthayantena, buddhassa pana upaṭṭhākabhāvaṃ patthayantena kataṃ. Tasmā ahampi, bhagavā, anāgate sumanatthero viya buddhassa upaṭṭhāko bhaveyya’’nti pañcapatiṭṭhitena nipatitvā vandi.

Bhagavā – ‘‘mahantaṃ kulaputtassa cittaṃ, samijjhissati nu kho no’’ti olokento – ‘‘anāgate ito satasahassime kappe gotamo nāma buddho uppajjissati, tasseva upaṭṭhāko bhavissatī’’ti ñatvā –

‘‘Icchitaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, sabbameva samijjhatu;
Sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathā’’ti.

Āha. Kumāro taṃ sutvā – ‘‘buddhā nāma advejjhakathā hontī’’ti dutiyadivaseyeva tassa bhagavato pattacīvaraṃ gahetvā piṭṭhito piṭṭhito gacchanto viya ahosi. So tasmiṃ buddhuppāde vassasatasahassaṃ dānaṃ datvā sagge nibbattitvā kassapabuddhakālepi piṇḍāya carato therassa pattaggahaṇatthaṃ uttarisāṭakaṃ datvā pūjamakāsi. Puna sagge nibbattitvā tato cuto bārāṇasirājā hutvā aṭṭhannaṃ paccekabuddhānaṃ paṇṇasālāyo kāretvā maṇiādhārake upaṭṭhapetvā catūhi paccayehi dasavassasahassāni upaṭṭhānaṃ akāsi. Etāni pākaṭaṭṭhānāni.

Kappasatasahassaṃ pana dānaṃ dadamānova amhākaṃ bodhisattena saddhiṃ tusitapure nibbattitvā tato cuto amitodanasakkassa gehe paṭisandhiṃ gahetvā anupubbena katābhinikkhamano sammāsambodhiṃ patvā paṭhamagamanena kapilavatthuṃ āgantvā tato nikkhamante bhagavati bhagavato parivāratthaṃ rājakumāresu pabbajitesu bhaddiyādīhi saddhiṃ nikkhamitvā bhagavato santike pabbajitvā nacirasseva āyasmato puṇṇassa mantāṇiputtassa santike dhammakathaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhahi (saṃ. ni. 3.83). Evamesa āyasmā pubbūpanissayasampanno tassimāya pubbūpanissayasampattiyā gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya upaṭṭhāsi.

Titthavāsādivaṇṇanā

Titthavāsoti punappunaṃ garūnaṃ santike uggahaṇasavanaparipucchanadhāraṇāni vuccanti. So therassa ativiya parisuddho, tenāpissāyaṃ gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya upaṭṭhāsi.

Sotāpannānañca nāma paccayākāro uttānakova hutvā upaṭṭhāti, ayañca āyasmā sotāpanno. Bahussutānañca catuhatthe ovarake padīpe jalamāne mañcapīṭhaṃ viya nāmarūpaparicchedo pākaṭo hoti, ayañca āyasmā bahussutānaṃ aggo hoti, bāhusaccānubhāvenapissa gambhīropi paccayākāro uttānako viya upaṭṭhāsi.

Paṭiccasamuppādagambhīratā

Tattha atthagambhīratāya, dhammagambhīratāya, desanāgambhīratāya, paṭivedhagambhīratāyāti catūhi ākārehi paṭiccasamuppādo gambhīro nāma.

Tattha jarāmaraṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro…pe… saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīroti ayaṃ **atthagambhīratā.**

Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho gambhīro…pe… jātiyā jarāmaraṇassa paccayaṭṭho gambhīroti ayaṃ **dhammagambhīratā.**

Katthaci sutte paṭiccasamuppādo anulomato desiyati, katthaci paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci majjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā anulomapaṭilomato vā, katthaci tisandhi catusaṅkhepo, katthaci dvisandhi tisaṅkhepo, katthaci ekasandhi dvisaṅkhepoti ayaṃ **desanāgambhīratā.**

Avijjāya pana aññāṇaadassanasaccāpaṭivedhaṭṭho gambhīro, saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇāyūhanasarāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññataabyāpāraasaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa ekuppādavinibbhogāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa adhipatilokadvārakkhettavisayibhāvaṭṭho, phassassa phusanasaṅghaṭṭanasaṅgatisannipātaṭṭho, vedanāya ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamajjhattabhāvanijjīvavedayitaṭṭho, taṇhāya abhinanditaajjhosānasaritālatātaṇhānadītaṇhāsamuddaduppūraṇaṭṭho, upādānassa ādānaggahaṇābhinivesaparāmāsaduratikkamaṭṭho, bhavassa āyūhanābhisaṅkharaṇayonigatiṭhitinivāsesu khipanaṭṭho, jātiyā jātisañjātiokkantinibbattipātubhāvaṭṭho, jarāmaraṇassa khayavayabhedavipariṇāmaṭṭho gambhīroti. Evaṃ yo avijjādīnaṃ sabhāvo, yena paṭivedhena avijjādayo sarasalakkhaṇato paṭividdhā honti; so gambhīroti ayaṃ **paṭivedhagambhīratā**ti veditabbā. Sā sabbāpi therassa uttānakā viya upaṭṭhāsi. Tena bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ ussādento – ‘‘mā heva’’ntiādimāha. Ayañcettha adhippāyo – ānanda, tvaṃ mahāpañño visadañāṇo, tena te gambhīropi paṭiccasamuppādo uttānako viya khāyati, tasmā – ‘‘mayhameva nu kho esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, udāhu aññesampī’’ti mā evaṃ avacāti.

Apasādanāvaṇṇanā

Yaṃ pana vuttaṃ – ‘‘apasādento’’ti, tattha ayaṃ adhippāyo – ānanda, ‘‘atha ca pana me uttānakuttānako viya khāyatī’’ti mā hevaṃ avaca. Yadi hi te esa uttānakuttānako viya khāyati, kasmā tvaṃ attano dhammatāya sotāpanno nāhosi, mayā dinnanayeva ṭhatvā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhasi. Ānanda, idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana tava uttānako jāto, atha kasmā oḷārikaṃ kāmarāgasaṃyojanaṃ paṭighasaṃyojanaṃ, oḷārikaṃ kāmarāgānusayaṃ paṭighānusayanti ime cattāro kilese samugghāṭetvā sakadāgāmiphalaṃ na sacchikarosi? Teyeva aṇusahagate cattāro kilese samugghāṭetvā anāgāmiphalaṃ na sacchikarosi? Rūparāgādīni pañca saṃyojanāni, bhavarāgānusayaṃ, mānānusayaṃ, avijjānusayanti ime aṭṭha kilese samugghāṭetvā arahattaṃ na sacchikarosi?

Kasmā ca satasahassakappādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ pūritapāramino sāriputtamoggallānā viya sāvakapāramiñāṇaṃ nappaṭivijjhasi? Satasahassakappādhikāni dve asaṅkhyeyyāni pūritapāramino paccekabuddhā viya ca paccekabodhiñāṇaṃ nappaṭivijjhasi? Yadi vā te sabbathāva esa uttānako hutvā upaṭṭhāti, atha kasmā satasahassakappādhikāni cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyāni pūritapāramino buddhā viya sabbaññutaññāṇaṃ na sacchikarosi? Kiṃ anatthikosi etehi visesādhigamehi, passa yāvañca te aparaddhaṃ, tvaṃ nāma sāvako padesañāṇe ṭhito atigambhīraṃ paccayākāraṃ – ‘‘uttānako me upaṭṭhātī’’ti vadasi, tassa te idaṃ vacanaṃ buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ hoti, na tādisena nāma bhikkhunā buddhānaṃ kathāya paccanīkaṃ kathetabbanti yuttametaṃ.

Nanu mayhaṃ, ānanda, idaṃ paccayākāraṃ paṭivijjhituṃ vāyamantasseva satasahassakappādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni atikkantāni? Paccayākāraṃ paṭivijjhanatthāya ca pana me adinnaṃ dānaṃ nāma natthi, apūritapāramī nāma natthi. Paccayākāraṃ paṭivijjhassāmīti pana me nirussāhaṃ viya mārabalaṃ vidhamantassa ayaṃ mahāpathavī dvaṅgulamattampi na kampi tathā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ, majjhimayāme dibbacakkhuṃ sampādentassa. Pacchimayāme pana me balavapaccūsasamaye – ‘‘avijjā saṅkhārānaṃ navahi ākārehi paccayo hotī’’ti diṭṭhamatteva dasasahassilokadhātu ayadaṇḍakena ākoṭitakaṃsatālaṃ viya viravasataṃ viravasahassaṃ muñcamānā vātāhate paduminipaṇṇe udakabindu viya kampittha. Evaṃ gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo, gambhīrāvabhāso ca. Etassa ānanda, dhammassa ananubodhā…pe… nātivattatīti.

Etassa dhammassāti etassa paccayadhammassa. **Ananubodhā**ti ñātapariññāvasena ananubujjhanā. **Appaṭivedhā**ti tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjhanā. **Tantākulakajātā**ti tantaṃ viya ākulakajātā. Yathā nāma dunnikkhittaṃ mūsikacchinnaṃ pesakārānaṃ tantaṃ tahiṃ tahiṃ ākulaṃ hoti, idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ hoti; evameva sattā imasmiṃ paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti taṃpaccayākāraṃ ujuṃ kātuṃ. Tattha tantaṃ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhaveyya ujuṃ kātuṃ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte aññe sattā attano dhammatāya paccayākāraṃ ujuṃ kātuṃ samatthā nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantaṃ kañjiyaṃ datvā kocchena pahataṃ tattha tattha guḷakajātaṃ hoti gaṇṭhibaddhaṃ, evamime sattā paccayesu pakkhalitvā paccaye ujuṃ kātuṃ asakkontā dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena ākulakajātā honti, gaṇṭhibaddhā. Ye hi keci diṭṭhigatanissitā, sabbe paccayākāraṃ ujuṃ kātuṃ asakkontāyeva.

Kulāgaṇṭhikajātāti kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjiyasuttaṃ. Kulā nāma sakuṇikā, tassā kulāvakotipi eke. Yathā hi tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ.

Muñjapabbajabhūtāti muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūtā. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā katarajju jiṇṇakāle katthaci patitaṃ gahetvā tesaṃ tiṇānaṃ idaṃ aggaṃ, idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti. Tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujuṃ kātuṃ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte aññe sattā attano dhammatāya paccayākāraṃ ujuṃ kātuṃ samatthā nāma natthi. Evamayaṃ pajā paccayākāre ujuṃ kātuṃ asakkontī diṭṭhigatavasena gaṇṭhikajātā hutvā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati.

Tattha **apāyo**ti nirayatiracchānayonipettivisayaasurakāyā. Sabbepi hi te vaḍḍhisaṅkhātassa ayassa abhāvato – ‘‘apāyo’’ti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati.** Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto.** Itaro pana –

‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, **saṃsāro**ti pavuccatī’’ti.

Taṃ sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhiṃ, paṭisandhito cutinti evaṃ punappunaṃ cutipaṭisandhiyo gaṇhantā tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātukkhittanāvā viya yantesu yuttagoṇo viya ca paribbhamatiyeva. Iti sabbaṃ petaṃ bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ apasādento āhāti veditabbaṃ.

Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

96. Idāni yasmā idaṃ suttaṃ – ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo’’ti ca ‘‘tantākulakajātā’’ti ca dvīhiyeva padehi ābaddhaṃ, tasmā – ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo’’ti iminā tāva anusandhinā paccayākārassa gambhīrabhāvadassanatthaṃ desanaṃ ārabhanto **atthi idappaccayā jarāmaraṇa**ntiādimāha. Tatrāyamattho – imassa jarāmaraṇassa paccayo idappaccayo, tasmā idappaccayā atthi jarāmaraṇaṃ, atthi nu kho jarāmaraṇassa paccayo, yamhā paccayā jarāmaraṇaṃ bhaveyyāti evaṃ puṭṭhena satā, ānanda, paṇḍitena puggalena yathā – ‘‘taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’nti vutte ṭhapanīyattā pañhassa tuṇhī bhavitabbaṃ hoti, ‘‘abyākatametaṃ tathāgatenā’’ti vā vattabbaṃ hoti, evaṃ appaṭipajjitvā, yathā – ‘‘cakkhu sassataṃ asassata’’nti vutte asassatanti ekaṃseneva vattabbaṃ hoti, evaṃ ekaṃseneva atthītissa vacanīyaṃ. Puna kiṃ paccayā jarāmaraṇaṃ, ko nāma so paccayo, yato jarāmaraṇaṃ hotīti vutte **jātipaccayā jarāmaraṇa**nti iccassa vacanīyaṃ, evaṃ vattabbaṃ bhaveyyāti attho. Esa nayo sabbapadesu.

Nāmarūpapaccayā phassoti idaṃ pana yasmā saḷāyatanapaccayāti vutte cakkhusamphassādīnaṃ channaṃ vipākasamphassānaṃyeva gahaṇaṃ hoti, idha ca ‘‘saḷāyatanapaccayā’’ti iminā padena gahitampi agahitampi paccayuppannavisesaṃ phassassa ca saḷāyatanato atirittaṃ aññampi visesapaccayaṃ dassetukāmo, tasmā vuttanti veditabbaṃ. Iminā pana vārena bhagavatā kiṃ kathitanti? Paccayānaṃ nidānaṃ kathitaṃ. Idañhi suttaṃ paccaye nijjaṭe niggumbe katvā kathitattā **mahānidāna**nti vuccati.

98. Idāni tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ tathaṃ avitathaṃ anaññathaṃ paccayabhāvaṃ dassetuṃ **jātipaccayā jarāmaraṇanti iti kho panetaṃ vutta**ntiādimāha. Tattha **pariyāyenā**ti kāraṇena. **Sabbenasabbaṃ sabbathāsabba**nti nipātadvayametaṃ. Tassattho – ‘‘sabbākārena sabbā sabbena sabhāvena sabbā jāti nāma yadi na bhaveyyā’’ti. Bhavādīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Kassacī**ti aniyamavacanametaṃ, devādīsu yassa kassaci. **Kimhicī**ti idampi aniyamavacanameva, kāmabhavādīsu navasu bhavesu yattha katthaci. **Seyyathida**nti aniyamitanikkhittaatthavibhajanatthe nipāto, tassattho – ‘‘yaṃ vuttaṃ ‘kassaci kimhicī’ti, tassa te atthaṃ vibhajissāmī’’ti. Atha naṃ vibhajanto – ‘‘devānaṃ vā devattāyā’’tiādimāha. Tattha **devānaṃ vā devattāyā**ti yā ayaṃ devānaṃ devabhāvāya khandhajāti, yāya khandhajātiyā devā ‘‘devā’’ti vuccanti. Sace hi jāti sabbena sabbaṃ nābhavissāti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Ettha ca **devā**ti upapattidevā. **Gandhabbā**ti mūlakhandhādīsu adhivatthadevatāva. **Yakkhā**ti amanussā. **Bhūtā**ti ye keci nibbattasattā. **Pakkhino**ti ye keci aṭṭhipakkhā vā cammapakkhā vā lomapakkhā vā. **Sarīsapā**ti ye keci bhūmiyaṃ sarantā gacchanti. **Tesaṃ tesa**nti tesaṃ tesaṃ devagandhabbādīnaṃ. **Tadatthāyā**ti devagandhabbādibhāvāya. **Jātinirodhā**ti jātivigamā, jātiabhāvāti attho.

Hetūtiādīni sabbānipi kāraṇavevacanāni eva. Kāraṇañhi yasmā attano phalatthāya hinoti pavattati, tasmā ‘‘hetū’’ti vuccati. Yasmā taṃ phalaṃ nideti – ‘‘handa, naṃ gaṇhathā’’ti appeti viya tasmā **nidānaṃ.** Yasmā phalaṃ tato samudeti uppajjati, tañca paṭicca eti pavattati, tasmā **samudayo**ti ca **paccayo**ti ca vuccati. Esa nayo sabbattha. Api ca **yadidaṃ jātī**ti ettha **yadida**nti nipāto. Tassa sabbapadesu liṅgānurūpato attho veditabbo. Idha pana – ‘‘yā esā jātī’’ti ayamassa attho. Jarāmaraṇassa hi jāti upanissayakoṭiyā paccayo hoti.

99. Bhavapade – ‘‘kimhicī’’ti iminā okāsapariggaho kato. Tattha heṭṭhā avīcipariyantaṃ katvā upari paranimmitavasavattideve antokaritvā **kāmabhavo** veditabbo. Ayaṃ nayo upapattibhave. Idha pana kammabhave yujjati. So hi jātiyā upanissayakoṭiyāva paccayo hoti. Upādānapadādīsupi – ‘‘kimhicī’’ti iminā okāsapariggahova katoti veditabbo.

100. **Upādānapaccayā bhavo**ti ettha kāmupādānaṃ tiṇṇampi kammabhavānaṃ tiṇṇañca upapattibhavānaṃ paccayo, tathā sesānipīti upādānapaccayā catuvīsatibhavā veditabbā. Nippariyāyenettha dvādasa kammabhavā labbhanti. Tesaṃ upādānāni sahajātakoṭiyāpi upanissayakoṭiyāpi paccayo.

101. **Rūpataṇhā**ti rūpārammaṇe taṇhā. Esa nayo saddataṇhādīsu. Sā panesā taṇhā upādānassa sahajātakoṭiyāpi upanissayakoṭiyāpi paccayo hoti.

102. **Esa paccayo taṇhāya, yadidaṃ vedanā**ti ettha vipākavedanā taṇhāya upanissayakoṭiyā paccayo hoti, aññā aññathāpīti.

103. Ettāvatā pana bhagavā vaṭṭamūlabhūtaṃ purimataṇhaṃ dassetvā idāni desanaṃ, piṭṭhiyaṃ paharitvā kesesu vā gahetvā viravantaṃ viravantaṃ maggato okkamento viya navahi padehi samudācārataṇhaṃ dassento – ‘‘iti kho panetaṃ, ānanda, vedanaṃ paṭicca taṇhā’’tiādimāha. Tattha **taṇhā**ti dve taṇhā esanataṇhā ca, esitataṇhā ca. Yāya taṇhāya ajapathasaṅkupathādīni paṭipajjitvā bhoge esati gavesati, ayaṃ **esanataṇhā** nāma. Yā tesu esitesu gavesitesu paṭiladdhesu taṇhā, ayaṃ **esitataṇhā** nāma. Tadubhayampi samudācārataṇhāya eva adhivacanaṃ. Tasmā duvidhāpesā vedanaṃ paṭicca taṇhā nāma. **Pariyesanā** nāma rūpādiārammaṇapariyesanā, sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābho**ti rūpādiārammaṇapaṭilābho, so hi pariyesanāya sati hoti. **Vinicchayo** pana ñāṇataṇhādiṭṭhivitakkavasena catubbidho. Tattha – ‘‘sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā’’ti (ma. ni. 3.323) ayaṃ **ñāṇavinicchayo.** ‘‘Vinicchayoti dve vinicchayā – taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā’’ti (mahāni. 102). Evaṃ āgatāni aṭṭhasatataṇhāvicaritāni **taṇhāvinicchayo.** Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo.** ‘‘Chando kho, devānaminda, vitakkanidāno’’ti (dī. ni. 2.358) imasmiṃ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchināti – ‘‘ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādiārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī’’ti. Tena vuttaṃ – ‘‘lābhaṃ paṭicca vinicchayo’’ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkitavatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati, idañhi idha taṇhā. **Chando**ti dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosāna**nti ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggaho**ti taṇhādiṭṭhavasena pariggahaṇakaraṇaṃ. **Macchariya**nti parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti – ‘‘idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññesaṃ acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī’’ti. **Ārakkho**ti dvārapidahanamañjūsagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti **adhikaraṇaṃ,** kāraṇassetaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇa**nti bhāvanapuṃsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ.** Ekato dhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ.** **Kalaho**ti kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo purimo virodho **viggaho.** Pacchimo pacchimo **vivādo.** Tuvaṃtuvanti agāravavacanaṃ **tuvaṃtuvaṃ.**

112. Idāni paṭilomanayenāpi taṃsamudācārataṇhaṃ dassetuṃ puna – ‘‘ārakkhādhikaraṇa’’nti ārabhanto desanaṃ nivattesi. Tattha **kāmataṇhā**ti pañcakāmaguṇikarāgavasena uppannā rūpāditaṇhā. **Bhavataṇhā**ti sassatadiṭṭhisahagato rāgo. **Vibhavataṇhā**ti ucchedadiṭṭhisahagato rāgo. **Ime dve dhammā**ti vaṭṭamūlataṇhā ca samudācārataṇhā cāti ime dve dhammā. **Dvayenā**ti taṇhālakkhaṇavasena ekabhāvaṃ gatāpi vaṭṭamūlasamudācāravasena dvīhi koṭṭhāsehi vedanāya ekasamosaraṇā bhavanti, vedanāpaccayena ekapaccayāti attho. Tividhañhi samosaraṇaṃ osaraṇasamosaraṇaṃ, sahajātasamosaraṇaṃ, paccayasamosaraṇañca. Tattha – ‘‘atha kho sabbāni tāni kāmasamosaraṇāni bhavantī’’ti idaṃ **osaraṇasamosaraṇaṃ** nāma. ‘‘Chandamūlakā, āvuso, ete dhammā phassasamudayā vedanāsamosaraṇā’’ti (a. ni. 8.83) idaṃ **sahajātasamosaraṇaṃ** nāma. ‘‘Dvayena vedanāya ekasamosaraṇā’’ti idaṃ pana **paccayasamosaraṇa**nti veditabbaṃ.

113. **Cakkhusamphasso**ti ādayo sabbe vipākaphassāyeva. Tesu ṭhapetvā cattāro lokuttaravipākaphasse avasesā dvattiṃsa phassā honti. **Yadidaṃ phasso**ti ettha pana phasso bahudhā vedanāya paccayo hoti.

114. **Yehi, ānanda, ākārehī**tiādīsu ākārā vuccanti vedanādīnaṃ aññamaññaṃ asadisasabhāvā. Teyeva sādhukaṃ dassiyamānā taṃ taṃ līnamatthaṃ gamentīti **liṅgāni.** Tassa tassa sañjānanahetuto **nimittāni.** Tathā tathā uddisitabbato **uddesā**. Tasmā ayamettha attho – ‘‘ānanda, yehi ākārehi…pe… yehi uddesehi nāmakāyassa nāmasamūhassa paññatti hoti, yā esā ca vedanāya vedayitākāre vedayitaliṅge vedayitanimitte vedanāti uddese sati, saññāya sañjānanākāre sañjānanaliṅge sañjānananimitte saññāti uddese sati, saṅkhārānaṃ cetanākāre cetanāliṅge cetanānimitte cetanāti uddese sati, viññāṇassa vijānanākāre vijānanaliṅge vijānananimitte viññāṇanti uddese sati – ‘ayaṃ nāmakāyo’ti nāmakāyassa paññatti hoti. Tesu nāmakāyappaññattihetūsu vedanādīsu ākārādīsu asati api nu kho rūpakāye adhivacanasamphasso paññāyetha? Yvāyaṃ cattāro khandhe vatthuṃ katvā manodvāre adhivacanasamphassavevacano manosamphasso uppajjati, api nu kho so rūpakāye paññāyetha, pañca pasāde vatthuṃ katvā katvā uppajjeyyā’’ti. Atha āyasmā ānando ambarukkhe asati jamburukkhato ambapakkassa uppattiṃ viya rūpakāyato tassa uppattiṃ asampaṭicchanto **no hetaṃ bhante**ti āha.

Dutiyapañhe ruppanākāraruppanaliṅgaruppananimittavasena rūpanti uddesavasena ca ākārādīnaṃ attho veditabbo. **Paṭighasamphasso**ti sappaṭighaṃ rūpakkhandhaṃ vatthuṃ katvā uppajjanakasamphasso. Idhāpi thero jamburukkhe asati ambarukkhato jambupakkassa uppattiṃ viya nāmakāyato tassa uppattiṃ asampaṭicchanto ‘‘no hetaṃ bhante’’ti āha.

Tatiyapañho ubhayavaseneva vutto. Tatra thero ākāse ambajambupakkānaṃ uppattiṃ viya nāmarūpābhāve dvinnampi phassānaṃ uppattiṃ asampaṭicchanto ‘‘no hetaṃ bhante’’ti āha.

Evaṃ dvinnaṃ phassānaṃ visuṃ visuṃ paccayaṃ dassetvā idāni dvinnampi tesaṃ avisesato nāmarūpapaccayataṃ dassetuṃ – ‘‘yehi ānanda ākārehī’’ti catutthaṃ pañhaṃ ārabhi. **Yadidaṃ nāmarūpa**nti yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ, yaṃ idaṃ chasupi dvāresu nāmarūpaṃ, eseva hetu eseva paccayoti attho. Cakkhudvārādīsu hi cakkhādīni ceva rūpārammaṇādīni ca rūpaṃ, sampayuttakā khandhā nāmanti evaṃ pañcavidhopi so phasso nāmarūpapaccayāva phasso. Manodvārepi hadayavatthuñceva yañca rūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, idaṃ rūpaṃ. Sampayuttadhammā ceva yañca arūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, idaṃ arūpaṃ nāma. Evaṃ manosamphassopi nāmarūpapaccayā phassoti veditabbo. Nāmarūpaṃ panassa bahudhā paccayo hoti.

115. **Na okkamissathā**ti pavisitvā pavattamānaṃ viya paṭisandhivasena na vattissatha. **Samuccissathā**ti paṭisandhiviññāṇe asati api nu kho suddhaṃ avasesaṃ nāmarūpaṃ antomātukucchismiṃ kalalādibhāvena samuccitaṃ missakabhūtaṃ hutvā vattissatha. **Okkamitvā vokkamissathā**ti paṭisandhivasena okkamitvā cutivasena vokkamissatha, nirujjhissathāti attho. So panassa nirodho na tasseva cittassa nirodhena, na tato dutiyatatiyānaṃ nirodhena hoti. Paṭisandhicittena hi saddhiṃ samuṭṭhitāni samatiṃsa kammajarūpāni nibbattanti. Tesu pana ṭhitesuyeva soḷasa bhavaṅgacittāni uppajjitvā nirujjhanti. Etasmiṃ antare gahitapaṭisandhikassa dārakassa vā mātuyā vā panassa antarāyo natthi. Ayañhi **anokāso** nāma. Sace pana paṭisandhicittena saddhiṃ samuṭṭhitarūpāni sattarasamassa bhavaṅgassa paccayaṃ dātuṃ sakkonti, pavatti pavattati, paveṇī ghaṭiyati. Sace pana na sakkonti, pavatti nappavattati, paveṇī na ghaṭiyati, **vokkamati** nāma hoti. Taṃ sandhāya ‘‘okkamitvā vokkamissathā’’ti vuttaṃ.

Itthattāyāti itthabhāvāya, evaṃ paripuṇṇapañcakkhandhabhāvāyāti attho. **Daharasseva sato**ti mandassa bālasseva santassa. **Vocchijjissathā**ti upacchijjissatha **vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepulla**nti viññāṇe upacchinne suddhaṃ nāmarūpameva uṭṭhahitvā paṭhamavayavasena vuḍḍhiṃ, majjhimavayavasena virūḷhiṃ, pacchimavayavasena vepullaṃ api nu kho āpajjissathāti. Dasavassavīsativassavassasatavassasahassasampāpanena vā api nu kho vuḍḍhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajjissathāti attho.

Tasmātihānandāti yasmā mātukucchiyaṃ paṭisandhiggahaṇepi kucchivāsepi kucchito nikkhamanepi, pavattiyaṃ dasavassādikālepi viññāṇamevassa paccayo, tasmā eseva hetu esa paccayo nāmarūpassa, yadidaṃ viññāṇaṃ. Yathā hi rājā attano parisaṃ niggaṇhanto evaṃ vadeyya – ‘‘tvaṃ uparājā, tvaṃ senāpatīti kena kato nanu mayā kato, sace hi mayi akaronte tvaṃ attano dhammatāya uparājā vā senāpati vā bhaveyyāsi, jāneyyāma vo bala’’nti; evameva viññāṇaṃ nāmarūpassa paccayo hoti. Atthato evaṃ nāmarūpaṃ vadati viya ‘‘tvaṃ nāmaṃ, tvaṃ rūpaṃ, tvaṃ nāmarūpaṃ nāmāti kena kataṃ, nanu mayā kataṃ, sace hi mayi purecārike hutvā mātukucchismiṃ paṭisandhiṃ agaṇhante tvaṃ nāmaṃ vā rūpaṃ vā nāmarūpaṃ vā bhaveyyāsi, jāneyyāma vo bala’’nti. Taṃ panetaṃ viññāṇaṃ nāmarūpassa bahudhā paccayo hoti.

116. **Dukkhasamudayasambhavo**ti dukkharāsisambhavo. **Yadidaṃ nāmarūpa**nti yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ, eseva hetu esa paccayo. Yathā hi rājapurisā rājānaṃ niggaṇhanto evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘tvaṃ rājāti kena kato, nanu mayā kato, sace hi mayi uparājaṭṭhāne, mayi senāpatiṭṭhāne atiṭṭhante tvaṃ ekakova rājā bhaveyyāsi, passeyyāma te rājabhāva’’nti; evameva nāmarūpampi atthato evaṃ viññāṇaṃ vadati viya ‘‘tvaṃ paṭisandhiviññāṇanti kena kataṃ, nanu amhehi kataṃ, sace hi tvaṃ tayo khandhe hadayavatthuñca anissāya paṭisandhiviññāṇaṃ nāma bhaveyyāsi, passeyyāma te paṭisandhiviññāṇabhāva’’nti. Tañca panetaṃ nāmarūpaṃ viññāṇassa bahudhā paccayo hoti.

Ettāvatā khoti viññāṇe nāmarūpassa paccaye honte, nāmarūpe viññāṇassa paccaye honte, dvīsu aññamaññapaccayavasena pavattesu ettakena jāyetha vā…pe… upapajjetha vā, jātiādayo paññāyeyyuṃ aparāparaṃ vā cutipaṭisandhiyoti.

Adhivacanapathoti ‘‘sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako’’tiādikassa atthaṃ adisvā vacanamattameva adhikicca pavattassa vohārassa patho. **Niruttipatho**ti saratīti sato, sampajānātīti sampajānotiādikassa kāraṇāpadesavasena pavattassa vohārassa patho. **Paññattipatho**ti – ‘‘paṇḍito byatto medhāvī nipuṇo kataparappavādo’’tiādikassa nānappakārato ñāpanavasena pavattassa vohārassa patho. Iti tīhi padehi adhivacanādīnaṃ vatthubhūtā khandhāva kathitā. **Paññāvacara**nti paññāya avacaritabbaṃ jānitabbaṃ. **Vaṭṭaṃ vattatī**ti saṃsāravaṭṭaṃ vattati. **Itthatta**nti itthaṃbhāvo, khandhapañcakassetaṃ nāmaṃ. **Paññāpanāyā**ti nāmapaññattatthāya. ‘‘Vedanā saññā’’tiādinā nāmapaññattatthāya, khandhapañcakampi ettāvatā paññāyatīti attho. **Yadidaṃ nāmarūpaṃ saha viññāṇenā**ti yaṃ idaṃ nāmarūpaṃ saha viññāṇena aññamaññapaccayatāya pavattati, ettāvatāti vuttaṃ hoti. Idañhettha niyyātitavacanaṃ.

Attapaññattivaṇṇanā

117. Iti bhagavā – ‘‘gambhīro cāyaṃ, ānanda, paṭiccasamuppādo, gambhīrāvabhāso cā’’ti padassa anusandhiṃ dassetvā idāni ‘‘tantākulakajātā’’ti padassa anusandhiṃ dassento ‘‘kittāvatā cā’’tiādikaṃ desanaṃ ārabhi. Tattha **rūpiṃ vā hi, ānanda, parittaṃ attāna**ntiādīsu yo avaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ attāti gaṇhāti, so rūpiṃ parittaṃ paññapeti. Yo pana nānākasiṇalābhī hoti, so taṃ kadāci nīlo, kadāci pītakoti paññapeti. Yo vaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ attāti gaṇhāti, so rūpiṃ anantaṃ paññapeti. Yo vā pana avaḍḍhitaṃ kasiṇanimittaṃ ugghāṭetvā nimittaphuṭṭhokāsaṃ vā tattha pavatte cattāro khandhe vā tesu viññāṇamattameva vā attāti gaṇhāti, so arūpiṃ parittaṃ paññapeti. Yo vaḍḍhitaṃ nimittaṃ ugghāṭetvā nimittaphuṭṭhokāsaṃ vā tattha pavatte cattāro khandhe vā tesu viññāṇamattameva vā attāti gaṇhāti, so arūpiṃ anantaṃ paññapeti.

118. **Tatrānandā**ti ettha **tatrā**ti tesu catūsu diṭṭhigatikesu. **Etarahi vā**ti idāneva, na ito paraṃ.

Ucchedavasenetaṃ vuttaṃ. **Tatthabhāviṃ vā**ti tattha vā paraloke bhāviṃ. Sassatavasenetaṃ vuttaṃ. **Atathaṃ vā pana santa**nti atathasabhāvaṃ samānaṃ. **Tathattāyā**ti tathabhāvāya. **Upakappessāmī**ti sampādessāmi. Iminā vivādaṃ dasseti. Ucchedavādī hi ‘‘sassatavādino attānaṃ atathaṃ anucchedasabhāvampi samānaṃ tathatthāya ucchedasabhāvāya upakappessāmi, sassatavādañca jānāpetvā ucchedavādameva naṃ gāhessāmī’’ti cinteti. Sassatavādīpi ‘‘ucchedavādino attānaṃ atathaṃ asassatasabhāvampi samānaṃ tathatthāya sassatabhāvāya upakappessāmi, ucchedavādañca jānāpetvā sassatavādameva naṃ gāhessāmī’’ti cinteti.

Evaṃ santaṃ khoti evaṃ samānaṃ rūpiṃ parittaṃ attānaṃ paññapentanti attho. **Rūpi**nti rūpakasiṇalābhiṃ. **Parittattānudiṭṭhi anusetī**ti paritto attāti ayaṃ diṭṭhi anuseti, sā pana na valli viya ca latā viya ca anuseti. Appahīnaṭṭhena anusetīti veditabbo. **Iccālaṃ vacanāyā**ti taṃ puggalaṃ evarūpā diṭṭhi anusetīti vattuṃ yuttaṃ. Esa nayo sabbattha.

Arūpinti ettha pana arūpakasiṇalābhiṃ, arūpakkhandhagocaraṃ vāti evamattho daṭṭhabbo. Ettāvatā lābhino cattāro, tesaṃ antevāsikā cattāro, takkikā cattāro, tesaṃ antevāsikā cattāroti attato soḷasa diṭṭhigatikā dassitā honti.

Naattapaññattivaṇṇanā

119. Evaṃ ye attānaṃ paññapenti, te dassetvā idāni ye na paññapenti, te dassetuṃ – ‘‘kittāvatā ca ānandā’’tiādimāha. Ke pana na paññapenti? Sabbe tāva ariyapuggalā na paññapenti. Ye ca bahussutā tipiṭakadharā dvipiṭakadharā ekapiṭakadharā, antamaso ekanikāyampi sādhukaṃ vinicchinitvā uggahitadhammakathikopi āraddhavipassakopi puggalo, te na paññapentiyeva. Etesañhi paṭibhāgakasiṇe paṭibhāgakasiṇamicceva ñāṇaṃ hoti. Arūpakkhandhesu ca arūpakkhandhā icceva.

Attasamanupassanāvaṇṇanā

121. Evaṃ ye na paññapenti, te dassetvā idāni ye te paññapenti, te yasmā diṭṭhivasena samanupassitvā paññapenti, sā ca nesaṃ samanupassanā vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā appahīnattā hoti, tasmā taṃ vīsativatthukaṃ sakkāyadiṭṭhiṃ dassetuṃ puna **kittāvatā ca ānandā**tiādimāha.

Tattha **vedanaṃ vā hī**ti iminā vedanākkhandhavatthukā sakkāyadiṭṭhi kathitā. **Appaṭisaṃvedano me attā**ti iminā rūpakkhandhavatthukā. **Attā me vediyati, vedanādhammo hi me attā**ti iminā saññāsaṅkhāraviññāṇakkhandhavatthukā. Idañhi khandhattayaṃ vedanāsampayuttattā vediyati. Etassa ca vedanādhammo avippayuttasabhāvo.

122. Idāni tattha dosaṃ dassento – ‘‘tatrānandā’’tiādimāha. Tattha **tatrā**ti tesu tīsu diṭṭhigatikesu. **Yasmiṃ, ānanda, samaye**tiādi yo yo yaṃ yaṃ vedanaṃ attāti samanupassati, tassa tassa attano kadāci bhāvaṃ, kadāci abhāvanti evamādidosadassanatthaṃ vuttaṃ.

123. Aniccādīsu hutvā abhāvato **aniccā.** Tehi tehi kāraṇehi saṅgamma samāgamma katāti **saṅkhatā.** Taṃ taṃ paccayaṃ paṭicca sammā kāraṇeneva uppannāti **paṭiccasamuppannā. Khayo**tiādi sabbaṃ bhaṅgassa vevacanaṃ. Yañhi bhijjati, taṃ khiyatipi vayatipi virajjhatipi nirujjhatipi, tasmā **khayadhammā**tiādi vuttaṃ.

Byagā meti viagāti byagā, vigato niruddho me attāti attho. Kiṃ pana ekasseva tīsupi kālesu – ‘‘eso me attā’’ti hotīti, kiṃ pana na bhavissati? Diṭṭhigatikassa hi thusarāsimhi nikkhittakhāṇukasseva niccalatā nāma natthi, vanamakkaṭo viya aññaṃ gaṇhāti, aññaṃ muñcati. **Aniccasukhadukkhavokiṇṇa**nti visesena taṃ taṃ vedanaṃ attāti samanupassanto aniccañceva sukhañca dukkhañca attānaṃ samanupassati avisesena vedanaṃ attāti samanupassanto vokiṇṇaṃ uppādavayadhammaṃ attānaṃ samanupassati. Vedanā hi tividhā ceva uppādavayadhammā ca, tañcesa attāti samanupassati. Iccassa anicco ceva attā āpajjati, ekakkhaṇe ca bahūnaṃ vedanānaṃ uppādo. Taṃ kho panesa aniccaṃ attānaṃ anujānāti, na ekakkhaṇe bahūnaṃ vedanānaṃ uppatti atthi. Imamatthaṃ sandhāya – ‘‘tasmātihānanda, etenapetaṃ nakkhamati ‘vedanā me attā’ti samanupassitu’’nti vuttaṃ.

124. **Yattha panāvuso**ti yattha suddharūpakkhandhe sabbaso vedayitaṃ natthi. **Api nu kho tatthā**ti api nu kho tasmiṃ vedanāvirahite tālavaṇṭe vā vātapāne vā asmīti evaṃ ahaṃkāro uppajjeyyāti attho. **Tasmātihānandā**ti yasmā suddharūpakkhandho uṭṭhāya ahamasmīti na vadati, tasmā etenapi etaṃ nakkhamatīti attho. **Api nu kho tattha ayamahamasmīti siyā**ti api nu kho tesu vedanādhammesu tīsu khandhesu ekadhammopi ayaṃ nāma ahamasmīti evaṃ vattabbo siyā. Atha vā vedanānirodhā saheva vedanāya niruddhesu tesu tīsu khandhesu api nu kho ayamahamasmīti vā ahamasmīti vā uppajjeyyāti attho. Athāyasmā ānando sasavisāṇassa tikhiṇabhāvaṃ viya taṃ asampaṭicchanto **no hetaṃ bhante**ti āha.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ hoti? Vaṭṭakathā kathitā hoti. Bhagavā hi vaṭṭakathaṃ kathento katthaci avijjāsīsena kathesi, katthaci taṇhāsīsena, katthaci diṭṭhisīsena. Tattha ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi nappaññāyati avijjāya, ‘ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcidaṃ, bhikkhave, vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā avijjā’’ti (a. ni. 10.61) evaṃ avijjāsīsena kathitā. ‘‘Purimā, bhikkhave, koṭi nappaññāyati bhavataṇhāya, ‘ito pubbe bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti. Evañcidaṃ, bhikkhave, vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavataṇhā’’ti (a. ni. 10.62) evaṃ taṇhāsīsena kathitā. ‘‘Purimā, bhikkhave, koṭi nappaññāyati bhavadiṭṭhiyā, ‘ito pubbe bhavadiṭṭhi nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti, evañcidaṃ, bhikkhave, vuccati. Atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavadiṭṭhī’’ti evaṃ diṭṭhisīsena kathitā. Idhāpi diṭṭhisīseneva kathitā.

Diṭṭhigatiko hi sukhādivedanaṃ attāti gahetvā ahaṅkāramamaṅkāraparāmāsavasena sabbabhavayonigati – viññāṇaṭṭhitisattāvāsesu tato tato cavitvā tattha tattha upapajjanto mahāsamudde vātukkhittanāvā viya satataṃ samitaṃ paribbhamati, vaṭṭato sīsaṃ ukkhipituṃyeva na sakkoti.

126. Iti bhagavā paccayākāramūḷhassa diṭṭhigatikassa ettakena kathāmaggena vaṭṭaṃ kathetvā idāni vivaṭṭaṃ kathento **yato kho pana, ānanda, bhikkhū**tiādimāha.

Tañca pana vivaṭṭakathaṃ bhagavā desanāsu kusalattā vissaṭṭhakammaṭṭhānaṃ navakammādivasena vikkhittapuggalaṃ anāmasitvā kārakassa satipaṭṭhānavihārino puggalassa vasena ārabhanto **neva vedanaṃ attānaṃ samanupassatī**tiādimāha. Evarūpo hi bhikkhu – ‘‘yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumaṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre vā santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Dukkhato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasana’’ntiādinā nayena vuttassa sammasanañāṇassa vasena sabbadhammesu pavattattā neva vedanaṃ attāti samanupassati, na aññaṃ, so evaṃ asamanupassanto na kiñci loke upādiyatīti khandhalokādibhede loke rūpādīsu dhammesu kiñci ekadhammampi attāti vā attaniyanti vā na upādiyati.

Anupādiyaṃ na paritassatīti anupādiyanto taṇhādiṭṭhimānaparitassanāyāpi na paritassati. **Aparitassa**nti aparitassamāno. **Paccattaṃyeva parinibbāyatī**ti attanāva kilesaparinibbānena parinibbāyati. Evaṃ parinibbutassa panassa paccavekkhaṇāpavattidassanatthaṃ **khīṇā jātī**tiādi vuttaṃ.

Iti sā diṭṭhīti yā tathāvimuttassa arahato diṭṭhi, sā evaṃ diṭṭhi. ‘‘Itissa diṭṭhī’’tipi pāṭho. Yo tathāvimutto arahā, evamassa diṭṭhīti attho. **Tadakalla**nti taṃ na yuttaṃ. Kasmā? Evañhi sati – ‘‘arahā na kiñci jānātī’’ti vuttaṃ bhaveyya, evaṃ ñatvā vimuttañca arahantaṃ ‘‘na kiñci jānātī’’ti vattuṃ na yuttaṃ. Teneva catunnampi nayānaṃ avasāne – ‘‘taṃ kissa hetū’’tiādimāha.

Tattha **yāvatā ānanda adhivacana**nti yattako adhivacanasaṅkhāto vohāro atthi. **Yāvatā adhivacanapatho**ti yattako adhivacanassa patho, khandhā āyatanāni dhātuyo vā atthi. Esa nayo sabbattha. **Paññāvacara**nti paññāya avacaritabbaṃ khandhapañcakaṃ. **Tadabhiññā**ti taṃ abhijānitvā. Ettakena bhagavatā kiṃ dassitaṃ? Tantākulapadasseva anusandhi dassito.

Sattaviññāṇaṭṭhitivaṇṇanā

127. Idāni yo – ‘‘na paññapetī’’ti vutto, so yasmā gacchanto gacchanto ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Yo ca – ‘‘na samanupassatī’’ti vutto, so yasmā gacchanto gacchanto paññāvimutto nāma hoti. Tasmā tesaṃ heṭṭhā vuttānaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ nigamanañca nāmañca dassetuṃ **satta kho imānanda viññāṇaṭṭhitiyo**tiādimāha.

Tattha **sattā**ti paṭisandhivasena vuttā, ārammaṇavasena saṅgītisutte (dī. ni. 3.311) vuttā catasso āgamissanti. Viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti **viññāṇaṭṭhiti,** viññāṇapatiṭṭhānassetaṃ adhivacanaṃ. **Dve ca āyatanānī**ti dve nivāsaṭṭhānāni. Nivāsaṭṭhānañhi idhāyatananti adhippetaṃ. Teneva vakkhati – ‘‘asaññasattāyatanaṃ nevasaññānāsaññāyatanameva dutiya’’nti. Kasmā panetaṃ sabbaṃ gahitanti? Vaṭṭapariyādānatthaṃ. Vaṭṭañhi na suddhaviññāṇaṭṭhitivasena suddhāyatanavasena vā pariyādānaṃ gacchati, bhavayonigatisattāvāsavasena pana gacchati, tasmā sabbametaṃ gahitaṃ.

Idāni anukkamena tamatthaṃ vibhajanto **katamā sattā**tiādimāha. Tattha **seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto, yathā manussāti attho. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi hi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṇṭhānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamanaṭhānādīhi viseso hotiyeva. Tasmā **nānattakāyā**ti vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi dvihetukāpi ahetukāpi honti, tasmā **nānattasaññino**ti vuttā. **Ekacce ca devā**ti cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo. Saññā pana nesaṃ dvihetukāpi tihetukāpi honti, ahetukā natthi. **Ekacce ca vinipātikā**ti catuapāyavinimuttā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, phussamittā, dhammaguttāti evamādikā aññe ca vemānikā petā. Etesañhi pītaodātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya dvihetukatihetukaahetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā, dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **vinipātikā**ti vuttā. Ye panettha tihetukā tesaṃ dhammābhisamayopi hoti, piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā –

‘‘Mā saddamakari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati;
Api dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā;

Pāṇesu ca saṃyamāmase, sampajānamusā na bhaṇāmase;
Sikkhema susīlyamattano, api muccema pisācayoniyā’’ti. (saṃ. ni. 2.40);

Evaṃ puttakaṃ saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā.

Brahmakāyikāti brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhinibbattā**ti te sabbepi paṭhamena jhānena abhinibbattā. Tesu brahmapārisajjā pana parittena abhinibbattā, tesaṃ kappassa tatiyo bhāgo āyuppamāṇaṃ. Brahmapurohitā majjhimena, tesaṃ upaḍḍhakappo āyuppamāṇaṃ, kāyo ca tesaṃ vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇītena, tesaṃ kappo āyuppamāṇaṃ, kāyo pana tesaṃ ativipphāriko hoti. Iti te kāyassa nānattā, paṭhamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññino**ti veditabbā.

Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayojanaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā. Pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci sattatihatthā, keci asītihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā honti. Tathā kālakañjikā asurā. Api cettha dīghapiṭṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti. Saññā pana sabbesampi akusalavipākaahetukāva honti. Iti āpāyikāpi nānattakāyā ekattasaññinotveva saṅkhyaṃ gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍaukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjitvā chijjitvā patantī viya sarati vissaratīti ābhassarā. Tesu pañcakanayena dutiyatatiyajjhānadvayaṃ parittaṃ bhāvetvā upapannā **parittābhā** nāma honti, tesaṃ dve kappā āyuppamāṇaṃ. Majjhimaṃ bhāvetvā upapannā **appamāṇābhā** nāma honti, tesaṃ cattāro kappā āyuppamāṇaṃ. Paṇītaṃ bhāvetvā upapannā ābhassarā nāma honti, tesaṃ aṭṭha kappā āyuppamāṇaṃ. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbepi te gahitā. Sabbesañhi tesaṃ kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā vā avitakkaavicārā vāti nānā.

Subhakiṇhāti subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesañhi ābhassarānaṃ viya na chijjitvā chijjitvā pabhā gacchati. Pañcakanaye pana parittamajjhimapaṇītassa catutthajjhānassa vasena soḷasadvattiṃsacatusaṭṭhikappāyukā **parittasubhaappamāṇasubhasubhakiṇhā** nāma hutvā nibbattanti. Iti sabbepi te **ekattakāyā ceva** catutthajjhānasaññāya ekattasaññino cāti veditabbā. **Vehapphalāpi** catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā** viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivaṭṭapakkhe ṭhitā na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke nuppajjanti. Soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppannesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattassa bhagavato khandhavāraṭṭhānasadisā honti. Tasmā neva viññāṇaṭṭhitiṃ na sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvatthero pana – ‘‘na kho pana so sāriputta sattāvāso sulabharūpo yo mayā anivutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī’’ti (ma. ni. 1.160) iminā suttena suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitiṃ catutthasattāvāsaṃyeva bhajantīti vadati, taṃ appaṭibāhiyattā suttassa anuññātaṃ.

Sabbaso rūpasaññānantiādīnaṃ attho visuddhimagge vutto. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pana yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassapi sukhumattā neva viññāṇaṃ nāviññāṇaṃ. Tasmā viññāṇaṭṭhitīsu avatvā āyatanesu vuttaṃ.

128. **Tatrā**ti tāsu viññāṇaṭṭhitīsu. **Tañca pajānātī**ti tañca viññāṇaṭṭhitiṃ pajānāti. **Tassā ca samudaya**nti ‘‘avijjāsamudayā rūpasamudayo’’tiādinā (paṭi. ma. 1.49) nayena tassā samudayañca pajānāti. **Tassā ca atthaṅgama**nti – ‘‘avijjānirodhā rūpanirodho’’tiādinā nayena tassā atthaṅgamañca pajānāti. **Assāda**nti yaṃ rūpaṃ paṭicca…pe… yaṃ viññāṇaṃ paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ viññāṇassa assādoti, evaṃ tassā assādañca pajānāti. **Ādīnava**nti yaṃ rūpaṃ…pe… yaṃ viññāṇaṃ aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, ayaṃ viññāṇassa ādīnavoti, evaṃ tassā ādīnavañca pajānāti. **Nissaraṇa**nti yo rūpasmiṃ…pe… yo viññāṇe chandarāgavinayo, chandarāgappahānaṃ, idaṃ viññāṇassa nissaraṇanti (saṃ. ni. 2.26) evaṃ tassā nissaraṇañca pajānāti. **Kallaṃ nu tenā**ti yuttaṃ nu tena bhikkhunā taṃ viññāṇaṭṭhitiṃ taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ vasena ahanti vā mamanti vā abhinanditunti. Etenupāyena sabbattha veditabbo. Yattha pana rūpaṃ natthi, tattha catunnaṃ khandhānaṃ vasena, yattha viññāṇaṃ natthi, tattha ekassa khandhassa vasena samudayo yojetabbo. Āhārasamudayā āhāranirodhāti idañcettha padaṃ yojetabbaṃ.

Yato kho, ānanda, bhikkhūti yadā kho ānanda, bhikkhu. **Anupādā vimutto**ti catūhi upādānehi aggahetvā vimutto. **Paññāvimutto**ti paññāya vimutto. Aṭṭha vimokkhe asacchikatvā paññābaleneva nāmakāyassa ca rūpakāyassa ca appavattiṃ katvā vimuttoti attho. So sukkhavipassako ca paṭhamajjhānādīsu aññatarasmiṃ ṭhatvā arahattaṃ patto cāti pañcavidho. Vuttampi cetaṃ – ‘‘katamo ca puggalo paññāvimutto? Idhekacco puggalo na heva kho aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati puggalo paññāvimutto’’ti (pu. pa. 15).

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

129. Evaṃ ekassa bhikkhuno nigamanañca nāmañca dassetvā itarassa dassetuṃ **aṭṭha kho ime**tiādimāha. Tattha **vimokkho**ti kenaṭṭhena vimokkho? Adhimuccanaṭṭhena. Ko panāyaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu muccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭho, pituaṅke vissaṭṭhaṅgapaccaṅgassa dārakassa sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Ayaṃ panattho pacchime vimokkhe natthi, purimesu sabbesu atthi.

Rūpī rūpāni passatīti ettha ajjhattaṃ kesādīsu nīlakasiṇādīsu nīlakasiṇādivasena uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, tadassatthīti rūpī. **Bahiddhā rūpāni passatī**ti bahiddhāpi nīlakasiṇādīni rūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhāvatthukesu kasiṇesu uppāditajjhānassa puggalassa cattāri rūpāvacarajjhānāni dassitāni. **Ajjhattaṃ arūpasaññī**ti ajjhattaṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva uppāditajjhānassa puggalassa rūpāvacarajjhānāni dassitāni.

Subhantveva adhimutto hotīti iminā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcāpi antoappanāyaṃ subhanti ābhogo natthi, yo pana visuddhaṃ subhaṃ kasiṇamārammaṇaṃ karitvā viharati, so yasmā subhanti adhimutto hotīti vattabbataṃ āpajjati, tasmā evaṃ desanā katā. Paṭisambhidāmagge pana – ‘‘kathaṃ subhantveva adhimutto hotīti vimokkho? Idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati…pe… mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Karuṇā, muditā, upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati…pe… upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Evaṃ subhaṃ tveva adhimutto hotīti vimokkho’’ti (paṭi. ma. 1.212) vuttaṃ.

Sabbaso rūpasaññānantiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ visuddhimagge vuttameva. **Ayaṃ aṭṭhamo vimokkho**ti ayaṃ catunnaṃ khandhānaṃ sabbaso visuddhattā vimuttattā aṭṭhamo uttamo vimokkho nāma.

130. **Anuloma**nti ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā. **Paṭiloma**nti pariyosānato paṭṭhāya yāva ādito. **Anulomapaṭiloma**nti idaṃ atipaguṇattā samāpattīnaṃ aṭṭhatvāva ito cito ca sañcaraṇavasena vuttaṃ. **Yatthicchaka**nti okāsaparidīpanaṃ, yattha yattha okāse icchati. **Yadicchaka**nti samāpattidīpanaṃ, yaṃ yaṃ samāpattiṃ icchati. **Yāvaticchaka**nti addhānaparicchedadīpanaṃ, yāvatakaṃ addhānaṃ icchati. **Samāpajjatī**ti taṃ taṃ samāpattiṃ pavisati. **Vuṭṭhātī**ti tato uṭṭhāya tiṭṭhati.

Ubhatobhāgavimuttoti dvīhi bhāgehi vimutto, arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimuttoti. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Accī yathā vātavegena khittā, (upasivāti bhagavā)
> Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;
> Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
> Atthaṃ paleti na upeti saṅkha’’nti. (su. ni. 1080);

So panesa ubhatobhāgavimutto ākāsānañcāyatanādīsu aññatarato uṭṭhāya arahattaṃ patto ca anāgāmī hutvā nirodhā uṭṭhāya arahattaṃ patto cāti pañcavidho. Keci pana – ‘‘yasmā rūpāvacaracatutthajjhānampi duvaṅgikaṃ upekkhāsahagataṃ, arūpāvacarajjhānampi tādisameva. Tasmā rūpāvacaracatutthajjhānato uṭṭhāya arahattaṃ pattopi ubhatobhāgavimutto’’ti.

Ayaṃ pana ubhatobhāgavimuttapañho heṭṭhā lohapāsāde samuṭṭhahitvā tipiṭakacūḷasumanattherassa vaṇṇanaṃ nissāya cirena vinicchayaṃ patto. Girivihāre kira therassa antevāsiko ekassa piṇḍapātikassa mukhato taṃ pañhaṃ sutvā āha – ‘‘āvuso, heṭṭhālohapāsāde amhākaṃ ācariyassa dhammaṃ vaṇṇayato na kenaci sutapubba’’nti. Kiṃ pana, bhante, thero avacāti? Rūpāvacaracatutthajjhānaṃ kiñcāpi duvaṅgikaṃ upekkhāsahagataṃ kilese vikkhambheti, kilesānaṃ pana āsannapakkhe virūhanaṭṭhāne samudācarati. Ime hi kilesā nāma pañcavokārabhave nīlādīsu aññataraṃ ārammaṇaṃ upanissāya samudācaranti, rūpāvacarajjhānañca taṃ ārammaṇaṃ na samatikkamati. Tasmā sabbaso rūpaṃ nivattetvā arūpajjhānavasena kilese vikkhambhetvā arahattaṃ pattova ubhatobhāgavimuttoti, idaṃ āvuso thero avaca. Idañca pana vatvā idaṃ suttaṃ āhari – ‘‘katamo ca puggalo ubhatobhāgavimutto. Idhekacco puggalo aṭṭhavimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti, ayaṃ vuccati puggalo ubhatobhāgavimutto’’ti (pu. pa. 24).

Imāya ca ānanda ubhatobhāgavimuttiyāti ānanda ito ubhatobhāgavimuttito. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahānidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahāparinibbānasuttavaṇṇanā

131. **Evaṃ me suta**nti mahāparinibbānasuttaṃ. Tatrāyamanupubbapadavaṇṇanā – **gijjhakūṭe**ti gijjhā tassa kūṭesu vasiṃsu, gijjhasadisaṃ vā tassa kūṭaṃ atthīti gijjhakūṭo, tasmiṃ gijjhakūṭe. **Abhiyātukāmo**ti abhibhavanatthāya yātukāmo. **Vajjī**ti vajjirājāno. **Evaṃmahiddhike**ti evaṃ mahatiyā rājiddhiyā samannāgate, etena nesaṃ samaggabhāvaṃ kathesi. **Evaṃmahānubhāve**ti evaṃ mahantena ānubhāvena samannāgate, etena nesaṃ hatthisippādīsu katasikkhataṃ kathesi, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘sikkhitā vatime licchavikumārakā, susikkhitā vatime licchavikumārakā, yatra hi nāma sukhumena tāḷacchiggalena asanaṃ atipātayissanti poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhita’’nti (saṃ. ni. 5.1115). **Ucchecchāmī**ti ucchindissāmi. **Vināsessāmī**ti nāsessāmi, adassanaṃ pāpessāmi. **Anayabyasana**nti ettha na ayoti anayo, avaḍḍhiyā etaṃ nāmaṃ. Hitañca sukhañca viyassati vikkhipatīti byasanaṃ, ñātipārijuññādīnaṃ etaṃ nāmaṃ. **Āpādessāmī**ti pāpayissāmi.

Iti kira so ṭhānanisajjādīsu imaṃ yuddhakathameva katheti, gamanasajjā hothāti evaṃ balakāyaṃ āṇāpeti. Kasmā? Gaṅgāyaṃ kira ekaṃ paṭṭanagāmaṃ nissāya aḍḍhayojanaṃ ajātasattuno āṇā, aḍḍhayojanaṃ licchavīnaṃ. Ettha pana āṇāpavattiṭṭhānaṃ hotīti attho. Tatrāpi ca pabbatapādato mahagghabhaṇḍaṃ otarati. Taṃ sutvā – ‘‘ajja yāmi, sve yāmī’’ti ajātasattuno saṃvidahantasseva licchavirājāno samaggā sammodamānā puretaraṃ gantvā sabbaṃ gaṇhanti. Ajātasattu pacchā āgantvā taṃ pavattiṃ ñatvā kujjhitvā gacchati. Te punasaṃvaccharepi tatheva karonti. Atha so balavāghātajāto tadā evamakāsi.

Tato cintesi – ‘‘gaṇena saddhiṃ yuddhaṃ nāma bhāriyaṃ, ekopi moghappahāro nāma natthi, ekena kho pana paṇḍitena saddhiṃ mantetvā karonto nipparādho hoti, paṇḍito ca satthārā sadiso natthi, satthā ca avidūre dhuravihāre vasati, handāhaṃ pesetvā pucchāmi. Sace me gatena koci attho bhavissati, satthā tuṇhī bhavissati, anatthe pana sati kiṃ rañño tattha gamanenāti vakkhatī’’ti. So vassakārabrāhmaṇaṃ pesesi. Brāhmaṇo gantvā bhagavato etamatthaṃ ārocesi. Tena vuttaṃ – **‘‘atha kho rājā…pe… āpādessāmī’’**ti.

Rājaaparihāniyadhammavaṇṇanā

134. **Bhagavantaṃ bījayamāno**ti thero vattasīse ṭhatvā bhagavantaṃ bījati, bhagavato pana sītaṃ vā uṇhaṃ vā natthi. Bhagavā brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā tena saddhiṃ amantetvā therena saddhiṃ mantetukāmo **kinti te, ānanda, suta**ntiādimāha. **Abhiṇhaṃ sannipātā**ti divasassa tikkhattuṃ sannipatantāpi antarantarā sannipatantāpi abhiṇhaṃ sannipātāva. **Sannipātabahulā**ti hiyyopi sannipatimhā, purimadivasampi sannipatimhā, puna ajja kimatthaṃ sannipatitā homāti vosānaṃ anāpajjantā sannipātabahulā nāma honti. **Yāvakīvañcā**ti yattakaṃ kālaṃ. **Vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī**ti – abhiṇhaṃ asannipatantā hi disāvidisāsu āgataṃ sāsanaṃ na suṇanti, tato – ‘‘asukagāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, asukaṭṭhāne corā vā pariyuṭṭhitā’’ti na jānanti, corāpi ‘‘pamattā rājāno’’ti ñatvā gāmanigamādīni paharantā janapadaṃ nāsenti. Evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti. Abhiṇhaṃ sannipatantā pana taṃ taṃ pavattiṃ suṇanti, tato balaṃ pesetvā amittamaddanaṃ karonti, corāpi – ‘‘appamattā rājāno, na sakkā amhehi vaggabandhehi vicaritu’’nti bhijjitvā palāyanti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā no parihānī’’ti. Tattha **pāṭikaṅkhā**ti icchitabbā, avassaṃ bhavissatīti evaṃ daṭṭhabbāti attho.

Samaggātiādīsu sannipātabheriyā niggatāya – ‘‘ajja me kiccaṃ atthi, maṅgalaṃ atthī’’ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Bherisaddaṃ pana sutvāva bhuñjantāpi alaṅkariyamānāpi vatthāni nivāsentāpi aḍḍhabhuttā vā aḍḍhālaṅkatā vā vatthaṃ nivāsayamānā vā sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekatova avuṭṭhahantā na samaggā vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamaṃ gacchanti, tesaṃ evaṃ hoti – ‘‘amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissatī’’ti. Ekato vuṭṭhahantā pana samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica – ‘‘asukaṭṭhānesu gāmasīmā vā nigamasīmā vā ākulā, corā pariyuṭṭhitā’’ti sutvā – ‘‘ko gantvā imaṃ amittamaddanaṃ karissatī’’ti vutte – ‘‘ahaṃ paṭhamaṃ, ahaṃ paṭhama’’nti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma. Ekassa pana kammante osīdamāne sesā rājāno puttabhātaro pesetvā tassa kammantaṃ upatthambhayamānāpi, āgantukarājānaṃ – ‘‘asukassa gehaṃ gacchatu, asukassa gehaṃ gacchatū’’ti avatvā sabbe ekato saṅgaṇhantāpi, ekassa maṅgale vā roge vā aññasmiṃ vā pana tādise sukhadukkhe uppanne sabbe tattha sahāyabhāvaṃ gacchantāpi samaggā vajjikaraṇīyāni karonti nāma.

Apaññattantiādīsu pubbe akataṃ suṅkaṃ vā baliṃ vā daṇḍaṃ vā āharāpentā apaññattaṃ paññapenti nāma. Porāṇapaveṇiyā āgatameva pana anāharāpentā paññattaṃ samucchindanti nāma. Coroti gahetvā dassite avicinitvāva chejjabhejjaṃ anusāsentā porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya na vattanti nāma. Tesaṃ apaññattaṃ paññapentānaṃ abhinavasuṅkādīhi pīḷitā manussā – ‘‘atiupaddutamha, ko imesaṃ vijite vasissatī’’ti paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ paharanti. Paññattaṃ samucchindantānaṃ paveṇiāgatāni suṅkādīni agaṇhantānaṃ koso parihāyati. Tato hatthiassabalakāyaorodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ alabhamānā thāmena balena parihāyanti. Te neva yuddhakkhamā honti, na pāricariyakkhamā. Porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya avattantānaṃ vijite manussā – ‘‘amhākaṃ puttaṃ pitaraṃ bhātaraṃ acoraṃyeva coroti katvā chindiṃsu bhindiṃsū’’ti kujjhitvā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ paharanti, evaṃ rājūnaṃ parihāni hoti, paññattaṃ paññapentānaṃ pana ‘‘paveṇiāgatameva rājāno karontī’’ti manussā haṭṭhatuṭṭhā kasivāṇijjādike kammante sampādenti. Paññattaṃ asamucchindantānaṃ paveṇiāgatāni suṅkādīni gaṇhantānaṃ koso vaḍḍhati, tato hatthiassabalakāyaorodhādayo yathānibaddhaṃ vaṭṭaṃ labhamānā thāmabalasampannā yuddhakkhamā ceva pāricariyakkhamā ca honti.

Porāṇaṃ vajjidhammanti ettha pubbe kira vajjirājāno ‘‘ayaṃ coro’’ti ānetvā dassite ‘‘gaṇhatha naṃ cora’’nti avatvā vinicchayamahāmattānaṃ denti. Te vinicchinitvā sace acoro hoti, vissajjenti. Sace coro, attanā kiñci avatvā vohārikānaṃ denti. Tepi acoro ce, vissajjenti. Coro ce, suttadharānaṃ denti. Tepi vinicchinitvā acoro ce, vissajjenti. Coro ce, aṭṭhakulikānaṃ denti. Tepi tatheva katvā senāpatissa, senāpati uparājassa, uparājā rañño, rājā vinicchinitvā acoro ce, vissajjeti. Sace pana coro hoti, paveṇīpotthakaṃ vācāpeti. Tattha – ‘‘yena idaṃ nāma kataṃ, tassa ayaṃ nāma daṇḍo’’ti likhitaṃ. Rājā tassa kiriyaṃ tena samānetvā tadanucchavikaṃ daṇḍaṃ karoti. Iti etaṃ porāṇaṃ vajjidhammaṃ samādāya vattantānaṃ manussā na ujjhāyanti, ‘‘rājāno porāṇapaveṇiyā kammaṃ karonti, etesaṃ doso natthi, amhākaṃyeva doso’’ti appamattā kammante karonti. Evaṃ rājūnaṃ vuddhi hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

Sakkarontīti yaṃkiñci tesaṃ sakkāraṃ karontā sundarameva karonti. **Garuṃ karontī**ti garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvāva karonti. **Mānentī**ti manena piyāyanti. **Pūjentī**ti nipaccakāraṃ dassenti. **Sotabbaṃ maññantī**ti divasassa dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ gantvā tesaṃ kathaṃ sotabbaṃ saddhātabbaṃ maññanti. Tattha ye evaṃ mahallakānaṃ rājūnaṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya ca nesaṃ upaṭṭhānaṃ na gacchanti, te tehi vissaṭṭhā anovadiyamānā kīḷāpasutā rajjato parihāyanti. Ye pana tathā paṭipajjanti, tesaṃ mahallakarājāno – ‘‘idaṃ kātabbaṃ, idaṃ na kātabba’’nti porāṇaṃ paveṇiṃ ācikkhanti. Saṅgāmaṃ patvāpi – ‘‘evaṃ pavisitabbaṃ, evaṃ nikkhamitabba’’nti upāyaṃ dassenti. Te tehi ovadiyamānā yathāovādaṃ paṭipajjantā sakkonti rājappaveṇiṃ sandhāretuṃ. Tena vuttaṃ – ‘‘vuddhiyeva, ānanda, vajjīnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

Kulitthiyoti kulagharaṇiyo. **Kulakumāriyo**ti anividdhā tāsaṃ dhītaro. **Okkassa pasayhā**ti ettha ‘‘okkassā’’ti vā ‘‘pasayhā’’ti vā pasayhākārassevetaṃ nāmaṃ. ‘‘Ukkassā’’tipi paṭhanti. Tattha **okkassā**ti avakassitvā ākaḍḍhitvā. **Pasayhā**ti abhibhavitvā ajjhottharitvāti ayaṃ vacanattho. Evañhi karontānaṃ vijite manussā – ‘‘amhākaṃ gehe puttamātaropi, kheḷasiṅghāṇikādīni mukhena apanetvā saṃvaḍḍhitadhītaropi ime rājāno balakkārena gahetvā attano ghare vāsentī’’ti kupitā paccantaṃ pavisitvā corā vā corasahāyā vā hutvā janapadaṃ paharanti. Evaṃ akarontānaṃ pana vijite manussā appossukkā sakāni kammāni karontā rājakosaṃ vaḍḍhenti. Evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Vajjīnaṃ vajjicetiyānīti vajjirājūnaṃ vajjiraṭṭhe cittīkataṭṭhena cetiyānīti laddhanāmāni yakkhaṭṭhānāni. **Abbhantarānī**ti antonagare ṭhitāni. Bāhirānīti bahinagare ṭhitāni. **Dinnapubba**nti pubbe dinnaṃ. **Katapubba**nti pubbe kataṃ. **No parihāpessantī**ti aparihāpetvā yathāpavattameva karissanti dhammikaṃ baliṃ parihāpentānañhi devatā ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ na karonti, anuppannaṃ dukkhaṃ janetuṃ asakkontāpi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ vaḍḍhenti, saṅgāme patte sahāyā na honti. Aparihāpentānaṃ pana ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karonti, anuppannaṃ sukhaṃ uppādetuṃ asakkontāpi uppannaṃ kāsasīsarogādiṃ hananti, saṅgāmasīse sahāyā hontīti evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

Dhammikā rakkhāvaraṇaguttīti ettha rakkhā eva yathā anicchitaṃ na gacchati, evaṃ āvaraṇato āvaraṇaṃ. Yathā icchitaṃ na vinassati, evaṃ gopāyanato gutti. Tattha balakāyena parivāretvā rakkhaṇaṃ pabbajitānaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma na hoti. Yathā pana vihārassa upavane rukkhe na chindanti, vājikā vajjhaṃ na karonti, pokkharaṇīsu macche na gaṇhanti, evaṃ karaṇaṃ dhammikā rakkhāvaraṇagutti nāma. **Kinti anāgatā cā**ti iminā pana nesaṃ evaṃ paccupaṭṭhitacittasantānoti cittappavattiṃ pucchati.

Tattha ye anāgatānaṃ arahantānaṃ āgamanaṃ na icchanti, te assaddhā honti appasannā. Pabbajite ca sampatte paccuggamanaṃ na karonti, gantvā na passanti, paṭisanthāraṃ na karonti, pañhaṃ na pucchanti, dhammaṃ na suṇanti, dānaṃ na denti, anumodanaṃ na suṇanti, nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahanti. Atha nesaṃ avaṇṇo abbhuggacchati – ‘‘asuko nāma rājā assaddho appasanno, pabbajite sampatte paccuggamanaṃ na karoti…pe… nivāsanaṭṭhānaṃ na saṃvidahatī’’ti. Taṃ sutvā pabbajitā tassa nagaradvārena na gacchanti, gacchantāpi nagaraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ arahantānaṃ anāgamanameva hoti. Āgatānampi phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te – ‘‘vasissāmāti tāva cintetvā āgatamhā, imesaṃ pana rājūnaṃ iminā nīhārena ko vasissatī’’ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ anāgatesu anāgacchantesu, āgatesu dukkhaṃ viharantesu so deso pabbajitānaṃ anāvāso hoti. Tato devatārakkhā na hoti, devatārakkhāya asati amanussā okāsaṃ labhanti. Amanussā ussannā anuppannaṃ byādhiṃ uppādenti, sīlavantānaṃ dassanapañhāpucchanādivatthukassa puññassa anāgamo hoti. Vipariyāyena pana yathāvuttakaṇhapakkhaviparītassa sukkapakkhassa sambhavo hotīti evamettha vuddhihāniyo veditabbā.

135. **Ekamidāha**nti idaṃ bhagavā pubbe vajjīnaṃ imassa vajjisattakassa desitabhāvappakāsanatthamāha. Tattha **sārandade cetiye**ti evaṃnāmake vihāre. Anuppanne kira buddhe tattha sārandadassa yakkhassa nivāsanaṭṭhānaṃ cetiyaṃ ahosi. Athettha bhagavato vihāraṃ kārāpesuṃ, so sārandade cetiye katattā sārandadacetiyantveva saṅkhyaṃ gato.

Akaraṇīyāti akātabbā, aggahetabbāti attho. **Yadida**nti nipātamattaṃ. **Yuddhassā**ti karaṇatthe sāmivacanaṃ, abhimukhayuddhena gahetuṃ na sakkāti attho. **Aññatra upalāpanāyā**ti ṭhapetvā upalāpanaṃ. Upalāpanā nāma – ‘‘alaṃ vivādena, idāni samaggā homā’’ti hatthiassarathahiraññasuvaṇṇādīni pesetvā saṅgahakaraṇaṃ. Evañhi saṅgahaṃ katvā kevalaṃ vissāsena sakkā gaṇhituntī attho. **Aññatra mithubhedāyā**ti ṭhapetvā mithubhedaṃ. Iminā aññamaññabhedaṃ katvāpi sakkā ete gahetunti dasseti. Idaṃ brāhmaṇo bhagavato kathāya nayaṃ labhitvā āha.

Kiṃ pana bhagavā brāhmaṇassa imāya kathāya nayalābhaṃ na jānātīti? Āma, jānāti. Jānanto kasmā kathesīti? Anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘mayā akathitepi katipāhena gantvā sabbe gaṇhissati, kathite pana samagge bhindanto tīhi saṃvaccharehi gaṇhissati, ettakampi jīvitameva varaṃ, ettakañhi jīvantā attano patiṭṭhānabhūtaṃ puññaṃ karissantī’’ti.

Abhinanditvāti cittena abhinanditvā. **Anumoditvā**ti ‘‘yāva subhāsitañcidaṃ bhotā gotamenā’’ti vācāya anumoditvā. **Pakkāmī**ti rañño santikaṃ gato. Tato naṃ rājā – ‘‘kiṃ ācariya, bhagavā avacā’’ti pucchi. So – ‘‘yathā bho samaṇassa gotamassa vacanaṃ na sakkā vajjī kenaci gahetuṃ, api ca upalāpanāya vā mithubhedena vā sakkā’’ti āha. Tato naṃ rājā – ‘‘upalāpanāya amhākaṃ hatthiassādayo nassissanti, bhedeneva te gahessāmi, kiṃ karomā’’ti pucchi. Tena hi, mahārāja, tumhe vajjiṃ ārabbha parisati kathaṃ samuṭṭhāpetha. Tato ahaṃ – ‘‘kiṃ te mahārāja tehi, attano santakehi kasivāṇijjādīni katvā jīvantu ete rājāno’’ti vatvā pakkamissāmi. Tato tumhe – ‘‘kinnu kho bho esa brāhmaṇo vajjiṃ ārabbha pavattaṃ kathaṃ paṭibāhatī’’ti vadeyyātha, divasabhāge cāhaṃ tesaṃ paṇṇākāraṃ pesessāmi, tampi gāhāpetvā tumhepi mama dosaṃ āropetvā bandhanatālanādīni akatvāva kevalaṃ khuramuṇḍaṃ maṃ katvā nagarā nīharāpetha. Athāhaṃ – ‘‘mayā te nagare pākāro parikhā ca kāritā, ahaṃ kira dubbalaṭṭhānañca uttānagambhīraṭṭhānañca jānāmi, na cirasseva dāni ujuṃ karissāmī’’ti vakkhāmi. Taṃ sutvā tumhe – ‘‘gacchatū’’ti vadeyyāthāti. Rājā sabbaṃ akāsi.

Licchavī tassa nikkhamanaṃ sutvā – ‘‘saṭho brāhmaṇo, mā tassa gaṅgaṃ uttarituṃ adatthā’’ti āhaṃsu. Tatra ekaccehi – ‘‘amhe ārabbha kathitattā kira so evaṃ kato’’ti vutte ‘‘tena hi, bhaṇe, etū’’ti bhaṇiṃsu. So gantvā licchavī disvā ‘‘kiṃ āgatatthā’’ti pucchito taṃ pavattiṃ ārocesi, licchavino – ‘‘appamattakena nāma evaṃ garuṃ daṇḍaṃ kātuṃ na yutta’’nti vatvā – ‘‘kiṃ te tatra ṭhānantara’’nti pucchiṃsu. ‘‘Vinicchayāmaccohamasmī’’ti. Tadeva te ṭhānantaraṃ hotūti. So suṭṭhutaraṃ vinicchayaṃ karoti, rājakumārā tassa santike sippaṃ uggaṇhanti.

So patiṭṭhitaguṇo hutvā ekadivasaṃ ekaṃ licchaviṃ gahetvā ekamantaṃ gantvā – dārakā kasantīti pucchi. Āma, kasanti. Dve goṇe yojetvāti? Āma, dve goṇe yojetvāti. Ettakaṃ vatvā nivatto. Tato taṃ añño – ‘‘kiṃ ācariyo āhā’’ti pucchitvā tena vuttaṃ asaddahanto ‘‘na me esa yathābhūtaṃ kathetī’’ti tena saddhiṃ bhijji. Brāhmaṇo aññasmiṃ divase ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā – ‘‘kena byañjanena bhuttosī’’ti pucchitvā nivatto. Tampi añño pucchitvā asaddahanto tatheva bhijji. Brāhmaṇo aparampi divasaṃ ekaṃ licchaviṃ ekamantaṃ netvā – ‘‘atiduggatosi kirā’’ti pucchi. Ko evamāhāti pucchito asuko nāma licchavīti. Aparampi ekamantaṃ netvā – ‘‘tvaṃ kira bhīrukajātiko’’ti pucchi. Ko evamāhāti? Asuko nāma licchavīti. Evaṃ aññena akathitameva aññassa kathento tīhi saṃvaccharehi te rājāno aññamaññaṃ bhinditvā yathā dve ekamaggena na gacchanti, tathā katvā sannipātabheriṃ carāpesi. Licchavino – ‘‘issarā sannipatantu, sūrā sannipatantū’’ti vatvā na sannipatiṃsu.

Brāhmaṇo – ‘‘ayaṃ dāni kālo, sīghaṃ āgacchatū’’ti rañño sāsanaṃ pesesi. Rājā sutvāva balabheriṃ carāpetvā nikkhami. Vesālikā sutvā – ‘‘rañño gaṅgaṃ uttarituṃ na dassāmā’’ti bheriṃ carāpesuṃ. Tampi sutvā – ‘‘gacchantu sūrarājāno’’tiādīni vatvā na sannipatiṃsu. ‘‘Nagarappavesanaṃ na dassāma, dvārāni pidahitvā ṭhassāmā’’ti bheriṃ carāpesuṃ. Ekopi na sannipati. Yathāvivaṭeheva dvārehi pavisitvā sabbe anayabyasanaṃ pāpetvā gato.

Bhikkhuaparihāniyadhammavaṇṇanā

136. **Atha kho bhagavā acirapakkante**tiādimhi **sannipātetvā**ti dūravihāresu iddhimante pesetvā santikavihāresu sayaṃ gantvā – ‘‘sannipatatha, āyasmanto; bhagavā vo sannipātaṃ icchatī’’ti sannipātetvā. **Aparihāniye**ti aparihānikare, vuddhihetubhūteti attho. **Dhamme desessāmī**ti candasahassaṃ sūriyasahassaṃ uṭṭhapento viya catukuṭṭake gehe anto teladīpasahassaṃ ujjālento viya pākaṭe katvā kathayissāmīti.

Tattha **abhiṇhaṃ sannipātā**ti idaṃ vajjisattake vuttasadisameva. Idhāpi ca abhiṇhaṃ asannipatitā disāsu āgatasāsanaṃ na suṇanti. Tato – ‘‘asukavihārasīmā ākulā, uposathapavāraṇā ṭhitā, asukasmiṃ ṭhāne bhikkhū vejjakammadūtakammādīni karonti, viññattibahulā pupphadānādīhi jīvikaṃ kappentī''tiādīni na jānanti, pāpabhikkhūpi ''pamatto bhikkhusaṅgho''ti ñatvā rāsibhūtā sāsanaṃ osakkāpenti. Abhiṇhaṃ sannipatitā pana taṃ taṃ pavattiṃ suṇanti, tato bhikkhusaṅghaṃ pesetvā sīmaṃ ujuṃ karonti, uposathapavāraṇādayo pavattāpenti, micchājīvānaṃ ussannaṭṭhāne ariyavaṃsake pesetvā ariyavaṃsaṃ kathāpenti, pāpabhikkhūnaṃ vinayadharehi niggahaṃ kārāpenti, pāpabhikkhūpi ''appamatto bhikkhusaṅgho, na sakkā amhehi vaggabandhena vicaritu''nti bhijjitvā palāyanti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

Samaggātiādīsu cetiyapaṭijagganatthaṃ vā bodhigehauposathāgāracchādanatthaṃ vā katikavattaṃ vā ṭhapetukāmatāya ovādaṃ vā dātukāmatāya – ''saṅgho sannipatatū''ti bheriyā vā ghaṇṭiyā vā ākoṭitāya – ''mayhaṃ cīvarakammaṃ atthi, mayhaṃ patto pacitabbo, mayhaṃ navakammaṃ atthī''ti vikkhepaṃ karontā na samaggā sannipatanti nāma. Sabbaṃ pana taṃ kammaṃ ṭhapetvā – ''ahaṃ purimataraṃ, ahaṃ purimatara''nti ekappahāreneva sannipatantā samaggā sannipatanti nāma. Sannipatitā pana cintetvā mantetvā kattabbaṃ katvā ekato avuṭṭhahantā samaggā na vuṭṭhahanti nāma. Evaṃ vuṭṭhitesu hi ye paṭhamaṃ gacchanti, tesaṃ evaṃ hoti – ''amhehi bāhirakathāva sutā, idāni vinicchayakathā bhavissatī''ti. Ekappahāreneva vuṭṭhahantā pana samaggā vuṭṭhahanti nāma. Apica ''asukaṭṭhāne vihārasīmā ākulā, uposathapavāraṇā ṭhitā, asukaṭṭhāne vejjakammādikārakā pāpabhikkhū ussannā''ti sutvā – ''ko gantvā tesaṃ niggahaṃ karissatī''ti vutte – ''ahaṃ paṭhamaṃ, ahaṃ paṭhama''nti vatvā gacchantāpi samaggā vuṭṭhahanti nāma.

Āgantukaṃ pana disvā – ''imaṃ pariveṇaṃ yāhi, etaṃ pariveṇaṃ yāhi, ayaṃ ko''ti avatvā sabbe vattaṃ karontāpi, jiṇṇapattacīvarakaṃ disvā tassa bhikkhācāravattena pattacīvaraṃ pariyesamānāpi, gilānassa gilānabhesajjaṃ pariyesamānāpi, gilānameva anāthaṃ – ''asukapariveṇaṃ yāhi, asukapariveṇaṃ yāhī''ti avatvā attano attano pariveṇe paṭijaggantāpi, eko oliyamānako gantho hoti, paññavantaṃ bhikkhuṃ saṅgaṇhitvā tena taṃ ganthaṃ ukkhipāpentāpi samaggā saṅghaṃ karaṇīyāni karonti nāma.

Apaññattantiādīsu navaṃ adhammikaṃ katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā bandhantā apaññattaṃ paññapenti nāma, purāṇasanthatavatthusmiṃ sāvatthiyaṃ bhikkhū viya. Uddhammaṃ ubbinayaṃ sāsanaṃ dīpentā paññattaṃ samucchindanti nāma, vassasataparinibbute bhagavati vesālikā vajjiputtakā viya. Khuddānukhuddakā pana āpattiyo sañcicca vītikkamantā yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya na vattanti nāma, assajipunabbasukā viya. Navaṃ pana katikavattaṃ vā sikkhāpadaṃ vā abandhantā, dhammavinayato sāsanaṃ dīpentā, khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni asamūhanantā apaññattaṃ na paññapenti, paññattaṃ na samucchindanti, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vattanti nāma, āyasmā upaseno viya, āyasmā yaso kākaṇḍakaputto viya ca.

> ''Suṇātu, me āvuso saṅgho, santamhākaṃ sikkhāpadāni gihigatāni, gihinopi jānanti, 'idaṃ vo samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ kappati, idaṃ vo na kappatī'ti. Sace hi mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro – 'dhūmakālikaṃ samaṇena gotamena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāvimesaṃ satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṃsu. Yato imesaṃ satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhantī'ti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyyā''ti (cuḷava. 442) –

Imaṃ tantiṃ ṭhapayanto āyasmā mahākassapo viya ca. **Vuddhiyevā**ti sīlādīhi guṇehi vuḍḍhiyeva, no parihāni.

Therāti thirabhāvappattā therakārakehi guṇehi samannāgatā. Bahū rattiyo jānantīti **rattaññū.** Ciraṃ pabbajitānaṃ etesanti **cirapabbajitā.** Saṅghassa pituṭṭhāne ṭhitāti **saṅghapitaro.** Pituṭṭhāne ṭhitattā saṅghaṃ parinenti pubbaṅgamā hutvā tīsu sikkhāsu pavattentīti **saṅghapariṇāyakā.**

Ye tesaṃ sakkārādīni na karonti, ovādatthāya dve tayo vāre upaṭṭhānaṃ na gacchanti, tepi tesaṃ ovādaṃ na denti, paveṇīkathaṃ na kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ na sikkhāpenti. Te tehi vissaṭṭhā sīlādīhi dhammakkhandhehi sattahi ca ariyadhanehīti evamādīhi guṇehi parihāyanti. Ye pana tesaṃ sakkārādīni karonti, upaṭṭhānaṃ gacchanti, tepi tesaṃ ovādaṃ denti. ‘‘Evaṃ te abhikkamitabbaṃ, evaṃ te paṭikkamitabbaṃ, evaṃ te ālokitabbaṃ, evaṃ te vilokitabbaṃ, evaṃ te samiñjitabbaṃ, evaṃ te pasāritabbaṃ, evaṃ te saṅghāṭipattacīvaraṃ dhāretabba’’nti paveṇīkathaṃ kathenti, sārabhūtaṃ dhammapariyāyaṃ sikkhāpenti, terasahi dhutaṅgehi dasahi kathāvatthūhi anusāsanti. Te tesaṃ ovāde ṭhatvā sīlādīhi guṇehi vaḍḍhamānā sāmaññatthaṃ anupāpuṇanti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

Punabbhavadānaṃ punabbhavo, punabbhavo sīlamassāti ponobbhavikā, punabbhavadāyikāti attho, tasmā **ponobbhavikāya. Na vasaṃ gacchantī**ti ettha ye catunnaṃ paccayānaṃ kāraṇā upaṭṭhākānaṃ padānupadikā hutvā gāmato gāmaṃ vicaranti, te tassā taṇhāya vasaṃ gacchanti nāma, itare na gacchanti nāma. Tattha hānivuddhiyo pākaṭāyeva.

Āraññakesūti pañcadhanusatikapacchimesu. **Sāpekkhā**ti sataṇhā sālayā. Gāmantasenāsanesu hi jhānaṃ appetvāpi tato vuṭṭhitamattova itthipurisadārikādisaddaṃ suṇāti, yenassa adhigatavisesopi hāyatiyeva. Araññe pana niddāyitvā paṭibuddhamatto sīhabyagghamorādīnaṃ saddaṃ suṇāti, yena āraññakaṃ pītiṃ labhitvā tameva sammasanto aggaphale patiṭṭhāti. Iti bhagavā gāmantasenāsane jhānaṃ appetvā nisinnabhikkhuno araññe niddāyantameva pasaṃsati. Tasmā tameva atthavasaṃ paṭicca – ‘‘āraññakesu senāsanesu sāpekkhā bhavissantī’’ti āha.

Paccattaññeva satiṃ upaṭṭhapessantīti attanāva attano abbhantare satiṃ upaṭṭhapessanti. **Pesalā**ti piyasīlā. Idhāpi sabrahmacārīnaṃ āgamanaṃ anicchantā nevāsikā assaddhā honti appasannā. Sampattabhikkhūnaṃ paccuggamanapattacīvarappaṭiggahaṇaāsanapaññāpanatālavaṇṭaggahaṇādīni na karonti, atha nesaṃ avaṇṇo uggacchati – ‘‘asukavihāravāsino bhikkhū assaddhā appasannā vihāraṃ paviṭṭhānaṃ vattapaṭivattaṃ na karontī’’ti. Taṃ sutvā pabbajitā vihāradvārena gacchantāpi vihāraṃ na pavisanti. Evaṃ anāgatānaṃ anāgamanameva hoti. Āgatānaṃ pana phāsuvihāre asati yepi ajānitvā āgatā, te – ‘‘vasissāmāti tāva cintetvā āgatāmha, imesaṃ pana nevāsikānaṃ iminā nīhārena ko vasissatī’’ti nikkhamitvā gacchanti. Evaṃ so vihāro aññesaṃ bhikkhūnaṃ anāvāsova hoti. Tato nevāsikā sīlavantānaṃ dassanaṃ alabhantā kaṅkhāvinodanaṃ vā ācārasikkhāpakaṃ vā madhuradhammassavanaṃ vā na labhanti, tesaṃ neva aggahitadhammaggahaṇaṃ, na gahitasajjhāyakaraṇaṃ hoti. Iti nesaṃ hāniyeva hoti, na vuddhi.

Ye pana sabrahmacārīnaṃ āgamanaṃ icchanti, te saddhā honti pasannā, āgatānaṃ sabrahmacārīnaṃ paccuggamanādīni katvā senāsanaṃ paññapetvā denti, te gahetvā bhikkhācāraṃ pavisanti, kaṅkhaṃ vinodenti, madhuradhammassavanaṃ labhanti. Atha nesaṃ kittisaddo uggacchati – ‘‘asukavihārabhikkhū evaṃ saddhā pasannā vattasampannā saṅgāhakā’’ti. Taṃ sutvā bhikkhū dūratopi enti, tesaṃ nevāsikā vattaṃ karonti, samīpaṃ āgantvā vuḍḍhataraṃ āgantukaṃ vanditvā nisīdanti, navakatarassa santike āsanaṃ gahetvā nisīdanti. Nisīditvā – ‘‘imasmiṃ vihāre vasissatha gamissathā’’ti pucchanti. ‘Gamissāmī’ti vutte – ‘‘sappāyaṃ senāsanaṃ, sulabhā bhikkhā’’tiādīni vatvā gantuṃ na denti. Vinayadharo ce hoti, tassa santike vinayaṃ sajjhāyanti. Suttantādidharo ce, tassa santike taṃ taṃ dhammaṃ sajjhāyanti. Āgantukānaṃ therānaṃ ovāde ṭhatvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇanti. Āgantukā ‘‘ekaṃ dve divasāni vasissāmāti āgatāmha, imesaṃ pana sukhasaṃvāsatāya dasadvādasavassāni vasissāmā’’ti vattāro honti. Evamettha hānivuddhiyo veditabbā.

137. Dutiyasattake kammaṃ ārāmo etesanti **kammārāmā**ti. Kamme ratāti **kammaratā. Kammārāmatamanuyuttā**ti yuttā payuttā anuyuttā. Tattha **kamma**nti itikātabbakammaṃ vuccati. Seyyathidaṃ – cīvaravicāraṇaṃ, cīvarakaraṇaṃ, upatthambhanaṃ, sūcigharaṃ, pattatthavikaṃ, asaṃbaddhakaṃ, kāyabandhanaṃ, dhamakaraṇaṃ, ādhārakaṃ, pādakathalikaṃ, sammajjanīādīnaṃ karaṇanti. Ekacco hi etāni karonto sakaladivasaṃ etāneva karoti. Taṃ sandhāyesa paṭikkhepo. Yo pana etesaṃ karaṇavelāyameva etāni karoti, uddesavelāyaṃ uddesaṃ gaṇhāti, sajjhāyavelāyaṃ sajjhāyati, cetiyaṅgaṇavattavelāyaṃ cetiyaṅgaṇavattaṃ karoti, manasikāravelāyaṃ manasikāraṃ karoti, na so kammārāmo nāma.

Na bhassārāmāti ettha yo itthivaṇṇapurisavaṇṇādivasena ālāpasallāpaṃ karontoyeva divasañca rattiñca vītināmeti, evarūpe bhasse pariyantakārī na hoti, ayaṃ bhassārāmo nāma. Yo pana rattindivaṃ dhammaṃ katheti, pañhaṃ vissajjeti, ayaṃ appabhassova bhasse pariyantakārīyeva. Kasmā? ‘‘Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīyaṃ – dhammī vā kathā, ariyo vā tuṇhībhāvo’’ti (ma. ni. 1.273) vuttattā.

Na niddārāmāti ettha yo gacchantopi nisinnopi nipannopi thinamiddhābhibhūto niddāyatiyeva, ayaṃ niddārāmo nāma. Yassa pana karajakāyagelaññena cittaṃ bhavaṅge otarati, nāyaṃ niddārāmo. Tenevāha – ‘‘abhijānāmahaṃ aggivessana, gimhānaṃ pacchime māse pacchābhattaṃ piṇḍapātappaṭikkanto catugguṇaṃ saṅghāṭiṃ paññapetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā’’ti (ma. ni. 1.387).

Na saṅgaṇikārāmāti ettha yo ekassa dutiyo dvinnaṃ tatiyo tiṇṇaṃ catutthoti evaṃ saṃsaṭṭhova viharati, ekako assādaṃ na labhati, ayaṃ saṅgaṇikārāmo. Yo pana catūsu iriyāpathesu ekako assādaṃ labhati, nāyaṃ saṅgaṇikārāmoti veditabbo.

Na pāpicchāti ettha asantasambhāvanāya icchāya samannāgatā dussīlā pāpicchā nāma.

Na pāpamittādīsu pāpā mittā etesanti **pāpamittā.** Catūsu iriyāpathesu saha ayanato pāpā sahāyā etesanti **pāpasahāyā.** Tanninnatapponatappabbhāratāya pāpesu sampavaṅkāti **pāpasampavaṅkā.**

Oramattakenāti avaramattakena appamattakena. **Antarā**ti arahattaṃ apatvāva etthantare. **Vosāna**nti pariniṭṭhitabhāvaṃ – ‘‘alamettāvatā’’ti osakkanaṃ ṭhitakiccataṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘yāva sīlapārisuddhimattena vā vipassanāmattena vā jhānamattena vā sotāpannabhāvamattena vā sakadāgāmibhāvamattena vā anāgāmibhāvamattena vā vosānaṃ na āpajjissanti, tāva vuddhiyeva bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānī’’ti.

138. Tatiyasattake **saddhā**ti saddhāsampannā. Tattha āgamanīyasaddhā, adhigamasaddhā, pasādasaddhā, okappanasaddhāti catubbidhā saddhā. Tattha **āgamanīyasaddhā** sabbaññubodhisattānaṃ hoti. **Adhigamasaddhā** ariyapuggalānaṃ. Buddho dhammo saṅghoti vutte pana pasādo **pasādasaddhā.** Okappetvā pakappetvā pana saddahanaṃ **okappanasaddhā.** Sā duvidhāpi idhādhippetā. Tāya hi saddhāya samannāgato saddhāvimutto, vakkalittherasadiso hoti. Tassa hi cetiyaṅgaṇavattaṃ vā, bodhiyaṅgaṇavattaṃ vā katameva hoti. Upajjhāyavattaācariyavattādīni sabbavattāni pūreti. **Hirimanā**ti pāpajigucchanalakkhaṇāya hiriyā yuttacittā. **Ottappī**ti pāpato bhāyanalakkhaṇena ottappena samannāgatā.

Bahussutāti ettha pana pariyattibahussuto, paṭivedhabahussutoti dve bahussutā. **Pariyattī**ti tīṇi piṭakāni. **Paṭivedho**ti saccappaṭivedho. Imasmiṃ pana ṭhāne pariyatti adhippetā. Sā yena bahu sutā, so bahussuto. So panesa nissayamuccanako, parisupaṭṭhāko, bhikkhunovādako, sabbatthakabahussutoti catubbidho hoti. Tattha tayo bahussutā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya ovādavagge vuttanayena gahetabbā. Sabbatthakabahussutā pana ānandattherasadisā honti. Te idha adhippetā.

Āraddhavīriyāti yesaṃ kāyikañca cetasikañca vīriyaṃ āraddhaṃ hoti. Tattha ye kāyasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭhaārabbhavatthuvasena ekakā honti, tesaṃ kāyikavīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti. Ye cittasaṅgāṇikaṃ vinodetvā aṭṭhasamāpattivasena ekakā honti, gamane uppannakilesassa ṭhānaṃ pāpuṇituṃ na denti, ṭhāne uppannakilesassa nisajjaṃ, nisajjāya uppannakilesassa sayanaṃ pāpuṇituṃ na denti, uppannuppannaṭṭhāneyeva kilese niggaṇhanti, tesaṃ cetasikavīriyaṃ āraddhaṃ nāma hoti.

Upaṭṭhitassatīti cirakatādīnaṃ saritā anussaritā mahāgatimbayaabhayattheradīghabhāṇaabhayattheratipiṭakacūḷābhayattherā viya.

Mahāgatimbayaabhayatthero kira jātapañcamadivase maṅgalapāyāse tuṇḍaṃ pasārentaṃ vāyasaṃ disvā huṃ hunti saddamakāsi. Atha so therakāle – ‘‘kadā paṭṭhāya, bhante, sarathā’’ti bhikkhūhi pucchito ‘‘jātapañcamadivase katasaddato paṭṭhāya āvuso’’ti āha.

Dīghabhāṇakaabhayattherassa jātanavamadivase mātā cumbissāmīti onatā tassā moḷi muccittha. Tato tumbamattāni sumanapupphāni dārakassa ure patitvā dukkhaṃ janayiṃsu. So therakāle – ‘‘kadā paṭṭhāya, bhante, sarathā’’ti pucchito – ‘‘jātanavamadivasato paṭṭhāyā’’ti āha.

Tipiṭakacūḷābhayatthero – ‘‘anurādhapure tīṇi dvārāni pidahāpetvā manussānaṃ ekena dvārena nikkhamanaṃ katvā – ‘tvaṃ kinnāmo, tvaṃ kinnāmo’ti pucchitvā sāyaṃ puna apucchitvāva tesaṃ nāmāni sampaṭicchāpetuṃ – ‘‘sakkā āvuso’’ti āha. Evarūpe bhikkhū sandhāya – ‘‘upaṭṭhitassatī’’ti vuttaṃ.

Paññavantoti pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapariggāhikāya paññāya samannāgatā. Api ca dvīhipi etehi padehi vipassakānaṃ bhikkhūnaṃ vipassanāsambhārabhūtā sammāsati ceva vipassanāpaññā ca kathitā.

139. Catutthasattake satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**ti. Esa nayo sabbattha. Tattha upaṭṭhānalakkhaṇo satisambojjhaṅgo, pavicayalakkhaṇo dhammavicayasambojjhaṅgo, paggahalakkhaṇo vīriyasambojjhaṅgo, pharaṇalakkhaṇo pītisambojjhaṅgo, upasamalakkhaṇo passaddhisambojjhaṅgo, avikkhepalakkhaṇo samādhisambojjhaṅgo, paṭisaṅkhānalakkhaṇo upekkhāsambojjhaṅgo. **Bhāvessantī**ti satisambojjhaṅgaṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpentā, chahi kāraṇehi dhammavicayasambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, navahi kāraṇehi vīriyasambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, dasahi kāraṇehi pītisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, sattahi kāraṇehi passaddhisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, dasahi kāraṇehi samādhisambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā, pañcahi kāraṇehi upekkhāsambojjhaṅgaṃ samuṭṭhāpentā vaḍḍhessantīti attho. Iminā vipassanāmaggaphalasampayutte lokiyalokuttaramissake sambojjhaṅge kathesi.

140. Pañcamasattake **aniccasaññā**ti aniccānupassanāya saddhiṃ uppannasaññā. **Anattasaññā**dīsupi eseva nayo. Imā satta lokiyavipassanāpi honti. ‘‘Etaṃ santaṃ, etaṃ paṇītaṃ, yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho virāgo nirodho’’ti (a. ni. 9.36) āgatavasenettha dve lokuttarāpi hontīti veditabbā.

141. Chakke **mettaṃ kāyakamma**nti mettacittena kattabbaṃ kāyakammaṃ. **Vacīkammamanokammesu**pi eseva nayo. Imāni pana bhikkhūnaṃ vasena āgatāni gihīsupi labbhanti. Bhikkhūnañhi mettacittena ābhisamācārikadhammapūraṇaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya bodhivandanatthāya saṅghanimantanatthāya gamanaṃ, gāmaṃ piṇḍāya paviṭṭhaṃ bhikkhuṃ disvā paccuggamanaṃ, pattappaṭiggahaṇaṃ, āsanapaññāpanaṃ, anugamananti evamādikaṃ mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ mettacittena ācārapaññattisikkhāpadapaññāpanaṃ, kammaṭṭhānakathanaṃ, dhammadesanā, tepiṭakampi buddhavacanaṃ mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Gihīnaṃ cetiyavandanatthāya gacchāma, bodhivandanatthāya gacchāma, dhammassavanaṃ karissāma, dīpamālapupphapūjaṃ karissāma, tīṇi sucaritāni samādāya vattissāma, salākabhattādīni dassāma, vassavāsikaṃ dassāma, ajja saṅghassa cattāro paccaye dassāma, saṅghaṃ nimantetvā khādanīyādīni saṃvidahatha, āsanāni paññāpetha, pānīyaṃ upaṭṭhapetha, saṅghaṃ paccuggantvā ānetha, paññattāsane nisīdāpetha, chandajātā ussāhajātā veyyāvaccaṃ karothātiādikathanakāle mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Bhikkhūnaṃ pātova uṭṭhāya sarīrappaṭijagganaṃ, cetiyaṅgaṇavattādīni ca katvā vivittāsane nisīditvā imasmiṃ vihāre bhikkhū sukhī hontu averā abyāpajjāti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma. Gihīnaṃ ‘ayyā sukhī hontu, averā abyāpajjā’ti cintanaṃ mettaṃ manokammaṃ nāma.

Āvi ceva raho cāti sammukhā ca parammukhā ca. Tattha navakānaṃ cīvarakammādīsu sahāyabhāvagamanaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Therānaṃ pana pādadhovanavandanabījanadānādibhedaṃ sabbaṃ sāmīcikammaṃ sammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma. Ubhayehipi dunnikkhittānaṃ dārubhaṇḍādīnaṃ tesu avamaññaṃ akatvā attanā dunnikkhittānaṃ viya paṭisāmanaṃ parammukhā mettaṃ kāyakammaṃ nāma.

Devatthero tissattheroti evaṃ paggayha vacanaṃ sammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma. Vihāre asantaṃ pana paṭipucchantassa kuhiṃ amhākaṃ devatthero, kuhiṃ amhākaṃ tissatthero, kadā nu kho āgamissatīti evaṃ mamāyanavacanaṃ parammukhā mettaṃ vacīkammaṃ nāma.

Mettāsinehasiniddhāni pana nayanāni ummīletvā pasannena mukhena olokanaṃ sammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma. Devatthero tissatthero arogo hotu, appābādhoti samannāharaṇaṃ parammukhā mettaṃ manokammaṃ nāma.

Lābhāti cīvarādayo laddhapaccayā. **Dhammikā**ti kuhanādibhedaṃ micchājīvaṃ vajjetvā dhammena samena bhikkhācāravattena uppannā. **Antamaso pattapariyāpannamattampī**ti pacchimakoṭiyā patte pariyāpannaṃ pattassa antogataṃ dvitikaṭacchubhikkhāmattampi. **Appaṭivibhattabhogī**ti ettha dve paṭivibhattā nāma – āmisappaṭivibhattañca, puggalappaṭivibhattañca. Tattha – ‘‘ettakaṃ dassāmi, ettakaṃ na dassāmī’’ti evaṃ cittena vibhajanaṃ **āmisappaṭivibhattaṃ** nāma. ‘‘Asukassa dassāmi, asukassa na dassāmī’’ti evaṃ cittena vibhajanaṃ pana **puggalappaṭivibhattaṃ** nāma. Tadubhayampi akatvā yo appaṭivibhattaṃ bhuñjati, ayaṃ **appaṭivibhattabhogī** nāma.

Sīlavantehi sabrahmacārīhi sādhāraṇabhogīti ettha sādhāraṇabhogino idaṃ lakkhaṇaṃ, yaṃ yaṃ paṇītaṃ labbhati, taṃ taṃ neva lābhena lābhaṃ nijigīsanatāmukhena gihīnaṃ deti, na attanā bhuñjati, paṭigganhanto ca – ‘‘saṅghena sādhāraṇaṃ hotū’’ti gahetvā ghaṇṭiṃ paharitvā paribhuñjitabbaṃ saṅghasantakaṃ viya passati.

Imaṃ pana sāraṇīyadhammaṃ ko pūreti, ko na pūretīti? Dussīlo tāva na pūreti. Na hi tassa santakaṃ sīlavantā gaṇhanti. Parisuddhasīlo pana vattaṃ akhaṇḍento pūreti. Tatridaṃ vattaṃ – yo hi odissakaṃ katvā mātu vā pitu vā ācariyupajjhāyādīnaṃ vā deti, so dātabbaṃ deti, sāraṇīyadhammo panassa na hoti, palibodhajagganaṃ nāma hoti. Sāraṇīyadhammo hi muttapalibodhasseva vaṭṭati. Tena pana odissakaṃ dentena gilānagilānupaṭṭhākaāgantukagamikānañceva navapabbajitassa ca saṅghāṭipattaggahaṇaṃ ajānantassa dātabbaṃ. Etesaṃ datvā avasesaṃ therāsanato paṭṭhāya thokaṃ adatvā yo yattakaṃ gaṇhāti, tassa tattakaṃ dātabbaṃ. Avasiṭṭhe asati puna piṇḍāya caritvā therāsanato paṭṭhāya yaṃ yaṃ paṇītaṃ, taṃ datvā sesaṃ paribhuñjitabbaṃ. ‘‘Sīlavantehī’’ti vacanato dussīlassa adātumpi vaṭṭati.

Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo susikkhitāya parisāya supūro hoti, no asikkhitāya parisāya. Susikkhitāya hi parisāya yo aññato labhati, so na gaṇhāti. Aññato alabhantopi pamāṇayuttameva gaṇhāti, nātirekaṃ. Ayaṃ pana sāraṇīyadhammo evaṃ punappunaṃ piṇḍāya caritvā laddhaṃ laddhaṃ dentassāpi dvādasahi vassehi pūrati, na tato oraṃ. Sace hi dvādasame vasse sāraṇīyadhammapūrako piṇḍapātapūraṃ pattaṃ āsanasālāyaṃ ṭhapetvā nahāyituṃ gacchati saṅghatthero ca kasseso pattoti, ‘‘sāraṇīyadhammapūrakassā’’ti vutte ‘‘āharatha na’’nti sabbaṃ piṇḍapātaṃ vicāretvā bhuñjitvā ca rittaṃ pattaṃ ṭhapeti, atha so bhikkhu rittaṃ pattaṃ disvā ‘‘mayhaṃ anavasesetvāva paribhuñjiṃsū’’ti domanassaṃ uppādeti, sāraṇīyadhammo bhijjati, puna dvādasavassāni pūretabbo hoti. Titthiyaparivāsasadiso hesa, sakiṃ khaṇḍe jāte puna pūretabbova. Yo pana – ‘‘lābhā vata me, suladdhaṃ vata me, yassa me pattagataṃ anāpucchāva sabrahmacārī paribhuñjantī’’ti somanassaṃ janeti, tassa puṇṇo nāma hoti.

Evaṃ pūritasāraṇīyadhammassa pana neva issā, na macchariyaṃ hoti. So manussānaṃ piyo hoti, sulabhapaccayo ca, pattagatamassa diyyamānampi na khīyati, bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ labhati, bhaye vā chātake vā sampatte devatā ussukkaṃ āpajjanti.

Tatrimāni vatthūni – senagirivāsī tissatthero kira mahāgirigāmaṃ upanissāya viharati. Paññāsa mahātherā nāgadīpaṃ cetiyavandanatthāya gacchantā girigāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā nikkhamiṃsu. Thero pana pavisanto te disvā pucchi – ‘‘laddhaṃ, bhante’’ti? Vicarimha āvusoti. So tesaṃ aladdhabhāvaṃ ñatvā āha – ‘‘bhante yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva idheva hothā’’ti. Mayaṃ, āvuso, paññāsa janā pattatemanamattampi na labhimhāti. Bhante, nevāsikā nāma paṭibalā honti, alabhantāpi bhikkhācāramaggasabhāgaṃ jānantīti. Therā āgamesuṃ. Thero gāmaṃ pāvisi. Dhurageheyeva mahāupāsikā khīrabhattaṃ sajjetvā theraṃ olokayamānā ṭhitā. Atha therassa dvāraṃ sampattasseva pattaṃ pūretvā adāsi, so taṃ ādāya therānaṃ santikaṃ gantvā gaṇhatha, bhanteti, saṅghattheraṃ āha. Thero – ‘‘amhehi ettakehi kiñci na laddhaṃ, ayaṃ sīghameva gahetvā āgato, kiṃ nu kho’’ti sesānaṃ mukhaṃ olokesi. Thero olokanākāreneva ñatvā ‘‘bhante, dhammena samena laddhapiṇḍapāto, nikkukkuccā gaṇhathā’’tiādito paṭṭhāya sabbesaṃ yāvadatthaṃ datvā attanāpi yāvadatthaṃ bhuñji.

Atha naṃ bhattakiccāvasāne therā pucchiṃsu – ‘‘kadā, āvuso, lokuttaradhammaṃ paṭivijjhī’’ti? Natthi me, bhante, lokuttaradhammoti. Jhānalābhīsi, āvusoti? Etampi me, bhante, natthīti. Nanu, āvuso, pāṭihāriyanti? Sāraṇīyadhammo me, bhante, pūrito, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya sacepi bhikkhusatasahassaṃ hoti, pattagataṃ na khīyatīti. Te sutvā – ‘‘sādhu sādhu sappurisa, anucchavikamidaṃ tuyha’’nti āhaṃsu. Idaṃ tāva – ‘‘pattagataṃ na khīyatī’’ti ettha vatthu.

Ayameva pana thero cetiyapabbate giribhaṇḍamahāpūjāya dānaṭṭhānaṃ gantvā imasmiṃ ṭhāne kiṃ varabhaṇḍanti pucchi. Dve sāṭakā, bhanteti. Ete mayhaṃ pāpuṇissantīti. Taṃ sutvā amacco rañño ārocesi – ‘‘eko daharo evaṃ vadatī’’ti. Daharassa evaṃ cittaṃ, mahātherānaṃ pana sukhumasāṭakā vaṭṭantīti vatvā mahātherānaṃ dassāmīti ṭhapeti. Tassa bhikkhusaṅghe paṭipāṭiyā ṭhite dentassa matthake ṭhapitāpi te sāṭakā hatthaṃ nārohanti. Aññe ārohanti. Daharassa dānakāle pana hatthaṃ āruḷhā. So tassa hatthe pātetvā amaccassa mukhaṃ oloketvā daharaṃ nisīdāpetvā dānaṃ datvā saṅghaṃ vissajjetvā daharassa santike nisīditvā – ‘‘bhante, imaṃ dhammaṃ kadā paṭivijjhitthā’’ti āha. So pariyāyenāpi asantaṃ avadanto – ‘‘natthi mayhaṃ mahārāja lokuttaradhammo’’ti āha. Nanu, bhante, pubbe avacutthāti. Āma, mahārāja, sāraṇīyadhammapūrako ahaṃ, tassa me dhammassa pūritakālato paṭṭhāya bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātīti. ‘‘Sādhu sādhu, bhante, anucchavikamidaṃ tuyha’’nti vanditvā pakkāmi. Idaṃ – ‘‘bhājanīyabhaṇḍaṭṭhāne aggabhaṇḍaṃ pāpuṇātī’’ti ettha vatthu.

Brāhmaṇatissabhaye pana bhātaragāmavāsino nāgattheriyā anārocetvāva palāyiṃsu. Therī paccūsasamaye – ‘‘ativiya appanigghoso gāmo, upadhāretha tāvā’’ti daharabhikkhuniyo āha. Tā gantvā sabbesaṃ gatabhāvaṃ ñatvā āgamma theriyā ārocesuṃ. Sā sutvā ‘‘mā tumhe tesaṃ gatabhāvaṃ cintayittha, attano uddesaparipucchāyonisomanasikāresuyeva yogaṃ karothā’’ti vatvā bhikkhācāravelāyaṃ pārupitvā attadvādasamā gāmadvāre nigrodhamūle aṭṭhāsi. Rukkhe adhivatthādevatā dvādasannampi bhikkhunīnaṃ piṇḍapātaṃ datvā ‘‘ayye, mā aññattha gacchatha, niccaṃ idheva ethā’’ti āha. Theriyā pana kaniṭṭhabhātā nāgatthero nāma atthi, so – ‘‘mahantaṃ bhayaṃ, na sakkā idha yāpetuṃ, paratīraṃ gamissāmī’’ti attadvādasamova attano vasanaṭṭhānā nikkhanto theriṃ disvā gamissāmīti bhātaragāmaṃ āgato. Therī – ‘‘therā āgatā’’ti sutvā tesaṃ santikaṃ gantvā kiṃ ayyāti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhi. Sā – ‘‘ajja ekadivasaṃ vihāreyeva vasitvā sve gamissathā’’ti āha. Therā vihāraṃ agamaṃsu.

Therī punadivase rukkhamūle piṇḍāya caritvā theraṃ upasaṅkamitvā ‘‘imaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjathā’’ti āha. Thero – ‘‘vaṭṭissati therī’’ti vatvā tuṇhī aṭṭhāsi. Dhammiko tāta piṇḍapāto, kukkuccaṃ akatvā paribhuñjathāti. ‘‘Vaṭṭissati therī’’ti. Sā pattaṃ gahetvā ākāse khipi. Patto ākāse aṭṭhāsi. Thero – ‘‘sattatālamatte ṭhitampi bhikkhunibhattameva therī’’ti vatvā – ‘‘bhayaṃ nāma sabbakālaṃ na hoti, bhaye vūpasante ariyavaṃsaṃ kathayamāno, ‘bho piṇḍapātika, bhikkhunibhattaṃ bhuñjitvā vītināmayitthā’ti cittena anuvadiyamāno santhambhetuṃ na sakkhissāmi, appamattā hotha theriyo’’ti maggaṃ āruhi.

Rukkhadevatāpi – ‘‘sace thero theriyā hatthato piṇḍapātaṃ paribhuñjissati, na naṃ nivattessāmi. Sace na paribhuñjissati, nivattessāmī’’ti cintayamānā ṭhatvā therassa gamanaṃ disvā rukkhā oruyha pattaṃ, bhante, dethāti pattaṃ gahetvā theraṃ rukkhamūlaṃyeva ānetvā āsanaṃ paññapetvā piṇḍapātaṃ datvā katabhattakiccaṃ paṭiññaṃ kāretvā dvādasa bhikkhuniyo dvādasa bhikkhū ca sattavassāni upaṭṭhahi. Idaṃ – ‘‘devatā ussukkaṃ āpajjantī’’ti ettha vatthu. Tatra hi therī sāraṇīyadhammapūrikā ahosi.

Akhaṇḍānītiādīsu yassa sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā sikkhāpadaṃ bhinnaṃ hoti, tassa sīlaṃ pariyante chinnasāṭako viya **khaṇḍaṃ** nāma. Yassa pana vemajjhe bhinnaṃ, tassa majjhe chiddasāṭako viya **chiddaṃ** nāma hoti. Yassa pana paṭipāṭiyā dve tīṇi bhinnāni, tassa piṭṭhiyaṃ vā kucchiyaṃ vā uṭṭhitena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññataravaṇṇā gāvī viya **sabalaṃ** nāma hoti. Yassa pana antarantarā visabhāgabinducitrā gāvī viya **kammāsaṃ** nāma hoti. Yassa pana sabbenasabbaṃ abhinnāni, tassa tāni sīlāni **akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni** nāma honti. Tāni panetāni taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvakaraṇato **bhujissāni.** Buddhādīhi viññūhi pasatthattā **viññupasatthāni,** taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā – ‘‘idaṃ nāma tvaṃ āpannapubbo’’ti kenaci parāmaṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā ca **aparāmaṭṭhāni,** upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā saṃvattayantīti **samādhisaṃvattanikānī**ti vuccanti.

Sīlasāmaññagatā viharissantīti tesu tesu disābhāgesu viharantehi bhikkhūhi saddhiṃ samānabhāvūpagatasīlā viharissanti. Sotāpannādīnañhi sīlaṃ samuddantarepi devalokepi vasantānaṃ aññesaṃ sotāpannādīnaṃ sīlena samānameva hoti, natthi maggasīle nānattaṃ. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Yāyaṃ diṭṭhīti maggasampayuttā sammādiṭṭhi. **Ariyā**ti niddosā. Niyyātīti **niyyānikā. Takkarassā**ti yo tathākārī hoti. **Sabbadukkhakkhayāyā**ti sabbadukkhakkhayatthaṃ. **Diṭṭhisāmaññagatā**ti samānadiṭṭhibhāvaṃ upagatā hutvā viharissanti. **Vuddhiyevā**ti evaṃ viharantānaṃ vuddhiyeva bhikkhūnaṃ pāṭikaṅkhā, no parihānīti.

142. **Etadeva bahula**nti āsannaparinibbānattā bhikkhu ovadanto punappunaṃ etaṃyeva dhammiṃ kathaṃ karoti. **Iti sīla**nti evaṃ sīlaṃ, ettakaṃ sīlaṃ. Ettha catupārisuddhisīlaṃ **sīlaṃ** cittekaggatā **samādhi,** vipassanāpaññā **paññā**ti veditabbā. **Sīlaparibhāvito**ti ādīsu yasmiṃ sīle ṭhatvāva maggasamādhiṃ phalasamādhiṃ nibbattenti. Eso tena sīlena paribhāvito mahapphalo hoti, mahānisaṃso. Yamhi samādhimhi ṭhatvā maggapaññaṃ phalapaññaṃ nibbattenti, sā tena samādhinā paribhāvitā mahapphalā hoti, mahānisaṃsā. Yāya paññāya ṭhatvā maggacittaṃ phalacittaṃ nibbattenti, taṃ tāya paribhāvitaṃ **sammadeva āsavehi vimuccati.**

Yathābhirantanti buddhānaṃ anabhiratiparitassitaṃ nāma natthi, yathāruci yathāajjhāsayanti pana vuttaṃ hoti. **Āyāmā**ti ehi yāma. ‘‘Ayāmā’’tipi pāṭho, gacchāmāti attho. **Ānandā**ti bhagavā santikāvacarattā theraṃ ālapati. Thero pana – ‘‘gaṇhathāvuso pattacīvarāni, bhagavā asukaṭṭhānaṃ gantukāmo’’ti bhikkhūnaṃ āroceti.

144. **Ambalaṭṭhikāgamanaṃ** uttānameva. **Atha kho āyasmā sāriputto**tiādi (dī. ni. 3.141) **sampasādanīye** vitthāritaṃ.

Dussīlaādīnavavaṇṇanā

148. Pāṭaligamane **āvasathāgāra**nti āgantukānaṃ āvasathagehaṃ. Pāṭaligāme kira niccakālaṃ dvinnaṃ rājūnaṃ sahāyakā āgantvā kulāni gehato nīharitvā māsampi aḍḍhamāsampi vasanti. Te manussā niccupaddutā – ‘‘etesaṃ āgatakāle vasanaṭṭhānaṃ bhavissatī’’ti nagaramajjhe mahatiṃ sālaṃ karitvā tassā ekasmiṃ padese bhaṇḍapaṭisāmanaṭṭhānaṃ, ekasmiṃ padese nivāsaṭṭhānaṃ akaṃsu. Te – ‘‘bhagavā āgato’’ti sutvāva – ‘‘amhehi gantvāpi bhagavā ānetabbo siyā, so sayameva amhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ sampatto, ajja bhagavantaṃ āvasathe maṅgalaṃ vadāpessāmā’’ti etadatthameva upasaṅkamantā. Tasmā evamāhaṃsu. **Yena āvasathāgāra**nti te kira – ‘‘buddhā nāma araññajjhāsayā araññārāmā antogāme vasituṃ iccheyyuṃ vā no vā’’ti bhagavato manaṃ ajānantā āvasathāgāraṃ appaṭijaggitvāva āgamaṃsu. Idāni bhagavato manaṃ ñatvā puretaraṃ gantvā paṭijaggissāmāti yenāvasathāgāraṃ, tenupasaṅkamiṃsu. **Sabbasanthari**nti yathā sabbaṃ santhataṃ hoti, evaṃ santhariṃ.

149. **Dussīlo**ti asīlo nissīlo. **Sīlavipanno**ti vipannasīlo bhinnasaṃvaro. **Pamādādhikaraṇa**nti pamādakāraṇā.

Idañca suttaṃ gahaṭṭhānaṃ vasena āgataṃ pabbajitānampi pana labbhateva. Gahaṭṭho hi yena yena sippaṭṭhānena jīvitaṃ kappeti – yadi kasiyā, yadi vaṇijjāya, pāṇātipātādivasena pamatto taṃ taṃ yathākālaṃ sampādetuṃ na sakkoti, athassa mūlampi vinassati. Māghātakāle pāṇātipātaṃ pana adinnādānādīni ca karonto daṇḍavasena mahatiṃ bhogajāniṃ nigacchati. Pabbajito dussīlo ca pamādakāraṇā sīlato buddhavacanato jhānato sattaariyadhanato ca jāniṃ nigacchati.

Gahaṭṭhassa – ‘‘asuko nāma asukakule jāto dussīlo pāpadhammo pariccattaidhalokaparaloko salākabhattamattampi na detī’’ti catuparisamajjhe pāpako kittisaddo abbhuggacchati. Pabbajitassa vā – ‘‘asuko nāma nāsakkhi sīlaṃ rakkhituṃ, na buddhavacanaṃ uggahetuṃ, vejjakammādīhi jīvati, chahi agāravehi samannāgato’’ti evaṃ abbhuggacchati.

Avisāradoti gahaṭṭho tāva – ‘‘avassaṃ bahūnaṃ sannipātaṭṭhāne keci mama kammaṃ jānissanti, atha maṃ niggaṇhissantī’’ti vā, ‘‘rājakulassa vā dassantī’’ti sabhayo upasaṅkamati, maṅkubhūto pattakkhandho adhomukho aṅgulikena bhūmiṃ kasanto nisīdati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Pabbajitopi – ‘‘bahū bhikkhū sannipatitā, avassaṃ koci mama kammaṃ jānissati, atha me uposathampi pavāraṇampi ṭhapetvā sāmaññato cāvetvā nikkaḍḍhissantī’’ti sabhayo upasaṅkamati, visārado hutvā kathetuṃ na sakkoti. Ekacco pana dussīlopi dappito viya vicarati, sopi ajjhāsayena maṅku hotiyeva.

Sammūḷho kālaṅkarotīti tassa hi maraṇamañce nipannassa dussīlakamme samādāya pavattitaṭṭhānaṃ āpāthamāgacchati, so ummīletvā idhalokaṃ passati, nimīletvā paralokaṃ passati, tassa cattāro apāyā upaṭṭhahanti, sattisatena sīse pahariyamāno viya hoti. So – ‘‘vāretha, vārethā’’ti viravanto marati. Tena vuttaṃ – ‘‘sammūḷho kālaṃ karotī’’ti. Pañcamapadaṃ uttānameva.

150. **Ānisaṃsakathā** vuttavipariyāyena veditabbā.

151. **Bahudeva rattiṃ dhammiyā kathāyā**ti aññāya pāḷimuttakāya dhammikathāya ceva āvasathānumodanāya ca ākāsagaṅgaṃ otārento viya yojanappamāṇaṃ mahāmadhuṃ pīḷetvā madhupānaṃ pāyento viya bahudeva rattiṃ sandassetvā sampahaṃsetvā uyyojesi. **Abhikkantā**ti atikkantā khīṇā khayavayaṃ upetā. **Suññāgāra**nti pāṭiyekkaṃ suññāgāraṃ nāma natthi, tattheva pana ekapasse sāṇipākārena parikkhipitvā – ‘‘idha satthā vissamissatī’’ti mañcakaṃ paññapesuṃ. Bhagavā – ‘‘catūhipi iriyāpathehi paribhuttaṃ etesaṃ mahapphalaṃ bhavissatī’’ti tattha sīhaseyyaṃ kappesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘suññāgāraṃ pāvisī’’ti.

Pāṭaliputtanagaramāpanavaṇṇanā

152. **Sunidhavassakārā**ti sunidho ca vassakāro ca dve brāhmaṇā. **Magadhamahāmattā**ti magadharañño mahāmattā mahāamaccā, magadharaṭṭhe vā mahāmattā mahatiyā issariyamattāya samannāgatāti **magadhamahāmattā. Pāṭaligāme nagara**nti pāṭaligāmaṃ nagaraṃ katvā māpenti. **Vajjīnaṃ paṭibāhāyā**ti vajjirājakulānaṃ āyamukhapacchindanatthaṃ. **Sahassevā**ti ekekavaggavasena sahassaṃ sahassaṃ hutvā. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. **Cittāni namanti nivesanāni māpetu**nti raññañca rājamahāmattānañca nivesanāni māpetuṃ vatthuvijjāpāṭhakānaṃ cittāni namanti. Te kira attano sippānubhāvena heṭṭhā pathaviyaṃ tiṃsahatthamatte ṭhāne – ‘‘idha nāgaggāho, idha yakkhaggāho, idha bhūtaggāho, pāsāṇo vā khāṇuko vā atthī’’ti passanti. Te tadā sippaṃ jappitvā devatāhi saddhiṃ mantayamānā viya māpenti. Athavā nesaṃ sarīre devatā adhimuccitvā tattha tattha nivesanāni māpetuṃ cittaṃ nāmenti. Tā catūsu koṇesu khāṇuke koṭṭetvā vatthumhi gahitamatte paṭivigacchanti. Saddhānaṃ kulānaṃ saddhā devatā tathā karonti, assaddhānaṃ kulānaṃ assaddhā devatāva. Kiṃ kāraṇā? Saddhānañhi evaṃ hoti – ‘‘idha manussā nivesanaṃ māpetvā paṭhamaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā maṅgalaṃ vaḍḍhāpessanti. Atha mayaṃ sīlavantānaṃ dassanaṃ, dhammakathaṃ, pañhāvissajjanaṃ, anumodanañca sotuṃ labhissāma, manussā dānaṃ datvā amhākaṃ pattiṃ dassantī’’ti.

Tāvatiṃsehīti yathā hi ekasmiṃ kule ekaṃ paṇḍitamanussaṃ, ekasmiṃ vā vihāre ekaṃ bahussutabhikkhuṃ upādāya – ‘‘asukakule manussā paṇḍitā, asukavihāre bhikkhū bahussutā’’ti saddo abbhuggacchati, evameva sakkaṃ devarājānaṃ vissakammañca devaputtaṃ upādāya – ‘‘tāvatiṃsā paṇḍitā’’ti saddo abbhuggato. Tenāha – ‘‘tāvatiṃsehī’’ti. Tāvatiṃsehi saddhiṃ mantetvāpi viya māpentīti attho.

Yāvatā ariyaṃ āyatananti yattakaṃ ariyakamanussānaṃ osaraṇaṭṭhānaṃ nāma atthi. **Yāvatā vaṇippatho**ti yattakaṃ vāṇijānaṃ ābhatabhaṇḍassa rāsivaseneva kayavikkayaṭṭhānaṃ nāma, vāṇijānaṃ vasanaṭṭhānaṃ vā atthi. **Idaṃ agganagara**nti tesaṃ ariyāyatanavaṇippathānaṃ idaṃ agganagaraṃ jeṭṭhakaṃ pāmokkhaṃ bhavissatīti. **Puṭabhedana**nti bhaṇḍapuṭabhedanaṭṭhānaṃ, bhaṇḍabhaṇḍikānaṃ mocanaṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Sakalajambudīpe aladdhabhaṇḍampi hi idheva labhissanti, aññattha vikkayena agacchantampi ca idheva gamissati. Tasmā idheva puṭaṃ bhindissantīti attho. Catūsu hi dvāresu cattāri sabhāyaṃ ekanti evaṃ divase divase pañcasatasahassāni uṭṭhahissantīti dasseti.

Aggito vātiādīsu cakārattho vā-saddo. Agginā ca udakena ca mithubhedena ca nassissatīti attho. Ekakoṭṭhāso agginā nassissati, nibbāpetuṃ na sakkhissanti. Ekaṃ gaṅgā gahetvā gamissati. Eko – ‘‘iminā akathitaṃ amussa, amunā akathitaṃ imassā’’ti vadantānaṃ pisuṇavācānaṃ vasena bhinnānaṃ manussānaṃ aññamaññabhedeneva nassissatīti attho. Iti vatvā bhagavā paccūsakāle gaṅgāya tīraṃ gantvā katamukhadhovano bhikkhācāravelaṃ āgamayamāno nisīdi.

153. Sunidhavassakārāpi – ‘‘amhākaṃ rājā samaṇassa gotamassa upaṭṭhāko, so amhe pucchissati, ‘satthā kira pāṭaligāmaṃ agamāsi, tassa santikaṃ upasaṅkamittha, na upasaṅkamitthā’ti. Upasaṅkamimhāti ca vutte – ‘nimantayittha, na nimantayitthā’ti ca pucchissati. Na nimantayimhāti ca vutte amhākaṃ dosaṃ āropetvā niggaṇhissati. Idaṃ cāpi mayaṃ āgataṭṭhāne nagaraṃ māpema, samaṇassa kho pana gotamassa gatagataṭṭhāne kāḷakaṇṇisattā paṭikkamanti, taṃ mayaṃ nagaramaṅgalaṃ vadāpessāmā’’ti cintetvā satthāraṃ upasaṅkamitvā nimantayiṃsu. Tasmā – ‘‘atha kho sunidhavassakārā’’tiādi vuttaṃ.

Pubbaṇhasamayanti pubbaṇhakāle. **Nivāsetvā**ti gāmappavesananīhārena nivāsanaṃ nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā. **Pattacīvaramādāyā**ti pattañca cīvarañca ādiyitvā kāyappaṭibaddhaṃ katvā.

Sīlavantetthāti sīlavante ettha. **Saññate**ti kāyavācāmanehi saññate.

Tāsaṃ dakkhiṇamādiyeti saṅghassa dinne cattāro paccaye tāsaṃ gharadevatānaṃ ādiseyya, pattiṃ dadeyya. **Pūjitā pūjayantī**ti – ‘‘ime manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, evampi no pattiṃ dentī’’ti ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karothāti suṭṭhu ārakkhaṃ karonti. **Mānitā mānayantī**ti kālānukālaṃ balikammakaraṇena mānitā ‘‘ete manussā amhākaṃ ñātakāpi na honti, catumāsachamāsantare no balikammaṃ karontī’’ti mānenti, mānentiyo uppannaṃ parissayaṃ haranti.

Tato nanti tato naṃ paṇḍitajātikaṃ manussaṃ. **Orasa**nti ure ṭhapetvā saṃvaḍḍhitaṃ, yathā mātā orasaṃ puttaṃ anukampati, uppannaparissayaharaṇatthameva tassa vāyamati, evaṃ anukampantīti attho. **Bhadrāni passatī**ti sundarāni passati.

154. **Uḷumpa**nti pāragamanatthāya āṇiyo koṭṭetvā kataṃ. **Kulla**nti valliādīhi bandhitvā kataṃ.

‘‘Ye taranti aṇṇava’’nti gāthāya **aṇṇava**nti sabbantimena paricchedena yojanamattaṃ gambhīrassa ca puthulassa ca udakaṭṭhānassetaṃ adhivacanaṃ. **Sara**nti idha nadī adhippetā. Idaṃ vuttaṃ hoti, ye gambhīravitthataṃ taṇhāsaraṃ taranti, te ariyamaggasaṅkhātaṃ setuṃ katvāna. **Visajja pallalāni** anāmasitvā udakabharitāni ninnaṭṭhānāni. Ayaṃ pana idaṃ appamattakaṃ taritukāmopi kullañhi jano pabandhati. Buddhā ca buddhasāvakā ca vināyeva kullena tiṇṇā medhāvino janāti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Ariyasaccakathāvaṇṇanā

155. **Koṭigāmo**ti mahāpanādassa pāsādakoṭiyaṃ katagāmo. **Ariyasaccāna**nti ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ. **Ananubodhā**ti abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhā**ti appaṭivijjhanena. **Sandhāvita**nti bhavato bhavaṃ gamanavasena sandhāvitaṃ. **Saṃsarita**nti punappunaṃ gamanāgamanavasena saṃsaritaṃ. **Mamañceva tumhākañcā**ti mayā ca tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitaṃ saṃsarita**nti sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ mamañceva tumhākañca ahosīti emamettha attho veditabbo. **Bhavanetti samūhatā**ti bhavato bhavaṃ nayanasamatthā taṇhārajju suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

Anāvattidhammasambodhiparāyaṇavaṇṇanā

156. **Nātikā**ti ekaṃ taḷākaṃ nissāya dvinnaṃ cūḷapitumahāpituputtānaṃ dve gāmā. **Nātike**ti ekasmiṃ ñātigāmake. **Giñjakāvasathe**ti iṭṭhakāmaye āvasathe.

157. **Orambhāgiyāna**nti heṭṭhābhāgiyānaṃ, kāmabhaveyeva paṭisandhiggāhāpakānanti attho. Oranti laddhanāmehi vā tīhi maggehi pahātabbānītipi **orambhāgiyāni.** Tattha kāmacchando, byāpādoti imāni dve samāpattiyā vā avikkhambhitāni, maggena vā asamucchinnāni nibbattavasena uddhaṃ bhāgaṃ rūpabhavañca arūpabhavañca gantuṃ na denti. Sakkāyadiṭṭhiādīni tīṇi tattha nibbattampi ānetvā puna idheva nibbattāpentīti sabbānipi orambhāgiyāneva. **Anāvattidhammā**ti paṭisandhivasena anāgamanasabhāvā.

Rāgadosamohānaṃ tanuttāti ettha kadāci karahaci uppattiyā ca, pariyuṭṭhānamandatāya cāti dvedhāpi tanubhāvo veditabbo. Sakadāgāmissa hi puthujjanānaṃ viya abhiṇhaṃ rāgādayo nuppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca puthujjanānaṃ viya bahalabahalā nuppajjanti, makkhikāpattaṃ viya tanukatanukā uppajjanti. Dīghabhāṇakatipiṭakamahāsīvatthero panāha – ‘‘yasmā sakadāgāmissa puttadhītaro honti, orodhā ca honti, tasmā bahalā kilesā. Idaṃ pana bhavatanukavasena kathita’’nti. Taṃ aṭṭhakathāyaṃ – ‘‘sotāpannassa sattabhave ṭhapetvā aṭṭhame bhave bhavatanukaṃ natthi. Sakadāgāmissa dve bhave ṭhapetvā pañcasu bhavesu bhavatanukaṃ natthi. Anāgāmissa rūpārūpabhave ṭhapetvā kāmabhave bhavatanukaṃ natthi. Khīṇāsavassa kismiñci bhave bhavatanukaṃ natthī’’ti vuttattā paṭikkhittaṃ hoti.

Imaṃ lokanti imaṃ kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ. Ayañcettha adhippāyo, sace hi manussesu sakadāgāmiphalaṃ patto devesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ manussalokaṃ āgantvā sacchikaroti. Devesu sakadāgāmiphalaṃ pattopi sace manussesu nibbattitvā arahattaṃ sacchikaroti, iccetaṃ kusalaṃ. Asakkonto pana avassaṃ devalokaṃ gantvā sacchikarotīti.

Avinipātadhammoti ettha vinipatanaṃ vinipāto, nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo. Catūsu apāyesu avinipātadhammo catūsu apāyesu avinipātasabhāvoti attho. **Niyato**ti dhammaniyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi paraṃ ayanaṃ assa gati paṭisaraṇaṃ avassaṃ pattabbāti sambodhiparāyaṇo.

Dhammādāsadhammapariyāyavaṇṇanā

158. **Vihesā**ti tesaṃ tesaṃ ñāṇagatiṃ ñāṇūpapattiṃ ñāṇābhisamparāyaṃ olokentassa kāyakilamathova esa, ānanda, tathāgatassāti dīpeti, cittavihesā pana buddhānaṃ natthi. **Dhammādāsa**nti dhammamayaṃ ādāsaṃ. **Yenā**ti yena dhammādāsena samannāgato. **Khīṇāpāyaduggativinipāto**ti idaṃ nirayādīnaṃyeva vevacanavasena vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisaṅkhātato ayato apetattā **apāyā.** Dukkhassa gati paṭisaraṇanti **duggati.** Ye dukkaṭakārino, te ettha vivasā nipatantīti **vinipātā.**

Aveccappasādenāti buddhaguṇānaṃ yathābhūtato ñātattā acalena accutena pasādena. Upari padadvayepi eseva nayo. **Itipi so bhagavā**tiādīnaṃ pana vitthāro visuddhimagge vutto.

Ariyakantehīti ariyānaṃ kantehi piyehi manāpehi. Pañca sīlāni hi ariyasāvakānaṃ kantāni honti, bhavantarepi avijahitabbato. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sabbopi panettha saṃvaro labbhatiyeva.

Sotāpannohamasmīti idaṃ desanāsīsameva. Sakadāgāmiādayopi pana sakadāgāmīhamasmītiādinā nayena byākaronti yevāti. Sabbesampi hi sikkhāpadāvirodhena yuttaṭṭhāne byākaraṇaṃ anuññātameva hoti.

Ambapālīgaṇikāvatthuvaṇṇanā

161. **Vesāliyaṃ viharatī**ti ettha tena kho pana samayena vesālī iddhā ceva hoti phītācātiādinā khandhake vuttanayena vesāliyā sampannabhāvo veditabbo. **Ambapālivane**ti ambapāliyā gaṇikāya uyyānabhūte ambavane. **Sato bhikkhave**ti bhagavā ambapālidassane satipaccupaṭṭhānatthaṃ visesato idha satipaṭṭhānadesanaṃ ārabhi. Tattha saratīti **sato.** Sampajānātīti **sampajāno.** Satiyā ca sampajaññena ca samannāgato hutvā vihareyyāti attho. **Kāye kāyānupassī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ mahāsatipaṭṭhāne vakkhāma.

Nīlāti idaṃ sabbasaṅgāhakaṃ. **Nīlavaṇṇā**tiādi tasseva vibhāgadassanaṃ. Tattha na tesaṃ pakativaṇṇo nīlo, nīlavilepanavilittattā panetaṃ vuttaṃ. **Nīlavatthā**ti paṭadukūlakoseyyādīnipi tesaṃ nīlāneva honti. **Nīlālaṅkārā**ti nīlamaṇīhi nīlapupphehi alaṅkatā, rathāpi tesaṃ nīlamaṇikhacitā nīlavatthaparikkhittā nīladdhajā nīlavammikehi nīlābharaṇehi nīlaassehi yuttā, patodalaṭṭhiyopi nīlā yevāti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Parivaṭṭesī**ti pahari. **Kiṃ je ambapālī**ti jeti ālapanavacanaṃ, bhoti ambapāli, kiṃ kāraṇāti vuttaṃ hoti. ‘‘Kiñcā’’tipi pāṭho, ayamevettha attho. **Sāhāra**nti sajanapadaṃ. **Aṅguliṃ phoṭesu**nti aṅguliṃ cālesuṃ. **Ambakāyā**ti itthikāya.

Yesanti karaṇatthe sāmivacanaṃ, yehi adiṭṭhāti vuttaṃ hoti. **Olokethā**ti passatha. **Avalokethā**ti punappunaṃ passatha. **Upasaṃharathā**ti upanetha. Imaṃ licchaviparisaṃ tumhākaṃ cittena tāvatiṃsasadisaṃ upasaṃharatha upanetha allīyāpetha. Yatheva tāvatiṃsā abhirūpā pāsādikā nīlādinānāvaṇṇā, evamime licchavirājānopīti tāvatiṃsehi samake katvā passathāti attho.

Kasmā pana bhagavā anekasatehi suttehi cakkhādīnaṃ rūpādīsu nimittaggāhaṃ paṭisedhetvā idha mahantena ussāhena nimittaggāhe uyyojetīti? Hitakāmatāya. Tatra kira ekacce bhikkhū osannavīriyā, tesaṃ sampattiyā palobhento – ‘‘appamādena samaṇadhammaṃ karontānaṃ evarūpā issariyasampatti sulabhā’’ti samaṇadhamme ussāhajananatthaṃ āha. Aniccalakkhaṇavibhāvanatthañcāpi evamāha. Nacirasseva hi sabbepime ajātasattussa vasena vināsaṃ pāpuṇissanti. Atha nesaṃ rajjasirisampattiṃ disvā ṭhitabhikkhū – ‘‘tathārūpāyapi nāma sirisampattiyā vināso paññāyissatī’’ti aniccalakkhaṇaṃ bhāvetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇissantīti aniccalakkhaṇavibhāvanatthaṃ āha.

Adhivāsetūti ambapāliyā nimantitabhāvaṃ ñatvāpi kasmā nimantentīti? Asaddahanatāya ceva vattasīsena ca. Sā hi dhuttā itthī animantetvāpi nimantemīti vadeyyāti tesaṃ cittaṃ ahosi, dhammaṃ sutvā gamanakāle ca nimantetvā gamanaṃ nāma manussānaṃ vattameva.

Veḷuvagāmavassūpagamanavaṇṇanā

163. **Veḷuvagāmako**ti vesāliyā samīpe veḷuvagāmo. **Yathāmitta**ntiādīsu mittā mittāva. **Sandiṭṭhā**ti tattha tattha saṅgamma diṭṭhamattā nātidaḷhamittā. **Sambhattā**ti suṭṭhu bhattā sinehavanto daḷhamittā. Yesaṃ yesaṃ yattha yattha evarūpā bhikkhū atthi, te te tattha tattha vassaṃ upethāti attho. Kasmā evamāha? Tesaṃ phāsuvihāratthāya. Tesañhi veḷuvagāmake senāsanaṃ nappahoti, bhikkhāpi mandā. Samantā vesāliyā pana bahūni senāsanāni, bhikkhāpi sulabhā, tasmā evamāha. Atha kasmā – ‘‘yathāsukhaṃ gacchathā’’ti na vissajjesi? Tesaṃ anukampāya. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ahaṃ dasamāsamattaṃ ṭhatvā parinibbāyissāmi, sace ime dūraṃ gacchissanti, mama parinibbānakāle daṭṭhuṃ na sakkhissanti. Atha nesaṃ – ‘‘satthā parinibbāyanto amhākaṃ satimattampi na adāsi, sace jāneyyāma, evaṃ na dūre vaseyyāmā’’ti vippaṭisāro bhaveyya. Vesāliyā samantā pana vasantā māsassa aṭṭha vāre āgantvā dhammaṃ suṇissanti, sugatovādaṃ labhissantī’’ti na vissajjesi.

164. **Kharo**ti pharuso. **Ābādho**ti visabhāgarogo. **Bāḷhā**ti balavatiyo. **Māraṇantikā**ti maraṇantaṃ maraṇasantikaṃ pāpanasamatthā. **Sato sampajāno adhivāsesī**ti satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā adhivāsesi. **Avihaññamāno**ti vedanānuvattanavasena aparāparaṃ parivattanaṃ akaronto apīḷiyamāno adukkhiyamānova adhivāsesi. **Anāmantetvā**ti ajānāpetvā. **Anapaloketvā**ti na apaloketvā ovādānusāsaniṃ adatvāti vuttaṃ hoti. **Vīriyenā**ti pubbabhāgavīriyena ceva phalasamāpattivīriyena ca. **Paṭipaṇāmetvā**ti vikkhambhetvā. **Jīvitasaṅkhāra**nti ettha jīvitampi jīvitasaṅkhāro. Yena jīvitaṃ saṅkhariyati chijjamānaṃ ghaṭetvā ṭhapiyati, so phalasamāpattidhammopi jīvitasaṅkhāro. So idha adhippeto. **Adhiṭṭhāyā**ti adhiṭṭhahitvā pavattetvā, jīvitaṭṭhapanasamatthaṃ phalasamāpattiṃ samāpajjeyyanti ayamettha saṅkhepattho.

Kiṃ pana bhagavā ito pubbe phalasamāpattiṃ na samāpajjatīti? Samāpajjati. Sā pana khaṇikasamāpatti. Khaṇikasamāpatti ca antosamāpattiyaṃyeva vedanaṃ vikkhambheti, samāpattito vuṭṭhitamattassa kaṭṭhapātena vā kaṭhalapātena vā chinnasevālo viya udakaṃ puna sarīraṃ vedanā ajjhottharati. Yā pana rūpasattakaṃ arūpasattakañca niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā mahāvipassanāvasena samāpannā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhambheti. Yathā nāma purisena pokkharaṇiṃ ogāhetvā hatthehi ca pādehi ca suṭṭhu apabyūḷho sevālo cirena udakaṃ ottharati; evameva tato vuṭṭhitassa cirena vedanā uppajjati. Iti bhagavā taṃ divasaṃ mahābodhipallaṅke abhinavavipassanaṃ paṭṭhapento viya rūpasattakaṃ arūpasattakaṃ niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvā cuddasahākārehi sannetvā mahāvipassanāya vedanaṃ vikkhambhetvā – ‘‘dasamāse mā uppajjitthā’’ti samāpattiṃ samāpajji. Samāpattivikkhambhitā vedanā dasamāse na uppajji yeva.

Gilānā vuṭṭhitoti gilāno hutvā puna vuṭṭhito. **Madhurakajāto viyā**ti sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo sūle uttāsitapuriso viya. **Na pakkhāyantī**ti nappakāsanti, nānākārato na upaṭṭhahanti. **Dhammāpi maṃ na paṭibhantī**ti satipaṭṭhānādidhammā mayhaṃ pākaṭā na hontīti dīpeti. Tantidhammā pana therassa supaguṇā. **Na udāharatī**ti pacchimaṃ ovādaṃ na deti. Taṃ sandhāya vadati.

165. **Anantaraṃ abāhira**nti dhammavasena vā puggalavasena vā ubhayaṃ akatvā. ‘‘Ettakaṃ dhammaṃ parassa na desessāmī’’ti hi cintento dhammaṃ abbhantaraṃ karoti nāma. ‘‘Ettakaṃ parassa desessāmī’’ti cintento dhammaṃ bāhiraṃ karoti nāma. ‘‘Imassa puggalassa desessāmī’’ti cintento pana puggalaṃ abbhantaraṃ karoti nāma. ‘‘Imassa na desessāmī’’ti cintento puggalaṃ bāhiraṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā desitoti attho. **Ācariyamuṭṭhī**ti yathā bāhirakānaṃ ācariyamuṭṭhi nāma hoti. Daharakāle kassaci akathetvā pacchimakāle maraṇamañce nipannā piyamanāpassa antevāsikassa kathenti, evaṃ tathāgatassa – ‘‘idaṃ mahallakakāle pacchimaṭṭhāne kathessāmī’’ti muṭṭhiṃ katvā ‘‘pariharissāmī’’ti ṭhapitaṃ kiñci natthīti dasseti.

Ahaṃ bhikkhusaṅghanti ahameva bhikkhusaṅghaṃ pariharissāmīti vā **mamuddesiko**ti ahaṃ uddisitabbaṭṭhena uddeso assāti mamuddesiko. Maṃyeva uddisitvā mama paccāsīsamāno bhikkhusaṅgho hotu, mama accayena vā mā ahesuṃ, yaṃ vā taṃ vā hotūti iti vā yassa assāti attho. **Na evaṃ hotī**ti bodhipallaṅkeyeva issāmacchariyānaṃ vihatattā evaṃ na hoti. **Sa ki**nti so kiṃ. **Āsītiko**ti asītisaṃvacchariko. Idaṃ pacchimavayaanuppattabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. **Veṭhamissakenā**ti bāhabandhacakkabandhādinā paṭisaṅkharaṇena veṭhamissakena. **Maññe**ti jiṇṇasakaṭaṃ viya veṭhamissakena maññe yāpeti. Arahattaphalaveṭhanena catuiriyāpathakappanaṃ tathāgatassa hotīti dasseti.

Idāni tamatthaṃ pakāsento **yasmiṃ, ānanda, samaye**tiādimāha. Tattha **sabbanimittāna**nti rūpanimittādīnaṃ. **Ekaccānaṃ vedanāna**nti lokiyānaṃ vedanānaṃ. **Tasmātihānandā**ti yasmā iminā phalasamāpattivihārena phāsu hoti, tasmā tumhepi tadatthāya evaṃ viharathāti dasseti. **Attadīpā**ti mahāsamuddagatadīpaṃ viya attānaṃ dīpaṃ patiṭṭhaṃ katvā viharatha. **Attasaraṇā**ti attagatikāva hotha, mā aññagatikā. **Dhammadīpadhammasaraṇa**padesupi eseva nayo. **Tamatagge**ti tamaagge. Majjhe takāro padasandhivasena vutto. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘ime aggatamāti tamataggā’’ti. Evaṃ sabbaṃ tamayogaṃ chinditvā ativiya agge uttamabhāve ete, ānanda, mama bhikkhū bhavissanti. Tesaṃ atiagge bhavissanti, ye keci sikkhākāmā, sabbepi te catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissantīti arahattanikūṭena desanaṃ saṅgaṇhāti.

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nimittobhāsakathāvaṇṇanā

166. **Vesāliṃ piṇḍāya pāvisī**ti kadā pāvisi? Ukkacelato nikkhamitvā vesāliṃ gatakāle. Bhagavā kira vuṭṭhavasso veḷuvagāmakā nikkhamitvā sāvatthiṃ gamissāmīti āgatamaggeneva paṭinivattanto anupubbena sāvatthiṃ patvā jetavanaṃ pāvisi. Dhammasenāpati bhagavato vattaṃ dassetvā divāṭṭhānaṃ gato. So tattha antevāsikesu vattaṃ dassetvā paṭikkantesu divāṭṭhānaṃ sammajjitvā cammakkhaṇḍaṃ paññapetvā pāde pakkhāletvā pallaṅkaṃ ābhujitvā phalasamāpattiṃ pāvisi. Athassa yathāparicchedena tato vuṭṭhitassa ayaṃ parivitakko udapādi – ‘‘buddhā nu kho paṭhamaṃ parinibbāyanti, agasāvakā nu kho’’ti? Tato – ‘‘aggasāvakā paṭhama’’nti ñatvā attano āyusaṅkhāraṃ olokesi. So – ‘‘sattāhameva me āyusaṅkhāro pavattatī’’ti ñatvā – ‘‘kattha parinibbāyissāmī’’ti cintesi. Tato – **‘‘rāhulo** tāvatiṃsesu parinibbuto, **aññāsikoṇḍaññatthero** chaddantadahe, ahaṃ kattha parinibbāyissāmī’’ti puna cintento mātaraṃ ārabbha satiṃ uppādesi – ‘‘mayhaṃ mātā sattannaṃ arahantānaṃ mātā hutvāpi buddhadhammasaṅghesu appasannā, atthi nu kho tassā upanissayo, natthi nu kho’’ti āvajjetvā sotāpattimaggassa upanissayaṃ disvā – ‘‘kassa desanāya abhisamayo bhavissatī’’ti olokento – ‘‘mameva dhammadesanāya bhavissati, na aññassa. Sace kho panāhaṃ appossukko bhaveyyaṃ, bhavissanti me vattāro – ‘sāriputtatthero avasesajanānampi avassayo hoti. Tathā hissa samacittasuttadesanādivase (a. ni. 1.37) koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā. Tayo magge paṭividdhadevatānaṃ gaṇanā natthi. Aññesu ca ṭhānesu anekā abhisamayā dissanti. Thereva cittaṃ pasādetvā sagge nibbattāneva asītikulasahassāni. So dāni sakamātumicchādassanamattampi harituṃ nāsakkhī’ti. Tasmā mātaraṃ micchādassanā mocetvā jātovarakeyeva parinibbāyissāmī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā – ‘‘ajjeva bhagavantaṃ anujānāpetvā nikkhamissāmī’’ti cundattheraṃ āmantesi. ‘‘Āvuso, cunda, amhākaṃ pañcasatāya bhikkhuparisāya saññaṃ dehi – ‘gaṇhathāvuso pattacīvarāni, dhammasenāpati nāḷakagāmaṃ gantukāmo’ti’’. Thero tathā akāsi. Bhikkhū senāsanaṃ saṃsāmetvā pattacīvaramādāya therassa santikaṃ āgamaṃsu. Thero senāsanaṃ saṃsāmetvā divāṭṭhānaṃ sammajjitvā divāṭṭhānadvāre ṭhatvā divāṭṭhānaṃ olokento – ‘‘idaṃ dāni pacchimadassanaṃ, puna āgamanaṃ natthī’’ti pañcasatabhikkhuparivuto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā vanditvā etadavoca –

‘‘Chinno dāni bhavissāmi, lokanātha mahāmuni;
Gamanāgamanaṃ natthi, pacchimā vandanā ayaṃ.

Jīvitaṃ appakaṃ mayhaṃ, ito sattāhamaccaye;
Nikkhipeyyāmahaṃ dehaṃ, bhāravoropanaṃ yathā.

Anujānātu me bhante, bhagavā, anujānātu sugato;
Parinibbānakālo me, ossaṭṭho āyusaṅkhāro’’ti.

Buddhā pana yasmā ‘‘parinibbāhī’’ti vutte maraṇasaṃvaṇṇanaṃ saṃvaṇṇenti nāma, ‘‘mā parinibbāhī’’ti vutte vaṭṭassa guṇaṃ kathentīti micchādiṭṭhikā dosaṃ āropessanti, tasmā tadubhayampi na vadanti. Tena naṃ bhagavā āha – ‘‘kattha parinibbāyissasi sāriputtā’’ti? ‘‘Atthi, bhante, magadhesu nāḷakagāme jātovarako, tatthāhaṃ parinibbāyissāmī’’ti vutte ‘‘yassa dāni tvaṃ, sāriputta, kālaṃ maññasi, idāni pana te jeṭṭhakaniṭṭhabhātikānaṃ tādisassa bhikkhuno dassanaṃ dullabhaṃ bhavissatīti desehi tesaṃ dhamma’’nti āha.

Thero – ‘‘satthā mayhaṃ iddhivikubbanapubbaṅgamaṃ dhammadesanaṃ paccāsīsatī’’ti ñatvā bhagavantaṃ vanditvā tālappamāṇaṃ abbhuggantvā puna oruyha bhagavantaṃ vanditvā sattatālappamāṇe antalikkhe ṭhito iddhivikubbanaṃ dassetvā dhammaṃ desesi. Sakalanagaraṃ sannipati. Thero oruyha bhagavantaṃ vanditvā ‘‘gamanakālo me, bhante’’ti āha. Bhagavā ‘‘dhammasenāpatiṃ paṭipādessāmī’’ti dhammāsanā uṭṭhāya gandhakuṭiabhimukho gantvā maṇiphalake aṭṭhāsi. Thero tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā catūsu ṭhānesu vanditvā – ‘‘bhagavā ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa upari anomadassisammāsambuddhassa pādamūle nipatitvā tumhākaṃ dassanaṃ patthesiṃ. Sā me patthanā samiddhā, diṭṭhā tumhe, taṃ paṭhamadassanaṃ, idaṃ pacchimadassanaṃ. Puna tumhākaṃ dassanaṃ natthī’’ti – vatvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ paggayha yāva dassanavisayo, tāva abhimukhova paṭikkamitvā ‘‘ito paṭṭhāya cutipaṭisandhivasena kismiñci ṭhāne gamanāgamanaṃ nāma natthī’’ti vanditvā pakkāmi. Udakapariyantaṃ katvā mahābhūmicālo ahosi. Bhagavā parivāretvā ṭhite bhikkhū āha – ‘‘anugacchatha, bhikkhave, tumhākaṃ jeṭṭhabhātika’’nti. Bhikkhū yāva dvārakoṭṭhakā agamaṃsu. Thero – ‘‘tiṭṭhatha, tumhe āvuso, appamattā hothā’’ti nivattāpetvā attano parisāyeva saddhiṃ pakkāmi. Manussā – ‘‘pubbe ayyo paccāgamanacārikaṃ carati, idaṃ dāni gamanaṃ na puna paccāgamanāyā’’ti paridevantā anubandhiṃsu. Tepi ‘‘appamattā hotha āvuso, evaṃbhāvino nāma saṅkhārā’’ti nivattāpesi.

Atha kho āyasmā sāriputto antarāmagge sattāhaṃ manussānaṃ anuggahaṃ karonto sāyaṃ nāḷakagāmaṃ patvā gāmadvāre nigrodharukkhamūle aṭṭhāsi. Atha uparevato nāma therassa bhāgineyyo bahigāmaṃ gacchanto theraṃ disvā upasaṅkamitvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero taṃ āha – ‘‘atthi gehe te ayyikā’’ti? Āma, bhanteti. Gaccha amhākaṃ idhāgatabhāvaṃ ārocehi. ‘‘Kasmā āgato’’ti ca vutte ‘‘ajja kira ekadivasaṃ antogāme bhavissati, jātovarakaṃ paṭijaggatha, pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ nivāsanaṭṭhānaṃ jānāthā’’ti. So gantvā ‘‘ayyike, mayhaṃ mātulo āgato’’ti āha. Idāni kuhinti? Gāmadvāreti. Ekakova, aññopi koci atthīti? Atthi pañcasatā bhikkhūti. Kiṃ kāraṇā āgatoti? So taṃ pavattiṃ ārocesi. Brāhmaṇī – ‘‘kiṃ nu kho ettakānaṃ vasanaṭṭhānaṃ paṭijaggāpeti, daharakāle pabbajitvā mahallakakāle gihī hotukāmo’’ti cintentī jātovarakaṃ paṭijaggāpetvā pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ kāretvā daṇḍadīpikāyo jāletvā therassa pāhesi.

Thero bhikkhūhi saddhiṃ pāsādaṃ abhiruhi. Abhiruhitvā ca jātovarakaṃ pavisitvā nisīdi. Nisajjeva – ‘‘tumhākaṃ vasanaṭṭhānaṃ gacchathā’’ti bhikkhū uyyojesi. Tesu gatamattesuyeva therassa kharo ābādho uppajji, lohitapakkhandikā māraṇantikā vedanā vattanti, ekaṃ bhājanaṃ pavisati, ekaṃ nikkhamati. Brāhmaṇī – ‘‘mama puttassa pavatti mayhaṃ na ruccatī’’ti attano vasanagabbhadvāraṃ nissāya aṭṭhāsi. Cattāro mahārājāno ‘‘dhammasenāpati kuhiṃ viharatī’’ti olokentā ‘‘nāḷakagāme jātovarake parinibbānamañce nipanno, pacchimadassanaṃ gamissāmā’’ti āgamma vanditvā aṭṭhaṃsu. Thero – ke tumheti? Mahārājāno, bhanteti. Kasmā āgatatthāti? Gilānupaṭṭhākā bhavissāmāti. Hotu, atthi gilānupaṭṭhāko, gacchatha tumheti uyyojesi. Tesaṃ gatāvasāne teneva nayena sakko devānamindo, tasmiṃ gate suyāmādayo mahābrahmā ca āgamiṃsu. Tepi tatheva thero uyyojesi.

Brāhmaṇī devatānaṃ āgamanañca gamanañca disvā – ‘‘ke nu kho ete mama puttaṃ vanditvā gacchantī’’ti therassa gabbhadvāraṃ gantvā – ‘‘tāta, cunda, kā pavattī’’ti pucchi. So taṃ pavattiṃ ācikkhitvā – ‘‘mahāupāsikā, bhante āgatā’’ti āha. Thero kasmā avelāya āgatatthāti pucchi. Sā tuyhaṃ tāta dassanatthāyāti vatvā ‘‘tāta ke paṭhamaṃ āgatā’’ti pucchi. Cattāro mahārājāno, upāsiketi. Tāta, tvaṃ catūhi mahārājehi mahantataroti? Ārāmikasadisā ete upāsike, amhākaṃ satthu paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya khaggahatthā hutvā ārakkhaṃ akaṃsūti. Tesaṃ tāta, gatāvasāne ko āgatoti? Sakko devānamindoti. Devarājatopi tvaṃ tāta, mahantataroti? Bhaṇḍagāhakasāmaṇerasadiso esa upāsike, amhākaṃ satthu tāvatiṃsato otaraṇakāle pattacīvaraṃ gahetvā otiṇṇoti. Tassa tāta gatāvasāne jotamāno viya ko āgatoti? Upāsike tuyhaṃ bhagavā ca satthā ca mahābrahmā nāma esoti. Mayhaṃ bhagavato mahābrahmatopi tvaṃ tāta mahantataroti? Āma upāsike, ete nāma kira amhākaṃ satthu jātadivase cattāro mahābrahmāno mahāpurisaṃ suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsūti.

Atha brāhmaṇiyā – ‘‘puttassa tāva me ayaṃ ānubhāvo, kīdiso vata mayhaṃ puttassa bhagavato satthu ānubhāvo bhavissatī’’ti cintayantiyā sahasā pañcavaṇṇā pīti uppajjitvā sakalasarīre phari. Thero – ‘‘uppannaṃ me mātu pītisomanassaṃ, ayaṃ dāni kālo dhammadesanāyā’’ti cintetvā – ‘‘kiṃ cintesi mahāupāsike’’ti āha. Sā – ‘‘puttassa tāva me ayaṃ guṇo, satthu panassa kīdiso guṇo bhavissatīti idaṃ, tāta, cintemī’’ti āha. Mahāupāsike, mayhaṃ satthu jātakkhaṇe, mahābhinikkhamane, sambodhiyaṃ, dhammacakkappavattane ca dasasahassilokadhātu kampittha, sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena samo nāma natthi, itipi so bhagavāti vitthāretvā buddhaguṇappaṭisaṃyuttaṃ dhammadesanaṃ kathesi.

Brāhmaṇī piyaputtassa dhammadesanāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāya puttaṃ āha – ‘‘tāta, upatissa, kasmā evamakāsi, evarūpaṃ nāma amataṃ mayhaṃ ettakaṃ kālaṃ na adāsī’’ti. Thero – ‘‘dinnaṃ dāni me mātu rūpasāriyā brāhmaṇiyā posāvanikamūlaṃ, ettakena vaṭṭissatī’’ti cintetvā ‘‘gaccha mahāupāsike’’ti brāhmaṇiṃ uyyojetvā ‘‘cunda kā velā’’ti āha. Balavapaccūsakālo, bhanteti. Tena hi bhikkhusaṅghaṃ sannipātehīti. Sannipatito, bhante, saṅghoti. Maṃ ukkhipitvā nisīdāpehi cundāti ukkhipitvā nisīdāpesi. Thero bhikkhū āmantesi – ‘‘āvuso catucattālīsaṃ vo vassāni mayā saddhiṃ vicarantānaṃ yaṃ me kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā na rocetha, khamatha taṃ āvusoti. Ettakaṃ, bhante, amhākaṃ chāyā viya tumhe amuñcitvā vicarantānaṃ aruccanakaṃ nāma natthi, tumhe pana amhākaṃ khamathāti. Atha thero aruṇasikhāya paññāyamānāya mahāpathaviṃ unnādayanto anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Bahū devamanussā therassa parinibbāne sakkāraṃ kariṃsu.

Āyasmā cundo therassa pattacīvarañca dhātuparissāvanañca gahetvā jetavanaṃ gantvā ānandattheraṃ gahetvā bhagavantaṃ upasaṅkami. Bhagavā dhātuparissāvanaṃ gahetvā pañcahi gāthāsatehi therassa guṇaṃ kathetvā dhātucetiyaṃ kārāpetvā rājagahagamanatthāya ānandattherassa saññaṃ adāsi. Thero bhikkhūnaṃ ārocesi. Bhagavā mahābhikkhusaṅghaparivuto rājagahaṃ agamāsi. Tattha gatakāle mahāmoggallānatthero parinibbāyi. Bhagavā tassa dhātuyo gahetvā cetiyaṃ kārāpetvā rājagahato nikkhamitvā anupubbena gaṅgābhimukho gantvā ukkacelaṃ agamāsi. Tattha gaṅgātīre bhikkhusaṅghaparivuto nisīditvā tattha sāriputtamoggallānānaṃ parinibbānappaṭisaṃyuttaṃ suttaṃ desetvā ukkacelato nikkhamitvā vesāliṃ agamāsi. Evaṃ gate atha kho bhagavā pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā pattacīvaramādāya vesāliṃ piṇḍāya pāvisīti ayamettha anupubbī kathā.

Nisīdananti ettha cammakkhaṇḍaṃ adhippetaṃ. **Udenacetiya**nti udenayakkhassa cetiyaṭṭhāne katavihāro vuccati. **Gotamakādīsupi** eseva nayo. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṃ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyametvā dassento **tathāgatassa kho**tiādimāha. Ettha ca **kappa**nti āyukappaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ kāle yaṃ manussānaṃ āyuppamāṇaṃ hoti, taṃ paripuṇṇaṃ karonto tiṭṭheyya. **Kappāvasesaṃ vā**ti – ‘‘appaṃ vā bhiyyo’’ti (dī. ni. 2.7; a. ni. 6.74) vuttavassasatato atirekaṃ vā. Mahāsīvatthero panāha – ‘‘buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi. Yatheva hi veḷuvagāmake uppannaṃ māraṇantikaṃ vedanaṃ dasa māse vikkhambheti, evaṃ punappunaṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā dasa dasa māse vikkhambhento imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyya, kasmā pana na ṭhitoti? Upādinnakasarīraṃ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, buddhā ca khaṇḍiccādibhāvaṃ apatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakeneva khāṇukena viya ṭhātabbaṃ hoti, daharasāmaṇeraparivāritena vā. Tato – ‘aho buddhānaṃ parisā’ti hīḷetabbataṃ āpajjeyya. Tasmā na ṭhito’’ti. Evaṃ vuttepi so na ruccati, ‘‘āyukappo’’ti idameva aṭṭhakathāyaṃ niyamitaṃ.

167. **Yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacitto**ti ettha tanti nipātamattaṃ. Yathā mārena pariyuṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Kiṃ kāraṇā? Māro hi yassa sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyuṭṭhāti. Therassa cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyuṭṭhāti. So pana cittapariyuṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti, tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satiṃ vissajjetvā vivaṭamukhā honti. Tesaṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati. Tato visaññāva hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhena hatthaṃ pavesetuṃ kiṃ sakkhissati? Bheravārammaṇaṃ pana dasseti. Taṃ disvā thero nimittobhāsaṃ na paṭivijjhi. Bhagavā jānantoyeva – ‘‘kimatthaṃ yāvatatiyaṃ āmantesī’’ti? Parato ‘‘tiṭṭhatu, bhante, bhagavā’’ti yācite ‘‘tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddha’’nti dosāropanena sokatanukaraṇatthaṃ.

Mārayācanakathāvaṇṇanā

168. **Māro pāpimā**ti ettha **māro**ti satte anatthe niyojento māretīti **māro. Pāpimā**ti tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammasamannāgatattā ‘‘pāpimā’’ti vuccati. Kaṇho, antako, namuci, pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsitā kho panesā**ti ayañhi bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe bodhimaṇḍeyeva āgantvā – ‘‘bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, kiṃ te lokavicāraṇenā’’ti vatvā, yathā ajja, evameva ‘‘parinibbātu dāni, bhante, bhagavā’’ti yāci. Bhagavā cassa – ‘‘na tāvāha’’ntiādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya ‘‘bhāsitā kho panesā bhante’’tiādimāha.

Tattha **viyattā**ti maggavasena viyattā. Tatheva vinītā tathā visāradā. **Bahussutā**ti tepiṭakavasena bahu sutametesanti **bahussutā.** Tameva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā.** Athavā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. Pariyattipaṭivedhadhammānaṃyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammapaṭipannā**ti ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannā**ti anucchavikapaṭipadaṃ paṭipannā. **Anudhammacārino**ti anudhammacaraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyaka**nti attano ācariyavādaṃ. **Ācikkhissantī**tiādīni sabbāni aññamaññassa vevacanāni. **Sahadhammenā**ti sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriya**nti yāva na niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti.

Brahmacariyanti sikkhattayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Iddha**nti samiddhaṃ jhānassādavasena. **Phīta**nti vuddhippattaṃ sabbaphāliphullaṃ viya abhiññāya sampattivasena. **Vitthārika**nti vitthataṃ tasmiṃ tasmiṃ disābhāge patiṭṭhitavasena. **Bāhujañña**nti bahujanehi ñātaṃ paṭividdhaṃ mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūta**nti sabbākāravasena puthulabhāvappattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsita**nti yattakā viññujātikā devā ceva manussā ca atthi sabbehi suṭṭhu pakāsitanti attho.

Appossukkoti nirālayo. Tvañhi pāpima, aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya – ‘‘parinibbātu dāni, bhante, bhagavā parinibbātu, sugato’’ti viravanto āhiṇḍittha. Ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi; mā mayhaṃ parinibbānatthaṃ vāyāmaṃ karohīti vadati.

Āyusaṅkhāraossajjanavaṇṇanā

169. **Sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī**ti satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāraṃ vissajji, pajahi. Tattha na bhagavā hatthena leḍḍuṃ viya āyusaṅkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana samāpattiṃ samāpajjitvā tato paraṃ na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘ossajī’’ti. ‘‘Ussajjī’’ti pi pāṭho. **Mahābhūmicālo**ti mahanto pathavīkampo. Tadā kira dasasahassī lokadhātu kampittha. **Bhiṃsanako**ti bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phaliṃsū**ti devabheriyo phaliṃsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālavijjulatā nicchariṃsu, khaṇikavassaṃ vassīti vuttaṃ hoti.

Udānaṃ udānesīti kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya – ‘‘bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā – ‘parinibbāyatha, bhante, parinibbāyatha, bhante’ti upadduto bhayena āyusaṅkhāraṃ vissajjesī’’ti. ‘‘Tassokāso mā hotu, bhītassa udānaṃ nāma natthī’’ti etassa dīpanatthaṃ pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha sabbesaṃ soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti tulaṃ. Kiṃ taṃ? Kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ, na vā tulaṃ sadisamassa aññaṃ lokiyaṃ kammaṃ atthīti **atulaṃ.** Kiṃ taṃ? Mahaggatakammaṃ. Athavā kāmāvacararūpāvacaraṃ tulaṃ, arūpāvacaraṃ atulaṃ. Appavipākaṃ vā tulaṃ, bahuvipākaṃ atulaṃ. **Sambhava**nti sambhavassa hetubhūtaṃ, piṇḍakārakaṃ rāsikārakanti attho. **Bhavasaṅkhāra**nti punabbhavasaṅkhāraṇakaṃ. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti buddhamuni. **Ajjhattarato**ti niyakajjhattarato. **Samāhito**ti upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhava**nti attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘savipākaṭṭhena sambhavaṃ, bhavābhisaṅkhāraṇaṭṭhena bhavasaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasaṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji. Saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesañca ajjhattarato samāhito hutvā abhindī’’ti.

Atha vā **tula**nti tulento tīrento. **Atulañca sambhava**nti nibbānañceva sambhavañca. **Bhavasaṅkhāra**nti bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munī**ti ‘‘pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ nicca’’ntiādinā (paṭi. ma. 3.38) nayena tulayanto buddhamuni bhave ādīnavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavasaṅkhārakammaṃ – ‘‘kammakkhayāya saṃvattatī’’ti (ma. ni. 2.81) evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? Ajjhattarato samāhito abhindi kavacamiva attani sambhavaṃ. So hi vipassanāvasena ajjhattarato samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā ‘‘attasambhava’’nti laddhanāmaṃ sabbakilesajālaṃ abhindi. Kilesābhāvena ca katakammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi, pahīnakilesassa ca bhayaṃ nāma natthi, tasmā abhītova āyusaṅkhāraṃ ossaji, abhītabhāvañāpanatthañca udānaṃ udānesīti veditabbo.

Mahābhūmicālavaṇṇanā

171. **Yaṃ mahāvātā**ti yena samayena yasmiṃ vā samaye mahāvātā vāyanti, mahāvātā vāyantāpi ukkhepakavātā nāma uṭṭhahanti, te vāyantā saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassabahalaṃ udakasandhārakaṃ vātaṃ upacchindanti, tato ākāse udakaṃ bhassati, tasmiṃ bhassante pathavī bhassati. Puna vāto attano balena antodhamakaraṇe viya udakaṃ ābandhitvā gaṇhāti, tato udakaṃ uggacchati, tasmiṃ uggacchante pathavī uggacchati. Evaṃ udakaṃ kampitaṃ pathaviṃ kampeti. Etañca kampanaṃ yāva ajjakālāpi hotiyeva, bahalabhāvena pana na ogacchanuggacchanaṃ paññāyati.

Mahiddhiko mahānubhāvoti ijjhanassa mahantatāya mahiddhiko, anubhavitabbassa mahantatāya mahānubhāvo. **Parittā**ti dubbalā. **Appamāṇā**ti balavā. **So imaṃ pathaviṃ kampetī**ti so iddhiṃ nibbattetvā saṃvejento mahāmoggallāno viya, vīmaṃsanto vā mahānāgattherassa bhāgineyyo saṅgharakkhitasāmaṇero viya pathaviṃ kampeti. So kirāyasmā khuraggeyeva arahattaṃ patvā cintesi – ‘‘atthi nu kho koci bhikkhu, yena pabbajitadivaseyeva arahattaṃ patvā vejayanto pāsādo kampitapubbo’’ti? Tato – ‘‘natthi kocī’’ti ñatvā – ‘‘ahaṃ kampessāmī’’ti abhiññābalena vejayantamatthake ṭhatvā pādena paharitvā kampetuṃ nāsakkhi. Atha naṃ sakkassa nāṭakitthiyo āhaṃsu – ‘‘putta saṅgharakkhita, tvaṃ pūtigandheneva sīsena vejayantaṃ kampetuṃ icchasi, suppatiṭṭhito tāta pāsādo, kathaṃ kampetuṃ sakkhissasī’’ti?

Sāmaṇero – ‘‘imā devatā mayā saddhiṃ keḷiṃ karonti, ahaṃ kho pana ācariyaṃ nālatthaṃ, kahaṃ nu kho me ācariyo sāmuddikamahānāgatthero’’ti āvajjento mahāsamudde udakaleṇaṃ māpetvā divāvihāraṃ nisinnoti ñatvā tattha gantvā theraṃ vanditvā aṭṭhāsi. Tato naṃ thero – ‘‘kiṃ, tāta saṅgharakkhita, asikkhitvāva yuddhaṃ paviṭṭhosī’’ti vatvā ‘‘nāsakkhi, tāta, vejayantaṃ kampetu’’nti pucchi. Ācariyaṃ, bhante, nālatthanti. Atha naṃ thero – ‘‘tāta tumhādise akampente ko añño kampessati.

Diṭṭhapubbaṃ te, tāta, udakapiṭṭhe gomayakhaṇḍaṃ pilavantaṃ, tāta, kapallakapūvaṃ pacantā antantena paricchindanti, iminā opammena jānāhī''ti āha. So – ''vaṭṭissati, bhante, ettakenā''ti vatvā pāsādena patiṭṭhitokāsaṃ udakaṃ hotūti adhiṭṭhāya vejayantābhimukho agamāsi.

Devadhītaro taṃ disvā – ''ekavāraṃ lajjitvā gato, punapi sāmaṇero eti, punapi etī''ti vadiṃsu. Sakko devarājā – ''mā mayhaṃ puttena saddhiṃ kathayittha, idāni tena ācariyo laddho, khaṇena pāsādaṃ kampessatī''ti āha. Sāmaṇeropi pādaṅguṭṭhena pāsādathūpikaṃ pahari. Pāsādo catūhi disāhi oṇamati. Devatā – ''patiṭṭhātuṃ dehi, tāta, pāsādassa patiṭṭhātuṃ dehi, tāta, pāsādassā''ti viraviṃsu. Sāmaṇero pāsādaṃ yathāṭhāne ṭhapetvā pāsādamatthake ṭhatvā udānaṃ udānesi –

''Ajjevāhaṃ pabbajito, ajja pattāsavakkhayaṃ;
Ajja kampemi pāsādaṃ, aho buddhassuḷāratā.

Ajjevāhaṃ pabbajito…pe… aho dhammassuḷāratā.
Ajjevāhaṃ pabbajito…pe… aho saṅghassuḷāratāti.

Ito paresu chasu pathavīkampesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ mahāpadāne vuttameva.

Iti imesu aṭṭhasu pathavīkampesu paṭhamo dhātukopena, dutiyo iddhānubhāvena, tatiyacatutthā puññatejena, pañcamo ñāṇatejena, chaṭṭho sādhukāradānavasena, sattamo kāruññabhāvena, aṭṭhamo ārodanena. Mātukucchiṃ okkamante ca tato nikkhamante ca mahāsatte tassa puññatejena pathavī akampittha. Abhisambodhiyaṃ ñāṇatejena abhihatā hutvā akampittha. Dhammacakkappavattane sādhukārabhāvasaṇṭhitā sādhukāraṃ dadamānā akampittha. Āyusaṅkhārossajjane kāruññasabhāvasaṇṭhitā cittasaṅkhobhaṃ asahamānā akampittha. Parinibbāne ārodanavegatunnā hutvā akampittha. Ayaṃ panattho pathavīdevatāya vasena veditabbo, mahābhūtapathaviyā panetaṃ natthi acetanattāti.

Ime kho, ānanda, aṭṭha hetūti ettha **ime**ti niddiṭṭhanidassanaṃ. Ettāvatā ca panāyasmā ānando – ''addhā ajja bhagavatā āyusaṅkhāro ossaṭṭho''ti sallakkhesi. Bhagavā pana sallakkhitabhāvaṃ jānantopi okāsaṃ adatvāva aññānipi aṭṭhakāni sampiṇḍento – ''aṭṭha kho imā''tiādimāha.

Aṭṭhaparisavaṇṇanā

172. Tattha **anekasataṃ khattiyaparisa**nti bimbisārasamāgamañātisamāgalicchavīsamāgamādisadisaṃ, sā pana aññesu cakkavāḷesupi labbhateyeva. **Sallapitapubba**nti ālāpasallāpo katapubbo. **Sākacchā**ti dhammasākacchāpi samāpajjitapubbā. **Yādisako tesaṃ vaṇṇo**ti te odātāpi honti kāḷāpi maṅguracchavīpi, satthā suvaṇṇavaṇṇova. Idaṃ pana saṇṭhānaṃ paṭicca kathitaṃ. Saṇṭhānampi ca kevalaṃ tesaṃ paññāyatiyeva, na pana bhagavā milakkhusadiso hoti, nāpi āmuttamaṇikuṇḍalo, buddhaveseneva nisīdati. Te pana attano samānasaṇṭhānameva passanti. **Yādisako tesaṃ saro**ti te chinnassarāpi honti gaggarassarāpi kākassarāpi, satthā brahmassarova. Idaṃ pana bhāsantaraṃ sandhāya kathitaṃ. Sacepi hi satthā rājāsane nisinno katheti, ''ajja rājā madhurena sarena kathetī''ti tesaṃ hoti. Kathetvā pakkante pana bhagavati puna rājānaṃ āgataṃ disvā – ''ko nu kho aya''nti vīmaṃsā uppajjati. Tattha **ko nu kho aya**nti imasmiṃ ṭhāne idāneva māgadhabhāsāya sīhaḷabhāsāya madhurenākārena kathento ko nu kho ayaṃ antarahito, kiṃ devo, udāhu manussoti evaṃ vīmaṃsantāpi na jānantīti attho. Kimatthaṃ panevaṃ ajānantānaṃ dhammaṃ desetīti? Vāsanatthāya. Evaṃ sutopi hi dhammo anāgate paccayo hoti yevāti anāgataṃ paṭicca deseti. **Anekasataṃ brāhmaṇaparisa**ntiādīnampi soṇadaṇḍakūṭadaṇḍasamāgamādivasena ceva aññacakkavāḷavasena ca sambhavo veditabbo.

Imā pana aṭṭha parisā bhagavā kimatthaṃ āhari? Abhītabhāvadassanatthameva. Imā kira āharitvā evamāha – ''ānanda, imāpi aṭṭha parisā upasaṅkamitvā dhammaṃ desentassa tathāgatassa bhayaṃ vā sārajjaṃ vā natthi, māraṃ pana ekakaṃ disvā tathāgato bhāyeyyāti ko evaṃ saññaṃ uppādetumarahati. Abhīto, ānanda, tathāgato acchambhī, sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī''ti.

Aṭṭhaabhibhāyatanavaṇṇanā

173. **Abhibhāyatanānī**ti abhibhavanakāraṇāni. Kiṃ abhibhavanti? Paccanīkadhammepi ārammaṇānipi. Tāni hi paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti, puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni.

Ajjhattaṃ rūpasaññītiādīsu pana ajjhattarūpe parikammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī nāma hoti. Ajjhattañhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāya vā karoti. Pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā hatthapādapiṭṭhesu vā akkhīnaṃ pītakaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti. Taṃ pana sunīlaṃ supītaṃ sulohitakaṃ suodātakaṃ na hoti, avisuddhameva hoti.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassevaṃ parikammaṃ ajjhattaṃ uppannaṃ hoti, nimittaṃ pana bahiddhā, so evaṃ ajjhattaṃ parikammassa bahiddhā ca appanāya vasena – ‘‘ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī’’ti vuccati. **Parittānī**ti avaḍḍhitāni. **Suvaṇṇadubbaṇṇānī**ti suvaṇṇāni vā honti, dubbaṇṇāni vā. Parittavaseneva idaṃ abhibhāyatanaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tāni abhibhuyyā**ti yathā nāma sampannagahaṇiko kaṭacchumattaṃ bhattaṃ labhitvā – ‘‘kiṃ ettha bhuñjitabbaṃ atthī’’ti saṅkaḍḍhitvā ekakabaḷameva karoti, evameva ñāṇuttariko puggalo visadañāṇo – ‘‘kiṃ ettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbaṃ atthi, nāyaṃ mama bhāro’’ti tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho. **Jānāmi passāmī**ti iminā panassa ābhogo kathito. So ca kho samāpattito vuṭṭhitassa, na antosamāpattiyaṃ. **Evaṃsaññī hotī**ti ābhogasaññāyapi jhānasaññāyapi evaṃsaññī hoti. Abhibhavanasaññā hissa antosamāpattiyampi atthi, ābhogasaññā pana samāpattito vuṭṭhitasseva.

Appamāṇānīti vaḍḍhitappamāṇāni, mahantānīti attho. **Abhibhuyyā**ti ettha pana yathā mahagghaso puriso ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ labhitvā – ‘‘aññampi hotu, kiṃ etaṃ mayhaṃ karissatī’’ti taṃ na mahantato passati, evameva ñāṇuttaro puggalo visadañāṇo ‘‘kiṃ ettha samāpajjitabbaṃ, nayidaṃ appamāṇaṃ, na mayhaṃ cittekaggatākaraṇe bhāro atthī’’ti tāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho.

Ajjhattaṃ arūpasaññīti alābhitāya vā anatthikatāya vā ajjhattarūpe parikammasaññāvirahito.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassa parikammampi nimittampi bahiddhāva uppannaṃ, so evaṃ bahiddhā parikammassa ceva appanāya ca vasena – ‘‘ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī’’ti vuccati. Sesamettha catutthābhibhāyatane vuttanayameva. Imesu pana catūsu parittaṃ vitakkacaritavasena āgataṃ, appamāṇaṃ mohacaritavasena, suvaṇṇaṃ dosacaritavasena, dubbaṇṇaṃ rāgacaritavasena. Etesañhi etāni sappāyāni. Sā ca nesaṃ sappāyatā vitthārato visuddhimagge caritaniddese vuttā.

Pañcamaabhibhāyatanādīsu **nīlānī**ti sabbasaṅgāhakavasena vuttaṃ. **Nīlavaṇṇānī**ti vaṇṇavasena. **Nīlanidassanānī**ti nidassanavasena, apaññāya mānavivarāni asambhinnavaṇṇāni ekanīlāneva hutvā dissantīti vuttaṃ hoti. **Nīlanibhāsānī**ti idaṃ pana obhāsavasena vuttaṃ, nīlobhāsāni nīlappabhāyuttānīti attho. Etena nesaṃ visuddhataṃ dasseti. Visuddhavaṇṇavaseneva hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni. **Umāpuppha**nti etañhi pupphaṃ siniddhaṃ mudu, dissamānampi nīlameva hoti. Girikaṇṇikapupphādīni pana dissamānāni setadhātukāneva honti. Tasmā idameva gahitaṃ, na tāni. **Bārāṇaseyyaka**nti bārāṇasisambhavaṃ. Tattha kira kappāsopi mudu, suttakantikāyopi tantavāyāpi chekā, udakampi suci siniddhaṃ. Tasmā taṃ vatthaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ hoti; dvīsupi passesu maṭṭhaṃ mudu siniddhaṃ khāyati.

Pītānītiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. ‘‘Nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vā’’tiādikaṃ panettha kasiṇakaraṇañca parikammañca appanāvidhānañca sabbaṃ visuddhimagge vitthārato vuttameva. Imānipi aṭṭha abhibhāyatanāni abhītabhāvadassanatthameva ānītāni. Imāni kira vatvā evamāha – ‘‘ānanda, evarūpāpi samāpattiyo samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca tathāgatassa bhayaṃ vā sārajjaṃ vā natthi, māraṃ pana ekakaṃ disvā tathāgato bhāyeyyāti ko evaṃ saññaṃ uppādetumarahati. Abhīto, ānanda, tathāgato acchambhī, sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajī’’ti.

Aṭṭhavimokkhavaṇṇanā

174. Vimokkhakathā uttānatthāyeva. Imepi aṭṭha vimokkhā abhītabhāvadassanatthameva ānītā. Imepi kira vatvā evamāha – ‘‘ānanda, etāpi samāpattiyo samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca tathāgatassa bhayaṃ vā sārajjaṃ vā natthi…pe… ossajī’’ti.

175. Idānipi bhagavā ānandassa okāsaṃ adatvāva **ekamidāha**ntiādinā nayena aparampi desanaṃ ārabhi. Tattha **paṭhamābhisambuddho**ti abhisambuddho hutvā paṭhamameva aṭṭhame sattāhe.

177. **Ossaṭṭho**ti vissajjito paricchinno, evaṃ kira vatvā – ‘‘tenāyaṃ dasasahassī lokadhātu kampitthā’’ti āha.

Ānandayācanakathā

178. **Ala**nti paṭikkhepavacanametaṃ. **Bodhi**nti catumaggañāṇapaṭivegham. **Saddahasi tva**nti evaṃ vuttabhāvaṃ tathāgatassa saddahasīti vadati. **Tasmātihānandā**ti yasmā idaṃ vacanaṃ saddahasi, tasmā tuyhevetaṃ dukkaṭanti dasseti.

179. **Ekamidāha**nti idaṃ bhagavā – ‘‘na kevalaṃ ahaṃ idheva taṃ āmantesiṃ, aññadāpi āmantetvā oḷārikaṃ nimittaṃ akāsiṃ, tampi tayā na paṭividdhaṃ, tavevāyaṃ aparādho’’ti evaṃ sokavinodanatthāya nānappakārato therasseva dosāropanatthaṃ ārabhi.

183. **Piyehi manāpehī**ti mātāpitābhātābhaginiādikehi jātiyā **nānābhāvo,** maraṇena **vinābhāvo,** bhavena **aññathābhāvo. Taṃ kutettha labbhā**ti **ta**nti tasmā, yasmā sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo, tasmā dasa pāramiyo pūretvāpi, sambodhiṃ patvāpi, dhammacakkaṃ pavattetvāpi, yamakapāṭihāriyaṃ dassetvāpi, devorohaṇaṃ katvāpi, yaṃ taṃ jātaṃ bhūtaṃ saṅkhataṃ palokadhammaṃ, taṃ vata tathāgatassāpi sarīraṃ mā palujjīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, rodantenāpi kandantenāpi na sakkā taṃ kāraṇaṃ laddhunti. **Puna paccāvamissatī**ti yaṃ cattaṃ vantaṃ, taṃ vata puna paṭikhādissatīti attho.

184. **Yathayidaṃ brahmacariya**nti yathā idaṃ sikkhāttayasaṅgahaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Addhaniya**nti addhānakkhamaṃ. **Ciraṭṭhitika**nti cirappavattivasena ciraṭṭhitikaṃ. **Cattāro satipaṭṭhānā**tiādi sabbaṃ lokiyalokuttaravaseneva kathitaṃ. Etesaṃ pana bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ vinicchayo sabbākārena visuddhimagge paṭipadāñāṇadassanavisuddhiniddese vutto. Sesamettha uttānamevāti.

Tatiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgāpalokitavaṇṇanā

186. **Nāgāpalokita**nti yathā hi mahājanassa aṭṭhīni koṭiyā koṭiṃ āhacca ṭhitāni paccekabuddhānaṃ, aṅkusakalaggāni viya, na evaṃ buddhānaṃ. Buddhānaṃ pana saṅkhalikāni viya ekābaddhāni hutvā ṭhitāni, tasmā pacchato apalokanakāle na sakkā hoti gīvaṃ parivattetuṃ. Yathā pana hatthināgo pacchābhāgaṃ apaloketukāmo sakalasarīreneva parivattati, evaṃ parivattitabbaṃ hoti. Bhagavato pana nagaradvāre ṭhatvā – ‘‘vesāliṃ apalokessāmī’’ti citte uppannamatte – ‘‘bhagavā anekāni kappakoṭisahassāni pāramiyo pūrentehi tumhehi na gīvaṃ parivattetvā apalokanakammaṃ kata’’nti ayaṃ pathavī kulālacakkaṃ viya parivattetvā bhagavantaṃ vesālinagarābhimukhaṃ akāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Nanu ca na kevalaṃ vesāliyāva, sāvatthirājagahanāḷandapāṭaligāmakoṭigāmanātikagāmakesupi tato tato nikkhantakāle taṃ taṃ sabbaṃ pacchimadassanameva, tattha tattha kasmā nāgāpalokitaṃ nāpalokesīti? Anacchariyattā. Tattha tattha hi nivattetvā apalokentassetaṃ na acchariyaṃ hoti, tasmā nāpalokesi. Api ca vesālirājāno āsannavināsā, tiṇṇaṃ vassānaṃ upari vinassissanti. Te taṃ nagaradvāre **nāgāpalokitaṃ** nāma cetiyaṃ katvā gandhamālādīhi pūjessanti, taṃ nesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti tesaṃ anukampāya apalokesi.

Dukkhassantakaroti vaṭṭadukkhassa antakaro. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto.

Catumahāpadesavaṇṇanā

187. **Mahāpadese**ti mahāokāse, mahāapadese vā, buddhādayo mahante mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho.

188. **Neva abhinanditabba**nti haṭṭhatuṭṭhehi sādhukāraṃ datvā pubbeva na sotabbaṃ, evaṃ kate hi pacchā ‘‘idaṃ na sametī’’ti vuccamāno – ‘‘kiṃ pubbeva ayaṃ dhammo, idāni na dhammo’’ti vatvā laddhiṃ na vissajjeti. **Nappaṭikkositabba**nti – ‘‘kiṃ esa bālo vadatī’’ti evaṃ pubbeva na vattabbaṃ, evaṃ vutte hi vattuṃ yuttampi na vakkhati. Tenāha – ‘‘anabhinanditvā appaṭikkositvā’’ti. **Padabyañjanānī**ti padasaṅkhātāni byañjanāni. **Sādhukaṃ uggahetvā**ti imasmiṃ ṭhāne pāḷi vuttā, imasmiṃ ṭhāne attho vutto, imasmiṃ ṭhāne anusandhi kathito, imasmiṃ ṭhāne pubbāparaṃ kathitanti suṭṭhu gahetvā. **Sutte osāretabbānī**ti sutte otāretabbāni. **Vinaye sandassetabbānī**ti vinaye saṃsandetabbāni.

Ettha ca **sutta**nti vinayo. Yathāha – ‘‘kattha paṭikkhittaṃ? Sāvatthiyaṃ suttavibhaṅge’’ti (cuḷava. 457). **Vinayo**ti khandhako. Yathāha – ‘‘vinayātisāre’’ti. Evaṃ vinayapiṭakampi na pariyādiyati. Ubhatovibhaṅgā pana suttaṃ, khandhakaparivārā vinayoti evaṃ vinayapiṭakaṃ pariyādiyati. Athavā suttantapiṭakaṃ suttaṃ, vinayapiṭakaṃ vinayoti evaṃ dveyeva piṭakāni pariyādiyanti. Suttantābhidhammapiṭakāni vā suttaṃ, vinayapiṭakaṃ vinayoti evampi tīṇi piṭakāni na tāva pariyādiyanti. Asuttanāmakañhi buddhavacanaṃ nāma atthi. Seyyathidaṃ – jātakaṃ, paṭisambhidā, niddeso, suttanipāto, dhammapadaṃ, udānaṃ, itivuttakaṃ, vimānavatthu, petavatthu, theragāthā, therīgāthā, apadānanti.

Sudinnatthero pana – ‘‘asuttanāmakaṃ buddhavacanaṃ na atthī’’ti taṃ sabbaṃ paṭipakkhipitvā – ‘‘tīṇi piṭakāni suttaṃ, vinayo pana kāraṇa’’nti āha. Tato taṃ kāraṇaṃ dassento idaṃ suttamāhari –

> ‘‘Ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāya. Ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi – ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsana’nti. Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṃvattanti no saññogāya, apacayāya saṃvattanti no ācayāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā, pavivekāya saṃvattanti no saṅgaṇikāya, vīriyārambhāya saṃvattanti no kosajjāya, subharatāya saṃvattanti no dubbharatāya. Ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi – ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’nti’’ (a. ni. 8.53).

Tasmā **sutte**ti tepiṭake buddhavacane otāretabbāni. **Vinaye**ti etasmiṃ rāgādivinayakāraṇe saṃsandetabbānīti ayamettha attho. **Na ceva sutte osarantī**ti suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā challiṃ uṭṭhapetvā guḷhavessantara-guḷhaummagga-guḷhavinaya-vedallapiṭakānaṃ aññatarato āgatāni paññāyantīti attho. Evaṃ āgatāni hi rāgādivinaye ca na paññāyamānāni chaḍḍetabbāni honti. Tena vuttaṃ – ‘‘iti hetaṃ, bhikkhave, chaḍḍeyyāthā’’ti. Etenupāyena sabbattha attho veditabbo.

Idaṃ, **bhikkhave, catutthaṃ mahāpadesaṃ dhāreyyāthā**ti idaṃ catutthaṃ dhammassa patiṭṭhānokāsaṃ dhāreyyātha.

Imasmiṃ pana ṭhāne imaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ. Sutte cattāro mahāpadesā, khandhake cattāro mahāpadesā, cattāri pañhabyākaraṇāni, suttaṃ, suttānulomaṃ, ācariyavādo, attanomati, tisso saṅgītiyoti.

Tattha – ‘‘ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo’’ti dhammavinicchaye patte ime cattāro mahāpadesā pamāṇaṃ. Yaṃ ettha sameti tadeva gahetabbaṃ, itaraṃ viravantassapi na gahetabbaṃ.

‘‘Idaṃ kappati, idaṃ na kappatī’’ti kappiyākappiyavinicchaye patte – ‘‘yaṃ, bhikkhave, mayā idaṃ na kappatīti appaṭikkhittaṃ, taṃ ce akappiyaṃ anulometi, kappiyaṃ paṭibāhati, taṃ vo na kappatī’’tiādinā (mahāva. 305) nayena khandhake vuttā cattāro mahāpadesā pamāṇaṃ. Tesaṃ vinicchayakathā **samantapāsādikāyaṃ** vuttā. Tattha vuttanayena yaṃ kappiyaṃ anulometi, tadeva kappiyaṃ, itaraṃ akappiyanti evaṃ sanniṭṭhānaṃ kātabbaṃ.

Ekaṃsabyākaraṇīyo pañho, vibhajjabyākaraṇīyo pañho, paṭipucchābyākaraṇīyo pañho, ṭhapanīyo pañhoti imāni **cattāri pañhabyākaraṇāni** nāma. Tattha ‘‘cakkhuṃ anicca’’nti puṭṭhena – ‘‘āma anicca’’nti ekaṃseneva byākātabbaṃ. Esa nayo sotādīsu. Ayaṃ **ekaṃsabyākaraṇīyo** pañho. ‘‘Aniccaṃ nāma cakkhu’’nti puṭṭhena – ‘‘na cakkhumeva, sotampi aniccaṃ ghānampi anicca’’nti evaṃ vibhajitvā byākātabbaṃ. Ayaṃ **vibhajjabyākaraṇīyo** pañho. ‘‘Yathā cakkhu tathā sotaṃ, yathā sotaṃ tathā cakkhu’’nti puṭṭhena ‘‘kenaṭṭhena pucchasī’’ti paṭipucchitvā ‘‘dassanaṭṭhena pucchāmī’’ti vutte ‘‘na hī’’ti byākātabbaṃ, ‘‘aniccaṭṭhena pucchāmī’’ti vutte āmāti byākātabbaṃ. Ayaṃ **paṭipucchābyākaraṇīyo** pañho. ‘‘Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra’’ntiādīni puṭṭhena pana ‘‘abyākatametaṃ bhagavatā’’ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabbo. Ayaṃ **ṭhapanīyo** pañho. Iti tenākārena pañhe sampatte imāni cattāri pañhabyākaraṇāni pamāṇaṃ. Imesaṃ vasena so pañho byākātabbo.

Suttādīsu pana **suttaṃ** nāma tisso saṅgītiyo ārūḷhāni tīṇi piṭakāni. **Suttānulomaṃ** nāma anulomakappiyaṃ. **Ācariyavādo** nāma aṭṭhakathā. **Attanomati** nāma nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ. Tattha suttaṃ appaṭibāhiyaṃ, taṃ paṭibāhantena buddhova paṭibāhito hoti. Anulomakappiyaṃ pana suttena samentameva gahetabbaṃ, na itaraṃ. Ācariyavādopi suttena samentoyeva gahetabbo, na itaro. Attanomati pana sabbadubbalā, sāpi suttena samentāyeva gahetabbā, na itarā. Pañcasatikā, sattasatikā, sahassikāti imā pana **tisso saṅgītiyo.** Suttampi tāsu āgatameva pamāṇaṃ, itaraṃ gārayhasuttaṃ na gahetabbaṃ. Tattha otarantānipi hi padabyañjanāni na ceva sutte otaranti, na ca vinaye sandissantīti veditabbāni.

Kammāraputtacundavatthuvaṇṇanā

189. **Kammāraputtassā**ti suvaṇṇakāraputtassa. So kira aḍḍho mahākuṭumbiko bhagavato paṭhamadassaneneva sotāpanno hutvā attano ambavane vihāraṃ kārāpetvā niyyātesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘ambavane’’ti.

Sūkaramaddavanti nātitaruṇassa nātijiṇṇassa ekajeṭṭhakasūkarassa pavattamaṃsaṃ. Taṃ kira mudu ceva siniddhañca hoti, taṃ paṭiyādāpetvā sādhukaṃ pacāpetvāti attho. Eke bhaṇanti – **‘‘sūkaramaddava**nti pana muduodanassa pañcagorasayūsapācanavidhānassa nāmetaṃ, yathā gavapānaṃ nāma pākanāma’’nti. Keci bhaṇanti – **‘‘sūkaramaddavaṃ** nāma rasāyanavidhi, taṃ pana rasāyanasatthe āgacchati, taṃ cundena – ‘bhagavato parinibbānaṃ na bhaveyyā’ti rasāyanaṃ paṭiyatta’’nti. Tattha pana dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu devatā ojaṃ pakkhipiṃsu.

Nāhaṃ tanti imaṃ sīhanādaṃ kimatthaṃ nadati? Parūpavādamocanatthaṃ. Attanā paribhuttāvasesaṃ neva bhikkhūnaṃ, na manussānaṃ dātuṃ adāsi, āvāṭe nikhaṇāpetvā vināsesīti hi vattukāmānaṃ idaṃ sutvā vacanokāso na bhavissatīti paresaṃ upavādamocanatthaṃ sīhanādaṃ nadatīti.

190. **Bhuttassa ca sūkaramaddavenā**ti bhuttassa udapādi, na pana bhuttapaccayā. Yadi hi abhuttassa uppajjissatha, atikharo bhavissati. Siniddhabhojanaṃ bhuttattā panassa tanuvedanā ahosi. Teneva padasā gantuṃ asakkhi. **Virecamāno**ti abhiṇhaṃ pavattalohitavirecanova samāno. **Avocā**ti attanā patthitaṭṭhāne parinibbānatthāya evamāha. Imā pana dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitagāthāyoti veditabbā.

Pānīyāharaṇavaṇṇanā

191. **Iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Acchodakā**ti pasannodakā. **Sātodakā**ti madhurodakā. **Sītodakā**ti tanusītalasalilā. **Setakā**ti nikkaddamā. **Suppatitthā**ti sundaratitthā.

Pukkusamallaputtavatthuvaṇṇanā

192. **Pukkuso**ti tassa nāmaṃ. **Mallaputto**ti mallarājaputto. Mallā kira vārena rajjaṃ kārenti. Yāva nesaṃ vāro na pāpuṇāti, tāva vaṇijjaṃ karonti. Ayampi vaṇijjameva karonto pañca sakaṭasatāni yojāpetvā dhuravāte vāyante purato gacchati, pacchā vāte vāyante satthavāhaṃ purato pesetvā sayaṃ pacchā gacchati. Tadā pana pacchā vāto vāyi, tasmā esa purato satthavāhaṃ pesetvā sabbaratanayāne nisīditvā kusinārato nikkhamitvā ‘‘pāvaṃ gamissāmī’’ti maggaṃ paṭipajji. Tena vuttaṃ – ‘‘kusinārāya pāvaṃ addhānamaggappaṭipanno hotī’’ti.

Āḷāroti tassa nāmaṃ. Dīghapiṅgalo kireso, tenassa āḷāroti nāmaṃ ahosi. **Kālāmo**ti gottaṃ. **Yatra hi nāmā**ti yo nāma. **Neva dakkhatī**ti na addasa. Yatrasaddayuttattā panetaṃ anāgatavasena vuttaṃ. Evarūpañhi īdisesu ṭhānesu saddalakkhaṇaṃ.

193. **Niccharantīsū**ti vicarantīsu. **Asaniyā phalantiyā**ti navavidhāya asaniyā bhijjamānāya viya mahāravaṃ ravantiyā. Navavidhā hi asaniyo – asaññā, vicakkā, saterā, gaggarā, kapisīsā, macchavilolikā, kukkuṭakā, daṇḍamaṇikā, sukkhāsanīti. Tattha asaññā asaññaṃ karoti. Vicakkā ekaṃ cakkaṃ karoti. Saterā saterasadisā hutvā patati. Gaggarā gaggarāyamānā patati. Kapisīsā bhamukaṃ ukkhipento makkaṭo viya hoti. Macchavilolikā vilolitamaccho viya hoti. Kukkuṭakā kukkuṭasadisā hutvā patati. Daṇḍamaṇikā naṅgalasadisā hutvā patati. Sukkhāsanī patitaṭṭhānaṃ samugghāṭeti.

Deve vassanteti sukkhagajjitaṃ gajjitvā antarantarā vassante. **Ātumāya**nti ātumaṃ nissāya viharāmi. **Bhusāgāre**ti khalasālāyaṃ. **Etthesо**ti etasmiṃ kāraṇe eso mahājanakāyo sannipatito. **Kva ahosī**ti kuhiṃ ahosi. **So taṃ bhante**ti so tvaṃ bhante.

194. **Siṅgīvaṇṇa**nti siṅgīsuvaṇṇavaṇṇaṃ. **Yugamaṭṭha**nti maṭṭhayugaṃ, saṇhasāṭakayugaḷanti attho. **Dhāraṇīya**nti antarantarā mayā dhāretabbaṃ, paridahitabbanti attho. Taṃ kira so tathārūpe chaṇadivaseyeva dhāretvā sesakāle nikkhipati. Evaṃ uttamaṃ maṅgalavatthayugaṃ sandhāyāha. **Anukampaṃ upādāyā**ti mayi anukampaṃ paṭicca. **Acchādehī**ti upacāravacanametaṃ – ekaṃ mayhaṃ dehi, ekaṃ ānandassāti attho. Kiṃ pana thero taṃ gaṇhīti? Āma gaṇhi. Kasmā? Matthakappattakiccattā. Kiñcāpi hesa evarūpaṃ lābhaṃ paṭikkhipitvā upaṭṭhākaṭṭhānaṃ paṭipanno. Taṃ panassa upaṭṭhākakiccaṃ matthakaṃ pattaṃ. Tasmā aggahesi. Ye cāpi evaṃ vadeyyuṃ – ‘‘anārādhako maññe ānando pañcavīsati vassāni upaṭṭhahantena na kiñci bhagavato santikā tena laddhapubba’’nti. Tesaṃ vacanokāsacchedanatthampi aggahesi. Api ca jānāti bhagavā – ‘‘ānando gahetvāpi attanā na dhāressati, mayhaṃyeva pūjaṃ karissati. Mallaputtena pana ānandaṃ pūjentena saṅghopi pūjito bhavissati, evamassa mahāpuññarāsi bhavissatī''ti therassa ekaṃ dāpesi. Theropi teneva kāraṇena aggahesīti. **Dhammiyā kathāyā**ti vatthānumodanakathāya.

195. **Bhagavato kāyaṃ upanāmita**nti nivāsanapārupanavasena allīyāpitaṃ. Bhagavāpi tato ekaṃ nivāsesi, ekaṃ pārupi. **Hataccikaṃ viyā**ti yathā hataccikо aṅgāro antanteneva jotati, bahi panassa pabhā natthi, evaṃ bahi paṭicchannappabhaṃ hutvā khāyatīti attho.

Imesu kho, ānanda, dvīsupi kālesūti kasmā imesu dvīsu kālesu evaṃ hoti? Āhāravisesena ceva balavasomanassena ca. Etesu hi dvīsu kālesu sakalacakkavāḷe devatā āhāre ojaṃ pakkhipanti, taṃ paṇītabhojanaṃ kucchiṃ pavisitvā pasannarūpaṃ samuṭṭhāpeti. Āhārasamuṭṭhānarūpassa pasannattā manacchaṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Sambodhidivase cassa – ''anekakappakoṭisatasahassasañcito vata me kilesarāsi ajja pahīno''ti āvajjantassa balavasomanassaṃ uppajjati, cittaṃ pasīdati, citte pasanne lohitaṃ pasīdati, lohite pasanne manacchaṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Parinibbānadivasepi – ''ajja, dānāhaṃ, anekehi buddhasatasahassehi paviṭṭhaṃ **amatamahānibbānaṃ** nāma nagaraṃ pavisissāmī''ti āvajjantassa balavasomanassaṃ uppajjati, cittaṃ pasīdati, citte pasanne lohitaṃ pasīdati, lohite pasanne manacchaṭṭhāni indriyāni ativiya virocanti. Iti āhāravisesena ceva balavasomanassena ca imesu dvīsu kālesu evaṃ hotīti veditabbaṃ. **Upavattane**ti pācīnato nivattanasālavane. **Antarena yamakasālāna**nti yamakasālarukkhānaṃ majjhe.

Siṅgīvaṇṇanti gāthā saṅgītikāle ṭhapitā.

196. **Nhatvā ca pivitvā cā**ti ettha tadā kira bhagavati nahāyante antonadiyaṃ macchakacchapā ca ubhatotīresu vanasaṇḍo ca sabbaṃ suvaṇṇavaṇṇameva hoti. **Ambavana**nti tassāyeva nadiyā tīre ambavanaṃ. **Āyasmantaṃ cundaka**nti tasmiṃ kira khaṇe ānandatthero udakasāṭakaṃ pīḷento ohīyi, cundatthero samīpe ahosi. Taṃ bhagavā āmantesi.

Gantvāna buddho nadikaṃ kakudhanti imāpi gāthā saṅgītikāleyeva ṭhapitā. Tattha **pavattā bhagavā idha dhamme**ti bhagavā idha sāsane dhamme pavattā, caturāsīti dhammakkhandhasahassāni pavattānīti attho. **Pamukhe nisīdī**ti satthu puratova nisīdi. Ettāvatā ca thero anuppatto. Evaṃ anuppattaṃ atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesi.

197. **Alābhā**ti ye aññesaṃ dānānisaṃsasaṅkhātā lābhā honti, te alābhā. **Dulladdha**nti puññavisesena laddhampi manussattaṃ dulladdhaṃ. **Yassa te**ti yassa tava. Uttaṇḍulaṃ vā atikilinnaṃ vā ko jānāti, kīdisampi pacchimaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā tathāgato parinibbuto, addhā te yaṃ vā taṃ vā dinnaṃ bhavissatīti. **Lābhā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikadānānisaṃsasaṅkhātā lābhā. **Suladdha**nti tuyhaṃ manussattaṃ suladdhaṃ. **Samasamaphalā**ti sabbākārena samānaphalā.

Nanu ca yaṃ sujātāya dinnaṃ piṇḍapātaṃ bhuñjitvā tathāgato abhisambuddho, so sarāgasadosasamohakāle paribhutto, ayaṃ pana cundena dinno vītarāgavītadosavītamohakāle paribhutto, kasmā ete samaphalāti? Parinibbānasamatāya ca samāpattisamatāya ca anussaraṇasamatāya ca. Bhagavā hi sujātāya dinnaṃ piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā saupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto, cundena dinnaṃ paribhuñjitvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti evaṃ **parinibbānasamatāya**pi samaphalā. Abhisambujjhanadivase ca catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajji, parinibbānadivasepi sabbā tā samāpajjīti evaṃ **samāpattisamatāyapi** samaphalā. Sujātā ca aparabhāge assosi – ''na kiresā rukkhadevatā, bodhisatto kiresa, taṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, sattasattāhaṃ kirassa tena yāpanaṃ ahosī''ti. Tassā idaṃ sutvā – ''lābhā vata me''ti anussarantiyā balavapītisomanassaṃ udapādi. Cundassāpi aparabhāge – ''avasānapiṇḍapāto kira mayā dinno, dhammasīsaṃ kira me gahitaṃ, mayhaṃ kira piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā satthā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbuto''ti sutvā ''lābhā vata me''ti anussarato balavasomanassaṃ udapādīti evaṃ **anussaraṇasamatāya**pi samaphalāti veditabbā.

Yasasaṃvattanikanti parivārasaṃvattanikaṃ. **Ādhipateyyasaṃvattanika**nti jeṭṭhakabhāvasaṃvattanikaṃ.

Saṃyamatoti sīlasaṃyamena saṃyamantassa, saṃvare ṭhitassāti attho. **Veraṃ na cīyatī**ti pañcavidhaṃ veraṃ na vaḍḍhati. **Kusalo ca jahāti pāpaka**nti kusalo pana ñāṇasampanno ariyamaggena anavasesaṃ pāpakaṃ lāmakaṃ akusalaṃ jahāti. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto**ti so imaṃ pāpakaṃ jahitvā rāgādīnaṃ khayā kilesanibbānena nibbutoti. Iti cundassa ca dakkhiṇaṃ, attano ca dakkhiṇeyyasampattiṃ sampassamāno udānaṃ udānesīti.

Catutthabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakasālāvaṇṇanā

198. **Mahatā bhikkhusaṅghena saddhi**nti idha bhikkhūnaṃ gaṇanaparicchedo natthi. Veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya hi – ‘‘na cirena bhagavā parinibbāyissatī’’ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi. Tasmā gaṇanavītivatto saṅgho ahosi. **Upavattanaṃ mallānaṃ sālavana**nti yatheva hi kalambanadītīrato rājamātuvihāradvārena thūpārāmaṃ gantabbaṃ hoti, evaṃ hiraññavatiyā pārimatīrato sālavanuyyānaṃ, yathā anurādhapurassa thūpārāmo, evaṃ taṃ kusinārāyaṃ hoti. Yathā thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivatto, evaṃ uyyānato sālavanaṃ pācīnamukhaṃ gantvā uttarena nivattaṃ. Tasmā taṃ – ‘‘upavattana’’nti vuccati. **Antarena yamakasālānaṃ uttarasīsaka**nti tassa kira mañcakassa ekā sālapanti sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge. Tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Api ca **yamakasālā** nāma mūlakhandhaviṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbitvā ṭhitasālāti vuttaṃ. **Mañcakaṃ paññapehī**ti tasmiṃ kira uyyāne rājakulassa sayanamañco atthi, taṃ sandhāya paññapehīti āha. Theropi taṃyeva paññapetvā adāsi.

Kilantosmi, ānanda, nipajjissāmīti tathāgatassa hi –

> ‘‘Gocari kaḷāpo gaṅgeyyo, piṅgalo pabbateyyako;
> Hemavato ca tambo ca, mandākini uposatho;
> Chaddantoyeva dasamo, ete nāgānamuttamā’’ti. –

Ettha yaṃ dasannaṃ gocarisaṅkhātānaṃ pakatihatthīnaṃ balaṃ, taṃ ekassa kaḷāpassāti. Evaṃ dasaguṇavaḍḍhitāya gaṇanāya pakatihatthīnaṃ koṭisahassabalappamāṇaṃ balaṃ, taṃ sabbampi cundassa piṇḍapātaṃ paribhuttakālato paṭṭhāya caṅgavāre pakkhittaudakaṃ viya parikkhayaṃ gataṃ. Pāvānagarato tīṇi gāvutāni kusinārānagaraṃ, etasmiṃ antare pañcavīsatiyā ṭhānesu nisīditvā mahatā ussāhena āgacchantopi sūriyassa atthaṅgamitavelāyaṃ sañjhāsamaye bhagavā sālavanaṃ paviṭṭho. Evaṃ rogo sabbaṃ ārogyaṃ maddanto āgacchati. Etamatthaṃ dassento viya sabbalokassa saṃvegakaraṃ vācaṃ bhāsanto – ‘‘kilantosmi, ānanda, nipajjissāmī’’ti āha.

Kasmā pana bhagavā evaṃ mahantena ussāhena idhāgato, kiṃ aññattha na sakkā parinibbāyitunti? Parinibbāyituṃ nāma na katthaci na sakkā, tīhi pana kāraṇehi idhāgato, idañhi bhagavā evaṃ passati – ‘‘mayi aññattha parinibbāyante mahāsudassanasuttassa atthuppatti na bhavissati, kusinārāyaṃ pana parinibbāyante yamahaṃ devaloke anubhavitabbaṃ sampattiṃ manussalokeyeva anubhaviṃ, taṃ dvīhi bhāṇavārehi maṇḍetvā desessāmi, taṃ me sutvā bahū janā kusalaṃ kātabbaṃ maññissantī’’ti.

Aparampi passati – ‘‘maṃ aññattha parinibbāyantaṃ subhaddo na passissati, so ca buddhaveneyyo, na sāvakaveneyyo; na taṃ sāvakā vinetuṃ sakkonti. Kusinārāyaṃ parinibbāyantaṃ pana maṃ so upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchissati, pañhāvissajjanapariyosāne ca saraṇesu patiṭṭhāya mama santike pabbajjañca upasampadañca labhitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā mayi dharamāneyeva arahattaṃ patvā pacchimasāvako bhavissatī’’ti.

Aparampi passati – ‘‘mayi aññattha parinibbāyante dhātubhājanīye mahākalaho bhavissati, lohitaṃ nadī viya sandissati. Kusinārāyaṃ parinibbute doṇabrāhmaṇo taṃ vivādaṃ vūpasametvā dhātuyo vibhajissatī’’ti. Imehi tīhi kāraṇehi bhagavā evaṃ mahantena ussāhena idhāgatoti veditabbo.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogīseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā, tathāgataseyyāti catasso seyyā.

Tattha – ‘‘yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī sattā vāmena passena sentī’’ti ayaṃ **kāmabhogīseyyā.** Tesu hi yebhuyyena dakkhiṇena passena sayantā nāma natthi.

‘‘Yebhuyyena, bhikkhave, petā uttānā sentī’’ti ayaṃ **petaseyyā.** Appamaṃsalohitattā hi petā aṭṭhisaṅghāṭajaṭitā ekena passena sayituṃ na sakkonti, uttānāva senti.

‘‘Sīho, bhikkhave, migarājā dakkhiṇena passena seyyaṃ kappeti…pe… attamano hotī’’ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **sīhaseyyā.** Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ ṭhāne, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati. Divasaṃ sayitvāpi pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti – ‘‘na yidaṃ tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpa’’nti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana – ‘‘tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamida’’nti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati.

‘‘Catutthajjhānaseyyā pana **tathāgatassa seyyā**ti vuccati’’ (a. ni. 4.246). Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussadairiyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti atiādhāya, īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiyamāne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsu hoti. Tasmā evaṃ nipajji. Anuṭṭhānaseyyaṃ upagatattā panettha – ‘‘uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā’’ti na vuttaṃ. Kāyavasena cettha anuṭṭhānaṃ veditabbaṃ, niddāvasena pana taṃ rattiṃ bhagavato bhavaṅgassa okāsoyeva nāhosi. Paṭhamayāmasmiñhi mallānaṃ dhammadesanā ahosi, majjhimayāme subhaddassa pacchimayāme bhikkhusaṅghaṃ ovadi, balavapaccūse parinibbāyi.

Sabbaphāliphullāti sabbe samantato pupphitā mūlato paṭṭhāya yāva aggā ekacchannā ahesuṃ, na kevalañca yamakasālāyeva, sabbepi rukkhā sabbapāliphullāva ahesuṃ. Na kevalañhi tasmiṃyeva uyyāne, sakalañhipi dasasahassacakkavāḷe pupphūpagā pupphaṃ gaṇhiṃsu, phalūpagā phalaṃ gaṇhiṃsu, sabbarukkhānaṃ khandhesu khandhapadumāni, sākhāsu sākhāpadumāni, vallīsu vallipadumāni, ākāsesu ākāsapadumāni pathavītalaṃ bhinditvā daṇḍapadumāni pupphiṃsu. Sabbo mahāsamuddo pañcavaṇṇapadumasañchanno ahosi. Tiyojanasahassavitthato himavā ghanabaddhamorapiñchakalāpo viya, nirantaraṃ mālādāmagavacchiko viya, suṭṭhu pīḷetvā ābaddhapupphavaṭaṃsako viya, supūritaṃ pupphacaṅkoṭakaṃ viya ca atiramaṇīyo ahosi.

Te tathāgatassa sarīraṃ okirantīti te yamakasālā bhummadevatāhi sañcalitakhandhasākhaviṭapā tathāgatassa sarīraṃ avakiranti, sarīrassa upari pupphāni vikirantīti attho. **Ajjhokirantī**ti ajjhottharantā viya kiranti. **Abhippakirantī**ti abhiṇhaṃ punappunaṃ pakirantiyeva. **Dibbānī**ti devaloke nandapokkharaṇīsambhavāni, tāni honti suvaṇṇavaṇṇāni paṇṇacchattappamāṇapattāni, mahātumbamattaṃ reṇuṃ gaṇhanti. Na kevalañca mandāravapupphāneva, aññānipi pana dibbāni pāricchattakakoviḷārapupphādīni suvaṇṇacaṅkoṭakāni pūretvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyampi tidasapurepi brahmalokepi ṭhitāhi devatāhi paviṭṭhāni, antalikkhā patanti. **Tathāgatassa sarīra**nti antarā avikiṇṇāneva āgantvā pattakiñjakkhareṇucuṇṇehi tathāgatassa sarīrameva okiranti.

Dibbānipi candanacuṇṇānīti devatānaṃ upakappanacandanacuṇṇāni. Na kevalañca devatānaṃyeva, nāgasupaṇṇamanussānampi upakappanacandanacuṇṇāni. Na kevalañca candanacuṇṇāneva, kāḷānusārikalohitacandanādisabbadibbagandhajālacuṇṇāni, haritālaañjanasuvaṇṇarajatacuṇṇāni sabbadibbagandhavāsavikatiyo suvaṇṇarajatādisamugge pūretvā cakkavāḷamukhavaṭṭiādīsu ṭhitāhi devatāhi paviṭṭhāni antarā avippakiritvā tathāgatasseva sarīraṃ okiranti.

Dibbānipi tūriyānīti devatānaṃ upakappanatūriyāni. Na kevalañca tāniyeva, sabbānipi tantibaddhacammapariyonaddhaghanasusirabhedāni dasasahassacakkavāḷesu devanāgasupaṇṇamanussānaṃ tūriyāni ekacakkavāḷe sannipatitvā antalikkhe vajjantīti veditabbāni.

Dibbānipi saṅgītānīti varuṇavāraṇadevatā kira nāmetā dīghāyukā devatā – ‘‘mahāpuriso manussapathe nibbattitvā buddho bhavissatī’’ti sutvā ‘‘paṭisandhiggahaṇadivase naṃ gahetvā gamissāmā’’ti mālaṃ ganthetumārabhiṃsu. Tā ganthamānāva – ‘‘mahāpuriso mātukucchiyaṃ nibbatto’’ti sutvā ‘‘tumhe kassa ganthathā’’ti vuttā ‘‘na tāva niṭṭhāti, kucchito nikkhamanadivase gaṇhitvā gamissāmā’’ti āhaṃsu. Punapi ‘‘nikkhanto’’ti sutvā ‘‘mahābhinikkhamanadivase gamissāmā’’ti. Ekūnatiṃsavassāni ghare vasitvā ‘‘ajja mahābhinikkhamanaṃ nikkhanto’’tipi sutvā ‘‘abhisambodhidivase gamissāmā’’ti. Chabbassāni padhānaṃ katvā ‘‘ajja abhisambuddho’’tipi sutvā ‘‘dhammacakkappavattanadivase gamissāmā’’ti. ‘‘Sattasattāhāni bodhimaṇḍe vītināmetvā isipatanaṃ gantvā dhammacakkaṃ pavattita’’ntipi sutvā ‘‘yamakapāṭihāriyadivase gamissāmā’’ti. ‘‘Ajja yamakapāṭihāriyaṃ karī’’tipi sutvā ‘‘devorohaṇadivase gamissāmā’’ti. ‘‘Ajja devorohaṇaṃ karī’’tipi sutvā ‘‘āyusaṅkhārossajjane gamissāmā’’ti. ‘‘Ajja āyusaṅkhāraṃ ossajī’’tipi sutvā ‘‘na tāva niṭṭhāti, parinibbānadivase gamissāmā’’ti. ‘‘Ajja bhagavā yamakasālānamantare dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṃ upagato balavapaccūsasamaye parinibbāyissati. Tumhe kassa ganthathā’’ti sutvā pana – ‘‘kinnāmetaṃ, ‘ajjeva mātukucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhi, ajjeva mātukucchito nikkhami, ajjeva mahābhinikkhamanaṃ nikkhami, ajjeva buddho ahosi, ajjeva dhammacakkaṃ pavattayi, ajjeva yamakapāṭihāriyaṃ akāsi, ajjeva devalokā otiṇṇo, ajjeva āyusaṅkhāraṃ ossaji, ajjeva kira parinibbāyissatī’ti. Nanu nāma dutiyadivase yāgupānakālamattampi ṭhātabbaṃ assa. Dasa pāramiyo pūretvā buddhattaṃ pattassa nāma ananucchavikameta’’nti apariniṭṭhitāva mālāyo gahetvā āgamma anto cakkavāḷe okāsaṃ alabhamānā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ lambitvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyāva ādhāvantiyo hatthena hatthaṃ gīvāya gīvaṃ gahetvā tīṇi ratanāni ārabbha dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni chabbaṇṇarasmiyo dasa pāramiyo aḍḍhachaṭṭhāni jātakasatāni cuddasa buddhañāṇāni ārabbha gāyitvā tassa tassa avasāne ‘‘mahāyaso, mahāyaso’’ti vadanti. Idametaṃ paṭicca vuttaṃ – ‘‘dibbānipi saṅgītāni antalikkhe vattanti tathāgatassa pūjāyā’’ti.

199. Bhagavā pana yamakasālānaṃ antarā dakkhiṇena passena nipannoyeva pathavītalato yāva cakkavāḷamukhavaṭṭiyā, cakkavāḷamukhavaṭṭito ca yāva brahmalokā sannipatitāya parisāya mahantaṃ ussāhaṃ disvā āyasmato ānandassa ārocesi. Tena vuttaṃ – ‘‘atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ… pe… tathāgatassa pūjāyā’’ti. Evaṃ mahāsakkāraṃ dassetvā tenāpi attano asakkatabhāvameva dassanto **na kho, ānanda, ettāvatā**tiādimāha.

Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘ānanda, mayā dīpaṅkarapādamūle nipannena aṭṭha dhamme samodhānetvā abhinīhāraṃ karontena na mālāgandhatūriyasaṅgītānaṃ atthāya abhinīhāro kato, na etadatthāya pāramiyo pūritā. Tasmā na kho ahaṃ etāya pūjāya pūjito nāma homī’’ti.

Kasmā pana bhagavā aññattha ekaṃ umāpupphamattampi gahetvā buddhaguṇe āvajjetvā katāya pūjāya buddhañāṇenāpi aparicchinnaṃ vipākaṃ vaṇṇetvā idha evaṃ mahantaṃ pūjaṃ paṭikkhipatīti? Parisānuggahena ceva sāsanassa ca ciraṭṭhitikāmatāya. Sace hi bhagavā evaṃ na paṭikkhipeyya, anāgate sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ na paripūressanti, samādhissa āgataṭṭhāne samādhiṃ na paripūressanti, vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanāgabbhaṃ na gāhāpessanti. Upaṭṭhāke samādapetvā pūjaṃyeva kārentā viharissanti. Āmisapūjā ca nāmesā sāsanaṃ ekadivasampi ekayāgupānakālamattampi sandhāretuṃ na sakkoti. Mahāvihārasadisañhi vihārasahassaṃ mahācetiyasadisañca cetiyasahassampi sāsanaṃ dhāretuṃ na sakkonti. Yena kammaṃ kataṃ, tasseva hoti. Sammāpaṭipatti pana tathāgatassa anucchavikā pūjā. Sā hi tena patthitā ceva, sakkoti sāsanañca sandhāretuṃ, tasmā taṃ dassento **yo kho ānandā**tiādimāha.

Tattha **dhammānudhammappaṭipanno**ti navavidhassa lokuttaradhammassa anudhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipanno. Sāyeva pana paṭipadā anucchavikattā ‘‘sāmīcī’’ti vuccati. Taṃ sāmīciṃ paṭipannoti **sāmīcippaṭipanno.** Tameva pubbabhāgapaṭipadāsaṅkhātaṃ anudhammaṃ carati pūretīti **anudhammacārī.**

Pubbabhāgapaṭipadāti ca sīlaṃ ācārapaññatti dhutaṅgasamādānaṃ yāva gotrabhuto sammāpaṭipadā veditabbā. Tasmā yo bhikkhu chasu agāravesu patiṭṭhāya paññattiṃ atikkamati, anesanāya jīvikaṃ kappeti, ayaṃ na dhammānudhammappaṭipanno. Yo pana sabbaṃ attano paññattaṃ sikkhāpadaṃ jinavelaṃ jinamariyādaṃ jinakāḷasuttaṃ aṇumattampi na vītikkamati, ayaṃ dhammānudhammappaṭipanno nāma. Bhikkhuniyāpi eseva nayo. Yo upāsako pañca verāni dasa akusalakammapathe samādāya vattati appeti, ayaṃ na dhammānudhammappaṭipanno. Yo pana tīsu saraṇesu, pañcasupi sīlesu, dasasu sīlesu paripūrakārī hoti, māsassa aṭṭha uposathe karoti, dānaṃ deti, gandhapūjaṃ mālāpūjaṃ karoti, mātaraṃ pitaraṃ upaṭṭhāti, dhammike samaṇabrāhmaṇe upaṭṭhāti, ayaṃ dhammānudhammappaṭipanno nāma. Upāsikāyapi eseva nayo.

Paramāya pūjāyāti uttamāya pūjāya. Ayañhi nirāmisapūjā nāma sakkoti mama sāsanaṃ sandhāretuṃ. Yāva hi imā catasso parisā maṃ imāya pūjessanti, tāva mama sāsanaṃ majjhe nabhassa puṇṇacando viya virocissatīti dasseti.

Upavāṇattheravaṇṇanā

200. **Apasāresī**ti apanesi. **Apehī**ti apagaccha. Thero ekavacaneneva tālavaṇṭaṃ nikkhipitvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. **Upaṭṭhāko**tiādi paṭhamabodhiyaṃ anibaddhupaṭṭhākabhāvaṃ sandhāyāha. **Ayaṃ, bhante, āyasmā upavāṇo**ti evaṃ therena vutte ānando upavāṇassa sadosabhāvaṃ sallakkheti, ‘handassa niddosabhāvaṃ kathessāmī’ti bhagavā **yebhuyyena ānandā**tiādimāha. Tattha **yebhuyyenā**ti idaṃ asaññasattānañceva arūpadevatānañca ohīnabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Apphuṭo**ti asamphuṭṭho abharito vā. Bhagavato kira āsannapadese vālaggamatte okāse sukhumattabhāvaṃ māpetvā dasa dasa mahesakkhā devatā aṭṭhaṃsu. Tāsaṃ parato vīsati vīsati. Tāsaṃ parato tiṃsati tiṃsati. Tāsaṃ parato cattālīsaṃ cattālīsaṃ. Tāsaṃ parato paññāsaṃ paññāsaṃ. Tāsaṃ parato saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhaṃsu. Tā aññamaññaṃ hatthena vā pādena vā vatthena vā na byābādhenti. ‘‘Apehi maṃ, mā ghaṭṭehī’’ti vattabbākāraṃ nāma natthi. ‘‘Tā kho pana devatāyo dasapi hutvā vīsatipi hutvā tiṃsampi hutvā cattālīsampi hutvā paññāsampi hutvā āraggakoṭinitudanamattepi tiṭṭhanti, na ca aññamaññaṃ byābādhentī’’ti (a. ni. 1.37) vuttasadisāva ahesuṃ. **Ovārento**ti āvārento. Thero kira pakatiyāpi mahāsarīro hatthipotakasadiso. So paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā atimahā viya ahosi.

Tathāgataṃ dassanāyāti bhagavato mukhaṃ daṭṭhuṃ alabhamānā evaṃ ujjhāyiṃsu. Kiṃ pana tā theraṃ vinivijjha passituṃ na sakkontīti? Āma, na sakkonti. Devatā hi puthujjane vinivijjha passituṃ sakkonti, na khīṇāsave. Therassa ca mahesakkhatāya tejussadatāya upagantumpi na sakkonti. Kasmā pana therova tejussado, na aññe arahantoti? Yasmā kassapabuddhassa cetiye ārakkhadevatā ahosi.

Vipassimhi kira sammāsambuddhe parinibbute ekagghanasuvaṇṇakkhandhasadisassa dhātusarīrassa ekameva cetiyaṃ akaṃsu, dīghāyukabuddhānañhi ekameva cetiyaṃ hoti. Taṃ manussā ratanāyāmāhi vidatthivitthatāhi dvaṅgulabahalāhi suvaṇṇiṭṭhakāhi haritālena ca manosilāya ca mattikākiccaṃ tilateleneva udakakiccaṃ sādhetvā yojanappamāṇaṃ uṭṭhapesuṃ. Tato bhummā devatā yojanappamāṇaṃ, tato ākāsaṭṭhakadevatā, tato uṇhavalāhakadevatā, tato abbhavalāhakadevatā, tato cātumahārājikā devatā, tato tāvatiṃsā devatā yojanappamāṇaṃ uṭṭhapesunti evaṃ sattayojanikaṃ cetiyaṃ ahosi. Manussesu mālāgandhavatthādīni gahetvā āgatesu ārakkhadevatā gahetvā tesaṃ passantānaṃyeva cetiyaṃ pūjesi.

Tadā ayaṃ thero brāhmaṇamahāsālo hutvā ekaṃ pītakaṃ vatthaṃ ādāya gato. Devatā tassa hatthato vatthaṃ gahetvā cetiyaṃ pūjesi. Brāhmaṇo taṃ disvā pasannacitto ‘‘ahampi anāgate evarūpassa buddhassa cetiye ārakkhadevatā homī’’ti patthanaṃ katvā tato cuto devaloke nibbatti. Tassa devaloke ca manussaloke ca saṃsarantasseva kassapo bhagavā loke uppajjitvā parinibbāyi. Tassāpi ekameva dhātusarīraṃ ahosi. Taṃ gahetvā yojanikaṃ cetiyaṃ kāresuṃ. So tattha ārakkhadevatā hutvā sāsane antarahite sagge nibbattitvā amhākaṃ bhagavato kāle tato cuto mahākule paṭisandhiṃ gahetvā nikkhamma pabbajitvā arahattaṃ patto. Iti cetiye ārakkhadevatā hutvā āgatattā thero tejussadoti veditabbo.

Devatā, **ānanda, ujjhāyantī**ti iti ānanda, devatā ujjhāyanti, na mayhaṃ puttassa añño koci doso atthīti dasseti.

201. **Kathaṃbhūtā pana, bhante**ti kasmā āha? Bhagavā tumhe – ‘‘devatā ujjhāyantī’’ti vadatha, kathaṃ bhūtā pana tā tumhe manasi karotha, kiṃ tumhākaṃ parinibbānaṃ adhivāsentīti pucchati. Atha bhagavā – ‘‘nāhaṃ adhivāsanakāraṇaṃ vadāmī’’ti tāsaṃ anadhivāsanabhāvaṃ dassento **santānandā**tiādimāha.

Tattha **ākāse pathavīsaññiniyo**ti ākāse pathaviṃ māpetvā tattha pathavīsaññiniyo. **Kandantī**ti rodanti. **Chinnapātaṃ papatantī**ti majjhe chinnā viya hutvā yato vā tato vā papatanti. **Āvaṭṭantī**ti āvaṭṭantiyo patitaṭṭhānameva āgacchanti. **Vivaṭṭantī**ti patitaṭṭhānato parabhāgaṃ vaṭṭamānā gacchanti. Apica dve pāde pasāretvā sakiṃ purato sakiṃ pacchato sakiṃ vāmato sakiṃ dakkhiṇato samparivattamānāpi – ‘‘āvaṭṭanti vivaṭṭantī’’ti vuccanti. **Santānanda, devatā pathaviyaṃ pathavīsaññiniyo**ti pakatipathavī kira devatā dhāretuṃ na sakkoti. Tattha hatthako brahmā viya devatā osīdanti. Tenāha bhagavā – ‘‘oḷārikaṃ hatthaka, attabhāvaṃ abhinimmināhī’’ti (a. ni. 3.128). Tasmā yā devatā pathaviyaṃ pathaviṃ māpesuṃ, tā sandhāyetaṃ vuttaṃ – ‘‘pathaviyaṃ pathavīsaññiniyo’’ti.

Vītarāgāti pahīnadomanassā silāthambhasadisā anāgāmikhīṇāsavadevatā.

Catusaṃvejanīyaṭhānavaṇṇanā

202. **Vassaṃvuṭṭhā**ti buddhakāle kira dvīsu kālesu bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya kammaṭṭhānaggahaṇatthaṃ, vuṭṭhavassā ca gahitakammaṭṭhānānuyogena nibbattitavisesārocanatthaṃ. Yathā ca buddhakāle, evaṃ tambapaṇṇidīpepi apāragaṅgāya bhikkhū lohapāsāde sannipatiṃsu, pāragaṅgāya bhikkhū tissamahāvihāre. Tesu apāragaṅgāya bhikkhū saṅkārachaḍḍakasammajjaniyo gahetvā āgantvā mahāvihāre sannipatitvā cetiye sudhākammaṃ katvā – ‘‘vuṭṭhavassā āgantvā lohapāsāde sannipatathā’’ti vattaṃ katvā phāsukaṭṭhānesu vasitvā vuṭṭhavassā āgantvā lohapāsāde pañcanikāyamaṇḍale, yesaṃ pāḷi paguṇā, te pāḷiṃ sajjhāyanti. Yesaṃ aṭṭhakathā paguṇā, te aṭṭhakathaṃ sajjhāyanti. Yo pāḷiṃ vā aṭṭhakathaṃ vā virādheti, taṃ – ‘‘kassa santike tayā gahita’’nti vicāretvā ujuṃ katvā gāhāpenti. Pāragaṅgāvāsinopi tissamahāvihāre evameva karonti. Evaṃ dvīsu kālesu sannipatitesu bhikkhūsu ye pure vassūpanāyikāya kammaṭṭhānaṃ gahetvā gatā visesārocanatthaṃ āgacchanti, evarūpe sandhāya ‘‘pubbe bhante vassaṃvuṭṭhā’’tiādimāha.

Manobhāvanīyeti manasā bhāvite sambhāvite. Ye vā mano manaṃ bhāventi vaḍḍhenti rāgarajādīni pavāhenti, evarūpeti attho. Thero kira vattasampanno mahallakaṃ bhikkhuṃ disvā thaddho hutvā na nisīdati, paccuggamanaṃ katvā hatthato chattañca pattacīvarañca gahetvā pīṭhaṃ papphoṭetvā deti, tattha nisinnassa vattaṃ katvā senāsanaṃ paṭijaggitvā deti. Navakaṃ bhikkhuṃ disvā tuṇhībhūto na nisīdati, samīpe ṭhatvā vattaṃ karoti. So tāya vattapaṭipattiyā aparihāniṃ patthayamāno evamāha.

Atha bhagavā – ‘‘ānando manobhāvanīyānaṃ dassanaṃ na labhissāmī’’ti cinteti, handassa, manobhāvanīyānaṃ dassanaṭṭhānaṃ ācikkhissāmi, yattha vasanto ito cito ca anāhiṇḍitvāva lacchati manobhāvanīye bhikkhū dassanāyāti cintetvā **cattārimānī**tiādimāha.

Tattha **saddhassā**ti buddhādīsu pasannacittassa vattasampannassa, yassa pāto paṭṭhāya cetiyaṅgaṇavattādīni sabbavattāni katāneva paññāyanti. **Dassanīyānī**ti dassanārahāni dassanatthāya gantabbāni. **Saṃvejanīyānī**ti saṃvegajanakāni. **Ṭhānānī**ti kāraṇāni, padesaṭhānāneva vā.

Ye hi kecīti idaṃ cetiyacārikāya satthakabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **cetiyacārikaṃ āhiṇḍantā**ti ye ca tāva tattha tattha cetiyaṅgaṇaṃ sammajjantā, āsanāni dhovantā bodhimhi udakaṃ siñcantā āhiṇḍanti, tesu vattabbameva natthi asukavihāre ‘‘cetiyaṃ vandissāmā’’ti nikkhamitvā pasannacittā antarā kālaṅkarontāpi anantarāyena sagge patiṭṭhahissanti yevāti dasseti.

Ānandapucchākathāvaṇṇanā

203. **Adassanaṃ, ānandā**ti yadetaṃ mātugāmassa adassanaṃ, ayamettha uttamā paṭipattīti dasseti. Dvāraṃ pidahitvā senāsane nisinno hi bhikkhu āgantvā dvāre ṭhitampi mātugāmaṃ yāva na passati, tāvassa ekaṃseneva na lobho uppajjati, na cittaṃ calati. Dassane pana satiyeva tadubhayampi assa. Tenāha – ‘‘adassanaṃ ānandā’’ti. **Dassane bhagavā sati katha**nti bhikkhaṃ gahetvā upagataṭṭhānādīsu dassane sati kathaṃ paṭipajjitabbanti pucchati. Atha bhagavā yasmā khaggaṃ gahetvā – ‘‘sace mayā saddhiṃ ālapasi, ettheva te sīsaṃ pātessāmī’’ti ṭhitapurisena vā, ‘‘sace mayā saddhiṃ ālapasi, ettheva te maṃsaṃ murumurāpetvā khādissāmī’’ti ṭhitayakkhiniyā vā ālapituṃ varaṃ. Ekasseva hi attabhāvassa tappaccayā vināso hoti, na apāyesu aparicchinnadukkhānubhavanaṃ. Mātugāmena pana ālāpasallāpe sati vissāso hoti, vissāse sati otāro hoti, otiṇṇacitto sīlabyasanaṃ patvā apāyapūrako hoti; tasmā **anālāpo**ti āha. Vuttampi cetaṃ –

> ‘‘Sallape asihatthena, pisācenāpi sallape;
> Āsīvisampi āsīde, yena daṭṭho na jīvati;
> Na tveva eko ekāya, mātugāmena sallape’’ti. (a. ni. 5.55);

Ālapantena panāti sace mātugāmo divasaṃ vā pucchati, sīlaṃ vā yācati, dhammaṃ vā sotukāmo hoti, pañhaṃ vā pucchati, tathārūpaṃ vā panassa pabbajitehi kattabbakammaṃ hoti, evarūpe kāle anālapantaṃ ‘‘mūgo ayaṃ, badhiro ayaṃ, bhutvāva baddhamukho nisīdatī’’ti vadati, tasmā avassaṃ ālapitabbaṃ hoti. Evaṃ ālapantena pana kathaṃ paṭipajjitabbanti pucchati. Atha bhagavā – ‘‘etha tumhe, bhikkhave, mātumattīsu mātucittaṃ upaṭṭhapetha, bhaginimattīsu bhaginicittaṃ upaṭṭhapetha, dhītumattīsu dhītucittaṃ upaṭṭhapethā’’ti (saṃ. ni. 4.127) imaṃ ovādaṃ sandhāya **sati, ānanda, upaṭṭhapetabbā**ti āha.

204. **Abyāvaṭā**ti atantibaddhā nirussukkā hotha. **Sāratthe ghaṭathā**ti uttamatthe arahatte ghaṭetha. **Anuyuñjathā**ti tadadhigamāya anuyogaṃ karotha. **Appamattā**ti tattha avippamuṭṭhasatī. Vīriyātāpayogena **ātāpino.** Kāye ca jīvite ca nirapekkhatāya **pahitattā** pesitacittā viharatha.

205. **Kathaṃ pana, bhante**ti tehi khattiyapaṇḍitādīhi kathaṃ paṭipajjitabbaṃ. Addhā maṃ te paṭipucchissanti – ‘‘kathaṃ, bhante, ānanda tathāgatassa sarīre paṭipajjitabba’’nti; ‘‘tesāhaṃ kathaṃ paṭivacanaṃ demī’’ti pucchati. **Ahatena vatthenā**ti navena kāsikavatthena. **Vihatena kappāsenā**ti supothitena kappāsena. Kāsikavatthañhi sukhumattā telaṃ na gaṇhāti, kappāso pana gaṇhāti. Tasmā ‘‘vihatena kappāsenā’’ti āha. **Āyasāyā**ti sovaṇṇāya. Sovaṇṇañhi idha ‘‘ayasa’’nti adhippetaṃ.

Thūpārahapuggalavaṇṇanā

206. **Rājā cakkavattī**ti ettha kasmā bhagavā agāramajjhe vasitvā kālaṅkatassa rañño thūpārahataṃ anujānāti, na sīlavato puthujjanassa bhikkhussāti? Anacchariyattā. Puthujjanabhikkhūnañhi thūpe anuññāyamāne tambapaṇṇidīpe tāva thūpānaṃ okāso na bhaveyya, tathā aññesu ṭhānesu. Tasmā ‘‘anacchariyā te bhavissantī’’ti nānujānāti. Rājā cakkavattī ekova nibbattati, tenassa thūpo acchariyo hoti. Puthujjanasīlavato pana parinibbutabhikkhuno viya mahantampi sakkāraṃ kātuṃ vaṭṭatiyeva.

Ānandaacchariyadhammavaṇṇanā

207. **Vihāra**nti idha maṇḍalamālo vihāroti adhippeto, taṃ pavisitvā. **Kapisīsa**nti dvārabāhakoṭiyaṃ ṭhitaṃ aggaḷarukkhaṃ. **Rodamāno aṭṭhāsī**ti so kirāyasmā cintesi – ‘‘satthārā mama saṃvegajanakaṃ vasanaṭṭhānaṃ kathitaṃ, cetiyacārikāya sātthakabhāvo kathito, mātugāme paṭipajjitabbapañho vissajjito, attano sarīre paṭipatti akkhātā, cattāro thūpārahā kathitā, dhuvaṃ ajja bhagavā parinibbāyissatī’’ti, tassevaṃ cintayato balavadomanassaṃ uppajji. Athassa etadahosi – ‘‘bhagavato santike rodanaṃ nāma aphāsukaṃ, ekamantaṃ gantvā sokaṃ tanukaṃ karissāmī’’ti, so tathā akāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘rodamāno aṭṭhāsī’’ti.

Ahañca vatamhīti ahañca vata amhi, ahaṃ vatamhītipi pāṭho. **Yo mama anukampako**ti yo maṃ anukampati anusāsati, sve dāni paṭṭhāya kassa mukhadhovanaṃ dassāmi, kassa pāde dhovissāmi, kassa senāsanaṃ paṭijaggissāmi, kassa pattacīvaraṃ gahetvā vicarissāmīti bahuṃ vilapi. **Āmantesī**ti bhikkhusaṅghassa antare theraṃ adisvā āmantesi.

Mettena kāyakammenāti mettacittavasena pavattitena mukhadhovanadānādikāyakammena. **Hitenā**ti hitavuddhiyā katena. **Sukhenā**ti sukhasomanasseneva katena, na dukkhinā dummanena hutvāti attho. **Advayenā**ti dve koṭṭhāse katvā akatena. Yathā hi eko sammukhāva karoti na parammukhā, eko parammukhāva karoti na sammukhā evaṃ vibhāgaṃ akatvā katenāti vuttaṃ hoti. **Appamāṇenā**ti pamāṇavirahitena. Cakkavāḷampi hi atisambādhaṃ, bhavaggampi atinīcaṃ, tayā kataṃ kāyakammameva bahunti dasseti.

Mettena vacīkammenāti mettacittavasena pavattitena mukhadhovanakālārocanādinā vacīkammena. Api ca ovādaṃ sutvā – ‘‘sādhu, bhante’’ti vacanampi mettaṃ vacīkammameva. **Mettena manokammenā**ti kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā vivittāsane nisīditvā – ‘‘satthā arogo hotu, abyāpajjo sukhī’’ti evaṃ pavattitena manokammena. **Katapuññosī**ti kappasatasahassaṃ abhinīhārasampannosīti dasseti. Katapuññosīti ca ettāvatā vissattho mā pamādamāpajji, atha kho padhānamanuyuñja. Evañhi anuyutto khippaṃ hohisi anāsavo, dhammasaṅgītikāle arahattaṃ pāpuṇissasi. Na hi mādisassa katapāricariyā nipphalā nāma hotīti dasseti.

208. Evañca pana vatvā mahāpathaviṃ pattharanto viya ākāsaṃ vitthārento viya cakkavāḷagiriṃ osārento viya sineruṃ ukkhipento viya mahājambuṃ khandhe gahetvā cālento viya āyasmato ānandassa guṇakathaṃ ārabhanto atha kho bhagavā bhikkhū āmantesi. Tattha ‘‘yepi te, bhikkhave, etarahī’’ti kasmā na vuttaṃ? Aññassa buddhassa natthitāya. Eteneva cetaṃ veditabbaṃ – ‘‘yathā cakkavāḷantarepi añño buddho natthī’’ti. **Paṇḍito**ti byatto. **Medhāvī**ti khandhadhātuāyatanādīsu kusalo.

209. **Bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāyā**ti ye bhagavantaṃ passitukāmā theraṃ upasaṅkamanti, ye ca ‘‘āyasmā kirānando samantapāsādiko abhirūpo dassanīyo bahussuto saṅghasobhano’’ti therassa guṇe sutvā āgacchanti, te sandhāya ‘‘bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamantī’’ti vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Attamanā**ti savanena no dassanaṃ sametīti sakamanā tuṭṭhacittā. **Dhamma**nti ‘‘kacci, āvuso, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci yoniso manasikārena kammaṃ karotha, ācariyupajjhāye vattaṃ pūrethā’’ti evarūpaṃ paṭisanthāradhammaṃ. Tattha bhikkhunīsu – ‘‘kacci, bhaginiyo, aṭṭha garudhamme samādāya vattathā’’ti idampi nānākaraṇaṃ hoti. Upāsakesu āgatesu ‘‘upāsaka, na te kacci sīsaṃ vā aṅgaṃ vā rujjati, arogā te puttabhātaro’’ti na evaṃ paṭisanthāraṃ karoti. Evaṃ pana karoti – ‘‘kathaṃ upāsakā tīṇi saraṇāni pañca sīlāni rakkhatha, māsassa aṭṭha uposathe karotha, mātāpitūnaṃ upaṭṭhānavattaṃ pūretha, dhammikasamaṇabrāhmaṇe paṭijaggathā’’ti. Upāsikāsupi eseva nayo.

Idāni ānandattherassa cakkavattinā saddhiṃ upamaṃ karonto **cattārome bhikkhave**tiādimāha. Tattha **khattiyā**ti abhisittā ca anabhisittā ca khattiyajātikā. Te kira – ‘‘rājā cakkavattī nāma abhirūpo dassanīyo pāsādiko ākāsena vicaranto rajjaṃ anusāsati dhammiko dhammarājā’’ti tassa guṇakathaṃ sutvā ‘‘savanena dassanampi sama’’nti attamanā honti. **Bhāsatī**ti kathento – ‘‘kathaṃ, tātā, rājadhammaṃ pūretha, paveṇiṃ rakkhathā''ti paṭisanthāraṃ karoti. Brāhmaṇesu pana – ''kathaṃ ācariyā mante vācetha, kathaṃ antevāsikā mante gaṇhanti, dakkhiṇaṃ vā vatthāni vā kapilaṃ vā alatthā''ti paṭisanthāraṃ karoti. Gahapatīsu – ''kathaṃ tātā, na vo rājakulato daṇḍena vā balinā vā pīḷā atthi, sammā devo dhāraṃ anupavecchati, sassāni sampajjantī''ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti. Samaṇesu – ''kathaṃ, bhante, pabbajitaparikkhārā sulabhā, samaṇadhamme na pamajjathā''ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti.

Mahāsudassanasuttadesanāvaṇṇanā

210. **Khuddakanagarake**ti nagarapatirūpake sambādhe khuddakanagarake. **Ujjaṅgalanagarake**ti visamanagarake. **Sākhānagarake**ti yathā rukkhānaṃ sākhā nāma khuddakā honti, evameva aññesaṃ mahānagarānaṃ sākhāsadise khuddakanagarake. **Khattiyamahāsālā**ti khattiyamahāsārappattā mahākhattiyā. Esa nayo sabbattha.

Tesu **khattiyamahāsālā** nāma yesaṃ koṭisatampi koṭisahassampi dhanaṃ nikhaṇitvā ṭhapitaṃ, divasaparibbayo ekaṃ kahāpaṇasakaṭaṃ nigacchati, sāyaṃ dve pavisanti. **Brāhmaṇamahāsālā** nāma yesaṃ asītikoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, divasaparibbayo eko kahāpaṇakumbho nigacchati, sāyaṃ ekasakaṭaṃ pavisati. **Gahapatimahāsālā** nāma yesaṃ cattālīsakoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, divasaparibbayo pañca kahāpaṇambaṇāni nigacchanti, sāyaṃ kumbho pavisati.

Mā hevaṃ, ānanda, avacāti ānanda, mā evaṃ avaca, na imaṃ ''khuddakanagara''nti vattabbaṃ. Ahañhi imasseva nagarassa sampattiṃ kathetuṃ – ''anekavāraṃ tiṭṭhaṃ nisīdaṃ mahantena ussāhena, mahantena parakkamena idhāgato''ti vatvā **bhūtapubba**ntiādimāha. **Subhikkhā**ti khajjabhojjasampannā. **Hatthisaddenā**ti ekasmiṃ hatthimhi saddaṃ karonte caturāsītihatthisahassāni saddaṃ karonti, iti hatthisaddena avivittā, hoti, tathā assasaddena. Puññavanto panettha sattā catusindhavayuttehi rathehi aññamaññaṃ anubandhamānā antaravīthīsu vicaranti, iti rathasaddena avivittā hoti. Niccaṃ payojitāneva panettha bheriādīni tūriyāni, iti bherisaddādīhipi avivittā hoti. Tattha **sammasaddo**ti kaṃsatāḷasaddo. **Pāṇitāḷasaddo**ti pāṇinā caturassaambaṇatāḷasaddo. Kuṭabherisaddotipi vadanti.

Asnātha pivatha khādathāti asnātha pivatha khādatha. Ayaṃ panettha saṅkhepo, bhuñjatha bhoti iminā dasamena saddena avivittā hoti anupacchinnasaddā. Yathā pana aññesu nagaresu ''kacavaraṃ chaḍḍetha, kudālaṃ gaṇhatha, pacchiṃ gaṇhatha, pavāsaṃ gamissāma, taṇḍulapuṭaṃ gaṇhatha, bhattapuṭaṃ gaṇhatha, phalakāvudhādīni sajjāni karothā''ti evarūpā saddā honti, na yidha evaṃ ahosīti dasseti.

''Dasamena saddenā''ti ca vatvā ''kusāvatī, ānanda, rājadhānī sattahi pākārehi parikkhittā ahosī''ti sabbaṃ **mahāsudassanasuttaṃ** niṭṭhāpetvā **gaccha tvaṃ ānandā**tiādimāha. Tattha **abhikkamathā**ti abhimukhā kamatha, āgacchathāti attho. Kiṃ pana te bhagavato āgatabhāvaṃ na jānantīti? Jānanti. Buddhānaṃ gatagataṭṭhānaṃ nāma mahantaṃ kolāhalaṃ hoti, kenacideva karaṇīyena nisinnattā na āgatā. ''Te āgantvā bhikkhusaṅghassa ṭhānanisajjokāsaṃ saṃvidahitvā dassantī''ti tesaṃ santike avelāyampi bhagavā pesesi.

Mallānaṃ vandanāvaṇṇanā

211. **Amhākañca no**ti ettha **no** kāro nipātamattaṃ. **Aghāvino**ti uppannadukkhā. **Dummanā**ti anattamanā. **Cetodukkhasamappitā**ti domanassasamappitā. **Kulaparivattaso kulaparivattaso ṭhapetvā**ti ekekaṃ kulaparivattaṃ kulasaṅkhepaṃ vīthisabhāgena ceva racchāsabhāgena ca visuṃ visuṃ ṭhapetvā.

Subhaddaparibbājakavatthuvaṇṇanā

212. **Subhaddo nāma paribbājako**ti udiccabrāhmaṇamahāsālakulā pabbajito channaparibbājako. **Kaṅkhādhammo**ti vimatidhammo. Kasmā panassa ajja evaṃ ahosīti? Tathāvidhaupanissayattā. Pubbe kira puññakaraṇakāle dve bhātaro ahesuṃ. Te ekatova sassaṃ akaṃsu. Tattha jeṭṭhakassa – ‘‘ekasmiṃ sasse navavāre aggasassadānaṃ mayā dātabba’’nti ahosi. So vappakāle bījaggaṃ nāma datvā gabbhakāle kaniṭṭhena saddhiṃ mantesi – ‘‘gabbhakāle gabbhaṃ phāletvā dassāmā’’ti kaniṭṭho – ‘‘taruṇasassaṃ nāsetukāmosī’’ti āha. Jeṭṭho kaniṭṭhassa ananuvattanabhāvaṃ ñatvā khettaṃ vibhajitvā attano koṭṭhāsato gabbhaṃ phāletvā khīraṃ nīharitvā sappinavanītena saṃyojetvā adāsi, puthukakāle puthukaṃ kāretvā adāsi, lāyanakāle lāyanaggaṃ, veṇikaraṇe veṇaggaṃ, kalāpādīsu kalāpaggaṃ, khalaggaṃ, khalabhaṇḍaggaṃ, koṭṭhagganti evaṃ ekasasse navavāre aggadānaṃ adāsi. Kaniṭṭho pana uddharitvā adāsi.

Tesu jeṭṭhako **aññāsikoṇḍaññatthero** jāto. Bhagavā – ‘‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya’’nti olokento ‘‘aññāsikoṇḍañño ekasmiṃ sasse nava aggadānāni adāsi, imaṃ aggadhammaṃ tassa desessāmī’’ti sabbapaṭhamaṃ dhammaṃ desesi. So aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Kaniṭṭho pana ohīyitvā pacchā dānassa dinnattā satthu parinibbānakāle evaṃ cintetvā satthāraṃ daṭṭhukāmo ahosi.

Mā tathāgataṃ viheṭhesīti thero kira – ‘‘ete aññatitthiyā nāma attano gahaṇameva gaṇhanti, tassa vissajjāpanatthāya bhagavato bahuṃ bhāsamānassa kāyavācāvihesā bhavissati, pakatiyāpi ca kilantoyeva bhagavā’’ti maññamāno evamāha. Paribbājako – ‘‘na me ayaṃ bhikkhu okāsaṃ karoti, atthikena pana anuvattitvā kāretabbo’’ti theraṃ anuvattanto dutiyampi tatiyampi āha.

213. **Assosi kho**ti sāṇidvāre ṭhitassa bhāsato pakatisoteneva assosi, sutvā ca pana subhaddasseva atthāya mahatā ussāhena āgatattā **alaṃ ānandā**tiādimāha. Tattha **ala**nti paṭikkhepatthe nipāto. **Aññāpekkhovā**ti aññātukāmova hutvā. **Abbhaññiṃsū**ti yathā tesaṃ paṭiññā, tatheva jāniṃsu. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace nesaṃ sā paṭiññā niyyānikā, sabbe abbhaññaṃsu, no ce, na abbhaññaṃsu. Tasmā kiṃ tesaṃ paṭiññā niyyānikā, aniyyānikāti ayameva tassa pañhassa attho. Atha bhagavā tesaṃ aniyyānikabhāvakathanena atthābhāvato ceva okāsābhāvato ca ‘‘ala’’nti paṭikkhipitvā dhammameva desesi. Paṭhamayāmasmiñhi mallānaṃ dhammaṃ desetvā majjhimayāme subhaddassa, pacchimayāme bhikkhusaṅghaṃ ovaditvā balavapaccūsasamaye parinibbāyissāmicceva bhagavā āgato.

214. **Samaṇopi tattha na upalabbhatī**ti paṭhamo sotāpannasamaṇopi tattha natthi, dutiyo sakadāgāmisamaṇopi, tatiyo anāgāmisamaṇopi, catuttho arahattasamaṇopi tattha natthīti attho. ‘‘Imasmiṃ kho’’ti purimadesanāya aniyamato vatvā idāni attano sāsanaṃ niyamento āha. **Suññā parappavādā samaṇebhī**ti catunnaṃ maggānaṃ atthāya āraddhavipassakehi catūhi, maggaṭṭhehi catūhi, phalaṭṭhehi catūhīti dvādasahi samaṇehi suññā parappavādā tucchā rittakā. **Ime ca subhaddā**ti ime dvādasa bhikkhū. **Sammā vihareyyu**nti ettha sotāpanno attano adhigataṭṭhānaṃ aññassa kathetvā taṃ sotāpannaṃ karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sakadāgāmiādīsu. Sotāpattimaggaṭṭho aññampi sotāpattimaggaṭṭhaṃ karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sesamaggaṭṭhesu. Sotāpattimaggatthāya āraddhavipassako attano paguṇaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetvā aññampi sotāpattimaggatthāya āraddhavipassakaṃ karonto sammā viharati nāma. Esa nayo sesamaggatthāya āraddhavipassakesu. Idaṃ sandhāyāha – ‘‘sammā vihareyyu’’nti. **Asuñño loko arahantehi assā**ti naḷavanaṃ saravanaṃ viya nirantaro assa.

Ekūnatiṃso vayasāti vayena ekūnatiṃsavasso hutvā. **Yaṃ pabbaji**nti ettha **ya**nti nipātamattaṃ. **Kiṃ kusalānuesī**ti ‘‘kiṃ kusala’’nti anuesanto pariyesanto. Tattha – ‘‘kiṃ kusala’’nti sabbaññutaññāṇaṃ adhippetaṃ, taṃ gavesantoti attho. **Yato aha**nti yato paṭṭhāya ahaṃ pabbajito, etthantare samadhikāni paññāsa vassāni hontīti dasseti. **Ñāyassa dhammassā**ti ariyamaggadhammassa. **Padesavattī**ti padese vipassanāmagge pavattanto. **Ito bahiddhā**ti mama sāsanato bahiddhā. **Samaṇopi natthī**ti padesavattivipassakopi natthi, paṭhamasamaṇo sotāpannopi natthīti vuttaṃ hoti.

Ye etthāti ye tumhe ettha sāsane satthārā sammukhā antevāsikābhisekena abhisittā, tesaṃ vo lābhā tesaṃ vo suladdhanti. Bāhirasamaye kira yaṃ antevāsikaṃ ācariyo – ‘‘imaṃ pabbājehi, imaṃ ovada, imaṃ anusāsā’’ti vadati, so tena attano ṭhāne ṭhapito hoti, tasmā tassa – ‘‘imaṃ pabbajehi, imaṃ ovada, imaṃ anusāsā’’ti ime lābhā honti. Therampi subhaddo tameva bāhirasamayaṃ gahetvā evamāha.

Alattha khoti kathaṃ alattha? Thero kira naṃ ekamantaṃ netvā udakatumbato pānīyena sīsaṃ temetvā tacapañcakakammaṭṭhānaṃ kathetvā kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādāpetvā saraṇāni datvā bhagavato santikaṃ ānesi. Bhagavā upasampādetvā kammaṭṭhānaṃ ācikkhi. So taṃ gahetvā uyyānassa ekamante caṅkamaṃ adhiṭṭhāya ghaṭento vāyamanto vipassanaṃ vaḍḍhento saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā āgamma bhagavantaṃ vanditvā nisīdi. Taṃ sandhāya – ‘‘acirūpasampanno kho panā’’tiādi vuttaṃ.

So ca bhagavato pacchimo sakkhisāvako ahosīti saṅgītikārakānaṃ vacanaṃ. Tattha yo bhagavati dharamāne pabbajitvā aparabhāge upasampadaṃ labhitvā kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇāti, upasampadampi vā dharamāneyeva labhitvā aparabhāge kammaṭṭhānaṃ gahetvā arahattaṃ pāpuṇāti, kammaṭṭhānampi vā dharamāneyeva gahetvā aparabhāge arahattameva pāpuṇāti, sabbopi so pacchimo sakkhisāvako. Ayaṃ pana dharamāneyeva bhagavati pabbajito ca upasampanno ca kammaṭṭhānañca gahetvā arahattaṃ pattoti.

Pañcamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatapacchimavācāvaṇṇanā

216. Idāni bhikkhusaṅghassa ovādaṃ ārabhi, taṃ dassetuṃ **atha kho bhagavā**tiādi vuttaṃ. Tattha **desito paññatto**ti dhammopi desito ceva paññatto ca, vinayopi desito ceva paññatto ca. **Paññatto** ca nāma ṭhapito paṭṭhapitoti attho. **So vo mamaccayenā**ti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena satthā. Mayā hi vo ṭhiteneva – ‘‘idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekicchaṃ, idaṃ atekicchaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ, ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ āpatti gaṇassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ saṅghassa santike vuṭṭhātī’’ti sattāpattikkhandhavasena otiṇṇe vatthusmiṃ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo **vinayo** nāma desito, taṃ sakalampi vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādhessati.

Ṭhiteneva ca mayā – ‘‘ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañca indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti tena tenākārena ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi suttantapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādhessati. Ṭhiteneva ca mayā – ‘‘ime pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvīsatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta sañcetanā, satta cittāni. Tatrāpi ‘ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā apariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā’ti’’ ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā catuvīsatisamantapaṭṭhānaanantanayamahāpaṭṭhānapaṭimaṇḍitaṃ abhidhammapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi abhidhammapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādhessati.

Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsavassāni bhāsitaṃ lapitaṃ – ‘‘tīṇi piṭakāni, pañca nikāyā, navaṅgāni, caturāsīti dhammakkhandhasahassānī’’ti evaṃ mahāpabhedaṃ hoti. Iti imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyāmi. Ahañca kho pana dāni ekakova ovadāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni tumhe ovadissanti anusāsissantīti evaṃ bhagavā bahūni kāraṇāni dassento – ‘‘so vo mamaccayena satthā’’ti ovaditvā puna anāgate cārittaṃ dassento **yathā kho panā**tiādimāha.

Tattha **samudācarantī**ti kathenti voharanti. **Nāmena vā gottena vā**ti navakāti avatvā ‘‘tissa, nāgā’’ti evaṃ nāmena vā, ‘‘kassapa, gotamā’’ti evaṃ gottena vā, ‘‘āvuso tissa, āvuso kassapā’’ti evaṃ āvusovādena vā samudācaritabbo. **Bhanteti vā āyasmāti vā**ti bhante tissa, āyasmā tissāti evaṃ samudācaritabbo. **Samūhanatū**ti ākaṅkhamāno samūhanatu, yadi icchati samūhaneyyāti attho. Kasmā pana samūhanathāti ekaṃseneva avatvā vikappavacaneneva ṭhapesīti? Mahākassapassa balaṃ diṭṭhattā. Passati hi bhagavā – ‘‘samūhanathāti vuttepi saṅgītikāle kassapo na samūhanissatī’’ti. Tasmā vikappeneva ṭhapesi.

Tattha – ‘‘ekacce therā evamāhaṃsu – cattāri pārājikāni ṭhapetvā avasesāni khuddānukhuddakānī’’tiādinā nayena pañcasatikasaṅgītiyaṃ **khuddānukhuddakakathā** āgatāva vinicchayo pettha **samantapāsādikāyaṃ** vutto. Keci panāhu – ‘‘bhante, nāgasena, katamaṃ khuddakaṃ, katamaṃ anukhuddaka’’nti milindena raññā pucchito. ‘‘Dukkaṭaṃ, mahārāja, khuddakaṃ, dubbhāsitaṃ anukhuddaka’’nti vuttattā nāgasenatthero khuddānukhuddakaṃ jānāti. Mahākassapo pana taṃ ajānanto –

> ‘‘Suṇātu me, āvuso, saṅgho santamhākaṃ sikkhāpadāni gihigatāni, gihinopi jānanti – ‘‘idaṃ vo samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ kappati, idaṃ vo na kappatī’’ti. Sace mayaṃ khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni samūhanissāma, bhavissanti vattāro – ‘‘dhūmakālikaṃ samaṇena gotamena sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, yāva nesaṃ satthā aṭṭhāsi, tāvime sikkhāpadesu sikkhiṃsu, yato imesaṃ satthā parinibbuto, na dānime sikkhāpadesu sikkhantī’’ti. Yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho apaññattaṃ na paññapeyya, paññattaṃ na samucchindeyya, yathāpaññattesu sikkhāpadesu samādāya vatteyya. Esā ñattīti –

Kammavācaṃ sāvesīti. Na taṃ evaṃ gahetabbaṃ. Nāgasenatthero hi – ‘‘paravādino okāso mā ahosī’’ti evamāha. Mahākassapatthero ‘‘khuddānukhuddakāpattiṃ na samūhanissāmī’’ti kammavācaṃ sāvesi.

Brahmadaṇḍakathāpi saṅgītiyaṃ āgatattāsamantapāsādikāyaṃ vinicchitā.

Kaṅkhāti dveḷhakaṃ. **Vimatī**ti vinicchituṃ asamatthatā, buddho nu kho, na buddho nu kho, dhammo nu kho, na dhammo nu kho, saṅgho nu kho, na saṅgho nu kho, maggo nu kho, na maggo nu kho, paṭipadā nu kho, na paṭipadā nu khoti yassa saṃsayo uppajjeyya, taṃ vo vadāmi ‘‘pucchatha bhikkhave’’ti ayamettha saṅkhepattho. **Satthugāravenāpi na puccheyyāthā**ti mayaṃ satthusantike pabbajimha, cattāro paccayāpi no satthu santakāva, te mayaṃ ettakaṃ kālaṃ kaṅkhaṃ akatvā na arahāma ajja pacchimakāle kaṅkhaṃ kātunti sace evaṃ satthari gāravena na pucchatha. **Sahāyakopi bhikkhave sahāyakassa ārocetū**ti tumhākaṃ yo yassa bhikkhuno sandiṭṭho sambhatto, so tassa ārocetu, ahaṃ etassa bhikkhussa kathessāmi, tassa kathaṃ sutvā sabbe nikkaṅkhā bhavissathāti dasseti.

Evaṃ pasannoti evaṃ saddahāmi ahanti attho. **Ñāṇamevā**ti nikkaṅkhabhāvapaccakkhakaraṇañāṇaṃyeva, ettha tathāgatassa na saddhāmattanti attho. **Imesañhi, ānandā**ti imesaṃ antosāṇiyaṃ nisinnānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ. **Yo pacchimako**ti yo guṇavasena pacchimako. Ānandattheraṃyeva sandhāyāha.

218. **Appamādena sampādethā**ti satiavippavāsena sabbakiccāni sampādeyyātha. Iti bhagavā parinibbānamañce nipanno pañcacattālīsa vassāni dinnaṃ ovādaṃ sabbaṃ ekasmiṃ appamādapadeyeva pakkhipitvā adāsi. **Ayaṃ tathāgatassa pacchimā vācā**ti idaṃ pana saṅgītikārakānaṃ vacanaṃ.

Parinibbutakathāvaṇṇanā

219. Ito paraṃ yaṃ parinibbānaparikammaṃ katvā bhagavā parinibbuto, taṃ dassetuṃ **atha kho bhagavā paṭhamaṃ jhāna**ntiādi vuttaṃ. Tattha **parinibbuto bhante**ti nirodhaṃ samāpannassa bhagavato assāsapassāsānaṃ abhāvaṃ disvā pucchati. **Na āvuso**ti thero kathaṃ jānāti? Thero kira satthārā saddhiṃyeva taṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjanto yāva nevasaññānāsaññāyatanā vuṭṭhānaṃ, tāva gantvā idāni bhagavā nirodhaṃ samāpanno, antonirodhe ca kālaṅkiriyā nāma natthīti jānāti.

Atha kho bhagavā saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhahitvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajji…pe… tatiyajjhānā vuṭṭhahitvā catutthajjhānaṃ samāpajjīti ettha bhagavā catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ samāpajji, terasasu ṭhānesu dutiyajjhānaṃ, tathā tatiyajjhānaṃ, pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃ samāpajji. Kathaṃ? Dasasu asubhesu, dvattiṃsākāre aṭṭhasu kasiṇesu, mettākaruṇāmuditāsu, ānāpāne, paricchedākāseti imesu tāva catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ samāpajji. Ṭhapetvā pana dvattiṃsākārañca dasa asubhāni ca sesesu terasasu dutiyajjhānaṃ, tesuyeva ca tatiyajjhānaṃ samāpajji. Aṭṭhasu pana kasiṇesu, upekkhābrahmavihāre, ānāpāne, paricchedākāse, catūsu arūpesūti imesu pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānaṃ samāpajji. Ayampi ca saṅkhepakathāva. Nibbānapuraṃ pavisanto pana bhagavā dhammassāmī sabbāpi catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo pavisitvā videsaṃ gacchanto ñātijanaṃ āliṅgetvā viya sabbasamāpattisukhaṃ anubhavitvā paviṭṭho.

Catutthajjhānā vuṭṭhahitvā samanantarā bhagavā parinibbāyīti ettha jhānasamanantaraṃ, paccavekkhaṇāsamanantaranti dve samanantarāni. Tattha jhānā vuṭṭhāya bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ **jhānasamanantaraṃ** nāma. Jhānā vuṭṭhahitvā puna jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇassa tattheva parinibbānaṃ **paccavekkhaṇāsamanantaraṃ** nāma. Imānipi dve samanantarāneva. Bhagavā pana jhānaṃ samāpajjitvā jhānā vuṭṭhāya jhānaṅgāni paccavekkhitvā bhavaṅgacittena abyākatena dukkhasaccena parinibbāyi. Ye hi keci buddhā vā paccekabuddhā vā ariyasāvakā vā antamaso kunthakipillikaṃ upādāya sabbe bhavaṅgacitteneva abyākatena dukkhasaccena kālaṅkarontīti. **Mahābhūmicālādīni** vuttanayānevāti.

220. **Bhūtā**ti sattā. **Appaṭipuggalo**ti paṭibhāgapuggalavirahito. **Balappatto**ti dasavidhañāṇabalaṃ patto.

221. **Uppādavayadhammino**ti uppādavayasabhāvā. **Tesaṃ vūpasamo**ti tesaṃ saṅkhārānaṃ vūpasamo, asaṅkhataṃ nibbānameva sukhanti attho.

222. **Nāhu assāsapassāso**ti na jāto assāsapassāso. **Anejo**ti taṇhāsaṅkhātāya ejāya abhāvena anejo. **Santimārabbhā**ti anupādisesaṃ nibbānaṃ ārabbha paṭicca sandhāya. **Yaṃ kālamakarī**ti yo kālaṃ akari. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘āvuso, yo mama satthā buddhamuni santiṃ gamissāmīti, santiṃ ārabbha kālamakari, tassa ṭhitacittassa tādino idāni assāsapassāso na jāto, natthi, nappavattatī’’ti.

Asallīnenāti alīnena asaṅkuṭitena suvikasiteneva cittena. **Vedanaṃ ajjhavāsayī**ti vedanaṃ adhivāsesi, na vedanānuvattī hutvā ito cito ca samparivatti. **Vimokkho**ti kenaci dhammena anāvaraṇavimokkho sabbaso apaññattibhāvūpagamo pajjotanibbānasadiso jāto.

223. **Tadāsī**ti ‘‘saha parinibbānā mahābhūmicālo’’ti evaṃ heṭṭhā vuttaṃ bhūmicālameva sandhāyāha. Tañhi lomahaṃsanañca bhiṃsanakañca āsi. **Sabbākāravarūpete**ti sabbavarakāraṇūpete.

224. **Avītarāgā**ti puthujjanā ceva sotāpannasakadāgāmino ca. Tesañhi domanassaṃ appahīnaṃ. Tasmā tepi bāhā paggayha kandanti. Ubhopi hatthe sīse ṭhapetvā rodantīti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

225. **Ujjhāyantī**ti ‘‘ayyā attanāpi adhivāsetuṃ na sakkonti, sesajanaṃ kathaṃ samassāsessantī’’ti vadantiyo ujjhāyanti. **Kathaṃbhūtā pana bhante āyasmā anuruddho devatā manasikarotī**ti devatā, bhante, kathaṃbhūtā āyasmā anuruddho sallakkheti, kiṃ tā satthu parinibbānaṃ adhivāsentīti?

Atha tāsaṃ pavattidassanatthaṃ thero **santāvuso**tiādimāha. Taṃ vuttatthameva. **Rattāvasesa**nti balavapaccūse parinibbutattā rattiyā avasesaṃ cullakaddhānaṃ. **Dhammiyā kathāyā**ti aññā pāṭiyekkā dhammakathā nāma natthi, ‘‘āvuso sadevake nāma loke appaṭipuggalassa satthuno ayaṃ maccurājā na lajjati, kimaṅgaṃ pana lokiyamahājanassa lajjissatī’’ti evarūpāya pana maraṇapaṭisaṃyuttāya kathāya vītināmesuṃ. Tesañhi taṃ kathaṃ kathentānaṃ muhutteneva aruṇaṃ uggacchi.

226. **Atha kho**ti aruṇuggaṃ disvāva thero theraṃ etadavoca. **Teneva karaṇīyenā**ti kīdisena nu kho parinibbānaṭṭhāne mālāgandhādisakkārena bhavitabbaṃ, kīdisena bhikkhusaṅghassa nisajjaṭṭhānena bhavitabbaṃ, kīdisena khādanīyabhojanīyena bhavitabbanti, evaṃ yaṃ bhagavato parinibbutabhāvaṃ sutvā kattabbaṃ teneva karaṇīyena.

Buddhasarīrapūjāvaṇṇanā

227. **Sabbañca tāḷāvacara**nti sabbaṃ tūriyabhaṇḍaṃ. **Sannipātethā**ti bheriṃ carāpetvā samāharatha. Te tatheva akaṃsu. **Maṇḍalamāḷe**ti dussamaṇḍalamāḷe. **Paṭiyādentā**ti sajjentā.

Dakkhiṇena dakkhiṇanti nagarassa dakkhiṇadisābhāgeneva dakkhiṇadisābhāgaṃ. **Bāhirena bāhira**nti antonagaraṃ appavesetvā bāhireneva nagarassa bāhirapassaṃ haritvā. **Dakkhiṇato nagarassā**ti anurādhapurassa dakkhiṇadvārasadise ṭhāne ṭhapetvā sakkārasammānaṃ katvā jetavanasadise ṭhāne jhāpessāmāti attho.

228. **Aṭṭha mallapāmokkhā**ti majjhimavayā thāmasampannā aṭṭhamallarājāno. **Sīsaṃ nhātā**ti sīsaṃ dhovitvā nahātā. **Āyasmantaṃ anuruddha**nti therova dibbacakkhukoti pākaṭo, tasmā te santesupi aññesu mahātheresu – ‘‘ayaṃ no pākaṭaṃ katvā kathessatī’’ti theraṃ pucchiṃsu. **Kathaṃ pana, bhante, devatānaṃ adhippāyo**ti bhante, amhākaṃ tāva adhippāyaṃ jānāma. Devatānaṃ kathaṃ adhippāyoti pucchanti. Thero paṭhamaṃ tesaṃ adhippāyaṃ dassento **tumhākaṃ kho**tiādimāha. **Makuṭabandhanaṃ nāma mallānaṃ cetiya**nti mallarājūnaṃ pasādhanamaṅgalasālāya etaṃ nāmaṃ. Cittīkataṭṭhena panesā ‘‘cetiya’’nti vuccati.

229. **Yāva sandhisamalasaṅkaṭīrā**ti ettha **sandhi** nāma gharasandhi. **Samalaṃ** nāma gūtharāsiniddhamanapanāḷi. **Saṅkaṭīraṃ** nāma saṅkāraṭṭhānaṃ. **Dibbehi ca mānusakehi ca naccehī**ti upari devatānaṃ naccāni honti, heṭṭhā manussānaṃ. Esa nayo gītādīsu. Apica devatānaṃ antare manussā, manussānaṃ antare devatāti evampi sakkarontā pūjentā agamaṃsu. **Majjhena majjhaṃ nagarassa haritvā**ti evaṃ hariyamāne bhagavato sarīre bandhulamallasenāpatibhariyā **mallikā** nāma – ‘‘bhagavato sarīraṃ āharantī’’ti sutvā attano sāmikassa kālaṃ kiriyato paṭṭhāya aparibhuñjitvā ṭhapitaṃ visākhāya pasādhanasadisaṃ **mahālatāpasādhanaṃ** nīharāpetvā – ‘‘iminā satthāraṃ pūjessāmī’’ti taṃ majjāpetvā gandhodakena dhovitvā dvāre ṭhitā.

Taṃ kira pasādhanaṃ tāsañca dvinnaṃ itthīnaṃ, devadāniyacorassa geheti tīsuyeva ṭhānesu ahosi. Sā ca satthu sarīre dvāraṃ sampatte – ‘‘otāretha, tātā, satthusarīra’’nti vatvā taṃ pasādhanaṃ satthusarīre paṭimuñci. Taṃ sīsato paṭṭhāya paṭimukkaṃ yāvapādatalāgataṃ. Suvaṇṇavaṇṇaṃ bhagavato sarīraṃ sattaratanamayena mahāpasādhanena pasādhitaṃ ativiya virocittha. Taṃ sā disvā pasannacittā patthanaṃ akāsi – ‘‘bhagavā yāva vaṭṭe saṃsarissāmi, tāva me pāṭiyekkaṃ pasādhanakiccaṃ mā hotu, niccaṃ paṭimukkapasādhanasadisameva sarīraṃ hotū’’ti.

Atha bhagavantaṃ sattaratanamayena mahāpasādhanena ukkhipitvā puratthimena dvārena nīharitvā puratthimena nagarassa makuṭabandhanaṃ mallānaṃ cetiyaṃ, ettha bhagavato sarīraṃ nikkhipiṃsu.

Mahākassapattheravatthuvaṇṇanā

231. **Pāvāya kusināra**nti pāvānagare piṇḍāya caritvā ‘‘kusināraṃ gamissāmī’’ti addhānamaggappaṭipanno hoti. **Rukkhamūle nisīdī**ti ettha kasmā divāvihāranti na vuttaṃ? Divāvihāratthāya anisinnattā. Therassa hi parivārā bhikkhū sabbe sukhasaṃvaddhitā mahāpuññā. Te majjhanhikasamaye tattapāsāṇasadisāya bhūmiyā padasā gacchantā kilamiṃsu. Thero te disvā – ‘‘bhikkhū kilamanti, gantabbaṭṭhānañca na dūraṃ, thokaṃ vissamitvā darathaṃ paṭippassambhetvā sāyanhasamaye kusināraṃ gantvā dasabalaṃ passissāmī’’ti maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle saṅghāṭiṃ paññapetvā udakatumbato udakena hatthapāde sītale katvā nisīdi. Parivārabhikkhūpissa rukkhamūle nisīditvā yoniso manasikāre kammaṃ kurumānā tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ bhaṇamānā nisīdiṃsu. Iti darathavinodanatthāya nisinnattā ‘‘divāvihāra’’nti na vuttaṃ.

Mandāravapupphaṃ gahetvāti mahāpātippamāṇaṃ pupphaṃ āgantukadaṇḍake ṭhapetvā chattaṃ viya gahetvā. **Addasa kho**ti āgacchantaṃ dūrato addasa. Disvā ca pana cintesi –

> ‘‘Etaṃ ājīvakassa hatthe mandāravapupphaṃ paññāyati, etañca na sabbadā manussapathe paññāyati, yadā pana koci iddhimā iddhiṃ vikubbati, tadā sabbaññubodhisattassa ca mātukucchiokkamanādīsu hoti. Na kho pana ajja kenaci iddhivikubbanaṃ kataṃ, na me satthā mātukucchiṃ okkanto, na kucchito nikkhamanto, nāpissa ajja abhisambodhi, na dhammacakkappavattanaṃ, na yamakapāṭihāriyaṃ, na devorohaṇaṃ, na āyusaṅkhārossajjanaṃ. Mahallako pana me satthā dhuvaṃ parinibbuto bhavissatī’’ti.

Tato – ‘‘pucchāmi na’’nti cittaṃ uppādetvā – ‘‘sace kho pana nisinnakova pucchāmi, satthari agāravo kato bhavissatī’’ti uṭṭhahitvā ṭhitaṭṭhānato apakkamma chaddanto nāgarājā maṇicammaṃ viya dasabaladattiyaṃ meghavaṇṇaṃ paṃsukūlacīvaraṃ pārupitvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasmiṃ patiṭṭhapetvā satthari katena gāravena ājīvakassa abhimukho hutvā – ‘‘āvuso, amhākaṃ satthāraṃ jānāsī’’ti āha. Kiṃ pana satthu parinibbānaṃ jānanto pucchi ajānantoti? Āvajjanapaṭibaddhaṃ khīṇāsavānaṃ jānanaṃ, anāvajjitattā panesa ajānanto pucchīti eke. Thero samāpattibahulo, rattiṭṭhānadivāṭṭhānaleṇamaṇḍapādīsu niccaṃ samāpattibaleneva yāpeti, kulasantakampi gāmaṃ pavisitvā dvāre samāpattiṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhitova bhikkhaṃ gaṇhāti. Thero kira iminā pacchimena attabhāvena mahājanānuggahaṃ karissāmi – ‘‘ye mayhaṃ bhikkhaṃ vā denti gandhamālādīhi vā sakkāraṃ karonti, tesaṃ taṃ mahapphalaṃ hotū’’ti evaṃ karoti. Tasmā samāpattibahulatāya na jānāti. Iti ajānantova pucchatīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ.

Na hettha ajānanakāraṇaṃ atthi. Abhilakkhitaṃ satthu parinibbānaṃ ahosi, dasasahassilokadhātukampanādīhi nimittehi. Therassa pana parisāya kehici bhikkhūhi bhagavā diṭṭhapubbo, kehici na diṭṭhapubbo, tattha yehipi diṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva, yehipi adiṭṭhapubbo, tepi passitukāmāva. Tattha yehi na diṭṭhapubbo, te atidassanakāmatāya gantvā ‘‘kuhiṃ bhagavā’’ti pucchantā ‘‘parinibbuto’’ti sutvā sandhāretuṃ nāsakkhissanti. Cīvarañca pattañca chaḍḍetvā ekavatthā vā dunnivatthā vā duppārutā vā urāni paṭipisantā parodissanti. Tattha manussā – ‘‘mahākassapattherena saddhiṃ āgatā paṃsukūlikā sayampi itthiyo viya parodanti, te kiṃ amhe samassāsessantī’’ti mayhaṃ dosaṃ dassanti. Idaṃ pana suññaṃ mahāaraññaṃ, idha yathā tathā rodantesu doso natthi. Purimataraṃ sutvā nāma sokopi tanuko hotīti bhikkhūnaṃ satuppādanatthāya jānantova pucchi.

Ajja sattāhaparinibbuto samaṇo gotamoti ajja samaṇo gotamo sattāhaparinibbuto. **Tato me ida**nti tato samaṇassa gotamassa parinibbutaṭṭhānato.

232. **Subhaddo nāma vuḍḍhapabbajito**ti ‘‘subhaddo’’ti tassa nāmaṃ. Vuḍḍhakāle pana pabbajitattā ‘‘vuḍḍhapabbajito’’ti vuccati. Kasmā pana so evamāha? Bhagavati āghātena. Ayaṃ kireso khandhake āgate ātumāvatthusmiṃ nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṃ ātumaṃ āgacchante bhagavā āgacchatīti sutvā – ‘‘āgatakāle yāgupānaṃ karissāmī’’ti sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhite dve putte etadavoca – ‘‘bhagavā kira, tātā, ātumaṃ āgacchati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi; gacchatha tumhe, tātā, khurabhaṇḍaṃ ādāya nāḷiyāvāpakena anugharakaṃ anugharakaṃ āhiṇḍatha loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi saṃharatha bhagavato āgatassa yāgupānaṃ karissāmā’’ti (mahāva. 303). Te tathā akaṃsu.

Manussā te dārake mañjuke paṭibhāneyyake disvā kāretukāmāpi akāretukāmāpi kārentiyeva.

Katakāle – ‘‘kiṃ gaṇhissatha tātā’’ti pucchanti. Te vadanti – ‘‘na amhākaṃ aññena kenaci attho, pitā pana no bhagavato, āgatakāle yāgudānaṃ dātukāmo’’ti. Taṃ sutvā manussā aparigaṇetvāva yaṃ te sakkonti āharituṃ, sabbaṃ denti. Yampi na sakkonti, manussehi pesenti. Atha bhagavati ātumaṃ āgantvā bhusāgāraṃ paviṭṭhe subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantesi – ‘‘upāsakā, nāhaṃ tumhākaṃ santikā aññaṃ kiñci paccāsīsāmi, mayhaṃ dārakehi ābhatāni taṇḍulādīniyeva saṅghassa pahonti. Yaṃ hatthakammaṃ, taṃ me dethā’’ti. ‘‘Idañcidañca gaṇhathā’’ti sabbūpakaraṇāni gāhetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kāḷakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārupitvā – ‘‘idaṃ karotha, idaṃ karothā’’ti sabbarattiṃ vicārento satasahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi. Bhojjayāgu nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃ kiñci khādanīyaṃ nāma sabbaṃ pakkhipati kīḷitukāmānaṃ sīsamakkhanayoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto piṇḍāya carituṃ ātumanagarābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesuṃ – ‘‘bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyāditā’’ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbiñca kaṭacchuñca gahetvā brahmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ patiṭṭhapetvā vanditvā – ‘‘paṭiggaṇhātu me, bhante, bhagavā yāgu’’nti āha.

Tato ‘‘jānantāpi tathāgatā pucchantī’’ti khandhake āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmiṃ vatthusmiṃ akappiyasamādānasikkhāpadañca, khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadāni paññapetvā – ‘‘bhikkhave, anekakappakoṭiyo bhojanaṃ pariyesanteheva vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ akappiyaṃ adhammena uppannaṃ bhojanaṃ, imaṃ paribhuttānaṃ anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā’’ti bhikkhācārābhimukho agamāsi. Ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamano hutvā ayaṃ ‘‘sabbaṃ jānāmī’’ti āhiṇḍati. Sace na gahitukāmo, pesetvā ārocetabbaṃ. Ayaṃ pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattaṃ tiṭṭheyya. Idañhi mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa. Sabbaṃ tena nāsitaṃ, ahitakāmo ayaṃ mayhanti bhagavati āghātaṃ bandhitvā dasabale dharante kiñci vattuṃ nāsakkhi. Evaṃ kirassa ahosi – ‘‘ayaṃ uccā kulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci vakkhāmi, maṃyeva santajjessatī’’ti. Svāyaṃ ajja ‘‘parinibbuto bhagavā’’ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha.

Thero taṃ sutvā hadaye pahāradānaṃ viya matthake patitasukkhāsani viya maññi, dhammasaṃvego cassa uppajji – ‘‘sattāhamattaparinibbuto bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṃ lahu mahantaṃ pāpakasaṭaṃ kaṇṭako uppanno, alaṃ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sakkā sāsanaṃ osakkāpetu’’nti. Tato thero cintesi –

‘‘Sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsāpetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakā vivadantī’ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti adhivāsemi tāva.

Bhagavatā hi desito dhammo asaṅgahitapuppharāsisadiso. Tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ pāpapuggalānaṃ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti, sutte eko dve pañhāvārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ anukkamena mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāma; tasmā dhammavinayasaṅgahaṃ karissāma. Evañhi sati daḷhaṃ suttena saṅgahitāni pupphāni viya ayaṃ dhammavinayo niccalo bhavissati.

Etadatthañhi bhagavā mayhaṃ tīṇi gāvutāni paccuggamanaṃ akāsi, tīhi ovādehi upasampadaṃ adāsi, kāyato apanetvā kāye cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse pāṇiṃ cāletvā candūpamaṃ paṭipadaṃ kathento maṃ kāyasakkhiṃ katvā kathesi, tikkhattuṃ sakalasāsanadāyajjaṃ paṭicchāpesi. Mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṃ pāpo sāsane vuḍḍhiṃ mā alattha. Yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhiyati. Avinayo na dippati vinayo na paṭibāhiyati. Adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti; avinayavādino na balavanto honti, vinayavādino na dubbalā honti. Tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi. Tato bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiyaṃ kathessanti. Athāyaṃ pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkhissati, sāsanaṃ iddhañceva phītañca bhavissatī''ti.

So evaṃ nāma mayhaṃ cittaṃ uppannanti kassaci anārocetvā bhikkhusaṅghaṃ samassāsesi. Tena vuttaṃ – ''atha kho āyasmā mahākassapo…pe… netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti.

233. **Citaka**nti vīsaratanasatikaṃ candanacitakaṃ. **Āḷimpessāmā**ti aggiṃ gāhāpessāma. **Na sakkonti āḷimpetu**nti aṭṭhapi soḷasapi dvattiṃsapi janā jālanatthāya yamakayamakaukkāyo gahetvā tālavaṇṭehi bījantā bhastāhi dhamantā tāni tāni kāraṇāni karontāpi na sakkontiyeva aggiṃ gāhāpetuṃ. **Devatānaṃ adhippāyo**ti ettha tā kira devatā therassa upaṭṭhākadevatāva. Asītimahāsāvakesu hi cittāni pasādetvā tesaṃ upaṭṭhākāni asītikulasahassāni sagge nibbattāni. Tattha there cittaṃ pasādetvā sagge nibbattā devatā tasmiṃ samāgame theraṃ adisvā – ''kuhiṃ nu kho amhākaṃ kulūpakatthero''ti antarāmagge paṭipannaṃ disvā ''amhākaṃ kulūpakattherena avandite citako mā pajjalitthā''ti adhiṭṭhahiṃsu.

Manussā taṃ sutvā – ''mahākassapo kira nāma bho bhikkhu pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ 'dasabalassa pāde vandissāmī'ti āgacchati. Tasmiṃ kira anāgate citako na pajjalissati. Kīdiso bho so bhikkhu kāḷo odāto dīgho rasso, evarūpe nāma bho bhikkhumhi ṭhite kiṃ dasabalassa parinibbānaṃ nāmā''ti keci gandhamālādihatthā paṭipathaṃ gacchiṃsu. Keci vīthiyo vicittā katvā āgamanamaggaṃ olokayamānā aṭṭhaṃsu.

234. **Atha kho āyasmā mahākassapo yena kusinārā…pe… sirasā vandī**ti thero kira citakaṃ padakkhiṇaṃ katvā āvajjantova sallakkhesi – ''imasmiṃ ṭhāne sīsaṃ, imasmiṃ ṭhāne pādā''ti. Tato pādānaṃ samīpe ṭhatvā abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya – ''arāsahassapaṭimaṇḍitacakkalakkhaṇapatiṭṭhitā dasabalassa pādā saddhiṃ kappāsapaṭalehi pañca dussayugasatāni suvaṇṇadoṇiṃ candanacitakañca dvedhā katvā mayhaṃ uttamaṅge sirasmiṃ patiṭṭhahantū''ti adhiṭṭhāsi. Saha adhiṭṭhānacittena tāni pañca dussayugasatāni dvedhā katvā valāhakantarā puṇṇacando viya pādā nikkhamiṃsu. Thero vikasitarattapadumasadise hatthe pasāretvā suvaṇṇavaṇṇe satthupāde yāva gopphakā daḷhaṃ gahetvā attano siravare patiṭṭhapesi. Tena vuttaṃ – ''bhagavato pāde sirasā vandī''ti.

Mahājano taṃ acchariyaṃ disvā ekappahāreneva mahānādaṃ nadi, gandhamālādīhi pūjetvā yathāruci vandi. Evaṃ pana therena ca mahājanena ca tehi ca pañcahi bhikkhusatehi vanditamatte puna adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Pakatiadhiṭṭhānavaseneva therassa hatthato muccitvā alattakavaṇṇāni bhagavato pādatalāni candanadāruādīsu kiñci acāletvāva yathāṭhāne patiṭṭhahiṃsu, yathāṭhāne ṭhitāneva ahesuṃ. Bhagavato hi pādesu nikkhamantesu vā pavisantesu vā kappāsaaṃsu vā dasikatantaṃ vā telabindu vā dārukkhandhaṃ vā ṭhānā calitaṃ nāma nāhosi. Sabbaṃ yathāṭhāne ṭhitameva ahosi. Uṭṭhahitvā pana atthaṅgate cande viya sūriye viya ca tathāgatassa pādesu antarahitesu mahājano mahākanditaṃ kandi. Parinibbānakālato adhikataraṃ kāruññaṃ ahosi.

Sayameva bhagavato citako pajjalīti idaṃ pana kassaci pajjalāpetuṃ vāyamantassa adassanavasena vuttaṃ. Devatānubhāvena panesa samantato ekappahāreneva pajjali.

235. **Sarīrāneva avasissiṃsū**ti pubbe ekagghanena ṭhitattā sarīraṃ nāma ahosi. Idāni vippakiṇṇattā sarīrānīti vuttaṃ sumanamakuḷasadisā ca dhotamuttasadisā ca suvaṇṇasadisā ca dhātuyo avasissiṃsūti attho. Dīghāyukabuddhānañhi sarīraṃ suvaṇṇakkhandhasadisaṃ ekameva hoti. Bhagavā pana – ''ahaṃ na ciraṃ ṭhatvā parinibbāyāmi, mayhaṃ sāsanaṃ tāva sabbattha na vitthāritaṃ, tasmā parinibbutassāpi me sāsapamattampi dhātuṃ gahetvā attano attano vasanaṭṭhāne cetiyaṃ katvā paricaranto mahājano saggaparāyaṇo hotū''ti dhātūnaṃ vikiraṇaṃ adhiṭṭhāsi. Kati, panassa dhātuyo vippakiṇṇā, kati na vippakiṇṇāti. Catasso dāṭhā, dve akkhakā, uṇhīsanti imā satta dhātuyo na vippakiriṃsu, sesā vippakiriṃsūti. Tattha sabbakhuddakā dhātu sāsapabījamattā ahosi, mahādhātu majjhe bhinnataṇḍulamattā, atimahatī majjhe bhinnamuggamattāti.

Udakadhārāti aggabāhumattāpi jaṅghamattāpi tālakkhandhamattāpi udakadhārā ākāsato patitvā nibbāpesi. **Udakasālato**ti parivāretvā ṭhitasālarukkhe sandhāyetaṃ vuttaṃ, tesampi hi khandhantaraviṭapantarehi udakadhārā nikkhamitvā nibbāpesuṃ. Bhagavato citako mahanto. Samantā pathaviṃ bhinditvāpi naṅgalasīsamattā udakavaṭṭi phalikavaṭaṃsakasadisā uggantvā citakameva gaṇhanti. **Gandhodakenā**ti suvaṇṇaghaṭe rajataghaṭe ca pūretvā ābhatanānāgandhodakena. **Nibbāpesu**nti suvaṇṇamayarajatamayehi aṭṭhadaṇḍakehi vikiritvā candanacitakaṃ nibbāpesuṃ.

Ettha ca citake jhāyamāne parivāretvā ṭhitasālarukkhānaṃ sākhantarehi viṭapantarehi pattantarehi jālā uggacchanti, pattaṃ vā sākhā vā pupphaṃ vā daḍḍhā nāma natthi, kipillikāpi makkaṭakāpi jālānaṃ antareneva vicaranti. Ākāsato patitaudakadhārāsupi sālarukkhehi nikkhantaudakadhārāsupi pathaviṃ bhinditvā nikkhantaudakadhārāsupi dhammakathāva pamāṇaṃ. Evaṃ citakaṃ nibbāpetvā pana mallarājāno santhāgāre catujjātiyagandhaparibhaṇḍaṃ kāretvā lājapañcamāni pupphāni vikiritvā upari celavitānaṃ bandhitvā suvaṇṇatārakādīhi khacitvā tattha gandhadāmamālādāmaratanadāmāni olambetvā santhāgārato yāva makuṭabandhanasaṅkhātā sīsapasādhanamaṅgalasālā, tāva ubhohi passehi sāṇikilañjaparikkhepaṃ kāretvā upari celavitānaṃ bandhāpetvā suvaṇṇatārakādīhi khacitvā tatthapi gandhadāmamālādāmaratanadāmāni olambetvā maṇidaṇḍavaṇṇehi veṇūhi ca pañcavaṇṇaddhaje ussāpetvā samantā vātapaṭākā parikkhipitvā susammaṭṭhāsu vīthīsu kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭhapetvā daṇḍakadīpikā jāletvā alaṅkatahatthikkhandhe saha dhātūhi suvaṇṇadoṇiṃ ṭhapetvā mālāgandhādīhi pūjentā sādhukīḷitaṃ kīḷantā antonagaraṃ pavesetvā santhāgāre sarabhamayapallaṅke ṭhapetvā upari setacchattaṃ dhāresuṃ. Evaṃ katvā – ''atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāhaṃ santhāgāre sattipañjaraṃ karitvā''ti sabbaṃ veditabbaṃ.

Tattha **sattipañjaraṃ karitvā**ti sattihatthehi purisehi parikkhipāpetvā. **Dhanupākāra**nti paṭhamaṃ tāva hatthikumbhena kumbhaṃ paharante parikkhipāpesuṃ, tato asse gīvāya gīvaṃ paharante, tato rathe āṇikoṭiyā āṇikoṭiṃ paharante, tato yodhe bāhunā bāhuṃ paharante. Tesaṃ pariyante koṭiyā koṭiṃ paharamānāni dhanūni parikkhipāpesuṃ. Iti samantā yojanappamāṇaṃ ṭhānaṃ sattāhaṃ sannāhagavacchikaṃ viya katvā ārakkhaṃ saṃvidahiṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ''dhanupākāraṃ parikkhipāpetvā''ti.

Kasmā panete evamakaṃsūti? Ito purimesu hi dvīsu sattāhesu te bhikkhusaṅghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīyaṃ bhojanīyaṃ saṃvidahantā sādhukīḷikāya okāsaṃ na labhiṃsu. Tato nesaṃ ahosi – ''imaṃ sattāhaṃ sādhukīḷitaṃ kīḷissāma, ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjati yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ ṭhapetvā kīḷissāmā''ti. Te tathā evamakaṃsu.

Sarīradhātuvibhajanavaṇṇanā

236. **Assosi kho rājā**ti kathaṃ assosi? Paṭhamameva kirassa amaccā sutvā cintayiṃsu – ''satthā nāma parinibbuto, na so sakkā puna āharituṃ. Pothujjanikasaddhāya pana amhākaṃ raññā sadiso natthi, sace esa imināva niyāmena suṇissati, hadayamassa phalissati. Rājā kho pana amhehi anurakkhitabbo''ti te tisso suvaṇṇadoṇiyo āharitvā catumadhurassa pūretvā rañño santikaṃ gantvā etadavocuṃ – ''deva, amhehi supinako diṭṭho, tassa paṭighātatthaṃ tumhehi dukūladupaṭṭaṃ nivāsetvā yathā nāsāpuṭamattaṃ paññāyati, evaṃ catumadhuradoṇiyā nipajjituṃ vaṭṭatī''ti. Rājā atthacarānaṃ amaccānaṃ vacanaṃ sutvā ''evaṃ hotu tātā''ti sampaṭicchitvā tathā akāsi.

Atheko amacco alaṅkāraṃ omuñcitvā kese pakiriya yāya disāya satthā parinibbuto, tadabhimukho hutvā añjaliṃ paggayha rājānaṃ āha – ''deva, maraṇato muccanakasatto nāma natthi, amhākaṃ āyuvaḍḍhano cetiyaṭṭhānaṃ puññakkhettaṃ abhisekasiñcako so bhagavā satthā kusinārāya parinibbuto''ti. Rājā sutvāva visaññījāto catumadhuradoṇiyaṃ usumaṃ muñci. Atha naṃ ukkhipitvā dutiyāya doṇiyā nipajjāpesuṃ. So puna saññaṃ labhitvā – ''tātā, kiṃ vadethā''ti pucchi. ''Satthā, mahārāja, parinibbuto''ti. Rājā punapi visaññījāto catumadhuradoṇiyā usumaṃ muñci. Atha naṃ tatopi ukkhipitvā tatiyāya doṇiyā nipajjāpesuṃ. So puna saññaṃ labhitvā ''tātā, kiṃ vadethā''ti pucchi. ''Satthā, mahārāja, parinibbuto''ti. Rājā punapi visaññījāto, atha naṃ ukkhipitvā nahāpetvā matthake ghaṭehi udakaṃ āsiñciṃsu.

Rājā saññaṃ labhitvā āsanā vuṭṭhāya gandhaparibhāvite maṇivaṇṇe kese vikiritvā suvaṇṇaphalakavaṇṇāya piṭṭhiyaṃ pakiritvā pāṇinā uraṃ paharitvā pavāḷaṅkuravaṇṇāhi suvaṭṭitaṅgulīhi suvaṇṇabimbisakavaṇṇaṃ uraṃ sibbanto viya gahetvā paridevamāno ummattakavesena antaravīthiṃ otiṇṇo, so alaṅkatanāṭakaparivuto nagarato nikkhamma jīvakambavanaṃ gantvā yasmiṃ ṭhāne nisinnena bhagavatā dhammo desito taṃ oloketvā – ''bhagavā sabbaññu, nanu imasmiṃ ṭhāne nisīditvā dhammaṃ desayittha, sokasallaṃ me vinodayittha, tumhe mayhaṃ sokasallaṃ nīharittha, ahaṃ tumhākaṃ saraṇaṃ gato, idāni pana me paṭivacanampi na detha, bhagavā''ti punappunaṃ paridevitvā ''nanu bhagavā ahaṃ aññadā evarūpe kāle 'tumhe mahābhikkhusaṅghaparivārā jambudīpatale cārikaṃ carathā'ti suṇomi, idāni panāhaṃ tumhākaṃ ananurūpaṃ ayuttaṃ pavattiṃ suṇomī''ti evamādīni ca vatvā saṭṭhimattāhi gāthāhi bhagavato guṇaṃ anussaritvā cintesi – ''mama parideviteneva na sijjhati, dasabalassa dhātuyo āharāpessāmī''ti evaṃ assosi. Sutvā ca imissā visaññibhāvādipavattiyā avasāne dūtaṃ pāhesi. Taṃ sandhāya **atha kho rājā**tiādi vuttaṃ.

Tattha **dūtaṃ pāhesī**ti dūtañca paṇṇañca pesesi. Pesetvā ca pana – ''sace dassanti, sundaraṃ. No ce dassanti, āharaṇupāyena āharissāmī''ti caturaṅginiṃ senaṃ sannayhitvā sayampi nikkhantoyeva. Yathā ca ajātasattu, evaṃ licchavīādayopi dūtaṃ pesetvā sayampi caturaṅginiyā senāya nikkhamiṃsuyeva. Tattha pāveyyakā sabbehi āsannatarā kusinārato tigāvutantare nagare vasanti, bhagavāpi pāvaṃ pavisitvāva kusināraṃ gato. Atha kasmā paṭhamataraṃ na āgatāti ce? Mahāparivārā panete rājāno mahāparivāraṃ karontāva pacchato jātā.

Te saṅghe gaṇe etadavocunti sabbepi te sattanagaravāsino āgantvā – ''amhākaṃ dhātuyo vā dentu, yuddhaṃ vā''ti kusinārānagaraṃ parivāretvā ṭhite – ''etaṃ bhagavā amhākaṃ gāmakkhette''ti paṭivacanaṃ avocuṃ. Te kira evamāhaṃsu – ''na mayaṃ satthu sāsanaṃ pahiṇimha, nāpi gantvā ānayimha. Satthā pana sayameva āgantvā sāsanaṃ pesetvā amhe pakkosāpesi. Tumhepi kho pana yaṃ tumhākaṃ gāmakkhette ratanaṃ uppajjati, na taṃ amhākaṃ detha. Sadevake ca loke buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi, evarūpaṃ uttamaratanaṃ labhitvā mayaṃ na dassāma. Na kho pana tumhehiyeva mātuthanato khīraṃ pītaṃ, amhehipi mātuthanato khīraṃ pītaṃ. Na tumheyeva purisā, amhepi purisā hotū''ti aññamaññaṃ ahaṃkāraṃ katvā sāsanapaṭisāsanaṃ pesenti, aññamaññaṃ mānagajjitaṃ gajjanti. Yuddhe pana sati kosinārakānaṃyeva jayo abhavissa. Kasmā? Yasmā dhātupāsanatthaṃ āgatā devatā nesaṃ pakkhā ahesuṃ. Pāḷiyaṃ pana – ''bhagavā amhākaṃ gāmakkhette parinibbuto, na mayaṃ dassāma bhagavato sarīrānaṃ bhāga''nti ettakameva āgataṃ.

237. **Evaṃ vutte doṇo brāhmaṇo**ti doṇabrāhmaṇo imaṃ tesaṃ vivādaṃ sutvā – ''ete rājāno bhagavato parinibbutaṭṭhāne vivādaṃ karonti, na kho panetaṃ patirūpaṃ, alaṃ iminā kalahena, vūpasamessāmi na''nti so gantvā te saṅghe gaṇe etadavoca. Kimavoca? Unnatappadese ṭhatvā dvibhāṇavāraparimāṇaṃ doṇagajjitaṃ nāma avoca. Tattha paṭhamabhāṇavāre tāva ekapadampi te na jāniṃsu. Dutiyabhāṇavārapariyosāne – ''ācariyassa viya bho saddo, ācariyassa viya bho saddo''ti sabbe niravā ahesuṃ. Jambudīpatale kira kulaghare jātā yebhuyyena tassa na antevāsiko nāma natthi. Atha so te attano vacanaṃ sutvā nirave tuṇhībhūte viditvā puna etadavoca – ''suṇantu bhonto''ti etaṃ gāthādvayaṃ avoca.

Tattha **amhākaṃ buddho**ti amhākaṃ buddho. **Ahu khantivādo**ti buddhabhūmiṃ appatvāpi pāramiyo pūrento khantivāditāpasakāle dhammapālakumārakāle chaddantahatthikāle bhūridattanāgarājakāle campeyyanāgarājakāle saṅkhapālanāgarājakāle mahākapikāle aññesu ca bahūsu jātakesu paresu kopaṃ akatvā khantimeva akāsi. Khantimeva vaṇṇayi. Kimaṅgaṃ pana etarahi iṭṭhāniṭṭhesu tādilakkhaṇaṃ patto, sabbathāpi amhākaṃ buddho khantivādo ahosi, tassa evaṃvidhassa. **Na hi sādhu yaṃ uttamapuggalassa, sarīrabhāge siyā sampahāroti na hi sādhuya**nti na hi sādhu ayaṃ. **Sarīrabhāge**ti sarīravibhāganimittaṃ, dhātukoṭṭhāsahetūti attho. **Siyā sampahāro**ti āvudhasampahāro sādhu na siyāti vuttaṃ hoti.

Sabbeva bhonto sahitāti sabbeva bhonto sahitā hotha, mā bhijjatha. **Samaggā**ti kāyena ca vācāya ca ekasannipātā ekavacanā samaggā hotha. **Sammodamānā**ti cittenāpi aññamaññaṃ sammodamānā hotha. **Karomaṭṭhabhāge**ti bhagavato sarīrāni aṭṭha bhāge karoma. **Cakkhumato**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumato buddhassa. Na kevalaṃ tumheyeva, bahujanopi pasanno, tesu ekopi laddhuṃ ayutto nāma natthīti bahuṃ kāraṇaṃ vatvā saññāpesi.

238. **Tesaṃ saṅghānaṃ gaṇānaṃ paṭissutvā**ti tesaṃ tesaṃ tato tato samāgatasaṅghānaṃ samāgatagaṇānaṃ paṭissuṇitvā. **Bhagavato sarīrāni aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhajitvā**ti ettha ayamanukkamo – doṇo kira tesaṃ paṭissuṇitvā suvaṇṇadoṇiṃ vivarāpesi. Rājāno āgantvā doṇiyaṃyeva ṭhitā suvaṇṇavaṇṇā dhātuyo disvā – ‘‘bhagavā sabbaññu pubbe mayaṃ tumhākaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ chabbaṇṇabuddharasmikhacitaṃ asītianubyañjanasamujjalitasobhaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ addasāma, idāni pana suvaṇṇavaṇṇāva dhātuyo avasiṭṭhā jātā, na yuttamidaṃ bhagavā tumhāka’’nti paridevimsu.

Brāhmaṇopi tasmiṃ samaye tesaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā dakkhiṇadāṭhaṃ gahetvā veṭhantare ṭhapesi, atha pacchā aṭṭhadhā samaṃ suvibhattaṃ vibhaji, sabbāpi dhātuyo pākatikanāḷiyā soḷasa nāḷiyo ahesuṃ, ekekanagaravāsino dve dve nāḷiyo labhiṃsu. Brāhmaṇassa pana dhātuyo vibhajantasseva sakko devānamindo – ‘‘kena nu kho sadevakassa lokassa kaṅkhacchedanatthāya catusaccakathāya paccayabhūtā bhagavato dakkhiṇadāṭhā gahitā’’ti olokento ‘‘brāhmaṇena gahitā’’ti disvā – ‘‘brāhmaṇopi dāṭhāya anucchavikaṃ sakkāraṃ kātuṃ na sakkhissati, gaṇhāmi na’’nti veṭhantarato gahetvā suvaṇṇacaṅkoṭake ṭhapetvā devalokaṃ netvā cūḷāmaṇicetiye patiṭṭhapesi.

Brāhmaṇopi dhātuyo vibhajitvā dāṭhaṃ apassanto corikāya gahitattā – ‘‘kena me dāṭhā gahitā’’ti pucchitumpi nāsakkhi. ‘‘Nanu tayāva dhātuyo bhājitā, kiṃ tvaṃ paṭhamaṃyeva attano dhātuyā atthibhāvaṃ na aññāsī’’ti attani dosāropanaṃ sampassanto – ‘‘mayhampi koṭṭhāsaṃ dethā’’ti vattumpi nāsakkhi. Tato – ‘‘ayampi suvaṇṇatumbo dhātugatikova, yena tathāgatassa dhātuyo mitā, imassāhaṃ thūpaṃ karissāmī’’ti cintetvā **imaṃ me bhonto tumbaṃ dadantū**ti āha.

Pippalivaniyā moriyāpi ajātasattuādayo viya dūtaṃ pesetvā yuddhasajjāva nikkhamiṃsu.

Dhātuthūpapūjāvaṇṇanā

239. **Rājagahe bhagavato sarīrānaṃ thūpañca mahañca akāsī**ti kathaṃ akāsi? Kusinārato yāva rājagahaṃ pañcavīsati yojanāni, etthantare aṭṭhausabhavitthataṃ samatalaṃ maggaṃ kāretvā yādisaṃ mallarājāno makuṭabandhanassa ca santhāgārassa ca antare pūjaṃ kāresuṃ. Tādisaṃ pañcavīsatiyojanepi magge pūjaṃ kāretvā lokassa anukkaṇṭhanatthaṃ sabbattha antarāpaṇe pasāretvā suvaṇṇadoṇiyaṃ pakkhittadhātuyo sattipañjarena parikkhipāpetvā attano vijite pañcayojanasataparimaṇḍale manusse sannipātāpesi. Te dhātuyo gahetvā kusinārato sādhukīḷitaṃ kīḷantā nikkhamitvā yattha yattha suvaṇṇavaṇṇāni pupphāni passanti, tattha tattha dhātuyo sattiantare ṭhapetvā pūjaṃ akaṃsu. Tesaṃ pupphānaṃ khīṇakāle gacchanti, rathassa dhuraṭṭhānaṃ pacchimaṭṭhāne sampatte satta divase sādhukīḷitaṃ kīḷanti. Evaṃ dhātuyo gahetvā āgacchantānaṃ satta vassāni satta māsāni satta divasāni vītivattāni.

Micchādiṭṭhikā – ‘‘samaṇassa gotamassa parinibbutakālato paṭṭhāya balakkārena sādhukīḷitāya upaddutamha sabbe no kammantā naṭṭhā’’ti ujjhāyantā manaṃ padosetvā chaḷāsītisahassamattā apāye nibbattā. Khīṇāsavā āvajjitvā ‘‘mahājano manaṃ padosetvā apāye nibbattī’’ti disvā – ‘‘sakkaṃ devarājānaṃ dhātuāharaṇūpāyaṃ kāressāmā’’ti tassa santikaṃ gantvā tamatthaṃ ārocetvā – ‘‘dhātuāharaṇūpāyaṃ karohi mahārājā’’ti āhaṃsu. Sakko āha – ‘‘bhante, puthujjano nāma ajātasattunā samo saddho natthi, na so mama vacanaṃ karissati, apica kho māravibhiṃsakasadisaṃ vibhiṃsakaṃ dassessāmi, mahāsaddaṃ sāvessāmi, yakkhagāhakakhipitakaarocake karissāmi, tumhe ‘amanussā mahārāja kupitā dhātuyo āharāpethā’ti vadeyyātha, evaṃ so āharāpessatī’’ti. Atha kho sakko taṃ sabbaṃ akāsi.

Therāpi rājānaṃ upasaṅkamitvā – ‘‘mahārāja, amanussā kupitā, dhātuyo āharāpehī’’ti bhaṇiṃsu. Rājā – ‘‘na tāva, bhante, mayhaṃ cittaṃ tussati, evaṃ santepi āharantū’’ti āha. Sattamadivase dhātuyo āhariṃsu. Evaṃ āhatā dhātuyo gahetvā rājagahe thūpañca mahañca akāsi. Itarepi attano attano balānurūpena āharitvā sakasakaṭṭhānesu thūpañca mahañca akaṃsu.

240. **Evametaṃ bhūtapubba**nti evaṃ etaṃ dhātubhājanañceva dasathūpakaraṇañca jambudīpe bhūtapubbanti pacchā saṅgītikārakā āhaṃsu. Evaṃ patiṭṭhitesu pana thūpesu mahākassapatthero dhātūnaṃ antarāyaṃ disvā rājānaṃ ajātasattuṃ upasaṅkamitvā ‘‘mahārāja, ekaṃ dhātunidhānaṃ kātuṃ vaṭṭatī’’ti āha. Sādhu, bhante, nidhānakammaṃ tāva mama hotu, sesadhātuyo pana kathaṃ āharāmīti? Na, mahārāja, dhātuāharaṇaṃ tuyhaṃ bhāro, amhākaṃ bhāroti. Sādhu, bhante, tumhe dhātuyo āharatha, ahaṃ dhātunidhānaṃ karissāmīti. Thero tesaṃ tesaṃ rājakulānaṃ paricaraṇamattameva ṭhapetvā sesadhātuyo āhari. Rāmagāme pana dhātuyo nāgā pariggaṇhiṃsu, tāsaṃ antarāyo natthi. ‘‘Anāgate laṅkādīpe mahāvihāre mahācetiyamhi nidahissantī’’ti tā na āharitvā sesehi sattahi nagarehi āharitvā rājagahassa pācīnadakkhiṇadisābhāge ṭhatvā – ‘‘imasmiṃ ṭhāne yo pāsāṇo atthi, so antaradhāyatu, paṃsu suvisuddhā hotu, udakaṃ mā uṭṭhahatū’’ti adhiṭṭhāsi.

Rājā taṃ ṭhānaṃ khaṇāpetvā tato uddhatapaṃsunā iṭṭhakā kāretvā asītimahāsāvakānaṃ cetiyāni kāreti. ‘‘Idha rājā kiṃ kāretī’’ti pucchantānampi ‘‘mahāsāvakānaṃ cetiyānī’’ti vadanti, na koci dhātunidhānabhāvaṃ jānāti. Asītihatthagambhīre pana tasmiṃ padese jāte heṭṭhā lohasanthāraṃ santharāpetvā tattha thūpārāme cetiyagharappamāṇaṃ tambalohamayaṃ gehaṃ kārāpetvā aṭṭha aṭṭha haricandanādimaye karaṇḍe ca thūpe ca kārāpesi. Atha bhagavato dhātuyo haricandanakaraṇḍe pakkhipitvā taṃ haricandanakaraṇḍakampi aññasmiṃ haricandanakaraṇḍake, tampi aññasminti evaṃ aṭṭha haricandanakaraṇḍe ekato katvā eteneva upāyena te aṭṭha karaṇḍe aṭṭhasu haricandanathūpesu, aṭṭha haricandanathūpe aṭṭhasu lohitacandanakaraṇḍesu, aṭṭha lohitacandanakaraṇḍe aṭṭhasu lohitacandanathūpesu, aṭṭha lohitacandanathūpe aṭṭhasu dantakaraṇḍesu, aṭṭha dantakaraṇḍe aṭṭhasu dantathūpesu, aṭṭha dantathūpe aṭṭhasu sabbaratanakaraṇḍesu, aṭṭha sabbaratanakaraṇḍe aṭṭhasu sabbaratanathūpesu, aṭṭha sabbaratanathūpe aṭṭhasu suvaṇṇakaraṇḍesu, aṭṭha suvaṇṇakaraṇḍe, aṭṭhasu suvaṇṇathūpesu, aṭṭha suvaṇṇathūpe aṭṭhasu rajatakaraṇḍesu, aṭṭha rajatakaraṇḍe aṭṭhasu rajatathūpesu, aṭṭha rajatathūpe, aṭṭhasu maṇikaraṇḍesu, aṭṭha maṇikaraṇḍe aṭṭhasu maṇithūpesu, aṭṭha maṇithūpe aṭṭhasu lohitaṅkakaraṇḍesu, aṭṭha lohitaṅkakaraṇḍe aṭṭhasu lohitaṅkathūpesu, aṭṭha lohitaṅkathūpe aṭṭhasu masāragallakaraṇḍesu, aṭṭha masāragallakaraṇḍe aṭṭhasu masāragallathūpesu, aṭṭha masāragallathūpe aṭṭhasu phalikakaraṇḍesu, aṭṭha phalikakaraṇḍe aṭṭhasu phalikamayathūpesu pakkhipi.

Sabbesaṃ uparimaṃ phalikacetiyaṃ thūpārāmacetiyappamāṇaṃ ahosi, tassa upari sabbaratanamayaṃ gehaṃ kāresi, tassa upari suvaṇṇamayaṃ, tassa upari rajatamayaṃ, tassa upari tambalohamayaṃ gehaṃ. Tattha sabbaratanamayaṃ vālikaṃ okiritvā jalajathalajapupphānaṃ sahassāni vippakiritvā aḍḍhachaṭṭhāni jātakasatāni asītimahāthere suddhodanamahārājānaṃ mahāmāyādeviṃ satta sahajāteti sabbānetāni suvaṇṇamayāneva kāresi. Pañcapañcasate suvaṇṇarajatamaye puṇṇaghaṭe ṭhapāpesi, pañca suvaṇṇaddhajasate ussāpesi. Pañcasate suvaṇṇadīpe, pañcasate rajatadīpe kārāpetvā sugandhatelassa pūretvā tesu dukūlavaṭṭiyo ṭhapesi.

Athāyasmā mahākassapo – ‘‘mālā mā milāyantu, gandhā mā vinassantu, dīpā mā vijjhāyantū’’ti adhiṭṭhahitvā suvaṇṇapaṭṭe akkharāni chindāpesi –

> ‘‘Anāgate piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko dhammarājā bhavissati. So imā dhātuyo vitthārikā karissatī’’ti.

Rājā sabbapasādhanehi pūjetvā ādito paṭṭhāya dvāraṃ pidahanto nikkhami, so tambalohadvāraṃ pidahitvā āviñchanarajjuyaṃ kuñcikamuddikaṃ bandhitvā tattheva mahantaṃ maṇikkhandhaṃ ṭhapetvā – ‘‘anāgate daliddarājā imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karotū’’ti akkharaṃ chindāpesi.

Sakko devarājā vissakammaṃ āmantetvā – ‘‘tāta, ajātasattunā dhātunidhānaṃ kataṃ, ettha ārakkhaṃ paṭṭhapehī’’ti pahiṇi. So āgantvā vāḷasaṅghāṭayantaṃ yojesi, kaṭṭharūpakāni tasmiṃ dhātugabbhe phalikavaṇṇakhagge gāhetvā vātasadisena vegena anupariyāyantaṃ yantaṃ yojetvā ekāya eva āṇiyā bandhitvā samantato giñjakāvasathākārena silāparikkhepaṃ katvā upari ekāya pidahitvā paṃsuṃ pakkhipitvā bhūmiṃ samaṃ katvā tassa upari pāsāṇathūpaṃ patiṭṭhapesi. Evaṃ niṭṭhite dhātunidhāne yāvatāyukaṃ ṭhatvā theropi parinibbuto, rājāpi yathākammaṃ gato, tepi manussā kālaṅkatā.

Aparabhāge piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko nāma dhammarājā hutvā tā dhātuyo gahetvā jambudīpe vitthārikā akāsi. Kathaṃ? So nigrodhasāmaṇeraṃ nissāya sāsane laddhappasādo caturāsīti vihārasahassāni kāretvā bhikkhusaṅghaṃ pucchi – ‘‘bhante, mayā caturāsīti vihārasahassāni kāritāni, dhātuyo kuto labhissāmī’’ti? Mahārāja, – ‘‘dhātunidhānaṃ nāma atthī’’ti suṇoma, na pana paññāyati – ‘‘asukasmiṃ ṭhāne’’ti. Rājā rājagahe cetiyaṃ bhindāpetvā dhātuṃ apassanto paṭipākatikaṃ kāretvā bhikkhubhikkhuniyo upāsakaupāsikāyoti catasso parisā gahetvā vesāliṃ gato. Tatrāpi alabhitvā kapilavatthuṃ. Tatrāpi alabhitvā rāmagāmaṃ gato. Rāmagāme nāgā cetiyaṃ bhindituṃ na adaṃsu, cetiye nipatitakudālo khaṇḍākhaṇḍaṃ hoti. Evaṃ tatrāpi alabhitvā allakappaṃ veṭhadīpaṃ pāvaṃ kusināranti sabbattha cetiyāni bhinditvā dhātuṃ alabhitvāva paṭipākatikāni katvā puna rājagahaṃ gantvā catasso parisā sannipātāpetvā – ‘‘atthi kenaci sutapubbaṃ ‘asukaṭṭhāne nāma dhātunidhāna’nti’’ pucchi.

Tatreko vīsavassasatiko thero – ‘‘asukaṭṭhāne dhātunidhāna’’nti na jānāmi, mayhaṃ pana pitā mahāthero maṃ sattavassakāle mālācaṅkoṭakaṃ gāhāpetvā – ‘‘ehi sāmaṇera, asukagacchantare pāsāṇathūpo atthi, tattha gacchāmā’’ti gantvā pūjetvā – ‘‘imaṃ ṭhānaṃ upadhāretuṃ vaṭṭati sāmaṇerā’’ti āha. Ahaṃ ettakaṃ jānāmi mahārājāti āha. Rājā ‘‘etadeva ṭhāna’’nti vatvā gacche hāretvā pāsāṇathūpañca paṃsuñca apanetvā heṭṭhā sudhābhūmiṃ addasa. Tato sudhañca iṭṭhakāyo ca hāretvā anupubbena pariveṇaṃ oruyha sattaratanavālukaṃ asihatthāni ca kaṭṭharūpakāni samparivattakāni addasa. So yakkhadāsake pakkosāpetvā balikammaṃ kāretvāpi neva antaṃ na koṭiṃ passanto devatānaṃ namassamāno – ‘‘ahaṃ imā dhātuyo gahetvā caturāsītiyā vihārasahassesu nidahitvā sakkāraṃ karomi, mā me devatā antarāyaṃ karontū’’ti āha.

Sakko devarājā cārikaṃ caranto taṃ disvā vissakammaṃ āmantesi – ‘‘tāta, asoko dhammarājā ‘dhātuyo nīharissāmī’ti pariveṇaṃ otiṇṇo, gantvā kaṭṭharūpakāni hārehī’’ti. So pañcacūḷagāmadārakavesena gantvā rañño purato dhanuhattho ṭhatvā – ‘‘harāmi mahārājā’’ti āha. ‘‘Hara, tātā’’ti saraṃ gahetvā sandhimhiyeva vijjhi, sabbaṃ vippakiriyittha. Atha rājā āviñchane bandhaṃ kuñcikamuddikaṃ gaṇhi, maṇikkhandhaṃ passi. ‘‘Anāgate daliddarājā imaṃ maṇiṃ gahetvā dhātūnaṃ sakkāraṃ karotū’’ti puna akkharāni disvā kujjhitvā – ‘‘mādisaṃ nāma rājānaṃ daliddarājāti vattuṃ ayutta’’nti punappunaṃ ghaṭetvā dvāraṃ vivarāpetvā antogehaṃ paviṭṭho.

Aṭṭhārasavassādhikānaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ upari āropitadīpā tatheva pajjalanti. Nīluppalapupphāni taṅkhaṇaṃ āharitvā āropitāni viya, pupphasanthāro taṅkhaṇaṃ santhato viya, gandhā taṃ muhuttaṃ pisitvā ṭhapitā viya rājā suvaṇṇapaṭṭaṃ gahetvā – ‘‘anāgate piyadāso nāma kumāro chattaṃ ussāpetvā asoko nāma dhammarājā bhavissati so imā dhātuyo vitthārikā karissatī’’ti vācetvā – ‘‘diṭṭho bho, ahaṃ ayyena mahākassapattherenā’’ti vatvā vāmahatthaṃ ābhujitvā dakkhiṇena hatthena apphoṭesi. So tasmiṃ ṭhāne paricaraṇadhātumattameva ṭhapetvā sesā dhātuyo gahetvā dhātugehaṃ pubbe pihitanayeneva pidahitvā sabbaṃ yathāpakatiyāva katvā upari pāsāṇacetiyaṃ patiṭṭhāpetvā caturāsītiyā vihārasahassesu dhātuyo patiṭṭhāpetvā mahāthere vanditvā pucchi – ‘‘dāyādomhi, bhante, buddhasāsane’’ti. Kissa dāyādo tvaṃ, mahārāja, bāhirako tvaṃ sāsanassāti. Bhante, channavutikoṭidhanaṃ vissajjetvā caturāsīti vihārasahassāni kāretvā ahaṃ na dāyādo, añño ko dāyādoti? Paccayadāyako nāma tvaṃ mahārāja, yo pana attano puttañca dhītarañca pabbājeti, ayaṃ sāsane dāyādo nāmāti. So puttañca dhītarañca pabbājesi. Atha naṃ therā āhaṃsu – ‘‘idāni, mahārāja, sāsane dāyādosī’’ti.

Evametaṃ bhūtapubbanti evaṃ etaṃ atīte dhātunidhānampi jambudīpatale bhūtapubbanti. Tatiyasaṅgītikārāpi imaṃ padaṃ ṭhapayiṃsu.

Aṭṭhadoṇaṃ cakkhumato sarīrantiādigāthāyo pana tambapaṇṇidīpe therehi vuttāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāparinibbānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahāsudassanasuttavaṇṇanā

Kusāvatīrājadhānīvaṇṇanā

241. **Evaṃ me suta**nti mahāsudassanasuttaṃ. Tatrāyaṃ apubbapadavaṇṇanā – **sabbaratanamayo**ti ettha ekā iṭṭhakā sovaṇṇamayā, ekā rūpiyamayā, ekā veḷuriyamayā, ekā phalikamayā, ekā lohitaṅkamayā, ekā masāragallamayā, ekā sabbaratanamayā, ayaṃ pākāro sabbapākārānaṃ anto ubbedhena saṭṭhihattho ahosi. Eke pana therā – ‘‘nagaraṃ nāma anto ṭhatvā olokentānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā sabbabāhiro saṭṭhihattho, sesā anupubbanīcā’’ti vadanti. Eke – ‘‘bahi ṭhatvā olokentānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā sabbaabbhantarimo saṭṭhihattho, sesā anupubbanīcā’’ti. Eke – ‘‘anto ca bahi ca ṭhatvā olokentānaṃ dassanīyaṃ vaṭṭati, tasmā majjhe pākāro saṭṭhihattho, anto ca bahi ca tayo tayo anupubbanīcā’’ti.

Esikāti esikatthambho. **Tiporisaṅgā**ti ekaṃ porisaṃ majjhimapurisassa attano hatthena pañcahatthaṃ, tena tiporisaparikkhepā pannarasahatthaparimāṇāti attho. Te pana kathaṃ ṭhitāti? Nagarassa bāhirapasse ekekaṃ mahādvārabāhaṃ nissāya ekeko, ekekaṃ khuddakadvārabāhaṃ nissāya ekeko, mahādvārakhuddakadvārānaṃ antarā tayo tayoti. Tālapantīsu sabbaratanamayānaṃ tālānaṃ ekaṃ sovaṇṇamayanti pākāre vuttalakkhaṇameva veditabbaṃ, paṇṇaphalesupi eseva nayo. Tā pana tālapantiyo asītihatthā ubbedhena, vippakiṇṇavāluke samatale bhūmibhāge pākārantare ekekā hutvā ṭhitā.

Vaggūti cheko sundaro. **Rajanīyo**ti rañjetuṃ samattho. **Khamanīyo**ti divasampi suyyamāno khamateva, na bībhaccheti. **Madanīyo**ti mānamadapurisamadajanano. **Pañcaṅgikassā**ti ātataṃ vitataṃ ātatavitataṃ susiraṃ ghananti imehi pañcahaṅgehi samannāgatassa. Tattha **ātataṃ** nāma cammapariyonaddhesu bherīādīsu ekatalaṃ tūriyaṃ. **Vitataṃ** nāma ubhayatalaṃ. **Ātatavitataṃ** nāma sabbato pariyonaddhaṃ. **Susiraṃ** nāma vaṃsādi. **Ghanaṃ** nāma sammādi. **Suvinītassā**ti ākaḍḍhanasithilakaraṇādīhi sumucchitassa. **Suppaṭitāḷitassā**ti pamāṇe ṭhitabhāvajānanatthaṃ suṭṭhu paṭitāḷitassa. **Sukusalehi samannāhatassā**ti ye vādituṃ chekā kusalā, tehi vāditassa. **Dhuttā**ti akkhadhuttā,. **Soṇḍā**ti surāsoṇḍā. Teyeva punappunaṃ pātukāmatāvasena **pipāsā. Paricāresu**nti (dī. ni. 2.132) hatthaṃ vā pādaṃ vā cāletvā naccantā kīḷiṃsu.

Cakkaratanavaṇṇanā

243. **Sīsaṃ nhātassā**ti sīsena saddhiṃ gandhodakena nahātassa. **Uposathikassā**ti samādinnauposathaṅgassa. **Uparipāsādavaragatassā**ti pāsādavarassa upari gatassa, subhojanaṃ bhuñjitvā pāsādavarassa uparimahātale sirigabbhaṃ pavisitvā sīlāni āvajjantassa. Tadā kira rājā pātova satasahassaṃ vissajjetvā mahādānaṃ datvā soḷasahi gandhodakaghaṭehi sīsaṃ nahāyitvā katapātarāso suddhaṃ uttarāsaṅgaṃ ekaṃsaṃ karitvā uparipāsādassa sirisayane pallaṅkaṃ ābhujitvā nisinno attano dānādimayaṃ puññasamudāyaṃ āvajjanto nisīdi. Ayaṃ sabbacakkavattīnaṃ dhammatā.

Tesaṃ taṃ āvajjantānaṃyeva vuttappakārapuññakammapaccayautusamuṭṭhānaṃ nīlamaṇisaṅghātasadisaṃ pācīnasamuddajalatalaṃ bhindamānaṃ viya, ākāsaṃ alaṅkurumānaṃ viya dibbaṃ cakkaratanaṃ pātubhavati. Taṃ mahāsudassanassāpi tatheva pāturahosi. Tayidaṃ dibbānubhāvayuttattā dibbanti vuttaṃ. Sahassaṃ assa arānanti **sahassāraṃ.** Saha nemiyā, saha nābhiyā cāti **sanemikaṃ sanābhikaṃ.** Sabbehi ākārehi paripuṇṇanti **sabbākāraparipūraṃ.**

Tattha cakkañca taṃ ratijananaṭṭhena ratanañcāti **cakkaratanaṃ.** Yāya pana taṃ nābhiyā ‘‘sanābhika’’nti vuttaṃ, sā indanīlamayā hoti, majjhe panassā sārarajatamayā panāḷi, yāya suddhasiniddhadantapantiyā hasamānā viya virocati, majjhe chiddena viya candamaṇḍalena, ubhosupi bāhirantesu rajatapaṭṭena kataparikkhepā hoti. Tesu panassa nābhipanāḷiparikkhepapaṭṭesu yuttayuttaṭṭhānesu paricchedalekhā suvibhattāva hutvā paññāyanti. Ayaṃ tāva assa nābhiyā sabbākāraparipūratā.

Yehi pana taṃ – ‘‘arehi sahassāra’’nti vuttaṃ, te sattaratanamayā sūriyarasmiyo viya pabhāsampannā honti, tesampi ghaṭakamaṇikaparicchedalekhādīni suvibhattāneva hutvā paññāyanti. Ayamassa arānaṃ sabbākāraparipūratā.

Yāya pana taṃ nemiyā – ‘‘sanemika’’nti vuttaṃ, sā bālasūriyarasmikalāpasiriṃ avahasamānā viya surattasuddhasiniddhapavāḷamayā hoti. Sandhīsu panassā sañjhārāgasassirikā rattajambunadapaṭṭā vaṭṭaparicchedalekhā suvibhattā hutvā paññāyanti. Ayamassa nemiyā sabbākāraparipūratā.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyaṃ panassa dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antare dhamanavaṃso viya anto susiro chiddamaṇḍalakhacito vātagāhī pavāḷadaṇḍo hoti, yassa vāteritassa sukusalasamannāhatassa pañcaṅgikatūriyassa viya saddo vaggu ca rajanīyo ca kamanīyo ca madanīyo ca hoti. Tassa kho pana pavāḷadaṇḍassa upari setacchattaṃ ubhosu passesu samosaritakusumadāmānaṃ dve pantiyoti evaṃ samosaritakusumadāmapantisatadvayaparivārasetacchattasatadhārinā pavāḷadaṇḍasatena samupasobhitanemiparikkhepassa dvinnampi nābhipanāḷīnaṃ anto dve sīhamukhāni honti, yehi tālakkhandhappamāṇā puṇṇacandakiraṇakalāpasassirīkā taruṇaravisamānarattakambalageṇḍukapariyantā ākāsagaṅgāgatisobhaṃ avahasamānā viya dve muttakalāpā olambanti. Yehi cakkaratanena saddhiṃ ākāse samparivattamānehi tīṇi cakkāni ekato parivattantāni viya khāyanti. Ayamassa sabbaso sabbākāraparipūratā.

Taṃ panetaṃ evaṃ sabbākāraparipūraṃ pakatiyā sāyamāsabhattaṃ bhuñjitvā attano attano gharadvāre paññattāsanesu nisīditvā pavattakathāsallāpesu manussesu vīthicatukkādīsu kīḷamāne dārakajane nātiuccena nātinīcena vanasaṇḍamatthakāsannena ākāsappadesena upasobhayamānaṃ viya, rukkhasākhaggāni dvādasayojanato paṭṭhāya suyyamānena madhurassarena sattānaṃ sotāni odhāpayamānaṃ yojanato paṭṭhāya nānappabhāsamudayasamujjalena vaṇṇena nayanāni samākaḍḍhantaṃ viya, rañño cakkavattissa puññānubhāvaṃ ugghosayantaṃ viya, rājadhāniyā abhimukhaṃ āgacchati.

Athassa cakkaratanassa saddasavaneneva – ‘‘kuto nu kho, kassa nu kho ayaṃ saddo’’ti āvajjitahadayānaṃ puratthimadisaṃ ālokayamānānaṃ tesaṃ manussānaṃ aññataro aññataraṃ evamāha – ‘‘passatha, bho, acchariyaṃ, ayaṃ puṇṇacando pubbe eko uggacchati, ajjeva pana attadutiyo uggato, etañhi rājahaṃsamithunamiva puṇṇacandamithunaṃ pubbāpariyena gaganatalaṃ abhilaṅghatī’’ti. Tamañño āha – ‘‘kiṃ kathesi, samma, kuhiṃ nāma tayā dve puṇṇacandā ekato uggacchantā diṭṭhapubbā, nanu esa tapanīyaraṃsidhāro piñcharakiraṇo divākaro uggato’’ti, tamañño hasitaṃ katvā evamāha – ‘‘kiṃ ummattosi, nanu idāneva divākaro atthaṅgato, so kathaṃ imaṃ puṇṇacandaṃ anubandhamāno uggacchissati? Addhā panetaṃ anekaratanappabhāsamudayujjalaṃ ekassāpi puññavato vimānaṃ bhavissatī’’ti. Te sabbepi apasārayantā aññe evamāhaṃsu – ‘‘bho, kiṃ bahuṃ vilapatha, nevāyaṃ puṇṇacando, na sūriyo na devavimānaṃ. Na hetesaṃ evarūpā sirisampatti atthi, cakkaratanena pana etena bhavitabba''nti.

Evaṃ pavattasallāpasseva tassa janassa candamaṇḍalaṃ ohāya taṃ cakkaratanaṃ abhimukhaṃ hoti. Tato tehi – ''kassa nu kho idaṃ nibbatta''nti vutte bhavanti vattāro – ''na kassaci aññassa, nanu amhākaṃ mahārājā pūritacakkavattivatto, tassetaṃ nibbatta''nti. Atha so ca mahājano, yo ca añño passati, sabbo cakkaratanameva anugacchati. Taṃ cāpi cakkaratanaṃ raññoyeva atthāya attano āgatabhāvaṃ ñāpetukāmaṃ viya sattakkhattuṃ pākāramatthakeneva nagaraṃ anusaṃyāyitvā, atha rañño antepuraṃ padakkhiṇaṃ katvā, antepurassa ca uttarasīhapañjarasadise ṭhāne yathā gandhapupphādīhi sukhena sakkā hoti pūjetuṃ, evaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati.

Evaṃ ṭhitassa panassa vātapānachiddādīhi pavisitvā nānāvirāgaratanappabhāsamujjalaṃ antopāsādaṃ alaṅkurumānaṃ pabhāsamūhaṃ disvā dassanatthāya sañjātābhilāso rājā hoti. Parijanopissa piyavacanapābhatena āgantvā tamatthaṃ nivedeti. Atha rājā balavapītipāmojjaphuṭasarīro pallaṅkaṃ mocetvā uṭṭhāyāsanā sīhapañjarasamīpaṃ gantvā taṃ cakkaratanaṃ disvā ''sutaṃ kho pana meta''ntiādikaṃ cintanaṃ cintayati. Mahāsudassanassāpi sabbaṃ taṃ tatheva ahosi. Tena vuttaṃ – ''disvā rañño mahāsudassanassa…pe… assaṃ nu kho ahaṃ rājā cakkavattī''ti. Tattha **so hoti rājā cakkavattī**ti kittāvatā cakkavattī hotīti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte idāni tassa pavattāpanatthaṃ yaṃ kātabbaṃ, taṃ dassento **atha kho ānandā**tiādimāha.

244. Tattha **uṭṭhāyāsanā**ti nisinnāsanato uṭṭhahitvā cakkaratanasamīpaṃ āgantvā. **Suvaṇṇabhiṅkāraṃ gahetvā**ti hatthisoṇḍasadisapanāḷiṃ suvaṇṇabhiṅkāraṃ ukkhipitvā. **Anvadeva rājā mahāsudassano saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā**ti sabbacakkavattīnañhi udakena abbhukkiritvā – ''abhivijinātu bhavaṃ cakkaratana''nti vacanasamanantarameva vehāsaṃ abbhuggantvā cakkaratanaṃ pavattati. Yassa pavatti samakālameva so rājā cakkavattī nāma hoti. Pavatte pana cakkaratane taṃ anubandhamānova rājā cakkavattiyānavaraṃ āruyha vehāsaṃ abbhuggacchati. Athassa chattacāmarādihattho parijano ceva antepurajano ca tato nānākārakañcukakavacādisannāhavibhūsitena vividhābharaṇappabhāsamujjalena samussitaddhajapaṭākapaṭimaṇḍitena attano attano balakāyena saddhiṃ uparājasenāpatipabhutayopi vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivārenti.

Rājayuttā pana janasaṅgahatthaṃ nagaravīthīsu bheriyo carāpenti – ''tātā, amhākaṃ rañño cakkaratanaṃ nibbattaṃ, attano vibhavānurūpena maṇḍitapasādhikā sannipatathā''ti. Mahājano pana pakatiyā cakkaratanasaddeneva sabbakiccāni pahāya gandhapupphādīni ādāya sannipatitova sopi sabbo vehāsaṃ abbhuggantvā rājānameva parivāreti. Yassa yassa hi raññā saddhiṃ gantukāmatācittaṃ uppajjati, so so ākāsagatova hoti. Evaṃ dvādasayojanāyāmavitthārā parisā hoti. Tattha ekapurisopi chinnabhinnasarīro vā kiliṭṭhavattho vā natthi. Suciparivāro hi rājā cakkavattī. Cakkavattiparisā nāma vijjādharapurisā viya ākāse gacchamānā indanīlamaṇitale vippakiṇṇaratanasadisā hoti. Mahāsudassanassāpi tatheva ahosi. Tena vuttaṃ – ''anvadeva rājā mahāsudassano saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā''ti.

Taṃ pana cakkaratanaṃ rukkhaggānaṃ uparūpari nātiuccena nātinīcena gaganappadesena pavattati. Yathā rukkhānaṃ pupphaphalapallavehi atthikā, tāni sukhena gahetuṃ sakkonti. Yathā ca bhūmiyaṃ ṭhitā ''esa rājā, esa uparājā, esa senāpatī''ti sallakkhetuṃ sakkonti. Ṭhānādīsu ca iriyāpathesu yo yena icchati, so teneva gacchati. Cittakammādisippapasutā cettha attano attano kiccaṃ karontāyeva gacchanti. Yatheva hi bhūmiyaṃ, tathā tesaṃ sabbakiccāni ākāseva ijjhanti. Evaṃ cakkavattiparisaṃ gahetvā taṃ cakkaratanaṃ vāmapassena sineruṃ pahāya mahāsamuddassa uparibhāgena sattasahassayojanappamāṇaṃ pubbavidehaṃ gacchati.

Tattha yo vinibbedhena dvādasayojanāya, parikkhepato chattiṃsayojanāya parisāya sannivesakkhamo sulabhāhārūpakaraṇo chāyudakasampanno sucisamatalo ramaṇīyo bhūmibhāgo, tassa uparibhāge taṃ cakkaratanaṃ akkhāhataṃ viya tiṭṭhati. Atha tena saññāṇena so mahājano otaritvā yathāruci nahānabhojanādīni sabbakiccāni karonto vāsaṃ kappeti. Mahāsudassanassāpi sabbaṃ tatheva ahosi. Tena vuttaṃ – ''yasmiṃ kho panānanda, padese cakkaratanaṃ patiṭṭhāti, tattha so rājā mahāsudassano vāsaṃ upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāyā''ti.

Evaṃ vāsaṃ upagate cakkavattimhi ye tattha rājāno, te ''paracakkaṃ āgata''nti sutvāpi na balakāyaṃ sannipātetvā yuddhasajjā honti. Cakkaratanassa hi uppattisamanantarameva natthi so satto nāma, yo paccatthikasaññāya taṃ rājānaṃ ārabbha āvudhaṃ ukkhipituṃ visaheyya. Ayamānubhāvo cakkaratanassa.

Cakkānubhāvena hi tassa rañño,
Arī asesā damathaṃ upenti;
Arindamaṃ nāma narādhipassa,
Teneva taṃ vuccati tassa cakkanti.

Tasmā sabbepi te rājāno attano attano rajjasirivibhavānurūpaṃ pābhataṃ gahetvā taṃ rājānaṃ upagamma onatasirā attano moḷimaṇippabhābhisekena tassa pādapūjaṃ karontā – ''ehi kho, mahārājā''tiādīhi vacanehi tassa kiṃkārapaṭisāvitaṃ āpajjanti. Mahāsudassanassāpi tatheva akaṃsu. Tena vuttaṃ – ''ye kho, panānanda, puratthimāya disāya…pe… anusāsa, mahārājā''ti.

Tattha **svāgata**nti su āgataṃ. Ekasmiñhi āgate socanti, gate nandanti. Ekasmiṃ āgate nandanti, gate socanti, tādiso tvaṃ āgamanānandano, gamanasocano. Tasmā tava āgamanaṃ suāgamananti vuttaṃ hoti. Evaṃ vutte pana rājā cakkavattī nāpi – ''ettakaṃ nāma me anuvassaṃ baliṃ upakappethā''ti vadati, nāpi aññassa bhogaṃ acchinditvā aññassa deti. Attano pana dhammarājabhāvassa anurūpāya paññāya pāṇātipātādīni upaparikkhitvā pemanīyena mañjunā sarena – ''passatha tātā, pāṇātipāto nāmesa āsevito bhāvito bahulīkato nirayasaṃvattaniko hotī''tiādinā nayena dhammaṃ desetvā ''pāṇo na hantabbo''tiādikaṃ ovādaṃ deti. Mahāsudassanopi tatheva akāsi, tena vuttaṃ – ''rājā mahāsudassano evamāha – 'pāṇo na hantabbo…pe… yathābhuttañca bhuñjathā'ti''. Kiṃ pana sabbepi rañño imaṃ ovādaṃ gaṇhantīti? Buddhassāpi tāva sabbe na gaṇhanti, rañño kiṃ gaṇhissantīti. Tasmā ye paṇḍitā vibhāvino, te gaṇhanti. Sabbe pana anuyantā bhavanti. Tasmā **ye kho panānandā**tiādimāha.

Atha taṃ cakkaratanaṃ evaṃ pubbavidehavāsīnaṃ ovāde dinne katapātarāse cakkavattibalena vehāsaṃ abbhuggantvā puratthimasamuddaṃ ajjhogāhati. Yathā yathā ca taṃ ajjhogāhati, tathā tathā agadagandhaṃ ghāyitvā saṅkhittaphaṇo nāgarājā viya, saṅkhittaūmivipphāraṃ hutvā ogacchamānaṃ mahāsamuddasalilaṃ yojanamattaṃ ogantvā antosamudde veḷuriyabhitti viya tiṭṭhati. Taṅkhaṇaññeva ca tassa rañño puññasiriṃ daṭṭhukāmāni viya mahāsamuddatale vippakiṇṇāni nānāratanāni tato tato āgantvā taṃ padesaṃ pūrayanti. Atha sā rājaparisā taṃ nānāratanaparipūraṃ mahāsamuddatalaṃ disvā yathāruci ucchaṅgādīhi ādiyati, yathāruci ādinnaratanāya pana parisāya taṃ cakkaratanaṃ paṭinivattati. Paṭinivattamāne ca tasmiṃ parisā aggato hoti, majjhe rājā, ante cakkaratanaṃ. Tampi jalanidhijalaṃ palobhiyamānamiva cakkaratanasiriyā, asahamānamiva ca tena viyogaṃ nemimaṇḍalapariyantaṃ abhihanantaṃ nirantarameva upagacchati. Evaṃ rājā cakkavattī puratthimamahāsamuddapariyantaṃ pubbavidehaṃ abhivijinitvā dakkhiṇasamuddapariyantaṃ jambudīpaṃ vijetukāmo cakkaratanadesitena maggena dakkhiṇasamuddābhimukho gacchati. Mahāsudassanopi tatheva agamāsi. Tena vuttaṃ – ''atha kho, ānanda, cakkaratanaṃ puratthimaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā paccuttaritvā dakkhiṇaṃ disaṃ pavattī''ti.

Evaṃ pavattamānassa pana tassa pavattanavidhānaṃ, senāsanniveso, paṭirājāgamanaṃ, tesaṃ anusāsanippadānaṃ dakkhiṇasamuddaajjhogāhanaṃ samuddasalilassa ogacchamānaṃ ratanānaṃ ādānanti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Vijinitvā pana taṃ dasasahassayojanappamāṇaṃ jambudīpaṃ dakkhiṇasamuddatopi paccuttaritvā sattayojanasahassappamāṇaṃ aparagoyānaṃ vijetuṃ pubbe vuttanayeneva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijinitvā pacchimasamuddatopi uttaritvā aṭṭhayojanasahassappamāṇaṃ uttarakuruṃ vijetuṃ tatheva gantvā tampi samuddapariyantaṃ tatheva abhivijiya uttarasamuddato paccuttarati.

Ettāvatā raññā cakkavattinā cāturantāya pathaviyā ādhipaccaṃ adhigataṃ hoti. So evaṃ vijitavijayo attano rajjasirisampattidassanatthaṃ sapariso uddhaṃ gaganatalaṃ abhilaṅghitvā suvikasitapadumakumudapuṇḍarīkavanavicitte cattāro jātassare viya pañcasatapañcasataparittadīpaparivāre cattāro mahādīpe oloketvā cakkaratanadesiteneva maggena yathānukkamaṃ attano rājadhāniṃ paccāgacchati. Atha taṃ cakkaratanaṃ antepuradvāraṃ sobhayamānaṃ viya hutvā tiṭṭhati.

Evaṃ patiṭṭhite pana tasmiṃ cakkaratane rājantepure ukkāhi vā dīpikāhi vā kiñci karaṇīyaṃ na hoti, cakkaratanobhāsoyeva rattiṃ andhakāraṃ vidhamatiyeva. Ye pana andhakāratthikā honti, tesaṃ andhakārameva hoti. Mahāsudassanassāpi sabbametaṃ tatheva ahosi. Tena vuttaṃ – ‘‘dakkhiṇaṃ samuddaṃ ajjhogāhetvā…pe… evarūpaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī’’ti.

Hatthiratanavaṇṇanā

246. Evaṃ pātubhūtacakkaratanasseva cakkavattino amaccā pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ samaṃ sucibhūmibhāgaṃ kāretvā haricandanādīhi surabhigandhehi upalimpāpetvā heṭṭhā vicittavaṇṇasurabhikusumasamokiṇṇaṃ upari suvaṇṇatārakānaṃ antarantarā samosaritamanuññakusumadāmapaṭimaṇḍitavitānaṃ devavimānaṃ viya abhisaṅkharitvā – ‘‘evarūpassa nāma deva hatthiratanassa āgamanaṃ cintethā’’ti vadanti. So pubbe vuttanayeneva mahādānaṃ datvā sīlāni ca samādāya taṃ puññasampattiṃ āvajjanto nisīdi. Athassa puññānubhāvacodito chaddantakulā vā uposathakulā vā taṃ sakkāravisesaṃ anubhavitukāmo taruṇaravimaṇḍalābhirattacaraṇagīvāmukhapaṭimaṇḍitavisuddhasetasarīro sattapatiṭṭho susaṇṭhitaaṅgapaccaṅgasanniveso vikasitarattapadumacārupokkharo iddhimā yogī viya vehāsagamanasamattho manosilācuṇṇarañjitapariyanto viya rajatapabbato hatthiseṭṭho āgantvā tasmiṃ padese tiṭṭhati. So chaddantakulā āgacchanto sabbakaniṭṭho āgacchati. Uposathakulā āgacchanto sabbajeṭṭho. Pāḷiyaṃ pana uposatho nāgarājā icceva āgataṃ. Nāgarājā nāma kassaci aparibhogo, sabbakaniṭṭho āgacchatīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Svāyaṃ pūritacakkavattivattānaṃ cakkavattīnaṃ vuttanayeneva cintayantānaṃ āgacchati. Mahāsudassanassa pana sayameva pakatimaṅgalahatthiṭṭhānaṃ āgantvā taṃ hatthiṃ apanetvā tattha aṭṭhāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘puna caparaṃ ānanda…pe… nāgarājā’’ti.

Evaṃ pātubhūtaṃ pana taṃ hatthiratanaṃ disvā hatthigopakādayo haṭṭhatuṭṭhā vegena gantvā rañño ārocenti. Rājā turitaturito āgantvā taṃ disvā pasannacitto – ‘‘bhaddakaṃ vata bho hatthiyānaṃ, sace damathaṃ upeyyā’’ti cintayanto hatthaṃ pasāreti. Atha so gharadhenuvacchako viya kaṇṇe olambitvā sūratabhāvaṃ dassento rājānaṃ upasaṅkamati. Rājā taṃ ārohitukāmo hoti. Athassa parijanā adhippāyaṃ ñatvā taṃ hatthiratanaṃ suvaṇṇaddhajaṃ suvaṇṇālaṅkāraṃ hemajālapaṭicchannaṃ katvā upanenti. Rājā taṃ anisīdāpetvāva sattaratanamayāya nisseṇiyā āruyha ākāsagamananinnacitto hoti. Tassa saha cittuppādeneva so nāgarājā rājahaṃso viya indanīlamaṇippabhājālaṃ nīlagaganatalaṃ abhilaṅghati. Tato cakkacārikāya vuttanayeneva sakalarājaparisā. Iti sapariso rājā antopātarāseyeva sakalapathaviṃ anusaṃyāyitvā rājadhāniṃ paccāgacchati. Evaṃ mahiddhikaṃ cakkavattino hatthiratanaṃ hoti. Mahāsudassanassāpi tādisameva ahosi. Tena vuttaṃ – ‘‘disvā rañño…pe… pāturahosī’’ti.

Assaratanavaṇṇanā

247. Evaṃ pātubhūtahatthiratanassa pana cakkavattino amaccā pakatimaṅgalaassaṭṭhānaṃ sucisamatalaṃ kāretvā alaṅkaritvā ca purimanayeneva rañño tassa āgamanacintanatthaṃ ussāhaṃ janenti. So purimanayeneva katadānamānanasakkāro samādinnasīlabbato pāsādatale sukhanisinno puññasampattiṃ samanussarati. Athassa puññānubhāvacodito sindhavakulato vijjulatāvinaddhasaradakālasetavalāhakarāsisassirīko rattapādo rattatuṇḍo candappabhāpuñjasadisasuddhasiniddhaghanasaṃhatasarīro kākagīvā viya indanīlamaṇi viya ca kāḷavaṇṇena sīsena samannāgatattā **kāḷasīso**ti suṭṭhu kappetvā ṭhapitehi viya muñjasadisehi saṇhavaṭṭaujugatehi kesehi samannāgatattā **muñjakeso** vehāsaṅgamo **valāhako nāma assarājā** āgantvā tasmiṃ ṭhāne patiṭṭhāti. Mahāsudassanassa panesa hatthiratanaṃ viya āgato. Sesaṃ sabbaṃ hatthiratane vuttanayeneva veditabbaṃ. Evarūpaṃ assaratanaṃ sandhāya bhagavā – ‘‘puna ca para’’ntiādimāha.

Maṇiratanavaṇṇanā

248. Evaṃ pātubhūtaassaratanassa pana rañño cakkavattino catuhatthāyāmaṃ sakaṭanābhisamapariṇāhaṃ ubhosu antesu kaṇṇikapariyantato viniggatehi suparisuddhamuttākalāpehi dvīhi kañcanapadumehi alaṅkataṃ caturāsītimaṇisahassaparivāraṃ tārāgaṇaparivutassa puṇṇacandasassiriṃ pharamānaṃ viya vepullapabbatato maṇiratanaṃ āgacchati. Tassevaṃ āgatassa muttājālake ṭhapetvā veḷuparamparāya saṭṭhihatthappamāṇaṃ ākāsaṃ āropitassa rattibhāge samantā yojanappamāṇaṃ okāsaṃ ābhā pharati, yāya sabbo so okāso aruṇuggamanavelā viya sañjātāloko hoti. Tato kassakā kasikammaṃ vāṇijā āpaṇugghāṭanaṃ te te sippino taṃ taṃ kammantaṃ payojenti ‘‘divā’’ti maññamānā. Mahāsudassanassāpi sabbaṃ taṃ tatheva ahosi. Tena vuttaṃ – ‘‘puna ca paraṃ ānanda,… pe… maṇiratanaṃ pāturahosī’’ti.

Itthiratanavaṇṇanā

249. Evaṃ pātubhūtamaṇiratanassa pana cakkavattino visayasukhavisesassa visesakāraṇaṃ itthiratanaṃ pātubhavati. Maddarājakulato vā hissa aggamahesiṃ ānenti, uttarakuruto vā puññānubhāvena sayaṃ āgacchati. Avasesā panassā sampatti – ‘‘puna ca paraṃ, ānanda, rañño mahāsudassanassa itthiratanaṃ pāturahosi, abhirūpā dassanīyā’’tiādinā nayena pāḷiyaṃyeva āgatā.

Tattha saṇṭhānapāripūriyā adhikaṃ rūpaṃ assāti **abhirūpā.** Dissamānāva cakkhūni piṇayati, tasmā aññaṃ kiccavikkhepaṃ hitvāpi daṭṭhabbāti **dassanīyā.** Dissamānāva somanassavasena cittaṃ pasādetīti **pāsādikā. Paramāyā**ti evaṃ pasādāvahattā uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti vaṇṇasundaratāya. **Samannāgatā**ti upetā. **Abhirūpā** vā yasmā nātidīghā nātirassā. **Dassanīyā** yasmā nātikisā nātithūlā. **Pāsādikā** yasmā nātikāḷikā nāccodātā. **Paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgatā** yasmā abhikkantā mānusivaṇṇaṃ appattā dibbavaṇṇaṃ. Manussānañhi vaṇṇābhā bahi na niccharati. Devānaṃ pana atidūrampi niccharati.

Tassā pana dvādasahatthappamāṇaṃ padesaṃ sarīrābhā obhāseti. Nātidīghādīsu cassā paṭhamayugaḷena ārohasampatti, dutiyayugaḷena pariṇāhasampatti, tatiyayugaḷena vaṇṇasampatti vuttā. Chahi vāpi etehi kāyavipattiyā abhāvo, **atikkantā mānusivaṇṇa**nti iminā kāyasampatti vuttā. **Tūlapicuno vā kappāsapicuno** vāti sappimaṇḍe pakkhipitvā ṭhapitassa satavāravihatassa tūlapicuno vā kappāsapicuno vā. **Sīte**ti rañño sītakāle. **Uṇhe**ti rañño uṇhakāle. **Candanagandho**ti niccakālameva supisitassa abhinavassa catujjātisamāyojitassa haricandanassa gandho kāyato vāyati. **Uppalagandho vāyatī**ti hasitakathitakālesu mukhato taṅkhaṇaṃ vikasitasseva nīluppalassa atisurabhigandho vāyati.

Evaṃ rūpasamphassagandhasampattiyuttāya panassā sarīrasampattiyā anurūpaṃ ācāraṃ dassetuṃ **taṃ kho panā**tiādi vuttaṃ. Tattha rājānaṃ disvā nisinnāsanato aggidaḍḍhā viya paṭhamameva uṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyinī.** Tasmiṃ nisinne tassa tālavaṇṭena bījanādikiccaṃ katvā pacchā nipatati nisīdatīti **pacchānipātinī.** Kiṃ karomi, te devāti vācāya kiṃ-kāraṃ paṭisāvetīti **kiṃ kārapaṭissāvinī.** Rañño manāpameva carati karotīti **manāpacārinī.** Yaṃ rañño piyaṃ tadeva vadatīti **piyavādinī.**

Idāni – ‘‘svāssā ācāro bhāvavisuddhiyāva, na sāṭheyyanā’’ti dassetuṃ **taṃ kho panā**tiādimāha. Tattha **no aticarī**ti na atikkamitvā cari, ṭhapetvā rājānaṃ aññaṃ purisaṃ cittenapi na patthesīti vuttaṃ hoti.

Tattha ye tassā ādimhi ‘‘abhirūpā’’tiādayo, ante ‘‘pubbuṭṭhāyinī’’tiādayo guṇā vuttā, te pakatiguṇā eva. ‘‘Atikkantā mānusivaṇṇa’’ntiādayo pana cakkavattino puññaṃ upanissāya cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya purimakammānubhāvena nibbattāti veditabbā.

Abhirūpatādikāpi vā cakkaratanapātubhāvato paṭṭhāya sabbākāraparipūrā jātā. Tenāha – ‘‘evarūpaṃ itthiratanaṃ pāturahosī’’ti.

Gahapatiratanavaṇṇanā

250. Evaṃ pātubhūtaitthiratanassa pana rañño cakkavattino dhanakaraṇīyānaṃ kiccānaṃ yathāsukhaṃ pavattanatthaṃ gahapatiratanaṃ pātubhavati. So pakatiyāva mahābhogo, mahābhogakule jāto. Rañño dhanarāsivaḍḍhako seṭṭhigahapati hoti. Cakkaratanānubhāvasahitaṃ panassa kammavipākajaṃ dibbacakkhu pātubhavati, yena antopathaviyampi yojanabbhantare nidhiṃ passati, so taṃ sampattiṃ disvā tuṭṭhamānaso gantvā rājānaṃ dhanena pavāretvā sabbāni dhanakaraṇīyāni sampādeti. Mahāsudassanassāpi tatheva sampādesi. Tena vuttaṃ – ‘‘puna caparaṃ ānanda…pe… evarūpaṃ gahapatiratanaṃ pāturahosī’’ti.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

251. Evaṃ pātubhūtagahapatiratanassa pana rañño cakkavattissa sabbakiccasaṃvidhānasamatthaṃ pariṇāyakaratanaṃ pātubhavati. So rañño jeṭṭhaputtova hoti. Pakatiyā eva so paṇḍito byatto medhāvī vibhāvī. Rañño puññānubhāvaṃ nissāya panassa attano kammānubhāvena paracittañāṇaṃ uppajjati. Yena dvādasayojanāya rājaparisāya cittācāraṃ ñatvā rañño hite ca ahite ca vavatthapetuṃ samattho hoti, sopi taṃ attano ānubhāvaṃ disvā tuṭṭhahadayo rājānaṃ sabbakiccānusāsanena pavāreti. Mahāsudassanampi tatheva pavāresi. Tena vuttaṃ – ‘‘puna caparaṃ…pe… pariṇāyakaratanaṃ pāturahosī’’ti.

Tattha **ṭhapetabbaṃ ṭhapetu**nti tasmiṃ tasmiṃ ṭhānantare ṭhapetabbaṃ ṭhapetuṃ.

Catuiddhisamannāgatavaṇṇanā

252. **Samavepākiniyā**ti samavipācaniyā. **Gahaṇiyā**ti kammajatejodhātuyā. Tattha yassa bhuttamattova āhāro jīrati, yassa vā pana puṭabhattaṃ viya tattheva tiṭṭhati, ubhopete na samavepākiniyā samannāgatā. Yassa pana puna bhattakāle bhattachando uppajjateva, ayaṃ samavepākiniyā samannāgatoti.

Dhammapāsādapokkharaṇivaṇṇanā

253. **Māpesi kho**ti nagare bheriṃ carāpetvā janarāsiṃ kāretvā na māpesi, rañño pana saha cittuppādeneva bhūmiṃ bhinditvā caturāsīti pokkharaṇīsahassāni nibbattiṃsu. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Dvīhi vedikāhī**ti ekāya iṭṭhakānaṃ pariyanteyeva parikkhittā ekāya pariveṇaparicchedapariyante. **Etadahosī**ti kasmā ahosi? Ekadivasaṃ kira nahatvā ca pivitvā ca gacchantaṃ mahājanaṃ mahāpuriso oloketvā ime ummattakaveseneva gacchanti. Sace etesaṃ ettha piḷandhanapupphāni bhaveyyuṃ, bhaddakaṃ siyāti. Athassa etadahosi. Tattha **sabbotuka**nti pupphaṃ nāma ekasmiṃyeva utumhi pupphati. Ahaṃ pana tathā karissāmi – ‘‘yathā sabbesu utūsu pupphissatī’’ti cintesiṃ. **Ropāpesī**ti nānāvaṇṇauppalabījādīni tato tato āharāpetvā na ropāpesi, saha cittuppādeneva panassa sabbaṃ ijjhati. Taṃ loko raññā ropitanti maññi. Tena vuttaṃ – ‘‘ropāpesī’’ti. Tato paṭṭhāya mahājano nānappakāraṃ jalajathalajamālaṃ piḷandhitvā nakkhattaṃ kīḷamāno viya gacchati.

254. Atha rājā tato uttaripi janaṃ sukhasamappitaṃ kātukāmo – ‘‘yaṃnūnāhaṃ imāsaṃ pokkharaṇīnaṃ tīre’’tiādinā janassa sukhavidhānaṃ cintetvā sabbaṃ akāsi. Tattha **nhāpesu**nti añño sarīraṃ ubbaṭṭesi, añño cuṇṇāni yojesi, añño tīre nahāyantassa udakaṃ āhari, añño vatthāni paṭiggahesi ceva adāsi ca.

Paṭṭhapesi khoti kathaṃ paṭṭhapesi? Itthīnañca purisānañca anucchavike alaṅkāre kāretvā itthimattameva tattha paricāravasena sesaṃ sabbaṃ pariccāgavasena ṭhapetvā rājā mahāsudassano dānaṃ deti, taṃ paribhuñjathāti bheriṃ carāpesi. Mahājano pokkharaṇītīraṃ āgantvā nahatvā vatthāni parivattetvā nānāgandhehi vilitto piḷandhanavicittamālo dānaggaṃ gantvā anekappakāresu yāgubhattakhajjakesu aṭṭhavidhapānesu ca yo yaṃ icchati, so taṃ khāditvā ca pivitvā ca nānāvaṇṇāni khomasukhumāni vatthāni nivāsetvā sampattiṃ anubhavitvā yesaṃ tādisāni atthi, te ohāya gacchanti. Yesaṃ pana natthi, te gahetvā gacchanti. Hatthiassayānādīsupi nisīditvā thokaṃ vicaritvā anatthikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Varasayanesu nipajjitvā sampattiṃ anubhavitvā anatthikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Itthīhipi saddhiṃ sampattiṃ anubhavitvā anatthikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Sattavidharatanapasādhanāni ca pasādhetvāpi sampattiṃ anubhavitvā anatthikā ohāya, atthikā gahetvā gacchanti. Tampi dānaṃ uṭṭhāya samuṭṭhāya dīyateva. Jambudīpavāsikānaṃ aññaṃ kammaṃ natthi, rañño dānaṃ paribhuñjantāva vicaranti.

255. Atha brāhmaṇagahapatikā cintesuṃ – ‘‘ayaṃ rājā evarūpaṃ dānaṃ dadantopi ‘mayhaṃ taṇḍulādīni vā khīrādīni vā dethā’ti na kiñci āharāpeti, na kho pana amhākaṃ – ‘rājā āharāpetī’ti tuṇhīmāsituṃ patirūpa’’nti te bahuṃ sāpateyyaṃ saṃharitvā rañño upanāmesuṃ. Tasmā – ‘‘atha kho, ānanda, brāhmaṇagahapatikā’’tiādimāha. **Evaṃ samacintesu**nti kasmā evaṃ cintesuṃ? Kassaci gharato appaṃ ābhataṃ, kassaci bahu. Tasmiṃ paṭisaṃhariyamāne – ‘‘kiṃ taveva gharato sundaraṃ ābhataṃ, na mayhaṃ gharato, kiṃ taveva gharato bahu, na mayha’’nti evaṃ kalahasaddopi uppajjeyya, so mā uppajjitthāti evaṃ samacintesuṃ.

256. **Ehi tvaṃ sammā**ti ehi tvaṃ vayassa. **Dhammaṃ nāma pāsāda**nti pāsādassa nāmaṃ āropetvāva āṇāpesi. Vissakammo pana kīva mahanto deva pāsādo hotūti paṭipucchitvā dīghato yojanaṃ vitthārato aḍḍhayojanaṃ sabbaratanamayova hotūti vuttepi ‘evaṃ hotu, bhaddaṃ tava vacana’nti tassa paṭissuṇitvā dhammarājānaṃ sampaṭicchāpetvā māpesi. Tattha **evaṃ bhaddaṃ tavāti kho ānandā**ti evaṃ bhaddaṃ tava iti kho ānanda. **Paṭissutvā**ti sampaṭicchitvā, vatvāti attho. **Tuṇhībhāvenā**ti samaṇadhammapaṭipattikaraṇokāso me bhavissatīti icchanto tuṇhībhāvena adhivāsesi. **Sāramayo**ti candanasāramayo.

257. **Dvīhi vedikāhī**ti ettha ekā vedikā panassa uṇhīsamatthake ahosi, ekā heṭṭhā paricchedamatthake.

258. **Duddikkho ahosī**ti duuddikkho, pabhāsampattiyā duddasoti attho. **Musatī**ti harati phandāpeti niccalabhāvena patiṭṭhātuṃ na deti. **Viddhe**ti ubbiddhe, meghavigamena dūrībhūteti attho. **Deve**ti ākāse.

259. **Māpesi kho**ti ahaṃ imasmiṃ ṭhāne pokkharaṇiṃ māpemi, tumhākaṃ gharāni bhindathāti na evaṃ kāretvā māpesi. Cittuppādavaseneva panassa bhūmiṃ bhinditvā tathārūpā pokkharaṇī ahosi. **Te sabbakāmehī**ti sabbehi icchiticchitavatthūhi, samaṇe samaṇaparikkhārehi, brāhmaṇe brāhmaṇaparikkhārehi santappesīti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānasampattivaṇṇanā

260. **Mahiddhiko**ti cittuppādavaseneva caturāsītipokkharaṇīsahassānaṃ nibbattisaṅkhātāya mahatiyā iddhiyā samannāgato. **Mahānubhāvo**ti tesaṃyeva anubhavitabbānaṃ mahantatāya mahānubhāvena samannāgato. **Seyyathida**nti nipāto, tassa – ‘‘katamesaṃ tiṇṇa’’nti attho. **Dānassā**ti sampattipariccāgassa. **Damassā**ti āḷavakasutte paññā damoti āgato. Idha attānaṃ damentena kataṃ uposathakammaṃ. **Saṃyamassā**ti sīlassa.

Bodhisattapubbayogavaṇṇanā

Idha ṭhatvā panassa pubbayogo veditabbo – rājā kira pubbe gahapatikule nibbatti. Tena ca samayena dharamānakasseva kassapabuddhassa sāsane eko thero araññe vāsaṃ vasati, bodhisatto attano kammena araññaṃ paviṭṭho theraṃ disvā upasaṅkamitvā vanditvā therassa nisajjanaṭṭhānacaṅkamanaṭṭhānāni oloketvā pucchi – ''idheva, bhante, ayyo vasatī''ti? Āma, upāsakāti sutvā – ''idheva ayyassa paṇṇasālaṃ kātuṃ vaṭṭatī''ti cintetvā attano kammaṃ pahāya dabbasambhāraṃ koṭṭetvā paṇṇasālaṃ katvā chādetvā bhittiyo mattikāya limpitvā dvāraṃ yojetvā kaṭṭhattharaṇaṃ katvā – ''karissati nu kho paribhogaṃ, na karissatī''ti ekamantaṃ nisīdi. Thero antogāmato āgantvā paṇṇasālaṃ pavisitvā kaṭṭhattharaṇe nisīdi. Upāsakopi āgantvā vanditvā samīpe nisinno ''phāsukā, bhante, paṇṇasālā''ti pucchi. Phāsukā, bhaddamukha, pabbajitasāruppāti. Vasissatha, bhante, idhāti? Āma, upāsakāti, so adhivāsanākārena vasissatīti ñatvā nibaddhaṃ mayhaṃ gharadvāraṃ āgantabbanti paṭijānāpetvā – ''ekaṃ me, bhante, varaṃ dethā''ti āha. Atikkantavarā, upāsaka, pabbajitāti. Bhante, yañca kappati, yañca anavajjanti. Vadehi upāsakāti. Bhante, nibaddhavasanaṭṭhāne nāma manussā maṅgale vā amaṅgale vā āgamanaṃ icchanti, anāgacchantassa kujjhanti. Tasmā aññaṃ nimantitaṭṭhānaṃ gantvāpi mayhaṃ gharaṃ pavisitvāva bhattakiccaṃ niṭṭhāpetabbanti. Thero adhivāsesi.

So paṇṇasālāya kaṭasāṭakaṃ pattharitvā mañcapīṭhaṃ paññapesi, apassenaṃ nikkhipi, pādakathalikaṃ ṭhapesi, pokkharaṇiṃ khaṇi, caṅkamaṃ katvā vālikaṃ okiri, mige āgantvā bhittiṃ ghaṃsitvā mattikaṃ pātente disvā kaṇṭakavatiṃ parikkhipi. Pokkharaṇiṃ otaritvā udakaṃ āḷulikaṃ karonte disvā anto pāsāṇehi cinitvā bahi kaṇṭakavatiṃ parikkhipitvā antovatipariyante tālapantiyo ropeti, mahācaṅkame sammaṭṭhaṭṭhānaṃ āḷulente disvā caṅkamampi vatiyā parikkhipitvā antovatipariyante tālapantiṃ ropesi. Evaṃ āvāsaṃ niṭṭhapetvā therassa ticīvaraṃ, piṇḍapātaṃ, osadhaṃ, paribhogabhājanaṃ, ārakaṇṭakaṃ, pipphalikaṃ, nakhacchedanaṃ, sūciṃ, kattarayaṭṭhiṃ, upāhanaṃ, udakatumbaṃ, chattaṃ, dīpakapallakaṃ, malaharaṇiṃ. Parissāvanaṃ, dhamakaraṇaṃ, pattaṃ, thālakaṃ, yaṃ vā panaññampi pabbajitānaṃ paribhogajātaṃ, sabbaṃ adāsi. Therassa bodhisattena adinnaparikkhāro nāma nāhosi. So sīlāni rakkhanto uposathaṃ karonto yāvajīvaṃ theraṃ upaṭṭhahi. Thero tattheva vasanto arahattaṃ patvā parinibbāyi.

Bodhisattopi yāvatāyukaṃ puññaṃ katvā devaloke nibbattitvā tato cuto manussalokaṃ āgacchanto kusāvatiyā rājadhāniyā nibbattitvā mahāsudassano rājā ahosi.

> ''Evaṃ nātimahantampi, puññaṃ āyatane kataṃ;
> Mahāvipākaṃ hotīti, kattabbaṃ taṃ vibhāvinā''.

Mahāviyūhanti rajatamayaṃ mahākūṭāgāraṃ. Tattha vasitukāmo hutvā agamāsi, **ettāvatā kāmavitakkā**ti kāmavitakka tayā ettāvatā nivattitabbaṃ, ito paraṃ tuyhaṃ abhūmi, idaṃ **jhānāgāraṃ** nāma, nayidaṃ tayā saddhiṃ vasanaṭṭhānanti evaṃ tayo vitakke kūṭāgāradvāreyeva nivattesi.

261. **Paṭhamajjhāna**ntiādīsu visuṃ **kasiṇaparikammakiccaṃ** nāma natthi. Nīlakasiṇena atthe sati nīlamaṇiṃ, pītakasiṇena atthe sati suvaṇṇaṃ, lohitakasiṇena atthe sati rattamaṇiṃ, odātakasiṇena atthe sati rajatanti olokitaolokitaṭṭhāne kasiṇameva paññāyati.

262. **Mettāsahagatenā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbampi visuddhimagge vuttameva. Iti pāḷiyaṃ cattāri jhānāni, cattāri appamaññāneva vuttāni. Mahāpuriso pana sabbāpi aṭṭha samāpattiyo, pañca abhiññāyo ca nibbattetvā anulomapaṭilomādivasena cuddasahākārehi samāpattiyo pavisanto madhupaṭalaṃ paviṭṭhabhamaro madhurasena viya samāpattisukheneva yāpeti.

Caturāsītinagarasahassādivaṇṇanā

263. **Kusāvatīrājadhānippamukhānī**ti kusāvatī rājadhānī tesaṃ nagarānaṃ pamukhā sabbaseṭṭhāti attho. **Bhattābhihāro**ti abhiharitabbabhattaṃ.

264. **Vassasatassa vassasatassā**ti kasmā evaṃ cintesi? Tesaṃ saddena ukkaṇṭhitvā, ‘‘samāpannassa saddo kaṇṭako’’ti (a. ni. 10.72) hi vuttaṃ. Tasmā saddena ukkaṇṭhito mahāpuriso. Atha kasmā mā āgacchantūti na vadati? Idāni rājā na passatīti nibaddhavattaṃ na labhissanti, taṃ tesaṃ mā uppajjitthāti na vadati.

Subhaddādeviupasaṅkamanavaṇṇanā

265. **Etadahosī**ti kadā etaṃ ahosi. Rañño kālaṅkiriyadivase. Tadā kira devatā cintesuṃ – ‘‘rājā anāthakālaṅkiriyaṃ mā karotu, orodhehi bahūhi dhītūhi puttehi parivāritova karotū’’ti. Atha deviṃ āvaṭṭetvā tassā evaṃ cittaṃ uppādesuṃ. **Pītāni vatthānī**ti tāni kira pakatiyā rañño manāpāni, tasmā tāni pārupathāti āha. **Ettheva devi tiṭṭhā**ti devi imaṃ jhānāgāraṃ nāma tumhehi saddhiṃ vasanaṭṭhānaṃ na hoti, jhānarativindanaṭṭhānaṃ mama, mā idha pāvisīti.

266. **Etadahosī**ti loke sattā nāma maraṇāsannakāle ativiya virocanti, tenassa rañño vippasannaindriyabhāvaṃ disvā evaṃ ahosi, tato mā rañño kālaṅkiriyā ahosīti tassa kālaṅkiriyaṃ anicchamānā sampati guṇamassa kathayitvā tiṭṭhamānākāraṃ karissāmīti cintetvā **imāni te devā**tiādimāha. Tattha **chandaṃ janehī**ti pemaṃ uppādehi, ratiṃ karohi. **Jīvite apekkha**nti jīvite sāpekkhaṃ, ālayaṃ, taṇhaṃ karohīti attho.

Evaṃ kho maṃ tvaṃ devīti ‘‘mayaṃ kho, deva, itthiyo nāma pabbajitānaṃ upacārakathaṃ na jānāma, kathaṃ vadāma mahārājā’’ti rājānaṃ ‘‘pabbajito aya’’nti maññamānāya deviyā vutte – ‘‘evaṃ kho maṃ, tvaṃ devi, samudācarāhī’’tiādimāha. **Garahitā**ti buddhehi paccekabuddhehi sāvakehi aññehi ca paṇḍitehi bahussutehi garahitā. Kiṃ kāraṇā? Sāpekkhakālakiriyā hi attanoyeva gehe yakkhakukkuraajagoṇamahiṃsamūsikakukkuṭaūkāmaṅgulādibhāvena nibbattanakāraṇaṃ hoti.

268. **Atha kho, ānanda, subhaddā devī assūni puñchitvā**ti devī ekamantaṃ gantvā roditvā kanditvā assūni puñchitvā etadavoca.

Brahmalokūpagamavaṇṇanā

269. **Gahapatissa vā**ti kasmā āha? Tesaṃ kira soṇaseṭṭhiputtādīnaṃ viya mahatī sampatti hoti, soṇassa kira seṭṭhiputtassa ekā bhattapāti dve satasahassāni agghati. Iti tesaṃ tādisaṃ bhattaṃ bhuttānaṃ muhuttaṃ bhattasammado bhattamucchā bhattakilamatho hoti.

271. **Yaṃ tena samayena ajjhāvasāmī**ti yattha vasāmi, taṃ ekaṃyeva nagaraṃ hoti, avasesesu puttadhītādayo ceva dāsamanussā ca vasiṃsu. Pāsādakūṭāgāresupi eseva nayo. Pallaṅkādīsupi ekaṃyeva pallaṅkaṃ paribhuñjati, sesā puttādīnaṃ paribhogā honti. Itthīsupi ekāva paccupaṭṭhāti, sesā parivāramattā honti, **paridahāmī**ti ekameva dussayugaṃ nivāsemi, sesāni parivāretvā vicarantānaṃ asītisahassādhikānaṃ soḷasannaṃ purisasatasahassānaṃ honti. **Bhuñjāmī**ti paramappamāṇena nāḷikodanamattaṃ bhuñjāmi, sesaṃ parivāretvā vicarantānaṃ cattālīsasahassādhikānaṃ aṭṭhannaṃ purisasatasahassānaṃ hotīti dasseti. Ekathālipāko hi dasannaṃ janānaṃ pahoti.

Etāni pana caturāsīti nagarasahassāni ceva pāsādasahassāni ca kūṭāgārasahassāni ca ekissāyeva paṇṇasālāya nissandena nibbattāni. Caturāsīti pallaṅkasahassāni nipajjanatthāya dinnamañcakassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti hatthisahassāni assasahassāni rathasahassāni nisīdanatthāya dinnapīṭhassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti maṇisahassāni ekadīpassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti pokkharaṇīsahassāni ekapokkharaṇiyā nissandena nibbattāni. Caturāsīti itthisahassāni puttasahassāni gahapatisahassāni paribhogabhājanapattathālaka dhamakaraṇa parissāvana ārakaṇṭaka pipphalaka nakhacchedana kuñcikakaṇṇamalaharaṇī pādakathalika upāhana chatta kattarayaṭṭhidānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti dhenusahassāni gorasadānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti vatthakoṭisahassāni nivāsanapārupanadānassa nissandena nibbattāni. Caturāsīti thālipākasahassāni bhojanadānassa nissandena nibbattānīti veditabbāni.

272. Evaṃ bhagavā mahāsudassanassa sampattiṃ ādito paṭṭhāya vitthārena kathetvā sabbaṃ taṃ dārakānaṃ paṃsvāgārakīḷanaṃ viya dassento parinibbānamañcake nipannova **passānandā**tiādimāha. Tattha **vipariṇatā**ti pakativijahanena nibbutapadīpo viya apaññattikabhāvaṃ gatā. **Evaṃ aniccā kho, ānanda, saṅkhārā**ti evaṃ hutvā abhāvaṭṭhena aniccā.

Ettāvatā bhagavā yathā nāma puriso satahatthubbedhe campakarukkhe nisseṇiṃ bandhitvā abhiruhitvā campakapupphaṃ ādāya nisseṇiṃ muñcanto otareyya, evameva nisseṇiṃ bandhanto viya anekavassakoṭisatasahassubbedhaṃ mahāsudassanasampattiṃ āruyha sampattimatthake ṭhitaṃ aniccalakkhaṇaṃ ādāya nisseṇiṃ muñcanto viya otiṇṇo. Teneva pubbe vasabharājā dīghabhāṇakattherānaṃ lohapāsādassa pācīnapasse ambalaṭṭhikāyaṃ imaṃ suttaṃ sajjhāyantānaṃ sutvā – ‘‘kiṃ, bho, mayhaṃ ayyakena ettha vuttaṃ, attano khāditapītaṭṭhāne sampattimeva kathetī’’ti cintento – ‘‘evaṃ aniccā kho, ānanda, saṅkhārā’’ti vuttakāle ‘‘imaṃ, bho, disvā pañcahi cakkhūhi cakkhumatā evaṃ vutta’’nti vāmahatthaṃ samiñjitvā dakkhiṇahatthena apphoṭetvā – ‘‘sādhu sādhū’’ti tuṭṭhahadayo sādhukāraṃ adāsi.

Evaṃ addhuvāti evaṃ udakapupphuḷādayo viya dhuvabhāvavirahitā. **Evaṃ anassāsikā**ti evaṃ supinake pītapānīyaṃ viya anulittacandanaṃ viya ca assāsavirahitā.

Sarīraṃ nikkhipeyyāti sarīraṃ chaḍḍeyya. Idāni aññassa sarīrassa nikkhepo vā paṭijagganaṃ vā natthi kilesapahīnattā, ānanda, tathāgatassāti vadati. Idaṃ pana vatvā puna theraṃ āmantesi, cakkavattino ānubhāvo nāma rañño pabbajitassa sattame divase antaradhāyati. Mahāsudassanassa pana kālaṅkiriyato sattameva divase sattaratanapākārā sattaratanatālā caturāsīti pokkharaṇīsahassāni dhammapāsādo dhammapokkharaṇī cakkaratananti sabbametaṃ antaradhāyīti. Hatthiādīsu pana ayaṃ dhammatā khīṇāyukā saheva kālaṅkaronti. Āyusese sati hatthiratanaṃ uposathakulaṃ gacchati, assaratanaṃ valāhakakulaṃ, maṇiratanaṃ vepullapabbatameva gacchati. Itthiratanassa ānubhāvo antaradhāyati. Gahapatiratanassa cakkhu pākatikameva hoti. Pariṇāyakaratanassa veyyattiyaṃ nassati.

Idamavoca bhagavāti idaṃ pāḷiyaṃ āruḷhañca anāruḷhañca sabbaṃ bhagavā avoca. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāsudassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Janavasabhasuttavaṇṇanā

Nātikiyādibyākaraṇavaṇṇanā

273-275. **Evaṃ me suta**nti janavasabhasuttaṃ. Tatrāyaṃ anuttānapadavaṇṇanā – **parito parito janapadesū**ti samantā samantā janapadesu. **Paricārake**ti buddhadhammasaṅghānaṃ paricārake. **Upapattīsū**ti ñāṇagatipuññānaṃ upapattīsu. **Kāsikosalesū**ti kāsīsu ca kosalesu ca, kāsiraṭṭhe ca kosalaraṭṭhe cāti attho. Esa nayo sabbattha. Aṅgamagadhayonakakambojaassakaavantiraṭṭhesu pana chasu na byākaroti. Imesaṃ pana soḷasannaṃ mahājanapadānaṃ purimesu dasasuyeva byākaroti. **Nātikiyā**ti nātikagāmavāsino.

Tenāti tena anāgāmiādibhāvena. **Sutvā**ti sabbaññutaññāṇena paricchinditvā byākarontassa bhagavato pañhābyākaraṇaṃ sutvā tesaṃ anāgāmiādīsu niṭṭhaṅgatā hutvā. Tena anāgāmiādibhāvena attamanā ahesuṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **tenā**ti te nātikiyāti vuttaṃ. Etasmiṃ atthe na-kāro nipātamattaṃ hoti.

Ānandaparikathāvaṇṇanā

277. **Bhagavantaṃ kittayamānarūpo**ti aho buddho, aho dhammo, aho saṅgho; aho dhammo svākkhātoti evaṃ kittayantova kālamakāsi. **Bahujano pasīdeyyā**ti amhākaṃ pitā mātā bhātā bhaginī putto dhītā sahāyako, tena amhehi saddhiṃ ekato bhuttā, ekato sayitā, tassa idañcidañca manāpaṃ akarimha, so kira anāgāmī sakadāgāmī sotāpanno; aho sādhu, aho suṭṭhūti evaṃ bahujano pasādaṃ āpajjeyya.

278. **Gati**nti ñāṇagatiṃ. **Abhisamparāya**nti ñāṇābhisamparāyameva. **Addasā kho**ti kittake jane addasa? Catuvīsatisatasahassāni.

279. **Upasantapadisso**ti upasantadassano. **Bhātirivā**ti ativiya bhāti, ativiya virocati. **Indriyāna**nti manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ. **Addasaṃ kho ahaṃ ānandā**ti neva dasa, na vīsati, na sataṃ, na sahassaṃ, anūnādhikāni catuvīsatisatasahassāni addasanti āha.

Janavasabhayakkhavaṇṇanā

280. Disvā pana me ettako jano maṃ nissāya dukkhā pamuttoti balavasomanassaṃ uppajji, cittaṃ pasīdi, cittassa pasannattā cittasamuṭṭhānaṃ lohitaṃ pasīdi, lohitassa pasannattā manacchaṭṭhāni indriyāni pasīdiṃsūti sabbamidaṃ vatvā **atha kho ānandā**tiādimāha. Tattha yasmā so bhagavato dhammakathaṃ sutvā dasasahassādhikassa janasatasahassassa jeṭṭhako hutvā sotāpanno jāto, tasmā **janavasabho**tissa nāmaṃ ahosi.

Ito sattāti ito devalokā cavitvā satta. **Tato sattā**ti tato manussalokā cavitvā satta. **Saṃsārāni catuddasā**ti sabbāpi catuddasakhandhapaṭipāṭiyo. **Nivāsamabhijānāmī**ti jātivasena nivāsaṃ jānāmi. **Yattha me vusitaṃ pure**ti yattha devesu ca vessavaṇassa sahabyataṃ upagatena manussesu ca rājabhūtena ito attabhāvato pureyeva mayā vusitaṃ. Pure evaṃ vusitattā eva ca idāni sotāpanno hutvā tīsu vatthūsu bahuṃ puññaṃ katvā tassānubhāvena upari nibbattituṃ samatthopi dīgharattaṃ vusitaṭṭhāne nikantiyā balavatāya ettheva nibbatto.

281. **Āsā ca pana me santiṭṭhatī**ti imināhaṃ sotāpannoti na suttappamattova hutvā kālaṃ vītināmesiṃ. Sakadāgāmimaggatthāya pana me vipassanā āraddhā. Ajjeva ajjeva paṭivijjhissāmīti evaṃ saussāho viharāmīti dasseti. **Yadagge**ti laṭṭhivanuyyāne paṭhamadassane sotāpannadivasaṃ sandhāya vadati. **Tadagge ahaṃ, bhante, dīgharattaṃ avinipāto avinipātaṃ sañjānāmī**ti taṃdivasaṃ ādiṃ katvā, ahaṃ, bhante, purimaṃ catuddasaattabhāvasaṅkhātaṃ dīgharattaṃ avinipāto laṭṭhivanuyyāne sotāpattimaggavasena adhigataṃ avinipātadhammataṃ sañjānāmīti attho. **Anacchariya**nti anuacchariyaṃ. Cintayamānaṃ punappunaṃ acchariyamevidaṃ yaṃ kenacideva karaṇīyena gacchanto bhagavantaṃ antarāmagge addasaṃ. Idampi acchariyaṃ yañca vessavaṇassa mahārājassa sayaṃparisāya bhāsato bhagavato diṭṭhasadisameva sammukhā sutaṃ. **Dve paccayā**ti antarāmagge diṭṭhabhāvo ca vessavaṇassa sammukhā sutaṃ ārocetukāmatā ca.

Devasabhāvaṇṇanā

282. **Sannipatitā**ti kasmā sannipatitā? Te kira catūhi kāraṇehi sannipatanti. Vassūpanāyikasaṅgahatthaṃ, pavāraṇāsaṅgahatthaṃ, dhammasavanatthaṃ, pāricchattakakīḷānubhavanatthanti. Tattha sve vassūpanāyikāti āsāḷhīpuṇṇamāya dvīsu devalokesu devā sudhammāya devasabhāya sannipatitvā mantenti asukavihāre eko bhikkhu vassūpagato, asukavihāre dve tayo cattāro pañca dasa vīsati tiṃsaṃ cattālīsaṃ paññāsaṃ sataṃ sahassaṃ bhikkhū vassūpagatā, etthettha ṭhāne ayyānaṃ ārakkhaṃ susaṃvihitaṃ karothāti evaṃ vassūpanāyikasaṅgaho kato hoti.

Tadāpi eteneva kāraṇena sannipatitā. **Idaṃ tesaṃ hoti āsanasmi**nti idaṃ tesaṃ catunnaṃ mahārājānaṃ āsanaṃ hoti. Evaṃ tesu nisinnesu atha pacchā amhākaṃ āsanaṃ hoti.

Yenatthenāti yena vassūpanāyikatthena. **Taṃ atthaṃ cintayitvā taṃ atthaṃ mantayitvā**ti taṃ araññavāsino bhikkhusaṅghassa ārakkhatthaṃ cintayitvā. Etthettha vuṭṭhabhikkhusaṅghassa ārakkhaṃ saṃvidahathāti catūhi mahārājehi saddhiṃ mantetvā. **Vuttavacanāpi ta**nti tettiṃsa devaputtā vadanti, mahārājāno **vuttavacanā** nāma. Tathā tettiṃsa devaputtā paccānusāsanti, itare **paccānusiṭṭhavacanā** nāma. Padadvayepi pana tanti nipātamattameva. **Avipakkantā**ti agatā.

283. **Uḷāro**ti vipulo mahā. **Devānubhāva**nti yā sā sabbadevatānaṃ vatthālaṅkāravimānasarīrānaṃ pabhā dvādasa yojanāni pharati. Mahāpuññānaṃ pana sarīrappabhā yojanasataṃ pharati. Taṃ devānubhāvaṃ atikkamitvā.

Brahmuno hetaṃ pubbanimittanti yathā sūriyassa udayato etaṃ pubbaṅgamaṃ etaṃ pubbanimittaṃ yadidaṃ aruṇuggaṃ, evameva brahmunopi etaṃ – ‘‘pubbanimitta’’nti dīpeti.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

284. **Anabhisambhavanīyo**ti apattabbo, na taṃ devā tāvatiṃsā passantīti attho. **Cakkhupathasmi**nti cakkhupasāde āpāthe vā. So devānaṃ cakkhussa āpāthe sambhavanīyo pattabbo na hoti, na abhibhavatīti vuttaṃ hoti. Heṭṭhā heṭṭhā hi devatā uparūpari devānaṃ oḷārikaṃ katvā māpitameva attabhāvaṃ passituṃ sakkonti, **vedapaṭilābha**nti tuṭṭhipaṭilābhaṃ. **Adhunābhisitto rajjenā**ti sampati abhisitto rajjena. Ayaṃ panattho duṭṭhagāmaṇiabhayavatthunā dīpetabbo –

So kira dvattiṃsa damiḷarājāno vijitvā anurādhapure pattābhiseko tuṭṭhasomanassena māsaṃ niddaṃ na labhi, tato – ‘‘niddaṃ na labhāmi, bhante’’ti bhikkhusaṅghassa ācikkhi. Tena hi, mahārāja, ajja uposathaṃ adhiṭṭhāhīti. So ca uposathaṃ adhiṭṭhāsi. Saṅgho gantvā – ‘‘cittayamakaṃ sajjhāyathā’’ti aṭṭha ābhidhammikabhikkhū pesesi. Te gantvā – ‘‘nipajja tvaṃ, mahārājā,’’ti vatvā sajjhāyaṃ ārabhiṃsu. Rājā sajjhāyaṃ suṇantova niddaṃ okkami. Therā – rājānaṃ mā pabodhayitthāti pakkamiṃsu. Rājā dutiyadivase sūriyuggamane pabujjhitvā there apassanto – ‘‘kuhiṃ ayyā’’ti pucchi. Tumhākaṃ niddokkamanabhāvaṃ ñatvā gatāti. Natthi, bho, mayhaṃ ayyakassa dārakānaṃ ajānanakabhesajjaṃ nāma, yāva niddābhesajjampi jānanti yevāti āha.

Pañcasikhoti pañcasikhagandhabbasadiso hutvā. Pañcasikhagandhabbadevaputtassa kira sabbadevatā attabhāvaṃ mamāyanti. Tasmā brahmāpi tādisaṃyeva attabhāvaṃ nimminitvā pāturahosi. **Pallaṅkena nisīdī**ti pallaṅkaṃ ābhujitvā nisīdi.

Vissaṭṭhoti sumutto apalibuddho. **Viññeyyo**ti atthaviññāpano. **Mañjū**ti madhuro mudu. **Savanīyo**ti sotabbayuttako kaṇṇasukho. **Bindū**ti ekagghano. **Avisārī**ti suvisado avippakiṇṇo. **Gambhīro**ti nābhimūlato paṭṭhāya gambhīrasamuṭṭhito, na jivhādantaoṭṭhatālumattappahārasamuṭṭhito. Evaṃ samuṭṭhito hi amadhuro ca hoti, na ca dūraṃ sāveti. **Ninnādī**ti mahāmeghamudiṅgasaddo viya ninnādayutto. Apicettha pacchimaṃ pacchimaṃ padaṃ purimassa purimassa atthoyevāti veditabbo. **Yathāparisa**nti yattakā parisā, tattakameva viññāpeti. Anto parisāyaṃ yevassa saddo samparivattati, na bahiddhā vidhāvati. **Ye hi kecī**ti ādi bahujanahitāya paṭipannabhāvadassanatthaṃ vadati. **Saraṇaṃ gatā**ti na yathā vā tathā vā saraṇaṃ gate sandhāya vadati. Nibbematikagahitasaraṇe pana sandhāya vadati. **Gandhabbakāyaṃ paripūrentī**ti gandhabbadevagaṇaṃ paripūrenti. Iti amhākaṃ satthu loke uppannakālato paṭṭhāya cha devalokādīsu piṭṭhaṃ koṭṭetvā pūritanāḷi viya saravananaḷavanaṃ viya ca nirantaraṃ jātaparisāti āha.

Bhāvitaiddhipādavaṇṇanā

287. **Yāvasupaññattā cime tena bhagavatā**ti tena mayhaṃ satthārā bhagavatā yāva supaññattā yāva sukathitā. **Iddhipādā**ti ettha ijjhanaṭṭhena iddhi, patiṭṭhānaṭṭhena pādāti veditabbā. **Iddhipahutāyā**ti iddhipahonakatāya. **Iddhivisavitāyā**ti iddhivipajjanabhāvāya, punappunaṃ āsevanavasena ciṇṇavasitāyāti vuttaṃ hoti. **Iddhivikubbanatāyā**ti iddhivikubbanabhāvāya, nānappakārato katvā dassanatthāya. **Chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgata**ntiādīsu chandahetuko chandādhiko vā samādhi chandasamādhi, kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā padhānasaṅkhārā. Catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetaṃ adhivacanaṃ. **Samannāgata**nti chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārena ca upetaṃ. **Iddhipāda**nti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena vā, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena **iddhī**ti saṅkhyaṃ gatānaṃ abhiññācittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūto sesacittacetasikarāsīti attho. Vuttañhetaṃ – ‘‘iddhipādoti tathābhūtassa vedanākkhandho, saññākkhandho, saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho’’ti (vibha. 434). Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhi vīmaṃsāsamādhīti vuccati. Apica upacārajjhānaṃ pādo, paṭhamajjhānaṃ iddhi. Saupacāraṃ paṭhamajjhānaṃ pādo, dutiyajjhānaṃ iddhīti evaṃ pubbabhāge pādo, aparabhāge iddhīti evamettha attho veditabbo. Vitthārena iddhipādakathā **visuddhimagge** ca **vibhaṅgaṭṭhakathāya** ca vuttā.

Keci pana ‘‘nipphannā iddhi. Anipphanno iddhipādo’’ti vadanti, tesaṃ vādamaddanatthāya abhidhamme **uttaracūḷikavāro** nāma ābhato – ‘‘cattāro iddhipādā chandiddhipādo, vīriyiddhipādo, cittiddhipādo, vīmaṃsiddhipādo. Tattha katamo chandiddhipādo? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiyā vivicceva kāmehi paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ. Yo tasmiṃ samaye chando chandikatā kattukamyatā kusalo dhammacchando, ayaṃ vuccati chandiddhipādo, avasesā dhammā chandiddhipādasampayuttā’’ti (vibha. 458). Ime pana lokuttaravaseneva āgatā. Tattha raṭṭhapālatthero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattesi. Soṇatthero vīriyaṃ dhuraṃ katvā, sambhūtatthero cittaṃ dhuraṃ katvā, āyasmā mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvāti.

Tattha yathā catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā rājānaṃ upanissāya viharantesu eko upaṭṭhāne chandajāto rañño ajjhāsayañca ruciñca ñatvā divā ca ratto ca upaṭṭhahanto rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ chandadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko pana – ‘‘divase divase upaṭṭhātuṃ ko sakkoti, uppanne kicce parakkamena ārādhessāmī’’ti kupite paccante raññā pahito parakkamena sattumaddanaṃ katvā ṭhānantaraṃ pāpuṇi. Yathā so, evaṃ vīriyadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Eko – ‘‘divase divase upaṭṭhānampi urena sattisarapaṭicchannampi bhāroyeva, mantabalena ārādhessāmī’’ti khattavijjāya kataparicayattā mantasaṃvidhānena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇāti. Yathā so, evaṃ cittadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Aparo – ‘‘kiṃ imehi upaṭṭhānādīhi, rājāno nāma jātisampannassa ṭhānantaraṃ denti, tādisassa dento mayhaṃ dassatī’’ti jātisampattimeva nissāya ṭhānantaraṃ pāpuṇi, yathā so, evaṃ suparisuddhaṃ vīmaṃsaṃ nissāya vīmaṃsadhurena lokuttaradhammanibbattako veditabbo.

Anekavihitanti anekavidhaṃ. **Iddhividha**nti iddhikoṭṭhāsaṃ.

Tividhaokāsādhigamavaṇṇanā

288. **Sukhassādhigamāyā**ti jhānasukhassa maggasukhassa phalasukhassa ca adhigamāya. **Saṃsaṭṭho**ti sampayuttacitto. **Ariyadhamma**nti ariyena bhagavatā buddhena desitaṃ dhammaṃ. **Suṇātī**ti satthu sammukhā bhikkhubhikkhunīādīhi vā desiyamānaṃ suṇāti. **Yoniso manasikarotī**ti upāyato pathato kāraṇato ‘anicca’ntiādivasena manasi karoti. **‘‘Yoniso manasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro, anicce aniccanti dukkhe dukkhanti anattani anattāti asubhe asubhanti saccānulomikena vā cittassa āvaṭṭanā anvāvaṭṭanā ābhogo samannāhāro manasikāro, ayaṃ vuccati yonisomanasikāro’’ti. Evaṃ vutte yonisomanasikāre kammaṃ ārabhatīti attho. **Asaṃsaṭṭho**ti vatthukāmehipi kilesakāmehipi asaṃsaṭṭho viharati. **Uppajjati sukha**nti uppajjati paṭhamajjhānasukhaṃ. **Sukhā bhiyyo somanassa**nti samāpattito vuṭṭhitassa jhānasukhapaccayā aparāparaṃ somanassaṃ uppajjati. **Pamudā**ti tuṭṭhākārato dubbalapīti. **Pāmojja**nti balavataraṃ pītisomanassaṃ. **Paṭhamo okāsādhigamo**ti paṭhamajjhānaṃ pañcanīvaraṇāni vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘paṭhamo okāsādhigamo’’ti vuttaṃ.

Oḷārikāti ettha kāyavacīsaṅkhārā tāva oḷārikā hontu, cittasaṅkhārā kathaṃ oḷārikāti? Appahīnattā. Kāyasaṅkhārā hi catutthajjhānena pahīyanti, vacīsaṅkhārā dutiyajjhānena, cittasaṅkhārā nirodhasamāpattiyā. Iti kāyavacīsaṅkhāresu pahīnesupi te tiṭṭhantiyevāti pahīne upādāya appahīnattā oḷārikā nāma jātā. **Sukha**nti nirodhā vuṭṭhahantassa uppannaṃ catutthajjhānikaphalasamāpattisukhaṃ. **Sukhā bhiyyo somanassa**ti phalasamāpattito vuṭṭhitassa aparāparaṃ somanassaṃ. **Dutiyo okāsādhigamo**ti catutthajjhānaṃ sukhaṃ dukkhaṃ vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘dutiyo okāsādhigamo’’ti vuttaṃ. Dutiyatatiyajjhānāni panettha catutthe gahite gahitāneva hontīti visuṃ na vuttānīti.

Idaṃ kusalantiādīsu **kusalaṃ** nāma dasakusalakammapathā. **Akusala**nti dasaakusalakammapathā. **Sāvajjadukādayo**pi etesaṃ vaseneva veditabbā. Sabbañceva panetaṃ kaṇhañca sukkañca sappaṭibhāgañcāti **kaṇhasukkasappaṭibhāgaṃ.** Nibbānameva hetaṃ appaṭibhāgaṃ. **Avijjā pahīyatī**ti vaṭṭapaṭicchādikā avijjā pahīyati. **Vijjā uppajjatī**ti arahattamaggavijjā uppajjati. **Sukha**nti arahattamaggasukhañceva phalasukhañca. **Sukhā bhiyyo somanassa**nti phalasamāpattito vuṭṭhitassa aparāparaṃ somanassaṃ. **Tatiyo okāsādhigamo**ti arahattamaggo sabbakilese vikkhambhetvā attano okāsaṃ gahetvā tiṭṭhati, tasmā ‘‘tatiyo okāsādhigamo’’ti vutto. Sesamaggā pana tasmiṃ gahite antogadhā evāti visuṃ na vuttā.

Ime pana tayo okāsādhigamā aṭṭhatiṃsārammaṇavasena vitthāretvā kathetabbā. Kathaṃ? Sabbāni ārammaṇāni **visuddhimagge** vuttanayeneva upacāravasena ca appanāvasena ca vavatthapetvā catuvīsatiyā ṭhānesu paṭhamajjhānaṃ ‘‘paṭhamo okāsādhigamo’’ti kathetabbaṃ. Terasasu ṭhānesu dutiyatatiyajjhānāni, pannarasasu ṭhānesu catutthajjhānañca nirodhasamāpattiṃ pāpetvā ‘‘dutiyo okāsādhigamo’’ti kathetabbaṃ. Dasa upacārajjhānāni pana maggassa padaṭṭhānabhūtāni tatiyaṃ okāsādhigamaṃ bhajanti. Apica tīsu sikkhāsu adhisīlasikkhā paṭhamaṃ okāsādhigamaṃ bhajati, adhicittasikkhā dutiyaṃ, adhipaññāsikkhā tatiyanti evaṃ sikkhāvasenapi kathetabbaṃ. Sāmaññaphalepi cūḷasīlato yāva paṭhamajjhānā paṭhamo okāsādhigamo, dutiyajjhānato yāva nevasaññānāsaññāyatanā dutiyo, vipassanāto yāva arahattā tatiyo okāsādhigamoti evaṃ sāmaññaphalasuttantavasenapi kathetabbaṃ. Tīsu pana piṭakesu vinayapiṭakaṃ paṭhamaṃ okāsādhigamaṃ bhajati, suttantapiṭakaṃ dutiyaṃ, abhidhammapiṭakaṃ tatiyanti evaṃ piṭakavasenapi kathetabbaṃ.

Pubbe kira mahātherā vassūpanāyikāya imameva suttaṃ paṭṭhapenti. Kiṃ kāraṇā? Tīṇi piṭakāni vibhajitvā kathetuṃ labhissāmāti. Tepiṭakena hi samodhānetvā kathentassa dukkathitanti na sakkā vattuṃ. Tepiṭakaṃ bhajāpetvā kathitameva idaṃ suttaṃ sukathitaṃ hotīti.

Catusatipaṭṭhānavaṇṇanā

289. **Kusalassādhigamāyā**ti maggakusalassa ceva phalakusalassa ca adhigamatthāya. Ubhayampi hetaṃ anavajjaṭṭhena khemaṭṭhena vā kusalameva. **Tattha sammāsamādhiyatī**ti tasmiṃ ajjhattakāye samāhito ekaggacitto hoti. **Bahiddhā parakāye ñāṇadassanaṃ abhinibbattetī**ti attano kāyato parassa kāyābhimukhaṃ ñāṇaṃ peseti. Esa nayo sabbattha. Sabbattheva ca **satimā**ti padena kāyādipariggāhikā sati, **loko**ti padena pariggahitakāyādayova loko. Cattāro cete satipaṭṭhānā lokiyalokuttaramissakā kathitāti

veditabbā.

Sattasamādhiparikkhāravaṇṇanā

290. **Samādhiparikkhārā**ti ettha tayo parikkhārā. ‘‘Ratho sīlaparikkhāro jhānakkho cakkavīriyo’’ti (saṃ. ni. 5.4) hi ettha alaṅkāro parikkhāro nāma. ‘‘Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṃ hotī’’ti (a. ni. 7.67) ettha parivāro parikkhāro nāma. ‘‘Gilānapaccayajīvitaparikkhāro’’ti (dī. ni. 3.182) ettha sambhāro parikkhāro nāma. Idha pana parivāraparikkhāravasena ‘‘satta samādhiparikkhārā’’ti vuttaṃ. **Parikkhatā**ti parivāritā. **Ayaṃ vuccati so ariyo sammāsamādhī**ti ayaṃ sattahi ratanehi parivuto cakkavattī viya sattahi aṅgehi parivuto ‘‘ariyo sammāsamādhī’’ti vuccati. **Saupaniso itipī**ti saupanissayo itipi vuccati, saparivāro yevāti vuttaṃ hoti. **Sammādiṭṭhissā**ti sammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa. **Sammāsaṅkappo pahotī**ti sammāsaṅkappo pavattati. Esa nayo sabbapadesu. Ayaṃ panattho maggavasenāpi phalavasenāpi veditabbo. Kathaṃ? Maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa maggasammāsaṅkappo pahoti…pe… maggañāṇe ṭhitassa maggavimutti pahoti. Tathā phalasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassa phalasammāsaṅkappo pahoti…pe… phalasammāñāṇe ṭhitassa phalavimutti pahotīti.

Svākkhātotiādīni **visuddhimagge** vaṇṇitāni. **Apārutā**ti vivaṭā. **Amatassā**ti nibbānassa. **Dvārā**ti pavesanamaggā. **Aveccappasādenā**ti acalappasādena. **Dhammavinītā**ti sammāniyyānena niyyātā.

Atthāyaṃ itarā pajāti anāgāmino sandhāyāha, anāgāmino ca atthīti vuttaṃ hoti. **Puññabhāgā**ti puññakoṭṭhāsena nibbattā. **Ottappa**nti ottappamāno. Tena kadāci nāma musā assāti musāvādabhayena saṅkhātuṃ na sakkomi, na pana mama saṅkhātuṃ balaṃ natthīti dīpeti.

291. **Taṃ kiṃ maññati bhava**nti iminā kevalaṃ vessavaṇaṃ pucchati, na panassa evarūpo satthā nāhosīti vā na bhavissatīti vā laddhi atthi. Sabbabuddhānañhi abhisamaye viseso natthi.

292. **Sayaṃparisāya**nti attano parisāyaṃ. **Tayidaṃ brahmacariya**nti taṃ idaṃ sakalaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ. Sesaṃ uttānameva. Imāni pana padāni dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitānīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Janavasabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahāgovindasuttavaṇṇanā

293. **Evaṃ me suta**nti mahāgovindasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā – **pañcasikho**ti pañcacūḷo pañcakuṇḍaliko. So kira manussapathe puññakammakaraṇakāle daharo pañcacūḷakadārakakāle vacchapālakajeṭṭhako hutvā aññepi dārake gahetvā bahigāme catumaggaṭṭhānesu sālaṃ karonto pokkharaṇiṃ khaṇanto setuṃ bandhanto visamaṃ maggaṃ samaṃ karonto yānānaṃ akkhapaṭighātanarukkhe harantoti evarūpāni puññāni karonto vicaritvā daharova kālamakāsi. Tassa so attabhāvo iṭṭho kanto manāpo ahosi. So kālaṃ katvā cātumahārājikadevaloke navutivassasatasahassappamāṇaṃ āyuṃ gahetvā nibbatti. Tassa tigāvutappamāṇo suvaṇṇakkhandhasadiso attabhāvo ahosi. So sakaṭasahassamattaṃ ābharaṇaṃ pasādhetvā navakumbhamatte gandhe vilimpitvā dibbarattavatthadharo rattasuvaṇṇakaṇṇikaṃ piḷandhitvā pañcahi kuṇḍalakehi piṭṭhiyaṃ vattamānehi pañcacūḷakadārakaparihāreneva vicarati. Tenetaṃ ‘‘pañcasikho’’ tveva sañjānanti.

Abhikkantāya rattiyāti abhikkantāya khīṇāya rattiyā, ekakoṭṭhāsaṃ atītāyāti attho. **Abhikkantavaṇṇo**ti atiiṭṭhakantamanāpavaṇṇo. Pakatiyāpi hesa kantavaṇṇo, alaṅkaritvā āgatattā pana abhikkantavaṇṇo ahosi. **Kevalakappa**nti anavasesaṃ samantato. Anavasesattho ettha kevalasaddo.

Kevalaparipuṇṇanti ettha viya. Samantato attho kappasaddo, kevalakappaṃ jetavanantiādīsu viya. **Obhāsetvā**ti ābhāya pharitvā, candimā viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekapajjotaṃ karitvāti attho.

Devasabhāvaṇṇanā

294. **Sudhammāyaṃ sabhāya**nti sudhammāya nāma itthiyā ratanamattakaṇṇikarukkhanissandena nibbattasabhāyaṃ. Tassā kira phalikamayā bhūmi, maṇimayā āṇiyo, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghaṭikā ca saṅghātā ca, pavāḷamayāni vāḷarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsakā ca mukhavaṭṭi ca, indanīlaiṭṭhakāhi chadanaṃ, sovaṇṇamayaṃ chadanapīṭhaṃ, rajatamayā thūpikā, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi yojanasatāni, parikkhepato navayojanasatāni, ubbedhato pañcayojanasatāni, evarūpāyaṃ sudhammāyaṃ sabhāyaṃ.

Dhataraṭṭhotiādīsu **dhataraṭṭho** gandhabbarājā gandhabbadevatānaṃ koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassasuvaṇṇamayāni phalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā puratthimāya disāya pacchimābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Virūḷhako kumbhaṇḍarājā kumbhaṇḍadevatānaṃ koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassarajatamayāni phalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā dakkhiṇāya disāya uttarābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Virūpakkho nāgarājā nāgānaṃ koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassamaṇimayāni mahāphalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā pacchimāya disāya puratthimābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinno.

Vessavaṇo yakkharājā yakkhānaṃ koṭisatasahassena parivuto koṭisatasahassapavāḷamayāni mahāphalakāni ca suvaṇṇasattiyo ca gāhāpetvā uttarāya disāya dakkhiṇābhimukho dvīsu devalokesu devatā purato katvā nisinnoti veditabbo.

Atha pacchā amhākaṃ āsanaṃ hotīti tesaṃ pacchato amhākaṃ nisīdituṃ okāso pāpuṇāti. Tato paraṃ pavisituṃ vā passituṃ vā na labhāma. Sannipātakāraṇaṃ panettha pubbe vuttaṃ catubbidhameva. Tesu vassūpanāyikasaṅgaho vitthārito. Yathā pana vassūpanāyikāya, evaṃ mahāpavāraṇāyapi puṇṇamadivase sannipatitvā ‘‘ajja kattha gantvā kassa santike pavāressāmā’’ti mantenti. Tattha sakko devānamindo yebhuyyena piyaṅgudīpamahāvihārasmiṃyeva pavāreti. Sesā devatā pāricchattakādīni dibbapupphāni ceva dibbacandanacuṇṇāni ca gahetvā attano attano manāpaṭṭhānameva gantvā pavārenti. Evaṃ pavāraṇasaṅgahatthāya sannipatanti.

Devaloke pana **āsāvatī** nāma latā atthi. Sā pupphissatīti devā vassasahassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Pāricchattake pupphamāne ekavassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha –

> ‘‘Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti – ‘paṇḍupalāso kho dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva pannapalāso bhavissatī’ti. Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro pannapalāso hoti, khārakajāto hoti, jālakajāto hoti, kuṭumalakajāto hoti, korakajāto hoti. Attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti – ‘korakajāto dāni pāricchattako koviḷāro na cirasseva sabbapāliphullo bhavissatī’ti (a. ni. 7.69).
>
> Sabbapāliphullassa kho pana, bhikkhave, pāricchattakassa koviḷārassa samantā paññāsa yojanāni ābhāya phuṭaṃ hoti, anuvātaṃ yojanasataṃ gandho gacchati. Ayamānubhāvo pāricchattakassa koviḷārassā’’ti.

Pupphite páricchattake ārohaṇakiccaṃ vā aṅkusakaṃ gahetvā namanakiccaṃ vā pupphāharaṇatthaṃ caṅkoṭakakiccaṃ vā natthi, kantanakavāto uṭṭhahitvā pupphāni vaṇṭato kantati, sampaṭicchanakavāto sampaṭicchati, pavesanakavāto sudhammaṃ devasabhaṃ paveseti, sammajjanakavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni naccanto santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti. Yojanappamāṇo ratanapallaṅko upari tiyojanena setacchattena dhārayamānena, tadanantaraṃ sakkassa devarañño āsanaṃ atthariyati. Tato tettiṃsāya devaputtānaṃ, tato aññāsaṃ mahesakkhadevatānaṃ. Aññataradevatānaṃ pana pupphakaṇṇikāva āsanaṃ hoti.

Devā devasabhaṃ pavisitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikaṃ āhacca nipatamānā devatānaṃ tigāvutappamāṇaṃ attabhāvaṃ lākhārasaparikammasajjitaṃ viya karoti. Tesaṃ sā kīḷā catūhi māsehi pariyosānaṃ gacchati. Evaṃ pāricchattakakīḷānubhavanatthāya sannipatanti.

Māsassa pana aṭṭhadivase devaloke mahādhammasavanaṃ ghusati. Tattha sudhammāyaṃ devasabhāyaṃ sanaṅkumāro vā mahābrahmā, sakko vā devānamindo, dhammakathikabhikkhu vā, aññataro vā dhammakathiko devaputto dhammakathaṃ katheti. Aṭṭhamiyaṃ pakkhassa catunnaṃ mahārājānaṃ amaccā, cātuddasiyaṃ puttā, pannarase sayaṃ cattāro mahārājāno nikkhamitvā suvaṇṇapaṭṭañca jātihiṅgulakañca gaṇhitvā gāmanigamarājadhāniyo anuvicaranti. Te – ‘‘asukā nāma itthī vā puriso vā buddhaṃ saraṇaṃ gato, dhammaṃ saraṇaṃ gato. Saṅghaṃ saraṇaṃ gato. Pañcasīlāni rakkhati. Māsassa aṭṭha uposathe karoti. Mātuupaṭṭhānaṃ pūreti. Pituupaṭṭhānaṃ pūreti. Asukaṭṭhāne uppalahatthakasatena pupphakumbhena pūjā katā. Dīpasahassaṃ āropitaṃ. Akāladhammasavanaṃ kāritaṃ. Chattavedikā puṭavedikā kucchivedikā sīhāsanaṃ sīhasopānaṃ kāritaṃ. Tīṇi sucaritāni pūreti. Dasakusalakammapathe samādāya vattatī’’ti suvaṇṇapaṭṭe jātihiṅgulakena likhitvā āharitvā pañcasikhassa hatthe denti. Pañcasikho mātalissa hatthe deti. Mātali saṅgāhako sakkassa devarañño deti.

Yadā puññakammakārakā bahū na honti, potthako khuddako hoti, taṃ disvāva devā – ‘‘pamatto, vata bho mahājano viharati, cattāro apāyā paripūrissanti, cha devalokā tucchā bhavissantī’’ti anattamanā honti. Sace pana potthako mahā hoti, taṃ disvāva devā – ‘‘appamatto, vata bho, mahājano viharati, cattāro apāyā suññā bhavissanti, cha devalokā paripūrissanti, buddhasāsane puññāni karitvā āgate mahāpuññe purakkhatvā nakkhattaṃ kīḷituṃ labhissāmā’’ti attamanā honti. Taṃ potthakaṃ gahetvā sakko devarājā vāceti. Tassa pakatiniyāmena kathentassa saddo dvādasa yojanāni gaṇhāti. Uccena sarena kathentassa ca sakalaṃ dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ chādetvā tiṭṭhati. Evaṃ dhammasavanatthāya sannipatanti. Idha pana pavāraṇasaṅgahatthāya sannipatitāti veditabbā.

Tathāgataṃ namassantāti navahi kāraṇehi tathāgataṃ namassamānā. **Dhammassa ca sudhammatan**ti svākkhātatādibhedaṃ dhammassa sudhammataṃ ujuppaṭipannatādibhedaṃ saṅghassa ca suppaṭipattinti attho.

Aṭṭhayathābhuccavaṇṇanā

296. **Yathābhucce**ti yathābhūte yathāsabhāve. **Vaṇṇe**ti guṇe. **Payirudāhāsī**ti kathesi. **Bahujanahitāya paṭipanno**ti kathaṃ paṭipanno? Dīpaṅkarapādamūle aṭṭha dhamme samodhānetvā buddhatthāya abhinīharamānopi bahujanahitāya paṭipanno nāma hoti.

Dānapāramī, sīlapāramī, nekkhammapāramī, paññāpāramī, vīriyapāramī, khantipāramī, saccapāramī, adhiṭṭhānapāramī, mettāpāramī, upekkhāpāramīti kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni imā dasa pāramiyo pūrentopi bahujanahitāya paṭipanno.

Khantivāditāpasakāle, cūḷadhammapālakumārakāle, chaddantanāgarājakāle, bhūridattacampeyyasaṅkhapālanāgarājakāle, mahākapikāle ca tādisāni dukkarāni karontopi bahujanahitāya paṭipanno. Vessantarattabhāve ṭhatvā sattasatakamahādānaṃ datvā sattasu ṭhānesu pathaviṃ kampetvā pāramīkūṭaṃ gaṇhantopi bahujanahitāya paṭipanno. Tato anantare attabhāve tusitapure yāvatāyukaṃ tiṭṭhantopi bahujanahitāya paṭipanno.

Tattha pañca pubbanimittāni disvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi yācito pañca mahāvilokanāni viloketvā devānaṃ saṅgahatthāya paṭiññaṃ datvā tusitapurā cavitvā mātukucchiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhantopi bahujanahitāya paṭipanno.

Dasa māse mātukucchiyaṃ vasitvā lumbinīvane mātukucchito nikkhamantopi, ekūnatiṃsavassāni agāraṃ ajjhāvasitvā mahābhinikkhamanaṃ nikkhamitvā anomanadītīre pabbajantopi, chabbassāni padhānena attānaṃ kilametvā bodhipallaṅkaṃ āruyha sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantopi, sattasattāhaṃ bodhimaṇḍe yāpentopi, isipatanaṃ āgamma anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattentopi, yamakapāṭihāriyaṃ karontopi, devorohaṇaṃ orohantopi, buddho hutvā pañcacattālīsa vassāni tiṭṭhantopi, āyusaṅkhāraṃ ossajantopi, yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantopi bahujanahitāya paṭipanno. Yāvassa sāsapamattāpi dhātuyo dharanti, tāva bahujanahitāya paṭipannoti veditabbo. Sesapadāni etasseva vevacanāni. Tattha pacchimaṃ pacchimaṃ purimassa purimassa attho.

Neva atītaṃse samanupassāma, na panetarahīti atītepi buddhato aññaṃ na samanupassāma, anāgatepi na samanupassāma, etarahi pana aññassa satthuno abhāvatoyeva aññatra tena bhagavatā na samanupassāmāti ayamettha attho. Aṭṭhakathāyampi hi – ‘‘atītānāgatā buddhā amhākaṃ satthārā sadisāyeva, kiṃ sakko kathetī’’ti vicāretvā – ‘‘etarahi bahujanahitāya paṭipanno satthā amhākaṃ satthāraṃ muñcitvā añño koci natthi, tasmā na passāmāti kathetī’’ti vuttaṃ. Yathā ca ettha, evaṃ ito paresupi padesu ayamattho veditabbo. Svākkhātādīni ca kusalādīni ca vuttatthāneva.

Gaṅgodakaṃ yamunodakenāti gaṅgāyamunānaṃ samāgamaṭṭhāne udakaṃ vaṇṇenapi gandhenapi rasenapi saṃsandati sameti, majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisameva hoti, na mahāsamuddaudakena saṃsaṭṭhakāle viya visadisaṃ. Parisuddhassa nibbānassa paṭipadāpi parisuddhāva. Na hi daharakāle vejjakammādīni katvā agocare caritvā mahallakakāle nibbānaṃ daṭṭhuṃ sakkā, nibbānagāminī pana paṭipadā parisuddhāva vaṭṭati ākāsūpamā. Yathā hi ākāsampi alaggaṃ parisuddhaṃ candimasūriyānaṃ ākāse icchiticchitaṭṭhānaṃ gacchantānaṃ viya nibbānaṃ gacchantassa bhikkhuno paṭipadāpi kule vā gaṇe vā alaggā abaddhā ākāsūpamā vaṭṭati. Sā panesā tādisāva bhagavatā paññattā kathitā desitā. Tena vuttaṃ – ‘‘saṃsandati nibbānañca paṭipadā cā’’ti.

Paṭipannānanti paṭipadāya ṭhitānaṃ. **Vusitavata**nti vutthavāsānaṃ etesaṃ. **Laddhasahāyo**ti etesaṃ tattha tattha saha ayanato sahāyo. ‘‘Adutiyo asahāyo appaṭisamo’’ti idaṃ pana asadisaṭṭhena vuttaṃ. **Apanujjā**ti tesaṃ majjhepi phalasamāpattiyā viharanto cittena apanujja, apanujjeva ekārāmataṃ anuyutto viharatīti attho.

Abhinipphanno kho pana tassa bhagavato lābhoti tassa bhagavato mahālābho uppanno. Kadā paṭṭhāya uppanno? Abhisambodhiṃ patvā sattasattāhaṃ atikkamitvā isipatane dhammacakkaṃ pavattetvā anukkamena devamanussānaṃ damanaṃ karontassa tayo jaṭile pabbājetvā rājagahaṃ gatassa bimbisāradamanato paṭṭhāya uppanno. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārāna’’nti (saṃ. ni. 2.70). Satasahassakappādhikesu catūsu asaṅkhyeyyesu ussannapuññanissandasamuppanno lābhasakkāro mahogho viya ajjhottharamāno āgacchati.

Ekasmiṃ kira samaye rājagahe sāvatthiyaṃ sākete kosambiyaṃ bārāṇasiyaṃ bhagavato paṭipāṭibhattaṃ nāma uppannaṃ, tattheko – ‘‘ahaṃ sataṃ vissajjetvā dānaṃ dassāmī’’ti paṇṇaṃ likhitvā vihāradvāre bandhi. Añño – ahaṃ dve satāni. Añño – ahaṃ pañca satāni. Añño – ahaṃ sahassaṃ. Añño – ahaṃ dve sahassāni. Añño – ahaṃ pañca. Dasa. Vīsati. Paññāsaṃ; añño – ahaṃ satasahassaṃ. Añño – ahaṃ dve satasahassāni vissajjetvā dānaṃ dassāmī’’ti paṇṇaṃ likhitvā vihāradvāre bandhi. Janapadacārikaṃ carantampi okāsaṃ labhitvā – ‘‘dānaṃ dassāmī’’ti sakaṭāni pūretvā mahājano anubandhiyeva. Yathāha – ‘‘tena kho pana samayena jānapadā manussā bahuṃ loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi sakaṭesu āropetvā bhagavato piṭṭhito piṭṭhito anubandhā honti – ‘yattha paṭipāṭiṃ labhissāma, tattha bhattaṃ karissāmā’ti’’ (mahāva. 282). Evaṃ aññānipi khandhake ca vinaye ca bahūni vatthūni veditabbāni.

Asadisadāne panesa lābho matthakaṃ patto. Ekasmiṃ kira samaye bhagavati janapadacārikaṃ caritvā jetavanaṃ sampatte rājā nimantetvā dānaṃ adāsi. Dutiyadivase nāgarā adaṃsu. Puna tesaṃ dānato atirekaṃ rājā, tassa dānato atirekaṃ nāgarāti evaṃ bahūsu divasesu gatesu rājā cintesi – ‘‘ime nāgarā divase divase atirekataraṃ karonti, pathavissaro pana rājā nāgarehi dāne parājitoti garahā bhavissatī’’ti. Athassa mallikā upāyaṃ ācikkhi. So rājaṅgaṇe sālakalyāṇipadarehi maṇḍapaṃ kāretvā taṃ nīluppalehi chādetvā pañca āsanasatāni paññāpetvā pañca hatthisatāni āsanānaṃ pacchābhāge ṭhapetvā ekekena hatthinā ekekassa bhikkhuno setacchattaṃ dhārāpesi. Dvinnaṃ dvinnaṃ āsanānaṃ antare sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā ekekā khattiyadhītā catujjātiyagandhaṃ pisati. Niṭṭhitaṃ niṭṭhitaṃ majjhaṭṭhāne gandhambaṇe pakkhipati, taṃ aparā khattiyadhītā nīluppalahatthakena samparivatteti. Evaṃ ekekassa bhikkhuno tisso tisso khattiyadhītaro parivārā, aparā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā itthī tālavaṇṭaṃ gahetvā bījati, aññā dhamakaraṇaṃ gahetvā udakaṃ parissāveti, aññā pattato udakaṃ harati. Bhagavato cattāri anagghāni ahesuṃ. Pādakathalikā ādhārako apassenaphalakaṃ chattapādamaṇīti imāni cattāri anagghāni ahesuṃ. Saṅghanavakassa deyyadhammo satasahassaṃ agghati. Tasmiñca dāne aṅgulimālatthero saṅghanavako ahosi. Tassa āsanasamīpe ānīto hatthī taṃ upagantuṃ nāsakkhi. Tato rañño ārocesuṃ. Rājā – ‘‘añño hatthī natthī’’ti? Duṭṭhahatthī pana atthi, ānetuṃ na sakkāti. Sammāsambuddho – saṅghanavako kataro mahārājāti? Aṅgulimālatthero bhagavāti. Tena hi taṃ duṭṭhahatthiṃ ānetvā ṭhapetu, mahārājāti. Hatthiṃ maṇḍayitvā ānayiṃsu. So therassa tejena nāsāvātasañcaraṇamattampi kātuṃ nāsakkhi. Evaṃ nirantaraṃ satta divasāni dānaṃ dīyittha. Sattame divase rājā dasabalaṃ vanditvā – ‘‘bhagavā mayhaṃ dhammaṃ desethā’’ti āha.

Tassañca parisati kāḷo ca juṇho cāti dve amaccā honti. Kāḷo cintesi – ‘‘nassati rājakulassa santakaṃ, kiṃ nāmete ettakā janā karissanti, bhuñjitvā vihāraṃ gantvā niddāyissanteva, idaṃ pana eko rājapuriso labhitvā kiṃ nāma na kareyya, aho nassati rañño santaka’’nti. Juṇho cintesi – ‘‘mahantaṃ idaṃ rājattanaṃ nāma, ko añño idaṃ kātuṃ sakkhissati? Kiṃ rājā nāma so, yo rājattane ṭhitopi evarūpaṃ dānaṃ dātuṃ na sakkotī’’ti. Bhagavā parisāya ajjhāsayaṃ olokento tesaṃ dvinnaṃ ajjhāsayaṃ viditvā – ‘‘sace ajja juṇhassa ajjhāsayena dhammakathaṃ kathemi, kāḷassa sattadhā muddhā phalissati. Mayā kho pana sattānuddayatāya pāramiyo pūritā. Juṇho aññasmimpi divase mayi dhammaṃ kathayante maggaphalaṃ paṭivijjhissati, idāni pana kāḷaṃ olokessāmī’’ti rañño catuppadikameva gāthaṃ abhāsi –

‘‘Na ve kadariyā devalokaṃ vajanti,
Bālā have nappasaṃsanti dānaṃ;
Dhīro ca dānaṃ anumodamāno,
Teneva so hoti sukhī paratthā’’ti. (dha. pa. 177);

Rājā anattamano hutvā – ‘‘mayā mahādānaṃ dinnaṃ, satthā ca me mandameva dhammaṃ kathesi, nāsakkhiṃ maññe dasabalassa cittaṃ gahetu’’nti. So bhuttapātarāso vihāraṃ gantvā bhagavantaṃ vanditvā pucchi – ‘‘mayā, bhante, mahantaṃ dānaṃ dinnaṃ, anumodanā ca me na mahatī katā, ko nu kho me, bhante, doso’’ti? Natthi, mahārāja, tava doso, parisā pana aparisuddhā, tasmā dhammaṃ na desesinti. Kasmā pana bhagavā parisā na suddhāti? Satthā dvinnaṃ amaccānaṃ parivitakkaṃ ārocesi. Rājā kāḷaṃ pucchi – ‘‘evaṃ, tāta, kāḷā’’ti? ‘‘Evaṃ, mahārājā’’ti. ‘‘Mayi mama santakaṃ dadamāne tava kataraṃ ṭhānaṃ rujjati, na taṃ sakkomi passituṃ, pabbājetha naṃ mama raṭṭhato’’ti āha. Tato juṇhaṃ pakkosāpetvā pucchi – ‘‘evaṃ kira, tāta, cintesī’’ti? ‘‘Āma, mahārājā’’ti. ‘‘Tava cittānurūpameva hotū’’ti tasmiṃyeva maṇḍape evaṃ paññattesuyeva āsanesu pañca bhikkhusatāni nisīdāpetvā tāyeva khattiyadhītaro parivārāpetvā rājagehato dhanaṃ gahetvā mayā dinnasadisameva satta divasāni dānaṃ dehīti. So tathā adāsi. Datvā sattame divase – ‘‘dhammaṃ bhagavā desethā’’ti āha.

Satthā dvinnampi dānānaṃ anumodanaṃ ekato katvā dve mahānadiyo ekoghapuṇṇā kurumāno viya mahādhammadesanaṃ desesi. Desanāpariyosāne juṇho sotāpanno ahosi. Rājā pasīditvā dasabalassa bāhiravatthuṃ nāma adāsi. Evaṃ abhinipphanno kho pana tassa bhagavato lābhoti veditabbo.

Abhinipphanno silokoti vaṇṇaguṇakittanaṃ. Sopi bhagavato dhammacakkappavattanato paṭṭhāya abhinipphanno. Tato paṭṭhāya hi bhagavato khattiyāpi vaṇṇaṃ kathenti. Brāhmaṇāpi gahapatayopi nāgā supaṇṇā gandhabbā devatā brahmānopi kittiṃ vatvā – ‘‘itipi so bhagavā’’tiādinā. Aññatitthiyāpi vararojassa sahassaṃ datvā samaṇassa gotamassa avaṇṇaṃ kathehīti uyyojesuṃ. So sahassaṃ gahetvā dasabalaṃ pādatalato paṭṭhāya yāva kesantā apalokayamāno likkhāmattampi vajjaṃ adisvā – ‘‘vippakiṇṇadvattiṃsamahāpurisalakkhaṇe asītianubyañjanavibhūsite byāmappabhāparikkhitte suphullitapāricchattakatārāgaṇasamujjalitaantalikkhavicittakusumasassirikanandanavanasadise anavajjaattabhāve avaṇṇaṃ vadantassa mukhampi viparivatteyya, muddhāpi sattadhā phaleyya, avaṇṇaṃ vattuṃ upāyo natthi, vaṇṇameva vadissāmī’’ti pādatalato paṭṭhāya yāva kesantā atirekapadasahassena vaṇṇameva kathesi. Yamakapāṭihāriye panesa **vaṇṇo** nāma matthakaṃ patto. Evaṃ abhinipphanno silokoti.

Yāva maññe khattiyāti khattiyā brāhmaṇā vessā suddā nāgā supaṇṇā yakkhā asurā devā brahmānoti sabbeva te sampiyāyamānarūpā haṭṭhatuṭṭhā viharanti. **Vigatamado kho panā**ti ettakā maṃ janā sampiyāyamānarūpā viharantīti na madapamatto hutvā davādivasena āhāraṃ āhāreti, aññadatthu vigatamado kho pana so bhagavā āhāraṃ āhāreti.

Yathāvādīti yaṃ vācāya vadati, tadanvayamevassa kāyakammaṃ hoti. Yañca kāyena karoti, tadanvayamevassa vacīkammaṃ hoti. Kāyo vā vācaṃ, vācā vā kāyaṃ nātikkamati, vācā kāyena, kāyo ca vācāya sameti. Yathā ca –

‘‘Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo;
Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo’’ti. –

Ayaṃ sūkarayakkho sūkare disvā sūkarasadisaṃ vāmapassaṃ dassetvā te gahetvā khādati, ajāmige disvā taṃsadisaṃ dakkhiṇapassaṃ dassetvā te gahetvā khādati, nelakavacchake disvā vacchakaravaṃ ravanto te gahetvā khādati, goṇe disvā tesaṃ visāṇasadisāni visāṇāni māpetvā te dūratova – ‘‘goṇo viya dissatī’’ti evaṃ upagate gahetvā khādati. Yathā ca dhammikavāyasajātake sakuṇehi puṭṭho vāyaso – ‘‘ahaṃ vātabhakkho, vātabhakkhatāya mukhaṃ vivaritvā pāṇakānañca maraṇabhayena ekeneva pādena ṭhito, tasmā tumhepi –

‘‘Dhammaṃ caratha bhaddaṃ vo, dhammaṃ caratha ñātayo;
Dhammacārī sukhaṃ seti, asmiṃ loke paramhi cā’’ti.

Sakuṇesu vissāsaṃ uppādesi, tato –

‘‘Bhaddako vatāyaṃ pakkhī, dijo paramadhammiko;
Ekapādena tiṭṭhanto, dhammo dhammoti bhāsatī’’ti.

Evaṃ vissāsamāgate sakuṇe khādittha. Tena tesaṃ vācā kāyena, kāyo ca vācāya na sameti, na evaṃ bhagavato. Bhagavato pana vācā kāyena, kāyo ca vācāya sametiyevāti dasseti.

Tiṇṇā taritā vicikicchā assāti **tiṇṇavicikiccho.** ‘‘Kathamidaṃ kathamida’’nti evarūpā vigatā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkatho.** Yathā hi mahājano – ‘‘ayaṃ rukkho, kiṃ rukkho nāma, ayaṃ gāmo, ayaṃ janapado, idaṃ raṭṭhaṃ, kiṃ raṭṭhaṃ nāma, kasmā nu kho ayaṃ rukkho ujukkhandho, ayaṃ vaṅkakkhandho, kasmā kaṇṭako koci ujuko hoti, koci vaṅko, pupphaṃ kiñci sugandhaṃ, kiñci duggandhaṃ, phalaṃ kiñci madhuraṃ, kiñci amadhura’’nti sakaṅkhova hoti, na evaṃ satthā. Satthā hi – ‘‘imesaṃ nāma dhātūnaṃ ussannussannattā idaṃ evaṃ hotī’’ti vigatakathaṃkathova. Yathā ca paṭhamajjhānādilābhīnaṃ dutiyajjhānādīsu kaṅkhā hoti. Paccekabuddhānampi hi sabbaññutaññāṇe yāthāvasanniṭṭhānābhāvato vohāravasena kaṅkhā nāma hotiyeva, na evaṃ buddhassa. So hi bhagavā sabbattha vigatakathaṃkathoti dasseti.

Pariyositasaṅkappoti yathā keci sīlamattena, keci vipassanāmattena, keci paṭhamajjhānena…pe… keci nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā, keci sotāpannabhāvamattena…pe… keci arahattena, keci sāvakapāramīñāṇena, keci paccekabodhiñāṇena pariyositasaṅkappā paripuṇṇamanorathā honti, na evaṃ mama satthā. Mama pana satthā sabbaññutaññāṇena pariyositasaṅkappoti dasseti.

Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyanti karaṇatthe paccattavacanaṃ, adhikāsayena uttamanissayabhūtena ādibrahmacariyena porāṇabrahmacariyabhūtena ca ariyamaggena tiṇṇavicikiccho vigatakathaṃkatho pariyositasaṅkappoti attho. ‘‘Pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto, balesu ca vasībhāva’’nti hi vacanato pariyositasaṅkappatāpi bhagavato ariyamaggeneva nipphannāti.

297. **Yathariva bhagavā**ti yathā bhagavā, evaṃ ekasmiṃ jambudīpatale catūsu disāsu cārikaṃ caramānā aho vata cattāro jinā dhammaṃ deseyyunti paccāsisamānā vadanti. Athāpare tīsu maṇḍalesu ekato vicaraṇabhāvaṃ ākaṅkhamānā **tayo sammāsambuddhā**ti āhaṃsu. Apare – ‘‘dasa pāramiyo nāma pūretvā catunnaṃ tiṇṇaṃ vā uppatti dullabhā, sace pana eko nibaddhavāsaṃ vasanto dhammaṃ deseyya, eko cārikaṃ caranto, evampi jambudīpo sobheyya ceva, bahuñca hitasukhamadhigaccheyyā’’ti cintetvā **aho vata, mārisā**ti āhaṃsu.

298. **Aṭṭhānametaṃ anavakāso ya**nti ettha ṭhānaṃ avakāsoti ubhayametaṃ kāraṇādhivacanameva. Kāraṇañhi tiṭṭhati ettha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhānaṃ. Okāso viya cassa taṃ tena vinā aññattha abhāvatoti avakāso. **Ya**nti karaṇatthe paccattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘yena kāraṇena ekissā lokadhātuyā dve buddhā ekato uppajjeyyuṃ, taṃ kāraṇaṃ natthī’’ti.

Ettha ca –

‘‘Yāvatā candimasūriyā, pariharanti disā bhanti virocanā;
Tāva sahassadhā loko, ettha te vattate vaso’’ti. (ma. ni. 1.503) –

Gāthāya ekacakkavāḷameva ekā lokadhātu. ‘‘Sahassī lokadhātu akampitthā’’ti (a. ni. 3.126) āgataṭṭhāne cakkavāḷasahassaṃ ekā lokadhātu. ‘‘Ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato tisahassimahāsahassilokadhātuṃ sarena viññāpeyya, obhāsena ca phareyyā’’ti (a. ni. 3.81) āgataṭṭhāne tisahassimahāsahassī ekā lokadhātu. ‘‘Ayañca dasasahassī lokadhātū’’ti (ma. ni. 3.201) āgataṭṭhāne dasacakkavāḷasahassāni ekā lokadhātu. Taṃ sandhāya **ekissā lokadhātuyā**ti āha. Ettakañhi **jātikhettaṃ nāma.** Tatrāpi ṭhapetvā imasmiṃ cakkavāḷe jambudīpassa majjhimadesaṃ na aññatra buddhā uppajjanti jātikhettato pana paraṃ buddhānaṃ uppattiṭṭhānameva na paññāyati. **Yenatthenā**ti yena pavāraṇasaṅgahatthena.

Sanaṅkumārakathāvaṇṇanā

300. **Vaṇṇena ceva yasasā cā**ti alaṅkāraparivārena ca puññasiriyā cāti attho.

301. **Sādhu mahābrahme**ti ettha sampasādane sādhusaddo. **Saṅkhāya modāmā**ti jānitvā modāma.

Govindabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā

304. **Yāva dīgharattaṃ mahāpaññova so bhagavā**ti ettakanti paricchinditvā na sakkā vattuṃ, atha kho yāva dīgharattaṃ aticirarattaṃ mahāpaññova so bhagavā. **No**ti kathaṃ tumhe maññathāti. Atha sayamevetaṃ pañhaṃ byākātukāmo – ‘‘anacchariyametaṃ, mārisā, yaṃ idāni pāramiyo pūretvā bodhipallaṅke tiṇṇaṃ mārānaṃ matthakaṃ bhinditvā paṭividdhaasādhāraṇañāṇo so bhagavā mahāpañño bhaveyya, kimettha acchariyaṃ, aparipakkāya pana bodhiyā padesañāṇe ṭhitassa sarāgādikālepi mahāpaññabhāvameva vo, mārisā, kathessāmī''ti bhavapaṭicchannakāraṇaṃ āharitvā dassento **bhūtapubbaṃ bho**tiādimāha.

Purohitoti sabbakiccāni anusāsanapurohito. **Govindo**ti govindiyābhisekena abhisitto, pakatiyā panassa aññadeva nāmaṃ, abhisittakālato paṭṭhāya ''govindo''ti saṅkhyaṃ gato. **Jotipālo**ti jotanato ca pālanato ca jotipālo. Tassa kira jātadivase sabbāvudhāni ujjotiṃsu. Rājāpi paccūsasamaye attano maṅgalāvudhaṃ pajjalitaṃ disvā bhīto aṭṭhāsi. Govindo pātova rājūpaṭṭhānaṃ gantvā sukhaseyyaṃ pucchi rājā – ''kuto me ācariya, sukhaseyyā''ti vatvā taṃ kāraṇaṃ ārocesi. Mā bhāyi, mahārāja, mayhaṃ putto jāto, tassānubhāvena sakalanagare āvudhāni pajjaliṃsūti. Rājā – ''kiṃ nu kho me kumāro paccatthiko bhaveyyā''ti cintetvā suṭṭhutaraṃ bhāyi. ''Kiṃ vitakkesi mahārājā''ti ca puṭṭho tamatthaṃ ārocesi. Atha naṃ govindo ''mā bhāyi mahārāja, neso kumāro tumhākaṃ dubbhissati, sakalajambudīpe pana tena samo paññāya na bhavissati, mama puttassa vacanena mahājanassa kaṅkhā chijjissati, tumhākañca sabbakiccāni anusāsissatī''ti samassāseti. Rājā tuṭṭho – ''kumārassa khīramūlaṃ hotū''ti sahassaṃ datvā ''kumāraṃ mahallakakāle mama dassethā''ti āha. Kumāro anupubbena vuḍḍhimanuppatto. Jotitattā panassa pālanasamatthatāya ca jotipālotveva nāmaṃ akaṃsu. Tena vuttaṃ – ''jotanato ca pālanato ca jotipālo''ti.

Sammā vossajjitvāti sammā vossajjitvā. Ayameva vā pāṭho. **Alamatthadasataro**ti samattho paṭibalo atthadaso alamatthadaso, taṃ alamatthadasaṃ tiretīti alamatthadasataro. **Jotipālasseva māṇavassa anusāsaniyā**ti sopi jotipālaṃyeva pucchitvā anusāsatīti dasseti.

305. **Bhavamatthu bhavantaṃ jotipāla**nti bhoto jotipālassa bhavo vuddhi visesādhigamo sabbakalyāṇañceva maṅgalañca hotūti attho. **Sammodanīyaṃ katha**nti? ''Alaṃ, mahārāja, mā cintayi, dhuvadhammo esa sabbasattāna''ntiādinā nayena maraṇappaṭisaṃyuttaṃ sokavinodanapaṭisanthārakathaṃ pariyosāpetvā. **Mā no bhavaṃ jotipālo anusāsaniyā paccabyāhāsī**ti mā paṭibyākāsi, ''anusāsā''ti vutto – ''nāhaṃ anusāsāmī''ti no mā anusāsaniyā paccakkhāsīti attho. **Abhisambhosī**ti saṃvidahitvā paṭṭhapesi. **Manussā evamāhaṃsū**ti taṃ pitarā mahāpaññataraṃ sabbakiccāni anusāsantaṃ sabbakamme abhisambhavantaṃ disvā tuṭṭhacittā **govindo vata, bho, brāhmaṇo, mahāgovindo vata, bho, brāhmaṇo**ti evamāhaṃsu. Idaṃ vuttaṃ hoti, ''govindo vata, bho, brāhmaṇo ahosi etassa pitā; ayaṃ pana mahāgovindo vata, bho, brāhmaṇo''ti.

Rajjasaṃvibhajanavaṇṇanā

306. **Yena te cha khattiyā**ti ye te ''sahāyā''ti vuttā cha khattiyā, te kira reṇussa ekapitikā kaniṭṭhabhātaro, tasmā mahāgovindo ''ayaṃ abhisitto etesaṃ rajjasaṃvibhāgaṃ kareyya vā na vā, yaṃnūnāhaṃ te paṭikacceva reṇussa santikaṃ pesetvā paṭiññaṃ gaṇhāpeyya''nti cintento yena te cha khattiyā tenupasaṅkami. **Rājakattāro**ti rājakārakā amaccā.

307. **Madanīyā kāmā**ti madakarā pamādakarā kāmā. Gacchante gacchante kāle esa anussaritumpi na sakkuṇeyya, tasmā āyantu bhonto āgacchantūti attho.

308. **Sarāmahaṃ bho**ti tadā kira manussānaṃ saccavādikālo hoti, tasmā ''kadā mayā vuttaṃ, kena diṭṭhaṃ, kena suta''nti abhūtaṃ avatvā ''sarāmahaṃ bho''ti āha. **Sammodanīyaṃ katha**nti kiṃ mahārāja devattaṃ gate raññe mā cintayittha, dhuvadhammo esa sabbasattānaṃ, evaṃbhāvino saṅkhārāti evarūpaṃ paṭisanthārakathaṃ. **Sabbāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesī**ti sabbāni cha rajjāni sakaṭamukhāni paṭṭhapesi. Ekekassa rañño rajjaṃ tiyojanasataṃ hoti, reṇussa rañño rajjosaraṇapadeso dasagāvutaṃ, majjhe pana reṇussa rajjaṃ vitānasadisaṃ ahosi. Kasmā evaṃ paṭṭhapesīti? Kālena kālaṃ rājānaṃ passituṃ āgacchantā aññassa rajjaṃ apīḷetvā attano attano rajjapadeseneva āgamissanti ceva gamissanti ca. Pararajjaṃ otiṇṇassa hi – ''bhattaṃ detha, goṇaṃ dethā''ti vadato manussā ujjhāyanti – ''ime rājāno attano attano vijitena na gacchanti, amhākaṃ pīḷaṃ karontī''ti. Attano vijitena gacchantassa ''amhākaṃ santikā iminā idañcidañca laddhabbamevā''ti manussā pīḷaṃ na maññanti. Imamatthaṃ cintayitvā mahāgovindo ''sammodamānā rājāno ciraṃ rajjamanusāsantū''ti evaṃ paṭṭhapesi.

> ''Dantapuraṃ kaliṅgānaṃ, assakānañca potanaṃ;
> Māhissati avantīnaṃ, sovīrānañca rodukaṃ.
> Mithilā ca videhānaṃ, campā aṅgesu māpitā;
> Bārāṇasī ca kāsīnaṃ, ete govindamāpitā''ti. –

Etāni satta nagarāni mahāgovindeneva tesaṃ rājūnaṃ atthāya māpitāni.

> ''Sattabhū brahmadatto ca, vessabhū bharato saha;
> Reṇu dve ca dhataraṭṭhā, tadāsuṃ satta bhāradhā''ti. –

Imāni tesaṃ sattannampi nāmāni. Tesu hi eko sattabhū nāma ahosi, eko brahmadatto nāma, eko vessabhū nāma, eko teneva saha bharato nāma, eko reṇu nāma, dve pana dhataraṭṭhāti ime satta jambudīpatale bhāradhā mahārājāno ahesunti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Kittisaddaabbhuggamanavaṇṇanā

311. **Upasaṅkamiṃsū**ti ''amhākaṃ ayaṃ issariyasampatti na aññassānubhāvena, mahāgovindassānubhāvena nipphannā. Mahāgovindo amhe satta rājāno samagge katvā jambudīpatale patiṭṭhāpesi, pubbūpakārissa pana na sukarā paṭikiriyā kātuṃ. Amhe sattapi jane esoyeva anusāsatu, etaṃyeva senāpatiñca purohitañca karoma, evaṃ no vuddhi bhavissatī''ti cintetvā upasaṅkamiṃsu. Mahāgovindopi – ''mayā ete samaggā katā, sace etesaṃ añño senāpati purohito ca bhavissati, tato attano attano senāpatipurohitānaṃ vacanaṃ gahetvā aññamaññaṃ bhindissanti, adhivāsemi nesaṃ senāpatiṭṭhānañca purohitaṭṭhānañcā''ti cintetvā ''evaṃ bho''ti paccassosi.

Satta ca brāhmaṇamahāsāleti ''ahaṃ sabbaṭṭhānesu sammukho bhaveyyaṃ vā na vā, yatthāhaṃ sammukho na bhavissāmi, tattheva te kattabbaṃ karissantī''ti satta anupurohite ṭhapesi. Te sandhāya idaṃ vuttaṃ – ''satta ca brāhmaṇamahāsāle''ti. Divasassa dvikkhattuṃ vā sāyaṃ pāto vā nahāyantīti **nahātakā.** Vatacariyapariyosāne vā nahātā, tato paṭṭhāya brāhmaṇehi saddhiṃ na khādanti na pivantīti nahātakā.

312. **Abbhuggacchī**ti abhiuggacchi. Tadā kira manussānaṃ ''na brahmunā saddhiṃ amantetvā sakkā evaṃ sakalajambudīpaṃ anusāsitu''nti nisinnanisinnaṭṭhāne ayameva kathā pavattittha. **Na kho panāha**nti mahāpuriso kira – ''ayaṃ mayhaṃ abhūto vaṇṇo uppanno, vaṇṇuppatti kho pana na bhāriyā, uppannassa vaṇṇassa rakkhanameva bhāriyaṃ, ayañca me acintetvā amantetvā karontasseva vaṇṇo uppannova, cintetvā mantetvā karontassa pana vitthārikataro bhavissatī''ti brahmadassane upāyaṃ pariyesanto taṃ disvā **sutaṃ kho pana meta**ntiādiatthaṃ parivitakkesi.

313. **Yena reṇu rājā tenupasaṅkamī**ti evaṃ me antarā daṭṭhukāmo vā sallapitukāmo vā na bhavissati, yato chinnapalibodho sukhaṃ viharissāmīti palibodhupacchedanatthaṃ upasaṅkami, esa nayo sabbattha.

316. **Sādisiyo**ti samavaṇṇā samajātikā.

317. **Navaṃ sandhāgāraṃ kāretvā**ti rattiṭṭhānadivāṭṭhānacaṅkamanasampannaṃ vassike cattāro māse vasanakkhamaṃ bahi naḷaparikkhittaṃ vicittaṃ āvasathaṃ kāretvā. **Karuṇaṃ jhānaṃ jhāyī**ti karuṇāya tikacatukkajjhānaṃ jhāyi, karuṇāmukhena panettha avasesāpi tayo brahmavihārā gahitāva. **Ukkaṇṭhanā paritassanā**ti jhānabhūmiyaṃ ṭhitassa anabhiratiukkaṇṭhanā vā bhayaparitassanā vā natthi, brahmuno pana āgamanapatthanā āgamanataṇhā ahūti attho.

Brahmunāsākacchāvaṇṇanā

318. **Bhaya**nti cittutrāsabhayameva. **Ajānantā**ti ajānamānā. **Kathaṃ jānemu taṃ maya**nti (dī. ni. 2.179) mayaṃ kinti taṃ jānāma, ayaṃ katthavāsiko, kinnāmo, kiṃ gottotiādīnaṃ ākārānaṃ kena ākārena taṃ dhārayāmāti attho.

Maṃ ve kumāraṃ jānantīti maṃ ‘‘kumāro’’ti ‘‘daharo’’ti jānanti. **Brahmaloke**ti seṭṭhaloke. **Sanantana**nti ciratanaṃ porāṇakaṃ. Ahaṃ so porāṇakumāro sanaṅkumāro nāma brahmāti dasseti. **Evaṃ govinda jānāhī**ti govinda paṇḍita, tvaṃ evaṃ jānāhi, evaṃ maṃ dhārehi.

‘‘Āsanaṃ udakaṃ pajjaṃ, madhusākañca brahmuno;
Agghe bhavantaṃ pucchāma, agghaṃ kurutu no bhava’’nti. –

Ettha **aggha**nti atithino upanāmetabbaṃ vuccati. Teneva idamāsanaṃ paññattaṃ, ettha nisīdatha, idaṃ udakaṃ parisuddhaṃ, ito pānīyaṃ pivatha, pāde dhovatha, idaṃ pajjaṃ pādānaṃ hitatthāya abhisaṅkhataṃ telaṃ, ito pāde makkhetha, idaṃ madhusākanti. Bodhisattassa brahmacariyaṃ na aññesaṃ brahmacariyasadisaṃ hoti, na so ‘‘idaṃ sve, idaṃ tatiyadivase bhavissatī’’ti sannidhiṃ nāma karoti. Madhusākaṃ pana aloṇaṃ adhūpanaṃ atakkaṃ udakena seditasākaṃ, taṃ sandhāyesa – ‘‘idaṃ paribhuñjathā’’ti vadanto ‘‘agghe bhavantaṃ pucchāmā’’tiādimāha. Ime sabbepi agghā brahmuno atthi. Te **agghe bhavantaṃ pucchāma.** Evaṃ pucchantānañca **agghaṃ kurutu no bhavaṃ,** paṭiggaṇhātu no bhavaṃ idamagghanti vuttaṃ hoti. Kiṃ panesa – ‘‘ito ekampi brahmā na bhuñjatī’’ti idaṃ na jānātīti. No na jānāti, jānantopi attano santike āgato atithi pucchitabboti vattasīsena pucchati.

Atha kho brahmā – ‘‘kiṃ nu kho paṇḍito mama paribhogakaraṇābhāvaṃ ñatvā pucchati, udāhu kohaññe ṭhatvā pucchatī’’ti samannāharanto ‘‘vattasīse ṭhito pucchatī’’ti ñatvā paṭiggaṇhituṃ dāni me vaṭṭatīti **paṭiggaṇhāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ govinda bhāsasī**ti āha. Yaṃ tvaṃ govinda bhāsasi – ‘‘idamāsanaṃ paññattaṃ, ettha nisīdathā’’tiādi, tatra te mayaṃ āsane nisinnā nāma homa, pānīyaṃ pītā nāma homa, pādāpi me dhotā nāma hontu, telenapi makkhitā nāma hontu, udakasākampi paribhuttaṃ nāma hotu, tayā dinnaṃ adhivāsitakālato paṭṭhāya yaṃ yaṃ tvaṃ bhāsasi, taṃ taṃ mayā paṭiggahitameva hoti. Tena vuttaṃ – ‘‘paṭiggaṇhāma te agghaṃ, yaṃ tvaṃ govinda bhāsasī’’ti. Evaṃ pana agghaṃ paṭiggaṇhitvā pañhassa okāsaṃ karonto **diṭṭhadhammahitatthāyā**tiādimāha.

Kaṅkhī akaṅkhiṃ paravediyesūti ahaṃ savicikiccho bhavantaṃ parena sayaṃ abhisaṅkhatattā parassa pākaṭesu paravediyesu pañhesu nibbicikicchaṃ.

Hitvā mamattanti idaṃ mama, idaṃ mamāti upakaraṇataṇhaṃ cajitvā. **Manujesū**ti sattesu, manujesu yo koci manujo mamattaṃ hitvāti attho. **Ekodibhūto**ti ekībhūto, eko tiṭṭhanto eko nisīdantoti. Vacanattho panettha eko udeti pavattatīti ekodi, tādiso bhūtoti ekodibhūto. **Karuṇedhimutto**ti karuṇājhāne adhimutto, taṃ jhānaṃ nibbattetvāti attho. **Nirāmagandho**ti vissagandhavirahito. **Ettha ṭhito**ti etesu dhammesu ṭhito. **Ettha ca sikkhamāno**ti etesu dhammesu sikkhamāno. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana upari mahāgovindena ca brahmunā ca vuttoyeva.

320. Tattha **ete avidvā**ti ete āmagandhe ahaṃ avidvā, na jānāmīti attho. **Idha brūhi dhīrā**ti te me tvaṃ idha dhīra paṇḍita, brūhi, vada. **Kenāvaṭā vāti pajā kurutū**ti katamena kilesāvaraṇena āvaritā pajā pūtikā vāyati. **Āpāyikā**ti apāyūpagā. **Nivutabrahmalokā**ti nivuto pihito brahmaloko assāti nivutabrahmaloko. Katamena kilesena pajāya brahmalokūpago maggo nivuto pihito paṭicchannoti pucchati.

Kodho mosavajjaṃ nikati ca dubbhoti kujjhanalakkhaṇo kodho ca, paravisaṃvādanalakkhaṇo musāvādo ca, sadisaṃ dassetvā vañcanalakkhaṇā nikati ca, mittadubbhanalakkhaṇo dubbho ca. **Kadariyatā atimāno usūyā**ti thaddhamacchariyalakkhaṇā kadariyatā ca, atikkamitvā maññanalakkhaṇo atimāno ca, parasampattikhīyanalakkhaṇā **usūyā ca. Icchā vivicchā paraheṭhanā cā**ti taṇhālakkhaṇā icchā ca, macchariyalakkhaṇā vivicchā ca, vihiṃsālakkhaṇā paraheṭhanā ca. **Lobho ca doso ca mado ca moho**ti yattha katthaci lubbhanalakkhaṇo lobho ca, dussanalakkhaṇo doso ca, majjanalakkhaṇo mado ca, muyhanalakkhaṇo moho ca. **Etesu yuttā anirāmagandhā**ti etesu cuddasasu kilesesu yuttā pajā nirāmagandhā na hoti, āmagandhā sakuṇapagandhā pūtigandhāyevāti vadati. **Āpāyikā nivutabrahmalokā**ti esā pana āpāyikā ceva hoti, paṭicchannabrahmalokamaggā cāti. Idaṃ pana suttaṃ kathentena **āmagandhasuttena** dīpetvā kathetabbaṃ, āmagandhasuttampi iminā dīpetvā kathetabbaṃ.

Te na sunimmadayāti te āmagandhā sunimmadayā sukhena nimmadetabbā pahātabbā na honti, duppajahā dujjayāti attho. **Yassa dāni bhavaṃ govindo kālaṃ maññatī**ti ‘‘yassā pabbajjāya bhavaṃ govindo kālaṃ maññati, ayameva hotu, evaṃ sati mayhampi tava santike āgamanaṃ svāgamanaṃ bhavissati, kathitadhammakathā sukathitā bhavissati, tvaṃ tāta sakalajambudīpe aggapuriso daharo paṭhamavaye ṭhito, evaṃ mahantaṃ nāma sampattisirivilāsaṃ pahāya tava pabbajanaṃ nāma gandhahatthino ayabandhanaṃ chinditvā gamanaṃ viya atiuḷāraṃ, buddhatanti nāmesā’’ti mahāpurisassa daḷhīkammaṃ katvā brahmā sanaṅkumāro brahmalokameva gato.

Reṇurājaāmantanāvaṇṇanā

321. Mahāpurisopi ‘‘mama itova nikkhamitvā pabbajanaṃ nāma na yuttaṃ, ahaṃ rājakulassa atthaṃ anusāsāmi, tasmā rañño ārocessāmi. Sace sopi pabbajissati, sundarameva. No ce pabbajissati, purohitaṭṭhānaṃ niyyātetvā ahaṃ pabbajissāmī’’ti cintetvā rājānaṃ upasaṅkami, tena vuttaṃ – ‘‘atha kho bho mahāgovindo,…pe… nāhaṃ porohacce rame’’ti.

Tattha **tvaṃ pajānassu rajjenā**ti tava rajjena tvameva jānāhi. **Nāhaṃ porohicce rame**ti ahaṃ purohitabhāve na ramāmi, ukkaṇṭhitosmi, aññaṃ anusāsakaṃ jānāhi, nāhaṃ porohicce rameti.

Atha rājā – ‘‘dhuvaṃ cattāro māse paṭisallīnassa brāhmaṇassa gehe bhogā mandā jātā’’ti cintetvā dhanena nimantento – ‘‘sace te ūnaṃ kāmehi. Ahaṃ paripūrayāmi te’’ti vatvā puna – ‘‘kinnu kho esa ekako viharanto kenaci vihiṃsito bhaveyyā’’ti cintetvā,

‘‘Yo taṃ hiṃsati vāremi, bhūmisenāpati ahaṃ;
Tuvaṃ pitā ahaṃ putto, mā no govinda pājahī’’ti. –

Āha. Tassattho – yo taṃ hiṃsati, taṃ vāremi, kevalaṃ tumhe ‘‘asuko’’ti ācikkhatha, ahamettha kattabbaṃ jānissāmīti. **Bhūmisenāpati aha**nti atha vā ahaṃ pathaviyā sāmī, svāhaṃ imaṃ rajjaṃ tumheyeva paṭicchāpessāmi. **Tuvaṃ pitā ahaṃ putto**ti tvaṃ pitiṭṭhāne ṭhassasi, ahaṃ puttaṭṭhāne. So tvaṃ mama manaṃ haritvā attanoyeva manaṃ govinda, pājehi; yathā icchasi tathā pavattassu. Ahaṃ pana tava manaṃyeva anuvattanto tayā dinnapiṇḍaṃ paribhuñjanto taṃ asicammahattho vā upaṭṭhahissāmi, rathaṃ vā te pājessāmi. ‘‘Mā no govinda, pajahī’’ti vā pāṭho. Tassattho – tvaṃ pitiṭṭhāne tiṭṭha, ahaṃ puttaṭṭhāne ṭhassāmi. Mā no tvaṃ bho govinda, pajahi, mā pariccajīti. Atha mahāpuriso yaṃ rājā cintesi, tassa attani abhāvaṃ dassento –

‘‘Na matthi ūnaṃ kāmehi, hiṃsitā me na vijjati;
Amanussavaco sutvā, tasmāhaṃ na gahe rame’’ti. –

Āha. Tattha **na matthī**ti na me atthi. **Gahe**ti gehe. Atha naṃ rājā pucchi –

‘‘Amanusso kathaṃ vaṇṇo, kiṃ te atthaṃ abhāsatha;

Yañca sutvā jahāsi no, gehe amhe ca kevalī’’ti.

Tattha **jahāsi no, gehe amhe ca kevalī**ti brāhmaṇassa sampattibharite gehe saṅgahavasena attano gehe karonto yaṃ sutvā amhākaṃ gehe ca amhe ca kevalī sabbe aparisese jambudīpavāsino jahāsīti vadati.

Athassa ācikkhanto mahāpuriso **upavutthassa me pubbe**tiādimāha. Tattha **upavutthassā**ti cattāro māse ekībhāvaṃ upagantvā vutthassa. **Yiṭṭhakāmassa me sato**ti yajitukāmassa me samānassa. **Aggi pajjalito āsi, kusapattaparitthato**ti kusapattehi paritthato sappidadhimadhuādīni pakkhipitvā aggi jalayitumāraddho āsi, evaṃ aggiṃ jāletvā ‘‘mahājanassa dānaṃ dassāmī’’ti evaṃ cintetvā ṭhitassa mamāti ayamettha attho.

Sanantanoti sanaṅkumāro brahmā. Tato rājā sayampi pabbajitukāmo hutvā **saddahāmī**tiādimāha. Tattha **kathaṃ vattetha aññathā**ti kathaṃ tumhe aññathā vattissatha. **Te taṃ anuvattissāmā**ti te mayampi tumheyeva anuvattissāma, anupabbajissāmāti attho. ‘‘Anuvajissāmā’’tipi pāṭho, tassa anugacchissāmāti attho. **Akāco**ti nikkāco akakkaso. **Govindassānusāsane**ti tava govindassa sāsane. Bhavantaṃ govindameva satthāraṃ karitvā carissāmāti vadati.

Cha khattiyaāmantanāvaṇṇanā

322. **Yena te cha khattiyā tenupasaṅkamī**ti reṇuṃ rājānaṃ ‘‘sādhu mahārāja rajjaṃ nāma mātaraṃ pitaraṃ bhātibhaginīādayopi māretvā gaṇhantesu sattesu evaṃ mahantaṃ rajjasiriṃ pahāya pabbajitukāmena uḷāraṃ mahārājena kata’’nti upatthambhetvā daḷhataramassa ussāhaṃ katvā upasaṅkami. **Evaṃ samacintesu**nti rañño cintitanayeneva kadāci brāhmaṇassa bhogā parihīnā bhaveyyunti maññamānā samacintesuṃ. **Dhanena sikkheyyāmā**ti upalāpeyyāma saṅgaṇheyyāma. **Tāvatakaṃ āharīyata**nti tāvatakaṃ āharāpiyatu gaṇhiyatu, yattakaṃ icchatha, tattakaṃ gaṇhathāti vuttaṃ hoti. **Bhavantānaṃyeva vāhasā**ti bhavante paccayaṃ katvā, tumhehi dinnattāyeva pahūtaṃ sāpateyyaṃ jātaṃ.

323. **Sace jahatha kāmānī**ti sace vatthukāme ca kilesakāme ca pariccajatha. **Yattha satto puthujjano**ti yesu kāmesu puthujjano satto laggo laggito. **Ārambhavho daḷhā hothā**ti evaṃ sante vīriyaṃ ārabhatha, asithilaparakkamataṃ adhiṭṭhāya daḷhā bhavatha. **Khantībalasamāhitā**ti khantibalena samannāgatā bhavathāti rājūnaṃ ussāhaṃ janeti.

Esa maggo ujumaggoti esa karuṇājhānamaggo ujumaggo nāma. **Esa maggo anuttaro**ti eseva brahmalokūpapattiyā asadisamaggo uttamamaggo nāma. **Saddhammo sabbhi rakkhito**ti eso eva ca buddhapaccekabuddhasāvakehi sabbhirakkhitadhammo nāma. Iti karuṇājhānassa vaṇṇabhaṇanenāpi tesaṃ anivattanatthāya daḷhīkammameva karoti.

Ko nu kho pana bho jānāti jīvitānanti bho jīvitaṃ nāma udakapupphuḷūpamaṃ tiṇagge ussāvabindūpamaṃ taṅkhaṇaviddhaṃsanadhammaṃ, tassa ko gatiṃ jānāti, kismiṃ khaṇe bhijjissati? **Gamanīyo samparāyo**ti paraloko pana avassaṃ gantabbova, tattha paṇḍitena kulaputtena **mantāyaṃ boddhabbaṃ.** Mantā vuccati paññā, tāya mantetabbaṃ bujjhitabbaṃ, upaparikkhitabbañca jānitabbañcāti attho. Karaṇatthe vā bhummaṃ. **Mantāyaṃ boddhabba**nti mantāya bujjhitabbaṃ, ñāṇena jānitabbanti attho. Kiṃ bujjhitabbaṃ? Jīvitassa dujjānatā, samparāyassa ca avassaṃ gamanīyatā, bujjhitvā ca pana sabbapalibodhe chinditvā **kattabbaṃ kusalaṃ caritabbaṃ brahmacariyaṃ.** Kasmā? Yasmā natthi jātassa amaraṇaṃ.

Brāhmaṇamahāsālādīnaṃ āmantanāvaṇṇanā

324. **Appesakkhā ca appalābhā cā**ti bho pabbajjā nāma appayasā ceva, pabbajitakālato paṭṭhāya hi rajjaṃ pahāya pabbajitaṃ viheṭhetvā viheṭhetvā lāmakaṃ anāthaṃ katvāva kathenti. Appalābhā ca, sakalagāmaṃ caritvāpi ajjhoharaṇīyaṃ dullabhameva. Idaṃ pana **brahmaññaṃ mahesakkhañca** mahāyasattā, **mahālābhañca** lābhasakkārasampannattā. Bhavañhi etarahi sakalajambudīpe aggapurohito sabbattha aggāsanaṃ aggodakaṃ aggabhattaṃ aggagandhaṃ aggamālaṃ labhatīti.

Rājāva raññānti ahañhi bho etarahi pakatiraññaṃ majjhe cakkavattirājā viya. **Brahmāva brahmānā**nti pakatibrahmānaṃ majjhe mahābrahmasadiso. **Devatāva gahapatikānā**nti avasesagahapatikānaṃ panamhi sakkadevarājasadiso.

Bhariyānaṃ āmantanāvaṇṇanā

325. **Cattārīsā bhariyā sādisiyo**ti sādisiyova cattārīsā bhariyā, aññā panassa tīsu vayesu nāṭakitthiyo bahukāyeva.

Mahāgovindapabbajjāvaṇṇanā

326. **Cārikaṃ caratī**ti gāmanigamapaṭipāṭiyā cārikaṃ carati, gatagataṭṭhāne **buddhakolāhalaṃ** viya hoti. Manussā ‘‘mahāgovindapaṇḍito kira āgacchatī’’ti sutvā puretarameva maṇḍapaṃ kāretvā maggaṃ alaṅkaritvā paccuggantvā gaṇhitvā enti, mahālābhasakkāro mahogho viya ajjhottharanto uppajji. **Sattapurohitassā**ti sattannaṃ rājūnaṃ purohitassa. Iti yathā etarahi evarūpesu vā ṭhānesu kismiñcideva dukkhe uppanne ‘‘namo buddhassā’’ti vadanti, evaṃ tadā ‘‘namatthu mahāgovindassa brāhmaṇassa, namatthu sattapurohitassā’’ti vadanti.

327. **Mettāsahagatenā**tiādinā nayena pāḷiyaṃ brahmavihārāva āgatā, mahāpuriso pana sabbāpi aṭṭha samāpattiyo ca pañca ca abhiññāyo nibbattesi. **Sāvakānañca brahmalokasahabyatāya maggaṃ desesī**ti brahmaloke brahmunā sahabhāvāya maggaṃ kathesi.

328. **Sabbenasabba**nti ye aṭṭha ca samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattesuṃ. **Ye na sabbena sabbaṃ sāsanaṃ ājāniṃsū**ti ye aṭṭhasu samāpattīsu ekasamāpattimpi na jāniṃsu, na sakkhiṃsu nibbattetuṃ. **Amoghā**ti savipākā. **Avañjhā**ti na vañjhā. Sabbanihīnaṃ pasavanti gandhabbakāyaṃ pasavi. **Saphalā**ti avasesadevalokūpapattīhi sātthā. **Saudrayā**ti brahmalokūpapattiyā savuḍḍhi.

329. **Sarāmaha**nti sarāmi ahaṃ pañcasikha, iminā kira padena ayaṃ suttanto buddhabhāsito nāma jāto. **Na nibbidāyā**ti na vaṭṭe nibbindanatthāya. **Na virāgāyā**ti na vaṭṭe virāgatthāya. **Na nirodhāyā**ti na vaṭṭassa nirodhatthāya. **Na upasamāyā**ti na vaṭṭassa upasamanatthāya. **Na abhiññāyā**ti na vaṭṭaṃ abhijānanatthāya. **Na sambodhāyā**ti na kilesaniddāvigamena vaṭṭato pabujjhanatthāya. **Na nibbānāyā**ti na amatanibbānatthāya.

Ekantanibbidāyāti ekantameva vaṭṭe nibbindanatthāya. Ettha pana **nibbidāyā**ti vipassanā. **Virāgāyā**ti maggo. **Nirodhāya upasamāyā**ti nibbānaṃ. **Abhiññāya sambodhāyā**ti maggo. **Nibbānāyā**ti nibbānameva. Evaṃ ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, tīsu maggo, tīsu nibbānaṃ vuttanti evaṃ vavatthānakathā veditabbā. Pariyāyena pana sabbānipetāni maggavevacanānipi nibbānavevacanānipi hontiyeva. **Sammādiṭṭhi**ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimagge saccavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

330. **Ye na sabbenasabba**nti ye cattāropi ariyamagge paripūretuṃ na jānanti, tīṇi vā dve vā ekaṃ vā nibbattenti. **Sabbesaṃyeva imesaṃ kulaputtānā**nti brahmacariyaciṇṇakulaputtānaṃ. **Amoghā… pe… saphalā saudrayā**ti arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpesi.

Bhagavantaṃ abhivādetvā padakkhiṇaṃ katvāti (dī. ni. 2.188) bhagavato dhammadesanaṃ cittena sampaṭicchanto abhinanditvā vācāya pasaṃsamāno anumoditvā mahantaṃ añjaliṃ sirasmiṃ patiṭṭhapetvā pasannalākhārase nimujjamāno viya dasabalassa chabbaṇṇarasmijālantaraṃ pavisitvā catūsu ṭhānesu vanditvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā bhagavantaṃ abhitthavanto abhitthavanto satthu purato antaradhāyitvā attano devalokameva agamāsīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāgovindasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāsamayasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

331. **Evaṃ me suta**nti mahāsamayasuttaṃ. Tatrāyamapubbapadavaṇṇanā – **sakkesū**ti ambaṭṭhasutte vuttena uppattinayena ‘‘sakyā vata, bho kumārā’’ti udānaṃ paṭicca **sakkā**ti laddhanāmānaṃ rājakumārānaṃ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena ‘‘sakkā’’ti vuccati, tasmiṃ sakkesu janapade. **Mahāvane**ti sayaṃjāte aropite himavantena saddhiṃ ekābaddhe mahati vane. **Sabbeheva arahantehī**ti imaṃ suttaṃ kathitadivaseyeva pattaarahattehi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā – sākiyakoliyā kira kapilavatthunagarassa ca koliyanagarassa ca antare rohiṇiṃ nāma nadiṃ ekeneva āvaraṇena bandhāpetvā sassāni karonti, atha jeṭṭhamūlamāse sassesu milāyantesu ubhayanagaravāsikānampi kammakarā sannipatiṃsu. Tattha koliyanagaravāsino āhaṃsu – ‘‘idaṃ udakaṃ ubhato hariyamānaṃ na tumhākaṃ na amhākaṃ pahossati, amhākaṃ pana sassaṃ ekena udakeneva nipphajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā’’ti. Kapilavatthunagaravāsino āhaṃsu – ‘‘tumhesu koṭṭhe pūretvā ṭhitesu mayaṃ rattasuvaṇṇanīlamaṇikāḷakahāpaṇe ca gahetvā pacchipasibbakādihatthā na sakkhissāma tumhākaṃ gharadvāre vicarituṃ, amhākampi sassaṃ ekeneva udakena nipphajjissati, idaṃ udakaṃ amhākaṃ dethā’’ti. ‘‘Na mayaṃ dassāmā’’ti. ‘‘Mayampi na dassāmā’’ti. Evaṃ kalahaṃ vaḍḍhetvā eko uṭṭhāya ekassa pahāraṃ adāsi, sopi aññassāti evaṃ aññamaññaṃ paharitvā rājakulānaṃ jātiṃ ghaṭṭetvā kalahaṃ vaḍḍhayiṃsu.

Koliyakammakarā vadanti – ‘‘tumhe kapilavatthuvāsike gahetvā gajjatha, ye soṇasiṅgālādayo viya attano bhaginīhi saddhiṃ saṃvasiṃsu. Etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca amhākaṃ kiṃ karissantī’’ti? Sākiyakammakarāpi vadanti – ‘‘tumhe dāni kuṭṭhino dārake gahetvā gajjatha, ye anāthā niggatikā tiracchānā viya kolarukkhe vasiṃsu, etesaṃ hatthino ca assā ca phalakāvudhāni ca amhākaṃ kiṃ karissantī’’ti? Te gantvā tasmiṃ kamme niyuttaamaccānaṃ kathesuṃ, amaccā rājakulānaṃ kathesuṃ, tato sākiyā – ‘‘bhaginīhi saddhiṃ saṃvāsikānaṃ thāmañca balañca dassessāmā’’ti yuddhasajjā nikkhamiṃsu. Koliyāpi – ‘‘kolarukkhavāsīnaṃ thāmañca balañca dassessāmā’’ti yuddhasajjā nikkhamiṃsu.

Bhagavāpi rattiyā paccūsasamayeva mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṃ volokento ime evaṃ yuddhasajje nikkhamante addasa. Disvā – ‘‘mayi gate ayaṃ kalaho vūpasamissati nu kho udāhu no’’ti upadhārento – ‘‘ahamettha gantvā kalahavūpasamanatthaṃ tīṇi jātakāni kathessāmi, tato kalaho vūpasamissati. Atha sāmaggidīpanatthāya dve jātakāni kathetvā **attadaṇḍasuttaṃ** desessāmi. Desanaṃ sutvā ubhayanagaravāsinopi aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni dassanti, ahaṃ te pabbajissāmi, tadā mahāsamāgamo bhavissatī’’ti sanniṭṭhānamakāsi. Tasmā imesu yuddhasajjesu nikkhamantesu kassaci anārocetvā sayameva pattacīvaramādāya gantvā dvinnaṃ senānaṃ antare ākāse pallaṅkaṃ ābhujitvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjetvā nisīdi.

Kapilavatthuvāsino bhagavantaṃ disvāva – ‘‘amhākaṃ ñātiseṭṭho satthā āgato, diṭṭho nu kho tena amhākaṃ kalahakāraṇabhāvo’’ti cintetvā – ‘‘na kho pana sakkā bhagavati āgate amhehi parassa sarīre satthaṃ pātetuṃ, koliyanagaravāsino amhe hanantu vā pacantu vā’’ti āvudhāni chaḍḍetvā bhagavantaṃ vanditvā nisīdiṃsu. Koliyanagaravāsinopi tatheva cintetvā āvudhāni chaḍḍetvā bhagavantaṃ vanditvā nisīdiṃsu.

Bhagavā jānantova – ‘‘kasmā āgatattha mahārājā’’ti pucchi. Bhagavā, na titthakīḷāya na pabbatakīḷāya na nadīkīḷāya na giridassanatthaṃ, imasmiṃ pana ṭhāne saṅgāmaṃ paccupaṭṭhapetvā āgatamhāti. Kiṃ nissāya vo kalaho mahārājāti? Udakaṃ, bhanteti. Udakaṃ kiṃ agghati mahārājāti? Appagghaṃ, bhanteti. Pathavī nāma kiṃ agghati mahārājāti? Anagghā, bhanteti. Khattiyā kiṃ agghanti mahārājāti? Khattiyā nāma anagghā bhanteti. Appamūlakaṃ udakaṃ nissāya kimatthaṃ anagghe khattiye nāsetha, mahārājāti? ‘‘Kalahe assādo nāma natthi, kalahavasena mahārājā aṭṭhāne veraṃ katvā ekāya rukkhadevatāya kāḷasīhena saddhiṃ baddhāghāto sakalampi imaṃ kappaṃ anuppattoyevā’’ti vatvā **phandanajātakaṃ** kathesi. Tato ‘‘parapattiyena nāma mahārājā na bhavitabbaṃ. Parapattiyā hutvā hi ekassa sasakassa kathāya tiyojanasahassavitthate himavante catuppadagaṇā mahāsamuddaṃ pakkhandino ahesuṃ. Tasmā parapattiyena na bhavitabba’’nti vatvā **pathavīundriyajātakaṃ** kathesi. Tato – ‘‘kadāci, mahārājā, dubbalopi mahabbalassa randhaṃ vivaraṃ passati, kadāci mahabbalo dubbalassa. Laṭukikāpi hi sakuṇikā hatthināgaṃ ghātesī’’ti vatvā **laṭukikajātakaṃ** kathesi. Evaṃ kalahavūpasamatthāya tīṇi jātakāni kathetvā sāmaggiparidīpanatthāya dve jātakāni kathesi. Kathaṃ? Samaggānañhi mahārājā koci otāraṃ nāma passituṃ na sakkotīti vatvā **rukkhadhammajātakaṃ** kathesi. Tato ‘‘samaggānaṃ mahārājā koci vivaraṃ passituṃ nāsakkhi. Yadā pana aññamaññaṃ vivādamakaṃsu, atha te nesādaputto jīvitā voropetvā ādāya gato. Vivāde assādo nāma natthī’’ti vatvā **vaṭṭakajātakaṃ** kathesi. Evaṃ imāni pañca jātakāni kathetvā avasāne attadaṇḍasuttaṃ kathesi.

Rājāno pasannā – ‘‘sace satthā nāgamissa, mayaṃ sahatthā aññamaññaṃyeva vadhitvā lohitanadiṃ pavattayissāma, amhākaṃ puttabhātaro gehadvāre na passeyyāma, sāsanapaṭisāsanampi no āharaṇako na bhavissati. Satthāraṃ nissāya no jīvitaṃ laddhaṃ. Sace pana satthā agāraṃ ajjhāvasissa, dvisahassadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu rajjamassa hatthagataṃ abhavissa, atirekasahassaṃ kho panassa puttā abhavissaṃsu, tato khattiyaparivārova avicarissa. Taṃ kho panesa sampattiṃ pahāya nikkhamitvā sambodhiṃ patto, idānipi khattiyaparivāroyeva vicaratū’’ti ubhayanagaravāsino aḍḍhatiyāni aḍḍhatiyāni kumārasatāni adaṃsu. Bhagavā te pabbājetvā mahāvanaṃ agamāsi. Tesaṃ garugāravavasena na attano ruciyā pabbajitānaṃ anabhirati uppajji. Purāṇadutiyikāyopi nesaṃ ‘‘ayyaputtā ukkaṇṭhantu, gharāvāso na saṇṭhātī’’tiādīni vatvā sāsanaṃ pesenti. Te atirekataraṃ ukkaṇṭhiṃsu.

Bhagavā āvajjanto tesaṃ anabhiratabhāvaṃ ñatvā ‘‘ime bhikkhū mādisena buddhena saddhiṃ ekato vasantā ukkaṇṭhanti, handa nesaṃ kuṇāladahassa vaṇṇaṃ kathetvā tattha netvā anabhiratiṃ vinodessāmī’’ti kuṇāladahassa vaṇṇaṃ kathesi. Te taṃ daṭṭhukāmā ahesuṃ. Daṭṭhukāmattha, bhikkhave, kuṇāladahanti? Āma bhagavāti. Yadi evaṃ, etha, gacchāmāti. Iddhimantānaṃ bhagavā gamanaṭṭhānaṃ mayaṃ kathaṃ gamissāmāti? Tumhe gantukāmā hotha, ahaṃ mamānubhāvena gahetvā gamissāmīti. Sādhu, bhanteti. Atha bhagavā pañca bhikkhusatāni gahetvā ākāse uppatitvā kuṇāladahe patiṭṭhāya te bhikkhū āha – ‘‘bhikkhave, imasmiṃ kuṇāladahe yesaṃ macchānaṃ nāmaṃ na jānātha, tesaṃ nāmaṃ pucchathā’’ti.

Te pucchiṃsu, bhagavā pucchitapucchitaṃ kathesi. Na kevalaṃ macchānaṃyeva, tasmiṃ vanasaṇḍe rukkhānampi pabbatapāde dvipadacatuppadasakuṇānampi nāmāni pucchāpetvā kathesi. Atha dvīhi sakuṇehi mukhatuṇḍakena ḍaṃsitvā gahitadaṇḍake nisinno kuṇālasakuṇarājā purato pacchato ubhosu passesu sakuṇasaṅghaparivuto āgacchati. Bhikkhū taṃ disvā – ‘‘esa, bhante, imesaṃ sakuṇānaṃ rājā bhavissati, parivārā ete etassā’’ti maññāmāti. Evameva, bhikkhave, ayampi mama vaṃso mama paveṇīti. Idāni tāva mayaṃ, bhante, ete sakuṇe passāma. Yaṃ pana bhagavā ‘‘ayampi mama vaṃso mama paveṇī’’ti āha, taṃ sotukāmamhāti. Sotukāmattha bhikkhaveti? Āma, bhagavāti. Tena hi suṇāthāti tīhi gāthāsatehi maṇḍetvā **kuṇālajātakaṃ** kathento anabhiratiṃ vinodesi. Desanāpariyosāne sabbepi sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsu, maggeneva ca nesaṃ iddhipi āgatā. Bhagavā – ‘‘hotu tāva ettakaṃ etesaṃ bhikkhūna’’nti ākāse uppatitvā mahāvanameva agamāsi. Tepi bhikkhū gamanakāle dasabalassa ānubhāvena gantvā āgamanakāle attano ānubhāvena bhagavantaṃ parivāretvā mahāvane otariṃsu.

Bhagavā paññattāsane nisīditvā te bhikkhū āmantetvā – ‘‘etha, bhikkhave, nisīdatha, uparimaggattayavajjhānaṃ vo kilesānaṃ pahānāya kammaṭṭhānaṃ kathessāmī’’ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Bhikkhū cintesuṃ – ‘‘bhagavā amhākaṃ anabhiratabhāvaṃ ñatvā kuṇāladahaṃ netvā anabhiratiṃ vinodesi, tattha sotāpattiphalappattānaṃ no idāni idha tiṇṇaṃ maggānaṃ kammaṭṭhānaṃ adāsi, na kho panamhehi ‘sotāpannā maya’nti vītināmetuṃ vaṭṭati, uttamapurisasadisehi no bhavituṃ vaṭṭatī’’ti te dasabalassa pāde vanditvā uṭṭhāya nisīdanaṃ papphoṭetvā visuṃ visuṃ pabbhārarukkhamūlesu nisīdiṃsu.

Bhagavā cintesi – ‘‘ime bhikkhū pakatiyāpi avissaṭṭhakammaṭṭhānā, laddhupāyassa pana bhikkhuno kilamanakāraṇaṃ nāma natthi. Gacchantā gacchantā ca vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patvā – ‘‘attanā attanā paṭiladdhaguṇaṃ ārocessāmā’ti mama santikaṃ āgamissanti. Etesu āgatesu dasasahassacakkavāḷe devatā ekacakkavāḷe sannipatissanti, mahāsamayo bhavissati, vivitte okāse mayā nisīdituṃ vaṭṭatī’’ti. Tato vivitte okāse buddhāsanaṃ paññapetvā nisīdi.

Sabbapaṭhamaṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā gatathero saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Tato aparo tato aparoti pañcasatāpi paduminiyaṃ padumāni viya vikasiṃsu. Sabbapaṭhamaṃ arahattappattabhikkhu – ‘‘bhagavato ārocessāmī’’ti pallaṅkaṃ vinibbhujitvā nisīdanaṃ papphoṭetvā uṭṭhāya dasabalābhimukho ahosi. Evaṃ aparopi aparopīti pañcasatāpi bhattasālaṃ pavisantā viya paṭipāṭiyāva āgamaṃsu. Paṭhamaṃ āgato vanditvā nisīdanaṃ paññapetvā ekamantaṃ nisīditvā paṭiladdhaguṇaṃ ārocetukāmo – ‘‘atthi nu kho añño koci, natthī’’ti nivattitvā āgamanamaggaṃ olokento aparampi addasa aparampi addasa. Iti sabbepi te āgantvā ekamantaṃ nisīditvā ayaṃ imassa harāyamāno na kathesi, ayaṃ imassa harāyamāno na kathesīti. Khīṇāsavānaṃ kira dve ākārā honti – ‘‘aho vata mayā paṭiladdhaguṇaṃ sadevako loko khippameva paṭivijjheyyā’’ti cittaṃ uppajjati. Paṭiladdhabhāvaṃ pana nidhiladdhapuriso viya na aññassa ārocetukāmo hoti.

Evaṃ osīdamatte pana tasmiṃ ariyamaṇḍale pācīnayugandharaparikkhepato abbhā, mahikā, dhūmo, rajo, rāhūti imehi upakkilesehi vippamuttaṃ buddhuppādapaṭimaṇḍitassa lokassa rāmaṇeyyakadassanatthaṃ pācīnadisāya ukkhittarajatamayamahāādāsamaṇḍalaṃ viya, nemivaṭṭiyaṃ gahetvā parivattiyamānarajatacakkasassirikaṃ puṇṇacandamaṇḍalaṃ ullaṅghitvā anilapathaṃ paṭipajjittha. Iti evarūpe khaṇe laye muhutte bhagavā sakkesu viharati kapilavatthusmiṃ mahāvane mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehi.

Tattha bhagavāpi mahāsammatassa vaṃse uppanno, tepi pañcasatā bhikkhū mahāsammatassa kule uppannā. Bhagavāpi khattiyagabbhe jāto, tepi khattiyagabbhe jātā. Bhagavāpi rājapabbajito, tepi rājapabbajitā. Bhagavāpi setacchattaṃ pahāya hatthagataṃ cakkavattirajjaṃ nissajjetvā pabbajito, tepi setacchattaṃ pahāya hatthagatāni rajjāni nissajjetvā pabbajitā. Iti bhagavā parisuddhe okāse parisuddhe rattibhāge sayaṃ parisuddho parisuddhaparivāro vītarāgo vītarāgaparivāro vītadoso vītadosaparivāro vītamoho vītamohaparivāro nittaṇho nittaṇhaparivāro nikkileso nikkilesaparivāro santo santaparivāro danto dantaparivāro mutto muttaparivāro ativiya virocatīti. Vaṇṇabhūmi nāmesā, yattakaṃ sakkoti, tattakaṃ vattabbaṃ. Iti ime bhikkhū sandhāya vuttaṃ – ‘‘pañcamattehi bhikkhusatehi sabbeheva arahantehī’’ti.

Yebhuyyenāti bahutarā sannipatitā, mandā na sannipatitā asaññā arūpāvacaradevatā samāpannadevatā ca. Tatrāyaṃ sannipātakkamo mahāvanassa kira sāmantā devatā caliṃsu – ‘‘āyāma, bho buddhadassanaṃ nāma bahūpakāraṃ, dhammassavanaṃ bahūpakāraṃ, bhikkhusaṅghadassanaṃ bahūpakāraṃ, āyāma āyāmā’’ti mahāsaddaṃ kurumānā āgantvā bhagavantañca taṃmuhuttaṃ arahattappattakhīṇāsave ca vanditvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsu. Eteneva upāyena tāsaṃ tāsaṃ saddaṃ sutvā saddantaraaḍḍhagāvutagāvutaaḍḍhayojanayojanādivasena tiyojanasahassavitthate himavante, tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahassesu, navanavutiyā doṇamukhasatasahassesu, channavutiyā paṭṭanakoṭisatasahassesu, chapaṇṇāsāya ratanākaresūti sakalajambudīpe, pubbavidehe, aparagoyāne, uttarakurumhi, dvīsu parittadīpasahassesūti sakalacakkavāḷe, tato dutiyatatiyacakkavāḷeti evaṃ dasasahassacakkavāḷesu devatā sannipatitāti veditabbā. Dasasahassacakkavāḷañhi idha dasalokadhātuyoti adhippetā. Tena vuttaṃ – ‘‘dasahi ca lokadhātūhi devatā yebhuyyena sannipatitā hontī’’ti.

Evaṃ sannipatitāhi devatāhi sakalacakkavāḷagabbhaṃ yāva brahmalokā sūcighare nirantaraṃ pakkhittasūcīhi viya paripuṇṇaṃ hoti. Tatra brahmalokassa evaṃ uccattanaṃ veditabbaṃ. Lohapāsāde kira sattakūṭāgārasamo pāsāṇo brahmaloke ṭhatvā adho khitto catūhi māsehi pathaviṃ pāpuṇāti. Evaṃ mahante okāse yathā heṭṭhā ṭhatvā khittāni pupphāni vā dhūmo vā upari gantuṃ, upari vā ṭhatvā khittasāsapā heṭṭhā otarituṃ antaraṃ na labhanti, evaṃ nirantaraṃ devatā ahesuṃ. Yathā kho pana cakkavattirañño nisinnaṭṭhānaṃ asambādhaṃ hoti, āgatāgatā mahesakkhā khattiyā okāsaṃ labhantiyeva, parato parato pana atisambādhaṃ hoti, evameva bhagavato nisinnaṭṭhānaṃ asambādhaṃ, āgatāgatā mahesakkhā devatā ca mahābrahmāno ca okāsaṃ labhantiyeva. Apisudaṃ bhagavato āsannāsannaṭṭhāne mahāparinibbāne vuttanayeneva vālaggakoṭinitudanamatte padese dasapi vīsampi sabbaparato tiṃsampi devatā sukhume sukhume attabhāve māpetvā aṭṭhaṃsu. Saṭṭhi saṭṭhi devatā aṭṭhaṃsu.

Suddhāvāsakāyikānanti suddhāvāsavāsīnaṃ. **Suddhāvāsā** nāma suddhānaṃ anāgāmikhīṇāsavānaṃ āvāsā pañca brahmalokā. **Etadahosī**ti kasmā ahosi? Te kira brahmāno samāpattiṃ samāpajjitvā yathāparicchedena vuṭṭhitā brahmabhavanaṃ olokentā pacchābhatte bhattagehaṃ viya suññataṃ addasaṃsu. Tato ‘‘kuhiṃ brahmāno gatā’’ti āvajjantā mahāsamāgamaṃ ñatvā – ‘‘ayaṃ samāgamo mahā, mayaṃ ohīnā, ohīnakānaṃ okāso dullabho hoti, tasmā gacchantā atucchahatthā hutvā ekekaṃ gāthaṃ abhisaṅkharitvā gacchāma. Tāya mahāsamāgame ca attano āgatabhāvaṃ jānāpessāma, dasabalassa ca vaṇṇaṃ bhāsissāmā’’ti. Iti tesaṃ samāpattito vuṭṭhāya āvajjitattā etadahosi.

332. **Bhagavato purato pāturahesu**nti pāḷiyaṃ bhagavato santike abhimukhaṭṭhāneyeva otiṇṇā viya katvā vuttā, na kho panettha evaṃ attho veditabbo. Te pana brahmaloke ṭhitāyeva gāthā abhisaṅkharitvā eko puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otari, eko dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ, eko pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ, eko uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otari. Tato puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmā nīlakasiṇaṃ samāpajjitvā nīlarasmiyo vissajjitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ maṇicammaṃ paṭimuñcanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā buddhavīthi nāma kenaci ottharituṃ na sakkā, tasmā pahaṭabuddhavīthiyāva āgantvā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Ekamantaṃ ṭhito attanā abhisaṅkhataṃ gāthaṃ abhāsi.

Dakkhiṇacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmāpi pītakasiṇaṃ samāpajjitvā pītarasmiyo suvaṇṇapabhaṃ muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ suvaṇṇapaṭaṃ pārupento viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi. Pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmāpi lohitakasiṇaṃ samāpajjitvā lohitarasmiyo muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ rattavarakambalena parikkhipanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi. Uttaracakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ otiṇṇabrahmāpi odātakasiṇaṃ samāpajjitvā odātarasmiyo muñcitvā dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ sumanapaṭaṃ pārupanto viya attano āgatabhāvaṃ jānāpetvā tatheva aṭṭhāsi.

Pāḷiyaṃ pana ‘‘bhagavato purato pāturahesuṃ. Atha kho tā devatā bhagavantaṃ abhivādetvā ekamantaṃ aṭṭhaṃsū’’ti evaṃ ekakkhaṇaṃ viya purato pātubhāvo ca abhivādetvā ekamantaṃ ṭhitabhāvo ca vutto, so iminā anukkamena ahosi, ekato katvā pana dassito. Gāthābhāsanaṃ pana pāḷiyaṃ visuṃ visuṃyeva vuttaṃ.

Tattha **mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Pavanaṃ** vuccati vanasaṇḍo. Ubhayenapi bhagavā imasmiṃ vanasaṇḍe ajja mahāsamūho mahāsannipātoti āha. Tato yesaṃ so sannipāto, te dassetuṃ **devakāyā samāgatā**ti āha. Tattha **devakāyā**ti devaghaṭā. **Āgatamha imaṃ dhammasamayan**ti evaṃ samāgate devakāye disvā mayampi imaṃ dhammasamūhaṃ āgatā. Kiṃ kāraṇā? **Dakkhitāye aparājitasaṅghaṃ,** kenaci aparājitaṃ ajjeva tayo māre madditvā vijitasaṅgāmaṃ imaṃ aparājitasaṅghaṃ dassanatthāya āgatamhāti attho. So pana brahmā imaṃ gāthaṃ bhāsitvā bhagavantaṃ abhivādetvā puratthimacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃyeva aṭṭhāsi.

Atha dutiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **tatra bhikkhavo**ti tasmiṃ sannipātaṭṭhāne bhikkhū. **Samādahaṃsū**ti samādhinā yojesuṃ. **Cittamattano ujukaṃ akaṃsū**ti attano cittaṃ sabbe vaṅkakuṭilajimhabhāve haritvā ujukaṃ akariṃsu. **Sārathīva nettāni gahetvā**ti yathā samappavattesu sindhavesu odhastapatodo sārathi sabbayottāni gahetvā acodento avārento tiṭṭhati, evaṃ chaḷaṅgupekkhāsamannāgatā guttadvārā sabbepete pañcasatā bhikkhū indriyāni rakkhanti paṇḍitā, ete daṭṭhuṃ idhāgatamha bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha tatiyo vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **chetvā khīla**nti rāgadosamohakhīlaṃ chinditvā. **Paligha**nti rāgadosamohapalighameva. **Indakhīla**ntipi rāgadosamohaindakhīlameva. **Ūhacca manejā**ti ete taṇhāejāya abhāvena anejā bhikkhū indakhīlaṃ ūhacca samūhanitvā. **Te carantī**ti catūsu disāsu appaṭihatacārikaṃ caranti. **Suddhā**ti nirupakkilesā. **Vimalā**ti nimmalā. Idaṃ tasseva vevacanaṃ. **Cakkhumatā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumantena. **Sudantā**ti cakkhutopi dantā, sotatopi ghānatopi jivhātopi kāyatopi manatopi dantā. **Susunāgā**ti taruṇanāgā. Te evarūpena anuttarena yogācariyena damite taruṇanāge dassanāya āgatamha bhagavāti. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Atha catuttho vuttanayeneva āgantvā abhāsi. Tattha **gatāse**ti nibbematikasaraṇagamanena gatā. Sopi gantvā yathāṭhāneyeva aṭṭhāsi.

Devatāsannipātavaṇṇanā

333. Atha bhagavā olokento pathavītalato yāva cakkavāḷamukhavaṭṭiparicchedā yāva akaniṭṭhabrahmalokā devatāsannipātaṃ disvā cintesi – ‘‘mahā ayaṃ devatāsamāgamo, bhikkhū pana evaṃ mahā devatāya samāgamoti na jānanti, handa, nesaṃ ācikkhāmī’’ti, evaṃ cintetvā ‘‘atha kho bhagavā bhikkhū āmantesī’’ti sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Tattha **etaparamā**ti etaṃ paramaṃ pamāṇaṃ etesanti etaparamā. Idāni buddhānaṃ pana abhāvā ‘‘yepi te, bhikkhave, etarahī’’ti tatiyo vāro na vutto. **Ācikkhissāmi, bhikkhave**ti kasmā āha? Devatānaṃ cittakallatājananatthaṃ. Devatā kira cintesuṃ – ‘‘bhagavā evaṃ mahante samāgame mahesakkhānaṃyeva devatānaṃ nāmagottāni kathessati, appesakkhānaṃ kiṃ kathessatī’’ti? Atha bhagavā ‘‘imā devatā kiṃ cintentī’’ti āvajjanto mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayamaṃsaṃ maddanto viya sabhaṇḍaṃ coraṃ gaṇhanto viya ca taṃ tāsaṃ cittācāraṃ ñatvā – ‘‘dasasahassacakkavāḷato āgatāgatānaṃ appesakkhamahesakkhānaṃ sabbāsampi devatānaṃ nāmagottaṃ kathessāmī’’ti cintesi.

Buddhā nāma mahantā ete sattavisesā, yaṃ sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, na kiñci katthaci nīlādivasena vibhattarūpārammaṇesu rūpārammaṇaṃ vā bherīsaddādivasena vibhattasaddārammaṇādīsu visuṃ visuṃ saddādiārammaṇaṃ vā atthi, yaṃ etesaṃ ñāṇamukhe āpāthaṃ nāgacchati. Yathāha –

> ‘‘Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa…pe… sadevamanussāya diṭṭhaṃ sutaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi, tamahaṃ passāmi, tamahaṃ abbhaññāsi’’nti (a. ni. 4.24).

Evaṃ sabbattha appaṭihatañāṇo bhagavā sabbāpi tā devatā bhabbābhabbavasena dve koṭṭhāse akāsi. ‘‘Kammāvaraṇena vā samannāgatā’’tiādinā nayena vuttā sattā **abhabbā** nāma. Te ekavihāre vasantepi buddhā na olokenti. Viparītā pana **bhabbā** nāma, te dūre vasantepi gantvā saṅgaṇhanti. Tasmā tasmimpi devatāsannipāte ye abhabbā, te pahāya bhabbe pariggahesi. Pariggahetvā – ‘‘ettakā ettha rāgacaritā, ettakā dosacaritā, ettakā mohacaritā’’ti caritavasena cha koṭṭhāse akāsi. Atha nesaṃ sappāyaṃ dhammadesanaṃ upadhārayanto – ‘‘rāgacaritānaṃ devatānaṃ **sammāparibbājaniyasuttaṃ** kathessāmi, dosacaritānaṃ **kalahavivādasuttaṃ,** mohacaritānaṃ **mahābyūhasuttaṃ,** vitakkacaritānaṃ **cūḷabyūhasuttaṃ,** saddhācaritānaṃ **tuvaṭṭakapaṭipadaṃ,** buddhicaritānaṃ **purābhedasuttaṃ** kathessāmī’’ti desanaṃ vavatthapetvā puna taṃ parisaṃ manasākāsi – ‘‘attajjhāsayena nu kho jāneyya, parajjhāsayena atthuppattikena pucchāvasenā’’ti. Tato ‘‘pucchāvasena jāneyyā’’ti ñatvā ‘‘atthi nu kho koci devatānaṃ ajjhāsayaṃ gahetvā caritavasena pañhaṃ pucchituṃ samattho’’ti ‘‘tesu pañcasatesu bhikkhūsu ekopi na sakkotī’’ti addasa. Tato asītimahāsāvake dve aggasāvake ca samannāharitvā ‘‘tepi na sakkontī’’ti disvā cintesi ‘‘sace paccekabuddho bhaveyya, sakkuṇeyya nu kho’’ti ‘‘sopi na sakkuṇeyyā’’ti ñatvā ‘‘sakkasuyāmādīsu koci sakkuṇeyyā’’ti samannāhari. Sace hi tesu koci sakkuṇeyya, taṃ pucchāpetvā attanā vissajjeyya, na pana tesupi koci sakkoti.

Athassa etadahosi – ‘‘mādiso buddhoyeva sakkuṇeyya, atthi pana katthaci añño buddho’’ti anantāsu lokadhātūsu anantañāṇaṃ pattharitvā olokento aññaṃ buddhaṃ na addasa. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ idāni attanā samaṃ na passeyya, so jātadivasepi brahmajālavaṇṇanāyaṃ vuttanayena attanā samaṃ apassanto – ‘‘aggohamasmi lokassā’’ti appaṭivattiyaṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ aññaṃ attanā samaṃ apassitvā cintesi – ‘‘sace ahaṃ pucchitvā ahameva vissajjeyyaṃ, evampetā devatā na sakkhissanti paṭivijjhituṃ. Aññasmiṃ pana buddheyeva pucchante mayi ca vissajjante accherakaṃ bhavissati, sakkhissanti ca devatā paṭivijjhituṃ, tasmā nimmitabuddhaṃ māpessāmī’’ti abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya – ‘‘pattacīvaragahaṇaṃ ālokitavilokitaṃ samiñjitapasāritañca mama sadisaṃyeva hotū’’ti kāmāvacaracittehi parikammaṃ katvā pācīnayugandharaparikkhepato ullaṅghamānaṃ candamaṇḍalaṃ bhinditvā nikkhamantaṃ viya rūpāvacaracittena adhiṭṭhāsi.

Devasaṅgho taṃ disvā – ‘‘aññopi nu kho, bho, cando uggato’’ti āha. Atha candaṃ ohāya āsannatare jāte ‘‘na cando, sūriyo uggato’’ti, puna āsannatare jāte ‘‘na sūriyo, devavimānaṃ eka’’nti, puna āsannatare jāte ‘‘na devavimānaṃ, devaputto eko’’ti, puna āsannatare jāte ‘‘na devaputto, mahābrahmā eko’’ti, puna āsannatare jāte ‘‘na mahābrahmā, aparopi bho buddho āgato’’ti āha. Tattha puthujjanadevatā cintayiṃsu – ‘‘ekabuddhassa tāva ayaṃ devatāsannipāto, dvinnaṃ kīva mahanto bhavissatī’’ti. Ariyadevatā cintayiṃsu – ‘‘ekissā lokadhātuyā dve buddhā nāma natthi, addhā bhagavatā attanā sadiso añño eko buddho nimmito’’ti.

Atha tassa devasaṅghassa passantasseva nimmitabuddho āgantvā dasabalaṃ avanditvāva sammukhaṭṭhāne samasamaṃ katvā māpite āsane nisīdi. Bhagavatopi dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāni, nimmitassāpi dvattiṃsāva, bhagavatopi sarīrā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamanti, nimmitassāpi, bhagavato sarīrarasmiyo nimmitassa sarīre paṭihaññanti, nimmitassa sarīrarasmiyo bhagavato kāye paṭihaññanti. Tā dvinnampi buddhānaṃ sarīrato uggamma akaniṭṭhabhavanaṃ āhacca tato paṭinivattitvā devatānaṃ matthakapariyante otaritvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ patiṭṭhahiṃsu. Sakalacakkavāḷagabbhaṃ suvaṇṇamayavaṅkagopānasīvinaddhamiva cetiyagharaṃ virocittha. Dasasahassacakkavāḷadevatā ekacakkavāḷe rāsibhūtā dvinnaṃ buddhānaṃ rasmigabbhantaraṃ pavisitvā aṭṭhaṃsu. Nimmitabuddho nisīdantoyeva dasabalassa bodhipallaṅke kilesappahānaṃ abhitthavanto –

‘‘Pucchāmi muniṃ pahūtapaññaṃ,
Tiṇṇaṃ pāraṅgataṃ parinibbutaṃ ṭhitattaṃ;
Nikkhamma gharā panujja kāme,
Kathaṃ bhikkhu sammā so loke paribbajeyyā’’ti. (su. ni. 361) –

Gāthaṃ abhāsi. Satthā devatānaṃ tāva cittakallatājananatthaṃ āgatāgatānaṃ nāmagottāni kathessāmīti cintetvā **ācikkhissāmi, bhikkhave**tiādimāha.

334. Tattha **silokamanukassāmī**ti akkharapadaniyamitaṃ vacanasaṅghātaṃ pavattayissāmi. **Yattha bhummā tadassitā**ti yesu yesu ṭhānesu bhummā devatā taṃ taṃ nissitā. **Ye sitā girigabbhara**ntiādīhi tesaṃ bhikkhūnaṃ vaṇṇaṃ kathesi, ye bhikkhū girikucchiṃ nissitāti attho. **Pahitattā**ti pesitacittā. **Samāhitā**ti avikkhittā.

Puthūti bahujanā. **Sīhāva sallīnā**ti sīhā viya nilīnā ekattaṃ upagatā. **Lomahaṃsābhisambhuno**ti lomahaṃsaṃ abhibhavitvā ṭhitā, nibbhayāti vuttaṃ hoti. **Odātamanasā suddhā**ti odātacittā hutvā suddhā. **Vippasannāmanāvilā**ti vippasannaanāvilā.

Bhiyyopañcasate ñatvāti sammāsambuddhena saddhiṃ atirekapañcasate bhikkhū jānitvā. **Vane kāpilavatthave**ti kapilavatthusamīpamhi jāte vanasaṇḍe. **Tato āmantayī satthā**ti tadā āmantayi. **Sāvake sāsane rate**ti attano dhammadesanāya savanante jātattā sāvake sikkhattayasāsane ratattā sāsane rate.

Idaṃ sabbaṃ – ‘‘silokamanukassāmī’’ti vacanato aññena vuttaṃ viya katvā vadati.

Devakāyā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavoti te dibbacakkhunā vijānāthāti nesaṃ bhikkhūnaṃ dibbacakkhuñāṇābhinīhāratthāya kathesi. **Te ca ātappamakaruṃ, sutvā buddhassa sāsana**nti te ca bhikkhū taṃ buddhasāsanaṃ sutvā tāvadeva tadatthāya vīriyaṃ kariṃsu.

Evaṃ katamattātappānaṃyeva **tesaṃ pāturahu ñāṇaṃ.** Kīdisaṃ? Amanussānaṃ dassanaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ uppajji. Na taṃ tehi tasmiṃ khaṇe parikammaṃ katvā uppāditaṃ. Ariyamaggeneva hi taṃ nipphannaṃ. Amanussadassanatthaṃ panassa abhinīhāramattameva kataṃ. Satthāpi – ‘‘atthi tumhākaṃ ñāṇaṃ, taṃ nīharitvā tena hi te vijānāthā’’ti idameva sandhāya ‘‘te vijānātha, bhikkhavo’’ti āha.

Appeke satamaddakkhunti tesu bhikkhūsu ekacce bhikkhū amanussānaṃ sataṃ addasaṃsu. **Sahassaṃ atha sattari**nti eke sahassaṃ. Eke sattati sahassāni.

Sataṃ eke sahassānanti eke satasahassaṃ addasaṃsu. **Appekenantamaddakkhu**nti vipulaṃ addasaṃsu, satavasena sahassavasena ca aparicchinnepi addasaṃsūti attho. Kasmā? Yasmā **disā sabbā phuṭā ahuṃ,** bharitā sampuṇṇāva ahesuṃ.

Tañca sabbaṃ abhiññāyāti yaṃ tesu ekenekena diṭṭhaṃ, tañca sabbaṃ jānitvā. **Vavatthitvāna cakkhumā**ti hatthatale lekhaṃ viya paccakkhato vavatthapetvā pañcahi cakkhūhi cakkhumā satthā. **Tato āmantayī**ti pubbe vuttagāthameva nāmagottakittanatthāya āha. Tumhe ete vijānātha, passatha, oloketha, ye vohaṃ kittayissāmīti ayamettha sambandho. **Girāhī**ti vacanehi. **Anupubbaso**ti anupaṭipāṭiyā.

335. **Sattasahassā te yakkhā, bhummā kāpilavatthavā**ti sattasahassā tāvettha kapilavatthuṃ nissāya nibbattā bhummā yakkhāyevāti vadati. **Iddhimanto**ti dibbaiddhiyuttā. **Jutimanto**ti ānubhāvasampannā. **Vaṇṇavanto**ti sarīravaṇṇasampannā. **Yasassino**ti parivārasampannā. **Modamānā abhikkāmu**nti tuṭṭhacittā āgatā. **Bhikkhūnaṃ samitiṃ vana**nti imaṃ mahāvanaṃ bhikkhūnaṃ santikaṃ bhikkhūnaṃ dassanatthāya āgatā. Atha vā **samiti**nti samūhaṃ, bhikkhusamūhaṃ dassanāya āgatātipi attho.

Chasahassā hemavatā, yakkhā nānattavaṇṇinoti chasahassā hemavatapabbate nibbattayakkhā, te ca sabbepi nīlādivaṇṇavasena nānattavaṇṇā.

Sātāgirā tisahassāti sātāgiripabbate nibbattayakkhā tisahassā.

Iccete soḷasasahassāti ete sabbepi soḷasasahassā honti.

Vessāmittā pañcasatāti vessāmittapabbate nibbattā pañcasatā.

Kumbhīro rājagahikoti rājagahanagare nibbatto kumbhīro nāma yakkho. **Vepullassa nivesana**nti tassa vepullapabbato nivesanaṃ nivāsanaṭṭhānanti attho. **Bhiyyo naṃ satasahassaṃ, yakkhānaṃ payirupāsatī**ti taṃ atirekaṃ yakkhānaṃ satasahassaṃ payirupāsati. **Kumbhīro rājagahiko, sopāgā samitiṃ vana**nti sopi kumbhīro saparivāro imaṃ vanaṃ bhikkhusamitiṃ dassanatthāya āgato.

336. **Purimañca disaṃ rājā, dhataraṭṭho pasāsatī**ti pācīnadisaṃ anusāsati. **Gandhabbānaṃ adhipatī**ti catūsupi disāsu gandhabbānaṃ jeṭṭhako. Sabbe te tassa vase vattanti. **Mahārājā yasassiso**ti mahāparivāro eso mahārājā.

Puttāpi tassa bahavo, indanāmā mahabbalāti tassa dhataraṭṭhassa bahavo mahabbalā puttā, te sabbe sakkassa devarañño nāmadhārakā.

Virūḷho taṃ pasāsatīti taṃ disaṃ virūḷho anusāsati.

Puttāpi tassāti tassāpi tādisāyeva puttā. Pāḷiyaṃ pana ‘‘mahabbalā’’ti likhanti. Aṭṭhakathāyaṃ sabbavāresu ‘‘mahābalā’’ti pāṭho.

‘‘Purimaṃ disaṃ dhataraṭṭho, dakkhiṇena virūḷhako;
Pacchimena virūpakkho, kuvero uttaraṃ disaṃ.

Cattāro te mahārājā, samantā caturo disā;
Daddallamānā aṭṭhaṃsu, vane kāpilavatthave’’ti.

Imā pana gāthā sabbasaṅgāhikavasena vuttā.

Ayañcettha attho – dasasahassacakkavāḷe dhataraṭṭhā nāma mahārājāno atthi. Te sabbepi koṭisatasahassakoṭisatasahassagandhabbaparivārā āgantvā puratthimāya disāya kapilavatthumahāvanato paṭṭhāya cakkavāḷagabbhaṃ pūretvā ṭhitā. Evaṃ dakkhiṇadisādīsu virūḷhakādayo. Tenevāha – ‘‘samantā caturo disā, daddallamānā aṭṭhaṃsū’’ti. Idañhi vuttaṃ hoti – ‘‘samantā cakkavāḷehi āgantvā caturo disā pabbatamatthakesu aggikkhandhā viya suṭṭhu jalamānā ṭhitā’’ti. Te pana yasmā kapilavatthuvanameva sandhāya āgatā, tasmā cakkavāḷaṃ pūretvā cakkavāḷena samasamā ṭhitāpi – ‘‘vane kāpilavatthave’’ti vuttā.

337. **Tesaṃ māyāvino dāsā, āguṃ vañcanikā saṭhā**ti tesaṃ mahārājānaṃ katapāpapaṭicchādanalakkhaṇāya māyāya yuttā kuṭilācārā dāsā atthi, ye sammukhaparammukhavañcanāhi lokaṃ vañcanato ‘‘vañcanikā’’ti ca, kerāṭiyasāṭheyyena samannāgatattā ‘‘saṭhā’’ti ca vuccanti, tepi āgatāti attho. **Māyā kuṭeṇḍu viṭeṇḍu, viṭucca viṭuṭo sahā**ti te dāsā sabbepi māyākārakāva. Nāmena panettha eko **kuṭeṇḍu** nāma, eko **viṭeṇḍu** nāma. Pāḷiyaṃ pana ‘‘veṭeṇḍū’’ti likhanti. Eko **viṭucca** nāma, eko **viṭuṭo** nāma. **Sahā**ti sopi viṭuṭo tehi saheva āgato.

Candano kāmaseṭṭho ca, kinnighaṇḍu nighaṇḍu cāti aparo kinnighaṇḍu nāma. Pāḷiyaṃ pana ‘‘kinnughaṇḍū’’ti likhanti. **Nighaṇḍu cā**ti añño nighaṇḍu nāma, ettakā dāsā. Ito pare pana –

‘‘Panādo opamañño ca, devasuto ca mātali;
Cittaseno ca gandhabbo, naḷo rājā janesabho;
Āguṃ pañcasikho ceva, timbarū sūriyavacchasā’’ti. –

Ime devarājāno. Tattha **devasuto**ti devasārathi. **Cittaseno**ti citto ca seno ca cittaseno ca. **Gandhabbo**ti ayaṃ cittaseno gandhabbakāyiko devaputto, na kevalaṃ cesa, sabbe pete panādādayo gandhabbā eva. **Naḷorājā**ti naḷakāradevaputto nāmeko. **Janesabho**ti janavasabho devaputto. **Āguṃ pañcasikho cevā**ti pañcasikho ceva devaputto āgato. **Timbarū**ti timbarū nāma gandhabbadevarājā. **Sūriyavacchasā**ti tasseva dhītā.

Ete caññe ca rājāno, gandhabbā saha rājubhīti ete ca nāmavasena vuttagandhabbarājāno aññe ca etehi rājūhi saddhiṃ bahū gandhabbā. **Modamānā abhikkāmuṃ, bhikkhūnaṃ samitiṃ vana**nti haṭṭhatuṭṭhacittā bhikkhusaṅghasamitiṃ imaṃ vanaṃ āgatāti attho.

338. **Athāguṃ nāgasā nāgā, vesālā sahatacchakā**ti nāgasadahavāsikā ca vesālīvāsikā ca nāgā saha tacchakanāgaparisāya āgatāti attho. **Kambalassatarā**ti kambalo ca assataro ca. Ete kira sinerupāde vasanti, supaṇṇehipi anuddharaṇīyā mahesakkhanāgā **pāyāgā saha ñātibhī**ti payāgatitthavāsino ca saha ñātisaṅghena āgatā.

Yāmunā dhataraṭṭhā cāti yamunavāsino ca dhataraṭṭhakule uppannā nāgā ca. **Erāvaṇo**

mahānāgoti erāvaṇo ca devaputto, jātiyā nāgo na hoti. Nāgavohārena panesa vohariyati. **Sopāgā**ti sopi āgato.

Ye nāgarāje sahasā harantīti ye ime vuttappakāre nāge lobhābhibhūtā sāhasaṃ katvā haranti gaṇhanti. **Dibbā dijā pakkhī visuddhacakkhū**ti dibbānubhāvato dibbā mātukucchito ca aṇḍakosato cāti dve vāre jātāti dijā pakkhayuttatāya pakkhī yojanasatantarepi yojanasahassantarepi nāge dassanasamatthacakkhutāya visuddhacakkhū. **Vehāyasā te vanamajjhappattā**ti te ākāseneva imaṃ mahāvanaṃ sampattā. **Citrā supaṇṇā iti tesa nāma**nti tesaṃ ''citrasupaṇṇā''ti nāmaṃ.

Abhayaṃ tadā nāgarājānamāsi, supaṇṇato khemamakāsi buddhoti tasmā sabbepi te aññamaññaṃ **saṇhāhi vācāhi upavhayantā** mittā viya bandhavā viya ca samullapantā sammodamānā āliṅgantā hatthe gaṇhantā aṃsakūṭe hatthaṃ ṭhapentā haṭṭhatuṭṭhacittā. **Nāgā supaṇṇā saraṇamakaṃsu buddha**nti buddhaṃyeva saraṇaṃ gatā.

339. **Jitā vajirahatthenā**ti indena devaraññā jitā. **Samuddaṃ asurāsitā**ti mahāsamuddavāsino sujātāya asurakaññāya kāraṇā sabbepi **bhātaro vāsavassete, iddhimanto yasassino.**

Tesu **kālakañcā mahābhismā**ti kālakañcā ca mahante bhiṃsane attabhāve māpetvā āgamiṃsu. **Asurā dānaveghasāti dānaveghasā** nāma aññe dhanuggahaasurā. **Vepacitti sucitti ca, pahārādo namucī sahā**ti vepacittiasuro, sucittiasuro cāti ete ca asurā namuci ca māro devaputto etehi saheva āgato. Ime asurā mahāsamuddavāsino, ayaṃ paranimmitadevalokavāsī, kasmā etehi sahāgatoti? Acchandikattā. Tepi hi acchandikā abhabbā, ayampi tādisoyeva. Tasmā dhātuso saṃsandamāno āgato.

Satañca baliputtānanti balino mahāasurassa puttānaṃ sataṃ. **Sabbe verocanāmakā**ti sabbe attano mātulassa rāhusseva nāmadharā. **Sannayhitvā balisena**nti attano balisenaṃ sannayhitvā sabbe katasannāhāva hutvā. **Rāhubhaddamupāgamu**nti rāhuasurindaṃ upasaṅkamiṃsu. **Samayo dāni bhaddante**ti bhaddaṃ tava hotu, samayo te bhikkhūnaṃ samitiṃ vanaṃ upasaṅkamitvā bhikkhusaṅghaṃ dassanāyāti attho.

340. **Āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamu**nti āpokasiṇādīsu parikammaṃ katvā nibbattā **āpo**tiādināmakā devā āgamuṃ. **Varuṇā vāraṇā devā, somo ca yasasā sahā**ti varuṇadevatā, vāraṇadevatā, somadevatāti evaṃ nāmakā ca devā yasasā nāma devena sahāgatāti attho. **Mettākaruṇākāyikā**ti mettājhāne ca karuṇājhāne ca parikammaṃ katvā nibbattadevā. **Āguṃ devā yasassino**ti etepi mahāyasā devā āgatā.

Dasete dasadhā kāyā, sabbe nānattavaṇṇinoti te dasadhā ṭhitā dasa devakāyā sabbe nīlādivasena nānattavaṇṇā āgatāti attho.

Veṇḍū ca devāti veṇḍudevatā ca. **Sahali cā**ti sahalidevatā ca. **Asamā ca duve yamā**ti asamadevatā ca dve ca yamakā devā. **Candassupanisā devā, candamāguṃ purakkhatvā**ti candanissitakā devā candaṃ purato katvā āgatā. Tathā sūriyanissitakā devā sūriyaṃ purakkhatvā. **Nakkhattāni purakkhatvā**ti nakkhattanissitāpi devā nakkhattāni purato katvā āgatā. **Āguṃ mandavalāhakā**ti vātavalāhakā, abbhavalāhakā, uṇhavalāhakā ete sabbepi valāhakāyikā ''mandavalāhakā'' nāma vuccanti. Tepi āgatāti attho. **Vasūnaṃ vāsavo seṭṭho, sakkopāgā purindado**ti vasūnaṃ devatānaṃ seṭṭho vāsavo yo sakkoti ca, purindadoti ca vuccati, sopi āgato.

Dasete dasadhā kāyāti etepi dasa devakāyā dasadhāva āgatā. **Sabbe nānattavaṇṇino**ti nīlādivasena nānattavaṇṇā.

Athāguṃ sahabhū devāti atha sahabhū nāma devā āgatā. **Jalamaggisikhārivā**ti aggisikhā viya jalantā. Jalamaggi ca sikhārivāti imāni tesaṃ nāmānītipi vuttaṃ. **Ariṭṭhakā ca rojā cā**ti ariṭṭhakadevā ca rojadevā ca. **Umāpupphanibhāsino**ti **umāpupphadevā** nāma ete devā. Umāpupphasadisā hi tesaṃ sarīrābhā, tasmā ‘‘umāpupphanibhāsino’’ti vuccanti.

Varuṇā sahadhammā cāti ete ca dve janā. **Accutā ca anejakā**ti accutadevatā ca anejakadevatā ca. **Suleyyarucirā āgu**nti suleyyā ca rucirā ca āgatā. **Āguṃ vāsavanesino**ti vāsavanesīdevā nāma āgatā. **Dasete dasadhā kāyā**ti etepi dasadevakāyā dasadhāva āgatā.

Samānā mahāsamānāti samānā ca mahāsamānā ca. **Mānusā mānusuttamā**ti mānusā ca mānusuttamā ca. **Khiḍḍāpadosikā āguṃ, āguṃ manopadosikā**ti khiḍḍāpadosikā manopadosikā ca devā āgatā.

Athāguṃ harayo devāti haridevā nāma āgatā. **Ye ca lohitavāsino**ti lohitavāsino ca āgatā. **Pāragā mahāpāragā**ti ete ca duvidhā āgatā. **Dasete dasadhā kāyā**ti etepi dasadevakāyā dasadhāva āgatā.

Sukkā karambhā aruṇā, āguṃ veghanasā sahāti ete sukkādayo tayo, tehi saha veghanasā ca āgatā. **Odātagayhā pāmokkhā**ti odātagayhā nāma pāmokkhadevā āgatā. **Āguṃ devā vicakkhaṇā**ti vicakkhaṇā nāma devā āgatā.

Sadāmattā hāragajāti sadāmattā ca hāragajā ca. **Missakā ca yasassino**ti yasasampannā missakadevā ca. **Thanayaṃ āga pajjunno**ti pajjunno ca devarājā thanayanto āgato. **Yo disā abhivassatī**ti yo yaṃ yaṃ disaṃ yāti, tattha tattha devo vassati. **Dasete dasadhā kāyā**ti etepi dasadevakāyā dasadhā āgatā.

Khemiyā tusitā yāmāti khemiyā devā tusitapuravāsino ca yāmādevalokavāsino ca. **Kathakā ca yasassino**ti yasasampannā kathakadevā ca. Pāḷiyaṃ pana ‘‘kaṭṭhakā cā’’ti likhanti. **Lambītakā lāmaseṭṭhā**ti lambitakadevā ca lāmaseṭṭhadevā ca. **Jotināmā ca āsavā**ti pabbatamatthake katanaḷaggikkhandho viya jotamānā jotidevā nāma atthi, te ca āsā ca devā āgatāti attho. Pāḷiyaṃ pana ‘‘jātināmā’’ti likhanti. Āsā devatā chandavasena **āsavā**ti vuttā. **Nimmānaratino āguṃ, athāguṃ paranimmitā. Dasete dasadhā kāyā**ti etepi dasa devakāyā dasadhāva āgatā.

Saṭṭhete devanikāyāti ete ca āpo ca devātiādikā cha dasakā saṭṭhi devanikāyā sabbe nīlādivasena nānattavaṇṇino. **Nāmanvayena āgacchu**nti nāmabhāgena nāmakoṭṭhāsena āgatā. **Ye caññe sadisā sahā**ti ye ca aññepi tehi sadisā vaṇṇatopi nāmatopi etādisāyeva sesacakkavāḷesu devā, tepi āgatāyevāti ekapadeneva kalāpaṃ viya puṭakaṃ viya ca katvā sabbā devatā niddisati.

Evaṃ dasasu lokadhātusahassesu devakāye niddisitvā idāni yadatthaṃ te āgatā, taṃ dassento **pavuṭṭhajāti**nti gāthamāha. Tassattho – pavuṭṭhā vigatā jāti assāti ariyasaṅgho pavuṭṭhajāti nāma, **taṃ pavuṭṭhajātiṃ** rāgadosamohakhīlānaṃ abhāvā **akhīlaṃ** cattāro oghe taritvā ṭhitattā **oghatiṇṇaṃ** catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavaṃ** ariyasaṅghaṃ dakkhema passissāma. Tesaññeva oghānaṃ tiṇṇattā **oghataraṃ** āguṃ akaraṇato **nāgaṃ. Asitātiga**nti kāḷakabhāvātītaṃ candaṃva siriyā virocamānaṃ dasabalañca dakkhema passissāmāti etadatthaṃ sabbepi te nāmanvayena āgacchuṃ, ye caññe sadisā sahāti.

341. Idāni brahmāno dassento **subrahmā paramatto cā**tiādimāha. Tattha **subrahmā**ti eko brahmā. Paramattopi brahmāva. **Puttā iddhimato sahā**ti ete iddhimato buddhassa bhagavato puttā ariyabrahmāno saheva āgatā. **Sanaṅkumāro tisso cā**ti sanaṅkumāro ca tissamahābrahmā ca. **Sopāgā**ti sopi āgato.

‘‘Sahassaṃ brahmalokānaṃ, mahābrahmābhitiṭṭhati;
Upapanno jutimanto, bhismākāyo yasassi so’’ti. –

Ettha **sahassaṃ brahmalokāna**nti ekaṅguliyā ekasahassacakkavāḷe dasahi aṅgulīhi dasasahassicakkavāḷe ālokapharaṇasamatthānaṃ mahābrahmānaṃ sahassaṃ āgataṃ. **Mahābrahmābhitiṭṭhatī**ti yattha ekeko mahābrahmā aññe brahme abhibhavitvā tiṭṭhati. **Upapanno**ti brahmaloke nibbatto. **Jutimanto**ti ānubhāvasampanno. **Bhismākāyo**ti mahākāyo, dvīhi tīhi māgadhikehi gāmakkhettehi samappamāṇaattabhāvo. **Yasassiso**ti attabhāvasirīsaṅkhātena yasena samannāgato.

Dasettha issarā āguṃ, paccekavasavattinoti etasmiñca brahmasahasse ye pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vasaṃ vattenti, evarūpā dasa issarā mahābrahmāno āgatā. **Tesañca majjhato āga, hārito parivārito**ti tesaṃ brahmānaṃ majjhe hārito nāma mahābrahmā satasahassabrahmaparivāro āgato.

342. **Te ca sabbe abhikkante, sainde deve sabrahmake**ti te sabbepi sakkaṃ devarājānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā āgate devakāye, hāritamahābrahmānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā āgate brahmakāye ca. **Mārasenā abhikkāmī**ti mārasenā abhigatā. **Passa kaṇhassa mandiya**nti kāḷakassa mārasa bālabhāvaṃ passatha.

Etha gaṇhatha bandhathāti evaṃ attano parisaṃ āṇāpesi. **Rāgena baddhamatthu vo**ti sabbaṃ vo idaṃ devamaṇḍalaṃ rāgena baddhaṃ hotu. **Samantā parivāretha, mā vo muñcittha koci na**nti tumhākaṃ ekopi etesu ekampi mā muñci. ‘‘Mā vo muñcethā’’tipi pāṭho, esevattho.

Iti tattha mahāseno, kaṇho senaṃ apesayīti evaṃ tattha mahāsamaye mahāseno māro mārasenaṃ apesayi. **Pāṇinā talamāhaccā**ti hatthena pathavītalaṃ paharitvā. **Saraṃ katvāna bherava**nti māravibhiṃsakadassanatthaṃ bhayānakaṃ sarañca katvā.

Yathā pāvussako megho, thanayanto savijjukoti savijjuko pāvussakamegho viya mahāgajjitaṃ gajjanto. **Tadā so paccudāvattī**ti tasmiṃ samaye so māro taṃ vibhiṃsanakaṃ dassetvā paṭinivatto. **Saṅkuddho asayaṃ vase**ti suṭṭhu kuddho kupito kañci vase vattetuṃ asakkonto asayaṃvase asayaṃvasī attano vasena akāmako hutvā nivatto. Bhagavā kira ‘‘ayaṃ māro imaṃ mahāsamāgamaṃ disvā ‘abhisamayantarāyaṃ karissāmī’ti antarantare mārasenaṃ pesetvā māraṃ vibhiṃsakaṃ dassetī’’ti aññāsi. Pakati cesā bhagavato, yattha abhisamayo na bhavissati, tattha māraṃ vibhiṃsakaṃ dassentaṃ na nivāreti. Yattha pana abhisamayo hoti, tattha yathā parisā neva mārassa rūpaṃ passati, na saddaṃ suṇāti, evaṃ adhiṭṭhātīti. Imasmiñca samāgame mahābhisamayo bhavissati, tasmā yathā devatā neva tassa rūpaṃ passanti, na saddaṃ suṇanti, evaṃ adhiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ –‘‘tadā so paccudāvatti, saṅkuddho asayaṃvase’’ti.

343. **Tañca sabbaṃ abhiññāya, vavatthitvāna cakkhumā**ti taṃ sabbaṃ bhagavā jānitvā vavatthapetvā ca.

Mārasenā abhikkantā, te vijānātha bhikkhavoti bhikkhave mārasenā abhikkantā, te tumhe attano anurūpaṃ vijānātha, phalasamāpattiṃ samāpajjathāti vadati. **Ātappamakaru**nti phalasamāpattiṃ pavisanatthāya vīriyaṃ ārabhiṃsu. **Vītarāgehi pakkāmu**nti māro ca mārasenā ca vītarāgehi ariyehi dūratova apakkamuṃ. **Nesaṃ lomāpi iñjayu**nti tesaṃ vītarāgānaṃ lomānipi na cālayiṃsu. Atha māro bhikkhusaṅghaṃ ārabbha imaṃ gāthaṃ abhāsi –

‘‘Sabbe vijitasaṅgāmā, bhayātītā yasassino;
Modanti saha bhūtehi, sāvakā te janesutā’’ti.

Tattha **modanti saha bhūtehī**ti dasabalassa sāsane bhūtehi sañjātehi ariyehi saddhiṃ modanti pamodanti. **Janesutā**ti jane vissutā pākaṭā abhiññātā.

Idaṃ pana mahāsamayasuttaṃ nāma devatānaṃ piyaṃ manāpaṃ, tasmā maṅgalaṃ vadantena abhinavaṭṭhānesu idameva suttaṃ vattabbaṃ. Devatā kira –‘‘imaṃ suttaṃ suṇissāmā’’ti ohitasotā vicaranti. Desanāpariyosāne panassa koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, sotāpannādīnaṃ gaṇanā natthi.

Devatānañcassa piyamanāpabhāve idaṃ vatthu – koṭipabbatavihāre kira nāgaleṇadvāre nāgarukkhe ekā devadhītā vasati. Eko daharo antoleṇe imaṃ suttaṃ sajjhāyati. Devadhītā sutvā suttapariyosāne mahāsaddena sādhukāramadāsi. Ko esoti. Ahaṃ, bhante, devadhītāti. Kasmā sādhukāramadāsīti? Bhante, dasabalena mahāvane nisīditvā kathitadivase imaṃ suttaṃ sutvā ajja assosiṃ, bhagavatā kathitato ekakkharampi ahāpetvā suggahito ayaṃ dhammo tumhehīti. Dasabalassa kathayato sutaṃ tayāti? Āma, bhanteti. Mahā kira devatāsannipāto ahosi, tvaṃ kattha ṭhitā suṇīti?

Ahaṃ, bhante, mahāvanavāsiyā devatā, mahesakkhāsu pana devatāsu āgacchantīsu jambudīpe okāsaṃ nālatthaṃ, atha imaṃ tambapaṇṇidīpaṃ āgantvā jambukolapaṭṭane ṭhatvā sotuṃ āraddhamhi, tatrāpi mahesakkhāsu devatāsu āgacchantīsu anukkamena paṭikkamamānā rohaṇajanapade mahāgāmassa piṭṭhibhāgato samudde galappamāṇaṃ udakaṃ pavisitvā tattha ṭhitā assosinti. Tuyhaṃ ṭhitaṭṭhānato dūre satthāraṃ passasi devateti? Kiṃ kathetha, bhante, satthā mahāvane dhammaṃ desento nirantaraṃ mamaññeva oloketīti maññamānā otappamānā ūmīsu nilayāmīti.

Taṃ divasaṃ kira koṭisatasahassadevatā arahattaṃ pattā, tumhepi tadā arahattaṃ pattāti? Natthi, bhante. Anāgāmiphalaṃ pattattha maññeti? Natthi, bhante. Sakadāgāmiphalaṃ pattattha maññeti? Natthi, bhante. Tayo magge pattā devatā kira gaṇanapathaṃ atītā, sotāpannā jātattha maññeti? Devatā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattattā harāyamānā –‘‘apucchitabbaṃ pucchati ayyo’’ti āha. Tato naṃ so bhikkhu āha – ‘‘sakkā pana devate, tava attabhāvaṃ amhākaṃ dassetu’’nti? Na sakkā bhante sakalakāyaṃ dassetuṃ, aṅgulipabbamattaṃ dassessāmi ayyassāti kuñcikachiddena aṅguliṃ antoleṇābhimukhaṃ akāsi, candasahassasūriyasahassauggamanakālo viya ahosi. Devadhītā ‘‘appamattā, bhante, hothā’’ti daharabhikkhuṃ vanditvā agamāsi. Evaṃ imaṃ suttaṃ devatānaṃ piyaṃ manāpaṃ, mamāyanti naṃ devatāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāsamayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sakkapañhasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

344. **Evaṃ me suta**nti sakkapañhasuttaṃ. Tatrāyamanuttānapadavaṇṇanā – **ambasaṇḍā nāma brāhmaṇagāmo**ti so kira gāmo ambasaṇḍānaṃ avidūre niviṭṭho, tasmā ‘‘ambasaṇḍā’’ tveva vuccati. **Vediyake pabbate**ti so kira pabbato pabbatapāde jātena maṇivedikāsadisena nīlavanasaṇḍena samantā parikkhitto, tasmā ‘vediyakapabbato’ tveva saṅkhyaṃ gato. **Indasālaguhāya**nti pubbepi sā dvinnaṃ pabbatānaṃ antare guhā, indasālarukkho cassā dvāre, tasmā ‘indasālaguhā’ti saṅkhyaṃ gatā. Atha naṃ kuṭṭehi parikkhipitvā dvāravātapānāni yojetvā supariniṭṭhitasudhākammamālākammalatākammavicittaṃ leṇaṃ katvā bhagavato adaṃsu. Purimavohāravasena pana ‘‘indasālaguhā’’ tveva naṃ sañjānanti. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘indasālaguhāya’nti.

Ussukkaṃ udapādīti dhammiko ussāho uppajji. Nanu ca esa abhiṇhadassāvī bhagavato, na so devatāsannipāto nāma atthi, yatthāyaṃ na āgatapubbo, sakkena sadiso appamādavihārī devaputto nāma natthi. Atha kasmā buddhadassanaṃ anāgatapubbassa viya assa ussāho udapādīti? Maraṇabhayena santajjitattā. Tasmiṃ kirassa samaye āyu parikkhīṇo, so pañca pubbanimittāni disvā ‘‘parikkhīṇo dāni me āyū’’ti aññāsi. Yesañca devaputtānaṃ maraṇanimittāni āvi bhavanti, tesu ye parittakena puññakammena devaloke nibbattā, te ‘‘kuhiṃ nu kho idāni nibbattissāmā’’ti bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ye katabhīruttānā bahuṃ puññaṃ katvā nibbattā, te attanā dinnadānaṃ rakkhitasīlaṃ bhāvitabhāvanañca āgamma ‘‘uparidevaloke sampattiṃ anubhavissāmā’’ti na bhāyanti.

Sakko pana devarājā pubbanimittāni disvā dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ, yojanasahassubbedhaṃ vejayantaṃ, tiyojanasatikaṃ sudhammadevasabhaṃ, yojanasatubbedhaṃ pāricchattakaṃ, saṭṭhiyojanikaṃ paṇḍukambalasilaṃ, aḍḍhatiyā nāṭakakoṭiyo dvīsu devalokesu devaparisaṃ, nandanavanaṃ, cittalatāvanaṃ, missakavanaṃ, phārusakavananti etaṃ sabbasampattiṃ oloketvā ‘‘nassati vata bho me ayaṃ sampattī’’ti bhayābhibhūto ahosi.

Tato ‘‘atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā lokapitāmaho mahābrahmā vā, yo me hadayanissitaṃ sokasallaṃ samuddharitvā imaṃ sampattiṃ thāvaraṃ kareyyā’’ti olokento kañci adisvā puna addasa ‘‘mādisānaṃ satasahassānampi uppannaṃ sokasallaṃ sammāsambuddho uddharituṃ paṭibalo’’ti. Athevaṃ parivitakkentassa tena kho pana samayena sakkassa devānamindassa ussukkaṃ udapādi bhagavantaṃ dassanāya.

Kahaṃ nu kho bhagavā etarahi viharatīti katarasmiṃ janapade kataraṃ nagaraṃ upanissāya kassa paccaye paribhuñjanto kassa amataṃ dhammaṃ desayamāno viharatīti. **Addasā kho**ti addakkhi paṭivijjhi. **Mārisā**ti piyavacanametaṃ, devatānaṃ pāṭiyekko vohāro. Niddukkhātipi vuttaṃ hoti. Kasmā panesa deve āmantesi? Sahāyatthāya. Pubbe kiresa bhagavati saḷalaghare viharante ekakova dassanāya agamāsi. Satthā ‘‘aparipakkaṃ tāvassa ñāṇaṃ, katipāhaṃ pana atikkamitvā mayi indasālaguhāyaṃ viharante pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayabhīto dvīsu devalokesu devatāhi saddhiṃ upasaṅkamitvā cuddasa pañhe pucchitvā upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhahissatī’’ti cintetvā okāsaṃ nākāsi. So ‘‘mama pubbepi ekakassa gatattā satthārā okāso na kato, addhā me natthi maggaphalassa upanissayo, ekassa pana upanissaye sati cakkavāḷapariyantāyapi parisāya bhagavā dhammaṃ desetiyeva. Avassaṃ kho pana dvīsu devalokesu kassaci devassa upanissayo bhavissati, taṃ sandhāya satthā dhammaṃ desessati. Taṃ sutvā ahampi attano domanassaṃ vūpasamessāmī’’ti cintetvā sahāyatthāya āmantesi.

Evaṃ bhaddaṃ tavāti kho devā tāvatiṃsāti evaṃ hotu mahārāja, gacchāma bhagavantaṃ dassanāya, dullabho buddhuppādo, bhaddaṃ tava, yo tvaṃ ‘‘pabbatakīḷaṃ nadīkīḷaṃ gacchāmā’’ti avatvā amhe evarūpesu ṭhānesu niyojesīti. **Paccassosu**nti tassa vacanaṃ sirasā sampaṭicchiṃsu.

345. **Pañcasikhaṃ gandhabbadevaputtaṃ āmantesī**ti deve tāva āmantetu, imaṃ kasmā visuṃ āmantesi? Okāsakaraṇatthaṃ. Evaṃ kirassa ahosi ‘‘dvīsu devalokesu devatā gahetvā dhurena paharantassa viya satthāraṃ upasaṅkamituṃ na yuttaṃ, ayaṃ pana pañcasikho dasabalassa upaṭṭhāko vallabho icchiticchitakkhaṇe gantvā pañhaṃ pucchitvā dhammaṃ suṇāti, imaṃ purato pesetvā okāsaṃ kāretvā iminā katokāse upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchissāmī’’ti okāsakaraṇatthaṃ āmantesi.

Evaṃ bhaddaṃ tavāti so ‘‘evaṃ mahārāja, hotu, bhaddaṃ tava, yo tvaṃ maṃ ‘ehi, mārisa, uyyānakīḷādīni vā naṭasamajjādīni vā dassanāya gacchāmā’ti avatvā ‘buddhaṃ passissāma, dhammaṃ sossāmā’ti vadasī’’ti daḷhataraṃ upatthambhento devānamindassa vacanaṃ paṭissutvā anucariyaṃ sahacaraṇaṃ ekato gamanaṃ upāgami.

Tattha **beluvapaṇḍu**nti beluvapakkaṃ viya paṇḍuvaṇṇaṃ. Tassa kira sovaṇṇamayaṃ pokkharaṃ, indanīlamayo daṇḍo, rajatamayā tantiyo, pavāḷamayā veṭhakā, vīṇāpattakaṃ gāvutaṃ, tantibandhanaṭṭhānaṃ gāvutaṃ, upari daṇḍako gāvutanti tigāvutappamāṇā vīṇā. Iti so taṃ vīṇaṃ ādāya samapaññāsamucchanā mucchetvā agganakhehi paharitvā madhuraṃ gītassaraṃ nicchāretvā sesadeve sakkassa gamanakālaṃ jānāpento ekamantaṃ aṭṭhāsi. Evaṃ tassa gītavāditasaññāya sannipatite devagaṇe **atha kho sakko devānamindo…pe… vediyake pabbate paccuṭṭhāsi.**

346. **Atiriva obhāsajāto**ti aññesu divasesu ekasseva devassa vā mārassa vā brahmuno vā obhāsena obhāsajāto hoti, taṃdivasaṃ pana dvīsu devalokesu devatānaṃ obhāsena atiriva obhāsajāto ekapajjoto sahassacandasūriyauggatakālasadiso ahosi. **Parito gāmesu manussā**ti samantā gāmesu manussā. Pakatisāyamāsakāleyeva kira gāmamajjhe dārakesu kīḷantesu tattha sakko agamāsi, tasmā manussā passitvā evamāhaṃsu. Nanu ca majjhimayāme devatā bhagavantaṃ upasaṅkamanti, ayaṃ kasmā paṭhamayāmassāpi purimabhāgeyeva āgatoti? Maraṇabhayeneva tajjitattā. **Kiṃsu nāmā**ti kiṃsu nāma bho etaṃ, ko nu kho ajja mahesakkho devo vā brahmā vā bhagavantaṃ pañhaṃ pucchituṃ dhammaṃ sotuṃ upasaṅkamanto, kathaṃsu nāma bho bhagavā pañhaṃ vissajjessati dhammaṃ desessati, lābhā amhākaṃ, yesaṃ no evaṃ devatānaṃ kaṅkhāvinodako satthā avidūre vihāre vasati, ye labhāma thālakabhikkhampi kaṭacchubhikkhampi dātunti saṃviggā lomahaṭṭhajātā uddhaggalomā hutvā dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjaliṃ sirasmiṃ patiṭṭhapetvā namassamānā aṭṭhaṃsu.

347. **Durupasaṅkamā**ti dupayirupāsiyā. Ahaṃ sarāgo sadoso samoho, satthā vītarāgo vītadoso vītamoho, tasmā dupayirupāsiyā tathāgatā mādisena. **Jhāyī**ti lakkhaṇūpanijjhānena ca ārammaṇūpanijjhānena ca jhāyī. Tasmiññeva jhāne ratāti **jhānaratā. Tadantaraṃ paṭisallīnā**ti tadantaraṃ paṭisallīnā sampati paṭisallīnā vā. Tasmā na kevalaṃ jhāyī jhānaratāti durupasaṅkamā, idānimeva paṭisallīnātipi durupasaṅkamā. **Pasādeyyāsī**ti ārādheyyāsi, okāsaṃ me kāretvā dadeyyāsīti vadati. **Beluvapaṇḍuvīṇaṃ ādāyā**ti nanu pubbeva ādinnāti? Āma, ādinnā. Maggagamanavasena pana aṃsakūṭe laggitā, idāni naṃ vāmahatthe ṭhapetvā vādanasajjaṃ katvā ādiyi. Tena vuttaṃ ‘‘ādāyā’’ti.

Pañcasikhagītagāthāvaṇṇanā

348. **Assāvesī**ti sāvesi. **Buddhūpasañhitā**ti buddhaṃ ārabbha buddhaṃ nissayaṃ katvā pavattāti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Vande te pitaraṃ bhadde, timbaruṃ sūriyavacchaseti ettha **sūriyavacchasā**ti sūriyasamānasarīrā. Tassā kira devadhītāya pādantato rasmi uṭṭhahitvā kesantaṃ ārohati, tasmā bālasūriyamaṇḍalasadisā khāyati, iti naṃ ‘‘sūriyavacchasā’’ti sañjānanti. Taṃ sandhāyāha – ‘‘bhadde, sūriyavacchase, tava pitaraṃ timbaruṃ gandhabbadevarājānaṃ vandāmī’’ti. **Yena jātāsi kalyāṇī**ti yena kāraṇabhūtena yaṃ timbaruṃ devarājānaṃ nissāya tvaṃ jātā, kalyāṇī sabbaṅgasobhanā. **Ānandajananī mamā**ti mayhaṃ pītisomanassavaḍḍhanī.

Vātova sedataṃ kantoti yathā sañjātasedānaṃ sedaharaṇatthaṃ vāto iṭṭho hoti kanto manāpo, evanti attho. **Pānīyaṃva pipāsato**ti pātumicchantassa pipāsato pipāsābhibhūtassa. **Aṅgīrasī**ti aṅge rasmiyo assāti aṅgīrasī, tameva ārabbha ālapanto vadati. **Dhammo arahatāmivā**ti arahantānaṃ navalokuttaradhammo viya.

Jighacchatoti bhuñjitukāmassa khudābhibhūtassa. **Jalantamiva vārinā**ti yathā koci jalantaṃ jātavedaṃ udakakumbhena nibbāpeyya, evaṃ tava kāraṇā uppannaṃ mama kāmarāgapariḷāhaṃ nibbāpehīti vadati.

Yuttaṃ kiñjakkhareṇunāti padumakesarareṇunā yuttaṃ. **Nāgo ghammābhitatto vā**ti ghammābhitattahatthī viya. **Ogāhe te thanūdara**nti yathā so nāgo pokkharaṇiṃ ogāhitvā pivitvā aggasoṇḍamattaṃ paññāyamānaṃ katvā nimuggo sukhaṃ sātaṃ vindati, evaṃ kadā nu kho te thanūdaraṃ thanavemajjhaṃ udarañca otaritvā ahaṃ sukhaṃ sātaṃ paṭilabhissāmīti vadati.

> ‘‘Accaṅkusova nāgova, jitaṃ me tuttatomaraṃ;
> Kāraṇaṃ nappajānāmi, sammatto lakkhaṇūruyā’’ti. –

Ettha **tuttaṃ** vuccati kaṇṇamūle vijjhanaayadaṇḍako. **Tomara**nti pādādīsu vijjhanadaṇḍatomaraṃ. **Aṅkuso**ti matthake vijjhanakuṭilakaṇṭako. Yo ca nāgo pabhinnamatto accaṅkuso hoti, aṅkusaṃ atīto; aṅkusena vijjhiyamānopi vasaṃ na gacchati, so ‘‘jitaṃ mayā tuttatomaraṃ, yo ahaṃ aṅkusassapi vasaṃ na gacchāmī’’ti madadappena kiñci kāraṇaṃ na bujjhati. Yathā so accaṅkuso nāgo ‘‘jitaṃ me tuttatomara’’nti kiñci kāraṇaṃ nappajānāti, evaṃ ahampi lakkhaṇasampannaūrutāya lakkhaṇūruyā sammatto matto pamatto ummatto viya kiñci kāraṇaṃ nappajānāmīti vadati. Atha vā accaṅkusova nāgo ahampi sammatto lakkhaṇūruyā kiñci tato virāgakāraṇaṃ nappajānāmi. Kasmā? Yasmā tena nāgena viya jitaṃ me tuttatomaraṃ, na kassaci vadato vacanaṃ ādiyāmi.

Tayi gedhitacittosmīti bhadde lakkhaṇūru tayi baddhacittosmi. **Gedhitacitto**ti vā gedhaṃ ajjhupetacitto. **Cittaṃ vipariṇāmita**nti pakatiṃ jahitvā ṭhitaṃ. **Paṭigantuṃ na sakkomī**ti nivattituṃ na sakkomi. **Vaṅkaghastova ambujo**ti baḷisaṃ gilitvā ṭhitamaccho viya. ‘‘Ghaso’’tipi pāṭho, ayamevattho.

Vāmūrūti vāmākārena saṇṭhitaūru, kadalikkhandhasadisaūrūti vā attho. **Sajā**ti āliṅga. **Mandalocane**ti itthiyo na tikhiṇaṃ nijjhāyanti mandaṃ ālocenti olokenti, tasmā ‘‘mandalocanā’’ti vuccanti. **Palissajā**ti sabbatobhāgena āliṅga. **Etaṃ me abhipatthita**nti etaṃ mayā abhiṇhaṃ patthitaṃ.

Appako vata me santoti pakatiyāva mando samāno. **Vellitakesiyā**ti kesā muñcitvā piṭṭhiyaṃ vissaṭṭhakāle sappo viya vellantā gacchantā assāti vellitakesī, tassā vellitakesiyā. **Anekabhāvo samuppādī**ti anekavidho jāto. **Anekabhāgo**ti vā pāṭho. **Arahanteva dakkhiṇā**ti arahantamhi dinnadānaṃ viya nānappakārato pabhinno.

Yaṃ me atthi kataṃ puññanti yaṃ mayā kataṃ puññamatthi. **Arahantesu tādisū**ti tādilakkhaṇappattesu arahantesu. **Tayā saddhiṃ vipaccata**nti sabbaṃ tayā saddhimeva vipākaṃ detu.

Ekodīti ekībhāvaṃ gato. **Nipako sato**ti nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatoti nipako. Satiyā samannāgatattā sato. **Amataṃ muni jigīsāno**ti yathā so buddhamuni amataṃ nibbānaṃ jigīsati pariyesati, evaṃ taṃ ahaṃ sūriyavacchase jigīsāmi pariyesāmi. Yathā vā so amataṃ jigīsāno esanto gavesanto vicarati, evāhaṃ taṃ esanto gavesanto vicarāmītipi attho.

Yathāpi muni nandeyya, patvā sambodhimuttamanti yathā buddhamuni bodhipallaṅke nisinno sabbaññutaññāṇaṃ patvā nandeyya toseyya. **Evaṃ nandeyya**nti evameva ahampi tayā missībhāvaṃ gato nandeyyaṃ, pītisomanassajāto bhaveyyanti vadati.

Tāhaṃ bhadde vareyyāheti **ahe**ti āmantanaṃ, ahe bhadde sūriyavacchase, sakkena devānamindena ‘‘kiṃ dvīsu devalokesu devarajjaṃ gaṇhasi, suriyavacchasa’’nti, evaṃ vare dinne devarajjaṃ pahāya ‘‘sūriyavacchasaṃ gaṇhāmī’’ti evaṃ taṃ ahaṃ vareyyaṃ iccheyyaṃ gaṇheyyanti attho.

Sālaṃva na ciraṃ phullanti tava pitu nagaradvāre naciraṃ pupphito sālo atthi. So ativiya manoharo. Taṃ naciraṃ phullasālaṃ viya. **Pitaraṃ te sumedhase**ti atisassirīkaṃ tava pitaraṃ **vandamāno namassāmi** namo karomi. **Yassāsetādisī pajā**ti yassa āsi etādisī dhītā.

349. **Saṃsandatī**ti kasmā gītasaddassa ceva vīṇāsaddassa ca vaṇṇaṃ kathesi? Kiṃ tattha bhagavato sārāgo atthīti? Natthi. Chaḷaṅgupekkhāya upekkhako bhagavā etādisesu ṭhānesu, kevalaṃ iṭṭhāniṭṭhaṃ jānāti, na tattha rajjati. Vuttampi cetaṃ ‘‘saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato cakkhu, passati bhagavā cakkhunā rūpaṃ, chandarāgo bhagavato natthi, suvimuttacitto bhagavā. Saṃvijjati kho, āvuso, bhagavato sota’’ntiādi (saṃ. ni. 4.232). Sace pana vaṇṇaṃ na katheyya, pañcasikho ‘‘okāso me kato’’ti na jāneyya. Atha sakko ‘‘bhagavatā pañcasikhassa okāso na kato’’ti devatā gahetvā tatova paṭinivatteyya, tato mahājāniyo bhaveyya. Vaṇṇe pana kathite ‘‘kato bhagavatā pañcasikhassa okāso’’ti devatāhi saddhiṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchitvā vissajjanāvasāne asītiyā devatāsahassehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhahissatīti ñatvā vaṇṇaṃ kathesi.

Tattha **kadā saṃyūḷhā**ti kadā ganthitā piṇḍitā. **Tena kho panāhaṃ, bhante, samayenā**ti tena samayena tasmiṃ tumhākaṃ sambodhippattito paṭṭhāya aṭṭhame sattāhe. **Bhaddā nāma sūriyavacchasā**ti nāmato bhaddā sarīrasampattiyā sūriyavacchasā. **Bhaginī**ti vohāravacanametaṃ, devadhītāti attho. **Parakāminī**ti paraṃ kāmeti abhikaṅkhati.

Upanaccantiyāti naccamānāya. Sā kira ekasmiṃ samaye cātumahārājikadevehi saddhiṃ sakkassa devarājassa naccaṃ dassanatthāya gatā, tasmiñca khaṇe sakko tathāgatassa aṭṭha yathābhucce guṇe payirudāhāsi. Evaṃ tasmiṃ divase gantvā naccantī assosi.

Sakkūpasaṅkamavaṇṇanā

350. **Paṭisammodatī**ti ‘‘saṃsandati kho te’’tiādīni vadanto bhagavā sammodati, pañcasikho paṭisammodati. Gāthā ca bhāsanto pañcasikho sammodati, bhagavā paṭisammodati. **Āmantesī**ti jānāpesi. Tassa kirevaṃ ahosi ‘‘ayaṃ pañcasikho mayā mama kammena pesito attano kammaṃ karoti. Evarūpassa satthu santike ṭhatvā kāmaguṇūpasañhitaṃ ananucchavikaṃ kathesi, naṭā nāma nillajjā honti, kathento vippakārampi dasseyya, handa naṃ mama kammaṃ jānāpemī’’ti cintetvā āmantesi.

351. **Evañca pana tathāgatā**ti dhammasaṅgāhakattherehi ṭhapitavacanaṃ. **Abhivadantī**ti abhivādanasampaṭicchanena vaḍḍhitavacanena vadanti. **Abhivadito**ti vaḍḍhitavacanena vutto.

Urundā samapādīti mahantā vivaṭā ahosi, andhakāro guhāyaṃ antaradhāyi. **Āloko udapādī**ti yo pakatiyā guhāyaṃ andhakāro, so antarahito, āloko jāto. Sabbametaṃ dhammasaṅgāhakānaṃ vacanaṃ.

352. **Cirapaṭikāhaṃ, bhante**ti cirato ahaṃ, cirato paṭṭhāyāhaṃ dassanakāmoti attho. **Kehici kehici kiccakaraṇīyehī**ti devānaṃ dhītā ca puttā ca aṅke nibbattanti, pādaparicārikā itthiyo sayane nibbattanti, tāsaṃ maṇḍanapasādhanakārikā devatā sayanaṃ parivāretvā nibbattanti, veyyāvaccakarā antovimāne nibbattanti, etesaṃ atthāya aḍḍakaraṇaṃ nāma natthi. Ye pana sīmantare nibbattanti, te ‘‘tava santakā, mama santakā’’ti nicchetuṃ asakkontā aḍḍaṃ karonti, sakkaṃ devarājānaṃ pucchanti. So ‘‘yassa vimānaṃ āsannataraṃ, tassa santakā’’ti vadati. Sace dvepi samaṭṭhāne honti, ‘‘yassa vimānaṃ olokentī ṭhitā, tassa santakā’’ti vadati. Sace ekampi na oloketi, taṃ ubhinnaṃ kalahupacchedanatthaṃ attano santakaṃ karoti. Kīḷādīnipi kiccāni karaṇīyāneva. Evarūpāni tāni karaṇīyāni sandhāya ‘‘kehici kehici kiccakaraṇīyehī’’ti āha.

Salaḷāgāraketi salaḷamayagandhakuṭiyaṃ. **Aññatarena samādhinā**ti tadā kira bhagavā sakkasseva aparipākagataṃ ñāṇaṃ viditvā okāsaṃ akāretukāmo phalasamāpattivihārena nisīdi. Taṃ esa ajānanto ‘‘aññatarena samādhinā’’ti āha. **Bhūjati ca nāmā**ti **bhūjatī**ti tassā nāmaṃ. **Paricārikā**ti pādaparicārikā devadhītā. Sā kira dve phalāni pattā, tenassā devaloke abhiratiyeva natthi. Niccaṃ bhagavato upaṭṭhānaṃ āgantvā añjaliṃ sirasi ṭhapetvā bhagavantaṃ namassamānā tiṭṭhati. **Nemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito**ti ‘‘samāpanno saddaṃ suṇātī’’ti no vata re vattabbe, nanu bhagavā sakkassa devānamindassa ‘‘apicāhaṃ āyasmato cakkanemisaddena tamhā samādhimhā vuṭṭhito’’ti bhaṇatīti. Tiṭṭhatu nemisaddo, samāpanno nāma antosamāpattiyaṃ kaṇṇamūle dhamamānassa saṅkhayugaḷassāpi asanisannipātassāpi saddaṃ na suṇāti. Bhagavā pana ‘‘ettakaṃ kālaṃ sakkassa okāsaṃ na karissāmī’’ti paricchinditvā kālavasena phalasamāpattiṃ samāpanno. Sakko ‘‘na dāni me satthā okāsaṃ karotī’’ti gandhakuṭiṃ padakkhiṇaṃ katvā rathaṃ nivattetvā devalokābhimukhaṃ pesesi. Gandhakuṭipariveṇaṃ rathasaddena samohitaṃ pañcaṅgikatūriyaṃ viya ahosi. Bhagavato yathāparicchinnakālavasena samāpattito vuṭṭhitassa rathasaddeneva paṭhamāvajjanaṃ uppajji, tasmā evamāha.

Gopakavatthuvaṇṇanā

353. **Sīlesu paripūrakārinī**ti pañcasu sīlesu paripūrakārinī. **Itthittaṃ virājetvā**ti itthittaṃ nāma alaṃ, na hi itthitte ṭhatvā cakkavattisiriṃ, na sakkamārabrahmasiriyo paccanubhavituṃ, na paccekabodhiṃ, na sammāsambodhiṃ gantuṃ sakkāti evaṃ itthittaṃ virājeti nāma. Mahantamidaṃ purisattaṃ nāma seṭṭhaṃ uttamaṃ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo pāpuṇituntі evaṃ pana purisattaṃ bhāveti nāma. Sāpi evamakāsi. Tena vuttaṃ – ‘‘itthittaṃ virājetvā purisattaṃ bhāvetvā’’ti. **Hīnaṃ gandhabbakāya**nti hīnaṃ lāmakaṃ gandhabbanikāyaṃ. Kasmā pana te parisuddhasīlā tattha uppannāti? Pubbanikantiyā. Pubbepi kira nesaṃ etadeva vasitaṭṭhānaṃ, tasmā nikantivasena tattha uppannā. **Upaṭṭhāna**nti upaṭṭhānasālaṃ. **Pāricariya**nti paricaraṇabhāvaṃ. Gītavāditehi amhe paricarissāmāti āgacchanti.

Paṭicodesīti sāresi. So kira te disvā ‘‘ime devaputtā ativiya virocenti ativaṇṇavanto, kiṃ nu kho kammaṃ katvā āgatā’’ti āvajjanto ‘‘bhikkhū ahesu’’nti addasa. Tato ‘‘bhikkhū hontu, sīlesu paripūrakārino’’ti upadhārento ‘‘paripūrakārino’’ti addasa. ‘‘Paripūrakārino hontu, añño guṇo atthi natthī’’ti upadhārento ‘‘jhānalābhino’’ti addasa. ‘‘Jhānalābhino hontu, kuhiṃ vāsikā’’ti upadhārento ‘‘mayhaṃva kulūpakā’’ti addasa. Parisuddhasīlā nāma chasu devalokesu yatthicchanti, tattha nibbattanti. Ime pana uparidevaloke ca na nibbattā. Jhānalābhino nāma brahmaloke nibbattanti, ime ca brahmaloke na nibbattā. Ahaṃ pana etesaṃ ovāde ṭhatvā devalokasāmikassa sakkassa devānamindassa pallaṅke putto hutvā nibbatto, ime hīne gandhabbakāye nibbattā. Aṭṭhivedhapuggalā nāmete vaṭṭetvā vaṭṭetvā gāḷhaṃ vijjhitabbāti cintetvā **kutomukhā nāmā**tiādīhi vacanehi paṭicodesi.

Tattha **kutomukhā**ti bhagavati abhimukhe dhammaṃ desente tumhe kutomukhā kiṃ aññā vihitā ito cito ca olokayamānā udāhu niddāyamānā? **Duddiṭṭharūpa**nti duddiṭṭhasabhāvaṃ daṭṭhuṃ ayuttaṃ. **Sahadhammike**ti ekassa satthu sāsane samāciṇṇadhamme katapuññe. **Tesaṃ bhante**ti tesaṃ gopakena devaputtena evaṃ vatvā puna ‘‘aho tumhe nillajjā ahirikā’’tiādīhi vacanehi paṭicoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme satiṃ paṭilabhiṃsu.

Kāyaṃ brahmapurohitanti te kira cintayiṃsu – ‘‘naṭehi nāma naccantehi gāyantehi vādentehi āgantvā dāyo nāma labhitabbo assa, ayaṃ pana amhākaṃ diṭṭhakālato paṭṭhāya pakkhittaloṇaṃ uddhanaṃ viya taṭataṭāyateva, kiṃ nu kho ida’’nti āvajjantā attano samaṇabhāvaṃ parisuddhasīlataṃ jhānalābhitaṃ tasseva kulūpakabhāvañca disvā ‘‘parisuddhasīlā nāma chasu devalokesu yathārucite ṭhāne nibbattanti, jhānalābhino brahmaloke. Mayaṃ uparidevalokepi brahmalokepi nibbattituṃ nāsakkhimha. Amhākaṃ ovāde ṭhatvā ayaṃ itthikā upari nibbattā, mayaṃ bhikkhū samānā bhagavati brahmacariyaṃ caritvā hīne gandhabbakāye nibbattā. Tena no ayaṃ evaṃ niggaṇhātī’’ti ñatvā tassa kathaṃ suṇantāyeva tesu dve janā paṭhamajjhānasatiṃ paṭilabhitvā jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasantā anāgāmiphaleyeva patiṭṭhahiṃsu. Atha nesaṃ so paritto kāmāvacarattabhāvo dhāretuṃ nāsakkhi. Tasmā tāvadeva cavitvā brahmapurohitesu nibbattā. So ca nesaṃ kāyo tattha ṭhitānaṃyeva nibbatto. Tena vuttaṃ – ‘‘tesaṃ, bhante, gopakena devaputtena paṭicoditānaṃ dve devā diṭṭheva dhamme satiṃ paṭilabhiṃsu kāyaṃ brahmapurohita’’nti.

Tattha **diṭṭheva dhamme**ti tasmiññeva attabhāve jhānasatiṃ paṭilabhiṃsu. Tattheva ṭhatvā cutā pana kāyaṃ brahmapurohitaṃ brahmapurohitasarīraṃ paṭilabhiṃsūti evamattho daṭṭhabbo. **Eko pana devo**ti eko devaputto nikantiṃ chindituṃ asakkonto kāme ajjhavasi, tattheva āvāsiko ahosi.

354. **Saṅghañcupaṭṭhāsi**nti saṅghañca upaṭṭhāsiṃ.

Sudhammatāyāti dhammassa sundarabhāvena. **Tidivūpapanno**ti tidive tidasapure upapanno. **Gandhabbakāyūpagate vasīne**ti gandhabbakāyaṃ āvāsiko hutvā upagate. **Ye ca mayaṃ pubbe manussabhūtā**ti ye pubbe manussabhūtā mayaṃ annena pānena upaṭṭhahimhāti iminā saddhiṃ yojetvā attho veditabbo.

Pādūpasaṅgayhāti pāde upasaṅgayha pādadhovanapādamakkhanānuppadānena pūjetvā ceva vanditvā ca. **Sake nivesane**ti attano ghare. Imassāpi padassa upaṭṭhahimhāti imināva sambandho.

Paccattaṃ veditabboti attanāva veditabbo. **Ariyāna subhāsitānī**ti tumhehi vuccamānāni buddhānaṃ bhagavantānaṃ subhāsitāni.

Tumhe pana seṭṭhamupāsamānāti uttamaṃ buddhaṃ bhagavantaṃ upāsamānā anuttare buddhasāsane vā. **Brahmacariya**nti seṭṭhacariyaṃ. **Bhavatūpapattī**ti bhavantānaṃ upapatti.

Agāre vasato mayhanti gharamajjhe vasantassa mayhaṃ.

Svajjāti so ajja. **Gotamasāvakenā**ti idha gopako gotamasāvakoti vutto. **Sameccā**ti samāgantvā.

Handa viyāyāma byāyāmāti handa uyyamāma byāyamāma. **Mā no mayaṃ parapessā ahumhā**ti **no**ti nipātamattaṃ, mā mayaṃ parassa pesanakārakāva ahumhāti attho. **Gotamasāsanānī**ti idha pakatiyā paṭividdhaṃ paṭhamajjhānameva gotamasāsanānīti vuttaṃ, taṃ anussaraṃ anussaritvāti attho.

Cittāni virājayitvāti pañcakāmaguṇikacittāni virājayitvā. **Kāmesu ādīnava**nti vikkhambhanavasena paṭhamajjhānena kāmesu ādīnavaṃ addasaṃsu, samucchedavasena tatiyamaggena. **Kāmasaṃyojanabandhanānī**ti kāmasaññojanāni ca kāmabandhanāni ca. **Pāpimayogānī**ti pāpimato mārassa yogabhūtāni, bandhanabhūtānīti attho. **Duraccayānī**ti duratikkamāni. **Saindā devā sapajāpatikā**ti indaṃ jeṭṭhakaṃ katvā upaviṭṭhā saindā pajāpatiṃ devarājānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā upaviṭṭhā sapajāpatikā. **Sabhāyupaviṭṭhā**ti sabhāyaṃ upaviṭṭhā, nisinnāti attho.

Vīrāti sūrā. **Virāgā**ti vītarāgā. **Virajaṃ karontā**ti virajaṃ anāgāmimaggaṃ karontā uppādentā. **Nāgova sannāni guṇānī**ti kāmasaññojanabandhanāni chetvā deve tāvatiṃse atikkamiṃsu. **Saṃvegajātassā**ti jātasaṃvegassa sakkassa.

Kāmābhibhūti duvidhānampi kāmānaṃ abhibhū. **Satiyā vihīnā**ti jhānasativirahitā.

Tiṇṇaṃ tesanti tesu tīsu janesu. **Āvasinettha eko**ti tattha hīne kāye ekoyeva āvāsiko jāto. **Sambodhipathānusārino**ti anāgāmimaggānusārino. **Devepi hīḷentī**ti dve devaloke hīḷentā adhokarontā upacārappanāsamādhīhi samāhitattā attano pādapaṃsuṃ devatānaṃ matthake okirantā ākāse uppatitvā gatāti.

Etādisī dhammappakāsanetthāti ettha sāsane evarūpā dhammappakāsanā, yāya sāvakā etehi guṇehi samannāgatā honti. **Na tattha kiṃ kaṅkhati koci sāvako**ti kiṃ tattha tesu sāvakesu koci ekasāvakopi buddhādīsu vā cātuddisabhāve vā na kaṅkhati ‘‘sabbadisāsu asajjamāno agayhamāno viharatī’’ti. Idāni bhagavato vaṇṇaṃ bhaṇanto ‘‘nitiṇṇaoghaṃ vicikicchachinnaṃ, buddhaṃ namassāma jinaṃ janinda’’nti āha. Tattha **vicikicchachinna**nti chinnavicikicchaṃ. **Janinda**nti sabbalokuttamaṃ.

Yaṃ te dhammanti yaṃ tava dhammaṃ. **Ajjhagaṃsu te**ti te devaputtā adhigatā. **Kāyaṃ brahmapurohita**nti amhākaṃ passantānaṃyeva brahmapurohitasarīraṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ tava dhammaṃ jānitvā tesaṃ tiṇṇaṃ janānaṃ te dve visesagū amhākaṃ passantānaṃyeva kāyaṃ brahmapurohitaṃ adhigantvā maggaphalavisesaṃ ajjhagaṃsu, mayampi tassa dhammassa pattiyā āgatamhāsi mārisāti. **Āgatamhase**ti sampattamha. **Katāvakāsā bhagavatā, pañhaṃ pucchemu mārisā**ti sace no bhagavā okāsaṃ karoti, atha bhagavatā katāvakāsā hutvā pañhaṃ, mārisa, puccheyyāmāti attho.

Maghamāṇavavatthu

355. **Dīgharattaṃ visuddho kho ayaṃ yakkho**ti cirakālato pabhuti visuddho. Kīva cirakālato? Anuppanne buddhe magadharaṭṭhe macalagāmake maghamāṇavakālato paṭṭhāya. Tadā kiresa ekadivasaṃ kālasseva vuṭṭhāya gāmamajjhe manussānaṃ gāmakammakaraṇaṭṭhānaṃ gantvā attano ṭhitaṭṭhānaṃ pādanteneva paṃsukacavaraṃ apanetvā ramaṇīyamakāsi, añño āgantvā tattha aṭṭhāsi. So tāvatakeneva satiṃ paṭilabhitvā majjhe gāmassa khalamaṇḍalamattaṃ ṭhānaṃ sodhetvā vālukaṃ okiritvā dārūni āharitvā sītakāle aggiṃ karoti, daharā ca mahallakā ca āgantvā tattha nisīdanti.

Athassa ekadivasaṃ etadahosi – ‘‘mayaṃ nagaraṃ gantvā rājarājamahāmattādayo passāma, imesupi candimasūriyesu ‘cando nāma devaputto, sūriyo nāma devaputto’ti vadanti. Kiṃ nu kho katvā ete etā sampattiyo adhigatā’’ti? Tato ‘‘nāññaṃ kiñci, puññakammameva katvā’’ti cintetvā ‘‘mayāpi evaṃvidhasampattidāyakaṃ puññakammameva kattabba’’nti cintesi.

So kālasseva vuṭṭhāya yāguṃ pivitvā vāsipharasukudālamusalahattho catumahāpathaṃ gantvā musalena pāsāṇe uccāletvā pavaṭṭeti, yānānaṃ akkhapaṭighātarukkhe harati, visamaṃ samaṃ karoti, catumahāpathe sālaṃ karoti, pokkharaṇiṃ khaṇati, setuṃ bandhati, evaṃ divasaṃ kammaṃ katvā atthaṅgate sūriye gharaṃ eti. Taṃ añño pucchi – ‘‘bho, magha, tvaṃ pātova nikkhamitvā sāyaṃ araññato esi, kiṃ kammaṃ karosī’’ti? Puññakammaṃ karomi. Saggagāmimaggaṃ sodhemīti. Kimidaṃ, bho, puññaṃ nāmāti? Tvaṃ na jānāsīti? Āma, na jānāmīti. Nagaraṃ gatakāle diṭṭhapubbā te rājarājamahāmattādayoti? Āma, diṭṭhapubbāti. Puññakammaṃ katvā tehi taṃ ṭhānaṃ laddhaṃ, ahampi evaṃvidhasampattidāyakaṃ kammaṃ karomi. ‘‘Cando nāma devaputto, sūriyo nāma devaputto’’ti sutapubbaṃ tayāti? Āma sutapubbanti. Etassa saggassa gamanamaggaṃ ahaṃ sodhemīti. Idaṃ pana puññakammaṃ kiṃ taveva vaṭṭati, aññassa na vaṭṭatīti? Na kassacetaṃ vāritanti. Yadi evaṃ sve araññaṃ gamanakāle mayhampi saddaṃ dehīti. Punadivase taṃ gahetvā gato, evaṃ tasmiṃ gāme tettiṃsa manussā taruṇavayā sabbe tasseva anuvattakā ahesuṃ. Te ekacchandā hutvā puññakammāni karontā vicaranti. Yaṃ disaṃ gacchanti, maggaṃ samaṃ karontā ekadivaseneva karonti, pokkharaṇiṃ khaṇantā, sālaṃ karontā, setuṃ bandhantā ekadivaseneva niṭṭhāpenti.

Atha nesaṃ gāmabhojako cintesi – ‘‘ahaṃ pubbe etesu suraṃ pivantesu pāṇaghātādīni karontesu ca kahāpaṇādivasena ceva daṇḍabalivasena ca dhanaṃ labhāmi. Idāni etesaṃ puññakaraṇakālato paṭṭhāya ettako āyo natthi, handa ne rājakule paribhindāmī’’ti rājānaṃ upasaṅkamitvā core, mahārāja, passāmīti. Kuhiṃ, tātāti? Mayhaṃ gāmeti. Kiṃ corā nāma, tātāti? Rājāparādhikā devāti. Kiṃ jātikāti? Gahapatijātikā devāti. Gahapatikā kiṃ karissanti, tayā jānamānena kasmā mayhaṃ na kathitanti? Bhayena, mahārāja, na kathemi, idāni mā mayhaṃ dosaṃ kareyyāthāti. Atha rājā ‘‘ayaṃ mayhaṃ mahāravaṃ ravatī’’ti saddahitvā ‘‘tena hi gaccha, tvameva ne ānehī’’ti balaṃ datvā pesesi. So gantvā divasaṃ araññe kammaṃ katvā sāyamāsaṃ bhuñjitvā gāmamajjhe nisīditvā ‘‘sve kiṃ kammaṃ karissāma, kiṃ maggaṃ samaṃ karoma, pokkharaṇiṃ khaṇāma, setuṃ bandhāmā’’ti mantayamāneyeva te parivāretvā ‘‘mā phandittha, rañño āṇā’’ti bandhitvā pāyāsi. Atha kho nesaṃ itthiyo ‘‘sāmikā kira vo ‘rājāparādhikā corā’ti bandhitvā niyyantī’’ti sutvā ‘‘aticirena kūṭā ete ‘puññakammaṃ karomā’ti divase divase araññeva acchanti, sabbakammantā parihīnā, gehe na kiñci vaḍḍhati, suṭṭhu baddhā suṭṭhu gahitā’’ti vadiṃsu.

Gāmabhojakopi te netvā rañño dassesi. Rājā anupaparikkhitvāyeva ‘‘hatthinā maddāpethā’’ti āha. Tesu nīyamānesu magho itare āha – ‘‘bho, sakkhissatha mama vacanaṃ kātu’’nti? Tava vacanaṃ karontāyevamha imaṃ bhayaṃ pattā, evaṃ santepi tava vacanaṃ karoma, bhaṇa bho, kiṃ karomāti? Ettha bho vaṭṭe carantānaṃ nāma nibaddhaṃ etaṃ, kiṃ pana tumhe corāti? Na coramhāti. Imassa lokassa saccakiriyā nāma avassayo, tasmā sabbepi ‘‘yadi amhe corā, hatthī maddatu, atha na corā, mā maddatū’’ti saccakiriyaṃ karothāti. Te tathā akaṃsu. Hatthī upagantumpi na sakkoti, viravanto palāyati, hatthiṃ tuttatomaraṅkusehi koṭṭentāpi upanetuṃ na sakkonti. ‘‘Hatthiṃ upanetuṃ na sakkomā’’ti rañño ārocesuṃ. Tena hi upari kaṭena paṭicchādetvā maddāpethāti. Upari kaṭe dinne diguṇaravaṃ viravanto palāyati.

Rājā sutvā pesuññakārakaṃ pakkosāpetvā āha – ‘‘tāta, hatthī madditum na icchatī’’ti? Āma, deva, jeṭṭhakamāṇavo mantaṃ jānāti, mantasseva ayamānubhāvoti. Rājā taṃ pakkosāpetvā ‘‘manto kira te atthī’’ti pucchi? Natthi, deva, mayhaṃ manto, saccakiriyaṃ pana mayaṃ karimha – ‘‘yadi amhe rañño corā, maddatu, atha na corā, mā maddatū’’ti, saccakiriyāya no esa ānubhāvoti. Kiṃ pana, tāta, tumhe kammaṃ karothāti? Amhe, deva, maggaṃ samaṃ karoma, catumahāpathe sālaṃ karoma, pokkharaṇiṃ khaṇāma, setuṃ bandhāma, evarūpāni puññakammāni karontā vicarimhāti.

Ayaṃ tumhe kimatthaṃ pisuṇesīti? Amhākaṃ pamattakāle idañcidañca labhati, appamattakāle taṃ natthi, etena kāraṇenāti. Tāta, ayaṃ hatthī nāma tiracchāno, sopi tumhākaṃ guṇe jānāti. Ahaṃ manusso hutvāpi na jānāmi, tumhākaṃ vasanagāmaṃ tumhākaṃyeva puna aharaṇīyaṃ katvā demi, ayampi hatthī tumhākaṃyeva hotu, pesuññakārakopi tumhākaṃyeva dāso hotu. Ito paṭṭhāya mayhampi puññakammaṃ karothāti dhanaṃ datvā vissajjesi. Te dhanaṃ gahetvā vārena vārena hatthiṃ āruyha gacchantā mantayanti ''bho puññakammaṃ nāma anāgatabhavatthāya kariyati, amhākaṃ pana antoudake pupphitaṃ nīluppalaṃ viya imasmiññeva attabhāve vipākaṃ deti. Idāni atirekaṃ puññaṃ karissāmā''ti, kiṃ karomāti? Catumahāpathe thāvaraṃ katvā mahājanassa vissamanasālaṃ karoma, itthīhi pana saddhiṃ apattikaṃ katvā karissāma, amhesu hi ''corā''ti gahetvā nīyamānesu itthīnaṃ ekāpi cintāmattakampi akatvā ''subaddhā sugahitā''ti uṭṭhahiṃsu, tasmā tāsaṃ pattiṃ na dassāmāti. Te attano gehāni gantvā hatthino tettiṃsapiṇḍaṃ denti, tettiṃsa tiṇamuṭṭhiyo āharanti, taṃ sabbaṃ hatthissa kucchipūraṃ jātaṃ. Te araññaṃ pavisitvā rukkhe chindanti, chinnaṃ chinnaṃ hatthī kaḍḍhitvā sakaṭapathe ṭhapesi. Te rukkhe tacchetvā sālāya kammaṃ ārabhiṃsu.

Maghassa gehe sujātā, sudhammā, cittā, nandāti catasso bhariyāyo ahesuṃ. Sudhammā vaḍḍhakiṃ pucchati – ''tāta, ime sahāyā kālasseva gantvā sāyaṃ enti, kiṃ kammaṃ karontī''ti? ''Sālaṃ karonti, ammā''ti. ''Tāta, mayhampi sālāya pattiṃ katvā dehī''ti. ''Itthīhi apattikaṃ karomā''ti ete vadantīti. Sā vaḍḍhakissa aṭṭha kahāpaṇe datvā ''tāta, yena kenaci upāyena mayhaṃ pattikaṃ karohī''ti āha. So ''sādhu ammā''ti vatvā puretaraṃ vāsipharasuṃ gahetvā gāmamajjhe ṭhatvā ''kiṃ bho ajja imasmimpi kāle na nikkhamathā''ti uccāsaddaṃ katvā ''sabbe maggaṃ āruḷhā''ti ñatvā ''gacchatha tāva tumhe, mayhaṃ papañco atthī''ti te purato katvā aññaṃ maggaṃ āruyha kaṇṇikūpagaṃ rukkhaṃ chinditvā tacchetvā maṭṭhaṃ katvā āharitvā sudhammāya gehe ṭhapesi – ''mayā dehīti vuttadivase nīharitvā dadeyyāsī''ti.

Atha niṭṭhite dabbasambhārakamme bhūmikammato paṭṭhāya cayabandhanathambhussāpana saṅghāṭayojana kaṇṇikamañcabandhanesu katesu so vaḍḍhakī kaṇṇikamañce nisīditvā catūhi disāhi gopānasiyo ukkhipitvā ''bho ekaṃ pamuṭṭhaṃ atthī''ti āha. Kiṃ bho pamuṭṭhaṃ, sabbameva tvaṃ pamussasīti. Imā bho gopānasiyo kattha patiṭṭhahissantīti? Kaṇṇikā nāma laddhuṃ vaṭṭatīti. Kuhiṃ bho idāni sakkā laddhunti? Kulānaṃ gehe sakkā laddhunti. Āhiṇḍantā pucchathāti. Te antogāmaṃ pavisitvā pucchitvā sudhammāya gharadvāre ''imasmiṃ ghare kaṇṇikā atthī''ti āhaṃsu. Sā ''atthī''ti āha. Handa mūlaṃ gaṇhāhīti. Mūlaṃ na gaṇhāmi, sace mama pattiṃ karotha, dassāmīti. Etha bho mātugāmassa pattiṃ na karoma, araññaṃ gantvā rukkhaṃ chindissāmāti nikkhamiṃsu.

Tato vaḍḍhakī ''kiṃ na laddhā, tāta, kaṇṇikā''ti pucchi. Te tamatthaṃ ārocayiṃsu. Vaḍḍhakī kaṇṇikamañce nisinnova ākāsaṃ ulloketvā ''bho ajja nakkhattaṃ sundaraṃ, idaṃ aññaṃ saṃvaccharaṃ atikkamitvā sakkā laddhuṃ, tumhehi ca dukkhena ābhatā dabbasambhārā, te sakalasaṃvaccharena imasmiññeva ṭhāne pūtikā bhavissanti. Devaloke nibbattakāle tassāpi ekasmiṃ koṇe sālā hotu, āharatha na''nti āha. Sāpi yāva te na puna āgacchanti, tāva kaṇṇikāya heṭṭhimatale ''ayaṃ sālā **sudhammā** nāmā''ti akkharāni chindāpetvā ahatena vatthena veṭhetvā ṭhapesi. Kammikā āgantvā – ''āhara, re kaṇṇikaṃ, yaṃ hotu taṃ hotu. Tuyhampi pattiṃ karissāmā''ti āhaṃsu. Sā nīharitvā ''tātā, yāva aṭṭha vā soḷasa vā gopānasiyo na ārohanti, tāva imaṃ vatthaṃ mā nibbeṭhayitthā''ti vatvā adāsi. Te ''sādhū''ti sampaṭicchitvā gahetvā gopānasiyo āropetvāva vatthaṃ nibbeṭhesuṃ.

Eko mahāgāmikamanusso uddhaṃ ullokento akkharāni disvā ''kiṃ, bho, ida''nti akkharaññuṃ manussaṃ pakkosāpetvā dassesi. So ''sudhammā nāma ayaṃ sālā''ti āha. ''Haratha, bho, mayaṃ ādito paṭṭhāya sālaṃ katvā nāmamattampi na labhāma, esā ratanamattena kaṇṇikarukkhena sālaṃ attano nāmena kāretī''ti viravanti. Vaḍḍhakī tesaṃ viravantānaṃyeva gopānasiyo pavesetvā āṇiṃ datvā sālākammaṃ niṭṭhāpesi.

Sālaṃ tidhā vibhajiṃsu, ekasmiṃ koṭṭhāse issarānaṃ vasanaṭṭhānaṃ akaṃsu, ekasmiṃ duggatānaṃ, ekasmiṃ gilānānaṃ. Tettiṃsa janā tettiṃsa phalakāni paññapetvā hatthissa saññaṃ adaṃsu – ''āgantuko āgantvā yassa atthate phalake nisīdati, taṃ gahetvā phalakasāmikasseva gehe patiṭṭhapehi. Tassa pādaparikammapiṭṭhiparikammakhādanīyabhojanīyasayanāni sabbāni phalakasāmikasseva bhāro bhavissatī''ti. Hatthī āgatāgataṃ gahetvā phalakasāmikassa gehaṃ neti, so tassa taṃ divasaṃ kattabbaṃ karoti.

Maghamāṇavo sālato avidūre ṭhāne koviḷārarukkhaṃ ropāpesi, mūle cassa pāsāṇaphalakaṃ atthari. **Nandā** nāmassa bhariyā avidūre pokkharaṇiṃ khaṇāpesi, **cittā** mālāvacche ropāpesi, sabbajeṭṭhikā pana ādāsaṃ gahetvā attabhāvaṃ maṇḍayamānāva vicarati. Magho taṃ āha – ‘‘bhadde, sudhammā, sālāya pattikā jātā, nandā pokkharaṇiṃ khaṇāpesi, cittā mālāvacche ropāpesi. Tava pana puññakammaṃ nāma natthi, ekaṃ puññaṃ karohi, bhadde’’ti sā ‘‘tvaṃ kassa kāraṇā karosi, nanu tayā kataṃ mayhamevā’’ti vatvā attabhāvamaṇḍanameva anuyuñjati.

Magho yāvatāyukaṃ ṭhatvā tato cavitvā tāvatiṃsabhavane sakko hutvā nibbatti, tepi tettiṃsa gāmikamanussā kālaṅkatvā tettiṃsa devaputtā hutvā tasseva santike nibbattā. Sakkassa vejayanto nāma pāsādo satta yojanasatāni uggacchi, dhajo tīṇi yojanasatāni uggacchi, koviḷārarukkhassa nissandena samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho pāricchattako nibbatti, pāsāṇaphalakassa nissandena pāricchattakamūle saṭṭhiyojanikā paṇḍukambalasilā nibbatti. Sudhammāya kaṇṇikarukkhassa nissandena tiyojanasatikā sudhammā devasabhā nibbatti. Nandāya pokkharaṇiyā nissandena paññāsayojanā nandā nāma pokkharaṇī nibbatti. Cittāya mālāvacchavatthunissandena saṭṭhiyojanikaṃ cittalatāvanaṃ nāma uyyānaṃ nibbatti.

Sakko devarājā sudhammāya devasabhāya yojanike suvaṇṇapallaṅke nisinno tiyojanike setacchatte dhāriyamāne tehi devaputtehi tāhi devakaññāhi aḍḍhatiyāhi nāṭakakoṭīhi dvīsu devalokesu devatāhi ca parivārito mahāsampattiṃ olokento tā tisso itthiyo disvā ‘‘imā tāva paññāyanti, sujātā kuhi’’nti olokento ‘‘ayaṃ mama vacanaṃ akatvā girikandarāya bakasakuṇikā hutvā nibbattā’’ti disvā devalokato otaritvā tassā santikaṃ gato. Sā disvāva sañjānitvā adhomukhā jātā. ‘‘Bāle, idāni kiṃ sīsaṃ na ukkhipasi? Tvaṃ mama vacanaṃ akatvā attabhāvameva maṇḍayamānā vītināmesi. Sudhammāya ca nandāya ca cittāya ca mahāsampatti nibbattā, ehi amhākaṃ sampattiṃ passā’’ti devalokaṃ netvā nandāya pokkharaṇiyā pakkhipitvā pallaṅke nisīdi.

Nāṭakitthiyo ‘‘kuhiṃ gatattha, mahārājā’’ti pucchiṃsu. So anārocetukāmopi tāhi nippīḷiyamāno ‘‘sujātāya santika’’nti āha. Kuhiṃ nibbattā, mahārājāti? Kandarapādeti. Idāni kuhinti? Nandāpokkharaṇiyaṃ me vissaṭṭhāti. Etha, bho, amhākaṃ ayyaṃ passāmāti sabbā tattha agamaṃsu. Sā pubbe sabbajeṭṭhikā hutvā tā avamaññittha. Idāni tāpi taṃ disvā – ‘‘passatha, bho amhākaṃ ayyāya mukhaṃ kakkaṭakavijjhanasūlasadisa’’ntiādīni vadantiyo keḷiṃ akaṃsu. Sā ativiya aṭṭiyamānā sakkaṃ devarājānaṃ āha – ‘‘mahārāja, imāni suvaṇṇarajatamaṇivimānāni vā nandāpokkharaṇī vā mayhaṃ kiṃ karissati, jātibhūmiyeva mahārāja sattānaṃ sukhā, maṃ tattheva kandarapāde vissajjehī’’ti. Sakko taṃ tattha vissajjetvā ‘‘mama vacanaṃ karissasī’’ti āha. Karissāmi, mahārājāti. Pañca sīlāni gahetvā akhaṇḍāni katvā rakkha, katipāhena taṃ etāsaṃ jeṭṭhikaṃ karissāmīti. Sā tathā akāsi.

Sakko katipāhassa accayena ‘‘sakkā nu kho sīlaṃ rakkhitu’’nti gantvā maccharūpena uttānako hutvā tassā purato udakapiṭṭhe osarati, sā ‘‘matamacchako bhavissatī’’ti gantvā sīse aggahesi. Maccho naṅguṭṭhaṃ cālesi. Sā ‘‘jīvati maññe’’ti udake vissajjesi. Sakko ākāse ṭhatvā ‘‘sādhu, sādhu, rakkhasi sikkhāpadaṃ, evaṃ taṃ rakkhamānaṃ katipāheneva nāṭakānaṃ jeṭṭhikaṃ karissāmī’’ti āha. Tassāpi pañca vassasatāni āyu ahosi. Ekadivasampi udarapūraṃ nālatthaṃ, sukkhitvā parisukkhitvā milāyamānāpi sīlaṃ akhaṇḍetvā kālaṅkatvā bārāṇasiyaṃ kumbhakāragehe nibbatti.

Sakko ‘‘kuhiṃ nibbattā’’ti olokento disvā ‘‘tato idha ānetuṃ na sakkā, jīvitavuttimassā dassāmī’’ti suvaṇṇaeḷālukānaṃ yānakaṃ pūretvā majjhe gāmassa mahallakavesena nisīditvā ‘‘eḷālukāni gaṇhathā’’ti ukkuṭṭhimakāsi. Samantā gāmavāsikā āgantvā ‘‘dehi, tātā’’ti āhaṃsu. Ahaṃ sīlarakkhakānaṃ demi, tumhe sīlaṃ rakkhathāti. Tāta mayaṃ sīlaṃ nāma kīdisantipi na jānāma, mūlena dehīti. ‘‘Sīlarakkhakānaṃyeva dammī’’ti āha. ‘‘Etha, re kosi ayaṃ eḷālukamahallako’’ti sabbe nivattiṃsu.

Sā dārikā pucchi – ‘‘amma, tumhe eḷālukatthāya gatā tucchahatthāva āgatā’’ti. Kosi, amma, eḷālukamahallako ‘‘ahaṃ sīlarakkhakānaṃ dammī’’ti vadati, nūnimassa dārikā sīlaṃ khāditvā vattanti, mayaṃ sīlameva na jānāmāti. Sā ‘‘mayhaṃ ānītaṃ bhavissatī’’ti gantvā ‘‘eḷālukaṃ, tāta, dehī’’ti āha. ‘‘Tvaṃ sīlāni rakkhasi ammā’’ti? ‘‘Āma, tāta rakkhāmī’’ti. Idaṃ mayā tuyhameva ābhatanti gehadvāre yānena saddhiṃ ṭhapetvā pakkāmi. Sāpi yāvajīvaṃ sīlaṃ rakkhitvā cavitvā vepacittiasurassa dhītā hutvā nibbatti. Sīlanissandena pāsādikā ahosi. So ‘‘dhītuvivāhamaṅgalaṃ karissāmī’’ti asure sannipātesi.

Sakko ‘‘kuhiṃ nibbattā’’ti olokento ‘‘asurabhavane nibbattā, ajjassā vivāhamaṅgalaṃ karissantī’’ti disvā ‘‘idāni yaṃkiñci katvā ānetabbā mayā’’ti asuravaṇṇaṃ nimminitvā gantvā asurānaṃ antare aṭṭhāsi. ‘‘Tava sāmikaṃ vadehī’’ti tassā hatthe pitā pupphadāmaṃ adāsi ‘‘yaṃ icchasi, tassūpari khipāhī’’ti. Sā olokentī sakkaṃ disvā pubbasannivāsena sañjātasinehā ‘‘ayaṃ me sāmiko’’ti tassūpari dāmaṃ khipi. So taṃ bāhāya gahetvā ākāse uppati, tasmiṃ khaṇe asurā sañjāniṃsu. Te ‘‘gaṇhatha, gaṇhatha, jarasakkaṃ, veriko amhākaṃ, na mayaṃ etassa dārikaṃ dassāmā’’ti anubandhiṃsu. Vepacitti pucchi ‘‘kenāhaṭā’’ti? ‘‘Jarasakkena mahārājā’’ti. ‘‘Avasesesu ayameva seṭṭho, apethā’’ti āha. Sakko naṃ netvā aḍḍhatiyakoṭināṭakānaṃ jeṭṭhikaṭṭhāne ṭhapesi. Sā sakkaṃ varaṃ yāci – ‘‘mahārāja, mayhaṃ imasmiṃ devaloke mātā vā pitā vā bhātā vā bhaginī vā natthi, yattha yattha gacchasi, tattha tattha maṃ gahetvāva gaccha mahārājā’’ti. Sakko ‘‘sādhū’’ti paṭiññaṃ adāsi.

Evaṃ macalagāmake maghamāṇavakālato paṭṭhāya visuddhabhāvamassa sampassanto bhagavā ‘‘dīgharattaṃ visuddho kho ayaṃ yakkho’’ti āha. **Atthasañhita**nti atthanissitaṃ kāraṇanissitaṃ.

Pañhaveyyākaraṇavaṇṇanā

357. **Kiṃ saṃyojanā**ti kiṃ bandhanā, kena bandhanena baddhā hutvā. **Puthukāyā**ti bahujanā. **Averā**ti appaṭighā. **Adaṇḍā**ti āvudhadaṇḍadhanadaṇḍavinimuttā. **Asapattā**ti apaccatthikā. **Abyāpajjā**ti vigatadomanassā. **Viharemu averino**ti aho vata kenaci saddhiṃ averino vihareyyāma, katthaci kopaṃ na uppādetvā accharāya gahitakaṃ jaṅghasahassena saddhiṃ paribhuñjeyyāmāti dānaṃ datvā pūjaṃ katvā ca patthayanti. **Iti ca nesaṃ hotī**ti evañca nesaṃ ayaṃ patthanā hoti. **Atha ca panā**ti evaṃ patthanāya satipi.

Issāmacchariyasaṃyojanāti parasampattikhīyanalakkhaṇā issā, attasampattiyā parehi sādhāraṇabhāvassa asahanalakkhaṇaṃ macchariyaṃ, issā ca macchariyañca saṃyojanaṃ etesanti issāmacchariyasaṃyojanā. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana issāmacchariyāni abhidhamme vuttāneva.

Āvāsamacchariyena panettha yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmiṃ kule aññesaṃ dānādīni karonte disvā ‘‘bhinnaṃ vatidaṃ kulaṃ mamā’’ti cintayato lohitampi mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṅghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogena paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahāajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīravaṇṇaguṇavaṇṇamacchariyena pana pariyattidhammamacchariyena ca attanova vaṇṇaṃ vaṇṇeti, na paresaṃ vaṇṇaṃ, ‘‘kiṃ vaṇṇo eso’’ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto pariyattiñca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Apica āvāsamacchariyena lohagehe paccati. Kulamacchariyena appalābho hoti. Lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati. Vaṇṇamacchariyena bhave nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti. Dhammamacchariyena kukkuḷaniraye nibbattati. Idaṃ pana issāmacchariyasaṃyojanaṃ sotāpattimaggena pahīyati. Yāva taṃ nappahīyati, tāva devamanussā averatādīni patthayantāpi verādīhi na parimuccantiyeva.

Tiṇṇā mettha kaṅkhāti etasmiṃ pañhe mayā tumhākaṃ vacanaṃ sutvā kaṅkhā tiṇṇāti vadati, na maggavasena tiṇṇakaṅkhataṃ dīpeti. **Vigatā kathaṃkathā**ti idaṃ kathaṃ, idaṃ kathanti ayampi kathaṃkathā vigatā.

358. **Nidānā**dīni vuttatthāneva. **Piyāppiyanidāna**nti piyasattasaṅkhāranidānaṃ macchariyaṃ, appiyasattasaṅkhāranidānā issā. Ubhayaṃ vā ubhayanidānaṃ. Pabbajitassa hi saddhivihārikādayo, gahaṭṭhassa puttādayo hatthiassādayo vā sattā piyā honti keḷāyitā mamāyitā, muhuttampi te apassanto adhivāsetuṃ na sakkoti. So aññaṃ tādisaṃ piyasattaṃ labhantaṃ disvā issaṃ karoti. ‘‘Iminā amhākaṃ kiñci kammaṃ atthi, muhuttaṃ tāva naṃ dethā’’ti tameva aññehi yācito ‘‘na sakkā dātuṃ, kilamissati vā ukkaṇṭhissati vā’’tiādīni vatvā macchariyaṃ karoti. Evaṃ tāva ubhayampi piyasattanidānaṃ hoti. Bhikkhussa pana pattacīvaraparikkhārajātaṃ, gahaṭṭhassa vā alaṅkārādiupakaraṇaṃ piyaṃ hoti manāpaṃ, so aññassa tādisaṃ uppajjamānaṃ disvā ‘‘aho vatassa evarūpaṃ na bhaveyyā’’ti issaṃ karoti, yācito vāpi ‘‘mayampetaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, na sakkā dātu’’nti macchariyaṃ karoti. Evaṃ ubhayampi piyasaṅkhāranidānaṃ hoti. Appiye pana te vuttappakāre satte ca saṅkhāre ca labhitvā sacepissa te amanāpā honti, tathāpi kilesānaṃ viparītavuttitāya ‘‘ṭhapetvā maṃ ko añño evarūpassa lābhī’’ti issaṃ vā karoti, yācito tāvakālikampi adadamāno macchariyaṃ vā karoti. Evaṃ ubhayampi appiyasattasaṅkhāranidānaṃ hoti.

Chandanidānanti ettha pariyesanachando, paṭilābhachando, paribhogachando, sannidhichando, vissajjanachandoti pañcavidho chando.

Katamo **pariyesanachando?** Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ pariyesati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ pariyesati, dhanaṃ pariyesati. Ayaṃ pariyesanachando.

Katamo **paṭilābhachando?** Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ paṭilabhati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ paṭilabhati, dhanaṃ paṭilabhati. Ayaṃ paṭilābhachando.

Katamo **paribhogachando?** Idhekacco atitto chandajāto rūpaṃ paribhuñjati, saddaṃ. Gandhaṃ. Rasaṃ. Phoṭṭhabbaṃ paribhuñjati, dhanaṃ paribhuñjati. Ayaṃ paribhogachando.

Katamo **sannidhichando?** Idhekacco atitto chandajāto dhanasannicayaṃ karoti ‘‘āpadāsu bhavissatī’’ti. Ayaṃ sannidhichando.

Katamo **vissajjanachando?** Idhekacco atitto chandajāto dhanaṃ vissajjeti, hatthārohānaṃ, assārohānaṃ, rathikānaṃ, dhanuggahānaṃ – ‘‘ime maṃ rakkhissanti gopissanti mamāyissanti samparivārayissantī’’ti. Ayaṃ vissajjanachando. Ime pañca chandā. Idha taṇhāmattameva, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ.

Vitakkanidānoti ettha ‘‘lābhaṃ paṭicca vinicchayo’’ti (dī. ni. 2.110) evaṃ vutto vinicchayavitakko vitakko nāma. **Vinicchayo**ti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca, diṭṭhivinicchayo ca. Aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritaṃ taṇhāvinicchayo nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhivinicchayo nāmāti evaṃ vuttataṇhāvinicchayavasena hi iṭṭhāniṭṭhapiyāppiyavavatthānaṃ na hoti. Tadeva hi ekaccassa iṭṭhaṃ hoti, ekaccassa aniṭṭhaṃ paccantarājamajjhimadesarājūnaṃ gaṇḍuppādamigamaṃsādīsu viya. Tasmiṃ pana taṇhāvinicchayavinicchite paṭiladdhavatthusmiṃ ‘‘ettakaṃ rūpassa bhavissati, ettakaṃ saddassa, ettakaṃ gandhassa, ettakaṃ rasassa, ettakaṃ phoṭṭhabbassa bhavissati, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa bhavissati, ettakaṃ nidahissāmi, ettakaṃ parassa dassāmī’’ti vavatthānaṃ vitakkavinicchayena hoti. Tenāha ‘‘chando kho, devānaminda, vitakkanidāno’’ti.

Papañcasaññāsaṅkhānidānoti tayo papañcā taṇhāpapañco, mānapapañco, diṭṭhipapañcoti. Tattha aṭṭhasatataṇhāvicaritaṃ taṇhāpapañco nāma. Navavidho māno mānapapañco nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhipapañco nāma. Tesu idha taṇhāpapañco adhippeto. Kenaṭṭhena papañco? Mattapamattākārapāpanaṭṭhena papañco. Taṃsampayuttā saññā papañcasaññā. Saṅkhā vuccati koṭṭhāso ‘‘saññānidānā hi papañcasaṅkhā’’tiādīsu viya. Iti papañcasaññāsaṅkhānidānoti papañcasaññākoṭṭhāsanidāno vitakkoti attho.

Papañcasaññāsaṅkhānirodhasāruppagāmininti etissā papañcasaññāsaṅkhāya khayā nirodho vūpasamo, tassa sāruppañceva tattha gāminiṃ cāti saha vipassanāya maggaṃ pucchati.

Vedanākammaṭṭhānavaṇṇanā

359. Athassa bhagavā **somanassaṃpāha**nti tisso vedanā ārabhi. Kiṃ pana bhagavatā pucchitaṃ kathitaṃ, apucchitaṃ, sānusandhikaṃ, ananusandhikanti? Pucchitameva kathitaṃ, no apucchitaṃ, sānusandhikameva, no ananusandhikaṃ. Devatānañhi rūpato arūpaṃ pākaṭataraṃ, arūpepi vedanā pākaṭatarā. Kasmā? Devatānañhi karajakāyaṃ sukhumaṃ, kammajaṃ balavaṃ, karajakāyassa sukhumattā, kammajassa balavattā ekāhārampi atikkamitvā na tiṭṭhanti, uṇhapāsāṇe ṭhapitasappipiṇḍi viya vilīyantīti sabbaṃ **brahmajāle** vuttanayeneva veditabbaṃ. Tasmā bhagavā sakkassa tisso vedanā ārabhi. Duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ – rūpakammaṭṭhānaṃ, arūpakammaṭṭhānañca. Rūpapariggaho, arūpapariggahotipi etadeva vuccati. Tattha bhagavā yassa rūpaṃ pākaṭaṃ, tassa saṅkhepamanasikāravasena vā vitthāramanasikāravasena vā catudhātuvavatthānaṃ vitthārento rūpakammaṭṭhānaṃ katheti. Yassa arūpaṃ pākaṭaṃ, tassa arūpakammaṭṭhānaṃ katheti. Kathento ca tassa vatthubhūtaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ dassetvāva katheti, devānaṃ pana arūpakammaṭṭhānaṃ pākaṭanti arūpakammaṭṭhānavasena vedanā ārabhi.

Tividho hi arūpakammaṭṭhāne abhiniveso – phassavasena, vedanāvasena, cittavasenāti. Kathaṃ? Ekaccassa hi saṅkhittena vā vitthārena vā pariggahite rūpakammaṭṭhāne tasmiṃ ārammaṇe cittacetasikānaṃ paṭhamābhinipāto taṃ ārammaṇaṃ phusanto uppajjamāno **phasso** pākaṭo hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ anubhavantī uppajjamānā **vedanā** pākaṭā hoti. Ekaccassa taṃ ārammaṇaṃ pariggahetvā taṃ vijānantaṃ uppajjamānaṃ **viññāṇaṃ** pākaṭaṃ hoti.

Tattha yassa phasso pākaṭo hoti, sopi na kevalaṃ phassova uppajjati, tena saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ anubhavamānā vedanāpi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññāṇampi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa vedanā pākaṭā hoti, sopi na kevalaṃ vedanāva uppajjati, tāya saddhiṃ tadeva ārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi, vijānamānaṃ viññāṇampi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti. Yassa viññāṇaṃ pākaṭaṃ hoti, sopi na kevalaṃ viññāṇameva uppajjati, tena saddhiṃ tadevārammaṇaṃ phusamāno phassopi uppajjati, anubhavamānā vedanāpi, sañjānamānā saññāpi, cetayamānā cetanāpi uppajjatīti phassapañcamakeyeva pariggaṇhāti.

So ‘‘ime phassapañcamakā dhammā kiṃ nissitā’’ti upadhārento ‘‘vatthunissitā’’ti pajānāti. Vatthu nāma karajakāyo, yaṃ sandhāya vuttaṃ – ‘‘idañca pana me viññāṇaṃ ettha sitaṃ ettha paṭibaddha’’nti. So atthato bhūtāni ceva upādārūpāni ca. Evamettha vatthu rūpaṃ, phassapañcamakā nāmanti nāmarūpamattameva passati. Rūpañcettha rūpakkhandho, nāmaṃ cattāro arūpino khandhāti pañcakkhandhamattaṃ hoti. Nāmarūpavinimuttā hi pañcakkhandhā, pañcakkhandhavinimuttaṃ vā nāmarūpaṃ natthi. So ‘‘ime pañcakkhandhā kiṃ hetukā’’ti upaparikkhanto ‘‘avijjādihetukā’’ti passati. Tato ‘‘paccayo ceva paccayuppannañca idaṃ, añño satto vā puggalo vā natthi, suddhasaṅkhārapuñjamattamevā’’ti sappaccayanāmarūpavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanāpaṭipāṭiyā ‘‘aniccaṃ dukkhaṃ anattā’’ti sammasanto vicarati, so ajja ajjāti paṭivedhaṃ ākaṅkhamāno tathārūpe divase utusappāyaṃ, puggalasappāyaṃ, bhojanasappāyaṃ, dhammasavanasappāyaṃ vā labhitvā ekapallaṅkena nisinnova vipassanaṃ matthakaṃ pāpetvā arahatte patiṭṭhāti. Evamimesampi tiṇṇaṃ janānaṃ yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idha pana bhagavā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento vedanāsīsena kathesi. Phassavasena hi viññāṇavasena vā kathiyamānaṃ etassa na pākaṭaṃ hoti, andhakāraṃ viya khāyati. Vedanāvasena pana pākaṭaṃ hoti. Kasmā? Vedanānaṃ uppattiyā pākaṭatāya. Sukhadukkhavedanānañhi uppatti pākaṭā. Yadā sukhaṃ uppajjati, tadā sakalaṃ sarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ satadhotasappiṃ khādāpayantaṃ viya, satapākatelaṃ makkhayamānaṃ viya, ghaṭasahassena pariḷāhaṃ nibbāpayamānaṃ viya, ‘‘aho sukhaṃ, aho sukha’’nti vācaṃ nicchārayamānameva uppajjati. Yadā dukkhaṃ uppajjati, tadā sakalasarīraṃ khobhentaṃ maddantaṃ pharamānaṃ abhisandayamānaṃ tattaphālaṃ pavesentaṃ viya, vilīnatambalohena āsiñcantaṃ viya, sukkhatiṇavanappatimhi araññe dāruukkākalāpaṃ khipamānaṃ viya ‘‘aho dukkhaṃ, aho dukkha’’nti vippalāpayamānameva uppajjati. Iti sukhadukkhavedanānaṃ uppatti pākaṭā hoti.

Adukkhamasukhā pana duddīpanā andhakārena viya abhibhūtā. Sā sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Yathā kiṃ? Yathā antarā piṭṭhipāsāṇaṃ āruhitvā palātassa migassa anupadaṃ gacchanto migaluddako piṭṭhipāsāṇassa orabhāgepi parabhāgepi padaṃ disvā majjhe apassantopi ‘‘ito āruḷho, ito oruḷho, majjhe piṭṭhipāsāṇe iminā padesena gato bhavissatī’’ti nayato jānāti. Evaṃ āruḷhaṭṭhāne padaṃ viya hi sukhavedanāya uppatti pākaṭā hoti, oruḷhaṭṭhāne padaṃ viya dukkhavedanāya uppatti pākaṭā hoti, ito āruyha, ito oruyha, majjhe evaṃ gatoti nayato gahaṇaṃ viya sukhadukkhānaṃ apagame sātāsātapaṭikkhepavasena majjhattākārabhūtā adukkhamasukhā vedanāti nayato gaṇhantassa pākaṭā hoti. Evaṃ bhagavā paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi.

Na kevalañca idheva evaṃ dassesi, **mahāsatipaṭṭhāne, majjhimanikāyamhi satipaṭṭhāne, cūḷataṇhāsaṅkhaye, mahātaṇhāsaṅkhaye, cūḷavedallasutte, mahāvedallasutte, raṭṭhapālasutte, māgaṇḍiyasutte, dhātuvibhaṅge, āneñjasappāye, sakale vedanāsaṃyutte**ti evaṃ anekesu suttantesu paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi. Yathā ca tesu tesu, evaṃ imasmimpi sakkapañhe paṭhamaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā pacchā arūpakammaṭṭhānaṃ vedanāvasena nivattetvā dassesi. Rūpakammaṭṭhānaṃ panettha vedanāya ārammaṇamattakaṃyeva saṅkhittaṃ, tasmā pāḷiyaṃ nāruḷhaṃ bhavissati.

360. Arūpakammaṭṭhāne yaṃ tassa pākaṭaṃ vedanāvasena abhinivesamukhaṃ, tameva dassetuṃ **somanassaṃpāhaṃ, devānamindā**tiādimāha. Tattha **duvidhenā**ti dvividhena, dvīhi koṭṭhāsehīti attho. **Evarūpaṃ somanassaṃ na sevitabba**nti evarūpaṃ gehasitasomanassaṃ na sevitabbaṃ. Gehasitasomanassaṃ nāma ‘‘tattha katamāni cha gehasitāni somanassāni? Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato, pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassa’’nti evaṃ chasu dvāresu vuttakāmaguṇanissitaṃ somanassaṃ (ma. ni. 3.306).

Evarūpaṃ somanassaṃ sevitabbanti evarūpaṃ nekkhammasitaṃ somanassaṃ sevitabbaṃ. Nekkhammasitaṃ somanassaṃ nāma – ‘‘tattha katamāni cha nekkhammasitāni somanassāni? Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammāti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassa’’nti (ma. ni. 3.308) evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa ‘‘ussukkitā me vipassanā’’ti somanassajātassa uppannaṃ somanassaṃ. **Sevitabba**nti idaṃ nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānādivasena ca uppajjanakasomanassaṃ sevitabbaṃ nāma.

Tattha **yaṃ ce savitakkaṃ savicāra**nti tasmimpi nekkhammasite somanasse yaṃ nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānavasena ca uppannaṃ savitakkaṃ savicāraṃ somanassanti jāneyya. **Yaṃ ce avitakkaṃ avicāra**nti yaṃ pana dutiyatatiyajjhānavasena uppannaṃ avitakkaṃ avicāraṃ somanassanti jāneyya. **Ye avitakke avicāre, te paṇītatare**ti etesupi dvīsu yaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, taṃ paṇītataranti attho.

Iminā kiṃ kathitaṃ hoti? Dvinnaṃ arahattaṃ kathitaṃ. Kathaṃ? Eko kira bhikkhu savitakkasavicāre somanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā ‘‘idaṃ somanassaṃ kiṃ nissita’’nti upadhārento ‘‘vatthunissita’’nti pajānātīti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte patiṭṭhāti. Eko avitakkaavicāre somanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte patiṭṭhāti. Tattha abhiniviṭṭhasomanassesupi savitakkasavicārato avitakkaavicāraṃ paṇītataraṃ. Savitakkasavicārasomanassavipassanātopi avitakkaavicāravipassanā paṇītatarā. Savitakkasavicārasomanassaphalasamāpattitopi avitakkaavicārasomanassaphalasamāpattiyeva paṇītatarā. Tenāha bhagavā ‘‘ye avitakke avicāre, te paṇītatare’’ti.

361. **Evarūpaṃ domanassaṃ na sevitabba**nti evarūpaṃ gehasitadomanassaṃ na sevitabbaṃ. Gehasitadomanassaṃ nāma – ‘‘tattha katamāni cha gehasitāni domanassāni? Cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā apaṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitadomanassa’’nti (ma. ni. 3.307). Evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇaṃ nānubhaviṃ, nānubhavissāmi, nānubhavāmīti vitakkayato uppannaṃ kāmaguṇanissitaṃ domanassaṃ.

Evarūpaṃ domanassaṃ sevitabbanti evarūpaṃ nekkhammasitadomanassaṃ sevitabbaṃ. Nekkhammasitadomanassaṃ nāma – ‘‘tattha katamāni cha nekkhammasitāni domanassāni? Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammāti evametaṃ yathābhūtaṃ sampappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ, upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharantī’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ, yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitadomanassa’’nti (ma. ni. 3.307) evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhātaariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhapetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetumasakkontassa imampi pakkhaṃ, imampi māsaṃ, imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhinti anusocato uppannaṃ domanassaṃ. **Sevitabba**nti idaṃ nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamajjhānādivasena ca uppajjanakadomanassaṃ sevitabbaṃ nāma.

Tattha **yaṃ ce savitakkasavicāra**nti tasmimpi duvidhe domanasse gehasitadomanassameva savitakkasavicāradomanassaṃ nāma. Nekkhammavasena, vipassanāvasena, anussativasena, paṭhamadutiyajjhānavasena ca uppannadomanassaṃ pana avitakkaavicāradomanassanti veditabbaṃ. Nippariyāyena pana avitakkaavicāradomanassaṃ nāma natthi. Domanassindriyañhi ekaṃsena akusalañceva savitakkasavicārañca, etassa pana bhikkhuno maññanavasena savitakkasavicāranti ca avitakkaavicāranti ca vuttaṃ.

Tatrāyaṃ nayo – idha bhikkhu domanassapaccayabhūte savitakkasavicāradhamme avitakkaavicāradhamme ca domanassapaccayā eva uppanne maggaphaladhamme ca aññesaṃ paṭipattidassanavasena domanassanti gahetvā ‘‘kadā nu kho me savitakkasavicāradomanasse vipassanā paṭṭhapitā bhavissati, kadā avitakkaavicāradomanasse’’ti ca ‘‘kadā nu kho me savitakkasavicāradomanassaphalasamāpatti nibbattitā bhavissati, kadā avitakkaavicāradomanassaphalasamāpattī’’ti cintetvā temāsikaṃ, chamāsikaṃ, navamāsikaṃ vā paṭipadaṃ gaṇhāti. Temāsikaṃ gahetvā paṭhamamāse ekaṃ yāmaṃ jaggati, dve yāme niddāya okāsaṃ karoti, majjhime māse dve yāme jaggati, ekaṃ yāmaṃ niddāya okāsaṃ karoti, pacchimamāse caṅkamanisajjāyeva yāpeti. Evaṃ ce arahattaṃ pāpuṇāti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce pāpuṇāti, visesetvā chamāsikaṃ gaṇhāti. Tatrāpi dve dve māse vuttanayena paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇituṃ asakkonto visesetvā navamāsikaṃ gaṇhāti. Tatrāpi tayo tayo māse tatheva paṭipajjitvā arahattaṃ pāpuṇituṃ asakkontassa ‘‘na ladvaṃ vata me sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretu’’nti āvajjato domanassaṃ uppajjati, assudhārā pavattanti gāmantapabbhāravāsīmahāsīvattherassa viya.

Mahāsīvattheravatthu

Thero kira aṭṭhārasa mahāgaṇe vācesi. Tassovāde ṭhatvā tiṃsasahassā bhikkhū arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Atheko bhikkhu ‘‘mayhaṃ tāva abbhantare guṇā appamāṇā, kīdisā nu kho me ācariyassa guṇā’’ti āvajjanto puthujjanabhāvaṃ passitvā ‘‘amhākaṃ ācariyo aññesaṃ avassayo hoti, attano bhavituṃ na sakkoti, ovādamassa dassāmī’’ti ākāsena gantvā vihārasamīpe otaritvā divāṭṭhāne nisinnaṃ ācariyaṃ upasaṅkamitvā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi.

Thero – ‘‘kiṃ kāraṇā āgatosi piṇḍapātikā’’ti āha. Ekaṃ anumodanaṃ gaṇhissāmīti āgatosmi, bhanteti. Okāso na bhavissati, āvusoti? Vitakkamāḷake ṭhitakāle pucchissāmi, bhanteti. Tasmiṃ ṭhāne aññe pucchantīti. Bhikkhācāramagge, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchantīti. Dupaṭṭanivāsanaṭṭhāne, saṅghāṭipārupanaṭṭhāne, pattanīharaṇaṭṭhāne, gāme caritvā āsanasālāyaṃ yāgupītakāle, bhanteti. Tattha aṭṭhakathātherā attano kaṅkhaṃ vinodenti, āvusoti. Antogāmato nikkhantakāle pucchissāmi, bhanteti. Tatrāpi aññe pucchanti, āvusoti. Antarāmagge, bhante, bhojanasālāyaṃ bhattakiccapariyosāne, bhante, divāṭṭhāne, pādadhovanakāle, mukhadhovanakāle, bhanteti? Tadā aññe pucchantīti. Tato paṭṭhāya yāva aruṇā apare pucchanti, āvusoti. Dantakaṭṭhaṃ gahetvā mukhadhovanatthaṃ gamanakāle, bhanteti? Tadā aññe pucchantīti. Mukhaṃ dhovitvā āgamanakāle, bhanteti? Tatrāpi aññe pucchantīti. Senāsanaṃ pavisitvā nisinnakāle, bhanteti? Tatrāpi aññe pucchantīti. Bhante, nanu mukhaṃ dhovitvā senāsanaṃ pavisitvā tayo cattāro pallaṅke usumaṃ gāhāpetvā yonisomanasikāre kammaṃ karontānaṃ okāsakālena bhavitabbaṃ siyā, maraṇakhaṇampi na labhissatha, bhante, phalakasadisattha bhante parassa avassayo hotha, attano bhavituṃ na sakkotha, na me tumhākaṃ anumodanāya atthoti ākāse uppatitvā agamāsi.

Thero – ‘‘imassa bhikkhuno pariyattiyā kammaṃ natthi, mayhaṃ pana aṅkusako bhavissāmīti āgato’’ti ñatvā ‘‘idāni okāso na bhavissati, paccūsakāle gamissāmī’’ti pattacīvaraṃ samīpe katvā sabbaṃ divasabhāgaṃ paṭhamayāmamajjhimayāmañca dhammaṃ vācetvā pacchimayāme ekasmiṃ there uddesaṃ gahetvā nikkhante pattacīvaraṃ gahetvā teneva saddhiṃ nikkhanto. Nisinnaantevāsikā ācariyo kenaci papañcena nikkhantoti maññiṃsu. Nikkhanto thero koci deva samānācariyabhikkhūti saññaṃ akāsi.

Thero kira ‘‘mādisassa arahattaṃ nāma kiṃ, dvīhatīheneva pāpuṇitvā paccāgamissāmī’’ti antevāsikānaṃ anārocetvāva āsāḷhīmāsassa juṇhapakkhaterasiyā nikkhanto gāmantapabbhāraṃ gantvā caṅkamaṃ āruyha kammaṭṭhānaṃ manasikaronto taṃ divasaṃ arahattaṃ gahetuṃ nāsakkhi. Uposathadivase sampatte ‘‘dvīhatīhena arahattaṃ gaṇhissāmīti āgato, gahetuṃ pana nāsakkhiṃ. Tayo māse pana tīṇi divasāni viya yāva mahāpavāraṇā tāva jānissāmī’’ti vassaṃ upagantvāpi gahetuṃ nāsakkhi. Pavāraṇādivase cintesi – ‘‘ahaṃ dvīhatīhena arahattaṃ gaṇhissāmīti āgato, temāsenāpi nāsakkhiṃ, sabrahmacārino pana visuddhipavāraṇaṃ pavārentī’’ti. Tassevaṃ cintayato assudhārā pavattanti. Tato ‘‘na mañce mayhaṃ catūhi iriyāpathehi maggaphalaṃ uppajjissati, arahattaṃ appatvā neva mañce piṭṭhiṃ pasāressāmi, na pāde dhovissāmī’’ti mañcaṃ ussāpetvā ṭhapesi. Puna antovassaṃ pattaṃ, arahattaṃ gahetuṃ nāsakkhiyeva. Ekūnatiṃsapavāraṇāsu assudhārā pavattanti. Gāmadārakā therassa pādesu phālitaṭṭhānāni kaṇṭakehi sibbanti, davaṃ karontāpi ‘‘ayyassa mahāsīvattherassa viya pādā hontū’’ti davaṃ karonti.

Thero tiṃsasaṃvacchare mahāpavāraṇādivase ālambaṇaphalakaṃ nissāya ṭhito ‘‘idāni me tiṃsa vassāni samaṇadhammaṃ karontassa, nāsakkhiṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ, addhā me imasmiṃ attabhāve maggo vā phalaṃ vā natthi, na me laddhaṃ sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretu’’nti cintesi. Tassevaṃ cintayatova domanassaṃ uppajji, assudhārā pavattanti. Atha avidūraṭṭhāne ekā devadhītā rodamānā aṭṭhāsi. ‘‘Ko ettha rodasī’’ti? ‘‘Ahaṃ, bhante, devadhītā’’ti. ‘‘Kasmā rodasī’’ti? ‘‘Rodamānena maggaphalaṃ nibbattitaṃ, tena ahampi ekaṃ dve maggaphalāni nibbattessāmīti rodāmi, bhante’’ti.

Tato thero – ‘‘bho mahāsīvatthera, devatāpi tayā saddhiṃ keḷiṃ karonti, anucchavikaṃ nu kho te eta’’nti vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ aggahesi. So ‘‘idāni nipajjissāmī’’ti senāsanaṃ paṭijaggitvā mañcakaṃ paññapetvā udakaṭṭhāne udakaṃ paccupaṭṭhapetvā ‘‘pāde dhovissāmī’’ti sopānaphalake nisīdi.

Antevāsikāpissa ‘‘amhākaṃ ācariyassa samaṇadhammaṃ kātuṃ gacchantassa tiṃsa vassāni, sakkhi nu kho visesaṃ nibbattetuṃ, nāsakkhī’’ti āvajjayamānā ‘‘arahattaṃ patvā pādadhovanatthaṃ nisinno’’ti disvā ‘‘amhākaṃ ācariyo amhādisesu antevāsikesu tiṭṭhantesu ‘attanāva pāde dhovissatī’ti aṭṭhānametaṃ, ahaṃ dhovissāmi ahaṃ dhovissāmī’’ti tiṃsasahassānipi ākāsena gantvā vanditvā ‘‘pāde dhovissāma, bhante’’ti āhaṃsu. Āvuso, idāni tiṃsa vassāni honti mama pādānaṃ adhotānaṃ, tiṭṭhatha, tumhe, ahameva dhovissāmīti.

Sakkopi āvajjanto – ‘‘mayhaṃ ayyo mahāsīvatthero arahattaṃ patto tiṃsasahassānaṃ antevāsikānaṃ ‘pāde dhovissāmā’ti āgatānaṃ pāde dhovituṃ na deti. Mādise pana upaṭṭhāke tiṭṭhante ‘mayhaṃ ayyo sayaṃ pāde dhovissatī’ti aṭṭhānametaṃ, ahaṃ dhovissāmī’’ti sanniṭṭhānaṃ katvā sujātāya deviyā saddhiṃ bhikkhusaṅghassa santike pāturahosi. So sujaṃ asurakaññaṃ purato katvā ‘‘apetha, bhante, mātugāmo’’ti okāsaṃ kāretvā theraṃ upasaṅkamitvā vanditvā purato ukkuṭiko nisīditvā ‘‘pāde dhovissāmi, bhante’’ti āha. Kosiya, idāni me tiṃsa vassāni pādānaṃ adhotānaṃ, devatānañca pakatiyāpi manussasarīragandho nāma jeguccho, yojanasate ṭhitānampi kaṇṭhe āsattakuṇapaṃ viya hoti, ahameva dhovissāmīti. Bhante, ayaṃ gandho nāma na paññāyati, tumhākaṃ pana sīlagandho cha devaloke atikkamitvā upari bhavaggaṃ patvā ṭhito. Sīlagandhato añño uttaritaro gandho nāma natthi, bhante, tumhākaṃ sīlagandhenamhi āgatoti vāmahatthena gopphakasandhiyaṃ gahetvā dakkhiṇahatthena pādatalaṃ parimajji. Daharakumārasseva pādā ahesuṃ. Sakko pāde dhovitvā vanditvā devalokameva gato.

Evaṃ ‘‘na labhāmi sabrahmacārīhi saddhiṃ visuddhipavāraṇaṃ pavāretu’’nti āvajjantassa uppannaṃ domanassaṃ nissāya bhikkhuno maññanavasena vipassanāya ārammaṇampi vipassanāpi maggopi phalampi savitakkasavicāradomanassanti ca avitakkāvicāradomanassanti ca vuttanti veditabbaṃ.

Tattha eko bhikkhu savitakkasavicāradomanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā idaṃ domanassaṃ kiṃ nissitanti upadhārento vatthunissitanti pajānātīti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte patiṭṭhāti. Eko avitakkāvicāre domanasse vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte patiṭṭhāti. Tattha abhiniviṭṭhadomanassesupi savitakkasavicārato avitakkaavicāraṃ paṇītataraṃ. Savitakkasavicāradomanassavipassanātopi avitakkāvicāradomanassavipassanā paṇītatarā. Savitakkasavicāradomanassaphalasamāpattitopi avitakkāvicāradomanassaphalasamāpattiyeva paṇītatarā. Tenāha bhagavā – ‘‘ye avitakkaavicāre te paṇītatare’’ti.

362. **Evarūpā upekkhā na sevitabbā**ti evarūpā gehasitaupekkhā na sevitabbā. Gehasitaupekkhā nāma ‘‘tattha katamā cha gehasitaupekkhā. Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa, yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccatī’’ti evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍike nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannā kāmaguṇanissitā upekkhā na sevitabbā.

Evarūpā upekkhā sevitabbāti evarūpā nekkhammasitā upekkhā sevitabbā. Nekkhammasitā upekkhā nāma – ‘‘tattha katamā cha nekkhammasitā upekkhā? Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇāmavirāganirodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā, dukkhā, vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati upekkhā, yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā ativattati, tasmā sā upekkhā nekkhammasitāti vuccatī’’ti (ma. ni. 3.308). Evaṃ chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhaārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa, aniṭṭhe adussantassa, asamapekkhanena asammuyhantassa uppannā vipassanā ñāṇasampayuttā upekkhā. Apica vedanāsabhāgā tatra majjhattupekkhāpi ettha upekkhāva. Tasmā **sevitabbā**ti ayaṃ nekkhammavasena vipassanāvasena anussatiṭṭhānavasena paṭhamadutiyatatiyacatutthajjhānavasena ca uppajjanakaupekkhā sevitabbā nāma.

Ettha **yaṃ ce savitakkaṃ savicāra**nti tāyapi nekkhammasitaupekkhāya yaṃ nekkhammavasena vipassanāvasena anussatiṭṭhānavasena paṭhamajjhānavasena ca uppannaṃ savitakkasavicāraṃ upekkhanti jāneyya. **Yaṃ ce avitakkaṃ avicāra**nti yaṃ pana dutiyajjhānādivasena uppannaṃ avitakkāvicāraṃ upekkhanti jāneyya. **Ye avitakke avicāre te paṇītatare**ti etāsu dvīsu yā avitakkaavicārā, sā paṇītatarāti attho. Iminā kiṃ kathitaṃ hoti? Dvinnaṃ arahattaṃ kathitaṃ. Eko hi bhikkhu savitakkasavicāraupekkhāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā ayaṃ upekkhā kiṃ nissitāti upadhārento vatthunissitāti pajānātīti phassapañcamake vuttanayeneva anukkamena arahatte patiṭṭhāti. Eko avitakkāvicārāya upekkhāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā vuttanayeneva arahatte patiṭṭhāti. Tattha abhiniviṭṭhaupekkhāsupi savitakkasavicārato avitakkāvicārā paṇītatarā. Savitakkasavicāraupekkhāvipassanātopi avitakkāvicāraupekkhāvipassanāpaṇītatarā. Savitakkasavicāraupekkhāphalasamāpattitopi avitakkāvicārupekkhāphalasamāpattiyeva paṇītatarā. Tenāha bhagavā ‘‘ye avitakke avicāre te paṇītatare’’ti.

363. **Evaṃ paṭipanno kho, devānaminda, bhikkhu papañcasaññāsaṅkhānirodhasāruppagāminiṃ paṭipadaṃ paṭipanno hotī**ti bhagavā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi. Sakko pana sotāpattiphalaṃ patto. Buddhānañhi ajjhāsayo hīno na hoti, ukkaṭṭhova hoti. Ekassapi bahūnampi dhammaṃ desentā arahatteneva kūṭaṃ gaṇhanti. Sattā pana attano anurūpe upanissaye ṭhitā keci sotāpannā honti, keci sakadāgāmī, keci anāgāmī, keci arahanto. Rājā viya hi bhagavā, rājakumārā viya veneyyā. Yathā hi rājā bhojanakāle attano pamāṇena piṇḍaṃ uddharitvā rājakumārānaṃ upaneti, te tato attano mukhappamāṇeneva kabaḷaṃ karonti, evaṃ bhagavā attajjhāsayānurūpāya desanāya arahatteneva kūṭaṃ gaṇhāti. Veneyyā attano upanissayappamāṇena tato sotāpattiphalamattaṃ vā sakadāgāmianāgāmiarahattaphalameva vā gaṇhanti. Sakko pana sotāpanno jāto. Sotāpanno ca hutvā bhagavato puratoyeva cavitvā taruṇasakko hutvā nibbatti, devatānañhi cavamānānaṃ attabhāvassa gatāgataṭṭhānaṃ nāma na paññāyati, dīpasikhāgamanaṃ viya hoti. Tasmā sesadevatā na jāniṃsu. Sakko pana sayaṃ cutattā bhagavā ca appaṭihatañāṇattā dveva janā jāniṃsu. Atha sakko cintesi ‘‘mayhañhi bhagavatā tīsu ṭhānesu nibbattitaphalameva kathitaṃ, ayañca pana maggo vā phalaṃ vā sakuṇikāya viya uppatitvā gahetuṃ na sakkā, āgamanīyapubbabhāgapaṭipadāya assa bhavitabbaṃ. Handāhaṃ upari khīṇāsavassa pubbabhāgapaṭipadaṃ pucchāmī’’ti.

Pātimokkhasaṃvaravaṇṇanā

364. Tato taṃ pucchanto **kathaṃ paṭipanno pana, mārisā**tiādimāha. Tattha **pātimokkhasaṃvarāyā**ti uttamajeṭṭhakasīlasaṃvarāya. **Kāyasamācārampī**tiādi sevitabbakāyasamācārādivasena pātimokkhasaṃvaradassanatthaṃ vuttaṃ. Sīlakathā ca nāmesā kammapathavasena vā paṇṇattivasena vā kathetabbā hoti.

Tattha kammapathavasena kathentena asevitabbakāyasamācāro tāva pāṇātipātaadinnādānamicchācārehi kathetabbo. Paṇṇattivasena kathentena kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamavasena kathetabbo. Sevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādiveramaṇīhi ceva kāyadvāre paññattasikkhāpadaavītikkamena ca kathetabbo. Asevitabbavacīsamācāro musāvādādivacīduccaritena ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamena ca kathetabbo. Sevitabbavacīsamācāro musāvādādiveramaṇīhi ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadaavītikkamena ca kathetabbo.

Pariyesanā pana kāyavācāhi pariyesanāyeva. Sā kāyavacīsamācāragahaṇena gahitāpi samānā yasmā ājīvaṭṭhamakasīlaṃ nāma etasmiññeva dvāradvaye uppajjati, na ākāse, tasmā ājīvaṭṭhamakasīladassanatthaṃ visuṃ vuttā. Tattha nasevitabbapariyesanā anariyapariyesanāya kathetabbā. Sevitabbapariyesanā ariyapariyesanāya. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Dvemā, bhikkhave, pariyesanā anariyā ca pariyesanā, ariyā ca pariyesanā. Katamā ca, bhikkhave, anariyā pariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati, attanā jarādhammo, byādhidhammo, maraṇadhammo, sokadhammo, saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati.
>
> Kiñca, bhikkhave, jātidhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, jātidhammaṃ, dāsidāsaṃ jātidhammaṃ ajeḷakaṃ jātidhammaṃ, kukkuṭasūkaraṃ jātidhammaṃ,

> hatthigavāssavaḷavaṃ jātidhammaṃ, jātarūparajataṃ jātidhammaṃ. Jātidhammā hete, bhikkhave, upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesati.
>
> Kiñca, bhikkhave, jarādhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, jarādhammaṃ…pe… jarādhammaṃyeva pariyesati.
>
> Kiñca, bhikkhave, byādhidhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, byādhidhammaṃ, dāsidāsaṃ byādhidhammaṃ, ajeḷakaṃ, kukkuṭasūkaraṃ, hatthigavāssavaḷavaṃ byādhidhammaṃ. Byādhidhammā hete, bhikkhave, upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā byādhidhammo samāno byādhidhammaṃyeva pariyesati.
>
> Kiñca, bhikkhave, maraṇadhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ, bhikkhave, maraṇadhammaṃ…pe… maraṇadhammaṃyeva pariyesati.
>
> Kiñca, bhikkhave, sokadhammaṃ vadetha? Puttabhariyaṃ…pe… sokadhammaṃyeva pariyesati.
>
> Kiñca, bhikkhave, saṃkilesadhammaṃ vadetha…pe… jātarūparajataṃ saṃkilesadhammaṃ. Saṃkilesadhammā, hete, bhikkhave, upadhayo, etthāyaṃ gathito mucchito ajjhāpanno attanā saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhammaṃyeva pariyesati. Ayaṃ, bhikkhave, anariyā pariyesanāti (ma. ni. 1.274).

Apica kuhanādivasena pañcavidhā, agocaravasena chabbidhā vejjakammādivasena ekavīsatividhā, evaṃ pavattā sabbāpi anesanā anariyapariyesanāyevāti veditabbā.

> ‘‘Katamā ca, bhikkhave, ariyā pariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavaṃ viditvā ajātaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati, attanā jarādhammo, byādhi, maraṇa, soka, saṃkilesadhammo samāno saṃkilesadhamme ādīnavaṃ viditvā asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesati. Ayaṃ ariyā pariyesanāti (ma. ni. 1.275).

Apica pañca kuhanādīni cha agocare ekavīsatividhañca anesanaṃ vajjetvā bhikkhācariyāya dhammena samena pariyesanāpi ariyapariyesanāyevāti veditabbā.

Ettha ca yo yo ‘‘na sevitabbo’’ti vutto, so so pubbabhāge pāṇātipātādīnaṃ sambhārapariyesanāpayogakaraṇagamanakālato paṭṭhāya na sevitabbova. Itaro ādito paṭṭhāya sevitabbo, asakkontena cittampi uppādetabbaṃ. Apica saṅghabhedādīnaṃ atthāya parakkamantānaṃ devadattādīnaṃ viya kāyasamācāro na sevitabbo, divasassa dvattikkhattuṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ upaṭṭhānagamanādivasena pavatto dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya kāyasamācāro sevitabbo. Dhanuggahapesanādivasena vācaṃ bhindantānaṃ devadattādīnaṃ viya vacīsamācāro na sevitabbo, tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇakittanādivasena pavatto dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya vacīsamācāro sevitabbo. Anariyapariyesanaṃ pariyesantānaṃ devadattādīnaṃ viya pariyesanā na sevitabbā, ariyapariyesanameva pariyesantānaṃ dhammasenāpatimahāmoggallānattherādīnaṃ viya pariyesanā sevitabbā.

Evaṃ paṭipanno khoti evaṃ asevitabbaṃ kāyavacīsamācāraṃ pariyesanañca pahāya sevitabbānaṃ pāripūriyā paṭipanno, devānaminda, bhikkhu pātimokkhasaṃvarāya uttamajeṭṭhakasīlasaṃvaratthāya paṭipanno nāma hotīti bhagavā khīṇāsavassa āgamanīyapubbabhāgapaṭipadaṃ kathesi.

Indriyasaṃvaravaṇṇanā

365. Dutiyapucchāyaṃ **indriyasaṃvarāyā**ti indriyānaṃ pidhānāya, guttadvāratāya saṃvutadvāratāyāti attho. Vissajjane panassa **cakkhuviññeyyaṃ rūpampī**tiādi sevitabbarūpādivasena indriyasaṃvaradassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **evaṃ vutte**ti heṭṭhā somanassādipañhāvissajjanānaṃ sutattā imināpi evarūpena bhavitabbanti sañjātapaṭibhāno bhagavatā evaṃ vutte sakko devānamindo bhagavantaṃ etadavoca, etaṃ **imassa kho ahaṃ, bhante**ti ādikaṃ vacanaṃ avoca. Bhagavāpissa okāsaṃ datvā tuṇhī ahosi. Kathetukāmopi hi yo atthaṃ sampādetuṃ na sakkoti, atthaṃ sampādetuṃ sakkonto vā na kathetukāmo hoti, na tassa bhagavā okāsaṃ karoti. Ayaṃ pana yasmā kathetukāmo ceva, sakkoti ca atthaṃ sampādetuṃ tenassa bhagavā okāsamakāsi.

Tattha **evarūpaṃ na sevitabba**nti ādīsu ayaṃ saṅkhepo – yaṃ rūpaṃ passato rāgādayo uppajjanti, taṃ na sevitabbaṃ na daṭṭhabbaṃ na oloketabbanti attho. Yaṃ pana passato asubhasaññā vā saṇṭhāti, pasādo vā uppajjati, aniccasaññāpaṭilābho vā hoti, taṃ sevitabbaṃ.

Yaṃ cittakkharaṃ cittabyañjanampi saddaṃ suṇato rāgādayo uppajjanti, evarūpo saddo na sevitabbo. Yaṃ pana atthanissitaṃ dhammanissitaṃ kumbhadāsigītampi suṇantassa pasādo vā uppajjati, nibbidā vā saṇṭhāti, evarūpo saddo sevitabbo.

Yaṃ gandhaṃ ghāyato rāgādayo uppajjanti, evarūpo gandho na sevitabbo. Yaṃ pana gandhaṃ ghāyato asubhasaññādipaṭilābho hoti, evarūpo gandho sevitabbo.

Yaṃ rasaṃ sāyato rāgādayo uppajjanti, evarūpo raso na sevitabbo. Yaṃ pana rasaṃ sāyato āhāre paṭikūlasaññā ceva uppajjati, sāyitapaccayā ca kāyabalaṃ nissāya ariyabhūmiṃ okkamituṃ sakkoti, mahāsīvattherabhāgineyyasīvasāmaṇerassa viya paribhuñjantasseva kilesakkhayo vā hoti, evarūpo raso sevitabbo.

Yaṃ phoṭṭhabbaṃ phusato rāgādayo uppajjanti, evarūpaṃ phoṭṭhabbaṃ na sevitabbaṃ. Yaṃ pana phusato sāriputtattherādīnaṃ viya āsavakkhayo ceva, vīriyañca supaggahitaṃ, pacchimā ca janatā diṭṭhānugatiṃ āpādanena anuggahitā hoti, evarūpaṃ phoṭṭhabbaṃ sevitabbaṃ. Sāriputtatthero kira tiṃsa vassāni mañce piṭṭhiṃ na pasāresi. Tathā mahāmoggallānatthero. Mahākassapatthero vīsavassasataṃ mañce piṭṭhiṃ na pasāresi. Anuruddhatthero paññāsa vassāni. Bhaddiyatthero tiṃsa vassāni. Soṇatthero aṭṭhārasa vassāni. Raṭṭhapālatthero dvādasa. Ānandatthero pannarasa. Rāhulatthero dvādasa. Bākulatthero asīti vassāni. Nāḷakatthero yāvaparinibbānā mañce piṭṭhiṃ na pasāresīti.

Ye manoviññeyye dhamme samannāharantassa rāgādayo uppajjanti, ‘‘aho, vata yaṃ paresaṃ paravittūpakaraṇaṃ taṃ mamassā’’tiādinā nayena vā abhijjhādīni āpāthamāgacchanti evarūpā dhammā na sevitabbā. ‘‘Sabbe sattā averā hontū’’ti evaṃ mettādivasena, ye vā pana tiṇṇaṃ therānaṃ dhammā, evarūpā sevitabbā. Tayo kira therā vassūpanāyikadivase kāmavitakkādayo akusalavitakkā na vitakketabbāti katikaṃ akaṃsu. Atha pavāraṇadivase saṅghatthero saṅghanavakaṃ pucchi – ‘‘āvuso, imasmiṃ temāse kittake ṭhāne cittassa dhāvituṃ dinna’’nti? Na, bhante, pariveṇaparicchedato bahi dhāvituṃ adāsinti. Dutiyaṃ pucchi – ‘‘tava āvuso’’ti? Nivāsagehato, bhante, bahi dhāvituṃ na adāsinti. Atha dvepi theraṃ pucchiṃsu ‘‘tumhākaṃ pana, bhante’’ti? Niyakajjhattakhandhapañcakato, āvuso, bahi dhāvituṃ na adāsinti. Tumhehi, bhante, dukkaraṃ katanti. Evarūpo manoviññeyyo dhammo sevitabbo.

366. **Ekantavādā**ti ekoyeva anto vādassa etesaṃ, na dvedhā gatavādāti **ekantavādā,** ekaññeva vadantīti pucchati. **Ekantasīlā**ti ekācārā. **Ekantachandā**ti ekaladdhikā. **Ekantaajjhosānā**ti ekantapariyosānā.

Anekadhātu nānādhātu kho, devānaminda, lokoti devānaminda, ayaṃ loko anekajjhāsayo nānajjhāsayo. Ekasmiṃ gantukāme eko ṭhātukāmo hoti. Ekasmiṃ ṭhātukāme eko sayitukāmo hoti. Dve sattā ekajjhāsayā nāma dullabhā. Tasmiṃ anekadhātunānādhātusmiṃ loke yaṃ yadeva dhātuṃ yaṃ yadeva ajjhāsayaṃ sattā abhinivisanti gaṇhanti, taṃ tadeva. **Thāmasā parāmāsā**ti thāmena ca parāmāsena ca. **Abhinivissa voharantī**ti suṭṭhu gaṇhitvā voharanti, kathenti dīpenti kittenti. **Idameva saccaṃ moghamañña**nti idaṃ amhākameva vacanaṃ saccaṃ, aññesaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchaṃ niratthakanti.

Accantaniṭṭhāti anto vuccati vināso, antaṃ atītā niṭṭhā etesanti accantaniṭṭhā. Yā etesaṃ niṭṭhā, yo paramassāso nibbānaṃ, taṃ sabbesaṃ vināsātikkantaṃ niccanti vuccati. **Yogakkhemo**ti nibbānasseva nāmaṃ, accanto yogakkhemo etesanti **accantayogakkhemī.** Seṭṭhaṭṭhena brahmaṃ ariyamaggaṃ carantīti **brahmacārī.** Accantatthāya brahmacārī **accantabrahmacārī. Pariyosāna**ntipi nibbānassa nāmaṃ. Accantaṃ pariyosānaṃ etesanti **accantapariyosānā.**

Taṇhāsaṅkhayavimuttāti taṇhāsaṅkhayoti maggopi nibbānampi. Maggo taṇhaṃ saṅkhiṇāti vināsetīti taṇhāsaṅkhayo. Nibbānaṃ yasmā taṃ āgamma taṇhā saṅkhiyati vinassati, tasmā taṇhāsaṅkhayo. Taṇhāsaṅkhayena maggena vimuttā, taṇhāsaṅkhaye nibbāne vimuttā adhimuttāti **taṇhāsaṅkhayavimuttā.**

Ettāvatā ca bhagavatā cuddasapi mahāpañhā byākatā honti. Cuddasa mahāpañhā nāma issāmacchariyaṃ eko pañho, piyāppiyaṃ eko, chando eko, vitakko eko, papañco eko, somanassaṃ eko, domanassaṃ eko, upekkhā eko, kāyasamācāro eko, vacīsamācāro eko, pariyesanā eko, indriyasaṃvaro eko, anekadhātu eko, accantaniṭṭhā ekoti.

367. **Ejā**ti calanaṭṭhena taṇhā vuccati. Sā pīḷanaṭṭhena **rogo,** anto padussanaṭṭhena **gaṇḍo,** anuppaviṭṭhaṭṭhena **sallaṃ. Tasmā ayaṃ puriso**ti yasmā ejā attanā katakammānurūpena purisaṃ tattha tattha abhinibbattatthāya kaḍḍhati, tasmā ayaṃ puriso tesaṃ tesaṃ bhavānaṃ vasena uccāvacaṃ āpajjati. Brahmaloke ucco hoti, devaloke avaco. Devaloke ucco, manussaloke avaco. Manussaloke ucco, apāye avaco. **Yesāhaṃ, bhante**ti yesaṃ ahaṃ bhante. Sandhivasena panettha ''yesāha''nti hoti. **Yathāsutaṃ yathāpariyatta**nti yathā mayā suto ceva uggahito ca, evaṃ. **Dhammaṃ desemī**ti sattavatapadaṃ dhammaṃ desemi. **Na cāhaṃ tesa**nti ahaṃ pana tesaṃ sāvako na sampajjāmi. **Ahaṃ kho pana, bhante**tiādinā attano sotāpannabhāvaṃ jānāpeti.

Somanassapaṭilābhakathāvaṇṇanā

368. **Vedapaṭilābha**nti tuṭṭhipaṭilābhaṃ. **Devāsurasaṅgāmo**ti devānañca asurānañca saṅgāmo. **Samupabyūḷho**ti samāpanno nalāṭena nalāṭaṃ paharaṇākārappatto viya. Etesaṃ kira kadāci mahāsamuddapiṭṭhe saṅgāmo hoti tattha pana chedanavijjhanādīhi aññamaññaṃ ghāto nāma natthi, dārumeṇḍakayuddhaṃ viya jayaparājayamattameva hoti. Kadāci devā jinanti, kadāci asurā. Tattha yasmiṃ saṅgāme devā puna apaccāgamanāya asure jiniṃsu, taṃ sandhāya **tasmiṃ kho pana bhante**tiādimāha. **Ubhayameta**nti ubhayaṃ etaṃ. Duvidhampi ojaṃ ettha devaloke devāyeva paribhuñjissantīti evamassa āvajjantassa balavapītisomanassaṃ uppajji. **Sadaṇḍāvacaro**ti sadaṇḍāvacarako, daṇḍaggahaṇena satthaggahaṇena saddhiṃ ahosi, na nikkhittadaṇḍasatthoti dasseti. **Ekantanibbidāyā**ti ekanteneva vaṭṭe nibbindanatthāyāti sabbaṃ mahāgovindasutte vuttameva.

369. **Pavedesī**ti kathesi dīpesi. **Idhevā**ti imasmiññeva okāse. **Devabhūtassa me sato**ti devassa me sato. **Punarāyu ca me laddho**ti puna aññena kammavipākena me jīvitaṃ laddhanti, iminā attano cutabhāvaṃ ceva upapannabhāvañca āvikaroti.

Diviyā kāyāti dibbā attabhāvā. **Āyuṃ hitvā amānusa**nti dibbaṃ āyuṃ jahitvā. **Amūḷho gabbhamessāmī**ti niyatagatikattā amūḷho hutvā. **Yattha me ramatī mano**ti yattha me mano ramissati, tattheva khattiyakulādīsu gabbhaṃ upagacchissāmīti sattakkhattuṃ deve ca mānuse cāti imamatthaṃ dīpeti.

Ñāyena viharissāmīti manussesu upapannopi mātaraṃ jīvitā voropanādīnaṃ abhabbattā ñāyena kāraṇena samena viharissāmīti attho.

Sambodhi ce bhavissatīti idaṃ sakadāgāmimaggaṃ sandhāya vadati, sace sakadāgāmī bhavissāmīti dīpeti. **Aññātā viharissāmī**ti aññātā ājānitukāmo hutvā viharissāmi. **Sveva anto bhavissatī**ti so eva me manussaloke anto bhavissatīti.

Puna devo bhavissāmi, devalokasmiṃ uttamoti puna devalokasmiṃ uttamo sakko devānamindo bhavissāmīti vadati.

Antime vattamānamhīti antime bhave vattamāne. **So nivāso bhavissatī**ti ye te āyunā ca paññāya ca akaniṭṭhā jeṭṭhakā sabbadevehi paṇītatarā devā, avasāne me so nivāso bhavissati. Ayaṃ kira tato sakkattabhāvato cuto tasmiṃ attabhāve anāgāmimaggassa paṭiladdhattā uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī hutvā avihādīsu nibbattanto avasāne akaniṭṭhe nibbattissati. Taṃ sandhāya evamāha. Esa kira avihesu kappasahassaṃ vasissati, atappesu dve kappasahassāni, sudassesu cattāri kappasahassāni, sudassīsu aṭṭha, akaniṭṭhesu soḷasāti ekatiṃsa kappasahassāni brahmaāyuṃ anubhavissati. Sakko devarājā anāthapiṇḍiko gahapati visākhā mahāupāsikāti tayopi hi ime ekappamāṇaāyukā eva, vaṭṭābhiratasattā nāma etehi sadisā sukhabhāgino nāma natthi.

370. **Apariyositasaṅkappo**ti aniṭṭhitamanoratho. **Yassu maññāmi samaṇe**ti ye ca samaṇe pavivittavihārinoti maññāmi.

Ārādhanāti sampādanā. **Virādhanā**ti asampādanā. **Na sampāyantī**ti sampādetvā kathetuṃ na sakkonti.

Ādiccabandhunanti ādiccopi gotamagotto, bhagavāpi gotamagotto, tasmā evamāha. **Yaṃ karomasī**ti yaṃ pubbe brahmuno namakkāraṃ karoma. **Samaṃ devehī**ti devehi saddhiṃ, ito paṭṭhāya idāni amhākaṃ brahmuno namakkārakaraṇaṃ natthīti dasseti. **Sāmaṃ karomā**ti namakkāraṃ karoma.

371. **Parāmasitvā**ti tuṭṭhacitto sahāyaṃ hatthena hatthamhi paharanto viya pathaviṃ paharitvā, sakkhibhāvatthāya vā paharitvā ‘‘yathā tvaṃ niccalo, evamahaṃ bhagavatī’’ti. **Ajjhiṭṭhapañhā**ti ajjhesitapañhā patthitapañhā. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Sakkapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

Uddesavārakathāvaṇṇanā

373. **Evaṃ me suta**nti mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ. Tatrāyamapubbapadavaṇṇanā – **ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo**ti kasmā bhagavā idaṃ suttamabhāsi? Kururaṭṭhavāsīnaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthatāya. Kururaṭṭhavāsino kira bhikkhū bhikkhuniyo upāsakā upāsikāyo utupaccayādisampannattā tassa raṭṭhassa sappāyautupaccayasevanena niccaṃ kallasarīrā kallacittā ca honti. Te cittasarīrakallatāya anuggahitapaññābalā gambhīrakathaṃ paṭiggahetuṃ samatthā honti. Tena nesaṃ bhagavā imaṃ gambhīradesanāpaṭiggahaṇasamatthataṃ sampassanto ekavīsatiyā ṭhānesu kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkhipitvā idaṃ gambhīratthaṃ mahāsatipaṭṭhānasuttaṃ abhāsi. Yathā hi puriso suvaṇṇacaṅkoṭakaṃ labhitvā tattha nānāpupphāni pakkhipeyya, suvaṇṇamañjūsaṃ vā pana labhitvā sattaratanāni pakkhipeyya, evaṃ bhagavā kururaṭṭhavāsiparisaṃ labhitvā gambhīradesanaṃ desesi. Tenevettha aññānipi gambhīratthāni imasmiṃ dīghanikāye **mahānidānaṃ** majjhimanikāye

satipaṭṭhānaṃ, sāropamaṃ, rukkhopamaṃ, raṭṭhapālaṃ, māgaṇḍiyaṃ, āneñjasappāyanti aññānipi suttāni desesi.

Apica tasmiṃ janapade catasso parisā pakatiyāva satipaṭṭhānabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, antamaso dāsakammakaraparijānāpi satipaṭṭhānapaṭisaṃyuttameva kathaṃ kathenti. Udakatitthasuttakantanaṭṭhānādīsupi niratthakakathā nāma nappavattati. Sace kāci itthī ‘‘amma, tvaṃ kataraṃ satipaṭṭhānabhāvanaṃ manasikarosī’’ti pucchitā ‘‘na kiñcī’’ti vadati, taṃ garahanti ‘‘dhiratthu tava jīvitaṃ, jīvamānāpi tvaṃ matasadisā’’ti. Atha naṃ ‘‘mā dāni puna evamakāsī’’ti ovaditvā aññataraṃ satipaṭṭhānaṃ uggaṇhāpenti. Yā pana ‘‘ahaṃ asukasatipaṭṭhānaṃ nāma manasikaromī’’ti vadati, tassā ‘‘sādhu sādhū’’ti sādhukāraṃ katvā ‘‘tava jīvitaṃ sujīvitaṃ, tvaṃ nāma manussattaṃ pattā, tavatthāya sammāsambuddho uppanno’’tiādīhi pasaṃsanti. Na kevalañcettha manussajātikāva satipaṭṭhānamanasikārayuttā, te nissāya viharantā tiracchānagatāpi.

Tatridaṃ vatthu – eko kira naṭako suvapotakaṃ gahetvā sikkhāpento vicarati. So bhikkhunupassayaṃ upanissāya vasitvā gamanakāle suvapotakaṃ pamussitvā gato. Taṃ sāmaṇeriyo gahetvā paṭijaggiṃsu. Buddharakkhito tissa nāmaṃ akaṃsu. Taṃ ekadivasaṃ purato nisinnaṃ disvā mahātherī āha – ‘‘buddharakkhitā’’ti. Kiṃ, ayyeti? Atthi te koci bhāvanāmanasikāroti? Natthi, ayyeti. Āvuso, pabbajitānaṃ santike vasantena nāma vissaṭṭhaattabhāvena bhavituṃ na vaṭṭati, kocideva manasikāro icchitabbo, tvaṃ pana aññaṃ na sakkhissasi, ‘‘aṭṭhi aṭṭhī’’ti sajjhāyaṃ karohīti. So theriyā ovāde ṭhatvā ‘‘aṭṭhi aṭṭhī’’ti sajjhāyanto carati.

Taṃ ekadivasaṃ pātova toraṇagge nisīditvā bālātapaṃ tapamānaṃ eko sakuṇo nakhapañjarena aggahesi. So ‘‘kiri kirī’’ti saddamakāsi. Sāmaṇeriyo sutvā ‘‘ayye buddharakkhito sakuṇena gahito, mocema na’’nti leḍḍuādīni gahetvā anubandhitvā mocesuṃ. Taṃ ānetvā purato ṭhapitaṃ therī āha – ‘‘buddharakkhita, sakuṇena gahitakāle kiṃ cintesī’’ti? Na, ayye, aññaṃ kiñci cintesiṃ, aṭṭhipuñjova aṭṭhipuñjaṃ gahetvā gacchati, katarasmiṃ ṭhāne vippakirissatīti, evaṃ ayye aṭṭhipuñjameva cintesinti. Sādhu, sādhu, buddharakkhita, anāgate bhavakkhayassa te paccayo bhavissatīti. Evaṃ tattha tiracchānagatāpi satipaṭṭhānamanasikārayuttā. Tasmā nesaṃ bhagavā satipaṭṭhānabuddhimeva janento idaṃ suttamabhāsi.

Tattha **ekāyano**ti ekamaggo. Maggassa hi –

‘‘Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;
Nāvā uttarasetū ca, kullo ca bhisisaṅkamo’’ti.

Bahūni nāmāni. Svāyamidha ayananāmena vutto, tasmā **ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo**ti ettha ekamaggo ayaṃ, bhikkhave, maggo na dvidhā pathabhūtoti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā ekena ayitabboti ekāyano. Ekenāti gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya vūpakaṭṭhena pavivittacittena. Ayitabbo paṭipajjitabbo, ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekassa ayano ekāyano. **Ekassā**ti seṭṭhassa. Sabbasattaseṭṭho ca bhagavā, tasmā bhagavatoti vuttaṃ hoti. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, evaṃ santepi bhagavatova so ayano tena uppāditattā. Yathāha ‘‘so hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā’’tiādi (ma. ni. 3.79). Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṃ ayanoti ekāyano, imasmiññeva dhammavinaye pavattati, na aññatthāti vuttaṃ hoti. Yathāha – ‘‘imasmiṃ kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upalabbhatī’’ti (dī. ni. 2.214). Desanābhedoyeva heso, atthato pana ekova. Apica ekaṃ ayatīti ekāyano. Pubbabhāge nānāmukhabhāvanānayappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttaṃ hoti. Yathāha brahmā sahampati –

Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
Maggaṃ pajānāti hitānukampī;
Etena maggena tariṃsu pubbe,
Tarissanti ye ca taranti oghanti. (saṃ. ni. 5.409);

Keci pana ‘‘na pāraṃ diguṇaṃ yantī’’ti gāthānayena yasmā ekavāraṃ nibbānaṃ gacchati, tasmā ‘‘ekāyano’’ti vadanti, taṃ na yujjati. Imassa hi atthassa sakiṃ ayanoti iminā byañjanena bhavitabbaṃ. Yadi pana ekaṃ ayanamassa ekā gati pavattīti evaṃ atthaṃ yojetvā vucceyya, byañjanaṃ yujjeyya, attho pana ubhayathāpi na yujjati. Kasmā? Idha pubbabhāgamaggassa adhippetattā. Kāyādicatuārammaṇappavatto hi pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo idhādhippeto, na lokuttaro, so ca anekavārampi ayati, anekañcassa ayanaṃ hoti.

Pubbepi ca imasmiṃ pade mahātherānaṃ sākacchā ahosiyeva. Tipiṭakacūḷanāgatthero pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggoti āha. Ācariyo panassa tipiṭakacūḷasumatthero missakamaggoti āha. Pubbabhāgo bhanteti? Missako, āvusoti. Ācariye pana punappunaṃ bhaṇante appaṭibāhitvā tuṇhī ahosi. Pañhaṃ avinicchinitvāva uṭṭhahiṃsu. Athācariyatthero nahānakoṭṭhakaṃ gacchanto ‘‘mayā missakamaggo kathito, cūḷanāgo pubbabhāgamaggoti ādāya voharati, ko nu kho ettha nicchayo’’ti suttantaṃ ādito paṭṭhāya parivattento ‘‘yo hi koci, bhikkhave, ime cattāro satipaṭṭhāne evaṃ bhāveyya satta vassānī’’ti imasmiṃ ṭhāne sallakkhesi. Lokuttaramaggo uppajjitvā satta vassāni tiṭṭhamāno nāma natthi, mayā vutto missakamaggo na labbhati. Cūḷanāgena diṭṭho pubbabhāgamaggova labbhatīti ñatvā aṭṭhamiyaṃ dhammasavane saṅghuṭṭhe agamāsi.

Porāṇakattherā kira piyadhammasavanā honti, saddaṃ sutvāva ‘‘ahaṃ paṭhamaṃ, ahaṃ paṭhama’’nti ekappahāreneva osaranti. Tasmiñca divase cūḷanāgattherassa vāro, tena dhammāsane nisīditvā bījaniṃ gahetvā pubbagāthāsu vuttāsu therassa āsanapiṭṭhiyaṃ ṭhitassa etadahosi – ‘‘raho nisīditvā na vakkhāmī’’ti. Porāṇakattherā hi anusūyakā honti. Na attano rucimeva ucchubhāraṃ viya evaṃ ukkhipitvā vicaranti, kāraṇameva gaṇhanti, akāraṇaṃ vissajjenti. Tasmā thero ‘‘āvuso, cūḷanāgā’’ti āha. So ācariyassa viya saddoti dhammaṃ ṭhapetvā ‘‘kiṃ bhante’’ti āha. Āvuso, cūḷanāga, mayā vutto missakamaggo na labbhati, tayā vutto pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggova labbhatīti. Thero cintesi – ‘‘amhākaṃ ācariyo sabbapariyattiko tepiṭako sutabuddho, evarūpassāpi nāma bhikkhuno ayaṃ pañho āluḷeti, anāgate mama bhātikā imaṃ pañhaṃ āluḷessantīti suttaṃ gahetvā imaṃ pañhaṃ niccalaṃ karissāmī’’ti paṭisambhidāmaggato ‘‘ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo’’.

Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;
Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānañca cakkhumā.

Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā;
Etañhi tumhe paṭipajjatha, mārasenappamaddanaṃ;
Etañhi tumhe paṭipannā, dukkhassantaṃ karissathāti. –

Suttaṃ āharitvā ṭhapesi.

Maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānagamanaṭṭhena nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena ca. **Sattānaṃ visuddhiyā**ti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkilesehi kiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhatthāya. Tathā hi imināva maggena ito satasahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ upari ekasmiṃyeva kappe nibbatte taṇhaṅkaramedhaṅkarasaraṇaṅkaradīpaṅkaranāmake buddhe ādiṃ katvā sakyamunipariyosānā aneke sammāsambuddhā anekasatā paccekabuddhā gaṇanapathaṃ vītivattā ariyasāvakā cāti ime sattā sabbe cittamalaṃ pavāhetvā paramavisuddhiṃ pattā. Rūpamalavasena pana saṃkilesavodānapaññattiyeva natthi. Tathā hi –

‘‘Rūpena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;
Rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātaṃ mahesinā.

Cittena saṃkiliṭṭhena, saṃkilissanti māṇavā;
Citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā’’.

Yathāha – ‘‘cittasaṃkilesā, bhikkhave, sattā saṃkilissanti, cittavodānā visujjhantī’’ti. Tañca cittavodānaṃ iminā satipaṭṭhānamaggena hoti. Tenāha ‘‘sattānaṃ visuddhiyā’’ti.

Sokaparidevānaṃ samatikkamāyāti sokassa ca paridevassa ca samatikkamāya pahānāyāti attho, ayañhi maggo bhāvito **santatimahāmattā**dīnaṃ viya sokasamatikkamāya, **paṭācārā**dīnaṃ viya paridevasamatikkamāya saṃvattati. Tenāha ‘‘sokaparidevānaṃ samatikkamāyā’’ti. Kiñcāpi hi santatimahāmatto –

‘‘Yaṃ pubbe taṃ visodhehi, pacchā te mātu kiñcanaṃ;
Majjhe ce no gahessasi, upasanto carissasī’’ti. (su. ni. 945);

Imaṃ gāthaṃ sutvāva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patto. Paṭācārā –

‘‘Na santi puttā tāṇāya, na pitā nāpi bandhavā;
Antakenādhipannassa, natthi ñātīsu tāṇatā’’ti. (dha. pa. 288);

Imaṃ gāthaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhitā. Yasmā pana kāyavedanācittadhammesu kañci dhammaṃ anāmasitvā bhāvanā nāma natthi, tasmā tepi imināva maggena sokaparideve samatikkantāti veditabbā.

Dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāyāti kāyikadukkhassa cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamāya, nirodhāyāti attho. Ayañhi maggo bhāvito tissattherādīnaṃ viya dukkhassa, sakkādīnaṃ viya ca domanassassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Tatrāyaṃ atthadīpanā – sāvatthiyaṃ kira **tisso** nāma kuṭumbikaputto cattālīsa hiraññakoṭiyo pahāya pabbajitvā agāmake araññe viharati. Tassa kaniṭṭhabhātu bhariyā ‘‘gacchatha, naṃ jīvitā voropethā’’ti pañcasate core pesesi. Te gantvā theraṃ parivāretvā nisīdiṃsu. Thero āha – ‘‘kasmā āgatattha upāsakā’’ti? Taṃ jīvitā voropessāmāti. Pāṭibhogaṃ me upāsakā, gahetvā ajjekarattiṃ jīvitaṃ dethāti. Ko te, samaṇa, imasmiṃ ṭhāne pāṭibhogo bhavissatīti? Thero mahantaṃ pāsāṇaṃ gahetvā dve ūruṭṭhīni bhinditvā ‘‘vaṭṭati upāsakā pāṭibhogo’’ti āha. Te apakkamitvā caṅkamanasīse aggiṃ katvā nipajjiṃsu. Therassa vedanaṃ vikkhambhetvā sīlaṃ paccavekkhato parisuddhaṃ sīlaṃ nissāya pītipāmojjaṃ uppajji. Tato anukkamena vipassanaṃ vaḍḍhento tiyāmarattiṃ samaṇadhammaṃ katvā aruṇuggamane arahattaṃ patto imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Ubho pādāni bhinditvā, saññapessāmi vo ahaṃ;
Aṭṭiyāmi harāyāmi, sarāgamaraṇaṃ ahaṃ.

Evāhaṃ cintayitvāna, yathābhūtaṃ vipassisaṃ;
Sampatte aruṇuggamhi, arahattamapāpuṇi’’nti.

Aparepi **tiṃsa bhikkhū** bhagavato santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññavihāre vassaṃ upagantvā ‘‘āvuso, tiyāmarattiṃ samaṇadhammova kātabbo, na aññamaññassa santikaṃ āgantabba’’nti vatvā vihariṃsu. Tesaṃ samaṇadhammaṃ katvā paccūsasamaye pacalāyantānaṃ eko byaggho āgantvā ekekaṃ bhikkhuṃ gahetvā gacchati. Na koci ‘‘maṃ byaggho gaṇhī’’ti vācampi nicchāresi. Evaṃ pañcasu dasasu bhikkhūsu khāditesu uposathadivase ‘‘itare, āvuso, kuhi’’nti pucchitvā ñatvā ca ‘‘idāni gahitena gahitomhīti vattabba’’nti vatvā vihariṃsu. Atha aññataraṃ daharabhikkhuṃ purimanayeneva byaggho gaṇhi. So ‘‘byaggho bhante’’ti āha. Bhikkhū kattaradaṇḍe ca ukkāyo ca gahetvā mocessāmāti anubandhiṃsu. Byaggho bhikkhūnaṃ agatiṃ chinnataṭaṭṭhānamāruyha taṃ bhikkhuṃ pādaṅguṭṭhakato paṭṭhāya khādituṃ ārabhi. Itarepi ‘‘idāni sappurisa, amhehi kattabbaṃ natthi, bhikkhūnaṃ viseso nāma evarūpe ṭhāne paññāyatī’’ti āhaṃsu. So byagghamukhe nipannova taṃ vedanaṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhento yāva gopphakā khāditasamaye sotāpanno hutvā, yāva jaṇṇukā khāditasamaye sakadāgāmī, yāva nābhiyā khāditasamaye anāgāmī hutvā, hadayarūpe akhāditeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Sīlavā vatasampanno, paññavā susamāhito;
Muhuttaṃ pamādamanvāya, byagghenoruddhamānaso.

Pañjarasmiṃ gahetvāna, silāya uparī kato;
Kāmaṃ khādatu maṃ byaggho, aṭṭhiyā ca nhārussa ca;
Kilese khepayissāmi, phusissāmi vimuttiya’’nti.

Aparopi pītamallatthero nāma gihikāle tīsu rajjesu paṭākaṃ gahetvā tambapaṇṇidīpaṃ āgamma rājānaṃ passitvā raññā katānuggaho ekadivasaṃ kilañjakāpaṇasāladvārena gacchanto ‘‘rūpaṃ, bhikkhave, na tumhākaṃ, taṃ pajahatha, taṃ vo pahīnaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī’’ti na tumhākavākyaṃ sutvā cintesi ‘‘neva kira rūpaṃ attano, na vedanā’’ti. So taṃyeva aṅkusaṃ katvā nikkhamitvā mahāvihāraṃ gantvā pabbajjaṃ yācitvā pabbajito upasampanno dvemātikā paguṇā katvā tiṃsa bhikkhū gahetvā gabalavāliyaaṅgaṇaṃ gantvā samaṇadhammaṃ akāsi. Pādesu avahantesu jaṇṇukehi caṅkamati. Tamenaṃ rattiṃ eko migaluddako migoti maññamāno pahari. Satti vinivijjhitvā gatā, so taṃ sattiṃ harāpetvā paharaṇamukhāni tiṇavaṭṭiyā pūrāpetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ attānaṃ nisīdāpetvā okāsaṃ kāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ patvā ukkāsitasaddena āgatānaṃ bhikkhūnaṃ byākaritvā imaṃ udānaṃ udānesi –

‘‘Bhāsitaṃ buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino;
Na tumhākamidaṃ rūpaṃ, taṃ jaheyyātha bhikkhavo.

Aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino;
Uppajjitvā nirujjhanti, tesaṃ vūpasamo sukho’’ti.

Evaṃ tāva ayaṃ maggo tissattherādīnaṃ viya dukkhassa atthaṅgamāya saṃvattati.

Sakko pana devānamindo attano pañcavidhapubbanimittaṃ disvā maraṇabhayasantajjito domanassajāto bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi. So upekkhāpañhavissajjanāvasāne asītisahassāhi devatāhi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Sā cassa upapatti puna pākatikāva ahosi.

Subrahmāpi devaputto accharāsahassaparivuto saggasampattiṃ anubhoti. Tattha pañcasatā accharāyo rukkhato pupphāni ocinantiyo cavitvā niraye uppannā. So ‘‘kiṃ imā cirāyantī’’ti upadhārento tāsaṃ niraye nibbattanabhāvaṃ ñatvā ‘‘kittakaṃ nu kho mama āyū’’ti upaparikkhanto attano āyuparikkhayaṃ viditvā cavitvā tattheva niraye nibbattanabhāvaṃ disvā bhīto ativiya domanassajāto hutvā ‘‘imaṃ me domanassaṃ satthā vinayissati, na añño’’ti avasesā pañcasatā accharāyo gahetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchi –

‘‘Niccaṃ utrastamidaṃ cittaṃ, niccaṃ ubbiggidaṃ mano;
Anuppannesu kicchesu, atho uppatitesu ca;
Sace atthi anutrastaṃ, taṃ me akkhāhi pucchitoti. (saṃ. ni. 1.98);

Tato naṃ bhagavā āha –

‘‘Nāññatra bojjhā tapasā, nāññatrindriyasaṃvarā;
Nāññatra sabbanissaggā, sotthiṃ passāmi pāṇina’’nti. (saṃ. ni. 1.98);

So desanāpariyosāne pañcahi accharāsatehi saddhiṃ sotāpattiphale patiṭṭhāya taṃ sampattiṃ thāvaraṃ katvā devalokameva agamāsīti. Evaṃ ayaṃ maggo bhāvito sakkādīnaṃ viya domanassassa atthaṅgamāya saṃvattatīti veditabbo.

Ñāyassa adhigamāyāti ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, tassa adhigamāya, pattiyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi pubbabhāge lokiyo satipaṭṭhānamaggo bhāvito lokuttaramaggassa adhigamāya saṃvattati. Tenāha ''ñāyassa adhigamāyā''ti. **Nibbānassa sacchikiriyāyā**ti taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriyāya, attapaccakkhatāyāti vuttaṃ hoti. Ayañhi maggo bhāvito anupubbena nibbānasacchikiriyaṃ sādheti. Tenāha ''nibbānassa sacchikiriyāyā''ti.

Tattha kiñcāpi ''sattānaṃ visuddhiyā''ti vutte sokasamatikkamādīni atthato siddhāneva honti, ṭhapetvā pana sāsanayuttikovide aññesaṃ na pākaṭāni, na ca bhagavā paṭhamaṃ sāsanayuttikovidaṃ janaṃ katvā pacchā dhammaṃ deseti. Tena teneva pana suttena taṃ taṃ atthaṃ ñāpeti. Tasmā idha yaṃ yaṃ atthaṃ ekāyanamaggo sādheti, taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassento ''sokaparidevānaṃ samatikkamāyā''tiādimāha. Yasmā vā yā sattānaṃ visuddhi ekāyanamaggena saṃvattati, sā sokaparidevānaṃ samatikkamena hoti. Sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamena, dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo ñāyassādhigamena, ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāya. Tasmā imampi kamaṃ dassento ''sattānaṃ visuddhiyā''ti vatvā ''sokaparidevānaṃ samatikkamāyā''tiādimāha.

Apica vaṇṇabhaṇanametaṃ ekāyanamaggassa. Yatheva hi bhagavā – ''dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi yadidaṃ chachakkānī''ti (ma. ni. 3.420) chachakkadesanāya aṭṭhahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi. Yathā ca ariyavaṃsadesanāya ''cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṅkīyanti na saṅkīyissanti, appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī''ti (a. ni. 4.28) navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi; evaṃ imassāpi ekāyanamaggassa sattānaṃ visuddhiyātiādīhi sattahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi. Kasmāti ce, tesaṃ bhikkhūnaṃ ussāhajananatthaṃ. Vaṇṇabhāsanañhi sutvā te bhikkhū ''ayaṃ kira maggo hadayasantāpabhūtaṃ sokaṃ, vācāvippalāpabhūtaṃ paridevaṃ, kāyikaasātabhūtaṃ dukkhaṃ, cetasikaasātabhūtaṃ domanassanti cattāro upaddave hanati, visuddhiṃ ñāyaṃ nibbānanti tayo visese āvahatī''ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ, vācetabbaṃ, imañca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissanti. Iti tesaṃ bhikkhūnaṃ ussāhajananatthaṃ vaṇṇaṃ abhāsi. Kambalavāṇijādayo kambalādīnaṃ vaṇṇaṃ viya.

Yathā hi satasahassagghanikapaṇḍukambalavāṇijena 'kambalaṃ gaṇhathā'ti ugghositepi asukakambaloti na tāva manussā jānanti. Kesakambalavāḷakambalādayopi hi duggandhā kharasamphassā kambalātveva vuccanti. Yadā pana tena gandhārako rattakambalo sukhumo ujjalo sukhasamphassoti ugghositaṃ hoti, tadā ye pahonti, te gaṇhanti. Ye nappahonti, tepi dassanakāmā honti; evameva 'ekāyano, bhikkhave, ayaṃ maggo'ti vuttepi asukamaggoti na tāva pākaṭo hoti. Nānappakārakā hi aniyyānikamaggāpi maggātveva vuccanti. ''Sattānaṃ visuddhiyā''tiādimhi pana vutte ''ayaṃ kira maggo cattāro upaddave hanati, tayo visese āvahatī''ti ussāhajātā imaṃ dhammadesanaṃ uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbaṃ dhāretabbaṃ vācetabbaṃ, imañca maggaṃ bhāvetabbaṃ maññissantīti vaṇṇaṃ bhāsanto ''sattānaṃ visuddhiyā''tiādimāha. Yathā ca satasahassagghanikapaṇḍukambalavāṇijūpamā; evaṃ rattajambunadasuvaṇṇaudakappasādakamaṇiratanasuvisuddhamuttaratanapavāḷādivāṇijūpamādayopettha āharitabbā.

Yadidanti nipāto, ye imeti ayamassa attho. **Cattāro**ti gaṇanaparicchedo. Tena na tato heṭṭhā, na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatāpi, satipi. ''Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi, taṃ suṇātha…pe… ko ca, bhikkhave, kāyassa samudayo. Āhārasamudayā kāyassa samudayo''tiādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocaro satipaṭṭhānanti vuccati. Tathā ''kāyo upaṭṭhānaṃ no sati, sati pana upaṭṭhānañceva sati cā''tiādīsupi (paṭi. ma. 3.35). Tassattho – patiṭṭhāti asminti **paṭṭhānaṃ.** Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ,** padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ hatthiṭṭhānaassaṭṭhānādīni viya.

‘‘Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamanusāsituṃ arahatī’’ti (ma. ni. 3.311) ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatā ‘‘satipaṭṭhāna’’nti vuttā. Tassattho – paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. ‘‘Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta sambojjhaṅge paripūrentī’’tiādīsu (ma. ni. 3.147) pana satiyeva ‘‘satipaṭṭhānaṃ’’ti vuccati. Tassattho – paṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā pattharitvā pavattatīti attho. Satiyeva satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā paṭṭhānaṃ cātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidhādhippetaṃ.

Yadi evaṃ kasmā ‘‘satipaṭṭhānā’’ti bahuvacanaṃ? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā etā satiyo. Atha maggoti kasmā ekavacanaṃ? Maggaṭṭhena ekattā. Catassopi hi etā satiyo maggaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Vuttañhetaṃ – ‘‘maggoti kenaṭṭhena maggo? Nibbānagamanaṭṭhena. Nibbānatthikehi magganīyaṭṭhena cā’’ti. Catassopi cetā aparabhāge kāyādīsu ārammaṇesu kiccaṃ sādhayamānā nibbānaṃ gacchanti, ādito paṭṭhāya ca nibbānatthikehi maggiyanti, tasmā catassopi eko maggoti vuccanti. Evañca sati vacanānusandhinā sānusandhikāva desanā hoti, ‘‘mārasenappamaddanaṃ, vo bhikkhave, maggaṃ desessāmi, taṃ suṇātha…pe… katamo ca, bhikkhave, mārasenappamaddano maggo? Yadidaṃ satta bojjhaṅgā’’tiādīsu (saṃ. ni. 5.224) viya. Yathā mārasenappamaddanoti ca, satta bojjhaṅgāti ca atthato ekaṃ, byañjanamevettha nānaṃ. Evaṃ ‘‘ekāyanamaggo’’ti ca ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’ti ca atthato ekaṃ, byañjanamevettha nānaṃ, tasmā maggaṭṭhena ekattā ekavacanaṃ. Ārammaṇabhedena satibahuttā bahuvacanaṃ veditabbaṃ.

Kasmā pana bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu veneyyesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṃ vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ. Diṭṭhicaritassapi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassapi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhaniccaattabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ niccaṃ attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, tesu ca sukhaniccaattavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesaṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti evaṃ subhasukhaniccaattabhāvavipallāsappahānatthaṃ vā cattārova vuttā anūnā anadhikāti veditabbā. Na kevalañca vipallāsappahānatthameva, atha kho caturoghayogāsavaganthaupādānaagatipahānatthampi catubbidhāhārapariññatthañca cattārova vuttāti veditabbā. Ayaṃ tāva pakaraṇanayo.

Aṭṭhakathāyaṃ pana saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattāroti etadeva vuttaṃ. Yathā hi catudvāre nagare pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, dakkhiṇato. Pacchimato. Uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti; evaṃ – sampadamidaṃ veditabbaṃ. Nagaraṃ viya hi nibbānamahānagaraṃ, dvāraṃ viya aṭṭhaṅgiko lokuttaramaggo, pācīnadisādayo viya kāyādayo.

Yathā pācīnato āgacchantā pācīnadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pācīnadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ kāyānupassanāmukhena āgacchantā cuddasavidhena kāyānupassanaṃ bhāvetvā kāyānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā dakkhiṇato āgacchantā dakkhiṇāya disāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā dakkhiṇadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ vedanānupassanāmukhena āgacchantā navavidhena vedanānupassanaṃ bhāvetvā vedanānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā pacchimato āgacchantā pacchimadisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā pacchimadvārena nagarameva pavisanti, evaṃ cittānupassanāmukhena āgacchantā soḷasavidhena cittānupassanaṃ bhāvetvā cittānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Yathā uttarato āgacchantā uttaradisāya uṭṭhānakaṃ bhaṇḍaṃ gahetvā uttaradvārena nagarameva pavisanti, evaṃ dhammānupassanāmukhena āgacchantā pañcavidhena dhammānupassanaṃ bhāvetvā dhammānupassanābhāvanānubhāvanibbattena ariyamaggena ekaṃ nibbānameva osaranti. Evaṃ saraṇavasena ceva ekattasamosaraṇavasena ca ekameva satipaṭṭhānaṃ ārammaṇavasena cattārova vuttāti veditabbā.

Katame cattāroti kathetukamyatā pucchā. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Bhikkhave**ti dhammapaṭiggāhakapuggalālapanametaṃ. **Bhikkhū**ti paṭipattisampādakapuggalanidassanametaṃ. Aññepi ca devamanussā paṭipattiṃ sampādentiyeva, seṭṭhattā pana paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato ca ‘‘bhikkhū’’ti āha. Bhagavato hi anusāsaniṃ sampaṭicchantesu bhikkhu seṭṭho, sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvato. Tasmā seṭṭhattā ‘‘bhikkhū’’ti āha. Tasmiṃ gahite pana sesā gahitāva honti, rājagamanādīsu rājaggahaṇena sesaparisā viya. Yo ca imaṃ paṭipattiṃ paṭipajjati, so bhikkhu nāma hotīti paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatopi ‘‘bhikkhū’’ti āha. Paṭipannako hi devo vā hotu manusso vā, bhikkhūti saṅkhyaṃ gacchatiyeva yathāha –

> ‘‘Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
> Santo danto niyato brahmacārī;
> Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
> So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū’’ti. (dha. pa. 142);

Kāyeti rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. Āyoti uppattideso. Tatthāyaṃ vacanattho. Āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāye anupassanasīlo kāyaṃ vā anupassamāno. Kāyeti ca vatvāpi puna kāyānupassīti dutiyakāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghanavinibbhogādidassanatthaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye vedanānupassī vā, cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī, yopi cettha kesalomādiko bhūtupādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthapi na bhūtupādāyavinimuttaekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtupādāyasamūhānupassīyevāti nānappakārato samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthī vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;
> Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccatī’’ti.

Ghanavinibbhogādidassanatthanti vuttaṃ, ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na añña dhammānupassīti vuttaṃ hoti. Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānattaasubhabhūteyeva imasmiṃ kāye niccasukhaattasubhabhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānattaasubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ parato ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu araññagato vā…pe… so satova assasatī’’tiādinā nayena assāsapassāsādicuṇṇikajātaaṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca ‘‘idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ lomakāyaṃ chavikāyaṃ cammakāyaṃ maṃsakāyaṃ rudhirakāyaṃ nhārukāyaṃ aṭṭhikāyaṃ aṭṭhimiñjakāya’’nti (paṭi. ma. 3.35) paṭisambhidāyaṃ kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiññeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho veditabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa yassa kassaci ananupassanato, tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātakāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo.

Apica ‘‘imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no niccato’’tiādinā anukkamena paṭisambhidāyaṃ āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo. Tathā hi ayaṃ kāye kāyānupassanāpaṭipadaṃ paṭipanno bhikkhu imaṃ kāyaṃ aniccānupassanādīnaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ vasena aniccato anupassati, no niccato. Dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati, nirodheti. No samudeti, paṭinissajjati, no ādiyati. So taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti veditabbo.

Viharatīti iriyati. **Ātāpī**ti tīsu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, vīriyassetaṃ nāmaṃ. Ātāpo assa atthīti ātāpī. **Sampajāno**ti sampajaññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimā**ti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi, tenevāha – ‘‘satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī’’ti (saṃ. ni. 5.234). Tasmā ettha ‘‘kāye kāyānupassī viharatī’’ti ettāvatā kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamattho hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanatthaṃ ‘‘ātāpī sampajāno satimā’’ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ sampayogaṅgañcassa dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassa**nti vuttaṃ. Tattha **vineyyā**ti tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loke**ti tasmiññeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsupi pahīyatiyeva. Tasmā pañcapi upādānakkhandhā lokoti vibhaṅge vuttaṃ. Lokasaṅkhātattā vā tesaṃ dhammānaṃ atthuddhāranayenetaṃ vuttaṃ. Yaṃ panāha – ‘‘tattha katamo loko? Sveva kāyo loko’’ti, ayamevettha attho. Tasmiṃ loke abhijjhādomanassaṃ vineyyāti evaṃ sambandho daṭṭhabbo. Yasmā panettha abhijjhāggahaṇena kāmacchando, domanassaggahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Visesena cettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apanayanassa ca pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, yadidaṃ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkhipanto bhūtañca anapanayanto yogasamattho hotīti.

Aparo nayo ‘‘kāye kāyānupassī’’ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ. ‘‘Viharatī’’ti ettha vuttavihārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ, ‘‘ātāpī’’tiādīsu pana ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññena sabbatthakakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññena vipassanā abhijjhādomanassavinayena bhāvanābalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

> Vibhaṅge pana **anupassī**ti tattha ‘‘katamā anupassanā? Yā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrīmedhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsatthaṃ paññāpāsādo paññāāloko paññāobhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, ayaṃ vuccati anupassanā. Imāya anupassanāya upeto hoti samupeto upagato samupagato upapanno samannāgato, tena vuccati anupassīti. **Viharatī**ti iriyati pavattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharatīti. **Ātāpī**ti tattha katamaṃ ātāpaṃ? Yo cetasiko vīriyārambho nikkamo parakkamo uyyāmo vāyāmo ussāho ussoḷhī thāmo dhiti asithilaparakkamatā anikkhittaddandatā anikkhittadhuratā dhurasampaggāhī vīriyaṃ vīriyindriyaṃ vīriyabalaṃ sammāvāyāmo, idaṃ vuccati ātāpaṃ. Iminā ātāpena upeto hoti…pe… samannāgato, tena vuccati ātāpīti. **Sampajāno**ti tattha katamaṃ sampajaññaṃ? Yā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrīmedhā pariṇāyikā vipassanā sampajaññaṃ patodo paññā paññindriyaṃ paññābalaṃ paññāsatthaṃ paññāpāsādo paññāāloko paññāobhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, idaṃ vuccati sampajaññaṃ. Iminā sampajaññena upeto hoti …pe… samannāgato, tena vuccati sampajānoti. **Satimā**ti tattha katamā sati? Yā sati anussati paṭissati sati saraṇatā dhāraṇatā apilāpanatā asammusanatā sati satindriyaṃ satibalaṃ sammāsati, ayaṃ vuccati sati. Imāya satiyā upeto hoti…pe… samannāgato, tena vuccati satimāti.
>
> **Vineyya loke abhijjhādomanassa**nti tattha katamo loko? Sveva kāyo loko. Pañcapi upādānakkhandhā loko, ayaṃ vuccati loko. Tattha katamā abhijjhā? Yo rāgo sārāgo anunayo anurodho nandī nandirāgo cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati abhijjhā. Tattha katamaṃ domanassaṃ? Yaṃ cetasikaṃ asātaṃ cetasikaṃ dukkhaṃ cetosamphassajā asātā dukkhā vedanā, idaṃ vuccati domanassaṃ. Iti ayañca abhijjhā, idañca domanassaṃ imamhi loke vinītā honti paṭivinītā santā samitā vūpasamitā atthaṅgatā abbhatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantīkatā, tena vuccati vineyya loke abhijjhādomanassa’’nti (vibha. 357-362).

Evametesaṃ padānaṃ attho vutto. Tena saha ayaṃ aṭṭhakathānayo yathā saṃsandati, evaṃ veditabbo. Ayaṃ tāva kāyānupassanāsatipaṭṭhānuddesassa atthavaṇṇanā.

Idāni vedanāsu. Citte. Dhammesu dhammānupassī viharati…pe… vineyya loke abhijjhādomanassanti ettha **vedanāsu vedanānupassī**ti evamādīsu vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Vedanāsu vedanānupassī. Citte cittānupassī. Dhammesu dhammānupassīti ettha pana **vedanā**ti tisso vedanā, tā ca lokiyā eva. Cittampi lokiyaṃ, tathā dhammā. Tesaṃ vibhāgo niddesavāre pākaṭo bhavissati. Kevalaṃ panidha yathā vedanā anupassitabbā, tathā tā anupassanto ‘‘vedanāsu vedanānupassī’’ti veditabbo. Esa nayo cittadhammesupi. Kathañca vedanā anupassitabbāti? Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā sallato, adukkhamasukhā aniccato. Yathāha –

‘‘Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato;
Sa ve sammaddaso bhikkhu, upasanto carissatī’’ti. (saṃ. ni. 4.253);

Sabbā eva cetā ‘‘dukkhā’’tipi anupassitabbā. Vuttañhetaṃ – ‘‘yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti vadāmī’’ti (saṃ. ni. 4.259). Sukhadukkhatopi ca anupassitabbā. Yathāha ‘‘sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā’’ti (ma. ni. 1.465) sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Apica aniccādisattaanupassanāvasenapi anupassitabbā. Sesaṃ niddesavāreyeva pākaṭaṃ bhavissati.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ aniccādianupassanānaṃ niddesavāre āgatasarāgādibhedānañca vasena anupassitabbaṃ. Dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ suññatadhammassa aniccādisattānupassanānaṃ niddesavāre āgatasantādibhedānañca vasena anupassitabbā. Sesaṃ vuttanayameva. Kāmañcettha yassa kāyasaṅkhāte loke abhijjhādomanassaṃ pahīnaṃ, tassa vedanādīsupi taṃ pahīnameva. Nānāpuggalavasena pana nānācittakkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hoti, tenevassa tattha pahānadassanatthampi etaṃ vuttanti veditabbanti.

Uddesavārakathā niṭṭhitā.

Kāyānupassanā ānāpānapabbavaṇṇanā

374. Idāni seyyathāpi nāma cheko vilīvakārako thūlakilañjasaṇhakilañjacaṅkoṭakapeḷāpuṭādīni upakaraṇāni kattukāmo ekaṃ mahāveṇuṃ labhitvā catudhā bhinditvā tato ekekaṃ veṇukhaṇḍaṃ gahetvā phāletvā taṃ taṃ upakaraṇaṃ kareyya, evameva bhagavā satipaṭṭhānadesanāya sattānaṃ anekappakāraṃ visesādhigamaṃ kattukāmo ekameva sammāsatiṃ ‘‘cattāro satipaṭṭhānā. Katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu kāye kāyānupassī viharatī’’tiādinā nayena ārammaṇavasena catudhā bhinditvā tato ekekaṃ satipaṭṭhānaṃ gahetvā kāyaṃ vibhajanto ‘‘kathañca bhikkhave’’tiādinā nayena niddesavāraṃ vattumāraddho.

Tattha **kathañcā**tiādi vitthāretukamyatāpucchā. Ayaṃ panettha saṅkhepattho – bhikkhave, kena ca pakārena bhikkhu kāye kāyānupassī viharatīti? Esa nayo sabbapucchāvāresu. **Idha bhikkhave bhikkhū**ti bhikkhave imasmiṃ sāsane bhikkhu. Ayañhettha idhasaddo sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetaṃ ‘‘idheva bhikkhave, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’’ti (ma. ni. 1.139). Tena vuttaṃ ‘‘imasmiṃ sāsane bhikkhū’’ti.

Araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vāti idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭaṃ cittaṃ kammaṭṭhānavīthiṃ otarituṃ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṃ khīraṃ pivitvā vaḍḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya. Athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādiārammaṇato apanetvā araññaṃ vā rukkhamūlaṃ vā suññāgāraṃ vā pavisitvā tattha satipaṭṭhānārammaṇatthambhe satiyottena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyituṃ asakkontaṃ tamevārammaṇaṃ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā –

> ‘‘Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha;
> Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḷha’’nti.

Evamassetaṃ senāsanaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Tena vuttaṃ ‘‘idamassa satipaṭṭhānabhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpana’’nti.

Apica yasmā idaṃ kāyānupassanāya muddhabhūtaṃ sabbabuddhapaccekabuddhasāvakānaṃ visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ itthipurisahatthiassādisaddasamākulaṃ gāmantaṃ apariccajitvā na sukaraṃ sampādetuṃ, saddakaṇḍakattā jhānassa. Agāmake pana araññe sukaraṃ yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānacatutthajjhānaṃ nibbattetvā tadeva jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇituṃ, tasmāssa anurūpasenāsanaṃ dassento bhagavā, ‘‘araññagato vā’’tiādimāha.

Vatthuvijjācariyo viya hi bhagavā. So yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṃ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā ‘‘ettha nagaraṃ māpethā’’ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati, evameva yogāvacarassa anurūpasenāsanaṃ upaparikkhitvā ‘‘ettha kammaṭṭhānamanuyuñjitabba’’nti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānamanuyuñjantena yoginā anukkamena arahatte patte ‘‘sammāsambuddho vata so bhagavā’’ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati.

Ayaṃ pana bhikkhu dīpisadisoti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araññe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyitvā vanamahiṃsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evameva ayaṃ araññādīsu kammaṭṭhānaṃ anuyuñjanto bhikkhu yathākkamena cattāro magge ceva cattāri ariyaphalāni ca gaṇhāti. Tenāhu porāṇā –

‘‘Yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhatī mige;
Tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako;
Araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttama’’nti.

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṃ araññasenāsanaṃ dassento bhagavā ‘‘araññagato vā’’tiādimāha. Ito paraṃ imasmiṃ ānāpānapabbe yaṃ vattavbaṃ siyā, taṃ visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho bhamakāro vā**ti idañhi upamāmattameva **iti ajjhattaṃ vā kāye**ti idaṃ appanāmattameva ca tattha anāgataṃ, sesaṃ āgatameva.

Yaṃ pana anāgataṃ, tattha **dakkho**ti cheko. **Dīghaṃ vā añchanto**ti mahantānaṃ bherīpokkharādīnaṃ likhanakāle hatthe ca pāde ca pasāretvā dīghaṃ kaḍḍhanto. **Rassaṃ vā añchanto**ti khuddakānaṃ dantasūcivedhakādīnaṃ likhanakāle mandamandaṃ rassaṃ kaḍḍhanto. **Evameva kho**ti evaṃ ayampi bhikkhu addhānavasena ittaravasena ca pavattānaṃ assāsapassāsānaṃ vasena dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti…pe… passasissāmīti sikkhatīti. Tassevaṃ sikkhato assāsapassāsanimitte cattāri jhānāni uppajjanti, so jhānā vuṭṭhahitvā assāsapassāse vā pariggaṇhāti jhānaṅgāni vā.

Tattha assāsapassāsakammiko ‘‘ime assāsapassāsā kiṃ nissitā? Vatthunissitā. Vatthu nāma karajakāyo, karajakāyo nāma cattāri mahābhūtāni upādārūpañce’’ti evaṃ rūpaṃ pariggaṇhāti. Tato tadārammaṇe phassapañcamake nāmanti. Evaṃ nāmarūpaṃ pariggahetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaṭiccasamuppādaṃ disvā ‘‘paccayapaccayuppannadhammamattamevetaṃ, añño satto vā puggalo vā natthī’’ti vitiṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Jhānakammikopi ‘‘imāni jhānaṅgāni kiṃ nissitāni, vatthunissitāni, vatthu nāma karajakāyo jhānaṅgāni nāmaṃ, karajakāyo rūpa’’nti nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesanto avijjādipaccayākāraṃ disvā ‘‘paccayapaccayuppannadhammamattamevetaṃ, añño satto vā puggalo vā natthī’’ti vitiṇṇakaṅkho sappaccayanāmarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena arahattaṃ pāpuṇāti. Idamekassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhaṃ.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā assāsapassāsakāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vā**ti parassa vā assāsapassāsakāye. **Ajjhattabahiddhā vā**ti kālena attano, kālena parassa assāsapassāsakāye. Etenassa paguṇakammaṭṭhānaṃ aṭṭhapetvā aparāparaṃ sañcaraṇakālo kathito. Ekasmiṃ kāle panidaṃ ubhayaṃ na labbhati.

Samudayadhammānupassī vāti yathā nāma kammārassa bhastañca gaggaranāḷiñca tajjañca vāyāmaṃ paṭicca vāto aparāparaṃ sañcarati, evaṃ bhikkhuno karajakāyañca nāsapuṭañca cittañca paṭicca assāsapassāsakāyo aparāparaṃ sañcarati. Kāyādayo dhammā samudayadhammā, te passanto ‘‘samudayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharatī’’ti vuccati. **Vayadhammānupassī vā**ti yathā bhastāya apanītāya gaggaranāḷiyā bhinnāya tajje ca vāyāme asati so vāto nappavattati, evameva kāye bhinne nāsapuṭe viddhaste citte ca niruddhe assāsapassāsakāyo nāma nappavattatīti kāyādinirodhā assāsapassāsanirodhoti evaṃ passanto ‘‘vayadhammānupassī vā kāyasmiṃ viharatī’’ti vuccati. **Samudayavayadhammānupassī vā**ti kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto. **Atthi kāyoti vā panassā**ti kāyova atthi, na satto, na puggalo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ, nāhaṃ, na mama, na koci, na kassacīti evamassa sati paccupaṭṭhitā hoti.

Yāvadevāti payojanaparicchedavavatthāpanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā sā sati paccupaṭṭhitā hoti, sā na aññadatthāya. Atha kho yāvadeva ñāṇamattāya aparāparaṃ uttaruttari ñāṇapamāṇatthāya ceva satipamāṇatthāya ca, satisampajaññānaṃ vuḍḍhatthāyāti attho. **Anissito ca viharatī**ti taṇhānissayadiṭṭhinissayānaṃ vasena anissitova viharati. **Na ca kiñci loke upādiyatī**ti lokasmiṃ kiñci rūpaṃ vā…pe… viññāṇaṃ vā ‘‘ayaṃ me attā vā attaniyaṃ vā’’ti na gaṇhāti. **Evampī**ti upari atthaṃ upādāya sampiṇḍanattho pi-kāro. Iminā pana padena bhagavā ānāpānapabbadesanaṃ niyyātetvā dasseti.

Tattha assāsapassāsapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānano samudayapajahano nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa assāsapassāsavasena abhiniviṭṭhassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Ānāpānapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

375. Evaṃ assāsapassāsavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni iriyāpathavasena vibhajituṃ **puna capara**ntiādimāha. Tattha kāmaṃ soṇasiṅgālādayopi gacchantā ‘‘gacchāmā’’ti jānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na pajahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ pajahati, attasaññaṃ ugghāṭeti kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi ‘‘ko gacchati, kassa gamanaṃ, kiṃ kāraṇā gacchatī’’ti evaṃ sampajānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Ṭhānādīsupi eseva nayo.

Tattha ko gacchatīti? Na koci satto vā puggalo vā gacchati. Kassa gamananti? Na kassaci sattassa vā puggalassa vā gamanaṃ. Kiṃ kāraṇā gacchatīti? Cittakiriyavāyodhātuvipphārena gacchati. Tasmā esa evaṃ pajānāti – ‘‘gacchāmī’’ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa purato abhinīhāro gamananti vuccati. Ṭhānādīsupi eseva nayo.

Tatrāpi hi ‘‘tiṭṭhāmī’’ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalakāyassa koṭito paṭṭhāya ussitabhāvo ṭhānanti vuccati. ‘‘Nisīdāmī’’ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena heṭṭhimakāyassa samiñjanaṃ uparimakāyassa ussitabhāvo nisajjāti vuccati. ‘‘Sayāmī’’ti cittaṃ uppajjati, taṃ vāyaṃ janeti, vāyo viññattiṃ janeti, cittakiriyavāyodhātuvipphārena sakalasarīrassa tiriyato pasāraṇaṃ sayananti vuccatīti.

Tassa evaṃ pajānato evaṃ hoti ‘‘satto gacchati, satto tiṭṭhatī’’ti vuccati, atthato pana koci satto gacchanto vā ṭhito vā natthi. Yathā pana ‘‘sakaṭaṃ gacchati, sakaṭaṃ tiṭṭhatī’’ti vuccati, na ca kiñci sakaṭaṃ nāma gacchantaṃ vā ṭhitaṃ vā atthi, cattāro pana goṇe yojetvā chekamhi sārathimhi pājente ‘‘sakaṭaṃ gacchati, sakaṭaṃ tiṭṭhatī’’ti vohāramattameva hoti, evameva ajānanaṭṭhena sakaṭaṃ viya kāyo, goṇā viya cittajavātā, sārathi viya cittaṃ. ‘‘Gacchāmi tiṭṭhāmī’’ti citte uppanne vāyodhātu viññattiṃ janayamānā uppajjati, cittakiriyavāyodhātuvipphārena gamanādīni pavattanti, tato ‘‘satto gacchati, satto tiṭṭhati, ahaṃ gacchāmi, ahaṃ tiṭṭhāmī’’ti vohāramattaṃ hoti. Tenāha –

‘‘Nāvā mālutavegena, jiyāvegena tejanaṃ;
Yathā yāti tathā kāyo, yāti vātāhato ayaṃ.

Yantaṃ suttavaseneva, cittasuttavasenidaṃ;
Payuttaṃ kāyayantampi, yāti ṭhāti nisīdati.

Ko nāma ettha so satto, yo vinā hetupaccaye;
Attano ānubhāvena, tiṭṭhe vā yadi vā vaje’’ti.

Tasmā evaṃ hetupaccayavaseneva pavattāni gamanādīni sallakkhento esa ‘‘gacchanto vā gacchāmīti pajānāti, ṭhito vā, nisinno vā, sayāno vā sayānomhīti pajānātī’’ti veditabbo.

Yathā yathā vā panassa kāyo paṇihito hoti, tathā tathā naṃ pajānātīti sabbasaṅgāhikavacanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yena yena vā ākārenassa kāyo ṭhito hoti, tena tena naṃ pajānāti. Gamanākārena ṭhitaṃ gacchatīti pajānāti. Ṭhānanisajjasayanākārena ṭhitaṃ sayānoti pajānātīti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā catuiriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Bahiddhā vā**ti parassa vā catuiriyāpathapariggaṇhanena. **Ajjhattabahiddhā vā**ti kālena attano, kālena parassa catuiriyāpathapariggaṇhanena kāye kāyānupassī viharati. **Samudayadhammānupassī vā**tiādīsu pana avijjāsamudayā rūpasamudayotiādinā nayena pañcahākārehi rūpakkhandhassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Tañhi sandhāya idha ‘‘samudayadhammānupassī vā’’tiādi vuttaṃ. **Atthi kāyoti vā panassā**tiādi vuttasadisameva.

Idhāpi catuiriyāpathapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānano samudayapajahano nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa catuiriyāpathapariggāhakassa bhikkhuno yāva arahattā niyyānamukhanti.

Iriyāpathapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

376. Evaṃ iriyāpathavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusampajaññavasena vibhajituṃ **puna capara**ntiādimāha. Tattha **abhikkante**tiādīni **sāmaññaphale** vaṇṇitāni. **Iti ajjhattaṃ vā**ti evaṃ catusampajaññapariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Idhāpi **samudayavayadhammānupassī**tiādīsu rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Sesaṃ vuttasadisameva.

Idha catusampajaññapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, vuttappakāro ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idamekassa catusampajaññapariggāhakassa bhikkhuno vasena yāva arahattā niyyānamukhanti.

Catusampajaññapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

377. Evaṃ catusampajaññavasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni paṭikūlamanasikāravasena vibhajituṃ **puna capara**ntiādimāha. Tattha **imameva kāya**ntiādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ sabbākārena vitthārato visuddhimagge kāyagatāsatikammaṭṭhāne vuttaṃ. **Ubhatomukhā**ti heṭṭhā ca upari cāti dvīhi mukhehi yuttā. **Nānāvihitassā**ti nānāvidhassa.

Idaṃ panettha opammasaṃsandanaṃ – ubhatomukhā putoḷi viya hi cātumahābhūtiko kāyo, tattha missetvā pakkhittanānāvidhadhaññaṃ viya kesādayo dvattiṃsākārā, cakkhumā puriso viya yogāvacaro, tassa taṃ putoḷiṃ muñcitvā paccavekkhato nānāvidhadhaññassa pākaṭakālo viya yogino dvattiṃsākārassa vibhūtakālo veditabbo. **Iti ajjhattaṃ vā**ti evaṃ kesādipariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha dvattiṃsākārapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ purimasadisamevāti.

Paṭikūlamanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

378. Evaṃ paṭikūlamanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni dhātumanasikāravasena vibhajituṃ **puna capara**ntiādimāha. Tatthāyaṃ opammasaṃsandanena saddhiṃ atthavaṇṇanā – yathā koci goghātako vā tasseva vā bhattavetanabhato antevāsiko gāviṃ vadhitvā vinivijjhitvā catasso disā gatānaṃ mahāpathānaṃ vemajjhaṭṭhānasaṅkhāte catumahāpathe koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā nisinno assa, evameva bhikkhu catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhitaṃ, yathāṭhitattā ca yathāpaṇihitaṃ kāyaṃ ‘‘atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu…pe… vāyodhātū’’ti evaṃ paccavekkhati.

Kiṃ vuttaṃ hoti – yathā goghātakassa gāviṃ posentassāpi āghātanaṃ āharantassāpi āharitvā tattha bandhitvā ṭhapentassapi vadhentassāpi vadhitaṃ mataṃ passantassāpi tāvadeva gāvīti saññā na antaradhāyati, yāva naṃ padāletvā bilaso na vibhajati. Vibhajitvā nisinnassa panassa gāvīti saññā antaradhāyati, maṃsasaññā pavattati. Nāssa evaṃ hoti – ‘‘ahaṃ gāviṃ vikkiṇāmi, ime gāviṃ harantī’’ti. Atha khvassa ‘‘ahaṃ maṃsaṃ vikkiṇāmi, ime maṃsaṃ haranti’’ cceva hoti; evameva imassāpi bhikkhuno pubbe bālaputhujjanakāle gihibhūtassāpi pabbajitassāpi tāvadeva sattoti vā puggaloti vā saññā na antaradhāyati, yāva imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā dhātuso na paccavekkhati. Dhātuso paccavekkhato panassa sattasaññā antaradhāyati, dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhati. Tenāha bhagavā – ‘‘‘imameva kāyaṃ yathāṭhitaṃ yathāpaṇihitaṃ dhātuso paccavekkhati ‘atthi imasmiṃ kāye pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātū’ti. Seyyathāpi, bhikkhave, dakkho goghātako vā…pe… vāyodhātū’’ti. Goghātako viya hi yogī, gāvīti saññā viya sattasaññā, catumahāpatho viya catuiriyāpatho, bilaso vibhajitvā nisinnabhāvo viya dhātuso paccavekkhaṇanti ayamettha pāḷivaṇṇanā. Kammaṭṭhānakathā pana visuddhimagge vitthāritā.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ catudhātupariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha catudhātupariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ purimasadisamevāti.

Dhātumanasikārapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

379. Evaṃ dhātumanasikāravasena kāyānupassanaṃ vibhajitvā idāni navahi sivathikapabbehi vibhajituṃ **puna capara**ntiādimāha. Tattha **seyyathāpi passeyyā**ti yathā passeyya. **Sarīra**nti matasarīraṃ. **Sivathikāya chaḍḍita**nti susāne apaviddhaṃ. Ekāhaṃ matassa assāti **ekāhamataṃ.** Dvīhaṃ matassa assāti **dvīhamataṃ.** Tīhaṃ matassa assāti **tīhamataṃ.** Kammārabhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā uddhumātaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ.** Paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti uddhumātakaṃ. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ.** Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlakaṃ. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhānesu nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānehi navahi vā vaṇamukhehi vissandamānapubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva vipubbakaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ. Vipubbakaṃ jātaṃ tathābhāvaṃ gatanti **vipubbakajātaṃ.**

So imameva kāyanti so bhikkhu imaṃ attano kāyaṃ tena kāyena saddhiṃ ñāṇena upasaṃharati upaneti. Kathaṃ? **Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – āyu, usmā, viññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ atthitāya ayaṃ kāyo ṭhānagamanādikhamo hoti, imesaṃ pana vigamā ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃ pūtikasabhāvoyeva, **evaṃbhāvī** evaṃ uddhumātādibhedo bhavissati, **evaṃanatīto** evaṃ uddhumātādibhāvaṃ anatikkantoti. **Iti ajjhattaṃ vā**ti evaṃ uddhumātādipariggaṇhanena attano vā kāye, parassa vā kāye, kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Khajjamānanti udarādīsu nisīditvā udaramaṃsaoṭṭhamaṃsaakkhikūṭādīni luñcitvā luñcitvā khādiyamānaṃ. **Samaṃsalohita**nti sāvasesamaṃsalohitayuttaṃ. **Nimaṃsalohitamakkhita**nti maṃse khīṇepi lohitaṃ na sussati, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘nimaṃsalohitamakkhita’’nti. **Aññenā**ti aññena disābhāgena. **Hatthaṭṭhika**nti catusaṭṭhibhedampi hatthaṭṭhikaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vippakiṇṇaṃ. **Pādaṭṭhikā**dīsupi eseva nayo.

Terovassikānīti atikkantasaṃvaccharāni. **Pūtīnī**ti abbhokāse ṭhitāni vātātapavuṭṭhisamphassena terovassikāneva pūtīni honti, antobhūmigatāni pana cirataraṃ tiṭṭhanti. **Cuṇṇakajātānī**ti cuṇṇaṃ cuṇṇaṃ hutvā vippakiṇṇāni. Sabbattha so imamevāti vuttanayena khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā. **Iti ajjhattaṃ vā**ti evaṃ khajjamānādipariggaṇhanena yāva cuṇṇakabhāvā attano vā kāye, parassa vā kāye kālena vā attano, kālena vā parassa kāye kāyānupassī viharati.

Idha pana ṭhatvā navasivathikā samodhānetabbā. Ekāhamataṃ vāti hi ādinā nayena vuttā sabbāpi ekā, kākehi vā khajjamānantiādikā ekā, aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsalohitaṃ nhārusambandhanti ekā, nimaṃsalohitamakkhitaṃ nhārusambandhanti ekā, apagatamaṃsalohitaṃ nhārusambandhanti ekā, aṭṭhikāni apagatasambandhānītiādikā ekā aṭṭhikāni setāni saṅkhavaṇṇapaṭibhāgānīti ekā, puñjakitāni terovassikānīti ekā, pūtīni cuṇṇakajātānīti ekāti.

Evaṃ kho, bhikkhaveti idaṃ navasivathikā dassetvā kāyānupassanaṃ niṭṭhapento āha. Tattha navasivathikapariggāhikā sati dukkhasaccaṃ, tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, dukkhaparijānano samudayapajahano nirodhārammaṇo ariyamaggo maggasaccaṃ. Evaṃ catusaccavasena ussakkitvā nibbutiṃ pāpuṇātīti idaṃ navasivathikapariggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ yāva arahattā niyyānamukhanti.

Navasivathikapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Ettāvatā ca ānāpānapabbaṃ, iriyāpathapabbaṃ, catusampajaññapabbaṃ, paṭikūlamanasikārapabbaṃ, dhātumanasikārapabbaṃ, navasivathikapabbānīti cuddasapabbā kāyānupassanā niṭṭhitā hoti. Tattha ānāpānapabbaṃ, paṭikūlamanasikārapabbanti imāneva dve appanākammaṭṭhānāni, sivathikānaṃ pana ādīnavānupassanāvasena vuttattā sesāni dvādasāpi upacārakammaṭṭhānānevāti.

Kāyānupassanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

380. Evaṃ bhagavā cuddasavidhena kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni navavidhena vedanānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **sukhaṃ vedana**nti kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘‘ahaṃ sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’’ti pajānātīti attho. Tattha kāmaṃ uttānaseyyakāpi dārakā thaññapivanādikāle sukhaṃ vedayamānā ‘‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmā’’ti pajānanti, na panetaṃ evarūpaṃ jānanaṃ sandhāya vuttaṃ. Evarūpañhi jānanaṃ sattūpaladdhiṃ na jahati, attasaññaṃ na ugghāṭeti, kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hoti. Imassa pana bhikkhuno jānanaṃ sattūpaladdhiṃ jahati, attasaññaṃ ugghāṭeti, kammaṭṭhānañceva satipaṭṭhānabhāvanā ca hoti. Idañhi ‘‘ko vedayati, kassa vedanā, kiṃ kāraṇā vedanā’’ti evaṃ sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Tattha ko vedayatīti na koci satto vā puggalo vā vedayati. Kassa vedanāti na kassaci sattassa vā puggalassa vā vedanā. Kiṃ kāraṇā vedanāti vatthuārammaṇāva panassa vedanā, tasmā esa evaṃ pajānāti ‘‘taṃ taṃ sukhādīnaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayati taṃ pana vedanāya pavattiṃ upādāya’ahaṃ vedayāmī’ti vohāramattaṃ hotī’’ti. Evaṃ vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti sallakkhento esa ‘‘sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātī’’ti veditabbo cittalapabbate aññataratthero viya.

Thero kira aphāsukakāle balavavedanāya nitthunanto aparāparaṃ parivattati, tameko daharo āha – ‘‘kataraṃ vo, bhante, ṭhānaṃ rujjatī’’ti. Āvuso, pāṭiyekkaṃ rujjanaṭṭhānaṃ nāma natthi, vatthuṃ ārammaṇaṃ katvā vedanāva vedayatīti. Evaṃ jānanakālato paṭṭhāya adhivāsetuṃ vaṭṭati no, bhante,ti. Adhivāsemi, āvusoti. Adhivāsanā, bhante, seyyoti. Thero adhivāsesi. Vāto yāva hadayā phālesi, mañcake antāni rāsikatāni ahesuṃ. Thero daharassa dassesi ‘‘vaṭṭatāvuso, ettakā adhivāsanā’’ti. Daharo tuṇhī ahosi. Thero vīriyasamataṃ yojetvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitvā **samasīsī** hutvā parinibbāyi.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhaṃ…pe… nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘‘nirāmisaṃ adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’’ti pajānāti. Iti bhagavā rūpakammaṭṭhānaṃ kathetvā arūpakammaṭṭhānaṃ kathento yasmā phassavasena cittavasena vā kathiyamānaṃ pākaṭaṃ na hoti, andhakāraṃ viya khāyati, vedanānaṃ pana uppattipākaṭatāya vedanāvasena pākaṭaṃ hoti, tasmā sakkapañhe viya idhāpi vedanāvasena arūpakammaṭṭhānaṃ kathesi. Tattha ‘‘duvidhañhi kammaṭṭhānaṃ rūpakammaṭṭhānaṃ arūpakammaṭṭhānañcā’’tiādi kathāmaggo **sakkapañhe** vuttanayeneva veditabbo.

Tattha **sukhaṃ vedana**ntiādīsu ayaṃ aparopi pajānanapariyāyo, sukhaṃ vedanaṃ vedayāmīti pajānātīti sukhavedanākkhaṇe dukkhavedanāya abhāvato sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno ‘‘sukhaṃ vedanaṃyeva vedayāmī’’ti pajānāti. Tena yā pubbe bhūtapubbā dukkhavedanā, tassa idāni abhāvato imissā ca sukhāya vedanāya ito paṭhamaṃ abhāvato vedanā nāma aniccā adhuvā vipariṇāmadhammā, itiha tattha sampajāno hoti. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ‘‘Yasmiṃ, aggivessana, samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, na adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, sukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Yasmiṃ, aggivessana, samaye dukkhaṃ…pe… adukkhamasukhaṃ vedanaṃ vedeti, neva tasmiṃ samaye sukhaṃ vedanaṃ vedeti, na dukkhaṃ vedanaṃ vedeti, adukkhamasukhaṃyeva tasmiṃ samaye vedanaṃ vedeti. Sukhāpi, kho, aggivessana, vedanā aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Dukkhāpi, kho…pe… adukkhamasukhāpi kho, aggivessana, vedanā aniccā…pe… nirodhadhammā. Evaṃ passaṃ, aggivessana, sutavā ariyasāvako sukhāyapi vedanāya nibbindati, dukkhāyapi vedanāya nibbindati, adukkhamasukhāyapi vedanāya nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, vimuttasmiṃ ‘vimuttamī’ti ñāṇaṃ hoti, ‘khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā’ti pajānātī’’ti (ma. ni. 2.205).

Sāmisaṃ vā sukhantiādīsu **sāmisā sukhā** nāma pañcakāmaguṇāmisasannissitā cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisā dukkhā** nāma cha nekkhammasitadomanassavedanā.

Sāmisā adukkhamasukhā nāma cha gehasitaupekkhāvedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma cha nekkhammasitaupekkhāvedanā. Tāsaṃ vibhāgo **sakkapañhe** vuttoyeva.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ sukhavedanādipariggaṇhanena attano vā vedanāsu, parassa vā vedanāsu, kālena vā attano, kālena vā parassa vedanāsu vedanānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī vā**ti ettha pana avijjāsamudayā vedanāsamudayotiādīhi pañcahi pañcahi ākārehi vedanānaṃ samudayañca vayañca passanto ''samudayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, vayadhammānupassī vā vedanāsu viharati, kālena samudayadhammānupassī vā vedanāsu, kālena vayadhammānupassī vā vedanāsu viharatī''ti veditabbo. Ito paraṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha vedanāpariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā vedanāpariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādisamevāti.

Vedanānupassanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

381. Evaṃ navavidhena vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni soḷasavidhena cittānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca, bhikkhave**tiādimāha. Tattha **sarāga**nti aṭṭhavidhalobhasahagataṃ. **Vītarāga**nti lokiyakusalābyākataṃ. Idaṃ pana yasmā sammasanaṃ na dhammasamodhānaṃ tasmā idha ekapadepi lokuttaraṃ na labbhati. Sesāni cattāri akusalacittāni neva purimapadaṃ na pacchimapadaṃ bhajanti. **Sadosa**nti duvidhadomanassasahagataṃ. **Vītadosa**nti lokiyakusalābyākataṃ. Sesāni dasa akusalacittāni neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajanti. **Samoha**nti vicikicchāsahagatañceva, uddhaccasahagatañcāti duvidhaṃ. Yasmā pana moho sabbākusalesu uppajjati, tasmā sesānipi idha vaṭṭantiyeva. Imasmiññeva hi duke dvādasākusalacittāni pariyādinnānīti. **Vītamoha**nti lokiyakusalābyākataṃ. **Saṅkhitta**nti thinamiddhānupatitaṃ. Etañhi saṅkuṭitacittaṃ nāma. **Vikkhitta**nti uddhaccasahagataṃ, etañhi pasaṭacittaṃ nāma.

Mahaggatanti rūpārūpāvacaraṃ. **Amahaggata**nti kāmāvacaraṃ. **Sauttara**nti kāmāvacaraṃ. **Anuttara**nti rūpāvacaraṃ arūpāvacarañca. Tatrāpi sauttaraṃ rūpāvacaraṃ, anuttaraṃ arūpāvacarameva. **Samāhita**nti yassa appanāsamādhi upacārasamādhi vā atthi. **Asamāhita**nti ubhayasamādhivirahitaṃ. **Vimutta**nti tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimuttaṃ. **Avimutta**nti ubhayavimuttivirahitaṃ. Samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīnaṃ pana idha okāsova natthi.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ sarāgādipariggaṇhanena yasmiṃ yasmiṃ khaṇe yaṃ yaṃ cittaṃ pavattati, taṃ taṃ sallakkhento attano vā citte, parassa vā citte, kālena vā attano, kālena vā parassa citte cittānupassī viharati. **Samudayavayadhammānupassī**ti ettha pana avijjāsamudayā viññāṇasamudayoti evaṃ pañcahi pañcahi ākārehi viññāṇassa samudayo ca vayo ca nīharitabbo. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha cittapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ padayojanaṃ katvā cittapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādisamevāti.

Cittānupassanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanā nīvaraṇapabbavaṇṇanā

382. Evaṃ soḷasavidhena cittānupassanāsatipaṭṭhānaṃ kathetvā idāni pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetuṃ **kathañca, bhikkhave**tiādimāha. Apica bhagavatā kāyānupassanāya suddharūpapariggaho kathito, vedanācittānupassanāhi suddhaarūpapariggaho. Idāni rūpārūpamissakapariggahaṃ kathetuṃ ''kathañca, bhikkhave''tiādimāha. Kāyānupassanāya vā rūpakkhandhapariggahova kathito, vedanānupassanāya vedanākkhandhapariggahova, cittānupassanāya viññāṇakkhandhapariggahova idāni saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampi kathetuṃ ''kathañca, bhikkhave''tiādimāha.

Tattha **santa**nti abhiṇhasamudācāravasena saṃvijjamānaṃ. **Asanta**nti asamudācāravasena vā pahīnattā vā asaṃvijjamānaṃ. **Yathā cā**ti yena kāraṇena kāmacchandassa uppādo hoti. **Tañca pajānātī**ti tañca kāraṇaṃ pajānāti. Iti iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

Tattha subhanimitte ayonisomanasikārena kāmacchandassa uppādo hoti. **Subhanimittaṃ** nāma subhampi subhanimittaṃ, subhārammaṇampi subhanimittaṃ. **Ayonisomanasikāro** nāma anupāyamanasikāro uppathamanasikāro anicce niccanti vā, dukkhe sukhanti vā, anattani attāti vā, asubhe subhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando uppajjati. Tenāha bhagavā – ‘‘atthi, bhikkhave, subhanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa uppādāya uppannassa vā kāmacchandassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Asubhanimitte pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Asubhanimittaṃ** nāma asubhampi asubhārammaṇampi. **Yonisomanasikāro** nāma upāyamanasikāro pathamanasikāro anicce aniccanti vā, dukkhe dukkhanti vā, anattani anattāti vā, asubhe asubhanti vā manasikāro. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato kāmacchando pahīyati. Tenāha bhagavā – ‘‘atthi, bhikkhave, asubhanimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā kāmacchandassa anuppādāya uppannassa vā kāmacchandassa pahānāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattanti asubhanimittassa uggaho, asubhabhāvanānuyogo, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Dasavidhañhi asubhanimittaṃ uggaṇhantassāpi kāmacchando pahīyati, bhāventassāpi indriyesu pihitadvārassāpi catunnaṃ pañcannaṃ ālopānaṃ okāse sati udakaṃ pivitvā yāpanasīlatāya bhojanamattaññunopi. Teneva vuttaṃ –

> ‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
> Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983);

Asubhakammikatissattherasadise asubhabhāvanārate kalyāṇamitte sevantassapi kāmacchando pahīyati, ṭhānanisajjādīsu dasaasubhanissitasappāyakathāya pahīyati, tena vuttaṃ – ‘‘cha dhammā kāmacchandassa pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnakāmacchandassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Paṭighanimitte ayonisomanasikārena pana byāpādassa uppādo hoti. Tattha paṭighampi paṭighanimittaṃ, paṭighārammaṇampi paṭighanimittaṃ. Ayonisomanasikāro sabbattha ekalakkhaṇova. Taṃ tasmiṃ nimitte bahulaṃ pavattayato byāpādo uppajjati. Tenāha bhagavā – ‘‘atthi, bhikkhave, paṭighanimittaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa uppādāya uppannassa vā byāpādassa bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Mettāya pana cetovimuttiyā yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tattha **mettā**ti vutte appanāpi upacāropi vaṭṭati. **Cetovimuttī**ti appanāva. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇova. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato byāpādo pahīyati. Tenāha bhagavā – ‘‘atthi, bhikkhave, mettā cetovimutti, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā byāpādassa anuppādāya uppannassa vā byāpādassa pahānāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattanti mettānimittassa uggaho mettābhāvanānuyogo kammassakatāpaccavekkhaṇā paṭisaṅkhānabahulatā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Odissakaanodissakadisāpharaṇānañhi aññataravasena mettaṃ uggaṇhantassāpi byāpādo pahīyati, odhisoanodhisopharaṇavasena mettaṃ bhāventassāpi. ‘‘Tvaṃ etassa kuddho kiṃ karissasi, kimassa sīlādīni vināsetuṃ sakkhissasi, nanu tvaṃ attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissasi, parassa kujjhanaṃ nāma vītaccitaṅgāra tattaaya salākagūthādīni gahetvā paraṃ paharitukāmatāsadisaṃ hoti. Esopi tava kuddho kiṃ karissati, kiṃ te sīlādīni vināsetuṃ sakkhissati, esa attano kammena āgantvā attano kammeneva gamissati, appaṭicchitapaheṇakaṃ viya paṭivātaṃ khittarajomuṭṭhi viya ca etassevesa kodho matthake patissatī''ti evaṃ attano ca parassa ca kammassakataṃ paccavekkhatopi, ubhayakammassakataṃ paccavekkhitvā paṭisaṅkhāne ṭhitassāpi, assaguttattherasadise mettābhāvanārate kalyāṇamitte sevantassāpi byāpādo pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu mettānissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ – ''cha dhammā byāpādassa pahānāya saṃvattantī''ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa byāpādassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Aratiādīsu ayonisomanasikārena thinamiddhassa uppādo hoti. **Tandī** nāma kāyālasiyatā. **Vijambhitā** nāma kāyavinamanā. **Bhattasammado** nāma bhattamucchā bhattapariḷāho. **Cetaso līnattaṃ** nāma cittassa līnākāro. Imesu aratiādīsu ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ uppajjati. Tenāha – ''atthi, bhikkhave, arati tandī vijambhitā bhattasammado cetaso līnattaṃ, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa uppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa bhiyyobhāvāya vepullāyā''ti (saṃ. ni. 5.232).

Ārambhadhātuādīsu pana yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. **Ārambhadhātu** nāma paṭhamārambhavīriyaṃ. **Nikkamadhātu** nāma kosajjato nikkhantatāya tato balavataraṃ. **Parakkamadhātu** nāma paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavataraṃ. Imasmiṃ tippabhede vīriye yonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato thinamiddhaṃ pahīyati. Tenāha – ''atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā thinamiddhassa anuppādāya, uppannassa vā thinamiddhassa pahānāyā''ti (saṃ. ni. 5.232).

Apica cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattanti – atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Āharahatthaka tatravaṭṭaka alaṃsāṭaka kākamāsaka bhuttavamitakabhojanaṃ bhuñjitvā rattiṭṭhānadivāṭṭhāne nisinnassa hi samaṇadhammaṃ karoto thinamiddhaṃ mahāhatthī viya ottharantaṃ āgacchati, catupañcaālopaokāsaṃ pana ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā yāpanasīlassa bhikkhuno taṃ na hotīti evaṃ atibhojane nimittaṃ gaṇhantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Yasmiṃ iriyāpathe thinamiddhaṃ okkamati, tato aññaṃ parivattentassāpi, rattiṃ candālokadīpālokaukkāloke divā sūriyālokaṃ manasikarontassāpi, abbhokāse vasantassāpi, mahākassapattherasadise pahīnathinamiddhe kalyāṇamitte sevantassāpi thinamiddhaṃ pahīyati. Ṭhānanisajjādīsu dhutaṅganissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ – ''cha dhammā thinamiddhassa pahānāya saṃvattantī''ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnassa thinamiddhassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Cetaso avūpasame ayonisomanasikārena uddhaccakukkuccassa uppādo hoti. **Avūpasamo** nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetaṃ atthato. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato uddhaccakukkuccaṃ uppajjati. Tenāha – ''atthi, bhikkhave, cetaso avūpasamo, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa uppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa bhiyyobhāvāya vepullāyā''ti.

Samādhisaṅkhāte pana cetaso vūpasame yonisomanasikārenassa pahānaṃ hoti. Tenāha – ''atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā uddhaccakukkuccassa anuppādāya, uppannassa vā uddhaccakukkuccassa pahānāyā''ti.

Apica cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattanti bahussutatā paripucchakatā vinaye pakataññutā vuddhasevitā kalyāṇamittatā sappāyakathāti. Bāhussaccenapi hi ekaṃ vā dve vā tayo vā cattāro vā pañca vā nikāye pāḷivasena atthavasena ca uggaṇhantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati. Kappiyākappiyaparipucchābahulassāpi, vinayapaññattiyaṃ ciṇṇavasibhāvatāya pakataññunopi, vuḍḍhe mahallakatthere upasaṅkamantassāpi, upālittherasadise vinayadhare kalyāṇamitte sevantassāpi uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, ṭhānanisajjādīsu kappiyākappiyanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ – ''cha dhammā uddhaccakukkuccassa pahānāya saṃvattantī''ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīne uddhaccakukkucce uddhaccassa arahattamaggena, kukkuccassa anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Vicikicchāṭhānīyesu dhammesu ayonisomanasikārena vicikicchāya uppādo hoti. **Vicikicchāṭhānīyā dhammā** nāma punappunaṃ vicikicchāya kāraṇattā vicikicchāva. Tattha ayonisomanasikāraṃ bahulaṃ pavattayato vicikicchā uppajjati. Tenāha – ‘‘atthi, bhikkhave, vicikicchāṭhānīyā dhammā, tattha ayonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannāya vā vicikicchāya uppādāya, uppannāya vā vicikicchāya bhiyyobhāvāya vepullāyā’’ti (saṃ. ni. 5.232).

Kusalādidhammesu yonisomanasikārena panassā pahānaṃ hoti, tenāha – ‘‘atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā sāvajjānavajjā dhammā sevitabbāsevitabbā dhammā hīnapaṇītā dhammā kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā. Tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro, anuppannāya vā vicikicchāya anuppādāya; uppannāya vā vicikicchāya pahānāyā’’ti.

Apica cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattanti bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti. Bāhussaccenapi hi ekaṃ vā…pe… pañca vā nikāye pāḷivasena ca atthavasena ca uggaṇhantassāpi vicikicchā pahīyati, tīṇi ratanāni ārabbha paripucchābahulassāpi, vinaye ciṇṇavasībhāvassāpi, tīsu ratanesu okappaniyasaddhāsaṅkhātaadhimokkhabahulassāpi, saddhādhimutte vakkalittherasadise kalyāṇamitte sevantassāpi vicikicchā pahīyati, ṭhānanisajjādīsu tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇanissitasappāyakathāyapi pahīyati. Tena vuttaṃ – ‘‘cha dhammā vicikicchāya pahānāya saṃvattantī’’ti. Imehi pana chahi dhammehi pahīnāya vicikicchāya sotāpattimaggena āyatiṃ anuppādo hotīti pajānāti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ pañcanīvaraṇapariggaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha subhanimittaasubhanimittādīsu ayonisomanasikārayonisomanasikāravasena pañcasu nīvaraṇesu vuttāyeva nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha nīvaraṇapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā nīvaraṇapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādisamevāti.

Nīvaraṇapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Khandhapabbavaṇṇanā

383. Evaṃ pañcanīvaraṇavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni pañcakkhandhavasena vibhajituṃ **puna capara**ntiādimāha. Tattha **pañcasu upādānakkhandhesū**ti upādānassa khandhā upādānakkhandhā, upādānassa paccayabhūtā dhammapuñjā dhammarāsayoti attho. Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana khandhakathā visuddhimagge vuttā.

Iti rūpanti idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthīti sabhāvato rūpaṃ pajānāti. Vedanādīsupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana rūpādīni visuddhimagge khandhakathāyameva vuttāni. **Iti rūpassa samudayo**ti evaṃ avijjāsamudayādivasena pañcahākārehi rūpassa samudayo. **Iti rūpassa atthaṅgamo**ti evaṃ avijjānirodhādivasena pañcahākārehi rūpassa atthaṅgamo. Vedanādīsupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge udayabbayañāṇakathāya vutto.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ pañcakkhandhapariggaṇhanena attano vā dhammesu, parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha ‘‘avijjāsamudayā rūpasamudayo’’tiādīnaṃ pañcasu khandhesu vuttānaṃ paññāsāya lakkhaṇānaṃ vasena nīharitabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha khandhapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā khandhapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādisamevāti.

Khandhapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Āyatanapabbavaṇṇanā

384. Evaṃ pañcakkhandhavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni āyatanavasena vibhajituṃ **puna caparan**tiādimāha. Tattha **chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesū**ti cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo manoti imesu chasu ajjhattikesu, rūpaṃ saddo gandho raso phoṭṭhabbo dhammoti imesu chasu bāhiresu. **Cakkhuñca pajānātī**ti cakkhupasādaṃ yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Rūpe ca pajānātī**ti bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti. **Yañca tadubhayaṃ paṭicca uppajjati saṃyojanan**ti yañca taṃ cakkhuṃ ceva rūpe cāti ubhayaṃ paṭicca. Kāmarāgasaṃyojanaṃ paṭigha, māna, diṭṭhi, vicikicchā, sīlabbataparāmāsa, bhavarāga, issā, macchariya, avijjāsaṃyojananti dasavidhaṃ saṃyojanaṃ uppajjati, tañca yāthāvasarasalakkhaṇavasena pajānāti.

Kathaṃ panetaṃ uppajjatīti? Cakkhudvāre tāva āpāthagataṃ iṭṭhārammaṇaṃ kāmassādavasena assādayato abhinandato kāmarāgasaṃyojanaṃ uppajjati. Aniṭṭhārammaṇe kujjhato paṭighasaṃyojanaṃ uppajjati. ‘‘Ṭhapetvā maṃ ko añño etaṃ ārammaṇaṃ vibhāvetuṃ samattho atthī’’ti maññato mānasaṃyojanaṃ uppajjati. Etaṃ rūpārammaṇaṃ niccaṃ dhuvanti gaṇhato diṭṭhisaṃyojanaṃ uppajjati. ‘‘Etaṃ rūpārammaṇaṃ satto nu kho, sattassa nu kho’’ti vicikicchato vicikicchāsaṃyojanaṃ uppajjati. ‘‘Sampattibhave vata no idaṃ sulabhaṃ jāta’’nti bhavaṃ patthentassa bhavarāgasaṃyojanaṃ uppajjati. ‘‘Āyatimpi evarūpaṃ sīlabbataṃ samādiyitvā sakkā laddhu’’nti sīlabbataṃ samādiyantassa sīlabbataparāmāsasaṃyojanaṃ uppajjati. ‘‘Aho vata taṃ rūpārammaṇaṃ aññe na labheyyu’’nti usūyato issāsaṃyojanaṃ uppajjati. Attanā laddhaṃ rūpārammaṇaṃ aññassa maccharāyato macchariyasaṃyojanaṃ uppajjati. Sabbeheva sahajātaaññāṇavasena avijjāsaṃyojanaṃ uppajjati.

Yathā ca anuppannassāti yena kāraṇena asamudācāravasena anuppannassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa uppādo hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca uppannassā**ti appahīnaṭṭhena pana samudācāravasena vā uppannassa tassa dasavidhassāpi saṃyojanassa yena kāraṇena pahānaṃ hoti, tañca kāraṇaṃ pajānāti. **Yathā ca pahīnassā**ti tadaṅgavikkhambhanappahānavasena pahīnassāpi tassa dasavidhassa saṃyojanassa yena kāraṇena āyatiṃ anuppādo hoti, tañca pajānāti. Kena kāraṇena panassa āyatiṃ anuppādo hoti? Diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsaissāmacchariyabhedassa tāva pañcavidhassa saṃyojanassa sotāpattimaggena āyatiṃ anuppādo hoti. Kāmarāgapaṭighasaṃyojanadvayassa oḷārikassa sakadāgāmimaggena, aṇusahagatassa anāgāmimaggena, mānabhavarāgāvijjāsaṃyojanattayassa arahattamaggena āyatiṃ anuppādo hoti. **Sotañca pajānāti sadde cā**tiādīsupi eseva nayo. Apicettha **āyatanakathā** vitthārato visuddhimagge āyatananiddese vuttanayeneva veditabbā.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ ajjhattikāyatanapariggaṇhanena attano vā dhammesu bāhirāyatanapariggaṇhanena parassa vā dhammesu, kālena vā attano, kālena vā parassa dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha ‘‘avijjāsamudayā cakkhusamudayo’’ti rūpāyatanassa rūpakkhandhe, arūpāyatanesu manāyatanassa viññāṇakkhandhe, dhammāyatanassa sesakkhandhesu vuttanayena nīharitabbā. Lokuttaradhammā na gahetabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha āyatanapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā āyatanapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādisamevāti.

Āyatanapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

385. Evaṃ cha ajjhattikabāhirāyatanavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni bojjhaṅgavasena vibhajituṃ **puna caparan**tiādimāha. Tattha **bojjhaṅgesū**ti bujjhanakasattassa aṅgesu. **Santan**ti paṭilābhavasena saṃvijjamānaṃ. **Satisambojjhaṅgan**ti satisaṅkhātaṃ sambojjhaṅgaṃ. Ettha hi sambujjhati āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti **sambodhi.** Yāya vā so satiādikāya sattadhammasāmaggiyā sambujjhati kilesaniddāto uṭṭhāti, saccāni vā paṭivijjhati, sā dhammasāmaggī sambodhi. Tassa sambodhissa, tassā vā sambodhiyā aṅganti **sambojjhaṅgaṃ.** Tena vuttaṃ – ‘‘satisaṅkhātaṃ sambojjhaṅga’’nti. Sesasambojjhaṅgesupi imināva nayena vacanattho veditabbo.

Asantanti appaṭilābhavasena avijjamānaṃ. **Yathā ca anupannassā**tiādīsu pana satisambojjhaṅgassa tāva ‘‘atthi, bhikkhave, satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā satisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā satisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti (saṃ. ni. 5.232) evaṃ uppādo hoti. Tattha satiyeva satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā. Yonisomanasikāro vuttalakkhaṇoyeva. Taṃ tattha bahulaṃ pavattayato satisambojjhaṅgo uppajjati.

Apica cattāro dhammā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Abhikkantādīsu hi sattasu ṭhānesu satisampajaññena, bhattanikkhittakākasadise muṭṭhassatipuggale parivajjanena, tissadattattheraabhayattherasadise upaṭṭhitassatipuggale sevanena, ṭhānanisajjādīsu satisamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatāya ca satisambojjhaṅgo uppajjati. Evaṃ catūhi kāraṇehi uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Dhammavicayasambojjhaṅgassa pana ‘‘atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā…pe… kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā dhammavicayasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti. Tattha **paripucchakatā**ti khandhadhātuāyatanaindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgasamathavipassanānaṃ atthasannissitaparipucchābahulatā. **Vatthuvisadakiriyā**ti ajjhattikabāhirānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Yadā hissa kesanakhalomāni dīghāni honti, sarīraṃ vā ussannadosañceva sedamalamakkhitañca, tadā ajjhattikaṃ vatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Yadā pana cīvaraṃ jiṇṇaṃ kiliṭṭhaṃ duggandhaṃ hoti, senāsanaṃ vā uklāpaṃ, tadā bāhiravatthu avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ. Tasmā kesādichedāpanena uddhaṃvirecanaadhovirecanādīhi sarīrasallahukabhāvakaraṇena ucchādananahāpanena ca ajjhattikavatthu visadaṃ kātabbaṃ. Sūcikammadhovanarajanaparibhaṇḍakaraṇādīhi bāhiravatthu visadaṃ kātabbaṃ. Etasmiñhi ajjhattikabāhire vatthumhi avisade uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi avisadaṃ hoti aparisuddhaṃ aparisuddhāni dīpakapallavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Visade pana ajjhattikabāhire vatthumhi uppannesu cittacetasikesu ñāṇampi visadaṃ hoti parisuddhāni dīpakapallavaṭṭitelāni nissāya uppannadīpasikhāya obhāso viya. Tena vuttaṃ ‘‘vatthuvisadakiriyā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattatī’’ti.

Indriyasamattapaṭipādanā nāma saddhādīnaṃ indriyānaṃ samabhāvakaraṇaṃ. Sace hissa saddhindriyaṃ balavaṃ hoti, itarāni mandāni, tato vīriyindriyaṃ paggahakiccaṃ, satindriyaṃ upaṭṭhānakiccaṃ, samādhindriyaṃ avikkhepakiccaṃ, paññindriyaṃ dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti. Tasmā taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena vā, yathā vā manasikaroto balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena hāpetabbaṃ. Vakkalittheravatthu cettha nidassanaṃ. Sace pana vīriyindriyaṃ balavaṃ hoti, atha saddhindriyaṃ adhimokkhakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, na itarāni itarakiccabhedaṃ. Tasmā taṃ passaddhādibhāvanāya hāpetabbaṃ. Tatrāpi soṇattherassa vatthu dassetabbaṃ. Evaṃ sesesupi ekassa balavabhāve sati itaresaṃ attano kiccesu asamatthatā veditabbā.

Visesato panettha saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samataṃ pasaṃsanti. Balavasaddho hi mandapañño mudhappasanno hoti, avatthusmiṃ pasīdati. Balavapañño mandasaddho kerāṭikapakkhaṃ bhajati, bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti. Cittuppādamatteneva kusalaṃ hotīti atidhāvitvā dānādīni akaronto niraye uppajjati. Ubhinnaṃ samatāya vatthusmiṃyeva pasīdati. Balavasamādhiṃ pana mandavīriyaṃ samādhissa kosajjapakkhattā kosajjaṃ abhibhavati. Balavavīriyaṃ mandasamādhiṃ vīriyassa uddhaccapakkhattā uddhaccaṃ abhibhavati. Samādhi pana vīriyena saṃyojito kosajje patituṃ na labhati, vīriyaṃ samādhinā saṃyojitaṃ uddhacce patituṃ na labhati. Tasmā tadubhayaṃ samaṃ kātabbaṃ. Ubhayasamatāya hi appanā hoti.

Apica samādhikammikassa balavatīpi saddhā vaṭṭati. Evaṃ saddahanto okappento appanaṃ pāpuṇissati. Samādhipaññāsu pana samādhikammikassa ekaggatā balavatī vaṭṭati. Evañhi so appanaṃ pāpuṇāti. Vipassanākammikassa paññā balavatī vaṭṭati. Evañhi so lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpuṇāti. Ubhinnaṃ pana samatāyapi appanā hotiyeva. Sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati. Sati hi cittaṃ uddhaccapakkhikānaṃ saddhāvīriyapaññānaṃ vasena uddhaccapātato, kosajjapakkhikena ca samādhinā kosajjapātato rakkhati. Tasmā sā loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu, sabbakammikaamacco viya ca, sabbarājakiccesu sabbattha icchitabbā. Tenāha – ‘‘sati ca pana sabbatthikā vuttā bhagavatā, kiṃ kāraṇā? Cittañhi satipaṭisaraṇaṃ, ārakkhapaccupaṭṭhānā ca sati, na vinā satiyā cittassa paggahaniggaho hotī’’ ti. **Duppaññapuggalaparivajjanā** nāma khandhādibhede anogāḷhapaññānaṃ dummedhapuggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Paññavantapuggalasevanā** nāma samapaññāsalakkhaṇapariggāhikāya udayabbayapaññāya samannāgatapuggalasevanā. **Gambhīrañāṇacariyapaccavekkhaṇā** nāma gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu dhammavicayasambojjhaṅgasamuṭṭhāpanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittatā. Evaṃ uppannassa pannassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Vīriyasambojjhaṅgassa ‘‘atthi, bhikkhave, ārambhadhātu nikkamadhātu parakkamadhātu, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā vīriyasambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti evaṃ uppādo hoti.

Apica ekādasa dhammā vīriyasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti apāyabhayapaccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvitā gamanavīthipaccavekkhaṇatā piṇḍapātāpacāyanatā dāyajjamahattapaccavekkhaṇatā satthumahattapaccavekkhaṇatā jātimahattapaccavekkhaṇatā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇatā kusītapuggalaparivajjanatā āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti.

Tattha nirayesu pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāya mahādukkhānubhavanakālepi, tiracchānayoniyaṃ jālakhipanakumīnādīhi gahitakālepi, pājanakaṇṭakādippahāratunnassa sakaṭavahanādikālepi, pettivisaye anekānipi vassasahassāni ekaṃ buddhantarampi khuppipāsāhi āturībhūtakālepi, kālakañcikaasuresu saṭṭhihatthaasītihatthappamāṇena aṭṭhicammamatteneva attabhāvena vātātapādidukkhānubhavanakālepi na sakkā vīriyasambojjhaṅgaṃ uppādetuṃ, ayameva te bhikkhu kālo vīriyakaraṇāyāti evaṃ apāyabhayaṃ paccavekkhantassāpi vīriyasambojjhaṅgo uppajjati.

Na sakkā kusītena navalokuttaradhammaṃ laddhuṃ, āraddhavīriyeneva sakkā ayamānisaṃso vīriyassāti evaṃ ānisaṃsadassāvinopi uppajjati. Sabbabuddhapaccekabuddhamahāsāvakehi te gatamaggo gantabbo, so ca na sakkā kusītena gantunti evaṃ gamanavīthiṃ paccavekkhantassāpi uppajjati. Ye taṃ piṇḍapātādīhi upaṭṭhahanti, ime te manussā neva ñātakā, na dāsakammakarā, nāpi taṃ nissāya jīvissāmāti te paṇītāni cīvarādīni denti. Atha kho attano kārānaṃ mahapphalataṃ paccāsīsamānā denti. Satthārāpi ‘‘ayaṃ ime paccaye paribhuñjitvā kāyadaḷhībahulo sukhaṃ viharissatī’’ti na evaṃ sampassatā tuyhaṃ paccayā anuññātā. Atha kho ‘‘ayaṃ ime paribhuñjamāno samaṇadhammaṃ katvā vaṭṭadukkhato muccissatī’’ti te paccayā anuññātā, so dāni tvaṃ kusīto viharanto na taṃ piṇḍaṃ apacāyissati. Āraddhavīriyasseva hi piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma hotīti evaṃ piṇḍapātāpacāyanaṃ paccavekkhantassāpi uppajjati ayyamittattherassa viya.

Thero kira kassakaleṇe nāma paṭivasati. Tassa ca gocaragāme ekā mahāupāsikā theraṃ puttaṃ katvā paṭijaggati. Sā ekadivasaṃ araññaṃ gacchantī dhītaraṃ āha – ‘‘amma, asukasmiṃ ṭhāne purāṇataṇḍulā, asukasmiṃ sappi, asukasmiṃ khīraṃ, asukasmiṃ phāṇitaṃ, tava bhātikassa ayyamittassa āgatakāle bhattaṃ pacitvā khīrasappiphāṇitehi saddhiṃ dehi, tvañca bhuñjeyyāsi. Ahaṃ pana hiyyo pakkapārivāsikabhattaṃ kañjiyena bhuttāmhī''ti. Divā kiṃ bhuñjissasi ammā,ti? Sākapaṇṇaṃ pakkhipitvā kaṇataṇḍulehi ambilayāguṃ pacitvā ṭhapehi ammā,ti.

Thero cīvaraṃ pārupitvā pattaṃ nīharantova taṃ saddaṃ sutvā attānaṃ ovadi ''mahāupāsikā kira kañjiyena pārivāsikabhattaṃ bhuñji, divāpi kaṇapaṇṇambilayāguṃ bhuñjissati, tuyhaṃ atthāya pana purāṇataṇḍulādīni ācikkhati, taṃ nissāya kho panesā neva khettaṃ na vatthuṃ na bhattaṃ na vatthaṃ paccāsīsati, tisso pana sampattiyo patthayamānā deti, tvaṃ etissā tā sampattiyo dātuṃ sakkhissasi, na sakkhissasīti, ayaṃ kho pana piṇḍapāto tayā sarāgena sadosena samohena na sakkā gaṇhitu''nti pattaṃ thavikāya pakkhipitvā gaṇṭhikaṃ muñcitvā nivattitvā kassakaleṇameva gantvā pattaṃ heṭṭhāmañce cīvaraṃ cīvaravaṃse ṭhapetvā ''arahattaṃ apāpuṇitvā na nikkhamissāmī''ti vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi. Dīgharattaṃ appamatto hutvā nivutthabhikkhu vipassanaṃ vaḍḍhetvā purebhattameva arahattaṃ patvā vikasamānamiva padumaṃ mahākhīṇāsavo sitaṃ karontova nisīdi. Leṇadvāre rukkhamhi adhivatthā devatā –

''Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Yassa te āsavā khīṇā, dakkhiṇeyyosi mārisā''ti. –

Udānaṃ udānetvā ''bhante, piṇḍāya paviṭṭhānaṃ tumhādisānaṃ arahantānaṃ bhikkhaṃ datvā mahallakitthiyo dukkhā muccissantī''ti āha. Thero uṭṭhahitvā dvāraṃ vivaritvā kālaṃ olokento ''pātoyevā''ti ñatvā pattacīvaramādāya gāmaṃ pāvisi.

Dārikāpi bhattaṃ sampādetvā ''idāni me bhātā āgamissati, idāni āgamissatī''ti dvāraṃ olokayamānā nisīdi. Sā there gharadvāraṃ sampatte pattaṃ gahetvā sappiphāṇitayojitassa khīrapiṇḍapātassa pūretvā hatthe ṭhapesi. Thero ''sukhaṃ hotū''ti anumodanaṃ katvā pakkāmi. Sāpi taṃ olokayamānā aṭṭhāsi. Therassa hi tadā ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi, vippasannāni indriyāni, mukhaṃ bandhanā pavuttatālapakkaṃ viya ativiya virocittha.

Mahāupāsikā araññā āgantvā ''kiṃ, amma, bhātiko te āgato''ti pucchi. Sā sabbaṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Upāsikā ''ajja mama puttassa pabbajitakiccaṃ matthakaṃ patta''nti ñatvā ''abhiramati te, amma, bhātā buddhasāsane, na ukkaṇṭhatī''ti āha.

Mahantaṃ kho panetaṃ satthudāyajjaṃ yadidaṃ satta ariyadhanāni nāma, taṃ na sakkā kusītena gahetuṃ. Yathā hi vippaṭipannaṃ puttaṃ mātāpitaro ''ayaṃ amhākaṃ aputto''ti paribāhiraṃ karonti, so tesaṃ accayena dāyajjaṃ na labhati, evaṃ kusītopi idaṃ ariyadhanadāyajjaṃ na labhati, āraddhavīriyova labhatīti **dāyajjamahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Mahā kho pana te satthā, satthuno hi te mātukucchismiṃ paṭisandhigaṇhanakālepi abhinikkhamanepi abhisambodhiyampi dhammacakkappavattanayamakapāṭihāriyadevorohanaāyusaṅkhāravossajjanesupi parinibbānakālepi dasasahassilokadhātu akampittha, yuttaṃ nu te evarūpassa satthu sāsane pabbajitvā kusītena bhavitunti evaṃ **satthumahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Jātiyāpi tvaṃ idāni na lāmakajātiko, asambhinnāya mahāsammatapaveṇiyā āgataukkākarājavaṃse jātosi, suddhodanamahārājassa ca mahāmāyādeviyā ca nattā, rāhulabhaddassa kaniṭṭho, tayā nāma evarūpena jinaputtena hutvā na yuttaṃ kusītena viharitunti evaṃ **jātimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Sāriputtamahāmoggallānā ceva asīti ca mahāsāvakā vīriyeneva lokuttaradhammaṃ paṭivijjhiṃsu, tvaṃ etesaṃ sabrahmacārīnaṃ maggaṃ paṭipajjasi, na paṭipajjasīti evaṃ **sabrahmacārimahattaṃ** paccavekkhatopi uppajjati.

Kucchiṃ pūretvā ṭhitaajagarasadise vissaṭṭhakāyikacetasikavīriye kusītapuggale parivajjantassāpi āraddhavīriye pahitatte puggale sevantassāpi ṭhānanisajjādīsu vīriyuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Pītisambojjhaṅgassa ‘‘atthi, bhikkhave, pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā pītisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti evaṃ uppādo hoti. Tattha pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma. Tassā uppādakamanasikāro yonisomanasikāro nāma.

Apica ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti buddhānussati, dhamma, saṅgha, sīla, cāga, devatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Buddhaguṇe anussarantassāpi hi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati, dhammasaṅghaguṇe anussarantassāpi, dīgharattaṃ akhaṇḍaṃ katvā rakkhitaṃ catupārisuddhisīlaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi dasasīlaṃ pañcasīlaṃ pañcavekkhantassāpi, dubbhikkhabhayādīsu paṇītabhojanaṃ sabrahmacārīnaṃ datvā ‘‘evaṃ nāma adamhā’’ti cāgaṃ paccavekkhantassāpi, gihinopi evarūpe kāle sīlavantānaṃ dinnadānaṃ paccavekkhantassāpi, yehi guṇehi samannāgatā devatā devattaṃ pattā, tathārūpānaṃ guṇānaṃ attani atthitaṃ paccavekkhantassāpi, samāpattiyā vikkhambhitā kilesā saṭṭhipi sattatipi vassāni na samudācarantīti paccavekkhantassāpi, cetiyadassanabodhidassanatheradassanesu asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve buddhādīsu pasādasinehābhāvena gadrabhapiṭṭhe rajasadise lūkhapuggale parivajjantassāpi, buddhādīsu pasādabahule muducitte siniddhapuggale sevantassāpi, ratanattayaguṇaparidīpake pasādanīyasuttante paccavekkhantassāpi, ṭhānanisajjādīsu pītiuppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Passaddhisambojjhaṅgassa ‘‘atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā passaddhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti evaṃ uppādo hoti.

Apica satta dhammā passaddhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paṇītabhojanasevanatā utusukhasevanatā iriyāpathasukhasevanatā majjhattapayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā passaddhakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Paṇītañhi siniddhaṃ sappāyabhojanaṃ bhuñjantassāpi, sītuṇhesu ca utūsu ṭhānādīsu ca iriyāpathesu sappāyautuñca iriyāpathañca sevantassāpi passaddhi uppajjati. Yo pana mahāpurisajātiko sabbautuiriyāpathakkhamo hoti, na taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yassa sabhāgavisabhāgatā atthi, tasseva visabhāge utuiriyāpathe vajjetvā sabhāge sevantassa uppajjati. Majjhattapayogo vuccati attano ca parassa ca kammassakatāpaccavekkhaṇā. Iminā majjhattapayogena uppajjati. Yo leḍḍudaṇḍādīhi paraṃ viheṭhayamāno vicarati, evarūpaṃ sāraddhakāyaṃ puggalaṃ parivajjantassāpi, saṃyatapādapāṇiṃ passaddhakāyaṃ puggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu passaddhiuppādanatthāya ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Samādhisambojjhaṅgassa ‘‘atthi, bhikkhave, samathanimittaṃ abyagganimittaṃ, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro, anuppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā samādhisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti evaṃ uppādo hoti. Tattha samathova samathanimittaṃ avikkhepaṭṭhena ca abyagganimittanti.

Apica ekādasa dhammā samādhisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti vatthuvisadakiriyatā indriyasamattapaṭipādanatā nimittakusalatā samaye cittassa paggaṇhanatā samaye cittassa niggaṇhanatā samaye sampahaṃsanatā samaye ajjhupekkhanatā asamāhitapuggalaparivajjanatā samāhitapuggalasevanatā jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha **vatthuvisadakiriyatā** ca **indriyasamattapaṭipādanatā** ca vuttanayeneva veditabbā.

Nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmiṃ samaye atisithilavīriyatādīhi līnaṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa paggaṇhanaṃ. **Samaye cittassa paggaṇhanatā**ti yasmiṃ samaye āraddhavīriyatādīhi uddhataṃ cittaṃ hoti, tasmiṃ samaye passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgasamuṭṭhāpanena tassa niggaṇhanaṃ. **Samaye sampahaṃsanatā**ti yasmiṃ samaye cittaṃ paññāpayogamandatāya vā upasamasukhānadhigamena vā nirassādaṃ hoti, tasmiṃ samaye aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena saṃvejeti. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jāti jarā byādhi maraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. Ratanattayaguṇānussaraṇena ca pasādaṃ janeti, ayaṃ vuccati ‘‘samaye sampahaṃsanatā’’ti.

Samaye ajjhupekkhanatā nāma yasmiṃ samaye sammāpaṭipattiṃ āgamma alīnaṃ anuddhataṃ anirassādaṃ ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ cittaṃ hoti, tadāssa paggahaniggahasampahaṃsanesu na byāpāraṃ āpajjati, sārathi viya samappavattesu assesu. Ayaṃ vuccati – ‘‘samaye ajjhupekkhanatā’’ti. **Asamāhitapuggalaparivajjanatā** nāma upacāraṃ vā appanaṃ vā appattānaṃ vikkhittacittānaṃ puggalānaṃ ārakā parivajjanaṃ. **Samāhitapuggalasevanā** nāma upacārena vā appanāya vā samāhitacittānaṃ sevanā bhajanā payirupāsanā. **Tadadhimuttatā** nāma ṭhānanisajjādīsu samādhiuppādanatthaṃyeva ninnapoṇapabbhāracittatā. Evañhi paṭipajjato esa uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Upekkhāsambojjhaṅgassa ‘‘atthi, bhikkhave, upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā, tattha yonisomanasikārabahulīkāro, ayamāhāro anuppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya, uppannassa vā upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattatī’’ti evaṃ uppādo hoti. Tattha upekkhāva upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā nāma.

Apica pañca dhammā upekkhāsambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā sattasaṅkhāramajjhattapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Tattha dvīhākārehi **sattamajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti ‘‘tvaṃ attano kammena āgantvā attanova kammena gamissasi, esopi attanova kammena āgantvā attanova kammena gamissati, tvaṃ kaṃ kelāyasī’’ti evaṃ kammassakatāpaccavekkhaṇena, ‘‘paramatthato sattoyeva natthi, so tvaṃ kaṃ kelāyasī’’ti evaṃ nissattapaccavekkhaṇena cāti. Dvīhevākārehi **saṅkhāramajjhattataṃ** samuṭṭhāpeti – ‘‘idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāratañceva jiṇṇabhāvañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati, sace panassa sāmiko bhaveyya, nāssa evaṃ vinassituṃ dadeyyā’’ti evaṃ assāmikabhāvapaccavekkhaṇena ca, ‘‘anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālika’’nti evaṃ tāvakālikabhāvapaccavekkhaṇena cāti. Yathā ca cīvare, evaṃ pattādīsupi yojanā kātabbā.

Sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatāti ettha yo puggalo gihi vā attano puttadhītādike, pabbajito vā attano antevāsikasamānupajjhāyakādike mamāyati, sahattheneva nesaṃ kesacchedanasūcikammacīvaradhovanarajanapattapacanādīni karoti, muhuttampi apassanto ‘‘asuko sāmaṇero kuhiṃ asuko daharo kuhi’’nti bhantamigo viya ito cito ca oloketi, aññena kesacchedanādīnaṃ atthāya ‘‘muhuttaṃ asukaṃ pesethā’’ti yāciyamānopi ‘‘amhepi taṃ attano kammaṃ na kārema, tumhe naṃ gahetvā kilamessathā’’ti na deti, ayaṃ sattakelāyano nāma.

Yo pana cīvarapattathālakakattarayaṭṭhiādīni mamāyati, aññassa hatthena parāmasitumpi na deti, tāvakālikaṃ yācito ‘‘mayampi idaṃ mamāyantā na paribhuñjāma, tumhākaṃ kiṃ dassāmā’’ti vadati, ayaṃ **saṅkhārakelāyano** nāma. Yo pana tesu dvīsupi vatthūsu majjhatto udāsino, ayaṃ

sattasaṅkhāramajjhatto nāma. Iti ayaṃ upekkhāsambojjhaṅgo evarūpaṃ sattasaṅkhārakelāyanapuggalaṃ ārakā parivajjantassāpi, sattasaṅkhāramajjhattapuggalaṃ sevantassāpi, ṭhānanisajjādīsu taduppādanatthaṃ ninnapoṇapabbhāracittassāpi uppajjati. Evaṃ uppannassa panassa arahattamaggena bhāvanāpāripūri hotīti pajānāti.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā satta sambojjhaṅge pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa sambojjhaṅge pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha sambojjhaṅgānaṃ nibbattinirodhavasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā bojjhaṅgapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ. Sesaṃ tādisamevāti.

Bojjhaṅgapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Catusaccapabbavaṇṇanā

386. Evaṃ sattabojjhaṅgavasena dhammānupassanaṃ vibhajitvā idāni catusaccavasena vibhajituṃ **puna capara**ntiādimāha. Tattha **idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṃ tebhūmakadhamme ‘‘idaṃ dukkha’’nti yathāsabhāvato pajānāti, tasseva kho pana dukkhassa janikaṃ samuṭṭhāpikaṃ purimataṇhaṃ ‘‘ayaṃ dukkhasamudayo’’ti, ubhinnaṃ appavattinibbānaṃ ‘‘ayaṃ dukkhanirodho’’ti, dukkhaparijānanaṃ samudayapajahanaṃ nirodhasacchikaraṇaṃ ariyamaggaṃ ‘‘ayaṃ dukkhanirodhagāminipaṭipadā’’ti yathāsabhāvato pajānātīti attho. Avasesā ariyasaccakathā ṭhapetvā jātiādīnaṃ padabhājanakathaṃ visuddhimagge vitthāritāyeva.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

388. Padabhājane pana **katamā ca, bhikkhave, jātī**ti bhikkhave, yā jātipi dukkhāti evaṃ vuttā jāti, sā katamāti evaṃ sabbapucchāsu attho veditabbo. **Yā tesaṃ tesaṃ sattāna**nti idaṃ ‘‘imesaṃ nāmā’’ti niyamābhāvato sabbasattānaṃ pariyādānavacanaṃ. **Tamhi tamhi sattanikāye**ti idampi sabbasattanikāyapariyādānavacanaṃ jananaṃ **jāti** savikārānaṃ paṭhamābhinibbattakkhandhānametaṃ adhivacanaṃ. **Sañjātī**ti idaṃ tassā eva upasaggamaṇḍitavevacanaṃ. Sā eva anupaviṭṭhākārena okkamanaṭṭhena **okkanti.** Nibbattisaṅkhātena abhinibbattanaṭṭhena **abhinibbatti.** Iti ayaṃ catubbidhāpi sammutikathā nāma. **Khandhānaṃ pātubhāvo**ti ayaṃ pana paramatthakathā. Ekavokārabhavādīsu ekacatupañcabhedānaṃ khandhānaṃyeva pātubhāvo, na puggalassa, tasmiṃ pana sati puggalo pātubhūtoti vohāramattaṃ hoti. **Āyatanānaṃ paṭilābho**ti āyatanāni pātubhavantāneva paṭiladdhāni nāma honti, so tesaṃ pātubhāvasaṅkhāto paṭilābhoti attho.

389. **Jarā**ti sabhāvaniddeso. **Jīraṇatā**ti ākārabhāvaniddeso. **Khaṇḍicca**ntiādi vikāraniddeso. Daharakālasmiñhi dantā samasetā honti. Teyeva paripaccante anukkamena vaṇṇavikāraṃ āpajjitvā tattha tattha pattanti. Atha patitañca ṭhitañca upādāya khaṇḍitadantā khaṇḍitā nāma. Khaṇḍitānaṃ bhāvo **khaṇḍicca**nti vuccati. Anukkamena paṇḍarabhūtāni kesalomāni palitāni nāma. Palitāni sañjātāni assāti palito, palitassa bhāvo **pāliccaṃ.** Jarāvātappahārena sositamaṃsalohitatāya valiyo tacasmiṃ assāti valittaco, tassa bhāvo **valittacatā.** Ettāvatā dantakesalomatacesu vikāradassanavasena pākaṭībhūtā pākaṭajarā dassitā.

Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ saṃbhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīnaṃ khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummiletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti. Yasmā pana jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā ‘‘āyuno saṃhānī’’ti phalūpacārena vuttā. Yasmā daharakāle suppasannāni sukhumampi attano visayaṃ sukheneva ca gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni āluḷitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā ‘‘indriyānaṃ paripāko’’tipi phalūpacāreneva vuttā.

390. Maraṇaniddese **ya**nti maraṇaṃ sandhāya napuṃsakaniddeso, yaṃ maraṇaṃ cutīti vuccati, cavanatāti vuccatīti ayamettha yojanā. Tattha **cutī**ti sabhāvaniddeso. **Cavanatā**ti ākārabhāvaniddeso. Maraṇaṃ pattassa khandhā bhijjanti ceva antaradhāyanti ca adassanaṃ gacchanti, tasmā taṃ **bhedo antaradhāna**nti vuccati. **Maccumaraṇa**nti maccumaraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. **Kālakiriyā**ti maraṇakālakiriyā. Ayaṃ sabbāpi sammutikathāva. **Khandhānaṃ bhedo**ti ayaṃ pana paramatthakathā. Ekavokārabhavādīsu ekacatupañcabhedānaṃ khandhānaṃyeva bhedo, na puggalassa, tasmiṃ pana sati puggalo matoti vohāramattaṃ hoti.

Kaḷevarassa nikkhepoti attabhāvassa nikkhepo. Maraṇaṃ pattassa hi niratthaṃva kaliṅgaraṃ attabhāvo patati, tasmā taṃ kaḷevarassa nikkhepoti vuttaṃ. Jīvitindriyassa upacchedo pana sabbākārato paramatthato maraṇaṃ. Etadeva sammutimaraṇanti pi vuccati. Jīvitindriyupacchedameva hi gahetvā lokiyā ‘‘tisso mato, phusso mato’’ti vadanti.

391. **Byasanenā**ti ñātibyasanādīsu yena kenaci byasanena. **Dukkhadhammenā**ti vadhabandhādinā dukkhakāraṇena. **Phuṭṭhassā**ti ajjhotthaṭassa abhibhūtassa. **Soko**ti yo ñātibyasanādīsu vā vadhabandhanādīsu vā aññatarasmiṃ sati tena abhibhūtassa uppajjati socanalakkhaṇo soko. **Socitatta**nti socitabhāvo. Yasmā panesa abbhantare sosento parisosento uppajjati, tasmā **antosoko antoparisoko**ti vuccati.

392. ‘‘Mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto’’ti evaṃ ādissa ādissa devanti paridevanti etenāti **ādevo.** Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā devanti etenāti **paridevo.** Tato parā dve tasseva bhāvaniddesā.

393. **Kāyika**nti kāyapasādavatthukaṃ. Dukkhamanaṭṭhena **dukkhaṃ. Asāta**nti amadhuraṃ. **Kāyasamphassajaṃ dukkha**nti kāyasamphassato jātaṃ dukkhaṃ. **Asātaṃ vedayita**nti amadhuraṃ vedayitaṃ.

394. **Cetasika**nti cittasampayuttaṃ. Sesaṃ dukkhe vuttanayameva.

395. **Āyāso**ti saṃsīdanavisīdanākārappatto cittakilamatho. Balavataraṃ āyāso **upāyāso.** Tato parā dve attattaniyābhāvadīpakā bhāvaniddesā.

398. **Jātidhammāna**nti jātisabhāvānaṃ. **Icchā uppajjatī**ti taṇhā uppajjati. **Aho vatā**ti patthanā. **Na kho panetaṃ icchāyā**ti evaṃ jātiyā anāgamanaṃ vinā maggabhāvanaṃ na icchāya pattabbaṃ. **Idampī**ti etampi upari sesāni upādāya pikāro. **Yampiccha**nti yenapi dhammena alabbhaneyyavatthuṃ icchanto na labhati, taṃ alabbhaneyya vatthumhi icchanaṃ dukkhaṃ. Esa nayo sabbattha.

399. Khandhaniddese rūpañca taṃ upādānakkhandho cāti **rūpupādānakkhandho** evaṃ sabbattha.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

400. **Yāyaṃ taṇhā**ti yā ayaṃ taṇhā. **Ponobbhavikā**ti punabbhavakaraṇaṃ punobbhavo, punobbhavo sīlaṃ assāti **ponobbhavikā.** Nandīrāgena saha gatāti **nandīrāgasahagatā.** Nandīrāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatratatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo, tatra tatra abhinandinī. Rūpādīsu vā ārammaṇesu tatra tatra abhinandinī, rūpābhinandinī sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabba, dhammābhinandinīti attho. **Seyyathida**nti nipāto. Tassa sā katamā ceti attho. Kāme taṇhā **kāmataṇhā,** pañcakāmaguṇikarāgassetaṃ nāmaṃ. Bhave taṇhā **bhavataṇhā,** bhavapatthanāvasena uppannassa sassatadiṭṭhisahagatassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā cetaṃ adhivacanaṃ. Vibhave taṇhā **vibhavataṇhā,** ucchedadiṭṭhisahagatarāgassetaṃ adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthuṃ vitthārato dassetuṃ **sā kho panesā**tiādimāha. Tattha **uppajjatī**ti jāyati. **Nivisatī**ti punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhahati. **Yaṃ loke piyarūpaṃ sātarūpa**nti yaṃ lokasmiṃ piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhu loke**tiādīsu lokasmiñhi cakkhādīsu mamattena abhiniviṭṭhā sattā sampattiyaṃ patiṭṭhitā attano cakkhuṃ ādāsatalādīsu nimittaggahaṇānusārena vippasannaṃ pañcapasādaṃ suvaṇṇavimāne ugghāṭitamaṇisīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanāḷikaṃ viya, pāmaṅgasuttaṃ viya ca maññanti, ‘‘tuṅganāsā’’ti laddhavohāraṃ ghānaṃ vaṭṭitvā ṭhapitaharitālavaṭṭaṃ viya maññanti, jivhaṃ rattakambalapaṭalaṃ viya mudusiniddhamadhurasadaṃ maññanti, kāyaṃ sālalaṭṭhiṃ viya, suvaṇṇatoraṇaṃ viya ca maññanti, manaṃ aññesaṃ manena asadisaṃ uḷāraṃ maññanti. Rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇaṃ viya, saddaṃ mattakaravīka kokilamandadhamitamaṇivaṃsanigghosaṃ viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni ‘‘kassaññassa evarūpāni atthī’’ti maññanti. Tesaṃ evaṃ maññamānānaṃ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva sātarūpāni ca honti. Atha nesaṃ tattha anuppannā ceva taṇhā uppajjati, uppannā ca taṇhā punappunaṃ pavattivasena nivisati. Tasmā bhagavā ‘‘cakkhu loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjatī’’tiādimāha. Tattha **uppajjamānā**ti yadā uppajjamānā hoti, tadā ettha uppajjatīti attho. Esa nayo sabbattha.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

401. **Asesavirāganirodho**tiādīni sabbāni nibbānavevacanāneva. Nibbānañhi āgamma taṇhā asesā virajjati nirujjhati, tasmā taṃ ‘‘tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho’’ti vuccati. Nibbānañca āgamma taṇhā cajiyati paṭinissajjiyati vimuccati na allīyati, tasmā nibbānaṃ ‘‘cāgo paṭinissaggo mutti anālayo’’ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni honti. Seyyathidaṃ, asesavirāgo asesanirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo taṇhakkhayo anuppādo appavattaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ anāyūhanaṃ appaṭisandhi anupapatti agati ajātaṃ ajaraṃ abyādhi amataṃ asokaṃ aparidevaṃ anupāyāsaṃ asaṃkiliṭṭhanti.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgamma appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesā**tiādimāha. Tattha yathā puriso khette jātaṃ tittaalābuvalliṃ disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chindeyya, sā anupubbena milāyitvā apaññattiṃ gaccheyya. Tato tasmiṃ khette tittaalābu niruddhā pahīnāti vucceyya, evameva khette tittaalābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattiṃ gacchati. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khette tittaalābu viya na paññāyati.

Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṃ, tato aṭaviyaṃ corā matāti vā māritāti vā vucceyyuṃ, evaṃ aṭaviyaṃ corā viya cakkhādīsu taṇhā. Sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā panetesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paññāyati, tenassā tattheva nirodhaṃ dassento ‘‘cakkhu loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī’’tiādimāha.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

402. **Ayamevā**ti aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamanaṃ. **Ariyo**ti taṃ taṃ maggavajjhehi kilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ca ariyo. **Dukkhe ñāṇa**ntiādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ, pacchimāni vivaṭṭaṃ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni ‘‘pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo’’ti evaṃ saṅkhepena ca ‘‘katame pañcakkhandhā, rūpakkhandho’’tiādinā nayena vitthārena ca ācariyassa santike uggaṇhitvā vācāya punappunaṃ parivattento yogāvacaro kammaṃ karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu nirodhasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ, maggasaccaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpanti evaṃ savanena kammaṃ karoti. So evaṃ karonto cattāri saccāni ekapaṭivedheneva paṭivijjhati ekābhisamayena abhisameti. Dukkhaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṃ pahānapaṭivedhena, nirodhaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkhaṃ pariññābhisamayena… pe… maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti. Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggahaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu pana savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti, nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti. Ayañca ādikammiko, tasmā sā idha na vuttā.

Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato ‘‘dukkhaṃ parijānāmi, samudayaṃ pajahāmi, nirodhaṃ sacchikaromi, maggaṃ bhāvemī’’ti ābhogasamannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkhaṃ pariññātameva…pe… maggo bhāvitova hoti. Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccañhi uppattito pākaṭaṃ, khāṇukaṇṭakapahārādīsu ‘‘aho dukkha’’nti vattabbatampi āpajjati. Samudayampi khāditukāmatābhuñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭaṃ. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṃ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṃ pana dvinnaṃ dassanatthāya payogo bhavaggagahaṇatthaṃ hatthappasāraṇaṃ viya avīciphusanatthaṃ pādappasāraṇaṃ viya satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipādanaṃ viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṃ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggahādivasena pubbabhāgañāṇuppattiṃ sandhāya idaṃ **dukkhe ñāṇa**ntiādi vuttaṃ. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti.

Nekkhammasaṅkappādayo kāmabyāpādavihiṃsāviramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalasaṅkappo uppajjati. Ayaṃ **sammāsaṅkappo** nāma.

Musāvādāveramaṇiādayopi musāvādādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu catūsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati. Ayaṃ **sammāvācā** nāma.

Pāṇātipātāveramaṇiādayopi pāṇātipātādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannāya akusaladussīlyacetanāya akiriyato padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati, ayaṃ **sammākammanto** nāma.

Micchāājīvanti khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāya pavattitaṃ kāyavacīduccaritaṃ. **Pahāyā**ti vajjetvā. **Sammāājīvenā**ti buddhapasatthena ājīvena. **Jīvitaṃ kappetī**ti jīvitappavattiṃ pavatteti. Sammāājīvopi kuhanādīhi viramaṇasaññānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva sattasu ṭhānesu uppannāya micchājīvadussīlyacetanāya padapacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva kusalaveramaṇī uppajjati, ayaṃ **sammāājīvo** nāma.

Anuppannānanti ekasmiṃ vā bhave tathārūpe vā ārammaṇe attano na uppannānaṃ. Parassa pana uppajjamāne disvā ‘‘aho vata me evarūpā pāpakā akusaladhammā na uppajjeyyu’’nti evaṃ anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya. **Chandaṃ janetī**ti tesaṃ anuppādakapaṭipattisādhakaṃ vīriyachandaṃ janeti. **Vāyamatī**ti vāyāmaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti vīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ paggaṇhātī**ti vīriyena cittaṃ paggahitaṃ karoti. **Padahatī**ti kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatūti padahanaṃ pavatteti.

Uppannānanti samudācāravasena attano uppannapubbānaṃ. Idāni tādise na uppādessāmīti tesaṃ pahānāya chandaṃ janeti. **Anuppannānaṃ kusalāna**nti appaṭiladdhānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ. **Uppannāna**nti tesaṃyeva paṭiladdhānaṃ. **Ṭhitiyā**ti punappunaṃ uppattipabandhavasena ṭhitatthaṃ. **Asammosāyā**ti avināsanatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyā**ti uparibhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Bhāvanāya pāripūriyā**ti bhāvanāya paripūraṇatthaṃ. Ayampi sammāvāyāmo anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādicittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesuyeva catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānaṃ ekameva kusalavīriyaṃ uppajjati. Ayaṃ **sammāvāyāmo** nāma.

Sammāsatipi kāyādipariggāhakacittānaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana catūsu ṭhānesu kiccasādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sati uppajjati. Ayaṃ **sammāsati** nāma.

Jhānāni pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānā, pubbabhāge samāpattivasena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyajjhānādīsu aññatarajhānikā vā. Ekassapi paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti. Ayaṃ panassa viseso pādakajjhānaniyamena hoti.

Pādakajjhānaniyamena tāva paṭhamajjhānalābhino paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppanno maggo paṭhamajjhāniko hoti. Maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti. Maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko. Maggaṅgāni panettha satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato vuṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ.

Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttaraṃ, no lokiyanti vuttaṃ, ettha kathanti? Etthāpi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilabhitvā arūpasamāpattiṃ bhāvetvā so āruppe uppanno, taṃ jhānikāvassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pādakajjhānameva niyameti.

Keci pana therā ‘‘vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamentī’’ti vadanti. Keci ‘‘puggalajjhāsayo niyametī’’ti vadanti. Keci ‘‘vuṭṭhānagāminivipassanā niyametī’’ti vadanti. Tesaṃ vādavinicchayo visuddhimagge vuṭṭhānagāminivipassanādhikāre vuttanayeneva veditabbo.

Ayaṃ vuccati, bhikkhave, sammāsamādhīti ayaṃ pubbabhāge lokiyo aparabhāge lokuttaro sammāsamādhīti vuccati.

Iti ajjhattaṃ vāti evaṃ attano vā cattāri saccāni pariggaṇhitvā, parassa vā, kālena vā attano, kālena vā parassa cattāri saccāni pariggaṇhitvā dhammesu dhammānupassī viharati. Samudayavayā panettha catunnaṃ saccānaṃ yathāsambhāvato uppattinivattivasena veditabbā. Ito paraṃ vuttanayameva. Kevalañhi idha catusaccapariggāhikā sati dukkhasaccanti evaṃ yojanaṃ katvā saccapariggāhakassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ veditabbaṃ, sesaṃ tādisamevāti.

Catusaccapabbaṃ niṭṭhitaṃ.

404. Ettāvatā ānāpānapabbaṃ catuiriyāpathapabbaṃ catusampajaññapabbaṃ dvattiṃsākāraṃ catudhātuvavatthānaṃ navasivathikā vedanānupassanā cittānupassanā nīvaraṇapariggaho khandhapariggaho āyatanapariggaho bojjhaṅgapariggaho saccapariggahoti ekavīsati kammaṭṭhānāni. Tesu ānāpānaṃ dvattiṃsākāraṃ navasivathikāti ekādasa appanākammaṭṭhānāni honti. Dīghabhāṇakamahāsīvatthero pana ‘‘navasivathikā ādīnavānupassanāvasena vuttā’’ti āha. Tasmā tassa matena dveyeva appanākammaṭṭhānāni, sesāni upacārakammaṭṭhānāni. Kiṃ panetesu sabbesu abhiniveso jāyatīti? Na jāyati. Iriyāpathasampajaññanīvaraṇabojjhaṅgesu hi abhiniveso na jāyati, sesesu jāyatīti. **Mahāsīvatthero** panāha ‘‘etesupi abhiniveso jāyati. Ayañhi ‘atthi nu kho me cattāro iriyāpathā udāhu natthi, atthi nu kho me catusampajaññaṃ udāhu natthi, atthi nu kho me pañcanīvaraṇā udāhu natthi, atthi nu kho me sattabojjhaṅgā udāhu natthī’ti evaṃ pariggaṇhāti. Tasmā sabbattha abhiniveso jāyatī’’ti.

Yo hi koci, bhikkhaveti yo hi koci, bhikkhave, bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā. **Evaṃ bhāveyyā**tiādito paṭṭhāya vuttena bhāvanānukkamena bhāveyya. **Pāṭikaṅkha**nti paṭikaṅkhitabbaṃ icchitabbaṃ avassaṃbhāvīti attho. **Aññā**ti arahattaṃ. **Sati vā upādisese**ti upādānasese vā sati aparikkhīṇe. **Anāgāmitā**ti anāgāmibhāvo.

Evaṃ sattannaṃ vassānaṃ vasena sāsanassa niyyānikabhāvaṃ dassetvā puna tato appatarepi kāle dassento **tiṭṭhantu, bhikkhave**tiādimāha. Sabbampi cetaṃ majjhimassa veneyyapuggalassa vasena vuttaṃ, tikkhapaññaṃ pana sandhāya ''pātova anusiṭṭho sāyaṃ visesaṃ adhigamissati, sāyaṃ anusiṭṭho pāto visesaṃ adhigamissatī''ti vuttaṃ. Iti bhagavā ''evaṃ niyyānikaṃ, bhikkhave, mama sāsana''nti dassetvā ekavīsatiyāpi ṭhānesu arahattanikūṭena desitaṃ desanaṃ niyyātento ''ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo…pe… iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta''nti āha. Sesaṃ uttānatthamevāti. Desanāpariyosāne pana tiṃsa bhikkhusahassāni arahatte patiṭṭhahiṃsūti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Mahāsatipaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanā

406. **Evaṃ me suta**nti pāyāsirājaññasuttaṃ. Tatrāyamapubbapadavaṇṇanā – **āyasmā**ti piyavacanametaṃ. **Kumārakassapo**ti tassa nāmaṃ. Kumārakāle pabbajitattā pana bhagavatā ''kassapaṃ pakkosatha, idaṃ phalaṃ vā khādanīyaṃ vā kassapassa dethā''ti vutte ''katarakassapassā''ti. ''Kumārakassapassā''ti evaṃ gahitanāmattā tato paṭṭhāya vuḍḍhakālepi ''kumārakassapo'' tveva vuccati. Apica rañño posāvanikaputtattāpi taṃ kumārakassapoti sañjāniṃsu.

Ayaṃ panassa pubbayogato paṭṭhāya āvibhāvakathā – thero kira padumuttarassa bhagavato kāle seṭṭhiputto ahosi. Athekadivasaṃ bhagavantaṃ citrakathiṃ ekaṃ attano sāvakaṃ etadagge ṭhapentaṃ disvā bhagavato sattāhaṃ dānaṃ datvā ''ahampi bhagavā anāgate ekassa buddhassa ayaṃ thero viya citrakathī sāvako bhavāmī''ti patthanaṃ katvā puññāni karonto kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Tadā kira parinibbutassa bhagavato sāsane osakkante pañca bhikkhū nisseṇiṃ bandhitvā pabbataṃ āruyha samaṇadhammaṃ akaṃsu. Saṅghatthero tatiyadivase arahattaṃ patto, anuthero catutthadivase anāgāmī ahosi, itare tayo visesaṃ nibbattetuṃ asakkontā devaloke nibbattā.

Tesaṃ ekaṃ buddhantaraṃ devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhavantānaṃ eko takkasilāyaṃ rājakule nibbattitvā pakkusāti nāma rājā hutvā bhagavantaṃ uddissa pabbajitvā rājagahaṃ uddissa āgacchanto kumbhakārasālāyaṃ bhagavato dhammadesanaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ patto. Eko ekasmiṃ samuddapaṭṭane kulaghare nibbattitvā nāvaṃ āruyha bhinnanāvo dārucīrāni nivāsetvā lābhasampattiṃ patto ''ahaṃ arahā''ti cittaṃ uppādetvā ''na tvaṃ arahā, gaccha, satthāraṃ upasaṅkamitvā pañhaṃ pucchā''ti atthakāmāya devatāya codito tathā katvā arahattaphalaṃ patto.

Eko rājagahe ekissā kuladārikāya kucchimhi uppanno. Sā ca paṭhamaṃ mātāpitaro yācitvā pabbajjaṃ alabhamānā kulagharaṃ gantvā gabbhaṃ gaṇhi. Gabbhasaṇṭhitampi ajānanti sāmikaṃ ārādhetvā tena anuññātā bhikkhunīsu pabbajitā, tassā gabbhanimittaṃ disvā bhikkhuniyo devadattaṃ pucchiṃsu. So ''assamaṇī''ti āha. Dasabalaṃ pucchiṃsu. Satthā upālittheraṃ sampaṭicchāpesi. Thero sāvatthinagaravāsīni kulāni visākhañca upāsikaṃ pakkosāpetvā sodhento ''pure laddho gabbho, pabbajjā arogā''ti āha. Satthā ''suvinicchitaṃ adhikaraṇa''nti therassa sādhukāramadāsi. Sā bhikkhunī suvaṇṇabimbasadisaṃ puttaṃ vijāyi. Taṃ gahetvā rājā pasenadi kosalo posāpesi. ''Kassapo''ti cassa nāmaṃ katvā aparabhāge alaṅkaritvā satthu santikaṃ netvā pabbājesi. Iti naṃ rañño posāvanikaputtattāpi ''kumārakassapo''ti sañjāniṃsūti. Taṃ ekadivasaṃ andhavane samaṇadhammaṃ karontaṃ atthakāmā devatā pañhe uggahāpetvā ''ime pañhe bhagavantaṃ pucchā''ti āha. Thero pañhe pucchitvā pañhavissajjanāvasāne arahattaṃ pāpuṇi. Bhagavāpi taṃ citrakathikānaṃ bhikkhūnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesi.

Setabyāti tassa nagarassa nāmaṃ. **Uttarena setabya**nti setabyato uttaradisāya. **Rājañño**ti anabhisittakarājā. **Diṭṭhigata**nti diṭṭhiyeva. Yathā gūthagataṃ muttagatanti vutte na gūthādito aññaṃ atthi, evaṃ diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ. **Itipi natthī**ti taṃ taṃ kāraṇaṃ apadisitvā evampi natthīti vadati.

Purā…pe… saññāpetīti yāva na saññāpeti.

Candimasūriyaupamāvaṇṇanā

411. **Ime bho, kassapa, candimasūriyā**ti so kira therena pucchito cintesi ‘‘ayaṃ samaṇo paṭhamaṃ candimasūriye upamaṃ āhari, candimasūriyasadiso bhavissati paññāya, anabhibhavanīyo aññena, sace panāhaṃ ‘candimasūriyā imasmiṃ loke’ti bhaṇissāmi, ‘kiṃ nissitā ete, kittakapamāṇā, kittakaṃ uccā’tiādīhi paliveṭhessati. Ahaṃ kho panetaṃ nibbeṭhetuṃ na sakkhissāmi, ‘parasmiṃ loke’ iccevassa kathessāmī’’ti. Tasmā evamāha.

Bhagavā pana tato pubbe na cirasseva **sudhābhojanīyajātakaṃ** kathesi. Tattha ‘‘cande cando devaputto, sūriye sūriyo devaputto’’ti āgataṃ. Bhagavatā ca kathitaṃ jātakaṃ vā suttantaṃ vā sakalajambudīpe patthaṭaṃ hoti, tena so ‘‘ettha nivāsino devaputtā natthī’’ti na sakkā vattunti cintetvā **devā te na manussā**ti āha.

412. **Atthi pana, rājañña, pariyāyo**ti atthi pana kāraṇanti pucchati. **Ābādhikā**ti visabhāgavedanāsaṅkhātena ābādhena samannāgatā. **Dukkhitā**ti dukkhappattā. **Bāḷhagilānā**ti adhimattagilānā. **Saddhāyikā**ti ahaṃ tumhe saddahāmi, tumhe mayhaṃ saddhāyikā saddhāyitabbavacanāti attho. **Paccayikā**ti ahaṃ tumhe pattiyāmi, tumhe mayhaṃ paccayikā pattiyāyitabbāti attho.

Corādiupamāvaṇṇanā

413. **Uddisitvā**ti tesaṃ attānañca paṭisāmitabhaṇḍakañca dassetvā, sampaṭicchāpetvāti attho. **Vippalapantassā**ti ‘‘putto me, dhītā me, dhanaṃ me’’ti vividhaṃ palapantassa. **Nirayapālesū**ti niraye kammakāraṇikasattesu. Ye pana ‘‘kammameva kammakāraṇaṃ karoti, natthi nirayapālā’’ti vadanti. Te ‘‘tamenaṃ, bhikkhave, nirayapālā’’ti devadūtasuttaṃ paṭibāhanti. Manussaloke rājakulesu kāraṇikamanussā viya hi niraye nirayapālā honti.

415. **Veḷupesikāhī**ti veḷuvilīvehi. **Sunimmajjathā**ti yathā suṭṭhu nimmajjitaṃ hoti, evaṃ nimmajjatha, apanethāti attho.

Asucīti amanāpo. **Asucisaṅkhāto**ti asucikoṭṭhāsabhūto asucīti ñāto vā. **Duggandho**ti kuṇapagandho. **Jeguccho**ti jigucchitabbayutto. **Paṭikūlo**ti dassaneneva paṭighāvaho. **Ubbādhatī**ti divasassa dvikkhattuṃ nhatvā tikkhattuṃ vatthāni parivattetvā alaṅkatapaṭimaṇḍitānaṃ cakkavattiādīnampi manussānaṃ gandho yojanasate ṭhitānaṃ devatānaṃ kaṇṭhe āsattakuṇapaṃ viya bādhati.

416. Puna pāṇātipātādipañcasīlāni samādāyavattentānaṃ vasena vadati. **Tāvatiṃsāna**nti idañca dūre nibbattā tāva mā āgacchantu, ime kasmā na entīti vadati.

418. **Jaccandhūpamo maññe paṭibhāsī**ti jaccandho viya upaṭṭhāsi. **Araññavanapatthānī**ti araññakaṅgayuttatāya araññāni, mahāvanasaṇḍatāya vanapatthāni. **Pantānī**ti dūrāni.

419. **Kalyāṇadhamme**ti teneva sīlena sundaradhamme. **Dukkhapaṭikūle**ti dukkhaṃ apatthente. **Seyyo bhavissatī**ti paraloke sugatisukhaṃ bhavissatīti adhippāyo.

420. **Upavijaññā**ti upagatavijāyanakālā, paripakkagabbhā na cirasseva vijāyissatīti attho. **Opabhoggā bhavissatī**ti pādaparicārikā bhavissati. **Anayabyasana**nti mahādukkhaṃ. Ayoti sukhaṃ, na ayo anayo, dukkhaṃ. Tadetaṃ sabbaso sukhaṃ byasati vikkhipatīti byasanaṃ. Iti anayova byasanaṃ **anayabyasanaṃ,** mahādukkhanti attho. **Ayoniso**ti anupāyena. **Apakkaṃ na paripācentī**ti apariṇataṃ akhīṇaṃ āyuṃ antarāva na upacchindanti. **Paripākaṃ āgamentī**ti āyuparipākakālaṃ āgamenti.

Dhammasenāpatināpetaṃ vuttaṃ –

‘‘Nābhinandāmi maraṇaṃ, nābhinandāmi jīvitaṃ;
Kālañca paṭikaṅkhāmi, nibbisaṃ bhatako yathāti. (theragā. 1001)

421. **Ubbhinditvā**ti mattikālepaṃ bhinditvā.

422. **Rāmaṇeyyaka**nti ramaṇīyabhāvaṃ. **Velāsikā**ti khiḍḍāparādhikā. **Komārikā**ti taruṇadārikā. **Tuyhaṃ jīva**nti supinadassanakāle nikkhamantaṃ vā pavisantaṃ vā jīvaṃ api nu passanti. Idha cittācāraṃ ‘‘jīva’’nti gahetvā āha. So hi tattha jīvasaññīti.

423. **Jiyāyā**ti dhanujiyāya, gīvaṃ veṭhetvāti attho. **Patthinnataro**ti thaddhataro. Iminā kiṃ dasseti? Tumhe jīvakāle sattassa pañcakkhandhāti vadanti, cavanakāle pana rūpakkhandhamattameva avasissati, tayo khandhā appavattā honti, viññāṇakkhandho gacchati. Avasiṭṭhena rūpakkhandhena lahutarena bhavitabbaṃ, garukataro ca hoti. Tasmā natthi koci kuhiṃ gantāti imamatthaṃ dasseti.

424. **Nibbuta**nti vūpasantatejaṃ.

425. **Anupahaccā**ti avināsetvā. **Āmato hotī**ti addhamato marituṃ āraddho hoti. **Odhunāthā**ti orato karotha. **Sandhunāthā**ti parato karotha. **Niddhunāthā**ti aparāparaṃ karotha. **Tañcāyatanaṃ na paṭisaṃvedetī**ti tena cakkhunā taṃ rūpāyatanaṃ na vibhāveti. Esa nayo sabbattha.

426. **Saṅkhadhamo**ti saṅkhadhamako. **Upalāpetvā**ti dhamitvā.

428. **Aggiko**ti aggiparicārako. **Āpādeyya**nti nipphādeyyaṃ, āyuṃ vā pāpuṇāpeyyaṃ. **Poseyya**nti bhojanādīhi bhareyyaṃ. **Vaḍḍheyya**nti vaḍḍhiṃ gameyyaṃ. **Araṇīsahita**nti araṇīyugaḷaṃ.

429. **Tirorājānopī**ti tiroraṭṭhe aññasmimpi janapade rājāno jānanti. **Abyatto**ti avisado acheko. **Kopenapī**ti ye maṃ evaṃ vakkhanti, tesu uppajjanakena kopenapi etaṃ diṭṭhigataṃ harissāmi pariharissāmīti gahetvā vicarissāmi. **Makkhenā**ti tayā vuttayuttakāraṇamakkhalakkhaṇena makkhenāpi. **Palāsenā**ti tayā saddhiṃ yugaggāhalakkhaṇena palāsenāpi.

430. **Haritakapaṇṇa**nti yaṃ kiñci haritakaṃ, antamaso allatiṇapaṇṇampi na hotīti attho. **Sannaddhakalāpa**nti sannaddhadhanukalāpaṃ. **Āsittodakāni vaṭumānī**ti paripuṇṇasalilā maggā ca kandarā ca. **Yoggānī**ti balibadde.

Bahunikkhantaroti **bahunikkhanto** ciranikkhantoti attho. **Yathābhatena bhaṇḍenā**ti yaṃ vo tiṇakaṭṭhodakabhaṇḍakaṃ āropitaṃ, tena yathābhatena yathāropitena, yathāgahitenāti attho.

Appasārānīti appagghāni. **Paṇiyānī**ti bhaṇḍāni.

Gūthabhārikādiupamāvaṇṇanā

432. **Mama ca sūkarabhatta**nti mama ca sūkarānaṃ idaṃ bhattaṃ. **Uggharanta**nti upari gharantaṃ. **Paggharanta**nti heṭṭhā parissavantaṃ. **Tumhe khvettha bhaṇe**ti tumhe kho ettha bhaṇe. Ayameva vā pāṭho. **Tathā hi pana me sūkarabhatta**nti tathā hi pana me ayaṃ gūtho sūkarānaṃ bhattaṃ.

434. **Āgatāgataṃ kaliṃ gilatī**ti āgatāgataṃ parājayaguḷaṃ gilati. **Pajjohissāmī**ti pajjohanaṃ karissāmi, balikammaṃ karissāmīti attho. **Akkhehi dibbissāmā**ti guḷehi kīḷissāma. **Littaṃ paramena tejasā**ti paramatejena visena littaṃ.

436. **Gāmapaṭṭa**nti vuṭṭhitagāmapadeso vuccati. ‘‘Gāmapada’’ntipi pāṭho, ayamevattho. **Sāṇabhāra**nti sāṇavākabhāraṃ. **Susannaddho**ti subaddho. **Tvaṃ pajānāhī**ti tvaṃ jāna. Sace gaṇhitukāmosi, gaṇhāhīti vuttaṃ hoti.

Khomanti khomavākaṃ. **Aya**nti kāḷalohaṃ. **Loha**nti tambalohaṃ. **Sajjha**nti rajataṃ. **Suvaṇṇa**nti suvaṇṇamāsakaṃ. **Abhinandiṃsū**ti tussiṃsu.

437. **Attamano**ti sakamano tuṭṭhacitto. **Abhiraddho**ti abhippasanno. **Pañhāpaṭibhānānī**ti pañhupaṭṭhānāni. **Paccanīkaṃ kattabba**nti paccanīkaṃ paṭiviruddhaṃ viya kattabbaṃ amaññissaṃ, paṭilomagāhaṃ gahetvā aṭṭhāsinti attho.

438. **Saṅghātaṃ āpajjantī**ti saṅghātaṃ vināsaṃ maraṇaṃ āpajjanti. **Na mahapphalo**ti vipākaphalena na mahapphalo hoti. **Na mahānisaṃso**ti guṇānisaṃsena mahānisaṃso na hoti. **Na mahājutiko**ti ānubhāvajutiyā mahājutiko na hoti. **Na mahāvipphāro**ti vipākavipphāratāya mahāvipphāro na hoti. **Bījanaṅgala**nti bījañca naṅgalañca. **Dukkhette**ti duṭṭhukhette nissārakhette. **Dubbhūme**ti visamabhūmibhāge. **Patiṭṭhāpeyyā**ti ṭhapeyya. **Khaṇḍānī**ti chinnabhinnāni. **Pūtīnī**ti nissārāni. **Vātātapahatānī**ti vātena ca ātapena ca hatāni pariyādinnatejāni. **Asārādānī**ti taṇḍulasārādānarahitāni palālāni. **Asukhasayitānī**ti yāni sukkhāpetvā koṭṭhe ākiritvā ṭhapitāni, tāni sukhasayitāni nāma. Etāni pana na tādisāni. **Anuppaveccheyyā**ti anupaveseyya, na sammā vasseyya, anvaddhamāsaṃ anudasāhaṃ anupañcāhaṃ na vasseyyāti attho. **Api nu tānī**ti api nu evaṃ khettabījavuṭṭhidose sati tāni bījāni aṅkuramūlapattādīhi uddhaṃ vuddhiṃ heṭṭhā virūḷhiṃ samantato ca vepullaṃ āpajjeyyunti. **Evarūpo kho rājañña yañño**ti evarūpaṃ rājañña dānaṃ parūpaghātena uppāditapaccayatopi dāyakatopi pariggāhakatopi avisuddhattā na mahapphalaṃ hoti.

Evarūpo kho rājañña yaññoti evarūpaṃ rājaññadānaṃ aparūpaghātena uppannapaccayatopi aparūpaghātitāya sīlavantadāyakatopi sammādiṭṭhiādiguṇasampannapaṭiggāhakatopi mahapphalaṃ hoti. Sace pana guṇātirekaṃ nirodhā vuṭṭhitaṃ paṭiggāhakaṃ labhati, cetanā ca vipulā hoti, diṭṭheva dhamme vipākaṃ detīti.

439. Imaṃ pana therassa dhammakathaṃ sutvā pāyāsirājañño theraṃ nimantetvā sattāhaṃ therassa mahādānaṃ datvā tato paṭṭhāya mahājanassa dānaṃ paṭṭhapesi. Taṃ sandhāya **atha kho pāyāsi rājañño**tiādi vuttaṃ. Tattha **kaṇājaka**nti sakuṇḍakaṃ uttaṇḍulabhattaṃ. **Bilaṅgadutiya**nti kañjikadutiyaṃ. **Dhorakāni ca vatthānī**ti thūlāni ca vatthāni. **Guḷavālakānī**ti guḷadasāni, puñjapuñjavasena ṭhitamahantadasānīti attho. **Evaṃ anuddisatī**ti evaṃ upadisati. **Pādāpī**ti pādenapi.

440. **Asakkacca**nti saddhāvirahitaṃ assaddhadānaṃ. **Asahatthā**ti na sahatthena. **Acittīkata**nti cittīkāravirahitaṃ, na cittīkārampi paccupaṭṭhāpetvā na paṇītacittaṃ katvā adāsi. **Apaviddha**nti chaḍḍitaṃ vippatitaṃ. **Suññaṃ serīsaka**nti serīsakaṃ nāma ekaṃ tucchaṃ rajatavimānaṃ upagato. Tassa kira dvāre mahāsirīsarukkho, tena taṃ ‘‘serīsaka’’nti vuccati.

441. **Āyasmā gavaṃpatī**ti thero kira pubbe manussakāle gopāladārakānaṃ jeṭṭhako hutvā mahato sirīsassa mūlaṃ sodhetvā vālikaṃ okiritvā ekaṃ piṇḍapātikattheraṃ rukkhamūle nisīdāpetvā attanā laddhaṃ āhāraṃ datvā tato cuto tassānubhāvena tasmiṃ rajatavimāne nibbatti. Sirīsarukkho vimānadvāre aṭṭhāsi. So paññāsāya vassehi phalati, tato paññāsa vassāni gatānīti devaputto saṃvegaṃ āpajjati. So aparena samayena amhākaṃ bhagavato kāle manussesu nibbattitvā satthu dhammakathaṃ sutvā arahattaṃ patto. Pubbāciṇṇavasena pana divāvihāratthāya tadeva vimānaṃ abhiṇhaṃ gacchati, taṃ kirassa utusukhaṃ hoti. Taṃ sandhāya ‘‘tena kho pana samayena āyasmā gavaṃpatī’’tiādi vuttaṃ.

So sakkaccaṃ dānaṃ datvāti so parassa santakampi dānaṃ sakkaccaṃ datvā. **Evamārocesī**ti ‘‘sakkaccaṃ dānaṃ dethā’’tiādinā nayena ārocesi. Tañca pana therassa ārocanaṃ sutvā mahājano sakkaccaṃ dānaṃ datvā devaloke nibbatto. Pāyāsissa pana rājaññassa paricārakā sakkaccaṃ dānaṃ datvāpi nikantivasena gantvā tasseva santike nibbattā. Taṃ kira disācārikavimānaṃ vaṭṭaniaṭaviyaṃ ahosi. Pāyāsidevaputto ca ekadivasaṃ vāṇijakānaṃ dassetvā attano katakammaṃ kathesīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ

Pāyāsirājaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggassatthavaṇṇanā.

Mahāvaggaṭṭhakathā niṭṭhitā.